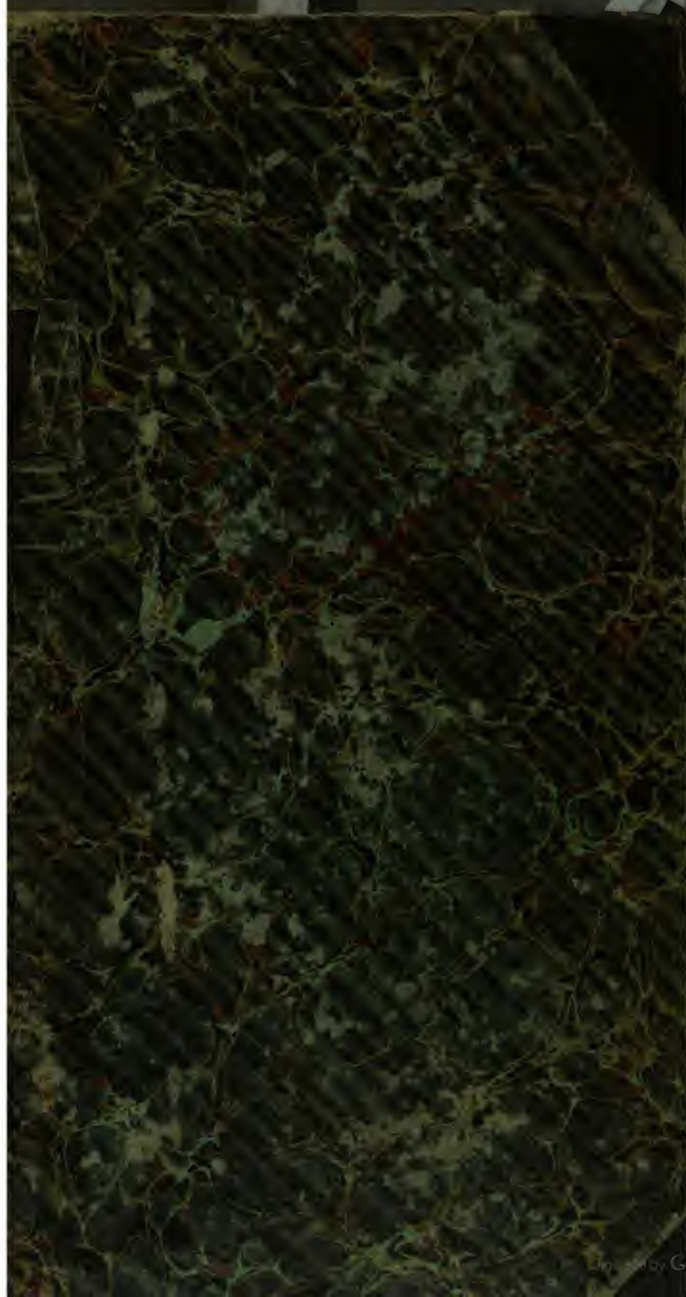
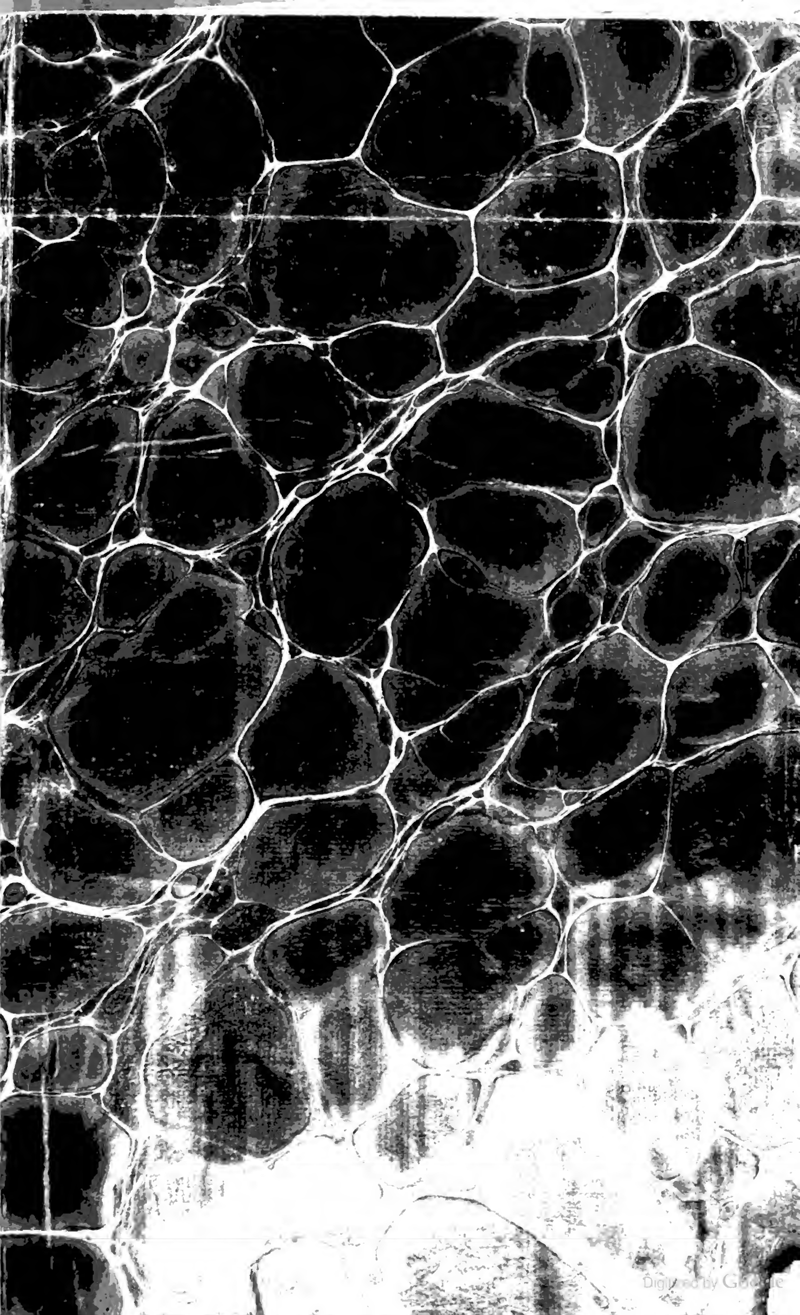

VE
RI
TAS

ALGEMEEN NOODWENDIG

WOORDENBOEK

DER

ZAMENLEVING.

EERSTE AFDEELING.

ALGEMEEN NOODWENDIG

WOORDENBOEK

DER

ZAMENLEVING,

BEHELZENDE BEKNOPT EN ZAKELIJK

AL HET WETENSWAARDIGE UIT DE GESCHIEDENIS EN IEDER VAK VAN MENSCHELIJKE KENNIS,

DE JUISTE BETEEKENIS DER KUNSTBENAMINGEN IN ALLE WETENSCHAPPEN, BEROEPEN EN HANDWERKEN;

OPGAVE DER UITVINDINGEN EN ONTDEKKINGEN, PLAATSELIJKE EN HISTORISCHE BIJZONDERHEDEN,

ZEDEN, GEWOONTEN EN GEBRUIKEN VAN ALLE VOLKEN DER AARDE, VERMAARDE MANNEN EN VROUWEN UIT ALLE NATIEN,

GEWIGTIGE GEBEURTENISSEN VAN ALLE TIJDEN, MET NAAUWKEURIGE AANWIJZING WAAR EN WANNEER DEZELVE ZIJN VOORGEVALLEN,

VOORTS EENE MENIGTE ANDERE ZAKEN,

VAN WELKE MEN EENIG BERIGT OF KENNIS VERLANGT TE VERKRIJGEN, OF DEZELVE IN GEHEUGEN TE HOUDEN,

ALLES IN EENE GEMAKKELIJKE ALPHABETISCHE ORDE GERANGSCHIKT.

AANVANKELIJK ZAMENGESTELD

DOOR

P. G. WITSEN GEYSBEEK;

EN NA DIENS OVERLIJDEN VERVOLGD

DOOR

EENE VEREENIGING VAN VADERLANDSCHE GELEERDEN.

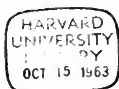
A–K.

TE AMSTERDAM, BIJ

GEBROEDERS DIEDERICHS.

1836.

GEDRUKT BIJ C. A. SPIN.

WOORDENBOEK

DER

ZAMENLEVING.

A.

A, de eerste letter van het alphabeth in alle Europesche oude en nieuwe talen, bestaat uit een' eenvoudigen of grondklank, die dadelijk in het eerste geluid van een kind gehoord wordt, zoodra het begint te spreken. =, in de muzijk bet. A eene noot van het eerste, a van het tweede, ā van het derde en a̿ van het vierde octaaf. =, in de algebra bet. A de eerste bekende grootheid, gelijk B en C de tweede en derde, en XYZ de onbekende. =, in het Latijn eene verk. van *Absolvo*, *Adsignatur*, *Aedes*, *Aedilis*, *Aere*, *Aes*, *Agger*, *Albo*, *Aliquando*, *Amica*, *Amicus*, *Anno*, *Annus*, *Antiquo*, *Arbitratu*, *Argentum*, *Auctor*, *Auctoritate*, *Augur*, *Aulus*, *Aurum*, *Avus*. =, op oude munten *Argos*. =, in de geneesk. ā, *ana*.

A. A. verk. van *Augustae*, *Augusti*, *Augustales*, *Augusta*, *Apud* (*Agrum*, *Aes Alienum*.

AA, eigenlijk *Aka*, bet. in het Fr.-Duitsch water, rivier, beek, stroom, enz. Deze benaming wordt tegenwoordig nog aan verscheiden kleine rivieren en stroomen gegeven, van welke men bij Lud. Smids en andere schrijvers eene geheele lijst vindt; wij zullen eenige der voornaamsten hier vermelden. =, R. in Frankr. Lat. *Agino*, *Euneno*. =, R. in Zwitserl. en Westphal. =, Lat. *Alpha*; deze neemt haren loop door het Zutphensche en ontlast zich bij Doesburg in den IJssel. =, R., die in Drenthe haar begin neemt, voorbij Gron. loopt, en in de N.-zee eindigt. =, R. in Overijss. die haren loop door Zwol en voorbij Hasselt neemt, reeds bij Zwol het Zwarte water heet, en voorbij Zwartsluis zich in de Z.-zee stort. =, of Ade, R. in N.-Brab. loopende door Helmond en 's Hertogenbosch, langs de vest. Crevecœur en ontlast zich in de Maas. = (Breede), R. in de nabijheid van wier vereeniging met eene andere, de Merk genaamd, de stad Breda gelegen is, die van daar bij inkorting haren naam ontleent. = (Kalte of Koude), R. in Munsterland, die door het steedje Ahuis, vervolgens door Twente loopt, en zich niet ver van Ommen met de Vecht vereenigt. = (Steenwijker), R. in Overijss., die voorbij Steenwijk en door Blokzijl in de Z.-zee loopt.

AA (Adolph van der), geb. te Mechelen, onderteekenaar van het verbond der Edelen, in 1566; sneuvelde in den slag bij Jemmingen, den 21 Junij 1568. = (Christianus Carolus Henricus v. d.), Luth. Predik. te Haarlem, was geb. te Zwol, 25 Aug. 1718. Bij de oprigting der Holl. Maatsch. der Wetensch. in 1752 werd hij aangesteld tot derzelver Secretaris, en bekleedde dezen post, gelijk mede dien van Secretaris van derzelver Oecon. Tak, tot zijn' dood, die voorviel in Sept. 1793. Velen zijner leerredenen zijn in het licht gegeven. = (Cornelis v. d.), geboren te Leyden, in 1749, was eenigen tijd boekverkooper, eerst te Haarlem, toen te Utrecht, en vervolgens schrijver van eenige historische werken, betrekkelijk tot de omwenteling en den jongstgeëindigden oorlog; † te Amsterdam, in of omstreeks 1816. = (Philips v. d.) Burgemeester van Mechelen, uit welke stad hij gebannen werd, nadat hij het verbond der Edelen had onderteekend, doch hij kwam aldaar in 1572 terug, verzekerde die stad voor den Prins van Oranje en speelde vervolgens eene gewigtige rol op het staatstooneel; de laatste melding wordt van hem gemaakt in 1586. = (Floris v. d.) kreeg met twee andere edellieden in 1415 Jan v. Arkel op de Brabandsche grenzen gevangen, en voerde hem naar den Hage, waar hij op de Gevangenpoort gezet en v. d. Aa met eene goede somme gelds beloond werd. = (Gerard v. d.), onderteekenaar van het verbond der Edelen, in 1566; bij de begrafenis van Willem I, Prins van Oranje, droeg hij de banier en het wapen van Vianden. † in 1602. = (Gerard Renesse v. d.) hielp in 1609, uit naam der Staten van Utrecht, te Antwerpen het twaalfjarig bestand met Spanje sluiten. = (Pieter v. d.), vermaard regtsgeleerde en Prof. te Leuven, waar hij omstreeks 1530 geb. werd, onderscheidde zich in den opstand tegen Philips II, was lid van den Hoogen Raad

van Braband, en Voorz. van den Raad van Luxemburg; † in 1594. = (Pieter v. d.), Aardrijkskundige en Boekverkooper te Leyden, heeft een' atlas van 200 kaarten in het licht gegeven, opgemaakt volgens de reizen en ontdekkingen sedert 1246 tot 1696. Hij leefde nog in 1729. = (Pierre Jean Baptiste Charles v. d.), geb. te Haarlem in 1768, was Baljuw van Amstelland, staatsman en letterkundige; † te Leyden, den 18 Mei 1812. = (Willem v. d.) Jansz., Burgemeester van Rotterdam, had veel deel in de staatsgebeurtenissen van 1672; zijn huis werd geplunderd en hij zelf door het gemeen mishandeld; † denkelijk in 1681.

AAA. Verk. van *Amalgama*, in de geneeskunst.

A. A. Æ. F. Verk. van *Auro argento aere flavo*.

A. A. Æ. F. QV. TY. Verk. van *Auri argenti aeris flator Quirinalis Tyberini*.

AABAM, wordt somwijlen in de scheikunde het lood genaamd.

AABAOTH, eene stad der Moabieten, *Luhith*. Jezaias XV: 5; Jer. XLVII: 5.

A. A. COSS. Verk. van *Augustis consulibus*.

AAF, Vr. naam, is waarschijnlijk eene verkorte omzetting van Eva: Ave. *Ave* is zoo veel als *verkeerd*, hetwelk blijkt in *averegts*, want *ave*, regts gelezen, dat is van de regter hand naar de linker, is *eva*, alsof men door Aaf (Ave) zoo veel als verkeerde Eva heeft willen zeggen.

AAGARD (Claus en Christiaan), twee broeders, geboren te Wyborg, in Denemarken, in het begin der XVII eeuw, zijn bekend in de geletterde wereld, de eerste, † 1664, door eenige godgeleerde en wijsgeerige werken, als: *De stylo Novi Testamenti; de Ignibus subterraneis, de Nido Phoenicis, etc.* de andere, † 1616, door eenige Latijnsche gedichten.

AAGESEN (Swend), Deensch geschiedschrijver, bloeide op het einde der XII eeuw, en schreef in het Latijn eene kronijkvormige geschiedenis der Deensche Koningen van Skiold tot Kanut VI, en eene geschiedenis der krijgswetten van Kanut den Grooten; beiden zijn in 1642 gedrukt.

AAGGI-FOU, R. die aan de Kaap der Caspische zee ontstaat, Tauris voorbij loopt en in het meer Rumi valt. In het bittere water van deze rivier kan geen visch leven.

AAGT, eene appelsoort, dus genaamd. =, de versnelde uitspraak van den vrouwennaam Agatha.

AAIN-CHARIN, in Palestina, eene mijl van S. Jan d'Acre en twee mijlen van Jeruzalem. Men wil dat de kerk op de plaats gebouwd is, waar het huis van den Hoogepriester Zacharias gestaan heeft.

AAIN-MARIAM, eene bron in eene grot van den berg Menia, bij Jeruzalem. Men beweert dat Maria uit deze bron haar water gehaald heeft. De Turken hebben veel achting voor deze bron.

AAK, soortelijke benaming van ligte vaartuigen, welke hoofdzakelijk den Rijn, den Moezel en andere rivieren in Duitschland bevaren.

A. A. L. Verk. van *Aulorum libertus*.

AAL, Lat. *Anguilla*, is de geslachtnaam van eene bekende slangvormige vischsoort, die vooral in ons vaderland in poelen en moerassige wateren gevangen wordt, en een zeer smakelijk geregt oplevert. Men meent dat de *Murena*, van welke de Romeinsche lekkertanden zoo veel werks maakten, de aalsoort is, welke wij Paling noemen. = (Electrische), zie Beefaal.

AALAM, of Ebn-al-Alam, een vermaard Arabisch sterrekundige in de IX eeuw, leefde eenigen tijd als dervis of kluizenaar, en deed vervolgens op verscheiden reizen belangrijke astronomische waarnemingen.

AALBESSEN, Lat. *Ribes*, zijn de bekende vruchten van eenen struik met wijnloofvormige bladen: er zijn drie soorten, roode, witte en zwarte; de beide eersten worden met suiker gegeten,

of het uitgeperste sap als een verkwikkende drank in heete ziekten gebruikt. Men kookt ook eene dikke gelei daaruit, welke men lang bewaren en in spijzen of geneesmiddelen gebruiken kan, of laat het sap gisten en bereidt hetzelve tot een' aangenamen Aalbessenwijn. De zwarte zijn wrang van smaak, en worden op brandewijn of jenever afgetrokken en deze dan als likeur gebruikt. Zie J. F. Sebruiker, *Fruitk. Woordenboek*, I. 1.

AALBURG, een bisdom in Jutland, hetwelk in 1065 gesticht werd; voormaals heette hetzelve Borglum, naar een slot van dezen naam. De eerste bisschoppen woonden te Aggersburg aan de Lymfurt, waar thans Aggers-sunds-fehre is; tegenwoordig is de zetel des bisdoms in de stad Aalburg, in het landschap Wendsyssel, aan den zuidelijken oever van de Lymfurt, eene oude, groote, volkrijke en, na Koppenhagen, de schoonste stad in het Koningrijk Denemarken. Koning Christiaan III stichtte hier in 1553 eene cathedrale school; in het volgende jaar werd Aalburg van het bisdom Wyburg gescheiden en tot den zetel van het Borglumsche of Wandaalsche bisdom gemaakt. De stad heeft eene ruime en veilige haven; de voornaamste handel bestaat in gedroogden en gezouten visch en granen; in 1643 en 1658 werd de stad door de Zweden veroverd.

A. A. L. M. Verkorting van *Apud agrum locum monumenti.*

AALMOES, of Aalmis, is de van het Gr.-Lat. afk. ben. van armengift, welke eigenaardiger en zuiver Nederd. is, terwijl het Grieksche *Ελεημοσυνη* barmhartigheid in het algemeen beteekent.

AALMOEZENIER. Fr. *Aumônier*, is in Frankrijk de titel van den geestelijke, die aan het hof den godsdienst waarneemt, en de hoogste geestelijke waardigheid bekleedt, namelijk die van bisschop of kardinaal.

AALSCHAAR, AALSPEER, AALSTEKER. Zie **ELGER.**

AALSMEER, een volkrijk D. aan het Haarl. Meer. Omtrent 2000 inwoners vinden hun bestaan meest in het telen van voortreffelijke aardbeziën en het aankweeken van boomen en bloemgewassen.

AALST, Lat. *Alostum*, Fr. *Alost*, hoofdst. van het landsch. van dien naam, is eene zeer oude stad in O.-Vlaanderen, 5 uren van Gend, 6 van Brussel en 7 van Mechelen gelegen; zij heeft ruim 12000 inwoners. Het stadhuis, hetwelk tevens tot schouwburg en vleeschhal dient, de S. Martens-kerk en eenige andere gebouwen zijn uit de dertiende eeuw afkomstig; de stad is overigens net en fraai gebouwd; de straten zijn ruim en breed; de vele fabrijken, het sterk vertier der hop en de scheepvaart op de naburige plaatsen verschaffen hier veel levendigheid. In 1576 werd de stad door de muitende Spanjaarden geplunderd, en in 1583 door de Engelsche bezetting aan den Hertog van Parma verkocht. Lodewijk XIV nam de stad in 1667, na eene belegering van vier dagen, in, doch zij werd kort daarna aan de Spanjaarden teruggegeven, nadat men de vestingwerken geslecht en de vijf poorten in de lucht had doen springen. Tot in 1794 bleef Aalst in het bezit van Oostenrijk, als hoofdst. van het graafsch. Vlaanderen, en werd vervolgens met het geheele gewest der toenmalige Fransche Republiek ingelijfd, doch in 1814 van het Fransche Keizerr. afgescheiden en met het koningr. der Nederl. vereenigd.

AALST (Evert van), geb. te Delft, in 1602, was een bekwaam schilder, inzonderheid van fruitstukken; hij stierf in 1658. = (Filips en Pieter v.), twee broeders, die, omdat zij deel genomen hadden aan het verbond der Edelen in 1566, op last van den Hertog van Alva den 1 Junij 1568, met verscheiden andere Edelen, te Brussel onthalsd werden. = (Gerard v.), Predikant te Vuren en Dalem, te Sommelsdijk en te West-Zaandam, waar hij den 29 Junij 1759 stierf, heeft verscheiden Godgeleerde werken in het licht gegeven. = (Joost Mattheus v.) was in de laatste helft der XVII eeuw een zeer vermaard vestingbouwkundige te Blokzijl, in dienst van Graaf Willem Lodewijk van Nassau. = (Willem v.), broederszoon van Evert v. Aalst, die zijn' oom in de schilderkunst ver overtrof. Na Frankrijk en Italië doorreisd te hebben, zette hij zich te Amsterdam neder, waar hij in 1679 stierf.

AALVORK, eene soort van weerhakigen drietand aan een' zeer langen stok, waarvan men zich bij het aalsteken bedient.

AAM, eene voormalige Nederlandsche vochtmaat, houdende 4 Ankers, 8 stekan, 64 stoop of 128 mengelen, thans overeenkomende met 1,552 Vat.

AAMBEIJEN zie **HÆMORRHOÏDEN.**

AANLEG. Dit woord wordt in onderscheiden beteekenissen gebruikt, waar het een begin van iets uitdrukt: b. v. iemand heeft aanleg, d. i., geschiktheid tot het aanleeren van eenige wetenschap of kunst; in de fraaije kunsten is het de grondschets of het plan van eenig voorwerp; in de meeste steden zijn regtbanken van eersten aanleg (eerster instantie). Aanleg is eigenlijk zoo veel als eerste of voornaamste strekking.

AANSPREKER is te Amsterdam de benaming van de bezorgers der begrafenissen, die bij het aankondigen van een overlijden en bij de lijkstatsiën een eigenaardig costume dragen; elders heeten zij Bidders, Lijkdienaars of Noodigers ter begrafenis.

AANTREKKINGSKRACHT, ook zwaartekracht genaamd, wordt toegeschreven aan eene aantrekkende eigenschap der aarde, door welke alle ligchamen tegen derzelver oppervlakte gedrukt worden; hetgeen men vallen noemt is eigenlijk een uitwerksel der algemeene aantrekkingskracht des aardbols. Eenige ligchamen hebben ook eene onderlinge aantrekkingskracht tot elkander, gelijk in eenige magnetische en electrische verschijnselen waargenomen wordt.

AANWAS (het regt van) was oudtijds een der opmerkelijkste landregten van Gelderland, ten aanzien van aanspoelingen van grond door overstroomingen. Het regt van eigendom over een losgescheurd en weggespoeld stuk gronds werd hem toegekend, aan wiens land het zitten bleef, mits hij eene zekere ceremonie in acht nam, en zich door berijding, of, gelijk men in Gelderland zegt, door bevaring van hetzelve in bezit stelde. Hij moest, namelijk, een' wagen, geladen met mest, bespannen met vier paarden en verzeld van twee voerlieden, het aangespoelde land doen rondrijden; de voerlieden moesten brood en wijn bij zich hebben, drie malen stilhouden, en telkens eten en drinken; vervolgens moesten zij de paarden uitspannen en terugbrengen, doch de wagen werd met palen vastgezet, en moest dus zes weken blijven staan.

AAP, Lat. *Simia*, een bekend zoogdier, hetwelk in gedaante veel overeenkomst met den mensch heeft, vooral die soort, welke men *Orang-Outang*, *Jocko*, *Gibbon*, enz. noemt (zie deze art.) Er zijn over de 60 aapsoorten.

AAR (de), Lat. *Aara*, *Abrina*, *Arola*, *Arula*, is, na den Rijn, de grootste R. in Zwitserland. Zij ontstaat op den hoogsten top van den Grimselberg, waar zij het Bernsche gebied van het Walliserl. scheidt. Zij loopt langs de muren der oude vesting Renti, waar de Altbach en de Muhlbach zich met haar vereenigen, loopt langs het dorp Kienholz, kronkelt om de St. Bern heen, stroomt Solothurn voorbij, en stort zich, na een' loop van 20 D. m., bij het D. Koblenz, omstreeks Waldshut, in den Rijn. =, R. die uit de Eissel, bij het D. Driest in het voorm. Graafschap Wanderscheid-Gerolstein, ontstaat; zij neemt bij Nenblankenheim den Katzbach op, stroomt Aremberg voorbij en valt bij Sinzig in den Rijn. Aan hare oevers wast de heerlijke wijnstok, waaruit de Bleeker geperst wordt. =, R. in Nassau-Dillenburg, die bij het D. Aarborn, omstreeks Beilstein, ontstaat en bij Dillenburg in de Dille valt. =, R. mede in Nassau-Dillenburg, die uit het Prengebergte ontstaat en bij het slot Kampf in de Orck valt. =, R. in het Graafsch. Nassau-Idstein, die een uur van de stad Idstein ontstaat, de beroemde zuurbron van Langenschwalbach voorbij loopt, de ruïnen van het oude bergslot Adolphseck bespoelt, en onder de brug der St. Dietz in de Lahn valt. =, een water, van hetwelk het D. Aarlanderveen zijn' naam ontleent, en dat het Ambacht in Langer- en Korter Aar verdeelt; dit water is ook een gedeelte der trekvaart tusschen Amsterdam en Gouda.

AARDAKER, Lat. *Lathyrus tuberosus*, *L.* is de knolvormige eetbare wortel van eene wildwassende plant, die peulvruchten draagt als linzen. De wortels zitten zeer diep in den grond en zijn, gekookt, een aangenaam voedsel, doch moeijelijk te verteren.

AARDAMANDEL, Lat. *Cyperus esculentus*, *L.* de knolvormige wortel of vrucht van het rietgras, cypergras of de wilde galgant (*Gramen amygdalosus*), is afkomstig uit Egypte, doch wordt tegenwoordig in het zuiden van Europa met goed gevolg geteeld. De plant heeft de gedaante en kleur van het gewone gras; het rundvee nuttigt dezelve zelfs gaarne. Dit gewas draagt vruchten aan de wortels ter grootte van eene hazelnoot, zoet en aangenaam van smaak; men kan van deze vrucht een zeer nuttig huishoudelijk gebruik maken, hetzij tot koffij en chocolade, of olie daaruit persen, ook tot orsade en vanille, een' geestrijken drank daaruit stoken, enz. Zie P. G. Witsen Geysbeek, *Verh. over de Aardamandelen.*

AARDAPPEL, Lat. *Solanum tuberosum*, *L.* Dit algemeen bekend en nuttig gewas werd in 1565 voor het eerst door den Engelschen admiraal Francis Drake uit Zuid-Amerika naar Ierland overgebragt, en niet vóór 1590 hier te Lande bekend. Langen tijd werden de aardappelen slechts tot voeder voor het vee geteeld en schadelijk voor 's menschen gezondheid geächt; maar de ondervinding heeft ze als een nuttig en heilzaam voedsel doen kennen voor alle klassen van menschen, en niemand van gezonde zinnen zal thans meer deze aardvrucht verachten, op welke de Goddelijke zegen zoo zigtbaar rust. Zie J. A. J. Ludwig, *Verh. over de Aardappelen.*

AARDBEIJEN, Lat. *Fragaria*, zijn genoeg bekende kleine roode of witte vruchten, die zeer welig wild groeijen, en door zorgvuldige kweeking merkelijk verbeterd worden; zij zijn gewoonlijk in Junij rijp en men heeft ze tot het einde van Augustus. Zie J. F. Sebruiker, *Fruitk. Woordenb.* I. 8.

AARDBESCHRIJVING, Gr. en Lat. *Geographia.* Deze wetenschap is ongetwijfeld zeer oud, en hare geschiedenis inderdaad zeer belangrijk, om den langzamen gang tot hare volkomenheid, die zij gewis nog in lang niet bereikt heeft. Men hebbe slechts de tegenwoordige aardrijkskennis te vergelijken met die ten tij-

de van STRABO, en deze wederom met die uit een vroeger tijdvak, om over de vorderingen te kunnen oordeelen, die in deze wetenschap nog te maken zijn.

AARDBEVING, een verschrikkelijk natuurverschijnsel, waardoor somtijds de verderfelijkste uitwerkingen voor geheele landstreken te weeg gebragt, steden omgekeerd en vruchtbare oorden in woestijnen veranderd worden. De Geschiedenis heeft verscheiden merkwaardige aardbevingen opgeteekend, door welke de ijsselijkste verwoestingen werden aangerigt. Bij de aardbeving, die in 1755 Lissabon verwoestte, werden 20,000 menschen onder de puinhoopen begraven; in 1783 trof Messina en geheel Calabrië dergelijk een lot. Nog zijn de natuurkundigen het niet eens omtrent de oorzaken der aardbevingen, die inderdaad ook moeijelijk te onderzoeken en door proefnemingen buiten twijfel te stellen zijn.

AARDBOOR, een werktuig, geschikt om tot op eene aanmerkelijke diepte de gesteldheid van den grond te onderzoeken, en zoodanig ingerigt, dat bij het uithalen er een gedeelte der onderscheiden bestanddeelen des bodems in blijft zitten.

AARDE; dit woord wordt in tweederlei beteekenissen gebruikt, en in een' ruimen of meer bepaalden zin genomen; men verstaat daaronder óf den geheelen wereldbol, met al wat zich op deszelfs oppervlakte bevindt, de zee daaronder begrepen, óf enkel den grond of bodem van zekere bepaalde landstreek, ook ter onderscheiding van zee en hemel: van daar de spreekwijzen *hemel en aarde*, *aarde en zee*. Eertijds werd de aarde als eene der vier hoofdstoffen aangemerkt.

AARDENBURG, eertijds Rodenburg genaamd, eene kleine stad in de prov. Zeeland, met omtrent 1200 inw., ligt een uur van Sluis, aan een water, hetwelk gemeenschap heeft met het Zwin. Deze stad is zeer vermaard in onze vaderlandsche geschiedenis, vooral ten tijde der afscheiding van het Spaansche juk, en werd meermalen belegerd en ingenomen; in 1672 werden de Franschen, die zich stormenderhand meester van deze vesting wilden maken, met groot verlies teruggeslagen.

AARDEWERK, zie **PORSELEIN**.

AARDGLOBE is een kunstmatige wereldbol, waarop de ligging van alle plaatsen op de ware lengte en breedte is afgebeeld. Dit werktuig wordt op onderscheiden grootten vervaardigd en nog van tijd tot tijd verbeterd. Men weet niet wanneer en door wien de aardglobe is uitgevonden; dezelve was reeds ten tijde van ARCHIMEDES en STRABO bekend.

AARDHARS, Lat. *Bitumen*, is de algemeene benaming van alle vettige vloeibare of vaste delfstoffen, die wederom ieder op zich zelve soortelijke namen hebben.

AARDTOR, Lat. *Carabus*, is de algemeene benaming der torren, die weinig of geheel niet kunnen vliegen, en wederom onderling door soortelijke benamingen onderscheiden worden.

AARDVLOO, Lat. *Pulex plantarum*, is een klein bruin of groenachtig insect, van grootte en gedaante als de gewone vloo, hetwelk bij droogte en warmte veel schade aan jonge planten doet.

AARE (DIRK v. D.), Bisschop van Utrecht, van 1198 tot 1212, wanneer hij stierf, was eigenlijk meer krijgsman dan geestelijke, en in aanhoudenden oorlog met de Hollanders en Vlamingen. Het verhaal zijner heldendaden is juist niet zeer stichtelijk om te lezen.

AARGAU, een kanton van Zwitserland, hetwelk voormaals een gedeelte uitmaakt van het kanton Bern. Hetzelve bevat op eene uitgestrektheid van 30 □ mijlen, in 12 steden en 250 dorpen, 133,000 inw., meest fabrikanten.

AARHUUS, hoofdst. van het gelijknamig bisdom in Denemarken, ligt aan het Kattegat, heeft omtrent 900 huizen en 6000 inwoners.

AARNESZ, een kreits van het eiland IJsland, met 4400 inw. Aldaar zijn merkw. het Thingwaller meer en het vlek Thingwalla, waar eertijds de IJslandsche volksvergaderingen en regtsplegingen gehouden werden.

AARON, mansnaam, beteekent in het Hebr. *Berg van vreugd en opspringing*; de eerste van dezen naam komt voor in de Joodsche geschiedenis als de broeder van MOZES en eerste Hoogepriester. = **AL-RASCHID**, Kalif van Babylon, was een tijdgenoot en vriend van KAREL DEN GROOTEN, wien hij in 802 en 807 een gezantschap en verscheiden geschenken zond, van welke eenige nog te Aken voorhanden zijn. = **BEN CHAIM**, een geleerd Rabbijn en hoofd der Synagoge van Fez en Marokko, schreef in het begin der XVII eeuw eene verklaring van het Boek JOSUA getiteld: *Het Hart van Aaron*, gedrukt te Venetië in 1609, in fol. = **HARISON**, Rabbijn en Geneesheer te Konstantinopel, was in de XIII eeuw schrijver van verscheiden geleerde werken, onder anderen van eene Hebr. Spraakkunst, in 1581 te Konstantinopel gedrukt. = (IZAAK), tolk van MANUEL COMNENUS in de Westersche talen, verried zijn' meester, en tot zijne straf werden hem de oogen uitgestoken. Toen ANDRONICUS COMNENUS den troon overweldigd had, ried AARON hem zijnen vijanden niet alleen de oogen uit te steken, maar bovendien ook de tong uit te snijden. AARON werd in 1203 zelf het slagtoffer van zijne raadgeving, en verloor bij zijne oogen ook zijne tong, die zoo veel kwaads gedaan had. Hij werd in dien tijd voor een' toovenaar gehouden. = (PETRUS PAULUS), Bisschop van Fogaras, in Zevenbergen, stierf in 1760 in het klooster der Basilieten te Balusfolva, in den reuk van heiligheid. Hij gaf zich veel moeite om de Grieken met de Katholijken te vereenigen. = (S.) was een kloostergeestelijke op een eilandje in de nabijheid der stad Aleth, en ijverde in de IX eeuw met S. MALO voor de uitbreiding des Christendoms in Frankrijk. Zijne nagedachtenis wordt den 22 Junij gevierd. De stad Aleth door de inwoners verlaten zijnde, ontstond in de twaalfde eeuw S. Malo in derzelver plaats.

AARSCHOT, een steedje of vlek aan de rivier de Demer, 3 M. van Leuven en Diest, en 4 M. van Mechelen en Lier, was reeds in de XII eeuw bekend met den titel van graafschap, en kwam door huwelijk aan het geslacht VAN CROY. In 1533 werd dit graafschap door KAREL V tot een hertogdom, en deszelfs eerste Hertog FILIPS VAN CROY tot grande van Spanje verheven. Het mannelijk geslacht VAN CROY in 1612 uitgestorven zijnde, kwam hetzelve door huwelijk van ANNA VAN CROY met KAREL VAN LIGNE, Prins van Aremberg, aan zijn Huis.

AARSEN (CORNELIS VAN), Heer van *Spijk*, geb. te Antwerpen in 1543, werd in 1574 Secretaris en in 1582 Pensionaris van Brussel; voorts in 1584 Griffier der Alg. Staten, welk ambt hij meer dan veertig jaren waarnam. Hij had met OLDENBARNEVELD veel deel aan het bewerken van het twaalfjarig bestand in den Hage in 1607; † in 1627. = (CORNELIS VAN), Heer van Sommelsdijk, kleinzoon van den voorgaanden, werd Gouverneur van Nijmegen en Kolonel van een regiment kavallerie. Hij liet zich in 1650 door WILLEM II mede gebruiken tot den beruchten aanslag op Amsterdam; † 1662. = (CORNELIS VAN), Heer van Sommelsdijk, broeder en erfgenaam van FRANÇOIS, Heer van de Plaat, die in 1659 verdronk, kocht in 1682 een derde gedeelte van de volkplanting Suriname, en vertrok in 1683 als Landvoogd derwaarts; doch misnoegdheid over zijn bestuur gaf aanleiding tot een' opstand, in welken hij den 19 Julij 1688 doorschoten werd. = (FRANÇOIS VAN), Heer van de Plaat, zoon van den Griffier der Algem. Staten, verdronk na het doen van eene achtjarige reis door Europa, in den bloei zijns levens, bij het oversteken van Engeland naar Holland in 1659. = (FRANÇOIS VAN), Heer van Sommelsdijk, werd geb. in den Hage in 1572; hij was meermalen Gezant van dezen Staat in Frankrijk, Italie, Duitschland en Engeland. Deze schrandere bekwame staatsman † in den Hage, den 27 December 1641. = (FRANÇOIS VAN), Heer van Chatillon, zoon van den Surinaamschen Landvoogd, begaf zich in 1689 derwaarts, om zijns vaders nalatenschap in bezit te nemen; de Franschen aldaar met tien schepen verschijnende, hielp hij de volkplanting dapper verdedigen. Naderhand werd hij Vice-Admiraal van Holland; in die hoedanigheid bevond hij zich in 1729 met twaalf schepen bij de Engelsche vloot onder den Admiraal WAGER, uitgerust, om de Spanjaarden in ontzag te houden. = (JAQUES VAN), Heer van Triangel, kleinzoon van den Griffier der Alg. Staten, was in 1628 voorz. in den Raad van Braband; † in 1660.

AART, mansn. en eene inkorting van AREND, ARNOUD, ARNOLD, enz., of de staart van GERAARD, WOLFAARD, e. d. g.

AARTJE VAN LEYDEN, een goed schilder, te Leyden in 1498 geboren, was eerst wolkammer; doch zich op het schilderen toegelegd hebbende, maakte hij zulke vorderingen, dat FRANS FLORISZ. hem voordeelige aanbiedingen deed, zoo hij zich te Antwerpen wilde nederzetten; hij weigerde dit nogtans, en verdronk in 1564.

AARTS. Dit voorzetsel van *vader*, *bisschop*, *hertog*, en eenige andere benamingen van waardigheden, is van het Grieksche αρχειν (beginnen) ontleend, en beteekent dus zoo veel als eerste vader, bisschop, hertog, enz. Somtijds wordt dit voorzetsel ook bij het aanduiden van zedelijke hoedanigheden gebruikt, als *aartsschelm*, *aartsbooswicht*, *aartsketter*, *aartsliefhebber*, enz.; wanneer een Grieksch woord dit αρχη achteraan neemt, bezigt men zulk een woord in het Nederd. onvertaald, als monarch, scholarch, patriarch, m. a., in plaats van alleenheerscher, schoolopziener, aartsvader, enz.

AARTSBERGEN, zie CAPELLEN. = Zie NIJVELD.

AARTSEN (PIETER), zie ARNOUDSZ.

AAS, een voormalig Nederlandsch gewigt, houdende $\frac{1}{32}$ Engels, $\frac{1}{640}$ once of $\frac{1}{5120}$ Mark. =, benaming der éénen op de dobbelsteenen en in het kaartspel. =, aanloksel, om visch en andere dieren mede te vangen.

AASDOMSREGT, in tegenoverstelling van het schependomsregt, dus genaamd, toen men in de onderscheiden Nederlandsche gewesten een tweederlei versterfregt volgde. De naam is uit de oude Friesche landregten afkomstig, in welke de regters *Atten* en vonnis *Doem* genoemd worden.

AASGRAVEN bestonden in de XIII eeuw in den Briel. De Aasgraaf werd door den Baljuw en het geregt benoemd, doch hij verkoos twaalf personen, die men Aasridders noemde; zij maakten eene regtbank uit, die uitspraak deed in de geschillen,

welke ontstonden tusschen de kabeljaauwvisschers, en de aasvangers voor de kabeljaauwvangst, voorheen een voornaam bestaanmiddel der inwoners van den Briel, die het voorregt hadden de aasvangers te verpligten, om hunne vangst bij voorkeur aan hen te verkoopen.

A. A. S. L. M. Verk. van *Apud agrum sibi locum monumenti.*

AATH, kl. St. in Henegouwen, 5 M. van Bergen en Oudenaarden, 6 M. van Doornik en 10 M. van Brussel; met ruim 8000 inw. In 1667 door de Franschen ingenomen zijnde, werden de vestingwerken door den beroemden VAUBAN verbeterd. Bij den Nijmeegschen vrede in 1678 werd Aath weder door de Franschen ontruimd, doch naderhand, andermaal door hen bezet zijnde, in 1716 den Keizerlijken ingeruimd. Na de Fransche staatsomwenteling behoorde Aath met geheel Henegouwen tot het Fr. Keizerr., doch sedert 1814 tot het Koningrijk der Nederl. Den 10 April 1817 werden de hoofdkerk en toren en vier dagen later de magazijnen en tuighuizen door brand verwoest.

A. A. V. C. Verk. van *Anno ante urbem conditam.*

A. B. Verk. van *Aurea bulla.* Zie GOUDEN BULLE. = *Arenosum balneum.* = *Artium baccalaureus.*

AB, benaming der elfde maand van het burgerlijk jaar der Joden; deze maand heeft 30 dagen, en begint in onze maand Julij.

ABA was eene stad in Phocis, door de Abanten gebouwd; zij werd door XERXES verwoest, 480 jaren vóór J. C. =, een hoog gebergte in Armenië; ook *Abus*, *Achos*, *Paryardis* en *Pyradria* genaamd, alwaar, volgens STRABO, de Euphraat zijn' oorsprong heeft, zoowel als de Araxus. =, na het verdrijven van zijn' oom PETRUS, Koning van Hongarijë geworden zijnde, regeerde op eene nog schandelijker wijze dan deze; in een gevecht tegen de Duitschers bij Raab in 1044 kreeg hij de nederlaag, en werd door zijn eigen volk om het leven gebragt.

ABABA was de moeder van den Rom. Keizer MAXIMINUS.

ABACA, eene soort van vlas of hennep, op sommige der Philippijnsche Eilanden gevonden wordende.

ABACÆNA, of *Abacaenum*, eene stad en een heuvel op het eiland Sicilië. =, eene stad in Medië. =, eene stad in Klein-Azië, volgens PLINIUS in Carië.

ABACOT was de benaming van het hoofdsiersel der oude Koningen van Engeland, hetwelk de gedaante eener dubbele kroon had.

ABACUS heette bij de Ouden eene kleine met fijn zand bestrooide tafel, waarop de wiskundigen hunne figuren teekenden. = (PYTHAGORICUS), eene tafel van vermenigvuldiging der getallen. = is in de bouwkunde de dekplaat boven op het kapiteel eener kolom, die of vierkant of aan iedere zijde uitgehold en in het midden met een roset of iets anders versierd is.

ABADDON, bet. in het Hebr. *ondergang, verderver, verwoester*; dezen naam voert de Vorst der duisternis, Openb. IX. 11.

ABADIR, benaming van den steen, dien SATURNUS, volgens de fabelleer, verslond, in de meening dat het een zoon ware, van wien zijne vrouw OPS bevallen was, alzoo hij gewoon was al zijne kinderen te verslinden. Door deze list bleef JUPITER behouden, en de steen werd in den tempel van APOLLO te Delphi bewaard.

ABÆUS, bijnaam van APOLLO, naar een' tempel, dien hij te Abæa had, met een vermaard orakel, hetwelk CROESUS liet raadplegen.

ABAKA-KHAN was de 8e Keizer der Mongolen uit den stam van GHENGIS-KHAN; hij kwam in 1264 aan de regering, verfraaide Bagdad, vereenigde Rhansan met zijn rijk, tuchtigde de beheerschers van Syrië en Egypte, regeerde zeventien jaren met wijsheid en zachtmoedigheid, werd Christen en stierf in 1281 aan vergift, hetwelk zijn Vizier SCHAMSIDDIN hem ingegeven had.

ABANO, D. in het Lombardijsch-Venetiaansch Koningr., beroemd wegens deszelfs warme bronnen (*Fonte d'Abano*); ook is hier een slijkbad (*Bagno di fango*). Dit dorp heeft 3000 inw.

ABANTIADES, geslachtnaam van PERSEUS, kleinzoon van ABAS, Koning der Argiven, naar wien de Koningen van Argos insgelijks Abantiaden genoemd werden.

ABANTIAS, geslachtnaam van DANAË en ATALANTE, kleindochters van ABAS, Koning van Argos.

ABANTIS, vroegere naam van het eiland Eubœa in de Egeische zee; tegenwoordig Negropont.

ABAORTÆ, zekere volken, bij PLINIUS vermeld als aan den Indus wonende.

ABAPTISTON, schedelboor, trepaan.

ABARBAREA, eene der Najaden, welke BUCOLION, oudsten zoon van LAOMEDON, huwde.

ABARIS, een Scyth, die, de reis van APOLLO naar het land der Hyperboreërs bezongen hebbende, Opperpriester werd van dezen God, en van hem, behalve den geest van voorzegging, een' gouden pijl ontving, op welken hij door de lucht vloog. Men wil dat hij uit de beenderen van PELOPS een beeld van MINERVA maakte, hetwelk hij aan de Trojanen verkocht, die hem op zijn woord geloofden dat dit beeld uit den hemel gevallen was, en sedert onder den naam van *Palladium* vermaard geworden is. Zie PALLADIUM.

ABAS, Koning van Argos, zoon van LINCEUS en HYPERMNESTRA; hij was de vader van PROETES en ACRISE en grootvader van PERSEUS.

ABASSEN (DE), een onafhankelijke volksstam in de Aziatisch-Russische prov. Imireti aan den Caucasus.

ABATOS, een der paarden van PLUTO.

ABAUZIT (FIRMIN), geb. te Uzès in 1695, was een tijdgenoot en vriend van J. J. ROUSSEAU; hij gaf in 1730 eene geschiedenis der stad en republiek Geneve in het licht; † in 1768.

ABAZEEN, zeker feest, ingesteld door DIONYS, waar alles stilzwijgende zonder eenig gerucht toeging, dus genaamd van *ἀβάζειν*, stilzwijgen.

ABBA, Syrisch woord, hetwelk *vader* beteek. MARK. XIV. 36.

ABBACH, een vlek in Beijeren, aan den Donau, merkwaardig als de geboorteplaats van Keizer HENRIK II, bijgenaamd de Heilige, † in 972.

ABBADIE (JAQUES), geb. te Nay in Béarn, in 1654, was eerst Hervormd Predikant in Frankrijk, toen te Berlijn en vervolgens te Londen; van daar ging hij naar Ierland, waar hij Deken werd van Killaloe; † te S. Marydonne in 1727. Zijne schriften zijn zoowel bij Katholijken als Protestanten in hooge achting, inzonderheid zijn *Art de connaitre soi-même.*

ABBAS, oom van MOHAMED, was in het eerst zijn vijand, naderhand zijn apostel en veldheer. Hij redde zijn' neef het leven in den veldslag, dien de Profeet zonder zijn' bijstand zou verloren hebben. =, zoon van dezen, kreeg na zijn' dood, die voorviel in 627, den titel van Rabbani, dat is, geleerde der geleerden. = stond op tegen MUSTAPHA I, onder voorwendsel van den dood van Sultan OSMAN te wreken, en liet een groot getal Janitsaren om het leven brengen. MUSTAPHA werd afgezet en AMURATH IV ten troon verheven. Eenigen tijd daarna verzoende MUSTAPHA zich met ABBAS, en zond hem in 1634 met 60,000 man tegen de Polen; hij zou eene schitterende overwinning behaald hebben zonder de lafhartigheid der Moldaviërs en Wallachijërs. ABBAS werd opgeöfferd aan het staatsbelang en geworgd.

ABBASSA, zuster van den Kalif AARON ALRASCHID, die haar huwde aan GIAFAR, onder voorwaarde, dat zij de regten des huwelijks niet zouden genieten; zij overtraden nogtans dit verbod, en ABBASSA baarde een' zoon, dien zij in het geheim te Mekka lieten opvoeden. De Kalif dit vernemende, verloor GIAFAR de gunst van zijn' meester en het leven; ABBASSA werd uit het paleis verdreven en sleet hare overige dagen in kommer en ellende.

ABBASSIDEN zijn de afstammelingen van ABBAS, den oom van MOHAMED; men noemt zoodanig de 37 Kalifen, die de Ommiaden verdrongen en 524 jaren regeerden, tot zij op hunne beurt door de Tartaren werden verdreven.

ABBEKERK, D. in N.-Holland met ruim 600 inw.

ABBEMA (BALTHASAR) had een werkzaam aandeel in de Nederl. onlusten van 1787; bij den inval der Pruissen in Holland week hij naar Frankrijk en werd Bankier te Parijs. Naderhand keerde hij terug naar zijn vaderland met den titel van gevolmagtigd Minister van Hamburg, waar hij gestorven is.

ABBEVILLE, St. in Frankr. in het dep. van de Somme, was eertijds de hoofdst. van het Graafsch. Ponthieu, in Picardië; zij heeft omtrent 18000 inw., 5 poorten, 14 kerken en 4 groote pleinen.

ABBOTS-LENGLEY, D. met 1300 inw. in Hertfordshire, in Engeland, was de geboorteplaats van Paus ALEXANDER IV.

ABBREVIATIE, Lat. *Abbreviatio.* Verkorting van eenige woorden in het schrijven, gelijk *geb.* voor geboren; *gest.* voor gestorven; H. S. voor Heilige Schrift; *e. d. g.* voor en dergelijken.

ABBT (THOMAS), geb. te Ulm in 1738, † in 1766, werd in 1760 buitengew. Prof. der Wijsbeg. te Ffort, in 1761 vertrok hij als Prof. der Wisk. naar Rinteln, doch hij deed weldra afstand van dezen post, en doorreisde een gedeelte van Z.-Duitschland, Frankr. en Zwitserl. Hij was de vriend van de beide EULERS, MENDELSSOHN en NICOLAI. Zijn werkje *Over de verdienste* verwierf hem veel roem.

ABCHASI, Landsch. op de Caucasische landengte aan de Zw.-Zee; de inw. zijn meestal van Circassischen of Tartaarschen oorsprong, noemen zich Christenen bij de Russen, en Muzelmannen bij de Turken, dat is, zij vieren den Zondag of den Vrijdag als rustdag, naarmate zij met dezen of genen gemeenschap houden.

ABDALLAH, een Arabische slaaf en kameeldrijver, was de vader van MOHAMED, niettegenstaande verscheiden Turken zulk eene gemeene afkomst van den Profeet ontkennen.

ABDERA, St. in Thracië, gebouwd door HERCULES, ter eere van zijn' vriend ABDERUS. De spreekwoordelijke stompzinnigheid van derzelver inwoners maakt een wonderlijk contrast met hunne zucht voor de dichtkunst, de muzijk en het vertoonen van treurspelen. Abdera was de geboorteplaats van DEMOCRITUS, die met de dwaasheid zijner medeburgers den spot dreef. Eene ontzettende menigte van ratten en kikvorschen, die zich ongestoord vermenigvuldigden, omdat zij uit bijgeloof deze dieren niet durfden dooden, noodzaakte hen eindelijk de stad te verlaten.

ABDERUS, vriend en wapenbroeder van HERCULES, die de merriën van DIOMEDES, Koning van Thracië, geroofd hebbende, ze aan ABDERUS te bewaren gaf en op reis ging; doch bij zijne terugkomst vernam hij dat de merriën zijn' vriend verslonden hadden. Hij bouwde hem ter eere bij zijn graf eene stad, die hij Abdera noemde.

ABDIAS van Babylon was de schrijver eener fabelachtige historie van den *Strijd der Apostelen*, in welke hij zich beroemt JEZUS gezien te hebben en een der 72 discipelen geweest te zijn.

ABDICATIE. Lat. *Abdicatio*, heet in de staatstaal vrijwillig afstand doen van de kroon ten behoeve van een' ander, gelijk Keizer KAREL V, CHRISTINA, Koningin van Zweden, PHILIPPUS V, Koning van Spanje (die echter zeven maanden daarna de regering wederom aanvaardde), Victor AMADEUS II, Koning van Sardinië, en NAPOLEON, die echter binnen het jaar uit zijne ballingschap van het eiland Elba terugkwam, en zich de regering van Frankrijk wederom aanmatigde, doch toen afgezet en naar St. Helena verbannen werd, waar hij den 5 Mei 1821 stierf.

ABDIJ was aanvankelijk slechts een klooster, hetwelk door een' abt of eene abdis bestierd en daardoor van eene priorie onderscheiden werd; naderhand voerden uitgestrekte geestelijke goederen of groote gebouwen met heerlijke regten dezen naam. Ook in ons vaderland waren eertijds verscheiden zoodanige aanzienlijke abdijen. De abdij van Middelburg diende tot eene vergaderplaats der Staten van Zeeland; de abdij van Egmond was ook zeer beroemd, behalve nog vele anderen in Friesland, Braband en elders. Zie Abt.

ABDIS, opperste gebiedster in een nonnenklooster; zij was doorgaans van hoogen, somtijds van vorstelijken rang.

ABDOMEN, Lat. Onderlijf, onderbuik.

ABDUL-HAMID werd na den dood van zijn' broeder MUSTAPHA III in 1774, 50 jaren oud zijnde, Turksch Keizer. Hij verloor de Krim aan Rusland en † den 7 April 1789. SELIM III was zijn opvolger.

ABEILLARD (PETRUS), geb. te Palais bij Nantes, in 1079, was een beroemd geleerde, doch is meer vermaard door zijn' minnehandel met HELOISE, eene nicht van den Kanonik FULBERT, die beide gelieven vervolgde en ABEILLARD deed oplìgten en ontmannen. De ongelukkige begaf zich in het klooster van S. Denis en werd monnik, nadat hij HELOISE zijne kapel Paraclet geschonken had, waar zij abdis werd en briefwisseling met ABEILLARD onderhield; toen zij in 1142 te Clugny gest. was, verzocht zij zijn lijk, om het in hare kapel te begraven, waar zij ook hare begraafplaats gekozen had. In 1817 werden beider overblijfselen naar Parijs op het kerkhof van Pater LA CHAISE overgebragt.

ABEL, mansnaam, beteekent in het Hebr. *damp, ijdelheid, iets onbestendigs.* De eerste, die dezen naam droeg, was de zoon van ADAM en de jongere broeder van KAÏN, die hem uit afgunst om het leven bragt, in het 129e jaar na de Schepping. = Koning van Denemarken, zoon van WALDEMAR II, kwam tot den troon nadat hij zijn' ouder broeder ERIK op een gastmaal had laten ombrengen. Hij sneuvelde in een' slag tegen de Friezen in 1252.

ABELIETEN, eene zekere secte, die in de IV eeuw bestond, en wier aanhangers zich van alle echtelijke gemeenschap met hunne vrouwen onthielden, maar daarentegen, om hun genootschap niet te laten uitsterven, vreemde kinderen aannamen en in hunne geloofsbegrippen opvoedden. Zij noemden zich naar ABEL, den zoon van ADAM, die, volgens het gevoelen van eenige kerkvaders, ook ongehuwd gebleven was.

ABELLION, Godheid der oude Galliërs; dezelfde als de zon.

ABEONA, eene Godin der Romeinen, welke zij degenen aanbevolen, die van eene plaats vertrokken. Het blijkt echter niet dat zij een' tempel of eene gewijde plaats te Rome gehad heeft, waar zij bijzonder geëerd werd.

ABERCROMBIE (RALPH), geb. in Schotland in 1740, woonde als Luit.-Gen. den veldtogt van 1793-1794 in België en Holland bij, zoo mede den inval in N.-Holl. door den Hertog van York in 1799, en voerde het bevel over het Engelsche leger in Egypte, waar hij in den slag van Canope den 21 Maart 1821 doodelijk gekwetst werd en zeven dagen daarna stierf.

ABERIDES, zoon van CÆLUS en VESTA.

ABERLI (JOHANN LUDWIG), geb. te Winterthur in 1723, † te Bern in 1786, was een beroemd teekenkunstenaar; zijne Zwitsersche gezigten zijn zeer beroemd; zijne manier van teekenen is door verscheiden anderen nagevolgd geworden.

ABERRATIE, Lat. *aberratio*, afwijking, afdwaling, b. v. eener planeet van hare gewone baan; ook de afwijking, verdeeling der lichtstralen, wanneer zij door een' spiegel teruggekaatst of door een glas gebroken worden.

ABGARUS is geen eigen naam, maar een titel der Koningen van Edessa, gelijk die van PHARAO der Egyptische Koningen en die van CÆSAR der Romeinsche Keizers. Bij EUSEBIUS vindt men een' brief van ABGARUS aan JEZUS met het antwoord; doch het Concilie van Rome in 494 heeft beiden voor onecht verklaard.

ABIA, dochter van HERCULES en voedster van HYLLUS, had een' tempel in Messenië. Zij week naar de stad Ira, aan welke zij haren naam gaf, en die eene der steden was, welke AGAMEMNON aan ACHILLES beloofde.

ABIGAEL, vr. n. beteekent in het Hebr. *vader der blijdschap.* =, Vrouw van NABAL, wien DAVID eenige levensmiddelen liet verzoeken, welke hij hem met hardheid weigerde. DAVID zich over deze weigering willende wreken, bragt ABIGAEL hem eenigen voorraad, om zijne gramschap te bedaren. DAVID, getroffen door de goedhartigheid en schoonheid dezer vrouw, trouwde haar na den dood van den vrekken NABAL 1060 jaren vóór J. C.

ABILIUS was de zoon van ROMULUS en HERSILIA; PLUTARCHUS noemt hem ook AOLLIUS.

ABIMELECH, Koning van Gerar, tijdgenoot van ABRAHAM, liet diens vrouw SARA schaken, geloovende dat zij zijne zuster was; doch bij zond haar aan ABRAHAM terug met groote geschenken, hem verschooning vragende, alzoo hij niet geweten had dat zij zijne vrouw was.

AB INTESTATO heet zonder testament, volgens het gewone versterfregt, erven.

ABISAI, een beroemd Israëlietisch held ten tijde van DAVID; hij versloeg 300 Philistijnen en onder deze een' reus, met eene lans gewapend, waarvan het ijzer 300 sikkels woog.

ABJATHAR, Hoogepriester der Joden, ontkwam de wraak van SAUL, die zijn' vader ACHIMELECH deed om het leven brengen, en volgde dezen op in zijne waardigheid; doch willende naderhand ADONIAS op den troon van DAVID plaatsen, werd hij door SALOMO afgezet en verbannen, omstreeks 1014 jaren vóór J. C.

ABL. en **ABLAT.** Verk. van *Ablativus*. Zie NAAMVAL.

ABLEGAAT, een geestelijke, dien de Paus in bijzondere omstandigheden als Apostolischen legaat afzendt.

ABLEPSIE, Gr. *Ἀβλεψία*, blindheid; ook overdragtelijk blindheid van den geest; stompzinnigheid.

ABLUENTIA zijn vloeibare reinigende, oplossende en weekmakende middelen.

ABLUTIE, Lat. *Ablutio*, handwassching der priesters in de R. K. Kerk. Alle oude volken waschten zich het ligchaam of eenige gedeelten van hetzelve vóór het bijwonen van offeranden of godsdienstplegtigheden; de Joden, Turken en Braminen nemen nog met naauwgezetheid deze ceremonie in acht.

A. B. M. Verk. van *Amico* vel *Amicae* vel *Animae bene merenti.*

A. B. N. Verk. van *Abnepos.*

ABNOBA, een berg in Zwaben, bij TACITUS dus genoemd, waaruit de Donau ontspringt.

ABO, Lat. *Aboa*, Hoofdst. van Finland, aan de Anrajaki, die midden door de stad loopt; zij heeft 120 straten, 1100 huizen en 11300 inw. De Domkerk is het voorn. openb. gebouw. In 1743 en 1809 werd hier de vrede tusschen Rusland en Zweden gesloten.

ABODRIETEN, eene Sclavische natie, aan welke KAREL DE GROOTE de landen aan de Elve schonk, die de tienduizend Saksers bewoonden, welke hij met vrouwen en kinderen in 804 naar Frankrijk voerde.

ABOLITIE, Lat. *Abolitio*, afschaffing van eene wet, gebruik of gewoonte.

ABONNEMENT, verpligting, om gedurende zekeren tijd tegen zekeren bepaalden prijs zekere voorwerpen te ontvangen of te gebruiken.

ABORIGENES zijn vroegere inwoners van eenig land, door latere volken daaruit verdreven of overwonnen; de Romeinen gaven dezen naam aan de Samnieten, Sabijnen, enz. Zoo waren de Galliërs *aborigenes* van Frankrijk, de Batavieren, Kaninefaten, enz. van Holland, de Germanen van Duitschland.

ABRA, eene zilveren Poolsche munt, ter waarde van omtrent 60 Cents Nederl.

ABRABANEL (IZAAK), geb. te Lissabon in 1437, had zitting in den Raad van ALPHONSUS V, Koning van Portugal, en vervolgens in dien van FERDINAND DEN KATHOLIJKEN, Kon. van Kastilië; maar toen in 1492 de Joden uit Spanje verdreven werden, moest hij insgelijks vertrekken, en † te Venetië in 1508. Zijne geschriften zijn onder de Joden in hooge achting; eenigen zijn in het Latijn vertaald; in allen spreekt hij met minachting van de Christenen, op den trotschen en opgeblazen toon, waarmede zijne voorvaderen van alle onbesnedenen spraken.

ABRACAX, eene Godheid, die men de MITHRA der Perzen gelooft te zijn.

ABRACADABRA is oorspronkelijk een zoogenaamd tooverwoord, hetwelk, op een tinnen plaatje in de gedaante van een' driehoek of op een stuk papier geschreven, door bijgeloovige menschen als een amulet tegen de koorts om den hals gedragen werd. Tegenwoordig gebruikt men dit woord om wartaal of onzin aan te duiden.

ABRADATES, Koning van Suza, gaf zich met zijn leger over aan CYRUS, uit erkentenis wegens de edelmoedigheid van dezen Vorst ten aanzien van zijne gemalin, gevangen genomen in eene overwinning, op de Assyriërs behaald. ABRADATES werd kort daarna in een' veldslag tegen de Egyptenaars gedood. Zijne gemalin PANTHEA bragt zich om het leven op zijn lijk. CYRUS deed een prachtig praalgraf bouwen voor deze beide echtgenooten. Dit gebeurde 548 jaren vóór J. C.

ABRAHAM, m. n. beteekent in het Hebr. *vader eener menigte.* = Stamvader der Joden, wiens geschiedenis uit de H. S. genoeg bekend is, werd geb. te Ur in Chaldea 1996 vóór J. C. en bereikte den

ouderdom van 175 jaren toen hij stierf. ARNOLD HOOGVLIET heeft den levensloop van dezen aartsvader in eene soort van heldendicht in 12 boeken beschreven.

ABRAHAM (PATER) à S. CLARA, eigenlijk ULRICH MEGERLE, geb. te Krähenheimstätten, bij Möskirch, in Zwaben, in 1642, werd in 1660 Augustijner monnik te Marienbrunn, was eerst prediker in het klooster Taxa in Beijeren, maar werd in 1669 als Hofprediker naar Weenen beroepen, waar hij den 1 Dec. 1709 stierf. Zijne predikatiën waren vol wonderlijke, zelfs koddige invallen: zoodat hij zijnen toehoorders zoowel vermaak als stichting verschafte, en hen beurtelings aan het lagchen en aan het schreijen hielp. Meest al zijne schriften zijn in het Nederd. vertaald; het boertend vernuft in dezelve is overeenkomstig met den geest en de zeden van zijn' tijd: in den onzen zou men zijn' stijl gemeen en laag-comisch vinden.

ABRAHAMIETEN, zoo noemde zich eene zekere secte in Bohemen, uit onwetende boeren bestaande, die in 1782, in vertrouwen op het tolerantie-edict van JOSEPH II, openlijk belijdenis deed van het geloof des aartsvaders vóór zijne besnijdenis. De vrije uitoefening van hunnen godsdienst werd dezen dweepers geweigerd, en de anders zoo verdraagzame Keizer liet hen, daar zij aan hunne begrippen hardnekkig vasthielden, in 1783 uit hunne woningen verdrijven, in Hongarijë, Zevenbergen en Slavonië verstrooijen, en hen, even als LODEWIJK XIV in de XVII eeuw de Hugenoten, door soldaten tot goede Katholijken bekeeren.

ABRAHAMSEN (IZAAK), Krankbezoeker te Vlissingen, alwaar hij den 15 Aug. 1663 geb. en den 4 Oct. 1714 gest. is, heeft eenige welgeschreven godgeleerde werkjes in het licht gegeven.

ABRAHAMSFIELD is de naam der vlakte in Canada, waar in 1759 de Engelsche Generaal WOLFE sneuvelde in een gevecht tegen de Franschen.

ABRAHAMSSCHOOT, Fr. *Montpagnotte*, is bij belegeringen eene veilige schootvrije plaats, waar nieuwsgierigen het bombarderen zonder gevaar kunnen zien. Deze benaming wordt overdragtelijk ten aanzien van alle plaatsen gebezigd, waar men zich in veiligheid voor eenig dreigend of werkelijk aanwezig gevaar bevindt, en is ontleend uit de Parabel van LAZARUS en den Rijken man, bij LUK. XVI. 22.

ABRAHAMSZ. (GALENUS), geb. te Zierikzee, den 8 Nov. 1622, en † te Amsterd., den 19 April 1706, was Geneesh. en Leeraar der Doopsgez. en liet in zijne geschriften de blijken na van zijne geleerdheid.

ABRANTES, vesting in Portug. Estramadura aan den Taag, over welken aldaar eene brug ligt, met 3500 inw. De plaats bestaat uit ruim 1000 huizen, een kasteel, vier kerken, vier kloosters, een hospitaal, enz. Koning ALPHONSUS V verhief Abrantes tot een graafschap en Koning JOAO V in 1718 tot een markgraafschap. NAPOLEON schonk in 1808 bij het bezetten van Portugal den Generaal JUNOT den titel van Hertog van Abrantes.

ABRAX, een der paarden van AURORA.

ABRAXAS, zie ABRACAX.

ABRESCH (FREDRIK LODEWIJK), geb. te Hessen-Homburg, in 1699, werd in 1731 Lector in de Geschied. en Welsprekendh. te Middelb. in 1741 Rector te Zwol, waar hij in 1782 stierf. = (PETRUS), zoon van den voorg., werd geb. te Middelb. in 1735. Zijn vader onderwees hem in het Gr. en Lat. Hij studeerde in de Godgeleerdh. te Gron. en te Utr., was Predik. in versch. gem. en laatst sedert 1766 te Gron., waar hij in 1773 Prof. werd in de Godgeleerdh. † 11 Dec. 1812.

ABRIKOOS, Lat. *Prunus armeniaca L. Malum armeniacum, Malum epiroticum*. De Abrikozenboom is oorspronkelijk uit Azië, en werd ten tijde van ALEXANDER DEN GROOTEN uit Armenië naar Griekenland en Epirus overgebragt en van daar naar Italië verplant; tegenwoordig wordt hij in geheel Europa aangekweekt. De vruchten, die vroeg rijp worden, zijn aangenaam van smaak, doch kunnen niet lang duren, weshalve zij meestal ingelegd en als confituren gebruikt worden; men kan echter dezelve als pruimen droogen en lang bewaren. J. F. SERRURIER, *Fruitk. Woordenb.* I. 12.

ABRINA. Zie AAR.

ABRINCÆ, of *Civitas Abrincatum*, oude benaming van het tegenwoordige Avranches in Frankrijk.

AB. R. P. Verk. van *Ab ripa proxima*.

ABRUPT, Lat. *Abrupte*, eensklaps, plotseling, onverwacht; van *abrumpere*, afbreken, in eens ophouden.

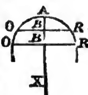
ABRUS, Lat. *Pisum indicum coccineum; Abrus precatorius*, Paternostererwt, is eene peulvrucht, die in gelukkig Arabië, Egypte en Indië wast; de erwten hebben eene schoone hoogroode kleur, met eene zwarte vlek; zij zijn niet eetbaar, en worden door de vrouwen als halssieraad gedragen. Te Amsterdam noemt men ze weesboontjes, naar het half rood en zwarte costume der weeskinderen aldaar.

ABRUZZO, eene der vier hoofd-prov. van het Koningr. Napels, bevattende op 280 □ m. 630,000 inw., wordt verdeeld in Abruzzo citra, = ultra en = teramo. Het landschap is zeer vruchtbaar in onderscheiden voortbrengselen des bodems en vee; de Apenijnen doorsnijden hetzelve, alsmede de rivieren Trontino, Acerno, Songro, Pescara en Vibrata; het meer Celano ligt insgelijks in hetzelve.

ABSALOM, mansn., beteekent in het Hebr. *vader des vredes, der volmaking, der wedervergelding*. De noodlottige geschiedenis van ABSALOM, den zoon van DAVID, is geboekt 2 SAM. XVI-XVIII.

ABSARUS, R. in Colchis (Armenië) die zijn' oorsprong heeft in het gebergte, door de Ouden Pariadri genaamd, en zich in de Zwarte Zee uitstort. Aan derzelver mond stond eertijds eene oude zeer volkrijke stad, mede Absarus genaamd. Zie ABSYRTUS.

ABSCIS, Lat. *Abscissa*, afsnijding, is bij eene kromme lijn AOR het gedeelte van de as of middellijn AX tusschen den top en de ordinaten OR; de abscis is hier AB. Deze lijn dient, om in de hoogere meetkunde door de verhouding derzelve tot de halve ordinaat OB de kromme lijnen van elkander te onderscheiden.

ABSENT, Lat. *Absens*, afwezig.

ABSENTIE, Lat. *Absentia*, afwezigheid, afzijn.

ABSEUS, zoon van TARTARUS en GEA, een der reuzen, die, den hemel bestormende, door JUPITER in den afgrond gebliksemd werden.

ABSOLUT, Lat. *Absolute*, volstrekt, onvoorwaardelijk, onwedersprekelijk.

ABSOLUTIE, Lat. *Absolutio*, vrijspraak, ontlasting, bevrijding, een gebruik der oude Christelijke Kerk, volgens hetwelk de boetelingen vrijspraak van hunne overtredingen en kwijtschelding van de daarop staande kerkelijke straffe bekwamen, waarop zij wederom in de gemeente werden aangenomen. De benaming komt van het formulier *absolvo te*, na de belijdenis der zonden in de biecht.

ABSORBENTIA, opslorpende, inzuigende middelen.

ABSTERGENTIA, afdrijvende, reinigende middelen.

ABSTRACT, Lat. *In abstracto*, afgetrokken; een abstract begrip van eenige zaak, zonder verband met andere, of zonder voorwerpelijke bepaling, b. v. mensch, dier, huis, enz.

ABSYRTUS, zoon van ÆTES, Koning van Colchis, en broeder van MEDEA, werd door zijn' vader gezonden om JASON te vervolgen, die MEDEA geschaakt had. Hen ingehaald hebbende, bragten zij hem om het leven en hakten zijn lijk in stukken, die zij op den weg wierpen en zijn hoofd en zijne handen op eene hoogte plaatsten, om door dit gezigt den vader, die hen vervolgde, op te houden, waardoor zij ook ontkwamen. Een Dalmatisch eiland in de Adriatische Zee noemden de ouden Absyrtides, ter gedachtenis van dezen moord.

ABT is een aanzienlijk persoon in de R. K. Kerk, die óf werkelijk het bestuur over een klooster heeft, óf slechts den titel van Abt zonder benoeming van een klooster voert. Er bestonden eertijds ook vorstelijke Abten met souvereiniteitsregten; doch de meeste hunner bezittingen zijn geseculariseerd en anderen vorstendommen ingelijfd geworden. Hier en daar in Duitschland zijn ook Protestantsche geestelijken, die den titel van Abt voeren. De benaming is afkomstig van het Syrische woord *Abba*, hetwelk vader beteekent. Deze titel wordt in Italië ook aan wereldlijke personen gegeven; te Genua heet de eerste raadsheer *Abbate del Popolo* (vader des volks); te Milaan zijn de dekens der gilden insgelijks *Abbati* genaamd, en in het Zuiden van Frankrijk wordt degene, die op het land de volksvermaken regelt, den tijd en de plaats daartoe bepaalt, *Abbé de la jouinesse* (*jeunesse*) geheeten.

ABTSWOUDE, eene buurt tusschen de stad Delft en het dorp Ketel; deze buurt is dus genaamd naar de Abten van Egmond, aan welke de omgelegen landerijen weleer toebehoorden, en vermaard als de geboorteplaats van den beroemden Dichter HUBERT CORNELISZ. POOT.

ABUBEKER, schoonvader van MOHAMED en zijn eerste opvolger of Kalif. Zijn naam was eigenlijk ABDALLAH EBN OTMAN; den naam ABUBEKER, die zoo veel beduidt als *vader der maagd*, kreeg hij, omdat zijne dochter AIDSCHA onder alle vrouwen van MOHAMED de éénige geweest is, die hij als maagd gehuwd heeft. Ofschoon MOHAMED zijn' oudsten schoonzoon ALI tot zijn' opvolger benoemd had, geraakte nogtans ABUBEKER tot de regering, wier zetel hij eerst te Kufa en vervolgens te Bagdad vestigde. † 634.

ABUKIR, eertijds eene St., doch thans slechts een D. met een kasteel in Neder-Egypte, 4 M. van Alexandrië, is vermaard wegens den driedaagschen zeeslag, in Aug. 1798, in welken de Eng. Adm. NELSON de Fransche vloot vernielde, alsmede door de overwinning, welke BONAPARTE aldaar in 1799 op de Turken behaalde.

ABULFEDA (ISMAEL), Prins van Hamah, geb. in 1273, te Damascus, was een afstammeling uit het geslacht der Ajubieten; hij bezat als held en geleerde verscheiden voortreffelijke hoedanigheden, en was zeer bedreven in de geschiedenis, regtsgeleerdheid, wis-, sterre-, genees- en kruidkunde. † 1343.

ABUNDANTIA, de Godin des overvloeds bij de Romeinen; zij werd afgebeeld met eene spiets in de hand en een' hoorn aan hare voeten, waaruit vruchten, geldstukken en andere voorwerpen te voorschijn kwamen.

ABYDOS, St. in Azië, aan den Hellespont, en geboortepl. van LEANDER, den minnaar van HERO. Zie SESTOS. = St. in Egypte, vermaard door den tempel van OSIRIS aldaar, en waar MEMNON zijn gewoon verblijf hield.

ABYLA, een berg, behoorende tot het gebergte Atlas, op de Marokkaansche kust tegen over Gibraltar, eertijds Calpe, enz., even als deze rots, een der pilaren van HERCULES.

ABYSSINIË, of Habex, zuidelijk van Egypte en ten deele aan de kust der Roode zee gelegen, heeft tegenwoordig nog eene uitgestrektheid van 15,000 . m. en 5 mill. inw. niettegenstaande de naburige natie der Gallas en de Arabieren sedert 1537 verscheiden provinciën veroverd hebben. De inwoners zijn grootendeels Christelijke Kopten, en wonen meest onder tenten; er zijn ook vele Mohamedanen, Negers en Joden onder.

A. C. Verkorting van *Ante Christum*, *Annus creationis*, *Anno Christi*, *Anno currente*, *Augustana Confessio*.

A. C. A. Verkorting van *A cubiculo Augustorum*.

ACACIA, een boom, aan welken men deze Grieksche benaming (*ακακια*, zonder boosheid) gegeven heeft, omdat de steek van deszelfs prikkels geene pijn veroorzaakt; men noemt hem ook *Robinia*, omdat hij omstreeks 1600 door den Franschen kruidkundige ROBIN uit Amerika naar Europa overgebragt is. Deze boom levert het bekende Acaciasap (*succus acaciae*), hetwelk in de apotheken niet onbekend is; van sommige soorten wordt ook de Arabische Gom gewonnen.

ACACUS, zoon van LYCAON, Kon. v. Arcadië, door wien MERCURIUS werd opgevoed, die van daar den bijnaam heeft van ACACETUS.

ACADEMUS, een Athener, die den Tyndariden de plaats ontdekte, waar hunne zuster HELENA verborgen was, welke THESEUS geschaakt had.

ACADINE, eene bron op het eiland Sicilië, die de eigenschap had van de opregtheid der eeden te doen kennen; men schreef ze namelijk op tafeltjes, die men in het water wierp: wanneer zij niet dreven, maar zonken, hield men de daarop geschreven eeden voor valsch.

ACALANTHIS, eene der negen Piëriden, die met de Zanggodinnen een' wedstrijd in de muzijk aangingen, in welken zij te kort schoten en in eksters veranderd werden.

ACALLIS, dochter van MINOS, Koning van Krete, en ITHONE, dochter van LICTIUS.

ACALUS, neef van DEDALUS, de zaag en den passer uitgevonden hebbende, was DEDALUS daarover zoo wangunstig, dat hij hem van een' toren afwierp; doch onder het vallen veranderde hij in eenen patrijs.

ACAMARCHIS, eene der Oceaniden of dochters van OCEANUS.

ACAMAS, zoon van THESEUS en PHEDRA, was een der Grieksche Vorsten, die Troje belegerden. Met DIOMEDES gezonden om HELENA terug te vorderen, knoopte hij een' minnehandel aan met LAODICE, dochter van PRIAMUS, die hem een' zoon baarde, MUNITHUS genaamd.

ACANTHIS, dochter van AUTONEUS en HIPPODAMIA. Toen de paarden van haren vader haren broeder ACANTHUS verscheurd hadden, werd zij in een sijsje veranderd, welke vogel in het Grieksch daarom ook *Ακανθις* heet.

ACANTHUS, Nederd. *Beerenklauw*, is een gewas, hetwelk aanleiding gaf tot de Corinthische bouworde. Een meisje te Corinthe gestorven zijnde, zette hare voedster op haar graf een mandje met haar speelgoed, en dekte hetzelve met eene dakpan voor den regen, in de nabijheid van een acanthus, die in de volgende lente uitliep, en zijne bladeren rondom het mandje heenslingerde. De bouwkunstenaar CALLIMACHUS, dit ziende, nam daaruit aanleiding, om op deze wijze het kapiteel van den Corinthischen pilaar te versieren.

ACARNANIË, een landschap in Oud-Griekenland, grenzende ten W. en ten Z. aan de Ionische zee, ten N. aan den Ambracischen zeeboezem en ten O. van Epirus; het werd door den Achelous van Aetolië gescheiden. De oudste inwoners waren de Pelasgische Lelegen en Teleboën, met welke de uit Aetolië verdreven Cureten zich vermengden; naderhand kreeg hetzelve den naam van Acarnanië, naar ACARNAN, die aan het hoofd der inw. 2790 jaren vóór J. C. een' veldtogt tegen Theben deed.

ACARNAS, zoon van ALCMEON en kleinzoon van AMPHIARAUS; zijn vader vermoord zijnde, toen hij zoowel als zijn broeder AMPHOTERUS nog een kind was, verhoorde JUPITER het gebed van hunne moeder CALLIRHOË, dat zij eensklaps jongelingen mogten worden, in staat om den dood van hunnen vader te wreken.

ACASTUS, zoon van PELIAS, Koning van Thessalië, was een bloedverwant van JASON en een der Argonauten, die den togt naar Colchis mede deed.

ACATALECTICUS, eene jambische versmaat, van eene lettergreep meer dan de Catalecticus.

ACATHISTUS beteek. zoo veel als zonder zitten. *Hymnus acathistus* is de naam van een gezang, hetwelk in de R. K. Kerk op den Zondag *Quodragesima* bij plegtige gelegenheden ter eere van de H. Maagd, den geheelen nacht door, staande gezongen werdt.

ACC. Verkorting van *accepté* (op een' wisselbrief.) =, S. P. *Accepté sous protest*.

ACCA LAURENTIA was de zoogmoeder van ROMULUS en REMUS; zij had den bijnaam van LUPA (wolvin), hetwelk aanleiding gaf tot het volksvertelsel, dat deze beide broeders door eene wolvin gezoogd zouden zijn. Na haren dood werd zij vergood en hare nagedachtenis in de maand December door een feest gevierd, *Accalia* genaamd.

ACCENT, Lat. *Accentus*, klemtoon, de toon, die sterker op het eene woord dan op het andere of wel op eene lettergreep valt, in het Nederd. meestal op het zakelijk deel der woorden. Door den klemtoon wordt ook de verschillende beteekenis onderscheiden van eveneens gespelde woorden, b. v. *ádderen* en *addéren*, *áppel* en *appél*, *bèken* en *bekèn*, *bèteren* en *betèren*, *régent* en *regént*, enz.

ACCEPTATIE van een' wisselbrief noemt men de verbindtenis van den betrokkene, om denzelven op den bepaalden tijd te betalen; deze acceptatie of aanneming geschiedt op den wisselbrief zelven door de handteekening van den betrokkene of die in zijne plaats de betaling aanneemt.

ACCES, Lat. *Accessio*, toegang; in ziekten aanval van koorts, van beroerte, van ijlhoofdigheid, enz.

ACCESSIT; deze naam wordt gegeven aan die beäntwoording eener voorgestelde prijsvraag, welke naast de bekroonde de beste geöordeeld is. (voorval, enz.

ACCIDENT, Lat. *Accidens*, toeval, toevallige zaak, onvoorzien

ACCIJS, Lat. *Accisa*, is eene plaatselijke belasting of impost op de levensmiddelen, die dadelijk bij derzelver invoer geheven wordt; de benaming is misschien afkomstig van *Accisum*, perf. van *accidere*, afsnijden, afhakken, afzagen, enz.

ACCIUS (LUCIUS), Romeinsch treurspeldichter, bloeide omstreeks het jaar van Rome 616.

ACCIUS NAVIUS was een wigchelaar ten tijde van den ouden TARQUIJN, die, hem willende beproeven, begeerde te weten, of hetgene bij op dat oogenblik dacht kon uitgevoerd worden. ACCIUS verklaard hebbende dat zulks kon geschieden, zeide de Koning: » Welnu, ik heb gedacht, dat gij een' slijpsteen met een scheermes » kunt doorsnijden: de vlugt der vogelen zal u wel ontdekt heb- » ben, dat zulks mogelijk is." Dadelijk nam ACCIUS het mes en sneed den steen door. Alle aanwezigen stonden verbaasd over dit wonderwerk, hetwelk de wigchelaars in groote achting bragt bij de Romeinen; wie er aan twijfelen durfde, werd van de waarheid overtuigd door het standb. van ACCIUS, tot eene gedachtenis daarvan opgerigt.

ACCLAMATIE, Lat. *Acclamatio*, toeroeping, toejuiching, goedkeuring met luider stemme van eenig voorstel aan eene vergaderde menigte.

ACCOLADE, omhelzing, omarming, met deze benaming gebruikelijk in Engeland bij het aannemen van ridders. =, in de muzijk de haak, waarmede twee of meer notenregels aan elkander verbonden zijn { ≡, ter aanduiding dat deze regels gelijk gespeeld moeten { ≡ worden.

ACCOMPAGNEMENT, Fr. geleide, vergezelling; in de muzijk van den zang door speeltuigen. De beroemde RAMEAU heeft in 1722 regels voor het accompagnement bekend gemaakt.

ACCURAAT, Lat. *Accurate*, naauwkeurig, zorgvuldig, juist.

ACCUSATIVUS, aanklager, of vierde naamval, bij het verbuigen van zelfst. naamw.

ACE, eene plaats in de nabijheid van Megalopolis in Messenië, waar de Eumeniden een' tempel hadden. (stad in Lycië.

ACELUS, een zoon van HERCULES, die zijn' naam gaf aan eene

ACEPHALEN, een fabelachtig volk, door de Ouden in het noorden der Hyperboreïsche landen, (Rusland, Tartarijë, enz.) geplaatst. De benaming is uit het Gr. *Ακέφαλος*, zonder hoofd, ontleend, en aan deze barbaren gegeven geworden, omdat zij zonder opperhoofden of gezaghebbers rondzwierven.

ACERBAS, Prins van Tyrus, dezelfde, dien VIRGILIUS SICHEUS en Priester van HERCULES noemt.

ACERBI (GIUSEPPE), geb. te Castel-Goffredo in Lombardijë, verliet zijn vaderland bij den inval der Franschen, en doorreisde het geheele noorden van Europa, tot zeer diep in Lapland, gedurende 1798 en 1799, en gaf in 1802 te Londen zijn Reisverhaal in het licht, hetwelk vervolgens ook in het Fransch en Nederd. vertaald werd. Zijn werk bevat zeer vele wetenswaardige zaken aangaande den toestand der Noordsche landen, in een' schoonen, levendigen stijl geschreven; doch zijne scherpe aanmerkingen, omtrent de geestelijkheid, den adel, de geleerden, de kunstenaars, en andere ligt prikkelbare lieden, vonden natuurlijk geene algemeene goedkeuring.

ACESO, dochter van ÆSCULAPIUS; zij was beroemd wegens hare grondige kennis der geneeskunst.

ACESTES, Koning van Sicilië, kwam Troje te hulp bij de belegering dezer stad door de Grieken; nadat dezelve was ingenomen vertrok hij weder naar Sicilië, ontving ÆNEAS aan zijn hof en liet diens vader op den berg Eryx begraven.

ACHAB, zoon en opvolger van AMRI, onderscheidde zich onder de Koningen van Israël door zijne goddeloosheid, even als

zijne gemalin JEZABEL, dochter des Konings van Sidon, eene trotsche, heerschzuchtige en wreede vrouw. Op haar aandrijven bouwde hij een altaar ter eere van BAAL, den afgod der Sidoniërs. Vruchteloos dreigde de Profeet ELIA hem met Gods toorn over dit bedrijf; maar ofschoon hij met een klein leger twee overwinningen behaalde op BENHADAD, Koning van Syrië, volhardde ACHAB nogtans in zijne boosheid. Om zijne tuinen te vergrooten ontnam hij NABOTH zijn' wijngaard, tegen wien JEZABEL valsche getuigen had opgemaakt om hem te doen sterven. ACHAB verloor kort daarna zelf het leven in een' slag tegen den Koning van Syrië, omstreeks 898 jaren vóór J. C.

ACHÆA, bijnaam van CERES en PALLAS.

ACHÆUS, zoon van XUTHUS en CREUSA. =, een Griek, wiens domheid eene spreekwoordelijke vermaardheid kreeg. Hij leide zich te slapen met het hoofd op een' aarden pot, doch dien te hard vindende, vulde hij denzelven met stroo, om hem zachter te maken. =, van Eretria, een treurspeldichter, die na SOPHOCLES bloeide; hij schreef ook eenige fabelen. =, van Syracuse, was insgelijks een treurspeldichter. Van beiden vindt men eenige proeven in HUG. GROTII, *Fragment. tragicor.*

ACHAJE was aanvankelijk de benaming van een landschap in Oud-Griekenland, ontleend van ACHAEUS, een zoon van XUTHUS en CREUSA, en bevatte eerst den Peloponnesus of het tegenwoordig Morea, naderhand insgelijks Attica, Beotië, Doris, Ætolië, Locrië, Megara en Phocis, welke te zamen het Achaïsch verbond uitmaakten. Dit bondgenootschap werd eerst door de Romeinen en naderhand door den oorlog met Sparte verzwakt, die met de verwoesting van Corinthe en den ondergang der Grieksche vrijheid eindigde. De Grieksche Staten van het voormalig bondgenootschap behielden als Romeinsch wingewest den naam van Achaje, en maakten een gedeelte uit van het tegenwoordig Livadië.

ACHAMANTIS, eene der dochters van DANAUS.

ACHAREUS, een vermaard worstelaar, die met HERCULES streed in de spelen, door dezen held gehouden ter eere van PELOPS.

ACHAS, Koning van Juda, zoon en opvolger van JOTHAM, overtrof al zijne voorgangers in goddeloosheid. Zijn leger werd geslagen door de Philistijnen, die hij eerst overwonnen had. Hij riep de hulp in van TEGLAT PHALASSAR, Koning van Assyrië, die Jeruzalem binnentrok, van ACHAS het kostbaarste uit den tempel verkreeg en hem noodzaakte om schatting te betalen. ACHAS deed den tempel sluiten en het volk verbieden elders gebeden en offeranden te doen. † omtrent 726 jaren vóór J. C. en de begraafplaats der koningen werd zijn lijk ontzegd.

ACHATES was de vriend en getrouwe wapenbroeder van ÆNEAS. =, oude benaming van eene rivier in Sicilië, tegenwoordig Drillo genaamd.

ACHELEN (eigenl. *Achtel* of *achtendeel*) is eene voormalige inhoudsmaat, eertijds in sommige Nederl. steden gebruikelijk, thans overeenkomende met 4,0773 Nederl. Schepel.

ACHELOIDEN, de Sirenen; dus genaamd naar ACHELOUS, haren vader.

ACHELOUS, zoon van OCEANUS en THETIS, betwistte HERCULES zijne minnares DEJANIRE, maar werd overwonnen. Hij nam de gedaante aan van eene slang, doch bezweek andermaal; die van een' stier was hem niet voordeeliger; HERCULES greep hem bij de horens, wierp hem ter aarde, rukte hem er een' uit en dwong hem zich in den vloed Thoas te verbergen, die sedert ACHELOUS genoemd werd. De Najaden maakten van den uitgerukten hoorn den hoorn des overvloeds.

ACHEM, Koningr. op de N. W. kust van het eil. Sumatra, bevattende 4000 □ M. met eene hoofdst. van denzelfden naam, uit omtrent 8000 meestal houten huizen bestaande; het koninklijk paleis is een groot lomp gebouw, omringd door een' muur en eene gracht. Het land is zeer vruchtbaar in allerlei Indische voortbrengselen, die door de Chinezen, Hollanders en Engelschen uitgevoerd worden.

ACHEMENES, zoon van EGEUS, was de stamvader van het geslacht der Perzische Koningen, vóór DARIUS CODOMANNUS. Van daar de naam Achemeniërs, dien de oude dichters aan de Perzen gaven.

ACHEMENIDES, een der medgezellen van ULYSSES, die den toeleg van POLYPHEMUS ontkwam, en sedert zich aan ÆNEAS verbond.

ACHEN (JOHANN of HANS VON), geb. te Keulen in 1552, was een der voortreffelijkste portret- en historieschilders van zijn' tijd. Zijne voornaamste schilderstukken worden te Weenen in de Keizerlijke galerij gevonden. † te Praag in 1598.

ACHENWALL (GOTTFRIED), geb. te Elbing in 1719, † te Göttingen, waar hij Prof. was, in 1772, heeft eenige werken in het licht gegeven over de geschiedenis, het staatsregt en de staatshuishouding van verscheiden landen van Europa, en was de eerste, die de statistiek als wetenschap behandeld heeft.

ACHERON, eene riv. in Epirus, die haren oorsprong uit een moeras heeft, haren loop onder de aarde door neemt en zich in de golf van Ambracia uitstort. In de fabelleer komt dezelve voor als de helsche stroom van zwart en modderig water. Verscheiden rivieren in Griekenland en Italië droegen eertijds dezen naam.

ACHERUSIA, een meer in de nabijheid van Heliopolis in Egypte, tusschen deze stad en de begraafplaats der dooden, die in eene schuit derwaarts overgevoerd, doch alvorens aan den oever nedergezet werden, waar een gestreng onderzoek naar hun levensgedrag plaats had; naarmate de gestorvene goede of slechte daden verrigt had, kreeg de veerman, CHARON genaamd, last om het lijk in zijne schuit te nemen, of hetzelve werd de begraving ontzegd.

ACHETUS, oude benaming van eene R. in Sicilië, tegenw. Fiume di noto genaamd.

ACHILLES, zoon van THETIS en PELEUS, had een voornaam aandeel in den Trojaanschen oorlog. Om hem onkwetsbaar te maken, dompelde zijne moeder hem in den Styx, en daar het orakel voorspeld had, dat hij bij de belegering van Troje om het leven geraken zou, stak zijne moeder hem in vrouwenkleederen, en bragt hem aan het hof van Lycomedes, Koning van Scyros, waar hij met deszelfs dochters werd opgevoed. Hij verliefde op eene derzelve, DEIDAMIA genaamd, en verwekte bij haar een' zoon, PYRRHUS, ook NEOPTOLEMUS genaamd. Toen nu de wigchelaar CALCHAS voorspeld had, dat Troje zonder ACHILLES niet veroverd kon worden, zocht ULYSSES hem op, dien hij naar Troje volgde aan het hoofd der Thessaliërs, waar hij verscheiden proeven zijner dapperheid gaf. Gedurende de belegering ontnam AGAMEMNON hem eene schoone gevangene, BRISEÏS genaamd: hierover was hij dermate vergramd, dat hij geen verder deel in den oorlog wilde nemen, maar werkeloos bleef. Doch toen de Trojanen een Grieksch schip in den brand gestoken hadden, zond ACHILLES zijn' vriend PATROCLUS, dien hij zijne wapenrusting leende, tegen den vijand; deze behaalde eerst eenig voordeel, doch werd toen door HECTOR verslagen. ACHILLES besloot den dood van zijn' vriend te wreken, verzoende zich met AGAMEMNON en trok weder ten strijd. Alles week voor zijne woede en dapperheid; HECTOR sneuvelde, en ACHILLES sleepte zijn lijk, bij de beenen aan zijne strijdkar gebonden, rondom de muren van Troje. In het laatste jaar der belegering verliefd geworden op POLYXENA, dochter van PRIAMUS, kwam hij binnen Troje, om haar te huwen, doch werd in den tempel van MINERVA verraderlijk door PARIS met eenen schicht gewond aan den enkel, waar zijne moeder hem bij de indompeling had vastgehouden, en aan welk gedeelte zijns ligchaams alleen hij kwetsbaar was. Hij stierf dus aan deze wonde, en werd te Sigeum begraven. Na de verovering van Troje doodde PYRRHUS de ongelukkige POLYXENA op het graf zijns vaders.

ACHILLEUM, eene oude stad, in de nabijheid van het graf van ACHILLES, waarschijnlijk gebouwd op de puinhoopen van Sigeum. ALEXANDER, dit graf bezoekende, schreide, dat ACHILLES een' HOMERUS gevonden had, om zijne heldendaden te bezingen.

ACHIVEN, oude benaming, eerst der Achajers, en naderhand van alle Grieken, inzonderheid bij de dichters.

ACHLYS, volgens de fabelleer de Godin der duisternis, die zelfs vóór den chaos bestond, en uit welke alle overige goden hunnen oorsprong hadden.

ACHMET I, Turksch Keizer, zoon en opvolger van MOHAMED III, in 1603, veroverde in den oorlog tegen Keizer MATTHIAS Eslau, Gran en Stuhlweissenburg. † in 1627. = II volgde in 1629 SOLIMAN III op den troon. † in 1695. = III was in 1703 de opvolger van zijn' afgezetten broeder MUSTAPHA II, en had zijne verheffing aan de oproerige Janitsaren te danken. Hij behandelde KAREL XII, Koning van Zweden, die na het verlies van den slag van Pultawa op het Turksch gebied geweken was, zeer grootmoedig. ACHMET oorloogde vervolgens gelukkig tegen PETER I, Keizer van Rusland, die den vrede genoegzaam van hem koopen en de stad Azof teruggeven moest. Minder voordeelig eindigde hij den oorlog tegen den Keizer; na het verlies van den slag bij Peterwaradijn en het veroveren van Belgrado en Temeswar in 1717, zag hij zich genoodzaakt den vrede van Passarowitz te teekenen. In 1730 werd hij afgezet en in de gevangenis geworpen, waar hij in 1736 zijn 74jarig leven eindigde. Hij had in 1707 de eerste boekdrukkerij te Konstantinopel aangelegd, doch die door den invloed der geestelijken, als eene goddelooze nieuwigheid, weldra weder vernietigd werd. Over het algemeen was hij een vriend der wetenschappen en der verlichting, edelmoedig en menschlievend. Hij had verdiend over geheel andere onderdanen te regeren dan de Turken. = IV was in 1774 de opvolger van MUSTAPHA III. Hij oorloogde sedert 1787 met weinig voordeel tegen CATHARINA II en JOSEPH II, en beleefde den vrede niet. † in 1789.

ACHROMATIEK. Dit woord beteekent in het Grieksch zoo veel als kleurloos, en de naam achromatisch wordt aan zekere verrekijkers gegeven, die een Engelschman, DOLLOND genaamd, in 1757 uitvond, naar aanleiding van EULERS nieuwe theorie der optiek, waarbij hij de zamenstelling van het menschelijk oog tot grondslag leide.

ACHT, ook wel Groninger flabbe genaamd, is een Nederl. geldstuk uit het oude muntstelsel, ter waarde van acht stuivers of veertig centen. =, zie BAN.

ACHTENVEERTIGER, benaming van een fregat of ander oorlogsschip, hetwelk 48 stukken geschut voert. =, van een stuk geschut, waaruit kogels van 48 ponden geschoten worden. =, dergenen, die zich in de Nederlandsche onlusten van 1748 door hun gedrag berucht gemaakt hadden.

ACHTENTWINTIG, of goudgulden, een Nederl. geldstuk uit het oude muntstelsel, ter waarde van $1\frac{8}{20}$ gulden of ƒ 1,40.

ACHTERLING, benaming van een brood te Haarlem, hetwelk eertijds voor een' stuiver verkocht werd, en elders den naam van bollen had.

ACHTHOEK is eene vlakke figuur, die acht zijden heeft; wanneer alle zijden en hoeken gelijk zijn, noemt men denzelven een' regelmatigen achthoek, doch zoo zij in grootte verschillen, een' onregelmatigen achthoek.

ACIDALIA, bijnaam van VENUS. Zie ACIDALIUS.

ACIDALIUS, eene bron in de stad Orchomenus, in welke de Bevalligheden zich gingen baden; deze bron was aan VENUS gewijd, die om deze reden den bijnaam had van ACIDALIA.

ACIDATIE, Lat. *Acidatio*, verzuring.

ACIDOMETER, zuurmeter: een werktuig, om de sterkte der zuren te ontdekken, hetwelk in 1820 door DESCROIZILLES is uitgevonden.

ACINETUS, zoon van HERCULES, dien deze held doodde in een oogenblik van woede.

ACIS, volgens de fabelleer de zoon van FAUNUS en de nymph SIMETHEIS, was de minnaar van GALATHEA, op welke POLYPHEMUS verlield was, en die, om zich van dezen medeminnaar te ontslaan, hem onder een' brok van den berg Aetna verplette. GALATHEA veranderde hierop het lijk van haren minnaar in eene rivier, die uit den berg Aetna naar zee loopt, en tegenwoordig Chiaci heet.

ACKERMANN (KONRAD), geb. in 1710, kan men als den schepper aanmerken van het tegenwoordige Duitsche tooneel; in 1767 werd hij tooneeldirecteur te Hamburg, en † in 1771; zijne vrouw SOPHIE CHARLOTTE BIERRICHEL, eene zeer voortreffelijke tooneelspeelster, overleefde hem tot in 1792.

ACMODES, volgens ORTELIUS de oude benaming der zeven Sorlings-eilanden in de Britannische Zee; doch het is waarschijnlijker dat de Ouden de zeven rotsen Acmodes genoemd hebben, die de Engelschen tegenwoordig *Seven Stones* heeten.

ACMON, opperhoofd van eenige Scythen, die zich in Syrië en Phoenicië vestigden. Na zijn' dood werd hij onder de Goden geplaatst en voor den vader gehouden van URANUS en TITTA. Hij werd ook op het eiland Krete godsdienstig vereerd. *Ἄκμων* beteek. in het Grieksch aanbeeld. =, zoon van CLITUS, en broeder van MNESTUS, uit Lyrnessus in Phrygië geboortig, was een medgezel van ÆNEAS.

ACMONIA, twee steden van dezen naam, in Phrygië en aan den oever van den Thermodoon in Capadocië, door of ter eere van ACMON gebouwd.

ACMONIDEN, bijn. van SATURNUS en COELUS, als zonen van ACMON.

ACMONIUM NEMUS, of het Acmonische bosch; in hetzelve genoot, volgens de fabelleer, de Krijgsgod MARS de geheime gunst van de nymph HARMONIÉ, uit welke gemeenschap de Amazonen zouden geboren zijn.

ACOETUS, een Tyrische schipper, die er zich tegen verzette, toen zijn bootsvolk BACCHUS wilde wegvoeren, wanneer hij aan den oever der zee als een schoon kind lag te slapen; maar BACCHUS herschiep allen in dolphijnen, uitgezonderd ACOETUS, dien hij tot zijn' Opperpriester maakte, en naderhand uit de gevangenis verloste, in welke PENTHEUS, Koning van Thracië, hem geworpen en ter dood veroordeeld had.

ACOLUTHUS heet in de R. K. kerk de priester, die den bisschop aan het altaar bedient; de geestelijke, die bij processiën het licht draagt of bij de mis den priester den wijn en het water aanreikt. Letterlijk beteekent *Ἀκόλουθος* een' voetknecht, lakkei.

ACONTIUS, op het Cycladische eiland Cea geboren, was zeer schoon en welgemaakt, doch arm. Toen hij eens in den tempel van DIANA op Delos offerde, zag hij aldaar een meisje van eene uitstekende schoonheid, CIDIPPE genaamd; doch alzoo zijne armoede een hinderpaal was om haar tot vrouw te bekomen, gebruikte hij eene list. Hij nam een' Cydonischen appel uit den tuin van VENUS, en schreef er op: »Ik zweer bij DIANA met ACONTIUS te zullen huwen." Dezen appel liet hij behendig voor CIDIPPES voeten vallen; zij raapte hem op, en las het geschrevene, waardoor zij, zonder er aan te denken, zich door een' eed verbond; want op DELOS bestond eene wet, dat men nakomen moest wat men in den tempel van DIANA beloofde. CIDIPPE was nogtans reeds aan een' ander verloofd, doch telkens, als men haar huwelijk wilde voltrekken, kreeg zij eene hevige koorts, zoodat hare ouders wel genoodzaakt waren haar met ACONTIUS te laten huwen. = (JACOBUS), een wijsgeer, godgeleerde en — vestingbouwer! was in het begin der XVI eeuw te Trente geboren. Der hervorming toegedaan, week hij naar Engeland, waar de Koningin ELIZABETH hem aan haar hof outving en een jaargeld gaf. † in 1566. Hij schreef over allerlei onderwerpen; ook een wonderlijk boek, in een' militairen stijl, van de krijgslisten des Duivels (*De Strategematibus Satanae*), in 1610 te Utrecht herdrukt.

ACONTUS was een der vijftig zonen van LYCAON.

AÇORES, zie AZOREN.

ACOSTI, beteek. in den koopmansbriefstijl ten uwent, in uwe stad.

ACRÆA, bijnaam van JUNO, te Corinthe, door den tempel, aldaar haar ter eere geb. op den Acrocorinthus. *Ἄκρον* bet. hoogte, top, enz.

ACRÆPHÆUS, zoon van APOLLO, naar wien de stad Acraephia in Beotië genaamd is.

ACRÆUS, bijnaam van JUPITER, onder welken hij te Smyrna vereerd werd, in een' tempel, op eene hoogte, in de nabijheid der zee, gebouwd.

ACRAGAS, zoon van JUPITER en ASTEROPÉ, naar wien de stad Acragas in Sicilië genoemd werd, naderhand Agrigente, tegenwoordig Girgenti.

ACRE, Ned. *Akker*, benaming in Engeland en N.-Amerika van een morgen lands, bevattende 140 □ roeden. In Frankrijk had eertijds een acre 100 □ roeden (*verges*).

ACRE (S. JEAN D'), eene stad aan de Syrische kust, eertijds Ptolemaïs en Acco genaamd, doch sedert de kruistogten onder den tegenwoordigen naam bekend; zij was eertijds zeer bloeijend door den koophandel, doch is thans merkelijk vervallen. Zij heeft ruim 16000 inwoners. In de latere Geschiedenis is deze plaats vermaard geworden door den Egyptischen togt van BONAPARTE, die S. Jean d'Acre in 1799 vruchteloos belegerde.

ACRIDOPHAGEN, sprinkhaneneters, noemt men zekere volken in Aethiopië, omdat zij sprinkhanen in hunne spijzen gebruiken.

ACRISIA, Gr. *Ἀκρισία*, noemt men zoodanigen toestand eener krankheid, uit welke zich niets bepaalds laat besluiten. =, gebrek aan oordeel, overleg of onderzoek.

ACRISIONEIS, bijnaam van DANAÉ, naar haren vader ACRISIUS.

ACRISIONIADES, bijnaam van PERSEUS, naar zijn' grootvader ACRISIUS.

ACRISIUS, Koning van Argos, vader van DANAÉ, werd door zijn' broeder PRÆTUS onttroond en door zijn' kleinzoon PERSEUS hersteld, doch naderhand ongelukkig door hem om het leven gebragt, gelijk het orakel voorspeld had. Zie DANAÉ.

ACRITAS, bijnaam van APOLLO, naar een altaar op eene hoogte, te Sparte, aan hem gewijd.

ACROBAAT, Gr. *Ἀκροβάτης*, koorddanser.

ACROCORINTHUS was de naam van het aan de zijde van Corinthe op een' hoogen berg gelegen kasteel dezer stad, en was door muren met dezelve verbonden. Aan den ingang stond de tempel van VENUS; aan den voet des bergs vloeide de beek Pyrene.

ACROMONOSYLLABICUM, kettingdicht, is een gedicht, waarin met het laatste woord van den eersten regel de tweede begonnen wordt; b. v.

Tracht, kindren! bovenal naar *deugd:*
Deugd wordt geprezen in de jeugd.
Maar gij hoort het best u *prijzen*,
Prijzen u regtschapen wijzen.

ACRON, geboren te Agrigente, leefde ten tijde van den Perzischen Koning ARTAXERXES, en beöefende nog vóór HIPPOCRATES de geneeskunst. Hij verdreef de pest te Athene door berookingen; zoodat deze uitvinding niet nieuw is.

ACRONYCTISCH noemt men in de sterrekunde den op- en ondergang der gesternten met zonneuondergang.

ACROSTICHON, naamdicht, waarin iedere regel met eene letter van iemands naam begint; b. v.

Andren mogen al hun leven
Maar het onbereikbre streven;
Niets ontbreekt aan mijn geluk,
Als ik in mijn' arm u druk.

ACROTERIA, zijn kleine postementen of pedestallen op de gevels, waarop vazen of beelden geplaatst worden.

ACRYOLOGIE heet in de muzijk wanneer iets niet naar de gesteldheid of den aard der zaak uitgedrukt wordt.

ACTÆA, dochter van NEREUS en DORIS, eene dochter van OCEANUS.

ACTÆON, zoon van ARISTEUS en AUTONOÉ, dochter van CADMUS, was een beroemd jager uit de fabeleeuw der Grieken. Eens verraste hij DIANA, terwijl zij bezig was zich met hare nymphen te baden. De vertoornde Godin veranderde hem tot zijne straf in een hert, en hij werd door zijne eigen honden verscheurd.

ACTE, Lat. *Actus*, letterlijk daad, handeling, bedrijf; doch men verstaat daaronder zekere geschriften, van welke men zich als bewijsstukken in regten bedient, en in het algemeen zoodanige papieren, als door notarissen opgesteld of door de burgerlijke overigheid afgegeven worden.

ACTEUR, zie TOONEELSPELER.

ACTIACUS, bijnaam van APOLLO, naar een kolossaal standbeeld van dezen God, op het voorgebergte van Actium, hetwelk den zeelieden tot een baken diende.

ACTIE, Lat. *Actio*, is letterlijk eene verrigting, daad, bedrijf; doch men noemt bij uitnemendheid zoodanig een schriftelijk bewijs van aandeel in eene handelmaatschappij of bijzondere onderneming, waardoor men regt heeft op de daaruit voortvloeijende winsten. =, beteekent ook een klein gevecht of schermutseling. =, aanklagt of beschuldiging van iemand in regten.

ACTIEHANDEL. Naardien de actiën, even als andere schuldbrieven, verhandelbaar zijn, en van eigenaars kunnen veranderen, zijn deze papieren dikwijls voorwerpen van den speculatieven geest des handels, die derzelver rijzende en dalende waarde nagaat. In 1720

werd gelijktijdig in Frankrijk en Holland, en vervolgens ook in Engeland, een dolzinnige actiehandel gedreven, die verscheiden lieden schatrijk maakte, en velen, die schatrijk waren, tot den bedelstaf bragt. Zie LAW (JOHN)

ACTIONIST, iemand, die handel drijft in actiën; opkooper van actiën.

ACTIS, zoon van HELIUS of de zon, ging van Rhodus naar Egypte, en bouwde aldaar de stad Heliopolis, ter eere van zijn' vader. Hij leerde den Egyptenaren de sterrewigchelarij.

ACTIUM, eene kleine stad in Acarnanië, aan de Golf van Larta. Zij is vermaard wegens den zeeslag op derzelver reede, dien AUGUSTUS tegen MARCUS ANTONIUS en CLEOPATRA won, 31 jaren vóór J. C.

ACTIVE SCHULD is de schuld, welke men in te vorderen heeft; passive schuld, daarentegen, die, welke men betalen moet.

ACTON (JOSEPH), geb. te Besançon in 1737, was eerst officier in Franschen zeedienst, vervolgens in dien van KAREL III, Koning van Spanje, toen minister van het zeewezen aan het hof van Napels, kort daarop van oorlog en naderhand eerste staatsdienaar. Hij stond zeer in de gunst des Konings, maar nog meer in die der Koningin, en regeerde eigenlijk den geheelen Staat, dien hij, wegens zijn' onverzoenlijken haat tegen Frankrijk, in verderfelijke oorlogen gewikkeld hield. In 1795 nam hij zijn ontslag, doch behield al zijn' vorigen invloed, tot Napels voor de Franschen bukken moest. Algemeen gehaat, en zich nergens veilig achtende, ging hij in 1803 naar Sicilië, waar hij in 1808 in vergetelheid †.

ACTOR, vader van MENAETIUS en grootvader van PATROCLUS, was de stichter van eene stad in Elis, die hij naar zijne moeder Hermyna noemde. =, Vader der MOLIONIDEN. =, zoon van NEPTUNUS en AGAMEDA, dochter van AUGIAS. =, broeder van CEPHALUS. =, togtgenoot van HERCULES tegen de Amazonen. =, zoon van HIPPASUS, een der Argonauten. =, zoon van AXEUS en vader van ASTYOCHIA, die bij MARS twee zonen baarde, die in de belegering van Troje het bevel voerden over het krijgsvolk van Aspledon en Orchomenus in Beotië. =, die door CLANIS gedood werd in het gevecht der Lapithen en Centauren.

ACTORION, zoon van IRUS, was een der Argonauten.

ACTRICE, zie TOONEELSPEELSTER.

ACTYLUS, zoon van ZETES en PHILOMELA, werd, van de jagt komende, door zijne moeder gedood, dewijl zij geloofde dat hij de minnarijen zijns vaders met eene der boschgodinnen begunstigde.

ACUSTIEK, Lat. *Acustica*, van het Gr. *ακουειν*, hooren: beteekent dus letterlijk de theorie des gehoors, de gehoorkunde (kennis van de bewerktuiging des gehoors); doch men verstaat onder deze benaming zoo veel als klankkennis, geluidkennis, welke wetenschap CHLADNI tot een theoretisch stelsel gebragt en de toonen zoowel zigtbaar als hoorbaar gemaakt heeft; hij bestrooide namelijk eene glasschijf met zand, en met een' strijkstok langs den kant strijkende, ontstonden er voor iederen toon regelmatige figuren, welke hij klankfiguren noemde.

A. C. V. Verkorting van *A claro viro*.

A. D. Verkorting van *Annus Domini*, *ante diem*, *ad deliberandum*, *a dato*, *ad depositum*.

ADA, vrouwenn. inkorting van ALIDA. =, zuster van ARTEMISIA, gemalin van HIDRIEUS, regeerde na diens dood over Carië. Zij werd door hare onderd. onttroond, maar door ALEXANDER DEN GROOTEN in het rijksgebied hersteld. =, dochter van eenen Koning der Hethieten, was de vrouw van ESAU en moeder van ELIPHAS. =, dochter van DIRK III, Graaf van Holland, huwde in 1203, eer nog haar vaders lijk begraven was, met WILLEM, Graaf van Loon, zeer tegen den zin van haren oom WILLEM, Graaf van Oost-Friesland, die haar en haren gemaal in handen zocht te krijgen; ADA, op den burg te Leyden geweken en aldaar belegerd, moest zich, bij gebrek aan levensmiddelen, overgeven; waarop WILLEM, Graaf van Holland verklaard zijnde, zijne nicht eerst naar Texel en toen naar Engeland zond, waar zij eenige jaren in ballingschap doorbragt. WILLEM I van een' togt naar het H. land terugkomende, vond ADA en haren gemaal beiden gestorven.

ADABA, eene oude stad in Medië, welke men gelooft dat digt bij Abacaena gelegen was.

ADAD of BEN- =, naam in den Bijbel voor ondersch. Koningen van Idumea en Syrië. Een hunner, van ESAU afstammende, versloeg de Midianieten in de vlakte van Moab. Een ander ontkwam aan den moord, welken JOAB in Idumea had bevolen, nam de wijk in Egypte en huwde aldaar de schoonzuster van PHARAO, waarop hij, met min of meer gevolg, tegen SALOMO krijg voerde. Een derde stond ASA, Koning van Juda, bij tegen BAZA, Koning van Israël. Een vierde ADAD voerde krijg tegen ACHAB. Zie ACHAB.

ADAD, of ADARGATIS, Koning van Syrië, werd na zijn' dood door de Syriërs als een god vereerd, vooral te Damascus. Men gelooft dat hij de Dagon der Philistijnen was. De Syriërs gaven hem ADARGYTIS ter vrouwe, nemende den eenen voor de zon en de andere voor de aarde.

ADADA, eene stad in Pisidië, digt aan het Taurische gebergte.

ADÆQUAAT, Lat. *Adaequе*, overeenkomstig, even gelijk, even gepast; een adaequaat begrip moet omgekeerd even juist zijn: b. v. 6 × 3 = 18, en 3 × 6 = 18. Zoodanig begrip wordt ook door omkeering wel eens te eng of te ruim genomen; b. v. men eet om te leven, en men leeft zeker ook om te eten, maar dan is zoodanig begrip inadaequaat.

ADAGIO, beteek. in de muzijk gematigd, zacht, langzaam; = ASSAI of = DI MOLTO zeer langzaam. = is in het Latijn eene spreuk, spreekwoord of ondervindingsles.

ADAGIOLOGIE, bet. zoo veel als spreukenleer, spreukenkennis; ook eene verzameling van spreuken, gelijk b. v. die van ERASMUS.

ADAGISSIMO beteekent in de muzijk uiterst langzaam, ten langzaamste.

ADAGOÜS, eene Phrygische godheid; misschien dezelfde als ATYS.

ADALBERON, Aartsbisschop van Rheims, onder HUGO CAPET, was een der geleerdste prelaten zijner eeuw. Hij stelde zeer vele algemeene kerkvergad. in, verrijkte zijne Domkerk, begunstigde de kunsten, en verbeterde de volksscholen in zijn bisdom. In 987 zalfde en kroonde hij HUGO CAPET, en † in het volgende jaar. Men vindt een aantal zijner Brieven onder die van zijnen opvolger GERBERT.

ADALBERT, Aartsbisschop van Bremen en Hamburg, was voortdurend werkzaam om volkeren en koningen aan de geestelijke magt te onderwerpen, en genoot in Europa eenen zeer hoogen roem. Op eene reis, welke hij in 1046 naar Rome deed, zou hij gemakkelijk den driedubb. mijter verkregen hebben; liever wilde hij dien aan den Bisschop van Bamberg zien toewijzen, die onder den naam van CLEMENS II verkoren werd. Keizer HENRIK III raadpleegde hem over alle staatszaken; de Koning van Frankrijk en de Grieksche Keizer gaven hem meermalen bewijzen van achting en toegenegenheid. Onder de minderj. van HENRIK IV tot regent van het Keizerrijk benoemd, maakte hij zich zoo zeer gehaat, dat volk en rijksgrooten tegen de regering opstonden, en HENRIK gedwongen werd afstand van de kroon te doen, of hem weg te zenden. In zijne Staten teruggekeerd, had ADALBERT eenen voor hem ongelukkigen oorlog uit te houden tegen den Hertog van Saksen en diens zoon, die hem van twee derde gedeelten zijner bezittingen beroofde; maar, in den avond van zijn leven, aan het keizerlijk hof teruggeroepen, hervatte hij met vernieuwden ijver het beleid der zaken. Arbeid en ouderdom hadden echter welhaast dien ijver uitgeput; door vermoeijenis en eerzucht overmand, † hij te Goslar in 1072. = (S.), Bisschop van Praag, en de Apostel van Bohemen, Hongarijen en Pruissen, alwaar hij in 997 de eer van het martelaarschap verwierf. BOLESLAUS, Poolsch vorst, kocht zijn lijk tegen een gelijk gewigt in goud vrij. De Polen vereeren hem als den vervaardiger van het krijgsgezang *Bogu Rodzica*, hetwelk zij gewoon zijn vóór het gevecht te zingen. = (S.), Aartsbisschop van Maagdenburg, verkondigde het Evangelie aan de Slavoniërs, predikte het Christelijk geloof in het eiland Rugen, en † te Presburg in 981. = (S.), Bisschop van Augsburg, † aldaar in 921. =, was de naam van twee Hertogen van Toscane, vader en zoon, in de IX en X eeuw. De eerste voerde krijg tegen Paus JOANNES VIII, en dwong in 878 de Romeinen, om aan CARLOMAN, zoon van LODEWIJK GERMANICUS, den eed van getrouwheid af te leggen. De tweede, na in de Italiaansche verdeeldheden een tamelijk ongelukkig aandeel te hebben genomen, † 917. =, Koning van Italië, zoon van BERENGARIUS II, die in 950 hem met zich op den troon plaatste. Door OTTO I. uit Italië verdreven, nam hij de wijk in Konstantinopel bij Keizer NICEPHORUS PHOCAS. Na 968 wordt van dezen ADALBERT niets meer vermeld. =, Markgraaf van Ivrea, vader van BERENGARIUS II, liet zich door de eerzucht zijner tweede vrouw, dochter van ADALBERT II, Graaf van Toscane, tot de partij van RUDOLF II overhalen, die, als Koning van Bourgondië, naar de kroon van Italië dong, en † in 925. =, of ADELBERT, een in de VIII eeuw geboren bedrieger, gaf voor, dat hem door de inwerking eens Engels het vermogen geschonken was om wonderen te doen; door het Concilie van Soissons in 744 en door een ander te Rome gehouden Concilie veroordeeld, eindigde hij zijn leven in de gevangenis. Onwetende en ligtgeloovige bisschoppen hadden hem het priesterschap en zelfs de bisschoppelijke waardigheid toegekend.

ADAM, mansnaam, beteekent in het Hebr. *Roode aarde*. Volgens de Joodsche oorkonden zou de eerste mensch, door God uit een' klomp aarde geschapen, dus genaamd geweest en 930 jaren oud geworden zijn. = VAN ORLETON, Bisschop van Hereford en Winchester, was het orakel der Engelsche partijdrijvers in de XIV eeuw. Geraadpleegd door de medepl. van Koningin ISABELLE, of het geoorloofd ware den zwakgeestigen EDUARD te dooden, gaf hij schriftelijk het voor dubbele uitlegging vatbaar antwoord: *Eduardum occidere nolite temere bonum est*, hetwelk volgens het plaatsen eener comma of na *nolite*, of na *temere*, beteekenen kon: *Schroom den Koning te dooden, het is goed te vreezen; of schroom geenszins den Koning te dooden, het is goed.* Dit antwoord kostte den ongelukkigen EDUARD het leven. Adam stierf blind en stokoud, in 1375. =, van Omberg in Beijeren, Boekdrukker der XV eeuw, schijnt te Venetië te zijn gevestigd geweest, alwaar hij in 1471 en 1472 drukken van VIRGILIUS, LACTANTIUS, CICERO, enz. heeft bezorgd. Vele andere Italiaansche Boekdrukkers zijn er nog van denzelfden naam geweest, doch in de bijzonderheden zijn het de

levensbeschrijvers over deze onderscheiden ADAMS en hunne drukgewrochten niet éèns. =, Kanonik en Bestuurder der hoogeschool te Bremen in 1067; men heeft van hem eene *Hist. eccles.* te Leyden 1515 gedr. als het meest uitgebreide werk over de stichting van het Christendom in het Noorden van Europa; wijders eene *Chronographia Scandinavia*, en nog een werk de *Situ Daniae*, te Leyden 1629 gedr. Het jaar van zijn † is onbek. = (MAITRE), zie BILLAUT.

ADAMI (ADAM), geb. te Muhlheim, in 1610 werd in zijn 20e jaar Benedict. monnik, en schitterde naderhand als staatsman. Bij de Munstersche vredehandeling in 1648 was hij gevolm. van den Abt van Corvey. Op de aanbeveling van den pauselijken Nuncius CHIGI, naderhand zelf Paus, onder den naam van ALEXANDER VII, werd hij Bisschop *in partibus* van Nicopolis. † te Hildesheim in 1663. Zijne *Relatio historica de Pacificatione Monasterii* werd in 1698 gedrukt, en in 1737 met zijn leven herdrukt.

ADAMIETEN, eene dweepzuchtige secte, dus genaamd, omdat zij de uitzinnigheid zoo ver dreven, dat zij geheel naakt hunne zoogenaamde godsdienstige bijeenkomsten hielden en allerlei ongeregeldheden pleegden. Te Amsterdam wierpen eenige Wederdoopers in 1535 hunne kleederen in het vuur, liepen moedernaakt langs de straten, en riepen als volslagen zinneloozen met een vreesselijk misbaar ach en wee over de stad uit. In plaats van deze ongelukkigen, die men zonder den minsten wederstand of moeite gevangen kreeg, in een dolhuis op te sluiten, werden zij met de gruwzaamste wreedheid gepijnigd, ter dood gebragt, en hunne ligchamen op het galgeveld ten toon gesteld.

ADAMSAPPEL, Lat. *Pomum Adami*, eene citroenachtige vrucht met eene rimpelige en knobbelige schil. Het bijgeloof hield weleer dezen appel voor de vrucht van den verboden boom, die ADAM in het Paradijs at: van daar de naam. Het is slechts een wilde citroen. De Joden in Duitschland en Holland maken van deze vrucht een godsdienstig gebruik op hun Loofhuttenfeest; in Italie heet daarom ook de boom *Cedro all'ebrea*; hij wordt in Sicilië en omstreeks Napels aangekweekt, en de vruchten naar Genua en Livorno verzonden, waar zij een handelart. tot het gemeld oogmerk uitmaken.

ADAMSBRUG. Zoo noemt men eene aaneenschakeling van zandbanken of riffen, die het eiland Ceylon bijna met de vaste kust van Indië aaneen doen hangen.

ADAMSPIEK. Hooge en merkwaardige berg op het eiland Ceylon, ten O. van de hoofdplaats Colombo. De inboorlingen noemen dezen berg Hamalil, en in het Sanskritisch draagt hij den naam van Salmala. Op den top is een groote steen, waarin men het afdruksel van een' kolossalen voet bemerkt. De St. Thomas-Christenen, die in menigte op Ceylon aanwezig zijn, houden dit afdruksel voor het teeken van den voet van ADAM, toen hij het eerst de aarde betrad, (zij gelooven namelijk dat de schepping van den mensch hier plaats had). De inboorlingen houden het voor een voetteeken van BUDDHA, toen hij ten Hemel opvoer.

ADAPTEREN, Lat. *Adaptare*; aanpassen, voegen, schikken.

ADAR, benaming der zesde maand van het burgerlijk jaar der Joden; zij heeft 29 dagen, en komt overeen met onze Februarij: doch naardien het maanjaar, aan hetwelk de Joden zich houden, elf dagen korter is dan het zonnejaar, hetwelk in drie jaren eene maand maakt, voegen zij na dien tijd eene dertiende maand er bij, welke

ADARGATIS, zie **ADAD**. (zij *Veadar* of tweede *Adar* noemen.

ADCO ASSAI, sedert 1814 Kon. der Ashantijnen. Zie ASHANTI.

ADDER, Lat. *Coluber*, is de soortelijke benaming van een der acht geslachten, in welke de slangen verdeeld zijn. Er zijn reeds ver over de honderd onderscheiden soorten van adders bekend, van een' vinger tot vijf en zes voeten lengte; de meeste zijn vergiftig, doch eenigen onschadelijk, en zelfs als huisdieren te temmen.

ADDEREN, zie **ADDITIO**.

ADDISSON (JOSEPH), geb. den 1 Mei 1672 te Milston, was een der beroemdste Engelsche schrijvers onder de regering van WILLEM III, die hem met verscheiden voordeelige ambten begunstigde. Zijne geschriften, zoo in het Latijn als in het Engelsch, zijn zeer talrijk; zijn treurspel *Cato* werd in 1718 vijftig malen achter elkander vertoond. Hij schreef ook gemeenschappelijk met STEELE en andere geleerden een groot gedeelte van den *Spectator* en andere dergelijke werken. † te Londen, den 17 Junij 1719. Zijne *Miscellaneous Works in prose and verse* werden voor het eerst in 1728 uitgegeven, en zijn sedert ontelbare malen herdrukt.

ADDITIE noemen de Boekdrukkers al wat op den kant der bladzijden (*in margine*) gedrukt wordt.

ADDITIO beteekent in het Latijn eigenlijk toegift; doch men noemt in de rekenkunst ook zoodanig de optelling of vergadering van vers heiden getallen tot éène som.

ADEL. Er is een groot onderscheid tusschen de staatkundige en wijsgeerige bepaling van den adeldom; volgens de eerste wordt dezelve door den landsvorst geschonken, voor geld gekocht of geërfd; volgens de laatste alleen door verdiensten verkregen en door de deugd verleend (*virtus nobilitat*). De wijsgeerige adel geldt nogtans in de zamenleving veel minder dan de staatkundige adel, ja wordt niet zelden tegen dezen als eene ijdele hersenschim gerekend, omdat er noch voorregten, noch titels, noch wapenschilden aan den deugdadel verbonden zijn. De staatkundige adel werd in 1790 in Frankrijk vernietigd, alle wapens werden verbroken, alle diploma's, stamboomen en oorkonden verbrand en alle voorregten, rangen en titels afgeschaft, doch sedert 1808 is een nieuwe persoonlijke adel wederom ingevoerd met onderscheiden titels, doch zonder voorregten; de titels kunnen op de oudste zonen voortërven, mits de vaders hun het daartoe gevorderd jaarlijksch inkomen kunnen verzekeren.

ADELAAR is de eenigzins veredelde, althans poëtische benaming van den arend, een bekende zeer groote en sterke roofvogel. In de fabelleer is deze vogel aan JUPITER gewijd, en wordt altijd nevens hem afgebeeld. Als zinnebeeld komt de adelaar in de allegoriën der beeldende kunsten en de poëzij dikwijls voor. Bij de Romeinen diende de adelaar tot veldteeken. De tweehoofdige of dubbele, eigenlijk gespleten adelaar werd het eerst bij de Oostersche of Grieksche Keizers gebruikt, om daardoor hunne aanspraak op het Westersche zoowel als op het Oostersche keizerrijk aan te duiden. Na den ondergang des Oosterschen en het herstel des Westerschen keizerrijks door KAREL DEN GROOTEN is dezelve het zinnebeeld des Duitschen Rijks gebleven. Rusland voert insgelijks den dubbelen adelaar in zijn wapen; zoo ook het Oostenrijksche huis, Pruissen den enkelen of éénhoofdigen. Gedurende NAPOLEONS tusschenregering werd bij de Fransche legers de adelaar op dezelfde wijze als bij de Romeinen tot veldteeken gebruikt. = (RIDDERORDE VAN DEN ZWARTEN) werd gesticht door FREDRIK I, Koning van Pruissen, op den dag zijner krooning, den 18 Jan. 1701; zij voert tot zinspreuk: *Suum cuique*. = (RIDDERORDE VAN DEN ROODEN) werd gesticht door GEORGE WILLEM, Erfpr. van Brandenburg, in 1712, vernieuwd in 1734, 1759, 1777 en 1791, tot Kon. Pruiss. orde verheven door FREDRIK WILLEM II, den 13 Julij 1792, zinspr. *Sincere et constanter*. = (RIDDERORDE VAN DEN WITTEN), gesticht door WLADISLAUS, Kon. van Polen in 1325, vern. in 1637, door AUGUSTUS II in 1705, bevestigd door ALEXANDER I, Keizer van Rusland, in 1815; zinspreuk: *Pro fide, rege et lege*. = (RIDDERORDE VAN DEN GOUDEN), gesticht door den H. EVERARD, onder den naam van jagtorde, vern. door FREDRIK I, Kon. van Wurtemburg, den 6 Maart 1807, zinspreuk: *Virtutis et amicitiae foedus*.

ADELSBERGER GROT, in Illyrië, nabij het vlek Adelsberg. Deze grot is eene der merkwaardigsten onder duizenden in de bergketen, die Illyrië van het N. O. naar het Z. W. doorsnijdt. Deze is twee uren lang, en vormt eenen doolhof, waarvan het moeijelijk is de onderscheiden gangen en kromten na te sporen. De stalactieten, welke deze grot versieren, leveren de zonderlingste spookgedaanten op; een stroom rolt met groot gedruisch door de verdiepingen dezer grot, die bovendien, wegens de verbazende menigte van fossile beenderen, een der bezienswaardigste natuurtooneelen van dezen aard is. De Magdalena-grot ligt een uur gaans hooger, en is wegens hare wonderlijke stalactieten even merkwaardig als de Adelsberger grot. Zie SOMMERS *Tafereel van het Heelal*, Deel II. Hoofdst. 23.

ADELUNG (JOHANN CHRISTOPH), geb. in 1732, te Spantekaw, in Pommeren, † in Sept. 1806, heeft zich zeer verdienstelijk gemaakt ten aanzien der Hoogd. taal, door de uitgave van zijn Grammatisch-kritisch Woordenboek, hetwelk te Leipzig 1773-1786 gedrukt is. Hij heeft ook nog verscheiden andere zeer voortreffelijke werken geschreven.

ADEODATUS, Paus, zoon van zekeren JOVINIANUS, geb. te Rome en Monnik in het klooster van S. Erasmus op den berg Coelius, werd verkoren in de plaats van VITALIANUS, den 22 April 672, † den 26 Junij 676.

ADEONA, Godin der aangekomenen; zij had echter zoo min een' tempel te Rome als ABEONA, de godin der vertrekkenden.

ADEPHAGIA, Godin der veeleters, die de Sicilianen een' tempel hadden opgerigt, waarin haar standbeeld naast dat van CERES stond. Haar naam is zamengesteld uit *Aden* (veel) en *Phagein* (eten).

ADEPHAGUS, of veeleter, was een bijnaam van HERCULES, dien hij bij de volgende gelegenheid bekwam: op zekeren tijd had hij LEPREUS, kleinzoon van NEPTUNUS, uitgedaagd, om elk een' geheelen os op te eten; doch HERCULES, den zijnen eer naar binnen gezonden hebbende dan zijne partij, behaalde de overwinning.

ADEPT, Lat. *Adeptus*; dus noemt men den ingewijden in eenige zoogenaamde geheime wetenschap, bijv. de alchymie of goudmaakkunst, den bezitter van den ingebeelden steen der wijzen, enz.

ADEREN, Lat. *Venae*, *Vasa sanguifera*, zijn in het menschelijk ligchaam over het algemeen de spierachtige buizen, door welke het bloed door alle deelen des ligchaams en naar het hart teruggevoerd wordt. Zij hebben onderscheiden benamingen, als polsaderen (*arteriae*), wegens den pols of slag; bloedaderen (*venae*): deze hebben geen' pols, en het bloed vloeit in dezelve langzamer dan in de slagaderen; longslagaderen (*arteriae pulmonales*) en de groote polsader (*arteria aorta*). De merkwaardigste bloedaderen zijn de holle ader (*vena cava*) en de longbloedaderen (*venae pulmonales*). Overdragtelijk noemt men ook de figuren in marmers en andere gesteen-

ten, de strepen in houten, alsmede de gangen der ertsen in bergwerken aderen.

ADERBIDSCHAN is de ben. van eene der beste, vruchtbaarste en bebouwdste provinciën van Perzië, van welke de hoofdstad Tauris is. Onder de inwoners worden nog vele vuuraanbidders gevonden.

ADERLATING. Gr. *Φλεβοτομια*, Lat. *Venae sectio*, is eene bekende kunstmatige wegneming van eene hoeveelheid bloeds, door middel van eene kleine wonde, daartoe op den arm of op den voet met eene lancet gemaakt. Het aderlaten is zeer oud; PODALIRIUS zou hetzelve reeds aan eene Carische prinses bewerkstelligd hebben.

ADGILLUS, vijfde zoogenaamde Koning van Friesland, in het begin der VII eeuw, wordt gehouden voor den eersten, die de Friesche kust door het aanleggen van dijken tegen de hooge zeevloeden beveiligde.

ADHÆSIE, Lat. *Adhaesio*, aankleven, aanhangen van het eene ligchaam aan het andere; olie, bij voorb. of eenige andere vloeistof kleeft aan den daarin gestoken vinger, stijfsel op het daarmede bestreken papier, kwik echter niet, water ook niet aan eene daarin gedompelde was- of smeerkaars. In de staatstaal beteekent *adhaesie* een' nieuwen meester erkennen en huldigen, gelijk na den val van BONAPARTE de meeste zijner maarschalken en generaals hunne adhaesie aan LODEWIJK XVIII inzonden.

ADHERBAL, zoon van MICIPSA, Koning van Numidië, deelde na zijns vaders dood het Rijk met zijn' broeder HIEMPSAL; doch JUGURTHA, aangenomen zoon van MICIPSA, beöorloogde beiden, en overweldigde het Rijk. ADHERBAL zocht hulp bij de Romeinen, doch vergeefs; JUGURTHA kreeg hem gevangen en liet hem ter dood brengen 113 jaren vóór J. C.

ADHORTATIE, Lat. *Adhortatio*, vermaning, aansporing tot eene zaak.

ADIAPHORISTEN, zoo noemde men in de XVI eeuw zoodanige Lutheranen, die in sommige leerpunten het gevoelen van MELANCHTON toegedaan waren; van *Αδιαφορια*, onverschilligheid.

ADIMANTUS was een der bevelhebbers van de Atheensche vloot, die tegen LYSANDER in den tweeden Peloponnesischen oorlog den slag bij Aegos Potamos verloor. Van 180 schepen ontkwam slechts CONON met negen, en ADIMANTUS werd met de overigen gevangen.

AD INTERIM, tusschenwaarneming van eene zaak, tot nadere schikking daaromtrent. =, benaming van het religie-edict door Keizer KAREL V in 1548 tot stilling der onlusten ingevoerd, in afwachting dat eene kerkverg. de toenmalige geloofsgeschillen zou beslissen.

ADJ. Verk. van *Adjectivum*, Adjudant, Adjunct.

ADJOURNEREN, Fr. *ajourner*; uitstellen, verschuiven tot op een' bepaalden dag.

ADJUDANT, Lat. *Adjuvans*, van *adjuvare*, helpen, te hulp komen: dus helper, medehelper. Bij het krijgswezen hebben de hooge officieren hunne adjudanten of hulpofficieren tot het overbrengen hunner bevelen.

ADJUNCT, Lat. *Adjunctus*, toegevoegde helper, ambtgenoot, plaatsbekleeder.

ADMETUS, Koning van Pheras in Thessalië, een der Argonauten, was gehuwd met ALCESTIS, dochter van PELIAS, die hem nogtans haar niet ten huwelijk geven wilde, voor hij op een' wagen, bespannen met een' leeuw en een wild zwijn, tot hem kwam: dit scheen hem onmogelijk; doch APOLLO, die, van den Olympus verbannen, als veehoeder eene schuilplaats vond bij ADMETUS, hielp hem aan dit zonderling gespan, en ADMETUS verkreeg ALCESTIS ter vrouwe. Deze beminde hem zoo teeder, dat, toen ADMETUS krank werd, en volgens de uitspraak des orakels sterven moest, ten ware iemand anders in zijne plaats wilde sterven, ALCESTIS zich daartoe aanbood; zij stierf ook werkelijk; doch HERCULES, bij ADMETUS komende, beloofde hem dat hij haar uit den Orcus terughalen zou; hij hield zijn woord, en de getrouwe liefde van ALCESTIS maakte nog vele jaren het geluk van ADMETUS volkomen. =, Koning der Molossers in Epirus, regeerde ten tijde van den inval van XERXES in Griekenland, en bleef onzijdig in dezen Perzischen oorlog. Na het eindigen van denzelven bood hij Athene zijn bondgenootschap aan, hetwelk nogtans met verontwaardiging van de hand gewezen werd. Toen THEMISTOCLES Athene ontvlugten moest, ontving hij hem, en weigerde standvastig zijne uitlevering, niettegenstaande men hem met oorlog dreigde, en bevorderde zijne vlugt naar Perzië.

ADMINISTRATIE, Lat. *Administratio*, toediening, bij voorbeeld der H. Sacramenten; waarneming, bestuur, toezigt.

ADMIRAAL is de benaming van den opperbevelhebber over eene vloot oorlogsschepen; onder hem gebieden de Vice-admiraal en de Schout bij nacht; de laatste heet bij de Engelschen *Rear Admiral*. In Engeland en Frankrijk, doch niet in de Nederlanden, bestaat de waardigheid van Groot-Admiraal. Eenigen geven aan het woord Admiraal een' Arabischen oorsprong en leiden het af van Emir, hetwelk opperbewindhebber in het algemeen beteekent.

ADMIRAALSCHAPZEILEN. Dit geschiedt éénmaal 's jaarlijks te Amsterdam op het Y en op den Amstel door de boeijers en jagten der liefhebbers van zeilen, die bij deze gelegenheid dan een' Admiraal, Vice-admiraal en Schout bij nacht onder elkander verkiezen, elkander met het lossen van geschut begroeten, en somtijds bij plegtige gelegenheden vormelijke spiegelgevechten houden. Dit gebruik is reeds zeer oud en houdt nog jaarlijks stand. J. WAGENAAR, *Amst.* VII St. bl. 223.

ADMIRALITEIT. Zoo werd in vroegeren tijd hier te Lande het bestuur over het zeewezen genaamd, door de Algemeene Staten toevertrouwd aan vijf Admiraliteitscollegiën, namelijk het collegie op de Maze, zitting houdende te Rotterdam, het collegie te Amsterdam, het collegie in Zeeland, te Middelburg, het collegie in West-Friesland en het Noorderkwartier, beurtelings te Hoorn en te Enkhuizen zitting houdende, en het collegie in Friesland, te Harlingen. Deze collegiën bestonden uit een ongelijk getal leden, die door de steden werden afgevaardigd, en het opzigt hadden over alles wat de scheepvaart en het uitrusten van oorlogsschepen betrof, het invorderen der inkomende en uitgaande regten, verlof- en geleigelden; zij oefenden ook een bepaald regtsgebied. Na de omwenteling van 1795 zijn deze admiraliteitscollegiën vervallen en door committés en ministeriën van marine vervangen geworden.

ADMIRALITEITS-EILANDEN, eene groep van 30 Australische eilanden, ten W. van N.-Ierland; zij leveren vele kokosnoten en schildpadden op; de inwoners zijn zwart, met gekroesd haar en zeer schuw jegens vreemdelingen.

ADMISSIE, Lat. *Admissio*, toelating, toegang, vergunning.

ADMODIATIE, Lat. *Admodiatio*, verpachting, namelijk van eenigen impost.

A. D. N. I. C. Verk. van *Anno domini nostri Jesu Christi.*

ADO, Aartsbisschop van Vienne en Dauphiné, in 860, had een' grooten invloed op de openbare zaken gedurende de regering van KAREL DEN KALEN en LODEWIJK DEN DUITSCHER. Hij stierf in den reuk van heiligheid in 875 en liet eenige handschriften na, die naderhand gedrukt zijn; onder anderen een *Chronicon* en een *Martyrologium.*

ADOLF, mansn. is afkomstig van het Angelsaksisch *Hatthulf* of het Gothisch *Athaulf*, en beteek. Helper. =, Graaf van Kleef, is vermaard wegens zijne instelling van de ridderorde der zotten in 1380; zij bestond uit 35 ridders, die een' zot, in zilver geborduurd, op hunne mantels droegen. Zij vergaderden Zondags na S. Michiel, te Kleef, waar zij op gemeene kosten een' vrolijken maaltijd hielden. Er bestaat zeker geene ridderorde van zotten meer, hoewel er nog ridders der zotheid genoeg voorhanden zijn. ERASMUS schijnt aan deze orde geene kennis gehad te hebben, omdat hij er geene melding van maakt in zijn' Lof der Zotheid. = VAN NASSAU werd tot Roomsch' Keizer verkozen in 1291; zijn mededinger ALBRECHT van Oostenrijk overwon hem in den slag bij Spiers, den 2 Julij 1298, in welken hij sneuvelde. Hij was een dapper krijgsman; doch een zwak en weinig beduidend Keizer.

ADONAI, Hebr. benaming van het Opperwezen, beteek. *Onderhouder.*

ADONIAS, zoon van DAVID, trachtte, met de hulp van JOAB, Koning te worden in plaats van SALOMO; toen zijn ontwerp mislukt was, zocht hij eene schuilplaats bij het altaar. SALOMO schonk hem vergiffenis; doch andermaal naar de kroon gedongen hebbende, liet deze hem om het leven brengen, omstreeks 1014 jaren vóór J. C.

ADONIBEZEK was een magtig en wreedaardig Koning in het land Kanaän; hij had 70 Koningen overwonnen en hun de vingers en teenen doen afsnijden. De Israëlieten, hem overwonnen hebbende, behandelden hem even zoo, omstreeks 1330 jaren vóór J. C.

ADONICUS is de benaming van eene korte versmaat, die uit een' Dactylus en een' Trochaeus bestaat; bij voorbeeld:

Menschenbe | hoeder.

Somtijds is de laatste voet ook wel een Spondaeus:

Maar 't is een | noodschoot.

ADONIS, zoon van CYNIRAS, in bloedschande geteeld bij zijne dochter MYRRHA, was een buitengemeen schoon jongeling; op de jagt werd hij door een wild zwijn verscheurd; VENUS, die hem beminde, veranderde zijn lijk in eene anemoon. Tot zijne gedachtenis werden feesten ingesteld, Adoniën genaamd, die acht dagen duurden.

ADOPTIE, Lat. *Adoptio* vel *adoptatio*, aanneming tot kind; sommigen vertalen dit woord door *verzoning*, doch dit is onjuist; want men neemt ook meisjes tot kinderen aan, en zegt toch niet *verdochtering.*

ADORATIE, Lat. *Adoratio*; aanbidding, van *ad*, aan, en *orare*, bidden.

ADOSSÉS heet, in de wapenkunde, wanneer twee dieren, halve manen of andere voorwerpen met de ruggen naar elkander toe gekeerd zijn.

A. D. P. Verkorting van *Ante diem pridie.*

ADQ. Verkorting van *Adquiescit, adquisita.*

ADRABÆ CAMPI, dus noemden de oude Romeinen het tegenwoordige *Marchfeld* in Oostenrijk.

ADRAMELECH en **ANAMELECH**, Godheden der Assyriërs, aan welke zij jonge kinderen offerden. Waarschijnlijk verstonden zij daaronder de zon en de maan.

ADRAMUM, stad in Sicilië, door den tiran DIONYSIUS gebouwd; waarschijnlijk het tegenwoordige Aterno.

ADRAMUS, beschermgod van Sicilië, waar de stad Adramum hem voornamelijk was toegewijd. Een groot getal honden bewaakten

zijnen tempel; zij liefkoosden allen, die denzelven naderden, en droegen zorg dat beschonkenen geen ongeluk overkwam.

ADRAS, Koning van Argos, schoonvader van POLYNICES, ondersteunde dezen in den oorlog tegen deszelfs broeder ETEOCLES; deze oorlog werd gevoerd door zeven Koningen, die allen in denzelven omkwamen, behalve ADRAS; hij spoorde derzelver zonen aan, om hunnen dood te wreken door het voortzetten van den oorlog; men noemde hen *Epigonen*. Zij overwonnen de Thebanen en ontkwamen allen den dood, uitgezonderd EGIALEUS, de zoon van ADRAS, die daarover van droefheid stierf, omstreeks 600 jaren vóór J. C.

ADRASTEA, dochter van JUPITER en de Noodwendigheid, dezelfde als NEMESIS, de wraakgodin; dus genaamd van *ἀειδραν*, altijd werkzaam zijn, niet te ontvlugten. Zij wordt somtijds gevleugeld afgebeeld, met een scheepsroer of een rad bij zich. =, eene stad in Troas, door ADRASTUS gebouwd en aan de Fortuin gewijd.

ADRASTUS, zoon van den Wigchelaar MEROPS, trok met zijn' broeder AMPHION in den Trojaanschen oorlog PRIAMUS te hulp, in weerwil dat hun vader hen zulks afried, en werden beiden door DIOMEDES verslagen. =, van Aphrodisias, in Carië, geboortig, was een beroemd wiskundige; hij leefde in de II eeuw van onze jaartell.

ADRES is eigenlijk de aanwijzing van een' persoon en de plaats waar zich dezelve bevindt; derhalve het opschrift van brieven, pakketten en andere voorwerpen, die verzonden worden. Overdragtelijk noemt men in de staatstaal sedert den tijd van CROMWELL zoodanig zekere verzoekschriften en vertoogen, die bij eenig staatsligchaam ingediend worden.

ADRESKANTOOR: dit is, vooral in groote steden, eene zeer nuttige inrigting; door middel van hetzelve kan men huizen huren en verhuren, dienstboden bekomen, wegens verloren of gevonden dingen berigt geven, geld op rente vragen of aanbieden, enz. Het eerste adreskantoor werd te Hamburg in het midden der vorige eeuw opgerigt.

ADRIA, eene stad en bisschopszetel, hoofdpl. van het district Rovigo in den Venetiaanschen Staat, aan het kanaal Bianco; zij heeft eene cathedrale, eene parochie- en drie kloosterkerken, met 9700 inw. De grond is zeer moerassig, in welken het oude Adria genoegzaam weggezonken is, en de lucht ongezond. Van deze stad, tegenwoordig Atri genaamd, ontleent de Adriatische zee haren naam.

ADRIAANSZ. (CORNELIS), meer bekend onder den naam van Broer CORNELIS, geb. te Dordrecht in 1521, was Franciskaner monnik te Brugge. Hij maakte zich berucht door plompe en onbeschofte predikatiën ten tijde der hervorming, zoowel als door zijn schandelijk, ontuchtig en oproerig leven, waaraan de 14 Jul. 1581 een einde maakte.

ADRIANOPEL, in Romelië, verkeerdelijk door sommigen Andrianopel genoemd, is de tweede residentiestad van den Sultan van Turkije, en ligt in eene bekoorlijke landstreek aan den Hebrus (de Maritza) ter plaatse waar deze rivier, nadat zij verscheiden kleinere rivieren heeft opgenomen, eensklaps een' zuidelijken loop neemt. Het land is vruchtbaar in wijn, graan en hout. Te Adrianopel werd de jongste vrede tusschen Rusl. en Turkije, in het laatst van 1829, gesloten.

ADRIANUS, mansn. beteekent oorspronkelijk een' inboorling of inwoner van de stad Adria, gelijk ROMANUS van Rome, GERMANUS (Fr. *Germain*) van Duitschland, enz. = Zie HADRIANUS. = I, Paus geb. te Rome, uit een aanzienlijk geslacht, werd verkozen in de plaats van STEPHANUS III, den 9 Feb. 772, † 25 Dec. 795. = II, geb. te Rome, zoon van TALARUS, en Priester van de kerk van S. Marcus, werd verkozen in de plaats van NICOLAAS I, den 13 Dec. 867, † 26 Nov. 872. = III, geb. te Rome, zoon van zekeren BENEDICTUS, werd verkozen in de plaats van MARINUS I in 884, † 885. = IV, (NICOLAS BREAKSPEAR), geb. te S. Albans, (Abbots-Lengley), in Engeland, was Kardinaal-bisschop van Albano, toen hij in de plaats van ANASTASIUS IV verkozen werd den 3 Dec. 1154; † 1 Sept. 1159. = V (OTTOBONI FIESCHI), geb. te Genua, was Kardinaal-diaken van S. Adrianus, bij zijne verkiezing in de plaats van INNOCENTIUS V, den 11 Julij 1276, † te Viterbo den 18 Aug. 1276. = VI (ADRIAAN FLORISZ. BOYENS), geb. te Utrecht den 1 Maart 1459; was Bisschop van Tortosa, werd den 1 Julij 1517 Kardinaal en den 9 Jan. 1522 in de plaats van LEO X op den pausselijken stoel verheven; † den 14 Sept. 1523.

ADRIATISCHE ZEE, of Golf van Venetië, dus genaamd naar de oude stad Adria (Atri), is een inham van de Middell. zee ten O. van Italië. De bodem der Adriatische zee bestaat uit marmer, kalk en schelpen.

ADRICHOMIA (CORNELIA), eene Hollandsche Augustijner non, bloeide in de laatste helft der XVI eeuw, en was om hare geleerdheid zoowel als om hare bekwaamheid in de Latijnsche dichtkunst zeer geëcht bij hare tijdgenooten. Zij heeft de Psalmen in verzen gebragt en verscheiden geestelijke gedichten vervaardigd, ook voor zich zelve het volgende grafschrift:

Corpus humo, superis anima Cornelia mando,
Pulverulenta caro verminibus esca datur.
Non lachrymas, non singultus tristesque querelas,
Sed Christo oblatas nunc precor umbra preces.

Zij was de vriendin van den geleerden en ongelukkigen CORNELIUS MUSIUS, en waarschijnlijk de dochter van

ADRICHOMIUS (CHRISTIANUS), te Delft in 1533 geb. en † te Keulen den 20 Junij 1585. Hij was een geleerd man, die onder den naam van CHRISTIANUS CRUCIUS een *Theatrum Terrae Sanctae*, eene Chronijk van het O. en N. Testam. en eenige andere werken geschreven heeft.

ADRYMETTUS, eene volkplanting der Phoeniciërs op de Afrikaansche kust, tegenwoordig Sassa-nigra genaamd.

ADSPIRANT, zie ASPIRANT.

ADUACUTA was de benaming, ten tijde van JULIUS CÆSAR, der tegenwoordige stad Tongeren in het land van Luik.

ADUATIKERS, een Germaansche volksstam, die ten tijde van JULIUS CÆSAR tusschen den Rijn en de Maas, vermoedelijk in Kleefsland en Gulikerland, woonde.

ADULATIE, Lat. *Adulatio*, vleijerij, pluimstrijkerij, flikflooijerij.

A. D. V. Verkorting van *Ad dies vitae.*

ADVENT, Lat. *Adventus*, de toekomst, is de benaming in de R. K. kerktaal der vier weken vóór Kerstijd.

ADVERBIUM, bijwoord, hetwelk gewoonlijk een werkw. nader bepaalt; b.v. *vergeefs* trachten, *dagelijks* wandelen, *hard* loopen, enz.

ADVERSARIA, een boek, waarin men allerlei aanteekeningen, losse gedachten, invallen, waarnemingen, enz. opschrijft.

ADVERTENTIE, van het Lat. *se aliquo advertere*, zich ergens henen wenden. Men noemt zoodanig bepaaldelijk elke berigtgeving, bekendmaking, melding, aankondiging, enz. bijzonder in de nieuwspapieren, of daartoe alleen bestemde dagbladen (*feuilles d'annonce.*)

ADVIJS, oordeel, gevoelen, raadgeving in eenige zaak.

ADVIJSBRIEF, berigtgeving van den trekker van een' wisselbrief aan den betrokkenen, inhoudende het beloop der somme en aan wiens order dezelve gesteld is, met verzoek denzelven te accepteren en op den vervaltijd te betalen, waartoe de betrokkene niet gehouden is dan na alvorens zoodanig een' advijsbr. ontvangen te hebben.

ADVIJSJAGT, een klein ligt vaartuig, waarvan men zich bedient, om brieven of andere papieren van de eene plaats naar de andere te brengen of de gemeenschap met eene nitgez. vloot te onderhouden.

ADVOKAAT. In Rome was ten tijde van het gemeenebest het ambt van advokaat zeer aanzienlijk, en werd slechts eershalve uitgeoefend; de advokaten zochten de volksgunst te winnen, om tot hooge waardigheden verkozen te worden. Naderhand begon men de advokaten te betalen, en zij vorderden zulk eene hooge belooning, dat dezelve door wetten bepaald moest worden. Onder de keizers kwamen de advokaten wederom in groot aanzien; zij werden zelfs tot stad- en landvoogden verheven. Nog tegenwoordig worden in genoegzaam alle Europesche Staten de meeste regeringsleden, hooge ambtenaars en regters uit de klasse der advokaten genomen.

ADY. Dit woord vindt men somtijds vóór de dagteekening van notariëele en kanselarijstukken uit de XVII eeuw gesteld; het is waarschijnlijk eene verk. van het Fr. *Aujourd'huy* (heden).

A. E. Verkorting van *Archi-Episcopus, appellatus est.*

ÆACES, opgeworpen tiran van het eiland Samos, was de vader van den vermaarden POLYCRATES, die ruim 500 jaren vóór J. C. over dit eiland regeerde. (terkleinzoon van ÆACUS.

ÆACIDEN, bijnaam van ACHILLES en PYRRHUS, kleinzoon en achÆACUS, zoon van JUPITER en ÆGINA, werd geboren op het eiland Aegina, waar hij Koning werd. De pest zijne Staten ontvolkt hebbende, verkreeg hij van zijn' vader de gunst dat de mieren in menschen veranderd werden, en noemde zijne nieuwe onderdanen Myrmidons (van *Μυρμηξ*, mier). Hij was de regtvaardigste vorst van zijn' tijd, en werd na zijn' dood een der drie onderaardsche regters.

ÆBURA, oude benaming van het tegenwoordige Talavera de la Reyna, in Spanje.

ÆCHMAGORAS, zoon van HERCULES en PHYLLO, de dochter van ALCIMEDON. Deze bond moeder en kind aan elkander, en legde beiden den wilden dieren voor; doch HERCULES kwam toevallig in de nabijheid, en werd door eenen ekster, die het schreijen des kinds nabootste, opmerkzaam gemaakt, en verloste beiden.

ÆDILES: dus noemde men bij de Romeinen de opzieners over de openbare gebouwen en schouwspelen; zij waren ook regters in geschillen, wegens het bouwen ontstaande. Hun ambt was zeer aanzienlijk; er waren in het eerst slechts twee; doch naderhand werden er nog twee bij verkozen, die *Aediles curules* en de anderen *Aediles plebis* genaamd waren.

AËDON, dochter van PANDAREUS, en gemalin van ZETHUS, broeder van AMPHION. Zij had slechts één' zoon, ITYLUS genaamd, benijdde daarom NIOBÉ, hare schoonzuster, wegens hare talrijke kinderen, en besloot zelfs den oudsten zoon, die met ITYLUS werd opgevoed, om het leven te brengen; doch zij vermoordde bij vergissing haren eigen zoon. Zij werd hierop in een' nachtegaal veranderd, die sedert in het Grieksch *Ἀηδων* heet. = Zie POLYTECHNUS.

ÆDUËN waren oude bewoners van Gallië, in den omtrek van Châlons, Autun, Nevers en Macon, tusschen de Saone, de Loire en de Seine. Zij waren onder de Galliërs de eerste vrienden en bondgenooten der Romeinen.

ÆETA, oude benaming van het tegenwoordige Gaëta in Italië.

ÆGA was de gemalin van PAN, op welke JUPITER verliefd werd, en ÆGIPAN bij haar teelde.

ÆGEISCHE ZEE, een gedeelte der Middellandsche zee, tegenwoordig de Archipel genaamd. Zie Ægeus.

ÆGEON, in de taal der menschen dus genaamd, zegt Homerus, maar in de taal der goden heette hij Briareus; hij was de zoon van Uranus en Gea (hemel en aarde), had vijftig hoofden en honderd armen. Hij werd door Neptunus overwonnen en in den Tartarus geworpen; naderhand met hem verzoend en vrijgelaten, nam hij deel in den strijd der reuzen tegen den Olympus. Zijne geschiedenis wordt nogtans op onderscheiden wijzen verhaald; volgens sommigen hielp hij Jupiter tegen de Titans verdedigen.

ÆGEUS, Koning van Athene, zoon van Pandion, en vader van Theseus. Toen deze den Minotaurus op het eiland Krete overwonnen had, vergat hij, volgens afspraak, met eene witte in plaats van met eene zwarte vlag terug te komen. Ægeus van eene rots het schip ziende aankomen, geloofde dat zijn zoon om het leven gekomen was, en stortte zich uit wanhoop in de zee, die sedert de Egeische zee genaamd werd.

ÆGIDIUS, mansn. van het Gr.-Latijn. *Aegis*, borstschild, beteekent ***met een borstschild gewapend***. In het Nederduitsch en Fransch vertaalt men dezen naam Gilles.

ÆGILIUM, een eil. in de Tyrrheensche zee, tegenwoordig Giglo.

ÆGILON, een eiland ten oosten van Corsika, tegenw. Capraja.

ÆGINA, eene dochter van den Riviergod Asopus. Jupiter ontvoerde haar naar het eiland Oenone, waar zij Æacus baarde, die, naderhand Koning geworden, dit eiland naar zijne moeder Aegina noemde. Hetzelve ligt in den Saronischen zeeboezem, tusschen Attica en Argolis, heeft naauwelijks 15 Duitsche mijlen in den omtrek, maar is zeer vruchtbaar en sterk bevolkt. Deszelfs inwoners waren voortreffelijke zeelieden; in den slag bij Salamis hielpen zij met 30 schepen de overwinning behalen. In den Peloponnesischen oorlog werd Aegina veroverd door de Atheners, die de inwoners verdreven. Na den vrede keerden eenigen wel terug, maar Aegina geraakte nooit weder tot deszelfs vorigen bloei. Ook in de jongste Grieksche onlusten speelde Aegina eene gewigtige rol, en was lang de zetel des nieuwen Griekschen bestuurs gedurende den opstand tegen de Turken.

ÆGINUS van Spoleto was de eerste, die de werken van Apollodorus naar de Vatikaansche handschriften, met eene Latijnsche vertaling en geleerde aanteekeningen, in 1550 te Rome in het licht gaf.

ÆGIPANS, Veldgoden, met boksvoeten en hoornen op het voorhoofd; zij onthielden zich op de bergen, en zijn daardoor onderscheiden van de Faunen, die de bosschen bewoonden.

ÆGIRA, eene stad in Achaje, eertijds Hyperesia, en tegenwoordig Xilocastro genaamd. Den naam Aegira bekwam zij bij gelegenheid dat de Sicyoners een' inval gedaan hebbende, de inwoners geene soldaten genoeg kunnende op de been brengen, eene groote menigte geiten brandende fakkels tusschen de hoornen bonden en voor zich henen dreven. De vijanden namen de vlugt op het naderen van deze zonderlinge hulpbenden, en de stad kreeg sedert deze geitachtige benaming (Αἰγίδιον is in het Grieksch eene geit).

ÆGIS, Gr. Αἰγίς, letterlijk geitenvel, doch bijzonder de benaming van het borstschild van Minerva.

ÆGOS POTAMOS, of Geitenrivier, in Thracië, is vermaard door de overwinning, welke Lysander aldaar op de Atheensche vloot behaalde in den Peloponnesischen oorlog, waardoor de Lacedemoniërs weldra meester werden van Athene.

ÆGUS, een Allobroog, zoon van Abducillus, genoot met zijn' broeder Roscillus de vriendschap van Julius Cæsar; beiden echter werden verraders, en gingen tot Pompejus over.

ÆLIA AUGUSTA, oude benaming der stad Augsburg.

ÆLIA CAPITOLINA, zie **JERUZALEM**.

ÆLIANUS (Claudius), geb. te Preneste, leefde te Rome onder den Keizer Heliogabalus, en was een leerling van Pausanias. Hij heeft in het Grieksch XVII boeken over de Nat. Hist. en XIV boeken met onderscheiden geschiedverhalen geschreven, die verscheiden malen met geleerde aanteekeningen gedrukt zijn.

ÆLIUS PONS, eene brug te Rome, gebouwd door Keizer Hadrianus. Deze brug, die naar het kasteel S. Angelo leidt, heet tegenwoordig de brug van S. Angelo.

ÆMARORUM MONS, oude ben. der stad Montelimar, in Frankrijk.

ÆMILIA, dus was bij de Ouden zeker landschap in Italië genaamd, bestaande uit een gedeelte van het tegenw. Lombardije en Romanië. Deze benaming wordt ook als vrouwel. voorn. gebezigd.

ÆMILIANUS, mansn., beteekende bij de Romeinen een inboorling van het landschap Æmilia.

ÆMILIUS, mansn., eigenlijk eene verkorting van Æmilianus. = (Antonius), geb. te Aken den 20 Dec. 1589, was de zoon van Jan Melisz. Burgemeester van Hasselt, doch die, der hervorming toegedaan, naar Aken en vervolgens naar Dordrecht week. Æmilius studeerde eerst te Dordrecht onder Gerardus Joannes Vossius, en vervolgens te Leiden onder Snellius en Baudius, en besteedde vier jaren met reizen, waarna hij in de plaats van Vossius te Dordrecht en in 1619 te Utrecht Rector werd, waar hij in 1633 de waardigheid van Prof. in de Geschiedenis verkreeg; hij leide nogtans in 1638 zijn' post neder wegens ligchaamszwakte, maar stierf eerst den 12 Dec. 1660 en trok dus 22 jaren lang een pensioen van 1200 guldens jaarlijks, alzoo 26,400 guldens, omdat hij vijf jaren collegie gehouden had over de jaarboeken van Tacitus, want dit was zijne eenigste bezigheid geweest aan de nieuw opgerigte Utrechtsche Akademie. = (Paulus), geb. te Verona, was wegens zijne geleerdheid zeer beroemd. Op verlangen van Lodewijk XII schreef hij de Fransche geschiedenis in het Latijn, van Pharamond af tot het jaar 1488, waaraan hij 30 jaren besteedde. † den 5 Mei 1529.

ÆNARIA, oude ben. van het eiland Ischia, in de Golf van Napels.

ÆNEÆ (Henrik), geb. in 1743, te Oldemardum, waar zijn vader Predikant was, † 1 Nov. 1810, was een beroemd wis- en natuurkundige. In 1767 vestigde hij zich te Amsterdam, waar hij de wiskundige wetenschappen onderwees, en eenige verdienstelijke werken in derzelver onderscheiden vakken uitgaf. In 1798 werd hij met Prof. van Swinden door de regering naar Parijs gezonden, om aldaar met de voornaamste Fransche geleerden over het tientallig stelsel der maten en gewigten te handelen, hetwelk inderdaad grootendeels door deze beide Nederlanders tot de tegenwoordige volkomenheid gebragt is geworden.

ÆNEAS, zoon van Anchises en Venus, had Paris de behulpzame hand geboden in het schaken van Helena, en hielp Troje dapper verdedigen in den oorlog, die daaruit tusschen de Grieken en Trojanen ontstond. Bij de vermeestering der stad, nam hij, zijn' ouden vader op de schouderen dragende, met zijne vrienden de vlugt, kwam na eenig omzwerven in Afrika, en vervolgens in Italië, waar Latinus, Koning van Latium, hem gastvrij ontving en zelfs zijne dochter Lavinia ten huwelijk gaf, naar wie hij de door hem gebouwde stad Lavinium noemde.

ÆNEAS van Gaza, een Platonisch, naderhand Christelijk wijsgeer, bloeide in de V eeuw onder den Keizer Zeno, en schreef een werk, onder den naam van Theophrastes, over de onsterfelijkheid der ziel en de opstanding der dooden, hetwelk Ambrosius, Abt van Camaldoli, in het Latijn vertaald heeft en in 1516 het eerst te Bazel (gedrukt is.

ÆNEAS SYLVIUS, zie **PIUS II**.

ÆNEIS, zie **VIRGILIUS**.

ÆNESIDEMUS leerde te Alexandrië het grofste scepticismus eenigen tijd vóór Aristoteles, en schreef onder anderen acht boeken over de sceptische kunst, waarin hij alle ervaring ontkende en de dogmatiek vinnig bestreed.

ÆNIANEN, een volksstam in Thessalië, aan den Sperchius, tusschen de bergen Pindus, Othrys en Oeta. Dit volk werd het edelste gedeelte der Thessaliërs geacht. Deszelfs hoofdst. was Hypata.

ÆNOSTADIUM, oude benaming van Ingolstad, in Beijeren.

ÆOLIë, eene Grieksche volkplanting in Klein-Azië, aan de Aegeische zee, tusschen Troas en Ionië; Lesbos was de voornaamste stad in deze landstreek.

ÆOLIPYLA is een werktuig, van hetwelk men zich bedient om de oorzaak van den wind te verklaren. Hetzelve heeft eene peervormige gedaante met eene zeer dunne buis aan het spitse einde. Wanneer men dit werktuig met water vult en op het vuur zet, komt er een sterke wind uit de buis, zoo lang tot al het water verdampt is.

ÆOLISCHE EILANDEN, zie **LIPARISCHE EILANDEN**.

ÆOLODICON, benaming van zeker muzijkinstrument, voor weinig jaren in Duitschland uitgevonden; hetzelve wordt als een klavier bespeeld en het geluid te weeg gebragt door den wind uit koperen en stalen pijpen, die de toonen zeer liefelijk en sangenaam doen klinken.

ÆOLUS, volgens de fabelleer de God der winden, was de zoon van Neptunus en Alceste, en had zijn verblijf op de Liparische Eilanden, waar hij de winden naar welgevallen in de rotsen opsloot of uitliet.

ÆOLUSHARP, voor weinig jaren uitgevonden, bestaat uit een raam, met twee zangbodems, bespannen met twaalf snaren, die *à l'unisson* gestemd zijn. Wanneer men dit instrument in den togt van een open raam plaatst, geeft hetzelve een zeer aangenaam geluid.

ÆONEN, van Αἰών, een lange tijd, eeuw, eenwigheid. De oude Gnostieken verstonden hieronder zeer lang of eeuwig bestaande middelwezens tusschen God en de menschen, (Demons, Engelen, e. d. g.). Dit begrip is meer poëtisch dan wijsgeerig, en wordt ook meest in dichtstukken als verpersoonlijkte eigensch. der Godheid aangetroffen.

ÆPINUS (Joannes), geb. in 1499, was een van Luthers studenten, en wilde de Luthersche leer in zijn vaderland, het Brandenburgsche, verkondigen, doch geraakte daarover in hechtenis en werd gebannen. Hij was met Cruciger en Bugenhagen de eerste, die in 1533 te Wittenberg tot Luthersche Predikanten bevorderd werden. In 1534 ging hij naar Engeland, om Henrik VIII het Pausdom te helpen afschaffen; in 1538 onderteekende hij de Smalkaldische artikelen, en in 1539 was hij tegenwoordig op de bijeenkomst der Lutherschen te Frankfort en Naumburg. Hij † den 13 Mei 1553 en liet eene ontzettende menigte geschriften na, die meest allen gedrukt, doch thans uiterst zeldzaam zijn.

ÆQUATIE, Lat. *Aequatio*, gelijkmaking, vereffening; in de algebra, wis- en sterrekunde heeft deze benaming onderscheiden beteekenissen.

ÆQUATOR, of Evenaar, is een denkbeeldige cirkel om den aardkloot, die deuzelven in twee gelijke deelen verdeelt en midden tusschen de beide aspunten of polen doorgaat; in de gewesten onder dezen cirkel gelegen zijn dag en nacht altijd even lang. De zeelieden noemen dezen cirkel gemeenlijk de linie.

ÆQUEN, *Aequi, Aequiculi, Acquicolae* of *Equilani*, waren de oude bewoners van de oevers langs den Anio in Italië; zij waren naburen der Sabijnen, Volscen, Marsen, Hernici ërs en Latijnen, eene woeste natie, die van den roof leefde en het land bebouwde met de wapens in de hand. Zij waren zoo veel als de Pandoeren en Croaten der Romeinen.

ÆQUILATERAAL, gelijkzijdig, noemt men eene geömetrische figuur, van welke alle zijden even lang zijn, om het even welk eene gedaante zij overigens hebben.

ÆQUILIBRISMUS, evenwigtstoestand, in welken BURIDANS ezel zich bevond, die tusschen even groote en even lekkere hoopen hooi juist in het midden staande, toch van honger stierf, omdat hij niet vrij kiezen mogt, en toch ook geene reden om te kiezen had.

ÆQUILIBRIST, van *Aequilibrium*, evenwigt, dat is, wanneer een ligchaam op zijn middelpunt steunende deszelfs omtrek in een' horizontalen stand blijft, b. v. de balans eener weegschaal. Daar de kunst der koorddansers voornamelijk bestaat in het bewaren van het evenwigt, noemt men hen ook Aequilibristen.

ÆQUINOCTIUM, Nachtevening, noemt men den tijd dat de zon zich schijnbaar in den Aequator bevindt, en dag en nacht even lang zijn. Dit gebeurt twee malen in het jaar, namelijk in Maart, wanneer de lente, en in September, wanneer de herfst begint. = Oude benaming van Vichmund in Oostenrijk, aan de Rivier de Vich, die zich in den Donau stort.

ÆRIA, oude benaming der stad Aire in Artois.

AëRIANEN, eene secte, dus genoemd naar derzelver stichter AëRIUS, die in de IV eeuw bloeide, en, uit afgunst wegens de verheffing van EUSTHATIUS tot Patriarch van Konstantinopel, beweerde dat de bisschop geen gezag boven den Priester had; hij dreef ook dat de Paaschviering, het vasten, rustdag houden, enz. Joodsche bijgeloovigheden waren, en verwierp de gebeden voor de gestorvenen. Deze ketterij vond vele aanhangers, en de secte bestond nog ten tijde van AUGUSTINUS.

ÆRODIUS (RENATUS) of RENÉ AYRAULT, geb. te Parijs, den 4 Nov. 1567, was de oudste zoon van den beroemden Regtsgeleerden PIERRE AYRAULT, en veroorzaakte zijn' vader veel verdriet, dewijl hij tegen diens wil zich in de orde der Jezuiten begaf; om hem te bewegen dezelve te verlaten, schreef de oude man een boek over de vaderlijke magt (*de patria potestate*), doch vruchteloos; de Jezuiten wederleiden zijn werk met de bondige reden dat de kerkelijke magt de vaderlijke magt te boven ging, en zijn zoon derhalve Jezuit blijven moest. De vader verklaarde hierop voor notaris en getuigen dat RENÉ zijn' vaderlijken zegen verbeurd had, en † den 21 Junij 1601. Hij liet vijftien kinderen na; zijn leven is door zijn' kleinzoon MENAGE in 1675 uitgegeven. RENÉ speelde als een der geslepenste Jezuiten eene gewigtige rol in Frankrijk, Duitschland en Italië, en † te La Flèche den 18 Dec. 1644.

AëRODYNAMIEK, Gr.-Lat. *Aërodynamia*, leer van de beweging en drukking der lucht.

AëROGRAPHIE, Gr.-Lat. *Aërographia*, luchtbeschrijving, beschrijving der eigenschappen, gesteldheid, enz. van de lucht.

AëROLITHEN, luchtsteenen. Zie STEENREGEN.

AëROLOGIE, Gr.-Lat, *Aërologia*, luchtkunde, leer van de kennis (der lucht.

AëROMANTIE, Gr.-Lat. *Aëromantia*, luchtvoorzegging, de gewaande kunst om uit luchtverschijnselen of de gedaante der wolken toekomende dingen te voorzeggen.

AëROMETRIE, Gr.-Lat. *Aërometria*, luchtmeetkunde, berekening van de veerkracht, persing, verdikk. en verdunning der lucht.

AëRONAUT, luchtschipper, luchtreiziger, die met een' luchtbol opstijgt.

AëRONAUTIEK, luchtreiskunst, de kunst om in de lucht te zwe-(ven.

AëROSTAT, Fr. benaming der luchtbollen. Zie LUCHTBOL.

AëROSTATIEK, Lat. *Aërostatica*, eigenlijk luchtweegkunde, leer van het evenwigt der lucht; doch sedert de uitvinding der luchtbollen wordt deze benaming meer bepaald gegeven aan hetgene tot dezelve betrekking heeft.

ÆSARUS, oude benaming van de rivier Esaro, in Calabrië.

ÆSCHINES, de zoon van zekeren LYSANIUS, Worstmaker te Athene, was zeer arm, en zeide tegen SOCRATES, toen hij verlangde door hem onderwezen te worden: » Ik kan u niets dan mij zelven geven." SOCRATES stelde nogtans hoogen prijs op dit geschenk, want de leerling deed zijn' meester eer aan. Na den dood van SOCRATES begaf ÆSCHINES zich naar Sicilië, om aan het hof van DIONYS, waar zich PLATO en ARISTIPPUS bevonden, zijn fortuin te maken, dat in het eerst hem niet wilde gelukken, omdat PLATO hem dwarsboomde; doch ARISTIPPUS bezorgde hem de gunst des Konings. In Athene teruggekeerd, maakte hij zich als redenaar beroemd: van zijne redevoeringen is nogtans niets tot ons gekomen; zelfs is het twijfelachtig, of de drie wijsgeerige zamenspraken over de Deugd, den Rijkdom en den Dood, die op zijn' naam gaan, wel van hem zijn. Men geeft dezen ÆSCHINES den bijnaam van SOCRATICUS, ter onderscheiding van den beroemden redenaar van dezen zelfden naam, insgelijks een Athener, die later leefde en met DEMOSTHENES wedijverde, dien hij zelfs openlijk aanklaagde, doch deze verdedigde zich zoo treffelijk, dat ÆSCHINES in ballingschap gezonden werd; hij begaf zich derhalve naar Rhodus, en vervolgens naar Samos, waar hij, 75 jaren oud zijnde, †. Zijne drie van hem overig gebleven redevoeringen worden om derzelver sierlijkheid de Gratiën, en zijne negen brieven de Muzen genaamd. = van Napels leefde nog later; hij was een wijsgeer uit de Akademische school, en heeft daarom den bijnaam van ACADEMICUS; men kent geene geschriften van hem.

ÆSCHYLUS, geb. te Athene 525 jaren vóór J. C., streed met veel dapperheid in den slag van Marathon, en verwierf grooten roem door zijne treurspelen, van welke slechts nog zeven voorhanden zijn. Het niet kunnende verkroppen dat men aan de treurspelen van SOPHOCLES boven de zijnen de voorkeur gaf, ging hij naar Sicilië, waar hij 467 jaren vóór J. C. ongelukkig om het leven kwam; een arend namelijk liet eene schildpad op zijn' kalen schedel vallen, terwijl hij in het veld wandelde.

ÆSCULAPIUS, volgens de fabelleer de God der geneeskunst, was de zoon van APOLLO en CORONIS, en werd geboren op den berg Tithion, nabij Epidaurus. Hij werd opgevoed door den Centaurus CHIRON, die hem in de kruidkunde onderwees en het bereiden der geneesmiddelen leerde. Hij verzelde JASON op den togt naar Colchis en bewees den Argonauten groote diensten. PLUTO beklaagde zich bij JUPITER dat ÆSCULAPIUS het rijk der dooden groote afbreuk deed, waarop JUPITER zoo boos werd, dat hij dezen weldoener des menschdoms met zijn' bliksem doodde; doch de menschen handelden billijker dan deze goddelijke despoot; zij vereerden dankbaar de nagedachtenis van ÆSCULAPIUS, onder de gedaante van een' bejaard' man, eene knods, met eene slang omwikkeld, in de hand houdende.

ÆSIS, Rivier in Italië, tegenw. de Esino, in de Mark Ancona.

ÆSISIUM, oude naam der tegenwoordige stad Assise in Italië.

ÆSON, vader van JASON en broeder van PELIAS, was hoog bejaard bij de terugkomst der Argonauten; doch MEDEA verjongde hem, op verzoek van JASON, door hare tooverkunst, opdat hij deel nemen kon in de algemeene blijdschap.

ÆSOPUS wordt gehouden voor den oudsten Griekschen fabeldichter; doch zijn bestaan is zelf eene fabel, en sommigen houden hem met den Arabischen LOCKMAN en den Indischen PILPAY voor denzelfden persoon. Volgens het gemeen gevoelen zou ÆSOPUS in Phrygië, ten tijde van SOLON, in slavernij geboren zijn. Een rijke Athener, DEMARCHUS genaamd, kocht hem het eerst; naderhand waren XANTHES en LADMON, twee wijsgeeren op het eiland Samos, zijne meesters; de laatste schonk hem de vrijheid. Hij geraakte hierop aan het hof van CROESUS, Koning van Lydië, waar hij met de zoogenaamde zeven wijzen bekend werd, en om zijn vernuft en schrandere invallen zeer in aanzien stond, zoodat de Koning hem meermalen naar Delphi zond, om het orakel te raadplegen. Men wil dat hij de zeden der Delphiers in zijne fabelen scherp gehekeld hebbende, door hen van eene rots werd afgeworpen, dat hij het bestierf. Zijne nagedachtenis werd te Athene door het oprigten van een standbeeld vereerd. =, met den bijnaam CLODIUS, was een beroemd Romeinsch tooneelspeler en de vriend van CICERO, dien hij ook in de kunst van gebaarmaking bij het doen van redevoeringen onderwees. Hij leefde zeer overdadig, en liet echter groote rijkdommen na.

ÆSTHETIEK, van Αἰσθησις, hetwelk gevoel, gewaarwording, indruk beteekent, is eene wetenschap, van welke het moeijelijk valt eene duidelijke bepaling te geven; zij is eigenlijk meer dan eene wijsbegeerte der fraaije kunsten, de smaak is van dezelve de voornaamste grondslag, en het is der kritiek slechts mogelijk den smaak regelen voor te schrijven: men zou dus in zeker opzigt deze wetenschap als eene smaakregeling kunnen aanmerken bij het beöordeelen van het schoone en verhevene in de natuur zoowel als in de fraaije kunsten. De Duitsche wijsgeeren, voornamelijk KANT, hebben de Aesthetiek het eerst als eene bijzondere wetenschap behandeld, die onder het zeker geleide der kritiek den smaak tot gewigtiger resultaten brengt dan wanneer hij zich alleen op den zinnelijken indruk of het bedriegelijk gevoel verlaat.

ÆSTIÆ, oude bewoners van Sarmatië tusschen de Weichsel en den Finschen zeeboezem, tegenwoordig nog Esthland genaamd; zij bestonden uit de eigenlijke Esthen, die Pruissen aan gene zijde der Weichsel bewoonden, de Ombronen, bewoners van Samogitië, Scyrriers, bewoners van Koerland en Semigallië, en de Hirriërs of Letten, bewoners van Esthland.

ÆTA, Koning van Colchis, waar PHRYXUS het Gulden vlies in een gewijd bosch had opgehangen. Om dit Gulden vlies te veroveren ondernam JASON met eenige Grieksche helden den beroemden Argonautentogt. Met de hulp van 's Konings dochter MEDEA gelukte het JASON het Gulden vlies te bekomen, en zij zelve ontvlugtte met hem. ÆTA werd naderhand door zijn' broeder van den troon verdrongen, doch MEDEA keerde onbekend naar Colchis terug, doodde den overweldiger en herstelde haren vader in zijn Rijk. Zie MEDEA.

ÆTHALIDES, zoon van MERCURIUS en EUPOLEMIA, woonde den Argonautentogt bij, en verkreeg van zijn' vader het voorregt, na zijn' dood beurtelings onder de levenden en dooden te zijn.

ÆTHER, van αἴθειν, lichten, schitteren; men verstaat onder deze benaming de fijne, ligte en zuivere hemellucht, in onderscheiding van de grovere, zware en met dampen bezwangerde dampkringslucht. = is ook de naam van eene zeer fijne vlugtige vloeistof, van een' sterken reuk en smaak, ook Naphtha genaamd, en in de apotheken voorhanden.

ÆTHICUS ISTER schreef onder de regering van CONSTANTIJN een *Cosmographium sive itinerarium*, hetwelk somwijlen met POMPONIUS MELA gedrukt is.

ÆTHIOPIë, eene onbepaalde benaming der binnenlanden van Afrika, ten zuiden van Egypte, onder welke men Abyssinië, Numidië, en zelfs de onbekende landstreken gezamenlijk verstond.

ÆTIOLOGIE, Gr.-Lat. *Aetiologia*, leer der oorzakelijkheid of oorzaakkunde; er zijn tweederlei, de transcendentale en empirische Aetiologie; de eerste behoort tot de bespiegelende wijsbegeerte, en de laatste, in het gemeene leven bruikbaar, kan door dagelijksche waarneming zelfs van de eenvoudigste dingen verkregen worden.

AëTIUS, Patriarch van Konstantinopel, onder Keizer JULIANUS, bestreed het leerstuk der Drieëenheid en leerde dat het geloof voldoende is zonder de werken. † 367. Hij was eerst koperslager, vervolgens kwakzalver, toen sophist, eindelijk priester, bisschop en patriarch. =, Landvoogd van Gallië, onder den Keizer VALENTINIANUS III in 454, sloeg THEODERIK en de Franken, behaalde driemalen de overwinning op GONDICAR, Koning van Bourgondië, en bragt ATTILA, Koning der Hunnen, zulk eene nederlaag toe, dat zijn leger, 400,000 man sterk, bijna geheel vernietigd werd. Doch zijne voortreffelijke diensten werden slecht beloond. De Keizer, misnoegd, dat hij nog zoo velen dezer barbaren had laten ontsnappen, doodde hem met eigen hand. Iedereen was daarover verontwaardigd, en een hoveling had moeds genoeg om tegen den Keizer te zeggen: »Gij hebt u de regterhand afgehouwen met het zwaard, dat gij in de linker hieldt." Het bleek weldra dat hij de waarheid gezegd had.

ÆTNA, (DE) een der drie grootste vuurbrakende bergen in Europa, op het eiland Sicilië, die bijna 13000 voeten hoog is. Deszelfs uitbarstingen zijn somtijds verschrikkelijker dan die van den Vesuvius geweest; die van 1693 kostte velen menschen het leven; in 1755 en 1787 rigtte hij ook vreesselijke verwoestingen aan; de laatste uitbarsting in 1809 overtrof allen, van welke men geheugenis had, in verderfelijke uitwerkingen.

ÆTOLIëRS (DE) waren een van de Hellenen afkomstige volksstam, verdeeld in Apodoten, Ophiënsers, Eurytanen, enz. Zij hadden geene hoofdstad, maar woonden in vlekken en dorpen, leefden ieder voor zich van de jagt en van den roof, en maakten geene bondgenootschappelijke natie uit vóór de oprigting van het Achaïsch verbond, tegen hetwelk zij ook een Aetolisch verbond vormden, en met de Romeinen hetzelve bestreden; doch naderhand kozen zij de zijde der Macedoniërs, en werden eindelijk met dezen onder het Romeinsche juk gebragt.

ÆZALA, eene stad in Armenië, volgens PTOLEMEUS, die anderen Dizara of Dirara noemen, in de nabijheid van de rivier Araxus en het gebergte Paryardes.

A. F. Verk. van *Annus futurus, ante factum, ante festum.*

AFER, zoon van HERCULES en MELITA, dochter van den Stroomgod ÆGEUS, = (DOMITIUS), geb. te Nismes, in Gallië, was een beroemd redenaar te Rome en de leermeester van QUINTILIANUS. Hij bloeide onder TIBERIUS en zijne drie opvolgers, wier gunst hij door lage vleijerijen en heimelijke aanbrengingen genoot. Eens was hij echter op het punt van bij CALIGULA in ongenade te vallen, die hevig in den Raad tegen hem uitvoer; doch AFER wist zich door zijne vleijerij te redden, zeggende dat hij voor 's Keizers welsprekendheid meer dan voor zijne magt beducht was. Dit behaagde den verwaanden CALIGULA, die AFER hierop tot Consul verhief. † in 59.

AFFECTATIE, Lat. *Affectatio*, gemaaktheid, gezochtheid, gekunsteld gedrag, huichelarij. (warmte, met aandoening.

AFFETTUOSO, in de muzijk hartstogtelijk, met gevoel, met

AFFICTIE, Fr. *Affiche*, aanplaksel, aanplakking, in den plakkatenstijl lieten » Mijne Heeren van den Geregte" hunne keuren *affigeren* » ter plaatse waar men gewoon is *offictie* te doen."

AFFILIATIE, Lat. *Affiliatio*, aanneming als kind, in zoo ver hetzelfde als *adoptie;* overdragtelijk aanneming tot lid van eenig genootschap, kloosterorde, vrijmetselaarsloge, zonder de voorafgaande gewone gebruiken, inwijding, voorstelling of andere formaliteit.

AFFINITEIT, Lat. *Affinitas*, verwantschap, maagschap, zwagerschap.

AFFIRMATIE, Lat. *Affirmatio*, bekrachtiging, bevestiging.

AFFLICTIE, Lat. *Afflictio*, bedroefdheid, kommer, harteleed, neerslagtigheid, hartzeer.

AFFLUENTIE, Lat. *Affluentia*, toeloop, toevloed.

AFFODILLE, Lat. *Asphodelus*. De kruidkenners onderscheiden de verschillende soorten van deze plant in witte en gele; derzelver wortel is lang, raapvormig, met vele kleine vezelen; de bladen zijn smal en bijna driekantig; de stengel is somwijlen eene el lang; de bloemen staan tegenover elkander, als in eene korenaar, en hebben geen' kelk; de vrucht is rond, van binnen in drie vakken verdeeld, waarin driekantige boekweitvormige zwartbruine zaden liggen. Deze plant groeit in Frankrijk en Italië op steenachtige plaatsen; de wortel is sappig, bitter en scherp. In de fabelleer wordt deze plant vermeld als een voortbrengsel van den helschen bodem en langs de oevers van den Styx groeijende. BILDERDIJK gaf voor eenige jaren, onder den tit. van *Affodillen*, twee deelen met gedichten in het licht.

AFFRONT, zoo veel als *ad frontem*, in het aangezigt, beteekent hoon, beschimping, grove beleediging, eerroof, iemand in het openbaar aangedaan.

AFFRONTÉS heet, in de wapenkunde, wanneer twee leeuwen of andere dieren met de koppen naar elkander toegekeerd zijn, zoodat zij elkander schijnen aan te zien.

AFFRY (LUDWIG AUGUST PHILIP Graaf D'), zoon van den voormaligen Franschen Afgezant bij de Algemeene Staten in den Hage, werd geb. te Freiburg in 1743. In het begin der Fransche Staatsomwenteling voerde hij het bevel over het leger van den Boven-Rijn, en had vervolgens een gewigtig aandeel in de omwenteling van Zwitserland. Naar Parijs afgevaardigd, werd hij met veel onderscheiding behandeld door NAPOLEON, met wien hij in 1803 het verdrag van bemiddeling sloot en door hem tot eersten Landamman werd aangesteld. Hij bekleedde deze waardigheid tot zijn' dood, die in Junij 1810 voorviel.

AFFUIT, Fr. *Affut*, is de benaming der stellingen of leggers van het grof geschut, zoowel der veldstukken als van het geschut op de batterijen. De stellingen van het scheepsgeschut heeten Roopaarden.

AFGEZANT, zie **AMBASSADEUR**.

AFGHANISTAN, in Oost-Perzië, is eigenlijk de provincie Candahar, die een gedeelte van Saablestan uitmaakt. De Afghanen zijn sedert verscheiden eeuwen in de Geschiedenis bekend, nadat zij zich in Perzië hadden nedergezet; doch hun eigenlijke oorsprong is niet met zekerheid te bepalen. Bij de onlusten, die na Schach NADIRS dood (1747) in Perzië ontstonden, vermeesterde AHMEL ABDALLAH, de bevelhebber der Afghanen in de Perzische armee, de provinciën Candahar en Chorasan, maakte zich van Perzië onafhankelijk en werd de stichter van het Afghansche Rijk, of Afghanistan, hetwelk 250 mijlen lang en 100 mijlen breed geächt wordt. Het bevat een aantal woeste plekken, doch is overigens zeer vruchtbaar en wel bevolkt, zoodat het in geval van nood 300,000 weerbare mannen opleveren kan. De voornaamste steden zijn Candahar, die eertijds de gewigtigste vesting van Azië was; en Cashimir, hetwelk door zijne kostbare shawls beroemd is. De Russen drijven een' aanzienlijken handel met de Afghanen. De residentie is Cabul, en de tegenwoordige Schach ZADE SCHEJAK AL MULA, die zijn' ouder' broeder ZADE MAHMUD in 1804 van den troon verdrong, doch in 1809 hem dien weder inruimen moest; hij beklom hem echter wederom na MAHMUDS dood in 1818.

AFGIETSEL van eenig voorwerp der beeldende kunst wordt verkregen door het overdekken van het oorspronkelijk met eene weeke of vloeibare, doch naderhand hard wordende stof, b. v. klei, pleister, was, zwavel, lood, enz. Wanneer deze stof genoegzaam hard geworden is, neemt men dezelve voorzigtig van het voorwerp af, bezigt dezelve dan als vorm van het oorspronkelijke, dat men daarin zoo dikwijls vermenigvuldigen kan als men begeert. Groote voorwerpen moeten stuksgewijze afgegoten en de stukken naauwkeurig aan elkander gevoegd worden.

AFGOD is de zinnelijke voorstelling van het goddelijk wezen in eene aanschouwelijke gedaante, hetzij allegorisch of grof zinnelijk. Van de vroegste tijden af had ieder volk zijne afgoden en heeft ze nog, geen uitgezonderd; zelfs sommige Joden, Christenen en Turken vereeren door ijdele ceremoniën den waren God niet hooger dan een' afgod, van wien zij zich allerlei bekrompen denkbeelden en zinnelijke voorstellingen maken. Overdragtelijk noemt men ook een' afgod zoodanig voorwerp, waarin de mensch zijn hoogste genoegen stelt; zoo is b. v. het geld de afgod des gierigaards, de buik de afgod des slempers, de minnares de afgod van haren minnaar, enz. en over het algemeen zoodanige voorwerpen, waaraan iemand meer dan gewoon zinnelijk verslaafd is.

AFGODERIJ is de plegtige vereering van zelf uitgedachte of van anderen overgenomen, ingebeelde of zinnelijke en aanschouwelijk voorgestelde godheden. Tot niets ligter vervalt de mensch dan tot afgoderij, want het valt iedereen niet even gemakkelijk, zich het Goddelijk wezen zuiver redelijk, en dus niet in eenigen stoffelijken vorm hoegenaamd, voor te stellen; het verstand neemt meer zijne toevlugt tot de verbeelding dan tot de rede, wanneer de oorzaak van eenig verschijnsel niet onder het bereik der zinnen valt (of zijn waarnemingsvermogen te kort schiet). De invloed der zon, maan en andere hemelsche ligchamen op deze aarde werd door den mensch vroegtijdig opgemerkt; de afwisseling van dag en nacht, der saizoenen, van hitte en koude, enz. werden weldra als gevolgen van de geregelde beweging dezer hemelsche ligchamen erkend, en deze zeer natuurlijk in de kindschheid des menschdoms als goden aangemerkt, en ni-

een zeer loffelijk beginsel (ontzag en erkentenis) godsdienstig vereerd; naderhand leerde de opmerkzame mensch het nut van sommige dieren, planten en kruiden kennen; zijne kinderlijke dankbaarheid bragt dezen voorwerpen wederom godsdienstige vereering toe. De afgoderij was dus in haren oorsprong, zoo lang zij zich tot zon en maan, den stier (Apis), aardvruchten (lotus), enz. bepaalde, inderdaad zeer onschuldig, en sproot uit een dankbaar hart; maar allengs begon men, nevens de voorwerpen zelve, ook de afbeeldsels der voorwerpen te vereeren, en eindelijk ook, sedert er priesters ontstonden, allerlei allegorische mysterieuse figuren en voorstellingen, waarvan de groote hoop niets meer begreep, en nu eerst werd de afgoderij verfoeijelijk en schandelijk. Zij kreeg bij ieder volk een' stelselmatigen vorm, en hoezeer achtervolgens de Joden, Christenen en Arabieren tot de kennis van den éénigen waren God gekomen zijn, schijnt het toch niet mogelijk de afgoderij geheel en al uit te roeijen.

AFGODSSLANG, Lat. *Boa constrictor*, is eene der grootste slangen; zij is somtijds 40 voeten lang en zeer dik. Men vindt haar in Oost-Indië en Afrika; zij valt zelfs tijgers en grooter dieren aan, kronkelt zich om hun ligchaam, verbrijzelt met kracht de beenderen en zuigt hun het bloed uit.

AFGUNST, zegt KRUG, is eigenlijk minder dan misgunst, namelijk gebrek aan gunst jegens iemand (hem het een of ander niet gunnen (benijden), maar het hem toch laten behouden). Misgunst is iemand hetgene niet gunnen wat hij bezit (hem daarvan pogen te ontzetten, om het zich zelven toe te eigenen): afgunst is dus de eerste stap tot misgunst.

AFHACKER (ÆGIDIUS), geboren te Vreeswijk aan de Vaart, bij Utrecht, Prof. in de Godgeleerdh. te Keulen, schreef in 1618, onder den naam van SALOMO THEODATUS, een *Henoticum Dissecti Belgii*, waarin hij den oorsprong der verdeeldheden tusschen de Remonstranten en Contra-Remonstranten onderzocht.

AFHANKELIJKHEID is eigenlijk in een' wijsgeerigen zin de betrekking der uitwerking tot de oorzaak; zedelijk is de wil afhankelijk van de zinnelijke aandrift, voor zoo ver de mensch in zijne wilsuitoefening door de overweging der gevolgen bepaald wordt. In de burgerlijke zamenleving is de onderlinge afhankelijkheid der leden van elkander een der voorwaardelijke grondslagen van het maatschappelijk gebouw.

AFKONDIGING noemt men de openlijke bekendmaking van hetgene de Overheid ter kennis der ingezetenen brengt, hetzij door aflezen voor het raadhuis, van den predikstoel, of door uitroepers op de markten en pleinen; zaken van gewigt worden min of meer plegtig met trompetgeschal of door herauten afgekondigd.

AFLAAT, Lat. *Indulgentia*. De aflaten waren oorspronkelijk een ontslag van opgelegde kerkboete, betwelk door zoogenaamde goede werken verkregen werd. Deze kwijtschelding van boete verbasterde weldra in kwijtschelding van misdaden; reeds in 1415 beschuldigde het Concilie van Constans Paus JOANNES XXIII dat hij misbruik maakte van zijne magt met, tegen goede betaling, allerlei misdaden kwijt te schelden. Eindelijk dreef men met de aflaten een' vormelijken zondenhandel, waarbij voor geld de zondaars van alle zonden vrijgesproken werden: eene schaamteloosheid, die in de XVI eeuw tot zulk eene hoogte gedreven werd, dat dezelve aanleiding gaf tot de kerkhervorming. Zie LUTHER.

AFLEGGEN is eene bijzondere soort van enten, den Ouden reeds niet onbekend, die zulks *ablactari* noemden. Men plant namelijk in de nabijheid van een' goeden dragenden vruchtboom wilde stammen, die men op de gewone wijze door entsneden met takken van genen verbindt; in het volgende jaar of later snijdt men de afleggers los, wanneer zij sterk genoeg zijn om op zich zelven te groeijen. Zie J. F. SERRURIER, *Fruitkundig Woordenboek*, I. 28.

AFLEIDER, een toestel om gebouwen, molens en schepen voor het inslaan van den bliksem te beveiligen; dezelve werd in 1757 door den beroemden BENJAMIN FRANKLIN uitgevonden, en bestaat uit eene ijzeren staaf met eene spitse punt, geplaatst op het hoogste gedeelte van een gebouw; van deze staaf loopt eene verlenging als eene landmetersketting tot diep in den grond, in een' put, of, waar dit zijn kan, in het water. Langs deze ketting wordt de bliksem afgeleid, zonder eenige schade aan het gebouw te veroorzaken.

AFLIJVIG en **AFLIJVIGHEID** wordt somwijlen als euphemismus gebezigd voor *gestorven*.

AFLOSSEN; een geleend kapitaal wordt *afgelost*, doch een pand *ingelost;* aflossen wordt ook in de beteekenis van vervangen gebruikt; in den krijgsdienst worden de schildwachten, de wachten en de bezettingen afgelost, dat is, door anderen vervangen.

AFRANIUS (LUCIUS), Romeinsch Blijspeldichter, bloeide omstreeks het jaar van Rome 654. Men vindt de overblijfselen van zijne stukken in ALMELOVEENS *Fragment. veterum Poëtarum*.

AFRICANUS (CONSTANTINUS), zie **CONSTANTINUS**.

AFRICANUS (SCIPIO), zie **SCIPIO**.

AFRICANUS (SEXTUS JULIUS), geboren te Nicopolis, in Palestina, was een der vroegste Christelijke geschiedschrijvers; hij schreef ten tijde van Keizer HELIOGABALUS eene Kronijk van ADAM af tot op het jaar 221 toe, waarin hij beweert dat het Christendom ouder is dan het Heidendom; men vindt uittreksels van deze Kronijk in THEVENOTS, *Collectio veterum Mathem.* gelijk mede een' brief van AFRICANUS aan ORIGENES, over de historie van SUSANNA, welke hij verdicht acht, en een' anderen aan ARISTIDES, ter vereffening van het verschil in de geslachtregisters van JEZUS bij MATTHEUS en LUKAS.

AFRIKA, van *Αφρικη*, zoo veel als zonder vorst, is de naam van een der vijf werelddeelen, grenst ten O. aan de landengte van Suez, door welke Azië met Afrika zamenhangt, het éénige punt, waar dit schiereiland aan het vaste land gehecht is. Dit werelddeel ligt bijna geheel tusschen de keerkringen, in de verzengde luchtstreek; hetzelve beslaat ruim 530,600 □ mijlen en bevat, voor zoo ver hetzelve bekend is, 180 millioenen inwoners. Enkele gewesten van Afrika waren reeds den ouden Grieken en Romeinen bekend, inzonderheid de Noordelijke en Zuidelijke kusten, als Egypte, Carthago, Numidië, enz.; eerst laat werden de Westelijke en Zuidelijke punten ontdekt, en de Kaap De Goede Hoop in de vijftiende eeuw door de Portugezen omgezeild; de binnenlanden, onder den algemeenen naam Aethiopië begrepen, zijn nog grootendeels onbekend. De aardrijksbeschrijvers verdeelen Afrika volgens de kustlanden in de volgende hoofddeelen: Egypte, Nubië, Tripoli, Tunis, Algiers, Fez en Marokko, Biledulgerid, Sahara, Senegambië, Nigritië, Guinea, Kaapland, Kafferland, Monomotapa en Monemugi, voorts Mosambique, Zanguebar, Abyssinië of Habex. De inwoners van deze onderscheiden landen zijn Negers, Arabieren, Joden, Christenen, Kopten en vreemdelingen, die zich in de Afrikaansche volkplantingen hebben nedergezet; men berekent deze laatsten als volgt:

De volkplantingen der		□ mijlen.		inwoners.
Portugezen	op	28,500	....	1,060,000.
Turken	»	12,990	....	4,000,000.
Engelschen	»	5,700	....	310,000.
Spanjaarden	»	163	....	228,000.
Franschen	»	142	....	110,000.
Denen	»	10	....	300.
Nederlanders	»	5	....	15,000.

De voornaamste gebergten van Afrika zijn de Sierra Leona, het Maangebergte (de Atlas) en het gebergte Lupata; de grootste rivieren zijn de Nijl, de Niger, de Gambia en de Senegal. Behalve goud, zilver, edelgesteenten en andere delfstoffen, is Afrika rijk in allerlei voortbrengselen van noodwendigheid en weelde, die als voorwerpen van handel naar elders verzonden worden. In vroegere tijden werd de afschuwelijke slavenhandel het sterkst in Afrika gedreven en jaarlijks een groot gedeelte der Negers van daar naar Amerika overgevoerd.

AFSCHRIFT, Lat. *Copia*, van een oorspronkelijk stuk moet door een' notaris gemaakt worden, als hetzelve in regten gelden zal; afschriften van wisselbrieven mogen echter door den laatsten houder gemaakt en aan een' ander geëndosseerd worden: zoodanig een afschrift heeft dezelfde kracht als de oorspronkelijke wisselbrief, wanneer deze niet voorhanden of wel verloren is, en de acceptatie of de betaling kan even veilig op zoodanig een afschrift gedaan als billijk gevorderd worden.

AFSLAG noemt men het veilen van voorwerpen op openbare verkoopingen, doch ten onregte, wanneer zulks bij opbod geschiedt: want daar de eene kooper meer biedt dan de andere, zou men *opslag* (prijsvermeerdering) moeten zeggen; *afslag* (prijsvermindering) komt te pas, wanneer de verkooping bij toewijzing geschiedt, en men den koopers telkens verminderde prijzen voorstelt, tot zoo lang iemand het geveilde voorwerp *mijnt:* in dezen zin alleen veilt men wezenlijk bij afslag.

AFSTEK; dit woord, als afkomstig van *afsteken*, zoowel als *bestek* van *besteken*, *uitstek* van *uitsteken*, enz., zou men gevoegelijk kunnen bezigen in de plaats van het basterdwoord *Contrast*.

A. G. Verkorting van *Annus Gratiae*.

AGA, bij de Turken een bevelhebber, aanvoerder, b. v. der Janitsaren; Kislar-aga, opziener der meisjes.

AGAAT, Lat. *Achates*, wordt tot de halve edele gesteenten gerekend; hij laat zich slijpen, polijsten en tot allerlei voorwerpen bearbeiden. De Oost-Indische agaat wordt de beste geächt, schoon dezelve ook in Italië en Duitschland even fraai gevonden werdt.

AGAG, Koning der Amalekieten, overwonnen zijnde door SAUL, Koning van Israël, spaarde deze hem in het leven; doch de Profeet SAMUEL, die deze grootmoedigheid misprees, hakte den ongelukkigen Koning eigenhandig met eene bijl in stukken aan het altaar, zeggende bevel van God tot deze gruweldaad ontvangen te hebben.

AGAMEDA, oudste dochter van AUGEAS, Koning der Epeërs, gemalin van MULIUS, die door NESTOR in de belegering van Troje gedood werd, was eene vorstin van eene uitstekende schoonheid; zij kende de krachten der kruiden, en werd dienvolgens voor eene toovers gehouden.

AGAMEDES, zoon van ERGINUS, Koning van Orchomenus, was, even als zijn broeder TROPHONIUS, een bekwaam bouwkunstenaar; zij bouwden zamen den tempel van APOLLO te Delphi, en daarna de schatkamer van HYREUS. Om de aldaar bewaarde schatten te kunnen rooven, lieten zij in den muur een' steen los, zonder dat men dit kon

bemerken. Daar nu de schat dagelijks verminderde, zonder dat men den dief ontdekken kon, liet Hyreus, om hem te betrappen, door Dædalus vallen en strikken maken, in welke Agamedes gevangen werd; zijn broeder, hem er niet kunnende uithelpen, sneed hem het hoofd af, hetwelk hij medenam, opdat zijn lijk onbekend blijven zou.

AGAMEMNON, Koning van Mycene, was tevens Koning van Argos; doch zijn oom Thyestes zich meester gemaakt hebbende van dit laatste Rijk, week Agamemnon naar Sparte bij Tyndarus, met wiens hulp hij Thyestes uit Argos verdreef, zijn' zoon Tantalus doodde en Clytemnestra huwde, die hem twee dochters baarde, Iphigenia en Electra, en een' zoon, Orestes. Tot opperbevelhebber over het leger der Grieken benoemd bij de belegering van Troje, werd Agamemnon in Aulis opgehouden door tegenwind, welken Diana verwekt had. Op den raad van den Priester Calchas ontbood hij zijne dochter Iphigenia, en offerde haar op het altaar aan de vergramde godin, waarna de vloot met een' gunstigen wind naar Troje zeilde. Gedurende de belegering dezer stad geraakte hij in verschil met Achilles, wien hij de schoone Briseïs ontroofd had. Deze twist maakt het onderwerp uit der beroemde *Ilias* van Homerus. Na de verovering van Troje verkreeg hij Cassandra, de dochter van Priamus, tot buit, en voerde haar naar Argos. Bij zijne terugkomst werd hij door Egisthus, den minnaar van zijne gemalin Clytemnestra, om het leven gebragt, 1183 jaren vóór J. C.

AGANICE, of **AGLAONICE**, dochter van den Thessaliër Hegetor, wilde, omdat zij eene maaneclips vooraf wist te berekenen, hare tijdgenooten doen gelooven dat zij naar haar welgevallen de maan van den hemel kon doen afdalen. Dit vermogen werd in de middeleeuwen door het bijgeloof ook aan de zoogenaamde heksen toegekend.

AGANIPPE, eene bron, die op den berg Helicon door den hoefslag van Apollo's gevleugeld paard Pegasus ontstond, en wier water dengenen, die hetzelve dronk, in dichterlijke verrukkingen bragt. Naar deze bron heeten de zanggodinnen Aganippiden.

AGAPEN, Gr. *Αγαπαι* (van *Αγαπαν*, liefhebben), liefdemalen, waren onder de eerste Christenen in gebruik, ter gedachtenis van het laatste avondmaal, hetwelk Jezus met zijne discipelen gehouden had. De rijken betaalden de kosten en noodigden de armen; maar er slopen zoo vele misbruiken bij deze liefdemalen in, dat dezelve in 397 werden afgeschaft. De tegenwoordige Hernhutters houden ook nog zoodanige liefdemaaltijden.

AGAPENOR, zoon van Anceus, Koning van Arcadië, voegde zich met zestig schepen bij de Grieksche Vloot, die het krijgsvolk naar Troje voerde. Na de verovering dezer stad werd hij door storm op het eiland Cyprus geworpen, waar hij de stad Paphos en den tempel van Venus bouwde.

AGAPETEN waren bij de eerste Christenen zekere vrouwen, die met de geestelijken zamen woonden, en elkander broeders en zusters noemden. Men gaf deze benaming ook aan mannen, die van de diakonessen onderhoud genoten.

AGAPETUS, mansn. beteekent in het Grieksch *geliefde, beminde.* = , Diaken der kerk van Konstantinopel, in de VI eeuw, schreef een' brief aan den Keizer Justinianus over de pligten van een' Christen vorst. De Grieken maakten veel werks van dezen brief, en noemden hem den Koninklijken. Hij werd voor het eerst in 1581 te Venetië in het Gr. en Lat. gedrukt, en naderhand verscheiden malen herdrukt, ook in 1600 te Franeker. = (S.) † als martelaar te Preneste (Palestrina) onder de regering van Keizer Aurelianus omstreeks 273. = I, Paus, geboren te Rome, zoon van den Priester Gordianus, werd verkozen in de plaats van Joannes II, den 3 Junij 535 en † te Konstantinopel den 22 April 536. = II, Paus, geboren te Rome, werd verkozen in de plaats van Marinus II, den 22 Junij 946, en † in 956.

AGAPIUS, een Grieksche Monnik van den berg Athos, bloeide in de XVII eeuw, en schreef een boek, getiteld: *Αμαρτωλων σωτηρια* (het heil der zondaars), waarin hij de leer der Transsubstantiatie in den geest der Latijnsche Kerk verhandelt. De Jezuit Nau, zendeling in den Levant, heeft hetzelve in het Arabisch overgezet.

AGASIAS, zoon van Dositheus, geboren te Ephesus, een beroemd Beeldhouwer, was de vervaardiger van den beroemden Borghesischen Gladiator, die waarschijnlijk tot eene groep van meer beelden behoord heeft.

AGASICLES, Koning van Sparte, voor denzelfden gehouden als Archidamus I, is vermaard wegens het antwoord, hetwelk hij iemand gaf, die hem vroeg hoe een Koning gerust leven kon. » Als » hij zijne onderdanen behandelt gelijk een vader zijne kinderen," zeide hij.

AGASTHENES, Koning van Elis, en vader van Polyxenus, woonde met de andere Grieksche vorsten de belegering van Troje bij.

AGATHA, vr. naam, beteekent in het Grieksch *de Goede, de zachtzinnige.* = (S.), eene edele Siciliaansche maagd, † na het ondergaan van vele folteringen in den kerker als martelares in 251. De R. K. Kerk viert hare gedachtenis op den 5 Februarij.

AGATHALYUS, van *Αγαθος*, goed, en *λυειν*, ontbinden; bijnaam van Pluto.

AGATHARCHIDES, een Grieksch Wijsgeer en Geschiedschrijver, die 580 jaren vóór J. C. bloeide, was de eerste die den rhinoceros beschreef; doch zijne beschrijving komt geheel niet overeen met de gedaante van het dier, hetwelk wij tegenwoordig rhinoceros noemen.

AGATHARCHUS, een schilder van Samos, was de eerste, die de perspectief op de tooneelschermen toepaste, omstreeks 480 jaren vóór J. C.

AGATHIAS, zoon van Memnonius, Advokaat te Myrina, in Aeolië, was dichter en geschiedschrijver; hij bloeide in de VI eeuw, en schreef eene geschiedenis in 5 boeken, welke als een vervolg op Procopius kan aangemerkt worden; er bestaan ook eenige *Epigrammata* van hem, als ook eene *Daphnica* in 9 boeken. Bonav. Vulcanius heeft in 1594 te Leyden eene uitgave van zijne werken bezorgd.

AGATHO, Paus, verkoren in de plaats van Donus, den 27 Junij 679; † den 10 Jan. 682.

AGATHOCLES, de vermaarde tiran van Syracuse, was de zoon van zekeren Cassinus, een' Pottenbakker, die, uit zijne geboortestad Rhegium (Reggio) verbannen, zich op Sicilië had nedergezet. Na den dood zijns vaders nam Demos, een rijk burger van Syracuse, Agathocles tot zich, en maakte hem tot Chiliarch, dat is bevelhebber over 1000 man. Na den dood van Demo's huwde Agathocles deszelfs weduwe, en werd een der rijkste burgers van Syracuse. Toen naderhand Sosistratus zich tot opper-tiran van Syracuse opgeworpen had, werd Agathocles verdreven, doch na den val des tirans teruggeroepen en tot opperveldheer verheven. Hij overwon meermaals de Carthagers, en besloot nu zich het oppergebied over Syracuse aan te matigen; doch zijn aanslag werd ontdekt, de Syracusanen ontnamen hem het opperbevel, en gaven hetzelve aan zekeren Acestorides van Corinthe, die hem uit den weg zocht te ruimen; maar Agathocles ontkwam zijne lagen, week uit Syracuse, en bragt een leger op de been. Uit vrees voor een' oorlog riepen zijne medeburgers hem terug, en lieten hem een' plegtigen eed afleggen, dat hij niets ten nadeele der vrijheid ondernemen zou. Hij stoorde zich echter weinig aan dezen eed, zocht de volksgunst te winnen, en werd weder opperbevelhebber over het krijgsvolk. De raad der zeshonderd was hem het meest in zijne oogmerken hinderlijk: tegen dezen zocht hij het leger te verbitteren, voerde hetzelve naar Syracuse, rigtte aldaar een vreesselijk bloedbad aan, en bereikte zijn oogmerk, Koning van Syracuse te worden. Nu zocht hij de genegenheid zijner onderdanen door gematigdheid en goede wetten te verwerven, en onderwierp weldra de overige steden van Sicilië. De Carthagers zonden hierop Hamilcar met eene aanzienlijke magt derwaarts, die Agathocles sloeg en hem in Syracuse belegerde. Om zich uit de verlegenheid te redden, vormde hij een stout ontwerp; hij benoemde namelijk zijn' broeder Antandrus tot bevelhebber der stad, en scheepte zich met zijne dapperste soldaten in op eene vloot, om daarmede naar Afrika over te steken; maar de Carthaagsche vloot hield de haven gesloten, en reeds wilde hij zijn voornemen opgeven, toen onverwacht eenige voorraadschepen voor Syracuse verschenen, op welke de Carthagers jagt maakten: Agathocles nam deze gelegenheid waar, om uit de haven te komen. De Carthagers vervolgden hem, terwijl de voorraadschepen de haven inliepen en de stad van leeftogt voorzagen. Toen de Carthagers Agathocles eindelijk ingehaald hadden, sloeg hij hunne vloot, en landde gelukkig in Afrika; hij verbrandde zijne schepen, om zijnen soldaten den terugweg af te snijden, bemagtigde eenige steden, die hij liet verwoesten, sloeg de Carthagers, en trok op, om Carthago zelf te belegeren. Inmiddels was ook de belegering van Syracuse opgebroken geworden, maar de inwoners der Siciliaansche steden zochten zich onafhankelijk te maken. Agathocles trok daarom met een gedeelte van zijn leger naar Sicilië terug, en liet zijn' zoon Archagatus als veldheer der overige krijgsmagt in Afrika. Hij onderwierp Sicilië weldra weder, en keerde naar Afrika, waar gedurende zijne afwezigheid zijn zoon een' slag verloren had, en het leger door den vijand ingesloten was. Hij tastte de Carthagers aan, doch werd geslagen, en hij besloot met eenige zijner vrienden naar Sicilië te keeren, en zijne soldaten aan hun lot over te laten. Dezen bragten de zonen van Agathocles om het leven, en gingen tot de Carthagers over. Agathocles wreekte den dood zijner zonen op het onmenschelijkste aan de bloedverwanten der soldaten, en gedroeg van nu af zich zeer bloedgierig; hij oorloogde echter gelukkig, en met de Carthagers vrede gemaakt hebbende, viel hij in Italië, plunderde de Liparische eilanden, en eindigde kort daarna op eene verschrikkelijke wijze zijn bedrijvig leven; zijn tandvleesch en zijne kakebeenen gingen tot verrotting over; onder de ondragelijkste pijnen werd hij nog levend naar de houtmijt gesleept en verbrand, 290 jaren vóór J. C. Hij was 95 jaren oud en had 28 jaren geregeerd.

AGATHODÆMON, een goede geest, in tegenoverstelling van *Cacodaemon*, een kwade geest. Zie Dæmon. = van Alexandrië, een geschiedschrijver en aardrijkskundige der V eeuw, volgde in het opmaken zijner kaarten de wijze van Ptolemæus.

AGATHON, mansn., beteekent in het Grieksch *De Goede.* =, een Grieksch treur- en blijspeldichter, tijdgenoot van Plato, Socrates en Euripides, was meer beroemd door zijn' rijkdom dan door zijne dichterlijke bekwaamheden. Zijne tooneelstukken zijn vergeten,

maar men weet nog dat hij na de vertooning van zijn eerste treurspel een prachtig gastmaal gaf aan de aanschouwers, waarschijnlijk om hen schadeloos te stellen voor de verveling, die de vertooning hun veroorzaakt had. =, een Grieksche Abt, droeg, om zich in het zwijgen te oefenen, drie jaren lang een' steen in den mond, waardoor hij het vermogen om te spreken ganschelijk verloor.

AGATHOPOLIS, oude benaming der stad Narbonne, in Frankrijk.

AGATHYLIUS, hetzelfde als Agathalyus; bijnaam van Pluto.

AGAVE, dochter van Cadmus en Hermioné, huwde met Echion, Koning van Thebe, en baarde hem Pentheus, die zijn' vader opvolgde; doch zij en hare beide zusters Ino en Autonoë verscheurden hem, omdat hij Bacchus niet voor een' god had willen erkennen en als zoodanig vereeren. = is de benaming eener plant, die sommigen onder de aloës rekenen, ofschoon zij een bijzonder geslacht uitmaakt. De bekendste soort is de Amerikaansche, die ook bij ons gekweekt wordt; zij bloeit echter zeldzaam; maar dan ook levert zij het schouwspel op van een' voorbeeldeloos langen bloemsteel.

AGAVUS, een der zonen van Priamus, dien Homerus als een' goeden danser en — handigen schapendief afschildert.

AGDESTIS of **AGDISTIS**, een wanschepsel, man, vrouw en steen tevens, of achtervolgens, volgens de fabelleer, ontstaan uit den steen *Aydus*. De Grieken vereerden dit drieslachtig monster als eene magtige godheid; men vindt hetzelve somtijds afgebeeld met dit bijschrift:

Aydestis triplex, modò vir, modò foemina, saxum.

AGELAUS, zoon van Damastor, een der minnaars van Penelope. Toen Antinous en Eurymachus gevallen waren, voerde hij de overigen aan in den strijd tegen Ulysses, die eindelijk hem insgelijks overwon. =, zoon van Hercules en Omphale, was de stamvader van den Lydischen Koning Croesus.

AGELMOND, mansn. Hadr. Junius geeft eene waarlijk koddige beteekenis aan dezen Gothischen naam; hij spelt dien in kwaad Latijn *Aquilaemond*, om er *Arendsmond* of *Krombek* van te maken.

AGEN, Lat. *Aginnum*, hoofdplaats van het Fr. Dep. *Lot et Garonne*, ligt aan de Garonne, heeft bijna 900 huizen en 10,500 inw. In deze stad zijn de jonge Scaliger en de beroemde natuuronderzoeker Lacepède geboren.

AGENDA, voorschrift van hetgene men te verrigten heeft; kerkelijke agenda heet de regeling van hetgene bij de godsdienstoefening moet in acht genomen worden; ook de verzameling van formulieren, gebeden en gezangen bij bijzondere plegtigheden.

AGENOR, zoon van Neptunus en Libya, Koning van Phoenicië, was de vader van Cadmus, Phoenix, Cilix en Europa. Zie Europa. =, zoon van Antenor, versloeg verscheiden Grieken in den Trojaanschen oorlog, stond Hector bij in den strijd met Ajax, en waagde op Apollo's aansporing het zelfs tegen Achilles, die hem aan de knie wondde. Apollo verborg hem hierop in eene wolk, nam zelf Agenors gedaante aan, en week naar den oever van den Scamander, om Achilles af te leiden, opdat de Trojanen wederom in de stad konden trekken.

AGENT, Lat. *Agens*, van *agere*, handelen, is iemand, die op last en in naam van een' ander handelt. Er zijn agenten van hoven en van bijzondere personen, huizen van koophandel, enz.

AGESANDER, Beeldhouwer van Rhodus, onder de regering van Vespasianus, wordt gehouden voor den vervaardiger van den Laocoon, eene der schoonste beeldgroepen der Oudheid.

AGESIAS was een Platonisch wijsgeer, wiens leerlingen zich van het leven beroofden, om zich te overtuigen van de onsterfelijkheid der ziel.

AGESILAUS, mansnaam, van *Αγειν*, leiden, en *λαος*, volk: dus volksleider. = I, zoon van Dorissus, Koning van Sparte, volgde zijn' vader op, doch regeerde slechts kort. = II, zoon van Archidamus en Eupolia, werd, na den dood van zijn' ouder' broeder Agis II, Koning van Sparte. Hij was klein van gestalte en kreupel, maar buitengemeen schrander en dapper. Hij sloeg de Perzen, verdreef de Atheners en Beotiërs uit zijn vaderland en veroverde Corinthe; zelfs toen hij 80 jaren oud was behaalde hij nog overwinningen. Hij regeerde 41 jaren, en † 356 jaren vóór J. C.

AGESINATEN, een Gallisch volk, waren onderscheiden in Combolectren en Atlanten; zij woonden omstreeks Poitiers.

AGGERHUUS, zie **CHRISTIANIA**.

AGGIUSTATAMENTE beteekent in de muzijk stipt, zeer juist, zeer naauwkeurig.

AGGLOMERATIE, Lat. *agglomeratio*, opwinding als tot eene kluw; in de scheik. eene verbinding door balletjes, klompjes, enz.

AGGREGAAT, van *aggregare*, verzamelen, bijeenbrengen, ophoopen: dus een geheel, hetwelk door het bijeenbrengen van gelijksoortige deelen ontstaat, gelijk een hoop zand, graan, puin, enz.

AGILÆUS (Henrik), geb. te 'sHertogenbosch in 1535, en Geneesheer aldaar, werd door den Graaf van Leicester in 1586 aangesteld tot Raad en Procureur-generaal te Utrecht; hij had groot aandeel in de onlusten aldaar in dien tijd, zoodat hij na het vertrek van Leicester genoodzaakt was insgelijks naar Engeland te wijken.

AGINNUM NITIOBRIGUM, oude benaming der stad Agen, in Frankrijk, door de Nitiobrigen gebouwd.

AGIO is een Italiaansch woord, en beteekent zoo veel als opgeld van zekere geldsoorten; zoo is de agio de meerdere waarde van het bankgeld boven het kasgeld, en bedroeg, toen de wisselbank te Amsterdam nog bestond, 3, 4 tot 5 pCt.

AGIONIETEN waren aanhangers van eene secte, die onder deregering van Keizer Justinianus ontstond, doch weldra weder door andere ketters verdrongen werd.

AGIOTAGE noemt men kunstgrepen in den effectenhandel, om de prijzen te doen dalen of rijzen.

AGIOTEUR is iemand die een' gewaagden woekerhandel drijft, en niet zeer kiesch is in de middelen om geld te winnen.

AGIS I, tweede Koning van Sparte, volgde zijn' vader Eurysthenes; hij regeerde slechts een jaar, en werd door de Ephoren, wien zijne willekeurige gezagvoering verdroot, om het leven gebragt. = II, achttiende Koning van Sparte, zoon van Archidamus en broeder van Agesilaus. In den tweeden Peloponnesischen oorlog sloeg hij de Atheners meermalen, en veroverde, met den bijstand van zijn' vlootvoogd Lysander, eindelijk Athene zelf. Alcibiades onthield zich gedurende zijne verbanning aan het hof van Agis, doch verleidde zijne gemalin Timea, en verwekte een' zoon bij haar, Leotychides genaamd, dien Agis op zijn doodbed wel tot zijn' zoon aannam, doch door Lysanders invloed van den troon uitgesloten werd, dien Agesilaus beklom. = III, een en twintigste Koning van Sparte, ten tijde van Philippus en Alexander, was een zoon van Archidamus III; de Geschiedenis roemt zeer zijne deugd, zijne dapperheid en vaderlandsliefde. Hij regeerde 9 jaren, en sneuvelde 330 jaren vóór J. C. in een' slag tegen de Macedoniërs als een echt Spartaan op zijn schild, nadat hij, reeds gewond, nog op zijne knieën gevochten had. = IV, een der beste Koningen van Sparte, sedert Agesilaus II; hij regeerde gemeenschappelijk met Leonidas, en wilde de wetten van Lycurgus wederom in werking brengen; doch zijn edel doel werd miskend, en hij, uit den tempel gehaald, waarin hij eene vrijplaats tegen zijne vervolgers gezocht had, in de gevangenis geworpen en geworgd.

AGITATO beteekent in de muzijk zeer hevig, onstuimig.

AGLAIA, van *αγλαος*, blinkend, schitterend, was de jongste der drie Bevalligheden.

AGLAURA, dochter van Cecrops, Koning van Athene, en zuster van Herse en Pandrosa, weigerde den minnehandel van Mercurius met hare zuster Herse te begunstigen, ten ware hij haar eene goede somme gelds gave. Pallas, verontwaardigd over deze hebzucht, gebood de Nijd Aglaura's hart met jaloezij te vervullen. Aglaura dwarsboomde hierop nog meer Mercurius, die haar door een' slag met zijn' slangenstaf versteende. Hare geschiedenis wordt ook nog op eene andere wijze verhaald. Zie Herse.

AGLAUS was de armste der Arcadiërs, die eene geringe hut bewoonde, vlijtig zijn' kleinen akker bebouwde, vrolijk en vergenoegd leefde en een' hoogen ouderdom bereikte, zonder immer eene zucht geloosd te hebben. Toen de Lydische Koning Gyges het orakel te Delphi liet vragen of er buiten hem nog een gelukkiger mensch op aarde was, kreeg hij ten antwoord: Ja, Aglaus.

AGLIBOLUS, godheid der Palmyrenen, die, meent men, onder deze benaming de zon aanbaden, en onder dien van Malachbelus de maan.

AGNANO, een meer, niet ver van Napels, is vermaard om de nabijgelegen Hondsgrot, omtrent 14 voeten lang, 5 voeten breed, en 6 voeten hoog. » Ik weet niet," zegt Benkowitz, » waarom dit » hol juist de Hondsgrot heet; men kon hetzelve met even veel regt » de katten-, apen-, ja, zelfs kraaijen- en musschengrot » noemen, want al deze dieren sterven, wanneer men hen daarin op » den grond legt; zelfs de menschen zouden bedwelmd worden en » verstikken, wanneer zij het hoofd op den grond wilden nederbuigen, want de doodende kracht van dit hol bestaat in een' zwaren » mephitischen damp, die zich niet hoog boven den grond verheft, » maar zoo ver hij reikt eene snelle uitwerking doet." Ook liggen aan dit meer de zweetbaden van den H. Januarius, vol heete uit de aarde opstijgende dampen, die iemand, zoodra hij er intreedt, dadelijk het sterkste zweet uitdrijven. Deze zweetbaden zijn zeer heilzaam tegen de jicht, het podagra, rheumatische en venerische kwalen.

AGNATEN zijn de naaste bloedverwanten van vaderszijde (zwaardzijde), in tegenstelling van Cognaten, bloedverwanten van moederszijde (spillezijde).

AGNES, vr. naam, afkomstig van het Latijnsche *Agnus*, lam, of het Grieksche *αγνος*, onervaren, onbedreven, onkundig: beteekent dus *onnoozel, onwetend*. = (S.), een meisje van 12 jaren, hetwelk in 303 te Rome den marteldood onderging om het Christelijk geloof. = (S.) van Montepulciano, in Toscane, werd op haar 15 jaar Non en naderhand Abdis in een klooster te Proceno in het graafschap Orvieto. † den 20 April 1317 in den reuk van heiligheid. = van Oostenrijk, dochter van Keizer Albert I, wreekte den dood haars vaders door het storten van geheele stroomen bloeds; meer dan duizend personen werden de slagtoffers van hare wraakzucht. Zij stichtte een klooster, waarin zij 50 jaren doorbragt. † hoogbejaard

in 1334 en was in 1296 gehuwd met ANDREAS, Koning van Hongarije, die haar een jaar overleefde.

AGNESE, eene aanzienlijke Romeinsche vrouw, was de stichtster der orde van S. Jan van Jeruzalem, goedgekeurd door Paus PASCAL II in 1113; uit dezelve is naderhand de orde van Maltha ontstaan.

AGNESI (MARIA GAËTANA), geboren te Milaan, in 1718, leide zich vroegtijdig toe op de Lat. Gr. en Oost. talen, en voornamelijk op de hoogere wiskunde, met zoo veel ijver, dat Paus BENEDICTUS XIV haar vergunde haars vaders plaats te bekleeden, die Prof. was aan de Hoogeschool te Bologna. Hare *Instituzioni analitiche*, in 1743 te Milaan gedrukt, zijn in het Fransch en Engelsch vertaald. † in een klooster te Milaan, in 1799.

AGNETA en AGNIETA, zie AGNES.

AGNODICE, eene Atheensche vrouw, had zulk eene groote zucht voor de geneeskunde, dat zij, alzoo het beöefenen dezer wetenschap geene vrouw geöorloofd was, zich in mansgewaad vermomde, om de lessen van HIEROPHILUS bij te wonen. Zij leide zich voornamelijk toe op de vroedkunde, en slaagde zoo gelukkig, dat de verbodswet om harentwil werd afgeschaft.

AGNUS DEI, lam Gods, is een rond stuk was, in de gedaante van eene medaille, op welke een lam met een vaantje afgedrukt is. Deze *Agnus Dei* worden om de zeven jaren door den Paus des Saturdags vóór Paschen met veel ceremoniën gewijd en aan de kardinalen rondgedeeld, die vervolgens daarmede hunnen vrienden beschenken. Het bijgeloof beschouwt zulk een' *Agnus Dei* als een amulet tegen storm en onweder, en vooral tegen de listen en lagen des duivels. In Spanje en Portugal wordt zulk een stukje was tegen goud opgewogen, omdat men daar meer dan elders van den duivel gekweld wordt.

AGON, Sultan van Bantam, stond op het einde der XVII eeuw de regering af aan zijn' zoon AGUI; doch de jonge vorst maakte zich zoo gehaat bij zijne onderdanen door zijne geweldenarijen, dat zijn vader genoodzaakt was de wapenen op te vatten, om den troon met geweld te hernemen, dien hij vrijwillig had afgestaan. Hij belegerde Bantam, doch AGUI riep de Hollanders te hulp; de Gouverneur SPEELMAN zond hem eenig krijgsvolk, en nam den ouden Sultan AGON gevangen, die opgesloten werd en in de gevangenis stierf. =, benaming in het Gr. van alle worsteling, strijd, gevecht; de Olympische en andere strijdspelen bij de Grieken werden Agones genoemd; het Fransche woord *agonie*, doodsstrijd, doodsangst, is daarvan afgeleid.

AGONALEN, feesten, door NUMA ingesteld, welke de Romeinen vierden ter eere van JANUS.

AGONARCH, opziener over de Olympische strijdspelen.

AGONIUS, bijnaam van JANUS, onder welken hij in de *Agonalen* vereerd werd.

AGONOTHETEN, kampregters bij de Olympische spelen, die beslisten wie den prijs behaald had, en dien aan den overwinnaar uitreikten.

AGRA, Staat in Hindostan, ten noorden van Malwa, onder de heerschappij van eenen Soebatz, die thans een vassal van de Engelsche O. I. Compagnie is. Het land is ongemeen vruchtbaar, bijzonder in rijst, moeskruiden, vruchten, indigo en cochenille, behalve de meeste andere gewone voortbrengselen van Middel-Indië. De regentijd (noordwestmousson) duurt hier van November tot Mei. De overige maanden zijn droog, terwijl de wind alsdan ook bestendig Zuid-Oost is. =, de hoofdstad van het evengemelde Rijk; eertijds door den Keizer van Delhi AKBAR, die deze stad ongemeen verfraaid heeft, Akbar-Abad (stad van Akbar) genoemd. Het paleis van Akbar is een der grootste en prachtigste gebouwen van geheel Azië, en de groote moskee van Agra wordt geächt de beroemde moskee van SOLIMAN te Konstantinopel verre te overtreffen. De bevolking bedraagt 800,000 zielen. Er wordt nog altijd een aanzienlijke handel gedreven, ofschoon de welvaart dezer stad op verre na zoo groot niet meer is als voorheen.

AGRAGAS, oude benaming der stad Girgenti, op het eiland Sicilië.

AGRAM, oudtijds Graetz, dat is het kasteel (de sterke stad of de hoofdstad van Croat ë), in de Croatische taal Zagrub, en in het Italiaansch Sagabria genoemd, ligt op eenen heuvel aan de rivier de Save. Het is eene koninklijke vrijstad en de zetel van den Ban, dat is van den Onderkoning van Croatië en Slavonië. Men vindt er eene universiteit en eene boekdrukkerij. De bevolking bestaat grootendeels uit Edelen, en bedraagt 17000 zielen.

AGREDA (MARIA DE), dus genaamd naar de stad Agreda, in Spanje, waar zij in 1602 geboren werd, heette eigenlijk MARIA CORONEL; deze nietsbeduidende dweepzuchtige non maakte in het begin der XVII eeuw zoo veel gerucht in de Katholijke wereld, dat zij op het punt was van eene almanaksheilige te worden; zij verbeeldde zich namelijk van God bevel ontvangen te hebben om het leven der H. Maagd te beschrijven, en begon er aan in 1637; doch toen zij onder het geleide van haren biechtvader dezen arbeid bijna voltooid had, wierp zij, op den raad van een' verstandig' geestelijke, het handschrift in het vuur. Haar biechtvader gebood haar echter dit werk op nieuw te beginnen in 1655; zij gehoorzaamde, en hare misselijke droomerijen kwamen na haren dood, die in 1675 voorviel, te Madrid in het licht, onder den titel van *Mistica Ciudad de Dios, Milagro de su omnipotencia y abysso de la Gracia, Historia divina de la Vida de Nra Sra* MARIA, *madre de Dios*. Deze mysticke stad Gods werd weldra eene stad van tweespalt onder de Spaansche geestelijken; de Dominikanen vonden er erge ketterijen in, doch de Inquisitie verklaarde het boek orthodox; de Dominikanen vervoegden zich naar Rome, waar Paus INNOCENTIUS XI hetzelve in 1681 veroordeelde; maar de Spaansche Inquisitie hield vol, en beweerde dat hare regtbank souverein en geenszins onderworpen was aan den Roomschen Stoel, waarom zij zich ook aan het pausselijk decreet niet behoefde te storen, en dienvolgens het lezen van dit boek vergunde aan elk die er lust toe had. Naauwelijks was nogtans het eerste deel der Fransche vertaling van P. CROISET in 1696 te Marseille in het licht gegeven, of de Sorbonne veroordeelde en verbood dit werk zeer scherp, en het duurde tot in 1717 eer de geheele vertaling van hetzelve te Brussel werd uitgegeven. Sedert dien tijd dacht men ook te Rome gunstiger over den inhoud, in 1729 werd hetzelve op de lijst der verboden boeken (*index*) doorgehaald, en moeite aangewend om de schrijfster te canoniseren, doch dit ging niet, omdat zij geene mirakelen gedaan had; in 1774 werd de herhaalde aanvrage daartoe door Paus BENEDICTUS XIV van de hand gewezen; het volgende jaar waagde men nog eene poging, maar de Paus wilde er niet meer van hooren spreken. »Het »is niet mogelijk," zegt de helderdenkende DE FELLER, »dat een »verstandig man, een Christen, grondig onderrigt in zijnen godsdienst, het boek van MARIA DE AGREDA lezen kan zonder gevoel »van medelijden met het verstand van deze goede sloof en van verontwaardiging jegens de bewerkers en uitgevers van hare gewaande visioenen." BOSSUET heeft eenige staaltjes van zotternijen uit dit bespottelijk boek aangehaald. Het oorspronkelijk handschrift wordt nogtans als eene H. Reliquie bewaard in het klooster der Onbevlekte Ontvangenis te Agreda.

AGREUS, van ἀγρός, wild, wordt voor den uitvinder der jagt gehouden, gelijk zijn broeder HALIEUS, van ἁλιεία, visscherij, voor den uitvinder van het visschen.

AGRIA, Latijnsche benaming der stad Egra of Eger, in Hongarije.

AGRICOLA, mansn. beteekent in het Latijn *Boer*, *Akkerman*, *Landman*. = (CNEJUS JULIUS), de schoonvader van TACITUS, die zijn leven op eene beiden waardige wijze beschreven heeft, was geboren in 40 te *Forum Julii*, tegenwoordig *Fréjus*, in Frankrijk. Onder de regering van VESPASIANUS werd hij Consul, en het volgende jaar Landvoogd van Britannië; hij onderwierp Schotland en Ierland, en wist zijne veroveringen te behouden door zijn verstandig beleid en eene goede krijgstucht. DOMITIANUS riep hem terug en gebood hem bij nacht in Rome te komen, om hem de eer der zegepraal te onthouden. AGRICOLA, te groot van ziel, om het minste misnoegen deswege te doen blijken, begaf zich op het land, waar hij stil en ingetogen leefde; maar ook de rust in deze afzondering gunde de verachtelijke tiran hem niet, en liet den grooten man in 92 door sluipmoord uit den weg ruimen. = (RUDOLPH), geboren te Baflo bij Groningen, in 1442, tijdgenoot en vriend van ERASMUS, is nog vermaard om zijne geleerdheid; hij doorreisde Frankrijk en Italië, maakte zich overal vrienden, en werd eindelijk Prof. te Heidelberg. † in 1485. Deze geleerde verstond de meeste talen, was schilder, dichter, muzikant, redenaar en wijsgeer. Zijne werken zijn te Keulen in 1539 gedrukt. = (GEORGIUS), Geneesheer, geb. te Gleichen, in Meissen, in 1494, was de grootste metaalkundige, die ooit vóór of na hem bestaan heeft; hij schreef, behalve zijne verh. *De Re Metallica Libri XII*, te Bazel in 1546 voor het eerst en naderhand zoowel aldaar als elders nog verscheiden malen gedrukt, nog eenige andere werken over deze wetenschap. Zijn stijl is niet alleen juist en net, maar ook buitengemeen sierlijk. † te Chemnitz in 1555. = (JOANNES ISLEBIUS), geb. te Eisleben in 1492, was een landgenoot en leerling van LUTHER; hij verdedigde in het eerst de leer van zijn' meester met ijver; doch dreef naderhand een ander gevoelen, en schreef tegen hem. † in 1566. Hij was een geleerd man van strenge zeden, en het hoofd der Antinomisten, eene secte, die beweerde dat het geloof alleen regtvaardigde zonder de wet. = (MICHAËL), Bisschop van Abo, ten tijde der hervorming, heeft het N. Test. in de Finsche taal overgezet. † in 1557. = (STEPHANUS), biechtvader der gemalin van Keizer FERDINAND I, werd door het lezen van LUTHERS schriften bewogen om insgelijks tegen de misbruiken der R. K. Kerk uit te varen. Door den invloed der monniken werd hij te Muhldorf drie jaren lang gevangen gebouden. Daar hij het echter meer op het wangedrag der geestelijken dan op de kerkleer geladen had, kon men hem niet als ketter verbranden. Om hem nogtans uit den weg te ruimen, wilde men hem op een' ouden toren in den muur der stad Salzburg brengen, onder welken men vooraf eenige tonnetjes buskruid gelegd had, die een daartoe omgekochte waaghals zou aansteken. Eer nogtans de aanslag uitgevoerd werd sloeg de bliksem in den toren, en de omgekochte verschrikte daarover zoodanig, dat hij den aanslag onder het volk bekend maakte, hetwelk daarop met geweld AGRICOLAS loslating bewerkte. Hij werd daarna Predikant te Augsburg, vervolgens op andere plaatsen, en eindelijk Domprediker te Naumburg. Hij heeft een boek van de magt des Satans, over de natuur der Engelen, e. d. g. spitsvondige onderwerpen geschreven.

Zijn zoon keerde in den schoot der R. K. Kerk terug. = (Georg Andreas), geboren te Regensburg in 1672. † in 1738; gaf in 1716 eene *Ongehoorde en echter gegronde Proefneming* in het licht, aangaande de vermenigvuldiging der boomen en planten. Dit werk maakte veel gerucht in Duitschland, en werd in 1720 te Amsterdam in het Fransch gedrukt. = (Christ. Ludw.) † in 1719, was een bekwaam graveur. = (Johann Heinr.), † te Berlijn in 1774, was een verdienstelijk componist, directeur der Kon. Kapel. Men heeft van hem onder anderen de opera's *Achilles* en *Iphigenie*. In vroeger' tijd heeft Duitschland nog verscheiden componisten van dezen naam opgeleverd, en eene menigte geleerden, die hunne geslachtnamen van Bauer, Hausmann, Ackermann, e. d. g. in dien van Agricola veranderd hebben.

AGRICULTUUR, Lat. *Agricultura,* landbouw, akkerbouw.

AGRIGENTE, tegenw. Girgenti genaamd, was eertijds eene der grootste steden van Sicilië, en wegens hare gebouwen even zoo beroemd als Syracuse; onder dezelve waren bijzonder merkwaardig de tempels van Minerva, van Jupiter Atabyrius en Jupiter Olympius; er was ook eene beroemde waterleiding, naar derzelver aanlegger Phæax, Phaeaces genaamd. De muren der stad stonden op ontoegankelijke rotsen, de stad zelve was op den berg Agragas gelegen. Agrigente had zijne bijzondere Koningen. Met de hulp van een' derzelven bevocht Gelon de beroemde overwinning op de Carthagers, die Agrigente buitengemeen verrijkte. In den Punischen oorlog werd deze stad vruchteloos door de Carthagers en de Romeinen belegerd, doch eindelijk door de laatsten veroverd. De Praetor T. Manlius leide eene volkplanting aldaar aan, zoodat de inwoners in ouden en nieuwen onderscheiden werden. Men haalde inzonderheid paarden van daar voor de Grieksche wagenrenspelen.

AGRIONIëN heette een feest, hetwelk te Argos ter eere van eene dochter van Proetus gevierd werd. De vrouwen zochten op hetzelve Bacchus, en hem niet vindende, lieten zij af met zoeken, zeggende dat hij zich naar de Zanggodinnen begeven had. Zij aten zamen, en na den maaltijd vermaakten zij zich met elkander raadsels op te geven.

AGRIOPE, bijnaam van Eurydice, gemalin van Orpheus.

AGRIPPA, mansn., beteekent in het Latijn die met de voeten het eerst ter wereld komt. = (Menenius), Rom. Consul 502 jaren vóór J. C. overwon de Sabijnen en Samnieten, en zegepraalde voor het eerst te Rome. Door zijne welsprekendheid bedaarde hij een oproer onder het volk; hij verhaalde hetzelve de fabel van de maag en de overige deelen van het menschelijk ligchaam, en ieder ging stil naar zijn huis. Tegenwoordig stilt men geene oproeren meer met fabelen. = (Marcus Vipsanius), Rom. veldheer, was van geene aanzienlijke afkomst, maar geraakte door zijne deugden, bekwaamheid en dapperheid tot de hoogste waardigheden. Augustus had voornamelijk aan hem de overwinning in den zeeslag bij Actium te danken. Hij was met Mecænas de getrouwste en weldenkendste staatsdienaar des Keizers. Door Augustus geraadpleegd, ried hij hem afstand te doen van den troon en de republiek te herstellen, maar Mecænas was van een ander gevoelen, en Augustus bleef Keizer. Na het overwinnen der Germanen en Cantabriërs, deed hij nog verscheiden roemrijke togten; de laatste was tegen de Pannoniërs, van welken hij krank terugkwam. † 12 jaren vóór J. C. Augustus hield eene lijkrede over hem. Agrippa was driemalen gehuwd geweest, eerst met Cæcilia Attica, de dochter van den beroemden Pomponius Atticus, die hem Agrippina baarde, naderhand de gemalin van Keizer Tiberius; toen met Marcella, de dochter van Octavia, en eindelijk met Julia, de dochter van Keizer Augustus, bij welke hij drie zonen won, Cajus, Lucius en Posthumus, en twee dochters, Julia, de gemalin van Paulus Æmilius, en Agrippina, de gemalin van Germanicus. Hij verfraaide Rome door verscheiden prachtige gebouwen, onder anderen door het Pantheon. In zijn testament verklaarde hij het Romeinsche volk erfgenaam van zijne tuinen en baden, doch den Keizer van zijne landerijen. Agrippa was inderdaad een groot man, aan wien Rome al het groote en goede van dien tijd te danken had. = (Cajus Cæsar), zoon van Agrippa en Julia, werd, zoowel als zijne broeders Lucius en Posthumus, geädopteerd door Augustus; terugkomende van een' togt in Armenië, werd hij in Lycië vermoord. = (Posthumus), na zijns vaders dood geboren, werd door bewerking van Livia en Tiberius van het hof verbannen; na verloop van zeven jaren wilde Augustus hem terugroepen, maar Tiberius, beducht dat Augustus hem tot zijn' opvolger zou benoemen, liet hem vermoorden, toen hij 26 jaren oud was. = (Herodes) I, zoon van Aristobulus, en kleinzoon van Herodes den grooten, bragt een gedeelte zijner jeugd te Rome door. Caligula gaf hem den titel van Koning van Judea; Claudius vermeerderde zijn Rijk met de provinciën des Rijks van zijn' grootvader. In het zevende jaar zijner schandelijke regering werd hij levend van de wormen gegeten. † 43. Hij vervolgde de Christenen op eene wreede wijze, en had den Apostel Jakobus doen onthoofden; doch Petrus ontkwam op eene wonderdadige wijze de gevangenis. = (Herodes) II, zoon van den voorg., werd van het Rijk ontzet door Claudius, die hem andere provinciën in de plaats gaf, waarbij Nero vier steden voegde. Hij koos de zijde der Romeinen tegen de Joden, en bevond zich bij de belegering van Jeruzalem met Titus Vespasianus. † in 94. In zijne tegenwoordigheid hield Paulus te Caesarea de redevoering, door welke hij verklaarde bijna bewogen te zijn om een Christen te worden, gelijk *Handel.* XXVI verhaald wordt. = (Henrik Cornelis) van Nettesheim, geb. te Keulen in 1486, was een geleerde naar den smaak van dien tijd, dat is eene soort van toovenaar; zoo iemand, dan had hij het regt om een boek te schrijven *van de ijdelheid der wetenschappen*, want die welke hij voornamelijk beöefende waren grootendeels inderdaad ijdel; hij bemoeide zich met Kabbala, Astrologie, Alchymie, Magie, Negromantie en Charlatanie; was beurtelings soldaat en professor, hoveling en reizend wonderdoctor, historieschrijver en goudmaker, ja wat niet al! Hij was in dienst van Maximiliaan I, Frans I, Margareta van Oostenrijk en Karel V. † te Grenoble in 1535. Eenige zijner schriften zijn uit het oorspronkelijk barbaarsch Latijn wel in verstaanbaar Fransch, Hoog- of Nederd. overgezet, maar daarom toch niet veel verstaanbaarder geworden; dat van de ijdelheid der wetenschappen is nog het beste, en als eene satyre op zijne eigen geleerdheid aan te merken.

AGRIPPINA, dochter van Marcus Vipsanius Agrippa, huwde met Germanicus, en volgde hem naar Syrië. Haar gemaal door Piso met vergift van kant geholpen zijnde, voerde zij het lijk naar Italië, en vervolgde den moordenaar in regten, die zich niet anders wist te redden dan met zich zelven te dooden. Tiberius verbande haar hierop naar het eiland Pandataria, waar zij in 35 van honger stierf. Van hare negen kinderen zijn Caligula en Agrippina het meest bekend. =, dochter der voorgaande, huwde met Domitius Ænobarbus, wien zij Nero baarde, en naderhand met haren oom Claudius, wiens dood zij bespoedigde, om Nero den troon te verzekeren, die haar, toen hij Keizer geworden was, liet om het leven brengen. Zij leide eene volkplanting aan te Ubium aan den Rijn, waar zij geboren was, welke zij *Colonia Agrippina* noemde, uit welke de tegenwoordige stad Keulen ontstaan is.

AGRIUS, een der reuzen, die Jupiter bestreden. =, broeder van Latinus en zoon van Circe, die beiden Ulysses tot vader hadden.

AGROMANIE Gr. *Αγρομανια,* landbouwzucht, overdreven liefhebberij voor den landbouw.

AGRON, afstammeling van Hercules, was de eerste Koning van (Lydië.

AGROS, volgens de fabelleer de zoon van Osiris en Isis.

AGROSTINÆ, bijnaam der Oreaden of Bergnymphen.

AGROTAS, geb. te Massilië (Marseille), was een redenaar te Rome onder de regering van Augustus en Tiberius, die veel roem verwierf door zijne welsprekendheid; doch hij verkoos het Grieksch boven het Latijn, wanneer hij in het openbaar sprak.

AGROTERA, bijnaam van Diana, naar een' tempel, haar ter eere gebouwd op eene plaats in Attica, Agra genoemd, waar vijfhonderd geiten aan haar geöfferd werden.

AGROTES, eene godheid der Phoeniciërs, welke bij plegtige gelegenheden werd rondgeleid op eene kar, getrokken door onderscheiden dieren.

AGRYPNIE, Gr. *Αγρυπνια*, slapeloosheid.

AGTELEK, in het Graafschap Torna, het kleinste van Hongarije. De grot van Agtelek wordt om hare verbazende grootte en de menigte van Stalactieten, welke zij bevat, door de reizigers bewonderd; in de nabijheid is ook de grot van Szilitze, die des zomers koud en vol ijs, maar des winters warm is. Zie Prof. J. G. Sommer, *Tafereel van het Heelal,* II Deel.

AGUESSEAU (Henri François d'), Kanselier van Frankrijk, geb. te Limoges 27 Nov. 1668, werd in 1691 advokaat van het Parlem. in 1700 werd hij benoemd tot Procureur-generaal, en bekleedde dit ambt met veel roem; daarbij had hij het bestuur over de hospitalen; in den harden winter van 1709 bewees hij Frankrijk voortreffelijke diensten. Na den dood van Lodewijk XIV werd d'Aguesseau door den Hertog-regent benoemd tot opvolger van den Kanselier Voisin; doch zich verzet hebbende tegen het stelsel van den beruchten John Law, geraakte d'Aguesseau in 1718 uit het bewind, en leefde in stilte op zijn landgoed, tot hij in 1720 teruggeroepen werd; in 1722 kreeg hij andermaal zijn ontslag; doch de Kardinaal de Fleury bewerkte dat hij in 1727 wederom aangesteld werd; hij weigerde echter eene poging te doen om het ambt van zegelbewaarder wederom te bekomen, hoewel hij bijna zeker was dat hij zou slagen: „God verhoede," zeide hij, „dat ik ooit het ambt bekleede van „iemand die in leven is!" Chauvelin behield dus dit ambt tot zijn' dood toe, en d'Aguesseau kreeg de zegels toen eerst terug. Hij bleef in het bewind tot zijn 82e jaar en † den 9 Feb. 1751. Hij liet zes kinderen en eene uitgebreide bibliotheek, maar geene groote rijkdommen na. D'Aguesseau was de deugdzaamste, braafste en kundigste staatsman, dien Frankrijk ooit gehad heeft; hij behoorde eer tot het tijdvak van Henrik IV dan tot dat van Lodewijk XV. Zijne werken zijn in 13 deelen in 4to te Parijs in 1787 gedrukt.

AGUILLON (François), Jezuit en Wiskundige, † te Brussel in 1617, schreef een *Traité d'Optique,* te Antwerpen in 1614 gedrukt, van hetwelk Newton veel nut getrokken heeft.

A. H. Verkorting van *Alius homo.*

AHASVERUS, mansn., beteekent in het Perzisch of Chaldeeuwsch

aanzienlijke parel of groote *denneboom.* = dus wordt in de H. S. de Oostersche vorst genaamd, die ESTHER huwde. Men vindt van deze historie nergens elders eenige melding.

AHMED BEN FARES, bijgen. EL RAZI, † 999, schreef onder anderen een Arabisch Woordenboek, hetwelk zich in de Akademische bibliotheek te Leyden bevindt.

AHMED SHAH EL ABDALY was de stichter van het Rijk van Candahar. Opgevoed aan het hof van NADIR SHAH (THAMAS KOULI KHAN), bemagtigde hij na den dood van dezen vorst de provinciën Candahar en Cabul, maakte daarvan een Koningrijk en nam den titel aan van Shah. Hij deed verscheiden voordeelige togten in het noorden van Indië, overwon de Maratten in 1761 in den slag van Pannibet en † in gevorderden ouderdom; zijn zoon TIMUR SHAH was zijn opvolger.

AHOREN waren, volgens de fabelleer, kinderen en jonge lieden, die, hunnen levensloop niet volbragt hebbende, niet ontvangen werden in de gewesten der zaligheid, maar aan den ingang moesten wachten, tot de tijd geheel verloopen was, dien zij hadden moeten uitleven.

AHORN, Ahornboom, Lat. *Acer, Platanus*, Fr. *Erable*, is afkomstig uit Azië, doch groeit tegenwoordig genoegzaam overal; er zijn verscheiden soorten, naarmate van de luchtstreek en den bodem waarin hij groeit. Hij heeft een' sterken houtigen wortel; de stam wordt hoog en dik; de kroon heeft sterke en lange takken; de bladen zijn groot en breed, vijfhoekig, aan den rand ingesneden en staan aan roodachtige stelen. De bloemen bestaan uit vijf bladen en vertoonen zich in April en Mei. De vrucht, die in den herfst rijp wordt, bestaat uit twee kapsels, waarin eene rondachtige zaadkorrel ligt. Het hout is hard, zeer wit en niet ligt aan bederf onderhevig; hetzelve wordt tot verscheiden nuttige oogmerken gebezigd en allerlei gereedschappen en huisraad daaruit vervaardigd. = (SUIKER-). Het vaderland van dezen Ahorn is eigenlijk Pennsylvanië; hij groeit echter ook zeer goed in Europa. De Amerikanen winnen eene suiker van denzelven, even roet als die van het suikerriet. Na een' strengen en sneeuwrijken winter is deze boom vol sap; omstreeks den tijd dat de sneeuw smelt, maakt men eene snede in den stam, en er loopt gemeenlijk drie weken lang, doch slechts bij dooi weder en eenige zonnewarmte, dagelijks eene menigte zoet sap uit, maar dit houdt op zoodra de boom uitbot. Dit sap wordt tot eene syroop gekookt, die men in vormen of bakken giet en koud worden laat, wanneer men eene melige bruine suiker heeft, die in borstziekten zeer heilzaam is. Een boom levert doorgaans vier ponden suiker, en lijdt door het aftappen van dit sap geen nadeel.

AHRIMANES is de benaming van den vorst der duisternis, in de leer van ZOROASTER, die twee even magtige wezens, een goed en een kwaad, aanneemt, beheerschers van het rijk des lichts (ORMUZD) en het rijk der duisternis (AHRIMANES). Deze AHRIMANES was bij de oude Perzen hetzelfde denkbeeldige wezen als naderhand bij de Joden de Satan en bij de Christenen de Duivel; doch AHRIMANES is veel poëtischer, en lang zoo grof zinnelijk niet voorgesteld. Zie ORMUZD.

AHUIS, eene kleine Zweedsche zeestad, met eene goede haven, op de zuidpunt van Bleckingen, behoorde eertijds den Denen, doch sedert 1658 aan de Kroon van *Zweden*.

A. I. Verkorting van *Ad instantiam, Ad interim*.

AI, Lat. *Bradypus tridactylus*, drievingerige Unau, Portug. *Priguiza*, Hoogd. *Faulthier*, Nederd. *Luiaard*, behoort in Brazilië te huis; dit dier is zoo groot als een vos, grijsbruin van kleur; heeft aan iederen poot drie klaauwen zoo lang als een vinger, kleine oogen, zwarten opgewipten neus, geene ooren en een' stompen korten staart. Hij gaat zoo langzaam, dat hij 24 uren noodig heeft om 50 schreden voort te kruipen; het kost hem een' geheelen dag lang de grootste moeite om een' boom te beklimmen, klagende bij elke beweging: Ai! ai! Hij blijft ook zoo lang op den boom tot hij al het loof heeft opgegeten; dan rolt hij zich in elkander, roept weder ai! ai! en laat zich naar beneden vallen. Hij kan wel drie weken lang honger lijden, en drinkt nooit.

AIBEK (AZED EDDIJN), eerste Sultan van Egypte van de Dynastie der Baharytsche Mamelukken, † in 1257, was nog slechts bevelhebber der Egyptische krijgsmagt, toen LODEWIJK IX. (S. LOUIS) den noodlottigen slag van Mansoura verloor en gevangen werd. De edelmoedige Egyptische veldheer zorgde dat de Koning niet vermoord, maar goed behandeld werd.

AIDSCHA, dochter van ABUBEKER en tweede vrouw van MOHAMED, † te Mekka in 677, kreeg den titel van Profetes en werd door de uitleggers van den Koran geplaatst in den rang der vier onvergelijkelijke vrouwen, die immer op de aarde verschenen zijn. Zie ABUBEKER.

AIGUILLON, eene kleine stad in Frankrijk, met een kasteel, die in 1346 veertien dagen lang vruchteloos belegerd werd door JAN, Hertog van Normandië, naderhand Koning van Frankrijk. Men wil dat bij deze belegering voor de eerste maal gebruik gemaakt is van het kanon.

AIGUISÉ, geslepen, scherp, beteek. in de wapenk. wanneer een balk, een kruis of eenig ander meubelstuk aan de einden afgepunt is.

AILLY (PIERRE D'), geb. te Compiegne in 1350. † 1425, werd in het collegie van Navarre opgevoed, in hetwelk hij in 1384 tot Prof. in de Godgeleerdheid werd aangesteld; in 1389 werd hij Kanselier van de Universiteit van Parijs, in 1396 Bisschop van Kamerijk en in 1410 Kardinaal. Hij was als godgeleerde en wijsgeer zoo beroemd, dat hij *Aquila Franciae* en *Malleus aberrantium a veritate* gebijnaamd werd, een groot voorstander van de leer der onbevlekte ontvangenis, en in de zesde zitting voorzitter van het Concilie van Constants, hetwelk JOHANNES HUSS tot den brandstapel veroordeelde; echter was D'AILLY zelf een ketter, die de Transsubstantiatie verwierp, en de Consubstantiatie in de plaats gesteld wilde hebben; ja hij beweerde zelfs dat men het bestaan van God niet kon bewijzen, dat men er echter aan gelooven moest, en leverde op het Concilie zelfs een ontwerp in *De emendanda ecclesia, de modo et forma eligendi Papae*. Volgens den smaak van zijn' tijd maakte hij ook zeer veel werk van de Astrologie. Velen zijner schriften zijn gedrukt en ook nog verscheiden in handschrift aanwezig.

AIRE, Lat. *Aeria*, eene kleine vesting in de voorm. Nederlandsche prov. Artois, aan de Lys, 3 uren van S. Omer, werd in 1641 door den Franschen Maarschalk DE LA MEILLERAYE den Spanjaards ontweldigd, doch moest nog hetzelfde jaar hun wederom ingeruimd worden. Toen de stad in 1676 wederom aan de Franschen was overgegaan, bleef zij in hunne magt tot in 1710, wanneer zij door de bondgenooten vermeesterd werd; doch bij den Utrechtschen vrede van 1713 werd Aire wederom aan Frankrijk afgestaan en behoort met geheel Artois nog aan dat Rijk.

AISNE, Riv. in Frankrijk, die in het Dep. der Marne bij Beaulieu en Clermont uit twee beken ontstaat, wordt bij Rhetel in het Dep. der Ardennes bevaarbaar, en vereenigt zich bij Compiegne met de Oise. Naar deze rivier voert een Fransch Dep. zijn' naam, hetwelk het O. gedeelte van het voorm. Picardie en het N. O. van Isle de France bevat met omtrent 423,000 inw. Behalve de Aisne doorstroomen de Schelde, de Oise en de Somme dit vruchtbare Dep., welks inw. met de voortbrengselen des bodems en de vruchten van hunne nijverheid een' aanzienlijken handel drijven, en langs de kanalen van S. Quentin, Ourq en Crozat hunne artikelen Frankrijk dieper in of langs de Schelde buiten 's lands verzenden.

A. I. S. Verkorting van *Actum in senatu*.

AITSMA (RIENK), Burgemeester van Leeuwarden, en afgevaardigde wegens Friesland ter vergadering van de Alg. Staten, was in 1619 een der 24 gedelegeerde regters van OLDENBARNEVELD, HOGERBEETS en DE GROOT.

AITZEMA (FOPPE VAN), Friesch edelman, was eerste Resident van den Staat der Vereen. Nederl. bij de Hanzesteden. In 1636 werd hij naar Weenen gezonden, om bij den Keizer een verdrag van onzijdigheid te bewerken en de bijzondere belangen van Prins FREDRIK HENRIK te bevorderen. Hij scheen te zullen slagen; doch het Fransche hof wist te bewerken dat hij in het volgende jaar teruggeroepen en zijn gedrag vormelijk onderzocht werd. Daarop zond men hem naar den Neder-Saksischen kreits, en tevens met een' geheimen last aan den Zweedschen Kanselier te Maagdenburg. De Franschen wisten hem echter zoodanig te bekladden bij de Staten en den Prins van Oranje, dat AITZEMA, tijdig onderrigt wat hem te wachten stond, als hij teruggkeerde, raadzaam oordeelde de wijk te nemen naar Praag; doch ook dáár niet veilig zijnde, zocht hij eene schuilplaats te Weenen, waar hij kort daarna in October 1637 stierf. In 1607 had hij te Helmstad eenige Latijnsche gedichten in het licht gegeven en een paar verhand. over het burgerlijk regt, welke MEERMAN in het 6e deel van zijn' *Thesaurus* opgenomen heeft. = (LIEUWE VAN), broeders zoon van den voorg., werd geboren te Dokkum in 1600, waar zijn vader, MEINARDUS VAN AITZEMA, Burgemeester en Secretaris van de Admiraliteit was. Reeds in 1617 gaf hij te Franeker *Poëmata juvenilia* in het licht; doch hij was beter geschiedschrijver dan dichter. Zijn voornaamste werk is de *Zaken van Staat en Oorlog*, 7 deelen in folio, loopende van 1621-1669, en door LAMBERTUS SYLVIUS (LAMBERT BOSCH) vervolgd tot 1697; voorts een *Verhaal van den Munsterschen Vredehandel* en de *Herstelde Leeuw*, behelzende het gebeurde in 1650 en 1651. Zijn arbeid is voor volgende geschiedschrijvers zeer belangrijk geweest en is het nog. † in den Hage, waar hij bijna 40 jaren Resident geweest was der Hanzesteden, den 23 Februarij 1669.

AIX, Lat. *Aquae Sextiae*, eertijds de hoofdstad van Provence, thans de hoofdplaats van het departement *des Bouches du Rhône*, in Frankrijk, werd gebouwd door den Romeinschen Veldheer SEXTUS CALVINUS, die hier eene sterkte deed aanleggen, om de Massiliers (Marseillanen) te dekken tegen de invallen der Galliërs; hij noemde deze plaats naar de minerale wateren, waaraan hij zijn' naam gaf, *Aquae Sextiae*, en zij werd vervolgens eene Romeinsche volkplanting. De stad heeft tegenw. 6000 huizen en 21000 inw.; zij is net gebouwd; men vindt er, behalve de Domkerk, nog 22 andere kerken, een hospitaal, koninklijk geregtshof en verscheiden andere fraaije openbare gebouwen. In de Minderbroederskerk staat een gedenkteeken voor den hier in 1704 geb. Marquis D'ARGENS, opgerigt op kosten van FREDRIK II, Koning van Pruissen. De

inwoners bestaan meest van den handel in voortbrengselen uit den omtrek en de fabrijken. Op het Stadhuis is eene openbare bibliotheek, die over de 120,000 boekdeelen bevat, en op zekere dagen voor iedereen open staat. = LA CHAPELLE, zie AKEN.

AJACCIO, de oudste en meest bevolkte stad van Corsika, en de hoofdstad van dat eiland, was reeds in de VI eeuw de zetel van een bisdom. Zij heeft eene goede en ruime haven, een' plantentuin, eene hoogeschool, eene bibliotheek van 13000 boekdeelen, en eene landbouwkundige maatschappij. De handel bestaat er alleen in den uitvoer van inlandsche olie en wijn, en van het koraal, dat aan de zuidkust van het eiland gevischt wordt. Ajaccio is vermaard als de geboorteplaats van BONAPARTE, in 1767.

AJANTIDEN, afstammelingen van AJAX, noemde zich een aanzienlijk geslacht te Athene, uit hetwelk ALCIBIADES voortgesproten was.

AJAX, zoon van OILEUS, Koning der Locriërs, verscheen met 40 schepen voor Troje. Hij bewees den Grieken gewigtige diensten; bij de verovering dezer stad rukte hij CASSANDRA bij de haren van het altaar van MINERVA, en onteerde haar. De godin strafte deze schennis van haren tempel, en deed op de terugreis zijn schip vergaan; AJAX redde zich op eene rots, en bespotte de magt der goden; doch NEPTUNUS sloeg met zijn' drietand een stuk van de rots, waarmede AJAX in zee viel en verdronk. =, zoon van TELAMON, Koning van Salamis, was, na ACHILLES, de dapperste der Grieken, en, even als hij, trotsch, driftig en onkwetsbaar, uitgezonderd op eene plaats aan zijn ligchaam, die hem alleen bekend was. Hij streed voor Troje een' geheelen dag met PATROCLUS, zonder dat de eene den anderen overwon. Na den dood van ACHILLES ontstond er twist tusschen ULYSSES en AJAX om deszelfs wapens, die ULYSSES bekwam. AJAX werd daarover zoo woedend, dat hij op eene kudde schapen aanviel, in den waan dat het Grieksche legerhoofden waren. Toen hij weder bij zijne zinnen kwam, en zag dat hij bij het leger een voorwerp van spot geworden was, viel hij in zijn zwaard. Volgens OVIDIUS groeide uit zijn bloed eene bloem met de beide eerste letters van zijn' naam, die men hyacinth noemde. SOPHOCLES heeft den wapenstrijd van AJAX met ULYSSES en zijne razernij tot een onderwerp van een treurspel genomen.

AJAXTIEN waren feesten, die te Athene en te Salamis gevierd werden ter eere van AJAX, den zoon van TELAMON. In de laatste stad was nog ten tijde van PAUSANIAS een tempel van AJAX aanwezig.

AJUS LOCUTIUS, de God der spraak bij de Romeinen. Zekere CEDITIUS kwam den Tribunen zeggen dat hij den vorigen nacht bij de straat eene stem gehoord had, sterker dan de stem van een' mensch, die hem bevolen had der Overheid te berigten dat de Galliërs in aantogt waren. CEDITIUS slechts een gemeen burger en de Galliërs eene verafwonende natie zijnde, lachte men om dit berigt. Ondertusschen werd Rome een jaar daarna werkelijk ingenomen door de Galliërs. Nadat men weder van deze vijanden ontslagen was, liet CAMILLUS op dezelfde plaats, waar CEDITIUS de stem des nachts gehoord had, een' tempel bouwen, ter eere van een' nieuwen God, dien men AJUS LOCUTIUS noemde (van *aio*, *loquor*, ik zeg, ik spreek). CICERO dreef niet onaardig den spot met dezen God, die sprak, zeide hij, toen hem niemand kende, maar stilzwijgt, nu men hem een' tempel en altaar opgerigt heeft.

AKADEMIE was oorspronkelijk eene aangename plaats in de nabijheid van Athene, met geboomte en struikgewassen beplant, met gedenkteekenen versierd en tot wandelingen en ligchaamsoefeningen bestemd; deze bekoorlijke plaats was, volgens de overlevering, aangelegd door zekeren AKADEMUS, die ten tijde van THESEUS leefde, (dezelfde misschien als KADMUS). De Atheensche Veldheer CIMON verfraaide de Akademie met fonteinen en gebouwen ten dienste der wijsgeeren en geleerden, die aldaar bij elkander kwamen. PLATO opende hier zijne school, die om deze rede de Akademische genaamd werd. Sedert heeft men den naam van Akademie gegeven aan onderscheiden genootschappen van geleerden, die eenige wetenschap of kunst gemeenschappelijk beöefenden. De eerste zoodanige wetenschappelijke Akademie werd opgerigt door KAREL DEN GROOTEN, die zelf lid van dezelve was. Italië grimmelde in de XVI eeuw van Akademiën, waarvan eenigen de zonderlingste benamingen en bestemmingen hadden. De Koninklijke Fransche Akademiën omstonden in de XVII eeuw, en hielden in luisterrijken bloei zich staande tot op de omwenteling; de Akademien van Berlijn en Petersburg zijn mede zeer aanzienlijk. Bij ons verstaat men onder Akademiën eigenlijk gezegde hoogescholen of universiteiten; schoon wij ook teekenakademiën hebben, behalve dat wij ook onze rij- en schermscholen met de Franschen *Académies d'équitation* en *Académies d'armes* noemen, heet toch de Muzijkschool te Amsterdam tot nog toe geene *Académie de musique*.

AKBAR (MOHAMED), Mogolsch Keizer, gedurende de laatste helft der XVII eeuw, was een beschermer en voorstander der letteren en wetenschappen; hij regeerde 50 jaren in gedurige onrust en binnenlandsche oorlogen, † in 1605. Hij deed onder zijn opzigt door zijn' Groot-vizier ABOUL FAZL een werk zamenstellen, behelzende eene naauwkeurige en omstandige beschrijving van Hindostan, deszelfs bevolking, natuurlijke historie, voortbrengselen, industrie, enz.

AKBE was een der dapperste bevelhebbers van den Kalif OMAR, die aan hem een groot gedeelte zijner uitgestrekte veroveringen te danken had. Hij onderwierp alle Moorsche natiën aan den Islam, en rukte voort tot de uiterste grenzen van het westelijk Afrika; hier sprong hij met zijn paard in de zee, trok zijn' sabel en riep vol heldenmoed en godsdienstijver: »Allah! gij ziet het! zonder den »oceaan, die mij wederhoudt, zou ik nieuwe volken opzoeken, en »hen uwen naam doen aanbidden!"

AKEN, Hoogd. *Aachen*, Fr. *Aix-la-Chapelle*, eene voormalige vrije Rijksstad, behoorende tot den Westphaalschen kreits, 10 mijlen van den Rijn en 5 van de Maas gelegen, bevat 33600 inwoners, hetgeen slechts het derde gedeelte van hare bevolking ten tijde van haren grootsten luister uitmaakt, namelijk toen de Duitsche Keizers hier gekroond werden en er zelfs dikwerf hun verblijf hielden. Toen bloeide Aken door handel en nijverheid; thans worden de vreemdelingen alleen door de minerale baden derwaarts gelokt, die thans, benevens de fabrijken van lijnwaden, horologiën en goudwerken, de voornaamste bronnen van rijkdom dezer stad uitmaken. Sommige schrijvers hebben haren oorsprong, uit hoofde van haren Latijnschen naam *Aquis-Granum*, toegeschreven aan SEVERUS GRANUS, die onder Keizer HADRIANUS leefde; maar het is waarschijnlijk dat Aken vóór de V eeuw slechts eene badplaats der Romeinen, en een onbeduidend stadje was, hetwelk door ATTILA vernield is geworden; terwijl, naar alle waarschijnlijkheid, aan KAREL DEN GROOTEN de eer van hare stichting toekomt. De oude bolwerken dezer stad zijn in wandelwegen herschapen; sommige straten zijn breed en regelmatig, en men ziet er verscheiden aanzienlijke gebouwen. Het Stadhuis, met twee torens voorzien, is een der fraaiste gebouwen van Duitschland, en in eene van deszelfs zalen werden KAREL DE GROOTE en vele andere vorsten gekroond. De kerken zijn bezienswaardig, vooral de stout gewelfde St. Ulrica-kerk, waarvan in de eene helft de Protestanten, en in de andere de Katholijken vreedzaam hunnen godsdienst oefenen. De hoofdkerk, met koperen deuren, op dertig kolossale zuilen, van eene verheven Gothische bouworde, en met heerlijke glasruiten, is door KAREL DEN GROOTEN gesticht, en bevat den wit-marmeren zetel van dien Keizer en zijne opvolgers. Ook ziet men er den schedel van dien Vorst, zijn zwaard, zijnen gordel en zijnen Bijbel. Onder de Pruissische regering heeft men hier eene Beurs opgerigt; ook is er een Hoogduitsche Schouwburg, eene Muzijkakademie en een Casino. De letterkundige gestichten zijn er van weinig aanbelang, maar er is eene fraaije verzameling van schilderijen. De omstreken van Aken zijn bekoorlijk, niet bij uitstek vruchtbaar, maar zeer wel bebouwd. De wandelwegen zijn zeer fraai, vooral die van Mont-Louis, die het meest bezocht wordt. Den 30 April 1748 werd de vrede te Aken gesloten, die een einde maakte aan den Oostenrijkschen Successieoorlog. Zie PRAGMATIEKE SANCTIE. In 1794 werd Aken door de Franschen bezet en tot hoofdplaats van het departement van de Rhoer verklaard, doch in 1815 door het Weener Congres aan Pruissen afgestaan.

AKENSIDE (MARK), geb. te Newcastle in 1721, studeerde in de geneeskunde te Leyden, en werd Med. Doctor in 1744; hij zette zich neder te Northampton, vervolgens te Hampstead en eindelijk te Londen; † als Koninklijk Lijfarts in 1770. AKENSIDE was trotsch, driftig en ligt geraakt, maar een man van uitstekende kunde; hij was een even bekwaam dichter als arts; behalve eenige geneesk. werken in het Latijn, schreef hij in het Engelsch verscheiden Oden, Satyren en andere dichtstukken, doch het beste is zijn meesterstuk *the Pleasures of Imagination*, waarvan eene Fransche en Hoogd. vertaling bestaat, en dat nog eene Nederduitsche zou verdienen, schoon het oorspronkelijk reeds bijna eene eeuw oud is.

AKIBHA (BEN JOSEPH), geboren weinig jaren na den kruisdood van CHRISTUS, was tot zijn 40e jaar een veehoeder, en werd toen eensklaps een geleerde, en zoo beroemd, dat hij over de 24000 toehoorders had, die van hem getuigden dat God aan AKIBHA openbaarde wat hij MOZES verborgen had gehouden. Hij was eigenlijk een schaamtelooze dweeper, die den Joden op de mouw spelde wat hij wilde; hij bewees hun uit de Profeten dat zekere BARCOCHEBAS de Messias was, bragt met dezen de Joden in opstand en maakte het zoo erg, dat Keizer HADRIANUS hem bij den kop vatten en door den beul een einde aan zijn onrustig leven maken liet, in 135. AKIBHA was toen 120 (zeker Joodsche) jaren oud. Hij wordt gehouden voor den uitvinder der Kabbala en den opsteller der Jezirah (het boek der schepping), hetwelk eenige bijgeloovige Joden aan den Aartsvader ABRAHAM toeschrijven, en dat niets dan Kabbalistische zotternijen behelst.

AKKER; somtijds noemt men zoodanig een stuk bebouwbaar land van onbepaalde grootte, somtijds verstaat men daaronder eene bepaalde maat, b. v. 100 □ roeden, meer of minder, naar het gebruik des lands. Zie ACRE. Elders zegt men daarvoor morgen, gemeten, bunder, enz.

AKKERWETTEN, Lat. *Leges agrariae*: zoodanig noemde men de verordening op de verdeeling der landerijen in den Romeinschen

Staat. Het was bij de Romeinen namelijk de gewoonte, den overwonnen naburen den vrede niet anders toe te staan dan onder voorwaarde van afstand van landerijen, die dan gedeeltelijk verkocht en gedeeltelijk onder het volk verdeeld werden. De rijke Patriciërs zochten nogtans door allerlei wederregtelijke middelen de beste van zoodanige landerijen zich toe te eigenen. Hieruit ontstonden hevige geschillen met de Plebejers, die men door akkerwetten zocht te vereffenen; doch de ontevredenheid duurde voort, en de armen hadden altoos ongelijk tegen de rijken. Het kwam eindelijk tot een' vormelijken opstand, in welken de beide volkstribunen CAJUS en TIBERIUS GRACCHUS als slagtoffers vielen van het aristocratismus. Zie GRACCH.

AKKIERMAN, stad in Moldavië, op de plaats waar het Tyrus van PTOLEMEUS gestaan heeft. Zij ligt aan den Dniester, heeft eene haven en eenige goede gebouwen, met 10 à 15000 inwoners, die voornamelijk in zout handel drijven. Akkierman is in onze dagen vermaard geworden door het tractaat van 6 Julij 1828 betreffende den Staat van Griekenl. door Groot-Britannië, Rusl. en Frankr. gesloten.

A.L. Verk. van *Ad libitum, Artes liberales, Auli libertus, Alia lex.*

ALACOQUE (MAGDALENA MARIA), † in 1690, eene Fransche non, was de instelster der broederschap tot vereering van het H. Hart van JEZUS. Haar leven is uitvoerig beschreven door LANGUET, Bisschop van Soissons, in 1729 gedrukt.

ALADIJN, Sultan van Natolië, is in de Geschiedenis vermaard wegens zijne oorlogen tegen den Sultan van Egypte en de Khowaresmiërs, door de verovering van Anatolië en het herstellen der steden Sivas en Iconium. Hij werd overwonnen door de Tartaren op het einde zijner regering, en † in 1236.

A. L. Æ. Verkorting van *Arbitrium litis aestimandae.*

ALAIN VAN RIJSSEL, of, gelijk hij in het Latijn genaamd werd, ALANUS AB INSULIS, omdat hij te Rijssel in 1128 geboren was, voerde den hoogklinkenden titel van *Doctor universalis.* Hij was eerst Cisterciënser monnik in het klooster van Clairvaux, vervolgens Abt van Rivoux en eindelijk Bisschop van Auxerre; in 1167 deed hij afstand van zijn bisdom, en begaf zich weder in het klooster te Clairvaux, waar hij † in 1202. Men maakte in zijn' tijd een' grooten ophef van zijne geleerdheid, die van den gewonen Aristotelisch-schoolschen stempel was, gelijk reeds blijkt uit de titels zijner werken, die te zamen in 1653 te Antwerpen gedrukt zijn. Hij was alchymist, Astrologist, Kabbalist en al wat men in dien tijd zijn moest, om voor geleerd te gelden. Beroepshalve schreef hij tegen de Waldensen, Albigensen, Joden en Saracenen, om dezen in den schoot der H. Kerk over te halen, doch de ketters en ongeloovigen lazen met meer belangstelling zijne verhandeling over de goudmaakkunst, schoon van geene meerdere waarde dan zijn mathematisch bewijs van de waarheid van het R. Katholijk geloof, hetwelk bovendien met mathematische bewijzen geheel niet gediend is; beter diende hij der H. Kerk met zijne levensbeschrijving van den H. BERNARD; in den echten monnikentoon schreef hij (want ALAIN was ook dichter) een' *Rythmus contra amorem Veneris,* en eene menigte mystieke gedichten, ook tegen CLAUDIANUS, waardoor hij den bijnaam van ANTI-CLAUDIANUS bekwam, en wat men meer in zijne *Opera omnia* vinden kan.

ALALCOMENES, een vermaard Thebaansch Beeldhouwer, was de vervaardiger van het standbeeld van MINERVA in den tempel te Alalcomenium.

ALALCOMENIA, dochter van OGYGES, Koning van Thebe, was de voedster van MINERVA, die naar haar den bijnaam had van ALALCOMENEIS.

ALALCOMENIUM, eene stad in Beötië, alwaar, volgens de fabelleer, MINERVA geboren zou zijn, die aldaar een' tempel had, en daarom ook den bijnaam voerde van ALALCOMENÆA.

ALAMANNI (LUDOVICO), geboren te Florence den 28 Oct. 1495, was dichter en staatsman. Als deelgenoot eener ontdekte zamenzwering tegen den Kardinaal DE MEDICIS nam hij de vlugt naar Frankrijk, waar de Koning FRANS I hem aan zijn hof ontving, en goed onthaalde. ALAMANNI spaarde in zijne gedichten KAREL V, den vijand van FRANS I, niet; in een zijner hekeldichten zeide onder anderen de haan tegen den adelaar:

— — — — *Aquila Grifagna,*
Che per più devorar due becchi porta.

Na den vrede van Crespy in 1544 werd ALAMANNI als Fransch gezant aan den Keizer afgevaardigd, en hij deed bij zijne gehoorgeving eene hoogdravende aanspraak, in welke bijna iedere volzin met het woord *Aquila* begon. KAREL V luisterde zeer opmerkzaam, en antwoordde slechts, toen de redenaar geëindigd had: *Aquila Grifagna,* enz. De gezant liet zich nogtans daardoor niet van zijn stuk brengen, maar zeide vrijmoedig: „Deze woorden schreef ik als dichter, dien het vrij staat te liegen; maar thans spreek ik als gezant, die de waarheid zeggen moet; toenmaals was ik nog een onbezonnen jongeling; thans ben ik een bedachtzaam man.” Dit antwoord behaagde den Keizer, die, hem op den schouder kloppende, zijne vrijmoedigheid zeer prees. ALAMANNI genoot ook de gunst van HENRIK II, den opvolger van FRANS I, die hem ook tot verscheiden gezantschappen gebruikte. † te Amboise den 18 April 1556. Zijne gedichten zijn onder den titel *Opera Toscane* in 1532 te Lyon gedr.

ALAMBRADOS, eene secte in Portugal, als de Quakers in Engeland; eene soort van Illuminaten, die het onder de regering van Don MIGUEL zeker hard genoeg zullen hebben.

ALANEN, een Scythische volksstam, die in Tartarije omstreeks de rivier Tanaïs (de Don) en het Meotisch meer woonde.

ALARD VAN AMSTERDAM, dus genaamd, omdat hij aldaar in het laatst der XV eeuw geboren werd, was een geleerd kloostergeestelijke, die hevig op de zoogenaamde ketters van dien tijd gebeten was; vooral had hij het geladen op de Lutherschen, die hij in verzen en proza naar de hel zond. Hij schreef eenige geleerde verhandelingen, over den Doop, de Zonde, het Vagevuur, de Heiligen, enz. en was somwijlen op zijne manier geestig, tot zelfs in zijn grafschrift; hij begreep, namelijk, dat zijn naam ALARD zoo veel als *Alaarde* beduidde: weshalve men ook op zijne grafzerk te Leuven, waar hij † in 1544, las: *Tota tegit tellus, qui tellus tota vocatur.* = (FRANCISCUS), geboren te Brussel, in het begin der XVI eeuw, werd, door zijn' vader, een' ijverig' Katholijk, voor den geestelijken staat bestemd, Dominikaner monnik. Een Hamburger koopman hem hebbende hooren prediken, bezorgde hem in stilte eenige geschriften van LUTHER, waardoor ALARD begeerte kreeg dezen hervormer zelven te leeren kennen. Met de hulp van denzelfden koopman ontsnapte hij het klooster, en begaf zich naar Jena en Wittenberg. De dood van dezen vriend noodzaakte hem naar Brussel terug te keeren, om onderstand van zijn' vader te vragen, doch alvorens hij hem sprak, ontmoette hij bij de straat te Brussel zijne moeder, die hem vinnig doorstreek, zoodat hij der Inquisitie in handen viel, die vruchteloos hem zocht terug te brengen in den schoot der Kerk, die hij verlaten had; zijne hardnekkige weigering verbitterde zijne moeder dermate, dat zij aanbood het hout te bezorgen, om hem te verbranden. Hij werd ook ter dood veroordeeld; maar des nachts vóór de uitvoering van zijn vonnis bemerkte hij dat de maan scheen door eene scheur in den muur zijner gevangenis; door het uitligten van eenige steenen, maakte hij de opening zoo groot, dat hij er door kon. Zijne kleederen naar beneden geworpen en zijne deken aan strooken gescheurd hebbende, die hij aan elkander knoopte en aan eene ijzeren staaf vastmaakte, gleed hij langs deze strooken naar beneden, en ontkwam gelukkig. Hij verborg zich drie dagen zonder voedsel in een kreupelboschje, en hoorde de honden blaffen, die uitgezonden waren om hem op te zoeken. Hij kreeg hierop als bedelaar een stuk brood van een' voerman en vergunning om een eind wegs mede te rijden; hij stapte af in de nabijheid der woning zijner zuster, doch deze, even vroom en wreed als de moeder, wees hem de deur, zeggende: „Voort, ongelukkige! wilt gij ons met u verdoemen?” Haar man, die menschlievender en zoo bang voor de hel niet was, liet hem in veiligheid naar eene haven brengen, waar hij zich naar Emden inscheepte. Doch hij kwam te Antwerpen, toen de Hervormden aldaar openlijk hunnen godsdienst uitoefenden. Hier kwam zijn vader hem bezoeken, met het voornemen om hem tot het Roomsche geloof terug te brengen; maar in plaats van zijn oogmerk te bereiken, liet hij zich integendeel door zijn' zoon tot de Hervormden overhalen, en bleef bij hem tot de veranderde omstandigheden beiden noodzaakten Antwerpen te verlaten; zij weken naar Holstein, waar Koning CHRISTIAAN IV den vervolgden ALARD tot Predikant aanstelde te Wilster, waar hij in 1578 stierf. Hij heeft eenige schriften in het Latijn en in de landtaal nagelaten, in welke niemand tegenwoordig meer belang stelt.

ALARIK I, Koning der Gothen, diende eerst onder Keizer THEODOSIUS, en verwoestte toen het Romeinsche Rijk onder HONORIUS; hij belegerde Rome, doch liet zich door het betalen van eene zware brandschatting wegkoopen; hij kwam echter kort daarna terug, veroverde in 409 de stad, welke hij op eene verschrikkelijke wijze door zijne soldaten deed uitplunderen en verwoesten, behalve de kerken en kloosters, die hij uit geloofsijver ontzag. Hij wilde vervolgens ook Napels, Sicilië en een gedeelte van Afrika veroveren, maar † eensklaps te Cosenza aan eene beroerte in 411. = II, Koning der Visigothen, overweldiger van Spanje, regeerde sedert 484 over het schoonste gedeelte van Zuid-Frankrijk. Dit verdroot eindelijk CLOVIS, die hem beöorloogde en in den slag van Poitou in 507 eigenhandig om het leven bragt.

ALARM, Fr. *Alarme*, gerucht, geraas, wapengerucht. Zamenst. Alarmklok, Alarmtrompet, Alarmkreet, Alarmschot, e. m. a.

ALB. Verkorting van *Alba, Albina, Albinus.*

ALBA, oude benaming der stad Elvas in Portugal. = **BULGARICA**, Lat. benaming van Belgrado, ook *Alba Graeca* genaamd. = **DOCILIA**, oude benaming van het tegenwoordig Albizola, in de nabijheid van Genua. = **JULIA**, oude benaming van Weissenburg in Hongarije. = **LONGA**, eene oude en aanzienlijke stad in Latium, zoo men wil 30 jaren na het bouwen der stad Lavinium gegrondvest door ASCANIUS, den zoon van ÆNEAS, die hier een koningrijk stichtte. Uit den stam der Koningen van Alba waren ROMULUS en REMUS gesproten, die Rome ruim driehonderd jaren na Alba bouwden. Eindelijk had Alba geene Koningen meer, maar Dictators. Onder TULLIUS HOSTILIUS ontstond een oorlog tusschen beide steden, die door den kampstrijd der HORATIËN en CURIATIËN geëindigd werd.

Alba werd daarop verwoest en de inwoners, naar Rome verplaatst, werden sedert onder de Romeinsche burgers begrepen. = MALA, oude benaming van het tegenwoordig Aumale, in Frankrijk. = RIPA is het tegenwoordig Auberive. = SEBUSIANA, oude benaming van Stuhlweissenburg. = TERRA is tegenwoordig Aubeterre.

ALBA (FERDINAND VAN ALVAREZ VAN TOLEDO, Hertog van), gesproten uit een der aanzienlijkste Spaansche geslachten, werd geb. in 1508. Hij trad vroegtijdig in den krijgsdienst, diende in Italië, Hongarije en Afrika onder KAREL V, en werd Generaal der Spaansche legers in 1538. Hij behaalde eenige voordeelen op de frontieren van Frankrijk, in Navarre en in Catalonië. Aan het hoofd der Keizerlijke legers trok hij te veld tegen de Protestanten in Duitschland, won den slag van Mühlberg in 1547 tegen den Keurvorst van Saksen, en was voorzitter van den krijgsraad, die dezen vorst veroordeelde om onthalsd te worden. Na verscheiden andere veldtogten in Duitschland en Italië werd de Hertog van Alba door PHILIPS II benoemd tot Landvoogd der Nederlanden, waar de ingezetenen zich hadden begonnen te verzetten tegen de Spaansche dwingelandij. Hier speelde dit bloeddorstige monster zijne gruwelrol met onbepaald gezag; hij rigtte een' Raad van beroerte op, die alles ter dood veroordeelde wat voor denzelven gedaagd werd, en weldra den naam kreeg van bloedraad. Meer dan 100,000 ingezetenen verlieten het land, of schaarden zich onder de banier van den Prins van Oranje, dien KAREL V had aangesteld tot Stadhouder van Holland en Zeeland, en die een' openbaren oorlog aanving tegen den afschuwelijken Hertog, zonder in het eerst den Koning van Spanje de gehoorzaamheid op te zeggen. Een verschrikkelijke binnenlandsche oorlog ontstond; het bloed stroomde op de slagvelden en op de schavotten; het land werd ontvolkt en uitgeplunderd; de ijsselijkste gruwelen werden gepleegd door den Spaanschen moedwil en gebillijkt door den Hertog, het afgrijsselijkste monster, dat immer de aarde in eene menschelijke gedaante gedragen had. Zijne trotschheid evenaarde zijn' bloeddorst; van het veroverd geschut liet hij op het plein van het door hem gebouwde kasteel van Antwerpen zijn standbeeld oprigten, hetwelk echter terstond na zijn vertrek omvergesmeten en vernield werd; want meer tegenstand van de verdrukte Nederlanders ontmoetende dan hij verwacht had, verliet hij onder vervloekingen en verwenschingen der ingezetenen, van welke hij zich beroemde 18000 door beulshanden te hebben doen omkomen, de Nederlandsche gewesten. Kort na zijne terugkomst in Spanje viel hij bij PHILIPS II in ongenade, en werd gebannen; doch twee jaren daarna zond PHILIPS II hem met een leger naar Portugal, welk Rijk hij aan de Spaansche Kroon onderwierp. Zijn gehouden gedrag na het bezetten van Lissabon mishaagde nogtans den achterdochtigen Koning dermate, dat hij een regterlijk onderzoek beval, doch een' opstand in het leger vreezende, zag hij er van af; de Hertog stierf echter kort daarna in 1582; hij had zijn bloeddorstig leven tot 74 jaren gerekt, en veel roem als krijgsman verworven; doch zijne nagedachtenis is in de Nederlanden, met die van PHILIPS II, verfoeid en vervloekt als de twee snoodste schandvlekken der menschheid.

ALBANA, bijnaam van JUNO, naar haren tempel te Alba.

ALBANEZEN, eene secte, die in de VIII eeuw in Albanië ontstond; zij ontkende de erfzonde, de genoegzaamheid der sacramenten en den vrijen wil.

ALBANI (FRANCISCO), geb. te Bologna in 1578, was een leerling van CARRACHE en GUIDO RENI in de schilderkunst, en oefende zich vervolgens te Rome, waar hij de fraaije letteren ook niet verwaarloosde, wier invloed op de voortbrengselen zijner penseel niet te miskennen is. Hij huwde met eene zeer schoone Bologneesche vrouw, die hem twaalf even schoone kinderen baarde, in welke hij zijne modellen vond; doch alzoo hij ze aanhoudend voor zijne oogen had, hebben zijne beelden, ofschoon zeer bevallig, eene zekere eentoonigheid. † te Rome in 1660; hij leefde dus 82 jaren. Zijne schilderstukken zijn buitengemeen zeldzaam en duur; de voornaamste zijn door Fransche meesters gegraveerd. = (ALESSANDRO), geb. te Urbino in 1692, Kardinaal, Gezant aan het Hof van Weenen en Bibliothekaris van het Vatikaan, verrijkte zijn landgoed, *Villa Albani* genaamd, met standbeelden en schilderijen. Hij was een vriend en beschermer der lieden van letteren. Zijne historische en wetenschappelijke geschriften in het Lat. en Italiaansch zijn zeer geacht.

ALBANIA, Lat. benaming van Braid-Alban, eene Schotsche prov. Eertijds noemde men geheel Schotland Albania (*Albany*).

ALBANIË, Landschap in het westelijk gedeelte van Romelië, langs de kust van de Adriatische en de Ionische zee, eertijds een gedeelte van Macedonië; de inwoners hebben volkplantingen aan de Napelsche en Siciliaansche kusten verbreid, en zijn beroemd wegens hunnen krijgshaftigen en dapperen aard, waardoor zij ook nog het beste gedeelte der Turks. troepen uitmaken, en in den jongsten oorlog hunnen ouden roem in dit opzigt meermalen gehandhaafd hebben.

ALBANS (S.), de eerste martelaar om het Christelijk geloof in Britannië, werd onthoofd in 287.

ALBANUS, tegenw. benaming van de Riv. Cohen in Albanië. = (FRANCISCUS), Pastoor te S. Joachimsthal, in Bohemen, ging over tot de Luthersche Kerk, en schreef in het Hoogd. eene *Zergliedrung des Palsten, den einfältigen R. Catholischen Mönchs-Esel* en dergelijke theologische paskwillen. † in 1639. = LACUS, oude benaming van het meer van Castel Gandolfo, in Italië. = MONS, oude benaming van Montauban, in Frankrijk, Montalban, in Spanje, en Monte Albano in het koningrijk Napels.

ALBARIUM OPUS heet bij VITRUVIUS een muur, die met kalk bestreken of gewit wordt.

ALBAST, eene gipsachtige steensoort, die eenige overeenkomst heeft met het marmer, doch veel rachter, en om die reden ook niet zoo wel tegen de lucht en het water bestand is. Reeds de Ouden vervaardigden van albast vazen en beeldgroepen, waarvan verscheiden in de beroemde verzameling der *Villa Albani* gevonden werden. In de bouwkunst bezigt men het albast tot versiering van schoorsteenmantels, pilasters en beeldhouwwerk; voorts wordt het albast tot allerlei kleine voorwerpen verarbeid. Volgens DIOSCORIDES maakten de Ouden ook een geneeskundig gebruik van het albast.

ALBATROS, Lat. *Diomedea exulans*, stormvogel, is nog grooter dan de zwaan, en onthoudt zich tusschen de keerkringen; zijne vlengels beslaan in de vlugt eene ruimte van 12 tot 14 voeten, en zijn, gelijk de rug, donkerbruin met zwarte strepen; de borst en het onderlijf zijn grijs; de kop is wit en de bek vuil geel; de pooten en zwemvliezen zijn geelachtig-vleeschkleurig. De Albatros verheft zich in zijne vlugt zelden hooger dan 20 voeten boven de oppervlakte der zee, doch hij begeeft zich meer dan 500 mijlen ver van land, en aast op visschen en andere kleine zeedieren.

ALBEMARLE, Lat. *Alba mala*, Fr. *Aumale*, is eene kleine stad in Frankrijk, in het voorm. Normandië, met den titel van Hertogdom, die eerst door het Huis van Lotharingen en naderhand door de Hertogen van Nemours gevoerd werd. Ten tijde dat de Engelschen, die geheel Normandië veroverd hadden, eindelijk genoodzaakt werden de Fransche kust te verlaten, ging ook een aanzienlijk ingezeten dezer stad mede naar Engeland, waar hij den titel kreeg van Graaf van Aumale (Albemarle), en door den Koning met een landschap in Yorkshire, Holderness genaamd, beleend werd, op hetwelk hij dezen titel overbragt. Zie KEPPEL. Zie MONCK.

ALBERONI (GIULIO), geb. te Piacenza in 1664, was de zoon van een' tuinier, en bebouwde met zijn' vader het land tot zijn veertiende jaar, werd toen klokkeluider van de Cathedrale kerk te Piacenza en vervolgens geestelijke; de Bisschop maakte hem Hofmeester van zijn huis en Kanonik van zijne kerk. Hij volgde den Hertog van Vendôme naar Parijs, die hem medenam naar Spanje, waar eene hofdame hem den titel bezorgde van Agent des Hertogs van Parma aan het hof van Madrid. In deze hoedanigheid onderhandelde ALBERONI het huwelijk van PHILIPPUS V met ELIZABETH FARNESE, Prinses van Parma. De nieuwe Koningin, die alles op haren gemaal vermogt, deed ALBERONI benoemen tot Kardinaal, Grande van Spanje en eersten Minister. Hij wilde zich als een man van gewigt doen gelden in Europa, en sloot verbonden met PETER I, KAREL XII en ACHMET III, ten einde den vrede te vertragen tusschen den Keizer en de Porte, en daarentegen dien tusschen Rusland en Zweden te bevorderen, opdat KAREL XII gelegenheid mogt hebben om den Pretendent op den Engelschen troon te herstellen, en alzoo GEORGE I te beletten om Frankrijk te hulp te komen, waar de Kardinaal den Hertog van Orleans van het regentschap wilde ontzetten. Al deze aanslagen verdwenen in rook, en de trotsche Kardinaal werd in zijne ballingschap van geheel Europa bespot en verfoeid. In Genua liet de Paus INNOCENTIUS XIII hem in hechtenis nemen, als schuldig aan verstandhouding met de Turken, en een jaar lang bij de Jezuiten te Rome opsluiten. Na zijn ontslag zocht hij de kleine Republiek S. Marino te beroeren, doch het gelukte hem niet beter dan met magtige koningrijken. † in 1752. Het *Testament politique*, op zijn' naam uitgegeven, is klaarblijkelijk verdicht.

ALBERT, mansnaam, is eigenlijk eene inkorting van AALBERT, en deze spelling zelve eene verkorting van ADELBERT, als of men zeide *Adelbaard, edel van baard*. Men houdt den naam ALBERT gelijkbeduidend met ALBRECHT; doch dit is zoo niet; dezelve is eene inkorting van het oude ADELBRECHT, en beteekent *Adelbreker* (*Adelbrecher*). = (S.) zoon van GODEFROI III, Hertog van Lotharingen en Braband, en MARGARETA VAN LIMBURG, was Bisschop van Luik, en † als martelaar in de nabijheid van Rheims in 1192. De Aartshertog ALBERT schonk in 1613 het gebeente van dezen martelaar aan het klooster der Carmelieten te Brussel, hetwelk hij in 1607 had doen bouwen, en droeg het zelf op zijne schouders er heen. Toen JOSEPH II de kloosters in de Nederlanden wilde afschaffen, werden in 1783 deze H. Reliquiën overgebragt naar het klooster der Carmelieten van S. Denis, bij Parijs, waar zij vervolgens bij de Omwenteling verloren geraakt zijn. =, tijdgenoot van den voorgaanden, en ook een Heilige als hij, was gesproten uit een edel Italiaansch geslacht, en werd geboren te Castel di Gualteri, in Parma; in 1183 werd hij Bisschop van Vercelli, en in 1204 Patriarch van Jeruzalem; hij gaf den Carmelieten een' regel, en werd vermoord te S. Jan d'Acre, den 14 September 1214, terwijl hij eene processie hield. = I, Keizer van Duitschland, zoon van RUDOLPH VAN HABSBURG, werd geboren in 1248. Hij overwon zijn' mededinger ADOLPH VAN

NASSAU in den slag bij Spiers, in 1298, en doodde hem eigenhandig. Onder zijne regering maakte Zwitserland zich onafhankelijk van de Oostenrijksche heerschappij. Hij werd vermoord in 1308, toen hij den Rijn overtrok om den opstand der Zwitsers te dempen. = II, Hertog van Oostenrijk, vierde zoon van den vorigen, werd door de Zwitsers geslagen bij Morgarten, in 1315; † in 1358. = III, Hertog van Oostenrijk, zoon van den voorg., was een voorstander en beschermer der letteren, wetenschappen en kunsten, bevorderde den bloei der Hoogeschool te Weenen en † in 1395. = IV, bijgenaamd DE VROME, Hertog van Oostenrijk, zoon van den voorgaanden, deed eene pelgrimsreis naar het H. Land, en leefde bij zijne terugkomst somtijds als een kluizenaar en somtijds als monnik in een Karthuizerklooster onder den naam van broeder ALBERT. = V, als Hertog van Oostenrijk, en ALBERT II, als Keizer van Duitschland, was een zoon van den voorgaanden, doch lang zoo vroom niet; integendeel zocht hij de Pauselijke magt en de aanmatigingen der geestelijken te beperken. Duitschland had groote verwachting van dezen verstandigen en dapperen Keizer, doch hij had naauwelijks een jaar geregeerd, toen de roode loop hem den 27 October 1439 in het graf rukte. =, Aartshertog van Oostenrijk, zevende zoon van Keizer MAXIMILIAAN en MARIA VAN OOSTENRIJK, geboren in 1559, werd in 1577 door Paus GREGORIUS XIII tot Kardinaal, en door PHILIPS II tot Aartsbisschop van Toledo verheven; doch hij verliet den geestelijken staat in 1598, en huwde met ISABELLE CLARA EUGENIA, dochter van PHILIPS II, die hem de Nederlanden als huwelijksgoed aanbragt, waar hij weldra eene voorname rol op het oorlogstooneel speelde. Na het verlies van den slag bij Nieuwpoort tegen Prins MAURITS belegerde de Aartshertog Ostende, hetwelk, na eene belegering van drie jaren, drie maanden en drie dagen, zich overgaf op den 22 September 1604; doch hij bekwam slechts een' puinhoop, die onnoemelijke schatten en meer dan 100,000 menschen het leven gekost had. Van toen af werd de Aartshertog op vrede bedacht en sloot het twaalfjarig bestand in 1609; hij stierf kinderloos bij het eindigen van hetzelve, den 13 Julij 1621. =, bijgenaamd DE BEER, zoon van OTTO, Prins van Anhalt, was een gunsteling van Keizer KOENRAAD III, die hem omstreeks 1150 verhief tot Markgraaf en Keurvorst van Brandenburg. † 1168. Hij is de grondlegger van het Brandenburgsche Huis, hetwelk tegenwoordig in Pruissen regeert. =, Hertog van Saksen, Landvoogd van Friesland in 1494, onderscheidde zich door beleid en dapperheid onder den Keizer MAXIMILIAAN I. † in 1500. = VAN BEIJEREN, jongste zoon van Keizer LODEWIJK VAN BEIJEREN en MARGARETA VAN HENEGOUWEN, kwam met zijne moeder, die, na den dood van haren broeder WILLEM IV, door haren gemaal met de graafschappen Henegouwen, Holland en Zeeland beleend was, onder bepaling dat hun tweede zoon WILLEM haar zou opvolgen, in 1346 herwaarts; doch na hare inhuldiging door haren gemaal terugontboden zijnde, zond hij zijn' tweeden zoon als Stadhouder in hare plaats, die weldra nog bij het leven zijner moeder zich tot Graaf zocht te doen verklaren, hetwelk zijns vaders dood in 1347 hem gemakkelijk scheen te maken. Zij stond hem ook werkelijk de regering af in 1349 tegen eene jaarlijksche uitkeering; doch WILLEM V de betaling van dezelve weigerende, ontsloeg zijne moeder hem van het bewind, en nam de regering weder zelve op zich. Deze tweespalt tusschen moeder en zoon gaf aanleiding tot een' fellen binnenlandschen oorlog (zie HOEKSCHEN EN KABELJAAUWSCHEN), die geenszins eindigde met den dood van MARGARETA in 1355, schoon WILLEM V daardoor bij erfregt in het bezit kwam van een bewind, hetwelk hij zijner moeder met de wapens ontweldigd had, maar langer dan anderhalve eeuw voortwoedde. In 1357 werd WILLEM V krankzinnig, en bleef dertig jaren lang tot zijn' dood toe opgesloten. Daar Keizer LODEWIJK, en WILLEM zelf, bij kinderloos afsterven, zijn' broeder ALBERT tot zijn' opvolger bestemd had, scheen het, daar de krankzinnige Graaf bij zijne gemalin geene kinderen had, voegzaam ALBERT het bestuur der landen op te dragen, waarvan de wettige regering bij zijns broeders dood toch op hem verviel; maar dit vond tegenspraak bij degenen die beweerden dat WILLEMS gemalin het regentschap toekwam, die echter kleine genegenheid daartoe had, en van alle aanspraak daarop afstond. ALBERT werd derhalve Ruwaard, gelijk men toen zeide, dat is regent; doch het verdroot hem weldra onder aanhoudende tweespalt de regering op dien voet waar te nemen; hij zocht en vond eindelijk gelegenheid om zich tot werkelijken Graaf te doen huldigen in 1371. Hij regeerde nog 33 jaren als Graaf over Holland en Zeeland, onder voortdurende binnenlandsche oorlogen, in welke zelfs zijn zoon WILLEM, Graaf van Oostervant, tegen hem deel nam; daarbij had hij een' verderfelijken oorlog tegen de Friezen op den hals, die zijn eigen vermogen zoo wel als 's Lands geldmiddelen geheel en al uitputte; zijn Rentmeester, die in tien jaren geene rekening gedaan had, weigerde dit ronduit, toen hem die afgevraagd werd, en verklaarde den Graaf den oorlog, die eene zeer ernstige gedaante aannam; de vrede werd echter, na het storten van veel bloeds, bemiddeld, zonder dat den Rentmeester het doen van rekening verder gevergd werd. ALBERT stierf kort daarna, den 12 December 1404. Zijne nalatenschap was zoodanig met schulden bezwaard, dat zijne weduwe afstand van den boedel deed met de gewone ceremoniën van dien tijd. Zie HALMSCHIETEN. =, zoon van den Keurvorst van Brandenburg, was Aartsbisschop van Maagdenburg en Maintz tevens. Schoon het bekleeden van twee Aartsbisdommen door een' zelfden persoon zonder voorbeeld en ongeoorloofd was, keurde Paus LEO X dit echter goed, gaf hem het regt om aflaten te verkoopen, zond hem den Kardinaalshoed met een' gewijden degen en gelastte hem zich te verzetten tegen de hervorming, die dagelijks meer veld won. ALBERT was echter genoodzaakt den inwoners van Maagdenburg en Halberstadt de vrije uitoefening van den Lutherschen godsdienst toe te staan. Hij stichtte de Hoogeschool van Frankfort, en had eene bijzondere liefhebberij voor H. Reliquiën, van welke hij te Halle een geheel kabinet bezat, doch ze aldaar niet veilig achtende, omdat het volk den spot dreef met deze zonderlinge verzameling, deed hij dezelve naar Maintz vervoeren, na alvorens daarvan een' catalogus te hebben laten drukken met platen. † te Maintz in 1545. = DE GROOTE, eigenlijk ALBERT VAN BOLLSTÄDT, onder welken naam hij minder bekend is, geb. te Lauingen, in Zwaben, volgens eenigen in 1193, en volgens anderen in 1205, studeerde te Pavia, en werd in 1221 Dominikaner monnik. Hij onderwees de Aristotelische philosophie eerst te Parijs en vervolgens te Keulen. In 1260 werd hij Bisschop van Regensburg; doch drie jaren daarna leidde hij deze waardigheid neder, en begaf zich in een Dominikaner klooster te Keulen, waar hij in 1280 stierf, of, naar het volksbegrip van dien tijd, door den Duivel weggehaald werd, want hij was zoowel een toovenaar als de meesten zijner geleerde tijdgenooten, die zich op de proefondervindelijke natuurk. toeleiden. Als een staaltje van zijne tooverkunst verhaalde men dat hij op Drie-Koningendag den winter in den zomer veranderde, om WILLEM II, Graaf van Holland, dien hij ten eten verzocht had, des te beter te ontvangen; hij had namelijk door kunstwarmte voortgebragte bloemen en vruchten op tafel doen brengen. Door zulk eene tooverkunst, en zijne philosophische schriften, die in 1661 te Lyon in 21 dikke deelen in fol. gedrukt zijn, kreeg hij den naam van DEN GROOTEN (ALBERTUS MAGNUS). = (JEAN BAPTISTE), van Zwitsersche afkomst, geboren in 1771, trad bij de Omwenteling in Franschen dienst, en klom op tot den rang van Luitenant-generaal. Hij woonde alle veldtogten in Italië, Duitschland en Spanje bij, en eindelijk ook dien in Rusland, in welken hij wonderen van dapperheid deed. Na het herstel der BOURBONS in Frankrijk werd de Generaal ALBERT eerste Aide de camp van den Hertog van Orleans; doch na de gebeurtenissen van 1815 werd hij door NAPOLEON wederom aan het hoofd van een leger in den Elzas geplaatst. De Generaal ALBERT † in 1822 met den roem van een' der verdienstelijkste Fransche veldheeren.

ALBERTI (JOANNES), Predikant te Haarlem, en vervolgens Prof. in de Godgeleerdheid te Leyden, was geboren te Assen in 1698; en studeerde te Franeker. Hij schreef verscheiden philologische werken en † den 17 Aug. 1762. Hij had het eerste deel van het Woordenboek van HESYCHIUS in 1746 uitgegeven; RUHNKENIUS gaf het tweede deel in 1766 in het licht.

ALBERTINE AGNES, derde dochter van FREDRIK HENRIK, Prins van Oranje, werd geboren den 26 April 1634; den 2 Mei 1652 huwde zij te Kleef met WILLEM FREDRIK, Graaf van Nassau, Stadhouder van Friesland, uit welk huwelijk de tegenwoordige Koning der Nederlanden in de mannelijke linie regtstreeks afstamt. Deze voortreffelijke vorstin † den 28 Junij 1696 te Leeuwarden.

ALBERTOMA (ALBERTUS), geboren te Groningen den 23 November 1644, was achtervolgens Predikant te Appingadam, te Emden en te Groningen, waar hij † in 1720. Hij was een beroemd godgeleerde in zijn' tijd. =(ALBERTUS), zoon van den voorg., insgel. Predikant te Groningen, beoefende gemeenschappelijk met zijne echtgenoote ADELGUNDA ILBERI de dichtkunst; beider verzen zijn meer stichtelijk dan poëtisch.

ALBERUS (ERASMUS) studeerde onder LUTHER te Wittenberg, en was een ijverig aanhanger van dezen hervormer. Hij predikte en schreef op eene hevige wijze tegen de misbruiken der R. Kerk en het wangedrag der geestelijken; zijne luimige en bijtend-satyrische schriften hadden allerlei misselijke titels, naar den smaak van zijn' tijd. † den 5 Mei 1553.

ALBIFICATIE, Lat. *Albificatio*, witmaking, in de scheikunde bleeking der metalen, verzilvering van koper, enz.

ALBIGENZEN, dus noemde men eene secte, die in de XII eeuw in het landschap Albigeois, in Zuid-Frankrijk, ontstond. Zij verwierp het Pausselijk gezag, erkende den Bijbel alleen als geloofsregel en wilde het Christendom tot zijne oorspronkelijke eenvoudigheid terugbrengen. De aanhangers dezer secte werden op eene gruwelijke wijze vervolgd, inzonderheid door LODEWIJK VIII, Koning van Frankrijk; doch het was onmogelijk hen uit te roeijen. Een' geruimen tijd noemde men alle latere ketters, zonder onderscheid, Albigenzen of Waldenzen, tot den tijd der kerkhervorming in Duitschland, wanneer men in Frankrijk de Onroomschen Hugenoten begon te noemen.

ALBINA, eene aanzienlijke Romeinsche weduwe, was eene bijzondere vriendin van den H. HIERONYMUS, die haar de gewijde

schriften verklaarde, in het Christendom onderwees, en in zijne brieven met grooten lof van haar spreekt.

ALBINI (FRANZ JOSEPH, Vrijheer van) geboren te S. Goar in 1748, speelde eene gewigtige rol op het staatstooneel van Duitschland sedert de Fransche Omwenteling. In 1790 bevond hij zich in dienst van den Keurvorst van Maintz, die hem bij de verkiezing en krooning van Keizer LEOPOLD II naar Frankfort zond in de hoedanigheid van Rijksreferendaris; hij werd hierop Hofkanselier en Minister van den Keurvorst, en woonde ook in 1792 de verkiezing en krooning bij van FRANS II, die hem tot zijn' Geheimraad benoemde. Toen in 1793 de Pruissen Maintz heroverd hadden, bragt hij de Maintzische krijgsmagt op een' verbeterden voet. In 1797 bevond hij zich als Gezant op het Congres te Rastadt; in 1799 bragt ALBINI den eersten landstorm op de been, waaronder het Albinische vrijcorps zich voordeelig onderscheidde; hij zelf stelde zich als Generaal-veldtuigmeester aan het hoofd van deze 200,000 man sterke gewapende magt, dekte Frankfort, sloeg de Franschen en Polen bij Hüchst en Rödelheim, dreef hen met groot verlies tot in de vesting Maintz terug en beschermde gansch Frankenland een geheel jaar lang tegen den aandrang der Franschen. In 1800 rukte, na het opzeggen van den wapenstilstand door de Franschen, ALBINI met zijne legermagt over de Mainbrug, sloeg den Generaal DUMONCEAU, veroverde de krijgskas en bewerkstelligde, begunstigd door den nacht, een' voorzigtigen aftogt, en won daardoor met al zijne manschappen, zijn geschut, zijne bagaadje en zijn' trein een' aanmerkelijken voorsprong op AUGEREAU, wiens overmagt zijn naar evenredigheid klein legercorps gewis zou vernield hebben. Hij verloor daarom de Franschen niet uit het oog, en verontrustte hen aanhoudend, tot de vrede van Luneville gesloten werd. Toen in 1802 de Keurvorst gestorven was, zorgde hij te Regensburg voor het behoud van den Keurstaat en der waardigheid van Kanselier des Rijks; aan zijn beleid en onvermoeide pogingen was het ook te danken dat het Rijksdeputatiehoofdbesluit van 1803 tot grondslag van het Weener Congres en der Duitsche Bondsvergadering aangenomen werd. Toen de Presburger vrede een einde maakte aan de Duitsche Rijksregeling, nam ALBINI, ingevolge van den last zijns meesters, den Prins-primaat, bezit van Frankfort. In 1809, dit voor Regensburg zoo noodlottig jaar, bewees hij als Gouverneur dezer stad den burgers een' gewigtigen dienst, met hun van eene brandschatting van 600,000 Franken, die DAVOUST eischte, door zijne vermogende tusschenkomst te bevrijden. Naderhand werd ALBINI naar Hanau verplaatst, waar hij Minister van justitie, alsmede van binnenlandsche zaken en policie en Voorzitter van den Staatsraad was. De Keizer zoowel als de Prins-primaat gaven ALBINI bij aanhoudendheid de schitterendste bewijzen hunner tevredenheid met zijn bewind. In 1815 had FRANS II hem tot zijn' Presidiaalgezant bij de aanstaande Duitsche Bondsvergadering benoemd; doch zijne krachten namen eensklaps af, en de verdienstelijke man † te Dieburg den 9 Januarij 1816.

ALBINOS, een buitengemeen blank menschenras, met eene sneeuwwitte huid, witte haren en roode oogen; ook Kakkerlakken, Blafards en Witte Negers genaamd. Deze menschen zijn zeer zwak en leven niet lang.

ALBINUS, een wijsgeer, tijdgenoot van GALENUS, schreef een' *Εισαγωγη εις τους Πλατωνος διαλογους*, te vinden in FABRICII *Biblioth. Graeca*. = (DIDIUS CLODIUS SEPTIMIUS), veldheer der Rom. legers onder MARCUS AURELIUS en COMMODUS, deed bij den dood van PERTINAX in 193 gelijktijdig met SEPTIMIUS SEVERUS zich uitroepen tot Keizer. Beiden schenen in het eerst zich te zullen verdragen en het Rijk te deelen, doch zij geraakten weldra in oorlog; ALBINUS behaalde in het eerst eenige voordeelen, doch werd in 198 bij Lyon geslagen, en SEVERUS, die hem gevangen kreeg, liet hem onthoofden. = (BERNARD), of WEISS, gelijk zijn oorspronkelijke Duitsche geslachtnaam was, geboren te Dessau, den 7 Januarij 1653, studeerde te Leyden in de Geneeskunde, en was 22 jaren Professor te Frankfort; van daar werd hij in 1702 beroepen naar Leyden. † aldaar den 7 September 1721. = (BERNARD SIEGFRIED), zoon van den voorg., geb. te Frankfort in 1697, werd reeds in 1719 zijns vaders ambtgenoot aan de Leydsche Hoogeschool, welke hij vijftig jaren tot roem en luister verstrekte; † 9 Sept. 1770. Zijne ontleedkundige werken zijn zeer geächt. De Leydsche Akademie kocht tot een' hoogen prijs zijn geheel Europa door beroemd ontleedk. kabinet. = (CHRISTIAAN BERNARD), broeder van den vorigen, was Professor in de Genees- en Ontleedkunde te Utr. † in 1752.

ALBION, of *Britannia major*, noemden de Romeinen het tegenwoordige Engeland en Schotland, in onderscheiding van *Britannia minor*, waaronder zij het tegenwoordig Ierland verstonden. Eenigen leiden deze benaming af van *Albus*, wit, wegens de krijtgebergten op de Engelsche kust. = en **BERGION**, reuzen, zonen van NEPTUNUS, hadden de stoutheid, HERCULES aan te vallen, en wilden hem beletten de Rhône over te trekken. De held al zijne pijlen tegen hen verschoten hebbende, verdreef JUPITER door een' steenregen. Eene vlakte in Provence is werkelijk zeven of acht mijlen in het rond met keisteenen bedekt, die men zegt dat toen uit de lucht gevallen zijn.

ALBIS, oude benam. der Riv. de Elbe of Elve in Duitschland.

ALBIZZI, een aanzienlijk geslacht te Florence, hetwelk in rijkdom en invloed met de MEDICIS wedijverde. PIETRO, het hoofd van hetzelve, had een groot aandeel in de Florentijnsche onlusten van 1378. Gevangen en te regt gesteld, bleek zijne onschuld, en de regters weigerden zijn vonnis uit te spreken; maar het woest gepeupel eischte zijn' dood, en de edelmoedige burger, zich opofferende voor het behoud van zijn geslacht, en zelfs van zijne regters, ging gelaten ter dood in 1379.

ALBLASSERWAARD, eene bedijking van eene tamelijk groote uitgestrektheid in Zuid-Holland, tusschen de Rivieren de Lek en de Merwe; deze waard ontleent zijn' naam van het water de Alblas, en van dit water hebben wederom de dorpen Alblas en Alblasserdam hunne namen, die nevens eene menigte andere dorpen en heerlijkheden in dezen waard gelegen zijn. De ingedijkte landen van dezen waard liggen zeer laag, en moeten door watermolens aanhoudend boven water gehouden worden. De Alblasserwaard heeft op onderscheiden tijden zeer veel door dijkbreuken en overstroomingen geleden, voornamelijk in 1726, toen dezelve bijkans geheel onderliep. Hoewel niet zeer vruchtbaar, is dit oord toch tamelijk sterk bewoond door welbemiddelde ingezetenen. De opbrengst van den bodem is hennep en hoepwilligen.

ALBOINUS, Koning der Longobarden, volgde in 561 zijn' vader in de regering; hij was gehuwd met ROSAMUNDA, dochter van CUNIMUND, Koning der Gepiden, dien hij in den strijd gedood had. Hij liet uit diens schedel eene drinkschaal vervaardigen, en reikte die zijner gemalin, om, gelijk hij zeide, met haren vader te drinken; doch zij liet hem, uit wraak over deze afschuwelijke barbaarschheid, te Verona in 573 door gehuurde moordenaars om het leven brengen. Deze wraakoefening leverde den Italiaanschen Dichter ALFIERI de stof tot zijn treurspel *Rosamunda*.

ALBON (JAQUES D'), meer bekend onder den naam van Maarschalk DE S. ANDRÉ, verkreeg deze waardigheid in 1547; hij onderscheidde zich in de oorlogen van zijn' tijd tegen de Hugenoten, en had de hand in het verdrag van Château-Cambresis. Hij sneuvelde in den slag van Dreux in 1562.

ALBRANDSWAARD, eene hooge heerlijkheid in het land van Putten, tusschen Rhoon en Portugal, bevat, met Kijvelande, 25 huizen en 150 inwoners.

ALBRECHT, zie **ALBERT**.

ALBRECHTSBERGER (JOHANN GEORG), geboren in 1736, † den 3 Maart 1803, was Organist te Weenen en een zeer bekwaam Componist; hij telde den beroemden BEETHOVEN onder zijne leerlingen. Zijn onderwijs in de compositie is in 1790 te Leipzig gedrukt.

ALBRET (CHARLES D'), Connetable van Frankr., onder KAREL VI, verzuimde Harfleur te ontzetten, hetwelk, na eene belegering van twee maanden, door de Engelschen in 1415 stormenderhand werd ingenomen. D'ALBRET wilde de stad hernemen, die niet te houden was voor de Engelschen: zij boden aan alle veroorzaakte schade te herstellen en de stad te ruimen, mits men hun een' vrijen aftogt toestond naar Calais. Deze aanbieding, hoe redelijk, werd verworpen door den Connetable, die de Engelschen geheel wilde vernielen; en inderdaad was er, bij de overmagt der Franschen, aan het winnen van den slag niet te twijfelen; maar zij werden aangevoerd door onkundige officieren, die de ergste misslagen begingen. De Franschen werden in de maand October 1415 geslagen bij het dorp Azincourt. Onder de 12,000 gesneuvelden bevond zich ook de laatdunkende en onbekwame Connetable. = (JEANNE D'). Zie HENRIK IV.

ALBRUG (CRISPINUS VAN), onderteekenaar van het verbond der Edelen in 1566, gaf 200 guldens tot bevordering der gemeene zaak.

ALBUERA, een dorp in Spanje, vermaard door den slag, aldaar den 16 Mei 1811 voorgevallen tusschen de Franschen onder den Maarschalk SOULT en de vereenigde Spaansche, Portugesche en Engelsche legers. In dezen slag verloren de Franschen aan dooden en gekwetsten 8000, de Engelschen 4570, de Spanjaards 2000, maar de Portugezen geen enkel' man.

ALBUFERA, een meer in de Spaansche Prov. Valencia, 3 mijlen lang en eene mijl breed, van de zee door eene smalle zandige landtong afgescheiden, en door een gegraven kanaal met dezelve verbonden. Dit meer is zeer vischrijk, zoodat de opbrengst der visscherij jaarlijks over de 10,000 Piasters bedraagt. Naar dit meer kreeg de Fransche Maarschalk SUCHET, die den 9 Jan. 1812 Valencia bij capitulatie innam, den titel van Hertog van Albufera.

ALBULA, eerste naam van den Tyber. =, oude ben. van de Rivier de Aube, in Frankrijk. =, van de stad Aubusson.

ALBULÆ AQUÆ noemden de Rom. de baden van Tibur (Tivoli).

ALBUM, ook stambock genaamd, is een ingebonden boek van wit papier, waarin men zijne vrienden of reizigers eenige spreuken, dichtregelen of iets anders tot eene gedachtenis laat schrijven.

ALBUNA, eene Sibylle, die in de bosschen van Tibur als eene godheid vereerd en als een orakel geraadpleegd werd. Eenigen gelooven dat deze woudnymph INO was, de gemalin van ATHAMAS.

ALBUNEA, benaming van een gedeelte der bosschen van Tibur, aan ALBUNA toegewijd. HORATIUS noemt dit bosch *Tiburnilucus*.

ALBUQUERQUE (ALFONSO DE), onderkoning der Oost-Indiën, onder de regering van Don MANUEL, Koning van Portugal, werd geboren te Lissabon in 1452. Hij onderwierp achtervolgens Goa, de Malabaarsche kust, Ceylon, Malakka en andere Oost-Indische gewesten aan de Portugesche heerschappij, en veroverde Ormus, in den Perzischen zeeboezem. Hij was even zulk een braaf mensch als dapper held, en verdiende met regt den eernaam van een' groot' man, maar ondervond nogtans in ruime mate de ondankbaarheid der Koningen. † in 1515 op een schip in de haven van Goa. Zijne gedenkschriften zijn door zijn' zoon BLAS ALFONSO in 1576 in het licht gegeven. =, stad in Nieuw-Mexiko met 6000 inwoners, die niets bijzonder merkwaardigs heeft dan dat zij ter eere van den grooten Veldheer van dezen naam aldus genoemd is geworden.

ALBURACIS, oude benaming van de Riv. Ariége, in Frankrijk.

ALBUTIUS (TITUS), Epicurisch wijsgeer, ofschoon te Rome geboren, was zoodanig ingenomen met de Grieksche taal en zeden, dat hij niet meer als Romein wilde aangemerkt worden. Tot Propraetor van Sardinië aangesteld, verdreef hij de roovers van dit eiland, doch werd zelf roover: weshalve de Raad hem in ballingschap verzond. † te Athene.

ALBUZZA, een vlek, 9 Italiaansche mijlen van de stad Milaan, aan het *Lago Maggiore* gelegen.

ALBY, eene stad in Frankrijk, in het voormalig Languedoc, aan de Riv. de Tarn. Paus INNOCENTIUS XI verhief deze stad tot den zetel van een Aartsbisdom. De kerk van S. Cecilia is eene der schoonsten in geheel Frankrijk. De Albigenzen hebben van deze stad hunnen naam gekregen, dewijl zij door een in 1176 hier gehouden Concilie als ketters veroordeeld werden.

ALCAÇAR is een Arabisch woord, en beteekent *het Paleis;* zoodanig noemden de Mooren in Spanje bij uitstek groote gebouwen, hoedanig men er nog een met deze benaming in Toledo vindt, hetwelk KAREL V tot een Aartsbisschoppelijk paleis liet inrigten.

ALCÆUS, bijnaam, waarmede HERCULES werd vereerd, toen hij de bevelen van JUNO had uitgevoerd. =, geb. te Mitylene op het eiland Lesbos, was een beroemd lierdichter, tijdgenoot van SAPPHO en zelfs haar minnaar; maar zij begunstigde PHAON boven hem. ALCÆUS was een ijverig republikein, voer hevig uit tegen de tirannen PERIANDER en PITTACUS, betoonde zich dapper en vol heldenmoed in zijne gedichten, maar wierp in het veld de wapens weg, en nam schandelijk de vlugt, op het oogenblik dat het gevecht zou beginnen. Hij verwierf dus meer roem als dichter dan als soldaat, en bezong voornamelijk de goden, de liefde en den wijn, dien hij gewoonlijk noodig had, om in hooge verrukking te geraken. Zijne gedichten zijn slechts gedeeltelijk tot ons gekomen. † ruim 600 jaren vóór J. C. =, blijspeldichter, tijdgenoot van ARISTOPHANES, schreef tien blijspelen, die echter verloren zijn. = van Messene, leefde omstreeks de 145 Olympiade, en vervaardigde een dichtstuk op den slag, dien PHILIPPUS, Koning van Macedonië, in Thessalië tegen de Romeinen verloor.

ALCAFORADO (FRANCESCO), een Portugees uit het gevolg van Don HENRICO, Infant van Portugal, ten tijde der ontdekking van het eiland Madeira, schreef een uitvoerig en naauwkeurig verhaal van deze ontdekking.

ALCAICUM, dus noemt men in de Grieksche en Latijnsche dichtkunst zekere voetmaat, waarvan de uitvinding aan ALCÆUS wordt toegeschreven. Het is zeer moeijelijk, maar echter niet onmogelijk dezelve in Nederduitsche gedichten te volgen; bij voorb. A. VAN DER WOORDT, *Ged.* bl. 14:

Hij haat de hef des volks; en de woelingen
Des wuften hoops beschouwt hij met derenis;
Hij ziet steeds uit zijn hoogheid neder
Op den verachtlijken trots der grooten.

ALCALA DE HENARES, eene stad in de Spaansche provincie Toledo, aan de Henares, met 1600 huizen en naauwelijks 4500 inw. Ten tijde van den verdienstelijken Kardinaal XIMENEZ, Aartsbisschop van Toledo, die hier eene hoogeschool oprigtte en eene boekdrukkerij aanleide, telde zij 60,000 inw. Deze stad is tegenwoordig deerlijk in verval; geen openbaar of bijzonder gebouw is wel onderhouden dan alleen de 27 kloosters, en niemand leeft er onbekrompen dan de monniken. Men wil dat CERVANTES in deze stad geb. is.

ALCALDE is in Spanje de naam van een' Magistraatspersoon, omtrent van denzelfden rang als bij ons een Baljuw, Schout of plattelands Burgemeester.

ALCALI, zie ALKALI.

ALCALINUM, zie ALKALINUM.

ALCALISATIE, zie ALKALISATIE.

ALCAMENES, negende Koning van Sparte, omstreeks 750 jaren vóór J. C., regeerde 37 jaren en voerde een' bloedigen oorlog met de Messeniërs. De Heloten verwekten een' opstand onder zijne regering. =, beroemd Beeldhouwer, leerling van PHIDIAS, beitelde de standbeeld. van VENUS APHRODITE, JUNO, VULCANUS en eenige anderen.

ALCANTARA, eene stad in Spaansch Estramadura, aan den Taag, over welken eene fraaije steenen brug ligt van 650 voeten lang, door de Romeinen gebouwd, en waarop in het midden een triomfboog staat ter eere van TRAJANUS. De stad is door de Mooren met muren omringd, in welke torens gebouwd zijn. Zij heeft twee kerken en 15 kloosters; het grootste gedeelte der 3000 inwoners zijn monniken of geestelijken. Naar deze stad voert eene oude Spaansche Ridderorde haren naam; de leden van dezelve werden eertijds Ridders van den Pereboom genaamd; de orde bestond reeds in 1170, zij werd in de XIII eeuw met die van Calatrava vereenigd, en bekwam Alcantara tot haren zetel. De Grootmeester Don JUAN DE ZUNIGA gaf in 1494 het Grootmeesterschap aan Koning FERDINAND over, hetwelk met dat der orde van Santiago en Calatrava sedert door Paus ADRIANUS V bestendig met de Spaansche Kroon verknocht werd. In 1540 kregen de Ridders van Paus INNOCENTIUS VIII verlof om te trouwen.

ALCAOUS was de zoon van PERSEUS en de vader van AMPHITRYON.

ALCARAZAS noemt men in Spanje zekere vazen van ligte gebakken aarde, waardoor het daarin gegoten water om zoo te zeggen langzaam heen zweet, en in de hitte de vertrekken, waarin deze vazen geplaatst zijn, ongemeen verfrischt, alzoo het doorgetrokken water van de buitenzijde gedurig verdampt, tot dat de vaas ledig is. Het water in dezelve wordt koeler naarmate hetzelve zakt, en levert een' verfrisschenden drank.

ALCATHEËN waren geheimzinnige feest. ter eere van ALCATHOUS.

ALCATHOUS, zoon van PELOPS, verdacht van deel te hebben aan het vermoorden van zijn' broeder CHRYSIPPUS, vlugtte naar Megara en doodde onder weg op den berg Citheron een' leeuw, die den zoon des Konings verscheurd had. Tot belooning verkreeg hij de eenige dochter des Konings ter vrouw, en volgde zijn' schoonvader op den troon. Het ongeluk vervolgde hem nogtans in zijne kinderen; zijn oudste zoon ECHEPOLIS werd door een wild zwijn verscheurd, en toen de andere CALLIPOLIDES hem deze treurige tijding bragt, ontstelde hij zoodanig, dat hij den ongeluksbode met een stuk hout, dat hij juist in de hand had, de hersenen insloeg; zijne dochter stierf als maagd, en hij zelf krankzinnig.

ALCESTIS, eene dochter van PELIAS, was de gemalin van ADMETUS, voor wien zij vrijwillig stierf, om hem van den dood te redden. Zie ADMETUS.

ALCETAS, Koning van Epirus, werd door zijne onderdanen verdreven, doch op den troon hersteld door DIONYS, Koning van Syracuse; de Epiroten outsloegen zich hierop van hem door een einde te maken aan zijn leven 312 jaren vóór J. C.

ALCEUS, grootvader van HERCULES, die naar hem ook ALCIDES genoemd wordt. =, zoon van HERCULES, was de eerste der HERACLIDEN.

ALCHYMIE, hoogere scheikunde, onderzoek naar den steen der wijzen, de levenstinctuur, goudmakerij en zoodanige bemoeijingen, die de gewone scheikunde (*Chymie*) als beuzelachtig en buitensporig, geene aandacht waardig keurt. Zie ALCHYMIST.

ALCHYMIST. Dit woord is van Arabischen oorsprong, en eigenlijk hetzelfde als chymist, waardoor wij een' scheikundige verstaan; het voorzetsel *al* is zoo veel als ons bepalend lidwoord *de:* dus letterlijk *de chymist;* maar wij verstaan door Alchymist een' goudmaker, of iemand die zich verbeeldt of voorgeeft dat hij lood of tin in goud veranderen kan, waaraan niemand van eenig gezond oordeel geloof meer slaat.

ALCIATI (ANDREA), geboren te Milaan, den 8 Mei 1492, werd in 1521 Prof. te Avignon; hij zette zich te Milaan neder, maar de afgunst der Italiaansche geleerden noodzaakte hem naar Frankrijk te wijken. FRANS I plaatste hem aan de Hoogeschool te Bourges; doch de Hertog FRANCISCO SFORZA noodigde hem wederom naar Italië. Hij was achtervolgens Prof. te Pavia, Bologna en Ferrare. † den 12 Januarij 1550. Hij was een beroemd regtsgeleerde; zijne werken zijn nog in achting, daaronder bevindt zich ook eene verzameling van zeer zinrijke *Emblemata*, die in onderscheiden talen overgezet zijn. = (FRANCISCO), neef van den voorg., mede te Milaan den 1 Febr. 1522 geb., was insgelijks Prof. in de regtsgeleerdheid te Pavia en een zeer geleerd man. Paus URBANUS IV maakte hem Kardinaal. † te Rome den 17 Feb. 1580. = (GIOVANNI PAOLO), uit hetzelfde geslacht, bloeide in het midden der XVI eeuw; hij was in den krijgsdienst, maar verliet zijn vaderland, omhelsde te Geneve de hervormde geloofsleer, doch aldaar als een Sociniaan vervolgd wordende, week hij naar Polen, en † te Dantzig in 1565. = (TERENTIUS), geboren te Rome in 1570, was een geleerd Jezuit, die op bevel van Paus URBANUS VIII de Hist. van het Concilie van Trente, van FRA PAOLO SARPI, wederleggen, en daarvoor den Kardinaalshoed bekomen zou; † echter den 12 Nov. 1651. De Kardinaal PALAVICINI nam toen dit werk op zich, en bediende zich van de stukken, die ALCIATI daartoe verzameld had.

ALCIBIADES, zoon van CLINIAS, en neef van PERICLES, werd te Athene 450 jaren vóór J. C. geb. Hij genoot eene uitstekende opvoeding; SOCRATES was zijn vriend en voornaamste leermeester. ALCIBIADES bezat, bij de voordeelen van eene hooge geboorte en groote rijkdommen, eene uitstekende schoonheid, een voortreffelijk verstand, buitengemeene bekwaamheden en alle voordeelen, die ooit een' sterveling ten deel kunnen vallen, maar daarbij ook alle deug-

den en ondeugden tevens, die men slechts bedenken kan; want in zijn karakter vereenigden zich alle karakters in de hoogste volkomenheid, zoodat men in hem het ideaal van deugd en ondeugd, van edelmoedigheid en snoodheid, en alle mogelijke goede en slechte hoedanigheden verwezenlijkt aantrof. Hetzij hij handelde uit ligtzinnigheid of met overleg, alles gelukte hem; in den Peloponnesischen oorlog gaf hij bewijzen van uitstekende dapperheid en roekelooze baldadigheid; hij liet geene gelegenheid voorbijgaan om zich te onderscheiden; hij was wijsgeer, redenaar, held, wellustige, ligtmis, speler, spotter met de goden, ja al wat hij wilde zijn; hij behaalde overwinningen in zee- en veldslagen en prijzen bij de Olympische spelen, veroverde steden en vrouwenharten met hetzelfde gemak. Dat hij eene gewigtige rol speelde op het Grieksche staats- en krijgstooneel spreekt van zelf. Uit Athene gebannen, waar hij in dartele weelde en overdaad geleefd had, week hij naar Sparte, schikte zich geheel en al naar de Spartaansche zeden, en bestreed met de Spartanen de Atheners even zoo dapper als hij dezen eerst tegen genen verdedigd had. Toen de afgunst der Spartaansche veldheeren echter gevaarlijk voor hem begon te worden, zocht hij eene schuilplaats bij de Perzen. Door de Atheners teruggeroepen, behaalde hij aan het hoofd des legers wederom eenige voordeelen op de Spartanen; doch andermaal bij zijne medeburgers in ongunst geraakt, week hij naar Phrygië op het grondgebied van den Perzischen satraap PHARNABAZES; deze liet zich door den Spartaanschen veldheer LYSANDER, zoowel als door de 30 tirannen van Athene, bewegen, om den voor beide partijen even zeer geduchten ALCIBIADES uit den weg te ruimen; hij liet dienvolgens zijne woning door moordenaars bezetten, die, te lafhartig om naar binnen te dringen, het huis in den brand staken. ALCIBIADES sprong met het zwaard in de vuist door de vlammen, verdreef een goed deel der moordenaars, maar viel eindelijk door de menigte der pijlen, die zij van verre op hem afschoten. Hij was naauwelijks 40 jaren oud. Zijn karakter is meesterlijk geschilderd door MEISZNER, in den historischen Roman, die ALCIBIADES handelend voorstelt.

ALCIDAMAS geb. te Elea, ruim 400 jaren vóór J. C., was een sophist en redenaar, leerling van GORGIAS, dien hij wilde overtreffen door een' winderigen en opgepronkten stijl. Twee zijner redevoeringen zijn nog voorhanden, die somtijds bij eenige andere gedrukt voorkomen.

ALCIDAMIDAS was een veldheer der Messeniërs, die, na de verovering van Ithome door de Spartanen, eene volkplanting naar Rhegium geleidde, omstreeks 723 jaren vóór J. C.

ALCIDES was de eerste naam van HERCULES, naar zijn' grootvader ALCEUS, dien hij echter als bijnaam naderhand behield.

ALCIMEDA was de gemalin van ÆSON en moeder van JASON.

ALCIMENES, zoon van JASON en MEDEA, tweelingbroeder van THESSALUS. MEDEA doodde hem met haren derden zoon TISANDER, om zich op JASON te wreken.

ALCINOUS, Koning der Pheaciërs, op het eiland Corcyra, tegenwoordig Corfu, ontving ULYSSES, toen hij, schipbreuk geleden hebbende, aan deze kust geworpen werd. HOMERUS roemt de schoonheid zijner tuinen en den rijkdom zijner onderdanen. =, een Platonisch wijsgeer uit de II eeuw, heeft eene inleiding tot de Platonische philosophie geschreven, van welke in 1469 te Rome eene Lat. vertaling in het licht kwam; eene betere, door den beroemden FICINUS vervaardigd, verscheen te Venetië in 1497; de beste uitgave is die van DAN. HEINSIUS, in 1614 te Leyden gedrukt.

ALCIPHRON, een Grieksche sophist, die ten tijde van ALEXANDER DEN GROOTEN bloeide, schreef 116 brieven over allerlei gewoonten en gebruiken in Griekenland, die in 1715 door S. BERGLER met geleerde aanteekeningen zijn uitgegeven. = van Magnesia, een tijdgenoot van den vorigen, wordt somwijlen, ten onregte, met dezen voor denzelfden persoon gehouden.

ALCIPPE, dochter van MARS, werd geschaakt door HALYRRHOTIUS, zoon van NEPTUNUS; MARS bragt den schaker om het leven, en werd door NEPTUNUS daarover gedagvaard voor een' raad van twaalf Goden. De plaats, waar deze teregtzitting werd gehouden, kreeg naderhand den naam van Areopagus.

ALCIPPUS, een Spartaan, beschuldigd zijnde van een' aanslag tegen de veiligheid van den Staat, werd tot ballingschap verwezen; doch zijne vrouw DEMOCRITA, geen verlof kunnende bekomen om met hare beide dochters hem te volgen, stak den tempel in den brand, op een' tijd dat het volk aldaar vergaderd was om een feest te vieren, en bragt zich toen met hare dochters om het leven.

ALCITHOÉ, eene der dochters van MINEUS, den spot gedreven hebbende met de feesten van BACCHUS, en met hare zusters zich bezig houdende met weven gedurende de orgiën, werden zij in vledermuizen en hare weefsels in wijnloof en klimopbladen veranderd.

ALCMENE, zie **ALKMENE**.

ALCOHOL, zie **ALKOHOL**.

ALCORAN, zie **KORAN**.

ALCOVE, zie **ALKOVE**.

ALCUDIA, eene kleine versterkte stad in het noordelijk gedeelte van het eiland Majorca. Naar een vlek van dezen naam in Spanje tusschen de steden Valencia en Xativa kreeg de beruchte Prins de la Paz den titel van Hertog van Alcudia. Zie GODOI (MANUEL).

ALCUINUS (FLACCUS ALBINUS), een Engelsch geestelijke, werd door KAREL DEN GROOTEN naar Frankrijk ontboden, waar hij verscheiden scholen stichtte; hij deed wat hij kon in dezen donkeren tijd van onwetendheid en barbaarschheid, om de beschaving voor te bereiden door het aanmoedigen van het beoefenen der wetenschappen; KAREL DE GROOTE was zelf zijn leerling, en gebruikte hem in verscheiden gewigtige zaken. † in 804. Zijne geschriften, meest van wijsgeerigen en historischen inhoud, zijn in 1617 te Parijs en nogmaals in 1777 te Regensburg in 4 deelen fol. gedrukt.

ALCYON, een Reus; broeder van PORPHYRION, die HERCULES bestreed, werd door dezen eindelijk overwonnen en gedood. Zijne zeven dochters wierpen zich uit droefheid in de zee, waar zij in ijsvogels veranderd werden.

ALCYONÉ, dochter van ÆOLUS, vernam in een' droom dat haar gemaal CEÏX, zoon van LUCIFER, op zijne tehuisreis schipbreuk geleden had en verdronken was. Zij stierf hierop van droefheid, toen het lijk van CEÏX werkelijk kwam aanspoelen. Beider ligchamen werden, volgens de fabelleer, in ijsvogels veranderd.

ALCYONIUM, een voortbrengsel der zee, dat men langen tijd onder de planten gerangschikt heeft; maar eindelijk bevond de Fransche natuurkundige PEYSSONNEL dat het Alcyonium gevormd wordt door zeeïnsecten, die veel overeenkomst hebben met de Polypen. Men heeft deze benaming er aan gegeven, omdat de gedaante veel overeenkomst heeft met de ijsvogelnesten.

ALCYONIUS (PETRUS), een geleerd Venetiaan, was Corrector op de drukkerij van ALDUS MANUTIUS, en werd in 1521 Professor in de Grieksche taal te Florence. Hij werd om zijne geleerdheid zeer begunstigd door Paus CLEMENS VII. Men betigtte hem dat hij het eenige handschrift dat er bestond van CICERO, *de Gloria*, in het vuur wierp, na daaruit afgeschreven te hebben wat hem aanstond, dat hij naderhand voor zijn eigen werk uitgaf; doch het ongegronde en zelfs onwaarschijnlijke van deze beschuldiging is overtuigend aangetoond geworden. † in 1527.

ALDANA (FRANCISCO), een Spaansch geleerde en dichter, verzelde SEBASTIAAN, Koning van Portugal, op zijn' togt naar Afrika, en sneuvelde in den slag van Alcazar in 1578. Zijne werken zijn in 1593 te Madrid gedrukt.

ALDEBARAN, eene roodachtige ster van de eerste grootte in het sterrebeeld van den Stier; ook het oog van den Stier genaamd.

ALDEGONDE (S.) geb. omstreeks 630 in Henegouwen van aanzienl. ouders, werd non te Maastricht, en stichtte zelf een klooster te Maubeuge, waar zij in 684 in den reuk van heiligheid stierf. = (ÆGIDIUS VAN S.), een Jezuit van Douai, † den 9 Oct. 1657, vertaalde het Leven der H. Maagden uit het Vlaamsch in het Latijn, en vermeerderde deze stichtelijke verzameling met de levensbijzonderheden der vrome meisjes van zijne kennis. Hij was een ijverig biechtvader en schrander casuist, die zijner orde eer aandeed. = (JAN VAN S.), Heer van Tholouse, onderteekende het verbond der Edelen in 1566. = Zie MARNIX.

ALDEGRAAF (HENRIK), ook ALBERT VAN WESTPHALEN genaamd, geb. te Soest in 1502, was een leerling van ALBERT DURER, en behoort onder de beste schilders en graveurs der XVI eeuw. Zijn gegraveerd werk bestaat uit 590 bladen, en komt zelden geheel compleet voor. Hij sneed ook in hout. † in 1568.

ALDERMAN, uit het Angelsaksisch afkomstig, in het Hoogd. zoo veel als *Alter Mann* (oud man). Te Londen voeren 26 personen, die met den Lord-major een kiescollegie uitmaken, dezen titel.

AL-DJIBAL is de Perzische naam van Kurdistan.

ALDOBRANDINI, een aanzienlijk Italiaansch geslacht, hetwelk verscheiden vermaarde mannen heeft opgeleverd. = (SILVESTRO), geb. te Florence in 1500, † te Rome in 1558, was Prof. in de Regtsgeleerdheid, te Pisa, en werd door de MEDICIS gebannen. = (TOMASO), zoon van den voorg. en broeder van Paus CLEMENS VIII, vertaalde de levens der Wijsgeeren van DIOGENES LAERTIUS, en schreef eene commentarie op de verh. van ARISTOTELES, *over het gehoor*, gedr. te Rome in 1594. = (GIOVANNI), broeder van den voorg., was Bisschop van Imola en een bekwaam staatsman. † in 1573. = (IPPOLITO), was Paus onder den naam van CLEMENS VIII. In zijn' tijd werd omstreeks *Maria Maggiore* op de plaats waar de tuinen van MECÆNAS geweest waren, een antiek schilderstuk ontdekt, en naar de *Villa Aldobrandini* overgebragt, van welke hetzelve meer dan 200 jaren lang het voornaamste sieraad heeft uitgemaakt, en nog in de kunstwereld onder den naam van „Aldobrandinische Bruiloft" bekend is. De oudheidkenner BÖTTIGER heeft in 1811 te Dresden eene uitvoerige verhandeling daarover in het licht gegeven. = (CINTHIO) was een goed Italiaansch dichter. = (GIUSEPPE) was een beroemd Componist en Kapelm. van den Hertog van Mantua in de XVII eeuw.

ALDROVANDUS (ULYSSES), geboren in 1527 te Bologna, waar hij Prof. in de Geneesk. was, besteedde bijna zijn geheele leven en vermogen met het bijeenzamelen der bouwstoffen tot zijne groote Natuurlijke Historie, die uit 13 zware foliboekdeelen bestaat; hij zelf heeft er slechts 4 van in het licht gegeven. † arm en blind in het

hospitaal te Bologna, den 4 Mei 1604. Hij maakte deze stad erfgenaam van zijn kabinet, onder voorwaarde dat zij zijne handschriften zou laten drukken, waaraan zij voldaan heeft. Zijn kabinet werd met groote kosten onderhouden, tot hetzelve in later' tijd door de Franschen weggenomen is, om daarmede het Museum van Natuurlijke Historie te Parijs te completeren. Behalve zijn gem. groot werk, heeft hij ook geschreven *L'Antichita di Roma* en eene lofrede op den arend en de gans.

ALDUS MANUTIUS, of eigenlijk Aldo Pio Manuzio, geb. te Bassiano in 1447, studeerde te Rome, leerde het Grieksch van den beroemden Grabini, en vormde het ontwerp van eene boekdrukkerij, bestemd om alle klassieke schrijvers te drukken. Ondersteund door aanzienlijke geleerden, zette hij zich te Venetië neder, en zijne drukkerij werd weldra de beroemdste van geheel Europa. De oorlog hem genoodzaakt hebbende Venetie te verlaten, werd zijne drukkerij in 1508 geplunderd, en hij zelf gevangen. In vrijheid gesteld, hervatte hij zijne werkzaamheden in het volgende jaar, maar de geleden verliezen stelden hem buiten staat om groote ondernemingen te doen, en zijne drukkerij kwijnde tot in 1512, wanneer hij met zijn' schoonvader eene compagnieschap aanging, die dezelve wederom tot den ouden luister bragt; doch hij smaakte dit genoegen niet lang, want hij † reeds in 1515. De beroemde Boekdrukker Aldus is even beroemd als Geleerde, en heeft verscheiden meest philologische werken geschreven; hij was ook de eerste, die de oude schrijvers in kleiner formaat drukte dan folio, gelijk tot hiertoe gebruikelijk was. Na ruim drie eeuwen worden zijne uitgaven nog zeer gezocht en duur betaald, niet zoo zeer om de zeldzaamheid, maar om de naauwkeurigheid, duidelijkheid en netheid van den druk. Zijn zoon en kleinzoon handhaafden op eene luisterrijke wijze den roem der Aldinische drukkerij, en overtroffen den vader en grootvader tevens in geleerdheid. De drukkerij werd in 1561 op bevel van Paus Paulus IV van Venetië naar Rome vervoerd, en op het Kapitool geplaatst, om de kerkvaders te drukken; doch na den dood van den Paus kon Manutius geene betaling krijgen, en keerde arm naar Venetië terug. Hij liet zich echter door Paus Gregorius XIII overhalen, om te Rome het werk te hervatten; doch hij † aldaar in 1574. Zijn zoon, naar zijn' grootvader, ook Aldus genaamd, schreef en gaf reeds met zijn elfde jaar geleerde werken in het licht. Hij was Boekdrukker, Professor en Directeur der Vatikaansche drukkerij. † in 1597. Zie wegens dit doorluchtig boekdrukkersgeslacht A. A. Renouard, *Hist. des trois Aldes et de leurs éditions*, Paris 1826.

A. L. E. Verk. van *Arbitrium litis examinandae.*

ALE, eene soort van bier, hetwelk zonder hop gebrouwen wordt en in Engeland een zeer gewone drank is.

ALEA, bijnaam van Minerva, naar een' tempel, haar ter eere gebouwd door Aleus, Koning van Arcadië. =, mede een bijnaam van Juno, aan wie Adrastus een' tempel wijdde te Sicyone, toen hij, genoodzaakt voor zijn' broeder te vlugten, aldaar eene schuilplaats vond en Koning werd. *Alea* is afgeleid van *αλειν*, vlugten, zwerven.

ALEANDER (Hieronymus), geb. te La Mothe, op de grenzen van Frioul, den 13 Feb. 1480, leide zich toe op de schoolgeleerdheid van zijn' tijd, en leerde het Hebreeuwsch van een' Spaanschen Jood, dien hij tot het Christendom bekeerde. Aleander studeerde in de Godgeleerdheid, de Geneeskunde, en, gelijk dit in dien tijd behoorde, in de Astrologie. In 1508 werd hij door Lodewijk XII naar Parijs beroepen, om aldaar de fraaije letteren te onderwijzen. In 1514 begaf hij zich naar Luik, waar de Bisschop hem Secretaris, Kanselier en Kanonik der cathedrale kerk maakte; naar Rome gezonden, stelde Paus Leo X hem aan tot Bibliothekaris van het Vatikaan, en zond hem als Nuncius naar Duitschland, waar hij op den rijksdag te Worms drie uren lang hevig tegen Luthers leer uitvoer. Men zocht hem te bewegen, om tegen Luther zelven te disputeren; doch daartoe had hij weinig lust, en vond het gemakkelijker Luthers schriften te laten verbranden dan ze te wederleggen, en raadzamer het banvonnis tegen hem op te stellen dan met hem te zintwisten. Paus Clemens VII maakte hem in 1524 Aartsbiss. van Brindisi, en het volgende jaar bevond hij zich als Nuncius bij Frans I, met wien hij in den slag van Pavia gevangen, doch eerlang weder losgelaten werd. Dezelfde Paus zond hem in 1531 naar Duitschland en vervolgens naar Venetië, van waar Paulus III hem in 1534 terugontbood, en hem Kardinaal maakte. Hij was zoo bezorgd voor zijne gezondheid, dat hij, door het overmatig gebruik van geneesmiddelen buiten noodzakelijkheid, zijn' dood bespoedigde, die den 1 Feb. 1542 plaats had. Zijn neef en naamgenoot, zijns broeders kleinzoon, was oudheidkenner, dichter en regtsgeleerde; als gunsteling van den Kardinaal Bandini geraakte hij in groot aanzien, en verzelde in 1625 den Kardinaal Barbarini als Secretaris naar Frankrijk. † te Rome in 1631. Zijne geschriften zijn meest te Venetië gedrukt.

ALECTO, eene der Furiën of Eumeniden, was eene dochter van den Acheron; zij wordt afzigtelijk voorgesteld, met slangen in de haren en eene toorts in de hand.

ALECTORIëN, zekere spelen te Athene en te Pergamus, ter gedachtenis dat Themistocles, ten oorlog gaande tegen de Perzen, twee hanen liet vechten, om zijne soldaten tot dapperheid aan te moedigen. *Αλεκτρυων* heet in het Grieksch een haan.

ALECTRYO, gunsteling van Mars en vertrouweling zijner minnarijen met Venus, werd in een' haan veranderd, omdat hij, op de wacht gesteld, de beide gelieven door Phoebus had laten verrassen. Dit is, volgens de fabelleer, de reden, dat deze vogel altijd kraait bij het aanbreken van den dag.

ALECTRYOMANTIE, Gr.-Lat. *Alectryomantia*, heette bij de Ouden eene zeer gebruikelijke wijze om toekomende dingen te vernemen door middel van een' haan. Men trok namelijk op den grond een' cirkel, dien men in 24 gelijke vakken afdeelde, in ieder van welke men eene letter van het gewone alphabeth schreef en daarbij eene graankorrel leide; dan zette men een' haan in dezen kring, en gaf naauwkeurig acht van welke letter hij de korrels wegpikte: waaruit men dan een woord zamenspelde, dat tot antwoord dienen moest op hetgene men verlangde te weten. Deze hanenwigchelarij had nog plaats in het laatst der IV eeuw. Toen Keizer Valens gestorven was, plaatsten Libanius en Jamblichus een' haan in den voorzeggenden kring, om te vernemen wie hem zou opvolgen. De haan pikte de korrels weg van de letters T. H. E. O. D. maar nu was men nog even wijs: men wist niet of het Theodorus, Theodatus, Theodisius of Theodulus zijn zou; maar de haan had het toch in alle geval geraden, want het was Theodosius, die in 379 Keizer werd.

ALECTUM, oude benaming van Dundee, in Schotland.

ALEëN waren feesten, die in Arcadië gevierd werden ter eere van Minerva Alea.

ALEMANNEN noemde men in de III eeuw de onderscheiden bewoners der landen tusschen den *Main*, den *Rijn* en den *Donau*; nog tegenwoordig heeten de Duitschers in het algemeen in het Fransch *Allemands*.

ALEMBERT (Jean le Rond d'), geb. te Parijs, in 1717, was een vondeling, die door eene arme glasblazersvrouw werd opgevoed en een der voortreffelijkste Fransche geleerden geworden is, welke de XVIII eeuw heeft opgeleverd. Hij studeerde aanvankelijk in het Collegie Mazarin in de godgeleerdheid, en schreef zelfs in de eerste jaren eene verklaring van den Brief van Paulus aan de Romeinen, doch hij kreeg weldra meer smaak in de wiskundige wetenschappen, en een' tegenzin in de theologische haarkloverijen, verliet het collegie, studeerde in de regten en werd Advokaat, maar de wijsbegeerte en de wiskunde bleven zijne voornaamste studie. De voorrede van de *Encyclopédie*, door hem opgesteld, was de grondslag van zijn' letterkundigen roem. Hij werd lid van de Fransche Akademie en van alle geleerde maatschappijen in Europa. Behalve zijne afzonderlijk uitgegeven schriften, vervaardigde hij een groot getal artikels der *Encyclopédie*, van welke sommigen hem moeijelijkheden met de geestelijken veroorzaakten. Hij weigerde het voorzitterschap der Koninkl. Akad. van Berlijn, hem door Fredrik II aangeboden, zoo mede de noodiging van Catharina II, om de opvoeding van haren zoon Paul op zich te nemen, maar ontving van Fredrik II een jaargeld, toen de Fransche akademie hem dit weigerde, en onderhield met dezen philosophischen Koning, dien hij in 1763 persoonlijk had leeren kennen, eene belangrijke briefwisseling, die na beider dood in druk verschenen is. D'Alembert was een zeer braaf, deugdzaam man, met een dankbaar en gevoelig hart; langer dan 30 jaren leefde hij zeer eenvoudig bij de vrouw, die hem had opgevoed, en verkoos hare schamele woning boven de paleizen der grooten, om onafhankelijk te kunnen blijven. Hij was de vriend van Voltaire, Diderot en andere fraaije vernuften van zijn' tijd; doch met den lastigen Rousseau geraakte hij in verschil, wegens het art. *Geneve* in de *Encyclopédie*. Het spreekt van zelf dat de Jezuiten, de dweepers, de galante schijnheilige mad. De Genlis en dergelijke lieden hem vijandig waren, en dit strekt den grooten man waarlijk tot geene oneer. † in 1783.

ALEN (Jan van), geb. te Amsterdam in 1651, † in 1698, was een vermaard schilder van landschappen, gevogelte en stillevens.

ALENÇON, de hoofdstad van het Fr. Departement *Orne*, aan de Sarthe, heeft ruim 1500 huizen en 13,500 inw. die meest hun bestaan in handwerken en fabrijken vinden. Meer dan 3000 vrouwen houden zich bezig met het vervaardigen van eene zeer fijne kant, die onder den naam van *Point d'Alençon* bekend is, en van 10 tot 150 Franken de el betaald wordt. Alençon was eertijds een graafschap en hertogdom, waarmede Prinsen uit het koninkl. Huis beleend werden. = (Karel, Graaf van), broeder van den Koning Philippus van Valois, sneuvelde in den slag van Crecy in 1346. = (Jan I, Hertog van), kleinzoon van den voorg., sneuvelde in den slag van Azincourt in 1415. = (Jan II, Hertog van), geb. in 1409, werd krijgsgevangen in den slag van Verneuil, en met de Engelschen gehandeld hebbende ten nadeele van Karel VII, werd hij door het hof der Pairs ter dood veroordeeld. Karel VII schonk hem het leven, maar liet hem gevangen zetten op het kasteel van Loches. Hij werd in vrijheid gesteld door Lodewijk XI, maar vergreep zich ook tegen dezen Koning, en werd andermaal ter dood veroordeeld, doch kreeg wederom vergiffenis, en werd 17 maanden lang opgesloten in den toren van den Louvre. † in 1476. = (René, Hertog van), zoon van

den voorg., werd door LODEWIJK XI van zijne goederen beroofd en in eene ijzeren kooi gezet; KAREL VIII herstelde hem in zijne bezittingen en waardigheden. † in 1492. = KAREL IV, (Hertog van), zoon van den voorg., volgde LODEWIJK XII naar Italië, woonde den slag bij van Aguadel, en huwde in 1509 de zuster van FRANS I. Zijn lafhartig gedrag in den slag van Pavia was eene der voornaamste oorzaken van deszelfs verlies en het gevangennemen des Konings. Hij gevoelde daarover zoo veel schaamte en spijt, dat hij zich uit Parijs verwijderde. † te Lyon in 1525. Met hem was het Huis van ALENÇON uitgestorven. Dit hertogdom werd naderhand gegeven aan FRANS HERCULES, Hertog van Anjou, vijfden zoon van HENRIK II. Zie ANJOU.

ALENTEJO, de grootste prov. van Portugal, tusschen de Riv. de Taag en de Guadiana, wordt wegens derzelver vruchtbaarheid voor de korenschuur van Portugal gehouden. Zij is in vijf districten verdeeld, namelijk Evora, Beja, Elvas, Portalegre en Estremos.

ALEPH, ben. der eerste letter van het Hebreeuwsche alphabeth.

ALEPPO, de stad van dezen naam (het aloude *Beraea*), in het Pachalik *Alep*, is de aanzienlijkste plaats van Turksch Azië; de inwoners zijn er meer beschaafd en rijker dan in eenige andere stad in dat gedeelte van het Ottomanische Rijk. De bevolking wordt op 150,000 zielen geschat, de huizen en straten zijn van steen. Er zijn aanmerkelijke zijden- en katoenmanufacturen; de producten van Perzië en Indië worden er door de karavanen van Bagdad en Bassora aangevoerd. De omstreken der stad zijn met wijngaarden en olijfboomen, met graanvelden en weilanden geschakeerd, en leveren, zoo als de stad zelve, waar de menigvuldige cypressen bij de talrijke minarets sterk afsteken, een schilderachtig tooneel op. Aleppo kan als het hedendaagsch Palmyra beschouwd worden. In 1822 werd deze stad op eene verschrikkelijke wijze door eene aardbeving geteisterd; meer dan 8000 menschen verloren daarbij het leven.

ALER (PAULUS), Jezuit, geb. te S.Veith, bij Luxemburg, in 1656, † te Duren in 1727, was een zeer verdienstelijk philoloog en arbeidzaam schrijver van verscheiden nuttige wetenschappelijke werken; onder anderen heeft hij den zevenden druk van den *Gradus ad Parnassum* zoodanig verbeterd, dat men hem voor den oorspronkelijken schrijver gehouden heeft. Alle volgende drukken zijn naar zijne uitgave van 1724 gevolgd.

ALESSANDRIA, met den zonderlingen bijnaam *della paglia*, eene versterkte stad in Piemont aan de zamenvloeijing der Bormida met den Tanaro, werd in 1178 gebouwd en in het eerst Caesarea, en naderhand Alessandria genaamd, ter eere van Paus ALEXANDER III, die aldaar een' bisschopszetel plaatste. De stad heeft 30,000 inw. in 1522 werd zij door den Hertog van Milaan veroverd en geplunderd; in 1657 door de Franschen vergeefs belegerd; in 1707 door Prins EUGENIUS, na een' hardnekkigen wederstand, ingenomen. Hier sloot de Oostenr. Gen. MELAS, na den slag van Marengo, den 16 Junij 1800 een' wapenstilstand met BONAPARTE, waarbij hem Opper-Italië tot aan den Mincio en 12 vestingen ingeruimd werden.

ALESSI (GALEASSO), vermaard Ital. Bouwkunstenaar, † in 1592, was een leerling van MICHEL ANGELO, en had in Frankrijk, Spanje en Zwitserland het opzigt over het bouwen van verscheiden kerken en andere groote openbare gebouwen. In Genua zijn de meeste aanzienlijke huizen volgens zijne ontwerpen gebouwd of vernieuwd.

ALEUROMANTIE, Gr.-Lat. *Aleuromantia*, meelwigchelarij; voorspelling uit het offermeel bij de oude Grieken.

ALEUTEN, eene eilandengroep in de zee van Kamtschatka, die zich boogvormig van Kamtschatka tot Alaschka uitstrekt en over de honderd eilanden bevat; de bekendsten en grootsten daaronder zijn Unalaschka, het Berings-eiland en Kodjak. Op deze eilanden vindt men geene boomen of huisdieren, en de bewoners leven van de jagt en de visch vangst. De Russen bezoeken deze barre eilanden enkel om de pelterijen. De inwoners worden door de ambtenaars der Russisch-Amerikaansche handelmaatschappij zeer hard behandeld.

ALEWIJN (ABRAHAM), een niet onverdienstelijk Nederd. Blijspeldichter, bloeide in het laatst der XVII en in het begin der XVIII eeuw. De stijl zijner blijspelen is natuurlijk, los en vloeijend, doch de uitdrukkingen zijn hier en daar voor onzen tijd wat onkiesch, waarom zij tegenwoordig ook niet meer vertoond worden.

ALEXANDER; deze oorspronkelijk Grieksche naam, onder welken verscheiden vermaarde mannen in de Geschiedenis voorkomen, beteekent *Menschenredder*. = DE GROOTE, zoon van PHILIPPUS, Koning van Macedonië, werd geb. te Pella, 356 jaren vóór J. C. Hij was slechts 16 jaren oud, toen hij, terwijl zijn vader Byzantium belegerde, den Staat regeerde, en beklom den troon met zijn twintigste jaar, veroverde Thracië en Illyrië, onderwierp Griekenland en verwoestte Thebe, waar hij slechts het huis van PINDARUS en diens geslacht spaarde. Hij beoorloogde vervolgens de Perzen en trok als legerhoofd van geheel Griekenland met 30,000 man voetvolk en 5000 ruiters over den Hellespont, sloeg aan de oevers van den Granicus DARIUS, Koning der Perzen, en onderwierp geheel Klein-Azië; hij overwon DARIUS nogmaals te Issus, in Cilicië, kreeg zijn geheel geslacht gevangen en behandelde hetzelve met veel grootmoedigheid. Vervolgens veroverde hij Tyrus, Gaza, Judea en Egypte, waar hij de stad Alexandrië deed bouwen; hij drong voort tot in Libye, waar hij door het orakel zich voor den zoon van JUPITER deed verklaren. Bij zijne terugkomst uit Egypte behaalde hij eene nieuwe overwinning op DARIUS bij Arbela in Syrië; de kort daarop volgende dood van DARIUS maakte hem meester van geheel Perzië; hij zette zijne overwinningen voort tot in Indië, sloeg den Koning PORUS, dien hij met grootmoedigheid behandelde. Hij begaf zich vervolgens naar Babylon, waar hij zich aan allerlei wellust en het onmatig gebruik van den wijn overgaf. † slechts 32 jaren oud zijnde, 324 jaren vóór J. C. Zijne geschiedenis is door QUINTUS CURTIUS met meer welsprekendheid dan waarheid beschreven, ofschoon de hoofddaadzaken geenszins in twijfel te trekken zijn. = NEWSKI, geb. in 1219, was de zoon van den Grootvorst JAROSLAW. Rusland werd in zijn' tijd van alle kanten zeer benaauwd; doch ALEXANDER verdedigde de westelijke grenzen tegen de Denen, de Zweden en de Duitsche orde, en behaalde in 1240 eene luisterrijke overwinning op de Zweden aan de oevers van de Newa: van daar bekwam hij den bijnaam NEWSKI; twee jaren daarna sloeg hij de Zwaardbroeders op het ijs van het meer Peipus. † in 1263. De nationale erkentenis plaatste hem onder de Russische Heiligen en eerde zijne nagedachtenis in volksliederen. PETER I bouwde een prachtig klooster te Petersburg, op de plaats, waar ALEXANDER de zege bevochten had, en stelde de ridderorde in, die zijn' naam voert en nog bestaat. = SEVERUS, Romeinsch Keizer, geb. in 208, was in 222 de opvolger van den snooden en verachtelijken HELIOGABALUS, bij wien hij in alle opzigten zeer voordeelig afstak. Zijne dertienjarige regering viel in een tijdvak, dat deugden voor een' vorst gevaarlijker waren dan ondeugden. ALEXANDER was een der beste Keizers, de vriend en beschermer van geleerde en verdienstelijke mannen, streng regtvaardig en billijk; de gulden les van JEZUS: »Behandel anderen gelijk gij wilt dat zij u behandelen," voerde hij tot zijne zinspreuk, die hij voor zijn paleis deed plaatsen, in zijne slaapkamer geschreven had en bij het vonnissen van misdadigen den regters door een' heraut liet toeroepen, terwijl hij zelf dit voorschrift met naauwgezetheid in acht nam. Een treffend bewijs daarvan ondervond OVINIUS CAMILLUS, die een' toeleg gesmeed had om op den troon te geraken. ALEXANDER dit vernemende, liet OVINIUS ontbieden, dankte hem beleefd, dat hij den zwaren last der regering op zich wilde nemen, ging met hem in den Raad en verklaarde hem tot zijn' mederegent. OVINIUS, die angstvol de straf van hoogverraad te gemoet gezien had, was met deze onverwachte eer wonder wel in zijn' schik. Maar Keizer ALEXANDER overlaadde zijn' mederegent, die aan weelde en gemak gewoon was, met zoo vele werkzaamheden, dat hij naauwelijks tijd had om te eten of te slapen. Hierop nam hij hem mede in het veld, waar het soldatenleven weinig aantrekkelijks voor den verwijfden OVINIUS had. De vijand daagde op, en OVINIUS begreep dat hij te Rome in zijne prachtige kamers veiliger zou zijn dan aan het hoofd van het leger: weshalve hij ALEXANDER ontslag verzocht van zijn medekeizerschap. Lagchende stond deze hem zijn verzoek toe, en zond hem onder eene goede bedekking naar huis, waar OVINIUS op zachte kussens van de uitgestane vermoeijenissen en ongemakken uitrustende, de gevaren overdacht, waaraan een Keizer is blootgesteld, en zich verheugde dat hij van zijn Keizerschap zoo wel was afgekomen, toen hij vernam dat ALEXANDER kort daarop aan den Rijn door de oproerige soldaten in 235 was vermoord geworden. =, Keizer van Rusland, geb. den 23 Dec. 1777, werd onder het opzigt van zijne grootmoeder CATHARINA II door LAHARPE opgevoed, en huwde den 9 October 1793 met ELIZABETH (LOUISE MARIA AUGUSTA), derde dochter van KAREL LODEWIJK, Erfprins van Baden. Na het vermoorden van zijn' vader PAUL beklom hij den 24 Maart 1801 den troon, en werd den 27 Sept. deszelfden jaars te Moskow gekroond. Zijne vijfentwintigjarige regering maakt een belangrijk tijdvak uit zoowel in de algemeene als in de Russische Geschiedenis. Met Engeland zocht hij door onderhandelingen den vrede te bekomen, zoo ook met Frankrijk. De oorlog, waarin hij naderhand met Perzië en de Porte gewikkeld werd, vorderde geene groote inspanning; gewigtiger en van meer gevolg was die met Zweden, in welken deze Mogendheid Finland verloor, hetwelk met het Russische Rijk vereenigd werd. Door ALEXANDERS bemiddeling kwam in 1807 de vrede van Tilsit tot stand, bij welken het zoo zeer gedemoedigde Pruissen van den gewissen ondergang gered werd. ALEXANDER dacht toen zeker zeer gunstig over BONAPARTE, en het Congres te Erfurt in 1808 bragt op het vermoeden dat de Russische monarch de heerschappij der wereld met dezen soldaat van fortuin wilde deelen. Doch ALEXANDER kwam weldra tot geheel andere gedachten ten aanzien van den gelukkigen veroveraar. Vreesselijk trok het onweder aan den staatkundigen horizont zamen, toen tusschen Engeland, Zweden en Rusland een verbond gesloten werd. De gebeurtenissen van 1812, de veldtogt van NAPOLEON in Rusland, de slag aan de Moskwa, de bloedigste en wanhopigste in de nieuwere geschiedenis, NAPOLEONS bezitneming van Moskow, het akelig afbranden van deze stad, NAPOLEONS verschrikkelijke terugtogt, of liever verdelgende uitdrijving, zijn gebeurtenissen, die nog niet uit het geheugen der tijdgenooten gewischt zijn. De gevolgen van dezen geduchten veldtogt, welke ontzettende opofferingen derelve ook

den Russen mogt kosten, waren nogtans voor dezen voordeelig, en ALEXANDERS onverwrikbare standvastigheid, ondersteund door de magtige hulpmiddelen des Rijks, onder medewerking van den ontwakenden volksgeest, bragt evenwel gelukkige uitkomsten te weeg, en zelfs de herstelling van Moskow, hetwelk in korten tijd schooner dan te voren uit zijne asch verrees, gaf getuigenis van ALEXANDERS rustelooze werkzaamheid. Zijne oproeping aan Europa in 1813 moest bij alle Vorsten ingang vinden. Pruissen, zelfs Oostenrijk, viel NAPOLEON af; geheel Duitschland en Holland volgden dit voorbeeld, en zoo gaf ALEXANDER den worstelstrijd van Europa tegen de tirannij der BONAPARTIDEN den gewenschten uitslag door zijn' zegepralenden intogt in Frankrijks hoofdstad, waar hij alle volken van Europa bevredigde, den Franschen de handen ruim liet om het Huis van BOURBON op den troon te herstellen, en den gevallen NAPOLEON even zoo grootmoedig behandelde als zijn Macedonische naamgenoot den overwonnen DARIUS en PORUS behandeld had. Hij bezocht Engeland, waar hij met geestdrift ontvangen en onthaald werd. In Petersburg teruggekeerd, weigerde hij den hem door den Staatsraad gegeven bijnaam van »Gezegenden," en verbood bij eene Ukase de geestelijken hem te prijzen, alzoo hij God alleen de eer gaf. Op het Congres te Weenen was zijne tegenwoordigheid niet alleen voor de eendragt der vorsten voordeelig, maar hij voltooide ook daar het staatkundig overwigt van Rusl. door het handhaven van deszelfs heerschappij over Polen. De standvastige gehechtheid van ALEXANDER aan zijne staatkundige grondbeginselen bewees hij in zijn gedrag jegens Zwitserland en de Ionische Republiek, zoo wel als bij de terugkomst van BONAPARTE in Frankrijk, door de vervulling des verdrags van Chaumont. ALEXANDER kwam den 11 Julij 1815 voor de tweedemaal te Parijs. De strenge krijgstucht zijner legers verwekte nieuw vertrouwen in Ruslands staatkunde, die nu een' gewigtigen invloed bekwam op alle Hoven van Europa niet alleen, maar zelfs op dat van Rio Janeiro. Of ALEXANDER door de stichting van het Heilig Verbond te Parijs den 26 September 1815, en door de verklaring van het Congres van Aken in 1818, der Europesche staatkunde eene hoogere veerkracht gegeven hebbe, waardoor iedere staatsomwenteling kan voorgekomen worden, zal de toekomst leeren. In 1820 nam hij aandeel in het te Troppau-Laybach wegens de Italiaansche onlusten gehouden Congres, en deed zijn leger optrekken om de bewegingen der Carbonari te betengelen; doch deszelfs tegenwoordigheid bleek daartoe onnoodig te zijn. Volgens zijne staatkundige begrippen en zijn hoog gevoelen van vorstenregt, hetwelk hij zelfs in de BONAPARTIDEN eerbiedigde, kon hij den opstand der Grieken niet goedkeuren, veel minder begunstigen; in tegendeel verklaarde hij openlijk zich ten sterkste er tegen, en liet de Grieken hulpeloos worstelen tegen de onmenschelijke verdrukking der Turken, enkel omdat naar zijn inzien de Ottomannische heerschappij over deze weleer zoo roemrijke en thans zoo diep gezonken ongelukkige natie wettig was. Dit zelfde overdreven begrip van de onschendbaarheid van heerschersregten, hoedanig ook verkregen en uitgeöefend, wederhield hem ook in zijn eigen Rijk de lijfeigenschap af te schaffen, niettegenstaande hij dit hartelijk verlangde en zelfs den lijfeigenen der Kroon de vrijheid schonk: »ik kan wel »het voorbeeld geven," zeide hij, »maar geen geweld gebruiken: ik »moet de regten van anderen ontzien." Overigens regeerde ALEXANDER, doch met veel minder woeste grilligheid en oneindig meer beschaafde vastheid, Rusland in den geest van PETER I, voor zoo ver het de doelmatige aanwending der staatskrachten betrof, en in den geest van CATHARINA II, ten aanzien der volksbeschaving en het verbeteren der staatshuishouding, regtspleging en onderscheiden takken van bestuur; voor de wetenschappen, de kunsten, godsdienstige verlichting en geloofsverdraagzaamheid droeg hij eene bijzondere zorg; het krijgswezen bragt hij op een' verbeterden en geduchten voet, en betoonde zich nogtans altoos meer geneigd tot vrede dan tot oorlog. Niettegenstaande Rusland in alle opzigten groote verpligtingen had aan ALEXANDER, verbitterde nogtans eene geduchte en zich veruitstrekkende zamenzwering de laatste dagen van dezen besten der Russische Keizers. Op eene reis door de Krim werd hij krank, en † te Taganrok in de armen zijner gemalin, den 1 December 1825. Toen de tijding van zijn' dood te Petersburg kwam, werd zijn oudste broeder CONSTANTIJN, die zich te Warschau bevond, den 9 December tot Keizer uitgeroepen; maar CONSTANTIJN nam de kroon niet aan, alzoo hij reeds den 22 Januarij 1822 schriftelijk afstand van de opvolging gedaan had, en deze afstand door ALEXANDER en de Keizerin-moeder was aangenomen geworden. Het testament des Keizers verklaarde dienvolgens zijn' tweeden broeder, den Grootvorst NICOLAAS, tot zijn' troonopvolger, die dan ook den 25 December 1825 de regering aanvaardde.

ALEXANDER. *Pausen van dezen naam.* = I, opvolger van EVARISTUS, in 108, † in 117. Aan hem wordt de invoering van het wijwater toegeschreven. = II (ANSELMUS), geboren te Milaan, was, bij zijne verkiezing tot opvolger van NICOLAAS II, den 10 Nov. 1061, Bisschop van Lucca. De Pauselijke zetel werd hem echter betwist door een' tegenpaus, dien Keizer HENRIK IV aanstelde, onder den naam van HONORIUS II, die ALEXANDER uit Rome verdreef, doch † in 1064, waarna ALEXANDER, met de hulp van HILDEBRAND, het pauselijk gezag wederbekwam, hetwelk deze echter met de daad en ALEXANDER slechts in naam voerde. † den 21 April 1073. = III (RODOLFO), geboren te Siena, was, bij zijne verkiezing tot opvolger van ADRIANUS IV den 8 September 1159, Kardinaal-priester van *S. Marcus* en Kanselier der R. Kerk. Hij had te worstelen met een' tegenpaus, dien Keizer FREDRIK I onder den naam van VICTOR IV had aangesteld, die hem in 1161 noodzaakte naar Frankrijk te wijken. De dood van dezen mededinger opende ALEXANDER wel den terugweg naar Rome, doch nu kreeg hij het met drie tegenpausen na elkander te kwaad, namelijk PASCAL III, CALIXTUS III en INNOCENTIUS III. Het verlies van den slag bij Legnano noodzaakte FREDRIK I in 1177 tot een' schandelijken vrede; de Keizer moest ALEXANDER de voeten kussen en den stijgbeugel houden bij het te paard klimmen, toen hij in zegepraal naar Rome terugkeerde. Even als den Keizer van Duitschland, vernederde deze Paus ook HENRIK II, Koning van Engeland, stelde in Portugal ALPHONSUS II tot Koning aan, en verleende den Doge van Venetië groote voorregten. Hij hield het derde Concilie van Lateraan, verklaarde dat de Pausen de uitsluitende magt hadden om Heiligen te canoniseren, en † den 30 Aug. 1181. = IV (RINALDO DELL' ANAGNI), geboren te Anagni, uit het geslacht der Graven VAN SEGNI, was Bisschop van Ostia, toen hij den 12 Dec. 1254 verkoren werd tot opvolger van INNOCENTIUS IV. Hij gebood een' kruistogt tegen MANFREDU, Koning van Sicilië, die zich weinig daaraan stoorde en de kruisridders overal sloeg. Gewikkeld in den twist tusschen de Guelfen en Gibellinen, en de minder beduidende geschillen der Franciskanen en Dominikanen, wegens den voorrang in heiligheid, veracht om zijne gierigheid en laaggeestige trotschheid, terwijl men met zijne banvloeken den spot dreef, kon hij het gezag van den H. Stoel niet eens in Italië, veel minder in het overige van Europa handhaven, en liet bij zijn' dood den 25 Mei 1261 het Pausdom in eene deerniswaardige onmagt. = V (PETRUS PHILARGI), een Griek, op het eiland Candia geboren, uit ouders, welke hij nimmer gekend heeft, was van Bedelmonnik opgeklommen tot de waardigheid van Kardinaal-aartsbisschop van Milaan, en werd den 26 Junij 1409 gelijktijdig met den tegenpaus BENEDICTUS XIII verkoren tot opvolger van GREGORIUS XII. Hij † te Bologna, den 14 Mei 1410. Hij regeerde dus nog geen jaar, maar had in dien tijd meer beloofd dan hij in twintig jaren zou hebben kunnen volbrengen. = VI (RODRIGO BORGIA), geboren te Valencia, in Spanje, was door zijn' oom Paus CALIXTUS III in 1476 tot Kardinaal en Vice-kanselier der R. Kerk verheven, en werd den 2 Augustus 1492 tot opvolger verkozen van INNOCENTIUS VIII. Hij was de verachtelijkste schurk, door wien de H. Stoel bij mogelijkheid immer ontheiligd kon worden, en de bitterste satyre op de voorgewende onfeilbaarheid der Pausen. Reeds in zijne jeugd onderscheidde hij zich als de ergste deugniet in allerlei losbandigheid. Bij de wegens hare schoonheid vermaarde ROSA VANOZZA verwekte hij vijf kinderen, van welke CÆSAR BORGIA en LUCRETIA, die vier malen huwde, en bloedschande met haren vader en hare broeders bedreef, de bekendsten zijn. Zijn pausschap was eene aaneenschakeling van schanddaden en gruwelen. † den 2 Augustus 1503, aan vergift, hetwelk hij voor een' ander bestemd had, doch bij vergissing zelf innam. = VII (FABIO CHIGI), geboren te Siena in 1599, woonde als pausselijke Nuncius den vredehandel te Munster in 1648 bij, en was wegens zijn' vromen ijver voor de Kerk en heiligen levenswandel zeer geächt, doch na zijne verheffing op den H. Stoel, den 3 April 1655, in de plaats van INNOCENTIUS X, wierp hij het masker af, en gaf zich over aan allerlei weelde en overdaad. Wegens zijne veroordeeling der 5 stellingen van JANSENIUS, kreeg hij het met de Sorbonne en de Fransche geestelijkheid te kwaad, toen met MAZARIN en eindelijk met LODEWIJK XIV zelven, die hem den oorlog verklaarde, Avignon en Venaissin ontnam en in 1663 tot den vernederenden vrede van Pisa noodzaakte. Voor dit verlies van aanzien in Frankrijk konden zijne verfraaijingen van Rome, zijne begunstiging der geleerden en de uitgave zijner Latijnsche gedichten den H. Stoel niet schadeloos stellen. † den 22 Mei 1667. = VIII (PIETRO OTTOBONI), geboren te Venetië, in 1610, werd den Oct. 1689 tot opvolger verkoren van INNOCENTIUS XI. Door onderhandelingen bragt hij LODEWIJK XIV zoo ver dat hij Avignon en Venaissin aan den H. Stoel teruggaf, en zorgde meer voor het verrijken van zijn geslacht dan voor het welzijn der Kerk. Hij was den Jezuiten ongenegen; echter veroordeelde hij 31 stellingen van JANSENIUS. † den 1 Februarij 1691.

ALEXANDER, *Koningen van Schotland van dezen naam.* = I, zoon van MALCOLM III, had bij den aanvang zijner regering in 1107 te worstelen met zijne oproerige onderdanen; nadat hij de voornaamste belhamels had doen straffen, regeerde hij in rust. † in 1124. = II, zoon van WILLEM DEN LEEUW, † in 1249. Hij voerde oorlog tegen Engeland, waarover zijn Rijk door den Paus met een interdict bezwaard werd; hij huwde vervolgens met JOANNA, de zuster van Koning HENRIK III, waardoor de vrede hersteld werd. Na haren dood hertrouwde hij met de dochter van den Sire DE COUCY, een' Fransch' Baron; bij haar won hij een' zoon, die hem opvolgde. = III, zoon van den voorg., beklom den troon in 1249, toen hij acht jaren oud was. Hij sloeg de Noormannen, die in zijn Rijk geland waren,

en gaf vervolgens zijne dochter ten huwelijk aan Prins ERIK, naderhand Koning van Noorwegen. Als eerste Pair van Engeland was hij tegenwoordig bij de krooning van EDUARD I, en † in 1283.

ALEXANDER. *Wijsgeeren en Geleerden van dezen naam.* = AB ALEXANDRO, geb. te Napels, in 1461, beöefende aanvankelijk de regtsgeleerdheid; doch de onwetendheid en onregtvaardigheid der regters van zijn' tijd geenszins strookende met zijne zucht voor regt en billijkheid, zag hij af van de practijk, begaf zich in een klooster, van hetwelk hij Abt werd, en schreef, behalve vier verhandelingen over hetgene Italië merkwaardigs opleverde, nog eenige andere werkjes, die te zamen in 1673 te Leyden gedrukt zijn. † te Rome, den 2 Oct. 1525. = VAN ÆGEA, een Peripatetisch wijsgeer, leerling van SOSIGENES, was de leermeester van NERO. = VAN APHRODISIAS, naar zijne geboorteplaats, in Carië, dus genaamd, mede een Peripatetisch wijsgeer, bloeide ten tijde van MARCUS AURELIUS, die hem zeer begunstigde. Hij schreef commentariën over verscheiden schriften van ARISTOTELES, van welke eenigen gedrukt, eenigen nog in handschrift voorhanden en eenigen verloren gegaan zijn. Hij hield de ziel niet voor eene bijzondere zelfstandigheid, maar voor een' vorm des organischen ligchaams, waaruit hij afleidde dat zij niet onsterfelijk kon zijn. Hij overtrof in scherpzinnigheid en vernuft al zijne geleerde tijdgenooten; zijne bespiegeling over noodlot en vrijheid is een meesterstuk; HUGO DE GROOT heeft hetzelve in het Latijn vertaald. = VAN HALES, een Engelsch wijsgeer en godgeleerde uit de XIII eeuw, en ijverig aanhanger van ARISTOTELES, was de eerste, die gebruik maakte van deszelfs Arabische uitleggers, inzonderheid van AVICENNA. Wegens zijne fijngesponnen syllogistische wijze van disputeren, kreeg hij den bijnaam van *Doctor irrefragabilis.* In weerwil van dezen grootschen titel, had zijne geleerdheid weinig meer te beduiden dan die van alle andere schoolgeleerden van zijn' tijd. † in 1245. = NUMENIUS, een wijsgeer uit de II eeuw, schreef een werk over de denkvormen, in 1690 te Upsal gedrukt. = PELOPLATO, een tijdgenoot van den voorg. en leerling van FAVORINUS, kreeg dezen bijnaam, omdat hij een groot voorstander was der Platonische philosophie. = POLYHISTOR, een Phrygisch wijsgeer, werd in den oorlog tegen MITHRIDATES gevangen en als slaaf te Rome verkocht; hij verkreeg echter zijne vrijheid nadat hij de kinderen van LUCULLUS onderwezen had, en huwde met eene Romeinsche vrouw, die, toen hij bij een' brand 86 jaren vóór J. C. om het leven kwam, uit droefheid om zijn' dood zich verhing. Hij heeft meest in het Grieksch over allerlei onderwerpen geschreven. = VAN TRALLES, een wijsgeerige Arts uit de VI eeuw, schreef onder anderen een werk over de kennis en genezing der ziekten, van hetwelk de beroemde HALLER nog in 1748 eene Lat. vertaling heeft uitgegeven. = VAN S. ELPIDIO, Aartsbisschop van Amalfi, schreef, op bevel van Paus JOANNES XXII, een werk, waarin hij het oppergezag van den Paus boven den Keizer bewees of ten minste beweerde, en nog een ander over het gezag der kerk in wereldlijke zaken. = (ANDREAS), een liefhebber der wiskundige wetenschappen, geb. in de Mark Brandenburg, kwam in 1660 te Neurenberg, waar hij de wiskunde onderwees en een berigt wegens den proportiepasser in het licht gaf. In 1665 begaf hij zich naar Holland, en liet te Arnhem de beschrijving drukken van een door hem uitgevonden proportie-instrument, ten dienste der vestingbouwers. † kort daarna.

ALEXANDERSEN (DANIEL), een bekeerde Jood, die in 1621 zich liet doopen, schreef zijne geloofsbelijdenis in de Syrische taal, waaruit zij in het Latijn, Fransch, Hoog- en Nederduitsch is overgezet geworden, met een' daarbij gevoegden zendbrief aan alle Joden, tot aansporing om zijn voorbeeld te volgen.

ALEXANDRIë, in het Turksch *Scanderun,* hoofdstad van Egypte, dus genaamd naar en gebouwd door ALEXANDER, Koning van Macedonië, ruim 300 jaren vóór J. C. was de rijkszetel der PTOLEMEËN, die deze stad van tijd tot tijd verfraaiden. De eerste bewoners van Alexandrië waren Egyptenaren en Grieken; later kwamen er talrijke volkplantingen van Joden bij, die hier met de Grieksche taal en beschaving bekend werden, en hunne gewijde schriften in het Grieksch vertaalden, welke overzetting onder den naam der *Septuaginta* (zeventigen) bekend is. De stad was zeer prachtig gebouwd, en onder de menigte heerlijke tempels was het Serapion, of de tempel van JUPITER-SERAPIS, de voornaamste. Van het Museum en de Bibliotheek spreken wij in het volg. art. Bij de deeling van het Rom. Rijk kwam Egypte met Alexandrië aan het Oostersche Rijk, en geraakte met hetzelve in verval. In 640 werd de stad door den Kalif MOTAWACKEL in bezit genomen, en in 845 door de Turken veroverd. Het tegenwoordig Alexandrië staat niet op den bodem van het oude; de voormalige luister dezer stad wordt nog bemerkt in de uitgestrekte bouwvallen, die het hedendaagsch Alexandrië omringen. Dit laatste is op eene zandige landtong gebouwd, welke de zee langs het aloude hoofd, waarmede het eiland van den Vuurtoren aan het vaste land verbonden was, gevormd heeft. Van de beide havens dezer stad schijnt de oostelijke door ontstane kustveranderingen schier onbruikbaar geworden te zijn. Het aloude voorgebergte is genoegzaam door de golven weggespoeld. De westelijke haven is zeer goed, doch voor Christenen gesloten. Zuidwaarts van de nieuwe stad en van de beide havens ligt de omtrek van het oude Alexandrië. Tusschen kolossale puinhoopen en geurige tuinen ziet men eenige moskeën, kerken en kloosters. De overblijfselen der aloude lijnregte straten zijn nog zigtbaar. Eene eerzuil, de naald van CLEOPATRA genaamd, staat nog overeind. Dit geheele mengsel van bouwvallen, tuinen en puinhoopen wordt door een' hoogen muur omringd, die waarschijnlijk door de Arabieren gebouwd is. Sommigen meenen dat deze muur door den Romeinschen Keizer CARACALLA opgerigt is geworden. Buiten de zuidelijke poort vindt men de zoogenaamde zuil van POMPEJUS, die geheel alleen staat en 88 voeten hoog is. Thans heeft Alexandrië slechts eene bevolking van 16000 zielen. De stad drijft nog een' tamelijk levendigen handel met het zuidelijk Europa, met Konstantinopel, Livorno, Venetië en Marseille.

ALEXANDRIJNSCHE BIBLIOTHEEK. Deze bestond uit 700,000 boekdeelen, of liever schriftrollen (*volumina*), waarvan 400,000 in het prachtige Museum en 300,000 in het Serapion geplaatst waren. Het eerste en grootste gedeelte verbrandde gedurende de belegering van Alexandrië door JULIUS CÆSAR, doch werd naderhand door de Pergamische Bibliotheek vergoed. Het Museum ging door binnenlandsche beroerten onder de regering van AURELIANUS te grond. De Bibliotheek in het Serapion bleef behouden tot op den tijd van THEODOSIUS (DEN GROOTEN!); deze liet alle tempels in het geheele Rom. Rijk, en dus ook dien van JUPITER-SERAPIS, vernielen. Een woedende hoop dweepzuchtige Christenen, met een' Aartsbisschop aan het hoofd, liet geen steen op den anderen; de bibliotheek werd uit vromen geloofsijver verbrand. Het waren dus Christelijke barbaren, en geenszins Arabieren onder OMAR, gelijk men gemeenlijk elkander naschrijft, die der wetenschappen dit onherstelbaar verlies toebragten. De Alexandrijnsche Bibliotheek bevatte al de schatten der Grieksche en Romeinsche letterkunde, van welke wij nog slechts eenige fragmenten bezitten. = CODEX, dus noemt men een zeer oud afschrift des Bijbels hetwelk zich in het Britsch Museum bevindt. CYRILLUS LYCORUS, Patriarch van Konstantinopel, zond dit handschrift in 1628 aan Koning KAREL I ten geschenk, en verzekerde hetzelve uit Egypte ontvangen te hebben, waar het sedert 1098 tot de bibliotheek van den Patriarch van Alexandrië behoorde. Het is op pergament geschreven, en bestaat uit 4 foliobanden; waarvan drie het O. T. en een het N. T. behelzen. Het O. T. is te Oxford in 1707-1720 gedrukt; van het N. T. heeft C. G. WOIDE te Londen in 1786 een naauwkeurig *fac-simile* uitgegeven. = SCHOOL. Onder de regering der PTOLEMEËN vonden de wetenschappen, toen zij Griekenland en Italië ontvloden, eene schuilplaats in Egypte, en Alexandrië werd het middelpunt der geleerdheid. PTOLEMEUS PHILADELPHUS had hier eene uitgebreide en kostbare bibliotheek aangelegd en een Museum gesticht, hetwelk als de typus van alle latere akademiën der wetenschappen kan aangemerkt worden. De geleerden uit alle oorden der wereld trokken derwaarts, inzonderheid wijsgeeren, taalkundigen, dichters en kunstenaars. Ondertusschen was deze Alexandrijnsche school meer eene school van pedanterie en kritische beschaafzucht dan eene school van stout en oorspronkelijk vernuft. Zuiverheid en sierlijkheid der taal was de hoofdzaak, en niet hetgene in dezelve geschreven werd. De dichters maakten verzen zonder ziel en leven; de wijsgeeren verdedigden stellingen, die niemand in twijfel trok; niemand dacht oorspronkelijk, maar ieder toetste de gedachten van anderen aan de kritiek; de kritiek zelve werd eene beuzelachtige bedilzucht volgens regelen, en de kunst eene armzalige kunstenarij; de wijsbegeerte bestond meestal in een' wedstrijd van overnatuurkundige spitsvondigheden, en van ware levensphilosophie had niemand eenig begrip. De Alexandrijnsche school, hoewel zeer onvruchtbaar in belangrijke resultaten, had nogtans ook menige goede zijde, die de onpartijdige opmerker niet zal miskennen. De aldaar heerschende eclectische geest, geleid door eene beuzelkritiek, baande, zonder het te willen of te bedoelen, den lateren philosophen een' nieuwen weg tot de bron der wijsheid, en deed de tallooze secten zoowel als de onhoudbare stelsels allengs van zelven vervallen. De Alexandrijnsche school loste eindelijk zich op in de Nieuw-Platonische, die zich door geheel Europa verbreidde, en als het ware alle andere scholen verslond; uit haar kwam zeker het mysticismus en fanatismus voort, en wetenschappelijk de alchymie, astrologie, magie en al wat in de middeleeuwen den menschelijken geest langs donkere dwaalwegen wederom op het regte spoor bragt; maar toen ook werd de ware philosophie door het scepticismus der stoutmoedige zelfdenkers van de schoolsche misvorming ontdaan, even als het goud door het vuur gereinigd wordt, en juist datgene wat den volslagen ondergang der philosophie scheen te zullen bewerken, was, integendeel, een krachtdadig middel om haar tot eene hoogte te brengen, die zij in de Oudheid nimmer bereikt heeft. = VERZEN: zoodanig noemt men rijmende regels van 12 en 13 lettergrepen; men heet deze verzen, die in de Nederduitsche en Fransche dichtkunst, inzonderheid voor heldendichten en tooneelstukken, zeer gebruikelijk zijn, zes-

zesvoetig, omdat zij doorgaans uit zes jambische voeten bestaan; bij voorbeeld, VONDEL, *Poesij*, 1 Deel, bl. 233:

Te rijck, | te vreck, | te laugh, | te kort, | te wijs, | te dom.

Men kan dezelve ook, anapaestisch, in vier voeten verdeelen; bij voorbeeld, P. C. HOOFT, *Ged.* 8vo. bl. 290.

Waar is paar | van vernuft | en van kraf | ten zoo kloek.

Of met Bacchiën; C. HUYGENS, *Korenbl.* XXIII, bl. 402:

Hy spaert goed, | hy spaert bloed, | hy spaert brood, | hy spaert kleeren.

Ook in drie voeten, door Ditrochaeën, met een' voorslag; J. F. HELMERS, *Nagelaten Gedichten*, II Deel, bl. 58:

't Was | alles schepping, | alles wereld, | alles leven.

Of met Dijamben; VONDEL, *Poëzij*, I Deel, bl. 287:

Wie herten wint | beschaemt den helt | die steden wint.

Men heeft de Alexandrijnsche versmaat, vooral in dichtstukken van langen adem, wel eens eentoonig en vervelend genoemd, doch dit is zij slechts, als zij uit enkel Jamben bestaat, en niet somwijlen door andere voeten wordt afgewisseld, waarvan de mogelijkheid uit de hier aangevoerde voorbeelden blijkt, en die men bij BILDERDIJK, HELMERS, TOLLENS en andere meesterlijke dichters nog in menigte vinden kan. De benaming van deze versmaat is afkomstig van zeker dichtstuk in de Fransche taal, getiteld: *Alexandre le Grand*, in zesvoetige verzen, omstreeks de helft der XII eeuw opgesteld door vier fraaije vernuften van dien tijd, waarvan een zelf ALEXANDER heette.

ALEXANDRINUS (JULIUS), geb. te Trente in 1509, lijfarts der Keizers FERDINAND I en MAXIMILIAAN II, † in 1590, was een der eersten, die den invloed opmerkte der aandoeningen van het gemoed op de ziekten des ligchaams. Hij schreef in verzen en in proza, onder anderen ook eene lofrede op GALENUS, dien hij zeer vereerde.

ALEXANOR, zoon van MACHAON, en kleinzoon van ÆSCULAPIUS, bouwde te Titane een' tempel ter eere van zijn' grootvader.

ALEXIA, oude benaming van het vlek Alais in Frankrijk, volgens de fabelleer gebouwd door HERCULES.

ALEXIARUS, zoon van HERCULES en HEBE, geboren te Alexia, en daarom dus genaamd.

ALEXIAS, een Grieksche Arts, leide zich toe op de kruidkunde, inzonderheid op de kennis van de vergiftige planten, uit sommigen van welke hij heilzame tegengiften wist te bereiden. Hij was een tijdgenoot van THEOPHRASTUS.

ALEXICACUS, bijnaam van APOLLO als god der geneeskunst, beteekent kwaadverdrijver, van *αλεξειν*, verdrijven, en *κακον*, kwaad. Onder dezen naam werd hij te Epidaurus vereerd.

ALEXINUS van Elis, een wijsgeer der Megarische school, leerling van EUCLIDES, bloeide omtrent 300 jaren vóór J. C. en was zoo twistziek, dat hij bijna alle wijsgeeren van zijn' tijd, en voornamelijk ZENO, den stichter der Stoïsche school, aanviel: weshalve hij ook met eene kleine verandering van zijn' naam ELENXINUS genaamd werd, van *ελεγχειν*, beschaamd maken, wederleggen. Het wilde hem evenwel toch niet gelukken eene bijzondere school te stichten, welke hij reeds bij voorraad den naam van Olympische gegeven had, dewijl zij haren zetel te Olympia hebben zou. Deze landstreek was voor hem zelven zoo doodelijk als voor zijne philosophie, want zich in de rivier Alpheus badende, kwetste hij zich aan een scherp riet, en stierf aan de wonde.

ALEXIPHARMACUM, redmiddel, geneesmiddel tegen vergiftiging; tegengift.

ALEXIS, mansn. beteek. *Redder, Helper.* =, een Blijspeldichter uit Calabrië, bloeide 400 jaren vóór J. C. Hij schreef 245 blijspelen, waarvan slechts eenige fragmenten overig zijn in H. GROTII *Excerpta e Trag. et Com. Graec.* = **COMNENUS I**, Keizer van het Oosten, geboren te Konstantinopel in 1048, was de broeders zoon van Keizer IZAAK COMNENUS; hij gedroeg zich zeer dapper in verscheiden veldtogten tegen de Turken, vóór hij den troon beklom, dien hij NICEPHORUS BOTONIATES, in 1081 ontweldigde. Hij sloeg de Turken, en noodzaakte hen tot vrede, verdedigde zich tegen ROBERT GUISCARD, bij wien hij in het eerst te kort schoot, doch naderhand twee overwinningen op hem behaalde. Eenigen tijd daarna trokken de Kruisvaarders door zijn Rijk; hij beloofde hen te land en ter zee te ondersteunen, doch ontbood zijne hulpbenden uit Syrië terug, toen men ze daar hoognoodig had. De Kruisvaarders waren daarover zeer misnoegd, doch hij stelde hen te vreden met hunne gevangenen los te koopen en hen goed te onthalen, toen zij in Konstantinopel terugkwamen. † in 1118. Zijne dochter ANNA COMNENA heeft de geschiedenis zijner regering beschreven. = **COMNENUS II**, zoon van MANUEL, volgde in 1180 zijn' vader op den troon van Konstantinopel, onder de voogdijschap zijner moeder MARIA, alzoo hij eerst twaalf jaren oud was. Zijn oom ANDRONICUS COMNENUS baande door een' opstand onder het volk zich den weg tot den troon, en denzelven vermeesterd hebbende, deed hij in 1183 de moeder met den zoon worgen en beide lijken in de zee werpen. = **III** (ANGELUS), broeder van den Oosterschen Keizer IZAAK ANGELUS, onttroonde hem in 1195, en wierp hem in de gevangenis, nadat hij hem de oogen had doen uitsteken. Maar de zoon van IZAAK, die naar Duitschland geweken was, bewoog de Fransche en Venetiaansche Kruisvaarders om Konstantinopel te belegeren, hetwelk zich overgaf in 1203. De overweldiger nam de vlugt, doch viel THEODORUS LASCARIS in handen, die hem de oogen liet uitsteken en in een klooster opsluiten, waar hij zijn leven eindigde. = **IV**, zoon van IZAAK ANGELUS, werd Keizer, toen de Fransche en Venetiaansche Kruisvaarders ALEXIS III in 1203 uit Konstantinopel verdreven hadden. Hij deelde de regering met zijn' blinden vader. Doch de geldsommen, die hij van het volk hefte, om de Kruisvaarders te beloonen, veroorzaakte een' opstand, dien ALEXIS DUCAS waarnam, om zich meester te maken van den troon; hij deed ALEXIS IV vatten en in de gevangenis worgen, in 1204. = **V** (DUCAS), bijgenaamd MURZUPHLUS, omdat zijne wenkbraauwen elkander aanraakten, regeerde slechts drie maanden. Konstantinopel werd ingenomen door de Kruisvaarders, die BOUDEWIJN, Graaf van Vlaanderen, tot Keizer van het Oosten verkoren. MURZUPHLUS werd gegrepen, de oogen uitgestoken en in de maand April 1204 van eene hoogte gesmeten. = (de valsche), was een bedrieger, die, voordeel zoekende te doen met zijne gelijkenis op ALEXIS II, den zoon van Keizer MANUEL COMNENUS, voor hem wilde doorgaan, en het land in opstand bragt. Een Priester sloeg hem in den slaap het hoofd af in 1191. = **MICHAëLOWITZ**, Czaar van Moskovië, volgde in 1646 zijn' vader MICHAËL op den troon. Zijne regering was eene aaneenschakeling van binnen- en buitenlandsche oorlogen. Hij onderwierp de oproerige Kozakken, voerde een' oorlog met Polen, die met een' voordeeligen vrede eindigde, werd geslagen door de Zweden, en hielp JOANNES SOBIESKI den slag van Coczim tegen de Turken winnen in 1674. † in 1677. Hij was de vader van PETER I. = **PETROWITZ**, zoon van PETER I, geboren te Moskow, in 1695, was een' woesten en wispelturigen aard, afkeerig van zijns vaders hervormingen en zeer gehecht aan het oude; hij verachtte de wetenschappen en alle beschaving. PETER besloot hem van den troon uit te sluiten; maar toen deze zijne tweede buitenlandsche reis deed, week ALEXIS naar Weenen bij Keizer KAREL VI, van daar naar Inspruck, en toen naar Napels. Zijn vader gebood hem naar Moskow, terug te komen, onder belofte van straffeloosheid. De Prins gehoorzaamde, maar werd bij zijne aankomst gevangen gezet, en als een staatsmisdadige ter dood veroordeeld in 1718. Den volgenden dag werd hij, zoo het heette, van schrik gestorven, in de gevangenis gevonden. Sommige schrijvers hebben rondnit gezegd dat de Czaar zelf zijn' ongelukkigen zoon eigenhandig het hoofd afsloeg; zeker was PETER (DE GROOTE!) er wel in staat toe, maar de menschelijkheid *kan* dit niet gelooven.

A. L. F. Verkorting van *Animo lubens fecit.*

ALFADER, de oudste der Goden in de Noordsche mythologie; zoo veel als de vader van allen.

ALFANI (HORATIO), Ital. Schilder, geboren omstreeks 1510, was de vriend van RAFAEL; hij stichtte in 1573 eene teekenakademie te Perugia, waar hij † in 1585.

ALFARABI (ABU NASR MOHAMED IBN TARCHAN), bloeide in de X eeuw, en is een der eerste Arabische wijsgeeren, die de Grieksche philosophie bestudeerden. Uit zucht tot de wetenschappen verliet hij het vaderlijke huis, en ging naar Bagdad, waar hij zich op de wis- natuur- sterre- en geneeskunst toeleide. Verscheiden Oostersche Vorsten noodigden hem aan hun hof; maar hij wees alle voordeelige aanbiedingen van de hand, en leefde onafhankelijk alleen voor de wetenschappen. Hij werd door roovers vermoord in 954. In het Escuriaal bevindt zich eene soort van Encyclopedie en eene verhandeling over de muzijk in handschrift van hem.

ALFARGAN (ACHMET IBN COTHAR), een Arabisch sterrekundige, bloeide ten tijde van den Kalif ALMAMON; hij schreef eene inleiding tot de sterrekunde, die in 1669 te Amsterdam gedrukt is, en nog twee andere werken, over de zonnewijzers en over de zamenstelling en het gebruik van het astrolabium.

ALFARO Y GAMON (JUAN DE), Spaansch Schilder, geboren te Cordua, † in 1680, was een leerling van CASTILLO en den vermaarden VELASQUEZ. Hij was tevens een bekwaam schrijver, en heeft eenige levensberigten opgesteld van de voornaamste schilders der Spaansche school.

ALFENUS (PUBLIUS VARUS), geboren te Cremona, in de laatste eeuw vóór J. C. was aanvankelijk Schoenmaker van beroep, doch begaf zich naar Rome, leide zich toe op de wetenschappen, en werd weldra een beroemd regtsgeleerde. Aan hem is men de eerste verzameling van het burgerlijke regt verschuldigd, bekend onder den naam van *Digesta.*

ALFIERI (VITTORIO), beroemd Italiaansch Tooneeldichter, geb. te Asti, in Piemont, in 1749, bragt, toen hij de hoogeschool van Turijn verliet, eenige jaren met reizen door, en had zijn verblijf beurtelings te Florence en te Rome, vervolgens te Parijs, waar hij slechts door eene spoedige vlugt naar Engeland de Guillotine ontkwam. † te Florence den 8 October 1803. Hij schreef 21 treur-

en blijspelen en een dramatisch stuk, *Abel*, waaraan hij den zonderlingen naam gaf van *tramelogedie*, eene soort van zang-treurspel; voorts nog eenige andere dichtwerken en vertalingen der Ouden. Zijne gezamenlijke werken zijn in 37 deelen te Padua in 1809 gedrukt. Sommigen hebben grooten ophef van zijne dichterlijke bekwaamheden gemaakt, terwijl anderen hem voor een slechts zeer middelmatig vernuft houden, en van gevoelen zijn dat hij zich meer door politieke dan door poëtische geestdrift liet vervoeren.

ALFONSUS, zie **ALPHONSUS**.

ALFOREN, ALFOEREN, eigenlijk Harafora, dat is *Kinderen van het Gebergte*: aldus noemt men de onbeschaafde bergvolkeren in de Moluksche, Philippijnsche en Aroweilanden, als ook in andere Oost-Indische gewesten, zoo als Borneo, Nieuw-Guinea, Ceram, enz. Men heeft omtrent deze volkeren vele nadeelige geruchten verspreid, en ze afgeschetst als Kanibalen, woester en wreeder dan leeuwen en tijgers. Uit de nieuwste en geloofwaardigste reisbeschrijvingen blijkt dat zij een onnoozel, bijgeloovig, echter zeer onschuldig en goedhartig volk en geenszins voor beschaving en verlichting onvatbaar zijn. Zie OLIVIER, *Land- en Zeetogten in Nederlandsch Indië*, en KOLFF, *Reize in den Molukschen Archipel*.

ALFRED DE GROOTE, zesde Koning van Engeland, uit den Saksischen stam, geboren in 849, † in 900, beklom den troon in 872, toen hij eerst 23 jaren oud was; de moedige jonge Koning zocht de Noormannen uit Engeland te verdrijven, doch werd geslagen, en verborg zich bij een' herder. In het gewaad van een' harpspeler bespiedde hij het leger der vijanden, keerde tot de zijnen terug, trok te veld en behaalde eene volkomen overwinning bij Eddington. Hij nam de stad Londen in, en stond bij den vrede den Noormannen toe zich in Engeland neder te zetten, mits zij het Christendom aannamen. Hij beschaafde zijn Rijk, verdeelde hetzelve in Graafschappen (*Shires*), stelde de jury in, regelde alle takken van bestuur volgens goede wetten en leide den grond tot Engelands zeemagt, want hij liet schepen bouwen, waarmede hij de landingen der Noormannen belette. ALFRED was voor Engeland wat KAREL DE GROOTE voor Duitschland en Frankrijk geweest was, en met geen minder regt behoort hem insgelijks de bijnaam van DEN GROOTEN. Ook hij beöefende en beschermde de wetenschappen en de letteren. Behalve het Wetboek, door hem verzameld, vertaalde hij eenige Psalmen, de Fabelen van ÆSOPUS, de Vertroostingen van BOËTHIUS en eenige andere werken in het Angel-S. die allen gedrukt of nog in handschrift voorhanden zijn; ook zijn testament, waarin deze merkwaardige woorden voorkomen: » De Engelschen moeten zoo vrij zijn als hunne gedachten."

ALGARDI (ALESSANDRO), Beeldhouwer, geboren te Bologna, in 1593, † te Rome, den 10 Junij 1654, beproefde schilderstukken plastisch na te volgen en als het ware in marmer te schilderen. Het beroemdste zijner basrelieven is de vlugt van ATTILA met levensgroote figuren, boven het altaar van den H. LEO in de S. Pieters kerk te Rome. Voorts heeft hij verscheiden standbeelden van Heiligen en fonteinversieringen gebeeldhouwd.

ALGAROTTI (FRANCESCO), geboren te Venetië, in 1712, was een der voortreffelijkste Italiaansche geleerden der XVIII eeuw, zelfdenkend wijsgeer en scherpzinnig kunstkenner. Hij doorreisde Frankrijk, Engeland, de Nederlanden, Duitschland, Rusland en Zwitserland. FREDRIK II maakte als Kroonprins kennis met hem, riep hem na zijne troonbeklimming aan zijn hof, verhief hem in den gravenstand en maakte hem Kamerheer. In 1754 keerde hij naar Italië terug, en † te Pisa in 1762. FREDRIK II liet op het kerkhof aldaar hem een gedenkteeken oprigten, waarvan hij zelf het plan ontworpen had. ALGAROTTI was in alle wetenschappen ervaren, en schreef over allerlei onderwerpen met grondige kennis en bevalligheid. De nieuwste uitgave zijner werken is te Venetië in 1791-1794 in 17 deelen in het licht verschenen. = (POEDER VAN) is een hevig braakmiddel, dus genaamd naar deszelfs uitvinder, een' Italiaansch' Geneesheer. Het is eene spiesglansbereiding, in de apotheken onder de benaming van *Oxydulum stibii griseum* bekend.

ALGARVE, een klein Koningrijk aan de Kroon van Portugal behoorende, was in de XIII eeuw een twistappel tusschen de Koningen van Kastilië en Portugal. Door bemiddeling van Paus INNOCENTIUS IV kwamen ALPHONSUS X, Koning van Kastilië, en ALPHONSUS III, Koning van Portugal, in 1251 overeen dat de eerste vorst gedurende zijn leven de inkomsten van Algarve zou genieten, en na deszelfs dood de Portugezen bezitters van dit Koningrijk zouden worden, gelijk geschied is. Deszelfs grenzen zijn ten noorden Alentejo, ten oosten Andalusië, waarvan het door de Guadiana gescheiden wordt, ten zuiden de baai van Cadix en ten westen de Atlantische zee. In den koninklijken titel worden twee Algarven vermeld, omdat de Portugezen hunne voormalige veroveringen op de Afrikaansche kust ook onder den naam van Algarve begrijpen; doch het eene heeft zoo veel te beduiden als het andere, vooral onder de luisterrijke regering van DON MIGUEL!

ALGAZEL (ABU HAMED MOHAMED), een Arabisch wijsgeer, regtsgeleerde en dichter, leeraarde openlijk te Bagdad met grooten roem in de XI en XII eeuw. Als Philosooph was hij een voorstander van het scepticismus, en als Muzelman verdedigde hij met veel ijver de leer des Korans, die hij voor onbetwistbare waarheid en de mirakelen van MOHAMED voor algemeengeldende bewijzen daarvan hield. Niettegenstaande hij door eene bedevaart naar Mekka zijne regtzinnigheid deed blijken, werd dezelve toch in eenige zijner schriften in twijfel getrokken, en een zelfs openlijk verbrand, dewijl de Turken, zoowel als sommige Christenen, eene eeuw of wat geleden, van oordeel zijn dat ketterijen het best door het vuur wederlegd worden.

ALGEA, was, volgens de fabelleer, eene dochter van ERIS (de Tweedragt).

ALGEBRA. » Wat Algebra is, kan men niet wel weten, voor en » aleer men dezelve geleerd heeft. Het is eene soort van rekenkun- » de, waarin men de letters van het ABC gebruikt, om getallen te » beteekenen: met deze letters verrigt men allerlei rekenkundige » operatiën, waarvan de resultaten, op eene zinnebeeldige wijze, » door letters en schrijfteekens worden aangeduid, en waardoor men » den schakel zijner redeneringen, over rekenkundige onderwerpen, » tot eene verbazende hoogte weet voort te zetten." O. S. BANGMA, *Inl. tot de Algebra*, bl. 1. Deze wetenschap, een voornaam deel der wiskunde, voert haren naam naar derzelver uitvinder GEBR, een' Arabier, die in de IX eeuw te Sevilië bloeide.

ALGEMEEN is het tegenovergestelde van *bijzonder*, welks tegenovergestelde wederom *enkel* is, namelijk eene voorstelling, die één ding betreft; *bijzonder* heet eigenlijk eene voorstelling, die tot eene veelheid van enkelen betrekking heeft, zonder dezelve als een geheel te denken; *Algemeen*, daarentegen, heet eene voorstelling, die eene veelheid van dingen betreft, welke tevens als een geheel gedacht worden. Het onderscheid tusschen het *Algemeene* en *Bijzondere* is nogtans slechts betrekkelijk, en beide begrippen staan tot elkander als de deelen tot het geheel: een huisgezin, een geslacht, eene natie is, op zich zelf als geheel gedacht, iets *algemeens*, en in betrekking tot het menschdom, iets *bijzonders*. Men kan echter van het *bijzondere* niet tot het *algemeene* besluiten, gelijk van de deelen tot het geheel, want het *bijzondere* (het *deel*) heeft somtijds iets eigendommelijks, dat het *algemeene* (het *geheel*) niet heeft; de zwarte huid, b. v. is den negers, maar niet het menschdom eigen; even zoo min kan men van het *enkele* tot het *bijzondere* met zekerheid besluiten, maar wel omgekeerd van het *algemeene* tot het *bijzondere*, en van het *bijzondere* tot het *enkele*. Overigens moet men de betrekkelijke of vergelijkende Algemeenheid van eene zaak wel onderscheiden van de volstrekte Algemeenheid; deze Algemeenheid is tevens noodwendigheid: zoo is het algemeen en noodwendig dat men oogen moet hebben om te zien, dat ieder ligchaam in rust een steunpunt hebbe, alle beweging der ligchamen eene wrijving, en dienvolgens slijting veroorzake, alle zinnelijke voorwerpen in ruimte en tijd waargenomen worden, enz.

ALGEMEENGELDEND en **ALGEMEENGELDIG** is niet hetzelfde, ofschoon beiden dikwijls met elkander verwisseld worden, want er kan iets *gelden* zonder *geldig* te zijn. Het algemeen gelden, slechts toevallige daadzaak zijnde, kan, even daarom, de algemeene geldigheid niet insluiten, die volgens gronden blijken moet. Zoo geldt, b. v. algemeen de spreekwijze dat de zon op- en ondergaat, en toen is de zaak niet geldig. Daarom is het ook in geloofszaken zeer ongevolgelijk (*inconséquent*) datgene wat algemeen geldt, dat is door allen geloofd wordt, ook voor algemeengeldig, dat is voor waar, te houden. Dit ware een blind geloof, hetwelk billijkerwijze van niemand kan gevorderd worden.

ALGIERI (PIETRO), Tooneelschilder, geboren te Venetië, † te Parijs in 1760; is vermaard wegens zijne bekwaamheid in de perspectief en de fraaiheid zijner decoratiën.

ALGIERS, Turksch *Al Djezair*, een landsch. aan de N. kust van Afrika, verdeeld in drie prov., Tremesen, Titterie en Constantine; het grondgebied van dezen Staat bevat omtrent 4000 □ mijlen, met 2,500,000 inw. meest Mahomedanen en overigens Mooren, Kabylen, Joden en Christenen. Behalve de Hoofdstad Algiers, zijn Oran en Bugia de voornaamste steden. De regering met een' oppergezaghebber, die den titel voert van Dey (oom), is militair-despotiek-republikeinsch. De Dey wordt dikwijls afgezet, en dan doorgaans vermoord. De inkomsten van dezen Staat bedragen omtrent 2 millioenen piasters, en bestaan voornamelijk uit de zoogenaamde geschenken, die de Dey als eene schatting van de Christelijke zeemogendheden eischt, het losgeld van de slaven en het aandeel in den buit door de inwoners op zee gemaakt. Zeeroof is het voorname bestaanmiddel der Algerijnen; wezenlijke koophandel en nijverheid, wetenschappen en kunsten zijn bij hen in geene achting en hunne vermaken woest, daaronder behoort de leeuwen- en tijgerjagt. Naar Algiers begaven in de XV eeuw zich de uit Spanje verdreven Mooren, die van daar de Spaansche kusten onveilig maakten. Om hunne zeerooverijen te stuiten, staken de Spanjaards over naar Afrika, en veroverden in 1510 Algiers; maar de Turksche zeeroover HORUK BARBAROSSA verdreef de Spanjaards, en regeerde over Algiers als willekeurig tiran; zijn broeder HARIADAN volgde hem op. De togt van KAREL V in 1541 naar Algiers liep zeer ongelukkig af; die van LODEWIJK XIV, in 1682, schoon hij de hoofdstad geweldig liet bombarderen, was mede vruchteloos. In 1816 werd dit roofnest door de Engelschen en Hol-

landers op eene nadrukkelijke wijze getuchtigd, de stad voor een goed gedeelte tot een' puinhoop geschoten en de zeemagt grootelijks vernield. Bij den vrede werd de Dey genoodzaakt alle Christenslaven vrij te geven, en moest zich verbinden voortaan geene krijgsgevangenen meer tot slaven te maken, maar ze volgens Europeesch gebruik uit te wisselen. De tegenwoordige Dey HUSSEIN-PACHA is thans (1830) met Frankrijk in oorlog. Zie BARBARIJSCHE STATEN.

ALGUAZIL is in Spanje een ambtenaar, die de bevelen van het geregt moet uitvoeren; zoo veel als bij ons een geregtsbode of deurw.

ALHAMBRA is de benaming van eene wijk der stad Granada, waar het oude en prachtige slot staat, op hetwelk de Moorsche Koningen hun verblijf hadden. Naast hetzelve heeft KAREL V nog een paleis laten bouwen, dat even zoo groot is en een heerlijk uitzigt heeft.

ALHAZEN (ABU ALI HASSAN IBN), een Arabisch wiskundige, † in 1038, schreef verscheiden werken, van welke CASIRI in zijne *Biblioth. Arab.-Hisp.* de lijst opgeeft; eenigen daarvan zijn in het Latijn vertaald en in 1572 te Bazel gedrukt.

ALHEID is eene *veelheid*, die tevens als *eenheid* gedacht wordt. Eenheid en Veelheid nogtans maken eene tegenstelling, naardien het *een*, als zoodanig, geen veel, en het *vele*, als zoodanig, geen een is. Maar deze tegenstelling laat toch eene zamenregeling (*Synthesis*) toe; want men kan het vele in zijne gedachten als een geheel zamenvatten, derhalve de Veelheid als door Eenheid bepaald denken: waaruit dan het begrip van Alheid ontstaat.

ALI, mansnaam beteekent in het Arabisch, de *verhevene*. =, neef, schoonzoon en discipel van MOHAMED, verkondigde eene leer, verschillende van die van ABUBEKER, en welke door de Perzen omhelsd werd. Hij volgde den Kalif OTMAN op, en werd vermoord in 660. = BEG, tolk aan het Turksche hof in de XVII eeuw, was een Pool, en heette eigenlijk ALBERT BOBOWSKI; de Tartaren hadden hem in zijne jeugd weggevoerd en aan de Turken verkocht; hij werd in het Serail als Muzelman opgevoed, en verstond zeventien talen; Fransch, Engelsch en Hoogduitsch sprak hij zoo vlug alsof deze talen hem aangeboren waren. Hij schreef verscheiden werken over de Turksche gebruiken, eene Turksche liturgie, spraakkunst en woordenboek en vertaalde den Bijbel in het Turksch. † in 1675. = BEY, hoofd der Mamelukken, geboren in Circassië, omstreeks 1728, werd met zijn twaalfde jaar als slaaf naar Egypte gevoerd, klom van rang tot rang door zijne bekwaamheden, en werd eindelijk Bey. De grootheid zijner ontwerpen, die echter onuitgevoerd bleven, trok eenigen tijd de aandacht van Europa tot zich. Hij sneuvelde in een gevecht tegen MURAD-BEY in 1773. =, Pacha van Janina, geboren te Tebelen (Tepeleni), in Albanië, in 1744, verloor vroeg zijn' vader, wien de naburige Pacha's van al zijne bezittingen beroofd hadden. Met zijn zestiende jaar stelde zijne wraakzuchtige moeder CHAMCO hem aan het hoofd van eene bende struikroovers; doch hij slaagde zoo ongelukkig in dit handwerk, dat hij in het gebergte vlugten en zich in een verlaten en vervallen gebouw verschuilen moest, waar hij gevaar liep van honger en gebrek om te komen. Gedachtenloos met een' stok in de aarde wroetende, vond hij een kistje met goud. Met dezen schat bragt hij 2000 man op de been, behaalde zijne eerste overwinning en vermeesterde Tebelen. Thans begon hem alles te gelukken, en hij trad op in de rol van NERO; hij liet zijn' broeder om het leven brengen en zijne moeder in den harem opsluiten, waar zij ook weldra werd uit den weg geruimd. Zijne trouweloosheid en wreedheid vermeerderden met zijne magt, en hij werd weldra een der geduchtste rebellen, die immer tegen de Porte waren opgestaan. Ons bestek laat niet toe al zijne gruwelen en wandaden te verhalen, want elk zijner levensdagen was door moorden en misdrijven van allerlei aard gekenteekend. Met de Franschen stond hij gedurende het schrikbewind op een' goeden voet, en geen wonder! ROBESPIERRE, MARAT, HÉBERT en dergelijke bloedmenschen waren natuurlijk zijne vrienden en de Guillotine was een werktuig regt naar zijn' smaak; doch in 1797 verkoelde zijne vriendschap voor de Fransche Republiek; en hij vermeesterde de Fransche bezittingen op de kusten van Albanië na het bloedig gevecht van Prevesa. Hij bevredigde zich nogtans met NAPOLEON in 1805, en wilde zich geheel onafhankelijk maken. De Porte had, integendeel, zijn' ondergang besloten, hem schuldig aan majesteitschennis verklaard en naar Konstantinopel ontboden, waar hij zich wel wachtte te verschijnen. Hij werd alzoo afgezet, en ISMAEL-BEY tot Pacha aangesteld, die met een leger bezit kwam nemen van zijn pachalik. Dit leger het noordelijk Griekenland doortrekkende, namen de Grieken deze gelegenheid waar, om de wapenen op te vatten en het sinds lang ondragelijk juk der Turken af te schudden. ALI-Pacha, voordeel willende doen met den opstand der Grieken, riep de voornaamste hoofden der Turken en Grieken zijner Staten in eene soort van Meiveld bij elkander, welke vergadering hij den grooten Divan noemde en allerlei schoone beloften deed, ook dat hij het Christendom zou omhelzen, mits men hem bijstonde; maar alles was vruchteloos; het geheele land onder het beheer van ALI gaf zich zonder slag of stoot aan de Turken over, en de hoofdstad Janina werd weldra berend. ALI deed de sterkten van krijgsbehoeften en leeftogt voorzien, en stak de stad in den brand, van welke hij niets dan de puinhoopen aan de belegeraars overliet. Eenige maanden verliepen met niets beslissende gevechten en nuttelooze onderhandelingen met KURSCHID-Pacha, bevelhebber van het belegeringscorps, toen ALI, die zich met 600 man, het overschot zijner soldaten, in het kasteel van Janina had opgesloten, alle voorstellen van KURSCHID verwerpende, verklaarde eer den brand in het kruid te zullen steken, en met het kasteel in de lucht te springen, dan zich over te geven. Hij bewilligde echter in een mondgesprek met den bevelhebber, doch gaf den zijnen last om het kruid aan te steken, als hem eenig leed wedervoer, waartoe hij het teeken met hen afsprak. Hij bleef zeven dagen in een klooster, waar het mondgesprek plaats had, en wachtte zijne vergiffenis van den Sultan, welke KURSCHID beloofd had hem te zullen bezorgen, die behendig genoeg was om van ALI het teeken te verkrijgen, waardoor het springen van het kasteel moest belet worden. Straks bragten eenige Janitsaren ALI een' firman van de Porte, waarbij hij ter dood veroordeeld werd. Hij bood een' hevigen wederstand, doch moest eindelijk bezwijken; men sloeg hem het hoofd af, dat naar Konstantinopel gezonden werd. Hij viel den 5 Febr. 1822: hij had dus den ouderdom van 78 jaren bereikt, en langer dan eene halve eeuw lang zich genoegzaam dagelijks als het ware in bloed gebaad!

ALIAMET (JAQUES), Graveur, † in 1788, leerling van LE BAS, heeft verscheiden prenten naar WOUWERMAN, BERGHEM en VERNET gegraveerd; hij overtrof zijn' meester in de behandeling met de droge naald. = (FRANÇOIS GERMAIN), broeder van den voorg., en insgelijks Graveur, doch van minder bekwaamheden, zette zich te Londen neder, waar hij Italiaansche en Engelsche schilderstukken in prent bragt.

ALIAS, beteek. in het Latijn *anders*; in de regtstaal gaat dit woord doorgaans de bijnamen vooraf, onder welke beruchte dieven en moordenaars meer bekend zijn dan onder hunne eigene; bij voorb. JOHANN BUCKLER, *alias* SCHINDERHANNES, e. d. g.

ALIBI, beteek. in het Latijn *elders, ergens anders*; zijn *alibi* bewijzen heet in de regtstaal dat de beschuldigde bewijst, of bewijzen moet, dat hij op den tijd van het plegen der misdaad zich op eene geheel andere plaats bevonden heeft, en alzoo de daad niet gepleegd kan hebben.

ALICANTE, eene stad en haven in Spanje, in het koningrijk Valencia, met ruim 700 inw. Het kasteel, in den Spaanschen successieoorlog door de Spanjaards in 1709 veroverd, is sedert geheel vervallen. Het voornaamste artikel van uitvoer is een voortreffelijke roode wijn, dien KAREL V het eerst hier aanplanten liet, en waartoe zekere PETER SIMON de wijnstokken van den Rijn overbragt. In 1744 moest de Spaansche Admiraal NAVARRO met zijne vloot in deze haven de wijk nemen, toen de Engelschen in den Oostenrijkschen successieoorlog hem geslagen hadden.

ALIDA, vr. naam; inkorting van ADELHEIDE.

ALIDINELLI is de tegenwoordige benaming van het oude Carië, een klein landschap in Natolië, tegenover het eiland Rhodus. De hoofdplaats noemen de Turken Aidin, en is waarschijnlijk het oude Abydus.

ALIDSCHI (ABDAR-RAHMAN IBN ACHMED IBN ABDUL GHAFFAR ADHADEDDIN), een Arabisch wijsgeer, † in 1355, schreef een werk, *Kitabol mewakif* getiteld, hetwelk de Arabische metaphysica bevat, en met Arabische commentariën van TEFTASANI in 1825 te Konstantinopel gedrukt is. Men vindt een uitvoerig verslag van dit belangrijk werk, benevens gewigtige aanmerkingen over de Arabische philosophie in het algemeen, in de *Leipz. Lit. Zeit.* 1826, N°. 161. ff.

ALIENATIE, Lat. *Alienatio*, vervreemding, verkooping; in de staatstaal afstand van grondgebied, regten, enz. in de ziektekunde verstandsverbijstering, krankzinnigheid (*alienatio mentis*).

ALIGRE (ETIENNE FRANÇOIS D'), Eerste President van het Parlement van Parijs, † te Brunswijk in 1799, nam zijn afscheid in 1788, bij gelegenheid der onlusten in het Parlement, die der omwenteling voorafgingen, en was een der eerste emigranten, die Frankrijk in 1789 verlieten. Hij ging naar Engeland, waar hij bijna 5 millioenen in de bank van Londen geplaatst had. Zijn zoon werd in 1814 door LODEWIJK XVIII tot Pair van Frankrijk benoemd.

ALIMENTARIA (LEX), wet bij de Romeinen, volgens welke de kinderen verpligt waren de ouders te onderhouden.

ALIMENTATIE, Lat. *Alimentum*, voeding, onderhoud; in de burgerlijke zamenleving zijn ouders stilzwijgend verpligt hunne kinderen, de man zijne vrouw, de Staat zijne verminkte en kranke krijgslieden, veroorderde ambtenaars, armen en onbemiddelde weezen te onderhouden, voor zoo ver door bijzondere instellingen daarin niet is voorzien. De verpligting tot alimentatie kan ook uit testamenten, voorwaardelijk bezit of vruchtgebruik, genot van inkomsten en andere verdragen ontstaan.

ALIQUANT, Lat. *Aliquantus*, een weinig, wat, iets; in de wiskunde een ongelijk deelend getal; bij voorbeeld: $7 + 5 = 12$, of $3 - 10 = 7$.

ALIQUOT, beteek. in het Lat. eenigen, sommigen; in de wiskunde heet een aliquotgedeelte van eene grootheid zoodanig een, hetwelk

door getallen kan uitgedrukt worden, hoeveel malen hetzelve in het geheel gaat. Een Aliquotisch getal is alzoo een gelijkdeelend getal; b. v. 4 × 2 = 8 + 2 + 6 = 16; of 16 — 12 = 4; of 6 — 4 = 2.

ALIX, vr. naam, inkorting van ADELHEIDE. =, dochter van THIBAUD, Graaf van Champagne, derde gemalin van LODEWIJK VII, Koning van Frankrijk, bestuurde het Rijk, gedurende de afwerigheid van haren zoon PHILIPPUS AUGUSTUS, die in 1190 met RICHARD LEEUWENHART, Koning van Engeland, naar het H. Land vertrok. Alle schrijvers roemen de wijsheid en zachtheid van haar bestuur. † in 1206. =, dochter van HENRIK, Graaf van Champagne, werd Koningin van Chyprus, door haar huwelijk met HUGO VAN LUSIGNAN; zij hertrouwde met BOHEMOND IV, Prins van Antiochië. =, Gemalin van JAN VAN CHÂTILLON, Graaf van Blois, verzelde haren gemaal naar het H. Land. =, dochter van LODEWIJK VII en zijne eerste gemalin ELEONORE, die bij verstiet, huwde met THIBAUD, Graaf van Blois. =, dochter van LODEWIJK VII en zijne tweede Gemalin CONSTANCE van Kastilië, † jong. =, dochter van LODEWIJK VII en zijne derde Gemalin ALIX, was verloofd aan RICHARD LEEUWENHART, Koning van Engeland, doch huwde met WILLEM, Graaf van Ponthieu.

ALIZERIAH, een Arabisch toonkunstenaar, die in de IX eeuw bloeide, rigtte te Cordua eene muzijkschool op, waaruit de kweekelingen zeer gezocht werden aan de hoven van verscheiden Oostersche vorsten.

ALKALI, van *Kali*, Arabische benaming der Sodaplant, uit wier asch door uitloging de potasch verkregen wordt. Men noemt de alkaliën ook eenigen loogzouten, want het zijn geene zouten, maar zoodanige zelfstandigheden, die zich met de zuren verbinden en dezelven neutraliseren ter zoutvorming. Er zijn tweeërlei alkaliën: planten- en mineraalalkaliën, die zamen tien soorten uitmaken en in drie klassen verdeeld worden.

ALKALIMETER, een werktuig, door welks graden men de hoeveelheid alkali in de soda en potasch bepaalt.

ALKALINUM noemt men zoodanige aardachtige zelfstandigheid, die eenige alkalische deelen in zich bevat, of toch ten minste daarmede overeenkomen, als koralen, kreeftsoogen, kalk, enz.

ALKALISATIE, scheikundige bereiding der vlugzouten.

ALKEMADE (CORNELIS VAN), geboren in 1654, Eerste Commies der Convooijen en Licenten te Rotterdam, was een naarstig onderzoeker der vaderlandsche oudheden, zeden, gewoonten en gebruiken. † in 1737. Zijne uitgegeven werken zijn voor de archaeologie en de vroegere geschiedenis van ons vaderland zeer belangrijk.

ALKENDI (ABU YUSUF IBN ESCHAK), uit Basra, aan den Perzischen zeeboezem, bloeide in de VIII en IX eeuw; hij was geneesheer, sterrekundige en wijsgeer. De Arabieren noemden hem den Philosooph bij uitnemendheid. ARISTOTELES stond bij hem op zeer hoogen prijs, en de wiskunde was bij hem de noodwendige grondslag van alle wetenschappen; zelfs zocht hij de geneeskunde mathematisch te regelen. Wegens onregtzinnige uitleggingen van den Koran geraakte hij in moeijelijkheden, waar hij zich zeer eervol wist uit te redden.

ALKMAAR, eene oude, zeer fraaije en zindelijke stad in het Noordelijk gedeelte der prov. Holland, 5 uren van Haarlem en bijna 2 uren van de Noord-zee, bevat ruim 8000 inwoners, die meest een' aanzienlijken binnenlandschen handel drijven in boter, kaas, vee en granen. De Spanjaards, onder het bevel van Don FREDRIK VAN TOLEDO, zoon des Hertogs van Alba, belegerden Alkmaar zeven weken lang vruchteloos in 1573. De merkwaardigste gebouwen zijn de Groote of S. Laurenskerk, het Stadhuis, de Waag en het Weeshuis. Het Alkmaarder Hout is eene fraaije wandelplaats. Het nabij gelegen *Heilo* wordt om den aldaar aanwezigen waterput van den H. WILLIBRORDUS door sommige Katholijken in bedevaart bezocht.

ALKMAAR (HENRIK VAN), Raad van DAVID VAN BOURGONDIË, Bisschop van Utrecht, werd door dezen Prelaat in 1477 met zeven andere Raden in ballingschap gezonden, en begaf zich in dienst van den Hertog van Lotharingen, tot hem in 1481 vergund werd in Utrecht terug te komen. Zijne afkomst en verdere lotgevallen zijn minder bekend dan zijn gerijmde Satyrische Roman, *Reintje de Vos* genaamd, die in 1498 te Lubek gedrukt werd. F. A. HACKMANN, Prof. te Helmstädt, gaf dit werk, met nog een ander, *De Koker* genaamd, in 1711 te Wolfenbuttel andermaal in het licht. Hetzelve is oorspronkelijk in het Oost-Friesch of Platduitsch geschreven, en in het Hoogduitsch, Latijn, Fransch, Italiaansch, Engelsch en Zweedsch vertaald. Sommigen hebben in twijfel getrokken of VAN ALKMAAR wel de opsteller er van zij, en beweerd dat hij hetzelve naar een' Roman in Oud-Fransch proza, van zekeren PIERRE DE S. CLOUD, gevolgd heeft; anderen houden NICOLAAS BAUMAN, Prof. in de Regtsgeleerdheid te Rostock, voor den schrijver. De Heer J. SCHELTEMA heeft het der moeite waardig geoordeeld, dit naauwkeurig te onderzoeken in een geschiedkundig betoog, geplaatst voor zijne nieuwe uitgave en vertaling van dezen *Reintje de Vos*, in 1826 te Haarlem gedrukt, en het is hem gelukt te bewijzen dat de schrijver wezenlijk geheeten heeft zoo als in den hoofde dezes is vermeld. Zoo zullen wij misschien ook nog wel te weten komen wie de schrijver is der Historie van *Tijl Uilenspiegel*, van de *Vier Heemskinderen*, e. d. g.

ALKMÆON, zoon van AMPHIARAUS en ERIPHYLE, zijn' vaders dood door het vermoorden zijner moeder gewroken hebbende, werd, even als ORESTES, door de Furiën vervolgd; het orakel, hetwelk hij raadpleegde, antwoordde dat hij van derzelver kwellingen verlost zou worden, als hij eene plaats vond, die niet van de zon beschenen werd, toen hij den moedermoord beging. Hij begaf zich dienvolgens naar een nieuw ontstaan eiland, en, eenigen tijd aldaar vertoefd hebbende, naar Psophis, aan het hof van PHEGEUS, met wiens dochter ARSINOË hij huwde, en welke hij verliet, om met CALLIRRHOË, dochter van ACHELOUS, te huwen. Hij werd gedood door de broeders der verlaten Prinses. Zijne beide zonen bragten naderhand zijne moordenaars en zelfs PHEGEUS en ARSINOË om het leven. = van Krotone was een Pythagorist en leerling van PYTHAGORAS zelven; hij bloeide ruim 500 jaren vóór J. C. en was de eerste die opmerkte dat de menigvuldige voorwerpen der menschelijke kennis van tweeërlei aard waren, als regt en krom, goed en kwaad, ligt en zwaar, lang en kort, en zoo tot in het oneindige. Welk eene gewigtige ontdekking! Welk eene spijt zal PYTHAGORAS gehad hebben, dat hij die niet gedaan had! Zulke gewigtige zaken ontdekken wij in onzen tijd niet meer.

ALKMAN, geboren te Sardes, in Lydië, omstreeks 670 jaren vóór J. C. kreeg het burgerregt te Sparte en is als lierdichter bekend door eenige fragmenten, die door NEANDER, STEPHANUS en FULVIUS URSINUS verzameld zijn. F. T. WELCKER heeft in 1815 dezelve afzonderlijk in het licht gegeven. Om de liefelijkheid zijner gedichten kreeg hij den bijnaam van *l'Ἀλκος* (den zoeten). † aan de luisziekte in middelbaren ouderdom.

ALKMENE, dochter van ELECTRYON, Koning van Mycene, en LYSIDICE, huwde met AMPHITRYON, Koning van Thebe, in wiens afzijn JUPITER zijne gedaante aannam, ALKMENE misleidde en haar moeder maakte van HERCULES.

ALKMENON, een der vijftig zonen van EGYPTUS, werd door zijne gemalin HIPPOMEDUSA gedood.

ALKOHOL noemt men twee malen overgehaalden wijngeest (Brandewijn).

ALKOHOLOMETER is eene in graden verdeelde aan beide einden gesloten glazen pijp, dienende om de sterkte van den brandewijn te onderzoeken; in gedisteleerd water zinkt hij bij eene temperatuur van 10° Reaum. tot op 0, en in den alkohol tot 100. Neemt men nu het gewigt des waters aan als = 1,000, dan is dat van den alkohol = 0,731. Ieder tusschengetal wijst in den brandewijn zoo veel honderdsten van den alkohol aan als het getal boven 0 is.

ALKOVE, Arab. *al Koba*, de slaapplaats; in de hedendaagsche bouwkunst verstaat men daaronder een klein kabinet, afgescheiden van het slaapvertrek, waarin het ledikant staat, waardoor op deze wijze meer ruimte in de slaapkamer zelve blijft.

A. LL. Verkorting van *Agrariae leges*.

ALLA BREVE beteekent in de muzijk dat het tempo de helft versneld moet worden, namelijk eene geheele noot zoo schielijk als anders eene halve, deze zoo gezwind als eene kwartnoot, enz. gespeeld wordt. Deze versnelling der maat wordt aangeduid door het teeken ₵ of de letters A. B.

ALLADIUS, Koning der Latijnen, wilde, even als SALMONEUS, den donder kunstmatig nabootsen, en werd ook, even als deze, door den bliksem gedood, 855 jaren vóór J. C.

ALLAH, in het Arabisch de naam van het Opperwezen, is zamengesteld uit het lidwoord *al* en het zelfstandig naamwoord *Elah*, (het enkelvoud van *Elohim*).

ALLAINVAL (SOULAS D'), geb. te Chartres, was Priester en Blijspeldichter, van een zorgeloos en loszinnig karakter; zijne blijspelen zijn zeer geestig en in den smaak van die van MOLIÈRE. In het Nederduitsch heeft men zijne *Lastigheid der Rijkdommen* vertaald en vertoond. De dichter had nogtans in zijn geheele leven geene ondervinding van deze lastigheid, en † in de bitterste armoede in het *Hôtel-Dieu* te Parijs den 2 Mei 1755.

ALLAMAND (JOANNES NICOLAAS SEBASTIAAN), geb. te Lausanne, in 1716, studeerde aldaar in de Godgeleerdheid, en begaf zich naar Leyden, waar hij Gouverneur werd der beide zonen van Professor 's GRAVESANDE; deze hem in de Proefonderv. Natuurk. onderwezen hebbende, hielp hem verder zijne fortuin maken; op zijne aanbeveling werd de Zwitsersche Gouverneur in 1747 eensklaps tot Prof. beroepen in de Wijsbegeerte aan de Hoogeschool te Franeker, en reeds in 1749 in dezelfde hoedanigheid te Leyden, waar hij † in 1787. Zijne weduwe stond zijn kabinet van Nat. Zeldzaamh. af aan de Leydsche Akademie. Hij heeft de werken van zijn' Mecenas 's GRAVESANDE in 1774 uitgegeven, en misschien van zich zelven ook eenige geschriften, waarvan men echter weinig kennis genomen heeft.

ALLART (JOHANNES), vermaard Boekverkooper, eerst te Amsterdam, en vervolgens in den Hage, waar hij voor eenige jaren gestorven is, heeft gedurende het laatste gedeelte der vorige en het eerste der tegenwoordige eeuw eene ontzettende menigte boeken in het licht gegeven, over allerlei onderwerpen en in alle vakken van

wetenschap, zoo wel deelenrijke en kostbare prachtwerken als vlugschriften, stukken van den dag, enz. Ook als schrijver trad de alles ondernemende **Allart** op: twee werken, namelijk *De Vrijheid* en *De Wereld*, voeren zijn' naam als opsteller; doch de Recensenten waren van gevoelen dat het veel meer de zaak van **Allart** was boeken te *verkoopen* dan dezelve te *schrijven*; hij heeft zich dan ook wijsselijk verder met het eerste alleen bezig gehouden, en het laatste laten varen. Van zijn werk *De Wereld* is dus slechts het eerste deel verschenen: van het voltooijen welligt afgeschrikt door den raad, dien hem de Recensenten gaven, dat hij liever eene verhandeling over den *Chaos* zou schrijven; ondertusschen is de tamelijk dikke Catalogus der bij hem gedrukte boeken werkelijk eene soort van letterkundige chaos van allerlei, zelfs onderling zeer heterogene voortbrengselen der drukpers. Als *veeldrukker* won **Allart** het onbetwistbaar van **Blaauw**, **Elzevier**, **Wetstein**, **Waesbergen** en andere beroemde drukkers van kostbare werken; doch zij zonden alles niet met zoo veel drift en overhaasting in de wereld, dat, tot verdriet van de schrijvers en ergernis van de lezers, hunne uitgaven de duurzame bewijzen daarvan in allerlei leemten en gebreken medebragten; maar op hen bestaat ook geen grafschrift, gelijk op **Allart**: P. G. **Witsen Geysbeek**, *Puntdichten*, VIII, 800:

Allart, die hier begraven ligt,
Behoeft geen prachtig grafgesticht:
In 't rijk der letterkunde als vorst ten troon verheven,
Heeft hij zich-zelv' reeds bij zijn leven
Een duurzaam monument van misdruk opgerigt.

ALLATIUS (**Leo**), of **Allazzi**, geb. op het eiland Chio in 1586, kwam in 1600 te Rome, waar hij eerst de Grieksche taal onderwees, doch zich weldra door zijne buitengemeene geleerdheid onderscheidde. Paus **Gregorius XV** zond hem in 1622 naar Duitschland, om de bibliotheek van Heidelberg te halen, die de Keurvorst van Beijeren aan den Paus geschonken had. Hij werd vervolgens Bibliothekaris van den Kardinaal **Barbarini**, en toen van het Vatikaan. † in 1669. Hij heeft eene menigte meest theologische werken in het Grieksch en Latijn geschreven, allen bij uitstek regtzinnig Katholijk, niettegenstaande hij een Griek was; maar hij is misschien wel de eenigste zijner landgenooten, die met zoo veel ijver de belangen der Latijnsche Kerk voorgestaan heeft. Hij schreef ook eene alphabetische lijst in het Italiaansch van alle tot op zijn' tijd toe gedrukte tooneelstukken, die in 1755 te Venetië herdrukt is.

ALLECTUS, een Britsch gelukzoeker, in de III eeuw zich gehecht hebbende aan **Carausius**, een' anderen gelukzoeker, die zich de oppermagt in Britannië had aangematigd, werd deszelfs stedehouder, en bragt hem om het leven, om in zijne plaats te regeren, in 294. **Constantius Chlorus**, Keizer van het Oosten, zond zijn' veldheer **Asclepiodorus** met een leger tegen hem. De tiran werd geslagen en gedood in 297; Britannië kwam na deze overwinning weder onder de Romeinsche heerschappij, van welke het tien jaren afgescheiden geweest was.

ALLEENHANDEL (*monopolium*), is eene uitdrukking, die enkel in een' commerciëlen zin gebruikt kan worden: het is daarom belagchelijk dat er in de beruchte Brabandsche petitiën van *alleenhandel* in *schoolonderwijs* gesproken wordt, even alsof het schoolmeesterschap een artikel van mercantiele speculatie ware, dat men opkoopen kon, gelijk granen, wijnen, olie, e. d. g. Waar zulke bedorven spraakvormen plaats hebben, zal zich niet ligt een alleenhandel in gezond verstand vestigen.

ALLEENHEERSCHAPPIJ, zie **MONARCHIE**.

ALL'-ÉÉNHEIDSLEER is de zonderlinge benaming van eene even zoo zonderlinge soort van philosophie, die alles in één, en één in alles ziet, of waant te zien, maar daarom ook alles uit alles maakt, dewijl het juist slechts het één zijn moet. In zulk eene philosophie wordt natuurlijk al het onderscheid van het subjective en objective, het ideale en reale, het kennen en zijn, het weten en gelooven weggenomen: het is alles eenerlei of heeft eene volstrekte identiteit. Deze philosophie is niet nieuw; maar al ware zij het, zij zou niet veel opgang maken.

ALLEGORIE, van *ἀλλ' ἀγορεῖν*, anders spreken dan men meent, eene verbloemde, bedekte voorstelling van eene zaak, is eene redekunstige figuur, van welke in de dichtkunst en welsprekendheid menigvuldig gebruik gemaakt wordt, en ook in de beeldende kunsten van dienst is; doch geenszins in de houwkunst en de muzijk te pas gebragt kan worden. Het allegorische is zeer na met het emblematische en symbolische verwant, en dikwijls overschrijden zij elkanders grenzen. De lauwer is, b. v. het zinnebeeld van den oorlog, en de olijftak dat van den vrede: allegorisch zegt men *lauweren plukken*, voor oorlogen, en *olijven planten*, voor vrede maken. *De wieg grenst aan het graf*, zegt men, om allegorisch te kennen te geven dat de mensch van zijne geboorte af geen oogenblik verzekerd is van zijn leven. In de beeldende kunsten wordt de allegorie, streng genomen, *emblema* in eene zamengestelde, en *hieroglyphe* in eene enkelvoudige beteekenis: Cupido op een' gebreidelden leeuw rijdende is een zinnebeeld, hetwelk aanduidt dat de liefde zelfs de magtigsten beheerscht, en een ojevaar is een hieroglyph, die dankbaarheid of onderliefde uitdrukt; beiden beelden kunnen echter als allegoriën gelden. Zuiver allegorisch is het beeld van den Nijl, zijn hoofd in biezen verbergende, om aan te toonen dat zijn oorsprong verborgen is; zuiver allegorisch is ook **Vondels** opschrift van den ouden Amsterdamschen Schouwburg, waarin hij de wereld overdragtelijk een speeltooneel noemt, op hetwelk iedereen zijne rol speelt, en zijn deel krijgt, voegt hij er bij; maar dit gaat niet door, want men kan dit geenszins zeggen van degenen die onbeloond of ongestraft blijven.

ALLEGRAIN (**Christophe Gabriel**), vermaard Fransch Beeldhouwer, geboren in 1710, † in 1795; is beroemd om zijne standbeelden van **Venus**, **Diana** en **Narcissus**, tegenw. geplaatst in de galerij van het Luxemburg te Parijs. = (**Etienne**), vader van den voorg., † in 1736 was een verdienstelijk landschapschilder.

ALLEGRETTO beteekent in de muzijk eene beweging tusschen *allegro* en *andantino*, en is eene aanduiding dat het stuk eenigzins schielijk en luchtig gespeeld moet worden.

ALLEGRI (**Gregorio**), geb. te Rome in 1590, † 1640, was de beroemdste toonkunstenaar van zijn' tijd; hij componeerde een *Miserere*, hetwelk in de Goede Week alleen te Rome in de Sixtinische kapel gezongen werd, en op straffe van den ban niet mogt gecopiëerd worden; doch **Mozart** stoorde zich niet aan dit verbod; na hetzelve tweemalen gehoord te hebben, schreef hij het stuk neder, zonder het geringste over te slaan. In 1771 verscheen dit *Miserere* te Londen gegraveerd in het licht, en in 1810 te Parijs in de *Collection des Classiques*.

ALLEGRO is eene muzikale beweging, en beteekent schielijk, luchtig. Deze beweging wordt gewijzigd in onderscheiden graden, door de bijvoeging van *assai*, zeer; *di molto*, zoo veel mogelijk; *moderato*, tamelijk; *non tanto*, niet al te snel, enz.

ALLEMANSVRIEND is iemand, die de vriend van iedereen zijn wil, en toch de vriend van geen' enkelen is; want hij is inderdaad slechts een karakterlooze egoïst, die, om zijne oogmerken te bereiken, of in zijne ondernemingen niet gedwarshoomd te worden, den schijn aanneemt alsof hij de vriend van elk ware, die met hem in aanraking komt, om het even wie. Van zulke allemansvrienden is eigenlijk geheel geene vriendschap te verwachten; **Molière** zeide reeds: *L'ami du genre humain n'est point du tout mon fait;* hij meent namelijk *l'ami de tout le monde;* want de vriend des menschdoms (*du genre humain*) behoort elk te zijn, die geen eigenlijke menschenhater is.

ALLENTANDO beteekent in de muzijk vertragende, verflaauwende, dalende.

ALLERCHRISTELIJKSTE MAJESTEIT is de titel der Koningen van Frankrijk sedert **Lodewijk XI**, die denzelven in 1469 van Paus **Pius II** ontving, en welken vervolgens al zijne opvolgers gevoerd hebben.

ALLERGETROUWSTE MAJESTEIT is de titel der Koningen van Portugal, welken **Joao V** in 1748 van Paus **Benedictus XIV** het eerst bekwam, tot belooning voor zijne verkleefdheid aan den H. Stoel.

ALLERHEILIGEN een feestdag, die in de R. Kerk, ter eere van alle Heiligen, die, wegens derzelver groote menigte, niet elk een' bijzonderen dag konden bekomen, gevierd wordt. Dit feest werd ingesteld in 610, bij gelegenheid dat Paus **Bonifacius IV** van Keizer **Phocas** verlof bekwam om het Pantheon te Rome tot eene Christelijke kerk te wijden. In het eerst werd dit feest op den 1 Mei gevierd; doch Paus **Gregorius IV** verschikte in 885 hetzelve op den 1 November op welken dag hetzelve nog tegenwoordig gevierd wordt.

ALLERHOOGSTE: onder dit begrip wordt het Opperwezen, de Godheid, voorgesteld, als het boven de grenzen des denkbaren verhevenste wezen. Het is daarom zoo ergerlijk als bespottelijk dat men Duitsche vorsten ook allerhoogst betitelt; slechts de allerlaagst kruipende vleijerij heeft dezen Godslasterlijken titel voor despoten kunnen uitdenken, die allergenadigst hunne onderdanen als hunne lijfeigen slaven aanmerken.

ALLERTSZ. (**Andries**), bij de eerste belegering van Leyden, in 1574 door de Spanjaards Kolonel en Kapitein der burgerij, was een der eersten die sneuvelden bij den eersten uitval.

ALLERZIELEN. In de X eeuw bad S. **Odo** of **Odilo**, Abt van Clugny, voor zijn klooster een' dag bepaald om te bidden voor de arme zielen in het Vagevuur; in 998 werd deze vrome instelling door Paus **Joannes XVI** uitgestrekt tot de geheele Kerk, en de 2 November daartoe bestemd.

ALLIA, Riv. in Latium, die in den Tiber valt, 4 mijlen ten noorden van Rome, is vermaard wegens de overwinning, welke de Galliërs aldaar behaalden op de Romeinen, 39 jaren vóór J. C.

ALLIANTIE, Fr. *Alliance*, is eigenlijk ieder verbond in het algemeen, huwelijk, compagnieschap, e. d. g., doch meer bepaaldelijk verstaat men daaronder een bondgenootschap tusschen twee mogendheden (tusschen drie noemt men zoodanig verbond *triple-alliantie*, tusschen vier, *quadruple alliantie*). Eene alliantie is *of- en defensief* (aanvallend en verdedigend), of slechts een van beiden alleen. De bondgenooten verbinden zich in het eerste geval door-

gaans den oorlog gemeenschappelijk te voeren tegen een' bepaalden vijand, en in het tweede elkander met geld, manschappen, krijgsbehoeften of schepen te ondersteunen; zonder des anderen vijand openlijk te beöorlogen.

ALLIGATOR, of Kaaiman, behoort tot het geslacht der Haagdissen; hij heeft de gedaante van den Krokodil, doch is zoo groot niet, en doet den mensch geen leed, als hij niet getergd wordt. De Kaaiman behoort in Zuid-Amerika te huis; in Brazilië wordt thans zijne huid gelooid.

ALLITTERATIE, verlettering, letterklank, is het in zamenklank brengen van gelijkluidende medeklinkers; b. v. Pölitz, *Gesch. der Wereld*, § 674: » De *slag* of liever de *slagting* bij Eylau behoort » tot de vreesselijkste oorlogstooneelen, die de nieuwste geschiede» nis kent." Bilderdijk maakt in de Voorr. van zijne *Mengel-Poëzij*, Amst. 1799, bl. IX, eene zeer juiste aanmerking wegens de welluidendheid, te weeg gebragt door het bijeenplaatsen van woorden, die met dezelfde voorletters beginnen; b. v. Huygens, *Kostelick Mal*, bl. 85.

Die *ploy*, die *pluys*, die *planck*, die *snoer*, die *snê*, die *snebb'*,
Dien *tuyt*, dien *tip*, dien *top*.

Onze vroegere dichters maakten veel werks van deze letterspelingen, die somtijds aanleiding gaven tot gelukkige *antithesen*; b. v. J. de Decker, *Rymoef.* I. 231.

Daer al uw *staven stof*, uw *rijcken roock* bij zijn.

F. de Haes, *Stichtelijke Gedichten*, bl. 108:

Daer zult ge *lust* voor *last*, en *kroon* voor *kruis* erlangen.

Andere voorbeelden zijn er, zelfs bij latere dichters, nog in menigte voorhanden.

ALLOBROGEN noemt men de oude volkeren, die voormaals het tegenwoordig Dauphiné en Savoye bewoonden; zij hadden erfelijke Koningen, of liever veldheeren, want de eigenlijke regering stond aan eene soort van senaat, die, uit de voornaamste stamhoofden zamengesteld, alle zaken van gewigt regelde. Zij kozen de zijde der Carthagers tegen de Romeinen, en vielen met Hannibal in Italië, doch werden door Cnejus Domitius Ænobarbus en vervolgens door Fabius Maximus te ondergebragt, die om deze reden den bijnaam kreeg van Allobrogicus. De Allobrogen waren zeer dapper; zij vochten gemeenlijk geheel naakt, en hadden slechts lange werpspietsen, *Gessa* genaamd, tot wapenen, waarom zij ook Gessaten genaamd worden.

ALLOBROGUM COLONIA, oude benaming der stad Geneve, welke men wil dat door de Allobrogen is aangelegd, voor wier hoofdstad men Vienne in Dauphiné houdt.

ALLODIUM, vrij, eigen, onbezwaard goed of bezitting, waarover men vrij, en zonder iemands tegenzeggen, beschikken kan. Een allodiaal goed is het tegenovergestelde van een leenroerig goed. Zie wegens den oorsprong van dit kwaad Latijnsch woord de woordenboeken van Ménage en Richelet, Art. *Franc-aleu*.

ALLORI (Alessandro), beroemd Schilder uit de Florentijnsche school, geb. in 1535, † in 1607, was een neef en discipel van Bronzino; hij schreef eene verhandeling over de anatomische schilderkunst. = (Cristoforo), zoon van den voorg., geb. te Florence in 1577, † in 1621, week geheel van zijns vaders manier af. Hij is zijn' meesten roem verschuldigd aan eene Judith en eenige andere schilderijen in het paleis *Pitti* te Florence. In het Museum van Parijs bevindt zich een stuk van hem, Karel VIII, Koning van Frankrijk, te Pavia voorstellende.

ALLUMÉ heet in de wapenkunde eene fakkel, lamp, altaar of eenig ander meubel, hetwelk schijnt te branden; zoo ook de koppen der vogelen en viervoetige dieren, wier oogen van een ander email zijn dan het ligchaam, uitgezonderd de paarden, van welke men in dat geval *animé* zegt.

ALLUSIE, Lat. *Allusio*, toespeling, zinspeling, is eene redekunstige figuur, eene overdragtelijke herinnering aan eene zaak, die betrekking heeft tot die, van welke men spreekt. *Het ijzer smeden, terwijl het heet is*, geeft zinspelend te kennen dat men van eene gunstige gelegenheid een goed gebruik maken moet. Met den strijd tusschen het *kruis* en de *halve maan* zinspeelt men op de worsteling der Grieken tegen de Turken. *Een arend vangt geene vliegen*, zegt men, om zinspelend aan te duiden dat een groot man zich met geene beuzelachtige zaken bemoeit.

ALLUTIUS, Prins der Celtiberiërs in Spanje, is bekend in de Geschiedenis door de edelmoedige handelwijze van Scipio, die, hem overwonnen hebbende, hem zijne gevangen bruid teruggaf, en haar tot bruidschat het losgeld schonk, hetwelk hare ouders hem opgedrongen hadden.

ALLUVIE, Lat. *Alluvio*, aanspoeling, aanslibbing; zie Aanwas.

A. L. M. Verkorting van *Artium liberalium magister*.

ALMA en **ALMUS**, beteek. *voedende*; bijnaam van eenige Goden en Godinnen, voornamelijk Ceres, Venus, Bacchus, Mercurius, enz.

ALMA (Eilert van), een Fries, leerde, zonder eenig onderwijs van anderen, uit zich zelven de Latijnsche en Grieksche talen, en vervaardigde een Latijnsch dichtstuk, *Bellum Gigantum*, hetwelk een jaar na zijn' dood in 1587 gedrukt is.

ALMADA, een vlek met een kasteel in Portugeesch Estramadura, tegenover de stad Lissabon. Hier onthield in 1580 Philips II zich zoolang, tot hij van de hoofdstad bezit nemen kon; hetzelfde deed Joao IV ten tijde der groote omwenteling van 1640.

ALMAGRO (Diego de), dus genaamd naar de stad, waar men hem te vondeling gelegd had, verzelde Pizarro bij de ontdekking en verovering van Peru, in 1525. Almagro rukte voort naar Cusco, en drong door tot Chili. Zijne wreedheid evenaarde zijn' moed; hij liet Athabalipa om het leven brengen en mishandelde de Peruanen op de gruwelijkste wijze. Met Pizarro in onmin geraakt, liet Almagro hem vermoorden; doch Vacca de Castro, Onderkoning van Peru, hem slag geleverd en gevangen gekregen hebbende, liet hem in 1542 met veertig van zijn' aanhang ter dood brengen.

ALMAGT is eene eigenschap van God, die alles vermag wat hij wil: daar God nu, als een volmaakt heilig wezen, slechts het goede kan willen, moet men vertrouwen dat hij het kwade, als zoodanig, niet wil, maar om wijze redenen slechts toelaat, en het bestaan des kwaads geenszins eene beperking der goddelijke almagt is, of dat de mensch, die kwaad doet, tegen den goddelijken wil handelt; want God heeft gewild dat de mensch vrij handele, dewijl anders 's menschen daden, als iets noodwendigs, volstrekt geene zedelijke waarde zouden hebben, en de reden voor hem een onnut geschenk ware. Wij wringen het begrip van almagt te zeer in menschelijke denkvormen; de stelling: » Bij God is geen ding onmogelijk" betreft slechts hetgene voor den mensch onmogelijk is. Het onmogelijke, afgetrokken beschouwd, is een onding, een volstrekt niets, en de stelling kan dus niet opgevat worden alsof het ondenkbaar onmogelijke (b. v. de vernietiging van het niet) bij God mogelijk ware. Laat ons, in plaats van stelselmatig Gods almagt te willen ontleden, dezelve in het onderhouden en besturen des heelals bewonderen en aanbidden!

ALMAMON (Abul Abbas), de zesde Kalif uit het geslacht der Abassiden, kwam in 813 aan de regering. Hij was een groot sterrekundige en voorstander van alle nuttige wetenschappen, daarbij edelmoedig en zachtaardig. Men drong hem om eenige zamenzweerders te straffen, die hem van de regering hadden willen ontzetten; doch Almamon wilde zich daartoe niet verstaan, en zeide met tranen in de oogen: »Ach! wist men welk een genoegen het mij is te verge» ven, alle misdadigen zouden tot mij komen en mij vergiffenis » vragen." † 833.

ALMANAK. Wat een almanak is, weet iedereen; doch minder is men het eens omtrent den oorsprong dezer benaming. Sommigen houden het voor een Arabisch woord, omdat *al Manach* letterlijk in die taal *de Telling* beteekent; anderen zoeken nogtans dezen oorsprong zoo ver niet, en meenen dien reeds in het Oud-Saksisch te vinden; de Saksers hadden namelijk zekere vierkante staafjes, van omtrent een' voet lengte, waarop de maanafwisseling voor het geheele jaar gesneden was. Deze staafjes, zegt men, noemden zij *Al-mon-acht*, waaruit men naderhand *Almanach*, en vervolgens *Almanak* gemaakt heeft; het kan zijn, doch de oorspronkelijke beteekenis van *Tijdwijzer* gaat allengs verloren: wat men eertijds *Almanak* noemde, noemt men thans *Kalender*, en verstaat onder de benaming van *Almanak* eene verzameling van kleine romans, verhalen, gedichten, enz. met fraaije plaatjes en in zwierige bandjes; zoo heeft men een' *Muzenalmanak*, *Staatsalmanak*, *Studentenalmanak*, e. d. g. een duidelijk bewijs dat een *Almanak* geenszins hetzelfde ding is als de *Al-mon-acht* der oude Saksers.

ALMANZA, een Spaansch steedje, aan de grenzen van het Koningrijk Valencia, is in de Geschiedenis vermaard wegens de overwinning, in derzelver nabijheid behaald den 25 April 1707 door de Franschen, aangevoerd door den Hertog van Berwik, op de Oostenrijkers, in den Spaanschen successieoorlog.

ALMANZOR, Moorsch Koning van Cordua, veroverde Barcelone, en was de schrik der Christenen in Spanje. † in 1002. = (Yussuf) was Koning van Marokko; hij werd door de Spanjaards geslagen in 1158. = (Yacoub), zoon van den voorg., vermeesterde Fez, Tremesen en Tunis, en won den vermaarden slag van Alarcos in Kastilië. Paus Innocentius III schreef hem in 1199 een' beleefden brief om de Christenslaven te mogen loskoopen. Naderhand liep de fortuin hem zoo tegen, dat hij als Broodbakker te Alexandrië zijne dagen eindigde. = (Abu Giafar), stichter van Bagdad, was de grootvader van Alraschid.

ALMARIK, geboren te Bene, bij Chartres in de laatste helft der XII eeuw, † in 1209, onderwees de Godgeleerdheid te Parijs, en tevens eene Pantheïstische philosophie, die door de Godgeleerden van dien tijd hevig bestreden en door Paus Innocentius II als erge ketterij veroordeeld, zijn lijk opgegraven, verbrand en de asch op den misthoop geworpen werd.

ALMEIDA, eene der sterkste Portugesche vestingen in de provincie Beira, aan de Coa, met 2700 inwoners, werd in 1762 door de Spanjaards veroverd, doch bij den vrede teruggegeven. Toen Ney den 24 Julij 1810 over de Coa in Portugal wilde dringen, verdedigde de Engelsche Generaal Coco de vesting Almeida tegen den Maarschalk Massena tot den 27 Julij, wanneer hij capituleren moest. Bij zijn' terugtogt uit Portugal in Maart 1811 kostte het ontruimen van Al-

meida den Maarschalk het verlies van den moorddadigen slag bij Fuentes de Onoro tegen Wellington den 4 Mei; waarop de Fransche generaal Brenier in den nacht van den 11 Mei Almeida in de lucht deed springen en zich door de belegeraars heen sloeg. = (Francisco) was in 1505 eerste Portugeesche Gouverneur der Oost-Indiën. † op de tehuisreize in 1509; zijn zoon Lorenzo volgde hem op in zijne evengemelde waardigheid en veroverde Ceylon.

ALMEIDAN, zie **BAZAR**.

ALMELO, een aanzienlijk vlek in de provincie Overijssel, met ruim 2300 inwoners, die meestal in linnenweverijen en andere fabrijken, den graanhandel, den landbouw en bleekerijen hun bestaan vinden. Nabij het plaatsje ligt het fraaije kasteel der Graven van Rechteren, die den titel voeren van Heeren van Almelo.

ALMELOVEEN (Theodorus Janssonius van), geb. te Mydrecht den 24 Julij 1657, studeerde in de Geneeskunde te Utrecht; in 1697 werd hij Professor te Harderwijk, en † te Amsterdam in 1712. Hij was een achtingwaardig geleerde, die der kritiek en philologie voortreffelijke diensten bewezen heeft, zoowel door de uitgave van verscheiden geleerde werken als door zijn akademisch onderwijs.

ALMENARA, een vlek in Catalonië, tusschen Lerida en Balagner, kreeg in den Spaanschen successieoorlog eenige vermaardheid door het gevecht van den 17 Julij 1710, in hetwelk de ruiterij van den Hertog van Anjou door Karel III geslagen en onder het geschut van Lerida gedreven werd.

ALMODAIN of de *Twee Steden*, in de nabijheid van Bagdad, wekken de belangstelling van alle reizigers in Turksch Azië. De eene is zonder twijfel het oude Ctesiphon, maar de andere, die zich langs den linkeroever van den Tigris uitstrekt, is niet Seleucia, gelijk de meeste reizigers wanen, maar Koche, eene vesting voorheen tegen over Seleucia gelegen. Te Ctesiphon bewondert men het aloude gebouw *Takt-Khesroe* genaamd, namelijk het paleis van Chosroës. Het gansche omliggende land is beraaid met overblijfsels van Oud-Grieksche, Romeinsche, Perzische en Arabische steden, die allen onder elkander vermengd liggen, en een treffend schouwspel opleveren van aardsche vergankelijkheid.

ALMONDE is een oud adellijk geslacht in Holland, welks oorsprong tot in 1380 opklimt, en waaruit verscheiden vermaarde mannen gesproten zijn; de laatste, van wien onze Vaderlandsche Geschiedenis melding maakt, is = (Philips van), Luitenant-admiraal van Holland, geb. in den Briel in 1646. Van Luitenant werd hij in 1665 bevorderd tot Kapitein, en streed in den vierdaagschen zeeslag van 1668, onder het bevel van de Ruiter, met ongemeene dapperheid tegen de Engelschen; zoo mede in den togt naar Chattam; hij woonde vervolgens alle overige zeetogten bij van dezen beroemden Admiraal, en werd in 1373 tot Schout bij nacht bevorderd. Toen in 1676 de Ruiter gesneuveld was, voerde hij diens lijk en de vloot naar het vaderland terug, en behaalde in 1677 met de vloot van Cornelis Tromp de zege op de Zweedsche zeemagt. Aan het goed beleid van Almonde hadden de Engelschen en Hollanders ook de overwinning te danken, in 1692 behaald op de Franschen bij Kaap La Hougue. Wij kunnen onmogelijk al de dappere daden optellen van dezen verdienstelijken man, waardoor hij den rang van Luitenant-admiraal verkreeg. Door het gebulder van het geschut in de menigvuldige zeegevechten was hij zoo doof geworden, dat hij volstrekt niets meer hooren kon. Hij † den 6 Jan. 1711 op zijne buitenplaats Haaswijk, bij Leyden, en werd begraven in den Briel, waar hem een heerlijk praalgraf is opgerigt.

ALOAS, bijnaam van Ceres; van *Ἀλωα*, dorschvloer.

ALOë, eene plantensoort uit de zesde klasse van Linneus, volgens Jussieu tot de *Asphodalen* behoorende; zij is in Oost- en West-Indië en aan de Kaap De Goede Hoop te huis. Men heeft verscheiden Aloësoorten, van welke slechts de *Aloes vulgaris* in Europa voorkomt. De Aloëharst heet *Aloes hepatica*. Het uit de bladen getrokken en verdikte sap komt als geneesm. in de *materies medica* voor.

ALOëNEN, feesten, ter eere van Ceres en Bacchus, welke te Athene gevierd werden, en waarbij men de eerstelingen van den graan- en wijnoogst offerde. Zie Aloas.

ALOëUS, zoon van Titan en Gea (de aarde), was gehuwd met Iphimedia, op welke Neptunus verliefd werd; twee zonen, Othus en Ephialtes, waren de vruchten van dezen minnehandel.

ALOF, mansn. waarschijnlijk eene verbastering van Adolf.

ALOGIANEN; dus noemde men eene secte van ketters in de II eeuw, naar *Λογος* (woord), omdat zij ontkenden dat Christus het woord was.

ALOIDEN, bijn. van Othus en Ephialtes, zonen van Neptunus en Iphimedia, naar haren gemaal Aloëus, die hen opvoedde. Zij waren vervaarlijke reuzen, die, om Jupiter te onttroonen, den hemel bestormden, en bergen op elkander stapelden, om hem te bereiken. Diana veranderde zich in eene hinde, en op dezelve schietende, kwetsten zij elkander met hunne pijlen, en stierven aan de wonden.

ALOMANTIE, Lat. *Alomantia*, Zoutwigchelarij; *ἁλς* is in het Grieksch zout: van daar deze benaming der voorspellingen uit even en oneven hoopjes zout, bij de Ouden gebruikelijk.

ALOMTEGENWOORDIGHEID is eene eigenschap van God, die niet in de gewone menschelijke denkvormen kan opgevat worden; want wanneer men zich dezelve plaatselijk of in ruimte als een objectief overalzijn van God voorstelt, dan denkt men God zelven als stoffelijk en ligchamelijk. Deze alomtegenwoordigheid moet dus slechts dynamisch gedacht worden; dat is als eene kracht of een vermogen van God, om op alles onmiddellijk te werken, zonder aan ruimte en tijd gebonden te zijn.

ALOPE, dochter van Cercyon, werd door Neptunus bezwangerd, en baarde een' zoon, dien zij te vondeling leide; haar vader bragt haar om het leven, en liet het kind andermaal te vondeling leggen, hetwelk door de herders opgevoed en Hippothous genaamd werd. =, plaatselijke benaming van den zeeoever tusschen Mysië, Carië en Lycië.

ALOPEUS (Maximiliaan van), geb. den 21 Jan. 1748 te Wyborg, in Finland, waar zijn vader Predikant was, studeerde eerst te Abo, en vervolgens te Gottingen; in 1768 werd hij te Petersburg bij het departement der buitenlandsche zaken door den Rijkskanselier Osterman tot Kanselarij directeur bevorderd. In 1783 ging hij als gezant naar het hof te Eutin, en Catharina II vertrouwde hem verscheiden gewigtige zaken, die hij gelukkig ten uitvoer bragt; ook ging de correspondentie van den Grootvorst Paul met Frederik II door zijne handen. Twee malen bekleedde Alopeus den post van Russischen Gezant aan het hof van Berlijn, en eindigde zijne diplomatische loopbaan te Londen. De laatste jaren van zijn leven bragt hij door in Zuid-Duitschland, en † te Frankfort, den 16 Mei 1821. Zijn jonger broeder David, aan de militaire akademie te Stuttgart opgevoed, werd Russische Gezant bij Gustavus IV, Koning van Zweden, die in 1807, toen de Russische troepen Finland bezet hadden, hem in hechtenis nemen en zijne papieren verzegelen liet. Keizer Alexander verhief hem tot Kamerheer en Geheimraad, schonk hem een landgoed met 500 Roebels inkomen en de S. Anna-orde eerste klasse. In 1809 teekende Alopeus den vrede met Zweden, en ging in 1811 als Gezant naar het hof van Wurtemburg. Gedurende de veldtogten in 1814 en 1815 was hij bij het centrale bestuur der verbonden legers en tot Gouverneur-generaal van Lotharingen aangesteld. Sedert werd bij buitengewoon gezant aan het Pruissische hof.

ALOSTUM, zie **AALST**.

ALOYSIUS, mansn. beteekent in het Grieksch *Dorscher, Verpletter, Verbrijzelaar*, van *αλοιαω*, het dorschen.

ALPEN. Het voornaamste gebergte van Europa, tusschen 23° tot 35° O. L. en 44° tot 48° N. B.; zoodat de lengte van deze gebergteketen, van den berg Ventoux in Dauphiné af tot aan den Kahlenberg in Oostenrijk, 200 mijlen bedraagt. De toppen zijn van 10 tot 15000 voet hoog, en zelfs de doorgangen of passen hebben eene hoogte van 6 tot 7000 voet. Op 8000 voet is alles met ijs bedekt. Hooger dan 10800 voet kan zelfs geen ijs ontstaan, en de reeds bevrozene dampen vallen als eeuwigdurende sneeuw op de bergkruinen neder. Eene andere kenmerkende bijzonderheid der Europesche Alpen is de verbazende diepte der meren. Het meer van Achen, onder anderen, is 1800 voet diep. Het woord *Alp* (zie Sommers *Tafereel van het Heelal*, Deel II) beteekent op zich zelf Witte berg, zoo veel als IJs- of Sneeuwberg, en wordt, als zoodanig, toegepast op alle bergen die zich boven de grenslinie van sneeuw en ijs in den dampkring verheffen. De Mont-Blanc is de hoogste Alp in Europa en het hoogste punt van dat werelddeel. Men onderscheidt nog 1. de Zee-Alpen, tusschen Nizza en Provence; 2. de Cottische Alpen, die Piemont van Dauphiné scheiden; 3. de graauwe of Grieksche Alpen, tusschen Piemont en Savoye; 4. de Penninische Alpen, die Piemont van Savoye en van het Walliserland scheiden, en de hoogste toppen van allen hebben, als ook de vreesselijkste ijsvelden en Gletschers. De Mont-Blanc is 14676 voeten hoog; 5. de Lepantische of Helvetische Alpen tusschen Helvetië en Lombardijë, langs beide oevers der Rhône uitgestrekt, en merkwaardig wegens de rivieren die uit hunnen schoot ontspringen; 6. de Rhetische Alpen, die Lombardijë van Duitschland scheiden en met het Schwartzwald en de voornaamste gebergten van Duitschland in zamenhang staan; 7. de Norische Alpen, door Karinthië, Salzburg, Oostenrijk en Stiermarken tot in de vlakten van Oedenburg loopende; 8. de Kornische Alpen, van den Pellegrino tusschen de Save en de Drave tot aan den Terklou; 9. de Julische Alpen, tusschen Lombardijë in Illyrië; 10. de Dinarische Alpen die zich naar Turkije uitstrekken en met den Balkan in verband staan. Deze gezamenlijke Alpen worden door 7 millioen menschen bewoond; de Norische, Kornische en Rhetische Alpen zijn rijk in metalen, bijzonder in ijzer, koper, lood en vele half-metalen. Hier ontwikkelt zich ook de schoonste Alpen-Flora, welke in de hoogere gewesten verkwijnt en sterft. De merkwaardigste wegen, over het Alpen-gebergte naar Italië, zijn over den Cenis, den Simplon, den Genèvre en den Gotthard aangelegd.

ALPHA, benaming der eerste letter van het Grieksche alphabeth; ook in het Latijn van de rivieren de Aa in Zwitserland, Munster en Overijssel, zoo mede van de Alsa, in Frioul.

ALPHABETH, benaming der gezamenlijke letters van het ABC, naar de beide Grieksche letters *alpha* en *betha*.

ALPHÆUS, een Lierdichter van Mitylene, van wien niet bekend is wanneer hij gebloeid heeft; eenigen zijner *Epigrammata* staan in de Anthologie; zijne andere gedichten zijn verloren gegaan.

ALPHARAB (Abu Nafra), een Arabisch Wijsgeer, Genees- en Sterrekundige, † in 1010, schreef verscheiden philosophische werken, die in 1638 gezamenlijk te Parijs gedrukt zijn; zijne verhandeling over het wezen der ziel verdient daaronder wel de meeste opmerking.

ALPHEN is een uitgestrekt en zeer aanzienlijk dorp in de prov. Holland, met ruim 2000 inw. bijna 3 uren van Leyden in eene heerlijke landsdouw gelegen. Men brengt den oorsprong van dit dorp tot den tijd der Batavieren, wanneer hetzelve ontstaan zou zijn uit eene legerplaats der Romeinen, die *Alpheni Castra* genaamd was. Hoe het zij, Alphen wordt reeds vermeld in de vroegste geschiedenis van ons vaderland; den 21 October 1425 behaalde Jakoba van Beijeren in de nabijheid van dit dorp eene overwinning op de Kabeljaauwschen. Meermalen deelde Alphen vervolgens in de rampen des oorlogs; bij den inval der Franschen in 1672 waren genoegzaam alle inwoners naar Leyden gevlugt; in 1619 en 1716 werd het dorp bijna geheel door brand verwoest, doch telkens fraaijer wederom opgebouwd. In de maand April 1813 waagden de ingezetenen van Alphen een' opstand tegen de Franschen, en rukten zelfs Leyden binnen, doch dezelve werd voor dien tijd gedempt. = (van) is de naam van een oud en aanzienlijk Nederlandsch geslacht, hetwelk verscheiden vermaarde Staatsmannen en Regeringsleden heeft opgeleverd, wier bedrijven in onze Vaderlandsche Geschiedenis zijn opgeteekend. = (van), een ander geslacht van Geleerden, uit Duitschland afkomstig, doch hetwelk hier te lande voornamelijk ruim twee eeuwen gebloeid heeft; wij zullen eenigen hier vermelden. De stamvader van hetzelve was Hieronymus Simons van Alphen, geb. te Keulen in 1595, † te Hanau in 1641, waar in 1632 zijn zoon, mede Hieronymus genaamd, geboren is. † in 1692. Van zijne drie zonen was de naamgenoot des vaders en grootvaders den 23 Mei 1665 te Hanau geboren. Hij studeerde te Leyden, bezocht de hoogescholen van Franeker en Utrecht, en werd in 1687 Predikant te Warmond, vervolgens op eenige andere plaatsen en eindelijk in 1693 te Amsterdam beroepen; in 1715 vertrok hij als Professor der Godgeleerdheid naar Utrecht, en † aldaar den 7 Nov. 1742. Hij was een man van buitengemeene geleerdheid en godsvrucht, wiens verdiensten door zijn' ambtgenoot Drakenborch in eene lijkrede met levendige kleuren geteekend zijn. Zijn zoon Johan van Alphen, Schepen en Raad van Gouda, was de vader van Hieronymus van Alphen, aldaar geboren den 8 Augustus 1746. Hij bekleedde de aanzienlijke ambten van Procureur-Generaal van het Hof van Utrecht, van Pensionaris der stad Leyden en van Thesaurier-generaal der Unie; tevens beöefende hij met lust en ijver de wetenschappen en fraaije letteren. Hij schreef verscheiden werkjes over godsdienstige en ernstige onderwerpen en was tevens geen onverdienstelijk dichter. Zijne *Kleine Gedichten voor Kinderen* zijn in den echten kindertoon opgesteld, dien niemand vóór of ná hem ooit zoo gelukkig getroffen heeft. † in den Hage, den 2 April 1803. Nog eene menigte verdienstelijke geleerden zijn uit dit geslacht gesproten, doch wij kunnen allen hier niet vermelden. Zie Kok, Chalmot, Witsen Geysbeek en andere Biographische Woordenboeken.

ALPHENOR, een der zonen van Niobé en Amphion, die door Apollo en Diana gedood werden.

ALPHERY (Nicephorus), geboren in Rusland in het begin der XVII eeuw, en gesproten uit het geslacht Romanzow, werd met zijne beide broeders opgevoed in Engeland, waar hij den geestelijken staat aannam en Predikant werd in een dorp in Hundingtonshire. Hij werd tot twee malen toe geroepen om den troon in zijn vaderland te beklimmen, doch hij beklom liever den predikstoel van zijne dorpskerk, en verkoos zijn kerspel boven het Rijk, dat men hem aanbood. Maar ongelukkig leefde hij in den tijd van Cromwell, die hem het overige van zijn leven niet weinig verbitterde.

ALPHEUS, eene der grootste Riv. in Griekenland, ontstaat nabij de bron van den Eurotas in Arcadië, en valt bij Olympia in de Ionische zee. Volgens de fabelleer was Alpheus een jager, die, verliefd op Arethuse, eene der nymphen van Diana, door deze Godin in eene rivier, en Arethuse in eene bron veranderd werd, maar beide wateren vermengden zich met elkander. De grondslag van deze fabel is dat de Alpheus zich onder de aarde verliest, en men vooronderstelt heeft dat hij in Sicilië weder te voorschijn komt, en aldaar zich met de bron Arethuse vereenigt.

ALPHIUS AVITUS, een Latijnsch dichter, bloeide in de III eeuw, en schreef in verzen eenige boeken met levens van beroemde mannen, alsmede eene geschiedenis van den Punischen oorlog, van welke nog eenige fragmenten voorhanden zijn.

ALPHONSIJN, een chirurgijnsinstrument om de kogels uit de wonden te halen; dus genaamd naar deszelfs uitvinder Alphonse Ferrier.

ALPHONSINISCHE TAFELEN: dus noemt men zekere astronomische tafels, opgemaakt op bevel van Alphonsus X, Koning van Kastilië, en waaraan men gelooft dat deze vorst zelf gearbeid heeft.

ALPHONSUS, mansn. beteekent in het oorspronkelijk Gothisch *ă lfons*, zoo veel als *help ons*; de Spanjaards maakten er Alfonzo en Alonzo van en de monniken der middeleeuwen in kwaad Latijn Alphonsus.

ALPHONSUS, *Koningen van Kastilië, enz. van dezen naam.* = I, de Katholijke, Koning van Asturië in 739, was de zoon van Pedro, Hertog van Biscaye; de Arabieren of Afrikaansche Mooren bijna geheel Spanje vermeesterd hebbende, besloot Alphonsus de onafhankelijkheid dezer provincie te verdedigen. Hij verbond zich met Pelagio, Koning van Asturië, werd zijn schoonzoon en volgde hem op. Hij regeerde 18 jaren, en was al dien tijd in oorlog met de Mooren; hij overwon in bijna alle gevechten en veroverde meer dan 30 steden. † in 757. = II, de Kuische, Koning van Asturië, sloeg de Mooren in Gallicië, Biscaye, Kastilië en elders in Spanje, en werd de bondgenoot van Karel den Grooten, die te zijnen voordeele eene afwending maakte in de naburige provinciën der Pyreneën. Alzoo hij geene kinderen had, benoemde hij zijn' neef Don Ramiro tot zijn' opvolger, en leefde nog 7 jaren na zijn' afstand van de kroon. † in 842. = III, de Groote, Koning van Leon en Asturië, regeerde 46 jaren, gedurende welke hij verscheiden luisterrijke overwinningen op de Mooren behaalde. Hij verdeelde zijn Rijk, merkelijk door hem vermeerderd, tusschen zijne beide zonen, en † in 912. Hij heeft eene Kronijk geschreven, beginnende met Wamba, Koning der Visigothen, en eindigende met het jaar 856. Dezelve is door Sandoval in 1615 te Pampelune uitgegeven. = IV, de Monnik, Koning van Leon en Asturië, kleinzoon van den voorg., regeerde slechts 3 jaren en stond toen de kroon af aan zijn' broeder Ramiro, die hem in een klooster opsloot. † in 933. = V, Koning van Leon en Kastilië, nam de gelegenheid waar der verdeeldheid onder de Mooren, om hen aan te tasten. Hij werd door een' pijl gedood bij de belegering van Viseu in 1027. = VI, Koning van Gallicië, Leon en Kastilië, was een zoon van Ferdinand I; deze bij zijn' dood zijne Staten verdeeld hebbende tusschen zijne 3 zonen, kreeg Alphonsus de koningrijken Leon en Asturië voor zijn aandeel. Zijn broeder Sancho II, Koning van Kastilië, beöorloogde hem, kreeg hem gevangen en sloot hem op in een klooster, maar hij verliet hetzelve bij den dood van dezen broeder, en keerde in zijne Staten terug. De Kastilianen riepen hem tot Koning uit, nadat hij zich door een' eed gezuiverd had van de beschuldiging van aandeel in den moord zijns broeders. Hij ontnam den Mooren Toledo, en † in 1109. = VII, zie Alphonsus, Koning van Arragon. = VIII, Koning van Kastilië, Leon en Galicië, geboren uit het huwelijk van Urraca, dochter van Alphonsus VI, met Raymond van Bourgondië, Graaf van Galicië, deelde eenigen tijd de kroon van Kastilie met zijne moeder, en dempte na den dood dezer vorstin de onlusten, ontstaan gedurende deze dubbele regering. Hij hernam Burgos in de andere plaatsen, die zijn schoonvader, de Koning van Arragon, in Kastilië bezat, overwon de Mooren en werd meester van geheel het Christelijk Spanje. Zijne laatste overwinning behaalde hij op de Mooren te Jaën, in Afrika, in 1157 en † in hetzelfde jaar. Zijne dochter Constantia was gehuwd met Lodewijk VII, Koning van Frankrijk. = IX, de Edele, beklom den troon van Kastilië in 1158, toen hij slechts 3 jaren oud was. Hij volgde zijn' vader Sancho II, zoon van Alphonsus VIII, op. Gedurende zijne minderjarigheid betwistten de huizen de Lara en de Castro elkander het regentschap; doch hij hernam bij zijne meerderjarigheid alles wat zijne naburen hem gedurende deze onlusten ontnomen hadden, won op de Mooren den vermaarden slag van Tolosa in de Sierra-Morena in 1214. = X, de Sterrekundige, Koning van Leon en Kastilië, volgde in 1252 zijn' vader Ferdinand III op den troon; 5 jaren later werd hij tot Roomsch'-Keizer verkozen, doch hij moest voor Rudolph van Habsburg wijken, en werd door zijn' zoon Sancho van den troon ontzet. Na vruchteloos de Mooren uit Afrika te hulp geroepen te hebben, was zijne poging ter herwinning van de kroon vruchteloos. † te Sevilië in 1284. Zijne regering was zeer ongelukkig, hij was de geleerdste vorst van zijn' tijd, daarbij echter was hij niet weinig verwaand, zeggende dat, zoo God hem bij de schepping der wereld geraadpleegd had, hij vele dingen beter zou ingerigt hebben. Hij las vlijtig in den Bijbel, nam de sterren waar, schreef eene geschiedenis van Spanje en der kruistogten, berekende astronomische tafelen, die nog onder den naam van *Tabulae Alphonsinae* bekend zijn, maakte verzen en een wetboek, dat in Spanje onder den naam van *Las Partidas* nog bestaat. = XI, zoon van Ferdinand IV, Koning van Leon en Kastilië, volgde zijn' vader op in 1312. Verbonden met Alphonsus II, Koning van Portugal, sloeg hij de Mooren in 1340 bij Tarifa, in Andalusië. † aan de pest bij de belegering van Gibraltar in 1350.

ALPHONSUS. *Koningen van Arragon van dezen naam.* = I, Koning van Arragon en Navarre, betwistte de kroon van Kastilië aan zijne gemalin Urraca en Alphonsus VI, en zag er vervolgens van af, om den vrede te bekomen. Hij beöorloogde de Mooren van Spanje en Afrika, en behaalde verscheiden luisterrijke overwinnin-

gen maar werd overwonnen in Catalonië, en † van verdriet om deze nederlaag in 1134. = II, Koning van Arragon, † in 1196, voerde oorlog tegen Frankrijk, en vereenigde Roussillon en Béarn met zijne Staten. Deze vorst was een vriend der letteren en zelf een Troubadour. = III, Koning van Arragon, regeerde 6 jaren, en † in 1291. Zijne onderdanen stelden het koninklijk gezag palen door de uitbreiding van dat van den *Gran Justiciero*. = IV, DE GOEDERTIERENDE, dus genaamd om zijne goedhartigheid, die somtijds in zwakheid ontaardde, † in 1336. = V, DE GROOTMOEDIGE, Koning van Arragon, Napels en Sicilië, zoon van FERDINAND DEN REGTVAARDIGEN, volgde zijn' vader op in 1416. Hij toonde dadelijk zijne edelmoedigheid met eene lijst te verscheuren, zonder haar te lezen, van edellieden, die eene zamenzwering tegen hem gesmeed hadden. Door JOANNA II, Koningin van Napels, tot haren opvolger benoemd, was hij genoodzaakt zijn erfregt met het zwaard te doen gelden. Begaafd met al de hoedanigheden van een' groot' Koning, en zijnen bijnaam waardig, had ALPHONSUS slechts het gebrek dat hij zich te zeer aan het vermaak overgaf. Hij voerde overigens den oorlog met menschelijkheid, beminde de letteren en ontving in zijne Staten de wetenschappen en kunsten, die uit Konstantinopel verdreven werden. † in 1458.

ALPHONSUS. *Koningen van Portugal van dezen naam.* = I, HENRIQUEZ, zoon van HENRIK VAN BOURGONDIË, geb. in 1094, voerde in het eerst, even als zijn vader, slechts den titel van Graaf van Portugal, en werd na den slag van Castro Verde in 1139, in welken hij 5 Moorsche veldheeren overwon, door het leger tot Koning uitgeroepen. Hij wilde zijn Rijk uitbreiden naar den kant van Leon en Estramadura, maar na Elvas ingenomen en het beleg voor Badajoz geslagen te hebben, werd zijn leger ingesloten en hij zelf als krijgsgevangene overgeleverd aan FERDINAND, Koning van Leon, die hem de vrijheid schonk, tegen teruggave van al wat hij veroverd had. † in 1185, na eene regering van 75 jaren. Hij was de grondlegger en wetgever der Portugesche monarchie. = II volgde in 1211 zijn' vader SANCHO I op den troon. Hij overwon de Spaansche Mooren in verscheiden gevechten, voornamelijk te Alcazar do Sal, schreef een' brief aan den Paus, waarbij hij zijn Rijk cijnsbaar maakte aan den Roomschen Stoel, en liet een wetboek zamenstellen. De doodstraffen mogten volgens zijne verordening eerst twintig dagen na het vonnis uitgevoerd worden. = III, tweede zoon van ALPHONSUS II, volgde in 1248 zijn' broeder SANCHO II op. Hij veroverde het Koningrijk der Algarven op de Mooren. Het einde zijner regering werd verbitterd door zijne geschillen met den Roomschen Stoel. † in 1279. = IV volgde in 1325 zijn' vader DIONIJS op. Hij beöorloogde langen tijd den Koning van Kastilië, zijn' schoonzoon, en bevredigde zich met hem, om gemeenschappelijk te veld te trekken tegen de Mooren van Andalusië en Afrika, die volkomen geslagen werden bij Tarifa, in 1340. Gehoor gevende aan de inblazingen van eenige hovelingen, stemde hij toe in het vermoorden van INES DE CASTRO, die zijn zoon PEDRO heimelijk gehuwd had. † in 1356. De Geschiedenis heeft hem gekenschetst als ondankbaren zoon, onregtvaardigen broeder en wreeden vader. = V beklom den troon in 1438, toen hij 6 jaren oud was. Meerderjarig geworden, doodde hij in een tweegevecht zijn' oom en voogd Don PEDRO. Hij voerde den oorlog in Afrika en had aanhoudende geschillen met FERDINAND en ISABELLE. Onder zijne regering ontdekten de Portugezen de kust van Guinea en leiden aldaar de eerste volkplantingen aan. † aan de pest in 1481. = VI, zoon en opvolger van JOAO IV uit het huis BRAGANZA, werd om zijne losbandigheid en zijn' wispelturigen aard van den troon verwijderd, en zijn broeder Don PEDRO tot Regent verklaard. Na 8 jaren verbannen geweest te zijn op het eiland Terceira, werd ALPHONSUS op het kasteel van Cintra in Portugal gebragt, en † in 1683. Zijn broeder de Regent werd daarop gekroond, onder den naam van PEDRO II.

ALPHONSUS. *Koningen van Napels van dezen naam.* = I, zie ALPHONSUS V, Koning van Arragon. = II, zoon van FERDINAND I en kleinzoon van ALPHONSUS V, Koning van Arragon, beklom den troon in 1494; doch in hetzelfde jaar werd Napels vermeesterd door KAREL VIII, Koning van Frankrijk; ALPHONSUS deed afstand van de kroon ten behoeve van zijn' zoon FERDINAND II, verliet Napels vóór de aankomst der Franschen, en week naar Sicilië. † den 19 November 1494.

ALPHONSUS. *Geleerden van dezen naam.* = een Spaansche Jood van Burgos, waar hij in het midden der XIII eeuw de geneesk. oefende, liet in zijn zestigste jaar zich doopen, omdat hij aanhoudend een helder kruis op de kleederen der Joden meende te zien, werd Sacristijn der hoofdkerk van Valladolid, en schreef eene verdediging des Christendoms tegen Rabbi KIMCHI. = van CORDUA schreef in de XV eeuw astronomische tafels, welke men geenszins met die van zijn' koninklijken naamgenoot verwarren moet. Hij was de uitvinder der zoogenaamde Eeuwigdurende Almanakken. = VAN ZAMORA, aldaar van Joodsche ouders geboren, was hij uitstek bedreven in de Hebreeuwsche taal en Joodsche geschiedenis. In 1506 liet hij zich doopen, en de Kardinaal XIMENEZ droeg hem nevens anderen geleerden de zorg op voor de beroemde *Biblia Polyglotta*, die te Alcala de Henares gedrukt werd. Hij arbeidde bijna 15 jaren aan dezelve, en † in 1530.

ALPINI (PROSPER), geb. te Marostica, den 23 November 1553, doorreisde Egypte 5 jaren lang als kruidkundige, en werd na zijne terugkomst in 1583 lijfarts van ANDREA DORIA te Genua. In 1593 werd hij Professor in de kruidkunde te Padua. † aldaar 5 Februarij 1617. Zijne nagelaten geschriften zijn onder de Geleerden in groote achting. Zijne zeven boeken *De Praesagienda Vita et morte aegrotantium* werden door den beroemden BOERHAAVE in 1710 te Leyden uitgegeven; zijne voortreffelijke verhandeling over den Balsem van Mekka staat in zijne *Medicina Ægyptiorum*, mede te Leyden in 1718 gedrukt, waar men ook de meeste zijner botanische en andere werken, in Italië uitgegeven, herdrukt heeft.

ALPINUS (CORNELIUS) wordt door HORATIUS vermeld als een slecht Poëet; hij schreef een treurspel, *Memnon*, en een heldendicht op den oorlog in Germanië.

ALRASCHID (AARON), zie AARON.

ALRIK, mansn. is eene inkorting van het Angel-S. ATHALARICH (ADELRICH), en beteekent *Adelrijk*; deze naam is even zoo eene inkorting van ETHELRIK, waarvan naderhand ELDRIK, ELDERT.

ALRUNEN: dus waren bij de Germanen en de oude Saksers zekere vrouwen genaamd, aan wie zij eene geheime wetenschap toeschreven, van *al* (alles) en *runan* (weten, kennen): van daar in het latere Hoogd. *weise Frau* (wijze vrouw), naderhand door verbastering *weisse Frau* (witte vrouw), in den volkswaan een geest of spook; elders werden zij voor duivelbansters of heksen gehouden en menigeen als zoodanig verbrand. Men noemde ook Alrunen eene soort van *Lares* of huisgoden, uit zekeren wortel in eene menschelijke gedaante gesneden, die sierlijk opgeschikt en in een doosje bewaard werden. Zie MANDRAGORA.

ALSA, Lat. *Alpha*, eene Rivier in Frioul, niet ver van Aquileja, is in de Geschiedenis vermaard door den veldslag tusschen CONSTANTIJN II en zijn' broeder CONSTANS in 340, in welken de eerste op de vlugt gedreven, gedood en zijn lijk in het water geworpen werd.

ALSTEDIUS (JOANNES HENRICUS), geb. te Herborn, in 1558, eerst Predikant aldaar en vervolgens Professor te Weissenburg, in Zevenbergen, hielp op de Dordsche Synode de Hollandsche Remonstranten veroordeelen, en schreef eene menigte mystieke en theosophische werken, en daaronder eene *Encyclopaedia*, in 1640 te Lyon gedrukt, waarin hij beweert dat men de grondige kennis van alle kunsten en wetenschappen in den Bijbel moet zoeken. Hij zal ze er mogelijk in gevonden hebben, maar menigeen is zoo gelukkig niet, of meent dat hij die kennis uit de Fransche Encyclopedie zal verkrijgen. Er zijn echter nog wel lieden, die met ALSTEDIUS in den Bijbel alles vinden, wat zij daarin willen vinden, en voor de zoodanigen is zijne Encyclopedie een even zoo nuttig werk als zijne verhandeling over het Duizendjarig Rijk, in 1627 gedrukt. Zijne veelschrijverij regtvaardigt volkomen het anagramma van zijn' naam, SEDULITAS (vlijt), waarvan hij wederom een anagramma maakte, SADILETUS, hetwelk geene beteekenis heeft, maar hem als *Pseudonymus* diende voor eenige zijner schriften.

ALT is in de muzijk de benaming der zangstem, die op de Soprano volgt, en eenige toonen lager gaat. De Alt loopt van de kleine *f* of *e* tot de twee gestreepte *e*. Jongelingen tusschen de 16 en 20 jaren hebben doorgaans de beste Altstemmen. Zoowel voor de Altviool als voor den zang wordt de Altsleutel dus aangeduid [muzieksleutel].

ALTA was de dochter van CATHESTUS en moeder van ANCÆUS, een' der Argonauten.

ALTAAR, offerplaats, offerhaard. De eerste altaren waren draagbaar, en bestonden uit een' drievoet, waarop men vuur plaatste, hetwelk het offer verteerde. Bij onbeschaafde of zwervende volken waren de altaren van zoden of een groote ruwe steen, en werden in de open lucht opgerigt; naderhand, toen men tempels bouwde, en altaren voor of in dezelve plaatste, werden zij van steen of koper vervaardigd in allerlei vormen en op allerlei wijze versierd. De eigenlijke Altaren (*altaria*), van *alte* (hoog, verheven), waren aan de hemelsche Goden gewijd; voor de mindere Goden werden slechts *Arae* opgerigt, en deze waren zoo hoog of zoo prachtig niet. De eerste Christenen noemden de tafel, aan welke zij hunne Agapen (liefdemalen) hielden, insgelijks altaar; toen vervolgens het lezen der Mis ingevoerd werd, behield de tafel, aan welke deze ceremonie verrigt werd, de benaming van altaar. Dit altaar was in het eerst van hout, doch op het Concilie van Parijs in 509 werd besloten dat zij van steen moesten zijn. Tegenwoordig vindt men alleen in R. Katholijke en in sommige Luthersche kerken in Zweden en Duitschland altaren; uit de overige Protestantsche kerken zijn zij verwijderd.

ALTÆNUS, eene kleine Riv. in Italië, van wier water PODALIRIUS, de zoon van ÆSCULAPIUS, zich bediende om allerlei wonden te genezen.

ALTAI, een gebergte in Azië, hetwelk van den Ural begint, en de zuidelijke grenzen van Siberië uitmaakt. De hoogste top van den Altai verheft zich tot 6560 voeten.

ALTDORFER (ALBRECHT), dus genaamd naar de stad Altdorf in

Zwitserland, waar hij in 1488 geboren werd, is de oudste Zwitsersche schilder; zijne schilderstukken dragen alle kenteekenen van de kindschheid der kunst. Hij sneed ook in hout en koper, doch zijne prenten hebben slechts de waarde der zeldzaamheid. † te Regensburg in 1538.

ALTENA (HET LAND VAN), eene landstreek in Zuid-Holland, tusschen de Maas en den Biesbosch, welke de stad Woudrichem en eenige dorpen in zich bevat, was eertijds eene heerlijkheid, het laatst bezeten door PHILIPS VAN MONTMORENCY, Graaf VAN HOORNE, die in 1568 te gelijk met den Graaf VAN EGMOND te Brussel onthalsd werd; zijne weduwe verkocht deze heerlijkheid in 1600 aan de Staten van Holland voor 90,000 guldens. Het kasteel, tot deze voormalige heerlijkheid behoorende, is door den oorlog en vervolgens door den tijd verwoest; tot in de XVIII eeuw waren er nog puinhoopen van aanwezig. Het land van Altena is dikwijls geteisterd geworden door overstroomingen, voornamelijk in 1740 en 1809, en had ook een rijkelijk aandeel in de rampen des oorlogs, althans bij den inval der Franschen in 1672 en 1795.

ALTERATIE. Lat. *Alteratio*; verandering.

ALTER EGO is letterlijk in het Latijn *ander ik*, en beteekent in den kanselarijstijl mederegent of plaatsvervanger des Konings; zoo werd in 1820 de toenmalige Kroonprins van Napels door zijn' vader onder deze benaming tot algemeenen Stedehouder des Koningrijks benoemd.

ALTERNATIEF, Lat. *Alternative*, beurtelings, bij afwisseling; Een alternative toestand is zoodanig een, waaruit men zich niet redden kan, zonder van twee even moeijelijke wegen een' te kiezen; b. v. eene walgelijke spijze te eten, of van honger te sterven; door een vijandelijk leger heen te slaan, of zich krijgsgevangen te geven, e. d. g.

ALTHAMMER (ANDREAS), die, naar de mode der Geleerden van zijn' tijd, zijn' naam vergriekschte in PALAIOSPHYRA, was een hevig voorstander van LUTHER en zijne leer; zoowel in zijne schriften als op den predikstoel gebruikte hij de plompste, gemeenste en ergerlijkste taal; b. v. »Als JAKOBUS zeggen durft dat ABRAHAM geregtvaardigd was, omdat hij zijn' zoon IZAAK wilde offeren, dan iegt hij het door zijn' hals." Van de H. Misse sprak hij met de diepste verachting, en noemde dezelve een guichelspel des Duivels, beweers in een dik boek dat de kinderen der Christenen zoo wel door de erfzonde verdoemd waren als de kinderen der blinde Heidenen, die nooit iets van ADAM en EVA gehoord hadden; onderzocht of de H. Doop de erfzonde wegnam, en schreef alle rampen en ongelukken aan den Duivel toe, dien hij allerlei smaad- en scheldwoorden naar het hoofd wierp. † in 1539. Zijne levensbeschrijving, door J. A. BALLENSTÄDT in 1740 uitgegeven, met eenige brieven van en aan hem, is eene merkwaardige bijdrage tot de geschiedenis der theologische beschaving in de XVI eeuw.

ALTHEA, dochter van THESTIUS, en gemalin van OENEUS, Koning van Kalydon, was de moeder van MELEAGER. Zie MELEAGER.

ALTHUYSEN (JAN), geb. te Franeker, in 1715, Predikant op de Joure, in Friesland, was een waardig navolger van G. JACOBS, als dichter in den Frieschen tongval; er bestaat van hem eene verzameling van zeer verdienstelijke Friesche gedichten, in 1755 gedrukt, waarbij ook eenigen van zijn' vader gevoegd zijn. † den 9 Aug. 1763.

ALTIN, eene Russische zilveren munt, ter waarde van 4 kopeken.

ALTING (HENRIK), geb. te Emden, den 17 Februarij 1583, was eerst Gouverneur van den Keurprins van de Palts, vervolgens Professor in de Godgeleerdheid te Heidelberg, en afgevaardigde op de beruchte Synode van Dordrecht in 1618. Bij het innemen van Heidelberg door den Graaf VAN TILLY liep ALTING levensgevaar, en verloor al wat hij bezat. Als door een wonderwerk ontkwam hij de stad, en week naar den Hage bij den verdreven' Koning van Bohemen. In 1627 werd hij Professor te Groningen, waar hij den 5 Augustus 1644 stierf. Hij gold in zijn' tijd voor een' zeer groot' geleerde, wien de regtzinnigheid der Gereformeerde leer boven alles ter harte ging; doch hij hield meer van de Socinianen en Remonstranten te veroordeelen en te vervolgen dan met hen te disputeren. Hij heeft een' geheelen stapel boeken geschreven, die niemand meer leest. = (JAKOB), zoon van den voorg., geb. te Heidelberg den 27 September 1618, was insgelijks Professor te Groningen, en zeer hedreven in de Hebreeuwsche taal; hij voerde een' hevigen twist met zijn' ambtgenoot DESMARETS over de regtzinnigheid, die echter wijsselijk door de Regering in tijds gesmoord werd. ALTING † in 1679; zijne werken, 5 zware boekdeelen in fol. in 1687 te Amsterdam gedrukt, zijn misschien nuttiger voor Joden dan voor Christenen.

ALTIS was de vroegere benaming der vlakte in de nabijheid van Elis, waar de Olympische spelen gehouden werden, naderhand Olympia genaamd. Deze vlakte was van eene groote uitgestrektheid, en reeds vermaard door de overwinning, welke de Eliërs op de Spartanen behaalden.

ALTISSIODORUM, oude benam. der stad Auxerre, in Frankrijk.

ALTONA, eene aanzienlijke Deensche stad, in het Hertogdom Holstein, aan de Elve, naauwelijks een kwartier uurs van Hamburg, heeft over de 23000 inwoners (waarvan omtrent $\frac{1}{10}$ ged. Joden); deze sterke bevolking is in 2230 huizen en 520 kelders zamengedrongen. Met den aanvang der XVI eeuw was Altona slechts een gering visschersdorp, en de inwoners gingen in Hamburg te kerk; in 1604 was het een vlek, en werd in 1664 door FREDRIK III, Koning van Denemarken, tot eene stad verheven. Deze stad werd echter in 1713 door den Zweedschen Generaal STEENBOK op 3 kerken en 30 huizen na afgebrand, doch naderhand veel fraaijer en ruimer wederom opgebouwd, en door de Deensche regering met verscheiden handelvoorregten begunstigd, waardoor zij zeer in bloei toenam, en na Koppenhagen de aanzienlijkste stad van Denemarken werd. In 1813 en 1814 liep Altona groot gevaar van andermaal hetzelfde lot als voor eene eeuw te ondergaan; doch gelukkig kwam BLUCHER met DAVOUST, die het bevel voerde over de Franschen in Hamburg, overeen, om wederzijds de onzijdigheid van Altona te eerbiedigen. De koophandel van deze stad, die genoegzaam alle inwoners doet bestaan, is aanzienlijk en bloeijend; ook is er, de Nederlanden uitgezonderd, geene plaats, waar zoo veel godsdienstige verdraagzaamheid plaats heeft, die natuurlijk zeer weldadig werkt op den volksgeest, en der beschaving bij uitstek voordeelig is.

ALTRANSTÄDT, een dorp en slot in Meissen, tusschen Leipzig en Lutzen, kreeg in de Geschiedenis eenige vermaardheid door den vrede, aldaar tusschen Zweden en Polen gesloten, den 24 Sept. 1706, bij welken AUGUSTUS, Koning van Polen, afstand deed van de kroon, met behoud echter van den koninklijken titel. Hier werd ook in 1707 de zoogenaamde Altranstädtsche Conventie gesloten, tusschen Keizer LEOPOLD I en KAREL XII, Koning van Zweden, wegens de vrije uitoefening van den Protestantschen godsdienst in Silesië.

ALTRINGER (JOHANN), geboren te Luxemburg van arme ouders, studeerde op kosten van eenige Duitsche edellieden, en was reeds tot een ambt bij de kanselarij van Trente bevorderd, toen hij eensklaps lust kreeg in den krijgsdienst. Van gemeen' soldaat klom hij op tot den rang van Generaal bij het Keizerlijk leger, onder FERDINAND II, en deed wonderen van dapperheid in den dertigjarigen oorlog tegen de Franschen en Zweden in Italië en Duitschland; in 1630 veroverde hij met GALLAS de stad Mantua, waar hem de geheele hertoglijke schat in handen viel, benevens de kostbare bibliotheek, welke hij bij testament aan zijn' broeder den Bisschop van Seckau vermaakte. Hij sneuvelde in den slag bij Landshut, den 20 Julij 1634.

ALTRUDIS, Gravin van Bastinoro, maakte zich beroemd in Italië door haren moed, hare welsprekendheid en hare heldhaftige verdediging van Ancona in 1174 tegen de Venetianen en de krijgsmagt van Keizer FREDRIK I.

ALUIN, Lat. *Alumen*, Fr. *Sulfate d'alumine*, is een zout, onderscheiden van het gewone vitriool (*Sulfate de fer*), of liever eene kleiaarde in den staat van de grootste zuiverheid. Voormaals werd de Aluin uit Syrië gehaald; doch in de XIV eeuw werden er ook aluinmijnen in Italië ontdekt, vervolgens in Spanje en Engeland onder de regering van ELIZABETH. In later' tijd hebben de Chymisten in Frankrijk ook kunstaluin weten te fabriceren en aluinfabrijken aangelegd, die een' Aluin leveren, zoo goed, en zelfs beter dan die, welke van Rome of Napels komt.

ALUMERA, een heuvel tusschen Napels en Pozzuolo, waaruit eene bron ontspringt, wier water zeer heilzaam is om wonden te genezen; misschien is deze bron wel de oorsprong van den Altaenus der Ouden.

ALUMINIET is in de nieuwe scheik. de ben. der zwavelz. kleiaarde.

ALUMNUS is in het Latijn *voedsterling*, en beteekent bij ons gewoonlijk iemand, die op zekere scholen onderwijs geniet, en daarbij kosteloos gekleed en gevoed wordt.

ALUNNO (FRANCESCO) van Ferrare, onderwees in de XVI eeuw de wiskunde te Venetië, en droeg zijne *Fabrica del Mondo* op aan COSMO DE MEDICIS, die hem daarvoor met 200 *Scudi* beschonk. Hij schreef zoo uitermate klein, dat hij een geheel kapittel van het Evangelie van JOANNES en het *Credo* binnen den omtrek van een' *Paolo* bragt. Keizer KAREL V beschouwde dit meesterstuk van micrographie met verwondering; het kleinschrijven verworf hem meer roem dan zijne kritiek op PETRARCHA. † omstreeks 1580.

ALVERINGEN (JOSUA VAN), Heer van Hofwegen, was een der medeonderteekenaars van het verbond der Edelen in 1566, en gaf 500 kroonen tot bevordering der gemeene zaak, voor welke hij zoo veel ijvers betoonde, dat hij genoodzaakt was bij de komst des Hertogs van Alba het land te ontwijken. In 1568 werd hij ingedaagd, met verbeurdverklaring zijner goederen. In 1572 was hij bevelhebber van Hoorn, en in 1574 bevond hij zich heimelijk te Antwerpen; de Spanjaards doorzochten het huis, waarin hij verborgen was, doch vonden hem niet; hij ontkwam gelukkig, en begaf zich weder naar Hoorn, waarin hij in 1576 stierf.

ALWETENDHEID is eene eigenschap van God, naardien hij alles weet, wat geweten kan worden; het is eigenlijk een volmaakt weten van hetgene wij gelooven, meenen, vermoeden, wanen, enz.; want dit zijn grensbepalingen van het menschelijke weten. God weet alles, naardien hij alles onmiddellijk en op éëns aanschouwt; doch van dit aanschouwen kunnen wij ons geen regt denkbeeld vormen, dewijl ons aanschouwen altijd zinnelijk en aan ruimte en tijd bepaald

is. Daar nu Gods wetenschap niet zinnelijk zijn kan, valt ook het onderscheid van het verledene, tegenwoordige en toekomende weg, en het is eene dwaze vraag, of God onze daden vooruit weet; want door deze vooronderstelde Goddelijke voorwetenschap wordt het Goddelijke weten in onze eindige denkvormen getrokken. Voor God is niets toekomend: alzoo ook niet onze toekomende daden; zijn dezen dus werkelijk vrij, dan zullen zij door het onmiddellijk aanschouwen van God deze vrijheid niet verliezen; gesteld ook dat God zelf ze als noodwendig aanschouwde. Wij kunnen zeker wel zeggen: God weet al het mogelijke, wezenlijke en noodwendige, gelijk hij al het voorledene, tegenwoordige en toekomende weet; maar dit weten is van een' geheel anderen aard dan de menschelijke wetenschap, die, met betrekking tot de goddelijke, slechts de diepste onwetendheid is.

ALWIJS is alleen God, dewijl hij alwetend is; er zijn echter menschen geweest, die men ook alwijzen (*Πανσοφοι*) noemde; maar deze voorgewende menschelijke alwijsheid mogt men liever aldwaasheid noemen, dewijl men daarbij de grenzen der menschelijke kennis en de individualiteit vergeet.

ALXINGER (Johann Baptist von), geb. te Weenen in 1755, was een man van een aanzienlijk vermogen en een Advokaat zoo als er weinigen zijn; hij bediende namelijk zijne cliënten voor niet, en zocht alle processen en geschillen in der minne bij te leggen; daarbij was hij een bekwaam Dichter. Zijne gedichten, van welke hij in 1780 te Halle, in 1784 te Leipzig en in 1788 te Klagenfurt eene verzameling uitgaf, maakten eenigen opgang; minder nogtans eene nieuwe verzameling, in 1794 te Weenen gedrukt. Maar des te gunstiger werden zijne twee Riddergedichten, *Doolin van Maintz* en *Bliomberis* ontvangen; in dezelven had hij zich Wieland tot voorbeeld genomen. Zijn laatste werk was eene vertaling in verzen van Florians *Numa Pompilius*. † te Weenen in 1797. Zijne gezamenlijke werken zijn in 10 deelen te Weenen in 1812 gedrukt.

ALXIO, vader van Ænomaus, wordt gehouden voor den insteller of ten minste vernieuwer der Olympische spelen.

ALYATTES was de vader van Croesus, Koning van Lydië.

ALYBA is, volgens de Grieksche spelling, *Αλυβη*, hetzelfde als Abyla, namelijk de Afrikaansche kust aan de straat van Gibraltar. Zie Abyla.

ALYCMIUS, bijnaam van Mercurius, naar een' tempel, aan hem gewijd, te Alycme, eene stad in Phrygië, waarschijnlijk dezelfde als Alydne bij Ptolemeus, of Alymne bij Livius.

ALYCUS, zoon van Sciro, hielp Castor en Pollux hunne zuster Helena verlossen, die de Atheners ontvoerd hadden. =, eene stad in den Peloponnesus.

ALYPIUS, Landvoogd van Britannië, werd door Keizer Julianus naar Jeruzalem gezonden om den tempel te herbouwen, hetwelk den werklieden door de uitbarsting van een onderaardsch vuur belet werd. =, bijgenaamd Cionitas, van Κιον, kolom, zuil, omdat hij de laatste jaren van zijn leven, even als Simeon Stylites, op eene kolom doorbragt, te Adrianopel omstreeks 600 geb., was Oeconomus en Diaken der kerk aldaar, doch hij werd heremiet en leefde in zijne woestijn zeer heilig. De Aartsbisschop ontbood hem terug, maar hij verkoos liever boven op zijne kolom te bidden dan in de kerk.

ALYROTHIUS, zie **HALYROTHIUS**.

ALYSIUS, bijnaam van Bacchus, *απο του λυω*: dus zoo veel als losmaker, ontspanner, zorgverdrijver.

ALYSONEN, een Scythisch volk, bij Herodotus vermeld.

ALYSSUS, eene bron in Arcadië, dus genaamd van *Λυσσα*, dolheid, omdat haar water den beet van dolle honden genas.

ALYXOTHOÉ, dochter van Dymas, minnares van Priamus. Zie Esacus.

ALYZIA, eene stad in Acarnanië: dus genaamd naar Alyzus, den zoon van Icarus.

ALZANO (Bartolomeo d'), Dominikaner Monnik van Bergamo, doorreisde 20 jaren lang geheel Italië, om de brieven van S. Catharina op te zoeken, welke hij in 1500 te Venetië liet drukken.

A. M. Verkorting van *ad mandatum, ad marginem, ad manus, ad mensuram, ad modum.*

A. M. A. Verkorting van *ad multos annos.*

AMABILE beteekent in de muzijk liefelijk, zacht, bevallig.

AMABLE (S.), beschermheilige van Riom, in Frankrijk, en aldaar begraven in de kerk van S. Bénigne, † op het einde der V eeuw. Zijn graf was vermaard wegens verscheiden mirakelen, zegt Gregorius van Tours, en verhaalt er eenigen, waarvan hij ooggetuige geweest is; doch sedert eene eeuw of drie heeft men er niet meer van gehoord.

AMACCURA, eene stad in Afrika, bij Augustinus vermeld.

AMACI, oude benaming der bewoners van het Tarrogonesche in Spanje; Astorga was hunne hoofdstad.

AMAD, eene stad in Palestina, volgens Jos. XIX. 26 toegewezen aan den stam Aser; zij heet bij Ptolemeus Amathus, en werd door Alexander Jannæus verwoest.

AMADAN of **HAMADAN**, eene oude stad in de prov. Irak in Perzië, aan den voet van een' berg, Karagan genaamd, werd in 1724 door de Turken ingenomen, doch naderhand weder verlaten. Volgens de meening van eenige Joden zouden Esther en Mordachai hier begraven liggen.

AMADEDDULAT, eerste Sultan uit den stam der Buiden, veroverde in korten tijd Irak en Caramanië, en vestigde zijn' zetel te Schiras in 933. † in 949.

AMADEUS, mansn. beteek. in het Latijn *bemin God* (*ama Deum*).

AMADIS is de naam des helds van verscheiden oude Ridderromans, van welke Amadis van Gaulen de typus schijnt te zijn. Deze Romans zijn van Spaanschen of Portugeschen oorsprong; derzelver buitensporige, zelfs uitzinnige inhoud is reeds in de XVI eeuw geestig gehekeld door den vernuftigen Cervantes in zijnen *Don Quichot*. Wielands *Nieuwe Amadis* heeft met den ouden niets gemeen dan den titel; maar menig latere Duitsche Ridderroman wedijverde in onzinnigheid met die der middeleeuwen.

AMADOCIËRS, een volksstam in Europeesch Sarmatië, die, volgens Plinius, zelfs eene hoofdstad, Amadoca, bezat.

AMÆA, bijn. van Ceres, onder welken zij te Trezene geëerd werd.

AMAGETOBRIA, eene stad in Gallië, bij Julius Cæsar vermeld, is waarschijnlijk het tegenwoordige Mezières.

AMAK, een klein vruchtbaar eiland, tegenover en zeer digt aan de stad Koppenhagen, met welke het door twee ophaalbruggen gemeenschap heeft. Op dit eiland ligt de stad Christiaanshaven, welke mede tot Koppenhagen behoort. De inwoners zijn meest afstammelingen van Friezen en Hollanders, die ten tijde der geloofsvervolging onder de Spaansche heerschappij en na de veroordeeling der Remonstranten door de Dordsche Synode van 1619 uitgeweken zijn en zich hier nedergezet hebben.

AMAL, eene kleine stad in de Zweedsche provincie Dalecarlië, drijft een' sterken handel in koper, timmerhout en teer. Den 23 December 1754 stortte de toren in en bijna de geheele kerk werd daardoor verwoest.

AMALARIK, zoon van Alarik II, Koning van Italië, werd Koning der Visigothen in Spanje, door den dood van zijn' moederlijken grootvader Theoderik, in 526. Hij was gehuwd met Clotilde, dochter van Clovis, Koning van Frankrijk, en geraakte in oorlog met haren broeder Childebert, die in zijn land viel. Amalarik werd geslagen bij Narbonne in 531 en op de vlugt door een' Franschman gedood.

AMALARIUS (Fortunatus), Bisschop van Trier, bouwde in 811 de Domkerk te Hamburg, en verkondigde den Saksers het Evangelie. In 813 werd hij door Karel den Grooten naar Konstantinopel gezonden, om een verdrag te sluiten met den Oosterschen Keizer. † in 816.

AMALASUENTHA, gelijk deze naam behoort gespeld te worden, en niet, gelijk gewoonlijk, Amalasonte, was de dochter van Theoderik, Koning der Ostrogothen, en de moeder van Athalarik; zij regeerde na den dood haars vaders, gedurende de minderjarigheid van haren zoon, van 526 af, met veel lof, beschermde de wetenschappen en de geleerden; zij verstond de talen van alle volkeren, die aan hare heerschappij onderworpen waren, en zelfs die der naburige natiën, zoodat zij geene tolken noodig had. Na den dood van haren zoon in 583 huwde zij met haren neef Theodatus, en plaatste hem op den troon; doch deze ondankbare deed haar worgen, onder voorwendsel van overspel. Keizer Justiniaan, verontwaardigd over deze snoodheid, verklaarde Theodatus den oorlog, en droeg zijn' veldheer Belisarius de zorg op, om den dood dezer voortreffelijke vorstin door het straffen van haren moordenaar te wreken.

AMALEK, zoon van Eliphaz en kleinzoon van Esau, was de stamvader der Amalekieten, erfvijanden der Israëlieten. De Profeet Samuel gebood uit naam van God den Koning Saul deze natie uit te roeijen. Saul gehoorzaamde, en volbragt dit bloedig bevel, doch spaarde den Koning, die door den Profeet op eene gruwelijke wijze met eene bijl in stukken gehouwen werd. Zie Agag.

AMALFI, eene kleine stad aan de golf van Salerno, in het Koningrijk Napels, was eertijds eene magtige republiek, die hare vrijheid tot in 1075 handhaafde, doch is thans een hertogdom, waarvan het huis Piccolomini den titel voert. Omstreeks 1300 werd hier door zekeren Flavio Gioja het kompas uitgevonden. De beruchte Masaniello, die in 1647 Napels in opstand bragt, was te Amalfi geboren.

AMALFREDE, vr. naam, beteek. in het Gothisch *Hemelvrede*.

AMALGAMA, Arab.-Sp. *Almagacien*, is de verbinding van metalen met kwik, om dezelve des te beter uit de ertsen te trekken, en verder te bewerken. De foelie der spiegels, b. v., is een amalgama van tin, lood en kwik.

AMALGAMATIE, Fr. *Amalgamation*, is eene overdragtelijke spreekwijze, van de scheikunde ontleend, en in de latere Fransche staatstaal ingevoerd, om alle staatkundige vermengingen aan te duiden van natiën, regten, gevoelens, staatsschulden, e. d. g.

AMALIA, vr. naam, van het Gothisch *Amal* (hemel): dus de *Hemelsche*. Deze naam beteekent niet hetzelfde als Amelia en Emilia.

AMALRIK, Abt te Citeaux en Aartsbisschop van Narbonne, werd in 1204 door Paus Innocentius III gelast de Albigensen te bekee-

ren, waartoe hij een ijverig gebruik maakte van het zwaard, den strop, den brandstapel en dergelijke krachtdadige middelen om ketters te overtuigen dat zij ongelijk hebben. Vervolgens ging hij naar Spanje, om de Christenvorsten aan te sporen tot het beoorlogen der Mooren; hij was in 1212 ooggetnige van een' slag, waarin zij de nederlaag bekwamen, en dien hij beschreven heeft. Na zijne terugkomst woonde hij het Concilie bij van Montpellier, en geraakte in geschil met den Graaf SIMON VAN MONTFORT, wegens den titel van Hertog van Narbonne. SIMON had natuurlijk ongelijk; de Aartsbisschop sprak den banvloek over hem uit, en deed hem al de vreesselijke gevolgen daarvan ondervinden. † in 1225.

AMALTHEA, dochter van MELISSUS, Koning van Krete, droeg zorg voor de kindschheid van JUPITER, en voedde hem op met de melk eener geit, die hij uit erkentenis naderhand onder de sterren plaatste, en AMALTHEA met een' van derzelver hoornen beschonk, uit welken zij alles bekomen zon wat zij wenschte of verlangde. Deze hoorn, de hoorn van overvloed (*Cornu copiae*) genaamd, is nog bij de dichters en schilders het zinnebeeld van bloei en welvaart. = Sibylle van Cuma bood TARQUIJN negen boeken te koop met voorspellingen aangaande het lot van Rome; op zijne weigering wierp zij er drie in het vuur, en vroeg hem, of hij de zes nu nog voor denzelfden prijs begeerde, en toen hij daartoe nog minder lust betoonde, verbrandde zij er nog drie. TARQUIJN kocht haar de drie overigen af; doch hij zal er waarschijnlijk niet veel bijzonders in gevonden hebben.

AMALTHEO (JERONIMO, GIOVANNI en CORNELIO), drie broeders, zonen van FRANCESCO AMALTHEO, bloeiden in het begin der XVI eeuw, en zijn als Latijnsche dichters evenzeer beroemd. Hunne gedichten zijn gezamenlijk in 1627 te Venetië gedrukt, en door Prof. GRÆVIUS te Amsterdam in 1689 uitgegeven, onder den titel: *Trium fratrum* AMALTHEORUM *Carmina*. Het is opmerkelijk dat hun vader en zijne beide broeders PAOLO en MARCO ANTONIO insgelijks beroemde geleerden en dichters zijn geweest. De oudste dezer broeders, JERONIMO, had wederom drie beroemde zonen, OTTAVIO, Geneesheer en Professor der Wijsbegeerte te Padua. † te Venetië in 1626; ATTILIO, geestelijke en meermalen Nuncius. † te Rome in 1633, en POMPONIO, een Schilder, die te jong stierf, om een' naam te maken.

AMAMA (SIXTINUS), geb. te Franeker, den 13 October 1593, was een leerling van den geleerden JOANNES DRUSIUS, die hem in de Oostersche talen onderwees, waarin hij zich verder oefende te Leyden en te Oxford. DRUSIUS in 1616 gestorven zijnde, volgde AMAMA hem op als Professor aan de hoogeschool te Franeker. † den 9 November 1626. AMAMA heeft eenigen naam in de geleerde wereld gemaakt door verscheiden philologische en kritische schriften, inzonderheid door zijne *Censura Vulgatae*, in 1620 te Frankfort gedrukt, *Bijbelsche Conferentie*, Amst. 1622, Hebreeuwsche Spraakkunst, Woordenboek en eene menigte andere dergelijke werken, die nog zeer bruikbaar zijn.

AMAND (S.), geb. te Nantes, wordt aangemerkt als de Apostel der Nederlanden, waar hij verscheiden kloosters stichtte, onder anderen te Gend dat van S. PIETER en S. BAVO, te Doornik de abdij van S. AMAND, en elders. In 628 werd hij Bisschop van Tongeren, maar leide den mijter wederom af in 631, en eindigde in een klooster zijne overige dagen omstreeks 679.

AMANDUS (CNEIUS SALVIUS), Rom. legerhoofd, had omstreeks 285 met AULUS POMPONIUS ÆLIANUS het landbestuur over Gallië onder DIOCLETIANUS. Ondersteund door een zwak leger, uit boeren en landloopers zamengeraapt, hadden zij de stoutheid zich tot Keizers te verklaren. AMANDUS sneuvelde in een gevecht, tegen MAXIMIANUS; zijn medepligtige verdween, zonder dat men verder iets van hem vernam.

AMANDUS ZIRIZEUS, dus genaamd naar zijne geboorteplaats Zierikzee, was Franciskaner Monnik te Leuven, waar hij de Godgeleerdheid onderwees. Hij schreef eene kronijk van de schepping af tot op het jaar 1524, onder den zonderlingen titel: *Scrutinum, seu venatio veritatis historiae*; ook eene verhandeling over de 70 weken van DANIEL, over het huwelijk van S. ANNA en nog eenige andere theologische werken. † den 8 Junij 1534.

AMANTEN, bij PTOLEMEUS een volksstam in Neder-Pannonië, tusschen de Save en de Drave in Hongarije.

AMANUENSIS beteekent letterlijk in het Latijn *handlanger*; men verstaat onder deze benaming iemand, die ten dienste van eenig collegie het schrijfwerk verrigt, of daarin den secretaris behulpzaam is.

AMANUM PORTUS, oude benaming van Bilbao, in Spanje.

AMANUS, Godheid der oude Perzen, volgens HERODOTUS; waarschijnlijk de benaming der zon of van het vuur, hetwelk zij als een symbolum der zon vereerden. = benaming van het gebergte, hetwelk Cilicië van Syrië afscheidt.

AMARANTHE is de soortelijke benaming van verscheiden bloemen, b. v. de duizendschoon, hanekam, enz. =, eene soort van ridderschap, ingesteld door CHRISTINA, Koningin van Zweden, in 1653, bij gelegenheid van een' vrolijken maaltijd. De decoratie bestond in een' ovalen gouden penning, in het midden rood geëmailleerd, met een A en V dooreengevlochten en daarboven een lauwerkrans, met het devies: *Dolce nella memoria*, hangende aan een oranjekleurig lint. Deze orde verviel nogtans reeds bij het leven der Koningin.

AMARSIAS heette de stuurman, die THESEUS naar Krete overvoerde, toen hij den Minotaurus ging verslaan.

AMARYLLIS, Poëtische herderinnennaam. =, soortelijke benaming van een bloemengeslacht. = GIGANTEA, een buitengemeen groot gewas van deze soort, van de Kaap de Goede Hoop in 1789 overgezonden, welke 16 jaren daarna in de bloemkweekerij van J. ROZENKRANS EN ZOON te Haarlem gebloeid heeft.

AMASIA, eene stad in Cappadocië, alwaar de aardrijkskundige STRABO geboren werd. =, oude benaming van Marpurg, in Duitschland, en Emden, in Oost-Friesland. =, is bij STRABO en TACITUS de benaming der Eems.

AMASIS II, Koning van Egypte, wiens begraafplaats eene der piramiden was. LUCAN. L. IX:

Non mihi pyramidum tumulis evulsus Amasis.

Hij was door het onttroonen van APRIES van gemeen' soldaat Koning geworden omtrent 570 jaren vóór J. C. en regeerde 43 jaren zeer loffelijk; onder zijne wetten was eene verordening dat elk zijner onderdanen jaarlijks der overheid rekenschap geven moest wegens zijn middel van bestaan. Hij werd overwonnen door CYRUS, en onderwierp zich aan hem, maar weigerde schatting te betalen aan diens zoon, CAMBYSIS, die hem hierop den oorlog verklaarde; † echter vóór zijn Rijk door de Perzen veroverd werd, 526 jaren vóór J. C. Zijn voorganger AMASIS I was een der oudste Koningen van Egypte, van wien niets met zekerheid bekend is.

AMATA was de gemalin van LATINUS en de moeder van LAVINIA; zij verhing zich uit spijt, dat zij het huwelijk van ÆNEAS met hare dochter niet kon beletten, welke zij met TURNUS verloofd had.

AMATHUS, eene stad op het eiland Cyprus, dus genaamd naar AMATHUS, zoon van HERCULES, of volgens anderen naar AMATHUSA, de moeder van CINIRA. Deze stad was gewijd aan VENUS, in wier tempel aldaar ook ADONIS vereerd werd. =, eene stad in Palestina, door ALEXANDER JANNÆUS verwoest.

AMATHUSIA, bijnaam van VENUS, naar den prachtigen tempel te Amathus, in welken zij vereerd werd; later noemde men haar AMATHUNTIA, en het eiland Cyprus daarentegen Amathusia.

AMATI, een Cremoneesch geslacht, hetwelk in de XVI en XVII eeuw violen vervaardigde, die nog tegenwoordig door de liefhebbers zeer hoog geächt en duur betaald worden.

AMAUROSIS, de zwarte staar; eene oogziekte.

AMAURY I, Koning van Jeruzalem, vormde het ontwerp om Egypte te vermeesteren, brak eensklaps den vrede met den Kalif, veroverde Damiate en trok naar Kairo. In afwachting van het leger van NOUREDDIJN, hield de Kalif AMAURY op, onder voorwendsel van twee millioenen goud voor hem bij elkander te brengen. Op het punt dat AMAURY zich in het bezit waande der schatten van Egypte, daagde de Sultan van Aleppo op met een magtig leger, en de Koning van Jeruzalem was genoodzaakt het beleg op te breken, en af te trekken met de schande van een' onregtvaardigen aanval gedaan te hebben. SALADIJN viel hierop in Palestina, veroverde Gaza en verwoestte alles te vuur en te zwaard, terwijl NOUREDDIJN naar Antiochië trok. AMAURY † in 1173, na vergeefsche pogingen aangewend te hebben om het voortdringen der Saracenen te stuiten. = II, Koning van Cyprus, was gehuwd met ISABELLE, tweede dochter van AMAURY I, en werd na den dood van HENRIK in 1197 Koning van Jeruzalem. De hoofdstad in bezit zijnde der Saracenen, hield hij zijn hof te S. Jan d'Acre. † in 1205.

AMAXIA, eene stad in Cilicië, waar overvloed van scheepstimmerhout gevonden werd, hetwelk CLEOPATRA van ANTONIUS ten geschenk kreeg.

AMAXOBIA, oude benaming van het eigenlijk Moscovië, of het land der Roxolanen, in de nabijheid van den Tanaïs (den Don).

AMAZIA, Koning van Juda, zoon en opvolger van JOAS, wreekte den moord zijns vaders, sloeg de Idumeërs, en aanbad hunne geroofde afgoden; hij schreef een' trotschen brief aan JOAS, Koning van Israël, dat, zoo hij zich niet met zijn volk aan hem onderwierp, zijne wapenen hem zulks zoude doen berouwen; maar JOAS zond hem ten antwoord de fabel van den ceder des Libanons, wiens dochter eene gemeene distel wilde trouwen. AMAZIA verklaarde hierop den Koning van Israël den oorlog, maar werd geslagen en gevangen; zijne eigen onderdanen bragten hem om het leven, 810 jaren vóór J. C. Zijne geschiedenis wordt verhaald II KRON. XXV.

AMAZONEN waren, volgens eene fabelachtige overlevering, die mogelijk eene historische waarheid tot grondslag heeft, zekere krijgshaftige vrouwen, die de oevers van den Thermodoon, in Cappadocië, bewoonden, geene mannen in hare maatschappij gedoogden dan om zich te laten bezwangeren: de zonen, die zij baarden, zonden zij den vaders toe, als zij die konden vinden, of bragten ze om het leven; doch de meisjes voedden zij op, en brandden haar de regterborst af, opdat zij den pijlkoker ongehinderd konden dragen: van daar wil men dat zij Amazonen genaamd werden. De Oudheid kent

drie Amazonenvolken: de Afrikaansche, de Aziatische en de Scythische Amazonen. De mythische en zelfs de gestaafde Geschiedenis vermeldt de namen van verscheiden Amazonenkoninginnen, als Mathesta en Lampedo, die zich een groot gedeelte van Europa onderwierpen; Orithya en hare zuster Antiope; Myrina, die door Hercules overwonnen werd, gelijk Antiope door Theseus; Hippolyta, die, door Hercules gevangen genomen, met Theseus huwde; Penthesilea, die den Trojanen te hulp kwam; Tomyris, die Cyrus om het leven bragt; Thalestris, die Alexander een bezoek gaf, en nog eenige anderen. Men wil ook dat de steden Ephesus, Smyrna, Magnesia en Tyrus door de Amazonen gebouwd en langen tijd door hare Koninginnen geregeerd zijn.

AMAZONEN-RIVIER, eigenlijk en juister *Maranhao*, volgens de Portugesche, en *Maragnon*, volgens de Fransche uitspraak, is de grootste rivier van de geheele wereld; zij ontspringt in de Cordilleres, en stort, na een' loop van bijna 1000 mijlen, zich uit in den Atlantischen Oceaan. De eerste ontdekker van deze Rivier Orelhana trof, toen hij dezelve in 1544 opvoer, aan de oevers eene menigte gewapende vrouwen, die oorlog voerden met hare naburen, en dit gaf aanleiding tot de benaming van Amazonenrivier.

AMAZONIë, of Amazonenland, noemden de vroegere aardrijksbeschrijvers eene groote landstreek in Zuid-Amerika, omdat de eerste ontdekkers aldaar een Amazonenvolk waanden gevonden te hebben, dewijl de vrouwen hare mannen op de jagt en in den oorlog vergezelden. De latere geographie heeft deze dwaling weggenomen, en met de benaming is het Amazonenland ook tusschen Brazilië en Peru verdwenen.

AMAZONIUM, eene stad in Bithynië. =, eene andere stad, ook Cyme genoemd; beiden door de Amazonen bewoond. = eene plaats in Attica, dus genaamd ter gedachtenis van de overwinning, welke Theseus aldaar op de Amazonen behaalde. = **MARE** noemt Stephanus dat gedeelte der Zwarte Zee, waar de Amazonen derzelver oevers bewoonden.

AMAZONIUS, bijnaam van Apollo, omdat hij een einde gemaakt had aan den oorlog tusschen de Amazonen en de Grieken. = **MONS** noemt Plinius een gebergte in Pontus, aan welks voet de Thermodoon voorbij stroomde.

AMBACH (Melchior), Luthersch Predikant te Frankfort aan den Main, in de XVI eeuw, geraakte aldaar in verdenking van Calvinisterij; maar hij bewees zijne Luthersche regtzinnigheid in eene verhandeling over de Dronkenschap en het Dansen, eene vergelijking van het Pausdom met al wat leelijk is en dergelijke met den onverdraagzamen geest van zijn' tijd overeenkomstige schriften.

AMBACHT. Dit woord heeft twee, zeer veel verschillende beteekenissen; in de eerste en gemeenste beteekenis verstaat men daaronder ieder handwerk, hetwelk als beroep of bestaanmiddel uitgeoefend wordt; doch in de tweede geeft dit woord hetzelfde te kennen als regtsgebied, regtsban (*Jurisdictie*) op het platte land. Deze benaming is zeer oud, en uit het leenstelsel der middeleeuwen afkomstig, wanneer de ambachten, toen ook *Advocatia* genaamd, als leenen werden uitgegeven met heerlijke regten, aan sommigen voor hun leven, aan anderen enkel voor zich en hunne mannelijke nakomelingen, en bij uitsterven aan den leenheer terugvielen; somtijds werden zij ook verkocht; en het behoorde tot de middeleeuwsche privilegiën van sommige ambachten dat zij niet verkocht of vervreemd mogten worden. Hoewel er van het voormalig wezen der ambachten in het Koningrijk der Nederlanden genoegzaam niets meer bestaat, bestaat echter op vele plaatsen de naam nog, als Haag-ambacht, Hendrik-Ido-ambacht, e. m. a.

AMBACHTSHEER was de vasal, die onmiddellijk met een ambacht beleend was, of hetzelve als vrijen eigendom aangekocht had, gelijk de voormalige Amsterdamsche Burgemeesters de ambachten van Sloterdijk, Amstelveen, enz. De Ambachtsheeren genoten hooge heerlijke regten, welke zij, vooral ten tijde der Graven, niet zelden misbruikten tot erge knevelarijen, over welke de opgezetenen menigmaal den leenheer klagtig vielen; doch het beste en misschien eenigste middel daartegen was dat, als de gelegenheid zich opdeed, de overheden der naaste steden het ambacht aan zich kochten, of de opgezetenen door het opbrengen van eene zekere som aan de altijd geldbenoodigde Graven zich van de leenroerigheid bevrijdden.

AMBACIA is bij Gregorius van Tours de oude benaming van Amboise, in Frankrijk.

AMBARRI, een Gallisch volk, hetwelk Julius Cæsar bondgenooten der Æduën noemt, en het Nivernesche bewoonde.

AMBARVALIA, zeker feest bij de Romeinen, ter eere van Ceres, hetwelk in de lente gevierd werd; men offerde haar melk, honig, wijn en eene zeuge. Deze offerplegtigheid beschrijft Virgilius, *Georgic.* L. I. naar Vondels vertaling, aldus:

Laet dan al d'ackerjeught vrouw Ceres op 't verplichtst
Aenbidden: draegh haer melck en honighleckernyen
En wijn op, en geley de zeugh, die gy wilt wyen,
En draghtbaer is, drymael om d'ackers, met den rey
Der mackren achteraen op juichende geschrey,
En laet ze aldus den ooghst des ackers, en de schoven
Ter schure in wenschen, met gezangen, die haer loven:
En niemant sla de zicht in 't rijpe korenlant,
Eer hij den eicken krans om 't hooft met eenen bant
Gevlochten hebbe, en op zijn boersch, met dankbre tongen
Vrouw Ceres toegedanst en eere toegezongen.

Dergelijk eene plegtigheid had tot nog voor weinig jaren in Oostenrijk en elders in Duitschland plaats, gedurende de laatste week van de Vasten, wanneer de geestelijkheid in processie rondom de akkers ging, en dezelve met wijwater besprengde. De boeren noemde om die reden deze week niet, gelijk wij, de Goede, maar de Kruisen bidweek.

AMBASSADE, deze Fransche benaming van ons Nederduitsch *Gezantschap* is tamelijk gelijkluidend met het Italiaansche *Ambascia*, hetwelk *moeite, verdriet, droefheid*, enz. beteekent.

AMBASSADEUR, Gezant, Afgezant, is een persoon, dien de eene mogendheid aan de andere zendt, om zaken van gemeenschappelijke aangelegenheid te verhandelen. Het regt, zoodanige gezanten te zenden, komt het opperhoofd van den Staat toe, en in eene Republiek worden de Gezanten door het hoogste staatscollegie afgevaardigd. De Gezanten zijn onderscheiden in buitengewonen en gewonen, die aangemerkt worden als hunne afzenders onmiddellijk of persoonlijk te vertegenwoordigen. Van minderen rang is een gevolgmagtigd (*plénipotentiaire*) gezant, gewoonlijk *envoyé* (de Pausselijke *nuncius*) genaamd, Zaakgelastigde (*chargé d'affaires*) en Resident. De beide laatsten, die niet als onmiddellijke of persoonlijke vertegenwoordigers der afzenders beschouwd en behandeld worden, voeren ook den titel van ministers. Het gezantschap, dat is de Gezant met zijn gevolg, is ten aanzien van het leven, de vrijheid en den eigendom onschendbaar: weshalve deze personen als heilig beschouwd moeten worden; alle inbreuk op de voorregten der Gezanten en alle misbruik derzelve van hunne zijde is eene schennis van het regt der volken, van hetwelk het algemeen gezantschapsregt (*Jus legationum*) een voornaam deel uitmaakt. Zie A. Wicquefort, *de l'Ambassadeur et de ses fonctions.* Het spreekt genoegzaam van zelf, dat tot Ambassadeurs mannen gebruikt worden; echter zijn er ook vrouwelijke Ambassadeurs geweest: om niet te spreken van den Ridder d'Éon, dien men voor eene vrouw in manskleeding gehouden heeft, vermeldt de Geschiedenis Mevrouw de Guébriant, die, zonder zich als man te vermommen, in 1645 door het Fransche hof in de hoedanigheid van buitengewone Afgezante aan Uladislaus VI, Koning van Polen, gezonden werd.

AMBE is een Italiaansch woord, en beteekent *beiden, alle twee;* men zegt dit namelijk wanneer onder de vijf uitgetrokken nommers der Genuesche loterij (*Lotto di Genua*) twee uitgekomen zijn, die men bezet had. Zie Loterij.

AMBEELD is een zwaar blok ijzer, op een houten voetstuk, hetwelk de smeden en alle arbeiders in metalen noodig hebben, somtijds van eenige honderden ponden zwaarte. Niet ongeestig zeide zekere redenaar overdragtelijk van lang overdachte en rijpelijk overwogen ontwerpen, dat zij *gesmeed* waren op het *ambeeld* van den tijd.

AMBER, Lat. *Ambra grisea*, of grijze Amber, is eene droogerij, die de zee oplevert. Men is lang onkundig geweest dat de Amber een voortbrengsel is van den *Physeter macrocephalus*, een der grootste Cachelotten. Men vindt in den buik van dezen visch namelijk eene beurs met een geel vocht, waarin de Amber drijft in de gedaante van drie of vier bollen, die tot 20 ponden wegen; in 1694 ontving men te Amsterdam uit Oost-Indië een stuk, dat 182 ponden woog. De visch loost deze stukken door de *Urethra*, en dan worden zij aan strand gespoeld of in zee opgevischt. De Amber is zeer duur, en werd eertijds met het goud van gelijke waarde geschat.

AMBERG, voorm. hoofdstad der Opper-Palts, aan de Vils, heeft ruim 700 huizen en 7600 inwoners. Eene geweerfabrijk aldaar levert jaarlijks tusschen de 10 en 20,000 geweren. De voormalige vestingwerken dienen tot wandelplaatsen. De Aartshertog Karel sloeg bij Amberg den 24 Augustus 1796 den Franschen Generaal Jourdan, en noodzaakte hem den 3 September door den slag bij Wurzburg tot den terugtogt.

AMBERGER (Christoph), geb. te Neurenberg, schilderde te Augsburg in 1530 het portret van Karel V, die hem rijkelijk daarvoor beloonde. Dit portret bevindt zich thans in de koninklijke galerij te Berlijn. Zijn beste werk is de historie van Joseph in 12 schilderstukken. Hij volgde de manier van den ouden Holbein, die in zijn' tijd nog leefde.

AMBIANEN werden ten tijde van Julius Cæsar de inwoners van Picardië, en naar hen naderhand de stad Amiens genaamd (*Ambianensis Civitas*).

AMBIANUM, oude benaming der stad Amiens, in Frankrijk, waarschijnlijk van *ambire*, omloopen, want deze stad wordt door de Somme bespoeld en door grachten omvloeid. Eenigen noemen haar *Samarobrinam*, anderen *Sommorobrinam*, naar de Somme.

AMBIBARIëN, eene Gallische natie, bewoners van de steden der Armoriken; zij hadden de Rhedonen tot naburen, en woonden dus tusschen Rennes en de zeekust in Normandië.

AMBIDEXTER noemt men iemand, die met de linkerhand het-

zelfde verrigt als anderen gewoonlijk alleen met de regter, gelijk schrijven, schermen, enz.

AMBIGATUS, Koning der Celten, zond 590 jaren vóór J. C. volkplantingen naar Italië en Duitschland, onder het geleide van zijne zusters zonen BELLOVESUS en SIGOVESUS.

AMBIGUITEIT, Lat. *Ambiguitas*, twijfelachtigheid, is een gebrek aan duidelijkheid in de uitdrukking, die te raden geeft wat men eindelijk meent, en ontstaat uit ongeregeldheid in het denken, waardoor men de woorden zoodanig bezigt en verbindt, dat zij een' tweeledigen, somtijds zelfs meerledigen zin opleveren.

AMBILIATEN, bewoners van Celtisch Gallië, waren naburen der Lexoviërs, Nanneten, Diablinten en Osissimiëes; zij woonden volgens eenigen tusschen Avranches en S. Malo, en volgens anderen tusschen Avranches en Coutances.

AMBIORIX, Koning der Eburonen, sloeg verscheiden Romeinsche veldheeren, doch werd eindelijk door JULIUS CÆSAR overwonnen in een' grooten slag, die hem 60,000 man kostte.

AMBITIE, Lat. *Ambitio* (van *ambire*, rondloopen, om iets te bekomen; naar iets streven, trachten), beteekent ambtenjagt, zucht naar hoogen staat, aanzien of onderscheiding boven anderen.

AMBIVARIETEN (DE), van welke JULIUS CÆSAR melding maakt, hebben waarschijnlijk in *Opper-Gelderland* gewoond, en mogelijk is de benaming der stad Emmerik van hen afkomstig.

AMBLE, manegeterm: telgang van een paard; de natuurlijke gang van het veulen, tot het sterk genoeg is om te draven.

AMBLETUSE, eene stad en haven in Frankrijk, in Picardië, alwaar JAKOBUS II, Koning van Engeland, toen hij in 1689, na het landen van den Prins van Oranje, de vlugt nam, aanlandde. Men kan, bij helder weder, bier duidelijk de Engelsche kust zien.

AMBLOTICA zijn vruchtafdrijvende middelen.

AMBLYGONIUM, een stompe hoek van meer dan 60 graden.

AMBLYOPIE, Gr. *Αμβλυοπια*, verduistering der oogen.

AMBOINA is, ofschoon een der kleinste, het voornaamste der Moluksche Eilanden, vermits aldaar het aanzienlijkste fort en de zetel der Nederlandsche Regering is. Het eiland is 20 mijlen lang, en heeft bijna de gedaante van een hoefijzer. Amboina heeft met zijne onderhoorigheden eene bevolking van 50,000 zielen, onder welke bijna 18000 Christenen en de overigen Mahomedanen, Heidenen en Chinezen. Bergen van matige hoogte doorkruisen bijzonder het oostelijk gedeelte van het eiland. De baai van Amboina is eene zeer ruime, doch niet altijd veilige haven. De stad is eene der aanzienlijksten van Nederlandsch Indië, gelijk ook het fort een der sterksten is. Het eiland is zeer aan aardbevingen onderhevig, en heeft inzonderheid veel bij die van den 1 September 1755 geleden. De kruidnagel is het hoofdproduct van het eiland, doch alle andere voortbrengselen van het Indische planterijk zouden er zeer goed kunnen aangekweekt worden. De zee is hier ongemeen rijk aan allerlei visschen en schelpdieren. Zie J. OLIVIER JZ., *Land- en Zeetogten in Nederlandsch Indië*, Deel II, en voor een uitvoerig verslag der plantgewassen van Amboina RUMPHII, *Herb. Ambon.*

AMBOISE, eene stad van middelmatige grootte in Frankrijk, aan de Loire, over welke eene fraaije steenen brug ligt van 14 gewelfde bogen; het kasteel, op eene rots gebouwd, heeft dikwijls tot eene staatsgevangenis voor personen van hoogen rang gediend. Hier werd in 1469 door Koning LODEWIJK XI de orde van S. MICHIEL ingesteld, en Koning KAREL VIII vond hier in 1498 zijn' dood. In 1561 is hier de eerste burgeroorlog ontstaan, en de naam Hugenoten in zwang gekomen. Naar deze stad voert een aanzienlijk geslacht in Frankrijk zijn' naam, hetwelk verscheiden vermaarde mannen heeft opgeleverd, van welke wij hier slechts de voornaamsten zullen vermelden. = (JEAN D'), een der 15 zonen van PIERRE D'AMBOISE, Bisschop van Maillerais en Abt van S. Jean d'Angely, doch naderhand Bisschop van Langres, † te Dijon, den 20 Mei 1498, was een waardig prelaat; men noemde hem algemeen den vader der armen, verdediger van den godsdienst en beschermer der Kerk. = (GEORGE D'), Kardinaal, geboren in 1460, was reeds Bisschop van Montauban, toen hij slechts 14 jaren oud was. Hij werd Aartsbisschop van Narbonne, maar verruilde dit bisdom in 1493 tegen dat van Rouen. Toen LODEWIJK XII in 1498 den troon beklom, werd D'AMBOISE zijn eerste minister en vertrouweling. In plaats van de gewone belasting te heffen voor de kosten der krooning, werden de imposten een tiende verminderd. De veldtogt van LODEWIJK XII in Italië liep nadeelig af; maar D'AMBOISE had den roem dat de impostenniet vermeerderd werden, en de binnenlandsche rust ongestoord bleef. Hij verbeterde de gebrekkelijke regtspleging in Frankrijk, en zorgde dat de rijken niet altijd gelijk en de armen ongelijk hadden. Hij werd Kardinaal en legaat van Paus PIUS III in Frankrijk. Na den dood van dezen zou hij welligt Paus geworden zijn, maar de Venetianen wisten dit te beletten en JULIUS II te doen verkiezen. D'AMBOISE was zeer gevoelig over deze teleurstelling zijner verwachting en † in een klooster te Lyon in 1510. De Abt LEGENDRE, die zijn leven beschreven heeft, prijst hem zeer als een even zoo voortreffelijk mensch als bekwaam staatsman, en het nageslacht gelooft dit gaarne, want LODEWIJK XII voerde den schoonen bijnaam van *vader des volks*, dien hij onder het verstandig bewind van den Kardinaal D'AMBOISE verkreeg. = (AIMERY D'), oudste broeder des Kardinaals, geb. in 1435, werd in 1503 Groot-meester der orde van S. Jan van Jeruzalem; hij behaalde in 1510 eene luisterrijke overwinning op den Sultan van Egypte in den zeeslag bij Montenegro, en † in 1512. = (FRANÇOIS D'), geb. te Parijs in 1550, was een liefhebber der fraaije letteren, die hij echter slechts als uitspanning beöefende; want hij bekleedde verscheiden aanzienlijke ambten: hij was Raadsheer in het Parlement van Bretagne, Requestmeester en Staatsraad; HENDRIK III maakte hem ridder, omdat hij hem gedurende zijn kortstondig Koningschap van Polen gewigtige diensten gedaan had. † te Rennes in 1620. Hij schreef verscheiden verzen in het Latijn en Fransch, en bezorgde in 1616 eene uitgave der werken van P. ABELARD. = (ADRIEN), broeder van den voorg., Bisschop van Tréguier, maakte een bloedig treurspel, *Holophernus*, hetwelk in 1580 door monniken in de kerk gespeeld werd, en † den 28 Julij 1616. = (JAQUES), broeder der beide voorg., geb. te Parijs, in 1558, was Geneesheer; hij werd in 1594 Rector der Akademie van Parijs, en deed bij het aanvaarden van deze waardigheid twee redevoeringen, waarin hij de Jezuiten vinnig doorstreek. † aan de pest den 30 Augustus 1606. = (LOUIS D'), geb. in 1550, gouverneur van Anjou, evenzeer als geleerde, redenaar en dichter als dapper krijgsman voordeelig bekend, werd in 1579, terwijl hij zat te schrijven, verradelijk vermoord. = (MICHEL D'), Heer van Chévillon, natuurlijke zoon van MICHEL D'AMBOISE, Admiraal van Frankrijk, geb. te Napels in het begin der XVI eeuw, noemde zich *Esclave fortuné*, bragt zijn leven met zwerven, gevangen zitten, minnarijen en verzen maken door; na 1547 had het geslacht AMBOISE geen' overlast meer van hem.

AMBRA (ELISABETH), geb. te Florence uit het aanzienlijk geslacht GIROLAMI, in 1667, en gehuwd met den Ridder GIO BATTISTA D'AMBRA, was eene verdienstelijke dichteres en lid van de Akademie der Arcaden. Hare Sonnetten worden nog als zeer fraai gedurig aangehaald. † te Florence den 27 Mei 1744.

AMBRAS, een vorstelijk lustkasteel in Tyrol, nabij Inspruck aan de Inn, was lang vermaard wegens de verzameling van oude schilderijen, wapenrustingen en andere zeldzaamheden, benevens eene uitgebreide bibliotheek, welke de Keizerin MARIA THERESIA echter reeds in 1745 aan de Hoogeschool van Inspruck schonk. Toen in 1805 Tyrol aan Beijeren kwam, werd de verzameling van Ambras naar Weenen vervoerd, en aldaar door den opziener over dezelve A. PRIMISSER eene beschrijving daarvan in 1819 uitgegeven.

AMBRATIA, oude ben. van Placencia, in Spaansch Estramadura.

AMBRAX, zoon van THESPROTUS, stichter van Ambracia, eene stad in Epirus, naderhand Laeta genaamd.

AMBRONEN, een Gallisch volk, hetwelk de omstreken van Embrun in Dauphiné bewoonde. De Cimbren waren hunne bondgenooten. Zij werden met dezen door MARIUS overwonnen in eene vlakte tusschen Aix en Saint-Maximin.

AMBROOD noemden onze voorvaderen eene bijzondere soort van fijn, wit en voedzaam brood.

AMBROSIA, Ambrozijn, was in de fabelleer der Grieken en Romeinen de spijs der Goden, waarmede zij hunne onsterfelijkheid onderhielden. =, dochter van ATLAS, eene der Hyaden. =, een feest, hetwelk bij de Ioniërs en Romeinen ter eere van BACCHUS ten tijde van den wijnoogst gevierd werd. = vr. naam, wier beteekenis boven reeds is aangeduid.

AMBROSIAANSCHE BIBLIOTHEEK, te Milaan, dus genaamd ter eere van den H. AMBROSIUS, werd aangelegd door den Kardinaal FREDERICO BORROMEO, en in 1609 tot openbaar gebruik geöpend; zij bevatte toen reeds 35,000 gedrukte boekdeelen en 15,000 handschriften in alle talen; thans bestaat zij uit 140,000 gedrukte boekdeelen. Met deze Bibliotheek is eene galerij van oude schilderstukken en pleisterafgietsels verbonden.

AMBROSII MONS, oude benaming der ontzettend groote steenblokken (*Stonehenge*), in de nabijheid van *Salisbury*, die voor overblijfselen uit den tijd der Druïden gehouden worden.

AMBROSIUS, mansn. Zie de beteekenis van denzelven in AMBROSIA. = (S.), een der voortreffelijkste kerkvaders, was geboren te Trier, omstreeks 340, waar zijn vader zich als Landvoogd van Gallië bevond. Hij werd te Rome opgevoed, en ontwikkelde zoo vele bekwaamheden, dat Keizer VALENTINIANUS hem tot Landvoogd van Lignrië benoemde. Na den dood van AUXENTIUS, Bisschop van Milaan, verklaarde het volk met algemeene stemmen AMBROSIUS tot zijn' opvolger, schoon hij pas een Christen geworden en nog ongedoopt was. De Keizer bekrachtigde deze keus, en AMBROSIUS werd gedoopt, tot Priester gewijd en als Bisschop gezalfd in 374. De Kerk had toenmaals veel te lijden van den overlast der Arianen, die zeer het hoofd opstaken, omdat de Keizerin, moeder van VALENTINIANUS II, zelve tot deze secte behoorde; maar AMBROSIUS wilde niet de minste inschikkelijkheid jegens dezelve gedoogen. Zelfs den Keizer THEODOSIUS weigerde hij den ingang der kerk, tot hij boete gedaan had wegens het laten ombrengen van 7000 weerloze inwoners van Thessalonica. Hij kocht al de gevangenen der Gothen los, en gebruikte

daartoe zelfs de kerkgereedschappen, zeggende dat het beter was zielen te behouden dan goud en zilver. Deze brave prelaat stierf daags vóór Paaschen 397. De R. Kerk viert zijne nagedachtenis den 7 December en de stad Milaan eert hem als haren beschermheilige. Zijne geschriften zijn in 2 fol. Boekdeelen te Parijs in 1686 gedrukt. Hij verbeterde het kerkgezang; maar het is bewezen dat hij geenszins de opsteller is van den lofzang *Te Deum laudamus,* gelijk men langen tijd vrij algemeen geloofd heeft.

AMBRYSSUS, oude benaming der stad Lunel, tusschen Montpellier en Nismes, in Frankrijk.

AMBT brengt den enkelen jegens de maatschappij onder de verpligting, om binnen een' bepaalden werkkring zekere diensten te verrigten, die tot het welzijn des geheels bevorderlijk zijn. De ambten zijn onderscheiden in staatsambten, krijgsambten, kerkambten, regterambten en menigvuldige kleine burgerlijke ambten; even zoo is derzelver natuur verschillend naar den aard der werkzaamheden; eenigen zijn eerambten, anderen voordeelgevende ambten en sommigen zelfs lastposten, die noch eer noch voordeel opleveren. De meeste ambten verschaffen doorgaans dengenen die ze bekleedt een' rang in de maatschappij, om het even of hij bezoldigd worde of niet; aan sommigen (zelfs aan het minst begeerlijke, het ambt van Beul) zijn titels verbonden, die den hoogmoed van eenige ambtenaars niet weinig streelen, en de eerzucht der ambtenjagers evenzeer prikkelen als aan den anderen kant de hooge bezoldiging of groote voordeelen hunne trotschheid en somtijds zelfs hun regtmatig gevoel van eigen waarde doen zwijgen, zoodat zij zich allerlei kruiperijen en lage, somwijlen zelfs onkiesche middelen veroorloven, om eenig ambt te bekomen, vooral in tijden van beroeringen en omwentelingen, wanneer het af- en aanstellen der ambtenaars doorgaans naar de luim en willekeur der magthebbers geschiedt, wien het minder te doen is om de ambten met eerlijke, kundige en bekwame mannen dan wel met hunne vrienden of aanhangelingen te bezetten. Eigenlijk behoorde geen ambt als eene gunst verzocht of gegeven te worden; de bekwame man moest geenszins het ambt, maar het ambt, om zoo te zeggen, hem zoeken; ook zijn de ambten geen bijzonder eigendom der Regeringen, maar der geheele burgerlijke maatschappij, die de ambtenaars voor hunne diensten betaalt; nog minder mag de Regering de ambten verkoopen, want daardoor wordt het ambt een eigendom van den ambtenaar, dat hij wederom naar welgevallen aan een' ander verkoopen of verpachten kan, daar een ambt uit zijn' aard toch nooit anders dan iets toevertrouwds is, waarvoor een bepaald persoon verantwoordelijk blijft. Tegen ambtenaarsdespotismus wordt best door goede openlijk bekende instructiën en reglementen gezorgd; ambtenaarshoogmoed en aanmatiging maken somtijds eenigen indruk op het onkundig gemeen, doch wekken veelal de verachting der verstandigen, die in den ambtenaar geenszins den mensch voorbijzien.

AMBUARETEN, een Gallisch volk, bij JULIUS CÆSAR, hetwelk de omstreken van Embrun bewoonde.

AMBULANT, van het Lat. *Ambulare,* wandelen, heen en weder loopen, reizen, trekken; beteekent al wat zich aanhoudend van de eene plaats naar de andere beweegt.

AMBURBALIA, zeker feest, hetwelk te Rome gevierd werd met optogten rondom de stad, bijna met dezelfde plegtigheid als de Ambarvaliën op het platte land.

A. M. C. Verkorting van *Annus mundi Creationis.*

AMDERS (ANDREAS), Rector der Lat. school te Tondern, in Holstein, en Predikant van een naburig dorp, had eene bijzondere liefhebberij in het maken van grafschriften op elk die aldaar stierf en begraven werd; in 1650 gaf hij twee deelen met zoodanige grafschriften in het licht, onder den titel van *Tondersche onsterfelijke Sterfelijkheid.*

AMÉ (S.), een jonge monnik, van eene bijzondere heiligheid, bewoonde, met toestemming van zijn' Abt, eene spelonk in de nabijheid van het klooster van Agaune. In 669 werd hij uit zijne grot gehaald en tot Bisschop van Sion in het Walliserland verheven. † in 690 te Peronne, waarheen THEODERIK, de zoon van CLOVIS II, den heiligen man om zijn' onbescheiden' geloofsijver verbannen had.

AMEIDE, een dorp aan de Lek, in de nabijheid van Vianen, was vóór 1300 eene stad. Sedert 1414 behoorden het land en het slot van Ameide aan de Heeren van Brederode. Bij den inval der Franschen in 1672 onderging dit dorp eene deerlijke verwoesting. De Staten van Holland kochten in 1725 de hooge heerlijkheden van Vianen en Ameide; doch verkochten dezelve weder in 1729, met behoud echter van het hooge regtsgebied.

AMEL is de oude Nederduitsche benaming van drooge stijfsel.

AMELAND, een eiland in de Noordzee, nabij de Friesche kust, omtrent 4 uren gaans lang en één uur breed; hetzelve bevat drie dorpen, Hollum, Ballum en Nes; het geheele eiland heeft eene bevolking van bijna 2000 inwoners, die in de veefokkerij hun voornaamste bestaanmiddel vinden. Ameland was eertijds eene vrije en onafhankelijke heerlijkheid, toebehoorende aan het Friesche geslacht KAMMINGA; door verkoop kwam dezelve in 1690 aan AMELIA, weduwe van HENRIK KASIMIR, Stadhouder van Friesland, en bij erfenis aan haren zoon JOAN WILLEM FRISO, overgrootvader van den tegenwoordigen Koning der Nederlanden. Het zeegat tusschen Ameland en Terschelling heet het Amelander gat.

AMELGARD, een Luiksch priester, die de regeringen van KAREL VII en LODEWIJK XI beschreef, was zeer gezien aan het Fransche hof. Toen de Engelschen Frankrijk ontruimd hadden, werd hij door KAREL VII gelast het proces der Maagd van Orleans te herzien. In 1482 woonde hij te Utrecht.

AMELIA, vr. naam, is bijna gelijkluidend met *Αμελεια,* hetwelk *nalatigheid, onachtzaamheid, verwaarloozing* beteekent. =, Gravin VAN SOLMS, in het gevolg der verdreven Koningin van Bohemen in Holland gekomen, huwde in 1625 met FREDRIK HENRIK, broeder van Prins MAURITS, dien hij nog in hetzelfde jaar opvolgde in het stadhouderschap en verdere door hem bekleede hooge waardigheden. Deze vorstin verloor haren gemaal den 14 Maart 1647, en haren zoon, die hem als WILLEM II was opgevolgd, den 6 November 1650, nalatende eene hoogzwangere weduwe, die acht dagen daarna beviel van een' zoon, die naderhand als WILLEM III Koning van Engeland werd. AMELIA liet zich de verheffing van haren kleinzoon tot de waardigheden zijner voorvaderen zeer aangelegen zijn, hetwelk na veel tegenstands in 1672 toch eindelijk gelukte. Zij † in den Hage den 8 Aug. 1675. =, VAN ANHALT, was in 1675 gehuwd met HENRIK KASIMIR, Stadhouder van Friesland: uit dit huwelijk sproot JOAN WILLEM FRISO, op wien na den dood van WILLEM III in 1702 het Prinsdom Oranje bij erfregt verviel, en alzoo uit het huis van DILLENBURG in het huis van DIETZ overging.

AMELING (GERRIT), Boekverkooper in den Hage, trachtte in 1672 vruchteloos den Raadpensionaris DE WITT uit de moorddadige handen van het Haagsche gemeen te redden; zijne poging was zeker vruchteloos, maar zij verdient toch eene voor zijne nagedachtenis vereerende vermelding.

AMELIORATIE, Lat. *Amelioratio,* van *melior,* beter: dus verbetering.

AMELIUS, eigenlijk **GENTILIANUS,** was een Nieuw-Platonisch philosooph en ijverig aanhanger van PLOTINUS, wiens school hij van 246 tot 270, dus 24 jaren lang bezocht, en alles opschreef wat hij zeide. Na den dood van PLOTINUS begaf hij zich van Rome naar Apamea in Syrië. Zijne schriften zijn verloren gegaan, doch uit de aanhalingen bij anderen te oordeelen, is de schade voor de geleerde wereld niet zeer groot.

AMELUNGHI (JERONIMO), bijgenaamd *De Bogchel van Pisa,* was een Comisch Dichter der XVI eeuw. Er bestaan van hem twee burlesque gedichten, *La Gigantea* en *La Nanea.* Zij zijn de eerste voortbrengsels in dit vak bij de Italianen, en waarin later SCARRON ook de Franschen smaak deed krijgen.

AMEN, een Hebreeuwsch woord, waarmede men iets verzekert of bevestigt (*het zij zoo!*), is uit de godsdiensttaal der Joden in die der Christenen overgenomen, die daarmede hunne gebeden en de geestelijken hunne predikatiën besluiten. In vroegere tijden sprak de gemeente, even als in de Synagoge der Joden, dit amen uit; en nog tegenwoordig wordt de godsdienst der Christenen op sommige plaatsen met dit woord, in muzijk gezet, door het koor besloten.

AMENA was de naam der moeder van MOHAMED.

AMENANUS heet bij STRABO de Judicello, een riviertje in Sicilië, hetwelk aan den voet van den Etna ontstaat, en zich in de golf van Catanea uitstort.

AMENDE HONORABLE, kerkboete, om van den ban ontheven te worden, die in de middeleeuwen somtijds zeer zwaar, en doorgaans een gedwongen offer der aanzienlijken aan den hoogmoed der bisschoppen was.

AMENOPHIS was de naam van verscheiden Koningen van Egypte. = I, van dezen is niets bekend. = II regeerde 31 jaren; hij was het die bevel gaf tot het ombrengen van alle mannelijke kinderen der Israëlieten. (*Exod.* I. 16.) = III regeerde 40 jaren, strekte zijn gebied uit over Syrië en Phoenicië, onderwierp de Scythen en drong tot in Thracië voort. Hij wordt voor SESOSTRIS gehouden. = IV regeerde 26 jaren, was de zoon van SESOSTRIS en werd om zijne goddeloosheid elf jaren lang met blindheid gestraft. Er zijn mogelijk meer Egyptische Koningen van dezen naam geweest; doch hunne geschiedenis is niet genoegzaam bekend.

AMERBACH (JOANNES), beroemd Boekdrukker te Bazel in de XV eeuw, dien men met regt den Zwitserschen ALDUS zou kunnen noemen, gaf in 1506 de werken van AUGUSTINUS en andere kerkvaders in het licht, die hij zelf naauwkeurig corrigeerde; hij was met het drukken van HIERONYMUS begonnen, toen de dood hem overviel in 1515. Zijne zonen hebben echter dien arbeid voortgezet en voltooid. Hij was de eerste die het gebruik der Romeinsche en Cursijfsche letters invoerde, waarmede men sedert de Latijnsche werken gedrukt heeft, in de plaats van met Gothische abbreviaturen. = (BONIFACIUS JOANNES), oudste zoon van den voorg., de vriend en weldoener van ERASMUS, geb. te Bazel in 1495, was 20 jaren lang aldaar Professor in de regtsgeleerdheid, en heeft eenige schriften nagelaten. † in 1562. Het nog te Bazel bloeijend geslacht AMMERBACH is waarschijnlijk van den geleerden Boekdrukker AMERBACH afkoms-

tig, die eigenlijk geen Zwitser, maar te Reutlingen in Zwaben geboren was.

AMERGINUS, Opperdruide der oude Schotten, was de zoon van een' Prins, die in het noorden van Spanje regeerde. Door zijne broeders geholpen, veroverde hij Ierland en leide aldaar eene volkplanting aan. Zijne broeders maakten zich Koningen, maar hij vergenoegde zich met den rang van Opperdruide. De barden en Britsche dichters roemen hem in hunne gedichten als wijsgeer en held.

AMERIA, eene oude stad in Umbrië, het tegenwoordig hertogdom Spoleto, in Italië, was de geboorteplaats van den beroemden Rom. Tooneelspeler Roscius, om die reden Amerinus gebijnaamd.

AMERIGO VESPUCCI, uit een oud geslacht den 9 Maart 1451 te Florence geboren, en zeer bedreven in de aardrijks- sterre- en natuurkunde, begaf in 1490 zich naar Spanje, ter bevordering van zijn' handel; hij bevond zich te Sevilië, toen Columbus toebereidselen maakte tot een' tweeden togt naar het door hem ontdekte Amerika, en brandde van begeerte om in zijn' roem te deelen. Ferdinand, Koning van Spanje, verschafte hem vijf schepen, waarmede hij onder bevel van den Admiraal Ojeda, den 19 Mei 1497 uit de haven van Cadix in zee stak. Na een' togt van 37 dagen kwam hij aan het vasteland van Amerika, onderzocht de kusten van Paria tot aan de golf van Mexico, en kwam, na eene reis van 13 maanden, in Spanje terug. In 1499 ondernam hij eene tweede reis, op welke hij eene menigte kleine eilanden ontdekte, en de kusten van Guiana en Venezuela bezocht. In het laatst van 1500 kwam hij in Cadix weder binnen, edelgesteenten en verscheiden andere kostbare voorwerpen medebrengende. Manuel, Koning van Portugal, gaf hem hierop drie schepen tot eene derde reis. Hij vertrok van Lissabon in 1501, en zeilde eerst naar de kusten van Afrika tot Sierra-Leona en de kust van Angola, stevende toen naar Amerika, ontdekte het overige van de Braziliaansche kust, tot aan de Rio de la Plata en kwam in Sept. 1502 in Lissabon terug. In Mei 1503 ondernam hij met zes schepen eene vierde reis, op welke hij het oogmerk had een' westelijken weg naar de Oost-Indiën te vinden, doch hij verloor een schip door storm, bergde zich met de vijf overigen in de Allerheiligen-baai, en zeilde van daar tot Abrolhos en de rivier van Curabado. In Junij 1504 zag hij Portugal weder. Toen Columbus in 1506 gestorven was, riep het Spaansche hof Vespucci terug, en hij ondernam in 1507 een' nieuwen zeetogt met eene Spaansche vloot naar het nieuwe werelddeel, waaraan men zijn' naam gegeven had, en † op de tehuisreize aan het eiland Terceira, in 1514. Hij heeft, behalve eene kaart van Amerika, een verhaal van vier zijner reizen nagelaten, hetwelk in het Latijn te Parijs in 1522 en te Bazel in 1555 gedrukt is. Zijne brieven, in 1516 te Florence gedrukt, beslaan 22 bladen in 4to; de laatste brief is gedagteekend 4 September 1504; er zijn niet meer dan tien exemplaren van gedrukt; dit werkje is derhalve eene groote zeldzaamheid en een paar malen het voorwerp geweest van de buitensporigste bibliomanie der Engelsche liefhebbers.

AMERIKA, het vierde deel der bekende wereld, dus genaamd, gelijk wij in het vorige art. gezien hebben, naar Amerigo Vespucci, niettegenstaande hetzelve het eerst door Christoffel Columbus in 1492 ontdekt is, daar Vespucci dit werelddeel in 1497, en dus vijf jaren later bezocht, wordt onderscheiden in Zuid- en Noord-Amerika. Van het laatste zullen wij in een afzonderlijk artikel spreken, en bepalen ons hier alleen tot eenige algemeene wetenswaardigheden aangaande Zuid-Amerika. Men noemt deze gewesten gewoonlijk de nieuwe wereld: men moest ze eigenlijk de jonge wereld noemen; want alles is er niet zoo zeer nieuw dan wel jong, zelfs de bevolking, die naauwelijks twaalf eeuwen telt; de drie rijken der natuur zijn er ook nog als het ware in derzelver frissche en weelderige jeugd; de groeikracht des aardrijks vertoont zich in eene ressachtige vruchtbaarheid, en de schatten uit deszelfs ingewanden hebben de hebzucht der Spanjaards en Portugezen dermate oververzadigd, dat deze beide voor drie eeuwen zoo magtige rijken zoo wel een' staatkundigen als zedelijken dood gestorven zijn. Wij kunnen hier Zuid-Amerika slechts in het algemeen overzien, en van deszelfs geschiedenis alleen enkele punten aanroeren bij het vermelden der onderscheiden gewesten: genoeg is het hier de voornaamsten op te tellen waarnit dit gedeelte van Zuid-Amerika bestaat, namelijk uit de Antilles, eene eilandenketen, die zich uitstrekt van het oostelijke punt van Florida tot aan den mond van den Oronoko. Het vasteland van Zuid-Amerika wordt in 8 groote landschappen verdeeld: Caracas, Nieuw-Granada, Peru, Chili, la Plata, Guiana, Brazilië en Patagonië. Dit uitgestrekte vasteland is aan Noord-Amerika gehecht door de landengte van Panama. Nieuw-Granada maakte eertijds een gedeelte uit van Peru, toen Pizarro deze gewesten veroverde; deszelfs hoofdstad was Quito. Peru was voormaals een magtige beschaafde staat, geregeerd door vorsten, Ynca's genaamd, van welken Athabaliba en eenige anderen met name ons bekend zijn. Chili werd ontdekt door Almagro, de medgezel en naderhand de vijand van Pizarro. Deszelfs hoofdstad Santyago werd in 1818 door de opstandelingen van Buenos-Ayres veroverd. Het onder-koningschap van La Plata werd opgerigt in 1778; hetzelve bevatte Paraguay, Buenos-Ayres, Tucuman en Chaco. Deze landen werden ontdekt door Magelhanes. Guiana, door Pinçon in 1500 ontdekt, is verdeeld in Fransch, Nederlandsch, Spaansch en Portugeesch Guiana. Brazilië, in 1500 ontdekt door Cabral, is thans een onafhankelijk Keizerrijk, en Rio Janeiro deszelfs hoofdstad. Patagonië, in 1520 door Magelhanes ontdekt, is nog weinig bekend. Wij zullen op al deze gewesten in afzonderlijke artikels terugkomen, weshalve het onnoodig is er hier meer van te zeggen.

AMERONGEN, een fraai dorp en heerlijkheid in de prov. Utrecht, gelegen aan den Ouden Rijn, tusschen Wijk te Duurstede en Reenen, met 1300 inw., is zeer oud en in vroeger tijden door de rampen des oorlogs deerlijk geteisterd geworden; in 1420 werd hetzelve in de geschillen der Hertogen van Gelderland met den Bisschop van Utrecht door het krijgsvolk in de asch gelegd, en, naauwelijks wederom opgebouwd, in 1422 uitgeplunderd; in 1427 werd het dorp door Arnoud, Hertog van Gelder, nogmaals afgebrand. In 1585 viel er in de nabijheid van Amerongen een bloedige slag voor tusschen de Spanjaards, onder het bevel van Tassis, en de Hollanders, aangevoerd door Adolph, Graaf van Meurs, die de nederlaag kreeg. = (Taets van), een adellijk geslacht in de provincie Utrecht, hetwelk reeds in de XII eeuw bestond, door huwelijk met de aanzienlijkste huizen des lands vermaagschapt, bestaat en bloeit nog in luister. Verscheiden afstammelingen van dit geslacht hebben de aanzienlijkste staats- en krijgsambten bekleed en velen als helden hun bloed voor 's lands verdediging gestort. Zie de geslachtregisters bij J. Kok, *Vaderlandsch Woordenboek*, III Deel, bl. 732.

AMERSFOORT, eene aanzienlijke en netgebouwde stad in de provincie Utrecht, met 8500 inwoners, ligt aan de Riv. de Eem, van welke zij haren naam ontleent (want *Furt* aan een' stroom beteekent overvaart (veer): zoo is *Frankfurt* aan den Main of aan de Oder oorspronkelijk niets anders dan eene *franke* (veilige) overvaart (*furt*) aan den Main of de Oder: evenzoo is Amersfoort denkelijk eene verbastering van *Emisfurt*; Vondel schreef *Amisfort*), en was reeds in de XI eeuw bekend; de Groote Kerk werd in 1248 volbouwd en aan S. Joris gewijd; de oudere L. V. Kerk werd in 1787 door buskruid verwoest, doch de prachtige 354 voeten hooge toren staat nog; de overige openbare gebouwen getuigen alle van de vroegere welvaart der stad. In haren omtrek bloeide weleer eene uitgebreide Tabakstcelt, die echter thans merkelijk in verval is geraakt, zoodat van de 1800 huizen welke de stad bevat, verscheiden ledig staan. Amersfoort is ook in 's lands geschiedenis als eene stad van gewigt vermaard, in geheel Europa wegens hare aanzienlijke manufacturen bekend en de geboorteplaats van den grooten Staatsman Oldenbarneveld, zoo mede van Jacob van Campen, den beroemden bouwmeester van het Amsterdamsche Stadhuis, thans Koninklijk Paleis; Paulus Buis, Advocaat van Holland, Pieter Both, eersten Gouverneur-generaal van Nederlandsch-Indië, en nog verscheiden andere vermaarde en beroemde mannen,

Zoo die Themis vierschaar spannen,
Als bekend door poëzij;
Godgeleerden, kunstenaren,
Raadhnisstichters, gansche scharen
Wijze mannen, groot van naam.

P. Pypers, *Eemlandsch Tempe*, 1 Deel, bl. 95.

AMESIUS (Willem), geb. te Norfolk, in 1576, kon, wegens zijne verkleefdheid aan de Puriteinen, als geestelijke in Engeland zijne fortuin niet maken, en ging dus naar Holland, waar hij zich, als liefhebber van twisten en haarkloven, in de geschillen der Remonstranten en Contra-Remonstranten stak, en op de beruchte Dordsche Synode den Voorzitter Bogerman tot handlanger verstrekte. Tot belooning van zijn' regtzinnigen ijver werd hij in 1622 tot Professor in de Godgeleerdheid te Franeker aangesteld. Hij schreef geheele riemen papier vol tegen de Arminianen, de Socinianen, de Episcopalen, de Comediën, het Dansen, de Kleederpracht, den Kardinaal Bellarminus en de Belialskinderen, die zich aan zijn geschrijf niet stoorden; zijne *Theologische Mergpijp* bevat het merg van de spitsvondigste schooltheologie, en diende in zijn' tijd den studenten tot een *Enchiridion* der polemiek. † te Rotterd. in 1634.

AMESTRIS was de gemalin van Xerxes, Koning van Perzië.

AMETHIST, Lat. *Amethystus*, is een edelgesteente, hetwelk in schoonheid en waarde met den Smaragd gelijk geschat wordt. De Amethist is van bleek roos- tot violetbruinkleurig; de besten zijn de middelkleurigen, en komen uit Oost-Indië; echter worden er ook zeer fraaije Amethisten in Silesië en Bohemen gevonden. Hij laat zich vrij helder slijpen, doch is hard in het bewerken.

AMETRIE, Gr.-Lat. *Ametria*, ongelijkmatigheid, onevenredigheid; het tegendeel van symmetrie; ametrisch is hetgene in onevenredige verhouding tot elkander staat.

AMFORA, een riviertje in Frioul, hetwelk zich bij Aquileja, in de Golf van Venetië uitstort.

AMHARIA, eene plaatselijke godin der inwoners van Fusulae in Hetrurië; welligt dezelfde als Furina, de godin der dieven.

AMHERST (Jeffery), Engelsch Generaal, afkomstig uit een oud geslacht, geboren te Kent in 1727, trad met zijn 14 jaar in den krijgsdienst, woonde de veldslagen bij van Dettingen, Fontenoi en

Rocoux, en in 1758 de belegering van Philipsburg. Vervolgens werd hij benoemd tot Gouverneur van Virginie en Opperbevelhebber over de Engelsche krijgsmagt in Amerika. In korten tijd onderwierp hij Niagara, Ticonderago, Quebec, Montreal en geheel Canada. Tot belooning van deze gewigtige diensten verkreeg hij de Bathorde en werd benoemd tot Gouverneur van Guernsey, Baron van Amherst en Holmsdale en Luitenant-generaal, en in 1791 tot Veldmaarschalk. † in 1798.

AMIABEL, Fr. *à l'amiable*, in het vriendelijke, in der minne.

AMIANTH. Lat. *Lapis amianthus*, *Asbestus*, Asbest, Steenvlas, is eene vezelige steenachtige delfstof, die in de Oudheid bij Carystus, eene stad op het eiland Eubea, gevonden werd, zich als vlas laat spinnen en weven gelijk het gewone lijnwaad en door het vuur niet verteerd wordt. In dit onverbrandbaar linnen werden bij de Ouden de lijken der aanzienlijken op den brandstapel gelegd, om derzelver asch afgescheiden van de houtasch te houden. Dit linnen behoeft, vuil zijnde, niet gewasschen te worden; men brandt hetzelve in het vuur weder schoon, even als Goudsche tabakspijpen. Men heeft ook Amianthpapier, waarop met onverdelgbaren inkt geschreven wordt, welke geschreven stukken dan ook even zoo tegen het vuur bestand zijn. Ten tijde van PLINIUS was de Amianth nog zeer zeldzaam en duur, doch tegenwoordig wordt dezelve op verscheiden eilanden van den Archipel, in Italië, Duitschland, Frankrijk en Spanje, ook hier en daar in Engeland gevonden; zelfs in Siberië ontdekte men reeds in 1720 den Amianth, dien de Russen *Kamenischilk* of Steenzijde noemden. De kwakzalverij had in vroegere jaren eene Amianthzalf tegen de schurft uitgedacht, die zelfs in sommige Duitsche apotheken bereid werd; doch nadere onderzoekingen hebben bewezen dat deze delfstof tot geen genees- of heelkundig gebruik dienstig is.

AMICAAL, Lat. *Amicalis*, *amicabiliter*, vriendelijk, vriendschappelijk.

AMICITIA, Godin der vriendschap bij de Romeinen; zij werd voorgesteld onder de gedaante van eene schoone maagd, in een wit kleed, met een' half ontblooten boezem, omkranst met myrte en granaatbloesem; op haar voorhoofd las men: *Æstate, hyeme*, (des zomers en des winters), en in den zoom van haar kleed: *Morte et vitâ* (in leven en dood). Met den voorvinger der regterhand wees zij op hare geopende zijde naar het hart en op de woorden *Prope, procul* (nabij en veraf). De Grieken stelden onder den naam van PHILIA haar bijna onder dezelfde gedaante voor, omarmende een' dorren olm, om welken zich eene rank met druiven heenslingerde.

AMICUSIA, bij STEPHANUS een eiland in de Roode Zee.

AMIDA, eene stad in Mesopotamië, aan den Tigris, welke Keizer CONSTANTIUS verfraaide, en daarom naderhand ook Constantia genaamd werd; tegenwoordig heet zij Karamite. =, een afgod der Japanners, wordt met een' hondskop op een menschelijk ligchaam, zittende op een paard met zeven hoofden afgebeeld, omringd door eene menigte andere afgoden. Deze afgod wordt in verscheiden tempels gediend.

AMIDI (ALI IBN EBI MOHAMED IBN SALEM SEIFEDDIN), geboren te Diarbekr in 1155, † in 1233, was een beroemd Arabisch wijsgeer; hij schreef een metaphysiek werk, getiteld: *Ekbia-al-fkiar*, hetwelk zoo veel als maagdelijke (nieuwe) gedachten beduidt.

AMIENS, in het voormalig Picardië, thans de hoofdstad van het Fransche departement der Somme, ligt aan de rivier de Somme, en bevat ongeveer 6000 huizen met 40,000 inwoners. Amiens is de zetel eens bisdoms, en heeft sedert 1750 eene *Société d'Emulation*. Men vindt er aanzienlijke manufacturen van wollen stoffen, katoenen lijnwaden, en cachemire, zoo mede vele leerlooijerijen, zeepziederijen en katoenverwerijen. Ook is Amiens om zijne pasteibakkerijen vermaard, meer echter uit hoofde van den vrede, hier op den 25 Maart 1802 tusschen Frankrijk, Spanje en de toenmalige Bataafsche Republiek aan de eene, met Groot-Britannië aan de andere zijde gesloten, welke vrede nogtans reeds in 1803 door de Engelschen wederom verbroken werd.

AMILCAR, zoon van MAGO, Carthaagsch veldheer, sneuvelde in Sicilië in een' slag tegen GELO, 480 jaren vóór J. C. = bood Syracuse bijstand tegen AGATHOCLES, maar liet zich vervolgens omkoopen door dezen tiran. Men veroordeelde hem in Carthago ter dood; doch hij stierf vóór de uitvoering van het vonnis, 311 jaren vóór J. C. =, zoon van GISCO, behaalde groote voordeelen op AGATHOCLES in Sicilië, maar werd naderhand overwonnen, gevangen en gedood door de Syracusanen, 309 jaren vóór J. C. = BARCAS, vader van HANNIBAL, werd overwonnen 240 jaren vóór J. C. in een' zeeslag bij de Ægadische Eilanden door den Romeinschen Consul LUTATIUS. Hij werd gedood in Spanje 228 jaren vóór J. C. toen hij zich toerustte om den oorlog in Italië over te brengen. Hij had zijn' zoon voor het altaar der Romeinen een' onverzoenlijken haat doen zweren. =, zoon van BOMILCAR, werd in Spanje door de SCIPIO's overwonnen, 215 jaren vóór J. C.

AMIN, de zoon van AARON ALRASCHID, zesde Kalif uit het huis der ABASSIDEN; volgde zijn' vader op in 809. Zijn broeder MAMON was van het kalifaat uitgesloten door eene uitdrukkelijke verklaring van hunnen vader, die tevens bevolen had dat het bewind en het leger van Khorazan benevens al het huisraad van het paleis na zijn' dood aan den jongsten zouden komen. AMIN, Kalif geworden zijnde, stoorde zich niet aan den uitersten wil zijns vaders, beroofde zijn' broeder dadelijk van al het huisraad, en deed al het krijgsvolk van Khorazan naar Bagdad komen. MAMON vatte de wapens op tegen zijn' broeder, overwon hem en deed hem sterven in 822. De zorgeloosheid van dezen Kalif bespoedigde zijn' ondergang. MAMON Bagdad belegerd en een' voorpost van gewigt veroverd hebbende, kreeg AMIN daarvan de tijding terwijl hij zat te schaken, en bleef voortspelen. Men drong hem om maatregelen van wederstand te nemen, maar hij zeide: »Laat mij begaan; ik doe daar een' meesterlijken zet, die mijne partij schaakmat zal maken," en hij stond ook niet op voor het spel uit was.

AMINADAB heette de Leviet, bij wien de verbondsark werd nedergezet, toen zij uit het land der Philistijnen teruggebragt was.

AMINEA, eene landstreek bij Falernum, waar een voortreffelijke wijn gewonnen werd.

AMIOT (PATER), Jezuit en zendeling te Peking, waar hij † in 1794, was geboren te Toulon in 1718, en zeer bedreven in de Chinesche taal, geschiedenis en letterkunde. Hij vertaalde in het Fransch het Chinesche dichtstuk van Keizer KIEN-LONG, *de Lof der stad Moukdan*, en schreef eene verhandeling over de krijgskunst, de muzijk en het boekdrukken der Chinezen, alsmede eene verkorte Tartaarsch-Mantchou-Chinesche spraakkunst; al deze werken zijn van 1770 tot 1789 te Parijs gedrukt.

AMIR, Turksch gezaghebber te Smyrna, in de XII eeuw, bewees den Keizer CANTACUSENUS gewigtige diensten, en sneuvelde in den aanval der Kruisvaarders op de citadel van Smyrna.

AMISIUS is bij POMPONIUS MELA, en *Amasium* of *Amasia* bij STRABO de benaming van de Ems, van welke rivier de stad Emden haren naam ontleent.

AMITERNUM, eene stad in het land der Sabijnen. VIRGILIUS vermeldt (*Æneid*. VII. 710) de Amiterners onder de bondgenooten van TURNUS.

AMMA, eene der 22 steden in Kanaän, volgens Jos. XIX. 30 aan den stam ASER toegewezen.

AMMAN (JOHANN CONRAD), geb. te Schafhausen, in Zwitserland, in 1669 was de voorlooper van den Abt DE L'ÉPÉE, SICARD, GUYOT en andere beroemde onderwijzers der doofstommen, die hij den weg baande door zijn belangrijk werk over dit onderwerp, getiteld: *Surdus loquens*, in 1692 te Amsterdam gedrukt, en aldaar in 1700 herdrukt onder den titel: *De Loquela*. † in 1724.

AMMANATI (BARTOLOMEO), beroemd Beeldhouwer en Bouwkunstenaar, geb. te Florence in 1511, † in 1592, heeft zijne geboortestad en Rome verfraaid met basreliëven, standbeelden en bouwsieraden. Zijne vrouw, LAURA BATTIFERRI, was eene verdienstelijke dichteres; hare gedichten zijn onder den titel van *Opere Toscane* in 1560 te Florence gedrukt.

A. M. M. C. Verk. van *Ad mandatum Majestatis Caesareae*.

AMMERS (GROOT-), een aanzienlijk dorp aan de Lek, onder de voormalige baronie van Liesveld, in den Alblasserwaard gelegen, heeft ruim 600 inwoners. = (KLEIN), aan den anderen oever der Lek tegenover Groot-Ammers gelegen, in den Krimpener waard, wordt ook Ammers Tol genaamd, is kleiner en heeft naauwelijks 400 inw. In den aanvang der XIV eeuw was hier zoo veel vertier, dat er twee malen in de week marktdag gehouden werd, en men bedacht was dit dorp tot eene stad aan te leggen; de Hoeksche en Kabeljaauwsche twisten hebben de uitvoering van dit voornemen belet.

AMMIANUS MARCELLINUS, een Antiochiër, † in 390 te Rome, woonde den oorlog bij in Germanië en Gallië, en verzelde Keizer JULIANUS op zijn' togt naar Perzië. Uit den krijgsdienst ontslagen, schreef hij in het Latijn eene geschiedenis der Romeinsche Keizers van NERVA tot VALENTINIANUS, in 31 boeken, waarvan de 13 eersten verloren zijn. De stijl draagt den stempel der barbaarschheid van zijn' tijd, maar men houdt zijne schriften voor de geschiedenis van veel nut, omdat hij, vooral in de laatste boeken, zaken verhaalt, die hij zelf had bijgewoond. Ook schreef hij in het Grieksch eene verhandeling over de geschiedschrijvers en redenaars van Griekenland, waarvan echter ook nog slechts een fragment bestaat. De nieuwste druk van AMMIANUS is die met de noten van WAGNER, Leipz. 1808.

AMMIRATO (SCIPIO), geb. te Lecce, in het hertogdom Otranto, in 1531, werd in 1570 door COSMO I, Groot-hertog van Toscane gelast eene geschiedenis van Florence te schrijven; de Kardinaal FERDINAND DE MEDICIS gaf hem huisvesting in zijn paleis, eene goede tafel en veel geld, en maakte hem bovendien Kanonik van de cathedrale kerk. Hoe onpartijdig zijne *Istorie Fiorentine* onder zulke omstandigheden moest uitvallen is ligt te bevroeden. † te Florence in 1601. Zijne *Discorsi sopra Cornelio Tacito* schreef hij waarschijnlijk niet op hoog bevel en denkelijk naar zijne eigen inzigten.

AMMOCHOSIS, Gr. *Ἀμμοχωσις*, bedelving van een' kranken in warm zand; zandbad.

AMMON, eigenlijk BEN-AMMI (בֶּן עַמִּי, *zoon mijns volks*), was de zoon van LOTH, in bloedschande geteeld met zijne jongste

dochter, *Genes.* XIX, 38, en de stamvader der Ammonieten. =, bijnaam van JUPITER. Volgens de fabelleer was BACCHUS op zijn' togt naar Indië in Libyë op het punt om van dorst te sterven, toen JUPITER hem in de gedaante van een' ram verscheen, die, met zijne voorpoten in het zand krabbende, hem eene waterwel aanwees. Op deze plaats bouwden de Libysche volken eerst een altaar en vervolgens een' prachtigen tempel, ter eere van JUPITER-AMMON, die weldra als orakel geraadpleegd werd. Toen ALEXANDER dezen tempel bezocht, verklaarde het orakel, door den mond van deszelfs priesters, hem voor den zoon van JUPITER. ALEXANDER geloofde hen op hun woord, en liet, ten bewijze daarvan, gouden penningen slaan, waarop hij met ramshoornen aan het hoofd, even als JUPITER-AMMON zelf, was afgebeeld, en waarmede hij ongetwijfeld de orakeltolken rijkelijk beschonk. Het spreekt van zelven dat de zoon overal, waar hij meester werd, den eerdienst zijns vaders invoerde; LUCAN. *Phars.* L. IX:

Quamvis Æthiopum populis, Arabumque beatis
Gentibus ac Indis, unus sit Juppiter Ammon.

AMMON is waarschijnlijk een oorspronkelijk historische persoon, en welligt dezelfde als de bloedschandige zoon van LOTH, van wien de mythologie een' zoon van TRITON, Koning van Libyë en vader van BACCHUS gemaakt heeft, dien hij bij de nymph AMALTHEA verwekte. De fabelleer komt op meer plaatsen met de oude Joodsche oorkonden in aanraking. =, een krijgsoverste, en AMMONARIA, eene bejaarde aanzienlijke vrouw, ondergingen den marteldood om het Christelijk geloof, onder de regering van Keizer DECIUS, naar het verhaal van EUSEBIUS, L. VI. c. 29. = Bisschop van Tabenne, in Egypte, werd door zijne voogden genoodzaakt om te trouwen; doch op den dag van zijn huwelijk las hij zijner bruid voor wat PAULUS van getrouwde lieden zegt; hij haalde haar over om aanhoudend met hem als broeder en zuster te leven, en zij gingen zamen op een' berg als kluizenaars wonen, waar zij 22 jaren zeer heilig doorbragten; hij had, zegt SOZOMENES, bij de 3000 discipelen, die smaak vonden in het kluizenaarsleven. = (CASPAR), geboren te Hasselt, in het begin der XVI eeuw, was een geleerd kloostergeestelijke, die eene Hebreeuwsche Spraakkunst schreef, van welke LUTHER zich bediende om die taal te leeren.

AMMONIA, bijnaam van JUNO, onder welken de Eleërs haar vereerden. =, deze benaming kreeg eerst Paraetonium, en vervolgens geheel Libyë, na de invoering van den eerdienst van JUPITER-AMMON.

AMMONIAKZOUT, Lat. *Sal ammoniacum*, is een grijswit glasachtig zout, van een' scherpen pisachtigen smaak. Het natuurlijke wordt in de nabijheid van volkanen gevonden, doch anders door eene scheikundige bereiding uit beenderen en anderen dierlijken afval verkregen. Het Ammoniakzout wordt tot het smelten van goud, het bereiden van koningswater, tabakssausen, in verwerijen en als geneesmiddel gebruikt.

AMMONIDES was een Grieksch Puntdichter, wiens epigrammen allen verlorenzijn, behalve een enkel, dat in de Anthologie staat.

AMMONIETEN, afstammelingen van AMMON, die in Kanaän ten oosten van den stam MANASSE woonden, waren bijna aanhoudend in oorlog met de Israëlieten; doch werden eindelijk te onder gebragt door JOAB, veldheer van DAVID.

AMMONIO (ANDREA), Latijnsch Dichter en vriend van ERASMUS, geb. te Lucca, in 1477, begaf zich eerst naar Rome, en van daar naar Engeland, waar de vermaarde THOMAS MORUS zijn begunstiger was. Omstreeks 1513 werd hij Secretaris van HENRIK VIII, verzelde den Koning op zijn' veldtogt tegen Frankrijk, en bezong zijne overwinningen in een Latijnsch Dichtstuk. LEO X benoemde hem tot Nuncius van den H. Stoel in Engeland, en hij behield in deze hoedanigheid ook het ambt van Secretaris des Konings. † te Londen in 1517.

AMMONIUS: onder dezen naam bestonden te Alexandrië verscheiden wijsgeeren, van welken wij eenigen hier zullen vermelden. = ALEXANDRINUS, kort na J. C. te Alexandrië geboren, leerde eigenlijk te Athene, waar ook PLUTARCHUS hem gehoord heeft, die in zijne schriften dikwijls van hem spreekt. Deze AMMONIUS wil men dat de eerste geweest is, die eene vereeniging der Aristotelische met de Platonische philosophie beproefde; er zijn echter geene geschriften van hem bekend. = SACCAS, dus gebijnaamd, omdat hij zakkedrager van beroep geweest was, werd op het einde der II eeuw te Alexandrië van Christelijke ouders geboren. Hij leide zich met ijver toe op de wijsbegeerte, doch verzaakte het Christendom, en ging tot de Heidenen over. Hij wordt aangemerkt als de schepper der Nieuw-Platonische philosophie en de vader der Theosophen en Illuminaten. Hij sprak doorgaans op een' mystieken toon en met eene verrukking, die zijne toehoorders medesleepte: daarom noemden eenigen hem Θεοδίδακτος (den door God onderrigten). Onder zijne discipelen waren LONGINUS, PLOTINUS, ORIGENES en HERENNIUS de voornaamsten. † in 241. =, zoon van HERMIAS en ÆDESIA, leerling van PROCLUS, verliet na den dood van dezen Athene en ging naar Alexandrië, waar hij de wijsbegeerte en wiskunde onderwees; ook hij betrad het spoor der andere Nieuw-Platonisten, en schreef commentariën op ARISTOTELES, van welken slechts fragmenten overig zijn. Hij bloeide in de VI eeuw. =, een Dichter, die ten tijde van ARCADIUS en THEODOSIUS bloeide, beschreef den oorlog tegen GAINAS, Koning der Gothen. =, Taalkundige, die in 389 de vlugt nam, toen de groote THEODOSIUS de tempels te Alexandrië liet verwoesten, wordt voor den opsteller gehouden van het *Διαφόρων λέξεων*, hetwelk bij den *Thesaurus* van STEPHANUS en het *Lexicon* van SCAPULA is gevoegd geworden. =, Monnik te Alexandrië, op het einde der IV eeuw, sneed zich een oor af, toen men hem Bisschop wilde maken, en schreef een verhaal van de uitroeijing der monniken op den berg Sinai door de Saracenen in 377. =, stichter van het klooster te Nitria, in Egypte, schreef in het Grieksch eene verhandeling over het nut van het monnikswezen, welke G. J. VOSSIUS in het Latijn vertaald en uitgegeven heeft. =, wondheeler te Alexandrië, was de eerste die het steensnijden ondernam, en daarom den bijnaam kreeg van LITHOTOMUS. = (LEVINUS), eigenlijk VAN DER MAUDE, geboren te Gend, een Karthuizer monnik, wordt door ERASMUS zeer geprezen wegens zijne geleerdheid en godsvrucht. Zijne schriften hebben echter slechts de waarde der zeldzaamheid voor de bibliomanie.

AMMONSHOORNS zijn versteende slakkenwoningen, van gedaante als gekrulde ramshoorns; zij worden niet dan onder den grond gevonden, en schijnen tot de voorwereld behoord te hebben.

AMMOTHEA, eene dochter van NEREUS en DORIS.

AMMUNITIE, Fr. *Munition*, oorlogsvoorraad, wapenen, kruid, kogels, leeftogt, enz.

AMNESTIE, Gr.-Lat. *Amnestia*, is in de staatstaal zoo veel als vergiffenis, vergetelheid van het gebeurde, kwijtschelding van straf, wanneer namelijk het straffen onstaatkundig ware, of ook niet gemakkelijk valt. Zoodanige amnestie wordt zelden onbepaald of zonder uitzonderingen verleend; en is dikwijls slechts eene staatkundige kunstgreep om de handen ruim te krijgen tot het straffen van ten minste eenigen, zonder gevaar van de verbittering der overigen tot wederwerking te tergen.

AMNICOLA (PAULUS), Abt te Kloster-Zell, was een hevige vijand van LUTHER, die het gezag van den Paus nadrukkelijk met de pen verdedigde tegen dezen hervormer; aan smaad- en scheldwoorden was zijn voorraad zeker grooter dan die van gezonde bewijsredenen, maar men kan niet zeggen dat zijne partij hem ook zeer hoffelijk bejegende. De Abt ruimde het slagveld door den dood in 1535.

AMNIOMANTIE, Gr. *Αμνιομαντεια*, helmwichelarij; voorspelling uit het helmvlies, waarmede somtijds een kind geboren wordt.

AMNISIADEN zijn bij CALLIMACHUS de stroomnymphen der Rivier Amnisus.

AMNISIUS, eene Stad en Zeehaven op het eiland Krete.

AMNISUS, eene Rivier op het eiland Krete.

AMNON, zoon van DAVID en ACHINOAM, zijne tweede gemalin, ontstak in eene bloedschandige liefdedrift jegens zijne zuster THAMAR, onteerde haar, en dreef haar vervolgens het huis uit. DAVID liet deze schennis ongestraft, maar ABSALON wreekte den hoon zijner zuster, en deed AMNON op een gastmaal om het leven brengen, omstreeks 1030 jaren vóór J. C.

AMO (ANTONI WILLEM), Afrikaansche neger geboren op de goudkust in het begin der XVIII eeuw, werd in 1707 naar Holland gevoerd. De Hertog van Brunswijk, eene buitengemeene schranderheid in dezen neger bespeurende, liet hem studeren aan de Hoogeschool van Halle en vervolgens te Wittenberg. Hij was zeer bedreven in de natuur- wis- en sterrekunde, verstond Latijn, Grieksch, Hebreeuwsch, Fransch, Hoog- en Nederduitsch, en hield bijzondere lessen, die grooten toeloop hadden. Na den dood van zijn' weldoener verviel hij in zware droefgeestigheid; hij besloot Europa te verlaten, waar hij 30 jaren gewoond had, en keerde naar zijn geboorteland Axum. Hier bezocht de geleerde reiziger GALLANDAT hem in 1753. Hij leefde eenzaam met zijn' broeder en zuster, en eindigde eenigen tijd daarna zijne dagen te Chama in het fort der Hollandsche Oost-Indische Compagnie aldaar.

AMOEBÆISCHE VERZEN zijn zoodanige verzen, waarin de staande en slepende rijmen elkander regel om regel vervangen; b. v. J. CATS, *Spiegel van den Ouden en Nieuwen Tijt*, (Dichterlijke Werken, I. 416):

Niemant hoeft er groote boecken,
Oude schrijvers, vreemde tael
Uyt te lesen, op te soecken:
Hierin leght het altemael.

Vader CATS zou gewis deze regels op dit Woordenboek toegepast hebben, als het in zijn' tijd verschenen ware; nu halen wij ze, met dit oogmerk, hier aan.

AMOERNA, eene der DANAÏDEN, gemalin van POLYDECTOR.

AMOK: Dus noemt men in Oost-Indië eene razernij en wanhopige dolzinnigheid, of kortstondige zinneloosheid, welke ontstaat door hevig aangespoorde driften, en inzonderheid door sterk aangevuurde wraakzucht. Veelal worden deze Amoks veroorzaakt door verregaande mishandeling van slaven, die, tot wanhoop gebragt wordende, tot eene blinde razernij overslaan; en zich dikwijls voor-

af, door een onmatig gebruik van opium, tot eene dolzinnige woede voorbereiden. De inboorlingen van Oost-Indië noemen zelven deze woede eene verduistering der oogen (*Mata glap*). Zulk een Amok is allergevaarlijkst, omdat de moordenaar het voorbedacht oogmerk heeft, zijn eigen leven aan de voldoening zijner woeste wraak op te offeren, en geen onderscheid maakt tusschen den schuldigen of den onschuldigen. Het woord *Amok* beteekent letterlijk oproer, muiterij, dolzinnig geweld. Zie OLIVIER's *Land- en Zeetogten in Nederlandsch-Indië*, I. 125.

AMOLO, in 841 de opvolger van AGOBARD in het bisdom van Lyon, † in 852, was de vriend van Koning KAREL DEN KALEN en Paus LEO IV. Hij schreef over de Genade, de Praedestinatie, den Vrijen Wil en dergelijke onderwerpen eenige werkjes, die met de werken van zijn' voorganger gezamenlijk door BALUZIUS zijn uitgegeven. Onder dezelve is ook een brief van AMOLO aan THEUTBALD, Bisschop van Langres, waarin hij hem verzoekt eenige reliquiën uit de kerk weg te nemen en te laten begraven, alzoo zij om de gewaande mirakelen, welke zij deden, eer verdienden veracht dan vereerd te worden; want de vrouwen kregen allerlei zenuwtoevallen in derzelver tegenwoordigheid, en een mirakel, zeide hij, behoorde zieken gezond te maken, maar niet de gezondheid te benemen. Men moet zich inderdaad verwonderen over de heldere denkbeelden van dezen braven prelaat, wiens gezond oordeel in dien stikdonkeren tijd zelf voor een mirakel gelden kon.

AMOMI, zie PIMENT.

AMON, Koning van Juda, zoon en opvolger van MANASSE, was even goddeloos als zijn vader, maar bekeerde zich niet, gelijk deze. Na eene regering van twee jaren werd hij door zijne eigen dienaars om het leven gebragt, 561 jaren vóór J. C. =, bevelhebber van Samaria, hield den Profeet MICHA gevangen, op last van den Koning ACHAB.

AMONTONS (GUILLAUME), geb. te Parijs, in 1663, was van zijne jeugd af zoo doof, dat hij volstrekt niets hooren kon. Hij leerde teekenen, leide zich toe op de werktuigkunde, en bood in 1695 der Fransche akademie een' nieuwen hygrometer aan van zijne uitvinding, droeg zijne proefnemingen met een nieuw waterhorologie en met de barometers aan haar op, en werd in 1695 tot lid aangenomen. Er wordt in hare gedenkschriften eene verhandeling over de wrijving van hem gevonden. † in 1705.

AMOR was de naam van den Minnegod bij de Romeinen; volgens de latere fabelleer is hij de zoon van MARS en VENUS, en wordt afgebeeld als een gevleugelde knaap, met een' boog in de hand en een' pijlkoker op den rug, somwijlen geblinddoekt. VOLTAIRE maakte op zoodanig eene afbeelding van den Minnegod dit zinrijk tweeregelig bijschrift:

Qui que tu sois, voici ton maître:
Il le fut, il l'est, ou doit l'être.

AMORETTI (CARLO), geb. te Oneglia, den 13 Maart 1741, † te Milaan in 1816, was een groot mineraalkundige, Abt, opziener der Ambrosiaansche Bibliotheek en tot 1772 Professor in het kerkelijk regt te Parma. Hij verstond negen talen, en schreef eene menigte wetenschappelijke verhandelingen en kleine stukjes, die in onderscheiden tijdschriften geplaatst zijn. In 1805 gaf hij in het Fransch een' *Guide des étrangers dans Milan et les environs* in het licht, waarvoor NAPOLEON hem met de orde van de ijzeren kroon beschonk; vervolgens werd hij benoemd tot lid van het Instituut van Milaan, en in 1808 kreeg hij zitting in het Koninklijk Collegie der mijnen. Deze onvermoeide geleerde bezorgde ook de uitgave der werken van anderen, gelijk de eerste reis rondom de wereld, door den Ridder PIGAFETTA in 1519-1522 gedaan, de verhandeling over de schilderkunst, van LEONARDO DA VINCI, met het leven van dezen beroemden Schilder; den *Codex diplomaticus S. Ambrosii* en nog verscheiden andere handschriften uit de Ambrosiaansche Bibliotheek. = (MARIA PELEGRINA), waarschijnlijk eene zuster van den voorg., leide van hare vroegste jeugd af zich toe op de studie, en maakte weldra zulke aanmerkelijke vorderingen, dat zij, naauwelijks 16 jaren oud zijnde, twee dagen lang in het openbaar philosophische stellingen verdedigde, met haar twintigste jaar tot doctor in de regten gepromoveerd werd aan de hoogeschool te Pavia, en eene *Dissertatio de jure dotium* liet drukken. Het was echter moeijelijk voor haar als vrouw de practijk te oefenen. † te Oneglia in 1787.

AMOROSO, beteekent in de muzijk teeder, smachtend, kwijnend, verliefdelijk.

AMORT (EUSEBIUS), Augustijner Kanonik in Beijeren, † den 25 November 1775, in den ouderdom van 82 jaren, waarvan hij er verscheiden doorbragt met te onderzoeken en in slecht Latijn te bewijzen dat THOMAS A KEMPIS werkelijk de schrijver was van het boekje de *Navolging, enz.* hetwelk van dergelijk belang is als SCHELTEMA's scherpzinnig onderzoek, of HENRIK VAN ALKMAAR al of niet de Historie van *Reintje de Vos* geschreven heeft. Sommige geleerden schijnen waarlijk enkel ten koste van hunnen roem een' hoogen ouderdom te bereiken.

AMORTISATIE, Fr. *Amortissement*, beteekent oorspronkelijk dooden, vernietigen, smoren. Aanvankelijk werd daarmede gemeend vaste goederen of inkomsten aan kerken, kloosters of vrome gestichten brengen, die, eenmaal daarvan in bezit zijnde, zoodanige goederen voor altijd behielden, welke alzoo niet ligt weder aan anderen gebragt konden worden: welk bezit dan de doode hand (*main morte*) genoemd werd. Tegenwoordig verstaat men door Amortisatie vernietiging der openbare schuld, waartoe de staat zeker fonds (amortisatiefonds) aanwijst, dat enkel dient tot het opkoopen of inlossen van schuldbrieven, die dan vernietigd worden. Dat de amortisatie in de laatste beteekenis voor een' staat oneindig nuttiger is dan in de eerste, lijdt geene tegenspraak, al is het dat in het afgetrokkene het nut van eene amortisatiekas door sommigen betwist wordt.

AMOS, mansn. beteekent in het Hebr. *sterk, krachtig, lastdrager*. =, een der twaalf dusgenaamde kleine Profeten, bloeide onder de regering van UZIA, Koning van Juda, en van JEROBEAM II, Koning van Israël, omtrent 850 jaren vóór J. C. Hij was een herder van Thekoa, uit den omtrek van Jeruzalem, doch een man van eene vurige dichterlijke verbeelding, en ijverde krachtig tegen het zedenbederf en de afgoderij der Israelieten. Zijne profeetijen, nog in de oude oorkonden der Joden voorhanden, zijn eenvoudig, duidelijk en schilderachtig; de beelden zijn van het landleven ontleend, zonder Oostersche gezwollenheid of duistere allegoriën. AMAZIA, priester te Bethel, verbood hem het profeteren in Israël, en verbande hem naar Juda; maar toen AMOS er zich niet aan stoorde, en AMAZIA den ondergang van zijn huis aankondigde, liet de vergramde priester den moedigen Profeet om het leven brengen, omtrent 785 jaren vóór J. C.

AMOTIE, Lat. *Amolitio*, *Amotio*, wegruiming met zwaren arbeid, b. v. van een gebouw; slooping, afbreking, afwerping.

A. M. P. Verkorting van *Ad mandatum Principis*.

AMPEL, Lat. *Amplus*, uitgebreid, ruim, zeer wijd, breed, vol.

AMPELIUS (LUCIUS), geschiedschrijver, van Sidon, is de opsteller van het *Liber memorialis de* MACRINUM, hetwelk SALMASIUS en naderhand GRÆVIUS met FLORUS hebben uitgegeven.

AMPELLA, eene der Hamadryaden.

AMPELOGRAPHIE, Gr.-Lat. *Ampelographia*, beschrijving der wijnstokken.

AMPELUS, zoon van een' Sater en eene Boschnymph, werd door BACCHUS opgevoed, wiens zorg voor zijne kindschheid hij met eene uitstekende dankbaarheid beloonde. Als men weet dat *αμπελος* wijnstok beteekent, ziet men ligt wat deze allegorische voorstelling bedoelt; anders leze men OVID. *Fast.* L. III naar HOOGVLIETS vertaling:

De jeugdige Ampelus, van haren schoon en blond,
Die uit een' Sater en een Nymphje was geboren,
Was Bacchus lieveling. Men zegt dat hij te voren
Dien knaap beminde op het Ismarische gebergt',
En hem den wijngaard gaf, die daar elks oogen tergt,
Naardien de wijnstok nog wordt Ampelus geheten.

AMPELUSIA, eene kaap in Mauritanië, op de Afrikaansche kust, waar vele wijnstokken groeiden en eene spelonk aan HERCULES gewijd was.

AMPHIANAX was de vader van ANTIA, gemalin van PROETUS.

AMPHIARAÜS, zoon van APOLLO en HIPERMNESTRA, was een vermaard waarzegger, en had door zijne kunst voorzien dat hij in den Thebaanschen oorlog zou omkomen. Hij hield zich derhalve verborgen; doch zijne gemalin ERIPHYLÉ ontdekte POLYNICES zijne schuilplaats, die hem noodzaakte de wapens op te vatten. Hij gedroeg zich zeer dapper bij de belegering van Thebe; doch toen de belegerden een' uitval deden, stortte hij op de vlugt met zijn' strijdwagen in een' diepen kuil, en verloor op deze wijze het leven. Zijn zoon ALKMEON wreekte zijn' dood door het vermoorden zijner moeder.

AMPHIAREËN waren feesten, welke ter eere van AMPHIARAÜS te Oropus gevierd werden, op de plaats waar hij verongelukt was, en alwaar men een' tempel gebouwd had, wiens opperpriester als een orakel geraadpleegd werd.

AMPHIBALUS ISCANUS, een geleerde Brit, was een der eerste verkondigers van het Evangelie in Engeland, en bloeide in het laatste gedeelte der III eeuw, onder de vervolgingen van MAXIMIANUS HERCULEUS.

AMPHIBIE, van *αμφι* (rondom, van alle kanten), en *βιος* (leven), noemt men zoodanig dier, dat zoowel in het water als op het land leven kan; men weet dat de Amphibiën in de Natuurlijke Historie eene bijzondere klasse uitmaken; hun voornaamste kenteeken is dat zij rood koud bloed hebben en door longen ademen: de koude van het bloed onderscheidt hen van de zoogdieren en vogelen, en het ademen door de longen van de visschen. De klasse dezer tweeslagtige schepsels heeft talrijke soorten, meest viervoetige en kruipende, doch geene vliegende dieren behooren onder dezelve.

AMPHIBIOLITHEN zijn versteeningen van amphibiën.

AMPHIBOLIE, van *αμφιβαλλειν* (rondom slingeren), toestand van besluiteloosheid, in welke men niet weet of men eene stelling toestemmen of tegenspreken zal; de wijze waarop men zich dan uitdrukt, om noch het eene noch het andere te doen, heet amphibologie.

AMPHIBRACHYS, van ἀμφι (rondom) en βραχυς (kort), is in de Grieksche en Latijnsche dichtkunst de benaming eener voetmaat, die uit drie lettergrepen bestaat, de middelste lang en de beide anderen kort, gelijk *gedachten*, *verdeelen*, enz. In onze Nederduitsche dichtkunst, kan deze voetmaat even goed aangewend worden; b. v. J. BELLAMY, *Gedichten*, bl. 9:

Wij hebben | een zuster | op de aarde | gevonden.

AMPHICTYON, zoon van HELENUS, was de insteller van den Raad der Amphictyons, die als de Algemeene Staten van Griekenland kunnen aangemerkt worden. De vergaderingen werden twee malen in het jaar, eerst te Delphi gehouden, doch naderhand was Thermopyle, of eigenlijk het nabij gelegen vlek Anthela, de vergaderplaats; twaalf Grieksche natiën zonden ieder twee afgevaardigden derwaarts, die met groote plegtigheid vergaderden, alle openbare geschillen vereffenden en raadpleegden over zaken van algemeen belang en gewigt niet alleen, maar ook uitspraak deden wegens burgerlijke en lijfstraffelijke misdaden, vooral wegens schennis van het regt der volken en verongelijkingen der burgers. De strafschuldige natie werd in eene geldboete verwezen, welke, zoo zij binnen het jaar niet betaald was, verdubbeld werd. Bij volslagen weigering werd het geheele bondgenootschap opgeroepen, om de wederspannigen met de wapenen tot gehoorzaamheid te dwingen, die ook wel, gelijk de Phocensers, van het bondgenootschap werden uitgesloten. Deze Raad hield stand tot op den tijd van PHILIPPUS, Koning van Macedonië, die voorzitter van denzelven werd, maar zijn gezag dermate misbruikte, dat dit weleer zoo achtbaar ligchaam al zijn aanzien verloor.

AMPHIDAMAS, zoon van BUSIRIS, werd door HERCULES gedood aan het altaar, op hetwelk zijn vader de vreemdelingen offerde, die in zijne handen vielen.

AMPHIDROMIA, van ἀμφι (rondom) en δρομος (loop), zekere plegtigheid bij de Grieken, dus genaamd omdat men den vijfden dag na de geboorte van een kind daarmede rondom een vuur liep, en hetzelve een' naam gaf.

AMPHIETES, van ἀμφι (rond) en ἐτος (jaar) of ἐτησιος (jaarlijks), bijnaam van BACCHUS, wegens zijne jaarlijksche feesten.

AMPHIGENIA, eene stad in Messenië, met een' tempel van LATONA, gebouwd op de plaats waar men beweert dat zij APOLLO baarde. De inwoners van deze stad werden bij de belegering van Troje aangevoerd door NESTOR.

AMPHILOCHUS, zoon van AMPHIARAÜS, insgelijks waarzegger, even als zijn' vader, verzelde zijn' broeder ALKMÆON in den tweeden Thebaanschen oorlog, en hielp hem hunne moeder ERIPHYLÉ vermoorden. Hij kon zich niet handhaven op den troon van Argos, verliet het land en bouwde eene stad aan den Ambracischen zeeboezem.

AMPHIMACER, is het omgekeerde van den amphibrachys in de Grieksche en Latijnsche dichtkunst; want deze voet, ook van drie lettergrepen, is in het midden kort en aan de beide einden lang, hetwelk de benaming (ἀμφι, rondom, en μακρος, lang) reeds te kennen geeft, gelijk *eergevoel*, *eveeldaad*, enz. Deze voetmaat is in het Nederduitsch enkel geschikt voor kleine stukjes, die gezongen worden; b. v. de Romance in het zangspel *Het Geheim*, bl. 17.

Uw vaarwel | zou voor mij | doodlijk zijn.

AMPHIMACHUS. Bij de belegering van Troje bevonden zich twee Grieksche veldheeren van dezen naam; de eerste, zoon van TEATUS, een der MOLIONIDEN, voerde het bevel over tien Eleësche schepen, en werd gedood door HECTOR. De tweede, die met zijn' broeder NASTES de Cariërs aanvoerde, werd door ACHILLES gedood.

AMPHIMALIUM, eene zeehaven op het eiland Krete; naderhand S. Nicolaas, en tegenwoordig de haven van Suda genaamd.

AMPHIMARUS, zoon van NEPTUNUS, gemalin van URANIA en vader van LINUS.

AMPHIMEDON, een Libyër, die aan het hof van EPHEUS tegen PERSEUS strijdende, gedood werd. = zoon van MELANTHO, een der minnaars van PENELOPE, werd bij de terugkomst van ULYSSES (HOM. *Odyss.* Vert. van 's GRAVENWEERT, III. bl. 154)

door Telemachus verslagen.

AMPHIMENES, van Coo, was een Lierdichter en vijand van PINDARUS, dien hij bedilde en bevitte. PINDARUS en zijne heerlijke oden kent en bewondert het nageslacht, maar menigeen zal denkelijk den naam van zijn' recensent hier voor het eerst lezen.

AMPHINOMÉ was de moeder van JASON, die zich van het leven beroofde, uit verdriet om de lange afwezigheid van haren zoon.

AMPHINOMUS, een der minnaars van PENELOPE, trok bij de wederkomst van ULYSSES (HOM. *Odyss.* Vert. van 's GRAVENWEERT, III, bl. 145) Zijn blinkend lemmer uit,

Om onverhoeds op hunn' bestrijder aan te rukken,
Of hem de ontzetting van den ingang mogt gelukken;
Telemachus nogtans komt zijn bedoeling voor
En jaagt bij 't schouderblad de lans van achter door,
Zij breekt de borst weer uit.

AMPHIOEN noemt men in Oost-Indië wat wij opium noemen. In vroeger jaren bestond te Batavia eene Amphioensocieteit, bevoorregt met den uitsluitenden handel in dit artikel.

AMPHION, zoon van JUPITER en ANTIOPE, de gemalin van LYCUS, Koning van Thebe, werd, volgens de fabelleer, door MERCURIUS onderwezen in de dichtkunst en de muzijk, en was zeer bekwaam in deze beide kunsten; AMPHION, zegt HORATIUS, in zijne *Ars poëtica*, volgens de vert. van PELS, bl. 43,

die oud Thebe zelf begon
Te bouwen, kreeg den naam, dat hij de harde steenen
Kon leiden door zijn luit en vleijend dicht waarhenen
Hij wilde.

AMPHIPOLIS, eene stad op de grenzen van Thracië en Macedonië, dus genoemd dewijl de beek Strymon rondom dezelve heen liep; haar eigenlijke naam was Myrcinus. = was ook de bijnaam van Thapsacum, eene stad in Syrië, aan den Euphraat, dien men hier overtrok, om uit Mesopotamië in woest Arabië, of van hier in Mesopotamië te komen.

AMPHIPPIëRS, eene oude natie, die de oevers van den Donau bewoonde; dus genaamd, volgens ORTELIUS, omdat zij van het eene paard op het andere sprongen.

AMPHIPROSTYLOS, een tempel bij de ouden, die, volgens VITRUVIUS, aan den voor- en achtergevel vier kolommen had.

AMPHIPYROS, bijnaam van DIANA, bij SOPHOCLES, omdat zij als HECATE met eene fakkel in iedere hand werd voorgesteld; de beide fakkels namelijk verzinnelijkten het eerste en laatste kwartier en het aangezigt de volle maan.

AMPHIS, een Atheensch Blijspeldichter, was een tijdgenoot van PLATO, en heeft, volgens ATHENÆUS, eene menigte blijspelen geschreven, wier overblijfsels in de Excerpten van H. DE GROOT gevonden worden.

AMPHISBÆNA, eene slang der Libysche woestijn, welke volgens PLINIUS twee koppen heeft, een' namelijk op de gewone plaats en een' aan den staart, en cirkelvormig voortkruipt. Zij wordt ook vermeld bij LUCANUS:

Et gravis in geminum surgens caput Amphisibaena.

AMPHISSA, dochter van MACAREUS, zoon van ÆOLUS, werd door APOLLO bemind; men gaf haren naam aan eene stad in Calabrië, naderhand Rocella genoemd.

AMPHISSUS, zoon van APOLLO en DRYOPE, bouwde de stad Oeta, op den berg van denzelfden naam.

AMPHISTHENES, een Lacedemoniër, geraakte, toen hij eens in den tempel van DIANA offerde, in zulk eene heilige verrukking, dat hij den priester zelven ter eere der godin aan het altaar slagtte.

AMPHISTIDES (Zoo dom als) was eene spreekwijze bij de oude Grieken, alzoo deze niet eens de namen van zijn' vader en zijne moeder onthouden kon.

AMPHISTRATUS wordt als een beroemd Beeldhouwer bij PLINIUS vermeld,

AMPHITALES, bijnaam van CUPIDO, omdat hij gelieven tot elkander brengt.

AMPHITHEA, gemalin van AUTOLYCUS, was de grootmoeder van ULYSSES.

AMPHITHEATER, was bij de Grieken en Romeinen een voor de schouwspelen bestemd gebouw van eene ronde of ovale gedaante, zonder dak. De open middenruimte (*arena*) was met zand bestrooid; in dezelve hadden de beestengevechten en de oefeningen der worstelaars en zwaardvechters plaats. Rondom waren de hokken der wilde dieren, en daarboven de rondloopende galerijen voor de aanschouwers, die op dezelve volgens hunnen rang geplaatst werden; de aanzienlijkste plaatsen waren beneden en de geringsten boven. De eerste Grieksche Amphitheaters waren van hout, en werden na den afloop der schouwspelen uit elkander genomen; even zoo ook te Rome het eerste Amphitheater, hetwelk JULIUS CÆSAR voor de worstelaars had laten bouwen. Het eerste steenen Amphitheater werd te Athene gebouwd; kort daarna liet AUGUSTUS er ook een van steen bouwen te Rome, hetwelk door brand vernield, maar door NERO veel prachtiger wederom opgebouwd werd; het *Coliseum*, onder VESPASIANUS gebouwd, overtrof alle vorigen in luister en grootheid. Zie COLISEUM. Zoodanige Amphitheaters werden ook elders in Italië, Spanje en Gallië gebouwd, waar nog de overblijfselen van sommigen voorhanden zijn, als te Verona, Pompeji, Pola, Nismes Poitiers en op meer plaatsen. De Franschen, en wij met hen, noemen amphitheater de halfronde schouwplaats tegen over het tooneel, die eigenaardiger hemitheater zou heeten, want deze schouwplaats immers strekt zich niet *rondom* (ἀμφι) het tooneel, maar buigt zich om de helft (ἡμισυ) van het zoogenaamde parterre (*arena*). Dergelijk eene metonymie is in de welsprekendheid meer geöorloofd dan in de bouwkunst.

AMPHITHEUS, veldheer der Thebanen, wikkelde de Lacedemoniërs in den Peloponnesischen oorlog.

AMPHITHOÉ, zeenymph, dochter van NEREUS en DORIS.

AMPHITRITE, dochter van NEREUS en DORIS, weigerde in het eerst met NEPTUNUS te huwen, en verborg zich; doch een dolphijn

spoorde hare schuilplaats op en bragt haar bij hem. Tot belooning voor dezen dienst werd hij onder de sterren geplaatst.

AMPHITRYON, zoon van ALCÆUS en kleinzoon van PERSEUS, ongelukkigerwijze zijn' oom ELECTRYON, Koning van Mycene, gedood hebbende, week naar Thebe, waar hij huwde met ALKMENE, op wie JUPITER verliefd werd, die in zijne gedaante HERCULES bij haar verwekte. PLAUTUS en MOLIÈRE na hem hebben dit voorval tot een onderwerp van geestige blijspelen genomen.

AMPHITUS en **TELECHIUS** waren wagenmenners van CASTOR en POLLUX, van wie STRABO den oorsprong der Heniochiërs afleidt. Zie HENIOCHIA.

AMPHORITES, eene soort van dichterlijke wedstrijd op het eiland Aegina, waar een os de eerprijs was voor den dichter, die den besten dithyrambus gemaakt had.

AMPHOTERUS, zie **ACARNAS**.

AMPHRYSE, stad in Phocis, aan den voet van den berg Parnas.

AMPHRYSIA, bijnaam der Cumeesche Sibylle, bij VIRGILIUS, *Æneid.* L. VI, (naar VONDELS vert. bl. 313):

D'Amfrisische Sibil beantwoort kort die zaecken.

AMPHRYSUS, Riv. in Thessalië, aan wier oevers APOLLO de kudden van ADMETUS hoedde en den Satyr MARSIAS vilde; daar was het dat hij EVADNE en LYCORIS beminde, en den jongen HYACINTHUS onder het schijfwerpen bij ongeluk doodde. = , Rivier in Phrygië, wier water, volgens PLINIUS, de vrouwen onvruchtbaar maakte.

AMPLIATIE, Lat. *Ampliatio*, uitbreiding, vermeerdering, verbreeding.

AMPLIFICATIE, Lat. *Amplificatio*, uitbreiding, verbreeding van een beeld of eene gedachte, waarvan een dichter of redenaar zich bedient, om zijn voorstel nader aan te dringen; doch de amplificatie moet met oordeel en smaak aangewend worden, anders wordt zij een nuttelooze omweg, die van het doel afleidt, in plaats van hetzelve nader te brengen; een paar voorbeelden zullen dit ophelderen. De nonnen, zegt de Bode, in VONDELS *Gysbr. van Aemst.* (Dichterl. Werken, VII, 240), vielen overhoop, en lagen bij elkander

In 't ront *gelijck een krans van rozen wit en root.*
Doen stont Klaerisse daer by Gozewijn, ontbloot
Van menschelijcke hulp. *Gy zoudt ze bey zien proncken*
Als bloemen op haer' steel, in eenen beemd verdroncken
Van eenen rooden plas.

Het gezond oordeel zou dit vermoorde paar weerlooze geestelijken liever niet zien *pronken* als *bloemen* in een' *rooden plas*, hoe fraai sommigen deze amplificatie ook anders mogen vinden. Natuurlijker en veel gepaster wordt deze figuur gebezigd door W. A. OCKERSE, *Napol. Redev.* I. 67: »Dan, hetgeen toevallige geboorte hem »(BONAPARTE) ontzegd had, had hij door adeldom van geest en hart »kunnen vergoeden. *Ware verdienste toch adelt den hutbewoner,* »*gelijk ondeugd en dwaasheid zelfs kroondragers tot het ge*»*meenste menschenras verlagen.*"

Bij zeer gewone zaken moet men de amplificatie vermijden; zij maakt derzelver voorstelling slechts mat en zenuwloos. Met welk eene woordenvracht belaadt L. W. VAN MERKEN den lezer van haren DAVID, bl. 68 langs den verdrietigen en vervelenden omweg, aan welks einde hij verneemt dat — het nieuwe maan is!

De maan, die, op haar beurt, den donkren aardbol licht,
Haar eene helft altoos verbergt voor ons gezicht,
Dat vrolijk haar om de aarde en om haar' as ziet wenden,
En, in die wenteling haar' ruimen loop volënden,
Eer achtentwintigwerf de zon, die haar bestraalt
In 't bloozend oosten rijst, in 't scheemrend westen daalt;
De Maan, die ebbe en vloed verwekt door haar vermogen,
Had de aarde thans geheel haar' bleeken glans onttogen;
Nadien zij, tusschen haar en 't licht des daags geplaatst,
D'ontleenden zonneglans op haar niet wederkaatst.

De beide laatste regels zijn zelfs eene *amplificatio amplificationis*. Niets is meer van de ware welsprekendheid verwijderd dan zulk eene nuttelooze opeenstapeling van woorden (in rijm en onrijm): het is eene noodmunt, die het gebrek aan goed gangbaar geld te kennen geeft.

AMPLISSIMUS is de titel van een' Aartspriester, die onder den Bisschop het bestuur over de geestelijkheid van eene provincie heeft.

AMPOULE (S.) Dit is geen R. Kerkheilige, gelijk menigeen welligt zou denken, maar een mirakeleus kannetje, hetwelk, met olie gevuld, eene duif den H. REMI, Bisschop van Rheims, van den hemel bragt, toen hij in 496 CLOVIS doopte, om hem met een tot Koning van Frankrijk te zalven. Al de volgende Koningen van Frankrijk, tot LODEWIJK XVI toe, zijn uit dit kannetje gezalfd geworden, zonder dat de olie in hetzelve verminderde of verdroogde. Na de omwenteling benoemde de Conventie eene commissie om dit kannetje te verbrijzelen; deze kweet zich van haren last, en wierp hetzelve op den grond in stukken, doch vergat gelukkig de scherven mede te nemen, welke door den Sacristijn zorgvuldig bij elkander gezocht en met de H. olie, die er aan kleefde, tot betere tijden bewaard werden, die dan ook inderdaad gediend heeft om LODEWIJK XVIII en KAREL X, even als hunne voorgangers, daarmede te zalven, en nu welligt nog tot het zalven van menigen hunner opvolgers dienen zal.

AMPSANEN, een Germaansch volk, hetwelk door GERMANICUS overwonnen werd.

AMPUTATIE, Lat. *Amputatio*, kunstmatige afzetting der ledematen door middel van chirurgijnsinstrumenten, waartoe men echter niet dan in de hoogste noodzakelijkheid moet overgaan, en wanneer de lijder volstrekt niet anders te behouden is. Deze kunstbewerking is van tijd tot tijd zeer verbeterd en het gevaarlijke daarvan merkelijk verminderd geworden.

AMPYX was de vader van den wigchelaar MOPSUS.

AMPZING (JOHANNES ASSUERUS), geboren in Overijssel omstreeks 1558, was aanvankelijk Predikant te Haarlem, doch werd Geneesheer en Lijfarts van den Vorst van Oost-Friesland, en vertrok naar Zweden, werd Stadsdoctor te Wismar, vervolgens Prof. te Rostok en tevens Lijfarts van den Hertog van Mecklenburg. † te Rostok, den 19 April 1642. Hij schreef verscheiden theologisch-medische werken, ook een jatro-mathematisch bewijs van het onontbindelijk verband tusschen de Genees- en Sterrekunde (eigenlijk de Astrologie), de Klip der Calvinisten, de Hemelsche Arend, over de Hoofdpijn en nog eenige andere werken, even zonderling van inhoud als van titels. = (SAMUEL), zoon van den voorg., en even als zijn vader Predikant te Haarlem, heeft de geschiedenis van deze stad, *in Rijm bearbeyd*, in 1628 laten drukken, die misschien eenige historische, maar geene de minste dichterlijke waarde heeft. Hij was voor zijn' tijd een tamelijk geleerd man en de vriend van SCRIVERIUS, doch het ontbrak hem aan smaak; hij berijmde niet alleen den Heidelbergschen Catechismus en de Christelijke feestdagen, maar vertaalde ook eenige van zijns vaders wonderlijke Hoogduitsche schriften in het Latijn.

AMRAM, zoon van KEHAT, uit den stam LEVI, geboren in 2386 na de schepping, kwam 58 jaren na JAKOB in Egypte, huwde met JOCHEBED: uit dit huwelijk zijn AARON en MOZES geboren. AMRAM stierf in Egypte, toen hij 137 jaren oud was. *Exod.* VI, 19.

AMRAPHEL, Koning van Sinear, voegde zich bij KEDAR LAOMER, Koning van Elam, en de andere Koningen in den oorlog tegen BERA, Koning van Sodom, en zijne bondgenooten, gelijk *Genes.* XIV verhaald wordt.

AMRI AL KAIS, een Arabisch vorst, werd in de VII eeuw door zijne onderdanen verdreven, en zocht eene schuilplaats bij den Keizer HERACLIUS, die echter, in plaats van hem te beschermen, te Ancyra hem liet om het leven brengen. Hij schreef een der zeven beroemde gedichten, welke bij de Arabieren *Moallakat* genaamd worden, omdat zij in de moskee te Mekka werden opgehangen; hetzelve is in 1747 met eene Latijnsche vertaling te Leyden gedrukt.

A. M. R. M. Verk. van *ad mandatum Regiae Majestatis.*

AMRU IBN LEITZ, Prins van Khorazan, onderscheidde zich in de IX eeuw door zijne dapperheid in den oorlog zoowel als door zijne standvastigheid in den tegenspoed; zijn karakter was een zonderling mengsel van edelmoedigheid en wreedheid. = **IBN EL ASS**, een der dapperste Saraceensche veldheeren, veroverde Egypte, Nubië en een gedeelte van Libyë. Hij liet het kanaal graven, hetwelk de Roode Zee met de Middellandsche Zee vereenigde, en dat men heeft laten vervallen. Men heeft hem ten onregte beticht met het verbranden der Alexandrijnsche Bibliotheek, op bevel van Kalif OMAR. † in 662.

A. M. S. Verkorting van *A municipalibus sacris.*

AMSANCTUS, een meer in Italië, op het grondgebied van Hirpinum; uit hetzelve steeg zulk een afgrijsselijke zwavelstank op, dat men dit meer als een luchtgat van de hel aanmerkte.

A. M. S. C. M. Verkorting van *ad mandatum Sacro Caesareae Majestatis.*

AMSDORF (NICOLAUS VON), geboren te Zschepe, den 3 December 1483, was een warm vriend van LUTHER en een ijverig verdediger van zijne leer; hij verzelde in 1521 LUTHER op den Rijksdag te Worms, hielp de Smalkaldische artikelen ontwerpen, schreef tegen alle niet-Luthersche secten op eene vinnige wijze, en beweerde dat de goede werken niet noodig zijn ter zaligheid. Al zijne schriften dragen den stempel der theologische onbeschaafdheid en dogmatische koppigheid van zijn' tijd. Hij was Domheer en Professor te Maagdenburg; in 1542 werd hij Bisschop van Naumburg, doch de Keurvorst MAURITS verdreef hem in 1547 uit zijn bisdom; hij keerde naar Maagdenburg terug en werd daar Professor en Superintendent te Jena. † te Eisenach, den 14 Mei 1595.

AMSTEL (DE), eene Rivier of liever zacht afloopende stroom, in het noordelijk gedeelte der provincie Holland, neemt zijn' oorsprong uit de zamenvloeijing van de Dregt en de Kromme Mijdrecht, even boven den Uithoorn, ontvangt bij Ouderkerk eene spruit van de Vecht, en vloeit onder de Amstelsluis door de stad Amsterdam, waar deze stroom, den naam van Binnen-Amstel, Rokin en Damrak aannemende, zich in het Y uitstort. De Amstelstroom is door den bekwamen Dichter N. S. VAN WINTER verheerlijkt door een dichtstuk in zes zangen, hetwelk in 1755 gedrukt is, en de koude ziellooze rijmen van CLAAS BRUIN en DANIEL WILLINK op den Amstel in vergetelheid heeft doen geraken.

AMSTEL (VAN) is een zeer oud, aanzienlijk en in de vroegere Geschiedenis van ons vaderland zeer vermaard geslacht; reeds in de XI eeuw vindt men hetzelve in oude kronijken vermeld, en in de XII eeuw waren de Heeren VAN AMSTEL bezitters van een kasteel of slot aan den Amstel gebouwd, in welks nabijheid, gelijk in de middeleeuwen meer steden, uit geringe beginselen het aanzienlijk Amsterdam ontstaan is. Dit slot werd in 1204 door de Kennemers vernield, doch wederom opgebouwd, en in 1282 door het geslacht PERSIJN bezeten; naderhand geraakte hetzelve in de magt der graven van Holland, die het deden slechten; er is zelfs geen spoor van overgebleven, die aanduidt waar hetzelve eigenlijk gestaan heeft. Zeer hadden de Heeren VAN AMSTEL te worstelen met de aanmatigingen der heerschzuchtige Bisschoppen van Utrecht en de inhalige Graven van Holland, alzoo dezen zoowel als genen leenheeren beweerden te zijn van de heerlijkheid Amstel, die, na langen twist, eindelijk met het graafschap Holland vereenigd werd. Wij kunnen onmogelijk hier melding maken van al de Heeren VAN AMSTEL, en bepalen ons dus hier enkel tot die, welke den naam van GIJSBRECHT gedragen hebben, en wier geschiedenis wij te gereeder hier beknoptelijk willen doen kennen, om de verwarde denkbeelden tegen te gaan, die daaromtrent in omloop gekomen zijn door VONDELS treurspel, *Gysbrecht van Aemstel*, en nog jaarlijks door eenige vertooningen van dit stuk levendig gehouden worden. = GIJSBRECHT I, zoon van EGBERT VAN AMSTEL, die door den Utrechtschen Bisschop DIRK VAN DER AARE gebannen werd, maar op bevel van Keizer FREDRIK I zich met hem bevredigde, onder voorwaarde dat hij, van het leenregt afstaande, Amstelland als baljuw besturen zou, was, als vasal van den Utrechtschen Bisschop, verpligt deel te nemen in den twist tusschen WILLEM, Graaf VAN LOON, gemaal van ADA, dochter van DIRK VI, Graaf van Holland, en haren oom WILLEM, Graaf van Oost-Friesland. Daar de Bisschop de zijde der eersten hield, moest GIJSBRECHT de vlugt van ADA en haren gemaal helpen bevorderen: dit kwam hem duur te staan, want geheel Amstelland werd in 1204 door de aanhangers van WILLEM te vuur en te zwaard verwoest: in 1226 verzelde GIJSBRECHT den Bisschop OTTO VAN DER LIPPE in den oorlog tegen den Kastelein van Koeverden; de Bisschop verloor in een bloedig gevecht het leven, en GIJSBRECHT werd gewond en gevangen; hij kreeg echter verlof van den overwinnaar om het kapittel bij te wonen ter verkiezing van een' nieuwen Bisschop, die hem ontsloeg van de verpligting om weder in 's vijands magt te keeren, waarvoor hij zijn woord van eer verpand had. Zijne kinderen waren ENGELBERT, WILLEM en DIRK. = GIJSBRECHT II, kleinzoon van den voorg., en oudste zoon van ENGELBERT, was gehuwd met BAARTE, erfdochter van JAN VAN IJSSELSTEIN, door welk huwelijk de heerlijkheid IJsselstein aan het huis van AMSTEL kwam. Hij had vier zonen, GIJSBRECHT, AREND, WILLEM en OTTO. = GIJSBRECHT III, oudste zoon van den voorg., misnoegd om het afzetten van zijn' oom GOZEWIJN als Bisschop van Utrecht, in wiens plaats HENDRIK VAN VIANDEN verkoren werd, verbond zich met OTTO VAN GELDER en HERMAN VAN WOERDEN, en verklaarde den Bisschop den oorlog in 1252. Na eenige strooptogten van wederzijden kwam het tot een hevig gevecht, in hetwelk de Bisschop de overwinning behaalde, die, AMSTEL en WOERDEN gevangen gekregen hebbende, beiden elk aan eene zijde van zijn paard gebonden, Utrecht zegepralende weder binnen trok. Op voorspraak van Koning WILLEM II werden zij echter onder harde voorwaarden ontslagen. De Bisschop had zoo veel buit behaald, dat hij het slot te Vreeland daarvoor deed bouwen. Eenige jaren later werd GIJSBRECHT door de oproerige Kennemers gedwongen zich tegen dank aan hun hoofd te stellen; na het verwoesten van eenige kasteelen, trokken zij naar Utrecht, waar de burgers hun de poorten openden en Amersfoort hielpen bemagtigen. GIJSBRECHT zich dezen woesten hoop met goede woorden van den hals geschoven hebbende, verpandde de Bisschop JAN VAN NASSAU het slot te Vreeland aan hem. Wederom met de Utrechtenaars in onmin geraakt, die FLORIS V, Graaf van Holland, te hulp kwam, sloeg deze in 1277 het beleg voor het slot te Vreeland, hetwelk door AREND, GIJSBRECHTS broeder, dapper verdedigd werd. GIJSBRECHT, tot ontzet aanrukkende, werd te Loenen geslagen en gevangen; de overgave van het slot volgde; AREND werd met zijn' broeder naar Zeeland gevoerd en de goederen van beiden verbeurd verklaard. Bij hun ontslag in 1285 moesten zij de verbeurdverklaring laten gelden. De overmoedige Graaf FLORIS V de Heeren van AMSTEL evenzeer verongelijkt hebbende als de overige Hollandsche edellieden, nam GIJSBRECHT deel in de zamenzwering van eenigen hunner, die ten doel hadden den Graaf op te ligten, hem naar Engeland over te schepen en zijn' zoon in zijne plaats tot Graaf te verklaren. Men kreeg FLORIS V inderdaad gevangen, doch eenigen zijner vrienden aanrukkende om hem, onder het overvoeren te ontzetten, bragt GERARD VAN VELZEN, hem om het leven; deze werd nevens eenige andere zamenzweerders gevangen en gestraft, de anderen, en onder dezen GIJSBRECHT, bergden zich met de vlugt. De heerlijkheid Amstel bleef aan de grafelijkheid van Holland, hetgeen voor de opkomst van Amsterdam zeer voordeelig was. = (CORNELIS PLOOS VAN), geboren te Amsterdam, in 1726, en aldaar † den 20 December 1798, was een uitstekend liefhebber en beoefenaar der teekenkunst en de uitvinder der manier van teekeningen zoodanig te graveren en te drukken, dat de afdruksels volkomen gelijkvormig aan het origineel zijn, en slechts een zeer geoefend oog ze bezwaarlijk daarvan kan onderscheiden. Op deze wijze heeft de verdienstelijke man verscheiden oude zeldzame teekeningen van vermaarde Hollandsche meesters vermenigvuldigd. Hij bezat een kostbaar kabinet schilderijen, teekeningen en prenten, en was directeur der Amsterdamsche teekenakademie: zijne aldaar gehouden *Redevoeringen* zijn in 1785 gedrukt, zoowel als in 1783 zijne *Aanleiding tot de kennis der Anatomie in de teekenkunst*.

AMSTELLAND was ten tijde der Graven van Holland tot op FLORIS V toe eene heerlijkheid op zichzelve, toebehoorende aan de Heeren VAN AMSTEL, doch werd in 1296 na de ballingschap van GIJSBRECHT III verbeurd verklaard, tot de grafelijke domeinen getrokken en in 1317 met Holland vereenigd, niettegenstaande deze heerlijkheid oorspronkelijk een leen was der Utrechtsche kerk. De vroegere geschiedenis en voormalige grensscheidingen van Amstelland zijn vrij naauwkeurig geboekt in D. WILLINKS *Amstellandsche Arkadia*; tot hetzelve behoorden de dorpen Sloterdijk, Sloten, Osdorp, Amstelveen, Ouderkerk, Diemen, Loenen, Loosdrecht, Waverveen en verscheiden buurten, Duivendrecht, Diemerbrug, Mijnden, Bullewijk en nog eene menigte andere, van welke eenige afzonderlijke ambachtsheerlijkheden waren. Amstelland werd door den Amstel voornamelijk gescheiden in Ouder- en Nieuwer-Amstel, en bestuurd door een' Baljuw, door de Staten van Holland aangesteld, verder door Dijkgraven en Hoogheemraden, die het bewind hadden over den waterstaat.

AMSTELRODE en **GELEEN**, twee heerlijkheden in de Provincie Limburg, bij Maastricht, met ruim 2000 inwoners, behoorden eertijds den Prins van Ligne, die ze in 1779 aan een' Luiksch' Koopman verkocht voor 567,000 guldens.

AMSTELVEEN is een groot en aanzienlijk dorp, met omtrent 600 inwoners, twee uren gaans van Amsterdam; het heeft eene nette Kerk, waarin een fraai gedenkteeken op den Latijnschen dichter J. VAN BROEKHUIZEN, een Regthuis en vele aangename buitenverblijven in den omtrek. In den herfst van 1787 werd bij dit dorp door de Amsterdamsche burgers een dappere, hoewel vruchtelooze wederstand geboden aan de in Holland gerukte Pruissen, die hier veel volks verloren. In den zomer van 1792 werd Amstelveen door een' zwaren brand grootendeels in de asch gelegd, doch sedert veel fraaijer weder opgebouwd.

AMSTERDAM, de grootste en aanzienlijkste stad van het Koningrijk der Nederlanden, is in het begin der XIII eeuw uit zeer geringe beginselen ontstaan, namelijk eene visschersbuurt in de nabijheid van het kasteel der Heeren VAN AMSTEL. Toen de laatste bezitter van deze heerlijkheid, GIJSBRECHT III, wegens deelgenootschap aan den moord van den Hollandschen Graaf FLORIS V het land uitgedreven was, en de Kennemers zijn kasteel verwoest hadden, geraakte Amsterdam in het bezit der Graven van Holland, die deze stad met verscheiden voorregten beschonken, waardoor zij allengs een' aanzienlijken handel begon te drijven op de Oost-zee, en eindelijk de vermaardste koopstad der geheele wereld werd. Hare geschiedenis is zeer gewigtig en belangrijk even als haar vroegere invloed op den koophandel van Europa. Veel, zeer veel zouden wij hier in deze opzigten kunnen zeggen, en toch slechts weinig, dat niet algemeen bekend is. Het luisterrijkst tijdvak van Amsterdam valt tusschen 1648 en 1780; na dien tijd is het aanzien dezer stad van trap tot trap verminderd, en zij, na BONAPARTES dolzinnige verzwelging der Nederlanden in zijn wanvormig Keizerrijk op het punt geweest van haren volslagen ondergang, van welken zij slechts door den val des aldwingers gered is geworden. Thans belooft hare wedergeboorte, na de verjonging der meeste staatsvormen in Europa, haar eene gelukkiger toekomst dan het doorgeworsteld voorleden, waarvan de sporen allengs in vergetelheid wegzinken, en op deze toekomst willen wij dan ook met het wordend geslacht het oog vestigen. Reeds maakt het tegenwoordige Amsterdam een sterk in het oog vallend verschil met het Amsterdam in den aanvang der tegenwoordige eeuw. Het geheel Europa door geroemd en bewonderd Stadhuis, kort na den Munsterschen vrede in 1648 gebouwd, werd ten behoeve van LODEWIJK BONAPARTE in 1808 in een Koninklijk Paleis herschapen, en heeft deze bestemming tot heden behouden, terwijl het voormalig Admiraliteits- of Prinsenhof nog al tot een Stadhuis dient; het Aalmoesseniers-Weeshuis is tot een prachtig Paleis van Justitie verbouwd, eene uitgestrekte Caserne werd reeds onder de Fransche heerschappij aangelegd; in 1829 is men aan een voortreffelijk Entrepôtdok begonnen, dat men eene kleine stad van enkel pakhuizen zal kunnen noemen, en Amsterdam aan den IJkant bedijkt geworden; de bouwvallige Haringpakkers- en Jan Rodenpoortstorens zijn weggebroken, gelijk ook het muurwerk der stads wallen, die in aangename wandelingen veranderd zijn; vele R. K. kerken zijn uitwendig merkelijk verfraaid geworden, en eene menigte zoo bijzondere als openbare gebouwen geheel nieuw aangelegd of eene sierlijker gedaante gegeven; doch dit geldt slechts van het

middelpunt en de aanzienlijkste wijken der stad; in de achterstraten vindt men nog eene menigte verlaten of ingestorte huizen, puinhoopen en ledige eertijds digtbebouwde erven, hetwelk zeker geene toenemende bevolking aanduidt, die voor 50 jaren op 240,000 zielen gerekend werd en bij de volkstelling in 1795 nog 217,024 inwoners bedroeg, waaronder 20,335 Joden; volgens GOSSELINS Naamlijst was in 1822 de bevolking 191,460, waaronder men weinig minder dan 40,000 armen rekent, die inderdaad zonder merkelijk bezwaar der overige ingezetenen zeer doelmatig onderhouden worden: zoodat men met waarheid zeggen kan dat er te Amsterdam geene openbare armoede bestaat, gelijk in andere groote steden van Europa. Wij kunnen hier zoo min eene beschrijving leveren der openbare gebouwen en merkwaardigheden van Amsterdam als een geschiedverhaal der lotgevallen van deze stad; en dit is ook niet noodig, daar er behalve het werk van WAGENAAR en het vervolg op hetzelve nog eene menigte andere werken voorhanden zijn, die men deswegens kan raadplegen; zelfs bestaan er monographiën van de voornaamste gebouwen, als het voorm. Stadhuis, de Waag, het Zeemagazijn, de Kweekschool voor de Zeevaart, den Schouwburg, het Gebouw der Maatschappij *Felix Meritis*, enz. en evenzoo van de merkwaardigste gebeurtenissen te Amsterdam voorgevallen: weshalve wij de ruimte, die meer uitvoerigheid daaromtrent hier nutteloos zou beslaan, besparen kunnen voor artikelen, zaken behelzende, minder algemeen bekend, dan al wat Amsterdam betreft, van welke stad men alles zeggen moet, of, volgens den raad van HUYGENS, „liever niet met allen;" want, laat hij de stad zeggen,

Die schricklijkst van my swijght, heeft allerbest geseyt.

AMULET is een voorbehoedmiddel, door het bijgeloof uitgedacht, tegen ziekten, en bestaat in spreuken of zekere geheimzinnige figuren, op een plaatje gesneden en aan den hals gehangen, of ook wel als ringen en armbanden gebruikt. Stukjes steen, tanden van zekere dieren, kernen van sommige vruchten en andere voorwerpen, vooral reliquiën van heiligen, als men ze bekomen kon, werden ook als amuletten tegen ziekten en kwalen aan het ligchaam gedragen; de Arabieren, Turken, Chinezen, Tartaren, Hindo's en de eilanders der Zuid-zee dragen nog zoodanige amuletten. Vruchteloos ijverden de kerkvaders in Europa tegen dit bijgeloovig gebruik, vruchteloos werd hetzelve door Conciliën veroordeeld; de tijd alleen heeft hetzelve allengs doen slijten, maar nog niet geheel uitgeroeid; menig oude sloof draagt nog een' sympathetischen ring aan den vinger tegen de kramp, en eene wilde muskaatnoot tegen de jicht, of perzikpit tegen de kiespijn in den zak! menig jong ambachtsgezel bewaart zorgvuldig in zijne tabaksdoos de schroef van eene verrotte doodkist, welke hij als een' talisman tot een voordeelig huwelijk aanmerkt, en die tevens hem voor de derdendaagsche koorts behoedt.

AMULIUS, Koning van Alba, verdreef zijn' broeder NUMITOR van den troon en dwong diens dochter RHEA SYLVIA zich aan den dienst van VESTA te wijden, waardoor zij ongehuwd moest blijven. Zij werd echter, zoo het heette, door MARS bezwangerd, en baarde ROMULUS en REMUS, die AMULIUS te vondeling liet leggen, doch door eene wolvin gezoogd en vervolgens door een' herder opgevoed werden. Deze beide broeders, volwassen en met hunne afkomst bekend geworden zijnde, bragten AMULIUS om het leven, en herstelden hunnen grootvader NUMITOR op den troon, 754 vóór J. C.

AMURATH I, derde Turksche Sultan, geb. in 1319, was de zoon van ORCAN, dien hij in 1360 opvolgde. Tot dus verre hadden de Turken slechts strooptogten uit Klein-Azië in Europa gedaan, maar hij ontnam den Grieken Thracië, Gallipoli en Adrianopel, waar hij den zetel zijner regering vestigde. De Grieksche Keizers betaalden hem schatting, om nog enkel over Konstantinopel te blijven regeren. AMURATH liet zijn' zoon, die tegen hem opgestaan was, de oogen uitsteken, en strafte op eene wreede wijze allen, die zijn' opstand begunstigd hadden. De volken langs den Donau verbonden zich om hunne onafhankelijkheid te verdedigen. De Wallachijërs, Hongaren, Dalmatiërs en Serviërs verzamelden een leger, over hetwelk LAZARUS, Vorst der Serviërs het bevel voerde. In de velden van Cassovië, in Hongarije, kwam het in 1389 tot een' bloedigen slag; AMURATH behaalde hier zijne 37ste overwinning, maar vond ook den dood, toen hij het slagveld doorliep; een Servisch soldaat sabelde hem neder. Het corps Janitsaren werd door AMURATH opgerigt, aanvankelijk uit jonge Christenen uit de onderworpen volksstammen, en behield vijf eeuwen lang zijne oorspronkelijke gedaante, tot hetzelve door MAHMOUD in 1828 op eene bloedige wijze ontbonden werd. = **II**, zoon en opvolger van MOHAMED I in 1422; hij belegerde, even als zijne voorgangers, het Grieksche Keizerrijk, doch moest de belegering van Konstantinopel en Belgrado opbreken, waarbij de Turken zich voor het eerst van kanon bediend hadden. Den Venetianen ontnam hij Thessalonica stormenderhand. De Vorst van Bosnië en de vader van den vermaarden SCANDERBEG onderwierpen zich aan hem; de laatste hem vijf zonen als gijzelaars gegeven hebbende, liet AMURATH ze besnijden en vier daarvan dooden. Tot in Hongarije voortgerukt, sloot de Koning LADISLAUS vrede met hem; maar naauwelijks had deze op het evangelie en gene op den Koran dien vrede bezworen, toen de Grieken, Venetianen en andere volkeren LADISLAUS te hulp kwamen, en de Kardinaal CESARINI dezen bewoog om de wapenen wederom op te vatten; doch de Hongaren werden in 1444 bij Varna door de Turken geslagen; LADISLAUS sneuvelde met zijn' raadgever den Kardinaal. De overwinning was lang twijfelachtig, JOANNES HUNNIADES deed wonderen van dapperheid. AMURATH, zijne benden ziende wijken, haalde het vredetractaat uit zijn' boezem, en riep: „Zie hier, JEZUS! het verbond, dat de „Christenen met mij bezworen hebben in uwen heiligen naam. Zoo „gij een God zijt, gelijk zij zeggen, wreek dan uwe en mijne be„leediging!" Het volgende jaar behaalde hij nogmaals eene overwinning op HUNNIADES, dien hij 20,000 man afsloeg; doch SCANDERBEG sloeg naderhand AMURATH verscheiden malen, en dwong hem het beleg van Croja, de hoofdstad van Albanië, op te breken. Na dit beleg vruchteloos hervat te hebben, trok hij naar Adrianopel, en † aldaar in 1451. = **III** volgde zijn' vader SELIM II op in 1575, en begon zijne regering met het laten worgen van zijne vijf broeders, ontnam den Perzen drie provinciën veroverde Raab, in Hongarije. Keizer RUDOLPHUS II verdreef hem uit zijne Staten. Kort daarna stonden de Janitsaren tegen hem op, van welken hij verscheiden eigenhandig nedersabelde. † in 1595. = **IV** was in 1623 de opvolger van zijn' oom MUSTAPHA; hij veroverde Bagdad stormenderhand in 1638, en hield de Janitsaren bezig met het verontrusten der naburige volken, of het bezetten van landen, waarop hij geen regt had, doch beoorloogde de Polen met weinig gevolg. Ofschoon een geloovig Muzelman, was hij toch een groote dronkaard, en zwelgde zich dood in 1640, toen hij naauwelijks 30 jaren oud was.

AMUSEMENT, een Fransch woord, waaronder men tijdverdrijf, uitspanning, verlustiging, enz. verstaat; hetzelve is afkomstig van *muser*, beuzelen, en waarlijk, vele dusgenaamde amusementen, beantwoorden volkomen aan den oorsprong van deze benaming.

AMUSETTE is een ligt stuk geschut, schietende éénponds kogels, hetwelk voormaals bij gebergte-oorlogen gebruikt werd. Deze stukken zijn gemakkelijk en spoedig te vervoeren. De Hertog van Weimar gaf in 1798 zijnen jagers Amusetten, die door 5 kanoniers bediend werden. Thans maakt men er geen gebruik meer van.

AMYCLA was eene der dochters van NIOBÉ, welke LATONA met hare zuster MELIBEA spaarde, toen zij hare broeders en zusters doodde.

AMYCLÆA, eene stad in den Peloponnesus, waar CASTOR en POLLUX geboren zijn, dus genaamd naar AMYCLAS, den vader van HYACINTHUS en DAPHNE. In deze stad had de offerplegtigheid van honderd ossen plaats, Hecatombe genaamd.

AMYCLÆUS, bijn. van APOLLO, naar zijn' tempel te Amyclaea, den vermaardsten van den geheelen Peloponnesus.

AMYCLAS, vader van DAPHNE, die, volgens de fabelleer, door APOLLO in een' laurierboom herschapen werd.

AMYCLON, eene stad in Macedonië, wier inwoners den Trojanen hulpbenden toezonden.

AMYCUS, zoon van NEPTUNUS, en Koning van Bebrycië, noodzaakte alle vreemdelingen tot een vuistgevecht met hem, en sloeg elk dood, die tegen hem streed. POLLUX overwon hem eindelijk en benam hem het leven. =, Koning van Bebrycië, even als de voorg., broeder van HIPPOLYTA, Koningin der Amazonen, zich willende verzetten tegen HERCULES, die zijne zuster beöorloogde, werd door dezen held gedood.

AMYDENUS (THEODORUS) van 's Hertogenbosch, reisde met den Kardinaal ANDREAS VAN OOSTENRIJK als Paadje naar Italië, en kwam na diens dood weder in Holland; doch daar de Spaansche zaken aldaar geweldig achteruitgingen, vertrok hij weder naar Rome, waar hij Advokaat der *Curia Romana* werd.

AMYDON, eene stad in Paeonië, uit welke de Trojanen hulpbenden bekwamen.

AMYMONE, eene der vijftig dochters van DANAÜS, huwde met ENCELADUS, dien zij in den bruidsnacht van het leven beroofde, ingevolge van het bevel haars vaders. De wroeging dreef haar naar de bosschen, waar zij, eene hinde willende dooden, een' Satyr kwetste, wien zij ten prooi viel. NEPTUNUS, dien zij om hulp had aangeroepen, veranderde haar in eene bron.

AMYNTAS. Drie Koningen van Macedonië voerden dezen naam, van welken niets te zeggen valt dan dat de eerste 50 jaren regeerde, en de derde de grootvader was van ALEXANDER. Hij voerde gedurende zijne regering van 24 jaren slechts een' enkelen oorlog tegen de Illyriërs en Olynthiërs, die hem sloegen en den lust benamen om een' tweeden te ondernemen.

AMYNTOR, Koning der Dolopen, werd door HERCULES gedood, omdat hij hem den doortogt weigerde door zijne staten. =, zoon van ÆGYPTUS, werd door zijne bruid, eene der Danaiden, in den eersten huwelijksnacht gedood.

AMYRIS, een Sybariet, door zijne landgenooten naar Delphi gezonden, om het orakel te vragen of hun tegenwoordig geluk duurzaam zou zijn, kreeg ten antwoord dat de ondergang der Sybarieten onvermijdelijk was, zoodra zij meer ontzag toonden voor de menschen dan voor de Goden, hetgeen weldra gebeurde. Een slaaf, door zijn' meester mishandeld wordende, nam zijne toevlugt tot de alta-

ren der Goden, als eene veilige wijkplaats, doch men haalde hem van daar, en sloeg hem op nieuw. De slaaf verzocht hier op de tusschenkomst van een' vriend zijns meesters, en werd op diens voorspraak zachter behandeld. Amyris, zich het antwoord des orakels herinnerende, voorzag toen het ongeluk der Sybarieten, en week naar den Peloponnesus; hij werd daarover door zijne landgenooten bespot en voor dwaas verklaard; maar de uitkomst bewees dat hij de éénige wijze onder hen was.

AMYOT (Jaques), geb. te Melun, den 30 October 1513, van geringe ouders, die hij ontliep uit vrees voor eene kastijding, bedelde eenigen tijd te Parijs, tot eene weduwe hem in dienst nam, om hare kinderen naar de school te brengen; bij deze gelegenheid kreeg hij ook lust in het leeren, en werd weldra het Latijn en Grieksch magtig; een edelman uit Berry nam hem aan tot onderwijzer voor zijne kinderen, die Koning Frans I, op zijne doorreis, een Grieksch gedicht aanboden, door Amyot vervaardigd. Dit gedicht verschafte hem de gunst des Konings, die van toen af de zorg voor zijne fortuin op zich nam. Weldra werd Amyot Prof. te Bourges; hij vert. de *Minnarijen van Theagenes en Chariclea*, uit het Grieksch van Heliodorus; schoon de monniken van oordeel waren dat Amyot liever een' kerkvader had moeten vertalen, dacht Frans I er anders over, en schonk den vertaler tot belooning van zijn' arbeid de abdij van Bellozane; dit ergerde den geestelijken niet weinig; maar Amyot tergde hunne spijt nog meer, toen hij eene vertaling liet volgen der *Minnarijen van Daphnis en Chloë*. Na den dood van Frans I zond Henrik II hem naar het Concilie van Trente; bij zijne terugkomst werd hij Precepteur der kinderen van Frankrijk. Karel IX benoemde Amyot tot zijn' Groot-aalmoesenier, gaf hem de abdij van S. Cornelius, te Compiegne, en het bisdom van Auxerre. Henrik III liet hem dit alles behouden, en maakte hem nog bovendien Commandeur van de orde van den H. Geest. † den 6 Februarij 1593. Zijne vert. van Plutarchus wordt voor het beste van zijne werken gehouden, en nog geacht, in weerwil van den verouderden stijl, en is nog in 1825 te Parijs in 25 deelen herdrukt; er bestaat ook eene prachtuitgave van *Theagenes en Chariclea* en *Daphnis en Chloë* in 4° bij Didot in 1798 gedrukt. De *OEuvres meslées* d'Amyot zijn in 1611 te Lyon uitgegeven.

AMYRAULT (Moïse), geb. te Bourgueil in 1596, studeerde eerst in de regten, doch naderhand in de godgeleerdheid te Saumur, werd Predikant eerst te S. Aignan en toen te Saumur, waar hij in 1633 Professor werd. In 1631 werd hij door de Synode van Charenton afgezonden, om Koning Lodewijk XIII de bezwaren der Fransche Hervormden voor te dragen. Zijne verdraagzaamheid bragt hem met Molinæus, Spanheim en andere Fransche en Hollandsche regtzinnige heethoofden in strijd; de Synode van Alençon leide beide partijen wel het *zwijgen* op, maar het *schrijven* schenen zij daaronder niet te verstaan; de meeste schriften liepen over de grensbepalingen der Goddelijke Genade, de Prædestinatie, het duizendjarig Rijk, de lijdelijke gehoorzaamheid der onderdanen en het volstrekt gezag der Koningen, bij gelegenheid der omwenteling in Engeland, die Karel I zijn hoofd op het schavot deed verliezen. Amyrault was ondertusschen een zeer braaf man, en weldadig jegens de armen, onder welke hij gedurende de 10 laatste jaren van zijn leven zijne predikantswedde ronddeelde. † den 8 Januarij 1664. Zijn éénige zoon, Advokaat voor het Parlement van Parijs, verliet Frankrijk, na de herroeping van het ediet van Nantes, en eindigde zijne dagen in Holland.

AMYRUZES, van Trebizonde, een Peripatetisch wijsgeer, uit de XV eeuw, stond zeer in gunst bij Keizer Joannes Palæologus, dien hij op eene reis naar Italië verzelde. Hij schreef tegen de besluiten van het Concilie van Florence. In Konstantinopel teruggekeerd, werd deze stad kort daarna door de Turken veroverd, en de wijsgeer verkoos zich te laten besnijden en Turk te worden boven de eer van het martelaarschap. Natuurlijk vond Mohamed II deze keus wijsgeeriger dan de zamenstellers van de Legenden der Heiligen die vonden, en de wijsgeer had het even goed aan het hof van zijn' nieuwen meester als aan dat van zijn' vorigen.

AMYTHAON, zoon van Cretheus en Tyro, was een zeer oorlogzuchtig man, naar wien eene landstreek in Elis, door hem veroverd, Amythaonië genaamd werd. Zijn zoon Melampus was een beroemd heelmeester, en dus voor het menschdom nuttiger dan zijn vader.

AMYTHAONIUS, bijn. van Melampus, naar zijn' vader Amythaon.

AMYTIS, dochter van Astyages, laatsten Koning der Meden, huwde eerst met Spitames, en naderhand met Cyrus, toen hij Astyages overwonnen en den dood van haren eersten gemaal bevolen had. Zij nam vergift in, uit verdriet dat zij den dood niet wreken kon van haren zoon Tanioxerxes, van het leven beroofd op bevel van zijn' broeder Cambyses. = , dochter van Xerxes I, huwde met Megabyses; doch na den dood van haren gemaal gaf zij zich over aan allerlei losbandigheden, die ook weldra een einde maakte aan haar leven.

AMZIBERIËRS (De) schijnen nabij de *Boertange* aan de oevers van de *Eems* gewoond te hebben in eene streek, waar nog de bewoners Eemsboeren genaamd worden.

A. N. Verkorting van *Amicus noster, ante noctem.*

ANA, dochter van Zibeon, was de moeder van Aholibama, eene der vrouwen van Esau. *Genes.* XXXVI. 2. = , deze uitgang den eigen naam van een' vermaard' man aangehangen, beteekent eene verzameling van kleine bijzonderheden, anecdoten, invallen, snedige gezegden, enz. van zoodanig iemand. Zoo heeft men *Scaligeriana, Menagiana, Voltairiana, Bonapartiana* en honderd anderen, zeker allen niet even belangrijk; men heeft zelfs in later' tijd dezen uitgang niet alleen eigen namen van bekende personen, maar ook de benamingen van zinnelijke voorwerpen aangepast, en zoo hebben wij eene *Encyclopédiana, Révolutiana, Comédiana*, ja zelfs eene *Ivrogniana* bekomen; eene *Anamaniana* zal misschien nog wel volgen.

ANAB, eene stad en berg in Kanaän, aan den stam Juda toegewezen. Jos. XV. 50.

ANABAPTISTEN, zie **HERDOOPERS**.

ANABASIS, aanwas, toeneming; eene rhetorische figuur, welke eene zaak allengs uitbreidt of meer belangwekkend maakt; bijvoorbeeld: Delille, *Homme des Champs*, Ch. III (Vert. van de wed. van Streek, bl. 96): Een vogel — — — — —

Pikt vaak een sneeuwvlok los, en deze, schoon zeer ligt,
Vergroot, zich hechtende aan meer vlokken, haar gewigt;
Rondom haar staaplen zich de waterige veêren,
Die zich van oogenblik tot oogenblik vermeêren.
't Uitspansel beeft, wanneer dees klomp wordt neêrgesmakt;
Der barren wiotren zwaarte, ontzaglijk saamgepakt,
Doet, als zij eerst langs rots en bergtop wordt gesmeten,
Den afgrond davren, dien haar val heeft opgereten.
Gehuchten zijn vernield en bosschen neergestort,
Terwijl der steden plaats niet meer gevonden wordt.

ANABI, bijnaam van Mohamed ibn Cassem, die ook *Zein al meschaik* (sieraad der wetgeleerden) betiteld werd, schreef eene verklaring der zeven namen van God (*Asna fil Schawhal Esmu*) en † in 1190.

ANABOLE, uitstel; rhetorische figuur, door welke men eene zaak slechts even aanroert, maar belooft naderhand breeder daarvan te zullen handelen.

ANACEËN, feesten ter eere van Castor en Pollux.

ANACENOSIS, Gr. *Ανακοινωσις*, mededeeling, berigtgeving; rhetorische figuur, door welke de redenaar zijne voordragt doet in den vorm van verslag eener ontmoeting van hem zelven of van anderen.

ANACEPHALEOSIS, Gr. *Ανακεφαλαιωσις*, is zoo veel als eene herhaling der hoofdpunten van eene redevoering, eene soort van recapitulatie der voornaamste zaken, welke men in dezelve verhandeld heeft, ten einde ze bij het opmaken van het besluit onder een nader gezigtpunt te brengen.

ANACHARSIS, een Scythisch wijsgeer, van koninklijke afkomst, zou zich naar Athene begeven hebben en een leerling van Solon geweest zijn, doch hij is een verdichte personaadje, zoowel als zijne Reis, door Barthelemy in het Fransch geschreven, en door Stuart in het Nederduitsch vertaald, een geleerde roman is, waarin de schrijver op eene vernuftige wijze gebruik gemaakt heeft van al wat aangaande dezen gewaanden Anacharsis bij onderscheiden schrijvers verspreid is.

ANACHOREET, van het Gr. *Αναχωρειν*, terugtreden: beteekent alzoo iemand, die in eenzaamheid leeft; een kluizenaar, heremiet.

ANACHRONISMUS, misslag tegen de tijdrekening, wanneer men namelijk gebeurtenissen in vroegeren of lateren tijd plaatst dan zij werkelijk voorgevallen zijn. Virgilius maakt Æneas een' tijdgenoot van Dido, niettegenstaande deze Koningin van Carthago eerst 300 jaren na de verovering van Troje bestaan heeft. Vondels *Gysbrecht van Aemstel* is een zamenweefsel van de ergerlijkste anachronismen; zoo bestaat er ook ergens een middeleeuwsch schilderstuk, de geboorte des Heilands te Bethlehem voorstellende, waar de Paus met eenige Kardinalen, Monniken en Nonnen rondom de krib geknield liggen.

ANACLASIS, terugstooting, afwijzing; eene rhetorische figuur, door welke men sommige mogelijke tegenwerpingen bij voorraad afwijst, of te kennen geeft voor wie men eigenlijk niet spreekt.

ANACLETUS, mansn. beteekent in het Grieksch *de teruggeroepene*. = I, Paus, opvolger van Linus in 83, † als martelaar in 96. = II, (Petrus de Leo), geb. van Joodsche ouders, die zich hadden laten doopen, bragt zijne jeugd met ligtmisserijen in Frankrijk door, werd monnik, en ging naar Rome, waar men hem Kardinaal maakte. In 1130 werd hij door een gedeelte der Kardinalen tot Paus verkoren, terwijl de overigen Innocentius II benoemden; doch hij noodzaakte hem den H. Stoel te ruimen. Zijn Pausschap was eene aaneenschakeling van schandelijkheden; ondanks het Concilie van Pisa in 1134 hem afzette, wist hij zich nog vier jaren lang te handhaven. † in 1138. In de Geschiedenis wordt hij slechts als Tegenpaus aangemerkt.

ANACOANA, Koningin van Xiraga, op het eiland S. Domingo, komt in de Geschiedenis der ontdekking van Amerika voor als een doorluchtig slagtoffer der Spaansche barbaarschheid.

ANACOLUTHON, zoo veel als zonder Ἀκολυθης, medehelper, handlanger; eene rhetorische figuur, eene soort van uitlating, om de herhaling van het medebetrekkelijke woord te vermijden, vooral in verzen, waar het medebetrekkelijke onder het uitgedrukte woord verstaan wordt; bijvoorb. Vondel, *Poëzij*, II Deel, bl. 310:

Haer flonckrende *oogen* zien nogh wackerer dan *valcken*,

namelijk valken *oogen*, die hier tot *haar oogen* medebetrekkelijk zijn.

ANACREON, de beroemdste der Grieksche Lierdichters, geb. te Teos, in Ionië, bloeide ruim 500 jaren vóór J. C. Polycrates, tiran van Samos, ontbood hem eenigen tijd aan zijn hof; doch het behaagde hem er niet, en hij begaf zich naar Athene. Anacreon bezong tot in hoogen ouderdom met dezelfde kracht en bevalligheid den wijn en de liefde, en stikte aan eene druivenpit, toen hij 85 jaren oud was. Zijne Oden zijn in 1556 te Parijs door Henr. Stephanus uitgegeven met eene Latijnsche vertaling, en sedert ontelbare malen in alle landen gedrukt en in alle Europesche talen overgezet. Eene zeer verdienstelijke in het Nederduitsch is die van G. Dorn Seiffen, in 1809 te Amsterdam uitgeven.

ANACREONTISCH noemt men eene zekere dichtsoort, die het bevallige, losse, zachte, teedere en geestige der Oden van Anacreon tracht na te bootsen; maar vele stukjes, die dezen naam dragen, hebben niets Anacreontisch dan de voetmaat en het rijmlooze, in het Hoog- en Nederduitsch ten minste; de Fransche dichters, die nog het best in dit vak geslaagd zijn, hebben zich minder om den vorm dan om den inhoud bekommerd, en zoowel het rijm als eene taaleigen voetmaat gebezigd. Regt Anacreontisch is Lamottes *Amour réveillé*:

Dans un bois solitaire et sombre
Je me promenais l'autre jour;
Un enfant y dormait à l'ombre:
C'était le redoutable Amour.
J'approche — — — — —
Un soupir m'échappe; il s'éveille:
L'Amour se réveille d'un rien.
Aussitôt, déployant ses ailes,
Et saisissant son arc vengeur,
D'une de ses flèches cruelles,
En partant, il perce mon cœur.
»Va," dit-il, »aux pieds de Sylvie
De nouveau languir et bruler:
Tu l'aimeras toute la vie,
Pour avoir osé m'éveiller."

Onder de Nederduitsche dichters is Bellamy misschien de éénige die den echten Anacreontischen toon gevat heeft; vooral in het stukje *Mijn Geboortedag*, (Ged. bl. 139):

Toen ik, op mijn' geboortedag,
Nog naauwlijks in het wiegje lag
Kwam 't dartel wicht, de looze Min,
Het kraamvertrek al lagchend in.
Het knaapje schaterde overluid:
»Veel heils met deze jonge spruit!
Hij zal, zoo ik mij niet bedrieg,"
(Dit zeggend keek hij in de wieg)
Hij zal nog aan mijn moederskroon
Een parel zijn van 't eerste schoon.
Mij dunkt dat op zijn klein gelaat
Alreeds een trek der liefde staat!"
Men zegt, alsof ik 't laatste woord
Reeds met bewustheid had gehoord,
Dat ik met eenen lieven lach
Naar 't vrolijk minnegoodje zag.
»Zie," sprak de dartle jongen toen
En gaf mijn kleine wang een' zoen
»Zie, heb ik nu wel misgeraên?
Het kind ziet mij reeds lachend aan!
Gewis, mijn liefste kind! gij zijt
Om mijne komst met regt verblijd:
Ik zal u, in uw prille jeugd
Genieten doen de zoetste vreugd,
Door mij zult gij het puik en de eer
Der meisjes..." Zie, daar lacht hij weêr! —
»Ja, jongen! word maar schielijk groot:
Dan schenk ik u een speelgenoot,
Een meisje vol bevalligheên,
Uitmuntend schoon en juist van leên.
Nu lacht gij, maar gij weet nog niet
Wat gunsten u de Liefde biedt.
Kom, nog een kusje, kleine knaap!
En wieg den jongen nu in slaap."
Zoo sprak de Min, en snelde voort:
De bengel hield aan mij zijn woord, enz.

Voor eenige jaren vertoonde men op den Amsterdamschen Schouwburg Anacreontische Balletten: een bewijs dat men niet regt wist wat Anacreontisch was: men had even goed Anacreontische vuurwerken kunnen afsteken of Anacreontische harddraverijen houden.

ANACRUSIS, voorslag der voetmaat van sommige verssoorten; opslag bij het aangeven der maat in de muzijk.

ANACTEN, bijn. van Tritopatreus, Eubuleus en Dionysius, zonen van Jupiter en Proserpina. =, bijn. van Castor en Pollux.

ANACTORIA, eene stad in Acarnanië, en volkplanting der Corinthiërs.

ANACTORIUM was, volgens Herodotus, de naam van den tempel van Ceres te Eleusis.

ANADIPLOSIS, verdubbeling; eene rhetorische figuur, door welke hetzelfde woord herhaald wordt, waarmede eenig voorstel eindigt; b. v. Virg. *Eclog.* VIII, (naar Vondels vert., bl. 29):

Laet Tityr mede schijnen
Een *Orpheus*; *Orpheus* in het bosch.

ANADYOMENE, bijn. van Venus, beteek. zoo veel als uit de zee opgestegene. Apelles heeft haar als uit de zee oprijzende geschilderd, waartoe de beruchte Phryne hem tot model diende. In den tijd van Augustus kwam dit schilderstuk naar Rome.

ANÆTIS, eene Godin, door de Lydiërs en Armeniërs vereerd; bij de offerplegtigheden gaven de schoonste meisjes zich over aan de wellustige begeerten der priesters, wanende daardoor des te heiliger en waardiger te worden om te trouwen, en de priesters vonden er hunne rekening bij dit geloof als zeer regtzinnig te verklaren.

ANAFESTE (Paolo Luca) was de eerste Doge van Venetië. De Venetianen werden tot in 697 door Tribunen geregeerd; doch toen begrepen zij dat het beter ware al de magt een' enkelen in handen te stellen, en Anafeste werd Doge. Bijna elf eeuwen heeft deze regeringsvorm geduurd.

ANAGNIA, eene stad der Herniciërs, in Latium, waar Marcus Antonius op zijn verstooten van Octavia en huwen van Cleopatra penningen deed slaan.

ANAGNOSTES. Dit Grieksche woord beteekent lezer. De Romeinen gaven dezen naam aan den slaaf, die gedurende hunnen maaltijd iets voorlas.

ANAGOGE, duiding op een' hoogeren zin, voornamelijk in de godgeleerdheid; wanneer men aan den letterlijken zin van een' Bijbeltekst een' hoogeren zin toekent, noemt men dit denzelven anagogisch verklaren. Als zulks met geen gezond oordeel geschiedt, heeft het mysticismus een ruim veld tot allerlei wonderlijke voorstellingen.

ANAGRAMMA, letterverzetting, dat is uit een' naam of woord door het verplaatsen der letters een ander woord vormen, als *kruk* uit *kurk*, *traag* uit *graut*, *tonen* uit *noten*, enz.; ook geheele volzinnen laten zich op deze wijze in andere volzinnen veranderen: in het Nederduitsch gaat dit echter zeer moeijelijk, ten minste zoo gelukkig niet als in het Latijn, schoon de Ouden dit kunstje niet gekend of ten minste er weinig werks van gemaakt schijnen te hebben. In de Alexandrijnsche school vermaakte men zich er nogtans mede, want Lycophron maakte van den naam des Konings *Πτολεμαῖος* zeer gelukkig *ἀπὸ μέλιτος*. Het gelukkigste anagramma in het Latijn is ongetwijfeld het antwoord op de vraag van Pilatus aan Jezus: *Quid est veritas?* want het anagramma antwoordt zeer gepast: *Est vir qui adest*. Een der hovelingen van Keizer Karel VI deed uit de woorden *Carolus sextus imperator* de anagrammatische voorspelling: *Uxor pariet tres masculos*; doch ongelukkig was hij een valsche Profeet, want de Keizer liet geene zonen na, maar wel dochters, en de Pragmatieke Sanctie, om welke in Europa zoo veel te doen viel.

ANALECTEN, Gr.-Lat. *Analecta*, letterlijk broodkruimels, overschot van een' maaltijd, klieken; overdragtelijk bijeenverzamelde brokstukken van schrijvers, kleine opstellen, aanteekeningen, fragmenten, uittreksels, e. d. g.

ANALEMMA, eene bijzondere soort van astrolabium of projectie op de effen vlakte van den meridiaan, waarbij men aanneemt dat de dag- en nachteveningcirkels met hetzelve overeenkomen, en het oog op een' oneindigen afstand boven hetzelve verondersteld wordt. =, de figuur, waardoor op de zonnewijzers den zodiak en de parallellen van de daglengte aangetoond wordt.

ANALEPTICA, van Ἀνάληψις, herstelling, zijn versterkende middelen.

ANALOGIE, vergelijking, overeenkomst. Wanneer wij eenig ding niet onmiddellijk kennen, ten minste niet geheel of niet duidelijk, dan vergelijken wij het geheel of gedeeltelijk met andere dergelijke dingen of deelen daarvan: men besluit dus van het bekende tot het onbekende of minder bekende: $1 + 1 = 2$: derhalve is $2 \times 11 = 22$. Dit noemt men analogisch besluiten; doch de algemeenheid van zoodanig besluit is slechts vergelijkend of betrekkelijk; het brengt somwijlen wel op den weg der zekerheid, maar zelden tot de zekerheid zelve.

ANALYSIS, van ἀναλύειν, ontbinden, losmaken; ontleding, ontbinding, uit elkander zetting; eigenlijk splitsing des geheels in deelen, teruggtred van het zamengestelde tot het enkele (*individuele*). In een' wijsgeerigen zin zijn al onze voorwerpelijke denkbeelden zamenstellend (*synthetisch*) of ontbindend (*analytisch*), en dus staat in onze voorstellingen altijd het eene vormelijk tegen over het andere. De analysis, voor zoo veel wij er hier van kunnen zeggen, komt in verscheiden wetenschappen te pas, en heeft in elke derzelve, even als in de redekaveling (ontleding der denkbeelden) eene meer of minder verschillende theorie, doch in allen heeft zij dezelfde strekking, namelijk verenkeling des zamengestelden (hetzij begrip of voorwerp). De Wiskundigen, de Recensenten, de Chymisten, de Godgeleerden en de Ontleedkundigen analyseren gewis niet allen op dezelfde wijze, maar zij bedoelen toch dezelfde resultaten, te weten het nader leeren kennen der bestanddeelen des zamengestelden, en de eene zoowel als de andere noemt zijn bekomen resultaat analysis. Men heeft ook in de wetenschappen eene analytische methode, analytische bepalingen, analytische verhoudingen, enz.

ANAMANEN waren de vroegere bewoners van het tegenw. Parma.

ANAMNESIS, herinnering; eene rhetorische figuur, door welke men aanvoert wat men veinst vergeten te hebben.

ANAMORPHOSIS is de wetenschap om eenig voorwerp zoodanig te teekenen dat hetzelve aan het bloote oog zich geheel wanvormig vertoont, maar zijne behoorlijke gedaante verkrijgt, wanneer men hetzelve op een' zekeren afstand, in een cylinder- of conus spiegel of door een veelhoekig glas (*polyedrum*) beziet.

ANANAS, Lat. *Pinea indica*, *Bromelia*, is eene genoeg bekende voortreffelijke Amerikaansche vrucht, die Don GONZALO HERNANDEZ DE OVIEDO, Gouverneur van S. Domingo, in 1535 den botanisten in Europa voor het eerst deed kennen. Zij werd van Vera-Cruz naar het vasteland van Zuid-Amerika en vervolgens naar de Oost-Indiën overgebragt, en was reeds in 1578 in China bekend; eerst in 1733 begon men in Frankrijk deze edele vrucht aan te kweeken, en tegenw. komt zij overal in het zuidelijk Europa zeer goed voort.

ANANCHIS, van *ανανκη*, *noodzakelijkheid*, was eene der vier allegorische huisgodheden der Grieksche Egyptenaren; de drie anderen waren DYNAMIS, TYCHE en EROS (de *Kracht*, de *Fortuin* en de *Liefde*).

ANANIAS, mansn. beteekent in het Hebreeuwsch *Wolk des Heeren*. =, Hoogepriester der Joden, gebood, toen PAULUS gevangen voor hem gebragt was, dat men hem in het gezigt zou slaan; maar de moedige PAULUS zeide op een' profetischen toon: »God zal u slaan, gij gewitte wand!" HAND. XXIII, 3. ANANIAS geraakte om het leven in het begin van den oorlog der Joden tegen de Romeinen. =, een bekeerde Jood, een stuk land verkocht hebbende, bragt het daarvoor ontvangen geld aan PETRUS, doch hield een gedeelte der som achter; PETRUS nam dit zeer kwalijk, en bestrafte hem zoo vinnig, dat ANANIAS van schrik dood nederviel; zijne vrouw SAPPHIRA, die PETRUS even hard aansprak, onderging hetzelfde lot. Zie HAND. V. 1-10. =, een inwoner van Damascus, bezocht PAULUS na zijne bekeering, en versterkte hem in het Christelijk geloof; verder weet men niets van hem; eenige schrijvers noemen hem den eersten Bisschop van Damascus.

ANAPÆSTUS is een drielettergrepige voet in de Grieksche en Latijnsche dichtkunst, uit twee korte en eene lange bestaande, als *ezelin*, *schilderij*, enz. In het Nederduitsch is het moeijelijk dichtstukken van eenige uitgebreidheid geheel en al in deze voetmaat te vervaardigen, die dan ook meestal tot afwisseling van andere voeten gebezigd wordt; b. v. A. VAN DER WOORDT, *Ged.* bl. 36:

Daar uw min | lijk gelaat,
Zacht als dat | der natuur,
' Den verrukten beschouwer
Eens den heerlijksten dag voorspelt.

Met een' Spondaeus of Jambus vooraf, klinken anapaestische verzen zeer welluidend; b. v. in het stukje *De Echtscheiding*, van H. TOLLENS, Cz. (*Ged.* II, bl. 46):

God geev' | het en gunn' | mij dien troost | in mijn' rouw,
Gelijk' | nooit uw hart | te naar 't hart | te der vrouw.

De benaming is afkomstig uit het Grieksch en beteekent wederslag, tegenslag, omdat deze voetmaat juist het omgekeerde is van den Dactylus; de Grieken noemden den Anapaestus ook wel Anti-Dactylus.

ANAPAUOMENOS, eene bron in de nabijheid van Dodone, welke brandende fakkels uitdoofde, en uitgedoofde ontstak; haar water begon altijd op den middag te zakken tot middernacht toe, maar dan rees het wederom tot op den middag: dit is trouwens zulk een groot mirakel niet, als deze bron gemeenschap met de zee en dienvolgens aandoening van derzelver ebbe en vloed had. Het wederom ontsteken van gebluschte fakkels in water is een kunstje dat de Chinezen en de meeste Europesche vuurwerkers verstaan.

ANAPHÆUS, bijn. van APOLLO, naar zijn' tempel op het eiland Anaphe.

ANAPHE, een der Sporadische eilanden, tegenw. Namfio genaamd.

ANAPHORA is eene rhetorische figuur, door welke men verscheiden volzinnen achter elkander, alvorens dezelve te sluiten, telkens met hetzelfde woord begint; b. v. P. G. WITSEN GEYSBEEK, *Ged.* bl. 77:

Het vuur, dat ge in mijn jeugd in mijne borst ontstaakt,
Zal, *als* mij de ouderdom genaakt,
Als 't levensvuur verflaauwt in mijn benevelde oogen,
Als merg en levenssap in mijn gebeent' verdroogen,
Als 't langzaam kloppend hart door 't langzaam vloeijend bloed
Niet meer verwarmd wordt en gevoed,
Mij nog weldadig door zijn' gloed
Verwarmen, enz.

ANAPHYSTUS, eene stad en zeehaven bij Athene, waar het overschot der Perzische vloot werd binnen gesleept na den slag van Salamis. Deze stad was vermaard wegens de fraaije aarden vazen, die aldaar vervaardigd werden.

ANAPIUS en **AMPHINOMUS** waren twee broeders, wier namen de Geschiedenis bewaard heeft, om hunne uitstekende onderliefde, want toen hunne geboortestad Catane op Sicilië door eene uitbarsting van den Etna verwoest werd, droegen zij hunne kranke ouders met de grootste moeite op hunne schouders in veiligheid.

ANAPLUS, eene plaats aan den Thracischen Bosphorus, 4 mijlen van Konstantinopel, merkwaardig door de kolom, op welke SIMEON STYLITES woonde.

ANARCHIE beteekent wel regeringloosheid (van *αρχειν*, regeren, met het beroovend voorzetsel *α*), maar is niet zoo zeer een volslagen gemis van regering, als wel een gebrek aan veerkracht der regering, om zich te doen gehoorzamen, of een toestand van zwakheid, in welken zij voor het geweld bukken en onredelijke eischen des volks inwilligen moet. Dit is zeker een hoogstgevaarlijke toestand; burgeroorlog is het gewoonlijk gevolg daarvan. KRUG noemt dezen toestand te regt eene soort van heete koorts, in welke het staatsligchaam vervalt, wanneer het slecht geregeerd wordt, en niet zelden met de ontbinding of den geheelen ondergang van den Staat eindigt. In een' Staat nogtans, die volgens eene goede grondwet, en niet volgens de willekeur des heerschers, bestierd wordt, is de anarchie volstrekt onmogelijk. Het misnoegen kan zeker wel tot oproer overslaan, maar dan is het ten hoogste een gevolg van den worstelstrijd der openbare meening tegen het despotismus van een' of anderen minister, die dezelve trotseert, en met de verwijdering of den val van het gehate voorwerp keert alles doorgaans weder tot de orde.

ANARRHYSIS, de tweede der vier feestdagen, Apaturiën genaamd, welke te Athene gevierd werden. Zie APATURIËN.

ANARTEN noemt men een' ouden Dacischen volksstam, die eertijds Walachijë, Bulgarië en Servië bewoonde.

ANAS is bij STRABO de benaming der Rivier Guadiana in Spanje.

ANASTASIA, vr. naam, en ANASTASIUS, mansn. beteekenen, als afgeleid van het Grieksche *αναστασις*, opstanding, de opgestane. = (S.), eene aanzienlijke Romeinsche vrouw, onderging den marteldood om het Christelijk geloof in 304. De R. K. kerk houdt hare nagedachtenis in eere. De Grieksche heeft of had ten minste ook eene Heilige van dezen naam, gemarteld te Sirmich, gedurende de vervolging der Christenen onder NERO. Hare overblijfselen werden te Konstantinopel in de S. Sophia kerk bewaard en vereerd, vóór deze stad in 1453 door de Turken werd ingenomen. =, zuster van CONSTANTIJN, deed te Konstantinopel de baden bouwen, die naar haren naam genoemd zijn. =, Gemalin van Keizer TIBERIUS CONSTANTINUS, † in 594. =, Gemalin van Keizer CONSTANTINUS POGONATUS, had veel te lijden van de wreedheid van haren gemaal en zoon. =, eene stad in Mesopotamië, vroeger Daras genaamd, welke Keizer ANASTASIUS deed versterken, en naar zijn' naam noemde.

ANASTASIOPOLIS. Vier steden in Azië waren eertijds dus genaamd; doch het zou moeijelijk zijn dezelve thans onder hare tegenwoordige Turksche namen aan te wijzen.

ANASTASIUS (S.), een Pers van aanzien, was zeer verwonderd over het gerucht wegens de wegvoering van het H. Kruis door COSROES, en den eerbied der Christenen voor hetzelve: hij onderzocht derhalve hun geloof, omhelsde hetzelve, en leide eene bloedige belijdenis af den 22 Januarij 628. Hij had COSROES zijn' val voorspeld, en zijne profecij werd tien dagen na zijne marteling vervuld. Zijn hoofd werd lang te Rome bewaard, en heeft in vroeger tijden »vele »schoone mirakelen gedaan," zegt Pater ROSWEYDUS. = Patriarch van Antiochië, was een ijverig ketterjager ten tijde van Keizer JUSTINIANUS, die dezen lieden de hand boven het hoofd hield. † in 598. =, de Sinaïniet, omdat hij op den berg Sinaï als kluizenaar leefde, weshalve de latere Grieken hem ook *Μωσεν νεον*, den nieuwen MOZES, noemen, klom, schoon de ketters hem daar geen' overlast aandeden, toch dikwijls van den berg af, om met de Eutychianen, Severianen, Theodosianen en soortgelijke onregtzinnigen in Alexandrië te gaan twisten; het gemeen ondersteunde de bewijzen van den Sinaïet door zijne partij met steenen te smijten: zoo overtuigd was men dat hij gelijk had. In zijne kluis op den berg Sinaï zat hij waarlijk ook niet ledig, maar schreef een' *Leidsman op den waren weg*: in dit werk geeft hij de middelen aan de hand om alle ketterijen in den grond te leeren kennen. De H. man sprak, schreef en droomde niet dan van ketterijen. =, Bibliothekaris van de R. Kerk, was in 869 tegenwoordig op het achtste algemeene Concilie van Konstantinopel, waarvan hij de handelingen in het Latijn vertaalde. Onder meer andere werken schreef hij de Levens der Pausen tot op NICOLAAS I, die in 1718 door BIANCHINI te Rome zijn uitgegeven. † tusschen 872 en 882. = I, Keizer van het Oosten, beklom in 491 den troon, dien hij te danken had aan zijn huwelijk met ARIANE, weduwe van Keizer ZENO. Hij had verscheiden goede hoedanigheden, maakte vele nuttige inrigtingen en schafte de schouwspelen af, waarbij menschen tegen wilde beesten moesten vechten; doch hij was geen vriend der geestelijken, wier invloed op de regering hij volstrekt niet wilde gedoogen, en oorloogde niet voordeelig tegen de Perzen en Bulgaren, van wie hij den vrede moest koopen. † in 518, getroffen door den bliksem; hij had den ouderdom van 88 jaren bereikt. = II, Secretaris van PHILIPPUS BARDANES, volgde dezen na zijne afzetting op den troon van Konstantinopel in 713. Hij herstelde de krijgstucht en bood den Turken wederstand; in 715 werd hij door THEODOSIUS III genoodzaakt van het Rijk af te staan, en het purper met de monnikskap te verwisselen. Eenigen tijd daarna zocht hij met den bijstand der Bulgaren den troon te herwinnen, en belegerde Konstantinopel; maar LEO DE ISAURIËR, die toen regeerde, wist de Bulgaarsche legerhoofden om te koopen, die hem ANASTASIUS uitleverden, dien hij in 719 liet onthoofden.

ANASTASIUS. *Pausen van dezen naam.* = I, verkoren in 398 tot opvolger van Siricius. Hij bevredigde de Oosterlingen met de R. Kerk, veroordeelde de Origenisten, en besliste het geschil tusschen Hieronymus en Ruffinus ten voordeele van den eersten. † den 14 December 401. = II, opvolger van Gelasius in 496, schreef aan den Griekschen Keizer ten voordeele van het Katholijk geloof, en aan Clovis, Koning van Frankrijk, om hem geluk te wenschen met zijne bekeering. † den 17 November 498. = III, verkoren in 911, in de plaats van Sergius III, bekleedde den H. Stoel slechts twee jaren. † in October 913. = IV, den 9 Julij 1153 tot opvolger verkoren van Eugenius III, onderscheidde zich door zijne liefdadigheid, bij gelegenheid van een' grooten hongersnood. † den 2 December 1154. =, Tegenpaus, mededinger van Benedictus III, verkoren in 855, werd naderhand door zijne aanhangers zelven weggejaagd.

ANASTRO (Gaspar de), een Spaansch Koopman, te Antwerpen wonende, en op het punt van bankroet te gaan, had zich door de belofte van 80,000 dukaten, hem uit naam van Philips II gedaan, laten bewegen, om Willem I, Prins van Oranje, te vermoorden; doch zelf geen moeds genoeg hebbende, haalde hij daartoe een' zijner kantoorbedienden over, Juan de Jauregui genaamd, die het schelmstuk aannam. De moordenaar, na alvorens gebiecht, en op Zondag den 18 Maart 1582 de mis gehoord te hebben, nam den Prins waar, en schoot hem met eene pistool een' kogel door het hoofd, doch werd, terwijl de Prins in zwijm viel, terstond door de hellebaardiers afgemaakt. De Prins herstelde echter, en uit de papieren, bij den moordenaar gevonden, bleek wie hij was en wie hem te werk gesteld had. De Boekhouder, die van den aanslag geweten, en de monnik, wien de moordenaar zijn voornemen gebiecht had, werden met den dood gestraft, hunne ligchamen in stukken gehouwen, en de armen, beenen en hoofden op de bolwerken ten toon gesteld, van welken zij echter, toen Parma in 1585 de stad had ingenomen, door de Jezuiten plegtig afgenomen en als reliquiën van H. Martelaren bewaard werden. Anastro, de eigenlijke aanlegger van het gruwelstuk, ontkwam de welverdiende straf, en begaf zich naar Spanje, waar het hof hem nogtans met den nek aanzag.

ANASTROPHE, verkeerde woordschikking; deze heeft somwijlen plaats als eene dichterlijke vrijheid, van welke onze vroegere dichters meer gebruik maakten dan de tegenwoordige; dezelve is zeker in het Nederduitsch even zoo geöorloofd als in het Latijn en Fransch, doch zij moet evenmin als in deze talen den zin duister of gewrongen maken. Cicero (*pro Cluent.*) zegt: *Animadverti omnem accusatoris rationem in duas divisam esse partes*, in plaats van *in duas partes divisam esse*; Racine (*Mitrid. A. 1. Sc. 1.*):

Non, je ne prétends point, cher Arbate, à ce prix
D'un malheureux empire acheter le débris,

in plaats van *acheter le débris d'un malheureux empire*; Vondel (*Poëzij*, II, 381):

De Byen storten hier het cêlste dat ze lezen
Om d' ouden stock te voên en ouderlooze weezen,

in plaats van *om d'ouden stok en ouderlooze weezen te voeden*.

Op deze wijze kan en mag de Anastrophe onberispelijk gebruikt worden; echter niet zoo gewrongen, als J. Oudaan (*Poëzij*, III, 441):

Een dikke, dompige en vol duisternissen, nacht,

In plaats van *Een nacht, vol dikke*, enz. doch in den volgenden regel schrijft Hooft (*Mengelw.* bl. 622 fol.) volslagen wartaal:

1 7 8 9 6 5 2 3 4
Daar te doen slibbren in dacht Dudley vrijheyts voet.

Men dient de woorden volgens de nommering te lezen, om den zin te vatten; even zoo bij J. Spex (*Ged.* bl. 212):

1 2 7 8 3 4 9 5 6
In wreetheit uw vermaek, in traenen vondt en bloet.

Zulk eene Latijnsche woordschikking laat onze taal, zonder nadeel aan de duidelijkheid, niet toe.

ANATHA, Stad in Azië, op de westzijde van den Euphraat, geboorteplaats van den Profeet Jeremias. Zij bestaat uit slechts ééne straat, die bijna een uur lang is.

ANATHEMA, Banvloek, Kerkban; in de middeleeuwen een vreesselijk werktuig in de hand der hierarchie, thans eene bespottelijke hersenschim, want geen mensch hoegenaamd heeft de bevoegdheid iemand zijner medemenschen met zoodanig een' vloek te bezwaren, die de poort des hemels voor hem sluit en op de aarde hem van zijne menschelijke regten berooft. De Geestelijkheid heeft zich deze bevoegdheid slechts schaamteloos aangematigd, en de Staat is uit bijgeloof zoo dwaas geweest haar deze bevoegdheid in te ruimen, en zelfs zich tot uitvoerder van den banvloek te laten misbruiken. Zeker heeft een kerkgenootschap het regt om ergerlijke leden uit haar midden te verbannen, maar niet om hen te vervloeken en vogelvrij te verklaren.

ANATHYMIASIS, van ἀναθυμιάζειν, wegdampen, uitdampen. Van deze uitdrukking bediende zich Heraclitus, om de uitdamping der vuurdeeltjes van de aarde naar den dampkring aan te duiden, waardoor het vuur zich in de lucht ophoopte en met dezelve ingeâdemd werd, zoodat Heraclitus zoo wel het leven der menschen en dieren als het lichten der hemelligchamen daaruit verklaarde, ja de geheele natuur eene Anathymiasis noemde, dewijl, volgens zijne theorie, het vuur derzelver grondprincipium was.

ANATILIA, oude benaming der stad Provins in Frankrijk.

ANATILORUM REGIO, oude benaming van het Fransche landschap Provence.

ANATIS was de Diana der Perzen, die haren tempel te Ecbatane had, en wier Priesters zich zorgvuldig van alle gemeenschap met de vrouwen onthielden, ja zelfs niet eens met haar spraken.

ANATOCISMUS, interestwoeker, interest van interest.

ANATOLAS noemt men in de sterrekunde het morgenpunt, het punt, waar de horizont van den evenaar doorsneden wordt, en in hetwelk de zon in het begin van de lente en van den herfst opgaat.

ANATOLIA, vr. naam, beteekent in het Grieksch het *morgenrood*, de *morgenzon*.

ANATOLIë, zie NATOLIë.

ANATOLIUS, mansn. beteekent in het Grieksch hetzelfde als Anatolia. =, een Platonisch wijsgeer, leermeester van Jamblichus, is bekend als de schrijver eener verhandeling over de Sympathiën en Antipathiën, waarvan men fragmenten vindt in Fabricii, *Biblioth. Graec.* = (S.) geb. te Alexandrië, was in de laatste helft der III eeuw Bisschop van Laodicea; behalve de godgeleerdheid beoefende hij de sterrekunde en andere wiskundige wetenschappen, de wijsbegeerte en de letteren. Hij was onder de Christenen de eerste, die Aristoteles in Alexandrië verklaarde. Zijne verhandeling over de viering van het Paaschfeest heeft Bucherius te Antwerpen in 1634 uitgegeven; eenigen zijner overige schriften zijn in Fabricii *Biblioth. Graec.* te vinden. =, Patriarch van Konstantinopel in 449, woonde het Concilie van Chalcedon bij, waar hij drie canons liet invoegen wegens den voorrang van zijn' zetel, waartegen de legaten van den Paus zich verzetteden; over het algemeen lag Anatolius gedurig met den Paus overhoop. † in 458. =, Diaken der R. Kerk, raadpleegde in 553. Ferrandus, Diaken der Kerk te Carthago, wegens de vraag, die Keizer Justinianus aan Paus Joannes II had voorgesteld, of namelijk een persoon der H. Drievuldigheid geleden had. Het antwoord van Ferrandus bevindt zich in zijne werken, die Pater Chiflet in 1649 te Lyon heeft uitgegeven. =, een regtsgeleerde te Beryte, in Phoenicië, bekleedde naderhand verscheiden waardigheden te Konstantinopel; hij arbeidde mede aan het zamenstellen der *Digesta*. = was een der drie regtsgeleerden, die op bevel van Keizer Phocas het wetboek van Justinianus in het Grieksch vertaalden.

ANATOMIE, Gr.-Lat. *Anatomia*, ontleding, ontleedkunst van menschelijke en dierlijke ligchamen. Tot in de XII eeuw had men een' afschrik van het ontleden des menschelijken ligchaams; Karel V liet de godgeleerden van Salamanca raadplegen of men met een goed geweten lijken ontleden mogt. Vesalius, die in 1564 stierf, bragt deze wetenschap het eerst in een geregeld stelsel; vóór hem had Mondini de Luzzi, Professor te Bologna, reeds in 1315 twee lijken ontleed; sedert kwam het in gebruik op alle hoogescholen jaarlijks eens of meermalen lijken te openen, doch de anatomie maakte trage vorderingen, tot op Vesalius; na hem verrijkte verscheiden bekwame ontleedkundigen deze wetenschap met gewigtige nieuwe ontdekkingen, en in de XVIII eeuw bragten Pacchioni, Keil, Ruisch, Boerhaave, Haller, Vicq d'Azyr de ontleedkunde tot den trap van volkomenheid, op welken in onzen tijd Sömmering, Bichat, Rosenmüller, de Riemer en anderen haar met roem handhaven. Ofschoon men onder de benaming anatomie bij uitsluiting de ontleding des menschelijken en dierlijken ligchaams verstaat, heeft men toch ook eene anatomie der planten, welke wetenschap de nadere kennis van het zamenstel der planten ten doel heeft, en op welker beoefening onder de Duitschers Sprengel, Kiefer, Moldenhauer en bij de Franschen Mirbel zich met ijver hebben toegelegd. De nieuwere philosophie heeft de anatomie ook in de overnatuurkunde willen invoeren en eene anatomie der ziel beproefd, eene ongerijmde onderneming voorwaar, daar de ziel toch niet wel anders dan als onverdeelbaar denkbeginsel kan aangemerkt worden. Nog niet lang geleden heeft zekere Fechner te Leipzig eene anatomie der Engelen geschreven, die echter meer een luimige inval der verbeelding dan philosophische ernst schijnt te zijn.

ANATOMISCHE PRÆPARATEN zijn dierlijke ligchamen of ligchaamsdeelen, die, nadat zij hebben opgehouden te leven, zoodanig bereid worden, dat zij niet tot verrotting overgaan, en men ze onverderfelijk bewaren kan. Zoodanige bereiding geschiedt door uitdroogen, gelijk bij de beenderen; door opspuiting, die doorgaans aan vleeschige deelen, aderen, ingewanden, enz. bewerkstelligd wordt, of men bewaart de voorwerpen, die daarvoor vatbaar zijn, in wijngeest, terpentijnolie of andere bederfwerende vloeistoffen. Het bewaren van zoodanige praeparaten moet met zorgvuldigheid geschieden; want het is niet genoeg dat men ze voor verrotting beveiligd heeft; de lucht, vochtigheid, hitte, koude, insecten, stof en eindelijk de tijd zelf pogen te vernielen wat de kunst zoekt te behouden. Beschadigde praeparaten kan men bezwaarlijk herstellen. In Italië vervaardigt men sedert ruim eene eeuw anatomische praeparaten in was, welke kunst naderhand in Frankrijk tot eene verbazende vol-

komenheid gebragt is. In 1820 vond LAUMONIER de kunst uit om aan het was de natuurlijke kleur van het leven te geven, die bij de wezenlijke praeparaten van sommige weeke deelen niet te behouden is, b. v. der oogen, der aderen, der ingewanden, enz.

ANATROPE, eene rhetorische figuur, door welke eenig voorstel of gemeene plaats omgekeerd en een tegenovergesteld gevolg daaruit getrokken wordt; b. v. P. G. WITSEN GEYSBEEK, *Puntd.* I. 53:

Ik dacht, belofte maakte schuld,
Maar zie nu klaar, ***schuld maakt beloften.***

ANAURUS, een stroom in Troas, aan wiens oevers PARIS de kudden van PRIAMUS hoedde.

ANAX, zoon van URANUS en GEA (hemel en aarde). Anactes noemde men CASTOR en POLLUX, en de feesten, hun ter eere gevierd, Anaceën; naderhand gaf men dezen eernaam ook aan halve goden, helden en vorstenkinderen.

ANAXABIA, eene nymph, die in den tempel van DIANA verdween, waarin zij gevlugt was, om de vervolgingen van APOLLO te ontgaan.

ANAXAGORAS, geboren te Clazomene, omstreeks 500 jaren vóór J. C., was een der voortreffelijkste Grieksche wijsgeeren. Uit zucht voor de wetenschappen stond hij een groot gedeelte van zijn aanzienlijk vermogen aan zijne bloedverwanten af, wilde geen ambt bekleeden en bleef ongehuwd. Na eenigen tijd gereisd te hebben, zette hij zich te Athene neder, waar hij de vriend en leermeester werd van PERICLES, ARCHELAÜS, EURIPIDES, EMPEDOCLES, DIOGENES APOLLONIATES, THEMISTOCLES en mogelijk ook van SOCRATES, die 30 jaren jonger was dan hij; maar hij had ook onder de philosophen, of liever onder de sophisten, vele vijanden, en geen wonder, zijne leer was nog niet rijp voor zijnen tijd; het begrip van een alles bezielend wezen, schepper en onderhouder der natuur, streed te zeer met het polytheïsmus, bij hetwelk de Atheensche Priesters beter hunne rekening vonden, om hem ongemoeid te laten: weldra werd hij aangeklaagd als verachter der goden; dit was de eerste aanklagt van dezen aard; ANAXAGORAS wachtte echter de gevolgen niet af, maar week naar Lampsacus, waar hij 428 jaren vóór J. C. stierf. Hij was de eerste der wijsgeeren, die iets geschreven heeft; zijne schriften zijn echter verloren geraakt, van zijn werk over de natuur zijn eenige fragmenten overig: uit deze en uit hetgene andere schrijvers van hem hebben aangeteekend heeft men eenigzins kunnen opmaken wat hij eigenlijk leerde, en dit was even zoo strijdig met het volksgeloof als met het belang der Priesters, altijd en overal de bitterste vijanden der philosophen. Men wil dat ANAXAGORAS nimmer gelagchen heeft dan wanneer hij een' Priester zag of men hem over de misselijke grofzinnelijke godenkraam sprak. = , een der eerste Koningen van Argos, was de kleinzoon en opvolger van MEGAPENTHUS. De Bacchusdienst werd onder zijne regering in zijne Staten ingevoerd, en veroorzaakte vele ongeregeldheden. = Grieksch Beeldhouwer, vervaardigde het standbeeld van JUPITER, opgerigt te Olympia, na den slag van Platea, 492 jaren vóór J. C.

ANAXANDER, Koning van Lacedemon, omstreeks 687 jaren vóór J. C. Onder zijne regering begon de tweede oorlog tusschen de Spartanen en de Messeniërs, in welken ARISTOMENES zoo vele blijken van dapperheid toonde.

ANAXANDRA, eene heldin, die als Godheid in Laconië en Attica vereerd werd.

ANAXANDRIDES, Koning van Lacedemon, omstreeks 523 jaren vóór J. C., was de vader van CLEOMENES en LEONIDAS. = , Blijspeldichter van Rhodus, leefde ten tijde van PHILIPPUS en ALEXANDER; hij schreef 65 blijspelen, van welke 28 nog de titels bekend en eenige fragmenten van dezelve in de Excerpten van H. DE GROOT te vinden zijn. De regering van Athene aangetast hebbende, werd hij veroordeeld om van honger te sterven.

ANAXARCHUS, wijsgeer van Abdera, stond zeer in de gunst van ALEXANDER, Koning van Macedonië, dien hij op zijn' togt in Azië verzelde. Na den dood van zijn' magtigen beschermer deed NICOCREON, Koning van Cyprus, dien hij beleedigd had, den wijsgeer in een' mortier stampen, welke wreede doodstraf ANAXARCHUS kloekmoedig onderging, zich zelven de tong afbeet en ze den tiran in het aangezigt spoog. Hij wordt voor den leermeester van PYRRHO gehouden.

ANAXARETE, een jong ongemeen schoon meisje van Salamis, maar zeer trotsch en ongevoelig, werd door VENUS in eene rots veranderd.

ANAXENOR van Thyane was een harpspeler, aan wien MARCUS ANTONIUS het inkomen van vier steden en eene eerewacht toestond.

ANAXIBIA was de zuster van AGAMEMNON.

ANAXIDAS, Koning van Lacedemon, omstreeks 684 jaren vóór J. C., liet zich zoo weinig voorstaan op zijn koningschap, dat hij iemand, die hem vroeg wie dan toch het gezag in Sparte had, ten antwoord gaf: » De wetten."

ANAXILAUS I, Koning van Rhegium (Reggio), afstammeling van ALCIDAMAS, vestigde zich met eene volkplanting van Messeniërs in deze stad 723 jaren vóór J. C. = II regeerde te Rhegium ruim 400 jaren vóór J. C., veroverde de stad Zancle op Sicilië, aan welke hij den naam Messene (Messina) gaf. = van Larissa, een Nieuw-Pythagorisch wijsgeer, bloeide onder de regering van AUGUSTUS; hij werd van tooverij beschuldigd en gebannen; zijne tooverkunst was eigenlijk eene soort van phantasmagorie, van welke hij het geheim gevonden had.

ANAXIMANDER van Milete, geb. 611, † 547 vóór J. C., was een leerling van THALES, en behoorde alzoo tot de Ionische school. Men schrijft hem de uitvinding toe der sphaera en der zonnewijzers en de bepaling der nachtëveningen en zonnestanden. Hij leerde dat de aarde rond is en om hare as draait, en de zon een vuurbol 18 malen grooter dan de aarde; hij nam het oneindige als grondprincipium der dingen aan, hetwelk hij *ἄπειρον* (dat zoo wel *onbepaald* als *oneindig* beduidt) en *θεῖον* (het *goddelijke*) noemde; dewijl het alles omvat en beheerscht, onvergankelijk en onsterfelijk is (*ἀνώλεθρον καὶ ἀθάνατον*): uit hetzelve ontstaat alles, en in hetzelve wordt alles weder opgelost. Zijne hypothesen wegens het ontstaan der hemelligchamen en den oorsprong des menschelijken geslachts, hoewel in later tijden als dwalingen erkend, bewijzen toch een loffelijk streven naar de kennis der dingen en derzelver oorzaken. = , zoon van den vorigen, en door zijn' vader insgelijks tot een' wijsgeer gevormd, verklaarde de Symbolen van PYTHAGORAS.

ANAXIMENES van Milete, geb. 548, † omstreeks 500 jaren vóór J. C., kan onmogelijk een leerling van ANAXIMANDER geweest zijn, gelijk eenigen beweren, alzoo deze stierf toen gene naauwelijks een jaar oud was. Welligt is dit zoo te verstaan dat ANAXIMENES de schriften van ANAXIMANDER (die verloren geraakt zijn) vlijtig bestudeerd heeft, en in dien zin kan hij een leerling van dezen voortreffelijken wijsgeer geächt worden, wiens voetstappen hij in vele opzigten volgde. Gebrekkelijke waarnemingen en opmerkingen, die schenen te leeren dat veel uit lucht ontstond en in lucht zich oploste, noopten hem de lucht voor het oneindige en goddelijke (*ἄπειρον καὶ θεῖον*) te verklaren, en de ziel voor een luchtaardig wezen (*Πνεῦμα*) te houden. = van Lampsacus, was wijsgeer, redenaar, geschiedschrijver en leermeester van ALEXANDER, dien hij op zijne krijgstogten verzelde. De stad Lampsacus de zijde van DARIUS gekozen hebbende, besloot ALEXANDER haren ondergang; ANAXIMENES redde nogtans zijn vaderland door een' vernuftigen inval; de overwinnaar, namelijk, wel voorziende dat zijn leermeester ten beste van zijne geboortestad zou spreken, zwoer dat hij het tegendeel doen zou van hetgene ANAXIMENES mogt begeeren. » Welnu," zeide deze, » dan verzoek ik u Lampsacus te verwoesten." ALEXANDER glimlachte, en hield zijn' eed.

ANAXIPPUS, Grieksch Blijspeldichter, bloeide ten tijde van ANTIGONUS en DEMETRIUS POLIORCETES. De namen van vier zijner blijspelen zijn bij ATHENÆUS en ÆLIANUS bewaard gebleven, doch de stukken zelve bestaan niet meer.

ANAXIRRHOÉ, dochter van CORONUS, was de gemalin van EPEUS.

ANAXIS, was, volgens de fabelleer, een zoon van CASTOR en ILAÏRA.

ANAXITHEA, eene der DANAÏDEN, die, door JUPITER bezwangerd, de moeder werd van OLENUS.

ANAXO, dochter van ANCEUS, was, volgens sommigen, de moeder van ALKAMENE.

ANAZARBUS, eene stad in Cilicië, de geboorteplaats van den beroemden genees- en kruidkundigen DIOSCORIDES en den dichter OPPIANUS, was door zekeren ANAZARBA gesticht en naar hem genaamd; naderhand heette zij Caesar Augusta; bij SUIDAS Cyinda; tegenwoordig heet zij, of liever derzelver overblijfsel, bij eenigen Axar en bij anderen Ainzarba.

ANBAR is eene oude stad in Azië, aan den Euphraat, in tweeën verdeeld, zoodat het eene gedeelte in Diarbek en het andere in Yerak Arabi ligt.

ANCÆUS, zoon van NEPTUNUS en ASTYPELEA, Koning der Tegeaten in Arcadië, mishandelde zijne slaven; een derzelven voorspelde hem dat hij nooit meer van den wijn drinken zou van den wijngaard, in welken hij thans liet arbeiden. ANCÆUS lachte om deze voorspelling, liet dadelijk eenige druiven uitpersen, en bragt reeds eene met den nieuwen wijn gevulde schaal aan zijne lippen, toen men hem kwam zeggen dat een wild zwijn groote verwoestingen in den wijngaard aanrigtte. ANCÆUS zette de schaal neder, greep zijne lans, en viel op het zwijn aan, doch miste en werd door het dier verscheurd. Van daar het spreekwoord: *Inter os et offam multa intervenire possunt;* bij CATS: Wel in de hand, maar nog niet in de tand.

ANCHARANO (GIACOMO DE), een middeleeuwsch Regtsgeleerde, schreef, volgens JÖCHERS opgave, een *Pleitgeding van den Duivel tegen* JEZUS *voor de regtbank van* SALOMO; BARBIER in zijn' *Dictionn. Hist.* vermeldt hetzelve insgelijks met een *Ernstig en boertig Pleitgeding van den Satan tegen de H. Maagd*, en beide zonderlinge geschriften als in 1472 reeds gedrukt.

ANCHARIA: onder dezen naam werd NEMESIS vereerd door de Ascalanen en andere nabnrige volken van Hetrurië, en aangeroepen om de invallen der vijanden te beletten of te straffen.

ANCHEMOLUS, zoon van RHOETUS, Koning der Marrubiërs, bewoners van eene landstreek in Italië, ontstak in eene misdadige liefdedrift jegens zijne stiefmoeder; zijn vader hem willende straffen,

nam hij de vlugt, en voegde zich bij Turnus; hij werd naderhand door Pallas, den zoon van Evander, vermoord. Virg. *Æneid.* X. 388.

ANCHESMIUS, bijnaam van Jupiter, naar zijn standbeeld op den berg Anchesmus, in Attica.

ANCHIALÉ, moeder van Titias en Cillenus, twee Priesters van Cybele.

ANCHIETA (Jozé), Portug. Jezuit, bijgenaamd de Apostel der nieuwe wereld, geboren in 1533 op het eiland Teneriffe, vertrok in 1561 met andere geestelijken van zijne orde naar Brazilië, en stichtte aldaar het eerste collegie tot bevordering der bekeering en beschaving der wilden, waartoe hij onvermoeid werkzaam was. † in 1597. De Portugezen en Brazilianen gelooven, dat hij mirakelen gedaan heeft.

ANCHILUS (Nicolaas), een zeer verdienstelijk schilder, geboren te Antwerpen in 1688, vertrok in 1719 naar Londen, waar hij na eenige jaren tamelijk grooten opgang maakte. In 1733 zich met twee andere schilders op reis naar Rome begeven hebbende, werd hij onderweg ziek, en stierf, eer zij Lyon nog bereikt hadden. De meeste zijner schilderstukken bevinden zich in Engeland. Hij schilderde veelal in de manier van Teniers Engelsche boerengezelschappen en landtafereelen.

ANCHISES, afstammeling van Tros, den grondlegger van Troje, was de zoon van Capys. Venus, door zijne schoonheid verrukt, genoot zijne omhelzingen in de gedaante van eene Phrygische herderin, en baarde hem Æneas. Bij de verovering van Troje droeg deze zijn' toen hoogbejaarden vader op zijne schouders met levensgevaar uit de stad, naar de schepen, waarmede hij een ander vaderland opzocht. Anchises † op de reis, toen hij 80 jaren oud was, en werd te Drapane, op het eiland Sicilië, begraven.

ANCHISIADES, bijn. van Æneas, naar zijn' vader Anchises.

ANCHITEA, gemalin van Cleombrotus, Koning van Sparte, offerde de moederlijke teederheid op aan de vaderlandsliefde, en bragt zelve den eersten steen naar de poort van den tempel van Minerva, die de Ephoren bevolen hadden digt te metselen, ten einde haren zoon Pausanias, die Sparte aan de Perzen verraden had, en in denzelven gevlugt was, van honger te doen sterven, alzoo men hem niet met geweld uit deze heilige schuilplaats mogt halen.

ANCHURUS, zoon van Midas, kan als den Phrygischen Marcus Curtius aangemerkt worden; want even als deze te Rome, sprong hij te Celene met zijn paard in een' kuil, uit welken een verderfelijke damp opsteeg, en zich toen dadelijk sloot.

ANCILE was een schild, aan wederzijden uitgetand, hetwelk Numa Pompilius voorgaf van den hemel gevallen te zijn, en aan welks behoud het lot van het Romeinsche Rijk verknocht was; dit geheim was hem, zeide hij, door de Nymph Egeria ontdekt. Om te zorgen dat dit schild niet verloren ging, liet hij er nog elf maken, zoo volkomen gelijkvormig, dat het onmogelijk was ze van elkander te onderscheiden, en vertrouwde derzelver bewaring aan twaalf Priesters. Deze Ancilia werden jaarlijks met het begin van Maart drie dagen lang plegtig rondgedragen, en gedurende deze drie dagen mogt men niet trouwen of eenige raken van belang ondernemen.

ANCILLON (David), geboren te Metz, den 18 Maart 1617, was een zoon van den beroemden regtsgeleerden Abraham Ancillon; in 1641 werd hij Predikant te Meaux en in 1653 te Metz; toen hij na de herroeping van het edict van Nantes in 1685 van daar wijken moest, en bij deze gelegenheid zijne uitgebreide en kostbare bibliotheek verstrooid werd, trok hij naar Hanau, vervolgens naar Frankfort, en werd eindelijk Predikant te Berlijn. † aldaar den 3 September 1692. Zijne geschriften zijn meest van Polemischen inhoud. = (Charles), zoon van den voorg., geboren te Metz, den 29 Julij 1659, alwaar hij, 18 jaren oud zijnde, reeds als Advokaat practizeerde. Bij de herroeping van het edict van Nantes zonden de Hervormden aldaar hem naar het Fransche hof, om te bewerken dat deze herroeping hen niet zou treffen, doch vruchteloos. Hij volgde daarop zijn' vader naar Berlijn, waar de Keurvorst hem aanstelde tot gewonen Regter en Directeur der Fransche uitgewekenen in deze stad, en in 1695 als gezant naar Zwitserland zond. De Hertog van Baden-Durlach maakte hem tot zijn' Geheimraad; toen hij in 1699 in Berlijn terugkwam, werd hij Opperregter van alle Fransche regtbanken in de Pruissische Staten, en toen dezelve kort daarna tot een Koningrijk verheven werden, verkreeg Ancillon de waardigheid van Koninklijken Gezantschapsraad, Geschiedschrijver en Opziener der Fransche scholen te Berlijn; ook was hij lid van de maatschappij der wetenschappen. † den 5 Julij 1715. Zijne schriften, behelzende wijsgeerig-historische en kritische onderwerpen, verwierven hem veel achting ook buiten 's lands; zij zijn allen in het Fransch opgesteld. = (Louis Frederic), zoon van den voorg., geb. te Berlijn in 1740, was Predik. bij de Fransche gemeente aldaar, een geleerd man en helderdenkend wijsgeer, die verscheiden theologische, homiletische en wijsgeerige werken heeft nagelaten, welke de letterkundige wereld bij zijn leven en na zijn' dood met veel goedkeuring ontving. Zijn zoon Jean Pierre Frederic Ancillon, geb. in 1766, aanvankelijk ook Predik. te Berlijn, is nog in leven, en geniet aan het Pruissische hof niet alleen alle onderscheiding als opvoeder van den Kroonprins, maar is ook in geheel Europa als een zeer bekwaam staatsman en uitmuntend geleerde in onderscheiden vakken van wetenschap door zijne Hoogduitsche en Fransche schriften zeer voordeelig bekend.

ANCLAM, stad aan de Rivier de Peene, in Voor-Pommeren, tusschen Stettin en Wolgast, heeft twee kerken, versterkte wallen en diepe grachten. In 1713 werd deze stad door de Russen uitgeplunderd, en bij den vrede van 1720 tusschen Zweden en Pruissen aan de laatste Kroon voor altijd afgestaan. De Peene scheidt haar van het Zweedsche grondgebied.

ANCOLIE is in de wapenkunde de benaming der bladen en bloemen van de acolijeplant (*Aquilegia*).

ANCONA (de Mark) is eene der grootste provinciën van den Kerkelijken Staat in Italië, die ten noorden het Apennijnsche gebergte en de Adriatische zee, ten oosten Abruzzo, ten zuiden Spoleto en ten westen Urbino tot hare grenzen heeft. =, de hoofdstad dezer provincie is tamelijk groot en fraai bebouwd; zij ligt aan de Adriatische zee, tusschen twee bergen, in de gedaante van een' elboog (van deze ligging ontleent zij waarschijnlijk haren naam, want *Αγκων* is in het Grieksch een elboog), en heeft nagenoeg 20,000 inwoners, die grootendeels van den koophandel bestaan, voornamelijk op den Levant. Men wil dat deze stad door de Syracusanen is aangelegd, die de tirannij van Dionys in Sicilië ontweken; naderhand werd zij eene Romeinsche volkplanting. Trajanus deed de haven aanleggen en een' triomfboog aan den oever der zee oprigten. De Pausen hebben de stad vervolgens zeer verfraaid en bevoorregt; in 1732 werd Ancona voor eene vrijhaven verklaard, waardoor deszelfs handel merkelijk toenam, die echter na de Fransche staatsomwenteling zeer verviel; den 8 Februarij 1797 werd de stad en de geheele mark door de Franschen bezet, nog in hetzelfde jaar met de Cis-Alpijnsche Republiek vereenigd, en maakte later onder Bonapartes heerschappij een deel uit van het kortstondig koningrijk Italië. Na de ontknooping van het afgespeelde groote staatkundige treurspel kwam hij den vrede van Weenen Ancona wederom aan den Paus.

ANCRE, eene kleine stad in Frankrijk, in het voorm. Picardië, tusschen Corbie en Bapaume, met den titel van markgraafschap, hetwelk door zijn' voormaligen bezitter, den Maarschalk d'Ancre, eenige vermaardheid in de Geschiedenis bekomen heeft. Zie Concini.

ANCRÉ word in de wapenkunde gezegd van kruisen, welker uiteinden gespleten en ankervormig omgebogen zijn.

ANCULES waren bij de Romeinen de beschermgoden der slaven.

ANCUS MARTIUS, vierde Koning van Rome, kleinzoon van Numa Pompilius en opvolger van Tullus Hostilius 640 jaren vóór J. C., regeerde 24 jaren; hij beöorloogde met goeden uitslag de Latijnen, de Vejers, de Fedenaten, de Volscen en de Sabijnen, breidde de grenzen van zijn Rijk tot aan de zee uit, leide de haven van Ostia aan en versierde Rome met tempels.

ANCYRA, hoofdstad van Galatië, gebouwd door Midas, doch door Augustus zeer verfraaid en begunstigd. Mithridates werd door Pompejus geslagen in de nabijheid van deze stad, bovendien vermaard in de Kerkelijke Geschiedenis wegens de Grieksche bisschoppen, die zij heeft opgeleverd.

ANCYREUM, eene Kaap in Klein-Azië, waar Pontus eindigt en de Bosphorus begint; tegenwoordig Psomion.

ANCZARICH, eene Rivier in Neder-Podolië, die omtrent eene mijl van Oczakow zich in de Zwarte zee uitstort.

ANDABATEN waren bij de Romeinen zekere zwaardvechters, die geblinddoekt vochten.

ANDALA (Ruardus), geboren in 1665 te Andalahuizen, eene buurt, nabij Burgwerd, in Friesland, van welke geboorteplaats hij, naar de gewoonte der vroegere geleerden, zijn' naam ontleende, die schijnbaar deftiger klonk dan zijn geslachtnaam, want zijn vader heette Geerlof Ruurds en zijne moeder Trijtje Wiggeles; hij verloor zijne beide ouders, die tot den boerenstand behoorden, toen hij 10 jaren oud was. De Predikant der plaats leerde hem Latijn en de Grietman liet hem te Franeker studeren; na ook de hoogescholen van Utrecht en Leyden bezocht te hebben werd hij den 11 Julij 1688 Candidaat en op denzelfden dag Predikant te Arum, vervolgens te Makkum en te Bolsward. In 1701 werd hij Professor in de wijsbegeerte te Franeker. † den 12 September 1727. De beroemde Venema hield eene lijkrede over hem, in welke hij Andala's verdiensten voor dien tijd zeker niet te hoog aansloeg; want hij was een dappere voorvechter der regtzinnigheid, en al wie dezelve maar een haar krenkte, vond in hem zijn' man. Van zijne polemische en mystieke schriften bestaat eene tamelijk lange lijst, doch die schriften zelve zijn waarschijnlijk reeds lang als scheurpapier verbruikt. Leibnitz, Deurhoff, de Clerk en anderen zijner tijdgenooten, die met hem in gevoelens niet overeenstemden, ondervonden de scherpheid zijner pen; zijn strijd met Bekker was wel het hevigste van allen; nooit is de Duivel zoo ijverig en zoo dapper verdedigd geworden als door Professor Andala, wien ook de leer van Descartes een gruwel was.

ANDALUSIE, eene der uitgestrektste en vruchtbaarste provinciën van Spanje, welke de voorm. koningrijken Sevilië, Cordua en Jaen

bevat, en waartoe eertijds ook het koningrijk Granada behoorde. Derzelver grenzen zijn ten westen Portugal, ten noorden Nieuw-Castilië, ten oosten Murcia en ten zuiden de zee en de straat van Gibraltar. Het land is zeer bergachtig, maar het gezondste en vruchtbaarste van geheel Spanje, en heeft bergwerken van goud, zilver, kwik en verscheiden andere delfstoffen; behalve deze bestaan de voornaamste voortbrengselen in vruchten, wijn, olie en wol, die langs de Guadalquivir vervoerd worden. De paarden dezer provincie zijn zeer schoon en sterk, en de stieren uit deze landstreken worden bij voorkeur voor de stierengevechten gebruikt. De Andalusiërs verschillen in vele opzigten zeer van de overige Spanjaarden, en hebben nog veel in hun karakter en zeden van de Saracenen, die deze provincie het langst in bezit gehouden hebben.

ANDAMAN-EILANDEN, eene eilandengroep in den zeeboezem van Bengale; het grootste of eigenlijke Andaman is 50 mijlen lang en 7 breed. De gezamenlijke bevolking dezer eilanden bedraagt 2500 inwoners. Zij gelijken volkomen naar de Alforen, Biadjoos en andere onbeschaafde Oostersche negers. De Engelschen hebben in 1791 een etablissement in het schoonste gedeelte van het eilandaangelegd, waaraan zij den naam van Cornwallis-haven gaven, en hetwelk zij tot eene kolonie van misdadigen bestemd hadden, tot welk einde dit oord naderhand te ongezond werd bevonden, weshalve daartoe *Poelo-Pinang* werd gekozen. Merkwaardig is het dat men op de Andaman-eilanden nergens kokosboomen vindt, die overal in Oost-Indië zoo overvloedig zijn. De inwoners groeten elkander door het opheffen van het regterbeen, terwijl zij met de vlakke hand zich eenen slag op de scheen geven. Zij vinden hun bestaan in jagt en vischvangst. Andaman levert Indische vogelnestjes, doch weinig anders op.

ANDANTE, stapvoets; beteekent in de muzijk gematigd, niet te schielijk: dit is de derde hoofdgraad der muzikale beweging.

ANDANTINO is somtijds een weinig levendiger en somtijds iets langzamer dan Andante.

ANDAYE, een vlek met een kasteel in Frankrijk aan de Spaansche grenzen, tegen over de vesting Fontarabië. Een half uur van hier ligt in de Rivier Bidassoa het zoogenaamde Faisanteneiland, waar in 1659 de Pyreneesche vrede tusschen Frankrijk en Spanje gesloten werd.

ANDECA, Koning der Sueven in Spanje, in de VI eeuw, werd onttroond door Leovigild, Koning der Visigothen, die hem de kruin deed scheren en noodzaakte naar Badajoz te wijken, waar hij kort daarna stierf.

ANDEGAVENSEN, oude benaming der Angevins of bewoners van het hertogdom Anjou, in Frankrijk.

ANDEMATUNUM, eene stad in Belgisch Gallië, volgens oude reiskaarten; eenigen houden deze stad voor het tegenw. Langres, anderen voor Autun, indien *Andomatunum* niet hetzelfde is.

ANDERA, eene stad in Troas, in het land der Lelegen; volgens Strabo werd aldaar een steen gevonden, die, gebrand, in ijzer veranderde, en, met eene zekere aarde in een' oven gebakken, valsch zilver werd, waarvan men door het bijdoen van staal klatergoud maakte.

ANDERSEN (Jurgen), een ongeletterd, maar met een goed oordeel en sterk geheugen begaafd man, uit Tondern, in Holstein, reisde 6 jaren lang in de Oostersche landen, en werd na zijne terugkomst door den Hertog van Holstein-Gottorp dikwijls aangezocht om hetgene hij merkwaardigs gezien had op het papier te stellen en in het licht te geven; doch Jurgen was daartoe niet te bewegen. Opdat evenwel de vruchten dezer reizen niet met 's mans dood zouden verloren gaan, liet de Hertog hem van tijd tot tijd in zijne bibliotheek komen, en hem zijne ontmoetingen en waarnemingen verhalen, die Adam Olearius, achter een dun beschot verborgen, naauwkeurig opschreef. Eindelijk haalde de Hertog den reiziger toch over om zelf een opstel te maken, hetwelk Olearius met het zijne vergeleek en overeenstemmend bevond, waardoor hij in staat was om deze waarlijk merkwaardige reisbeschrijving in 1699 in het licht te geven.

ANDERSON (Laurens), geboren in 1480, eerst Priester, toen Aartsdiaken en eindelijk Kanselier van Gustavus Wasa, hij was een groot voorstander der leer van Luther, tot welke hij dezen vorst overhaalde, en vervolgens de hervorming in geheel Zweden tot stand bragt. In 1527 bewerkte hij op den Rijksdag van Westerâhs het besluit dat de belangen der Kerk aan de beschikking van den Koning zouden staan; en werd ter dood veroordeeld, omdat hij geene zamenzwering ontdekt had, van welke hij kennis droeg, maar hij kocht zijn lijfsbehoud voor eene aanzienlijke som geld. † in 1552. Hij was de eerste die het N. T. in het Zweedsch vertaalde. = (Edmund), een Schot van afkomst, was Stadsregter van Londen onder de regering van Elizabeth en Jakob I, en een der regters, die in 1585 Maria Stuart, Koningin van Schotland, ter dood veroordeelden. † den 5 September 1605. Hij heeft eene verzameling van vonnissen, gedurende de laatste jaren der regering van Elizabeth, in het Engelsch uitgegeven. = (Henry) een Schot, schreef een geestig gedicht, getiteld: *Musarum propter indigentiam complanctus.* = (Johann), geboren te Hamburg, den 14 Maart 1674, † aldaar den 3 Mei 1743, was een zeer kundig regtsgeleerde en daarbij grondig geoefend in verscheiden andere wetenschappen. Zijne voornaamste werken zijn: Berigten wegens Groenland en de straat Davis en het groote *Glossarium Teutonico-Allemanicum*, ook bijuitstek bruikbaar voor het etymologisch gedeelte van onze Nederduitsche taal. Er moet ook van dezen schranderen philoloog een *Glossarium veteris linguae Saxoniae* bestaan; doch dit is mogelijk nog niet gedrukt. = (Robert), een Zijdewever te Londen, verstond Latijn en was een zeer goed wiskundige; hij schreef Stereometrische voorstellen en eene verhandeling over het Wijnroeijen, het eerste in 1668 en het andere in het volgende jaar gedrukt. = (John), geboren in 1726, † in 1796 was langer dan 40 jaren Professor in de Wijsbegeerte en Wiskunde te Glasgow en een kundig Geneesheer; onder zijne schriften onderscheiden zich zeer voordeelig zijne *Institutiones Medicae.* = (James) landhouwkundige, geboren in 1790, schreef eene menigte werken over de landhuishoudkunde, behalve de kleinere opstellen in verscheiden Engelsche maandschriften. Hij voorspelde, vóór Cook nog terug was, den uitslag van eene zijner ontdekkingsreizen. † in 1808. = (Adam), Secretaris der Engelsche admiraliteit. † in 1775, heeft in 1764 eene geschiedenis van de scheepvaart en den koophandel van Engeland uitgegeven, die in 1801 herdrukt is. = (George), een beroemd Engelsch wiskundige. † in 1806, heeft eene vertaling der verhandeling over het landmeten van Archimedes en eenige andere werken uitgegeven.

ANDERTON (James), een Engelsch Katholijk, gaf onder de regering van Elizabeth verscheiden vinnige geschriften tegen de Protestanten in het licht, die men zocht te beantwoorden met hem te vatten, maar hij week in tijds naar Frankrijk. = (Lawrence), tijdgenoot en neef van den voorg., ijverde even sterk, doch een weinig later, voor het Catholicismus, hij vertrouwde Jakob I niet veel meer dan de vorige Elizabeth, en week insgelijks naar Frankrijk, waar hij Jezuït werd. † te S. Omer den 17 April 1643.

ANDES, *Cordillera de los Andes, Cordillière, Sierra-Nevada*, zijn verscheiden reeksen zeer hooge en bijgevolg koude sneeuwgebergten in Zuid-Amerika, die zich van de straat van Magellaan tot aan de land-engte van Darië in de lengte uitstrekken, en Peru en Chili van het overige Zuid-Amerika scheiden; zij zijn, na het Himalaya-gebergte van Thibet, de hoogste en langste bergketenen der aarde; zij bevatten eene onnoemelijke menigte delfstoffen, waaronder eene groote hoeveelheid edele metalen. De Andes bevatten ook vele vuurspuwende bergen. De hoogste kruin is die van den *Cimboraço* in Columbië, en op 20,148 Parijsche voeten boven de vlakte door von Humboldt berekend geworden. Zie Humboldt en Bonplands *Reize*, enz. en Sommer's *Tafereel van het Heelal*, II Deel. = , oude benaming der stad Angers, in Frankrijk. = , een dorp, niet ver van Mantua, alwaar Virgilius geboren is.

ANDJOU (Eddin Hossein Nadab), een Indiaansch geleerde, heeft een woordenboek der Perzische taal geschreven, waarvan twee exempl. voorhanden zijn in de Koninklijke bibliotheek te Parijs. Hij bloeide in de XVI eeuw onder de regering van Akbar, Sultan der Mogollen.

A. N. D. N. Verkorting van *Annus nativitatis Domini nostri.*

ANDOCIDES, afkomstig uit een aanzienlijk geslacht, geboren te Athene, 468 jaren vóór J. C., was in den oorlog tusschen Corinthe en Corcyra zeebevelhebber; hij is echter meer bekend als redenaar dan als held. Aldus heeft 4 zijner redevoeringen in 1513 te Rome gedrukt, en Stephanus nog veel fraaijer in 1575 te Parijs. De Abt Auger heeft ze in het Fransch vertaald en in zijn *Recueil des Orateurs Athéniens* in 1792 te Parijs uitgegeven. De merkwaardigste daaronder is die tegen Alcibiades.

ANDRA (Joseph), Professor der Geschiedenis en Wijsbegeerte, geboren te Lyon in 1714, † te Toulouse in 1771, vervaardigde een kort begrip van Voltaires *Essai sur l'Histoire Générale*, en gaf in 1770 het eerste deel in het licht. Dit nam men hem te Toulouse zoo kwalijk, dat hij als Professor werd afgezet.

ANDRADA (Thomas de), met zijn zesde jaar door zijne ouders in een klooster besteed, werd met zijn vijftiende reeds Augustijner monnik, muntte niet alleen zeer uit in alle kloosterdeugden, maar volgde ook den Koning Sebastiaan op zijn' noodlottigen togt naar Afrika, en werd gevangen in den slag van Alcazar, den 4 Augustus 1578. Hij werd door de Mohamedanen zeer hard behandeld, en schreef in de gevangenis een zeer stichtelijk boek, tot troost en opbeuring zijner medegevangenen, *Os Trabalhos de Jesus*, hetwelk hij hun van tijd tot tijd voorlas, om hen te wederhouden van Turksch te worden, en gaf hun zelf een voorbeeld van lijdzaamheid, geduld en standvastigen geloofsijver. Zijne zuster Yolande, Gravin van Lignarez, zond het geld, om hem los te koopen, maar hij gebruikte hetzelve om het lijden zijner lotgenooten te verzachten, en verkoos zelf liever in de slavernij te blijven, in welke hij dan ook den 17 April 1582 gestorven is. = (Antonio de), Portugeesch Jezuït, geb. in 1584, onderscheidde zich als zendeling in Oost-Indië, Tartarije en Thibet. In 1626 gaf hij te Madrid een reisverhaal en eenige brieven in het licht wegens zijne ontdekking van het land van Catay. † aan vergift den 19 Maart 1634. Er zijn nog verscheiden geleerde en vermaarde mannen van dezen naam in Spanje en Portugal geweest, die in de XVI en XVII eeuw zich beroemd gemaakt heb-

ben, doch wier schriften en verrigtingen meestal slechts voor hunne landgenooten belangrijk zijn.

ANDRAGATHIUS, Romeinsch veldheer, en medestander van MAXIMUS, die het oog op den troon had, viel met zijne krijgsmagt den Keizer GRATIANUS af, en vermoordde hem te Lyon den 25 Aug. 383. MAXIMUS bereikte nogtans zijn oogmerk niet, maar werd door THEODOSIUS in 388 overwonnen en gedood, en ANDRAGATHIUS verdronk zich, uit spijt om de nutteloosheid van zijn' Keizersmoord.

ANDRAGIRI, een klein koningrijk aan de noord-oostzijde van het eiland Sumatra, van waar veel goud en peper naar de Nederlandsche en Britsche bezittingen in Indië wordt uitgevoerd.

ANDRÉ (PETIT PÈRE), zie BOULENGER. = (YVES MARIE), Jezuït, geb. te Châteaulin, in 1675, was van 1726 tot 1759 Professor der wiskunde te Caen, en † aldaar den 26 Februarij 1764. Hij genoot en verdiende den roem van een' bij uitstek geleerd' man en voortreffelijk' wijsgeer; zijn *Essai sur le beau* is een meesterstuk. De verzameling zijner werken is in 3 deelen te Parijs in 1766 in het licht verschenen. = (CHARLES), een Pruikenmaker te Parijs, leende in 1757 zijn' naam als dichter van een treurspel, getiteld: *De Aardbeving van Lissabon*, opgesteld door zekeren LASALLE DE DAMPIERRE. Dit stuk, in weinig dagen vergeten, werd in 1805 weder opgezocht, en 80 malen achter elkander, met grooten toeloop, op een' schouwburg der Boulevards gespeeld. = (P. N.), meer bekend onder den naam van MURVILLE, † te Parijs in 1815, was een geestig en bevallig dichter; in zijn treurspel *Abdelazis et Zulima* speelde hij zelf in 1794 eene rol; zijn laatste treurspel was *Abeilard et Héloïse*, in 1813 gedrukt; behalve door zijn' tooneelarbeid en andere gedichten, heeft hij in 1807 door zijne *Année Champêtre, en 4 Chants*, eenigen naam gemaakt.

ANDREA, Kanonik van Bergamo, bloeide op het einde der IX eeuw, en schreef eene kronijk van den inval der Lombarden in Italië tot op den dood van Keizer LODEWIJK II, dat is tot op 874. = PISANO, geboren te Pisa in 1270, Bouwkunstenaar en Beeldhouwer, werd naar Florence ontboden om, volgens de teekeningen van GIOTTO, het beeldhouwwerk uit te voeren aan den gevel van *S. Maria del fiore*, het schoonste gedenkstuk der bouwkunst van dien tijd. Hij verbeterde ook de vestingwerken rondom de stad, bedreigd door de Keizerlijke wapenen, en had deel aan de voornaamste toenmalige groote ondernemingen. † te Florence in 1345. = (GIOVANNI), geb. te Vigevano, in 1417, werd op aanbeveling van den voortreffelijken Kardinaal DE CUSA Secretaris van de Pausselijke bibliotheek, en gebruikt om de proeven der eerste uitgave te corrigeren van de Latijnsche schrijvers, die van 1468 tot 1474 te Rome gedrukt werden; tot belooning voor zijn' arbeid verkreeg hij het bisdom van Ajaccio, op het eiland Corsica, hetwelk hij eerlang met dat van Aleria verwisselde. = (JAGO), geb. te Xativa, in het Koningrijk Valencia, van Mohamedaansche ouders, werd Christen in 1487 en tot Priester gewijd; hij bekeerde eene menigte Mooren tot het Christelijk geloof, vertaalde den Koran in het Spaansch, en schreef eene wederlegging van dezelve, die te Sevilië in 1537 gedrukt en vervolgens in het Latijn, Fransch en Hoogduitsch overgezet werd. = (ALESSANDRO), een Napolitaan, vertaalde het werk van den Keizer LEO over de kunst van den oorlog uit het Grieksch in het Italiaansch, en gaf drie verhandelingen in het licht over den oorlog tusschen Napels en Paus PAULUS IV in 1556. = (ONOFRIO D'), een Napolitaansch dichter, † in 1647, heeft, behalve zijn *Italia liberata* en andere dichtstukken, ook *discorsi* in proza over wijsgeerige onderwerpen geschreven.

ANDREADE (FERNANDO DE), Portugeesch Admiraal, ondernam het eerst handelbetrekkingen tusschen China en Europa aan te knoopen, en voerde in 1518 de Portugesche vloot naar de Indische zee.

ANDREÆ (ABRAHAM), Rector der Stadsschool te Stokholm, verzette zich in 1576 tegen het invoeren eener nieuwe liturgie zoo hevig, dat hij dezelve volstrekt niet wilde onderteekenen, en anderen mondelijk en schriftelijk vermaande dit insgelijks te weigeren; toen er bevel kwam om hem te vatten, nam hij de vlugt, en hield zich 13 jaren lang in Hamburg en Lubek op. Na den dood des Konings JOANNES III werd hij in 1593 tot Aartsbisschop van Upsal verkozen, en in het volgende jaar kroonde hij den nieuwen Koning, maar verklaarde der liturgie een' nieuwen oorlog; na drie jaren met de uiterste hoofdigheid daartegen gestribbeld te hebben, liet de Koning hem afzetten en uit zijn aartsbisschoppelijk verblijf naar de gevangenis brengen, waar hij al schrijvende tegen het voorwerp van zijn' haat in 1607 zijn leven eindigde. = (ANTONIUS), Franciskaner monnik, † omstreeks 1320, was een leerling van DUNS (SCOT), en had den bijnaam van *Dulcifluus* (den zoetvloeijenden). Hij heeft meest commentariën over ARISTOTELES geschreven; zijne werken zijn in 1480 te Venetië gedrukt. = (JACOBUS), geboren te Weiblingen, in het Wurtembergsche, den 25 Maart 1528, kreeg den spotnaam *Schmiedelein* (Smidje), omdat zijn vader een Smid geweest was, en zijn' zoon ook tot dit handwerk bestemd had; doch de jongeling verwisselde weldra het ambeeld met den lessenaar, en den smidswinkel met de Latijnsche school; hij studeerde vlijtig, en kreeg reeds in 1545 de bevoegdheid om te Stuttgard te prediken, klom vervolgens van trap tot trap, en in 1557 nam de Hertog van Wurtemberg hem mede als Hofprediker op den Rijksdag naar Regensburg; in 1561 werd hij naar Poissy gezonden, om het beruchte mondgesprek bij te wonen, maar hij kwam te laat, dewijl het afgeloopen, of liever afgebroken was, vóór hij aankwam. In 1562 benoemde de Hertog hem tot Professor, Kanselier en Proost te Tubingen, en zond hem met CHRISTOFF BINDER naar Thuringen, om de tweespalt tusschen FLACIUS en STRIGELIUS bij te leggen; daarop reisde hij in 1568 naar Heidelberg, om eene twistrede wegens het H. Avondmaal te houden; hij begaf zich vervolgens naar Saksen, om de daar gerezen kerkelijke geschillen te vereffenen, en had in 1570, toen hij door Praag trok, een geheim gehoor bij Keizer MAXIMILIAAN II. In 1571 hield hij te Straatsburg een mondgesprek met FLACIUS en wederleide zijn gevoelen van de erfzonde, en begaf zich nog naar verscheiden andere plaatsen om te disputeren. Nadat hij alzoo 5 jaren gereisd en gedisputeerd had, kwam in 1586 het door hem en anderen vervaardigde Concordiaboek in het licht, en hij hield te Montbeliard met BEZA een mondgesprek. In 1587 werd hij naar Nördlingen geroepen, om de kerkelijke geschillen bij te leggen; hierop ging hij naar Bern, en verdedigde zich voor den Raad wegens een van hem verspreid gerucht van onregtzinnigheid. In 1598 hield hij andermaal een twistgesprek te Baden, doch † kort daarna te Tubingen, den 7 Januarij 1590. Hij had het grootste gedeelte van zijn leven met reizen en twisten doorgebragt en 66 disputatiën laten drukken, behalve nog een' geheelen stapel Latijnsche en Hoogduitsche strijdschriften. = (CONRADUS), een Jezuït in het collegie te Dillingen, schreef verscheiden vinnige paskwillen tegen de *Noodwendige verdediging van den Oogappel der Evangelische Keurvorsten en Stenden, namelijk de Augsburgsche Confessie*, in 1628 te Leipzig gedrukt. Men vindt de zonderlinge titels van deze grof plompe dweepzuchtige geschriften, die van den anderen kant even zoo beantwoord werden, in HAUGS *Dertigjarige Oorlog*, I Deel, bl. 471. Geestige satyre is onder deze opschriften geheel niet te verwachten. = (GOTTFRIED), geb. te Eilenburg, den 14 October 1618, † te Borne, den 18 November 1675, was reeds vóór zijne geboorte tot Luthersch' Predikant bestemd; want zijne moeder, van hem zwanger zijnde, droomde dat zij hem op den predikstoel zag staan. Een koopman liet hem op zijne kosten studeren, en de goede vrouw zag haren droom vervuld, die trouwens ligter te vervullen was dan wanneer zij gedroomd had dat haar GOTTFRIED Keizer of Koning zou worden, hetwelk mogelijk Mad. LETITIA BONAPARTE niet eens van haren NAPOLEON gedroomd heeft. De Luthersche kerk te Borne zou er denkelijk weinig bij verloren hebben, bijaldien ANDREÆ door den droom zijner moeder tot een eerlijk handwerk bestemd geweest ware. = (JOACHIM), geb. te Straalsund, kwam in 1707 als student aan de hoogeschool te Franeker, en studeerde zoo ijverig, dat hij reeds in 1613 Professor in de wijsbegeerte en natuurkunde, en in 1615 Professor in de regtsgeleerdheid werd; daarbij trouwde hij eene rijke vrouw, en verkreeg in 1620 de waardigheid van Raadsheer aan het hof van Friesland, waarvan hij tot zijn' dood toe voorzitter is geweest; bovendien werd hij ook in 1646 Curator der hoogeschool te Franeker. Zelden is geleerdheid, rijkdom en aanzien zoo vereenigd aangetroffen als bij ANDREÆ, die als afgevaardigde wegens Friesland de vermaarde groote Staatsvergadering van 1651 in den Haag bijwoonde; ook werd hij in verscheiden gewigtige staatszaken en gezantschappen gebruikt. Na den dood zijner eerste, trouwde hij eene Friesche adellijke nog veel rijker vrouw, die hem echter overleefde. † den 11 Mei 1655. Hij heeft ettelijke tonnen gouds, eene kleine bibliotheek en geheel geene geleerde werken nagelaten; ook bij zijn leven niets laten drukken. = (TOBIAS), geb. te Braunfels in het graafschap Solms, den 19 Augustus 1614, kwam met den gewonen voorraad van toenmalige Duitsche geleerdheid in 1629 te Groningen, waar hij den studenten bijzondere lessen gaf in de wijsbegeerte, en vervolgens gouverneur werd der kinderen van Prof. ALTING; op aanbeveling van een' Poolschen Prins werd hij aangesteld tot Professor in de Grieksche taal, de Geschiedenis en tot Bibliothekaris der Groninger hoogeschool. Hij was een groot voorstander der wijsbegeerte van DESCARTES, en voerde een' pennestrijd met REVIUS, † den 17 October 1676. = (TOBIAS), WILLEMSZ., neef van den voorg., geb. te Bremen, den 11 Augustus 1633, studeerde te Duisburg, Leyden en Groningen, en werd in 1662 Professor in de Geneeskunde aan de eerstgen. hoogeschool; in 1669 werd hij als Professor beroepen aan de Doorl. School van 's Hertogenbosch; hier was hij naauwelijks, toen hij door de Staten van Friesland tot Professor te Franeker werd aangesteld, doch de akademische Senaat begeerde hem niet, en het beroep werd ingetrokken. In 1674 ging ANDREÆ als Professor naar Frankfort aan de Oder; in 1680 werd hij nogtans andermaal naar Franeker beroepen, waar men nu niets meer tegen hem had; hij onderwees aldaar vier jaren de genees- en ontleedkunde, en verdedigde met warmen ijver de wijsbegeerte van DESCARTES, die naderhand zulk een' vinnigen bestrijder had in Professor ANDALA. † den 5 Februarij 1685. Zijne nagelaten gedrukte werken bestaan in een paar Latijnsche Verhandelingen over het balsemen

der lijken, en eene over het vermogen der kwade Engelen op het menschelijk ligchaam. = (JOHANN VALENTIN), geb. den 17 Augustus 1586 te Herrenberg, in het Wurtembergsche, waar zijn vader Predikant was, studeerde van 1601 af te Tubingen in de Godgeleerdheid, en oefende zich tevens in de talen, de wiskunde en de poëzij. Na het volbrengen zijner studiën bezocht hij Frankrijk en Italië, en bekleedde daarop in zijn vaderland verscheiden geestelijke waardigheden. † te Adelsberg, den 27 Junij 1654. Met leedwezen zag hij de grondstellingen des Christendoms prijs gegeven aan nietige twisten en haarkloverijen, en de wetenschappen misbruiken tot ijdelheid en nieuwsgierigheid: weshalve hij de studiën eene betere rigting zocht te geven. Zijne menigvuldige schriften zijn zoo zonderling van inhoud als van titels, als *Descriptio Reipublicae Christianae; Turres Babel; Hercules Christianus; Seleniana Augustalia; Mythologia Christiana; Geistlicher Kurzweil*, en misschien nog twintig anderen, die allen eene strekking tot het mysticismus hebben, en aandringen op het daarstellen van een bondgenootschap ter handhaving van den godsdienst en de wetenschappen: waarom eenigen den schrijver voor den stichter van de orde der Rozenkruisers hebben gehouden. In weerwil van den zonderlingen allegorisch-mystieken inhoud zijner schriften, is daarin opregte zucht voor al wat waar, goed en edel is evenmin te miskennen als de geleerdheid, schranderheid en het vernuft van den schrijver, wiens geestigheid enkel en altijd de ondeugd trof, alzoo hij nimmer ten koste van zijn hart geestig was. In sommige opzigten, althans als dichter, kan ANDREÆ met onzen CATS vergeleken worden; ook hij dichtte, al. liever rijmde even gemakkelijk, naïf en hartelijk; hij zelf zegt daaromtrent:

Ohn' Kunst, ohn' Müh' und Fleisz ich dicht:
Drum nicht nach deinem Kopf mich richt.
Bis du schwitzt, spitzt und schnitzt am Sinn,
Hab' ich's gesetzt und fahr dahin.
Gefällt dir's nicht, wie ich ihm thu',
Mach's besser, nimm ein Jahr dazu.

ANDREANI (ANDREAS), geboren te Mantua, in 1500, was een houten plaatsnijder, die verscheiden schilderstukken van RAFAEL en TITIAAN zeer fraai in hout gesneden heeft. † in 1623.

ANDREAS, mansnaam, beteekent in het Grieksch de *mannelijke, dappere, sterke*. = Apostel, broeder van PETRUS, geb. te Bethsaïda, was aanwezig op de bruiloft te Cana in Galilea, en getuige van het eerste wonderwerk des Heilands. Men wil dat hij te Patras den marteldood ondergaan heeft. = van Cyrene, gaf onder de regering van TRAJANUS zich uit voor den Messias der Joden, en bragt geheel Libyë, Egypte, tot zelfs het eiland Cyprus in opstand. Meer dan 220,000 menschen werden de slagtoffers van dezen dweepzuchtigen bedrieger. Het gelukte Keizer HADRIANUS niet dan met veel moeite dezen verschrikkelijken opstand te dempen. = Bisschop van Krete, bijgenaamd de Jeruzalemiet, omdat hij aldaar in 720 in een klooster stierf, schreef eenige commentariën over de H. S., welke met die van S. AMPHILOCHUS in 1644 gedrukt zijn. =, tweede zoon van CARIBERT, Koning van Hongarije, huwde, slechts zeven jaren oud zijnde, met zijne nicht JOANNA, Koningin van Napels, die begreep dat hij slechts de gemaal der Koningin en geenszins Koning was; ANDREAS, hoe jong ook, zocht haar op eene Hongaarsche wijze te overtuigen dat de man meester is, en niet de vrouw. Om haar van hem te ontslaan, besloot LODEWIJK, Prins van Tarente, minnaar der Koningin, met hare toestemming, hem te vermoorden; dit bloedig besluit werd in 1345 uitgevoerd, toen ANDREAS 19 jaren bereikt had. = VAN OOSTENRIJK, Kardinaal, zoon van FERDINAND, Graaf van Tyrol, broeder van Keizer MAXIMILIAAN II, was de oom van den Aartshertog ALBERT, die hem in 1598 uit den Elzas ontbood, om, gedurende zijne afwezigheid naar Spanje, ter afhaling van zijne bruid, de Infante ISABELLE CLARA EUGENIA, de landvoogdijschap over de Nederlanden waar te nemen. Hij geraakte weldra oneenig met den Admiraal van Arragon, Spaanschen bevelhebber over het krijgsvolk, waardoor de Spaansche zaken in de Nederlanden geweldig achteruit gingen. De Kardinaal verliet na de terugkomst van zijn' neef den Aartshertog de Nederlanden, en begaf zich naar Rome, waar hij den 12 November 1599 stierf. = van Anagnia, oom van Paus BONIFACIUS VIII, werd in 1296 door dezen tot Kardinaal verheven, doch hij wilde zich volstrekt niet laten bewegen om deze waardigheid aan te nemen, en verkoos liever Franciskaner monnik te blijven. Hij was zoo uitstekend vroom, dat hij mirakelen deed; men verhaalt dat hij eens gebraden vogels, die men hem voorzette, uit medelijden enkel met het teeken van het H. Kruis weder levend gemaakt heeft. † den 1 Februarij 1302. = (BERNARDUS), Augustijner monnik, geleerde en dichter, van Toulouse, begaf zich naar Engeland en werd Hofpoëet van Koning HENRIK VIII, die hem aanstelde tot opziener over de koninklijke drukkerij en bibliotheek, en zich ook van zijne pen bediende om tegen LUTHER te schrijven. = (CORNELIS), Organist te Harlingen, † ald. in 1589, schreef een aanhangsel op de Friesche Kronijken van O. SCHARLENSIS en VLIETERP, behelzende allerlei wonderlijke en ongeloofelijke zaken, van welke men bij andere schrijvers geen woord vermeld vindt. Deze wonderkronijk werd in 1597 in folio en naderhand nog eens in 4to gedrukt. = (VALERIUS), geboren te Desse in Braband, den 25 November 1588, † den 29 Maart 1656 te Leuven, waar hij Professor was in de Regtsgeleerdheid en Bibliothekaris der Hoogeschool. Onder eenige andere geleerde werken, heeft zijne *Bibliotheca Belgica* de meeste waarde, ondanks eenige onnaauwkeurigheden en misslagen; dit werk kwam in 1623 voor het eerst in het licht, en de tweede druk in 1643; doch de uitgave van 1739, met de bijvoegselen van FOPPENS, is ongetwijfeld de beste. = (ORDE VAN S.) Deze werd in 1698 ingesteld door PETER I, na zijne terugkomst van zijne reis naar de Nederlanden, Engeland en Duitschland. Het ordeteeken is een S. Andrieskruis; in het midden staat in een ovaal (L. C. P. C. D. L. R.) dat is *Le Czar Pierre Conservateur de la Russie*; de bovenste hoek is gevuld met de keizerlijke kroon, drie adelaars vullen de overige hoeken; het geheel is met diamanten bezet; het cordon is eene gouden keten, versierd met rozen, en wordt bij plegtige gelegenheden gedragen.

ANDREAS. *Koningen van Hongarije van dezen naam.* = I, oudste zoon van LADISLAUS I, werd door zijn' mededinger PETER I genoodzaakt, om, nevens zijne broeders, naar Rusland te wijken; hij werd echter door de Hongaren in 1047 terug geroepen, en beklom andermaal den troon, onder belofte dat hij de afgoderij zou handhaven; doch toen hij de magt in handen had, dwong hij zijne onderdanen Christenen te worden, en deed zijn' vijfjarigen zoon SALOMO kroonen, in weerwil van de overeenkomst, volgens welke zijn broeder BELA hem moest opvolgen. Er ontstond een oorlog tusschen de beide broeders, en in 1061 kwam het tot een gevecht, waarin ANDREAS de nederlaag kreeg, die, van de zijnen verlaten, in het bosch van Baxon gevlugt, van verdriet en gebrek omkwam. BELA deed zich hierop kroonen. = II beklom den troon in 1205; hij vertrok in 1217 naar het H. Land, uit vrees voor den banvloek, waarmede Paus HONORIUS III hem bedreigde, bijaldien hij den kruistogt langer uitstelde. Bij zijne terugkomst vond hij zijn Rijk in opstand en verwarring. In 1222 riep hij een' Rijksdag bijeen, en besloot zich naauwer met den adel en de geestelijkheid te verbinden; hij vermeerderde derzelver voorregten en verleende hun de vermaarde gouden bulle, het ware charter der Hongaren, waarin deze merkwaardige woorden voorkomen: »Bijaldien ik of mijne opvolgers ten eenigen tijde inbreuk »zouden willen maken op uwe voorregten en nadeel toebrengen aan »de tegenwoordige constitutie, is het uit kracht van deze belofte »en uwen nakomelingen geöorloofd wederstand te bieden en u gewa»penderhand te verdedigen, zonder als wederspannigen behandeld »te kunnen worden." Een afschrift van dit stuk werd aan den Paus gezonden, en een ander gesteld in handen van den Palatijn, belast met de zorg voor de belangen der natie, »opdat hij, dit geschrift »altijd voor oogen hebbende, zijn' pligt niet verzuimde, en niet ge»doogde dat de koningen of de grooten hunnen eed vergaten." ANDREAS was gelukkig in alle oorlogen, welke hij voerde. † in 1235. Van alle Hongaarsche Koningen wordt zijne nagedachtenis het meest in eere gehouden. = III, kleinzoon van den voorg., werd den 11 Augustus 1290 te Buda gekroond. Zijn regt op den troon werd hem betwist; Keizer RUDOLPH verwekte hem een' mededinger in zijn' eigen zoon ALBERT. ANDREAS had reeds een' anderen mededinger in KAREL MARTEL, zoon van KAREL II, Koning van Napels. Vijf jaren had hij den oorlog in Oostenrijk gevoerd, toen hij door nieuwe onlusten in zijne Staten genoodzaakt was vrede te maken met den Hertog van Oostenrijk en denzelven te bevestigen door zijn huwelijk met diens dochter AGNES; maar hij vond Hongarije in tweespalt door eenige edelen, die KAREL MARTEL ondersteunden. Het Rijk bleef verdeeld, tot ANDREAS den 14 Januarij 1301 te Buda en KAREL kort daarna te Napels stierf.

ANDREINI (FRANCESCO), een Italiaansche Tooneelspeler uit het laatst der XVI en het begin der XVII eeuw, was tevens tooneeldichter. = (ISABELLE), echtgenoote van den voorg., geb. te Padua, in 1562, was Tooneelspeelster, Dichteres en Geleerde; zij verstond Latijn, Fransch en Spaansch, speelde en zong voortreffelijk en was lid van de Akademie *de' intenti* te Pavia. † te Lyon, den 10 Junij 1604. Hare wezenlijk schoone gedichten zijn in 1588 te Verona, in 1605 te Milaan en hare brieven in 1610 te Venetië gedrukt. = (GIOV. BATT.) zoon der beide voorg., schreef volgens eene schets zijner moeder een treurspel, *Fiorinde*, waarin zij voortreffelijk speelde; hetzelve is in 1606 te Milaan gedrukt, en onder meer andere treurspelen, ook een, getiteld: *Adamo*, in 1613 gedrukt, hetwelk MILTON aanleiding zou gegeven hebben tot zijn verloren Paradijs; anderen zeggen dat H. DE GROOTS *Adam Balling* hem dezen dienst gedaan heeft, even alsof MILTON dan volstrekt daartoe een gebrekkelijk Italiaansch of Latijnsch treurspel noodig had, en de historie van ADAM en EVA in den Bijbel niet vinden kon.

ANDRELINI (PUBLIO FAUSTO), geboren te Forli in Italië, † te Parijs in 1517, was een zoogenaamde gekroonde koninklijke poëet; hij bragt de Psalmen in slechte Latijnsche verzen. Koning KAREL VIII gaf hem als Hofpoëet een aanzienlijk inkomen, en beschonk hem voor een gedicht op de verovering van Napels met een' zak vol geld, zoo zwaar, dat hij dien naauwelijks naar huis dragen kon.

ANDREUS, zoon van den Stroomgod Peneus, was de eerste, die zich in Orchomenië nederzette, en aan deze landstreek den naam van Andreïs gaf.

ANDREWS (Lancelot), geboren te Londen, in 1555, bekleedde verscheiden hooge geestelijke waardigheden der Engelsche Kerk en † als Bisschop van Winchester, den 25 September 1626. Hij was een geleerd en schatrijk man, die 15 talen verstond, en op zijne eigen kosten Erpenius uit Holland naar Engeland wilde doen komen, om de Oostersche talen te onderwijzen. Na zijn' dood deed Koning Karel I zijne predikatiën verzamelen en in het licht geven, als meesterstukken van welsprekendheid, schoon men tegenwoordig er weinig achting voor heeft. = (John), Majoor bij het Engelsch leger in Amerika, werd gebruikt om met den Amerikaanschen Generaal Arnold te onderhandelen wegens de overgave van een' gewigtigen post aan de Engelschen; doch hij werd gegrepen als een spion, en door een' krijgsraad veroordeeld om opgehangen te worden, welk vonnis in 1780 werd uitgevoerd. Andrews was overigens een zeer dapper officier; zijn ongelukkig lot werd zelfs door de Amerikanen beklaagd, en Koning George III liet hem een gedenkteeken oprigten in de abdij van Westminster.

ANDRIESSCHANS (S.) werd op een eilandje in de Waal omstreeks het dorp Herwaarden in 1599 aangelegd door den Admirant van Arragon, Spaansch bevelhebber in de Nederlanden; hij noemde deze sterkte dus naar den Kardinaal Andreas van Oostenrijk, die er een kerkje deed bouwen. De Spanjaards hielden er eene sterke bezetting in, en meenden door deze schans geheel Holland te kunnen dwingen; doch zij bleven er geen jaar meester van, want Prins Maurits vermeesterde dezelve reeds den 8 Mei 1600; in 1637 poogden zij vruchteloos de schans te herwinnen, die men na den vrede van 1648 geheel liet vervallen, doch bij den inval der Franschen in 1672 wederom in staat van verdediging stelde; zij viel hun echter even als andere sterkten in handen. Sedert is dezelve in beteren staat onderhouden geworden. Het kanaal, hetwelk bij deze schans de Waal met de Maas vereenigt, onderhoudt de gemeenschap tusschen Nijmegen en 's Hertogenbosch.

ANDRIESSEN (Hendrik), bijgenaamd Manke Hein, geboren te Antwerpen, † in Zeeland, in 1655, was een verdienstelijk landschap- en beestenschilder. = (Andreas), Predikant te Vere, † den 11 Januarij 1768, was een liefhebber en beöefenaar der Nederduitsche dichtkunst. Eenige oordeelkundige *Aanmerkingen op de Psalmberijming van* P. Dathenus, door hem in 1756 in het licht gegeven, waren de eerste spoorslag tot eene verbetering der Psalmen tot kerkgebruik der Hervormde gemeenten in Nederland. Zie Psalmgezang. = (Jurriaan), geb. te Amsterdam den 12 Julij 1742, † den 31 Julij 1819, een zeer verdienstelijk Schilder en Teekenaar, verkreeg in 1766 den eersten eerprijs der herstelde of liever in 1765 geheel nieuw opgerigte Amsterdamsche Teekenakademie. Verscheiden der fraaiste tooneelen van den Amsterdamschen Schouwburg zijn door hem geschilderd.

ANDRIEU (Marie Martin Antoine), Adjudant-generaal bij het Fransche leger van Italië, was geboren te Limoux in 1768, en onderscheidde zich door zijne dapperheid, voornamelijk bij den overtogt van den Mincio en gedurende de belegering van Genua. Hij begaf zich naar S. Domingo, waar hij op nieuw grooten roem verwierf. † in 1802. = (Bertrand), Medailleur, geboren te Bordeaux, den 24 November 1761, † te Parijs, den 6 December 1822, heeft zich zeer beroemd gemaakt door het vervaardigen van penningen op de gewigtigste gebeurtenissen van zijn' tijd. Hij wordt aangemerkt als den hersteller der numismatische kunst, die in Frankrijk sedert Lodewijk XIV in verval geraakt was.

ANDRINOPEL, zie **ADRIANOPEL**.

ANDRISCUS, een inboorling van Adrymet, wilde doorgaan voor Philippus, den zoon van Perseus, Koning van Macedonië, op wien hij zeer geleek; hij stelde zich aan het hoofd van eenige Macedoniërs en behaalde eenige voordeelen op de Romeinen, maar hij werd naderhand overwonnen door Metellus en in zegepraal naar Rome gevoerd, 148 jaren vóór J. C.

ANDROBIUS wordt als een voortreffelijk Schilder der Oudheid (bij Plinius vermeld.

ANDROCLEA, dochter van Antipoenus, wijdde nevens hare zuster Alcis zich aan het behoud van haar vaderland, op het antwoord des orakels, dat namelijk de overwinning op de zijde der Thebanen zou zijn, bijaldien iemand van het edelste bloed zich voor zijne medeburgers wilde opofferen.

ANDROCLES, zoon van Æolus, regeerde over het gedeelte van Sicilië, hetwelk tusschen de Straat van Messina en de Kaap Lilybea ligt. = zoon van Codrus, Koning van Athene, vermeesterde Samos en Ephesus, en sneuvelde in een' slag tegen de inwoners van Priene. =, zoon van Phintes, regeerde in Messenië van 786 tot 743 vóór J. C. en sneuvelde in een' slag tegen de Spartanen. =, een slaaf, die, te Rome in den Circus geworpen, om door een' leeuw verscheurd te worden, door dezen leeuw integendeel geliefkoosd werd, alzoo Androcles denzelven voorheen ontmoet en hem een' doorn uit den poot gehaald hebbende, dit dier hem thans herkende en nog daarvoor zijne dankbaarheid bewees.

ANDROCYDES, een Pythagorisch wijsgeer en geneeskundige, schreef aan Alexander, Koning van Macedonië, dat hij, als hij wijn dronk, bedenken moest dat dezelve het bloed der aarde en het sterkste vergift voor den mensch was.

ANDROGEUS, zoon van Minos, Koning van Krete, behaalde te Athene op het feest der Panatheneën al de prijzen. De jonge lieden van Athene en Megara, hierover vergramd, bragten hem om het leven. Minos belegerde hierop Athene en Megara, nam beide steden in en vorderde van de inwoners eene jaarlijksche schatting van zeven jongelingen en zeven meisjes, die door den Minotaurus verslonden werden. Zie Minotaurus.

ANDROGYNE, Gr. Ἀνδρογυνης, een mensch, die man en vrouw tevens is. Zie Hermaphrodiet.

ANDROÏDE. Dezen naam geeft men aan zekere kunstwerken in menschelijke gedaante, die spreken, loopen en zich bewegen. Zie Automaat.

ANDROMACHÉ, gemalin van Hector, werd na diens dood bij de verovering van Troje de gevangene van Pyrrhus, die haar naar Epirus voerde en huwde, doch haar naderhand aan Helenus, den broeder van haren eersten gemaal, overliet, die vervolgens Koning van Epirus werd. Zij was moeder van Astyanax bij haren eersten gemaal, van Molossus bij den tweeden en van Cestrinus bij den derden. Racine heeft Andromaché tot het onderwerp van een zijner fraaiste treurspelen genomen.

ANDROMACHUS, vader van den Geschiedschrijver Timæus, verzamelde de inwoners van Naxos weder bij elkander, die Dionys de Oude verdreven had, en hielp Timoleon in het bevrijden van Syracuse. =, Stedehouder van Alexander in Syrië en Judea, werd levend verbrand door de Samaritanen, doch zijn dood door Alexander gewroken. =, door sommigen ook Andromiachar genaamd, was een Griek uit Krete, Lijfarts van Nero en uitvinder van den Theriakel. Hij beschreef dit tegengift in Elegische Grieksche verzen, die hij aan Nero opdroeg, en welke zijn zoon, insgelijks Andromachus genaamd, in proza, en Damocrates in Latijnsche Jamben overgezet heeft. De meeste zijner schriften zijn verloren geraakt, doch Galenus heeft de beschrijving van den Theriakel en den zakelijken inhoud der overigen in de zijnen bewaard.

ANDROMEDA, dochter van Cepheus, Koning van Æthiopië, en Cassiopea, hield, volgens de fabelleer, zich voor schooner dan Juno. Neptunus, om deze verwaandheid te straffen, liet het land door een zeemonster verwoesten. Het orakel, geraadpleegd hoedanig men de vertoornde godin kon verzoenen, antwoordde dat men Andromeda aan hetzelve prijs geven moest. Zij werd hierop aan eene rots geklinsterd, en het monster naderde reeds, om haar te verslinden; doch Perseus, op het gevleugelde paard Pegasus toeschietende, doodde het monster, verloste Andromeda, die hij van hare ouders ten huwelijk kreeg.

ANDRON. Verscheiden oude Grieksche wijsgeeren en schrijvers van dezen naam vindt men bij anderen vermeld; doch de schriften der meesten zijn verloren geraakt of van weinig belang.

ANDRONICIANEN, eene Byzantijnsche secte, die geloofde dat het bovenste gedeelte der vrouwen door God en het onderste door den Duivel geschapen was.

ANDRONICUS, mansnaam, van Ἀνδρων, mannenverblijf, bij de Ouden eene eetzaal, waarin alleen mannen aten; beteekent *Manhaftige*. =, een Peripatetisch wijsgeer, tijdgenoot van Cicero, maakte de schriften van Aristoteles het eerst in Rome bekend, en hield voorlezingen over dezelve. = **CALLISTUS** van Thessalonika, mede een Peripatetisch wijsgeer, werd na de verovering van Konstantinopel in 1453 met andere geleerden door de Turken van daar verdreven. Hij begaf zich naar Rome, waar de Kardinaal Bessarion hem wel huisvesting, maar zulk eene geringe bezolding gaf, dat hij naar Florence vertrok, waar hij langen tijd Professor was, en veel toehoorders had. Hij ging hierop naar Parijs, waar Lodewijk XI zich weinig aan hem gelegen liet zijn. † in hoogen ouderdom. Zijne nalatenschap bestond in eenige handschriften, waaronder eene verhandeling over de fortuin, waarmede hij zelf weinig fortuin gemaakt heeft. = **CAMATERUS**, Hofgeleerde van Keizer Manuel Comnenus, bekleedde tevens het ambt van Wachtmeester bij de huistroepen des Keizers; hij had enkel den tijd om over ketterijen te schrijven. = (Marcus Livius) was een treurspeldichter, die het eerst te Rome omstreeks 514 jaren na deszelfs stichting het treurspel invoerde. De overblijfselen zijner gedichten zijn met die van Nævius, Cæcilius, Pacuvius, Accius, Lucilius, Turpilius, Afranius en anderen door Rob. en Henr. Stephanus in 1564 te Parijs uitgegeven, vervolgens te Leyden door P. Scriverius in 1620. = (Marcus Pompilius), een Syriër, onderwees de talen te Rome ten tijde van Cicero, en beöefende practisch de Epicurische wijsbegeerte. Daar wegens nalatigheid in zijn beroep anderen hem voorgetrokken werden, moest hij zijn beste werk, namelijk *Annalium Ennii Elenchus*, voor een' geringen prijs verkoopen. = van Cereste, in Macedonië, van wien Vitruvius melding maakt, bouwde een' toren, op wiens spits hij eene beweegbare ijzeren staaf plaatste, om de rigting van den wind aan te duiden. Men vindt of vond in de

nabijheid van Athene nog overblijfselen van het gebouw van Andronicus, den toren der winden genaamd, die tot eene moskee voor de dervissen dieude. Deze Andronicus zou dus wel de uitvinder der weerhanen kunnen zijn.

ANDRONICUS. *Grieksche Keizers van dezen naam.* = I, Comnenus werd wegens oproerigheid 12 jaren gevangen gehouden door Manuel Comnenus; na diens dood trok hij Konstantinopel binnen met een leger, liet de Prinses Maria vergeven, de Keizerinmoeder verworgen, den jongen Alexis II vermoorden, en werd op deze wijze alleen meester van het Rijk; de steden, die hem niet wilden erkennen, dwong hij met de wapenen tot onderwerping en gaf ze aan de woestheid zijner soldaten ter prooi. Toen hij in Konstantinopel terugkwam, werden de werktuigen zijner tirannij de slagtoffers zijner woede. De opstand van het eiland Cyprus was het voorwendsel tot de bloedigste vervolgingen. Zijne legerhoofden werden vervolgens geslagen door den Koning van Sicilië. Hij raadpleegde de wigchelaars wegens de oorzaak van deze nederlaag, en hun antwoord bragt Izaak Angelus bij hem in verdenking, wiens geheele geslacht hij had laten vermoorden. Izaak doodde een' der beulen, gezonden om het doodvonnis aan hem uit te voeren, vlugtte in eene kerk, en werd tot Keizer uitgeroepen. Andronicus nam de vlugt, doch werd gevangen, met ketenen beladen, aan een' paal gebonden op het plein voor het paleis, mishandeld, verminkt en eindelijk bij de voeten opgehangen; een Italiaan stiet hem zijn zwaard door het hart en maakte een einde aan zijn bloeddorstig leven, den 11 September 1185. Hij was 75 jaren oud en had 2 jaren geregeerd. Er bestaat in de Keizerlijke bibliotheek in handschrift van hem eene zamenspraak tegen de Joden, waarvan eene Latijnsrhe vertaling in Canisii *Lect. Antiq.* gedrukt is. = II, Palæologus, zoon van Michael Palæologus, geboren in 1258, volgde zijn' vader op in 1282. Zijne regering werd aanhoudend verontrust door de invallen der Turken, die door onderscheiden nederlagen niet werden afgeschrikt om dezelven telkens te hervatten. Hij verloor zijn' zoon, dien hij deel aan de regering had gegeven, en was genoodzaakt den troon te deelen met zijn' kleinzoon, die beweerde hetzelfde regt te hebben als zijn vader, en hem vervolgens geheel en al van de regering zocht te ontzetten. De wapenen beslisten ten voordeele van den kleinzoon, die Konstantinopel zegepralende binnentrok, voor Keizer uitgeroepen werd en zijn' grootvader in een klooster liet opsluiten, waar hij den 12 Februarij 1332 stierf. Hij was een vijand der Latijnsche Kerk en liefhebber van het uitpluizen van ketterijen. = III, Palæologus, kleinz. van den voorg. kon, ondanks zijne dapperheid, den Turken het naderen van Konstantinopel niet beletten, toen zij Nicea ingenomen en den zetel hunner regering aldaar gevestigd hadden. † in 1341, en had omtrent 13 jaren alleen geregeerd. = IV, Palæologus, oudste zoon van Keizer Joannes V, die hem deel gaf aan de regering in 1355, wilde zijn' vader onttroonen, doch deze liet hem een oog uitsteken, en noodzaakte hem in 1373 zijne regten aan zijn' broeder Manuel af te staan, en eindigde daarop zijne dagen in ballingschap.

ANDROS, een eiland in de Egeische zee, met eene stad van denzelfden naam, waar jaarlijks in den tempel van Bacchus op den feestdag van dezen God eene bron van wijn vloeide; men behoeft naauwelijks te zeggen dat dit een kunststuk der Priesters was, om van het bijgeloovige volk geld te trekken. = (Edmund), Gouverneur van Nieuw-Engeland onder de regering van Jakob II, was een naauwkeurig uitvoerder van de despotische bevelen zijns meesters. De Amerikanen verdroegen lang met geduld zijne tirannij, doch eindelijk kwam het in 1689 tot een' opstand; de bewoners der omgelegen streken ondersteunden de Bostonners met de wapenen; Andros en 50 andere ambtenaars werden gevat en gevangen gehouden op een kasteel tot in het begin des volgenden jaars. Willem III, Prins van Oranje, inmiddels den Engelschen troon beklommen en zijn' schoonvader verdreven hebbende, werd Andros naar Engeland gezonden, om zijn proces op te maken, maar men liet hem ongemoeid. † gerust op zijn bed in 1714.

ANDROSTHENES, een der veldheeren van Alexander, Koning van Macedonië, en geschiedschrijver, heeft, behalve eene beschrijving der wereld, nog eenige andere historische schriften nagelaten, betrekkelijk tot de verrigtingen van den Macedonischen veroveraar, van welke Quintus Curtius zich bediend heeft.

ANDROT (Albert Auguste), uitmuntend toonkunstenaar, behaalde den grooten prijs bij het Fransche Instituut in 1804 en † te Rome in 1805, naauwelijks 24 jaren oud zijnde.

ANDRUSSOW is een dorp in Wit Rusland, tusschen Smolensk en Mstislaw, waar in 1667 de vrede tusschen Rusland en Polen gesloten werd.

ANDUSIA, oude benaming der stad Anduse, in Neder-Languedoc. aan den Gardon, in Frankrijk.

ANEAU (Barthelemi), geboren te Bourges, Professor in de Welsprekendheid te Lyon, was voor zijn' tijd een zeer verdienstelijk Fransch en Latijnsch dichter. Op den H. Sacramentsdag in 1565 kwam hij zeer ongelukkig om het leven; de processie namelijk het collegie voorbijkomende, waar hij woonde, werd uit een der vensters een steen op dezelve geworpen; het onbesuisd gemeen stoof naar binnen, vond Aneau, dien men voor een' Hugenoot hield, en bragt hem om het leven. Zijne onderscheiden poëtische werken hebben weinig kunstwaarde, doch worden, om de zeldzaamheid, als voorwerpen der bibliomanie tot uitsporige prijzen betaald.

ANECDOTE: dit woord beteekent letterlijk in het Grieksch eene nog niet bekend geworden zaak of omstandigheid, karaktertrek of ontmoeting van eenig' vermaard' man, nadere bijzonderheid van eene groote gebeurtenis, die dezelve somtijds kan toelichten of er mede in verband staat. Men leest altijd gaarne anecdoten in dagbladen en maandwerken of geheele verzamelingen, die zeker eenig nut kunnen hebben voor degenen die de Geschiedenis kennen, en degenen die haar niet kennen vermaken, maar over het algemeen valt er niet veel te roemen op de waarheidsliefde des anecdotenjagers, hij zij slechts lezer of verzamelaar; de eerste is doorgaans reeds voldaan als hij iets geestigs of verrassends vindt, en de andere berigt somwijlen dat een vermaard man werkelijk gezegd of gedaan heeft, wat hij bij zekere gelegenheden zou hebben kunnen zeggen of doen. Menige anecdote stelt op rekening van een' of anderen vorst een' vernuftigen inval, dien eigenlijk zijn hofnar of kamerdienaar gehad heeft. Anecdotenboeken zijn eigenlijk de apocryphe boeken der Geschiedenis.

ANELLI (Angelo), een Italiaansch dichter, † in 1820, heeft, behalve verscheiden opera's, eene kronijk van den Parnas uitgegeven, waarin de meeste dichters scherp beoordeeld worden.

ANEMOCHORDIUM, een windsnarenspel, van de Aeolusharp merkelijk onderscheiden, en in 1789 door J. J. Schnell uitgevonden.

ANEMOMETER, windmeter; werktuig om de sterkte der winden te meten, uitgevonden door den vermaarden Huet, Bisschop van Avranches.

ANEMOON, Lat. *Flos Adonis.* De benaming Anemoon is van het Grieksch *Ανεμος*, wind, afkomstig, alzoo men beweert dat deze bloem niet opengaat dan wanneer het waait. Dezelve is afkomstig uit den Levant en in onze tuinen genoeg bekend; maar minder bekend is de zonderlinge wijze, waarop dezelve in Frankrijk vermenigvuldigd is geworden; zekere Bachelier, namelijk, die deze bloem het eerst naar Parijs overgebragt had, wilde dezelve alleen voor zich behouden, en er tot geen' prijs eenigen van verkoopen. Een Raadsheer van het parlement gebruikte dus eene aardige list om zaden te bekomen; hij verzocht Bachelier zijne bloemen te mogen zien, en kwam in zijn' tabbaard, wiens sleep door een' lakei werd opgehouden; toen hij bij de potten met Anemonen kwam, wendde hij zich eensklaps om, waardoor de knecht den sleep liet vallen, die langs de bloemen streek, zoo dat er eenige zaden in de bonte randen bleven zitten. De knecht nam den sleep weder op, en de Heer Bachelier vermoedde niet wat er gebeurd was, maar was niet weinig verwonderd na eenigen tijd in andere tuinen ook Anemonen te zien, zonder dat hij een enkel zaadje gegeven had.

ANEMOSCOOP, een werktuig, hetwelk de rigting van den wind aanduidt. De weerhanen op hooge gebouwen en torens is de eenvoudigste Anemoskoop. Men vindt er echter ook, die aan eene bewegelijke spil bevestigd zijn, welke tot in het een of ander vertrek loopt, alwaar men dan door middel van eenen wijzer op de kompasroos de rigting van den wind waarnemen kan. Nog andere Anemoskopen zijn zoo kunstig vervaardigd, dat zij, in de afwezigheid des waarnemers, de rigting van den wind zelven opteekenen; zoodanig een werktuig noemt men Anemometograaph.

ANEN en **ISTEN** noemt men de aanhangers van secten en stelsels in de wijsbeg. en wetenschappen zoowel als in den godsdienst; want men heeft niet alleen Lutheranen, Zwinglianen, Calvinisten, Papisten, Labadisten, Methodisten, enz. maar ook Cartesianen, Spinozisten, Brownianen, Leibnitzianen, Wolfianen, Kantianen, Fichtianen, en nog ontelbare anderen. »Dat er zoo vele *anen* en *isten* op het grondgebied der philosophie aangetroffen worden, is zeker opmerkelijk," zegt de schrandere Krug, »daar de philosophie juist het meest »iemand voor zulk eene partijdigheid behoeden moest; maar als »men bedenkt hoe geneigd de mensch is zich door het aanzien van »beroemde mannen ook in het oordeel te laten leiden, en hoe veel »gemakkelijker het over het algemeen voor de traagheid is na te »praten dan na te denken, dan zal men dit verschijnsel geenszins aan »de philosophie zelve wijten." Zelfdenken en zelfoordeelen is de zaak van zoo weinigen, dat er niet ligt eene secte ontstaan zal van lieden, die zich tot geene secte hoegenaamd bekennen.

ANEPONYMUS (Georgius) was een Nieuw-Grieksch wijsgeer, die in de XIII eeuw bloeide, en zich met de verklaring van Aristoteles, inzonderheid van diens Organon, bezig hield.

ANEURISMA, slagadergezwel; uitzetting der slagader.

A. N. F. F. Verkorting van *Anno novo fausto felici.*

ANFOSSI (Pasquale), geboren te Napels in 1729, † te Rome, in 1795, was een vermaard Toonkunstenaar; leerling van Sacchini en Piccini; zijne gewijde en dramatische compositien, voornamelijk zijne tragische opera's *Demetrio* en *Antigone* verwier-

ven hem veel roem in Italië. In 1780 werd hij te Rome in zegepraal rondgevoerd.

ANFRIED was een zoon van LAMBERT, Graaf van Leuven, en de rijkste grondeigenaar van geheel Braband in de X eeuw, gehuwd met ELEZINDE, Gravin van Strijen, bij welke hij eene dochter won, BENEDICTA, die zoowel als hare ouders begreep dat al de aanzienlijke rijkdommen, welke zij bezaten, slechts ijdelheid waren, die men maar liever aan de kloosters en monniken schenken moest. BENEDICTA stichtte op den raad van haren vader het klooster van O. L. V. bij Marijk, van hetwelk zij Abdis werd, en hare moeder als non bij zich kreeg. ANFRIED trok ook de monnikenpij aan, en werd kort daarna in 994 tot Bisschop van Utrecht verkoren; hij weigerde echter standvastig deze waardigheid aan te nemen, tot hij op bevel van Keizer OTTO III zulks doen moest. Hij was de 18e en waarlijk een der beste Utrechtsche Bisschoppen; zeer vroom en vreedzaam, hield hij zich alleen bezig met het stichten en bevolken van kloosters, door welke in zijn' tijd de naaste weg naar den hemel ging. Hij eindigde ook zijne dagen in een door hem gesticht en rijkelijk begiftigd klooster te Amersfoort, den 3 Mei 1008.

ANGELEN waren de volken genaamd, die tusschen de Saksers en Jutten in woonden. Zij voegden zich bij de eersten, toen deze gemeenschappelijk met de Friezen onder aanvoering van HENGIST en HORSA in 449 naar Britannië overstaken, en dit eiland vermeesterden.

ANGELI (FELIPPE), Schilder, geboren te Rome, op het einde der XVI eeuw, was de eerste, die in het landschap de regels der strengste perspectief in acht nam. = (GIUSEPPE), Schilder der Venetiaansche school, bloeide gedurende het laatst der XVIII eeuw. = (NICOLO), Graveur, heeft de feesten van 1635 te Florence, door GIULIO PARIGI geteekend, in het koper gebragt. = (STEFANO), geboren te Venetië, in 1622 Professor der Wiskunde te Padua, heeft van 1658 tot 1662 verscheiden belangrijke werken over de hoogere meetkunde in het licht gegeven. (PIETRO), geboren te Barga, in Toscane, van arme ouders, in 1501, bragt door eigen vlijt het zoo ver, dat hij te Bologna Professor der Latijnsche en Grieksche taal werd; vervolgens begaf hij zich naar Venetië, en won aldaar de gunst van den Franschen gezant, die hem mede naar Parijs nam, en Koning HENRIK II aanbeval, dien hij dikwijls op de jagt verzelde, waardoor hij aanleiding kreeg om zijn gedicht van de jagt, *Cynegeticon*, te vervaardigen, waaraan hij 20 jaren arbeidde; een ander dichtstuk, *Syrias* genaamd, den kruistogt van GODEFROI VAN BOUILLON, in 12 boeken, ten onderwerp hebbende, viel zoo goed niet uit. Toen hij al zijne gedichten te Rome liet herdrukken, droeg hij ze op aan den Kardinaal FERDINAND DE MEDICIS, die hem daarvoor 2000 dukaten schonk. † te Pisa in 1596.

ANGELIA, de dochter van een' Boheemschen Koning, begaf zich na den dood haars vaders naar het H. Land, waar zij van 1166 tot 1190 als eene kluizenaresse leefde en in hare eenzaamheid contemplatiën, meditatiën en exhortatiën schreef, en revelatien had of meende te hebben.

ANGELION, Beeldhouwer, van Aegina, vervaardigde met een' zijner landgenooten het beroemde standbeeld van APOLLO te Delos.

ANGELIS (SECONDO D'), Graveur te Napels, heeft van 1757 tot 1762 de meeste voorwerpen, te Herculanum opgedolven, in het koper gebragt.

ANGELO (KASTEEL VAN S.) te Rome is een rond zeer sterk gebouw, eertijds *Moles Hadriani* en naderhand *Turris Crescentii* genaamd, omdat de Burgemeester CRESCENTIUS in 985 zich daarin tegen Keizer OTTO III verschanste. Paus ALEXANDER VI liet dit gebouw als eene vormelijke citadel inrigten. De brug over den Tyber, die naar dit kasteel leidt, werd door Keizer HADRIANUS gebouwd. = (MICHEL) BUONAROTTI, geboren te Chiusi, in 1474, uit een zeer edel geslacht, † te Rome, in 1564, is evenzeer beroemd als Schilder, Beeldhouwer, Bouwkundige en Dichter. DOMENICO DE GRILLANDAIO was zijn eerste meester in de beeldende kunsten. Met zijn vijftiende jaar was hij reeds volleerd, en had geen' anderen meester meer noodig dan zijn eigen vernuft. Weldra kreeg hij met LEONARDO DA VINCI den vereerenden last om de Raadzaal te Florence met historische schilderijen te versieren. Ondertusschen had Paus JULIUS II hem naar Rome ontboden, om een mausoleum te vervaardigen. BRAMANTE en GIULIANO DA SANGALLO spoorden den Paus aan om het gewelf der Sixtinische kapel door MICHEL ANGELO te laten schilderen, vertrouwende dat hij daarmede geene eer behalen en de gunst van den Paus verliezen zou; ook weigerde hij dit in het eerst, doch vruchteloos, en volbragt in 20 maanden een werk, dat met regt door alle kenners bewonderd werd. Kort hierop stierf JULIUS II, en zijn opvolger LEO X zond hem naar Florence, om den gevel der S. Lorenzobibliotheek te bouwen. Onder ADRIANUS VI beitelde hij eenige standbeelden voor de graftombe van JULIUS II, inzonderheid die van MOZES en CHRISTUS, die naderhand te Rome in de kerk *Della Minerva* geplaatst werden. CLEMENS VII, die hierop den Pauselijken Stoel bekleedde, onthood MICHEL ANGELO wederom naar Rome, en droeg hem het voltooijen der nieuwe sacristij op. Nadat de onlusten in Italië eenigzins bedaard waren, en de kunstenaar reeds 60 jaren bereikt had, schilderde hij het Jongste Geregt in de Sixtinische kapel en voltooide dit stuk in 1541, hetwelk zoo menigvuldig en zoo verschillend door alle tijden heen beöordeeld is geworden. Uit een enkel stuk marmer beitelde hij eene groep van vier personen, de afneming van het kruis voorstellende. Van zijn' CUPIDO in marmer verhaalt men dat deze eene verbeterde copij van een' anderen CUPIDO is, dien hij, na het afslaan van een' arm, had laten begraven, om hem voor een antiek te doen gelden. RAFAEL stelde MICHEL ANGELO's standbeeld van BACCHUS in kunstwaarde gelijk met de meesterstukken van PHIDIAS en PRAXITELES. In 1546 moest hij het voortzetten van den bouw der S. Pieters kerk op zich nemen; hij verbeterde het plan daartoe, maar beleefde de uitvoering van zijn plan niet, waarin na zijn' dood wederom veranderring gemaakt werd. Over den bouw van verscheiden andere kerken en paleizen had hij het bestuur, en dezen onderscheiden zich door grootheid en stoutheid van uitvoering. Zijne gedichten zijn in andere verzamelingen en ook afzonderlijk uitgegeven; zijne andere schriften worden in de *Prose Fiorentine* en zijne brieven in BOTTARI's *Lettere pittoriche* gevonden. Zijn neef en naamgenoot, geboren te Florence in 1558, liet in zijn huis, ter eere van zijn' oom, eene prachtige galerij bouwen, naar de teekeningen van PIETRO DE CORTONE, beschermde en beöefende met ijver de fraaije letteren. † in 1646. Als dichter is hij bekend door twee blijspelen, *La Tancia* en *La Fiera*, te Florence in 1726, en twee mythologische stukken, *Il Giudizio di Paride*, in 1605 en *Il Natale d'Ercole* in 1608 gedrukt. Hij heeft ook eene uitgave der gedichten van zijn' oom in 1623 bezorgd.

ANGELUS, een gebed, dus genaamd, omdat hetzelve begint met de woorden: *Angelus Domini nunciavit Mariae*, etc. Hetzelve werd ingesteld in 1316 door Paus JOANNES XXII, en is gerigt aan de H. Maagd. LODEWIJK XI gebood in 1472 door geheel Frankrijk de klok drie malen daags te luiden, en het *Angelus* op te zeggen; tien dagen aflaat werden toegestaan aan degenen die dit geknield deden. = De XV en XVI eeuw hebben eene menigte geleerden van dezen naam opgeleverd, meest monniken, wier schriften tegenwoordig naauwelijks de waarde der zeldzaamheid meer hebben, waarom wij dezelven hier onvermeld laten. = POLICIANUS, dus genaamd naar zijne geboorteplaats, Montepulciano, in het Toscaansche, heette eigenlijk ANGELO CINO; hij was geboren in 1454, † in 1494, en maakte zich door het verbreiden van de kennis der Grieksche wijsbegeerte onder zijne tijdgenooten verdienstelijk, vertalende tot dat einde PLATO's *Charmides* en het *Enchiridion* van EPICTETUS; ook hield hij te Florence voorlezingen over ARISTOTELES; hij was echter meer letterkundige, dichter en redenaar dan philosooph. = SILESIUS, eigenlijk JOHANN SCHEFFER genaamd, was in 1624 te Breslau geb. Luthersch Predikant en Dichter. Hij werd Lijfarts van Keizer FERDINAND III, ging in 1653 tot de R. Kerk over en † in 1677 in een klooster te Breslau. Zijn *Cherubinische Reiziger*, die in 1675 voor het eerst te Glogau in het licht kwam, bleef langer dan eene eeuw het stichtingsboek der mystieke vromen, en nog in 1818 verscheen te Berlijn eene verzameling van geestelijke spreuken uit hetzelve. Hij heeft ook geestelijke Herdersliederen gedicht.

ANGELY, Hofnar van LODEWIJK XIII, volgde den Prins van Condé als Stalknecht naar Vlaanderen. Bij zijne terugkomst stond de Prins hem af aan LODEWIJK XIV. MARIGNY, zich op zekeren tijd aan de tafel des Konings bevindende, zeide tegen iemand, ziende dat ANGELY den Koning deed lagchen om zijne grappen: »Van alle zotten, die, als wij, den Prins gevolgd hebben, heeft ANGELY alleen fortuin gemaakt."

ANGLÉ noemt men in de wapenkunde kruisen, sautoirs, sterren en andere hoekige voorwerpen, wanneer er in deze hoeken stralen zijn. Men vindt zelden in de wapens geänglеerde stukken, maar wel in de versieringen buiten het schild; sommige ridderkruisen zijn geänglеerd.

ANGLESEA, een eiland en Graafschap in Noord-Wales, in het Iersche kanaal, met eene bevolking van 40,000 inwoners; hetzelve is zeer vruchtbaar en heeft koper- en ijzermijnen. In 1815 verkreeg HENRY WILLIAM PAGET, Graaf van Uxbridge, Generaal der Britsche ruiterij, die in den slag bij Waterloo een been verloor, den titel van Marquis van Anglesea.

ANGLICAANSCHE KERK, zie **BISSCHOPPELIJKE KERK**.

ANGLOMANIE, zucht tot het navolgen van Engelsche zeden en gewoonten.

ANGOLA, eene Portugesche bezitting aan de westkust van Afrika, wordt ten noorden door de rivier Danda, ten oosten door Matamba, ten zuiden door Benguela en ten westen door de zee begrensd. Het land is zeer bergachtig en weinig bebouwd. Van Mei tot het einde van Oct. valt er geen regen. Quitamo is de voornaamste provincie, aan de monding der Coanza, eene groote rivier, die 40 mijlen bevaarbaar is. Sacubi is de tweede provincie: en wordt door de rivieren Nicé, Caiba en Catacombola besproeid. Men ziet hier fraaije weilanden die door slangen en wilde dieren bewoond zijn. Eenige eilandjes aan de monding der Catacombola gelegen, zijn bebouwd en wel bevolkt. De stad Loando San Paolo is de hoofdplaats van de Portugesche bezittingen op de westkust van Afrika; deze stad is gedeeltelijk aan zee en ge-

deeltelijk op eenen heuvel gebouwd, van waar zij, met een goed fort voorzien, de gansche reede bestrijkt. Er zijn ongeveer 800 blanken en ruim 2000 vrije kleurlingen of mulatten. Men vindt er vele kerken, kloosters, eene regtbank der Inquisitie en eenen bisschop. Langs de rivieren Coanza, Bengo en Danda hebben de vermogende ingezetenen prachtige landhuizen aangelegd. Het eiland Loando beschut de haven en levert eene rijke vangst van Cauris op, terwijl het ook de stad van drinkwater voorziet. Benguela draagt, ofschoon mede aan de Portugezen onderworpen, nog den naam van een Koningrijk. Deze provincie heeft vele olifanten, antelopen, zebra's, rhinocerossen, en buitengemeen groote runderen en schapen; maar het wild gedierte heeft ze aanmerkelijk verminderd. Er zijn uitmuntende zoutbronnen. De provinciën Rimba, Lubolo, Sela, Tainba, brengen granen, hoornvee, ijzer en andere metalen voort. Aan de kusten en in de rivieren heeft men een' overvloed van visch. Ook vindt men er vele slangen, krokodillen, rivierpaarden, enz. Het Koningrijk Matamba ligt tusschen Congo en Benguela, en is ten oosten door hooge bosschen en zware wouden begrensd. De volkshoofden van Matamba, die eertijds schatpligtig aan de vorsten van Congo waren, zijn thans onafhankelijk. De stranden en de eilandjes van de Coango en Coanza zijn de eenige bebouwde landstreken. Ook dit gewest levert ijzer op, hetwelk de inboorlingen echter niet kunnen bearbeiden. De inboorlingen zijn nog zeer onbeschaafd en bezitten weinig natuurlijke schranderheid. Hunne zeden en levenswijze zijn geheel barbaarsch.

ANGORA is de tegenwoordige benaming van het oude Ancyra, voormalige hoofdstad van Galatië, nog heden eene der beste steden van Natolië, aan den oorsprong der Riv. Zangari. De geiten uit de omgelegen streken leveren in derzelver fijne haren een handelartikel, hetwelk kemelshaar of Turksch garen genaamd en tot allerlei weefsels gebezigd wordt. De plaats is ook historisch merkwaardig door de overwinning, welke POMPEJUS in derzelver nabijheid behaalde op MITHRIDATES, waar ook in 1401 de Turksche Keizer BAJAZETH I door TAMERLAN geslagen, gevangen en in eene ijzeren kooi opgesloten werd.

ANGOSCIOLA (SOPHONISBA), geboren uit een edel geslacht te Cremona in 1535, was reeds vroeg als eene uitmuntende Schilderes vermaard. PHILIPS II, door den Hertog van Alba hiervan onderrigt, ontbood haar naar Madrid, waar zij de portretten schilderde der geheele koninklijke familie. De stugge PHILIPS was zoo voldaan over haren arbeid, dat hij haar een' diamant van 1500 Piasters schonk, en haar uithuwde aan Don FABRICIO DE MONCADA, dien zij naar Sicilie volgde. Na zijn' dood hertrouwde zij met HORAZIO COMELLINI, een' schatrijk' edelman van Genua; zij werd blind, toen zij 60 jaren oud was, en † te Genua in 1620.

ANGOULêME is de hoofdstad van een hertogdom van dezen naam in Frankrijk, welks titel door den oudsten zoon van den Graaf van Artois gevoerd wordt, tegenwoordig LOUIS ANTOINE DE BOURBON, Dauphin van Frankrijk, gehuwd met MARIA THERESE CHARLOTTE, dochter van LODEWIJK XVI, Koning van Frankrijk. De stad ligt op een' berg, aan de Charante, en is de zetel van een bisdom.

ANGRA, hoofdstad van het eiland Terceira; derzelver haven is een zeeboezem, die door twee kasteelen verdedigd wordt. Bij de aardbeving van 1755 heeft deze stad veel geleden.

ANGRIVARIëRS noemt TACITUS eene natie, die tusschen de Eems en de Weser gewoond heeft; de plaatselijke benaming van Engerden is misschien van hen afkomstig.

ANGST is een gemoedstoestand, in welken een verhoogde graad van vrees verbonden is met het gevoel van onvermogen om zich te helpen. De angst ontstaat niet zoo eensklaps en is niet zoo voorbijgaande als de schrik; deze hartstogt doordringt de ziel tot in hare diepste hoeken, en teekent zich sterk op het gelaat. Niet zelden wordt het ligchaam hevig door dezen hartstogt aangedaan en het zenuwgestel geweldig overspannen. Voor schilders en treurspeldichters is de studie van dezen gemoedstoestand zeer belangrijk, want de uitdrukking vordert eene meesterlijke hand.

ANHALT, een hertogdom, uit verscheiden kleine Duitsche landen zamengesteld, die meerendeels aan de Elve en aan den voet van het Hartzgebergte gelegen zijn. Hetzelve is verdeeld in Anhalt-Dessau, Anhalt-Bernburg en Anhalt-Cöthen, welke landschappen door drie onderscheiden hertogen geregeerd worden. Eertijds was het Anhaltsche huis in nog meer takken verdeeld, die tot op deze drie na uitgestorven zijn, de laatste, Anhalt-Zerbst, in 1796 met FREDRIK AUGUSTUS, broeder van CATHARINA II, Keizerin van Rusland, wiens landen onder de huizen Dessau, Bernburg en Cöthen verdeeld geworden zijn. Deze drie huizen hebben met de uitgestorvenen eén' gemeenschappelijken stamheer in ESCO, Graaf van Ballenstädt, die in 1031 van zijne moeder HILDA aanzienlijke goederen erfde, en dezelve op zijne nakomelingen overbragt, die zich eerst Graven van Askanië en naderhand Vorsten van Anhalt noemden. Vervolgens werd dit vorstendom door de onderscheiden linjën bij verdeeling gemeenschappelijk bezeten en geregeerd; de oudste der Hertogen vertegenwoordigde hetzelve bij het Rijk. De hoofden der drie regerende liniën traden in 1807 tot het Rijnverbond toe, en namen den hertogstitel aan. Het Anhaltsche Huis behoort tegenwoordig tot het Duitsche verbond, en heeft met Oldenburg en Schwarzburg gemeenschappelijk de vijftiende stem in de bondsvergadering, in het *plenum* echter heeft elk der drie huizen eene bijzondere stem. Het hertoglijk huis belijdt den Hervormden godsdienst (echter ging de Hertog van Anhalt-Cöthen met zijne gemalin in 1825 te Parijs tot de R. Kerk over); de meeste inwoners zijn insgelijks Hervormden en Lutheranen; ook vindt men er eenige Joden onder.

ANIANUS, Sterrekundige en Dichter der XV eeuw, aan wien het bekende distichon toegeschreven wordt, de twaalf teekenen van den zodiak optellende:

Sunt Aries, Taurus, Gemini, Cancer, Leo, Virgo, Statera, Libraque, Scorpius, Arcitenens, Caper, Amphora, Pisces.

ANICETUS was in 157 de opvolger van PIUS I op den Pausselijken Stoel; hij was in Syrië geb. en onderging den marteldood in 168.

ANICH (PETER), een Tyroler boer, geboren te Oberporfesz, bij Insprurk, in 1623, was een bekwaam Sterre- en Aardrijkskundige, en toonde als jongeling reeds eene buitengemeene zucht voor de wiskundige wetenschappen. De Jezuiten te Insprurk gaven hem eenige onderrigting, en weldra vervaardigde de jonge boer eene hemel- en aardglobe, die voortreffelijk uitvielen. Zijn meester hem der Keizerin MARIA THERESIA hebbende aanbevolen, droeg deze hem het vervaardigen op eener kaart van het noordelijk Tyrol. Het bijgeloof zijner landslieden maakte hem zijne metingen moeijelijk, en somtijds moest hij die met levensgevaar verrigten. † den 1 September 1766.

ANIELLO (THOMAS), gemeenlijk MASANIELLO genoemd, geboren te Amalfi, was gewoon vruchten en visch op de markt te Napels te verkoopen. In 1647 verschil krijgende met de ontvangers van den impost, stelde hij zich aan het hoofd van het gepeupel, en verwekte een verschrikkelijk oproer, hetwelk zeven dagen duurde, die met moorden, plunderen en afbranden van gebouwen werden doorgebragt, en gedurende welken tijd ANIELLO het volstrektste oppergezag in handen had. Hij eindigde nogtans als alle gemeene oproermakers; hij werd, gelijk VONDEL (*Ged.* I Deel, bl. 553) zegt,

Gehoorzaemt als een vorst, doorschoten als een hont.

ANIENUS, Stroomgod der Rivier Anio, in Italië.

ANIGRIDEN, Nymphen der Rivier Aniger in Thessalië; zij bewoonden eene grot, waar degenen haar kwamen aanroepen, die met huidziekten behebt waren, en zich in de rivier waschten, wier water geneeskrachtig geöordeeld werd. De Centauren, door HERCULES gekwetst, waschten ook in dezelve hunne wonden.

ANIJS, Lat. *Anisum*, *Anicetum*, *Foeniculum Romanum*, is een bekend veldgewas, met ingekerfde pieterselievormige bladen, doch grooter en ronder, en van een' aangenamen reuk; hetzelve groeit in Italië, Frankrijk, Tyrol en Zuid-Duitschland. Alleen het zaad dient tot huishoudelijk en geneeskundig gebruik; hetzelve wordt in spijzen en tot het kruiden van kaas gebruikt, met suiker overtrokken als zoogenaamde muisjes gegeten, in melk afgekookt, en deze als een aangename drank gebruikt; uit hetzelve wordt ook eene zeer fijne welriekende olie geperst, of met brandewijn eene likeur daaruit gestookt, onder den naam van Anisette bekend. Onder welk eene gedaante ook gebruikt, is de Anijs niet alleen zeer gezond, maar ook werkelijk een geneesmiddel tegen verscheiden kwalen.

ANIJSHOUT, dus gen. omdat hetzelve een' Anijsgeur heeft, komt in blokken uit O.-Indië, en wordt door de schrijnwerkers verarbeid.

ANIL, Spaansche benaming van de Indigo.

ANILLE is in de wapenkunde een meubel in de gedaante van twee halve manen, ruggelings door een listel zamengevoegd, zoodat er een open vierkant in het schild is. De benaming *Anille* komt van *anneau*, ring, en beteekent in het oud-Fransch het ijzeren beslag rondom de aaf van een rad. ANILLÉ noemt men al wat in het midden eene vierkante opening heeft; bij voorb. een molensteen, enz.

ANIMALITEIT, Lat. *Animalitas*, (van *anima*, adem, leven, ziel: van daar *animal*, een levend en bezield wezen; een dier) is dierlijkheid in het algemeen, eene hoedanigheid, die ook den mensch toegekend wordt, voor zoo ver hij zekere verrigtingen door zinnelijke organen met de eigenlijk gezegde dieren gemeen heeft, doch zich alleen door rationaliteit of redelijkheid boven dezelve verheft.

ANIMAUX, dieren, noemt men in de wapenkunde allerlei soorten van gedierten, die hunne bijzondere plaatsing en eigen kunstbenaming hebben.

ANIMOSITEIT, Lat. *Animositas*; hevigheid, hitte, verbitterdheid, hartstogtelijke vergramdheid.

ANIMOSO, beteekent in de muzijk, levendig, moedig, met kracht.

ANISIA, oude benaming der stad Ens, in Oostenrijk.

ANISSON, een beroemd Boekdrukkersgeslacht, hetwelk met LAURENT ANISSON, Schepen en Boekdrukker te Lyon in 1670, begon, en onafgebroken de beroemdste Boekdrukkers van geheel Frankrijk heeft opgeleverd, tot op ETIENNE ALEXANDRE JAQUES DUPERRON ANISSON, Directeur der koninklijke drukkerij, die den 25 April 1794 zijn hoofd onder de Guillotine verloor.

ANISUS, oude benaming der Rivier de Ens, in Oostenrijk, die zich in den Donau uitstort.

ANIUS, Koning van Delos, had bij DORIPPE drie dochters, die van BACCHUS de gave ontvangen hadden, dat al wat de eene aanraakte in wijn, de andere in koren en de derde in olie veranderde. AGAMEMNON wilde haar dwingen hem naar de belegering van Troje te volgen, om zich tegen gebrek aan leeftogt te verzekeren, maar BACCHUS veranderde haar in tortelduiven.

ANJOU, eertijds het land der Andagavensen, ligt in Frankrijk, en grenst, volgens de oude verdeeling des lands, ten noorden aan le Maine, ten westen aan Bretagne, ten zuiden aan Poitou, en ten oosten aan Touraine. In de IX eeuw werd dit landschap door LODEWIJK DEN STAMELAAR tot een hertogdom verheven bij de volgende gelegenheid: GEOFROI, Graaf van Gatinais, liet, toen hij stierf, slechts eene dochter na, die de Koning tegen haren zin met een' zijner gunstelingen deed trouwen. Tien jaren daarna werd hij aan de zijde zijner gemalin dood in zijn bed gevonden. Zekere GONTRAN, neef van den gestorvenen, beschuldigde deszelfs weduwe als moorderes van haren gemaal, en wierp zijnen handschoen dengenen toe, die, naar het gebruik van den toenmaligen tijd, hare onschuld door een tweegevecht zou willen bewijzen; toen zich niemand daartoe opdeed, nam een harer paadjes, INGELGER genaamd, en slechts 16 jaren oud, de verdediging zijner meesteres op zich. De Koning stond het gevecht toe, hetwelk in zijne tegenwoordigheid en met alle toen gebruikelijke ceremoniën plaats had. Niettegenstaande GONTRAN een dapper en stoutmoedig ridder was, en veel meer ondervinding had dan zijn bestrijder, werd hij toch door dezen uit den zadel geligt, die hem het hoofd afsloeg eer hij wederom kon opstaan. De Gravin, geregtvaardigd door de overwinning van INGELGER, wierp zich aan de voeten des Konings, verlof verzoekende om al hare goederen te schenken aan den jongen verdediger van hare eer en onschuld, die veeleer verdiend had haar erfgenaam te zijn dan bloedverwanten of vasallen, die haar in den uitersten nood verlaten hadden. De Koning haar verzoek toegestaan hebbende, begaf de Gravin zich in een klooster, maar de Koning behield den jongen Paadje aan zijn hof, overlaadde hem met weldaden en maakte hem Graaf van Anjou. INGELGER † in 888. Van hem zijn alle Graven van Anjou afkomstig, zoo vermaard in de Fransche Geschiedenis. Naderhand, toen dit Graafschap door PHILIPPUS AUGUSTUS verbeurd verklaard en met de Fransche Kroon vereenigd was geworden, werd hetzelve tot een hertogdom verheven, van hetwelk Koninklijke Prinsen den titel voerden.

ANKARSTRöM (JOHAN JAKOB), Zweedsch edelman, geboren in 1751, verkreeg eene treurige vermaardheid door het vermoorden van GUSTAVUS III, Koning van Zweden, in den nacht van den 15 Maart 1792 op een gemaskerd bal door een pistoolschot. De moordenaar werd drie dagen achter een gegeeseld, aan de kaak gesteld, zijne regterhand afgehouwen en den 29 April 1792 onthoofd.

ANKER, eene voormalige Nederlandsche vochtmaat, houdende 2 stekan, 16 stoop, 32 mingelen, of een getal van 44 flesschen, thans overeenkomende met 0,388 Nederl. Vat, of 38 kannen en 8 maatjes. = heet in de bouwkunst een zekere ijzeren houwvast van onderscheiden benaming en gedaante, waarmede bij het bouwen muren, balken, schoorsteenen, enz. des te steviger met de overige deelen des gebouws zamenhouden. = (SCHEEPS) is genoeg bekend als een werktuig, hetwelk dient om schepen en vaartuigen op de reede, in de haven, op zee en op de rivieren vast te leggen; zij zijn van onderscheiden zwaarte van 25 tot 6000 ponden, en hebben ook onderscheiden benamingen, naar het gebruik, waartoe zij bestemd zijn. In de kindschheid der scheepvaart gebruikte men groote steenen en manden of zakken met zand gevuld, die men liet zinken aan touwen, waarmede de schepen werden vastgelegd. Dit middel was genoegzaam voor schuiten en ligte vaartuigen; doch toen men zwaarder schepen begon te bouwen werd ook het anker uitgevonden. De eerste ankers waren geenszins van ijzer, maar van steen of hout, waaraan lood was vast gemaakt; zij hadden slechts één' arm of haak; het duurde lang eer de ankers met twee armen werden uitgedacht. De oude Grieken kenden de ankers niet; het woord *Αγκυρα* wordt bij HOMERUS niet gevonden, en is van later' oorsprong, blijkbaar van het Latijnsche *Anchora*. ULYSSES maakt op de reede der Lestrigonen zijn vaartuig vast met een touw aan de rotsen, en wanneer hij uit de haven der Pheaciërs vertrekt, maken de roeijers het touw los, waarmede het schip aan een' steen met een gat vast lag. Zinnebeeldig wordt door de dichters en redenaars het anker menigvuldig voor hoop en vertrouwen gebezigd. = (KLAAS), een dapper Hollandsch Zeekapitein, voerde het schip *De Eendragt* in den bloedigen zeeslag tusschen de Engelschen en de Hollanders op den 4 Augustus 1666, in welken hij uitstekende blijken van dapperheid toonde. In den zeeslag van den 7 Junij 1672, voor Soulsbay, voerde ANKER het schip *Alkmaar*, en had rijkelijk aandeel in de luisterrijke overwinning der Hollanders op de Engelschen.

ANNA, vrouwen naam, beteekent in het Hebreeuwsch *aangenaam, liefelijk*. =, Prophetesse, dochter van PHANUEL, ontving MARIA met haar kind JEZUS bij hare voorstelling in den tempel. = (S.) wordt gehouden voor de moeder van MARIA, en dienvolgens tot de R. kerkheiligen gerekend. De beenderen dezer heilige, zegt de legende, werden in 740 uit Palestina naar Konstantinopel gevoerd, en sedert dien tijd beroemen verscheiden westersche kerken zich eene rib, een' tand, eenen vinger of andere reliquie daarvan te bezitten. = PERENNA, eene godin bij de Romeinen, wier feest den 15 Maart gevierd werd, op de wijze, gelijk OVIDIUS, *Fastor.* L. III. (naar HOOGVLIETS vertaling, bladz. 99) dus beschrijft:

De vijftiende is een feest, Anna Perenn' tot lof,
Dat bij den Tiberboord gevierd wordt in de weijen:
Daar komt het volk bijeen, daar moet men spelemeijen:
Elk drinkt en smult, en zet zich bij zijn liefje in 't gras;
De een zit in de open lucht, wijl de ander snel en ras
Een tent opslaat; die dekt zijn hut met groene blaêren,
Daar dees weer bossen riet in 't rond zet als pilaren,
En hangt er kleêren op, die het gewelfsel zijn.
De zon steekt echter, en zij gloeijen van den wijn.
Want ieder bidt (terwijl 't getal wordt aangeschreven)
Om zoo veel jaren, als hij bekers drinkt, te leven.
Dan kan men daar, als elk zijn' kerfstok tellen zal,
Veel helden vinden, die een Nestors jarental
Van bekers leegen, en heldinnen, die Sibillen
Door eene ontelbre reeks van kelken worden willen.

Hij verhaalt verder dat deze ANNA PERENNA de zuster was van PYGMALION en DIDO, die hare zuster volgde naar Afrika. Na den dood van DIDO stond zij Carthago af aan IARBAS, Koning der Getulen, en week naar Maltha; doch PYGMALION haar daar willende doen opligten, begaf zij zich naar Italië, waar ÆNEAS haar zeer goed ontving; doch LAVINIA uit ijverzucht besloten hebbende haar te laten vermoorden, verscheen DIDO haar in den droom, om haar te waarschuwen. ANNA nam hierop de vlugt, en wierp zich in de rivier Numicius, waar zij in eene Nymph veranderd werd. = COMNENA was de dochter van Keizer ALEXIS I, geb. in 1083. Na den dood van haren vader in 1118 stelde zij zich aan het hoofd van eene zamenzwering, om haren broeder JOANNES te onttroonen en haren gemaal NICEPHORUS te verheffen; doch door de angstvalligheid van dezen werd de zamenzwering ontdekt en verijdeld. De Keizer verklaarde de goederen der zamenzweerders verbeurd, doch schonk hun het leven. ANNA begaf zich naar een afgelegen verblijf, waar zij de geschiedenis van het leven en der regering van haren vader beschreef in 15 boeken. † in 1148. Deze vorstin leide zich vroegtijdig toe op de wetenschappen en hield gemeenzamen omgang met de geleerden van haren tijd. Haar werk is in een' vrij goeden stijl, doch natuurlijk niet onpartijdig geschreven; hetzelve is verscheiden malen gedrukt; voor de beste uitgave wordt die van Parijs in 1651 gehouden. = VAN FRANKRIJK, oudste dochter van LODEWIJK XI en CHARLOTTE VAN SAVOYE, gehuwd met PIETER II, Hertog van Bourbon, werd door haren vader benoemd om Frankrijk te besturen, gedurende de kindschheid van KAREL VIII. De Hertog van Orleans vatte de wapenen op, omdat hij begreep dat hem eenig aandeel in het bewind toekwam; doch hij werd geslagen en langer dan twee jaren gevangen gehouden in den toren te Bourges. KAREL VIII stelde hem zelf in vrijheid. Deze vorstin regeerde met veel voorzigtigheid en vastheid. † in 1522. =, Aartshertogin van Oostenrijk, dochter van Keizer MAXIMILIAAN II, werd, hoezeer de verloofde bruid van KAREL, Erfprins van Spanje, de vierde gemalin van diens vader PHILIPS II, haren moederlijken oom. Zij deed hare reis naar Spanje door de Nederlanden. Op bevel van den Hertog van Alba werd haar door de Staten den 19 Augustus 1570 een geschenk ter waarde van 100,000 kroonen aangeboden, toen zij te Nijmegen kwam. De Staten werden voor dit geschenk door PHILIPS met een' beleefden brief bedankt, en het huwelijk werd den 12 November te Segovia voltrokken; doch ANNA † reeds in 1573. = VAN EGMOND, geboren in 1533, was de erfdochter van MAXIMILIAAN VAN EGMOND, Graaf van Buren en Leerdam; zij huwde in 1551 met WILLEM I, Prins van *Oranje*, die twee kinderen bij haar verwekte, PHILIPS WILLEM en MARIA. † den 24 Maart 1558. = VAN SAKSEN, dochter van MAURITS, Hertog van Saksen, geboren in 1544, huwde in 1561 met WILLEM I, Prins van Oranje, wiens tweede Gemalin zij was; zij baarde hem MAURITS en twee dochters ANNA en EMILIA; doch uit hoofde van haar ongeregeld levensgedrag en bitsen aard liet de Prins zich in 1575 van haar scheiden, en zij werd door haren oom den Keurvorst AUGUSTUS in verzekerde bewaring genomen. † den 18 Dec. 1577. = VAN BRETAGNE, geboren te Nantes in 1476, † op het kasteel van Blois in 1514, huwde, niettegenstaande zij verloofd was aan MAXIMILIAAN VAN OOSTENRIJK, met KAREL VIII, Koning van Frankrijk, in 1491. Gedurende den veldtogt des Konings bestuurde zij het Rijk met veel wijsheid. Na den dood van haren gemaal huwde LODEWIJK XII deze vorstin, die hij reeds bemind had, toen hij nog Hertog van Orleans was. Zij was eenigzins heerschzuchtig van aard; maar LODEWIJK XII verschoonde dit, zeggende: » Men moet iets dulden van eene vrouw, wanneer zij haren » man en hare eer bemint." = VAN OOSTENRIJK, oudste dochter van PHILIPS III, Koning van Spanje, gehuwd met LODEWIJK XIII in 1615. Toen RICHELIEU aan het bewind kwam, vreesde hij dat zijne vijanden een' steun zouden hebben aan de Koningin, en wendde alles aan om haar buiten staat te stellen van te kunnen hande-

len; hij beschuldigde haar van verscheiden aanslagen tegen den Koning en van verstandhouding met de vijanden van den Staat. Zij leefde een' geruimen tijd afgezonderd. Het Koninklijk paar verzoende zich echter; ANNA werd zwanger en moeder van LODEWIJK XIV. De Koning stierf, nadat de Kardinaal RICHELIEU het gezag der Koningin geloofde beperkt te hebben; maar het testament des Konings werd vernietigd door het Parlement, en ANNA, tot regentes verklaard, stelde al haar vertrouwen in den Kardinaal MAZARIN. Het bewind van een' vreemdeling wekte den nijd der grooten en gaf aanleiding tot de onlusten der Fronde. MAZARIN maakte een einde aan den burgeroorlog, zonder iets toe te geven, en toen LODEWIJK XIV meerderjarig verklaard werd, stelde de Koningin hem een gezag in handen, dat zij zoo wel had weten te verdedigen. † aan den kanker in 1666. = STUART, jongste dochter van JAKOB II, Koning van Engeland, en ANNA HYDE, zijne eerste gemalin, geboren in 1664, huwde met GEORGE, Prins van Denemarken. Na den dood van Koning WILLEM III, gemaal van hare zuster MARIA, beklom zij den Engelschen troon in 1702. De overwinningen van haren gunsteling MARLBOROUGH maakten hare regering zeer luisterrijk. Bij den Utrechtschen vrede van 1713 gaf zij den voornaamsten toon. Vruchteloos zocht zij haren broeder den Pretendent den weg tot den troon wederom te openen. † den 12 Augustus 1714. = , geboren Prinses van Brunswijk-Lunenburg, oudste dochter van GEORGE II, Koning van Engeland, geboren den 2 November 1709, huwde den 25 Maart 1734 met WILLEM KAREL HENRIK FRISO, Prins van Oranje, toen Stadhouder van Gelderland, Friesland, Groningen en Drenthe, doch in 1747 tot Erfstadhouder van de geheele Republiek der Vereenigde Nederlanden verheven. Na twee dochters gebaard te hebben, die kort na de geboorte stierven, beviel zij den 28 Februarij 1743 van eene dochter CAROLINA, naderhand gehuwd met KAREL CHRISTIAAN, Prins van Nassau-Weilburg; eene tweede dochter, ANNA, geboren den 15 September 1746, stierf reeds den 2 Januarij 1747. Den 8 Maart 1748 beviel zij van een' zoon, die in 1766 zijn' vader in het erfstadhouderschap opvolgde als WILLEM V, en de vader was van onzen tegenwoordigen Koning. Doch reeds den 12 Oct. 1751 verloor zij haren gemaal, en de waardigheid van Gouvernante en Voogdesse over den minderjarigen Prins werd haar door de Staten opgedragen. † den 12 Jan. 1759. De Hertog van Brunswijk voerde gedurende den overigen tijd der minderjarigheid van den jongen Prins de voogdijschap over denzelven, van welke hij zich lang niet tot genoegen der natie kweet, tegen wier haat zijn doorluchtige pupil hem vruchteloos in bescherming nam. = IWANOWNA, geboren in 1699, was de dochter van IWAN, oudsten broeder van PETER I, en gehuwd met den Hertog van Koerland; zij beklom den Russischen troon in 1730 en oorloogde met de Turken van 1737 tot 1740. Zij zelve was zeer zacht van aard, maar haar Minister BIRON, dien zij Hertog van Koerland gemaakt had, deed meer dan 12,000 harer onderdanen de doodstraf ondergaan en verbande meer dan 20,000 naar de woestijnen van Siberië. Hij beheerschte de Keizerin dermate, dat zij zich meer dan eens aan zijne voeten wierp, en hem met tranen smeekte zachter te handelen. † in 1740. = PETROWNA, oudste dochter van PETER I, geboren in 1706, gehuwd in 1725 met KAREL FREDRIK, Hertog van Holstein-Gottorp, † in 1728, was de moeder van den ongelukkigen PETER III.

ANNALEN, Lat. *Annales*, jaarboeken; geschiedverhaal der gebeurde zaken in een' Staat, opgesteld naar de volgorde der jaren. Te Rome schreef de Opperpriester in de eerste tijden der Republiek de gebeurtenissen van ieder jaar op tafels, die openlijk ten toon gesteld werden, opdat iedereen ze lezen kon. De Romeinsche geschiedenis werd gedurende de eerste zeven eeuwen op geene andere wijze geschreven. Jaarboeken zijn zeker gemakkelijker te schrijven dan de eigenlijke geschiedenis; men verbeeldt zich van sommige Rijken en Staten de geschiedenis te hebben, en men heeft inderdaad er slechts jaarboeken van, in welke men, schoon in een' eenigzins beteren stijl, zakelijk hetzelfde vindt als in oude kronijken. Van alle jaarboeken zijn die van TACITUS, BARONIUS en DE GROOT ongetwijfeld de besten. Onze *Vaderlandsche Historie* van WAGENAAR kan men ook niet hooger dan als jaarboeken aanmerken; de langwijlige vervolgen op dezelve zijn volstrekt niets anders, en blijkbaar met vrij wat minder omzigtigheid en oordeel, den tijdgeest huldigende, zamengelapt.

ANNAS was de schoonvader van CAJAPHAS, Hoogepriester der Joden, naar wien JEZUS na zijne gevangenneming eerst, en toen naar CAJAPHAS, gebragt werd. JOANN. XVIII, 13, 14.

ANNATEN zijn de inkomsten gedurende een jaar van een bisdom of abdij, welke bij de benoeming van een' nieuwen Bisschop of Abt aan den Paus betaald moeten worden. Dit geestelijk patentregt werd ingevoerd door Paus BONIFACIUS IX in 1389. Door het Concilie van Bazel werd hetzelve in 1431 afgeschaft, doch reeds in 1448 wederom ingevoerd.

ANNATUS (FRANCISCUS), Jezuït, geboren te Rhodez, den 5 Februarij 1590, aanvankelijk Professor te Toulouse, vervolgens Boekkeurder te Rome, daarna Rector der Collegiën van Montpellier en Toulouse, toen Provinciaal en eindelijk Biechtvader van LODEWIJK XIV, was een bittere vijand der Jansenisten, en schreef geheele stapels strijdschriften tegen hen, die thans vergeten zijn. Zich openlijk verklaard hebbende tegen den minnehandel van LODEWIJK XIV met de Hertogin DE LA VALLIERE, viel hij bij den Koning in ongenade, en moest zich van het hof verwijderen. † vier maanden daarna den 14 Junij 1670.

ANNAYA (PEDRO), Portugeesch Admiraal, vestigde in de XVI eeuw, op bevel van Koning MANUEL, een etablissement te Sofala, op de kust van Afrika.

ANNEDOMS waren godheden der Chaldeën, eene soort van goede en kwade geniën, zeven in getal, van de Roode zee in Babylonië gekomen, om de wetenschappen en kunsten te onderwijzen.

ANNELET noemt men in de wapenkunde eene ringvormige figuur; men vindt er doorgaans drie of meer op een schild; zij verbeelden de ringen der oude ridders.

ANNICERIS van Cyrene, een wijsgeer der Aristippische school, bloeide 300 jaren vóór J. C., waarschijnlijk te Alexandrië; hij beschouwde wel, even als ARISTIPPUS, het vermaak als het hoogste goed des menschen, maar hij wijzigde de daaruit afgeleide gevolgen, die voor zijn beter zedelijk gevoel hinderlijk waren, door de aanmerking dat er ook pligten waren, die men zelfs met opoffering des vermaaks, of het op zich nemen van zekere moeijelijkheden, te vervullen had, b. v. jegens ouders, kinderen, bloedverwanten, vrienden, medeburgers, vaderland, enz. waarom de wijze zich ook met een' geringeren graad van gelukzaligheid moest vernoegen. Dit deed zijn hart wel eer aan, maar het stelsel werd daardoor onhoudbaar (*inconsequent*), alzoo, wanneer een goed werkelijk het hoogste is, het streven daarnaar op geenerlei wijze beperkt mag worden. Evenwel vond zijne leer bij velen ingang, en er ontstond eene philosophische secte, de Anniceréensche of Cyrenëische genaamd, die echter niet lang stand hield, want de geheele Aristippische school ging allengs tot de Epicurische over en loste zich in dezelve op.

ANNIUS (MARCUS) was een Grieksch Redenaar, die den Keizer MARCUS AURELIUS in de welsprekendheid onderwezen heeft.

ANNO (S.), Aartsbisschop van Keulen, † in 1075, was Kanselier van Keizer HENRIK III, en Regent van het Rijk, gedurende de minderjarigheid van Keizer HENRIK IV. In het volksbegrip was hij een wonderdoener. Er bestaat een Lofgezang op den H. ANNO, kort na zijn' dood gedicht, hetwelk door GOLDMANN met eene inleiding en aanteekeningen in 1816 te Leipzig is uitgegeven. Dit lied is een merkwaardig gedenkstuk van Duitsche letterkunde uit de XI eeuw.

ANNOMINATIE, of *Agnominatio*, zie PARONOMASIE.

ANNONCE beteekent in het Fransch alle aankondiging zonder onderscheid; meer bepaald noemde men bij ons het gebruik, dat onmiddellijk, na het afspelen van het voorstuk, het gordijn wederom werd opgehaald, en een der tooneelspelers, na drie diepe buigingen gemaakt te hebben, het publiek kwam aanzeggen, welk stuk op den volgenden speeldag zou vertoond worden. Dit zoo belagchelijk als nutteloos gebruik is voor eenige jaren op het Amsterdamsche tooneel afgeschaft.

ANNONCIADE, benaming van verscheiden geestelijke en wereldlijke ordes, ingesteld ter gedachtenis der boodschap aan MARIA. De vroegste orde van dezen aard werd ingesteld in 1232 door zeven Florentijnsche kooplieden: dit is de orde der Servieten van de H. Maagd. Eene dergelijke orde werd ingesteld te Bourges door JOANNA, dochter van LODEWIJK XI en gemalin van LODEWIJK XII, Koningen van Frankrijk. De regel van deze orde bestaat in 12 artikelen, betrekkelijk tot de 12 deugden der H. Maagd. Eene derde werd omstreeks 1600 ingesteld door MARIA VITTORIA FORNARA, eene vrome weduwe te Genua, † in 1617. Derzelver regel is veel strenger dan die der vorige. Een genootschap van dezen naam werd in 1430 opgerigt te Rome, in de kerk *Della Minerva*, door den Kardinaal TORRECREMATA, om arme meisjes uit te huwelijken. Jaarlijks op den 25 Maart, den feestdag van Maria Boodschap, gaf hetzelve aan meer dan 400 meisjes een' bruidschat van 60 Romeinsche *Scudi* en een wit kleed. De Pausen, verzeld door de Kardinalen en den Romeinschen Adel, deelden met veel plegtigheid de cedels uit van den bruidschat aan degenen die dezelven moesten ontvangen. Zij, die nonnen wilden worden, kregen een dubbel aandeel, en werden onderscheiden door een' bloemkrans, die haar op het hoofd werd gezet. In 1355 werd door AMADEUS VI, Graaf van Savoye, eene militaire orde ingesteld, onder de benaming van Liefdeknoop (*Lacs d'amour*), ter eere van de 15 H. Mysteriën van JEZUS en zijne moeder; zij bestond uit 15 Ridders, van welke de Graven van Savoye (naderhand Koningen van Sardinië) Grootmeesters moesten zijn. AMADEUS VIII, eerste Hertog van Savoye, naderhand Paus, onder den naam van FELIX V, wilde in 1435 dat deze orde voortaan die der Annonciade (*Annunziata*) genaamd zou worden, en veranderde het ordeteeken in eene H. Maagd, in plaats van een' S. MAURITS. De orde werd in 1518 vernieuwd door KAREL III, Hertog van Savoye en ging in 1720 over op Sardinië.

ANNUITEITEN, Eng. *Annuities*, zijn jaarlijksche renten, die op bepaalde tijden (gewoonlijk om het half jaar) betaald worden aan degenen die regt daarop hebben. Zij ontstaan door een verdrag, bij hetwelk een persoon een' anderen verzekert hem zoodanige renten

te betalen. Zoodanige verdragen kunnen zoowel tusschen bijzondere personen als tusschen regeringen en bijzondere personen gesloten worden. De gewoonlijkste annuiteiten zijn van de laatste soort, en kunnen voor een' bepaalden of onbepaalden tijd gesloten worden. De betaling geschiedt doorgaans aan den houder der schuldbrieven, deze kunnen dienvolgens een voorwerp van handelspeculatie worden, en iedereen bekomt regt op de renten, die zoodanige schuldbrieven aankoopt.

ANNULLATIE, Lat. *Annihilatio*, vernietiging. Dit is een van die woorden, welke men in het dagelijksch leven bezigt, zonder aan deszelfs eigenlijke beteekenis te denken. *Vernietigen*, zoowel als *scheppen*, kan slechts de Goddelijke Almagt, en echter wordt het eene zoowel als het andere duizend malen van menschen stellig gezegd en geschreven, daar het ten hoogste slechts overdragtelijk gezegd en geschreven kan worden. Vernietiging is slechts de verwoesting (*destructio*) van den vorm van eenig ding, maar geenszins eene volslagen verandering van hetzelve in niets (*reductio in nihilum*); er bestaat dus slechts eene betrekkelijke vernietiging, wanneer men b. v. een stuk hout verbrandt, een geschrift verscheurt, een standbeeld verbrijzelt, een mineraal chemisch ontleedt, enz., maar geenszins eene volstrekte vernietiging: het buskruid, dat uit een stuk geschut verschoten, eene waskaars, die uitgebrand, de diamant, die door den brandspiegel verteerd is, zijn zoo min vernietigd als het water, dat men op de aarde heeft uitgestort. Wat betrekkelijk vernietigd is, of voor onze bekrompen zinnelijke waarneming opgehouden heeft te bestaan, heeft daarom ook niet stellig of volstrekt opgehouden te zijn. De Ouden zeiden daarom zeer juist dat, gelijk *iets* niet uit *niets* ontstond, *iets* alzoo ook geenszins tot *niets* kon gebragt worden.

ANNUNZIATA (Ordine dell'), zie **ANNONCIADE**.

ANODYNA, Gr. *Ἀνωδυνα*, pijnstillende middelen; voornamelijk zoodanigen, in welker bereidingen zich Opium bevindt; men rekent, hoewel oneigenlijk, ook onder dezelven het bekende *Liquor anodynus Hoffmanni* of Hoffmans droppels.

ANOMALIE, Gr. *Ἀνωμαλια*, afwijking van den regel, het tegendeel van de analogie ten aanzien b. v. der taalregelen; want analogisch zou men schrijven looven, belooven, verlooven, veroorlooven, omdat men gelooven schrijft, houdende *loov* voor den wortel of stamklank; maar anomalisch schrijft men, naar het Siegenbeeksche voorschrift, loven, beloven, verloven, veroorloven en gelooven, menigeen denkelijk zonder anders regt te weten waarom.

ANONYM, Gr. *Ἀνωνυμος*, naamloos, zonder naam, hetzij dat de naam b.v. des schrijvers van eenig werk geheel niet bekend is, of hij zich niet noemt. Anonyme schrijvers duiden somwijlen hunnen naam aan door eene zinspreuk, waaruit dezelve ligt te raden is, b. v. *Glorium Tribuit Doctrina:* de eerste letters dezer drie woorden G. T. D. zijn de initialen van Guillam Toussaint Donis, een Nederduitsch treurspeldichter der vorige eeuw; zoo ook vindt men in *Studio Fovetur Ingenium* de initialen van Sybrand Feitama, Izaaksz., die zoo veel en nooit iets met zijn' naam, maar alles onder deze zinspreuk heeft uitgegeven. Sommige schrijvers maken van hunnen naam een anagramma, gelijk Calvinus, die zich Alcuinus noemde, of Alstedius, die van den zijnen Sedelitas en Sadiletus maakte, Carl Heun van den zijnen H. Clauren. Anderen nemen een' geheel valschen naam aan, gelijk Sterne dien van Yorick, Professor van der Meersch dien van Regenboogen, voor zijne Historie der Remonstranten, de Fransche dichter Desforges Maillard dien van Malcrais de la Vigne, dien hij bovendien nog als eene vrouw deed voorkomen. Over het algemeen worden pseudonyme (valschnamige) schrijvers eer bekend dan anonyme (naamlooze) schrijvers. Zie Barbier, *Dictionn. des Ouvr. Anon. et Pseudon.* 2 ed. Paris 1822. 3 vol.

ANQUETIL-DUPERRON (Abraham Hyacinthe), geboren te Parijs, den 7 December 1731, studeerde aanvankelijk in de Godgeleerdheid, doch hij kreeg weldra meer smaak in de Oostersche talen. Hij wilde zich naar Oost-Indië begeven, doch geene middelen bezittende om de reis derwaarts als geleerde te doen, nam hij dienst als gemeen Soldaat, vertrok in 1745 van Parijs met den ransel op den rug, en begaf te Lorient zich aan boord. Te Pondichery leerde hij het Nieuw-Perzisch, en doorreisde geheel Indiën, meestal te voet, overal een' schat van Oostersche taalkennis opdoende. De inmiddels uitgeborsten oorlog tusschen Engeland en Frankrijk leide zijnen onderzoeklust menigen hinderpaal in den weg, en het innemen van Pondichery noodzaakte hem naar Europa terug te keeren. Hij kwam over Londen in 1762 wederom te Parijs met 180 handschriften en andere zeldzaamheden. Hij kreeg een matig pensioen, en werd aangesteld tot tolk der Oostersche talen; in 1763 werd hij lid der Koninklijke Akademie, en gaf eenige der vruchten zijner reizen in het licht. Gedurende de omwenteling hield hij zich afgezonderd, had geen' omgang dan met zijne boeken en geene andere uitspanning dan het bestuderen van de schriften der Braminen en Parsis. † te Parijs den 17 Januarij 1805. Hij verstond, behalve de Oostersche, bijna alle Europesche talen; zijne geleerdheid was van eene verbazende uitgestrektheid en hij welligt de grootste Philoloog, dien Europa immer heeft opgeleverd; tevens was hij een uitstekend braaf man, helderdenkend wijsgeer en werkzaam burger met een belangloos en voortreffelijk hart. Behalve zijne uitgegeven werken, heeft hij nog eene menigte handschriften nagelaten. Zijn ouder broeder Louis Pierre Anquetil, geboren in 1723, † in 1808, was, even als hij, aanvankelijk tot geestelijke bestemd, doch had ook even weinig smaak als hij in de theologie, en leide zich met ijver toe op het beoefenen der Geschiedenis. Hij heeft verscheiden zeer belangrijke historische werken in het licht gegeven, alsmede eene levensbeschrijving van zijn' broeder, dien hij 8 jaren vóór zijne geboorte en 3 jaren na zijn' dood, dus in het geheel 11 jaren, overleefde. Hij bereikte alzoo 85 jaren, en was nimmer ziek geweest. Onder het schrikbewind schreef hij in de gevangenis, met de Guillotine voor oogen, zijn *Précis de l'Hist. Universelle*, welk werk in 1797 in 9 deelen in het licht kwam. Met zijn 80e jaar ondernam en voltooide hij nog verscheiden werken van tamelijke uitgebreidheid. Dit broederpaar komt onbetwistbaar een aanzienlijke rang toe onder de Fransche geleerden der XVIII eeuw.

ANRAAT (Pieter van) was een verdienstelijk schilder van portretten en zoogenaamde Regentenstukken. Men weet slechts dat hij te Amsterdam woonde en met de dochter van den Overijsselschen dichter Jan van der Veen gehuwd was.

ANSCHIOVIS is een kleine visch, van grootte en gedaante als een spiering, die veel op de Fransche en Vlaamsche kusten gevangen en ingezouten wordt. Men houdt dien van Bergen op Zoom, in potten of tonnetjes, voor den besten.

ANSEAUME (Nicolas), Souffleur van het *Théâtre Italien*, te Parijs, † in 1784, was een vernuftig tooneeldichter; hij bezorgde meer dan 25 stukken aan de *Opéra Comique;* twee zijner zangspelen, *Le Tableau parlant*, (De sprekende Schilderij) in 1781 door B. Ruloffs, en *La Clochette* (Het verloren Lam) in 1783 door J. G. Doornik voor het Amsterdamsch tooneel overgezet, worden nog op hetzelve vertoond.

ANSELMUS, mansn., is eigenlijk eene middeleeuwsche verlatijning van het Gothische *Anshelm*. *Anse* of *Hanse* beteekent eene menigte (zie Hanzeverbond); ook groot, aanzienlijk, voornaam (spreekw. *Groote Hanzen*): deze naam wil dus denkelijk zoo veel zeggen als *groote helm*. = (S.), geboren te Aosta, in 1034, Aartsbisschop van Cantorbury, was een ijverige verdediger van de regten der geestelijkheid tegen de wereldlijke magt. Willem II verbande hem uit Engeland, doch Henrik I riep hem terug. Hij was de eerste die der geestelijkheid in Engeland den ongehuwden staat voorschreef. † in 1109. Een andere S. Anselmus, tijdgenoot van den voorg., Bisschop van Lucca, ijverde even zoo in Italië voor de regten der geestelijkheid, en schreef eene verhandeling, om te bewijzen dat de wereldlijke vorsten aan het kerkelijk gezag onderdanig behooren te zijn. † in 1086. =, Bisschop van Havelberg, werd door Keizer Lotharius II naar Konstantinopel gezonden, om met de Geestelijken der Grieksche Kerk te twisten en hen onder de gehoorzaamheid van den Paus te brengen. Hij keerde onverrigter zake terug, en † te Rome in 1154. = van Laon, † den 15 Junij 1117, leerde in deze stad de Godgeleerdheid en Wijsbegeerte langer dan 40 jaren. Hij telde een' tijd lang Abeilard onder zijne studenten, maar deze maakte den Professor het werk een weinig moeijelijker dan hij gewoon was, en kreeg dus zijn afscheid. In de middeleeuwen droegen nog verscheiden kloostergeleerden dezen naam, wier schriften grootendeels de moeite niet beloonen van ze uit de vergetelheid op te delven.

ANSER was een Latijnsch dichter, wiens lage en laffe vleijerijen Marcus Antonius met een landgoed te Salerno beloonde. Virgilius dreef den spot met hem, latende Lycidas, met toespeling op zijn' naam *Anser* (gans), zeggen (*Eclog.* IX, naar Vondels vertaling, bl. 33): — 'k hou niet dat ick — — —

In lof en in waerdy by Cinne en Varus hael,
Maer quaeck gelijck een gans by zwanen in de beecken.

ANSGARDE, gemalin van Philippus den Schoonen en moeder van Lodewijk III en Carloman, werd door haren gemaal verstooten omstreeks 880.

ANSGARIUS, omstreeks 800 in Friesland, of volgens anderen in Holland (dat toch in dien tijd hetzelfde was) geboren, werd opgevoed in de kloosterschool te Corvey en vervolgens Benedictijner-monnik. Op bevel van Lodewijk den Vromen verkondigde hij den Zweden en Denen het Evangelie, en werd de eerste Aartsbisschop van Hamburg, waar hij ook een klooster stichtte, als kweekschool voor zendelingen onder de ongeloovige Noormannen, die, in plaats van zich te bekeeren, hem in 845 uit Hamburg verdreven, weshalve hij in 847 zijn bisdom te Bremen opsloeg. Hier overleide hij een beter bekeeringsplan; hij won eerst Erik, Koning van Denemarken, en Olaus, Koning van Zweden, voor zijne kerk, en toen viel het hem veel gemakkelijker hunne onderdanen te bekeeren en te doopen. † in 865. De R. Kerk noemt hem den Apostel van het noorden.

ANSIBARIERS, een oud Germaansch volk, bij Tacitus vermeld, hetwelk door de Cauchen verdreven, zich in Westphalen kwam nederzetten.

ANSIBARIUM, oude benaming der stad Osnabrug, in Westphalen.

ANSLO (Reinier), geboren te Amsterdam, in 1626, was een verdienstelijk dichter, tijdgenoot en vriend van Vondel. In 1649 begaf hij zich naar Rome, waar Paus Innocentius X hem voor eenige Latijnsche verzen op het Jubileum met een' gouden penning en de Zweedsche Koningin Christina met eene gouden keten beschonk. Hij verzaakte den godsdienst zijner vaderen en ging tot de R. Kerk over. † te Perugia den 16 Mei 1669.

ANSON (George), geboren te Shuckborough in 1697, trad reeds zeer jong in den zeedienst. Na verscheiden reizen, op welke zijn beleid en bekwaamheid was opgemerkt geworden, diende hij in 1717 en 1718 onder den Admiraal George Byng in den oorlog tegen Spanje. In 1739 werd hij aangesteld als bevelhebber over eene vloot, bestemd tot een' togt tegen de Spaansche bezittingen in Zuid-Amerika, in welken hij zeer gelukkig slaagde. In 1747 behaalde hij eene volkomen overwinning op den Franschen Zeebevelhebber La Jonquère bij Kaap Finisterre. Anson werd hierop lid van het Parlement, Pair van Engeland en Vice-admiraal; de Koning verhief hem tot Baron van Soberton en eersten Lord der Admiraliteit. In 1758 voerde hij het bevel over de vloot voor Brest, ondersteunde de landing der Engelschen bij S. Malo en Cherbourg en nam de teruggeslagen troepen in zijne schepen op. Eindelijk werd hij in 1761 Opper-admiraal en † in 1762. Zijn reisverhaal is gedrukt en in het Fransch en Nederduitsch vertaald.

ANSPACH (Onolzbach), voorm. Residentie der Markgraven van Anspach-Baireuth, thans de hoofdstad van den Beijerschen Rezatkreits, heeft 1610 huizen en ruim 16000 inwoners. In den slottuin staat het gedenkteeken van den hier geboren en in 1796 gestorven dichter Uz. De laatste Markgraaf Christiaan Fredrik Karel Alexander stond dit vorstendom zoowel als het in 1769 geërfde Baireuth in 1791 af aan zijn' leenheer Fredrik Willem II, Koning van Pruissen, begaf zich naar Engeland, en stierf te Benham, in Berkshire, den 5 Jan. 1806. Zijne tweede gemalin en wedowe was Milady Craven, die door Keizer Frans II in 1801 tot Prinses van Berkeley verheven werd. Fredrik Willem III, Koning van Pruissen, stond in 1806 Anspach aan Frankrijk af, en bij den vrede van Tilsit in 1807 ook Baireuth; Napoleon droeg beide landschappen aan Beijeren over.

ANSPRAND, of, gelijk anderen hem noemen, Luitprand, Koning der Lombarden, werd overwonnen door Ragembert, Hertog van Torijn, en genoodzaakt naar Beijeren te wijken; bij klom nogtans wederom ten troon, na het overwinnen van Aribert, zoon van Ragembert. † omstreeks 712.

ANTÆUS, een reus, zoon van Neptunus en Gea (de zee en de aarde), bragt alle reizigers om het leven in de woestijnen van Lybië, omdat hij eene gelofte gedaan had een' tempel ter eere van Neptunus te bouwen van doodshoofden. Hercules wierp hem drie malen ter aarde, doch vruchteloos, want zijne moeder gaf hem telkens nieuwe krachten, zoo dikwijls hij haar aanraakte. Hercules, dit bemerkende, hefte hem op, en smoorde hem in zijne armen.

ANTAGONIST, van *αντι* (tegen) en *αγων* (strijd, worstelgevecht): *Ανταγωνιστα*, tegenstrever, tegenwerker, dwarsboomer.

ANTAGORAS, van Rhodus, Hofdichter van Antigonus, Koning van Macedonië, schreef eene *Thebaïs*, die verloren is geraakt. Eens vond Antigonus hem bezig met visch te koken, en merkte aan dat Homerus, toen hij de daden van Agamemnon beschreef, zich niet met koken bemoeide. De dichter antwoordde hem met vrijmoedigheid: »En Agamemnon was niet gewoon de genen op te zoeken die »visch kookten."

ANTALCIDES, Spartaansch veldoverste, sloot met Artaxerxes, Koning der Perzen, 387 jaren vóór J. C. een' schandelijken vrede, bij welken alle Grieksche steden van Klein-Azië cijnsbaar werden aan de Perzen. Vervolgd door den algemeenen haat, stierf hij van kommer en gebrek.

ANTANACLASIS, wederkaatsing, terugslag; is eene rhetorische figuur, die op hetzelfde woord, doch in eene andere beteekenis, terugleidt; b. v. J. Cats, Ouderdom en Buytenleven (*Dichterl. Werken*, II, bl. 364):

De *bedden* in den hof, beplant met groene kruyden,
Zijn *bedden* tot de rust van afgesloofde luyden.

J. Oudaan, *Poëzij*, III Deel, bl. 125:

Kan (riep hij) *hooge* nood uw' *hoogen* moed niet breken,
En vreeze voor *vergaan* uw' wrevel doen *vergaan*?
't *Opsteken* van den wind u hindren *op te steken*?

J. Vos, *Gedichten*, I Deel, bl. 132:

Elk vreest dat hij te *spoê* zal komen met de *spoê*.

Cl. Bruin, *Kleefsche en Zuid-Holl. Arkadia*, bl. 1:

Het lust ons eens het lijf te *wagen* op een' *wagen*.

Meestal wordt deze figuur gebezigd tot laffe en nietsbeduidende woordspelingen; ondertusschen kan zij toch, met oordeel en smaak aangewend, eene goede uitwerking doen, gelijk het gezegde in het Evangelie: *Laat de dooden de dooden begraven*, of wanneer een prediker van Jezus zegt: *Zijn dood verwon den dood.* Bij uitstek gelukkig en ongezocht komt deze figuur voor in de volgende raadgeving: *Quid* facies, facies Veneris *si* veneris *ante*?

Ne sedeas, sed eas, *ne* pereas per eas.

ANTANAGOGE is eene rhetorische figuur, door welke men op een' beschuldiger de beschuldiging terugwerpt, en de bewijzen, van welke hij zich bedient, tegen hem keert, of daaruit aanleiding neemt tot eene nieuwe beschuldiging tegen hem. Polifontes zegt tegen Meropé (*Mérope*, Tr. I Bedr. III Toon. Vert. van Uilenbroek: Den grooten Herkules zoek ik gelijk te zijn; en Meropé voert hem hierop te gemoet:

Indien gij inderdaad Alcides na wilt streven,
Dan moet gij 't erfgoed aan Alcides kroost hergeven.
Die held, die staat bij staat vol moeds heeft vrij gestreên,
Hij, dien gij avrechts volgt, was nimmer roover, neen!

Hippolytus zegt tegen Theseus (*Phèdre*, Tr. IV. Bedr. II Toon. Vert. van Uylenbroek):

Gij doet van bloedschande en van echtbreuk mij steeds hooren....
Ik zwijg. Maar Fedra, vorst!.. Ach! denk zij is geboren
Uit bloed, dat al het kwaad, dat gij me in toorn verwijt
Meer eigen is dan 't mijn'. Gij weet dit, tot uw spijt.

ANTANDER, een broeder van Agathocles, tyran van Syracuse, was een dapper krijgsman en geschiedschrijver; hij beschreef de krijgsbedrijven zijns broeders; doch zijn handschrift is verloren geraakt.

ANTAPODOSIS is eene rhetorische figuur van vergelijking, door welke het vergeleken voorwerp niet afgescheiden is van dat, hetwelk men daarmede vergelijkt; b. v. J. Vollenhove, *Kruistr. en Gez.* bl. 427: Een *kroon* wordt in Gods dienst gestreken,

Daar aardsche *kronen* bij te noemen zijn, gelijk
Bij *kronen* stof en slijk.

Zeer eenvoudig, geestig en juist vergelijkt R. H. Arntzenius (*Euterpe*, I St. bl. 165) de gewapende Kenau Hasselaar met Minerva:

Zoo zag de Olympus eens, door Typhons heir bestreden,
Minerve, in wapendos, aan 't hoofd der goden treden.

ANTARA, een beroemd Arabisch Emir, was de Dichter van een der zeven *Moallakât*, die aan de deuren van den tempel te Mekka werden opgehangen. Hetzelve is eene soort van poëtischen roman, waarin de Dichter zijne krijgsdaden en liefde voor Abla schildert, benevens de zeden, leef-, denk- en handelwijze, gevoelens en bijgeloovigheden der oude Arabieren vóór den tijd des Profeets, in het zuiverste Arabisch en zeer schoonen stijl geschreven. Jones maakte dit Oostersch klassiek gedicht het eerst in Europa bekend; Hammer gaf van hetzelve in 1812 eene vertaling in zijne *Fundgruben des Orients*, en onze verdienstelijke zoo jong gestorven geleerde landgenoot V. E. Menil vertaalde den *Moallakah* van Antara in het Latijn, welke vertaling, nevens het oorspronkelijke met de scholiën van Zouzen en aanmerkingen van Professor J. Willmet, in 1816 te Leyden uitgegeven is, eene uitgave, die alle anderen, welke sedert in Frankrijk en Duitschland verschenen, in waarde verre overtreft, en wezenlijk der Hollandsche klassieke drukpers even zoo tot roem verstrekt als den jeugdigen en den grijzen geleerden, die dezelve bewerkstelligd hebben.

ANTARCTISCH LAND, dus noemt men al wat onder de Zuidpool in de verwijdering van 23½° ligt, in tegenstelling van de landen onder de Noordpool, die men ook Arctische noemt. Men geloofde langen tijd dat er geen land onder de Zuidpool was. Cook naderde de Pool tot op 60°, en kon niet verder door het ijs komen. In 1820 ontdekte nogtans een walvischvanger zuidelijk van Kaap Horn op 61° een eiland van 200 Eng. mijlen lengte, hetwelk hij Nieuw-Shetland noemde. Sedert zijn de Engelschen en Russen de Zuidpool nog digter genaderd.

ANTECEDENT is in de redeneerkunde een voorstel van twee leden, het laatste altijd een gevolg van het eerste; b. v. *De zon schijnt: het is dus dag.* Het eerste lid is hier de *antecedent*, het laatste de *enthymema*.

ANTECHRIST, door sommigen verward met *Antichrist* (zie dit art.), is, naar het begrip der mystieken, degene die de tweede komst van Christus op de aarde moet voorafgaan. Deze Antechrist is het ideaal van alle denkbare boosheid en misdrijven, aan welks verwezenlijking, bij de toenemende beschaving des menschdoms, de vriend van redelijke godsverering zoo lang zal blijven twijfelen als bij hem het gezond verstand de overhand op de dweeperij behoudt.

ANTENOR, een edele Trojaan, werd beschuldigd van verstandhouding met de Grieken, wien hij de verovering der stad gemakkelijk gemaakt zou hebben, waarna hij zich met zijne maagschap inscheepte, in Italië op de kust der Veneten aankwam, waar hij eene stad bouwde, die eerst naar hem Antenorea en naderhand Padua genaamd werd.

ANTEROS is, volgens de fabelleer, de God der wederliefde, en zoowel de zoon van Venus en Mars als Eros, die niet groeide, maar altijd een kind bleef, tot dat zijn broeder geboren was, met wien hij gelijk opwies. Deze mythus is zeer zinrijk en poëtisch, aanduidende dat de liefde wederliefde noodig heeft, als zij in wasdom en sterkte zal toenemen.

ANTERUS, achttiende Bisschop van Rome, opvolger van Pontianus, in 235, zat slechts eene maand en tien dagen op den H. Stoel. † als martelaar den 3 Januarij 236.

ANTEVORTA en **POSTVORTA** waren Godheden bij de oude Romeinen, die het bestuur hadden over de toekomende en voorleden gebeurtenissen.

ANTHAS, zoon van NEPTUNUS en ALCYONÉ, dochter van ATLAS, bouwde de stad Anthea.

ANTHE was eene der zeven dochters van den reus ALCYON, die na den dood van haren vader zich in de zee wierpen en in ijsvogels veranderd werden.

ANTHEA, bijnaam van JUNO, onder welken zij te Argos werd aangebeden.

ANTHELMINTICA, middelen tegen de wormen, wormdrijvende middelen.

ANTHEMIUS, van Tralles, in Lydië, Beeldhouwer, Wis- en Bouwkundige, bloeide onder de regering van Keizer JUSTINIANUS, die hem de S. Sophia-kerk te Konstantinopel liet bouwen. Zijn handschrift *Περι παραδοξων μηχανηματων* is nog in de Vatikaansche bibliotheek voorhanden. = (PROCOPIUS), Keizer van het Oosten van 467 tot 472, werd onttroond door RICIMER, en had OLYBRIUS tot opvolger.

ANTHES, een Dichter van Anthedon, in Beotië, wordt om zijne hymnen door PLUTARCHUS geroemd.

ANTHESPHORIëN, feesten in Sicilië gevierd ter eere van Proserpina.

ANTHESTERIëN, feesten te Athene ter eere van BACCHUS; gedurende de drie dagen, dat dezelve duurden, werden de slaven door hunne meesters aan tafel gediend.

ANTHESTERION, benaming der achtste maand van het Atheensche jaar.

ANTHIMUS, Bisschop van Trebezonde, werd in 535, na den dood van EPIPHANIUS, Patriarch van Konstantinopel, door den invloed der Keizerin THEODORA, die der Eutychiaansche ketterij toegedaan was. De Keizer JUSTINIANUS begeerde dat de Paus hem als wettig' Patriarch zou erkennen; maar AGAPETUS I, die zich toenmaals te Konstantinopel bevond, weigerde dit bestendig. Toen het bleek dat ANTHIMUS een Eutychiaan was, werd hij afgezet, en door zijn' opvolger MENAS in eene geestelijke vergadering veroordeeld, waarop men hem in ballingschap verzond en zijne schriften verbrandde.

ANTHIUS, bijnaam van BACCHUS te Athene en te Patras, omdat hem aldaar de eerste lentebloemen geöfferd werden.

ANTHO was eene dochter van AMULIUS, Koning van Alba.

ANTHOINE (NICOLAS) geboren te Brien, in Lotharingen, van Roomsche ouders, omhelsde de Hervormde geloofsleer, maar rich verbeeldende dat de oudste godsdienst de beste was, werd hij Jood te Venetië, en ging naar Geneve, waar hij zoo lang verzweeg dat hij besneden was, tot men hem Predikant gemaakt had. Toen verklaarde hij dat hij een Jood was, en werd in een gekkenhuis opgesloten. Na eenigen tijd wederom in vrijheid gesteld, verklaarde hij op nieuw geen spek te willen eten. De Raad van Geneve, met het gevoelen van het Consistorie instemmende, veroordeelde dezen ongelukkigen ter dood, die den 20 April 1632 geworgd en verbrand werd. Alleen de Predikanten FERRY en MESTREZAT hadden in dit afschuwelijk vonnis tegen een' blijkbaar krankzinnigen niet gestemd en zich vruchteloos tegen de uitvoering verzet.

ANTHOLITHEN, bloemsteenen, steenen met bloemfiguren, versteende bloemen.

ANTHOLOGIE, van *Ανθος*, bloem, en *λεγειν*, zamenlezen: *Ανθολογια* is dus eene bloemlezing, bloemruiker (*bouquet*). Dezen naam gaf MELEAGER van Gadara, in Syrië, aan eene verzameling van Grieksche puntdichten uit 46 oude Dichters; na hem maakte PHILIPPUS van Thessalonica, ten tijde van AUGUSTUS, eene tweede verzameling uit slechts 14 dichters, en AGATHIAS, omtrent 500 jaren daarna, onder Keizer JUSTINIANUS, eene derde; eindelijk voltooide PIANUDA (PLANUDES), een monnik te Konstantinopel, in 1380 eene vierde, die hij in 7 boeken verdeelde en in eene alphabetische orde rangschikte. Deze is naderhand gedrukt geworden, en de eigenlijke Anthologie, welke men altijd bij aanhalingen bedoelt. De beste uitgave is die, welke de geleerde JERONIMO DE BOSCH bezorgd en met de Latijnsche vertaling van H. DE GROOT, in 1795 te Utrecht, 4 deelen in 4to in het licht gegeven heeft. Er bestaan ook Anthologiën uit Latijnsche dichters. Hoewel men deze benaming ook gevoegelijk aan verzamelingen van allerlei gedichten kan geven, verstaat men toch meer bepaald daaronder puntdichtverzamelingen, die dan ook bij de Franschen, Duitschers en Engelschen onder die benaming worden aangetroffen; eene Epigrammatische Anthologie uit Nederlandsche dichters is door P. G. WITSEN GEYSBEEK bijeengebragt en in 1821 te Amsterdam uitgegeven. Er zijn ook philosophische Anthologiën, meest fragmenten uit verloren schriften van oude wijsgeeren behelzende, gelijk het *Anthologium* van STOBÆUS, betwelk voormaals zeer geächt en de philosophische hoorn des overvloeds genoemd werd, doch eigenlijk tegenwoordig niet veel te beduiden meer heeft. HEEREN heeft echter nog in 1801 eene nieuwe uitgave van hetzelve bezorgd.

ANTHOMOLOGIE is eene soort van logisch verdrag, waarbij de belofte van de eene zijde eene belofte van de andere bedingt; b. v. TROMLITZ, *Poppenheim en Tilly*, II Deel, bl. 234: „Zweert gij „mij vrij te laten, dan zeg ik u waar hij dezen nacht huist."

ANTHONIE, zie **ANTONIUS**.

ANTHRACOMETER, een werktuig om de aanwezigheid van het koolzure gaz en de hoeveelheid van hetzelve te bepalen.

ANTHROPOCHEMIE, van *Ανθρωπος*, mensch en *χημεια*, scheikunde: scheikunde des menschelijken ligchaams.

ANTHROPOGNOSIE, Gr. *Ανθρωπογνωσις*, menschenkennis, in onderscheiding van menschkunde (*Anthropologie*); deze wetenschap houdt zich enkel met den natuurlijken, gene meer met den zedelijken mensch bezig. De eerste bevat nogtans den geheelen omvang der tweede.

ANTHROPOGONIE, Gr. *Ανθρωπογονια*, wetenschappelijk stelsel aangaande het ontstaan van den mensch.

ANTHROPOLATRIE, Gr. *Ανθρωπολατρεια*, menschaanbidding, goddelijke eerbewijzing aan een' mensch, b. v. aan den Lama in Thibet.

ANTHROPOLITHEN, versteende menschelijke ligchamen of beenderen.

ANTHROPOLOGIE, Gr. *Ανθρωπολογια*, menschkunde, is de wetenschap, die de kennis van den natuurlijken en verstandelijken mensch omvat, hoewel sommigen de eigenlijke natuurkunde van den mensch (*Physiologie*) ten onregte daarvan afzonderen, daar toch deze de eene en de zielkunde (*Psychologie*) de andere voorname grondslag is van deze wetenschap, enkel dus genoemd, om haar van de dierkunde (*Zoologie*) te onderscheiden. De Anthropologie is eene wetenschap, die zich enkel in den vorm van eene menigte andere wetenschappen laat behandelen, van welke men de resultaten op haar gebied overbrengt, of liever de resultaten van alle Anthropologische wetenschappen makende bestanddeelen der Anthropologie uit.

ANTHROPOMANTIE, Gr. *Ανθρωπομαντεια*, voorzegging uit de menschelijke ingewanden, bij de onbeschaafde volken der Oudheid in gebruik, die hunne goden door menschenoffers vereerden.

ANTHROPOMETRIE, Gr. *Ανθρωπομετρια*, verhouding der deelen van het menschelijk ligchaam tot elkander (Proportieleer).

ANTHROPOMORPHIETEN; dus noemde men de aanhangers van AUDIUS, een' geestelijke uit Syrië, die, naar Scythië verdreven, het Christendom den Gothen verkondigde. † omstreeks 370. Zij hadden dezen naam wegens hunne voorstelling van het Goddelijk Wezen onder de gedaante van een menschelijk ligchaam; doch om deze ketterij werden zij door de regtzinnige Kerk minder vervolgd dan om hunne afwijking van de gewone ceremoniën en hunnen ijver tegen ondeugende geestelijken. In de V eeuw versmolten zij onder andere secten.

ANTHROPOMORPHISMUS, van *Ανθρωπος*, mensch, en *μορφη*, gedaante, is de voorstelling van het Goddelijk Wezen onder menschelijke gedaante, eene zeer verkeerde en toch zeer natuurlijke voorstelling; want dewijl de mensch in de levende natuur niets volkomener kent dan zichzelven, brengt hij ook zijne gedaante, als het volkomenste, over op het goddelijke, zoodra hij zich hetzelve verzinnelijken wil. De kunst kan daarom bij het daarstellen des goddelijken niet anders dan anthropomorphistisch handelen. De verbeelding schiep de schoonste Godenbeelden in menschelijke gedaante, een' Olympischen JUPITER, een' Belvederischen APOLLO, eene Mediceische VENUS, enz. daarom werd de Grieksche kunst door de geheel anthropomorphistische mythologie der Grieken zoo zeer begunstigd, en ook de mythologie der vroegere en latere Aziatische en Europesche volken, der oude Perzen en der Scandinaviërs, der Hindos en der Germanen, is een Anthropomorphismus, alleen volgens de onderscheiden begrippen dezer volken van schoonheid en volkomenheid anders gewijzigd. Zelfs de Christelijke godsdienst geeft der kunst, ten aanzien van het Hoogste Wezen, geene andere dan anthromorphistische voorstellingen aan de hand, die van het anthropomorphistisch ideaal van een' Godmensch uitgaan, en door anthropomorphistische uitdrukkingen, Zoon Gods, Moeder Gods, ligchaam des Heeren, voor Gods oog, in Gods hand, e. d. g. nader aangeduid worden. De mensch kan trouwens, wanneer hij zich het goddelijke denken en daarvan spreken wil, dit niet anders dan op eene menschelijke wijze doen, en deze voorstellingswijze leidt natuurlijk tot zinnelijke aanschouwing, die den toets der philosopherende reden niet kan doorstaan; want het oneindige laat zich in geene eindige vormen begrijpen. Het Mozaïsch verbod (*Exod.* XX. 4, 5), dat men geen beeld of zinnelijke gelijkenis van God mag maken, is daarom eene algemeengeldige redewet, dewijl God daardoor tot een zinnelijk voorwerp verlaagd wordt, waaruit polytheïsmus, afgoderij en het plompste bijgeloof ontstaan.

ANTHROPOPATHISMUS, van *Ανθρωπος*, mensch, en *παθος*, hartstogt, is eene bijzondere soort van Anthropomorphismus, of liever de redelijke wijziging van hetzelve, die aan God menschelijke hoedanigheden, aandoeningen en hartstogten toeschrijft, als liefde, haat, toorn, ijverzucht, berouw, wraak, enz. Voor zoo ver deze driften onzedelijk zijn, mogen zij, als strijdig met de heiligheid Gods, aan het Opperwezen volstrekt niet toegeschreven worden. Het zinnelijk spraakgebruik der oude wereld veroorloofde zich wel zeer stoute dichterlijke beelden en uitdrukkingen ten aanzien van het Goddelijk Wezen, maar men moet die geenszins in den eigenlijken zin en letterlijk opvatten.

ANTHROPOPHAGIE, van *Ανθρωπος*, mensch, en *φαγειν*,

eten, het eten van menschenvleesch, is eene afschuwelijkheid, die slechts bij geheel woeste volken, en in den hoogsten nood bij enkele personen onder beschaafde natiën plaats heeft, of zich als eene wezenlijke krankheid voordoet, die, even als iedere andere trek naar oneetbare dingen, uit eene ontaarding van den eetlust (*Citta*) te verklaren is. Het is bekend dat er, met name onder de Noord-Amerikaansche wilden, volken zijn, die het vleesch eten van hunne gedoode vijanden; maar er bestaat geene natie, tot welker gewoon voedsel menschenvleesch behoort.

ANTIADES was de zoon van HERCULES en AGLAIA, eene der 50 dochters van THESTIUS.

ANTIAS, bijnaam der Fortuin, naar een' tempel, haar ter eere te Antium, waarin haar standbeeld, als orakel geraadpleegd, antwoord gaf door teekenen met het hoofd en de handen, zonder twijfel door de priesters als een gewone automaat in beweging gebragt. = (QUINTUS VALERIUS) leefde ten tijde van MARIUS en SYLLA, en heeft *Annales* geschreven, die door VELLEJUS PATERCULUS, LIVIUS, PLINIUS en anderen aangehaald worden.

ANTIBACCHIUS is in de Grieksche en Latijnsche dichtkunst het omgekeerde van den Anapaestus, en ook, even als deze, een voet van drie lettergrepen, twee lange en eene korte, als *uitschudden, volhouden*, enz. Deze voet kan moeijelijk in onze Nederduitsche verzen gebezigd worden, tenzij men die geheel in het *metrum* der Ouden zamenstelle. In gewone Alexandrijnen veroorzaakt dezelve een' onaangenamen wanklank; onze oude dichters schijnen geen zeer fijn poëtisch gehoor gehad of bij hunne lezers voorondersteld te hebben. VONDEL, *Poëzij*, I Deel, bl. 110:

Ick zie den Hollander gehard te velde gaan.

C. HUYGENS, *Korenbloemen*, bl. 5:

Maer van twee Sondaren waerom is 't d'eene meer?

Hier is de Antibacchius volslagen bedorven en valsch; doch al klinkt hij op zich zelven zuiver, dan is het toch ten koste van de zuiverheid der overige voeten; b. v. B. DE BOSCH, *Dichtl. Verlust.* I Deel, bl. 162.

Maar *tót* de opstanding *vóór* die heilgeloovig is.

Men zou echter in denzelfden rhytmus kunnen scanderen deze of dergelijke uitdrukking:

Men kwam | de ontdekking | vóór van zulk een wanbedrijf.

Zulke regels worden echter zeldzaam aangetroffen.

ANTIBES, eene Fransche haven in het departement du Var, met 5300 inwoners. In de nabij gelegen baai Jouan landde BONAPARTE in het begin van 1815 bij zijne terugkomst van het eiland Elba.

ANTICATHEGORIE, Gr.-Lat. *Anticathegoria*, tegenbeschuldiging. Zie **ANTANAGOGE**.

ANTICHAMBRE: deze Fransche benaming geeft men in de hoftaal aan het voorvertrek, waar degenen die iets te verzoeken hebben den tijd der audientie afwachten.

ANTICHRIST. Eigenlijk zou men MOHAMED, den stichter van den Islam, zoodanig kunnen noemen; doch heethoofdige hervormers, zelfs de groote LUTHER, vonden en sommige Protestantsche mystieken vinden nog den Antichrist in den Paus. Van den afschuwelijken ALEXANDER VI (BORGIA) moge dit waar zijn; maar van den edelen CLEMENS XIV (GANGANELLI) gewis niet.

ANTICIPATIE, Lat. *Anticipatio*, vooruitnemen, vooruitbeschikken, b. v. over de inkomsten van een' Staat; in den koopmansstijl is dit in het algemeen eene betaling vóór den bepaalden tijd. In de Wijsbegeerte beteekent dit woord eene vooruit gevormde voorstelling van eene zaak, alvorens men dezelve nog waargenomen of onderzocht heeft. Zie PROLEPSIS.

ANTICLEA, dochter van DIOCLES, was de moeder van ULYSSES. LAËRTES was op het punt van haar te huwen, toen zij door SISYPHUS geschaakt werd, den waren vader van ULYSSES. ANTICLEA, haren zoon dood geloovende, verhing zich uit wanhoop.

ANTICYRA, een eiland in Klein-Azië, dus genaamd naar ANTICYREUS, die de razernij van HERCULES genas met nieskruid (*Helleborus*), hetwelk op dit eiland in overvloed groeide, weshalve men spreekwoordelijk van iemand zeide, die ontstelde hersenen had, dat hij eene reis naar Anticyra doen moest (*naviget Anticyram*).

ANTIDACTYLUS, zie **ANAPÆSTUS**.

ANTIDOTUM, geneesmiddel tegen vergiftiging; overdragtelijk elk behoedmiddel tegen schadelijke uitwerkingen.

ANTIEK heet over het algemeen al wat uit de tijden vóór de invoering des Christendoms overgebleven en tot ons gekomen is, en meer bepaaldelijk de overblijfselen van Grieksche en Romeinsche kunst uit de zoogenaamde kunsteeuwen vóór ALEXANDER. Men verstaat daaronder gebouwen, standbeelden, basrelieven, schilderijen, penningen, gesneden steenen en allerlei andere voorwerpen van beeldende kunst. » Wanneer kunstenaars of kunstkenners met be» wondering van de antieken spreken," zegt de schrandere SULZER, » dan is dit slechts van weinige voorwerpen te verstaan; want onder » de antieken bevinden zich maar al te veel, die van het verval der » kunst in de latere tijden der Oudheid getuigen." De schoonheid der vormen en de uitdrukking der hartstogten in de standbeelden zijn de twee hoofdpunten, die de bewondering van alle tijden tot zich getrokken en derzelver studie voor de latere kunstenaars zoo belangrijk gemaakt hebben. Geene uitdrukking is bij dezelven zoo sterk, dat de schoonheid er door benadeeld wordt. Zij zijn meer idealen dan naar de natuur gevolgd. Ieder beeld is geheel wat het zijn moet: JUPITER is geheel majesteit, HERCULES geheel sterkte, VENUS geheel schoonheid. Kunstenaars kunnen de antieken niet te vlijtig bestuderen; al is het dat niet allen Rome en Florence kunnen bezoeken, overal vinden zij in zeer goede afgietsels gelegenheid daartoe, wat de standbeelden betreft; de schilderijen zijn meest allen gegraveerd, en van de munten afdruksels zoowel als van de gesneden steenen camceën voorhanden. De gebouwen, of derzelver overblijfsels, kan men ook genoegzaam uit volledige beschrijvingen en gegraveerde afbeeldingen leeren kennen. Deze hulpmiddelen zelve zijn een sterk sprekend bewijs van de noodwendigheid voor den kunstenaar om de antieken te bestuderen; maar zonder wezenlijk kunstgevoel zal deze studie hem weinig baten; hij, wiens geest niet dadelijk bij derzelver beschouwing in verrukking geraakt, werpe vrij de teekenpen weg, als hij zich nederzet om een antiek te copiëren. = heet in de wapenkunde eene kroon met punten, eene vaas, een altaar en onderscheiden gereedschappen der Ouden.

ANTIGENES, een der veldheeren van ALEXANDER, behaalde den tweeden der eerprijzen, die deze aan de acht dapperste bevelhebbers van zijn leger liet uitdeelen. Na ALEXANDERS dood hield hij de zijde van PERDICCAS, en ANTIGONUS liet hem in eene ijzeren kooi levend verbranden, 315 jaren vóór J. C.

ANTIGENIDES, een vermaard Fluitspeler, van Thebe, in Beotië, was zulk een meester in zijne kunst, dat hij, eens voor ALEXANDER spelende, dezen daardoor in zulk eene drift ontstak, dat hij naar de wapenen greep, en op de aanwezenden wilde aanvallen.

ANTIGONE, dochter van OEDIPUS en JOCASTE, was een voorbeeld van ouder- en broederliefde; zij diende haren blinden vader tot geleidster in zijne ballingschap, en na zijn' dood zocht zij vruchteloos hare broeders ETEOCLES en POLYNICES met elkander te verzoenen; toen beiden elkander in een gevecht om het leven gebragt hadden, verbood CREON, Koning van Thebe, hunne lijken te begraven; ANTIGONE, dit evenwel gedaan hebbende, werd hierop veroordeeld om levend begraven te worden; doch zij voorkwam zulks door een' spoediger' dood van hare eigen hand. HEMON, zoon des Konings, haar minnaar, beroofde zich insgelijks uit wanhoop van het leven. =, dochter van LAOMEDON, zich beroemende schooner te zijn dan JUNO, werd, volgens de fabelleer, door deze godin in een' ojevaar veranderd.

ANTIGONUS was een der veldheeren van ALEXANDER, die na den dood van dezen veroveraar zijn Rijk onder elkander verdeelden. ANTIGONUS kreeg Pamphilië, Lycië en Opper-Phrygië voor zijn aandeel. Hij beöorloogde EUMENES en deed hem ter dood brengen, vermeesterde geheel Klein-Azië en Syrië, en nam den titel van Koning aan. Eindelijk werd hij overwonnen en gedood in den slag van Ipsus, tegen de vereenigde legermagt van CASSANDER, SELEUCUS en LYSIMACHUS, 301 jaren vóór J. C. =, zoon van DEMETRIUS en kleinzoon van den voorg., werd onttroond door PYRRHUS, Koning van Epirus, doch herkreeg de kroon na den dood van dezen. † 244 jaren vóór J. C. =, Koning van Macedonië, ontroofde zijn' neef, wiens voogd hij was, den troon; hij overwon CLEOMENES, Koning van Sparte, en dwong hem naar Egypte te wijken. † 222 jaren vóór J. C. =, zoon van HYRCANUS, werd door zijn' broeder ARISTOBULUS, Koning van Judea, tot mederegent aangenomen, en op bevel van dezen vermoord, 101 jaren vóór J. C. =, zoon van ARISTOBULUS, Koning van Judea, werd naar Rome gevoerd, na het veroveren van Jeruzalem door POMPEJUS. De Koning der Parthen hielp hem op den troon herstellen; maar drie jaren daarna vermeesterde GABINIUS, veldheer van MARCUS ANTONIUS, Jeruzalem andermaal, en liet ANTIGONUS om het leven brengen; hij was de laatste vorst uit het geslacht der ASMONEËN. = van Caryste, Grieksch geschiedschrijver, bloeide onder de beide eerste PTOLEMEËN, en schreef onder anderen een 'Ιστοριων παραδοξων Συναγωγη, hetwelk JOANNES MEURSIUS met eene Latijnsche vertaling in 1619 te Leyden heeft uitgegeven. In 1791 kwam te Leipzig eene nieuwe uitgave met noten in het licht. = van Cuma wordt bij VARRO en COLUMELLA als schrijver over den akkerbouw vermeld. =, Schilder en Beeldhouwer, schreef, volgens PLINIUS, gemeenschappelijk met XENOCRATES, POLEMON en HYPSICRATES een werk over de schilderkunst en eene beschrijving der schilderijen te Sicyone. = van Nicea, Wiskundige, wiens handschrift in de Keizerlijke bibliotheek te Weenen nog aanwezig is. = van Soco, een Joodsch Wijsgeer, leefde ruim 300 jaren vóór J. C. en leerde dat men God niet dienen moest met uitzigt op belooning, of uit vrees voor straf, maar uit pligtbesef van dankbaarheid voor het goede, dat men op deze aarde geniet, op welke hij alle stellig kwaad ontkende, hetwelk onmiddellijk van God afkomstig zou zijn. Hij wordt gehouden voor den stichter van de secte der Sadduceën, die echter zijne leer verkeerd verstonden en verbasterden.

ANTIHYPOCHONDRIACUM, middel tegen de zwaarmoedigheid.

ANTIKRITIEK heet in het algemeen iedere wederlegging der zoogenaamde Recensiën in de maandschriften, wier schrijvers, door het schild der naamloosheid gedekt, niet zelden de palen der bescheidenheid wat al te ver overschrijden. De beste antikritieken en teregtwijzingen vindt men doorgaans in den *Recensent, ook der Recensenten*, tot nog toe de eenige toevlugt van verongelijkte schrijvers tegen de aanmatigingen en mishandelingen van laatdunkende en den hoogen toon voerende naamlooze Recensenten.

ANTILIBANON: dus noemden de Grieken eene gebergteketen ten oosten van den Libanon, die eigenlijk met den Libanon eene reeks van bergen vormde, welke zich van het noorden naar het zuiden, en vervolgens van het zuiden naar het noorden uitstrekte in de gedaante van een' halven cirkel. Het westelijk gedeelte van dit gebergte noemde men Libanon en het oostelijke Antilibanon. Zie LIBANON.

ANTILLES, zoo veel als *Ante insulae* of *Ante-isles* (voor-eilanden), is de algemeene benaming der talrijkste eilandengroep in Zuid-Amerika; zij werden in **1492** door COLUMBUS ontdekt, en liggen boogvormig tusschen Florida en den mond van den Oronoko; de voornaamsten zijn S. Domingo (eertijds Hispaniola, tegenwoordig Haïti), Cuba, Portorico, Jamaika, Trinidad, Curaçao, enz. Zij worden in groote en kleine Antilles verdeeld; de hier genoemden behooren tot de groote; de kleinen bedragen meer dan 60, die nogmaals in afzonderlijke groepen verdeeld en benoemd worden.

ANTILOCHUS, zoon van NESTOR en EURYDICE, was de jongste in het leger der Grieken voor Troje, stoutmoedig, dapper en een vriend van ACHILLES, even als PATROCLUS, wiens dood hij genen kwam aankondigen. Hij versloeg vele dappere Trojanen, en sneuvelde eindelijk in het verdedigen van zijn' grijzen vader in den slag tegen MEMNON.

ANTILOGIE, Gr.-Lat. *Antilogia*, is zoo veel als tegenspraak; in de wijsbegeerte noemt men antilogisch al wat de rede wederspreekt of daarmede strijdig is, gelijk bijgeloof, blind geloof, domme vroomheid, mysticismus, e. d. g.

ANTILOPEN is de soortelijke benaming van zekere Aziatische en Afrikaansche zeer fraaije gehoornde viervoetige dieren (Gazellen), die veel overeenkomst hebben met de reeën en geiten.

ANTIMACHUS was een der Trojaansche bevelhebbers, die, gewonnen door de geschenken van PARIS, de uitlevering belette van HELENA aan MENELAUS. = van Colophon, een Grieksch Dichter, die 500 jaren vóór J. C. bloeide, schreef eenige Elegiën en eene Thebaïs. SCHELLENBERG heeft in 1786 te Halle zijne overgebleven dichtstukken in het licht gegeven.

ANTIMERIA, eene rhetorische figuur, welke, in plaats van het voorwerp zelf, de stof noemt waaruit hetzelve bestaat; b. v. het *staal* voor het *zwaard*; het *goud* voor *gemunt geld*, het *purper* voor een' *koninklijken mantel*, enz.

ANTIMETABOLE is eene rhetorische figuur, die een' geheel tegenovergestelden zin oplevert, wanneer men de woorden van een voorstel omkeert, b. v. *Laat u niet door de ondeugd overwinnen, maar overwin de ondeugd door deugd.* — »De Koningen zijn goden »in de oogen der menschen, en menschen in de oogen van God," zegt FLÉCHIER; en J. DE DECKER, *Rijmoef.* II, 21:

De mensch, van ik en weet wat dommen geest gedreven
Gaert niet op dat hy leev', hy leeft op dat hy geer'.

Zoo ook P. LANGENDIJK, *Ged.* I. 34:

't Onnozel volkje houdt poëten
Voor dwazen, hoofden vol van waan;
Maar wilt gij de oorzaak daarvan weten?
't Ziet gekken voor poëten aan.

ANTIMETALEPSIS, zie **ANTIMETABOLE**.

ANTIMETATHESIS, zie **ANTIMETABOLE**.

ANTIMONIE, Lat. *Antimonium.* Volgens eenigen is de benaming van dit mineraal van Griekschen oorsprong, en zamengesteld uit ἀντι en μονος, omdat het nooit alleen, maar altijd met andere stoffen vermengd gevonden wordt; de Fransche benaming *Antimoine* zou volgens anderen afkomstig zijn van zekeren monnik, die, eenige chemische proeven doende, het afkooksel voor de varkens wierp, die, daarvan gegeten hebbende, geweldig purgeerden, maar toen zeer vet werden. Hij nam hierop de proef met zijne medekloosterlingen, maar dezen stierven er van: van daar alzoo de benaming *Antimoine.* De oorsprong der Hoog- en Nederduitsche benaming *Spiesglas* of *Spiesglans* en der nieuwere Latijnsche *Stibium* is niet bekend en zeker zoo tragisch avontuurlijk niet, schoon men het voorwerp zeer wel kent. PARACELSUS maakte het eerst omstreeks 1522 een geneeskundig gebruik van de Antimonie, wier bereidingen tegenwoordig onder allerlei gedaanten in de apotheken gevonden worden. Ook dient dit mineraal nog tot menigvuldig ander gebruik.

ANTINOMIE, Gr.-Lat. *Antinomia*, tegenstrijdigheid der wetten, wanneer namelijk eene latere wet bepalingen maakt, die met de bepalingen van eene vroegere, welke nog niet is afgeschaft, strijdig zijn. Zoodanige antinomiën hebben in bijna alle stellige wetgevingen plaats, als de wetgever met de vroegere nog geldige wetten niet bekend genoeg is, maken het regt onzeker en geven aanleiding tot allerlei kunstenarijen en pleitstreken (*Chicanes*).

ANTINOMISTEN, aanhangers van het gevoelen van JOANNES ISLEBIUS AGRICOLA, die leerde dat het geloof alleen regtvaardigde zonder de wet; hij beweerde namelijk dat de onderhouding der oude Joodsche wetten met de leer van het Evangelie onvereenigbaar en het Pausdom gunstig ware. Dit voorstel werd van 1527 tot 1537 even zoo hevig en overdreven bestreden als verdedigd, en veroorzaakte eene geweldige tweespalt onder de hervormers. Er ontstond eene vormelijke secte van Antinomisten, die ronduit dreven dat de mensch tot zijne regtvaardiging en heiligmaking de wet geheel niet noodig had. LUTHER wederleide deze voornamelijk op eene kwalijk begrepen verhouding der zedelijke pligten tot het geloof gegronde meening op eene krachtige en overtuigende wijze: hij bewees dat het onderhouden der goddelijke geboden tot de erkentenis der zonden en werkelijke betering noodzakelijk was, en AGRICOLA herriep zijn gevoelen in 1539; doch LUTHER maakte deze herroeping op zulk eene onbescheiden en ruwe wijze den talrijken aanhangers van AGRICOLA bekend, dat deze, persoonlijk daardoor beleedigd, tegen de hem door LUTHER aangetijgde inzigten protesteerde, en in 1540 te Berlijn eene nadere herroeping in het licht gaf, waarmede LUTHER genoegen nam, waardoor wel de strijd tusschen deze beide mannen geëindigd, maar het eigenlijke geschil geenszins vereffend werd. De aanhangers der secte hebben echter geen afzonderlijk genootschap gevormd, maar zich onder de overige Protestanten verdeeld, waardoor allengs de naam verdween, schoon men nog lang predikers vond, die enkel tot gelooven vermaanden, en het verbeteren der zeden voor niets rekenden; ten tijde van CROMWEL waren er in Engeland geestelijken, die de zedewet geheel overtollig verklaarden, ja zelfs de ondeugd regtvaardigden, om de kracht des geloofs te verheffen, alzoo door geene zedelijke pligtbetrachting, maar wel door een voorgeschreven kerkgeloof de zaligheid verkregen werd.

ANTINOUS, een jonge Bithyniër, van eene uitstekende schoonheid, gunsteling van Keizer HADRIANUS, verzelde dezen op zijne reizen, en verdronk in den Nijl. De Keizer was bijna wanhopig van droefheid over zijn verlies; hij gaf zijn' naam aan eene nieuw ontdekte ster in den Melkweg, bouwde tempels, in welke hij hem als een' God liet vereeren; zijne beeldtenis werd door de kunst op alle wijzen vermenigvuldigd; eenigen dezer stand- en borstbeelden zijn tot ons gekomen en behooren tot de schoonste antieken, namelijk de ANTINOUS van Belvedere, gevonden in de baden van HADRIANUS, en de ANTINOUS op het Campidoglio, gevonden in de *Villa Hadriani.* »In alle afbeeldingen van ANTINOUS," zegt WINCKELMANN, »heeft »zijn gezigt iets zwaarmoedigs; zijne oogen zijn altijd groot, met »een' goeden omtrek, zijn profil is zacht vooroverhellend, en in zijn' »mond en kin is iets uitgedrukt, dat waarlijk schoon is."

ANTIOCHIË. Er bestonden verscheiden steden van dezen naam in de Oudheid, de beroemdste, tegenwoordig Antakia, werd gebouwd door SELEUCUS NICANOR, die haar Antiochië noemde naar zijn' vader ANTIOCHUS, en tot den zetel bestemde der Syrische Koningen. Zij lag in eene aangename landstreek aan den Orontes, en was eertijds eene der aanzienlijkste steden van Azië, en eene kweekschool voor de wetenschappen. Naderhand was zij de verblijfplaats van een' Romeinschen Stadhouder en eindelijk, na de invoering des Christendoms, de zetel van den Patriarch van Azië.

ANTIOCHUS, zoon van HERCULES en MEDEA, was een der Eponymen, dus genoemd, omdat zij hunnen naam gegeven hadden aan zes stammen van Attica.

ANTIOCHUS, *Koningen van Syrië van dezen naam.* = I (SOTER), oudste zoon van SELEUCUS, eersten Koning van Syrië en Babylon, volgde zijn' vader op 280 jaren vóór J. C. Hij behaalde verscheiden overwinningen op de Bithyniërs, Macedoniërs en Galatiërs, bestreed zonder vrucht PTOLEMEUS PHILADELPHUS, Koning van Egypte, en getracht hebbende het Rijk van Pergamus te vermeesteren, werd hij overwonnen bij Sardes door EUMENES. † te Antiochië 261 jaren vóór J. C. = II (THEOS), dezen bijnaam gaven hem de Milesiërs, omdat hij hen van de tirannij verlost had. Hij was de zoon en opvolger van den voorg., en vernieuwde den oorlog tegen den Egyptischen Koning, welken zijn vader ongelukkig gevoerd had; hij slaagde niet beter, en was genoodzaakt den vrede te vragen. Hij verstiet zijne gemalin LAODICE, om met BERENICE, dochter des Konings van Egypte, te huwen. † aan vergift 246 jaren vóór J. C = HIERAX, zoon van den voorg. en LAODICE, zocht zijn' broeder SELEUCUS CALLINICUS te onttroonen, en overwon hem bij Ancyra, in Galatië; doch zijn leger tegen hem opgestaan zijnde, week hij naar zijn' schoonbroeder, ARIARATHES, Koning van Cappadocië; maar deze hem naar het leven staande, vlugtte hij naar Egypte. PTOLEMEUS zette hem in de gevangenis, uit welke hij trachtte te ontkomen, en daarbij het leven verloor. = III (DE GROOTE), opvolger van zijn' broeder SELEUCUS CERAUNUS, 223 jaren vóór J. C., trachtte Syrië te herwinnen, hetwelk SELEUCUS CALLINICUS ontnomen was door den Koning van Egypte, maar hij werd geslagen door PTOLEMEUS PHILOPATOR bij Raphia. ACHEUS eenigen tijd daarna tegen hem opgestaan zijnde, vervolgde hij hem te Sardes, kreeg hem gevangen en liet hem ter dood brengen. Hij keerde vervolgens zijne wapenen tegen de provinciën van Syrië, welke de Koning van Egyp-

te in bezit hield, en hernam ze. Hij wilde Klein-Azië en Griekenland veroveren, toen de Romeinen, door de Grieken te hulp geroepen, hem sloegen bij Thermopyle en Magnesia, 191 jaren vóór J. C. Hij verkreeg den vrede op zeer nadeelige voorwaarden, en werd kort daarna gedood te Elymaïs, waar hij een' tempel van BELUS was gaan plunderen, om de Romeinen te betalen. Hij had HANNIBAL aan zijn hof ontvangen. = IV (EPIPHANES), zoon en opvolger van den voorg. 175 jaren vóór J. C. bemagtigde een gedeelte van Egypte, en hield den Koning PTOLEMEUS EPIPHANES gevangen; maar de Romeinen noodzaakten hem van deze verovering af te zien. De Joden tegen hem opgestaan zijnde, behandelde hij hen met de uiterste strengheid; hij deed de zeven broeders MACCHABEËN en den grijzen ELEAZAR ter dood brengen. MATHATIAS en JUDAS MACCHABEUS versloegen zijn leger. † aan de gevolgen van een' val van zijn paard, 164 jaren vóór J. C. = V (EUPATOR), zoon en opvolger van den voorg., was 9 jaren oud, toen zijn neef DEMETRIUS SOTER zijne Staten bemagtigde en hem liet vermoorden, na eene regering van 18 maanden. = VI (DIONYSIUS), zoon van ALEXANDER BALAS, verklaarde zich een afstammeling van ANTIOCHUS THEOS. TRYPHON, die hem had opgevoed, deed zijne aanspraak gelden tegen DEMETRIUS NICANOR, bezorgde hem den troon, om in zijne plaats te regeren, en liet een jaar daarna hem om het leven brengen, 143 jaren vóór J. C. = VII (EVERGETES), zoon van DEMETRIUS SOTER, beklom den troon 140 jaren vóór J. C., verdreef den overweldiger TRYPHON uit Syrië, onderwierp de Joden, sloeg de Parthen, maar werd eindelijk zelf geslagen door DEMETRIUS NICANOR, die zijne Staten vermeesterde, 130 jaren vóór J. C. = VIII (EPIPHANES), zoon van DEMETRIUS NICANOR, beklom den troon 123 jaren vóór J. C., na den overweldiger ZABINAS verdreven te hebben. Hij verbond zich met den Koning van Egypte, wiens dochter hij huwde, voerde oorlog tegen zijn' broeder ANTIOCHUS van Cyzicus, die hem wilde onttroonen, en was genoodzaakt hem een gedeelte zijner Staten af te staan; zij regeerden gemeenschappelijk tot 97 jaren vóór J. C. = IX (PHILOPATOR), broeder van den voorg., die hem reeds Coelesyrië had afgestaan, regeerde na diens dood nog vier jaren over geheel Syrië, toen hij een' slag verloor tegen een' zoon van ANTIOCHUS VIII, en zich zelven om het leven bragt. = X (EUSEBES), zoon van den voorg., hernam de kroon aan SELEUCUS, zoon van ANTIOCHUS VIII, die zijn' vader onttroond had, maar twee jaren daarna werd hij zelf onttroond door de beide broeders van SELEUCUS, 95 jaren vóór J. C. = XI (EPIPHANES) deelde de kroon met zijn' broeder PHILIPPUS, na den dood van SELEUCUS VI, hunnen oudsten broeder, dien zij wreekten door het ombrengen der inwoners van de stad Mopsuestia, waar men hem levend verbrand had. Hij verdronk 93 jaren vóór J. C. = XII (CALLINICUS), zoon van ANTIOCHUS VIII, aanvaardde de kroon, toen hij wist dat zijn broeder DEMETRIUS III gevangen was bij de Parthen, en ondernam een' togt tegen de Arabieren, overwon hen in het eerst, doch verloor het leven in een' tweeden slag, 85 jaren vóór J. C. = XIII (ASIATICUS), zoon van ANTIOCHUS X, werd door LUCULLUS hersteld op den troon, van welken zijn vader verdreven was, 69 jaren vóór J. C. Vier jaren daarna beroofde POMPEJUS hem van zijne Staten, en maakte van Syrië een Romeinsch wingewest.

ANTIOCHUS. *Wijsgeeren en Geleerden van dezen naam.* = Sophist en Cynisch Wijsgeer, leerling van DIONYSIUS van Milete, schreef onder anderen eene geschiedenis, welke DIO CASSIUS zeer prijst. = van Syracuse bloeide 400 jaren vóór J. C. en schreef eene geschiedenis van Sicilië, welke door PAUSANIAS wordt aangehaald. =, Sterrekundige, van wien nog eenige handschriften in Duitsche Akademiebibliotheken voorhanden zijn. = van Alexandrië, Blijspeldichter, wiens stukken verloren geraakt zijn. =, Geneeskundige te Rome, bereikte een' zeer hoogen ouderdom, zonder immer eenig geneesmiddel gebruikt te hebben, enkel door eene matige en geregelde leefwijze. GALENUS spreekt met zeer veel lof van hem. Bij PAULUS ÆGINETA vindt men eenige zijner voorschriften. = van Ascalon, Wijsgeer, leerling van CARNEADES en PHILO, was de stichter der vijfde akademie, en zocht de Stoïsche philosophie zoo wel met de Platonische als met de Aristotelische in overeenstemming te brengen; hij voerde alzoo het Syncretismus bij de akademie in, en werd daardoor als het ware het verbindend middellid tusschen de Oud-Platonische en Alexandrijnsche scholen. LUCULLUS bragt hem uit Azië mede naar Rome, waar CICERO echter geen' smaak in zijne leer vond, hoewel hij hem veel vriendschap bewees, gelijk mede ATTICUS en andere aanzienlijke Romeinen. = van Laodicea, een sceptisch Wijsgeer uit de school van OENESIDEMUS, bloeide in de I en II eeuw; zijne schriften zijn verloren. = Bisschop van Ptolemaïs in het begin der V eeuw, predikte te Konstantinopel, in de afwezigheid van CHRYSOSTOMUS, met zulk een' roem, dat hij insgelijks CHRYSOSTOMUS genaamd werd, van wien hij echter een bittere vijand was, doch niettemin zijn' naam wel als eertitel wilde dragen. =, Regtsgeleerde, hielp met MAXIMINUS, APOLLODORUS en anderen het *Codex Theodosianus* zamenstellen. =, Abt van het klooster Seba, bij Jeruzalem, in het begin der VII eeuw, onder de regering van Keizer HERACLIUS, vervaardigde Pandecten der H. S. in 190 predikatiën; in de voorrede verhaalt hij de verovering van Jeruzalem door COSROËS, en bejammert in een gedicht het verlies van het H. Kruis, door den overwinnaar naar Perzië gevoerd.

ANTIOPÉ, dochter van NYCTEUS, Koning van Thebe, had twee zonen bij JUPITER, ZETHUS en AMPHION. Na den dood van haren vader beklom haar oom LYCUS den troon, die insgelijks op haar verliefde, en wiens gemalin DIRCE haar wreed mishandelde en deed opsluiten. Zij werd verlost door hare zonen, die hare vijandin om het leven bragten. =, Koningin der Amazonen, die, door HERCULES overwonnen, met THESEUS huwde, en hem een' zoon baarde, HIPPOLYTUS genaamd, wiens treurig uiteinde de stof geleverd heeft tot een der fraaiste treurspelen van RACINE.

ANTIPAPHUS was een der 50 zonen van ÆGYPTUS, gemaal van CRITOMEDIA.

ANTIPARASTASIS, eene rhetorische figuur, door welke men beweert dat eene daad, die men afkeurt en veroordeelt, integendeel lofwaardig is. Deze figuur komt dikwijls in pleitredenen en verweerschriften voor; ook in treurspelen; b. v. CORNEILLE, *Cinna*, III Bedr. IV Toon. (vert. van *Nil volentibus arduum*):

CINNA.

Een dengdelyke ziel zal zich naauwkeurig wachten,
Dat iemand haar met recht kan voor ondankbaar achten,
Of ontrouw; ja, zy haat de schande, schoon zy weêr
Geluk geeft, en wil niets ten koste van hare eer.

EMILIA.

'k Stel roem in zulk een schande, en acht verraderye
Eene edle zaak, omtrent een snoode dwinglandye;
En als men daardoor stuit de bronaêr van de smart,
Zoo is 't ondankbaarst ook het edelmoedigst hart.

ANTIPAROS, een eiland in den Griekschen Archipel, is vermaard om deszelfs hol of grot van 1300 voeten lang, 100 voeten breed, en 80 voeten hoog.

ANTIPAS (S.), in de Openbaringen van JOANNES vermeld als een der eerste discipelen van JEZUS, stierf den marteldood te Pergamus, waar hij Bisschop was.

ANTIPATER, veldheer en vriend van PHILIPPUS, Koning van Macedonië, en diens zoon ALEXANDER, werd door dezen benoemd tot Stadhouder van Macedonië, gedurende zijn' togt naar Azië. Niettegenstaande ANTIPATER zich loffelijk kweet in zijn bewind, de Thraciers overwon, de Spartanen en andere Grieksche volkeren, die opgestaan waren, wederom tot gehoorzaamheid bragt, ontnam ALEXANDER, op aansporing van zijne moeder OLYMPIAS, hem toch het bestuur. Na den dood van ALEXANDER aanvaardde ANTIPATER wederom de regering van Macedonië en Griekenland, en oorloogde in het eerst ongelukkig tegen de verbonden Grieksche volken, die hij nogtans eindelijk onderwierp, en ook den oorlog met PERDICCAS gelukkig eindigde. † 319 jaren vóór J. C. = II, Koning van Macedonië, zoon van CASSANDER en kleinzoon van den voorg., betwistte zijn' broeder PHILIPPUS de kroon, en regeerde eenigen tijd met hem. Zij werden beiden onttroond door DEMETRIUS POLIORCETES, 295 jaren vóór J. C. ANTIPATER week naar zijn' schoonvader LYSIMACHUS, die hem deed ter dood brengen. = III, neef van CASSANDER, werd Koning van Macedonië, 278 jaren vóór J. C. Hij regeerde 45 dagen, en werd vervangen door SOSTHENES. =, zoon van HERODES (DEN GROOTEN!), werd door dezen tot zijn' opvolger verklaard, ten nadeele van zijne beide andere zonen ALEXANDER en ARISTOBULUS. ANTIPATER smeedde nogtans een' aanslag tegen zijn' vader, die hem hierop ter dood liet brengen. = van Cyrene was een leerling van ARISTIPPUS; CICERO spreekt van hem in zijne *Tusculanes*; geschriften zijn er van hem niet bekend. = van Sidon of Tarses, een Stoïcijnsch philosooph, bestreed het Scepticismus van CARNEADES. Misschien is hij dezelfde, van wien men eenige epigrammen in de Anthologie vindt. = van Thessalonica was een dichter, van wien men in de Anthologie insgelijks eenige epigrammen aantreft. = (L. COELIUS) schreef omtrent 124 jaren vóór J. C. eene geschiedenis van den tweeden Punischen oorlog, waarvan slechts eenige fragmenten overgebleven en in 1568 te Venetië gedrukt zijn. = van Hieropolis was de leermeester der zonen van ALEXANDER SEVERUS. Hij viel bij CARACALLA in ongenade, die hem van honger liet sterven.

ANTIPATHIE, van het Gr. *Αντιπαθεια*, afkeer van zekere voorwerpen in het algemeen, is het tegenovergestelde van Sympathie. Beide verschijnselen doen zich zoo wel op in de zedelijke als in de natuurlijke wereld, en zijn somtijds al, somtijds niet te verklaren, naarmate het oordeel meer of min van den indruk der zinnen afhankelijk is.

ANTIPHANES van Rhodus, Blijspeldichter, tijdgenoot van ALEXANDER, schreef bij de 300 blijspelen, van welke grootendeels de titels alleen bewaard gebleven zijn. De val van een' appel op zijn bloote hoofd veroorzaakte hem een' oogenblikkelijken dood. Hij had twee naamgenooten, de eene te Athene en de ander te Caryste geboren, die insgelijks blijspeldichters waren.

ANTIPHILUS, Grieksch Schilder, was, volgens PLINIUS, de uitvinder van het groteske in de schilderkunst.

ANTIPHLOGISTISCH, het tegenovergestelde van het brandbare (phlogiston); antiphlogistisch stelsel noemt men het stelsel der Fran-

sche scheikundigen, hetwelk LAVOISIER tegen STAHL verdedigd heeft.

ANTIPHON, geboren te Rhamnus in Attica, was de voornaamste der 10 beroemde redenaars, bij PLUTARCHUS vermeld, en de leermeester van THUCYDIDES. Ook in den oorlog tusschen de Atheners en de Spartanen verwierf hij grooten roem door zijne dapperheid. Hij begaf zich naar Sicilië, waar hij den tiran DIONYSIUS, op zijne vraag, welk metaal hij het voortreffelijkste achtte, ten antwoord gaf: »Dat, »waaruit de standbeelden van HARMODIUS en ARISTOGITON gegoten »zijn." Dit vrijmoedig antwoord kostte ANTIPHON het leven, 411 jaren vóór J. C. Hij bragt de redekunst te Athene het eerst in een' wetenschappelijken vorm. Er zijn 16 redevoeringen van hem overig, die ALDUS voor het eerst in 1513 gedrukt heeft; zij worden ook in REISKES verzameling van Grieksche redenaars gevonden. Eenigen zijn in het Fransch vertaald door den Abt AUGER, en achter zijne vertaling van ISOCRATES geplaatst.

ANTIPHONA, tegenzang of wisselzang, heet in de R. K. Kerk zoodanig gezang, hetwelk door eene stem aangeheven, vervolgens door twee koren beurtelings afgezongen en dan door het gansche koor herhaald wordt. Van daar heet ook Antiphonarium of Antiphonale het Latijnsche gezangboek, waaruit de kanoniken en andere geestelijken de Psalmen, Hymnen, enz. zingen. Volgens den Geschiedschrijver SOCRATES was S. IGNATIUS de uitvinder van dit gezang bij de Grieksche Christenen, hetwelk door S. AMBROSIUS ook bij de Latijnsche Kerk werd ingevoerd. Op het einde der VI eeuw vervaardigde GREGORIUS I een Antiphonarium ter eere van MARIA en andere heiligen. In Engeland noemt men *Anthems* eene soort van kerkmuzijk, die bijna op dezelfde wijze als de Antiphonen der R. Kerk wordt uitgevoerd.

ANTIPHRASIS, benoeming van eene zaak door het tegendeel, doorgaans spottenderwijze; b. v. P. G. WITSEN GEYSBEEK, *Puntd.* III, 226:

Uw egaë noemt u »engelin;"
Ja, maar 't is *κατ' ἀντίφρασιν*,

hetwelk te kennen geeft dat hij »duivelin" meende.

ANTIPODEN, tegenvoeters; zoodanig noemt men degenen die zich op de uiterste punten bevinden van eene lijn, midden door den aardbol heen getrokken, en alzoo met de voeten tegen elkander gekeerd zijn. De aardbol rond zijnde, heeft ieder punt van deszelfs oppervlakte zijne antipoden. Zoodra de rondheid der aarde bewezen was, was ook het bestaan der antipoden bewezen, en slechts de diepste onwetendheid kon deze waarheid bestrijden, alzoo het moeijelijk is zich lieden voor te stellen, die met het hoofd nederwaarts gaan; dit denkbeeld laat zich nogtans gemakkelijk verklaren door de uitmiddelpuntige aantrekkingskracht der aarde, die alle ligchamen tot derzelver oppervlakte trekt, zoodat er overal op ieder punt een zelfde boven en beneden is, gelijk bij een' cirkel overal een evenwijdige afstand van het middelpunt tot den omtrek.

ANTIPOENUS was de vader van ANDROCLEA en ALCIS, die in den oorlog tusschen de Thebanen en Orchomeniërs zich grootmoedig opofferden voor het behoud van hare medeburgers. Zie ANDROCLEA.

ANTIPOLIS, oude benaming der stad Antibes in Frankrijk, beteekent zoo veel als tegenoverliggende stad, namelijk van Nice, tegenover welke plaats Antibes ook inderdaad werd aangelegd.

ANTIPTOSIS, plaatsing van den eenen naamval voor den anderen, b. v. den *accusativus* in plaats van den *dativus*. als *den* man geven, voor *aan* den man geven; of den *genitivus* in plaats van den *dativus*: als zich *der* deugd wijden, in plaats van *aan de* deugd wijden, enz.

ANTIQUUS (JOANNES), Schilder, geboren te Groningen, den 11 October 1704, doorreisde Frankrijk en Italië, waar hij verscheiden merkwaardige ontmoetingen had, zelfs met Paus BENEDICTUS XIII, en groote vorderingen maakte in de schilderkunst, zoodat lang nog vóór hij in Holland terugkwam, de roem zijner bekwaamheden hem reeds vooruitgeloopen was. Hij vestigde zich te Breda, en genoot van landswege eene jaarwedde. Zijne schilderstukken versieren de zalen van verscheiden openbare gebouwen, doch worden zeldzaam in bijzondere kunstverzamelingen aangetroffen. † in 1750.

ANTISPASTUS is in de Grieksche en Latijnsche dichtkunst een voet van vier lettergrepen, twee lange tusschen twee korte, of een Jambus en een Trochaeus; b. v. *berelhebber*, *vooruitloopen*, enz. Zeer zeldzaam wordt deze voet in Nederduitsche verzen gebezigd: dit is moeijelijk, echter niet onmogelijk; b. v. S. SYLVIUS, *Ged.* I Deel, bl. 98:

Verwelkomen | den held aan d'oever van zijn' grond.

ANTISTHENES, een Atheensch Wijsgeer, stichter der Cynische school, bloeide omtrent 380 jaren vóór J. C. Hij was eerst een leerling van GORGIAS, en toen van SOCRATES. In armoede geboren en opgevoed, stelde hij zijn' roem in genoegzaam alles te kunnen ontberen wat anderen als noodwendige behoeften rekenden, en overdreef dit tot in het onnatuurlijke en belagchelijke. Hij wierp alles weg, en behield slechts een' gelapten mantel, een' zak, een' drinknap en een' stok; hij liet zijn haar en baard wassen, sliep op de bloote aarde, en gedroeg zich in de zamenleving ten uiterste plomp en onbescheiden. Hij stelde het hoogste goed in een deugdzaam leven, en dit bereikbaar door zich te ontslaan van alle behoeften; want gelijk God het gelukzaligste wezen is, omdat hij niets noodig heeft, alzoo komt ook de mensch, die het minst behoeft, God het meest nabij. Er was niets schoon dan het goede, niets leelijk dan het kwade, al het overige onverschillig, en niet waardig dat men er naar streefde; zelfs het vermaak was iets kwaads, en de smart iets goeds. Men verkondigde en eerde wel vele volksgoden, maar de natuur kende slechts één' waren God. Boven alles drong hij op strenge deugdbetrachting, al het overige rekende hij nietswaardige ijdelheid: dienvolgens hadden ook de wetenschappen en eigenlijke geleerdheid bij hem geene waarde; zijne zedeleer was zeer eenvoudig, en bepaalde zich enkel tot het practische. DIOGENES was zijn voornaamste leerling en XENOPHON zijn vriend. Zijne schriften, van welke men bij anderen melding vindt, zijn verloren geraakt.

ANTISTREPHON is een argument, hetwelk tegen dengenen, die hetzelve aanvoert, kan omgekeerd worden. Zoodanig argument had plaats in het regtsgeding tusschen PROTAGORAS en zijn' leerling EVATHIUS; deze had namelijk genen beloofd hem de achterstallige helft van het verschuldigde geld voor zijn onderwijs te betalen, zoodra hij het eerste proces zou gewonnen hebben. Daar dit echter den meester te lang duurde, begon hij zelf een proces tegen zijn' leerling, en argumenteerde: »Wint gij dit proces, dan betaalt gij *mij*, »uit kracht van ons verdrag; en verliest gij het, dan betaalt gij mij »toch, ingevolge van de uitspraak des regters." Maar de leerling beweerde het tegendeel; »want," zeide hij, »als ik het proces win, »dan betaal ik niet, uit kracht van de regterlijke uitspraak, en als ik »het verlies, dan betaal ik ook niet, uit hoofde van ons verdrag." De regters geraakten door dit Antistrephon in verlegenheid, en weigerden uitspraak te doen, waartoe echter geene SALOMO's wijsheid noodig scheen; want natuurlijk kon in het verdrag slechts een proces bedoeld zijn, dat EVATHIUS, als zaakbezorger van een' ander, zou winnen: derhalve moest PROTAGORAS zoo lang wachten, en als EVATHIUS dan nog niet betaalde, kon de andere hem eerst in regten aanspreken wegens het niet voldoen aan het verdrag. Zie ANTANAGOGE.

ANTISTROPHE. Bij de Grieksche tooneelvertooningen stond het koor ter wederzijden van het tooneel geschaard; dat gedeelte, hetwelk zich ter regterzijde van de aanschouwers bevond, zong de Strophe, en dat ter linkerzijde de Antistrophe, dus genaamd van *Στρέφειν* het keeren, wenden tot de aanschouwers.

ANTITHESIS, tegenstelling, is eene rhetorische figuur, die in de welsprekendheid en de poëzij zeer dikwijls gebezigd wordt, doch zulks moet ongezocht, met juistheid en niet te dikwijls geschieden; ook moet men de antithesen niet met de contrasten verwarren, hoewel de grenslijn tusschen beiden moeijelijk te bepalen is; de laatste bestaan doorgaans enkel in woorden, als *hemel* en *aarde*, *water* en *vuur*, *zomer* en *winter*, enz. de eerste daarentegen zoowel in denkbeelden als in woorden; b. v.: »De moed van het krijgsvolk," zegt FLÉCHIER, van het sneuvelen van TURENNE sprekende, »wordt »nedergeslagen door de smart en opgebeurd door de wraak. — De »gekwetsten denken aan het verlies, dat zij geleden hebben, en niet »aan hunne wonden." Onze vaderlandsche redenaars en dichters hebben dikwijls een zeer gelukkig gebruik gemaakt van deze rhetorische figuur. In de redekunst is de Antithesis eene stelling tegenover eene andere, welke men als toegestemd aanneemt, en deze nader daardoor bepaalt of wijzigt; b. v. J. H. VAN DER PALM, *Verh. Redev. en losse Geschr.* III Deel, bl. 178: »Alle menschen »bezitten verstand — maar, gelijk alle gaven, zoo is ook deze in »verschillende mate den stervelingen toebedeeld." Dit eenvoudig voorbeeld van een' onzer welsprekendste redenaars geeft terstond het wezen der Antithesis te kennen. De aanwending, onderscheiden, van deze figuur, inzonderheid in de dichtkunst, kan op onderscheiden zeer gelukkige wijzen geschieden; b. v. J. CATS zegt (*Ouderdom en Buytenleven*, Dichterl. Werken II, bl. 379) van het Opperwezen:

Van dat oneyndigh *goet* en is niets *quaets* te wachten.

En van een kleed, door de mot verteerd (*Dootkiste voor de Levendige*, XVIII, ald. bl. 467):

Met *sparen* wort hier *niet gespaert*,
En met *bewaren niet bewaert*.

Hoe moeijelijk het overigens is *Contrasten* van *Antithesen* te onderscheiden, blijkt uit het volgende antithetisch contrast bij J. DE DECKER, *Rymorf.* II Deel, bl. 23):

Men *lieft* DAERBOVEN *heet*, al wort er *niet getrout*:
Al trout men HIER OM LEEG, men *lieft* er echter *kout*.

Zie verder CONTRAST, OPPOSITIE.

ANTITRINITARISSEN, zie UNITARISSEN.

ANTITYPUS, tegenbeeld; *Hebr.* IX, 24.

ANTIUM, eene stad in Latium, bij welke de Romeinen hunnen eersten zeeslag op de Antiaten wonnen; volgens TACITUS zou NERO aldaar geboren zijn. Deze stad was overigens vermaard wegens een' tempel der Fortuin aldaar.

ANTJAR, een vergiftige boom op het eiland Java, waaromtrent vele schrijvers allerlei overdrevene berigten hebben gegeven. In de

landtaal noemt men dezen boom *Pekon-Oepas*, dat is vergiftboom. Hij bereikt 70 tot 89 voeten hoogte, en 8 tot 10 voeten diameter onder aan den stam. De bast is wit-graauw. Zoodra men daarin eene insnijding maakt, vloeit er het giftige sap uit, dat in de lucht spoedig hard en bruin wordt. Dit sap is op zich zelf niet giftig, maar wordt sneldoodend, wanneer men het vermengt met gestampte peper, sap van *Arum-nampa*, van *Rœmpheria Galanga*, van *Zerumbet*, ajuin en knoflook, van elk een half drachma op 8 oncen sap van den Antjar. Dit mengsel wordt, nadat het gegist heeft, tot het vergiftigen van pijlen, pieken en andere wapenen van sommige Indische volken gebruikt. Zie J. Olivier, *Land- en Zeetogten in Indië*, I Deel, bladz. 268.

ANTODICA, eene der 50 Danaïden, gemalin van Clytus.

ANTOINE (Jaques Denis), geboren te Parijs in 1733, was een beroemd bouwkundige, en heeft verscheiden openbare gebouwen in Spanje, Zwitserland en elders uitgevoerd. † den 24 Augustus 1801.

ANTOINETTE VAN ORLEANS, dochter van den Hertog van Longueville, weduwe van den Ridder de Gondi, stichtte het klooster der nonnen van Calvarië te Parijs en † in hetzelve in 1618.

ANTON ULRICH, Hertog van Brunswijk-Lunenburg, geboren den 3 October 1633, studeerde in de Godgeleerdheid te Helmstadt, en huwde in 1666 met de Holsteinsche Prinses Elizabeth Juliane, bij welke hij 13 kinderen verwekte. Hij liet de zorg der regering over aan zijn' broeder Rudolph August, die in 1704 stierf, en schreef over theologische onderwerpen en gemeenschappelijk met zijne gemalin een *Christ-fürstliches Davids Harfen-Spiel*. Hij ging in 1710 tot de R. Kerk over, maar liet op zijn doodbed de Luthersche Predikanten dikwijls bij zich komen, en stierf in hunne tegenwoordigheid den 27 Maart 1714. Uit de gedrukte lofrede van Professor Treuer op hem blijkt dat hij meer liefhebberij had voor theologische polemiek dan voor het regeren, en meer geestelijke dan Hertog was.

ANTONELLE (Pierre Antoine d'), geboren te Arles in 1747, was eerst officier, doch verliet den krijgsdienst bij de omwenteling, maar nam niet te min een levendig aandeel in de onlusten van Avignon. In 1791 was hij afgevaardigde bij het wetgevend ligchaam. Als edelman uit de Club der Jacobijnen verbannen, zat hij echter in de jury van het *tribunal révolutionnaire*, en stemde voor den dood van Maria Antoinette. Met moeite ontsnapte bij zelf de Guillotine, en hield zich stil gedurende de heerschappij van Bonaparte; maar na diens val in 1814 gaf hij een geschrift in het licht, waarin hij beweerde dat er in Frankrijk geene vrijheid bestaan kon zonder het Huis van Bourbon. † te Arles in 1817.

ANTONELLO van Messina, geboren in 1447, was de eerste schilder, die olieverf gebruikte; hij had dit geheim geleerd van een' leerling van Jan van Eyck. † in 1496.

ANTONI (Papacino d'), Piemonteesch Luitenant-generaal, en Directeur van de artillerieschool te Turijn, geb. te Villefranche in 1714, † in 1788, was van gemeen' Kanonier opgeklommen tot de hoogste militaire rangen, en een der bekwaamste ingenieurs zijner eeuw; hij heeft onderscheiden werken geschreven over de militaire wetenschappen, die meest allen in het Fransch en Engelsch vertaald zijn.

ANTONIA, tweede dochter van Marcus Antonius en Octavia, eene der schoonste en deugdzaamste vorstinnen van haren tijd, huwde met Drusus, zoon van Tiberius, wien zij eene dochter, Livia, en twee zonen baarde, Germanicus en Claudius; haar kleinzoon Caligula deed haar door vergift om het leven brengen. = (S). onderging den marteldood in Nicomedië, in het begin der IV eeuw. =, dochter van Johan Fredrik, Hertog van Wurtemberg, was eene geleerde, bij uitstek in het Hebreeuwsch en den Talmud ervaren Prinses, die in de H. Drievuldigheids-kerk te Deinach een hieroglyphisch gedenkstuk liet oprigten, de Toren van Antonia genaamd. † den 1 October 1679.

ANTONIDES (Joannes) van der Goes, dus gebijnaamd, omdat hij den 3 Mei 1647 te Goes geboren is. Zeer jong kwam hij met zijne ouders te Amsterdam, waar hij opgevoed, tot Geneesheer opgeleid, en, na volbragte studiën aan de Utrechtsche hoogeschool, daartoe ook in 1673 bevorderd, doch reeds den 18 September 1684 door den dood weggerukt werd. Hij was ongetwijfeld de stoutste en oorspronkelijkste Nederlandsche Dichter der XVII eeuw, wiens uitstekende verdiensten nog teregt bewonderd en op prijs gesteld worden door ieder, die eenig besef van en gevoel voor ware poëzij heeft; zijn voortreffelijk dichtstuk *De Ystroom*, al had hij ook niets anders geschreven, was genoegzaam om hem een' onsterfelijken roem te bezorgen, en Amsterdam verhoovaardigt zich reeds anderhalve eeuw op dit uitmuntend voortbrengsel van het vindingrijk vernuft eens dichters, die, nog nauwelijks 24 jaren oud, deze stad verheerlijkte op eene wijze, zoo stout, zoo grootsch en zoo edel als nog niemand vóór hem gedaan had. Zijne gezamenlijke gedichten werden een jaar na zijn' dood door zijn' vader in het licht gegeven, en in 1705 door een' tweeden druk gevolgd; de volledigste uitgave is die van 1714, door D. van Hoogstraten bezorgd; al deze drukken zijn in 4to, doch in 1828 gaf W. Bilderdijk te Leyden een' druk in klein formaat in het licht. Van den *Ystroom* bestaan verscheiden afzonderlijke uitgaven; de laatste in gewoon 8vo is met ophelderende aanteekeningen door P. G. Witsen Geysbeek in 1828 te Amsterdam bij de Gebr. Diederichs in het licht verschenen.

ANTONIE, mansn. afkomstig van het Latijnsche Antonius. Sommigen schrijven dezen naam Anthonie, als afkomstig van Ἀνθος, eene bloem; doch bij de Grieken was deze naam niet gebruikelijk. =, bijgenaamd de Groote Bastaard, natuurlijke zoon van Philippus den Goeden, Hertog van Bourgondië, geboren in 1424, trok met zijn' broeder Boudewijn naar Barbarije, waar hij Ceuta ontzette, dat door de Mooren belegerd werd. In Frankrijk teruggekeerd, diende hij Karel den Stouten tegen de Luikenaars en de Zwitsers, voerde het bevel over de voorhoede in den slag van Granson in 1476, en werd gevangen genomen in den slag van Nancy. Vervolgens overgegaan zijnde in de legers van Lodewijk XI en Karel VIII, gaf hij verscheiden blijken van ongemeene dapperheid. † in 1504. =, Koning van Navarre, zoon van Karel van Bourbon, en vader van Hendrik IV, geboren in 1518, huwde in 1548 met Jeanne d'Albret, die hem het prinsdom Béarn en den titel van Koning van Navarre ten huwelijk bragt. Deze vorst hield aan het Fransche hof een weifelachtig gedrag; hij verliet de zaak der Protestanten, en werd bij den dood van Frans II algemeene Stadhouder des Rijks. Hij werd gekwetst bij de belegering van Rouen, en † den 17 November 1562, gehaat door de Hugenoten en veracht door de Katholijken. Men wist eigenlijk niet regt tot welke van beide partijen hij behoord had.

ANTONINA, de gemalin van Belisarius, was de dochter van een' wagenmenner in den Circus, en had een' grooten invloed op de Keizerin Theodora, wier gunsteling zij was, en in wier ongeregeldheden zij deelde.

ANTONINI (Annibal), geboren te Salerno, in 1702, is de vervaardiger van een Italiaansch, Latijnsch en Fransch Woordenboek, te Parijs in 1735 gedrukt; hij bezorgde verscheiden uitgaven van Ariosto en Tasso, benevens nog eenige andere werken over de Italiaansche taal; hij heeft ook eene verzameling van Italiaansche dichters uitgegeven.

ANTONINUS (Titus Aurelius Fulvius) Pius, geboren te Lavinium, in 86, werd in 120 Consul, welke waardigheid zijn vader Aurelius Fulvius insgelijks bekleed had; in 138 werd hij door Keizer Hadrianus tot zoon aangenomen, en beklom nog in hetzelfde jaar den troon. Hij was een der beste Romeinsche Keizers; men noemde hem den tweeden Numa en den vader des volks. Hij voerde geene oorlogen, verminderde de belastingen, maakte een einde aan de vervolgingen der Christenen, gedoogde de vrije uitoefening van alle godsdiensten in het Romeinsche Rijk, liet iedereen regt wedervaren, en toonde zich hulpvaardig jegens degenen die door brand, overstrooming, aardbeving of andere volksrampen ongelukkig geworden waren. Tot zijne zinspreuk voerde hij de schoone woorden van Scipio: *Civem unum servare malo quam mille hostes perdere.* Hij maakte alles om zich heen gelukkig, doch was het zelf niet; zijne ondeugende gemalin Faustina veroorzaakte hem veel verdriet; doch hij verdroeg het met gelatenheid, en verborg haar wangedrag zoo veel mogelijk voor de oogen der wereld. † in 161. De Senaat eerde zijne nagedachtenis door een gedenkstuk, hetwelk onder den naam van *Columna Antonina* nog bestaat. De Geschiedenis noemt hem als de eenige van alle heerschers, die, schoon hij 23 jaren regeerde, geen menschenbloed gestort heeft. = LIBERALIS is de schrijver van een Grieksch werk, getiteld: *Metamorphosis*, eerst te Londen in 1676, toen te Amsterdam in 1688, voorts te Leyden in 1774 en laatst te Leipzig in 1796 gedrukt.

ANTONIO, Prior van Crato, natuurlijke zoon van Don Luis, Hertog van Beja, Infant van Portugal, en Yolande de Gomez, werd gevangen in den slag van Alcazar in 1580, doch ontsnapte na 40 dagen den Mooren, kwam te Lissabon, beweerde dat zijn vader zijne moeder in het geheim gehuwd had, en deed zich voor Koning uitroepen den 19 Junij 1580, betwistende alzoo Philips II de Portugesche kroon. Hij werd echter door den Hertog van Alba uit zijne verschansingen verdreven, op denzelfden dag dat zijne vloot geslagen werd door den Marquis de Santa-Cruz. Hij zwierf vervolgens rond in Holland en Engeland, en † te Parijs den 12 Augustus 1595. De Abt de Bellegarde heeft zijn gebedenboek in het Fransch vertaald en met zijne levensbeschrijving in 1718 laten drukken. = van Lebrixa, dus genaamd, omdat hij aldaar in 1442 geboren werd, was een bekwaam Wiskundige en Godgeleerde; hij had het bestuur over de uitgave van den vermaarden polyglottischen Bijbel, waartoe hij den Kardinaal Ximenez het ontwerp aan de hand gedaan had. † te Alcala de Henarez, in 1522. Zijne Geschiedenis van Spanje is onvoltooid gebleven. = van Palermo, geb. in 1394, † te Napels in 1471, was zulk een liefhebber der letteren, dat hij een landgoed verkocht, om een afschrift van Titus Livius te koopen.

ANTONIS (Adriaan) was in 1588 Burgemeester van Alkmaar; vroeger had Willem I hem de bewaring der Noord-Hollandsche kusten toevertrouwd, waarvan hij zich zeer loffelijk kweet. Hij was een der wakkerste voorstanders van de zaak der vrijheid, bij het af-

schudden van het Spaansche dwangjuk, en een zeer bekwaam ingenieur; hij had in 1593 het bestuur over den aanleg der nieuwe vestingwerken te Enkhuizen.

ANTONISZOON (Cornelis), Schepen en Raad van Amsterdam, in de XVI eeuw, was een verdienstelijk Schilder voor zijn' tijd. Hij heeft eene panoramatische afbeelding der stad geschilderd, gelijk zij zich vertoonde in 1536 met al de huizen en gebouwen in derzelver toenmalige gedaante. Deze afbeelding heeft hij ook in houtsnede op 12 bladen uitgegeven; zij is zeldzaam en inderdaad zeer belangrijk om derzelver naauwkeurigheid en juistheid, en geeft een duidelijk denkbeeld van de oude gelegenheid en gedaante der stad. Ook zijn er van dezen schilder nog eenige zoogenaamde schuttersstukken voorhanden; onder anderen de bekende Braspenningsmaaltijd.

ANTONIUS (Marcus), de vermaardste Romeinsche redenaar van zijn' tijd, was Praetor in Sicilië, Proconsul in Cilicië, waar hij de zeeroovers verdreef, Consul en eenigen tijd daarna Censor. In den burgeroorlog verklaarde hij zich tegen Marius, die, de overhand bekomen hebbende, hem liet onthalzen. Men wil dat de beul, getroffen door zijne welsprekendheid, eenigen tijd aarzelde om toe te slaan. = **CRETICUS**, zoon van den voorg., en vader van den Drieman, werd gelast de zeeroovers te beöorlogen en door hen geslagen bij het eiland Krete, waarom men hem spottenderwijze den bijn. gaf van Creticus. = (Cajus) Nepos, broeder van den voorg., was 83 jaren vóór J. C. Consul met Cicero, wien het gelukte hem van de partij van Catilina af te trekken, met hem het bewind over Macedonië te geven. Gelast dezen verrader te vervolgen, sloeg hij hem. Naderhand werd hij zelf gebannen, om zijn slecht bestuur. = (Marcus), kleinzoon van den redenaar, geboren 68 jaren vóór J. C., leerde de welsprekendheid en de krijgskunst in Griekenland, en volgde den Consul Gabinius in Judea tegen Aristobulus, dien hij overwon en gevangen nam. In Rome teruggekeerd gedurende de tweespalt tusschen Cæsar en Pompejus, werd hij Tribun, koos de partij van den eersten, en gebood den linker vleugel in den slag van Pharsalië. Toen Cæsar Dictator geworden was, bood hij hem op een openbaar feest een' diadeemaan, en verhaastte daardoor den val des Dictators. Na den moord van Cæsar hield hij eene lijkrede voor het volk, hetwelk hij in wraakzucht tegen de moordenaars ontstak, die de vlugt namen. Antonius, tot Consul benoemd, belegerde Brutus in Mutina (Modena), doch werd geslagen door de Consuls Hirtius en Pansa, die beiden sneuvelden. Hierop vormde hij met Octavius en Lepidus het vermaarde Driemanschap, hetwelk zoo verderfelijk was voor verscheiden groote mannen; een van deszelfs eerste slagtoffers was Cicero; door bloedige vervolgingen hield het Driemanschap zich staande, en vestigde zich geheel en al door de nederlaag van Brutus en Cassius in de velden van Philippi. De Driemannen verdeelden hierop het Rijk, en Antonius bekwam het Oosten, waar hij talrijke veroveringen maakte. Eindelijk werd hij verliefd op Cleopatra, Koningin van Egypte, en verstiet om haar zijne gemalin Octavia, de zuster van Octavius. Dit gaf aanleiding tot een' bloedigen oorlog. Octavius sloeg de vloot van Antonius bij Actium, en belegerde hem in Alexandrië, waar hij, op het uiterste gebragt, zich van het leven beroofde, 30 jaren vóór J. C. = (Caius), een der broeders van den Drieman, werd gevangen genomen door Brutus, die hem ter dood veroordeelde, om dien van Cicero te wreken. = (Lucius), andere broeder van den Drieman, beöorloogde Octavius, doch werd belegerd en gevangen in Perugia. = (Julius), zoon van den Drieman en Octavia, nam deel in eene zamenzwering tegen Augustus, en bragt zich om het leven, toen dezelve ontdekt werd. = (Primus), Romeinsch veldheer, sloeg het leger van Vitellius, vervolgde hem en liet hem ter dood brengen, om Vespasianus het Rijk te verzekeren. = (S.) Stichter van eene kloosterorde, was afkomstig van Egyptische ouders, welke hij vroegtijdig verloor, en die hem een aanzienlijk erfdeel nalieten; doch hij schonk een groot gedeelte daarvan aan de armen en leefde als kluizenaar in den omtrek van Alexandrië, waar hij verscheiden kloosters stichtte. † in 356, toen hij den ouderdom van 105 jaren bereikt had. Er bestaan eenige brieven en sermoenen op zijn' naam, doch aan wier echtheid getwijfeld wordt. = van Padua, Franciskaner monnik, geb. te Lissabon, in 1195, begaf zich naar Afrika, om de inboorlingen te bekeeren; doch op de kust van Italië geworpen, zag hij daarvan af, studeerde te Montpellier, Toulouse en Bologna de theologie en vestigde zich te Padua; † aldaar den 13 Junij 1231 en werd in het volgende jaar gecanoniseerd, omdat hij verscheiden mirakelen gedaan had; ook zou zijne tong onder zijne gebeenten onvergaan en nog geheel gaaf gevonden zijn, toen 32 jaren na zijn' dood zijne H. Reliquiën werden opgegraven, om ze in eene nieuwgebouwde kerk te plaatsen. Men heeft verscheiden sermoenen en andere stichtelijke schriften op zijn' naam uitgegeven en doorgaans met dergelijke van S. Franciscus te zamen gedrukt. = (Orde van S.) Deze orde werd ingesteld in 1381 door Albert van Beijeren, Graaf van Henegouwen, Holland en Zeeland, om tegen de Turken te oorlogen. De ridders waren geestelijken; zij droegen aan hunnen gordel twee gouden krukjes en een schelletje; het ordeteeken was twee T boven elkander $\binom{T}{T}$.

ANTONOMASIS, eene rhetorische figuur, door welke een gemeene naam voor een' eigen naam genomen wordt. De redenaar of dichter wil daarmede te kennen geven dat de persoon of zaak, waarvan hij spreekt, boven alle anderen uitmunt, die onder deze benaming kunnen begrepen worden; hij zegt dus eenvoudig *de koning, de held, de dichter,* enz. in plaats van dien koning, held, dichter, enz. met name aan te duiden, alzoo hij vooronderstelt dat men zeer wel weet wien hij bedoelt. In den deftigen stijl doet zulks somtijds eene zeer treffende uitwerking. Deze figuur wordt ook in eene omgekeerde rede gebezigd, wanneer men zich van een' eigen naam bedient, om een algemeen denkbeeld uit te drukken; het is een Cicero, een Nero, een Zoïlus, zegt men, om een' welsprekend' redenaar, een' bloeddorstigen tiran of kwaadaardigen recensent aan te duiden. De antonomasis is overigens geheel van metaphorischen aard, en heet slechts zoo, om de overdragtelijke verwisseling van namen aan te duiden.

ANTRAIGUES (Emanuel Louis Henry Launay, Graaf d'), betrad in 1789 het tooneel der Fransche Staatsomwenteling als Afgevaardigde bij de vergadering der Algemeene Staten met schitterende, doch oppervlakkige bekwaamheden. Hoewel een der eerste bewerkers der omwenteling, verliet hij, ziende dat dezelve eene geheel andere rigting nam dan hij bedoeld en zich voorgesteld had, Frankrijk reeds in 1790, voegde zich bij de emigranten te Coblentz, en werd de ijverigste voorstander van de regten der Bourbons. De Fransche Prinsen gebruikten hem tot verscheiden onderhandelingen aan de hoven, die hunne zaak zich aantrokken. In 1798 werd hij op last van Bonaparte te Milaan gevat, doch zijne vrouw, de beroemde operazangster St. Huberti, vond middel om hem te doen ontsnappen. Hij onthield zich vervolgens te Weenen en in Rusland, waar Alexander I in 1803 hem Staatsraad maakte en naar Dresden zond. De geheime artikelen van den vrede van Tilsit tot zijne kennis gekomen zijnde, ging hij daarmede naar Londen; en verschafte zich zulk een' invloed op het Britsch ministerie, dat Canning ten aanzien van Frankrijk niets deed zonder hem te raadplegen. In 1812 werd hij in een dorp op eenigen afstand van Londen met zijne vrouw vermoord door zijn' Italiaanschen knecht, die zich straks daarop voor den kop schoot.

ANTRONIA, eene stad in Thessalië, dus genaamd naar de menigte holen en spelonken, waarschijnlijk steengroeven, die in derzelver nabijheid gevonden worden, want *Αντρον* beteekent eene spelonk, grot, hol, enz.

ANTUNNACUM, oude stad in Germanië, denkelijk het tegenwoordige Andernach.

ANTWERPEN is de hoofdst. der Nederlandsche provincie van denzelfden naam. Deze groote, welgebouwde en sterke stad ligt aan de Schelde, op welke riv. de grootste schepen, door middel van 8 voorname kanalen, in de stad kunnen komen. De stad heeft ruim 10,000 huizen en 60,000 inw. De prachtige Beurs, de oudste in Europa, het Stadhuis, de Scheepswerf, het Dok, het Entrepôt, de Hoofdkerk (waarin Rubens begraven ligt), de Schilderakademie, en die der Beeldhouwkunst zijn de voornaamste merkwaardigheden. De Antwerpsche manufacturen van kanten, suiker, loodwit, lakmoes, katoenen stoffen, garens, enz. zijn overal beroemd. De handel neemt, nu de Schelde geopend is, dagelijks toe. Vóór den Spaanschen oorlog was Antwerpen zelfs eene grooter koopstad dan Amsterdam. Destijds was de Schelde met schepen van alle natiën bedekt, waarvan er wel eens 2500 te gelijk in de haven lagen, die dikwerf weken lang moesten wachten eer zij konden lossen. Te Antwerpen, hetwelk toen 200,000 inwoners had, waren destijds de hoofdkantoren van de Hanzesteden. Deze bloeijende toestand van Antwerpen ontving den eersten schok door de gedenkwaardige belegering van 1585 onder den Prins van Parma, en verdween geheel nadat door den Westphaalschen vrede van 1648 de Schelde gesloten werd. Joseph II poogde vruchteloos den verloren handel van Antwerpen te herstellen. De Franschen stelden de Schelde open, nadat zij de Oostenrijksche Nederlanden veroverd hadden, en zij zouden Antwerpens bloei hersteld hebben, indien zij daarvan geene wapenplaats in stede van eene koopstad hadden gemaakt. Intusschen waren er in 1807 wederom 1342 vaartuigen ingeklaard. In 1814 werd Antwerpen door de Engelschen geblokeerd en door Carnot verdedigd, die de stad, ten gevolge van den gesloten wapenstilstand, aan den Engelschen Generaal Graham overgaf. Onder het Nederlandsch bestuur zijn koophandel, fabrijken en welvaart aanhoudend toegenomen.

ANTWOORD is een woord, dat op eene vraag past, zoo veel als een tegenwoord (Anti-woord, alzoo de voorsyllabe *ant* welligt van het Grieksche *αντι* ontleend is). Een antwoord moet datgene bepalen wat de vraag als nog niet bepaald aanduidt; want iedere vraag is een voorstel of oordeel, waaraan nog iets ontbreekt, en dit ontbrekende moet door het antwoord aangevuld worden. Daarom worden twijfelingen en wiskundige problemen doorgaans vragender wijze voorgesteld. Vragen is natuurlijk veel gemakkelijker dan antwoorden; van daar het spreekwoord: **Één zot kan meer vragen dan tien wijzen beäntwoorden kunnen.**

ANUBIS, eene Godheid der oude Egyptenaren, in de gedaante van een' hond, of een mensch met een' hondskop. Zijn standbeeld was

altijd aan de poort der tempels geplaatst,als wachter van Isis en Osiris. Zijn eerdienst werd ook naar Griekenland en Rome over gebragt. Virgilius en Ovidius geven hem den bijnaam van *Latrator*, blaffer.

ANVARY, vermaard Perzisch dichter, † in 1200, stond zeer in de gunst van den Seldschukischen Sultan Sandriar, dien hij volgde bij de belegering van Khorazan, in welke stad Rashidi, de mededinger van Anvary, zich bevond, in het gevolg van den Sultan Adsiz. Terwijl de twee Sultans elkander met de wapenen bestreden, vochten de beide dichters ook op hunne wijze; zij schoten namelijk elkander verzen toe, vastgemaakt aan de punt van een' pijl. Anvary was ook astrologist, maar zijne voorzeggingen verschaften hem zoo veel roem niet als zijne gedichten; want iets voorspeld hebbende dat geheel anders uitviel, verloor hij de gunst des Sultans, die hem naar Balk verbande, en nimmer wilde wederzien. Een zijner beste gedichten, met eene Engelsche vertaling, wordt gevonden in de *Asiatic Miscellany*, en de Hoogduitsche vertaling van een ander in de *Fundgruben des Orients*. Zijne dichtstukken verdienden meer in Europa bekend te zijn.

ANVILLE (Jean Baptiste Bourguignon d'), geboren te Parijs in 1697, † ald. den 28 Januarij 1782, was de grootste en schranderste aardrijkskundige van zijn' tijd,en heeft dezer wetenschap de gewigtigste diensten bewezen. Zijne kaarten, meer dan 200 in getal, zijn meesterstukken van naauwkeurigheid; die van de oude wereld zijn als helderlichtende fakkels der Geschiedenis te achten. Hij heeft ook verscheiden belangrijke aardrijkskundige werken geschreven. Zijne kostbare verzameling van kaarten, gedurende 30 jaren bijeengebragt, werd in 1779 door de regering aangekocht. Hij was lid van de Fransche akademie en verscheiden buitenlandsche geleerde genootschappen, eerste aardrijkskundige des Konings en Secretaris van den Hertog van Orleans.

ANXA, oude Grieksche benaming van het tegenwoordig Gallipoli.

ANYTA, eene Arcadische dichteres, verkreeg, hoewel minder beroemd dan Sappho, een standbeeld. Men vindt 14 Epigrammen van haar in de Anthologie.

ANYTUS, een Atheensch Sophist, volgens de krachtige karakterschildering van J. F. Helmers (*Socrates*, bl. 18):

Heerschzuchtig, vrek van aard, wreedaardig van gemoed,
En trotsch en stout in voor- maar laf in tegenspoed,
Door 't algemeen gehaat, partijdig twistbeslechter,
Der boozen toeverlaat, der vromen valsche regter,
Afschuwlijk laag van ziel,

was de vijand van Socrates, dien hij eerst door Aristophanes op het tooneel deed ten toon stellen, en vervolgens van godslastering beschuldigde, waarop de wijsgeer ter dood veroordeeld werd. Zijne onschuld naderhand gebleken zijnde, vlugtte Anytus naar Heraclea, waar hij gesteenigd werd.

ANZE, zie **HANZE**.

A. O. Verkorting van *Alii omnes; Amicus optimus*.

A. Ω. Verkorting van *αλφα και ωμεγα*; symbolische benaming van God. *Openb.* I. 8.

A. O. C. Verkorting van *Ab orbe condito*.

AOD, of, volgens de Staten-overzetting des Bijbels, Ehud, de zoon van Gera, verloste de Israëlieten uit de dienstbaarheid van Eglon, Koning der Moabieten; hij bragt namelijk dezen eenige geschenken, en veinzende den Koning iets in het geheim te zeggen te hebben, verwijderde deze alle aanwezigen. Toen Aod zich nu met hem alleen bevond, doorstak hij den Koning met een zwaard, dat hij onder zijne kleederen verborgen had, verliet het vertrek, sloot de deur en ontkwam gelukkig. Bij de zijnen teruggekeerd, deed hij verslag van hetgene hij verrigt had, overviel de Moabieten en sloeg hen tot den laatsten man, gelijk verhaald wordt *Rigteren* III, 14-30.

A. O. I. H. Verkorting van *Ad opus jus habentium*.

AON, zoon van Neptunus, genoodzaakt uit Apulië te wijken, vestigde zich in Beotie, in eene bergachtige streek, sedert naar hem Aonië genaamd.

AONIDEN, bijnaam der Zanggodinnen, naar het Aonische gebergte, in Beotië, waar zij vooronderstelt werden haar verblijf te houden, of die ten minste aan haar gewijd waren.

A. O. R. Verkorting van *Anno orbis redemti*.

AORTA, de groote Polsader.

AOSTA, hoofdstad der Savoische provincie van denzelfden naam, aan de Doria Baltra, over welke eene oud-Romeinsche brug ligt, heeft 5600 inwoners. Er worden vele Romeinsche gedenkstukken in den omtrek gevonden.

A. P. Verkorting van *Anno praeterito*.

APAGOGE, zoo veel als wegvoering, is eene figuur der redekaveling, eene bijzondere manier van bewijzen; men bewijst namelijk niet regtstreeks wat bewezen moet worden, maar bepaalt zich eerst tot de tegenwerping, om derzelver ongerijmdheid aan te toonen, en besluit dan terug tot de waarheid van hetgene men beweert. Deze manier van bewijzen kan echter ligt tot sophisterijen misbruikt worden; want uit de valschheid van eene stelling volgt niet altijd de waarheid van het tegendeel.

APALACHISCH GEBERGTE: dusnoemt men de zuidelijke streek der Alleghanen in de Vereenigde Staten van N.-Amerika. Dit gebergte loopt, even als de kust, van het N.-Oosten naar het Z.-Westen. De hoogsten dezer Apelachen in Z. Carolina zijn de Washington, die 10,000, en de Tafelberg, die 11,300 voeten hoog is.

APAMEA, eene stad in Syrië, aan den Orontes, gebouwd door Seleucus Nicanor, die haar den naam zijner gemalin gaf, had bijzondere Koningen, tot op den tijd toe, dat onder Pompejus Syrië tot een Romeinsch wingewest gemaakt werd. Bij deze stad viel de vermaarde slag voor tusschen de Romeinen en Zenobia, Koningin van Palmyre, die overwonnen en met haren zoon naar Rome gevoerd werd. De stad is tegenwoordig geheel vervallen, en vertoont onder den naam van Hama slechts zeer merkwaardige puinhoopen.

APANAGE, Lat. *Apanagium*, verzorging der jongere prinsen uit een regerend huis; dezelve bestaat of in eene zekere som gelds, of de inkomsten en het vruchtgebruik van daartoe aangewezen goederen. Zoodanige Apanage gaat doorgaans op de nakomelingen van den geäpanageerden over, en valt bij ontstentenis aan den regerenden vorst terug, of komt op de overige geäpanageerden, in geval voor de gezamenlijke nageboren zonen eene som in het geheel bepaald is, welke zij onderling moeten deelen.

APANCHOMENA, bijnaam van Diana, van *απαγχειν*, worgen. Eenige kinderen, op zekeren tijd bij den tempel dezer godin te Caphys spelende, sloegen een touw om den hals van haar standbeeld, en trokken het alzoo omver. De inwoners steenigden hierop deze kinderen, en de godin bekwam wegens dit voorval dezen bijnaam.

APARCTIAS, de Noordenwind.

APARESIS, wederopvatting; eene rhetorische figuur, waardoor men iets, dat als in het voorbijgaan gezegd is, naderhand weder opvat en verder uitwerkt.

APARITHMESIS, eene rhetorische figuur; optelling der tegenwerpingen, die gemaakt zouden kunnen worden, of werkelijk gemaakt zijn.

APATHIE, Gr. *Απαθεια*, ongevoeligheid, stompzinnigheid, hartstogteloosheid. De oude philosophen stelden de *apáthie* tegen over de *empathie*, en kenmerkten God en de planten apathisch, maar de menschen en dieren empathisch.

APATURIA, bijn. van Minerva, onder welken zij een' tempel had te Sphaeria; deze bijnaam werd haar gegeven door Æthra, die, door haar in een' droom vermaand aldaar eene lijkofferande aan Sphærus te gaan verrigten, bij deze gelegenheid door Neptunus verkracht werd. Deze benaming is afgeleid van *απατη*, misleiding, bedrog. Deze bijnaam wordt ook aan Venus gegeven, om verscheiden zeer in het oog vallende redenen.

APATURIëN waren feesten, die jaarlijks in de maand October te Athene ter eere van Minerva en Venus, of volgens anderen ter eere van Jupiter en Bacchus gevierd werden. Zij duurden vier dagen; de eerste dag heette *Dorpia*, de tweede *Anarrhysis*, de derde *Curiotis* en de vierde *Epibda*.

APEL (Joannes), Regtsgeleerde, geboren te Neurenberg, in 1486, † in 1536, was Kanonik der Domkerk te Wurzburg, doch een voorstander der hervorming. In 1523 nam hij eene non uit het S. Marcusklooster aldaar tot zich, en gaf haar voor zijne vrouw uit. De Bisschop gebood hem dat hij haar weder naar het klooster zou zenden, doch Apel verklaarde dat hij dit in gemoede niet doen kon, alzoo zij voor God echte lieden waren. Hij bewees in een breedvoerig Latijnsch geschrift dat het huwelijk den geestelijken behoorde toegelaten te worden. Maar de Bisschop liet zich met geene schriftuurplaatsen tevreden stellen, bezorgde Apel eene plaats in de gevangenis en zond de non in het klooster terug, waar men haar zulk eene zware poenitentie opleide, dat zij het bestierf. Apel werd op keizerlijk bevel losgelaten, doch gebannen. Hij begaf zich naar Wittenberg, en bood Luther ijverig de hand in het werk der hervorming.

APELLES, de beroemdste Schilder der Oudheid, was de zoon van Pythias en een tijdgenoot van Alexander, Koning van Macedonië, wiens afbeelding hij zoo voortreffelijk schilderde, dat deze zelf zeide: »Ik ken slechts twee Alexanders; de eene is de zoon van Philippus, en onoverwinnelijk; de andere is het werk van Apelles, »en onnavolgbaar." Doch deze anecdote is welligt van hetzelfde allooi als die van den schoenmaker, dien Apelles den raad gaf zich bij zijne leest te houden, en zoo vele anderen, die men op rekening van dezen schilder verhaald heeft, meestal te laf of te onwaarschijnlijk om ze hier nogmaals aan te voeren. Beter zou men over de bekwaamheden van dezen kunstenaar kunnen oordeelen, bijaldien eenig werk van hem tot ons gekomen ware; nu hebben wij er geen hoog gevoelen van, als wij vernemen dat hij slechts met vier kleuren schilderde, en hoegenaamd niets van de perspectief verstond. Het beste zijner schilderstukken zou waarschijnlijk niet halen bij het minste uit de Vlaamsche of Hollandsche school. In de beeldhouwkunst, ja, zijn de Ouden onze meesters, maar gewis niet in de schilderkunst. —, een ketter der II eeuw, leerling van Marcion, verwierp de boeken van Mozes en de Profeten, stelde een goed en een kwaad beginsel, ontkende de ligchamelijke opstanding van Christus, en gaf aanleiding tot eene menigte haarkloverijen en spits-

vondigheden, waardoor de geest en strekking van het Evangelie weldra uit het oog verloren werd.

APELLICON van Teos, een rijk burger te Athene, verzamelde, niet zoo zeer uit zucht tot geleerdheid als wel om eene aanzienlijke bibliotheek te bezitten, vele boeken, die hij tot hooge prijzen kocht. Deze pronkbibliotheek werd bij de verovering van Athene door SYLLA naar Rome gezonden.

APENBROODBOOM, Lat. *Adansonia digitata*, wast in Afrika, aan de kusten van den Senegal, en wordt door de inlanders *Baobab* geheeten. Hij is ongetwijfeld de dikste van alle boomen, als men gelooven moet dat zijn stam over de 50 voeten in den omtrek heeft; doch daarentegen zou hij zelden hooger dan 12 voeten zijn, 5000 jaren noodig hebben eer hij volgroeid is, en zijne kruin eene oppervlakte van 200 □ roeden beslaan.

AP- EN DEPENDENTIëN, eene barbaarsche uitdrukking, waardoor men te kennen wil geven al wat tot zekere zaak betrekkelijk is, of als zoodanig kan gerekend worden.

APENNIJNEN, eene gebergteketen in Z.-Europa, begint bij de Zee-Alpen in het Genuesche gebied, strekt zich vervolgens in eene kromming door geheel Italië, tot aan de zeeëngte, die het koningrijk Napels van Sicilië scheidt, en deelt alzoo Italië bijna in twee gelijke deelen. De hoogste toppen zijn die van den *Velino* en den *Gran Sasso*, die van 7000 tot 8000 voeten boven de oppervlakte der zee verheven zijn.

APENRADE, eene Sleeswijksche zeestad, aan de Baltische Zee met eene goede haven en 3000 inwoners, die meest alle van de scheepvaart en de visscherij bestaan. Het kasteel en ambthuis Brunlund is door eene breede gracht van de stad gescheiden.

APER (MARCUS), een Galliër, geraakte te Rome tot de aanzienlijkste waardigheden, en was zeer beroemd om zijne welsprekendheid; hij bezat wel geene groote geleerdheid, maar des te meer natuurlijke gaven om zich krachtig uit te drukken. In zekere zamenspraak over het verval der welsprekendheid, door eenigen aan TACITUS, en door anderen aan QUINTILIANUS toegeschreven, wordt hij sprekende ingevoerd, † in 85. = (ARIUS), Prefect van het Praetorium onder Keizer CARUS, vermoordde dezen, en plaatste NUMERIANUS, den zoon des Keizers en zijn' schoonzoon, op den troon, doch vergaf toen ook dezen, hopende zelf Keizer te worden, maar hij werd gedood door DIOCLETIANUS, wien men de keizerlijke waardigheid opdroeg.

APHACITE, bijnaam van VENUS, naar een' tempel met een orakel in Phoenicië, op eene plaats Aphaca genaamd, tusschen Byblus en Heliopolis. Zij, die het orakel kwamen raadplegen, wierpen hunne geschenken in het naburig meer: zij zonken, zoo zij der Godin aangenaam waren; zoo niet, dan dreven zij op het water.

APHÆA: onder dezen naam had DIANA een' tempel bij de Aegineten en Kretensers.

APHÆRESIS, afsnijding; weglating der eerste lettergreep van een woord; b.v. *beuren*, voor *gebeuren* (VONDEL, *Poëzy*, I Deel, blz. 311):

O hoe schateren mijn zalen
Nu 't haer *beuren* magh t' onthalen
Dit doorluchtig Hollantsch bloet.

Boortedag, voor *geboortedag* (VONDEL, *Poëzy*, I Deel, bl. 115):
Om uw Prins Willems wiegh en *boortedagh* te eeren.

Hulpzaam, voor *behulpzaam* (L. ROTGANS, *Poëzy*, bl. 181):
De Hemel zal u *hulpzaam* zijn.

Slinden, voor *verslinden* (C. HUYGENS, *Korenbl.* blz. 32):
Sy werpense ter proy den vogelen te *slinden*.

Trouwen, voor *vertrouwen* (R. FEITH, *Oden en Ged.* V Deel, blz. 60): Wie zou zijn zinlijk oog hier *trouwen*?

Tuigen, voor *getuigen* (VONDEL, *Gebroeders*, blz. 14):
Gy zelf kunt *tuigen* hoe
Ick yverde voor 't volck.

Vangenis, voor *gevangenis* (VONDEL, *Peter en Pauwels*, bl. 3):
Om d' ysre traliën te mijden
Der Mamertijnsche *vangkenis*.

Zelschap, voor *gezelschap* (P. C. HOOFT, *Granida*, IV Bedr.):
Met eenzaam *zelschap* kleyn te reyzen en te wanderen.

Waarschijnlijk gebruikten onze vroegere dichters deze vrijheid op het gezag der Ouden; VIRGILIUS immers schreef ook *temnere* voor *contemnere* (*Æneid.* L. VI, 620):

Discite justitiam moniti, et non temnere *divos*.

De Aphaeresis behoort tot de dichterlijke of liever metrische vrijheden, die men zich zelden, zonder nadeel aan den zin, veroorloven mag; *schermen* voor *beschermen*, *zoenen* voor *verzoenen*, e. d. g. leveren wonderlijke bijdenkbeelden op; b. v. als men bij VONDEL, *Gebroeders*, bl. 20, leest dat de afgezanten der Gabaonners aan JOSUA

met teenen door den schoen,
En oude kleederen, om arghwaen te verhoên,
Ontmoetten zoo Godts Helt, en zochten hem te *zoenen*,

weet men niet regt of zij hem zochten te *kussen* of te *bevredigen*, dat toch wel het oogmerk hunner zending was; zeker geschiedde de bevrediging, naar Oostersch gebruik, met een' kus, maar de bevrediging moest toch voorafgaan, en VONDEL meende gewis *verzoenen*, zonder met deze Aphaeresis aan *kussen* te denken, waaraan de lezer, die geene kennis van deze poëtische vrijheid heeft, terstond denkt.

APHAREUS, van Athene, schoonzoon van ISOCRATES, heeft, behalve verscheiden redevoeringen, 37 treurspelen geschreven.

APHELIUM heet in de sterrekunde het verste punt van afstand eener planeet van de zon; zonsverheid: het tegendeel van *Perihelium*.

APHERDIANUS (PETRUS), of eigenlijk PIETER VAN AFFERDEN, geboren te Wageningen, in de laatste helft der XVI eeuw, Onderrector der Latijnsche scholen te Amsterdam, vervaardigde onder anderen eene korte beschrijving van Amsterdam in 116 Latijnsche verzen, die onder zijne *Epigrammata moralia* in 1560 te Antwerpen gedrukt is, en welke WAGENAAR voor zijne beschrijving van Amsterdam geplaatst heeft.

APHIDNA, eene stad in Attica, waar THESEUS HELENA verborg, na haar geschaakt te hebben, en waar CASTOR en POLLUX, hare broeders, haar zochten.

APHORISMEN, van ἀφορίζειν, afscheiden, losscheuren, zijn korte spreuken, regels, voorschriften, stellingen, enz. die oogschijnlijk geen' onderlingen zamenhang hebben. In navolging welligt der Aphorismen van HIPPOCRATES, heeft PLATNER de philosophie in Aphorismen voorgedragen; maar Aphorismen zijn toch altijd slechts fragmenten; afbraak van een schoon gebouw, alleen bruikbaar in bekwame handen bij het ophalen van een ander.

APHRODISIA en **APHRODISIUM** is de benaming van verscheiden steden en plaatsen in de oude aardrijkskunde, meestal daaraan gegeven, omdat VENUS aldaar tempels had, of bijzonder vereerd werd.

APHRODISIëN, feesten, welke ter eere van VENUS op het eiland Cyprus, te Amathus, te Paphos, te Corinthe en elders gevierd werden.

APHRODISIUS, Opperpriester van Hermopolis, was de eerste der Heidensche Priesters, die zich tot het Christendom bekeerde; hij volgde PAULUS in Gallië, en onderging den marteldood in 70.

APHRODITE, bijnaam van VENUS, van Ἀφρος, schuim, omdat zij, volgens de fabelleer, uit zeeschuim geboren is.

APHTHARDOCETEN, van ἀφθαρτος, onbedorven, en δοκειν, schijnen, noemde men in de eerste eeuw ketters, die beweerden dat het ligchaam van CHRISTUS onlijdelijk (apathisch) geweest was.

APHTHONIUS, een Antiochiër, die in de III eeuw bloeide, schreef in het Grieksch eene Rhetorica, die, in het Latijn vertaald, te Amsterdam in 1655 gedrukt is; bij voegde ook eenige fabelen bij die van ÆSOPUS, die in 1648 zamen te Parijs in het Grieksch en Latijn zijn uitgegeven.

APHYTIS, eene stad in Thracië, in de nabijheid van Pallene, waar APOLLO een' tempel had, vermaard door deszelfs orakel.

APIA, voormalige naam van den Peloponnesus, naar APIAS, den vierden Sicyonischen Koning.

APIANUS (PETRUS), eigenlijk BIENEWITZ, geboren te Goltschen in Meissen, in 1495, was Professor der Wiskunde te Ingolstadt, en leermeester van Keizer KAREL V; hij schreef onder anderen eene Cosmographie en een *Astronomicum Caesareum*, hetwelk hij opdroeg aan KAREL V, die dit werk niet alleen in 1548 op zijne kosten liet drukken, maar den schrijver in den adelstand verhief en hem 3000 dukaten schonk. † den 21 April 1551. = (PHILIPPUS), zoon van den voorg., geboren te Ingolstadt, den 14 September 1531, volgde zijn' vader op als Professor der Wiskunde, deed eene reis naar Italië, en kwam als Med. Doct. terug. In 1567 gaf hij eene beschrijving van Beijeren in het licht, waarvoor hij van ALBERT, Hertog van Beijeren, een geschenk van 2500 dukaten bekwam; doch toen hij in 1568 Luthersch werd, moest hij Ingolstadt verlaten; bij begaf zich naar Weenen, werd in 1569 Professor te Tubingen, en † aldaar in 1589.

APICATA, de gemalin van SEJANUS, deelde geenszins in diens misdrijven, en werd ook door TIBERIUS niet begrepen in de vervolging van haren gemaal en kinderen; maar zij doorstak zich op het zien van hare vermoorde zonen.

APICIUS (M. GABIUS), een Romeinsche lekkertand, ten tijde van AUGUSTUS en TIBERIUS, is beroemd om zijne uitstekende bekwaamheden in de kookkunst en het uitvinden van nieuwe en lekkere spijzen; zijn vermogen echter was eer uitgeput dan zijn vindingrijk vernuft, en hij nam vergift in, om niet, gelijk hij vreesde, van honger te sterven. Zijn naam is tot heden toe spreekwoordelijk op alle lekkerbekken toegepast geworden; een Spanjaard, COELIUS genaamd, gaf zich den bijnaam van APICIUS, in de hoedanigheid als schrijver van tien boeken over de kookkunst (*De Obsoniis et Condimentis, sive de arte Coquinaria libri X*), welke M. LISTER met geleerde noten in 1705 te Londen en T. J. VAN ALMELOVEEN in 1709 te Amsterdam heeft uitgegeven.

APINA en **TRICA** waren twee steedjes in Apulië, door DIOMEDES verwoest, en van zoo weinig belang, dat men spreekwoordelijk beuzelingen en nietswaardige dingen Apina en Trica noemde. MARTIALIS: *Sunt* Apinae Tricaeque *et si quid vilius istis*.

APION, een Egyptenaar, leerde de redekunst te Rome ten tijde van TIBERIUS; hij was uit Alexandrië gezonden, om de Joden aan te klagen, tegen wie hij een werk schreef, hetwelk FLAVIUS JOSEPHUS wederlegd heeft; hij schreef ook eene soort van geschiedenis van Egypte, een werk over de weelde van APICIUS, over de kennis der metalen en over de Latijnsche taal; al deze schriften, van welke

Aulus Gellius, Clemens van Alexandrië en Athenæus melding maken, zijn verloren geraakt. Hij was zoo nieuwsgierig naar de geboorteplaats van Homerus, dat hij deszelfs geest wilde oproepen, om dit te vernemen, en leerde tot dat einde tooveren; doch hij stierf, eer hij deze kunst verstond.

APIS, Koning van Argos, zoon van Jupiter en Niobë, naar Egypte getrokken zijnde, voerde aldaar den naam van Osiris en huwde met Isis. Hij leerde den Egyptenaren de geneeskunst en het planten van den wijnstok, en regeerde met zoo veel zachtheid, dat zijne onderdanen hem als een' god aanmerkten. Men aanbad hem onder de gedaante van een' os, waarin men geloofde dat hij zich veranderd had, om zich te redden met de andere goden, overwonnen door Jupiter. Volgens de heilige boeken der Egyptenaren moest deze os slechts een' zekeren tijd leven; wanneer deze ten einde liep, bragten de priesters den Osgod aan den oever van den Nijl, en verdronken hem met veel plegtigheid; men balzemde hem en vierde een prachtig lijkfeest. Na zijn' dood bedreef geheel Egypte zes dagen rouw, tot dat men zijn' opvolger op den zevenden dag deed verschijnen, als of de God weder opgestaan was: alsdan had er een groot vreugdefeest plaats. Eene schilderachtige dichterlijke beschrijving van deze rouw- en vreugdefeesten vindt men in Hoogvliets *Abraham*, bl. 41-43.

APOBATERION: dit zuiver Grieksch woord beteekent eene afscheidsrede van iemand, die gereed is om zijn vaderland of zijne vrienden te verlaten, gelijk b. v. het afscheid van Hector, bij het scheiden van Andromaché, in de *Ilias*, het vaarwel van Æneas aan Helenus, in de *Æneis*, en van zoo veel helden in treurspelen.

APOBOMIËN waren feesten bij de oude Grieken, dus genaamd, omdat men dan niet (ἀπο) op de altaren (βωμοι), maar op het vlak der aarde offerde.

APOCALYPSIS, openbaring, is het opschrift van het laatste boek des N. T. toegeschreven aan den Apostel Joannes, welks duistere inhoud tot allerlei dweepzuchtige en spoorbijstere uitleggingen aanleiding gegeven en menig hoofd met onzinnige mystiekerijen opgevuld heeft. Wie er meer in meent te vinden dan eene profetisch-allegorische voorstelling van den strijd en de overwinning der toen nog jonge Christelijke Aziatische kerk, vindt er doorgaans alle ongerijmdheden in, die zijne verhitte verbeelding er in wil vinden.

APOCAUCHUS, een Griek van groote middelen, was onder de regering van Andronicus en Cantacuzenus opgeklommen tot de hoogste waardigheden des Rijks, en maakte een schandelijk misbruik van zijn gezag. Het volk, eindelijk zijner onderdrukking moede, geraakte in opstand, en de alles geldende Staatsdienaar nam de wijk in de gevangenis van Konstantinopel, doch werd door de gevangenen, die hij vroeger aldaar had doen opsluiten, vermoord in 1345.

APOCOPE, afkapping, weglating van eene of meer letters aan het einde van een woord, even als door de Aphaeresis aan het begin van hetzelve, is zeer gebruikelijk niet alleen in het Grieksch en Latijn, maar ook in genoegzaam alle levende Europesche talen. Voormaals schreef men in het Fransch onverschillig *arecque* en *arec*, en nog tegenwoordig is *encore* en *encor*, *jusques* en *jusque* hetzelfde, gelijk bij ons *nimmermeer* en *nimmer*, *bei* en *beiden*, doe *open* en doe *op*; b. v. Vondel, *Gysbr. van Aemstel*, II Bedr., zegt Diederik van Haarlem, met een *crescendo*, in plaats van doe *open*:

Andante: Doe vrij *op*, en vrees niet!
Allegro: 'k Zegh anderwerf, doe *op!!*
Presto: Ick zegh voor 't lest, doe *op!!!*

J. Luiken, *Beschouwing der Wereld*, bl. 175, bezigt kort na elkander *open*doen en *op*doen:

o! Welkom, schoone dageraad!
— — — — — — —
Gij wacht niet tot ik *open*doe,
Maar, enz.
Zoo ook de Meester, die u riep,
Die groote Zon der zonnen,
Schijnt — — — — —
Voor 't venster van het toe gemoed:
Met *op*doen waar 't gewonnen.

APOCRYPHE BOEKEN noemt men met betrekking tot den Bijbel zoodanige boeken, wier inhoud niet als geloofsregel beschouwd wordt, gelijk de dusgenoemde Kanonijke Boeken des O. en N. Testaments. De Roomsche Kerk heeft onder de laatsten eenige boeken des O. T. behouden, die door de Protestanten tot de Apocryphen gerekend en onder deze benaming in sommige Bijbeluitgaven achter aan geplaatst worden. De Apocryphe Boeken des N. T. worden geheel weggelaten. Eenige latere geleerden hebben den brief van Jakobus en de Openbaring van Joannes ook als apocryph beschouwd.

APODICTISCH BEWIJS heet in de nieuwere wijsgeerige taal een volkomen duidelijk, onomstootelijk bewijs; doch deze benaming is eigenlijk een pleonasmus, alzoo het bewijs zelf Ἀποδειξις heet; letterlijk zou dus een *apodictisch* bewijs een *bewijzend* bewijs zijn, gelijk een *apocrisisch* antwoord een *antwoordend* antwoord is.

APODIOXIS, eene rhetorische figuur van minachting of verwerping met verontwaardiging van eenig voorstel of gevoelen, en wordt dikwijls gebezigd in pleitredenen, strijdschriften, e. d. g. Ook in het dagelijksche leven, als men b. v. zegt: »De zaak is te nietig om »er zich mede te moeijen; de daad is te schandelijk om te verhalen," enz.

APOGÆUM heet in de sterrekunde het verste standpunt eener planeet van de aarde; aardverheid: het tegenovergestelde van *Perigaeum*.

APOLLINARIËN, feesten, die jaarlijks op den 5 Julij te Rome ter eere van Apollo gevierd werden.

APOLLINARIS, van Alexandrië, leerde te Berytus en Laodicea, waar hij Priester was, in de laatste helft der IV eeuw; hij heeft de 5 boeken van Mozes in heroïsche en het overige des O. T. in andersoortige Grieksche verzen overgezet, en bijbelsche treur- en blijspelen vervaardigd. =, zoon van den voorg., geboren te Laodicea, waar hij Bisschop werd, was, even als zijn vader, Dichter, en bloeide onder de regering van Keizer Valentinianus; hij schreef 30 boeken tegen Porphyrius, bragt de Evangeliën en de Brieven der Apostelen in Platonische zamenspraken, en eindigde met een ketter te worden; hij leerde namelijk stellingen, die door de Conciliën van Rome in 378 en van Konstantinopel in 381 veroordeeld werden. † onder de regering van Keizer Theodosius. = (Cajus Sulpicius), van Carthago, bloeide onder de regering van Antoninus, en zou de verzen, die de Blijspelen van Terentius voorafgaan, benevens eenige epigrammen op de *Æneis* gemaakt hebben. = (Claudius), Bisschop van Hieropolis, heeft de Christenen bij Keizer Antoninus verdedigd en tegen de Montanisten geschreven; zijne werken zijn verloren geraakt. (Cajus Sollius Sidonius), geboren te Lyon, in 430, werd van krijgsman Bisschop van Clermont, en † in 488. Hij schreef negen boeken met brieven en gedichten, welke Joh. Savaron in 1599 te Parijs in het licht gaf en die naderhand meermalen gedrukt zijn.

APOLLINARISTEN, dus genaamd, naar Apollinaris, Bisschop van Laodicea, een ijverig bestrijder der Arianen. Hij leerde eenige stellingen, die door de kerkvergaderingen veroordeeld en voor ketterijen verklaard werden. Desniettegenstaande vormde Apollinaris uit zijne aanhangers eene bijzondere gemeente te Antiochië, van daar verspreidde deze secte zich spoedig door geheel Syrië, en zelfs tot in Konstantinopel. Na den dood van Apollinaris verdeelde zij zich in twee partijen, waarvan de eene aan de leer van haren stichter getrouw bleef, terwijl de andere merkelijk daarvan afweek, en de vruchtbare moeder werd van menigvuldige andere ketterijen, die eindelijk den ondergang van het geheele Oostersche Keizerrijk ten gevolge hadden.

APOLLION, Grieksche vertaling van den Hebr. naam Abaddon, beteek. *ondergang*, *verderver*, *verwoester*. Openb. IX. 11.

APOLLO, zoon van Jupiter en Latona, die hem en zijne tweelingzuster Diana op het eiland Delos baarde. Volgens de fabelleer is Apollo de God der dichtkunst, muzijk, voorzeg- en geneeskunst. Hij was zeer vaardig in het behandelen van den boog, doodde de slang Python, en naderhand met zijne zuster Diana de kinderen van Niobé; later ook de Cyclopen, die de bliksems gesmeed hadden, waarmede Jupiter zijn' zoon Æsculapius getroffen had. Hierom uit den hemel verdreven, week hij naar Thessalië, waar hij het vee hoedde van Admetus. Uit den dienst van Admetus ging hij over in dien van Laomedon, en hielp met Neptunus de muren van Troje opbouwen. Door Jupiter uit zijne ballingschap teruggeroepen, gaf hij hem den zonnewagen te mennen, waarvan hij ook den naam Phoebus bekwam. Als God der dichtkunst wordt hij altijd in den kring der Zanggodinnen gedacht, en de berg Parnas was hem en zijn gezelschap geheiligd, gelijk ook de Helicon en nog eenige andere bergen in Griekenland. Marsyas, die het waagde met hem in het fluitspelen te wedijveren, werd overwonnen en gevild. In een' anderen wedstrijd van Apollo met Pan, besliste Midas ten voordeele van dezen, en werd daarvoor met ezelsooren gestraft. Hij had op verscheiden plaatsen tempels, beroemd door derzelver orakels; de voornaamste was te Delphi. Æsculapius en Phaëton waren zijne zonen. Jaarlijks werden hem ter eere in de meeste steden van Griekenland en te Rome onderscheiden spelen gevierd. Van de dieren waren de haan, de raaf, de zwaan, de wolf en eenige anderen hem geheiligd, en de laurier, de olijf, de myrte, de palm en eenige andere boomen en planten hun gewijd; men offerde hem lammeren, zwarte stieren, ezels en paarden; zijne attributen zijn boog en pijlkoker, de lyra, de slang, de lauwerkrans, de herdersstaf, de drievoet, olijfkrans, enz. Onder de standbeelden van dezen god, die tot ons gekomen zijn, is de dusgenoemde Belvederische Apollo het schoonste. Dit standbeeld werd op het einde der XV eeuw onder de puinhoopen van Antium gevonden; in 1797 werd hetzelve met andere kunstschatten naar Parijs gevoerd, doch in 1815 naar Rome teruggebragt.

APOLLODORUS. Dezen naam hebben zoo veel vermaarde mannen gevoerd, dat Scipio Tetti, een Napolitaan, eene bijzondere verhandeling over de Apollodoren schreef, welke hij met Apollodori *Bibliotheca de origine Deorum* in 1555 te Rome heeft uitgegeven. Eenige weinigen slechts zullen wij hier vermelden. =, Blijspeldichter te Athene, heeft 47 Blijspelen vervaardigd en 5 malen den prijs

daarmede behaald. = van Carystus, schreef 14 Blijspelen, waarvan nog slechts eenige fragmenten bij H. DE GROOT overig zijn, zoo mede van APOLLODORUS van Gela, op het eiland Sicilië, die er 18 schreef. = , een beroemd bouwkundige, die hèt *Forum Trajani* gebouwd heeft, werd het slagtoffer van zijne gevoeligheid, want de Keizer hem eenige aanmerkingen op zijn' arbeid gemaakt hebbende, gaf hij hem een bitsch antwoord, hetwelk hem het leven kostte. = , een Epicurisch wijsgeer, bloeide 200 jaren vóór J. C.; hij schreef over de 400 schriftrollen, waarvan geene enkele bewaard gebleven is.

APOLLONIA, (S.) eene bedaagde maagd van Alexandrië, onderging in 249 den marteldood aldaar, of te Rome, dit weet men met geene zekerheid.

APOLLONIAS, gemalin van ATTALUS, Koning van Pergamus, was, ofschoon van geringe afkomst, de verstandigste en deugdzaamste echtgenoote en moeder der Oudheid. Na den dood van haren gemaal regeerde zij nog eenige jaren met veel lof, en na haren dood lieten hare vier zonen te Cyzicus een gedenkstuk oprigten, op de voetstukken van welks kolommen de aandoenlijkste trekken uit haar leven gebeeldhouwd waren, met Grieksche bijschriften, die in de Anthologie bewaard gebleven zijn.

APOLLONICON noemde men een door de Orgelmakers FLIGHT en ROBSON in 1817 voltooid groot draaiorgel, dat ook door vijf naast elkander geplaatste klavieren door onderscheiden personen te gelijk bespeeld kan worden. Hetzelve heeft eenige overeenkomst met het Panharmonicon van MÄLZEL, en doet eene voortreffelijke uitwerking door de menigvuldigheid der registers.

APOLLONIDES, geneeskundige van het eiland Cos, was Hofarts van ARTAXERXES I, Koning van Perzië. AMYTIS, de zuster des Konings, krank geworden zijnde, ried hij haar den bijslaap aan, als middel tot herstel, en bewees zelf, met hare bewilliging, haar dezen dienst. Toen echter de Prinses, in plaats van te beteren, verergerde, werd APOLLONIDES twee maanden lang dagelijks gepijnigd, en op haren sterfdag levend begraven.

APOLLONION, een instrument met twee klavieren, hetwelk door een' muzijkalen automaat bespeeld wordt. Hetzelve werd in 1815 door RÖLLEA, Klaviermaker te Hessen-Darmstadt, uitgevonden.

APOLLONIUS. Dezen naam hebben in de Oudheid onderscheiden vermaarde mannen gevoerd; men zou van dezelven eene even zoo groote lijst kunnen leveren als van de APOLLODORES; doch wij zullen er ook slechts eenige weinigen vermelden. = van Perga, in Pamphilië, die met ARCHIMEDES, EUCLIDES en DIOPHANTES als grondlegger der wiskundige wetenschappen aangemerkt wordt, bloeide 240 jaren vóór J. C., en leerde de Wiskunde te Alexandrië ten tijde van PTOLEMEUS EVERGETES. Van zijne schriften is de verhandeling over de kegelsneden nog voorhanden; de 4 eerste boeken van dit werk werden in de XV eeuw ontdekt en met eene Latijnsche vertaling te Venetië uitgegeven; in 1658 vond men het vijfde in de bibliotheek te Florence, en naderhand ook het achtste; het zesde en zevende werd in het Arabisch gevonden, in welke taal ABI LEDA dezelve benevens het vijfde had overgezet. Eene Latijnsche vertaling van deze acht boeken kwam in 1675 te Londen in het licht; de laatste en beste druk is die van 1770 te Oxford. = van Rhodus, dus genaamd, omdat hij aldaar het burgerschap bekomen had en de rhetorica onderwees, was geboren te Alexandrië, een tijdgenoot van den voorg., leerling van CALLIMACHUS en werd opziener der Alexandrijnsche bibliotheek, toen ERATOSTHENES gestorven was. Van zijne geschriften is alleen de *Argonautica*, in 4 boeken nog voorhanden, te Venetië in 1521, te Florence in 1596, te Leyden in 1641 en laatst in 1810 te Leipzig gedrukt. Dit dichtstuk heeft, volgens het oordeel van QUINTILIANUS en LONGINUS, geringe waarde; echter is de episode der liefde van JASON en MEDEA wezenlijk fraai te noemen. = van Rhodus, verm. Beeldhouwer, ten tijde van ALEXANDER, vervaardigde de schoone groep van den Farnesischen Stier. =, Beeldhouwer te Athene, wordt voor den vervaardiger gehouden van den vermaarden *Torso*, ontdekt op het einde der XV eeuw, en die, hoe verminkt, een meesterstuk van beeldhouwkunst geächt wordt. = van Tyane, even vóór J. C. geboren, was eene soort van wonderman, en men staat in twijfel of men hem onder de philosophen of onder de kwakzalvers en goochelaars rekenen moet; hij was een volmaakte toovenaar, volgens het begrip der middeleeuwen en de typus van den beruchten doctor FAUSTUS; zijne levensbeschrijving, opgesteld door PHILOSTRATUS, is een zamenweefsel van grove ongerijmdheden, en een wonderlijk mengelmoes van wijsheid en zotheid, gezond oordeel en kwakzalverij, alchymie, mirakelen en duivelskunst. APOLLONIUS werd in de Pythagorische philosophie onderwezen door EUXENES van Heraclea, en in de redekunst door EUTHYDEMUS van Tarsus; hij leefde als zeer streng Pythagorist, onthield zich van dierlijk voedsel, den wijn en de vrouwen, at slechts kruiden en vruchten, ging blootshoofds en barrevoets, liet zijn haar en baard wassen en rigtte eene geheimzinnige philosophische school op, tot welke men slechts onder de voorwaarde van een vijfjarig stilzwijgen den toegang verkreeg; zijne voordragt bestond uit enkele magtspreuken en zijn bewijs was gemeenlijk: »Ik weet het." Men moet weten dat deze zonderlinge Professor toen eerst 16 jaren oud was! Vervolgens doorreisde bij geheel Pamphilië, Cilicië en Syrië, begaf zich naar Babylon, waar hij mirakelen begon te doen, en ging toen met geschenken en aanbevelingen van PHRAORTES naar Indië, verkeerde vier maanden aldaar in het gezelschap der Braminen, en kwam toen als een volleerd duizendkunstenaar in Babylon terug; van daar ging hij naar Ionië, en bezocht de voornaamste Grieksche steden. Overal ging het gerucht hem vooruit, en de inwoners stroomden den wonderman te gemoet, van wien het orakelen hoorde en mirakelen zag. Den Epheseren voorspelde hij eene aardbeving en de pest, die werkelijk kort daarna plaats hadden; te Rome wekte hij eene gestorven vrouw weder op, en verrigtte de wonderbaarlijkste dingen, die men zeker tegenwoordig wel onder de gewone goochelaarskunsten rekenen zou, doch toen, en nog eeuwen lang daarna, voor werkelijke tooverij gehouden werden; bij bezocht Spanje, en ging naar Egypte; van daar deed hij eene reis naar Aethiopië. NERO had hem met alle andere toovenaars uit Rome verbannen; maar TITUS VESPASIANUS bewees hem gunst en eer. Bij DOMITIANUS werd hij beschuldigd ten voordeele van NERVA een' opstand in Egypte bewerkt te hebben, doch door de regters vrijgesproken. Hij doorreisde Griekenland nogmaals en † te Ephesus, meer dan 100 jaren oud. Zijn laatste kunststuk was dat hij het vermoorden van DOMITIANUS verkondigde op hetzelfde oogenblik dat zulks geschiedde. Het spreekt van zelven dat men alles, wat van dezen wonderman verhaald wordt, niet voor goede munt behoeft aan te nemen, inzonderheid als men bedenkt dat hij een tijdgenoot van CHRISTUS en der eerste Christenen was, en de Heidensche priesters hem bij het volk als eene soort van Antichrist in aanzien bragten, want, zegt de Abt BERAULT, »terwijl PAULUS »den naam van CHRISTUS met vrucht verkondigde, stelde de hel »(het Heidendom) een' mededinger tegenover hem. Eensklaps ver»scheen uit Tyane in Cappadocië een buitengewoon man, de door»luchtigste voorstander der wereldsche wijsheid en des Heiden»doms; maar de Profeet der leugenen was niet bestand tegen den »Apostel der waarheid; de woorden van PAULUS worden na acht»tien eeuwen nog geloofd, terwijl men die van APOLLONIUS zich »naauwelijks herinnert om er den spot mede te drijven." = van Chalcis, een Stoïcijnsch philosooph, werd door ANTONINUS PIUS naar Rome ontboden, om zijn' aangenomen' zoon MARCUS AURELIUS te onderwijzen. Bij zijne aankomst weigerde hij nogtans naar het keizerlijk paleis te gaan, zeggende dat het den leerling voegde bij den meester, maar den meester geenszins bij den leerling te komen. De Keizer merkte lagchende aan, dat deze trotsche Stoïcijn dan den weg van zijne herberg naar het paleis veel langer moest vinden dan dien van Chalcis naar Rome, en zond MARCUS AURELIUS dadelijk bij hem.

APOLLOPHANES, een Stoïcijnsch philosooph, ten tijde van PTOLEMEUS EVERGETES, leerde dat er slechts ééne deugd bestond, namelijk de voorzigtigheid, en verdeelde de menschelijke ziel in 9 deelen. = van Seleucië, Lijfarts van ANTIOCHUS SOTER, Koning van Syrië, schijnt na den dood van dezen de naderhand zoo beroemde geneeskundige school te Smyrna aangelegd te hebben.

APOLLOS, een welsprekende Alexandrijnsche Jood, kwam te Ephesus, en sprak in het afzijn van PAULUS vrijmoedig in de Synagoge. AQUILA en PRISCILLA hem gehoord hebbende, namen hem tot zich en bekeerden hem tot het Christendom; hierop vertrok hij naar Corinthe, en bekeerde insgelijks vele Joden, gelijk verhaald wordt *Hand.* XVIII, 24-28. Hij kreeg echter tegen dank een' aanhang onder zijne bekeerlingen, wier verkleefdheid aan hem eene soort van scheuring veroorzaakte; PAULUS doelt hier op 1 *Cor.* III, 3-28. In weerwil nogtans van deze verdeeldheid, werkten APOLLOS en PAULUS toch in denzelfden geest. »Ik heb geplant," zeide PAULUS, »APOLLOS »heeft nat gemaakt, maar God heeft den wasdom gegeven."

APOLOGIE, Gr.-Lat. *Apologia*, verantwoording, verdediging van zich zelven of anderen, tegen ingebragte beschuldigingen. Zoo hebben PLATO en XENOPHON Apologiën van hunnen leermeester SOCRATES geschreven, om hem ten minste in de oogen der nakomelingschap te regtvaardigen; zoo hebben verscheiden staatsmannen en geleerden van later' tijd Apologiën van hun gedrag in het licht gegeven. Doch niet alleen van personen, ook van zaken heeft men Apologiën, b. v. van het Christendom in de eerste eeuwen tegen de beschuldigingen van deszelfs vijanden, voornamelijk de Heidensche wijsgeeren, zoo mede van de onderscheiden secten tegen de beschuldiging van ketterij, en voorts van partijen, verrigtingen en gedragingen bij openbare gebeurtenissen, staatsverhandelingen, kerktwisten, enz. Zoodat de Apologetiek eene vormelijke wetenschap is geworden, die hare bijzondere theorie en regelen heeft, welke, naar vereisch der omstandigheden, gevolgd of gewijzigd worden.

APOLOGUE: deze Fransche benaming heeft wel denzelfden oorsprong als het woord Apologie, namelijk Απολογος, doch beteekent geenszins hetzelfde. Eene *Apologue* is een verdicht verhaal, een zinrijk en leerzaam vertelsel, hetzelfde wat wij fabel noemen; de Franschen noemen eigenlijk fabel, een verhaal waarin slechts dieren en levenlooze dingen handelen en spreken, terwijl in de Apologue menschen, goden en redewezens worden ingevoerd. Wij maken ook eenigermate deze onderscheiding, als wij zeggen »Fabelen en ver-

telsels," en verstaan dan door het laatste wat de Franschen door *Apologue* verstaan. Zie Fabel.

APONIUS, een Godgeleerde der VII eeuw, schreef eene allegorische uitlegging van het Hooglied; welke Joannes Faber in 1538 heeft uitgegeven. Hij was de eerste, die al wat in dit dichtstuk voorkomt op Christus en de Kerk heeft toegepast, en daarin sedert door verscheiden latere uitleggers gevolgd is.

APONO (Pietro), geboren te Abano, in 1250, was Geneesheer te Bologna, en beroemd wegens zijne kunde en geleerdheid, maar zoo gierig, dat hij geen kranke buiten de stad wilde bezoeken vóór men hem 50 *Scudi* betaald had. Paus Honorius IV deed hem ontbieden, maar hij wilde zich niet op reis begeven dan onder belofte dat men hem 500 dukaten daags zou geven. Hij was derhalve algemeen gehaat en veracht om zijne gierigheid, en werd van toovrij beschuldigd bij de Inquisitie, die hem tot den brandstapel veroordeelde, doch hij stierf vóór de uitvoering van dit vonnis in 1316. Hij heeft eenige medische, philosophische en alchymistische werken geschreven, die van 1472-1593 meest te Venetië gedrukt en tegenwoordig slechts voorwerpen van de bibliomanie der Engelschen zijn.

APONUS, oude benaming van het tegenwoordige Abano, 5 mijlen van Padua; Titus Livius werd aldaar geboren.

APOPHTHEGMA, eene korte, zinrijke spreuk, doorgaans eene gewigtige waarheid of grondstelling behelzende. Eene verzameling van zoodanige Apophthegmen of kernspreuken van wijze en beroemde mannen heeft Apostolius in het Grieksch en Erasmus in het Latijn bijeen gebragt. In 1822 verscheen ook te Amsterdam, bij G. Portielje, eene verzameling der *Apophthegmen, of Gouden Spreuken van* P. C. Hooft in het licht.

APOPLEXIE, Gr.-Lat. *Apoplexia*, beroerte, geraaktheid, plotselinge verlamming.

A. P. O. R. Verkorting van *Anno post orbem redemtum*.

APOSIOPESIS, plotselinge afbreking der rede; eene rhetorische figuur, waardoor de redenaar te kennen geeft dat de verontwaardiging hem belet te zeggen hetgene hij nog verder zou kunnen zeggen, maar dat zijne hoorders uit hetgene hij reeds gezegd heeft gemakkelijk kunnen raden, b. v. A. Vereul (*Lofrede op* J. Dousa, bl. 26), na den afschuwelijken Hertog van Alba geschilderd te hebben, stapt eensklaps daarvan af; hij was, zegt hij, »een van die »booswigten, welke door tirannen zelf zouden gedoemd worden, »indien zij aan dezelven niet noodig waren; wier namen in het boek »der wraak......... *Maar* ik zal deze verschrikkelijke schets niet »voltooijen: het denkbeeld van zoodanige monsters drukt een ge»voelig hart zwaar, gelijk het denkbeeld van pest en hongersnood." Even zoo laat J. Nomsz (*Oldenbarneveld*, III Bedr. II Toon.) Franken zijn verhaal van het onthoofden des grijzen Staatsmans ook niet ten einde brengen; hij geeft Coligny berigt van alle omstandigheden; het beslissend oogenblik is daar:

het zwaard wordt uitgetogen,
't Wordt opgeheven, en, daar alles zucht en schreit.....

zegt hij, maar de teedergevoelige Prinses breekt zijne verdere rede eensklaps af, met te zeggen:

Och! spaar mijn hart den slag, die 't hoofd van 't ligchaam scheidt!

Deze Aposiopesis is inderdaad zeer schoon in dit anderszins zeer gebrekkelijk treurspel, als men dezen naam daaraan geven kan.

APOSTAAT, Gr.-Lat. *Apostata* (van Ἀποστασις, afval), afvallige. Onder deze benaming verstaat men voornamelijk iemand, die van godsdienstig geloofsbegrip verandert, een kerkgenootschap verlaat, waartoe hij behoorde, en tot een ander overgaat. In de Geschiedenis wordt Keizer Julianus dezen bijnaam gegeven, omdat hij het Christendom verliet, en wederom tot de Heidenen overging. In de oude philosophische scholen gingen ook somwijlen enkele leden van de eene tot de andere over, en deze werden dan insgelijks Apostaten genaamd. De Epicurische school inzonderheid kreeg veel zoodanige overloopers, terwijl zij zelve weinig afvalligen had. Dit verschijnsel zocht Arcesilaus door de luimige aanmerking te verklaren, dat er wel uit mannen gesnedenen, maar niet uit gesnedenen mannen konden worden.

APOSTEL, Gr. Ἀποστολος, gezant, zendeling. In de Christelijke Kerk noemt men bij uitnemendheid zoodanig 12 mannen, die Jezus als zijne vertrouwdste vrienden en met zijne oogmerken het best bekende leerlingen, tot de voornaamste werktuigen uitkoos ter verbreiding van zijne leer, en die daarom ook als gezanten van Jezus aan de overige menschen beschouwd worden.

APOSTELBROEDERS. Omstreeks 1260 werd door Gerardo Sagarelli, uit Parma, eene geestelijke orde ingesteld, die aan geen kloosterleven verbonden was, maar wier leden, in navolging der Apostelen, nergens een vast verblijf mogten hebben. Barrevoets trokken zij door Italië, Zwitserland en Frankrijk, predikten, zongen, verkondigden het koningrijk des hemels, voorspelden betere tijden, hadden vrouwen bij zich, gelijk eertijds de Apostelen medgezellinnen, en geraakten in verdenking van ketterij. Paus Honorius IV verklaarde in 1286 de orde voor afgeschaft; de Apostelbroeders trotseerden nogtans de vervolgingen der Inquisitie, en toen Sagarelli in 1300 als ketter verbrand was geworden, volgde Dolcini, een Milanees, hem op als Opperapostel, die hen met visioenen en profecijen troostte. Zij werden niettemin hevig vervolgd, en moesten uit verschanste legers een' verwoeden oorlog voeren, en, door den nood gedrongen, geestelijke struikroovers worden. In 1307 werden zij op den versterkten berg Zebello, bij Vercelli, overweldigd, en bijna geheel uitgeroeid; Dolcini stierf in de vlammen.

APOSTILLE, naschrift, aanhangsel aan een' reeds afgeschreven en onderteekenden brief.

APOSTOLISCHE MAJESTEIT is de titel der Koningen van Hongarije; Paus Sylvester II schonk denzelven in 1000 aan den Hongaarschen Hertog Steven I, omdat hij de invoering des Christendoms in Hongarije bevorderde en het navolgen der Apostelen aanbeval. Clemens XIII schonk dezen titel in 1758 op nieuw aan de Keizerin-Koningin Maria Theresia.

APOSTOLIUS (Michael), een geleerde Griek, week uit zijne geboortestad Konstantinopel, toen dezelve in 1453 door de Turken veroverd werd, naar Rome, genoot aldaar eenigen tijd een schraal onderhoud van den Kardinaal Bessarion, en begaf zich naar het eiland Krete, waar hij Schoolmeester werd en eenige werken schreef, onder anderen eene verzameling van Apophthegmen, die door Daniel Heinsius in 1619 en 1638 zijn uitgegeven. = (Aristobulus), zoon van den voorg., schreef een dichtstuk, *Galeomyomachia*, of Katten- en Muizenstrijd, hetwelk achter sommige uitgaven der Fabelen van Æsopus gevonden wordt.

APOSTOOL (Samuel), geboren in 1618, Predikant bij de Doopsgezinden te Amsterdam, geraakte in 1644 met zijn' ambtgenoot Galenus Abrahamsz in geschil; de twist liep zoo hoog, dat het in 1664 tot eene openbare scheuring onder de gemeente kwam, zoodat elke partij langen tijd hare bijzondere leeraars had.

APOSTROPHE, van ἀπο (af, en στροφειν (keeren, wenden), is eene rhetorische figuur, door welke een redenaar het woord tot afwezige personen, zelfs redelooze voorwerpen, rigt. = is de benaming van zeker teeken ('), om de weglating van eene of meer letters aan te duiden, als *een'* voor *eenen*, *zijn'* voor *zijnen*, *haar'* voor *haren*, enz. Zoo ook *heil'ge*, *voor'ge*, voor *heilige*, *vorige*, enz. in dichtmaat; alle woorden laten dit echter niet toe zonder het vers stroef en hard te maken; b. v. J. Oudaan, *Poëzij*, II Deel, bl. 257:

Hem over 't hoofd gewaait in *neg'nenseстig* jaren.

APOTHEEK, Gr. Ἀποθηκη; dit woord beteekent oorspronkelijk een' winkel, magazijn, pakhuis of andere bewaarplaats van goederen, om het even welke; tegenwoordig verstaat men daardoor enkel een' winkel, waar geneesmiddelen gereed gemaakt en verkocht worden, en die eigenaardiger *Pharmacopolium* heet.

APOTHEKER, Lat. *Apothecarius*, is eigenlijk iedere winkelier, om het even wat hij verkoopt; maar men geeft bij uitsluiting dezen naam aan den bereider en verkooper van geneesmiddelen (bij de Romeinen was dit niet altijd dezelfde persoon; de *Medicamentarius* bereidde en de *Pharmacopola* verkocht de geneesmiddelen; die beide hoedanigheden in zich vereenigde, werd *Pharmacopoeus* genaamd). In zuiver Nederduitsch schrijft men voor Apotheek en Apotheker, ten minste in den deftigen stijl, die geene basterdwoorden toelaat, *Artsenijwinkel* en *Artsenijbereider*; eenigen schrijven *Kruidmenger*; doch er moeten, behalve kruiden, ook dierlijke en delfstoffelijke zelfstandigheden gemengd worden: derhalve is deze benaming minder juist dan de eerste.

APOTHEKERSKUNST, zie PHARMACIA, PHARMACOPOEIA.

APOTHEOSIS, Gr. Ἀποθεωσις, vergoding, was eene plegtigheid bij de Ouden, door welke een mensch na zijn' dood in den rang der goden verheven werd. Deze eer viel aanvankelijk slechts den grondleggers van steden, wetgevers, uitvinders van nutte wetenschappen en kunsten ten deel, en het menschdom bewees daardoor in deszelfs kindschheid eene dankbare hulde aan deszelfs weldoeners; maar naderhand werden door de vleijerij ook wezenlijke geesels des menschdoms, koningen, veroveraars, uitvinders van godsdiensten, wonderdoeners, volksbedriegers, fortuinmakers, enz. door tempels en altaren als goden vereerd. Zie Afgoderij. De oudste vergoding, die wij kennen, is die van Osiris, vervolgens die van Belus. Het geheele godengeslacht der Grieken is op goede gronden niet anders aan te merken dan als wezenlijk eenmaal bestaan hebbende menschen, van welke sommigen de natuurkrachten als verpersoonlijkt goddelijk vertegenwoordigden. Van de Grieken ging de Apotheosis tot de Romeinen over: Romulus werd plegtig vergood, doch sedert geen andere Romein, tot op Augustus toe: deze liet Julius Cæsar vergoden, en van toen af werden door de vleijerij de snoodste en verachtelijkste der volgende Romeinsche Keizers in den rang der goden geplaatst. De canonisatie of heiligverklaring der martelaars en uitstekend vrome mannen en vrouwen door de Roomsche Pausen en Grieksche Patriarchen is welligt eene afschaduwing der Apotheosis bij de Ouden.

A. P. P. Verkorting van *Apud populum plebemve*.

APPARAAT, Lat. *Apparatus*, toestel, toebereidsel, toerusting; men geeft dezen naam ook aan hand- en woordenboeken, invullingslijsten, registers, kistjes met instrumenten en gereedschappen, en dergelijke voorwerpen.

APPARENT, Lat. *Apparens*, *Apparenter*, oogschijnlijk, schijnbaar.

APPARITIE, Lat. *Apparitio*, verschijning, namelijk van één' persoon of één voorwerp; in onderscheiding van *Comparitie*, verschijning van verscheiden personen (letterlijk medeverschijning). Overigens kan men door apparitie in het algemeen elke *verschijning* verstaan, zelfs die van een spook of geest; maar geen *verschijnsel*, van welk een' aard ook. Zie PHAENOMENA.

APPÈL beteekent in de regtspleging beroep op eene hoogere regtbank, in plaats van te berusten in de uitspraak der regters ter eerster instantie. Het beroep op het gezond verstand (*Appel au sens-commun*) in wetenschappelijke of philosophische geschillen is doorgaans eene ijdele uitvlugt, om niet te bekennen dat men verder geene gronden weet aan te voeren; want hoe hoog ook het gezond verstand in zaken van het gemeene leven te waarderen is, heeft hetzelve toch geen beslissend gezag over de philosopherende rede; evenmin kan men zich op den eenen of anderen philosooph beroepen, om met een αυτος εφα (hij heeft het gezegd) het geschil te beslissen. Een beroep op het volk (*Appel au peuple*), in tijden van beroering en verwarring, is óf eene staatkundige onvoorzigtigheid, die den grooten hoop in den waan brengt alsof men de beslissing eener hagchelijke zaak aan deszelfs onbezuisdheid stelt, of eene behendige kunstgreep, om deze staatkundige dommekracht op te winden, die eigenlijk niet weet wat het doet rijzen. Somtijds is een beroep op het volk dwaas en gevaarlijk tevens. In een' wijsgeerig-staatkundigen zin moet de regering den volksgeest altijd raadplegen, maar het eigenlijke volk nimmer. = , een door trompetten of trommels gegeven teeken voor de soldaten, om zich te verzamelen. = NOMINAAL, hoofdelijke stemming in vergaderingen, bij oproeping der namen van de aanwezige leden.

APPEL, Lat. *Pyrus malus* L. is een bekend boomooft, hetwelk in de meeste landen van Azië en Europa groeit; er zijn nagenoeg 500 onderscheiden soorten van appelen, die men in J. F. SERRURIERS *Fruitkundig Woordenboek* en H. KNOOPS *Pomologie* meer of min uitvoerig beschreven vindt. Het aankweeken van den appelboom en het huishoudelijk gebruik der appelen, zoo wel in ons vaderland als elders, is te algemeen bekend, om er hier meer van te zeggen. = (JAKOB), geb. te Amsterdam den 29 Nov. 1680, was een zeer verdienstelijk landschap- en portretschilder, en leerling van DAVID VAN DER PLAAS; hij heeft ook in verscheiden aanzienlijke huizen te Amsterdam schoorsteenstukken en behangsels geschilderd, die nog wezenlijke kunstwaarde hebben. † den 7 Mei 1751. Zijn zoon, mede JAKOB genaamd, geboren in 1719, was insgelijks een voortreffelijk schilder en waardig kunstgenoot van zijn' vader, wiens manier hij zich zoo had eigen gemaakt, dat het moeijelijk is den arbeid des vaders van dien des zoons te onderscheiden; maar het is ook waar dat zij verscheiden stukken gemeenschappelijk geschilderd hebben.

APPELMAN (BARENT), geboren in 's Hage, in 1640, Kunstschilder, heeft behalve verscheiden landschappen en Italiaansche gezigten, ook eenige schoone stukken voor de groote zaal op Soestdijk geschilderd. † in 1686. = (JEAN) was in 1688 Burgemeester van Amsterdam, ten tijde dat zijne ambtgenooten WITSEN en HUDDE door WILLEM III overgehaald werden om zijn' voorgenomen togt naar Engeland te begunstigen. APPELMAN, die vroeger door vrijmoedige tegenspraak den Prins mishaagd had, werd zoo lang buiten het geheim gehouden tot de zaak haar vol beslag had. Naderhand geraakte hij in eenige moeijelijkheid; men beschuldigde hem van ongeoorloofden handel met Frankrijk, doch hij werd onschuldig bevonden. † den 27 December 1694.

APPENDIX, aanhangsel; namelijk tot een boek, of tot artikelen, waarvan de lijst reeds opgemaakt is, en die men niet meer tusschen invoegen kan, b.v. een reeds gedrukte catalogus, woordenboek, e. d. g.

APPENZELL is de hoofdplaats en regeringszetel van het Zwitsersche kanton van denzelfden naam, het 13 in het eedgenootschap; de plaats is niet groot, en heeft slechts 1400 inwoners, die hun bestaan vinden in fabrijken en andere takken van nijverheid.

APPETIJT, van *appetere*, begeeren, is eigenlijk begeerte, lust, verlangen in het algemeen; maar dit woord wordt gemeenlijk in een' engeren zin genomen, om begeerte naar spijze en drank uit te drukken, en dus wel voor *eetlust*, maar niet voor eigenlijken *honger* gebezigd.

APPIAANSCHE WEG, *Via Appia*, de weg, die van Rome naar Capua leidde, is de oudste en vermaardste weg der Romeinen. Hij werd aangelegd door APPIUS CLAUDIUS CRASSUS COECUS, toen hij 313 jaren vóór J. C. Censor was, en naderhand tot Brundisium voortgezet. Hij bestond uit zeer harde, zeshoekige, digt aan elkander gevoegde steenen, en men ziet nog tegenwoordig, voornamelijk bij Terracina, aanmerkelijke overblijfsels van denzelven.

APPIANI (ANDREA), geboren te Milaan, den 23 Mei 1754, en afkomstig uit een oud adellijk, maar in verval geraakt geslacht, was aanvankelijk decoratieschilder van verscheiden Italiaansche schouwburgen, doch leide zich naderhand toe op het frescoschilderen, waarin hij weldra alle levende kunstenaars in Italië overtrof. De koepel der kerk van *S. Maria di S. Celso* te Milaan is zijn meesterstuk in dit vak, en ook gegraveerd. BONAPARTE benoemde hem tot Hofschilder, schonk hem de orde van het legioen van eer en der ijzeren kroon, en maakte hem lid van het Instituut. APPIANI schilderde de gansche Keizerlijke familie, verscheiden Generaals, Ministers, enz. uitvoerige allegoriën op BONAPARTES overwinningen, een'Olympus en Helicon; in bijna alle paleizen en villa's van Milaan wordt zijn werk gevonden. De val van BONAPARTE werkte zeer nadeelig terug op APPIANI. † in 1817 in behoeftige omstandigheden.

APPIANUS, Grieksch Geschiedschrijver, geboren te Alexandrië, bloeide onder de regering van TRAJANUS, HADRIANUS en ANTONINUS PIUS; hij schreef eene Romeinsche geschiedenis, in 24 boeken, niet, gelijk TITUS LIVIUS, naar tijdorde, maar iedere gebeurtenis op zich zelve en onafgebroken, gelijk PLUTARCHUS en POLYBIUS. Slechts eenige fragmenten van dit werk zijn bewaard gebleven, en door ALEXANDER TOLLIUS in 1670 te Amsterdam in 2 deelen uitgegeven; doch er bestaat ook eene uitgave van APPIANUS in het Grieksch en Latijn, door SCHWEIGHÄUSER bezorgd, in 1785 in 3 deelen te Leipzig gedrukt. In 1808 verscheen te Parijs eene Fransche vertaling der 5 boeken van de burgerlijke oorlogen. = (S.) geboren in Lycië uit een aanzienlijk geslacht, en leerling van S. PAMPHYLUS, onderging, 19 jaren oud zijnde, den marteldood, in 306.

APPIUS CLAUDIUS CRASSINUS, een rijk en trotsch wellusteling, werd 400 jaren vóór J. C. eerst Consul en toen een der Tienmannen, die het bewind te Rome slechts een jaar zouden voeren, en dan door anderen vervangen worden; doch APPIUS verbond zich met zijne ambtgenooten de heerschappij niet weder uit de handen te geven, en nam daartoe zijne maatregelen; doch een onverwacht voorval verijdelde hun heerschzuchtig ontwerp. APPIUS ontstak in hevige liefdedrift jegens VIRGINIA, de dochter van VIRGINIUS, een' aanzienlijk' Plebejer, die zich bij het leger bevond. Daar APPIUS, als gehuwd en Patriciër, het meisje niet wettig bezitten kon, en de middelen van verleiding vergeefs beproefd had, won hij een' zijner afhangelingen, die haar, onder voorwendsel dat zij de dochter van eene zijner slavinnen ware, met geweld deed opligten; het volk dwong hem echter haar in vrijheid te stellen, maar de roover daagde haren vader voor de regtbank van APPIUS, die natuurlijk VIRGINIA aan haren gewaanden meester toewees, en haar gebood hem te volgen; toen men haar met geweld wilde wegvoeren, stiet haar vader haar een mes in de borst, zeggende: „Ga vrij en rein tot uwe moeder en voorgeslacht!" APPIUS gebood hem te vatten, maar VIRGINIUS ontkwam naar het leger, hetwelk hij in opstand bragt, en wraak vorderende naar Rome aanvoerde, terwijl in de stad zelve eene geweldige opschudding onder het volk ontstond, hetwelk niet bedaarde voor de gehate Tienmannen afstand deden van een gezag, dat zij niet konden handhaven. De Senaat besloot dadelijk tot de herstelling van het Consulschap. APPIUS werd in de gevangenis geworpen, waar de Tribunen hem lieten worgen; zijn snoode handlanger werd in den Tyber verdronken; OPPIUS, een der Tienmannen, bragt zich zelven om het leven, en de overigen gingen vrijwillig of gedwongen in ballingschap.

APPLAUDISSEREN, Lat. *plaudere*, *applaudere*, toejuichen, goedkeuren door handgeklap, bij openbare kunstverrigtingen, concerten, redevoeringen, akademische promotiën, maar voornamelijk bij tooneelvertooningen. Te Rome had men lieden, die er voor betaald werden, om in de handen te klappen, als de aanschouwers dit niet eigenwillig deden; zij werden daartoe uitgenoodigd op het einde van het stuk, en TERENTIUS eindigt al zijne blijspelen met het gewone formulier *vos valete et plaudite*. Dit gebruik is dus zeer oud, en heeft nog tegenwoordig plaats in alle schouwburgen van Europa, niet alleen bij het eindigen van het stuk (wanneer het, als teeken van goedkeuring, eigenlijk eerst te pas komt), maar ook telkens onder het spelen, hetwelk zeer hinderlijk voor de aandacht en lastig voor den speler is; ja de Applaudisseerzucht der aanschouwers gaat in sommige schouwburgen zoo ver, dat zij, als een of andere lievelingsacteur of actrice op het tooneel verschijnt, als razenden in de handen klappen, eer hij of zij nog een enkel woord gesproken heeft. Deze ontijdige luidruchtige en wanvoegelijke toejuichingen waren bij de voorstellingen, die BONAPARTE bijwoonde, stellig verboden.

APPLICATIE, Lat. *Applicatio*, aanwending, toepassing, is de betrekking van het eene als middel tot het andere als doel; zoo wordt de kennis van de ziekten en derzelver geneesmiddelen door den arts tot werkelijke genezing der zieken aangewend; zoo worden alle wetenschappen op het leven, de wetten op overtredingen toegepast; ook in de redekaveling kan men verscheiden zaken op elkander toepassen, maar zij moeten eenige onmiddellijke betrekking tot elkander en onderling eene zekere gelijkenis of overeenkomst hebben. Schriftuurplaatsen, trekken uit de Geschiedenis, bekende schrijvers of dichters kunnen doorgaans, vooral in openbare redevoeringen, zeer gelukkig op onderhavige zaken en omstandigheden toegepast worden; somwijlen voert de redenaar ze slechts aan, en laat zijne hoorders de toepassing zelf maken.

APPOSITIE, Lat. *Appositio*, bijstelling; in de dichtkunst en welsprekendheid noemt men appositie, wanneer een zelfstandig naamwoord door een ander zelfstandig naamwoord in denzelfden naamval gevolgd en nader bepaald wordt; een enkel voorbeeld zal dit genoegzaam verduidelijken. ZAMOR zegt tegen DON GUSMAN (VOLTAIRE, *Alzire*, vert. van FEITAMA, III Bed. V Toon.):

Voorkom door 't staal, *een' schat, u door uw land gegeven*,
De wraak van Zamor.

Hier is de appositie eene herinnering dat het staal niet in Amerika, maar wel in Europa gevonden wordt, en dus niet overtollig, gelijk bij VONDEL, *Poëzy*, II Deel, bl. 331:

Philippus teekent, *met zijn handen*,
Het vreeverbont met zeven landen,

want men begrijpt ligt dat hij het niet *met zijne voeten* deed.

APPROBATIE, Lat. *Approbatio*, goedkeuring, billijking van eene zaak of verrigting in het algemeen; meer bepaald geeft men deze benaming aan de vergunning, die in sommige landen gevraagd en verleend moet worden tot het drukken van boeken; zelfs in Staten, waar geene boekcensuur bestaat, en de drukpers volkomen vrij is, vraagt men somtijds eigenwillig voor godgeleerde geschriften de approbatie van geestelijke *visitatores librorum*; doch dit geschiedt meer om de lezers gerust te stellen wegens de regtzinnigheid van den inhoud dan wel omdat zulks een volstrekt vereischte zou zijn. AMBROSIUS AUTPERTUS, Abt van S. Vincent, in Abruzzo, † 778, was de eerste die van Paus STEPHANUS III eene approbatie verzocht voor zijn *Commentarium in Apocalypsin*, om zich te beveiligen tegen den overlast van afgunstige bedillers, die er ketterijen in mogten vinden.

APPROXIMATIE, Lat. *Approximatio*, aannadering, toenadering, heet in de wiskunde de bewerking, waardoor men eene gezochte grootte gedurig nadert, ofschoon men haar niet vindt.

A. P. R. C. Verk. van *Anno post Romam conditam*.

APRIES, Koning van Egypte, in den Bijbel PHARAO HOPHRA genaamd, beöorloogde de Phoeniciërs, veroverde Sidon en regeerde eenigen tijd in vrede; maar 569 jaren vóór J. C. stonden zijne onderdanen tegen hem op, en plaatsten AMASIS op den troon.

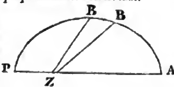
APRIL, Lat. *Aprilis*, benaming der tweede maand van het oude Romeinsche jaar, hetwelk met Maart begon, en slechts tien maanden had. NUMA voegde er twee maanden, Januarij en Februarij, bij: April werd dus de vierde maand, en is het nog. Deszelfs benaming wordt door sommigen afgeleid van *aperire*, openen, omdat in dezen tijd de aarde zich als het ware opent en allerlei veldgewassen en groente doet ontspruiten: waarom deze maand ook in het Nederd. Grasmaand heet; anderen vinden den oorsprong van het woord April in *Aphrodite*, bijnaam van VENUS, dewijl deze maand haar bijzonder gewijd was door onderscheiden feesten, en dat men uit αφρος (schuim) αφριλη en vervolgens *Aprilis* gemaakt heeft.

APRILBOODSCHAP, Fr. *Poisson d'Avril*. Het was eertijds onder de min beschaafde volksklasse in Duitschland, Frankrijk en ook bij ons gebruikelijk, op den 1 April een kind, eene dienstbode of een' onnoozel' mensch uit te zenden, om iets te halen dat geheel niet of althans niet op de aangewezen plaats te bekomen was, en bij zijne terugkomst wakker uit te lagchen. Den oorsprong van deze laffe scherts wil men vinden in het verzenden van JEZUS door PILATUS aan HERODES, en van dezen wederom aan genen; zelfs de Fransche benaming *Poisson* brengt men tot dezen oorsprong, met te beweren dat dit woord eene verbastering is van *Passion*; dit schijnt niet alleen zeer vergezocht en gewrongen, maar er bestaat ook een historische grond voor de juistheid der tegenwoordige benaming; men hield namelijk op het kasteel van Nancy een' Lotharinger van aanzien gevangen, die op den 1 April middel vond om te ontsnappen, en de Maas overzwom, hetwelk de Lotharingers deed zeggen dat men den Franschen een' Aprilvisch te bewaren had gegeven. Zoodanig een Aprilvisch was ook nagenoeg de bekende zoogenaamde Kamper steur.

APSINES van Gadara bloeide in het midden der III eeuw, en schreef te Athene een paar werkjes over de rhetorica, die gevonden worden in de verzameling der Grieksche redenaars, in 1508 te Venetië bij ALDUS gedrukt.

A. P. R. M. Verk. van *Ad perpetuam rei memoriam*.

APSIS noemt men in de sterrekunde de regte lijn, die door de baan van eene planeet van het *Apogaeum* tot het *Perigaeum* of van het *Aphelium* tot het *Perihelium* getrokken wordt.

ABBP is de halve baan eener planeet, Z de stand der zon, AZ het *Aphelium* of *Apogaeum*, en PZ het *Perihelium* of *Perigaeum*: dienvolgens is de lijn PA de Apsislijn.

APT, ten tijde van JULIUS CÆSAR reeds bekend onder den naam van *Apta Julia*, als de hoofdplaats der Vulgienters, is tegenwoordig de hoofdplaats van het Fransche departement Vaucluse, en ligt in het voormalig Provence, aan de Rivier Caulon; het steedje is net gebouwd en heeft 5000 inwoners, die meestal hun bestaan vinden in porseleinfabrieken, weverijen van lakens en zijden stoffen, het brandewijnstoken, inleggen en droogen van vruchten, enz.

APULEJUS (LUCIUS), geboortig van Madaura in Afrika, Platonisch wijsgeer en regtsgeleerde, schreef, onder meer andere werken, het verdichtsel van den Gouden Ezel (*De Asino aureo, seu Metamorphoseon libri* XI), waarvan verscheiden uitgaven bestaan. Hij bloeide onder de regering der beide ANTONIJNEN. Eene rijke erfenis bekomen hebbende, liet hij de regtsgeleerde practijk varen, en ging reizen, om kennis te maken met de priesters van allerlei godsdiensten en zich in hunne geheime genootschappen te laten inwijden. Toen hij hiermede zijn vermogen grootendeels verspild had, want de priesters lieten zich waarschijnlijk, gelijk altijd, hunne heilige waar zeer duur betalen, vooral door een' jong' rijk' man, die ligtgeloovig genoeg was om eene hooge waarde daaraan te hechten, kwam hij met eene ledige beurs in Rome terug, en trouwde eene rijke weduwe; hare afgunstige bloedverwanten beschuldigden hem van tooverij, maar hij zuiverde zich ten genoegen van de regters in een nog voorhanden verweerschrift (Apologie). Zijne werken zijn grootendeels bewaard gebleven, en menigvuldige malen gedrukt; eenigen, en vooral de Gouden Ezel, zijn ook in andere talen overgezet.

APULIË, eene der vier hoofdprovinciën van het Koningrijk Napels, heette eertijds Japygië, naar JAPYX, den zoon van DÆDALUS, en werd door drie onderscheiden volkeren bewoond, de Messapiërs, de Peucetiërs en de Dauniërs, doch het land zelf in twee deelen verdeeld, *Apulia Daunia* en *Apulia Peucetia*. De Koningen van Apulië behooren tot de mytheneeuw, maar in de Romeinsche Geschiedenis zijn de Apulische steden Arpi, Luceria en Canusium vermaard, Venusium is als de geboorteplaats van HORATIUS bekend en de rivier Aufidus in zijne oden verheerlijkt. Cannae, waar de Romeinen door HANNIBAL geslagen werden, ligt in dit land. Alle klassieke heerlijkheid is thans uit Apulië verdwenen; men vindt er tegenwoordig meer schapen dan menschen en meer monniken dan boeren.

A. P. V. C. Verkorting van *Anno post urbem conditam*.

AQUÆ. In de Oudheid hadden verscheiden steden, dorpen en plaatsen in de Romeinsche wingewesten, waar gezondheidsbronnen, baden of minerale wateren gevonden werden, dezen naam met eene onderscheidende bijvoeging. Het voorzetsel *Aqua*, *Aquae* of *Aquis* is in sommige hedendaagsche benamingen door *ach*, *acq*, *aix*, *ax*, *aigue*, *eau*, *Wasser* en *water* bewaard gebleven; b. v. = **AUGUSTÆ**, tegenwoordig *Dax* in Frankrijk. = **BILBILITANORUM** *Los Baños de Alhama*, in Spanje. = **BIGORRONUM**, *Bagnères*, in Frankrijk. = **BILLICHUM**, *Wasserbillich*, in het Groothertogdom Luxemburg. = **BORMONÆ**, *Bourbon-les-bains* in Frankrijk. (*Bourbon* komt ongetwijfeld van *bourbe*, modderig of slijkerig water; de plaats heeft derhalve waarschijnlijk dezen naam van de aldaar aanwezige slijkbaden). = **CALIDÆ**, *Bagni di Ballicano*, in Toscane; *Bagnols*, in Frankrijk; *Bath*, in Engeland. = **CELINÆ**, *Bayonne*, in Frankrijk. = **CONVENARUM**, *Comingcs*, in Frankrijk. = **DURÆ**, *Alcala del Rio*, in Spanje. = **FLAVIÆ**, *Chaves*, in Portugal. = **GRANI**, *Aken* (Hoogd. *Achen*, Fr. *Aix-la-Chapelle*). = **GRATIANÆ**, *Aix*, in Savoye. = **HELVETIORUM**, *Baden*, in Zwitserland. = **MATTIACÆ**, *Wisbaden*, in de Wetterau. = **MORTUÆ**, *Aigues mortes*, in Frankrijk (eigenlijk *Aiques*, want *aigue* beteekent zuur, en *aique* water in het oud-Fransch). = **NISINEÆ**, *Bourbon-Lancy* (*l'ancien*), in Frankrijk. = **PATAVINÆ**, *Abano* (zoo veel als *à Bagno*, bij het bad), in Italië. = **SEXTIÆ**, *Aix*, in Frankrijk. = **SOLIS**, *Bath*, in Engeland. = **SPERTIÆ**, *Aigueperse*, in Frankrijk. = **STELLATÆ**, *Aqui*, in Italië. = **SUESANÆ**, *Aque di Mondragone*, in Italië. = **TACIUM**, *Aquataccio*, riv. in Italië. = **TARBELLICÆ**, *Dax*, in Frankrijk. = **TARINÆ**, *Aquapendente*, in den Kerkelijken Staat. = **VOCONIS**, *Vich*, in Spanje.

AQUA MARINA, Fr. *Aigue marine*, een edelgesteente van eene blaauw-groene of zeewaterachtige kleur, en daarom dus genaamd; de Ouden noemden dezen steen *Beryllus*. Kenners onderscheiden de Beryllen in Oosterschen en Westerschen; de eersten zijn harder, levendiger van kleur en laten zich fraaijer polijsten dan de laatsten. = **PULCHRA**, oude benaming van het dorp *Aiguebelle*, in Frankrijk. = **SPARSA**, tegenwoordig *Aigueperse* in Frankrijk. = **TINTA**, eene bijzondere manier om teekeningen in het koper over te brengen, hetwelk nagenoeg door dezelfde behandeling als de zoogenaamde zwarte kunstplaten geschiedt, behalve dat men in plaats van den schraper een penseel gebruikt, waarmede men op de toebereide koperen plaat met een vernis de lichte partijen dekt op welke bij het inbijten het sterkwater niet werken moet. = **TOFANA** is een vergift, dus genaamd naar deszelfs uitvindster, eene Siciliaansche vrouw; nadat deze nieuwe MEDEA daarmede verscheiden menschen van kant geholpen had, zou zij, als men KEYSZLERS reisverhaal gelooven moet, in 1730 den arm der geregtigheid in een klooster te Napels ontweken zijn. Men heeft allerlei fabelen van dit vergift verhaald, en zelfs het vermogen daaraan toegeschreven van op een' lang vooruit bepaalden tijd zijne uitwerking te doen. Men beschrijft hetzelve als een helder smakeloos water, waarvan eenige weinige droppels genoegzaam zijn om een' langzamen dood te veroorzaken, zonder eenige pijn, ontstekingen, stuipen of koorts; op het gebruik volgde slechts een allengs verval van krachten, uitputting des levens en een zeer zachte dood. Eene oplossing van gekrystalliseerd *arsenicum* schijnt het hoofdbestanddeel van dit vergift te zijn. = **VIA**, oude benaming der stad *Fuesl*, in Hongarije.

AQUAPENDENTE, een steedje in het landschap Orvieto, behoorende tot den Kerkelijken Staat, aan de rivier Paglia op eene rots gelegen, heeft deze benaming ontleend van de aldaar aanwezige bronnen, en omdat de plaats als aan de rots schijnt te hangen.

AQUARIA, eene kleine stad, in Italië, aan de rivier Scultenna, 5 mijlen van Modena, bekend door derzelver gezondheidsbronnen en warme baden.

AQUARIUS, Waterman, een sterrebeeld van den Zodiak; de zon staat schijnbaar in dit teeken der ecliptica in Januarij.

AQUASPARTA, eene kleine stad in den Kerkelijken Staat, was eertijds een hertogdom.

AQUAVIVA (Andrea Matteo), Hertog van Atri, geboren in 1456, was krijgsman en geleerde tevens; bij diende Karel VIII in den veldtogt van Italië, werd gekwetst en gevangen; na zijn ontslag sleet hij zijne overige dagen met letteroefeningen. † te Conversano in 1528. Hij heeft commentariën over Plutarchus en eenige andere werken geschreven. = (Belisario), broeder van den voorg., die hem tot de beöefening der letteren aanmoedigde, schreef ook eenige werkjes over de jagt en de vogelvangst, over de opvoeding, het krijgswezen en andere onderwerpen, die zamen in een folio boekdeel in 1519 gedrukt zijn; hij was insgelijks een krijgsman, maar in dienst van Ferdinand V, bij wien hij invloed genoeg had om zijn' broeder de goederen te doen wedergeven, die verbeurd verklaard waren, toen hij in Franschen dienst ging. = (Claudio), uit het geslacht der Hertogen van Atri, geboren in 1543, † den 31 Januarij 1615, was Generaal der Jezuiten en een bijzondere gunsteling van Paus Pius V. Hij gedroeg zich in den toenmaals nog nieuwen twist wegens de leer van Molina als een echt Jezuit. Zijne werken zijn genoeg bekend bij die er belang in stellen. = (Ottavio), mede uit hetzelfde geslacht, geboren in 1560, werd door Paus Sixtus V tot verscheiden hooge geestelijke waardigheden bevorderd. Gregorius XIV maakte in 1591 hem Kardinaal, en Clemens VIII Legaat van Avignon, waar hij handen vol werks met de Hugenoten had. Eindelijk werd hij Aartsbisschop van Napels, en † den 19 September 1612. Hij heeft een kort begrip van Thomas Aquinas en eene verhandeling over de onbevlekte ontvangenis der H. Maagd geschreven. = (Thomas), uit het geslacht der Hertogen van Nardo, geboren in 1592, was een Dominikaner monnik, doch Paus Urbanus VIII maakte hem in 1668 Bisschop van Bitonto. † den 20 Augustus 1672. Hij hield eene lijkrede in het Italiaansch op Philips IV, Koning van Spanje, die in 1665 te Napels gedrukt is.

AQUENSIUM CIVITAS, oude benam. der stad *Dax* in Frankrijk.

AQUI, eene middelm. stad, in het hertogd. Montferrat, aan de riv. Bormida, met 6000 inw., is vermaard wegens eene uitmuntende gezondheidsbron en eenige slijkbaden. In 1745 werd de stad door de Spanjaards ingenomen, doch reeds het volgende jaar wederom verlaten.

AQUICALDENSEN, eene oude natie, van welke de stad Caldes, in Spanje, haren naam ontleend heeft.

AQUILA, hoofdstad der Provincie Abruzza Oltra, in het Koningrijk Napels, heeft 14,000 inwoners, die van de saffraanteelt en papierfabrijken grootendeels bestaan. De stad werd in 1703 en 1706 door aardbevingen bijkans geheel verwoest; zij heette oudtijds *Amiternum*, en was de geboorteplaats van Sallustius. = van Sinope, bloeide in de II eeuw; hij verzaakte het Christendom, omdat men hem wegens zijne verkleefdheid aan de sterrewigchelarij uit de Kerk gebannen had, en werd een Jood. Hij vertaalde het O. T. in het Grieksch, welke overzetting de verstrooide Joden dagelijks in hunne Synagogen lazen. = (Caspar), of eigenlijk Adler, geboren te Augsburg den 7 Augustus 1488, was eerst Pastoor te Bern, toen veldpriester van Franz von Sickingen en daarna wederom Pastoor te Jenga, bij Augsburg. Het lezen van Luthers schriften noopte hem om insgelijks het Pausdom te verlaten, de nieuwe leer te verkondigen en eene vrouw te nemen. De Bisschop van Augsburg deed hem vatten, op eene kar naar Dillenburg voeren en aldaar in de gevangenis werpen, waar hij een' geheelen winter in koude en ongemak doorbragt. Toen hij losgelaten werd, moest hij in eenige weinige uren de stad ruimen, en ging naar Wittenberg, waar hij Magister werd. Daarna onthield hij zich wederom eenigen tijd op het slot Ebernstein, waar hij in een zonderling levensgevaar geraakte; de soldaten namelijk der bezetting vorderden dat hij, naar het bijgeloovig gebruik van dien tijd, een stuk geschut zou doopen, en toen hij dit weigerde, stopten zij hem in een' mortier, van meening hem zoo over den wal weg te schieten. Gelukkig kwam de bevelhebber nog tijdig genoeg om deze baldadigheid te beletten. Aquila bood vervolgens Luther de behulpzame hand in het overzetten van het O. T. en was in 1530 tegenwoordig bij het overleveren der Confessie te Augsburg. Toen het interim afgekondigd werd, was hij een der eersten die zich daartegen stelden; hij liet eene waarschuwing drukken, en Keizer Karel V nam dit zoo kwalijk, dat hij eene groote som geld op zijn lijf stelde. Aquila moest dus vlugten, en nam van al wat hij bezat slechts een Hebreeuwsch Psalmboek mede. De Gravin van Schwartzburg verborg hem 6 maanden op het kasteel te Rudolstadt. Toen ging hij naar Schmalkalden, werd in 1552 naar Saalfeld als Superintendent terug beroepen. † aldaar den 12 November 1560. Hij liet eene menigte Latijnsche en Hoogduitsche schriften en vier zonen na, David, Hoseas, Zacharias en Joannes, die hij dus doopen liet, omdat hij ten tijde hunner geboorte juist over deze vier Bijbelsche personen gepredikt had. De oudste, David, geboren te Saalfeld, den 27 October 1540, † den 22 Januarij 1614, volgde zijn' vader op als Superintendent te Saalfeld, en is ook als Latijnsch dichter bekend.

AQUILEJA, eene stad in Frioul, eertijds zoo groot en aanzienlijk, dat zij het tweede Rome genoemd en als de sleutel van Italië aangemerkt werd. In 452 werd zij door Attila ingenomen, geplunderd en grootendeels verwoest; een latere inval der Longobarden en de opkomst van Venetië voltooiden haren verderen ondergang. De plaats is tegenwoordig niets meer dan een dorp, welks bewoners grootendeels visschers zijn.

AQUILICIëN waren zekere offerplegtigheden bij de Romeinen, om bij eene langdurige droogte den Goden regen af te smeeken (*aquam elicere*).

AQUILIUS (Manius) was gelijktijdig met Marius Romeinsch Consul; 101 jaren vóór J. C., voerde hij den oorlog tegen de slaven in Sicilië, vervolgens in Azië tegen Mithridates, die hem overwon en ter dood liet brengen. Vroeger werd hij beschuldigd van ongeoorloofden handel en verdedigd door Marcus Antonius den redenaar, die openlijk hem zijn kleed afrukte en het volk de lidteekenen der wonden toonde, die hij ontvangen had. = (Gallus), een beroemd regtsgeleerde en redenaar te Rome, was met Cicero Praetor, schreef *De Dolo malo* en eenige verhandelingen, die echter minder bekend zijn dan de schoone lofrede op hem door Heineccius, in 1731 te Frankfort gedrukt.

AQUILO, volgens de fabelleer de zoon van Æolus en Aurora, is de verpersoonlijkte noord-oostewind, door de dichters voorgesteld in de gedaante van een' oud' man met grijze haren en een' slangenstaart.

AQUIN (Louis Claude d'), vermaard Organist, † in 1772, speelde toen hij 6 jaren oud was op het klavier voor Lodewijk XIV; met zijn 12 jaar was hij Organist, overtrof in 1727 Rameau, en werd in 1739 Directeur der Koninklijke kapel. Zijn roem was zoo groot, dat men uit alle landen hem kwam hooren en bewonderen.

AQUINO, eene stad in het Napelsche gebied Terra di Lavoro met oude zeer zware muren, heeft tegenw. niets merkwaardigs dan de herinnering dat zij de geboorteplaats was van den hekeldichter Juvenalis en den vermaarden scholastieker Thomas Aquinas. Zie Thomas.

AQUISGRANUM, oorspronkelijke benaming der stad Aken.

AQUITANIë, eene landstreek in Gallië, dus genaamd, bevatte in het eerst de volkeren, wonende tusschen de Loire en de Seine; zij maakten onderling eene republiek uit, met een aristocratisch bewind. Cæsar onderwierp hen, en deze landstreek werd door Augustus vermeerderd met 14 volksstammen, die te voren een gedeelte uitmaakten van Celtisch Gallië. Aquitanië bevatte toen al het land tusschen de Loire, de Cevennes, de Garonne en geheel Gascogne tot aan de zee. Het werd den Romeinen ontnomen door de Visigothen, die hetzelve onder 10 Koningen 90 jaren bezaten, tot Clovis in 509 hen daaruit verdreef. Aquitanië werd in 770 onderworpen door Karel den Grooten, die hetzelve in 781 als Koningrijk aan zijn' jongsten zoon Lodewijk gaf; deze stond hetzelve af aan zijn' zoon Pepijn, die door zijn' oom Karel den Kalen werd afgezet. Het koningschap werd afgeschaft bij den dood van dezen vorst, en Aquitanië, als een erfelijk hertogdom gegeven aan de Graven van Poitiers, maakte een der zeven groote leenen van de kroon uit, en werd met de kroon van Frankrijk vereenigd door het huwelijk van Eleonore met Lodewijk II; door de echtscheiding van deze vorstin geraakte Aquitanië in handen der Engelschen; na het verdrijven van dezen ging de naam Aquitanië allengs verloren; een groot gedeelte heette langen tijd Guienne, welke naam ook bij de nieuwere departementsverdeeling van Frankrijk verdwenen is.

A. R. Verk. van *Academiae rector; Anno regni; Anno redemtionis.*

ARA, eene riv. in Catalonië, die in de Pyreneesche gebergten ontstaat. = was een der vroegste ketters onder de eerste Christenen; hij beweerde dat Jezus niet uitgezonderd kon worden van de erfzonde.

ARABA heet bij de Turken een open wagen, van boven met een tapijt tegen de zon en den regen gedekt, in welken voornamelijk vrouwen vervoerd worden.

ARABESKEN noemt men eene zekere soort van versieringen, van de Mohamedanen ontleend; dewijl namelijk de Koran het afbeelden van menschen en levende wezens verbiedt, gebruiken zij tot versieringen bloemen, bladen en loof, in allerlei rigtingen, krulvormig gebogen. De Westersche volken hebben ook smaak in deze versieringen gevonden; zelfs hadden de Romeinen reeds Arabesken lang vóór de Profeet en zijn Koran nog bestonden, gelijk blijkt uit de opdelvingen van Herculanum; en nog tegenwoordig maakt men van dezelve gebruik, hetzij geteekend, geschilderd of gebeeldhouwd, tot versiering der wanden of zolderingen van vertrekken, meubelen en andere voorwerpen.

ARABIë, in de landtaal *Djesirat-al-Arab* genaamd, is een groot Aziatisch schiereiland tusschen den Euphraat, de Roode Zee en den Perzischen zeeboezem, door de landengte van Suez aan Afrika verbonden, bevat op ruim 50,000 □ M. welligt 10 millioenen inwoners. Het land, eertijds in Woest, Steenachtig en Gelukkig Arabië onderscheiden, wordt thans in zes provinciën verdeeld, namelijk 1.

Yemen, 2. Oman, 3. Lachsa of Hadjar, 4. Nedjed en Yemama, 5. Hedjas, 6. de Woestijnen van Eirak, Syrië en Djesira. De voornaamste bergen zijn de Sinaï, Horeb en Subber, en de grootste rivieren Wadi-Meidan, - Zebi, - Kheir; de steden Moka, Mekka, Medinah, enz. zullen wij afzonderlijk vermelden. De bodem is in sommige streken ongemeen vruchtbaar en levert de kostbaarste voortbrengselen op; het noordelijk gedeelte is eene verschrikkelijke zandwoestijn, zonder eenig spoor van groei of leven. Er worden in de Arabische gewesten menigvuldige diersoorten gevonden, en de Arabische paarden voor de besten der geheele wereld gehouden; de kameel, door **Helmers** (*Ged.* I Deel, bl. 99) te regt „het schip der woestenij" genoemd, is volstrekt onontbeerlijk tot het vervoeren van goederen en het onderhouden der gemeenschap onder de bewoners, die men in drie klassen kan verdeelen, namelijk in 1. Bedouinen (woestijnbewoners), die een zwervend leven leiden en van den roof en de veelokkerij bestaan, 2. Fellahs of landbouwers, en 3. Hadhesi of stadbewoners, die handel drijven en beroepen uitoefenen. Zij zijn Mohamedanen, Joden en Christenen, behalve de aanhangers van eene bijzondere secte, naar derzelver stichter **Abd el Wahab**, Wechabieten genaamd. De regeringsvorm is aartsvaderlijk, de volkshoofden heeten Emirs, Scheiks, enz. De Turken hebben hier geen ander gezag of regt dan het bewaren der heilige steden Mekka en Medinah. Men acht de Arabieren afkomstig van de Ammonieten, Moabieten, Edomieten, en andere grensnatiën van Palestina, in de Joodsche oorkonden onder de algemeene benaming van Philistijnen aangeduid. Hunne geschiedenis is niet onbelangrijk. Schoon enkele stammen door de Israëlieten somtijds overwonnen, cijnsbaar gemaakt of ook wel geheel uitgeroeid werden, en de Romeinen van 115 tot 237 een gedeelte van dit land als Romeinsch wingewest beschouwden, handhaafden de Arabische volken, door de natuur begunstigd, toch grootendeels hunne onafhankelijkheid. Het gelukte **Mohamed** in 627 door een' nieuw uitgedachten godsdienst en het zwaard zich de Arabieren te onderwerpen en tot eene veroverende natie te vormen, die zich weldra van geheel Azië en Afrika meester maakte en Europa bedreigde, doch door **Karel Martel** in derzelver overwinningen gestuit werd. Na het invoeren van den Islam kregen de Arabieren smaak in de wetenschappen en kunsten; de wissterre- schei- en geneeskunde, de dichtkunst, de muzijk en de wijsbegeerte vonden ijverige beöefenaars bij hen onder de regering der Kalifen, doch de beeldende kunsten wilden er niet gedijen; hunne bouwkunst heeft een geheel bijzonder karakter, die, in Spanje overgebragt, aanleiding gaf tot de zoogenaamde Gothische bouwwijze in Europa, gedurende de middeleeuwen. De Arabische letterkunde is inderdaad zeer belangrijk, en veel aangaande dit land, zelfs na de uitgave der reisverhalen van **Niebuhr**, **Bruce** en anderen, nog geheel onbekend.

ARAB-SCHAH (**Ahmedibn**), Arabisch Geschiedschrijver, geboren te Damascus, en aldaar † in 1460, schreef eene geschiedenis van **Tamerlan**, in Europa slechts door gebrekkelijke overzettingen bekend.

ARABUS was, volgens de fabelleer, een zoon van **Apollo**, aan wien de uitvinding der geneeskunst wordt toegeschreven.

ARACHNE, dochter van **Idmon**, een' Purperverwer te Colophon, was ongemeen bekwaam in het borduren en weven, en beweerde dat zij **Minerva** overtrof, die, zich met haar in wedstrijd begeven hebbende, ook inderdaad door haar overwonnen werd. Uit spijt verscheurde de godin het weefsel van hare mededingster, en wierp haar de spoel naar het hoofd. **Arachne** verhing zich uit droefheid, en haar lijk werd in eene spin veranderd.

ARACHNOÏDE, spinneweb; het netvlies in het oog.

ARACHNOLITHEN, versteende spinnen; steenen met spinneweb-(figuren.

ARACYNTHIAS, bijn. van **Minerva**, naar het gebergte Aracynthus, in Beotië, hetwelk aan haar gewijd was.

ARÆ BACCHI, oude benaming der stad Bacharach, aan den Rijn.
= **FLAVIA**, oude benaming der stad Nördlingen, in Duitschland.

ARAJA (**Francesco**), geboren te Napels, schitterde eenigen tijd in Italië als vermaard Componist, en begaf zich toen naar S. Petersburg, waar hij kapelmeester werd der Keizerin **Anna**. Hij componeerde de opera *Cephalus en Procris*, de eerste die in het Russisch werd uitgevoerd, en maakte daarmede een aanzienlijk fortuin, hetwelk hij in zijn vaderland verteerde.

ARAK is een geestrijke drank, die uit rijst of het sap van kokosnoten gestookt wordt. Deze drank komt meest van Batavia en Goa, en dient voornamelijk tot het bereiden van Punch.

ARAKATSCHA, eene bij *S. Fe de Bagota*, in Brazilië wassende aardappelsoort (*Heracleum tuberosum Molinae*), veel beter, smakelijker en voedzamer dan de gemeene aardappel (*Solanum tuberosum*). In Duitschland en Engeland heeft men proeven genomen om dezelve aan te kweeken, die zeer goed geslaagd zijn.

ARAL, in het Russisch *Sinoe more* (Blaauwe zee), is een ondiep meer in Tartarije, ten O. van de Kaspische Zee, van welke het door eene hooge streek lands gescheiden is. Het is 45 mijlen lang, 15 breed en 460 □ Mijlen groot, heeft vele eilanden, zeehonden en visch, doch geene scheepvaart. Het water is zeer weinig brak, en des noods drinkbaar. Zie **Sommer**, *Tafereel van het Heelal*, D. III.

ARAM is de Hebreeuwsche benaming van Syrië, welks bewoners dienvolgens ook Arameërs genaamd worden.

ARANDA (**Pedro Pablo Abarca y Bolea de**), geboren te Saragosse, in 1719, werd door **Karel III** benoemd tot Gezant bij **Augustus III**, Koning van Polen, en bij zijne terugkomst aangesteld tot algemeenen Stadhouder van Valencia. In 1765 werd hij voorzitter van den Raad van Kastilië. Door zijne bewerking werden de Jezuiten uit Spanje verdreven. Tot 1784 was hij gezant aan het Fransche hof. Na zijne terugkomst leefde hij in eene soort van ongenade, tot hij in 1792 eerste Staatssecretaris werd, in de plaats van **Florida Blanca**. Eenige maanden daarna werd hij door den beruchten **Manuel Godoy** vervangen. † in ballingschap in 1794. Spanje had veel goeds aan dezen Staatsman te danken, wiens trouwe diensten door den zwakken Koning **Karel IV** miskend en door de Koningin en haren gunsteling met ondank beloond werden.

ARANEOLOGIE, letterlijk spinnenkunde, noemt men de wetenschap om uit de bewegingen en werkzaamheden der spinnen weervoorspellingen te doen. **Quatremère d'Isjonval** deed daaromtrent eenige waarnemingen in zijne gevangenis te Utrecht in 1794, welke hij in 1797 te Parijs heeft uitgegeven. Zijne ontdekking is echter niet nieuw; reeds bij **Plinius** (*Hist. Nat.* XI, 28) vindt men wenken daartoe.

ARANJUEZ, Spaansch vlek met een lustkasteel, in de prov. Toledo, aan de zamenvloeijing van den Taag en de Xarama, op een schiereiland, waarvan men door een kanaal, hetwelk de beide rivieren vereenigt, een eiland gemaakt heeft. Van Paschen tot het einde van Junij resideert hier het Hof. Een prachtige straatweg loopt van hier naar Madrid. De inwoners bestaan meest door bedieningen en leverantiën aan het Hof. Den 18 Maart 1801 borst hier eene omwenteling uit, die den val van den beruchten Prins de la Paz en den afstand der kroon van **Karel IV** aan zijn' zoon **Ferdinand VII** ten gevolge had, maar eigenlijk den laatsten de gevangenschap te Valençay en **Joseph Bonaparte** een kortstondig bezit van den Spaanschen troon bezorgde.

ARAR is de oude benaming van de rivier de *Saone*, in Frankrijk.

ARARAT, een hoog gebergte in Armenië, niet verre van Erivan. Het is kaal, vol rotsen en afgronden, en slechts met levensgevaar toegankelijk. De hoogste spits, Màzis, haalt 12,000 voeten, en is altijd met sneeuw bedekt. De Armeniërs houden dezen berg voor heilig, kussen den grond, en verrigten hier hunne gebeden, omdat zij gelooven dat de ark van **Noach** hier heeft gerust, en nog onder de sneeuw bedolven is.

ARAS, met den bijn. **Froda**, of veelweter, op het eiland IJsland geboren, in het midden der XI eeuw, is de oudste Noordsche geschiedschrijver. Hij schreef onder anderen eene IJslandsche kronijk in het IJslandsch, die in het Latijn vertaald en in 1733 te Koppenhagen gedrukt is.

ARATOR, een Genuees, bragt de Handelingen der Apostelen in Latijnsche verzen, welke hij in 544 Paus **Vigilius** aanbood, die ze zoo fraai vond, dat hij dit meesterstuk waardig oordeelde in de kerk voor te lezen. Hetzelve is in 1502 te Venetië en naderhand meermalen elders gedrukt. Denkelijk heeft **Arator** als tweede **Virgilius** eene soort van Christelijke *Æneis* willen maken.

ARATUS, geboren te Sicyone, 275 jaren vóór J. C., was de zoon van den vermoorden **Clinias**; om den dood zijns vaders te wreken en zijn vaderland van de onderdrukking te bevrijden, vereenigde hij zich met eenige jonge lieden, verdreef den tiran **Nicocles**, en deed Sicyone in het Achaïsch verbond opnemen, van hetwelk hij tot opperbevelhebber verkoren werd. Hij verloste Corinthe van de Macedonische onderdrukking, bevrijdde Argos en haalde verscheiden Grieksche steden tot het Achaïsch verbond over, waarvan hij zeventien malen Praetor geweest is. Eindelijk werd hij door **Cleomenes**, Koning van Sparte, geslagen. Doch **Philippus III**, Koning van Macedonië, zocht door eene geveinsde vriendschap zich aan hem te verbinden, en liet hem vergeven. **Aratus** bleef zeer gelaten gedurende de uitwerkingen van het vergift, en eindelijk bloed brakende, zeide hij tegen de aanwezigen: „Ziedaar de vruchten van de vriendschap der Koningen!" † 214 jaren vóór J. C. Hij heeft eene geschiedenis van het Achaïsch verbond geschreven. De Sicyoners hebben hem een standbeeld opgerigt en de meeste steden van het Achaïsch verbond Arateën als jaarlijksche feesten tot zijne gedachtenis gevierd. =, geboren te Solis (Pompejopolis) in Cilicië, tijdgenoot van den voorg., was een boveling van **Antigonus Gonatas**, Koning van Macedonië. Schoon zelf geen sterrekundige, vervaardigde hij toch een Grieksch dichtstuk over de sterrekunde, *Φαινομενα και διοσημεια*; waarover **Hipparchus**, **Theon**, **Eratosthenes** en andere geleerde sterrekundigen commentariën geschreven hebben; **Cicero**, **Germanicus Cæsar**, **Festus Avienus**, doch het best van allen **Hugo de Groot**, hebben dit gedicht in het Latijn vertaald. **Paulus** haalde hetzelve aan in zijne redevoering voor den Areopagus te Athene (*Handel.* XVII, 28). De beste uitgave is die van **H. de Groot**, te Leyden, in 1600, vervolgens die van **Fell**, te Oxford, in 1672; de nieuwste is die van **Vosz** te Heidelberg in 1825 met Griekschen tekst en noten.

ARAUKANEN. Deze Zuid-Amerikaansche natie, eene bevolking van 400,000 zielen op 4000 □ M. in het zuidelijk gedeelte van Chili uitmakende, heeft tot hiertoe zich tegen de overheersching der Spanjaarden gehandhaafd, die genoodzaakt waren in 1690 een' vormelijken vrede met hen te sluiten, waarbij hunne onafhankelijkheid erkend werd. Zij wonen tusschen de rivieren Bio-bio en Gallacallay in dorpen, en leven van den akkerbouw en de veefokkerij, onder eene soort van aristocratisch bestuur van vier Toquis, waarvan een het opperste gezag heeft. Ieder Araukaan heeft bij het voorslaan van wetten of het voeren van oorlog een zeker stemregt. Zij vechten te voet en te paard met lansen en knodsen; ook weten zij schietgeweer te gebruiken, als zij het kunnen bekomen; zij zijn buitengemeen dapper, en vechten zich dood of vlugten, maar geven zich niet over. In den tegenwoordigen worstelstrijd der Spaansche kreolen met het moederland nemen de Araukanen de stiptste onzijdigheid in acht.

ARAUSIO, oude benaming der stad en van het Prinsdom *Orange*, in Frankrijk.

ARAXES, eene rivier in Armenië, aan wier oevers Cyrus door Tomyris, Koningin der Massageten, geslagen werd; hij zelf sneuvelde met 20,000 Perzen. Zij stort zich uit in de Kaspische zee, en heet tegenwoordig *Achlar*.

ARBACALA, oude benaming der stad *Avila*, in Oud-Kastilië.

ARBACES, Stadhouder der Meden, onder Sardanapalus, Koning der Assyriërs, stond op tegen dezen verwijfden vorst, deelde deszelfs Staten met de voornaamste zamengezworenen, en verkreeg het Medische Rijk 770 jaren vóór J. C.

ARBEID noemt men in een' ruimeren zin iedere bezigheid, welke de mensch met eene zekere inspanning en oplettendheid verrigt, om daardoor iets te weeg te brengen, dát voor hem zelven of voor anderen nuttig is. Tot arbeiden is ieder mensch in de zamenleving verpligt, hetzij met zijne handen, hetzij met zijn vernuft; de eerste en natuurlijke arbeid van den mensch is de landbouw, waarbij hij, om zoo te zeggen, zijn arbeidsloon uit de handen van den Schepper zelven ontvangt; in alle menschelijke behoeften moet door arbeid voorzien worden. De arbeid wordt uit pligt, uit winzucht of door dwang verrigt, volgens de grondstelling der maatschappelijke zamenleving: »Wie niet werkt, zal niet eten." Somwijlen noemt men ook het voortbrengsel van den arbeid zelf arbeid, en neemt dan de oorzaak voor de uitwerking.

ARBEIDSLOON. Tegenover de grondstelling, dat hij, die niet werkt, ook niet eten zal, staat eene andere, dat, namelijk, een arbeider zijn loon waardig is. Dit loon rigt zich nogtans niet slechts naar de waarde van den arbeid, maar ook naar persoonlijke, plaatselijke en tijdelijke omstandigheden. Zelfs de benaming der belooning van den arbeid is onderscheiden, volgens den aard des arbeids; de gewone ambachtsman ontvangt zijn daggeld, de soldaat of matroos zijne soldij, de zaakbezorger zijn salaris, de ambtenaar zijne wedde, de geleerde of kunstenaar zijn honorarium; maar in den grond is dit alles toch niets anders dan arbeidsloon, gelijk hunne verrigting ten dienst of nut van anderen arbeid is, die belooning vordert.

ARBELA, eene Assyrische stad, naar welke Darius Codomannus de vlugt nam, toen hij 331 jaren vóór J. C. bij Gaugamela, in derzelver nabijheid, geslagen was geworden door Alexander den Grooten.

ARBITER, scheidsman in geschilzaken, door den regter, met goedvinden der partijen, of ook door de partijen, zonder tusschenkomst des regters, benoemd, om het geschil volgens de regelen der billijkheid te beslissen, en zich aan zijne uitspraak te onderwerpen, of iemand, die zich van zelven opdoet, om een geschil te bemiddelen en de twistende partijen te bevredigen. Deze vorm van regtspleging is ongetwijfeld zeer oud, in het Romeinsche regt opgenomen, bij de nieuwere wetgevingen behouden, en voornamelijk onder de Kwakers in Noord-Amerika nog gebruikelijk; maar in de meeste landen van Europa verkiest men de dure uitspraak der regtbanken langs den kostbaren omweg der formaliteiten boven de goedkoope en regtstreeksche beslissing van arbiters.

ARBITRAGE heet de vergelijking van twee of meer wisselkoersen, om te zien welke de voordeeligste is; b. v. A te Parijs zendt wisselbrieven op Londen aan B te Amsterdam, om ze daar te verhandelen, en het beloop aan C in Hamburg te remitteren, alzoo A uit het verschil der koersen berekend heeft, dat dit voordeeliger is dan het beloop op Amsterdam te trekken, of zich van daar te laten remitteren.

ARBOGAST, Bisschop van Straatsburg, wilde, uit een overdreven begrip van nederigheid, volstrekt onder de galg begraven zijn; toen hij in 683 gestorven was, voldeed men wel aan deze zonderlinge begeerte, maar men brak de galg af, en bouwde eene kapel in derzelver plaats over zijn graf.

ARC (Jeanne d'), bijgen. de Maagd van Orleans, werd geboren te Domremy, bij Vaucouleurs, in 1410, van arme ouders, en was tot haar 18e jaar Herderin. Bijna geheel Frankrijk was op dien tijd in de magt der Engelschen, zoodat Karel VII bij zijne komst tot de kroon van zijn rijk niets meer bezat dan Orleans en eenige steden aan de Loire. Hare levendige verbeelding overreedde haar dat Maria en de Heiligen haar geboden de wapenen op te vatten, om Frankrijk te redden en den Koning te doen zalven. Zij deelde het geheim van deze verschijningen mede aan lieden, die er den spot mede dreven. Zij hield echter vol, en begaf zich in het begin van 1429 naar Chinon, waar de Koning zich bevond; zij verhaalde hem wat de Moeder Gods haar bevolen had, en vroeg hem eenige manschappen, om het beleg van Orleans te doen opbreken. Alvorens echter men haar verzoek toestond, moest zij verscheiden beproevingen ondergaan, om zich te overtuigen dat zij niet van den Duivel bezeten was. Zij trok eindelijk aan het hoofd van eene tamelijk sterke magt Orleans binnen, in het gezigt der vijanden, vermeesterde achtervolgens alle sterkten, die in de magt der Engelschen waren, en noodzaakte hen acht dagen na hare aankomst de stad te ontruimen. Zij vormde hierop het stout ontwerp, om dadelijk te Rheims den Koning te doen zalven; doch om daar te komen moest men 80 mijlen vertrekken, door een land, hetwelk de vijand bezet hield. Zij kwam nogtans alle binderpalen te boven, behaalde eene overwinning te Patay, en kreeg den Engelschen bevelhebber Talbot gevangen. Alle steden gaven zich over, behalve Troyes, waar men 6 dagen lang wederstand bood. Den 17 Julij 1429 werd de Koning werkelijk te Rheims gezalfd. Jeanne wilde zich toen verwijderen, zeggende dat hare zending volbragt was, doch men haalde haar over om aan het hoofd des legers te blijven, en na het behalen van verscheiden voordeelen op den vijand, voerde zij Karel VII naar Parijs. Hierop trok zij binnen Compiegne, welke stad de Hertog van Bourgondië en de Engelschen belegerd hielden, en werd gevangen genomen bij een' uitval den 24 Mei 1430. Men sleepte haar van de eene gevangenis naar de andere; eindelijk werd zij den 14 Junij 1431 te Rouen als tooveres levend verbrand. Karel VII had wel haren vader, hare broeders en derzelver nakomelingschap in 1430 adellijk gemaakt, maar voor de ongelukkige zelve, aan welke hij zoo veel verpligting had, deed hij geene de minste moeite om haar uit te wisselen of los te koopen. In 1455, en dus 25 jaren daarna, deed hij haar proces overzien, haar onschuldig verklaren en in hare eer herstellen. Dit zonderling meisje, in hetwelk bijgeloof en dweepzucht zich met patriotismus en heldenzin verbonden tot Frankrijks redding, was een te merkwaardig verschijnsel in haren tijd, en een te beroemd personaadje der Fransche geschiedenis, om ook voor de beeldende kunsten en fraaije letteren geen belang te hebben: schilderijen en standbeelden hebben hare gedaante tot de nakomelingschap overgebragt; nog in 1820 heeft men hare geboorteplaats Domremy door haar marmeren borstbeeld verheerlijkt; geschiedverhalen, dichtstukken en lofredenen hebben haren naam onsterfelijk gemaakt, treurspeldichters haar handelende op het tooneel voorgesteld. Al wie de Maagd van Orleans tot een onderwerp van letterkundige behandeling nam, deed zulks met hoogen ernst en bijkans heiligen eerbied; Voltaire heeft het echter gewaagd deze stof in een boertig heldendicht te behandelen, hetwelk een niet zeer stichtelijk contrast met zijne *Henriade* maakt.

ARCADIA, dochter van Keizer Arcadius en zuster van Theodosius II, liet te Konstantinopel de baden aanleggen, die naar haar genaamd zijn. De Patriarch Atticus droeg zijne verhandeling over het geloof en den maagdom aan haar op. † in 444.

ARCADIË is de oude naam van een landschap in het binnenste bergachtige gedeelte van Morea. Nog vroeger werd het Pelasgië genoemd. De inwoners waren ruwe bergvolkeren, doch namen allengs in beschaving toe, en waren groote liefhebbers van zang en dans. Hunne meest vereerde godheid was Pan, en hunne geliefkoosde poëzij de Idylle. Dit heeft aanleiding gegeven dat de Schilders en Dichters van dit ruwe bergachtige land een aardsch paradijs gemaakt hebben.

ARCADIËRS (Akademie der). Deze Akademie werd opgerigt te Rome, in 1690 door 14 geletterde mannen, vrienden der vermaarde Koningin Christina, die na haren afstand van den Zweedschen troon te Rome in den omgang met geleerden en het beöefenen der wetenschappen hare overige dagen doorbragt. Zij was de beschermster dezer Akademie, wier werkzaamheden zich bepaalden tot het beoefenen der fraaije letteren in het algemeen en der Italiaansche dichtkunst in het bijzonder. De leden bestonden zoo wel uit vrouwen als uit mannen, noemden zich Arcadiërs en voerden herderlijke namen; de wetten bestonden uit slechts 10 artikelen, die, op twee marmeren tafels gegraveerd, in de vergaderzaal geplaatst waren, zoo wel als de portretten der voornaamste en vermaardste leden, waaronder zelfs Paus Clemens XI, onder den naam van Albano Melleo. Het wapen der Akademie was eene herdersfluit met laurier- en pijnloof omwonden; in plaats van in hare registers de gewone tijdrekening te volgen, rekende zij bij Olympiaden. De aanneming van nieuwe leden geschiedde in het open veld, een bosch of een' tuin, met herderlijke ceremoniën en idyllische spreekwijzen, uit Theocritus en Virgilius, Tasso of Guarini ontleend.

ARCADIUS, oudste zoon van Theodosius den Grooten, volgde in 395 zijn' vader op als Keizer van het Oosten, terwijl zijn broeder in het Westen regeerde. Hij liet zich beheerschen door Rufinus, Prefect van het Praetorium, door Eutropius, zijn' Groot-kamerheer en door zijne gemalin Eudoxia, die hem Joannes Chrysostomus deed

verbannen. † algemeen verfoeid, in 408, naauwelijks 31 jaren oud zijnde.

ARCANUM, geheime toebereiding; voornamelijk noemt men zoodanig elk geneesmiddel, welks bestanddeelen en bereiding geheim gehouden worden. Zoodanige geheime middelen zijn, wegens het gevaar en misbruik, voorwerpen van de aandacht der geneeskundige policie.

ARCAS, zoon van JUPITER en CALISTO, werd door TRIPTOLEMUS onderwezen in den landbouw, voor ARISTÆUS in de veefokkerij, en leerde den Pelasgen broodbakken, spinnen, weven, enz. Uit erkentenis noemden zij het door hen in bezit genomen gedeelte van Griekenland, naar hem, Arcadië. Eens op de jagt zijnde, ontmoette hij zijne moeder in de gedaante van eene beerin; daar zij hem wel, maar hij haar niet herkende, spande hij zijn' boog, om haar te doorschieten; maar JUPITER voorkwam dezen moedermoord, veranderde ARCAS insgelijks in een' beer, en plaatste beiden aan den hemel, waar zij den sterrekundigen als het Beergesternte nog zeer wel bekend zijn.

ARCESILAUS van Pitane, in Aeolië, geboren omstreeks 316 jaren vóór J. C., een scherpzinnig Platonisch wijsgeer, was de stichter der zoogenaamde middel-akademie. † 241 jaren vóór J. C. Hij bestreed de gewone dogmatische betoogwijze der Stoïcijnen, en beweerde dat men in geen ding met zekerheid de waarheid van de valschheid kon onderscheiden, en dat men ten hoogste het redematig waarschijnlijke tot rigtsnoer des oordeels kon nemen: hij vereenigde alzoo een theoretisch scepticismus met een practisch probabilismus.

ARCHÆOLOGIE, Gr.-Lat. *Archaeologia*, is de Oudheidkunde in het algemeen: in ruimeren omvang bevat zij derhalve de geheele Oudheid en alle voorwerpen uit dezelve, zonder onderscheid van tijden of plaatsen; doch meer bepaald verstaat men daardoor de kennis der Grieksch-Romeinsche (klassieke) Oudheid, voor zoo ver namelijk de kunstwerken betreft, die uit dezelve nog voorhanden zijn. De Archaeologie is in zekeren zin de kritiek der antieken.

ARCHAGETES; onder dezen bijnaam had ÆSCULAPIUS een' tempel in Phocis.

ARCHARGATHUS was de eerste der Grieksche wondheelers, die zich te Rome nederzetteden, waar men hem dadelijk het burgerregt en verscheiden voorregten toestond; doch hij maakte zich door snijden, kerven, branden en dergelijke chirurgische kunstbewerkingen zoo gehaat, dat hij den bijnaam van *Carnifex* (beul) kreeg. CELSUS vermeldt een *Emplastrum Archargathi*.

ARCHANGEL, in het Russisch *Archanchelskoy*, eene bekende Russische koopstad, aan de Dwina, 6 mijlen van de Witte Zee, met ruim 15,000 inwoners, werd in de XVI eeuw aangelegd, en bestond aanvankelijk uit enkel houten huizen, van welke 600 in 1753 en nogmaals 300 in 1777 door zwaren brand verteerd werden. Om de goederen van vreemde kooplieden tegen brand te beveiligen is er sedert een groot magazijn (*Gostinopl dwor*) van steen gebouwd. De handel van deze stad leed een' geweldigen schok, toen S. Petersburg aan de Newa werd aangelegd, want toen waren de rijkste kooplieden genoodzaakt zich aldaar neder te zetten; doch toen PETER II aan de regering kwam, kregen de kooplieden verlof om weder als te voren handelhuizen te Archangel te vestigen, waardoor de stad allengs weder opkwam, en thans merkelijk verfraaid is.

ARCHEDICE, eene der 50 dochters van THESTIUS, bij welke HERCULES een' zoon had, DINASTES genaamd.

ARCHEGENETES; onder dezen bijnaam had APOLLO een altaar op het eiland Naxos, van hetwelk hij de beschermgod was.

ARCHELAUS was een der 50 zonen van ÆGYPTUS, en gemaal van ANAXIBIA, dochter van DANAUS. = van Milete bloeide ruim 440 jaren vóór J. C., was een leerling van ANAXAGORAS, en onderwees de natuurphilosophie te Athene; hij beweerde dat alle dingen uit ongelijkaardige deelen zamengesteld waren, voorts dat deugd en ondeugd slechts betrekkelijk en niet stellig bestonden, en regt en onregt niet in de natuur, maar in den geest der menschelijke wetten gevonden werden. =, natuurlijke zoon van PERDICCAS, plaatste zich op den Macedonischen troon, 413 jaren vóór J.C., nadat hij zijne wettige broeders had laten ombrengen; hij regeerde echter met veel wijsheid en beschermde de wetenschappen. † 400 jaren vóór J. C. =, Veldheer van MITHRIDATES, werd te Cheronea en te Orchomene 96 jaren vóór J. C. geslagen door SYLLA; vrede met hem gemaakt hebbende, koos hij de zijde der Romeinen. =, zoon van den voorg., voerde in het eerst het bevel over het leger van MITHRIDATES, maar begaf zich vervolgens in Romeinschen dienst. POMPEJUS gaf hem het bewind over Comano. Hij huwde BERENICE, Koningin van Egypte, en bragt dit wingewest in opstand tegen de Romeinen, maar hij werd overwonnen en gedood door GABINIUS, 56 jaren vóór J. C. =, zoon van den voorg., werd aangesteld tot Koning van Cappadocië door MARCUS ANTONIUS; na diens nederlaag verzoende hij zich met AUGUSTUS, en bekwam van denzelven bij zijn koningrijk een gedeelte van Cilicië en Klein-Armenië, maar viel naderhand bij TIBERIUS in ongenade; naar Rome teruggeroepen, stierf hij in de gevangenis. PLINIUS vermeldt hem als schrijver eener verhandeling over de steensoorten en den landbouw. =, zoon van HERODES DEN GROOTEN, volgde in 3 zijn' vader op als Koning van Judea. AUGUSTUS liet hem slechts de helft der Staten van zijn' vader, en verbande hem wegens zijne wreedheid naar Gallië. † in 6. =, een Grieksch dichter uit den tijd van ALEXANDER, maakte een bijschrift op diens standbeeld, door LYSIPPUS vervaardigd, hetwelk in de Anthologie staat. =, bekwaam Beeldhouwer van Priene, vervaardigde de vergoding van HOMERUS, welk meesterstuk in 1658 wedergevonden is te Frattochia, villa van het geslacht COLONNA. =, Bisschop van Casghar, in Mesopotamië, bloeide omstreeks 277, wanneer hij redetwistte met den ketter MANES, dien hij verlegen maakte. Zijne wederlegging der Manichesche gevoelens is uit het Syrisch in het Grieksch en Latijn overgezet en nog voorhanden.

ARCHEMORUS, zie NEMEESCHE SPELEN.

ARCHENHOLZ (JOHANN WILHELM VON), geboren te Dantzig, in 1742, kwam in 1760 uit de Cadettenschool te Berlijn als officier bij het Pruissische leger, die nde tot het einde van den zevenjarigen oorlog, en kreeg in 1763 zijn afscheid, dewijl de Koning hem als een' hartstogtelijk' speler had leeren kennen. Nu doorreisde hij 16 jaren lang bijna geheel Europa, onthield zich van 1769 tot 1779 in Engeland en vervolgens te Hamburg. Hij had geene andere bestaanmiddelen dan het spel en het schrijven voor de drukpers. Eigenlijke geleerde was hij niet, maar verstond de meeste levende talen, bezat eene buitengewone bekwaamheid om op te merken, eene uitgebreide wereld- en menschenkennis en de gave om al wat hij schreef bevattelijk en met juistheid voor te dragen, waarom zijne werken onder alle standen met graagte gelezen en in andere talen overgezet werden; de meesten zijn ook in het Nederduitsch vertaald. Hij won dus veel geld met schrijven, en kocht het buitenverblijf Ovendorf bij Hamburg, waar hij in 1812 zijne dagen eindigde. Nooit heeft hij eenig ambt bekleed of eenigen akademischen titel gevoerd.

ARCHESTRATUS, van Syracuse, een Grieksch dichter, schreef eene Gastronomie, van welk gedicht nog eenige fragmenten bestaan, die BERCHOUX aanleiding gaven tot het vervaardigen van het zijne.

ARCHIAS (AULUS LICINIUS), Grieksch Dichter, van Antiochië, onthield zich te Rome, waar de invloed van LUCULLUS hem het burgerschap bezorgde van Heraclea, welke stad het Romeinsch burgerregt genoot. De registers door brand vernield zijnde, werd ARCHIAS het regt van Romeinsch' burger betwist; doch CICERO nam de verdediging zijner zaak op zich in zijne schoone redevoering *Pro Archia poëta*. ARCHIAS had een dichtstuk vervaardigd op den Cimberschen oorlog en verscheiden epigrammen, van welke er eenigen gevonden worden in BRUNCKS *Analecta veter. poët. Graecor.*

ARCHIDAMUS. *Koningen van Sparte van dezen naam.* = I. † 641 jaren vóór J. C., na eene regering van 6 jaren. = II kwam tot de regering 476 jaren vóór J. C. Hij dempte den opstand der Heloten, verwoestte Attica en belegerde Athene in den Peloponnesischen oorlog. † 427 jaren vóór J. C. = III, zoon en opvolger van AGESILAUS 361 jaren vóór J. C., overwon de Arcadiërs, sloeg EPAMINONDAS terug, kwam den Tarentijnen te hulp tegen de Romeinen, en werd door de Lucaniërs gedood 338 jaren vóór J. C. Hij was veroveraar uit beginsel, en zeide dat het gebied der Lacedemoniërs zich zoo ver uitstrekte als zij met hunne lansen konden reiken. = IV, zoon van EUDAMIDAS, wordt 293 jaren vóór J. C. onder de wallen van Sparte geslagen door DEMETRIUS, den zoon van ANTIGONUS.

ARCHIEF, (niet, gelijk sommigen, verkeerdelijk, schrijven, *Archiven*), Lat. *Archivum*, heet de bewaarplaats van oorkonden, acten, brieven en alle andere staatspapieren, onder het opzigt van ambtenaars, die dezelve in voegzame orde houden. In vroeger tijden was het voor den geschiedschrijver zeer lastig en moeijelijk om inzage van sommige oude staatsstukken te bekomen; tegenwoordig gaat men daarmede zoo geheimzinnig niet meer te werk.

ARCHIGALLUS heette de opperpriester van CYBELE; de andere priesters noemde men *Galli*, naar den Gallus, eene rivier in Phrygië, wier water men eene dronken makende kracht toeschreef, gelijk deze priesters zich dan ook zeer onzinnig en uitgelaten bij de offerplegtigheden gedroegen.

ARCHIGENES van Apamea, in Syrië, was een beroemd geneeskundige te Rome, onder de regering van DOMITIANUS, NERVA en TRAJANUS. Bij AËTIUS en GALENUS vindt men verscheiden zijner schriften aangehaald, die echter meest allen verloren zijn.

ARCHILOCHUS, geboren op het eiland Paros, bloeide 700 jaren vóór J. C., was krijgsman en dichter. Hij verloor zijn schild in een gevecht tegen de Thraciërs, en dwaalde, hierom van iedereen' veracht, in Griekenland rond. Schoon hij dus geene lauweren met het zwaard behaalde, behaalde hij die echter bij de Olympische spelen met een' Lofzang op HERCULES. Er moet eene buitengewone kracht in zijne gedichten geweest zijn; want zekere LYKAMBES hem zijne dochter ten huwelijk geweigerd hebbende, ontstak de dichter daarover in zulk een' hevigen poëtischen toorn, dat de jamben, die het uitwerksel daarvan waren, den vader van het meisje zulk een' schrik aanjoegen, dat hij zich verhing. Geen wonder dat zijne jamben doodelijk waren; de dolheid wapende hem er mede, gelijk HORATIUS (A. P. 79) zegt: *Archilochum proprio rabies armavit jambo.*

Als dit zoo is, dan heeft men zich niet te beklagen dat zijne meeste gedichten verloren zijn geraakt, die welligt meer het vermogen hadden om iemand de watervrees op het lijf te jagen dan de fragmenten, die bewaard gebleven en in BRUNCKS Analecten te vinden zijn.

ARCHIMANDRIET is de geestelijke gezaghebber over een of meer kloosters in Rusland; zoo veel als Abt over de kloosters of Aartspriester over de ongeördende geestelijken der R. K. Kerk.

ARCHIMEDES, geboren te Syracuse, 287 jaren vóór J. C., was de beroemdste wis- en werktuigkundige der Oudheid. Men heeft verscheiden anecdoten en bijzonderheden wegens zijne uitvindingen aangeteekend, die door eenigen in twijfel getrokken en door anderen wederom verdedigd zijn geworden; bij voorbeeld dat hij de vloot van MARCELLUS, die Syracuse belegerde, op een' verren afstand door middel van brandspiegels in den brand zou gestoken hebben, en hefboomen uitdacht, waarmede men van de wallen de vijandelijke schepen uit de zee kon opligten en tegen de rotsen verbrijzelen. Ongetwijfeld was ARCHIMEDES een zeer schrander man, die de wiskundige theoriën zeer gelukkig practisch wist aan te wenden, gelijk de spiraal hem leidde tot het uitvinden van den kurketrekker, de schroef zonder einde, enz. maar hij zou bij de latere wiskundigen ongetwijfeld even zoo te kort schieten als APELLES bij de latere schilders. De practische werktuigkunde was ten tijde van ARCHIMEDES nog in hare kindschheid: het is dus niet te verwonderen dat LIVIUS, PLUTARCHUS en POLYBIUS met zoo veel ophefs van zijne werktuigen spreken, die men in onzen tijd welligt niet veel hooger dan kinderspeelgoed zou achten, als men aan de ontzettende Engelsche fabriek- en stoomwerktuigen denkt. Maar desniettegenstaande waren zijne uitvindingen zeer nuttig voor zijnen tijd, en het strekt hem tot roem dat hij ze, hoe onvolkomen dan ook, tot verdediging van zijn vaderland heeft aangewend. Bij de overrompeling der stad trof een Romeinsch soldaat hem bezig met eenige berekeningen: dezen verzocht hij de figuren, die hij in het zand getrokken had, te ontzien, maar de woestaard stiet hem zijn zwaard in de borst, 212 jaren vóór J.C. Men heeft eenigen zijner schriften verzameld, die verscheiden malen in het Grieksch en Latijn gedrukt zijn; het laatst in 1793 te Oxford in fol.; eene Fransche vertaling door PEYRARD verscheen in 1808 te Parijs, 2 deelen in 8vo.

ARCHIMIMUS, de voornaamste der Mimen of gebaardenspelers bij de Romeinen. Bij lijkstaatsiën van aanzienlijken ging hij voor het lijk in de kleederen en met de houding van den gestorvene, wiens manieren en hebbelijkheden hij nabootste, om hem voor te stellen als of hij leefde.

ARCHIPEL, Lat. *Archipelagus*, is over het algemeen iedere eilandengroep; doch men bedoelt meer bepaald met deze benaming de eilanden der Aegeische Zee tusschen de kust van Oud-Griekenland en Klein-Azië. Deze groote eilandengroep wordt wederom in verscheiden kleineren verdeeld, als de Cycladische, Sporadische en andere eilanden, die wij op hunne plaats zullen vermelden.

ARCHITECT, Gr.-Lat. *Architecta*, = *tus*, Bouwmeester, Bouwheer, Bouwkundige.

ARCHITECTONISCH, Bouwkunstig, volgens de regelen der bouwkunde.

ARCHITECTUUR, Lat. *Architectura*, Bouwkunde; de wetenschap om gebouwen, molens, schepen, vestingwerken en waterkeeringen aan te leggen en te voltooijen, nader onderscheiden in burgerlijke, scheeps- en krijgsbouwkunde.

ARCHITRAAF, Fr. *Architrave*, het onderste gedeelte der kroonlijst (cornis); zie KOLOM.

ARCHIVARIUS, opziener over het archief; de Ouden noemden dezen ambtenaar ook *Archiota*.

ARCHIVIST, iemand, die bij het archief aangesteld is tot het verrigten van werkzaamheden onder het toezigt van den Archivarius.

ARCHIVOLTE, is in de bouwkunde eene versiering van een' boog aan den kant met eene lijst.

ARCHONTEN waren de hoogste overigheidspersonen te Athene.

ARCHYTAS van Tarente, tijdgenoot en vriend van PLATO, bloeide ruim 400 jaren vóór J. C., en was als wijsgeer, wiskundige, staatsman en veldheer evenzeer beroemd. De uitvinding der analytische methode in de wiskunde, der verdubbeling van den cubus, der katrol en der schroef wordt aan hem toegeschreven. Van zijne schriften zijn slechts fragmenten overgebleven: uit dezelve laat zich opmaken dat ARCHYTAS God als den verstandelijken bewegenden werkmeester, de zelfstandigheid als de bewegelijke stof en den vorm als de kunst aanmerkte, waardoor de zelfstandigheid door den beweger bewogen (gevormd) wordt: dienvolgens heeft hij drie beginselen der dingen aangenomen, en is in dit opzigt van de overige Pythagoristen tamelijk ver afgeweken. Hij kwam om in eene schipbreuk op de kusten van Apulië.

ARCITENENS, Boogschutter; bijnaam van APOLLO; doch wordt meestal genomen voor *Sagittarius* of Schutter, een der teekenen van den zodiak.

ARCOLA, een dorp in het Mantuaansche, waar den 15, 16 en 17 November 1796 de Oostenrijksche Generaal ALVINZI bij zijne poging om het door BONAPARTE belegerde Mantua te ontzetten, eene zware nederlaag leed.

ARÇON (JEAN CLAUDE ELEONORE LEMICEAUD D'), geboren te Pontarlier, in 1733, † den 1 Julij 1800, was een voortreffelijk ingenieur; in den zevenjarigen oorlog gaf hij uitstekende bewijzen van zijne bekwaamheid, vooral in 1761 bij de verdediging van Kassel. In 1780 vond hij de drijvende batterijen uit, die bij de belegering van Gibraltar gebruikt werden. Bij den inval der Franschen in Holland in 1793 hielp hij Breda en verscheiden andere plaatsen innemen. Hij leefde eenigen tijd ambteloos en schreef zijne *Considérations sur les fortifications*, zijn laatste en beste werk. In zijn laatste levensjaar benoemde BONAPARTE hem tot Staatsraad.

ARCTINUS van Milete was een tijdgenoot van HOMERUS, en bezong, als hij, den Trojaanschen oorlog; maar zijn gedicht is niet tot de nakomelingschap gekomen.

ARCTISCHE POOLCIRKEL heet den cirkel die op de aardglobe doorgaans $23\frac{1}{2}$° van de noordpool af vooronderstelд wordt, in tegenstelling van den Antarctischen, die op denzelfden afstand van de Zuidpool gerekend wordt. Zij dienen beiden om de poollanden (*zonas frigidas*) aan te duiden.

ARCTURUS MAJOR en **MINOR** heet in de sterrekunde de groote en kleine Beer.

ARCULUS, beschermgod der kasteelen en kisten bij de Romeinen; van *Arx*, kasteel, en *Arca*, kist.

ARCUS JULIANUS, oude benaming van *Arcueil*, een dorp in Frankrijk, waar in 1624 eene waterleiding gebouwd werd, van 200 vademen lengte, die het water van Rongis naar Parijs leidt.

ARDALIDES, zoon van VULCANUS en AGLAÉ, wordt voor den uitvinder der fluit gehouden. Hij wijdde eene grot te Trezene aan de Zanggodinnen.

ARDEA, gebouwd door DAUNUS, was de hoofdstad der Rutulers, en, nadat TURNUS door ÆNEAS overwonnen en gedood was, der Latijnen. Zij is tegenwoordig een weinig beduidend vlek, 20 mijlen van Rome gelegen, en slechts om hare zwavelbaden merkwaardig.

ARDELL (JOHN MAC), Engelsch Graveur, † in 1765, was een der beste zwarte kunstgraveurs van zijn'tijd. Zijne prenten worden door de kenners nog zeer geächt.

ARDENNER WOUD, Fr. *Les Ardennes*, dus genaamd naar ARDUENNA, de DIANA of jagtgodin der oude Galliërs en Belgen, een groot bosch tusschen de Maas en de Moezel, besloeg ten tijde der Romeinen een groot gedeelte van Belgisch Gallië, en bevatte dus Vlaanderen, Braband, Luxemburg, Luik, en een gedeelte van Gelderland; het bosch van Sonies, bij Brussel, is waarschijnlijk een overblijfsel er van. Het tegenwoordige Ardenner woud tusschen Luik en Thionville heeft eene uitgestrektheid van 30 Mijlen, en leent zijn' naam aan het Fransche Departement der Ardennes, hetwelk 80 □ M. en 267,000 inw. bevat; de hoofdpl. van hetzelve is Mezières.

ARDIA, bijn. van JUNO, naar haren tempel te Ardea, waar, na het offeren, de asch op het altaar bleef liggen, en niet wegstoof, hoe hard het ook waaide.

ARDICES van Corinthe was de eerste Schilder in Griekenland, ten minste de vroegste, van wien men eenige melding vindt.

ARE is de eenheid der vlaktemaat in Frankrijk, die de □ Roede vervangt; zij houdt 10 Metres; het tiende deel (0.1) heet *Deciare*, het honderdste (00.1) *Centiare*, het duizendste (000.1) *Milliare*; 10 Ares heten *Decare*, 100 *Hectare*, 1000 *Kilare*, 10,000 *Myriare*.

AREA, bijn. onder welken MINERVA te Platea een' tempel had, gebouwd van den buit, op de Perzen behaald in den slag van Marathon.

ARECOMICEN, eene Gallische natie, die het land tusschen de Rhone en de Cevennes bewoonde, door dit gebergte afgescheiden van de Rutenen en Gabalen, in de landstreek, waar tegenwoordig Nimes, Usez, Alais, Agden en andere steden gelegen zijn; ten Zuid-oosten hadden zij de Tectosagen tot naburen, en deze beide volkeren bewoonden bijna geheel het voormalige Languedoc. Nimes was de hoofdplaats der Arecomicen; zij werden het eerst door de Romeinen overwonnen.

AREËN, zekere feesten ter eere van MARS, bij sommige scythische volkeren.

ARELATISCH RIJK, dus genaamd naar deszelfs hoofdstad Arles, ontstond in de IX eeuw uit het hertogdom Bourgondië en Provence, met den titel van Koningrijk, doch was van korten duur. Zie ARLES.

AREMBERG, vlek en kasteel, eertijds een rijksvorstendom, bezeten door een regerend hertoglijk huis, ligt in de Eifel, tusschen Keulen, Gulik en Blankenheim, en behoorde voormaals tot den Keur-Rijnschen kreits, doch wordt thans onder het regtsgebied van Coblenz gerekend, in het Pruissisch Groothertogdom Neder-Rijn. Het Huis ARENBERG is oorspronkelijk een tak van het Huis LIGNE. JAN, vrijheer van Ligne, huwde in 1547 met MARGARETA, erfdochter van ROBERT, Graaf van Aremberg. Keizer KAREL V bevestigde in 1549 hem in de rijksgrafelijke waardigheid. † in 1568. Zijn oudste zoon en opvolger PHILIPS KAREL werd door Keizer MAXIMILIAAN II tot Rijksvorst verheven in 1576; hij was Admiraal van Vlaanderen, en verkreeg door zijn huwelijk met ANNA VAN CROY het hertogdom Aarschot. † in 1616. Keizer FERDINAND III verhief in 1644 Aremberg tot een hertogdom. Dit Huis heeft sedert verscheiden vorsten opgeleverd, die zich, door dapperheid, schranderheid, geleerdheid of anderszins zeer roemwaardig onderscheiden hebben.

Deszelfs bezittingen in Duitschland, Frankrijk en België waren eertijds zeer aanzienlijk. **Lodewijk Engelbert**, Hertog van Aremberg, verloor bij den vrede van Luneville in 1801 al zijne onmiddelbare bezittingen in de Eifel (7½ □ M. 14,800 inw. 126,000 guldens ink.), en kreeg daarvoor in 1803 als schadeloosstelling Meppen en Recklinghausen, in Westphalen (45 □ M. en 236,000 guldens ink.); hij stond deze vorstendommen af aan zijn' oudsten zoon, werd blind en † te Brussel in 1820. **Prosper Lodewijk**, tegenwoordig Hertog van Aremberg, Prins van Meppen en Recklinghausen, behoorde tot het Rijnverbond, doch verloor in 1810 de souvereiniteit over deze vorstendommen, welke **Bonaparte** met Frankrijk vereenigde. Bij de Weener Congresacte van 1815 kwam Meppen aan Hanover en Recklinghausen aan Pruissen: sedert is de Hertog van Aremberg standsheer wegens Meppen en Recklinghausen, met eenige vorstelijke voorregten. Hij werd geboren te Enghien den 28 April 1785, verliet den Oostenrijkschen dienst als Majoor en trad als Kolonel van een Belgisch kavallerieregiment in Fransch Keizerlijken dienst, moest op zijne eigen kosten een Fransch huzarenregiment oprigten en in 1808 den veldtogt in Spanje bijwonen, waar hij krijgsgevangen gemaakt en tot 1813 in Engeland teruggehouden werd. Hij was gehuwd met **Stephanie**, nicht van de toenmalige Fransche Keizerin **Josephine**, die **Bonaparte** tot eene Prinses gemaakt had; doch hij liet in 1816 zich van haar scheiden, en hertrouwde in 1819 met **Maria Ludomilla Rose**, dochter van **Anton Isidoor**, Prins van Lobkowitz. De gewezen Prinses **Stephanie** is tegenwoordig eenvoudig Mevrouw **Dumont**.

ARENA (**Joseph**), geboren op het eiland Corsica, was Adjudant-generaal in 1793, afgevaardigde in het wetgevend ligchaam der Fransche Republiek in 1797, en Chef de brigade der Gendarmerie tot den beruchten 18 Brumaire 9 (9 November 1800), werd den 10 October 1801 gevat in de opera en ter dood gebragt den 31 Jannarij 1802, als beschuldigd en overtuigd van een' aanslag gesmeed te hebben op het leven van **Bonaparte**.

ARENACUM. Sommigen willen onder deze oude benaming het tegenwoordig *Arnhem* verstaan, doch het is niet waarschijnlijk, alzoo deze stad niet op de plaats ligt, waar eene oude kaart *Arenacum* aanduidt.

AREND, zie **ADELAAR.**

ARENDAL, eene Noorweegsche koopstad, met 2000 inwoners, drijft een' tamelijk aanzienlijken handel in hout en stokvisch; de haven wordt jaarlijks door omtrent 700 schepen bezocht. In de naburige ijzermijnen worden de zoogenaamde Arendalithen gevonden, zekere donkerblaauw-groene ondoorschijnende steenen van het talkgeslacht.

ARENDS (**Martin Friedrich**), geb. te Altona, in 1749, doorreisde als geleerde en oudheidonderzoeker bijkans geheel Europa en bezocht, vooral in het Noorden, landstreken, die vóór hem nog geen vreemdeling betreden had. Hij doorwandelde letterlijk Hongarijë, Zwitserland, Spanje en Italië, leefde van vreemde bijdragen, sliep dikwijls onder den blooten hemel, en kende geene behoefte van gemak; al zijne papieren droeg hij bij zich. De vervolgingen, die hij, als van Carbonarismus verdacht, te Napels onderging, bespoedigden zijn' dood, in de nabijheid van Venetië in 1824. Een gedeelte zijner papieren, teekeningen, naturaliën en oudheden, het Noorden betreffende, heeft hij aan de bibliotheek te Koppenhagen gezonden, en enkele opstellen te Parijs en in Duitschland laten drukken.

ARENTS (**Thomas**), geboren te Amsterdam, den 6 Junij 1652, † den 12 Jannarij 1701, was in zijn' tijd een niet onverdienstelijk Nederduitsch dichter, wiens *Mengelpoëzij* door **M. Brouerius van Nidek** bijeenverzameld en in 1724 in het licht gegeven is.

AREOMETER; dit werktuig, dienende om de zwaarte en digtheid der vloeistoffen te meten, of liever te wegen, werd in het laatst der XVII eeuw uitgevonden door **Homberg**, en sedert merkelijk door andere geleerden verbeterd. In 1796 bedacht **Guyton Morveau** een werktuig, hetwelk hij Gravimeter noemde, dienende om de specifieke zwaarte te bepalen der vaste en vloeibare ligchamen; hetzelve overtreft de andere Areometers in juistheid der resultaten en verschaft de mogelijkheid om de digtheid en zwaarte van alle zelfstandigheden te onderzoeken.

AREOPAGUS. Deze vermaarde regtbank te Athene, voor welke **Paulus** zijne schoone en krachtige redevoering uitsprak (*Handel.* XVII), was van eene zeer oude instelling, en bestond uit afgetreden Archonten. **Aristides** noemde den Areopagus de heiligste regtbank van Griekenland, en **Demosthenes** verzekerde dat zij nimmer een vonnis geveld heeft, waarmede beide partijen niet tevreden waren. Ook andere Staten van Griekenland onderwierpen hunne geschillen aan derzelver uitspraak. De Areopagus hield hare vergadering op den Marsheuvel, onder den blooten hemel en in den nacht. Dit geregtshof behield zijne achtbaarheid tot op **Pericles**, die, zonder Archont geweest te zijn, zich onder de Areopagieten aannemen liet. Met het toenemend zedebederf onder de rijke Atheensche jongelingen, en het naar evenredigheid afnemend aanzien van den Areopagus, geraakte het bewind in handen van woelzuchtige volksmenners en schijnvrome priesters. De Areopagus zweeg, de goden spraken, en — Athene ging te gronde.

AREO-THERMOMETER. Dit vernuftig werktuig, voor eenige jaren uitgedacht door den Franschen natuurkundige **Hervieux**, wijst de graden van de zwaarte der vloeistoffen en die van derzelver temperatuur gelijktijdig aan; de pijp teekent namelijk aan de eene zijde de graden van den Areometer en aan de andere die van den Thermometer van **Réaumur**, alzoo beide schalen ruggelings tegen elkander geplaatst zijn.

ARES, Grieksche naam van **Mars**, den god des oorlogs.

ARETÆUS, een Cappadociër, was, na **Hippocrates**, de beste waarnemer in de geneeskundige wetenschap. **Boerhaave** heeft twee zijner werken in 1731 te Leyden uitgegeven.

ARETE was de gemalin van **Alcinous**, Koning der Pheaciërs. =, dochter van den ouden en moeder van den jongen **Aristippus**, werd door haren vader in de wijsbegeerte onderwezen, en in staat gesteld om wederom haren zoon daarin te onderwijzen, weshalve zij door eenigen als de opvolgster van haren vader in de Cyrenaïsche school aangemerkt wordt. Zij bloeide in de IV eeuw vóór J. C.

ARETHUSE is de naam van verscheiden bronnen in de Oudheid, waarmede doorgaans een of ander mythologisch verdichtsel verbonden is. Zie **Alpheus.**

ARETINO (**Pietro**), dus gen., omdat hij te Arezzo in 1492 geb. was, en, als de natuurlijke zoon eens edelmans, **Ludovico Bacci**, diens naam niet voeren mogt, werd van boekbindersknecht een dichter, van wien de geheele XVI eeuw gewaagde; hij maakte boosaardige satyren, schaamteloos ontuchtige en uitstekend vrome gedichten. Hij werd evenzeer gevreesd als bewonderd; men noemde hem den goddelijken en den geesel der Vorsten; hij was verwaand genoeg om zich van deze bijnamen als titels te bedienen; zoo liet hij penningen slaan, met het opschrift: *Divus* **Petrus Aretinus**, *Flagellum Principum;* met de onverdragelijkste trotschheid vereenigde hij de verachtelijkste laagheid, verdroeg bejegeningen, die men zich slechts jegens de verworpenste menschen veroorloven mag, schimpte hevig op de koningen, en kroop voor hen in het stof met de walgelijkste vleijerijen, als hij er voordeel in zag, was een roekelooze godloochenaar of naauwgezet geloovige, naarmate hij de bescherming van losbandige edellieden of de gunst van den Paus noodig had. Wegens een sonnet tegen den aflaat uit Arezzo verdreven, won hij door een paar devote gedichten te Rome de genegenheid van Paus **Leo X** en vervolgens ook van **Adrianus VI**; doch 16 schandelijke sonnetten op even zoo veel ontuchtige teekeningen van **Giulio Romano** gemaakt hebbende, moest hij Rome verlaten. Hij vond een' beschermer in **Giovanni de Medicis**, die hem medenam naar Milaan, waar hij de gunst van **Frans I**, Koning van Frankrijk, wist te winnen. Te Venetië maakte hij zich vermogende vrienden, onder welken de Bisschop van Vicenza, die hem met den Paus verzoende en Keizer **Karel V** zoo nadrukkelijk aanbeval, dat deze hem eene gouden keten zond; **Frans I** zond hem eene dergelijke keten; doch toen de Keizer hem bovendien een jaargeld van 200 kroonen gaf, kreeg hij al den wierook alleen. Ook zijne schimpschriften werden hem rijkelijk betaald door degenen die zijne pen huurden, voor velen zoo geducht, als ware zij de dolk eens sluipmoordenaars. Paus **Julius III** schonk hem voor een sonnet, vol vleijerijen, 1000 dukaten en maakte hem Ridder van S. Pieter. Ondertusschen ging het dezen poëtischen amphibie niet altijd voor den wind; de Engelsche gezant liet hem eens eene goede dragt stokslagen toedeelen, en de minnaar van eene keukenmeid, die hij verleid had, gaf hem vijf dolksteken, die echter niet doodelijk waren. Zijn dood in 1556 was evenwel zijn schandelijk leven waardig; hij had namelijk te Venetië eene zuster, die even zoo losbandig leefde als hij; eens verhaalde men hem een harer galante stukjes, waarover hij in zulk een schaterend gelach uitborst, dat hij van zijn' stoel viel en den hals brak. Hij hield veel van eene lekkere tafel en de vrouwen, maar nog oneindig meer van het geld; voor geld zou hij welligt een vinnig schimpschrift op zich zelven gemaakt hebben!

ARETIUM, oude benaming der stad Arezzo, in Italië.

AREUS, zoon van **Ampyx**, kleinzoon van **Pelias**, was de vader van **Agenor.**

AREZZO, eene stad in het Florentijnsche gebied, op een' heuvel, waar de Tyber voorbij loopt, heeft 8000 inwoners, en is merkwaardig als de geboorteplaats van **Mæcenas**, den **H. Laurentius**, Paus **Julius III**, **Pietro Aretino**, **Guido** en eenige andere vermaarde mannen. De omstreken zijn zeer vruchtbaar in wijn, olie en granen.

ARG. Verkorting van *Argentum; Argentoratum.*

ARGANDSCHE LAMP, of liever, Argandsche pit, is eene cylindervormige lampenpit, dus genaamd naar den Zwitser **Argand**, te Londen, die er de uitvinder van was. De doortogt van de dampkringslucht, en daaruit volgende grootere mededeeling van zuurstof, werkt op de vlam als eene windpijp of blaasbalg, en vermeerdert den gloed, waardoor dan ook het katoen sterker en zuiverder verbrandt, en geene onverbrande stoffe in de gedaante van rook laat opstijgen. Indien men zulk eene volkomene verbranding op de vuurhaarden kon bewerken, zou men veel brandstof besparen, en geene schoorsteenvegers behoeven.

ARGATHELIA, oude ben. van het graafschap *Argyle*, in Schotland.

ARGEëN, feesten, door de Vestalen jaarlijks op de Ides van Mei

gevierd, wanneer zij mansfiguren, van biezen gemaakt, in den Tyber wierpen.

ARGELIA, oude benaming van *Torgau*, in Saksen, en *Erfurt*, in Thuringen.

ARGENS (Jean Batiste de Boyer, Marquis d'), geboren te Aix, in **1704**, † in **1771**, was bestemd tot regtsgeleerde, doch verkoos den krijgsdienst. In **1734** werd hij bij de belegering van Kehl gekwetst, en naderhand voor Philipsburg door een' val met zijn paard voor den verderen dienst onbekwaam. Hij begaf zich naar Holland, en schreef aldaar de *Lettres Juives*, *Chinoises* en *Cabalistiques*. Frederik II noodigde hem naar Potsdam. D'Argens werd kamerheer, Directeur van de Akademie der wetenschappen te Berlijn, en ging dagelijks met den Koning om, die veel genegenheid voor hem had. Bij het eindigen van den zevenjarigen oorlog reisde hij naar Frankrijk, om zijne vrienden te bezoeken. Na zijne terugkomst kreeg hij nogmaals verlof tot eene reis naar Provence, waar hij zijne dagen eindigde op een landgoed zijner zuster, bij Toulon. Frederik II liet hem een gedenkteeken opriglen in de kerk te Aix. Zijne schriften, waarin meer stoute en oppervlakkige vrijdenkerij dan scherpzinnige en grondige philosophie heerscht, maakten in zijn' tijd eenig opzien, doch tegenwoordig stelt men er weinig belang meer in.

ARGENTOMACUS, oude benaming van *Argentan*, in Frankrijk.

ARGENTORATUM, oude benaming van *Straatsburg*.

ARGENUS, oude benaming van *Aure*, in Frankrijk.

ARGIVEN, bewoners van Argos; de dichters geven somtijds dezen naam aan al de Grieken.

ARGO was de naam van het vermaarde schip, hetwelk de bloem der Grieksche jeugd naar Colchis overvoerde. Zie Argonauten. Het had dezen naam óf van deszelfs ligtheid (ἀργὸς, ligt, snel) of van Argus, die het ontwerp van dit schip gevormd had, of van de Argoliden, die er zich het meest op bevonden. Volgens Catullus had Minerva het bestuur over den bouw. Het hout werd geveld op den berg Pelion, waarom het schip ook *Pelias* genaamd werd; de mast was gemaakt van een' eik uit het bosch van Dodone. Jason, in zijne onderneming geslaagd zijnde, wijdde het schip aan Neptunus en Minerva, waarna het, aan den hemel geplaatst, een der sterrebeelden werd.

ARGOLIS, het oostelijke landschap van den Peloponnesus, was reeds vroeg bevolkt en bebouwd. Inachus kwam hier **1800** jaren vóór J.C., en **300** jaren later Danaus met volkplantelingen uit Egypte. De vroegste geschiedenis van Argolis ligt in het duister der mythen-eeuwen. Het landschap verdeelde zich in de kleine koningrijken Argos, Mycene, Tiryntbe, Trezene, Hermione en Epidaurus, die naderhand republieken werden. De hoofdstad Argos heeft haren naam tot heden behouden. Nabij Argos ligt Napoli di Romania, het oude Naupli. Overal vindt men een' rijkdom van gedenkstukken; de geheele bodem is van stap tot stap klassiek.

ARGONAUTEN: dus noemde men de Grieksche helden, die, om het Gulden Vlies te veroveren, met het schip *Argo* den togt naar Colchis deden. Jason, de bewerker der onderneming, was aan het hoofd van dezelve. Zij staken met een' gunstigen wind van de Kaap Magnesia in zee, kwamen eerst aan het eiland Lemnos, van daar in Samothracië, waar zij Phineus raadpleegden, die hun beloofde dat hij hen behouden in Colchis zou doen aankomen, zoo zij hem van de Harpijen wilden verlossen, en kwamen in den Hellespont, voeren langs de kust van Klein-Azië, stevenden de Zwarte Zee in, kwamen eindelijk onder de muren van Aea, hoofdstad van Colchis en slaagden in hunne onderneming door de hulp van Medea. De Argonauten vertrokken met het Gulden Vlies naar Griekenland, voeren de Zwarte Zee over, liepen de Adriatische Zee in door een' arm van den Donau, en kwamen in de zee van Sardinië door den Eridaan en de Rhone. Thetys en hare nymphen bragten het Grieksche schip door de straat van Scylla en Charybdis. Te Corfu vonden zij de vloot van Colchis, die hen vervolgd had, kozen weder zee, en werden op de kust van Egypte geworpen; zij droegen het schip op hunne schouders tot aan het meer Tritonis, en vervolgden hunne reis; eindelijk ontscheepten zij te Aegina, en kwamen in Thessalië terug. Dit fabelachtig verhaal heeft ongetwijfeld eene historische waarheid ten grondslag, namelijk de togt zelf als daadzaak, doch derzelver bijzonderheden behooren meer tot het gebied der poëzij dan tot dat der gestaafde geschiedenis.

ARGONNE (Het bosch van), in Champagne, hetwelk de Prins van Condé in **1657** als apanage bekwam, die na hem en zijnen nakomelingen slechts om te jagen. De Kroon kocht in **1784** dit bosch, hetwelk door den ongelukkigen veldtogt des Hertogs van Brunswijk in **1792** eenige vermaardheid in de Geschiedenis verkreeg.

ARGOS, hoofdstad van het Koningrijk van dezen naam, in den Peloponnesus, aan de rivier Inachus, tegenwoordig Nacho, is eene der oudste steden van Griekenland, met een kasteel. In **1686** werd de stad door de Venetianen veroverd, doch viel in **1716** wederom in de magt der Turken; in **1825** bevonden zich aldaar eene akademie der wetenschappen en eene school van wederzijdsch onderwijs. = **HIPPIUM**, oude benaming der stad *Arpi*, in Italië.

ARGOSTOLI, hoofdstad van het Ionische eiland Cephalonië, met **5000** inwoners, eene goede haven, scheepstimmerwerven en een' tamelijk levendigen handel, ligt op een schiereiland tusschen de golf en de zee. Over den zeearm tegen over de stad is door de Engelschen een weg van **4200** voet, lengte uit steenblokken aangelegd.

ARGUMENT, Lat. *Argumentum*, van *arguere*, overtuigen, bewijzen, is eigenlijk de bewijsgrond, of dat bestanddeel van het bewijs, waarin deszelfs voornaamste kracht ligt. Men bezigt dit woord ook voor het bewijs zelf.

ARGUS, zoon van Arestor, had, volgens de fabelleer, honderd oogen, waarvan de eene helft altijd geopend was, terwijl de slaap de andere helft gesloten hield (waarom hij ook Panoptes, alziener, heette). Juno gaf hem Io te bewaken, die zij in eene koe veranderd had; maar Mercurius speelde hem met zijne fluit in slaap, en sloeg hem het hoofd af. Juno plaatste zijne oogen in den staart van den paauw.

ARGYPHIA, gemalin van Ægyptus, was de moeder van Lynceus en Protheus.

ARGYROPOLIS (zilverstad) oude voorstad van Konstantinopel, tegen over *Chrysopolis* (goudstad).

ARGYROPULUS (Joannes), geboren te Konstantinopel in **1416**, behoort tot de Grieksche geleerden der XV eeuw, die de beoefening der Grieksche philosophie in Italië bevorderden; hij genoot de gunst van Cosmos de Medicis, wiens zoon Pietro en kleinzoon Lorenzo, benevens andere aanzienlijke Italianen, hij in het Grieksch onderwees. In **1480** ging hij van Florence naar Rome, waar hij tot openbaar leeraar in de wijsbegeerte werd aangesteld. † in **1486**. Hij vertaalde eenige schriften van Aristoteles in het Latijn en zag met minachting op de Latijnsche schrijvers neder, vooral op Cicero, die, naar zijn gevoelen, niets van de Grieksche philosophie verstond.

ARIA heette eene landstreek in Oud-Perzië, de schouwplaats der groote en heilige handelingen, vermeld in de *Zend-Avesta* en de *Schachnameh* (het Heldenboek); ook plaatsen eenigen daar den hof Eden, waarvan de *Berezith* (het Scheppingsboek; Genesis) melding maakt. Bactra, de oudste stad der wereld, zou insgelijks, naar sommiger gevoelen, in dit gewest gelegen geweest, en de beschaving van daar westelijk naar Babylonië door de Chaldeërs en zuidelijk aan den Indus door de Brachmanen verbreid zijn. Later was in het westen Ecbatane en na den ondergang des Medischen Rijks Persepolis opgekomen. Anderen verstaan onder de benaming Aria de landstreek, welke de rivier Arias doorloopt, ten noorden door het gebergte Sariphi van Margiane, ten westen door den Musdoranus van Parthië, ten zuiden door den Bagous van Drangiane gescheiden wordt en oostelijk aan het landschap Paropamisada grensde. Tegenwoordig heet deze landstreek Khorasan (het land der zon), het oostelijk gedeelte van Kabulistan of Afghanistan. = Zangstuk, door eene enkele stem uitgevoerd, hetzij in Cantaten, Oratoriën, Opera's of ook zelfstandig in Concerten. De Aria heeft eene gevoelsuitdrukking ten grondslag, voor welke somtijds een recitatief de belangstelling opwekt. In een muzikaal drama »wordt menigmaal de aandoening »zoo sterk, en de gemoedsbeweging zoo groot, dat wij niet eer te- »vreden zijn, voor wij ons van dezelve geheel ontlasten, en het hart »lucht gegeven hebben; dit nu geschiedt in de Aria. De dichter »neemt daartoe eene lyrische voetmaat, maar onder vele gedachten »en woorden kiest hij slechts eenige weinigen, en wel die, welke de »aandoening als het ware in een kort begrip schilderen, of toch den »toonkunstenaar tot derzelver volkomen daarstelling aanleiding en »gelegenheid geven." Deze weinige woorden van Krause (*von der musikalischen Poesie*, S. **120**) bevatten de geheele theorie der Aria.

ARIADNE, dochter van Minos, Koning van Krete, gaf Theseus, gekomen om den Minotaurus te bestrijden, een kluwen, om, na het verslaan van het monster, wederom uit het labyrinth te geraken. Theseus, in zijne onderneming geslaagd zijnde, voerde Ariadne van Krete met zich, doch verliet haar op het eiland Naxos, waar Bacchus haar vervolgens huwde en eene gouden kroon schonk, die Vulcanus gemaakt had, en welke naderhand als eene sterrebeeld aan den hemel geplaatst werd.

ARIANEN, aanhangers van het gevoelen van Arius (zie Arius), hetwelk door de Synode van Alexandrië in **320** en door de Kerkvergadering van Nicea in **325** veroordeeld werd, maar desniettegenstaande hoe langer hoe meer veld won, en magtige voorstanders kreeg. Constantijn zelf liet zich op de' Ariaansche wijze doopen, en onder de regering van Constantius was het Arianismus de hofreligie, die ook naar het westen voortdrong, zoodat Rome zelfs den Ariaanschen Bisschop Felix aannemen moest. De haarkloverijen en spitsvondigheden der Arianen, die elkander onderling verketterden, bezorgden der Katholijke kerk eindelijk de overwinning. Het Arianismus stak nu en dan het hoofd wel weder op, maar het Katholicismus behield toch altijd de overhand, vooral toen de Bisschop van Rome zich het oppergezag over alle andere bisschoppen had aangematigd en zijne uitspraken als onfeilbaar geächt werden. Sedert den ondergang van het rijk der Longobarden maakten de Arianen nergens meer eene partij uit. Men heeft wel in alle nieuwe ketterijen, die sedert in de latere Protestantsche zoowel als in de vroegere Grieksche en Latijnsche kerken opkwamen, Arianerij meenen

te vinden, maar na het einde der VII eeuw heeft men nergens een geregeld stelsel van Arianismus meer gevolgd.

ARIANUS, een Grieksch dichter, die onder de regering van Augustus en Tiberius bloeide, heeft eene *Alexandrias* in 24 boeken vervaardigd en de *Georgica* van Virgilius in Grieksche verzen overgezet. Men wil dat de handschriften nog aanwezig zijn.

ARIAS (Benedictus) Montanus, geboren te Trexeval de la Sierra, in 1528, was de beroemdste Spaansche Godgeleerde der XVI eeuw. Hij verstond, behalve de Oostersche talen, het Fransch, Engelsch, Italiaansch, Hoog- en Nederduitsch, doorreisde genoegzaam geheel Europa, en woonde het Concilie van Trente bij. Philips II belastte hem met de zorg voor den veeltaligen Bijbel, die, naar het voorbeeld der *Biblia polyglotta Complutensia*, te Antwerpen door Plantijn gedr. werd. Arias volbragt dezen arbeid gelukkig, in weerwil der hinderpalen, die hem in den weg gelegd werden door de beschuldigingen van ketterij, waardoor hij zelfs genoodzaakt werd naar Rome te reizen, om zich bij den Paus te verantwoorden. Philips II had hem Commandeur der orde van S. Jago gemaakt, en bood hem een bisdom aan, doch Arias weigerde dit, en vergenoegde zich met eene jaarwedde van 2000 dukaten en eene stille afzondering te Sevilië. De 22 Mei 1598 was de laatste dag van zijn werkzaam zeventigjarig leven, gedurende hetwelk hij nimmer vleesch gegeten of wijn gedronken had. Zijne Latijnsche geschriften en derzelver waarde zijn den geleerden genoegzaam bekend.

ARICIA, eene Atheensche vorstin, uit het geslacht der Pallantiden, door Theseus onttroond, huwde met Hippolytus, nadat Æsculapius hem van den dood had opgewekt, en baarde hem een' zoon. Naar haar werd eene kleine stad in Latium genaamd, naderhand Riccia, met den titel van hertogdom.

ARICINA, bijnaam van Diana, naar het bosch van Aricia, waar Hippolytus, uit erkentenis, dat zij hem in hetzelve verborgen had, haar ter eere een' tempel bouwde, wiens priester altijd zijn' voorganger om het leven moest gebragt hebben, en met een bloot zwaard in de hand offerde, om zich te verdedigen tegen dengenen die lust had hem op te volgen.

ARIDÆUS, natuurlijke zoon van Philippus, Koning van Macedonië, werd op den troon geplaatst na den dood van Alexander, 323 jaren vóór J. C. Na verloop van 7 jaren, gedurende welke Perdiccas in zijn' naam regeerde, werd hij ter dood gebragt, op bevel van Olympias.

ARIDICES, een Grieksch wijsgeer, door een' vrijgelatene gevraagd zijnde waarom van zwarte en witte boonen meel van dezelfde kleur kwam, vroeg hem op zijne beurt waarom van zwarte en witte zweepen striemen van éénerlei kleur kwamen.

ARIES, Ram, een sterrebeeld, van den Zodiak; de zon staat schijnbaar in dit teeken der ecliptica in Maart, bij de lentenachtevening.

ARIETTE is eene kleine eenvoudige Aria, zonder muzikale versieringen, die eene gematigde gemoedsbeweging uitdrukt, en niet lang aanhoudt.

ARIMASPEN, een Scythisch volk, waren de voormalige bewoners van het tegenwoordig *Ingrië*. Plinius maakt er eene soort van Cyclopen van, met één oog in het voorhoofd, en Aristæas, een Grieksch dichter uit den tijd van Cyrus en Croesus, bezong in drie boeken den Strijd der Arimaspen en Griffioenen.

ARIME-PYTHECUSÆ, oude benaming van het eiland *Ischia*, in de Golf van Napels.

ARIOLICA, oude benaming van *Pontarlier*, in Frankrijk.

ARION, geboren te Methymna, op het eiland Lesbos, bloeide ruim 600 jaren vóór J. C., en onthield zich aan het hof van Periander te Corinthe. Hij bezocht Italië en Sicilië, en behaalde te Tarente den prijs in een' muzikalen wedstrijd. Toen hij op de tehuisreis zich aan boord van een Corinthisch schip bevond, maakte het scheepsvolk uit hebzucht een' aanslag op zijn leven. Arion hun voornemen bemerkende, trad op het dek, en beproefde met zijne lyra de harten der woeste scheepsgasten te roeren; doch toen hij zag dat dit vruchteloos was, sprong hij in zee; een der dolfijnen, die zijn aandoenlijk snarenspel rondom het schip gelokt had, nam hem op zijn' rug en droeg hem aan land. Periander liet den ontmenschten schipper en zijne bootsgezellen met den dood straffen, maar Arions lyra en de reddende dolfijn werden als sterrebeelden aan den hemel geplaatst.

ARIOSO beteekent in de muzijk ariamatig, dat is, wanneer in het recitatief iets voorkomt, dat in eene meer afgemeten beweging moet voorgedragen worden dan het overige. Het Arioso is eigenlijk eene zeer eenvoudige Aria, die het langwijlige van het recitatief aangenaam afbreekt, en met de uitgewerkte Aria een behagelijk contrast maakt. Het dient om stille aandoeningen met weinig woorden eenvoudig en krachtig uit te drukken.

ARIOSTO (Ludovico), geb. te Reggio, den 8 Sept. 1474 werd opgeleid tot de regtsgeleerdheid, doch hij wijdde zich geheel en al aan de dichtkunst. Zijne Italiaansche en Latijnsche gedichten bragten hem in gunst bij den Kardinaal Ippolito d'Este, zoon van Ercolo I, Hertog van Ferrare, die hem in 1503 bij zijn hof aanstelde en hem op eene reis naar Hongarijë mede nam. Alfonso, de opvolger des Hertogs, en broeder des Kardinaals, begunstigde Ariosto niet minder. Aan dit hof begon en voltooide hij, te midden der verstrooijingen en vermaken, zijn onsterfelijk gedicht *Orlando Furioso*, hetwelk in 1516 voor het eerst gedrukt werd. Kort daarna verloor hij de gunst des Kardinaals, doch behield de genegenheid des Hertogs, die hem opdroeg de in 1521 in de Garfagnana uitgeborsten onlusten te dempen, in welke moeijelijke onderneming hij gelukkig slaagde, en na zijne terugkomst in Ferrare zich met letteroefeningen en de zorg voor den tweeden druk van zijn' *Orlando* bezig hield, die in 1532 in het licht kwam, en thans, zoo mede de uitgave van Aldus te Venetië in 1545, bij uitstek zeldzaam is. † in 1533. Behalve den *Orlando* heeft Ariosto ook verscheiden tooneelstukken, satyren en andere gedichten in het Italiaansch en Latijn vervaardigd; doch dezen zijn allengs in vergetelheid geraakt, terwijl *Orlando* ontelbare malen gedrukt en in alle talen van Europa overgezet is geworden. De *Orlando* maakt ook een voornaam bestanddeel uit van den uitmuntend fraai gedrukten *Parnasso Italiano*, in 1829 door A. Wagner te Leipzig bij E. Fleischer uitgegeven.

ARIOVISTUS, aanvoerder der Sueven, was met een leger van 120,000 man over den Rijn in Gallië gedrongen, doch werd door Julius Cæsar bij Besançon geslagen en op de vlugt gedreven, 58 jaren vóór J. C.

ARISTACRIDES, Spartaansch veldheer, ten tijde dat Antipater, veldheer van Alexander, de Lacedemoniërs geslagen en hunnen Koning Agis gedood had, 330 jaren vóór J. C., hoorende dat iemand zeide: » Ongelukkige Spartanen! gij zult dan slaven zijn der Macedoniërs!" antwoordde met fierheid: » Hoe! zou de overwinnaar den Spartanen kunnen beletten de slavernij te ontgaan met voor het vaderland te sterven?"

ARISTÆAS, een Jood, die zich aan het hof van Ptolemeus Philadelphus bevond, werd door dezen naar Jeruzalem gezonden, om geleerden op te sporen, die de Joodsche oorkonden in het Grieksch zouden vertalen. De Hoogepriester Eleazar koos er 70 (6 uit elken stam: dus eigenlijk 72), die de overzetting vervaardigden, onder den naam der zeventigen (*Septuaginta*) bekend, van welke Aristæas de geschiedenis beschreven of daaraan ten minste zijn' naam geleend heeft.

ARISTÆUS, zoon van Apollo en Cyrene, werd in Libyë geboren en opgevoed door de Nymphen, die hem leerden kaasmaken, olijfboomen aankweeken en honig in korven verzamelen. Hij kwam te Thebe en huwde met Autonoë, de dochter van Cadmus, die hem Acteon baarde. Op den berg Hemus wonende, verdween hij eensklaps. Men geloofde naderhand hem aan den hemel weder te vinden in het sterrebeeld de Waterman. De oude Grieken vereerden hem als een' der voornaamste veldgoden. = van Crotone, schoonzoon van Pythagoras, zorgde voor de instandhouding der Pythagorische school, en is dienvolgens als de opvolger van Pythagoras aan te merken.

ARISTARCHUS van Samos leefde na Archimedes en wordt voor den uitvinder der zonnewijzers gehouden; hij beweerde het eerst dat de aarde zich om hare as en om de zon bewoog, welke stelling toen reeds als eene groote goddeloosheid werd uitgekreten. Hij schreef eene verhandeling over de grootte en den afstand der zon en der maan, van welke in 1810 te Parijs eene Fransche vertaling met den Griekschen tekst in het licht verschenen is. = van Samothracië vestigde zich te Alexandrië, waar Ptolemeus Philometor hem de opvoeding van zijn' zoon toevertrouwde. † op het eiland Cyprus, 72 jaren oud. Hij onderwierp Homerus, Pindarus en andere dichters aan eene zeer strenge kritiek, en schreef 9 boeken met aanmerkingen op de *Ilias* en de *Odyssea*. Men vertrouwde zoo zeer op de juistheid van zijn oordeel, dat Horatius hem als den typus en het voorbeeld van alle beoordeelaars voorstelt; *fiet Aristarchus*, zegt hij, en men noemt ook nog heden in de geletterde wereld bevoegde kunstregters overdragtelijk Aristarchen. = van Thessalonica, een bekeerde Jood, leerling en medgezel van Paulus, verzelde dezen Apostel naar Ephesus, en bleef aldaar twee jaren bij hem; in een oproer, door den Zilversmid Demetrius verwekt, liep hij levensgevaar (*Handel.* XIX, 24 vgg.) Hij volgde Paulus naar Klein-Azië (*Handel.* XX, 4), Jeruzalem en Rome (*Handel.* XXVI, 2). Paulus noemt hem zijn' medegevangene (*Coloss.* IV, 10. *Philem.* 24). Men weet niet wat na den dood van Paulus zijn lot geweest is. De Grieksche Kerk viert zijne nagedachtenis als martelaar den 4 April.

ARISTIDES, een om zijne deugden en bekwaamheden vermaard Athener, kreeg van het volk den bijnaam van den Regtvaardigen; hij was een der bevelhebbers in den slag van Marathon. Themistocles, zijn mededinger, deed hem verbannen door het Ostracismus 183 jaren vóór J. C. Teruggeroepen bij den inval van Xerxes, werkte hij mede tot het behalen der overwinningen bij Salamis en Platea, en bekwam, na het uitdrijven der Perzen, het bestuur over de gemeene schatkist van geheel Griekenland. Hij stierf zoo arm, dat de Staat genoodzaakt was de kosten van zijne begravenis te betalen en zijne twee dochters een huwelijksgoed te geven.

ARISTIPPUS, geboren te Cyrene, 435 jaren vóór J. C., kwam te Athene, en werd een leerling van Socrates; hij week nogtans zeer van diens zedelijke grondstellingen af, en stelde het hoogste goed

des levens in vermaak en zingenot. Hij sleet den besten tijd van zijn leven aan het hof van Dionys, tiran van Syracuse, in weelde en dartelheid. Aristippus was wijsgeer en doorslepen hoveling tevens, vernuftig en vrolijk van aard; men heeft verscheiden snedige gezegden op zijne rekening gesteld en allerlei anecdoten van hem verhaald, even als van Apelles, Archimedes en andere vermaarde mannen der Oudheid. Hij wordt wel voor het hoofd der Cyrenaïsche school gehouden, doch het blijkt niet dat hij te Athene of elders eene school geopend heeft; zijn stelsel werd door zijne dochter en zijn' schoonzoon voortgeplant. De tijd van zijn' dood is niet bekend; ook heeft hij waarschijnlijk niets geschreven. = **METRODIDACTUS**, dus genaamd, omdat zijne moeder Arete, de dochter van den voorg., hem in de philosophie van zijn' grootvader onderwees, wiens stelsel hij verder ontwikkelde en tot een volkomen hedonismus uitwerkte, beschouwde de smart en het vermaak als de drijfveeren van alle menschelijke handelingen.

ARISTO van Chios, een Stoïcijn, leerling van Zeno, van wiens stelsel hij nogtans eenigermate afweek, vormde eene bijzondere philosophische secte, die echter niet lang stand hield. Hij hield ook wel de deugd voor het eenige goed, en de ondeugd voor het eenige kwaad, gelijk de andere Stoïcijnen, maar beweerde eene volstrekte onverschilligheid omtrent de waarde of onwaarde van al wat tusschen deugd en ondeugd inlag. Hij bloeide 300 jaren vóór J. C. = van Pella, was een Jood, die, Christen geworden, de Christelijke leer met grooten ijver tegen de Joden verdedigde. Hij leefde ten tijde van Keizer Hadrianus; er zijn slechts fragmenten van zijne schriften overig.

ARISTOBULUS was een broeder van Epicurus, en zelf Epicurist, gelijk de beide andere broeders Neocles en Charidemus; zij woonden alle vier bij elkander, en maakten als het ware een philosophisch huisgezin uit. = van Cassandrië, was onder het gevolg van Alexander, en vervaardigde eene beschrijving van den veldslag tusschen Alexander en Porus, welke Alexander, wegens de al te plompe vleijerij, in den Hystaspes wierp. Hierop begon Aristobulus in zijn 84e jaar eene geschiedenis der daden van Alexander te schrijven, die zeer geloofwaardig is, en van welke Arrianus zich bediend heeft. † toen hij over de 90 jaren oud was. = een Jood en Peripatetisch wijsgeer, zocht de Joodsche geleerdheid met de Grieksche philosophie te vereenigen en deze zelfs uit de Hebreeuwsche oorkonden af te leiden. Hij schreef eene uitlegging van den *Pentateuchus*, welke hij aan den Egyptischen Koning Ptolemeus Philometor opdroeg. = I, bijgen. Philhellenus, was de zoon en opvolger van Hyrcanus als Hoogepr., 107 jaren vóór J.C.; hij nam den titel van Koning aan, doch zijne regering duurde slechts een jaar. = II, zoon van Alexander Janneus, Koning van Judea, 67 jaren vóór J. C., werd belegerd door Aretas, een' Arabisch' vorst, en ontzet door de Romeinen, die hij te hulp geroepen had; naderhand met hen in onmin geraakt, werd hij belegerd en gevangen door Pompejus, die hem naar Rome zond, waar hij in de gevangenis stierf. = , kleinzoon van den voorg., en broeder van Mariamne, gemalin van Herodes, werd Hoogepriester door den invloed zijner zuster. Herodes deed hem verdrinken, 36 jaren vóór J. C.

ARISTOCLEA, de dochter van een' Goudsmid van Samos, en Priesteres van Apollo te Delphi, leerde, volgens Porphyrius, Pythagoras de regelen der zedekunde, welken hij zijnen leerlingen voorschreef.

ARISTOCLES. De oudheid heeft verscheiden wijsgeeren, geleerden en kunstenaars van dezen naam opgeleverd, wier schriften en kunstwerken nogtans grootendeels verloren gegaan zijn; van de eersten zijn eenige fragmenten bij anderen bewaard, en de laatsten kent men slechts onvolkomen uit beschrijvingen of enkele vermelding van derzelver voormalig bestaan.

ARISTOCRATES. Twee Koningen van Arcadië voerden dezen naam; de eerste regeerde in de VII en de andere in de VI eeuw vóór J. C.

ARISTOCRATIE, van ἀριστος, de beste, en κρατειν, regeren, beteekent alzoo woordelijk de regering der besten; maar deze »besten" worden niet in een' zedelijken maar staatkundigen zin genomen, en alzoo niet de braafste, kundigste en deugdzaamste, maar de aanzienlijkste, vermogendste en rijkste mannen daaronder verstaan: eene Aristocratie is derhalve eene regering van adellijken, patriciërs en fortuinmakers; zoodanige Aristocratiën waren eertijds Venetië, Genua en andere voormalige Italiaansche zoogenaamde Republieken, de Zwitsersche Cantons en de Vereenigde Nederlanden van 1648 tot 1795. Zulk een regeringsvorm is doorgaans zeer drukkend voor het volk, dewijl de zoogenaamde »besten" niet zelden juist de »slechtsten" zijn, die enkel het belang van zich zelven en hunne geslachten ten koste der andere staatsburgers behartigen. Waar geen monarchaal gezag de aanmatigingen van het aristocratismus betengelt, gaat de burgerlijke vrijheid noodwendig verloren, en een willekeurig despotismus verstikt alle kiemen van volksgeluk. In Staten, waar eene adellijke geboorte, het bezit van zekeren grondeigendom of het betalen van eene zekere som in de belastingen iemand tot de regering bevoegd maakt, schijnt men de Aristocratie als een' grondvorm des bestuurs aan te merken; want men roept tot de regering niet die er de bekwaamheid, maar die er het regt toe hebben; het regt nu wordt zeker wel gemakkelijker verkregen dan de bekwaamheid, maar deze maakt eigenlijk iemand bevoegd tot regeren, al betaalt hij wat minder belastingen dan een adellijke grondbezitter, die wel het regt, maar geene de minste bekwaamheid heeft. De Aristocratie is ondertusschen niet alleen aan republieken eigen, maar kan in alle mogelijke staatsvormen plaats hebben; in eene monarchie bindt zij den monarch de handen, of doet hem naar hare inzigten regeren, en de worstelstrijd tusschen den troon en het aristocratismus eindigt met eene omwenteling of den geheelen ondergang van den Staat. Men zie slechts wat er van Rome en Griekenland geworden is!

ARISTODEMUS, een der Heracliden, die den Peloponnesus veroverden, 1104 jaren vóór J. C., regeerde over Sparte, en was de vader van Procles en Eurysthenes. = , Koning van Messenië, voerde een' langdurigen en hardnekkigen oorlog tegen de Spartanen. † 724 jaren vóór J. C. =, vermaard tooneelspeler te Athene, werd door Philippus, Koning van Macedonië, gelast zijn verlangen kenbaar te maken om vrede met de Atheners te sluiten. Demosthenes en Eschines werden hierop tot onderhandelaars benoemd.

ARISTOGITON, een edele Athener, verbond zich met zijn' vriend Harmodius om zijn vaderland van de tirannij der Pisistratiden te verlossen; zij bragten ook werkelijk Hipparchus om het leven, maar Hippias, de broeder des tirans, die hunne dolken ontkomen was, liet hen ter dood brengen; het baatte hem echter weinig, want hij werd met zijn geslacht uit Athene gelijktijdig met de Tarquijnen uit Rome verdreven, 513 jaren vóór J. C. De Atheners dedende standbeelden van hunne verlossers op de markt plaatsen, en eene dochter van Aristogiton werd op kosten van den Staat uitgehuwelijkt.

ARISTOMENES, een jonge en dappere aanvoerder der Messeniërs in den oorlog tegen de Spartanen, behaalde vele voordeelen op zijne vijanden, doch door zijne bondgenooten verlaten, week hij naar eene versterkte plaats op den berg Ira, waar hij een beleg van elf jaren uithield, maar eindelijk toch bezwijken moest. † te Rhodes 640 jaren vóór J. C.

ARISTONICUS, zoon van Eumenes II, Koning van Pergamus, wilde voor zich dit Rijk behouden, hetwelk Attalus II aan de Romeinen had afgestaan, sloeg den Consul Licinius Crassus, en werd op zijne beurt overwonnen en gevangen door Perpenna, die hem naar Rome zond, waar hij in de gevangenis geworgd werd. (van Palæno.

ARISTONIUS, een der 50 zonen van Ægyptus, was de gemaal

ARISTOPHANES, Grieksch Blijspeldichter, geboren te Athene, was een tijdgenoot van Socrates, Demosthenes en Euripides, en bloeide derhalve ruim 400 jaren vóór J. C. Hij heeft 54 blijspelen geschreven, waarvan slechts 11 tot ons gekomen zijn. Men kan uit dezelve zich niet alleen een denkbeeld maken van de bekwaamheid des dichters en den toestand des Griekschen tooneels in zijn' tijd, maar ook dezelve aanmerken als getrouwe schilderingen van het zedebederf in Athene. Aristophanes dreef de satyrische stoutheid zoo ver, dat hij mannen van allerlei rang, aanzien en vermogen op het tooneel aan de beschimping des volks prijs gaf, den eerbiedwaardigen Socrates zoo wel als den verachtelijken Kleon; ja het volk zelf bragt hij door het verpersoonlijkte volk, in het karakter van den ouden Demus, deszelfs wispelturigheid, ligtgeloovigheid, bijgeloof, overspannen verwachtingen en andere dwaasheden onder het oog, en het volk, in plaats van zich hierdoor beleedigd te achten, beloonde hem met een' krans van den Heiligen Olijfboom, dat toenmaals voor een uitstekend eerbewijs gehouden werd. Over het algemeen ging men in de oudheid zeer hoog met de blijspelen van Aristophanes, die echter lang na niet halen bij die van Molière, Plato had dezelve tot zijn' dood altijd bij zich, en de vrome Kerkvader Chrysostomus las er alle avonden in. De eerste uitgave is die van Aldus, te Venetië in 1484. Onder de volgenden is die van Lud. Koster, te Amsterdam in 1710 de beste; de laatste is die van 1794 te Leipzig. Er bestaat ook eene Fransche vertaling in het X—XIII deel van het *Théâtre des Grecs*. Wie geen geleerde is, en slechts de hedendaagsche dramaturgie kent, zal er weinig behagen in vinden; het Attisch zout is slechts voor Attische tongen bemerkbaar, en op vreemden bodem vrij laf.

ARISTOR, zoon van Crotopus, was de vader van Argus.

ARISTOTELES, geboren te Stagyra 384 jaren vóór J. C., was de zoon van Nicomachus, lijfarts van Amyntas, Koning van Macedonië; daar hij zijne ouders vroegtijdig verloor, werd hij verder opgevoed door zekeren Proxenus, te Atarna in Klein-Azië, en kwam als achttienjarig jongeling te Athene, waar hij de school van Plato 20 jaren lang bezocht. Hij vormde nogtans een geheel bijzonder wijsgeerig stelsel, hetwelk naderhand veel opgang maakte. Na den dood van Plato begaf Aristoteles zich naar Atarna bij den Koning Hermias, wiens zuster hij huwde, en vervolgens naar Mitylene. Van hier ontbood Philippus, Koning van Macedonië, hem aan zijn hof, om zijn' zoon Alexander te onderwijzen, wiens opvoeding hij tot genoegen des vaders voltooid, toen naar Athenen terugkeerde, en aldaar eene school opende in het Lyceum, waar hij al wandelende onderwees: van daar dat zijne leerlingen Peripatetikers (wandelaars) genaamd werden. Na Alexanders dood namen zijne vijanden het gereedste middel te baat, om hem het lot van Socrates te doen ondergaan, en beschul-

digden hem insgelijks van godenlastering. Aristoteles benam den Atheneren nogtans de gelegenheid om zich ten tweeden male aan de philosophie te bezondigen, en week naar Chalcis, op het eiland Eubea, waar hij zijne dagen eindigde, 322 jaren vóór J. C. Zijne schriften kwamen met de bibliotheek van Apellicon naar Rome, waar zij door Andronicus van Rhodus in orde gebragt werden. Sommigen zijn ongetwijfeld verloren gegaan; de nog voorhandene zijn menigvuldige malen uitgegeven, en niet alleen in het Latijn, maar ook in andere talen overgezet geworden. In de middeleeuwen stond de Peripatetische philosophie in zeer groot aanzien, zelfs bij de Arabieren, doch na de hervorming verloor zij haren scholastieken vorm, en werd eindelijk door andere wijsgeerige stelsels geheel en al verdrongen.

ARISTOXENUS van Tarente, leerling van Aristoteles, was wijsgeer, geschiedschrijver en toonkunstenaar. Van zijne menigvuldige schriften is slechts zijne verhandeling over de grondregelen der harmonie tot ons gekomen, welke Meursius in 1616 te Leyden en Meibook in 1652 te Amsterdam met eene Latijnsche vertaling heeft uitgegeven. Het is de oudste verhandeling over de muzijk die bekend is.

ARISTUS, mansn. van het Grieksch *αριστος*, beteek. *de beste*.

ARITHMETIEK, Lat. *Arithmetica*, rekenkunst. Deze wetenschap, van welke iedereen ten minste de theorie verstaat, is zeer oud, en waarschijnlijk door de Egyptenaars en Phoeniciërs uitgedacht. De vingers waren ongetwijfeld de eerste getalmerken, waarmede men echter niet meer dan tien kon uitdrukken, er waren dus andere teekens noodig om hoogere getallen aan te duiden; men bezigde daartoe, gelijk nog heden sommige wilde volkeren, pitten van vruchten, schelpen, graankorls, enz. De oude Romeinen rekenden met keisteentjes (*calculi*); van daar *Calculatio*, Fr. *Calcul*, voor berekening. Vervolgens gebruikte men de letters van het alphabeth en eindelijk de zoogenaamde Arabische cijfers, die eigenlijk niets anders dan eenigzins misvormde Grieksche letters zijn, gelijk terstond blijkt uit de vergelijking:

1 2 3 4 5 6 7 8 9 0.
ι ζ ϶ α ς σ ȷ υ η ο.

Met deze tien getalmerken kan men alle denkbare getallen uitdrukken, en in het stellen van dezelve op de regte plaats bestaat het wezen der rekenkunst. Zie Decimaalrekening.

ARIUS, geboren in Libyë omstreeks 300, was priester te Alexandrië, en zocht na den dood van Achillas diens opvolger te worden in dit bisdom, doch in zijne verwachting te leur gesteld, besloot hij ketter te worden: dienvolgens verkondigde hij eene leer, die weldra door twee kerkvergaderingen veroordeeld werd. Arius, ofschoon afgezet en gebannen, kreeg talrijke en vermogende aanhangers, bragt de geheele kerk in tweespalt, en wist de gunst van Constantijn te winnen, waardoor hij Athanasius, Bisschop van Alexandrië, het hoofd kon bieden. Toen men echter te Alexandrië volstandig weigerde hem wederom tot de kerkelijke gemeenschap toe te laten, ging hij in 336 naar Konstantinopolen, waar zijne aanhangers hem in zegepraal naar de kerk bragten, doch hij stierf eensklaps eer hij nog dezelve binnentrad. Met den ketter was geenszins de ketterij gestorven, die, integendeel, nu eerst begon te leven en het geheele Oosten in beroering bragt. Zie Arianen.

ARKEL (Het land van) heette eertijds eene landstreek in Zuid-Holland tusschen de Lek en de Merwe, zijnde eene heerlijkheid in het voormalig graafschap Teisterband. Deze heerlijkheid was tamelijk uitgestrekt, en grensde ten oosten aan Gelderland, ten westen aan Holland, ten zuiden aan Braband en ten noorden aan Utrecht. Behalve de steden Gorinchem, Heukelom, Leerdam en Asperen, bevatte dezelve verscheiden dorpen, onder welke Arkel het voornaamste was, en bij hetwelk ook het kasteel stond der Heeren van Arkel; als eene aardigheid der middeleeuwen heeft men opgemerkt dat deze naam ook gespeld wordt uit de voorletters der namen van de in dien tijd dusgenoemde „Vijf Arkeldorpen op den dijk”; namelijk:

Arkel.
Rietveld.
Kedichem.
Overwijk, thans Oosterwijk.
Leerbroek.

Het kasteel van Arkel is reeds lang verdwenen; eene afbeelding van hetzelve vindt men in Lud. Smids *Schatkamer*, en van de heerlijkheid zelve is niets meer overig dan de naam, dien een der dorpen voor de vergetelheid bewaart.

ARKEL (van), was weleer een der aanzienlijkste, rijkste en magtigste geslachten van Holland. Behalve de heerlijkheid, van welke zij den naam voerden, bezaten de Heeren van Arkel ook in Zeeland, Braband en Frankrijk aanzienlijke goederen, waaruit zij groote inkomsten trokken. Dit geslacht was trotsch, dapper en oorlogzuchtig; het wilde voor niemand zwichten en speelde eene gewigtige rol in de vroegere verdeeldheden des lands. Reeds in de VII eeuw vindt men een' Heiman van Arkel vermeld, die Pepijn van Herstal in 642 de Friezen hielp overwinnen, waarvoor Dagobert, Koning der Franken, hem de streek lands tusschen de Waal en de Lek schonk, waar hij, in de plaats van een' tempel van Hercules, naar welken eene Romeinsche legerplaats *Arx Herculis* genaamd was, een kasteel bouwde, van welk kasteel (*arx*) de naam Arkel zou ontstaan zijn. Deze Heiman wordt dus als de stamvader van dit geslacht aangemerkt, hoewel zijne geschiedenis en die zijner eerste nakomelingen zeer duister is. Gedurende de grafelijke regering van Holland speelde het geslacht van Arkel eene gewigtige rol, gelijk breedvoerig te vinden is in J. Koks *Vad. Woordenb.* IV Deel. Met de XVI eeuw geraakte hetzelve in verval en is met de XVII uitgestorven, of liever de bezitters de heerlijkheid bij versterf splitsende in kleinere heerlijkheden, namen den naam derzelven aan, waardoor de eertijds zoo roemruchtige naam Arkel slechts een enkel Zuid-Hollandsch dorp als weinig beduidend overblijfsel ter herinnering aan voormalige grootheid bijgebleven is. = (Kornelis van), welligt een afstammeling van dit weleer zoo beroemd geslacht, geboren te Amsterdam den 13 October 1670, was Remonstrantsch Predikant te Rotterdam, en een groot voorstander van onze vaderlandsche dicht- en letterkunde; hij had gemeenzamen omgang met de zonen van Brandt, Broekhuizen, Francius, Vollenhoven, Moonen en andere verdienstelijke geleerden en dichters van zijn' tijd, ook bezorgde hij de uitgave der gedichten van Joost van Geel en van andere werken. † den 29 September 1725.

ARKWRIGHT (Richard), een arme Barbier in Engeland, en liefhebber der werktuigkunde, gaf in 1767 zijn' scheerwinkel op, en kwam te Warrington, waar hij eene spinmachine kocht, welke hij, ondersteund door vermogende vrienden, van tijd tot tijd verbeterde en eindelijk tot de hoogst mogelijke volkomenheid bragt, zoodat hij de rijkste katoenspinner van geheel Engeland werd, en bij zijn' dood in 1792 een vermogen van 800,000 ponden sterlings naliet.

ARLEKIJN, Ital. *Arlechino*, personaadje van het Italiaansch tooneel met een eigenaardig karakter en costume. Zijne rol is hoofdzakelijk het uitvoeren van grappen en behendige streken, gepaard met vlugge bewegingen des ligchaams. Uit Italië is de personaadje van Arlekijn ook op het Fransche tooneel gemeenzaam geworden; bij ons kent men alleen eene slechte kopij van zijne gewone rol uit de ellendig zamengelapte en toch zeer kostbare balletten, waarin de armoede van vernuft en de naaktheid van vinding door de pracht der decoratiën en costumen geensins bedekt worden, alzoo de smakeloosheid, die Arlekijn op allerlei ambachten besteedt, veel leergeld daarvoor betaalt, en hem altijd door tooverkunst uit den nood redt, juist deze bijzaken als hoofdzaken behandelt. Om een goed begrip van deze rol te krijgen, zou men een' Arlekijn van Venetië moeten ontbieden; want tot nog toe zijn Arlekijn en Hanswurst bij ons synonymen.

ARLES, Fr. stad in het voorm. Provence, die om hare Romeinsche oudheden vermaard is; op de groote markt staat een obelisk van Egyptisch granit, die in 1389 ontdekt en in 1676 opgerigt werd. Arles was de hoofdstad van het Arelatische Koningrijk of het Rijk van Provence, opgerigt in 879 door Boso, broeder van Richilde, tweede gemalin van Karel den Kalen, die hem Hertog van Milaan gemaakt had. Hij handhaafde zich door zijn beleid en moed tot zijn' dood toe in 888, doch toen verviel dit Koningrijk spoedig.

ARLON, eene stad in het Groothertogdom Luxemburg, met 3300 inwoners, die grootendeels van den ijzer- en houthandel bestaan. In 1793 behaalde de Fransche Generaal Jourdan hier eene overwinning op de Oostenrijkers.

ARMADE beteekent in het Spaansch eene sterke vloot oorlogsschepen, en wel inzonderheid de zoogenaamde onoverwinnelijke vloot, welke Philips II in 1588 tegen de Engelschen zond, doch die grootendeels door storm vernield werd.

ARMÉ heet in de wapenkunde, wanneer de klaauwen van een' leeuw, tijger, adelaar, of eenig ander dier van een ander email zijn dan het ligchaam; even zoo van een menschenhoofd met een' helm, of een'geharnast'man te voet of te paard, met een schild aan den arm, en eene speer in de hand.

ARMENIë is een groot en vruchtbaar landschap in Azië, ten westen door den Euphraat, ten zuiden door Diarbekr en Kurdistan, ten oosten door Erivan en ten noorden door Georgië bepaald, gewoonlijk in Turcomanië of Groot-Armenië, en in Aladuli of Klein-Armenie (ook wel Pegian) verdeeld. Het land is hoog en doorsneden met de gebergten Caucasus, Ararat en andere takken van den Taurus, die schier altijd met sneeuw bedekt zijn. De lucht is er zeer koud. De voornaamste rivieren zijn de Batum, Kur, Euphraat, Tigris, enz. De voortbrengselen zijn ijzer, koper, zilver, lood, zout, warme baden, naphta, koren, wijn, katoen, tropische vruchten, wild, visch, honig, zijde. De inwoners houden zich met landbouw, wijnbouw, veeteelt, en vooral met den handel bezig, door welken laatsten zij zich door geheel Azië, bijzonder in China, in Oost-Indië, maar ook in Europa, tot in ons vaderland en Engeland hebben uitgebreid. Reeds in de IV eeuw namen zij den Christelijken godsdienst aan, scheidden zich vervolgens van de Grieksche Kerk. Het oostelijk gedeelte van Armenië behoort tot Perzië, en wordt Erivan genoemd, het andere gedeelte behoort onder Turkije. Het land is over het algemeen zeer fraai, beslaat 1593 □ mijlen en bevat 950,000 inwoners.

ARMFELT (Karel, Baron van), Zweedsch Generaal, geboren in

1666, diende eerst buiten 's lands, en vervolgens onder Karel XII, wien bij uitstekende diensten bewees, tot aan den slag van Pultawa. Hij voerde vervolgens het bevel over de Zweedsche legers tegen de Russen en in Noorwegen; doch zijne dapperheid kon de rampen van Zweden niet herstellen. Hij overleefde den oorlogszuchtigen Karel XII. = (Gustaaf Maurits, Graaf van), waarschijnlijk een kleinzoon van den voorg., geboren den 1 April 1757, leverde een voorbeeld van de wisselvalligheid der fortuin. In de militaire school te Karlskrona opgevoed, werd hij als Vaandrager bij de garde in Stokholm aangesteld, en won weldra de gunst van Gustavus III. Spoedig bevorderd, betoonde hij in onderscheiden rangen gedurende den oorlog van 1788 tot 1790 eene uitstekende dapperheid. Als Luitenant-generaal sloot hij den vrede van Werelä, kreeg van de Russische Keizerin verscheiden ridderordes, en zijn Koning gaf op zijn sterfbed hem nog de vleijendste bewijzen van zijne genegenheid. Tot Stadhouder van Stokholm benoemd, was hij ook tot Voorzitter van den Regentschapsraad, gedurende de minderjarigheid van Gustavus IV, bestemd. De Hertog van Sudermanland, voogd des minderjarigen Konings, bedoelde den val van Armfelt, die eensklaps in 1792 van al zijne ambten en waardigheden ontslagen, en als gezant naar Napels gezonden werd. Men vermoedde dat eene hofdame, Rudenskiold genaamd, op welke de Hertog verliefd was, en die Armfelt boven hem begunstigde, daarvan de aanleidende oorzaak was; ten minste Armfelt en Rudenskiold werden aan de openbare verachting prijs gegeven; ja de haat tegen beiden ging zoo ver, dat zij tot het tuchthuis verwezen werd, en hij in Italië de gehuurde dolken en eene dadelijke opligting op last van de Zweedsche regering slechts door de vlugt ontkwam, waarop hij voor landverrader verklaard en van al zijne goederen en titels, ja zelfs van zijn' adel beroofd werd. In 1799 vernietigde Gustavus IV dit vonnis, en herstelde Armfelt in zijne goederen en voorregten, benoemde hem tot gezant aan het Weener hof en in 1807 tot Generaal van het voetvolk; in deze hoedanigheid voerde hij het bevel over de Zweedsche troepen in Pommeren, en in 1808 over het leger tegen Noorwegen. Kort daarna werd hij Voorzitter van den Raad van oorlog te Stokholm en tot Pair van het Rijk verheven. In 1810 kreeg hij zijn ontslag en woonde ambteloos in Stokholm. Betrokken in de zaak van de beruchte Gravin Piper, stond hij op nieuw aan staatkundige vervolging bloot, en was genoodzaakt in Russischen dienst over te gaan. Hij vond een gunstig onthaal bij Alexander I, werd in den Gravenstand, tot Kanselier der hoogeschool van Abo, tot voorzitter van den Raad der Finnsche zaken en tot lid van den grooten Russischen Raad verheven. † te Czarskoeselo, den 19 Augustus 1814.

ARMINIANEN noemde men aanvankelijk de aanklevers van het gevoelen van Arminius, doch naderhand bekwamen zij als Christelijk Kerkgenootschap den naam van Remonstranten. Zie Remonstranten.

ARMINIUS, aanvoerder der Cherusceu, eene Germaansche natie, kwam jong met zijn' broeder Flavius te Rome, leerde aldaar de Latijnsche taal en de krijgskunst, doch keerde na den dood zijns vaders Sigimer als Romeinsch burger in zijn' vaderland terug. De Germanen, der Romeinsche onderdrukking moede, stonden op; Arminius stelde zich aan het hoofd zijner natie, en sloeg den Romeinschen Stadhouder Quintilius Varus in het Teutoburger woud, waar twee Romeinsche legioenen geheel vernield werden en Varus met zijn eigen zwaard zich om het leven bragt, in 10. Germanicus herstelde gedeeltelijk deze nederlaag, doch hij kon Arminius niet tot onderwerping brengen. Toen spanden zijn oom Segestes en zijn broeder Flavius, die in Romeinschen dienst gebleven waren, zamen met eenige misnoegde Cherusceu, die hem bij zijne landslieden in verdenking bragten dat hij naar de opperheerschappij stond, waarop hij door hen overvallen en gedood werd in 21. = (Jacobus), geboren te Oudewater in 1560, werd in 1588 Predikant te Amsterdam, waar hij wegens eenige theologische spitsvondigheden in geschil geraakte met zijne ambtgenooten. Hij werd vervolgens als Professor der Godgeleerdheid naar Leyden beroepen, waar zijn gevoelen hevig door zijn' ambtgenoot Gomarus bestreden werd. Na den dood van Arminius den 19 October 1609 werd de twist door beider aanhangers van wederzijden met veel bitterheid voortgezet; de beruchte Synode van Dordrecht, die het gevoelen van Arminius veroordeelde, maakte daaraan geen einde, en de aanklevers van hetzelve werden nog lang daarna zeer streng vervolgd. Zie Remonstranten.

ARMOEDE is, volgens de bepaling van Seneca (*Epist.* LXXXVII), geenszins het bezitten van weinig, maar het niet bezitten van veel, en dus is armoede in een' zedelijk-wijsgeerigen zin slechts betrekkelijk, even als rijkdom, maar in een' staatkundig-burgerlijken zin is hij arm, die niet zoo veel bezit, dat hij zich zelven onderhouden kan, en daarom zijne toevlugt tot de weldadigheid van anderen neemt. Daar nu zoodanig iemand geheel van zijne weldoeners afhankelijk is, kan hij niet als zelfstandig mensch, en dewijl hij geene belastingen betaalt, niet als staatsburger aangemerkt worden. De armen staan gelijk met vreemdelingen die de bescherming van den Staat genieten, maar niets tot deszelfs bloei of welvaart bijdragen. Eene wet, die het betalen van eene zekere, niet te hooge som in de belastingen als voorwaarde bepaalt, om zekere burgerlijke regten uit te oefenen, is niet onbillijk; maar hoogst onbillijk is de verordening in Sardinië, dat niemand lezen en schrijven mag leeren, die niet een zeker vermogen bezit; want dit zijn algemeene beschavingsmiddelen der menschheid, waarop de arme even goed aanspraak heeft als de rijke. Armoede is voor de maatschappij een kwaad, voor zoo ver de armen dezelve tot een' last zijn, maar de maatschappij heeft de middelen om dezen last minder drukkend te maken door goede inrigtingen omtrent het armenwezen. In het afgetrokkene is de armoede geene misdaad en de arme niet verachtelijk, ook dan niet, als de oorzaak zijner armoede misdadig en verachtelijk beiden is, want dan is dezelve als straffend gevolg aan te merken. Het is genoeg dat iemand arm is, om aanspraak op het medelijden te hebben; zelfs den gestraften misdadige betwist men deze aanspraak niet. Sommige oude philosophen der Cynische school hebben vrijwillige armoede voor iets verdienstelijks gehouden, maar daar de armoedige niet dan ten koste van anderen zijne nooddruft bekomen kan, zou eene maatschappij, van welke alle leden naar zulk eene verdienste wilden streven, weldra zich zelve vernietigen: daarom is ook de gelofte van armoede, die de zoogenaamde bedelmonniken afleggen, onzinnig, en eene bespotting der wezenlijke armoede, die werkelijk gebrek lijdt; want de kloosters dezer geestelijke bedelaars zijn doorgaans zeer rijk en derzelver bewoners leven in overvloed.

ARMORIKEN waren de Galliërs, die tusschen de Loire en de Seine woonden.

ARMSTRONG (Thomas), geboren te Nijmegen, was de vriend des Hertogs van Monmouth, natuurlijke zoon van Karel II, Koning van Engeland, die in 1683 wegens eene ontdekte zamenzwering naar Holland was geweken, waar hij bescherming vond bij Willem III, Prins van Oranje; Armstrong, die den Hertog gevolgd was, en op wiens lijf men 500 ponden sterling gesteld had, was zoo gelukkig niet; op verzoek van den Engelschen gezant, werd hij den 14 Junij 1684 te Leyden gevangen en naar Londen gevoerd, waar hij den 25 aankwam en reeds den 30 gehangen en gevierendeeld werd. Een Nederlandsch inboorling werd dus, buiten noodzaak, overgeleverd aan de Engelsche barbaarschheid door de geldgierigheid van een' ellendigen Leydschen Schout, Cornelis Paets genaamd, die dit voordeeltje buiten kennis der Staten van Holland getrokken had, maar evenwel zijn ambt zoo wel als dit bloedgeld behield.

ARNAUD (Henri), geboren en opgevoed in de valleijen van Piemont, onder de zoogenaamde Waldenzen, die ten tijde der herroeping van het Edict van Nantes in 1685, door Lodewijk XIV, even zeer genoodzaakt waren naar elders de wijk te nemen als de Fransche Huguenoten, alzoo Victor Amadeus, Hertog van Savoyen, genoegzaam een vasal van Frankrijk zijnde, door Lodewijks bedreigingen overgehaald werd den Waldenzen de uitoefening van hunnen godsdienst op levensstraf te verbieden, en hen te dwingen hunne kerken met eigen handen af te breken. In het eerst besloten zij zich tegen deze geweldenarij gewapenderhand te verzetten, doch door de overmagt bezwijkende werden velen wreedaardig om het leven gebragt, of in de gevangenis geworpen; die zich met de vlugt hadden weten te redden, zochten en vonden eene schuilplaats te Geneve en te Bern, doch de regeringen dezer cantons, door den Hertog van Savoye gedrongen, bepaalden hun een' tijd, binnen welken zij moesten vertrekken. Zij besloten dienvolgens hunne valleijen wederom op te zoeken. Hun Predikant Henry Arnaud was hierbij, als een andere Mozes, hun leidsman en veldheer; in verscheiden hardnekkige gevechten deed hij bijkans ongeloofelijke wonderen van dapperheid, en bragt de Waldenzen eindelijk zegevierende in hunne valleijen terug, waar zij in 1690 vrede met den Hertog sloten en in het bezit hunner verloren goederen hersteld werden. Men had in vroeger' tijd wel bisschoppen, kardinalen en andere Roomsche geestelijken aan het hoofd van legers zien strijden en steden belegeren of verdedigen, maar geen Protestantsch leeraar had nog een harnas en generaalsuniform met mantel en bef daarover gedragen, gelijk Arnaud (die ook werkelijk in dit zonderlinge costume door N. van Frankendaal is afgebeeld geworden) Dit vreemde schouwspel lokte den Hertog, na het treffen van den wapenstilstand, in het leger der Waldenzen; hij sprak lang met dezen geestelijken Generaal, bewonderde zijn beleid en zijne dapperheid, schonk hem zijn' eigen degen, horologie en sjerp, als een blijk zijner achting, en beraamde met hem de middelen om gemeenschappelijk den trotschen Lodewijk XIV het hoofd te bieden. Den degen bezigde de dappere Arnaud vervolgens in dienst des Hertogs; de sjerp heeft zijn kleinzoon Jaques Arnaud, Walsch Predikant te Kampen, tot zijn' dood toe, die den 11 Mei 1793 voorviel, bewaard, en geraakte toen in handen van een' anderen bloedverwant, die ook het horologie bezat. = (George d'), geboren den 16 December 1711 te Franeker, waar zijn vader Predikant was bij de Walsche gemeente, maakte reeds met zijn 12e jaar Latijnsche en Grieksche verzen, studeerde in de regten en † als Professor in de regtsgeleerdheid, den 1 Junij 1740. Hij heeft eenige zeer verdienstelijke kritische en philologische verhandelingen over sommige Grieksche schrijvers in het licht gegeven. = (François Thomas Marie de Baculard d'), geboren te Parijs, in

1719, was een niet onverdienstelijk dichter en romanschrijver; VOLTAIRE ondersteunde hem met zijne raadgevingen en zijne beurs. FREDRIK II ontbood hem naar Berlijn, en behandelde hem met onderscheiding. D'ARNAUD begaf zich vervolgens naar Dresden, waar hij Gezantschapsraad werd, en keerde eindelijk naar Frankrijk terug. Onder het schrikbewind werd hij gevangen gezet, en eindigde zijne dagen in kommer en gebrek in 1805. Zijne meeste romans zijn in het Nederduitsch vertaald, en drie zijner treurspelen, *De Graaf van Comminge*, *Euphemia* en *Merinval*, door P. PYPERS voor het Amsterdamsch tooneel in verzen overgebragt.

ARNAULD (ANTOINE), Heer van Andilly, geboren te Parijs, in 1560, Advokaat-generaal van MARIA DE MEDICIS, was een der beroemdste regtsgeleerden van zijn' tijd, en onderscheidde zich even zoo door zijne braafheid als door zijne welsprekendheid. Zijne redevoering voor het Parlement van Parijs tegen de Jezuiten in 1594 bewerkte de verdrijving van dit geestelijk gebroefte uit Frankrijk, en wordt nog voor een meesterstuk van welsprekendheid gehouden, hetwelk men met eene andere niet minder krachtige redevoering tegen het herstel der Jezuiten ontelbare malen herdrukt, en daaraan den naam van *Philippica* gegeven heeft. Zijne overige staatkundige schriften verwierven hem ook veel roem; de zwakke LODEWIJK XIII had zijn' *Raad om wel te regeren*, in 1612 gedrukt, hoognoodig. † den 19 December 1619. Bij zijne echtgenoote CATHARINE MARION had bij 20 kinderen verwekt, en zijn nageslacht, altijd een geduchte geesel der Jezuiten, heeft uitstekend verdienstelijke mannen opgeleverd, en ook vele der vrouwen zijn niet onvoordeelig vermaard, als abdissen van Port-Royal, of als echtgenooten van beroemde mannen. Het meeste gerucht maakte gedurende het grootste gedeelte der XVII eeuw ANTOINE ARNAULD, het twintigste kind des Heeren van Andilly, geboren den 6 Februarij 1612, die zich aan den geestelijken stand had toegewijd; hij was een warm en ijverig verdediger der Jansenisten en onverzoenlijke vijand der Jezuiten; zijn geheele 82 jarig leven was een onafgebroken pennestrijd met dezen en verscheiden Hervormde Predikanten; ook gaf hij een hevig schimpschrift in het licht tegen WILLEM III, toen hij den Engelschen troon beklommen had, waarin hij den Prins van Oranje een' tweeden ABSALOM, HERODES en CROMWEL noemde. Reeds in 1679 verliet hij Frankrijk en twistte vervolgens uit Brussel met elk die er lust toe had. † in behoeftige omstandigheden in een dorp bij Luik, den 9 Augustus 1694. Hij had bij zijn leven 140 onderscheiden theologische geschilschriften laten drukken, en na zijn' dood vond men nog geheele stapels in handschrift. Zijne gezamenlijke werken zijn in 42 deelen gr. 4to te Parijs in 1775-1779 in het licht gegeven; het eenigst nuttige daaronder is welligt de *Grammaire générale et raisonnée*, welke hij met LANCELOT heeft opgesteld, en al het overige, behalve voor dweepzuchtige mystieken en liefhebbers van disputeren, van gering belang.

ARNAUTEN: dus noemen de Turken de bewoners van het westelijk gedeelte van Romelië langs de kust van de Adriatische en Ionische Zee, een gedeelte van het voormalig Macedonië, tegenwoordig Albanië: waarom zij ook Albanezen genaamd worden; zelf noemen zij zich Shypetaren. Deze natie, waarschijnlijk de oorspronkelijke bewoners van Illyrië en Macedonië, met Gothen, Hunnen en Sclavoniërs vermengd, is in verscheiden stammen verdeeld, onder welke de Sullioten zich van Helleensche afkomst rekenen. De Arnauten zijn onbeschaafd, listig en trouweloos, maar dapper en onversaagd; zij hebben geen lust in kunsten en handwerken, verachten den landbouw, en verdienen hun onderhoud liever met hun bloed dan met hun zweet. Zij kennen slechts persoonlijken moed, maar de eigenlijke kunst des oorlogs verstaan zij niet, en dienen den Turken zoowel als den Grieken, naarmate er bij den eenen of den anderen meer soldij te verdienen of rijker buit te behalen is.

ARND (JOHANN), geboren te Ballenstädt in 1555, Luthersch Predikant aldaar, te Paderborn, Quedlinburg, Brunswijk en Eisleben, werd in 1611 Superintendent te Zelle en † aldaar den 11 Mei 1621. Behalve eenige andere theologische werken, schreef hij *Het ware Christendom*, hetwelk door LUCAS OSIANDER hevig aangevallen werd, maar niettemin in bijkans alle levende talen overgezet geworden, en lang het godsdienstig handboek der Lutherschen van alle standen gebleven is.

ARNE (THOMAS AUGUSTIN), geboren te Londen, in 1704, was een beroemd componist, die in Engeland den Italiaanschen stijl invoerde; hij vervaardigde verscheiden opera's en ook het volkslied *Rule Britannia*. In 1740 huwde hij met CECILIA YOUNG, eene voortreffelijke zangeres. In 1744 werd hij als Kapelmeester en zijne vrouw als Zangeres bij het tooneel Drurylane aangenomen. Zijne compositiën gaven den smaak der Engels. eene geheel andere rigting. † in 1778. Zijne zuster was de naderhand zoo beroemde Mad. CIBBER.

ARNHEIM (JOHANN GEORGE), geboren in 1581, diende in den dertigjarigen oorlog, eerst Keizer FERDINAND II, en vervolgens GUSTAVUS ADOLPHUS, Koning van Zweden; maar deze hem op vermoeden van trouweloosheid hebbende laten opligten en naar Stokholm brengen, ontsnapte ARNHEIM, en trad in dienst van den Keurvorst van Saksen. † te Dresden in 1641.

ARNHEM, een van de vier kwartieren der Nederlandsche prov. Gelderland, ook de Veluwe genoemd, met ruim 74,000 inw., en 7 steden, als: Arnhem, Wageningen, Harderwijk, Elburg, Nijkerk, Hattem en Zevenaar, waarvan de zes eersten afgevaardigden naar de provinciale Staten zenden. De voornaamste voortbrengselen zijn graan, hout, turf, tabak, schapen, bijen, wild, enz. De grond is hei- en zandachtig met vele bosschen, heuvelen, weiden en akkers afgewisseld. =, Nederlandsche stad en hoofdstad der prov. Gelderland, was reeds in de VIII eeuw bekend, heeft 4 poorten, eene fraaije, voor den handel belangrijke haven, een geregtshof, twee Hervormde, eene Luthersche, twee Roomsche kerken, en eene Joodsche Synagoge. Onder de grafplaatsen van aanzienlijke personen onderscheidt men die van KAREL VAN GELDER, en onder de schoone gebouwen munt het Gouvernementshuis uit. Het stadhuis is alleen om zijne oudheid merkwaardig. Onder de wetenschappelijke inrigtingen onderscheiden zich eene Latijnsche en verscheiden andere scholen, het natuur- en letterkundig genootschap *Prodesse conamur*, het teeken- en bouwkunstig instituut, een Departement der Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, enz. De stad heeft nagenoeg 11,000 inw., die meest van den expeditiehandel uit en naar Duitschland, van fabrijken, graanhandel, enz. bestaan. Onder de geleerde mannen die hier geboren zijn, telt men GRAMAYE, BROEKKELAAR, WIJNEN, TENGNAGEL, VAN REYD, de VAN DER ZANDE's, SLICHTENHORST, VAN ECK, e. m. a. Voor de stad ligt eene fraaije schipbrug. De vestingwerken zijn in wandelwegen hervormd, en de omstreken der stad uitstekend fraai, wegens de bekoorlijke buitenplaatsen, die meest allen voor de wandelaars open staan, en waaronder Beekhuizen, Rozendaal, Biljoen en anderen ongemeen schoon zijn, zoodat men deze oorden met regt een Tempe of Arcadië van Nederland mag noemen. = (JOHAN VAN), Heer van Rozendaal, geboren in 's Hage, den 1 Mei 1636, bekleedde verscheiden aanzienlijke staatsambten wegens Gelderland, en genoot vele gunstbewijzen van WILLEM III, Koning van Engeland, wiens belangen hij in 1672 en 1688 krachtdadig bevorderd had. Met den dood van zijn' koninklijken vriend, in 1702, verloor de Heer van Rozendaal al zijn' voormaligen invloed op de Geldersche Staatsvergadering; doch hij getroostte zich dit, en in plaats van reisjes naar Engeland, deed hij eenzame wandelingen door Rozendaal, en maakte geestelijke rijmen, die, door den Predikant D'OUTREIN beschaafd, in 1707 te Leyden in het licht kwamen. Zijn lofredenaar vermeldt, als iets bijzonder merkwaardigs, dat hij zeer ervaren was in de gronden van den Gereform. godsdienst, en bewijst dit met zijne in 1695 te Arnhem uitgegeven *Betrachtingen over het lijden van J. C.* De grootste verdienste van den Heer van Rozendaal bestond daarin dat hij geld genoeg had om goed, en weinig lust om kwaad te doen; hij was dienvolgens een der onschadelijkste gunstelingen van WILLEM III; hem ten minste was JOAN DE WITT niet in den weg.

ARNHEMSLAND, eene kust aan de noordzijde van Nieuw-Holland, ten westen der golf Carpentaria. Het werd door ZIETHEN, een Arnhemmer van geboorte ontdekt, en naar zijne vaderstad genoemd. Arnhemsbaai is eene inham op gemelde kust: 153° 42′ 45″ Lengte en 12° 11″ ZBreedte. De grond is er vruchtbaar en de zee levert der visscherij vele voordeelen op.

ARNO, eene riv. in Italië, die in het Apennijnsche gebergte ontstaat, het Florentijnsche gebied doorloopt, en zich bij Pisa in de zee stort.

ARNOBIUS, de leermeester van LACTANTIUS, was onderwijzer in de redekunst te Sicca, in Numidië, en werd in 303 door een' droom bewogen Christen te worden; hij schreef 7 Boeken tegen de Heidenen, in welke hij slechts eene gebrekkelijke kennis van het Christendom, maar des te meer gemeenzaamheid met de Grieksche en Romeinsche mythologie aan den dag legt. † in 326. =, een Gallische Bisschop, bloeide in de laatste helft der VI eeuw, en is als een halve Pelagiaan bekend door eene Commentarie over de Psalmen, in een' barbaarschen stijl.

ARNODES noemde men bij de oude Grieken degenen, die op feesten en gastmalen de verzen van HOMERUS opzeiden; zij hielden een' lauwertak in de regterhand.

ARNOLD, mansn. verspelling van AARNOUD; eertijds schreef men dezen naam ook EERNOUD, en EANOUD, als of men daarmede verstond *eeroud*, gelijk men nog schrijft *stokoud, eeuwoud*, enz. =, of AARNOUD, Graaf van Holland, gehuwd met LUITGARDE, dochter van Keizer HENRIK II, stelde, zonder de Keizerlijke benoeming af te wachten, na den dood zijns vaders DIRK II, in 989, zich in het bezit van diens graafschap, doch de West-Friezen hem weigerende te erkennen, wilde hij met geweld van wapenen hen daartoe dwingen; in 993 kwam het bij het dorp Winkel tot een gevecht, in hetwelk ARNOLD sneuvelde. = van Brescia, leerling van ABEILARD, beweerde, toen hij in 1136 in Italië terugkwam, dat der kerk hoegenaamd geene wereldlijke heerschappij toekwam, en voer hevig uit tegen de ergerlijke zedeloosheid, godslasterlijke huichelarij en schaamtelooze aanmatigingen der geestelijken. Schoon hij in 1139 naar Frankrijk vlugten moest, liet hij toch in Italië zoo wel aanhangers achter als hij die in Frankrijk vond. Vruchteloos slingerde Paus INNOCENTIUS II zijn' banbliksem tegen den stoutmoedigen ARNOLD, die ongestoord zijne leer te Zurich en elders in Zwitserland

verkondigde, tot 1144, wanneer hij ook te Rome zelve als volksverlichter optrad, waar hij door zijne welsprekendheid der geestelijke tirannij een' geweldigen knak gaf, en de Senaat zelf hem tegen hare woede in bescherming nam. Paus ADRIANUS IV bezwaarde hierop Rome in 1154 met het interdict, en ARNOLD vlugtte naar Keizer FREDRIK I; maar deze liet hem aan den Paus uitleveren, en ARNOLD werd als ketter gehangen, zijn lijk verbrand en de asch in den Tyber gestrooid. = (BENEDICT), Amerikaansch Veldoverste, kweet in het eerst zich loffelijk in den oorlog tegen Engeland, doch werd eensklaps een verrader, en trad met den Engelschen majoor JOHN ANDREWS in onderhandeling om een' gewigtigen post aan den Engelschen Generaal CLINTON over te geven. De aanslag ontdekt zijnde, viel ANDREWS den Amerikanen in handen, en werd opgehangen, doch ARNOLD vlugtte naar den Generaal CLINTON, en voerde naderhand als Brigade-generaal bij het Engelsche leger de wapens tegen zijn vaderland, hetwelk hij te voren met zoo veel ijver verdedigd had. † te Londen in 1801. = (CHRISTOPH), geboren te Sommerfeld, bij Leipzig, in 1646, was een boer, die door zelfonderrigt het zoo ver in de sterrekunde gebragt had, dat hij met de beroemdste geleerden van zijn' tijd briefwisseling hield. Op zijn woonhuis had hij een observatorium gebouwd, hetwelk de nagedachtenis van dezen sterrekundigen boer levendig hield tot in 1794, wanneer het wegens bouwvalligheid moest afgebroken worden. Hij was zoo onvermoeid in het waarnemen, dat hij verscheiden ontdekkingen vroeger deed dan andere sterrekundigen, en zijne waarnemingen waren altijd juist en ten uiterste naauwkeurig. † in 1695. Een gedenkteeken op het kerkhof te Sommerfeld vereert zijne nagedachtenis, en zijne handschriften worden op de Stadsbibliotheek te Leipzig bewaard. = (GOTTFRIED), geboren te Annaberg, den 5 September 1665, was Predikant te Perleburg. † aldaar den 20 Mei 1714, hij heeft eene verbazende menigte werken geschreven; zijne *Historie der Kerk en Ketteren* (ook in het Nederduitsch vertaald) bragt hem in moeijelijkheden met zijne ambtgenooten, maar is niettemin het beste zijner schriften. = (SAMUEL), geboren in Duitschland in 1740, begaf zich als jong muzikant naar Engeland, en werd dadelijk bij de Koninklijke kapel aangenomen. In 1763 verscheen zijne eerste dramatische compositie, als Componist van den schouwburg van Coventgarden. Hij heeft vervolgens verscheiden Oratoriums en Opera's gecomponeerd en eene schoone uitgave van HÄNDELS werken bewerkstelligd. † in 1802 en werd in de Westminster-abdey begraven.

ARNOLDI (NICOLAAS), geboren te Lissa, in Polen, den 17 November 1618, was aanvankelijk Rector der Latijnsche school, te Jablonow, werd hierop Huispredikant bij een' Poolsch' edelman, doorreisde met dezen de Nederlanden, predikte een paar malen te Franeker, kreeg een beroep naar een Friesch dorp en werd in 1651 in de plaats van COCCEJUS als Professor der Godgeleerdheid te Franeker beroepen. † den 15 October 1680. Hij was de stamvader van het geslacht ARNOLDI hier te lande, hetwelk verscheiden beroemde Staatsmannen en Geleerden heeft opgeleverd, doch met NICOLAAS ARNOLDI, Raad, Secretaris en Thesaurier des Erfstadhouders te Leeuwarden, in 1775 is uitgestorven.

ARNOUDSZ. (PIETER), of PIETER AARTSEN, om zijne lange en rijzige gestalte LANGE PIER gebijnaamd, was een voortreffelijk Schilder, geboren te Amsterdam in 1507, † aldaar den 2 Junij 1573. Bij de beeldstorming in 1566 werden velen zijner meesterstukken in de Oude en Nieuwe kerk te Amsterdam vernield.

ARNOULD (SOPHIE), geboren te Parijs den 14 Februarij 1740, betrad den 15 December 1757 en dus met haar 18e jaar, voor de eerste maal het tooneel der Parijsche Opera, waar zij tot 1778 hare uitmuntende bekwaamheden als tooneelspeelster en zangeres op de luisterrijkste wijze ten toon spreidde. Even als op het tooneel door schoonheid en kunstvermogen, schitterde zij in de zamenleving door haar levendig vernuft. † in 1802.

ARNTZENIUS (JOANNES), geboren te Wezel, in 1702, Professor in de Geschiedenis en de Welsprekendheid te Franeker, † in 1759, was een zeer verdienstelijk geleerde, die verscheiden philologische en kritische verhandelingen heeft in het licht gegeven. Na zijn' dood verschenen ook zijne Latijnsche gedichten, Leeuw. in 1762. = (OTTO), broeder van den voorg., geboren te Arnhem in 1703, was Rector der Latijnsche scholen te Utrecht, te Gouda, te Delft en te Amsterdam. Hij heeft zich bij de geletterde wereld verdienstelijk gemaakt door eene uitgave *cum notis variorum* der *Disticha* CATONIS en andere philologische schriften. † in 1763. = (JOANNES HENRICUS), zoon van JOANNES, geboren te Nijmegen, in 1735, betrad het spoor van zijn' vader en oom in het beöefenen der letteren; hij was Rector te Zutphen, toen hij in 1774 tot Professor der Regtsgeleerdheid te Groningen beroepen werd; in 1788 beriep men hem als zoodanig naar Utrecht. † aldaar den 7 April 1797. Ook hij heeft verscheiden geleerde werken uitgegeven. = (PIETER NICOLAAS), geboren te Amsterdam in 1746, † in 1799, was een verdienstelijk regtsgeleerde, en beöefende de Latijnsche en Nederduitsche dichtkunst. De vruchten zijner letteroefeningen in beide talen zijn slechts in tijdschriften verspreid, maar niet afzonderlijk uitgegeven. = (ROBERT HENRIK), zoon van den voorg., geboren te Amsterdam in 1777, † te Haarlem, den 23 November 1823, bekleedde verscheiden aanzienlijke ambten, en was een verdienstelijk regtsgeleerde, letterkundige en dichter; in 1801 verschenen zijne *Dichtlievende Uitspanningen* in het licht, en in 1825 zijne *Nagelaten Gedichten*.

ARNULPH, natuurlijke zoon van KARLOMAN en kleinzoon van LODEWIJK DEN DUITSCHER, was in 887 de opvolger van zijn' oom KAREL DEN DIKKEN, sloeg de Noormannen in 892, en deed in het volgende jaar te Pavia zich kroonen tot Koning van Italië; hij maakte den Hertog van Beijeren cijnsbaar, en werd door Paus FORMOSUS in 896 tot Keizer gekroond, maar in 898 afgezet door een Concilie van Rome en in 899 te Regensburg vergeven. Zijn zoon LODEWIJK IV volgde hem op.

AROEUS, bijnaam van BACCHUS, naar de stad Aora in Arcadië, (waar hij een' tempel had.

AROLA, zie AAR.

AROMALITHEN, welriekende steenen.

AROMATARI (GIUSEPPE DEGLI), geboren te Assise, in 1586, † te Venetie, in 1660, was een zeer beroemd geneesheer, en zulk een ijverig republikein, dat hij het aanbod van verscheiden Koningen en Vorsten, hem gedurende 50 jaren gedaan, om lijfarts te worden, standvastig van de hand wees, en zelfs volstrekt weigerde aan eenig hof te komen, om een' vorstelijken kranke met zijn' raad te dienen. Hij schreef eene verhandeling over het besmettelijke der dolheid, en eene over de voortteeling der planten uit zaden, uit welke de beroemde HARVEY de gronden voor zijn stelsel ontleend heeft.

AROMATIEK, van het Gr. *αρωμα*, reukwerk, welriekend, geurig, specerijachtig.

AROT, een geest, die, volgens de Mahomedaansche geloofsleer, op de aarde gezonden wordt, om de gedragingen der menschen te onderzoeken.

AROVIUM, Lat. benaming der stad *Aarau*, in Zwitserland.

AROW-EILANDEN (DE) liggen in den zuidelijken Molukschen Archipel; de voornaamsten zijn Kobroor, Tranna en Maykor. Eertijds hebben de inwoners met de Nederlandsche bezittingen in Oost-Indie handel gedreven, door tusschenkomst van het bestuur der Banda-eilanden. Deze door tijdsomstandigheden afgebrokene betrekkingen zijn door den Gouverneur-generaal van Nederlandsch Indie in 1824 en 1825 op nieuw aangeknoopt. Zie D. KOLFFS *Reize in den Zuidelijken Molukschen Archipel*, Amsterd. 1829.

ARPAJON (LODEWIJK, Hertog van), Fransch legerhoofd onder LODEWIJK XIII, onderscheidde zich door zijne dapperheid in den slag van Felissant en bij de belegering van Montauban, verzekerde den Koning van Languedoc, verdedigde Casal en geheel Piemont, en redde in 1645 het eiland Malta, bedreigd door de Turken. De Grootmeester stond uit erkentenis hem en zijnen nakomelingen het regt toe, om een' hunner zonen bij deszelfs geboorte tot Ridder te benoemen, die dan met zijn 16e jaar Grootkruis zou zijn. Bij zijne terugkomst werd ARPAJON tot gezant naar Polen benoemd, en LODEWIJK XIV maakte hem Hertog. † te Severac in 1679.

ARPEGGIO heet in de muzijk de harpachtige toonbreking, of het accoord zoodanig aanslaan, dat de toonen niet te gelijk, maar snel achter elkander gehoord worden, gelijk van eene harp. Het arpeggieren kan somwijlen daar, waar de harmonie niet duidelijk genoeg zijn mogt, eene goede uitwerking doen, maar ook de melodie door ontijdig arpeggieren benadeeld worden.

ARPENT, benaming van het oude Fransche morgen of acre, thans door de benaming *Hectare* vervangen. Zie ARE.

ARPHAXAD, zoon van SEM, en kleinzoon van NOACH, werd geboren twee jaren na den Zondvloed. FLAVIUS JOSEPHUS is van gevoelen dat hij den Tigris overtrok, en zich vestigde in de landstreek, die naderhand Chaldea genaamd werd. Volgens den Bijbel zou hij 438 jaren oud geworden zijn. =, Koning der Meden, wordt gehouden voor den zoon en opvolger van DEJOCES. HERODOTUS zegt dat hij eerst de Perzen en vervolgens de eene Aziatische natie na de andere onderbragt, maar eindelijk door NEBUCHADNEZAR overwonnen en op het slagveld gedood werd. Met hem nam het rijk der Meden een einde.

ARPI, eertijds eene stad, is tegenwoordig een dorp in het Koningrijk Napels, in de landstreek Terra di Lavora. Hier werd CICERO geb.

ARPINO (GIUSEPPE CESARE D'), meer bekend onder den naam van GIUSEPPINO, geboren te Arpi in 1560, was een verdienstelijk Italiaansch schilder. Zijn meeste werk wordt te Rome in het Vatikaan gevonden. Paus CLEMENS VIII schonk hem de Christusorde. In 1600 verzelde hij den Kardinaal ALDOBRANDINI naar Frankrijk, bij gelegenheid der trouwplegtigheid van HENRIK IV met MARIA DE MEDICIS, en werd aldaar Ridder van S. Michiel. † te Rome in 1640.

ARQUA, een Italiaansch vlek, 3 mijlen van Padua, waar de beroemde dichter PETRARCHA gestorven is.

ARQUES, een vlek in Normandië, in het landschap Caux, is in de Geschiedenis vermaard door de overwinning, welke HENRIK IV hier in 1589 op de Liguisten behaalde.

ARRACAN, prov. in het Birmanisch rijk in Oost-Indië, aan den zeeboezem van Bengale. De grond is bij uitstek vruchtbaar in tropische vruchten, rijst en koren. Men vindt hier ook vele tamme en wilde dieren, inzonderheid olifanten en buffels. De inwoners zijn grootendeels Hindo's en zeer roofzuchtig. Zij handelen in was, ivoor en zout.

ARRACHÉ heet in de wapenkunde, wanneer de kop of andere ledematen van een' leeuw, adelaar en andere dieren vezelig en als afgerukt zijn; ook zegt men dit van een' boom, wiens wortelen zigtbaar zijn.

ARRACHION, beroemd Athleet, had bij de Olympische spelen al zijne bestrijders overwonnen op een' na, die, eene teen gebroken hebbende, veinsde zich buiten de worsteling te houden, doch Arrachion onverwacht op het lijf viel en met zulk een geweld bij de keel greep, dat hij hem smoorde. De regters wezen nogtans Arrachion den prijs toe, en verklaarden hem overwinnaar na zijn' dood.

ARRAGON, koningrijk en provincie in Spanje, aan de westzijde der Pyreneën, met 64,000 inwoners op 710 □ Mijlen. Saragossa is de hoofdstad. De luchtgesteldheid is aan de gebergten, die in den winter met sneeuw bedekt zijn, meer koel dan warm. De voornaamste rivieren zijn de Ebro, de Gallego, Cinca, Xiloca, Almonacid, Guadalupe, Turia en Alhambra. Het groote moeras Gallocante beslaat eene aanzienlijke vlakte. De voornaamste voortbrengselen zijn ijzer, lood, koper, kwikzilver, kobalt, steenkolen, goud, agaat, zout, salpeter, marmer, jaspis, aluin, vitriool, maïs, koren, tuin- en peulvruchten, vlas, kastanjes, amandelen, vruchten, soda, hennep, meekrap, saffaan, olie, moerbezieboomen, wijn, hout, schapen en wild, enz. Vele dezer artikelen, ijzer- en glaswerken, zijden stoffen, lakens, enz. worden naar Frankrijk en elders uitgevoerd. De inwoners gaan in groote menigte als dagloomers in het zuidelijk Frankrijk arbeiden, even als de Westphalingers in Nederland. = (Kanaal van) ook wel het Keizerskanaal genoemd, in 1529 door Karel V ondernomen, begint boven Tudela, in Navarre, is 74½ voeten breed, 10½ voeten diep en 12 mijlen lang, en valt bij Saragossa in de Ebro. Het zal nog 7½ mijlen verlengd worden, om de Middellandsche Zee met de Golf van Biscaye te vereenigen.

ARRAS, zie ATRECHT.

ARREST, gevangenis, verzekerde bewaring, beslag.

ARRESTANT, gevangene; men zou eigenlijk moeten zeggen *Arrestaat*, want de arrestant is juist degene die iemand gevangen neemt (arresteert), en niet degene die geärresteerd wordt. Zoo zegt men ook de *bediende*, en meent den knecht; maar de bediende is eigenlijk degene die *bediend wordt* (de heer). Er zijn meer dergelijke antiphrasiologische uitdrukkingen in alle talen.

ARRêTÉ heet in de wapenkunde wanneer een leeuw, paard, hert, of eenig ander dier in het schild op zijne vier pooten staat, zonder er een' op te ligten.

ARRIA, eene heldhaftige Romeinsche vrouw, volgde haren echtgenoot Cæcina Poetus naar Rome, waar Keizer Claudius hem ter dood veroordeelde, als medestander van Scribonianus, die Illyrië in opstand gebragt had. Ziende dat alle hoop op redding verloren was, doorstak zij zich, en bood toen haren echtgenoot den dolk aan, zeggende: »Het doet geen zeer, Poetus!"

ARRIANUS (Flavius) van Nicomedië, Grieksch geschiedschrijver, aardrijkskundige en wijsgeer, was een leerling van Epictetus en veldheer van Keizer Hadrianus, die hem aanstelde tot Stadhouder van Cappadocië, welke provincie hij tegen de Alanen verdedigde. Marcus Aurelius benoemde hem tot Consul en Opperpriester van Ceres en Proserpina. Zijne inderdaad voortreffelijke werken zijn bewaard gebleven, en door Borheck te Lemgo in 1792 en 1811 in het licht gegeven, en door Schmieder, te Leipzig in 1798 met de Lat. vert. van Bonav. Vulcanius. Allen zijn ook in het Fransch vertaald en afzonderlijk uitgegeven. Geen wijsgeer der Oudheid heeft welligt over zulke ongelijkaardige onderwerpen en zoo goed geschreven als Arrianus.

ARROBA, Spaansche benaming van een gewigt van 25 ponden.

ARROGANTIE, Lat. *Arrogantia*, aanmatiging, toeëigening van iets waarop men geen regt heeft, b. v. zekeren rang, uitoefening van gezag, beöordeelingen beslissing, waartoe men niet geroepen is of in zaken, van welke men geene kennis heeft, enz.

ARRONDI wordt in de wapenkunde gezegd van een rond schildstuk, hetwelk kromlijnige trekken heeft, waardoor de bolheid en de schaduw wordt aangeduid.

ARRONDISSEMENT, van het Fr. *Arrondir*, afronden, is in Frankrijk de benaming van de onderafdeelingen der departementen; zoodanige arrondissementen zijn wederom in cantons en gemeenten verdeeld.

ARROW-ROOT, Lat. *Arum esculentum*, L. een wortel, die een ongemeen voedzaam meel oplevert, hetwelk voor teringachtige ligchaamsgestellen heilzaam wordt geöordeeld. In Oost-Indië echter acht men het, even als de sago, van geringe waarde.

A. R. S. Verkorting van *anno reparatae* (*recuperatae, restauratae*) *salutis*.

ARSACES was de stichter van het Rijk der Parthen, 255 jaren vóór J. C., en stamvader der Arsaciden. Hij was in het eerst gemeen soldaat in dienst van Seleucus, Koning van Syrië, en bediende zich van eene gunstige gelegenheid om zijne landgenooten te bevrijden; hij sloeg Seleucus en nam hem gevangen. Dertig zijner opvolgers voerden den naam Arsaciden; Artabanes IV was de laatste Koning der Parthen; deze dynastie stierf echter met hem geenszins uit, maar bleef over Armenië regeeren. =, Christenkoning van Armenië, bondgenoot der Romeinen, hielp Keizer Julianus in den oorlog tegen de Perzen, dien hij, na het sneuvelen van den Keizer, bleef voortzetten. Sapor, door verraad hem in handen gekregen hebbende, liet hem de oogen uitsteken en ter dood brengen, in 369.

ARSENAAL, Fr. *Arsenal*, tuighuis, magazijn, waarin allerlei wapenen en krijgsvoorraad bewaard worden.

ARSENICUM, een nuttig, doch gevaarlijk en reeds voor 18 eeuwen bekend metaal, dat in ijzerkies en kopererts veel gevonden wordt. In den zuiveren toestand is het blaauwachtig wit, blinkend en zeer week. Aan de lucht blootgesteld zijnde, wordt het spoedig dof en graauw. Het is 8¼ maal specifiek zwaarder dan water, en wordt reeds bij 180° Reaum. vervliegend, met een' sterken, vergiftigen knoflookreuk. De *Arsenic-kalk* is een der sterkste vergiften. Het onvolkomen graauwe *Arsenic-oxyde*, gemeenlijk vliegensteen genoemd, omdat het tot dooding der vliegen wordt aangewend, is zwart-graauw, broos, bij het doorbreken blinkend en metaalachtig. Bij het gebruik moet men de grootste voorzigtigheid in acht nemen, vooral waar kinderen zijn. Wit Arsenic-oxyde gelijkt op de oppervlakte naar porselein, en is ondoorschijnend. Bij het doorbreken is het echter blinkend, geelachtig en gewoonlijk doorschijnend. Arsenicum laat zich met schier alle metalen verbinden en maakt die doorgaans harder, brozer, witter en gemakkelijker smeltbaar. Zwavel-arsenic wordt in verwerijen tot inbijten der kleuren op de stoffen en ter bereiding van het bekende koningsgeel (*Auripigmentum*) gebezigd.

ARSENIUS, geboren te Konstantinopel, was monnik in een klooster te Nicea, toen Keizer Joannes Lascaris hem tot Patriarch aanstelde en op zijn sterfbed tot voogd over zijn' zoon benoemde; maar Michael Paleologo zich meester gemaakt hebbende van het Rijk, liet den jongen Lascaris de oogen uitsteken. De Patriarch deed den Keizer in den ban, maar deze zette hem af, en zond hem in ballingschap naar het eiland Preconesa in 1266. † aldaar in 1273.

ARSICUA, oude benaming van *Olmutz*, in Moravië.

ARSINOË, eene stad in Egypte, in de nabijheid van het meer Moeris, waar oudtijds de krokodillen als goddelijk vereerd en na hunnen dood gebalsemd werden. =, haven aan de Roode Zee, links bij het inkomen, als men de straat van Bab-el-Mandeb door is. Dezen naam voerden nog verscheiden steden en plaatsen in Afrika en Griekenland. =, dochter van Ptolemeus I, huwde met Lysimachus, Koning van Thracië, en deed Agathocles, diens zoon bij zijne eerste gemalin, om het leven brengen; zij huwde vervolgens met haren eigen broeder Ptolemeus Ceraunus, die de beide zonen deed vermoorden, welke zij bij Lysimachus had, en verbande haar naar het eiland Samothracië, 293 jaren vóór J. C. =. was insgelijks de zuster en gemalin van Ptolemeus Philadelphus, maar deze beminde haar zoo teeder, dat hij na haren dood haar goddelijke eer liet bewijzen. =, zuster en gemalin van Ptolemeus Philopator, werd door dezen ter dood gebragt, 207 jaren vóór J. C. =, dochter van Ptolemeus Auletes, en zuster van Cleopatra, kreeg van Julius Cæsar het bewind over het eiland Cyprus. Marcus Antonius liet haar gevangen nemen, naar Rome voeren, en op het verzoek van Cleopatra ter dood brengen.

ARTABANES, een Hyrcaniër, veldheer van Xerxes, vermoordde dezen vorst bij zijne terugkomst van Salamis, en regeerde zeven maanden na hem. Artaxerxes doodde hem op zijne beurt en beklom den Perzischen troon, 454 jaren vóór J. C.

ARTABANES. *Koningen der Parthen van dezen naam.* = I beklom den troon 216 jaren vóór J. C., verdreef Antiochus III van zijne grenzen, noodzaakte hem tot een bondgenootschap, en hielp hem in een' veldtogt tegen Bactrië. † 169 jaren vóór J. C. = II, kwam tot de regering 127 jaren vóór J. C., en sneuvelde drie jaren daarna in een' veldslag tegen de Scythen. = III beklom in 4 den troon met de hulp van Germanicus; doch de Romeinen tegen zich verbitterd hebbende, stelde Tiberius in zijne plaats Tiridates, dien hij weldra van den troon stiet; hij werd nogmaals verdreven, maar beklom toch wederom den troon. † in 44. = IV aanvaardde de regering in 216, voerde oorlog tegen Caracalla en Macrinus, en dwong dezen laatsten den vrede voor 200 millioenen Sestertiën te koopen. Hij werd echter zelf geslagen en onttroond door Artaxerxes, in 226.

ARTABASDES, schoonzoon van Keizer Leo den Isauriër, en bevelhebber over zijne legers, was Stadhouder van Armenië, toen Constantinus Copronymus in 741 den troon beklom; maar Artabasdes, in 742 zich tot Keizer hebbende doen uitroepen, trok tegen hem op; hij werd echter geslagen, en week naar Konstantinopel; de stad werd ingenomen door Constantinus, die Artabasdes de oogen liet uitsteken en hem met zijn' zoon Nicephorus in ballingschap verzond, in 743.

ARTABAZES, zoon van Pharnaces, veldheer van Xerxes, verzelde dezen vorst op zijn' togt tegen de Grieken; hij volgde hem tot aan den Hellespont met 60,000 man. Na den slag van Platea, dien de onvoorzigtige Mardonius tegen den raad van Artabazes begonnen had, kwam deze met 40,000 man terug, die hij door een' tijdigen aftogt gered had. =, zoon van Pharnabazes, stond op tegen Artaxerxes Ochus, 356 jaren vóór J. C., versterkte zich in Libyë, riep de Atheners te hulp, behaalde eene volkomen overwinning op

het leger van Ochus, en sloeg met hulp der Thebanen andermaal de Perzen. Met den Koning bevredigd zijnde, kwam hij in Perzië terug, en diende Darius getrouw tegen Alexander. Na den dood van Darius behandelde de Macedonische overwinnaar Artabazes, die 95 jaren oud was, met veel achting, en onthaalde zijne negen zonen met dezelfde onderscheiding als den vader.

ARTAXATA, oude hoofdstad van Armenië, gebouwd door Artaxias, veldheer van Antiochus, op den raad van Hannibal. Corbulo veroverde en verwoestte deze stad, onder de regering van Nero, maar Tiridates, zich aan de Romeinen onderworpen hebbende, kreeg verlof dezelve wederom op te bouwen, en noemde haar Neronia; naderhand kreeg zij den naam van *Tacterdat*, dat is het paleis van Tiridates, van hetwelk nog ruïnes bestaan. Eenigen houden het tegenwoordig Teflis voor het oude Artaxata.

ARTAXERXES. *Koningen van Perzië van dezen naam.* I (Langhand) beklom den troon 454 jaren vóór J. C., na Artabanes, den moordenaar zijns vaders, ter dood gebragt te hebben. Hij beoorloogde de Bactrianen en herwon Egypte. † 426 jaren vóór J. C. = II (Mnemon) kwam tot de regering 409 jaren vóór J. C. Cyrus, zijn jonger broeder, stond verscheiden malen tegen hem op, doch werd geslagen en gedood in den slag van Cunaxa. Zijne moeder Parisatis, naijverig wegens den invloed van Statira, hare schoondochter, beroofde door vergift haar van het leven. Ochus, zijn jongste zoon, liet zijne beide broeders Arsames en Ariaspes om het leven brengen, om zich de opvolging van den troon te verzekeren. = III (Ochus), zoon van den voorg., bereikte zijn oogmerk door broedermoord, en volgde zijn' vader op 361 jaren vóór J. C. Zijne regering was eene aaneenschakeling van wreedheden en gruwelen; zijne zuster Ocha, wier dochter hij gehuwd had, liet hij levend begraven; een' zijner ooms werd met honderd personen van zijne maagschap op zijn bevel vermoord; alle Perzische grooten ondergingen hetzelfde lot; de stadhouders en legerhoofden volgden het voorbeeld van hunnen bloeddorstigen meester. Egypte geraakte in opstand, maar Artaxerxes trok derwaarts, deed alles te vuur en te zwaard door zijn krijgsvolk verwoesten, de tempels uitplunderen, den God Apis dooden en de heilige jaarboeken wegvoeren. Zekere Bagoas, een Egyptenaar, dien hij als gesnedene in zijn' dienst had, hielp hem door vergift van kant, 337 jaren vóór J. C. = (Ardschir), zoon van Sassan, was de grondlegger van het Nieuw-Perzisch Rijk; hij diende als gemeen soldaat onder Artabanes IV, Koning der Parthen, bragt de Perzen in opstand, en behaalde in 226 eene beslissende overwinning, die hem meester maakte van het Rijk. Hij beoorloogde Alexander Severus, en † in 242. Met hem begint de dynastie der Sassaniden.

ARTEDI (Petrus), Zweedsch natuurkundige, geboren in 1705, sloot op de hooge school te Upsal zulk eene vertrouwde vriendschap met Linnæus, dat, toen deze naar Lapland en gene naar Engeland ging, zij elkander over en weder erfgenaam maakten van elkanders verzamelingen en handschriften. Beide vrienden zagen elkander weder te Leyden in 1735. Linnæus bragt Artedi in kennis met den beroemden Seba, wien hij het derde deel van zijn' *Thesaurus* in orde hielp brengen. Hij verdronk op een' donkeren avond den 27 September 1735 in eene der Amsterdamsche grachten. Zijn vriend Linnæus gaf in 1738 te Leyden zijne Ichthyologie of Nat. Hist. der visschen in het licht, en noemde eene plantensoort van het geslacht der *Umbellifera*, naar hem *Artedia*, en inderdaad duurzamer gedenkteeken kon hij den verdienstelijken zoo jong en zoo ongelukkig gestorven natuuronderzoeker niet oprigten dan in de natuur zelve.

ARTEMIDORUS van Ephesus bloeide onder de regering van Keizer Antoninus Pius, schreef een werk over het droomuitleggen en handkijken, hetwelk Aldus in 1518 te Venetië in het licht gaf; in 1603 verscheen te Parijs eene Latijnsche vertaling van hetzelve met geleerde noten. Reiske bezorgde in 1805 te Leipzig eene nieuwe uitgave. Dat de inhoud niets dan zotternijen en ongerijmdheden behelst, behoeft naauwelijks gezegd te worden, maar dit werk bevat toch belangrijke bouwstoffen voor de geschiedenis der opklaring van den menschelijken geest.

ARTEMIS, Grieksche naam van Diana, de Godin der bosschen en der jagt.

ARTEMISIA, dochter van Lydamis, Koningin van Halicarnassus, verzelde Xerxes op zijn' togt tegen de Grieken, 480 jaren vóór J.C., en onderscheidde zich door hare dapperheid in den slag van Salamis. =, insgelijks Koningin van Halicarnassus, zuster en gemalin van Mausolus, beminde hem zoo hartstogtelijk, dat zij, toen hij gestorven en zijn lijk verbrand was, de asch onder haren drank mengde, en hem een gedenkteeken liet oprigten, dat lang onder de zoogenaamde zeven wonderen der wereld gerekend werd. Zij stierf echter van droefheid, nog eer hetzelve voltooid was, 351 jaren vóór J. C. Sedert heeft men alle prachtige graftombes overdragtelijk Mausoleën genoemd.

ARTEMISIëN, feesten ter eere van Diana, die in Griekenland, en voornamelijk te Delphi, gevierd werden.

ARTEMISIUM, eene kaap op het eiland Euboea (Negropont); niet ver van daar werd de Perzische bevelhebber Mardonius door de Grieken geslagen.

ARTEMON van Clazomene was de uitvinder van den stormram, muurbreker en andere krijgsgereedschappen der Ouden.

ARTEMONIETEN, eene secte dus genaamd naar Artemon, een' ketter, wiens stellingen reeds in 198 door een Synode van 14 Bisschoppen te Rome veroordeeld werden. Zijne aanhangers verspreidden zich naar het Oosten, en versmolten in de III eeuw onder andere ketters.

ARTEVELDE (Jakobus van), Brouwer te Gend, speelde eene gewigtige rol in de Vlaamsche onlusten der XIV eeuw. Hij was van een' woelzieken en ondernemenden aard, en voerde bijna eene volstrekte heerschappij in Vlaanderen, waar hij den zoon van Eduard III, Koning van Engeland, tot Graaf zocht te doen verkiezen, en, toen zulks door overreding niet wilde gelukken, dit met geweld trachtte door te zetten; doch de Gentenaars, zijne despotische aanmatiging moede, sloegen hem dood. = (Philips van), zoon van den voorg., die minder doortraptheid en moed, maar meer geld bezat dan zijn vader, stelde in 1381 zich aan het hoofd der oproerige Gentenaars, die een leger van 60,000 man op de been bragten, om daarmede Graaf Lodewijk III de wet voor te schrijven; doch Karel VI, Koning van Frankrijk, kwam hem te hulp, trok zelf met een magtig leger naar Vlaanderen, en behaalde den 27 November 1382 bij Rosebeke eene volkomen overwinning op de Vlamingen; onder de gesneuvelden was ook Artevelde.

ARTHUR, Prins der Siluren, een Oud-Britsche held, van wiens geschiedenis niets met zekerheid te melden is; zijne daden behooren tot het gebied der romantische verdichting; hij zou Denemarken, Noorwegen en Frankrijk veroverd, de ridderorde van de Ronde Tafel gesticht en de Spaansche reuzen verslagen hebben, naar Rome getrokken in 542 gesneuveld en op het eiland Avalon begraven zijn.

ARTIFICIEEL, Lat. *Artificialis*, kunstig, kunstmatig.

ARTIGAS (Jose de), geboren te Montevideo in 1755, was kapitein in Spaanschen dienst, doch ging in 1811 over in dienst der Junta van Buenos Ayres, die hem benoemde tot aanvoerder van een legercorps, waarmede hij de Spanjaards bij Las Piedras, ganschelijk sloeg; hij ondersteunde de belegering van Montevideo en wapende de Gauchos, eene wilde natie, voor de zaak der vrijheid, doch hij geraakte met de nieuwe republiek in onmin, en trok met zijne troepen van Montevideo terug. De regering van Buenos-Ayres verklaarde hem eerloos, en stelde een' prijs van 6000 Piasters op zijn lijf. Nu trad hij op als vijand der republiek aan het hoofd der aan hem verbonden wilden, en bemagtigde Banda Oriental. Maar de Portugezen onder Lecor bezetteden in 1816 Maldonado en namen kort daarop Montevideo. Artigas voerde nu een' Guerillaoorlog, waarin hij eerst eenige voordeelen behaalde; maar in 1818 werd hij geslagen; echter was de Directeur Puyerredon genegen zich met hem te verdragen; doch toen Puyerredon met de Europesche mogendheden begon te onderhandelen en een' erfelijken regeringsvorm in Buenos-Ayres wilde invoeren, verijdelden de republikeinen dit ontwerp, en verbonden zich met Artigas. Het leger, hetwelk Puyerredon tegen hem zond, koos de zijde der republikeinen, en Puyerredon redde zich met de vlugt in 1820. Echter kon Artigas zich in Buenos-Ayres niet handhaven, maar week naar Paraguay, waar Doctor Francia, eertijds zijn' vijand, hem met achting ontving. Artigas eindigde aldaar zijne dagen in een klooster in 1825.

ARTILLERIE, waarschijnlijk eene Frank-Duitsche verbastering van het Latijnsche *ars tollendi* (de kunst om zware ligchamen voort te schaffen), wordt door Claude Fauchet afgeleid van het werkwoord *artiller* (sterk maken door *kunst*); dit woord beteekende in het Oud-Fransch *wapenen* in het algemeen, en *artillerie* alle wapenen zonder onderscheid, gelijk blijkt uit eene gerijmde ridderroman uit den tijd van Karel VII:

Près de la marche de la mer
Avoit fait son castel fermer (*doen versterken*),
Qui moult estait bien batilliez
Si fort, et si bien artilliez (*van wapenen voorzien*),
Qu'il ne craignoit ne Roy ne Comte.

Na de uitvinding van het buskruid noemde men alle vuurwapenen *Artillerie*, doch tegenwoordig verstaat men enkel het grof geschut onder deze benaming, zoo ook het krijgsvolk, dat met hetzelve omgaat (artilleristen), wanneer men de drie hoofdbestanddeelen van een leger noemt, namelijk Infanterie, Cavallerie en Artillerie.

ARTISCHOFSKY (Christoffel), een Poolsch edelman, die, om zijne Sociniaansche begrippen vervolgd, naar Holland geweken en door de West-Indische maatschappij in dienst genomen was, begaf zich in 1635 naar Brazilië, waar hij den Hollanderen door zijn beleid en dapperheid uitstekende diensten bewees. Doch Joan Maurits, Graaf van Nassau, als landvoogd derwaarts gezonden, miskende den verdienstelijken man, en zond hem herwaarts terug, om versterking van krijgsvolk te halen. Toen Artischofsky met 1600 man terugkwam, gaf de Landvoogd, onder een nietig voorwendsel, hem zijn afscheid. De verongelijkte dappere Pool keerde wederom naar Holland, om regt te zoeken, maar men heeft nooit weder van hem hooren spreken.

ARTISCHOK, Lat. *Cynara scolemus* L. is een bekend distelachtig gezond moesgewas, afkomstig uit Azië, en waarschijnlijk het eerst naar Spanje overgevoerd. Omstreeks 1460 was de Artischok in Italië nog eene groote zeldzaamheid, maar in het begin der XVI eeuw in Frankrijk reeds zeer gemeen.

ARTIST, Fr. *Artiste*, kunstenaar, kunst-oefenaar; de Franschen zijn zeer kwistig met dezen titel; in Parijs vindt men artisten in alle beroepen, zelfs *artistes-décrotteurs, artistes-ramoneurs*, e. d. g.

ARTOIS, een graafschap, eertijds tot de Nederlanden behoorende, grenst ten oosten aan Henegouwen, ten westen en zuiden aan Picardië en ten noorden aan Vlaanderen. Bij den Nijmeegschen, Rijswijkschen en Utrechtschen vrede werd dit graafschap aan de Fransche kroon afgestaan. De in 1830 afgezette Koning van Frankrijk KAREL X voerde tot zijne komst tot den troon in 1825 den titel van Graaf van Artois. = (JAKOB VAN), geboren te Brussel, in 1613, was een zeer verdienstelijk landschapschilder, van wien in de voornaamste kabinetten verscheiden stukken voorhanden zijn, velen met beelden en dieren gestoffeerd door DAVID TENIERS.

ARTS, Hoogd. *Arzt*; Geneesheer, Geneeskundige.

ARTSENIJ, Hoogd. *Arznei*, Geneesmiddel.

ARUERIS was, volgens de Egyptische godenleer, de zoon van ISIS en OSIRIS; men verwart hem ook met HORUS en ANUBIS. Hij had een standbeeld in Phoenicië, en zijn vervoerbare tempel werd door ossen getrokken.

ARULA, zie AAR.

ARUNDEL, zie HOWARD (THOMAS).

ARUNS, kleinzoon van TARQUINIUS DEN OUDEN en broeder van TARQUINIUS DEN TROTSCHEN, huwde met TULLIA, de dochter van SERVIUS TULLIUS, die hem liet vermoorden, en vervolgens huwde met zijn' broeder TARQUINIUS. =, zoon van TARQUINIUS DEN TROTSCHEN en TULLIA, werd met zijn geheel geslacht uit Rome verdreven en eenigen tijd daarna door BRUTUS in een gevecht gedood.

ARUSPICES, wigchelaars, waren bij de Romeinen zekere Priesters, die voorgaven uit de ingewanden der offerdieren de toekomst te voorspellen. Zij werden bij staatsaangelegenheden en alle ondernemingen van belang geraadpleegd, en handhaafden hun gezag tot op CONSTANTIJN, die alle waarzeggerij op doodstraffe verbood.

ARVERNERS, oude bewoners van dat gedeelte van Gallië, hetwelk naderhand *Auvergne* genaamd is (*Auvergnats*).

AR. V. V. D. D. Verk. van *Aram votivam volens dono dedit.*

A. S. Verkorting van *Anno salutis; auctoritate senatu.*

AS, ASPUNT. Wanneer men binnen eene kromme lijn, b. v. een' halven cirkel, evenwijdige regte lijnen trekt en daarop eene perpendiculaire lijn, die dezelve in twee gelijke deelen snijdt, dan is deze perpendiculaire lijn de as, en de punten waar zij de kromme lijn raken zijn de aspunten. Eene regte lijn van het eene naar het andere aspunt van eenen cirkel of kogel getrokken, doorloopt het middelpunt daarvan. Van daar dat men de polen der aarde ook de aspunten noemt. De as der aarde is eene denkbeeldige lijn, welke van de polen door het middelpunt loopt. Zie SOMMER, *Tafereel van het Heelal*, Deel I bl. 29 en volg.

ASANDER, veldheer van PHARNACES, Koning van Pontus, stond tegen hem op en overwon hem, zoowel als MITHRIDATES, zijn' opvolger, en maakte zich onafhankelijk. Hij nam echter den koningstitel niet aan voor dat AUGUSTUS hem in zijn gezag bevestigd had.

ASANGARO, Zuid-Amerikaansche provincie in Peru, grenzende ten Z. W. aan het meer Chucuito. Het bevat nog eenige aanzienlijke zilvermijnen. =, de Hoofdstad ligt 5 uren van Cusco. Zie Tijdschrift *Cybele*, VII stuk.

ASAPH (S.), een Engelsche kerkheilige, naar wien de plaats vervolgens genaamd werd, waar hij eerst Abt en naderhand omstreeks 590 Bisschop geweest is.

ASBEN. Koningrijk in het binnenste van Afrika, tusschen Fezzan en Cassina. De Sultan komt in magt dien van Bornou bijna gelijk, en beheerscht ook de Staten Zaufara en Guber.

ASBEST, zie AMIANTH.

ASCALAPHUS, zoon van den Acheron en de nymph ORPHNE, was een der trawanten van PLUTO. CERES kreeg, nadat PLUTO hare dochter PROSERPINA geschaakt had, van JUPITER verlof om haar in de hel op te zoeken en wederom met zich naar de aarde te nemen, mits het meisje nog niets gegeten had; maar ASCALAPHUS zeide dat hij haar zes granaatpitten uit de tuinen van PLUTO had zien eten. PROSERPINA werd hierop genoodzaakt beurtelings zes maanden in de hel en zes maanden bij hare moeder door te brengen. CERES wierp ASCALAPHUS water uit den Phlegeton in het aangezigt, waarop bij in een' nachtuil veranderd werd.

ASCALINGIUM, oude benaming der stad Hildesheim, in Saksen.

ASCALON, eene stad in Palestina, door de Philistijnen bewoond, tusschen Azoth en Gaza, aan de oevers der Middellandsche Zee, 720 stadiën van Jeruzalem.

ASCANIA, oude benaming der stad *Aschersleben*, in het Duitsche vorstendom Anhalt.

ASCANIË, een voormalig aloud vorstelijk graafschap, in het vorstendom Halberstadt gelegen. De oude vervallen burgt Ascanië, die niet ver van Aschersleben aan den Wolfsberg ligt, en waarvan het Graafschap den naam voerde, is het stamhuis der vorsten van Anhalt, wien hetzelve ook voor dezen toebehoorde, tot de Bisschop van Halberstadt in 1319 hetzelve bemagtigde, en, in weerwil der scherpe mandaten van den Keizer en het Rijk, de teruggave aan het vorstelijke Anhaltsche huis weigerde. Toen eindelijk het bisdom Halberstadt bij den Westphaalschen vrede van 1648 geseculariseerd en benevens het Graafschap Ascanië aan het Keurhuis Brandenburg afgestaan werd, is in 1683 door een algemeen Rijksbesluit goedgevonden dat de vorsten van Anhalt door Keurbrandenburg mede in de beleening van dit Graafschap zouden aangenomen worden.

ASCANIUS was de zoon van ÆNEAS en CREUSA; vóór de verovering van Troje was hij ILUS, en daarna IÜLUS genaamd, volgens VIRGILIUS (*Aeneid.* L. I, 267, naar VONDELS vertaling):

Maer 't kleene kint Askaen, dat nu Iülus heet
Met eenen bijnaem (want het Ilus hiet, zoo lange
De staet van Ilium en 't rijck nogh was in zwange),
Zal dertigh jaeren langh regeeren achtereen.

Deze voorspelling werd vervuld; hij volgde echter zijn' vader niet op in Latium, maar stond de regering af aan LAVINIA, ten behoeve van haren zoon SILVIUS, en trok met zijne vrienden dieper landwaarts in, bouwde Alba Longa en stichtte een bijzonder rijk, hetwelk echter na zijn' dood met dat van SILVIUS vereenigd werd.

ASCARIDEN, Lat. *Ascarides*, ingewandswormen; wormen in het menschelijk ligchaam.

ASCENDENTEN, noemt men in de geslachtrekening ouders, grootouders en andere bloedvrienden in de opklimmende linie.

ASCENSION, *Ascençao*, of *Hemelvaarts-eiland*, in den Atlantischen Oceaan, tusschen Afrika en Zuid-Amerika, 90 duitsche mijlen van S. Helena, ten Z.W. van de Kaapverd. eilanden. Het is bijna geheel een woeste uitgebrande volkaan, en heeft 6 mijlen omtrek. Men vindt er geene weilanden noch goed drinkwater, en niets dan visch en wilde geiten; doch het is door eene veilige haven voor de scheepvaart gewigtig. In 1508 werd hetzelve op Hemelvaartsdag door den Portugees TRISTAN D'ACUNHA ontdekt. Volgens anderen was het 7 jaren vroeger door den Portugees JOAO GALLEGA bezocht geworden. In 1816 weken sommige Engelsche familiën van S. Helena herwaarts, omdat zij bij de aankomst van NAPOLEON geene gemeenschap met vreemden mogten hebben, en ook de levensmiddelen op S. Helena nog duurder werden dan zij reeds waren. In hetzelfde jaar werd Ascension door 200 Engelsche militairen bezet, en ter eere van den Admiraal, die NAPOLEON naar S. Helena gevoerd had, Cockburn genoemd. De Kolonisten hebben op Ascension een' landweg van 5 mijlen aangelegd, en enkele goede waterputten gegraven. De noodzakelijke artikelen van mondbehoefte en andere voorwerpen worden door middel eener geregelde paketvaart van de Kaap De Goede Hoop afgehaald. =, klein eiland in de Zee van Brazilië 24 uren van Rio de Janeiro. =, Hoofdstad van het eiland Margareta. =, Baai in den zeeboezem van Honduras. =, andere Baai in het Noorden der Golf van Mexico.

ASCETEN, van het Grieksch ἀσκησις, oefening, eene uitdrukking, welke gebruikt werd ten aanzien van de diaetetische strengheid der Athleten, die zich van vele spijzen moesten onthouden, om des te geschikter tot de strijdspelen te zijn. Overdragtelijk noemde men in de eerste Christelijke Kerk zoodanige personen die door strenge boetoefeningen en onthouding van zingenot zich als bij uitstek vroom boven anderen zochten te onderscheiden, meestal kluizenaars en monniken. Reeds PYTHAGORAS leerde, zoo men wil, eene ascetiek, die voornamelijk bestond in het uit den weg ruimen van al wat den mensch hinderlijk is in de ontwikkeling zijner zedelijkheid en het betrachten der deugd, waartoe voornamelijk de zinnelijke neigingen, driften en hartstogten behooren, die vooral beteugeld moeten worden, opdat de mensch heerschappij over zich zelven kunne voeren en aan zijne bestemming als redelijk wezen op de aarde beantwoorde; met de monniken-ascetiek bedoelde men alleen den hemel te verdienen, en God, om zoo te zeggen, onder de verpligting te brengen grillige ligchaamskwellingen met de eeuwige gelukzaligheid te beloonen, een wanbegrip, hetwelk den menschelijken hoogmoed ontsloeg van alle vertrouwen op de Goddelijke Genade, en den sleutel des hemels den mensch zelven in handen gaf.

ASCH noemt men het overblijfsel van verbrande of door het vuur ontbonden ligchamen. De bestanddeelen der asch zijn, naar gelang der ligchamen van welke zij afkomstig is, zeer verschillend. De asch van voortbrengselen uit het plantenrijk heeft veel aardachtige en zoute deelen, die men door uitloogen afzonderen kan, en alkali, potasch, weedasch, enz. noemt, en tot onderscheiden nuttig gebruik dient. Metaalasch is doorgaans kalkaardig, en derzelver deelen zijn voor geene krijstallisatie vatbaar. Dierlijke asch, inzonderheid die van verbrande beenderen, is van een' geheel bijzonderen aard; zij bevat geene zoutdeelen, maar bij de kalkaarde nog een eigendommelijk zuur, dat men Phosphoruszuur noemt. = (PIETER VAN), geboren te Delft, in 1603, was een goed landschapschilder; hij heeft weinig geschilderd, zoodat zijne stukken, bij derzelver kunstwaarde, ook de waarde der zeldzaamheid bezitten.

ASCHAFFENBURG, Beijersche stad aan den Main, bij den Mainkreits, met 750 huizen en 6500 inwoners, een fraai slot, het Peters- en Alexandersstift, het Jezuitencollegie, waarin een lyceum, een hospitaal, 8 Roomsche kerken, een gymnasium, enz. De bestaanmiddelen zijn land- en wijnbouw, looijerijen en andere fabrijken, visscherij, houthandel en scheepsbouw. De Romeinen, door wie deze stad is aangelegd, noemden dezelve *Asciburgum*. Zij was de hoofdstad van het vorstendom Aschaffenburg, hetwelk op 21 □ mijlen 67,700 inwoners bevatte. In 1743 had GEORGE II, Koning van Engeland, hier met het Engelsche leger zijn hoofdkwartier. Na de ontbinding van den Keur-Maintzischen Staat in 1801 werd Aschaffenburg het zomerverblijf van den Prins-primaat, naderhand Groothertog van Frankfort. De bekende Geschiedschrijver LAMBERTUS SCHAFNABURGENSIS, die in de XVeeuw bloeide, werd in deze stad geb.

ASCHDAG heet in de Roomsche Kerk de eerste dag der veertigdaagsche vasten, en heeft dezen naam van het gebruik om, ingevolge van het besluit van het Concilie van Benevent in 1091, zich op dien dag het voorhoofd met asch te bestrooijen.

ASCHERON (Asjeroen), Aziatisch schiereiland in de Kaspische Zee, in de Perziaansche provincie Schirwan, met 25 naphtagroeven, die aanhoudend beärbeid worden, en dagelijks door elkander omtrent 200 ponden opleveren.

ASCHERSLEBEN is eene der drie landsteden van het vorstendom Halberstad, aan de Eine, 6 mijlen van Halle; zij was voor dezen eene Hanzestad en de hoofdstad van het graafschap Ascanië, doch is in 1320 aan het bisdom Halberstadt gekomen. Zie ASCANIË.

ASCIBURGUM, eene legerplaats der Germanen aan den Rijn, ten tijde van JULIUS CÆSAR. Men vindt het overblijfsel van dezen naam in dien van het dorp Asburg, ook Ossenburg genaamd.

ASCLEPIADES van Phlius, een wijsgeer der Eretrische school, was een leerling van STILPO en boezemvriend van MENEDEMUS, maar even als deze zoo arm, dat zij des nachts met arbeiden in een' molen hun onderhoud moesten verdienen, opdat zij over dag konden studeren. Toen de Areopagieten dit vernamen, schonken zij hun 200 Drachma's. =, Grieksch dichter, was de uitvinder van eene versmaat, die zijn' naam draagt.

ASCLEPIeN, feesten ter eere van ÆSCULAPIUS, voornamelijk te Epidaurus gevierd.

ASCLEPIGENIA, dochter van den Nieuw-Platonist PLUTARCHUS, was zoo ervaren in de Nieuw-Platonische philosophie, dat zij PROCLUS, toen hij haars vaders school te Athene bezocht, daarin kon onderwijzen.

ASCLEPIOS, Grieksche naam van ÆSCULAPIUS.

ASCO, zoon van TABBO, werd gehouden voor den eersten Hertog van Friesland, die in 173 gestorven zou zijn, en vier zonen naliet, ADELBOLD, TITUS, RICHOLD en RADBOUD; de beide eersten volgden hunnen vader op in het bewind, doch stierven kinderloos; de derde liet een' zoon na, UBBO, die zijn' oom TITUS opvolgde. RADBOUD vestigde zich in West-Friesland, waar hij een koningrijk oprigtte en zijn hof te Medemblik hield. De schrijvers, die de oudste Friesche geschiedenissen behandelen, zijn juist de geloofwaardigsten niet: dus is van de eerste Friesche vorsten niet veel met zekerheid te melden.

ASCOLEeN, Atheensche en Romeinsche feesten ter eere van BACCHUS; bij het vieren van dezelve sprong men hinkende op eene bokkenhuid met olie besmeerd, en offerde eene geit, als de vijandin van BACCHUS, omdat zij de wijnstokken beknabbelt.

ASCRA, eene kleine stad in Beotië, was de geboorteplaats van den dichter HESIODUS.

ASCRUVIUM, oude benaming van *Cataro*, in Dalmatië.

ASCULUM APULUM, eene stad in Apulië, op de grenzen van Lucanië, bij welke een slag geleverd werd tusschen de legers van PYRRHUS en de Romeinen; tegenwoordig *Ascoli di satriano*. = PICENUM, oude benaming van *Ascoli*, in de mark Ancona.

ASCUS, een reus, die, met overleg van LYCURGUS, BACCHUS bond en in eene rivier wierp. MERCURIUS redde den wijngod, vilde ASCUS en bediende zich van zijn vel om er wijn in te doen.

ASDRUBAL. *Carthaagsche veldheeren van dezen naam.* =, zoon van MAGON, voerde den oorlog in Sardinië, en † aan zijne wonden, 420 jaren vóór J. C. =, zoon van HANNO, werd in Sicilië geslagen door METELLUS, 251 jaren vóór J. C., en door zijne medeburgers ter dood veroordeeld. =, schoonzoon van AMILCAR, voerde acht jaren het bevel in Spanje, bouwde aldaar de stad Carthagena en werd 220 jaren vóór J. C. gedood door een' slaaf, wiens meester hij om het leven had laten brengen. =, zoon van AMILCAR en broeder van HANNIBAL, trok dezen in Italië te hulp met eene aanzienlijke versterking, doch werd door de Consuls CLAUDIUS NERO en LIVIUS SALINATOR op zijn' togt gestuit, geslagen en met 55,000 der zijnen gedood, 208 jaren vóór J. C. =, zoon van GISCO, voerde oorlog tegen de Romeinen in Afrika, en trok SIPHAX, Koning van Numidië, op zijne zijde, maar werd geslagen door SCIPIO. † 206 jaren vóór J. C. = voerde het bevel over 20,000 man, gedurende de belegering van Carthago door de Romeinen; hij week in den tempel van ÆSCULAPIUS, om zich tot het uiterste te verdedigen; maar gaf zich weldra over aan SCIPIO. =, kleinzoon van MASSINISSA, Koning van Numidië, verdedigde Carthago tegen de Romeinen, wier vloot hij verbrandde, maar naderhand in verdenking geraakt van verstandhouding met den vijand, werd hij door de Carthagers om het leven gebragt, 147 jaren vóór J. C. De Geschiedenis vermeldt nog een' ASDRUBAL, als overwonnen door MANLIUS, 215 jaren vóór J. C., en een' anderen van dezen naam als afgevaardigde om den vrede te onderhandelen met de Romeinen na den slag van Zama.

ASEITEIT is eene barbaarsch-scholastieke uitdrukking, waarmede de volstrekte onafhankelijkheid Gods aangeduid moet worden; God is namelijk van geen anderen (*ab alio*), maar slechts van zichzelven (*a se*) afhankelijk, en even daarom onafhankelijk. Om dit eenvoudig begrip voor te stellen, heeft de pedante kwakzalverij dit misselijk kunstwoord uitgedacht.

ASELE-LAPPMARK, ook Angermanns Lappmark, een gewest in Zweden, door den N. arm der Angermana besproeid, en met gebergten, die gedeeltelijk met sneeuw bedekt zijn, doorsneden. De 1200 Laplanders en Kolonisten die hier wonen bestaan van de visscherij, een weinig landbouw en veeteelt. In het kerspel Asele is eene jaarmarkt, eene kerk en eene school met een' bezoldigd' onderwijzer.

ASEN, mindere Godheden der Scandinaviërs, geboren uit het huwelijk van ODIN en FREYA.

ASER, zoon van JAKOB en ZILPA, en hoofd van een' der twaalf (stammen van Israël.

ASHANTI. Eerst sedert 1824 weet men iets naders van het Negerrijk der Ashantijnen, wier Koning in dat jaar een' krijgstogt tegen het Engelsche etablissement van *Cap Coast-Castle*, op de kust van Guinea, ondernam. Men schat het grondgebied van dit rijk op 660 □ mijlen met omtrent een millioen inwoners, die met de Fantis, Warsans, Akimers, Assimers en Aquapimers tot één' negerstam behooren, en ééne taal, maar in verscheiden dialecten, spreken. De erfelijke Koning, tegenwoordig ANCO ASSAY, heeft een' raad van vier stamhoofden. De weerbare manschap wordt op 100,000 gerekend. De hoofd- en residentiestad Kumassi heeft 15,000 inwoners, die zeer oorlogzuchtig, aan de Hollanders bevriend, maar van de Engelschen afkeerig zijn.

ASIAGO, vlek in Lomb. Venet., merkwaardig door zijne fabrijken van Italiaansch stroo. Het heeft 11,000 inwoners en een kasteel. Het is de hoofdplaats der zoogenaamde *Sette Communi* of zeven gemeenten van Duitsche kolonisten.

ASIATIC SOCIETY (Aziatisch Genootschap), door WILLIAM JONES in Calcutta gesticht. Door de uitgave van meer dan 100 boekdeelen over alle belangrijke onderwerpen van oostersche letterkunde en wetenschap, zoowel als door de verbreiding van Europesche beschaving van Oost-Indië, heeft dit Genootschap een onberekenbaar nut in Europa en vooral ook in Indië verspreid.

ASINARA, klein eiland in de Middellandsche Zee, ten westen van Sardinië, heeft 10 mijlen omtrek en 3300 inw. De voortbrengselen zijn granen, wijn en olie, konijnen, wilde varkens, geiten, koralen, veel visch en de grootste schildpadden der Middellandsche Zee.

ASKE heette de ADAM of eerste mensch, volgens de Scandinavische anthropogonie, door ODIN uit een drijvend stuk hout geschapen.

ASKERSUND. Zweedsch landstadje, provincie Nerika, N. zijde van het vermaarde Wettermeer (Zie SOMMERS *Tafereel van het Heelal*). Merkwaardig zijn bovendien de haven en de school (door Prins OSCAR gesticht); scheepvaart, spijkerfabrijken, graan- en tabakshandel verspreiden welvaart onder de bewoners. Den 6 Junij 1776 werd dit steedje geheel door brand verwoest.

ASKIL of MAC-ASKIL, twee kleine doch fraaije eilanden in de Zuidzee in 1809, op de reis van Port-Jackson naar China, door kapitein MAC-ASKIL, voerende het schip *Lady Barlow*, ontdekt.

ASKUE (GEORGE) voerde, gedurende den oorlog tusschen Engeland en den Nederlandschen Staat in 1652, als Vice-admiraal het bevel over eene Engelsche vloot van 40 oorlogsschepen, waarmede zij voor Plymouth de Nederlandsche vloot van 30 oorlogsschepen, onder het bevel van DE RUITER, die 60 koopvaardijschepen onder zijn convooi had, waarop ASKUE loerde, den 26 Augustus aanviel. Na een hevig gevecht van vier uren gelukte het DE RUITER de Engelschen op de vlugt te slaan en zijne koopvaarders in behouden haven te geleiden. In den driedaagschen zeeslag den 11, 12 en 13 Junij 1666, had ASKUE de beide eerste dagen, zich zeer dapper gekweten, doch op den derden, toen de Engelschen genoodzaakt werden voor de Hollandsche dapperheid te wijken, geraakte ASKUE aan den grond, terwijl de Engelschen al vlugtende hunnen koers vervolgden, waarop zijn admiraalsschip door TROMP bemagtigd en verbrand werd. ASKUE werd gevankelijk naar den Hage gezonden en van daar naar het kasteel Loevestein gevoerd, waar hij gevangen bleef tot na het sluiten van den vrede.

ASMODÆUS, volgens de daemonologie, een booze geest, die de huwelijkstweedragt aanstookt; huwelijksduivel.

ASNA. Uitgestrekte landstreek in Middel-Afrika, meer gewoonlijk Hoessa genoemd.

ASOF, door de Turken *Asad* geheten, eene stad en vesting met 500 huizen en 4000 inwoners, ligt op een smal eiland aan de uitwatering van den Don in de Zwarte Zee, (hier het Azofsche meer genaamd). De lotgevallen van deze stad zijn merkwaardig; in 1392

ontnam TAMERLAN (TIMURLENK) deze plaats den Genuezen; in 1471 werd zij den Tartaren door de Turken afgenomen; in 1696 veroverden de Russen Asof voor de eerste maal; PETER I deed de vestingwerken versterken en ter bevordering van de scheepvaart op de Zwarte Zee eene geschikte haven bij Taganrok aanleggen, doch moest Asof bij den vrede van 1711 wederom aan de Turken afstaan. De Russische Generaal LASCY heroverde de vesting wel in 1736, doch bij den vrede van Belgrado in 1739 moesten de Russen dezelve verlaten en de vestingwerken slechten; in 1769 werd de plaats wederom door de Russen bezet, die de vestingwerken herstelden en ook bij den vrede van 1774 in het bezit bleven.

ASON, Rivier in Spanje, valt in de westzijde van de haven van het steedje Santano, in Biscaye.

ASONA, Rivier in Italië, in de mark Ancona; zij ontspringt in de Apennijnen en valt in de Adriatische Zee.

ASPAR, Patriciër en Romeinsch veldheer onder Keizer VALENTINIANUS, werd in Afrika geslagen door GENSERIK, Koning der Wandalen, in 431. Na den dood van Keizer MARCIANUS bezorgde ASPAR de kroon aan LEO, doch dwong hem een' zijner eigen zonen tot Caesar te verklaren; ASPAR en zijn zoon hierop eene zamenzwering gesmeed hebbende, deed LEO beiden ter dood brengen in 471.

ASPASIA van Milete, beroemd om hare schoonheid, onderwees de wijsbegeerte te Athene; SOCRATES en PERICLES bezochten hare school; de laatste werd zoodanig op haar verliefd, dat hij zijne vrouw verstiet, en met haar huwde; zij had een' grooten invloed op de openbare zaken; aan hare raadgevingen werd de oorlog met Samos, Megare en den Peloponnesus toegeschreven. Na den dood van PERICLES verbond zij zich aan zekeren LYSICLES, dien zij weldra uit het niet tot de hoogste waardigheden in den Staat deed opklimmen. Zij was eene ijverige beschermster der kunsten en der wijsbegeerte, en deed de Atheners smaak in dezelve krijgen; in weerwil der berispelijkheid van haar zedelijk gedrag, genoot zij toch de uitstekendste blijken van de algemeene achting.

ASPECT, Lat. *Aspectus*, schijnbaar voorkomen van zeker gezigtpunt; in de sterrekunde de schijnbare stand der planeten tegen elkander.

ASPEREN, Nederlandsch steedje, provincie Holland, district Gorkum, aan de Linge, welker water, door eene poort, in de gracht de Min, of de Liefde vloeit, die het steedje in twee deelen scheidt. Landbouw, veeteelt en paardenfokkerij zijn de voornaamste bronnen van bestaan der 900 inwoners. De watervloeden van 1809 en 1819 hebben dit steedje zwaar geteisterd. De kerk is om de aanzienlijke grafsteden merkwaardig.

ASPERGES, dit gewas is uit Azië afkomstig; het groeit echter ook zeer welig in het noordelijk Europa, voornamelijk in een' zandigen bodem.

ASPERN, Oostenrijksch dorp aan den linker Donauoever, benoorden het Weener Woud, vermaard geworden door het bloedig gevecht, den 22 Mei 1809, tusschen NAPOLEON en den Aartshertog KAREL, hier voorgevallen. (pek.

ASPHALT, Lat. *Asphaltum*, aardpek, bergharst, Jodenpek, steen-

ASPHYXIE, Gr.-Lat. *Asphyxia*, hoogste graad van onmagt, polsstilstand, schijndood.

ASPIRANT, van *Aspirare*, uitademen; overdragtelijk naar iets verlangen, haken, trachten; ambtenzoeker, ambtenjager.

ASPIS, eene kleine zeer vergiftige slang, wier beet ongeneesselijk is.

ASPLEDON, zoon van NEPTUNUS en de nymph MIDEA. =, stad in Beotië, naar hem dus genaamd.

ASPREMONT, Nederlandsch steedje, provincie Limburg, ten Zuiden van Luik, met 700 inwoners. =, vlek in Sardinië, Gr. Nizza, met 1175 inwoners, die handel in olie, wijn en vruchten drijven. =, versterkt kasteel in Savoye, eene mijl van Chambery, aan de grenzen van Dauphiné; den 19 December 1742 werd hetzelve door de Spanjaards ingenomen.

ASPRO of ASPROPOTAMOS, oudtijds Acnelous, eene rivier in Griekenland, die 8 uren van Lepante in de Ionische Zee valt.

A. S. S. Verkorting van *A sacris scriniis*.

ASSA FOETIDA, Duivelsdrek, eene bekende droogerij.

ASSAM, tusschen de gebergten van Bontan en de Garrows gelegen, heeft eene uitgestrektheid van 2800 □ mijlen, en 1 millioen inwoners. In 1820 werd deze Staat den Birmans onderworpen, doch verkreeg bij den tusschen dezen en de Engelschen gesloten vrede, den 24 Februarij 1826, zijne zelfstandigheid weder. Aan de grenzen van Assam liggen de vorstendommen Kachar en Jyntra, die insgelijks in 1826 door de Engelschen van de cijnsbaarheid der Birmans zijn bevrijd geworden. = KALASSI, zeeboezem op de Turksche kust, ten noorden van kaap Angeli, met eene stad (voorheen Jassus geheeten) aan hare binnenzijde. Op de kust ligt Myndes, of het oude Mynacus, en in de puinhoopen der stad Mylassa is nu een dorp van dien naam.

ASSANCALI (eigenl. ASSAM-KALI, zilte rivier), Aziat. stad in Armenië, aan den Araxes. Merkwaardig om hare uitmuntende en sterk bezochte geneeskrachtige badbronnen. *Asiat. Res.* XI.

ASSARHADDON, zoon van SANHERIB, volgde hem op den troon van Assyrië 680 jaren vóór J. C. Hij vereenigde de Rijken van Ninive en Babylon, vermeesterde Syrië en zond eene volkplanting naar Samaria. Onder zijne regering werd MANASSE krijgsgevangene. Sommigen houden ASSARHADDON en SARDANAPALUS voor denzelfden persoon.

ASSAS (NICOLAS, Ridder D') was Kapitein bij het Fransche regiment Auvergne. In den nacht van den 15 October 1760 voerde hij bij Kloosterkamp, in de nabijheid van Gelder, het bevel over eene veldwacht, en ging met het aanbreken van den dag de posten nazien; hij ontmoette eene afdeeling vijandelijke troepen, die het Fransche leger wilden overvallen, en werd gegrepen, met de bedreiging dat het eerste geluid hem het leven zou kosten. Het behoud des Franschen legers stond op het spel: zonder zich een oogenblik te bedenken, riep hij uit al zijne magt: » Auvergne! hier is de vijand!" De bedreiging werd terstond volvoerd, doch hij had zijn oogmerk bereikt, want de overrompeling mislukte. D'ASSAS was niet gehuwd, maar men bestemde nogtans voor zijne familie een jaargeld van 1000 livres, hetwelk na de omwenteling wel eenigen tijd ingehouden, maar naderhand weder uitbetaald geworden is.

ASSASSIJNEN-LAND, eigenlijk Arsaciden-land; ook de Salomons Eilanden genoemd, is een archipel in de Zuid-zee in Australië of Oceania. De eerste naam werd aangenomen nadat de inwoners den Franschen Zeekapitein Surville en zijn scheepsvolk moorddadig om het leven hadden gebragt.

ASSCHE, Nederlandsche stad, provincie Zuid-Braband, arrond. Brussel, met 4500 inwoners, is merkwaardig wegens de menigte van aldaar opgedolven Romeinsche muntpenningen.

ASSCHENBERGH (HERMANUS), geboren te Amsterdam, den 22 April 1726, † den 18 November 1792, was een ijverig beöefenaar der dichtkunst en fraaije letteren; lid der voornaamste dichtgenootschappen van zijn' tijd, had hij een voornaam aandeel in derzelver gemeenschappelijken letterkundigen arbeid. Zijne *Gedichten* zijn door P. J. UYLENBROEK in 1793 uitgegeven, meestal berijmingen van bekende anecdoten en puntdichten, die, doorgaans los en luimig, zich met genoegen laten lezen.

ASSELIJN (JAN), bijgen. KRABBETJE, omdat hij eene geschroeide hand en kromme vingers had, was een voortreffelijk Nederlandsch kunstschilder, de eerste die de Italiaansche manier van schilderen herwaarts overbragt. = (THOMAS), was een Nederduitsch Tooneeldichter, die in de laatste helft der XVII eeuw bleeide. Zijn arbeid is niet onverdienstelijk; zijne blijspelen zijn getrouwe schilderingen der zeden van zijn' tijd, vooral de *Spilpenning*, *Stiefvaêr* en *Stiefmoêr*.

ASSEN, hoofdstad der Nederlandsche provincie Drenthe, bijna midden in het land gelegen; zij werd door LODEWIJK NAPOLEON tot eene stad verheven. Er zijn 1400 inwoners, eene fraaije (onlangs vergroote) kerk, en vele andere schoone gebouwen. Deze stad neemt thans allengs in welvaart toe.

ASSENEDE, een dorp in Vlaanderen, bij het Sas van Gend, was de geboorteplaats van DIEDERIK VAN ASSENEDE, een dichter der XIII eeuw, van wien de Historie van FLORIS en BLANCHEFLEUR nog bekend is.

ASSIENTOTRACTAAT, een bij den Utrechtschen vrede in 1713 tusschen Spanje en Engeland gesloten tractaat, ingevolge van hetwelk Engeland, met uitsluiting van andere natiën, verlof kreeg om gedurende 30 jaren negers uit Afrika in de Spaansche Zuid-Amerikaansche koloniën te mogen invoeren. Het groote misbruik, dat hierbij plaats had, veroorzaakte in 1793 een' oorlog tusschen beide mogendheden, en bij den vrede van Aken in 1748, zoowel als door de latere overeenkomst te Madrid, nam dit tractaat een einde.

ASSIGNATEN waren ten tijde der Fransche Staatsomwenteling een papieren geld, hetwelk in plaats van klinkende munt in omloop was. Aanvankelijk waren de assignaten aanwijzingen op de waarde der nationale goederen, ten bedrage van 400 millioenen; doch weldra bedroeg deze som 2000 millioenen, er kwamen nog 800 millioenen bij, en van tijd tot tijd werden de assignaten tot op 40 milliards vermeerderd. Zulk eene ontzettende som kon bij geene mogelijkheid door de nationale goederen gedekt worden; zij daalden dienvolgens eindelijk tot volstrekt niets.

ASSIGNATIE, Lat. *Adsignatio*, aanwijzing.

ASSIMILATIE, Lat. *Assimilatio*, gelijkvormig maken; eene vreemdaardige zelfstandigheid met eene andere verbinden of in dezelve doen opnemen, gelijk het menschelijk ligchaam de spijzen.

ASSIRGHUR, sterke vesting en hoofdstad der provincie Candeish, in den Mahrattenstaat van Sindiah. Zie MALCOLM, *Staatsgesch. van Indië*. Arnhem 1830.

ASSISES noemt men zekere teregtzittingen, in welke over lijfstraffelijke zaken gevonnisd wordt. Deze vorm van regtspleging is van middeleeuwschen oorsprong, kwam uit Normandië in Engeland, en vervolgens na de omwenteling wederom in Frankrijk; bij de vereeniging van onzen Staat met het Fransche Keizerrijk werden de Assises ook bij ons ingevoerd op den Franschen voet, en zijn tot heden in het koningrijk der Nederlanden nog in stand. In Engeland geschiedt de opening der assises onder klokgelui en met groote plegtigheid. In Frankrijk hebben eindelooze formaliteiten

bij dit geregtshof plaats, die niet weinig onkosten veroorzaken, en angstvallig in acht genomen moeten worden, alzoo bij het geringste verzuim het vonnis door het hof van cassatie vernietigd wordt.

ASSOCIATIE, van *associare*, vergezelschappen, tot maatschappij vormen, beteekent in het algemeen iedere gezellige vereeniging tot eenig gemeenschappelijk oogmerk. In een' wijsgeerigen zin is eene associatie van denkbeelden eene aaneenschakeling van voorstellingen der ziel, bij welke de verbeelding doorgaans eene gewigtige rol speelt, en niet zelden tot de zonderlingste idéeënverbindingen leidt. Uit deze idéeënverbindingen ontstaan de vernuftspelingen, beelden en gelijkenissen der redenaars en dichters, het voorgevoel, de droomen en over het algemeen alle werkzaamheden der verbeelding, des geheugens en der herinnering; zelfs de koppelwoorden in eene taal zijn snelle associatiën van denkbeelden.

ASSOMPTION, of *la Assumpcion*, Zuid-Amerikaansche stad en hoofdplaats der provincie Paraguay, in een vruchtbaar oord, groot en fraai gebouwd, is de zetel van eenen Gouverneur en van eenen Bisschop; zij heeft 7088 inwoners. =, stad in Mexiko. =, rivier in Neder-Canada, die 4 mijlen beneden Montreal in den S. Lorenzo valt, onbevaarbaar, uitgezonderd voor houtvlotten. =, dorp aan de evengemelde rivier. =, een der Mariana-eilanden, in Azië, 6 mijlen in den omtrek, met eenen vulkaan. =, hoofdstad van het eiland la Margarita, provincie Caraccas. =, eiland ten oosten van Afrika, met vele duinen, 7 mijlen lang, op eene koraalbank.

ASSONANTEN zijn onvolkomen rijmen, namelijk zoodanige woorden, die, hoewel van onderscheiden beteekenis, echter eveneens gespeld worden, hetwelk in Nederduitsche verzen niet geöorloofd is, volgens A. PELS, *Dichtk.* bl. 6:

Men rijmt ook 't zelfde woord in twee verscheiden zinnen
Niet op elkander, als *de spinnen* op *het spinnen*.

Bij VONDEL, HUYGENS, DE DECKER, CATS en andere dichters der XVII eeuw vindt men nogtans menigvuldige assonanten; de kieschheid der lateren heeft met PELS ze afgekeurd, en te regt; want onze taal levert eene genoegzame verscheidenheid van rijmwoorden op: zoodat het tegenwoordig geenszins noodig is, zelfs niet op het voorbeeld van R. FEITH, *Oden en Ged.* V Deel, bl. 61, te rijmen:

Wat aantal wreede dwinge*landen*
Toont de oudheid schier in alle *landen*.

ASSONVILLE (CHRISTOFFEL VAN), Raadsheer van PHILIPS II, in de Nederlanden, was wel een doorslepen, doch geenszins een braaf en eerlijk Staatsman; in den aanvang der Nederlandsche beroerten speelde hij eene zeer dubbelzinnige rol, om tot eigen voordeel in dit troebel water te visschen. De Hertog van Alba zond hem in 1569 naar Engeland, om een geschil met de Koningin te vereffenen, doch ELIZABETH wilde hem niet eens ten gehoor toelaten. ASSONVILLE was onder de leden van den Raad van Staten, die in 1576 te Brussel gevangen genomen werden. Over het algemeen genoot hij van wederzijden weinig achting bij zijn leven, en werd na zijn' dood verfoeid, om zijne medepligtigheid aan den moord van WILLEM I, waartoe hij BALTHASAR GERARDS had aangezet.

ASSUAN, of ES-SUAN, voorheen Syene, stad in Opper-Egypte aan den Nijl, met een fort. Zij is merkwaardig om hare verbazende steengroeven, waaruit steenblokken van 68 voeten hoogte gehouwen worden. Ook is hier de eerste waterval van den Nijl, 3000 voeten breed en 7 of 8 voeten hoog.

ASSUR, tweede zoon van SEM, bewoonde in het eerst de vlakten van Sennaar, in Babylonië; maar door NIMROD verdreven zijnde, vestigde hij zich ten oosten van den Tigris, omstreeks 2640 jaren vóór J. C., en gaf aan dit land den naam van Assyrië.

ASSURANTIE, Fr. *Assurance*, verzekering tegen zee- en brandschade, door middel van eene overeenkomst of verdrag (polis), waarbij iemand, tegen het genot van zekere percenten van de waarde (premie), aanneemt den eigenaar de schade of het geheele verlies te vergoeden der daarbij uitgedrukte voorwerpen. Men houdt de Joden voor de uitvinders der Assurantiën; toen zij in 1128 onder de regering van PHILIPPUS AUGUSTUS uit Frankrijk verdreven werden, waarborgden zij zich op deze wijze tegen de gevaren van het vervoer hunner goederen. Deze verzekeringen geschieden óf door bijzondere personen, elk voor zijne eigen rekening, óf door assurantie-maatschappijen, óf door onderlingen waarborg van verscheiden belanghebbenden, die elkander over en weder hunne bezittingen tegen brandgevaar en andere schade verzekeren.

ASSWINAU is de ÆSCULAPIUS der Indianen, geboren uit eene merrie, die door een' zonnestraal bevrucht was.

ASSYRIë was een zeer vermaard Aziatisch Rijk in de Oudheid, van hetwelk ASSUR, de tweede zoon van SEM, voor den stichter gehouden wordt; hetzelve was gelegen aan den oostelijken oever van den Tigris, tusschen Armenië, Medië, Mesopotamië en Babylonië; doch deszelfs grenzen zijn tegenwoordig niet meer met juistheid te bepalen. De Geschiedenis van dit Rijk en deszelfs beheerschers behoort grootendeels tot de mytheneeuw. Onder SARDANAPALUS, omtrent 900 jaren vóór J. C., werd ARBACES, Stadhouder van Medië, meester van het Assyrische Rijk. Volgens HERODOTUS duurde de Assyrische heerschappij in Azië 520 jaren; naderhand ontstonden uit dezelve drie rijken, Assyrië, Medië en Babylon. CYAXAR Koning van Medië, verbond zich met NABOPOLASSAR, Stadhouder van Babylon, en beiden veroverden Ninive; Assyrië werd vervolgens eene Medische provincie, maar Babylon door NEBUCHADNEZARS veroveringen een magtig rijk, tot de Perzische veroveraar CYRUS omtrent 550 jaren vóór J.C. de gezamenlijke rijken onder zijn' schepter vereenigde.

ASTACUS, zoon van NEPTUNUS en OLBIA, gaf zijn' naam aan de stad Astacus, in Bithynië.

ASTARABAD, Perzische stad, provincie Mazanderan, in eene baai van de Caspische Zee, met 1500 inwoners, die zijde- en wolwerijen en aanzienlijken handel op Rusland hebben. Hier wast de plant, waaruit de Perzen hunne fraaije purperkleur bereiden. =, lange en smalle landtong aan de oost-zijde van de Krim.

ASTAROTH, zie ASTARTE.

ASTARTE, eene Syrische godin, dezelfde als de APHRODITE der Grieken; zij had een' grooten overouden tempel in Phoenicië. In de oude Joodsche oorkonden heet zij ASTAROTH.

ASTEISMUS, zelfbeschimping, wanneer iemand op eene ironische wijze met kleinachting van zich zelven spreekt, of anderen laat spreken; b. v. JEREMIAS DE DECKER, de Geldzucht (*Oorspr. Dichtstukk.* 1 Deel, bl. 134):

Daar is onlangs geleên een DECKER opgestaan,
Een dichterken van Dord, 't welk ook wel durft bestaan
In Nederduitschen rijm om zoo wat af te touwen,
En hier en daar een streek of steeksken toe te douwen;
Dat bloedken.

De dichter NOMSZ liet even zoo in zijn zinnespel *Iemant en Niemant*, II Bedr. VI Toon. openlijk op het tooneel van zich zelven zeggen: Ik heet geen NOMSZ, mijnheer!
Dat is een rijmelaar: zijn werk is vol gebreken;
Och! als de jonge sterft zal niemant van hem spreken.

ASTELL (MARY), † in 1731, was eene geleerde Engelsche vrouw, die Latijn, Grieksch, de Wiskunde en de Wijsbegeerte verstond; zij heeft verscheiden goed geschreven werken nagelaten tot verdediging en veredeling van het vrouwelijk geslacht.

ASTER, eene zeer fraaije herfstbloem, afkomstig uit Noord-Amerika; men kent in Europa reeds 38 soorten. = was een vermaard boogschutter van Amphipolis; op een' zijner pijlen had hij geschreven: »Het regteroog van PHILIPPUS," en trof daarmede inderdaad het aangeduide doel. De Koning van Macedonië, Methon ingenomen hebbende, liet den behendigen boogschutter ophangen; maar bleef niettemin eenöogig.

ASTERIA, dochter van CEUS, werd door JUPITER in de gedaante van een' arend bedrogen; zij baarde den Tyrischen HERCULES, en, naderhand in eenen wachtel veranderd, week zij naar een eiland in de Aegeische Zee, naar haar Ortygia genaamd, van Ὄρτυξ, wachtel. =, eene der dochters van den reus ALCYONEUS, die, even als hare zusters, in een' ijsvogel veranderd werd, toen zij zich uit droefheid om den dood van haren vader in de zee wilden storten.

ASTERION, Stroomgod in het land van Argos, vader van EUBOEA PORCYMNA en ACROEA, voedsters van JUNO.

ASTERIUS, Kon. van Krete, was de JUPITER, die EUROPA schaakte.

ASTERODIA, gemalin van ENDYMION, was de moeder van drie zonen, PAEON, EPEUS en ETOLUS, en eene dochter, EURYDICE genaamd.

ASTEROPE, was de dochter van ATLAS en eene der Pleiaden.

ASTEROPEA was de dochter van PELEGON, die, met de Paeoniërs den Trojanen te hulp gekomen, door ACHILLES verslagen werd, toen deze den dood van zijn' vriend PATROCLUS wreekte.

ASTHENIE, Gr. Ἀσθένεια, zwakheid, krachteloosheid; in de geneeskunst een krankheidsvorm.

ASTHMA, Gr. Ἆσθμα, engborstigheid, moeijelijke ademhaling.

ASTI, Sardinische stad en graafschap in Piemont, bij den Tanaro en Borbio, met een oud kasteel en 21,225 inwoners, die van graan- en wijnbouw, van zijde- en kousenfabrijken bestaan. Deze stad is de geboorteplaats van den dichter VITTORI ALFIERI.

ASTOLPHUS, Koning der Longobarden, bemagtigde in 749 het Exarchaat van Ravenna, en bedreigde de kerkelijke landen, toen Paus STEPHANUS II de hulp inriep van PEPIJN, Koning van Frankrijk, die naar Italië trok, ASTOLPHUS sloeg, Ravenna hernam en hetzelve aan den Paus schonk. † in 756.

ASTRACHAN, Russische provincie in Azië tusschen Europeesch Rusland, Circassië, de Caspische Zee en Tartarije, met 1,017,048 inwoners op 10,410 □ mijlen, mitsgaders nog 50,009 nomadische Tartaren en 30,000 Naghaïers. =, hoofdstad der gemelde provincie, op het eiland Seitra, in de Wolga, met 50 tot 60,000 inwoners, onder welke 3000 Boraks of aanzienlijke kooplieden en scheepsreeders, die handel drijven in wollen en zijden stoffen, huiden, lijnwaad, was, segrijn, zeep, gond- en zilverwerk, edele gesteenten, enz.

ASTRAGALOMANTIE, van ἀστράγαλος, beentje, bikkel; eene wigchelarij met beentjes, die ieder met eene letter gemerkt en als dobbelsteenen geworpen werden; uit de letters, die bloot lagen, zocht men eene soort van orakelspreuk zamen te stellen.

ASTRAPA, eene der Pleiaden.

ASTRATEA, bijnaam van DIANA, onder welken zij te Pyrrichus

geëerd werd,omdat,volgens de overlevering, het leger der Amazonen op deze plaats in deszelfs voortrukken gestuit was geworden.

ASTREA, dochter van JUPITER en THEMIS, was de godin der geregtigheid. In de gouden eeuw daalde zij uit den hemel op de aarde, en woonde onder de menschen; in de zilveren eeuw week zij naar de gebergten; maar in de ijzeren eeuw toen men wapens smeedde en oorlog begon te voeren, verliet zij de aarde, en nam hare plaats aan den hemel, waar zij in den Zodiak als het sterrebeeld der Maagd schittert.

ASTREUS, een der Titans, was, volgens de fabelleer, de vader der winden en der sterren, die AURORA hem gebaard had. Zijne broeders JUPITER den oorlog verklaard hebbende, wapende hij de winden zijne zonen; maar JUPITER wierp hen in de wateren, en ASTREUS werd aan den hemel vastgeketend en in een gesternte veranderd.

ASTRO; de tweede nationale vergadering der Grieken werd aldaar geöpend, den 14 Maart 1823.

ASTROLABIUM, hoekmeter, een bekend werktuig, om hoeken volgens graden, minuten en somwijlen ook volgens seconden te meten; hetzelve diende aanvankelijk tot het doen van sterrekundige waarnemingen, doch wordt tegenwoordig alleen bij het landmeten gebruikt. Twee Joodsche Geneesheeren te Lissabon, RODRIGUEZ en JOSEPH, en MARTEN BEHEM, van Neurenberg, waren de uitvinders van een zeeästrolabium, toen zij door JOAO II, Koning van Portugal, aangemoedigd werden om een middel uit te denken, waardoor men zonder kompas op zee weten kan waar men zich bevindt.

ASTROLOGIE, Gr.-Lat. *Astrologia*, sterrevoorzegkunde, of het zoogenaamde horoscooptrekken, eene ijdele, bijgeloovige en bespottelijke wetenschap, die op hoegenaamd geene gronden rust. Zij is gesproten uit de astronomie of sterrekunde, en alzoo, volgens de uitdrukking van een' vermaard' sterrekundige, de dwaze dochter van eene verstandige moeder; zij ontstond in Chaldea, kwam van daar in Egypte, Griekenland, Italië en Frankrijk, waar zij in de XVI eeuw zeer veel opgang maakte aan het hof, alzoo CATHERINE DE MEDICIS eene groote liefhebster van tooveren en waarzeggen was. Vruchteloos beproefde reeds in de XV eeuw de verstandige PICO, Graaf van Mirandola, de nietigheid der astrologie op goede gronden aan te toonen; vruchteloos bestreden gedurende de drie volgende eeuwen verscheiden andere kundige mannen het wanbegrip wegens den gewaanden invloed der sterren op het lot van Rijken, Staten, Volken en bijzondere personen; dit bijgeloof scheen onuitroeibaar vastgeworteld. Gedurende de eerste helft der vorige eeuw maakte zekere ellendige Duitsche kwakzalver, LUDEMAN, die zich te Amsterdam had nedergezet, met horoscooptrekken een aanzienlijk fortuin, dewijl zijne astrologische wartaal, als diepzinnige orakelspreuken, door de ligtgeloovigheid rijkelijk betaald werd. Eindelijk heeft men toch ingezien dat de astrologie, even als de alchymie, slechts eene wetenschap is, die schaamtelooze bedriegers in practijk bragten, om met goed gevolg een' aanslag te wagen op de beurs der ligtgeloovigen.

ASTRONOMIE, Gr.-Lat. *Astronomia*, is de wetenschap van den loop der gesternten en van de wetten, volgens welke zij zich bewegen. In de vlakten van Syrië, van Egypte en in de omstreken van Babylon, waar de hitte den mensch noodzaakte bij nacht zijn' arbeid te verrigten, gaf de beschouwing van den onbewolkten hemel de eerste aanleiding tot de waarneming van den loop der sterren, waaruit naderhand de eigenlijke Astronomie geboren werd, die, voor de tijdreken- aardrijks- en zeevaartkunde van een onschatbaar nut, tegenwoordig met de hulp der hoogere meet- en rekenkunde zulk een' hoogen trap van volkomenheid bereikt heeft, dat zij boven alle wetenschappen, als de verhevenste, den voorrang verdient; zij toch is het, die ons als het ware de oneindigheid des heelals begrijpelijk maakt, maar ook aan den anderen kant den menschelijken hoogmoed gevoelig vernedert, daar zij ons de bijna verdwijnende kleinheid van de stip, welke wij in deze ontzettende uitgebreidheid bewonen, en de bekrompenheid onzer kennis in zaken, waaromtrent wij dikwijls zoo vermetel beslissen, aantoont. Een duidelijk en voor elk bevatbaar kort begrip van deze wetenschap vindt men in SONNERS *Tafereel van het Heelal*, I Deel. Amst. 1830.

ASTROPHONOMETER is een werktuig, uitgevonden door JEAURAT, om zonder berekenen den tijd van den op- en ondergang der gesternten te vinden.

ASTRUC (JEAN), vermaard Geneesheer, werd geboren te Sauve, in 1684, was Prof. te Montpellier, toen hij in 1743 werd benoemd tot koninklijk' Lijfarts en Professor bij het *College Royal* te Parijs. Hij woonde eenigen tijd te Warschau, als eerste Lijfarts des Konings van Polen, doch kwam naar Parijs terug, en † aldaar in 1763. Zijne geneeskundige en wijsgeerige schriften zijn nog in achting.

ASTURIë, eene Spaansche provincie en prinsdom, verdeeld in *Asturia de Oviedo* en *Asturia de Santillane*, met 365,000 inwoners op 173 □ mijlen, van betwelk de oudste zoon des Konings van Spanje sedert 1388 den titel voert. De hoofdstad Oviedo heeft 6000 inwoners en eene hoogeschool. De Mooren drongen nimmer met eenig gevolg in deze bergprovincie: daarom houdt ieder Asturiër zich voor een' vrijen *Hidalgo* (ridder), en dient, omdat zijn land geene genoegzame bestaan- en levensmiddelen oplevert, den in zijne oogen minder edelen Spanjaarden als koetsier of knecht, hetwelk naar zijn begrip minder vernederend is dan het land te bouwen of een handwerk te oefenen. Dit land genoot voorheen vele voorregten boven de andere Spaansche provinciën; de omwenteling bragt deze met die der overigen wel op denzelfden voet, maar sedert 1823 is alles wederom in de vorige orde hersteld.

ASTYAGES, laatste Koning der Meden 590 jaren vóór J. C., werd, volgens HERODOTUS, onttroond door zijn' kleinzoon CYRUS.

ASTYANAX, éénige zoon van HECTOR en ANDROMACHE, werd, op den ontmenschten raad van den Priester CALCHAS, na de verovering van Troje, van de muren dezer stad geworpen, opdat hij zijn' vader niet zou kunnen wreken.

ASTYDAMAS, Grieksch tooneeldichter, behaalde 15 malen den prijs bij den openbaren wedstrijd. Zijn zoon, van denzelfden naam, heeft ook eenige stukken vervaardigd.

ASUMAN, volgens de Perzische mythologie, een geest, die zorg droeg voor de ziel bij haar scheiden uit het ligchaam.

ASYCHIS, Koning van Egypte, ruim 100 jaren vóór J. C., was de eerste die den Egyptenaren toestond het gebalzemde lijk van hunnen vader te verpanden.

ASYLÆUS, een Romeinsche God, wiens tempel tot eene toevlugt diende voor weggeloopen slaven en kwade betalers. Over het algemeen was bij de Ouden ieder tempel, godenbeeld, altaar, e. d. g. zoodanig eene vrijplaats (*asylum*), waar zelfs de snoodste misdadige niet met geweld van daan gehaald mogt worden. Dit Heidensch gebruik ging in het Christendom over; reeds onder CONSTANTIJN waren kerken en kloosters vrijplaatsen voor degenen, die door de geregtigheid of door hunne vijanden vervolgd werden. Keizer THEODOSIUS verleende in 431 dit voorregt aan alle pleinen, gangen, portalen en tuinen van gebouwen, die aan de kerk behoorden. De Synode van Toledo strekte in 631 de vrijplaatsen uit tot op 30 schreden van iedere kerk. Sedert gold dit voorregt in de geheele Katholijke Christenheid, en gaf aanleiding om het gezag der burgerlijke overheid aan dat der kerk te onderwerpen. In latere tijden is hetzelve in de meeste landen afgeschaft geworden. Even zoo worden nog de woningen der gezanten als zoodanige vrijplaatsen beschouwd: wie dus daarheen de wijk neemt, is aldaar in veiligheid, zoo lang de gezant hem niet uitlevert, of toestaat dat hij er uitgehaald werde. De grondstelling nogtans, dat een misdadige, op eene gewijde plaats of in de woning van een' gezant gevlugt, niet door den arm der burgerlijke overheid achterhaald mag worden, is strijdig met alle gezonde begrippen van regt en geregtigheid, en geen Staat behoort zulke vrijplaatsen op zijn grondgebied te dulden.

ASYMPTOTE is in de meetkunde eene regte lijn AB, die naast eene andere kromme C van onbepaalde lengte voortloopt, zoodanig, dat hare afstanden telkens kleiner worden A A, zonder dat beide lijnen elkander snijden.

ASYNDETON, weglating van het in den gewonen prozastijl gebruikelijke bindwoord *en*, wanneer men in dichtmaat den snellen voortgang eener handeling wil uitdrukken door optelling van onderscheiden verrigtingen; b. v. C. LOOTS, *Verloss. van Nederl.* bl. 12:

Hier wordt geroofd, gemoord, geblaakt, verkracht, geplonderd.

ATABALIBA, laatste vorst van het geslacht der Ynca's van Peru, werd kort na de ontdekking van Amerika, tegen het gegeven woord, in ketenen geslagen en geworgd, op bevel van den Spaanschen veldheer PIZARRO.

ATALANTE, dochter van JASIUS, Koning van Arcadië, en KLYMENE, was beroemd als eene bekwame jageres; zij trof op de jagt het eerst het Kalydonische everzwijn; door deze stoutmoedigheid won zij de liefde van MELEAGER, die met haar huwde. Zie MELEAGER. =, dochter van SCHENEUS, Koning van Scyros, was zoo vlug te voet, dat geen man haar bij den wedloop kon inhalen. Om zich te ontslaan van het lastig aanzoek der minnaars, verklaarde zij, met goedvinden van haren vader, dat zij slechts hem hare hand zou schenken, die bij den wedloop met haar gelijk aan het doel kwam. Dit gelukte HIPPOMENES door eene list; VENUS had hem namelijk drie gouden appelen uit den tuin der Hesperiden geschonken, die hij onder het loopen op eenigen afstand van elkander liet vallen. ATALANTE raapte ze op, waardoor HIPPOMENES haar vooruit geraakte, en haar, als den prijs der overwinning, tot zijne gemalin bekwam.

ATE, dochter van JUPITER en ERIS, was eene boosaardige godin, die de menschen tot onregtvaardigheid en kwaaddoen aanspoorde.

ATELLANES, zekere soort van vrolijke tusschenspelen (*intermezzos*), bij de Romeinen, dus genaamd naar de stad Atella in Toscane; CICERO noemt ze Oscische spelen, omdat Atella in het land der Oscen gelegen was. De inhoud was doorgaans satyriek, en overschreed eindelijk zoo zeer de palen der welvoegelijkheid, dat de Senaat genoodzaakt was de Atellanes te verbieden.

ATHALARIK, Koning der Ostrogothen, was de opvolger van THEODERIK in 526, † in 534.

ATHALIA, dochter van ACHAB, Koning van Israël, en gemalin van JORAM, Koning van Juda, was eene roekelooze, heerschzuchtige vrouw, die, na den dood van haren zoon AHAZIA, door het vermoor-

den van 42 prinsen uit koninklijk bleed, zich den weg baande tot den troon. Zij heerschte 6 jaren, doch toen herstelde de Hoogepriester JOJADA JOAS, den zoon van AHAZIA, dien JOSABED, de zuster van JORAM en gemalin van JOJADA, gered en heimelijk in den tempel opgevoed had, op den troon zijner vaderen. ATHALIA, met de menigte in den tempel gedrongen, geraakte op het gezigt van den nieuwen Koning, omringd door de priesters, de rijksgrooten en het juichende volk in woede, scheurde hare kleederen en riep verraad. JOJADA deed haar vatten en buiten den tempel brengen, waar zij door het volk, van het leven beroofd werd, 877 jaren vóór J. C. RACINE heeft deze geschiedenis tot het onderwerp van een zijner fraaiste treurspelen genomen.

ATHAMAS, zoon van ÆOLUS en ENARETE, Koning van Thebe, was eerst gehuwd met NEPHELE, die hem HELLE en PHRYXUS baarde; bij zijne tweede gemalin INO verwekte hij LEARCHUS, MELICERTE en EURYCLEA. INO besloot de kinderen van NEPHELE uit den weg te ruimen, doch zij ontkwamen hare vervolgzucht, en ATHAMAS, INO verstooten hebbende, huwde met THEMISTO, dochter van HYPSEUS, Koning der Lapithen, maar INO won zijne liefde op nieuw; de minijverige THEMISTO, INO's kinderen willende vermoorden, trof bij vergissing hare eigene, en verhing zich uit wanhoop. ATHAMAS werd krankzinnig, zag INO voor eene leeuwin met hare jongen aan, greep LEARCHUS en verplette hem tegen een' steen; INO stortte, met MELICERTE in den arm, zich in de zee, die sedert naar haar de Ionische genoemd werd. ATHAMAS verliet Thebe, en stichtte een nieuw rijk in Epirus.

ATHANARIK, Koning der Visigothen, verklaarde den oorlog aan de Romeinen, en werd in 369 door Keizer VALENS geslagen, vervolgens afgezet en week naar het hof van THEODOSIUS. † in 381.

ATHANASIA, vr. naam, beteek. in het Grieksch *onsterfelijkheid.*

ATHANASIUS, vermaard Grieksch Kerkvader, geboren te Alexandrië, omstreeks 296, werd Patriarch van deze stad, en onderscheidde zich door zijn' regtzinnigen ijver tegen de Arianen. Hij werd beurtelings afgezet en wederom aangesteld door onderscheiden Conciliën onder CONSTANTIJN, CONSTANTIJN II, CONSTANTIUS, JULIANUS, JOVIANUS en VALENS. Zijne terugkomst in Alexandrië geleek een' zegepralenden intogt. † in 373. Van de 46 jaren, dat hij Bisschop was, heeft hij 20 in ballingschap doorgebragt, en eene menigte geschriften nagelaten, meest tegen de Arianen; zijn stijl is zuiver, krachtig en welsprekend; zijn verweerschrift voor de Christenen aan Keizer CONSTANTIUS wordt een meesterstuk geächt. Zijne geloofsbelijdenis, in 333 opgesteld, wordt achter de meeste uitgaven der dusgenaamde Statenoverzetting des Bijbels gevonden.

ATHEÏSMUS; onder dit woord, hetwelk eigenlijk goddeloosheid (zonder God) uitdrukt, verstaat men opzettelijke Godverloochening (ontkenning van het bestaan van een Goddelijk wezen). Atheïsten in dezen hatelijken zin zijn er welligt nimmer of althans zeer weinigen geweest; doch de kettermakers van alle partijen zijn echter zeer mild met deze benaming jegens elk, die niet volgens hunne bekrompen zinnelijke voorschriften aan God gelooft, maar daaromtrent zijne eigen overtuiging volgt. Velen als Atheïsten zoo schandelijk gebrandmerkte wijsgeeren zijn integendeel de deugdzaamste en vroomste mannen geweest.

ATHELSTAN, van 924 tot 939 Koning van Engeland, liet door eenige geleerden en tot het Christelijk geloof bekeerde Joden het O.T. in het Engelsch overzetten; zelf schreef hij ook in het Engelsch en Latijn eenige werkjes en verzamelde de oude Engelsche wetten.

ATHENÆUM was de naam van een gebouw te Rome, gesticht door Keizer HADRIANUS in 135, om te dienen tot eene gehoorzaal voor de geleerden en degenen die hunne werken aan eene vergaderde menigte wilden voorlezen; er werden ook openbare lessen gehouden. Een dergelijk Athenaeum, gebouwd te Lyon, door Keizer CALIGULA, was vermaard door de bekwame mannen, die aldaar onderwezen. Men heeft sedert deze benaming gegeven aan de doorluchtige scholen, collegiën en andere inrigtingen voor het hooger of akademisch onderwijs.

ATHENÆUS, een Egyptenaar, bloeide te Rome onder de regering van MARCUS AURELIUS, en was de VARRO en PLINIUS der Grieken. Hij schreef onder anderen 15 boeken *Δειπνοσοφιστων*, of gastmaal der geleerden, die aan de tafel van een' rijk' Romeinsch' burger over verscheiden belangrijke zaken sprekende worden ingevoerd; de beide eerste boeken, een gedeelte van het derde en genoegzaam het geheele laatste ontbreken. ISAAC CASAUBONUS bezorgde eene uitgave van den Griekschen tekst met eene Latijnsche vertaling, te Lyon in 1612; de laatste en beste is die van SCHWEIGHÄUSER, te Straatsburg in 1806.

ATHENAGORAS van Athene leerde de Platonische wijsbegeerte te Alexandrië, bekeerde zich tot het Christendom, en schreef eene verdediging der Christenen, welke hij aan MARCUS AURELIUS en COMMODUS zond; in dit geschrift en in een ander over de opstanding der dooden zocht hij de Platonische philosophie met het Christendom in zamenstemming te brengen.

ATHENAÏS, ook bekend onder den naam van ÆLIA EUDOXIA, gemalin van Keizer THEODOSIUS DEN JONGEN, werd door haren gemaal verstooten, die haar verdacht hield van overspel met den geleerden PAULINUS; zij begaf zich naar Palestina, en † te Jeruzalem, in 460, na hare onschuld geregtvaardigd te hebben. Deze vorstin had eene overzetting in hexameters vervaardigd der 8 eerste boeken des O. T. aangehaald door PHOTIUS, en een leven van JEZUS in verzen, genomen uit de *Ilias* en *Odyssea.*

ATHENE, tegenwoordig door de Turken *Athiniah* en *Setines* genoemd, in het landschap Livadië, was de hoofdst. van het oude koningrijk Attica, en heette in het eerst Cecropia, naar CECROPS, deszelfs eersten Koning; naderhand kreeg deze stad den naam van Athene, naar MINERVA of PALLAS, die bij de Grieken ATHENE heette. Attica werd gedurende 418 jaren door Koningen, opvolgers van CECROPS, geregeerd, werd toen republiek en Athene de vermaardste stad der beschaafde wereld; zij lag op eene rots, in eene uitgebreide en aangename vlakte, in welke zij van tijd tot tijd uitgelegd, en daardoor in boven- en benedenstad (*Acro-* en *Katapolis*) verdeeld werd, die op een schiereiland, gevormd door de zamenvloeijing van den Cephissus en den Ilyssus, vier mijlen van de zee, gebouwd was, met welke zij door drie havens, Piraeus, Munychia en Phalerus, gemeenschap had. De Acropolis bevatte de heerlijkste en prachtigste gebouwen; het voornaamste daaronder was het Parthenon of de tempel van MINERVA, die door de Perzen verwoest, doch door PERICLES veel heerlijker wederom opgebouwd werd. Hier stond het meesterstuk van PHIDIAS, het standbeeld van MINERVA; de Propylaeen, van wit marmer gebouwd, dienden tot ingang van het Parthenon; digt bij dit gebouw stond het Erechteum, insgelijks van wit marmer, bestaande uit twee tempels, de eene aan MINERVA en de andere aan NEPTUNUS gewijd, en een ander prachtig gebouw, Pandrosium genaamd; voorts twee schouwburgen en nog eenige andere gebouwen. In de benedenstad werden insgelijks verscheiden voortreffelijke gebouwen gevonden, waaronder de toren der winden, de gedenkstukken van vermaarde mannen en de galerij van historische schilderijen en beeldhouwwerk den hoogen bloei der kunst getuigden. Buiten de stad stonden de tempels van THESEUS en JUPITER OLYMPIUS; de laatste overtrof alle gebouwen van Athene in pracht en schoonheid; hier stond het beroemde standbeeld van JUPITER, insgelijks door PHIDIAS vervaardigd. Wijders verdient ook het Pantheon vermeld te worden, van hetwelk dat te Rome eene getrouwe navolging is. De leerplaatsen der oude wijsgeeren lagen buiten de stad, in fraai beplante oorden; de Akademie, waar PLATO, het Lyceum, waar ARISTOTELES, en de Cynosarges, waar ANTISTHENES, de stichter der Cynische school, leerde, zijn de beroemdsten; de aanhangers van ZENO en EPICURUS hadden hunne vergaderplaatsen in de stad; de heuvel van den Areopagus, het Prytanaeum, de Pnyx en andere openbare vergaderplaatsen hadden een bijzonder belang voor de Atheners, wier geschiedenis genoegzaam de geschiedenis van geheel Griekenland, of althans het belangrijkste deel daarvan uitmaakt. Na 23 eeuwen wekken de puinhoopen nog bewondering van deze merkwaardige stad, welke, nadat zij eerst voor de Perzen bukte, toen in de magt der Romeinen viel, vervolgens door de Scythen en de barbaarsche benden van ALARIK verwoest werd, eindelijk door de Turken bemagtigd is geworden, die uit de puinbrokken eene stad naar hunnen smaak gebouwd hebben, welke thans uit 1300 huizen bestaat, door 12,000 Grieken en Turken bewoond. De Venetianen, aangevoerd door MOROSINI, veroverden Athene in 1687; doch den 8 April 1688 moesten zij deze klassieke stad den Turken weder inruimen. In den jongsten opstand der Grieken tegen hunne onderdrukkers scheen eene gunstige toekomst Athene aan te lagchen; de Acropolis geraakte, na eene langdurige belegering, in 1822 werkelijk in handen der vrije Hellenen; en in 1825 bloeide te Athene de Hellenische hoogeschool, onder het bestuur van den Griekschen Professor GEORGE GENNADIOS; maar den 5 Junij 1827 ging Athene bij verdrag wederom aan de Turken over. Athene is door onderscheiden geleerde reizigers van lateren tijd bezocht en het overschot van deszelfs voormaligen luister naauwkeurig beschreven en afgebeeld, ook veel daarvan naar Engeland en elders vervoerd geworden; maar desniettegenstaande bevatten zelfs de ontoegankelijkste plaatsen voor den oudheidonderzoeker nog schatrijke mijnen van Grieksche kunst, bij geluk door barbaarsche hutten zoo lang bedekt, tot Griekenland eindelijk een beter lot beschoren zal zijn.

ATHENION, een Cilicische slaaf, stelde zich aan het hoofd der oproerige slaven, hield 4 jaren den oorlog vol tegen de Romeinen, en werd door den Consul AQUILIUS verslagen, 101 jaren vóór J. C.

ATHENODORUS van Tarsus, een Stoïcijnsch wijsgeer, was opziener der bibliotheek van Pergamus en de vriend van CATO van Utica, in wiens armen hij te Rome stierf. =, een landgenoot van den voorg., insgelijks een Stoïcijnsch wijsgeer, en de leermeester van OCTAVIANUS (naderhand Keizer AUGUSTUS), behield altijd op zijn' kweekeling een' grooten invloed, van welken hij slechts gebruik maakte om hem tot gematigdheid en goedertierenheid te bewegen.

ATHIAH (ABU THALEB MOHAMED IBN ALI), van Mekka, schreef aldaar zijn' *Cur al Cabub*, of Voorraad der Harten, en begaf zich naar Bagdad, waar hij tot een ergerlijk leven verviel; doch toen hij zijne goddeloosheid zoo ver dreef, dat hij den Schepper beschuldig-

de van al het kwaad,dat den schepselen overkwam, werd hij eenigen tijd daarna stom,en de dood maakte vervolgens ook aan zijne schriftelijke lasteringen een einde.

ATHIAS (Joseph), Rabbijn te Amsterdam, en Boekdrukker aldaar, gaf in 1661 een' Hebreeuwschen Bijbel in het licht, waarin voor het eerst ieder vers met de gewone getalmerken werd aangeduid, en de Hebreeuwsche letters slechts om de vijf verzen, naar de verdeeling van Rabbi Nathan, op den kant staan. Reeds in 1667 verscheen een tweede druk van dezen Bijbel. De Algemeene Staten beschonken hem, tot blijk van hunne tevredenheid over zijn' arbeid, met eene gouden keten en medaille,bij besluit van den 10 Junij 1667.

ATHLEET, Gr. *Ἀθλητής*, kampvechter, worstelaar. Bij de oude Grieken waren de Athleten van beroep vrije lieden,doch bij de Romeinen slaven en vrijgelatenen. Zij oefenden zich met het oogmerk om bij de openbare spelen naar den prijs te dingen, en onderhielden een' strengen leefregel. In Griekenland waren de Athleten zeer in aanzien en genoten groote voorregten. De overwinnaar werd met lauweren gekroond, door de dichters bezongen, op een' triomfwagen rondgevoerd, zijn standbeeld op de markt geplaatst en hem een jaargeld voor zijn leven toegelegd. Het zoogenaamde boxen in Engeland is nog een overblijfsel van het vuistgevecht (*pugillatio*) bij de Romeinen, die ook zwaardvechters (*gladiatores*) hadden; dezen zoo wel als genen waren slaven, of behoorden tot de gemeenste volksklasse, en genoten geene de minste achting.

ATHLONE (Godard van Reede, Graaf van), Hollandsch Generaal,in dienst van Willem III,Koning van Engeland,werkte krachtdadig mede tot de verovering van Ierland, woonde de veldtogten bij des Hertogs van Marlborough, en † te Utrecht in 1703.

ATHOS, tegenw. *Hagion oros* (heilige berg) genaamd, is eene uit Macedonië *zich* in de Aegeische zee uitstrekkende kaap, die een schiereiland vormt van 7 mijlen lang en 3 mijlen breed. Xerxes liet de landtong, die het schiereiland met het vaste land vereenigt, doorgraven, om zijne vloot aan de Thessalische kust te brengen. Op dit voorgebergte, hetwelk zich 5900 voeten boven de oppervlakte der zee verheft, liggen bij de 20 kloosters en eene menigte heremitaadjen, die zamen meer dan 6000 geestelijken, meest Russische monniken van de orde van den H. Basilius,bevatten; dezen leven in eene volkomen afgescheidenheid van de benedenwereld,en onderhouden zulk eene strenge kloostertucht, dat zij geen vrouwelijk wezen, zelfs geen vrouwelijk huisdier, bij zich dulden. Zij vasten en bidden, teekenen heiligenprentjes, maken crucifixen en rozenkransen, die zij verkoopen, en verzamelen aalmoezen, om de zware schatting aan den Pacha te kunnen betalen. In hunne bibliotheken bevinden zich eenige handschriften, die deels uit Konstantinopel afkomstig, deels geschonken en deels door de monniken zelven geschreven zijn. Derzelver inhoud is meest van ascetischen aard, en voor de wetenschappen van hoegenaamd geen nut.

ATJAR is eene Indiaansche confituur van onderscheiden bestanddeelen, naar welke zij dan ook een' bijnaam heeft, als Atjar-bamboe, van het groene zachte bamboesriet, hetwelk met goeden cocosazijn ingelegd wordt; men doet er ook andere vruchten bij, groene meloensneden, wortelen, enz. Alles wordt met peper, nagelen en andere specerijen in potten of flesschen gedaan, azijn er opgegoten en, wèl digt gemaakt, naar Europa verzonden. De Chinezen te Batavia verstaan zich bijzonder op het inleggen van Atjar,en drijven er grooten handel mede. De Atjar wordt bij gebraden vleesch gegeten; hij dient tot versterking van de maagen tot opwekking van den eetlust.

ATKINS (Richard), geboren te Tuffleigh, in Gloucestershire, in 1615, † in de gijzeling te Marshalsea, den 14 September 1677, gaf in 1664 eene verhandeling in het licht over den oorsprong en voortgang der Boekdrukkunst in Engeland.

ATLANTIDEN, zie **PLEIADEN**.

ATLANTIS was bij de Ouden de naam van een eiland in den Atlantischen Oceaan, waarvan stoutmoedige schippers berigten hadden gegeven, die echter zeer onnaauwkeurig moeten geweest zijn, alzoo op de hoogte,welke zij opgaven,in later tijden geen eiland gevonden werd, hetwelk vermoeden deed dat het in de zee verzonken was.

ATLANTISCHE PYROSMA is een dier, hetwelk een zeer fraai en helder licht van zich geeft. Men vindt het in de gewesten nabij den Evenaar. Het werd ontdekt door den beroemden reiziger Peron; terwijl het zeer donker op zee was, en de wind het schip met kracht voortstuwde, ontwaarde hij eensklaps op eenigen afstand een' grooten phosphorusschijn op de golven drijvende. Toen het schip hier midden doorzeilde, bemerkte hij dat het eene tallooze menigte lichtgevende dieren,in de gedaante van gloeijende kogels en cylinders, was. Sommigen werden opgevischt, en van 3 tot 7 duim lang bevonden. De gansche opperhuid van het dier is met knobbeltjes bezet, die als diamanten schitteren en in het donker licht geven, terwijl ook inwendig vele lichtgevende klieren ontdekt werden. Wanneer het dier stil is geeft het slechts een' flaauwen geel-groenen glans van zich, maar zoodra het zich beweegt, verspreidt het een' helderen gloed om zich heen. Zie Poppe, *Volks-Naturlehre*, blz. 617.

ATLANTISCHE ZEE: dus noemt men (van het Atlasgebergte) de gansche zee tusschen de westkusten van Europa en Afrika en de oostkusten van Amerika tot aan de IJszee. Men onderscheidt haar echter in Noorder en Zuider Atlantische Zee of Oceaan.

ATLAS is eene bekende keten van bergen in het noordelijk gedeelte van Afrika. Men onderscheidt twee ketenen, de groote en de kleine Atlas. De eerste strekt zich in Marokko tot aan de Sahara uit, en heeft kruinen, die 11,000 voeten boven de oppervlakte der zee uitsteken. = is in de Mythologie der Grieken een Titan, zoon van Japetus en Klymene. Zeus veroordeelde hem, na de overwinning der Titans, het Hemelgewelf te dragen. Atlas was met groote wijsheid begaafd, en men schreef hem velerlei kundigheden toe, bijzonder in de sterrekunde; zeven dochters, welke hij bij Pleione, de dochter van Oceanus, bekwam, zijn onder den naam van Pleiaden onder de gesternten geplaatst. = is de naam eener verzameling van land- en zeekaarten, of der in een' afzonderlijken band gebonden platen van eenig werk.

ATMEIDAN is de benaming der groote markt te Konstantinopel, in de nabijheid der voormalige S. Sophia Kerk, ten tijde van Justinianus de Hippodromus genaamd.

ATMOMETER, een werktuig om de uitdamping des waters te meten, en welks hoofdbestanddeel een metalen ketel is, in welken het water tot een' zekeren graad heet gemaakt wordt. Het is moeijelijk met dergelijke werktuigen juiste resultaten te bekomen. Volgens Halleys proefnemingen verdampen bij heete zomerdagen in 2 uren 233 gr. water, die, volgens zijne berekening, $\frac{1}{13}$ Eng. cubiek duim bedragen.

ATMOSPHEER, zie **DAMPKRING**.

ATOMEN zijn, volgens de hypothesen van sommige natuurphilosophen, de niet verder deelbare bestanddeelen der grondstof. Het atomisch stelsel is reeds zeer oud; volgens hetzelve is de oorspronkelijke wereldstof eene menigte Atomen geweest, die, oneindig verschillende in gedaante, grootte en zwaarte, zich lijnregt en parallel in de ruimte bewogen, toevallig van deze bewegingslinie afweken, daardoor aan elkander stieten en zich aan elkander hingen, zich ophoopten, elkander aantrokken, enz. waardoor dan eindelijk ook de tegenwoordige wereld te voorschijn kwam. Epicurus, die dit stelsel van Leucippus ontleende, werkte hetzelve verder uit; Lucretius droeg hetzelve dichterlijk voor, Gassendi ontleende eenige theoretische stellingen uit hetzelve, en Descartes zijn stelsel van de draaikringen (*tourbillons*); ook Newton en Boerhaave namen aan, dat de grondstof uit eene ophooping van vaste, harde, zware, ondoordringbare en onbewegelijke deeltjes bestaat, van wier onderscheiden zamenordening de verscheidenheid der ligchamen voortkomt.

ATOSSA, dochter van Cyrus, huwde met Cambyses, haren broeder, vervolgens met Smerdis en eindelijk met Darius, dien zij Artabazanes en Xerxes baarde. Men wil dat zij de Koningin Vasthi is, van welke in de oude Joodsche oorkonden melding gemaakt wordt.

ATRABILITEIT, van *ater*, zwart, *en bilis*, gal; zwartgalligheid.

ATRACIA, eene stad, in Thessalië: dus genaamd naar derzelver stichter Atrax.

ATRAPUM, een vlek in Griekenland, bij Thermopyle, waar Xerxes de Lacedemoniërs aantastte.

ATRAX, vader van Hippodamia, en stichter der stad Atracia, wordt gehouden voor den uitvinder der tooverkunst.

ATREBATEN, een Gallische volksstam, die omtrent het tegenwoordige Atrecht (*Arras*) zou gewoond hebben.

ATRECHT, Fr. *Arras*, hoofdst. van het voorm. Nederlandsche graafschap Artois, aan de Scarpe, is met derzelver citadel eene tamelijk sterke vesting; de stad is niet groot, maar net gebouwd; de Domkerk, aan de H. Maagd gewijd, en de Kerk van S. Waast bevatten vele merkwaardigheden. De Franschen veroverden in 1640 de stad, die sedert in hun bezit gebleven is.

ATREUS, zoon van Pelops en Hippodamia, vader van Agamemnon en Menelaus, was de opvolger van Eurystheus, Koning van Argos, wiens dochter Erope hij gehuwd had. Zijn broeder Thyestes haar tot overspel verleid hebbende, liet Atreus hem de leden van zijne twee basterdzonen bij een' maaltijd opdisschen.

ATRI, zie **ADRIA**.

ATRIDEN, dus noemt Homerus Agamemnon en Menelaus, de zonen van Atreus, die sommigen echter voor de zonen houden van zijn' broeder Plisthenes.

ATROCITEIT, Lat. *Atrocitas*, wreedheid, gruwzaamheid, afschuwelijkheid.

ATROPATES, een der legerhoofden van Alexander, regeerde na den dood van dezen veroveraar over een gedeelte van Medië, waaraan hij den naam gaf van Atropatene.

ATROPOS, eene der drie Parken of Schikgodinnen, sneed den draad af der lengte van het menschelijk leven. Zie Parken.

ATTA (T. Quintius), Latijnsch blijspeldichter, bloeide 100 jaren vóór J. C. Men vindt eenige fragmenten zijner stukken in het *Corpus poëtarum*, van Mattaire.

ATTALIA, eene zeestad in Pamphilië, gebouwd door Attalus Philadelphus, Koning van Pergamus, tegenw. Satalië.

ATTALUS, veldheer van Philippus, Koning van Macedonië, was zeer gehaat door Alexander, die hem liet vermoorden, zoodra hij den troon beklommen had. = (Priscus), Romeinsch Raadsheer, die

een' korten tijd door Alarik met het purper bekleed werd, toen hij in 410 Rome veroverd had, handhaafde zich eenigen tijd in Gallië tegen de legermagt van Honorius, maar hij werd gevangen en aan dezen Keizer gezonden, die hem de regterhand liet afhouwen en naar het eiland Lipari verbande, waar hij in behoeftige omstandigheden † in 417. =, een Stoïcijnsch wijsg., die onder de reg. van Tiberius bloeide, was door zijne schranderheid en welsprekendheid zeer beroemd. Hij telde Lucius Annæus Seneca onder zijne leerlingen.

ATTALUS. *Koningen van Pergamus van dezen naam.* = I was de opvolger van Eumenes, 241 jaren vóór J. C., hij onderwierp de Galaten, strekte zijne overwinningen uit tot aan den berg Taurus, koos de zijde der Romeinen tegen Philippus V, Koning van Macedonië, begunstigde de letteren en stichtte de vermaarde bibliotheek van Pergamus. † 197 jaren vóór J. C. = II Philadelphus, zoon van den voorg., beklom den troon 159 jaren vóór J. C., verdreef Antiochus, Koning van Syrië, en Prusias, Koning van Bithynië, die zijn Rijk bedreigden, herstelde Ariarathes op den troon van Cappadocië, won de genegenheid der Romeinen en stichtte Philadelphia en Attalia, in Lydië. † 138 jaren vóór J.C., 82 jaren oud, aan vergift, hem ingegeven door zijn' neef Attalus Philometor. = III Philometor, neef en opvolger van den voorg., was wreed en moordzuchtig; hij sloeg Nicomedes, Koning van Bithynië, terug, en leide het bewind neder, om zich met het aankweeken van vergiftige planten te vermaken. † 133 jaren vóór J.C., en maakte het Romeinsche volk erfgenaam van zijn Rijk.

ATTALYDDA, eene stad in Lydië, door Attus aangelegd en na zijn' dood door zijn' zoon Lydus voltooid.

ATTEJUS, geboren te Athene, onderwees de rhetorica te Rome, en schreef onder anderen een werk, waarin hij onderzocht of Æneas werkelijk op Dido verliefd geweest is.

ATTENTAAT, van *Attentare*, aanvallen, beproeven; aanslag, b. v. op het leven, de vrijheid of het eigendom van anderen. (dacht.

ATTENTIE, Lat. *Attentio*, oplettendheid, opmerkzaamheid, aan-

ATTERBURY (Francis), geboren te Middleton, in 1662, was achtervolgens Kapellaan van Willem III en Anna, Bisschop van Rochester en Deken van Westminster. Toen George I in 1714 den Engelschen troon beklom, wikkelde hij zich in eene zamenzwering ten voordeele van den Pretendent; bij de ontdekking van dezelve in 1722 werd hij gevangen, van zijne ambten en waardigheden beroofd en voor altijd uit het rijk gebannen. † te Par. den 7 Maart 1732.

ATTICA, eene provincie van Oud-Griekenland, van welke Athene de hoofdstad was, in Achaie, tegenwoordig Livadië, is een schiereiland aan de Aegeische zee, grenzende aan de landzijde aan Beotië en Megare. Dit landschap werd door Cecrops 1550 jaren vóór J. C. met eene volkplanting van Egyptenaren in bezit genomen. Hij beschaafde de zeden der inboorlingen, leerde hun den olijfboom aankweeken, graan bouwen, verzamelde hen in steden en gaf hun wijze wetten. Athene ontstond, en heette aanvankelijk Cecropia, tot Theseus, de afzonderlijke volksstammen vereenigende, deze stad als Athene tot de hoofdstad des ganschen lands verhief, en die sedert de beroemdste stad der geheele Oudheid geworden is. Attica kwam na de deeling des Romeinschen Rijks aan het Oostersche Keizerrijk. In 396 werd dit landschap door Alarik veroverd en verwoest; naderhand viel hetzelve met geheel Griekenland in de magt der Turken. Zie Athene.

ATTICUS (Titus Pomponius), Romeinsch Ridder, de vriend van Cicero, week gedurende de oorlogen van Marius en Sylla naar Athene, waardoor hij den bijnaam van Atticus bekwam. In Rome teruggekeerd, verkoos hij de letteroefeningen en een stil leven boven de beslommeringen van ambten en waardigheden. Hij was door alle partijen geächt, en speelde dikwijls de rol van bemiddelaar. Behalve Cicero, telde hij Hortensius, Pompejus, Cæsar, Brutus en Octavius onder zijne vrienden. Hij huwde zijne dochter uit aan Agrippa en zijne kleindochter aan Tiberius. † 32 jaren vóór J. C. Hij liet verscheiden historische werken na, die verloren zijn. Cicero schreef hem een groot aantal brieven; zijn leven is door Cornelius Nepos beschreven. = (Julius), een Athener, die ten tijde van Nerva en Hadrianus leefde, werd van doodarm eensklaps onberekenbaar rijk, door het ontdekken van een' schat, dien de Keizer hem liet behouden. Hij besteedde zijn' rijkdom tot verfraaijing van Athene en tot weldaden aan deszelfs inwoners. = (Herodes), zoon van den voorg., was de leermeester van Keizer Verus, en werd in 143 tot Consul verheven door Antoninus. Hij was een geleerd en schrander man, doch had een' zoon, die zoo stompzinnig was, dat hij de letters van het alphabeth niet onthouden kon. =, Patriarch van Konstantinopel, geboren te Sebaste, in Armenië, † den 10 October 425, en liet eenige stichtelijke geschriften na.

ATTIDIATEN, eene natie, die Plinius in Umbrië plaatst, en wier naam schijnt bewaard gebleven in dien van *Attigio*, een dorp in de mark Ancona.

ATTILA, Koning der Hunnen, zoon van Mandras, volgde zijn' oom Roas in 434, en deelde het oppergezag met zijn' broeder Bleda. Deze beide barbaren vielen in het Oostersche Keizerrijk, en dwongen twee malen den zwakken Theodosius II tot een' schandelijken vrede. In 444 liet Attila zijn' broeder Bleda vermoorden, zoo hij zeide, op goddelijk bevel, en vierde nu zijner veroveringszucht den ruimen teugel, noemde zich den »Geesel Gods," en verspreidde den schrik onder alle volken. In korten tijd overstroomde zijn leger geheel West-Duitschland; de Wandalen waren zijne bondgenooten, de Oost-Gothen, de Gepiden en een gedeelte der Franken volgden zijne banieren; aan het hoofd van 700,000 man viel hij in Gallië, en belegerde Orleans, doch werd teruggeslagen door de vereenigde legers van den Romeinschen veldheer Aëtius, van Meroveus, Koning der Franken, en van Theoderik, Koning der West-Gothen. Eenigen tijd daarna sloegen zij hem in de vlakten van Chalons; dit was misschien de bloedigste slag, die ooit in Europa geleverd werd; over de 100,000 dooden bedekten het slagveld, onder welke de Koning Theoderik. De Franken dreven Attila met het overschot zijner barbaren over den Rijn terug. Hierop zocht hij zich in Italië schadeloos te stellen; hij verlangde Honoria, de zuster van Valentinianus III, tot gemalin en de helft van het rijk als bruidschat; deze schaamtelooze vordering werd hem afgeslagen, en Attila rukte met eene geduchte magt in Italië, veroverde Aquileja, Padua, Vicenza, Verona, Bergamo en verwoestte de vlakten van Lombardije. De inwoners weken op de Alpen, de Apennijnen en naar de Lagunen van de Adriatische Zee, waar zij de stad Venetië bouwden. Attila trok op Rome aan; de Keizer had geen leger, om hem te stuiten; Paus Leo I begaf zich met de Romeinsche gezanten naar het vijandelijk leger, en het gelukte hem den vrede te bemiddelen. De Romeinen schreven hunne redding toe aan de tusschenkomst van den H. Petrus en Paulus. Attila trok naar Pannonië terug, huwde met de schoone Ildiko, en werd daags na het bruiloftsfeest in zijn bloed verstikt gevonden. In 453 was de bloedige loopbaan van dezen afschuwelijken Godsgeesel geëindigd, die in 20 jaren bijkans de halve wereld ontvolkt had.

ATTINGHAUSEN (Gerard), Landamman van Uri in 1206, bewerkte het bondgenootschap tusschen de drie Zwitsersche Cantons Uri, Schweitz en Unterwalden.

ATTITUDE, eene Fransche kunstuitdrukking, om de houding des ligchaams in den staat van rust aan te duiden. Als wetenschap maakt de attitude een voornaam deel der mimiek uit, welke door lady Hamilton, Handel-Schütz, Elise Burger en eenige andere bekwame vrouwen in onzen tijd door de eenvoudigste middelen tot eene bewonderenswaardige hoogte gebragt is geworden.

ATTIUM, eene Kaap op de westkust van het eiland Corsica; tegenwoordig *Punta di Laccivolo*.

ATTRIBUTEN zijn in de beeldende kunsten allegorische metonymiën, of kenteekenen, waardoor een ander voorwerp aangeduid wordt dan men onder het oog heeft; zoo verstaat men door een' *arend* met den bliksem in zijnen klaauw Jupiter, een' *slangenstaf* Mercurius, een' *drietand* Neptunus, eene *lyra* Apollo, een' *pijlkoker* en eene *fakkel* Cupido, enz.

ATTUARIëRS, eene Frankische natie, die, over den Rijn in Gallië gekomen, door Keizer Julianus geslagen, verdreven en zelfs in hun eigen land vervolgd en overwonnen werd.

ATYS, een jonge en schoone Phrygiër, dien Cybele hartstogtelijk beminde en hem de zorg voor haren eerdienst toevertrouwde, brak de gelofte van kuischheid, welke hij haar gedaan had; Cybele strafte hem met eene verstandsverbijstering, en in eene vlaag van ijlhoofdigheid ontmande hij zich zelven; toen hij wederom tot bezinning kwam, wilde hij zich verhangen, maar Cybele veranderde hem in een' pijnboom. Sedert waren de priesters van Cybele gesneden.

AUBERY (Benjamin), Heer van Maurier, was Koninklijke Staatsraad en Afgezant bij de Algemeene Staten der Vereenigde Nederlanden, ten tijde der Remonstrantsche kerktwisten, die hem, als Protestant, niet onverschillig waren. Hij gaf zich zeer veel moeite om Oldenbarneveld te behouden, doch zijne pogingen waren vruchteloos. Hij was de vriend van Hugo de Groot, die lang eene vertrouwde briefwisseling met hem onderhield. Zijn zoon Louis Aubery, die in Frankrijk geboren, doch in Holland opgevoed was, en te Leyden gestudeerd had, keerde in Frankrijk wel tot den schoot der H. Kerk terug, maar kon zijn fortuin aan het Fransche hof niet maken. Hij doorreisde een groot gedeelte van Europa, gaf zijns vaders voortreffelijke *Mémoires pour servir à l'histoire de la Hollande* in het licht, en † op zijn landgoed Maurier in 1687. Louise Aubery, eene dochter van den gezant, in 1614 in den Hage geboren, had de Staten van Holland tot peten, die haar een jaarlijksch inkomen schonken van 5000 guldens, hetwelk zij 60 jaren genoten heeft. Zij huwde met den heer D'Ardenay du Maine, en naderhand met den Marquis Dechambret. Zij had zulk een goed geheugen, dat zij den geheelen Bijbel woordelijk van buiten kende; ook was zij zeer bekend met de algemeene geschiedenis.

AUBIGNAC (François Hedelin d'), geboren te Parijs, den 4 Aug. 1604, † te Nemours, den 16 Julij 1676, was eerst advokaat, maar verliet de balie, en werd geestelijke. De Kardinaal de Richelieu vertrouwde hem de opvoeding van zijn' neef, den Hertog de Fronsac. Onder de bescherming van dezen minister speelde de Abt d'Aubignac eene tamelijk gewigtige rol in de geletterde wereld; hij was

taalkundige, dichter, oudheidkenner, prediker, romanschrijver, en lag altijd overhoop met de fraaije vernuften van zijn' tijd, vooral met CORNEILLE en MÉNAGE, die zijne aanmatigingen niet wilden verdragen. D'AUBIGNAC heeft veel geschreven, in verzen en in proza, dat thans geheel vergeten is. Zijn beste werk is nog de *Pratique du Théâtre*, te Amsterdam 1715 in 2 vol. gedrukt.

AUBIGNÉ (THEODORE AGRIPPA D'), geboren te S. Maury, in 1550, verstond met zijn 6e jaar Grieksch, Latijn en Hebreeuwsch; met zijn 8e vertaalde hij PLATO in het Fransch. Hij verloor zijn' vader, toen hij 13 jaren oud was, en zijn erfdeel bestond in een' aanzienlijken naam en schulden; hij nam dienst onder het leger van den Prins van Condé, die den oorlog voerde in het Zuiden van Frankrijk, en ging over in den dienst van den Koning van Navarre, die hem Kamerheer, Veldmaarschalk en Vice-admiraal van Guyenne en Bretagne maakte. De onbuigzaamheid van zijn karakter was niet geschikt om zich van de gunst des Konings te verzekeren; hij verliet het hof, en het gerucht liep dat hij krijgsgevangen gemaakt was bij de belegering van Limoges. De Koning nam de juweelen der Koningin om zijn losgeld te betalen. Gevoelig voor dit blijk van goedheid, keerde D'AUBIGNÉ naar het hof terug, en behield het regt er de waarheid te zeggen; HENRIK IV liet hem slechts begaan, maar zijne ijdelheid, zijne vrijpostigheid, en vooral zijne weigering den monarch in zijne minnerijen de behulpzame hand te bieden, deden hem 's Konings genegenheid verliezen. D'AUBIGNÉ moest zich verwijderen. Hij kwam nogmaals terug, maar op het vormelijk verzoek der Koningin-moeder, die hij in zijne schimperijen geenszins spaarde, werd hij voor de tweede maal verbannen. Na den dood van HENRIK IV leefde hij afgezonderd, en schreef de geschiedenis van zijn' tijd, een werk, TACITUS waardig. Het Parlement van Parijs gebood dat deze geschiedenis zou verbrand worden, als een schandschrift, waarin de Koningen en Vorsten gehoond werden. D'AUBIGNÉ week naar Geneve. Zijne vijanden beschuldigden hem dat hij de afbraak van eene gesloopte kerk gebezigd had om de muren van Geneve te herstellen, en hij werd ter dood veroordeeld. »Dit is het vierde vonnis," zeide hij, »geveld tegen mij wegens misdaden, waarin ik eene »eer stel." † te Geneve in 1630.

AUBUSSON (PIERRE D'), Grootmeester der orde van S. Jan van Jeruzalem, bijgen. het schild der kerk, diende eerst onder Keizer SIGISMUNDUS in Hongarije tegen de Turken, en bevond zich met KAREL VII bij de belegering van Monterau. Ridder geworden te Rhodes, werd hij in 1476 tot Grootmeester verkoren; hij deed het eiland versterken, en stond in 1480 de vermaarde belegering door, waartoe MOHAMED II 100,000 man had doen ontschepen, en toch genoodzaakt werd twee maanden daarna met een aanmerkelijk verlies dit beleg op te breken. ZIZIMUS, vervolgd door zijn' broeder BAJAZET, vroeg eene schuilplaats aan D'AUBUSSON, die hem dezelve toestond, hem vervolgens naar Frankrijk en toen naar Rome zond aan Paus INNOCENTIUS VIII, die den Grootmeester met het purper vereerde. D'AUBUSSON had het ontwerp gevormd tot eene groote kruisvaart tegen de Turken, waarover hij het bevel zou voeren, toen hij in 1503 stierf.

AUCHATEN waren een Scythisch volk, hetwelk een gedeelte van de tegenwoordige Ukraine bewoonde.

AUCKLAND (HENRIETTE), eene Engelsche heldin, onderscheidde zich door hare dapperheid in den Amerikaanschen oorlog in 1775; zij vocht aan de zijde van haren man, Majoor van een Engelsch regiment, en verdedigde hem dikwijls met eigen handen. Toen hij krijgsgevangen gemaakt was bij de nederlaag van het Engelsche leger, trotseerde zij alle gevaren, om bij hem te komen en zijne wonden te verbinden, na daartoe verlof bekomen te hebben van den Generaal GATES. Zij kwamen beiden in Engeland terug, en stierven kort na elkander in het laatst der vorige eeuw. = (WILLIAM EDEN, Baron), opende zijne diplomatische loopbaan in 1778 als bemiddelaar tusschen het moederland en de Noord-Amerikaansche volkplantingen; de uitslag zijner pogingen beantwoordde niet aan de verwachting, en Engeland moest de onafhankelijkheid der Noord-Amerikanen erkennen. Later had Lord AUCKLAND als Parlementslid een' grooten invloed op de hervorming der strafwetten, en met HOWARD en BLACKSTONE op de organisatie eener nieuwe policieverordening en betere inrigting der gevangenissen. Voorts werd hij Staatssecretaris van Ierland en buitengewoon gezant in Frankrijk, om een handelstractaat te bewerken, dat ook in 1786 gesloten werd. Gedurende de eerste jaren der Fransche Staatsomwenteling was hij buitengewoon gezant bij de Algemeene Staten der *Vereenigde Nederlanden*, en had een' grooten invloed op de raadplegingen in den Hage wegens de verdediging des lands bij den inval der Franschen. Na zijne terugkomst werd zijn gedrag door het Parlement aan een onderzoek onderworpen, en hetzelve onberispelijk verklaard. † in 1814.

AUCTIE, Lat. *Auctio*, openbare verkooping van roerende goederen aan de meestbiedenden; veiling.

AUDIENTIE, gehoorgeving van een' Vorst of Staatsminister; somwijlen meer of min plegtig, bij buitengewone gelegenheden.

AUDIO, een ketter uit Mesopotamië, leefde in het midden der IV eeuw, en leerde dat God eene menschelijke gedaante en naar dezelve den mensch geschapen had, dat de duisternis en het vuur van eeuwigheid waren, en beweerde dat men het Paaschfeest op de Joodsche wijze moest vieren. Overigens leide hij een voorbeeldig leven, en voer hevig uit tegen de ondeugden der geestelijken, die hem ook met veel bitterheid vervolgden. KONSTANTIJN DE GROOTE zond hem naar Scythië in ballingschap, van daar ging hij naar Zweden, waar hij velen tot het Christelijk geloof bekeerde. † in 370. Zijne aanhangers werden Audianen of Anthropomorphieten genaamd.

AUDITEUR is bij het krijgswezen een regtsgeleerde, die de regtsplegingen bij de corpsen bestuurt, en de plaats van den gewonen regter bekleedt.

AUERBACH (HEINRICH), eigenlijk STROMER, maar volgens het gebruik van zijn' tijd dus genaamd, naar zijne geboorteplaats Auerbach, in Beijeren, waar hij in 1482 ter wereld kwam, was de stichter van den Auerbachschen Hof, te Leipzig, waar hij Professor der Geneeskunst en Raadsheer was. Toen in 1519 het bekende mondgesprek tusschen ECK en LUTHER te Leipzig gehouden werd, maakte AUERBACH geene zwarigheid om den laatsten aan zijne tafel te onthalen. De door hem in 1530 gebouwde hof diende voornamelijk tot het uitstallen der goederen gedurende de missen. Volgens het volkssprookje zou de toovenaar doctor FAUST op een vat wijn uit den kelder van dit gebouw gereden zijn, en wel in 1525, alzoo 5 jaren vóór hetzelve nog bestond; dit maakt de zaak wel niet geloofwaardiger, maar des te wonderbaarlijker.

AUERSTÄDT, een dorp en riddergoed in de nabijheid van Merseburg, aan de Emsbach, met 100 huizen en 500 inwoners, verkreeg eene historische merkwaardigheid door de overwinning, welke de Franschen, onder den Maarschalk DAVOUST, hier den 14 October 1806 behaalden op de Pruissen, aangevoerd door den Hert. van Brunswijk.

AUFIDENA was eene oude stad in Latium, in het land der Samnieten.

AUFIDUS, oude benaming der rivier *Ofante*, in Italië.

AUGER (EDMOND), geboren te Troyes, in Champagne, werd in 1550 Jezuït, en bewees der Orde uitstekende diensten, gedurende den godsdienstoorlog in Frankrijk. Op de welsprekendste wijze bewees hij met mond en pen dat de Hugenoten moesten uitgeroeid worden, en maakte in een geschrift, *Le Pédagogue des Armes*, het elk ten heiligen pligt deze ketters op alle mogelijke wijze te vervolgen. Hij bezigde zulke krachtige middelen van overreding, dat hij te Lyon 40,000 afgedwaalde schapen in den schoot der H. Kerk terugbragt. Zijn ijver had hem nogtans bijna aan de galg geholpen, maar zijne welsprekendheid redde zijn' hals uit den strop; want hij beloofde Hugenoot te worden, als men hem losliet, en men was onnoozel genoeg, om hem op zijn woord te gelooven; doch hij verliet Frankrijk, en ging naar Italië. † te Como in 1590. Hij heeft verscheiden werken in het Latijn en Fransch geschreven, onder allerlei wonderlijke titels; ook vertaalde hij uit het Italiaansch in het Fransch eene *Geestelijke Suiker* en bezorgde eene uitgave der Epigrammen van MARTIALIS. = (ATHANASE), geboren te Parijs, den 12 December 1734, was Priester en aanvankelijk Professor der Redekunst in het Collegie van S. Rouen; de Bisschop DE NOÉ maakte hem zijn' Vicaris. Midden in Parijs leefde AUGER zeer eenvoudig, stil en zonder roemzucht, alleen voor de letteren en wetenschappen; zijn éénige rang was die van lid der Akademie der Opschriften. Zijn matig inkomen deelde hij met zijne behoeftige maagschap. Men getuigde van hem, dat hij nooit van iemand en nooit iemand van hem kwaad gesproken had. De uitbarsting der Staatsomwenteling moest hem, die in Oud-Griekenland beter te huis was dan in Frankrijk, met gloeijende deelneming vervullen. Hij hoopte afschaffing der schreeuwende misbruiken en daarstelling van ware vrijheid; deze verwachting drukte hij in verscheiden zijner schriften uit; maar hij beleefde de gebeurtenissen niet, die zijn geloof hadden kunnen doen wankelen. † den 7 Februarij 1797.

AUGEREAU (PIERRE FRANÇOIS CHARLES), Hertog van Castiglione, Maarschalk van Frankrijk, geboren te Parijs in 1757, was de zoon van een' Fruitverkooper, werd Karabinier bij het Fransche leger, ging over in Napolitaanschen dienst, en vestigde zich als Schermmeester te Napels in 1787; doch in 1792 als voorstander der Fransche omwenteling verbannen, nam hij dienst als vrijwilliger bij het leger van Italië, en werd om zijne dapperheid en bekwaamheid spoedig bevorderd; reeds in 1794 was hij Brigadegeneraal en in 1796 Divisiegeneraal. In Spanje en Italië behaalde hij grooten roem, en had deel aan alle gewigtige krijgsverrigtingen van 1796. Na het verdrag van Campo Formio was hij bevelhebber van Parijs, en speelde eene groote rol op den beruchten 18 Fructidor. In 1799 werd hij tot afgevaardigde in den Raad der 500 benoemd, doch BONAPARTE zond hem in 1800 naar Holland, om het bevel te voeren over de Fransche troepen, in dienst der Bataafsche Republ., met welke hij MOREAU aan den Rijn te hulp trok; hij had verscheiden ontmoetingen met de Keizerlijken, tot de slag van Hohenlinden den veldtogt eindigde. In 1803 kreeg hij het bevel over het bij Bayonne verzamelde leger tegen Portugal, doch hij werd vervangen door den Generaal LECLERC, en keerde naar Parijs terug, waar hij in 1804 tot Maarschalk des Rijks en groot-officier van het Legioen van eer benoemd werd. Op het einde van 1805 voerde hij het bevel over een leger-

corps in Duitschland, sloeg de Oostenrijkers, en bezette Lindau, Bregenz en Wetzlar. In 1806 stond hij tegen de Pruissen, en deelde in de overwinning van Jena. Het volgende jaar onderscheidde hij zich in Polen, en werd gekwetst in den slag van Eylau. In 1809 belegerde en veroverde hij Gironne. Bij den aftogt uit Rusland in 1813 had hij deel aan den slag bij Leipzig, en verdedigde een' geheelen dag den hem aangewezen' post. Bij het inrukken der bondgenooten in Frankrijk moest hij Lyon dekken. Hij was een der eerste Generaals, die Lodewijk XVIII erkende, die hem tot Pair van Frankrijk benoemde. Bij Napoleons terugkomst van Elba in 1815 bood Augereau hem zijn' dienst op nieuw aan; maar hij werd afgewezen. Na den tweeden val van Napoleon en de herstelling des Konings verscheen Augereau wederom in de kamer der Pairs, was een der regters over Ney, en kwam verder in geene aanmerking meer. † den 12 Junij 1816, op zijn landgoed la Houssaye, aan de waterzucht.

AUGIAS, Koning van Elis, bezat 3000 ossen, wier stallen in 30 jaren niet gereinigd waren. De aankomst van Hercules in zijne Staten vernomen hebbende, stelde hij hem voor dezelve te reinigen, onder belofte van een tiende gedeelte der kudde. Hercules nam dezen arbeid aan, verleide de rivier Alpheus, en deed haar dwars door de stallen stroomen. Toen de mist weggevoerd was, vorderde Hercules de belooning van zijn' arbeid; doch Augias hem dezelve weigerende, plunderde Hercules Elis, doodde Augias, riep Phileus terug en gaf hem de Staten van zijn' vader.

AUGMENT, voorzetsel van een werkwoord; in het Nederduitsch *be, ver, ont*, e. m. a. waardoor zoodanig werkwoord eene geheel andere beteekenis bekomt dan zonder dit voorzetsel; b. v. *be*komen is geheel iets anders dan *komen*; *ver*geven dan *geven*; *ont*vangen dan *vangen*, enz.

AUGMENTATIE, Lat. *Augmentatio*, vermeerdering; toeneming.

AUGSBURG, eertijds eene vrije Rijksstad, ligt tusschen de Wartach en de Lech, heeft 3690 huizen en 29,000 inwoners, verscheiden fraaije openbare gebouwen en fonteinen; het Raadhuis, het Bisschopshof en de Domkerk zijn merkwaardig. De inwoners zijn zeer arbeidzaam, en bestaan van den koophandel, de fabrijken en handwerken. De stad werd 12 jaren vóór J. C. aangelegd door Keizer Augustus, en *Augusta Vindelicorum* geheeten, ter gedachtenis van zijne overwinning op de Vindeliciers. In de V eeuw werd zij door Attila geplunderd en verwoest, kwam daarop onder de heerschappij der Frankische Koningen, en werd in den oorlog van Karel den Grooten met Thassilo nogmaals bijna geheel vernield. Na de deeling des Frankischen Rijks kwam Augsburg aan de Hertogen van Zwaben, en kocht, door handel en nijverheid rijk geworden, van dezen hare vrijheid, welke ook later door de Keizers bevestigd is geworden. Sedert bereikte de stad den hoogsten top van haren bloei, en was, nevens Neurenberg, de hoofdstapelplaats voor den handel van het noordelijk Europa met het zuiden, tot op het einde der XV eeuw de ontdekkingen der Portugezen en Spanjaarden den wereldhandel eene veranderde rigting gaven. Augsburg is tegenwoordig nog altijd de zetel van Duitsche kunstvlijt en een aanzienlijk binnenlandsch wissel- en handelbedrijf.

AUGSBURGSCHE CONFESSIE is de historische benaming der op den Rijksdag te Augsburg den 25 Junij 1530 door de Protestanten den Keizer en het Rijk overhandigde geloofsbelijdenis. Luther had dezelve op last van Johan den Bestendigen, Keurvorst van Saksen, in 17 artikelen opgesteld, doch Melanchton, insgelijks op Keurvorstelijk bevel, en met bewilliging der gezamenlijke Protestantsche Vorsten en Godgeleerden, eenige hevige uitdrukkingen daarin verzacht. Het oorspronkelijk geschrift is nog in de Keizerlijke archiven voorhanden, en naar hetzelve de Geloofsbelijdenis in 1531 te Wittenberg gedrukt. Naderhand veranderde Melanchton eigenmagtig nogmaals in dezelve, en liet ze in 1540 drukken. Er ontstonden dus eene veranderde en eene onveranderde Augsburgsche Confessie; deze is door de Lutherschen en gene door de Duitsch Gereformeerden aangenomen, die zich daardoor de bij den religievrede van 1555 den Augsburgschen geloofsbelijderen toegestane regten verzekerden.

AUGUREN waren bij de Romeinen zekere priesters, die uit de vlugt en het geluid der vogelen, de luchtverschijnselen, als donder en bliksem, de gedaante der wolken, enz. de toekomst voorspelden of den wil der Goden verklaarden. Daar deze wigchelaars, of liever bespottelijke kwakzalvers, in groot aanzien waren, en grooten invloed hadden op de staatsaangelegenheden, konden zij de Goden laten zeggen wat zij wilden, en de uitvoering der gewigtigste besluiten verhinderen, als dezelve met hun belang niet overeenkwamen. Het leveren van een' veldslag, het voortzetten of opbreken van eene belegering, het verklaren van oorlog of het sluiten van vrede, en dergelijke aangelegenheden hing van het eten of niet eten der heilige hoenders, het krassen van eene raaf, de vlugt van een' arend of eenige andere onverschillige nietigheid af, zoo het scheen, maar inderdaad van de luim des Augurs, die er de verklaring van gaf.

AUGURKEN, Lat. *Anguria*, is eene tuinvrucht, die aan langs den grond kruipende lange stengels wast; de bladen zijn half rond, ingesneden, vuilgroen en grooter dan de meloenbladen; de bloem is bleekgeel, klokvormig en in vijf deelen gespleten; de vrucht is genoeg bekend; men kan dezelve versch in schijven gesneden met zout, peper, olij en azijn als salade eten; doch meestal wordt zij met venkel, laurierbladen, Spaansche peper, enz. in wijnazijn ingelegd, op de wijze als de Atjar in Oost-Indië.

AUGUSTA, vr. naam, beteekent in het Latijn de *heerlijke, verhevene, doorluchtige*. = was de benaming van verscheiden Romeinsche volkplantingen in en buiten Italië; zoo heetten, b. v. *Augt* in Frankrijk, *Agosta*, in Sicilië, *Tubingen* in Duitschland, en andere plaatsen, als Romeinsche volkplantingen, gedurende de regering van Augustus aangelegd, enkel Augusta; sommigen hadden nog een' onderscheidingsnaam, als: = ASILIA, *Atzelbury*, in Beijeren. = ASTURICA, *Astorga*, in Spanje. = AUSCIORUM, *Auch*, hoofdst. van Armagnac in Gascogne, in Frankrijk. = BADACUM, *Birkhausen*, in Beijeren. = BRACARUM, *Braga*, in Portugal. = DRUSI, *Memmingen*, in Zwaben. = EMERITA, *Merida*, in Spanje. = LONDINIUM, of = TRINOBANTUM, *Londen*, hoofdstad van Engeland. = NEMETUM, *Spiers*, in Duitschland. = NOVA, *Torquemada*, in Spanje. = QUINTANORUM, *Kintzen*, een dorp in Beijeren, aan den Donau. = RAURACORUM, eertijds eene aanzienlijke stad en Romeinsche volkplanting in het Zwitsersche Canton Bazel, werd in de V eeuw door Attila verwoest; op de plaats ligt thans een dorp *Kaiseraugst* genaamd. = ROMANDUORUM, *S. Quentin*, in Frankrijk. = SALASSORUM of = POSSESIO, *Aosta*, hoofdst. des hertogdoms van dien naam, in Savoye. = SUESSIORUM of = VESSONUM, *Soissons*, in Frankrijk. = TAURINORUM, *Turijn*, hoofdstad van Savoye. = TIBERII, *Regensburg*, in Duitschland. = TREVIRORUM, *Trier*, in Duitschland. = TRICASTINORUM, *S. Paul aux trois Châteaux*, in Frankrijk. = TURONUM, *Tours*, in Frankrijk. = VAGIENNORUM, *Bassignana*, of *Saluces*, in Italië. = VALERIA, *Nativa*, in Spanje. = VINDELICORUM, *Augsburg*, in Duitschland.

AUGUSTALEN waren feesten, ingesteld ter eere van Keizer Augustus, na het einde zijner oorlogen en de onderwerping van Sicilië, Griekenland, Azië, Syrië en de Parthen. = Priesters bestemd tot den eerdienst van Augustus, na zijn' dood vergood door Tiberius.

AUGUSTAMNICA, eene landstreek in Egypte, welke Gratianus in 402 tot eene bijzondere provincie maakte, en in eerste en tweede verdeeld werd; zij strekte zich uit van de Delta, van welke zij een gedeelte besloeg, tot aan de Middellandsche Zee, Palestina, Steenachtig Arabië en de Roode Zee. Pelusium was de hoofdstad van het eerste, en Leontopolis van het tweede.

AUGUSTIJNEN. Ofschoon Augustinus, Bisschop van Hippone, het stichten van monniken- en nonnenkloosters in Afrika zeer bevorderde (die echter door de Wandalen weldra verwoest werden), heeft hij toch geene eigenlijke orde met een' vasten regel gesticht. De onderscheiden takken der Augustijner orde, reguliere kanoniken, kluizenaars, monniken, nonnen en Tertiariërs zijn eerst in de XI en XII eeuw ontstaan, en hunne regels van de Pausen afkomstig. Pius V bragt de voormaals verstrooide, doch in 1256 tot het kloosterleven vereenigde Augustijner kluizenaars in 1567 onder de bedelordes, en gaf hun den rang na de Dominikanen, Franciskanen en Karmelieten. Vóór de Hervorming hadden zij 2000 kloosters, bevolkt met 30,000 monniken en 300 nonnenkloosters. Nadat Luther door zijn' afval der orde veel afbreuk gedaan had, verdween het eene klooster na het andere; slechts in Italië, Spanje en Frankrijk bleven zij het talrijkste. In den aanvang der vorige eeuw telde de gansche Augustijnerorde 42 provinciën. Tegenwoordig bestaan er nog enkel in Italië, Spanje, Oostenrijk en Amerika eenige weinige Augustijnenkloosters en in andere landen geördende zendelingen of nonnen, die echter tot geen klooster behooren, en met het onderwijzen van kinderen of vrouwelijke handwerken haar onderhoud verdienen.

AUGUSTINUS (Aurelius), Bisschop van Hippone, geboren te Tagaste, in Numidië, den 13 November 354, van een' Heidenschen vader, Patricius, en eene Christelijke moeder, Monica. Zijne ouders zonden hem naar Carthago, om zijne letteroefeningen voort te zetten, doch hij beäntwoordde niet aan hunne verwachtingen, leidde een ongeregeld leven, en omhelsde de dwalingen der Manicheën; hij het verderen zijner jaren verliet hij nogtans deze secte, liet zich door Ambrosius, Bisschop van Milaan, tot het Christendom bekeeren, en werd in 387 met zijn' basterdzoon Adeodatus gedoopt. Hij keerde hierop naar zijn vaderland terug, verkocht zijne bezittingen, gaf het grootste gedeelte van de opbrengst aan de armen, en behield slechts zoo veel, dat hij matig leven kon; hij omhelsde den geestelijken staat, liet zich tot priester wijden, werd in 395 Bisschop van Hippone, en † gedurende de belegering van deze stad door de Wandalen, den 28 Augustus 403. Onder zijne menigvuldige schriften, grootendeels van theologischen, philosophischen, doch meest polemischen inhoud, zijn *De Stad Gods* en zijne *Belijdenissen*, (van welke in 1829 te Amsterdam eene nieuwe Nederduitsche vertaling verscheen) de belangrijksten. = (S.), Apostel van Engeland, eerste Aartsbisschop van Cantorbury, werd in 596 door Paus Gregorius I van Rome naar Engeland gezonden, waar hij den Koning Ethelbert tot het Christelijk geloof bekeerde en verscheiden Bisschoppen wijdde. † in 607.

AUGUSTO BONA, oude benaming van *Troyes*, in Frankrijk. = **BRICA**, van *Aldea el muro*, in Spanje. = **DUNUM**, van *Autun*, in Frankrijk. = **MAGUS**, van *Senlis*, in Frankrijk. = **NEMETUM**, van *Spiers*, in Duitschland.

AUGUSTULUS (ROMULUS), laatste Keizer van het Westen, werd in 475 te Ravenna uitgeroepen door zijn' vader ORESTES, Romeinsch veldheer in Gallië, die onder zijn' naam regeerde; zij werden nogtans beiden eerlang verdreven door ODOACER, Koning der Herulen. Aldus ging het Romeinsche rijk te niet, hetwelk 1229 jaren sedert de stichting van Rome en 506 jaren sedert den slag van Actium onder de Keizers bestaan had.

AUGUSTUS, de achtste maand van het gewone jaar, heette eertijds in den Romeinschen almanak *Sextilis*, of de zesde maand, en kreeg hare tegenwoordige benaming in het 730e jaar na de stichting van Rome, volgens een besluit van den Senaat, ter gedachtenis dat AUGUSTUS in deze maand voor de eerste maal Consul geworden was, drie malen de eer der zegepraal genoten, Egypte aan de Romeinsche heerschappij onderworpen en den burgeroorlog geëindigd had. = Mansn. van het Lat. *Augere*, vermeerderen, beteekent dus *vermeerderaar*: in dien zin voerden de Romeinsche, en naderhand ook de Duitsche Keizers den titel van *Semper Augustus* (altijd vermeerderaar). Deze naam bet. ook *heerlijk, gewijd* (van *Augur*, wigchelaar). = (CAJUS JULIUS CÆSAR OCTAVIANUS), Romeinsch Keizer, neef en aangenomen zoon van CÆSAR, geboren te Rome, 63 jaren vóór J. C., verloor vroeg zijn' vader OCTAVIUS, en werd door CÆSAR opgevoed. Hij was 18 jaren oud, en bevond zich in Griekenland, toen CÆSAR vermoord werd; hij begaf zich terstond naar Rome, verderde het erfdeel van zijn' oom, hetwelk ANTONIUS hem wilde onthouden, en verbond al de aanhangers van den Dictator aan zich. In onmin geraakt met ANTONIUS, deed hij hem vijand des vaderlands verklaren, tastte hem aan en sloeg hem met de hulp der Consuls HIRTIUS en PANSA; doch weldra vernemende dat het oogmerk van den Senaat was de beide mededingers te verzwakken, bevredigde hij zich met zijn' vijand, en beiden maakten met LEPIDUS het Driemanschap uit, vermaard door deszelfs wreedheden. Bij de verdeeling des Rijks onder deze Driemannen, bekwam OCTAVIANUS het westen, en hij noodzaakte den Senaat hem het oppergezag, zelfs boven de Consuls, toe te staan, en BRUTUS, CASSIUS en andere moordenaars van CÆSAR te veroordeelen. Hij zelf trok tegen hen op, sloeg hen te Philippi en kwam in Italië terug, waar hij de landerijen der overwonnenen onder de veteranen verdeelde. OCTAVIANUS en ANTONIUS ontdeden zich van LEPIDUS, en weldra wilden beiden elk alleen regeren. OCTAVIANUS, verbitterd tegen ANTONIUS, omdat hij zijne zuster OCTAVIA verstooten had, ten gevalle van CLEOPATRA, Koningin van Egypte, deed hem door den Senaat tot vijand van den Staat verklaren, en overwon hem in den slag van Actium, 31 jaren vóór J. C. Na deze overwinning onderwierp hij Egypte aan de Romeinsche heerschappij. In Rome teruggekeerd, hield hij drie zegepralen, sloot den tempel van JANUS, ontving van den Senaat den titel van Imperator of Keizer, en den bijnaam van AUGUSTUS, dien hij sedert als eigen naam voerde, en al de magt van het oppergezag. Sedert hij den troon beklommen had deed AUGUSTUS door zijne gematigdheid en de wijsheid van zijn bestuur de wandaden van OCTAVIANUS vergeten. Hij wilde het opperbewind weder nederleggen, of veinsde zulks te willen, en AGRIPPA ried hem dit aan; maar MECÆNAS bragt hem van dit denkbeeld af. Twee zamenzweringen tegen zijn leven werden ontdekt, CÆPIO, MURENA, EGNATIUS en eenige anderen werden met den dood gestraft, doch CINNA kreeg vergiffenis: deze grootmoedigheid won hem de genegenheid van alle Romeinen en verminderde het getal der misnoegden. De laatste jaren zijner regering sleet hij wel zonder staatskommer, doch niet zonder huisleed; het wangedrag zijner dochter JULIA veroorzaakte hem veel verdriet, en zijne gemalin LIVIA beheerschte hem naar haar welgevallen; hij had geene zonen, en verloor door den dood ook zijner zusters zoon MARCELLUS, zoowel als zijne kleinzonen CAJUS en LUCIUS, die hij tot zijne opvolgers bestemd had; ook DRUSUS, zijn stiefzoon, stierf vroegtijdig, en diens broeder TIBERIUS bleef alleen hem overig. Al deze verliezen, zijne hooge jaren en verzwakte gezondheid deden hem naar rust verlangen; hij begaf zich op reis, en † te Nola, den 19 Augustus 14. Hij leverde het zeldzaam voorbeeld op van een' vorst, die na zijne troonbeklimming een beter mensch werd dan hij te voren was, zoodat men in den goedertieren, gematigden AUGUSTUS den bloeddorstigen, staatzuchtigen OCTAVIANUS niet herkende; hij verstond de kunst van zich de opperheerschappij te laten aanbieden, ja opdringen, schoon zij het doel van al zijn pogen was; het lot van CÆSAR strekte hem tot eene waarschuwing om zich voor alle aanmatiging te wachten; regtstreeks vervolgde hij niemand, maar liet zijne vijanden elkander verdelgen. Als mensch verdient AUGUSTUS misschien weinig achting, maar als Keizer was hij ongetwijfeld een groot man.

AUGUSTUS. *Keurvorsten van Saksen van dezen naam.* = I verwijderde de Gereformeerden uit zijne staten, en liet het vermaarde Concordiaformulier opstellen, om de Lutherschen te vereenigen, die zich begonnen te verdeelen. Hij verzette zich op den Rijksdag te Regensburg tegen het aannemen van den Gregoriaanschen almanak, en zijn voorbeeld werd gevolgd door de geheele Protestantsche partij. † in 1586, en liet in de keurvorstelijke schatkist 17 millioenen kroonen, die hij verzameld had door zijne spaarzaamheid en het goed bestuur van zijne geldmiddelen. = II, geboren te Dresden, in 1670, kwam na den dood zijns ouderen broeders JOHAN GEORGE IV, in 1694, aan de regering. In 1695 nam hij het opperbevel op zich over het keizerlijk leger tegen de Turken, doch in het volgende jaar werd hij tot Koning van Polen verkozen, in de plaats van JOANNES SOBIESKY. Zich vervolgens verbonden hebbende met Czaar PETER I tegen KAREL XII, Koning van Zweden, werd AUGUSTUS door dezen geslagen bij Clissow, den 20 Julij 1702. Den 14 Feb. 1704 verklaarde de Rijksdag te Warschau AUGUSTUS van de Poolsche kroon vervallen, en KAREL XII deed den 12 Julij 1704 STANISLAUS LESCZINSKY in zijne plaats verkiezen; maar AUGUSTUS gaf zijn' mededinger den tijd niet om zich op den troon te vestigen, en dwong hem met overhaasting uit Warschau te vlugten. Hij overwon de Zweden, aangevoerd door den Graaf VAN SCHULENBORG en den Generaal MARDEFELD; maar hij was weldra genoodzaakt met KAREL XII te onderhandelen, dien hij bezocht in zijn leger bij Altranstädt, en de kroon aan STANISLAUS af te staan. AUGUSTUS, in zijn keurvorstendom teruggekeerd, kreeg kort daarop een onverwacht bezoek van KAREL XII, en verwierp met verontwaardiging den voorslag van zijn' eersten minister, den Graaf VAN FLEMMING, om zich van den persoon des Zweedschen Konings te verzekeren. AUGUSTUS hield zich nu ijverig bezig met het inwendig bestuur van Saksen, verfraaide Dresden, bevorderde den bloei der wetenschappen, kunsten en letteren; maar zijne groote uitgaven bragten de geldmiddelen in wanorde. Onder een' vreemden naam woonde hij in 1708 den veldtogt bij in de Nederlanden tegen de Franschen, en werd in 1709 naar Polen teruggeroepen, na de nederlaag van KAREL XII bij Pultawa, en hernam voor de derde maal de kroon, van welke STANISLAUS nu voor altijd afstand moest doen. AUGUSTUS sleet de laatste jaren zijner regering, inzonderheid na den dood van zijn' geduchten vijand KAREL XII, genoegzaam op dezelfde wijze als zijn naamgenoot den Romeinschen Keizer, † te Warschau, den 1 Februarij 1733, en werd te Krakau begraven. = III, zoon van den voorg., geboren te Dresden, in 1696, volgde zijn' vader op als Keurvorst. LODEWIJK XV, Koning van Frankrijk, zijn' schoonvader STANISLAUS wederom op den Poolschen troon hebbende willen plaatsen, ontstonden er twee partijen in het Rijk. AUGUSTUS werd gekozen door een gedeelte van den Poolschen adel, ondersteund door een Russisch leger; maar hij werd niet algemeen erkend op het vredecongres te Warschau in 1736. Deze vorst bezat geene der uitstekende hoedanigheden van zijn' vader, maar volgde slechts zijn voorbeeld in eene schitterende hofhouding, feesten, vermaken en geldverspillingen, en liet de regeringszorg geheel over aan zijn' gunsteling, den Graaf VAN BRUHL. Het geheele staatkundige bestaan van Polen was eene volslagen afhankelijkheid van Rusland, en AUGUSTUS hield zijn verblijf te Dresden. Doch toen FREDRIK II, Koning van Pruissen, in 1745 Saksen veroverde, week AUGUSTUS naar Polen, en kreeg bij den vrede van Dresden den 25 December 1745 Saksen terug. In 1756 geraakte hij op nieuw met Pruissen in oorlog; doch zijn leger van 17,000 man werd bij Pirna den 14 October ingesloten en krijgsgevangen. AUGUSTUS vlugtte andermaal naar Polen, waar hij thans nog minder welkom was dan te voren; waarom hij ook terstond na het sluiten van den Hubertsburger vrede van Warschau naar Dresden terugkeerde. † kort daarna den 5 October 1763.

AULIS, eene landstreek in Beotië, is vermaard door het vertrek der Grieksche vloot van daar en door de opoffering van IPHIGENIA, welke de Priester CALCHAS in naam der goden vorderde, ter bekoming van een' gunstigen wind.

AULUS GELLIUS, een geleerd Romeinsch schrijver, bloeide onder de regering van Keizer ANTONINUS PIUS. Hij schreef een werk in 20 boeken, getiteld: *Attische Nachten*, hetwelk hij te Athene in de winteravonden zamenstelde. Hetzelve behelst verscheiden fragmenten van oude verloren schrijvers, met scherpzinnige kritische en philologische aanmerkingen. Dit werk is ontelbare malen gedrukt; de beste uitgave is die van JOANNES GRONOVIUS te Leyden in 1706. De Fransche vertaling van den Abt VERTEUIL is in 1818 te Parijs herdrukt.

AUMALE, eene kleine welbewoonde stad in Normandië, aan de rivier Bresle, was eertijds een hertogdom, aan het huis van Lotharingen behoorende, en kwam naderhand door huwelijk aan de Hertogen van Nemours, die lang den titel van Aumale voerden.

AUNEDONACUM, oude benaming van *Aulny*, in Frankrijk.

AUPS, verbastering der oude benaming *Alpium urbs* van eene stad in Provence, waar de Alpen beginnen.

AURÆ waren luchtgoden bij de Romeinen, die het bewind hadden over hitte en koude en alle veranderingen in het luchtgestel.

AURARIA MAGNA heette bij de Romeinen het tegenwoordig *Abrud-banya*, eene bergstad in Zevenbergen aan de rivier Ompoly; zij heeft 2100 inwoners.

AURELIA, oude benaming der stad *Orleans*, in Frankrijk. = vr. naam, beteekent in het Latijn de *gouden, schitterende, kostbare.*

AURELIANUS, mansnaam, beteekent in het Latijn een' inboorling van de stad Orleans. = (Lucius Domitius Aurelius Valerianus), geboren in Pannonië omstreeks 220, onderscheidde zich door zijne dapperheid in den slag van Moguntiacum (Maintz) tegen de Franken, en verkreeg omstreeks 259 het bevel over de legers van Illyrië en Thracië. In 270 tot Keizer verheven, verdreef hij de Gothen, Wandalen, Sarmaten en Marcomannen van de grenzen, overwon Zenobia, Koningin van Palmyre, die hij gevangen nam, sloeg Firmius in Egypte en Tetricus in Gallië. Na deze krijgsverrigtingen verfraaide hij Rome, hervormde de wetten en verminderde de belastingen. Hij werd vermoord in 276 in een oproer, verwekt door zijn' vrijgelatene Mnesteus. Aurelianus was meer gevreesd dan bemind gedurende zijne regering, uit hoofde van zijne buitengewone strengheid.

AURELIUS, mansn. beteekent in het Latijn (W. Bilderdijk, *Ziekte der Geleerden* blz. 50): — — — goud,
Waar, *goudener dan goud*, het goud geen proef by houdt.
= COTTA, Consul bij de Romeinsche legers, ten tijde van den eersten Punischen oorlog, handhaafde de krijgstucht met eene strengheid, die men wreedheid noemen kon. Hij liet Cassius en Pecuniola, zijn' bloedverwant, afzetten en met roeden geesselen, omdat zij, tegen zijn verbod, de stad Lipari hadden aangevallen; hij veroverde haar naderhand zelf, en deed bijna al de inwoners om het leven brengen. = VICTOR, Lat. Geschiedschrijver, geboren in Afrika, klom door zijne verdiensten op tot de hoogste waardigheden des Rijks. Julianus stelde hem aan tot Landvoogd van het tweede Pannonië, in 361, en in 369 was hij Consul met Valentinianus. Er bestaat van hem eene beknopte Romeinsche Geschiedenis tot op Julianus. = (Cornelius), geboren te Gouda, en Augustijner Kanonik te Dordrecht, was de leermeester van Erasmus, en werd door Keizer Maximilianus als dichter gekroond. † omstreeks 1520. Hij was een voortreffelijk geleerde, sierlijk schrijver, helderdenkend wijsgeer en braaf geestelijke, die het schandelijk leven der priesters en monniken van zijn' tijd vinnig bestrafte. Zijne verhandelingen, gedichten en andere geschriften zijn in 1586 te Leyden uitgegeven. = (Marcus), zie Marcus Aurelius.

AURENG-ABAD (Stad van Aureng), eene groote stad in Decan of Zuid-Indië, en hoofdstad van de gelijknamige provincie. Eertijds was het een dorpje, Gorka genaamd; doch nadat Aureng-Zeb hier bij voorkeur zijn verblijf vestigde, werd het spoedig eene prachtige residentie. Sedert de jongste veroveringen der Engelschen vervalt deze fraaije stad allengs tot hare voormalige nietigheid. Zie Malcolm, *Central India*, vol. II. = ZEB, of SAHIB geboren den 20 October 1619, veroverde in 1660 het Mogolsche Rijk, en is om zijne veroveringen in Indië en om zijne pracht vermaard geworden. Van 1678 tot 1707 was hij van zijne hoofdstad (Delhi) afwezig en met de verovering van Golconde, Visapour en Decan bezig. Dit leide den eersten grond tot het verval van het Mogolsche Rijk, hetwelk onder Aureng-Zeb zijn' hoogsten bloei bereikt had. De verdeeldheden zijner opvolgers en de hieruit ontstane verwarringen waren oorzaak van de verheffing der beruchte Mahratten, die in 1735 tot Delhi voortdrongen, en de voorsteden daarvan in den brand staken. † den 21 Februarij 1707.

AUREOLUS (Manius Aulius), Romeinsch veldheer onder de Keizers Valerianus en Gallienus, geboren in Dacië, liet in 267 zich tot Keizer uitroepen, werd door Gallienus geslagen, en sneuvelde in een gevecht onder de muren van Milaan in 268.

AURICH, hoofdstad der Hannoversche provincie Oost-Friesland, met 3200 inwoners, is de zetel van het Oost-Friesche regeringscollegie. Van deze stad loopt eene trekvaart van 3 mijlen lang naar Emden. Onder de Pruissische regering genoot deze stad, even als de andere Oost-Friesche steden, verscheiden voorregten en eene onbeperkte handelsvrijheid, waardoor zij zeer in bloei toenam.

AURICULA, sleutelbloem, beerenoor, eene veredelde soort der *Primula veris*, wast in Duitschland in het wild op bergen en schaduwachtige, vochtige plaatsen. Zij heeft door aankweeking in tuinen zeer gewonnen, en bloeit in April en Mei, somtijds ook voor de tweede maal in den herfst.

AURORA, Godin des dageraads, was de dochter van Hyperion en Thia, de zuster van Helios en Selene (zon en maan), en de moeder der winden. Op een' gouden wagen stijgt zij uit de diepte des oceaans, ligt den sluijer der duisternis op, verdrijft den nacht, en baant den dag den weg, om de wereld te verlichten. Orion, Tithon en Cephalus waren onder de stervelingen de begunstigde minnaars der Godin.

A. U. S. Verkorting van *Actum ut Supra*.

AUSA, oude benaming van *Vich*, in Catalonië.

AUSCULTATIE, Lat. *Auscultatio*, (van *Auscultare*, luisteren, hooren, achtgeven), is de kunst om door middel van het oor sommige gedeelten des ligchaams te onderzoeken, inzonderheid de borst, ten einde zekere kennis te bekomen van de kwaal des lijders. Dit geschiedt nogtans niet met het bloote oor, maar door middel van een zeer eenvoudig werktuig, Stethoscoop genaamd, voor weinige jaren uitgevonden door den Professor Laennec, te Parijs.

AUSER, Rivier in Toscane, tegenwoordig de *Serchio*.

AUSON, zoon van Ulysses en Calypso, vestigde zich in Italië; de landstreek, welke hij bewoonde, heette naar hem Ausonië; naderhand gaven de dichters dezen naam aan geheel Italië.

AUSONIUS (Decimus Magnus), geboren te Bordeaux, en aldaar onderwijzer in de redekunst, was een Christen en leermeester van Keizer Gratianus, vervolgens Quaestor, Praefectus praetorii en Consul te Rome in 379. † in 394. Zijne dichtwerken zijn in 1590 door Joann. Scaliger uitgegeven en vervolgens onderscheiden malen herdrukt.

AUSTER, de Zuidewind, zoon van Æolus en Aurora.

AUSTERLITZ, een steedje met 2000 inwoners, in Moravië, is in de Geschiedenis vermaard door den slag tusschen de Franschen en de Oostenrijksch-Russische legers den 2 December 1805, die vier dagen later gevolgd werd door een' wapenstilstand. De gevolgen van dezen slag waren uiterst gewigtig voor geheel Europa in den vrede van Presburg, bij welken het Duitsche Rijk vernietigd en Pruissen diep vernederd werd. De naam Austerlitz is voor de Oostenrijkers wat eertijds de naam Cannae voor de Romeinen was.

AUSTRALIë, het vijfde werelddeel, in het eerst Zuid-Indië, en, wegens de menigte eilanden, waaruit hetzelve bestaat, Polynesië genaamd, werd ontdekt, nadat Amerika en de Zuid-zee bereids den Europeanen bekend geworden waren. Magelhanes, die de eerste reis rondom de wereld ondernam, ontdekte op dezen togt den 6 Maart 1521 de Ladrones of Marianes, eene eilandengroep, die een bestanddeel van Australië uitmaakt: waarom hij als de eerste ontdekker van dit werelddeel moet aangemerkt worden. Het duurde echter 300 jaren, eer de gezamenlijke eilanden ontdekt werden, die men onder de benaming Australië begrijpt. Tegen het einde der XVI eeuw ontdekte Alvaro de Mendana de Salomons- en Marquizen Eilanden en Fernandez de Quiros de Societeits Eilanden en het H. Geestland. Met de XVII eeuw begonnen de ontdekkingen der Hollanders, waardoor, behalve verscheiden kleine eilanden, ook het groote Australische eiland Nieuw-Holland bekend werd. De Hollander Abel Tasman en de Engelschman William Dampier vervolgden de begonnen ontdekkingen. In het midden der XVIII eeuw waren de Engelschen Byron en Carteret en de Franschman Bougainville werkzaam voor de nadere kennis van Australië, doch het meeste werd daaromtrent gedaan door den Engelschen reiziger rondom de wereld James Cook, die van 1768 tot 1779 dit nieuwe werelddeel naauwkeurig onderzocht, en Nieuw-Caledonië en de Sandwichs Eilanden als nieuwe ontdekkingen daarbij voegde. Na hem wedijverden Engelschen en Franschen, om der wereld nadere kennis wegens Australië te verschaffen. In latere tijden hebben d'Entrecasteaux, Grant, Lapeyrouse, Baudin, Flinders, Krusenstern en Kotzebue zich daaromtrent zeer verdienstelijk gemaakt. Zonder twijfel liggen in deze groote zee nog andere eilanden, die tot hiertoe nog geen Europeaan bezocht heeft, en zelfs van de ontdekte landen in Australië kent men enkel de kusten. De Zuid-zee of de Stille Zee, tusschen de Oostkust van Azië en de Westkust van Amerika, bevat de gezamenlijke eilanden van Australië, die eene ruimte van 113° L. en 70° B. beslaan, en zich van 50° Z. B. tot 25° N. B. en van 90° tot 280° L. van Ferro uitstrekken; den vlakken inhoud schat men op 170,000 □ mijlen, waarvan Nieuw-Holland alleen Europa bijna in grootte gelijk is. Men kan al deze eilanden als zamenhangende bergketens aanmerken, die zich uit de zee verheffen, en in de rigting van het N. naar het Z. O. in eene dubbele rij, gelijk middel- en voorgebergten, Nieuw-Holland, als den stam dezer gebergten invatten. De digtst aan het vaste land van Nieuw-Holland gelegen eilanden- of gebergteketen begint met Nieuw-Guinea, en eindigt met Nieuw-Zeeland; de tweede linie begint bij de Ladrones, en loopt tot de Schippers en Vriendelijke Eilanden, waar zij eene van het W. naar het O. loopende rigting neemt. Van deze bijna zamenhangende eilandenreeksen zijn de Sandwichs-Eilanden geheel afgescheiden.

AUSTRASIë, heette in de middeleeuwen dat gedeelte van Gallië, hetwelk tusschen den Rijn, de Schelde, de Maas en het Vogesische gebergte gelegen was.

AUTARCHIE, van αυτος, zelf, en αρχειν, heerschen; zelfbeheersching, in een' zedelijken zin heerschappij over zich zelven, zijne neigingen en hartstogten, de moeijelijkste heerschappij, die de mensch slechts door volharding bekomt, en welke zonder geene aanmerkelijke vordering in het goede en geene zedelijke veredeling mogelijk is. In een' staatkundigen zin, waar de zelfheerschappij naar buiten werkt (zich over anderen uitstrekt) zegt men daarvoor in de staatstaal Autocratie.

AUTEUIL, eene kleine mijl van Parijs, aan den ingang van het bosch van Boulogne, is merkwaardig in de geschiedenis der letteren wegens het aldaar nog aanwezige landverblijf van Boileau. Men kent de anecdote, dat hij met zijne letterkundige vrienden aldaar op het einde van een' vrolijken avondmaaltijd, door den wijn verhit, het eens werd om zich gezamenlijk in de nabij gelegen Seine te gaan verdrinken, en alzoo deze bedorven wereld te verlaten, waar toch geen geluk of genoegen te vinden was. Reeds waren zij op weg naar deze vochtige poort des doods, toen Molière aanmerkte dat zulk een verheven besluit van beroemde mannen niet in de duisternis des nachts moest uitgevoerd worden. Chapelle, vindende dat

hij gelijk had, sloeg voor, zich morgen bij dag te verdrinken, en inmiddels aan tafel terug te keeren, om de nog overige flesschen te ledigen. Het spreekt van zelven dat het gezelschap in den morgenstond, in plaats van te water, zich te bed begaf. Toen de heer GENDRON dit landhuis bezat, bezocht VOLTAIRE hem aldaar, en plaatste er het volgende opschrift: C'est ici le vrai Parnasse

Des vrais enfans d'Apollon:
Sous le nom de Boileau ces lieux virent Horace,
Esculape y parait sous celui de Gendron.

AUTHE, eene der zeven dochters van den reus ALCYONEUS.

AUTHENTIEK, Lat. *Authenticus*, echt, geloofwaardig.

AUTISSIODURUM, oude benaming van *Auxerre*, in Frankrijk.

AUTOCRATIE, Gr.-Lat. *Autocratia*, zelfheerschappij, beteekent zoodanigen staatsvorm, uit kracht van welken de regent zelf en alleen de bevoegdheid heeft wetten te geven, belastingen te heffen, krijgsvolk te ligten, oorlog te verklaren, vrede te sluiten, en over het algemeen naar eigen willekeur, zonder medewerking of deelneming van staten of volksvertegenwoordigers, te regeren. Deze regeringsvorm vindt plaats in bijna alle Oostersche landen en ook in eenige Europesche Staten. Is de regent geen welgezind man, die het geluk zijner onderdanen bedoelt, dan ontaardt zoodanige staatsvorm in despotismus en tirannij; en de Staat is geenszins door denzelven tegen opstand, troonverandering en omwentelingen beveiligd, die, integendeel, veeleer daardoor bevorderd worden, gelijk de geschiedenis van alle zoodanige Staten leert.

AUTO DA FE, letterlijk eene »daad van geloof (*acte de foi*)," maar eigenlijk eene daad van bijgeloof, namelijk het levend verbranden van zoogenaamde ketters, nadat zij eerst gruwelijk gepijnigd en door de H. Inquisitie tot den brandstapel veroordeeld zijn. Deze voorgewende geloofsdaad van deze afschuwelijke regtbank is eene openbare ongeregtigheid, dewijl geene geestelijke of wereldlijke overheid het regt heeft een' mensch te straffen om hetgene hij gelooft of niet gelooft.

AUTODIDAKTEN, Gr. *Αυτοδιδακτοι*, zelfgeleerden, noemt men de zoodanigen, die in eenige wetenschap of kunst, zonder onderrigting van anderen, door eigen oefening buitengemeene bekwaamheden verworven hebben.

AUTOGRAPHISCH heet wat eigenhandig geschreven is.

AUTOLYCUS, moederlijke grootvader van ULYSSES, was een zoon van MERCURIUS; hij had van zijn' vader het aannemen van allerlei gedaanten en het behendig stelen geleerd.

AUTOMAAT; zoodanig noemden de Ouden al wat zich van zelf bewoog, b. v. een uurwerk; tegenwoordig verstaat men onder deze benaming een door kunst gemaakt menschelijk of dierlijk ligchaam, hetwelk alle bewegingen van dergelijk levend voorwerp nabootst. ARCHYTAS van Tarente maakte ruim 400 jaren vóór J. C. eene duif, die vliegen kon, en ALBERT DE GROOTE een menschenhoofd, hetwelk eenige woorden sprak. Reeds in 1581 vervaardigden HANS SLOTHEIM en CHRISTOPH SCHISZLER zelfspelende muziekinstrumenten, welke kunst in onzen tijd WINKEL en zijn opvolger DOLMAN te Amsterdam tot de hoogstmogelijke volkomenheid gebragt hebben. De bewonderenswaardigste automaten zijn die van VAUCANSON en de broeders DROZ; een derzelven is een kind, dat aan eenen lessenaar zit, eene pen indoopt, den overtolligen inkt wegschudt, en al wat men het in het Fransch voorzegt, nederschrijft. De schaakspeler van KEMPELEN is door geheel Europa bekend, zoo mede MAELZELS Automaat-trompetter. Men kent de bewegende kracht der Automaten (vederdrukking), en het vernuft des werktuigkundigen weet de aan den gang gehouden beweging zoodanig te wijzigen, dat zij het leven nabootst. DESCARTES verklaarde de dieren, die werkelijk leven, voor Automaten; maar zij toonen echter in hunne verrigtingen te veel overeenkomst met den mensch, om hun alle bewustheid van hetgene zij doen te weigeren, en hen voor enkele zeer kunstige machinen te houden.

AUTOMEDON, zoon van DIORES, was de Wagenmenner van ACHILLES en de Schildknaap van zijn' zoon PYRRHUS.

AUTONOË, vierde dochter van CADMUS, huwde met ARISTÆUS, en was de moeder van ACTEON. Alzoo zij met hare zusters zorg gedragen had voor de opvoeding van BACCHUS, werd zij, even als deze, onder de godinnen geplaatst.

AUTONOMIE, van *αυτος*, zelf en *νομος*, wet, beteekent in de staatstaal het regt eener burgerlijke maatschappij, om zich zelve wetten te geven; ontvangt zij die van een' ander, die over haar heerschappij voert, dan heet zulks heteronomie. Men heeft beide benamingen ook in de moraalphilosophie overgenomen, en op de wetgeving der reden toepasselijk gemaakt. De reden namelijk handelt of autonomisch of heteromisch, dat is, zij geeft of ontvangt wetten; in het eerste geval met betrekking tot den mensch, in het tweede tot God; want van wien toch anders zou zij met mogelijkheid wetten kunnen ontvangen? Met betrekking tot den mensch wordt in den Bijbel zelfs woordelijk der reden eene volkomen autonomie toegekend, ROM. II, 14, 15; want wie zijn geweten ten aanzien van zijne handelingen raadpleegt, is zijn eigen wetgever, en handelt autonomisch in volkomen onafhankelijkheid van vreemd gezag.

AUTORISATIE, van *autorisare*, magtigen: magtiging, bevoegdmaking, geregtiging.

AUTORITEIT, Lat. *Auctoritas*, gezag, wettige magt, bevoegdheid.

AUTRICUM, oude benaming van *Chartres*, in Frankrijk.

AUTUN, Lat. *Augustodunum*, bij TACITUS de hoofdstad der Edueën (bewoners van het namalig Bourgogne, tusschen de Loire en de Saone), was reeds in de vierde eeuw eene stad van belang, die in 356 door Keizer JULIANUS ingenomen werd.

AUVERGNE, zie AVERNERS. = (THÉOPHILE MALO CORRET DE LA TOUR D'), Eerste Grenadier van Frankrijk, geboren in 1743, was gesproten uit een' basterdtak van het huis van BOUILLON, en had met TURENNE, afstammeling van dit doorluchtig geslacht, meer dan een' trek van overeenkomst; hetzelfde gelaat, dezelfde voorzigtigheid, dezelfde dapperheid, dezelfde grootheid van ziel. In 1767 trad hij in dienst, werd Kapitein in 1779, diende als vrijwilliger in Amerika en was Aide de camp van den Hertog DE CRILLON bij de belegering van Mahon. Bij de uitbarsting van den oorlog tegen Frankrijk in 1792 vatte hij de wapenen op, om zijn vaderland te verdedigen, en wilde geen' hoogeren rang aannemen dan dien van Kapitein; hij voerde het bevel over 8000 grenadiers, en behaalde in 1793 grooten roem in de Pyreneën. Na den vrede met Spanje in 1795 hervatte hij zijne letteroefeningen. In 1799 verliet hij zijn studeervertrek, om plaatsvervanger te worden van den éénigen zoon van zijn' vriend BRIGANT, dien de conscriptie naar het leger riep. Bij deze gelegenheid kreeg hij den titel van Eersten Grenadier van Frankrijk, maar hij weigerde het pensioen, dat men daarmede wilde verbinden, sneuvelde den 27 Junij 1800 in den slag van Neuburg, en werd op het slagveld begraven. Zijn letterkundige arbeid verwierf hem geen' minderen roem dan zijne krijgsverrigtingen.

AUXANUM, oude benaming van *Lanciano*, in Italië.

AUXESIS, vermeerdering tot zekere hoeveelheid; eene rhetorische figuur; b. v. een *vloed* van *tranen*, een *stroom* van *bloed*, een *berg* van *lijken*, enz. Deze figuur wordt somtijds ook overdragtelijk gebezigd; VONDEL, *Gysbr. van Aemstel:*

Een *zee* van *gloet* verdrinckt al d'overige huizen.

AUXILIAIR, van *Auxilium*, hulp; behulpzaam, b. v. *auxiliaire troepen*, hulpbenden; *verbe auxiliaire*, behulpzaam werkwoord (*zijn, hebben, worden*).

AUXUMUM, eertijds de hoofdstad der Picentijnen, in Italië, heet (tegenw. *Osimo*.

AUZOUT (ADRIEN), vermaard Wiskundige, † in 1691, was de uitvinder van den micrometer met beweegbare snede, waarvan de sterrekundigen zich bedienen om de schijnbare doorsnede te meten van kleine voorwerpen. Hij gaf in 1667 te Parijs eene verhandeling (over dit werktuig in het licht. A. V. Verk. van *Ad vitam*.

AVA, vorstendom, thans provincie in het Rijk der Birmans, in Oost-Indië, tusschen Siam, Bengale, Thibet en China. =, aanzienlijke rivier in gemelde provincie, meer bekend onder den naam van Irawaddy. =, voormalige hoofdstad van gemelde provincie, doch thans vervallen, en alleen door prachtige puinhoopen van Hindoosche tempels merkwaardig. Zie SYMES, *Reis naar Ava*. = Japansche stad op het eiland Xicoco; zij drijft een' aanzienlijken handel.

AVANTUUR, Ital. *Aventura*, Fr. *Aventure*; wij schrijven in het Nederduitsch dit basterdwoord *Avontuur*; het is dus wel voor het gezigt, maar niet voor het gehoor onderscheiden van *Avonduur*.

AVAREN, eene natie, die na de Bulgaren zich omstreeks den Don, de Caspische Zee en de Wolga kwam nederzetten. Een gedeelte bleef in Circassië, een ander drong in 555 tot den Donau voort, vestigde zich in Dacië, diende in de legers van JUSTINIANUS, hielp den Longobarden het rijk der Gepiden verwoesten en veroverde in 582 Pannonië. De Avaren vielen in Dalmatië, drongen in Thuringen en in Italië, waar zij met de Franken en Longobarden oorloogden. In 796 werden zij door KAREL DEN GROOTEN in Pannonië beöorloogd en door de Moraviërs en Petschenegen verslagen, zoodat zij na 827 uit de Geschiedenis verdwenen zijn.

AVARIJ noemt men de schade, welke een schip of deszelfs lading op de reis naar de plaats zijner bestemming bekomt, en die door de eigenaars (reeders) van het schip en de eigenaars der lading (bevrachters) gemeenschappelijk, volgens overeenkomst of volgens bestaande zeewetten, naar evenredigheid gedragen of door de verzekeraars (assuradeurs) vergoed wordt. De kleine of gewone avarij betreft de onkosten, welke het schip bij den gewonen loop der omstandigheden te betalen heeft, als haven- loods- baken- liggeld, enz. die niet in de assurantie begrepen worden. Buitengewone avarij (avarij gros) is al wat bij gevaar tot behoud van schip en manschap opgeöfferd of overboord geworpen moet worden; het kappen der masten, het verlies van ankers, zeilen, touwwerk, het stranden, binnenloopen in eene noodhaven, wachten op convooi, ontmoeting met kapers, enz. Bijzondere avarij wordt gerekend de schade, die niet gemeenschappelijk schip en lading, maar een van beiden alleen treft, en daarom door de reeders of de bevrachters alleen gedragen moet worden. In alle landen bestaan wetten op het zeewezen, waarbij de avarijen en zeeschaden geregeld zijn.

AVAUX (CLAUDE DE MESMES, Graaf D'), een bekwaam Staatsman, was verscheiden malen afgezant van het Fransche hof te Venetië,

te Rome, te Turijn, in Duitschland, Denemarken, Zweden en Polen. In 1643 zond LODEWIJK XIII hem met ABEL SERVIEN, Graaf van LA ROCHE, naar den Haag, om de Munstersche vredehandeling te bevorderen, en over een verbond te handelen tusschen Frankrijk en dezen Staat, waarin hij slaagde. † in 1650. Zijne uitgegeven Brieven en Gedenkschriften zijn zeer belangrijk voor de Geschiedenis. = (JEAN ANTOINE DE MESMES, Graaf D'), zoon van den voorg., was in 1675 wegens Frankrijk Gezant op de Nijmeegsche vredehandeling. In 1679 kwam hij als gewoon afgezant van het Fransche hof in den Haag, waar hij tot in 1707 in die hoedanigheid bleef. Bij zijn afscheid kreeg hij van de Algemeene Staten eene gouden medaille en gouden keten ter waarde van 6000 guldens.

AVEIRO was de voormalige naam van Nieuw-Braganza, eene Portugesche stad in de provincie Beira, en de hoofdstad van een hertogdom, van hetwelk het huis LANCASTRO den titel voerde. Na het uitsterven van dit huis in 1720 kwam het hertogdom Aveiro aan GABRIEL PONCE DE LEON, Hertog van Banhos. Toen deze in 1745 kinderloos stierf, ontstond er een proces tusschen het Spaansche huis PONCE DE LEON en den Portugeschen Marquis JOSE DE GOUVEA, hetwelk in 1752 door den Koning ten voordeele van dezen beslist werd. Deze nieuwe Hertog nogtans eene zamenzwering tegen het leven des Konings gesmeed hebbende, die den 3 September 1758 uitborst, verloor den 13 Januarij 1759 zijn leven op het schavot; al zijne goederen werden verbeurd verklaard, de naam Aveiro uitgedelgd, en de stad sedert Nieuw-Braganza genoemd.

AVELLANEDA (ALFONSO FERNANDEZ DE), Spaansch schrijver der XVI eeuw, gaf een vervolg of tweede deel van *Don Quichot* in het licht, eer CERVANTES dit geestig werk nog voltooid had, doch deze, geheel niet daarmede gediend, leide zelf de laatste hand aan zijn meesterstuk, waarbij AVELLANEDA's arbeid merkelijk te kort schoot.

AVE MARIA, een formuliergebed der R. Katholijken, ontleend van de begroeting des Engels, die bij MARIA verscheen, en haar aankondigde dat zij den Zaligmaker der wereld baren zou, gelijk verhaald wordt LUK. I, 28-38. ALBERT van Padua, Augustijner kluizenaar, bragt deze begroeting, met eenige bijvoegselen, als formuliergebed het eerst in gebruik.

AVENNES, eene kleine, maar nette stad, in de Nederlandsche provincie Henegouwen; in 1659 kwam zij met den titel van Graafschap aan de kroon van Frankrijk. = (JAN VAN), Graaf van Henegouwen, als JAN II Graaf van Holland en Zeeland, neef en opvolger van JAN I, die den 10 November 1299 kinderloos stierf. = Zie JAN II.

AVENTINA, bijnaam van DIANA, naar den tempel, haar ter eere op den Aventijnschen berg gebouwd, onder SERVIUS TULLIUS, op gemeene kosten der Romeinen en Latijnen, als een onderpand van vriendschap tusschen beide volken.

AVENTINIUM, oude benaming van *Abensberg*, in Beijeren.

AVENTINUS, zoon van HERCULES en RHEA, kwam ÆNEAS tegen TURNUS te hulp, en gaf zijn' naam aan den Aventijnschen berg.

AVENTIJNSCHE BERG (*Mons Aventinum*), een der 7 bergen, op welke de stad Rome gebouwd is, heet tegenw. *Monte di S. Sabina*.

AVERANI (BENEDETTO), geboren te Florence, den 19 Julij 1645, † den 28 December 1707, was Professor in de fraaije letteren te Pisa, en had een voorbeeldeloos sterk geheugen. Hij leerde in zijne jeugd, zonder meesters, de wiskunde in haren geheelen omvang, en in 6 maanden de Grieksche taal, in welke hij tot oefening SALLUSTIUS overzette. HOMERUS, PINDARUS en VIRGILIUS kende hij geheel van buiten. Zijne dissertatiën hield hij voor de vuist, en stelde ze naderhand woordelijk op het papier. Zijne werken, die van zijne uitstekende geleerdheid getuigen, zijn, 6 deelen in folio, te Florence in 1717 gedrukt. = (GIUSEPPE), neef van den voorg., insgelijks te Florence den 20 Mei 1632 geboren, werd reeds in zijne jongelingschap Professor der Regtsgeleerdheid te Pisa. Hij was evenzeer een geleerd man als zijn oom, in de Wiskunde en andere wetenschappen zeer ervaren, beoefende de Grieksche en Latijnsche dichtkunst en bezorgde eene nieuwe uitgave van het Woordenboek der *Accademia della Crusca*. † te Florence, den 24 Augustus 1738. Zijne werken, meest in het Italiaansch geschreven, kwamen na zijn' dood van tijd tot tijd afzonderlijk in het licht.

AVERNERS, een oud Gallisch volk, van hetwelk zekere LUERIUS Koning was, die door zijn' zoon BITUITUS werd opgevolgd; deze sloeg den Consul Q. FABIUS MAXIMUS. VERCINGETORIX volgde hem op. Het land der Arverners (Auvergne) Romeinsche provincie geworden zijnde, maakte een gedeelte uit van Aquitanië. De Gothen vermeesterden hetzelve, doch het werd veroverd door CLOVIS, en de Fransche Koningen lieten Auvergne regeren door Graven, die erfelijk werden op het einde der tweede dynastie. HENRIK III gaf dit graafschap aan KAREL VAN VALOIS, Hertog van Angoulême; deze stond hetzelve af aan de Koningin MARGARETE VAN VALOIS, die hetzelve in 1615 aan LODEWIJK XIII schonk.

AVERNO, een meer in het gebied van Napels, tusschen het oude Cuma en Puteoli, is op sommige plaatsen 180 voeten diep, en omringd van tamelijk hooge rotsen. De Ouden geloofden dat hier de ingang der hel ware. De uitwasemingen van dit meer, in hetwelk geen visch leven kan, zijn zoo ongezond, dat geen vogel zich in de nabijheid onthoudt: de Grieken noemden daarom deze plaats *Αορνος*, vogelloos, hetwelk de Romeinen *Avernus* uitspraken, VIRGILIUS, *Æneid*. L. VII, 239 (naar VONDELS vertaling, blz. 306):

Hier over vloogh noit vogel,
Die niet most vallen, door 't bezwijcken van zijn' vlogel:
Zoo sterck een waessem komt uit deze zwarte keel
Gestegen in de lucht: waerom in 't Grieksch dit deel
Des lants Avernus, dat is vogelloos, blijft heeten.

Aan den oever van dit meer is eene spelonk, die van den tijd van VIRGILIUS af tot op heden den naam van Grot der Cumesche Sibylle behouden heeft. Den tegenwoordigen toestand van deze grot en het meer Averno vindt men beschreven in C. F. BENKOWITZ, *Reizen in de oml. streken van Napels*, blz. 72.

AVERROES, eigenlijk IBN ROSHD (zoon van ROSHD); zie MOHAMED (ABUL WALID).

AVICENNA, eigenlijk IBN SINA (zoon van SINA); zie HOSAIN (ABU ALI AL).

AVIDIUS (CASSIUS) werd in 175 tot Keizer uitgeroepen, onder de regering van MARCUS AURELIUS; hij regeerde 3 maanden, en werd door een' Centurion gedood.

AVIENUS (RUFUS FESTUS), een Latijnsch dichter, bloeide in de IV eeuw onder de regering van THEODOSIUS II; hij vervaardigde eene vertaling in verzen der *Verschijnselen*, van ARATUS, de *Beschrijving des Heelals* (*Περι εγησις*), van DIONYSIUS van Alexandrië, en van eenige fabelen van ÆSOPUS, alsmede een oorspronkelijk dichtstuk, *Ora maritima*, welke allen op onderscheiden tijden zijn uitgegeven met kritische aanteekeningen van geleerden.

AVIGNON, hoofdstad van het departement Vaucluse, in Frankrijk, ligt aan de Rhône, en is eene bekrompen en hoekig gebouwde stad, met eene menigte kerken en Gothische geestelijke gebouwen (voormalige kloosters), waardoor dezelve een somber en zwaarmoedig aanzien heeft. De bevolking bestaat uit 24,000 inwoners, die meest van de zijdefabrieken bestaan. De omtrek der stad is zeer bekoorlijk en vruchtbaar; de bron van Vaucluse ligt 5 mijlen van Avignon en is zeer beroemd. Hier sleet PETRARCHA verscheiden jaren, en bezong zijne LAURA, die in de Franciskaner kerk begraven ligt. In de middeleeuwen was Avignon met deszelfs gebied een graafschap, hetwelk de Pausen, die bereids het Graafschap Venaissin in 1273 van Koning PHILIPPUS DEN STOUTEN ten geschenke gekregen hadden, van JOANNA, Koningin van Napels en Gravin van Provence, in 1348 aankochten. Zeven Pausen hebben van 1305 tot 1377 achtervolgens te Avignon hun verblijf gehouden, en tot 1791 was deze stad en derzelver gebied eene bezitting van den kerkelijken staat, wanneer de Nationale Vergadering Avignon en Venaissin met de Fransche Republiek vereenigde. Bij den vrede van Tolentino deed de Paus vormelijk afstand van deze beide graafschappen, die sedert met Frankrijk vereenigd gebleven zijn.

AVILA (SANCHO DE), een Spanjaard, die in de Nederlandsche Geschiedenis met eene zwarte kool geteekend staat als een werktuig van zijn' afschuwelijken meester, den Hertog van Alba, was een kweekeling van dezen in de kunst des oorlogs, en verzelde hem op al zijne krijgstogten: hij kwam dus ook met hem in de Nederlanden als Kapitein zijner lijfwacht, en was de gedienstige handlanger in en vaardige uitvoerder van 's Hertogs gruwelen en geweldenarijen, van welke men bij VAN METEREN, HOOFT en BOR de bloedige bijzonderheden vindt aangeteekend. In 1577 ruimde hij met Alba het land, en men hoorde verder niet meer van hem spreken.

AVILER (AUGUSTIN CHARLES D'), Beeldhouwer en Bouwkunstenaar, geboren te Parijs, in 1653, ging in 1674 te Marseille scheep, om zich naar Rome te begeven, doch het schip werd door een' Barbarijschen kaper genomen, en D'AVILER gevankelijk naar Tunis gevoerd, waar hij de teekeningen ontwierp van eene fraaije moskee, die nog bestaat. LODEWIJK XIV kocht hem los in 1676, en D'AVILER begaf zich naar Rome, bleef er 5 jaren, en kwam toen in Frankrijk terug, bouwde in 1691 te Montpellier den triomfboog van LODEWIJK XIV, verfraaide Toulouse en † in 1700 met den titel van Architect van Languedoc. Er bestaat van hem eene Fransche vertal. van SCAMOZZI en een *Cours d'Architecture*, 2 vol. in 4to, in 1691 gedr.

AVISTUPOR, vogelschrik, moolik, bijnaam van PRIAPUS, als beschermgod der wijngaarden en tuinen tegen de vogels en dieven.

AVITUS (FLAVIUS MOECILIUS), een Gallïer, werd Keizer van het Westen na den dood van MAXIMUS, in 455, en 18 maanden daarna wederom afgezet door de partij van den Patriciër RICIMER, die hem slag leverde bij Piacence, gevangen nam en dwong zich tot Bisschop van deze stad te laten zalven. AVITUS, vernemende dat de Raad besloten had hem te doen sterven, verliet zijn bisdom, en begaf zich naar zijne geboorteplaats, maar † onder weg, men weet niet waar en wanneer. = (ALCIMUS ECDICIUS), Aartsbisschop van Vienne in Dauphiné, op het einde der V eeuw, was uit een aanzienlijk geslacht in Auvergne geboren, en wegens zijne vroomheid en ijver voor het belang der H. Kerk beroemd. Hij wenschte Koning CLOVIS in 496 met een' brief geluk dat hij zich had laten doopen, en bragt in 499 op het Concilie te Lyon GUNDEBOLD, Koning der Bourgondiërs, op het punt van het Christendom te omhelzen, doch hij had er den moed niet toe. AVITUS † in 523 of 525. Hij vervaardigde verscheiden

Latijnsche dichtstukken over Bijbelsche en geestelijke onderwerpen, en een' dichtmatigen brief over de kuischheid, aan zijne zuster S. Fuscina. Dapper streed hij met de pen tegen de Arianen, Nestorianen, Eutychianen en Pelagianen, want hij was een geduchte vijand der ketters. Zijne geschriften zijn door Pater Sirmond bijeenverzameld en in 16 :3 te Parijs in het licht gegeven.

AWEIS I, Sultan van Bagdad, breidde zijn Rijk uit door zijne dapperheid, en regeerde met wijsheid. Hij bestemde Hossein tot zijn' opvolger, ten nadeele van Hassan; maar Hossein, een braaf en deugdzaam vorst, verloor weldra troon en leven. = II, broeder van den voorg., regeerde op zulk eene tiranieke wijze, dat het volk Tamerlan te hulp riep. Aweis werd afgezet en Cava Yussuf in zijne plaats aangesteld, die hem in 1410 om het leven liet brengen.

AWICH, oude benaming van *Ewijk*, een Geldersch dorp, 3 uren (van Nijmegen.

A. X. Verkorting van *Annus decimus*.

AXAJACATL, zevende Mexikaansche Keizer, tweede zoon van Montezuma II, beklom den troon in 1464, breidde zijne staten uit, en had eene gelukkige en vreedzame regering. † in 1477; zijn opvolger was Ahuitzal.

AXEL, Nederlandsch steedje en vesting, provincie Zeeland, met ruim 800 inwoners, eertijds tot Oost-Vlaanderen gerekend, ligt tusschen het Sas van Gend en Hulst. In 1105 werd Axel door Bisschop Burkhart aan S. Salvator te Utrecht geschonken. Door het verraad van Imbyze viel in 1583 deze stad Parma in handen; Prins Maurits gaf nogtans met het herwinnen van dezelve in 1586 de eerste proef zijner dapperheid. Bij den Munsterschen vrede van 1648 werd Axel aan den Staat der Vereenigde Nederlanden toegekend, en in 1747 door de Franschen vermeesterd, doch in 1749 wederom ontruimd.

AXELSON (Erik), uit het geslacht Totl, was zeer magtig in Zweden in de XV eeuw, en plaatste achtervolgens Karel Knudson, Christiaan I en Sten Sture naar zijn welgevallen op den troon. Het geslacht Totl was langen tijd aan de Koningen van Zweden vermaagschapt.

AXERETO (Blasio), Generaal der galeijen van Genua, won den zeeslag bij het eiland Ponce, in 1435, waarbij hij Alphonsus V, Koning van Arragon, gevangen kreeg.

AXEUS, zoon van Klymene, was Koning der Orchomeniërs.

AXIAXES, oude benaming van *Solina*, in Tartarije.

AXIOMA, onwederlegbare stelling, die algemeen als waar aangenomen wordt, en daarom niet bewezen behoeft te worden. Alle zoogenaamde eenwige waarheden zijn dus axiomata. (werd.

AXION, was een zoon van Priamus, die door Eurypyles gedood

AXIONUS was een Grieksch blijspeldichter; zijne stukken zijn grootendeels verloren gegaan; slechts eenige fragmenten van dezelve worden in de verzameling van Hugo de Groot gevonden.

AXIOPOENA, van ἀξιος, waardig en ποινη, straf, kastijding, bijnaam, onder welken Minerva een' tempel had te Sparte, gebouwd door Hercules, na de vreesselijke wraak, die hij aan Hippocoon en zijne zonen nam.

AXIOTHEA van Phlius had zulk eene zucht tot de wijsbegeerte, dat zij zich in mansgewaad vermomde, om de lessen van Plato bij te wonen. Naderhand onderwees zij wederom anderen.

AXITES, bijnaam van Bacchus, onder de Arcadiërs.

AXIUS, Macedonische Stroomgod, huwde met Periboea, oudste dochter van Acessamenus, die hem Pelagon, baarde, naderhand Koning der Poeoniërs.

AXONA, oude benaming der rivier de *Aisne*, in Frankrijk.

AXTEL (Daniel), een Engelsch officier, hevig voorstander van Cromwel en overdreven Puriteinsche dweeper, onderscheidde zich door zijn' haat tegen Karel I en de voorstanders der monarchie. Hij werd uitgesloten van de algemeene vergiffenis bij de herstelling van Karel II en ter dood veroordeeld.

AXUM, eene stad in Abyssinië, die in de eerste eeuw als de hoofdstad van een gewigtig rijk vermeld wordt, schijnt Herodotus en Strabo niet bekend geweest te zijn; zij was eertijds de stapelplaats van den ivoorhandel, en hare puinhoopen toonen nog de overblijfselen van voormalige grootheid.

AXUR, zoo veel als ἀνευ ξυρου, zonder scheermes noodig te hebben; baardeloos, was een bijnaam van Jupiter, onder welken hij als baardeloos jongeling geëerd werd te Anxur, in het land der Volscen, tegenwoordig Terracina, waarom hij ook bij Virgilius en Horatius Jupiter Anxurus genaamd wordt.

AYLVA is de naam van een zeer oud en adellijk geslacht in Friesland, hetwelk reeds in de XI en XII eeuw bekend was, en verscheiden vermaarde mannen heeft opgeleverd, die in het staatsbestuur, den krijgsdienst en onderscheiden vakken van wetenschap of geleerdheid bij de nakomelingschap met roem bekend zijn. Wij kunnen slechts eenigen der voornaamsten vermelden. = (Douwe van), geraakte bij gelegenheid der onlusten in Friesland in 1626, wegens de nieuwe wijze van heffing der belastingen, waartoe de Stadhouder Ernst Casimir de sterke hand leende, zoo zeer in den haat des gemeenen volks (dat eigenlijk geheel geene belasting betaalt, maar integendeel zelf eene drukkende belasting voor den Staat is), dat zijn leven gevaar liep; hij moest, om dit dolzinnig gespuis genoegen te geven, gedurende eenigen tijd afstand doen van de regering, in welke hij, nadat men den moed had om drie der gevatte belhamels met den dood te straffen, hersteld werd. = (Ernst Frans van), een warm voorstander der grondwettige herstelling van Nederlands vervallen Staatswezen in de laatste helft der XVIII eeuw, was genoodzaakt om na den inval der Pruissen in 1787 de vervolging der zegevierende partij buiten 's lands te ontwijken. † te S. Omer in 1789. = (Hans Willem van), Generaal in dienst der Vereenigde Nederlanden en bevelhebber van Koeverden, was een wakker held, die door zijn beleid en dapperheid in den oorlog tegen Frankrijk van 1672 tot 1678 en van 1689 tot 1697 veel roem verwierf; hij had genoegzaam alle veldslagen en belegeringen van dien tijd bijgewoond. In 1691 voerde hij in Braband het bevel over de krijgsmagt van den Staat, die Spanje ter hulpe was toegeschikt, en † aan de gevolgen van een' val van zijn paard buiten Leuven. = (Hobbe van) was Generaal van het voetvolk en bevelhebber van Maastricht, welke vesting hij in 1747 tegen de Franschen zoo dapper verdedigde, dat Lodewijk XV hem twee metalen veldstukken en twee mortieren schonk, met het vererend opschrift: *Donum virtutis Aylvae*. Deze stukken geschut werden na zijn' dood, die den 15 December 1772 voorviel, geplaatst voor de hoofdwacht te Leeuwarden, op last der Staten van Friesland, door hem bij uitersten wil daartoe gemagtigd. = (Sjoerd van) was in 1500 aanvoerder van het Friesche leger, hetwelk tegen de Saksers optrok, en den Saksischen Graaf George in Franeker opgesloten hield. Hij verdronk met zijne vrouw, 9 kinderen en dienstboden bij den watervloed op den 20 September 1509. = (Tjeerd van), geboren den 20 Maart 1712, † den 11 September 1757, was een schrander Staatsman, voorstander en beoefenaar der wetenschappen en geleerdheid. In 1744 werd hij aan eenige Duitsche hoven gezonden, om dezelve tot bijstand van het huis van Oostenrijk te bewegen. = (Watse van) was onderteekenaar van het verbond der Edelen; hij werd te Antwerpen gedaagd, en, niet verschijnende, den 23 December 1566 gebannen, met verbeurte zijner goederen. = (Wijbrand van), behoorde insgelijks tot de verbonden Edelen, en werd mede door Alba in ballingschap verwezen; doch na het overgaan van Sneek aan de zijde der Staten bekleedde hij aldaar het aanzienlijk ambt van Olderman.

AYMAR was de laatste der Graven van Angoulême, die van 866 tot 1218 regeerden. Philippus de Schoone had bereids in 1308 dit Graafschap met de kroon van Frankrijk vereenigd; doch dit geschiedde op vasten voet eerst onder Frans I, in 1516.

AYOLAS (Juan de), Spaansche Landvoogd van Buenos Ayres, in 1536, behaalde in het eerst groote voordeelen op de inboorlingen, en bouwde de stad Assomption, maar in het binnenland willende doordringen, om eene gemeenschap met Peru te openen, werd hij met de zijnen in 1538 door de wilden vermoord.

AYRER (Jakob), een tijdgenoot van Hans Sachs, en na hem de vruchtbaarste dramatische dichter van zijn' tijd, was Notaris en Advokaat te Neurenburg, waar hij als een arme ouderlooze knaap was aangeland, en in 1594 het burgerregt bekwam; hij bloeide in het laatst der XVI en in het begin der XVII eeuw. Men kan hem aanmerken als den Shakespear van Duitschland; 30 zijner *Auszbündige schöne Comedien und Tragedien, sampt noch andern 36 schönen und kurzweiligen Faszmachtspielen*, zijn in fol. te Neurenberg in 1618 gedrukt, maar nog veel meer is in handschrift gedeeltelijk bewaard gebleven en gedeeltelijk verstrooid geraakt. De Geschiedenis, volkslegenden en sprookjes leverden hem de stof; Livius, Plautus, het *Heldenboek*, Fritschlin, Bocaccio, oude kronijken, volksboeken en het stadsnieuws waren zijne bronnen, gelijk de personaadje Ehrenhold, die als Prologus en Epilogus elk stuk begint en eindigt, naïf verhaalt. Ayrers zoogenaamde tooneelstukken zijn historiën in zamenspraken, zonder eenheid van daad, plaats of tijd; de »Tragedie van de bouwing van Rome, in 6 Acten," begint lang vóór de geboorte van Romulus, en eindigt met zijn' dood; al wat daar tusschen ligt wordt in zamenspraken zonder eenig verband aan elkander geregen. Ernst en scherts loopen willekeurig door elkander, even als bij Shakespear; in ieder stuk is een grappenmaker, doorgaans een knecht of boer, die zijn best doet om door woordspelingen en plompe volksaardigheden de aanschouwers aan het lagchen te helpen. Alles wordt met eene zekere goedhartige praatzucht tot in de geringste bijzonderheden toe langwijlig behandeld; nogtans ontbreekt het den goeden Ayrer niet aan vernuft, en zijne taal is kernachtig, zelfs in plompheden, die zijn' tijd geen aanstoot gaven, toen men nog niet geleerd had voor het natuurlijke te blozen, en de spraakvormen der aanzienlijken en geringen minder onderscheiden waren dan thans. Zijne zoogenaamde »zingende spelen" zijn de eerste ruwe proeven der Duitsche opera; zij bestaan uit ongelijk in strophen afgedeelde zamenspraken, die op de wijzen van bekende volksliederen gezongen werden.

AYTA (Viglius van) van Zuichem, geboren op een landgoed nabij Leeuwarden, den 8 October 1507, was een uitstekend geleerd Staatsman, van een braaf, eerlijk karakter, schoon hij bij de uitbarsting der Nederlandsche beroerten de zijde van Spanje bleef houden, en Philips II met denzelfden warmen ijver diende als hij zijn' vader

Karel V in gewigtige aangelegenheden gediend had. Zijn staatkundige levensloop is uitvoerig door verscheiden schrijvers geboekt, waarom wij denzelven hier slechts vlugtig zullen overzien. Zijn eerste ambt was dat van Officiaal bij den Bisschop van Munster, waartoe hij in 1534 werd aangesteld. Toen de stad door de oproerige Wederdoopers overweldigd was, werd Viglius naar den Rijksdag te Worms gezonden, om onderstand tegen deze dolzinnige dweepers te verzoeken, doch inmiddels ging de stad bij verrassing aan den Bisschop over. Kort daarop werd Viglius in het Kamergeregt van Spiers geplaatst, en twee jaren daarna tot Professor in de regtsgeleerdheid te Ingolstadt aangesteld. Zes jaren had hij dit ambt bekleed, toen Keizer Karel V in 1543 hem bevorderde tot Raadsheer in den Grooten, en in 1544 in den Geheimen Raad te Mechelen, van welken hij in 1548 voorzitter werd. Het invoeren der Inquisitie, het afkondigen der bloedplakaten en het vervolgen der ketters stonden hem zeer tegen; ook voorspelde hij deze landen niet veel goeds uit de overdragt van dezelve door Karel V aan zijn' zoon Philips II, en wilde zijne ambten nederleggen, doch men wist hem te bewegen om van dit voornemen af te zien, en hij werd benoemd tot lid van den Raad van Staten. Philips II, zijne bastardzuster Margareta, Hertogin van Parma, aangesteld hebbende tot Landvoogdes der Nederlanden, voegde haar Viglius, den Kardinaal Granvelle en den Graaf van Barlaimont toe als Raden. Als een getrouw aanklever van zijn' meester, den afschuwelijken Philips II, die zulk een' regtschapen staatsdienaar onwaardig was, dwarsboomde hij den Prins van Oranje zoo veel hij kon in zijne ontwerpen, doch toen hij zag dat zijne pogingen vruchteloos waren, en verscheiden leden van den Raad den Prins toevielen, trof hem zulks dermate, dat hij eene beroerte op het lijf kreeg, die echter geene doodelijke gevolgen had. In 1565 nam hij zijn ontslag, omdat hij, zegt Hooft, ijsselijke tijden ophanden zag. Toen in 1566 de beeldstorming begon, en de verschrikte Landvoogdes besloot Brussel te verlaten en naar Bergen in Henegouwen te wijken, bewoog Viglius door klem van redenen haar tot blijven. Minder vermogt hij op den verfoeijelijken Hertog van Alba, die haar in de Landvoogdijschap kwam vervangen, en zich door niets in het voortspelen van zijne bloedige gruwelrol liet wederhouden; moedig bragt Viglius hem de nadeelige gevolgen onder het oog van zijne ontmenschte maatregelen; maar de Hertog bleef onverzettelijk omtrent de uitvoering, beschuldigde Viglius van gebrek aan ontzag voor zijns meesters bevelen, en dreigde hem dat hij zijn gedrag den Koning zou aandienen; doch de kloekhartige Viglius, antwoordde moedig dat de Koning, zoo hij vertrouwde, hem dan nog het andere oor wel zou willen leenen, en hij voor zijn' grijzen kop niet bekommerd was. Bij de aanstelling van Don Juan tot Landvoogd, in de plaats van den Hertog van Alba, zeide Viglius dat de nieuwe Landvoogd de man niet was, die den vrede zou aanbrengen; het vermoeden van den ouden staatsman was maar al te zeer gegrond; hij beleefde echter de bevestiging niet van hetzelve, † weinig dagen na Don Juans aankomst, te Brussel, den 8 Mei 1577, en werd begraven in de S. Janskerk te Gend, waar men naderhand door eene deftige graftombe zijne nagedachtenis vereerd heeft. Behalve eenige regtsgeleerde werken, die hij heeft uitgegeven, en eenige handschriften in de bibliotheek te Leuven, worden verscheiden brieven van hem gevonden in de *Analecta* van Hoynck van Papendrecht.

AYUBIETEN was de naam van eene dynastie van Sultans in Egypte en Syrië, van welke Jussuf Sala-Eddin (Saladijn) de stichter was in 1171. Deze dynastie duurde 81 jaren in Egypte onder 8 vorsten, en ontleende haren naam van Ayub ibn Saadi, den vader van Saladijn. (and vervolgde.

AZA, een gebergte in Palestina, waar Judas, Machabeus den vij-

AZANIë, eene landstreek in Arcadië, dus genaamd naar Azanes, den zoon van Arcas.

AZAPH, mansnaam, beteekent in het Hebreeuwsch *verzamelaar*.

AZARA (Jose Nicolas de), geboren in 1731, werd door Karel III en Karel IV, Koningen van Spanje, als gezant naar Rome en Parijs gezonden; hij had een' grooten invloed op de gewigtigste zaken van zijn hof, en was een warm voorstander der wetenschappen, letteren en kunsten, die hij zelf met lof beöefende. † in 1804.

AZARIA, zoon van Amasia, Koning van Juda, was 16 jaren oud, toen hij tot de regering kwam; doch weldra werd hij melaatsch en bleef het tot zijn' dood toe. Zijne regering duurde 52 jaren, doch de voornaamste zaken van bestuur werden door zijn' zoon Jotham waargenomen, II Kon. XV, 2-5. =, zoon van Oded, Profeet, vermaande Asa, Koning van Juda, de afgodsbeelden te vernielen en de altaren van den nationalen God te herstellen, gelijk hij deed. II Kron. XV. =, Krijgsoverste te Jeruzalem, deed, gedurende de afwezigheid van Judas Machabeus, een' aanval op Jamnia, doch werd door Gorgias op de vlugt geslagen, en verloor 2000 man. I Machab. V. 56-60. =, een Italiaansch Rabbijn, schreef een Hebreeuwsch werk getiteld: *Het Licht der Oogen*, in 1594 te Mantua gedrukt; in hetzelve worden verscheiden Christen schrijvers aangehaald.

AZEVEDO (Inigo de), een Portugeesch Jezuit, geboren in 1527, begaf aan het hoofd van 39 zendelingen in 1570 zich scheep, om de wilden in Brazilië te gaan bekeeren; doch het schip werd genomen door een' kaper van Dieppe en Azevedo met eenigen van zijn gezelschap vermoord. Paus Pius V verklaarde hem martelaar door eene bul, die in 1743 door Benedictus XIV bekrachtigd werd. = (Jeronimo de), achtervolgens opperbevelhebber der Portugezen op het eiland Ceylon en onderkoning van Indië in 1616, maakte zich schuldig aan onmenschelijke wreedheden en afpersingen; in Portugal teruggekeerd, werd hij ter dood veroordeeld in 1617. = (Luis), Portugesche zendeling in Aethiopië, vertaalde het N. T. en den Mechelschen Catechismus in de landtaal. † in 1634. Voorts hebben Spanje en Portugal nog eene menigte geleerde mannen van dezen naam opgeleverd, meest Jezuiten en zendelingen, die wij onnoodig oordeelen hier allen te vermelden.

AZEZIA, bijnaam van Proserpina.

AZHARI (Abu Mansor Mohamed Ibn Ahmed), geboren te Hamed in Khorazan, was een beroemd taalkundige en voortreffelijk redenaar. Hij doorreisde geheel Arabië, om het Arabisch in den grond te leeren, en schreef een woordenboek, *Ta Hadhib*, hetwelk uit 10 deelen bestaat, en een *vocabularium* tot verklaring van den Koran.

AZIë, het langst bekende en eerst bewoonde gedeelte der wereld, de wieg des menschdoms, der natiën, monarchiën, godsdiensten, talen, wetenschappen, kunsten, nijverheid, beschaving en kennis, ligt in het oosten en noorden der oude wereld; deszelfs vlakke inhoud beslaat 768,000 □ mijlen, en strekt zich uit van 43° 33' tot 207° 40' O. L. en van 9° Z. B. tot 78° N. B. dit werelddeel overtreft alzoo Europa viermalen in grootte, en wordt onderscheiden in Zuid-Azië, Middel- of Opper-Azië en Noord- of Russisch-Azië. Uit dit merkwaardig werelddeel, trokken de eerste volksstammen, den loop der rivieren en stroomen volgende, naar alle oorden der overige wereld. De wortelverwantschap der Indische, Medische, Perzische, Slavische, Grieksche en Germaansche stamtalen verkondigt onbetwistbaar een' Aziatischen oorsprong. In de bekoorlijkste landstreek van dit werelddeel werd volgens de dichterlijke cosmogonie van Mozes de eerste mensch geschapen, dat is hij kwam tot redelijke zelfbewustheid, leerde zijne hoogere voortreffelijkheid boven de overige bewerktuigde wezens opmerken en een' almagtigen Schepper erkennen, die hem, naar zijn kinderlijk begrip, als eene plant uit de aarde had doen opwassen; dit was zeer natuurlijk: hij kende geene andere wijze van voortbrenging dan door vegetatie; de paring en voortteeling der dieren had hij geene gelegenheid op te merken, omdat zij hem bij deze verrigting ontvloden, of hij begreep zulks niet. Daar nu meest alle oude volken, tot zelfs de zoo zeer beschaafde en verlichte Atheners toe, zich voor *Autochthonen* (uit den grond geborenen) hielden, is de mythe der schepping van den eersten mensch uit eene klomp aarde het eigendom der Abrahamieten alleen niet. Of ondertusschen de allereerste mensch werkelijk een *Autochthoon* in den eigenlijken zin geweest is, daar hij niet dan door de scheppende hand van God zelven kon voortgebragt worden, is eene moeijelijk te beantwoorden vraag; wij vinden hem in Azië, maar hij weet zelf niet hoe hij er gekomen is, en de planten uit de aarde ziende voortkomen, besluit hij analogisch dat zij ook hem heeft voortgebragt, en zijne nakomelingschap neemt dit vermoeden eindelijk als zekerheid aan, de poëzij werkt hetzelve uit tot eene verheven mythe, de godsdiensten nemen hetzelve over in het volksgeloof, en 's menschen nieuwsgierigheid naar zijn' oorsprong is bevredigd. Schoon dus Azië van den eersten mensch af, zoo men wil, bijna 6000 eeuwen is bekend geweest, levert dit werelddeel nog heden een wijduitgestrekt gebied tot wetenschappelijke ontdekkingen; want verscheiden landstreken zijn den overigen aardbewoners nog geheel vreemd, en zullen welligt het nog lang blijven. De natuur heeft in Azië alle schatten der aarde opgestapeld, die van daar, zonder vermindering, over derzelver geheele oppervlakte verspreid worden, en van welke Europa zich een groot gedeelte op de plaats zelve toeëigent; de volgende Europesche Staten bezitten namelijk in Azie:

	□ mijlen.	inwoners.
Engeland, onmiddellijk aan de Britsche kroon onderworpen Ceilon, Sincopore	1,022.	857,000.
Aan de Engelsche O. I. Comp. met de beschermde Staten	45,488.	111,620,000.
De Nederlanden	2,981.	4,721,000.
Portugal	312.	576,000.
Spanje (eilanden)	2,390.	2,644000.
Frankrijk	20.	96,,000.
Denemarken	4½.	25,000.
	52,217½.	120,539,000.

De bevolking van Azië, op 484 millioenen gerekend, wordt volgens taal en afkomst in 24 stammen onderscheiden. De hoofdtalen zijn het Arabisch, Perzisch, Armenisch, Maleidsch en Chineesch. Alle vormen der zamenleving worden onder de Aziatische volkeren aangetroffen, van de woestheid der nomaden tot de dartelste weelde der verwijfdheid, maar nergens de vormen eener wetmatige vrijheid en een beschaafd maatschappelijk leven, want door alle tijden heen hebben priesters en veroveraars van de Aziaten gemaakt wat zij wilden. Blinde gehoorzaamheid en onderwerping

aan den wil des sterkeren is den zwakkeren aangeboren; latere tijden hebben weinig lichtstralen door de duisternis van den staatkundig-godsdienstigen nacht laten dringen, die de vadzigheid van den geest zoo wel als van het ligchaam der Aziaten zoo zeer begunstigt. Nog bestaat de slavernij, nog is de vrouw een eigendom en werktuig der lusten van den man bij de Oosterlingen. De heerschende staatsvorm in Azië is het despotismus; alle godsdiensten, zelfs de Christelijke, hebben er hunne aanhangers, doch het Islamismus en Buddhaïsmus de meesten, en in allen heerscht het grofste bijgeloof. In de wetenschappen blijft alles sedert eenwen op denzelfden voet; ondertusschen heeft de nijverheid van sommige natiën het bijna ongeloofelijke gedaan in het weven van zijde en katoen; de shawls van Cachemire, het Perzische lederwerk, het Chinesche en Japansche porselein en lakwerk, de Smirnsche vloerkleeden, het Syrische staalwerk, kunnen door geene Europesche fabrijken geëvenaard, veelmin overtroffen worden. Doch de voortbrengselen zijn dezelfde als misschien voor 1000 jaren. De binnenlandsche handel wordt nog heden, even als in oude tijden, door karavanen en kustacheepvaart gedreven; de wereldhandel met Oost-Indië en China is daarom geheel in de handen der Engelschen, Hollanders, Russen en Noord-Amerikanen. Alles in Azië is op despotismus, bijgeloovige dweepzucht en gehechtheid aan oude vormen berekend. Nimmer verhief de Oosterling, ondanks de prachtige verhevenheid zijner verbeeldingskracht, zich tot de aanschouwing der ideale vormen, die de vernuftige Griek het eerst ontwaarde, en even daarom heeft de Europeaan, die in zijne verstandelijke beschaving ongehinderd voorwaarts ging, zich van den druk van het Oosten op het Westen ontslagen, en zich de heerschappij over de kusten en eilanden van zijn' voormaligen meester verschaft. Het eerst wierp Griekenland de verstandskluisters der priesters en orakels van zich, en vervolgens de burgerlijke keten, die de beheerscher van Perzië voor Athene en Sparte gereed hield. Na een' vijftigjarigen worstelstrijd schreef Europa voor de eerste maal, na Cimons overwinningen, 450 jaren vóór J. C., het Oosten de wet voor, en de Grieksche beschaving verspreidde zich door het geheele westelijke Azië tot in Oost-Indië toe. Hierop streden de Romeinen en Parthen om het bezit van den Euphraat; zelfs de Perzen beproefden Rome de heerschappij der wereld te ontrukken. Volksverhuizingen voerden een' stroom van Hunnen, Bulgaren, Avaren, Magyaren en andere nomadenhorden uit de kloven van den Caucasus en de woestenijen van den Ural naar Europa, maar de magt van Attila verstoof in zijn' woesten verdelgingsoorlog met de Germanen; toen vielen de Arabieren Konstantinopel aan, en bedreigden Italië en Frankrijk, maar Karel Martel stelde hunner dweepzuchtige onstuimigheid een perk in 732. Bij gelegenheid der kruistogten leerde het Christelijk Europa voor het eerst Azië nader kennen, en Jeruzalem was langer dan eene eeuw de zetel van een Christelijk koningrijk in Palestina, door Europesche ridders gesticht. Na deszelfs verval vielen Tartaren en Turken in Europa; zij ontnamen in 1453 den verbasterden Oost-Romeinen den Bosphorus en Griekenland. Inmiddels verhief de Westerling zich door vordering in verstandsbeschaving boven de oudste volkeren van het Oosten. Het buskruid, het kompas en de drukpers werden voor den Europeaan onwederstaanbare wapenen. Rusland bragt de Wolga aan Europa, bemagtigde Siberië, breidde zich uit tot den Altai, en overweldigde eindelijk den Caucasus, terwijl de Portugezen, toen de Hollanders, maar vooral de Engelschen, door den wereldhandel Zuid-Azië met Europesche wetten en Europa met de merkwaardige landen van deze gewesten nader bekend maakte. Perzië is door de bemoeijingen der Engelschen en Russen der Europesche volkengemeenschap reeds eenigzins genaderd; ontijdige bekeeringsijver en slecht vermomde schijnheilige hebzucht hebben in de XVII eeuw de Japanners tot heden daarvan afkeerig gemaakt, en de duizendjarige stijve diplomatie van het Chinesche hof maakt den Britten en Russen den toegang tot deszelfs „hemelsch Rijk" ten uiterste moeijelijk, welks poorten het welligt nog eeuwen lang met trotsche zelfgenoegzaamheid voor Europesche beschaving gesloten zal houden. = (Austraal-) is het uiterste noorden van Nieuw-Holland, hetwelk kapitein Barlow in 1824 in bezit nam, om hier en op de naburige eilanden Melvil en Bathurst eene Britsche volkplanting aan te leggen, die Kings-Cove heet. De Engelschen noemen over het algemeen hunne gezamenlijke bezittingen in dit vijfde werelddeel Austraal-Azië. C. Wenthworth's *Statistical Account of the British Settlements in Australasia*. Lond. 1825. = (Klein-), ook Natolië, en in het gemeen de Levant genaamd, is een groot land van ten minste 125 Duitsche mijlen lang en 75 breed; hetzelve strekt zich uit van den Euphraat tot aan de zee van Marmora en Konstantinopel, en begrijpt de aan den Archipel gelegen kusten van daar tot aan Alexandrië in Egypte. De voornaamste koopsteden (bij de Franschen *échelles du Lévant* gen.) zijn Konstantinopel, Smyrna, Alexandrette en Aleppo. Dit land staat onder Turksche heerschappij, en is niet alleen door Turken, maar ook door Grieken, Armeniers en Joden bewoond; de bodem is zeer vruchtbaar, en deszelfs voortbrengselen leveren verscheiden belangrijke handelartikelen op, die door geheel Europa verzonden worden.

AZIJN, Lat. *Acetum*, is eene bekende zure vloeistof, tot huishoudelijk en geneeskundig gebruik. De Azijn wordt van wijn, bier of vruchten gemaakt, en hoe sterker hij is, hoe beter; men kan hem ook door specerijen een' geurigen reuk en smaak geven. Overgehaalde Azijn heet Azijnzuur.

AZIMUTH noemt men den hoek, welken eene ster met een gegeven punt van den middagcirkel maakt.

AZINCOURT, een Fransch dorp, in het departement Pas-de-Calais, is in de Geschiedenis vermaard door den bloedigen slag, welken de Franschen op den 25 October 1415 verloren tegen Hendrik V, Koning van Engeland. De Franschen hadden 10,000 dooden, waaronder de Connetable Charles d'Albret, benevens 6 Hertogen en Prinsen; onder de 14,000 gevangenen bevonden zich de Hertogen van Orleans en Bourbon. De Engelschen verloren 1600 dooden, waaronder 's Konings oom, de Hertog van York. Na den slag trokken de Engelschen naar Calais en staken naar Engeland over, om een nieuw leger tot eene nieuwe landing te verzamelen.

AZIZIUS, bijnaam, onder welken Mars te Edessa geëerd werd.

AZIZUS, een Tartaar, schreef eene verhandeling van de kennis van God en den Mensch, waaruit Andreas Muller eenige excerpten met eene Latijnsche vertaling te Keulen in 1665 uitgaf.

AZNAR, Graaf van Gascogne, werd door Pepijn den Korten gelast den opstand der Navarresche boeren te dempen, waarin hij slaagde; maar, misnoegd op dezen Vorst, trok hij aan hun hoofd de Pyreneën over, en een gedeelte van Navarre veroverd hebbende, handhaafde hij zich in zijne overweldiging, en bragt de souvereiniteit daarvan met den titel van graafschap op zijne nakomelingen over. Zoodanig was de oorsprong der opperheeren van Navarre, de oudste monarchie van Spanje, na de Asturiën.

AZOREN, Port. *Açores* (Haviks Eilanden): dezen naam gaf Don Gonzalo Vallu, die ze in 1448 ontdekte, aan negen eilanden in den Atlantischen Oceaan, tusschen Afrika en Amerika; het voornaamste derzelve is Terceira.

AZOTE, stikstof, stiklucht.

AZOTH, alchymistische benaming der kwik.

AZRUN was, volgens de overlevering der Armenische Christenen, eene tweelingzuster van Kaïn, en verloofd aan haren broeder Abel; doch Kaïn beminde haar, en zijne jaloezij was de oorzaak dat hij zijn' broeder dood sloeg.

AZUUR, Fr. *Azur*, is afkomstig van het Arabisch *Allazurd*, hetwelk een' blaauwen steen beteekent. In de wapenkunde is het de benaming der blaauwe kleur, en wordt in de gravure door dwarslijnen aangeduid.

AZYMIETEN, van ἄζυμος, ongezuurd, ongerezen; dus noemen de Grieksche Christenen de R. Katholijken, omdat zij zich voor de hostiën van ongezuurd deeg bedienen.

AZYZ BILLIAH, tweede Fatimitische Kalif van Egypte, volgde zijn' vader Moez op in 974; hij was een goedertieren en regtvaardig vorst, die de Christenen zeer goed behandelde. † te Bilheis, na eene vreedzame regering van meer dan 20 jaren.

AZZO (Alberto), Marchese van Reggio en Modena, onder Keizer Otto I, verdedigde heldhaftig de Koningin Adelheide, weduwe van Lotharius, tegen de tirannij van Berengarius II. Hij was de overgrootvader van de beruchte Gravin Mathilde.

AZZOGUIDI (Taddeo), opperhoofd van de partij der *Scacchieri* te Bologna, verloste in 1376 zijn vaderland van de heerschappij der Pausen. Tot belooning van dezen dienst werd hij gebannen.

AZZOLINI (Decio), geboren te Fermo in 1623, werd tot Kardinaal verheven, en door Paus Alexander VII der Koningin Christine aanbevolen, wier vertrouweling, minnaar en erfgenaam hij was; hij had echter niet lang genot van deze koninklijke erfenis (die trouwens niet veel te beduiden had, na aftrek der schulden van deze spilzuchtige vorstin), en † in 1689.

B.

B is de tweede letter des Alphabets van de meeste talen, en met de P verwant, doch wordt zachter uitgesproken, b. v. *beter* klinkt zachter dan *Peter*; in het Spaansch zijn B en V wisselletters; men zegt onverschillig *Bilbao* en *Vilvao*, enz. in de muzijk is B de benaming eener noot.

B. A. Verkorting van *Bona actio; Bracara Augusto; Bonis avibus; Bonis auspiciis; Bachelor (of) arts.*

BAACX (Joachim), geboren te Utrecht, den 10 Augustus 1548, zoon van Johan Baacx, Secretaris der Staten van Utrecht, was Roomsch Priester, en bekend als een geleerd man, welsprekend redenaar en gemoedelijk, godvruchtig en ootmoedig Christen; in zijne predikatiën bezigde hij geene hoogklinkende maar weinige krachtige en nadrukkelijke woorden, die bij zijne voordragt in het hart drongen. † te Utrecht, den 24 September 1619. Sommigen zijner

uitgegeven schriften voeren echter gansch geene welsprekende titels, als den *Besem der Conscientiën*, 1610, e.m.a. maar de inhoud is des te beter.

BAAI is een kleine zich landwaarts in strekkende zeeboezem, die somwijlen eene haven vormt (gelijk b. v. de baai van Cadix). Eene bogt onderscheidt zich daarin van eene baai, dat zij aan den ingang zeer breed en digt aan land enger is dan eene baai.

BAAK, zeker teeken aan de kusten en stranden, tot waarschuwing voor de schippers tegen klippen en ondiepten, of aanwijzing der invaart. Men geeft deze benaming in het algemeen aan alle licht- en vuurtorens, die bij nacht verlicht worden. Het onderhoud wordt uit de kleine avarij der schepen gevonden.

BAAL beteekent zoo veel als *heer*, en was de algemeene benaming van den voornaamsten afgod der Chaldeërs, Babyloniërs, Phoeniciërs en andere Aziatische volken; somtijds wordt deze naam ook BAL en BEL gespeld, doch de beteekenis is dezelfde.

BAALA, ook Chariathiarim genaamd, was eene stad in Kanaän, aan den stam BENJAMIN toegewezen.

BAALASER, eene stad in Kanaän, door den stam EPHRAIM bewoond.

BAALATH, eene stad van den stam SIMEON.

BAALBERITH, verbondsgod, was de naam der godheid, welke de Carthagers, en vóór hen de Phoeniciërs, bij het sluiten van hunne verbonden aanriepen.

BAALGAD, eene stad van den stam ASER.

BAALHASOR, eene stad van den stam EPHRAIM, waar AMNON door de knechten van ABSALOM vermoord werd.

BAALHERMON, een berg en stad aan de overzijde der Jordaan, ten noorden van den stam MANASSE. Deze berg was de voornaamste van de gebergteketen Hermon.

BAALJARIM, eene stad van den stam JUDA.

BAALMEON en **BAALMERON** waren steden van den stam RUBEN.

BAALPHARASIM, eene stad van den stam JUDA.

BAALPHEGOR, eene Godheid der Moabieten, die op den berg Phegor werd aangebeden; dezelfde als BEELZEBUB, Vliegengod. Om de dochters dezer afgodendienaars te behagen, vereerden de Israëlieten hem insgelijks; doch het bekwam hun slecht. De Nederduitsche dichter D. SMITS beschreef deze schandelijke afgoderij dichtmatig in drie boeken, onder den titel van *Israëls Baalphegorsdienst*, Rott. 1737.

BAALSALIRA, een dorp in Kanaän, bezeten door den stam ISSACHAR.

BAALSEMEN, *Heer des hemels*, was de Chaldeeuwsche benaming der zon.

BAALTHAMAR, eene vlakte in het land van den stam BENJAMIN.

BAALTIS, eene godin der Phoeniciërs, die te Byblos vereerd werd. Zij was de zuster van ASTARTE, en de gemalin van KRONOS (SATURNUS) wien zij niet dan dochters baarde.

BAALTSEPHON, zoo veel als *Heer schildwacht*. De Egyptische priesters hadden een afgodsbeeld (waarschijnlijk hunnen ANUBIS) in de woestijn geplaatst, om den Israëlieten den voorttogt te beletten.

BAAN (JAN DE), Kunstschilder, geboren te Haarlem, den 20 Februarij 1633, was een leerling van ADRIAAN BAKKER; hij schilderde verscheiden portretten van aanzienlijke personen, in de manier van ANTONIE VAN DIJK, onder anderen ook het voortreffelijk zinnebeeldig tafereel van den togt naar Chattam en het verbranden der Engelsche schepen op den Theems door de Hollanders in 1667, hetwelk ter eere van CORNELIS DE WITT op het Stadhuis te Dordrecht geplaatst, en in 1672 door het woest gepeupel vernield werd. FREDRIK WILLEM, Keurvorst van Brandenburg, benoemde hem tot zijn' Hofschilder, op een jaargeld van 6000 guldens, doch DE BAAN bedankte voor dezen voordeeligen post. † in 1702. = (JAKOB DE), zoon van den voorg., geboren in den Hage in 1673, was insgelijks een zeer verdienstelijk portretschilder; hij had zijn' vader tot leermeester. Toen hij 20 jaren oud was, begaf hij zich naar Londen, waar hij aan het hof van WILLEM III zijn fortuin scheen te zullen maken; doch hij vertrok naar Italië, schilderde eenige portretten te Florence, en begaf zich naar Rome, waar hij zich verder in het historieschilderen oefende, doch tevens zoo los en slordig leefde, dat hij met geldgebrek worstelde. Hij verliet Rome in het gevolg van een' Duitschen Prins, met wien hij naar Weenen trok, en aldaar aan het Keizerlijk hof met het schilderen van portretten roem en voordeel behaalde. † aldaar in 1700.

BAARD. In de oudste tijden beschouwde men den baard als een voorregt van het mannelijke geslacht en een teeken van meerderheid boven het vrouwelijke. Alle goden en helden der mytheneeuw werden met baarden voorgesteld; alle oude volkeren droegen baarden. De Grieken lieten zich scheren in het tijdvak van ALEXANDER; de PTOLEMEËN en zijne verdere opvolgers droegen wederom baarden. Ten tijde van SCIPIO begonnen de Romeinen op zijn voorbeeld zich te laten scheren. Onder de regering van HADRIANUS kwam de baard wederom in de mode; onder CONSTANTIJN verdwenen de baarden andermaal, doch kwamen onder JUSTINIANUS weder te voorschijn. De Gothen, Franken en de meeste Germaansche volken droegen geen' baard, maar slechts lange knevels; de Hunnen en andere Aziatische barbaren droegen daarentegen zeer lange en dikke baarden (van daar de benaming Longobarden voor een' geheelen volksstam). Nergens heeft de baard meer verandering ondergaan dan in Frankrijk, waar het hof doorgaans het teeken gaf tot het al of niet dragen van den baard, van CLOVIS af tot HENRIK IV toe. Onder LODEWIJK XIII en XIV droeg men slechts knevels, doch sedert LODEWIJK XV is de kin der Franschen glad geschoren gebleven. Eertijds schoren de barbiers te Parijs niet in winkels, maar naast de schoenpoetsers op de hoeken der straten; eerst in 1674 werden zij tot een gild (*corps de métier*) vereenigd. Tot op het einde der vorige eeuw hielden de heelmeesters in Nederland scheerwinkels, en de Chirurgijn kwam bij de aanzienlijken niet alleen aan huis om wonden te verbinden, maar ook om den baard te scheren; de meesten hebben eindelijk het wanvoegelijke van dit bijberoep voor hen ingezien, en het scheermes aan de kappers of eigenlijke barbiers overgelaten, zoodat tegenwoordig heelmeester en baardscheerder bij ons geene synoniemen meer zijn. In Rusland dragen de mindere klassen nog baarden; PETER I had veel moeite om de aanzienlijke Russen onder het scheermes te krijgen; zij wilden liever eene zware belasting op den baard betalen dan zich laten scheren.

BAARDT (PETRUS), Friesch Geneesheer, bloeide in de eerste helft der XVII eeuw, en was een vernuftig Latijnsch en Nederduitsch dichter. In zeker werkje, *Deugdenspoor* getiteld, en in 1645 te Leeuwarden gedrukt, heeft hij blijkbaar den trant van CATS gevolgd, en ook eenige herderszangen van VIRGILIUS in het Boeren-Friesch overgebragt.

BAARLAND (HUGO VAN), was een der medepligtigen aan den moord van FLORIS V, Graaf van Holland, en onderging deswegens de straf met de andere handdadigen. = (ADRIAAN VAN), geboren te Baarland, op het eiland Zuid-Beveland, in Zeeland, in 1488, was een zeer geleerd man, Professor in de welsprekendheid te Leuven. † aldaar in 1542. Hij heeft verscheiden werken in het Latijn geschreven, meest van philologischen en kritisch-historischen inhoud. = (MICHIEL VAN), Secretaris der Stad Goes, in Zeeland, is onder de Nederduitsche Dichters bekend door zijne in 1658 te Dordrecht uitgegeven *Mengeldichten*.

BAARREGT. In de middeleeuwen, toen de ordaliën of zoogenaamde godsgeregten in zwang waren, bediende men zich ook van het Baarregt (*Jus feretri*), om den schuldigen aan moord te ontdekken; dat is, men leide den vermoorden op eene baar, en bragt den verdacht gehouden moordenaar bij het lijk, die hetzelve, en voornamelijk de wonden, moest aanraken: vloeide daarop bloed uit de wonde, of kwam er schuim uit den mond, of vertoonde zich eenige verandering aan het lijk, dan werd de verdacht gehouden schuldig verklaard en als moordenaar gestraft.

BAART (ARNOLDUS), geboren te Brussel, was een beroemd regtsgeleerde der XVI eeuw, Professor te Douai en vervolgens Raadsheer in het hof te Mechelen. Hij had zulk een buitengemeen sterk geheugen, dat hij de Pandecten en bijna alle andere Romeinsche wetten woordelijk van buiten kende.

BABA, een Turksche dweeper, die in 1240 te Amasia opstond, en zich een' talrijken aanhang verschafte, bragt geheel Klein-Azië in beweging. Om hem onder te brengen, riepen de Mahomedanen de Franschen te hulp.

BABACTES, bijnaam van BACCHUS.

BABADUK, eene stad in Bulgarije, in welke de Pacha van Silistria zijn verblijf houdt, die de noordelijke landen des Turkschen rijks beschermt, en onder wiens bestuur alle landen tusschen het gebergte Balkan, de Zwarte Zee, den Donau en den Dniester behooren. In de nabijheid dezer stad onthoudt zich doorgaans eene ontzettende menigte arenden van de grootste soort.

BABEK (HARAMY), een dweepzuchtige Perzische bedrieger, verkondigde zijne leer met het zwaard in de hand, en bood 20 jaren lang de dapperste veldheeren der Kalifen den hardnekkigsten wederstand. Eindelijk werd hij overwonnen en gevangen door Kalif MOSTASEM, die hem armen en beenen afhouwen en zijn' romp levend door Bagdad rondvoeren liet.

BABEL, dat is verwarring, was de naam van den vermaarden toren, dien de nakomelingen van NOACH ondernamen te bouwen in de vlakte van Sennaar, om zich een' naam te maken, zegt de Bijbel, doch waarschijnlijk om een vereenigingspunt te hebben, waar men bij elkander zou blijven. Hunne onderneming werd echter verijdeld, doordien er eene verwarring kwam in hunne taal, zoodat zij elkander niet langer verstonden.

BAB-EL-MANDEB, een eiland aan den ingang van den Arabischen zeeboezem, tusschen twee voorgebergten. Het is thans woest. Het kanaal aan de Afrikaansche zijde is breeder dan dat aan de Arabische zijde. Verborgene klippen maken in beide vaarwaters de hulp van loodsen onontbeerlijk.

BABI (JEAN FRANÇOIS), geboren te Tarascon, in 1750, deed zich opmerken door de overspannenheid zijner begrippen ten tijde der omwenteling van 1790; hij was bevelhebber van het revolutionaire leger te Toulouse, waar hij allerlei uitsporigheden bedreef. Na den 9 Thermidor voor de regtbank van Foix gebragt, had hij zijn behoud alleen te danken aan de amnestie van den 4 Brumaire; maar op het

einde van dat jaar deel genomen hebbende aan de zamenscholing, die zich naar de vlakte van Grenelle begaf, om de soldaten te verleiden, werd hij gevat, gevonnisd en den 10 Sept. 1796 doodgeschoten.

BABIA was de ben. van de Syrische beschermgodin der kinderen.

BABICILLUM, oude benaming der stad *Barbesieux*, in Frankrijk.

BABINISCHE REPUBLIEK heette een gezelschap, te Babine, bij Lublin, in Polen, door eenige magnaten in de XIV eeuw opgerigt, in hetwelk men slechte gewoonten op allerlei vernuftige wijzen belagchelijk zocht te maken.

BABO (Franz Maria), Professor der Aesthetiek te Munchen, werd in 1750 te Ehrenbreitstein geboren. Hij bloeide een' geruimen tijd onder de dramatische schrijvers van Duitschland, en maakte zich door zijn vaderlandsch Riddertreurspel *Otto von Wittelsbach* beroemd; ofschoon hij ook door zijne schilderingen van het burgerlijk leven eenigen naam verwierf. Zijn tooneelstuk *Bürgerglück* maakte veel opgang. In zijn' rijpen leeftijd woonde hij te Manheim, en verwierf algemeene goedkeuring door de natuurlijkheid zijner tooneelstukken, die te Berlijn in 1793 en 1804 in 2 deelen zijn uitgegeven. Hij was eenigen tijd Redacteur van het tijdschrift *Aurora*. † in 1822.

BABRIAS, wiens naam, door de onkunde der afschrijvers, ook verkeerdelijk Gabrias gespeld wordt, was een Grieksch dichter, wiens leeftijd onzeker is. Hij heeft, volgens het berigt van Suidas, 10 boeken met Fabelen in Choriambische verzen geschreven, die men naderhand in proza gebragt heeft, terwijl het oorspronkelijke verloren gegaan is. Er bestaan nog eenige weinige geheele fabelen en fragmenten van sommige anderen, die Aldus Manucius in 1505 voor het eerst gedrukt heeft.

BABYLONIË, tegenwoordig Irak Arabi, was een oud Aziatisch Rijk, gesticht uit de overblijfselen van het Assyrische, na den dood van Sardanapalus, hetwelk oostelijk aan Susiana, zuidelijk aan den Perzischen zeeboezem en Chaldea, westelijk aan Woest-Arabië en noordelijk aan Medië en Armenië of Mesopotamië grensde. Het is een vlak land, doorsneden van twee groote rivieren, de Tigris en de Euphraat; de laatste liep door de hoofdstad Babylon, wier muren, volgens de berigten der Ouden, 200 ellen hoog en 16 breed waren; zij hadden 250 torens, 100 poorten en 360 stadiën in den omtrek. De tempel van Belus en de hangende tuinen behoorden tot de grootste merkwaardigheden van deze reuzenstad, die, 536 jaren vóór J. C., door Cyrus verwoest werd. De puinhoopen liggen aan den Euphraat, eenige mijlen van de stad Hella. In dezelven vindt men nog eenige waterleidingen. Eene enkele burgruïne is 141 voeten hoog, en elke zijde is juist naar eene der vier hemelstreken aangelegd; eene andere ruïne heeft vele holen en gangen; eene derde, langwerpig vierkant van gedaante, ligt aan de westzijde van den Euphraat. Deze laatste wordt door den naauwkeurigen beschrijver Rich voor den Toren van Belus gehouden. Alle gebouwen zijn, gelijk reeds Herodotus meldt, van tigchelsteen. Overigens dragen deze overblijfselen wel het kenmerk van grootheid, maar niet van schoonheid; de nog voorhanden sieraden zijn plomp en smakeloos. De Geschiedenis vermeldt als de voornaamste Koningen van het Babylonische Rijk Nabonassar, Nabopolassar, Nebuchadnesar en Nabonidas, dezelfde die in den Bijbel Belsasar heet, en door Cyrus bij de verovering van Babylon gevangen genomen werd. Met dezen nam het Babylonische Rijk een einde, en versmolt in Perzië, in welks lot het deelde, tot Mohammeds opvolgers in 640 dit Rijk veroverden en in 755 Bagdad aan den Tigris bouwden. Hier was de zetel der Kalifen, tot Halaku, een Tartaarsch vorst, in 1258 hen verdreef. In 1534 viel Bagdad den Turkschen overwinnaars in handen, wien Schah Abbas het in 1613 weder ontnam; doch in 1637 kwam Bagdad, nevens het oude Babylonië, wederom onder de heerschappij der Turken, die het nog bezitten.

BABYS was de broeder van Marsias; Apollo wilde hem eveneens als dezen behandelen, doch verschoonde hem, op de voorbede van Minerva.

BACCALAUREUS was in vroeger tijden een akademische graad, die het meesterschap voorafging, en dien men bezitten moest, om Licentiaat in eenige wetenschap te worden. In Frankrijk hield deze waardigheid tot op de omwenteling stand; thans bestaat zij nog alleen in Engeland, en misschien ook in Spanje. De afleiding van dit woord van *bacca laurea* (laurierbes) is belagchelijk; het is zelfs geen goed Latijn, maar een verlatijnd basterd-Fransch woord, want *Bachelier* is eene inkorting van *Bas chevalier* (gemeene ridder), namelijk een ridder, die geen adellijken naam of wapen voerde, en niet rijk genoeg was om vijftig gewapende mannen te ligten en te onderhouden, terwijl zij, die dit konden doen, *Bannerets* (baanderheeren) genoemd werden. Tot op Frans I onderscheidde men slechts twee klassen van Ridders, *Bannerets* en *Chevaliers*; deze Koning schiep eene derde klasse, die men *Chevaliers es lois*, of geleerde Ridders noemde. Deze onderscheiding van verdienstelijke mannen in de wetenschappen mishaagde den krijgshaftigen Ridders, die zelfs een' roem stelden in de onwetendheid, en het ridderschap liever in verval lieten geraken dan de eer daarvan te deelen met lieden van letteren, en met verachting nederzagen op de nieuwe Ridders. De rang van *Bachelier* bepaalde zich door verloop van tijd alleen tot de hoogescholen, waar de barbaarsche Latiniteit er *Baccalaureus* van maakte.

BACCHANALEN waren feesten ter eere van Bacchus, die Melampus uit Egypte in Griekenland overbragt en te Athene met grooten toestel en uitgelatenheid gevierd werden. Zij gingen over naar Italië, waar zij in het eerst driemalen in het jaar en naderhand maandelijks herhaald werden. In het begin waren de mannen niet toegelaten bij de viering dezer mysteriën, doch naderhand werden zij ingewijd, en dit gaf aanleiding tot woeste ongeregeldheden. De Raad nam eindelijk een besluit, waarbij deze schandelijke feesten te Rome en in geheel Italië werden afgeschaft.

BACCHANTEN waren vrouwen, die Bacchus verzelden op zijn' togt naar Indië, houdende in de hand een' thyrsus of eene korte lans, omwonden met klimop en wijngaardloof. Bij de orgiën of Bacchusfeesten liepen de vrouwen even zoo, half naakt, met losse haren en thyrsen of fakkels in de hand, als uitgelaten rond, de lucht doende wedergalmen door haar geschreeuw en het geluid van bekkens en trommels. De mannen waren even als Bacchus gekleed, en hadden een' krans van wijngaardloof om de haren.

BACCHEMON was een zoon van Perseus en Andromeda.

BACCHIADEN was de naam van een aanzienlijk geslacht, hetwelk zijne afkomst rekende van Bacchia, eene dochter van Bacchus, en in de vroegste tijden over Corinthe regeerde gedurende negen generatiën. Cypselus ontnam hetzelve het gezag en verwees de Bacchiaden in ballingschap.

BACCHIARA, oude benaming van *Bacharach*, aan den Rijn.

BACCHIDES, veldheer van Demetrius Soter, overwon Judas Machabeus door overmagt, en werd naderhand door Josaphat genoodzaakt Judea te verlaten.

BACCHIS was de naam van een' stier, aan de zon gewijd, en aangebeden te Hermonthis, in Egypte. De haren van dezen stier veranderden dagelijks van kleur, en groeiden in eene tegenovergestelde rigting van de haren der andere dieren.

BACCHIUS, is de naam van eene voetmaat in de Grieksche en Latijnsche dichtkunst, bestaande uit eene korte en twee lange lettergrepen, als *Gezangboek*, *Kanonschot*, enz. (◡ – – ◡ – –) en is dus het omgekeerde van den Dactylus. De Romeinen noemden dezen voet ook *Oenetrius*, *Tripodius*, *Saltans*; hij dient meestal om hexametrische verzen te sluiten. Deszelfs benaming nogtans heeft niets met Bacchus gemeen; misschien is dezelve afkomstig van Bacchius, een' Grieksch' toonkundige, die eene inleiding tot de kennis der muzijk geschreven heeft, waarin hij over de harmonie en den rhythmus der verzen handelt; welk werkje, in vragen en antwoorden opgesteld, Morelli in 1623 heeft uitgegeven.

BACCHUS was de zoon van Jupiter en Semele; zijne moeder werd nog vóór zijne geboorte een slagtoffer der jaloezij van Juno; zij nam de gedaante aan van de voedster van Semele, en ried haar in hare zwangerheid van haren minnaar, als een bewijs van zijne liefde, te vorderen dat hij haar in allen luister van zijne goddelijkheid zou komen bezoeken. Jupiter weigerde dit in het eerst, doch stond eindelijk haar aanhoudend verzoek toe, en verscheen, omringd van verdervende bliksems, die Semele weldra verteerden. Jupiter redde nogtans de ongeboren vrucht, die hij in zijne dije bergde, tot zij voldragen was. Na zijne zonderlinge geboorte werd Bacchus opgevoed door Ino, met hulp der Hyaden, der Horen en der Nymphen. Silenus was zijn leermeester en verder zijn getrouwe medgezel. Toen hij volwassen was, reisde hij de geheele toenmaals bekende aarde rond, op een' wagen, getrokken door leeuwen en tijgers, met een groot gevolg van mannen en vrouwen (zie Bacchanten). Hij leerde den menschen het planten van den wijnstok en deed zich vereeren als den God des wijns. Dit ging echter overal niet even gemakkelijk, en hij strafte degenen streng, die zich tegen hem verzetteden, maar beloonde daarentegen degenen die hem gastvrij en met eerbied ontvingen. Ariadne, die hij op Naxos door Theseus verlaten vond, nam hij tot zijne gemalin. In den gedachten reuzenoorlog redde hij de goden door zijne dapperheid; bij deze gelegenheid riep Jupiter hem toe: *Evan evoe!* met welke woorden Bacchus naderhand ook in de orgiën aangeroepen werd. Zijne geschiedenis is de meest dichterlijke der Grieksche mythologie, en zijn eerdienst werd bij de Ouden het ijverigst van allen waargenomen; zelfs nog tegenwoordig heeft hij onder de Christenen meer dan te veel tempels en altaren, waar hij aandachtiger gediend wordt dan de God, dien zij voorgeven te belijden.

BACCHYLIDES, Grieksch dichter, te Iulis, op het eiland Cos geboren, tijdgenoot en mededinger van Pindarus, was een neef van den dichter Simonides, en bloeide omstreeks 450 jaren vóór J. C. Hij heeft oden, lofzangen en epigrammen opgesteld, die verloren gegaan zijn, behalve eenige fragmenten, welke door Neander, Stephanus en Ursinus verzameld en in 1568 te Antwerpen zijn uitgegeven; men vindt dezelve ook in het Ie Deel der Analecten van Brunck.

BACCIOCCHI, zie BONAPARTE (Maria Anna Elisa).

BACCIO DELLA PORTA, meer bekend onder den naam van Fra Bartolomeo di San Marco, geboren in 1469 te Savignano, in Tos-

cane, leerde te Florence de beginselen der schilderkunst bij Cosmo Rosselli, en maakte snelle vorderingen door het bestuderen en navolgen der manier van Leonardo da Vinci. Weggesleept door de predikatiën van Savonarola, verliet hij alles, om hem te volgen, en sloot zich op met een groot gedeelte van deszelfs aanhangers in het klooster van S. Marco, toen deze prediker gewapenderhand vervolgd werd. Het klooster werd belegerd, en Baccio deed de gelofte monnik te worden, als hij dit gevaar ontkwam. Deze gelofte volbragt hij in 1500 in ditzelfde klooster, en liet zich Fra Bartolomeo noemen. Dit voorval had hem zoo getroffen, dat hij in geene vier jaren een penseel aanroerde, en toen hetzelve enkel aan stichtelijke onderwerpen wijdde. Toen Rafael in 1504 te Florence kwam, leerde Fra Bartolomeo van hem de perspectief, en Rafael gaf hem daarentegen onderwijs in het koloriet. Eenige jaren daarna bezocht Fra Bartolomeo Michel Angelo en Rafael te Rome, en had de bescheidenheid te erkennen dat zij hem overtroffen. Ondertusschen was hij toch een der voortreffelijkste Italiaansche schilders. † in 1517. Zijne leerlingen waren Cecchino del Frate, Benedetto Ciaffanini, Gabriele Rustucci en Fra Paolo van Pistoja, die zijne teekeningen erfde. Zijne beste stukken bevinden zich in de groothertoglijke galerij en in het paleis Pitti te Florence.

BACENIS was de naam van een groot bosch, hetwelk de Cherusceen van de Sueven afscheidde, tegenwoordig het *Thuringerwoud,* in Duitschland.

BACH (Johann Sebastian), werd 1685 te Eisenach geboren, en † te Leipzig 1754. Hij was de zoon van den Stadsmuzijkmeester Johann Ambrosius Bach, en ontving zijn eerste onderwijs in de toonkunst van een' zijner broeders te Ordruff. Hij werd vervolgens Organist te Arnstadt, en eindelijk Cantor aan de Thomas-school te Leipzig. Van zijne elf zonen hebben zich bijzonder onderscheiden: Willem Friedmann, van Halle, die als organist en wiskundige beroemd was; Karel Philip Emanuel, van Hamburg; Johann Christian, van Bückeburg, allen te Weimar geboren, en in de plaatsen, naar welke zij bijgenoemd werden, overl.; en Johann Christian (de Engelsche), die te Leipzig geboren was en † in 1782, Kapelmeester der Koningin te Londen.

BACHIENE (Wilhelm Albert), Professor en Predikant te Maastricht, en aldaar † den 6 Augustus 1783, was geboren te Leerdam, den 24 November 1712, en een zeer geleerd man, die niet alleen zijne pligten als leeraar ijverig vervulde, maar ook in andere nutte wetenschappen vlijtig werkzaam was, voornamelijk in de oude en hedendaagsche aardrijkskunde, gelijk zijne in 1765 uitgegeven *Aardrijkskundige Beschrijving van het Joodsche Land, Kerkelijke Geographie,* 1768, *Nieuwe Geographie der Nederlanden*, 1769, en nog verscheiden andere schriften, zoo mede een' door hem bezorgden veel vermeerderden druk van J. Hubners *Algemeene Geographie*, in 6 Deelen, getuigen. Zijn geslacht heeft, behalve hem, nog verscheiden verdienstelijke mannen en predikanten opgeleverd.

BACKX (Rombout), geboren te Mechelen, omstreeks 1650, was Kanonik en Pastoor der Cathedrale kerk te Antwerpen, toen hij aldaar † den 3 Junij 1703. Hij heeft eene menigte Sermoenen in het Nederduitsch door den druk gemeen gemaakt, die zich door helderheid van denkbeelden, welsprekende voorstelling en zuiverheid van taal zeer voordeelig boven vele dergelijke geschriften van Brabandsche geestelijken onderscheiden, en, als iets buitengewoons, niet alleen veel opzien maakten, maar zelfs hem bij den Aartsbisschop van Mechelen in verdenking bragten van onregtzinnigheid; doch de scherpziende prelaat kon er geene ketterijen in vinden, en liet Backx ongemoeid.

BACO (John), beroemd Engelsch beeldhouwer, geboren in 1740, † in 1799, was lid van de Koninklijke Akademie te Londen, en behaalde den eersten prijs, dien deze Akademie uitloofde. Hij heeft verscheiden monumenten voor Westminster en Bristol vervaardigd, en door zijne uitgegeven Fabelen en zijne zinrijke Grafschriften getoond dat hij ook geen vreemdeling in de letteren was. = (Francis) Baron van Verulam, burggraaf van S. Albans, Groot-zegelbewaarder en Kanselier van Engeland, werd geboren te Londen, den 22 Februarij 1560, en gaf reeds als student te Cambridge blijken van buitengewone geestvermogens, terwijl hij de geleerde praal der duistere wijsbegeerte van Aristoteles aangreep. Zijn werk over den toestand van Europa, in zijn 19e jaar geschreven, nadat hij in Frankrijk gereisd had, bewees, dat hij de toenmalige zwakheden van het maatschappelijk verband der beschaafde wereld zeer wel begrepen had. Terstond daarna leide hij zich op de Regtsgeleerdheid toe, en wist zich de eenparige achting der onderling verdeelde ministers en gunstelingen van Elizabeth te verwerven. Meer dan door zijne diplomatische loopbaan werd Baco aangelokt door de toenmalige verwerping van alle geleerde hersenschimmen, welke geen nut voor het practische leven hebben. Het strekte hem tot oneer dat hij ongeroepen tegen zijnen weldoener, den Graaf van Essex, optrad. Hij gedroeg zich loffelijker als lid van het Parlement, in de verdediging van eenige maatregelen, tot beteugeling van het misbruiken van het gezag der Ministers. Koning Jakobus I schatte Baco zeer hoog, en benoemde hem in 1619 tot Groot-kanselier; doch in deze betrekking vergat hij zijn' pligt, werd geregtelijk vervolgd, bekende, werd in den Tower gevangen gezet, en † van hartzeer, den 9 April 1626. Zijne werken, *De dignitate et augmentis Scientiarum, Sermones fideles* en *Novum Organon scientiarum,* bewijzen hoe diep hij alle afdwalingen der geleerden doorgrond had. Hij stelde daarentegen als grondbeginsel dat de begrippen van het verstand gevolgen van zinnelijke indrukken zijn. In de natuurkunde muntte Baco vooral uit. In 1765 verschenen te Londen zijne gezamenlijke werken, gedeeltelijk in de Latijnsche en gedeeltelijk in de Engelsche taal. = (Nicholas), vader van den voorg., uit een oud adellijk Engelsch geslacht in Norfolk afkomstig, en in 1510 geb., bekleedde aanzienlijke ambten onder de regering van Henrik VIII, Eduard VI en Maria; Elizabeth maakte hem Ridder, benoemde hem tot lid van den geheimen Raad en gaf hem het ambt van Groot-zegelbewaarder. Hij ondersteunde haar ijverig in het invoeren van den Protestantschen godsdienst, doch viel bij haar in ongenade, door bewerking van den Graaf van Leicester, en zat in 1565 een' tijd lang gevangen. Hij werd echter geslaakt en in zijne ambten hersteld. In 1568 en 1571 was hij voorzitter der commissie, gelast om de wederzijdsche klagten te onderzoeken van Maria Stuart, Koningin van Schotland, en hare oproerige onderdanen. † te Londen in 1578. Schoon hij uit kracht eener Parlementsacte het ambt van Grootkanselier waarnam, voerde hij nogtans den titel er niet van; over het algemeen was hij zeer nederig en bescheiden in zijne leefwijze; eens bezocht de Koningin Elizabeth hem aan zijn huis, en merkte aan dat het te klein voor hem was. »Het huis is niet te klein voor »mij," antwoordde hij; »maar uwe Majesteit heeft mij voor het »huis te groot gemaakt." = (Roger), een Engelsche monnik, was omstreeks 1214 bij Ilchester in Sommersetshire geboren, en een bij uitstek geleerd man, die meer voordeel deed met het lezen van Grieksche, Latijnsche en Arabische schrijvers dan het akademisch onderwijs, hetwelk hij te Oxford en te Parijs ontving. Hij leefde in zijn klooster geheel voor de wetenschappen, en beoefende voornamelijk de wis-, natuur-, schei- en sterrekunde; ook bragt hij het daarin zoo ver, dat hij niet alleen den naam van Wonderdoctor bekwam, maar ook werkelijk voor een' toovenaar gehouden werd, die, volgens de dwaze begrippen van zijn' tijd, met den duivel een verbond gemaakt had: weshalve hij in 1278 te Parijs in de gevangenis geworpen en het lezen zijner schriften verboden werd. Paus Nicolaas IV wilde hem nog zwaarder straffen (misschien wel laten verbranden!) Door vermogende voorspraak herkreeg hij nogtans zijne vrijheid, en keerde dadelijk naar Engeland terug. † te Oxford in 1294. Verscheiden zijner werken zijn nog in handschrift aanwezig, zijn werk *De nullitate Magiae* schreef hij om zich van de beschuldiging van tooverij te zuiveren; hetzelve is in 1582 te Parijs gedrukt, en thans bij uitstek zeldzaam. Zijn *Opus majus ad* Clementem IV zag eerst in 1733 te Londen het licht. In deze schriften toont hij zich ver boven zijn' tijd verheven, en men vindt er menige gelukkige gissing in, die naderhand verwezenlijkt werd.

BACODURUM, oude benaming der stad *Passau*, in Beijeren.

BACTRIë of BACTRIANA, tegenwoordig Khorazan, eene Perzische provincie, was in de Oudheid de benaming van eene landstreek tusschen Margiane, Scythië, Indië en het land der Massageten. De hoofdstad was Bactra, tegenwoordig Bagdasan genaamd.

BAD, een Oud-Perzische genius, die het bestuur had over de winden en de maanden des jaars.

BADAJOZ is eene gewigtige Spaansche vesting en de hoofdst. van Estramadura, met 6000 inwoners, in eene zeer vruchtbare vlakte, aan den linkeroever der Guadiana. Den 6 Junij 1801 werd hier met Portug. de vrede gesloten, waarbij Olivenza en het onderhoorig gebied aan Spanje werd afgestaan; in 1808 borst hier de opstand tegen Napoleon uit; in 1811 veroverde de Fransche maarschalk Soult de stad; den 19 Februarij 1811 leden de Spanjaarden aan de Gevora eene nederlaag; den 4 Maart belegerden de Spanjaarden en Britten op nieuw de stad en bestormden die vruchteloos. In 1812 nam Wellington stormenderhand het kasteel in, waarop de stad capituleerde.

BADEN, eertijds een markgraafschap, tegenwoordig een groothertogdom in Duitschland, in de middeleeuwen tot Oost-Franken, naderhand tot de Zwabische Kreitslanden behoorende, grenst ten noorden aan Hessen en Beijeren, ten oosten aan Wurtemberg. Ten zuiden is het door den Rijn van Zwitserland, en ten westen van Frankrijk en de Beijersche Rijnprovinciën afgescheiden. Het strekt zich uit van $25^\circ 11'$ tot $27^\circ 32'$ L. en van $47^\circ 32'$ tot $49^\circ 49'$ NB., bevat $272\frac{1}{2}$ □ mijlen en 1,050,000 inwoners. De grond is in het zuidelijk gedeelte bergachtig; men vindt daar het Schwarzwald, de hoogste bergen van hetzelve zijn de Feldberg, 4582 voeten hoog; Bälchen, 4370; Kandel, 3909; Kohlgarten, 3792, Rohrkopf, 3633; Blaauwe berg, 3597 en de Stockberg, die 3358 voeten boven de opoppervlakte der zee hoog is. Het klimaat is er zacht, en de grond vlak en vruchtbaar. De voornaamste rivieren zijn: de Donau, welke hier in het Schwarzwald bij Donaueschingen ontspringt (zie Sommers *Tafereel van het Heelal*, III Deel. XII en volgg. afd.), en uit de Brig en Brege ontstaat; de Rijn, die de Neckar, Enz, Murg, Elz, Treisam, Alb, Pfinz, enz. ontvangt. Ook vindt men hier de Bo-

densee, of het meer van Constanz, en vele beken. De voortbrengselen zijn granen, moeskruiden, vruchten, ook kastanjes en amandelen, wijn, hop, vlas, de beste hennep van Duitschland, tabak, meekrap, raapzaad, veel teer en potasch, benevens rundvee, schapen, paarden, geiten, varkens, wild, visch, zijwormen en bijen; verder ijzer, zilver, lood, een weinig goud (uit den Rijn), koper, zink, kobalt, kalk, gips, albast, marmer, porseleinaarde, aluin, vitriool, steenkolen, bruikbare leemaarde, turf, keukenzout (doch niet toereikend), merkwaardige steengroeven te Oeningen, minerale wateren enz. De steden Pforzheim, Carlsruhe, Heidelberg, Manheim, Baden, enz. leveren de voornaamste fabrijkvoortbrengsels op, te weten: linnen, wollen- en katoenen stoffen, leder, porselein, tabak, meekrap, metaalwerk, glas, loodsuiker, garen, papier, enz. Ook zijn er ijzer- en kopersmederijen, vitriool- en aluinfabrijken, kristal- en granietslijperijen; de houten uurwerken zijn in alle landen gezocht. Ook is de scheepsbouw en de handel in scheepstimmerhout uit de ontzaggelijke bosschen zeer aanzienlijk. Voor het overige bestaat de uitvoer in granen, wijn, gedroogde vruchten, noten, amandelen, kastanjes, olie, tabak, vee, visch, fabrijkgoederen, enz. Onder de inwoners zijn 620,000 Roomschgezinden, 305,000 Lutherschen, 61,000 Hervormden, 1300 Mennonieten, 15,000 Joden enz. =, eene stad, in het groothertogdom van denzelfden naam, in den Murgkreits, aldus genaamd naar derzelver beroemde minerale baden, welke zwavel, zout en aluin bevatten. Zij ligt aan de Oelbach, heeft 418 huizen, 3100 inwoners, 2 voorsteden, 4 poorten, 1 hoofdkerk, 3 hospitalen, een vorstelijk slot met vele en zeer merkwaardige oude onderaardsche gebouwen en gangen; voorts het *Musaeum palaeo-technicum*, waarin de opgedolven Romeinsche oudheden bewaard worden; een opvoedingsinstituut, 12 warme baden, die een' warmtegraad van 36° tot 54° R. bezitten (zie Sommer, *Tafereel van het Heelal*, Deel III, afd. XII.), en reeds bij de Romeinen bekend waren. De sterfte is hier zeer gering, het klimaat zacht en bij uitstek gezond. De heete dampen der bronnen beschutten de stad tegen epidemische ziekten, weshalve men in 1551, toen de pest in den omtrek woedde, de baden over de straten liet stroomen, waardoor, zoo men wil, de stad van die plaag bevrijd bleef. Men vindt er voorts porselein- en kaarsenfabrijken, zeepziederijen, fabrijken van leder en aardewerk. Een klein uur van de stad ligt op een' hoogen berg het nu vervallen, doch zeer bezienswaardig oude burgslot.

BADENS (Franciscus), Kunstschilder, geboren te Antwerpen, in 1571, kwam kort na den verschrikkelijken moord der Spanjaarden, aldaar op den 4 November 1576 gepleegd, met zijne ouders te Amsterdam, waar zijn vader hem in de eerste beginselen der schilderkunst onderwees; hij oefende zich verder op eene reis naar Italië, waar hij vier jaren bleef, en toen naar Amsterdam terugkeerde, waar hij veel roem verwierf als voortreffelijk historie- en portretschilder. = (Jan), broeder van den voorg., geboren te Amsterdam, den 18 November 1576, was mede een zeer verdienstelijk schilder, die insgelijks Italië bezocht, doch in het terugkeeren werd hij op de Nederlandsche grenzen door eene bende krijgsvolk mishandeld en van alles beroofd. Te huis gekomen, † hij aan de gevolgen van den schrik, in 1603.

BADI EL ZEMAN, laatste afstammeling van Tamerlan, die in Khorazan regeerde, werd overwonnen door de Usbeksche Tartaren, en week naar Perzië; maar de Turksche Keizer Selim I Tanris vermeesterd hebbende, werd hij naar Konstantinopel gevoerd. † aldaar in 1517.

BADIUS (Jodocus), geboren te Assche, bij Brussel, in 1462, leerde te Gent de Latijnsche en Grieksche talen, studeerde vervolgens te Ferrare en te Lyon, won in de laatste stad zijn onderhoud met het geven van lessen en het corrigeren van drukproeven, en vestigde vervolgens eene schoone boekdrukkerij te Parijs, uit welke eene menigte klassieke schrijvers met aanteekeningen van zijne hand voortkwam. Huiszorg belette dezen geleerden man zelf het schrijven of voltooijen van onderhanden werken. Er bestaan van hem een paar geestige Latijnsche werkjes, in den stijl van Erasmus, die zeer zeldzaam zijn, namelijk *Navicula stultarum virginum*, in 1501, en *Navis stultifera collectanea*, in 1513 te Parijs gedrukt. † in 1535. Zijne drie dochters waren met de vermaardste Boekdrukkers van dien tijd, namelijk M. Vascosanus, R. Stephanus en J. de Revigny, gehuwd. = (Conradus), zoon van den voorg., geboren te Parijs in 1510, bragt zijns vaders boekdrukkerij van Parijs naar Geneve over, omhelsde de Protestantsche geloofsleer, en drukte gemeenschappelijk met zijn' schoonbroeder Rob. Stephanus de voornaamste klassieken, vertaalde het eerste deel van den *Almanak der Minderbroeders* in het Fransch, stelde het tweede deel zelf op, en gaf beiden met noten van zijne hand in het licht, benevens nog eenige andere geestige werkjes in Fransche verzen. † in 1568.

BADSTOVEN. Het baden geschiedde aanvankelijk in de stroomen, rivieren en andere ondiepe wateren; hetzelve werd weldra een godsdienstig gebruik, later een geneesmiddel en eindelijk een wellustig genot. Men kwam derhalve op de gedachte om gemak daarmede te verbinden. Reeds bij Homerus vinden wij een bad in eene woning als eene zeer gewone zaak. De Oosterlingen waren de eersten, die gebouwen aanleiden tot baden. In Griekenland waren zij met de gymnasiën verbonden. Te Rome kwamen de badstoven eerst ten tijde van Pompejus in gebruik. Mecaenas liet de eerste openbare baden aanleggen, maar Agrippa deed er 170 bouwen. Nero, Vespasianus, Domitianus en bijna alle Keizers lieten prachtige badstoven van het kostbaarste marmer aanleggen; men beweert dat er over de 800 zoodanige gebouwen te Rome waren. De bijzondere badstoven, ofschoon zoo groot niet, waren van dezelfde gedaante, maar doorgaans prachtiger en gemakkelijker; zij waren versierd met kostbare voorwerpen van marmer, goud en zilver. De Russen hebben eigenaardige badinrigtingen, waar de hitte met die van een' oven gelijk staat, en die zulk eene wezenlijke volksbehoefte zijn, dat men ze in ieder dorp aantreft. Bij de Turken is het baden een godsdienstpligt: daarom is bij elke moskee ook een openbaar bad, en de rijken hebben bijzondere badstoven, die met alle voorwerpen van Aziatische weelde versierd zijn. De Turksche vrouwen baden zich dagelijks, de mannen niet zoo dikwijls. Onder de Westersche natiën is het baden ook zeer in gebruik; en er zijn weinig steden, waar men geene badhuizen vindt. De geneeskunst heeft op menigvuldige wijzen het bad als herstellingsmiddel in ziekten aangewend. Er zijn aard-, slijk-, zand-, zee-, lucht-, damp- en zelfs electrieke baden; zij worden op het geheele ligchaam of op enkele deelen van hetzelve aangewend; de laatsten noemt men stort-, spuit- of druipbaden; de werking van dezelve is oogenblikkelijk en zeer doordringend. De minerale baden worden op de plaats zelve gebruikt, waartoe bijzondere badinrigtingen aangelegd zijn, die zoo wel door gezonden tot verlustiging als door kranken tot herstel van hunne gezondheid bezocht worden.

BADUHENNA (het woud van) lag, ten tijde van de oorlogen tusschen de Romeinen en Germanen, in Friesland, in de landstreek, die tegenwoordig *Zevenwolden* heet. Tacitus verhaalt dat er in 36, bij den opstand der Friezen, in dit woud 900 Romeinen sneuvelden. Baduhenna is waarschijnlijk de naam eener godin geweest, aan wie dit bosch gewijd was.

BAERLE (Kaspar van) of, gelijk hij onder de geleerden genoemd wordt, Casparus Barlaeus, geboren te Antwerpen, den 12 Februarij 1584, was Predikant in de Nieuwe Tonge, op het eiland Overflakkee, vervolgens Professor in de Logica te Leyden, doch na het veroordeelen van de leer der Remonstranten door de Dordsche Synode afgezet zijnde, leide hij zich toe op de geneeskunde. In 1631 werd hij tot Professor in de wijsbegeerte en welsprekendheid beroepen aan de nieuw opgerigte Doorluchtige school te Amsterdam. † aldaar den 14 Januarij 1648. Hij was een zeer geleerd man, welsprekend redenaar en sierlijk Latijnsch dichter. Zijne uitgegeven redevoeringen, historische werken en gedichten getuigen zoowel van zijn' goeden smaak als bekwaamheden en schoonen stijl.

BAëSA, Koning van Israël, voerde oorlog tegen Asa, Koning van Juda, en bouwde de sterkte Rama, om de gemeenschap af te snijden tusschen beider onderdanen. Doch Asa zond de gouden en zilveren vaten des tempels en de schatten van het koninklijk huis aan Benhadad, Koning van Syrië, om hem af te trekken van zijn verbond met Baësa; deze verliet hierop de sterkte Rama, welke Asa deed bezetten en slechten. Asa gestorven zijnde, zette Baësa den oorlog voort tegen zijn' opvolger Nadab, den zoon van Jerobeam, sloeg hem, deed hem ter dood brengen en bemagtigde zijn rijk. Hierop liet Baësa het geheele huis van Jerobeam uitroeijen, en regeerde 24 jaren. I Kon. XV, 16-33.

BÆTICA was in de Oudheid de benaming van eene uitgestrekte landstreek in het tegenwoordig Spanje; zij ontleende haren naam van de rivier Baetis, die dezelve doorsneed; al wat tusschen dezen stroom en de Guadiana lag, werd Baeturië genaamd. Dit landschap bevatte Andalusië, het grootste gedeelte van het Koningrijk Grenada en eene strook van Estramadura.

BÆTIS, oude benaming der rivier *Guadalquivir*, in Spanje.

BAFFIN (William), bekwaam Engelsch Sterre- en Zeevaartkundige, geboren in 1584, † bij de belegering van Ormus, in 1622, verzelde Hudson, Button, Bilch, Gibbins en anderen op hunne reizen ter ontdekking van eene doorvaart in Noord-Amerika naar de Indische Zee. Zijne waarnemingen en kaarten zijn verloren geraakt; eenige zijner bewaard gebleven journalen behelzen nuttige aanmerkingen aangaande de afwijking der kompasnaald; in een' zijner nog voorhanden brieven verzekert hij dat er geene doorvaart ten noorden van de Straat-Davis bestond en er ook geene hoop is die te vinden.

BAFFINS-BAAI heet de noordelijkste zeeboezem van Amerika tusschen 70° en 80° N. B., die door de Baffins- en de Davis-straat in den Atlantischen Oceaan stroomt. In het Z. W. is de Baffinsstraat door eilanden van de Baffins-baai met de walvischrijke Hudsons-baai verbonden. Uit deze baai zeilde de Britsche Zeekapitein Parry om de Noord-west-doorvaart op te sporen. De volken, welke Parry en Ross op de hoogste breedte aantroffen, waanden dat het klimaat op den ganschen aardbodem gelijk aan het hunne was.

BAFFO, tegenwoordige benaming der stad Paphos, op het eiland

Cyprus. = (de Sultane) was eene jonge Christin, uit het edel geslacht Baffo, te Venetië, van eene uitstekende schoonheid. Op eene reis naar Corfu, van welk eiland haar vader bevelhebber was, werd zij door de Turken genomen, en naar Konstantinopel gebragt. Amurath III maakte haar begunstigde Sultane; zij baarde hem Mohamed III, en behield altijd een' grooten invloed op den Sultan, die haar tot zijn' dood beminde, en oefende onder Mohamed III hetzelfde gezag. Achmed I verbande haar in het oude Serail.

BAFLO, een dorp in de Groninger ommelanden, is vermaard als de geboorteplaats van den beroemden Rudolphus Agricola, die hier in 1442 het licht zag.

BAGA of **BAGASIS**, was eene der steden in Numidië, die Keizer Justinianus wederom liet opbouwen, en door de inwoners uit erkentelijkheid Theodorias genaamd werd, naar Theodora, de gemalin des Keizers.

BAGACUM, oude benaming van *Beauwelz*, in Henegouwen.

BAGDAD, aangelegd door Kalif Almanzor in 755 en volbouwd in 761, ligt in het zuidelijk gedeelte van Mesopotamië, tegenwoordig Irak Arabi genaamd, aan de Oostzijde van den Tigris, over welken eene schipbrug ligt van 620 voeten lengte. Het oude Bagdad, de zetel der Kalifen, thans een puinhoop, lag aan de westzijde der rivier; het nieuwe is met een' muur van tigchelsteenen en eene gracht van 6 vademen diepte omringd, die door den Tigris met water gevuld wordt. De stad heeft een' omtrek van omtrent eene Duitsche mijl; de huizen zijn van tigchelsteenen gebouwd, en slechts eene verdieping hoog; de straten zijn eng, ongeplaveid en morsig. Het paleis van den Pacha is ruim en van binnen zelfs prachtig, maar ook het éénige aanzienlijke gebouw; de openbare baden en koffijhuizen, schoon drok bezocht, zijn in slechten staat. Op de markten is alles in overvloed voorhanden en goedkoop. Bagdad is de stapelplaats van den Arabischen, Indischen en Perzischen handel: de bazars zijn derhalve vol goederen; de voornaamste fabrijken leveren marokijn, zijden, katoenen en wollen stoffen; er is ook eene geschutgieterij door eenige Engelschen aangelegd. De inwoners zijn Turken, Perzen, Armeniërs, Joden en eenige Christenen; de bevolking bedraagt met de aanwezige vreemdelingen 80,000. Bagdad wordt drok door reizigers bezocht, wien men aldaar als eene merkwaardigheid het graf van den Joodschen Profeet Ezechiël aanwijst.

BAGE (Robert), Engelsch Boekdrukker en Romanschrijver, geboren te Darley, in 1728, † in 1801, was geen onverdienstelijk navolger van Richardson; zijn *Mont Henneth, James Wallace, Barham Downs* en overige Romans vonden veel lezers. Walter Scott beschreef zijn' levensloop in *Ballantyne's Novellist's*.

BAGFORD (John), geboren te Londen in 1751, werd van Schoenmaker Boekverkooper, en verwierf eene hebbelijke uitgebreide kennis van boeken en oude handschriften, wat derzelver geldelijke waarde betrof waarschijnlijk, want hij was overigens zoo dom, dat hij zijne eigen taal niet eens goed wist te spellen; hij kreeg ondertusschen toch den naam van *Erudit Bookseller*, en liet een aanzienlijk vermogen na.

BAGGER (Joannes), geboren te Lund, den 23 Augustus 1646, † den 30 Augustus 1693, was Predikant te Koppenhagen en Bisschop van Seeland; zijne onverdraagzaamheid heeft zijn' naam voor de vergetelheid bewaard. Door de Deensche regering in 1684 geraadpleegd, of het met het belang der Luthersche geloofsleer bestaanbaar ware, wanneer men de na de herroeping van het edict van Nantes uit Frankrijk verdreven Calvinisten in Denemarken ontving, verklaarde hij, dat zulks de Lutherschen aan de eeuwige verdoemenis zou blootstellen, en was alzoo de oorzaak, dat 40,000 Fransche fabrikeurs, kunstenaars en geleerden hunne nijverheid en bekwaamheid in alle vakken van wetenschap en kunst naar Holland en Pruissen overbragten, waar men zoo bang voor de hel niet was als in Denemarken.

BAGGESEN (Jens), geboren te Corsör, den 15 Februarij 1764, was een zeer verdienstelijk wijsgeerig luimig dichter in de Deensche en Hoogduitsche taal, en sleet een groot gedeelte van zijn leven met reizen in het zuiden van Europa, waar hij kennis en vriendschap maakte met de voornaamste geleerden en dichters van zijn' tijd. Zijne onderscheiden dichtwerken, meest van luimigen en satyrischen aard, zijn te Hamburg, Amsterdam, Parijs en Leipzig gedrukt; zijn laatste werk *Adam* en *Eva*, een comisch gedicht, verscheen kort nadat hij den 3 October 1826 te Hamburg gestorven was. Zijn stijl is oorspronkelijk en geen ongevallig mengsel van het teedere met het krachtige, het naive met het satyrische, en het natuurlijke met het verhevene. Hij had een' afkeer van alle aanmatiging, en was een verklaarde vijand van alle waanwijze recensenten, die doorgaans het voorwerp van zijnen geestigen spot waren. Zijne zorgeloosheid en zwervend leven bragten hem dikwijls in geldverlegenheid, en doorgaans hielp zijne pen hem uit den nood, schoon het hem te Parijs en te Rome zoo min aan vrienden ontbrak als te Koppenhagen en te Hamburg.

BAGRATION, een Georgisch vorst, geboren in 1762, begaf zich in Russischen dienst, nadat zijn Regent Heraclius in 1783 zich tot vassal van Catharina II verklaard had. In de Russisch-Italiaansche veldtogten onder Suwarow onderscheidde hij zich door zijne dapperheid, en in de Russisch-Duitsche veldtogten door zijn beleid. Hij vocht dapper in den slag bij Austerlitz, en verwierf zich in 1806 en 1807 grooten roem als veldheer tegen de Franschen, als ook in 1809 tegen de Zweden in Finland, waar hij de Alands Eilanden veroverde. Nog in hetzelfde jaar was hij opperbevelhebber van het Russische leger in den slag van Tartaritza, bij Silistria, waar de zege onbeslist bleef. In 1810 werd hij door den Generaal Kamenskoy vervangen. In 1812 voerde hij de tweede Westarmee van 50,000 man tegen Napoleon aan. Deze drong zich tusschen de beide Westarmeeën, en moest den zwaren slag bij Smolensk den 17 Augustus doorstaan. Naderhand voerde Bagration het bevel over de achterhoede der Russen, en † den 7 October aan de wonden, welke hij in den slag aan de Moskwa den 7 September bekomen had.

BAHAMA is een der Lucayische Eilanden, hetwelk in 1512 door den Spanjaard Juan Ponce de Leon ontdekt werd. Naar dit eiland voert de zeeëngte tusschen Florida en Cuba den naam. Zie Lucayische eilanden.

BAHAMON was bij de Perzen een beschermgeest, belast met de zorg voor de kudden en huisdieren.

BAHAR, Oost-Indische provincie in het Presidentschap Bengale, wordt door den Ganges besproeid, en bevat 26,000 □ Eng. mijlen, met 6,000,000 inwoners, zijnde ¾ Hindo's en ¼ Mahomedanen. Buiten de gewone Oost-Indische voortbrengselen levert deze provincie voornamelijk opium en salpeter op. Wanneer de heete winden, waaraan dit gewest meer dan andere Oost-Indische landen blootgesteld is, hier heerschend zijn, is het salpeter het overvloedigst: weshalve men denkt dat deze heete winden tot de vorming van dat product medewerken. De hoofdstad van deze provincie is Patna.

BAHARIETEN was de benaming van den eersten stam der Mamelukken, die in Egypte regeerden. Deze Mamelukken waren van afkomst jonge Turken, die de Tartaren aan Egyptische kooplieden verkocht hadden. De Sultan Malek Saleh, van de dynastie der Ayubieten, kocht hen ten getale van 1000 van deze kooplieden, en deed hen onderrigten in den wapenhandel, in eene vesting, gebouwd aan den oever der zee, in het Arabisch *Bahar*: van daar de benaming Baharieten. Zij bemagtigden naderhand het oppergezag, en benoemden een' uit hun midden, Ezzeddin-Bey, tot Sultan van Egypte, in 1250.

BAHIA, zie **SALVADOR** (S.)

BAHRDT (Karel Fredrik), geb. te Bisschofswerda, in 1741, was een zeer onrustig en onzedelijk mensch, doch niet zonder geest. Hij schitterde als kanselredenaar, doch moest om zijne buitensporigheden het buitengewoon professoraat in de Godgeleerdheid te Leipzig laten varen. Het min gestrenge Erfurt schonk hem een Professoraat in de philosophische en Hebreeuwsche letterkunde. Hier schreef hij eene proeve van zijn stelsel der bijbelsche dogmatiek en »Wenschen des sprakeloozen Patriots," waarin hij zijne onregtzinnige meeningen voordroeg. Achtervolgens verscheen van hem eene reeks van godgeleerde geschriften. In 1771 beriep men hem naar Giessen, waar hij echter spoedig ontslagen werd. In 1775 werd hij Directeur van het Philotropinium te Marschlin, en in 1776 Generaal-superintendent te Durkheim. Nu wilde hij een Philanthropinium te Hildesheim stichten, en poogde in Engeland en Holland kweekelingen aan te werven. Maar in 1779 werd hij in zijn' dienst geschorst, op voordragt van den Bisschop van Worms. Bahrdt liet, na vruchtelooze pogingen tot herstel in zijne ambten, zijne geloofsbelijdenis drukken, ging naar Halle, vond ondersteuning, schreef veel, en hield voorlezingen, die bijval vonden. Tegen den raad zijner vrienden, leide hij in zijnen wijnberg bij Halle eene herberg aan, en maakte naderhand het Religie-edict in Pruissen belagchelijk: weshalve hij in hechtenis kwam. In zijne gevangenis schreef hij nog zijne zedeleer voor burgers, en zijne levensgeschiedenis. † kort daarna op zijnen wijnberg in 1792.

BAIF (Jean Antoine), natuurlijke zoon van den Benedictijner Abt Lazare Baif, afgezant van Frans I te Venetië, en aldaar in 1532 geboren, onderscheidde zich in de letterkunde als een der zoogenaamde Pleiaden onder de regering van Karel IX, die hem zeer begunstigde. Baif wilde de Fransche verzen naar de Grieksche en Latijnsche prosodie inrigten, en bad eene akademie van dichtkunst en muzijk opgerigt, die echter wegens de onlusten en beroerten van dien tijd spoedig wederom te niet ging. † in 1592. Zijne menigvuldige voortbrengselen getuigen van de kindschheid der kunst, en zijne wonderlijke spelling van de barbaarschheid der taal.

BAIKAL, een meer in het Aziatisch gedeelte van Rusland, in Siberië, niet ver van de stad Irkutzk; hetzelve is 500 wersten lang, 20 of 30 wersten breed, en van alle kanten door gebergte omringd. Deszelfs water is zoet en helder; er wordt veel steur in gevangen, die zeer goeden kaviaar levert.

BAILLET (Adrien), geboren te Neuville en Hez, den 13 Junij 1649, was de zoon van een' boer; een monnik uit een naburig klooster leerde hem Latijn; hij studeerde vervolgens te Beauvais, werd in 1676 tot Priester gewijd, en was tot 1680 Pastoor op een klein dorp, wanneer hij Bibliothecaris werd van den President de Lamoignon, en zich nu enkel met de letteroefeningen bezig hield. † den 12 Januarij 1702. Zijne menigvuldige schriften handelen over onderscheiden vakken van letterkunde, inzonderheid de Geschiede-

nis en philologie; onder anderen schreef hij, onder den naam van DE LA NEUVILLE, eene *Histoire de la Hollande*, beginnende met het bestand in 1609, en eindigende met den Nijmeegschen vrede in 1678, welke in het Nederduitsch overgezet is, door iemand, zegt WAGENAAR, (*Vad. Histor.* VI, Voorr. bl. IV), die ruim zoo onkundig van onze zaken was als de schrijver. BAILLET gold ondertusschen in zijn' tijd voor een' der oordeelkundigste schrijvers; in zijne *Levens der Heiligen* onderwierp hij ieder mirakel aan eene soort van kritiek, die echter altijd binnen de grenzen der theologie bleef.

BAILLY (JEAN SILVAIN), geboren te Parijs, den 15 September 1736, was wis- en sterrekundige, en schreef lofredenen op sommige vermaarde mannen zijner natie. Den sterrenhemel kende hij echter beter dan de menschen. Bij de staatsomwenteling werd hij tot Maire van Parijs benoemd, doch moest op den 31 Mei 1793 zijne plaats aan PETION inruimen; hij verwijderde zich van Parijs, doch werd te Melun gevat, voor de revolutionaire regtbank gebragt, en den 12 November 1793 op het veld van Mars te Parijs geguillotineerd.

BAILY (DAVID), Kunstschilder, geboren te Leyden in 1584, ontving het eerste onderwijs in de teekenkunst van zijn' vader PIETER BAILY, zelf een bekwaam kunstenaar, en oefende zich vervolgens in het graveren bij JAKOB DE GHEYN, en toen in het schilderen bij ADRIAAN VERBURG en CORNELIS VAN DER VOORT. In 1608 begaf hij zich op reis, bezocht de voornaamste steden van Duitschland en Italië, bleef een' geruimen tijd te Venetië en te Rome, en kwam in 1613 in Leyden terug, waar hij zich aan het schilderen van portretten en historiestukken begaf. Hij vond omstreeks 1623 eene bijzondere manier om portretten met pen en inkt op perkament te teekenen, die hij dan vervolgens als miniaturen met kleuren verder opmaakte, welke manier niemand na hem zoo goed heeft kunnen treffen, zoodat BAILY eenig in dit vak van portretschilderen gebleven is.

BAINBRIDGE (JOHN), geboren in 1582, te Ashby, in Leicestershire, was een beroemd wis- en sterrekundige, Professor te Oxford. † aldaar den 3 November 1643. Zijne astronomische beschrijving der komeet van 1618, wekte den ijver der latere sterrekundigen tot het bewerkstelligen van naauwkeurige nasporingen omtrent derzelver loop. Zijne overige sterrekundige werken zijn nog in achting.

BAIRA heet bij de Laplanders de god des vuurs.

BAIRACTAR (MUSTAPHA), Grootvizier onder den Turkschen Keizer MAHMUD II in 1808, had het gezonde begrip opgevat dat de regering en het volk van Turkije, als dit Rijk langer bestaan zou, vele vooroordeelen moesten afleggen. Hij wilde de Janitzaren op de Europesche wijze ingerigt en hunne magt beperkt hebben. Dit beleedigde de Janitzaren, en meer nog de rijke Turken, die hen op hunne hand hielden, om zich tegen de roofzucht der groote staatsbeambten te beveiligen, en zich tot dat einde onder de garnizoensdienst doende Janitzaren hadden laten inschrijven, ten einde door geschenken aan hunne kameraden zich van hunne hulp in geval van nood te verzekeren. Deze ingeschrevenen spoorden de werkelijk dienende militie tot eenen opstand aan, waarbij de Sultan zelf in groot gevaar geraakte en BAIRACTAR den 20 November 1808 genoodzaakt werd zich met zijn paleis in de lucht te laten springen.

BAIRAM is de naam van de beide feesten, die met het einde van de groote vasten, en met het offerfeest der bedevaart naar Mekka door de Muzulmannen gevierd worden. Het eerste wordt het groote, en het andere het kleine Bairam genoemd, hetwelk 70 dagen na het groote invalt. Bij den aanvang van het Bairamfeest worden te Konstantinopel, onder algemeen geschal van pauken en trompetten, 3 stukken geschut van het Serail gelost. De Sultan ontvangt alsdan de gelukwenschingen van de Staatsbeambten, en dezen zenden elkander, als ook den Sultan, aanzienlijke geschenken. Vijanden verzoenen zich bij deze gelegenheid, terwijl er algemeene vreugdebedrijven plaats vinden, waarbij echter de Christenen en Joden te Konstantinopel wel eens aan de baldadigheden van het gemeen zijn blootgesteld.

BAIREUTH, hoofdstad van den Beijerschen Opper-Mainkreits, met 900 huizen, en 12,000 inwoners, aan den Rooden Main, met 2 bruggen. Zij is de zetel der kreitsregering en van een Protestantsch Consistorie, en ligt in de nabijheid van bergwerken, heeft marmer, tabak, katoen en fabrijken van hoeden, lakens, leder, porselein, tabakspijpen, aardewerk en chemicaliën. Een uur van deze stad ligt het lustslot Hermitage, met een fraai park.

BAJA was eertijds een oord in Campanië, waar de aanzienlijke Romeinen prachtige landverblijven hadden, en het verregaandste zedebederf der dartelste weelde de hand bood, waardoor deze plaats in zulk een kwaad gerucht stond, dat CICERO in zijne verdediging van den jongen M. CÆLIUS noodig oordeelde zich te regtvaardigen dat hij iemand in bescherming nam, die Baja gezien had. Aardbevingen en staatsberoeringen hebben Baja in een' puinhoop verkeerd en gedeeltelijk door de zee bedolven. De *Cento Camerelle*, die men onder de puinbrokken aantreft, zijn overblijfselen der badstoven, door AUGUSTUS aangelegd. Het kasteel, door PEDRO, Onderkoning van Kastilië, hier gebouwd, bestrijkt thans eene woeste en eenzame kust, aan welke slechts armoedige visschersbooten landen, in plaats van de prachtig opgesierde vaartuigen der Romeinsche Patriciërs.

BAJADEREN zijn Indiaansche danseressen van onderscheiden klassen of casten. De Devedashis zijn van den eersten rang; de Natches van den tweeden; alsdan volgen de Vestriatris, Datjeroes, Cancenis en Soedradaries. Zij worden voor het genot der Priesters aan den tempeldienst gewijd, en door oude vrouwen (Daja), die zelven voorheen Bajaderen zijn geweest, tot eene wulpsche levenswijze opgeleid. Ook voorname Europeanen onderhouden zulke dansmeisjes, die geenszins tot de verbetering der zeden in Britsch Indië bijdragen. Zij worden bij alle feesten en maaltijden ontboden, om te dansen, te zingen en kleine tooneelstukken te vertoonen, en elk met 100 Roupijen voor een' nacht betaald.

BAJAZET. *Turksche Keizers van dezen naam.* = I was de opvolger van zijn' vader AMURATH I, toen deze in 1389 gesneuveld was in den slag bij Cassova tegen de Serviërs. Hij liet zijn' ouder' broeder YACUB worgen, opdat hij hem den troon niet zou kunnen betwisten; in drie jaren veroverde hij Bulgarije, Servië, Macedonië, Thessalië, en onderwierp zich de meeste staten in Klein-Azië; overwon de tegen hem verbonden Christen vorsten in den slag van Nicopolis, den 28 September 1395, belegerde Konstantinopel, en zou welligt deze stad door honger tot overgave gedwongen hebben, maar TAMERLAN in 1400 zijne veroveringen tot Klein-Azië uitgestrekt hebbende, trok BAJAZET tegen hem op, doch leed den 16 Junij 1402 bij Ancyra, in Galatië, eene volkomen nederlaag, en viel zelf den overwinnaar in handen. Hij † het volgende jaar in diens leger. Zijn opvolger was SOLIMAN I. = II was de zoon en opvolger van MOHAMED II in 1481; hij dwong zijn' broeder ZIZIM, die hem het rijk betwistte, naar Italië te wijken, waar hij door vergift uit den weg geruimd werd. BAJAZET werd geslagen in Egypte, en was genoodzaakt kort daarna het rijk af te staan aan zijn' zoon SELIM I, die hem liet vergiftigen in 1512. = was een der zonen van ACHMED I en broeder van AMURATH IV, die hem deed worgen in 1635. RACINE heeft deze gebeurtenis tot het onderwerp van een zijner treurspelen genomen.

BAJOCASSEN was de naam van een' Gallischen volksstam, die de omstreken van het tegenwoordig *Bayeux* in Normandië bewoonde.

BAJUS (MICHIEL), geboren te Melun, bij Ath in Henegouwen, in 1513, werd in 1551 Professor in de godgeleerdheid te Leuven. In 1563 zond PHILIPS II hem naar het Concilie van Trente; in 1575 werd hij Deken van S. Pieter, *Conservator privilegiorum academiae*, Kanselier der hoogeschool te Leuven, en eindelijk Inquisiteur-generaal der Nederlanden. Negen malen had hij al de werken van AUGUSTINUS doorgelezen, gelijk ook al zijne schriften getuigen van zijne ingenomenheid met dezen Kerkvader, in welke Paus PIUS V nogtans verscheiden stellingen veroordeelde, dewijl BAJUS van de tot dus ver te Leuven gebruikelijke scholastieke leerwijze afgeweken was en het gewaagd had zijne eigen denkbeelden omtrent de genade voor te dragen. Ofschoon hij zich in een' brief aan den Kardinaal SIMONETTA verdedigde, had hij toch zulk een' eerbied voor de Pauselijke censuur, dat hij zijne werken niet wilde laten herdrukken. Hij geraakte hierop in geschil met de Jezuiten; die hem veel verdrietelijkheden veroorzaakten. † den 16 September 1589. = (PETRUS), broeder van den voorg., geboren te Ath, was ook een geleerd man, van wien FOPPENS in zijne *Bibl. Belg.* eenige geschriften vermeldt. = (JACOBUS), zoon van den voorg., geboren te Ath, werd in 1586 doctor in de regtsgeleerdheid te Leuven, vervolgens Deken van S. Pieter en Professor aldaar. † den 5 October 1614. Hij schreef eene Latijnsche welkomst aan ALBERTUS en ISABELLE, bij hunne aankomst in de Nederlanden, en eenige theologische verhandelingen. Zijn nagelaten vermogen bestemde hij tot het oprigten van een collegie voor arme studenten.

BAKE (LAURENS), Heer van Wulverhorst, gesproten uit een aanzienlijk Amsterdamsch geslacht, was een verdienstelijk Nederduitsch Dichter, die in de laatste helft der XVII eeuw bloeide. Zijne *Bijbelsche Gezangen*, in 1682 gedrukt, overtreffen zijne *Mengelpoëzij*, die na zijn' dood in 1737 in het licht kwam, en zeer onvoordeelig daarbij afstak.

BAKER (RICHARD), geboren te Sissingherst, in Kent, in 1568, werd, nadat hij zijne studiën te Oxford volbragt had, en van zijne reizen teruggekeerd was, door Koning JAKOBUS I tot Ridder verheven. Borg gebleven zijnde voor zijn' schoonvader, werd hij in de gijzeling (*Fleet-prison*) gezet, en † aldaar den 18 Febr. 1644. Hij schreef, behalve eene menigte andere werken, eene kronijk der Koningen van Engeland, die door EDWARD PHILIPS vervolgd en ook in het Nederduitsch overgezet is geworden. Dezelve is voor de oude geschiedenis van Engeland niet onbelangrijk, hoewel de stijl vrij schraal en weinig behagelijk is. = (HENRY), geleerd Engelsch natuurkundige, geboren in het begin der XVIII eeuw, † in 1774, is ook onder onze liefhebbers der natuurlijke historie met lof bekend door de vertaling van zijn *Microskoop gemakkelijk* gemaakt. De Koninklijke Maatschappij der Wetenschappen te Londen vereerde hem met eene gouden medaille voor het schrijven van dit werk.

BAKHUIZEN (LUDOLPH), geboren te Emden, den 18 December 1631, kwam in 1650 te Amsterdam, om den koophandel te leeren, doch hij begaf zich aan het teekenen van schepen en zeegezigten, zonder dat hij ooit de behandeling van de teekenpen gezien had, en had

geen anderen meester dan zijn eigen vernuft; weldra vatte hij ook het penseel op, en Allard van Everdingen leerde hem weinig meer dan het temperen en aanleggen der kleuren; het eigenlijk onderwijs gaf hij zich zelven, en reeds voor zijn eerste schilderstuk kreeg hij 10 guldens. Hij volmaakte zich verder door het afzien der behandeling van anderen, en weldra werd Bakhuizen de beroemdste zeeschilder van zijn' tijd. In 1665 schilderde hij voor de regering van Amsterdam een groot Ygezigt op de stad, met eene menigte schepen en jagten, waarvoor de Burgemeesters hem 1300 guldens gaven, en het stuk schonken aan Lodewijk XIV, Koning van Frankrijk. Verscheiden vorsten en aanzienlijke personen kochten gaarne zijne schilderstukken, en kwamen zelfs hem in persoon bezoeken. Czaar Peter I verlangde dat hij in zijne tegenwoordigheid eenige schepen teekende. Bakhuizen was overigens een man van eene geregelde leefwijze, zeer werkzaam en van een' aangenamen omgang. † den 7 November 1709.

BAKKER (Adriaan), Kunstschilder, † te Amsterdam in 1686, heeft verscheiden groote en uitvoerige historiestukken en portretten geschilderd, ter versiering van het in zijn' tijd gebouwde nieuwe stadhuis aldaar. = (Jakob), geboren te Harlingen in 1609, was een voortreffelijk historie- en portretschilder, en bezat zulk eene vaardigheid in de behandeling van het penseel, dat hij een levensgroot portret gewoonlijk op één dag begon en voltooide. † te Amsterdam den 27 Augustus 1651. = (Meindert Meeuwsz.), een Amsterdammer, was in 1619 de uitvinder der zoogenaamde kameelen of schipligters, waarmede zware oorlogs- en andere schepen over de ondiepte van het Pampus in de Zuider-zee geligt werden, vóór het nieuwe Noord-Hollandsche Kanaal gegraven was. = (Pieter Huisinga), afkomstig uit een Groninger geslacht, geboren in 1713, † te Amsterdam in 1801, was een zeer geletterd man en voortreffelijk dichter, de vriend en schoonbroeder van den vaderlandschen Geschiedschrijver Jan Wagenaar, wiens leven hij beschreven en in 1776 uitgegeven heeft. Zijne *Poëzij* is in 3 deelen te Amsterdam in 1773, 1782 en 1790 in het licht gekomen. Het dichtstuk, getiteld: *Amsterdam*, munt daaronder zeer voordeelig uit. De Hekeldichten ademen den echt-satyrischen geest. = (Jan de) was in den aanvang der hervorming Priester te Woerden, en omhelsde de grondbeginselen van dezelve; den ongehuwden staat der geestelijken eene willekeurige menschelijke instelling oordeelende, die met hoegenaamd geen goddelijk gezag bekleed was, ging hij in het geheim een huwelijk aan. De stem van zijn geweten verder gehoor gevende, viel hij eerlang het Pausdom geheel af. Hij werd hierop gevangen en naar den Hage gevoerd, waar hij ter dood veroordeeld en den 15 September 1525 verbrand werd. Hij was naauwelijks 26 jaren oud en de eerste die in Holland om de geloofsleer van Luther als martelaar stierf.

BAL, danspartij, dansfeest. = MASQUÉ, gemaskerde danspartij. = PARÉ, danspartij in prachtige danscostumen. Dit woord is overgenomen uit het Fransch. Zie Ballade, Ballet.

BALAK, zie BILEAM.

BALANE was eene der acht dochters van Oxylus en eene Hamadryade.

BALBAO (Vasco Nunez de), geboren omstreeks 1475, ging met eenige andere Spanjaarden naar het pas door Columbus ontdekte Amerika, om aldaar hunne fortuin te zoeken door het voortzetten zijner ontdekkingen. Op de landengte van Darië stelde hij zich aan het hoofd van 150 man, en een inboorling wees hem den weg naar Peru. Zijne magt te gering zijnde om Peru te vermeesteren, vergenoegde hij zich met berigten in te winnen, en het land in naam des Konings van Spanje in bezit te nemen. Toen hij met goud en paarlen naar Darië teruggekeerd was, kreeg hij geschil met den nieuwen Landvoogd Pedrarias, die, zich niet kunnende wreken, Balbao wegens voorgewend pligtverzuim ter dood liet veroordeelen; de verdienstelijke man werd dienvolgens in 1517 onthoofd. Pizarro, die hem bij de ontdekking van Peru verzeld had, veroverde naderhand dit land.

BALBATRE (Claude), geboren te Dijon, in 1723, Organist aldaar, en vervolgens te Parijs, waar hij † in 1799, was de eerste die het piano-forte in de plaats van het zoogenaamde clavecimbaal (*clavecin*) invoerde.

BALBEK, het oude Heliopolis, in Coelesyrië, op een' heuvel aan den voet des Libanons, 15 uren van Damascus, is tegenwoordig eene kleine, slecht gebouwde stad, met vervallen muren en omtrent 5000 inwoners. Men vindt hier de schoonste ruïnen van het Oosten, die in de vorige eeuw door een gezelschap Engelsche reizigers beschreven en afgebeeld zijn geworden. Van den prachtigen zonnetempel staan nog 6 onbeschadigde kolommen van de 54, waarop dit heerlijk gebouw rustte; de marmeren wandbrokken des tempels zijn voorbeeldeloos dik en met beeldhouwwerk versierd; er worden ook nog marmeren standbeelden en basrelieven gevonden. Reeds ten tijde van Augustus had Heliopolis Romeinsche bezetting. Antoninus Pius, Septimius Severus en andere Keizers deden de stad op eene uitstekende wijze verfraaijen. Doch Constantijn liet uit geloofsijver tempels, beelden en altaren verwoesten, en het overige vervallen; de zonnetempel werd in eene Christelijke kerk veranderd, welker bezit de Arianen en Athanasianen elkander betwistten. Obadja, veldheer van Kalif Omar, veroverde Balbek, na eene dappere verdediging; in 1401 werd de stad door Tamerlan ingenomen, en de aardbeving van 1759 voltooide de verdere verwoesting.

BALBI was de geslachtnaam van een der eerste huizen in de kleine Italiaansche republiek Quiers, over welke dit geslacht het voornaamste bewind in handen had. Deze republiek bestond in bondgenootschap met de republiek Tortone in 1347, wanneer, om een einde te maken aan de onlusten, die dit gedeelte van Italië verscheurden, de inwoners eigenwillig den Hertog van Savoye tot opperheer verkozen.

BALBINUS (Decimus Claudius), Romeinsch Keizer, met Pupienus in 236 door den Senaat benoemd, om den woesten Maximinus te bestrijden, werd in 238 in een oproer omgebragt door de Praetoriaansche lijfwachten, die den jongen Gordianus in zijne plaats tot Keizer uitriepen.

BALBUS, een gebergte in Afrika, waar Massanissa heen week, na zijne nederlaag tegen Syphax, Koning van Numidië. = (L. Cornelius), geboren te Cadix, uit een aanzienlijk geslacht, ontving van Pompejus den titel van Romeinsch' burger, voor de diensten, welke hij in den oorlog tegen Sertorius bewezen had, en geraakte, ofschoon vreemdeling, tot het Consulschap, 40 jaren vóór J. C. Hij wist gelijktijdig de vriendschap te winnen van Julius Cæsar, Pompejus, Crassus en Cicero. Deze laatste verdedigde hem in eene redevoering tegen degenen, die hem den titel van Romeinsch' burger wilden betwisten.

BALDE (Jakob), geboren te Ensisheim, in den Elsas, in 1603, † te Neuburg in 1668, was Jezuit en Hofprediker van den Keurvorst van Beijeren; hij behoort onder de voortreffelijkste latere Latijnsche dichters; zijne tijdgenooten stelden veel prijs op zijne gedichten; Paus Alexander VII schonk hem voor een derzelve, *Urania victrix*, eene gouden medaille, en een Raadsheer te Neurenberg bewaarde de pen, waarmede Balde dit gedicht geschreven had, tot eene gedachtenis in een' zilveren koker. Het gunstig oordeel van 's dichters tijdgenooten over zijne voortbrengselen is door Herder, Schlegel en andere latere Aesthetiekers volkomen geregtvaardigd. Eene verzameling van Baldes gedichten is in 1660 te Keulen gedrukt, naderhand elders nog verscheiden malen, en laatst te Zurich in 1805 en 1818.

BALDER, tweede zoon van Odin, is de Scandinavische Apollo, en heeft al de hoedanigheden van den zoon van Latona.

BALDERIK was de vijftiende Utrechtsche Bisschop en opvolger van Radbond in 918; men houdt hem voor een' zoon van Luithard, Graaf van Kleef. Hij deed de Noormannen, die Utrecht hadden overvallen, weldra de stad ruimen, derzelver muren en bolwerken herstellen, de verwoeste kerken herbouwen, het Bisschopshof vernieuwen en gaf Utrecht eene geheel andere gedaante. Hij was een even dapper krijgsman als vroom geestelijke. In 966 trok hij naar Italië, om met Keizer Otto I een mondgesprek te houden wegens de belangen van zijn bisdom, en bragt bij zijne terugkomst verscheiden H. Reliquiën mede, die de Keizer hem vereerd had; deze Keizer verleende hem het regt van de munt en schonk hem de vrije jagt in het woud van Vollenhoven. De giften van Karel den Grooten aan de Utrechtsche Kerk werden aan Bisschop Balderik bevestigd en vermeerderd. † den 7 Januarij 977: hij had dus 60 jaren den bisschoppelijken zetel bekleed, en de Utrechtsche kerk in luister en aanzien doen toenemen.

BALDEZ (Francisco), een aanzienlijk Spanjaard, voerde in 1574 het bevel over de belegering van Leyden. Inmiddels had hij een' minnehandel aangeknoopt met Magdalena Moons, eene Hollandsche juffer, die in den Hage woonde. Baldez, na het opbreken des belegs en het bijkans wonderdadig ontzet der stad, zich naar Antwerpen begeven hebbende, ontbood Magdalena aldaar bij zich en voltrok zijn huwelijk met haar. † in 1580, zonder kinderen na te laten. Zie Moons (Magdalena).

BALEARISCHE EILANDEN is de benaming der beide in de Middellandsche Zee, niet ver van de Spaansche kust, gelegen eilanden Majorca en Minorca. De gemeenschappelijke benaming is afkomstig van het Grieksch βαλλειν, werpen, alzoo de vroegere inwoners beroemd waren wegens hunne vaardigheid in het gebruik van den slinger, en in het leger van Hannibal bijna geen ander wapentuig bezigden. De Romeinen bemagtigden eerst beide eilanden, toen de Wandalen onder Genserik, en in de VIII eeuw de Mooren, die in 1234 door Jago I, Koning van Arragon, er uit gedreven werden. Zij maakten vervolgens met de eilanden Yviça en Formentera een bijzonder koningrijk, Majorca, uit, hetwelk met Spanje vereenigd werd. De Engelschen veroverden Minorca in 1708, doch verloren het weder in 1782, en lieten het bij den vrede van 1783 aan Spanje over.

BALEN (Matthijs), geboren te Dordrecht, den 1 October 1611, was een ijverig beöefenaar der vroegere Vaderlandsche Geschiedenissen. In 1677 gaf hij eene *Beschrijving der stad Dordrecht* in het licht, die verscheiden wetenswaardige zaken en bijzonderheden behelst. Zijn kleinzoon, naar hem ook Matthijs genaamd, geboren te Dordrecht, den 24 Februarij 1684, was een zeer verdienstelijk landschapschilder. = (Hendrik van), Kunstschilder, leerling van Adam van Oort, was de eerste meester van Antonie van Dijk, † in 1632.

BALES (Peter), geboren in 1547, was een vermaard Schrijfmeester te Londen, en had eene zeldzame bekwaamheid in de micrographie, of kunst van kleinschrijven. Men verhaalt dat hij der Koningin Elizabeth een' ring aanbood, waaraan de tien Geboden, het Onze Vader, het Geloof, zijn naam, eene zinspreuk, het jaargetal en het jaar der regering van Elizabeth zeer leesbaar geschreven, in eene zeer kleine kas gevat waren. † in 1610.

BALI, een eiland, twee mijlen ten oosten van Java gelegen. Het staat niet regtstreeks onder het Nederlandsch bestuur, en bevat zeven vorstendommen, te weten: Karang-Assim, Boliling, Badong, Djanjar, Manggoei, Tabanan en Klongkong, die elk door een' bijzonderen Vorst of Radja beheerscht worden, en gezamenlijk een millioen inwoners bevatten. De hoofdplaats Boliling ligt vlak aan strand, doch de ankerplaats is hier, gelijk overal rondom het eiland, moeijelijk en gevaarlijk. De voortbrengselen zijn bij den ellendigen staat der regering zeer gering, en de rijstbouw levert niet genoeg voor het onderhoud der bevolking op. Eertijds maakte de slavenhandel de voornaamste bron van rijkdom der Vorsten uit. Er zijn ook mijnen, die zeer fraai tin bevatten. Koffij tiert hier bij uitnemendheid. De godsdienst is Hindoosch, doch diep verbasterd, en de afschuwelijke gewoonte van het Suttie, of de verbranding der weduwen, is hier nog altijd in gebruik. Zie Olivier, *Land- en Zeetogten*, I. Deel, XXV.

BALJUW, verminkte spelling van het Fransche *Bailli* in basterd-Nederduitsch, is hetzelfde als Drost. De waardigheid is zoowel als de benaming van Franschen oorsprong; de Fransche Graven en Hertogen op het einde der X eeuw zich de oppermagt over hunne leenen aangematigd hebbende, stelden regters aan, met dezen titel. De Hollandsche Graven volgden dit voorbeeld, en de door hen benoemde Baljuwen, Drosten, Schouten, enz. spraken regt in hunnen naam en hielden eene soort van assises (regtdagen op bepaalde tijden). Later behoorde hier te lande het aanstellen van een' Baljuw tot de heerlijke regten, doch hij spande de vierschaar in naam der Hooge Overigheid.

BALK, eene stad in Groot-Tartarije, in de provincie Usbek, welke onder een' afzonderlijken Khan staat, die wegens het bezit van dit gewest dikwijls met de Perzen geöorloogd heeft, dewijl het voor dezen tot Khorazan behoorde.

BALKAN, bij de Ouden Haemus genaamd, is een ruw gebergte, in Europeesch Turkije, van Kaap Eminch Burum aan de Zwarte Zee, tot aan Kaap San Stefano aan de Adriatische Zee. Bij Suln Derbent (*Porta Trajani*) scheidt de Balkan het Donaudal in het meest door Nomaden bewoonde Bulgarië van Rum-Ili. Een tak loopt van het noorden naar het zuiden (Athos); een andere met de toppen Olympus, Ola, Pindus, Parnassus en Helikon, doorsnijdt Oud-Griekenland. De hoogste top, Orbelos, verheft zich 9000 voeten boven de oppervlakte der zee. In deze gebergten wonen zuidwaarts de vooe de Turken in den Griekschen vrijheidsoorlog zoo gevaarlijke Shypetars, wier aanhoudende verdeeldheden de oorzaak van den langen duur des Turkschen Rijks was. In den jongst geëindigden oorlog tusschen de Russen en de Turken behaalde de Russische Generaal Diebitsch een' onsterfelijken roem met den overtogt van den Balkan, waardoor hij zich den weg naar Konstantinopel baande.

BALKON, Fr. *Balcon*. Reeds de Romeinen hadden balkons aan hunne woningen, en noemden zoodanig een uitstek *Menianum*, naar zekeren Menius, die te Rome de eerste was, die zijn huis van een balkon voorzag. Hij verkocht hetzelve, maar behield het balkon voor zich, om plaats te hebben als er optogten of zegepralen gehouden werden.

BALL (John), een dweepzuchtig Engelsch Priester der XIV eeuw, leerde dat het onderscheid van rang en de ongelijke verdeeling der bezittingen strijdig waren met de oorspronkelijke natuurlijke en goddelijke inrigting. De hooge geestelijkheid, de adel en de rijken waren de voorwerpen van zijnen haat. Men nam hem gevangen en wierp hem in de gevangenis. De boeren van het omgelegen land en het gemeene volk dreigden hierop Londen te plunderen; allen, die hunne rekening vonden bij zijne leer, stroomden derwaarts, openden de gevangenis en verlosten hunnen Apostel; de Aartsbisschop van Cantorbury, de Kanselier en de Groot-thesaurier werden vermoord. Eindelijk werd de woeste hoop bedwongen; de regering kreeg wederom de overhand; Ball werd te Coventry gevat en ter dood veroordeeld in 1381.

BALLADE is een oude Fransche dichtvorm, die in geene andere taal is overgenomen, namelijk een klein gedicht in drie coupletten of strophen van 8 of 10 regels, en een vierde van 4 of 5 regels, *Envoi* genaamd; de slotregel der strophen en van het *Envoi* is telkens dezelfde, en het geheel heeft slechts twee rijmklanken. De benaming is ontleend van *baller*, in het oud-Fransch *dansen*, en afkomstig van de Troubadours; want, zegt Vauquelin (*Art Poét. Ch.* I.),

Ils sonnaient, ils chantaient, ils ballaient sous leur rime:
Du *son* se fit *sonnet*, du *chant* se fit *chanson*,
Et du *bal* la *ballade*.

De Engelschen hebben ook hunne *Ballad's*; doch dit zijn eene soort van Romances of kleine verhalen in dicht, die niets met de Fransche Ballade gemeen hebben.

BALLAST; deze benaming is afkomstig van het Deensche *Baglast*. Wanneer een zeeschip geene toereikende lading ingenomen heeft, neemt het ruwe of gebakken steenen en zakken zand aan boord, om het schip in evenwigt te doen blijven. Men gebruikt hiertoe meer algemeen zoogenaamde ballastschuitjes of langwerpig vierkante blokken ijzer van ongeveer 50 Nederlandsche ponden zwaarte. Somtijds bestaat de ballast ook uit dranken, mineraal water in kruiken, enz. welke met voordeel, bijzonder in Tropische gewesten, verkocht kunnen worden.

BALLENSTEDT, residentiestad des Hertogs van Anhalt-Bernburg sedert 1765, aan den voet van het noordelijke beneden Hartsgebergte, met 500 huizen en 4300 inwoners, aan het riviertje Getel. Het Kasteel ligt op eenen berg, en in de nabijheid is de Slottuin. Overigens is de Schouwburg, de Manege, en het hertoglijke landgoed hier bezienswaardig. Eene fraaije laan van kastanjeboomen, in 1804 aangeplant, leidt van het slot naar de nieuwe stad. De omstreek is zeer vruchtbaar.

BALLET, van het oud-Fransche werkwoord *baller*, dansen, is een genoeg bekend dansschouwspel, hetwelk reeds den Ouden niet onbekend was. De Egyptenaars maakten van hunne dansen eene hieroglyphische handeling, om de verborgenheden van hunnen eerdienst uit te drukken. De Grieken bragten insgelijks vroegtijdig eene soort van handeling in hunne dansen, waarbij hartstogten en daadzaken door ligchaamsbewegingen werden uitgedrukt. Bathyllus en Pylades waren in Griekenland de uitvinders van het eigenlijke ballet. Van de Grieken ging het ballet tot de Romeinen over, en werd vervolgens in Italië en Frankrijk tot eene prachtige tooneelvertooning uitgewerkt, in welke de mimiek in latere tijden den hoogsten top van volkomenheid bereikte. Het doel van een ballet is door mimische bewegingen en dansen eene daad of handeling, karakters, hartstogten en gewaarwordingen met de hoogstmogelijke schoonheid voor te stellen, en dit doel wordt door drie middelen, muzijk, dans en decoratiën, bereikt. Genoegzaam alle stof is ter bearbeiding voor dramatische balletten bruikbaar, het onderwerp zij tragisch, comisch, allegorisch, historisch, mythologisch, om het even, het kan in een ballet aanschouwelijk voorgesteld worden, en het vindingrijk vernuft eens bekwamen zamenstellers waagt zich meestal met goed gevolg op elk gebied van wetenschap en kunst, waar enkel zijn smaak hem tot leidsman strekt en zijn gezond oordeel hem helpt kiezen. Hoezeer de balletten alle denkbare karakters kunnen aannemen, moet dit nogtans binnen de grenzen van het mogelijke bepaald blijven; lyrische en Anacreontische balletten zijn ondingen, en hij die voor eenige jaren eenige onzamenhangende dansvertooningen in Arcadische herderscostumen onder deze benaming op den Amsterdamschen Schouwburg liet uitvoeren, kende gewis de beteekenis niet, om het onpassende daarvan te gevoelen. De tegenwoordige balletvorm is uit Frankrijk afkomstig, en eigenlijk een afzetsel der Opera, want in de vroegere balletten werd gezongen, en toen in 1697 het ballet *L'Europe Galante* op het tooneel der Opera te Parijs werd uitgevoerd, waarin de mimiek den zang verving, noemde men dit en ieder volgend gelijkaardig ballet, waarin niet gezongen of gesproken werd, *Ballet-pantomime*, tot onderscheiding der genen, die men *Comédie-ballet* noemde. In de geschiedenis der danskunst komen onder de latere zamenstellers van balletten de namen Vestris, Noverre, Galeotti als de beroemdsten voor.

BALLIADIREëN noemt men eene soort van Indiaansche potsenmakers, die zich nabij of in de pagoden onthouden, of voor de wagens der afgodsbeelden dansen, allerlei uitspoeigheden bedrijven en het volk door een' geveinsden godsdienstijver misleiden.

BALLOTERING, Ital. *ballottazione*, verkiezing bij meerderheid van stemmen. Deze benaming is afkomstig van de wijze der verkiezing van een' Doge te Venetië, bij welke jongelingen, *Ballotini* genaamd, in het *Gran Consiglio* met eene bus bij de *Nobili* rondgingen, die hunne *ballote* of balletjes van goed- of afkeuring in dezelve wierpen. Bij ons noemt men niet alleen de stemming met witte en zwarte boonen, maar ook bij besloten briefjes of anderszins, *ballotering*. Afkeuring in dit geval heet men *déballotering*, hetwelk volslagen onzin is, want *ballotering* is zoowel *af-* als *goed*keuring, naarmate van het resultaat, dat dezelve oplevert; *déballoteren* zou, als het tegenovergestelde van *balloteren*, eigenlijk moeten beteekenen de geheele stemming vrijdelen of voor nietig verklaren: men zou dus moeten zeggen, als men toch volstrekt basterdtaal wil spreken: *approuveren* en *désapprouveren*.

BALSEM is het welriekend, dik vloeibaar boomsap, hetwelk sommige harstboomen uitzweeten of door openingen in de schors gemaakt laten uitvloeijen, of hetwelk uit de houtachtige deelen der boomen door verhitting in warm water wordt afgescheiden. Er zijn echter ook kunstmatig vervaardigde Balsems. Alle balsems zijn vloeibaarder dan de harsten; doch worden in de open lucht harder en droogen tot harst in. De zeer kostbare, zelden geheel echte, maar zeer krachtige balsem is die welke uit Mekka komt, en uit de *Amyris Gileadensis* s. *Opobalsamum* zweet. De echte wordt door alkohol en aether spoedig opgelost; 500 deelen luchtdrooge Opobalsem geven 440 drooge harst, 59 Benzoinzuur en 1 deel aetherische olie.

BALTADGI, houtklover, is een ambtenaar aan het hof des Turkschen Keizers, met een' militairen rang onder de huistroepen van den Sultan.

BALTENSZ (Frans) was omstreeks 1648 Boekdrukker te Dordrecht, en schrijver van zeker bij hem in dat jaar uitgegeven mystiek boekje, getiteld: *Samaritane, ofte Spieghel der Godtvreesentheyt ende Eerbaerheyt*, enz. De inhoud is zooverward en onzinnig, zonder eenigen zamenhang of ordelijk denkbeeld, dat men twijfelen moet of de schrijver wel bij zijne zinnen was, toen hij dit zonderling mengelmoes van allerlei woorden nederschreef. Zijn naam wordt nog spreekwoordelijk gebezigd, om wartaal en duistere of onjuiste denkbeelden aan te duiden.

BALTHASAR, mansnaam, welligt eene verbastering van het Chaldeeuwsche *Bel-sazar*, beteekenende *Uitmuntende heer*.

BALTIMORE, eene fraai gebouwde rijke zeehaven en koopstad, in den Noord-Amerikaanschen vrijstaat Maryland, ligt op een' lagen grond, gelijk de meeste Noord-Amerikaansche zeesteden, aan de rivier Patapsko, nabij de Chesapeaks-baai, en is uit dien hoofde niet gezond: van tijd tot tijd heerscht er de gele koorts. Niettemin is hier de bevolking, uit hoofde van het gemakkelijk binnenlandsch verkeer over water, reeds tot meer dan 60,000 inwoners aangegroeid, onder welke 20,000 Duitschers zijn. Al wat voor de scheepvaart noodig is en wat de handel omzetten kan wordt hier in 170 pakhuizen opgeslagen. De stad heeft de schoonste haven der wereld, die wel 2000 koopvaardijschepen bevatten kan, 14 kerken, waaronder 6 Roomsche, 3 schouwburgen, 2 banken, eene beurs, 2 akademiën, eene bibliotheek, een museum, enz. Men vindt hier ook eene assurantie-maatschappij, een gesticht voor afgeleefde zeelieden en een gedenkteeken voor Washington.

BALTISCHE ZEE, de Belt, is een groote zeeboezem, tusschen de kusten van Denemarken, Pruissen, Koerland, Rusland en Zweden. Deze zee heeft geene ebbe en vloed, en is niet zoo onstuimig als de Noord-zee; ook is het water niet zeer zout, dewijl vele rivieren er in uitloopen. Bij storm wordt langs de kusten van Koerland en Pruissen veel barnsteen aangespoeld.

BALUE (Jean la), geboren in Poitou, in 1421, van geringe ouders, won het vertrouwen van Jaques des Ursins, Bisschop van Poitiers, die hem benoemde tot uitvoerder van zijn' uitersten wil, en van wiens nalatenschap hij het grootste gedeelte zichzelven toeëigende. Jean de Melun, gunsteling van Lodewijk XI, stelde hem aan den Koning voor, die hem het ambt gaf van Aalmoezenier, tot Intendant der financiën en Bisschop van Evreux verhief. Hij werd eindelijk Kardinaal, omdat hij de Pragmatieke Sanctie had afgeschaft, die het Parlement wilde behouden. Hij misbruikte het vertrouwen des Konings, en wendde alles aan om de verzoening met deszelfs broeder, den Hertog van Berry, te beletten, en den haat tegen den Hertog van Bourgondië aan te stoken en zijne diensten noodzakelijk te maken. Zijne brieven werden onderschept; hij bekende zijn misdrijf, en Lodewijk XI zond twee advokaten naar Rome, om Commissarissen te vragen, die zijn proces in Frankrijk zouden opmaken; maar de Paus beweerde dat hij als Kardinaal slechts door het geheele consistorie kon gevonnisd worden. La Balue werd in eene ijzeren kooi gesloten van 8 voeten in het vierkant, die men nog op het kasteel van Loches bewaart. Na eene gevangenschap van 11 jaren werd hij in 1480 geslaakt op het verzoek van den Kardinaal legaat la Rovere. Toen hij te Rome kwam, werd hij met eerbewijzen overladen en tot legaat in Frankrijk benoemd. Het Parlement wilde hem niet erkennen, doch de Staatsraad erkende hem, onder voorwaarde dat hij zich moest onderwerpen aan alle beperkingen van zijn gezag, die men noodig zou oordeelen. Kort daarna werd hij Bisschop van Albano, vervolgens van Preneste, en † te Ancona in 1491.

BALUSTRADE is eene op kleine kolommen of stijlen rustende leuning.

BALZAC (Jean Louis Guez de), geboren te Angoulême, in 1594, deed met zijn 17e jaar eene reis naar Holland, en verzelde toen den Hertog d'Épernon naar verscheiden andere landen; daarop zond de Kardinaal la Valette hem als zijn' agent naar Rome, waar hij twee jaren bleef; bij zijne terugkomst in Parijs bezorgde de Kardinaal de Richelieu hem een pensioen van 2000 livres, met den titel van Staatsraad en Geschiedschrijver van Frankrijk. Toen in 1624 het eerste deel zijner brieven verscheen, behaalde hij daarmede grooten roem, doch aan den anderen kant werd hij, voornamelijk door de monniken, hevig aangevallen, onder welken zekere Pater Goulu den schrijver van allerlei grove ondeugden en zelfs van atheïsterij beschuldigde. De dood van den Pater maakte een einde aan alle haarkloverijen en woelingen der geestelijken tegen Balzac, wiens verdiensten door alle verstandigen erkend en op prijs gesteld werden. Bij de oprigting der Fransche Akademie werd hij in 1634 tot lid van dezelve benoemd. † te Angoulême, den 18 Februarij 1654. Bij zijn leven werd hij de vader der Fransche welsprekendheid genoemd, en zijne schrijfwijze als een voorbeeld van volkomenheid aangezien; doch naderhand heeft men zijne gekunstelde uitdrukkingen en de gezwollenheid van zijn' stijl met regt afgekeurd. Ondertusschen moet men hem toch het regt doen van te bekennen dat hij tot de vorming van het Fransch proza veel goeds heeft bijgedragen. Zijne gezamenlijke werken zijn, 2 deelen in fol., te Parijs in 1665 gedrukt.

BAMBA, eene provincie en stad in het koningrijk Congo, in Afrika, welke een' bijzonderen vorst heeft, die aan den Koning van Congo onderworpen is, en waar de Portugezen Loanda S. Pablo bezitten.

BAMBERG, eene der merkwaardigste steden van Duitschland, eertijds de hoofdstad en zetel van een aartsbisdom, ligt in eene bekoorlijke en vruchtbare landstreek van den Beijerschen Opper-Mainkreits aan de Regnitz, en heeft bij de 20,000 inw. De stad Bamberg en de omgelegen landstreek behoorden voormaals den magtigen Graven van Babenberg, en toen dezelve na het uitsterven van dit huis aan het Rijk vervielen, besloot Keizer Hendrik II het graafschap Babenberg in een bisdom te veranderen, hetwelk ook in 1006 geschiedde. De Keizer en zijne gemalin Kunigunde verrijkten dit bisdom aanzienlijk, en de keizerlijke Kanselier Eberhard werd in 1007 de eerste Bisschop, ofschoon Paus Benedictus IV, die zich in het eerst zeer tegen de oprigting van dit bisdom verzet had, de wijding van denzelven tot 1020 vertraagde. De stad werd eertijds onder de vier rijksdorpen gerekend, alzoo zij geene muren had, dewijl de burgers, die in 1435 hunnen Bisschop uit de stad verdreven hadden, door het Concilie van Bazel veroordeeld waren om hunne stadsmuren af te breken en dezelve nimmer weder mogten opbouwen; tegenwoordig zijn nogtans de meeste plaatsen der eigenlijke stad van muren en grachten omringd. Het bezienswaardige slot op Petersberg, door Bisschop Lotharius in 1702 gebouwd, is de tegenwoordige residentie van Willem, Hertog van Beijeren-Birkenfeld, schoonbroeder van Maximiliaan, Koning van Beijeren, en schoonvader van Berthier, Prins van Neufchatel, die hier in 1815 door een' val uit het venster zijn leven verloor. Merkwaardig is wijders de Gothische in 1110 gebouwde Domkerk, in welke Keizer Hendrik II en zijne gemalin Kunigonde begraven zijn. In 1585 werd hier een groot akademisch Gymnasium gebouwd, hetwelk in 1647 in eene Akademie veranderd en in 1739 met de regtsgeleerde en geneeskundige faculteit vermeerderd werd. In 1774 kreeg de Akademie een fraai nieuw gebouw en eene nieuwe inrigting der studiën, doch in 1803 werd hetzelve in een Lyceum voor het philosophisch en theologisch onderwijs veranderd. In 1758 werd de stad door de Pruissische troepen bezet en benevens het bisdom tot het opbrengen van eene zware contributie genoodzaakt; hetzelfde gebeurde in November 1762, toen de Pruissen op nieuw in Frankenland voortrukten. Bij den jongstgeëindigden oorlog met Frankrijk, deelde Bamberg in het lot van alle Duitsche steden, en behoort thans zoowel als het geheele aartsbisdom tot het koningrijk Beijeren.

BAMBOES, een rietgewas, dat tot 80 voeten hoogte, en ter dikte van 16 duimen diameter in de keerkringsgewesten opgroeit. Het vervult schier alle behoeften der inwoners van heete landen, die het tot het bouwen hunner huizen, het vervaardigen van huisraad, rustbanken, matwerk, hoeden, wapenen en vele andere benoodigheden weten te gebruiken; zelfs koken zij er hunne rijst in, en bereiden van de jonge bamboesspruiten eene aangename spijs.

BAMBOOTS, zie LAAR (Pieter van).

BAN. Dit woord wordt in onderscheiden beteekenissen gebezigd; hetzelve is oorspronkelijk Slavonisch, en beduidt een' *heer*; dienvolgens is *Ban* ook de titel der Landvoogden van Dalmatië, Slavonië, Kroatië, enz. en een landschap, over hetwelk zulk een *Ban* (Landvoogd) aangesteld is, heet Bannaat. Men zegt ook de Ban van eene stad of eenig dorp, en verstaat daaronder derzelver regtsgebied (*jurisdictie*). De ligting van manschappen voor den krijgsdienst, door den leenheer van zijne vasallen gevorderd, heette in de middeleeuwen *ban* en *heri-ban*, dat is eerste en tweede ban; men geeft deze benaming nog heden aan de ligting van manschappen voor de schutterijen, landweer, landstorm en dergelijke buitengewone wapeningen. = (Rijks-) of Rijksacht was in de middeleeuwen een vonnis, hetwelk door den Keizer en het Rijk uitgesproken werd tegen degenen die zich aan majesteitschennis of het verbreken van den landvrede hadden schuldig gemaakt, en voortvlugtig waren. Zoodanig een Rijksban bragt dengenen dien dezelve trof in een' verschrikkelijken toestand. „Wij verklaren," heet het in een oud banformulier, „uwe vrouw weduwe, uwe kinderen weezen, uwe leenen vervallen, uwe goederen verbeurd, ontzeggen u het gebruik van water en vuur, veiligheid en bescherming op alle openbare wegen, veroorloven ieder, die u ontmoet, u te dooden, geven uw ligchaam tot spijze aan de wilde dieren des wouds en de vogelen des hemels, en zenden u naar alle vier deelen der wereld in den naam des duivels!" Meestal waren het Duitsche vorsten, die, ten gevolge van hunne deelneming in de staatsberoeringen van Duitschland, op deze vreesselijke wijze met den Rijksban bezwaard werden. Zie C. F. Haug, *over den Geest en de Zeden der Middeleeuwen*. = (Kerk-). Bij de eerste Christenen had de overtreding van de kerkelijke voorschriften of een ergerlijk leven slechts eene ontzegging der kerkelijke gemeenschap (*excommunicatie*) ten gevolge, in welke men, na het volbrengen der opgelegde boete, wederom kon aangenomen worden, zonder dat zulks eenigen nadeeligen invloed op iemands burgerlijke betrekkingen had. Doch omstreeks de IX eeuw

werd de pausselijke banvloek met een' schrikbarenden toestel uitgesproken, en had eene nog veel geduchter uitwerking dan de Rijksban. Er was geene erger straf dan de kerkelijke ban; hij, die met denzelven bezwaard was, mogt zich de haren niet laten snijden of scheren, het bad niet gebruiken of schoon linnen aantrekken, zijn ambt of beroep niet waarnemen, zelfs geene echtelijke gemeenschap hebben met zijne vrouw; Koningen zelfs verloren door den kerkelijken ban de aanspraak op de gehoorzaamheid hunner onderdanen; regters mogten een' geëxcommuniëerden niet in het gelijk stellen. Zoo iemand een' geestelijke, die hem verongelijkt had, voor het geregt daagde, dan werd deze vermetelheid dadelijk met den banvloek gestraft; want de geestelijkheid beweerde dat geene wereldlijke overheid haar vermogt te vonnissen, maar integendeel verpligt was de hand te leenen tot het uitvoeren van hare banvonnissen. De aanmatigingen der geestelijkheid in het stuk van den ban, vóór de hervorming, gaat alle verbeelding te boven.

BANCA, een eiland in Nederlandsch Indië, eertijds tot het Palembangsche Rijk op Sumatra behoorende, en vermaard wegens deszelfs rijke tinmijnen, die tot 50 en 60,000 pikols (van 62½ Nederlandsche ponden) jaarlijks van dat metaal kunnen opleveren, heeft onderscheiden goede havens en baaijen, waarvan die van Muntok, de hoofdplaats, de voornaamste is. Het eiland is 30 mijlen lang en 5 breed. De lucht is er gezond, en er is overvloed van zoet water. Het heeft 25,000 inwoners, die binnenslands nu en dan zeer onrustig zijn. De tinmijnen worden door Chinezen beärbeid voor rekening van het Nederlandsch gouvernement. Bij verdrag van den 17 Mei 1812 werd het eiland door den Sultan van Palembang aan de Engelschen, en door deze laatsten bij tractaat van den 8 Augustus 1814 aan de Nederlanders afgestaan. Behalve tin, zijn de voortbrengselen fijne houtsoorten, waaronder ebbenhout, zoogenaamd drakenbloed, kamfer, sassafras, was en allerlei tropische vruchten. Rijst groeit er weinig, en wordt van Java derwaarts gezonden. De hoofdplaats Muntok en het fort is onder het bestuur van den Gouverneur-generaal VAN DER CAPELLEN ongemeen verfraaid, die ook over al de binnenlandsche etablissementen nieuwe wegen heeft doen aanleggen en het gansche eiland hervormde. De kusten zijn met vele klippen omringd. Zie OLIVIER *Land- en Zeetogten*, II. 443.

BANDA-EILANDEN noemt men eene groep van 10 eilanden in Nederlandsch Indië, tusschen 147° en 149° L. en van 4 tot 5° ZB. gelegen. Zij bestaan uit Banda-Lontoir, Banda-Neira, Goenong-Api, Poeloe-Aai, Poeloe-Rondo, Poeloe-Pisang, Rosingin, Carâkan, Capella en Swanggi. Banda-Lontoir, het voornaamste, is 2 uren lang en ½ uur breed, en de zetel van het Nederlandsch gouvernement. Het voornaamste voortbrengsel is de muskaatnoot, die eertijds gedwongen aan de O. I. Comp. moest geleverd worden. Sedert de Gouverneur-generaal VAN DER CAPELLEN deze gewesten in 1824 bezocht heeft, is er veel in het bestuur verbeterd. Zie OLIVIERS *Land- en Zeetogten*, II Deel. De Arow-eilanden zijn onderhoorigheden van de Banda-eilanden. De inboorlingen zijn voor een groot gedeelte tot het Christendom bekeerd. Zie KOLFFS *Reis in den Molukschen Archipel*, enz.

BANDA ORIENTAL. Deze landstreek, over welke verscheiden jaren de dappere ARTIGAS gedurende den Zuid-Amerikaanschen opstand regeerde, strekt zich oostelijk van de Plata-rivier uit, tusschen deze rivier en de Parana tot aan Brazilië, en bevat, behalve de Indianen, 80,000 blanke inwoners. De hoofdstad Montevideo is in het bezit der Braziliaansche regering. In 1820 werd Banda Oriental te Buenos-Ayres door den werkzamen Directeur RODRIGUEZ met de Republiek der Plata-rivier vereenigd, nadat ARTIGAS zich een' langen tijd met 8000 Gauchos tegen de gouvernementen van Buenos-Ayres en Brazilië had staande gehouden.

BANDÉ heet in de wapenkunde eene schuinsche strook over het wapenschild, van den regter naar den linker hoek loopende. Het is een der zeven stukken van eer, en verbeeldt den sluijer der ridders van den regter schouder afhangende. Somtijds zijn er twee, zelfs drie zoodanige bandes op een schild; als er meer dan drie zijn, heeten zij *Cotices*.

BANDÉ noemt men in de wapenkunde een schild in zes gelijke vakken verdeeld, door vijf schuinsche strooken als bandes, het eerste, derde en vijfde, en het tweede, vierde en zesde vak van onderscheiden email, b. v. zilver en keel, enz.

BANDELIER, Fr. *Bandoulière*, was in vroeger' tijd een draagband, waaraan verscheiden houten pijpen of kokers hingen, elk gevuld met zoo veel kruid als voor eene lading genoeg was. Ieder musketier droeg zoodanig een' bandelier over den regter schouder. Na de uitvinding der patronen en patroontassen zijn deze bandelieren afgeschaft.

BANDEROL, Fr. *Banderole*, is eigenlijk een windvaantje op den top van den mast. Men noemt ook zoodanig de woorden, die op schilderijen en prenten leesbaar uit den mond der beelden schijnen te komen, en die zij verondersteld worden te spreken.

BANDIETEN, letterlijk ballingen, van *bannen*, doch eigenlijk roovers en huurmoordenaars in Italië. Zij maken, als het ware, eene bijzondere maatschappij uit, die onderling aan strenge wetten onderworpen en met de burgerlijke zamenleving in geheimen en openbaren oorlog is. Het is nog geener Italiaansche regering gelukt dit ras van booswichten uit te roeijen, die door de doodstraf even zoo min van het moorden afgeschrikt worden als de matrozen door den storm van de zee. Zij stelen en rooven wel voor zich zelven, doch helpen zelden iemand van kant voor hunne eigen rekening; zij moeten daartoe door anderen gehuurd en betaald worden. Een Bandiet, die op deze voorwaarde een' mensch van het leven berooft, acht zich geheel onschuldig aan deze gruweldaad, en beschouwt dengenen, die hem daartoe last gegeven heeft, als den waren moordenaar; zijn biechtvader is van hetzelfde gevoelen, geeft hem de absolutie, en zijn geweten is volkomen gerust gesteld. De eigenlijke Bandieten onderscheiden zich zeer van de gemeene struikroovers, die zij verachten, en *Malviventi* noemen. Zij hebben zekere romaneske begrippen van eer, den ridders der middeleeuwen waardig; tegen betaling verleenen zij den reizigers vrijgeleibrieven, die met de uiterste naauwgezetheid geëerbiedigd worden; zij stellen er een' roem in, hun woord te houden, en nooit iemands vertrouwen te misbruiken. De regering van Napels was zelfs meermalen genoodzaakt met de Bandieten verdragen te sluiten, die zij nooit geschonden hebben. Het is inderdaad merkwaardig, zulke strenge begrippen van trouw en braafheid bij de ergste deugnieten aan te treffen.

BANGMA (OBBE SIKKES), geboren te Pingjum, den 30 Mei 1768, † te Amsterdam, den 23 November 1829, was een zeer bekwaam, ijverig en werkzaam wiskundige, verdienstelijk lid der eerste klasse van het Koninklijk Nederlandsche Instituut; gedurende eene reeks van jaren gaf hij niet alleen in de Kweekschool voor de zeevaart, maar ook aan zijn huis een geregeld onderwijs in de wiskundige wetenschappen, en schreef verscheiden nuttige leerboeken over de Stuurmanskunst, de Algebra, Meetkunde, vlakke en klootsche Driehoeksmeting, en andere deelen der hoogere Wiskunde, welke handleidingen thans, genoegzaam algemeen bij het onderwijs gebezigd, verkrijgbaar zijn te Amsterdam bij de GEBR. DIEDERICHS. Ook in de uitgegeven werken van het Instituut worden voortreffelijke door hem bewerkte Verhandelingen gevonden.

BANIER, Fr. *Bannière*, algemeene benaming der vaandels en standaarden, of andere veldteekenen, onder welke het krijgsvolk zich schaarde; deze banieren hadden verschillende gedaanten en onderscheiden benamingen, als Gonfanon, Pennon, Bassinet, Labarum, Guidon, Banderol, enz. In de middeleeuwen mogten slechts zoodanige ridders eene banier voeren, die een bepaald getal gewapende manschappen in het veld konden brengen. Zie BANNERET.

BANJANEN: dus heet eene caste der Hindo's, die zich voornamelijk met den handel bezig houdt, en zich tot Arabië oostwaarts, tot Astrachan noordwaarts en tot aan de Caspische Zee verbreidde. Men vindt onder de Banjanen vermogende lieden, die een' zeer uitgebreiden handel drijven. Zij zijn in Hindostan wat de Chinezen op Java zijn. Zie OLIVIERS *Land- en Zeetogten*, III Deel.

BANJOE-WANGIE is de oostelijkste residentie van Java, een der schoonste en vruchtbaarste, maar ook een der ongezondste gedeelten van dat eiland, aan de helling van het hooge Tasjemgebergte. Het staat sedert 50 jaren onder het Nederlandsch gezag. De hoofdplaats Banjoe-wangie heeft op zich zelve niets merkwaardigs; zij ligt geheel aan het oostelijk einde van het eiland, aan de oevers van de Straat Bali. De provincie is een veelbelovend gewest. Koffij en andere Indische voortbrengselen zijn er van uitmuntende hoedanigheid. De gezamenlijke bevolking bedraagt 109,000 inwoners.

BANK, eene staatshuishoudelijke inrigting tot verlevendiging van het geldverkeer, waardoor de vereffeningen van credit en debet gemakkelijk gemaakt, het aftellen en wegen der muntspeciën vermeden, en eene vaste evenredigheid tusschen de loopende munten hersteld kan worden. Alleen door eene Bank kan de groothandel snel en juist afrekenen. Er zijn Deposito-, Giro-, Wissel-, Disconto- en Spaarbanken. Leenbanken mogen alleen op roerende goederen, niet op grondbezittingen, geld schieten, omdat vaste goederen moeijelijk tot geld zijn te maken. Het schijnt dat de zaak zoo wel als de naam van de Italianen afkomstig is. De oudste Bank is ongetwijfeld die van Venetië. De Engelsche en Nederlandsche Bank zijn in Europa welligt de eenigen, wier afgegeven quitantiën (Banknoten) met klinkend geld in den omloop gelijk staan. In de voornaamste handelsteden van Europa heeft men Banken, wier inrigting nogtans verschillend is.

BANKERT (ADRIAAN), geb. te Vlissingen, werd in 1664 Schout-bij-nacht, in 1665 Vice-admiraal en in 1666 Luitenant-admiraal; in deze laatste hoedanigheid woonde hij den zwaren zeeslag bij der Nederlanders tegen de Engelsche vloot, onder het bevel van den Admiraal MONK, in 1666, in welken hij zich door beleid en dapperheid zeer voordeelig onderscheidde. In 1667 kwam BANKERT met 5 Zeeuwsche schepen bij de zegepralende Hollandsche vloot te Chattam, en zeilde met 14 schepen de rivier verder op, om den vijand afbreuk te doen. Even zoo heldhaftig gedroeg hij zich in den zeeslag tegen de vereenigde Engelsche en Fransche vloten in 1672. Niet minder dapper streed hij het volgende jaar met DE RUITER tegen de Engelsche vloot, onder Prins ROBERT en SPRAG. In 1674

verzelde hij DE RUITER in eene onderneming op de Fransche kust, waar zij 19 op het strand gejaagde schepen en eenig geschut veroverden en 17,000 guldens brandschatting vorderden. † te Middelburg in 1684. = (JOHAN), waarschijnlijk een broeder van den voorg., was Kapitein ter zee, en sneuvelde in den zeeslag tegen de Engelschen, op den 13 Junij 1665, denzelfden dag dat de Luitenant-admiraal WASSENAAR OBDAM met zijn schip in de lucht sprong. = (JOOST VAN TRAPPEN), denkelijk de vader van beide voorg., geboren te Vlissingen, uit een onbekend geslacht, koos vroegtijdig den zeedienst, werd in 1624 Kapitein, en hielp in 1628 PIET HEIN de Spaansche Zilvervloot vermeesteren. In hetzelfde jaar verzelde hij den Generaal LONCQUE op een' togt naar Braziliё, om een' aanslag op Fernambuk te ondernemen, die ook in 1629 gelukte. In 1637 tot den rang van Commandeur opgeklommen, sloeg hij met 4 schepen tegen 7 Duinkerkers, waarvan hij er drie vermeesterde en te Vlissingen binnen bragt. Behalve in nog verscheiden andere zeegevechten, deelde BANKERT ook in den roem der overwinning, welke TROMP in 1639 op de Spaansche Vloot in Duins behaalde. In 1646 zond de West-Indische Compagnie hem met eene vloot naar Braziliё; doch deze togt viel zeer noodlottig uit. Hij verloor twee zijner schepen door schipbreuk, worstelde met storm en tegenwinden, en kwam, na veel tegenspoeden, eindelijk te Olinda, waar eene uitgeborsten muiterij onder het scheepsvolk hem in het eerst belette iets van belang tegen de Portugezen te ondernemen. Hij vermeesterde nogtans het eiland Tagaripa, hetwelk spoedig daarna wederom verloren werd. Kort daarna tastte hij omstreeks de Allerheiligen Baai 7 uit Portugal komende schepen aan; een boorde hij in den grond, een tweede ontsnapte, maar de 5 overigen werden genomen, derzelver lading was over de 2 millioenen waardig; 400 Portugezen waren gesneuveld, 250 werden gevankelijk naar Olinda gevoerd; vervolgens veroverde hij onder de linie nog vier Portugesche schepen, met suiker geladen. Op de tehuisreis werd hij door eene beroerte overvallen, die spoedig door zijn' dood gevolgd werd.

BANKET, Fransch *Banquet*, gastmaal, feestmaal.

BANKHEM (JOHAN VAN) was in 1672 Schepen van den Hage en een doodvijand der broeders C. en J. DE WITT; hij had eenige kapiteinen der Haagsche Schutterij bij eede doen beloven de broeders niet in het leven te laten, en hitste in persoon de burgers aan om hen te vermoorden, toen zij in handen van het graauw gevallen waren. Eene maand later werd hij door Prins WILLEM III aangesteld tot Baljuw van den Hage, doch hij maakte zich aan zoo vele schelmerijen en euveldaden schuldig, dat hij in 1680 op last van het hof van Holland in hechtenis genomen en veroordeeld werd om onthalsd te worden; hij vond echter middel om te ontsnappen, doch te Amsterdam achterhaald en naar den Hage teruggebragt, stierf hij op de Gevangenpoort, en ontkwam alzoo den dood door beulshanden op het schavot, eene straf, die hij maar al te zeer verdiend had.

BANKIERS zijn handelhuizen, die, tegen eene zekere provisie, door wisselbrieven op verwijderde plaatsen betalingen bezorgen, of van daar betrekken; voorts door het crediet en met omzetten van geld ook andere handeloperatiën doen. Zij kunnen slechts op plaatsen bestaan, waar veel geld in omloop is, en tegen geringe interest met voordeel kapitalen aanwenden, die anders renteloos zouden liggen, en bij hen gedeponeerd worden, op grond van hunne bekende soliditeit, waardoor de kapitalist altijd naar verkiezing over zekere sommen kan beschikken. Geld voorschieten om fabrikanten te hulp te komen, en om eigenaars van goederen te gerieven, behoort mede tot de operatiën van Bankiershuizen. In latere tijden is de negociatie van staatspapieren eene der voornaamste handelingen van aanzienlijke Bankiers geworden. Het huis van ROTHSCHILD is hoofdzakelijk hieraan zijn' verbazenden rijkdom verschuldigd.

BANKNOTEN zijn aanwijzingen ten laste van eene Bank, die dezelve geaccepteerd heeft. Het namaken der Banknoten wordt door kunstig graveren en andere middelen zoo moeijelijk gemaakt als met mogelijkheid geschieden kan, en onder de zwaarste straffen verboden. Niettemin gebeurt zulk eene vervalsching, gelijk ook die van muntspeciën, nu en dan, bijzonder in Engeland, waar van den 1 Mei 1818 tot den 30 Junij 1821 aan valsche Banknoten vertoond werden 87,410 stuks van 1 Pst., 1953 van 2 Pst., 2497 van 5 Pst, 273 van 10 Pst. en 68 van 20 Pst. In de laatste 16 jaren werden wegens Banknotenvervalsching ter dood veroordeeld 657 personen, van welke 241 werkelijk gehangen zijn. Het vervalschen van Banknoten heeft in Nederland schier nimmer plaats.

BANKROET, Ital. *Bancarotta*, letterlijk bankbreuk, heet men het ophouden met betalingen van wisselbrieven en andere schulden, door een huis van koophandel aangegaan. Zoodanige Bankroeten zijn niet altijd gevolgen van kwade trouw, en kunnen zeer ligt door een' zamenloop van ongunstige omstandigheden of noodlottige toevallen veroorzaakt worden. In alle landen bestaan er bankroetwetten, volgens welke de zaak onderzocht en zoo wel de belangen des schuldenaars als der schuldeischers geregeld en slinksche handelingen gestraft worden.

BANKS (JOSEPH), geboren in Lincolnshire, in 1740, volbragt zijne studiën te Oxford in 1763, en deed toen eene reis naar de Hudsons-baai; hij verzelde met zijn' vriend, Doctor SOLANDER, COOK op zijne ontdekkingsreis, als natuuronderzoeker. Door BANKS werd de Broodboom naar de Amerikaansche Eilanden overgebragt. In de Reisbeschrijving van COOK zijn de botanische waarnemingen van hem. In 1772 bezocht hij het eiland IJsland, om deszelfs natuurvoortbrengselen te leeren kennen. In 1778 werd hij voorzitter van de Koninklijke Maatschappij der wetenschappen. De Franschen benoemden hem in 1801 tot lid van het Instituut, dewijl zij het aan zijne tusschenkomst te danken hadden dat zij de papieren teruggekwamen, betrekkelijk tot de reizen van LAPEYROUSE en D'ENTRECASTEAUX, die den Engelschen in handen gevallen waren. † den 19 Junij 1820. Zijne bibliotheek en kabinet van natuurlijke historie zijn de volledigste van geheel Europa; de Catalogus in het Latijn is te Londen in 5 deelen in 1796—1800 gedrukt.

BANNAKER (BENJAMIN), een Neger, in Maryland, † in 1807, maakte, door onvermoeide zelfoefening en met behulp der werken van FERGUSON en de tafels van TOB. MAYER, verbazende vorderingen in de verhevenste deelen der wis- en sterrekunde, waarmede hij zich in zijne vrije uren bezig hield. Hij berekende met de uiterste naauwkeurigheid gedurende verscheiden jaren de *Ephemeriden* voor Maryland en de naburige Staten.

BANNER (JOHAN GUSTAAF), beroemd Zweedsch veldheer in den 30 jarigen oorlog, was uit een oud adellijk geslacht in Zweden afkomstig, en in 1596 geboren. Hij deed zijn' eersten veldtogt in Polen en Rusland, en verzelde GUSTAVUS ADOLPHUS naar Duitschland. Na het sneuvelen des Konings, in den slag bij Lutzen in 1632, voerde hij het opperbevel over 16,000 man, en was de schrik der vijanden. Den grootsten roem behaalde hij door den slag bij Wittstock in 1636, dien hij tegen de Keizerlijken en Saksers won, en aan zijne werkzaamheid was het toe te schrijven, dat na den slag van Nördlingen de vervallen zaken der Zweden zich allengs herstelden. † te Halberstadt in 1641. Met hem verloor Zweden deszelfs kundigsten veldheer en de Keizerlijken hunnen geduchtsten vijand. Onder zijne aanvoering werden bij onderscheiden gelegenheden over de 80,000 vijanden geslagen en 600 vaandels veroverd. Tot belegeringen ontbrak hem het geduld; hij zocht den vijand altijd in het veld op, en bestreed hem aan het hoofd der zijnen met even zoo veel voorzigtigheid en overleg als onverschrokken dapperheid.

BANNERET was eertijds in Frankrijk de benaming van een' Ridder, die van den Koning verlof of bevel kreeg om onder zijne banier gewapende manschappen te verzamelen, waarmede hij naar het leger trok. In Duitschland had hetzelfde plaats; wanneer een Ridder vermogen genoeg bezat, om ten minste tien gewapenden (*Reisigen*) tegen den vijand te kunnen aanvoeren, bekwam hij eene banier, en men noemde hem *Bannerherr*, waarvan wij *Baanderheer* gemaakt hebben, schoon het eigenlijk *Banierheer* had moeten zijn.

BANTAM, ten westen van Batavia, is de eerste plaats waar de Nederlanders in Indië handel dreven, en de hoofdstad der residentie Bantam, of het voormalig koningrijk van dien naam. De Vorst of Sultan regeert niet meer, maar geniet een jaarlijksch pensioen ter vergoeding voor het door hem aan het Nederlandsche gouvernement in 1683 afgestaan oppergezag. Het voornaamste voortbrengsel van Bantam was van ouds peper, waarvan thans minder werks gemaakt wordt. Rijst, indigo, suiker, katoen, vruchten en koffij zijn thans de voornaamste voortbrengselen. De stad op zich zelve heeft weinig belangrijks; haar kasteel, *Speelwijk*, is gesloopt, omdat de lucht hier zeer ongezond wordt geacht. Aan zee is Bantam door moerassen en modderbanken omringd, en aan de landzijde met hooge bergen omzoomd: zoodat de lucht hier weinig doortogt heeft en de hitte er zeer sterk is. De krokodillen zijn hier talrijk en zeer roofziek. De Resident, de Sultan en andere aanzienlijke personen houden hun verblijf te Ceram (Sirang), een uur landwaarts in, alwaar de lucht frisscher is. De grond is boschrijk en bergachtig. De bevolking der gansche provincie bedraagt ruim 125,000 zielen. De voornaamste rivier is de Tjikande, die door de stad in zee loopt, doch slechts voor kleine schuiten (praauwen) bevaarbaar is.

BAPTISTA, mansn. van het Grieksch *Βαπτιστης*, *Dooper*. Deze naam wordt zonder dien van JOANNES zelden aan iemand gegeven.

BAR heet in de wapenkunde een omgebogen visch; van het Latijn *Barbus*, barbeel. = eene stad in Opper-Podolië, aan de rivier Kow, welke de natuur door een moeras versterkt heeft; zij heeft eene citadel op eene rots, die haar beschermt. Hier werd in 1779 de beruchte confoederatie van Bar gesloten, die voor Polen zulke noodlottige gevolgen had. = een hertogdom, hetwelk ten oosten Lotharingen, ten noorden Luxemburg, ten westen Champagne, en ten zuiden het Fransche Comté tot grenzen heeft. Het behoorde voormaals aan het hertoglijk huis van Lotharingen, waarom ook hertog LEOPOLD JOSEPH, nadat Frankrijk hetzelve 27 jaren bezeten had, bij den vrede van Rijswijk in 1697 in dit hertogdom hersteld werd; maar onder de regering van zijn' zoon FRANS STEPHANUS nam Frankrijk in 1733 Bar, nevens Lotharingen, wederom in bezit, en behield hetzelve bij den vrede van 1735, onder voorwaarde dat de Poolsche Koning STANISLAUS hetzelve levenslang bezitten, doch na zijn' dood aan de Fransche kroon vervallen zou; de Hertog van

Lotharingen bekwam daarentegen Toscane, en in 1737 namen beide deelen bezit van gemelde landen.

BARAK, derde Regter van Israël, omstreeks 1285 jaren vóór J. C., verloste met DEBORA de Joden uit de dienstbaarheid van JABIN, Koning van Kanaän.

BARATIER, (JAN PHILIP) was een zoogenaamd wonderkind in vroegtijdige verstandsontwikkeling, en geb. den 19 Jan. 1721 te Schwabach, in het Anspachsche, waar zijn vader Fransch Predikant en zijn éénige leermeester was. Met zijn 4 jaar verstond hij Hoogd., Fransch en Latijn, met zijn 6 Grieksch en met zijn 9 Hebreeuwsch. In minder dan 3 maanden leerde hij de wis- en sterrekunde, beöefende de wijsbegeerte en Kerkelijke Geschiedenis; met zijn 14 jaar voltooide hij zijne verdediging der goddelijkheid van CHRISTUS, tegen SAMUEL KREL. In 1735 kwam zijn vader met hem te Halle, waar hij dadelijk als student ingeschreven en den volgenden dag door de gansche philosophische faculteit onderzocht werd. Hij ontwierp terstond 14 stellingen (*theses*), die des nachts gedrukt en den volgenden morgen in de tegenwoordigheid van meer dan 2000 toehoorders door den 14 jarigen jongeling verdedigd werden, die kosteloos den graad van meester verkreeg. De Koning van Pruissen liet hem hierop te Halle in de regtsgeleerdheid studeren, doch hij leide zich tevens op genoegzaam alle andere wetenschappen toe; in 1738 zond hij zijne verhandeling over de lengte en astronomische tafelen aan de Akademie der wetenschappen te Parijs. Hij schreef en vertaalde eene menigte geleerde werken, die hij afzonderlijk uitgaf, en verscheiden verhandelingen en opstellen, die in tijdschriften geplaatst zijn; echter is niet alles gedrukt wat hij geschreven heeft. Zulk eene vroeg ontwikkelde bloem kon echter niet lang voortbloeijen. Hij † aan de tering, den 5 Oct. 1740, en werd dus slechts 19 jaren oud. Men zou zich over zijn' arbeid en wetenschappelijke kennis even zeer verwonderd hebben, als hij 70 of 80 jaren geleefd had.

BARBAARSCHHEID is de staat van woestheid in zeden, gebruiken, taal, denk- en leefwijze, maatschappelijke instellingen, enz. Er zijn nog geheele volken, die tot heden in dezen toestand leven, en zelfs onder eenige beschaafde natiën heeft in het enkele nog veel barbaarschheid plaats, voornamelijk bij de opvoeding, strafwetten, godsdienstige begrippen, volksvermaken, enz. Deze barbaarschheid kan slechts door eene trapswijze voortgaande verlichting en beschaving uit den weg geruimd worden. De middelen om dezelve te verspreiden zijn overvloedig voorhanden, en landbouw, koophandel, scheepvaart, verbeterd schoolonderwijs, wetenschappen, handwerken, beeldende en schoone kunsten zijn daaronder door alle tijden heen wel het krachtdadigst werkzaam.

BARBADOS is een gewigtig Britsch West-Indisch eiland, het oostelijkste der Antilles, met 80,000 inwoners, onder welke 60,000 negers zijn. Hetzelve is, gelijk de meeste West-Indische eilanden, aan hevige orkanen blootgesteld; het levert de gewone koloniale voortbrengselen, doch de grond wordt, bij gebrek aan mesting, minder vruchtbaar. De hoofdstad is Bridgetown. Aan rijkdom heeft de Europesche bevolking sedert de afschaffing van den slavenhandel veel verloren.

BARBARA, vrouwennaam, beteekent in het Latijn eene *vreemde*. = (S.), volgens de legende, de dochter van zekeren DIOSCORUS, werd in 235 te Heliopolis, om haar tot het verzaken van het Christelijk geloof te bewegen, op eene gruwelijke wijze gepijnigd, en, toen dit vruchteloos was, door haren vader eigenhandig onthoofd.

BARBARIJSCHE STATEN. Onder dezen naam begrijpt men de roofstaten op de Afrikaansche kust, van de Straat van Gibraltar tot aan de woestijn van Barca. Dit gedeelte van Afrika, weleer zoo bloeijend door koophandel en beschaving, toen hetzelve door de Carthagers bewoond was, vervolgens een der gewigtigste Romeinsche wingewesten, zucht thans onder eene barbaarschheid, die dit gewest met regt den naam van Barbarije waardig maakt. Ten westen ligt het Keizerrijk Marokko, hetwelk met Fez en Suez door een' willekeurigen despoot met den titel van Sultan geregeerd wordt. Algiers, Tunis en Tripoli zijn eene soort van aristocratische republieken, met een' verkiesbaren despoot aan het hoofd, onder de benaming van Dey, die zelden lang regeert of zijn' natuurlijken dood sterft, maar doorgaans afgezet of vermoord wordt. GENSERIK verdreef met zijne barbaren in de V eeuw de Romeinen uit deze gewesten, en met hen alle beschaving. De Saracenen maakten vervolgens zich er meester van, maar verzwakten zich door hunne verdeeldheden. Zij maakten de kusten der Middellandsche Zee onveilig, doch werden eindelijk door de Turken ondergebragt. De verheven Porte stelde in deze gewesten landvoogden aan, met den titel van Dey, en de Barbarijsche kust bekwam een staatkundig bestaan, hetwelk zich van den zeeroof handhaafde en eeuwen lang al de Staten van het beschaafde Europa cijnsbaar hield, die jaarlijks de vernederendste schatting als geschenk naar deze schandelijke roofnesten moesten brengen en hunne gevangen tot harde slavernij gedoemde onderdanen loskoopen. De magtigste van deze verfoeijelijke roofstaten was Algiers. De Mooren, onder de regering van FERDINAND en ISABELLE uit Spanje verdreven, vonden er eene schuilplaats, en bestookten van daar de kusten van Spanje. De Spanjaarden stelden een perk aan hunne rooverijen, door eene landing op de Afrikaansche kust, in den aanvang der XV eeuw, belegerden Algiers en dwongen het eene schatting te betalen; maar weldra werden de Algerijnen daarvan verlost door den zeeschuimer HORUS BARBAROSSA, die, na SELIM EUTEMY, een' Arabisch' Emir, die den Algerijnen te hulp gekomen was, en hen met de daad regeerde, omgebragt te hebben, zich tot Dey opwierp, en door zijn' broeder HARIADAN werd opgevolgd. Tunis viel dezen insgelijks in handen. LODEWIJK XIV deed, op het voorbeeld van KAREL V, insgelijks eene onderneming tegen de Barbarijsche zeeroovers, maar zij was vruchteloos; want ofschoon hij Algiers in 1682 deed bombarderen, en de Algerijnen beloofden de Fransche vlag te ontzien, vergaten zij weldra deze belofte. In 1816 werd de stad Algiers andermaal door de Engelschen en Hollanders gebombardeerd en de Dey genoodzaakt alle Christen slaven zonder betaling los te laten; hij moest tevens beloven voortaan de manschap der genomen schepen op den Europeschen voet als krijgsgevangenen te behandelen. De laatste togt der Franschen tegen Algiers, in den zomer van 1830, had een luisterrijk gevolg; de stad werd veroverd, de Dey verdreven, zijne schatten naar Frankrijk gezonden, en het geheele Algerijnsche bestuur vernietigd. Of men er eene Fransche volkplanting aanleggen zal, is nog niet beslist; maar geheel Europa heeft het uitroeijen van dit afschuwelijk roofnest met genoegen gezien.

BARBAROSSA (HORUS of OROUSN), de zoon van een' Griekschen Renegaat, en van beroep Zeeroover, maakte zich geducht door de stoutheid zijner ondernemingen, welke hem den weg baanden tot een oppermagtig gezag. Na SELIM, opgeworpen Dey van Algiers, vermoord te hebben, verklaarde hij zich tot deszelfs opvolger, en handhaafde zich door despotische wreedheden en nieuwe overwinningen, welke hij behaalde op de Spanjaarden en de andere beheerschers der Barbarijsche kust. Hij werd door den Spaanschen bevelhebber van Oran in eene hinderlaag gelokt en gedood in 1518, nadat hij eenige maanden te voren bij de belegering van Bugia zijne regter hand door een' kanonkogel verloren had. = (HARIADAN of KHAIREDDIN), broeder van den voorg. en deszelfs opvolger als Dey van Algiers, een' algemeenen opstand vreezende in zijne Staten, begaf zich onder de bescherming van Sultan SELIM I, die zijn' titel veranderde in dien van Pacha, en hem 2000 Janitzaren zond tot zijne lijfwachten. Na met goed gevolg aanhoudende zeeschuimerijen gepleegd te hebben, werd BARBAROSSA door SOLIMAN II tot opperbevelhebber der Turksche zeemagt benoemd; hij verwoestte de kusten van Italië, verspreidde den schrik in Rome, en keerde naar de Barbarijsche kust terug, waar hij Biserta en Tunis veroverde; maar KAREL V en de Admiraal ANDREA DORIA dwongen hem de laatste verovering op te geven; doch BARBAROSSA wreekte zich over dit verlies door het verwoesten der kusten van Napels en Sicilië, en verscheen voor Genua, hetwelk DORIA hem belette aan te tasten. Hij week eindelijk naar Konstantinopel met 7000 gevangenen, en † in 1547, in den ouderdom van 80 jaren.

BARBÉ zegt men in de wapenkunde van een' haan, wiens lellen onder den snavel van een ander email zijn dan zijn ligchaam.

BARBERINI, een Florentijnsch geslacht, hetwelk sedert het Pausschap van URBANUS VIII (MAFFEO BARBERINI) een' aanzienlijken rang bekleedde onder den Romeinschen adel. ANTONIO en FRANCESCO werden door dezen Paus tot Kardinalen verheven, met 330,000 Scudi inkomen, en TADDEO was Generaal der pausselijke troepen. Zij waren echter met zoo veel aanzien en rijkdom niet tevreden, maakten zich meester van de hertogdommen Castro en Ronciglione en trokken met 20,000 man, aangevoerd door TADDEO, op, om Parma te veroveren; maar zij werden geslagen door ODOARDO FARNESE. De Kardinaal ANTONIO het volgende jaar geslagen zijnde door MONTECUCULI, werd te Venetië een verdrag gesloten, hetwelk ieder in zijne regten herstelde. Na de verheffing van INNOCENTIUS X verloren zij al hunnen invloed, en kwamen in Frankrijk de bescherming zoeken van den Kardinaal MAZARIN, die het beslag op hunne goederen deed opheffen, en het prinsdom van Palestrina voor hen behield, hetwelk dit geslacht sedert bleef bezitten.

BARBEYRAC, (JOANNES) geb. den 15 Maart 1674 te Beziers, waar zijn vader Predikant was, die na de herroeping van het Edict van Nantes zich naar Lausanne begaf. De zoon aldaar en te Geneve zijne studiën volbragt hebbende, vertrok naar Berlijn, waar hij in 1697 aangesteld werd tot onderwijzer in het Fransche Collegie, en de beöefening der godgeleerdheid, waartoe zijn vader hem had opgeleid, liet varen, om zich op de regtsgeleerdheid toe te leggen. In 1710 werd hij als Prof. in deze wetenschap naar Lausanne beroepen, en van daar in 1717 in de zelfde hoedanigheid te Groningen. † aldaar den 3 Maart 1744. Behalve verscheiden andere werken heeft hij eene Fransche vertaling uitgegeven van PUFENDORFS *Regt der Natuur en der Volken*, de *Pligten van den Mensch en den Burger*, alsmede van H. DE GROOTS *Regt des Oorlogs en des Vredes*. De stijl zijner vertalingen is beter dan die zijner oorspronkelijke werken.

BARBIER (MARIE ANNE), geboren te Orleans in het laatst der XVII eeuw, beöefende de fraaije letteren en de dichtkunst. † te Parijs in 1745. Hare tooneelstukken zijn in 1755 bij elkander in één

boekdeel gedrukt; haar treurspel *Tomyris* is, door IZAAK BILDERDIJK vertaald, in 1763 op den Amsterdamschen Schouwburg vertoond. = (ANTOINE ALEXANDRE), geb. te Coulommiers, in 1765, was bij den aanvang der Fransche Staatsomwenteling Priester. In 1794 kwam hij te Parijs, en werd lid der commissie, die belast was met het bijeenzamelen der voorwerpen van kunst en letterkunde in de afgeschafte kloosters. Dit baande in 1798 hem den weg tot het ambt van Opziener der door hem zelven opgerigte bibliotheek van den Staatsraad, en toen deze in 1807 naar het kasteel van Fontainebleau overgebragt werd, benoemde NAPOLEON hem tot zijn' Bibliothecaris. LODEWIJK XVIII stelde hem aan tot opziener over zijne bijzondere bibliotheek. † in 1825. Zijn *Dictionn. des ouvr. anonymes et pseudonymes, 3 éd.*, Par. 1824, is, met betrekking tot de Fransche letterkunde, zeer belangrijk voor de liefhebbers der bibliographie.

BARBOU is een beroemd Boekdrukkersgeslacht, hetwelk tot in de XVI eeuw opklimt. JEAN = drukte in 1539 te Lyon de *Oeuvres de* CLEMENT MAROT, zijn zoon HUGUES = te Limoges in 1580 de Brieven van CICERO aan ATTICUS. JEAN JOSEPH = vestigde in 1705 zich te Parijs, waar zijn broeder JOSEPH = Boekverkooper en Drukker was, † in 1737. JOSEPH GERARD =, neef der beide voorg., was de opvolger van zijn' oom JOSEPH =, en vervolgde de verzameling van Latijnsche klassieken in 12mo, die ANTOINE COUTELIER begonnen had, van 1755 tot 1775. De volledige verzameling der dusgenoemde *éditions-Barbou* bestaat uit 77 boekdeelen. Zijn neef en opvolger HUGUES = † in 1808.

BARCA, woeste kust tusschen Tripoli en Egypte, aan de Middellandsche Zee, met 4150 □ mijlen en 300,000 inwoners. — Stuifzand, over kalksteen verspreid, verslindt hier de karige vochtigheid van den dampkring buiten de regenmaanden. Er kan dus slechts bij ingespannen vlijt eenige plantengroei bestaan, doch alle nijverheid ontbreekt in dit uitgestrekte land. Men vindt slechts weinige Oasen; eene daarvan bevat, volgens FREDIANI, de overblijfselen des Tempels van JUPITER AMMON, doch men houdt zulks voor zeer twijfelachtig. Shiwa is de residentie eener schatpligtige republikeinsche regering. Andere kleine Staten van Barca betalen schatting aan Tripoli.

BARCELONA, hoofdstad der Prov. Catalonië, en, na Madrid, de meest bevolkte stad van Spanje, ligt tusschen de rivieren Llobregat en Besos, in eene vruchtbare vlakte; zij heeft 10,000 huizen en 130,000 inwoners; sterke kasteelen en verschansingen, eene beurs, een handelcollegie, een handelgeregtshof, een zeeconsulaat, eene door kooplieden gestichte teekenakademie, enz. De stad is vol fabrijken, die voor Spanje en deszelfs koloniën werken. Er zijn 225 aanzienlijke huizen van koophandel, 56 wisselbureaux, en 3 assurantie-maatschappijen. Wijn en brandewijn worden sterk naar het noordelijk Europa uitgevoerd; 1500 tot 1600 schepen loopen jaarlijks in de haven binnen, die echter weinig diepte heeft. Hier is de residentie van eenen Generaal, van eenen Bisschop en van eene Audiencia (geregtshof). In den Spaanschen Successie-oorlog werd deze stad in 1705 door Koning KAREL III veroverd, doch moest in 1714, na eene strenge belegering, zich weder aan Koning PHILIPPUS V op bescheidenheid overgeven. In 1777 brandde het groote Tolhuis met al de daarin aanwezige goederen tot den grond toe af. De schade bedroeg over de 2 millioenen.

BARCELONETTE, eene kleine stad, aan de rivier Ubaye, is in 1230 gebouwd geworden door RAIMOND BERENGER, Graaf van Provence, die dezelve ter eere van zijne voorvaderen, die uit Barcelona afkomstig waren, Barcelonette noemde. Zij is de hoofdstad van een gelijknamig landschap en vorstendom, uit een vruchtbaar dal bestaande, aan den voet der Alpen, grenzende aan Dauphiné en het graafschap Nizza. Dit dal behoorde eertijds tot Savoye, doch is bij den Utrechtschen Vrede in 1713 aan Frankrijk afgestaan, en in 1714 tot Provence gerekend geworden. In 1760 kwam het door een ruilverdrag tegen het district Balon aan Piemont.

BARCHOCHEBAS, een beruchte Joodsche volksbedrieger, gaf zich uit voor den Messias, verwekte een' opstand, en stelde zich aan het hoofd van een talrijk leger, waarmede hij langen tijd de Romeinen wederstond; maar eindelijk werd hij geslagen en gedood door JULIUS SEVERUS in 136.

BARCLAY DE TOLLY, Veldmaarschalk en Minister van oorlog in Rusland, klom snel van rang tot rang op; als Generaal-majoor onderscheidde hij zich in den veldtogt van 1806 en 1807 in Duitschland, verving KUTUSOW als Generaal en chef, en voerde het bevel over de Russische legers in den vermaarden slag van Leipzig, zoo verderfelijk voor NAPOLEON; hij voerde in 1814 de Russen in Champagne en tot aan Parijs. Na den slag van Waterloo trok hij andermaal in Frankrijk, en verkreeg den titel van Prins. † in 1818.

BARDANES, bevelhebber der krijgsbenden van IRENE, deed zich tot Keizer van het Oosten uitroepen omstreeks 803, doch was weldra genoodzaakt zich te onderwerpen aan NICEPHORUS, die ter zelfder tijd zich te Konstantinopel had laten uitroepen, en hem de oogen liet uitsteken.

BARDAS, broeder van de Keizerin THEODORA en oom van PHOTIUS, herstelde in het Oosten de wetenschappen en letteren, maar gedroeg zich geveinsd, wreed en staatzuchtig. Hij vermoordde in 856 een legerhoofd van Keizer MICHAEL, om deszelfs plaats te bekomen, was oorzaak van de ongenade der Keizerin, en liet den Patriarch IGNATIUS afzetten, om PHOTIUS in zijne plaats aan te stellen. Hij werd vermoord door BASILIUS den Macedoniër in 866. = SCLERUS, legerhoofd onder Keizer JOANNES ZEMISCES, stond na den dood van dezen op tegen BASILIUS II en CONSTANTIJN DEN JONGEN, en deed zich tot Keizer uitroepen in 975. Overwonnen door BARDAS PHOCAS, voegde hij zich bij dezen, die het purper aangenomen had, en deelde het rijk met hem; maar de dood zijns medeheerschers bragt hem eindelijk tot zijn' pligt terug, en hij onderwierp zich aan BASILIUS, die hem zijn ambt van Grootmeester van het paleis liet behouden.

BARDE heet in de wapenkunde een opgetuigd paard. *Barde* is een oud Gallisch woord, beteekenende de wapening van een paard.

BARDEN waren bij de oude Germanen en Celten dichters, die de daden der helden bezongen, het leger tot dapperheid aanspoorden, mede ten strijd trokken, en gedurende den slag de strijdenden gadesloegen, om hunne daden in liederen tot de nakomelingschap over te brengen. De Celtische Galliërs, die ten tijde van JULIUS CÆSAR tusschen de Rhône en de Garonne woonden, bragten hen mede naar Britannië. Het langst bestonden de Barden in het noorden van Schotland (Caledonië); OSSIAN was de beroemdste onder hen. Zij verdwenen bij de invoering des Christendoms, en het heldhaftig Bardengezang werd door laffe en ziellooze Litanijen vervangen, zoodat er, bij de Germanen ten minste, geen spoor van overbleef. Het zoogenaamde Bardiet is eene uitvinding van KLOPSTOCK, en een nieuwe dichtvorm, in welken hij zich voorstelde dat de Barden hunne denkbeelden uitdrukten; hij vond navolgers in menigte, en het scheen alsof men de Duitsche dichtkunst in den wild-krachtigen voortijd terugverplaatsen wilde; de nieuwerwetsche Barden hieven een zinledig winderig gebrul aan, ter eere van goden en helden, die niemand ooit had hooren noemen, en bezongen gevechten, die veelligt nergens dan in hunne verbeelding hadden plaats gehad. Deze Bardietenmode hield ook niet lang stand; HOLTY en anderen dreven den spot er mede in geestige parodiën. KLOPSTOCKS proeven onderscheiden zich nogtans in dichterlijke waarde zeer voordeelig boven den Barditischen onzin zijner smakelooze navolgers.

BARDES, (WILLEM DIRKSZ.) werd in 1542 aangesteld tot Schout der stad Amsterdam, en had dit ambt acht jaren tot genoegen der regering bekleed, toen de Burgemeester HENRIK DIRKSZ, uit een' bijzonderen haat, hem deed beschuldigen van ketterij, door een paar gemeene vrouwlieden, een' Notaris en Pastoor, die hij had omgekocht; doch BARDES vernemende dat men hem der H. Inquisitie in handen zocht te spelen, vervoegde zich bij de Landvoogdes te Brussel, zich beklagende dat men hem door lasteringen in het verderf zocht te storten, en verkreeg van haar dat er gemagtigden naar Amsterdam werden gezonden, om de getuigen te onderzoeken, wier verklaringen aldra bleken valsch en verzonnen te zijn. Zij beleden door den Burgemeester en den Pastoor daartoe omgekocht te wezen, en werden naar verdiensten gestraft. De Burgemeester en de Pastoor, die insgelijks gevat waren, werden de eene met betaling van eene geldboete en de andere met eene scherpe vermaning ontslagen. BARDES werd in 1566 andermaal beschuldigd van de hand gehad te hebben in de opschudding van dat jaar, voor den Raad van beroerte gedaagd, wreedelijk gepijnigd en vrijgesproken. Doch daarna openlijk de partij tegen Spanje gekozen hebbende, werden al zijne goederen verbeurd verklaard en hij in armoede gedompeld. Dit trof hem zoo gevoelig, dat zulks hem eerst zijne gezondheid, toen het verstand en eindelijk het leven kostte. † te Delft in 1568. = (WILLEM), zoon van den voorg., liet zich door het treurig lot van zijn' vader niet afschrikken van het voorstaan en begunstigen van de zaak der vrijvechting en der hervorming. Hij bevond zich met eenige andere ballingen in 1578 te Amsterdam, om de hervorming aldaar voor te bereiden en in te voeren; dit op den 26 Mei van dat jaar zonder bloedstorting naar wensch gelukt en de Spaanschgezinde regering de stad uitgeleid zijnde, werd BARDES tot Burgemeester aangesteld. In 1586 verzette hij zich manmoedig tegen de verderfelijke oogmerken van den Graaf van Leicester, die ze niettemin doordreef, maar zijn gezag toch niet lang kon handhaven. BARDES is verscheiden malen Burgemeester van Amsterdam geweest. † in 1601.

BARDESANES, een Syrische ketter, bloeide in de II eeuw; hij behoorde tot de Gnostiken, maar ontwierp weldra een bijzonder stelsel. Hij was een bekwaam dichter, en verkondigde zijne leer in Syrische hymnen; de regtzinnige Kerkvader EPHRAIM parodiëerde dezelve in hymnen op dezelfde melodiën, hetwelk een' regt muzikalen kerktwist opleverde. HARMONIUS, de zoon van BARDESANES, wilde te Athene zijns vaders leer ook zingende verkondigen, maar zijne hymnen maakten daar geen' den minsten opgang. Men lachte er mede, en begreep te regt dat de dichtkunst en muzijk eene veel edeler bestemming hadden dan het voortplanten van armzalige ketterijen.

BARDIN, (JEAN) geb. te Montbart, in 1732, † te Orleans in 1809, was een voortreffelijk historieschilder, wien een zamenloop van

ongunstige omstandigheden belette de vermaardheid te bekomen, welke hij met regt verdiende. Vóór de omwenteling geplaatst aan het hoofd van de School der fraaije kunsten te Orleans, hield hij deze op zijne eigen kosten in stand, gedurende dat onstuimig tijdvak. Zijne nagelaten schilderijen en teekeningen behagen allen kenners.

BARDYLIS, aanvoerder van eene rooverbende, matigde zich het oppergezag aan over Illyrië, overwon PERDICCAS, Koning van Macedonië, en vermeesterde zijne Staten, 359 jaren vóór J. C.; maar PHILIPPUS, broeder van PERDICCAS, ontnam hem wederom zijne veroveringen. Hij overleefde niet lang zijnen val.

BAREND, mansn. Zie BERNARD. = (DOUVE) eigenlijk BAREND DIRKSZ., was een Amsterdamsch Kunstschilder, der XVI eeuw. Op het oude Stadhuis van Amsterdam hing eene schilderij van hem, verbeeldende het oproer der Wederdoopers in 1535, hetwelk voor dien tijd niet kwalijk behandeld was.

BARENDSZ., (DIRK zoon van den voorg. BAREND DIRKSZ., geb. te Amsterdam, in 1534, was insgelijks een verdienstelijk Schilder. Het eerste onderwijs van zijn' vader genoten hebbende, begaf hij zich naar Venetië, waar TITIAAN hem huisvestte, onderrigtte en als een' zoon behandelde. BARENDSZ. maakte onder zulk een' voortreffelijken leermeester uitstekende vorderingen, in de schilderkunst niet alleen, maar ook in de fraaije letteren, dichtkunst en muzijk. Hij was 28 jaren oud, toen hij in Amsterdam terugkwam, en huwde met eene juffer uit een der aanzienlijkste huizen. Hij schilderde meest portretten, doch ook zeer fraaije altaar- en schuttersstukken, in de voortreffelijke manier van zijn' grooten meester. De dood overviel hem, terwijl hij bezig was met schilderen, in 1592. = (WILLEM), Zeekapitein, werd, benevens JAN CORNELISZ. onder het beleid van JAKOB VAN HEEMSKERK, in 1596 voor de derdemaal uitgezonden, om eene noordelijke doorvaart naar Tartarije en China te zoeken. Na Spitsbergen ontdekt te hebben, † hij op dien togt, in 1608, van welken hij een verhaal had opgesteld, hetwelk, onder den titel van *Noordsche Schipvaert*, in 1644 te Amst. gedrukt is.

BARK, een vaartuig, hetwelk tot het laden en lossen van grootere schepen gebruikt wordt. In de havens der Middellandsche Zee heeft men tweemastbarken van 60 voeten lengte. De Spanjaarden hebben eene bijzondere soort van Barken, die een groot breed zeil voeren, en waarmede zij langs de kust van de eene haven naar de andere zeilen.

BARKAS heet de grootste boot, welke een schip met zich voert, om zware stukgoederen aan of van boord te varen, water te halen, enz.

BARKEY (NICOLAAS), geboren te Bremen, in 1709, werd in 1732 Proponent te Amsterdam, en was achtervolgens Predikant te Kleverskerke, Hulst, Middelburg, Bremen en eindelijk in den Hage, met den titel van Prof. en Predik. in de Hoogd. Kerk. † den 18 Junij 1788. Hij was een geleerd man in zijn vak, en droeg de voornaamste zorg voor de uitgave der *Biblioth. Brem. et Hag.*; *Mus. Hag.* en eenige andere werken.

BARKOK, eerste Sultan van de dynastie der Circassische Mamelukken in Egypte, was een Circassische slaaf, en klom op tot de eerste militaire rangen onder de Mamelukken, hij onttroonde den Sultan HADJEH, van de dynastie der Baharitische Mamelukken; en had te worstelen met verscheiden opstanden der voornaamste Egyptische Emirs; maar hij kwam dit alles te boven, en regeerde eindelijk in vrede. Schoon hij vele belastingen had afgeschaft, liet hij toch een' schat na van 400,000 stukken goud, als vrucht der bezuiniging in zijne hofhouding. Zijn zoon FARADY volgde hem op.

BARLAAM was, volgens de legende, een Kluizenaar, die in de III of IV eeuw in Azië leefde, en een' Indiaansch' Prins, met name JOSAPHAT, tot het Christelijk geloof bekeerde. Zijn leven is omstreeks 740 door JOANNES DAMASCENUS in het Grieksch beschreven en in het Koptisch overgezet. Er is ook eene Fransche en Hoogd. vertaling van deze biographie voorhanden. =, Monnik van de orde van den H. BASILIUS, geboren in Calabrië, ging van de Latijnsche tot de Grieksche kerk over, en werd in 1339 door Keizer ANDRONICUS III naar Rome gezonden, om hulp te vragen tegen de Turken en de vereeniging der beide kerken voor te slaan. Na zijne terugkomst geraakte hij in hevigen twist met GREGORIUS PALAMAS en PETRUS ARCUDIUS, wegens den aard van het licht op den berg Thabor, hetwelk hij niet, gelijk dezen, voor ongeschapen wilde houden. Zijn gevoelen werd door onderscheiden synoden veroordeeld en hij gebannen: weshalve BARLAAM tot de Latijnsche kerk terugkeerde, en Bisschop van Girlaci, in het Koningrijk Napels, werd. Hij was de eerste die in Italië den smaak verlevendigde voor de Grieksche letterkunde. PETRARCHA en BOCACCIO waren zijne leerlingen.

BARLÆUS (CASPARUS), Zie BAERLE (KASPER VAN).

BARLAIMONT (GILLIS VAN), Heer van Hierges, was een bekwaam Staatsman en Krijgsoverste in dienst des Konings van Spanje. In de eerste jaren der Nederlandsche beroerten, behaalde hij veel roem door zijne dapperheid. Bij de belegering van Maastricht, in 1579, werd hij door een' kogel getroffen, die hem oogenblikkelijk het leven benam.

BARLOTTE (CLAUDE LA), een Walsch Krijgsoverste, in dienst van den Kardinaal-Aartshertog ALBERTUS, gaf gedurende den oorlog in de Nederlanden bewijzen van eene uitstekende dapperheid en schrander beleid; hij verschafte Prins MAURITS dikwijls handen vol werks, en verloor het leven bij de belegering van Ostende in 1600.

BARLOW (JOËL), geb. in 1756 in den Noord-Amerikaanschen Staat Connecticut, was aanvankelijk Predikant, doch bij het uitbarsten van den oorlog tegen Engeland hielp hij zijn vaderland vrij vechten, en deed vervolgens eene reis door Europa, om voor eene maatschappij landerijen aan den Ohio te verkoopen. Hij was een warm voorstander der Fransche Staatsomwenteling, uit welke hij eene gouden eeuw van volksgeluk te gemoet zag; hij werd ook met geestdrift in de Conventie ontvangen en met het Fransche burgerregt beschonken. In 1795 zond WASHINGTON hem naar Algiers, Tunis en Tripoli, om de gevangen Amerikanen uit de slavernij los te koopen, waarin hij gelukkig slaagde. In 1811 als gevolmagtigd minister naar Frankrijk gezonden, verzelde hij NAPOLEON op zijn' noodlottigen togt naar Rusland, en † te Wilna in Dec. 1812. Als letterkundige is BARLOW evenzeer vermaard door zijn' *Colombiad*, in 1807 prachtig gedrukt te Philadelphia. Dit heldendicht wijkt geheel af van den gewonen vorm, en de geheele inhoud is als eene verschijning voorgesteld, welke COLUMBUS in den eenzamen kerker te Valladolid heeft. BARLOWS staatkundige schriften zijn reeds lang in vergetelheid geraakt, maar zijn *Colombiad* zal, ondanks deszelfs gebreken, nog lang een der schoonste sieraden blijven van den Noord-Amerikaanschen Parnassus.

BARMHARTIGE BROEDERS, eene door zekeren JOANNES DE DEO gestichte monnikenorde, die, behalve de gewone drie geloften van armoede, kuischheid en gehoorzaamheid, ook die der verzorging van zieken aflegt. Geene staatsomwentelingen of secularisatiën hebben deze broederschap immer vernietigd. Zij onderhouden eene strenge kloostertucht, en dragen eene zwart-graauwe pij. = ZUSTERS noemt men nonnen van onderscheiden orden. In Frankrijk geeft men dezen naam aan de krankenverzorgsters, die in de hospitalen aangesteld zijn.

BARMHARTIGHEID is eigenlijk een gevolg van het medelijden met het ongeluk van anderen, waardoor wij tot deelneming en hulp aangespoord worden. Daar nogtans deze deelneming en hulp ons door de wet der reden als pligt wordt opgelegd, is de Barmhartigheid ook eene deugd. In het Hebreeuwsche Parabelboek *Midrash Rabba* wordt de Barmhartigheid volgendermate sprekende ingevoerd: »Toen God den mensch het aanzijn wilde geven, trad de »Waarheid voor Gods troon, en sprak: »Schep hem niet! hij zal » »het leven door leugen ontheiligen." — »Schep hem niet!" zeide »de Geregtigheid: »door onregt zal hij de schoone wereld verwoes- » »ten." — »Schep hem niet!" zeide de Vrede: »door oorlog zal hij » »zich zelven en anderen trachten te verderven." Toen trad de »Barmhartigheid voor den Alwetende, en bad: »O! Schep hem » »Vader! schep hem! Dwaalt hij, struikelt hij, gij zult hem ver- » »geven; want grooter dan zijn misdrijf is uwe genade!" " Is deze heerlijke parabel, vraagt KRUG, dezelve aanhalende, niet meer waardig dan zoo menige bloedgierige verzoeningstheorie?

BARNABAS, geboren uit Cyprus, was een medehelper der Apostelen, verkondigde het Christendom te Rome, Milaan en Alexandrië, en stierf op het eiland Cyprus den marteldood in 61. Eenigen houden hem voor den schrijver van den Brief aan de Hebreën; bovendien bestaan er nog een Brief en een Evangelie, die aan hem worden toegeschreven. TOLAND heeft de echtheid van deze schriften getracht te betoogen, doch is door MOSHEIM op goede gronden wederlegd geworden.

BARNABIETEN is de benaming eener geestelijke orde, die in 1536 te Milaan ontstond uit de geördende koorheeren van S. Paulus, en in 1543 door Paus PAULUS III bekrachtigd werd. Zij hadden eertijds te Rome een klooster en eene bijzondere kerk, onderwezen op de akademiën van Milaan en Pavia de godgeleerdheid. In Frankrijk werden zij door LODEWIJK XIV tot het bekeeren der Protestanten gebruikt. Tegenwoordig bestaat deze orde nog in Spanje en op sommige plaatsen in Italië.

BARNAVE (ANTOINE PIERRE JOSEPH MARIE), geboren te Grenoble in 1761, was een Protestant, welsprekend redenaar en ijverig voorstander der Fransche staatsomwenteling. In 1789 benoemd tot afgevaardigde bij de Constituerende Vergadering, schitterde hij door zijne uitmuntende bekwaamheden. De Nationale Vergadering verkoos hem tot haren Secretaris, tot lid van het Committé der Koloniën en in 1791 tot haren Voorzitter. Na het aanhouden des Konings op zijne vlugt werd BARNAVE met PÉTION en LATOUR-MAUBOURG naar Varennes gezonden, om het koninklijk gezin terug te halen. Hij verdedigde LAFAYETTE tegen de beschuldiging van medeweten van dezen stap. Uit denzelven niet dan onheilen voor Frankrijk voorziende, veranderde hij van gevoelen, verdedigde de onschendbaarheid van den persoon des Konings, keurde alle strenge maatregelen af, en ried tot gematigdheid. Eindelijk al zijn' invloed verloren hebbende, nam hij zijn afscheid uit de Conventie, vertrok naar Grenoble, trouwde aldaar en schikte zich tot een stil ambteloos leven. Doch ROBESPIERRE en zijn aanhang sleepten hem uit de armen van zijn gezin naar de revolutionnaire

regtbank te Parijs, waar hij den 29 Nov. 1793 zijn hoofd onder de Guillotine verloor.

BARNES (John), geboren in Lancastershire, was in den aanvang der XVII eeuw Benedictijner Monnik te Douai, vervolgens Prof. en medehelper bij de Spaansche Congregatie, doch wegens zijne gevoelens het te kwaad krijgende met het H. Officie, week hij in 1624 naar Parijs, en schreef tegen de Jezuiten, de aanmatigingen en misbruiken der geestelijkheid. Hij werd in 1626 in hechtenis genomen, door den Nuncius naar Rome gezonden, aldaar in de gevangenis der Inquisitie geworpen en eindelijk in het dolhuis gezet, waaruit de dood hem in 1656, en dus 30 jaren daarna, verloste. = (Robert), Kapelaan van Henrik VIII, Koning van Engeland, werd in 1535 door dezen naar Duitschland gezonden, om het gevoelen der godgeleerden van Wittenberg wegens zijne echtscheiding te vernemen. De Bisschop Gardiner in 1540 op den predikstoel hevig uitgevaren hebbende tegen de leer van Luther, beijverde Barnes, die deze leer toegedaan was, zich hem te wederleggen in eene predikatie over denzelfden tekst. Hij moest zijne gezegden openlijk herroepen, werd in den Tower geworpen en den 30 Julij 1540 als een ketter verbrand.

BARNEVELD (Willem van), † te Hattem, den 23 Junij 1826, in den ouderdom van 79 jaren, was vroeger verscheiden jaren lang Apotheker te Amsterdam, en vlijtig beöefenaar der proefondervindelijke natuurkunde, voornamelijk der Electriciteit en van het Galvanismus, wier werking hij met gelukkige gevolgen op de geneeskunst toepaste. Hij heeft verscheiden zeer nuttige geschriften over dit belangrijk vak van wetenschap nagelaten.

BARNSTEEN is eene harstachtige zelfstandigheid, en wordt in stomphoekige stukken aan de oevers der Oost-zee, in Pruissen, Sicilië en elders gevonden. Deszelfs kleur is honiggeel, rood- en bruinachtig, somtijds ook stroogeel; uitwendig is hij ruw, doorschijnend, en ontwikkelt door wrijving een' aangenamen reuk. De Ouden stelden een' hoogen prijs op den Barnsteen, gebruikten hem als geneesmiddel en droegen hem als amulet. Tegenwoordig dient hij tot het vervaardigen van allerlei kleine voorwerpen, halskoralen, oorsieraden, reukfleschjes, cigaarpijpjes, fiches, e. d. g. lakvernis, barnsteenzuur, barnsteenolie en reukwerk.

BAROMETER, is een werktuig om de drukking der lucht en hare veranderingen af te meten, door middel van kwikzilver in eene luchtledige glazen buis, zoodat het kwik bij sterker drukking rijst, en bij mindere drukking daalt. Dit werktuig werd in 1656 uitgevonden door Toricelli, Prof. der wiskunde te Florence, en sedert door Huygens en anderen merkelijk verbeterd. Het rijzen en dalen van het kwik wordt door eene in graden verdeelde schaal aangewezen.

BARON, of Vrijheer, is de benaming van een' adellijken rang, die onmiddellijk op dien van Graaf volgt, en eene verfransching van het middeleeuwsch Latijnsche *Baro*, door de aangehangen *n* (op dezelfde wijze als de Franschen Caton, Platon, Cicéron, Léon, e. d. g. Cato, Plato, Cicero, Leo spellen). *Baro* beteekende bij de Longobarden en Alemannen een' man bij uitnemendheid, een' dapper' of aanzienlijk' man, die van niemand afhankelijk was (ons „vrijheer" drukt dit zeer juist uit). In het leenstelsel verstond men daaronder den bezitter van een allodiaal of leenroerig goed, en deze benaming werd alzoo een adellijke titel in Duitschland en Frankrijk, waar de oude Baronnen allengs tot den graven- en vorstenstand overgingen; de nieuwere Baronnen kregen vervolgens den rang na de Hertogen en Graven, en behoorden tot den aanvang der XVII eeuw onder de laagste klasse der edellieden; doch Jakobus I, Koning van Engeland, verleende in 1611 den titel van Baronet (kleinen Baron) aan elk die denzelven met 1200 Pst. wilde betalen of 3 jaren lang 30 man leveren en onderhouden tegen de oproerige Ieren. Deze titel, tegenwoordig nog zeer gemeen in Engeland, is erfelijk en geeft den rang onmiddellijk na dien van Baron. = (Michel), eigenlijk Boyron, geboren te Parijs, in 1653, was de zoon van een' tooneelspeler, de vriend en leerling van Molière, dien hij in vele opzigten overtrof, en, daar hij de natuur in alles tot zijn voordeel had, de kunst tot den hoogstmogelijken trap van volkomenheid bragt. Hij was de eerste, die bij een natuurlijk gebarenspel den waren toon der declamatie trof. In 1670 betrad hij voor de eerste maal het tooneel van het *Palais Royal* en verliet hetzelve in 1691; doch in 1720 betrad hij hetzelve op nieuw met de rol van den *Cid*, en het bleek dat eene werkeloosheid van 29 jaren niets van zijne buitengemeene bekwaamheden verminderd had. Baron was ongetwijfeld de grootste tooneelspeler van zijn' tijd; hij zelf was daarvan overtuigd, want zijne verwaandheid deed hem zeggen dat de wereld alle honderd jaren een' Cæsar zag, maar dat er tien eeuwen noodig waren om een' Baron voort te brengen. † den 22 December 1729. Even als zijn leermeester Molière schreef hij ook eenige tooneelstukken, die echter zeer middelmatig zijn.

BARONET, zie Baron.

BARONIUS (Cæsar), geboren te Sora, in het Napolitaansche, den 30 October 1538, was een der eerste leerlingen van den H. Philippus Neri en lid der door hem gestichte congregatie der priesters van het Oratorium; in 1593 werd hij Generaal van dezelve, in 1595 Biechtvader van Paus Clemens VIII, Apostolisch Protonotaris en in 1596 Kardinaal, waarbij hij ook het ambt van Bibliothekaris der Vatikaansche Bibliotheek verkreeg. Hij arbeidde met groote vlijt tot zijn' dood, die den 30 Junij 1607 voorviel, aan zijne *Annales Ecclesiastici*, die in 12 zware folio boekdeelen 1588—1607 te Rome gedrukt werden. Het elfde deel werd in Spanje verboden, dewijl daarin het kerkelijk gezag des Konings van Sicilië betwist wordt; weshalve ook in den druk van Antwerpen de verhandeling *De Monarchia Siciliae* weggelaten is. Deze Kerkelijke Jaarboeken loopen tot 1198, zijn tot 1565 vervolgd door Raynaldi, en tot 1671 door Laderchi. De misslagen tegen de tijdrekening en historische daadzaken in het werk van Baronius zijn door den geleerden Franciskaan Antonio Pagi verbeterd in zijne *Critica hist. chronol. in Annal. Baronii*, 4 Tom. fol. in 1705 te Geneve gedrukt.

BARRADAS (Sebastiaan), Portugesche Jezuit, geboren in 1542 uit een adellijk geslacht, onderwees te Coimbra en te Evora de redekunst, wijsbegeerte en godgeleerdheid, met zulk een' roem, dat men hem den Portugeschen Apostel Paulus noemde; hij leide daarbij zulk een heilig leven, dat velen naar Coimbra kwamen, om zijn' zegen te halen en een stukje van zijne kleederen als H. Reliquie te bekomen. † den 14 April 1615.

BARRE (Jean François Lefevre de la) beging jegens een houten Crucifix op de brug te Abbeville dezelfde jeugdige loszinnigheid als 20 eeuwen vroeger Alcibiades jegens een Mercuriusbeeld te Athene, doch moest zijne kruisschennis vrij wat zwaarder boeten dan deze, die met eene verbanning vrijkwam. Het proces van den onbezonnen Franschen jongeling was volkomen de barbaarschheid der middeleeuwen waardig; de regtbank van Abbeville veroordeelde hem om levend verbrand te worden; het Parlement van Parijs verzachtte dit afgrijsselijk vonnis, door te bevelen dat hij eerst onthoofd en daarna verbrand zou worden, hetwelk geschiedde op den 1 Julij 1766. Zijn medepligtige d'Étallonde, tot eene nog gruwelijker straf veroordeeld, redde zich door de vlugt naar Pruissen, waar Fredrik II hem in dienst nam.

BARRICADES, versperringen, eene in haast te zamen gebragte verschansing in een' engen weg door een dorp, op eene brug, in eene straat, enz. om den vijand op te houden en hem van achter dezelve te beschieten. Men gebruikt daartoe wagens, boomstammen, balken, kisten, vaten, kortom, al wat men voor de hand vindt. De Barricades van Parijs in 1588, bij gelegenheid der worsteling van Henrik III tegen de Guisen, en die in 1648, ten tijde der *Fronde*, hebben eene historische vermaardheid bekomen, en werden bij de omwenteling van 1830 vernieuwd. De Barricades van Brussel, bij den opstand, eene maand later, waren eene navolging van dezelve.

BARRIÈRETRACTAAT heette de bekende overeenkomst, ten gevolge van den Utrechtschen vrede, gesloten tusschen den Keizer en de Algemeene Staten der Vereenigde Nederlanden, in 1715, uit kracht van welke eene gemeenschappelijke bezetting gelegd werd in de steden en vestingen der toenmalige Oostenrijksche Nederlanden, om alzoo tot een' voormuur te dienen tegen Frankrijk. Al deze barrièreplaatsen vielen nogtans in 1745 en 1746, na korte belegeringen, den Franschen in handen, die zelfs in 1747 Bergen op Zoom innamen. Bij den vrede van Aken in 1748 werden zij nogtans den Hollanders wederom ingeruimd. In 1781 werd het Barrièretractaat door Keizer Joseph II voor vervallen verklaard.

BARROW (Isaac), beroemd wiskundige, geboren te Londen, in 1630, was de leermeester van Newton. Zijne wiskundige werken zijn genoegzaam klassiek. Hij bezorgde ook eene uitgave van Euclides, Archimedes en der Kegelsneden van Apollonius. Deze geleerde man, die Holland, Frankrijk, Italië en Konstantinopel bezocht had, liet sedert 1670 de beöefening der wiskundige wetenschappen varen, om zich met de bespiegelende godgeleerdheid bezig te houden; in 1672 werd hij Kapelaan van Karel II. † te Londen den 4 Mei 1677. Zijne godgeleerde werken zijn, 3 deelen in folio, door Tillotson in 1683 uitgegeven.

BARRUEL (Augustin), geb. te Villeneuve de Berg, in 1741, was een Jezuitische Abt, die van 1787 tot 1792 het *Journal ecclésiastique* uitgaf, en toen naar Engeland week. Onder het keizerschap keerde hij in Frankrijk terug, gaf een werk in het licht over de pausselijke regten, en, behalve nog eenige andere geschriften, zijne beruchte Geschiedenis der Jakobijnen, een zamenweefsel van allerlei leugens en Jezuitische drogredenen. † in 1820.

BARRY (Marie Jeanne Gombart de Vaubernier, Gravin du), geboren te Vaucouleurs, in 1744, was de dochter van een' Commies aan een tolhek, en werd zeer jong te Parijs in een' modewinkel besteld, doch geraakte weldra in een geheim bordeel. De Graaf du Barry nam haar tot zijne maitres, en bouwde eene voordeelige speculatie op hare bekoorlijkheden; hij liet haar onder het oog brengen van Lodewijk XV, op wien hare schoonheid den vooraf berekenden indruk maakte. Men liet haar trouwen met den broeder van den Graaf du Barry, wiens fortuin en het hare door dit schijnhuwelijk gemaakt was. Van dit oogenblik af beschikte zij als openlijke bijzit des Konings genoegzaam over alle zaken van gewigt, verhefte of deed vallen wien zij wilde, verspilde millioenen, en

voerde even zulk eene onbepaalde heerschappij over het Rijk als over den Koning, na wiens dood zij in een klooster verbannen werd. Lodewijk XVI veroorloofde haar hetzelve te verlaten, en gaf haar een jaargeld. Na de omwenteling bragt zij hare diamanten naar Engeland, om de emigranten te ondersteunen. Bij hare terugkomst werd zij gevat en door de revolutionnaire regtbank in December 1793 ter dood veroordeeld, dien zij al worstelende met den beul in de uiterste wanhoop onderging. Hare zoogenaamde *Mémoires* zijn ongetwijfeld verdicht.

BARSEBA, achtste Sultan van de dynastie der Circassische Mamelukken in Egypte, was eerst slaaf, gelijk zijne voorgangers, en kwam tot het bewind in 1422. Hij onderwierp het eiland Cyprus, maakte den Koning Jan II gevangen en schonk hem de vrijheid, onder voorwaarde dat hij hem schatting zou betalen. † in 1438.

BARSUMA, een Syrisch Priester en Archimandriet, geboren in 435, † in 458 was een Monophysiet, koos de zijde van den reeds veroordeelden Eutyches, woonde het tweede Concilie van Ephesus bij, maar werd door het Chalcedonische veroordeeld. Abdalhonen, Landvoogd der provincie van den berg Libanon, liet in 1460 te Besciara eene kerk bouwen ter eere van Barsuma, en schonk aan dezelve een Syrisch en Arabisch Evangelieboek, hetwelk hij eigenhandig geschreven had.

BART (Jean), geboren te Duinkerken, in 1651, was de zoon van een' Visscher, en werd door zijn' vader, die zoo arm was, dat hij zijne kinderen niet eens lezen en schrijven kon laten leeren, tot hetzelfde beroep opgeleid; maar Jean, die het verder in de wereld wilde brengen dan zijn vader, begaf zich naar Holland, en verhuurde zich te Amsterdam voor Scheepsjongen; hij deed verscheiden togten met de Ruiter als Matroos en werd een bekwaam zeeman. Bij de uitbarsting van den oorlog met Frankrijk in 1672, weigerde hij tegen zijn' Koning en vaderland te dienen, keerde naar Duinkerken terug, en nam dienst op een' kaper. Weldra was hij in staat om zelf een kaperschip uit te rusten, waarop hij over 36 man het bevel voerde, en waarmede hij verscheiden Hollandsche schepen nam en te Duinkerken opbragt. Eerlang werd Jean Bart de schrik van de Hollandsche kust, waar hij niet alleen talrijke vloten van rijkgeladen koopvaardijschepen wegnam, maar zelfs de zwaarste oorlogsschepen aanviel, enterde en opbragt. Toen Spanje in 1686 den oorlog aan Frankrijk verklaard had, deed Jean Bart den Spanjaarden insgelijks veel afbreuk. In 1689 werd hij met den Ridder de Forbin door de Engelschen gevangen en naar Plymouth gevoerd, waar zij echter uit de gevangenis ontsnapten en met een klein vaartuig de Fransche kust gelukkig bereikten. Beiden werden door Lodewijk XIV aanzienlijk beschonken, en Jean Bart kreeg het bevel over een schip van 40 Stukken, om zich daarmede te voegen bij de vloot onder het bevel van den Luitenant-admiraal Tourville, die in 1690 in zee stak en tegen de vereenigde Engelsche en Hollandsche vloot sloeg. Wij kunnen hier onmogelijk alle stoutmoedige en meestal gelukkig geslaagde ondernemingen van Jean Bart opnoemen; doch onvermeld mogen wij niet laten dat hij Frankrijk van een' volstrekten hongersnood verloste, door in 1694 eene graanvloot, uit de Oost-zee naar Frankrijk bestemd, die door 8 Hollandsche oorlogsschepen veroverd en bereids op de hoogte van Texel gevoerd was, te hernemen en behouden in de haven van Duinkerken te brengen. Dit heldhaftig bedrijf beloonde Lodewijk XIV met Jean Bart Ridder te maken en brieven van adeldom te verleenen. In 1698 tastte hij eene Hollandsche koopvaardijvloot aan, die uit de Oost-zee kwam, veroverde de fregatten, die dezelve tot geleide dienden, en nam een groot gedeelte der koopvaardijschepen. Jean Bart was ongetwijfeld de grootste zeeheld, dien Frankrijk immer gehad heeft; en zijn moed, beleid en kunde verdienen des te meer bewondering, daar Frankrijks zeemagt in dien tijd bij de Engelsche en Hollandsche niet te vergelijken was, en hij met de beroemdste Britsche en Nederlandsche vlootvoogden te kampen had. † den 27 April 1702.

BARTAS (Guillaume de Saluste du), geboren te Montfort, bij Auch, in Gascogne, in 1545, diende als Kapitein in het leger van Hendrik IV, woonde den slag van Ivry bij, en was afgezant in Denemarken, Engeland en Schotland. † in 1590. Hij beöefende de dichtkunst midden onder het gedruisch der wapenen; zijn voornaamste werk is *La Semaine de la Création*, hetwelk in 5 of 6 jaren 30 malen gedrukt werd, en in het Latijn, Spaansch, Italiaansch, Engelsch en in het Nederduitsch door Zacharias Heyns vertaald is. Het is een meesterstuk, ja, maar van barbaarschheid en slechten smaak van het begin tot het einde. Vondel, die een paar brokken van dit misselijk gedicht gebrekkelijk vertaald heeft (*De Vaderen* en de *Heerlijkheid van Salomon*), maakt een' geweldigen ophef van dezen Bartas, noemt hem den Phoenix der Fransche poëten, goddelijk poëet, Frankrijks roem, enz. Maar het is waarlijk bij Vondel ook al geen goud dat er blinkt. De Franschen hebben Bartas reeds sedert een paar eeuwen vergeten, maar wij houden onzen Vondel nog even zoo in eere als de Engelschen hunnen Shakespear.

BARTHELEMY (Pierre), een Priester uit Provence, trok met de Kruisvaarders in 1096 naar Palestina, en verhaalde hun dat S. Andries hem verschenen was en gezegd had dat men in de S. Pieterskerk van Antiochië de speer zou vinden, waarmede de zijde van Jezus aan het kruis doorstoken was geworden. Hij ging zelf derwaarts, en haalde werkelijk een oude verroeste lans voor den dag. Dit bemoedigde de Kruisvaarders buitengemeen, die eene overwinning op de Saracenen behaalden; doch eenige zwakgeloovigen de echtheid van deze H. Reliquie in twijfel trekkende, wilde Barthelemy dezelve bewijzen met zich aan de vuurproef te onderwerpen, onder welke de vrome man nogtans bezweek. = (Jean Jaques), geb. te Cassis bij Aubagne, in Provence, den 20 Januarij 1716, studeerde bij de vaders van het Oratorium te Marseille, en moest bij de Jezuïten zich tot den geestelijken staat voorbereiden; doch de schelmerijen en streken dezer geestelijke deugnieten deden hem een' afkeer van het priesterschap krijgen, en hij nam enkel den titel van Abbé aan, omdat hij toch een' titel moest hebben, maar zeide de geheele theologie vaarwel, en leide zich toe op de kennis der oude talen, zelfs der oudste Oostersche en der oudheden in het algemeen. Reeds in 1744 werd hij kort na zijne komst te Parijs den Heer De Boze, als medeopziener van het koninklijk penningkabinet toegevoegd, en verving hem na zijn' dood in 1758 als Opziener. In 1747 werd hij lid van de Akademie der opschriften, en verzelde in 1764 den Hertog de Choiseul op zijne gezantschapsreis naar Rome. Barthelemy doorreisde geheel Italië, verzamelde een' schat van oudheden, en hield na zijne terugkomst zich geheel met de letteroefeningen bezig. Hij arbeidde 30 jaren aan zijn meesterstuk de *Reis van den jongen Anacharsis*, volgens een geheel nieuw, vernuftig en voor iedereen evenzeer behagelijk plan. Dit werk alleen was genoegzaam om hem een' onsterfelijken roem te bezorgen, al had hij der geleerde wereld niet nog verscheiden andere belangrijke geschriften medegedeeld. Hij nam geen het minste aandeel in de Fransche Staatsomwenteling, en toch werd hij in 1793 van aristocratismus beschuldigd en gevangen genomen, doch na verloop van 16 uren wederom ontslagen. De schrik had nogtans de nadeeligste gevolgen voor zijne tot hiertoe ongekrenkte gezondheid. † den 30 April 1795 met den roem van een' regtschapen man, voortreffelijken geleerde en behagelijken schrijver.

BARTHEZ (Paul Joseph), geboren te Montpellier, den 11 December 1734, was een der grootste geneeskundigen van Frankrijk. Na het voleindigen zijner studiën in 1753 zette hij zich te Parijs neder, waar hij als arts zich eene schitterende loopbaan opende, en door zijne schriften geheel Europa met zijn' roem vervulde. In 1759 werd hij tot Professor beroepen te Montpellier. Lodewijk XVI benoemde in 1781 hem tot zijn' *Médecin consultant* en de Hertog van Orleans tot zijn' eersten Lijfarts. Hij was lid van bijna alle geleerde genootschappen, en zijne raadgevingen werden uit alle oorden der beschaafde wereld in gewigtige gevallen verlangd; Barthez was voor Frankrijk wat Boerhaave vroeger voor Holland was. De omwenteling kostte hem een aanzienlijk gedeelte van zijn vermogen, en noodzaakte hem naar Carcassonne te wijken; doch Napoleon liet zijner verdienste wederom regt wedervaren, en benoemde hem tot eenige eerambten. † den 15 October 1806. Hij verstond behalve het Grieksch en Latijn, ook het Engelsch, Hoogduitsch, Italiaansch en Spaansch, was niet alleen arts, maar ook regtsgeleerde en philoloog; behalve zijne talrijke geneeskundige schriften, bestaat er ook van hem eene Theorie van het schoone in de natuur en de kunsten, eene Lofrede op Hippocrates, eene verhandeling over de wetten der beweging bij menschen en dieren en eene menigte opstellen over wijsgeerige onderwerpen in tijdschriften; ook leverde hij verscheiden art. tot de *Encyclopédie*.

BARTHIUS (Casparus), geboren uit een adellijk geslacht te Custrin, den 22 Junij 1587, leide zich vroegtijdig toe op de letteroefening en kende reeds in zijn 9 jaar al de blijspelen van Terentius van buiten. Hij bezocht Italië, Frankrijk, Spanje, Engeland en Holland, en verkoos uit zucht tot de studiën een ambteloos leven te Leipzig en te Halle. Behalve zijne eigen Latijnsche gedichten, heeft hij verscheiden klassieken en kerkvaders met commentariën in het licht gegeven, en nog eene menigte handschriften nagelaten. Hij was zoo vlug in het opstellen en schrijven, dat hij de geheele *Ilias* in 8 dagen in Latijnsche verzen vertaalde. Op het einde van zijn leven hield hij zich slechts met theologische bespiegelingen bezig; zijn laatste werk was *Alleenspraken over Goddelijke zaken*. † den 17 September 1658.

BARTHOLINUS (Casparus), geboren te Malmoë, den 12 Februarij 1585, was een beroemd Deensche Polyhistor; in 14 dagen leerde hij vlug lezen, met zijn 13 jaar hield hij openbare Latijnsche en Grieksche redevoeringen. Hij studeerde sedert zijn 18 jaar te Koppenhagen, Rostock en Wittenberg, deed vervolgens eene reis, meest te voet, door Duitschland, de Nederlanden, Engeland en Italië. In Duitschland was hij Doctor in de godgeleerdheid geworden, en had zich toen op de geneeskunst toegelegd. Te Napels wilde men hem Professor in de ontleedkunde en te Sedan Professor in de Grieksche taal maken; doch hij weigerde het eene zoowel als het andere, en werd Med. Doctor te Bazel in 1610 en Professor in de geneeskunde te Koppenhagen in 1613. In 1624, door eene zware krankheid overvallen, deed hij eene gelofte, dat, zoo hij herstelde, hij zich

alleen met de godgeleerdheid zou bemoeijen; hij hield zijn woord, en werd in 1626 Professor in de godgeleerdheid te Koppenhagen, en Kanonik te Rodschild. † den 13 Julij 1629 te Sora, en liet 6 zonen na, die allen insgelijks beroemde geleerden geworden zijn; namelijk = (BARTHOLUS), geboren te Koppenhagen, den 21 September 1614, was aldaar Professor in de welsprekendheid en opziener van het kabinet der oudheden van Koning FREDRIK III. † 29 Januarij 1690. = (THOMAS), geboren te Koppenhagen, den 20 October 1616, begaf zich in 1647 naar Leyden, studeerde aldaar 3 jaren, deed vervolgens eene reis door Holland, Frankrijk en Italië, werd in 1645 te Bazel Med. Doctor, in 1647 te Koppenhagen Professor in de wiskunde, en in 1648 in de ontleedkunde. In 1661 leide hij zijne ambten neder en ging stil wonen op zijn landgoed Hagestädt, doch toen hetzelve in 1670 benevens zijne voortreffelijke bibliotheek afbrandde, benoemde de Koning hem tot zijn' Raad en Lijfarts en de Akademie in 1672 tot haren Bibliothekaris. † den 4 December 1680. Hij heeft eene menigte geneeskundige werken in het Latijn geschreven, waarvan eenige ook in het Nederduitsch vertaald zijn. Hij liet een' zoon na, insgelijks THOMAS genaamd, geboren den 29 Maart 1659, † den 5 November 1690, die de hoogescholen van Koppenhagen, Leyden, Oxford, Parijs en Leipzig bezocht en Professor in de geschiedkunde en de regtsgeleerdheid te Koppenhagen geweest is. Zijn andere zoon, CASPARUS, was gelijktijdig met zijn' broeder Professor in de ontleedkunde te Koppenhagen. = (CASPARUS), was een bekwaam regtsgeleerde, de eenigste der 6 broeders, die niets geschreven heeft. = (ALBERTUS), geboren in 1617, was Rector der Latijnsche school te Fredriksburg. † den 17 Mei 1660. = (JACOBUS), † te Heidelberg, in 1653, toen hij bereids tot Professor te Sora beroepen was. = (ERASMUS), geboren te Rodschild, den 13 Augustus 1626, deed van 1645 tot 1657 eene reis door de Nederlanden, Engeland, Frankrijk, Italië en Duitschland, werd in 1654 te Padua Med. Doctor en in zijne afwezigheid benoemd tot Professor in de wiskunde te Koppenhagen, vervolgens bij zijne terugkomst tot Professor in de geneeskunde. Hij bekleedde ook nog verscheiden burgerlijke ambten, en werd in 1694 Staatsraad. † den 5 November 1698. Zijn zoon JOANNES FREDERICUS, geboren den 27 November 1665, † den 30 Mei 1708, is insgelijks te Koppenhagen Professor in de Wiskunde geweest, zoodat dit beroemd geleerdengeslacht der Akademie van Koppenhagen bijkans gedurende eene eeuw van Professors voorzien heeft. = (IVARUS), grootvader van CASPARUS, † den 28 September 1583, studeerde te Wittenberg, onder MELANCHTON, was Predikant te Stege, op het eiland Moön, naderhand te Sora, en tevens Professor der Latijnsche taal te Koppenhagen; ook van hem zijn eenige geleerde werken bekend.

BARTHOLOMEUS, een der twaalf Apostelen, wordt door sommigen voor denzelfden gehouden als NATHANAEL, van wien het Evangelie van JOANNES melding maakt. Zijn' naam *Bar* (zoon) en *θολομαιος* (tholomeus) beduidt een' zoon van THOLMAI, die zeer wel NATHANAEL kan geheeten hebben. Volgens EUSEBIUS heeft hij het Christendom in Zuid-Arabië verkondigd, en volgens CHRYSOSTOMUS ook in Armenië en Klein-Azië. Hij onderging den marteldood, zegt de legende, te *Albania pyla*, tegenwoordig Derbent, in Armenisch Rusland. Ook zou hij het Evangelie van MATTHEUS in het Hebreeuwsch overgezet hebben. De Roomsche Kerk viert zijne gedachtenis den 24 Augustus.

BARTHOLOMEUSNACHT, zie BLOEDBRUILOFT (PARIJSCHE).

BARTOLOZZI (FRANCESCO), geboren te Florence in 1730, was een der beroemdste hedendaagsche graveurs. Hij oefende zijne kunst aanvankelijk te Florence, Venetië en Milaan, en begaf zich in 1765 naar Londen, waar hij weldra grooten opgang maakte; eene volledige verzameling zijner prenten werd tot 1000 P.St. betaald. Uit Londen werd hij naar Lissabon ontboden, om het portret van den Regent te graveren, en kreeg van dezen in 1807 de Christusorde. Het getal der door hem gegraveerde uitvoerige prenten, meest naar schilderijen, bedraagt over de 2000, en worden door de liefhebbers nog tegen tamelijk hooge prijzen gezocht. † te Londen in April 1815.

BARTOLUS SEVERUS DE ALPHANIS, de beroemdste Regtsgeleerde der middeleeuwen, geboren te Sassoferrato in 1313, werd in 1338 Professor te Perugia en Keizerlijk Geheimraad; hij voerde het Boheemsche wapen, waarmede Keizer KAREL IV hem beschonken had. † te Perugia den 13 Julij 1355. Zijne werken zijn, 5 deelen in folio, te Bazel in 1588 en te Venetië in 1615 gedrukt.

BARTON (ELIZABETH), een onwetend landmeisje te Aldington, in Kent (daarom ook het Meisje van Kent genaamd), werd door den Pastoor van haar dorp in den waan gebragt dat zij met goddelijke openbaringen verwaardigd was en haar de rol van profetes ingescherpt: zij moest dienvolgens den Engelschen allerlei onheil voorspellen, bijaldien HENRIK VIII zich van zijne gemalin CATHARINA liet scheiden, en met ANNA BOLEYN huwde, in welk geval hij eene maand daarna een' geweldigen dood sterven zou. Deze profecy werd door de monniken ijverig onder het volk verspreid, en veroorzaakte zulk eene gisting onder hetzelve, dat de Koning de zaak voor het Parlement bragt. ELIZABETH en hare aanhitsers werden gevangen genomen, bekenden het gepleegde bedrog, en werden den 20 April 1534 met den dood gestraft; verscheiden medepligtigen aan dit profetisch guichelspel werden vervolgd; zelfs THOMAS MORUS werd verdacht gehouden van de hand er in gehad te hebben.

BARTSCH (ADAM JOHANN BERNHARD VON), geboren te Weenen, den 17 Augustus 1757 en aldaar † den 21 Augustus 1821, was Opziener der keizerlijke hofbibliotheek en prentverzameling; zelf een uitstekend bekwaam graveur, leverde hij in zijne beide welgeschreven werken *Le Peintre graveur* en *Anleitung zur Kupferstecherkunst* de volledigste theorie der graveerkunst. Zijn eigen werk, naar schilderijen uit onderscheiden scholen en tijdvakken, bestaat uit 505 geëtste en gegraveerde prenten, en verzekert hem den rang onder de eerste hedendaagsche graveurs.

BARUCH, mansnaam, beteekent in het Hebreeuwsch *Gezegende*. =, zoon van NERIAS, was een leerling van den Profeet JEREMIA, en volgde dezen naar Egypte, ten tijde der verovering van Jeruzalem, door NEBUCHADNESAR. Na den dood des Profeets bezocht hij de gevangen Joden in Babylon. Onder de zoogenaamde Apocryphe Boeken bevinden zich profecyen op zijn' naam.

BARUETH (JOANNES), geboren te Breda in 1709, was Predikant te Dordrecht en Schrijver eener *Historie van het Stadhouderschap der Prinsen van Oranje*, in 1765 aldaar gedrukt, welke zich zoo min door den stijl als door het gewigt van den inhoud aanbeveelt. † te Dordrecht den 27 Augustus 1782.

BARVOETER MONNIKEN zijn zoodanigen, die óf geheel geen schoeisel óf slechts enkele zolen met riemen (sandalen) dragen. Er zijn barvoeters onder de Franciskanen, Karmelieten, enz., maar er bestaat geene bijzondere orde van barvoeters.

BARZÆUS (GASPAR), geboren te Goes, in Zeeland, diende eerst als soldaat in de legers van Keizer KAREL V, doch begaf zich in het toen pas opgekomen genootschap der Jezuiten, verzelde den H. FRANCISCUS XAVERIUS naar de Indiën, wedijverde met hem in het bekeeren der Heidenen, en heeft denkelijk ook wel eenige mirakelen gedaan. † te Goa, den 18 October 1553. Zijne brieven zijn in 1570 te Leuven gedrukt.

BAS heet in de muzijk de laagste toon; in den zang is de Bas de laagste der vier stemmen. Als speeltuig heeft de Bas, ook Violoncello genaamd, vier snaren, en de groote of Contrabas (*Basso*) slechts drie. De Bas geeft den laagsten toon aan, met welken de hoogere een accoord maken, is in ieder muzijkstuk eene wezenlijke partij, en daardoor schijnt de hedendaagsche muzijk zich hoofdzakelijk van de muzijk der Ouden, die dezen Bas waarschijnlijk niet gekend hebben, te onderscheiden. In de tegenwoordige muzijk is de Bas de gewigtigste partij voor den zang, welke alle stemmen ondergeschikt zijn; zij ontstaan eigenlijk uit den Bas, dewijl het gezang geen' hoofdtoon aangeven kan, die niet in de harmonie van den Bas gegrond is. Zonder Bas kan een gezang wel veel schoons hebben, maar door denzelven wordt toch der uitdrukking meer kracht bijgezet. = (GENERALE), zie BASSO CONTINUO.

BASALT is de soortelijke benaming van eene graauw-blaauwgroen-zwarte steensoort, ook ijzermarmer genaamd; dezelve is zeer digt en hard, tot bouwmateriaal en straatplaveijing bruikbaar. Er zijn ook antieken van Basalt onder de werken van beeldhouwkunst der Ouden voorhanden. De Basalt wordt in Bohemen, Duitschland, Frankrijk, Spanje, Ierland en elders gevonden.

BASAN (PIERRE FRANÇOIS), Graveur en Prentwinkelier te Parijs, † in 1797, gaf alle mogelijke uitgebreidheid aan zijn' kunsthandel, en schreef een' *Dictionnaire des Graveurs anciens et modernes*, die in 1809 herdrukt is met eenige vermeerderingen van eene andere hand. Deze *Dictionnaire* en de beide werken van BARTSCH zijn zeer nuttige handboeken voor de liefhebbers van prentverzamelingen.

BASCHKIREN is de naam van een nomadenvolk, in het stedehouderschap Ufa en Perm. Enkele stammen van hen zijn dikwijls, wanneer hun Khan of de Russische regering hen met klem beteugelen wilde, in opstand geraakt en vervolgens uitgeweken. Hunne zeden gelijken naar die der Nogaier-Tartaren, ofschoon zij, volgens hunne nationale gelaatstrekken, waarschijnlijk van de Kalmukken afstammen. Zij zijn Mahomedanen, leven van de jagt, vee- en bijenteelt, en verwaarloozen land- en bergbouw. Zij zijn doorgaans met bogen, pijlen en lansen gewapend. Men heeft hunne in regimenten gerangschikte strijdbare mannen in den jongsten oorlog tegen NAPOLEONS leger met vrucht zien strijden. Zij vormen 26 legioenen, en dienen met Kozakkensoldij als Aziatische grenswacht.

BASCYLUS, zoon van TANTALUS, Koning van Phrygië en ANTHEMOISA, was een broeder van PELOPS, PROTEUS en NIOBE.

BASEDOW (JOHANN BERNHARD), geboren den 11 September 1723 te Hamburg, waar zijn vader Pruikenmaker was, werd in 1749 Gouverneur bij zekeren jongen Holsteinschen edelman VON QUALEN, vervolgens Leeraar in de zedekunde, godgeleerdheid en fraaije kunsten te Soroe aan de Ridderakademie, en een tegenstander der Wolfiaansche wijsbegeerte. Hij poogde in de zedekunde en theologie eene hervorming te bewerken. Zijn *Methodenbock voor Vaders en*

Moeders en zijn *Elementarwerk* in 4 deelen met 100 koperen platen van CHODOWIECKY in het Hoogduitsch, Fransch en Latijn, verschenen in 1774. Tot dekking der kosten van dit werk hadden verscheiden vorsten en aanzienlijken 15,000 Rijksd. bijgedragen. De centrale school van zijne methode was in 1774 onder zijne leiding het Philanthropinium van Dessau. Met BASEDOWS naam verbinden zich die van vele beroemde mannen, als WOLKE, DOHM, SIMON, SCHWEIGHÄUSER, CAMPE, SALZMANN, LENZ en GUTSMUTH. † den 25 Julij 1790 te Maagdenburg. BASEDOW herstelde de leer der oude ligchamelijke opvoeding. Zijn Elementarwerk is niet nutteloos te achten, en bevat menige juiste waarneming over volwassenen en kinderen.

BASILIA was eertijds eene stad in Belgisch Gallië, tusschen Rheims en Verdun; uit deszelfs overblijfsels is het dorp *Vadelaincourt*, in Champagne, ontstaan. = Oude benaming der stad *Bazel*, in Zwitserland.

BASILICA, Gr. *Βασιλικος*: dus letterlijk koninklijk gebouw, was te Rome een prachtig langwerpig vierkant gebouw, doorgaans met Corinthische kolommen en standbeelden versierd, waarin de burgers vergaderden, om over de openbare aangelegenheden te raadplegen, jonge redenaars zich oefenden, kooplieden hunne waren ten toon stelden, teregtzittingen gehouden werden, enz. CONSTANTIJN ruimde den eersten Christenen eenige dezer gebouwen tot de uitoefening van hunnen godsdienst in: vandaar dat de eerste Christen kerken Basiliken genaamd werden, en de nieuwe kerken, die in het vervolg gebouwd werden, de gedaante der oude Basiliken bekwamen; naderhand werden zij Domkerken of Cathedrale kerken genaamd. = noemt men de verzameling van Romeinsche wetten, in het Grieksch vertaald, op last der Keizers BASILIUS en LEO, en die in het Oosten in werking bleven tot op den ondergang des Rijks. Deze verzameling is in haar geheel tot ons gekomen; in 1647 heeft FABROT eene uitgave van dezelve bezorgd in 7 folio boekdeelen met den Griekschen en Latijnschen tekst; er zijn echter aanmerkelijke gapingen in, die men niet heeft kunnen aanvullen.

BASILIDES, een ketter te Alexandrië, was een leerling van SIMON den Toovenaar; zijn stelsel was een mengelmoes van Pythagorische, Joodsche en Christelijke theosophie; hij schreef een bijzonder Evangelie, en een commentarie daarover in 24 boeken, waarvan men eenige fragmenten vindt in GRABII *Spicilegium*.

BASILINA was de tweede gemalin van FLAVIUS JULIUS CONSTANTIUS, derden zoon van Keizer CONSTANTIUS CHLORUS, en de moeder van Keizer JULIANUS. Tot het Christendom bekeerd, beschermde zij de Christenen van Ephesus, maar tot de ketterij van ARIUS vervallen, vervolgde zij hen, en deed S. EUTROPIUS, Bisschop van Adrianopel, verbannen.

BASILISCUS, Keizer van het Oosten in 474, was een broeder van de Keizerin VERINA, en baande zich den weg tot den troon door Keizer LEO te verraden, die hem gezonden had om den oorlog te voeren tegen GENSERIK. Na eene regering van twee jaren werd hij onttroond door ZENO den Isauriër, die hem liet opsluiten in een kasteel van Cappadocië, waar hij van honger stierf.

BASILIUS, mansn. van het Grieksch *Βασιλευς*, beteek. *Koning*, de *Koningklijke*. = DE GROOTE, geboren te Caesarea, in Cappadocië, in 329, had zich eerst toegelegd op de regtsgeleerdheid, doch een' afkeer krijgende van de wereld, zocht hij de eenzaamheid met zijn' vriend GREGORIUS van Nazianze, en werd de insteller van het monniksleven in Pontus en Cappadocië. Men verhief hem, tegen zijn' wil, tot Bisschop van Caesarea in 369. Hij streed dapper tegen de Arianen, arbeidde aan de hereeniging der Oostersche en Westersche kerken, en verdedigde de regtzinnigheid tegen de ketters APOLLINARIS en EUSTACHIUS van Sebaste. De Grieksche kerk vereert zijne gedachtenis den 1 Januarij, op welken dag hij in 379 gestorven is. Zijne predikatiën en andere werken zijn door den Benedictijn JUL. GARNIER, 3 deelen in fol. te Parijs in 1721-1730 uitgegeven. In Rusland bestaan verscheiden monniken- en nonnenkloosters der orde van den H. BASILIUS. =, Bisschop van Ancyra, werd in 360 door het Concilie van Konstantinopel afgezet en naar Illyrië verbannen, waar hij den marteldood onderging in 362. =, Bisschop van Seleucië, in Isaurië, omstreeks 448 hielp op het Concilie van Konstantinopel het gevoelen van EUTYCHES veroordeelen, doch naderhand zelf van ketterij beschuldigd, werd hij door het Concilie van Ephesus afgezet, maar door het Concilie van Chalcedon wederom aangesteld, dewijl men bevond dat hij toch regtzinnig was. = DE MACEDONIËR was in het eerst slechts gemeen soldaat; Keizer MICHAEL III, wiens gunst hij had weten te winnen, gaf hem deel aan het Rijk. BASILIUS, den Keizer hebbende laten vermoorden, plaatste zich alleen op den troon in 868, verdreef den Patriarch PHOTIUS, doch herstelde hem in 878; hij oorloogde voorspoedig in het Oosten, vervolgde de Saracenen in Sicilië, en liet hij zijn' dood in 888 den roem na van een' groot' vorst. =, een Thessaliër, verwekte in 934 een' opstand in het Oostersche Rijk; hij gaf zich namelijk uit voor CONSTANTIJN DUCAS, die sedert eenige jaren gestorven was, en wilde ROMANUS, die toen regeerde, den troon betwisten; maar deze, ziende dat zijn aanhang dagelijks sterker werd, zond een leger tegen hem, kreeg hem gevangen, en liet hem naar Konstantinopel brengen, waar hij levend verbrand werd. = DE JONGE, opvolger van den Oosterschen Keizer JOANNES ZIMISCES in 975, sloeg de Bulgaren, en behandelde 11,000 krijgsgevangenen, die hij bekomen had, met de uiterste wreedheid. =, een Grieksche arts, het hoofd der Bogomilen, eene secte van ketters in Bulgarije, had 50 jaren het beroep van ketter uitgeöefend, toen het Concilie van Konstantinopel, zamengeroepen door Keizer ALEXIS COMNENUS, zijne leer veroordeelde, en hij in 1118 verbrand werd.

BASIN (THOMAS), geboren te Calais, Bisschop van Lizieux, was een gunsteling van KAREL VII, Koning van Frankrijk, doch werd door diens zoon en opvolger LODEWIJK XI verbannen. BASIN week naar Leuven, waar hij de regtsgeleerdheid onderwees. Paus SIXTUS IV benoemde hem tot Aartsbisschop van Caesarea en Vicaris van DAVID VAN BOURGONDIË, Bisschop van Utrecht. † ald. den 30 December 1491. Hij beschreef de in zijn' tijd te Utrecht gebeurde zaken, van welk opstel MATTHÆUS in zijne Analecten een uittreksel geeft, behelzende het voorgevallene van 1481-1483.

BASIS, grondslag, grondlinie, grondvlakte, voetstuk.

BASKERVILLE (JOHN), geboren te Wolverley, in Worcestershire, in 1706, was aanvankelijk Schrijfmeester te Birmingham. In 1750 begon hij nieuwe letters te snijden, die, na herhaalde proefnemingen en aanhoudende verbeteringen, eindelijk naar zijn genoegen uitvielen. Hij drukte met dezelve in 1756 te Birmingham VIRGILIUS in gr. 4to, vervolgens HORATIUS en verscheiden andere Latijnsche klassieken, zoo mede den Bijbel en de voornaamste Engelsche en Italiaansche dichters. De ijver van dezen verdienstelijken Boekdrukker verflaauwde geenszins, niettegenstaande hij volstrekt geene aanmoediging of ondersteuning vond. † in 1775, en had, uit afkeer van allen uiterlijken godsdienst, dien hij in elken vorm voor bijgeloof verklaarde, bij zijn' uitersten wil bevolen hem niet in eene kerk of op een kerkhof met kerkelijke ceremoniën, maar in zijn' eigen' tuin in een' daartoe gebouwden grafkelder te begraven. BEAUMARCHAIS kocht in 1779 zijne nagelaten drukletters, en drukte daarmede eene uitgave der *Oeuvres de Voltaire*, bekend onder den naam der uitgave van Kehl, 1785.

BASMADJY (IBRAHIM), een geleerde Hongaar, werd Muzelman, en zocht gemeenschappelijk met SEID-EFFENDI eene Boekdrukkerij in Turkije op te rigten. Keizer ACHMED III gaf hem daartoe verlof in 1726, maar het drukken werd hem verboden van den Koran, der mondelijke wetten van den Profeet, derzelver uitleggingen en al wat tot het geestelijk vak behoorde. Alle werken, handelende over de genees-, sterre- of aardrijkskunde, de geschiedenis of fraaije letteren, mogten daarentegen vrij gedrukt worden; doch met al zijn' ijver kon BASMADJY niet meer dan 16 werken in het licht geven. † in 1746, en zijne drukkerij om zoo te zeggen met hem.

BASNAGE (BENJAMIN), geboren in 1580 te Charenton, waar zijn vader Predikant was, en naderhand insgelijks Predikant aldaar, was in 1637 moderator van de nationale synode te Alençon, en vereffende aldaar de geschillen wegens de algemeene genade, wisselde eenige geschriften met de R. Katholijken en schreef eene verhandeling over de Kerk. † in 1653. = (ANTOINE), oudste zoon van den voorg., geboren te Flottemanville, in 1610, was Predikant te Bayeux, en werd bij de vervolging der Hervormden in 1685 gevankelijk naar Havre de Grace gevoerd, doch wederom in vrijheid gesteld, week hij naar Holland, en † te Zutphen, in 1691. = (SAMUEL), Heer van Flottemanville, oudste zoon van den voorg., geboren in 1638, was Predikant te Bayeux, naderhand te Zutphen, waarheen hij zijn' vader volgde. † in 1721. Hij schreef *Annales politico-ecclesiastici*, als een vervolg der kritiek van CASAUBONUS op de Jaarboeken van BARONIUS. = (HENRY), Heer van Franquesnoi, broeder van den voorgaanden, geboren te S. Mère l'Eglise, den 16 October 1615, was een welsprekend Advokaat bij het Parlement, en werd als Commissaris in de zaken der Hervormden gebruikt. † den 20 Oct. 1695. = (JAQUES), oudste zoon van den voorg., geboren te Rouen, den 8 Aug. 1653, studeerde te Saumur onder TANAQ. FABER, vervolgens te Geneve, en werd in 1676 Predikant in zijne geboortestad, in de plaats van STEPH. LEMOINE, die tot Professor te Leyden beroepen was. Met moeite bekwam BASNAGE, bij de herroeping van het edict van Nantes in 1685, verlof om naar Holland te vertrekken. In 1691 Predikant geworden bij de Walsche gemeente te Rotterdam, geraakte hij in twist met zijn' schoonbroeder JURIEU, insgelijks Predikant aldaar, in welken hij zich zeer gematigd gedroeg, en niets wegens dit geschil liet drukken. In 1704 werd BASNAGE als Fransch Predikant naar den Hage beroepen, waar hij de achting en vriendschap genoot van den Raadpensionaris HEINSIUS, den Franschen gezant DE TORCY, en gelegenheid kreeg om ook zijne bekwaamheid als Staatsman te toonen. HEINSIUS zond hem met den Franschen gezant D'UXELLES naar de Utrechtsche vredehandeling. De Kardinaal BOUILLON, als vlugteling zich in Holland bevindende, vertrouwde hem zijne belangen, en de Hertog van Orleans, Regent van Frankrijk, zond den Abt, naderhand Kardinaal DUBOIS, aan hem, met last om zijn' raad in de onderhandelingen te volgen, wegens een bondgenootschap tusschen Frankrijk en Engeland, hetwelk in 1717 tot stand kwam.

Tot erkentenis van de diensten, door BASNAGE in deze zaak bewezen, herstelde de Regent hem niet alleen in het bezit van al zijne goederen, die hij in Frankrijk had moeten achterlaten, maar wees hem daarenboven nog een vast jaargeld aan. † den 22 December 1723. Hij was een bij uitstek geleerd, ijverig en welwillend man; welligt bemoeide hij zich voor een' geestelijke wat te veel met staatszaken, doch dit was in zijn' tijd ook het algemeene zwak der Hollandsche Predikanten, die in lang zoo kundig daarin niet waren als hij. Hij voerde briefwisseling met Vorsten, Hovelingen en Geleerden in het Engelsch, Italiaansch en Spaansch, en schreef eene menigte werken in het Fransch en Latijn. De Algemeene Staten hadden hem tot geschiedschrijver aangesteld; doch zijne *Annales des Provinces unies* is juist zijn beste werk niet. — (HENRY), Heer van Beauval, broeder van den voorg., geb. te Rouen den 7 Aug. 1656, werd in 1676 Advokaat bij het Parlement aldaar, doch week in 1687 naar Holland, waar hij, denkelijk te Rotterdam, † den 29 Maart 1710. Hij mengde zich in den strijd tusschen JURIEU en BAYLE, hield de zijde van dezen laatsten, en verdedigde hem in een' geheelen stapel gedrukte verweerschriften. Dadelijk bij zijne komst in Holland vervolgde hij ook het letterkundig tijdschrift van BAYLE, dewijl deze door ziekte verhinderd werd hetzelve voort te zetten, tot 1709.

BASQUEN zijn afstammelingen der oude Vascones, Cantabriërs, bewoners van het tegenwoordig Biscaye, Navarre en Gascogne, waarschijnlijk nakomelingen der Iberiërs, die vóór de Celten Spanje in bezit hadden. In de VI eeuw vestigden zij zich aan de noordzijde der Pyreneën, tusschen dit gebergte en de Garonne. Na langdurige worstelingen onderwierpen zij zich aan de Frankische Koningen, doch kozen een' bijzonderen aanvoerder. In de XI eeuw kwamen zij onder de heerschappij van Aquitanië, en in 1453 met hetzelve aan Frankrijk. Zij hebben hunne oude taal en veel van hunne zeden behouden, waren goede zeelieden, en onder de Europeanen de eersten, die op de walvischvangst uitgingen. Zij bewonen in Spanje de provincie Biscaye, Guipuscoa en Alava (op 145 □ mijlen 188,000 inwoners) en in Frankrijk de departementen Opper- en Neder-Pyreneën, Arriège en Opper-Garonne (omtrent 70,000 inwoners.)

BASRELIEF, Italiaansch *Bassorelievo*, noemt men min of meer uitkomende figuren in steen, pleister, klei, hout of metaal, op een' vlakken grond. Wij hebben hier voor geene goede Nederduitsche benaming, want »halfverheven" drukt deze soort van beeldhouwwerk niet volkomen uit, alzoo de figuren somtijds meer, somtijds minder dan half uit den achtergrond te voorschijn komen. Men kan zeggen dat de latere kunstenaars BERNINI, ROSSI, ALGARDI en anderen de antieken overtroffen hebben, wat de ordonnantie en levendigheid der uitwerking betreft, door het in acht nemen der perspectief, even als in eene schilderij, en het aanwenden van licht en bruin door meerdere of mindere verdieping. Basreliefs dienen nog, even als bij de Ouden, tot versiering in de bouwkunst, doch kunnen ook op gedenkstukken, graftombes, e. d. g. aangewend worden.

BASSANO, eene kleine stad, in de Venetiaansche delegatie Vicenza, aan de Brenta, heeft 9600 inwoners. Eene steenen brug, van 180 voeten lengte, verbindt de stad met het groote dorp Vicantino. De handel in zijde, laken en leder is er zeer levendig, en het klimaat voor de wijnstokken en olijfboomen in den omtrek zeer gunstig. Den 8 September 1796 sloeg BONAPARTE bij deze stad den Oostenrijkschen Generaal QUOSDANOWICH. In 1809 verhief NAPOLEON Bassano tot een hertogdom, en beleende daarmede zijn' Minister Staatssecretaris MARET.

BASSAREUS, bijnaam van BACCHUS, naar Bassarus, een vlek in Lydië, waar hij een' tempel had.

BASSARIDEN, Bacchanten, waren Priesteressen van BACCHUS-BASSAREUS; misschien ook dus genaamd, omdat zij mantels van vossenvellen droegen. *Bassar* is een vossenvel.

BASSI (LAURA MARIA CATHARINA), geboren in 1711, † in 1778, was eene bij uitstek geleerde Italiaansche vrouw, die langen tijd te Bologne de wijsbegeerte, natuurkunde en fraaije letteren onderwees; zij was zeer bedreven in het Latijn en Grieksch, de algebra en Italiaansche dichtkunst. Hoewel gehuwd met den Arts VERATTI, bleef zij in de geleerde wereld haren geslachtnaam behouden.

BASSO CONTINUO, of generale bas, is een bas, in welken men de volkomen harmonie van een muzijkstuk vinden kan, die boven de basnoten door cijfers is aangeduid, hetwelk men een' becijferden bas noemt. Hij wordt voornamelijk op het orgel of klavier gespeeld. De uitvinding van dezen bas wordt toegeschreven aan LUDOVICO VIADANA, Kapelmeester der Domkerk te Mantua, die in 1606 eene verhandeling daarover in het licht gaf.

BASSOMPIERRE (FRANÇOIS DE), geboren in Lotharingen, den 22 April 1579, verscheen, nadat hij eene reis door Italië gedaan had, aan het hof van HENRIK IV, waar hij eene schitterende rol speelde. In 1602 deed hij zijn' eersten veldtogt tegen den Hertog van Savoye, en het volgende jaar in Keizerlijken dienst tegen de Turken, doch keerde toen wederom naar Frankrijk. LODEWIJK XIII maakte hem Maarschalk in 1622, en gebruikte hem tot verscheiden gezantschappen in Spanje, Zwitserland en Engeland. Na zijne terugkomst betrad hij andermaal de militaire loopbaan, en woonde de belegering bij van Rochelle en Montauban. Hij mishaagde den Kardinaal DE RICHELIEU, die in 1631 hem in de Bastille liet zetten, uit welke hij eerst in 1643, na den dood des Kardinaals, ontslagen werd. † den 12 Oct. 1646. In zijne gevangenschap schreef hij zijne Gedenkschriften en het Verhaal zijner Gezantschappen, die naderhand gedrukt zijn, en over de gebeurtenissen van zijn' tijd veel licht verspreiden.

BASSORA, eigenlijk *Basrah*, is de hoofdstad van een pachaliek van denzelfden naam, in het zuiden van Mesopotamië (*Irak Arabi*). De Euphraat doorloopt dit landschap, die hier, nadat hij zich met den Tigris vereenigd heeft, den naam van Schat-el-Arab voert; aan deszelfs westelijken oever ligt de hoofdstad, waar de Pacha zijn verblijf heeft en een versterkt kasteel bewoont. De stad is tamelijk ruim, maar onregelmatig en slecht bebouwd; de huizen zijn van tichelsteen, met platte daken, en door omtrent 60,000 Arabieren, Turken, Armeniërs, Perzen en eenige Europeanen bewoond. Bassora is de stapelplaats van Turkijë en Perzië voor alle Indische waren, die van daar met karavanen naar Perzië en over Aleppo en Bagdad naar Konstantinopel gezonden worden. Het omliggende land is zeer vruchtbaar, en de lucht zuiver, maar zeer heet; somwijlen waait de gevaarlijke Samum, die in 1665 bij de 4000 menschen het leven kostte. Bassora werd in 636 door Kalif OMAR gebouwd, en weldra eene der beroemdste steden van het Oosten, wier bezit de Turken en Perzen elkander eeuwen lang betwistten; genen veroverden Bassora in 1668, dezen in 1777, doch de stad werd in het volgende jaar wederom door de Turken bezet, en in 1787 door de Arabieren; maar de Pacha van Bagdad dreef er hen uit, en sedert is Bassora aan de Porte gebleven. In 1774 stierven in de stad en derzelver omtrek over de 200,000 menschen aan de pest.

BASSUS (COESIUS) was een Romeinsch Dichter onder NERO, aan wien PERSIUS zijn zesde schimpdicht rigtte. Er zijn eenige fragmenten van hem in het *Corpus Poëtarum*, van MATTAIRE. Hij was de vriend van PROPERTIUS, en geraakte op zijn landgoed door eene uitbarsting van den Vesuvius om het leven.

BASTE (PIERRE), geb. te Bordeaux, in 1768, was Schout bij nacht der Fransche vloot, bestemd tot den togt naar Egypte; hij onderscheidde zich bij de belegering van Malta, in den slag bij Abukir en op den togt naar St. Domingo, rustte eene flottille uit te Dantzig, om de belegering van Pillau in 1807 te ondersteunen, diende vervolgens in Spanje en Duitschland als Kolonel der mariniers van de Keizerlijke Garde, toenmaals te land en te water tevens gebruikt; tot belooning voor zijne diensten tot Graaf des Rijks verheven in 1809, onderscheidde hij zich als Generaal bij de landmagt in de Duitsche en Russische veldtogten, tot in 1814, wanneer hij sneuvelde in het gevecht van Brienne.

BASTER (JOB), geb. te Zierikzee, in 1711, † in 1775, Geneesheer, Natuur- en Kruidkundige, lid der Koninkl. Maatschappij te Londen, van de Holl. Maatschappij der Wetenschappen te Haarlem, van het Zeeuwsche Genootschap te Vlissingen, enz. heeft verscheiden belangrijke werken nagelaten, betrekkelijk tot de natuurlijke historie en de kruidkunde, behalve eene menigte wetenschappelijke verhandelingen in de *Philosophical Transactions* en de werken der beide laatstgenoemde maatschappijen.

BASTERD bet. in de dierlijke wereld eene afwijking van de gewone voortbrengselen van levende schepsels, door zamenparing van ongelijkaardige geslachten, gelijk de muilezel, als afkomstig van paard en ezel, de wolfhond, uit een' hond en eene wolvin geteeld, e. m. a. In de zedelijke wereld noemt men overdragtelijk zoodanig alles wat van zijn' oorsprong ontaard (verbasterd) is, taal, zeden, gebruiken, denk- en leefwijze, enz.; zelfs, doch zeer oneigen, geeft men deze benaming aan een buiten huwelijk verwekt kind; want een mensch, van een gelijksoortig menschenpaar voortgebragt, kan noch in een' zedelijken noch in een' natuurlijken zin gezegd worden een basterd te zijn, enkel omdat zekere tot handhaving der maatschappelijke goede orde ingestelde ceremonie deszelfs geboorte niet is voorafgegaan; een mensch-basterd zou ten hoogste iemand zijn, die door een' blank' en een' zwart' mensch, zelfs in huwelijk, verwekt is; en een uit het wettigste huwelijk geboren mensch kan, door zich aan allerlei ondeugden en snoodheden over te geven, een basterd-mensch worden, en alle aanspraak op de regten der menschheid verliezen, welke, integendeel, een ten onregte dusgenoemde basterd (die de wettigheid of onwettigheid zijner geboorte geenszins in zijne magt heeft) door zijne deugd, braaf gedrag, bekwaamheden, enz. wel degelijk kan doen gelden, en van welke men hem, zonder onregtvaardig te zijn, niet kan versteken. Eene verlichte wetgeving behoort onwettige of onechte kinderen geenszins als basterden, maar als staatsburgers aan te merken, die wel een bijzonder geslacht, maar geenszins de Staat mag uitwerpen.

BASTERT (CORNELIS NICOLAAS), geb. te Amst. en aldaar † den 19 Junij 1806 in den bloei zijner jongelingsjaren, had zich sinds een paar jaren aangekondigd als een dichter van een' voortreffelijken aanleg. Behalve eenige zijner afzonderlijk gedrukte dichtstukken, vindt men verscheiden schoone proeven van zijn uitmuntend dichtvermogen in P. G. WITSEN GEYSBEEK, *Biogr. Anthol. en Crit. Woordenb. der Nederd. Dichters*, I Deel, bl. 222 volgg.

BASTIA, eene stad op het eiland Corsica, met 11,400 inw., ligt op een' heuvel in de gedaante van een amphitheater, is slecht gebouwd, heeft enge straten, een sterk kasteel aan den zeekant en eene ruime haven. In 1745 werd deze stad door de Engelschen ingenomen, doch het volgende jaar wederom door hen verlaten, en in 1748 door de Oostenrijkers en Piemontezen vruchteloos belegerd. In 1768 werd Bastia en het geheele eiland met Frankrijk vereenigd, en in 1769 een goed gedeelte der stad in de asch gelegd. Bij de verdeeling van Frankrijk in departementen in 1791 werd Bastia de hoofdstad des departements; thans is het Ajaccio.

BASTIAAN, mansnaam. Zie SEBASTIAAN.

BASTILLE: dezen naam hadden eertijds alle versterkte kasteelen met torens. Bij de omwenteling heette alleen nog zoodanig het sterke kasteel te Parijs bij de poort S. Antoine. De eerste steen van dit gebouw werd gelegd in 1370, en hetzelve werd voltooid in 1383. De vestingwerken om hetzelve heen waren begonnen in 1553, en voleindigd in 1559. De Bastille diende altijd tot eene staatsgevangenis en verblijf van zoodanige personen, die uit kracht van *Lettres de Cachet* aldaar geplaatst werden, van welke vooral onder de regering van LODEWIJK XV een schreeuwend misbruik gemaakt werd. Bij de uitbarsting der omwenteling werd de Bastille op den 14 Julij 1789 door de Parijsche burgers veroverd, en eenigen tijd daarna tot den grond toe afgebroken.

BASTILLÉ noemt men in de wapenkunde een schild met een rondeel of wachttoren met schietgaten in het bovenste gedeelte.

BASTINGIUS (JEREMIAS), geboren te Yperen, in 1554, kwam met zijne ouders, die om het belijden van de Hervormde geloofsleer uit Vlaanderen verdreven werden, te Leyden, studeerde te Bremen, Geneve en Heidelberg, en werd Predikant te Antwerpen; doch toen deze stad in 1585 aan den Hertog van Parma overging, vertrok BASTINGIUS naar Dordrecht, en werd van daar tot Professor der godgeleerdheid te Leyden beroepen. † aldaar den 26 October 1598.

BASTION, zie BOLWERK.

BASTOGNE, eene stad in het bosch der Ardennes, in het groothertogdom Luxemburg, met 500 huizen en 2400 inwoners. Met deze geringe bevolking is zij nogtans de tweede stad van dit boschrijk land.

BASTONACUM, oude benaming der stad *Bastogne*.

BATAAFSCHE REPUBLIEK was van 1795 tot 1806 de benaming van den voormaligen Staat der *Vereenigde Nederlanden*. Zie HOLLAND (KONINGRIJK).

BATAILLÉE wordt in de wapenkunde van eene klok gezegd, wier klepel van een ander email is. Klepel heet in het Oud-Fransch *Batail*, in het middeneeuwsch Latijn *Batallum*.

BATAILLON heet eene onderafdeeling der infanterie, doorgaans 600 of 800 man sterk, en is een zelfstandig corps, onder het bevel van een' stafofficier, gewoonlijk een' Majoor, heeft zijn bijzonder vaandel en is in even sterke divisiën verdeeld.

BATALHA, een dorp, in de Portugesche provincie Estremadura, 12 mijlen van Lissabon, is vermaard om het aldaar gelegen Dominikanerklooster, hetwelk Koning JOAO I, tot eene gedachtenis van zijne overwinning op de Kastilianen bij Aljubarosa in 1385, stichtte. Dit klooster is een der prachtigste gebouwen in Europa, geheel in den Gothischen smaak, en overladen met Gothische versieringen van mystieke figuren en hieroglyphen, die moeijelijk te ontcijferen zijn. Het ontbreekt dit klooster ook niet aan H. Reliquiën, die door vrome vorsten aan hetzelve zijn geschonken, en voor een paar eeuwen regt schoone mirakelen deden. In de kloosterkapel zijn de begraafplaatsen van verscheiden oude Koningen van Portugal.

BATAVIA, hoofdstad van Nederlandsch Indië, op het eiland Java, werd aangelegd in 1619, onder het beleid van den wakkeren Gouverneur-generaal JAN PIETERSZ KOEN; in 1657 werd de laatste poort gebouwd; sedert 1730 tot op het einde der XVIII eeuw had Batavia geheel het voorkomen van eene bloeijende Hollandsche stad, met verscheiden kerken, een stadhuis en andere openbare gebouwen, waaronder een versterkt kasteel, in hetwelk de Gouverneur-generaal zijn verblijf hield. De geschiedenis en lotgevallen van deze stad zijn inderdaad belangrijk; meer dan eens was zij van hare opkomst af in gevaar van door de Engelschen en de inlanders belegerd, ingenomen en verwoest te worden; zamenzwering en verraad dreigden in de vorige eeuw tweemalen haar den ondergang, namelijk in 1722 en 1740; doch door het beleid en den moed onzer voorvaderen werden deze onheilen telkens gelukkig afgeweerd. De Engelsche oorlog van 1780, de Fransche staatsomwenteling en de daaruit voortvloeijende verdere groote gebeurtenissen hadden een' verderfelijken invloed op deze gewigtige Nederlandsche bezitting, die eindelijk in 1811 den Engelschen in handen viel, doch bij den vrede teruggegeven werd. Batavia was eertijds eene zoo prachtige stad, dat zij de *Koningin van het Oosten* genoemd, doch door toenemende ongezondheid, ten gevolge der steeds vermeerderende moerasdampen, bijna geheel door de vermogende bewoners verlaten werd, en van jaar tot jaar vervallen is. De vestingwerken zijn, even als het kasteel en de meeste andere prachtige gebouwen, gesloopt; vele sierlijke, doch ongezonde grachten zijn gedempt, doch dit alles is van weinig vrucht geweest. De oude stad heeft eenen omtrek van 2 Duitsche mijlen. De voornaamste gebouwen zijn het Stadhuis, de Hervormde, de Luthersche en de Portugesche kerk, eene Mohamedaansche moskee, eene Chinesche pagode, enz. De bevolking was eertijds 170,000, thans 30,000 zielen. In het zuidwestelijk gedeelte van de stad ligt de zoogenaamde Chinesche Kamp, die eenige overeenkomst met den Jodenhoek in Amsterdam heeft, en 12,000 Chinesche inw. bevat. In de zuidervoorstad is de lucht veel gezonder. Hier staan ook vele fraaije huizen en winkels van Europeanen. Verder zuidwaarts komt men op het Molenvliet, dat vol fraaije gebouwen is. Reeds de eerste aanblik van dit schilderachtig kanaal, dat in eene regte lijn een half uur lang, en altijd met groen geboomte omzoomd is, verdrijft den onaangenamen indruk van het akelig vervallen Batavia. Op het midden van den dag is de stad als uitgestorven; de hitte houdt alsdan iedereen binnenshuis. Langs het Molenvliet zijn de huizen niet, gelijk te Batavia, naar de wijze der Europesche steden, hoog en bekrompen gebouwd, maar liggen hier ruim en luchtig, naar vereisch van het klimaat, en overeenkomstig met den overvloed van grond; elk huis staat op een afzonderlijk erf, met sierlijke hekken omgeven, heeft doorgaans slechts eene verdieping, en is voor en achter van open galerijen of virandas voorzien; op elk erf is een fraaije tuin, bloemperk, voorplein en eene ruime plaats voor stallen, koetshuizen, slavenwoningen, enz. Zie OLIVIER'S *Land- en Zeetogten*, 1 Deel, blz. 28 en volgg. Op een uur afstands van de stad ligt het kampement Weltevreden hetwelk voornamelijk tot verblijf voor de troepen verstrekt, en zeer fraaije gebouwen bevat. Hier wonen vele Europeanen, omdat de lucht er gezond is. Allengs bouwen de vermogende lieden landhuizen langs den grooten weg tot eenige uren boven Weltevreden, hetwelk aan deze landstreek een bekoorlijk voorkomen geeft. Batavia heeft een geleerd genootschap, een bijbelgenootschap, boekdrukkerijen, suikerfabrijken, arakstokerijen, katoenspinnerijen, looijerijen, uitgestrekte landgoederen in den omtrek, en vele rijstvelden, moestuinen en boomgaarden. Een gedeelte van de stad bevat nog een aantal prachtige winkels. De haven is uitmuntend en voor alle winden veilig, zijnde door 17 kleine eilanden gedekt, waarvan Onrust het merkwaardigste is. De werkplaatsen en scheepstimmerwerven op dat eiland zijn onder het bestuur van den Gouverneur-generaal VAN DER CAPELLEN hersteld.

BATAVIEREN waren de oudste bewoners van een gedeelte van het tegenwoordig Kleefsland, Gelderland en Holland, oorspronkelijk een Germaansch volk, uit Hessen afkomstig; zij kwamen, ten gevolge van een' twist met hunne naburen, op den raad hunner Priesters, zich hier te lande nederzetten, ruim 100 jaren vóór J. C. Zij werden weldra door de Romeinen beöorloogd, en, na een' hardnekkigen en dapperen tegenstand, eindelijk wel overwonnen, maar toch als vrienden en bondgenooten des Romeinschen volks aangemerkt, hetwelk inderdaad goede diensten van de Batavieren genoot, maar dezen met ondank en onderdrukking beloonde. Deze behandeling eindelijk moede, spoorde CLAUDIUS CIVILIS, een aanzienlijk, ondernemend en dapper Batavier, zijne landslieden tot opstand aan, voerde langen tijd openbaren oorlog met de Romeinen, en dwong hen tot een' eervollen vrede; doch TRAJANUS en HADRIANUS bragten hen weder tot onderwerping. Allengs vermengden zij zich met de Friezen, en op het einde der III eeuw maakten de Salische Franken zich meester van het land der Batavieren, naderhand de Saksers, en onder dezen versmolt hunne zelfstandigheid, en de naam zelfs des lands, *Batavië* (waarvan sommigen nog een' wederklank willen vinden in de benaming der *Betuwe*), werd in Neder-Saksen veranderd. = (EILAND DER) heet in de oude aardrijkskunde de landstreek, gelegen tusschen den Rijn en de Waal, bevattende een gedeelte van Kleefsland, Gelderland en Zuid-Holland, vroeger bewoond door de Cimberen, doch door dezen, uit hoofde der geweldige overstroomingen, verlaten, en door de Batavieren in bezit genomen en bebouwd.

BATAVODURUM, oude benaming van *Wijk* te *Duurstede*, in de Nederlandsche provincie Utrecht.

BATE (GEORGE), geboren te Maids-Morton, in 1608, was Lijfarts van KAREL I, Koning van Engeland, dien hij verliet, toen de ongelukkige Koning ten val neigde, en werd Lijfarts van CROMWEL; bij de herstelling des Koningsschaps werd BATE wederom Lijfarts van KAREL II, en wist zich alzoo door alle staatsstormen heen in zijn ambt staande te houden. † op zijn landgoed Hottongarden als een schatrijk man, den 19 April 1669.

BATELIER (JAKOBUS), geboren den 27 December 1593, was Predikant te Kralingen, en werd, als aanklever der Remonstrantsche gevoelens, door de Dordsche Synode in 1619 afgezet. Hij gaf verscheiden vinnige geschriften tegen de Calvinisten in het licht, en was eenige jaren Predikant bij de Remonstranten in den Hage. † aldaar den 31 Julij 1672.

BATENBURG (GIJSBERT en DIEDERIK VAN) waren broeders, beiden als Kapiteins in dienst van BREDERODE, en poogden in 1567 vruchteloos eenig krijgsvolk in Amsterdam te brengen; naar Hoorn terug getrokken, verlieten zij hunne manschappen, en wilden naar Friesland oversteken, doch zij werden door den schipper verraden, en aan de Spanjaarden overgeleverd; dezen voerden hen naar Vilvoorden, en

van daar naar Brussel, waar zij op den 1 Junij 1568 onthalsd werden.

BATH, eene fraai gebouwde stad in Sommersetshire, aan de Avon, is eene sterk bezochte badplaats. De heete bronnen aldaar werden reeds vóór de aankomst der Romeinen in 44 gebruikt; zij noemden de plaats *Fontes calidi* en *Aquae salis*, en leiden er prachtige badstoven aan. Men vindt er nog puinbrokken van een' prachtigen Minervatempel. Sedert 1750 is deze stad met verscheiden schoone gebouwen vermeerderd, en bekwam in 1805 ook een' schouwburg. De hoofdkerk is het jongste openbare gebouw in den Gothischen smaak van geheel Engeland, en werd in 1495 begonnen. Lieden van den hoogsten rang bezoeken des zomers Bath eenige weken en genieten aldaar op eene geheel ongedwongen wijze de vermaken, die deze stad en derzelver omstreken in groote verscheidenheid opleveren.

BATHILDE, gemalin van CLOVIS II, regeerde na diens dood in 660, gedurende de minderjarigheid van haren zoon CLOTARIUS III, met veel wijsheid. † in een door haar gesticht klooster, in 685.

BATHOMETER, of Zeepeiler, een werktuig, waarmede men alle diepten der zeeën kan afmeten, werd uitgevonden door A. VAN STIPRIAAN LUISCIUS, Geneesheer te Delft, die in 1805 eene beschrijving van hetzelve in het licht gaf.

BATHYLLUS van Alexandrië, vrijgelatene van MAECENAS, voerde met zijn' vriend PYLADES de pantomime te Rome in, die aldaar veel opgang maakte; zij worden voor de uitvinders gehouden van het eigenlijke ballet. =, een tijdgenoot van den voorg., was een dichter, die zich tot mededinger van VIRGILIUS opwierp en zelfs stout genoeg was zich eenige verzen van dezen toe te eigenen.

BATO is de mythische stamvader der Batavieren, en meer een dichterlijke dan historische personaadje. Volgens de overlevering was hij de zoon van den Koning der Katten, en kwam, om den haat zijner stiefmoeder te ontgaan, zich met eenigen zijner landslieden omstreeks Nijmegen nederzetten, waar hij het slot Batenburg bouwde, en het omgelegen land BATO's *Auwen* (*Auen*, velden) noemde, waarvan de Romeinen *Batavia*, en de latere bewoners *Betuwe* gemaakt hebben. HOOFT heeft deze overlevering tot het onderwerp genomen van zijn treurspel: *Baeto, oft Oorsprong der Hollanderen.*

BATONI (POMPEO GIROLAMO), geboren te Lucca, in 1708, † te Rome in 1787, een uitmuntend Schilder, beroemd als de hersteller der Italiaansche school, werd na MENGS de eerste kunstenaar van zijn' tijd geacht. Hij had weinig op met het bestuderen der antieken, maar bestudeerde des te vlijtiger de natuur, en schilderde geen voorwerp dat hij niet in de natuur gezien had. Zijn werk bestaat meest in altaarstukken en eene groote menigte portretten; te Weenen en te Dresden bevinden zich ook heerlijke voortbrengselen van zijn penseel.

BATTEUX (CHARLES), geb. in 1713, te Allond'hui, nabij Rheims, was Kanonik aldaar, en Professor der Welsprekendheid aan het Koninklijk Collegie te Parijs, Lid der Akademie van Wetenschappen en van die der Opschriften. † te Parijs 1780. Hij poogde een stelsel van aesthetica in te voeren, hetwelk, ondanks zijne slaafsche navolging der onvolkomen begrippen van ARISTOTELES, gedurende zijnen leeftijd bij zijne landgenooten ongemeenen bijval vond, doch naderhand verwaarloosd en schier vergeten is geworden.

BATTIFERRI (LAURA), zie **AMMANATI** (BARTOLOMEO).

BATTUS, een Herder van Pylos, in Arcadië, gezien hebbende dat MERCURIUS de kudden bestal, welke APOLLO voor ADMETUS hoedde, ontving van MERCURIUS de schoonste koe, onder voorwaarde dat hij den diefstal verzwijgen zou. MERCURIUS stelde hem op de proef, verscheen hem in de gedaante van een' boer, en beloofde hem twee koeijen, zoo hij hem zeggen wilde waar de kudde gebleven was. BATTUS viel in den strik en vergat zijne belofte. MERCURIUS veranderde hem hierop in een' toetssteen.

BATTUS. *Koningen van Cyrene, van dezen naam.* = I, een Lacedemoniër, was de stichter van de stad in het koningrijk Cyrene, op de kust van Afrika, omtrent 700 jaren vóór J. C., en regeerde 40 jaren. = II, kleinzoon van den voorg., en opvolger van zijn' vader ARCESILAUS, 575 jaren vóór J. C., sloeg het leger, hetwelk APRIES, Koning van Egypte, tegen hem gezonden had. = III, zoon van ARCESILAUS II, beklom den troon 544 jaren vóór J. C., na den dood van zijn' oom LEARCHUS, die ARCESILAUS had doen vergiftigen. Onder zijne regering voerde DEMONAX van Mantinea democratische wetten in, die den koningen van hun gezag beroofden. = IV en V hebben geregeerd, zonder dat de Geschiedenis eenige bijzonderheden van hen vermeldt.

BATTUS (JAKOBUS), een Zeeuw, was in 1500 Secretaris van Bergen op Zoom, een geleerd man en de vriend van ERASMUS, die verscheiden brieven aan hem geschreven heeft, waarvan 16 gedrukt zijn. Zijne schriften schijnen verloren gegaan te zijn. = (CORNELIS), zoon van den voorg., geboren omstreeks 1470, te Vere, was aldaar Stads Doctor, en insgelijks een vriend van ERASMUS, met wien hij ook, even als zijn vader, eene geleerde briefwisseling hield. In 1498 woonde hij op het kasteel Zandenburg, bij ANNA VAN BORSSELEN, weduwe van PHILIPS VAN BEVEREN, om haren zoon ADOLF VAN BOURGONDIË te onderwijzen. Hij heeft verscheiden werken geschreven, onder anderen eene wereldbeschrijving, in 1512 gedrukt, waarin zonderlinge dingen voorkomen, aangaande Zeeland, en die uiterst zeldzaam is. = (BARTHOLOMEUS), geboren te Aalst, omstreeks 1515, belijdenis doende van de Luthersche geloofsleer, bragt 9 maanden door in de gevangenis der Inquisitie, en toen op voorspraak der regering van Gend in vrijheid gesteld, zette hij zich aldaar neder, doch andermaal door de Inquisitie bedreigd, week hij met zijn gezin naar Hamburg. † te Rostock den 24 Januarij 1559. Van zijne negen kinderen hebben zijne zonen eenigen naam in de geleerde wereld gemaakt. = (LEVINUS), zoon van den voorg., geb. te Rostock in 1545, leerde te Antwerpen de wiskunde, in welke wetenschap hij reeds met zijn 14 jaar tot Profess. in zijne geboortestad werd aangesteld; hij leide zich tevens toe op de geneeskunde, ging in 1565 naar Italië, werd te Venetië Med. Doct., keerde naar Rostock terug, waar hij Professor in de geneeskunde werd. † in April 1591. = (CONRADUS), zoon van den voorg., geb. te Rostock, den 13 Maart 1573, was insgelijks een kundig Arts te Koningsbergen. † aan een' ongelukkigen val, bij welken hij zich aan een mes kwetste, den 30 November 1605. = (KAREL), zoon van BARTHOLOMEUS en broeder van LEVINUS BATTUS, was van 1593 tot 1598 Stads Doctor te Dordrecht, en vertaalde vele Hoogduitsche en Fransche genees- en heelkundige werken in het Nederduitsch.

BATU, kleinzoon van GENGISKAN en opvolger van zijn' vader TUSCHYKAN in het Rijk van Kaptschak in 1223, volgde Khan OCTAI naar China, kwam in Europa terug, verwoestte Polen, Hongarije, Bulgarije en Rusland, gedurende 10 jaren. Zijne invallen begonnen op nieuw in 1252 en hij bragt den Groothertog ANDREAS JAROSLAWITZ eene geduchte nederlaag toe. De dood maakte in 1255 een einde aan zijne verwoestingen.

BATUECAS (LAS), twee onbebouwde, naauwelijks een uur lange dalen in de Spaansche provincie Estremadura, 4 mijlen van de vesting Ciudad Rodrigo, zijn zoo smal, dat geen zonnestraal des winters daarin kan dringen. Merkwaardig zijn hier de zonderlinge gedaanten der rotsgroepen, de bogten van de tusschen dezelve door vlietende rivier, het hooge gebergte, en de verbazende menigte wild gedierte, hetwelk hier voor alle vervolging der menschen veilig is. De barvoeter Carmelieten hebben hier een klooster; hunne cellen zijn spelonken in steile rotsen, met boomen overschaduwd. Niemand bezoekt uit vermaak dit oord.

BAUCIS, zie **PHILEMON**.

BAUDARTIUS (WILLEM), geboren in 1560, te Deinse, in Vlaanderen, welke plaats zijne ouders, als der Hervorming toegedaan, om de vervolging moesten verlaten; zij begaven zich naar Emden, waar hij de Latijnsche, Grieksche en Hebreeuwsche taal leerde, vervolgens studeerde en Predikant werd, eerst te Sneek en toen te Zutphen. De Dordsche Synode benoemde hem in 1619, om mede te arbeiden aan de overzetting des Bijbels. † in 1640. Hij was een geleerd en arbeidzaam man, die met regt tot zijne zinspreuk voerde: *Labor mihi quies*. Zijne historische en andere schriften zijn daarvan het bewijs.

BAUDELOQUE (LOUIS), geboren in Picardië, in 1746, † te Parijs, den 2 Mei 1810, was de beroemdste Fransche vroedkundige van zijn' tijd. Zijne geschriften, als klassiek in deze wetenschap aangemerkt, zijn in meest alle Europesche talen overgezet.

BAUDELOT (CHARLES CESAR) DE DAIRVAL, geboren te Parijs, den 29 November 1648, was Advokaat, maar verliet de balie om zich geheel op de studie der Oudheden toe te leggen, in welk vak van wetenschap hij verscheiden gewigtige ontdekkingen gedaan heeft. Hij hield eene geleerde briefwisseling met de voornaamste Oudheidkundigen in Engeland, Duitschland en Holland, was Opziener van het zeer kostbaar penningkabinet der Hertogin van Orleans en lid van de Akademie der Opschriften, aan welke hij al zijne boeken, penningen, standbeelden en andere oudheden bij uitersten wil vermaakte. † den 27 Junij 1722. Hij heeft zeer belangrijke werken nagelaten, meest beschrijvingen en verklaringen van oudheden; meermalen is zijne verhandeling over de nuttigheid van het reizen gedrukt, en ook in het Engelsch vertaald. Hij heeft eene geheele lofrede op LODEWIJK XIV zamengesteld uit de opschriften van de penningen der Romeinsche Keizers.

BAUDIN (NICOLAS), geboren op het eiland Ré, omstreeks 1750, werd in 1786 Luitenant bij de Fransche zeemagt, en deed verscheiden, meest wetenschappelijke en ontdekkingsreizen. Het Directoire zond hem als Scheepskapitein naar China, en om de kusten van Nieuw-Holland te onderzoeken. De helft zijner manschap bezweek onder de moeijelijkheden van dezen togt, en hij zelf † aan de gevolgen derzelve op Isle de France, den 16 September 1803. BAUDIN behoort onder de stoutmoedigste reizigers rondom de wereld, die in lateren tijd het gebied der aardrijkskunde en natuurlijke historie aanmerkelijk hebben uitgebreid.

BAUDIUS (DOMINICUS), geboren te Rijssel, den 8 April 1561, ontving zijne eerste opvoeding te Aken, waarheen zijne ouders zich begeven hadden, om de geweldenarijen der Spanjaarden te ontgaan. Hij ging vervolgens naar Leyden, toen met zijne moeder naar Gend, en van daar naar Geneve, waar hij in de godgeleerdheid studeerde, en in 1583 naar Gend terug keerde. Een' afkeer krijgende van de godgeleerdheid, ging hij andermaal naar Leyden, studeerde aldaar

in de regten, en reisde in het gevolg der Nederlandsche Gezanten in 1585 naar Engeland. Na zijne terugkomst werd hij in 1587 Advokaat voor het hof van Holland; kort daarop vertrok hij naar Frankrijk, bleef er 10 jaren, deed als Secretaris van den Franschen gezant eene tweede reis naar Engeland, en koos bij zijne terugkomst Leyden tot zijne woonplaats, waar hij Professor in de welsprekendheid en vervolgens ook in de geschiedenis en de regtsgeleerdheid werd. In 1611 stelden de Algemeene Staten hem aan tot geschiedschrijver. † den 22 Augustus 1613. Hij was een grondig geleerd man, sierlijk schrijver en de grootste Latijnsche dichter van zijn' tijd, geestig, gul van aard, rondborstig en getrouw in de vriendschap; doch daarentegen zeer verslaafd aan den wijn en den omgang met ontuchtige vrouwlieden; daarbij een zorgeloos huishouder, zoodat zijne goederen ten behoeve zijner schuldeischers verkocht werden. Hij herstelde zich door te hertrouwen met eene rijke vrouw, doch dit was eene regte helleveeg, die hem in weinige maanden in het graf hielp.

BAUERNFEIND (GEORG WILHELM), Teekenaar en Graveur, behaalde in 1759 bij de Schilderakademie te Koppenhagen den grooten prijs, en werd in 1760 door den Koning van Denemarken benoemd, om het gezelschap geleerden op deszelfs reis naar Arabië te verzellen. † op zee in 1763, nadat hij verscheiden teekeningen van deze gewesten gemaakt had, naar welke de platen in het werk van NIEBUHR gegraveerd zijn.

BAULDRY (PAUL) D'IBERVILLE, geboren te Rouen, in 1639, studeerde te Saumur en vervolgens te Oxford. In Frankrijk teruggekeerd, huwde hij in 1682 met MADELEINE BASNAGE, zuster van JAQUES BASNAGE. In 1685 werd hij tot buitengewoon' Professor in de Kerkelijke Geschiedenis aan de hoogeschool te Utrecht beroepen; doch de Koning verbood hem Frankrijk te verlaten. Kort daarop volgde de herroeping van het edict van Nantes, en BAULDRY, genoodzaakt het Roomsche geloof te omhelzen of door eene heimelijke vlugt de vervolging te ontgaan, die allerwege in Frankrijk de Protestanten trof, besloot tot het laatste, en kwam behouden te Utrecht, waar zijne vrouw en kinderen hem volgden. Negen jaren voerde hij den ijdelen titel van Professor, en werd in 1695 tot gewoon' Professor aangesteld. Bij den Rijswijkschen vrede deden de Staten van Utrecht veel moeite om hem zijne aanzienlijke goederen in Frankrijk te doen wedergeven, maar hunne pogingen waren vruchteloos. † den 16 Februarij 1706. Hij heeft verscheiden belangrijke geleerde werken in het Latijn en Fransch nagelaten.

BAUMANNSGROT, is eene stalactietengrot in het Brunswijksche Kreitsambt Blankenburg, noordwaarts van de Bode, 136 voeten boven het dal. Zij werd in 1672 ontdekt door zekeren BAUMANN, een' mijnwerker, die twee dagen daarin ronddwaalde, zonder den ingang te kunnen wedervinden, en toen aan de gevolgen van den uitgestanen angst kort daarna stierf. De grot heeft 6 afdeelingen of kamers, waarvan de hoogste ook de wijdste is. Het nederdruppelende water heeft overal dropsteen gevormd, waardoor allerlei zonderlinge gedaanten ontstaan. Zie SOMMER, *Tafereel van het Heelal*, Deel II. bladz. 296. *Magazijn der Voórwereld*, enz.

BAUMEISTER (FRIEDRICH CHRISTIAN), geboren in 1768, † in 1785 te Görlitz, waar hij Rector der Latijnsche school was, heeft verscheiden philosophische schriften nagelaten, die vroeger bij het akademisch onderwijs gebruikt werden, doch met het Leibnitz-Wolfiaansche stelsel in vergetelheid geraakt zijn.

BAUMGARTEN (ALEXANDER GOTTLIEB), geb. te Berlijn, in 1714, † te Frankfort aan de Oder, in 1762, was de grondlegger der aesthetiek als stelselmatige wetenschap, hoewel zijne theorie van het schoone nog zeer bekrompen was, naardien hij de schoonheid voor de zinlijk gevoelde volkomenheid van een voorwerp verklaarde, en bij derzelver voorstelling door de kunst enkel de dichtkunst en welsprekendheid op het oog had. Zijn zamenstel van aesthetiek is niet voltooid, want het geheel zou uit een theoretisch en practisch deel bestaan; hij heeft slechts de inleiding tot het geheel geleverd. Zijn leerling G. F. MEIER heeft echter op zijn' grondslag niet ongelukkig voortgebouwd.

BAUSE (JOHANN FRIEDRICH), geboren te Halle in 1738, † te Weimar in 1814, was een beroemd Kunstgraveur. Te Augsburg, Halle en Parijs leerde, en te Leipzig oefende hij zijne kunst sedert 1766; was lid van de kunstakademie aldaar, en wordt om zijne zuivere en vaste etsing van plaatwerken met regt bewonderd. Zoowel in zamengestelde historische tafereelen als in de portretten van enkele personen was hij een uitmuntend kunstenaar. Het fraaije groote portret van C. W. VISSCHER, Pensionaris, en na 1795 Maire van Amsterdam, is door hem gegraveerd.

BAUTRU (GUILLAUME), geboren te Angers in 1588, † te Parijs in 1665, was lid der Fransche Akademie, schoon hij niets geschreven heeft, en geheel Europa door vermaard om zijne geestigheid en snedige gezegden, van welke men verscheiden heeft aangeteekend; sommigen vrij scherp en bijtend. Zich eens bevindende in eene pleitzaal, waar boven den schoorsteenmantel de Geregtigheid en de Vrede elkander omhelzende gebeeldhouwd waren, zeide hij tegen een' vriend, die bij hem was: »Zij nemen afscheid van elkander, om »elkander nooit weder te zien."

BAUTZEN, hoofdstad der koninklijke Saksische provincie Lausitz, ligt aan de rivier de Spree, heeft 684 huizen en 11,400 inwoners, met het kasteel Ortenburg, waarin de ambtsregering hare zittingen houdt. De stad was reeds van ouds vermaard om hare nijverheid, bijzonder in fabrijken van lakens, linnen, katoenen, kousen, leder, ijzerwerken, papier, verwerijen, enz. Op den 20 en 21 Mei 1813 behaalde NAPOLEON hier eene nuttelooze overwinning op de bondgenooten, met eene ontzettende opoffering van menschen.

BAUX (GUILLAUME DE), Prins van Oranje, verkreeg van Keizer FREDRIK II in 1185 den titel van Koning van Arles; hij maakte zich gehaat door zijne rooverijen, en kwam op eene verschrikkelijke wijze om het leven in een gevecht tegen de Albigenzen.

BAVARINI (FRANCESCO), Italiaansch toonkunstenaar der XV eeuw, componeerde de muzijk tot de eerste Opera, die men kent, getiteld: *La Converzione di S. Paolo*, waartoe zekere VERULANI de woorden geleverd had.

BAVIUS, een slecht Poëet, wiens naam, nevens dien van MEVIUS, VIRGILIUS voor de vergetelheid bewaard heeft, in zijne *Eclog.* III (naar VONDELS vert. bl. 12):

Wie Bavius vermagh, minn' Mevius gedicht.

BAVO (S.) was een Kluizenaar, die in de VII eeuw zich in de nabijheid van Gend kwam nederzetten, waar hij in groote heiligheid leefde. Hij werd de beschermheilige der stad, waar men hem ter eere eene kerk bouwde, die door een kapittel van kanoniken bediend werd.

BAX (PAULUS en MARCELIS) waren twee broeders, beiden even wakkere helden, die een' eervollen rang verworven hebben onder de voorstanders der Nederlandsche vrijheid bij de afschudding van het Spaansche juk. Gedurende het tijdvak van 1576 tot 1610 bewezen zij het vaderland uitstekende diensten door hunne dappere bedrijven, die men aanget. vindt in WAGENAARS *Vad. Hist.* VIII en IX Deel.

BAXTER (RICHARD), Predikant te Kidderminster, in Worchestershire, liet zich bij het leger van CROMWEL als veldprediker gebruiken, doch zijne predikwijze en ongeveinsde godsvrucht dezen bloeddorstigen dweeper en zijn' aanhang niet behagende, werd hij afgedankt en het prediken hem verboden; hij deed zulks echter heimelijk, en stelde zich daardoor aan vervolging bloot. Onder de regering van KAREL II en JAKOBUS II had hij ook vele onaangenaamheden, en werd zelfs tot driemalen toe gevangen gezet. † den 8 Dec. 1691, en liet 145 onderscheiden theologische geschriften na, waarvan de titels achter de op hem gehouden lijkrede door WILLIAM BATES vermeld zijn. = (WILLIAM), neef van den voorg., geboren te Langelany, in Shropshire, in 1651, leerde met zijn 18 jaar eerst lezen, werd toen Schoolmeester op een dorp bij Londen, en † den 31 Mei 1723 met den roem van den uitstekendsten geleerde, wijsgeer en oudheidkenner van zijn' tijd. Hij bezat eene uitgebreide taalkennis. Behalve eene uitgave van ANACREON en HORATIUS, heeft bij commentariën op OVIDIUS en verscheiden nagelaten geschriften van zijn' oom in het licht gegeven; na zijn' dood verscheuen zijn Woordenboek der Britsche en zijn Glossarium der Romeinsche Oudheden gelijktijdig in 1733.

BAYARD (PIERRE DU TERRAIL, Ridder), geb. in Dauphiné, in 1476, was een der beroemdste Fransche helden der XVI eeuw, die door zijne dapperheid, beleefdheid en menschelijkheid den eernaam kreeg van »Ridder zonder vrees en zonder verwijt." Hij diende KAREL VIII en LODEWIJK XII in Italië, en bewerkte voornamelijk de verovering van het Milanesche. Hij verdedigde, als een andere COCLES, geheel alleen de brug van den Garigliano tegen de Spanjaarden, en redde het Fransche leger door het ophouden van den vijand. In den slag van Marignano vocht hij aan de zijde van FRANS I, die toen begeerde door de hand van BAYARD tot ridder geslagen te worden. Hij werd doodelijk gekwetst in den slag van Romagno. De Connetable DE BOURBON, die vlugtende den stervenden held voorbij kwam, was aangedaan door dit gezigt. »Beklaag mij niet," zeide BAYARD; »maar beklaag »u zelven, dat gij tegen uw' vorst en vaderland strijdt." † den 20 April 1524.

BAYEUX, eene Fransche stad in het departement Calvados, aan de Eure, met 1700 huizen, 10,000 inwoners, heeft vele fabrijken in leder, porselein, kanten, lijnwaden, wollen, katoenen en hoeden.

BAYLE (PIERRE), geb. den 18 Nov. 1647, te Carlat, in Languedoc, waar zijn vader Predikant was, bleef tot 1666 in zijn ouders huis, waar zijn vader hem aanvankelijk onderwees; hij studeerde vervolgens te Puylaurens, en werd in 1669 te Toulouse Roomsch; doch nam reeds in het volgende jaar de vaderlijke geloofsleer wederom aan, en vertrok naar Geneve, waar hij zijne studien voortzette. In 1675 werd hij Professor der wijsbegeerte te Sedan. Toen de hoogeschool aldaar in 1681 door een koninklijk besluit vernietigd werd, zag BAYLE zich buiten bestaanmiddel, doch werd eerlang als Professor der wijsbegeerte en geschiedenis naar Rotterdam beroepen, tegen eene sobere bezolding van 500 guldens. Hij genoot hier de achting en vriendschap van de aanzienlijkste ingezetenen, doch in geschil geraakt met den verwaanden en kribbigen JURIEU, wikkelde zulks hem in vele verdrietelijkheden, en het gelukte zelfs JURIEU hem van zijn ambt als Professor te doen ontzetten. BAYLE droeg dit ongelijk

met eene Stoïsche gelatenheid, den snoodhartigen JURIEU aan de verachting van alle weldenkenden prijs gevende, en werkte met des te meer ijver aan zijn Woordenboek, waarvan het eerste deel in 1695 uitkwam, hetwelk door de beide anderen in 1697 gevolgd, en met ongemeene gretigheid ontvangen werd, doch JURIEU en anderen dweepers van zijn' stempel nieuwe stof leverde, om BAYLE aan te vallen, en hem bij de onkundige menigte als een' onchristen in een kwaad gerucht te brengen; maar dit gelukte hun geenszins bij verstandige en verlichte lieden, zelfdenkers en geleerden, die, integendeel, zijne vriendschap zochten en hem ondubbelzinnige blijken gaven van hunne hoogachting. Moedig hield BAYLE den strijd vol tegen deze dienstknechten van het rijk der duisternis, tot hij hen geheel en al tot zwijgen gebragt had. Hij overleefde zijne zegepraal echter niet lang, en † den 28 December 1706. Zijne strijdschriften hebben tegenwoordig alle belang verloren, en zijn met de namen zijner vijanden, MAIMBOURG, JURIEU, POIRET, LE CLERCQ, JAQUELOT en zoo vele anderen, vergeten, maar zijn Woordenboek wordt nog in alle bibliotheken van eenige beteekenis gevonden. De beste druk is die van Amsterdam 1740, 4 deelen in folio; in 1821 verscheen te Parijs een druk in 8vo van 16 deelen.

BAYONNE, stad en zeehaven in de Neder-Pyreneën, in de landstreek tusschen de zamenvloeijing van de Nive en den Adour. Zij is op zich zelve sterk, en heeft bovendien eene citadel en twee kasteelen, met 1550 huizen en 16,000 inwoners. De stad heeft eene bloeijende scheepvaart en vele fabrijken; zij handelt voornamelijk met Spanje, de koloniën en het Noorden, en is eene vrije haven. In Mei, Junij en Julij 1808 volbragt NAPOLEON hier zijn ontwerp tot verdrijving der BOURBONS uit Spanje, hetwelk hem zelven en Spanje duur te staan kwam.

BAYONNET, door FREDRIK II, Koning van Pruissen, in zijn' *Art de la Guerre*, Ch. I (vertal. van DOORNIK, bl. 13), gekenmerkt als

'tOorlogstuig dat woede en list bedachten,
En in Bayonnes wal het eerst te voorschijn bragten,
't Geen, daar 't de kracht van 't vuur en 't staal te zamen paart,
Een' dubblen dood vertoont, een dubbele ijzing baart,

is een bij het krijgswezen thans algemeen gebruikelijk wapen. Aanvankelijk werd hetzelve *in* den loop van het geweer gestoken, en de tromp alzoo gestopt zijnde, kon men niet schieten, als men de Bayonnet op het geweer had; naderhand heeft men de Bayonnet *om* den loop *heen* vastgehecht, zoodat dezelve in het laden en vuren niet hinderlijk is. Eene verordening van LODEWIJK XIV bragt in 1671 de Bayonnet algemeen in gebruik bij de Fransche legers; te voren hadden slechts enkele regimenten Bayonnetten. De tijd der uitvinding en de naam des uitvinders is niet bekend, doch dit wapen moet reeds in de XVI eeuw gebruikelijk geweest zijn; immers VOLTAIRE laat hetzelve niet onvermeld in zijne *Henriade*, Ch. VIII (Vertal. van FEITAMA, bl. 153):

'tScherpsnijdend staal, gehecht op 't baldrend schietgeweer,
Bonst weerzijds drom bij drom met dubble slagting neêr.
Dat moordtuig, onbekend in vroeger legertogten,
Bayonne! in u gevormd door de oorlogsvloek gedrochten,
Baart in een oogenblik, tot afschrik der natuur,
Al 't gruwzaamst' dat de woede ooit smeedde uit staal en vuur.

BAZAR noemt men in het oosten iedere marktplaats, hetzij in de open lucht of de tot winkels en verkoopplaatsen geschikte gebouwen, gelijk het *Palais-Royal* te Parijs. De grootste Bazar is te Ispahan, in Perzië, waar rondom een ruim marktplein meer dan 1000 winkels en magazijnen gebouwd zijn.

BAZEL heeft als canton de elfde plaats in het Zwitsersch verbond, 6¾ □ mijlen en 46,000 zielen. Het is bijna geheel door Hervormden bevolkt, en heeft eene aristocratische regering. De landbouw wordt hier met veel zorg bedreven; de Juragebergten leveren een' overvloed van alpenplanten op. Er zijn vele lintfabrijken, papiermolens, kirschwasserstokerijen, ijzergroeven en smederijen. De openbare wegen zijn uitmuntend. Het canton heeft 6 districten en een zeer goed armengesticht. De oude heerenregten en vroondiensten, welke den landman drukten, zijn thans afkoopbaar. De wetgevende magt berust bij den Hoogen Raad, uit 150 leden bestaande, en de uitvoerende magt bij een daaruit gekozen Collegie van 15 leden; 12 leden van den Hoogen Raad maken het Hof van appèl uit; 3 heeren zijn met het bestuur der geldmiddelen belast. De mindere collegiën van bestuur en regtbanken worden door de overheden van Bazel en de 5 andere districten gevormd. De burgerwacht maakt de geheele staande krijgsmagt uit. =, hoofdstad van gemeld canton, aan den Rijn en de Birsig. De stad heeft muren, grachten en wallen. Groot-Bazel is hoekig, Klein-Bazel is fraai gebouwd, en beiden worden door de 600 voeten lange Rijnbrug vereenigd. Zij heeft 17,000 inwoners; een' aanzienlijken handel, bijzonder door transito. De Universiteit is in de jongste tijden in hoog aanzien gekomen. Nogtans is de handel en de nijverheid eertijds bloeijender geweest dan thans; en schoon de Universiteit vele vreemden lokt, staan er van de 2200 huizen 260 ledig. De bibliotheek, het oudheidkabinet en de plantentuin zijn beroemd. De fabrijkanten laten meest op het land werken. De uurwerken gaan hier een uur vroeger dan elders. In 1431 vergaderde het Bazelsche Concilium, en in 1443 hield het zijne 46e en laatste zitting. De Ultramontaansche Kanonisten erkennen de Bazelsche besluiten niet als bronnen van het kerkelijk regt.

BB. Verkorting van *bonorum; bene bene.*

B. C. Verkorting van *Bonum concessum; Balneum cineris; Basso continuo.*

B. C. D. Verkorting van *Bono cum Deo.*

BCO. Verkorting van *Banco.*

B. COS. Verkorting van *Beneficiarius Consul.*

B. D. Verkorting van *Bonum datum; Bachelor (of) divinity.*

B. D. D. Verkorting van *Bonis diis deabusque.*

BDELLIUM is eene scherpe en heete gom, welke in Azië van een' doornigen boom, Malachia genaamd, gewonnen wordt. Op het gezigt en den reuk is zij de Myrrhe niet ongelijk, en deels doorschijnend, doch door den smaak ligt van de Myrrhe te onderscheiden, die bitter, maar de Bdellium integendeel zoet op de tong is.

BDELLOMETER, een werktuig, in 1819 uitgevonden door den Franschen Geneesheer SALANDIÈRE, dient om de bloedzuigers te vervangen, en heeft het voordeel dat men door hetzelve met zekerheid de hoeveelheid bloeds kan bepalen, die men wil aftrekken, op eene spoedige of langzame wijze, naar men zulks goedvindt.

B. D. S. M. Verkorting van *Bene de se merento.*

BEARN, een landschap in Gascogne, was voor dezen een prinsdom, en heeft vele bergen, op welke uitnemend goede kastanjes wassen; hetzelve grenst ten zuiden aan de Pyreneën, en maakte eertijds een gedeelte uit van het land der Basquen.

BEATIFICATIE, Lat. *Beatificatio*, zaligmaking, is eene zekere ceremonie, door welke de Paus iemand na zijn' dood zalig verklaart; doch dan moet hij reeds 50 jaren dood geweest zijn, gedurende welken tijd er berigten ingewonnen worden wegens zijne heiligheid, goede werken, mirakelen en wat er meer tot deze zaligmaking, of, gelijk men zulks ook minder aanmatigend noemt, zaligspreking gevorderd wordt (eene goede som gelds daaronder begrepen); maar een mensch kan eigenlijk het eene zoo min als het andere; hij kan slechts geloovig vertrouwen dat een deugdzame afgestorvene zalig is, maar dit anderen niet stellig verzekeren, en nog veel minder door ijdele ceremoniën die zaligheid bewerken.

BEATRIX, vr. naam, beteekent in het Latijn de *Gelukzalige.* = (S.) onderging den marteldood onder DIOCLETIANUS in 303. =, Gravin van Toscane, regeerde, na den dood van haren gemaal BONIFACIUS III, de uitgestrekte leengoederen, welke hij in Lombardije en Toscane bezat, gemeenschappelijk met hare dochter, de beruchte Gravin MATHILDE, tot aan haren dood in 1076. =, dochter van REINAUD, Graaf van Bourgondië, huwde met Keizer FREDRIK I, bragt hem een gedeelte van Bourgondië en Provence als huwelijksgoed aan, en kwam bij hem met een leger in Italië. † te Spiers, in 1186. =, dochter van RAIMOND, Graaf van Provence, huwde in 1245 met KAREL, zoon van LODEWIJK VIII, Koning van Frankrijk, die naderhand Koning van Napels en Sicilië werd; zij werd gekroond te Rome in 1265, en † kort daarna.

BEATTIE (JAMES), geboren in het Schotsche graafschap Kincardine, in 1735, was aanvankelijk Professor der wijsbegeerte en zedekunde te Edinburg, naderhand te Aberdeen, en † aldaar in 1808. Hij schreef tegen het scepticismus van HUME met eene hartstogtelijke warmte, en beriep zich daarbij voornamelijk op het gezond verstand (*common sense*), aan welks uitspraak hij zich onvoorwaardelijk hield, doch waardoor trouwens het sceptische stelsel van zijne partij niet wederlegd werd. Zijn stijl is zuiver en duidelijk, doch haalt niet in kracht bij dien van HUME. Zijne schriften zijn nogtans zeer geächt, en sommigen in het Nederduitsch vertaald. Als Dichter en Aestheticus bezat BEATTIE uitstekende verdiensten.

BEATUS (JOANNES) was omstreeks 1566 Luthersch Predikant te Antwerpen; van daar geraakte hij naar Lubek, waar hij met allerlei onnutte en spitsvondige haarkloverijen voor den dag kwam, en het zoo grof maakte, dat hij in 1568 afgezet en de stad uitgejaagd werd. Hij bekwam daarop wel eene predikantsplaats te Rostock, maar ook hier kreeg hij om zijne twistzucht in 1569 zijn afscheid. Hij ging hierop naar Holland, en werd Predikant bij de Luthersche gemeente te Woerden, waar hij insgelijks gevaar liep van afgezet te worden, weshalve hij vrijwillig zijn ontslag nam. = **RHENANUS**, geboren te Schlettstadt, in de Elsas, in 1485, studeerde te Parijs, Straatsburg en Bazel in de godgeleerdheid en wijsbegeerte, doch wilde geene geestelijke waardigheid bekleeden, hield heimelijk de zijde der Protestanten, maar keurde de woestheid af, waarmede sommige hervormers te werk gingen. † te Straatsburg, den 20 Mei 1547, en liet eene menigte geleerde werken na, die men thans nog slechts uit de aanhalingen bij anderen kent.

BEAUCAIRE, eene stad met eene beroemde jaarmarkt aan de Rhône, tegenover Tarascon, met welke stad zij door eene schipbrug verbonden is. Zij heeft 800 huizen en 9000 inwoners. De mis begint den 22 Julij en duurt 10 dagen De gewigtigheid van deze jaarmarkt neemt echter, gelijk al wat betrekking tot algemeenen goederenhandel heeft, in deze tijden allengs af. De stapelgoederen dezer jaarmarkt zijn olie, zijde, rozijnen en leder. Sedert dat deze

jaarmis in verval geraakt is, schat men de jaarlijksche omzetting van goederen nog slechts op eene waarde van 14 millioen franken. De marktplaats is op eene weide buiten de stad, aan den oever der Rhône. Onder deze rivier door loopt van hier een onderaardsche gang (*Tunnel*) naar Tarascon. Den 29 November 1755 veroorzaakte eene overstrooming hier eene groote schade.

BEAUCHAMP (Joseph), geboren te Vesoul, in 1752, was een leerling van den beroemden Lalande; zijn oom in 1774 tot Bisschop van Bagdad benoemd zijnde, en hem als zijn' Vicaris willende gebruiken, liet hem te Parijs in het Arabisch en de godgeleerdheid onderwijzen. In 1781 kwam hij te Bagdad, terwijl zijn oom te Aleppo bleef, en reisde in 1784 naar Bassora. Hij deed verscheiden belangrijke waarnemingen, die hij aan Lalande zond, met eene kaart van den loop van den Tigris en den Euphraat, van Diarbekr tot aan den Perzischen zeeboezem, benevens eene kaart van de Babylonische landstreek; ook zond hij aan Barthelemy de teekeningen van verscheiden gedenkstukken, opschriften en penningen van het oude Babylonië en Arabische handschriften. In 1787 ontwierp hij eene kaart van de Caspische Zee, en verbeterde verscheiden misslagen in de kaarten van de Zwarte Zee, en keerde toen naar Frankrijk terug, waar men, tot dank voor de uitstekende diensten, door Beauchamp aan de wetenschappen bewezen, — zijne jaarwedde introk, op grond dat de Republiek wel verpligt was soldaten, maar geene geleerden te betalen. Eindelijk werd hij tot Consul in Arabië benoemd, en kwam in het laatst van 1797 te Konstantinopel; in 1798 ontbood Bonaparte hem naar Egypte, en zond hem met voorslagen van vrede naar Konstantinopel terug; doch hij werd door de Engelschen gevangen en met de andere Franschen aan de Turken overgeleverd, die hem drie jaren in een kasteel opgesloten hielden. Toen hij in vrijheid gesteld werd, was hij ziek; hij vertrok echter, en † kort na zijne aankomst te Nizza, den 19 November 1801. Zijn ijver voor de wetenschappen had hem geenszins de belangen der H. Kerk doen verzuimen, alzoo de Propaganda te Rome haar genoegen betuigde wegens zijne naauwgezetheid in het waarnemen van zijne herderlijke verrigtingen.

BEAUCHATEAU (François Matthieu Chastelet de), geboren te Parijs, den 8 Mei 1645, was naauwelijks 7 jaren oud, toen hij reeds verscheiden talen verstond en zeer vloeijende verzen maakte, waarvan hij met zijn 12 jaar eene verzameling in het licht gaf, onder den titel *La Lyre du jeune Apollon*, die hem een jaargeld van 1000 Livres van den Kardinaal Mazarin bezorgde. Een paar jaren daarna ging hij met een' geestelijke naar Engeland, waar Cromwel hem een' tijd lang bij zich behield. Toen vertrok hij in 1661 naar Perzië, en sedert heeft men nooit iets weder van hem vernomen. = (Hippolyte de), broeder van den voorg., bezat, even als deze, uitstekende bekwaamheden, en begaf zich in 1666 in de Congregatie der vaders van de Christelijke Leer; hij verliet echter dit gezelschap in 1672, en nadat hij zich eenigen tijd in de Abdij van *La Trappe* had opgehouden, ging hij in 1675 naar Londen, waar hij zich onder den naam van de Lusancy voor een' Licentiaat in de godgeleerdheid uitgaf, en een goed onthaal genoot; hij ging openlijk tot de Engelsche kerk over, doch werd kort daarna herkend door een' Jezuit, onder wien hij te Pavia gestudeerd had; deze dwong hem met den degen op de borst de belofte af dat hij zijn nieuw geloof wederom verzaken en binnen 14 dagen naar Frankrijk terugkeeren zou. Ofschoon nu de gewaande Lusancy niet gezind was zijne belofte na te komen, maakte de zaak toch groot opzien, en de Koning stelde eene belooning van 200 ponden op het ontdekken van den Jezuit, hetwelk nogtans vruchteloos was. De Lusancy werd hierop Diaken der Engelsche kerk, Doctor der godgeleerdheid te Oxford en Predikant te Harwich, doch als Socimiaan afgezet, en † te Londen in 1680. Hij schreef onder zijn' aangenomen naam in het Engelsch eene verhandeling over het Trentsche Concilie en het leven van den Maarschalk van Schomberg, in 1690 te Amsterdam gedrukt.

BEAUFORT (Henry), broeder van Henrik IV, Koning van Engeland, Kanselier, Kardinaal en Gezant van Frankrijk, kroonde in 1430 in de kerk van Notre-Dame te Parijs den jongen Henrik VI, zijn' neef, in Frankrijk gebragt door den Hertog van Bedford, zat in de verfoeijelijke regtbank, die de Maagd van Orleans veroordeelde, en † te Winchester in 1447, 6 weken na zijn' anderen neef, den Hertog van Glocester, dien hij had laten vermoorden. = (François de Vendôme, Hertog de), zoon van César, Hertog van Vendôme, en kleinzoon van Henrik IV en Gabrielle d'Estrées, geboren in 1616, speelde eene der eerste rollen in den belagchelijken oorlog der *Fronde*, werd de afgod des volks en tot *Roi des Halles* uitgeroepen; maar hij gedroeg zich naderhand op eene waardiger wijze op een' togt, over welken Lodewijk XIV hem het bevel vertrouwde tegen de Algerijnen, die hij twee malen sloeg. Later met toestemming des Konings overgegaan in dienst der Venetianen, sneuvelde hij bij een' uitval der bezetting van Candia tegen de Turken, den 25 Junij 1669. = (Louis de), Geneesheer te Parijs, en ijverig voorstander van Descartes, gaf in 1656 een werk in het licht, getiteld: *Cosmopoeia divina, sive fabrica mundi explicata*, waarin hij het stelsel van Descartes met de zoogenaamde Mozaïsche natuurkunde zocht te vereenigen.

BEAUHARNAIS (Alexandre), geboren op het eiland Martinique, in 1760, streed onder Rochambeau met onderscheiding in den Amerikaanschen oorlog, en was Majoor, toen hij bij de uitbarsting der Fransche staatsomwenteling in 1789 benoemd werd tot afgevaardigde in de Nationale Vergadering; hij was voorzitter der Constituerende Vergadering ten tijde van de verijdelde vlugt des Konings in 1791. In 1793 werd hij Generaal bij het leger van den Rijn, maar nam zijn ontslag eene maand daarna, in gevolge van het decreet, hetwelk de edellieden uit het leger verwijderde, en begaf zich op zijne goederen. Hij werd gevangen genomen, naar Parijs gevoerd, en, schoon men hem van niets beschuldigen kon, ter dood veroordeeld, en den 23 Julij 1794 geguillotineerd. Zijne weduwe hertrouwde met den Generaal Bonaparte, en werd Keizerin van Frankrijk. = (Eugène), zoon van den voorg., geboren in 1780, begon zijne militaire loopbaan, toen zijne moeder met Bonaparte hertrouwd was, in 1796; zijn schoonvader nam hem mede als Aide de Camp in den veldtogt van Italië en naar Egypte. In Frankrijk met hem teruggekeerd, werd de jonge Beauharnais benoemd tot Eskadronsoverste der jagers van de garde, en vervolgens Kolonel van hetzelfde regiment in 1804. Na de invoering van het Keizerschap verhief Napoleon zijn' schoonzoon tot de waardigheid van Franschen Prins, met den titel van Aartskanselier; in 1805 Noord-Italië tot een koningrijk gemaakt zijnde, werd Eugène tot Onderkoning benoemd, en huwde in 1806 met de Prinses Augusta Amalia Louise, dochter van Maximiliaan Joseph, Koning van Beijeren. In 1807 verklaarde Napoleon hem tot zijn' opvolger als Koning van Italië, met den titel van Prins van Venetië. In 1809 voerde hij het bevel over het leger van Italië, waarmede hij veel roem verwierf; hij won vervolgens den gewigtigen slag van Raab, den 14 Junij 1809, en deelde in de overwinning bij Wagram. In 1810 tot opvolger verklaard van den Groothertog van Frankfort, regeerde Eugène vreedzaam in Italië, tot de oorlog met Rusland hem andermaal in het veld riep. Hij onderscheidde zich bij dezen voor de Bonapartiden zoo verderfelijken veldtogt door eene uitstekende dapperheid in de gevechten van Cistrowna, Mohilow, den slag aan de Moskwa, de ontmoeting bij Wilna, enz. Na de vlugt van Napoleon en Murat bragt hij het overschot des legers zoo goed hem zulks doenlijk was tot Maagdenburg. Bevel ontvangen hebbende om naar Italië te keeren, en dit rijk tegen de invallen der Oostenrijkers te dekken, bood hij den 8 Februarij 1814 aan de Mincio der vijandelijke overmagt een' onverwachten tegenstand, die echter nutteloos was. Na den val van Napoleon en het herstel der Bourbons op den Franschen troon, verliet Eugène Italië, en week naar zijn' schoonvader, den Koning van Beijeren, die hem bij het verdrag van Parijs in 1814 en het Weener Congres in 1815 groote schadeloosstellingen bemiddelde, en in 1817 hem benoemde tot Hertog van Leuchtenberg en Prins van Eichstädt. † te Munchen, den 21 Februarij 1824. = (François), geboren te Rochelle, den 12 Augustus 1756, was in de Nationale Conventie de tegenstrever van zijn' jongeren broeder Alexandre. In 1792 smeedde hij met den Graaf d'Hervilly en eenige anderen het ontwerp tot eene nieuwe vlugt der koninklijke familie, doch de onderneming werd verijdeld, en Beauharnais verliet Frankrijk. Uit het leger van den Prins van Condé schreef hij aan den voorzitter der Conventie, protesteerde tegen de onwettige behandeling des Konings, en bood aan onder de verdedigers van denzelven op te treden. Toen Bonaparte Eerste Consul geworden was, schreef hij hem een' brief, in welken hij hem bezwoer bij den roem, dien hij nog verwerven kon, den scepter aan het huis van Bourbon weder te geven. Naderhand huwde de Keizerin hare nicht, zijne dochter, aan den Adjudant des Keizers Lavalette, en bewerkte de terugroeping des vaders. Later tot Senateur en Gezant aan het hof van Madrid benoemd, verbond hij zich in 1807 met den Prins van Asturië (thans Ferdinand VII) tegen den Prins de la Paz; hij viel deswegens bij Napoleon in ongenade en werd gebannen. Bij het herstel der Bourbons keerde hij naar Parijs terug, en † aldaar den 10 Januarij 1819.

BEAUJEU is de naam van een zeer oud geslacht in Frankrijk, in de Xeeuw reeds bekend, hetwelk de Baronie van Beaujolais bezat, naderhand afgestaan aan het huis van Bourbon. = (Humbert de) was Connetable onder Lodewijk IX, volgde dezen Koning naar het H. Land en † op dezen kruistogt in 1248. = (Humbert), zoon van den voorg., volgde hem op als Connetable, en werd door Lodewijk IX naar Engeland gezonden. † in 1285. = (Guiscard), kleinzoon van den voorg., diende met onderscheiding onder Philippus IV, Lodewijk X, Philippus V, Karel IV en Philippus VI; hij hielp dezen laatsten de Vlamingen overwinnen in den slag van Kassel, den 23 Augustus 1328. † in 1331. = (Edouard de), zoon van den voorg., geboren in 1316, was Maarschalk van Frankrijk onder Koning Jan, sneuvelde in den slag van Ardres tegen de Engelschen in 1351. = (Antoine de), zoon van den voorg., † kinderloos en liet zijne goederen aan zijn' neef, die dezelve afstond aan Lodewijk, Hertog van Bourbon; van dezen kwamen dezelve eindelijk aan Pieter van Bourbon, die huwde met Anna, dochter van Lodewijk XI, en Regent

van Frankrijk was gedurende de minderjarigheid van KAREL VIII. † in 1503. = (CHRISTOFFEL DE), onderscheidde zich door zijne dapperheid in den oorlog van HENRIK III tegen PHILIPS II, en was bevelhebber der Zwitsersche hulpbenden onder HENRIK IV in 1589.

BEAULIEU (HECTOR DE), een Limonsijn, was achtervolgens Muzikant, Organist, reizend Comediant, Roomsch Priester en eindelijk Hervormd Predikant te Geneve. † ald. in 1560. = (JEAN FRANÇOIS BREMONT, gezegd), Acteur van het *Théâtre des variétés* te Parijs, speelde op het tooneel der omwenteling in 1789 insgelijks eene rol; hij hielp de Bastille veroveren, en was Kapitein bij de Nationale garde, toen de broeders AGASSE ter dood veroordeeld werden, wegens het maken van valsche assignaten; om te toonen dat zulks hunne maagschap niet onteerde, nam hij zijne epauletten, en versierde daarmede openlijk een' der naastbestaanden dezer gestraften. In 1802 wilde hij zijn beroep van Acteur weder opvatten, waartoe de armoede en de zorg voor een talrijk huisgezin hem drongen; doch niet kunnende slagen, schoot hij zich voor den kop. = (LOUIS LE BLANC DE), geboren in 1614. † in 1675, was Professor der godgeleerdheid te Sedan, een zeer geleerd, vredelievend en verdraagzaam man; hij voerde een vriendschappelijk twistgesprek over eenige theologische geschilpunten met ARNAULD, en zocht vruchteloos de Katholijke en Protestantsche kerken te hereenigen. In zijne schriften heerscht een geest van liefde en verdraagzaamheid, die allen geestelijken ten spiegel kan verstrekken. = (SEBASTIEN DE PONTAULT DE), een kundig ingenieur en Veldmaarschalk, was de schepper der militaire topographie. Met zijn 15 jaar trad hij in dienst bij de belegering van Rochelle, woonde vervolgens verscheiden veldslagen en belegeringen bij, werd menigmalen gekwetst, en verloor bij de belegering van Philipsburg in 1644 den regterarm door een' kanonkogel. Hij verliet hierop den krijgsdienst, en beschreef uitvoerig alle krijgsbedrijven der Franschen onder de regering van LODEWIJK XIV, waartoe hij eene menigte platen liet graveren. Hij had aan dit werk 60,000 Livres te kosten gelegd, en †, eer hetzelve voltooid was, den 10 Augustus 1674. Zijne weduwe gaf in 1694 hetzelve in 3 deelen atlasformaat in het licht; dit werk kostte 500 kroonen, en kwam naderhand met kleiner platen in 7 deelen, lang 4to, onder de benaming van *Petit-Beaulieu*, in het licht.

BEAUMARCHAIS (PIERRE AUGUSTIN CARON DE), geboren te Parijs in 1732, was de zoon van een' Horologiemaker, die hem tot hetzelfde beroep opleide, en waarin hij uitstekende vorderingen maakte. Doch hij zag zich weldra in een' ruimer' werkkring verplaatst; hij begon zijne nieuwe loopbaan met de dochters van LODEWIJK XV lessen te geven in de muzijk, kwam in betrekkingen met den rijken financier PARIS DUVERNEY, geraakte door twee rijke huwelijken en voordeelige speculatiën, gedurende den Amerikaanschen oorlog, tot een aanzienlijk vermogen. Hij speelde vervolgens verscheiden zeer ongelijkaardige rollen, schreef staatkundige verhandelingen, pleitmemoriën, tooneelstukken en liedjes, voerde ingewikkelde processen, speculeerde in granen, geweren en kruid, verloor groote sommen en won ze weder, maakte zelfs den ijverzuchtigen VOLTAIRE verlegen omtrent zijn' letterkundigen roem, reisde naar Madrid, om een' Spanjaard tot een tweegevecht uit te dagen, naar Engeland, om de drukletters van BASKERVILLE te koopen en naar Holland, om geld te leenen, dat hij aan een' druk van VOLTAIRE wederom verspilde; hij gaf 200,000 Livres voor eenige kladden met varianten en correctiën van VOLTAIRES hand, en echter is de uitgave van BEAUMARCHAIS vol fouten en eene der slechtsten. Hij verloor ruim een millioen met deze onderneming. De omwenteling kostte hem het overige van zijn' vermogen; hij had 60,000 geweren voor de Fransche legers voor klinkend geld gekocht, en kreeg ze met assignaten betaald, werd onder het schrikbewind gevangen gezet, doch ontsnapte, en hield zich verborgen tot den val van ROBESPIERRE. † in Mei 1799. Zijne werken zijn in 1809 te Parijs in 7 deelen gedrukt.

BEAUMELLE (LAURENT ANGLIVIEL DE LA), geboren in Languedoc in 1727, was aanvankelijk Professor der fraaije letteren te Koppenhagen; hij begaf zich naar Berlijn, waar hij VOLTAIRE vond, met wien hij een' hevigen en langdurigen letterstrijd voerde, in welken BEAUMELLE natuurlijk te kort schoot; hij liet VOLTAIRE het slagveld, en begaf zich naar Toulouse; zijne vrienden bezorgden hem een ambt bij de Koninklijke Bibliotheek in 1772; doch hij † reeds in 1773. Zijne geschriften hebben hem ook niet lang overleefd.

BEAUMONT (FRANCIS), geboren in 1516. † in 1635, vervaardigde gemeenschappelijk met JOHN FLETCHER een groot aantal tooneelstukken, geheel in den smaak van SHAKESPEAR, die lang op de Engelsche tooneelen met veel toejuiching gespeeld werden. Zij stelden hunne stukken doorgaans in kroegen en herbergen op; eens overleiden zij of men bij de ontknooping van zeker treurspel den koning om het leven zou brengen of niet. Lieden, die hun gesprek beluisterd hadden, meenden dat zij in goeden ernst een' aanslag op het leven des Konings voorhadden, lieten hen gevangen nemen, en werden niet weinig uitgelagchen om hunnen voorbarigen ijver. = (Mad. LEPRINCE DE), geboren te Rouen, in 1711, wijdde zich geheel aan de opvoeding en het onderwijs; zij woonde deels in Frankrijk en deels in Engeland. † te Annecy, in Savoye, in 1780. Hare werkjes, in een' eenvoudigen, aangenamen en onderhoudenden stijl geschreven, vol leerzame trekken uit de geschiedenis en bevallige zedelessen, zijn allen in het Nederduitsch vertaald, en nog grootendeels zeer bruikbaar. = (SIMON VAN), geboren te Dordrecht, in 1574, was een beroemd Regtsgeleerde, bekwaam Staatsman en vernuftig Dichter. In 1606 werd hij Pensionaris van Middelburg, en in 1627 van Rotterdam. Met drie andere staatsleden werd hij naar het Noorden gezonden, om in 1628 den vrede tusschen Zweden en Polen te bemiddelen. Later werd hij in nog andere gewigtige gezantschappen gebruikt, in welke hij met groote schranderheid en voorzigtigheid de belangen van den Staat behartigde. † in 1654. Zijne Latijnsche en Nederduitsche gedichten, onder den titel van *Horae Succisivae*, zijn door zijn zoon nog bij zijns vaders leven in 1640 uitgegeven. Vele fraaije proeven daaruit vindt men in P. G. WITSEN GEYSBEEK, *Biogr. Anthol.* en *Crit. Woordenb.* 1 Deel, bl. 134, volgg.

BEAUNE, eene eertijds sterke, thans open stad in het voormalig Bourgondië, tegenwoordig de hoofdplaats van een district in het Departement der Côte d'or, ligt tusschen Dijon en Chalons, aan den regter oever der Bourgeoise. Een schoon hospitaal, door den Kanselier ROLLIN gesticht, een kasteel en nette kerken zijn de voornaamste gebouwen. Van de 11,000 inwoners vinden de meesten hun bestaan in den Champagne- en Bourgognewijnhandel. = (JAQUES DE), Baron de Semblançay, Intendant der financiën onder FRANS I, was oorzaak van het verlies des hertogdoms Milaan, door zijne achteloosheid in het verschaffen der noodige gelden. Hij wilde zich verschoonen met voor te wenden dat de Koningin-moeder dringend gevorderd had al wat haar aan jaargelden en inkomsten van de domeinen verschuldigd was, hetwelk zijne kas had uitgeput. Maar deze vergramde vorstin ontkende dat men haar gezegd had dat deze gelden voor Milaan bestemd waren, en de ongelukkige BEAUNE werd in 1527 gehangen. = (RENAUD DE), kleinzoon van den voorg., werd hersteld in de goederen en waardigheden van zijn geslacht; hij was Aartsbisschop van Bourges, vervolgens van Sens in 1596. † in 1606. Hij bevorderde krachtdadig de bekeering van HENRIK IV.

BEAUNOIR (ALEXANDRE LOUIS BERTRAND), geb. in 1746, † in 1828, heette oorspronkelijk ROBINEAU, welken naam hij in BEAUNOIR anagrammatiseerde, bij het verlaten van het ouderlijke huis; hij schreef eenige tooneelstukken en omhelsde den geestelijken staat, dien hij verlaten moest, op bevel van den Aartsbisschop van Parijs; hij werd hierop reizend Tooneeldirecteur, en te Petersburg belast met het bestuur over den hofschouwburg. In Frankrijk teruggekeerd, kreeg hij een ambt bij het ministerie van policie. Hij heeft verscheiden tooneelstukken op den naam zijner vrouw uitgegeven, onder anderen *Fanfan en Klaas*, door P. J. UYLENBROEK in het Nederduitsch vertaald, en eenige anderen, die op den Amsterdamschen schouwburg vertoond werden. Hij schreef bovendien nog eene menigte staatkundige werkjes en gelegenheidsstukjes.

BEAUSOBRE (ISAAC DE), geboren te Niort, den 8 Maart 1659, uit een edel Fransch geslacht, maakte op de hoogeschool te Saumur zich bekwaam tot den predikdienst, en was naauwelijks twee jaren werkelijk Predikant geweest te Chatillon, toen de herroeping van het edict van Nantes in 1685 hem noodzaakte met vele duizenden zijner geloofsgenooten Frankrijk te verlaten en naar Holland te wijken, waar de Prinses-weduwe van FREDRIK HENRIK hem het beroep bezorgde als Hofprediker van den vorst van Anhalt-Dessau, die met hare dochter HENRIETTE CATHARINE gehuwd was. Na den dood van dien vorst werd BEAUSOBRE in 1695 door den Keurvorst van Brandenburg beroepen als Predikant onder de Fransche vlugtelingen te Berlijn. Hier bleef hij het overige van zijn leven, niettegenstaande hij naar Utrecht, Hamburg en Londen beroepen werd, en † den 3 Julij 1738. Behalve de uitmuntende Aanteekeningen, door hem gemeenschappelijk met zijn' ambtgenoot JAQUES L'ENFANT op het Nieuwe Testament gemaakt, en door P. A. VERWER in het Nederduitsch in 1753 te Amsterdam uitgegeven, heeft hij, onder meer andere belangrijke werken, geschreven eene *Histoire du Manichéisme*, waarmede hij eene voortreffelijke bijdrage leverde tot de algemeene Kerkelijke Geschiedenis.

BEAUVAIS is eene zeer oude stad in Frankrijk, aan de rivier de Therain. De cathedrale kerk bezat vóór de omwenteling een' schat van H. Reliquiën en een prachtig gedenkstuk voor den Kardinaal FORBIN JANSON. Toen in 1472 deze stad door KAREL DEN STOUTEN belegerd werd, deden de vrouwen een' uitval, en veroverden een vaandel, waarmede nog langen tijd daarna jaarlijks op den 14 October, een optogt gehouden werd, waarbij de vrouwen vooraan gingen. De inwoners vinden hun bestaan meest in het weven van wollen stoffen. In 1749 leed de stad door een' zwaren brand aanmerkelijke schade. = (NICOLAS DAUPHIN), geboren in 1687, † in 1763, was een bekwaam graveur, leerling van AUDRAN. Hij heeft naar schilderijen van de beste meesters uit de Italiaansche en Fransche scholen gegraveerd. = (PHILIPPE), zoon van den voorg., geboren in 1739, † in 1781, was een voortreffelijk beeldhouwer. Te Rome vervaardigde hij een standbeeld der onsterfelijkheid, met hetwelk zijn naam in de kunstwereld voortduurt. = (GUILLAUME), geboren in 1698, † te Orleans, in 1773, was een beroemd penningkundige; onder zijne

nagelaten werken is eene *Histoire abrégée des Empereurs Romains et Grecs, par des médailles*, 3 vol. Par. 1767, nog zeer geächt. = (CHARLES NICOLAS), zoon van den voorg., geboren te Orleans, in 1745, bezat als Geneesheer uitstekende verdiensten ten aanzien der behandeling van doofstommen; hij vertaalde het werkje van AMMAN, hetwelk hij in 1779 liet drukken achter den *Cours d'éducation des Sourds-muets*, van den Abt DESCHAMPS. Bij den aanvang der omwenteling woonde hij te Parijs, en had achtervolgens zitting in de Constituerende en Wetgevende Vergaderingen, en in 1792 in de Nationale Conventie. Hij bevond zich te Toulon, toen deze stad den Engelschen in handen viel; hij werd door hen in de gevangenis geworpen, en herkreeg zijne vrijheid niet voor zij weder vertrokken waren. Hij begaf zich naar Montpellier, en † ald. in 1794 aan de gevolgen der slechte behandeling in zijne gevangenschap.

BEAUVARLET (JAQUES FIRMIN), geboren te Abbeville, in 1731, † in 1797, was een ijverig Graveur; men heeft van hem een groot aantal prenten, die zijne bekwaamheid meer eer aandoen dan zijnen smaak in de keus der onderwerpen. Hij was twee malen gehuwd; zijne beide vrouwen leerden van hem de graveerkunst, en hielpen hem aan verscheiden platen. AUDOUIN, HUBERT en verscheiden andere bekwame Graveurs waren zijne kweekelingen.

BEAUVILLIERS (ANTOINE), vermaard Kok te Parijs, † in 1817, maakte zich verdienstelijk bij alle liefhebbers van lekker eten, gedurende zijn leven niet alleen, maar ook na zijn' dood, door zijn voortreffelijk werk *l'Art du Cuisinier*, hetwelk, van 1814 tot 1820, 34 malen gedrukt is.

BEBRIACUM, ook *Bedriacum* genoemd, was eene stad in Italië, tusschen Cremona en Verona, waar Keizer OTHO door VITELLIUS in 69 geslagen werd.

BEBRICIË: deze benaming wordt door sommigen aan het Aziatische landschap *Bithynië* gegeven.

BECANUS (JOANNES GOROPIUS), geboren te Hilvarenbeek, den 23 Julij 1518, studeerde te Leuven in de wijsbegeerte en geneeskunde, doorreisde Italië, Spanje en Frankrijk, werd Lijfarts van LEONORE, gemalin van FRANS I, en van MARIA, Koningin van Hongarije: beiden zusters van Keizer KAREL V. Zich te Antwerpen nedergezet hebbende, benoemde PHILIPS II, op aanbeveling van ARIAS MONTANUS, hem tot zijn' Lijfarts; doch BECANUS, een' afkeer hebbende van de geneeskundige praktijk, wees dit aanbod van de hand, om zich over te geven aan allerlei dwaze en uitsporige etymologiën; hij wilde halstarrig de Grieksche, Latijnsche en zelfs de Hebreeuwsche taal afleiden van de Cimbersche of Teutonische taal, en beweerde dat ADAM en EVA dezelve gesproken hadden. Men dreef niet weinig den spot met zijne ongerijmde stellingen en etymologische zotternijen; maar hij was niettemin een zeer geleerd man, doch wien het aan gezond oordeel ontbrak, om het dwaze van zijn stelsel in te zien. † te Maastricht, den 28 Junij 1572. Zijne nagelaten werken zijn ware philologische curiositeiten en uiterst zeldzaam.

BECCARIA (CESARE BONESANO, Marchese DE), geboren te Milaan, in 1733, en aldaar † in 1794, bestreed in zijn werk *dei delitti e delle pene* de noodzakelijkheid van de doodstraf en de pijnbank. KANT beweert dat zijne betoogredenen tot afschaffing der eerstgemelde ongegrond waren. BECCARIA was in zijn karakter en huisselijk leven een edelhartig mensch, en heeft veel nuts gesticht. De Russische Keizerin ELIZABETH heeft in hare regering nimmer een doodvonnis onderteekend, en verliet haren troon, door eenen natuurlijken dood, zonder van dat besluit ooit berouw te gevoelen. De misdadigen, die tot het kalkziften veroordeeld zijn, leven zelden langer dan 3 jaren, en zijn in dien tijd nog voor hunne medemenschen nuttig. De veroordeelden, die op het eiland Anholt, in het Kattegat, arbeiden, zijn geheel aan de wereld ontrukt, en niettemin voor de menschheid nog nuttig werkzaam. Wie in Australië tot aan zijnen dood de straten plaveit is van alle Europesche beschaving en zamenleving verstoken, en verdient zijn genadebrood, zonder schade te doen, neen, met nuttig voor zijne medemenschen bezig te zijn. Onuitvoerlijk is derhalve de afschaffing der doodstraf niet. BECCARIA was, na onzen landgenoot JONKTIJS, de eerste, die zich voor de afschaffing der pijnbank verklaarde. Hij heeft ook een groot werk over de wetgeving geschreven, doch het nimmer laten drukken, omdat het der geestelijkheid te onkatholijk was voorgekomen. Overigens was hij de schrijver van vele andere werken over staathuishoudkunde, stijl en welsprekendheid, welke minder opzien hebben gebaard, omdat zij geene paradoxen behelsden.

BECIUS (JOANNES), geboren te Middelburg, omstreeks 1622, was aldaar Predikant en Professor, toen men in 1664 achterdocht kreeg omtrent zijne regtzinnigheid, en hem vier jaren lang allerlei moeijelijkheden veroorzaakte, tot dat hij eindelijk genoodzaakt was eene *Zedige Verdediging* van zijn gedrag en zijne leer in druk uit te geven, welk boekje de Middelburgsche regering voor godslasterlijk verklaarde, het verspreiden en lezen van hetzelve onder zware straffe verbood, en den schrijver uit de stad en provincie verbande. BECIUS vertrok terstond, en begaf zich naar Amsterdam, waar hij eene *Nadere Verdediging* in het licht gaf, welke de Middelburgsche regering door beulshanden deed verbranden. Gelukkig dat de schrijver geen paar eeuwen vroeger leefde, en in het verdraagzame Amsterdam, hoogbejaard, gerust op zijn bed sterven kon!

BECK (DAVID), geboren te Delft, den 25 Mei 1621, was een voortreffelijk Schilder, leerling van den beroemden A. VAN DIJK, en genoot de gunst van KAREL I, Koning van Engeland, wiens zonen hij in de teekenkunst onderwees. Vervolgens schilderde hij voor de Koningen van Frankrijk en Denemarken, en voor de Zweedsche Koningin CHRISTINA, die hem vele geschenken gaf, en hem tot haren eersten Kamerheer benoemde. Hij bezocht vervolgens Duitschland, Spanje en Italië, om de portretten der voornaamste vorsten en staatsmannen te schilderen, bij welke gelegenheid, behalve de aanzienlijke betalingen, hij negen gouden ketens en medailles ten geschenke bekwam. Zich in het gevolg van CHRISTINA te Parijs bevindende, deed hij een' uitstap naar Holland, en † in den Hage, den 20 Dec. 1656. Vroeger was hij in Duitschland in gevaar geweest van als schijndoode begraven te worden, doch werd door een' baldadigen kortswijl van zijn' knecht met het gewaande lijk nog gelukkig gered.

BECKER (CHRISTIAAN GOTTFRIED), geboren te Oberlichtenau, in de Opper-Lausitz, den 2 September 1772, was een uitstekend nuttig staatsburger en weldadig menschenvriend. In 1792 was hij Kantoorbediende te Chemnitz, waar hij gemeenschappelijk met zekeren SHAAPS eene Engelsche spinfabrijk oprigtte, die eene menigte handen aan den arbeid hield; hij verbond weldra met dezelve eene katoendrukkerij, die reeds in 1802 met de beste Engelsche en Schotsche drukkerijen wedijveren kon, en bij het ingevoerde vasteland sstelsel in geheel het noordelijk Europa zulk een' sterken aftrek had, dat BECKER een aantal groote fabrijkgebouwen aanleggen kon en de grondlegger van een' kleinen fabrijkstaat werd, dien hij volgens bijzondere huishoudelijke wetten regeerde. Hij voorzag zijnen fabrijkburgers van geschikte woningen, liet hunne kinderen door bijzonder bezoldigde schoolmeesters in een opzettelijk daartoe ingerigt schoolgebouw onderwijzen, en hield door doelmatig ingerigte feesten den lust tot arbeiden levendig. Chemnitz geraakte daardoor tot een' voorbeeldeloozen bloei. Om in zijne veelomvattende ontwerpen door tegenspraak of familiebelangen niet belemmerd te worden, was BECKER ongehuwd gebleven, en beschouwde zich als vader van een talrijk arbeidend huisgezin, in welks behoeften hij ook vaderlijk voorzag; 16 ouderlooze kinderen werden in zijn huis opgevoed, 20 jongelingen liet hij studeren, en zorgde voor eenigen ook nog na zijn' dood; anderen liet hij in de muzijk onderwijzen, en de meest gevorderden kleine concerten uitvoeren. In de dure jaren 1816 en 1817 reisde hij zelf naar Polen, om granen te koopen, leide eene bijzondere bakkerij aan voor zijne onderhoorigen, spijzigde dagelijks 200 armen uit zijne eigen keuken, en onderhield geheel en al 70 kinderen. Niettegenstaande de ontzettendste uitgaven tot nuttige en weldadige oogmerken, nam zijn rijkdom schier dagelijks toe, en aan hem bleek oogschijnlijk dat de hand des vlijtigen rijk maakt. † in October 1820; zijn uiterste wil was een meesterstuk van verstandig overleg, om zijne schepping in stand te doen blijven. = (RUDOLPH ZACHARIAS), geboren te Erfurt, omstreeks 1757, was een der nuttigste volksschrijvers, die Duitschland, misschien Europa, immer heeft opgeleverd; niet alleen onder de lagere klassen verspreidde hij nuttige kundigheden, maar ook de aanzienlijken hadden hem eene zeer bruikbare levensphilosophie te danken. Van zijn Nood- en Hulpboekje, ook in het Nederduitsch vertaald, werden in 20 jaren een millioen exemplaren gedrukt en nagedrukt; ook zijne andere schriften werden zeer sterk gelezen. Hij woonde te Gotha, toen hij op bevel van NAPOLEON in 1811 met geweld naar Maagdenburg gevoerd, en eerst in Mei 1813 uit zijne gevangenis ontslagen werd. † in 1822. = (WILHELM GOTTLIEB), geboren te Oberkallenberg, den 4 November 1753, † te Dresden, den 3 Junij 1813, was een zeer verdienstelijk letterkundige, wiens onderhoudende schriften over allerlei onderwerpen van wetenschap en kunst geheel Europa door met genoegen gelezen worden. Twintig jaren lang, van 1794 tot 1813, was hij verzamelaar en uitgever van het *Taschenbuch zum geselligen Vergnügen*, hetwelk thans jaarlijks door FR. KIND vervolgd wordt.

BECKET (THOMAS), geboren te Londen in 1119, werd op aanbeveling van THEOBALD, Aartsbisschop van Cantorbury, door Koning HENRIK II benoemd tot Groot-kanselier en onderwijzer van zijn' zoon. In dit ambt zocht BECKET door milddadigheid zich bij het volk bemind te maken en door onderdanigheid en vleijerij de gunst des Konings te winnen, waarin hij volkomen slaagde, en in 1162 tot Aartsbisschop van Canterbury verheven werd, met welke hooge waardigheid de titel en regten van Primaat van Engeland verbonden waren. Toen de doortrapte BECKET zijn oogmerk bereikt had, wierp hij het masker af, en deed den Koning de geheele strengheid zijner geestelijke heerschappij gevoelen, onder deksel van ijverige verdediging der kerkelijke voorregten. De Koning riep eene algemeene vergadering des adels en der geestelijkheid te Clarendon bij elkander, die eenige bepalingen maakte, aan welke BECKET, uit onvermogen om zich daartegen te verzetten, zich aanvankelijk onderwierp; doch toen de Paus zijne goedkeuring weigerde, werd BECKET nog trotscher en aanmatigender dan te voren, maar nu deed ook de Koning

zijn gezag gelden, en zette den heerschzuchtigen prelaat af, die daarop naar Frankrijk week. Staatkundige redenen noopten nogtans den Koning zich met BECKET te verzoenen; hij liet zich niet alleen tot eene persoonlijke zamenkomst met hem op de grenzen van Normandie bewegen, maar hield zelfs bij het op- en afstijgen de teugels des paards van den trotschen prelaat. BECKET keerde wel naar Engeland terug, maar gedroeg zich even zoo wederspannig jegens het koninklijk gezag als te voren. Vier hovelingen, dien zulks verdroot, verbonden zich bij eede den Koning van dezen geestelijken kwelduivel te ontslaan, begaven zich naar Cantorbury, en vermoordden BECKET aan den voet des altaars, den 29 December 1170. Slechts met vele opofferingen gelukte het den Koning den vreesselijken banbliksem, die Engeland wegens deze euveldaad dreigde, af te wenden. BECKET werd nogtans als een Martelaar onder de Heiligen van den eersten rang geplaatst. HENRIK III bouwde in 1220 hem ter eere eene bijzondere kapel, waarin zijn gebeente overgebragt en door de geloovigen in bedevaart bezocht werd. Dit duurde tot op HENRIK VIII, die na zijn' afval van de R. Kerk niet dulden kon dat men de nagedachtenis van een' wederspannigen geestelijke vereerde, die het koninklijk gezag getrotseerd had; hij liet den Heiligen als een' oproermaker veroordeelen, zijn gebeente verbranden, zijn' naam uit den almanak strijken, zijn' feestdag afschaffen en de in zijne kapel opgehoopte schatten voor goeden prijs verklaren.

BECKMANN (JOHANN), geboren te Hoya, in 1739, † te Göttingen in 1811, was een ijverig natuuronderzoeker, die der landhuishoudkunde het eerst een' wetenschappelijken vorm gaf. Behalve verscheiden leerboeken, schreef hij eene Geschiedenis der Uitvindingen, die in 5 deelen te Leipzig 1780-1805 gedrukt is.

BÉCLARD (PIERRE AUGUSTIN), geboren te Angers, in 1785, † in 1825, was een der vermaardste ontleedkundigen van onzen tijd, en de eerste die eene bijzondere toepassing maakte van de ontleedkunde op de heelkunde. Sedert 1818 was hij Professor in de ontleedkunde te Parijs; in zijne lessen paarde hij eene grondige geleerdheid met eene juiste en duidelijke voordragt. Behalve zijne eigen werken, heeft hij ook de algemeene ontleedkunde van BICHAT in het licht gegeven.

BECQUÉ noemt men in de wapenkunde een' vogel, wiens snavel van een ander email is dan zijn ligchaam.

BEDA, bijgenaamd de eerwaardige (*Venerabilis*), een Angelsaksische Benedictijner monnik, geboren in 677 te Girvy, † te Weremouth, in 735, was een voor zijn' tijd tamelijk geleerd man, die zich uit ARISTOTELES, AUGUSTINUS, CICERO en BOETHIUS eenige kennis der philosophie verschaft had, en verscheiden schriften heeft nagelaten, van welke ALCUINUS zich naderhand bediend heeft. Het voornaamste daaronder is eene Engelsche Kerkgeschiedenis en eene kronijk, in welke hij het eerst de tijdrekening in jaren na de geboorte van CHRISTUS volgde, naar de bepaling van DIONYSIUS EXIGUUS, die sedert in het westen ingevoerd werd. Zijne werken, 8 deelen in folio, zijn in 1521 en 1544 te Parijs en 1688 te Keulen gedrukt, en handelen over onderwerpen van taalkennis, wis-, natuur- en tijdrekenkunde, geschiedenis, enz. = (NATALIS), Rector in het Collegie van Montaigu en Doctor der godgeleerdheid aan de Universiteit van Parijs, was een doodvijand van allen, die de wetenschappen zochten te doen herleven, maar inzonderheid van ERASMUS, en gaf een boek uit, waarin hij beweerde in diens verklaring van het N. T. een' geheelen stapel ketterijen gevonden te hebben. ERASMUS schreef daartegen eene optelling van dwalingen in BEDA's kritiek, in welke hij zeide 181 leugens, 310 scheldwoorden en 47 godslasteringen aangetroffen te hebben. BEDA maakte nieuwe uittreksels uit de schriften van ERASMUS, gaf ze aan de theologische faculteit ter censuur over, en gedroeg zich zoo onstnimig jegens degenen, die niet met hem ijverden, om de goede wetenschappen te onderdrukken, dat de wereldlijke overheid hem tot eene geldboete veroordeelde, en hij openlijk aan de deur der cathedrale kerk te Parijs bekennen moest dat hij tegen de waarheid gehandeld had. In 1535 werd hij gebannen, omdat hij zich hevig verzet had tegen het voornemen van FRANS I, die de Sorbonne wilde bewegen, dat zij de echtscheiding van HENRIK VIII als billijk verklaren zou. † den 8 Februarij 1537.

BEDDOES (THOMAS), geboren te Shefnal, in Shropshire, in 1754, † in 1808, was een geleerd schei- en geneeskundige, en Professor te Oxford, ten tijde van de uitbarsting der Fransche staatsomwenteling, die voor hem zoo veel bekoorlijks had, dat hij, om vrij en onafhankelijk te leven, zijn ambt nederleide, en zich naar Clifton begaf, waar hij zich enkel met letteroefeningen en het nemen van scheikundige proeven bezig hield; hij ontwierp het plan tot eene inrigting om door kunstige luchtsoorten verscheiden ziekten, inzonderheid de teering, te genezen; hij vertrouwde het opzigt over deze inrigting aan den naderhand zoo beroemd geworden HUMPHREY DAVY; deze inrigting beäntwoordde ondertusschen niet aan het oogmerk; maar beter zijn volksboekje de *Geschiedenis van* IZAAK JENKINS, waarvan in korten tijd 40,000 exemplaren verkocht werden; hij schreef ook in den volksstijl eene Hygieia, die in ieders handen is; doch zijne overdreven revolutionnaire schriften zijn vergeten.

BEDELARIJ is eene plaag, die met de vrijheid en de beschaving der onderdanen verbonden is, wanneer de regering middelen tot genoegzamen arbeid voor de behoeftige volksklassen veronachtzaamd heeft. Louter verbodsmaatregelen helpen niet; wanneer er geene werkplaatsen en geene opvoeding der geringste standen van het volk plaats vindt, zullen er altijd laaghartige luiaards gevonden worden, die liever bedelen dan arbeiden. Het verschaffen van arbeid aan den behoeftigen is zoo wel een Christenpligt als het geven van aalmoezen aan armen zonder onderscheid, hetwelk onder de goede werken is gerekend geworden sedert de kruistogten, die uit hunnen aard der bedelarij bevorderlijk waren, alzoo vele huisvaders het kruis aannamen en het verzorgen hunner hulpelooze vrouwen en kinderen aan hunne te huis blijvende medeburgers overlieten. Wenschelijk ware het dat men met de openbare armenscholen het aanleeren van zoogenoemde ambachten voor kinderen van minvermogenden verbond, den volleerden van gereedschappen voorzag, bazen aanbeval, enz. Met enkel lezen en schrijven kan de gemeene man zijn onderhoud niet winnen.

BEDEVAART is eene reis naar zekere verafgelegen heilige plaats, met een godsdienstig oogmerk, die of eigenwillig, of uit hoofde eener gedane gelofte, of als eene opgelegde kerkboete ondernomen wordt. Reeds de oude Joden deden eenmaal 's jaars zoodanig eene Bedevaart naar Jeruzalem, vervolgens de Turken naar het graf van MOHAMMED, en eindelijk de Christenen in de middeleeuwen naar het H. Graf te Jeruzalem. Tegenwoordig doen onder de Christenen nog enkel de Katholijken bedevaarten naar heilige plaatsen of wonderdadige beelden, voornamelijk in Italië en Spanje. Bij de Protestanten is dit nimmer in gebruik geweest.

BEDLAM is de benaming van een in 1736 te Londen gebouwd, en in 1813 verbeterd hospitaal, voor 200 krankzinnigen zeer doelmatig ingerigt, waarin behoeftigen om niet en vermogenden tegen betaling verzorgd, en, zoo mogelijk, genezen worden.

BÉDOYÈRE (CHARLES HUGUET DE LA), geboren te Parijs, in 1789, trad in den krijgsdienst als gemeen soldaat, werd officier der Gendarmes, en vervolgens Aide de Camp van Prins EUGÈNE BEAUHARNAIS. Na met onderscheiding gediend te hebben in Spanje in 1808, in den Russischen veldtogt in 1812, in Duitschland in 1813 en in Frankrijk in 1814, werd hij in 1815 door LODEWIJK XVIII benoemd tot Kolonel. Bij NAPOLEONS terugkomst van het eiland Elba was LA BÉDOYÈRE de eerste officier, die de vanen des Konings verliet, en zich schaarde onder die van den ex-Keizer, die hem tot Brigade-generaal en lid van de nieuwe kamer der Pairs verhief, in welke hij zich onderscheidde door de hevigheid zijner uitdrukkingen bij den afstand van NAPOLEON ten behoeve van zijn' zoon. Na de tweede terugkomst des Konings volgde LA BÉDOYÈRE het leger aan gene zijde der Loire; bij de ontbinding des legers kreeg hij paspoorten om zich naar Amerika te begeven; maar te Parijs gekomen zijnde, om afscheid te nemen van zijne jonge vrouw en kind, werd hij gevat, door eene militaire commissie gevonnisd en den 19 Augustus 1815 doodgeschoten.

BEDRIACUM, zie **BEBRIACUM**.

BEDROG heet in een' ruimen zin iedere opzettelijke misleiding van anderen, maar in een' bepaalderen zin voorbedachte verschalking der goede trouw met een boos oogmerk. Dat de geldigheid van een verdrag in regten ophoudt, wanneer het blijkt dat iemand door bedrog tot het aangaan van hetzelve is verleid geworden, spreekt van zelven, naardien alsdan slechts eene schijnbare inwilliging voorhanden was.

BEDUINEN (van het Arabisch *Bedawie*, rondzwervende plunderaars,) zijn die nomadische Arabieren, welke onder tenten levende, in de Arabische en Afrikaansche wildernissen rondzwerven. Zij doen hunne aanvallen gewoonlijk te paard, en tasten, ofschoon zij Mohamedanen zijn, zelfs de karavanen aan, die naar Mekka reizen. Zij zijn trotsch op hunne afkomst en onafhankelijkheid. Een gedeelte der Beduïnen erkent de overheid der Porte, doch meestal hebben ook dezen zich met de Wechabieten vereenigd, en zijn de bitterste vijanden van die mogendheid. Zij zijn nimmer geheel ten onder gebragt geworden, omdat zij bij tegenspoed zich van hunnen stam afzonderen, en in ontoegankelijke woestijnen eene schuilplaats vinden. Bloedige wraakzucht en baatzuchtige gastvriendschap kenmerken deze onderling onafhankelijke volksstammen. De kameel verschaft hun voedsel en het paard is hun bestendige medgezel; van dit getrouwe dier houden zij naauwkeurige geslachtregisters. Zij zijn geene strenge Mohamedanen, maar zeer onrustige, woelzieke naburen. Zij hebben eene soort van adelstand of overheid, doch willen daaraan slechts vrijwillig gehoorzamen. Ondanks de toelating der Mohamedaansche wet heeft een Beduïn zelden meer dan ééne vrouw, dewijl hij te arm is om er meer te onderhouden.

BEEKMAN (IZAAK) was Rector der Latijnsche school te Dordrecht en een ijverig beöefenaar der wiskundige wetenschappen. Een toeval bragt hem in kennis met DESCARTES, toen deze zich in Hollandschen krijgsdienst en te Breda in bezetting bevond; de vriendschap tusschen beide geleerde mannen duurde onafgebroken voort tot den dood van BEEKMAN, die den 20 Mei 1637 overviel.

BEELD, is al wat, met iets anders vergeleken, daarmede meer of min vormelijk overeenkomt, gelijk het beeld van een voorwerp in een' spiegel of in eene schilderij met het oorspronkelijk. Onze voorstellingen zijn ook niets anders dan inwendige beelden van de dingen, die wij ons vertegenwoordigen (verbeelden). Wij noemen het oorspronkelijk, waarmede iets anders vergeleken en bij de vergelijking zoo veel mogelijk overeenstemmend bevonden wordt, het *voorbeeld*, en het andere de *afbeelding*, of ook, wanneer het werkelijk zoo bevonden wordt, het *evenbeeld*; men neemt het echter bij deze vergelijking niet altijd zoo letterlijk, wanneer de mensch een evenbeeld Gods of kinderen evenbeelden van hunne ouders genoemd worden; men denkt daarbij slechts aan eene gelijkvormigheid in een of ander opzigt. Zoo is het ook gelegen met de beelden in de dichtkunst en welsprekendheid (rhetorische figuren); zoo noemt FEITH, b. v. de sneeuw en het ijs op de toppen der Alpen een' »tulband om der bergen kruinen." In de Psalmen, het Hooglied, het boek van JOB, de Profeten en andere Oostersche dichtstukken, vindt men zeer stoute beelden.

BEELDEMAKER (JOANNES), geboren in den Hage, in 1630, was een voortreffelijk Schilder van herten- en wildezwijnenjagten; doorgaans zeer geestig en eigenaardig gestoffeerd. Hij bereikte een' zeer hoogen ouderdom, want hij leefde nog in 1710. = (FRANS), zoon van den voorg., geboren in den Hage, in 1669, was aanvankelijk een leerling van zijn' vader, doch diens kunstvak van jagten en beesten behaagde hem niet, en hij vond meer smaak in het historieschilderen, waarin WILLEM DOUDIJNS hem onderwees; hij deed vervolgens eene reis naar Rome, om zich verder te oefenen. Bij zijne terugkomst zette hij zich neder in den Hage, waar hij meest behangsels en schoorsteenstukken schilderde. † te Rotterdam in het begin der vorige eeuw.

BEELDENDE KUNSTEN zijn de zoodanigen, welke de natuur in de ware ligchamelijke vormen navolgen (afbeelden), als de Teeken-, Schilder-, Graveer-, Beeldhouw- en Boetseerkunst.

BEELDENSTORM. Deze speelt eene gewigtige rol in de Kerkelijke Geschiedenis. In de IV en V eeuw plaatste men beelden van Martelaren en Heiligen in de kerken, die men allengs begon te vereeren met lampen, kaarsen en wierook voor dezelven te branden, ja zelfs mirakelen toe te schrijven. Verscheiden verstandige Bisschoppen, zoo wel van de Westersche als Oostersche Kerk, gingen dezen bijgeloovigen beeldendienst te keer, die inderdaad met de Heidensche afgoderij gelijk stond, en den Christenen niet betaamde; Keizer LEO III gebood zelfs in 726 alle beelden uit de kerken weg te nemen; maar dit bevel gaf aanleiding tot een' bloedigen oorlog in het Oosten, die ook naar Italië oversloeg, alzoo de Pausen GREGORIUS II en III den beeldendienst in bescherming namen, welken CONSTANTIJN V en LEO IV, opvolgers van LEO III, in het Oosten bleven verwerpen; doch IRENE, gemalin van LEO IV, haren gemaal door vergift van kant geholpen hebbende, herstelde den beeldendienst, dien het Concilie van Nicea in 786 bekrachtigde, hetwelk degenen als ketters vervolgde, die beweerden dat men de beelden niet mogt vereeren en aanbidden. In de Westersche Kerk dacht men nogtans veel redelijker omtrent dit stuk, en het Concilie van Parijs in 824 bepaalde dat men wel beelden in de kerken kon plaatsen, maar denzelven geene goddelijke eer mogt bewijzen. Doch aan deze uitspraak hield men in het vervolg zich niet altijd; naarmate de Pausen min of meer gunstig over den beeldendienst dachten, of het priesterbelang daarbij zijne rekening vond, nam de vereering der beelden hoe langer hoe meer toe, en was ten tijde der hervorming voor velen een geweldige steen des aanstoots. De beeldenstorm, in Engeland en Duitschland begonnen, sloeg eerst laat, namelijk in 1566, naar de Nederlanden over, en begon te Antwerpen, waar een hoop vuig geboefte in de prachtige hoofdkerk alle beelden, schilderijen en kostbare sieraden met dolzinnige woede vernielde, en vervolgens alle andere kerken en kapellen hetzelfde lot deed ondergaan; het gemeen in alle overige Brabandsche en Vlaamsche steden volgde dit verfoeijelijk voorbeeld; Brussel alleen bleef bevrijd van deze baldadige kerkschennis, in welke de roofzucht des slechten gepeupels welligt meer de hand had dan de domme geloofsijver; want de hervorming, gelijk gebleken is, schoot nooit diepe wortelen in den Belgischen bodem, die bij den Munsterschen vrede van 1648 zoo wel voor Rome als voor Spanje behouden bleef. Zeker had deze verwoestende razernij ook in Zeeland, Holland en de overige noordelijke provinciën plaats, doch op ver na niet met zulk eene woede als in de zuidelijke; in sommige steden zelfs werden de beeldstormers met geweld te keer gegaan, gegrepen en gestraft, in andere maatregelen genomen om deze schandelijke kerkplundering voor te komen, door tijdig de voorwerpen van ergernis weg te nemen en in veiligheid te brengen. Over het algemeen werd de beeldenstorm door alle weldenkende Protestanten met afgrijzen verfoeid, en de Prins van Oranje, de Graaf van Egmond en verscheiden andere grooten deden de handdadigen vervolgen, vatten en ophangen.

BEELDHOUWKUNST. Deze is ongetwijfeld de oudste der beeldende kunsten, en de moeder der Teeken- en Schilderkunst. Het is onmogelijk te ontdekken wie de Beeldhouwkunst heeft uitgevonden. MOZES spreekt van beeldhouwwerk, reeds eenige eeuwen oud, toen hij schreef. Men vindt bij de oude Egyptenaars de Beeldhouwkunst wel in hare kindschheid, maar hare wieg moet men in Egypte niet zoeken; zij ligt waarschijnlijk onder de puinhoopen van Babylon bedolven. De uitvinding der godsdiensten is misschien een gevolg der uitvinding van de Beeldhouwkunst. Te voren had de mensch de zon en overige hemelsche ligchamen als zijne goden aangemerkt; hij was erkentelijk voor het genot van licht en warmte, maar aan een' eigenlijken eerdienst, die zijne erkentenis zinnelijk uitdrukte, dacht hij niet; hij begreep evenmin dat de vruchtbaarheid der aarde en de afwisseling der jaargetijden daarmede in verband stonden; hij kon zich de oorzaken van donder en bliksem, storm en regen, vorst, hagel, sneeuw en zoo vele andere natuurverschijnselen niet verklaren, nog minder ze eigenwillig te weeg brengen; die ze te weeg bragten waren alzoo, naar zijne kindsche wijze van redekavelen, magtiger wezens dan hij: goden; maar deze goden kon hij zich niet anders dan zinnelijk voorstellen, en daar hij onder alle levende en werkende wezens niets voortreffelijker en volkomener kende dan zich zelven, dacht hij zich deze goden in menschelijken vorm, met menschelijke hartstogten en eigenschappen, maar krachtiger, veelvermogender en den dood niet onderworpen. De beeldhouwkunst, die welligt met ruw boetseren van dieren en planten in klei begonnen was, waagde zich eindelijk aan het menschbeeld, doch het leemen proefstuk was zoo broos en vergankelijk als de mensch zelf: men nam derhalve, bij het vorderen der kunst, eene duurzamer stof, hout, steen, metalen, enz. tot het standbeeld van een' held, wetgever of weldoener van eenigen volksstam. Dit beeld bleef geheele geslachten na hem in wezen; de achting, aan het oorspronkelijk bij deszelfs leven betoond, ging na deszelfs dood op het beeld over, nam met ieder geslacht toe, en veranderde eindelijk in goddelijke vereering, toen de oorspronkelijken door priesterlijke kunsten in goden herschapen waren, en deze heilige mannen nog andere goden uitdachten, waardoor het inderdaad vernuftig en dichterlijk stelsel der Grieksche mythologie ontstond, hetwelk ten tijde van Athenes bloei in prachtige tempels de idealen der vooronderstelde bewoners van den Olympus in de heerlijkste gewrochten van Beeldhouwkunst aanschouwelijk daarstelde. De Beeldhouwkunst heeft alzoo hare volmaking in vroegeren tijd voornamelijk aan de Heidensche afgoderij te danken, en zelfs met den Christelijken godsdienst geraakte zij in betrekking, toen men de beelden der Apostelen, Heiligen en Martelaren in de kerken plaatste, en in Griekenland en Italië dezen even zoo ijverig met offeranden en gebeden vereerde als eertijds de beelden van het hersenschimmig grof zinnelijk godengeslacht des Heidendoms. Bij de oude Joden kwam de Beeldhouwkunst enkel door Cherubim en andere phantastische figuren met den godsdienst in aanraking; het vervaardigen van beelden ter vereering was, even als de afgoderij in het algemeen, streng door MOZES verboden; zelfs de nationale godheid der Israelieten mogt niet aanschouwelijk afgebeeld worden; later verbood ook MOHAMED den Muzelmannen het afbeelden niet alleen der Godheid of der Engelen, maar ook zelfs van eenig levend schepsel, mensch of dier hoegenaamd, en zoo kon de Beeldhouwkunst bij de Turken nooit anders dan in doellooze arabesken gedijen. De voormalige betrekking der beeldhouwkunst tot den godsdienst der oude Grieken en Romeinen is nog zelfs in onzen tijd een sterk sprekende trek in haar karakter; haar voornaamste voorwerp is het menschbeeld, voorgesteld in schoone ideale goden- en heldenvormen; echter zijn ook sommige diergestalten, gelijk leeuwen, paarden, stieren, enz. voor zulk eene antieke idealisering vatbaar, en niet alleen enkele beelden, maar ook heerlijke groepen zijn uit de oudheid gaaf tot ons gekomen; zelfs wat gebroken of zwaar beschadigd is getuigt nog in de enkele brokken van de hooge aesthetische volkomenheid des geheels, waartoe zij behoord hebben. Eene uitvoerige beschouwing van de oude en hedendaagsche Beeldhouwkunst, derzelver bloei, verval en wederopkomst bij de onderscheiden westersche volken zou een belangrijk deel uitmaken der algemeene kunstgeschiedenis, doch kan hier geen plaats vinden.

BEELDSPRAAK is zeer na met de allegorie verwant, en wordt in de dichtkunst en welsprekendheid menigvuldig gebruikt, om zeer gewone denkbeelden te veredelen of afgetrokken begrippen te verzinnelijken en aanschouwelijk voor te stellen, even als zulks in de Teeken- en Schilderkunst insgelijks door beeldspraak geschieden kan; zoo wordt b. v. de *moederlijke liefde* door een' *pelikaan* verzinnelijkt, de *getrouwheid* door een' *hond*, de *waakzaamheid* door een' *haan*, de *eeuwigheid* door eene *slang*, die zich in den *staart bijt*, de *tijd* door een' *zandlooper*, de *dood* door eene *uitgebluschte fakkel*, enz. Zie verder ALLEGORIE, HIEROGLYPHEN, ZINNEBEELD.

BEELZEBUB, vliegenvorst, vliegengod; dezelfde als BAALPHEGOR.

BEEMSTER (DE) was voorheen een der grootste Waterlandsche meren, hetwelk in het begin der XVII eeuw bedijkt en droog gemaakt, en tegenwoordig eene vruchtbare en net bebouwde landstreek is, door eene bevolking van 2600 goedbemiddelde ingezetenen bewoond. De Beemster heeft verscheiden voortreffelijke rijwegen; in het midden staat een net kerkgebouw; voorheen waren er ook vele

aangename buitenplaatsen van aanzienlijke Noord-Hollanders, doch de meesten zijn allengs verdwenen en de gronden in bouw- en weilanden veranderd. De *Beemster Kermis* is door J. BARTELINK en het *Beemster Winterbuitenleven* door E. BEKKER, wed. A. WOLFF bezongen.

BEER (MICHEL), een geleerde Jood, geb. te Nancy, in 1784, was aanvankelijk Advokaat, maar weldra gaf hij zich geheel aan de beoefening der letterkunde over, en was de eerste Israëliet, die tot lid van de geleerde Fransche akademien werd aangenomen. NAPOLEON riep hem in 1807 tot de groote zamenkomst der aanzienlijke Joden te Parijs, die over het verbeteren van den toestand hunner geloofsgenooten zou raadplegen, en dit Sanhedrin verkoos BEER tot deszelfs Secretaris. Bij de oprigting van het koningrijk Westphalen werd hij als bureauchef bij het ministerie van binnenlandsche zaken aangesteld, en naderhand bij het Fransche ministerie in dezelfde hoedanigheid geplaatst. In het Athenaeum te Parijs hield hij lessen over de Duitsche letterkunde. Onder zijne talrijke schriften onderscheidt zich voordeelig zijne lofrede op CHARLES VILLERS.

BEERINGS (GREGORIUS), Kunstschilder, geboren te Mechelen, en aldaar † in 1570, schilderde zeer geestig en bevallig ruïnen en antieke gebouwen, waarvan hij de schetsen in Italië gemaakt had. Hij was een zorgelooze en vrolijke gast. Gedurende zijn verblijf te Rome zijn geld doorgebragt hebbende, schilderde hij, om zijne ledige beurs wederom te vullen, in haast op een stuk doek eene regenachtige lucht en veel water, met eene dobberende ark op hetzelve, zonder bijvoeging van eenige andere voorwerpen, en veilde dit schrale stuk te koop als den zondvloed. Men vroeg hem waar de menschen en dieren waren, die men gewoonlijk in dergelijk eene afbeelding met het water worstelende aantreft; hij antwoordde: »Die zijn allen »reeds verdronken of in de ark." Deze vernuftige inval gaf aanleiding dat hij het stuk niet alleen goed betaald kreeg, maar hem ook verscheiden kopijen er van besteld werden.

BEETHOVEN (LODEWIJK VAN) geboren te Bonn, den 17 December 1772, was een uitmuntend toonkunstenaar en componist. Men bewondert vooral zijne veelstemmige compositiën, zijne symphoniën en klavierconcerten. HAYDN was zijn leermeester. Met zijn 42 jaar werd hij geheel doof, en echter componeerde hij sinds dien tijd de heerlijkste meesterstukken, die hij zelf — niet hooren kon! Hij leefde afgezonderd te Weenen, buiten alle gemeenschap met de kunstwereld, welke hij bezielde en zoo vele streelende genietingen schonk. Na MOZART verloor Duitschland in BEETHOVEN den 26 Maart 1827 den grootsten componist, dien het welligt immer bezeten heeft.

BEGA (CORNELIS), Kunstschilder, leerling van OSTADE, was geboren te Haarlem, en de zoon van den houten plaatsnijder PIETER JANSZ. BEGIJN; doch CORNELIS, verschil krijgende met zijn' vader, wilde sedert diens naam niet langer dragen, maar noemde zich BEGA. † aan de pest den 27 Augustus 1664. Zijn werk wordt in de aanzienlijkste kabinetten van Nederland aangetroffen.

BEGEERTE is eene natuurlijke eigenschap van ieder levend schepsel en de uitdrukking van het verlangen naar hetgene voor hetzelve aangenaam, goed en nuttig schijnt te zijn. De begeerte is onderscheiden van den wil des menschen, naardien zij slechts uit zinnelijke gewaarwording ontstaat, en alzoo ook den dieren eigen, maar de wil een redelijk zielvermogen is, waardoor de mensch het in zijne magt heeft zijner begeerte al of niet in te volgen, waaromtrent hij de rede behoort te raadplegen.

BEGENADIGING (*Pardon*), kwijtschelding van straf, kan slechts door het opperhoofd van den Staat verleend worden; want de gewone regter mag de wet niet veranderen, al is het dat zij hem in de toepassing op eenig voorhanden geval te hard toeschijnt. Het regt van begenadiging is als het ware een goddelijk regt, van hetwelk de vorst slechts zelden, en niet naar luim en willekeur, maar met wijsheid gebruik maken moet, om het gezag der wet niet te krenken.

BEGGA, dochter van PEPIJN DEN OUDEN, Major domus van Austrasië, en moeder van PEPIJN VAN HERISTAL, nam het geestelijk gewaad aan na den dood van haren gemaal, den Hertog van Braband, en stichtte in 680 het klooster van Andenne.

BEGIJN (ABRAHAM), geboren in 1650, was een voortreffelijk Kunstschilder, die verscheiden jaren in den Hage woonde en in 1690 door den Keurvorst van Brandenburg als Hofschilder naar Berlijn ontboden werd. BEGIJN doorreisde de Staten van dezen vorst, om de gebouwen der voornaamste steden, kasteelen en landgezigten te teekenen, die hij dan in het groot schilderde. Onder deze bezigheid verraste de dood hem met het palet in de hand, in het begin der vorige eeuw.

BEGIJNEN zijn zekere geestelijke dochters of weduwen, die, zonder eenige kloostergelofte af te leggen, gemeenschappelijk als nonnen op dusgenaamde Begijnhoven leven. Zij heeten Begijnen naar zekeren LAMBERT LE BÈGUE, die te Luik in 1173 het eerste Begijnhof stichtte. Een groot gedeelte dezer Begijnen vestigde zich te Nivelle in 1207, en van daar verspreidden zij zich door geheel Vlaanderen, Frankrijk en Holland. Tegenwoordig zijn zij nergens zeer talrijk, zelfs niet te Amsterdam, waar de meeste woningen op het Begijnhof aan andere vrouwen verhuurd zijn.

BEGRAVING. De oude volken, en zelfs de latere beschaafde Grieken en Romeinen, ontdeden zich op tweeërlei wijzen van hunne dooden, met namelijk de lijken te verbranden of dezelve te begraven; echter werden doorgaans slechts de lijken der aanzienlijken op kostbare houtstapels verbrand, en de asch, in lijkbussen (*urnae*) verzameld, begraven. Tegenwoordig worden alleen in Oost-Indië de lijken van zekere Braminenkasten en met dezelve somtijds de weduwen verbrand. Bij de invoering des Christendoms werden gemeenschappelijke begraafplaatsen aangelegd en met zekere ceremoniën gewijd, doorgaans rondom of in de nabijheid der kerken: van daar de benaming Kerkhoven. Het begraven *in* de kerken kwam eerst in de IV eeuw in gebruik. Men bouwde vroeger kapellen en altaren op de graven der martelaren, omdat men waande dat deze plek gronds veel heiliger was dan eenige anderen. Toen de Christenen hunnen godsdienst openlijk mogten uitoefenen, bouwden zij kerken of rigtten zelfs Heidensche tempels daartoe in; men bragt de overblijfselen (*reliquiae*) der Martelaars daarinover, en begroef ze onder het altaar, waar sommigen naderhand mirakelen begonnen te doen. Het bijgeloof, dat het een geluk was in de nabijheid van een' Heiligen begraven te worden, won onder de Christenen hoe langer hoe meer veld. Keizer CONSTANTIJN was de eerste, die in 337 op zijn verlangen in de door hem gebouwde Apostelkerk te Constantinopel begraven werd. Weldra volgden de Bisschoppen dit na, en eindelijk verkregen degenen, die de kerk rijkelijk beschonken, dit voorregt. Het bijgeloof werkte de hebzucht der geestelijkheid alzoo niet weinig in de hand. Verstandigen zagen het onvoegzame van dit gebruik wel in, maar zij zwegen, om niet verketterd te worden; de Keizers THEODOSIUS en JUSTINIANUS verboden het begraven in de kerken, maar hunne opvolgers lieten het weder toe, en sedert heeft deze gewoonte in alle landen tot op heden voortgeduurd. In later tijden heeft men hier en daar zich er tegen verzet, en in Frankrijk, ja zelfs te Rome en te Napels in 1809 het begraven in de kerken verboden. In de Nederlanden zal dit ook na zekeren bepaalden tijd niet meer mogen plaats hebben, als wanneer tevens de voor de gezondheid der inwoners zoo schadelijke kerkhoven in de groote steden afgeschaft en buiten dezelve verlegd zullen worden.

BEGRIP is eene voorstelling, door welke iets gedacht wordt; een voorwerp wordt gedacht door het zamenvatten van eenige merkteekens in de voorstelling. Het Begrip onderscheidt zich alzoo wezenlijk van de aanschouwing en gewaarwording, door welke altijd iets enkels onmiddellijk voorgesteld wordt, gelijk wanneer iemand een huis of schip aanschouwt, of een kanonschot hoort; doch wie hetgene men huis, schip of kanonschot noemt slechts denkt, heeft een begrip daarvan, hetwelk hij op alle huizen, schepen en kanonschoten toepassen kan. Het begrip is dus de eenheid van eene menigvuldigheid der aanschouwing. Een afgetrokken begrip, b. v. *wijsheid, dwaasheid, deugd, ondeugd, vrijheid, slavernij*, e. d. g. verliest altijd aan inhoud, naarmate hetzelve aan omvang wint, terwijl bij de aanschouwing juist het omgekeerde plaats heeft.

BEGUARDEN waren aanhangers van LAMBERT LE BÈGUE, een Fransche ketter, wiens leer door het Concilie van Vienne in Dauphiné in 1312 veroordeeld werd. Deze LAMBERT LE BÈGUE is wel te onderscheiden van zijn' Luikschen naamgenoot. Zie BEGIJNEN.

BEHAIM (MARTIN), geboren te Neurenberg, omstreeks 1430, was een der geleerdste wis- en sterrekundigen van zijn' tijd. In 1480 ging hij naar Lissabon, waar hij zich op de vloot begaf van DIEGO CAN, bestemd tot eene ontdekkingsreis naar de kust van Afrika. BEHAIM voerde het gebruik in van het astrolabium, ontdekte het eiland Fayal, waar hij zich eenige jaren ophield, en aanleiding gaf tot het ontdekken der overige Azorische eilanden. Bij zijne terugkomst in Portugal werd hij Ridder der Christusorde, en keerde naar Neurenberg terug, waar hij in 1492 eene aardglobe vervaardigde, waarop zijne ontdekkingen waren aangeduid, die COLUMBUS op het vermoeden bragten van het bestaan van een nog onbekend werelddeel. Na nog verscheiden andere zeetogten † BEHAIM te Lissabon in 1506.

BEHEMOTH is, volgens de beschrijving in het boek JOB XL, 10 en volgg., waarschijnlijk de Mamouth der voorwereld, schoon sommigen den Hippopotamus daarvoor houden.

BEHN (APHARA), de dochter van een' Engelsch' edelman, JOHNSON genaamd, volgde haren vader op zijne reis naar Suriname, waar zij een' Afrikaanschen Prins leerde kennen, dien de Engelschen als slaaf in Amerika verkocht hadden, en wiens lotgevallen haar de stof leverde tot een' roman, getiteld *Oronoko*, die naderhand ook in het Fransch en Hoogduitsch vertaald is. Na hare terugkomst huwde zij met een' Hollander, BEHN genaamd. KAREL II zond haar naar den Hage, waar zij hem als spion diende; doch hij beloonde hare diensten slecht. † in behoeftige omstandigheden te Londen, den 16 April 1689; zij werd echter bij de Engelsche Koningen te Westminster begraven. Behalve den voornoemden Roman schreef zij ook eenige tooneelstukken en *Poëms upon several occasions*, waarvan in 1735 bereids de achtste druk verscheen.

BEHOEFTE is een gevolg der afhankelijkheid, en de betrekking van den mensch tot iets, welks ontbering hem moeijelijk valt. Het

voorwerp, hetwelk deze behoefte vervult, heet nooddruft, voor zoo ver zulks de natuurlijke behoeften betreft (voedsel, kleeding en huisvesting). Deze behoeften hebben de dieren met den mensch gemeen, doch de natuur voorziet in dezelve; de rups wordt op het blad geboren, dat hem tot voedsel verstrekt; de vogelen zijn van vederen, de zoogdieren van wol en haren voorzien, vinden overal hun voedsel in genoegzame hoeveelheid voorhanden en schuilplaatsen tegen de guurheid des weders, de visschen en andere waterdieren hebben nimmer aan iets gebrek. De mensch, integendeel, is bij zijne geboorte geheel hulpeloos, en zou in weinige uren reeds weder vergaan, zoo anderen geene zorg droegen voor het rekken van zijn bestaan, van hetwelk hij zelf in lang nog geene redelijke bewustheid heeft. Anderen moeten in zijne behoeften voorzien, tot hij zelf daartoe in staat is, en dit is hij zelden vóór in zijne reeds vergevorderde jongelingschap. Met de jaren vermeerderen ook zijne behoeften, die in natuurlijke of noodwendige en willekeurige of ontbeerlijke onderscheiden zijn. Rijken en armen hebben zeker de drie grondbehoeften gemeen, maar zij wijzigen zich voor de eersten geheel anders dan voor de laatsten ten aanzien der bevrediging. Behalve de natuurlijke, heeft de mensch ook zedelijke en verstandelijke behoeften, die de dieren geheel niet hebben. Hoe hooger' trap van beschaving de mensch bereikt, hoe meer de kring zijner behoeften zich uitbreidt, en hoe minder derzelver bevrediging onder zijn bereik valt. De geringere volksklasse behoort men slechts tot eene zekere hoogte te beschaven, meer ten aanzien der zedelijkheid dan wel ten aanzien des verstands; want overbeschaving vermeerdert de behoeften van den zoogenaamden gemeenen man en vermindert zijne tevredenheid. Eene *volks-meetkunde*, *volks-scheikunde*, *volks-sterrekunde*, e. d. g. zijn misschien voor sommige lezers minder nuttig dan eene *volks-zedekunde*, waarin b. v. den schoenmaker nadrukkelijk aanbevolen wordt zich bij zijne leest te houden en vooral goede schoenen te maken.

BEIJEREN (*Bayern*), eertijds een hertog- en keurvorstendom, tegenwoordig een koningrijk, behoorde in oude tijden deels tot Vindelicië, deels tot Noricum, en kwam ten tijde van Augustus onder de heerschappij der Romeinen. Den naam Beijeren bekwam hetzelve van de Bojoariërs, die 589 jaren vóór J. C. uit Gallië naar Bohemen drongen, doch door de Marcomannen verdreven werden. Omstreeks 556 geraakte Beijeren onder den scepter der Frankische Koningen, doch had zijne eigen Hertogen; de laatste, Tassilo II, werd in 788 door Karel den Grooten afgezet, omdat hij zich met zijn' schoonvader, den Koning der Longobarden, tegen hem verbonden had. Karel verdeelde het land in *Gauen*, en Graven regeerden hetzelve in zijnen naam. Bij de deeling der Frankische monarchie onder de zonen van Lodewijk den Vromen, in 855, kreeg Lodewijk de Duitscher geheel Duitschland, en dus ook Beijeren, hetwelk na zijn' dood in 876 zijn' oudsten zoon Karloman als koningrijk ten deel viel. Deze liet in 880 slechts een' natuurlijken zoon na, Arnulph, en Beijeren kwam derhalve aan Karlomans broeders, het eerst aan Lodewijk III, en toen, na diens kinderloos afsterven in 882, aan Karel den Dikken, die in 884 ook in het bezit der geheele Frankische monarchie geraakte, maar deze niet wist te handhaven, en door de standen in 887 afgezet werd. De voornoemde Arnulph werd tot Koning van Duitschland verkozen. Hij beleende zijn' neef Luitpold met het hertogdom Beijeren; deze sneuvelde in 907 in den slag bij Augsburg tegen de Hunnen. Zijn zoon Arnulph de Booze volgde hem op, doch streefde onder Keizer Koenraad naar onafhankelijkheid en de koninklijke waardigheid van Beijeren, maar liep daardoor gevaar van zijn land te verliezen, in hetwelk nogtans Keizer Henrik I in 920 hem bevestigde. Arnulph † in 927, en zijne zonen Everard, Arnold en Herman vernieuwden onder Keizer Otto I de poging om Beijeren tot een zelfstandig koningrijk te verheffen; maar de Keizer zette hen af, en beleende hunnen oom Berthold met het hertogdom. Na Bertholds dood in 947 volgden tot 1071 in Beijeren 11 Hertogen uit onderscheiden huizen, meest bloedverwanten der toenmalige Saksische en Frankische Keizers, want dezen waren in dien tijd nog de eigenlijke landsheeren, de graven en hertogen slechts stadhouders zonder erfregt. Toen de Hertog Otto door Keizer Henrik IV afgezet was, gaf deze het hertogdom Beijeren aan Otto's schoonzoon Welf I. Op dezen volgde in 1103 zijn zoon Welf II, in 1120 diens broeder Henrik de Zwarte, en op dezen in 1125 zijn zoon Hendrik de Trotsche. Deze bezat ook het hertogdom Saksen, maar werd in 1138 door Keizer Koenraad III, tegen wiens verkiezing hij zich verzet had, in den ban gedaan en van zijne landen beroofd, waarvan Beijeren aan Leopold, Markgraaf van Oostenrijk, kwam. Zijn zoon Henrik de Leeuw kreeg echter in 1142 Saksen, en van Keizer Fredrik I in 1156 ook Beijeren terug; daar hij nogtans dezen Keizer in 1175 de verlangde hulp tegen Italië weigerde, werd ook hij in 1180 in den ban verklaard; verloor al zijne leenen, en behield slechts de allodiën, waaruit naderhand het hertogdom Brunswijk ontstond. Otto van Wittelsbach bekwam nu Beijeren, waarvan Tyrol toenmaals afgescheiden werd. Op Otto volgde in 1183 zijn zoon Lodewijk, die in 1215 van Keizer Fredrik II ook het paltsgraafschap aan den Rijn verkreeg, hetwelk Henrik, een zoon van Henrik den Leeuw, toenmaals bezeten had; echter kwam eerst zijn zoon Otto II door huwelijk met Agnes, dochter van Paltsgraaf Henrik, in het gerust bezit van het paltsgraafschap. Otto's zonen, Lodewijk de Strenge en Henrik, hadden wel in 1155 de vaderlijke landen zoo gedeeld, dat gene de Rijnpalts en Opper-Beijeren en deze Neder-Beijeren bekwam, maar de linie van Henrik stierf in 1314 uit; doch daarentegen ontstonden er na den dood van Lodewijk in 1294 door zijne beide zonen Rudolph en Lodewijk twee duurzaam voortbloeijende hoofdliniën. Lodewijk, de jongste zoon van Lodewijk den Strengen, werd in 1314 tot Keizer verkoren, doch hij had tot 1322 te kampen met den tegenkeizer Fredrik van Oostenrijk, dien Lodewijks eigen broeder Rudolph begunstigde. Dit noopte hem dezen de Palts te ontnemen, welke hij eerst in 1329 bij het verdrag van Pavia aan Rudolphs zonen teruggaf. Lodewijk verzuimde ook geenszins de vergrooting van zijn huis; zijn' zoon Lodewijk gaf hij in 1322 het markgraafschap Brandenburg en huwde hem met Margareta Maultasch, waardoor Tyrol aan Beijeren kwam; zijn' zoon Willem gaf hij het der Keizerin na den dood van haren broeder Willem IV, Graaf van Henegouwen, toegevallen graafschap Holland. Na Lodewijks dood in 1347 was de keizerlijke waardigheid voor Beijeren verloren; de mark Brandenburg kwam door koop aan Keizer Karel IV, Tyrol tegen eene schadeloosstelling van 116,000 goudguldens aan Oostenrijk; maar Holland, Zeeland en Henegouwen gingen eerst in 1434 door afstand van Jakoba van Beijeren over in het huis van Bourgondië. Als Hertog van Beijeren werd Keizer Lodewijk opgevolgd door zijn' oudsten zoon Stephanus; deze liet in 1375 drie zonen na, Stephanus II, Fredrik en Jan, van welken laatsten alleen de linie tot in de XVIII eeuw voortduurde. In deze linie volgde eerst den vader Willem, † in 1435, toen diens broeder Ernst, † in 1438; hierop van zoon tot zoon Albert III, † in 1460; Albert IV, † in 1508; Willem IV, † in 1550; Albert V, † in 1579; Willem V, † in 1626; Maximiliaan, eerste Keurvorst van Beijeren, † in 1651; Ferdinand Maria, † in 1679; Maximiliaan Emanuel, † in 1726; Karel Albert werd in 1742 tot Roomsch' Keizer verkozen, en toen het keurhuis Beijeren na het afsterven van Karel VI aanspraak maakte op de Oostenrijksche nalatenschap, kwam het tot een' oorlog, in welken de Beijersche landen door Oostenrijk in bezit genomen en eerst na den dood van Keizer Karel VII, in 1745 bij den vrede van Fuessen teruggegeven werden aan zijn' zoon Maximiliaan Joseph, met wien in 1777 deze linie uitstierf. Het tegenwoordig koninklijk huis van Beijeren begon met Maximiliaan Joseph, die in 1799 den Keurvorst Karel Theodoor was opgevolgd, en in 1805 bij den vrede van Presburg de koninklijke waardigheid aannam. † den 13 October 1825, en werd opgevolgd door zijn' zoon, den thans nog regerenden Koning Lodewijk Karel August, geboren te Straatsburg, den 25 Augustus 1786.

BEILING (Albert). Ten tijde van den worstelstrijd tusschen Jakoba van Beijeren en haren gewezen gemaal Jan van Braband, om het bezit der graafschappen Holland, Zeeland en Henegouwen, had de rampspoedige vorstin Floris van Kijfhoek gezonden om Schoonhoven te bemagtigen, waarin hij slaagde; maar de bezetting van het slot, uit 50 man bestaande, onder het bevel van Willem van der Koulster en Albert Beiling, bood zes weken lang een' hardnekkigen wederstand, doch werd door hongersnood eindelijk tot overgave gedwongen, onder beding van lijfsbehoud, hetwelk den verdedigers werd toegestaan, behalve Beiling, die veroordeeld werd om levend begraven te worden. Hij verzocht eene maand uitstel, en vrijheid om op zijn woord van eer naar huis te gaan, ten einde zijne zaken te beschikken. Kijfhoek bewilligde hierin. Als een tweede Regulus keerde Beiling op den bestemden tijd weder naar Schoonhoven, en beloonde het vertrouwen zijner vijanden op zijn' woord van eer edelmoedig met vertrouwen op lijfsgenade — maar vergeefs! Nog in denzelfden nacht van zijne aankomst werd de kuil voor hem gedolven, en het verschrikkelijk vonnis met het aanbreken van den dag uitgevoerd in December 1424.

BEKA (Joannes), Kanonik te Utrecht, gesproten uit het adellijk geslacht van Stoutenburg, en geboren omstreeks 1350, schreef eene Kronijk der Utrechtsche Bisschoppen en Hollandsche Graven tot op 1393, welke Suffridus Petri tot op 1574 vervolgd en Bernardus Furmerius in 1612 te Franeker in het licht gegeven heeft. Naderhand heeft Arnoldus Buchelius dezelve met historische aanteekeningen in het *Corpus Hist. Traject.* te Utrecht in 1643 in fol. uitgegeven. Men vindt dezelven ook onder de Analecten van Matthæus.

BEKEERING is eigenlijk zedelijke verbetering, en moet blijken uit een verbeterd levensgedrag: daarom zijn alle bekeeringen op het doodbed zeer dubbelzinnig, al wordt er nog zoo veel gebeden, gebiecht en berouw getoond; de doodsangst heeft doorgaans daaraan het meeste deel. De zoogenaamde bekeeringen van ongeloovigen, ketters, enz. hebben nog minder te beduiden; zulk eene bekeering is dikwijls slechts eene verwisseling van het eene bijgeloof met het andere. Eene ware bekeering kan hierbij alleen dan plaats hebben,

wanneer iemand, die een ander geloof aangenomen heeft, ook een beter levensgedrag houdt, want dan moet men vooronderstellen dat zijne nieuwe overtuiging hem ook tot eene nieuwe en betere denk- en handelwijze gebragt heeft. Eene opregte bekeering kan zeer wel plaats hebben, zonder verwisseling van geloofsbegrip, en omgekeerd kan men eene andere geloofsleer omhelzen, zonder zich eigenlijk te bekeeren.

BEKKER (Balthasar) werd geboren den 20 Maart 1634, te Metslawier, in Friesland, waar zijn vader Predikant was, studeerde te Groningen in de wijsbegeerte, de Oostersche talen en de Geschiedenis, en vervolgens te Franeker in de godgeleerdheid. Na in eenige kleine gemeenten Predikant geweest te zijn werd hij naar Amsterdam beroepen. Bekker was een warm voorstander der philosophie van Descartes, die in zijn' tijd het vinnigst bestreden werd door lieden, die ze het minst kenden en nog veel minder verstonden: dit wikkelde hem in vele onaangenaamheden en zijne regtzinnigheid werd van alle kanten op zeer gevaarlijke proeven gesteld; doch de brave man liet zich niet afschrikken om in zijne leer en schriften volgens zijne overtuiging te handelen, vooroordeel en bijgeloof moedig te bestrijden en zich om eene ingebeelde regtzinnigheid in het minst niet te bekommeren, waar het de waarheid gold. Inzonderheid verzette hij zich tegen het bijsterzinnig bijgeloof aangaande toovenaars, heksen, spoken, e. d. g. in zijn werk *De Betooverde Wereld*, hetwelk voor het eerst in 1690 te Leeuwarden in het licht kwam, en waarin hij de magt en den invloed des Duivels op den mensch rondnit ontkende, bewees dat tooveren onmogelijk was en alle spokerijen voor nietige sprookjes en hersenschimmen verklaarde. Deze vermetelheid haalde hem de bitterste vervolging op den hals; en daar hij zijn gevoelen niet wilde herroepen, werd hij als Predikant afgezet, doch men liet hem zijne bezolding behouden tot zijn' dood toe, die den 11 Junij 1698 voorviel. Op deze wijze nam de Amsterdamsche kerkeraad op het einde der XVII eeuw openlijk den Duivel en zijne geheele bespottelijke kraam in bescherming tegen den regtschapen man, die het moedig gewaagd had het gezond verstand te bevrijden van de schandelijke kluisters des onzinnigsten bijgeloofs. Een regtvaardiger nageslacht heeft der nagedachtenis van den miskenden en mishandelden Bekker de schoonste voldoening verschaft met het ganschelijk uitroeijen van spoken en duivelarijen, in spijt van alle kerkeraden en synoden, die er nog lang de hand aan hielden. = (Elizabeth), zie Wolff (Adriaanes).

BELA. *Koningen van Hongarije van dezen naam.* = I beklom den troon in 1059. Onder zijne regering werd het Christendom in Hongarije ingevoerd. † in 1062. = II, bijgenaamd de Blinde, omdat zijn oom Coloman hem in zijne jeugd de oogen had doen uitsteken, werd tot de kroon geroepen in 1131, na den dood van Koning Stephanus, zijn' vollen neef. Hij gaf zich over aan het overmatig gebruik van den wijn, en † in 1141. = III was de zoon en opvolger van Stephanus III in 1175, en onderscheidde zich door zijne braafheid en regtvaardigheid, gedurende eene regering van 23 jaren. † in 1196. Hij was gehuwd met Margareta, zuster van Philippus Augustus, Koning van Frankrijk. = IV, zoon van Andreas II, volgde zijn' vader op in 1235. De Tartaren zijne Staten verwoest hebbende, week hij naar Dalmatië, en werd op den troon hersteld in 1244 door de hulp der Ridders van Rhodes. Hij herbouwde de steden en kerken, die de Tartaren vernield hadden, en † in 1270.

BELAGCHELIJK noemt men hetgene wat objectief den lach opwekt, of subjectief belagchenswaardig is, zonder evenwel den lach op te wekken, naardien er eene zekere stemming toe behoort, om over iets te lagchen. Zie A. Fokke, Sz. *over den Lach en het Lachverwekkende.*

BELEEDIGING is eene krenking van eens anders regt, die daardoor zedelijk lijdt (benadeeld wordt). Daarom kan de mensch zich zelven of een dier wel beschadigen, maar niet beleedigen. Zoo kan ook God in den eigenlijken zin niet beleedigd worden, want hier is geene benadeeling denkbaar: wanneer men derhalve zondige daden beleedigingen der Godheid noemt, dan is dit slechts eene figuurlijke uitdrukking, want de beleediging treft eigenlijk de menschheid, alzoo deze, en niet God, benadeeld wordt. Wezenlijke beleedigingen hebben slechts daar plaats, waar van de zijde des eenen werkelijke regten des anderen gekrenkt worden; dit kan niet alleen stellig door woorden en daden geschieden, maar ook ontkennend door het nalaten van hetgene waartoe men jegens een' ander verpligt is, want dat men b. v. iemand door het niet betalen van eene schuld, die men in staat is te betalen, beleedigen kan, lijdt geen twijfel.

BELEM is eene wijk van Lissabon, welke, omdat zij op basaltrotsen gebouwd is, bij de geduchte aardbeving van 1755, minder van de vernieling leed dan het overige der stad, hetwelk op kalkrotsen gelegen was. Wegens de schoone ligging en gezonde lucht is Belem het verblijf van het Hof en van de aanzienlijken. In de hier aanwezige prachtige kloosterkerk *Nossa Senhora da Bethlehem* is de grafkelder van de koninklijke familie. Het nieuwe koninklijk paleis aan den Taag is sedert de gemelde aardbeving nog niet voltooid geworden.

BELESIS werd tot Koning van Babylon benoemd door Arbaces, Koning der Meden, na den val van Sardanapalus en het Assyrische Rijk, 770 jaren vóór J. C. Men gelooft dat hij dezelfde is als Nabonassar.

BELFREDOTTI (Bocctino), Opperheer van Volterra, als afstammeling van een geslacht, hetwelk aldaar sedert het begin der XIV eeuw regeerde, maakte zich door zijne tirannij zoo gehaat bij zijne medeburgers, dat zij tegen hem opstonden, en, na hem te hebben doen onthoofden, in 1361 zich begaven onder de bescherming van Florence.

BELGIë was oudtijds de algemeene benaming van een groot gedeelte van Gallië, door onderscheiden volkeren bewoond; het is moeijelijk de juiste uitgestrektheid van het oude België te bepalen. In later tijden heeft men onder deze benaming de Nederlanden in het algemeen verstaan, zoo als zij in de XV eeuw door het huis van Bourgondië bezeten werden en in dat van Oostenrijk op Karel V in de XVI eeuw overgingen. Naderhand, en bepaaldelijk na het ontstaan van de Republiek der Vereenigde Nederlanden, heeft men onder de benaming België begrepen: Braband, Vlaanderen, Henegouwen, Limburg, Luxemburg, Namen en Luik; het overige van het oude België was, deels vroeger, deels later, met Frankrijk en Duitschland vereenigd. Na den Westphaalschen vrede van 1648 bleef België onder de Spaansche heerschappij, en kwam bij den Utrechtschen vrede van 1713 aan het Oostenrijksche huis; de vestingen werden sedert gemeenschappelijk door den Keizer en door de Algemeene Staten bezet gehouden. Zie Barrieretractaat. In 1789 stonden de Belgiërs op tegen Keizer Joseph II; zijn opvolger Leopold II zocht hen te bevredigen, toen de dood hem verraste, en deze Oostenrijksche erflanden ten gevolge der Fransche staatsomwenteling door de Franschen vermeesterd en met Frankrijk vereenigd werden. Na den val der Bonapartiden en het herstel der Bourbons op den Franschen troon in 1814 werd Frankrijk bij den vrede tot deszelfs oude grenzen teruggebragt, en België, ingevolge der besluiten van het Weener Congres met het nieuw opgerigt Koningrijk der Nederlanden vereenigd. Sedert genoten deze weelzuchtige provinciën 15 jaren lang eene ongestoorde rust en alle voordeelen van een' onbekrompen handel; de steden geraakten tot een' voorbeeldeloozen bloei, werden op allerlei wijzen bevoorregt, zelfs ten koste van Oud-Nederland, de ingezetenen van alle standen geraakten tot eene nooit gekende welvaart, en mogten zich op goeden grond een duurzaam geluk beloven, toen eensklaps op den 25 Augustus 1830 te Brussel een oproer uitborst, verzeld van plundering, brandstichting, moord en al de gruwelen, waartoe een razend gepeupel in staat is, wanneer het niet terstond door krachtdadige middelen in zijne woede gestuit wordt. Dit oproer holde toomeloos voort door alle Belgische provinciën, en nam in weinig dagen de vormelijke houding aan van een' opstand; de aanstokers van hetzelve traden op, en verklaarden België afgescheiden van het Koningrijk der Nederlanden. Deze afscheiding, even vurig door *alle* Bataafsche Nederlanders erdelijk verlangd als door *sommige* Belgische Nederlanders op de wijze der struikroovers, brandstichters en moordenaars daadzakelijk bewerkstelligd, houdt vooreerst eene vijandelijke scheidslinie getrokken tusschen de bewoners van Noord- en Zuid-Nederland.

BELGRADO is eene gewigtige Turksche vesting, tegenover Semlin, tusschen den Donau en de Save, op en langs eene rots. De stad is, gelijk de meeste Turksche steden, in diep verval, doch hier heerscht nog veel goederenhandel over Semlin naar Konstantinopel. De inwoners zijn 30,000 in getal, meest Serviërs. De pest is hier als het ware endemisch; nogtans wonen hier enkele Duitsche ambachtslieden, en Oostenrijk onderhoudt eene zoo zorgvuldige grenswacht, dat die verderfelijke ziekte niet verder noordwaarts dringt. In 1073 werd Belgrado door den Hongaarschen Koning Salomo op de Grieken veroverd. Later was deze sterkte beurtelings in het bezit der Grieken, Bulgaren, Bosniërs en Serviërs. In 1442 en 1456 werd Belgrado door de Turken vergeefs belegerd, doch eindelijk in 1521 door Soliman II veroverd; door de Oostenrijkers in 1688 vermeesterd, ging de vesting in 1690 andermaal aan de Turken over. Prins Eugenius nam dezelve na zijne overwinning in 1717 bij verdrag in; de vrede van Passarowitz in 1718 verzekerde Oostenrijk derzelver bezit. In 1739 werd zij op nieuw door de Turken belegerd, en gaf zich over zonder een schot te doen, en de Porte behield dezelve bij den vrede. In 1789 nam Laudon Belgrado bij verdrag in, doch werd teruggegeven bij den vrede van Szistowa in 1791. De Servische opstandelingen maakten in 1806 zich meester van Belgrado; maar sedert hunne onderwerping bevindt deze vesting zich op nieuw in de handen der Turken. = is ook de naam van een fraai zomerverblijf der Europesche afgezanten en andere voorname Christen bewoners van Pera, eertijds Bujukdere genoemd, met schoone waterleidingen naar Konstantinopel, die 2 mijlen lang zijn.

BELIAL was een afgod der Sidoniërs, dezelfde die Pluto bij de Grieken was, de God der hel. » Wat zamenstemming heeft Christus met Belial?" vraagt Paulus, II Cor. VI, 15.

BELIJDENIS is eenigzins onderscheiden van bekentenis, voor zoo ver de eerste somtijds vrijwillig en ongevergd, en de laatste nooit anders dan als toestemming van een voorstel afgelegd wordt. Men be-

lijdt zijn *geloof*, zijne *zonden*, enz., en *bekent* zijne *schuld*, zijne *misdaad*, zijne *dwaling*, zijn *ongelijk*, enz. *Bekennen* is alzoo eene onvrijwillige en *belijden* eene geheel vrijwillige daad. Het Nederduitsch alleen geeft deze tweeërlei beteekenis aan het Latijnsche *Confessio*, en onderscheidt wel degelijk, zoo wel in de benaming als in de zaak, de *Belijdenis* van AUGUSTINUS of ROUSSEAU van de *Bekentenis* van CARTOUCHE of SCHINDERHANNES, die de eene zoo wel als de andere in het Hoogduitsch *Bekenntnissen* en in het Fransch *Confessions* heeten.

BELISARIUS was een der grootste veldheeren van zijn' tijd, in dienst van Keizer JUSTINIANUS. Aan het hoofd van een leger van 25,000 man behaalde hij in 530 eene volkomen overwinning op 40,000 Perzen. Na het dempen der binnenlandsche onlusten, waarbij JUSTINIANUS gevaar liep van troon en leven te verliezen, (alzoo HYPATIUS alreeds tot Keizer verkozen was), vertrok BELISARIUS met 15,000 man naar Afrika, en sloeg twee malen GELIMER, Koning der Wandalen, dien hij in 534 gevangen kreeg en naar Konstantinopel zond. Hij begaf zich vervolgens naar Sicilië, ontnam den Gothen Catane, Syracuse en Palermo, viel in Italië, vermeesterde Napels en eindelijk Rome; nam VITIGES, Koning der Gothen, in Ravenna gevangen. De oorlog in Italië duurde voort, doch alzoo BELISARIUS door den Keizer niet genoegzaam met geld en volk ondersteund werd, verlangde hij zijn ontslag in 548. NARSES werd zijn opvolger. Na een' nieuwen veldtogt in Perzië tegen COSROES, kwam BELISARIUS weder in Italië, verdreef TOTILA, Koning der Gothen, uit Rome, en in 558 de Hunnen, die een' inval gedaan hadden. Men beweert dat hij, naar Konstantinopel teruggekeerd, van deelneming aan eene zamenzwering tegen den Keizer beschuldigd werd, die hem de oogen liet uitsteken, en BELISARIUS in zijne blindheid zijn onderhoud moest bedelen; anderen houden dit voor een verdichtsel van PROCOPIUS, en zeggen dat BELISARIUS in 565 in zijn paleis te Konstantinopel gestorven is. MARMONTEL heeft de Geschiedenis van BELISARIUS als een' wijsgeerig-staatkundigen roman behandeld, wiens Nederduitsche vertaling in 1773 aanleiding gaf tot een' hevigen pennestrijd tusschen de heethoofdige regtzinnige Hollandsche Calvinisten en de gematigde verdraagzame andere Protestanten; trouwens de Sorbonne te Parijs had ook reeds ketterijen in het oorspronkelijke gevonden.

BELL (ANDREW), uitvinder der methode van wederzijdsch onderwijs, was geboren te Edinburg. Hij deed als Kapelaan eene reis naar Oost-Indië, en kwam hier op het denkbeeld om door wederkeerig onderrigt de wetenschappen onder de jeugd der arme volksklasse te verbreiden. In 1798 maakte hij de grondbeginselen bekend, naar welke hij deze methode in de elementaire scholen te Madras geöefend had. Aanvankelijk dreef men den spot met de toepassing eener methode, welke bij onbeschaafde volken beproefd was, op de meer verlichte Europeanen, tot dat een Schoolmeester, JOHN LANCASTER, de Bellsche leerwijze met vrucht in zijne lagere school aanwendde, en algemeenen bijval vond. Jammer was het dat BELL, als uitvinder, en LANCASTER, als verbeteraar, in hevigen pennestrijd met elkander geraakten, waardoor de goede zaak merkelijk benadeeld werd. In Frankrijk werd de methode spoedig nagevolgd. BELL woont thans in een dorp bij Londen, zonder voor zijne weldadige ontdekking eenige belooning verkregen te hebben.

BELLADONNA, Wolfskers, is eene struik van 4 tot 6 voeten hoogte, met zwarte beziën, die de grootte van kleine kersen hebben. Alle deelen dezer plant zijn vergiftig. Het sap levert een blanketsel op, en dit heeft aanleiding tot den naam van Belladonna (schoone vrouw) gegeven. De plant groeit schier in alle landen van Europa. De wortel dient tot geneeskundig gebruik.

BELLAMY (JAKOBUS), geboren te Vlissingen, den 12 November 1757, van onaanzienlijke ouders, was opgeleid tot Broodbakker, en werd een der voortreffelijkste dichters der XVIII eeuw, genoegzaam geheel door de natuur en zijn eigen gevoel gevormd. Hij gaf bijkans gelijktijdig in 1782 *Vaderlandsche Gezangen*, onder den naam van ZELANDUS, en *Gezangen mijner jeugd* in het licht, en toonde zich even zulk een forsche stoute krijgszanger als teeder en bevallig minnedichter; hij was zoowel de ANACREON als de TYRTÆUS van zijn' tijd. In 1785 verschenen de eerste gedichten met zijn' naam, onder den titel van *Gezangen van* J. BELLAMY, en voorts nog eenige losse stukjes in dichtmaat en proza, in de *Proeven voor het Verstand*, enz. den *Poëtischen Spectator* en andere verzamelingen geplaatst. Hij was student in de godgeleerdheid aan de hoogeschool te Utrecht, en † aldaar den 11 Maart 1786. Meermalen zijn zijne Gedichten herdrukt; in 1790 kwam te Weenen eene voortreffelijke Hoogduitsche vertaling van dezelve in het licht, en in 1816 te Haarlem een druk in zakformaat van al zijne gedichten, die met dezelfde graagte en goedkeuring ontvangen werd als ruim 30 jaren te voren de eerste uitgave. Zie P. G. WITSEN GEYSBEEK, *Biogr. Anthol. en Crit. Woordenb.* I Deel, bl. 244.

BELLARMINUS (ROBERTUS) werd geboren te Monte Pulciano, den 4 October 1542, en in 1560 aangenomen in het genootschap der Jezuiten. Hij begaf zich hierop naar Vlaanderen, waar hij tot Priester gewijd werd, en de godgeleerdheid te Leuven onderwees. Na een verblijf van 7 jaren in de Nederlanden, keerde hij weder naar Italië. Paus CLEMENS VIII maakte hem Kardinaal in 1599 en in 1601 Aartsbisschop van Capua, waarvan hij in 1605 wederom afstand deed, toen Paus PAULUS V hem tot Bibliothekaris van het Vatikaan benoemd had. Hij werd tot verscheiden gewigtige zaken gebruikt, en was twee malen op het punt van tot Paus verkoren te worden. † den 17 September 1621. Hij heeft zich inzonderheid beroemd gemaakt door zijn *Opus Controversiarum*, hetwelk voor het eerst te Ingolstadt in 1586, en vervolgens te Venetië, te Leuven en te Parijs herdrukt is; de beste druk is die van Parijs 1608 in 4 deelen in fol. Het is het tuighuis, zegt zeker schrijver, waaruit de Katholijken hunne wapenen halen om de Protestanten te bestrijden. Zijne overige schriften komen tegenwoordig minder in aanmerking, alzoo niemand het meer waagt te beweren, en met het gezag van BELLARMINUS te bewijzen, dat alle wereldlijke magt aan den Paus ondergeschikt is.

BELLAY (JEAN DU), Kardinaal en Bisschop van Parijs, geb. in 1492, werd tot de hoogste waardigheden verheven door FRANS I, die hem tot verscheiden gewigtige zaken gebruikte. Hij poogde Paus CLEMENS VI te wederhouden van den banvloek uit te spreken tegen HENRIK VIII, die de afscheuring der Engelsche kerk ten gevolge had. Toen KAREL V in 1536 in Provence viel, en FRANS I hem tegentrok, liet hij DU BELLAY te Parijs, met den titel van Luitenant-generaal en het bevel over Picardië en Champagne. Hij was achtervolgens Bisschop van Parijs, Limoges en Mans en Aartsbisschop van Bordeaux. Na den dood van FRANS I begaf hij zich naar Rome. † aldaar den 16 Februarij 1560. = (GUILLAUME DU), Heer van Langey, oudste broeder van den voorg., geboren bij Montmirail in 1491, was Ridder van S. Michel, en zoowel geleerde als krijgsman, die de pen even vaardig wist te voeren als den degen. Hij bezocht FRANS I in zijne gevangenschap in Spanje, en werd tot verscheiden gezantschappen in Italië, Engeland en Duitschland gebruikt. = (MARTIN), jongste broeder der beide voorg., was Luitenant-generaal van Normandië en Prins van Yvetot; hij vervolgde zijns broeders gedenkschriften van 1513 tot op den dood van FRANS I. † in 1559. = (EUSTACHE DU), neef der voorg., was de opvolger van JEAN in het bisdom van Parijs, woonde het Concilie van Trente bij, en verzette zich tegen het nestelen der Jezuiten in Frankrijk. † in 1565. = (JOACHIM DU), neef van den voorg., geboren te Lire, omstreeks 1524, toonde vroegtijdig zucht en aanleg tot de dichtkunst, en maakte eenigen naam onder de fraaije geesten van zijn' tijd; hij was zeer gezien bij FRANS I, HENRIK II en MARGARETA, Koningin van Navarre. In 1547 deed hij eene reis naar Rome, waar hij drie jaren bleef. Bij zijne terugkomst werd hij Kanonik, en verwijderde zich van het hof. In 1559 werd hij tot Aartsbisschop van Bordeaux benoemd, doch † den 1 Januarij 1560. Zijne gedichten, in 1569 te Parijs gedrukt, getuigen van de kindschheid der Fransche poëzij.

BELLE (JAN VAN), Schoolmeester te Haarlem, in de eerste helft der vorige eeuw, gaf ald. in 1748 een' *Korten Wegwijzer ter Spel-, Spraak- en Dichtkunde* in het licht, waarin verscheiden voorbeelden van declinatiën en conjugatiën *op rijm* gevonden worden, waartoe hij juist de koddigste zelfstandige naam- en werkwoorden had uitgekozen, benevens al wat verder tot de grammatica behoort, die hij in dit zonderlinge boek gemakshalve (!) op *maat* en *rijm* onderwijst. Men vindt verscheiden proeven daaruit in P. G. WITSEN GEYSBEEK, *Biogr. Anthol. en Crit. Woordenb.* I Dl. bl. 271 en volg.

BELLE ALLIANCE is, gelijk men weet, eene pachthoeve, vermaard geworden door den bloedigen en altijd gedenkwaardigen slag van Waterloo, den 18 Junij 1815, die den tweeden val van NAPOLEON voor altoos besliste, en deze plaats eene historische vermaardheid verschafte. Zij was eene herberg aan den straatweg van Brussel naar Namen, op de grenzen van de gemeenten Plancenois en Braine-la-Leu. Het huis werd omstreeks 1758 door zekeren DAVE gebouwd, die met een jong schoon meisje, BARBE genaamd, trouwde. Toen DAVE stierf, hertrouwde zijne schoone weduwe, doch haar tweede man overleefde den eersten niet lang. Zij trouwde eindelijk voor de derde maal met een' schoonen stalknecht, DEBAUCHE genaamd, en nu kreeg deze herberg, voorheen Tri-Mottaire geheeten, den naam van La Belle Alliance.

BELLEAU (REMI), geboren in 1528, † in 1577, was een der zeven dichters van de zoogenaamde Fransche Pleiaden; hij vertaalde in Fransche verzen den Prediker en het Hooglied van SALOMO, het gedicht van ARATUS en eenige Oden van ANACREON. Er bestaat ook een Latijnsch gedicht van hem, getiteld: *De Hugenotenoorlog*, hetwelk, even als zijne overige werken, geene andere waarde heeft dan die der zeldzaamheid.

BELLEGARDE (GABRIEL DU PARC DE), geboren in Languedoc, uit een adellijk geslacht, den 18 October 1717, leide te Toulouse, en vervolgens te Parijs, zich toe op de kennis van het kerkelijk regt. Den rang van Licentiaat in de regten bekomen hebbende, begaf hij zich met ter woon naar Utrecht, waar hij zich aanhoudend met letterarbeid bezig hield. De uitgave der werken van ANT. ARNAULD, 49 deelen in 4to te Lausanne in 1772—1782 gedrukt, is door hem bezorgd, met het leven van dezen beroemden godgeleer-

de, voorredenen en registers van zijne hand. In 1765 gaf hij te Utrecht een supplement tot de onderscheiden verzamelingen der werken van Z. B. van Espen in het licht, waarbij ook het leven van dien vermaarden Canonist. Bellegarde schreef ook eene *Histoire abrégée de l'église métropolitaine d'Utrecht*, loopende tot de kerkvergadering aldaar van 1763, en voorts gedenkschriften wegens de gebeurtenissen in de Nederlanden, bij gelegenheid der bulle *Unigenitus*, sedert 1713 tot 1730. In al deze schriften behandelt hij met de uiterste naauwkeurigheid al wat betrekking heeft tot de zoogenaamde Jansenistе geschillen in de R. Kerk, en behelzen alzoo belangrijke bijdragen tot de algemeene Kerkelijke Geschiedenis. Deze geleerde en arbeidzame man vereenigde met een schrander en verlicht oordeel eene zeldzame onpartijdigheid, en was om zijne braafheid en verdiensten algemeen geächt en bemind; hij was Kanonik der Cathedrale kerk te Lyon en lid van het Utrechtsch Genootschap der wetenschappen. † te Utrecht den 13 December 1789. Zijn zerk is met een zinrijk Latijnsch grafschrift en zijne nagedachtenis door eenige Nederlandsche dichters met lijkzangen vereerd.

BELLE-ISLE (Charles Louis Auguste Fouquet, Graaf de), geboren te Villefranche, den 22 September 1684, trad vroegtijdig in den krijgsdienst, onderscheidde zich bij de belegering van Rijssel, en werd Kolonel van een regiment dragonders. Na den dood van Lodewijk XIV benoemde de Regent hem tot Veldmaarschalk. Hij gaf verscheiden bewijzen van beleid en dapperheid, gedurende den Spaanschen Successieoorlog. Betrokken in de zaak van den Oorlogsminister le Blanc, werd hij in de Bastille gezet, en vervolgens naar zijn landgoed verbannen. Teruggeroepen onder het bewind van den Kardinaal de Fleury, werd hij in 1732 Luitenant-generaal, diende onder den Maarschalk de Berwik in 1734, en voerde het bevel over een legercorps aan den Moezel. Lodewijk XV gaf hem het gouvernement van Metz en de drie Bisdommen, en in 1740 den maarschalksstaf. Vóór de opening van den veldtogt in 1741 werd hij naar Duitschland gezonden, om, na den dood van Karel VI, de benoeming van den Keurvorst van Beijeren tot Roomsch' Koning te bevorderen. Na in deze zending geslaagd te zijn, nam de Maarschalk in 1742 het bevel op zich over het leger van Bohemen, en sloeg gemeenschappelijk met den Maarschalk de Broglio de legers van Maria Theresia, nam Praag stormenderhand in, doch moest terugtrekken, toen de Koning van Pruissen een' afzonderlijken vrede gesloten had, en volbragt dezen terugtogt met een bewonderenswaardig beleid. In 1744 werd hij op eene reis van Kassel naar Berlijn in Hannover gevangen genomen en naar Engeland gezonden, doch zeven maanden daarna uitgewisseld. In 1747 noodzaakte hij den Oostenrijkschen Generaal Browne, die uit Italië in het zuiden van Frankrijk gevallen was, het beleg van Antibes op te breken en terug te trekken. Het volgende jaar verhief de Koning hem tot Hertog en Pair des Rijks; in 1757 tot Minister van oorlog benoemd, schafte hij eene menigte militaire misbruiken af, voerde vele verbeteringen in, en gaf aanleiding tot de instelling eener orde van verdiensten. † in 1761.

BELLEROPHON, zoon van Glaucus, Koning van Epirus, en eene dochter van Sisyphus, Koning van Corinthe, doodde bij ongeluk zijn' broeder Pirrenus op de jagt, en vlugtte naar Proetus, Koning van Argos, wiens gemalin Antea op hem verliefde; doch Bellerophon aan hare strafbare genegenheid niet beäntwoordende, beschuldigde zij hem bij haren gemaal van een' aanslag op hare huwelijkstrouw. Proetus zond den jongeling naar zijn' schoonvader Iobates, met geheimen last aan dezen om Bellerophon uit den weg te ruimen, doch Iobates maakte zwarigheid om zulks op eene gewelddadige wijze te doen, en beval den vreemdeling de Chimera te bestrijden, in verwachting dat hij ongetwijfeld zou bezwijken; maar Bellerophon het paard Pagasus bestijgende, hetwelk Minerva hem beschikt had, overwon en doodde het monster. Hierop bedwong hij de Solymen, de Amazonen en de Lyciërs. Iobates erkende hierop de onschuld des jongelings, die blijkbaar door de Goden beschermd werd, gaf hem zijne dochter Philenoé ten huwelijk, en verklaarde hem tot zijn' opvolger. Eindelijk wilde Bellerophon uit overmoed op het gevleugeld paard Pegasus zich tot den Olympus verheffen, doch het paard, door eene wesp gestoken, wierp hem af, en Bellerophon verviel in eene zwaarmoedigheid, die hem menschenschuw maakte; hij dwaalde door de woestijnen van Cilicië, waar hij eerlang van honger omkwam.

BELLERUS was een broeder van Bellerophon.

BELLOGISTAN (*Belludjistan*) is een hoog bergachtig land in Azië, tusschen Hindostan, Iran, Kabul en de Indische zee, van 24° 50' tot 30° 40' NBr. en tusschen 76° 41' en 85° 16' Lengte, met eene oppervlakte van 8000 □ mijlen en 3,000,000 inwoners, die uit twee stammen, de eigenlijke Belludjen en de Brahoes bestaan. De eersten, 1½ millioen in getal, spreken de taal van Iran, de laatsten die van Pundjab in Hindostan. Het gebergte Brahoe vormt de voornaamste keten; de lucht is op de hooge gronden ruw en koud, doch in de valleijen zacht en warm. De rivieren zijn onbeduidend; de voornaamsten zijn de Poeralle, Muktor, Dastië, Nughor en anderen. De voortbrengselen zijn goud, zilver, koper, lood, tin, marmer, zout, aluin, salpeter, zwavel, vruchten, vooral dadels en watermeloenen, assa foetida, meekrap, katoen, beste indigo, paarden, muilezels, vee, buffels, kameelen, schapen, geiten, enz. Men vindt in vele oorden tijgers, hyenas, leeuwen en ander verscheurend gedierte. Na de vermoording van Nadir Sjah heeft de vorst van dit land Nusjir-Khan zich van den Perzischen monarch onafhankelijk gemaakt.

BELLONA, dochter van Phorcys en Ceto, zuster of gemalin van Mars, werd als de godin des oorlogs vereerd; hare priesters maakten insnijdingen op hunne dijen of armen, en boden haar het bloed als eene offerande aan. Op oude gedenkstukken is zij moeijelijk van Minerva te onderscheiden. Zij spant de paarden voor den strijdwagen van Mars, en drijft ze met vurige zwepen voort, voert de strijdende legers tegen elkander aan, doorloopt de gelederen met losse haren, vlammende oogen en eene toorts in de hand.

BELLORI (Giovanni Pietro), geboren te Rome, in 1615, en † aldaar in 1696, was een beroemd Oudheidkenner, Bibliothekaris en Opziener van het Kabinet der Zweedsche Koningin Christina. Hij bragt met groote vlijt eene uitmuntende verzameling van oudheden, penningen, schilderijen, prenten, enz. bij elkander, welke grootendeels door den Koning van Pruissen voor het Berlijnsche Museum zijn aangekocht. Bellori heeft een aantal werken geschreven over de oudheden van Rome, de Italiaansche schilders en beeldhouwers, en eene beschrijving der schilderijen van Rafael in het Vatikaan, in 1693 gedrukt, welke door de schilders zeer gezocht wordt.

BELLOVACENSIS (Vincentius) was een Dominikaner monnik uit de XIII eeuw, dus genaamd, dewijl hij te Beauvais geboren en in 1264 gestorven is. Ten genoegen van Lodewijk IX, Koning van Frankrijk, schreef hij eene soort van Algemeene Geschiedenis, onder den titel van *Speculum historiale*, van de schepping der wereld af tot op het jaar 1244. Dit werk was een der eerste voortbrengselen van de jeugdige Duitsche drukpers, en werd reeds in 1473 te Straatsburg door Joann. Mentelinus gedrukt; het besloeg 10 Deelen in fol. en werd in 1475 en 1481 te Bazel, in 1483 te Parijs, in 1484 te Neurenberg, in 1591 te Venetië, in 1595 te Keulen, en in 1624 te Douay herdrukt. Reeds in 1283 begon Jakob van Maerlant, de vader der Vlaamsche letterkunde, op bevel van Floris V, Graaf van Holland, dit werk naar een afschrift te vertalen; zijne gerijmde vertaling, *Spiegel historiael* genaamd, bleef 500 jaren in vergetelheid, doch werd op het einde der XVIII eeuw door J. H. Clignett te Gend ontdekt, aangekocht, en de eerste *paertie* te Leyden in 1784 uitgegeven; de tweede Klasse van het Koninklijk Nederlandsche Instituut, gaf in 1812 de drie eerste boeken der derde *paertie* in het licht (zijnde de tweede verloren), en het overige moet nog volgen. Het geheele werk is in vier *paertien* verdeeld. Er bestaat ook eene prozavertaling van het werk van Vincentius, in 1515 te Antwerpen gedrukt. Het spreekt van zelven dat zoo min de vertaling als het oorspronkelijk eenige de minste innerlijke waarde heeft, en de inhoud slechts een gedenkteeken oplevert van den erbarmelijken barbaarschen toestand der letteren ten tijde van den H. Lodewijk.

BELLOVACIËRS noemde men de oude bewoners van een Gallisch gewest, naderhand *Beauvaisis* genaamd. Julius Cæsar noemt (*de Bello Gall.* L. II. C. 4) deze natie de magtigste onder de Belgen. Zij had ten noorden de Ambianen en ten zuiden de Parisiërs tot naburen.

BELLOVACUM, oude benaming der Stad *Beauvais*, in Frankrijk. Het was de hoofdplaats der Bellovaciërs; naderhand heette zij, door de Romeinen aangebouwd, *Caesaromagus*.

BELLOY, (Pierre Laurent Buirette de) geb. te Saint-Flour, in 1727, kwam als kind te Parijs, waar hij zijn' vader verloor en zijn oom zich met zijne opvoeding belastte; deze leide hem op tot de regtsgeleerdheid, in welke Belloy geen' smaak vond, en zich naar Duitschland begaf, waar hij als tooneelspeler door zijne bekwaamheden zijn onderhoud, en door zijn edel en braaf karakter ieders achting won. Hij woonde eenige jaren te Petersburg, waar hij van de Keizerin Elizabeth vele gunstbewijzen genoot. In 1758 keerde hij naar Parijs terug, doch zijn oom verschafte zich eene *lettre de cachet*, ingeval zijn neef het tooneel betrad, en Belloy vertrok wederom naar Petersburg. Zijn oom gestorven zijnde, kwam hij in Frankrijk terug, en leverde het tooneel achtervolgens 6 treurspelen, namelijk: *Titus*, *Zelmire*, *de Belegering van Calais*, *Gaston en Bayard*, *Gabrielle de Vergy* en *Pedro de Wreede*, die alle door bekwame dichters in Nederduitsche verzen overgezet zijn en nog op den Amsterdamschen Schouwburg vertoond worden. *De Belegering van Calais* werd met geestdrift ontvangen. Lodewijk XV vereerde den dichter met eene gouden medaille, en de regering der stad Calais zond hem het burgerregt in eene gouden doos; doch daarentegen viel *Pedro de Wreede*, en dit veroorzaakte Belloy zoo veel verdriet, dat hij in eene teering verviel, die hem in 1775 in het graf sleepte.

BELOONING (*praemium*) is iets anders dan Loon (*stipendium*), de prijs, dien men voor eenigen arbeid bedingt en ontvangt. Belooning verkrijgt men meest als eene gunst, al heeft men haar ook verdiend: zoo beloonen Vorsten diensten, den Staat in het algemeen of hun in het bijzonder bewezen, door ambten, waardigheden, titels, ridderordes, geschenken, enz. De deugd nogtans beloont zich zelve, gelijk de ondeugd zich zelve straft; want de deugdzame geniet eene inwendige zelftevredenheid, terwijl de ondeugende, door knaging

en berouw gefolterd, zijn leven in zelfverwijt en wroeging doorbrengt. Verrigt iemand het goede, onder voorwaarde van belooning, dan handelt hij uit hetzelfde beginsel als hij, die het kwade nalaat, uit vrees voor straf; want beiden worden niet door de deugd, maar door het belang daartoe bewogen.

BELT (DE GROOTE en KLEINE) zijn twee zeeëngten, die, nevens den Zond, de Oostzee met het Kattegat verbinden. De Groote Belt scheidt de Deensche eilanden Seeland en Laland van Funen en Langeland; deszelfs breedte is van 3 tot 5 mijlen, deszelfs diepte van 5 tot 20 vademen. Zandbanken en kleine eilanden maken de scheepvaart moeijelijk. De doorvarende schepen moeten bij Nyborg op Funen een' tol betalen. De Kleine Belt scheidt het eiland Funen van Jutland, en wordt enger bij de vesting Fredericia, waar de tol geheven wordt, tot op eene vierde mijl, waardoor de scheepvaart uit het Kattegat volkomen beheerscht wordt. De kust is op slechts weinig plaatsen steil, maar vol zandbanken, en de stroom uit de Oost-zee sterk. De scheepvaart door beide Belten is zoo gevaarlijk, dat groote schepen meestal door den Zond gaan.

BELUS, de voornaamste afgod der Babyloniërs, was waarschijnlijk de zon. De eerste Koning der Assyriërs, wien men den eernaam van BELUS gegeven had, na zijn' dood door zijn' zoon en opvolger NINUS onder de goden geplaatst zijnde, werd naderhand voor deze godheid gehouden. =, vader van EGYPTUS, DANAUS en CEPHEUS, regeerde in Phoenicië omstreeks 1500 jaren vóór J. C.

BELVEDERE heet in Italië iedere plaats, van welke men een schoon uitzigt heeft (letterlijk in het Fransch *Bellevue*, Nederd. *Schoonzigt*); meer bijzonder noemt men zoodanig zekere op hoogten gebouwde koepels of boven de huizen uitstekende torentjes, uit welke men alles tot op een' tamelijk verren afstand kan overzien. Het vermaarde Belvedere te Rome maakt een gedeelte van het Vatikaan uit, en is de bewaarplaats van verscheiden kunstwerken der Oudheid, onder anderen van het beroemde standbeeld van APOLLO, hetwelk zelfs in het Museum te Parijs de benaming van Belvederischen APOLLO bleef behouden.

BELZONI (GIOBATTISTA), geboren te Padua uit een deftig Romeinsch geslacht, werd te Rome tot monnik opgevoed, doch verliet deze stad, toen zij door de Fransche legers bezet werd, kwam in 1808 te Londen, waar hij als APOLLO en HERCULES het tooneel van ASTLEY betrad, en zich, behalve op het aanleeren der Engelsche taal, op de waterbouwkunde toelelde. In 1812 ging hij met zijne vrouw naar Portugal, Spanje, Malta en Egypte. Hier bleef hij van 1815 tot 1819, en won door zijne athletenkunsten de gunst van den Pacha, die hem bij zijne togten in het binnenland zeer goed te stade kwam. Het gelukte hem de piramide in Ghizeh, tot welke de Franschen den toegang niet vonden, en bovendien eene andere, Chiepreme genaamd, te openen, wijders verscheiden koningsgraven, namelijk de prachtige grafplaats in het dal Bilbansel Moluk, hetwelk voor het graf van PSAMMETICUS gehouden wordt. Hij heeft alles naauwkeurig afgeteekend. Ook slaagde hij door zijne volharding in de onderneming om het borstbeeld van JUPITER MEMNON en een' albasten sarcophaag uit de koningsgraven in 1816 van Thebe naar Alexandrië te vervoeren, van waar zij naar Engeland gezonden werden, en zich thans in het Britsch Museum bevinden. Den 1 Augustus 1817 opende hij den tempel van Ypsambul, die de beide Franschen CAILLIAUD en DROVETTI wel een jaar vroeger ontdekten, maar niet konden openbreken. In de ruïnen van denzelven vond BELZONI een' tot hiertoe onbekenden tempel onder de aarde. Hierop bezocht hij de kusten der Roode Zee en de stad Berenice, en deed een' uitstap in de Oase van JUPITER AMMON. Zijn verhaal van deze reis, met 44 gekleurde platen, in 1821 te Londen uitgegeven, werd met algemeen genoegen ontvangen. BELZONI zond aan zijne geboortestad Padua twee Egyptische standbeelden uit Thebe ten geschenk, die in de zaal der Universiteit geplaatst zijn. De ondernemende BELZONI had zich op reis begeven om tot Hussa en Tombucto voort te dringen, doch † onderweg, tusschen Benin en Gata, den 3 December 1823.

BEMBO (PIETRO), geboren te Venetië, den 20 Mei 1470, uit een edel geslacht, leerde te Messina van CONSTANTIJN LASCARIS het Grieksch, studeerde te Padua, en werd door zijn' vader tot Staatsman opgeleid; doch geen behagen vindende in deze loopbaan, koos hij den geestelijken staat, en wijdde zich geheel aan de letteren. In het huis van den Boekdrukker ALDUS MANUCIUS te Venetië had zich eene soort van geleerde akademie gevormd; BEMBO was een der voornaamste leden van dezelve, en vond er een genoegen in de drukproeven te corrigeren der werken, die aldaar gedrukt werden. In 1506 bezocht hij het hof van Urbino, en ging in 1512 naar Rome, waar Paus LEO X hem tot zijn' Secretaris benoemde. Na den dood van den Paus begaf BEMBO, tot herstel van zijne gezondheid, in 1522 zich naar Padua, en leefde aldaar geheel voor de letteren en zijne vrienden, verzamelde eene kostbare bibliotheek, penningen en oudheden, en leide een' botanischen tuin aan. In 1529 benoemde de Republiek Venetië hem tot haren Geschiedschrijver en Bibliothekaris der S. Marcusbibliotheek. BEMBO, die reeds het inkomen genoot van drie aanzienlijke abdijen, werd in 1539 door Paus PAULUS III tot Kardinaal verheven, in 1541 tot Bisschop van Gubbio en in 1544 tot Bisschop van Bergamo. Met eer, waardigheden en rijkdommen overladen, genoot BEMBO den roem van den geleerdsten prelaat der XVI eeuw, en † den 16 Januarij 1547 te Rome. Bij de schoone MOROSINA, met wie hij 22 jaren op een' vertrouwelijken voet leefde, had hij een' zoon en eene dochter verwekt, die hij met de grootste zorgvuldigheid liet opvoeden. Zijne gezamenlijke werken, die afzonderlijk menigvuldige malen gedrukt zijn, kwamen in 1729 te Venetië in 4 folio boekdeelen in het licht. Zijne Geschiedenis van Venetië, loopende van 1487 tot 1513, is zoowel in het Latijn als Italiaansch gedrukt.

BEMMEL (ABRAHAM VAN) gaf in 1760 te Utrecht eene *Beschrijving der stad Amersfoort* in het licht, waartoe hij als Klerk der secretarie dezer stad de bouwstoffen uit oude stadspapieren en andere stukken verzamelde. Dit werk maakt meer aanspraak op naauwkeurigheid dan op fraaiheid van stijl.

BENAMMI, zie AMMON.

BENARES, ook *Casby* genaamd, hoofdstad van een gelijknamig district in Bengale, aan den noordoever van den Ganges, welks boorden hier geheel geplaveid, met steenen trappen voorzien, en met vele tempels bezet zijn, in het midden van welke de prachtige door AURENG ZEB gestichte moskee uitsteekt. Zij bevat de beroemdste hoogeschool voor de wetenschappen der Hindoes en een zeer merkwaardig observatorium voor sterrekundige waarnemingen. Benares is eene der grootste steden van Indië, doch heeft geene muren, meestal naauwe, morsige straten en 580,000 inwoners, meest Hindoes; tot welke aanzienlijke bevolking het denkbeeld dat al wie hier sterft, wie of wat hij zij, onfeilbaar zalig wordt, veel bijdraagt. Benares is voor de Hindoes wat Mekka voor de Muzelmannen, Jeruzalem voor de Joden en Rome voor de Christenen is. De godsdienstige feesten lokken een' ontzaggelijken toevloed van menschen derwaarts. De inwoners zijn meerendeels kooplieden in zijden en katoenen stoffen, fijne shawls, indigo, gouden en zilveren voorwerpen, diamanten, enz. Benares is de zetel van een Britsch provinciaal geregtshof.

BENDA (FRANS), geboren in 1709, te Albenatky, in Bohemen, was de zoon van een' Linnenwever, en werd de stichter van eene bijzondere vioolschool in Duitschland. Daar het hem aan hulpmiddelen ontbrak, leerde hij de viool spelen van een' blinden Jood, die zich onder eenen troep reizende muzikanten bevond, waaronder BENDA zich insgelijks begaf. Dit zwervend leven hem niet behagende, bleef hij te Praag, waar hij eenigen tijd het onderwijs genoot van den voortreffelijken vioolspeler KONIGZECK, en toen naar Wernen vertrok, waar de beroemde FRANCISCELLO hem verder onderwees. Hierop werd hij Kapelmeester in dienst van den Starost SZANIAWSKI, waar hij tot 1732 bleef, wanneer de toenmalige Kroonprins van Pruissen (naderhand FREDRIK II) hem, op aanbeveling van QUANZ, in dienst nam. In 1771 werd BENDA, in de plaats van GRAUN, tot koninklijken Kapeldirecteur benoemd. † te Potsdam in 1786. Van zijne vele compositiën heeft hij slechts 12 solo's voor de viool en eene voor de fluit uitgegeven. = (GEORG), broeder van den voorg., geboren te Jungbunzlow, in Bohemen, werd door FREDRIK II als tweede viool in de kapel te Berlijn aangesteld, doch trad in 1748 als Kapelmeester in dienst des Hertogs van Gotha. In 1765 deed BENDA eene reis naar Italië, en had te Venetië een' vriendschappelijken omgang met SCHWEIZER en HASSE. Bij zijne terugkomst leide BENDA, die tot hiertoe zich voornamelijk met het componeren van kerkmuzijk had bezig gehouden, die in 1772 met den dood van Hertog FREDRIK III in de hofkerk ophield, zich toe op de dramatische muzijk, en componeerde verscheiden opera's en melodrama's, onder welke zijne *Ariadne* zich zeer voordeelig onderscheidt, doch die allen met genoegen ontvangen werden. In 1778 verzocht en bekwam hij zijn afscheid, deed eene reis door Duitschland, en ging in 1781 naar Parijs, om zijne *Ariadne* bij de uitvoering aldaar zelf te dirigeren. Hij keerde naar Gotha terug, en begaf zich naar Köstritz, waar hij in stilte leefde en de muzijk geheel en al varen liet. † aldaar in 1795. Zijn zoon FREDRIK, insgelijks een bekwaam toonkunstenaar, was reeds vóór hem te Schwerin gestorven.

BENDE, in het Fransch *Bande*, is, volgens NICOT, verwant met *bannière* (banier), waarvoor men op sommige plaatsen in het zuiden van Frankrijk *bandière* zegt, beteekenende zoo veel als den standaard van eene *bande* (bende). Dit *bande* is wederom afkomstig van *bander* (spannen); *se bander* beteekent in het oud-Fransch ook zich met anderen tegen iets verzetten (zamenspannen, zich onder eene bende begeven). Dit woord was zeer gebruikelijk gedurende de tweespalt tusschen de huizen van ORLEANS en BOURGONDIË, onder de regering van KAREL VI. De aanhangers van den Hertog van Bourgondië droegen roode S. Andrieskruisen en de Orleanisten over den regter schouder sluijers, toen *bandes* en de genen die ze droegen *bandés* genoemd, gelijk men vroeger de kruisvaarders *croisés* noemde, omdat zij een kruis op hunne kleederen droegen. Sedert wordt dit woord, zoowel in het Nederduitsch als in het Fransch, doorgaans in een' kwaden zin genomen, om eene verachtelijke menigte aan te duiden, als roover*bende*, plunder*bende*, enz. evenwel zegt men ook in een' goeden zin leger*bende*, eene *bende* krijgsvolk, enz. Op zich zelve beteekent *bende* dus niets meer dan eene zamengevloeide menigte, en dit woord bekomt eerst door aankoppeling of nazetting van een ander een' kwaden of goeden zin.

BENDER, in het Moldavisch *Tigino* genaamd, is eene sterke vesting in Bessarabië, aan den Dniester, met een op eene hoogte gelegen kasteel, 7 poorten, 12 moskeën, eene Armenische kerk en 10,000 inwoners, uit Armeniërs, Turken, Tartaren en Joden bestaande, die koophandel drijven of handwerken oefenen. Men vindt er papiermolens, looijerijen, smederijen, enz. De plaats was meermalen beurtelings in het bezit der Russen en der Turken. Na den ongelukkigen slag bij Pultawa in 1709 nam Karel XII, Koning van Zweden, met het overschot van zijn leger de wijk naar Bender, waar de Turken hem gastvrij ontvingen en tot 1713 zeer goed behandelden, doch toen hem met geweld noodzaakten te vertrekken, nadat hij zich in zijn huis verschanst en hardnekkig verdedigd had. In 1771 werd Bender door de Russen, onder aanvoering van den Graaf Panin, stormenderhand veroverd, de bezetting van 30,000 man over de kling gejaagd en de stad in de asch gelegd; doch bij den vrede van Kainardschi in 1774 den Turken teruggegeven. In een' volgenden oorlog werd Bender wederom belegerd door de Russen, die den 15 November 1809 de stad met weinig moeite andermaal veroverden en haar bij den vrede van Jassy wederom aan de Turken overlieten, doch hun de plaats naderhand op nieuw afnamen, en bij den vrede van Bucharest in 1812 behielden. Sedert hebben de meeste Turken Bender verlaten. = (Blasius Colombin, Vrijheer van), werd in een steedje van Brisgau, waar zijn vader een ambachtsman was, in 1713 geboren. Van 1741 tot 1798 nam hij deel aan alle Oostenrijksche veldtogten. Heimelijk gehuwd met eene Prinses van Isenburg, werd hij door Maria Theresia, toen zij dit vernam, gedurig hooger bevorderd, tot dat hij als Generaal-majoor en bevelhebber der vesting Luxemburg werd aangesteld. Toen in 1789 geheel België van Keizer Joseph II afvallig werd, bewaarde Bender in de provincie en vesting de getrouwheid nog aan zijnen monarch, en zelfs toen de verdeeldheid der generaals den toestand der Keizerlijken in België nog bedenkelijker maakte, bekwam Bender het opperbevel tegen de opstandelingen, en dreef hen terug. In den oorlog met Frankrijk bleef, na den aftogt der Oostenrijkers, het slecht geproviandeerde Luxemburg aan zijn lot overgelaten, en verdedigde zich tot het uiterste, zonder zich over te geven voor dat de hongersnood der belegerden het hoogste toppunt had bereikt. † in Bohemen in 1789.

BENEDICTIE, Lat. *Benedictio*, zegening. Het gebruik van te zegenen is zeer oud. De Aartsvaders zegenden op hun sterfbed hunne kinderen; de Profeten en Priesters der Joden zegenden het volk. Dit gebruik ging tot de Christenen over, en is in de Katholijke Kerk behouden; waar in bijna alle ceremonien zegeningen te pas komen. Driemalen in het jaar geeft de Paus plegtig den zegen aan het volk, namelijk op Paschen, Hemelvaartsdag of eenigen anderen hoogen feestdag, dien hij daartoe verkiest. Bij de Protestanten hebben ook kerkelijke zegeningen plaats, bij het bevestigen van Predikanten en ledematen, het voltrekken van huwelijken, de viering des H. Avondmaals en andere gelegenheden; na het eindigen van den godsdienst spreekt de Predikant den zegen over de gemeente bij het scheiden der vergadering.

BENEDICTIJNEN zijn de leden der oudste monnikkenorde van de Katholijke Kerk. Hun stichter was de H. Benedictus. Het oudste Benedictijner klooster is Monte-Cassino, in het Napelsche, hetwelk nog in bloei is. Hier was de stichter van 529 tot 543 Abt. Hij had op deze plaats nog Heidenen gevonden, welke hij bekeerde. Dit bewijst dat zelfs in Italië het Christendom eerst zeer laat het Heidendom vervangen heeft. De statuten van Benedictus hebben dit verstandige, dat zij den beschaafden mensch tot geene volstrekte eenzaamheid verpligten. Vleesch te nuttigen vergunde hij slechts aan zieken. Berno, Abt van Clugny, bragt in deze orde omstreeks 919 eene hervorming te weeg, en stichtte eene afzonderlijke congregatie. Eene andere ontstond in het klooster Montferrat, bij Barcelona, eene derde te Hirschau, in het Schwarzwald, enz. Deze geest van hervorming bragt een aantal nieuwe orden te weeg, ofschoon aanvankelijk slechts de afschaffing van enkele misbruiken beöogd werd. Het gewaad der Benedictijnen is eene grijze pij, met wijde mouwen en eene spitse kap, die op den rug nederhangt.

BENEDICTUS, mansn. beteek. in het Latijn *Gezegende*. = (S.), geboren te Nursia, in den tegenwoordigen Kerkelijken Staat, in 480, was de stichter der eerste westersche monnikenorde, die nog bestaat en zijn' naam voert. Met zijn 14 jaar werd hij kluizenaar, en bewoonde eene grot in de woestijn Subiaco. Daarna bouwde hij in 528 een klooster op den berg Cassino, bij Napels, in de plaats van een' verwoesten Apollo'stempel, nadat hij bereids 12 andere kloosters gesticht had. Benedictus gaf zijnen monniken wel een' strengen, maar geenszins onverstandigen regel; als een vijand van ledigheid, verpligtte hij hen, behalve tot de gewone kloosterbezigheden, tot het onderwijzen der jeugd in het lezen en schrijven, het uitoefenen van eenige kunst of handwerk, en leide eene bibliotheek aan, waartoe de oude en zwakke monniken de handschriften moesten afschrijven, waardoor menig klassiek werk behouden gebleven is, dat anders welligt verloren gegaan ware. De H. Benedictus † den 21 Maart 543.

BENEDICTUS. *Pausen van dezen naam.* I (Bonosus), geboren te Rome, was in 574 de opvolger van Joannes III. Hij betoonde veel liefdadigheid gedurende den hongersnood en de verwoesting van Rome door de Longobarden. † den 30 Julij 578. = II, geboren te Rome, werd in 684 verkoren tot opvolger van Leo II. † den 7 Mei 685. = III, opvolger van Leo IV, of, gelijk sommigen willen, van de fabelachtige Pausin Joanna, in 855, verdroeg met geduld de schandelijke mishandelingen van den tegenpaus Anastasius, en † den 8 April 858. = IV, geboren te Rome, was de zoon van zekeren Mommolus, en opvolger van Joannes IX in 900, in een' tijd, dat, volgens het getuigenis van Baronius, de R. Kerk eene afschuwelijke gedaante had; deze Paus was echter een braaf en deugdzaam man, maar hij regeerde niet lang genoeg, om al het goede te bewerkstelligen, dat hij wenschte en bedoelde. † in October 903. = V, verkoren in 964, na de afzetting van Joannes XII, gelijktijdig met Leo VIII, werd door Keizer Otto I gevangen genomen bij de verovering van Rome, en naar Hamburg gezonden. † ald. in 965. = VI werd in 973 verkoren tot opvolger van Joannes XIII, doch in het volgende jaar door Cincius, een' Romeinsch' edelman, gevangen genomen en geworgd. = VII, verkoren in 975, in plaats van Donus II, was een vreedzaam en godvruchtig man. † in 984. = VIII, zoon van Gregorio, Graaf van Tusculum, was Bisschop van Porto, toen hij in 1012 tot opvolger van Sergius IV verkoren werd. Hij kroonde Hendrik II, die hem op den H. Stoel herstelde, uit welken de tegenpaus Gregorius hem verdreven had, tot Keizer in 1014, versloeg in 1016 de Saracenen, die op de kusten van Italië geland waren, en Luna ingenomen hadden, en vertrok in 1019 naar Bamberg, om de Domkerk aldaar, door Keizer Hendrik II gebouwd, in te wijden. † in 1024. Deze dappere Paus, die zijn leger zelf tegen de Saracenen aanvoerde, bezat zeer vele goede hoedanigheden; inzonderheid ijverde hij zeer tegen de schandelijke en ongebonden levenswijze der geestelijken, doch daarvoor moest hij ook, volgens het geloofwaardig berigt van Petrus Damianus, zoo lang in het vagevuur boeten, tot de H. Odilo, Abt van Clugny, hem daaruit gebeden had. = IX (Theophylactus), zoon van Alberik, Graaf van Tusculum, was naauwelijks 18 jaren oud, toen hij in 1033 tot opvolger van Joannes XIX verkoren werd. Hij gaf zich over aan allerlei ondeugden en buitensporigheden, tot de Romeinen, zijne geweldenarijen eindelijk moede, hem in 1044 van den H. Stoel en uit Rome verdreven; doch na drie maanden werd hij door de magt en den invloed der Graven van Tusculum hersteld. Benedictus nogtans geene kans ziende zich te handhaven, verkocht het Pausschap aan den Aartspriester Joannes Gratianus, die den naam van Gregorius VI aannam; doch na de afzetting van dezen en na den dood van Clemens II maakte Benedictus zich wederom meester van den H. Stoel in 1047, en regeerde ruim acht maanden; doch Keizer Hendrik III den Bisschop van Brixen (Damasus II) benoemd hebbende, oordeelde hij raadzaam dezen zijne plaats in te ruimen. † in 1048. = X (Joannes Mincius) was Bisschop van Velletri, toen hij in 1058 tot opvolger van Stephanus IX (X) verkoren werd, buiten kennis of bewilliging van den Keizer: weshalve zijne verkiezing door het Concilie van Sutri onwettig verklaard, hij afgezet en Nicolaas II in zijne plaats verkoren werd, die hem vrijsprak van den ban, dien hij zich door het bekleeden van de Pausselijke waardigheid op den hals gehaald had, doch hem van zijn bisdom beroofde en naar een klooster verwees, waarin hij zijne overige dagen eindigde. = XI (Nicolo Bocasini), geboren te Treviso, in 1240, was de zoon van een' Schaapherder, Schoolmeester te Venetië en toen Dominikaner monnik. Paus Bonifacius VIII verhief hem in 1298 tot Kardinaal-bisschop van Sabina, welk bisdom hij met dat van Ostia verwisseld had, toen hij in 1303 tot opvolger van Bonifacius VIII verkoren werd. Hij vernietigde den banvloek van zijn' voorzaat tegen Philippus den Schoonen, Koning van Frankrijk, was overigens een vredelievend, godvruchtig en nederig man, die zich zijner geringe afkomst geenszins schaamde; want zijne moeder kort na zijne verheffing in een zeer prachtig gewaad hem komende bezoeken, veinsde hij haar niet te kennen, zeggende: „Mijne moeder is geene Prinses, maar eene „arme vrouw," en keerde haar den rug toe. Doch toen zij des anderendaags in hare gewone armoedige kleederen wederkwam, erkende hij haar terstond als zijne moeder, omhelsde haar teederlijk, en behandelde haar met alle achting. † aan vergift, den 6 Julij 1304. = XII (Jaques Fournier), was de zoon van een' Molenaar te Saverdun en Kardinaal van S. Prisca, toen hij in 1334 genoegzaam schertsenderwijze tot opvolger van Joannes XXII verkoren werd; hij begreep zelf dat niemand hem zijne stem in ernst gegeven had, en zeide tegen de Kardinalen dat zij een' ezel tot hunnen Paus gekozen hadden. Ondertusschen nam hij de zaak voor goeden ernst, toonde reeds daardoor dat hij zoo dom niet was als zij gedacht hadden, en beloonde hunnen luimigen inval met een geschenk van 100,000 Scudi uit den schat van zijn' voorzaat. Het bleek ook eerlang dat hij, dien zij om zijne zedigheid en nederigheid voor een' onnoozelen hals hadden gehouden, integendeel een zeer schrander, geleerd, braaf en godvruchtig man was, die verscheiden misbruiken afschafte, menig onregt zijner voorzaten wederom goedmaakte, den Keizer Lodewijk van Beijeren van den banvloek zocht te ontheffen, waarin hij

door de Kardinalen gedwarsboomd werd, die hem echter niet konden bewegen om denzelven te vernieuwen of te bevestigen; hij verhief zes geleerde, regtschapen en godvruchtige mannen tot Kardinalen; niemand had eenige kans door hem tot deze hooge waardigheid bevorderd te worden dan mannen van erkende uitstekende verdiensten; hij zeide dat het toelaten van onwaardige leden in het H. Collegie der Kardinalen, de kweekschool der Pausen, eene zonde was tegen den H. Geest, door wien de Kerk geregeerd werd. Even omzigtig was hij ook in het begeven van ambten: hij sloeg geen acht op andere aanbevelingen dan die van bekwaamheid en verdiensten; hij liet dezelve liever open blijven dan ongeschikte voorwerpen daarmede te begunstigen. Ook voerde hij groote hervormingen in onder het monnikswezen, en herstelde de deerlijk vervallen kloostertucht. In plaats van, op het voorbeeld zijner voorzaten, zijne maagschap met eerambten en rijkdommen te overladen, wilde hij zijnen naastbestaanden naauwelijks gehoor verleenen; toen zij hem met zijne verheffing kwam gelukwenschen, zeggende dat **Jaques Fournier** wel bloedverwanten had, maar Paus **Benedictus** niet, en deed hun uit de Apostolische kamer slechts de reiskosten vergoeden. Deze uitmuntende goede en brave Paus was ijverig bezig om de Koningen van Engeland en Frankrijk te bevredigen, toen de dood hem verraste op den 25 April 1342 in het paleis, hetwelk hij te Avignon had laten bouwen. = XIII (**Pedro Deluna**), een Spanjaard, had zich aanvankelijk toegelegd op de regtsgeleerdheid, trad vervolgens in den krijgsdienst, omhelsde toen den geestelijken staat, en klom op tot de waardigheid van Kardinaal. Na den dood van **Clemens** VII te Avignon werd hij aldaar tot Paus verkoren in 1394, terwijl **Bonifacius** XI den Pausselijken Stoel te Rome bekleedde. Hij was de hardnekkigste van alle tegenpausen, die bestaan hebben, en handhaafde zich 30 jaren lang, niettegenstaande hij door de Conciliën van Pisa en Constans van den H. Stoel vervallen verklaard werd. † te Peniscola, 90 jaren oud, in 1423. Daar hij niet onder de wettige Pausen gerekend wordt, nam **Vincenzo Maria Orsini**, toen hij in 1724 tot opvolger werd verkoren van **Innocentius** XIII, den naam aan van **Benedictus** XIII. Hij was geboren te Rome, den 12 Februarij 1649, werd in 1667 Dominikaner monnik, en in 1672, dus met zijn 23 jaar, door Paus **Clemens** IX tot Kardinaal verheven. In 1675 werd hij Bisschop van Siponto, in 1680 Bisschop van Cesena en in 1686 Aartsbisschop van Benevento, en betoonde bij zijne verheffing op den H. Stoel eene buitengewone ootmoedigheid; hij wilde de gebruikelijke aanbidding der Kardinalen niet gedoogen, hield zich terstond bezig met den vrede der Kerk te herstellen, en kweet zich over het algemeen loffelijk van zijne pligten als opperherder. † den 21 Februarij 1730. Verscheiden gedrukte sermoenen en andere werken getuigen van zijne geleerdheid, gelijk het afschaffen van vele nuttelooze ceremoniën en het invoeren van onderscheiden hervormingen en verbeteringen, waarin hij niet zelden door de Jezuiten gedwarsboomd werd, van zijne zucht voor het wezenlijk goede en heilzame. = XIV (**Prosper Lambertini**), opvolger van **Clemens** XII in 1740, geboren te Bologna, in 1675, † den 3 Mei 1758, een der verstandigste, regtschapenste en verlichtste Pausen, die den H. Stoel nog immer bekleed hadden, was zulk een vijand van dweeperij en bijgeloof, en zulk een vriend van godsdienstige verlichting en redelijke godsvereering, zoo gematigd en verdraagzaam, dat sommigen hem den Protestantschen Paus noemden. Hij begunstigde de wetenschappen, de kunsten, de letteren, den koophandel en al wat door eene weldadige beschaving invloed heeft op het geluk der menschelijke maatschappij. De geleerdheid vond in hem een' edelmoedigen beschermer en hij was zelf een voortreffelijk geleerde. Zijne werken, 16 deelen in folio, zijn kort na zijn' dood te Venetië gedrukt.

BENEFICIE, Lat. *Beneficium*, van *bene*, wel, en *facere*, doen: dus weldaad; doch men verstaat daaronder ambten, posten en voordeelen, die uit gunst verleend worden. In de Roomsche hierarchie heeten Abdijen, Kanonikaten, Proostdijen, e. d. g. beneficiën. = **CLERI** heet eene oude Engelsche wet, ingevolge van welke een misdadige, die lezen en schrijven kon, in plaats van met den dood, met eene geldboete gestraft werd; mits het de eerste maal ware dat hij zich aan moord of diefstal had schuldig gemaakt. Hij werd wel vormelijk ter dood veroordeeld, maar na het uitspreken van het vonnis vroeg de regter: *Legitne ut clericus?* was het antwoord: *Legit*, dan werd den veroordeelden het leven geschonken.

BENEVENTO, een Napolitaansch hertogdom, bestaat uit eene stad en acht dorpen, in het Principato Oltra, 7 mijlen N. O. van Napels, 8 □ mijlen groot, met 30,000 inwoners. Het levert wijn, granen, vruchten, rundvee, wild en visch, en heeft vele fabrijken. In vroeger tijden behoorde Benevento tot het land der Samnieten. **Totila** verwoestte de stad in 545, maar zij werd naderhand wederom opgebouwd. De Longobarden verhieven in 571 dit landschap tot een hertogdom, hetwelk nog lang na den ondergang des Lombardischen Rijks onafhankelijk bleef. Naderhand viel het den Saracenen en Noormannen in handen. Keizer **Hendrik** III liet in 1050 Benevento aan Paus **Leo** IX, voor het afstaan van eenige leenregten op Bamberg. In 1806 schonk **Napoleon** hetzelve aan zijnen Minister **Talleyrand**, die daarvan den titel van Prins van Benevento aannam, doch in 1813 werd het aan den Paus teruggegeven. In geene stad van Italië worden zoo vele oudheden gevonden als in de stad Benevento; de prachtige, nog ongeschonden zegeboog van **Trajanus**, in 114 opgerigt, is tegenwoordig eene der stadspoorten.

BENGALEN, een landschap in Oost-Indië, hetwelk de Ganges doorstroomt, behoorde eertijds tot het Mogolsche Rijk, doch kwam in 1765 aan de Engelsche Oost-Indische Maatschappij, die sedert uit staatkundige redenen een' Nabob in naam laat regeren over eene bevolking van 18 millioenen inwoners, die eene oppervlakte van bijna 6000 □ mijlen bewonen. Bengalen is een zeer vruchtbaar land, welks bodem en de kunstvlijt der inwoners verscheiden gewigtige handelartikelen opleveren, die in Europa zeer getrokken zijn. De Engelsche Gouverneur-generaal houdt zijn verblijf in de hoofdstad Calcutta, en voert bijna een even willekeurig gezag als de Oostersche despoten: de Nabob is niets meer dan een Vizier, die zijne bevelen uitvoert, en de overige Engelsche ambtenaars, dien het slechts te doen is om spoedig rijk te worden, ontmoedigen door hunne knevelarijen den nijveren geest der inboorlingen, wier getal van jaar tot jaar vermindert.

BENI (**Paul**), geboren op het eiland Candia, was aanvankelijk Jezuit, doch verliet de orde, toen hij derzelver listen en snoode treken leerde kennen, en werd in 1599 Professor in de welsprekendheid te Padua. Zijne talrijke werken in het Latijn en Italiaansch zijn meest van kritischen inhoud, en met eene ongemeene scherpzinnigheid geschreven, doch tegenwoordig moeijelijk te bekomen. † den 12 Februarij 1625.

BENICARLO is een Spaansch vlek in de provincie Valencia, in een vruchtbaar oord aan de Middellandsche Zee gelegen, met omtrent 6000 inwoners, waaronder vele visschers. Van den voortreffelijken wijn, die hier wast, worden jaarlijks meer dan 8000 oxhoofden uitgevoerd.

BENIGNUS, mansn. beteekent in het Latijn *goedaardig, mild, vriendelijk*. = (S.) Apostel van Bourgondië, onderging den marteldood in de III eeuw. S. **Gregorius**, Bisschop van Langres, liet op zijn graf eene kerk bouwen, die de oorsprong was der Abdij van S. **Benignus** te Dijon.

BENIN is een Afrikaansch koningrijk, van hetwelk weinig meer dan de ligging ten oosten van Dahomy en de Atlantische Zee bekend is; deszelfs zoogenaamde Koning of willekeurige despoot voert, als de magtigste der geheele kust van Guinea, een onbepaald gezag over eene menigte andere kleine vorsten, en zou des noods een leger van 100,000 man op de been kunnen brengen; in zijne hoofdstad heerscht eene zekere beschaving, door het handelverkeer met de Engelschen, dien het echter nog niet gelukt is verder landwaarts in te dringen, zoodat men de westelijke grenzen van dit koningrijk nog niet kent.

BENINCAMPI (**Teresia**), geboren te Rome, in 1777, en † aldaar den 22 Februarij 1830, was de dochter van een' Mozaïkwerker, hielp aanvankelijk haren vader in zijn' arbeid en beöefende tevens de letteren; zij handteerde de lier even bevallig als de teekenpen, en **Canova** gaf haar de eerste lessen in de beeldhouwkunst, toen zij reeds 30 jaren oud was; in minder dan 4 jaren werd zij eene beeldhouweres van den eersten rang. Hare meesterstukken zijn bekend genoeg in de kunstwereld, zonder dat wij ze behoeven op te tellen. Geheel Italië bewonderde de voortbrengselen van den beitel dezer uitstekend bekwame vrouw, wier zedigheid met hare ongemeene schoonheid wedijverde; de akademie van Florence vereerde haar met het hoogleeraarschap in de beeldhouwkunst, en de letterkundige akademiën der voornaamste Italiaansche steden telden de bevallige dichteres onder hare leden. Zij was met haar 16 jaar een' korten tijd ongelukkig gehuwd geweest, en liet geen vermogen van eenig belang na; al wat zij bezat had zij aan de opvoeding en ondersteuning van hare drie broeders en eene zuster te koste gelegd.

BENINCORA (**Andrea**), ontwierp in 1476 eene kaart van de vier deelen der wereld, in 4 bladen, ofschoon op dat tijdstip Amerika nog niet ontdekt was, zoodat men gelooven moet dat hij het bestaan van dit werelddeel vermoed of het groote Atlantische eiland bedoeld heeft, van hetwelk de Ouden melding maken.

BENINGA (**Eggerik**), geboren te Grimarsum, in Oost-Friesland, uit een oud adellijk geslacht, op het einde der XV eeuw, † te Lieroord, den 19 October 1562, schreef eene *Oost-Friesche Kronijk*, welke **Ubbius Emmius** in het Latijn vertaald en **Ant. Matthæus** in het VII Deel zijner Analecten uitgegeven heeft. De Emder Predikant E. F. **Harkenroth** heeft in 1723 ook eene Nederduitsche uitgave van deze Kronijk bezorgd.

BENJAMIN, mansn. beteekent in het Hebreeuwsch *Zoon der regter hand*. = was de jongste der zonen van den Aartsvader **Jakob**, en het hoofd van een' der twaalf stammen van Israël. Zie wegens zijne Geschiedenis **Joseph**. = **van Tudela**, een geleerde Jood, dus genaamd, omdat hij te Tudela in Navarre geboren was, ondernam in 1160 eene reis door genoegzaam de geheele bekende wereld, en kwam in 1173 terug. Zijn Reisverhaal is in het Hebreeuwsch te Konstantinopel in 1543 en te Ferrare in 1556 gedrukt; **Arias Montanus** gaf in 1575 te Antwerpen eene Latijnsche vertaling van hetzelve in het licht; er bestaat ook eene Fransche, in 1734 te Parijs gedrukt.

BENJOWSKI (MAURITS AUGUST, Graaf van) was een Hongaarsch gelukzoeker, maar een man van geest en vernuft, die in den zevenjarigen oorlog, onder Oostenrijk, en later onder de Poolsche bondgenooten diende, door de Russen gevangen genomen, en, na ontsnapt te zijn, nogmaals door hen gevangen en naar Kamtschatka gezonden werd. Hier stookte hij onder de ballingen een' opstand aan, en werd meester van de regering. In Japan, Formosa en Macao had hij de zonderlingste lotgevallen, ging naar Frankrijk, en bewoog aldaar de regering hem het aanleggen eener Fransche volkplanting op Madagascar toe te vertrouwen. Hier had hij met duizend zwarigheden te worstelen, vestigde niettemin eigenmagtig op dat eiland eene soort van gouvernement, keerde naar Europa terug, en vond het Fransche bestuur tegen hem ingenomen. Hij vertrok vervolgens andermaal naar Madagascar, en sneuvelde in een gevecht tegen eene Fransche krijgsmagt, welke zijne volkplanting moest vernielen, hetwelk ook, ten gevolge van zijnen dood, geschiedde. KOTZEBUE heeft zijnen opstand in een tooneelstuk voorgesteld.

BENKENDORF (ERNST LUDWIG VON), Generaal der Ruiterij, geboren te Anspach, in 1711, diende met onderscheiding in het leger van den Keurvorst van Saksen, bondgenoot van MARIA THERESIA, in den zevenjarigen oorlog, besliste de overwinning in den slag van Kullin tegen FREDRIK II, had deel aan de verovering van Schweidnitz en bevond zich in het gevecht bij Breslau. † in 1801.

BENKOOLEN (*Bangka-hoeloe*) is eene eertijds Hollandsche, door de Engelschen genomen en onlangs tegen Malakka wederom door het Nederlandsch gouvernement ingeruilde belangrijke bezitting op het eiland Sumatra. De stad zelve heeft 15,000 inwoners van allerlei natiën, eene goede haven, doch geene gezonde luchtstreek. Het is de zetel van den Nederlandschen Resident (die echter zijn verblijf meer binnenslands houdt). De grond is ongemeen vruchtbaar. Peper is het voornaamste voortbrengsel. In 1803 werden hier 22,000 muskaatnotenboomen en 7000 kruidnagelboomen van Amboina en Banda overgeplant, die echter bij vergelijking weinig opleveren, en ook in hoedanigheid bij die van de Moluksche eilanden zeer achterlijk blijven. De andere, hier meer te huis behoorende voortbrengselen zijn benzoin, kamfer, kassia, katoen, indigo, rijst, rotting, ivoor, goud, tin, enz.

BENNIGSEN (LEVIN AUGUST, Vrijheer van), uit een oud Hannoversch vrijheerlijk geslacht geboren te Banteln, in 1745, onderscheidde zich in zijne jeugd met roem bij de Russische veldtogten in Polen, en voerde in 1805 het bevel over een corps tegen de Franschen. Naderhand diende hij onder den Graaf KAMENSKOI, en in 1806 als Generaal en chef. Hij bevocht de Franschen in den onbeslisten slag bij Pruissisch Eylau en bij de nederlaag te Friedland. In 1812 diende hij slechts in het hoofdkwartier, doch in 1813 en 1814 voerde hij het bevel over het belegeringscorps voor Hamburg, welke stad hij trouwens niet zeer hevig aantastte. Met den Franschen Generaal GERARD sloot hij de voorwaarden der capitulatie en ontruiming van Hamburg, tegen het einde van Mei 1814. † den 3 October 1826. Hij heeft een geacht werk over de kavallerie geschreven.

BENNO (S.), geboren te Hildesheim, in 1010, uit een edel geslacht, werd in 1028 Benedictijner monnik. Keizer HENRIK IV verhief hem in 1066 tot Bisschop van Meissen en beschonk hem en zijne kerk met aanzienlijke landgoederen. Evenwel nam BENNO deel in de zamenzwering der Saksische grooten tegen den Keizer, waarom deze, na den slag aan de Unstrut, op zijn' togt door Meissen in 1075, hem als gevangene medevoerde. Het volgende jaar ontslagen en in zijn bisdom hersteld, maakte hij zich wederom aan ontrouw schuldig, en nam van den tegenkeizer RUDOLPH insgelijks schenkingen aan: weshalve hij in 1076 Meissen andermaal verlaten en HENRIKS gevangene blijven moest, tot diens togt naar Italië hem in 1080 de vrijheid weder verschafte. Ook nu hield hij het met HENRIKS vijanden, en woonde in 1085 de Synode van Quedlinburg bij, die den ban van den Paus GREGORIUS VII tegen den Keizer bevestigde. Kort daarop stierf de Paus, en de afgezette BENNO wendde zich ootmoedig tot den door Keizer HENRIK aangestelden nieuwen Paus CLEMENS III, en kreeg vergiffenis. Van Rome begaf hij zich naar den Hertog WRATISLAW in Bohemen, woonde zijne krooning bij te Praag, en kreeg, daar de in zijne plaats aangestelde Bisschop FELIX gestorven was, door bemiddeling van WRATISLAW zijn bisdom en de gunst des Keizers weder. † den 16 Junij 1107. Geen schrijver van zijn' tijd spreekt van de mirakelen, die de latere legende op zijne rekening stelt. Eerst in 1270 werd zijn gebeente in de Domkerk te Meissen geplaatst, en zijn graf door de geloovigen in bedevaart bezocht, die aanvankelijk 40, en naderhand 100 dagen aflaat daarmede verdienden. Doch eerst in 1523 werd de nieuwe Heilige door Paus ADRIANUS VI gecanoniseerd, na dat sedert 1498 het kapittel van Meissen, GEORGE, Hertog van Saksen, Keizer KAREL V en andere vorsten daarvoor veel geld in Rome besteed hadden. LUTHER dreef den spot er mede in een geschrift, getiteld: *De nieuwe Afgod van Meissen*, hetwelk door EMSER in zijn leven van den H. BENNO wederlegd werd. Doch na den dood van Hertog GEORGE in 1539 werd de eerdienst van den Heiligen met andere Katholijke gebruiken afgeschaft; zijne overblijfselen werden eerst naar Stolpen, en toen naar Würzen gezonden, tot in 1576 München ze in bewaring nam: aldaar rusten zij in eene prachtige kapel bij de O.L.V.Kerk; en worden zeer in eere gehouden, dewijl deze stad hem tot haren beschermheilige verkozen heeft.

BENOIT (RENÉ), Pastoor van S. Eustache te Parijs, vroeger biechtvader der Koningin MARIA STUART, gaf in 1584 eene Fransche vertaling van den Bijbel in het licht; men nam het hem kwalijk dat hij een oordeelkundig gebruik gemaakt had van de Geneefsche uitgave, en sloot hem in zijne hoedanigheid van Deken buiten de theologische faculteit. Paus GREGORIUS XIII bekrachtigde deze censuur. Toen de factie der zestienen zich meester gemaakt had van Parijs, week BENOIT naar het leger van HENRIK IV, die hem naderhand tot zijn' biechtvader verkoos, en tot het bisdom van Troyes benoemde, maar de liguisten deden hem zijne bullen weigeren. Na 11 jaren de inkomsten van zijn bisdom genoten te hebben, was hij in 1604 genoodzaakt afstand van hetzelve te doen. † te Parijs in 1608. Het merkwaardigste onder zijne werken is een geschrift, waarin hij beweert dat het Concilie van Trente in Frankrijk niet aangenomen zijnde, deszelfs besluiten niet genoegzaam zijn om de Protestanten als ketters te veroordeelen. = (ELIE), geboren te Parijs in 1640, was Predikant bij de Walsche gemeente te Delft, † aldaar in 1728. Onder anderen schreef hij eene Geschiedenis van het edict van Nantes, in 1693 te Delft gedrukt, die ook in het Nederduitsch vertaald en zeer belangrijk is. = (MICHEL), Jezuit, geboren te Autun, in 1715, leide zich voornamelijk toe op de wiskundige wetenschappen, en ging als zendeling naar China. In 1745 kwam hij te Peking, waar de Keizer KIEN-LONG hem het uitvoeren van verscheiden waterwerken opdroeg. Hij leerde dezen vorst het gebruik der spiegeltelescoop, der luchtpomp, het etsen en graveren, het koperen plaatdrukken, enz. † te Peking in 1774.

BENSERADE (ISAAC DE), geboren in de nabijheid van Rouen, in 1612, maakte als dichter eenigen naam aan het hof van LODEWIJK XIV; de Kardinaal MAZARIN bezorgde hem een inkomen van 12,000 Livres, schoon zijne dichterlijke bekwaamheden zeer middelmatig waren, en hij slechts kleine gelegenheidstukjes voor hoffeesten, e. d. g. vervaardigde. † den 19 October 1691.

BENSKOOP (AREND VAN) was een der zamengezworene Hollandsche edelen, die Graaf FLORIS V gevangen namen en onder het vervoeren om het leven bragten. Na den volbragten moord bevond BENSKOOP zich met eenige andere handdadigen op het slot Kroonenburg, toen hetzelve door GUY VAN HENEGOUWEN bemagtigd werd. GERARD VAN VELZEN en eenige anderen werden ter dood veroordeeld, doch BENSKOOP met de overigen naar Kleefsland gevoerd, en geraakte wederom op vrije voeten. In 1303 bevond BENSKOOP zich met anderen onder den aanhang van JAN VAN RENESSE, en nam, na de nederlaag der Vlamingen voor Zierikzee, met dezen de vlugt uit Utrecht; zij kwamen aan de Lek tegenover Beusichem, en waren voornemens met eene schouw den stroom over te varen; doch JAN VAN BEUSICHEM, Heer van Kuilenburg, eenig volk op de been gebragt en de vlugtenden ingehaald hebbende, werd RENESSE met de zijnen al vechtende in de schouw gejaagd, die omsloeg, waardoor RENESSE met ruim honderd anderen, waaronder ook BENSKOOP, verdronk.

BENT (JAN VAN DER), geboren te Amsterdam, omstreeks 1650, † in 1690, was een verdienstelijk Schilder, leerling van ADRIAAN VAN DE VELDE en PHILIPPUS WOUWERMAN, wier manier en behandeling hij zich bijzonder eigen gemaakt had.

BENTAICHA, dochter van den Arabischen dichter ACHMED van Cordua, beöefende insgelijks de dichtkunst en welsprekendheid, en schitterde in de akademiën dezer stad. † in 1109.

BENTHEIM, een Graafschap in den voormaligen Westphaalschen Kreits, thans in het koningrijk Hannover, gelegen aan de grenzen der Nederlandsche provincie Overijssel, heeft eene uitgestrektheid van 19 □ mijlen, 3 steden, 1 marktvlek, 62 dorpen en 24,000 inwoners. Een gedeelte des bodems dient slechts tot weiland en veenerijen, het overige is vruchtbaar, en levert aardappelen, granen, peulvruchten, raapzaad en vlas; met den landbouw wordt ook de veefokkerij gedreven: het rundvee, de schapen en zwijnen zijn van eene uitstekend goede hoedanigheid. De Zwavelbaden nabij de stad Bentheim worden veel door Hollanders bezocht. Het kasteel staat op eene rots, en was in den zevenjarigen oorlog goed versterkt; echter werd hetzelve door de Franschen verscheiden malen bezet, en zelfs in 1760 beschoten en veroverd. Eertijds was Bentheim een onmiddelbaar Rijksgraafschap. Het tegenwoordig geslacht der Graven van Bentheim stamt af van EBERWIJN VAN GUNTERSWIJK, die van zijnen grootoom Graaf BERNHARD I († 1421) Bentheim erfde, en vervolgens Steinfurt behuwde. Een der nazaten van EBERWIJN IV (geboren 1536, † 1562) huwde met de erfgravin van Tecklenburg. Zijn zoon ARNOLD IV (geboren 1556, † 1606) erfde van den vader Bentheim, van den oom Steinfurt en van de moeder Tecklenburg en Rheda. Door proces verloren de nakomelingen Tecklenburg. Schulden noodzaakten in 1753 den Graaf KAREL PHILIP zijn land voor 30 jaren aan Hannover te verpanden, welk verdrag in 1783 voor nog 30 jaren verlengd werd. Na het bezetten van Hannover door de Franschen werd de vorst in 1804 overgehaald om zijn land tegen betaling van eene zekere som te lossen; maar desniettegenstaande onder-

wierp Napoleon hetzelve in 1807 aan de opperheerschappij des Hertogs van Berg, en vereenigde het in 1810 geheel met Frankrijk. Na den val des overweldigers herkreeg Bentheim zijne zelfstandigheid, en sedert 1807 zijn de beide liniën Bentheim-Rheda en Bentheim-Steinfurt Pruissische vorsten. De eerste linie resideert te Hohen-Limburg, de tweede te Steinfurt, beiden onder Pruissische overheid. Wegens Bentheim is de tweede linie onder Hannover standsheerlijk, doch heeft nu het vroeger aan Hannover verpande Bentheim weder ingelost. Men schat de inkomsten der oudste linie op 60,000 daalders, en die der jongste op 150,000 daalders.

BENTHESICYMA, dochter van Neptunus, zuster van Amphitrite, aan wie haar vader de opvoeding toevertrouwde van Eumolpus, dien hij bij Chio verwekt had.

BENTINK is een aanzienlijk oud Nederlandsch geslacht, hetwelk reeds sedert de XIV eeuw goederen in Gelderland en Overijssel bezat, en verscheiden in 's lands geschiedenis vermaarde mannen heeft opgeleverd, die de gewigtigste ambten van staat en oorlog bekleed en zich door eene bijzondere verkleefdheid aan het huis van Oranje onderscheiden hebben. = (Johan Willem) was Paadje van den Erfstadhouder Willem III, naderhand Koning van Engeland, en de vertrouwde vriend van dezen. Reeds in 1677 was hij door medewerking van den Erfstadhouder lid van de Hollandsche Ridderschap geworden. Na de bezitneming van de Engelsche kroon verhief Willem III hem tot Graaf van Portland en Pair van Groot-Brittannië, om de gewigtige diensten, welke hij hem bewezen had, te beloonen. Bij den vrede van Rijswijk in 1697 erkende Lodewijk XIV, na een lang onderhoud met den Graaf van Portland, Willem III als regtmatig' Koning van Engeland. Toen deze een' anderen Nederlander, Keppel genaamd, tot Graaf van Albemarle verhief, leide de Graaf van Portland al zijne ambten neder, doch de Koning onttrok hem zijne genegenheid niet, noch hij zijne innige verknochtheid aan den monarch. Bentink † in 1709. Onder zijne nazaten onderscheidde zich in 1813 en 1814 een Graaf van Bentink in Sicilië, Genua en Spanje als militair en als diplomaat. Een andere tak van dit huis bloeit nog in het hertogdom Oldenburg; Anton Gunther, Graaf van Oldenburg, had namelijk zijnen natuurlijken zoon Anton Gunther, Graaf van Oldenburg, met de heerlijkheden Varel, Kniphausen en andere groote allodiale goederen in het Oldenburgsche en Jeversche rijkelijk begiftigd. Doch reeds in 1740 stierf dit huis in de mannelijke linie met Graaf Anton II uit, wiens éénige dochter eenen Nederlandschen Graaf Bentink huwde, wiens kleinzoon die goederen nog bezit, doch omtrent zijne standsheerlijke regten en de mediatisatie der voormaals rijksonmiddelbare heerlijkheid Kniphausen met het regerende huis van Oldenburg in geschil is. Eindelijk bestaat er nog in de Nederlanden een derde tak van dit huis, hetwelk even als de Oldenburgsche linie steeds een warm aanklever van het huis van Oranje is geweest. = (Wolter Jan Gerrit), geboren in 1745, was Kapitein in 's lands zeedienst, en voerde het bevel op het schip *De Batavier* in den slag op Doggersbank, den 5 Augustus 1781, tusschen de Engelsche vloot, onder het bevel van Hyde Parker en de Nederlandsche, onder Joan Arnold Zoutman, in welk gevecht Bentink moedig de overwinning hielp behalen, doch † aan zijne bekomen wonden den 23 Aug. 1781, nadat hij kort vóór zijn' dood tot Schout bij Nacht bevorderd was geworden. Zijne nagedachtenis werd door eene prachtige lijkstaatsie, een' gedenkpenning en een gedenkteeken in de Nieuwe Kerk te Amst. vereerd.

BENTIVOGLIO (Cornelio), geboren te Ferrare, den 27 Maart 1668, was een beschermer en beöefenaar der wetenschappen, wijsbegeerte en godgeleerdheid. Paus Clemens XI benoemde hem tot zijn' huisprelaat en Commissaris van oorlog voor den Kerkelijken Staat. In 1711 werd hij Bisschop van Carthago, en speelde in 1713 als Pauselijke Nuncius in Frankrijk eene gewigtige rol bij het uitvaardigen der bulle *Unigenitus*, omtrent welke na den dood van Lodewijk XIV de Regent Hertog van Orleans geheel anders dacht. Bentivoglio werd dienvolgens uit Frankrijk terugontboden, in 1719 tot Kardinaal verheven en tot verscheiden kerkelijke zaken gebruikt. De stad Ravenna verkoos hem tot haren Protector en vereerde in 1723 hem met een standbeeld. Als Nuncius naar Madrid gezonden, kwam hij als Koninklijk Spaansch Minister in 1726 aan het Pauselijk hof terug. † den 30 December 1732. Hij was een zeer geleerd man, bevallig Italiaansch dichter en welsprekend redenaar, die in genoegzaam alle vakken van Italiaansche letterkunde proeven van zijne bekwaamheden heeft nagelaten. = (Guido), geboren te Ferrare, in 1579, werd in 1621 Kardinaal, en had na den dood van Paus Urbanus VIII groote kans om zijn opvolger te worden, doch † bij de opening van het Conclave, den 7 September 1644. Hij was geleerde, staatsman en geschiedschrijver. Reeds in 1598 werd hij geheime Kamerraad van Paus Clemens VIII, en in 1605 Referendaris van Paulus V, die hem tot Aartsbisschop van Rhodes benoemde, als Nuncius naar het hof van Brussel, en vervolgens naar Frankrijk zond. Toen hij wederom naar Rome vertrok, vertrouwde Lodewijk XIII hem de belangen van Frankrijk bij den H. Stoel, en benoemde hem tot Bisschop van Riez in Provence. Bentivoglio was in alle opzigten een braaf en regtschapen man, bij uitstek bekwaam tot het behandelen van staatszaken en het vereffenen van geschillen in der minne; hij paarde een gezond oordeel met een scherpzinnig vernuft, waarvan zijne in het Italiaansch en Latijn geschreven werken den stempel dragen; als Geschiedschrijver wordt hij zeer door Hooft geprezen; zijne werken zijn meest in het Fransch, Engelsch en Nederduitsch vertaald; hij schreef ook de Geschiedenis der Nederlandsche beroerten van zijn' tijd, en spreekt natuurlijk in het voordeel van Spanje en Rome, doch was bezadigder en onpartijdiger dan de vinnige Jezuit Strada, die trouwens ook door den Hertog van Parma bezoldigd werd, terwijl Bentivoglio eigenwillig en geheel onafhankelijk schreef.

BENTLEY (Richard), een der geleerdste Engelsche oordeelkundigen, werd geboren in 1662 te Oulton, bij Wakefield, in Yorkshire. Zijne studiën te Cambridge volbragt hebbende, werd hij in 1681 Schoolmeester, vervolgens Gouverneur van den zoon van Doctor Stillingfleet, Bisschop van Worcester, toen diens Kapelaan, en voorts Opziener der koninklijke bibliotheek van S. James. Reeds vroegtijdig was zijn smaak gevallen op geleerde kritiek, en van zijne jeugd af maakte hij aanteekeningen op genoegzaam alle klassieke schrijvers, van welke hij verscheiden heeft uitgegeven, gelijk mede Miltons *Verloren Paradijs,* Predikatiën tegen de ongeloovigen en eene menigte strijdschriften; want de scherpheid zijner pen wikkelde hem in geschil met verscheiden geleerden, en de onhandelbaarheid van zijn karakter haalde hem vele onaangenaamheden op den hals. Over het algemeen deed men buiten 's lands meer regt aan zijne bekwaamheden dan in Engeland. † in 1742. Zijne uitgave van Horatius wordt nog door sommigen voor de beste gehouden.

BENZEL (Erik), Aartsbisschop van Upsal, geboren in 1642, † in 1709, was van eene geringe afkomst, en klom van Gouverneur der zonen van een' Zweedsch' edelman op tot de hoogste geestelijke waardigheid. Hij onderwees Karel XII als Kroonprins, en had het opzigt over de uitgave van den Zweedschen Bijbel. Zijne nagelaten werken getuigen van zijne groote geleerdheid. Hij liet 13 kinderen na; drie zijner zonen werden insgelijks Aartsbisschoppen van Upsal, en handhaafden den roem van hunnen geslachtnaam in de geleerde wereld. De oudste, insgelijks Erik genaamd, geboren te Upsal, den 27 Januarij 1675, † in 1740, had zich inzonderheid toegelegd op de kennis der oude Noordsche taal- en letterkunde, de Geschiedenis van zijn vaderland en verscheiden andere wetenschappen. Hij was de stichter van de Maatschappij der Wetenschappen te Upsal, de oudste der Noordsche geleerde maatschappijen, en een der eerste leden der Maatschappij van Stokholm. = (Jakob), broeder van den voorg., geboren te Upsal, den 25 Februarij 1683, deed, na het volbrengen zijner studiën aldaar, eene reis door Denemarken, Duitschland, Frankrijk en Holland, werd na zijne terugkomst in 1709 Predikant te Näs, in 1718 Professor te Lund, in 1731 Bisschop van Gothenburg en in 1744 Aartsbisschop van Upsal. † den 14 Junij 1747. Hij heeft eene beschrijving van Palestina en eene verhandeling over de Praedestinatie uitgegeven; zijn zamenstel van godgeleerdheid bleef lang het leerboek der hoogescholen van Upsal, Abo en Lund. = (Henrik), broeder van den voorg., geboren in 1689, † in 1758, bevond zich met Karel XII te Bender, na het verlies van den slag bij Pultawa, doorreisde den Archipel, Syrië, Palestina, Egypte, Italië, Duitschland en Holland. Zijn Reisverhaal bevindt zich in handschrift in de bibliotheek te Upsal.

BENZOë is eene harstachtige gom of balsem, het voortbrengsel van een' boom, *Styrax Benzoin* genaamd, die op Sumatra wast. Zij bestaat uit brokkelige stukken van geelachtige en bruine zamengekleefde korrels van een' aangenamen reuk, wanneer zij gewreven worden. De Benzoë is voor verscheiden scheikundige bewerkingen vatbaar, waardoor men Benzoëzuur of Benzoëbloemen bekomt.

BEOTIë is een landschap in oud-Griekenland, vroeger Aonië en Ogygië genaamd, en besloeg een groot gedeelte van Achaie. Men verdeelde hetzelve in Opper- en Neder-Beotië; in Opper-Beotië lagen Cheronea, Platea, Coronea, Thespia en verscheiden andere steden; in Neder-Beotië lag Thebe, de hoofdstad van geheel Beotië; in dit landschap lagen de vermaarde bergen Hymettus, Cytheron, Helicon, met de bronnen Arethuse, Dirce, Aganippe, Hippocrene, en de rivieren Asopus, Cephisus en Ismene doorstroomden hetzelve. De Beotiërs waren sterk en dapper, maar zeer onbeschaafd; hun land heeft echter een groot aantal vermaarde mannen opgeleverd, als Pindarus, Plutarchus, Cebes en vele anderen. Het land was eertijds door woeste volkeren bewoond, maar Cadmus bragt eene Phoenicische volkplanting derwaarts, en zijne opvolgers bouwden de stad Thebe. De Thebanen waren eenmaal in staat naar de heerschappij over Griekenland te dingen; zelfs wonnen zij twee veldslagen tegen de Lacedemoniërs; maar de laatste overwinning kwam hun duur te staan door het verlies van Epaminondas. Zij geraakten naderhand in verval, en deelden in het lot van geheel Griekenland. Beotië is tegenwoordig een Europeesch Turksch land in Livadië, bekend onder den naam van Stramalipa.

BEOTUS, zoon van Neptunus en Arne, dochter van Eolus, van wien het landschap Beotië zijn' naam ontleende, gelijk vroeger hetzelve Aonië naar Aon, en Ogygië naar Ogyges genaamd werd.

BEPALING is logisch eene verstandelijke handeling, waardoor een begrip ten aanzien van deszelfs kenteekenen beperkt wordt; wanneer men derhalve in een begrip een nieuw kenteeken opneemt, dan wordt hetzelve daardoor nog bepaalder, dat is nog meer begrensd of beperkt; wie, b. v. in het begrip van mensch het kenteeken van deugd opneemt (een' deugdzaam' mensch denkt), bepaalt dit begrip nader; hij vermeerdert deszelfs inhoud, maar vermindert juist daardoor deszelfs omvang, naardien niet alle menschen deugdzaam zijn. Daarom noemt men ook de kenteekenen van een ding *bepalingen* van hetzelve. *Boom, schip, huis,* e. d. g. zijn algemeene begrippen; *appel*boom, *linde*boom, *oorlogs*schip, *beurt*schip, *raad*huis, *woon*huis, e. m. a. zijn bepaalde begrippen. Zie Begrip.

BEPROEVING is het onderzoek van een ding, om deszelfs waarde uit te vinden: wordt hetzelve nu zoodanig bevonden als het zijn moet, dan heet het beproefd; b. v. een beproefde vriend, beproefde trouw, beproefde deugd, enz. Echter kan een vriend, of iemands trouw en deugd ook beproefd worden, zonder opzettelijk op de proef gesteld te zijn, en zulk eene toevallige beproeving stelt doorgaans de waarde van het beproefde in nog voordeeliger licht, omdat er dan geen wantrouwen voorafgegaan is, hetwelk altijd tot opzettelijke beproevingen aanspoort.

BERAUD (Laurent), Jezuit, geboren in 1703, † in 1777, was een vermaard wis- en sterrekundige, Directeur van het observatorium te Lijon en de leermeester van Montucla, Lalande en andere groote Fransche Astronomisten. Als lid der akademie van Lijon en Correspondent van die te Parijs verrijkte hij derzelver gedenkschriften met verscheiden voortreffelijke verhandelingen, van welke de meeste als beäntwoorde prijsvragen bekroond zijn.

BERBICE is eene rivier in Zuid-Amerika, op de kust van Guiana, aan welke in 1626 door de Hollanders eene volkplanting werd aangelegd, die, na vele worstelingen met de inlanders, in eenige jaren tot stand kwam en in bloei geraakte. Sedert leed deze volkplanting meermalen overlast van de Engelschen en Franschen, zoowel als van de muiterij onder het krijgsvolk, of van opstanden onder de negers, van welke die van 1763 allerverschrikkelijkst en bloedig was. Eindelijk bragt het lot des oorlogs deze volkplanting in handen der Engelschen, die dezelve, benevens de naburige volkplantingen Demerary en Essequebo, bij den vrede van 1814 behielden en tegenwoordig nog bezitten.

BERCHEM (Nicolaas van), beroemd Kunstschilder, geboren te Haarlem in 1624, en † aldaar den 18 Februarij 1683, was een der ijverigste en voortreffelijkste Kunstenaars der XVII eeuw; zijne schilderstukken, hoewel geheel niet zeldzaam, behouden altijd onder de liefhebbers eene wezenlijke waarde. Zijn voornaamste vak was de behandeling van bergachtige landschappen met beesten. Velen zijner schilderstukken zijn gegraveerd.

BERCHTESGADEN is een marktvlek in Beijeren, met 3000 inwoners, waarvan een groot gedeelte in de bekende zoutbergwerken arbeidt, en de overigen hun bestaan vinden in het vervaardigen van allerlei kleine voorwerpen en snuisterijen van hout, been en ivoor, die als kramerij geheel Europa door verzonden worden.

BERCHTOLD (Leopold, Graaf van), Keizerlijk-Koninklijk Kamerheer, geboren in 1758, mag met regt als de Oostenrijksche Howard en de beschermengel der lijdende menschheid aangemerkt worden. Hij doorreisde geheel Europa, Azië en Afrika, om menschelijk geluk te bevorderen en menschelijke ellende te verzachten. Hij liet verscheiden door hem opgestelde kleine schriften tot onderrigting van den gemeenen man in onderscheiden Europesche landen drukken en kosteloos verspreiden, stelde prijsvragen voor wegens de redmiddelen van drenkelingen en schijndooden, loofde 1000 guldens uit voor het beste leerboek voor het volksonderwijs, rigtte eene maatschappij van weldadigheid op in Moravië, alsmede reddingsinstituten te Praag en Brunn, en bezocht Turkije, voornamelijk om de verwoestingen der pest tegen te werken; naderhand bevorderde hij met grooten ijver de invoering der koepokinenting; eindelijk liet hij op zijn goed Buchlau in Moravië het kasteel Buchlowitz tot een hospitaal voor zieke en gekwetste Oostenrijksche soldaten inrigten. Hier werd de edele menschenvriend door eene aanstekende zenuwkoorts den 26 Julij 1809 in het graf gesleept.

BERCY is een dorp aan de zamenvloeijing der Seine met de Marne. Alle Parijsche wijnkoopers hebben hier pakhuizen, waarin hunne wijnen, brandewijnen, enz. opgeslagen worden; voorts zijn hier suikerrafinaderijen, looijerijen, papierfabrieken, enz. Bercy is nagenoeg in Frankrijk wat Zaandam in Holland is. Er is ook een park, *Grand Bercy* genaamd, hetwelk door le Nôtre aangelegd en 900 hectares groot is.

BERECYNTHIA, bijnaam van Cybele, naar den berg Berecynthus, in Phrygië, waar zij, volgens de fabelleer, geboren is.

BERENGARIUS I, Koning van Italië, was een zoon van Eberhard, Hertog van Friuli, en Gisela, dochter van Lodewijk den Goedertierenen. Hij deed zich tot Koning van Italië verklaren door de standen van dat Rijk omstreeks 883, ten tijde van het verval des Rijks van Karel den Grooten. Hij had beurtelings tot mededingers Guido, Hertog van Spoleto, Arnulph, Koning van Duitschland, en Boso, Koning van Arles en Provence; hij wist zich nogtans door zijne bekwaamheid en zijn' moed 36 jaren in de regering te handhaven, toen de Italiaansche grooten, afgunstig om zijn toenemend gezag, hem een' vijfden mededinger verwekten. Rudolph, Koning van Bourgondië, overwon hem met de hulp van den Graaf Bonifacius, en sloot hem op in Verona, waar hij in 924 vermoord werd. = II, kleinzoon van den voorg., en insgelijks Koning van Italië, was Marquis van Yvrée, toen de tirannij van Hugo, Koning van Italië en Arles, hem noodzaakte naar Duitschland te wijken. Hij riep de bescherming in van Otto den Grooten, bemagtigde met zijne hulp een gedeelte van Italië, waarvan hij zich tot Koning deed uitroepen, in 950. Maar Otto van Italië een Duitsch leen gemaakt en zich de mark van Verona voorbehouden hebbende, hetwelk hem den ingang des lands opende, stond Berengarius tegen hem op, maar bezweek voor de tegen hem gezonden Keizerlijke magt. Hij viel zijn' overwinnaar in handen, die hem naar de gevangenis van Bamberg zond. † aldaar in 966. = van Tours, onderwijzer der Philosophische school aldaar, en sedert 1040 Aartsdiaken te Angers, verklaarde in 1050 met veel vrijmoedigheid zich tegen het leerstuk der Transsubstantiatie, en werd dienvolgens als ketter een voorwerp van den haat der aanhangers van Lanfrank, die hem het leven zoodanig verbitterden, dat hij in 1080 zich afzonderde op het eiland S. Cosmas bij Tours, waar hij zijne overige dagen met de studiën en godsdienstige oefeningen doorbragt. † in 1088.

BERENGER (Raimond), Grootmeester van S. Jan van Jeruzalem, in 1365, vereenigde zijne magt met die des Konings van Cyprus tegen de Egyptische zeeroovers, die deze kusten onveilig maakten, veroverde Alexandrië en bemagtigde Tripoli. Hij dempte vervolgens de onlusten, ontstaan op het eiland Cyprus, bij den dood van Koning Pieter, die door zijne broeders vermoord was, poogde de tucht in zijne orde te herstellen, en voerde eene hervorming bij dezelve in, die door Paus Urbanus V bekrachtigd werd. † te Rhodes in 1373.

BERENICE, dochter van Ptolemeus Philadelphus, huwde met haren broeder Ptolemeus Euergetes, Koning van Egypte, en deed eene gelofte dat zij, bijaldien hij zegevierende uit Azië terugkeerde, hare schoone hoofdharen aan Venus zou offeren. Haar wensch verhoord zijnde, volbragt zij ook hare gelofte, doch hare offerande werd reeds den eersten nacht uit den tempel ontvreemd, en Conon, even zulk een doorslepen hoveling als bekwaam sterrekundige, nam deze gelegenheid waar tot eene vleijerij naar den smaak van dien tijd, met te verzekeren dat Zephyrus, op bevel van Venus, deze haren weggevoerd had naar den hemel, waar zij onder de sterren waren geplaatst. Men geloofde hem, en gaf sedert den naam van het haar van Berenice aan een sterrebeeld van 7 sterren bij den staart van den Leeuw. Berenice werd door haren eigen zoon Ptolemeus Philopater ter dood gebragt. =, dochter van Ptolemeus Lathyrus, Koning van Egypte, volgde haren vader op, 81 jaren vóór J. C., en werd ter dood gebragt door haren gemaal Ptolemeus Alexander, 19 dagen na het voltrekken van haar huwelijk. =, Koningin van Egypte, onttroonde haren vader Ptolemeus Auletes, verworgde Seleucus, haren gemaal, en hertrouwde met Archelaus, Prins van Comanes. Haar vader, den troon weder beklommen hebbende, deed haar ter dood brengen, 55 jaren vóór J. C. =, Joodsche Prinses, zuster van Herodes den Grooten, huwde met Aristobulus, zoon van Herodes; en overreedde dezen Koning om haren gemaal te laten dooden. =, Koningin der Joden, dochter van Herodus Agrippa, huwde met Polemon, Koning van Cilicië. Titus verliefde op haar, en zou haar gehuwd hebben, bijaldien hij niet gevreesd had de Romeinen te mishagen. Racine heeft deze zelfopoffering tot het onderwerp van een treurspel genomen.

BEREZYNA, eene rivier in het Russische Gouvernement Minsk. Hier deed de Russische Generaal Tschitschagow het Fransche leger bij Brilow en Stachoy op den 26 en 27 November 1812 eene zware nederlaag ondergaan. Vele Franschen werden daarbij gevangen genomen, maar nog meer verdronken. Van 1797-1801 werd het Berezyna-kanaal gegraven, hetwelk de Dwina en den Dniepr, en gevolgelijk de Zwarte- en de Oost-zee met elkander verbindt. Dit kanaal heeft slechts eene geringe diepte en breedte.

BERG is eene natuurlijke verbooging van sommige plaatsen van de oppervlakte der aarde; het onderste gedeelte noemt men den voet des bergs, het achterste gedeelte, waar hij schuins begint te worden, heet de bergrug. Wanneer vele bergen zich bij elkander bevinden, en zich mijlen ver uitstrekken, noemt men zulks een gebergte, en, zijn zij zamenhangend, eene gebergteketen. Men heeft in sommige landen zeer hooge bergen; de Dhawalagiri, in Nepaul, wordt voor den hoogsten berg der geheele wereld gehouden. Er zijn ook vuurbrakende bergen (volkanen); de vermaardsten zijn de Vesuvius, bij Napels; de Aetna, in Sicilië; de Hecla in Ysland, en nog eenige anderen in Oost-Indië. =, eertijds een hertogdom, hetwelk in 1806 door Beijeren tegen Anspach verruild werd, doch thans een gedeelte uitmaakt der Pruissische provincie Kleef-Gulik-Berg, is het eerste fabrijkland van Duitschland. De hoofdstad is Dusseldorf. De geheele provincie is bergachtig, rijk aan ijzer, lood, steenkolen en — aan bevolking, want zij telt bijkans een millioen inwoners, op

158 □ mijlen. De onstaatkundige vervolgingen om den godsdienst in andere landen hebben op onderscheiden tijden den bloei bevorderd van het verdraagzame Bergsland, waar nooit iemand om zijn geloof gemoeid werd. PHILIPS II en LODEWIJK XIV verloren, de eene door de invoering der Inquisitie in de Nederlandsche provinciën en de andere door de herroeping van het edict van Nantes, een ontzettend getal hunner nuttigste en werkzaamste onderdanen, waarvan een aanzienlijk gedeelte zich in dit hertogdom nederzettende, het fabrijkwezen aldaar, om zoo te zeggen, ten troon verhief, welks bloei verscheiden toevallig zamenloopende omstandigheden zeer bevorderlijk waren; inzonderheid waren de oorlogen en geloofsgeschillen in naburige landen het onzijdige en verdraagzame hertogdom Berg bij uitstek voordeelig, hetwelk zeker na het uitsterven van den Bergschen regentenstam in 1609 wel een twistappel werd tusschen de Oostenrijksche en Beijersche huizen, maar toch het tooneel des oorlogs niet op zijn' bodem overgebragt zag. De huizen Palts-Neuburg en Keur-Brandenburg geraakten tot eene gemeenschappelijke regering van dit hertogdom, welke door de Algemeene Staten der Vereenigde Nederlanden gewaarborgd werd. De dertigjarige oorlog in Duitschland en de gelijktijdige Remonstrantsche geschillen in de Nederlanden gaven aanleiding dat verscheiden rijke ingezetenen der vervolging in het nabij gelegen Bergsland ontweken en hunne medegebragte kapitalen tot ondersteuning der fabrijken aanwendden, of die zelf oprigtten. Gedurende de langdurige regering van LODEWIJK XIV was het hertogdom Berg bij aanhoudendheid onzijdig, terwijl in België en in de Palts bijna onafgebroken de oorlog woedde. Ook in de XVIII eeuw genoot dit land lang de voordeelen der onzijdigheid onder eene wijze en zachte regering, en slechts een' korten tijd in de XIX eeuw heeft het onder den ijzeren scepter der BONAPARTIDEN gebukt; doch werd in 1814 wederom met Pruissen vereenigd, en maakt thans de negende provincie uit der Pruissische monarchie. = (JOACHIM), geboren te Herrndorf, den 23 Maart 1526, was Godgeleerde en Staatsman, en, als student te Wittenberg, de vertrouwde vriend van MELANCHTON. Hij doorreisde de Nederlanden, Engeland, Frankrijk, Zwitserland, Italië, Hongarije en Polen. Na zijne terugkomst werd hij Rijkshofraad, en ging achtervolgens als Gezant naar Weimar, Hessen, Augsburg, Konstantinopel, Moskow en Denemarken, welk rijk hij in 1568 met Zweden vereenigde. In 1571 nam hij zijn ontslag, en leefde vervolgens afgezonderd op zijn landgoed te Herrndorf, waar hij de gedenkschriften zijner diplomatische reizen opstelde, die in 1609 te Glogau gedrukt zijn. † den 2 Maart 1602. = (JOHANN PETER), Godgeleerde, Philoloog en Orientalist, Professor te Duisburg, † aldaar in 1800; hij had de voornaamste hand in de *Symbol. Litter. Duisburg.* in 1786 in den Hage gedrukt. = (MATTHIAS), geb. te Brunswijk, den 25 Dec. 1536, was aldaar in 1578 Rector der Latijnsche school, toen men hem vergde het Concordiaformulier te onderteekenen; hij weigerde dit niet alleen, maar leverde ook een protest daartegen bij den kerkeraad in. Het werd aan zijne keus gesteld, zijne meening te herroepen of zijn' post te verliezen en het land te verlaten; hij koos het eerste en deed zijne herroeping openlijk in de kerk, nadat hij, volgens het gebruik, de predikatie knielende had aangehoord. Doch hij begon eerlang zijne oude gevoelens wederom te verdedigen: weshalve hij in 1582 afgezet en gebannen werd. Hij begaf zich naar Altorff, waar hij Professor in de zedekunde werd. † aldaar den 20 Aug. 1592. Zijne uitgave van TERENTIUS in 1574 wordt voor het beste zijner schriften gehouden, en is zeldzaam. = (VAN DEN) is de naam van een oud grafelijk Nederlandsch geslacht, oorspronkelijk uit de WASSENAARS; de stamvader van hetzelve was OTTO, die in de XIV eeuw huwde met SOPHIA, erfdochter van FREDRIK, Heer van 's Heerenberg, in het graafschap Zutphen gelegen. Dit geslacht heeft verscheiden beroemde krijgshelden opgeleverd, doch is in het begin der XVIII eeuw uitgestorven. Wij zullen hier slechts eenigen der voornaamsten vermelden. = (WILLEM, Graaf VAN DEN), de zoon OSWALD II, Graaf van den Berg, en gehuwd met MARIA, zuster van WILLEM I, Prins van Oranje, was in alle opzigten de tegenvoeter van zijn' schoonbroeder. Bij het ontstaan der Nederlandsche beroerten onderteekende hij in 1566 het verbond der edelen, en was tegenwoordig bij de overlevering van het smeekschrift aan de Landvoogdes, doch was een der eersten, die van het verbond afviel, en zich door tusschenkomst van VIGLIUS met PHILIPS II zocht te verzoenen; doch vruchteloos; want de Hertog van Alba liet hem indagen, bannen en zijne goederen verbeurd verklaren. Hierop wendde hij zich weder tot zijn' schoonbroeder, den Prins van Oranje, die hem het werven van krijgsvolk toevertrouwde, en zelfs briefwisseling met hem waagde. De Graaf gedroeg zich ook werkelijk tot 1572 onberispelijk, en deed den Prins gewigtige diensten door het innemen van verscheiden steden en sterkten; doch eensklaps verliet hij de ingenomen plaatsen, en week met vrouw en kinderen naar Westphalen: Zutphen en Naarden vielen daardoor den Spanjaarden in handen, die aldaar een vreesselijk bloedbad aanrigtten. In 1577 zocht VAN DEN BERG het vertrouwen der Staten en van den Prins weder te winnen, door hun kennis te geven van eenige geheime pogingen des vijands en het aanbod van zijn' dienst, lijf en goed. Het gelukte hem in 1581 zich te doen aanstellen tot Stadhouder van Gelderland; maar eerlang werd zijn verraderlijke handel met den Hertog van Parma door OLDENBARNEVELD en MARNIX ontdekt, en hij op last van den Prins van Oranje gevangen gezet. Op zijne plegtige belofte van den Staat voortaan getrouw te zijn, werd hij van straf verschoond en ontslagen. Naauwelijks was hij in vrijheid gesteld, of hij verklaarde zich openlijk voor den Koning van Spanje, en begaf zich met zijne drie zonen in deszelfs dienst. De Vaderlandsche Geschiedenis maakt verder geene vermelding van dezen wispelturigen verrader. = (HENRIK, Graaf VAN DEN), zoon van den voorg., diende, even als zijn vader, den Koning van Spanje tegen zijn vaderland. In 1607 werd Erkelens door Prins FREDRIK HENRIK ingenomen, en bij deze gelegenheid de Graaf de gevangene van zijn' neef. Zijne vrijheid wederbekomen hebbende, was het geluk hem meer gunstig in onderscheiden gevechten; in 1621 nam hij eenige sterke plaatsen in, en deed in 1624 een' inval in de Veluwe, doch hij werd door Prins MAURITS er wederom uitgedreven; zijn aanval op het leger der Staten tusschen Emmerik en Rees in 1626 bragt hem ook weinig voordeel aan. Vruchteloos zocht hij in 1629 's Hertogenbosch te ontzetten, hetwelk Prins FREDRIK HENRIK belegerd hield en eindelijk innam. Zijne overige krijgsbedrijven bestonden meest in strooptogten, op welke hij slechts kortstondige voordeelen behaalde. In 1634 den Koning van Spanje in de Nederlanden veertig jaren gediend hebbende, besloot hij van partij te veranderen, en liet in het geheim met zijn' neef Prins FREDRIK HENRIK onderhandelen om in dienst der Staten over te gaan; hij gaf uit Luik der Infante kennis van zijn voornemen, en zocht het krijgsvolk, dat onder hem diende, over te halen om zijn voorbeeld te volgen; doch slechts weinigen vielen hem toe. Te Brussel verklaarde men hem voor verrader, en stelde een' prijs op zijn lijf; doch hij zorgde wel dat men hem niet in handen kreeg, en werd met het volk, dat hij verzameld had, in eed en dienst der Staten genomen, welken hij dan ook vervolgens getrouw en eerlijk nog eenigen tijd gediend heeft. = (JOHAN VAN DEN) was een der gemagtigden, die in 1709 door ANNA, Koningin van Engeland, en de Staten der Vereenigde Nederlanden waren aangesteld om de Spaansche Nederlanden, voor zoo ver die in hunne handen waren gevallen, in naam des Konings van Spanje te besturen, en in Brussel vergaderden. VAN DEN BERG nam dezen post waar tot op het sluiten van het Barrièretractaat, in 1715. In 1717 werd hij Burgemeester van Leyden en in 1725 Dijkgraaf van Rijnland. In het oproerige jaar 1748 was hij insgelijks Burgemeester, toen zijn huis door het gepeupel geplunderd, en hij zelf, van het stadhuis komende, beleedigd en mishandeld werd. In plaats van door het doen straffen der aanvoerders van dit ellendig gespuis hem voldoening te verschaffen, werd VAN DEN BERG met andere wakkere mannen door den toenmaligen Stadhouder WILLEM IV van de regering ontzet. = (JAN VAN DEN), Kunstschilder, geboren te Alkmaar, was een leerling van HENRIK GOLTZIUS, en volgde diens vader, die Schoolmeester was, als ondermeester naar Braband; hier kreeg hij gelegenheid om met de lessen van den beroemden RUBBENS voordeel te doen, die hem tot Rentmeester en Opziener zijner goederen aanstelde. † te Yperen. = (MATTHIJS VAN DEN), zoon van den voorg., geboren te Yperen, in 1615, en † te Alkmaar, in 1687, was insgelijks een verdienstelijk Schilder, en, even als zijn vader, een leerling van RUBBENS; hij had eene vaste hand van teekenen en eene goede manier van schilderen, doch het ontbrak hem aan vinding: weshalve zijne meeste ordonnantiën naar anderen gecopiëerd zijn. = (ABRAZUBER VAN DEN), Predikant te Arnhem, † aldaar den 6 Januarij 1807, was een zeer verdienstelijk dichter; zijne dichtstukken, meest van godsdienstigen en zedelijken inhoud, zijn eenvoudig, schoon, natuurlijk en vol gevoel, met veel smaak en gezond oordeel bearbeid, zonder dweepzuchtige mystiekerij, of grof zinnelijke allegoriën. In 1772 was hij mede werkzaam aan de verbeterde Psalmberijming tot kerkgebruik, en in 1803-1805 tot het vervaardigen van het Evangelisch Gezangboek voor de Hervormde Kerk, waartoe hij zelf vele bijdragen geleverd heeft. Er bestaat ook van hem eene afzonderlijk uitgegeven verzameling van Geestelijke Oden en Liederen.

BERGAMASCO is een landschap in Italië, eertijds onder het gebied van Venetië, thans tot het Lombardijsch-Venetiaansch koningrijk behoorende. Er zijn ijzermijnen en marmergroeven.

BERGAMO is de hoofdstad van het landschap Bergamasco, 3 mijlen van Brescia en even zoo ver van Milaan gelegen: zij heeft 30,000 inwoners, goede vestingwerken, eene cathedrale kerk en nog verscheiden andere kerken en kapellen. In de Augustijner kerk is de graftombe van den beroemden Woordenboekschrijver AMBROSIUS CALEPINUS. De zijdereederij is de voornaamste tak van nijverheid der inwoners.

BERGEN is een Luthersch klooster van zes conventualen en een' Abt, die eertijds een landstand was van het Hertogdom Maagdenburg, in de nabijheid van welke stad dit klooster op eene hoogte ligt. In 1577 werden hier de Luthersche Concordiaformulieren opgesteld, en in 1631 bij de belegering van Maagdenburg door TILLY werd dit klooster deerlijk verwoest. =, een Noord-Hollandsch dorp, een groot uur van Alkmaar gelegen, is vermaard in de omwentelingsgeschiedenis door den bloedigen slag aldaar tusschen de Fransch-Ba-

taafsche en Engelsch-Russische legers, op den 19 Sept. 1799 voorgevallen, in welken de eersten eene luisterrijke overwinning behaalden, en meer dan 2000 krijgsgevangenen, onder welke de Russische Generaal HERMANN zelf, 25 stukken geschut en 5 vaandels in handen kregen. De Russen hadden 3000 en de Engelschen ruim 900 dooden en gekwetsten. =, beter bij deszelfs Franschen naam *Mons* bekend, is de hoofdstad der Nederlandsche provincie Henegouwen, heeft ruim 20,000 inwoners en ligt aan den grooten weg van Brussel naar Parijs, aan het riviertje de Tronille. Deze stad, eene versterkte plaats, is verscheiden malen belegerd en ingenomen geweest. Graaf LODEWIJK VAN NASSAU verraste dezelve in 1572 met eenige als wijnkoopers verkleedde soldaten, doch moest haar kort daarna den Spanjaarden wederom inruimen. In 1678 werd het Fransche leger, hetwelk Bergen ingesloten hield, door WILLEM III, Prins van Oranje, geslagen. In 1691 kwam LODEWIJK XIV zelf voor Bergen, en deed de stad hevig bombarderen; schoon hij haar innam, werd zij echter bij den vrede van Rijswijk in 1698 wederom aan Spanje afgestaan, maar na den dood van KAREL II andermaal door de Franschen veroverd; doch de bondgenooten dreven in 1709 hen er weder uit. De Hollanders hielden hierop tot 1716 bezetting in Bergen, wanneer zij de stad aan de keizerlijke troepen inruimden. Bergen ging in 1792 aan de Franschen verloren, en werd met de geheele provincie met het Fransche Keizerrijk vereenigd, doch bij de oprigting van het Koningrijk der Nederlanden in 1814 wederom de hoofdstad der provincie Henegouwen. Het merkwaardigste gebouw van deze stad is de S. Waltrudiskerk, in 1449 volbouwd, doch reeds veel vroeger door de H. WALTRUDIS gesticht; de meeste kapellen en altaren in dezelve zijn van heerlijk marmer, gelijk ook verscheiden prachtige graftombes. =, eene bekende koopstad in Noorwegen, met eene schoone haven, heeft 20,000 inwoners. Zij wordt door het slot Bergenhuus aan den zeekant, en aan de landzijde door eenen cirkel van 7 bergen gedekt. Men telt er 7 kerken, waaronder drie van hout zijn. De huizen en straten zijn over het algemeen fraai en regelmatig. Wijders heeft Bergen een koninklijk toonkunstig genootschap, een Gymnasium, een door PONTOPPIDAN gesticht Seminarium voor 12 leerlingen, eene kleine bibliotheek, een genootschap ter belooning en verzorging van getrouwe dienstboden, een hospitaal, een tuchthuis en vele openbare plaatsen van uitspanning. In den omtrek liggen vele aangename landhuizen, doch het klimaat is niet gunstig. Men vindt hier het hol van KLAAS KLIM; de beroemde schrijver van diens Onderaardsche Reis en blijspeldichter HOLBERG is hier geboren. = OP ZOOM, met ruim 6000 inwoners, is eene versterkte stad in de Nederlandsche provincie Noord-Braband, omtrent 7 uren van Breda gelegen. De stad werd omstreeks 1287 door GERARD VAN WEZEMALE bemuurd; in 1397 brandde zij geheel af, op twee huizen na, doch werd fraaijer wederom opgebouwd. De Hertog van Parma belegerde Bergen op Zoom vruchteloos in 1588. In 1605 ondernam de Aartshertog ALBERTUS een' aanslag op de stad, doch moest met groot verlies aftrekken, terwijl men van binnen slechts één' man verloor. SPINOLA ondernam in 1622 de belegering der stad, doch was genoodzaakt na 4 maanden het beleg op te breken. In 1672 was de stad in zulk een' goeden staat van verdediging gesteld, dat de Franschen dezelve niet durfden aantasten; doch in 1747 werd zij, na een hevig bombardement, bij verrassing ingenomen door den Graaf LÖWENTHAL en deerlijk uitgeplunderd. Bij het verdrijven der Franschen van den Nederlandschen bodem in 1813 hadden er te Bergen op Zoom insgelijks zeer bloedige tooneelen plaats. De Groote Kerk en het Stadhuis zijn de merkwaardigste der openbare gebouwen. De stad was eertijds de hoofdplaats van een markgraafschap, hetwelk met verscheiden aanzienlijke voorregten als leen van de Algemeene Staten bezeten werd. Oorspronkelijk was dit markgraafschap eene vrije heerlijkheid, het eerst als zoodanig bezeten door RAZO VAN GAVEREN, toen deze bezitting in 1287 afgescheiden werd van het graafschap Strijen, ingevolge der beslissing van JAN I, Hertog van Braband, in het geschil over hetzelve van RAZO met GERARD VAN WEZEMALE. In 1533 verhief Keizer KAREL V deze heerlijkheid tot een markgraafschap, ter belooning van de goede diensten, hem bewezen door ANTONIE VAN GLIMES, heer van Bergen op Zoom; doch zijn zoon en opvolger JAN VAN GLIMES, bij de uitbarsting der Nederlandsche beroerten naar Spanje gezonden, om bij PHILIPS II over de tirannij der Spanjaarden in de Nederlanden te klagen, werd aldaar door vergift van kant geholpen, en het markgraafschap ten behoeve des Konings verbeurd verklaard. Sedert had dit markgraafschap onderscheiden heeren, die meestal erfdochters nalieten, waardoor hetzelve telkens aan nieuwe huizen kwam, ten laatste aan Palts-Beijeren, tot hetzelve, ten gevolge der jongste gebeurtenissen, na het afschaffen der leenroerigheid en leenregten, stilzwijgend vernietigd werd. = (ADRIAAN JANSZ. VAN) was de naam van den wakkeren Turfschipper, die, besteld zijnde om der Spaansche bezetting op het kasteel van Breda turf te leveren, 70 dappere Hollandsche soldaten, aangevoerd door CHARLES HERAUGIÈRE, onder den turf in zijn schip verborg, hetwelk door de vijandelijke bezetting zelve op den 3 Maart 1590 naar binnen werd gesleept. Na het lossen van een gedeelte der lading, ontscheepte tegen middernacht bij maanlicht HERAUGIÈRE zijn volk, overrompelde de wacht, en maakte zich meester van het kasteel, eer men der bezetting te hulp komen kon uit de stad, die ook den volgenden dag door Prins MAURITS bezet werd. De moedige Turfschipper kreeg van de Algemeene Staten een geschenk van 1500 en eene jaarlijksche lijfrente van 500 guldens; zijne beide knechts werden ieder met 200 en een jaarlijksch inkomen van 150 guldens beschonken. VAN BERGEN † te Dordrecht in 1601.

BERGER (LUDWIG VON), geboren te Oldenburg, had te Göttingen in de regtsgeleerdheid gestudeerd, doch beöefende tevens de geschiedenis, de dichtkunst en fraaije letteren. Hij had Duitschland, Zwitserland, Frankrijk en Italië bezocht, en diende zijn vaderland getrouw gedurende de Fransche overheersching. Toen de Russen in 1813 naderden, namen de Fransche besturen uit Oldenburg de vlugt, doch hadden vooraf eene regeringscommissie aangesteld, van welke BERGER en FINK bijzitters waren. Deze commissie werd te Bremen voor een' krijgsraad gedaagd, van welken de Generaal VANDAMME voorzitter was, die beide brave mannen ter dood veroordeelde; zij werden den 10 April 1813 doodgeschoten.

BERGERAC is eene tamelijk goed bevolkte stad aan de rivier Dordogne in Frankrijk; de voortreffelijke witte en roode wijn, die in den omtrek wast, voert naar deze stad zijn' naam, en wordt ook hier en daar in Frankrijk *Petit Champagne* genaamd. = (SAVINIEN CYRANO DE), geboren op een landgoed in Perigord, omstreeks 1620, diende als Cadet onder een regiment der koninklijke lijfwacht. Hij was een liefhebber van tweegevechten; geen dag bijna ging om, dat hij er geen bijwoonde of voor zijne eigen rekening vocht. Het duelleren en den krijgsdienst eindelijk moede, begaf hij zich tot de letteroefeningen, en schreef, behalve een treur- en blijspel, eene Reis naar de Maan en eene kluchtige Historie van de Rijken en Staten der Zon. SWIFT in zijne Reizen van GULLIVER en HOLBERG in zijn' KLAAS KLIM hebben veel van BERGERAC ontleend. † in 1655.

BERGERET (JEAN PIERRE), Geneesheer en Kruidkundige, † te Parijs in 1813, schreef een werk, getiteld: *Phytonomatotechnie universelle,* dat is de kunst om namen te geven aan de planten, 3 deelen in folio te Parijs in 1783 gedrukt.

BERGIER (NICOLAS SILVESTRE), geboren te Darnay, in Lotharingen, in 1718, verwierf in de letterkundige wereld eenigen roem met zijne voorgewende ontdekking van de oorspronkelijke gronden der talen, door het vergelijken der wortels van het Hebreeuwsch en Grieksch, en van het Latijn en Fransch. In 1768 gaf hij een werk in het licht, hetwelk zijne fortuin verzekerde, namelijk *La certitude des preuves du Christianisme;* want de Fransche geestelijkheid gaf hem een jaargeld van 2000 Livres, hij werd Kanonik der Kerk van Parijs en de tantes van LODEWIJK XVI verkozen hem tot haren biechtvader. † te Parijs in 1790. Zijne overige theologische werken geraakten spoedig in vergetelheid.

BERGLER (STEPHANUS), geboren in Zevenbergen, was een schrander Philoloog, die te Leipzig zijn onderhoud verdiende met het corrigeren van drukproeven. Men ontbood hem naar Amsterdam, waar hij het opzigt had over de schoone uitgave van HOMERUS en het *Onomasticon* van POLLUX, in 1706-1707. Hij keerde terug naar Leipzig en ging naar Turkije, waar hij zich liet besnijden en Turk werd. Naderhand kwam hij nog eens te Leipzig, waar hij in 1722 zijne Latijnsche vertaling liet drukken der Verhandeling over de Pligten, van den vermaarden MAURACORDATO. Er bestaat nog van hem eene Grieksche en Latijnsche uitgave der Brieven van ALCIPHRON en Commentariën op ARISTOPHANES, in 1760 te Leyden gedrukt.

BERGSTRAAT (*Bergstrasse*) is eene vruchtbare landstreek aan gene zijde van den Rijn, door welke een heerlijke met wijnstokken, noten- en kastanjeboomen beplante omtrent 6 mijlen lange weg van Darmstadt naar Heidelberg loopt.

BERGWERK is eene inrigting tot het bekomen en zuiveren van alle bruikbare mineralen, die in den schoot der aarde in groote massa's voorhanden zijn. Volgens de regelen, die men daarbij in acht neemt, worden de mineralen op drieërlei wijzen behandeld: als mijnwerken, als graafwerken en als steengroeven; als mijnen worden goud, zilver, ijzer, koper, tin, zink, platina, lood, kwikzilver, arsinicum, en alle metaalachtige zelfstandigheden behandeld, die in ertsen voorkomen; gegraven worden steenkolen, zwavel, aardharsten, aluin, zout en alle eigenlijke delfstoffen; steensoorten worden gebroken, dat is blokken van handelbare grootte door middel van buskruid van de grootere massa's afgescheiden. De bergwerkkunde (bergbouw) is eene bijzondere wetenschap, die in landen, waar bergwerken zijn, zoowel theoretisch als practisch beöefend wordt. Het aanleggen en beärbeiden van bergwerken geschiedt of door den Staat of door bijzondere ondernemers, volgens vastgestelde wetten en policieverordeningen, onder toezigt der onderscheiden ambtenaars.

BERING (VEIT), waarschijnlijk een kleinzoon van of ten minste vermaagschapt met den beroemden Deenschen Dichter en Geschiedschrijver van denzelfden naam, was te Horsens, in Jutland, geboren, en werd als een bekwaam zeeman door PETER I bij deszelfs pas ontstaande zeemagt in Kroonstadt aangesteld. Blijken getoond hebbende van moed en bekwaamheid in den zeeöorlog met Zweden,

werd hem het bestuur opgedragen over eene ontdekkingsreis in de zee van Kamtschatka; hij vertrok in 1725 van Petersburg naar Siberië. In 1728 onderzocht hij de noordelijke kusten van dit groote schiereiland tot 67° 18′ NB. en bevestigde dat Azië niet met Amerika zamenhangt; maar of de tegenover Kamtschatka gelegen kusten vast land of slechts daar tusschen liggende eilanden waren, zou BERING door zijne reis beslissen. In 1741 stak hij nogmaals met twee schepen uit Ochotzk in zee, en landde aan de noord-westkust van Amerika, tusschen 35° en 69° NB. Stormen en ziekte verhinderden hem zijne ontdekkingen voort te zetten; hij werd op een met sneeuw en ijs bedekt woest eiland geworpen, † aldaar den 8 December 1741. Naar hem noemde men de zeeëngte tusschen Azië en Amerika, welke hij in 1728 onderzocht, de

BERINGSTRAAT; zij ligt op 66° NB., is op sommige plaatsen 13 mijlen breed, en rijk aan walvisschen. Zij werd naderhand door COOK, CLARKE, KOTZEBUE en anderen onderzocht. Wegens het menigvuldige ijs is deze straat slechts een gedeelte van het jaar bevaarbaar. Zie SOMMERS *Tafereel van het Heelal*, Deel III, Afd. 40.

BERKELEY (GEORGE), Bisschop van Cloyne, in Ierland, geboren te Kilkrin, in 1684, † te Oxford, in 1753, was een zeer regtschapen, braaf en geleerd man, van wien POPE getuigde dat bij alle deugden bezat, die onder den hemel te vinden waren (*every virtue under heaven*); doch hij is minder om zijne deugden vermaard dan om zijn stelsel van idealismus; hij beweerde namelijk dat wij door de zinnen niets dan een' zinnelijken schijn der dingen, maar geenszins het wezen of de zelfstandigheid van een ding waarnemen, en dat alzoo het aannemen van eene ligchamelijke wereld buiten ons een loutere waan is. Geesten slechts bestaan derhalve, volgens BERKELEYS meening, en de menschelijke geest neemt eigenlijk niets waar dan zijne voorstelling of ideëen, die hij nogtans niet zelf voortbrengt, maar die God, de oneindig volkomen geest, hem mededeelt, maar waarbij toch de mensch door volstrekte wilsvrijheid meester zijner goede en slechte daden blijven zou. Dit mystiek-theologisch idealismus vond echter weinig bijval, dewijl het slechts de eene onbegrijpelijkheid in de plaats van de andere stelde, en, gelijk ook HUME reeds zeer juist aangemerkt heeft, meer geschikt was om het scepticismus op te wekken dan eene voldoende overtuiging te verschaffen. BERKELEYS gezamenlijke wiskundige en wijsgeerige werken kwamen in 1784 te Londen in het licht.

BERKHEY (JOANNES LE FRANCQ VAN), geboren te Leyden, den 23 Januarij 1729, was Geneesheer en Lector aan de hoogeschool aldaar; hij beöefende de ontleedkunde, natuurlijke historie en de dichtkunst, en schreef eene menigte wetenschappelijke en dichtkunstige werken; het voornaamste daaronder is de *Natuurlijke Historie van Holland*, welk werk, hoezeer onvoltooid gebleven, verscheiden zeer wetenswaardige zaken behelst. Als dichter bezat hij slechts middelmatige bekwaamheden; het ontbrak hem wel niet aan een' gunstigen aanleg, maar aan fijn aesthetisch gevoel en smaak, waardoor zijne dichtstukken ten uiterste wild, planloos, slordig en vol gebreken zijn. BERKHEY was als dichter de JAN VOS der XVIII eeuw. † te Leyden, den 13 Maart 1812. Zie P. G. WITSEN GEYSBEEK, *Biogr. Anthol. en Crit. Woordenboek*, 1 Deel, bl. 280.

BERKHEYDEN (GERARD), geb. te Haarlem in 1629, was een voortreffelijk Schilder van gebouwen en stadsgezigten; zijne schilderij van het voormalig Stadhuis van Amsterdam (thans Koninklijk Paleis) is vereerd door het volgend zinrijk bijschrift van P. RIXTEL:

Het achtste wonder staat, van steen gebouwd, aan 't Y;
Maar 't negende is dat achtste in deze schilderij.

Dit schilderstuk is misschien het eenigste, dat een groot gedeelte van deszelfs vermaardheid aan zulk een kernachtig bijschrift te danken heeft. = (JOB), broeder van den voorg., mede geb. te Haarlem, was insgelijks een verdienstelijk landschap- en portretschilder, die met hem zamen woonde en arbeidde; hij verdronk in 1698.

BERLICHINGEN (GÖTZ VON), geboren te Jaxthausen, in het laatst der XV eeuw, was een dapper Duitsch Ridder, die in de legers diende der Keurvorsten van Brandenburg en Beijeren; zijne linkerhand verloren hebbende in den oorlog, liet hij zich er eene van ijzer maken. Hij leefde eenigen tijd stil op zijn slot, doch kreeg toen geschil met zijne naburen, jegens wie hij zich door zijne dapperheid geducht maakte, maar ook door zijne regtschapenheid hunne achting verwierf. Toen hij ULRICH, Hertog van Wurtemberg, tegen het Zwabisch verbond bijstand bood, werd hij in 1522 gevangen genomen, en nadat de Hertog uit zijn land verdreven was, moest GÖTZ zich voor 2000 guldens loskoopen. Maar toen de Boerenkrijg uitborst, werd hij door de muitelingen gedwongen hen aan te voeren, doch kort daarna andermaal gevangen genomen, en, onder belofte van voortaan geheel bedrijfeloos te blijven, wederom in vrijheid gesteld. † den 23 Julij 1562.

BERLIJN, de hoofdstad van het Pruissische Koningrijk, ligt in de provincie Brandenburg, aan de Spree, 127 voeten boven de oppervlakte der zee, is de residentie des Konings en de zetel der landsregering, eene der grootste en fraaiste steden van Europa, en bestaat uit vijf steden, namelijk het eigenlijk Berlijn, Köln aan de Spree, Friedrichswerder, Neustadt of Dorotheënstadt, en Friedrichstadt, met verscheiden voorsteden; zij heeft 7200 huizen en (met de bezetting) 200,000 inwoners, waaronder 5000 meer vrouwen dan mannen geschat worden; onder dezen zijn 140,000 Lutherschen, 10,000 Gereformeerden, 5000 Roomschen en omtrent 4000 Joden. De voornaamste merkwaardigheden zijn in het eigenlijk Berlijn, dat in 1163 door ALBRECHT DEN BEER gebouwd en in de XVII eeuw door Hollandsche en Fransche uitgewekenen tot eene schuilplaats gekozen werd, waardoor hetzelve in bevolking buitengemeen toenam, zoowel als in prachtige openbare gebouwen en kerken der onderscheiden gezindheden; voorts zijn in de overige steden en voorsteden insgelijks vele openbare gebouwen, kerken, godshuizen en nuttige gestichten, zoo wel als eene menigte nette en fraai gebouwde woonhuizen en versieringen; bij voorbeeld in de Friedrichswerder de standbeelden van SCHARNHORST en BULOW en in de Friedrichsstadt, die in 1688 door Keurvorst FREDRIK I aangelegd en grooter dan de andere deelen der residentie is, de marmeren standbeelden van de Generaals SCHWERIN, WINTERFELD SEIDLITZ, KEITH en ZIETHEN. Het kolossale standbeeld van den Keurvorst FREDRIK WILLEM staat op de brug van de Spree; de Victoria op het observatorium werd in 1807 door de Franschen naar Parijs gevoerd, doch door de Pruissen in 1814 teruggebragt. Onder de gestichten van liefdadigheid, welke aan meer dan 12,000 hulpbehoevenden onderstand verleenen, telt men de vrouwelijke Maatschappij van Weldadigheid, die meer dan 1200 armen verzorgt; het Burgerreddingsinstituut, in 1796 door den krijgsraad KRANTZ opgerigt, om verarmde burgers krachtdadig te ondersteunen en weder in stand te brengen, hetwelk reeds verschillende door hetzelve geholpen personen onder zijne leden telt; wijders de 8 werkscholen, de genootschappen ter verzorging van brandstoffen voor behoeftigen, onderscheiden spaarbanken, inrigtingen tot ondersteuning van weduwen, enz. De stad heeft 430 fabrijken en 6000 weefstoelen. De koninklijke porseleinfabrijk geeft alleen aan 500 menschen werk. Alle fabrijken verschaffen omstreeks aan 100 kinderen het onderhoud. Deze schoone stad bekwam derzelver tegenwoordige gedaante grootendeels onder de regering van FREDRIK II; zij werd echter meermalen door volksrampen geteisterd. Den 12 Augustus 1720 leed Berlijn eene zware schade door het springen van een kruidmagazijn; in 1757 viel een corps Keizerlijken in de Kopenicker voorstad, en ligtte eene zware brandschatting; doch den 9 October 1760 werd Berlijn door de Keizerlijken onder den Generaal LASCY en de Russen onder den Generaal TOTTLEBEN bij verdrag ingenomen, en ook in 1807 door de Franschen bezet.

BERLIJNSCH BLAAUW is eene bekende verfstof, aldus genaamd, omdat zij te Berlijn werd uitgevonden, en wel geheel toevallig, door eenen verfbereider. Zij bestaat uit 52 deelen ijzeroxyde en 48 deelen blaauwzuur. Hoe meer aluinaarde zich daarin bevindt, des te minder is het Berlijnsch blaauw voor deugdzaam te houden. Fabrijken van dit blaauw vindt men voornamelijk te Berlijn, Amsterdam en Breda.

BERLINE is eene soort van rijtuig, in de laatste helft der XVII eeuw uitgevonden door PHILIP DE CHIESE, die daarmede eene reis van Berlijn naar Parijs deed. De Franschen vonden smaak in dit rijtuig, lieten er eenigen naar dit model maken, en gaven daaraan den naam van Berline.

BERMUDES noemt men eene groep van 350 eilanden, 140 mijlen van de kust des vrijen staats Carolina. Slechts de grootsten bevatten eene bevolking van 15,900 zielen. Het eiland S. George heeft eene stad en dorpen, op de anderen wonen enkele huisgezinnen, verstrooid doch veilig, omdat de kanalen slechts door vaartuigen van 10 lasten bevaren kunnen worden. Al deze eilanden leveren voortreffelijke houtsoorten en gansche bosschen van olijf-, oranje- en andere vruchtboomen op, alsmede maïs, peulvruchten, hennep, vlas, tabak, katoen, enz. Hout en zeildoek zijn de voorname artikelen van uitvoer. Er is een Britsch koloniaalbestuur. De Westindiënvaarders komen hier gewoonlijk om zich te ververschen of om bekomen zeeschade te herstellen, alzoo er zeer goede scheepstimmerlieden op S. George zijn. De Bermudes werden in 1503 door een' Spanjaard van dien naam ontdekt. Zij liggen op 315° L. en 32°. 20′ NB.

BERN heet het grootste canton van Zwitserland, beslaande 173 □ mijlen met 338,000 inwoners. De hoofdstad van denzelfden naam werd reeds in de XII eeuw door KUNO VAN BUBENBERG met grachten en muren omringd, en de Hertog van Zähringen gaf der nieuwe stad wetten, waarop dezelve in de XIII eeuw gedurig meer bevolkt werd. In 1218 verklaarde Keizer FREDRIK II Bern voor eene vrije rijksstad, en bevestigde alle voorregten van dezelve. In 1228 werd Bern door RUDOLPH VAN HABSBURG belegerd, maar niet ingenomen, en in 1291 streden de Berners, onder aanvoering van ULRICH VAN BUBENBERG, tegen hunnen vijandig gezinden eigen adel, welken ULRICH VAN ERLANGEN aanvoerde. Bern werd vervolgens eene vrijplaats voor degenen die door den Oostenrijkschen adel onderdrukt werden, waardoor de stad zelve tot eene magt geraakte, die den nijd der overige steden en des eigen adels opwekte; zij sloten een verbond met elkander om Bern te verdelgen; doch een leger van 18,000 man werd door naauwelijks 6000 man Berners den 21

Januarij 1339 bij Laupen ganschelijk geslagen. Na deze overwinning werd de stad zeer vergroot, waarop zij in 1353 in het verbond der eedgenooten trad, in hetwelk zij den rang na Zurich en dus den tweeden in het bondgenootschap bekwam. Nadat in 1405 het grootste gedeelte der stad was afgebrand en weder opgebouwd geworden, begonnen de langdurige oorlogen met Oostenrijk, Milaan, Bourgondië en Savoye. In 1528 nam Bern de kerkhervorming aan. In de daarop volgende oorlogen met den Hertog van Savoye, veroverde Bern het Waadland. Sedert dien tijd tot in 1798 nam Bern in welvaart en rijkdom toe; doch toen trokken 30,000 Franschen naar Bern. Wel bragt weder een ERLACH 18,000 Berners en 8000 andere eedgenooten in het veld, maar de dagen van Murgarten, Laupen en Murten waren voorbij. De eedgenooten vermoordden op den terugtogt hunnen eigen' aanvoerder, en Bern opende voor de eerste maal den vijand zijne poorten, en verloor omtrent de helft van zijn grondgebied, naardien het noordelijk gedeelte tot het tegenwoordige canton Aargau getrokken en uit het zuid-westelijke het tegenwoordige canton gevormd werd. Volgens de besluiten van het Weener Congres werd nogtans het grootere gedeelte van het bisdom Bazel aan het canton Bern toegedeeld. Het noordelijk gedeelte des cantons is heuvelig, met schoone vlakten en dalen, en heeft een' vruchtbaren bodem, die granen, wijn en boomvruchten oplevert. Hier is het Emmenthal, een der schoonste, vruchtbaarste en rijkste dalen van Zwitserland. Nette gebouwen, zindelijke kleeding en opgeruimdheid getuigen van de welvaart der bewoners van dit land. Overigens is het geheele canton rijk aan verheven natuurtooneelen; hemelhooge bergen, vruchtbare valleijen en prachtige watervallen wisselen elkander af. De stad Bern heeft 1062 huizen en 17,600 inwoners, en is eene der fraaiste steden van Zwitserland; zij ligt op eene hoogte, en wordt aan drie zijden door de Aar bespoeld; de straten zijn meerendeels regt, breed en goed geplaveid. De openbare gebouwen en kerken zijn ruim en groot; Bern heeft onderscheiden algemeen nuttige en wetenschappelijke instellingen; de handel en nijverheid bezorgen den meesten inwoners genoegzame bestaanmiddelen om onbekrompen te kunnen leven; ook treft men een' hoogen graad van beschaving in de Bernsche zamenleving aan.

BERNAGIE (PIETER), Geneesheer en Professor aan de Doorluchtige School te Amsterdam, † ald. den 26 Nov. 1696, was een zeer verdienstelijk tooneeldichter; hij leverde den Amsterdamschen Schouwburg 15 oorspronkelijke stukken, meest blij- en kluchtspelen, in welke de vaderlandsche zeden van zijn' tijd zeer natuurlijk zijn afgeschilderd.

BERNARD, mansn., beteekent, volgens HADR. JUNIUS, *Beerenaard* (*Ursinum ingenium*). Deze naam wordt ook BAREND, BEREND en BERND geschreven. = (S.), geboren te Fontaines, in Bourgondië, in 1091 uit een adellijk geslacht, werd monnik te Citeaux in 1113, en in 1115 eerste Abt van Clairvaux, bij Langres; zijne strenge leefwijze, geleerdheid, welsprekendheid en vrijmoedigheid maakten hem tot het orakel van het Christelijk Europa. Hij had zulk een groot gezag, dat de Bisschoppen, de Pausen en zelfs de Koningen hem tot scheidsman kozen in hunne geschillen. Hij deed Paus INNOCENTIUS II verkiezen, en dwong den tegenpaus VICTOR afstand te doen, schreef tegen ABEILARD, ARNOLD VAN BRESCIA, PIETER DE BREUYS en GILBERT DE LA PORÉE, predikte in 1146 den kruistogt, beveiligde de Joden in Duitschland tegen de vervolging der monniken, en stichtte bij de 160 kloosters. Alle verheffing tot hoogere waardigheden wees hij van de hand, en verkoos Abt van Clairvaux te blijven, welk klooster onder zijn bestuur 700 nieuwelingen bekwam, en een' Paus, 6 Kardinalen en 30 Bisschoppen heeft opgeleverd. S. BERNARD † den 20 Augustus 1153, en werd door Paus ALEXANDER III in 1174 gecanoniseerd. LUTHER zegt van hem: »Is er ooit een »godvruchtige en vrome monnik geweest, dan was het S. BERNARD, »dien ik alleen veel hooger acht dan alle monniken en papen op den »ganschen aardbodem." = (S.) DE MENTHON, Aartsdiaken van Aosta, geboren bij Annecy, in 923, uit een edel en vermogend Savoisch geslacht, maakte zich verdienstelijk door het stichten van twee gastvrije schuilplaatsen voor de reizigers op het gebergte Joux. Zie BERNARDSBERG (S.) = van Thuringen was een dweepzuchtige kluizenaar, die op het laatst der X eeuw het vergaan der wereld aankondigde en geheel Europa in beweging bragt. Zijne bijsterzinnige voorspellingen hadden zulk een' invloed op zijne bijgeloovige tijdgenooten, dat velen hun beroep en handel lieten varen, en naar het H. Land vertrokken. Het duurde een' geruimen tijd eer men den moed had om de vervulling der voorzeggingen van dezen valschen Profeet in twijfel te trekken. = (CLAUDE), geboren te Dijon, in 1588, was geordend Priester te Parijs, en een tamelijk goed Latijnsch dichter; hij had eene bijzondere zucht om misdadigen tot den dood te bereiden en op het schavot te verzellen; † den 23 Maart 1641; op zijn doodbed verklaarde hij dat hij als beulsknecht op deze wereld stierf en wenschte zulks ook hier namaals te kunnen zijn. = (GUSTAF), een Mecklenburgsch edelman, was aanvankelijk Kapitein in dienst van den Keurvorst van Brandenburg, en vervolgens, na diens verheffing tot Koning van Pruissen, Kamerheer van denzelven. Te Butzow arrest bekomen hebbende, verdreef hij den tijd met het lezen van mystieke boeken, die hem tot een' volslagen dweeper maakten. In 1719 kwam hij te Plön, predikte den inwoners aldaar boete en bekeering op de openbare markt, en zeide door eene goddelijke openbaring bevel ontvangen te hebben tot eene vasten van 40 dagen en nachten, waarmede hij ook den 24 Julij werkelijk een' aanvang maakte, en zulks tot den 1 Sept. volhield, doch den volgenden dag zijn' profetischen geest uitblies. Hij liet eene groote blikken doos na, vol papieren, met allerlei profetische wartaal beschreven en door hem onderteekend: »De getrouwe knecht des Grooten Konings in Israël, de tweede »ELIAS, GUSTAF BERNARD." = (JAKOB), Gardiaan der Franciskanen van S. Rivin te Geneve, nam de Hervormde geloofsleer aan, en kreeg in 1535 van den Raad verlof om 5 stellingen (*theses*) openlijk te verdedigen; dit deed hij op een' Zondag in de tegenwoordigheid van alle raadsleden en eene menigte andere toehoorders tegen een' Doctor der Sorbonne en een' Dominikaner monnik, die eindigden met zijn gevoelen insgelijks aan te nemen. Waarop BERNARD zijn monnikskleed uittrok en met de dochter van een' Boekdrukker trouwde. = (JAN FREDRIK), een geleerd en arbeidzaam Boekverkooper te Amsterdam, heeft verscheiden belangrijke werken geschreven en in het licht gegeven. † in 1752. = (PIERRE JOSEPH), zoon van een' Beeldhouwer te Grenoble, werd aldaar geboren in 1710 en opgevoed in het collegie der Jezuiten te Lyon. Hij was te Parijs klerk van een' notaris, toen hij met den Marquis DE PEZAI bekend werd, die in 1737 hem medenam naar den veldtogt in Italië, waar hij Secretaris werd van den Maarschalk DE COIGNY. Na diens dood werd hij Betaalmeester der dragonders en Bibliothekaris te Choisy. Hij was een der bevalligste Fransche dichters der XVIII eeuw; zijne opera *Castor et Pollux*, zijn gedicht *Phrosine et Melidor*, *l'Art d'aimer* en eenige anderen behaagden algemeen. In 1771 verloor hij door eene beroerte zijn geheugen, en bragt de 5 laatste jaren van zijn leven in een' staat van volslagen kindschheid door. † in 1775.

BERNARDEZ (DIEGO), bijgenaamd de Portugesche THEOCRITUS, verzelde Koning SEBASTIAAN naar Afrika, om diens heldendaden te beschrijven; doch hij werd tot slaaf gemaakt, en kwam eerst na eetelijke jaren in zijn vaderland terug. † in 1569; hij was een beroemd Portugeesch dichter. Zijne gedichten zijn verscheiden malen te Lissabon gedrukt.

BERNARDI (GIOVANNI), † te Faenza, in 1555, was de eerste die op de wijze der Ouden de kunst van in edelgesteenten te graveren beöefende, en dezelve tot een' hoogen graad van volkomenheid bragt.

BERNARDIJNEN, zie CISTERCIENSEN.

BERNARDINO (S.), geboren te Siena, den 8 September 1380, gedroeg als lid der broederschap *della Scala* zich zeer liefdadig bij gelegenheid der pest in deze stad in 1400. Twee jaren daarna werd hij Franciskaner monnik, en stichtte verscheiden kloosters. † te Aquila, den 20 Mei 1444. Hij had de bisdommen van Siena, Ferrare en Urbino geweigerd. Paus NICOLAAS V plaatste hem onder de Heiligen.

BERNARDONI (PIETRO ANTONIO), Italiaansch dichter, geboren te Modena in 1672, werd in 1701 aangesteld tot keizerlijk Hofdichter aan het hof te Weenen, welk ambt hij bekleedde onder de regeringen van LEOPOLD I en JOSEPH I. † te Bologna in 1714. Hij heeft verscheiden tooneelstukken, oratorio's en opera's gedicht.

BERNARDSBERG (DE GROOTE EN KLEINE S.) liggen tusschen het Walliserland en het dal Aosta; de eerste heeft eene hoogte van 10,380 voeten, over denzelven gaat de weg van het meer van Geneve door het Walliserland naar Aosta. De kleine S. Bernardsberg, 6651 voeten hoog, scheidt Piemont van Savoye; over dezen trok HANNIBAL. Een Savoisch edelman, BERNARD DE MENTHON genaamd, die in de X eeuw bloeide, bouwde hier in 963 ten behoeve der reizigers twee hospitalen, het eene op den Mont-Joux, waar een tempel van JUPITER stond, en het andere op de plaats Colonne-Joux genaamd, naar eene steenen kolom, die een voorwerp van afgodische vereering was. Uit vromen geloofsijver deed BERNARD den tempel en de kolom afbreken, en van de afbraak de beide voorn. hospitalen bouwen. Hij vertrouwde de zorg voor zijne stichting aan Augustijner monnikken, die tot in onzen tijd op eene bijkans voorbeeldelooze wijze eene menschlievende gastvrijheid jegens de reizigers uitöefenen. Op de plaats, waar het hospitaal van den grooten S. Bernard ligt, en die voor het hoogste bewoonde punt in Europa gehouden wordt, heerscht een altijddurende winter; er is geen boom of struik te vinden, en men ziet niets dan sneeuw en ijs. De geestelijken voorzien den reizigers van brood en wijn, leenen of schenken hun warme kleedingstukken, en geven hun gidsen mede, opdat zij niet verdwalen. Bij storm en sneeuwjagt gaan de monniken, door zeer sterke vernuftige honden verzeld, er op uit, om verongelukten op te sporen en te redden; is dit niet mogelijk, dan wordt het lijk in het doodenvertrek gebragt, waar het, in een laken gewikkeld, eenigen tijd op eene tafel gelegd, en vervolgens aan den wand bij de overige lijken geplaatst wordt, wier ontbinding uit hoofde van de vorst zoo langzaam voortgaat, dat dooden somtijds na verloop van jaren nog door hunne vrienden herkend zijn geworden. Naast het doodenhuis is eene soort van kerkhof, op hetwelk de gebeenten gelegd worden, wanneer zij zich in het gewelf te zeer ophoopen; want het begraven is onmogelijk, dewijl rondom het hospitaal niets dan besneeuwde

rotsen zijn. In de kerk bevindt zich een gedenkteeken voor Dessaix, die in den slag van Marengo sneuvelde; hetzelve is een marmeren basrelief, en verbeeldt Dessaix, die gewond van het paard zijn' Adjudant le Brun in de armen valt; aan den trap staat zijn marmeren standbeeld, en tegenover hetzelve is eene zwart marmeren tafel in den muur gemetseld, vermeldende in gouden letters Bonapartes overtogt van den S. Bernard, den 5 Mei 1800.

BERNHARD, mansn., die eigenlijk Bernhart zou moeten gespeld worden, als de verklaring van Becanus, *qui ursinum cor sive animum habet*, juist is; in kwaad Latijn Bernardus geschreven, zou men de beteekenis van *Beerenhart* in dezen naam niet vermoeden. = , Hertog van Weimar, geb. den 6 Augustus 1604, de vierde zoon van Johan, Hertog van Saksen-Weimar, ging in Hollandschen dienst, ten tijde dat Prins Maurits, de Markgraaf Spinola en andere groote veldheeren tegen elkander streden; vervolgens diende hij in het Deensche leger, hetwelk de Markgraaf van Baden-Durlach tegen de Keizerlijken aanvoerde, en bevond zich mede op de vredehandeling te Lubek in 1629. Toen Gustavus Adolphus naar Duitschland kwam, voegde Hertog Bernhard zich bij hem, en was tegenwoordig bij den aanval op Wallensteins leger bij Neurenberg, den 24 Aug. 1632. In den slag bij Lutzen den 6 November 1632 gebood hij den Zweedschen linkervleugel, wreekte den dood van Gustavus Adolphus, en, ofschoon zelf zwaar gekwetst, sloeg hij toch den regter vleugel der Keizerlijken op de vlugt. In 1633 veroverde hij Bamberg, Kronach, Hochstädt en Eichstädt, maar de aanslag op Ingolstadt mislukte; hij vermeesterde vervolgens Regensburg en Straubingen, en verijdelde Wallensteins oogmerken. In de nederlaag bij Nördlingen, den 24 Augustus 1634, ontkwam hij slechts met moeite 's vijands handen, doch Oxenstierns beleid en Bernhards dapperheid herstelden weldra dit verlies. Bernhard sloot met Frankrijk een verdrag, en voerde nu den oorlog aan den Rijn, veroverde de vesting Zabern in den Elsas, breidde zich in Lotharingen en Bourgondië uit en sloeg de Keizerlijken in verscheiden gevechten. In 1638 belegerde hij Rheinfelden, bij Bazel; een Oostenrijksch leger rukte aan tot ontzet: hij moest voor de overmagt wijken; maar drie dagen daarna tastte hij de Oostenrijkers onverwacht aan, en behaalde eene volkomen overwinning; verscheiden keizerlijke generaals werden gevangen, en Rheinfelden moest den 13 Mei 1638 zich overgeven. Hierop belegerde hij Breisach; de Keizerlijke Generaal Götz poogde de stad te ontzetten, doch werd met groot verlies geslagen, en Breisach gaf zich over bij verdrag. Hierdoor had Bernhard zich het bezit van den Elsas verzekerd. Frankrijk zocht vergeefs hem Breisach afhandig te maken; hij weigerde Fransche bezetting in de vesting te ontvangen, en wees eene uitnoodiging naar Parijs, zoo wel als een huwelijk met de Hertogin d'Aiguillon, nicht van den Kardinaal de Richelieu, van de hand. Kort daarop verviel hij in eene ziekte, die zoo spoedig toenam, dat hij den 8 Julij 1639 zijn heldenleven eindigde. Het algemeen gerucht wilde dat de Kardinaal de Richelieu hem had laten vergeven.

BERNI (Francesco), geboren te Lamporecchio, tegen het einde der XV eeuw, uit een edel maar arm Florentijnsch geslacht, begaf als 20jarig jongeling zich als Secretaris in dienst van Ghiberti, Bisschop van Verona en Pauselijke Kanselarijpresident, en omhelsde den geestelijken staat; doch in zijne verwachting op bevordering teleur gesteld, zocht hij verstrooijingen in het gezelschap van vrolijke jonge geestelijken, die onder den wijn met de ernstigste en zelfs met de treurigste dingen den spot dreven. Berni was door zijne comische invallen en vrolijke geestige gedichten de ziel van dit gezelschap; zijne verzen hadden zulk een' eigenaardigen stijl, dat hij als de schepper aangemerkt wordt van een bijzonder dichtvak (*maniera berniesca*). Toen Rome in 1527 door het krijgsvolk van den Connetable de Bourbon geplunderd werd, verloor Berni al wat hij bezat, en reisde met zijn' beschermer Ghiberti naar Verona, Venetië en Padua. Zich te Florence nedergezet hebbende, zocht Alexander de Medicis, Hertog van Toscane, hem aan om den jongen Kardinaal Ippolito de Medicis te vergeven, die werkelijk in 1535 aan vergift stierf, en Berni het volgende jaar insgelijks, door bewerking des Hertogs. Zijne *Rime burlesche* zijn in 1538 te Venetië gedrukt. = (Francesco, Graaf), Regtsgeleerde, Redenaar en Dichter, geboren te Ferrare, in 1610, was de gunsteling der Pausen Innocentius X, Alexander VII, Clemens IV en der Hertogen van Mantua. Hij onderscheidde zich meest als tooneeldichter. † in 1693.

BERNIER (François), geboren te Angers, werd te Montpellier Geneesheer, doch zijne zucht tot reizen involgende, vertrok hij in 1654 naar het H. Land, van daar naar Egypte, en vervolgens naar Oost-Indië, waar hij 12 jaren bleef, van welke hij 8 de Lijfarts van Aureng Zeb was. In 1670 keerde hij naar Frankrijk terug, ging in 1685 naar Engeland, en † te Parijs den 22 September 1688. Zijn Reisverhaal is in 1699 en 1710 te Amsterdam gedrukt; ook schreef hij een *Abrégé de la Philosophie de* Gassendi, mede ald. in 1684 gedrukt. = (Etienne Alexandre Jean Baptiste Marie), geboren te Daon in Anjou, in 1764, was in het begin der omwenteling Priester van S. Land te Angers. Daar hij den gevorderden eed hardnekkig weigerde, en dienvolgens aan vervolging blootstond, begaf hij zich in 1793 bij het leger der opstandelingen in de Vendée, waar hij in het eerst een' grooten invloed bekwam, doch hij misbruikte denzelven tot het stoken van tweedragt, en men verloor alle achting voor hem, schoon men nog een hoog gevoelen van zijne kunde en bekwaamheden bleef behouden. Toen na de nederlaag bij Savenay de Vendéërs op de vlugt gedreven waren, trok hij met levensgevaar over de Loire, kwam, na veel zwervens, bij het leger van Charrette, en ging van daar naar het leger van Anjou, hetwelk Stofflet gebood, doch waarvan Bernier eigenlijk het hoofd werd. Stofflet eindelijk gevangen en in 1796 ter dood veroordeeld zijnde, kreeg Bernier het geheele beleid der zaken van de Vendée in handen; hij onderhandelde met de Fransche magthebbers wegens vrede en hield eene uitgebreide briefwisseling. In 1799 bij het wederopvatten der wapenen had hij geene gelegenheid om eene rol van belang te spelen. Toen Bonaparte Eerste Consul geworden was, en een einde wilde maken aan de binnenlandsche onlusten, trad Bernier als vertegenwoordiger der Vendée op; hij was vervolgens een der gemagtigden om met den Paus wegens een concordaat te onderhandelen, en werd tot Bisschop van Orleans benoemd. † op eene reis naar Parijs, den 1 October 1806.

BERNINI (Giovanni Lorenzo), Ridder, geboren te Napels, in 1598, was, even als Michel Angelo, een beroemd Schilder, Beeldhouwer en Bouwkunstenaar. Reeds in zijn 8 jaar beitelde hij een kinderhoofd, dat als een meesterstuk beschouwd werd. Om zijn' gelukkigen aanleg verder te ontwikkelen, bragt zijn vader hem naar Rome. Even zeer door de natuur als door de omstandigheden begunstigd, maakte hij snelle vorderingen. Hij was nog geen 18 jaren oud, toen hij Apollo en Dafne in marmer voltooide, een meesterstuk, van hetwelk hij zelf getuigde, toen hij deze groep op het einde van zijn leven wederzag, dat hij sedert weinig beters gemaakt had. Zijn aanzien steeg ten top, toen, na den dood van Gregorius XV, de Kardinaal Maffeo Barbarini tot Paus verkoren werd. Deze droeg hem verscheiden verfraaijingen van Rome op, en betaalde hem rijkelijk. In 1644 bood de Kardinaal Mazarin hem uit naam des Konings van Frankrijk een inkomen aan van 12,000 kroonen, zoo hij zich in Parijs wilde nederzetten, doch hij weigerde zulks, schoon hij naderhand aan de uitnoodiging van Lodewijk XIV gehoor gaf. In 1665 vertrok hij met een' zijner zonen en een talrijk gevolg van Rome; nooit reisde een kunstenaar met zoo veel pracht. Zijn onthaal te Parijs was luisterrijk. Hij hield zich het eerst bezig met ontwerpen tot herstelling der Louvre; doch toen hem de schetsen van Perrault werden voorgelegd, betuigde Bernini zijne verwondering over derzelver voortreffelijkheid. Lodewijk XIV deed hem vruchteloos de voordeeligste aanbiedingen, om hem in Frankrijk te houden. Rijkelijk beschonken, keerde hij naar Rome terug, waar hij nog verscheiden kunstwerken ondernam en voltooide. † den 28 November 1680, en liet een vermogen na van bijna een millioen *Scudi*. Hij stoorde zich niet aan de voorhanden regelen, maar volgde alleen zijn vernuft, en kreeg daardoor een' aanmerkelijken invloed op den smaak zijner eeuw. Ook als dichter had Bernini eenige vermaardheid. = (Pietro), broeder en leerling van den voorg., geboren in 1592, was een bekwaam Schilder en Beeldhouwer; hij versierde met A. Tempesta voor den Kardinaal Farnese het kasteel Caprarola en vervaardigde voor de Pausen Paulus V en Urbanus VIII veel beeldhouwwerk.

BERNIS (Frédéric Joachim de Pierres de), geboren te S. Marcel de l'Ardèche, in 1715, van weinig bemiddelde ouders, die hem tot den geestelijken staat opleiden. Door eenige geestige en losse gedichten won hij de gunst van Mad. de Pompadour; op hare aanbeveling gaf Lodewijk XV hem een pensioen van 1500 Livres en eene woning in de Tuilleriën; doch zijne uitzigten gingen verder. Zijne beschermster deed hem benoemen tot gezant naar Venetië en vervolgens naar Spanje. Na zijne terugkomst werd hij Minister van buitenlandsche zaken; hij bewerkte in 1756 het verdrag van Weenen, en werd in 1758 tot Kardinaal verheven. De tegenspoeden des Franschen legers in Duitschland deden hem naar den vrede verlangen, doch Mad. de Pompadour werkte hem tegen. De Minister viel in ongenade, en werd naar Soissons verbannen. In 1764 gaf de Koning hem het Aartsbisdom Alby, en zond hem in 1769 als gezant naar Rome, om, tegen zijn' zin, de afschaffing der Jezuitenorde te bewerken. Hij zag Frankrijk niet weder. De omwenteling kostte hem 400,000 Livres inkomen door het verlies zijner abdijen. Hij was in zijn' hoogen ouderdom tot een' staat van behoefte vervallen, toen zijn vriend, de Ridder Azara, hem van het Spaansche hof een pensioen bezorgde. † te Rome den 2 November 1794. De losse gedichten zijner jeugd hadden hem eenigen roem bezorgd. Voltaire had veel achting voor zijn vernuft en zijne kritiek. Na zijn' dood verscheen zijn gedicht: *La Religion vengée*.

BERNOULLI, een geslacht oorspronkelijk uit Antwerpen, doch hetwelk uit hoofde der tirannij des Hertogs van Alba in de XVI eeuw deze stad verliet, zich eerst naar Frankfort en toen naar Bazel begaf, waar verscheiden leden van hetzelve de aanzienlijkste overheidsambten bekleed hebben, heeft tot op onzen tijd bij opvolging 8 uitstekende mannen voortgebragt, die gezamenlijk zich met ijver op de wiskundige wetenschappen toeleiden; namelijk = (Jakob), gebo-

ren den 27 December 1654 te Bazel, studeerde, meer op verlangen zijner ouders dan wel uit eigen lust, in de godgeleerdheid, doch leide heimelijk, zonder leermeester, zich toe op de wiskunde. In 1676 Candidaat geworden, ging hij naar Geneve en Frankrijk, vervolgens in 1681 naar Holland en Engeland. In 1687 werd hij Professor der wiskunde te Bazel. † den 16 Augustus 1705. Hij was een ijverig voorstander der Cartesiaansche philosophie; de door Leibnitz en Newton uitgevonden berekening van het oneindig kleine paste hij toe op de moeijelijkste voorstellen der meet- en werktuigkunde; hij berekende de loxodromische en de kettinglinie, en was de uitvinder der logarithmische spiraal, welke ook op zijne grafzerk is uitgehouwen, met het bijschrift: *Eadem mutata resurgo*. Zijne menigvuldige schriften zijn in 1744 bij elkander te Geneve gedrukt. = (Joannes), broeder van den voorg., geboren te Bazel, den 27 Julij 1667, werd door zijne ouders tot den koophandel opgeleid en naar Neufchatel gezonden, doch kwam na verloop van een jaar terug, en leide zich met ijver toe op de wetenschappen, voornamelijk op de genees- en wiskunde. Aan hem heeft men eene uitstekende bearbeiding te danken der differentiaalrekening; hij dacht op eene uitvinding, hoe hij van de oneindig kleine grootheden op de eindige komen zou, waarvan gene de elementen of differentiën zijn, en deze methode noemde hij integraalrekening. Te Parijs op het landgoed van L'Hôpital vond hij de deponentiaalrekening. Na zijne terugkomst werd hij in 1694 te Bazel Med. Doctor, en vertrok in 1695 als Professor der wiskunde naar Groningen; van daar beriep men hem als Professor te Utrecht, vervolgens te Leyden, doch hij weigerde beide beroepen te aanvaarden, en vertrok in 1705 naar Bazel, om zijn' broeder als Prof. der wiskunde op te volgen, en † aldaar den 2 Januarij 1747. Hij was de leermeester van Euler en de vriend van Leibnitz, met wien hij eene geleerde briefwisseling hield, die in 1755 te Lausanne gedrukt is, gelijk ook reeds bij zijn leven in 1742 eene verzameling zijner talrijke schriften aldaar het licht zag. = (Nicolaas), Jakobsz. geboren te Bazel, in 1687, studeerde in de regtsgeleerdheid, maar beoefende tevens de wiskunde. Na zijns vaders dood in 1705 ging hij naar zijn' oom te Groningen, doch keerde met hem naar Bazel terug, en werd aldaar Professor der wiskunde. Hij deed eene reis naar Frankrijk, Holland en Engeland. In 1716 werd hij Professor der wiskunde te Padua, doch werd in 1722 als Professor der logica naar Bazel terugberoepen; in 1731 werd hij aldaar Professor in de regtsgeleerdheid. † in 1759. = (Nicolaas), Joannesz. geboren te Bazel, den 27 Januarij 1695, verstond reeds in zijn 8 jaar Fransch, Latijn, Hoog- en Nederduitsch, oefende zich vlijtig in de wiskunde en studeerde in de regtsgeleerdheid; in 1715 werd hij Licenciaat, deed eene reis naar Frankrijk en Italië, en werd bij zijne terugkomst in 1723 Professor in de regtsgeleerdheid te Bern; in 1725 ging hij met zijn' broeder Daniel als Professor naar Petersburg. † aldaar den 29 Julij 1726. = (Daniel), broeder van den voorg., geboren te Groningen, den 2 Februarij 1700, studeerde in de geneeskunde, doch beoefende tevens de wiskunde, in welke zijn vader hem onderwees. Nadat hij Duitschland en Italië bezocht had, verzelde hij zijn' broeder Nicolaas naar Petersburg, waar hij de wiskunde onderwees. In 1733 ging hij naar Bazel, werd aldaar Professor in de ontleed- en kruidkunde, en in 1750 in de natuurkunde. † in 1782. Hij was een der grootste wis- en natuurkundigen van zijn' tijd. Tien malen behaalde hij den prijs der Parijsche akademie. In 1734 deelde hij met zijn' vader een' dubbelen prijs van 5000 Livres, bij voorn. akademie behaald. = (Joannes), broeder der beide voorg., geboren te Bazel, in 1710, ging in 1732 naar Petersburg, werd in 1743 Professor der welsprekendheid te Bazel, en in 1748 in de wiskunde. † in 1790. = (Joannes), zoon van den voorg., geboren te Bazel in 1744, was sedert 1773 Koninklijk Sterrekundige te Berlijn, † aldaar in 1807. Hij reisde veel ter oorzake van zijne zwakke gezondheid, en schreef onderhoudende reisverhalen. In de sterre- en wiskunde heeft hij veel gearbeid. Zijn broeder Jakob bloeide aan de akademie van Petersburg als wiskundige, was met eene kleindochter van Euler gehuwd, en verdronk, bij het baden, in de Newa, in 1789, in den ouderdom van 30 jaren.

BERNSTORFF (Johann Hartwig Ernst, Graaf van), geboren in Hannover, den 13 Mei 1713, werd door zijn' neef, den Hannoverschen eersten Staatsminister Andreas Gottlieb van Bernstorff, opgevoed, en kwam met zijn 20 jaar in Deenschen dienst. Hij was achtervolgens gezant te Regensburg en te Versailles, Kamerheer, Staatssecretaris, Geheimraad en Staatsraad. Met zijne uitstekende bekwaamheden paarde hij eene edele denk- en handelwijze; hij was de eerste in Denemarken, die zijnen boeren vrijheid en eigendom gaf, gemeenteweiden en heerendiensten afschafte en vroedvrouwenscholen oprigtte. Een vierde gedeelte van zijn inkomen verdeelde hij jaarlijks onder de armbesturen. Hij bewerkte de onzijdigheid van Denemarken in den zevenjarigen oorlog en de vereeniging der Holsteinsche landen met de kroon van Denemarken, na den dood van den laatsten Hertog van Holstein-Plon in 1761. Toen de Hertog van Holstein en namalige Russische Keizer Peter III op dezelve zoowel als op Sleeswijk aanspraak maakte, droeg Bernstorff zorg voor de toerustingen ten oorlog, doch de dood van Peter III in 1762 belette de uitbarsting der vijandelijkheden, en Catharina II was genegen dit geschil door minnelijke schikking te vereffenen, die in 1773 door het verruilen van Oldenburg en Delmenhorst tegen Holstein tot stand kwam. Toen Fredrik V in 1766 stierf, genoot Bernstorff ook de gunst des nieuwen Konings Christiaan VII, die hem in den gravenstand verhief; doch de nieuwe gunsteling Struensee wist te bewerken dat Bernstorff met een pensioen van 6000 daalders in 1770 van het hof verwijderd werd. Hij begaf zich naar Hamburg, van waar hij na den val van Struensee op eene schitterende wijze teruggeroepen werd. † op het punt van de reis naar Koppenhagen aan te nemen, den 19 Februarij 1772. De boeren lieten hem uit erkentenis voor de door hem bewerkte afschaffing der lijfeigenschap in 1783 een gedenkteeken oprigten. Zijn stelsel van onzijdigheid bragt den koophandel van Denemarken veel voordeel aan, dien hij buiten dat ongemeen begunstigde. = (Andreas Peter, Graaf van), neef van den voorg., geboren in Hannover, den 28 Augustus 1735, kwam in 1755 in Deenschen dienst als Kamerjonker; door zijn' oom tot Staatsman gevormd, was hij ook reeds tot verscheiden hooge waardigheden opgeklommen, toen hij bij de verheffing van Struensee gelijktijdig met zijn' oom zijn ontslag kreeg, doch insgelijks in 1772 teruggeroepen, werd hij eerlang Minister, en bragt in 1773 de ruiling van het Gottorpsche aandeel van Holstein tegen Oldenburg en Delmenhorst tot stand. In 1778 deed hij het Zweedsche hof den eersten voorslag tot eene gewapende onzijdigheid. Hij nam in 1780 zijn ontslag, doch werd in 1784 wederom aangesteld. Nu bevorderde hij de invoering van een nieuw finantieplan en bewerkte de afschaffing der lijfeigenschap in Sleeswijk en Holstein. Hij was een warm voorstander der burgerlijke vrijheid, verlichting en beschaving, verfoeide allen kleingeestigen drukpersdwang en enghartige kerkheerschappij; maar hij was geen vriend der Fransche omwentelingsleer, die hij overdreven en voor de rust van Europa gevaarlijk oordeelde, en meer geschikt achtte om de bijzondere oogmerken van fortuinzoekers te bevorderen dan de volken gelukkig te maken. Hij zorgde voor de welvaart van Denemarken in het algemeen met in het bijzonder te zorgen voor de belangen van den koophandel, de nijverheid, de scheepvaart en den landbouw; hij bragt de geldmiddelen en het krijgswezen op een' verbeterden voet, en †, algemeen betreurd, den 21 Junij 1797. Zijn zoon, Christiaan, Graaf van Bernstorff, geboren te Koppenhagen in 1769, werd na den dood zijns vaders in 1797 Minister van buitenlandsche zaken, welken post hij in moeijelijke tijden met onderscheiding waarnam. Naderhand ging hij als Deensche gezant naar het hof van Weenen, waar hij ook het Europeesch Congres in 1814 als Deensch gemagtigde bijwoonde. Hierop ging hij als gezant naar Berlijn, terwijl zijn broeder hem in deze hoedanigheid te Weenen verving. In 1818 ging de graaf van Bernstorff uit den Deenschen in Pruissischen dienst over, en kwam als Staatsminister aan het hoofd van het departement der buitenlandsche zaken. Hij verscheen op het Congres te Aken, en vervolgens op het Ministercongres te Karlsbad, woonde het naastvolgend Congres te Weenen bij, en vertegenwoordigde Pruissen op de latere Congressen van Troppau, Laybach en Verona, waar de bekende besluiten genomen werden aangaande de zaken van Italië en Spanje.

BERNULF, Pastoor te Oostbroek, op de Veluwe, werd in 1027 op eene zeer toevallige en zonderlinge wijze Bisschop van Utrecht. Toen namelijk Bisschop Adelbold in 1026 gestorven was, en de Kanonikken het niet eens konden worden omtrent de verkiezing van zijn' opvolger, oordeelde Keizer Koenraad II, die zich te Nijmegen bevond, raadzaam zich naar Utrecht te begeven, om dezen twist te beslissen. Zijne hoogzwangere gemalin Gisela, die hem volgde, te Oostbroek gekomen zijnde, werd aldaar door den barensnood overvallen, en verloste in het huis van den Pastoor Bernulf van een' zoon (naderhand Keizer Henrik III). De Pastoor den Keizer te Utrecht hiervan de tijding brengende, maakte deze gebruik van de magt, hem door de twistende Kanonikken gegeven, om voor dezen keer iemand, die hem goeddacht, tot Bisschop te verheffen, en benoemde in de overmaat van zijne blijdschap den Priester Bernulf. Bij geluk was hij een man van gezond oordeel en genoegzame bekwaamheden om te regeren. Hij maakte terstond vrede met Dirk III, Graaf van Holland, met wien zijn voorzaat oorlog gevoerd had, en verzocht den Keizer, toen Dirk III gestorven was, hem te helpen wederverkrijgen hetgene hij voorgaf door de Hollanders der Utrechtsche Kerke ontnomen te zijn. De Keizer was hem hierin te wille, viel in 1046 met een leger in Holland en stelde zijne veroveringen in handen van den Bisschop; doch toen de Keizer vertrokken was, hernam Graaf Dirk IV niet alleen het hem ontnomene in Holland, maar bestookte zelfs den Bisschop op zijn eigen grondgebied. De Keizer gaf hierop in het volgende jaar Holland andermaal een bezoek, doch de strenge winter belette hem diep in het land te dringen, en hij werd bij Vlaardingen door de Hollanders geslagen. Keizer Koenraad II en zijn zoon Henrik III deden Bisschop Bernulf van tijd tot tijd aanzienlijke geschenken, en bevestigden de vroegere voorregten der Utrechtsche Kerk, waardoor Bernulf in staat gesteld werd om twee collegiale kerken te Utrecht en de S. Lebuinus kerk te Deventer te bouwen. Hij bekleedde den bisschoppelijken zetel 27 jaren. † in 1054.

BEROALDUS (Philippus), geboren te Bologna, den 7 November 1453, beroemd wijsgeer, geneesheer en oordeelkundige, was even zulk een liefhebber van het spel en de vrouwen als van de letteren, doch zijne losse leefwijze had geen' den minsten invloed op zijne studiën. Hij heeft eene menigte klassieken met noten en andere geleerde schriften over allerlei onderwerpen in het licht gegeven. † den 18 Junij 1504. Zijn zoon, mede Philippus genaamd, Bibliothekaris van het Vatikaan te Rome, † aldaar in 1518, insgelijks een geleerd man, heeft de eerste uitgave van Tacitus in 1515 bezorgd. = (Mattheus), geboren te S. Denis, bij Parijs, in het begin der XVI eeuw, was onderwijzer der Hebreeuwsche taal te Orleans, en omhelsde de Hervormde geloofsleer; hij werd te Coutances gevangen en tot den brandstapel veroordeeld, doch hij ontsnapte, en was in 1574 Predikant en Professor der wijsbegeerte te Geneve. † aldaar in 1576. Hij schreef eene kronijk der H. S. die door Vossius en Scaliger zeer geprezen werd. = (Franciscus), Heer van Verville, zoon van den voorg., geboren te Parijs, den 28 April 1558, keerde na zijns vaders dood terug in den schoot der R. Kerk, omhelsde den geestelijken staat, en werd Kanonik te Tours. Hij schreef philosophische verhandelingen, die vergeten zijn; maar zijn *Moyen de parvenir* is verscheiden malen gedrukt, zijnde eene verzameling van snaaksche, somwijlen zelfs ontuchtige vertellingen, waarin hij ronduit den spot drijft met de Roomsche kerkleer en de geestelijkheid. † omstreeks 1612.

BEROË was eene oude vrouw van Epidaurus, wier gedaante Juno aannam, om Semele te misleiden. Zie Bacchus.

BEROEP is dat gene waartoe de mensch in de zamenleving, om zijn onderhoud te vinden, bestemd (beroepen) is. Voor zoo ver deze bestemming van de natuur, dat is van den natuurlijken aanleg van geest en ligchaam, afhangt, heet dit een inwendig, maar voor zoo ver zij van de betrekkingen, in welke men leeft, of van zekere omstandigheden afhangt, heet zulks een uitwendig beroep. Bij de keus van een beroep moet men dus op beiden (aanleg en omstandigheden) acht geven. Ondertusschen is deze keus zelden vrij; want de meeste menschen worden juist door hunnen aanleg en betrekkingen, somtijds ook door gezag of omstandigheden, dermate tot eenig beroep gedrongen en gedreven, dat hun bijna geene keus overblijft. Daar de mensch wegens zijne behoeften met anderen zamenleven en zamenwerken moet, moet hij zich ook op eenig beroep toeleggen, waardoor hij der maatschappij en zij hem nuttig is. Dit beroep behoeft juist geen openbaar ambt of handelbezigheid, evenmin de krijgsdienst of eenig handwerk te zijn, alzoo men ook als kunstenaar of geleerde der maatschappij zeer gewigtige diensten bewijzen kan.

BERONICIUS (Petrus Johannes) was een vreemde Schoorsteenveger en Schaarslijper te Middelburg, die in de laatste helft der XVII eeuw niet weinig opzien maakte door zijne uitstekende geleerdheid en buitengemeene vaardigheid in de dichtkunst; behalve het Fransch, Engelsch en Italiaansch, verstond hij het Latijn en Grieksch in de hoogste volkomenheid, en maakte in deze beide laatste talen voor de vuist de schoonste verzen in de tegenwoordigheid der beroemdste geleerden van zijn' tijd. Homerus, Virgilius, Horatius, Juvenalis en de meeste schriften van Cicero had hij in zijn geheugen, waaruit hij aanhaalde wat men begeerde, met aanwijzing waar deze plaatsen te vinden waren. Overigens was hij een landlooper, zonder vaderland of vaste woonplaats, die zijn zwervend leven onder het gemeenste volk in kroegen doorbragt, en zijn grootste behagen schepte in zulk een slordig leven, hetwelk een wel voorzien ongelukkig einde had; want op zekeren dag werd hij even buiten Middelburg dood uit eene moddersloot gehaald, in welke hij waarschijnlijk in zijne dronkenschap gesmoord was. Het weinige, dat van hem voorhanden is, getuigt van zijne uitstekende te jammerlijk verwaarloosde bekwaamheden. Zelf schreef hij niets, maar dichtte voor de vuist, en anderen moesten dan de verzen uit zijn' mond opschrijven. Het bekendste zijner gedichten is de *Georgarchontomachia*, of *Boeren- en Overheidsstrijd*, gelijk de Nederduitsche vertaling getiteld is, die P. Rabus daarvan in proza en J. Brasser in verzen geleverd hebben. Hij bezingt daarin op eene geestig-comische wijze den aanval der Walchersche boeren op de stad Middelburg in 1672.

BERQUIN (Louis), een Edelman uit Artois, Raadsheer van Frans I, vertaalde een paar werkjes van Erasmus in het Fransch, waarover hij in hechtenis genomen en den 22 April 1529 te Parijs als ketter verbrand werd. = (Arnaud), geboren te Bordeaux in 1749, † in 1791, bezat eene gelukkige geschiktheid om op eene aangename en onderhoudende wijze voor kinderen en jonge lieden te schrijven. Hij was inderdaad een kindervriend, gelijk hij ook zijn voornaamste werk (*l'Ami des Enfans*) betitelde. De Fransche akademie wees in 1784 hem den prijs toe, uitgeloofd voor het nuttigste werk. Zijne bevallige kinderschriften zijn genoegzaam allen in het Engelsch, Hoog- en Nederduitsch overgezet.

BERRY was bij de voormalige verdeeling van Frankrijk eene provincie en hertogdom, van hetwelk verscheiden Prinsen uit het koninklijk huis den titel droegen. = Charles Ferdinand de Bourbon, Hertog van), de tweede zoon des afgezetten Konings van Frankrijk, Karel X, geboren den 24 Januarij 1778 te Versailles, werd den 13 Februarij 1820, terwijl hij uit de opera kwam, door zekeren Louvel doodgestoken. Hij was gehuwd met Karoline, dochter van Frans I, Koning der beide Siciliën, en had in zijne jeugd Miss Fargan, eene Engelsche dame, bemind, bij welke hij twee kinderen had. Zijne dochter huwde met zekeren Heer Possint, een verwant van de Koninklijke Sardinische familie; zijn zoon, de Hertog van Bordeaux, werd den 29 September 1820 geboren, en naar den stamvader der Bourbons Henrik genaamd.

BERSEBA was eene stad in Kanaän, eerst aan den stam Juda (Jos. XV, 28), en naderhand aan den stam Simeon toebedeeld (Jos. XIX, 2). Deze naam beteekent zoo veel als *put der eedzwering*, omdat eertijds bij den put op deze plaats Abraham een verbond sloot met Abimelech, Koning van Gerar, hetwelk met eede bekrachtigd werd. Alzoo Berseba aan de grenzen in het zuiden en Dan in het noorden lag, wordt door de Bijbelsche spreekwijze van „Dan tot Berseba" de geheele uitgestrektheid des Joodschen lands verstaan.

BERTHA, vr. naam, beteekent in Frank-Duitsch *waardig*; Hoogd. *werth*. =, dochter van Charibert, Graaf van Laon, werd door haar huwelijk met Pepijn den Korten in 757 Koningin van Frankrijk. † in 783.

BERTHELIER (Philippe), geboren te Geneve, in 1470, was lid van den Raad dezer stad in den tijd dat Karel III, Hertog van Savoye, ondernam dezelve aan zijne heerschappij te onderwerpen. Het was Berthelier gelukt in 1519 een verdrag te sluiten met Freyburg, om de onafhankelijkheid van Geneve te beschermen. De vijandelijkheden begonnen zijnde, en de hulp der Freyburgers niet spoedig genoeg opkomende, geraakte de stad, na een' geweldigen wederstand, voor eenigen tijd in de magt des Hertogs, en de brave Berthelier, niet willende vlugten, boette met zijn hoofd de gewigtige diensten, welke hij aan zijn vaderland had bewezen.

BERTHIER (Louis Benigne François), Staatsraad en Intendant van Parijs in 1789, was een der eerste slagtoffers der omwenteling; na de verovering der Bastille werd hij door de dolzinnige menigte van het stadhuis gehaald en aan eene lantaarn opgehangen, nadat men hem het hoofd had doen kussen van Foulon, zijn' schoonvader, die hetzelfde lot had ondergaan. = (Alexandre), Prins van Neufchatel en Valengin, en Maarschalk van Frankrijk, werd den 30 December 1753 geboren te Versailles, waar zijn vader Gouverneur van het militair hôtel was; hij streed met Lafayette in Noord-Amerika voor de vrijheid des lands, werd bij het begin der Fransche omwenteling Generaal-majoor bij de nationale garde, diende onder Luckner en Bonaparte, van wiens zijde hij zich niet verwijderde. De veldslagen van Lodi, Rivoli, Arcola, de inneming van Ceva en Mondovi getuigen van zijne dapperheid. In 1808 huwde hij de Prinses Maria Elizabeth Amelia, uit de hertoglijke Beijersche linie. In 1809 onderscheidde hij zich in den slag bij Wagram, en verkreeg den titel van Prins van Wagram. Hij verzelde als Chef van den generalen staf Napoleon op den veldtogt in Rusland in 1812. Na den val des Keizers verloor Berthier zijn prinsdom Neufchatel, maar was desniettemin geen der laatsten die Lodewijk XVIII huldigde. Bij de terugkomst van Napoleon week Berthier naar Bamberg, waar hij den 1 Junij 1815, terwijl de Russen binnentrokken, door een' sprong uit een venster van de derde verdieping zijner woning zijn leven eindigde. = (Victor Leopold), broeder van den voorg., geb. te Versailles in 1770, trad vroegtijdig in den krijgsdienst, doorliep alle rangen en klom op tot dien van Divisie-generaal. Hij woonde alle veldtogten van 1796-1798 bij tegen de Oostenrijkers en de Russen, onderscheidde zich in 1799 in den slag aan de Trebia. In 1803 bevond hij zich bij het leger van Hannover, en bij de veldtogten van 1805 en 1806, was tegenwoordig bij den slag van Austerlitz en bij het innemen van Lubek. † te Parijs in 1807. = (César), broeder der beide voorg., geboren in 1772, † in 1809, was Luitenant-generaal, en Gouverneur van Tabago en Corsica, maar heeft op het slagveld zich minder onderscheiden dan zijne broeders.

BERTHOLD, Abt van het Cistercienser klooster Loccum, in Neder-Saksen, was de tweede verkondiger des Christendoms onder de Lijflanders. Toen de eerste zendeling, Bisschop Meinard, in 1196 gestorven was, werd Berthold door Hartwig, Aartsbisschop van Bremen en Hamburg, in zijne plaats gezonden. Hij zocht bij zijne aankomst te Yxkull, aan de Duna, de Letten door zachtheid te winnen, doch werd weldra door hen verdreven, en, toen hij met Kruisvaarders uit Neder-Saksen in Lijfland teruggekomen was, en, door de weerbarstigheid der Letten genoodzaakt, geweld gebruikte, in een gevecht met dezelven tegen de Kruisvaarders in 1198 om het leven gebragt. De laatsten overwonnen en dwongen de Letten zich te laten doopen; doch zoodra het kruisleger vertrokken was, gingen zij weder tot het heidendom over. Het gelukte Bertholds opvolger Albrecht met de hulp der Zwaardridders de Letten te dwingen Christenen te worden.

BERTHOLLET (Claude Louis), geboren te Talloire, in Savoye, den 9 December 1748, studeerde in de geneeskunde te Turijn, en kwam in 1772 te Parijs, waar hij gemeenschappelijk met Lavoisier, Fourcroy, Guiton-Morveau en andere beroemde mannen een geheel nieuw scheikundig stelsel invoerde. In 1780 tot lid der Fran-

sche akademie benoemd, was hij aanhoudend werkzaam in onderscheiden wetenschappelijke commissiën. In 1799 nam BONAPARTE hem mede naar Egypte, waar hij het leger uitstekende geneeskundige diensten bewees. Bij de verheffing van BONAPARTE tot Keizer werd BERTHOLLET door hem met gunstbewijzen en eerambten overladen. Hij was ondertusschen een der eersten, die op den 1 April 1814 stemde voor de afzetting des Keizers. LODEWIJK XVIII benoemde hem tot Pair, doch bij NAPOLEONS terugkomst van Elba in 1815 kwam hij in geene aanmerking, en hernam zijne zitting in de Kamer der Pairs na de herstelling van LODEWIJK XVIII. BERTHOLLET behaalde meer roem als geleerde dan als staatsman, en maakte zich zeer verdienstelijk door zijne eenvoudige wijze van toepassen der scheikunde op onderscheiden beroepen en huishoudelijke verrigtingen. † te Parijs, den 7 Nov. 1822. Zijne menigvuldige scheikundige schriften zijn in de voornaamste Europesche talen overgezet.

BERTHOUD (FERDINAND), geboren in 1727 te Plancemont, in het graafschap Neufchatel, was tot den geestelijken staat bestemd, doch hij had meer lust in de werktuigkunde, en leerde het horologiemaken. Hij begaf zich naar Parijs, en vervaardigde aldaar sedert 1745 zijne zeer naauwkeurige zeehorologiën, die hem zoo veel roem in geheel Europa verworven hebben. Hij schreef ook een paar werkjes over zijne kunst, en † in 1807. Zijn neef en leerling LOUIS BERTHOUD heeft zijn' oom nog in bekwaamheid overtroffen.

BERTIN (ANTOINE), geboren op het eiland Bourbon, den 10 October 1752, volbragt zijne letteroefeningen te Parijs, en gaf in 1773 een deeltje met gedichten in het licht, die weinig opgang maakten; doch meer roem verwierf hij door een ander dichtwerkje, getiteld: *Les Amours*, waarin hij PROPERTIUS tot zijn voorbeeld schijnt genomen te hebben; maar even daarom vindt men er zoo wel de gebreken als de schoonheden van dezen in. BERTIN vertrok tegen het einde van 1789 naar S. Domingo, † aldaar in Junij 1790. Al zijne dichtstukken zijn in 1802 bij elkander herdrukt. = (THEODORE), † in 1819, bragt omstreeks 1792 de stenographie in Frankrijk in gebruik; hij was de uitvinder eener proeflamp (*lampe docimastique*), dienstig tot het toetsen der metalen, en vertaler van verscheiden beroemde Engelsche werken.

BERTINAZZI (CHARLES ANTOINE), meer bekend onder den naam van CARLIN, was geboren te Turijn in 1713, en de zoon van een' officier in dienst des Konings van Sardinië. Zonder vermogen bij den dood zijns vaders, gaf de jonge BERTINAZZI in het eerst lessen in het dansen en schermen; maar weldra kreeg hij lust in het tooneelspelen, en slaagde buitengemeen in de rol van ARLEQUIN, welke hij 42 jaren lang op het *Théâtre Italien* te Parijs speelde. Men heeft eene geheele verzameling gedrukt van zijne geestige invallen. Op zekeren tijd bevonden zich slechts 2 aanschouwers in den schouwburg, voor welke men niettemin verpligt was te spelen. Na het eindigen trad CARLIN voor op het tooneel, wenkte een' der beide aanschouwers hem te naderen, en zeide: »Zoo gij, van hier gaande, iemand »ontmoet, doe mij dan het genoegen hem te zeggen dat wij morgen »zullen spelen: *Arlequin*, enz."

BERTIUS (PETRUS), geboren te Beveren, in Vlaanderen, den 14 November 1565, was naauwelijks drie maanden oud, toen zijne ouders genoodzaakt waren de geloofsvervolging in Engeland te ontwijken. Als twaalfjarig jongeling zond zijn vader hem naar de nieuw opgerigte Leydsche hoogeschool, en toen hij 17 jaren oud was onderwees hij reeds zelf anderen. Hij deed eene reis door Duitschland, Polen en Rusland; bij zijne terugkomst werd hij Regent van het Statencollegie te Leyden en Opziener der akademische bibliotheek, die hij in orde bragt. Bij het opkomen der Remonstrantsche geschillen geraakte hij in moeijelijkheden, en was genoodzaakt in 1615 zijn ambt neder te leggen; doch daarentegen werd hij tot Professor in de wijsbegeerte aangesteld. In 1619 werd hij voor de Synode te Leyden gedaagd, waar hem het H. Avondmaal ontzegd werd. Zijne afzetting als Professor volgde weldra, en zelfs vond men middel om hem te beletten jonge lieden aan zijn huis in de wetenschappen te onderwijzen. Aldus van alle bestaanmiddel beroofd, verzocht hij de Staten van Holland om eenigen onderstand voor zijn talrijk huisgezin, doch zijn verzoek werd afgewezen, en de geleerde man, zich in de drukkendste omstandigheden bevindende, begaf zich naar Parijs, in de hoop van daar eenig bestaanmiddel te vinden, alzoo LODEWIJK XIII hem twee jaren te voren tot zijn' Aardrijksbeschrijver had aangesteld. De weigering der Fransche Hervormde Predikanten om hem in hunne kerkgemeenschap toe te laten, zijne drukkende armoede en de hoop op een ambt dreven hem om de Roomsche kerkleer te omhelzen. Hierop werd hij tot Professor in de welsprekendheid aangesteld in het collegie van Boncourt, vervolgens tot koninklijk' Geschiedschrijver en Professor in de wiskunde. † den 13 October 1629. Zijne vrouw, eene dochter van den eersten Amsterdamschen Predikant JOANNES CUCHLINUS, was insgelijks Roomsch geworden, en alle vier zijne zonen werden monniken; de oudste, ABRAHAM, was 30 jaren lang zendeling der ongeschoeide Karmelieten te Leyden. † aldaar in 1683. De jongste, JAN, was insgelijks zendeling van die orde in den Hage, en naderhand Prior van het Karmelietenklooster op het eiland Melite. † aldaar in 1662. Alle vier waren brave, godvruchtige en geleerde mannen, die, even als hun vader, verscheiden geschriften hebben nagelaten. Zeker werd de geloofsverandering van den braven geleerden BERTIUS en de zijnen in Holland geenszins met onverschilligheid vernomen; maar de onverdraagzaamheid der Contra-Remonstranten en het daaruit voortgevloeid gebrek aan nooddruft noopte hem daartoe meer dan zijne overtuiging, en deze overweging verschoonde hem bij elk die gematigd en onbevooroordeeld dacht.

BERTON (JEAN BAPTISTE), geboren te Francheval, bij Sedan, in 1774, kwekeling der militaire school te Brienne, trad in 1792 als Luitenant in dienst, werd weldra tot Kapitein bevorderd, en onderscheidde zich door zijne dapperheid in den slag van Austerlitz, in den Pruissischen veldtogt van 1806 en 1807, en vooral in den slag van Friedland, even zoo in Spanje bij het leger van den Generaal SEBASTIANI; met 5000 man vermeesterde hij Malaga, welke stad door 7000 Spanjaarden verdedigd werd; in 1813 tot Veldmaarschalk bevorderd, gebood hij eene brigade in den slag van Toulouse, den 10 April 1814, en werd bij de herstelling der BOURBONS op halve soldij gesteld, doch bij NAPOLEONS terugkomst van Elba trad hij terstond wederom in dienst, en voerde het bevel over de dragonders van den Generaal EXCELMANS in den slag van Waterloo. Bij zijne wederkomst te Parijs, na de tweede herstelling van LODEWIJK XVIII, werd BERTON gevangen genomen en na vijf maanden wederom ontslagen, zonder form van regtspleging, en zonder zelfs de oorzaak van zijne hechtenis te vernemen. Deze onregtvaardigheid verbitterde hem tegen de regering, welke hij in openbaren druk vinnig aantastte. De Minister van Oorlog deed hierop BERTON van de controle der krijgsmagt schrappen. Deze vertrok hierop in het begin van 1822 uit Parijs, zocht het zuiden van Frankrijk in opstand te brengen, en beproefde den 24 Februarij 1822 te Thouars eene omwenteling; hij kreeg eenigen toeloop, veranderde de regering, en trok naar Saumur; doch hier vond hij de inwoners niet zeer gereed om hem toe te vallen, zoodat hij raadzaam oordeelde wederom af te trekken naar Thouars, waar men inmiddels zijne terugkomst onmogelijk gemaakt had. Op het berigt hiervan verliepen zijne manschappen; sommigen werden gevangen, anderen ontkwamen, en BERTON zelf verdween, zonder dat men in vier maanden zijn spoor kon vinden; men dacht dat hij zich in Spanje bevond, toen hij den 17 Junij op eene buitenplaats te Laleu ontdekt en gevat werd. De koninklijke regtbank van Poitiers veroordeelde hem met 5 medeschuldigen ter dood, en den 5 October 1822 werd hij geguillotineerd. Men heeft van hem een *Précis hist. milit. et crit. des batailles de Fleurus et de Waterloo*, in den Hage in 1818 gedrukt. = (PIERRE MONTAN) was een bekwaam Toonkunstenaar en Componist, † als Directeur der opera te Parijs in 1780. Onder zijn bestuur had er in Frankrijk eene geheele muzikale omwenteling plaats door de meesterstukken van GLUCK en PICCINI. Zijn zoon HENRY, geboren te Parijs in 1767, had, behalve zijn vader, GLUCK, PICCINI, PAESIELLO en SACCHINI tot meesters. Hij werd bij het Conservatoire als Componist aangesteld, en in 1807 tot Directeur van de Opera. Later ging hij naar Rusland, doch keerde spoedig naar Parijs terug. Zijne voornaamste compositie is *Aline, Reine de Golconde*.

BERTUCH (FRIEDRICH JUSTIN), geboren te Weimar, in 1747, en † aldaar in 1822, was Kabinetssecretaris des Hertogs van Saksen-Weimar en onvermoeid beöefenaar der wetenschappen en letteren. Met zijn 18 jaar trad hij als dichter op, en leverde het Weimarsche hoftooneel verscheiden stukken, waaronder *Elfride*, hetwelk, door P. J. KASTELEIJN in het Nederduitsch vertaald, ook op den Amsterdamschen Schouwburg vertoond is geworden en door het uitmuntend spelen van deze rol door de onvergetelijke WATTIER eenige vermaardheid gekregen heeft. Doch weldra verkoos BERTUCH zich een' uitgebreider' letterkundigen werkkring. Hij maakte Duitschland met de beste voortbrengselen der Spaansche en Portugesche letterkunde bekend door zijne overzetting van *Don Quichot*, de Fabelen van YRIARTE en de beste tooneelstukken zoo wel als door zijn *Magazin der spanischen und portugiesischen Literatur*. In 1784 ontwierp hij met WIELAND en SCHUTZ het plan tot de *Allgem. Litt.-Zeitung*, die eerst in Jena verscheen en thans te Halle wordt uitgegeven. In 1786 begon hij het *Journal des Luxus und der Moden* en in 1790 zijn Prentenboek voor kinderen. BERTUCH ondernam doorgaans kostbare werken van langen adem, en hield ze gelukkig vol; sommigen worden nog na zijn' dood voortgezet. Hij was in 1791 de oprigter van het Weimarsche Landindustriecomptoir en van het Geographische Institut, hetwelk tot heden toe de beste landkaarten geleverd heeft en de uitgave bezorgt der *Geographische Ephemeriden* en andere aardrijkskundige werken. Uit hoofde van al deze ondernemingen stond BERTUCH in betrekking met de voornaamste geleerden van geheel Europa, die hem gaarne daarin ondersteunden, en alle fraaije vernuften van Duitschland waren langer dan 50 jaren zijne gemeenzame vrienden.

BERVIC (CHARLES CLEMENT BALVAY), geboren te Parijs, in 1756, † aldaar in 1822, was de grootste der hedendaagsche graveurs, en een leerling van GEORGE WILLE. Zijne prenten behooren tot de voortreffelijkste der Fransche school, maar zijn niet talrijk. Zijn meesterstuk is het heerlijke portret van LODEWIJK XVI ten voeten uit.

Dewijl de koperen plaat onder het schrikbewind van 1793 vernield is geworden, zijn de afdrukken zeldzaam en duur.

BERWICK (JAMES FITZ-JAMES, Hertog van), natuurlijke zoon van JAKOBUS II, verdreven Koning van Engeland, en ARABELLA CHURCHILL, zuster des Hertogs van Marlborough, deed zijn' eersten veldtogt in Hongarije, en werd gekwetst bij de belegering van Buda in 1686; hij volgde naderhand zijn' vader naar Ierland, en diende achtervolgens in Vlaanderen onder de voornaamste Fransche veldheeren. LODEWIJK XIV vertrouwde in 1704 hem het bevel over het Fransche leger in Spanje, en in het volgende jaar over de troepen, gezonden tegen de Camisards in Languedoc. Als Maarschalk van Frankrijk keerde hij in 1706 naar Spanje, en won den slag van Almanza, die het Rijk van Valencia aan PHILIPS V onderwierp; doch in 1718 en 1719 was hij genoodzaakt dezen Koning zelven te bestrijden, die een' zoon des Maarschalks tot Hertog van Leria verheven had; aan dezen schreef hij dat hij zijn' pligt doen en dapper voor zijn' monarch strijden moest. Hierop rukte hij in Catalonië en veroverde Barcelona. Bij de belegering van Philipsburg eindigde een kanonkogel den 12 Junij 1734 zijn leven.

BERYLLUS, zie AQUA MARINA. —, Bisschop van Bostra, in Arabië, omstreeks 240, verviel tot eenige ketterijen, die door ORIGENES wederlegd werden, waarop hij, door dezen van dwaling overtuigd, tot de regtgeloovigheid terugkeerde.

BERYTHUS, eene stad in Phoenicië, aan de Middellandsche Zee, door sommigen ook Beroë genaamd, werd door TRYPHONIUS verwoest, doch door de Romeinen herbouwd onder AUGUSTUS, en genoot de voorregten der Romeinsche steden; zij was eene der drie, waar de regtsgeleerdheid werd onderwezen, en de geboorteplaats van SANCHONIATON.

BESANÇON, bij de Ouden *Visontium*, was ten tijde van CÆSAR, die de Sequanen daaruit verdreef, en hier ARIOVISTUS overwon, eene wapenplaats; verscheiden straten voeren nog de oude Romeinsche namen. Besançon was voor dezen eene vrije Rijksstad en de hoofdstad van het Franche Comté, doch kwam bij den Westphaalschen vrede van 1648 aan Spanje, en werd bij den Nijmeegschen vrede van 1678 aan Frankrijk afgestaan. LODEWIJK XIV liet de vestingwerken merkelijk verbeteren. De stad heeft 3300 net gebouwde huizen met 29,000 inwoners, 6 poorten, eene citadel, 8 kerken, 8 hospitalen, een in 1801 opgerigt Lyceum (in plaats van de afgeschafte hoogeschool), eene akademie der kunsten en wetenschappen, eene schilder- en beeldhouwakademie, eene artillerieschool, eene openbare bibliotheek met een penning- en naturaliënkabinet, een museum, een' plantentuin, eene maatschappij tot bevordering van den landbouw, verscheiden liefdadige gestichten en vele fabrijken van ijzer- en staalwerk, geweren, linnen-, laken- en zijdeweverijen, enz. Ook worden hier vele zak- en wandhorologiën vervaardigd (er is eene horologiemakersschool voor 200 leerlingen). De in onze Vaderlandsche Geschiedenis vermaarde Kardinaal GRANVELLE werd in deze stad geboren. Den 17 Mei 1778 brandden hier 123 huizen af. De rivier de Doubs, die midden door de stad loopt, verdeelt haar in de boven- en benedenstad.

BESANT heet in de wapenkunde een rond stuk goud of zilver, dat somtijds in het schild geplaatst wordt. De Besants verbeelden muntstukken, die te Byzantium (tegenwoordig Konstantinopel) geslagen werden; zij beduiden reizen naar het Oosten en het H. Land, ten tijde der kruistogten.

BESARA, oude benam. der stad *Beziers*, in het voorm. Languedoc.

BESBORODKO (ALEXANDER), Russische Staatssecretaris onder de regeringen van CATHARINA II en PAUL I, was aanvankelijk Secretaris van den Veldmaarschalk ROMANZOFF, dien hij op zijne eerste veldtogten tegen de Turken verzelde. Hij had eene bijzondere bekwaamheid om schielijk iets schriftelijk op te stellen. Eens kreeg hij bevel eene ukase te ontwerpen, maar hij vergat dit, en verscheen zonder dezelve geschreven te hebben. De Keizerin vorderde dezelve, en BESBORODKO, zonder zich lang te bedenken, nam uit zijne brieventasch een blad schoon papier, en las de ukase zoo vloeijend weg, alsof hij haar voor oogen had. De Keizerin, over dezelve te vreden, vroeg het blad ter onderteekening, en zag vreemd op, toen zij het onbeschreven vond; zij berispte hem geenszins over zijne list en nalatigheid, maar benoemde hem tot haren Geheimraad, en in 1780 tot Staatssecretaris in het departement der buitenlandsche zaken. Hier genoot hij het geheele vertrouwen van CATHARINA, werd zeer magtig en rijk, en verbond zich met het geslacht WORONZOFF, waardoor hij een geheime vijand van POTEMKIN werd. In 1791 zond de Keizerin hem naar Jassy, om met de Porte de vredehandeling voort te zetten, die POTEMKIN had afgebroken. BESBORODKO sloot den vrede tot genoegen der Keizerin. Na zijne terugkomst steeg zijn aanzien nog hooger, maar weldra verdrong hem de gunsteling PLATO SUBOFF, en BESBORODKO verloor zijn' invloed, zonder juist in ongenade te vallen. Toen PAUL I den troon beklom, verhief hij hem in den vorstenstand, en koos hem in 1797 om een verbond tusschen Rusland en Engeland tegen Frankrijk te sluiten. † te Petersburg in het begin van 1799.

BESCHAVING is een voorregt, hetwelk zoowel een geheel volk als de enkele mensch kan genieten, bij het verlaten van den staat der woestheid. Eene menigte omstandigheden moeten nogtans zamentreffen, om het menschelijk schepsel tot een' eigenlijk' mensch te maken: derhalve gaat de beschaving slechts langzaam toe, ofschoon zij bij het eene volk spoediger vorderingen maakt dan bij het andere, en ook even zoo bij de enkelen; de Geschiedenis leert dit duidelijk. Sommige zwartgallige philosophen mogen van teruggang droomen: deze is niet mogelijk; want het is den menschelijken geest eigen immer voorwaarts te streven; de vormen mogen veranderen, in welken hij zich beweegt en werkt, maar hij gaat voorwaarts: een terugblik op de afgeloopen eeuwen bewijst dit onwederlegbaar; zelfs de bewustheid, dat hij naar het onbereikbare streeft, wederhoudt hem niet, zoo lang hij van de aanschouwing des voorwerpelijken tot de voorstelling zelfs van het bovenzinnelijk ideale zich verheft; en van dit aanhoudend streven is eene voortgaande beschaving het noodwendig gevolg: teruggang, veel minder nog volstrekte wederkeering tot woestheid en barbaarschheid, is alzoo onmogelijk. Nieuwe ontdekkingen, uitvindingen, waarheden worden voortgezet, verbeterd, bewezen, maar gaan niet wederom verloren; zij mogen onbruikbaar en door anderen vervangen worden, maar dan geeft gewis een hooger graad van volkomenheid dezen het regt om genen te verdringen, gelijk oude en afgeleefde geslachten door eene frissche en krachtige nakomelingschap den terugweg tot de kindschheid afgesneden en in het voorwaartsstreven vervangen wordt. Schijnbaar is zeker de beschaving in sommige landen merkelijk afgenomen, uit anderen bijkans geheel verdwenen, doch dit bewijst niets tegen hare vordering over het algemeen; een enkel volk kan ten gevolge der gebeurtenissen dommer en slechter worden, maar over het algemeen wordt het menschdom wijzer en beter. De beschaving schijnt eene altijddurende reis rondom de wereld te doen; zij ging van Azië uit, verspreidde zich in Phoenicië, Carthago, Egypte, Syrië, Palestina, verliet de Afrikaansche kusten, en vestigde een' geruimen tijd haren zetel in Griekenland, vervolgens in Spanje en Italië, en drong van daar door Gallië en Germanië verder naar het noorden en noord-oosten van Europa tot aan den voet van den Caucasus, om over denzelven heen de plaats wederom te bezoeken, waar hare wieg stond. Dat zij ook het zuiden van Amerika bezocht had lang vóór COLUMBUS dit werelddeel ontdekte, bleek daaruit dat hij aldaar steden en de beide rijken Peru en Mexico aanwezig vond, met wetten, godsdienst, kunsten, landbouw, krijgsmagt en al wat beschaafde staten aanduidt; terwijl FRANCIS DRAKE, WALTER RALEIGH en andere Engelsche landontdekkers nit den tijd van ELIZABETH geen spoor van eenige beschaving vonden in het noorden van Amerika, daar, waar twee eeuwen later op den wenk van WASHINGTON en FRANKLIN als door een' tooverslag Attica in de Vereenigde Staten herboren scheen, en waar welligt na eenige jaren geheel geene nomaden of zoogenaamde wilde volksstammen meer zullen aangetroffen worden. Of het menschdom door de beschaving gelukkiger wordt, is eene vraag, die slechts blinden kunnen doen, en alleen door vrienden van woestheid en onkunde of waanwijze paradoxenkramers ontkennend beäntwoord zal worden.

BESCHEIDENHEID is de uit het bewustzijn van onvolkomenheid voortspruitende matiging van aanspraak op de achting van anderen. Er is echter ook eene gemaakte bescheidenheid, waardoor men zichzelven verlaagt, om des te meer geprezen te worden; doch dit is doorgaans eene zeer onbehendige kunstgreep, die de man van ware verdiensten ook geheel niet noodig heeft. Wie zich met waardigheid doet gelden, daar, waar zulks behoort, handelt niet onbescheiden, zoo min als hij, die, zijne waarde gevoelende, zich door anderen niet laat onderdrukken of verongelijken en mishandelen. Deze edele hoogmoed is zeer wel bestaanbaar met de bescheidenheid.

BESCHERMER DES GELOOFS; dezen titel gaf Paus LEO X aan HENRIK VIII, Koning van Engeland, uit erkentenis dat deze een boek tegen LUTHER geschreven had. Schoon HENRIK VIII naderhand van het Pausdom afviel, en bij de hervorming van Engeland zich tot hoofd verklaarde der Engelsche kerk, bleef bij dezen titel toch behouden, dien ook alle Engelsche Koningen na hem gevoerd hebben.

BESCHIKTASCH heet een lustverblijf in de nabijheid van Konstantinopel, aan de zeeëngte, welke de Zwarte Zee met het meer van Marmora vereenigt. De Sultan brengt hier somtijds een gedeelte van den zomer door.

BESCHRIJVING is eigenlijk eene nadere verklaring van een begrip, of naauwkeurige opgave der merkteekenen van een voorwerp. Alle voorwerpen zijn voor beschrijving vatbaar; daar de beschrijving eener zaak als het ware derzelver aanschouwing vervangt, moet zij niet te omslagtig of te woordenrijk zijn, dewijl zij dan ligt vervelend wordt. Eene beschrijving is wezenlijk van een verhaal onderscheiden, dewijl het verhaal een voorwerp daarstelt, dat met den tijd voortgaat, en alzoo eene opvolging en eenen voortgang vertegenwoordigt, maar de Beschrijving hetzelve in ruimte en tijd opneemt, en derhalve de nevens en met elkander bestaande deelen van hetzelve vertegenwoordigt. Men *verhaalt* gebeurde zaken, en *beschrijft* voorwerpen, die werkelijk bestaan, of voorondersteld worden te bestaan; sommigen echter, b. v. een veldslag, eene plegtigheid, iemands levensloop of lotgevallen, e. d. g. worden zoowel beschreven als ver-

haald; maar geen gebouw, schilderij, standbeeld, kunststuk of natuurvoortbrengsel kan verhaald worden: het verhaal heeft dus enger grenzen dan de beschrijving; want men kan alles beschrijven wat men verhaalt, maar slechts verhalen wat onderwerpelijk en bij opvolging plaats heeft. De beschrijving wordt ook zeer dikwijls door de redenaars en dichters als de geschiktste vorm van voordragt gebezigd, om door aanschouwelijkheid te behagen. De dichter inzonderheid schildert meer dan hij beschrijft; b. v. R. FEITH (*Oden* en *Ged.* III Dl, bl. 70) in zijne beschrijving van een opkomend onweder:

Ik zie de wolken zamentrekken,
En, digt op een gelaên,
Hier, met een rouwgewaad de vale kim bedekken,
Daar, aan het brandend zwerk als lichte torens staan.
De schepping toont zich mat. Natuur zwijmt allerwegen:
't Aêmechtig aardrijk hijgt.
Een dikke lucht perst d'adem tegen,
En 't laatste koeltje zwijgt.
Een doodsche stilte heerscht: het zonlicht is verdwenen:
De zwangere hemel zakt, en rust op de aarde in 't rond:
Een donkre nacht omrolt den grond,
Door 't flikkrend bliksemlicht bij pozen slechts beschenen.
Nu ruischt en fluit het riet.
De wind steekt op — ik hoor hij huilt door woud en kolken;
De donder rommelt in 't verschiet —
Daar rolt hij door de zwangre wolken.

Ook verpersoonlijkte begrippen weet de dichter door eene levendige beschrijving aanschouwelijk voor te stellen; gelijk, b.v. J. F. HELMERS (*Holl. Natie*, IV Zang) Nederland onder het beeld eener maagd:

Daar staat zij, Neêrlands maagd. Door golvend licht omschenen,
Slaat zij haar scheppend oog door 't ruim des hemels henen,
En kluistert, met één' wenk, elk' sterfling aan haar zij'!
Elk schijnt voor 't juk gevormd, en zij alleen is vrij:
Gevoel van waarde, en kracht, en hoogheid, van vermogen,
Vereedlen haar gelaat, en vonklen in hare oogen.
Zij drilt een zware speer in de uitgestrekte hand,
Terwijl de glans der zon op 't gouden harnas brandt,
De blanke vederbos golft in de zonnestralen,
Die van den zilvren helm weêrkaatsend nederdalen.
Fier staat zij als een telg of lievling van de goôn,
En is het ideaal van 't eedle en 't ware en 't schoon'.

BESNIJDENIS; de oorsprong van dit overoud gebruik bij alle Oostersche volkeren moet bij de Egyptenaars gezocht worden, en heeft zelfs onder de Christelijke Kopten en Abyssiniërs plaats, zoowel als bij de Heidensche Afrikaansche volkeren. Bij de Joden wordt de Besnijdenis als van God ingesteld beschouwd. MOHAMED vond zoo wel bij zijn volk als MOZES bij het zijne de Besnijdenis voorhanden, en heeft deze ceremonie in den Koran niet geboden, ofschoon dezelve bij de Turken, even als bij de Joden, als eene inlijving in de gemeenschap der geloovigen en dienvolgens als een heilig gebruik wordt aangemerkt.

BESOGNE, arbeid, moeite, beslommering; in de staatstaal beteekent dit Fransche woord eene raadpleging van ministers en hooge ambtenaars.

BESPOEDIGING is vermeerdering van beweging ten aanzien van derzelver snelheid, gelijk vertraging derzelver vermindering is. Men bespoedigt of vertraagt den gang van een uurwerk, de tijdmaat van een muzijkstuk, den loop van eene zaak, onderhanden arbeid, enz.

BESSARABIë is eene Russische provincie aan de Zwarte Zee, tusschen den noordelijken arm van den Donau, de Pruth en den Dniester, met 890 □ mijlen en 300,000 inw. Ondanks vele kleine rivieren, heeft het land op sommige plaatsen, bij langdurige droogte, toch gebrek aan water. De grond is doorgaans vlak, vruchtbaar in granen, wijn en hout, doch de inwoners, Tartaren van afkomst, zijn meestal veehoeders. Bij den vrede van Bucharest in 1812 werd deze provincie door de Turken aan Rusland afgestaan. Zij wordt ook Budjak genoemd. Kischinew is de hoofdplaats; Bender, Ismaël, Akierman en Kilianova zijn vestingen, waarin altijd sterke bezettingen liggen. De voornaamste voortbrengselen van deze provincie worden naar Konstantinopel uitgevoerd.

BESSARION (JOANNES), geboren te Trebizonde, in 1395, was aanvankelijk Grieksche monnik, en werd in 1436 Aartsbisschop van Nicea; Keizer JOANNES PALEOLOGUS nam in 1438 hem mede naar het Concilie van Ferrare, waar de hereeniging van de Grieksche met de Latijnsche Kerk bewerkt werd. Paus EUGENIUS IV verhief BESSARION tot Kardinaal, om zijn' ijver te beloonen; maar de misnoegdheid der Grieken noopte hem in Italië te blijven. Zijn huis te Rome was de verzamelplaats der Geleerden, van welke hij de vriend en begunstiger was. PIUS II gaf hem den titel van Patriarch van Konstantinopel. Na den dood van NICOLAAS V en PAULUS II bekwam hij vele stemmen bij het verkiezen van hunne opvolgers. SIXTUS IV had hem naar Frankrijk gezonden, om hulp te vragen tegen de Turken en LODEWIJK XI met den hertog van Bourgondië te bevredigen. † op zijne terugreis naar Rome te Ravenna, den 18 November 1472. Hij was een zeer geleerd man en een groot voorstander der Nieuw-Platonische wijsbegeerte, welke hij met het Christendom zocht te vereenigen. Inzonderheid nam hij de Grieksche geleerden in bescherming, die, na de verovering van Konstantinopel door de Turken, naar Italië kwamen. Zijne kostbare bibliotheek werd langen tijd te Venetië bewaard.

BESSER (JOHANN VON), geboren den 8 Mei 1654, te Frauenberg, in Koerland, waar zijn vader Predikant was, studeerde in de godgeleerdheid te Koningsberg; hij verzelde in 1676 een' Koerlandsch' edelman op zijne reis, en toen deze door een tweegevecht te Leipzig het leven verloren had, leide BESSER zich toe op de regtsgeleerdheid en de dichtkunst, deed in 1681 een rijk huwelijk, begaf zich naar het hof van Berlijn, waar hij Ceremoniemeester en Hofraad werd, en veel gunsten en weldaden van den nieuwen Koning van Pruissen benevens een zeer aanzienlijk inkomen genoot. Na den dood des Konings ging hij over in dienst des Konings van Polen, die, als Keurvorst van Saksen, zijn verblijf meest te Dresden hield, en verkocht aan hem zijne uitgebreide bibliotheek en zeldzame diplomatische handschriften. † te Dresden, den 11 Februarij 1729. Zijne gedichten en prozaïsche schriften zijn in 1711 en 1715 te Leipzig gedrukt; de volledigste uitgave is in 1732 door zijn' vriend J. U. KÖNIG bezorgd. Onder zijne gedichten bevinden zich ook vertalingen van Nederduitsche dichtstukken. Zijne gedichten zijn eigenlijk geleerde, stijve, ijskoude rijmen, waarin geen zweem van poëzij te vinden is. De Geschiedenis der krooning van FREDRIK WILLEM I tot Koning van Pruissen, den 18 Januarij 1701, is door hem tot in de beuzelachtigste bijzonderheid beschreven, en eene ware ceremonieele curiositeit onder zijne werken, II Deel, blz. 451.

BESSIERES (JEAN BAPTISTE), geboren in Poitou, in 1769, trad in den krijgsdienst in 1792, werd Kapitein, onderscheidde zich in den slag van Rivoli en verzelde BONAPARTE naar Egypte, waar hij Brigade-generaal werd. Onder het consulschap werd hij Divisie-generaal, en na BONAPARTES verheffing tot Keizer Maarschalk van Frankrijk. Na de overwinningen van Austerlitz, Jena en Eylau werd BESSIERES Hertog van Istrië, en gebood in 1810 een legercorps in Spanje. Hij deed den veldtogt naar Rusland in 1812 mede, en sneuvelde den 1 Mei 1813 in een gevecht bij Lutzen.

BESSUS, aangesteld tot Stadhouder van Bactriane door DARIUS III, deed dezen vorst door verraad omkomen na den slag van Arbela, en nam den titel aan van Koning van Bactriane. ALEXANDER vervolgde hem, kreeg hem gevangen en leverde hem uit aan OXATRES, een' broeder van DARIUS, die hem een' wreeden dood deed ondergaan.

BESTIA (LUCIUS CALPURNIUS) was Volkstribuun in het jaar van Rome 631, en verkreeg de terugroeping van POPILIUS, gebannen op de vordering van CAJUS GRACCHUS, omdat hij gedurende zijn consulschap de medestanders van TIBERIUS GRACCHUS had doen straffen. BESTIA, Consul geworden zijnde, liet zich omkoopen door JUGURTHA, met wien hij een voor de Romeinen vernederend verdrag sloot, waarom hij in altijddurende ballingschap verwezen werd.

BESTUCHEFF (ALEXIS, Graaf VAN) RIUMIN, geboren te Moskow, in 1693, † te Petersburg, in 1766, betrad met zijn 19 jaar de diplomatische loopbaan; hij verzelde PETER I op zijne tweede reis, werd naar Engeland gezonden, waar hij bleef tot in 1717, ging van daar naar Zweden, vervolgens naar Denemarken, en werd door Keizerin ANNA met onderscheiden negociatiën belast. Hij viel in ongenade als aanhanger van den Regent BIRON, doch kwam wederom in gunst onder de regering van Keizerin ELIZABETH, die hem tot Kanselier benoemde, doch werd gebannen op het einde van hare regering. CATHARINA II riep hem terug, herstelde hem in zijne waardigheden en gaf hem een inkomen van 20,000 Roebels. In zijne ballingschap had hij een gebedenboek geschreven, zamengesteld uit Bijbelspreuken, hetwelk hij bij zijne terugkomst in onderscheiden talen liet drukken. = (MICHAEL, Graaf VAN) RIUMIN, broeder van den voorg., betrad, even als hij, de diplomatische loopbaan, en was achtervolgens gezant in Zweden, Pruissen, Polen, Oostenrijk en Frankrijk. † in 1760. Hij ondersteunde zijns broeders staatkunde aan vreemde hoven door stontmoedigheid en doorslepen kuiperijen.

BETASIëRS, een oude Gallische volksstam, bij TACITUS vermeld, bewoonde waarschijnlijk het tegenwoordig Gulikerland.

BETEL is een pepersoortig struikgewas in de Oost-Indische gewesten, welks bladen met kalk bestrooid, zamengerold en door de inlanders van alle standen, zoo wel vrouwen als mannen, gedurig gekaauwd worden. Zij dragen de beteldoos bij zich en bieden dezelve elkander uit beleefdheid aan, gelijk de Europeanen hunne tabaks- of snuifdoos.

BETHABARA was de plaats over de Jordaan genaamd, waar JOANNES doopte. (JOANN. I. 28). Deze naam beteekent in het Hebreeuwsch *Huis* of plaats *van Overgang*, dewijl misschien hier eertijds de Israëlieten droogvoets door de Jordaan gingen.

BETHACHAD, een vlek in Samarië, waar JEHU, Koning van Israël, de broeders van AHASIA doodde.

BETHAGAN was de weg, door welken AHASIA, Koning van Juda, wegvlugtte, II KON. 27; aldaar vertaald door *Huis des hofs*, waarschijnlijk tuinhuis.

BETHAGLA, volgens de *Vulgata*, en *Bethogla*, volgens de Staten

overzetting, wordt Jos. XVIII, 21 onder de steden van den stam BENJAMIN opgeteld.

BETHANAN, een vlek of dorp in de nabijheid van Jeruzalem, waar ELON, een der twaalf bestelmeesters van SALOMO, woonde. I KON. IV, 9. Deze naam beteekent *Huis der barmhartigheid.*

BETHANATH was eene der steden van den stam NAPHTALI. Jos. XIX, 38; de vorige inwoners werden door de veroveraars niet verdreven, maar betaalden hun schatting. RIGT. I, 33.

BETHANIë, een vlek, omtrent twee mijlen van Jeruzalem, aan den kant van den Olijfberg, waar JEZUS den gestorven en reeds begraven LAZARUS wederom opwekte. JOANN. XI.

BETHANOTH wordt Jos. XV, 59 de vijfde onder de zes steden van het negende gedeelte van den stam JUDA gerekend.

BETHARABA wordt Jos. XVIII, 22 onder de steden van den stam BENJAMIN gerekend; vroeger XV, 61 werd zij aan den stam JUDA toebedeeld, doch als in de woestijn aangeduid: mogelijk was dit eene andere stad van denzelfden naam.

BETHAVEN was eene woestijn in Kanaän, Jos. VII, 2 en XVIII, 12, zoo mede I SAM. XIII, 5 wordt derzelver gelegenheid vermeld. De naam beteekent zoo veel als *Huis der afgoderij.*

BETHBARA was een dorp niet ver van de Jordaan. In den krijgstogt van GIDEON tegen de Midianieten benamen de Ephraimieten den vijand de wateren tot aan Bethbara toe. RIGT. VII, 24.

BETHCAR was de naam der plaats, tot aan welke de Israëlieten, die uit Mizpa getrokken waren, de Philistijnen vervolgden en sloegen. I SAM. VII, 11. Zie EBENHAËZER.

BETHCHEREM was een vlek of dorp in de nabijheid van Jeruzalem, vermeld NEHEM. III, 14 en JEREM. VI, 1.

BETHDAGON, eene stad in Kanaän, volgens Jos. XV, 41 aan den stam JUDA toebedeeld. De benaming beteekent *Huis van* DAGON, den voornaamsten afgod der Philistijnen, die welligt aldaar een' tempel had.

BETHDIBLATHAIM, eene stad der Moabieten, over de Jordaan. JEREM. XLVIII, 22.

BETHEL, eene stad in Kanaän, volgens Jos. XIX, 22 onder de steden van den stam BENJAMIN gerekend. Zij heette voormaals Luz, doch JAKOB gaf haar den naam Bethel, hetwelk *Gods huis* beteekent, nadat hij aldaar gedroomd had dat de Engelen langs eene ladder van den hemel naar de aarde op- en nederklommen. GEN. XXVIII, 12-19. Deze plaats wordt dikwijls vermeld in de H. S. en zelfs door den Profeet HOSEA in zijn' ijver, om de ongeregtigheid der Israëlieten, schimpende *Bethaven* genoemd. Hos. IV, 15.

BETHEMEK, eene stad in Kanaän, den stam ASER behoorende. Jos. XIX, 27.

BETHENCOURT (JEAN DE) was Kamerheer van KAREL VI, Koning van Frankrijk, toen de burgerlijke beroerten hem deden besluiten eene volkplanting te vestigen op de Kanarische Eilanden, die toenmaals enkel door de Spaansche kooplieden en zeeroovers bezocht werden. Met eenige gelukzoekers landde hij op een dezer eilanden, waar hij zich vestigde en de verovering der anderen ondernam; maar geen volk genoeg hebbende, om deze onderneming uit te voeren, vroeg hij hulp aan HENRIK III, Koning van Arragon, die hem de heerschappij over de Kanarische Eilanden afstond, mits hij er hulde van dede aan de kroon van Arragon. Met deze versterking onderwierp hij de drie voornaamste eilanden. Om zijne overwinning te voltooijen, nam hij nogmaals zijne toevlugt tot Frankrijk. Hij verzamelde eene menigte lieden, waaronder verscheiden met hunne vrouwen en kinderen, en voerde ze naar de volkplantingen in zijne nieuwe Staten over. Het gelukte hem al de eilanden te vermeesteren. Zijne dagen in Frankrijk verlangende te eindigen, verdeelde hij de landerijen onder de genen die hem in zijne verovering geholpen hadden, benoemde zijn' neef MACIOT DE BETHENCOURT tot algemeen' landvoogd, in de hoedanigheid van zijn' Stadhouder, beval hem de regtsoefening in te rigten volgens de Fransche gebruiken en vertrok in 1405, begaf zich eerst naar Spanje, waar hij zijne hulde vernieuwde, en toen naar Rome, waar hij van den Paus een' Bisschop verkreeg voor de Kanarische Eilanden. In 1406 kwam hij terug op zijn landgoed in Normandië. † aldaar in 1425. Zijn broeder REGNAULD was zijn éénige erfgenaam. Na hem kwam de heerschappij over de Kanarische Eilanden aan den straksgemelden MACIOT DE BETHENCOURT.

BETHESDA, een badwater te Jeruzalem, bij JOANN. V vermeld, was geneeskrachtig; wanneer, naar de meening der Joden, op zekeren tijd een engel er in daalde, en hetzelve beroerde, werd de kranke, die dan het eerst er in kwam, dadelijk gezond, van welk een' aard zijne ziekte ook ware. De benaming beteekent zoo veel als *Huis der barmhartigheid.*

BETHGAMUL, eene stad der Moabieten, over de Jordaan, JEREM. XLVIII, 23 vermeld.

BETHHARAM, eene stad, volgens Jos. XIII, 27, aan den stam GAD toegewezen; zij lag in de nabijheid der Jordaan; de Syriërs noemden haar *Bethramta*, en HERODES gaf haar ter eere van AUGUSTUS den naam van *Libias.*

BETHHORON, eene stad in Kanaän, volgens Jos. XXI, 23 den nakomelingen van JOSEPH (het geslacht van EPHRAIM) toegewezen. Tot aan deze stad vervolgde JOSUA de Koningen, die Gibeon belegerden, en wier krijgsvolk op de vlugt door eene zware hagelbui overvallen en grootendeels verpletterd werd. Jos. X, 10 en 11. In de nabijheid van deze stad sloeg naderhand JUDAS MACHABEUS de Syriërs en dreef LYSIAS op de vlugt.

BETHISAC (JEAN), Raadsheer en gunsteling van JAN, Hertog van Berry, broeder van KAREL VI, Koning van Frankrijk, was Landvoogd van Languedoc, verdrukte uit naam van zijn' meester de inwoners van deze provincie. KAREL VI hem in hechtenis hebbende doen nemen, gaf een gewaande vriend hem den raad zich ketter te verklaren, om alzoo naar de regtbank der bisschoppen verzonden te worden, uit wier handen de Hertog van Berry hem gemakkelijker kon redden. BETHISAC viel in den strik, en werd door de geestelijke heeren tot den brandstapel veroordeeld in 1389.

BETHJESIMOTH, eene stad in Kanaän, Jos. XIII, 20 en EZECH. XXV, 9 vermeld; zij was aan den stam RUBEN toegewezen.

BETHLEHEM, tegenwoordig een Aziatisch dorp, was eertijds eene stad in Syrië, niet ver van Jeruzalem, en de geboorteplaats van JEZUS. Voorheen was de plaats met wijngaarden en olijfboomen omringd; thans liggen de heuvelen meest onbebouwd. Er is niet meer dan een klooster overgebleven, met 300 huizen en 2000 Grieksche en Armenische inwoners, die hun bestaan grootendeels van de menigvuldige bedevaartgangers trekken. Men onderhoudt er nog eene onderaardsche kerk, als de plaats waar de Heiland geb. werd. = is de naam van onderscheiden voormalige kloosters in ons vaderland, als één bij Doetichem, twee in Vriesland, een bij Rottum, in de provincie Groningen, en één zeer nabij de stad Utrecht. =, vlek in de Noord-Amerikaansche provincie Pensylvanië, en hoofdplaats eener Evangelische gemeente. =, vlek in de Noord-Amerikaansche provincie New-York. =, Fransch vlek, in het departement Nièvre, zijnde de voorstad van Clamecy.

BETHLEHEMIETEN is de naam van eene door Paus INNOCENTIUS XI in 1687 gewijde orde naar den regel der Augustijnen. Zij dragen schoenen, een' lederen gordel en op de borst eene plaat, waarop de geboorte van CHRISTUS te Bethlehem afgebeeld is; zij worden alleen in Zuid-Amerika gevonden, en verplegen, even als de Bethlehemietinnen, kranken van alle gezindheden. PIERRE DE BETHENCOURT, een vlugteling van de Kanarische Eilanden, was de stichter van deze orde in Guatimala.

BETHLEN GABOR, geboren in 1580, uit een aanzienlijk, maar arm Protestantsch geslacht in Zevenbergen, liet na den dood van GABRIEL BATTORI in 1613 met Turksche hulp zich tot vorst van Zevenbergen verklaren. Toen in 1619 de Hongaarsche standen tegen het Oostenrijksche huis opstonden, verbond BETHLEN zich met hen, viel in Hongarijen, veroverde Presburg, bedreigde Weenen en deed in 1620 zich tot Koning van Hongarijen verkiezen. Keizer FERDINAND II zond een leger tegen hem onder het bevel van TILLY, die hem noodzaakte den vrede te vragen en afstand te doen van den koninklijken titel. Maar in 1623 vatte hij de wapenen weder op, en rukte met 60,000 man tot Brunn in Moravië voort, doch reeds in 1624 was hij genoodzaakt op nieuw vrede te maken, dien hij in 1626 andermaal verbrak. Hij zocht zijne legermagt met die van den Graaf VAN MANSFELD te vereenigen, doch deze werd door WALLENSTEIN geslagen. BETHLEN † den 5 November 1629. Bij zijn' uitersten wil, tot uitvoerder van welken hij den Turkschen Keizer benoemd had, vermaakte hij het land aan Keizer FERDINAND II. Sedert is het vorstendom Zevenbergen aan Oostenrijk gebleven.

BETHMAACHA, of eigenlijk *Abel Beth-Maacha*, was eene stad in Judea. Tot aan dezelve vervolgde JOAB den oproerigen SEBA; de inwoners, vreezende dat JOAB de stad innemen en verwoesten zou, sloegen SEBA het hoofd af, en wierpen het JOAB over de wallen toe, die hierop aftrok. II SAM. XX, 14-22.

BETHMARCABOTH, ook Jos. XV, 31 *Madmanna* genoemd, was eene stad in Judea, den stam SIMEON toebehoorende, I CHRON. IV, 31 vermeld als bewoond door de kinderen van SIMEI.

BETHMAUS was een vlek of dorp, vier stadiën van Tiberias, op den weg naar Sephoris. (XLVIII, 23 vermeld.

BETHMEON, eene stad der Moabieten, over de Jordaan, JEREM.

BETHNIMRA, eene stad in Kanaän, volgens Jos. XIII, 27 aan den stam GAD toegewezen. (GAD vermeld.

HETHONIM wordt Jos. XIII, 26 onder de steden van den stam

BETHPAZEZ, eene stad in Kanaän, bij Jos. XIX, 21 onder de steden van den stam ISSASCHAR opgeteld.

BETHPELET, eene stad in Kanaän, onder de steden van den stam JUDA, Jos. XV, 27 opgeteld.

BETHPEOR, eene stad in Kanaän, Jos. XIII, 20 onder de steden van den stam RUBEN vermeld.

BETHPHAGE was een vlek in de nabijheid van Bethanië, aan den voet des Olijfbergs, van waar JEZUS zijne intrede te Jeruzalem deed. LUK. XIX, 29-41.

BETHSAIDA, eene Galilesche stad, aan het meer van Tiberias gelegen, was de geboorteplaats der Apostelen ANDREAS, PETRUS en PHILIPPUS. De Romeinen noemden deze stad *Julias*, onder welken naam FLAVIUS JOSEPHUS haar insgelijks vermeldt.

BETHSEAN was eene sterke stad in Kanaän, welke aan den stam Manasse ten deel viel, die de oude inwoners daaruit niet verdrijven kon, zoo min als uit de onderhoorige plaatsen, doch zij betaalden naderhand den Israelieten schatting. Rigt. I, 17. Toen de Philistijnen Saul en zijne zonen verslagen hadden, sloegen zij hem het hoofd af en hingen zijn ligchaam aan den muur van Bethsean. I Sam. XXX, 8 en 9. In later' tijd beette deze stad *Scythopolis*; bij Josephus en de eerste Christenen wordt zij ook onder dezen naam vermeld.

BETHSEMES; er waren drie steden van dezen naam in Kanaän; de eerste behoorde aan den stam Issaschar (Jos. XIX, 22), de tweede aan den stam Dan of Juda (Jos. XXI, 16). De inwoners van deze stad nieuwsgierig in de ark gezien hebbende, toen de Philistijnen dezelve teruggezonden hadden, werden er 70 van de voornaamsten en 50,000 van de overigen door den Heere geslagen. I Sam. VI, 19: deze stad moet dus vrij sterk bevolkt geweest zijn. Het derde Bethsemes wordt Jos. XIX, 38 onder de steden van den stam Naphtali vermeld.

BETHSITTA, eene stad in Kanaän, niet verre van de Jordaan, wordt Rigt. VII, 22 als de plaats vermeld, waar de Midianieten in verwarring heen vloden, toen Gideon met 300 man, elk met eene bazuin en eene ledige kruik, met eene brandende fakkel daarin, door het geluid der bazuinen en het aan stukken slaan der kruiken een' panischen schrik onder hen veroorzaakte, die hen de wapenen tegen elkander deed keeren en den Israëlieten de overwinning bezorgde.

BETHSURA was een sterk kasteel, meermalen vermeld in de boeken der Machabeën, en lag op eene hoogte tusschen Jeruzalem en Bethlehem; hetzelve diende om Jeruzalem te beschermen tegen de Idumeërs. Volgens Flavius Josephus was Bethsura de sterkste plaats van geheel Judea.

BETHTHAPHUA, volgens de *Vulgata*, en *Bethtappuah*, volgens de Statenoverzetting, wordt Jos. XV, 53 vermeld onder de steden van Juda; zij lag aan den weg naar Egypte, en was eene grensscheiding.

BETHULIA; deze stad wordt nergens vermeld dan alleen in de historie van Judith, waar verhaald wordt dat Holofernes, veldheer der Ammonieten, haar belegerde, maar de heldhaftige Judith zich bij hem in zijne tent begaf, hem dronken maakte en in den slaap het hoofd afsloeg, hetwelk zij in de stad bragt, waar men het over den muur hing, waardoor de vijand, door een' plotselingen schrik bevangen, met overhaasting de vlugt nam, den Bethuliërs een' aanzienlijken buit achterlatende.

BETHUNE is eene kleine versterkte stad in het voormalig Nederlandsch graafschap Artois, aan de rivier de Biètre. De Franschen veroverden deze plaats in 1645, de bondgenooten in 1710, de Franschen nogmaals in 1712, en bleven bij den Utrechtschen vrede van 1713 in het bezit van dezelve. = (Maximilien Henri de); Zie Sully.

BETHZACHARIA was de naam van zekere engte in Judea, waar Judas Machabeus dapper tegen Antiochus Eupator streed, en in welk gevecht Eliezer, midden onder de vijanden dringende, den olifant, op welken hij meende dat de Koning zat, doorstak, maar zelf ook door de zwaarte van het nederstortende dier verplet werd.

BETHZUR, eene stad in Kanaän, aan den stam Juda behoorende, werd door Rehabeam versterkt. II Chron. XI, 7.

BETTINELLI (Saverio), Jezuit, een der vermaardste Italiaansche letterkundigen, geboren te Mantua in 1718, onderwees de fraaije letteren te Brescia, en werd lid van de pas opgerigte akademie van Bologna, die toen de aandacht der geleerde wereld tot zich trok. Te Venetië onderwees hij de redekunde; te Parma had hij het bestuur over het collegie der edellieden, en doorreisde Italië, Duitschland en Frankrijk, bezocht in Lotharingen den gewezen Poolschen Koning Stanislaus, en Voltaire op Ferney. Toen Mantua zich aan de Franschen had overgegeven, hield hij zich bezig met eene volledige uitgave zijner werken, in 24 deelen te Venetië in 1801 gedrukt. † in 1808. Als schrijver en dichter kan Bettinelli met regt als de Italiaansche Voltaire gekenschetst worden.

BETUWE (de). Bij de oude verdeeling des lands hadden de provinciën wederom bijzondere onderverdeelingen: zoo was de provincie Gelderland verdeeld in vier kwartieren, het Nijmeegsch, Roermondsch, Zutphensch en Arnhemsch kwartier; het Nijmeegsch kwartier was wederom verdeeld in de Betuwe, Maas en Waal, en den Tieler en Bommeler Waard; de Betuwe op zich zelve werd in Over- en Neder-Betuwe onderscheiden, gelijk zulks op de bijzondere kaarten is aangewezen. Men wil dat de benaming *Betuwe* eene verbastering is van *Batavië*, alzoo men hier de voornaamste woonplaats der oude Batavieren stelt. De Betuwe was van de vroegste tijden af meermalen een tooneel des oorlogs, vooral in den twist der Utrechtsche bisschoppen met de Gelderschen, zoowel als in de binnenlandsche tweespalt. Zeer veel leed de Betuwe ook gedurende de tachtigjarige worsteling der Nederlanders tegen Spanje, en bij den inval der Franschen in 1672 en 1795. Bij deze oorlogsrampen kwamen ook menigvuldige overstroomingen en andere onheilen; maar desniettegenstaande is de Betuwe zeer vruchtbaar en tamelijk sterk bevolkt.

BEUKELAAR, Fr. *Bouclier*, is slechts door deszelfs vierkante gedaante onderscheiden van het schild, dat ovaalrond, en van de rondas, dat cirkelrond was. Zie Schild. = (Joachim), geboren te Antwerpen, in 1553, was een verdienstelijk Schilder, leerling van Pieter Aartsen; hij schilderde voornamelijk keukenstukken, vleesch, visch, wild, gevogelte, groenten en vruchten; ook visch- en fruitmarkten, eigenaardig en geestig gestoffeerd. † naauwelijks 40 jaren oud zijnde.

BEUKELSZ (Jan); Zie Leyden (Jan van). = (Willem), een Visscher van Biervliet, † aldaar in 1397, was de uitvinder van het kaken en pakken van den haring, waardoor dezelve bekwaam ter verzending en een gewigtig handelartikel werd. Keizer Karel V bezocht met zijne zuster Maria, Koningin van Hongarije, zijn graf te Biervliet, en wenschte zijner ziel alle zaligheid. Ook vader Cats gedenkt den verdienstelijken man volgendermate in zijn *Twee-en-tachtigjarig Leven* (Dichterl. Werken, blz. 26):

Noch heeft hier seecker man een dienstigh stuck bevonden,
Dat in den ouden tijt geen vissers oyt verstonden;
Het was een nodigh werck; en niet voor ons alleen,
Het baet tot heden toe de werelt in 't gemeen.
De haringh, die men vin[illegible]en kon niet lange duren,
En scheen maer kost te zijn voor onse nageburen;
Want soo men desen visch hout weynigh dagen lanck,
Soo wort hij gantsch onnut en is maer enckel stanck;
Maer Beuckels heeft vooreerst den haringh leeren kaecken,
Dat is van allen slijm de visch gesuyvert maecken;
En alsdat was gedaen, soo nam hij matigh sout,
Dat alle dingh bewaert en in sijn wesen hout,
Dat stroyd' hij in een vat, en daeruyt is begonnen
Te packen desen visch in welgemaeckte tonnen:
Een stuck van groot gebruyck, want daeruyt is geschiet
Dat oock het verste lant sijn nutten vont geniet.
Wel Beuckels, wees gegroet; uw graf dat dient verheven,
Opdat uw goede naem hierna sou mogen leven.
Het is een ont gebruyck: hy dient te zijn vereert,
Die een onkundigh volck bequame dingen leert.

BEUL is de gewone wisselbenaming voor dien van Scherpregter of uitvoerder der lijfstraffelijke vonnissen, en wordt zelden anders dan met verachting en afgrijzen uitgesproken of geschreven. Wat de verachting betreft, deze is op een louter vooroordeel gegrond; de uitvoerder van een vonnis is evenmin verachtelijk als de regter, die hetzelve volgens de wet geveld heeft, en hij is zoowel ambtenaar der burgerlijke maatschappij als deze; Aristoteles rekent zelfs den Beul onder de magistraatspersonen, gelijk ook bij de Grieken dit ambt niets verachtelijks had. Bij de oude Israëlieten waren de bloedverwanten en vrienden van een' vermoorden doorgaans de uitvoerders van het doodvonnis tegen den moordenaar, en stelden er zelfs eene eer in. De Romeinen dachten minder gunstig omtrent de *Carnifices*, maar behandelden hen toch met geene verachting. In de XIII eeuw was in Frankrijk aan het leengoed Bellemcombre het *voorregt* verbonden dat niemand dan de bezitter de dieven mogt hangen, die eenige mijlen in het rond tot de galg veroordeeld werden. Het vooroordeel van de verachtelijkheid van het beulsambt is zoo onredelijk als ongegrond; ieder toch is van deszelfs noodzakelijkheid overtuigd; want waren er geene lieden, die hetzelve wilden bekleeden, dan zou elk burger op zijne beurt de lijfstraffelijke vonnissen moeten uitvoeren; maar nu wordt er iemand gevonden, die als het ware met de maatschappij een verdrag sluit, om de genen die de regters veroordeelen tegen een' bepaalden prijs te geeselen, te brandmerken, te onthoofden of te hangen. Zeker, wie in staat is om zulk een verdrag te sluiten en zulk bloedgeld koelzinnig te verdienen, is natuurlijk een voorwerp van afgrijzen voor elk gevoelig hart, maar verachtelijk is hij zoo min als de soldaten, die, ingevolge van een vonnis des krijgsraads, een' hunner makkers doodschieten: het is waar, bij dezen is zulks treurige dienstpligt; de beul daarentegen laat zich geheel vrijwillig en voor geld tot het ter dood brengen van misdadigen gebruiken; maar wel ingezien, bewijst hij der maatschappij daarmede een' gewigtigen dienst, want hij neemt eene verrigting op zich, waartoe, gelijk wij straks zeiden, anders elk burger, even als tot meer maatschappelijke diensten, op zijne beurt verpligt zou zijn, en dit vereischt billijk belooning. Dat men hem met afschrik beschouwt, spruit ongetwijfeld daaruit voort, dat hij zijn ambt in het openbaar verrigt, en men er een volksschouwspel van maakt.

BEUNHAAS heet bij ons iemand, die, zonder daartoe de vereischte aanstelling of toelating te hebben, het beroep van Makelaar uitoefent. Deze benaming klinkt te zonderling, om derzelver oorsprong niet op te sporen. Voormaals beteekende *Beun* den zolder of hooge verdieping van een huis. Lieden, die eenig handwerk oefenden, zonder bij het gild aangenomen te zijn, werden door de overlieden van zoodanig gild bespied, betrapt, in boete beslagen, en, zoo zij niet konden betalen, in hechtenis genomen. Om de ontdekking te ontgaan, oefenden zoodanige onbevoegde werklieden hun beroep op den zolder (beun), of namen derwaarts de wijk, als er gevaar was van betrapt te worden. Daar zij zich nu, als vreesachtige hazen in

hun leger, verborgen, gaf men hun dezen naam, en zoodanig een' handwerksman in zijne schuilplaats betrappen noemde men een' *haas* van den *beun* ligten, waardoor ieder, die buiten het gild eenig beroep of bedrijf uitoefende, den naam kreeg van *Beunhaas*. Naderhand heeft men enkel ongezworen makelaars daardoor aangeduid.

BEUNINGEN (KOENRAAD VAN), geboren te Amsterdam in 1622, werd, na het voleindigen zijner studiën aan de Leydsche hoogeschool, in 1643 tot Doctor der beide regten en Secretaris van Amst. bevorderd. In 1650 verviel hij in eene dweepzuchtige zwaarmoedigheid; hij leide zijn ambt neder en begaf zich naar Rijnsburg, waar hij aan het huis van den Bakker OUDAAN met andere lieden van zijne denkwijze gesprekken en oefeningen hield over de Openbaringen van JOANNES en het duizendjarig rijk. Het gelukte echter zijnen vrienden, nadat hij ruim een jaar met deze mystiekerijen had doorgebragt, hem daarvan af te trekken, en zijne bekwaamheden nuttiger te besteden. Bij zijne terugkomst werd hij aangesteld tot Pensionaris van Amsterdam, en hij gedroeg zich in de Staatsvergadering van Holland als een man van vlug vernuft en schrander oordeel, bij uitstek bekwaam om eene gewigtige rol op het staatstooneel te spelen, waartoe zich weldra veelvuldige gelegenheid voor hem opdeed. Reeds in 1652 vertrok hij als buitengewoon gezant van dezen Staat naar het hof van Zweden, en in 1655 met twee andere staatsleden naar Denemarken, om den vrede in het noorden te bemiddelen. In 1660 en 1664 behartigde VAN BEUNINGEN de belangen van dezen Staat bij het Fransche hof, gedurende den oorlog met Engeland. De Fransche gezant D'ESTRADES noemt VAN BEUNINGEN met BEVERNINGK en de broeders DE WITT, de vier Hollandsche staatsmannen, die niet waren om te koopen. In 1668 werd VAN BEUNINGEN andermaal als buitengewoon gezant naar Frankrijk gezonden, om den vrede met Spanje te bemiddelen, en in 1670 naar Engeland, om eene zamenspanning te beletten tusschen Frankrijk en Engeland ten nadeele van dezen Staat, waarin hij echter niet slaagde. Bij uitstek moedig en voorzigtig gedroeg VAN BEUNINGEN zich in het voor Nederland zoo noodlottig jaar 1672; alzoo hij toen en vervolgens geheel andere inzigten had omtrent de maatregelen, die tot behoud van den Staat genomen moesten worden, dan de toenmalige Stadhouder WILLEM III, was deze zeer op hem gebeten, en wilde niet met hem te doen hebben. Over het algemeen daalde VAN BEUNINGENS aanzien naarmate het gezag van den Prins van Oranje rees; in eenigen tijd durfde hij Amsterdam niet verlaten, uit vrees van opgeligt en vastgezet te zullen worden; zelfs werd er een aanslag tegen zijn leven ontdekt en door de regering eene belooning van 1000 dukaten op het ontdekken der schuldigen gesteld. In 1686 ontsloeg hij zich van alle bewind, verviel toen wederom tot zijne vroegere mystieke grillen, en schreef zendbrieven vol wartaal en onzin, welke hij in 1689 liet drukken; hij sleet zijne laatste levensjaren in volslagen verstandsverbijstering, en † den 20 October 1693. Naast JOHAN DE WITT was VAN BEUNINGEN ongetwijfeld de grootste Staatsman van zijn' tijd. Zijne verdiensten zijn naar waarde geschetst door C. VOLLENHOVEN, in eene redevoering, geplaatst in het *Vaderlandsch Magazijn van Wetenschap, Kunst en Smaak*, I Dl. II St. bl. 867.

BEURNONVILLE (PIERRE RIEL), geboren in Bourgondië in 1752, leide vroegtijdig zich toe op de wis- en aardrijkskunde, scheepte zich in met den Admiraal DE SUFFREN, en deed zijn' eersten veldtogt in Oost-Indië. Benoemd tot Majoor van het eiland Bourbon, werd hij onregtvaardig afgezet, en kwam in Frankrijk terug, waar hij deel nam in de omwenteling. Hij diende onder DUMOURIEZ tegen de Oostenrijkers. In 1793 was hij Minister van oorlog, en ontsnapte de woede der Jakobijnen. Naar het leger van DUMOURIEZ gezonden met vier leden der Conventie, werd hij met dezen gevangen genomen en opgesloten te Olmutz tot in 1795 wanneer zij te Bazel werden uitgewisseld tegen de dochter van LODEWIJK XVI, de tegenwoordige Hertogin van Angoulême. Bij zijne terugkomst in Frankrijk kreeg BEURNONVILLE het bevel over de legers van de Sambre en de Maas en Holland, en werd onder het Consulschap benoemd tot Inspecteur der legers, tot gezant naar Berlijn en Madrid en Groot-officier van het legioen van eer, Graaf en Senateur onder het Keizerschap. Bij NAPOLEONS val schikte hij zich naar de gebeurtenissen; LODEWIJK XVIII benoemde hem tot Pair van Frankrijk en Minister van Staat. BEURNONVILLE volgde den Koning naar Gend, gedurende de 100 dagen, en keerde met hem terug. In 1816 benoemde de Koning hem tot Commandeur der orde van S. Louis en tot Maarschalk van Frankrijk. † in April 1821.

BEURS is, gelijk ieder weet, een groot en aanzienlijk gebouw, waar, op een' bepaalden tijd, de kooplieden bij elkander komen, om over handelzaken te spreken, koop- en wisselcontracten te sluiten, enz. Sommigen willen dat deze benaming afkomstig zou zijn van het aanzienlijk geslacht VAN DER BEURSE, te Brugge, in Vlaanderen, aan hetwelk een huis behoorde, waarin de kooplieden hunne vergaderingen hielden; anderen beweren dat deze naam ontleend is van zekere herberg te Brugge, die eene geldbeurs tot uithangbord had, en waar de kooplieden dagelijks bij elkander kwamen. In alle voorname koopsteden van Europa vindt men eene Beurs, doorgaans een zeer prachtig gebouw, gelijk te Londen, Parijs, Antwerpen, Amsterdam, Rotterdam en elders. Die van Amsterdam is meermalen door de voornaamste Nederlandsche dichters verheerlijkt; onder anderen door VONDEL (*Poëzij*, I Deel, blz. 352) op de volgende wijze:

O vruchtbare acker, gront van steen,
Die zich, ten oorbaer van 't gemeen,
Laet alle middagen bezaeien
Met koopzaet, eêl en milt van aert,
Dat goude en zilvere oesten baert,
Daer duizenden genot van maeien.

Het gantsche jaer is uw saizoen:
En of geen licht verwelkend groen
Uw heiningen en pijlers kleeden,
Noch teelen die in d'Aemstellucht
Een overkostelijker vrucht
Dan Atlas boomgaert eertijts deede.

Want gy hebt weêr en wint te vrient,
En zon en dauw en wat u dient.
Jupijn daelt met een' gulden regen
In uwen schoot van boven neêr,
En ieder zegen smaeckt na meer.
Wat gy omhelst gedijt tot zegen.

De schellen van uw appels zijn
Van gout, de korlen klaer robijn,
Het loof saffier en esmerouden.
Hier rieckt men wat het hart verfraeit,
En van vier winden overwaeit
Door 't water, dat uw stuermans bouwden.

Der Mooren oppeeste gezagh
Strijckt voor uw vloten en uw vlagh.
De watergoden duicken onder,
Als gy, van d'een aen d'ander reê,
Het oorloghsonweêr voert op zee,
En volght den blixem en den donder.

Uw veder, op 't papier gewent,
Vlieght van het een aen 't ander endt
Des aertbooms, en beschaduwt d'assen
Des hemelkloots van wederzy.
Zy vlieght de weerelt zelf voorby,
En ziet den dagh vergaen en wassen.

O achtste weerelts wonderstuck!
Kan slechts uw voet zijn aerts geluck
En weelde gelijckmoedigh dragen,
Zulk een onwankelbaer gemoet
Gaet boven al het weerelts goet:
Want deught kan steên en muren schragen.

De Amsterdamsche Beurs werd volbouwd in 1613; het tweede eeuwgetijde van deszelfs voortdurend bestaan werd in 1813 plegtig gevierd door den dichter CORNELIS LOOTS met een uitmuntend dichtstuk, door hem openlijk uitgesproken in de Remonstrantsche kerk, en hetwelk naderhand gedrukt is. = (WILLEM), geboren te Dordrecht, in 1656, was de zoon van een' Schoenlapper, en werd door zijn' vader op het kleerenmaken besteld, doch in kennis geraakt met den Schilder WILLEM DRILLENBURG, kreeg hij ook lust in de schilderkunst, en verwisselde de naald met het penseel. Hij maakte spoedig vorderingen, zoodat hij een bekwaam landschap- en portretschilder werd. Zich te Amsterdam nedergezet hebbende en getrouwd zijnde, verviel hij tot eene losse en slordige leefwijze, waardoor hij in bekrompen omstandigheden geraakte, en zich naar Grol begaf, waar hij met bloemschilderen en onderwijs in de teekenkunst den kost won. Hij schreef ook een werkje, getiteld: *De Wereld in 't klein geschilderd*, in 1692 gedrukt.

BEURTMAN heet te Amsterdam een schip, hetwelk goederen en reizigers naar bepaalde binnenlandsche havens overvoert. Zij dienen tot gemak der genen die geene waren genoeg te verzenden hebben, om een geheel schip of bijzonder vaartuig te bevrachten, en liggen op vaste plaatsen, van waar zij niet mogen afvaren voor zij vol zijn. Er zijn ook beurtschepen op Londen, Hamburg, Rouen, Keulen en op de meeste Brabandsche en Vlaamsche plaatsen, die volgens bepaalde reglementen op hunne beurt in lading liggen.

BEVEL is iets anders dan wet, ofschoon de wet ook beveelt. Bevel is iets individueels, en draagt den stempel van willekeur, al heeft ook de bevelgever het regt om te bevelen; want hij behoeft den grond zijner bevelen niet aan te voeren, als hij niet wil. De wet kondigt zich aan als iets algemeens en noodzakelijks, al is ook de wetgever bevoegd zijn' wil als wet te doen gelden; want er wordt vooronderstelt dat hij grond er toe gehad hebbe. De grond van eene wet is een bijzonder voorwerp van nasporing voor degenen die de wet goed verstaan, uitleggen en toepassen willen: daarom vordert

de rede dat staatswetten, die voor alle burgers moeten gelden, niet als willekeurige bevelen van een' Opperheer, maar als uitspraken verschijnen eener wetgevende vergadering, die een' voorslag van wet eerst overwegen moet, opdat eene staatswet als de uitdrukking van den algemeenen wil kunne aangemerkt worden, die tot een rigtsnoer voor iederen bijzonderen wil moet verstrekken. Bevelen mag eigenlijk slechts de vader over zijne kinderen, de meester over zijn' knecht, de officier over zijne soldaten, de schipper over zijne matrozen, enz. maar geen ambtenaar over de burgers; dezen hebben slechts de wet te gehoorzamen, en geene bevelen van ambtenaars, als zij hun bevel niet uit naam of op grond der wet uitvaardigen. Ambtenaarswillekeur en despotismus is des te hatelijker, als er in een' welgeregelden Staat wetten tegen het misbruik van gezag bestaan.

BEVER, *Castor*, is een viervoetig dier, zoo groot als een kloeke hond, met een' ronden kop, gevliesde pooten en een' breeden, platten, peervormigen geschubden staart; de Bevers worden overal op den geheelen aardbodem gevonden; zij onthouden zich aan de oevers van meren en rivieren, zoowel in het water als op het land, en leven doorgaans in maatschappij; zij bouwen woningen met een waarlijk bewonderenswaardig overleg. De huid der Bevers wordt als pelterij bereid en van de haren maakt men zeer fijne zoogenaamde kastoorhoeden. Het *Castoreum* of bevergeil wordt in twee blaasjes tusschen de achterpooten van het dier gevonden, en als geneesmiddel tegen zenuwkwalen aangewend.

BEVERIDGE (WILLIAM), geboren te Barrow, in Leicestershire, in 1638, werd, na het bekleeden van verscheiden geestelijke ambten, Bisschop van S. Asaph, en Kabinetprediker van WILLEM III en ANNA. Hij was een geleerd man, bij uitstek ervaren in de Oostersche letterkunde; BOSSUET hield briefwisseling met hem. † den 5 Maart 1707. Zijn beste werk is zijne *Institutionum Chronologicarum libri II*, in 4to te Londen in 1669 en te Utrecht in 8vo in 1734 gedrukt. Dit is een der voortreffelijkste werken, waarin de tijdrekenkunde als wetenschap behandeld wordt.

BEVERNINGK (HIERONYMUS VAN), geboren te Gouda, den 25 April 1614, was Burgemeester van deze stad en lid der Staatsvergadering van Holland. Als Staatsman bezat hij uitstekende bekwaamheden, en werd tot verscheiden gezantschappen en gewigtige zaken gebruikt. Hij was de ziel van alle vredehandelingen, die in zijn' tijd plaats hadden, en op welken hem het behartigen der belangen van dezen Staat was toevertrouwd, ook bekleedde hij het ambt van Thesaurier-generaal en was Curator der Leydsche hoogeschool. Hij eindigde zijne staatkundige loopbaan met het sluiten van den Nijmeegschen vrede in 1678, waarna hij zijne laatste levensjaren doorbragt op zijn buitengoed Oud-Teilingen buiten Leyden, waar hij zich bezig hield met de letteroefeningen en het aankweeken van vreemde gewassen. † ald. den 30 Oct. 1690, en werd begraven in de S. Janskerk te Gouda, waar naderhand hem ter eere een gedenkteeken is opgerigt.

BEVERWIJK is een aangenaam vlek in Noord-Holland, tusschen Haarlem en Alkmaar, aan een' inham van het Y, het Wijker Meer genaamd. De plaats was reeds in de XIII eeuw bekend, en heette toen S. Aagtekerk; men wil dat de tegenwoordige naam eene inkorting is van *Bedevaartswijk* (*Beevaartswijk*), welke benaming zij kreeg wegens de menigvuldige bedevaarten, die derwaarts gedaan werden. Het steedje is zeer net en fraai bebouwd, heeft een Stadhuis, eene Hervormde, Luthersche en Doopsgezinde Kerk, Weeshuis, en ruim 400 huizen met 1300 inw., die meest hun bestaan vinden in het aankweeken van tuinvruchten en keukengewassen. In den omtrek liggen eenige fraaije buitenplaatsen. = (JOAN VAN), geb. te Dordrecht, † ald. den 19 Jan. 1647, leerde de Grieksche en Latijnsche talen van den beroemden GERARDUS JOANNES VOSSIUS; ging, naauwelijks 16 jaren oud, naar Leyden, om zich aan de hoogeschool aldaar in de geneeskunde en fraaije wetenschappen te oefenen; bezocht hierop Frankrijk en Italië, en werd te Padua Med. Doctor, hield zich eenigen tijd te Bazel op, vervolgens te Leuven, en zette zich te Dordrecht neder, waar hij tot Stadsdoctor en Lector in de heelkunde werd aangesteld; vervolgens werd hij lid der regering en afgevaardigde ter staatsvergadering van Holland. Hij was een zeer ervaren geneesheer en schrander geleerde; zijne schriften, in zijn' tijd in hooge achting, zijn nog niet in vergetelheid geraakt; de voornaamste zijn de *Uitnemendheid der Vrouwen*, en de *Schat der Gezondheid en Ongezondheid*, doormengd met verzen van JACOB CATS. BEVERWIJK genoot de vriendschap van al zijne geleerde tijdgenooten; de beroemde DANIEL HEINSIUS deed op zijn' zerk het volgende grafschrift stellen:

Lex hic medendi, sanitatis regula,
Salus salutis civium, vitae artifex,
Mortis fugator sudulus, victor suae,
Scriptis superstes ipse post mortem sibi,
Dordrechti Apollo et Aesculapius jacet.

BEVOEGDHEID is een subjectief regt, dewijl men daardoor tot zekere daden bevoegd, als het ware gemagtigd of gewettigd is: daarom zegt men wel eene bevoegdheid tot iets hebben, maar niet dat iets eene bevoegdheid is. Eene bevoegdheid is in zeker opzigt ook een verlof, namelijk van regtswege; want wie tot eene daad bevoegd is, dien is dezelve ook bij de wet geöorloofd.

BEVOLKING is de in een land of staatsgebied voorhanden menschenmenigte, en de eigenlijke grondstof van een' staat: het is derhalve van belang voor denzelven dat de bevolking zoo talrijk mogelijk zij, alzoo de grond niet alleen beter bebouwd en aangewend, maar ook de geheele staat tegen alle gevaar van buiten krachtdadiger beschermd en verdedigd kan worden: daarom zoeken ook de meeste Staten de bevolking op allerlei wijze te bevorderen. Zeker staat de bevolking van een land met deszelfs natuurlijke ligging en gesteldheid in verband, want een land kan niet meer menschen bevatten dan hetzelve bestaan- en levensmiddelen voor dezelven oplevert; maar hetgene de natuur in dit opzigt doet, is op verre na zoo veel niet als wat eene wijze staatsinrigting, de kunst en industrie vermogen, wanneer zij zich met de natuur verbinden; want de industrie kan eene schrale en onvruchtbare natuur meer levensmiddelen afwinnen dan de allervruchtbaarste natuur, aan zich zelve overgelaten, oplevert: derhalve vindt men ook daar de sterkste bevolking, waar de beschaving en nijverheid der menschen den hoogsten graad van volkomenheid bereikt heeft. Europa is het sterkst bevolkte werelddeel, ofschoon Azië en Afrika veel meer door de natuur begunstigd zijn. De staatshuishoudkunde van meest alle Europesche landen bedoelt eene vermeerdering van bevolking, en is niet zelden bij het aanwenden der middelen openbaar met zich zelve in tegenspraak; zij begunstigt b. v. de huwelijken, en belet den meesten en krachtigsten jongelieden door opschrijvingen tot den krijgsdienst gedurende eenige der beste jaren van den bloei huns levens te trouwen, of zich in hunne kunst, studiën of beroep te volmaken, even als of de staat uit enkel soldaten moest bestaan, en geene andere staatsburgers noodig had; zij erkent dat de koophandel en nijverheid der bevolking bij uitstek bevorderlijk zijn, en verlamt door allerlei harde verbodswetten, inhalige tolstelsels en lastige formaliteiten de vrije beweging en onbelemmerde vlugt van den handelgeest; zij geeft voor, den landbouw aan te moedigen, terwijl zij den boer de spade uit de hand neemt en hem een musket in de plaats geeft. Al deze middelen zijn wel geschikt om de legers, maar geenszins de eigenlijke bevolking te vermeerderen, die, integendeel, veeleer daardoor verminderen moet. Even zoo als eene te geringe of zwakke bevolking voor een' staat of rijk een kwaad is, acht men ook eene te sterke of zoogenaamde overbevolking insgelijks een kwaad; en waarlijk, dit zou een nog grooter kwaad zijn, zoo er werkelijk ergens eene overbevolking plaats had; eene overbevolking kan slechts daar plaats hebben, waar de menschenmenigte op eene gegeven plek gronds geene genoegzame middelen vindt tot levensonderhoud, maar tot heden bestaat er nog geen staat in de wereld, dien men als overbevolkt kan aanmerken, want wie er zijn onderhoud niet vinden kan, vertrekt naar elders, of een staat kan zich door het aanleggen van volkplantingen in afgelegen gewesten van zijne overtollige inwoners ontdoen; want de aarde, die omtrent 1000 millioenen menschen voedt, is nog niet bevolkt genoeg, en kon nog tienmalen meer voeden; thans reeds voedt Amerika vijfentwintig malen meer menschen dan voor 50 jaren; in 1830 telde alleen de stad Rome 12,000 inwoners meer dan in 1820, en kan er waarschijnlijk nog meer bergen. De overbevolking, van welke sommige oppervlakkige staatsoeconomisten droomen, is derhalve slechts eene ijdele hersenschim; in een' welbestuurden staat, waar vrede, onbelemmerde koophandel en aangemoedigde nijverheid welvaart door alle standen heen verspreiden, is zoo min eene vermindering van bevolking als overbevolking te vreezen.

BEWEEGOORZAAK en

BEWEEGREDEN worden dikwijls verwisseld, maar zijn zeer verschillende. De Beweegoorzaak is eigenlijk de Beweegkracht, of liever dat ding, hetwelk door zijne beweegkracht een ander in beweging brengt, gelijk bij een stoomvaartuig de stoom, of eigenlijk het vuur, hetwelk het water in stoom oplost, de oorzaak van de beweging des vaartuigs is. De Beweegreden daarentegen is iets verstandelijks, eene inwendige aansporing tot handelen; want wat ons tot handelen drijft, brengt ons in beweging tot werkzaamheid naar buiten. Ieder voorgesteld doel, naar hetwelk men streeft, kan als eene beweegreden tot handelen aangemerkt worden.

BEWEGING noemt men de verplaatsing van een ligchaam in de ruimte; er worden derhalve bij de beweging noodwendig twee dingen vooronderstelt, namelijk dat het zich bewegende in ruimte en tijd voorhanden zij, en dat het in een' gegeven' tijd zijne betrekking tot de ruimte verandere: hieruit laat zich ook de gewone verklaring afleiden, dat beweging verandering van plaats is; want plaats is het gedeelte der ruimte, die een ding beslaat. De ondervinding overtuigt ons van de beweging; want zien wij dat een ligchaam in zijne uitwendige betrekking verandert, dan besluiten wij dat het zich beweegt; deszelfs blijven in dezelfde betrekking noemen wij rust; echter kan men zich in het waarnemen van de veranderde betrekking der ligchamen ligt vergissen, en rust en beweging verwisselen; zoo schijnen, bij voorbeeld, uit eene snel voorbijvarende schuit de voorwerpen aan den oever ons in beweging en de schuit in rust te zijn. Zoo gemakkelijk het in dit geval is zich van zijne dwaling te overtuigen, zoo moeijelijk is het in anderen, zoodat er eeuwen noodig ge-

weest zijn om te bewijzen dat de zon stilstaat en de aarde zich beweegt. Bij iedere werkelijke beweging zijn zeven omstandigheden in aanmerking te nemen: 1) de oorzaak der beweging, 2) het bewogen ligchaam zelf, 3) de rigting zijner beweging, 4) de door dezelve afgelegde weg, 5) de tijd, die daartoe noodig is, 6) de snelheid, en eindelijk 7) de grootte der beweging. Overigens wordt het woord beweging ook somwijlen in een' ruimeren zin voor verandering in het algemeen genomen, en dan ook op inwendige of verstandelijke veranderingen toegepast; zoo spreekt men b. v. van gemoedsbeweging.

BEWIJS is het blootleggen der gronden van een oordeel. Wordt iets bewezen door waarnemingen, opmerkingen, proeven, getuigenis of de ondervinding in het algemeen, dan heet zulk een bewijs *a posteriori*; maar wordt hetzelve door algemeene grondstellingen voortgebragt, wier geldigheid op de uitspraak der rede zelve berust, dan heet zulk een bewijs *a priori*: alle historische en ervaringsbewijzen behooren tot de eersten, maar de zuiver mathematische en philosophische tot de tweeden. Er zijn ook gemengde bewijzen. Het spreekt van zelf dat een bewijs, van welk een' aard ook, niet anders dan op goede, onwederspreekbare gronden kan plaats hebben: men moet zich derhalve bij het bewijzen wèl wachten, van als bewijs aan te voeren wat zelf eerst bewezen moet worden, en over het algemeen niets onzekers door iets even zoo onzekers trachten te bewijzen; want dit brengt tot geene overtuiging; men moet wijders ook noch te weinig noch te veel bewijzen; want in het eerste geval treft het bewijs geen doel, en in het tweede loopt het bewijs het doel voorbij: daarom zegt het spreekwoord te regt: »Wie te veel bewijst, bewijst » eigenlijk niets;" want het ontbreekt alsdan het bewijs aan bondigheid.

BEWONDERING is iets anders dan *verwondering*. Men *bewondert* al wat voortreffelijk is en de gewone maat te boven gaat, gelijk uitstekende bekwaamheden, daden, deugden, kunstgewrochten, enz. Men *verwondert* zich over dingen, die ons als wonderbaar voorkomen, als vuurspuwende bergen, vreemde dieren, wanschepsels, menschen van buitengemeene ligchaamssterkte, en al zoodanige voorwerpen, die ons verrassen, of zich zeldzaam vertoonen. Men kan zich nogtans ook verwonderen over hetgene men bewondert.

BEWUSTZIJN is een onmiddellijk verband tusschen het weten en het zijn, een toestand, in welken wij de voorstellingen der dingen als veranderingen in ons onderscheiden: alzoo eene zamenvloeijing van *weten* en *zijn* in het *ik*, of liever door deze zamenvloeijing (bewustheid) wordt de *ikheid* daargesteld, die in den slaap of in een' toestand van onmagt ophoudt; niemand kan dus zeggen wanneer hij tot bewustheid gekomen is; even zoo min kan hij rekenschap geven van de wijze hoe hij tot bewustheid kwam; want dan moest er eene andere, om zoo te zeggen, oorspronkelijke bewustheid voorafgegaan zijn, die hem tot empirische bewustheid bragt; maar dit is zoo niet; de empirische bewustheid is zelve iets oorspronkelijks, en heeft eene subjectieve en objectieve betrekking, namelijk tot het *ik* en het *niet-ik*; zij is in beide betrekkingen eene allengsche ontwikkeling van een donker en verward denkvermogen tot een helder en geregeld begrip van hetgene in en buiten ons omgaat.

BEYER (Jan de), geboren te Aarau in Zwitserland, in 1705, begaf zich in zijne jeugd naar Holland, en leerde de teekenkunst van Cornelis Pronk. Hij teekende eene groote menigte gezigten van steden, dorpen, kasteelen en oude gebouwen in de Nederlanden, die om derzelver netheid bij de liefhebbers nog in achting en grootendeels gegraveerd zijn.

BEZA (Theodorus), of de Beze, geboren te Vezelay, den 24 Junij 1519, uit een adellijk geslacht, studeerde te Orleans in de regten en maakte, naauwelijks 20 jaren oud, door zijne epigrammen en Latijnsche gedichten reeds eenigen naam in de geletterde wereld. Zonder geördend geestelijke te zijn, bezat hij te Parijs beneficiën en een aanzienlijk inkomen. In 1548 verliet hij dit alles, trouwde met eene vrouw van geringe afkomst, begaf zich naar Geneve, en omhelsde de geloofsleer van Calvijn. In 1549 werd hij Professor der Grieksche taal te Lausanne, doch vertrok in 1559 wederom naar Geneve, waar Calvijn hem eene aanstelling bezorgde als Professor der godgeleerdheid. Twee jaren later woonde hij het beruchte mondgesprek bij te Poissy, begaf zich bij den Prins van Condé, die geslagen en gevangen genomen werd in den slag van Dreux, en nam deel in de Fransche zaken, tot den vrede van 1563. Toen keerde hij terug naar Geneve, waar hij Calvijn opvolgde in al zijne waardigheden. † den 13 October 1605. Hij liet eene menigte geschriften na in het Fransch en Latijn, in verzen en in proza; het merkwaardigste daaronder is eene verhandeling over de bevoegdheid der burgerlijke overheid om de ketters te dooden, zijnde eene verdediging van het verbranden van Servetus; voorts eene Latijnsche vertaling van het N. T., eene Fransche Psalmberijming en eene verdediging der veelwijverij en echtscheiding. Zijne *Juvenilia* zijn van geen' zeer stichtelijken inhoud, waarom hij de exemplaren zoo veel mogelijk uit de wereld zocht te helpen, weshalve zij zeer zeldzaam en voorwerpen der bibliomanie zijn. Zijne gezamenlijke schriften zijn 3 deelen in fol. in 1582 te Geneve gedrukt.

BEZETENEN. Een zonderling vermogen van dwaze inbeelding deed eertijds zwakhoofdige menschen gelooven dat zij van den Duivel bezeten waren, en nog dwazer stelseldrijvers schreven boeken over de kenteekenen der ware en valsche bezetenheid. De priesters der middeleeuwen beweerden het uitbannen der duivelen te verstaan, en het volk waande dit wonderwerk te aanschouwen. In nieuwere tijden heeft de Duivel zich, bij de toenemende beschaving en verlichting, allengs minder van zwakke hersengestellen meester gemaakt, en zelfs heeft de moedige Balthasar Bekker reeds op het einde der XVII eeuw den Duivel voor altijd den lust daartoe benomen. Deze wakkere man was welligt de eenige, die de kunst van duivelbannen *goed* verstond.

BEZIERS, eene fraaije stad in Frankrijk, in het departement Herault, met 14,500 inwoners, ligt op een' heuvel, aan wiens voet de Orbe voorbij stroomt; er worden eenige overblijfselen van Romeinsche oudheden gevonden; zijdefabrijken en brandewijnstokerijen zijn de voornaamste bestaanmiddelen der ingezetenen. In 1723 werd hier eene akademie der wetenschappen opgerigt.

BEZIGHEID. »Ik ben nooit beziger dan wanneer ik schijn niets » te doen," zeide een beroemd vaderlandsch geleerde; en hij zeide gewis geen paradox: de geest is doorgaans het werkzaamst wanneer de handen rusten. »Ik werk immers, vrouw!" zeide de Schilder Brecher, toen zijne wederhelft hem bekeef, dat hij voor zijn' schilderezel zat te peinzen; maar de hebzuchtige vrouw verstond hem niet, en haakte slechts naar het geld, dat het onderhanden stuk zou opbrengen.

BEZINNEN (zich) heet eigenlijk zijn bewustzijn pogen op te helderen, wanneer men zich iets tracht te herinneren, dat men vergeten heeft. Wanneer iemand met volkomen bewustheid handelt, schrijven wij hem *bezonnenheid* toe, dewijl bij, gelijk men zegt, bij zijne zinnen is; doch wanneer men van iemand zegt dat hij de *bezinning* verloren heeft, dan beduidt dit meer dan wanneer men zegt dat hij de *bezonnenheid* verloren heeft; want het eerste beteekent zoo veel als de bewustheid verloren hebben, die men toch behoudt, al handelt men ook onbezonnen.

BEZIT is de betrekking van een' persoon tot eene zaak, waardoor hij schijnbaar de bevoegdheid heeft om over dezelve naar welgevallen te beschikken; wij zeggen schijnbaar, want het bezit op zich zelf is nog geen regt om te bezitten, maar slechts een factum. Geen bezit is regtmatig, dat niet op eigendom gegrond is, en eene bezeten zaak kan van den bezitter teruggevorderd worden door dengenen die zijn eigendomsregt op dezelve bewijst. Naardien echter het bezit een natuurlijk teeken van eigendom is (om het even hoe ook verworven) heeft in regten de bezitter, ingeval de eigendom van eene zaak hem betwist wordt, veel vooruit boven elk, die zijne aanspraak daarop niet bewijzen kan, dewijl hij zoo lang voor den eigenaar gehouden wordt, tot het tegendeel blijkt: van daar ook het spreekwoord: *Beati possidentes.*

BEZOAR, of eigenlijk in het Arabisch *Pe zaer*, overwinnaar des vergifs, is de naam van een' steen, die in de maag van sommige dieren, voornamelijk van wilde geiten en antilopen, gevonden wordt. Eertijds werden de Bezoarsteenen als een tegengift en geneesmiddel tegen sommige kwalen gebruikt, doch tegenwoordig stelt men er geen vertrouwen meer in.

BEZOUT (Étienne), geboren te Nemours, den 31 Maart 1730, † op zijn landgoed in het Gatinesche, den 27 September 1783, was een vermaard wiskundige, wiens leerboeken over de wiskundige wetenschappen bij het onderwijs van een zeer nuttig gebruik en verscheiden malen herdrukt zijn.

B. F. Verkorting van *Bona fide; Bona fortuna; bene fecit; Bona foemina; Bonus filius; Bona filia.*

B. F. C. Verkorting van *Bona fide contractum.*

B. F. P. Verkorting van *Bona fide Possessor* (*Possessio*).

B. G. Verkorting van *Bona gratia.*

B. H. Verkorting van *Bonus homo; Bona haereditaria.*

BHAVANI, volgens de Indische fabelleer de gemalin van Schiva, heeft dezelfde eigenschappen als Venus-Aphrodite. Deze godin wordt nogtans in de pagoden voorgesteld onder de afschuwelijkste gedaante; als haar beeld rondgereden, laten de vroomste Braminen de raderen van de kar over hun ligchaam gaan.

B. I. Verkorting van *Bonum judicium.*

BIALOGOROD, eene kleine Poolsche stad in het woywoodschap Kiow, ligt aan de rivier de Donez, die niet ver van daar in den Don valt, tusschen twee hooge bergen. Zij was eertijds de hoofdstad van de Ukraine, versterkt, en werd voor den sleutel van het Kozakkenland gehouden, doch in 1706 door een' brand bijna geheel verwoest.

BIALYKAMIEN, eene kleine stad aan de rivier de Bug in Rood-Rusland, ligt 20 mijlen oostwaarts van Lemberg.

BIALYSTOCK is eene stad in Podlachië, door den vrede van Tilsit door Pruissen aan Napoleon, en door dezen wederom aan Keizer Alexander afgestaan; zij ligt aan de Biala, heeft 5 poorten, een schoon kasteel, met een' bekoorlijken tuin, een Roomsch Gymnasium, eene Roomsche en Grieksche kerk, een klooster der Barmhartige broeders en eene inrigting voor kraamvrouwen, 500 huizen en 5000

inwoners, die handel drijven in pelterijen, zijden, wollen en katoenen stoffen. In 1753 is deze stad bijna geheel afgebrand.

BIANCA RUBEA was de echtgenoote van BATTISTA à PORTA, bevelhebber van Bassano; deze stad door ACCIOLINO in 1253 belegerd en veroverd zijnde, terwijl BATTISTA in het verdedigen van dezelve gesneuveld was, verliefde de veroveraar op de schoone weduwe; doch zijn oogmerk bij haar niet kunnende bereiken, zocht hij haar met geweld te dwingen tot hetgene hij van haar met goedwilligheid niet verkrijgen kon, en hield haar opgesloten, doch zij ontsnapte door een' sprong uit het venster; het baatte haar echter niet: deerlijk gekwetst werd zij wederom gegrepen, en, nadat zij genezen was, door ACCIOLINO schandelijk verkracht. Zij, dezen hoon niet willende overleven, deed het graf van haren echtgenoot openen, sprong er in en rukte den stut weg, die den zerk ondersteunde, onder wiens gewigt zij dadelijk verpletterd werd.

BIANCHI (ANTONIO), Gondelier te Venetië, in de XVIII eeuw, vervaardigde twee dichtstukken, DAVID, Koning van Israël, en den tempelbouw van SALOMO ten onderwerp hebbende, die de bewondering der kenners wekten. Hij had nooit eenig letterkundig onderwijs genoten. = (VENDRAMINO), bekwaam diplomaat in dienst der Republiek Venetië, sloot in 1706 het verbond der cantons Zurich en Bern, en in 1707 dat der Graauwbunders. Hij werd vervolgens tot gezant benoemd naar Engeland, waar hij bijna twee jaren bleef en verscheiden bewijzen gaf van zijne bekwaamheid.

BIANCHINI (FRANCESCO), geboren te Verona, den 13 December 1662, studeerde sedert 1680 te Padua in de godgeleerdheid, wis- en natuurkunde, benevens de ontleed- en kruidkunde, vervolgens te Rome in de regtsgeleerdheid, en leerde er de Grieksche, Hebreeuwsche en Fransche talen; ook leide hij zich toe op de kennis der oudheden, bevond zich bij alle opdelvingen, bezocht alle verzamelingen en teekende alle oude gedenkstukken af. Toen na den dood van INNOCENTIUS XI de Kardinaal OTTOBONI den Pauselijken stoel beklom, onder den naam van ALEXANDER VIII, benoemde deze hem tot Kanonik der Kerk van *S. Maria rotunda*. Zijn opvolger CLEMENS XI stelde BIANCHINI aan tot Secretaris der Commissie tot verbetering van den almanak; hij kreeg last om in de kerk van *S. Maria degli angeli* een' meridiaan te trekken en een' zonnewijzer te plaatsen, ten einde met naauwkeurigheid de evennachtspunten te bepalen, om den loop des jaars met des te meer juistheid te regelen. Op eene reis door Frankrijk, Engeland en Holland kwam hij op het denkbeeld om in Italië van de eene zee tot de andere eene middagslijn te trekken, gelijk CASSINI er eene midden door Frankrijk getrokken had: acht jaren hield hij op zijne eigen kosten zich met dezen arbeid bezig, die echter door tusschenkomende omstandigheden onvoltooid bleef. † te Rome den 2 Maart 1729. Hij heeft eene menigte gedrukte en ongedrukte schriften nagelaten. De stad Verona vereerde zijne nagedachtenis door een openbaar gedenkteeken.

BIARD (PIERRE), Beeldhouwer en Bouwkunstenaar, † te Parijs in 1609, was vervaardiger van het basrelief, voorstellende de intrede van HENRIK IV te Parijs, geplaatst boven den grooten ingang van het Stadhuis, en vernield onder het schrikbewind van 1793.

BIAS, geboren te Priene, omtrent 570 jaren vóór J. C., was een der zoogenaamde zeven wijzen van Griekenland. Behalve op de wijsbegeerte leide hij zich ook toe op de kennis der wetten van zijn vaderland, en was dikwijls scheidsman in de geschillen zijner vrienden, of verdedigde hen voor de regtbank. Bij de belegering van Priene verlieten de meeste inwoners met hunne kostbaarste have de stad, doch BIAS, niets medenemende, zeide: »Ik draag alles bij mij." Hij heeft niets schriftelijk nagelaten; anderen hebben eenige gezegden en kernspreuken van hem opgeteekend, waarvan sommigen spreekwoordelijke levensphilosophie geworden zijn; als b. v. niet te willen schaden, als men kan, is de eigenschap van een' verstandig' man; maar te willen schaden, als men daartoe de magt niet heeft, is de eigenschap van een' zot. Men moet zich liever in een' twist tusschen zijne vijanden tot scheidsman laten gebruiken dan tusschen zijne vrienden, want daardoor zal men van genen zich ontwijfelbaar een' tot vriend, maar van dezen een' tot vijand maken. Hij leerde dat alle onderzoek naar den aard van het Goddelijk Wezen onnut was, en dat men zich met de overtuiging van deszelfs bestaan vergenoegen moest.

BIBBIENA (BERNARDO DOVIZI), dus genaamd, omdat hij te Bibbiena in 1470 geboren was. Een zijner broeders, Secretaris van LORENZO DE MEDICIS, bezorgde hem den toegang tot dit huis en de vriendschap van GIOVANNI DE MEDICIS, den zoon van LORENZO. Deze, Paus geworden zijnde, onder den naam van LEO X, maakte BIBBIENA Kardinaal in 1513, en zond hem als legaat naar Frankrijk, om FRANS I tot een' kruistogt tegen de Turken over te halen, waarin hij niet slaagde; hij kwam in Rome terug, en † aan vergift in 1520. BIBBIENA wordt gerekend onder de herstellers van het tooneel in Italië; hij zelf vervaardigde tooneelstukken volgens de regelen der Ouden.

BIBIANA (S.), eene Romeinsche jonkvrouw, onderging den marteldood om het Christelijk geloof onder de regering van Keizer JULIANUS, op de plaats, meent men, waar thans de kerk staat van *S. Maria maggiore*, met welke de kerk vereenigd is, die eertijds naar haar genoemd en door Paus URBANUS VIII in 1628 herbouwd was.

BIBLIA, zie BIJBEL.

BIBLIANDER (THEODORUS), of eigenlijk BUCHMANN, geboren in 1504 te Bischoffzel in Zwitserland, was Professor der godgeleerdheid te Zurich. † ald. den 24 September 1564. Hij was een geleerd, arbeidzaam, maar zonderling man; in een geleerd geschil met MARTYR daagde hij dezen uit tot een tweegevecht, en verscheen op de bestemde plaats met een' hellebaard. Hij bestudeerde de Mohamedaansche geloofsleer met meer vlijt dan de Christelijke. Onder zijne schriften is eene Latijnsche vertaling van den Koran met kantteekeningen het voornaamste; dezelve is in 1638 te Rostok gedrukt. Zelf gaf hij in 1543 te Bazel eene verzameling van schriften over het Mohamedanismus in het licht, die thans bij uitstek zeldzaam is.

BIBLIOGRAPHIE, Gr.-Lat. *Bibliographia*, boekbeschrijving, beredeneerde opgave van oude zeldzame boeken en handschriften; in een' ruimeren zin houdt deze wetenschap zich bezig met de algemeene kennis der letterkundige voortbrengselen van alle volken, en geeft derhalve een oppervlakkig begrip van den toestand der menschelijke beschaving en letterkunde. Zij wijst aan wat er bestaat en vereenigt daarmede, voor de liefhebbers, zoo veel mogelijk eene kritiek der letterkunde in het algemeen.

BIBLIOMANIE is eene overdreven zucht om oude zeldzame boeken te verzamelen, zoowel prulschriften als nuttige werken, om het even van welk een' inhoud. De benaming, van het Grieksch ontleend, beteekent letterlijk Boekenrazernij, en waarlijk, men kan teregt de hartstogtelijkheid zoo noemen, waarmede sommige rijke Engelschen jagt maken op oude *rare* boeken, die zij tegen goud opwegen; zoo werd, b. v. den 17 Junij 1812, op eene boekveiling te Londen een druk van BOCACCIO van 1471 voor de ontzettende som van 2260 Pst. verkocht. Zulk eene uitsporigheid was tot nog toe zonder voorbeeld in de jaarboeken der Bibliomanie; ook werd de verjaardag van deze dwaze geldverspilling in 1813 met een' maaltijd gevierd, door 31 Bibliomanen, die zich tot eene geregelde club vormden, om dit vervolgens jaarlijks te doen, en inmiddels op alle verkoopingen de Bibliomanie om strijd te handhaven, die ondertusschen alleen voor de oudeboekenkramers voordeelig en overigens voor de wetenschappen even zoo nuttig is als voor een paar eeuwen de uitsporige tulpenliefhebberij in Holland voor de kruidkunde was.

BIBLIOTHEEK, Gr.-Lat. *Bibliotheca*, noemt men een Boekvertrek, Boekenkas en over het algemeen elke eenigzins uitgebreide verzameling van boeken, aan bijzondere personen of akademiën en genootschappen behoorende, of door de regering aangelegd en tot openbaar gebruik opengesteld. Bibliotheken waren er reeds in de hooge oudheid bekend. De Joden hadden eene nationale bibliotheek, die uit hunne zorgvuldig bewaarde gewijde oorkonden bestond. Wijders werd in Egypte de oudste bibliotheek gevonden, van welke de Geschiedenis melding maakt, namelijk die van OSYMANDIAS te Memphis. Bij de Grieken leide PISISTRATUS het eerst te Athene eene bibliotheek aan, welke XERXES naar Perzië voeren, maar SELEUCUS NICANOR wederom naar Athene brengen liet. PAULUS ÆMILIUS en LUCULLUS bragten de eerste bibliotheek te Rome als oorlogsbuit; ASINIUS POLLIO leide aldaar de eerste openbare bibliotheek aan; JULIUS CÆSAR bezat eene aanzienlijke bibliotheek; AUGUSTUS stichtte twee bibliotheken. NERO's brand vernielde verscheiden bibliotheken; DOMITIANUS liet ze herstellen, en TRAJANUS leide eene zeer aanzienlijke bibliotheek aan. PUBLIUS VICTOR telt 28 openbare bibliotheken te Rome; bovendien bezaten verscheiden aanzienlijke Romeinen bijzondere bibliotheken. Al deze letterschatten werden door den inval der barbaren verwoest en verstrooid. Verscheiden Oost-Romeinsche Keizers, de Kalifen in het Oosten en KAREL DE GROOTE in het Westen, leiden bibliotheken aan. Alle vermaarde bibliotheken der oudheid en der middeleeuwen kunnen wij hier niet opnoemen; van sommigen der vermaardsten hebben wij elders gelegenheid om meer bijzonder te spreken, zoowel als van die uit later tijden en de thans bestaande, onder welke de Vatikaansche, door Paus SIXTUS IV in 1480 aangelegd, gewis de beroemdste is.

BIBLIOTHEKARIS, Lat. *Bibliothecarius*, opziener over eene akademische of andere openbare bibliotheek, behoort een man te zijn van meer dan gewone taal- en zaakkennis, die de bibliographie als wetenschap beöefent, een vriend van orde is en eene bibliotheek weet in te rigten en te besturen. Aan akademiën is doorgaans een der Professors Bibliothekaris; doch aan sommige stadsbibliotheken is de Bibliothekaris somtijds iemand, die naauwelijks lezen kan, althans geene de minste bibliographische kennis heeft, en dien men met dit ambt als eene verzorging begunstigt. In zekere voorname Hollandsche stad verzocht voor eenige jaren een verdienstelijk behoeftig geleerde de Burgemeesters om den opengevallen post van Bibliothekaris aan de bibliotheek der Doorluchtige School, doch zij gaven dit ambt aan een' boekverkoopersknecht, omdat deze, meenden zij, *beter* met boeken wist om te gaan!

BIBLIS, dochter der nymph CYANEA, verliefde op haren broeder CAUNUS; maar deze ontvlugtte hare misdadige liefde. BIBLIS zocht hem langen tijd vergeefs, en werd eindelijk door haar overmatig schreijen in eene bron veranderd, die haren naam kreeg.

BICHAT (Marie François Xavier), geboren den 11 November 1771 te Thoisette in Bresse, was een zeer geleerd en ijverig werkzaam geneesheer aan het Hôtel-Dieu te Parijs, † in 1802. Hij leverde eene *Anatomie descriptive*, *L'Anatomie générale appliquée à la physiologie et à la médecine*, een *Traité des membranes*, en *Recherches physiologiques sur la vie et sur la mort.*

BICKER (Andries), gesproten uit een oud, deftig en braaf Amsterdamsch geslacht, was meermalen lid der regering van Amsterdam, en werd in 1627 met drie andere leden der staatsvergadering als buitengewoon afgezant van wege dezen Staat naar het noorden gezonden, om den vrede te bevorderen tusschen de Koningen van Zweden en Polen. In 1636, toen Maria de Medicis plegtig te Amsterdam werd ingehaald, verwelkomde hij deze vorstin uit naam der regering, en werd in 1643 naar Zweden gezonden, om den vrede tusschen dat Rijk en Denemarken te bemiddelen. = (Cornelis), Heer van Zwieten, broeder van den voorg., was in 1650 voorzittend Burgemeester, toen hij onverwacht berigt kreeg dat de jonge Stadhouder Willem II eenig krijgsvolk naar Amsterdam had gezonden, en zelf stond te volgen om de regering naar zijn' zin te veranderen. Bicker deed hierop terstond de poorten sluiten, het geschut naar de wallen slepen, de schutterij en soldaten in de wapenen komen en nam al zoodanige maatregelen, dat de vermetele aanslag des Stadhouders ten eenemaal verijdeld werd. Hierover vatte de Prins een' geweldigen haat tegen de broeders Bicker op, en vorderde bij zijn verdrag met Amsterdam, toen hij zich genoodzaakt zag het krijgsvolk terug te laten trekken, dat beiden zich van de regering zouden ontslaan, hetwelk zij grootmoedig deden. Doch naauwelijks vier maanden daarna stierf de jonge eerzuchtige Prins, en zijn dood bragt eene geheele verandering in de gedaante der zaken te weeg; de beide Bickers werden in eer en aanzien hersteld, met de verklaring der Amsterdamsche regering ter Staatsvergadering van Holland, dat »zij getoond hadden te zijn vrome en eerlijke regenten, opregte patriotten en liefhebbers van het vaderland." Cornelis Bicker † in 1655.

BICURGIUM, oude benaming van Erfurt, in Thuringen.

BIDASSOA (De) grensriv. tusschen Frankrijk en Spanje, ontspringt in de Pyreneën. Op het Faisanteneiland in die rivier werd in 1659 de Pyrenesche vrede gesloten. Van Irun tot aan zee is zij voor ligte schepen bevaarbaar. In 1823 liet de Hertog van Angoulême, bij zijn' inval in Spanje, over deze rivier in 4 dagen tijds eene brug leggen, om de verbinding van de voortrukkende armée gemakkelijk te maken.

BIDDLE (John), geboren in Glocestershire in 1615, was Rector te Glocester, doch werd afgezet om het voorstaan der Socinisaansche gevoelens. Hij begaf zich naar Londen, waar hij eenige geschriften in het licht gaf tegen het leerstuk der drieëenheid, die zoowel onder het protectorschap van Cromwel als naderhand onder de regering van Karel II door beulshanden verbrand werden. Biddle werd genoegzaam zijn geheele leven lang door de regtbanken vervolgd om zijne gevoelens, en † in de gevangenis in 1662.

BIDLOO (Govard), geboren te Amsterdam, den 12 Maart 1649, werd in 1688 Lector in de ontleedkunde te 's Gravenhage en in 1694 Professor in de ontleed- en heelkunde aan de hoogeschool te Leyden. Willem III, Koning van Engeland, benoemde in 1701 hem tot zijn' Lijfarts; na den dood des Konings in 1702 keerde Bidloo naar Leyden terug, en † aldaar in April 1713. Onder zijne uitgegeven werken is de ontleding des menschelijken ligchaams in 115 tafelen het voornaamste; het is in zeer groot folio in 1684 te Amsterdam gedrukt. Tot dien tijd toe had men zulke groote en schoone ontleedkundige platen nog niet gezien. Bidloo was ook in zijn' tijd geen ongeächt dichter; zijne gezamenlijke dichtwerken zijn in 3 deelen te Leyden in 1718 uitgegeven. Zijn zoon Nicolaas was Lijfarts van Czaar Peter I en opziener van het hospitaal en der geneeskundige akademie, volgens zijn ontwerp te Petersburg gebouwd. = (Lambert), broeder van den voorg., geboren te Amsterdam, den 30 Augustus 1638, was Apotheker van beroep, en insgelijks geleerde en dichter. † den 11 Junij 1724. Zie wegens de dichterlijke verdiensten van beide broeders P. G. Witsen Geysbeek, *Biogr. Anthol. en Crit. Woordenb.* I, blz. 393 volg.

BIDPAI, een Indische fabeldichter, die men wil dat 400 jaren vóór J. C. gebloeid heeft, en aan wien eene verzameling van zeer zinrijke fabelen toegeschreven wordt, is waarschijnlijk een verdicht persoon. De fabelen zijn ondertusschen oorspronkelijk in het Sanskritsch voorhanden en in genoegzaam alle Europesche talen overgezet.

BIE (Adriaan de), geboren te Lier in 1594, was een verdienstelijk Schilder, die, te Parijs en te Rome eenige jaren nuttig doorgebragt hebbende, de schilderkunst in zijne geboortestad beöefende. Hij schilderde vele kleine stukjes op koperen en zilveren platen, ook verscheiden portretten en groote stukken. = (Cornelis de), zoon van den voorg., was Notaris te Lier, en schrijver van het *Gulde Kabinet der Schilders*, in erbarmlijk Vlaamsch rijm, 3 deelen in 4to te Antwerpen in 1662 gedrukt; en voorts van eene geheele menigte zoogenaamde tooneelstukken, de ellendigste prullen, die zelfs den domsten Vlaming zouden doen walgen.

BIECHT noemt men de belijdenis zijner zonden, welke men voor den geestelijke aflegt. De eerste Christenen beleden elkander hunne zonden, of bekenden openlijk in de vergadering zich schuldig aan overtredingen, op welke kerkelijke straf gesteld was, aan welke zij zich dan onderwierpen of door goede werken (naderhand voor geld) van dezelve vrijkochten. Zie Aflaat. De Roomsch-Katholijke Kerk telt de Biecht onder hare Sacramenten; de Protestanten hebben de Biecht verworpen; in Zweden nogtans en op sommige plaatsen in Duitschland is de Biecht ook onder de Lutherschen gebruikelijk, en de Luthersche geestelijken zijn, even als de Katholijke, verpligt het hun in den biechtstoel aanvertrouwde onder het zegel des geheims te bewaren. De Biecht is inderdaad eene zeer doelmatige instelling; want daar, waar de geestelijke de enkele leden zijner gemeente kent, is hij in staat, bij zijne vermaningen, bestraffingen en vertroostingen de bijzondere betrekkingen in het oog te houden en dus nadrukkelijker te spreken; de Biecht geeft hem gelegenheid tot opwekkingen, waarschuwingen, bemoediging, troost, en zij bevordert alzoo middellijk het doel der openbare godsdienstoefening. De woorden, bij gelegenheid der Biecht gesproken, werken sterker op het gemoed, omdat zij persoonlijk zijn, dan eene predikatie, die slechts algemeen zijn kan. De Biecht, ofschoon niet door Christus ingesteld, maar uit de inrigting der oude kerktucht ontstaan, heeft derhalve veel goeds. Dat er van de Biecht in de Katholijke Kerk menigmaal misbruik gemaakt is, bewijst niets tegen haar, want de heilzaamste dingen kunnen tot snoode oogmerken dienstbaar gemaakt en misbruikt worden, gelijk de Geschiedenis en de ondervinding menigvuldige voorbeelden daarvan opleveren.

BIEL was een afgod der oude Germanen, naar wien nog een berg in de nabijheid van Elbingerode de Bielstein heet (zie Bielsgrot); op denzelven vindt men nog de overblijfselen der grondslagen van een' tempel aan dezen god gewijd. = is eene stad in Zwitserland, tusschen Solothurn en Neufchâtel. In 1754 leed deze stad door een' zwaren brand groote schade. In derzelver nabijheid ligt het vischrijke Bieler Meer. = (Gabriel), † in 1495 als Professor in de godgeleerdheid en wijsbegeerte te Tubingen, was een scholastiek, en verklaarde Aristoteles op den predikstoel. Hij schreef een *Epitome* der spreuken van Petrus Lombardus, eene verhandeling over de magt en het nut van het Geld en eenige tractaatjes over de Mis; alles in de XV eeuw gedrukt en alzoo voorwerpen der bibliomanie.

BIELEFELD, de hoofdstad van het Graafschap Ravensberg, in Westphalen, is eertijds eene Hanzestad geweest en in 1719 met het vorstendom Minden vereenigd geworden. = (Jacob Friedrich), Baron von), geboren te Hamburg, in 1717, was aanvankelijk Gezantschapssecretaris en Minister van Pruissen te Londen; Frederik II benoemde hem vervolgens tot onderwijzer van Prins Ferdinand, zijn' broeder, Curator der hoogescholen en Geheimraad in 1748. Hij schreef in het Fransch. Zijn beste werk is *Institutions politiques*, voor het eerst in 1774 en sedert verscheiden malen herdrukt; een ander: *Progrès des Allemands dans les belles lettres*, werd in 1767 te Leyden voor de derde maal gedrukt. † in 1770.

BIELKE (Sten Karel), geboren te Stokholm, in 1709, was een ijverig voorstander en beöefenaar der wetenschappen, vooral der natuurlijke historie. In de gedenkschriften der akademie vindt men verscheiden zijner belangrijke waarnemingen en geleerde verhandelingen. = (Nicolaas, Graaf) was Raadsheer onder de regering van Gustavus III, en Directeur der mijnen; als lid der akademie beschermde hij de wetenschappen; hij bezat eene uitgebreide en kostbare bibliotheek en volledige verzameling van mineralen. † in 1789.

BIELSGROT, eene merkwaardige stalactietengrot, ligt, even als hare wedergade, de Baumannsgrot, in het vorstendom Blaukenburg, bij het dorp Rubeland, een uur van Elbingerode, aan den regteroever der Bode in den berg Bielstein; zij heeft 11 afdeelingen, waarin de natuur de zonderlingste figuren van dropsteen gevormd heeft. Zij werd in 1762 ontdekt, doch eerst in 1788 door zekeren Becker zoodanig ingerigt, dat men deze merkwaardige grot met gemak bezoeken en bezigtigen kan. Zie Sommer, *Tafereel van het Heelal*, II D.

BIER. Na den wijn is het Bier de oudste drank van algemeen gebruik; het Bier was de gewone drank der Egyptenaren, en Osiris wordt voor den uitvinder van hetzelve gehouden. Bij de Grieken, de oude Spanjaarden, de Galliërs, de Germanen, de Batavieren en de Scandinavische volkeren kende men geen' anderen geestrijken drank dan het Bier, hetwelk mogelijk anders dan ons tegenwoordig Bier, maar toch uit dezelfde bestanddeelen bereid werd, gelijk men opmaken kan uit de berigten, ons daaromtrent door oude schrijvers medegedeeld, en ook uit de benaming *Cerevisia* (zamengesteld uit Ceres, den naam der graangodin, en *vis*, kracht, sterkte), onder welke deze drank door het geheele Romeinsche Rijk bekend was.

BIERVLIET, een Nederlandsch steedje in het voormalig Staats-Vlaanderen, tegenwoordig in de provincie Zeeland, anderhalf uur van Ter Neuze, aan den mond van een' der takken van de Wester-Schelde gelegen, was eertijds eene aanzienlijke stad, die in 1377 door een' geweldigen watervloed van het vaste land van Vlaanderen werd afgescheiden. Hare geschiedenis is niet onbelangrijk. Bij de verovering van Konstantinopel door de Franschen en Venetianen in 1204 beklommen de burgers van Biervliet het eerst de muren, namen den toren eener poort in en haalden het vaandel er af. In 1383 boden

de inwoners een' dapperen wederstand aan de Gentenaars,die met de hulp der Engelschen de stad zochten te vermeesteren. Keizer Maximiliaan belegerde dezelve insgelijks ook vergeefs in 1488. Het innemen van Sluis in 1604 bragt Biervliet onder het gebied der Algemeene Staten, die de stad deden versterken en de vestingwerken onderhouden tot na het sluiten van den Munsterschen vrede in 1648, bij welken zij de plaats behielden, die sedert tot de zoogenaamde Generaliteits Landen gerekend, en bij de oprigting van het Koningrijk der Nederlanden met de provincie Zeeland vereenigd werd.

BIESBOSCH (de), eene groote waterplas tusschen Dordrecht, Geertruidenberg en de Willemstad, was eertijds eene vruchtbare en sterk bewoonde landstreek, de Zuid-Hollandsche Waard genaamd, die den 18 November 1421 overstroomd werd door den zoogenaamden S. Elizabeths vloed, waardoor de stad Dordrecht van het vaste land werd afgescheurd en 72 dorpen verdronken. Bijna eene eeuw later zag men hier en daar nog spitsen van kerktorens boven het water uitsteken.

BIESELINGEN (Christiaan Jansz. van), geboren te Delft in 1555, een zeer bekwaam portretschilder, geraakte op eene zonderlinge wijze met zijne vrouw en twee kinderen naar Spanje; hij begaf zich namelijk met dezen aan boord van een zeilvaardig schip, om afscheid te nemen van eenige vrienden; onder het drinken van eenige glazen wijn tot afscheid werd de wind gunstig, de kapitein liet het anker ligten en stak in zee. Bieselingen moest dus met zijn gezin de reis mededoen, van welke hij zich nogtans niet te beklagen had, want hij geraakte te Madrid aan het hof, waar men zijne kunst goed betaalde. Na den dood zijner vrouw keerde hij naar de Nederlanden terug, hertrouwde, en † te Middelburg in 1597.

BIÈVRE (N. Maréchal, Marquis de), geb. te Parijs in 1747, † te Spa in 1789, heeft zich een' naam gemaakt door zijne geestige antwoorden en calembourgs, die men onder den naam van *Bièvriana* bijeenverzameld en in 1800 uitgegeven heeft. Zie Calembourg. Zelf heeft hij een paar tooneelstukken en eenige andere geschriften in het licht gegeven.

BIGAMIE, van *bis*, tweemaal, en *γαμειν*, trouwen, beteekent zoo veel als dubbelhuwelijk, dat is wanneer een man twee vrouwen, of eene vrouw twee mannen trouwt, zonder dat het eerste huwelijk door wettige echtscheiding vooraf ontbonden is. Dat de Bigamie met de instelling en het doel des huwelijks onbestaanbaar en dienvolgens in den Staat niet te dulden is, lijdt geene tegenspraak; doch de doodstraf, die eertijds op dezelve stond, was ten hoogste ongerijmd, al ware zij ook niet onregtvaardig geweest; want Bigamie is noch moord noch landverraad; zelfs de tuchthuisstraf is nog te hard. Het laatste huwelijk kan slechts nietig verklaard en de vrouw of man, die, onkundig van het bestaan des eersten, ter goeder trouw bij het aangaan des tweeden gehandeld heeft, geheel niet gestraft worden; deze heeft zelfs eene regtsvordering tot schadeloosstelling, enz. tegen de schuldige partij, op wie overigens de wet tegen echtbreuk toepasselijk is.

BIGOT, BIGOTTERIE beteekent eene overdreven, bekrompen vroomheid, die uit domme bijgeloovigheid en somwijlen ook uit huichelarij ontstaat,en meestal louter schijnheiligheid is, die al het uiterlijke van den godsdienst stipt in acht neemt, en om deszelfs wezen zich niet bekommert, ook dikwijls dit geheel niet of verkeerd begrijpt en miskent.

B. I. I. Verkorting van *Boni judicis judicium*.

BIJBEL, Gr. *Βιβλια*, beteekent zoo veel als boekjes, en is de gewone benaming der verzameling van de gewijde schriften der Joden en Christenen, die zij voor oorkonden van hunne godsdienstleer houden. De verzameling bestaat uit twee deelen, het Oude en het Nieuwe Testament genaamd; het eerste is oorspronkelijk in het Hebreeuwsch en het tweede in het Grieksch geschreven; doch beiden zijn al vroeg in het Latijn en na de hervorming in alle talen, zelfs in die van sommige Afrikaansche en Noord-Amerikaansche wilde volksstammen overgezet. Behalve het Oude en Nieuwe Testament, waarin alleen de eigenlijke Kanonieke boeken gevonden worden, bestaat er nog eene verzameling, de zoogenaamde Apocryphe boeken behelzende, die niet tot de gewijde schriften gerekend worden. Tot op het houden der Dordsche Synode bestonden er slechts gebrekkelijke Nederduitsche vertalingen des Bijbels, weshalve de Synode op den 19 Nov. 1618 tot eene geheel nieuwe overzetting besloot en daartoe eenige leden benoemde; het duurde echter nog wel tien jaren eer dit werk ter hand genomen werd; want men begon daarmede eerst in 1628, en in 1632 was alles gereed; in 1637 verscheen de eerste dezer nieuwe overzetting des Bijbels te Leyden bij Paulus Aertsz. van Ravestein, in folio, en volgens deze exemplaren zijn voorts alle Nederduitsche dusgenaamde Statenbijbels gedrukt; deze vertaling nogtans in latere tijden verouderende, verschenen er nieuwen, waaronder die van de Hoogleeraren IJsbrand van Hamelsveld en Joannes Henricus van der Palm den meesten opgang maakten. De Nederduitsche Bijbel tot gebruik der Lutherschen is eene vertaling der Hoogduitsche overzetting van Luther en die der Roomschen eene vertal. der *Vulgata*.

BIJBELGENOOTSCHAPPEN. Reeds in 1701 werd in Engeland een genootschap opgerigt ter verbreiding van het Evangelie in vreemde landen. Koning Willem III verleende dit genootschap een charter en zijne bijzondere bescherming, gelijk ook zijne gemalin Maria hetzelve begunstigde; de hooge geestelijkheid, de voornaamste hovelingen en andere aanzienlijke Engelschen waren leden van dit genootschap, welks werkzaamheid voornamelijk strekte om de volkplantingen van Bijbels en gebedenboeken te voorzien, zoowel als van zendelingen en schoolmeesters. Doch deze zorg bepaalde zich alleen tot de Engelsche bezittingen buiten Europa; eerst in 1804 ontstonden in Engeland de eigenlijk gezegde Bijbelgenootschappen, wier doel veel verder strekte, namelijk het verspreiden van den Bijbel onder alle volkeren der aarde in hunne eigen taal. In 1815 telde men reeds in Groot-Britannië 484 zoodanige Bijbelgenootschappen, wier inkomsten de aanzienlijke som van 295,287 P. st. bedroegen. In 1825 waren door het moedergenootschap te Londen alleen 110,968 Bijbels en 175,439 Nieuwe Testamenten bezorgd geworden; en sedert het bestaan des Genootschaps bedroeg het getal der verspreide exemplaren 4,009,389. Inmiddels waren ook in Noord-Amerika en in alle landen van Europa, uitgenomen in Italië, Spanje en Portugal, insgelijks Bijbelgenootschappen opgerigt geworden, die ontzettende sommen besteedden aan het drukken van Bijbels in alle talen, die overal, meest om niet, verspreid werden. In Hongarijen en de overige Oostenrijksche Staten werden in 1816 de Bijbelgenootschappen streng verboden, doch in Rusland daarentegen sterk aangemoedigd; te Petersburg werd de Bijbel in 31 talen gedrukt, en onder de verschillende volkeren van Rusland verspreid. In weerwil der bul van Paus Pius VII, tegen het verspreiden des Bijbels, werd er ook te Warschau een Poolsch Bijbelgenootschap opgerigt, onder de bescherming van Alexander I, en de Roomsche Priester Leander van Es had reeds in 1821 in Duitschland 180,000 exemplaren zijner overzetting van het N. T. verspreid. Het verspreiden des Bijbels onder de geringere en behoeftige klasse der beschaafde natiën moge zijne nuttigheid hebben, doch wat er Kalmukken, Ostiaken, Caraiben, Zuidzee-eilanders en andere wilde en woeste volkeren mede doen, zoo lang het hun aan scholen en leeraars ontbreekt, is moeijelijk te begrijpen; zoo bevond ook een Engelsche Zendeling aan de Kaap De Goede Hoop dat men de derwaarts gezonden Bijbels voor de Kaffers tot het inpakken van cigaren gebruikt of liever misbruikt had. Het eerste en onmiddelbare voordeel van deze zucht tot verspreiding des Bijbels genoten de Bijbeldrukkers, die schatrijk werden in een' tijd van algemeene verarming, toen alle andere takken van nijverheid kwijnden of door den ijzeren scepter van Bonaparte geheel verbrijzeld werden; de oprigters, begunstigers en voorstanders dezer genootschappen bedoelen zeker een geheel ander voordeel dan het bevorderen der typographische industrie, maar als zij bedenken welke wonderlijke voorstellingen de Chinezen, Japanners, Macassers, Eskimaux en dergelijke volkeren zich van den inhoud des Bijbels zullen maken, wanneer zij dien in hunne eigen taal lezen,dan bekomen zij gewis de overtuiging dat men hierin veel aan den tijd moet overlaten. Zeker worden de Bijbelgenootschappen door de Jezuiten tegengewerkt;zelfs sommige Protestanten hebben er niet veel mede op, en ook menige naauwgezette Jood ziet zeker ongaarne dat zijne gewijde schriften b. v. in het Hottentotsch deerlijk geledebraakt worden; maar dit alles is te onbeduidend, om den ijver te doen verflaauwen der genen die de zaak anders begrijpen, en het zelfs nuttig zouden oordeelen om den Bijbel te drukken in de taal van volkeren, die niet eens letterschrift hebben. Eene gewigtiger tegenwerking ware er welligt te vreezen van den kant der Turken, zoo het den Muzelmannen geoorloofd ware den Koran te drukken, en zij op het denkbeeld kwamen om ook Korangenootschappen op te rigten, die met de Bijbelgenootschappen wedijverden in het verspreiden van exemplaren, doch dit heeft nu geen nood.

BIJE, Lat. *Apes mellifica*. De huishouding van dit nuttig en arbeidzaam insect,hetwelk den honigen het was bereidt, is ten uiterste merkwaardig, bekend genoeg en meermalen uitvoerig beschreven: het is dus genoeg hier aan te merken dat er wilde en tamme bijen zijn; de eerste worden in Rusland, Polen en de meeste noordoostelijke landen van Europa gevonden; zij nestelen en arbeiden in holle boomen of kuilen in den grond, en zijn dikker en donkerkleuriger dan de tammen, die in de meeste zuidelijke landen in korven als huisdieren verzorgd en opgepast worden. Hetwelk reeds in de grijze oudheid gebruikelijk was. Volgens de fabeldichters was het Aristaeus, Koning van Arcadië, die de Grieken de bijenteelt leerde, en op welk eene wijze men honig en was van deze nuttige dieren kan winnen. Het geheele vierde boek der Landgedichten van Virgilius handelt van de Bijenteelt. In Duitschland en Frankrijk bestaan vormelijke wetten op het houden van Bijen.

BIJGELOOF is een geheel verkeerd of waangeloof, voor hetwelk men geene verstandige gronden aanvoeren kan, en dat geheel op valsche begrippen en bevooroordeelde aanschouwingen berust; het is eigenlijk eene ontaarding van het redelijk geloof, en de vrucht van eene bedorven inbeelding, die nu van natuurlijke oorzaken bovennatuurlijke uitwerkingen verwacht, dan natuurlijke verschijnselen aan bovennatuurlijke oorzaken toeschrijft. De bijgeloovige onder-

zoekt niet, denkt niet geregeld, en is daarom ook blindgeloovig en ligtgeloovig. Het bijgeloof verwoest niet alleen alle redelijk geloof, maar is ook voor 's menschen gemoedsrust, zedelijkheid en gezondheid ten uiterste schadelijk; schadelijker in sommige opzigten zelfs dan volslagen ongeloof. Het bijgeloof maakt den mensch angstig, bevreesd, wantrouwig, onverdraagzaam en wreed; welke nadeelen voor zich zelven en voor anderen daaruit voortvloeijen heeft de ondervinding genoegzaam geleerd, om de noodzakelijkheid van het uitroeijen des bijgeloofs te bewijzen; echter moet men daarbij met omzigtigheid te werk gaan, en vooral geene geweldige middelen in het werk stellen. Rede en overtuiging zijn de billijkste wapenen, waarmede men met vrucht het bijgeloof kan bestrijden.

BIJMAAN noemt men een glansrijk luchtverschijnsel, wanneer men, vooral bij strenge koude in het hooge noorden, behalve de wezenlijke maan, nog eene schijnmaan, somtijds twee, ziet. Dit verschijnsel ontstaat door de terugspiegeling van het licht der maan in de fijne kegelvormige ijsdeeltjes der bevrozen dampen, gelijk de regenboog door de straalbreking des lichts in de bolronde regendroppels.

BIJNAAM is een naam, door wien men iemand in plaats van door zijn' gewonen naam aanduidt, of ook wel genen daarbij voegt. Dit gebruik is reeds zeer oud: zoo noemde men Miltiades den *Regtvaardige*, Scipio den *Afrikaner*; ja zelfs de goden hadden bijnamen, Jupiter dien van *Dondergod*, Mars, dien van *Wreker*, enz. De meeste der vroegere Fransche Koningen worden in de Geschiedenis met bijnamen genoemd: Karel de *Kale*, Lodewijk de *Dikke*, enz. Zoo ook de Byzantijnsche Keizers Constantijn *Pogonatus*, *Porphyrogenitus*, *Copronymus*, enz. Meestal, doch niet altijd, waren het spot- of schimpnamen, van geest- of ligchaamsgebreken, zedelijke hoedanigheden of bijzondere omstandigheden ontleend. Somtijds ook waren de bijnamen vererend, hetzij verdiend of door vleijerij uitgedacht, gelijk die van den *Grooten* voor Hendrik IV en Lodewijk XIV. Tegenwoordig heeft geen vorst in Europa een' bijnaam, zelfs Don Miguel niet.

BIJOOGMERK is een oogmerk, hetwelk men met het hoofdoogmerk tevens zoekt te bereiken; wie echter te veel bijoogmerken heeft, bereikt somtijds even daardoor het hoofdoogmerk niet. Niet zelden wordt ook iets als hoofdoogmerk voorgewend, waarnaar men schijnbaar streeft, om slechts een bijoogmerk des te gewisser te bereiken.

BIJSTAND is wel hetzelfde als hulp, doch met dit onderscheid, dat men wel tot *hulp*, maar geenszins tot *bijstand* verpligt is; want hulp wordt in nood en gevaar *gevorderd*, en bijstand in ondernemingen (om het even van welk een' aard) slechts *verzocht* en eigenwillig verleend: bijstand moet dus eigenlijk *hulp worden*. Hulp *mag* men nimmer, bijstand *moet* men somtijds weigeren, en dienvolgens ook de daaruit voortvloeijende hulp, naarmate van de gesteldheid van het geval, dat zich opdoet, als wanneer men slechts zijn' pligt hebbe te raadplegen, die natuurlijk *verbiedt* een' roover bij te staan in het uitplunderen van een' reiziger, maar integendeel *beveelt* dezen bij te staan en tegen genen te helpen verdedigen. Bijstand is dus zoo veel als medeverdediging tegen onregtvaardigen aanval; er kunnen echter gevallen zijn, waarin het twijfelachtig is of het verleenen van bijstand pligt zij. Wat den goddelijken bijstand betreft, dezen mag men redelijker wijze hopen en geloovig verwachten in het streven naar zedelijke volkomenheid; maar het is en blijft toch altijd eene aanmatiging, wanneer men dezen bijstand subjectief bepalen wil; en nog erger is het, wanneer de mensch, in afwachting van den goddelijken bijstand, zijne eigen krachten niet gebruikt; want juist omdat deze krachten een goddelijk geschenk zijn, bestaat de goddelijke bijstand in het wèl aanwenden van dezelve.

BIJVAL is eenvoudig de toestemming van een oordeel; goedkeuring is iets anders en iets meer dan bijval, hetwelk slechts eene uitdrukking des welgevallens is. De menigte betuigt haren *bijval* door voorbarig handgeklap, luidruchtig geschreeuw, gejuich, enz. De wijze hecht zijne *goedkeuring* slechts aan hetgene hij, na bedaard onderzoek, wezenlijk als goed bevindt.

BIJWERK is een deel dat als iets toevalligs tot het geheel betrekking heeft, en van het hoofdwerk afgescheiden kan worden, zonder hetzelve te benadeelen. Somwijlen dient het bijwerk tot versiering van het hoofdwerk; maar het spreekt van zelf, dat het bij het geheel passen en dit ook niet met bijwerk overladen zijn moet, dewijl daardoor de uitwerking van het hoofdwerk benadeeld en de aandacht te zeer tot het bijwerk getrokken wordt.

BIJWIJF, BIJZIT. Deze benaming, door verloop van tijd verachtelijk geworden, had voormaals niets onteerends; eene bijzit genoot wel niet in het geslacht van den man dezelfde achting als de wettige echtgenoote, maar zij had toch zekere regten, en hare kinderen konden van den vader erven, wanneer deze dit wilde. De Westersche Kerk heeft gedurende verscheiden eeuwen deze soort van verbindtenis als wettig erkend, die men nog tegenwoordig een huwelijk der linker hand noemt. De Koningin Bertha, gemalin van Pepijn, moeder van Carloman en Karel, had in 770 het ontwerp gevormd om deze beide Koningen van Frankrijk, hare zonen, te doen trouwen met Irmengarde en Desideria, dochters van Desiderius, Koning der Lombarden, en hunne zuster Gisela met Adalgisus, den zoon van dezen zelfden Koning; maar Paus Stephanus III verzette zich daartegen, omdat de beide vorsten, volgens het toenmalig algemeen gebruik, reeds elk eene bijzit hadden, en die hij niet wilde dat zij zouden verlaten, op straffe van den ban en de eeuwige verdoemenis; doch toen Desiderius den Paus verscheiden plaatsen afstond, werd hij handelbaarder, en stond de huwelijken toe.

BIJWOORD, zie **ADVERBIUM**.

BIJZAAK is eene zaak, die met de hoofdzaak meer of min in aanraking komt, zij moge met dezelve verbonden zijn of niet. Zij behoort altijd aan de hoofdzaak onderworpen te zijn; velen nogtans behartigen eene bijzaak met meer ijver dan de hoofdzaak; de geldwinst is natuurlijk uit haren aard eene bijzaak, en het ambt of beroep, waaruit de geldwinst voortvloeit, de hoofdzaak; maar de meesten beschouwen het geldwinnen als hoofdzaak of doel, en het andere als bijzaak of middel.

BIJZON is hetzelfde verschijnsel als dat der bijmaan, namelijk eene afspiegeling der wezenlijke zonneschijf in de ijsdeeltjes der bevrozen dampen. Bijzonnen en bijmanen vertoonen zich slechts bij strenge koude; somtijds schijnen zij heldergekleurde ringen, die aan elkander geschakeld zijn.

BILBAO, hoofdstad van het landschap Biscaye, in Spanje, ligt eene mijl van den mond der rivier Ybaizabal, en werd in 1300 door Don Diego Lopez de Haro gebouwd op de plaats, of althans niet ver van het oude Flaviabriga. Zij is eene der aanzienlijkste Spaansche zeehavens en net gebouwde koopstad, heeft 15,000 inw., 5 kerken, 10 kloosters, eene school voor de zeevaart, onderscheiden fabrijken en scheepstimmerwerven; zij dreef eertijds een' sterken handel met Holland, die zich in de laatste jaren naar Antwerpen verplaatst heeft. Jaarlijks bezoeken 500 of 600 schepen de haven. De uitvoer bestaat voornamelijk in wol, olie, wijn, kastanjes, enz. Er zijn over de 200 aanzienlijke vreemde en inlandsche handelhuizen.

BILCHILDE, eene geboren slavin, werd gekocht door de Koningin Brunehaut, die haar deed trouwen met haren zoon Theodebert, Koning van Austrasië. Deze, nadat zij hem twee zonen en eene dochter gebaard had, verstiet haar en liet haar vermoorden in 709.

BILDERDIJK (Katharina Wilhelmina), geboren Schweickhardt, werd geb. te 's Gravenhage, den 3 Julij 1777, waar haar vader, een Duitscher van afkomst, en verdienstelijk landschapschilder, toen woonde, doch in 1786 met zijn geheel gezin naar Londen vertrok, waar hij † in 1797. Katharina, die al de voordeelen van eene beschaafde opvoeding genoten had, beöefende met goed gevolg de fraaije letteren benevens de teekenkunst. Bilderdijk, die van zijne echtgenoote gescheiden, en ten gevolge der omwenteling van 1795 eerst naar Hamburg, en toen naar Londen geweken was, knoopte de oude vriendschap met Schweickhardt weder aan, en huwde met deszelfs oudste dochter Katharina Wilhelmina, die nu ook eerlang als dichteres optrad, en gemeenschappelijk met haren echtgenoot achtervolgens verscheiden dichtbundels in het licht zond, hem volgde, toen hij in 1806 in het vaderland terugkeerde, en met hem te Gouda, 's Gravenhage, Leyden, Katwijk, nogmaals te Leyden en eindelijk te Haarlem woonde; † aldaar den 16 April 1830. Mevrouw Bilderdijk bekleedt een' aanzienlijken rang onder de Nederlandsche letterkundige vrouwen en dichteressen; welligt heeft zij al hare voorgangsters in vele opzigten overtroffen. Eene opteling te doen van hare uitgegeven dichtwerken is hier onnoodig; zij zijn, even als die van haren echtgenoot, in ieders handen.

BILDT (het), volgens de oude verdeeling van Friesland, de negende en laatste grietenij van het kwartier Westergo, lag vóór den aanvang der XVI eeuw nog door de zee bedolven, en werd eerst zigtbaar onder de regering der Hertogen van Saksen. In 1504 werd het Bildt bedijkt, en was eerst afgescheiden van Friesland, doch werd gedurende de Spaansche heerschappij daarmede vereenigd. Het nieuwe Bildt werd in 1610 bedijkt, en kreeg in 1715 een' nieuwen aanwas, die insgelijks bedijkt werd. Thans is het Bildt bijzonder vruchtbaar en tamelijk sterk bevolkt; in 1822 telde men er 5528 inwoners.

BILEAM, een wigchelaar te Pathor, werd ontboden door Balak, Koning der Moabieten, om de Israëlieten te vervloeken. Bileam begaf zich op reis, rijdende op eene ezelin; doch op een' smallen weg komende tusschen twee muren, weigerde de ezelin verder voort te gaan, en klemde zich tegen den muur. Bileam, toornig wordende, sloeg haar drie malen met een' stok, waarop zij het vermogen der spraak bekwam, en hem vroeg waarom hij zulks deed, zich beroepende op hare vorige gehoorzaamheid. Eensklaps zag Bileam een' engel met een bloot zwaard in den weg staan, voor wien de ezelin teruggeweken was, en die hem beval zijn' weg te vervolgen, maar verbood de Israëlieten te vervloeken. Bij Balak gekomen, deed Bileam hem tot drie malen toe zeven altaren bouwen en daarop offeren; doch de uitslag van Bileams wigchelarijen beäntwoordden niet aan het verlangen van Balak; want in plaats van vervloeking vernam hij integendeel zegeningen uit den mond des zieners. Deze historie en het gesprek van Bileam met zijne ezelin wordt verhaald Nr. XXII-XXIV.

BILEDULGERID, eigenlijk *Beled el Dsherid*, Dadelland, noemen

de Arabieren de landstreek, door welke het Atlasgebergte van de kusten des oceaans tot aan de grenzen van Egypte voortloopt; zij is 800 Duitsche mijlen lang en 100 breed.

BILFINGER (George Bernhard), geboren te Canstadt aan de Neckar, in 1693, werd in 1724 Professor in de wijsbegeerte en wiskunde te Tubingen; in het volgende jaar te Petersburg, en naderhand weder te Tubingen, † te Stuttgart in 1750. Hij was, even als al de leden van zijn geslacht, met zes vingers aan handen en voeten geboren, en een der scherpzinnigste denkers uit de Leibnitz-Wolfiaansche school. Zijne schriften waren langen tijd bij de geleerden zeer in achting, vooral zijne *Dilucidationes philosophiae*. Hij behaalde den prijs bij de Fransche akademie met zijne verhandeling over de oorzaak van de zwaarte der ligchamen, en heeft als ambtenaar den koophandel, den landbouw en het openbaar onderwijs uitstekende diensten bewezen.

BILIN, een steedje aan de Bila, in Bohemen, had eertijds zijne eigen Hertogen, die door de Boheemsche Koningen van deze bezitting beroofd werden, die er een leen van maakten, hetwelk sedert 1464 door de vorsten van Lobkowitz bezeten werd. Het plaatsje is merkwaardig om de zuurbronnen, in derzelver nabijheid, die in de XVIII eeuw ontdekt werden, en de plaats veel voordeel aanbragten. Het water is frisch, koel en zuuraehtig van smaak, men drinkt het met wijn en suiker gemengd, en is bijzonder heilzaam tegen verscheiden inwendige en huidziekten, de jicht, verzwakking, verlamming, enz. In 1779 werden 2698 en in 1786 bereids 42,000 flesschen verzonden. Ook op de plaats zelve wordt het menigvuldig gedronken.

BILL heet in Engeland zoo veel als een ontwerp van wet. Ieder parlementslid kan daartoe den voorslag doen, maar dezelve moet schriftelijk opgesteld zijn. Zoodanig een Bill moet in de beide huizen drie malen op drie onderscheiden dagen gelezen worden en goedgekeurd zijn, alvorens zij aan den Koning kan voorgelegd worden. Wordt de Bill aangenomen, dan zegt men: zij is doorgegaan; zoo niet, dan heet zij verworpen.

BILLAUT (Adam), meer bekend onder den naam van Maître Adam, was een Schrijnwerker te Nevers, die op het einde der regering van Lodewijk XIII bloeide, en Fransch Dichter, of liever vlug verzenmaker; zijn vernuft bestond meestal in woordspelingen, *pointes, concetti* en dergelijke aardigheden, naar den smaak van zijn' tijd; zoo zeide hij, b. v. in een grafschrift op iemand, die eerst geestelijke geweest en vervolgens in den krijgsdienst gesneuveld was:

Passant, assure-toi, s'il est mort d'un canon,
Que ce n'a pas été du canon de l'église.

Zoo iets moet men aardig *willen* vinden. Men had ondertusschen zelfs aan het hof geweldig veel op met Meester Adam; de Hertog van Orleans had hem 100 kroonen beloofd, en Adam kwam in 1637 te Parijs ze hem afvragen met deze plat-plompe rijmen:

Prince plus grand qu'Alexandre,
Tu m'as promis cent écus;
Je suis venu pour les prendre:
Que réponds-tu là-dessus?

Hij kreeg niet alleen de beloofde 100 kroonen, maar nog een pensioen bovendien. De Hertog de S. Aignan maakte een lofdicht op hem, waarin hij van Meester Adam getuigde

Que, pour les vers et pour le nom,
Il était le premier des hommes.

Baillet zeide nogtans dat hij den schrijnwerkers meer eer aandeed dan den dichters: zoo zeer verschilt het oordeel eens geleerden van dat eens Hertogs! Meester Adam † den 19 Mei 1662. Zijne gedichten zijn verscheiden malen onder den titel van *Chévilles de Maître Adam* gedrukt.

BILLIJKHEID is hetzelfde als redelijkheid, en derhalve eene matiging van het strenge regt; want wat regt is, is niet altijd billijk: van daar het spreekwoord: „Het hoogste regt is dikwijls het hoogste onregt," en hij die regt heeft, heeft niet altijd gelijk: daarom moet de mensch regt en billijk tevens handelen; dat is, de billijkheid moet de uitspraak der strenge geregtigheid matigen, opdat deze niet hard of wreed schijne. Een regter zou zeker niet billijk handelen, die een' overtuigden misdadige van de verdiende straf vrijsprak, want dit ware eene krenking des regts, en derhalve eene onbillijkheid; maar een vorst handelt billijk, die, in plaats van oproerige onderdanen te straffen, hun vergiffenis schenkt. Regtvaardigheid is een pligt, dien men moet betrachten, en billijkheid eene deugd, die men vrijwillig uitoefent. Wat regt is kan men stellig eischen; wat billijk is moet men lijdelijk verwachten: daarom zegt Boileau (Sat. XI) te regt:

Dans le monde il n'est rien de beau que l'équité.
Sans elle la valeur, la force, la bonté
Et toutes les vertus dont s'éblouit la terre,
Ne sont que faux-brillans et que morceaux de verre.

BILLIOEN is een getal van duizendmaal duizend millioenen; hetzelve door het dertiende getalmerk van de regter naar de linkerhand uitgedrukt; b. v.: 3,798,426,512,649.
Dit getal wordt dus uitgesproken: Drie Billioen, zeven honderd achtennegentig duizend vier honderd zesentwintig Millioen, vijfhonderd twaalf duizend zeshonderd negenenveertig. De benaming Billioen wil zoo veel zeggen als dubbel Millioen, anders zou men in het opgegeven voorbeeld moeten zeggen: Drie duizend duizendmaalduizend, zevenhonderd acht en negentig duizendmaalduizend, vierhonderd zesentwintig duizendmaalduizend vijf honderd twaalfduizend, zes honderd negenenveertig. = noemt men geld, dat wel niet valsch, maar toch slecht en ongangbaar is.

BILLY; zie **ROBLES**.

BILT (de), een dorp, een klein uur gaans van Utrecht, werd meermalen deerlijk geteisterd door de rampen des oorlogs, vooral in de vroegere onlusten tusschen de Hollanders en de Utrechtsche Bisschoppen, en later gedurende de worsteling tegen Spanje, zoo mede in 1672 bij den inval der Franschen in deze provincie. De kerk is eerst in 1650 ten dienste der Hervormden gebouwd en de eerste predikant in 1652 beroepen.

BINGLEY (Ward), geboren te Rotterdam, in 1755 van bemiddelde Engelsche ouders, werd opgeleid tot den koophandel, doch betoonde meer zucht voor het tooneel, hetwelk hij reeds in 1763 betrad onder het gezelschap van den bekwamen Corver, die zijn leermeester werd. In 1779 verscheen hij voor de eerste maal op het Amsterdamsche tooneel, hetwelk hij in 1795 wederom verliet en de stichter werd van het Nederduitsche tooneel te Rotterdam; echter speelde hij ook nog eenige jaren van tijd tot tijd te Amsterdam, zelfs aldaar ook op den Franschen Schouwburg de moeijelijke rollen van Philoctetes en Koning Lear in het Fransch, welke taal bij, benevens het Engelsch en Hoogduitsch, in den grond verstond en zelfs eenige tooneelstukken daaruit in het Nederduitsch vertaalde. Bingley was zonder tegenspraak, zoowel in het blijspel en drama als in het hooge treurspel, de bekwaamste en grootste tooneelspeler van zijn' tijd, die met regt den naam van Nederlandschen Garrick verdiende. † in Junij 1818. Een *Gedachtenisoffer* werd door den Heer J. van Walré vervaardigd en gedrukt, maar — zijner schim niet in het openbaar toegebragt.

BINKES (Jakob) voerde als Commandeur ter zee in 1676 en 1677 het bevel over een eskader van 8 oorlogschepen, en deed door zijne dapperheid den Franschen veel afbreuk in Amerika. Bij het eiland Tabago geraakte hij in een hevig gevecht met den Franschen Admiraal d'Estrées, die het bevel voerde over 9 schepen. Het schip Kruiningen, gevoerd door Remmert Vlak, werd door twee Fransche schepen aangetast, en was op het punt van genomen te worden; doch de moedige Kapitein stak den brand in het kruid, en deed de beide Fransche schepen gelijktijdig met het zijne in de lucht springen. D'Estrées was eindelijk genoodzaakt te wijken en het eiland te verlaten. Eenige maanden later hervatte hij nogtans den togt, en het gelukte hem toen het eiland te veroveren, want eene bombe in het kruidmagazijn van het fort vallende, verkeerde hetzelve in een' puinhoop, onder welken een groot gedeelte der bezetting, en daaronder ook de dappere Binkes, den dood vond.

BINOMIUM, eene grootheid, die uit twee leden bestaat, als $a + b$ of $2 + 3$. Binomiale coëfficienten zijn de getallen, die aantoonen hoe dikwijls in de ontwikkelde magt van een binominm iedere soort van product uit de deelen van hetzelve voorkomt. Zie wijders Newton.

BIOGRAPHIE, Gr.-Lat. *Biographia* (van Βιος, leven, γραφειν, schrijven), Levensbeschrijving, is een verhaal der lotgevallen van bijzondere menschen, en alzoo eene verenkeling der geschiedenis met betrekking tot personen, gelijk de monographie eene verenkeling van dezelve is met betrekking tot gebeurtenissen en daadzaken. Zoodanige levensverhalen zijn of door anderen of door dengenen zelven opgesteld, dien zij betreffen; de laatsten noemt men autobiographiën. Het spreekt van zelven dat er veel waarheidsliefde en zelfverloochening toe behoort, om, zijn'eigen levensloop beschrijvende, ook zijne zwakheden en gebreken niet te verzwijgen, of ten minste dezelve niet te vergoelijken en in een minder ongunstig licht te plaatsen dan eene gestrenge zelfkritiek welligt zou vorderen.

BIOLOGIE is zoo veel als de theorie des levens, namelijk der bewerktuigde en wel voornamelijk der dierlijke natuur. Deze wetenschap berust voornamelijk op dynamische gronden, en is sedert weinige jaren door Treviranus, Weber, Schubert, Schelver en andere Duitsche natuurphilosophen bij uitstek scherpzinnig behandeld; Bichat heeft in zijne *Recherches sur la vie et sur la mort* den Franschen en Doornik in zijne *Verhandeling over de Levenskracht* onzen landgenooten een goed denkbeeld van dezelve gegeven.

BIOLYCHNISCHE TAFEL is eene tafel door Buffon uitgedacht en opgemaakt uit eene groote menigte sterflijsten, waarin men den waarschijnlijken duur van het menschelijk leven in ieder' ouderdom van jaar tot jaar kan overzien; de benaming (van Βιος, leven en λυχνος, een brandend licht, ontleend) is zoo vernuftig als de inval om zulk eene tafel te berekenen, en tevens zeer gepast, want de levenslamp, genoegzaam van olie voorzien, brandt, even als iedere andere, voorzeker zoo lang als men berekent dat zij branden kan, zoo het licht niet vroeger uitgeblazen wordt: dus berust de geheele berekening op bloote waarschijnlijkheid; de kennis nogtans van deze

waarschijnlijkheid is zeer nuttig voor de genen die bij lijfrenten, levensverzekeringen, weduwenfondsen, e. d. g. belang hebben.

BIOMETRIE, van *Βιος*, leven, en *μετρον*, maat, is zoo veel als levensmeetkunde, dat is de wetenschap om 's menschen leeftijd zoodanig te verdeelen, dat hij het meest mogelijke nut en voordeel er van trekke. In FRANKLINS werken vindt men eene handleiding daartoe, onder het opschrift: *De Kunst om rijk en gelukkig te worden*, en tafelen wegens het besteden of besparen van geld en tijd; deze theoretische is zeker hemelsbreed verschillend van de practische Biometrie, gelijk de dichter H. DE FLINES die (*Dichtvruchten*, V Inz. bl. 84) vrij kluimig heeft uitgewerkt:

De mensch bereikt hier schaars den hoogen ouderdom
Van 4 × 24 (= 96) jaren;
Met slapen gaat daarvan ⅓ deel reeds om:
Dat is dus . . . . 32 jaren.
Met ziekte en ongemak gaat wel een ¼ heen:
Dat maakt nog . . . . 24 »
Laat hij 2 uren slechts op elken dag besteên
Tot zijn beroep: dit maakt . . . . 8 »
Verdubbel dit getal voor hartzeer en geklag
En angst en vrees: 't is . . . . 16 »
Voor tijdverveling ½ uur slechts op een' dag:
Dat maakt den tijd net van . . . . 2 »
1 uur + ¼ dat hij zich wascht en kleedt
En kapt en scheert: dat is . . . . 5 »
2 uren dagelijks, waarin hij drinkt en eet
Is niet te veel: dit maakt . . . . 8 »
De mensch, die op deze aard' zoo veel genot verwacht,
Heeft van zijn' levensloop, die lange reeks van jaren,
Als hij die zamentelt, dusdanig doorgebragt . . . . — add.
Reeds 95 voor hem vervlogen . . . . (= 95) jaren.
Zoodat er nu alleen 1 jaar nog overschiet,
Om, als de vogeltjes in 't voorjaar, vreugd te smaken:
Dus zien wij dat de mensch slechts ¼ uurs geniet,
Dat hij zich ieder' dag genoeglijk kan vermaken.

BION van Borysthenes, in Scythië, bloeide omtrent 200 jaren vóór J. C., en was een sophist van even zulk een' wispelturigen geest als dubbelzinnige zeden; eerst was hij een leerling van CRATES, toen een aanhanger der Cynische, vervolgens der Cyrenaische school, en bestreed het polytheïstische volksgeloof, weshalve hij voor een' atheïst gehouden werd. Hij was, als alle sophisten, hoogmoedig en verwaand; te Rhodus liet hij zich door eenige bootsgezellen, die zich op zijn verlangen als philosophische leerlingen gekleed hadden, naar de schouwplaats verzellen. SENECA, DIOGENES LAËRTIUS, CICERO en PLUTARCHUS hebben eenigen zijner philosophemen, meest spitsvondigheden en kwinkslagen, opgeteekend. Hij was gewoon te zeggen dat een God, die de misdaden der ouderen aan de kinderen strafte, hem voorkwam als een arts, die den zoon of kleinzoon het voor den kranken vader bestemde geneesmiddel ingaf. Te Chalcis verviel hij, in eene ziekte, van ongeloof tot bijgeloof, en nam tot allerlei dwaze herstellingsmiddelen zijne toevlugt, tot hij eindelijk bezweek. = van Smyrna, of eigenlijk van Phlossa, in de nabijheid van Smyrna, geboortig, was een Grieksche Idyllendichter, van wien geene levensbijzonderheden bekend zijn. Uit de elegie, welke zijn vriend en leerling MOSCHUS op zijn' dood vervaardigde, van welke P. NIEUWLAND, (*Ged.* bl. 57) eene schoone Nederduitsche vertaling heeft geleverd, schijnt te blijken dat hij een tijdgenoot van THEOCRITUS geweest en aan vergift gestorven is. Het voornaamste van zijne weinige tot ons gekomen gedichten is de Rouwklagt op ADONIS. = (JEAN), geboren te Dijon in 1688, was een Roomsch-Katholijk geestelijke; tot Aalmoezenier aangesteld op eene galei, was hij getuige der mishandelingen, welke de Protestanten op de Fransche galeijen moesten ondergaan. Dit bewoog hem de Roomsche kerkleer te verzaken en naar Engeland te wijken. In 1708 gaf hij te Londen een verhaal in het licht van deze wreede mishandelingen, en eindigde zijne dagen in Holland, waar hij zijn bestaan vond met Engelsche werken in het Fransch te vertalen.

BIONDI (GIOVANNI FRANCESCO), geboren te Lezignana, in Dalmatië, in 1572, uit een adellijk maar arm geslacht, begaf zich naar Venetië, en verzelde als Secretaris den gezant der Republiek SORANZO naar Frankrijk; naderhand werd hij tot verscheiden gewigtige zendingen en onderhandelingen gebruikt, doch dewijl men zijne diensten niet genoegzaam beloonde, ging hij met den Engelschen Gezant HENRY WOTTON naar Engeland, waar hij de Protestantsche geloofsleer omhelsde, en Koning JAKOBUS I hem Ridder en Kamerheer maakte. Door zijne bekwaamheid bragt hij het op eene vergadering der Hervormden, in 1615 te Grenoble gehouden, zoo ver dat zij zich voor den Prins van Condé verklaarde. † te Eaubonne, in Zwitserland, in 1644. Hij schreef eene Geschiedenis van den burgeroorlog tusschen de Huizen LANCASTER en YORK, van 1377 tot 1509, en eenige Italiaansche romans.

BIPENNIUM, oude benaming der stad *Biel* in Zwitserland.

BIPES, Fr. *Bipède*, tweevoetig; gelijk de menschen en de vogelen.

BIQUADRAAT is een quadraat, met zich zelf vermenigvuldigd, of de vierde magt van een getal, als a^4; b. v. indien $a = 2$ is, dan is $a^4 = 16$; is $a = 3$, dan is $a^4 = 81$; is $a = 4$, dan is $a^4 = 256$, enz.

BIRAGUE (RENÉ), geboren te Milaan in 1507, deelde in de gehechtheid van zijn geslacht aan Frankrijk, en ontweek het ongenoegen van LODEWIJK SFORZA, Hertog van Milaan, aan het hof van FRANS I, die hem benoemde tot Raadsheer in het Parlement van Parijs, Surintendant der justitie en Bevelhebber van Lyon. Zegelbewaarder geworden onder KAREL IX, had hij deel in den afschuwelijken raadslag, die den S. Bartholomeusmoord besliste, en zijne lafhartige toestemming werd beloond met het ambt van Kanselier, hetwelk hij onder HENRIK III behield. Paus GREGORIUS XIII verhief hem tot Kardinaal. † den 24 November 1583 met den roem van een' bekwaam' staatsman, maar die geenszins kiesch was in de middelen om zich van zijne vijanden en die der koningin-moeder te ontslaan.

BIRMINGHAM, de gewigtigste fabrijkstad van Engeland, met 107,000 inwoners, ligt in Warwikshire in eene aan steenkolen en ijzer rijke landstreek. Op het einde der XVII eeuw had deze stad nog naauwelijks 5000 inwoners; thans is zij de zetel der Europesche volkomenheid in de werktuigkunde. Alles wordt er op eene reusachtige wijze vervaardigd, en men ijst van de geweldige kracht, die hier door middel der stoomwerktuigen wordt aangewend. In een oogenblik is als door een' tooverslag een dikke ijzeren staaf in een' geweerloop herschapen, zonder dat eene menschelijke hand zich uitstrekt; ijzer, dikker dan een duim, wordt in ontzettende scharen gebonden, die het als papier doorsnijden; ijzerdraad van 1 tot $\frac{1}{12}$ duim dik wordt als vlas of katoen gesponnen. Klompen koper rekken zich onder de cylinders der pletmachine als deeg onder de rol des pasteibakkers. In de nabijheid van Birmingham, doch reeds in Staffordshire, ligt de fabrijkplaats Soho, waar onder anderen eene groote fabrijk van stoomwerktuigen is, die BULTON tot den hoogsten graad van volkomenheid gebragt heeft; met dezelve is eene ijzergieterij verbonden, waar stukken van 20,000 ponden zwaarte in éens gegoten worden.

BIRON (ARMAND DE GONTAUT, Baron VAN), geboren in 1524 uit een oud geslacht van Perigord, begon met zich te onderscheiden in de oorlogen van Piemont, waar hij gekwetst werd, en, genezen zijnde, kreupel bleef. Toen de burgeroorlogen in Frankrijk begonnen, hield BIRON zich bij de Katholijke partij, ofschoon hij in het geheim den Protestanten toegedaan was. Hij woonde de veldslagen bij van Dreux, S. Denis en Montoncour, en werd in 1569 benoemd tot Grootmeester der artillerie. Het volgende jaar sloot hij met DE MESMES, Heer van Malassise, te S. Germain den vrede tusschen de Katholijken en Protestanten, die schertsende *La Paix boiteuse et malassise* genoemd werd, met toespeling op BIRONS kreupelheid en den titel van DE MESMES; doch twee jaren later bleek dat deze vrede inderdaad »kreupel en kwalijk gevestigd" was. Ter naauwernood ontsnapte BIRON den S. Bartelsmoord, met zich op te sluiten in het arsenaal, waar men hem niet durfde aanvallen. In 1577 Maarschalk van Frankrijk geworden, voerde hij het bevel in Guyenne, in de Nederlanden en in Saintonge. Na den dood van HENRIK III was BIRON een der eersten die HENRIK IV erkenden. Hij sneuvelde in den slag van Epernay, in Champagne, den 26 Julij 1592. = (CHARLES DE GONTAUT, Hertog VAN), zoon van den voorg., geboren in 1561, deed zijn' eersten veldtogt onder zijn' vader, toen hij 14 jaren oud was; hij diende HENRIK IV met even veel getrouwheid als dapperheid, en behaalde veel roem in de veldslagen van Arques en Ivry, zoo wel als bij de belegeringen van Parijs en Rouen en in den slag van Aumale in 1592, wanneer de Koning hem tot Admiraal van Frankrijk verhief. Na de herovering van Amiens in 1598 werd hij Hertog en Pair; reeds in 1594 was hij Maarschalk van Frankrijk geworden. Hij werd benoemd tot Gezant naar Zwitserland, de Nederlanden en Engeland. In weerwil van al deze schitterende gunstbetooningen en de persoonlijke vriendschap van HENRIK IV, rekende BIRON zich toch niet genoegzaam beloond, en de Spaansche partij, die na den vrede van Vervins HENRIK IV slechts door geheime treken kon schaden, nam BIRONS misnoegen te baat, om hem voor zich te winnen. In 1599 sloot hij met den Hertog van Savoyen en den Graaf van Fuentes een geheim verdrag, waarbij BIRON beloofde de wapenen tegen zijn' weldoener op te vatten. Ondertusschen werd den Hertog van Savoyen de oorlog verklaard, gedurende welken BIRON aanhoudend wankelde tusschen zijn' pligt en het verraad. Na het sluiten van den vrede, ondervroeg HENRIK, wien BIRONS dubbelzinnig gedrag in den oorlog niet onbekend gebleven was, hem deswegens, en beloofde hem vergiffenis, zoo hij alles rondborstig bekennen wilde; doch de Maarschalk weigerde dit, en HENRIK zond hem naar Engeland, om Koningin ELIZABETH zijn huwelijk met MARIA DE MEDICIS bekend te maken. BIRON zette vervolgens zijne geheime onderhandelingen voort, en werd verraden door zijn' vertrouweling LAFIN. Eene ronde bekentenis zou BIRON nog gered hebben, daar de Koning tot vergiffenis geneigd was; maar hij bleef hardnekkig ontkennen, en verwierp de aangeboden genade. Bij zijn vertrek uit het kabinet des Konings werd hij gevangen, naar de Bastille gebragt en den 31 Julij 1602 onthoofd. = (CHARLES ARMAND DE GONTAUT, Hertog VAN), achterneef van den voorg., geboren in 1663, was insgelijks

Maarschalk van Frankrijk. † in 1756. = (Louis Antoine de Gontaut, Hertog van), zoon van den voorg., geboren in 1701, was Kolonel der Fransche Gardes en ook Maarschalk van Frankrijk. † in 1788. = (Armand Louis de Gontaut, Hertog van), neef van den voorg., en in het eerst bekend onder den naam van Hertog de Lauzun, Luitenant-generaal, werd geboren in 1747, en genoot al de voordeelen van eene hooge geboorte, rijkdom en aanzien. In 1778 ging hij naar Amerika, om de onafhankelijkheid der Engelsche volkplantingen te helpen bevechten, en behaalde er veel roem door zijne dapperheid en zijn ridderlijk gedrag. Bij zijne terugkomst in Frankrijk had hij zich gevleid zijn' oom te zullen opvolgen als Kolonel der Gardes, maar bij den dood des Maarschalks erfde hij slechts zijn' titel van Hertog en bleef Kolonel der huzaren van Lauzun. Gevoelig over deze teleurstelling in zijne verwachting, en tot afgevaardigde verkozen van den adel in de vergadering der Algemeene Staten, omhelsde hij met warmte de omwenteling van 1789. Hij werd beschuldigd met den Hertog van Orleans, wiens vriend hij was, deel genomen te hebben aan de gebeurtenissen van den 5 en 6 October. In 1792 werd hij aan het hoofd geplaatst der legers van den Rijn, verving daarna den Generaal Anselme bij het leger van Nizza en nam het bevel op zich over het leger in de Vendée. Teruggeroepen en afgezet als edelman, werd hij in hechtenis genomen en voor de Revolutionnaire regtbank gebragt, die den 31 December 1793 hem ter dood veroordeelde. = (Ernst Johann von), Hertog van Koerland, geboren in 1687, was de zoon van een' Koerlandschen Boer, Bühren genaamd. Met een' ongemeen schranderen geest paarde hij een bevallig uiterlijk, en won de gunst van Anna Iwanowna, Hertogin van Koerland. Toen deze vorstin in 1730 den Russischen troon beklom, verzelde hij haar naar Petersburg, en werd weldra alvermogend aan het Russische hof; nadat hij den naam en het wapen had aangenomen der Fransche Hertogen van Biron, regeerde hij onder den naam der Keizerin. Zijne tirannij evenaarde zijne grenslooze eerzucht, en hij ruimde uit den weg al wat dezelve belemmeren kon. De Vorsten Dolgorucki waren zijne eerste offers; 10,000 personen liet hij ter dood brengen en zond twee maal zoo veel in ballingschap. Men wil dat zelfs de Keizerin zich aan zijne voeten wierp en hem met tranen smeekte menschelijker te zijn; maar vruchteloos. Door den invloed der Keizerin liet Biron zich in 1737 tot Hertog van Koerland verkiezen, en de Koning van Polen bekrachtigde deze keus. Eindelijk benoemde de Keizerin, nadat zij den Grootvorst Iwan tot haren opvolger bestemd had, Biron, op zijne begeerte, tot Regent, en † den 28 October 1740. Gedurende zijn regentschap zocht Biron de kroon in zijn geslacht over te brengen, door zijn' zoon met de Grootvorstin Elizabeth en zijne dochter met den Hertog van Holstein te doen trouwen. Maar dit ontwerp werd door eene zamenzwering verijdeld. Met bewilliging der moeder des jongen Keizers liet de Veldmaarschalk Munnich den regent in den nacht van den 19 November 1740 van zijn bed ligten en naar het kasteel Schlusselburg brengen. Zijn proces werd opgemaakt en hij tot eene eeuwige gevangenschap in Siberië veroordeeld, met verbeurte zijner goederen. Eene omwenteling in het volgende jaar Elizabeth, de dochter van Peter I, ten troon verheven hebbende, werd Biron teruggeroepen, en Munnich op zijne beurt verbannen. In Kazan ontmoetten zij elkander, en vervolgden ieder zijn' weg, zonder een woord met elkander te spreken. Biron kreeg verlof om zich te Jaroslaw neder te zetten. Na eene ballingschap van 22 jaren riep Peter III in 1762 Munnich terug. Toen Catharina II in 1763 den troon beklom, gaf zij Biron het hertogdom Koerland terug; hij regeerde 6 jaren met gematigdheid en wijsheid; in 1769 stond hij de regeting af aan zijn' zoon Peter, en † te Mittau, den 28 December 1772. Vier jaren daarna werd Hertog Peter afgezet en Koerland eene Russische provincie.

BIS, tweemaal.

BISCAYE, bij de Ouden Cantabrië genaamd, is eene provincie van Spanje, aan de grenzen van Frankrijk. De Koningen van Oviedo en Leon lieten dit landschap door Stadhouders besturen tot 859, wanneer de Biscayers zich onafhankelijk maakten, en een' Schotschen Prins tot opperheer verkozen, wiens nakomelingen onder den titel van Haro regeerden. Pedro de wreede, dit land vermeesterd hebbende, stelde zijn' broeder Henrik II tot Graaf van Biscaye aan. Na zijn' dood bleef deze provincie gehecht aan de kroon; echter mag de Koning van Spanje slechts den titel voeren van Heer van Biscaye. Deze provincie wordt in drie landschappen verdeeld, namelijk het eigenlijk Biscaye, Guipuscoa en Alava; de hoofdstad is Bilbao; de overige voornaamste steden zijn S. Sebastian, Fontarabia, Tolosa, Vittoria en eenige anderen. Het land is bergachtig en de vlakten zijn zeer vruchtbaar, doch de voornaamste rijkdom van Biscaye bestaat in de ijzermijnen; ook wordt er lood en andere metalen gevonden. De inwoners onderscheiden zich door hunne taal en zeden merkelijk van de andere Spanjaarden, en zijn zeer naijverig op hunne provinciale voorregten.

BISCHOFSWERDER is een fraai steedje in Poolsch Pruissen, aan de rivier Osse, die zich in de Weichsel uitstort. In 1730 brandde dit steedje geheel af, doch werd veel netter wederom opgebouwd. = (Johann Rudolf von), geboren in Saksen, trad in 1760 in Pruissischen dienst, was in 1779 Majoor, en reeds de gunsteling van Frederik Willem II, toen deze nog Kroonprins was. Als gevolmagtigd Minister had hij veel deel aan de vredehandeling van Szistova en aan de conferentie te Pilnitz. In 1792 verzelde hij den Koning van Pruissen op den veldtogt in Champagne. Daarop werd hij naar Frankrijk gezonden, en kwam in 1794 terug. Na den dood des Konings kreeg hij zijn ontslag. † in 1803. Hij was een Staatsman van bekrompen inzigten, dweepzuchtig, een voorstander van mysticismus en geestenzienerij, en behoorde tot de orde der Illuminaten.

BISDOM is de benaming van het geestelijk regtsgebied van een' Bisschop, die in vroeger tijden somwijlen Souvereine Vorst tevens van zoodanig land was, over hetwelk hij het geestelijk opperbestuur had, gelijk Keulen, Munster, Utrecht, Luik en andere bisdommen. Toen Keizer Karel V de gezamenlijke Nederlanden in 1555 aan zijn' zoon Philips II overdroeg, bestonden er slechts vier Bisdommen, namelijk dat van Atrecht, Utrecht, Kamerijk en Doornik. Philips vermeerderde dezelve met veertien nieuwe, onder goedkeuring van Paus Paulus IV, waarvan de zetels waren: Mechelen, Antwerpen, Haarlem, Deventer, Leeuwarden, Groningen, Middelburg, 's Hertogenbosch, Roermonde, Namen, S. Omer, Yperen, Gend en Brugge; van deze achttien Bisdommen werden Utrecht, Mechelen en Kamerijk tot Aartsbisdommen verheven. Dit oprigten van nieuwe Bisdommen in de Nederlanden veroorzaakte veel misnoegen, zoowel onder het gemeen als onder de geestelijken en grooten, en het viel den nieuwen Bisschoppen niet gemakkelijk bezit te nemen van hunne zetels, vooral in Braband, waar vele kloosters derzelver voorregten en inkomsten moesten missen, waartoe de monniken onmogelijk goedschiks konden verstaan; doch alle tegensparteling mogt niet baten; de Bisdommen werden ingevoerd, en bestaan tot heden nog in België, doch in de zeven vereenigde provinciën werden zij terstond na de hervorming afgeschaft. Fredrik Schenk van Tautenburg was de laatste der Utrechtsche Bisschoppen, en de eenigste, die den titel van Aartsbisschop gevoerd heeft.

BISET (Karel Emanuel), geboren te Mechelen in 1633, was een voortreffelijk Schilder van gezelschappen, danspartijen en dergelijke woelige stukken, welke hij bij uitstek geestig wist te ordonneren. Hij woonde eenigen tijd te Parijs, waar hij eenige stukken voor het hof schilderde; bij zijne terugkomst werd hij hofschilder van den Graaf de Monterey, Gouverneur der Spaansche Nederlanden, te Brussel; doch begaf zich vervolgens naar Antwerpen, waar hij bij zijne losse leefwijze allerlei wonderlijke ontmoetingen had, veel dronk, lang sliep en weinig arbeidde. † in 1710.

BISHOP (William), geboren in 1553 in Warwikshire, was Apostolisch Vicaris in Engeland. Ten gevolge van een' twist onder de Engelsche Katholijken, wegens de bevordering van Blackwell tot Aartspriester, werd hij naar Rome gezonden, doch aldaar opgesloten in het klooster der Jezuiten, en kon dus niets verrigten. Bij zijne terugkomst in Engeland werd hij op nieuw gevangen gezet, omdat hij den eed weigerde, door Jakobus I van de Katholijken gevorderd, bij gelegenheid van het buskruidverraad. Toen hij wederom in vrijheid gesteld was, begaf hij zich naar Parijs, waar hij in 1623 tot Bisschop van Chalcedon gewijd werd. † den 13 April 1624. Hij heeft eenige geschriften nagelaten tot verdediging van het gedrag der Katholijke geestelijken in Engeland onder de regering van Elizabeth.

BISKOP (Joan), geboren in den Hage in 1646, was Advokaat voor het hof van Holland, en een bekwaam Schilder, die met de penseel op gewoon papier de schilderijen van onderscheiden meesters, in elks bijzondere manier en in het eigen koloriet, bij uitstek kunstig wist na te bootsen. Deze schilderteekeningen worden nog bij de liefhebbers in hooge waarde gehouden. † in 1686.

BISMUTH, of Marcasiet, is een zeer broos halfmetaal, geel-roodachtig of vuil-wit van kleur; hetzelve wordt in alle zuren opgelost, en levert verscheiden metaalachtige middelzouten en een magisterium, hetwelk eertijds onder den naam van *Blanc d'Espagne* als blanketsel gebruikt werd. De Bismuth vereenigt zich met alle metalen in het vuur, en wordt onder het vertinsel, als ook met evenveel lood en tin tot soldeersel gebruikt. In de geneeskunde komt de Bismuth insgelijks in aanmerking.

BISSCHOP, Gr. *Επισκοπος*, is het geestelijk opperhoofd eener Christelijke gemeente. Reeds de eerste Christenen hadden Bisschoppen, die door de Apostelen zelven aangesteld of door de gemeenten volgens het Apostolisch voorschrift verkozen waren. Aanvankelijk hadden zij allen een' gelijken rang, en geen het minste wereldlijk gezag, voorregten of burgerlijke vrijdommen. Van tijd tot tijd matigden zij zich dit alles aan; zij begonnen met eene bijna onbepaalde heerschappij te voeren over de geestelijken van hun bisdom, vervolgens over de leken en eindelijk over de burgerlijke overheid. De eene Bisschop werd allengs rijker, aanzienlijker en magtiger dan de andere; die van Rome verhief zich tot Opperbisschop en nam den naam van Paus (*Papa*, vader) aan; onder hem stond nu voortaan het geheele ligchaam der geestelijkheid over de gansche aarde, en Rome werd het middelpunt der geestelijke magt, aan welke gedurende de middeleeuwen de wereldlijke magt geheel en al onderworpen was,

alzoo genoegzaam alle kroonen als leenen van den H. Stoel werden aangemerkt, sedert KAREL DE GROOTE de keizerlijke kroon uit handen van den Paus had ontvangen. Velen der Bisschoppen verkregen den rang van geestelijke vorsten (zie BISDOM), en hadden hunne vicarissen of wijbisschoppen, om de geestelijke zaken te verrigten, terwijl zij zelf zich met de landsregering bezig hielden, of als dappere helden het harnas aanschoten en aan het hoofd van legers in het veld verschenen. Na de hervorming verloren de Bisschoppen, vooral in Duitschland, veel van hunne voormalige magt, luister en aanzien. In Engeland, Zweden en Denemarken behield de Protestantsche Kerk wel geestelijken met den titel van Bisschop, maar met veel minder gezag en invloed dan de Bisschoppen der Roomsche Kerk, die ook titelbisschoppen heeft, wier bisdommen *in partibus infidelium* (in de landen van ongeloovigen) gelegen zijn, waaruit zij geene inkomsten trekken, en natuurlijk daar ook niets te zeggen hebben. Na de Fransche staatsomwenteling werden in Frankrijk en Duitschland een groot aantal Bisdommen afgeschaft, of, gelijk men dit in de staatstaal noemde, geseculariseerd; eenigen zijn wel hersteld, doch merkelijk in hunne voorregten en inkomsten besnoeid geworden. Ingevolge van het concordaat, in 1827 tusschen den Koning der Nederlanden en den Paus LEO XII gesloten, zouden er ook in Oud-Nederland Bisdommen opgerigt worden; doch gelukkig heeft men zich daarmede niet zeer gehaast; want na de afscheiding van België, zal deze nieuwigheid, die reeds in 1559 den Nederlanderen mishaagde, denkelijk wel geheel achterwege blijven, en de regering zich met vrij wat gewigtiger zaken bezig houden. = (CORNELIS), geboren te Amsterdam, den 12 Februarij 1630, was een voortreffelijk historie- en portretschilder, leerling van FERDINAND BOL. † reeds in 1674, doch er zijn van hem zulk eene menigte fraai uitgevoerde schilderstukken in Holland, Zeeland, Braband en zelfs in Engeland voorhanden, dat het onbegrijpelijk is hoe hij zoo vele en zulke goede stukken in zulk een' korten leeftijd heeft kunnen leveren. = (JAKOB), oudste zoon van den voorg., was bij zijns vaders dood reeds zoo ver in de schilderkunst gevorderd, dat hij zijne moeder en tien broeders en zusters kon onderhouden, terwijl hij twee zijner broeders en drie zusters onderwees. Hij schilderde meest kamers, plafond- en schoorsteenstukken, waarin AUGUST TERWESTEN hem onderwezen had. = (ABRAHAM), jongste broeder en leerling van den voorg., muntte voornamelijk uit in het schilderen van gevogelte, en behoorde onder de bekwame meesters in dit vak. = (REM EGBERTSZ.), een braaf onbesproken burger en welgezeten koopman te Amsterdam, was een broeder van den beroemden Hoogleeraar SIMON EPISCOPIUS, en stond, enkel omdat hij de Remonstrantsche gevoelens toegedaan was, zoodanig in den haat bij het dommegemeen, dat op Zondag den 19 Februarij 1617 zijn huis deerlijk werd uitgeplunderd, en hij zelf met zijne vrouw ter naauwernood de woede van het regtzinnig gepeupel ontkwam. In stede van dit razend gespuis te verdrijven of onder den woesten hoop te schieten, en die men in handen kreeg te laten ophangen, werd deze schennis door de regering werkeloos aangezien, het graauw zijn' baldadigen wil gelaten en de oorzaak van deze opschudding aan de Remonstranten geweten. Om dezen schandelijken triomf der regtzinnigheid te voltooijen, werd BISSCHOP, in plaats van hem billijke voldoening en schadevergoeding te bezorgen, benevens zijne vrouw, bij openbare afkondiging van den predikstoel het lidmaatschap der Gereformeerde Kerk ontzegd, »omdat zij zich in »Remonstrantsche vergaderingen hadden laten vinden." BISSCHOP † den 10 April 1625.

BISSCHOPPELIJKE KERK, Eng. *Episcopal Church*, is de benaming der heerschende Hervormde Kerk in Engeland, die in haar bestuur als hoofdgrondslag aanneemt dat de Bisschoppen door God zijn ingesteld, en de overige geestelijkheid zoowel als de gemeente hun ondergeschikt zijn moet. De Pausen oefenden eertijds een groot gezag over Engeland uit, en trokken jaarlijks aanzienlijke sommen van daar. HENRIK VIII geraakte in onmin met den Pauselijken Stoel, wegens zijne beruchte echtscheiding, en verklaarde in 1531 zich voor het hoofd der Engelsche Kerk; niettemin bleef hij nog ijverig Katholijk, en veranderde slechts weinig in de oude leer en het ceremoniëel zijner Kerk, behalve dat hij den Paus de gehoorzaamheid opzeide en het monnikswezen afschafte. De Hervorming vond wel reeds onder hem in het geheim en onder zijn' zoon EDUARD VI openlijk bijval, maar het Pansdom werd door zijne dochter MARIA op eene bloedige wijze hersteld. Eerst bij ELIZABETHS komst tot den troon in 1558 werd de Hervorming met kracht doorgezet, en het Engelsch kerkbestuur kreeg den vorm, dien het nog tegenwoordig heeft. De Koning is namelijk het opperhoofd der Kerk met den titel van Beschermer des Geloofs; het oppertoezigt over de kerkelijke zaken staat aan de Aartsbisschoppen en Bisschoppen: van daar de benaming van Bisschoppelijke Kerk, wier ceremoniën merkelijk verschillen van die der nietheerschende Engelsche Presbyteriaansche Kerk, welke den Calvinistischen vorm meer nadert, en wier leden ook zuiveren (*Puritains*) genoemd worden. Dezen werden onder de regering van ELIZABETH even hard vervolgd als de Roomschen. Behalve deze twee secten ontstond er eerlang eene derde, de onafhankelijken (*Independents*), die met geene der beide anderen iets te doen wilde hebben, en eene voorname rol speelde ten tijde van CROMWELL. Naderhand ontstonden er gedurig meer secten in Groot-Britannië, die sedert de regering van WILLEM III allen geduld en onder den algemeenen naam van Non-conformisten of Dissenters begrepen worden. Zie METHODISTEN, QUAKERS, enz.

BISSE, van het Ital. *Biscia*, slang, heet in de wapenkunde eene slang, die in het schild met verscheiden kronkelingen wordt voorgesteld, wier kop, zijdelings gezien, omhoog steekt en de staart met de punt naar omlaag gerigt is.

BISTON, volgens de fabelleer, een zoon van MARS en CALLIRHOË.

BISTONIA, eene stad in Thracië, had dezen naam naar BISTON, den zoon van MARS, die dezelve gebouwd zou hebben.

BISTONIDEN, bijnaam der Thracische Bacchanten.

BISURGIS, oude benaming van de *Weser*

BITAUBÉ (PAUL JEREMIE), geboren te Königsbergen in 1732, was een bevallig Fransch schrijver; hij vertaalde HOMERUS in het Fransch, en schreef in poëtisch proza *Joseph* en *Willem I*, het laatste verscheen, merkelijk veranderd en omgeärbeid, later onder den titel *Les Bataves*. Op eene reis naar Parijs won hij de vriendschap van D'ALEMBERT, en door diens aanbeveling de gunst van FREDRIK II, Koning van Pruissen. Behalve de hier genoemde werken gaf hij eene vertaling van het gedicht *Herman en Dorothea*, door GÖTHE in het Hoogd. geschreven, in het licht. Bij de omwenteling bevond hij zich te Parijs, en geraakte met zijne vrouw in de gevangenis; doch zij werden weldra wederom in vrijheid gesteld. NAPOLEON benoemde hem tot lid van het legioen van eer. † in 1808.

BITHEISMUS, van *bis*, twee, en *θεος*, God; tweegodendom. Zie DUALISMUS.

BITHYNIË, een landschap in Klein-Azië, grensde ten noorden aan den Pontus-Euxinus, ten westen aan den Thracischen Bosphorus en de Propontis, ten zuiden aan Phrygië en Mysië en ten oosten aan Paphlagonië. De voornaamste steden in hetzelve waren Chalcedon, Nicea, Nicomedië, Heraclea en de hoofdstad Prusa. De inwoners, vroeger Bebricïërs genaamd, hadden hunne eigen Koningen, doch werden 560 jaren vóór J. C. door de Lydiërs overwonnen, en kwamen vijf jaren later onder de heerschappij der Perzen, van wier juk zij zich ontsloegen ten tijde van ALEXANDER; na de herstelling van het Rijk werd Bithynië geregeerd door de volgende Koningen:

BIAS	van	378	tot	328	vóór	J. C.
ZIPETHES	»	328	»	281	»	»
NICOMEDES I	»	281	»	246	»	»
ZELAS	»	246	»	232	»	»
PRUSIAS I	»	232	»	192	»	»
PRUSIAS II	»	192	»	149	»	»
NICOMEDES II	»	149	»	92	»	»
NICOMEDES III	»	92	»	75	»	»

Deze laatste, die in den oorlog tegen MITHRIDATES de zijde der Romeinen hield, maakte het Romeinsche volk erfgenaam van zijne Staten. In de XI eeuw werd Bithynië door de Seldschucken veroverd; de Ottomannen stichtten aldaar in 1298 een nieuw Rijk.

BITON en **CLEOBIS** zijn vermaard om hunne teedere liefde jegens hunne moeder, priesteres van JUNO. Deze op zekeren tijd in den tempel moetende tegenwoordig zijn bij eene offerplegtigheid, en geene ossen bij de hand zijnde, om voor haren wagen te spannen, trokken hare zonen denzelven langs een' weg van 40 stadiën naar den tempel. De moeder, getroffen door dit blijk van liefde, bad de godin haren zonen de grootste weldaad te schenken, welke de menschen van de goden kunnen ontvangen. De broeders aten met hunne moeder, sliepen in den tempel, en werden des morgens dood gevonden.

BITTERZOUT, *Sal Epsom*, Engelsch zout, wordt in haarvormige zachte kristallen, vlokken en korlen in rotsspleten en spelonken in de Hartz en Bohemen gevonden, ook wel door kunst bereid. Hetzelve is wit, grijs en geel van kleur, in koud water smeltbaar en dient als purgeermiddel.

BITURICUM, oude benaming der stad *Bourges*, in Frankrijk.

BITURIGEN, oude benaming der vroegere bewoners van het landschap *Berry*, in Frankrijk.

BIVAR (RODRIGO DIAS DE), bijgenaamd DE CID, werd geboren te Burgos omstreeks 1040, en onderscheidde zich door zijne dapperheid onder de regering van FERDINAND I en SANCHO II, Koningen van Leon en Kastilië. Na den dood van dezen laatsten viel hij in ongenade bij ALFONSUS VI, omdat hij dien monarch een' eed wilde laten doen dat hij geen deel gehad had aan den moord van zijn' broeder Don SANCHO. RODRIGO het hof verlatende, bleef niettemin gehecht aan zijn' Koning en zijn vaderland. Een leger, aangevoerd door vijf Moorsche Koningen, in Kastilië voortgedrongen zijnde, stelde de verbannen held zich aan het hoofd van eenige weinige dappere Kastilianen, overwon de Mooren en leide hun het betalen eener schatting op in den naam zijns Konings. Deze gewigtige dienst bewerkte zijne terugroeping van het hof, waar hij door de Moorsche gezanten met den titel van Cid (Heer) begroet werd. Voor de tweedemaal verbannen door de woelingen dergenen die hem afgunstig waren wegens zijn' roem, sloeg hij de Mooren andermaal in verscheiden gevechten, alleen geholpen door eenige dappere ridders, die zich onder

zijne banier geschaard hadden. Hij vestigde zich met hen te Valencia, nadat hij deze stad veroverd had, en † aldaar in 1099. De geschiedenis, die het onderwerp uitmaakt van CORNEILLES treurspel *De Cid*, heeft slechts een Spaansch volksvertelsel, maar geene historische waarheid ten grondslag.

BIVOUAC; dit woord, boewel Fransch, is echter van Nederduitschen oorsprong, namelijk eene barbaarsche spelling van het woord *bijwacht*, hetwelk de Franschen *biwak* uitspraken en *bivouac* spelden; naderhand hebben zij er een' krijgsterm van gemaakt, en zelfs het werkwoord *bivouacquer* ingevoerd. Men verstaat daaronder het legeren der soldaten onder den blooten hemel, zonder tenten, in plaats van camperen of cantonneren. De Franschen hebben het eerst de tenten afgeschaft en de soldaten aan het bivouacqueren gewend.

BIZAR, BIZARRERIE; dit woord, en misschien ook de zaak, die hetzelve uitdrukt, is Italiaansch-Fransch. MILLIN verklaart de *bizarrerie* als een' smaak, die met de aangenomen grondregelen strijdig is; eene handelwijze, die in het buitengewone valt, van den algemeenen regel willekeurig afwijkt en eene gedwongen eigendommelijkheid in de plaats stelt. De bizarre smaak onderscheidt zich van den eigenzinnigen smaak daarin, dat deze uit bekende vormen willekeurig kiest, en door verkeerde keus tegen de regelen zondigt; de bizarre smaak versmaadt deze regelen, tracht door het gebruik van buitengewone vormen alle regelen omver te werpen, en handelt even als de schilder, die een menschenhoofd op een' paardenhals schilderen, allerlei leden door elkander mengen en het geheel met bonte vederen bedekken wilde, zoodat het beeld van boven eene schoone vrouw en van onderen een' visch geleek, waarmede HORATIUS (*A. P.*) den bizarren smaak genoegzaam heeft aangeduid, schoon dezelve in zijn' tijd nog geen plaats had, want men vindt denzelven zoo min in de voortbrengselen der beeldende als der schoone kunsten bij de Ouden; wel den eigenzinnigen, grilligen of luimigen smaak, die den lach opwekt, maar overigens den zuiveren goeden smaak niet benadeelt. De eigenlijke bizarre smaak, dat is, zegt KRUG, zoodanig een smaak, die in het bizarre zelf, als iets voortreffelijks, behagen schept, kan door de aesthetiek niet gebillijkt worden, en is eigenlijk een verbasterde of bedorven smaak. Zie GROTESK.

BIZAS, Grieksch Beeldhouwer van het eiland Naxos, beitelde het eerst marmeren schaliën tot dakpannen voor den tempel. † 560 jaren vóór J. C.

BIZOT (PIERRE), Kanonik van S. Sauveur d'Hérisson, in het bisdom van Bourges. † in 1696, was de schrijver eener *Histoire métallique de la République d'Hollande*, in 1687 voor het eerst te Parijs gedrukt, doch in de Nederduitsche vertaling merkelijk verbeterd en vermeerderd. Dit werk is nogtans sedert de uitgave van het groote werk van GERARD VAN LOON geheel in vergetelheid geraakt.

BJöRNSTAHL (JAKOB JONAS), een Zweed, geboren in 1731, doorreisde de Nederlanden, Duitschland, Frankrijk en Italië. Bij zijne terugkomst werd hij Professor der Oostersche talen te Lund. Op bevel van GUSTAVUS III ondernam hij eene reis naar Griekenland, van welke hij niet terugkwam. † te Salonichi in 1779. Zijn Reisverhaal kwam in het Hoogduitsch in 1778 in het licht, en is ook in het Nederduitsch vertaald.

B. L. Verkorting van *Benevole Lector; Bona Lex*.

BLAAM, Fr. *Blame*; eerschennis, lasterkladde, achterklap.

BLACK (JOHN), een Schotsche Dominikaner monnik, vervolgde de Protestanten met zulk een' hevigen ijver, dat hij daarom den 7 Januarij 1562 te Edinburg ter dood veroordeeld werd. = (JOSEPH), geboren te Bordeaux, in 1728, was Professor in de Genees- en Scheikunde te Glasgow, naderhand te Edinburg; † aldaar in 1799. De scheikundige wetenschappen zijn aan hem verscheiden gewigtige ontdekkingen verpligt, welke CAVENDISH, PRIESTLEY, LAVOISIER en anderen hebben voortgezet.

BLACKALL (OFSPRING), geboren te Londen in 1654, Engelsch Godgeleerde, weigerde in het eerst den eed van getrouwheid aan WILLEM III, doch werd, denzelven eindelijk afgelegd hebbende, diens Kapelaan, en in 1707 Bisschop van Exeter, † aldaar den 29 November 1716. Hij was een zeer welsprekend redenaar en sierlijk schrijver; zijne werken zijn in 1723 te Londen gedrukt.

BLACKBURNE (FRANCIS), geboren te Richmond, in Yorkshire, in 1705, † in 1787, was Kapelaan van Dr. HUSTON, Aartsbisschop van York, die hem bevorderde tot Kanonik van Belton en Aartsdiaken van Cleveland; hij heeft zich doen kennen als een ijverig voorstander der godsdienstige vrijheid; zijne gevoelens waren nogtans vlakuit strijdig met die der heerschende Kerk van Engeland; hij wilde, b. v. de biecht ingevoerd hebben, en stelde een' tusschenstaat na den dood, in welken hij beweerde dat de ziel sliep en beseffeloos was tot aan de opstanding.

BLACKLOCK (THOMAS), Schotsch godgeleerde en dichter, geb. in 1721, verloor 6 maanden na zijne geboorte het gezigt door de kinderziekte. Eene uitgave bij inteekening van zijne gedichten stelde hem in staat om te kunnen studeren; hij werd Predikant in 1759, en opende in 1764 te Edinburg eene soort van studenteninstituut, † in 1791. Hij liet verscheiden goed geschreven werken na; in een derzelve beweert hij dat de eerste taal eene wezenlijke muzijk geweest is.

BLACKMORE (RICHARD), geb. in Wiltshire, † in 1729, was Lijfarts van Koning WILLEM III en Koningin ANNA, en dichter; men heeft van hem *Prince Arthur, The Creation* en eenige andere dichtstukken.

BLACKSTONE (WILLIAM), geboren te Londen in 1723, was de zoon van een' Zijdewever, en studeerde te Oxford in de regtsgeleerdheid; in 1746 zette hij zich als Advokaat te Londen neder, doch geene genoegzame practijk vindende, keerde hij terug naar Oxford, waar hij een ambt bij de hoogeschool bekwam, en in 1753 de eerste was, die hier openlijke voorlezingen hield over het staatsbestuur en de wetten van Engeland. Deze nieuwigheid vond algemeene goedkeuring; zijne lessen hadden veel toeloop en de regtsgeleerde BINER bestemde in zijn' uitersten wil eene som ter oprigting van een' leerstoel in het burgerlijk regt, en toen in 1758 de zaak in het werk gesteld werd, viel de keus tot Professor eenstemmig op BLACKSTONE. Uit zijne voorlezingen ontstonden zijne beroemde commentariën over de Engelsche wetten. De Koning vroeg zijne lessen schriftelijk, en beloonde zijne verdiensten met hem te benoemen tot verscheiden voordeelige ambten. BLACKSTONE was regter bij de regtbank der *Plaids Commons*, en werd in 1761 tot lid van het Parlement verkozen. † in 1780. Zijne Commentariën zijn 15 malen gedrukt en ook in het Fransch en Hoogduitsch vertaald geworden.

BLACKWELL (ALEXANDER), Schotsch geneesheer, werd met zijn 16 jaar naar de hoogeschool te Edinburg gezonden; doch hij verliet dezelve heimelijk, en begaf zich naar Londen, waar hij eenig geld verdiende met het corrigeren van drukproeven; doch hiervan niet kunnende bestaan, werd hij boekdrukkersknecht. Hij trouwde hierop, doch verliet eerlang zijne vrouw, en ging naar Frankrijk, vervolgens naar Duitschland, en toen naar Holland; hier kreeg hij smaak in de geneeskunde, en studeerde te Leyden onder den beroemden BOERHAAVE. Van Leyden keerde hij weder naar Londen, waar zijne vrouw hem minzaam ontving. Hij leide eene boekdrukkerij aan, doch door de andere Boekdrukkers gedwarsboomd, geraakte hij in schulden, speelde bankroet en werd in 1737 in de gijzeling gezet, doch in 1739 wederom in vrijheid gesteld, alzoo zijne vrouw met lessen te geven in de teekenkunst zoo veel verdiende dat zij borg blijven kon voor de betaling zijner schulden. Zij had onder anderen eene menigte bloemen, planten en gewassen uitmuntend fraai naar de natuur met kleuren geteekend. BLACKWELL stelde daarbij de namen in onderscheiden talen, liet deze teekeningen in het koper graveren en zijne vrouw de afdrukken even fraai als de teekeningen kleuren. Toen het eerste deel gereed was, werd hetzelve der maatschappij van wetenschappen aangeboden, die de vlijt der verdienstelijke vrouw met een aanzienlijk geschenk beloonde. BLACKWELL begon hierop de geneeskunde te beoefenen, en bekwam bij eene aanzienlijke practijk het opzigt over de landgoederen van een' Engelschen Hertog. Op aanbeveling van den Zweedschen Gezant naar Stokholm ontboden, genas hij den Koning van eene gevaarlijke ziekte. Door eene aanzienlijke belooning en voordeelige uitzigten genoopt, gaf hij gehoor aan den raad zijner vrienden, en zette zich in Zweden neder; maar deel genomen hebbende in eene zamenzwering, die eene verandering in de troonopvolging ten doel had, werd hij den 9 Aug. 1747 onthoofd. = (GEORGE), geb. in Middlesex, in 1545, werd na den dood des Kardinaals ALAN door de Jezuiten benoemd tot Protector der Engelsche natie te Rome, met den titel van Aartspriester. Hij liet zich leiden door den beruchten GARNET, Provisor der Jezuiten, en vervolgde zijne tegenstrevers met interdicten. In 1605 zond hij, bij gelegenheid van het buskruidverraad, een' herderlijken brief aan de Engelsche Katholijken, bij welken hij verklaarde dat iedere aanslag tegen den Koning, het koninklijk geslacht of de ministers ten hoogste door de Kerk werd afgekeurd. Kort daarna vergde JAKOBUS I een' eed van de Katholijken, die eene groote gisting veroorzaakte. BLACKWELL maakte geene zwarigheid om dien eed af te leggen, en de meeste Katholijken volgden zijn voorbeeld. De Kardinaal BELLARMINUS wilde dat hij dezen eed zou herroepen, en op zijne weigering werd BLACKSTONE afgezet als Aartspriester. † in 1613.

BLACKWOOD (ADAM), geboren te Dumferling, in 1539, volgde MARIA STUART naar Frankrijk, die hem tot haren Geheimraad benoemde. Hij reisde verscheiden malen over en weder, om der ongelukkige vorstin alle diensten te bewijzen, die in zijn vermogen waren. † te Poitiers in 1613. Onder zijne nagelaten schriften is een verhaal van het martelaarschap van MARIA STUART, waarin hij aan alle Koningen van Europa verklaart dat zij onwaardig zijn te regeren, zoo zij haren dood niet wreken.

BLADEN (DE) der gewassen komen ook voornamelijk in aanmerking bij de opgave van derzelver kenteekenen in eene kruidkundige beschrijving; zij verschillen bij alle soorten in gedaante en zijn eenvondig, dat is wanneer ieder bladsteel slechts één blad heeft, gelijk de linde- appel- peeren- en kersenboom, de tabak, enz. of zamengesteld, dat is wanneer een bladsteel verscheiden bladen draagt, gelijk de roos, de vlier, de acacia, enz. Dit heeft mede plaats bij alle bloemen aardgewassen. In de gedaante der bladen heerscht eene oneindige verscheidenheid, zij zijn rond, hartvormig, gevingerd, gelobt, ingesneden, getakt, gekarteld, gekronkeld, met prikkels bezet, eenigen geweldig groot, anderen uitermate klein, zeer breed of smal, de

meesten vlak, eenigen gebogen, sommige rolrond. De bladen zijn zeer gewigtige ligchaamsdeelen der planten, en tot derzelver wasdom volstrekt noodzakelijk, want de omloop der sappen in het gewas wordt door de bladen bevorderd, en bij derzelver gemis gestremd; zij zijn de voornaamste uitwaassemingswerktuigen der overtollige vochten, en dienen tevens ter opslorping van in de lucht aanwezige vochtigheden, die het gewas tot voedsel verstrekken. De kleur der bladen is, met uitzondering van eenige weinige planten, over het algemeen groen in onderscheiden schakeringen. Wanneer zij gedurende de lente en den zomer het gewas, waartoe zij behooren, den noodigen dienst bewezen hebben, en de wortel in den herfst hun geen genoegzaam voedsel meer toevoert, houden zij op met groeijen, verdroogen en vallen af; eenige boom- en plantgewassen wederom uitgezonderd, die den winter door hunne bladen behouden. Het ontijdig afplukken der bladen is voor het gewas nadeelig; het rijpen der vruchten wordt zeker wel bespoedigd, wanneer men de plant ontbladert, maar de vruchten verdroogen, als men dit doet vóór zij nog hare volkomen grootte bereikt hebben. Het nut der bladen is algemeen bekend; de bladen der koolplanten en van verscheiden moeskruiden dienen den mensch tot voedsel, verscheiden soorten van boombladen tot geneesmiddelen, verfstoffen, ja zelfs in Brazilië en elders in Zuid-Amerika tot dakschaliën en in Azië tot papier om op te schrijven, tot het inpakken van goederen, enz. Zelfs het afgevallen loof der boomen levert eene voortreffelijke meststpecie.

BLÆSIUS (Cajus Sempronius) was in het jaar van Rome 501 Consul met Cnejus Servius Caepio, en 9 jaren later met Manlius Torquatus. Gedurende zijn eerste Consulschap stevende hij met 260 galeijen naar Sicilië, werd geslagen door Amilcar Barca, en verloor in een' storm 160 galeijen en een groot aantal vervoervaartuigen. De Romeinen, dit ongeval aan de ongunst der goden toeschrijvende, stonden hem de eer der zegepraal toe, met uitsluiting van zijn' ambtgenoot, en de Raad besloot dat men slechts eene vloot van niet meer dan 50 galeijen zou onderhouden.

BLAEU (Willem Jansz.), geboren te Amsterdam in 1571, was de vriend en leerling van den beroemden Zweedschen sterrekundige Tycho Brahe, en zelf beöefenaar der wiskundige wetenschappen; hij ondernam eene meting der aarde, schreef verscheiden werken over de sterre- en zeevaartkunde, en gaf als aanzienlijk Boekverkooper verscheiden nuttige en kostbare werken in het licht, onder anderen zijn' beroemden Atlas, in 14 deelen in groot folio. † den 18 October 1638. = (Joan), zoon van den voorg., geboren te Amsterdam den 23 September 1598, was een der vermaardste en geleerdste Boekdrukkers en deftig Boekhandelaar. In 1651 werd hij Schepen en Raad dezer stad. Zijne schoone drukkerij, die met negen persen werkte, die naar de negen Zanggodinnen genaamd waren, brandde in 1672 tot den grond toe af. Hij overleefde dit ongeluk slechts kort, en † den 21 December 1673.

BLAIR (Hugh), geboren te Edinburg in 1718, † in 1800, was een voortreffelijk kanselredenaar en schrijver. Reeds in 1742 was hij Predikant op een dorp, doch kort daarna in zijne geboortestad beroepen, klom hij op tot de hoogste geestelijke waardigheid in de Schotsche Presbyteriaansche Kerk. Bij het getrouw waarnemen van zijne ambtspligten beöefende hij met ijver de fraaije wetenschappen. In den winter van 1759 begon hij voorlezingen te houden over de welsprekendheid; de regering, den invloed van dezelve bemerkende, besloot een' bijzonderen leerstoel voor deze wetenschap op te rigten, en benoemde Blair in 1762 tot Professor. Van zijne *Lectures on rhetoric and belles lettres* bestaat eene Nederduitsche vertaling van Professor H. Bosscha, in 1788 te Deventer gedrukt en herdrukt in 1805. Even zoo is er ook eene Nederduitsche vertaling van zijne schoone Leerredenen uitgegeven. Blair bood ook Macpherson de behulpzame hand in het bijeenzamelen en uitgeven der gedichten van Ossian, en was over het algemeen een ijverig bevorderaar van al wat de fraaije letteren en den goeden smaak bevoordeelen kon.

BLAKE (Robert), geboren te Bridgewater, in Sommersetshire, in 1599, diende eerst bij de Engelsche landmagt als Kapitein van eene compagnie dragonders, en vervolgens onder het protectorschap van Cromwell ter zee als bevelhebber der vloot, waarmede hij tegen Tromp en de Ruiter streed. In 1654 naar de Middellandsche Zee gezonden, dwong hij de Barbarijsche roofstaten den vrede te vragen; hij blokeerde vervolgens Cadix en vermeesterde met den Admiraal Montague twee Spaansche West-Indische vloten, doch † op het oogenblik dat hij daarmede de haven van Plymouth binnenliep, in 1657.

BLANCHA (Juan), was Alcalde van Perpignan, toen in 1474 de Franschen voor de derde maal deze stad belegerden. Zijn zoon bij een' uitval den belegeraars in handen gevallen zijnde, geloofden dezen de standvastigheid van den Alcalde te doen wankelen door de bedreiging dat zij den gevangene voor zijne oogen zouden ombrengen. Blancha antwoordde dat zijn godsdienst, zijn Koning en zijn vaderland hem nog dierbaarder waren dan zijn zoon. De Franschen hielden hun woord, en volvoerden hunne bedreiging. Deze wreedheid, wel ver van den moed des ongelukkigen vaders neder te slaan, vuurde integendeel denzelven nog sterker aan. In weerwil van het verlof des Konings van Arragon om de plaats liever over te geven dan het uiterste af te wachten, hield hij dezelve nog acht maanden. Deze gedenkwaardige verdediging verstrekte Blancha tot eeuwigen roem, en bezorgde Perpignan den titel van zeer getrouwe stad.

BLANCHARD (Nicolas), geboren te Andelijs in 1738, beöefende van zijne jeugd af de werktuigkunde, en was op het tijdstip van de uitvinding der luchtbollen een der eerste en stoutmoedigste luchtreizigers. In 1785 stak hij met Dr. Jeffries van Douvres naar Calais over, waarvoor hij van den Koning van Frankrijk een geschenk van 12,000 livres en eene rente van 1200 livres bekwam. In hetzelfde jaar bediende hij zich bij eene luchtreis voor de eerste maal van het door hem uitgevonden valscherm (*parachute*). Na vele ook in andere landen ondernomen luchtreizen werd hij in 1793 op de vesting Kufstein in Tyrol gezet, dewijl hij revolutionaire grondbeginselen verspreid had. In 1796 wederom in vrijheid gesteld, deed hij te New-York zijne 46 luchtreis. In 1798 steeg hij te Rouen met 16 personen in eene luchtmachine op, en kwam 6 uren van daar neder. In 1807 had hij 66 luchtreizen gelukkig volbragt. † den 7 Maart 1809. Zijne weduwe zette deze luchtreizen voort; in 1811 steeg zij te Rome op, en nadat zij 60 mijlen had afgelegd, verliet zij andermaal den vasten grond, om zich door de lucht naar Napels te begeven; doch toen zij in Julij 1817 te Parijs in Tivoli opsteeg, geraakte haar ballon in brand, en Mad. Blanchard kwam door een' verschrikkelijken val in de *Rue Provence* op eene ellendige wijze om het leven.

BLANCHE VAN ARTOIS, gemalin van Henrik I, Koning van Navarre, hertrouwde na diens dood in 1270 met Edmond, Graaf van Lancaster, en † in 1300. = VAN BOURBON, Koningin van Kastilië, huwde in 1353 met Pedro den Wreeden, toen zij 15 jaren oud was. Pedro, die op eene Spaansche vrouw verliefd was, behandelde Blanche met verachting, scheidde zich van haar drie dagen na de eerste zamenkomst en deed haar opsluiten te Medina-Sidonia. † aldaar aan vergift in 1361. = VAN BOURGONDIë, tweede dochter van Otto IV, was in 1307 gehuwd met Karel den Schoonen, derden zoon van Philippus IV, Koning van Frankrijk; zij werd wegens wangedrag opgesloten in het kasteel Gaillard, bij Andelys, en van haren gemaal gescheiden. Zij eindigde hare overige dagen in het klooster van Maubuisson in 1325. = VAN KASTILIë, dochter van Alphonsus IX, Koning van Kastilië, gemalin van Lodewijk VIII en moeder van Lodewijk IX, was regentes van het Rijk in 1226, gedurende de minderjarigheid van haren zoon en diens togt naar het H. land en in Afrika; zij bestuurde de zaken met veel wijsheid en omzigtigheid, en † te Melun in 1252. = VAN NAVARRE erfde dit rijk na den dood van den Koning haren vader Karel III, en huwde met Jan van Arragon, zoon van Koning Ferdinand I; zij nam haren gemaal tot mederegent aan. Bij haren dood in 1441 liet zij den troon na aan Don Carlos, haren zoon, hetwelk eene groote tweespalt veroorzaakte tusschen dezen vorst en zijn' vader Jan van Arragon, wiens oudste dochter, even als hare moeder, Blanche genaamd, in 1440 gehuwd was met Don Henrico, naderhand Koning van Kastilië, doch geene kinderen bekomende, hem teruggezonden werd. Blanche was aan het hof haars vaders een voorwerp van den haat harer stiefmoeder, toen zij na den dood van haren broeder Don Carlos erfgenaam geworden was van Navarre. Eindelijk werd zij gevat en overgeleverd aan de Gravin van Foix, hare jongere zuster, die haar door vergift liet ombrengen in het kasteel van Orthez in 1464.

BLANCHELANDE (Philippe François Rouxel de), geboren in 1735, was Gouverneur van het eiland S. Domingo op het tijdstip der omwenteling in 1789. Na vele vergeefsche pogingen om de rust en orde in deze volkplanting te handhaven, werd hij afgezet, naar Frankrijk gezonden, voor de revolutionaire regtbank gebragt en den 11 April 1793 ter dood veroordeeld. Zijn zoon, gevat als medepligtige aan de voorgewende misdaden zijns vaders, onderging hetzelfde lot den 20 Julij 1794 in den ouderdom van 19 jaren.

BLANCHET (Pierre), geboren te Poitiers in 1452, studeerde in de regtsgeleerdheid, maar werd monnik, en schreef het oudste Fransche kluchtspel, dat tegenwoordig nog somwijlen gespeeld wordt, namelijk de *Advokaat Patelijn*, gedrukt in 1490. Brueys ontdekte hetzelve in 1715 en liet het op zijn' naam spelen. Reuchlin had in 1512 eene Latijnsche vertaling van hetzelve uitgegeven.

BLANDRATA (Georgio), geneesheer, geboren te Saluzzo, in de XVI eeuw, verzaakte te Geneve de Roomsche kerkleer, zonder nogtans de gevoelens te omhelzen van Calvijn, met wien hij dikwijls disputeerde, en het eindelijk zoodanig te kwaad kreeg, dat hij zich niet langer in Geneve vertrouwde. Hij begaf zich in 1558 naar Polen en werd Lijfarts van den Koning Johan Sigismond, vervolgens in 1563 van Stephanus Battori, vorst van Zevenbergen. Zijne zucht tot disputeren bragt hem dikwijls in gevaar van zijn leven als ketter te verliezen. Eindelijk liet hij allengs zijne bijzondere meeningen varen, en zocht de gunst der Jezuiten. Zijn neef zag dit met leede oogen; vreezende dat deze eerwaarde heeren in zijne plaats erfgenamen zouden worden van zijn' oom, verworgde hij hem in den slaap, omstreeks 1590.

BLANK was eene nominale munt in het oude Nederlandsche muntstelsel, ter waarde van 6 Duiten = $\frac{3}{8}$ Stuiver = $3\frac{1}{8}$ Cents.

BLANKAART (Nicolaas), geboren te Leyden, den 27 December

1624, was met zijn twaalfde jaar reeds ouderloos, toen hij zich met ijver toeleide op de wetenschappen, inzonderheid op de kennis der Arabische en Perzische talen en de Geschiedenis. Reeds in 1645 werd hij als Professor aan het Gymnasium te Steinfurt beroepen, en in 1650 in dezelfde hoedanigheid aan dat te Middelburg, tevens werd hij door de Staten van Zeeland aangesteld tot Geschiedschrijver der provincie; doch hij nam eerlang zijn afscheid; en begaf zich naar Harderwijk, waar hij tot Med. Doct. bevorderd werd. In 1669 beriep men hem aan de hoogeschool te Franeker tot Prof. in de Grieksche taal en de Geschiedenis. † den 15 Mei 1703. Hij heeft eene menigte Grieksche en Latijnsche schrijvers met aanteekeningen in het licht gegeven; ook zijn overige letterarbeid getuigt evenzeer van zijne vlijt en arbeidzaamheid als van zijne geleerdheid, die zeker wel den stempel draagt van zijn' tijd, maar zich toch door goede gedachten en deftigen stijl boven de pedanterie van vele anderen voordeelig onderscheidt.

BLANKENBURG, een vorstendom in den voormaligen Neder-Saksischen Kreits, aan den Neder-Hartz, was voor dezen een graafschap, en werd in 1690 door Anton Ulrich, Hertog van Brunswijk-Wolfenbuttel, aan zijn' zoon Lodewijk Rudolph afgestaan. In 1707 werd hetzelve door Keizer Jozeph I tot een rijksvorstendom verheven, onder den naam van Brunswijk-Blankenburg; hij draalde echter met de werkelijke stemregeling wegens Hannover, tot eindelijk gem. Hertog in 1731 in het bezit kwam der gezamenlijke Brunswijk-Wolfenbuttelsche landen, waardoor de zaak op ééns in een' geheel anderen toestand gebragt werd. De hoofdstad, naar welke dit vorstendom den naam voerde, ligt 2 uren van Halberstadt, aan den voet van een' berg, waarop het residentieslot gebouwd is, een der prachtigste bergkasteelen van Duitschland; de stad is niet groot, maar net gebouwd. = (Christian Friedrich van), geb. bij Kolberg, in 1744, was een neef van den beroemden held en dichter Kleist, en kwam, 17 jaren oud, uit de koninklijke militaire school als Kornet bij het leger van Fredrik II, dien hij 21 jaren diende, en in den zevenjarigen oorlog als Adjudant van een dragonderregiment verscheiden veldslagen bijwoonde. In 1777 nam hij zijn afscheid, en sleet zijne overige dagen in den omgang met Weisse en Zollikofer te Leipzig. † aldaar in 1796. Hij schreef eene verhandeling over de Romans en bijvoegselen op Sulzers Theorie der Schoone Kunsten.

BLANKENESE is eene volkrijke vrolijke plaats in de heerlijkheid Pinneberg, in het Holsteinsche, waar men gemeenlijk de Elve overvaart, wanneer men van Hamburg naar Bremen reizen wil.

BLANKENHEIM (Fredrik van) werd in 1393 verkozen tot Bisschop van Utrecht, in de plaats van Floris van Wevelinkhoven; hij was een zeer geleerd, schrander, voorzigtig en dapper man; want reeds in het tweede jaar van zijne regering trok hij aan het hoofd van een tamelijk sterk leger over de Lippe in het land van Munster, en verbrandde aldaar het dorp Oostdorp; in het volgende jaar verklaarde hij den oorlog aan den Heer van Koeverden, belegerde zijn kasteel en nam hetzelve bij verdrag in; ook sloot hij in 1396 een verbond met de Friezen, die den Hollandschen Graaf Albert van Beijeren niet voor hunnen Heer wilden erkennen. In 1399 belegerde hij Groningen, om de inwoners te dwingen dat zij zich zouden begeven onder de gehoorzaamheid der Utrechtsche kerk, hetwelk hem gelukte. Bovendien had hij handen vol werks met het stillen van onderscheiden oproeren in zijn bisdom, ten gevolge van de tweespalt tusschen de Arkels en Bronkhorsten en de Hoeksche en Kabeljaauwsche twisten in Holland. Na eene onstuimige regering van 30 jaren, gedurende welke hij het zwaard meer in handen had dan den Bisschopsstaf, † hij den 9 October 1423 op het slot te Vollenhoven, in Overijssel, en werd te Utrecht in de Domkerk begraven.

BLANKHOF (Jan Teunisz.), geboren te Alkmaar, in 1628, was een verdienstelijk zeeschilder, die tot drie malen eene reis naar Rome deed, en over het algemeen een zeer los en zwervend leven leidde, op zijne penseel teerde, en doorgaans al wat hij bezat bij zich droeg. In 1669 nam hij dienst op de vloot, bestemd tot het ontzet van Candia, kwam in 1674 behouden terug, en begaf zich naar Hamburg, zonder dat men verder iets van hem vernam.

BLANSAART (Abraham en Jan), twee broeders, te Leyden geboren, waren medepligtigen aan den beraamden moord van Prins Maurits in 1623; vernemende dat deze roekelooze aanslag ontdekt was namen zij de vlugt, met een' derden medepligtige, Willem Parthy genaamd, en waren reeds behouden te Emden aangekomen, toen hun angstvallig en besluiteloos gedrag in de herberg den waard op ongunstige vermoedens bragt ten hunnen opzigte, zoodat hij er met den Schout over sprak, die hen waarnam, en verzocht met hem naar den voorzittenden Burgemeester te gaan. Op deze vraag gingen Parthy en Abraham terstond door; Jan bleef, en zeide dat hij bij den Burgemeester komen zou; doch den Voerman, die hen te Blokzijl gebragt had, met den Majoor van Groningen en den Bode, dien de regering van Groningen op eenig vermoeden had afgezonden, ziende aankomen, bekende hij de man te zijn dien men zocht, en werd hierop gevangen genomen. Zijn broeder en Parthy werden ook opgespoord, alle drie te schepe naar Amsterdam gezonden en van daar naar den Hage gevoerd, waar zij met de andere medepligtigen onthoofd werden.

BLASCO NUNEZ VELA, Spaansch zeereiziger, ontdekte het eerst de landengte van Panama in het begin der XVI eeuw. Aan het hof van Arragon beschuldigd dat hij zich de oppermagt had willen aanmatigen over de door hem veroverde landen, werd hij onthalsd. Zijne ontdekking baande in 1525 Pizarro en Almagro den weg naar Peru.

BLASIUS, mansn. mogelijk afkomstig van het Grieksche *Βλαξ*, en zou dan zoo veel als *luiaard* of *lompert* beteekenen. = (S.), Bisschop van Sebaste, onderging den marteldood omstreeks 316. = (Gerard), geboren te Oostvliet, in het land van Cadsand, in het begin der XVII eeuw, studeerde in de geneeskunde te Koppenhagen onder den beroemden Casparus Bartholinus, vervolgens te Leyden, en vestigde zich als Med. Doct. te Amsterdam, waar hij in 1660 Stadsdoctor, Professor en Bibliothekaris der Doorluchtige School werd. † in 1682, en liet verscheiden zoo oorspronkelijke als vertaalde geleerde geschriften na; ook had hij verscheiden belangrijke ontdekkingen in de ontleedkunde gedaan, of ten minste den lateren ontdekkers den weg daartoe gewezen. Zijn zoon Abraham Blasius, geb. te Amsterdam in 1650, was insgelijks een kundig geneesheer.

BLASPHEMIE, Gr.-Lat. *Blasphemia*, van *Βλαπτειν*, benadeelen, beschadigen en *φημη*, geluid, geroep, is eigenlijk hetzelfde als achterklap, lastering, *blaam*, (misschien is dit woord daaruit wel zamengetrokken); doch men verstaat gewoonlijk daaronder godslasterlijke uitdrukkingen of godslastering, eene uitwerking van het grootste onverstand of de grootste roekeloosheid: men heeft daarom in vroegeren tijd den dood, het doorboren der tong of andere gruwzame straffen daarop gesteld, dewijl men meende dat Gods beledigde eer zulk eene barbaarsche voldoening vorderde; maar dit is zelf eene soort van onverstand, want Gods eer kan door den mensch geheel niet beleedigd worden. Ondertusschen behoort men den godslasteraar toch te straffen, om de ergernis, welke zijn gedrag aan anderen geeft, en dit kan geschieden door hem eenigen tijd in de gevangenis op te sluiten, als een zedelijk-krankzinnige.

BLASSIERE (Jan Jakob), onderwijzer in het fondatiehuis der Vrouwe van Renswoude, † in den Hage den 8 December 1791, was een verdienstelijk wiskundige, die in het Nederduitsch en Fransch eenige nuttige leerboeken heeft uitgegeven.

BLAURER (Ambrosius), geb. te Constans, den 2 April 1492, was Monnik, doch verliet na het lezen der schriften van Luther het klooster, en werd Predikant te Constans; hij predikte ook te Ulm, Esslingen, Augsburg, Memmingen en in andere Duitsche steden met lijfsgevaar, tot hij door Ulrich, Hertog van Wurtemberg, in 1535 te Tubingen beroepen werd, nadat hij aldaar op bevel van den Hertog, benevens Bucerus en Frechten een mondgesprek met Schwenkfeld gehouden had. In 1537 was hij tegenwoordig op de zamenkomst te Schmalkalden, en in 1539 op die te Frankfort. Overigens was hij Luther niet zeer genegen. Toen het *interim* der stad Constans opgedrongen werd, ging hij naar Zwitserland en werd Predikant te Biel. † te Winterthur in 1568. Zijne schriften waren niet naar den smaak der hevige Lutherschen.

BLEISWIJK is een aanzienlijk Zuid-Hollandsch dorp, twee uren van Rotterdam, met eene Gereformeerde en Remonstrantsche kerk; in 1822 werden er 1131 inwoners geteld. = (Dirk van), geboren te Delft in 1640, † aldaar in 1671, heeft eene beschrijving van zijne geboortestad zamengesteld, die in 1667 in het licht kwam, en, ofschoon door eene latere beschrijving van Delft in 1729 vervangen, nog in achting is, ja van grooter waarde gehouden wordt. = (Pieter van), afstammeling van den voorg., en insgelijks geboren te Delft, in 1724, was een zeer geleerd, in de regten en wiskundige wetenschappen doorkundig man; reeds in 1745 gaf hij te Leyden eene uitmuntende Latijnsche verhandeling (*de Aggeribus*) over de Dijken in het licht, waarmede hij veel roem verwierf, en waarvan in 1778, dus 33 jaren daarna, eene Nederduitsche vertaling verscheen. Na langen tijd het ambt van Pensionaris zijner geboortestad bekleed te hebben, werd hij in 1772 aangesteld tot Raadpensionaris van Holland, en in 1774 tot Groot-zegelbewaarder; in 1769 was hij Curator der Hoogeschool te Leyden geworden, en bleef dit tot zijn' dood toe; in 1777 en 1782 werd hij op nieuw, telkens voor 5 jaren, volgens het gebruik, aangesteld tot Raadpensionaris, doch in het laatst van 1787 van al zijne ambten, op zijn verzoek ontslagen, met eene jaarwedde van 4000 guldens. † den 29 October 1790. Zijne nagelaten bibliotheek was eene der schoonste en uitgebreidste in kostbare en belangrijke werken, die immer door eenig' bijzonder persoon hier te lande was bijeenverzameld, en bragt bij derzelver openbare verkooping eene aanzienlijke som gelds op.

BLEMMYDAS (Nicephorus), een Grieksche Monnik, die omstreeks het midden der XIII eeuw bloeide, bouwde eene kerk en weerde Marchisina, bijzit van Keizer Joannes Ducas, uit dezelve. Hij weigerde Patriarch van Konstantinopel te worden, en paarde met een' warmen ijver voor de regtzinnigheid eene sterke zucht voor de Aristotelische philosophie. Zijne schriften kent men slechts uit Latijnsche vertalingen, of aanhalingen bij anderen; eenigen zijner Grieksche handschriften zijn nog voorhanden.

BLENDE (Bartholomeus de), geb. te Brugge, in 1675, studeerde bij de Jezuiten te Mechelen, en vertrok als zendeling naar Paraguay.

Hij werd het slagtoffer van zijn' bekeeringsijver, en in 1715 door de Lavaguas vermoord.

BLENHEIM is een dorp, niet ver van Hochstädt, in Zwaben, waar de Hertog van Marlborough en Prins EUGENIUS den 13 Aug. 1704 de Fransche en Beijersche legers sloegen en den Maarschalk TALLARD met 12,000 man gevangen namen. ANNA, Koningin van Engeland, schonk den Hertog, tot vergelding van zijne gewigtige diensten, een kasteel met een uitgestrekt park te Woodstok, in Oxfordshire, waaraan men den naam gaf van Blenheim. Het parlement liet nabij het kasteel over eene kleine beek eene kostbare Venetiaansche brug bouwen (naderhand werd het water verbreed), in het park eene kolom van 100 voeten hoog oprigten, waarop het standbeeld des Hertogs geplaatst werd, en bestemde een jaarlijksch inkomen voor hem van 5000 Pst. om alles wel te onderhouden. Op dit prachtig landgoed sleet MARLBOROUGH sedert 1715 zijne overige dagen, en † ald. den 16 Junij 1722. De triomfboog, die Blenheim tot een' ingang verstrekt, werd, blijkens het opschrift, een jaar na zijn' dood door de Hertogin-weduwe voltooid. Dit prachtigste van alle landgoederen in Engeland wordt nog tegenwoordig door de reizigers met belangstelling bezocht, en is schilderachtig beschreven door WALSH, *Voyage dans la Grande Bretagne, en* 1829, Lettre XII et XIII.

BLES (HENRIK DE), geboren te Bovines, in 1480, was een goed landschapschilder; hij plaatste doorgaans in zijne stukken een' uil, waarom hij den bijnaam kreeg van meester met den uil.

BLESUM, oude benaming der stad *Blois*, in Frankrijk.

BLESUS (JUNIUS), oom van ÆLIUS SEJANUS, was Stadhouder van GERMANICUS in Pannonië, toen de opstand van PERCENNIUS uitborst. Hij werd eenige jaren daarna als Proconsul naar Afrika gezonden, waar hij TACFARINAS sloeg, en te Rome de eer der zegepraal verkreeg door den invloed van SEJANUS, maar ook daarna in de ongenade van dezen gunsteling moest deelen.

BLICHILDE, gemalin van CHILDERIC II, Koning van Austrasië, werd met haren gemaal en zoon DAGOBERT in 673 om het leven gebragt door een' hoop muitelingen, aangevoerd door BODILLON, dien de Koning met roeden had doen geeselen, om zijn wederspannig en oproerig gedrag.

BLIK; dezen naam geeft men aan zeer dun geplet en vertind bladijzer, van hetwelk allerlei keukengereedschappen en andere voorwerpen vervaardigd worden, en dat derhalve genoegzaam bekend is. Zoodanige voorwerpen worden òf blank gebruikt, òf geschilderd en verlakt; sedert eenige jaren heeft men uitgevonden om door middel van zuren het blik eene gewaterde paarlemoerkleur te geven (*Fer-blanc moiré*), die zeer behagelijk voor het oog en minder kostbaar is dan lakwerk.

BLIKSEM. Van dit luchtverschijnsel hebben domheid en bijgeloof zich allerlei ongerijmde voorstellingen gemaakt, en het onkundig gemeen noodeloos angst aangejaagd of toevlugt doen nemen tot bespottelijke, somtijds zelfs schadelijke en gevaarlijke middelen, om zich tegen de verderfelijke uitwerkselen van den bliksem te beveiligen. Ondertusschen heeft de toenemende kennis der electriciteit gezondere begrippen verspreid aangaande den aard en de werking des bliksems. Uit de proefnemingen van WALL, NOLLET, FRANKLIN, WINKLER, PRIESTLEY en anderen is gebleken, dat de bliksem eene sterke electrieke vonk is die uit de eene wolk in de andere of in een ander voorwerp schiet, en het gestoorde evenwigt der electriciteit van beide voorwerpen door eene plotslinge en geweldige ontlading (zie DONDER) herstelt. Men kan dus de uitwerking des bliksems door de electriseermachine in het klein nabootsen, en dezelve zoo wel als deszelfs oorzaak verklaren. Vreesselijk zijn voorzeker de uitwerkingen des bliksems op sommige voorwerpen, welken hij treft; gebouwen staan oogenblikkelijk in lichterlaaijen brand, menschen en beesten ondergaan een' plotslingen dood, zoodra zij getroffen worden: geen wonder dat velen zoo beängstigd voor den bliksem zijn, die, al doet hij geene schade, reeds op zich zelven een schrik aanjagend verschijnsel is, en men middelen zoekt om het gevaar van zich af te weren; maar deze middelen bestaan niet in bezweringen, het luiden der klokken, het plengen van gewijd water, het plaatsen van gewijden palm voor het vensterraam, het schilderen van een kruis op de huisdeur en dergelijke ijdele bijgeloovigheden, in welke geen verstandig mensch eenig vertrouwen meer stelt. Het éénige tot hiertoe bekende onfeilbare beveiligingsmiddel is de

BLIKSEMAFLEIDER, een toestel van weinig kosten en omslag, door welken de electriciteit der wolken zonder slag afgeleid of de bliksem opgevangen en langs een' bepaalden weg, zonder schade aan gebouwen, torens, molens, schepen, enz. in den grond of in het water geleid wordt. De eer der uitvinding van den Bliksemafleider behoort aan den beroemden BENJAMIN FRANKLIN, die in 1757 te Philadelphia daarmede de eerste proefneming deed. In 1762 werd te Payneshill, in Engeland, en in 1769 op den S. Jakobstoren te Hamburg de eerste afleider geplaatst. Sedert zijn in alle landen ontelbare gebouwen en schepen van afleiders voorzien geworden, en er is geen voorbeeld dat de bliksem daaraan eenige schade veroorzaakt heeft. De afleider bestaat uit eene ijzeren stang, van een' duim dikte, met eene spitse koperen punt, die, om het roesten, in het vuur verguld is; deze stang, die ten minste 5 of 6 voeten lang is, wordt op den hoogsten top van een gebouw regtstandig vast gemaakt; van dezelve loopt eene koperen ketting, of zamenverbonden koperen strooken, langs het gebouw onafgebroken tot aan den grond en 1 of 2 voeten diep in denzelven of in het water, als er gelegenheid toe is. Eenige Fransche natuurkundigen hebben ook andere afleiders voorgeslagen, maar die van FRANKLIN heeft altijd de voorkeur behouden.

BLIN DE SAINMORE (ADRIEN MICHEL HYACINTHE), geboren te Parijs, den 15 Februarij 1733, verloor vroegtijdig al zijn vermogen, en zocht zijn' troost in de letteroefeningen. Zijne kunde verschafte hem weldra eenige ambten in het vak der letteren en de ordes van S. Michiel en van den H. Geest. Hij onderscheidde zich als gevoelig en bevallig dichter; zijne *Heroïden* inzonderheid vonden algemeene goedkeuring; hij vormde zich een' eigendommelijken poëtischen briefstijl, overeenkomstig met het karakter der vooronderstelde briefschrijvers; hij laat bij voorb. GABRIELLE D'ESTRÉES op een' geheel anderen toon schrijven aan HENRIK IV dan JEAN CALAS aan zijne vrouw en kinderen, of de Hertogin DE LA VALLIÈRE aan LODEWIJK XIV. Hij schreef ook eenige tooneelstukken en eene Geschiedenis van Rusland van 862 af tot op PAUL I. Zijn stijl is zuiver, natuurlijk en net, maar somwijlen zwak. † te Parijs den 28 Sept. 1807. Na 1798 heeft hij niets meer uitgegeven, maar wel verscheiden handschriften nagelaten.

BLINDHEID. Er bestaat niet slechts eene ligchamelijke, maar ook eene verstandelijke blindheid; want men spreekt van blinde gehoorzaamheid, blind geloof, blind vertrouwen, enz. Dit te vorderen, van wien het ook zij, is ten hoogste onredelijk, want de rede wil dat de mensch met bewustheid der gronden gehoorzame, geloove en vertrouwe, al is het dat hij weet waarin, wat en wien hij gehoorzaamt, gelooft en vertrouwt, maar dit is niet genoeg: het kon zijn dat hij iets misdadigs gehoorzaamde, iets ongerijmds geloofde, een' bedrieger vertrouwde, enz., en dit zal niemand doen, die zijne rede gebruikt. Het eene hangt zamen met het andere: het blind vertrouwen leidt tot blind geloof, en de blinde gehoorzaamheid volgt van zelve; deze, hoezeer geprezen door degenen die de rede voor bedorven verklaren, en haar gezag ontzeggen waar het op gelooven aankomt, stelt den mensch met het dier gelijk; want het dier gehoorzaamt blind, omdat het geene rede heeft; en zou even zoo blind gelooven, als het iets te gelooven had: daarom is het dier ook niet verantwoordelijk voor zijne daden, maar wel de mensch: deze kan, als hij iets kwaads doet, zich daarmede niet verontschuldigen, dat hij een' ander, die hem dit gebood, blind gehoorzaamd, geloofd en vertrouwd heeft, want dit moest hij juist niet doen, alzoo niemand het regt heeft hem daartoe te dwingen. Wat stichters van dweepzuchtige secten of aanvoerders van rooverbenden zich aanmatigen van hunne ondergeschikten te vorderen, kan nooit als een regt in eene wettige kerkelijke en burgerlijke maatschappij gelden.

B. L. M. A. V. M. Verk. van *Baxo los manos a Vuestre Merced.*

BLOCH (MARCUS ELIEZER), geboren te Anspach in 1723, van arme Joodsche ouders, werd in 1742 huisonderwijzer bij een' Joodschen wondheeler te Hamburg, bij wien hij Latijn leerde en eenig begrip van de ontleedkunde verkreeg. Hierop ging hij naar Berlijn, en studeerde met een' buitengemeenen ijver, werd Med. Doctor te Frankfort aan de Oder, en kwam naar Berlijn terug. Hier werd hij lid van het genootschap der natuuronderzoekers, en zijne uitgebreide kundigheden verworven hem de algemeene achting. † in 1799. Zijn voornaamste werk is de Natuurlijke Historie der Visschen; toen hij de kosten der uitgave niet langer kon goedmaken, dewijl zijn kabinet van naturaliën beter voorzien was dan zijne geldkist, werd hij tot het voortzetten van dit voortreffelijk en kostbaar werk door eenige aanzienlijke en vermogende liefhebbers edelmoedig ondersteund: weshalve ook op iedere koperen plaat de naam desgenen vermeld staat, op wiens kosten zij gesneden is.

BLOED is de roode in de aderen van alle zoogdieren en vogelen aanwezige vloeistof; amphibiën en visschen hebben ook rood bloed, doch het is koud bij dezen en warm bij de eerstgenoemden; insecten en wormen hebben een witachtig vocht, in plaats van bloed, waarom zij ook bloedelooze dieren genaamd worden. Het bloed heeft twee voorname bestanddeelen, die na het aftappen zich van elkander scheiden, namelijk eene eiwitachtige zelfstandigheid en eene dikke roodgekleurde slijmige massa, welke men den bloedkoek noemt; deze heeft wederom twee bestanddeelen, de *cruor* en de *lympha*; de roode kleur des bloeds wordt toegeschreven aan het phosphorzuur, ijzer en soda, die in den *cruor* aanwezig zijn. Het bloed is tot onderhoud van het leven in het dierlijk ligchaam van het grootste belang, en zoo lang het ligchaam leeft in altijddurende beweging. De omloop des bloeds (zie HARVEY) is als het ware de grondslag des levens, en houdt met den dood op. De bloedomloop geschiedt met eene bewonderenswaardige snelheid: stroomde het bloed regtuit, dan zou het in eene seconde 150 en dus in eene minuut 9000 voeten lengte afleggen. Bij een' gezond' volwassen mensch kan men van 25 tot 30 ponden bloed vooronderstellen. Het eten van het bloed der dieren was bij de Mozaïsche wetten verboden.

BLOEDBRUILOFT (PARIJSCHE) heet in de Geschiedenis een der

grootste gruwelen, in Frankrijk gepleegd, onder de regering van Karel IX, namelijk het vermoorden van 30,000 Hugenoten, waarmede in den nacht van den 24 Augustus 1572 een begin gemaakt werd. Men had wel bij den vrede van S. Germain-en-Laye, den 8 Aug. 1570, den Hugenoten openlijk eenige voordeelen toegestaan, maar men was sedert heimelijk op hunnen ondergang bedacht geweest, vooral de Koningin-moeder, de afschuwelijke Catharina de Medicis. Bij gelegenheid van de viering des huwelijks der zuster van Karel IX met den Koning van Navarre (naderhand Henrik IV) waren de voornaamste hoofden der Hugenoten naar Parijs en aan het hof gelokt, waar hun verderf besloten werd. Op het bepaalde uur van middernacht werden vele aanzienlijken en grooten, en onder deze de Admiraal de Coligny met zijn' schoonzoon Teligny, en meer dan 10,000 mannen, vrouwen en kinderen te Parijs op eene wreede wijze vermoord; de bloeddorstige Koning zelf vermaakte zich met uit de vensters van zijn paleis op deze ongelukkigen te schieten, en zijne verfoeijelijke moeder verlustigde zich met een helsch vermaak in de beschouwing van deze ijsselijke slagting onder zoo vele onschuldige menschen. Dergelijk moordbevel was in alle provinciën gezonden, en dertig dagen lang duurde dit bloedbad door geheel Frankrijk. Te Rome liet de Paus een *Te Deum* zingen over het plegen van dezen gruwel, schreef een jubeljaar uit en prees de moordenaars zeer wegens hunnen geloofsijver. Het hof won nogtans niets bij dezen moord dan dat de Hugenoten beter op hunne hoede waren en de burgeroorlog nog feller dan te voren ontvlamde.

BLOEDGELD; met dezen hatelijken naam bestempelt men de belooning, die den aanbrenger van een' misdadigen wordt toegekend, voornamelijk in Engeland, waar van het aanbrengen een schandelijk misbruik gemaakt wordt; lieden namelijk, die daarop geslepen zijn, verleiden onkundigen en vreemdelingen tot het overtreden van eene of andere wet, welke zij niet genoegzaam kennen, om hen naderhand aan te geven en het bloedgeld te trekken. In 1756 bekende zekere Macdaniel dat hij op deze wijze 70 menschen aan de galg geholpen had; hij werd met twee anderen voor de regtbank gebragt, doch door het volk, daar zij kans hadden van vrijgesproken te worden, zoodanig mishandeld, dat alle drie het bestierven. In 1813 waren in de 40 graafschappen (*Shires*) van Engeland 18,000 Pst. aan bloedgeld betaald; het meeste nogtans was door de ambtenaars der policie verdiend. De prijs op het aanbrengen van misdadigen is van 7 tot 40 Pst. Doorgaans wachten de aanbrengers van beroep zoo lang tot hun man, gelijk zij dit noemen, 40 ponden weegt, maar dan ook onvermijdelijk gehangen wordt.

BLOEDGETUIGE noemen dichters en redenaars een' martelaar om het Christelijk geloof.

BLOEDRAAD. Bij de komst van den wreeden Hertog van Alba in de Nederlanden in 1567 stelde hij terstond een nieuw geregtshof in, onder den naam van Raad van Beroerte, voor welken alles gebragt en zonder beroep afgedaan moest worden wat betrekking had tot de uitgeborsten onlusten. Deze Raad bestond uit twaalf leden, en de Hertog zelf was voorzitter van denzelven. Met volle regt kreeg deze afschuwelijke Raad den naam van »Bloedraad," want bijkans niemand, die voor deze regtbank gedaagd was, en verscheen, bragt er het lijf af; hangen, verbranden, onthalzen, vierendeelen en verbannen naar de galeijen was dagelijksch werk; niet alleen bijzondere personen werden door dezen Raad vervolgd, maar geheele stedelijke regeringen van slapheid tegen de ketters beschuldigd. Deze ongehoorde wijze van regtsoefening beroofde alle gewestelijke geregtshoven en plaatselijke regtbanken van gezag en magt, en stelde het leven, de eer en de bezittingen der ingezetenen aan de volstrekte willekeur van den Hertog en zijnen bloedraad, die aan niemand, zelfs niet aan Philips II, die hem gezonden had, deswege rekenschap verschuldigd was.

BLOEDSCHANDE is een misdrijf, welks mogelijkheid zich bijna niet denken laat, namelijk vleeschelijke gemeenschap tusschen ouders en kinderen of tusschen broeders en zusters, waartoe slechts de grofste zinnelijke lust den verworpensten mensch naauwelijks zou kunnen verleiden. De reden zoowel als de burgerlijke wetten verbieden de Bloedschande, op welke bij sommige volken zware straf, in sommige graden zelfs de doodstraf, gesteld is. Welk eene verwarring zou er in de geslachten plaats hebben, indien de mensch niet zoo wel een' zedelijken als natuurlijken afkeer van de bloedschande had! Alle volken hebben van de vroegste tijden af de bloedschendige gemeenschap verboden, ofschoon bij de Perzen, Egyptenaars en oude Grieken broeders en zusters met elkander mogten huwen, en als men geloof geeft aan de historie van Adam en Eva, dan moesten hunne kinderen wel zamen huwen, als het eerste menschengeslacht niet dadelijk weder uitsterven zou. Tegenwoordig nogtans behooren vereenigingen van broeder en zuster onder alle wetgevingen tot de huwelijken in verboden graden. De Roomsche Kerk strekt die verboden graden veel verder uit, zelfs tot peter en meter, doch verleent voor geld dispensatie; zoo zou Don Miguel, als hij wilde, met zijns broeders dochter Donna Maria da Gloria kunnen trouwen, hetwelk geen' anderen oom ergens elders zou vrijstaan, waar de burgerlijke wet, en niet de Paus, in zulke zaken iets te zeggen heeft.

BLOEDSPUWING is een gevaarlijk, althans zeer verontrustend toeval, dat uit verscheiden oorzaken kan ontstaan, en meestal zoo geen' spoedigen dood, toch de teering ten gevolge heeft. Zeker zijn de Bloedspuwingen wel niet altijd even gevaarlijk, ten minste als zij ontstaan uit het ophouden van eene gewone bloedontlasting (b. v. *haemorrhoïden*), maar als het bloedspuwen aanhoudt, kan het echter gevaarlijk worden, en men moet niet te zorgeloos daarbij zijn, maar tijdig een' ervaren arts raadplegen. Sterke ligchaamsbewegingen, plotslinge verkoeling, hevige werking der hartstogten, springen, vallen of stooten en verscheiden andere overspanningen kunnen Bloedspuwingen veroorzaken.

BLOEDVATEN noemt men in het algemeen de buizen of pijpen in het menschelijk en dierlijk ligchaam, die bloed bevatten, in onderscheiding van die, waarin andere vochten aanwezig zijn. Alle aderen zijn Bloedvaten, maar alle Bloedvaten zijn geene aderen, ofschoon zij allen, even als de aderen, uit het hart hunnen oorsprong hebben. Men heeft slechts aan derzelver hoofdtakken (de aderen) namen gegeven; zij verspreiden zich door het geheele ligchaam heen, en zijn zoodanig met elkander verbonden, dat het bloed uit het eene in het andere loopt; zij worden eindelijk zoo dun en fijn, dat men de uiterste punten zelfs met de beste vergrootglazen niet bereiken kan.

BLOEDVERWANTSCHAP bestaat alleen tusschen ouders en kinderen en tusschen broeders en zusters; ooms en tantes, en neven en nichten zijn slechts vermaagschapt, omdat zij wel van denzelfden stam, doch uit onderscheiden takken zijn voortgesproten; de op- en nedergaande linie alzoo bestaat uit bloedverwanten en de zijliniën uit magen.

BLOEDWRAAK is een bij onbeschaafde volkeren heerschend gebruik, namelijk wanneer iemand is vermoord geworden, neemt een der naaste bloedverwanten op zich zijn' dood te wreken, en vervolgt den moordenaar zoo lang, tot hij hem insgelijks gedood heeft. De bloedwraak is welligt zoo oud als het menschdom: »Al die mij »vindt, zal mij doodslaan," zeide reeds Kain (Gen. IV, 14), toen hij zijn' broeder Abel om het leven gebragt had. In den wilden of zoogenaamden natuurstaat is de bloedwraak niet wel te beletten, want het is een beginsel van het natuurlijk regt, dat, wie iemands bloed vergiet, diens bloed wederom vergoten zal worden. Met de toenemende beschaving nogtans houdt de bloedwraak meest van zelve op, of wordt bij eene stellige wetgeving uitdrukkelijk verboden, dewijl de bloedwraak niet alleen eene inbreuk op de regterlijke magt is, maar ook het kwaad doorgaans nog erger maakt; want de bloedwreker wordt dan gewoonlijk van de andere zijde wederom vervolgd, en zoo ontstaat er eene soort van familieoorlog, waaraan geen einde zou komen, want de wraak kent over het algemeen perk noch palen, en daarom kan dezelve ook in het burgerlijk regt niet geduld worden.

BLOEDZUIGER, Lat. *Hirudo medicinalis*, is een bekende waterworm, die in de geneeskunde gebruikt wordt om bloed af te trekken; dit gebruik is in onzen tijd zoodanig toegenomen, dat de Bloedzuigers tegenwoordig op sommige plaatsen een aanzienlijk handelartikel zijn. Het aanleggen van bloedzuigers heeft boven de aderlating het voordeel dat uit de kleine bloedvaten der huid en op plaatsen bloed afgetrokken kan worden, waar dit op geene andere wijze te bewerkstelligen is. In ontstekingen en bloedophoopingen (*congestiones*) zijn zij dikwijls nuttiger dan aderlatingen; zij worden ook aangelegd om eene afleiding des bloeds van gewigtige bedreigde organen te bewerken.

BLOEM wordt in den eigenlijken zin als het bevruchtingsorgaan der planten in het algemeen aangemerkt; aan vruchtdragende boomen en gewassen worden zij bloesem genaamd, en zijn doorgaans klein; grootere worden slechts aan zekere heesters, struiken en planten gevonden, die men daarom ook bij uitnemendheid bloemen of bloemgewassen noemt. Bloemen zijn een eigendommelijk sieraad der groeijende natuur, in welke het oog een bijzonder behagen schept. In de dichtkunst en welsprekendheid heeft het woord Bloem eene oneigenlijke of figuurlijke beteekenis, die echter met de eigenlijke naauw zamenhangt; want gelijk de werkelijke bloemen een sieraad der groeijende natuur zijn, zoo zijn ook de rhetorische bloemen een sieraad zoo wel der prozaïsche als der poëtische rede; want door de figuurlijke uitdrukkingen worden de begrippen verzinnelijkt en daardoor de verbeelding geprikkeld. Een bloemrijke stijl of voordragt kan ook wel te zeer opgesierd zijn, en het voorstel daardoor ligt duister worden: daarom heet *verbloemd* spreken ook zoo veel als *raadselachtig* spreken.

BLOEMAERT (Abraham), geboren te Gorinchem, in het laatst van 1565, was een verdienstelijk Schilder en Plaatsnijder; zijn vader Cornelis Bloemaert, Beeldhouwer, Bouwkundige en Ingenieur, leerde hem de eerste beginselen der teekenkunst, doch in het schilderen kreeg hij slechts een gebrekkig onderwijs van onderscheiden weinig beduidende meesters, en werd, om zoo te zeggen, een meester in de kunst zonder meester, want hij volgde slechts de natuur en zijn eigen vernuft. Op zijne stukken is wel wat aan te merken, maar dit komt welligt door de overhaasting, waarmede hij sommige afwerkte; doch die, waaraan hij de laatste hand gelegd heeft, zijn zeer kennelijk. Eene menigte teekeningen van Bloemaert zijn door Goltzius, Saenredam, Matham en hem zelven gegraveerd. Hij schilderde en teeken-

de voornamelijk landschappen, maar overigens ook alle voorwerpen, die zich opdeden, buitengemeen los en behagelijk. † te Utrecht in 1647. Hij liet drie zonen na, die allen door den vader tot kunstenaars zijn opgeleid geworden. = (ADRIAAN), tweede zoon van den voorg., was een geestig en ijverig Schilder; hij deed veel voordeel met eene reis naar Italië; bij zijne terugkomst zijn' weg door Duitschland nemende, kreeg hij te Saltzburg geschil met een' student, die hem doorstak. = (CORNELIS), jongste broeder van den voorg., was mede een goed Schilder, doch hij verwisselde weldra de penseel met het graveerijzer, waarvan CRISPIJN VAN DE PAS hem de behandeling leerde. Hij bragt verscheiden teekeningen van zijn' vader in het koper, zoo wel als van verscheiden andere meesters. Hij bezocht Parijs en Rome, waar hij vele schoone prenten naar Italiaansche meesters vervaardigd heeft. † te Rome in hoogen ouderdom. = (HENDRIK), de oudste broeder der beide voorg., had zijn' vader tot onderwijzer in de schilderkunst, doch bragt het in dezelve zoo ver niet als deze en zijne broeders; hij was ook dichter, blijkens eene door hem in 1650 uitgegeven vertaling van GUARINIS *Getrouwen Herder* en zijn treurspel *Hannibal,* in 1670 gedrukt.

BLOEMEN (JAN FRANÇOIS VAN), voortreffelijk Kunstschilder, geboren te Antwerpen, in 1656, sleet het grootste gedeelte van zijn leven te Rome, waar hij veel gezigten en landschappen uit den omtrek schilderde, die nog zeer door de Engelschen gezocht worden. = (NOLBERTUS VAN), broeder van den voorg., was mede geboren te Antwerpen in 1672, waar hij insgelijks de eerste beginselen der schilderkunst leerde, en vervolgens te Rome zich verder volmaakte; hij was een portretschilder, en woonde na zijne terugkomst uit Italië eenigen tijd te Antwerpen, maar eindigde zijne dagen te Amsterdam in geene zeer gunstige omstandigheden. = (PIETER VAN), broeder der beide voorg., was een geestig gevechten- en beestenschilder; zijne stukken zijn in Holland, Braband en Engeland tamelijk geächt. Levensbijzonderheden zijn van hem niet bekend.

BLOIS, eene fraaije en volkrijke stad in Frankrijk, had eertijds den titel van graafschap, en ligt in de nabijheid van de Loire, in eene vruchtbare landstreek. De voornaamste merkwaardigheden aldaar zijn de fraaije brug en de Cathedrale kerk van S. LODEWIJK, eenige fraaije fonteinen en vele Romeinsche Oudheden. = was een uitgestrekt baljuwschap in Noord-Holland, waaronder de meeste Zaanlandsche dorpen behoorden, en maakte onder de vroegere grafelijke regering van Holland met de Beverwijk ééne heerlijkheid uit, onder den naam van Zanen of Zaanden; doch vermits WILLEM VAN ZAANDEN medepligtig was aan den moord van Graaf FLORIS V in 1296, werd deze heerlijkheid verbeurd verklaard. Naderhand schonk Graaf WILLEM III dezelve aan zijn' broeder JAN VAN BEAUMONT, wiens dochter huwde met LODEWIJK VAN CHATILLON, Graaf van Blois, die hem de heerlijkheid Zaanden aanbragt; uit dit huwelijk sproten drie zonen, LODEWIJK, JAN en GUY; de beide oudsten vroegtijdig gestorven zijnde, kwamen de goederen aan den jongsten, die in 1391, uit hoofde zijner schulden, genoodzaakt was zijn Graafschap Blois in Frankrijk aan den Hertog van Orleans te verkoopen. Hij bragt toen den naam van Blois op zijne heerlijkheid in Holland over; doch in 1397 kinderloos gestorven zijnde, vielen deze goederen aan de grafelijkheid van Holland terug, terwijl zij den naam van Blois bleven behouden, en door Baljuwen in naam van den Graaf bestuurd werden. = VAN TRESLONG, zie TRESLONG.

BLOK (BENJAMIN), bekend Kunstschilder, geboren te Lubek, in 1631 van Utrechtsche ouders, die met hunne vier kinderen bij het innemen van Lubek door het plunderen en brandstichten der soldaten in de uiterste armoede gedompeld werden, doch een' beschermer vonden in FREDRIK ADOLPH, Hertog van Mecklenburg, die BENJAMIN teekenen en schilderen liet leeren, waarin hij weldra uitmuntende vorderingen maakte; hij leide zich voornamelijk toe op het portretschilderen, en reisde in 1659 naar Italië. Nadat hij te Venetië, Rome en Florence eenige jaren met het beöefenen der kunst gesleten had, keerde hij naar Duitschland, en trouwde in 1664 met ANNA CATHARINA FISCHER, eene voortreffelijke bloemschilderes te Neurenberg. = (DANIEL), vader van den voorg., was een goed portretschilder en leerling van JAKOB SCHERER te Dantzig. Hij woonde in 1661 te Lubek, waar hij door de rampen des oorlogs al zijne bezittingen verloor en naauwelijks door hulp van zijn' zoon BENJAMIN met zijn gezin uit de verteerende vlam gered werd. † te Rostok in hoogen ouderdom. = (JAKOB REUGERS), voornaam Schilder, geboren te Gouda, bloeide in het midden der XVII eeuw; toen RUBBENS hem bezocht, leide hij een loffelijk getuigenis af van zijne bekwaamheden. Als kundig vestingbouwer in dienst des Konings van Polen getreden, werd hij wel door dezen met achting en genegenheid behandeld, doch de wangunst der hovelingen berokkende hem zooveel onaangenaamheden, dat hij zijn ontslag nam en naar Holland keerde waar hij den overste PERCIVAL, gunsteling van FREDRIK HENDRIK, Prins van Oranje, in de wiskunde onderwees. In den omtrek van S. Winoxbergen struikelde zijn paard; en hij † aan de gevolgen van den val. = (JOHANNA KOERTEN), zie KOERTEN. = (SIMON) was een dappere Zeeuw, Kapitein ter Zee, die, na verscheiden malen de eer der Nederlandsche Vlag gehandhaafd te hebben, onder het eskader van den Luitenant-admiraal CORNELIS EVERTSEN in den bloedigen zeeslag van 1666 tegen de Engelschen sneuvelde. ANTONIDES vereerde zijne nagedachtenis (*Ged.* bl. 196) met een' krachtigen lijkzang, waarin hij zijne dappere daden vermeldt.

BLOKADE is het insluiten van eene zeeplaats, door middel van oorlogsschepen of andere gewapende vaartuigen, om daardoor alle schepen, onzijdig of niet, het binnenloopen der haven te beletten. In den oorlog tegen NAPOLEON hebben de Engelschen beproefd havens door eene enkele verklaring in staat van blokade te verklaren; maar dit is niet genoeg; eene haven moet werkelijk door gewapende vaartuigen gesloten zijn, want zoodra deze zich verwijderen, houdt de blokade daadzakelijk zoo lang op, tot zij wederkomen. Het werd alzoo te regt eene belagchelijke aanmatiging der Engelschen geöordeeld, havens en geheele kusten door eene enkele verklaring te willen blokeren.

BLOKHUIS heet in de vestingbouwkunst een vierkant houten gebouw, doorgaans uit dikke of dubbele balken bestaande, en met schietgaten voorzien. Somwijlen is hetzelve met zoden gedekt om het bomvrij te maken en tegen in den brand schieten te beveiligen. Zoodanige blokhuizen bouwt men in schansen, waar eene zwakke bezetting ligt, of op aan vijandelijken aanval zeer bloot gestelde plaatsen. Twee zoodanige Blokhuizen bouwde men in den Amstel, na de beruchte belegering van Amsterdam in 1650, doch zij werden, als nutteloos, in 1653 afgebroken.

BLOKLAND (ANTHONIE), † te Utrecht in 1583, was een vermaard Schilder, van wien nog eenige stukken in Braband voorhanden zijn; men weet alleen van hem dat hij in 1532, doch niet waar, geboren is en 20 jaren te Delft gewoond heeft.

BLOKSBERG (DE) berucht in alle toovenaars- en heksengeschiedenissen, alzoo, naar de bijgeloovige volksmeening der vroegere eeuwen, op denzelven de verbonden met den duivel gesloten en de heksensabbat gehouden werd, is de hoogste berg van den Hartz, zoodat men bij helder weder van zijn' top 16 mijlen ver in het rond zien kan; zijne hoogte is meer dan 3000 voeten boven het oppervlak der zee. Hij ligt in het graafschap Wernigerode, in de nabijheid van Elbingerode.

BLOKZIJL is eene kleine stad of vesting met eene versterkte schans in de Nederlandsche provincie Overijssel, op de grenzen van Friesland, tusschen Vollenhoven, de Kuinder en Steenwijk. Van dit plaatsje wordt dikwijls melding gemaakt in onze Vaderlandsche Geschiedenissen, en was in tijden van oorlog van veel gewigt. Toen de Graaf VAN RENNENBERG van de Staten afgevallen en de zijde van Spanje gekozen had, belegerde hij Steenwijk in 1580; doch DIEDERIK SONOBY, in het begin van 1581 Blokzijl bezet hebbende, wierp aldaar eene schans op, die naderhand eene sterke vesting geworden is, en noodzaakte daardoor RENNENBERG het beleg op te breken. In 1672 viel Blokzijl den Bisschop van Munster in handen, doch de burgers, geholpen door de Friezen, dreven de Bisschoppelijke bezetting de stad uit en bragten de stad weder onder de gehoorzaamheid der Staten. Tot belooning van hunnen moed werd aan Blokzijl stadsgeregtigheid verleend. Bij aannadering der legers van de verbonden mogendheden in 1813 waren de burgers van deze stad ook niet achterlijk om de Franschen met overhaasting de stad uit te drijven.

BLOMBERG (BARBER), eene adellijke juffer van Neurenberg, bijzit van KAREL V, wordt voor de moeder gehouden van Don JUAN, die haar ook inderdaad als zoodanig aanmerkte; maar men heeft reden om te gelooven dat deze Prins de natuurlijke zoon was van KAREL V en eene Spaansche Prinses.

BLOMFIELD (CHARLES JAMES), geboren te Bury S. Edmunds in Suffolk in 1786, kwam in 1804 in het *Trinity-College* te Cambridge, en werd aldaar in 1808 tot Baccalaureus bevorderd. Weldra maakten zijne uitgegeven schriften hem als een' voortreffelijk' letterkundige bekend. Lord BRISTOL en Lord SPENCER bezorgden hem de Predikantsplaatsen van Quarrington en Dunton, welke laatste hij tegen die van Tuddenham verruilde. In 1819 benoemde de Lord-Bisschop van Londen hem tot zijn' Kapelaan; vervolgens klom hij op tot hooge geestelijke waardigheden, en genoot een inkomen van 8000 Pst. Zijne uitgave van ÆSCHYLUS is zeer geächt. Hij moet eerst onlangs gestorven zijn. = (EDWARD VALENTINE), broeder van den voorg., geb. in 1788, studeerde in *Caius-College* te Cambridge, en betrad dezelfde letterkundige loopbaan als zijn broeder. In 1813 bezocht hij Duitschland, en bekwam eene grondige kennis van de Duitsche taal en letterkunde, waaromtrent hij in het *Museum criticum* zeer juiste aanmerkingen mededeelde. Bij zijne terugkomst werd hij Predikant te Cambridge. Toen hij met een' jong' heer van aanzien, zijn' kweekeling, uit Zwitserland terugkwam, werd hij krank van de vermoeijenissen der reis, en † in October 1816.

BLOND (GASPARD MICHEL LE), geboren in 1738, was Bibliothekaris der bibliotheek van het *College Mazarin*, welke hij met over de 30,000 boekdeelen vermeerderde. Als lid der commissie door de Constituerende Vergadering en het Wetgevend Ligchaam benoemd, was hij belast met het zamenstellen eener nationale bibliotheek uit de boeken der afgeschafte andere bibliotheken. † in 1809. = (JAQUES CHRISTOPHE LE), Miniatuurschilder, geboren in 1670, † in

1741, was de uitvinder van het afdrukken in kleuren der koperen platen. = (Guillaume le), geboren in 1704, † in 1781, was leermeester der Fransche Prinsen in de wiskunde, en schreef verscheiden wiskundige werken ten dienste der militairen, voornamelijk in het vak der vestingbouwkunde.

BLONDEEL (Valentijn Jan) is de schrijver, of liever verbeteraar en vermeerderaar geweest van het handschrift eener *Beschrijving van Utrecht*, door hem aldaar in 1757 in het licht gegeven.

BLONDEL DE NEESLES, Troubadour in dienst van Richard I, Koning van Engeland, doorreisde Palestina en Duitschland, om dezen Koning op te zoeken, dien Leopold I, Hertog van Oostenrijk, gevangen hield. Vernemende dat men op zeker kasteel een' gevangene van hoogen rang bewaarde, spoedde hij zich derwaarts, en zong onder een der getraliede vensters eene Fransche romance, welke hij eertijds met Richard gecomponeerd had; toen hij de eerste strophe had geëindigd, zong de Koning al de overigen. Blondel ontdekte op deze wijze zijn verblijf, waaruit hij hem naderhand verloste. Sedaine heeft van deze anecdote eene opera gemaakt, Gretry de muzijk daartoe gecomponeerd en B. Ruloffs den Amsterdamschen Schouwburg eene vertaling daarvan geleverd. = (David), geb. te Châlons-sur-Marne, in 1591, was Predikant en Professor bij de Hervormde gemeente te Charenton, toen hij na den dood van Gerardus Joannes Vossius in 1649 tot Professor in de Geschiedenis aan de Doorluchtige School te Amsterdam beroepen werd. Eenigen tijd daarna werd hij blind, en † den 6 April 1655. Hij had eene bijzondere wijze van studeren, hij ging namelijk plat op den grond liggen, met de boeken om zich heen, die hij onder het opstellen noodig had, en schreef dan op een' stapel folianten. Zijn buitengemeen sterk geheugen kwam hem in zijne blindheid zeer te stade, die hem geenszins belette zijne collegiën voor de vuist te houden. Hij heeft eene menigte geleerde Latijnsche en Fransche werken nagelaten. Hij had twee broeders, Mozes en Aaron genaamd, die beiden Predikanten waren. = (François) was een geleerd, maar buitengemeen eigenzinnig Geneesheer en gezworen vijand der scheikundige bereidingen; hij verzette zich hevig tegen het gebruik van Spiesglans, en schreef eene verhandeling *de vomitu stibiique veneno*. † te Parijs in 1682. = (François), geboren in 1617, was een der voortreffelijkste Fransche wis- en bouwkundigen der XVII eeuw. Als buitengewoon gezant naar Konstantinopel gezonden, werd hij bij zijne terugkomst tot Staatsraad benoemd. Hij onderwees den Dauphin, zoon van Lodewijk XIV, in de fraaije letteren en de wiskunde, was Professor bij het Koninklijk Collegie en lid aan de Akademie der Wetenschappen. Lodewijk XIV benoemde hem tot Veldmaarschalk. † den 1 Febr. 1686. Hij heeft den triomfboog aan de poort van S. Denis gebouwd en verscheiden nuttige wetenschappelijke werken in het licht gegeven, die nog in achting zijn.

BLONDUS (Flavius), of eigenlijk Flavio Biondo, geboren te Forli in 1392, was Secretaris van Eugenius IV en andere Pausen; hij behoort onder de beste Italiaansche Geschiedschrijvers, en zijne werken zijn de vroegste voortbrengselen der in zijn' tijd uitgevonden boekdrukkunst. † te Rome in armoede, den 4 Junij 1463.

BLONKEBIJLE (Jeroen), Scheepstimmerman te Vlissingen, gaf aldaar in 1715 zeker werkje in het licht, getiteld: *Aanmerkingen bij maniere van wederleggingen op het zelfstandig of niet zelfstandig bestaan des Satans van* A. Uytterschout, *enz.* Dit meesterstuk van stevige regtzinnigheid is een waardige tegenhanger der Sermoenen van Broer Cornelis, en welligt slechts weinigen bekend. Zijne wijze van wederleggen is ondertusschen zoo bondig en krachtig, dat er weinig tegen in te brengen is; want hij staaft zijne argumenten met zijn gereedschap, gelijk men dadelijk ziet in de voorrede, waar hij zegt: »Terwijlen dat de Leeraren met geleerde Predikatiën huu pligt doen, sal ik ook *met myn byl toehakken:* is het »soo glad niet, of het geschaaft was, ik sal evenwel de linie en voorschrift, by den Oppermeester gestelt, tragten te houden, sonder dat »van lompers en vreemdelingen te volgen, en onder Gods segen de »*knoesten en quasten*, die ik *buyten dese linien vindt*, soo lang »*hakken en kerven*, dat er de *spaanders van vliegen* sullen." De goede man heeft zijn woord gehouden, en geschreven alsof hij werkelijk op de werf aan het hakken was.

BLOOD (Thomas), een ondernemend en roekeloos man, afgedankt Kolonel van het leger van Cromwell, het kasteel van Dublin niet hebbende kunnen vermeesteren, uit hoofde der waakzaamheid van den Hertog van Ormond, zocht hij dezen in zijne magt te krijgen, hetwelk hem gelukte; hij wilde hem doen hangen, maar de Hertog werd door zijne bedienden verlost. Blood beproefde vervolgens de kroon en de koninklijke sieraden uit den Tower weg te voeren, maar dit mislukte hem; hij werd gevat en bij Karel II gebragt, op wien zijne stoutmoedigheid en bedreigingen zulk een' indruk maakten, dat hij Blood niet alleen in vrijheid stelde, maar hem nog bovendien een pensioen gaf. † in 1680.

BLOOMFIELD (Robert), geboren te Honyton in 1766, was de zoon van een' Snijder, en werd in 1781 bij zijn' broeder te Londen besteld, om het Schoenmakersambacht te leeren; maar de natuur had hem tot dichter bestemd, zonder dat hij zelf het wist. Zijne eerstelingen, buiten zijn weten in het *London Magazine* geplaatst (*The Milkmaid* en *The Sailors Return*), behaagden algemeen. *The Farmers Boy*, het laatste gedicht dat hij als Schoenmakersknecht vervaardigde, maakte zijne fortuin; eenige vrienden lieten dezelve in 1800 drukken: nu stelde ieder belang in den dichter, en bezorgde hem betere gelegenheid om zijne uitmuntende bekwaamheden verder te ontwikkelen dan op den driestal bij leesten en pikdraad.

BLOTELING (Abraham), een verdienstelijk Graveur, voornamelijk in zwarte kunst, bloeide te Amsterdam in de laatste helft der XVII eeuw. Zijne prenten zijn zeer zuiver behandeld.

BLOUNT (Henry), geboren te Tuddenham, in Hertfordshire, den 15 Dec. 1602, volbragt zijne studiën te Oxford, en begaf zich op reis naar Venetië en van daar naar den Levant. Na zijne terugkomst kreeg hij een ambt aan het hof van Karel I; maar hij verliet de zijde des ongelukkigen Konings, en werd door Cromwell in verscheiden gewigtige zaken gebruikt. Na het herstel des Koningschaps leefde hij ambteloos en vergeten. † den 9 October 1682. In 1636 had hij een verhaal zijner reis in het licht gegeven. = (Thomas Pope), zoon van den voorg., geboren te Upperholloway, in Middlesex, den 12 September 1649, werd in 1679 Baronet, en was een begunstiger der geleerdheid en fraaije letteren. † te Tuddenham, den 30 Junij 1697. Hij heeft verscheiden Latijnsche en Engelsche werken uitgegeven; zijne *Censura celebriorum autorum* en zijne *Essays on several subjects* zijn genoegzaam klassiek. = (Charles), broeder van den voorg., geboren te Tuddenham, in 1654, was een geleerd man en even zulk een stout deïst als zijn vader; in 1678 gaf hij de *Anima mundi* in het licht, waaraan zijn vader begonnen was te schrijven; voorts het leven van Apollonius van Tyane, het Orakel der Reden, en nog eenige andere werken, die vrij wat beweging onder de geestelijken veroorzaakten. Na den dood zijns broeders begeerde hij diens weduwe, op welke hij hevig verliefd was, ten huwelijk, doch afgewezen wordende, schoot hij zich voor den kop.

BLüCHER (Gebhard Lebrecht von), Prins van Wahlstadt, geboren te Rostock in 1742, begon zijne roemrijke militaire loopbaan in Zweedschen dienst, doch werd reeds bij zijn' eersten veldtogt tegen de Pruissen gevangen genomen, en wel door hetzelfde huzarenregiment, dat hij naderhand zelf commandeerde. Hij ging hierop over in Pruissischen dienst, dien hij na het eindigen van den zevenjarigen oorlog verliet; doch na den dood van Fredrik II kwam hij wederom als Majoor bij zijn oud regiment, en woonde verscheiden gevechten bij met de Franschen. In 1802 nam hij Erfurt en Muhlhausen voor den Koning van Pruissen in bezit. Bij de wederuitbarsting van den oorlog in 1806 gaf hij onderscheiden bewijzen van dapperheid. In den slag van Auerstädt voerde hij het bevel over de voorhoede; hij werd krijgsgevangene van den Prins van Pontecorvo, doch eerlang tegen den Franschen Maarschalk Victor uitgewisseld. Na den vrede van Tilsit bekleedde hij een ambt bij het departement van oorlog. Doch toen de geheele natie tegen Napoleon opstond, begaf Blücher, ofschoon reeds 70 jaren oud, zich wederom aan het hoofd der gelederen, en onderscheidde zich door zijn' onvergelijkelijken moed bij Lutzen, bij Bautzen, aan de Katzbach, waar hij de Generaals Macdonald en Sebastiani sloeg, en besliste in 1813 de overwinning bij Leipzig. In 1814 rukte hij, na verscheiden ontmoetingen met de Franschen, voort tot Parijs, waar hij den 31 Maart binnentrok. In 1815 trok hij met een legercorps naar de Nederlanden, en geraakte bij Ligny door den val van zijn paard in levensgevaar; maar desniettegenstaande behaalde hij toch den 18 Junij 1815 met Wellington en den Prins van Oranje de roemrijke overwinning bij Waterloo, en rukte eenige dagen daarna Parijs andermaal binnen. Eindelijk na den vrede zich op zijne goederen begeven hebbende, eindigde hij den 12 Septemb. 1819 zijn heldenleven. In 1826 werd hem ter eere te Berlijn een standbeeld opgerigt.

BLUM (Joachim Christian), geboren te Rathenau in 1739, was een der sierlijkste Duitsche schrijvers der vorige eeuw, en ook als dichter niet onberoemd. Zijne werken worden, om de zuiverheid van stijl, zoowel als om derzelver eenvoudig bevalligen inhoud, zeer geacht. † in Augustus 1790.

BLUMAUER (Alois), geboren te Steyer, in Oostenrijk in 1755, was voor Duitschland wat eene eeuw vroeger Scarron voor Frankrijk was; zijne satyrische en burleske geschriften zijn ware poëtische carricaturen, die den lach opwekken, om de koddige invallen van zijn spottend vernuft. † in 1798. Zijne voornaamste werken zijn dikwijls afzonderlijk gedrukt, doch zamen in 8 deel. te Leipz. in 1801.

BLUTEAU (Raphael), geboren te Londen, den 4 December 1638, van Fransche ouders, onthield zich een' geruimen tijd in Frankrijk, waar hij monnik en kapelaan werd der Engelsche Prinses Henriette Marie. Hij bestudeerde met buitengemeenen ijver de Portugesche taal, en arbeidde over de 30 jaren aan een groot Portugeesch Woordenboek; het gerucht hiervan te Lissabon komende, liet het hof door een' Kapitein der koninklijke lijfwacht Bluteau derwaarts noodigen, om aldaar zijn Woordenboek te voltooijen; hetzelve werd te Coimbra tusschen 1713 en 1721 in 8 zware folianten gedrukt. Het is merkwaardig dat men voor dit Woordenboek 10 voorredenen vindt. † te Lissabon, den 13 Februarij 1734.

B. M. Verk. *Bona* (*Beatae*) *memoriae; Balneum mariae; Brevi manu; Bona materna; Bene* (*merito*) *merenti; Beatis manibus.*
B. M. F. Verkorting van *Bene merenti fecit.*
B. M. F. C. Verkorting van *Bene merenti faciendum curavit.*
B. M. P. C. Verkorting van *Bene merenti poni curavit.*
B. M. S. Verkorting van *Bene merenti scripsit.*
B. N. Verkorting van *Bona nostra.*
B. O. Verkorting van *Bene optime.*
BOA CONSTRICTOR, zie REUZENSLANG.

BOABDIL, eigenlijk Abu Abullah, laatste Moorsche Koning van Granada, stond op tegen zijn' vader, Mulei Hassen, in 1481, verdreef hem uit zijne hoofdstad en nam den titel van Koning aan, maar overwonnen en gevangen genomen zijnde door de vereenigde legermagt van Ferdinand, Koning van Arragon, en Isabelle, Koningin van Kastilie, herkreeg hij zijne vrijheid op zeer vernederende voorwaarden, en bediende zich van dezelve om andermaal de wapenen op te vatten tegen zijn' vader, die daarover van droefheid stierf. Zijn gedrag jegens hem en zijne tirannij hem hatelijk gemaakt hebbende bij zijn volk, trok Ferdinand op nieuw tegen hem op, en dwong hem naar Afrika te wijken, waar hij sneuvelde, voor den Koning van Fez strijdende tegen dien van Marokko.

BOBRUN (Henri en Charles), twee bekwame portretschilders, werkten altijd gemeenschappelijk en aan dezelfde schilderstukken, zonder dat men twee onderscheiden manieren kon bemerken. Zij schilderden Lodewijk XIV, Anna van Oostenrijk en eene groote menigte aanzienlijke Fransche hovelingen. Zij † de eene in 1677 en de andere in 1692.

BOCACCIO (Giovanni) was de onechte zoon van een' Florentijnsch' koopman, en werd in 1313 te Parijs geboren. Vroegtijdig naar Florence gebragt, bestemde zijn vader hem tot den handel, maar hij had meer smaak in de letteroefeningen: dienvolgens zocht hij te Napels meer den omgang met geleerden dan met kooplieden. Een minnehandel met Maria, natuurlijke dochter van Koning Robert, gaf hem aanleiding tot het zamenstellen van eene menigte gedichten, in welke hij haar onder den naam van Fiametta bezong. De Florentijnen zonden hem naar Padua, om Petrarcha de tijding te brengen van zijne terugroeping, doch deze bewoog integendeel Bocaccio bij hem te blijven, en beiden werden de vertrouwdste vrienden. Echter keerde Bocaccio wederom naar Napels, waar de Koningin Joanna hem met veel onderscheiding behandelde; te haren gevalle schreef hij het beroemde *Decameron*, hetwelk ontelbare malen gedrukt en in alle beschaafde talen overgezet is, en vergeefs door de Pausen Paulus IV en Pius IV verboden werd. Behalve dit schreef hij nog verscheiden andere werken in het Italiaansch en Latijn, en liet de eerste handschriften van Homerus uit Griekenland komen. Uit zucht tot vrijheid wilde hij noch een ambt bekleeden noch huwen, echter liet hij zich tot een gezantschap der stad Florence aan Paus Urbanus V gebruiken. De dood van zijn' vriend Petrarcha trof hem gevoelig; hij overleefde hem naauwelijks een jaar, en † te Certaldo, den 21 December 1375. Hij liet een' onechten zoon na, bij de Prinses Maria verwekt. Zijne gezamenlijke werken zijn in 1527 voor het eerst te Florence gedrukt. De Italiaansche dichtkunst heeft aan hem de uitvinding der *Ottave rime* te danken.

BOCAGE (J. D. Barbié du), geboren te Parijs, in 1760, † den 28 December 1825, was een beroemd aardrijks- en oudheidkundige en Onder-opziener van het koninklijk penningkabinet en der koninklijke bibliotheek. Bij de staatsomwenteling verloor hij dit ambt, maar bleef niettemin werkzaam voor de wetenschappen; hij leverde de plans en kaarten tot Choiseul-Gouffiers *Voyage pittoresque en Grèce*, den atlas tot Barthelemy's *Voyage du jeune Anacharsis*, eene Memorie en eene kaart wegens den terugtogt der 10,000 Grieken en eene menigte andere geschriften en kaarten; onder anderen een' atlas van 54 bladen voor de beöefening der Oude Geschiedenis.

BOCCAGE (Marie Anne du), geboren te Rouen in 1710, huwde met P. J. Fiquet, ontvanger der belastingen te Dieppe, vertaler van Aphra Behns *Oronoko* en andere werken uit het Engelsch; doch zij is in de geletterde wereld meer onder haren eigen naam bekend dan onder dien van haren echtgenoot, dien zij in 1767 door den dood verloor. Eerst in 1746 trad zij op als fraai vernuft; hare voortbrengselen, vertalingen en oorspronkelijken, verzen en proza, alles werd hemelhoog geroemd door Voltaire en al hare letterkundige tijdgenooten. Het beste van hare werken is de verzameling der brieven, die zij schreef op hare reis door Engeland en Holland. Als dichteres staat zij nogtans beneden Mad. Deshoulières. Zij was eene zeer schoone vrouw, en haar beminnelijk zachtaardig en weldadig karakter deden haar de algemeene achting tot in hoogen ouderdom behouden.

BOCCALINI (Trajano), geb. te Loretto, in 1556, was Gouverneur van eenige steden in den Kerkelijken Staat, en vermaard hekelschrijver, die door zijne satyren zich vele vijanden maakte. De gevoeligheid van het Spaansche hof duchtende, week hij van Rome naar Venetië, doch het bleek dat hij ook hier niet veilig was; want op zekeren dag in 1613 werd hij door vier vermomde kerels zoodanig met zakken, waarin zand was, geslagen, dat hij het bestierf. Zijn voornaamste werk is de *Ragguagli di Parnaso*, hetwelk, benevens zijne andere staatkundige hekelschriften, in het Nederd. vertaald is.

BOCCANERA (Giulio), uit een doorluchtig geslacht, te Genua zich aan het hoofd der volkspartij gesteld hebbende, werd in 1257 voor 10 jaren tot opperhoofd der Republiek verkoren; doch zich gehaat gemaakt hebbende door zijne dwingelandij, werd hij afgezet in 1262. = (Simon), kleinzoon van den voorg., was de eerste Doge van Genua, en werd in 1339 verkoren. Hij wederstond langen tijd de Spinola's, Doria's, Grimaldi's en Fiescho's, opperhoofden der Guelfen, die eindelijk Genua vermeesterden en hem dwongen afstand te doen van zijne waardigheid. Naar Pisa geweken, arbeidde hij aldaar om zich te herstellen, en werd op nieuw tot Doge verkoren in 1355. Zijne vloten behaalden groote voordeelen op de Turken, de Tartaren en de Mooren in Spanje. Hij stierf aan vergift in 1363. = (Gilles), broeder van den voorg., werd door dezen Alphonsus XI, Koning van Kastilië, te hulp gezonden tegen de Mooren, op welke hij twee luisterrijke overwinningen behaalde, die hem den titel bezorgden van Admiraal en Graaf van Palma. Hij onderscheidde zich niet minder onder Henrik II door zijne overwinningen op de Portugezen en de Engelschen. † omstreeks 1372 met den roem van den grootsten zeeheld der XIV eeuw. = (Battista), zoon van den voorg., werd in een' opstand der Genuezen tegen de Franschen in 1409 aan het hoofd der Republiek gesteld, doch naderhand op bevel van Boucicaut onthalsd.

BOCCHERINI (Luigi), geboren te Lucca in 1740, † te Madrid in 1805, was een vermaard Componist. Er bestaan van hem 58 onderscheiden werken, Symphoniën, Quintetten, enz. en een *Stabat mater*. Hij was de eerste, die instrumentaalquartetten schreef, waarvan alle partijen obligaat bewerkt zijn.

BOCCHI (Faustino), Kunstschilder, geboren in 1659, † in 1742, was een leerling van Engel Everard, bijgenaamd *il Fiamminghino.* Hij had eene zonderlinge manier in zijne ordonnantiën, waarin hij altijd dwergen plaatste, die hij, om ze des te meer in het oog te doen vallen, in de nabijheid van groote voorwerpen bragt, bij welke zij het meest afstaken. = (Francesco), geb. te Florence in 1548, † in 1618, was een der vruchtbaarste Italiaansche veelschrijvers; hij schreef over allerlei onderwerpen, die hem voorkwamen, in het Latijn en Italiaansch; hij heeft bij zijn leven eene menigte werken uitgegeven en nog verscheiden handschriften nagelaten. Zijne beschrijving der schoonheden van Florence en zijne lofrede op de vermaarde mannen, die te Florence geboren zijn, behelzen vele wetenswaardige zaken.

BOCCHORIS, Koning van Egypte, omstreeks 600 jaren vóór J. C., regeerde 44 jaren, en was de wetgever der Egyptenaren. Aan hem wordt het verdrijven der Joden uit Egypte toegeschreven: dus zou hij de Pharao moeten zijn, van wien Mozes melding maakt.

BOCCHUS, Koning van Numidië, verbond zich eerst met Jugurtha, zijn' schoonzoon, tegen de Romeinen, doch werd overwonnen door Marius, en leverde Jugurtha uit, om de vriendschap der Romeinen te winnen.

BOCCONE (Paolo Silvio), geboren te Palermo, den 24 April 1633, Cistercienser monnik, beöefende met ijver de kruidkunde en natuurlijke historie, en deed wetenschappelijke reizen door Sicilië, Malta, Italië, Frankrijk, de Nederlanden, Duitschland en Polen. Na zijne terugkomst schreef hij verscheiden werken en verhandelingen over de planten en andere voortbrengselen uit het groeijend rijk der natuur, in hetwelk hij op zijne reizen vele gewigtige waarnemingen gedaan had, van welke Jussieu naderhand zich verscheiden toegeëigend heeft. De ijverige natuuronderzoeker † in zijn klooster bij Palermo, den 22 December 1704.

BOCHARD (Jehan), biechtvader van Lodewijk XI, Koning van Frankrijk, die hem het bisdom Avranches gaf. In 1470 bevond hij zich op de vergadering der Staten te Tours, en roeide aan de hoogeschool te Parijs de philosophische secte der nominalisten uit, hetwelk door den Koning in 1473 werd goedgekeurd. † in 1484.

BOCHART (Samuel), geboren in 1599 te Rouen, waar zijn vader Predikant was bij de Hervormde gemeente, studeerde te Sedan, Saumur, Londen en Leyden, en werd Predikant te Caen. Christina, Koningin van Zweden, noodigde hem door een' eigenhandigen brief naar Stokholm; in 1652 vertrok hij met Huet derwaarts, doch keerde het volgende jaar reeds naar Caen terug. † ald. den 16 Mei 1667. Bochart gold in zijn' tijd voor een' der grootste Fransche geleerden; hij verstond de meeste Oostersche talen, en zag, even als Becanus, in alle levende talen sporen van dezelve: van daar die menigte hersenschimmige etymologiën in zijne werken, die in 1692 te Utrecht en in 1712 te Leyden in 3 deelen fol. gedrukt zijn. Het beste daaronder is zijne gewijde aardrijkskunde, onder den titel van *Phaleg et Canaan*, en zijn *Hierozoicon*, waarin hij over de Bijbelsche dieren handelt; doch op deze zoowel als op zijne overige schriften stelt men tegenwoordig weinig prijs meer.

BOCHETTA is de naam van eenen engen door drie schansen verdedigden bergpas, die uit Lombardijen naar Genua leidt. In 1746 en 1747 werd dezelve door de Keizerlijken ingenomen. In den Franschen omwentelingsoorlog op het einde der XVIII eeuw was Bochetta ook het tooneel van gewigtige krijgsverrigtingen.

BOCHIUS (Joannes), geboren te Brussel, den 27 Julij 1555, kreeg, na het volbrengen zijner eerste letteroefeningen te Lier en te Ath, door den Kardinaal Radzivil gelegenheid om zich te Rome in de godgeleerdheid te oefenen en deed vervolgens eene reis naar Polen, Lithauwen en Rusland. Na zijne terugkomst hield hij zich meest met de Latijnsche dichtkunst bezig; een lofdicht op den Hertog van Parma, wegens het veroveren van Antwerpen in 1585, verschafte hem het ambt van Secretaris dezer stad. † aldaar den 13 Januarij 1609. Hij was zoo wel geleerde als dichter; men noemde hem in zijn' tijd den Belgischen Virgilius. Zijne dichtstukken bestaan meest in epigrammen en elegiën. = (Joannes Ascanius), zoon van den voorg., was te Antwerpen geboren, studeerde in de regtsgeleerdheid te Leuven en te Orleans, en deed vervolgens eene reis naar Italië, van welke hij niet terugkeerde, maar in Calabrië zijn graf vond. Hij was insgelijks een goed Latijnsch dichter. Sweertius heeft zijne gedichten gezamenlijk met die van zijn' vader in 1615 te Keulen uitgegeven.

BOCK (Jurgen), meer bekend onder den naam Hieronymus Tragus, geboren te Heidesbach, in de Palts, in 1498, was Rector der Latijnsche school te Tweebruggen, en werd in 1533 Predikant te Hornbach, doch ontweek in 1535 de geloofsvervolging te Saarbruck; eenigen tijd daarna hervatte hij nogtans den predikdienst te Hornbach. † aldaar den 21 Februarij 1554. Hij was een vermaard kruidkundige, en de grondlegger der latere botanische stelsels, want hij was de eerste, die door het vergelijken der planten derzelver geslachten en soorten aan zekere kenteekens bepaalde. Tournefort, Linnæus, Jussieu, Wildenow en anderen hebben op zijne grondslagen voortgebouwd.

BOCKENBERG (Pieter Cornelis), geboren te Gouda, den 25 December 1548, werd door zijne ouders, die, sterk aan het Roomsche geloof gehecht, bij de hervorming in 1575 naar Utrecht weken, vroegtijdig naar de hoogeschool van Leuven gezonden, waar hij in de godgeleerdheid studeerde en tot Priester gewijd werd. Nergens in Braband eene pastorij naar zijn' zin kunnende bekomen, besloot hij met een' vriend eene voetreis naar Rome te doen; doch te Ulm gekomen, vernamen zij dat de pest in Italië heerschte, en begaven zich naar Weenen. Bockenberg toefde hier eene maand, en begaf zich toen naar Presburg, vervolgens naar Brunn, waar hij zich onder de Jezuiten liet opnemen, en toen in 1580 naar Praag reisde, van waar hij zich naar Munchen begaf, waar hij tot in 1582 bleef als huispriester van den Keurvorst, die hem met brieven van aanbeveling naar Milaan zond; hier bleef hij slechts kort, en ging naar Augsburg; deze stad verliet hij in 1584, en trok naar Gouda; doch begaf zich naar Leyden, waar zijn oom Pastoor en ruim bemiddeld was, in de hoop dat deze hem ten minste inwoning zou geven, doch hij vond zich in zijne verwachting bedrogen; hij beproefde toen eene school op te rigten, doch dit wilde hem wegens geldgebrek ook niet gelukken, en hij verliet Leyden in 1585, met het voornemen om te Keulen zijne fortuin te zoeken; doch te Varik aangeland, werd hij door den Heer dezer plaats tot Pastoor aangesteld; hij genoot echter hier niet lang de rust, welke hij zich voorspeld had; de bevelhebber van Tiel deed hem door zijne soldaten opligten, doch op voorspraak der Goudsche regering werd hij wederom in vrijheid gesteld, waarop hij zich naar Gouda bij zijne moeder begaf. Kennis gemaakt hebbende met de Predikanten van Woerden, vertrouwde hij dezen zijn verlangen om het Pausdom te verlaten en eene vrouw te nemen, waartoe zij hem in beide opzigten gelegenheid verschaften, door hem aan te nemen tot lidmaat der Hervormde gemeente en in kennis te brengen met de dochter van den Rector der Latijnsche school te Woerden, met welke hij, in weerwil van de tegenspraak zijner moeder en verdere Roomsche bloedverwanten, trouwde, en door dit huwelijk zijne geldmiddelen merkelijk verbeterde. Hij, die nog onlangs geen vertrekje bij zijn' rijken oom kon vinden, kocht nu te Leyden een aanzienlijk huis, waar hij vlijtig in stille rust zich met geleerden arbeid bezig hield. Door aanbeveling van Oldenbarneveld werd hij door de Staten van Holland aangesteld tot historieschrijver van dit gewest. Dit wekte den nijd van Janus Dousa, die den losbandigen Dominicus Baudius daartoe voorgeslagen had. Beiden vielen nu den armen Bockenberg met vinnige epigrammen op het lijf en verbitterden hem zijne na veel zwervens zoo zuur verkregen rust, tot de dood hem van deze beide geleerde kwelgeesten ontsloeg. Hij overleefde hen tot den 17 Januarij 1617. Bockenberg was ongetwijfeld een voortreffelijk geleerde, en verdiende geenszins de mishandeling van twee anderszins insgelijks zeer lofwaardige geleerden, die hem enkel uit spijt wegens hunne te leur gestelde verwachting vervolgden. Zijne geschriften zijn, met oordeel gebruikt, van veel nut bij het nasporen der vroegste vaderlandsche geschiedenissen; zij komen zeker zeldzaam voor, maar zijn de hooge prijzen wel waardig, die somtijds de ijdele bibliomanie daarvoor betaalt. Men vindt de lijst daarvan bij Sweertius, Foppens, Saxe, Paquot en anderen.

BOCTHOR (Elius), geboren in Egypte, in 1784, diende als tolk bij het Fransche leger in Oost-Indië, en kwam met hetzelve in Europa terug. Hij leide te Parijs zich toe op de Fransche taal en letterkunde en werd Professor in het Arabisch. Zijne lessen hadden veel toeloop, om zijne gemakkelijke manier van onderwijzen. † in 1821. Hij heeft in 1820 eene Arabische Spraakkunst uitgegeven en een Arabisch-Fransch Woordenboek in Handschrift nagelaten. De catalogus zijner Bibliotheek van Arabische, Perzische en Koptische boeken is in 1821 te Parijs gedrukt.

BODDAERT (Pieter), geboren te Middelburg, den 6 Julij 1694, was gesproten uit een aanzienlijk Vlaamsch geslacht, en bekleedde verscheiden gewigtige ambten in zijne geboortestad. † aldaar den 28 Januarij 1760. In zijne jeugd beöefende hij met lust en ijver de wetenschappen en fraaije letteren, en bad al den aanleg tot een' geestig' en bevallig' dichter, blijkbaar in eenige uitgegeven proeven, doch door eenige zwaarmoedige dweepers tot eene bekrompen denkwijze overgehaald, leide hij zich meer toe op eene matte, zenuwlooze, mystiek-theologische poëzij, als men de rijmstukken zoo noemen mag, welke hij onder den titel van *Stichtelijke Gedichten* in het licht gaf, die zijner regtzinnigheid meer eer aandeden dan zijn dichterlijk vernuft. Zijne laatste levensdagen werden bovendien nog verbitterd door een' twist met de Zeeuwsche geestelijken, en Boddaert, die, bad zijn vernuft eigenwillig den eerst ingeslagen' weg vervolgd, gewis den Nederlandschen Zangberg tot roem zou verstrekt hebben, wandelde nu met loome schreden een distelig bijpad aan deszelfs voet ten einde. = (Pieter), Junior, kleinzoon van den voorg., gaf in 1788 en 1789 twee deeltjes met gedichten in het licht, die, zijne jeugd in aanmerking genomen, inderdaad iets goeds van hem in rijper' ouderdom deden verwachten; maar weldra tot de ergste zedeloosheid en een losbandig leven vervallen, werd hij het slagtoffer zijner spoorloosheden; want hij † den 9 Maart 1805 te Amst. aan de gevolgen van een' val in het half digtgevroren water, waarbij hij zich deerlijk bezeerd had. Hij misbruikte in den laatsten tijd zijn vernuft tot het opstellen van ontuchtige stukjes, meestal in kroegen en bordeelen voor de vuist vervaardigd. Een Amsterdamsch Boekverkooper heeft een goed gedeelte dezer vuiligheden openlijk in het licht gegeven, onder den titel van *Nagelaten Portefeuille van* Mr. P. Boddaert, en niettegenstaande ieder beschaafd mensch de uitspraak der *Alg. Vad. Letteroef.* »Foei den jongeling, die ze met welge»vallen lezen, — wee den mensch, die zoo dichten kon!" met verontwaardiging toestemde, deze schandelijke verzameling 25 jaren daarna, gelijktijdig met de schoone gedichten van den achtingwaardigen H. H. Klijn — herdrukt!!

BODE (Christoph August), geboren in 1722, † in 1796, was Professor der wijsbegeerte te Helmstadt, en verstond alle Oostersche talen; hij vertaalde de Evangeliën in het Perzisch, het geheele N. T. in het Aethiopisch en het Evangelie van Marcus in het Arabisch. Al deze vertalingen zijn tusschen 1748 en 1752 in Duitschland gedrukt, toen men nog aan geene Bijbelgenootschappen dacht, die thans eerst van deze vertalingen gebruik kunnen maken. = (Johann Elert), geboren te Hamburg in 1747, toonde vroegtijdig neiging tot de wiskundige wetenschappen, in welke eerst zijn vader en toen de beroemde J. G. Busch hem onderwees. Hij gaf het eerste bewijs zijner bekwaamheid door een klein geschrift, bij gelegenheid der zonsverduistering den 5 Augustus 1766; de goedkeuring, die hetzelve verwierf, moedigde hem aan tot gewigtiger arbeid, en bereids in 1768 verscheen zijne Aanleiding tot de kennis des Sterrenhemels (de 9e druk in 1822), hetwelk ook in het Fransch en Nederduitsch vertaald is. In 1772 benoemde de Berlijnsche akademie hem tot haren Astronomist en in 1782 tot derzelver medelid. Sedert heeft hij door zijne geschriften der sterrekunde voortreffelijke diensten bewezen, inzonderheid door zijn Astronomisch Jaarboek, in 1774 begonnen en jaarlijks vervolgd, en zijn' grooten Hemelatlas in 20 bladen, in welken 17,240 sterren, dat is 12,000 meer dan in vroegere kaarten, gevonden worden. In 1825 nam hij zijn ontslag als Opziener van het Observatorium te Berlijn, welken post hij 50 jaren met onvermoeide vlijt had waargenomen. † den 24 November 1826. = (Johann Joachim Christoph), geboren in 1730 te Brunswijk, waar zijn vader Soldaat was, doch zijn afscheid nam en in Schöppenstädt als Tigchelbakker zijn sober onderhoud verdiende, waarbij de zoon hem naar vermogen hielp, en lezen en schrijven leerde. Toen de vader hem niet langer bij zijn' zwaren arbeid gebruiken kon, zond hij hem naar zijn' grootvader, om de schapen te hoeden; maar de jonge Bode gevoelde zich tot een verhevener beroep bestemd, en had eene sterke neiging tot de muzijk. Het gelukte hem zijn' oom te bewegen dat hij hem naar Brunswijk zond, aldaar als leerling bij den Stadsmuzikant Kroll bestelde en het leergeld voor hem betaalde. Hij was toen 15 jaren oud; na zeven jaren speelde hij verscheiden blaas- en strijkinstrumenten. Hij trouwde, en bevond zich dikwijls in geldverlegenheid. Om zich verder in de muzijk te volmaken ging hij naar Helmstadt; een student aldaar leerde hem Fransch, Italiaansch en Latijn, een andere vriend Engelsch. Van Helmstadt ging hij naar Celle, en gaf hier twee verzamelingen van door hem gecomponeerde liederen in het licht. Na den dood van zijne vrouw en kinderen ging hij naar Hamburg; hier vertaalde hij romans en tooneelstukken, en werd vrijmetselaar, in welke hoedanigheid de orde zijner pen menigvuldige bezigheid verschafte. In 1762 en 1763

was hij Redacteur van het Hamburger dagblad; bij dit alles beöefende hij ijverig de muzijk, en huwde met eene zijner leerlingen, die rijk en schoon was. Zij stierf spoedig, en ofschoon hij het grootste gedeelte van haar vermogen moest uitkeeren, hield hij echter genoeg over, om onafhankelijk te leven. Hij hertrouwde met de dochter van den Boekverkooper Bohn, werd Boekdrukker en ontwierp met Lessing het groote plan tot een' boekhandel der geleerden; de werken zouden ten voordeele der schrijvers gedrukt en uitgegeven worden; maar Lessing was voor bezigheden van dezen aard niet berekend, en Bode ontbrak het aan koopmansgeest, zoodat deze onderneming mislukte. In 1778 volgde hij de weduwe van den Graaf van Bernstorff als zaakbezorger naar Weimar, waar hij zich sedert met letterkundige werkzaamheden bezig hield. † in 1793. Bode was een zeer verdienstelijk toonkunstenaar en bevallig schrijver; zelfs zijne vertalingen, vooral uit het Engelsch, hadden een voorkomen van oorspronkelijkheid, die zoo wel van zijne bekwaamheid als van zijn' goeden smaak getuigde.

BODEGRAVE, een groot, net bebouwd Rijnlandsch dorp, met ruim 2000 inwoners, ligt aan de trekvaart van Woerden naar Leyden, tusschen eerstgemelde stad en Zwammerdam. Hetzelve is zeer oud, was reeds in de XI eeuw aanwezig en een leen der Utrechtsche Kerk, doch werd door Dirk III omstreeks 1013 met het graafschap Holland vereenigd. Menigmaal heeft Bodegrave de rampen des oorlogs ondervonden. In 1489 trok een hoop soldaten, in dienst der Kabeljaauwsche partij, naar Bodegrave, en verschanste zich aldaar, doch zij werden door de bezetting van Woerden verdreven, die een groot gedeelte van het dorp afbrandde. In 1507 werd Bodegrave door de Gelderschen in de asch gelegd. Doch de zwaarste ramp trof dit welvarend dorp den 26 December 1672, toen de Franschen hetzelve uit Utrecht kwamen overvallen, de weerlooze inwoners op de onmenschelijkste wijze mishandelden en om het leven bragten, hunne bezittingen wegroofden en bij hun vertrek de kerk en al de huizen in den brand staken, zoodat er slechts een enkel staan bleef. Deze gruwel vervulde langer dan eene eeuw de harten van alle Nederlanders met afgrijzen jegens de Franschen, hetwelk reeds den kinderen in de scholen werd ingeprent, door middel van een leerboekje, de *Fransche tirannij* genaamd, hetwelk men eindelijk als overdreven verwierp en aan den inhoud geen geloof meer sloeg, tot dezelve door eene herhaling van dit bloedbad te Woerden in November 1813 door de Franschen maar al te jammerlijk bevestigd werd. Na deze laatste ramp beurde Bodegrave allengs het hoofd weder op; bij het herbouwen der kerk werden de gepleegde wreedheden der Franschen in fraai geschilderde glazen der nakomelingschap aanschouwelijk voorgesteld; zelfs ging de haat der inwoners jegens de Franschen nog in 1747 zoo ver, dat zij, toen Lodewijk XV dezen Staat den oorlog verklaard had, den haan, die als windwijzer op den kerktoren stond, wegnamen en den leeuw met het zwaard en den bundel pijlen in de plaats stelden. Behalve deze Hervormde is er ook eene Luthersche en Roomsche Kerk, voorts verscheiden fraaije fabrijkgebouwen en woonhuizen, zaagmolens, lijnbanen, pannenbakkerijen, kalkovens, enz. waarin de nijverheid der inwoners ruime middelen van bestaan vindt, voor zoo ver zij zich niet op den landbouw of de boter- en kaastrafijk toeleggen.

BODEMERIJ heet een verdrag, bij hetwelk een Schipper, die zich op de reis in geldverlegenheid bevindt, tegen een' hoogen interest gelden opneemt, onder verband van zijn schip, en aanneemt de hoofdsom en interessen bij behouden aankomst te voldoen; vergaat echter het schip, dan is hij van de betaling ontslagen. Zoodanig verdrag moet volstrekt schriftelijk gesloten, de namen der contracterende personen voluit en de opgenomen geldsom zoo wel als de bedongen interest met letters en niet met cijfers geschreven worden.

BODENSEE is een groot vischrijk meer, tusschen Zwaben en Zwitserland, ook wel het meer van Constans of Bregenz geheeten, omdat beide steden aan deszelfs oevers gelegen zijn. Het is 12 uren lang, 4 breed en over de 360 voeten diep; de Rijn stroomt van Rheineck tot Diessenhofen er midden door. In hetzelve liggen de eilanden Lindau, Reichenau en Meinau. Sedert 1695 is dit meer nooit geheel digt gevroren geweest.

BODENSTEIN (Andreas), meer bekend onder den naam van Carlstadt, omdat hij te Carlstadt, in Frankenland, geboren was, studeerde te Rome in de godgeleerdheid, waarna hij te Wittenberg Kanonik, Aartsdiaken en in 1502 Professor in de godgeleerdheid werd, en aldaar in 1512 Luther tot doctor in deze wetenschap bevorderde. In 1519 disputeerde hij te Leipzig met Eck, deed in Luthers afwezigheid de beelden in de kerken afwerpen, was de eerste Duitsche geestelijke die trouwde, koos de zijde van Muntzer en de Calvinisten, voerde een' hevigen twist met Luther, en moest, toen hij naderhand Predikant was te Orlamunde, het land ruimen; hij begaf zich naar Straatsburg, Bazel en Rotenburg, waar hij met levensgevaar in eene mand over den stadsmuur werd nedergelaten, en naar Zurich ging; eindelijk predikte en onderwees hij op de hoogeschool te Bazel. † aldaar den 24 December 1543 aan de pest. = (Adam), zoon van den voorg., geboren te Carlstadt in 1528, leide zich toe op de geneeskunde, en was een ijverig aanhanger van Paracelsus, wiens leer hij ook het eerst te Bazel voordroeg. Toen aldaar in 1576 de pest heerschte, wendde hij voor een behoedmiddel daartegen te bezitten, doch reeds het volgende jaar werd hij zelf het slagtoffer van de pest. Hij heeft eenige medico-alchymistische schriften nagelaten, die in 1581 te Bazel bij elkander gedrukt zijn, en ook vele geschriften van Paracelsus in het Hoogduitsch vertaald.

BODIN (Jean), geboren te Angers, in 1530, kwam te Parijs zich als Advokaat nederzetten, doch weinig practijk bekomende, schreef hij eenige werken, die hem de gunst van Henrik III deden winnen, welke hij echter wederom verloor met zich te verzetten tegen 's Konings wil in de vergadering van Blois. Hierop werd hij Secretaris van den Hertog van Anjou, die hem medenam naar Engeland en de Nederlanden. Na den dood des Hertogs vestigde Bodin zich te Laon in 1578, waar hij Procureur des Konings werd. Als afgevaardigde in de vergadering der Algemeene Staten door den derden stand van Vermandois verzette hij zich tegen de vervreemding van dit domein en tegen de ontwerpen der genen die door het herroepen der bevredigingsedicten Frankrijk op nieuw wilden wikkelen in een' burgeroorlog, maar vruchteloos. Bij zijne terugkomst verklaarde Laon zich voor de Ligue, maar hij bragt deze stad wederom onder de gehoorzaamheid van Henrik IV. † aldaar aan de pest in 1596. Van al zijne geschriften heeft zijn werk *De Republiek* hem den meesten roem en een aanzienlijk voordeel aangebragt. Men wil, dewijl hij veel met geleerde Joden omging, dat hij zelf een heimelijke Jood geweest is.

BODLEY (Thomas), geboren te Exeter, in Devonshire, den 2 Maart 1544, werd door zijne ouders, die de vervolging der dweepzuchtige en bloeddorstige Koningin Maria door de vlugt ontweken, te Geneve op de studie besteld. Na de invoering van het Protestantismus door Koningin Elizabeth, keerde hij naar Engeland terug, en werd in 1564 lid van het Mertons Collegie te Oxford. In 1567 werd hij Procureur van de hoogeschool aldaar. In 1576 ging hij op reis naar Italië, Frankrijk en Duitschland, en werd vervolgens door Elizabeth in verscheiden staatszaken en gezantschappen gebruikt; doch naderhand in ongunst geraakt, verliet hij het hof, en hield zich bezig met het bijeenzamelen eener uitgebreide bibliotheek, welke hij, benevens aanzienlijke inkomsten, om dezelve te onderhouden, aan de hoogeschool van Oxford schonk. Dezelve bestaat nog, en is tegenwoordig onder den naam van Bodleiaansche Bibliotheek als eene der schoonste bibliotheken van Europa bekend. † den 28 Januarij 1612. Eenige brieven van hem, de inrigting dezer bibliotheek betreffende, zijn door W. Hearne onder den titel van *Remains of* Th. Bodley in 1703 in het licht gegeven. Deze bibliotheek is aanhoudend vermeerderd geworden, blijkens de van tijd tot tijd daarvan uitgegeven Catalogus, en bestaat tegenwoordig uit 500,000 gedrukte boeken en 30,000 handschriften.

BODMER (Johann Jakob), geboren den 19 Julij 1698 te Greifersee, bij Zurich, waar zijn vader Predikant was, die het aan zijne keus stelde om predikant of koopman te worden; maar de zoon wilde tot het een noch het ander besluiten, en leide zich toe op de dichtkunst en de geschiedenis. De armoede en smakeloosheid der Duitsche letterkunde in zijn' tijd noopte hem met eenige jonge geleerden de hand te slaan aan eene hoognoodige hervorming. Stoutmoedig daagde hij eenige Duitsche dichters en schrijvers, die toenmaals in groot aanzien waren, voor den regterstoel der kritiek; in het eerst had hij het wel te kwaad met Gottsched en alle stijve pedante schoolvossen, doch de Duitschers kregen eindelijk een' walg van alle deftige woorden met Latijnsche staarten, en de jonge Zwitser leerde hun niet alleen in zuiver Hoogduitsch schrijven en een' goeden, gemakkelijken en sierlijken stijl bezigen, maar ook gezond oordeelen over de voortbrengselen van vernuft. Hij baande Lessing den weg tot het beöefenen der Aesthetiek als wetenschap, vertaalde Homerus en Milton, vormde den smaak van Klopstock, Wieland, Gleim en anderen, door zijne veelzijdige kennis in alle vakken van letterkunde. Zijne *Noachide* kwam te vroeg, om algemeen te behagen, doch zijne *Kritische Dichtkunst* sloeg de Gottschedsche theorie in ééns den bodem in, en leerde den Duitschers eerst regt kennen wat poëzij is. In 1725 werd hij Professor der Helvetische Geschiedenis, en in 1737 lid van den grooten Raad van Zurich. Na den dood van zijne vrouw en kinderen nam hij in 1775 zijn ontslag als Prof. en begaf zich naar een landgoed. † te Zurich, den 2 Januarij 1783.

BODO, mansn. beteekent in het Angel-Saksisch *opkweeker, opvoeder, bewaker*.

BODONI (Giam Battista), geboren in 1740 te Saluzzo, in Piemont, waar zijn vader Boekdrukker was, ging in 1758 naar Rome, en werd op de drukkerij der Propoganda als zetter geplaatst. Hij leide zich toe op de kennis der Oostersche talen, en begon zelf letters te snijden en te gieten, die bij uitstek fraai uitvielen. De Hertog van Parma eene drukkerij opgerigt hebbende, werd Bodoni tot Directeur van dezelve aangesteld, die deze drukkerij tot de eerste van Europa verhief, wier voortbrengselen in volkomenheid en schoonheid alles overtroffen wat de typographische kunst tot hiertoe geleverd had. Men staat verbaasd over de groote menigte overheerlijk uitgevoerde uitgaven van klassieke en andere kostbare werken,

meest tot geschenken voor vorsten bestemd. De verscheidenheid en hoeveelheid der letters, van welke BODONI de drukkerij van Parma voorzag, is schier ongeloofelijk; in alle landen van Europa werden dezelve ontboden, en zelfs naar Amerika en Konstantinopel gezonden. Er is geene taal bekend, tot welke BODONI de drukletters niet leveren kon. Niemand zal dezen bekwamen en werkzamen man den titel van eersten Boekdrukker der wereld betwisten, die hem bewonderde; bij zijn leven genoot hij alle onderscheiding, die hij zoo billijk verdiende, en na zijn' dood, die te Padua den 30 November 1813 voorviel, werd hij met groote pracht begraven. Onder alle prachtwerken, door hem uitgevoerd, wordt de HOMERUS voor zijn meesterstuk gehouden.

BOECKELMAN (JOHAN FREDRIK), geboren te Steinfurt, den 18 April 1632, was Professor in de regtsgeleerdheid te Heidelberg en Hofraad van den Keurvorst van de Palts, toen hij in 1670 beroepen werd tot Professor in de regtsgeleerdheid aan de hoogeschool te Leyden. † aldaar den 23 October 1681. Zijne nagedachtenis werd met een' gedenkpenning vereerd. Zijne schriften waren langen tijd zeer bruikbaar bij het akademisch onderwijs.

BOECLER (JOHANN HEINRICH), geboren te Cronheim, in Frankenland, in 1611, was Professor in de Geschiedenis en de welsprekendheid te Straatsburg en de geleerdste man, dien Duitschland tot dus ver nog had voortgebragt in het vak der Grieksche, Latijnsche en Oostersche letterkunde, de Geschiedenis en de theorie van het Staatsregt. Hij werd overladen met gunstbewijzen door den Keurvorst van Maintz; CHRISTINA, Koningin van Zweden, benoemde hem tot geschiedschrijver en Professor te Upsal, doch door de studenten bespot wordende, nam hij zijn ontslag en vertrok wederom naar Straatsburg; LODEWIJK XIV gaf hem een pensioen van 2000 livres en Keizer FERDINAND III deed hem aanzienlijke geschenken. Hij heeft eene ontzettende menigte klassieken met noten en eene menigte verhandelingen, redevoeringen, gedichten en andere werken in het licht gegeven. † in 1672. = (JOHANN), zoon van den voorg., geboren te Straatsburg, werd aldaar in 1673 Geneesheer, en liet ook eenige geleerde schriften na. = (JOHANN HEINRICH), zoon van den voorg., geboren te Straatsburg, den 6 Januarij 1679, bezocht reeds in 1692 de hoogeschool aldaar, en werd er in 1701 Professor in de regtsgeleerdheid. † den 8 Januarij 1732. Dit geslacht heeft nog verscheiden andere geleerden en Professors aan de Straatsburgsche hoogeschool opgeleverd, wier schriften in alle vakken van wetenschap nog geenszins in vergetelheid geraakt zijn. = (JOHANN WOLFGANG), Luthersch predikant, omhelsde de Roomsche kerkleer te Keulen, en werd Priester. Hij schreef vervolgens met veel bitterheid tegen de Protestanten, en een werkje over de zeden en gewoonten der Esthlanders, in 1631 te Keulen gedrukt. † in 1617.

BOEDIKER (JOHANN), geboren te Berlijn in 1641, was Rector der Latijnsche school te Berlijn, een tamelijk goed Latijnsch dichter, en, zoo men wil, ook een profeet; want in zijn 16 jaar maakte hij het volgende epigram op den toenmaligen Keurvorst van Brandenburg:

Nascitur in Regis FREDERICUS monte: *quid istud?*
Praedicunt Musae Rex FREDERICUS erit.

BOEDIKER † reeds in 1695, en beleefde alzoo de vervulling zijner voorspelling niet, toen de Keurvorst in het begin van 1701 werkelijk Koning van Pruissen werd.

BOEK noemt men ieder gedrukt werk, gelijk ook ieder afzonderlijk deel (*tomus*) van hetzelve. De geest desgenen die een boek leest houdt als het ware een gesprek met den geest van deszelfs schrijver, en laat zich door hem onderrigten, teregtwijzen, raden of aangenaam onderhouden. Tot het opstellen van een boek, om het even van welk een' aard, behoort eene zekere geschiktheid, die niet iedereen bezit, al is hij het onderwerp volkomen meester, waarover hij handelen wil; want wie een boek tot onderhoud of leering begeert, verlangt natuurlijk een goed, bruikbaar, verstandig en verstaanbaar boek, hetwelk de hoofdzaak is, als het boek een middel tot onderrigting zijn zal; de gewone boekschrijverij beschouwt de boeken nogtans wel het minst van deze verstandelijke zijde, maar veeleer als verhandelbare artikelen, gelijk de boekdrukker, de boekverkooper en de boekbinder dezelve ook als een' tak van nijverheid beschouwen; een gewoon boekverkooper, zoo hij zelf geen geletterd of belezen man is, zal voor het beste boek dat houden, waarmede hij het meeste geld wint: zoodat men het boekverkoopersoordeel het minst van al vertrouwen, en zelden verder dan wegens de geldswaarde van een boek raadplegen kan. Gedurende de XVII en XVIII eeuw vond men in sommige steden van ons vaderland nog verscheiden aanzienlijke geleerde boekverkoopers, en nog vroeger beroemde geleerde boekdrukkers, maar toen ook was de boekhandel in slechts weinige handen, en werd door zeer achtenswaardige personen gedreven; in latere tijden, vooral na de onbezuisde afschaffing der door onze vaderen met zoo veel wijsheid ingerigte gilden, hebben lieden, die men gewisselijk daaruit zou geweerd hebben, zich tot boekverkoopers opgeworpen, en zelfs vreemde schageherjoden reizen met geheele boekwinkels van stad tot stad. De weinige kieschheid, gevoegd bij de onkunde en winzucht van sommige boekverkoopers, heeft een aantal slechte boeken in de wereld geholpen, en aanleiding gegeven dat in sommige landen eene achterdochtige policie allerlei kleingeestige middelen aanwendt om het lezen van boeken moeijelijk te maken, in andere de boeken aan eene hatelijke despotische censuur onderworpen zijn, in nog andere sommige boeken door de regering willekeurig verboden en den bezitters gewelddadig en zonder schadeloosstelling ontnomen worden. Al deze belemmeringen van den vrijen omloop der boeken van hand tot hand zijn daden van volstrekte willekeur, en het verbieden en in beslag nemen van boeken, anders dan omdat men de daarop gestelde belasting van zegel of andere verschuldigde regten bij de uitgave of invoer van buitenlands heeft pogen te ontduiken, is zelfs eene daad van geweld, want eene regering heeft er nimmer het regt toe. »Een boek enkel wegens deszelfs voorgewende schadelijkheid verbieden is reeds daarom willekeurige aanmatiging," zegt KRUG, »dewijl niemand deze schadelijkheid bewijzen kan; ook kan een zoogenaamd schadelijk boek voor velen zeer nuttig worden, en is derhalve nooit algemeen schadelijk; omgekeerd kan daarentegen een nuttig boek voor sommigen zeer schadelijk worden. Hoe menigeen heeft den Bijbel tot de snoodste oogmerken misbruikt en de schandelijkste dingen met schriftuurplaatsen verdedigd! heeft men daarom het regt den Bijbel te verbieden of zelfs te verbranden? gelijk nog onlangs in Zwitserland geschied is, waar de Priesters den boeren de Bijbels, die de Bijbelgenootschappen onder hen verdeeld hadden, afvorderden en als schadelijke boeken in het vuur wierpen. Tot zulke buitensporigheden leidt de stelling dat de eene mensch den anderen voorschrijven mag wat hij lezen en niet lezen zal. Ouders en opvoeders mogen dit bij kinderen doen, maar volwassenen hebben het regt te vorderen dat men dit aan hunne vrije keus late." Verbodsbevelen omtrent boeken doen doorgaans eene geheel strijdige uitwerking, want zij maken de menschen juist nieuwsgierig naar verboden boeken: zij zijn daarom niet alleen onbillijk, maar ook onstaatkundig. Men heeft dus in de laatste jaren in ons land van het verbieden van boeken afgezien, en de schrijvers van schadelijke en oproerige geschriften in regten betrokken en gestraft, hetwelk veel verstandiger en regtvaardiger gehandeld is, want iemand kan zoo wel met een misdadig oogmerk een boek schrijven als een' dolk slijpen, om een' moord te plegen, maar daarom wordt toch het vervaardigen van dolken niet verboden: het gezond verstand eischt de straf van den misdadigen zelven, maar niet van het werktuig zijner misdaad.

BOEKCENSUUR. Kort nadat de boekdrukkunst was uitgevonden zagen de Pausen in welk een groot vermogen dit middel ter verspreiding van licht en kennis op de gemoederen uitoefende. Dit was voor het pauselijk gezag zeer gevaarlijk in een' tijd, dat de kerkelijke magt grovelijk misbruikt, en, als een natuurlijk gevolg van alle misbruik, zeer wankelend geworden was: zij zochten dus eerst het lezen en vervolgens ook het drukken van boeken te beletten, of ten minste van hun goedvinden afhankelijk te maken. Zij namen daartoe de oude kerkelijke verordeningen te baat tegen het lezen van kettersche schriften, en voerden reeds in 1479 een kerkelijk opzigt in over de drukpers, die LEO X in 1515 door eene bul geheel aan banden leide; bij dezelve werden de bisschoppen en inquisiteuren verpligt alle geschriften vóór den druk te lezen, en het drukken van dezelve te veroorloven of te verbieden, naarmate zij zulks dienstig oordeelden, om alzoo het verspreiden van kettersche gevoelens te beletten. Daar nogtans wegens de kort daarop gevolgde hervorming deze pauselijke verordening niet in alle landen gehandhaafd kon worden, ontwierp men eene lijst van boeken, die niemand lezen mogt, op straffe van den kerkelijken ban (*Index librorum prohibitorum*), die van tijd tot tijd vermeerderd werd. Deze geestelijke Boekcensuur werd kort daarna ook door de wereldlijke magt nagevolgd, ten deele verder uitgebreid en in Duitschland eindelijk rijksgrondwettig, doch in de onderscheiden rijkslanden volgens zeer verschillende grondstellingen uitgeoefend. De Boekcensuur had, behalve in de Nederlanden, te Lausanne, Geneve en Zurich, en na 1694 in Engeland, in alle Europesche Staten plaats, tot op het einde der XVIII eeuw. Na de Fransche omwenteling werd de censuur in Frankrijk zelf en vervolgens ook in andere landen afgeschaft, doch in eenige wederom ingevoerd en in andere, b. v. in Rusland, Oostenrijk, Napels, Spanje en zelfs in Pruissen, ingevolge van eene kabinetsorder van den 28 December 1824, veel strenger dan te voren uitgeoefend. Ons vaderland is tegen de invoering der Boekcensuur gewaarborgd door Art. 227 der Grondwet, volgens hetwelk het aan ieder geoorloofd is zijne gedachten en gevoelens door de drukpers te openbaren, zonder eenig voorafgaand verlof daartoe noodig te hebben, blijvende elk nogtans verantwoordelijk voor hetgene hij schrijft; en dit laatste is even billijk als het eerste, maar de censuur is eene volstrekte onbillijkheid, die op den onregtvaardigen stelregel berust, iemand het zwijgen op te leggen, als hij niet juist zoo spreekt als hem wordt voorgeschreven. Dat men door de censuur het misbruik der drukpers bedoelt te betengelen, is eene armzalige uitvlugt; er wordt van zoo vele dingen misbruik gemaakt, die men even gemakkelijk onder censuur kon stellen, doch waaraan men niet denkt, en ze aan de censuur der openbare verachting overlaat, hetwelk men even veilig ten aanzien

van slechte of wezenlijk schadelijke boeken doen kon; bovendien berooft eene regering door de censuur zich van het middel om de openbare meening te kennen, en hare maatregelen doelmatig te nemen; zij verneemt slechts de stem van vleijers, die hare gevaarlijkste vijanden zijn. Het is derhalve veel beter elk onder voorwaarde van verantwoordelijkheid te laten drukken wat hij goedvindt, gelijk men immers ieder, behoudens zijne verantwoordelijkheid, moet laten zeggen wat hij wil. Het kost inderdaad weinig moeite om te bewijzen dat de Boekcensuur, al ware zij geen kwaad, toch een zeer nutteloos en overtollig ding is.

BOEKDRUKKUNST. Aan den vervelenden twist, of deze nutte en voor de menschelijke beschaving hoogst weldadige kunst te Haarlem dan wel te Maintz of Straatsburg is uitgevonden, en of de eer der uitvinding aan onzen landgenoot KOSTER dan aan den Duitscher GUTTENBERG toekome, is, na een' hardnekkigen strijd van bijkans vier eeuwen, een einde gekomen, nadat de Heer JAKOBUS KONING, met veel scherpzinnigheid, het geschil in 1816 ten voordeele van Haarlem beslist heeft. In Holland nogtans had schier niemand ooit getwijfeld aan de waarheid der overleveringen aangaande KOSTER en zijne uitvinding en in Duitschland niemand er aan geloofd, en gelooft er welligt nog niet aan: zoodat de beslissing van den Heer KONING in Holland eigenlijk niet noodig was, en in Duitschland niets afdoet, omdat hij, als Hollander, den schijn van eenzijdigheid tegen zich had, even goed als de Duitsche geleerde, die dezelve ten voordeele van GUTTENBERG en FAUST beslist, dien insgelijks tegen zich heeft. Beider beslissingen zijn dus geene eigenlijke beslissing, maar argumenten, die tot eene beslissing kunnen brengen, bij welke de andere partij het zwijgen wordt opgelegd, doch dan moet de uitspraak door een' onzijdigen regter geschieden, en deze wordt noch in Duitschland noch in Holland gevonden. Ondertusschen, schoon de Heer KONING, om zoo te zeggen, in zijne eigen zaak beslist hebbe, de grond, waarop hij zulks deed, zijne onvermoeide vlijt in het opsporen van bewijzen voor zijn gevoelen, het vernuftig gebruik dat hij zelfs van de schijnbaar nietigste omstandigheid wist te maken, de onbegrijpelijke moeite, die deze vrijwillig ondernomen arbeid hem gedurende 20 jaren gekost heeft, en de bekrooning van denzelven door de Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen, te Haarlem, met den uitgeloofden eerpenning, zijn genoegzame waarborgen, dat zijne beslissing ongetwijfeld bekrachtigd zou worden, hijaldien de eindelijke uitspraak gesteld wierde aan een' bevoegden regter, die tot geene der beide natiën behoorde; en zelfs ware dit wenschelijk, want nu is de zaak slechts voor Holland beslist, maar dan zou zij voor de wereld beslist zijn. Het is eenigzins vreemd dat de Heer KONING zijn werk, dat de Recensenten voor onwederlegbaar verklaard hebben, enkel in de landtaal, en niet ook in het Hoogduitsch, Fransch of Latijn heeft laten drukken, ten einde geheel Europa des te beter te overtuigen dat de Duitschers ongelijk hebben, en de bekrachtiging zijner uitspraak ook van buitenlandsche zaakkundigen te bekomen, hetwelk den triomf van Haarlem des te luisterrijker gemaakt zou hebben; zijn voorganger en landgenoot MEERMAN immers schreef zijn werk over den oorsprong der Boekdrukkunst in het Latijn, en oordeelde niet eens eene Nederduitsche vertaling van hetzelve noodig, alzoo zelfs ieder kind hier te lande met dien oorsprong genoegzaam bekend was. Dan hoe het zij, dankbaar ontving de natie zijn' arbeid, en kort daarna vierde Haarlem op eene plegtige wijze in 1823 het vierde eeuwgetijde eener uitvinding, die dezer stad en haren vernuftigen burger, den onsterfelijken KOSTER, tot eeuwigen roem verstrekt; en niemand in Oud-Nederland zal haar voortaan het regt op de eer van de uitvinding der Boekdrukkunst betwisten (zie verder KOSTER (LAURENS JANSZ.). Doch laat men de eer der uitvinding aan KOSTER, dan vordert de billijkheid dat men de eer der verbetering en verdere volmaking dezer kunst aan GUTTENBERG, FAUST, SCHÖFFER en andere vroegere drukkers niet ontneme; de hardnekkigheid der Duitschers, die met alle geweld den eersten voor den uitvinder willen gehouden hebben, maakt dat de Hollanders deze verdienstelijke mannen miskennen, en zelfs GUTTENBERG voor een' dief verklaren, die KOSTER zijn drukgereedschap ontstolen zou hebben en daarmede naar Keulen en Maintz gegaan zijn, waar hij in 1442 eene drukkerij oprigtte. Anderen beweren dat hij zich in Straatsburg nedergezet en aldaar reeds in 1436, maar dan toch veel later dan KOSTER te Haarlem, gedrukt heeft, dien hij zeer wel de kunst kan afgezien hebben, zonder hem juist te bestelen. Hij ging naderhand met PETER SCHÖFFER, en vervolgens ook met JOHANN FAUST, eene soort van compagnieschap aan; zij verbeterden allengs het drukgereedschap, en maakten eindelijk gebruik van bewegelijke letters; het eerste daarmede door hen gemeenschappelijk gedrukte werk werd in 1455 voltooid, en was een Latijnsche Bijbel. FAUST reisde daarmede naar Parijs, om er exemplaren van te verkoopen. De monniken, die geene andere dan afgeschreven Bijbels kenden, en bovendien de verbazende verveelvuldiging der exemplaren door den druk niet konden begrijpen, schreven de uitvinding van deze kunst aan den duivel toe, en wilden FAUST als een' toovenaar verbranden, maar hij ontkwam hunne handen door eene spoedige vlugt, en dit gaf aanleiding tot het sprookje dat de duivel hem gehaald had. Hij kwam echter in 1466 voor de tweede maal te Parijs, toen men er het boekdrukken niet meer voor tooveren hield, en † aldaar aan de pest. Ondertusschen waren GUTTENBERG en SCHÖFFER van elkander gescheiden, en hadden ieder afzonderlijk eene drukkerij opgerigt. Weldra ontstonden er meer drukkerijen in Duitschland, vervolgens in Italië en Frankrijk en voorts in alle landen van Europa, terwijl de drukkunst overal bij aanhoudendheid verbeterd werd. Eerst laat ging deze kunst naar andere werelddeelen over, schoon men beweert dat de Chinezen reeds 1000 jaren vóór J. C. de xylographische drukkunst gekend hebben, die eigenlijk het eerst in Europa door KOSTER uitgevonden is, wat namelijk het letterschrift betreft; want het afdrukken van houten figuurplaten was in zijn' tijd reeds bekend. Het is opmerkelijk dat het boekdrukken bijkans twee eeuwen lang alleen in Europa gebruikelijk was; de eerste drukpers in Noord-Amerika werd in 1639 door STEPHEN DAY te Cambridge (Massachusetts) in werking gebragt; in 1687 begon WILLIAM BRADFORD voor het eerst in de nabijheid van Philadelphia te drukken, en niet voor 1793 werd de eerste boekdrukkerij ten noorden van den Ohio te Cincinnati opgerigt. De eerste boekdrukkerij te Konstantinopel werd in 1726 onder de regering van Sultan ACHMED III opgerigt, en was bestemd om wetenschappelijke werken te drukken, doch na 20 jaren geraakte zij wederom in verval en eindelijk geheel te niet. (Zie BASHADJY). Maar in Europa schijnt de Boekdrukkunst tegenwoordig haren hoogsten trap van volkomenheid bereikt te hebben. In de laatste jaren heeft men in Frankrijk aan de letters en in Engeland aan de persen gewigtige verbeteringen toegebragt. De geschiedenis der boekdrukkunst is gewis eene der belangrijkste van alle kunstgeschiedenissen; onder de boekdrukkers der vroegere eeuwen ontmoet men beroemde geleerden en onder die der latere voortreffelijke kunstenaars, wier vindingrijk vernuft de benaming van kunst voor hun beroep volkomen wettigt.

BOEKERIJ, zie **BIBLIOTHEEK.**

BOEKFORMAAT. Het formaat of de gedaante van een boek hangt niet zoo zeer af van de grootte van het papiervel, waarop de bladen gedrukt zijn, dan wel van de wijze waarop en hoeveel malen hetzelve gevouwen wordt. Wordt het vel ééns gevouwen, zoodat het 4 bedrukte zijden heeft, dan heet het formaat folio; tweemalen, met 8 zijden, dan is het quarto (4to); driemalen, met 16 zijden, octavo (8vo); wordt er een derde gedeelte van het vel afgesneden, dat 24 zijden heeft, en hetzelve vijfmalen gevouwen, dan heet dit formaat duodecimo (12mo); heeft een vel 32 zijden, dan heet het formaat sedecimo (16mo), 36 zijden, octodecimo (18mo). Al deze formaten worden wederom in groot en klein verdeeld: zoo heeft men, b. v., niet alleen boeken in groot- en klein-octavo, maar ook nog een middelformaat, dat men post-octavo noemt, naar de grootte van een gewoon vel postpapier, driemalen toegevouwen. Men schikt doorgaans de boeken in bibliotheken niet volgens hunne uiterlijke grootte, maar volgens hun innerlijk drukformaat; echter plaatst men meestal de kl. 8vos en de gr. 12mos door elkander, doch geene gr. 8vos bij kl. 4tos of gr. 4tos bij kl. folios, ofschoon zij in hoogte elkander tamelijk gelijk komen.

BOEKHANDEL. Deze tak van nijverheid staat in een naauw verband met den bloei of het verval der letteren en der geleerdheid, en ontleent deszelfs voornaamste beweegkracht van de vrijheid der drukpers, terwijl boekcensuur en drukpersdwang denzelven hijna tot onbeduidendheid doen vervallen. Aanvankelijk werd de Boekhandel door de Boekdrukkers zelf gedreven, dat is de Boekdrukkers drukten en verkochten voor hunne eigen rekening stukswijze de exemplaren der werken, welke zij drukten; eigenlijk gezegde Boekverkoopers ontstonden eerst in het begin der XVI eeuw in de groote steden van Duitschland en te Parijs. De eerste bekende Boekverkooper, die op zijne kosten boeken liet drukken, zonder zelf eene drukkerij te bezitten, was JOHANN OTTO, die in 1516 te Neurenberg den Boekhandel begon. In 1545 vestigden zich te Leipzig de twee eerste Boekverkoopers, STEIGER en BOSKOPF. De boeken werden naar Frankfort op de mis gezonden. Later kwam de Boekhandelaarsmis te Leipzig in gebruik, die in 1667 reeds door 19 vreemde Boekhandelaars bezocht werd; de Leipziger miscatalogus verscheen bereids in 1600. Waarschijnlijk gaf de vordering van Keizer RUDOLPH II, dat ieder Boekhandelaar, die de Frankforter mis bezocht, 5 exemplaren zijner nieuwe boeken vrachtvrij naar Weenen en Praag zou zenden, aanleiding tot het verleggen der stapelplaats van Frankfort naar Leipzig. De Boekhandel werd vervolgens in Duitschland, Frankrijk, Engeland en Holland gildematig gedreven, dat is, in elke stad waren de Boekhandelaars, even als andere trafikanten, tot een ligchaam in een gild vereenigd; wie geen lid van zoodanig gild was, mogt den Boekhandel niet in het groot of op denzelfden voet drijven als de gewettigde Boekverkoopers, en werd ook niet meer geächt dan oude boekenkramer of beunhaas; de eigenlijke Boekverkoopers mogten ook alleen werken doen drukken en uitgeven. De meeste waren welgestelde aanzienlijke lieden, somwijlen leden der stedelijke regering, doorgaans ervaren bibliographen, sommigen zelfs schrandere geleerden, dichters en letterkundigen, en hunne winkels niet zelden de vergaderplaatsen der fraaije geesten, vooral in akademie- en handelsteden. Thans is dit niet meer zoo; de meeste Boekverkoopers beöefenen hun beroep met den gewonen koopmansgeest, en bekom-

meren zich weinig of zij door hunne speculatiën der beschaving en verlichting bevorderlijk of hinderlijk zijn; en sommigen zelfs, wien het onverschillig is waarmede en op welk eene wijze zij den leeslust des publieks aanprikkelen, bezigen allerlei onkiesche kunstenarijen, die met het karakter van een' regtschapen Boekhandelaar onbestaanbaar zijn, en daardoor dit eertijds zoo deftig en aanzienlijk beroep in onverdiende minachting brengen.

BOEKHOUDEN is de wetenschap, door welke een koopman of trafikant zijne ontvangsten en uitgaven telkens dadelijk kan overzien. Het Boekhouden berust, gelijk de koophandel zelf, op de beide begrippen van debet en credit, waaronder alles verstaan wordt wat men bezit, of ten minste te vorderen heeft, en wat men betalen moet, en wordt verdeeld in eenvoudig en Italiaansch Boekhouden of met dubbele partijen. Het eerste is voldoende voor winkeliers en kleinhandelaars; doch het tweede is op groote koopmanskantoren of in bankiershuizen gebruikelijk, en in sommige landen zelfs door bijzondere wetten voorgeschreven. Deze wijze van Boekhouden heeft haren naam omdat zij te Venetië in de XV eeuw uitgevonden en sedert overal in Europa gevolgd is geworden. In het begin dezer eeuw vond zekere Jones te Bristol eene andere wijze van Boekhouden uit, die door N. Vestieu den Hollandschen handelaren sterk werd aangeprezen, doch bij ons, zoo min als in Engeland, geen grooten opgang maakte.

BOEKWEIT, een zeer bekend graangewas, is afkomstig uit Azië; de oorsprong van deszelfs benaming luidt eenigzins avantuurlijk; want men wil dat de eerste korrels van hetzelve in een boek naar Europa zijn overgebragt; waarschijnlijker is het dat de overeenkomst van deszelfs driekantige gedaante met die van het zaad van den boeken- (beuken) boom aanleiding tot deze benaming heeft gegeven. De Kruisvaarders bragten insgelijks de Boekweit mede uit het Heilige Land, waarom zij ook in Frankrijk *Bled Sarasin* heet. De Boekweit tiert bijzonder wel in onzen vaderlandschen bodem, voornamelijk in de provinciën Gelderland, Utrecht, Friesland en Drenthe, en levert het voedzaam gruttemeel; de doppen dienen tot het inpakken van porselein en tot brandstof; de bijen verzamelen een' overvloed van honig uit den bloesem en het stroo dient tot stalvoeder voor het rundvee. De Siberische of Noordsche Boekweit valt zwaarder dan die welke hier te lande verbouwd wordt.

BOEKZAAL, zie **BIBLIOTHEEK**.

BOEL (Pieter), geb. te Antwerpen, in 1725, was een zeer kunstig Schilder van beesten, vogelen, insecten, planten, bloemen en vruchten.

BOER. De boerenstand behoort onder de nuttigste, volkrijkste en achtenswaardigste standen der staatsburgers, tot welken eigenlijk allen behooren, wier onmiddellijk bedrijf in landbouw en landhuishouding bestaat, voor zoo verre zij niet door adellijke geboorte, ambten, of bijzondere voorregten daarvan uitgezonderd zijn. Volgens de afleiding van het Oud-Duitsche *Bauer, Bauer*, zoo veel als *bouwer* (landbouwer), is het woord *Boer* de algemeene benaming voor elken vrijen landman, wien het bezit en vruchtgebruik van een stuk gronds werd vergund. Deze naam ging in *Bar*, *Baro* en *Buron* over, toen de vrije landbouwers, bij de uitbreiding van het lijfeigenschap, als edelen werden aangemerkt. Baron is derhalve een Vrijheer, of vrije landzaat, die den landbouw op een' uitgebreiden voet oefent. In Duitschland waren vóór en na de veroveringen van Karel den Grooten vrije boeren. Door dezen en door de onderdrukking der Slawen werd echter het getal der lijfeigenen grootelijks vermeerderd. In Rusland heeft Alexander I den vrijen boerenstand hersteld, terwijl hij het lijfeigenschap allengs met toestemming der landeigenaren afschafte. Burgers en Boeren maken, in tegenstelling van adel en geestelijkheid, den derden stand (*tiers état*) uit. Vroonen heerendiensten zijn in Nederland genoegzaam overal afgeschaft, en de landman of boer in den eigenlijken zin geniet daar de achting, welke zijn nuttig en edel beroep verdient.

BOERENOORLOG heet in de Geschiedenis de opstand der landlieden in Zwaben en Frankenland, en later ook in Saksen en Thuringen, in het begin der XVI eeuw. Sommigen hebben de oorzaak van deze onlusten aan de hervorming toegeschreven, doch de eerste sporen daarvan vertoonden zich reeds lang vóór Luther optrad, en de ware oorzaak lag in de harde verdrukkingen der bewoners van het platte land door de edelen, landeigenaars en geestelijken, ofschoon welligt Luthers kwalijk begrepen leer naderhand eenigen, hoewel geringen en toevalligen invloed op dezelve gehad heeft. De meeste boeren waren lijfeigenen, of moesten zoo veel belasting opbrengen en zulke harde vroondiensten verrigten, dat hun zulks bijkans onmogelijk werd: het was daarom natuurlijk dat zij naar bevrijding verlangden. Daar noch de adel noch de geestelijkheid niet het minste van derzelver voorregten wilden afstaan, die zij met hardheid handhaafden, werden de onderdrukten door eenige dweepers ligtelijk overreed om zichzelven eigenmagtig hulp te verschaffen. Johann Böhm, een jong mensch, die in het Wurtembergsche met liedjeszingen in de herbergen zijn brood verdiende, trad op als vrijheidsprediker, en verkondigde, gelijk hij zeide, op ingeving der Moedergods, dat de vrijheid en gelijkheid onder de menschen hersteld worden, de Paus, Keizer, Vorsten en Overheid niet meer bestaan, maar de menschen een gemeenschappelijk en onbelemmerd genot hebben zouden van de bosschen, akkers, velden, wegen en wateren. Door dergelijke verleidende voorspiegelingen, die men predikatiën noemde, maakte hij zich een' geweldigen aanhang; uit Zwaben, Frankenland, Beijeren en van den Rijnstroom den zijne toehoorders in menigte toe, zoodat hij op ten minste 40,000 weerbare mannen rekenen kon, die grootendeels gewapend onder zijn gehoor kwamen. De Bisschop van Wurzburg liet dezen oproerigen dweeper wel bij den kop vatten, maar zijne aanhangers verschenen in een ontzettend getal voor het kasteel; vruchteloos deed de Bisschop door zijn' Maarschalk hen tot rust vermanen; doch hij liep gevaar van gesteenigd te worden. De Bisschop deed eindelijk geschut tegen den oproerigen hoop aanvoeren, die hierop aftrok. Eenige der belhamels werden gegrepen en met den vrijheidsprediker Böhm te Wurzburg ter dood gebragt. Ondertusschen kwam de opstand eerst in 1525 tot volkomen uitbarsting. De boeren zonden hunne in 12 artikelen bestaande bezwaren schriftelijk naar Wurzburg; de Bisschop beloofde er in te zullen voorzien, maar de boeren, die weinig geloof daaraan sloegen, vatteden de wapens op, en zelfs de burgers, die hij te hulp riep, kozen hunne zijde. Vergeefs schreef de Bisschop een' landdag uit, vergeefs liet hij een' oproermaker ophangen; de boeren trokken gewapend naar Wurzburg, en de Bisschop was genoodzaakt naar Heidelberg te vlugten. Nu doorkruisten de oproerigen geheel Frankenland; in de kloosters, ridderkasteelen en overal waar men hun wederstand bood, werd alles uitgeplunderd, vermoord, mishandeld en de plaats zelve in den brand gestoken; ook de stad Wurzburg gaf zich aan hen over; maar de vesting Mariënburg konden zij niet veroveren, niettegenstaande zij dezelve met grof geschut beschoten. Zij trokken hierop verder, en werden door de tegen hen gezonden troepen bij Königshofen en Sulzdorf geslagen. Zij verloren 9000 man, en dewijl zij gezworen hadden geen gevangenen het leven te sparen, werden hunne gevangenen insgelijks over de kling gejaagd. Wurzburg viel den overwinnaars in handen, en de Bisschop keerde den 8 Junij 1525 terug. In dit oproer waren 189 kasteelen en burgten benevens 26 kloosters deels uitgeplunderd, deels verbrand geworden, en bij de 12,000 menschen hadden het leven verloren. Deze verderfelijke Boerenoorlog werd eindelijk gestuit, nadat hij over de 50,000 boeren het leven gekost had, zonder dat zij hun oogmerk bereikten, namelijk vermindering van lasten, die integendeel hier en daar nog vermeerderd werden.

BOERHAAVE (Hermannus), de beroemdste geneeskundige van geheel Europa, werd geboren den 31 December 1668, te Voorhout, bij Leyden, waar zijn vader Predikant was, die hem insgelijks tot den predikdienst bestemde, en in 1682 naar Leyden zond, om zich in de godgeleerdheid te bekwamen, in welke, of liever in de spitsvondige theologische haarkloverijen, de zoon een' tegenzin kreeg, en zich op de geneeskunde, als eene vrij wat nuttiger wetenschap, toeleide, in welke hij zulke snelle en gelukkige vorderingen maakte, dat hij reeds den 15 Julij 1693 te Harderwijk tot Med. Doctor bevorderd werd. Weldra was het geheele land van zijn' roem vervuld. Hij leefde geheel voor zijn beroep, stil en ingetogen, beoefende de ontleed-, schei- en kruidkunde, en vond zelfs nog gelegenheid om anderen in de wiskunde te onderwijzen. In 1701 werd hij aangesteld tot Lector in de geneeskunde aan de Leydsche hoogeschool, en in 1709 tot Professor in deze wetenschap. Met welk een' ijver en gelukkig gevolg hij onderwees, is gebleken door het groot aantal kundige, bekwame en beroemde geneesheeren, die uit *zijne* school zijn voortgekomen; zijne eenvoudige, duidelijke en bevallige wijze van voordragt was eene verwezenlijking van zijne zinspreuk: *Simplex veri sigillum*. De natuur scheen den grooten man hare diepste geheimen tot heil der lijdende menschheid geöpenbaard te hebben; de roem zijner uitstekende kunde verspreidde zich door geheel Europa; uit alle naburige landen werden zijne raadgevingen als zoo vele orakels ingeroepen; dagelijks kwamen vreemdelingen uit de afgelegenste gewesten hem raadplegen en alle reizende geleerden hem bezoeken; zelfs Czaar Peter I gaf hem een bezoek, en getroostte zich ruim twee uren wachtens, eer hij hem kon te spreken krijgen. Het is bijkans onbegrijpelijk dat onder zoo menigvuldige werkzaamheden en zulke tijdroovende beslommeringen de arbeidzame Boerhaave nog gelegenheid en lust kon hebben tot het opstellen van zulk eene menigte voortreffelijke hoogstbelangrijke wetenschappelijke geschriften, van welke hij nog bij zijn leven grootendeels de uitgave zelf bezorgde, en dan nog tot uitspanning de toonkunst beoefende. Hij rekte zijn werkzaam en voor de menschheid zoo nuttig leven tot 70 jaren, want hij † den 23 September 1738. Zijne nagedachtenis werd door onderscheiden gedenkpenningen en zijne begraafplaats in de S. Pieterskerk te Leyden in 1762 met een deftig en zinrijk gedenkteeken vereerd, terwijl zijn lof door de lijkrede van zijn' ambtgenoot Albert Schultens der geleerde wereld verkondigd werd. = (Abraham Kaau), neef van den voorg., geboren in den Hage, in 1715, studeerde in de geneeskunde, onder Professor Gaubius, aan de hoogeschool te Leyden, waar hij tot Stadsdoctor werd aangesteld. In 1740 ging hij naar Petersburg, waar hij Professor der geneeskunde en lid der keizerlijke aka-

demie werd. † in 1753. Hij heeft eenige geneeskundige geschriften nagelaten.

BOETHIUS (Anicius Manlius Torquatus Severinus), geboren te Rome in 470, was afkomstig uit een oud, rijk en aanzienlijk geslacht, en leide zich toe op de wijsbegeerte en wiskundige wetenschappen, in welke hij zich 18 jaren lang te Athene oefende. Na zijne terugkomst bekleedde hij te Rome onder den Oost-Gothischen Koning Theoderik verscheiden aanzienlijke staatsambten, en ook het consulschap; doch onder verdenking geraakt van verstandhouding met den Keizer Justinus werd hij, na eene lange gevangenschap in een' toren, den 23 October 524 te Pavia onthoofd. In zijne gevangenis schreef hij, gedeeltelijk in verzen en gedeeltelijk in proza, zijne algemeen bekende Vertroostingen der Wijsbegeerte. Vroeger had hij eenige godgeleerde en wiskundige werken geschreven, die allen bij elkander in 1546 en 1570 te Bazel in fol. gedrukt zijn. Hij was ook zeer ervaren in de werktuig- en zonnewijzerkunde. Zijn stijl haalt zeker lang niet bij dien van Cicero, somwijlen niet eens bij dien van Seneca, doch hij bloeide in de ijzeren eeuw der Latijnsche letterkunde.

BOETIE (Étienne de la), geboren te Sarlat, in Perigord, in 1530, † den 18 Augustus 1563, Raadsheer in het parlement van Bordeaux, werd in zijn' tijd voor een orakel van geleerdheid gehouden. Met zijn 16 jaar had hij reeds Xenophon en Plutarchus in het Fransch vertaald en eene verhandeling geschreven over de vrijwillige slavernij. Montaigne heeft zijne gezamenlijke handschriften in 1572 te Parijs in het licht gegeven, en in zijne *Essais* de voorsz. verhandeling opgenomen; in dezelve wordt de oorsprong, de aard en de nietigheid der tirannij aangewezen, alzoo de tiran alleen staat en niets vermag, als de menigte der onderdrukten tegen hem opstaat: dit geschrift kreeg daarom den naam van *Contr' un*, en maakte in dien tijd veel gerucht.

BOETIUS (Eppo), geboren te Roodhnsum, in Friesland, in 1529, was een schrander regtsgeleerde en philoloog, die reeds met zijn twintigste jaar te Leuven voorlezingen over Homerus en Hesiodus hield. Tot Professor te Nizza, in Savoye, aangesteld, omhelsde hij Calvijns geloofsleer, doch verzaakte dezelve wederom, toen hij tot Professor te Parijs beroepen werd. Vervolgens onderwees hij te Toulouse, en werd eindelijk tot Professor aan de nieuw opgerigte hoogeschool te Douai beroepen. † te Leuven, den 16 November 1599. Hij was een zeer geleerd man, even zeer ervaren in de wijsbegeerte en kerkelijke geschiedenissen als in de regten. Zijne geschriften zijn tegenwoordig in vergetelheid geraakt.

BOETTCHER (Johann Friedrich), geboren in het Brandenburgsche op het einde der XVII eeuw, was Apotheker te Berlijn en een bekwaam scheikundige; hij zag zich genoodzaakt van daar te vertrekken, omdat men hem voor een' toovenaar en goudmaker hield. Naar Saksen geweken, liet de Keurvorst Frederik Augustus hem in eene vesting opsluiten, met bevel om zijne alchymistische proefnemingen voort te zetten. Onder den arbeid vond Boettcher de kunst van porselein te maken, die tot dus ver in Europa nog onbekend was, en opende daarmede inderdaad eene goudmijn voor Saksen. De Keurvorst, Koning van Polen geworden zijnde, verhief hem in den adelstand. † in 1719.

BOETZELAAR is de naam van een aanzienlijk oud-adellijk Nederlandsch geslacht, oorspronkelijk uit Kleefsland, van waar de onderscheiden takken zich in Gelderland, Utrecht en Holland verspreid hebben, waar nog tegenwoordig afstammelingen van hetzelve bestaan. Reeds met de oude Graven van Holland trokken leden van dit geslacht te velde, woonden belegeringen en veldslagen bij; maar het was voornamelijk ten tijde der hervorming en der vrijveehting van de Spaansche dwingelandij, dat de Heeren van Boetzelaar zich zoo wel in de raadzaal als in het veld roemvol hebben onderscheiden, gelijk bij van Leeuwen, Wagenaar, Kok, Chalmot, Scheltema en anderen kan nagezien worden.

BOGAART (Hendrik), een Amsterdamsch Kunstschilder, bloeide in de laatste helft der XVII eeuw en bezat uitstekende bekwaamheden, maar hij bragt meer tijd door in kroegen en met ligtmisserijen dan voor den schilderezel, en zeide, als men hem welmeenend vermaande van zijne slordige leefwijze af te zien, en voor den ouden dag te zorgen: »Welnu! is het gasthuis dan voor de varkens gebouwd?" † ook werkelijk in het S. Pieters Gasthuis te Amsterdam.

BOGADIUM, oude benaming der stad *Fritzlar*, in Duitschland.

BOGAERT (Abraham), geboren te Amsterdam in 1663, was aldaar Apotheker, en beöefende tevens de fraaije letteren en de dichtkunst. Behalve zijne *Reizen door Azia*, in 1730 te Rotterdam gedrukt, heeft hij verscheiden dichtkundige en andere werken in het licht gegeven en den Amsterdamschen Schouwburg van tamelijk goede vertalingen der beste Fransche tooneelstukken van zijn' tijd voorzien. † in 1727.

BOGDANOWITZ (Hippolyt Fedorowitz), de Russische Anacreon, geboren te Perewolotschna, in 1740, was de zoon van een' Geneesheer, en werd aan de militaire school te Moskow tot ingenieur opgeleid, maar meer neiging tot de poëzij en de fraaije kunsten hebbende, wilde hij tooneelspeler worden, hetwelk de tooneeldirecteur Cheraskoff hem echter afried, en den raad gaf zich liever op de kennis van vreemde talen toe te leggen. Zijn zachtzinnig en goedaardig karakter verschafte hem vele vrienden en beschermers, onder welke Graaf Daschkoff de voornaamste was. In 1761 werd hij Inspecteur bij de Universiteit te Moskow, vervolgens Translateur bij het Collegie der buitenlandsche zaken. In 1762 reisde hij met den Graaf Beloselski als Gezantschapssecretaris naar Dresden, waar hij tot 1768 geheel voor de beöefening der fraaije kunsten leefde. De heerlijke schildergalerij aldaar gaf zijn dichterlijk vuur aanhoudend voedsel. In 1775 verscheen zijn voortreffelijk gedicht *Duschenka* (*Psyche*), hetwelk zijn' roem duurzaam vestigde. Hierop beöefende hij te Petersburg in stille afzondering de muzijk en de poëzij, tot Catharina hem aan het hof riep. Nu arbeidde hij in het dramatische en historische vak. Van 1780 diende hij als lid, en sedert 1788 als voorzitter der Rijksarchiven. In 1795 nam hij zijn ontslag, en leefde afgezonderd in Klein-Rusland. Alexander riep hem weder naar Petersburg. † aldaar in 1803.

BOGERMAN (Joannes), geboren te Oplewert, in Oost-Friesland, in 1576, was Professor in de godgeleerdheid te Franeker en in 1618 en 1619 Voorzitter van de beruchte Synode te Dordrecht, waar de gevoelens der Remonstranten veroordeeld werden. Overigens stond hij bekend als een hevige vijand der Remonstranten, zoo zelfs, dat verscheiden gematigde Contra-Remonstranten zijn gedrag jegens genen zeer afkeurden. Anders was hij een geleerd man, en had mede de hand in de nieuwe overzetting des Bijbels; bovendien heeft hij verscheiden godgeleerde twistschriften uitgegeven, onder anderen ook eene vertaling van Beza's verhandeling over het ketterdooden, welke hij welligt tegen de Remonstranten een woord op zijn' tijd oordeelde. † den 11 September 1637.

BOGESLAUS BARANOWSKI, Poolsch Edelman, nam de gelegenheid waar der onlusten, die in 1696 na den dood van Joannes Sobieski ontstonden, om het Poolsche leger tot opstand aan te zetten; hij deed zich tot Generaal uitroepen, en rigtte verschrikkelijke verwoestingen aan in Polen en Rusland, waar de Tartaren van een' anderen kant stroopten. De algemeene vergiffenis, door den rijksdag afgekondigd, de oproerigen tot de gehoorzaamheid teruggebragt hebbende, verdween ook Bogeslaus wederom in het niet.

BOGORIS, Koning der Bulgaren, wilde der Keizerin Theodora den oorlog aandoen; maar het gelukte dezer vorstin hem van dit voornemen af te brengen; zij zond hem een' Bisschop, die hem tot het Christelijk geloof bekeerde omstreeks 841.

BOGOTA, hoofdstad van den Zuid-Amerikaanschen vrijstaat Colombia, heeft 40,000 inw. en is de zetel der regering. Zie Colombia.

BOGUD, Koning van Mauritanië, voegde zijne krijgsmagt bij die van Cæsar, en had deel aan zijne overwinning op Pompejus. Hij koos naderhand de zijde van Antonius, en werd gedood na den slag van Actium; zijne Staten werden provinciën van het Romeinsche Rijk.

BOHADIJN of **BOHA EDDIJN**, geboren te Massoul in 1145, was Cadhy laskier of Regter in het leger van Saladijn, en de gunsteling van dezen vorst, wiens leven, of liever lofrede, hij beschreef, welke door Albert Schultens in het Arabisch en Latijn in 1732 te Leyden is uitgegeven. Hij had te Aleppo een collegie gesticht, waarin hij onderwees tot zijn' dood toe, die voorviel in 1235.

BOHEEMSCHE BROEDERS is de benaming van eene Christelijke godsdienstige gezindheid, die in het midden der XV eeuw uit de overblijfselen der strenge Hussieten in Bohemen ontstond; zij begonnen onder het bestuur van den Prediker Michael Bradacz sedert 1457 bijzondere gemeenten te vormen, vergaderingen te houden en zich door den naam Broedergemeente of Broederuniteit van de overige Hussieten te onderscheiden. Onder harde verdrukkingen kregen zij door volharding in hun geloof en de reinheid hunner zeden zulk een' aanmerkelijken aanwas, dat het getal hunner gemeenten in 1500 over de 200 bedroeg, die meestal hunne bijzondere bedehuizen hadden. Het eigendommelijke van hunne geloofsbelijdenis was dat zij de Transsubstantiatie verwierpen, en in hun gemeentebestuur en kerktucht de eerste Christenen zochten na te volgen. Het een en ander droeg de goedkeuring weg der latere hervormers. Ofschoon zij geene gemeenschap hadden met de Waldenzen, moesten zij toch een gelijk lot met dezen ondergaan. Daar zij volgens hunne geloofsleer geene krijgsdiensten mogten doen, en in den Schmalkaldischen oorlog weigerden de wapenen tegen de Protestanten op te vatten, ontnam hun Koning Ferdinand hunne kerken, en in 1548 gingen 1000 Boheemsche broeders naar Polen en Pruissen, waar zij het eerst zich in Mariënburg vestigden. Het verdrag, hetwelk deze uitgewekenen met de Lutherschen en Gereformeerden in Polen den 14 April 1570 te Sendomir sloten, en nog meer de Dissidentenvrede van 1572, verschafte hun veiligheid in Polen, waar zij lang hunne oude inrigting behouden hebben. Hunne in Bohemen en Moravië teruggebleven broeders verkregen onder Maximiliaan II wederom eenige vrijheden, en hadden hunnen hoofdzetel te Fulnek, in Moravië, waarom zij ook Moravische broeders heeten. De voor de Protestanten in Bohemen ongelukkige keer des dertigjarigen oorlogs had nogtans eene volslagen vernietiging hunner kerk ten gevolge. Sedert verlieten zij het land; maar de gewigtigste landontwijking

had plaats omstreeks 1722, die tot de oprigting der vernieuwde Broedergemeente te Herrenhut door den Graaf VAN ZINZENDORF aanleiding gaf. Ofschoon de oude Boheemsche Broederuniteit niet meer bestaat, kan men dezelve toch als door de tegenwoordige Herrenhutters vervangen beschouwen. = STEENEN zijn zeer fijne diamantachtige bergkristallen, waaraan slechts de hardheid van den echten diamant ontbreekt, maar die overigens in glans en schoonheid met denzelven gelijk staat. Zij worden ook geslepen en als diamanten gezet.

BOHEMEN, een koningrijk, welks kroon sedert 1648 in het huis van Oostenrijk erfelijk is, grenst ten westen aan Beijeren, ten oosten aan Moravië en Silesië, ten noorden aan de Lausitz en Meissen en ten zuiden aan Oostenrijk en Beijeren en is geheel door bergen en bosschen omringd. Hetzelve heeft op 952 □ mijlen over de 3,380,000 inwoners, onder welke 50,000 Joden, in 286 steden, 275 marktvlekken en 11,924 dorpen. Bergwerken, landbouw, veefokkerij, fabrijken en koophandel zijn de voornaamste middelen van bestaan. Het land levert verscheiden voortbrengselen, die in hetzelve bearbeid of ruw naar elders verzonden worden, en de bodem is in sommige streken zeer vruchtbaar. De vroegere geschiedenis van dit land is zeer duister en weinig belangrijk. Bohemen voerde tot omtrent 600 jaren vóór J. C. den naam van *Hyrcinië*, wanneer de Bojen, eene volkplanting der Galliërs, hetzelve in bezit namen, en daaraan den naam gaven van *Bojehemia*, waaruit men naderhand *Bohemen* gemaakt heeft. Onder de regering van AUGUSTUS werden zij door de Marcomannen naar Beijeren verdrongen. Na de overwinning van dezen door de Longobarden behoorde Bohemen sedert 426 een' korten tijd tot het Thuringsche Rijk. In 534 vielen de Czechen, eene Slavonische natie, in Bohemen, en vestigden zich aldaar. De eerste heerscher met den titel van Hertog van Bohemen, die met name bekend is, was PRZEMISL, die over de 40 jaren regeerde. In 812 werd Bohemen door KAREL DEN GROOTEN overwonnen en cijnsbaar gemaakt; doch reeds in 840 wederom vrij van alle vreemde heerschappij, ofschoon er toch eene verbinding met het Duitsche Rijk bleef bestaan, waaraan hetzelve zijne beschaving te danken had. Eerst laat en met veel moeite werden de Bohemers tot het Christendom bekeerd; in 967 werd te Praag het eerste Boheemsche bisdom gesticht. De Hertogen van Bohemen namen wel den koninklijken titel aan, doch het duurde tot in 1086 eer deze waardigheid door de Duitsche Keizers erkend werd. Als eerste Koning van Bohemen regeerde WRATISLAUS II tot 1092. De mansstam der oude Koningen eindigde in 1305 met WENCESLAUS V, waarop in 1310 JAN VAN LUXEMBURG door huwelijk de kroon verkreeg en in zijn huis overbragt. Zijn zoon Keizer KAREL IV vereenigde Bohemen met het Duitsche Rijk, onder wiens zonen en opvolgers WENCESLAUS en SIGISMUNDUS de verderfelijke Hussietenoorlog plaats had. Na den dood des laatsten in 1437 kwam Bohemen aan zijn' schoonzoon ALBERT VAN OOSTENRIJK, doch deze stierf reeds in 1439; zijn zoon en opvolger WLADISLAUS V werd eerst in 1440, en dus na zijns vaders dood, geboren. Na zijn' dood in 1457 kozen de Bohemers den Regent des Rijks GEORGE PODIEBRAD tot Koning, en toen deze door den Paus in den ban gedaan was, in 1469 den Poolschen Prins WLADISLAUS VI, die echter eerst na GEORGES dood in 1471 tot de kroon kwam en 45 jaren regeerde; op hem volgde in 1516 zijn zoon LODEWIJK. Nadat deze in den slag bij Mohacz tegen de Turken in 1526 gesneuveld was, kwam Bohemen met FERDINAND I aan het Oostenrijksche huis; hij werd in 1564 opgevolgd door zijn' zoon MAXIMILIAAN, en deze in 1576 door zijn' zoon RUDOLPH en diens broeder MATTHIAS in 1612, bij wiens leven FERDINAND II reeds tot Koning gekroond was; doch de Bohemers wilden hem niet erkennen, en verkozen FREDRIK V, Keurvorst van de Paltz, welke verkiezing aanleiding gaf tot den dertigjarigen oorlog. Na het verlies van den slag bij Praag den 9 November 1620 nam FREDRIK V de vlugt naar Holland. Eene verschrikkelijke vervolging verdreef meer dan 30,000 huisgezinnen uit Bohemen, en de Protestantsche godsdienst werd er ganschelijk uitgeroeid. Na den dood van KAREL VI in 1740 werd zijne dochter MARIA THERESIA de opvolging betwist (Zie PRAGMATIEKE SANCTIE), maar zij werd door hare bondgenooten krachtdadig ondersteund, zoodat zij de kroon voor zich en haar huis behield, die thans nog door haren kleinzoon FRANS I (als voormalig Keizer des Duitschen Rijks FRANS II) bezeten wordt.

BOHEMUND (MARC), zoon van ROBERT GUISCARD, Hertog van Apulië en Calabrië, geb. omstreeks 1066, scheepte zich in met TANCREDO aan het hoofd der Kruisvaarders, omstreeks 1096, en onderscheidde zich door zijn beleid en onverschrokken moed. Hij bemagtigde Antiochië in 1097, en maakte er de hoofdstad van een prinsdom van, hetwelk onder 9 Prinsen 190 jaren bestond. Hij werd te Jeruzalem er mede beleend door den Patriarch DAIMBERT. Den Saracenen in handen gevallen zijnde, bleef hij 2 jaren hun gevangene, en had naauwelijks zijne vrijheid herkregen, toen hij, geholpen door TANCREDO, zijne Staten uitbreidde door nieuwe veroveringen, het Grieksche Keizerrijk ondernam omver te werpen, zich voor dood liet doorgaan, Europa doorreisde en eene aanzienlijke krijgsmagt verzamelde, die den Keizer ALEXIS deed beven. Maar pest en hongersnood maakten zijne pogingen nutteloos. † in 1111, terwijl hij bezig was met zich op nieuw tegen ALEXIS te wapenen.

BÖHM (JAKOB), geboren te Altseidenberg, bij Görlitz, in 1575, van zeer arme ouders, was in zijne jeugd Veehoeder en vervolgens Schoenmaker te Görlitz, doch wel verre van zich, naar het voorschrift van APELLES, bij zijne leest te bouden, speelde hij eene voorname rol onder de mysticken en theosophen. Hij had allerlei wonderlijke verrukkingen, verschijningen en openbaringen, of liever verbeeldde zich die te hebben, en om de hem ontdekte verborgenheden niet weder te vergeten, schreef hij deze kostelijke zaken in een boek, *Aurora, of het Morgenrood in den opgang* getiteld, hetwelk niets dan alchymistisch-mystieken onzin behelsde, maar nogtans veel gerucht maakte, toen hetzelve in 1612 gedrukt verscheen; de geestelijkheid van Görlitz voer hevig tegen hetzelve uit op den predikstoel, en prikkelde juist daardoor de nieuwsgierigheid naar den inhoud, dien niemand begreep. Sedert 1619 schreef BÖHM nog verscheiden werken in denzelfden smaak, volgens zijne verzekering, op goddelijke ingeving, maar blijkbaar louter vruchten zijner tot bijsterzinnigheid opgewonden verbeelding, en alzoo een wonderlijk mengelmoes van verwarde pantheïstische theologie, kabbalistisch-theosophische droomerijen, voorgedragen in de Astrologisch-chemische kunsttaal, onder beelden uit de Heidensche mythologie ontleend, en die hij waarschijnlijk uit de schriften van PARACELSUS overgenomen had. Deze zotternijen, die in onzen tijd waarschijnlijk den schrijver eene plaats in een gekkenhuis bezorgd zouden hebben, werden ook buiten Duitschland als orakelboeken aangemerkt, en zelfs in het Nederduitsch, Engelsch en andere talen overgezet; het ontbrak niet aan lieden, die in derzelver verwarden, duisteren, apocalyptischen inhoud een' verborgen verheven zin waanden te vinden; in Engeland werd in 1697 door zekere JANE LEADE, eene dweepzuchtige aanhangster van BÖHM, een bijzonder genootschap (*Philadelphical Society*) opgerigt, tot verklaring zijner schriften, waartoe JOHN PORDAGE zich veel moeite gaf. Overigens was JAKOB BÖHM een uitstekend braaf, godvruchtig en achtenswaardig man, van wien gewis iets goed had kunnen worden, bijaldien zijne opvoeding niet zoo zeer verwaarloosd geweest ware en zijne vurige wijsgeerig-dichterlijke verbeelding hem niet op het dwaalspoor der geestdrijverij geleid hadden. † te Görlitz den 18 November 1624. Voor weinig jaren zocht men in Duitschland de Böhmsche theosophisch-mystieke wijze van philosopheren wederom in zwang te brengen, maar het wilde niet gelukken. = (JOHANN), Zie BOERENOORLOG.

BOILEAU (NICOLAS) DESPRÉAUX, geboren te Crosne, bij Parijs, in 1636, begon zijne studiën in het collegie van Harcourt en eindigde dezelve in dat van Beauvais; hij werd Advokaat; doch vond meer smaak in HORATIUS dan in de Pandecten, en gaf zich geheel over aan de dichtkunst. Niemand vóór hem had nog zoo schoon in verzen geschreven, niettegenstaande CORNEILLE en MOLIÈRE in zijn' tijd bloeiden. Zijne Hekeldichten en Brieven vestigden zijnen roem; maar zijn *Art poétique* verhief hem tot wetgever op den Parnas. De *Lutrin* volgde eerlang, behalve eenige oden en epigrammen: zoodat hij in alle vakken van dichtkunst gelukkig slaagde. LODEWIJK XIV gaf hem eene jaarwedde van 2000 livres en benoemde hem met RACINE tot geschiedschrijver zijner regering, waartoe echter de eene zoo min als de andere de noodige geschiktheid had; ofschoon zij beiden LODEWIJK XIV eenigen tijd in het veld volgden, beschreven zij echter de daadzaken niet, waarvan zij getuigen waren. Na den dood van RACINE verscheen BOILEAU zelden aan het hof, maar onthield zich meest op zijn buitengoed te Auteuil, waar hij zijne vrienden onthaalde. † ald. den 13 Mei 1711. Zijne werken zijn ontelbare malen gedrukt; de uitgave met de aanteekeningen van LEFÈVRE S. MARC is zeer geächt.

BOIS (GODFRIED DU), geboren te Kruiningen, den 27 Mei 1700, oefende de geneeskunde te Haarlem, toen hij in 1729 tot Professor in de wijsbegeerte te Franeker beroepen werd. In 1738 werd hij aldaar insgelijks tot Professor in de genees- en ontleedkunde, en in 1744 in de kruidkunde aangesteld. † den 18 Januarij 1747. Hij was een voortreffelijk geleerde, doch uit bescheidenheid heeft hij van zijne menigvuldige handschriften niets laten drukken dan hetgene waartoe hij ambtshalve verpligt was.

BOISOT (JEAN BATISTE), geboren te Besançon, in 1638, studeerde aldaar in de regtsgeleerdheid, en werd reeds met zijn 16 jaar te Dole tot Advokaat bevorderd. Hij deed hierop eene reis van 3 jaren door Italië, won te Rome de gunst der Zweedsche Koningin CHRISTINA en van den Kardinaal AZZOLINI, en kocht bij zijne terugkomst de bibliotheek van den Kardinaal GRANVELLE, welke hij aanzienlijk vermeerderde. In 1676 bezocht hij Spanje, onthield zich eenigen tijd te Turijn, en kwam in 1678 te Besançon terug, waar hij de Benedictijner abdij van S. Vincent bekwam. † den 4 December 1694. Zijne bibliotheek, benevens zijn voortreffelijk kabinet van penningen, oudheden en zeldzaamheden, had hij bij testament aan zijne abdij vermaakt, en 2000 kroonen, om uit derzelver rente alles goed te onderhouden, en tweemalen in de week tot ieders gebruik open te stellen. = (KAREL VAN), geboren te Brussel, behoorde waarschijnlijk onder de verbonden edelen, en was bij de komst des Hertogs van

Alba het land ontweken; hij werd door dezen ingedaagd, en, niet verschijnende, gebannen. In zijne ballingschap hield hij briefwisseling met Willem I, Prins van Oranje, die in 1573 hem aanstelde tot bevelhebber van Vlissingen. Als staatsman en krijgsheld deed hij den Spanjaarden veel afbreuk vooral in Zeeland, waar hij Middelburg tot overgave noodzaakte. Hij sneuvelde in 1576, bij gelegenheid van den togt der Spaanschen door het water van Philipsland naar Schouwen en Duiveland, waar hij hun het landen zocht te beletten. = (Lodewijk van), broeder van den voorg., mede te Brussel geboren, was insgelijks een ijverig voorstander der vrijheid, en bewees in de hoedanigheid van Admiraal van Zeeland het vaderland uitstekende diensten. Middelburg in 1573 door Prins Willem I op het punt van overgave gebragt zijnde, poogde Requesens deze stad te ontzetten, en kwam in het begin van 1574 met eene sterke vloot voor Rammekens. Boisot, schoon ver na zoo sterk niet, besloot hem aan te tasten. Requesens beschouwde van den dijk het gevecht, hetwelk, schoon niet langdurig, echter zeer bloedig was, en ten nadeele der Spaanschen uitviel, wier admiraalschip verbrandde, terwijl negen anderen genomen en opgebragt werden. De dappere Boisot verloor bij dit gevecht zijn eene oog. Na deze overwinning ging Middelburg aan den Prins van Oranje over, en geheel Zeeland werd weldra van de Spanjaards verlost. Kort daarna ondernam Boisot het ontzet der stad Leyden, toen dezelve op het uiterste gebragt was; hij kwam namelijk op den 3 October 1574 des morgens ten 8 ure met zijne vloot de stad invaren, en der uitgehongerde burgerij van spijze voorzien, terwijl de Spanjaards met overhaasting de vlugt namen, op het oogenblik dat zij bestemd hadden om de ongelukkige stad stormenderhand te vermeesteren. Deze wakkere held kwam op eene zeer ongelukkige wijze om het leven; hij werd gezonden om Zierikzee, welke de Spanjaards belegerd hielden, van leeftogt te voorzien; te dien einde zocht hij met eene groote gewapende hulk, bemand met 600 soldaten en matrozen, de stad te naderen; doch het schip, bij laag water aan den grond geraakt, werd zoo vinnig door de Spanjaards beschoten, dat hetzelve bij het wassen des waters weder vlot geraakende, van elkander borst, waardoor Boisot met ruim de helft van zijne manschap verdronk op den 15 Junij 1576.

BOISROBERT (François Metel de), geboren te Caen, omstreeks 1592, was een groot liefhebber van het tooneel, het spel en eene goede tafel. Door zijne koddige invallen en snaaksch vernuft won hij de gunst van den Kardinaal de Richelieu, die hem verscheiden rijke beneficiën bezorgde, onder anderen de abdij van Chatillon. Hij werd Staatsraad en lid der akademie, waarvan hij het eerste denkbeeld den Minister aan de hand gedaan had, en bewerkte verscheiden tooneelstukken voor den Kardinaal, die hem eigenlijk voor zijn' kamernar gebruikte, om zich met zijne vertelsels en grappen te vermaken. Op eigenlijke letterkundige verdiensten kon Boisrobert weinig aanspraak maken. † in 1662.

BOISSARD (Jean Jaques), geboren te Besançon, in 1528, studeerde te Straatsburg en te Leuven, doorreisde vervolgens Duitschland en Italië, en won de gunst van den Kardinaal Caraffa, die hem in staat stelde om het oogmerk van zijn reizen te bereiken, namelijk het afteekenen van oude gedenkstukken en opschriften, waartoe zijn ijver zoo ver ging, dat hij zich onbemerkt in den tuin van den Kardinaal Carpi liet opsluiten, om de aldaar voorhanden oudheden te copiëren, waarmede de Kardinaal zelf hem des morgens vroeg bezig vond, wien deze ijver zoo wel geviel, dat hij hem een ontbijt liet geven en vergunde alles op zijn gemak af te teekenen. Hij bragt eene uitmuntende verzameling van oudheden uit Italië mede naar Besançon, die vernield werden bij de verwoestingen des oorlogs in het Franche Comté. † te Metz, den 30 October 1602. Behalve zijne *Antiquitates Romanae*, 6 deelen in fol. waartoe de platen door Theod. de Bray en zijne beide zonen gegraveerd zijn, heeft hij ook eenige Latijnsche gedichten en eene beschrijving van Nieuw Rome uitgegeven.

BOISSAT (Pierre de), geboren te Vienne in Dauphiné, in 1603, had in zijne jeugd zulk een sterk geheugen en vlug begrip, dat hij, wanneer hem iets in het Fransch, om het even over welk onderwerp, in proza gedicteerd werd, hetzelve nog onder het dicteren in Latijnsche verzen kon overzetten. In 1622 trok hij tegen de Hugenoten in Vivarez mede te veld, deed vervolgens eene reis naar Malta, woonde verscheiden veldtogten bij en werd Kamerjonker van Gaston, Hertog van Orleans, toen deze zich te Nancy bevond. Boissat was een der eerste leden van de Fransche akademie. In 1636 keerde hij naar zijne geboorteplaats terug, waar hij, na eene onaangename ontmoeting, eene geheel andere leefwijze aanving; hij droeg namelijk grove en slechte kleederen, deed bedevaarten te voet, catechiseerde de armen en kinderen op de straat, liet zijn' baard wassen en gedroeg zich op eene wijze, die geheel niet met zijn' staat overeenkwam. Toen in 1656 Christina, Koningin van Zweden, op hare reis naar Rome door Vienne kwam, werd hij door de aanzienlijkste inwoners verzocht haar met eene aanspraak te verwelkomen, alzoo hij te voren eenige lofdichten op haar vervaardigd had en reeds bij haar bekend was. Hij nam dit aan, maar verscheen voor haar in het straks gemeld gewaad, en sprak van niets anders dan van Gods toorn, de zonde, boete en bekeering. De Koningin, die staat gemaakt had, de gewone vleijerijen te hooren, nam dit niet vriendelijk op, en zeide dat dit niet de Boissat was dien zij kende, maar een monnik, die zijn' naam misbruikte, om haar te bespotten, en keerde hem den rug toe. Boissat had dus weinig voldoening van zijn' ontijdigen vromen ijver, in welken hij nogtans bleef volharden. † den 28 Maart 1662. Hij had van al zijne in het Latijn en Fransch uitgegeven werken de exemplaren zoo veel mogelijk gezocht te vernietigen, uit vrees dat hij na zijn' dood als schrijver mogt — geprezen worden! Het overschot hebben de kruideniers waarschijnlijk verder aan zijne zedigheid opgeöfferd.

BOISSENS (Cornelis), geboren te Enkhuizen, was een bekwaam Schoonschrijver en kunstig Lettersnijder, die zoo wel met het graveerijzer als met de pen ongemeen stoute trekken en figuren wist uit te voeren. Hij heeft een zeer fraai *Exemplaarboek*, door hem zelven in plaat gebragt, uitgegeven.

BOISSY (Louis de), geboren in 1694, werd in 1755 Redacteur van de *Gazette de France* en den *Mercure;* maar hij is het meest bekend door meer dan 40 tooneelstukken, bij elkander gedrukt in 9 deelen te Parijs in 1758; verscheiden daarvan zijn ook op onze Nederduitsche tooneelen vertoond.

BOITZENBURG is eene kleine, maar net gebouwde stad in Mecklenburg aan de Boitze, waar dezelve in de Elve valt, 7 mijlen van Hamburg. In 1709 leed dit steedje door een' zwaren brand aanmerkelijke schade. =, een steedje aan een meer in de Uckermark, 2 mijlen van Prenzlow, was eertijds vermaard wegens de zijdeteelt aldaar.

BOIVIN (Louis), geboren te Montreuil-Largile, den 20 Maart 1649, was godgeleerde, regtsgeleerde, geneeskundige en philoloog. De akademie der opschriften telde hem onder hare leden; in derzelver gedenkschriften vindt men eenige zijner verhandelingen. Hij bragt 30 jaren door met aanteekeningen te maken op Flavius Josephus, die echter niet uitgegeven zijn. † den 24 April 1724. = (Jean) de Villeneuve, broeder van den voorg., insgelijks te Montreuil-Largile den 28 Maart 1663 geboren, verloor zijn' vader met zijn 10 jaar en werd door zijn' broeder Louis opgevoed, die hem grootendeels zelf onderwees. Hij overtrof zijn' broeder nog in geleerdheid, was lid der Fransche Akademie en Professor in het Grieksch aan het Koninklijk Collegie. † te Parijs, den 29 October 1726. Behalve zijne philologische geschriften, heeft hij verscheiden Grieksche klassieken met aanteekeningen uitgegeven.

BOJARDO (Matteo Maria), Graaf van Scandiano, Gouverneur van Reggio, † in 1494, was een bekwaam Latijnsch en Italiaansch dichter; zijn gedicht *Orlando innamorato*, te Venetië in 1500 gedrukt, leverde Ariosto de stof tot zijn' *Orlando furioso*. Hij heeft ook eenige Latijnsche en Italiaansche gedichten, als ook eene vertaling van Herodotus en Apulejus in het Italiaansch uitgegeven.

BOJAREN noemt men in Moldavië en Wallachijen edellieden, die aanzienlijke ambten bekleeden; voormaals was dit een titel der geheimraden van de Russische Czaren.

BOJEN, een Germaansch volk, hetwelk zich in Duitschland, Gallië en Italië verspreidde, bewoonde aanvankelijk de bosschen van Hercynië: van hen ontleende Bohemen zijn' naam, even zoo Beijeren; in Italië zouden zij Bologna gebouwd hebben.

BOJOCULUS was een veldheer der Ansibariërs, een oud Germaansch volk, hetwelk, door de Cauchen verdreven, zich in Westphalen kwam nederzetten. Bojoculus, de verdrukkingen van den Romeinschen bevelhebber Avitus moede, vatte de wapenen op, doch de Ansibariërs bekwamen de nederlaag en werden geheel uitgeroeid.

BOJODURUM, oude benaming der stad *Passau*, in Duitschland.

BOJORIX was een veldheer der Cimbren, toen zij, 113 jaren vóór J. C. op hunnen togt naar Italië in de nabijheid van Rome komende, den Roomschen Raad verzochten hun eenige landen af te staan, en, dit geweigerd wordende, zich met geweld zochten te vestigen. Vruchteloos poogden de Romeinen deze woeste benden te verdrijven; zij werden telkens geslagen en op de vlugt gedreven; 80,000 Romeinen, en daaronder zelfs de Consul Marcus Manlius met zijne beide zonen sneuvelden. Marcus Aurelius Scaurus, door de Cimbren gevangen genomen zijnde, en, om hen te verschrikken, zich beroemd hebbende dat de Romeinen onverwinnelijk waren, werd door Bojorix eigenhandig om het leven gebragt. Zie Cimbren.

BOKSHOORN (Joseph), Kunstschilder, geboren in den Hage, ging nog zeer jong zijnde in 1670 naar Londen, waar hij tot zijn' dood toe gebleven is. Hij was een zeer goed portretschilder, die gelukkig slaagde in het navolgen der manier van A. van Dijk.

BOL (Ferdinand), Kunstschilder, geboren te Dordrecht, doch opgevoed te Amsterdam, en † aldaar in 1681, was een leerling van Rembrand, en een voortreffelijk portret- en historieschilder. Het voormalig Stadhuis van Amsterdam (thans Koninklijk Paleis) is met verscheiden zijner schilderstukken versierd, met bijschriften van Vondel daaronder. Ook in godshuizen en andere openbare gebouwen te Amsterdam worden verscheiden uitvoerige schilderstukken van hem gevonden. = (Hans), geboren te Mechelen, den 16 December 1534, leide vroegtijdig zich toe op de schilderkunst, en oefende zich te Heidelberg, waarna hij in Mechelen zijne vaste woonplaats

nam, en uitnemend fraaije schilderstukken vervaardigde, die door de kenners zeer gepreзen en door de liefhebbers goed betaald werden. Bij de plundering van Mechelen door de Spanjaards in 1572 verloor Bol al zijne bezittingen, en kwam arm te Antwerpen, waar hij met miniatuurschilderen tot in 1584 zijn bestaan vond; doch deze stad door den Hertog van Parma belegerd wordende, begaf hij zich naar Dordrecht, vervolgens naar Delft en eindelijk naar Amsterdam. † aldaar den 20 November 1593. In zijne laatste jaren heeft hij vele miniaturen geschilderd en eenige fraaije prenten geëtst, die bij de liefhebbers in waarde gehouden worden. Hij heeft geene kinderen nagelaten, en was waarschijnlijk een oom van den voorg. JAKOB SAVRY was zijn beste leerling.

BOLERO heet een Spaansche nationale dans, die met gezang, de guitarre en castagnetten geäccompagneerd wordt.

BOLESLAUS, eigenlijk BOGISLAF, mansn. beteekent in het Slavonisch hetzelfde als het Hoogd. GOTTLIEB, of het Gr.-Lat. THEOPHILUS, namelijk *liefhebber van God.*

BOLESLAUS. *Koningen van Polen van dezen naam.* = I was de eerste Koning van Polen. Te voren voerden de beheerschers van Polen slechts den titel van Hertog; doch Keizer OTTO III in 999 het graf van S. ALBERT te Gnesen bezoekende, gaf BOLESLAUS den titel van Koning, en Paus SILVESTER II bevestigde hem in het bezit van denzelven eerst eenige jaren daarna, bewerende dat het slechts aan den Paus stond Koningen te maken, en niet aan den Keizer; doch de Polen begrepen dat geen van beiden, maar de natie alleen daartoe het regt had, en Polen werd een kiesrijk: dit was eene voorname bron der ongelukken, die Polen sedert getroffen hebben. BOLESLAUS verloste Polen van de afhankelijkheid des Keizerrijks, overwon de Moscovieten, veroverde Moravië, breidde zijne staten uit en † in 1025. = II geraakte in 1058 met zijn 16 jaar tot de kroon. Zijne ondeugden en wreedheden maakten hem gehaat bij de Poolsche natie, die, door Paus GREGORIUS VII ontslagen van den eed van getrouwheid, in 1081 hem afzette en noodzaakte naar Hongarijen te vlugten; hij begaf zich in een klooster, en † aldaar in 1090. Hij had STANISLAUS, Bisschop van Krakau, eigenhandig gedood. = III werd Koning in 1103, maar hij nam slechts den titel aan van Hertog, om den Paus niet te mishagen, die sedert de afzetting van BOLESLAUS II den titel van Koning in Polen verboden had. † in 1139, nadat zijn leger volkomen door de Moscovieten geslagen was. = IV, tweede zoon van den voorg., kwam tot de kroon in 1147, na de afzetting van zijn' broeder WLADISLAUS I, wien hij het domein van Silesië gaf, hetwelk sedert niet wederkeerde onder de heerschappij der Koningen van Polen. † te Krakau, in 1173. = V werd in 1227 verkozen, hij aanvaardde echter de regering eerst bij zijne meerderjarigheid in 1237. † in 1279 veracht door den adel en gevloekt door het volk, omdat hij Polen niet had weten te verdedigen tegen de invallen der Tartaren, die tot twee malen toe het land uitplunderden en verwoestten gedurende zijne zwakke regering.

BOLINA was, volgens de fabelleer, eene nymph, die zich in de zee stortte, om de vervolgingen van APOLLO te ontgaan. Deze god, hare deugd bewonderende, riep haar in het leven terug en schonk haar de onsterfelijkheid.

BOLINGBROOKE (HENRY S. JOHN, Lord Viscount), geboren te Battersea, bij Londen, in 1672, studeerde te Oxford, en trad de wereld in met al de voordeelen van een' hoogen rang, rijkdom, ligchaamsschoonheid en uitmuntende geestbekwaamheden, doch leide een zedeloos en losbandig leven; hij huwde eene zeer schoone en rijke vrouw, met welke hij eenigen tijd in huisselijke tweedragt leefde, en toen zich wederom van haar liet scheiden. Hierop werd hij parlementslid en in 1704 Secretaris bij het departement van oorlog; doch toen de Whiggs de overhand kregen, nam BOLINGBROOKE zijn ontslag, en wijdde zich geheel en al aan de letteroefeningen. Eensklaps viel nogtans het ministerie der Whiggs, tot verbazing van geheel Europa, en BOLINGBROOKE werd Staatssecretaris bij het departement van buitenlandsche zaken, in welke hoedanigheid hij den Utrechtschen vrede van 1713 bewerkte. Met den dood van Koningin ANNA en de troonbeklimming van GEORGE I veranderde alles van gedaante; de Whiggs zegevierden op nieuw, BOLINGBROOKE werd afgezet, en week naar Frankrijk, dewijl hij vernam dat de tegenpartij hem op het schavot wilde brengen. De Pretendent benoemde hem tot zijn' Minister. Doch toen LODEWIJK XIV gestorven was, verloor BOLINGBROOKE alle hoop dat de pogingen des Pretendents ooit zouden gelukken, en het berouwde hem dat hij zich zoo ver met hem ingelaten had; toen deze dit merkte, zette hij hem af, en benoemde den Hertog van Ormond in zijne plaats. BOLINGBROOKE bevond zich dus zoo wel bij den werkelijken als bij den titelkoning van Engeland in ongenade. Ondanks de tegenwerkingen van den Minister WALPOLE, kreeg BOLINGBROOKE in 1723 verlof naar Engeland terug te keeren, en leefde eenigen tijd in philosophische rust op zijn landgoed, waar SWIFT en POPE hem somwijlen bezochten, welken laatsten hij het onderwerp en de stof leverde tot zijne *Proeve over den Mensch.* Ondertusschen verscheen BOLINGBROOKE van tijd tot tijd te Londen, en deed moeite om wederom zitting in het parlement te bekomen, hetwelk hem aanhoudend geweigerd werd; inmiddels oefende hij toch door zijne schriften tegen de Ministers een' grooten invloed op het volk, waardoor hij zich nogmaals magtige vijanden maakte, en voor de tweedemaal naar Frankrijk ging. Hier schreef hij in 1735 zijne Brieven over de beöefening der Geschiedenis, welke men nog heden bewondert, niettegenstaande hij daarin den Christelijken godsdienst openlijk aantast, dien hij eertijds ijverig verdedigd had. Hij keerde in 1738 naar Engeland terug, en sleet zijne overige dagen met letteroefeningen. † in 1751. Zijne gezamenlijke staatkundige, historische en wijsgeerige werken werden door den Schotschen dichter DAVID MALLET in 1753 uitgegeven; doch van alle kanten gingen kreten tegen dezelve op, en zij werden kort daarna door den grooten jury van Westminster, als voor den godsdienst, de zedelijkheid, de openbare rust en het welzijn van den Staat gevaarlijk, veroordeeld; maar dit strekte, als gewoonlijk, om ze des te gretiger te doen lezen, en waarlijk, de inhoud was ook zoo erg niet als zij der onphilosophische jury had toegeschenen.

BOLIVAR (SIMON), geboren te Caraccas den 25 Julij 1783, werd te Madrid opgevoed, en begaf zich vervolgens naar Frankrijk; zijne persoonlijke eigenschappen en innemend gedrag verschaften hem den toegang tot de eerste gezelschappen van Parijs. In het bezit van een aanzienlijk vermogen, nam hij midden onder de vermaken der hoofdstad, in een' ouderdom van 23 jaren, het besluit zijn vaderland onafhankelijk te maken. Begaafd met een stout karakter, eene gloeijende verbeelding, welsprekend, leerzuchtig en door den omgang beschaafd, had hij zich toegelegd op alle practische krijgs- en staatkunde. Als vriend van HUMBOLDT en BONPLAND, had hij met den laatsten vele reizen gedaan; ook stond hij toenmaals met PALACIO, een' man van eene verheven denkwijze en helderen geest, in vriendschappelijke betrekkingen. Behalve Frankrijk bezocht hij Engeland, Italië, Zwitserland en Duitschland. Na zijne terugkomst huwde hij te Madrid met de dochter van den Marquis DE USTARITZ, en keerde daarop naar Amerika, hetwelk juist de vaan der onafhankelijkheid opgestoken had, en hij werd de ziel van den vrijheidsoorlog, in welken hij zijn vermogen grootendeels opofferde. Geen tegenspoed kon het vertrouwen doen wankelen, hetwelk zijne medeburgers in hem stelden. Toen in 1812 Venezuela verloren scheen, verzamelde hij een leger, sloeg de Spanjaarden en veroverde Caraccas den 4 Augustus 1813. Na zijne overwinning op den Spaanschen Generaal MONTEVERDE bij Aguacaliente in 1814 wilde hij zijn dictatorschap nederleggen, doch werd op nieuw in hetzelve bevestigd. Het krijgsgeluk liep hem tegen; Venezuela viel den Spanjaards in handen, en Don PABLO MORILLO landde met nieuwe troepen. BOLIVAR verzamelde in Jamaika en elders een klein leger, en voerde een' Guerillaoorlog, in welken hij in 1817 eenige voordeelen op MORILLO behaalde. Venezuela benoemde hem tot opperhoofd der Republiek, welke hij een' tijd lang uit zijn hoofdkwartier te Angostura bestuurde. Sedert werd de oorlog tegen MORILLO met afwisselend geluk voortgezet. BOLIVAR opende den 15 Februarij 1819 het Congres van Venezuela te Angostura, hetwelk den 17 December 1819 de provinciën Venezuela en Nieuw-Granada vereenigde onder den naam van de Republiek Colombia, welke den 12 Julij 1821 eene constitutie bekwam, die BOLIVAR aan het hoofd van het Souverein Congres stelde. Inmiddels had hij de Spanjaards bij Bochia geslagen en te Truxilla een' wapenstilstand met MORILLO gesloten, gedurende welken hij afgevaardigden naar Madrid zond, die echter onverrigter zake terugkeerden. De overwinning, welke hij den 24 Junij 1821 bij Calabosa behaalde, had het wederbezetten van Caraccas en *La Guayra* ten gevolge, waarop het Congres BOLIVAR den titel gaf van Bevrijder, (*el Libertador*). Hij deed niet alleen afstand van zijn inkomen als President (jaarlijks 50,000 Piasters), maar ook van zijn aandeel van 25,000 Piasters in de onder de Generaals der Republiek verdeelde nationale goederen, voltooide Colombia's bevrijding van de Spaansche heerschappij, leide toen zijn ambt neder, vergaderde een Congres te Lima, sloot aanvallende en verdedigende verbonden met de onderscheiden Amerikaansche vrijstaten, bewerkte de zamenkomst van een algemeen Amerikaansch Congres te Panama, en werd in Maart 1826 op nieuw tot President verkozen; in zijne afwezigheid bekleedde de Vice-President, de Generaal SANTANDER, zijne plaats bij het Congres te Bogota. † den 17 December 1830 te Sanpedro, bij Santamarta. »In Europa zou BOLIVAR onder de bekwame »mannen van den tweeden rang hebben behoord; in Spaansch Ame»rika was hij eene ster van den eersten luister, hoedanige er zich »nog geene andere in die onafzienbare gewesten heeft vertoond." *Atlas*, 1831, No. 4. Col. 14. Dit is misschien de eenige juiste beöordeeling van dezen merkwaardigen man, die in Europa dikwijls genoeg, maar welligt nimmer onpartijdig beöordeeld geworden is.

BOLIVIA, eertijds Opper-Peru, de jongste vrijstaat in Zuid-Amerika, wiens Congres den 21 Mei 1826 vergaderde, ligt aan den oostelijken rug der Andes. De Dictator BOLIVAR stelde het aan de keus dezer provinciën of zij zich bij Peru of bij de Republiek der Plata wilden voegen, dan of zij een' bijzonderen vrijstaat wilden uitmaken. Zij kozen het laatste, en verklaarden den 6 Augustus 1825 zich onafhankelijk; den 11 nam de jonge vrijstaat den naam Bolivia aan, en gaf der hoofdstad (Potosi) den naam Sucre, ter eere van den over-

winnaar van Ayacucho. Bolivia bevat de provinciën La Paz, Cochabamba, Santacruz, Potosi en Charcas. De gansche Republiek heeft eene oppervlakte van 10 à 12,000 □ mijlen; de hoofdstad Sucre, de zetel der regering, telt 90,000 inwoners.

BOLLAND (JOANNES), geboren te Tirlemont (Tienen), den 13 Augustus 1596, was een geleerd Jezuit, inzonderheid vermaard door zijne levensbeschrijving der Heiligen, begonnen door den Jezuit HERIBERTUS ROSWEYDUS, die slechts het eerste deel voltooid en uitgegeven had, toen hij kort daarop stierf. BOLLAND, in plaats van dit werk te vervolgen, begon dezen arbeid op nieuw met de hulp van GODFRIED HENSCHENIUS. In 1643 gaven zij twee deelen in fol. te Antwerpen in het licht, behelzende de levens der Heiligen, wier feestdagen in de maand Januarij gevierd worden; in 1658 volgden drie deelen met die van de maand Februarij. Doch BOLLAND den 13 September 1665 gestorven zijnde, nam HENSCHENIUS den Jezuit PAPENBROEK tot medehelper, en gaf in 1668 drie deelen met levens der Heiligen van Maart in het licht, in 1675 nogmaals drie deelen met die van April, en in 1680 wederom drie deelen, de levens der Heiligen van de eerste helft van Mei behelzende. De Jezuiten FRANS BAERT en KONRAAD JANING bezorgden in 1685 en 1688 ook drie deelen met de andere helft van Mei. Andere Jezuiten vervolgden na hen dezen arbeid; men gaf hun den naam van

BOLLANDISTEN, die deze verzameling gebragt hadden tot 53 deelen in folio, toen de voortzetting afgebroken werd door de afschaffing der Jezuitenorde; dezelve werd echter hervat in 1779, doch andermaal afgebroken in 1794, toen de Franschen in België vielen, zoo dat dit werk nog niet compleet is.

BOLOGNA, de hoofdstad der Pauselijke delegatie van denzelfden naam, ligt aan den voet der Apennijnen, tusschen de rivieren Reno en Savona, en is eene der oudste, grootste en rijkste steden van Italië, met 65,000 inwoners. Deze stad onderwierp zich in 1513 aan den Pauselijken Stoel, en wordt door een' Kardinaal-legaat, den alle twee maanden op nieuw verkoren Gonfaloniere met 50 Senatoren en 8 Oudsten uit de burgerij (Tribunen) republikeinsch geregeerd. Bologna heeft de oudste hoogeschool van Europa, die men beweert dat door Keizer THEODOSIUS II in 425 gesticht is, en waar in vroeger tijden zich bij de 2000 studenten uit alle oorden der wereld bevonden. De Graaf MARSIGLI stichtte hier in 1709 een Instituut der Wetenschappen met eene bibliotheek van 200,000 boekdeelen, een observatorium, eene ontleedkundige schouwplaats, een' kruidtuin en kostbare verzamelingen in alle vakken van wetenschap en kunst. In de XVI eeuw stichtten de beroemde schilders en beeldhouwers CARACCI, GUIDO RENI, DOMINICHINO en ALBANO eene bijzondere school te Bologna, waar de meeste deftige gebouwen met hunne kunstwerken versierd zijn. De stad heeft 73 prachtige kerken, allen rijk aan heerlijke kunstschatten. De voornaamste kunstgalerijen zijn die van SAMPIERI, ZAMBECCARI, MARESCHALCHI en ERCOLANI. Rijk en historisch merkwaardig is de verzameling der schilderakademie, meest uit voorwerpen bestaande uit afgeschafte kerken en kloosters afkomstig. Aan de prachtige fontein op de markt ontbreekt niets dan — water; in de straten zijn langs de huizen overdekte galerijen voor de voetgangers. Bologna had eertijds den bijnaam van *la grassa* (de vette) en is niet alleen de zetel der wetenschappen en der kunsten, maar ook beroemd wegens deszelfs voortreffelijke macaroni, truffels, worst, likeuren, ingeleide vruchten en eene bijzondere soort van fraaije hondjes, die wij leeuwtjes noemen.

BOLOGNESCHE STEEN, dus genaamd, omdat hij in de nabijheid van Bologna gevonden wordt, bestaat uit zwaarspath en aluinaarde, is zwaar, grijs van kleur en glinsterend. Zekere CASCARIOLO, een Schoenmaker, ontdekte in 1630 aan dezen steen de eigenschap dat hij in het donker een phosphoriek licht geeft, wanneer hij vooraf eenigen tijd in de zon gelegen heeft.

BOLOMANTIE, Gr.-Lat. *Bolomantia*, van Βολις, pijl, werpspiets, was bij de Ouden eene soort van wigchelarij; men schreef namelijk de namen van eenige steden op pijlen, mengde dezelve door elkander, en liet door uittrekking beslissen welke stad men aanvallen zou.

BOLSEC (JÉRÔME HERMES), Carmeliet te Parijs, schreef eenige satyres, en was genoodzaakt naar Italië te vlugten; hij werd Aalmoesenier der Hertogin van Ferrare, doch verzaakte het Pausdom, en ging naar Geneve, waar hij zich op de geneeskunde toeleide, en het met CALVIJN te kwaad kreeg, die bewerkte dat hij in 1551 gebannen werd, en hem ook zelfs te Bern vervolgde. BOLSEC keerde hierop naar Parijs terug, doch toen de vervolgingen tegen de Hugenoten begonnen, had hij geen lust om martelaar te worden, en ging wederom tot de Roomsche Kerk over. † te Lyon in 1584. Hij schreef de Levens van CALVIJN en BEZA, in welke hij hunne onverdraagzaamheid en vervolgzucht jegens andersdenkende Protestanten proefondervindelijk aantoont.

BOLSWART, eene Nederlandsche stad, in de provincie Friesland, met 3400 inwoners, ligt in het kwartier Westergo, eene groote mijl van de Zuider-zee, twee mijlen van Franeker en even zoo ver van Sneek. Bolswart was reeds in 1300 bekend, doch is sedert merkelijk van gedaante veranderd, waartoe onderscheiden rampen en ongevallen gelegenheid gegeven hebben. In 1336 werden 436 en in 1475 meer dan 200 huizen door brand vernield. In 1515 werd de stad door de Gelderschen genoegzaam geheel afgebrand. In den oorlog der Friezen tegen de Saksers, en gedurende de twisten tusschen de Schieringers en Vetkoopers, zoowel als in den telkens vernieuwden opstand tegen de Hollandsche Graven, leed Bolswart zeer veel, en ook niet minder gedurende de afschudding van het Spaansche juk. In later tijden geraakte deze stad nogtans tot aanmerkelijken bloei, en wedijverde met de andere Friesche steden in welvaart, die aanhoudend toenam, schoon binnenlandsche onlusten dezelve nu en dan eenige nadeelen toebragten. Het voornaamste bestaanmiddel der inwoners is een sterke handel in boter en het spinnen van Friesche sajet. De stad is niet groot, maar net en zindelijk gebouwd. Het Stadhuis en de Kerk zijn wezenlijk fraaije gebouwen.

BOLUS is eene zachte, vetachtige roode aluinaarde, ook Lemnische of zegelaarde genaamd, wegens den daarop gedrukten stempel; dezelve wordt in Bohemen, Hongarijen, Silesië en elders gevonden, doch de Armenische is de beste. Eertijds diende de Bolus als geneesmiddel, doch wordt tegenwoordig enkel als verfstof gebruikt.

BOLWERK, Fr. *Bastion*. Vóór 1500 waren er geene bolwerken in de vestingbouwkunde bekend. Eenigen schrijven nogtans de uitvinding van dezelve toe aan ZISKA, veldheer der Hussieten, in Bohemen, en beweren dat hij daarmede de vesting Tabor versterkte. Anderen willen dat de Bolwerken uitgevonden zijn door SANMICHELI, een' Ingenieur van Verona. Zij kwamen eerst in gebruik gedurende den oorlog tusschen KAREL V en FRANS I, en waren zeer klein; naderhand maakte men ze grooter. De citadel van Antwerpen, gebouwd in 1567 door den Hertog van Alba, is het eerste model van uitgebreide bolwerken. De grootte, de hoeken en andere gedeelten der bolwerken hebben sedert verscheiden veranderingen ondergaan, inzonderheid door VAUBAN en COEHOORN.

BOMBARDEERGALJOOT is een middelmatig vaartuig, dat doorgaans slechts één zeil voert en mortieren aan boord heeft, uit welke men bomben in de havens werpt. = **TOR**, *Carabus crepitans*, L. is een kleine kever, die, vervolgd wordende, zijn' vijand door een' blaauwen stinkenden damp met een' tamelijk sterken slag uit zijn achterste verdrijft.

BOMBAST, waarschijnlijk afkomstig van het Engelsche *bumbast*, een met wol of watten gevulde deken of kleedingstuk, beteekent in de dichtkunst en welsprekendheid zoodanige winderige, opgeblazen en brommende uitdrukkingen, die in hoogdravende woorden eigenlijk volslagen onzin of geheel niets zeggen; b.v. J. PORTAL AMALRY (*Proeve van Poëzij, door het genootschap:* Vlijt volmaakt, bl. 5):

Nu wagt ik, 's levens zat, de volheid aller dingen,
Om voor Gods *nieuwen troon* met *nieuwe hemellingen*
Te rijzen uit mijn asch, en *eeuwige eeuwen* lang
Weer nieuwe waerelden te stichten op mijn' zang.

Dit is immers het raaskallen van een' dolhuispoëet. Van geen beteren stempel is de inhoud der beide volgende regels van den Vlaardinger Baggerman JAKOB VAN DIJK (*Gedichten*, bl. 193):

Dat dan uw rouwgebaar en *kunstgeleerde klagten*
De traanen perssen nit de *klieren der natuur.*

Wat toch zijn *kunstgeleerde klagten* en *klieren der natuur?* Louter bombast.

BOMBAY, een Oost-Indisch eiland met eene stad van denzelfden naam, ligt aan de westkust van het koningrijk Decan in den zeeboezem van Cambaya; hetzelve behoorde sedert 1530 den Portugezen, en werd door hen als een gedeelte van het huwelijksgoed van CATHARINA, Infante van Portugal, in 1661 aan KAREL II, Koning van Engeland, afgestaan. Dit eiland heeft eene bevolking van 220,000 zielen, waaronder 165,000 Hindo's, 13,000 Parsis, 28,000 Mohamedanen, 4000 Joden, en de overige Portugezen of Engelschen zijn. Deszelfs natuurvoortbrengselen zijn peper, cardamom, rijst, katoen, arrak, bamboes, paarlmoer, paarlen, sandelhout, ivoor, gom, enz. De stad (met 16,000 inw.) is voornamelijk aan den zeekant versterkt, net gebouwd en in de laatste jaren zeer verfraaid. Op de scheepstimmerwerven worden door inboorlingen, grootendeels Parsis, allerlei schepen zoo goed gebouwd als in Europa. De letterkundige maatschappij van Bombay geeft sedert 1823 *Transactions* uit, die voor de geschiedenis, talen, aardrijkskunde en natuurlijke historie van Indië zeer belangrijk zijn.

BOMBE. Dit verderfelijk oorlogstuig werd uitgevonden in 1457 door PANDOLPHO MALATESTA, Prins van Rimini. Men maakte in Frankrijk voor de eerste maal gebruik van hetzelve bij de belegering van Mezières in 1521. Waarschijnlijk werd deze uitvinding naderhand verbeterd, en niet alleen de verbetering, maar ook de uitvinding zelve toegeschreven aan een' inwoner van Venlo in 1588. Gedurende de worsteling der Nederlanden tegen de tirannij van PHILIPS II maakten inzonderheid de Italiaansche ingenieurs, gebruik van bomben. VOLTAIRE vermeldt dit, *Henriade*, Ch. VI, Vertaling van FEITAMA, blz. 112:

Het aardrijk siddert op 't geloei der donderklooten,
Gevloekte vruchten uit den Vlaamschen kryg gesproten.
De koopren ertsbol gloeit van zwavel, klieft de lucht,
Spreid vonken, blaakt, barst op met baldrend moordgerucht,
Baart schielijk, waar ze treff', de doodelykste wonden.

BOMBELLI (Raphaël), beroemd Italiaansch wiskundige, verklaarde in zijne Algebra, die in 1589 het licht zag, duidelijk de regels van Cardanus, voor de derde, en van Ferrari, voor de vierde magtsvergelijkingen.

BOMBERG (Daniel), beroemd Boekdrukker, geboren te Antwerpen, vestigde zich te Venetië, waar hij den eersten Hebreeuwschen Bijbel drukte, die in 1511 in het licht kwam; in 1518 en 1526 vervaardigde hij twee andere drukken van denzelven, en inmiddels in 1524 de Hebreeuwsche Concordantie van Izaak Nathan. Hij had het Hebreeuwsch geleerd van een' Italiaan, Felix Pratensis genoemd, die hem overhaalde om ook een' druk van den Rabbijnschen Bijbel te ondernemen, die in 1517 uitkwam, en door hem aan Paus Leo X werd opgedragen; maar de Joden hadden geene achting voor dezen druk, en de Rabbijn Jakob Hajim liet bij Bomberg eene andere uitgave drukken, die in 4 deelen fol. in 1625 werd uitgegeven; ook begon hij in 1520 den Talmud te drukken, die eenige jaren later in 11 deelen fol. voltooid, en naderhand nog twee malen opgelegd werd. Men verzekert dat iedere oplage hem op 100,000 Dukaten te staan kwam, en alle door Bomberg gedrukte boeken eene som van 4 millioenen gekost hebben. Met deze liefhebberij voor het drukken van Hebreeuwsche werken, waartoe hij eene menigte geleerde Joden onderhield, verspilde hij al zijne bezittingen, en † in behoeftige omstandigheden in 1549.

BOMBERGEN (Antonie van) behoorde onder de verbonden edelen in 1566, en was een bijzondere vriend van Brederode, op wiens naam hij eenig volk wierf, en zich daarmede in 's Hertogenbosch wierp, welke stad hij echter in 1567 wederom verlaten moest, waarop hij gebannen werd, met verbeurdverklaring zijner goederen. In 1570 was hij Kolonel der burgerij te Brussel, en verdreef van daar het volk van Philips van Egmond, die deze stad onder de Spaansche heerschappij zocht terug te brengen.

BOMILCAR, Carthaagsch Veldheer, werd door zijne landgenooten gekruisigd, omdat hij zich het opperste gezag wilde aanmatigen, terwijl Carthago door Agathocles belegerd werd, omstreeks 308 jaren vóór J. C. = , Carthaagsch Vlootvoogd, gelast om Syracuse te hulp te komen tegen de Romeinen, nam de vlugt op het gezigt der vloot van Marcellus. =, gunsteling van Jugurtha, liet den kleinzoon van Massinissa ter dood brengen; maar vervolgens op het leven van Jugurtha zelven toegelegd hebbende, werd hij door dezen Koning met zijne medestanders ter dood veroordeeld.

BOMISCUS, van *Βωμίς*, *altaartje*, is in de meetkunde der Ouden zekere vierzijdige regtlijnige figuur, die men bij Pappus (*Collect. Math.* L. VII. Pr. 134) beschreven vindt.

BOMKETEL, zie **MORTIER**.

BOMMEL, zie **ZALT-BOMMEL**. = (de), zie **OVERFLAKKEE**.

BOMMELER WAARD is een eiland in de Betuwe, tusschen de Maas en de Waal, ter plaatse waar beide rivieren zamenvloeijen; behalve de stad Zalt-Bommel, liggen in dezen Waard verscheiden dorpen en heerlijkheden.

BOMMENEDE, eene heerlijkheid op het eiland Schouwen, in Zeeland, was eertijds een welvarend dorp, doch werd den 26 Januarij 1682 geheel door de zee verslonden; de kerk bleef nog eenigen tijd in het midden der golven staan, doch werd eindelijk ook door dezelve vernield, zoo dat er thans geene sporen meer van dit dorp te vinden zijn, hetwelk in 1575 verschanst zijnde, door de Spanjaards, na eene dappere verdediging, gedurende 20 dagen, stormenderhand veroverd werd. Na den ondergang van Bommenede zijn op den dijk bij het dorp Zonnemare van tijd tot tijd eenige huizen gebouwd, die allengs eene buurt uitmaakten, welke Nieuw-Bommenede genaamd wordt. Deze heerlijkheid, ofschoon op een Zeeuwsch eiland gelegen, behoorde eertijds aan de Staten van Holland, doch werd in 1686 door dezen aan de Staten van Zeeland afgestaan.

BONA, eertijds *Hippone* genaamd, voormaals de bisschopszetel van den H. Augustinus, is thans eene stad en haven in het Algerijnsche landschap Constantine, op de Barbarijsche kust van Afrika; na het verdrijven van den Dey en het vernietigen van den roofstaat Algiers is Bona tegenwoordig in de magt der Franschen. = (Joannes), geboren te Mondovi, in Piemont, den 19 October 1609, werd reeds monnik toen hij naauwelijks 14 jaren oud was, oefende zich in de godgeleerdheid te Pignerol, en onderwees dezelve vervolgens te Rome en te Mondovi, werd Prior te Asti, in 1651 Abt in het klooster van S. Maria te Mondovi en nog in hetzelfde jaar Generaal van zijne orde. Paus Clemens IX verhief hem in 1669 tot Kardinaal; na diens dood kwam Bona in aanmerking als zijn opvolger, doch de Kardinaal Altieri verkreeg de meeste stemmen. Bona † den 27 October 1674. Hij was een zeer geleerd en godvruchtig man; zijne werken zijn verscheiden malen afzonderlijk, en laatst gezamenlijk in 1723 te Antwerpen gedrukt geworden.

BONAC (Jaques Laurent d'Usson, Marquis de), beroemd Fransch staatsman, was achtervolgens buitengewoon gezant en gevolmagtigd Minister van het Fransche hof in den Hage, te Brunswijk, in Saksen, in Polen, in Spanje en bij de Porte. † te Parijs in 1738. Bonac noopte Philippus V, Koning van Spanje, om vrede te maken met Engeland, bemiddelde den vrede tusschen Achmed III en Czaar Peter I, sloot in 1724 een verdrag, waarbij de grenzen bepaald werden tusschen Rusland en de Porte, en deed het H. Graf te Jeruzalem herstellen, dat tot een' puinhoop verviel. Hij bewoog den Turkschen Keizer een gezantschap naar Frankrijk te zenden, het eerste, hetwelk aan het Fransche hof verscheen.

BONACOSSI (Pinamonte), afkomstig uit een aanzienlijk geslacht te Mantua, geraakte in 1272 tot de opperheerschappij, ging van de partij der Guelfen tot die der Gibellinen over, overwon de Paduanen en Vicentijnen en handhaafde zich tot in 1293, in weerwil van verscheiden volksopschuddingen. Zijn zoon Bardellone, zich van het paleis meester gemaakt hebbende, sloot hem met zijn' broeder Taino op in eene harde gevangenis, en deed zich uitroepen door het volk, hetwelk hij gewonnen had door het terugroepen der gebannen Guelfen. = (Bottesilla) overweldigde de heerschappij van Mantua in 1299, verbond zich met zijne beide broeders Passerino en Bectirone, koos de zijde der Gibellinen, en stelde zich aan hun hoofd, tot de komst van Keizer Henrik VII in Italië. = (Passerino), broeder van den voorg., volgde hem op, en werd aangesteld tot Keizerlijk' Stedehouder door Henrik VII. Hij was een bekwaam staatsman en veldheer en het hoofd der Gibellijnsche partij. De onbeschoftheid van zijn' zoon Francesco bewerkte den ondergang van beiden. De beleedigde Gonzaga's bragten in 1328 het volk tot opstand, en Passerino sneuvelde vechtende. Zijn ontkomende zoon werd vermoord in den toren van Castellero, waar hij in 1319 Pico de Mirandola en twee zijner zonen van honger had doen sterven.

BONACURSI (Jean), Franciskaner Monnik, onder de regering van Lodewijk XII, beweerd hebbende dat de Paus boven den Koning was in tijdelijke zaken, werd door het Parlement veroordeeld om zijn monnikspak uit te trekken, boete te doen voor het beeld der H. Maagd en uit Frankrijk gebannen.

BONAIRE, een eiland in de nabijheid van Curaçao, heeft eene uitgestrektheid van 16 mijlen. De reede is eene diepe baai, aan welke eenige huizen gebouwd zijn. Dit eiland heeft, behalve de bezetting, slechts weinig inwoners, die hun bestaan vinden in den landbouw en de veefokkerij, ten dienste der ingezetenen van Curaçao.

BONAPARTE is een oud Italiaansch geslacht, hetwelk reeds in 1272 te Treviso gevestigd was, waar een Nardilto Bonaparte als Podesta te Parma en Ridder van S. Maria zich beroemd maakte. Verscheiden leden van dit geslacht bekleedden aanzienlijke staats- en krijgsambten te Florence; een tak van hetzelve vestigde zich te Bologna en een andere te Sarzana, in het Genuesche, van waar dezelve gedurende den worstelstrijd der Guelfen en Gibellinen naar het eiland Corsica overstak. De beide in Italië gebleven takken zijn in verval geraakt en uitgestorven. = (Carlo), geb. te Ajaccio, in 1739, streed met Pascal Paoli in 1768 voor de onafhankelijkheid van Corsica, en verliet met dezen het eiland, toen het zich aan Frankrijk moest onderwerpen, doch keerde naderhand op de uitnoodiging van Lodewijk XV naar zijn vaderland terug. In 1776 was hij onder de afgevaardigden des Corsikaanschen adels, die naar het Fransche hof gezonden werden. † te Montpellier, den 24 Feb. 1785. Hij was gehuwd met eene zeer schoone vrouw, Maria Letizia Ramolini genaamd, die hem vijf zonen en drie dochters baarde, namelijk Guiseppe, Napolione, Luciano, Luigi en Girolamo; Mariana, Carletta en Annunziada, die allen Koningen, Prinsen en Prinsessen geworden, maar ook allen wederom tot hunne vorige nietsbeduidendheid teruggezonken zijn. De vader geen vermogen van eenige beteekenis nagelaten hebbende, zocht en vond de jonge weduwe magtige beschermers; hare bekendschap met den Graaf de Marbeuf was bij uitstek voordeelig voor hare zonen, die allen in den Franschen krijgsdienst verzorgd werden. Toen de Engelschen in 1793 Corsica veroverden, vlugtte de moeder met hare dochters naar Marseille; in 1799 kwam zij te Parijs, waar men haar eerst na Napoleons verheffing tot Keizer als *Madame-Mère* eenige opmerkzaamheid waardig oordeelde, en zij, half Italiaansche, half Fransche, zich niet zeer gemakkelijk in den nieuwen rang kon schikken. In 1814 begaf zij zich naar Rome, waar zij in 1830 gestorven is. Bij het tractaat van Parijs van den 20 November 1815 werd het gansche geslacht van Bonaparte uit Frankrijk verbannen, en bij de amnestie, door Lodewijk XVIII den 6 Januarij 1816 uitgevaardigd, werden Napoleons gezamenlijke bloedverwanten daarvan uitgesloten en bleven verbannen uit Frankrijk, waar zij niets mogten bezitten en binnen 6 maanden hunne eigendommen aldaar moesten verkoopen. = (Mariana), naderhand Maria Anna Elisa genaamd, geb. te Ajaccio, den 8 Jan. 1777, huwde in 1797 met Felix Pascal Bacciocchi, een' Corsikaan, uit een edel maar arm geslacht; hij was Kapitein, maar zijn schoonbroeder maakte hem Luitenant-kolonel en overlaadde hem met gunstbewijzen. In 1805 kreeg hij den titel van Prins van Lucca en Piombino. Na den val van hunnen beschermer nam hij met zijne gemalin zijn verblijf te Bologna, maar in 1815 waren zij genoodzaakt naar Bohemen te wijken, en kregen vervolgens verlof om te Triest te wonen, waar Bacciocchi zijne gemalin den 7 Augustus 1820 door den dood verloor. = (Carletta), naderhand als Prinses Marie Pauline vernoemd, was de tweede zuster van Napoleon, en geboren te Ajaccio, den 20 October 1780. Zij huwde in 1797 met den Generaal Leclerc, en scheepte zich met

hem in naar S. Domingo, waar zij in 1802 hem door den dood verloor. In Frankrijk teruggekeerd, bertrouwde zij in 1803 met den Prins BORGHESE. Uit minachting voor de Keizerin MARIA LOUISE hield zij zich van het hof verwijderd, en was nog bij haren broeder in ongenade, toen hij in 1814 van den troon gestooten werd. Sedert 1815 leefde zij afgezonderd (niet gescheiden) van haren gemaal te Rome, waar zij in 1816 de Villa Sciarra kocht en bewoonde. † te Florence, den 9 Junij 1825. = (NAPOLIONE), zie NAPOLEON.

BONARELLI (GUIDOBALDE) DELLA ROVERE, geboren te Ancona, den 25 December 1563, was een bekwaam Italiaansch letterkundige en staatsman; hij werd achtervolgens door de Hertogen van Ferrare en Modena in verscheiden gewigtige zaken gebruikt. † te Fano, den 8 Januarij 1608. Onder zijne werken wordt het gedicht *Fillis van Sciros* voor een meesterstuk gehouden. De Utrechtsche dichteres KATHARINA JOHANNA DE WITH heeft eene zeer goede Nederduitsche vertaling van hetzelve vervaardigd, die in 1728 te Amsterdam gedrukt is. = (PROSPERO), broeder van den voorg., geboren te Ancona, en aldaar † in 1659, was in dienst van den Groot-hertog van Toscane en van het Weener hof; als een der bekwaamste tooneeldichters van zijn' tijd strekte hij der Italiaansche letterkunde tot eer. = (PIETRO), oudste zoon van den voorg., beöefende insgelijks de dramatische dichtkunst. Hij verzelde den Kardinaal MAZARIN naar Frankrijk, doch keerde eerlang weder naar Ancona, waar hij in 1651 zijne *Poesie liriche* uitgaf; zijne *Poesie drammatiche* zijn in 1657 te Rome gedrukt.

BONATI (GUIDO) was een vermaard sterrekundige, of liever astrologist, der XIII eeuw, aan het hof van den Hertog van Montferrat. Op het einde van zijn leven werd hij monnik, en † omstreeks 1300. Zijn *Liber astronomicus*, uitgegeven in 1491 te Augsburg, is het eerste sterrekundige werk, dat gedrukt is.

BONAVENTURA, mansnaam, beteekent in het Latijn *goed toeval.* = (S.), zie FIDANZA (GIOVANNI).

BONCERF (PIERRE FRANÇOIS), geboren in het Franche Comté, in 1745, was eerst Advokaat voor het Parlement van Besançon, vervolgens Secretaris van den Minister TURGOT, en schreef met diens goedkeuring een werkje tegen de leenregten, hetwelk in 1776 te Parijs veroordeeld werd om verbrand te worden, maar niettemin tot grondslag verstrekte van het decreet van den 4 Augustus 1789 der Constituerende Vergadering. Bij de omwenteling was hij Secretaris van den Hertog van Orleans, en werd municipaal officier der stad Parijs; maar zijn rondborstig en standvastig gedrag en de strengheid zijner grondbeginselen maakten hem vijanden; hij werd voor de revolutionaire regtbank gesleept en ontsnapte den dood door slechts ééne stem. De schrik stortte hem echter kort daarna in het graf, in 1794.

BONCHAMP (ARTHUS DE), geboren in Anjou in 1759, diende eerst met onderscheiding in den oorlog, dien Frankrijk voerde ten behoeve der onafhankelijkheid van Noord-Amerika, en werd na de Fransche Staatsomwenteling met D'ELBÉE verkozen tot legerhoofd der opstandelingen in de Vendée. Hij werkte mede tot het veroveren van Bressuire, Thouars, Fontenai, Saumur en Angers, en betoonde aanhoudend even zoo veel beleid als dapperheid; waar hij het bevel voerde, behaalde hij altijd de overwinning. Hij sneuvelde in 1793 toen hij nogmaals de Loire wilde overtrekken. Zijne weduwe redde het leven van 5000 Republikeinsche soldaten, die de Vendeërs, verbitterd om hunne nederlaag, te S. Florent wilden vermoorden.

BONCONICA, oude benam. der stad *Oppenheim*, in Duitschland.

BONDAM (PIETER), geb. in 1727, † den 2 Feb. 1800, was Prof. in de regtsgeleerdheid te Harderwijk en te Utrecht. Behalve eenige akademische schriften, heeft hij uitgegeven: *Verzameling van onuitgegeven stukken, tot opheldering der Vaderlandsche Historie*, 4 deelen, Utrecht 1779-1781.

BONDENO is eene kleine stad in den Kerkelijken Staat, bijna 3 Duitsche mijlen van Ferrare, op de grenzen van het prinsdom Mirandola, waar de Panaro zich in de Po uitstort.

BONDI (CLEMENTE), een Italiaansch Jezuit, werd na de afschaffing zijner orde Bibliothekaris en Gouverneur der kinderen van den Aartshertog FERDINAND, Stadhouder van Milaan. † in 1821. Hij was een der voortreffelijkste nieuwere Italiaansche dichters, en slaagde in genoegzaam alle vakken van dichtkunst even gelukkig. Men vindt velen zijner gedichten in den *Parnaso degli Italiani viventi;* er bestaat ook eene prachtuitgave der volledige verzameling, in 3 deelen, te Weenen in 1808 gedrukt.

BONDT (NICOLAAS), geboren den 5 Julij 1732 te Oosterblokker, in Noord-Holland, waar zijn vader, JOANNES BONDT, Predikant was, werd door dezen insgelijks tot den predikdienst opgeleid, en studeerde te Utrecht aanvankelijk in de godgeleerdheid, welke studie hij echter met die der regtsgeleerdheid verwisselde, en in 1756 tot Advokaat bevorderd zijnde, zich eerst in den Hage, en toen te Amsterdam nederzette. † ald. den 20 Junij 1792. Hij was een der kundigste en regtschapenste regtsgeleerden van zijn' tijd en schrander letterkundige; met zijn' naam heeft hij slechts weinig, maar des te meer zonder denzelven in het licht gegeven; doch men weet zeer wel wat van zijne hand is; hij gaf zijne meeste schriften naamloos uit, omdat hij daarmede slechts het nut zijner medemenschen, maar geenszins auteursroem bedoelde. = (NICOLAAS), neef van den voorg., geboren den 20 Maart 1765 te Wilsveen, waar zijn vader, JOANNES BONDT, jongste broeder van den voorg., Predikant was, studeerde te Leyden in de geneeskunde, werd in 1788 tot Med. Doctor bevorderd, en in 1793 aangesteld tot Professor in de kruidkunde aan de Doorluchtige School te Amsterdam. † aldaar den 17 Aug. 1796. Hij was even zulk een braaf, regtschapen en in zijn vak van wetenschap bij uitstek kundig man als zijn oom in het zijne, en even zulk een vlijtig beöefenaar der fraaije letteren. De beroemde Latijnsche dichter JERONIMO DE BOSCH heeft de nagedachtenis van beide verdienstelijke mannen met fraaije Latijnsche verzen vereerd.

BONER (ULRICH), een Monnik te Bern, de oudste Duitsche fabeldichter, bloeide in de eerste helft der XIV eeuw. Er bestaat van hem eene verzameling van zeer geestrijke fabelen, die voor het eerst te Bamberg in 1461 gedrukt is, onder den titel *Der Edelstein;* sedert is dezelve door BODMER en ESCHENBURG uitgegeven, en in 1816 heeft BENECKE te Göttingen eene uitgave met een woordenb. bezorgd.

BONET (JUAN PABLO), een Arragonner, leide zich met ijver toe op de middelen om stommen het spraakvermogen te verschaffen, en gaf in 1620 te Madrid een werkje in het licht, getiteld: *Reduccion de las letras y artes para enseñar à hablar à los mudos.* = DE LATES, een Provençaalsche Astrologist, der XV eeuw, is bekend als uitvinder van een' astronomischen ring, om de hoogte der zon en der sterren te meten, waarvan de beschrijving, opgedragen aan Paus ALEXANDER VI, in 1543 te Parijs gedrukt is.

BONFADIO (JACOPO), een vermaard Italiaansch dichter en letterkundige der XVI eeuw, studeerde te Padua, en begaf zich naar Rome, waar hij Secretaris werd der Kardinalen DEBARI en GHINUCCI, vervolgens Professor in de wijsbegeerte en welsprekendheid te Genua, waar hij aangesteld werd tot Geschiedschrijver der Republiek. Hij schreef de jaarboeken van dezelve van 1521 tot 1550; doch in dezelve met wat te veel vrijmoedigheid van eenige adellijke geslachten gesproken hebbende, werd hij van onnatuurlijke ontucht beschuldigd en veroordeeld om verbrand te worden; uit eene bijzondere genade werd hij echter eerst onthoofd, in 1551. Hij heeft, behalve zijne *Annales* (in den *Thesaurus Antiq. et Hist. Ital.* T. I. P. II.), eenige redevoeringen, brieven, Grieksche, Latijnsche en Italiaansche gedichten nagelaten, die in 1718 te Padua gedrukt zijn.

BONFRERIUS (JAKOBUS), geboren te Dinant, in 1573, werd, na het voleindigen zijner studiën te Douai, Jezuït en Professor in de wijsbegeerte, godgeleerdheid en Hebreeuwsche taal. † te Doornik, den 9 Mei 1643. Hij was een in zijn' tijd beroemd godgeleerde, staatsman en dichter, en heeft bij uitstek goed bewerkte geschriften nagelaten.

BONGA (JAN), Friesch Edelman, Grietman van Westdongeradeel, onderteekende het verbond der edelen in 1566, werd derhalve door den Hertog van Alba voor zijnen Bloedraad gedaagd, en, niet verschijnende, gebannen met verbeurte zijner goederen. Maar dit benam den edelen Fries geenszins den moed om verder de hand aan het werk te slaan ter bevrijding des vaderlands van het Spaansche dwangjuk; hij begaf zich als Kapitein in dienst van Graaf LODEWIJK VAN NASSAU; in den verloren slag van Jemmingen behield hij ter naauwernood het leven en de vrijheid; hij zocht hierop den Spanjaarden te water afbreuk te doen, en rustte eenige schepen uit, waarmede hij den Spaanschen en Spaanschgezinden langs de Friesche kust groote schade toebragt. Zijn aanslag op Dokkum mislukte, weshalve hij zijne schepen verlaten en met zijn volk te land de vlugt nemen moest naar Enkhuizen, van waar hij naar Friesland overstak, en Sneek innam, gelijk kort daarna ook Bolswart. Hij bevorderde in 1579 het toetreden van Friesland tot de Unie van Utrecht, bezette Leeuwarden, en won het blokhuis van Harlingen door eene krijgslist. Na 1580 vindt men niets meer van hem gemeld.

BONIFACIUS, mansnaam, beteekent in het Latijn *Weldoener*, *Weldadige.* = (S.), eigenlijk WINFRIED genaamd, geb. te Crighton, in Devonshire, in 684, was Benedictijner monnik te Exeter, en ging naar Rome, waar Paus GREGORIUS II hem verlof en volmagt gaf om in Duitschland en Friesland het Evangelie te verkondigen, waarin hij zich met zoo veel ijver kweet, dat WILLIBRORD, Bisschop van Utrecht, bij zijn leven hem tot zijn' opvolger wilde wijden, doch BONIFACIUS weigerde zulks, omdat hij zich daartoe te jong en te onwaardig oordeelde; maar drie jaren lang met het bekeeren der Duitschers en Friezen doorgebragt hebbende, keerde hij in 723 naar Rome, waar Paus GREGORIUS II hem tot Bisschop wijdde en verscheiden medehelpers in het bekeeringswerk toevoegde. In 737 werd hij door KAREL MARTEL met het bisdom van Maintz begiftigd, en in 738 tot Aartsbisschop verheven door Paus GREGORIUS III, die hem van verscheiden H. Reliquiën voorzag, welke hem bij het bekeeren wonder wel te stade kwamen. Bij zijne terugkomst in Duitschland stichtte hij de bisdommen Wurzburg, Bamberg, Fulda en eenige anderen, en werd na den dood van WILLIBRORD in 739 zelf Bisschop van Utrecht, doch hij liet de kerkelijke zaken waarnemen door zijn' Coadjutor, en ging voort met bekeeren, tot hij eindelijk het slagtoffer van zijn' ijver werd; want met zijn geestelijk gezelschap te Dokkum komende, waar de nieuwe leer zulk een' gereeden ingang niet vond als elders,

deed hij de afgodsbeelden afwerpen en de gewijde boomen omverhakken: dit maakte de Friezen nog afkeeriger van zich te laten doopen; zij liepen te wapen, en vielen met de uiterste verwoedheid op de weerlooze geestelijken aan. BONIFACIUS en 52 der zijnen werden jammerlijk vermoord op den 9 Junij 754. Zijn lijk werd naar Utrecht en vervolgens naar Fulda gebragt en aldaar begraven. Naderhand werd hij heilig verklaard, en daar, waar hij in 724 de eerste kerk in Duitschland bouwde, bij het Dorp Altenberga, in het Thuringer woud, hem een gedenkteeken opgerigt, hetwelk den 1 Sept. 1811 gemeenschappelijk door een' Katholijken, Lutherschen en Gereformeerden geestelijke plegtig werd ingewijd.

BONIFACIUS. *Pausen van dezen naam.* = I werd gelijktijdig met EULALIUS in 418 tot opvolger verkoren van ZOSIMUS; doch Keizer HONORIUS handhaafde hem op den H. Stoel tegen zijn' mededinger. Hij was zeer vredelievend en gematigd, maar naijverig op de kerkelijke voorregten. † den 4 Nov. 422. = II werd insgelijks gelijktijdig met zekeren DIOSCORUS in 530 tot opvolger verkoren van FELIX III, en beiden op denzelfden dag in onderscheiden kerken geördend, waaruit men zware onheilen voor Rome te gemoet zag: doch DIOSCORUS stierf onverwacht, en BONIFACIUS, die meester bleef van den H. Stoel, begon zijn pausschap met den banvloek uit te spreken over het lijk van zijn' mededinger, opdat zijn naam een afgrijzen mogt zijn voor de nakomelingschap. Hij noodzaakte een Concilie hem volmagt te verleenen om zijn' opvolger te benoemen, van welke hij ook terstond gebruik maakte, en zekeren VIGILIUS benoemde; doch kort daarna had hij berouw van dezen stap, bekende in een tweede Concilie zich schuldig aan hoogverraad, en verbrandde het besluit, hetwelk hij der vergadering weinig maanden te voren had afgedwongen. † den 17 Oct. 532. = III werd den 19 Febr. 607 tot opvolger verkozen van SABINIANUS, nadat de H. Stoel bijkans een jaar ledig gestaan had. Hij bewoog den Keizer PHOCAS om den Bisschop van Konstantinopel den titel van algemeenen Bisschop te ontnemen en dien aan hem en zijne opvolgers toe te staan, die zich sedert ook niet meer Bisschop van Rome, maar Paus genoemd hebben (in het Latijn *Papa*, inkorting van *Pater patrum*, vader der vaders), een titel, dien reeds twee zijner voorgangers, PELAGIUS II en GREGORIUS I, veroordeeld en al wie zich zou vermeten denzelven aan te nemen verklaard hadden voor een' mededinger van den Satan in trotschheid en voorlooper van den Antichrist; maar BONIFACIUS stoorde er zich niet aan, en begon een gezag te oefenen, dat tot hiertoe in de Katholijke Kerk onbekend en ongehoord was; hij gedroeg zich in alle opzigten als een volstrekte geestelijke monarch, wien de Christenheid over de geheele aarde onderdanig was, en zijne opvolgers droegen alle mogelijke zorg om deze oppermagt te behouden, die BONIFACIUS door een bevelschrift van den snoodsten der tirannen, door de verachtelijkste middelen, bekomen had. Hij had echter niet lang genot van deze verheffing boven zijne medebisschoppen, en † reeds den 16 Nov. 607: zoodat hij naauwelijks acht maanden *geregeerd* (!) heeft. = IV, opvolger van den voorg., verzocht en verkreeg van den verfoeijelijken tiran PHOCAS verlof, om het vermaarde Pantheon of allergodentempel tot eene kerk in te rigten; hij stelde het beeld van MARIA in de plaats van CYBELE en eenige Heiligen in de plaats der Heidensche godheden, zoodat alleen de namen der afgodsbeelden werden veranderd. † den 7 Mei 615. = V, opvolger van DEUSDEDIT in 619, breidde zijn gezag uit in Engeland, waar zijne zendelingen vele grooten en aanzienlijken bekeerden. Het was gedurende zijn pausschap dat MOHAMED opstond, die zich voor een' Profeet uitgaf en eene leer verkondigde, welke zich snel door geheel Azië en Afrika verbreidde, en zelfs tot in Europa doordrong. Deze Paus bevestigde het voorregt der vrijplaatsen in de kerken. † den 22 Oct. 625. = VI, opvolger van FORMOSUS, bekleedde den H. Stoel slechts 15 dagen in 896. = VII (FRANCO) werd, na den moord van BENEDICTUS VI, door den aanhang van CINCIUS den pausselijken zetel opgedrongen in 974, niettegenstaande de Toscaansche partij DONUS II verkoren had, tegen wien hij zich niet kon handhaven, en met de schatten der Kerk de vlugt nam naar Konstantinopel, van waar hij in 984 terugkeerde en door zijn' aanhang te Rome met groote blijdschap ontvangen werd; hij liet Paus JOANNES XIV in het kasteel van S. Angelo opsluiten en van kant helpen, waarna hij den pausselijken zetel wederom innam, en zich op zulk eene schandelijke wijze gedroeg, dat, toen hij in 985 gestorven was, zijn lijk door het gemeen mishandeld en naakt langs de straten gesleept werd. = VIII (BENEDETTO GAËTANO), geb. te Anagni, uit een edel Catalonisch geslacht, studeerde in de regtsgeleerdheid, werd Capitularis van Parijs en Lyon, vervolgens Consistoriaaladvokaat en Protonotaris te Rome. Paus MARTINUS IV verhief hem in 1281 tot Kardinaal, en hij werd door dezen en zijne beide opvolgers NICOLAAS IV en HONORIUS IV als legaat naar Sicilië en Portugal gezonden en in verscheiden gewigtige zaken gebruikt. Nadat hij in 1294 CELESTINUS V te Napels tot het afstaan der pauselijke waardigheid bewogen had, werd hij in diens plaats tot Paus verkoren, en verliet Napels den 2 Jan. 1295. Zijn intogt te Rome was allerprachtigst; de Koningen van Sicilië en Hongarijen hielden de teugels van zijn paard, en bedienden hem aan tafel met de kroonen op hunne hoofden; de toeloop om de plegtigheid zijner krooning te zien was zoo groot, dat er 40 menschen doodgedrongen werden. Vreezende dat CELESTINUS berouw krijgen mogt van zijn' gedanen afstand, deed hij hem vatten en opsluiten in het kasteel van Fumone, waar hij in 1296 stierf. Ondertusschen namen de Sicilianen geen genoegen in den vrede, dien BONIFACIUS bemiddeld had tusschen KAREL VAN ANJOU, en KAREL II, Koning van Sicilië, en kroonden den 25 Maart 1296 FREDRIK II, in weerwil van den banvloek, die op het Rijk lag. Vruchteloos waren ook de pogingen van BONIFACIUS om de geschillen tusschen Engeland en Frankrijk te vereffenen; PHILIPPUS DE SCHOONE had geen het minste ontzag voor dezen Paus, zoo min als voor zijne bullen en banvloeken, die hij op de kerkvergadering te Rome in 1302 tegen den Koning uitsprak, die, ondersteund door de Fransche geestelijkheid, zijne Koninklijke regten verdedigde tegen de aanmerkingen van den Paus, dien hij van allerlei wandaden beschuldigde en door eene kerkvergadering te Lyon deed afzetten. PHILIPPUS ging zelf nog verder; hij zond NOGARET naar Italië, om den Paus op te ligten en naar Lyon te brengen. NOGARET verbond zich tot dit oogmerk met SCIARRA COLONNA, die met zijn geheele geslacht door BONIFACIUS onderdrukt geworden en daarom zijn gezworen vijand was. De Paus vlugtte naar Anagni: hier werd hij door COLONNA en NOGARET overvallen. »Daar ik verraden ben," zeide hij, »wil ik ten minste als Paus sterven." Hij liet zich den mantel omhangen en de tiara opzetten, nam het kruis in de eene en de sleutels in de andere hand, en zette zich op den pausselijken zetel; COLONNA en NOGARET lieten zich daardoor van hun voornemen niet afschrikken, doch de volvoering werd hun door de Anagnezen belet, die te wapen liepen, en de aanvallers van den Paus de stad uitdreven. BONIFACIUS keerde naar Rome terug, en werd aldaar wel met gejuich ontvangen, maar het verdriet over de aangedane beleediging sleepte hem binnen eene maand den 11 Dec. 1303 in het graf. Men heeft dezen Paus even zoo vele slechte als goede hoedanigheden toegeschreven; DANTE plaatst hem in de hel tusschen NICOLAAS III en CLEMENS V. Hij gaf in 1299 bevel om de stad Praeneste (Palestrina) te verdelgen »dat er geen steen op den anderen bleve," en deed den grond, waar zij gestaan had, omploegen en met zout bezaaijen. Onschadelijker voor de Italianen en voordeeliger voor zijne schatkist was zijne heiligverklaring van LODEWIJK IX, Koning van Frankrijk, in 1297, en zijne instelling van het *jubileum* in 1300. = IX (PERINO TOMACELLI), geb. te Napels, werd den 2 Nov. 1389 verkoren in de plaats van URBANUS VI, terwijl CLEMENS VII te Avignon op den Stoel zat. Hij was een beschaafd man, minzaam en bescheiden, maar geen godgeleerde, en geheel onkundig in de kerkelijke zaken en wetten, zoo dat hij dikwijls geheel verkeerde besluiten nam, of de hulp van kundige Kardinalen noodig had. Maar des te beter verstond hij den handel in geestelijke ambten en beneficiën, dispensatiën en aflaten; de daarvan komende gelden besteedde hij deels ten voordeele van zijne hebzuchtige maagschap, deels aan kostbare gebouwen, b. v. het kasteel S. Angelo en het Kapitool, deels ook om invloed te bekomen op de zaken van Italië; hij hielp den jongen LADISLAUS aan de Napelsche kroon en werkte de overmagt der VISCONTI in Milaan tegen. Echter bleef zijne staatkundige beteekenis gering, en hij moest, om zich tegen LODEWIJK VAN ANJOU, den mededinger van zijn' vriend LADISLAUS, te beschermen, een groot gedeelte van zijn gebied aan magtige heeren te leen geven; b. v. Ferrare aan het Huis ESTE. Doch over de Romeinen oefende hij meer gezag dan zijne voorgangers; door de wijkmeesters (*Banderis*) verdreven, weigerde hij terug te keeren, toen zijne tegenwoordigheid bij de viering van het *jubileum* in 1400 te Rome noodig was, vóór de Romeinen in 1399 het afschaffen dezer magistraatspersonen bewilligd, gehoorzaamheid aan een' door hem benoemden Senator beloofd en bovendien geld verschaft hadden tot de terugreis van Assisi, waarheen hij geweken was. Sedert voerde hij over Rome eene onbepaalde heerschappij, en hield het volk door zijne vestingen in bedwang. Toen de tegenpaus CLEMENS VII in 1394 te Avignon gestorven was, verkoos men aldaar BENEDICTUS XIII, en deze wilde evenmin als zijne voorgangers tot herstel van den kerkvrede afstand doen van zijne waardigheid. BONIFACIUS zag derhalve geene kans om Frankrijk wederom onder de gehoorzaamheid van den Roomschen Stoel te brengen. † den 1 Oct. 1404.

BONIFAZIO. *Markgraven van Toscane van dezen naam.* = I voerde slechts den titel van Markgraaf, en † in 823. = II, zoon en opvolger van den voorg., verdedigde Corsica tegen de invallen der Saracenen en deed eene landing op de Afrikaansche kust; maar medegewerkt hebbende tot het in vrijheid stellen van JUDITH, Gemalin van LOTHARIUS, moest hij in 834 den haat van dezen Keizer in Frankrijk ontwijken. = III, bijgenaamd DE VROME, zoon van den Markgraaf THEOBALD, onderwierp Toscane in 1027. Hij was onder de eersten die zich voor HENRIK II verklaarden bij de verdeeling van het koningrijk Italië. De beruchte Gravin MATHILDA was erfgename van zijne ontzettende rijkdommen.

BONJOUR (GUILLAUME), geb. in 1670, Augustijner Monnik, was een voortreffelijk wiskundige, Regent van het Seminarium van Montefiascone en in 1710 zendeling in China. Op last van den Keizer

Kang-hi vervaardigde hij met de Jezuiten Bouvet, Jartoux en Fridelli de kaarten van dit uitgestrekte Rijk. † in de Provincie Yim-Nau in 1714. Hij heeft eenige belangrijke geschriften over China nagelaten.

BONN is eene zeer oude, wel niet groote, maar net gebouwde stad aan den Rijn, 4 mijlen van Keulen. Zij wordt reeds bij Tacitus vermeld, en was eene legerplaats, nu der Batavieren, dan der Romeinen, gedurende den oorlog, welken Claudius Civilis voerde tegen de Romeinsche legioenen, onder aanvoering van Cerialis, die meestal aan den Rijn door den eersten geslagen werden. In het gezigt van Bonn, in een vaartuig midden op den Rijn, werd den 7 Nov. 921 de vrede gesloten tusschen Karel, Koning der West-Franken, en Hendrik, Koning der Oost-Franken. In 1673 werd Bonn door Willem III, Prins van Oranje, op de Franschen veroverd en in 1689 andermaal ingenomen. In 1703 werd deze stad door den beroemden Hollandschen Veldheer Coehoorn belegerd, ingenomen en tot 1717 door de Hollanders bezet. De vestingwerken werden toen ingevolge van den Utrechtschen vrede geslecht en de stad aan den Keurvorst van Keulen teruggegeven. Bij den vrede van Luneville in 1801 kwam deze stad aan Frankrijk, en was tot 1814 de hoofdplaats van een arrondissement in het departement Rijn en Moezel. Tegenwoordig behoort Bonn tot het Pruissische regeringsdistrict Keulen, en heeft 10,600 inw., 4 Roomsche en 1 Luthersch-Gereformeerde kerk. De in 1777 gestichte akademie werd in 1786 tot eene universiteit verklaard, doch in 1802 door Napoleon tot een lyceum vernederd; de Koning van Pruissen herstelde haar echter in haren vorigen rang, en verhief haar in 1818 tot Rijnuniversiteit met een aanzienlijk inkomen. = (Andreas), geb. in Amsterdam, alwaar zijn vader Apotheker was, studeerde in de genees- en heelkunde te Leyden, en was een waardig leerling van Camper, Albinus, van Royen, Gaubius en andere beroemde mannen. Tot Med. Doctor bevorderd, sleet hij omtrent een jaar te Parijs in vriendschappelijken omgang met de vermaardste ontleedkundigen, en keerde toen weder naar Amsterdam, waar hij in 1771 werd aangesteld tot Prof. in de ontleed- en heelkunde aan de Doorluchtige School. Hij heeft verscheiden voortreffelijke heelmeesters gevormd, en was oprigter van het genootschap ter bevordering der heelkunde, onder de zinspreuk: *Servandis Civibus*, Ridder der orde van den Nederlandschen Leeuw en Lid van meest alle geleerde Maatschappijen. † te Amsterdam, den 3 Sept. 1818. Hij heeft verscheiden uitmuntende ontleedkundige geschriften nagelaten. Zijn ambtgenoot F. van der Breggen, Prof. in de geneeskunde, deed openlijk hulde aan zijne verdiensten in eene lofrede op den 26 April 1819.

BONNER (Edmund), natuurlijke zoon van een' Engelschen Priester, oefende zich sedert 1512 aan de hoogeschool te Oxford in de wijsbegeerte en regtsgeleerdheid, doch werd geestelijke, won de gunst van den Kardinaal Woolsey, en werd Kapelaan van Hendrik VIII, wiens echtscheiding van Catharina van Arragon hij krachtdadig bevorderde, en door den Koning tot verscheiden gezantschappen gebruikt werd, onder anderen aan Paus Clemens VII, wien hij in 1533 's Konings beroep op een vrij Concilie overhandigde. In 1535 werd hij Aartsdiaken van Leicester, en in 1538 tot Bisschop van Hereford benoemd, maar eer hij nog bezit nam van dit bisdom, in 1539 tot Bisschop van Londen verkozen; doch hij toonde weinig belangstelling in de nieuwe leer. Toen Hendrik VIII in 1547 gestorven was, en zijn opvolger Eduard VI de hervorming ijverig voortzette, werd Bonner, die zich verdraagzaam jegens de Katholijken gedroeg, van zijne bisschoppelijke waardigheid beroofd en in de gevangenis geworpen. De Koningin Maria in 1553 aan de regering komende, werd hij in zijn bisdom hersteld, en nu hielp bij de bloeddorstige Koningin ijverig in het vervolgen der Protestanten; doch toen deze in 1558 opgevolgd werd door Elizabeth, en hij weigerde haar den eed van getrouwheid te doen, werd hij andermaal afgezet en opgesloten tot zijn' dood toe, die in 1569 plaats had.

BONNET (Charles), geb. te Geneve, den 13 Maart 1720, leide aanvankelijk zich toe op de regtsgeleerdheid, doch liet deze studie varen, dewijl hij meer smaak vond in de natuurlijke historie en de wijsbegeerte. In 1752 werd hij Lid van den Grooten Raad zijner geboortestad, die hij in 1768 verliet en zijn landgoed Genthod betrok, waar hij met zijn gezin in stille afzondering geheel voor de wetenschappen leefde, verscheiden wijsgeerige werken schreef en eene uitgebreide briefwisseling met de voornaamste geleerden van Europa hield. † den 20 Mei 1793. Bonnet was een naauwkeurig waarnemer der natuur, waarmede hij godsdienstige beschouwingen paarde en nuttige gevolgen voor het leven afleidde. Hij huldigde in zekeren zin wel het materialismus, en schreef alle voorstellingen aan zinnelijke gewaarwording toe, door de aandoeningen van het zenuwgestel ontstaan, maar hij bield toch de ziel voor eene onstoffelijke zelfstandigheid, schoon zij, naar zijn begrip, slechts in verbinding met een organisch ligchaam gevoelen en denken kon. = (Gijsbert), geb. den 23 Sept., was Predikant te Amersfoort, Rotterdam en 's Gravenhage, en werd in 1761 Prof. in de godgeleerdheid te Utrecht. † ald. den 3 Feb. 1805. Hij was een in zijn vak bij uitstek geleerd man, gelijk zijne polemische schriften inzonderheid getuigen, bij gelegenheid van zijn' pennestrijd met Goodricke, van Hamert, Hetinga en andere geleerden. = (Guillaume) was de stichter van het Collegie van Bayeux te Parijs in 1308 en hoveling van Philippus den Schoonen. Hij werd door Paus Clemens V gebruikt om dezen Koning te bewegen tot het uitroeijen der Tempeliers. † in 1312. = (Theophile), Geneesheer, geb. te Geneve in 1620, † in 1689, was de uitvinder der ziektekundige ontleedkunde, in welke wetenschap Morgagni naderhand zoo veel roem verworven heeft.

BONNEVAL (Claude Alexandre, Graaf de), geb. te Coussac, in 1675, trad in den krijgsdienst onder de lijfwacht des Konings, en was een dapper partijganger in den oorlog; zoo wel ter zee als te land diende hij met onderscheiding. In den Spaanschen successieoorlog liet de Minister Chamillard hem in Italië gebrek lijden aan geld en oorlogsnoodwendigheden, en toen Bonneval zich hierover beklaagde, zond hij bevel om hem te vatten; doch Bonneval nam de vlugt, en ging tot de Oostenrijkers over. Hij diende in Vlaanderen onder Prins Eugenius, en voerde de wapens tegen zijn vaderland. Hij had vervolgens deel aan de overwinning van Peterwaradijn en de verovering van Temeswar, waarna hij tot Luitenant-generaal bevorderd werd. Na den vrede van Passarowitz in 1718 woonde hij werkeloos te Weenen, waar hij door zijne loszinnigheid, spotzucht en aanmatiging de gunst van Prins Eugenius verloor, die, om hem te verwijderen, zijne aanstelling tot Generaal-veldtuigmeester bewerkte. Bonneval vertrok dus naar Brussel, waar hij zich zoo gedroeg, dat er bevel kwam hem naar de Citadel van Antwerpen te brengen, van waar hij naar Weenen ontboden werd, om rekenschap te geven; hij begaf zich echter eerst naar den Hage, waar hij eene maand bleef, en met den Spaanschen en Franschen Gezant onderhandelde. Eer hij Weenen bereikte werd hij opgeligt en op het Kasteel Spielberg bij Brunn gebragt, waar een krijgsraad zijn proces opmaakte en hem ter dood veroordeelde, doch de Keizer verzachtte dit vonnis; hij werd een jaar lang op den Spielberg gevangen gehouden, en toen voor altijd uit Duitschland gebannen. Hij begaf zich naar Venetië, en van daar naar Konstantinopel, waar hij Turk werd, en den naam van Achmet aannam. Hij verkreeg den rang van Pacha en de aanstelling tot Topidgi-Bachi, (Grootmeester der artillerie). Vruchteloos beproefde hij de Turksche krijgsmagt op een' beteren voet te brengen. Mohammed V trok het niet niet, dat hij had kunnen trekken van een' officier als Bonneval, die met zijne kunde en militaire ondervinding een' onverzoenlijken haat paarde jegens Oostenrijk. De Turken waren en bleven afkeerig van de Europesche taktiek en krijgstucht, en Bonneval behaalde zoo veel ondank met zijn' ijver, dat hij ernstig bedacht was om het Turksche geloof wederom te verzaken en naar Frankrijk te keeren, toen de dood dit voornemen verijdelde in 1747. Zijne zoogenaamde gedenkschriften zijn verdicht, en behooren tot de gewone romans. Het best leert men dezen zonderlingen man kennen uit een werkje van den Prins van Ligne, in 1807 te Parijs gedrukt.

BONNIVET (Guillaume Gouffier de), Admiraal van Frankrijk, onderscheidde zich bij de belegering van Genua in 1507 en in den slag van Guinegate (*Journée des Eperons*) in 1513. Frans I zond hem naar Engeland, om Hendrik VIII voor Frankrijk te winnen, en naar de Duitsche hoven, om de verkiezing van Karel V tot Keizer tegen te werken, waarin hij niet slaagde. Hij voerde het bevel over het Fransche leger in Spanje en Italië, vermeesterde Fontarabie en behaalde eenige voordeelen, maar beging groote misslagen door zijne onvoorzigtigheid, bewerkte de noodlottige belegering van Pavia, en sneuvelde in den slag bij deze stad, den 24 Feb. 1525, in welken Frans I zelf gevangen genomen werd.

BONNYCASTLE (John), Engelsch wiskundige, † te Woolwich in 1821, was de schrijver van verscheiden nuttige leerboeken; onder andere verscheen in 1811 de 13e druk van zijn' *Scholar's Guide to Arithmetic;* de overigen zijn ook verscheiden malen gedrukt.

BONOSUS, Stedehouder van Probus in Gallië, liet zich tot Keizer uitroepen, maar werd geslagen en ter dood gebragt in 280. = (S.), Romeinsch Hoofdman, onderging den marteldood onder Julianus, omdat hij het kruis niet uit het labarum wilde wegnemen, hetwelk Constantijn daarin had doen plaatsen.

BONTEBAL (Klaas Michielsz.), Secretaris van Zevenhuizen, had in 1623 deel in den aanslag der zonen van Oldenbarneveld op het leven van Prins Maurits, en verschafte hiertoe 2000 guldens. De zamenzwering ontdekt en de schuldigen gevat zijnde, werd Bontebal den 3 Julij 1623 te Rotterdam onthalsd.

BONTEKOE (Cornelis), eigenlijk Decker, kreeg dezen naam naar het uithangbord van zijns vaders huis; hij werd geb. te Alkmaar in 1647, was eerst Med. Doctor te Hamburg, vervolgens Prof. in de geneeskunde te Frankfort aan de Oder, en eindelijk lijfarts van Frederik Willem, Keurvorst van Brandenburg, † te Berlijn in 1685. Hij schreef eene verhandeling over de Thee, Koffij, Chocolade en den Tabak. = (Willem Ysbrandsz.) stak den 28 Dec. 1618 uit Texel in zee met het schip *Nieuw Hoorn*, bemand met 206 zielen, waarover hij het bevel voerde, en hetwelk naar Oost-Indië bestemd was. Na het doorstaan van een' fellen storm gedurende 14 dagen, kreeg hij

brand in zijn schip, die naar de kruidkamer voortsloeg en het schip in de lucht deed springen, toen zich nog 119 menschen aan boord bevonden, terwijl 69 zich in de boot begeven hadden. BONTEKOE, zwaar gekwetst, in zee geslagen, greep een wrak van het gesprongen schip, en werd met nog twee matrozen gered door het volk dat in de boot was: in dezelve bevonden zich nu 72 menschen, met slechts 7 of 8 ponden brood, zonder water, zeilen, kompas en schietgeweer, en dreven op de genade der golven, zonder te weten waarheen. Schrikkelijk leden deze ongelukkigen door honger en dorst, zoodat zij het wanhopig besluit namen een' hunner te dooden en zich met deszelfs vleesch te voeden. BONTEKOE verzette zich hiertegen, en men stelde dit gruwelijk voornemen nog 3 dagen uit, en binnen dien tijd ontdekten zij een woest eiland op de kust van Sumatra, waar zij eenig voedsel vonden; van daar kwamen zij op het eiland Sumatra zelf, doch hier werden zij door de wilden overvallen, die eenigen hunner om het leven bragten; de overigen ontkwamen met het grootste levensgevaar hunne handen door middel van de boot. In de straat Sunda bereikten zij de Hollandsche vloot, onder FREDRIK HOUTMAN, die met BONTEKOE gelijk uit Texel gezeild was, en hem met het overschot zijner manschap naar Batavia bragt, waar de Gouverneur JAN PIETERSZ. KOEN hem het bevel gaf over een schip, hetwelk hij met leeftogt naar de Hollandsche vloot zond, die bij de Moluksche eilanden een waakzaam oog op de Spanjaards hield. Wijders deed BONTEKOE nog verscheiden binnenlandsche reizen, en vertrok den 6 Feb. 1625 van Batavia naar het vaderland met 3 schepen, van welke 2 op de reis verongelukten; doch dat, waarop BONTEKOE zich bevond, kwam den 15 Nov. 1625 behouden in Texel binnen.

BONTIUS (GERARD), geboren te Rijswijk, in Gelderland, in 1536, was een man van uitstekende geleerdheid, die zich te Leuven in de geneeskunde en te Padua in de regtsgeleerdheid geöefend had. Bij de oprigting der hoogeschool te Leyden in 1575 werd hij tot Prof. in de geneeskunde bij dezelve aangesteld. † den 15 September 1599. = (JAKOBUS), zoon van den voorg., geboren te Leyden, ging in 1627 in dienst der Oost-Indische Maatschappij naar Batavia. † aldaar in 1631. Hij heeft verscheiden geneeskundige en andere geleerde werken nagelaten. = (REINIER), broeder van den voorg., geboren te Leyden in 1579, bekleedde aan de hoogeschool aldaar met geen' minder' lof dan zijn vader dezelfde waardigheid, en was tevens lijfarts van de Prinsen MAURITS en FREDRIK HENRIK. † in 1623. Hij schreef een tooneelstuk: *Het Beleg ende Ontset van Leyden*, in hetwelk eertijds de Leydenaars even groot belang stelden als de Amsterdammers in VONDELS *Gysbrecht van Aemstel.*

BONZANIGA (GIUSEPPE), Koninklijk Beeldhouwer te Turijn, † den 18 Dec. 1820, bragt door eene veertigjarige aanhoudende vlijt de beeldhouwkunst in hout en ivoor tot eene hooge volkomenheid.

BONZEN zijn monniken of priesters in China, in onderscheiden secten verdeeld; zij leven ongehuwd en gemeenschappelijk in kloosters; die van Fo doen gebeden en boete voor degenen die hun daarvoor betalen, en verzellen de lijkstaatsiën der aanzienlijke Chinezen. De Bonzen van de secte LAO-KIUM voorspellen de toekomst en bezweren de duivelen.

BOOG. Dit wapentuig was reeds bekend in de hoogste oudheid, zoodat de uitvinding daarvan aan APOLLO wordt toegeschreven; de Ouden hebben dezen god, zijne zuster DIANA, CUPIDO, HERCULES, HIPPOLYTUS, enz. met een' boog in de hand voorgesteld. De Perzen, Parthen, Scythen, Grieken, Romeinen, Galliërs, Germanen en andere oude volken bedienden zich met voordeel van den boog in den oorlog, gelijk nog tegenwoordig de Kirgisen en andere Tartaarsche Kalmukken, even als de wilden in de binnenlanden van Afrika en de Amerikaansche Indianen. = is in de meetkunde een gedeelte eener kromme lijn; cirkelboog is dus een deel van den omtrek eens cirkels.

BOOGSCHUTTERS. Vóór het gebruik der vuurwapenen in Europa was een gedeelte van het voetvolk met hand- of voetbogen (*Arbalètes*) gewapend. In Noord-Frankrijk, Vlaanderen en Braband bestonden sedert de XIII eeuw tot aan de omwenteling bijkans in iedere stad, vlek of dorp boogschuttersgezelschappen of zoogenaamde gilden, met allerlei zonderlinge, zelfs beuzelachtige voorregten; jaarlijks schoten zij naar een' op een' zeer langen staak geplaatsten vogel: wie dezen daar afschoot, kreeg, behalve den daaropgestelden prijs, den titel van Koning voor een geheel jaar. Niet zelden waren de landsvorsten op deze volksfeesten tegenwoordig, en schoten zelfs somtijds mede, gelijk JAKOBA VAN BEIJEREN in 1427 te Goes; de Fransche Koningen HENRIK II, KAREL IX, HENRIK IV, en zelfs nog LODEWIJK XIV, woonden deze feesten bij, en teekenden hunne namen op de registers. Tot op den tijd van HENRIK III bestond een gedeelte van de koninklijke lijfwacht uit boogschutters (*Archers*). KAREL VIII gebood in 1448 dat ieder dorp in het Rijk hem een' boogschutter zou leveren, die gekozen moest worden onder 60 jonge lieden; dezen maakten een corps uit, dat men vrijschutters (*Francs-Archers*) noemde, omdat zij geene belasting betaalden. Dit corps werd echter in 1481 door LODEWIJK XI vernietigd, ofschoon hij de plaatselijke oefeningen en feesten dezer boogschutters liet in stand blijven.

BOOM (PIETER CORNELISZ.) was in 1587 Burgemeester en Kolonel der Schutterij van Amsterdam, toen de Graaf van Leicester onverwacht in deze stad verscheen, met een oogmerk, van hetwelk men niet veel goeds vertrouwde. Den volgenden dag had de Graaf de leden van den burgerkrijgsraad ter maaltijd genoodigd, met inzigt om dezen op zijne hand te krijgen, opdat zij hem behulpzaam zouden zijn in zijn' aanslag tegen de regering der stad; doch de wakkere Burgemeester BOOM verijdelde door een met nadruk op zijn' tijd gesproken woord den verraderlijken toeleg van den Engelschman en zijn' aanhang. De Graaf vertrok den volgenden dag wederom naar Utrecht, vol spijt om het mislukken van zijn oogmerk door den moed en de standvastigheid des braven Burgemeesters. Kort daarop werd door het vertrek van den hatelijken LEICESTER het geheele land van de Engelsche dwingelandij verlost.

BOON (DANIEL), geboren te Burgerhout, bij Antwerpen, in 1663, was een verdienstelijk Kunstschilder; hij vervaardigde vele geestige stukjes in de manier van ADRIAAN BROUWER. † te Londen in het begin der XVIII eeuw. = (CORNELIS) VAN ENGELANT, Baljuw van Heenvliet, geb. te Rotterdam, in 1680, was een middelmatig dichter, wiens treurspelen beter van vinding dan van stijl en versificatie zijn.

BOONEN (ARNOLD), geboren te Dordrecht, den 16 Decemb. 1669, toonde vroegtijdig een' bijzonderen lust tot de schilderkunst, in welke hij GODFRIED SCHALKEN tot meester bekwam, dien hij weldra in bekwaamheid evenaarde. Hij schilderde aan verscheiden Duitsche hoven de portretten van vele vorsten en aanzienlijke personen, die zijne kunst rijkelijk beloonden. Na zijne terugkomst woonde hij sedert 1696 te Amsterdam, waar hij eene menigte regenten- en gildekamerstukken schilderde, zoowel als de portretten van verscheiden voorname Amsterdammers, meestal levensgrootte en kniestukken. Hij was een ruim bemiddeld, braaf en deugdzaam man, en telde QUINKHART en TROOST onder zijne leerlingen. † den 2 October 1729. = (JASPER), broeder en leerling van den voorg., mede geboren te Dordrecht den 7 September 1677, was insgelijks een zeer verdienstelijk Portretschilder. † te Dordrecht, den 20 Oct. 1729.

BOOS, zie **KWAAD**.

BOOSHEID is zoo veel als de kenmerkende aanduiding van eene slechte handeling, van welke het bereiken van een snood oogmerk de grondslag of drijfveer was.

BOOSWICHT noemt men een' mensch, bij wien het booze de overhand heeft, en als het ware het eenige rigtsnoer zijner daden is. Voor den deugdzamen is hij dus wel een voorwerp van zedelijk afgrijzen, maar toch niet van haat, alzoo men vooronderstellen moet dat hij zich in eene ongelukkige dwaling bevindt, in welke het booze hem als betrekkelijk goed toeschijnt, en daarom het doel van zijn streven is; want dat een booswicht het booze bemint en doet, omdat het boos is, kan men, als strijdig met de menschelijke natuur, niet vooronderstellen, en dus nog minder bewijzen: dan immers ware de mensch een duivel in menschengedaante.

BOöTES, letterlijk in het Grieksch Ossendrijver, is de naam van een der noordelijke sterrebeelden, ook Arctophylax geheeten; de helderste ster van deze constellatie heet Arcturus. Volgens de fabelleer was PHILOMELUS, de zoon van IASION en CERES, de uitvinder van den ploeg, voor welken hij twee ossen spande, en daarmede den akker beploegde. De erkentelijke nakomelingschap plaatste hem met zijn ploeggespan onder de sterren achter den grooten Beer.

BOPFINGEN is eene kleine voorm. vrije Rijksstad, eene mijl van Nördlingen, in Zwaben, aan de Eger, in eene vruchtbare landstreek.

BOQUINUS (PETRUS), Carmelieter Monnik, was Prior te Bourges, doch verzaakte het Pausdom, en week naar Wittenberg, bij LUTHER en MELANCHTON; hij predikte ook te Straatsburg en Heidelberg, nadat hij, niet zonder levensgevaar, te Parijs zijn' afval van de Roomsche Kerk verdedigd had, en werd wegens een geschil met den kerkeraad te Heidelberg in 1577 van den predikdienst ontslagen. † te Lausanne in 1582.

BOR (PIETER CHRISTIAANSZ.), geb. te Utrecht, in 1559, was een der vroegste Nederlandsche geschiedschrijvers. In 1595 gaf hij de drie eerste en in 1601 wederom drie boeken van den *Oorsprong der Nederlandsche Oorlogen* in het licht. De Staten van Holland gaven hem in 1615 een jaarlijksch inkomen van 600 guldens, onder voorwaarde dat hij dit werk zou vervolgen, hetwelk hij niet alleen met alle vlijt gedaan, maar ook bovendien de zes eerste boeken op nieuw bewerkt en aanmerkelijk vermeerderd heeft. Behalve dit werk, in weerwil van deszelfs eenvoudigen, weinig zamenhangenden stijl, om de onpartijdigheid en waarheidsliefde van den schrijver zeer geacht, heeft hij nog eenige andere kleinere historische werken uitgegeven, en ook eene zoogenaamde tragi-comedie in den smaak der Rederijkers, *Apollonius, Prince van Tyro*, in 1617 gedrukt. † te Haarlem, den 16 Maart 1635. De beste druk van zijn groote werk over de Nederlandsche oorlogen is die van 1679, 4 deelen in folio.

BORA (CATHARINA VON), geboren in 1499, was non in het klooster Nimptschen bij Grimma, uit hetwelk zij met acht andere nonnen den 4 April 1523 naar Wittenberg vlugtte, waar LUTHER deze meisjes onder zijne bescherming nam, en den 11 Junij 1525 zelf met CATHARINA trouwde, tot groote ergernis zijner vijanden, die allerlei nadeelige geruchten wegens dit huwelijk verspreidden. LUTHER leefde nogtans vergenoegd en gelukkig met haar, en zij baarde

hem vijf kinderen. Toen na LUTHERS dood in 1547 de Schmalkaldische oorlog uitborst, en KAREL V Wittenberg als overwinnaar binnentrok, zag CATHARINA zich genoodzaakt naar Leipzig te trekken; zij keerde naderhand naar Wittenberg terug, en leefde aldaar tot 1552 in bekrompen omstandigheden. Uit hoofde der pest begaf zij zich naar Torgau. † aldaar den 27 December 1552.

BORAX is een grijsgeel-groenachtig oorspronkelijk zout, hetwelk zich in zeszijdige pijpjes en kleine piramiden kristalliseert, bitter-loogachtig van smaak is en zich in water oplost; deszelfs bestanddeelen zijn Boraxzuur, natrum en water. De ruwe Borax wordt in Perzië, Thibet, China, Oost-Indië en Zuid-Amerika gevonden. De gezuiverde Borax dient in de geneeskunde, de verwerijen en tot andere oogmerken.

BORBONIUS (GUIDEBALDUS), beroemd wiskundige te Perugia, uit een grafelijk geslacht afkomstig, schreef verscheiden wis-, sterre- en werktuigkundige werken in het Latijn, waaruit latere beöefenaars dezer wetenschappen veel nut getrokken hebben. † in 1575.

BORCH (MICHAEL JOANNES, Graaf van), geboren in het tegenwoordig gouvernement Witepsk, was een der Woiwoden van deze provincie vóór zij met Rusland vereenigd werd. Nog jong deed hij in 1776 eene reis naar Sicilië; van daar ging hij naar Malta, waar hij pogingen deed tot het oprigten van eene bijzondere Poolsche tong. Toen in 1780 de Groot-Priorij Ostrog tot stand kwam, begiftigde hij dezelve aanzienlijk. Zijne Brieven over Sicilië en Malta (ook in het Nederd. vertaald) behelzen veel wetenswaardigs. In latere jaren ontweek de geleerde man de treurige gevolgen van het leed, dat zijn vaderland overkwam, op zijn landgoed Warkland. † aldaar in December 1810. Hij vertaalde WIELANDS *Oberon* in het Fransch, en was lid van verscheiden geleerde genootschappen. Op het einde van zijn leven werd hij eene prooi der Jezuiten, en verbeuzelde zijne laatste dagen met het opzeggen van gebedekens en litanijen, vasten en onnutte ligchaamskwellingen, en schonk bij uitersten wil zijne nalatenschap grootendeels aan de kinderen van LOYOLA.

BORCHT (WILLEM VAN DER), of A-CASTRO, geboren te Brussel in 1622, was een der voortreffelijkste Brabandsche dichters van zijn' tijd; het voornaamste en geestrijkste zijner dichtwerken is de *Spieghel der eyghen Kennisse*, in 1643 gedrukt, en behelst een' schat van wijsheid en waarheid, voorgedragen in allerlei bevallige dichtvormen, en somtijds met proza afgewisseld.

BORDA (JEAN CHARLES), geboren te Dax, in 1733, Ingenieur, naderhand Scheepskapitein, is beroemd door zijne ontdekkingen in de wiskundige wetenschappen; in 1768 deed hij zijn' eersten zeetogt, en in 1771 scheepte hij zich in met VERDUN en PINGRÉ op het fregat *La Flore* naar Amerika, om de lengte en breedte van verscheiden kusten en eilanden te bepalen en de bruikbaarheid van eenige sterrekundige werktuigen te onderzoeken. In 1774 bezocht hij met ditzelfde oogmerk de Azorische en Kaapverdische eilanden en de kust van Afrika. Daarop verzelde hij den Graaf D'ESTAING in den Amerikaanschen oorlog. Hij was de uitvinder van den reflectiecirkel, waarmede hij eene meridiaanboogmeting bewerkstelligde met MECHAIN en DE LAMBRE, en van nog eenige andere instrumenten. De akademie der wetenschappen en naderhand het Instituut telden hem onder derzelver leden. † te Parijs in 1799. Zijne uitgegeven werken zijn bij alle beöefenaars der wiskundige wetenschappen zeer in achting.

BORDAZAR (ANTONIO), geb. in 1671, was een geleerd Spaansch Boekdrukker, die vruchteloos zijn beroep dienstbaar maakte om licht en kennis in Spanje te verspreiden, waarbij de geestelijken hunne rekening niet vonden, en derhalve al zijne typographische ondernemingen dwarsboomden; zelfs maakte het H. Officie zwarigheid, om hem het drukken van sterrekundige tafels toe te laten, omdat de sterrebeelden Heidensche namen hadden.

BORDE (JEAN BENJAMIN DE LA), geboren in 1734, was Kamerdienaar en gunsteling van LODEWIJK XV; hij beöefende de kunsten en fraaije wetenschappen, en liet verscheiden werken zeer prachtig drukken en voor zijne rekening uitgeven, zoo mede eenige kaarten, prenten en muzijk, die hij zelf componeerde; zijn aanzienlijk vermogen stelde hem in staat, om als een tweede MECAENAS de beschermer en begunstiger der wetenschappen en kunsten te zijn. Hij viel als een slagtoffer der omwenteling in 1794.

BORDÉ heet in de wapenkunde een balk, chevron, kruis of ander stuk, hetwelk een' rand of zoom van een ander email heeft.

BORDEAUX, hoofdstad van het Fransche departement Gironde, ligt aan den linker oever der Garonne, heeft ruim 100,000 inwoners, vele fraaije openbare gebouwen, waaronder het in 1810 door NAPOLEON gebouwde paleis uitmunt, 46 R. Katholijke en 1 Protestantsche Kerk en ruime pleinen. Bordeaux is eene der gewigtigste koopsteden van Frankrijk; door elkander worden er jaarlijks 100,000 oxh. wijn en 20,000 oxh. brandewijn uitgevoerd, behalve nog eene menigte andere handelartikelen. De universiteit aldaar werd reeds in 1441 gesticht; de in 1712 opgerigte akademie der wetenschappen heeft eene bibliotheek van ruim 55,000 boekdeelen; er bestaat ook eene in 1670 gestichte en in 1768 vernieuwde akademie der beeldende kunsten, een museum, lyceum, doofstommeninstituut en meer andere nuttige instellingen. De geschiedenis van deze stad is zeer belangrijk; reeds als het Burdigala der Romeinen was zij de gewigtigste stad in Gallië. In de V eeuw viel zij in de magt der Gothen; naderhand werd zij door de Noormannen verwoest. Door het huwelijk van ELEONORE, dochter van WILLEM X, laatsten Hertog van Guyenne, met LODEWIJK VII, kwam Bordeaux aan Frankrijk; doch toen deze vorstin in 1152 door haren gemaal verstooten werd, en daarna huwde met den Hertog van Normandië, die later den troon van Engeland beklom, kwam Bordeaux aan dit Rijk. Na den slag bij Poitiers voerde EDUARD, de zwarte Prins, JAN, Koning van Frankrijk, naar Bordeaux, waar hij 11 jaren zijn verblijf had. Onder KAREL VII kwam deze stad in 1451 wederom aan Frankrijk. In 1548 geraakte zij in opstand, wegens den impost op het zout, waarbij de Gouverneur vermoord werd, waarover de Connetable DE MONTMORENCY aan de inwoners gestrenge wraak oefende. Gedurende de omwenteling werd Bordeaux, als de hoofdzetel der Girondisten, door het schrikbewind bijna even als Lyon en Marseille behandeld. Het verderfelijk vastelandsstelsel, waarbij de handel van Bordeaux aanmerkelijk leed, maakte de inwoners van de Napoleontische regering afkeerig: weshalve zij op den 12 Maart 1814 zich van alle Franschen het eerst voor het Huis BOURBON verklaarde. Bordeaux was de geboorteplaats van AUSONIUS, MONTAIGNE, MONTESQUIEU en andere vermaarde mannen.

BORDEEL. Deze schandelijke tempels der VENUS PANDEMOS, reeds in de hooge oudheid bij alle volken bekend, zijn, ondanks de toegenomen beschaving, tot heden nog in alle landen blijven bestaan, in spijt der diepe verachting, welke het openbaar gevoelen overal voor dezelve betoont. „Mag de Staat," vraagt KRUG, „zoodanige het „vrouwelijk geslacht diep vernederende en de zedelijkheid zoo „schaamteloos honende instellingen dulden, of zelfs wel beschermen, voorregten verleenen en belastingen daarvan heffen?" en beantwoordt deze vraag rondnit: „neen;" want de Staat, zegt hij, „beleedigt daardoor alle zedelijkheid, en opent zelf der verworpenste „ondeugd eigenhandig de deur. Dat daardoor een ander grooter „kwaad verhoed zou worden, is een ijdel voorwendsel, want men „mag geen kwaad doen, opdat er goed uit geboren worde." Uit het toelaten van bordeelen en huizen van ontucht ontstaat geen ander voordeel dan voor de ambtenaars der policie, gelijk er uit eene besmettelijke ziekte geen ander voordeel dan voor doctors, apothekers en doodgravers ontstaat.

BORDEREL, Fr. *Bordereau*, lijstje, ceeltje.

BORDINGIUS (JAKOBUS), geboren te Antwerpen, den 11 Julij 1511, leerde te Leuven de Latijnsche, Grieksche en Hebreeuwsche talen, studeerde te Parijs en te Montpelier in de geneeskunde, onderwees te Lisieux en te Carpentras het Grieksch en Hebreeuwsch, werd in 1540 te Bologna tot Med. Doctor bevorderd, en koos Antwerpen tot zijne woonplaats. Doch alzoo hij de Luthersche geloofsleer omhelsd had, was hij aldaar niet veilig, en week in 1545 naar Hamburg, van waar de Hertog van Mecklenburg hem in 1549 als Professor naar Rostok beriep. In 1556 werd hij in dezelfde hoedanigheid naar Koppenhagen beroepen. † aldaar den 5 September 1560. Hij was een der beroemdste geleerden van zijn' tijd, en heeft verscheiden werken over allerlei onderwerpen nagelaten. Zijn zoon en naamgenoot, geboren te Hamburg den 27 Januarij 1547, begaf zich na zijns vaders dood met zijne moeder van Koppenhagen naar Rostok, en deed van daar eene reis naar Antwerpen, waar zijne vrienden hem aanrieden naar Parijs te gaan en aldaar te studeren, doch de binnenlandsche onlusten zijn verblijf in Frankrijk onveilig makende, vertrok hij naar Leuven; maar ook hier was hij als Protestant aan de vervolgzucht der Roomsche geestelijken blootgesteld, en voltooide zijne studiën te Heidelberg, Rostok en Leipzig. In 1579 werd hij Professor in de Regtsgeleerdheid te Rostok en in 1586 Kanselier. In 1593 leide hij dit ambt neder, en begaf zich naar Lubek, waar hij in 1600 Burgemeester werd, en eenige malen als gezant naar Denemarken ging. † den 21 Februarij 1616. Hij handhaafde op eene waardige wijze zijns vaders roem als geleerde, gelijk mede zijn ouder broeder PHILIPPUS, geboren te Antwerpen, den 1 Mei 1542, † in 1565, te Straalsund, waar hij Stadsdoctor was.

BORDONE (PARIS), geboren te Treviso, omstreeks 1500, † in 1570, liet de beöefening der letteren varen, om zich op de schilderkunst toe te leggen. De beroemde TITIANO was zijn leermeester; zijne bekwaamheden ontwikkelden zich snel, en hij werd een der beroemdste meesters uit de Venetiaansche school. Verscheiden zijner stukken bevinden zich, behalve in Italië, te Dresden en te Weenen.

BORDURE heet in de wapenkunde de zoom of rand om sommige wapenschilden; deze is óf van een enkel email óf van twee geblokt, getand of gekraald.

BOREAS, dichterlijke benaming van den Noordewind; volgens de fabelleer was hij de zoon van ASTRAEUS en AURORA en had zijn verblijf in Thracië; hij schaakte CHLORIS, dochter van ARCTURUS, en voerde haar naar den berg Niphates, in Armenië. Bij de Nymph ORITHYIA, dochter van ERECHTHEUS, Koning van Athene, verwekte hij KLEOPATRA en CHIONE, KALAÏS en ZETES. Hij wordt gevleugeld, met de hoofdharen en den baard vol sneeuwvlokken, en in plaats van voeten met slangenstaarten afgebeeld.

BOREEL (Adam), Heer van Duinbeke, geb. te Middelburg, in 1603, leide zich vroegtijdig toe op de godgeleerdheid, en leerde de Hebreeuwsche en Grieksche taal, opdat hij de gewijde schriften in het oorspronkelijk zou kunnen lezen; hierdoor verviel hij tot begrippen, geheel afwijkende van de leer der Hervormde Kerk, waartoe hij behoorde. Omstreeks 1646 zich te Amsterdam nedergezet hebbende, zocht hij aldaar eene nieuwe Christelijke gemeente op te rigten, waarin hij natuurlijk door de predikanten gedwarsboomd werd, die hem bij de regering als een' Sociniaan afschilderden; hij kreeg niettemin een' aanhang, die onder den naam van Collegianten tot in het begin der tegenwoordige eeuw in stand gebleven is. Boreel heeft verscheiden geleerde geschriften in het Latijn en Nederduitsch uitgegeven en nog verscheiden stukken in handschrift nagelaten. † in 1666. = (Jan), vader van den voorg., geboren te Middelburg den 22 April 1557, werd in 1613 Pensionaris van zijne geboortestad, in 1615 Secretaris der Staten van Zeeland, en in 1625 Raadpensionaris. † den 1 November 1629. Hij was een kundig staatsman, die Engeland, Frankrijk, Italië en Palestina bezocht had, de vriend van Hugo de Groot en een beschermer der wetenschappen. Zijne bibliotheek en penningkabinet, in 1632 te Middelburg openlijk verkocht, bestonden uit de zeldzaamste voorwerpen, die hij overal met onvermoeide vlijt had opgespoord. = (Jan), Heer van Westhoven, derde zoon van den voorg., en broeder van Adam Boreel, werd in 1621 te Middelburg geboren, en aldaar in 1651 lid der regering; hij bekleedde vervolgens verscheiden aanzienlijke staatsbedieningen. In 1656 benoemden de Staten van Zeeland hem tot Commissaris bij de *Chambre mi-partie* te Mechelen; in 1665 was hij met Rutger Huygens en Johan de Witt gevolmagtigde op 's lands vloot; in 1667 werd hij met Johan Meerman in buitengewoon gezantschap naar Engeland gezonden, waar hij bleef als gewoon gezant tot in 1672, wanneer hij wederom als gevolmagtigde op 's lands vloot werd geplaatst. † den 10 Maart 1673. = (Jakob), geboren te Middelburg, den 28 October 1552, verzelde zijn' vader, die der hervorming toegedaan was, naar Engeland; doch deze in 1568 te Norwich gestorven zijnde, kwam hij in Zeeland terug, op den tijd dat Willem I Middelburg belegerde, welke stad en nog eenige andere plaatsen hij den Prins van Oranje hielp winnen. In 1576 werd hij lid der regering van Middelburg, in 1580 Waardijn van de munt en in 1584 Muntmeester aldaar. In 1618 was hij afgezant dezer Republiek bij Jakobus I, Koning van Engeland, die hem tot Ridder verhief. Hij was een der eerste oprigters van de Oost-Indische Maatschappij. † den 19 December 1636, en liet 14 zonen en 3 dochters na. = (Pieter), jonger broeder van den voorg., gaf in 1655 een geschrift uit *de vero Telescopii inventore*, waarin hij onderzoek doet naar den uitvinder van den telescoop. = (Willem), Baron van Vreendijke, enz., zoon van Jakob Boreel, geboren te Middelburg den 2 Maart 1592, werd in 1619 als Advokaat der Oost-Indische Maatschappij naar Engeland gezonden, om de geschillen met de Oost-Indische Maatschappij aldaar te vereffenen. In 1626 werd hij Pensionaris der stad Amsterdam, en van dien tijd af tot op het einde der vorige eeuw zijn er altijd van zijne nakomelingen leden der regering van deze stad geweest. Boreel was een man van uitstekende diplomatische bekwaamheden, en werd tot de gewigtigste gezantschappen gebruikt, naar het Noorden, Engeland en Frankrijk. † te Parijs, den 29 September 1668; zijn lijk werd op 's lands kosten in de Groote Kerk te 's Gravenhage begraven, en zijne rustplaats door een eenvoudig Nederduitsch opschrift aangeduid. Boreel was niet alleen staatsman, maar ook een voortreffelijk geleerde en warme voorstander der geleerdheid. Zoo wel de Fransche als de Hollandsche dichters prezen hem deswegens in verscheiden Latijnsche gedichten. Hij was de begunstiger van den beroemden Barlæus.

BORELLI (Giovanni Alfonso), geboren te Napels, den 28 Jan. 1608, was Professor der wiskunde te Pisa, doch week wegens de onlusten van Messina in 1671 naar Rome, waar de Zweedsche Koningin Christina hem veel gunst bewees. † den 31 December 1679. Hij heeft verscheiden oorspronkelijke werken geschreven, en drie der verloren geächte vier laatste boeken van Apollonius over de kegelsneden gevonden en uitgegeven.

BORG, zie **BORGTOGT**.

BORGER (Elias Annes), geboren in het dorp de Joure, in Friesland, den 26 Februarij 1784, gaf reeds vroeg blijken van ongemeene schranderheid in het opmerken, vlug vernuft en fijn oordeel. Spoedig was hij het Latijn en Grieksch meester, zoo dat hij met zijn 17 jaar zich alleen en zonder iemands aanbeveling naar Leyden begaf, om aldaar in de godgeleerdheid te studeren. In 1807 werd hij tot den predikdienst bevoegd verklaard, doch men behield hem aan de hoogeschool als Lector, en hij predikte nu en dan zoo te Leyden als elders; de roem zijner welsprekendheid klonk weldra het geheele land door. De Fransche overheersching vertraagde zijne bevordering tot buitengewoon' Hoogleeraar, waartoe hij kort na de herstelling van Nederlands onafhankelijke zelfstandigheid in 1813 verheven werd; vervolgens werd hij in 1815 gewoon Hoogleeraar in de godgeleerdheid, in 1816 lid der derde klasse van het Koninklijk Nederlandsch Instituut, en in 1817 Hoogleeraar in de Geschiedenis en oude letterkunde. Niet lang echter mogt hij zijne loopbaan met telkens toenemenden roem betreden. † den 12 October 1820. Treffend werd zijne nagedachtenis gehuldigd door plegtige lofredenen en dichtstukken; doch zijn in het licht gegeven arbeid bewaart het best zijn' naam voor de vergetelheid.

BORGESIUS (Joannes), geboren den 13 Junij 1618 te Westerwijtwert, in Groningerland, waar zijn vader Joachim Borgesius toen Predikant was, doch naderhand Rector der Latijnsche school en vervolgens Professor in de welsprekendheid en Geschiedenis te Groningen werd. De zoon genoot het eerste onderwijs van zijn' vader, en leide zich vervolgens toe op de wis- en geneeskunde. Behalve de hoogeschool van Groningen, bezocht hij ook die van Utrecht en Leyden, vervolgens die van Parijs en Angers. In 1645 keerde hij naar Groningen terug, en werd aldaar in 1646 Professor in de wiskunde, doch kort daarna verloor hij zijn gezigt; desniettegenstaande nam hij toch zijn' post met veel ijver waar. † den 22 November 1652: hij had dus naauwelijks den ouderdom van 34 jaren bereikt, maar was niettemin een der beroemdste artsen en voortreffelijkste wiskundigen van zijn' tijd.

BORGHESE, een Romeinsch geslacht, afkomstig uit Siena, is vermaard door den rijkdom van deszelfs leden, van welke vele de hoogste ambten en waardigheden bekleed hebben. Uit dit geslacht was Paus Paulus V gesproten, die in 1605 den H. Stoel beklom, en zijne maagschap met aanzien en rijkdommen overlaadde; hij benoemde in 1607 zijn' broeder Francesco Borghese tot aanvoerder der troepen, welke hij tot handhaving der pauselijke regten tegen Venetië zond; aan Marco Antonio, den zoon van zijn' broeder Giovanni Battista, verzekerde hij een inkomen van 200,000 *Scudi*, schonk hem het prinsdom Sulmone en bezorgde hem den titel van Grande van Spanje. Een' anderen zijner neven, Scipione Cafarelli, verhief hij tot Kardinaal, en liet hem den naam Borghese aannemen. Van Marco Antonio, Prins van Sulmone, stamt Camillo Borghese af, die met Napoleons zuster Marie Pauline (Carletta) gehuwd was. Zie Bonaparte. = (Villa), een schoon landgoed, niet ver van Rome gelegen, was beroemd wegens de uitmuntende verzameling van oudheden, die aldaar gevonden werd, van welke Prins Camillo Borghese 322 kunstwerken voor 8 millioenen francs aan Napoleon verkocht, die deze voorwerpen naar Parijs in het groote museum liet overbrengen, en betaling deed in aanwijzingen op nationale goederen in Piemont, welke de Koning van Sardinië in 1815 in beslag nam. De kunstwerken zijn echter in Parijs gebleven, alzoo zij niet als veroverd, maar als gekocht werden aangemerkt.

BORGHESI (Paolo Guidotto), geboren te Lucca in 1560, was schilder en dichter, doch bezat meer hoogmoed en verwaandheid dan bekwaamheden; hij meende Tasso's *Verlost Jeruzalem* te verdringen door een ander dichtstuk, hetwelk hij het *Verwoest Jeruzalem* noemde, waarin hetzelfde getal verzen, dezelfde maat, dezelfde rijmwoorden, maar niet hetzelfde vernuft als in het gedicht van Tasso gevonden wordt. † te Rome in de uiterste armoede in 1626.

BORGHINI (Vincenzo Maria), geboren te Florence in 1515, † aldaar in 1580, was een geleerde Benedictijner monnik; Cosmo I benoemde hem onder de commissarissen tot de correctie van den *Decameron* van Bocaccio, bevolen door het Concilie van Trente, en uitgevoerd in den Florentijnschen druk van 1573. Meer eer behaalde hij met zijne *Discorsi istoriche*, waarin hij den oorsprong, de oudheden en de vroegste geschiedenis van Florence met veel scherpzinnigheid onderzocht. Dit werk is aldaar in 1584 gedrukt.

BORGHT (Henrik van der), geboren te Brussel in 1586, ontweek nog zeer jong met zijne ouders den geloofshaat van het Brabandsche gemeen in Duitschland, waar Gilles Valkenburg hem de behandeling van het penseel leerde, en oefende vervolgens zich in Italië. In Duitschland terug gekeerd, woonde hij tot 1627 te Frankenthal, en naderhand te Frankfort, waar hij in hoogen ouderdom gestorven is. Hij was een bekwaam Kunstschilder en groot kenner van penningen en oudheden.

BORGIA (Cesare) was de tweede natuurlijke zoon van Paus Alexander VI en eene Romeinsche vrouw, Vanozza genaamd. Zijn vader verhief hem tot Kardinaal, en schonk zijn' oudsten zoon het hertogdom Benevento benevens de graafschappen Terracina en Ponte Corvo; doch Cesare liet uit afgunst zijn' broeder vermoorden en zijn lijk in den Tiber werpen. Zijn vader stond hem toe het purper af te leggen om den krijgsdienst te aanvaarden, en zond hem naar Frankrijk, om Lodewijk XII de verzochte echtscheidings- en dispensatiebullen te brengen; de Koning beloonde de gedienstigheid van den Paus aan zijn' zoon met het hertogdom Valentinois, eene lijfwacht van 100 man en een jaarlijksch inkomen van 20,000 livres. Cesare huwde in 1499 met Charlotte, dochter van Jean d'Albret, Koning van Navarre, en verzelde Lodewijk XII naar Italië; hij veroverde Romagna, en nam de steden Imola, Cesena, Pisaro, Rimini en Faenza in; het prinsdom Piombino viel insgelijks in zijne handen. Toen hij Camerino wilde aantasten, vorderde hij daartoe soldaten en geschut van den Hertog van Urbino; uit geboorzaamheid jegens den H. Stoel zond deze hem wat hij verlangde, en tot dank bemagtigde Borgia het hertogdom Urbino. Camerino werd stormenderhand ingeno-

men, en de Gouverneur der stad met zijne twee zonen op BORGIA's bevel geworgd. Dit lot bereidde hij allen, die in zijne handen vielen, en die hem ontkwamen liet hij door sluipmoordenaars vervolgen. Op deze wijze was hij deels door geweld van wapenen, deels door verraad meester van alle kleine vorstendommen van Italië geworden, en zijn afschuwelijke vader gaf op al zijne snoode daden zijn' godslasterlijken zegen. Toen deze eindelijk zelf in 1503 het slagtoffer zijner eigen gruwelen werd, zag de zoon zich ook in zijne misdadige loopbaan gestuit. Paus JULIUS II liet dit monster in het kasteel S. Angelo opsluiten, waaruit hij echter twee jaren daarna ontkwam; hij begaf zich naar Spanje, waar hij andermaal gevangen gezet werd, en ook uit deze gevangenis ontsnapte; hij vlugtte naar zijn' schoonbroeder, den Koning van Navarre, dien hij volgde in den oorlog tegen Castilië, en sneuvelde bij de belegering van het kasteel van Viana, den 12 Maart 1507. = (LUCREZIA), onechte dochter van Paus ALEXANDER VI en zuster van CESARE BORGIA, is even vermaard door hare ondeugden en zedeloosheid als haar snoode vader en broeder, en was de bloedschendige bijzit van beiden. = (STEFANO), geb. te Velletri, den 3 December 1731, had met dit afschuwelijk geslacht niets dan den naam gemeen, en was in alle opzigten een braaf, regtschapen man en edelmoedig voorstander der wetenschappen. Met zijn 18 jaar begon hij een museum van oudheden te verzamelen, hetwelk door den tijd de rijkste verzameling van geheel Europa werd. Paus BENEDICTUS XIV benoemde hem in 1750 tot Gouverneur van Benevento; CLEMENS XIV maakte in 1770 hem Secretaris der Propaganda, en PIUS VI verhief in 1789 hem tot Kardinaal. Toen in 1798 bij de komst der Franschen te Rome de Paus zich verwijderd had, werd BORGIA gevangen genomen en uit Rome gebannen. Hij begaf zich naar Venetië en Padua, en woonde de verkiezing bij van PIUS VII, met wien hij naar Rome terugkeerde. In 1804 verzelde hij dezen Paus naar Frankrijk, doch † te Lyon den 23 Nov. Men vindt eene lijst zijner werken en der voornaamste voorwerpen van zijn museum in PAULIN S. BARTHELEMY *Synopsis Vitae Stephani Borgiae*, in 1805 te Rome gedrukt.

BORGO is eene kleine stad en haven aan den Finschen zeeboezem, in de provincie Nyland, 6 mijlen van Helsingfors; in 1708 werd dit steedje door de Russen verwoest, en in 1742 andermaal door de Russen bemagtigd, doch bij den vrede van 1743 aan de Zweden teruggegeven; den 11 Junij 1760 werden de meeste huizen door een' zwaren brand verteerd.

BORGTOGT is zooveel als regtsverzekering, en deze kan gegeven worden als iemand voor een' ander goedspreekt of zich voor hem verbindt, in welk geval de borgtogt *persoonlijk* is, en de zich verbindende zelf de borg heet; of als iemand aan een' ander iets tot onderpand aanwijst of werkelijk overgeeft, gelijk bij hypotheken en panden, wanneer de borgtogt *zakelijk* is; een gezelschap kan ook den deelnemeren in hetzelve een' borgtogt voor zekere voorwerpen of voordeelen geven, en dan is de borgtogt *maatschappelijk*, gelijk bij alle assurantiemaatschappijen, levensverzekeringen, weduwenfondsen, enz. Ook de staat moet al deszelfs leden een' borgtogt geven, en kan daarom als eene groote assurantiemaatschappij beschouwd worden; hij behoort namelijk deszelfs leden drie zaken te waarborgen: 1) het leven, 2) de vrijheid (niet alleen de ligchamelijke, maar ook de verstandelijke, de mededeeling der gedachten, het geloof en de godsvereering, voor zoo ver de openbare rust daardoor niet gestoord wordt) en 3) den eigendom. Deze drievoudige borgtogt behoort in de staatswet duidelijk uitgedrukt te zijn, en niet aan den goeden wil der regering overgelaten te worden, want de goede wil is iets toevalligs met betrekking tot de personen, die in plaats van denzelven een' kwaden wil konden hebben: dienvolgens kan alleen de staatsregeling en niet de regering dezen drievoudigen borgtogt daarstellen.

BORKELO is een vlek in Gelderland, 4 uren van Zutphen, met bijna 250 huizen en ruim 2000 inwoners. Eertijds was Borkelo eene heerlijkheid, door huwelijk gekomen aan het geslacht BRONKHORST, hetwelk met JOOST VAN BRONKHORST in 1503 uitstierf, waardoor de heerlijkheid aan de Staten van Gelderland terugviel, schoon de Bisschop van Munster beweerde dat zij een leen was van zijn bisdom, waarvan hem het tegendeel door de wapenen bewezen werd. De beruchte Munstersche Bisschop CHRISTOPH BERNHARD VAN GALEN vernieuwde in 1668 zijnen eisch op deze heerlijkheid, maakte zonder omstandigheden zich meester van dezelve en hield haar in bezit tot 1674, wanneer men zijn krijgsvolk er wederom uitdreef. Sedert werd Borkelo als vrije heerlijkheid door onderscheiden geslachten bezeten, het laatst door den Poolschen Prins CZARTORYSKI, die in 1777 dezelve benevens Ligtenvoorde voor 600,000 guldens verkocht aan den toenmaligen Stadhouder WILLEM V, Prins van Oranje.

BORN (IGNAZ EDLER VON), geboren te Karlsburg, in Zevenbergen, in 1742, studeerde bij de Jezuiten te Weenen, en was 16 maanden lang een lid hunner orde, maar verliet dezelve, en deed eene reis door Holland en Frankrijk; bij zijne terugkomst leide hij zich toe op de mineralogie en bergwerkkunde, en werd in 1770 bijzitter in het munt- en bergbouwcollegie te Praag, en in 1779 naar Weenen ontboden, om het K. K. naturaliënkabinet te ordenen en te beschrijven. † aldaar in 1792. Hij was een man van buitengemeene kunde, verstond de meeste Europesche talen en was lid van de voornaamste geleerde genootschappen. Zijne schriften, meest over mineralogische onderwerpen, verwierven hem veel roem; zoo mede zijne geestige satyre op de Jezuiten en andere monniken, getiteld: *Specimen Monachologiae methodo Linnaeana.*

BORNE is een groot dorp en schoutambt met omtrent 3000 inwoners in de Nederlandsche provincie Overijssel, in het midden van het kwartier Twente, tusschen Oldenzaal, Almelo en Delden; er worden vele weverijen gevonden.

BORNEO, een der Sundasche eilanden, ligt onder den evenaar op 125° — 138° L. 5° 50′ Z. — 7° 10′ N.B. In 1627 kwamen de Portugezen hier, maar mogten zich eerst in 1690 te Banjermassing nederzetten, en werden weldra door verraad en moord weder verdreven. Den Hollanders gelukte het nogtans met den vorst van Banjermassing een handelverdrag te sluiten, in 1643 een fort en eene factorij bij het dorp Tatis, en in 1778 eene tweede te Pontianak en sedert nog eenige andere aan te leggen. De pogingen der Engelschen in 1702 en 1774 om zich op Borneo te vestigen waren vruchteloos. Op de noord-westkust des eilands ligt de stad Borneo, en is de residentie des Sultans, wien verscheiden inlandsche vorsten cijnsbaar zijn; de stad heeft bijna 3000 huizen, die, wegens den moerassigen grond, deels op palen, deels op vlotten gebouwd zijn. De wekelijksche markt wordt op het water gehouden, waar koopers en verkoopers in kleine booten allerlei artikelen verhandelen; deze drijvende marktplaats is inderdaad eene wonderlijke vertooning en gewis de eenigste van dien aard in de geheele wereld. Daar de Europeanen zich nergens verder dan 10 of 12 mijlen in het land gewaagd hebben, is de gesteldheid van hetzelve nog maar ten deele bekend. De oorspronkelijke inwoners van Borneo, een negerras, bewonen het binnenland, en hebben allerlei namen, naar de onderscheiden stammen, waartoe zij behooren; de beheerschers schijnen van Chinesche afkomst te zijn; ruim 200,000 Chinezen houden zich met den handel en den bergbouw bezig. De voornaamste voortbrengselen van Borneo zijn diamanten, waaronder stukken van 20, 30 tot 40 karaat; voorts goud, ijzer, koper, tin, paarlen, peper, ebbenhout, specerijen, campher, rotting en eetbare vogelnesten. De merkwaardigste dieren zijn de orang-outang, de paradijsvogel en eene zwaluwsoort, die de eetbare nesten vervaardigt. De vischvangst is op de kust ook zeer overvloedig. De meeste handelartikelen, behalve de diamanten, worden naar China uitgevoerd.

BORNHOLM, een eiland in de Oost-zee, aan de kroon van Denemarken behoorende, ligt 20 mijlen van de kust van Schonen. Hetzelve levert granen, kalk en steenkolen. Het steedje Rönneby heeft eene veilige, maar niet diepe haven.

BORNHÖVEDE, een dorp in Holstein, heeft eenige vermaardheid in de Geschiedenis wegens den slag van 1227, in welken WALDEMAR II, Koning van Denemarken, door ADOLPH IV, Graaf van Holstein, overwonnen werd.

BORNISSE was de naam van een dorp aan den mond der Maas in de nabijheid van Geervliet, doch reeds voor vijf eeuwen door het water verzwolgen.

BORRI (GIUSEPPE FRANCESCO), geboren te Milaan, den 4 Mei 1617, werd, na te Rome eerst zeer losbandig geleefd te hebben, eensklaps een geestdrijver en zoogenaamde Profeet; zijne voorgewende openbaringen bezorgden hem een' aanhang; hij eischte van zijne discipelen eene vrijwillige armoede en dat zij hem hun geld in handen zouden stellen. Genoodzaakt Rome te verlaten, speelde hij dezelfde rol te Milaan; doch hier werd hij door de inquisitie gevat en aan den wereldlijken regter overgeleverd, die hem als ketter en oproermaker ter dood veroordeelde, doch hij ontsnapte, en bevond zich te Straatsburg, toen hij in beeltenis met zijne schriften te Rome verbrand werd. Van Straatsburg ging hij naar Amsterdam, waar hij als Kwakzalver zich eenigen tijd ophield; doch zijne bedriegerijen ontdekt zijnde nam hij de vlugt naar Hamburg, waar de Zweedsche Koningin CHRISTINA veel geld verspilde met hem alchymistische proefnemingen te laten doen; te Koppenhagen wist BORRI den Koning van Denemarken insgelijks over te halen om de kunst van goudmaken van hem te leeren, doch hij slaagde niet beter dan CHRISTINA, en BORRI vertrok naar Hongarijën; de pauselijke Nuncius aan het hof te Weenen eischte hem op, en de Keizer leverde hem uit, onder voorwaarde dat men hem het leven zou laten; hij werd hierop naar Rome gevoerd en aldaar in het kasteel S. Angelo levenslang opgesloten. † in 1695. Deze dweepzuchtige Kwakzalver beroemde zich af te stammen van AFRANIUS BURRHUS, waarvan hij denkelijk geene betere bewijzen had dan van zijne profetische zending, namelijk een zwaard, dat, volgens zijn zeggen, de engel MICHAËL hem gegeven had. Hij heeft eenige mystieke en alchymistische schriften in het Latijn en Italiaansch nagelaten; *La Chiava del Gabinetto*, in 1681 te Keulen gedrukt, is een voorwerp der bibliomanie.

BORROMEISCHE EILANDEN heet men vier kleine eilanden in het *Lago maggiore* in Opper-Italië, gedeeltelijk tot Piemont en gedeeltelijk tot het Lombardijsche koningrijk behoorende. Zij voeren dezen naam naar het geslacht BORROMEO, hetwelk eeuwen lang de schoonste bezittingen in de nabijheid van dit meer had. In 1671

liet Vitaliana Borromeo op drie naakte rotsen in dit meer tuinaarde brengen en terrassen opmetselen: zoo ontstonden de *Isola bella*, *Isola madre*, *l'Isolino* en *Isola dei pescatori*, waarvan de beide eersten wegens derzelver bekoorlijken aanleg beroemd zijn. Allen zijn met heerlijke vruchtboomen beplant en met fraaije woningen bebouwd.

BORROMEO (Carlo), geboren op het kasteel Arona, in de nabijheid van het *Lago maggiore*, den 2 October 1538, werd reeds in zijn 12 jaar met een paar rijke abdijen begiftigd, door zijn' oom Paus Pius IV tot Kardinaal verheven toen hij 23 jaren oud was, en tot verscheiden zaken van bestuur gebruikt. Hij was achtervolgens Apostolisch Protonotaris, Referendaris, Legaat à latere over Romagna, de mark Ancona en Bologna, en tevens Aartsbisschop van Milaan, woonde het Concilie van Trente bij, en bespoedigde deszelfs zittingen. Hij was een zeer geleerd, braaf en godvruchtig man, die door zijne eenvoudigheid en nederigheid de trotschheid en weelde der andere kardinalen beschaamde, die hem van huichelarij verdacht hielden. Na den dood zijns broeders in 1562 verlangde de Paus zelf dat hij in de wereld zou terugkeeren, om den luister van zijn huis in stand te houden, maar Borromeo deed zich in stilte tot priester wijden, en kreeg na den dood van zijn' oom van diens opvolger Pius V verlof om zijn verblijf te Milaan te nemen, waar sedert 80 jaren geen Aartsbisschop aanwezig geweest en de kerktucht in diep verval geraakt was. De brave herder herstelde alles, ondanks de hinderpalen, die hem in den weg gelegd werden door de genen die hunne rekening beter vonden bij het in stand blijven der misbruiken; hij ontdeed zich van al zijne beneficiën, liet zijne erfgoederen aan zijne maagschap over, behield slechts een landgoed, dat hem zelf toebehoorde, en besteedde de inkomsten tot nuttige instellingen, droeg zorg voor de armen en weezen, en was de weldoener van alle bedrukten en behoeftigen. De monniken, misnoegd om de hervorming der kloosters, welke hij ondernam, waren nogtans zeer verbitterd tegen hem; zekere Farina van de orde der *Humiliati* loste zelfs een geweerschot op den vromen prelaat, terwijl hij in de kapel voor het altaar geknield lag; de kogel kwetste hem slechts ligt; de dader werd met den dood gestraft en de geheele orde der *Humiliati* vernietigd. Ondanks alle wederstrevingen ging de waardige Aartsbisschop onvermoeid voort met weldoen; al het goede, dat Milaan nog bezit, heeft het aan hem te danken; hij verfraaide de stad en verbeterde de zedelijkheid der inwoners. Terwijl de hervorming in Duitschland en de Nederlanden met beeldenstorm en bloedvergieten geweldddadig werd doorgezet, hervormde de deugdzame Borromeo in Italië op eene veel edeler en vredelievender wijze met behoud van het oude geloofsbegrip, hetwelk door de andere hervormers geheel en al verworpen werd. Het edel karakter van Borromeo blonk op het schoonst bij den hongersnood in 1570 en de pest in 1575 te Milaan, toen door zijne wijze verordeningen en milddadige hulpvaardigheid het grootste gedeelte der bevolking van deze stad behouden werd. † den 3 November 1584. Paus Paulus V canoniseerde hem in 1610; maar deze ceremonie was geheel onnoodig, om Borromeo bij het nageslacht als een' heiligen aan te bevelen, die mirakelen gedaan heeft; zijn voorbeeldig braaf, deugdzaam en godvruchtig leven, de edelheid, sterkte en grootheid van zijn karakter, zijne standvastige volharding, waardoor hem gelukte al wat hij goeds, nuttigs en weldadigs ondernam, en zijne waarlijk Apostolische waarneming van zijn herderambt geven zijner nagedachtenis meer regt op de achting der nakomelingschap dan de nietige canonisatiebul van den trotschen Camillo Borghese, die als Paulus V zich den schaamteloozen titel aanmatigde van »ondergod op aarde," doch in geen enkel punt met den braven nederigen Borromeo kon vergeleken worden. = (Frederico), neef van den voorg., geboren te Milaan, den 18 Augustus 1564, † den 21 September 1631, werd Kardinaal in 1587 en Aartsbisschop van Milaan in 1595. Hij was de stichter der beroemde Ambrosiaansche bibliotheek aldaar, en van twee akademiën, eene voor den adel en de andere voor geestelijken. Hij was een even braaf en werkzaam man als zijn oom, en heeft verscheiden geleerde werken geschreven.

BORSSELEN is de naam van een der oudste en aanzienlijkste Nederlandsche geslachten, hetwelk reeds in de IX eeuw in Zeeland als afkomstig uit Lippold, Hertog van Zwaben, bekend was; de jongste zoon namelijk van dezen, Frank genaamd, werd in 838 door Keizer Lodewijk aan het hoofd van eenig krijgsvolk gezonden om de Denen en Noormannen uit de Zeeuwsche eilanden te verdrijven. Tot belooning werd hij met landerijen beschonken in Zuid-Beveland, waar hij de stad Borsselen bouwde, naar welke zijn geslacht den stamnaam kreeg; doch deze stad is met een groot gedeelte der heerlijkheid op den 2 November 1532 door de golven verslonden. Dit geslacht heeft eene menigte in 's lands geschiedenis vermaarde mannen en vrouwen opgeleverd, gelijk men zien kan uit de geslachttafels in J. Kok, *Vaderl. Woordenb.* VII Deel, bl. 826. Wij kunnen slechts van eenigen der voornaamsten hier kortelijk melding maken. = (Adriaan van), geboren den 6 Mei 1658, werd in 1677 edelman van den Stadhouder Willem II, Prins van Oranje, en verzelde in 1688 dien vorst naar Engeland, toen hij zijn' verdreven schoonvader Jakobus II aldaar op den troon verving. De nieuwe Koning gebruikte van Borsselen vervolgens in verscheiden gewigtige zaken, en nam hem mede op zijn' veldtogt in Ierland in 1691. In 1699 benoemden de Algemeene Staten hem tot buitengewoon' gezant aan het Engelsche hof. In 1714 was hij een der afgevaardigden van dezen Staat op het Congres te Antwerpen, wegens het sluiten van het Barrièretractaat. † in den Hage, den 29 April 1729. = (Anna van), erfdochter van Wolfaard van Borsselen, Heer van Vere, geboren op het kasteel Zandenburg, omstreeks 1471, huwde zeer jong met Philips van Bourgondië, dien zij in 1498 te Brugge door den dood verloor; zij vertrouwde de opvoeding van haren zoon Adolph aan den oudsten der Zeeuwsche schrijvers Cornelis Battus en den beroemden Erasmus, en hertrouwde omstreeks 1500 met Lodewijk van Montfoort, een' edelman zonder middelen, dien zij in 1503 tot Heer van Vere deed huldigen. Hij stierf den 10 November 1505; ruim eene maand later deed Philips I, Koning van Spanje, als Graaf van Holland en Zeeland, Vere door eenig krijgsvolk bezetten, waarschijnlijk om de weduwe tot het inwilligen en opbrengen van eene sterkere bede te noodzaken, want den Hollandschen Graven was het altijd om geld te doen. Deze edele vrouw had met verscheiden tegenspoeden en wederwaardigheden te worstelen, vuur en water, pest en oorlog bragten haar in hare aanzienlijke bezittingen aanmerkelijke schade toe. † den 8 December 1518. = (Frank van), gesproten uit den tak van dit aanzienlijk geslacht, die S. Maartensdijk gebijnaamd werd, was door Philips van Bourgondië, oom van Jakoba van Beijeren in 1428 aangesteld tot Stadhouder van Holland en Zeeland. Hij was een schoon, dapper en edelmoedig man, en der Kabeljaauwsche partij toegedaan. Jakoba, die de Hoekschen tot hare vrienden had, bevond zich dikwijls in geldverlegenheid, in welke hij haar meermaals op eene zeer kiesche wijze te hulp kwam. Dit bezorgde hem de erkentelijke genegenheid der jonge schoone weduwe, met welke hij heimelijk huwde, alzoo zij zich verbonden had buiten bewilliging van haren oom zich niet weder in het huwelijk te verbinden. Dit huwelijk bleef nogtans niet lang voor Philips verborgen, die op het berigt daarvan Frank deed vatten en naar het kasteel van Rupelmonde in Vlaanderen voeren. Weldra verspreidde zich het gerucht dat zijn leven gevaar liep, en Jakoba spoedde zich met eenige schepen en manschappen naar Rupelmonde, om, het kostte wat het wilde, haren gemaal te redden. Na zich verzekerd te hebben dat hij nog in leven was, trad zij met haren oom in onderhandeling wegens zijne loslating. Philips eischte dat zij hem de graafschappen Henegouwen, Holland en Zeeland zou afstaan, waartegen hij Frank op vrije voeten stellen, haar huwelijk met hem bevestigen en haar eenige heerlijke goederen hier te lande opdragen zou, waarin zij bewilligde. Haar gemaal, hierop uit zijne gevangenis geslaakt, werd door Philips met het graafschap Oostervant, en Jakoba met het houtvesterschap van Holland begiftigd. Frank voltrok sedert zijn huwelijk met de gravin in het openbaar te S. Maartensdijk, doch hij verloor haar door den dood den 8 October 1436, en † zelf den 19 November 1470. Uit het huwelijk geene kinderen verwekt hebbende, erfde zijne eenige zuster Eleonore van Borsselen gehuwd met Jan van Buren, zijne voornaamste goederen. = (Henrik van) werd in 1426 met eenige andere Zeeuwsche edelen door Philips van Bourgondië tot Ridder van het gulden Vlies geslagen. Als Heer van Vere bevorderde en bevoordeelde hij den koophandel der ingezetenen van deze stad; overigens was hij een dapper krijgsman, die te water en te land den vijand veel afbreuk deed, en bekleedde verscheiden aanzienlijke ambten, daarbij bezat hij vele goederen zoo wel in Frankrijk als in Zeeland en Holland, uit welke hij aanzienlijke inkomsten trok, zoodat hij als de rijkste en magtigste Zeeuwsche edelman bekend was. † den 17 Maart 1474, in den ouderdom van 90 jaren. = (Jan van) van der Hooge werd in 1747 door den Stadhouder Willem IV aangesteld tot deszelfs Representant als Eersten Edelen van Zeeland; in 1748 was hij gevolmagtigde op de vredehandeling te Aken. Na den dood des Stadhouders behield hij de gunst van deszelfs weduwe, de Gouvernante Anna. Welke uitstekende diensten deze heer aan den Staat bewezen heeft, is nergens aangeteekend, maar deze moeten inderdaad wel zeer gewigtig geweest zijn; want toen in 1757 zijne echtgenoote van een' zoon beviel, ontving hij door eene plegtige bezending de gelukwensching der Staten van Zeeland, die met de vrouwe Gouvernante Anna het peterschap over den jonggeborene op zich namen, en tot eene pillegift het eerste aanzienlijke ambt voor hem bestemden, dat openviel als hij 20 jaren oud was; dit besluit werd in eene daartoe opzettelijk vervaardigde zilveren doos, met een toepasselijk Latijnsch vers, den vader met vele ceremoniën ter hand gesteld en de doopplegtigheid met eene vorstelijke staatsie verrigt. Mevrouw van Borsselen in 1758 van eene dochter bevallen zijnde, nam de regering van Middelburg met de Prinses Carolina het peterschap op zich: zoodat deze beide kinderen, om zoo te zeggen, aanzienlijke fortuinen mede ter wereld bragten. De vader had echter het genoegen niet van zijn dus buitengemeen begunstigd kroost volwassen te zien, want hij † den 14 Maart 1764. = (Wolfaard van) had in 1280 zijne heerlijkheid Vere opgedragen aan Beatrix, gemalin van Floris V, Graaf van Holland, en, naar het gebruik van die tijden, wederom ter leen ontvangen; sedert in geschil

geraakt met den Graaf, nam WOLFAARD met andere misnoegde Zeeuwsche edelen zijne toevlugt tot GUY, Graaf van Vlaanderen, dien zij tot een' inval in Walcheren bewogen, die echter niet aan hunne verwachting beantwoordde. WOLFAARD trof zijnen zoen met FLORIS V in 1290, doch behield eenen wrok tegen hem, en men wil dat hij kennis gedragen heeft van den moord, aan dezen Graaf in 1296 door GERARD VAN VELZEN en andere Hollandsche edelen gepleegd. JAN I, zoon en opvolger van FLORIS V, uit Engeland te Vere aangekomen zijnde, maakte WOLFAARD zich geheel en al meester van deszelfs besluiten en handelingen, in spijt van JAN VAN AVENNES, die tot voogd van den minderjarigen Graaf was aangesteld, en voerde een willekeurig gezag, hetwelk zelfs dat van den landsvorst te boven ging, die zoo goed als zijn gevangene was. Zijne trotsche aanmatiging stak den overigen adel te zeer in het oog, en zijne geweldenarijen verbitterden de gemeente te zeer tegen hem, om zijn despotismus lang ongestraft den ruimen teugel te kunnen vieren. De ingezetenen van Dordrecht verklaarden hem zoo goed als den oorlog; vruchteloos belegerde hij deze stad, die zich zoo dapper verdedigde, dat hij het beleg moest doen opbreken. WOLFAARD nam nogtans voor, het kostte wat het wilde, Dordrecht te vermeesteren, en uit den Hage, waar hij zich niet langer veilig rekende, met den Graaf naar Zeeland over te steken, om daar heirvaart tegen Dordrecht te beschrijven. Hij vertrok dienvolgens op zekeren nacht, den Graaf medevoerende, naar Vlaardingen, waar hij zich scheep begaf. Zijn vertrek werd echter weldra ruchtbaar; men zette hem achterna en vernam te Vlaardingen dat hij in zee gestoken was, doch door stilte niet vorderen kon. Men bemande terstond alle booten en vischschuiten, en door magt van riemen werd hij weldra ingehaald en met den Graaf teruggebragt, die naar den Hage terugkeerde, doch WOLFAARD werd gevankelijk naar Delft gevoerd en op het Steenhuis in bewaring gebragt. Het gemeen, ondertusschen op de been geraakt, eischte zijne uitlevering, onder bedreiging van anders het Steenhuis in den brand te zullen steken, weshalve men van binnen genoodzaakt was hem der razende menigte ter prooije te geven, die hem in een oogenblik op de jammerlijkste wijze van het leven beroofde op den 1 Augustus 1299. = (WOLFAARD) II, zoon van den voorg., en diens opvolger als Heer van Vere, verzelde Graaf WILLEM IV op zijn' veldtogt tegen de Friezen, en sneuvelde met hem in 1345. = (WOLFAARD) III, zoon van den voorg., geraakte in het bezit zijner erfgoederen, toen de verderfelijke Hoeksche en Kabeljaauwsche twisten een' aanvang namen. Hij koos de zijde der Hoekschen, en wist van Graaf WILLEM V verscheiden voorregten voor zijne stad Vere te bekomen, welke hij bemuurde en versterkte. † nog vóór 1356. = (WOLFAARD) IV, als oudste zoon van den voorg., Heer van Vere. † kinderloos omstreeks 1390. = (WOLFAARD) V, broederszoon en erfgenaam van den voorg., † den 26 Januarij 1411. Men vindt niets van eenig belang hem betreffende aangeteekend. = (WOLFAARD) VI was een zoon van HENRIK VAN BORSSELEN, bovengem. en diens opvolger als Heer van Vere. Hij huwde zeer jong met MARIA, zuster van JAKOBUS I, Koning van Schotland, welke Prinses hem het graafschap Bouchane, in Schotland, ten huwelijk bragt. Dit huwelijk werd met veel plegtigheid op het kasteel Zandenburg voltrokken, en zijn vader stond hem als huwelijksgift jaarlijks 679 ponden Vlaamsch of 4074 guldens uit zijne inkomsten af, en hield zelf nog 1152 ponden of 6912 guldens jaarlijksch inkomen over: waarlijk eene buitengemeen groote som in dien tijd! Hij verloor zijne vorstelijke echtgenoote den 20 Maart 1465, en hertrouwde met CHARLOTTE VAN BOURBON, dochter van PHILIPS, Graaf van Montpensier, in 1469. Men vindt van hem gemeld, dat hij in 1456 de inhuldiging bijwoonde van DAVID VAN BOURGONDIË tot Bisschop van Utrecht, en tegenwoordig was bij de krooning van LODEWIJK XI, tot Koning van Frankrijk, den 15 Augustus 1461; ook gaf hij hij verscheiden gelegenheden blijken van edelaardige dapperheid. † te Gend, den 29 Apr. 1487, nalatende drie dochters uit zijn tweede huwelijk, namelijk ANNA, bovengem. die met PHILIPS VAN BOURGONDIË huwde; MARGRIET, gehuwd met WALRAVEN VAN BREDERODE, en MARIA, die in 1489 huwde met MAARTEN VAN POLHAIN, Hofmeester van Keizer MAXIMILIAAN I.

BORSTIUS (JAKOB), geboren in 1612, † den 1 Augustus 1680, was Predikant te Rotterdam, toen in 1672 aldaar een geweldig oproer ontstond, en het gemeen, niet weinig aangehitst door de bemoeizucht der toenmalige predikanten met staatszaken, de regering dwong, om WILLEM III, Prins van Oranje, tot Stadhouder te verheffen. Door zijn hierin gehouden gedrag heeft hij zich evenzeer beruchd gemaakt als door zijne zonderlinge predikatiën, die hij onder de wonderlijke titels van *Raad tegen den dood; over het lang haar; over het dansen; over het kussen ofte omhelsen*, e. d. g. liet drukken.

BORYSTHENES, oude benaming der rivier de *Dniepr*, in Rusland, door de Ouden dus genoemd naar BORYSTHENES, den vader van THOAS, Koning van Tauris, naar wiens staten IPHIGENIA overgevoerd werd.

BORZONI (LUCIANO), geboren te Genua, in 1590, † in 1645, was een beroemd historie- en portretschilder, leerling van BEATALOTTO. Hij liet drie zonen na, insgelijks zeer bekwame kunstenaars, die hunnen vader tot leermeester hadden, namelijk GIOVANNI BATTISTA en CARLO, portretschilders, † in 1657; de derde, MARIA FRANCESCO, geboren in 1625, was een landschapschilder in de manier van SALVATOR ROSA en CLAUDE LORRAIN. † in 1679.

BOS (JERONIMUS), geboren te 's Hertogenbosch, in 1450, was een der eerste schilders in olieverf; hij stoffeerde zijne stukken met allerlei misselijke figuren van duivels, spoken en monsters. Er zijn ook eenige houtsneden van hem bekend, en sommige zijner koddige ordonnantiën door onderscheiden meesters in het koper gebragt. Hij leefde nog in 1522. = (LAMBERT), geb. den 23 November 1670, te Workum, in Friesland, waar zijn vader, JAKOB BOS, Rector der Latijnsche school, hem onderwees in het Latijn en Grieksch, waarin hij met 1696 zelf onderwijs begon te geven te Franeker en in 1704 tot Professor aan de hoogeschool aldaar werd aangesteld; doch † reeds den 6 Januarij 1717. Hij was een geleerd philoloog en schrander oordeelkundige, die verscheiden voortreffelijke werken heeft nagelaten, welke meermalen herdrukt zijn. = (CASPER VAN DEN), geboren te Hoorn, in 1634, was de zoon van een' Scheepstimmerman, en werd aanvankelijk tot het vaderlijk beroep opgeleid; doch meer lust tot de schilderkunst hebbende, vatte hij moedig de teekenpen en het penseel op, zonder bijkans eenig ander voorbeeld dan de natuur en slechts zijn vernuft tot leermeester te hebben; hij teekende en schilderde meest zeeën en stille wateren met allerlei vaartuigen, die stout en ongemeen kunstig behandeld waren. † in het bloeijendst zijner jongelingschap. = (LAMBERT VAN DEN), of LAMBERTUS SYLVIUS, geboren in 1610, was Conrector te Dordrecht, en schreef eene menigte meest historische werken, onder anderen een vervolg op L. VAN AITZEMA's *Zaken van Staat en Oorlog;* men heeft nogtans weinig achting voor zijne schriften, uit hoofde van zijne partijdigheid en slechten stijl. Als dichter bezat hij nog minder bekwaamheden dan als geschiedschrijver, schoon zijne epische rijmstukken pronken met de weidsche opschriften: *Belgias, Mauritias, Batavias,* enz. en hij zelfs HORATIUS naar de kroon stak met zijne gerijmde *Ars poëtica,* onder den titel van *der Poëten Lustprieel of Dichtkunst*, te Amsterdam in 1649 gedrukt.

BOSC (PIERRE THOMINES DU), geboren te Bayeux den 21 Februarij 1623, werd in 1646 Predikant te Caen, en in 1668 als afgevaardigde der Hervormde kerken van Normandië naar Parijs gezonden, om eenige verzachting te bewerken in de strenge maatregelen, die LODEWIJK XIV reeds in 1666 tegen de Hervormden genomen had; doch vruchteloos. Na de herroeping van het edict van Nantes deelde DU BOSC in het lot zijner geloofsgenooten; hij moest Frankrijk insgelijks verlaten, en begaf zich naar Rotterdam, waar hij tot Predikant in de Walsche gemeente werd beroepen. † den 2 Januarij 1692. Hij was een zeer braaf, geleerd, godvruchtig man en bij uitstek welsprekend redenaar. De 5 deelen zijner voortreffelijke *Sermons* zijn ook in het Nederduitsch vertaald.

BOSCAN (JUAN ALMOGAVER), † te Barcelona, onthield zich eenigen tijd aan het hof van KAREL V, en was vervolgens Secretaris van den Hertog van Alba; hij verzelde ANDREA NAVAGERO, afgezant der Republiek Venetië, naar Italië; hier leerde hij de Italiaansche dichtvormen kennen, en bragt dezelve in de Spaansche dichtkunst over. BOSCAN en GARCILASSO DE LA VEGA worden als de hervormers der Spaansche poëzij aangemerkt. Beider werken zijn te Medina in 1544 gedrukt.

BOSCH (BERNARDUS), geboren te Deventer, den 4 September 1764, was eerst Predikant te Spanbroek en Opmeer, toen te Oud-Karspel, voorts te Vollenhoven en eindelijk te Diemen. Deze man, ofschoon met slechts zeer middelmatige bekwaamheden uitgerust, maakte zich beruchd als godgeleerde, dichter en staatsman in de tijden van beroeringen, verdeeldheden en omwentelingen. Bij den inval der Pruissen in Holland in 1787 werd hem het prediken te Diemen ontzegd, en hij vond te Amsterdam en in den omtrek zijn bestaan met schrijven voor de drukpers en het opstellen van allerlei weinig beduidende gedichten. De omwenteling van 1795 bedeelde ook hem met eene rol op het staatstooneel, waar hij weldra door anderen verdrongen werd, terwijl armoede en gebrek de belooning waren van zijne werkzaamheden. † in December 1803. Bij al zijne nietsbeduidendheid verstond BOSCH de kunst om zich als een man van gewigt te doen gelden, omdat stoutmoedige verwaandheid bij hem aanvulde wat hem aan grondige kennis ontbrak. = (JAKOB), Fluweelwever van beroep, eerst te Leeuwarden en naderhand te Kampen, was zeer ervaren in de stellige godgeleerdheid en de Hebreeuwsche taal, en heeft tusschen 1747 en 1771 verscheiden polemische schriften uitgegeven. = (MARIA), geboren te Amsterdam, in 1741, en aldaar † den 19 November 1773. Hare vriendin AGATHA DEKEN gaf in 1775 hare *Stichtelijke Gedichten* met eenigen van haar zelve in het licht, die zich door eene bevallige eenvoudigheid, helderheid van denkbeelden en zuivere godsvrucht boven vele gelijksoortigen voordeelig onderscheiden. = (BERNARDUS DE), geb. te Amsterdam, den 28 Maart 1709, was een zeer verdienstelijk dichter der vorige eeuw. De vier deelen zijner tusschen 1742 en 1788 uitgegeven *Dichtlievende Verlustigingen* getuigen evenzeer van 's mans reine godsvrucht, braafheid van hart, edele denkwijze en nederig gevoel van zich zelven, als van zijne kunstkeurigheid, juistheid van zinuiting en zuiveren smaak.

Hij heeft ook de vertalingen der beste fabelen van GELLERT, de berijming van verscheiden Psalmen, uitgegeven door het kunstgenootschap: *Laus Deo, salus populo*, en eenige kerkliederen voor de Doopsgezinden geleverd. De verdienstelijke man † den 27 October 1786. = (HENDRIK DE), neef van den voorg., geboren te Amsterdam in 1720, was Stadsdoctor aldaar, en keurig dichterlijk vertaler van Latijnsche gedichten. † den 30 Julij 1772. = (JERONIMO DE), broeder van den voorg., geboren te Amsterdam, den 23 Maart 1740, toonde reeds vroegtijdig grooten lust in de letteroefeningen. Hij bekleedde bijna 40 jaren het ambt van eersten Klerk der Secretarie van Amsterdam, en was gedurende de 11 laatste jaren van zijn leven Curator der Leydsche hoogeschool; grondig ervaren in de Grieksche en Latijnsche letterkunde, bezat hij onder de geleerden van zijn' tijd een' aanzienlijken rang, en Nederland zal nog lang roem op hem dragen als een' van deszelfs beste Latijnsche dichters. In 1793 verscheen zijn voortreffelijk leerdicht *De Aequalitate hominum*, op eene uitmuntende wijze in Nederd. verzen overgebragt door J. G. DOORNIK; in 1803 kwamen zijne *Poëmata* te Utrecht in het licht, die in 1808 door een aanhangsel gevolgd werden. Ondertusschen gaf hij van 1795 tot 1810 4 deelen der *Anthologia Graeca* met de Latijnsche vertaling van HUGO DE GROOT uit; de uitgave van het 5e deel werd door zijn' dood vertraagd, die den 1 Junij 1811 voorviel. Behalve zijne Latijnsche werken heeft hij ook veel in het Nederd. uitgegeven, prijsverhandelingen, redevoeringen, lofredenen en andere uitmuntend bewerkte opstellen. Het spreekt van zelf dat DE BOSCH, wiens uitstekende verdiensten algemeen bekend waren, met de voornaamste geleerden van Europa vriendschappelijke briefwisseling of gemeenzamen omgang hield, en lid was van de voornaamste in- en uitlandsche wetenschappelijke en letterkundige maatschappijen, zoowel als van het Koninklijk Nederl. Instituut, in de vergadering van welks derde klasse de Amsterdamsche Hoogleeraar D. J. VAN LENNEP eene schoone lofrede op hem hield, die ook in druk verschenen is. = (BALTHASAR VAN DEN), geboren te Antwerpen in 1675, † in 1715, was een verdienstelijk Portretschilder. = (JAKOB VAN DEN), geboren te Amsterdam in 1636, † in 1676, was een bij uitstek bekwaam Fruitschilder. = (LODEWIJK JANSZ. VAN DEN), geboren te 's Hertogenbosch in de XVI eeuw, schilderde ongemeen fraai naar de natuur bloem- en fruitstukken, met dauwdroppels, vliegjes en andere insecten, waaraan hij zeer veel tijd en geduld besteedde. = (PIETER VAN DEN), Predikant bij de Remonstrantsche gemeente te Leyden, werkzaam lid van de maatschappij der Nederlandsche Letterkunde aldaar, overigens als vlijtig beöefenaar der fraaije letteren en dichtkunst, braaf burger en weldenkend Christen bekend, sleet zijne oude dagen in stille rust in het dorp Zoetermeer, toen bij den inval der Pruissen in 1787 het woest gepeupel hem op eene onmenschelijke wijze mishandelde, en hij de handen zijner moordenaars ontkwam door in het water te springen, waarin hij oogenblikkelijk verdronk. Het oproerig gespuis bedreef vervolgens allerlei moedwil met zijn lijk, dat vijf dagen onbegraven bleef liggen, tot twee boerendienders een touw om hetzelve sloegen, het in het water wierpen, en, als een kreng achter aan eene schuit gebonden, naar het kerkhof sleepten, waar zij het zonder kist in een' kuil smeten. Na deze schandelijke mishandeling van het lijk des braven onschuldigen mans werden zijner ongelukkige weduwe door den Baljuw nog 50 dukaten willekeurig afgekneveld. = (MATTHEUS VAN HEYNINGEN), geboren te Groningen, den 13 November 1773, aldaar † den 27 Decemb. 1821, werd aanvankelijk aan de hoogeschool zijner geboortestad tot de regtsgeleerdheid opgeleid, doch geraakte in andere betrekkingen en werd in 1808 schrijver, drukker en uitgever der Groninger Courant. Hij was een ijverig letterkundige en bevallig dichter, blijkbaar uit zijne *Nagelaten Gedichten*, van welke de Hoogleeraar JAN TEN BRINK in 1823 de uitgave bezorgd heeft. Zeer verdienstelijk heeft hij zich inzonderheid gemaakt als schrijver voor de jengd; zijne eenvoudige, bevattelijke en bevallige onderwijsboekjes, zoo geheel natuurlijk, zoo regt kinderlijk en toch volgens echt wijsgeerige gronden opgesteld, zijn menigvuldige malen herdrukt, en hebben onbetwistbaar meer nut gesticht dan menige dikke bundel diepzinnige verhandelingen over afgetrokken onderwerpen van dezen of genen beroemden geleerde.

BOSCHA (PIETRO PAOLO), geboren te Milaan in 1632, was Apostolisch Protonotaris en Bibliothecaris van de Ambrosiaansche bibliotheek aldaar, van welke hij den oorsprong en toenmaligen toestand in het Latijn beschreef. † in 1699.

BOSCHETTI (FILIPPO), Bisschop van Modena, in 1187, bevredigde de Guelfen en Gibellinen, en bezorgde OBIZZO III, Markgraaf van Este, het oppergezag van Modena.

BOSCHINI (MARCO), geboren te Venetië in de XVII eeuw, was Schilder, Graveur en Dichter. Hij heeft vele prentwerken naar zijne eigen schilderijen gegraveerd, en verscheiden oordeelkundige verhandelingen, beschrijvingen van kunstwerken en dichtstukken in het licht gegeven.

BOSCOVICH (RAGER JOSEPH), geboren te Ragusa, den 18 Mei 1711, werd in 1725 te Rome Jezuit, en in 1740 in het Romeinsche collegie aangesteld tot Professor in de wijsbegeerte en wiskunde, in welke laatste wetenschap hij bij uitstek ervaren was. Hij heeft verscheiden graadmetingen bewerkstelligd en gewigtige sterrekundige waarnemingen gedaan. Na de afschaffing der Jezuitenorde beriep de Groot-hertog van Toscane hem tot Professor te Pavia. In 1773 noodigden zijne Fransche vrienden hem naar Parijs, waar hij een ambt kreeg bij het zeewezen met een inkomen van 8000 Livres; doch ten gevolge van eenige verdrietelijkheden keerde hij in 1783 weder naar Italië, waar Keizer JOSEPH II hem het opzigt gaf over eene graadmeting, tot opneming eener kaart van Lombardijen. † den 12 Februarij 1787. Hij heeft van tijd tot tijd verscheiden wis- en sterrekundige werken in het licht gegeven, alsmede een Latijnsch gedicht over de eclipsen, waarin hij de moeijelijkste astronomische theoriën op eene bevallige wijze in verzen heeft voorgedragen.

BOSHUIZEN (FRANS), Admiraal in dienst des Konings van Spanje, ten tijde van het bewind des Hertogs van Alba in de Nederlanden, kwam in 1568 met acht schepen op de Eems, doch werd door DIRK SONOY, GERRIT BASTIAANSZ. en HENDRIK THOMASZ. met verlies van een zwaar schip van daar verdreven; doch in 1570 behaalde hij in datzelfde vaarwater een' grooten buit op de Watergeuzen; in het volgende jaar bragt hij den Hollanderen gevoelige nadeelen toe, doch de groote Amsterdamsche galei werd hem ontnomen. Hij geraakte te Enkhuizen gevangen, maar werd wederom ontslagen, en begaf zich veiligheidshalve naar Amsterdam. Zie wegens het verder hem betreffende BOSSU.

BOSKOOP, een aanzienlijk en aangenaam gelegen Zuid-Hollandsch dorp aan de Goudsche trekvaart, heeft 1600 inwoners, die in allerlei tratijken hun bestaan vinden, namelijk het boomkweeken, het teelen van aardbeziën, het maken van klompen en landbouwersgereedschappen, boter en kaas, het vetweiden van slagtvee, enz. Het dorp is net en zindelijk gebouwd; de kerk staat reeds sedert 1549; er is ook eene bloeijende Remonstrantsche gemeente. Boskoop had in vroeger tijden verscheiden aanzienlijke voorregten, en was eene heerlijkheid, behoorende aan de Ridderschap van Holland. = (JOANNES) was sedert 1746 een zeer geächt Predik. der Hervormde gemeente te Amsterd. geweest, toen hij ald. † den 1 Junij 1772. Hij heeft eenige Leerredenen en andere stichtelijke werken in druk nagelaten.

BOSMAN (WILLEM), geboren te Utrecht, den 12 Januarij 1672, was Raad en Opperkoopman op het kasteel S. George Delmina, en gaf in 1704 eene beschrijving in het licht van de Guinesche Goudkust, welk werk in 1711 herdrukt is; hetzelve is in een' vrolijken, somtijds zelfs snaakschen stijl geschreven.

BOSNIë is eene Turksche provincie, die ten noorden aan Slavonië, ten westen aan Croatië, ten zuiden aan Dalmatië en ten oosten aan Servië grenst. Dit land bevat eene uitgestrektheid van 1063 □ mijlen, met 850,000 inw., twee derde deelen meest Grieksche Christenen, de overigen Turken, Joden en Heidens. In de XII en XIII eeuw behoorde Bosnië tot Hongarijen; in 1339 kwam het aan den Servischen Koning STEPHANUS; na zijn' dood bleef het zelfstandig, en de Ban (Landvoogd) TWARTKO nam in 1370 den koningstitel aan. In 1401 werd Bosnië den Turken cijnsbaar, en is sedert 1463 eene Turksche provincie. De hoofdstad is Bosna-Serai, of Sarajewo, en Trawnik de residentie van den Pacha. Het land is ten noorden vlak en ten zuiden bergachtig en boschrijk. De voornaamste rivieren zijn de Save, de Berbas, de Bosna, de Nama en de Drina. De bodem is voor den akker-, graan- en wijnbouw, alsmede voor de veefokkerij zeer geschikt, en de bergwerken leveren goed ijzer; de overige voortbrengselen der nijverheid zijn leder en grove lakens.

BOSO, Koning van Arles, en grondlegger van deze kortstondige monarchie, was een broeder der Keizerin RICHILDE, gemalin van KAREL DEN KALEN, die hem Hertog van Milaan maakte, toen hij tot Koning van Italië was uitgeroepen. Niet te vreden met deze heerschappij, schaakte de eerzuchtige BOSO IRMENGARDE, dochter van Keizer LODEWIJK II, en liet zich tot Koning van Arles uitroepen in 879; hij handhaafde zich op den troon tot zijn' dood in 888.

BOSPHORUS, letterlijk *Ossendrager* (en dus niet *Bosporus*, gelijk eenigen dezen naam verkeerdelijk spellen), is eene zeëngte, dus genaamd, omdat, volgens de fabelleer, Io, door JUNO in eene koe herschapen, dezelve over zwom, door welke de Propontis (Zee van Marmora) met de Zwarte Zee gemeenschap heeft; zij wordt ook de Thracische Bosphorus genaamd, in onderscheiding van den Cimmerschen Bosphorus, die de Zwarte Zee met den Palus Moeotis of Azofsche Zee verbindt; bovendien bestond er in de Oudheid ook een Rijk, Bosphorus geheeten, naar de zeëngte, aan wier beide oevers hetzelve lag. SPARTACUS was de eerste Koning van dit Rijk, opgerigt 479 jaren vóór J. C., hetwelk onder zijn' opvolger SATYRUS tot op de kust van Azië werd uitgestrekt; zijn zoon LEUCON voegde Theodosia er bij. LEUCANOR werd den Scythen cijnsbaar, en PARISADES, de laatste der LEUCONIDEN, onderwierp zich aan MITHRIDATES, Koning van Pontus, die ook de Scythen onder SCILURUS overwon en zijn' zoon tot Koning van Bosphorus aanstelde; deze bragt zich zelven om het leven, en toen MITHRIDATES hem in den dood volgde, gaven de Romeinen 64 jaren vóór J. C. het land aan zijn' tweeden zoon PHARNACES, die vermoord werd. De Romeinen plaatsten hierop verscheiden vorsten op den troon, die zich voor nakomelingen van MITHRIDATES uitgaven. Toen deze

stam in 259 uitgestorven was, vermeesterden de Sarmaten het Rijk, hetwelk hun in 344 de Chersoniden ontnamen. Naderhand behoorde hetzelve tot het Oost-Romeinsche Rijk, tot de Chazaren en later de Tartaren hetzelve bemagtigden. Zie TAURIË.

BOSQUET (FRANÇOIS), geboren te Narbonne, in 1605, was een der geleerdste en beroemdste Fransche prelaten der XVII eeuw, hoewel aanvankelijk niet voor den geestelijken staat bestemd; want hij was achtervolgens Procureur-generaal *ad interim* van het parlement van Rouen, Intendant van Guienne en Languedoc en Staatsraad. In 1650 ontsloeg hij zich eensklaps van al zijne ambten, en werd Bisschop van Lodeve, vervolgens in 1657 Bisschop van Montpellier. † in 1676. Hij heeft verscheiden uitmuntend geschreven werken in het licht gegeven, betrekkelijk tot de kerkelijke historie van Frankrijk, onder anderen eene Geschiedenis der Pausen van Avignon, in 1632 gedrukt, doch waarvan BALUZE in 1693 eene verbeterde uitgave heeft bezorgd.

BOSQUILLON (EDOUARD FRANÇOIS MARIE), geboren te Montdidier, in 1744, leide vroegtijdig zich toe op de kennis der Grieksche taal en vervolgens op de geneeskunde; in 1774 werd hij aangesteld tot Professor bij het Koninklijk Collegie van Frankrijk. Ongemeen vlijtig bestudeerde hij de beroemde klassieke schrijvers over de geneeskunde, vooral HIPPOCRATES, van wiens Aphorismen hij in 1784 eene vertaling met oordeelkundige aanteekeningen in het licht gaf, behalve nog verscheiden andere voortreffelijke genees- en heelkundige werken. De arbeidzame man stierf om zoo te zeggen met de pen in de hand, onder het corrigeren der drukproeven, den 22 Nov. 1815.

BOSSCHA (HERMAN), geboren te Leeuwarden, den 18 Maart 1755, Philoloog, Geschiedschrijver en Latijnsch dichter, studeerde aan het Athenaeum te Deventer en op de Hoogeschool te Franeker; in 1780 werd hij Rector der Latijnsche school te Deventer, in 1787 Prorector aan het *Gymnasium Velarianum* te Harderwijk en in 1794 Professor aan de hoogeschool aldaar; in 1798 benoemde het Intermediair Uitvoerend Bewind hem tot Bureauchef bij het Agentschap van nationale opvoeding, voor welken post hij bedankte; in 1804 werd hij tot Prof. in de Geschiedenis en Oudheden te Groningen beroepen, en in 1806 tot Rector der Latijnsche scholen te Amsterdam. † aldaar den 12 Augustus 1819. Behalve zijne openbare redevoeringen heeft hij uitgegeven: *Bibliotheca Classica*, te Deventer 1794; *Musa Daventriaca*, ald. 1787; in 1809 voltooide hij met Prof. E. WASSENBERGH de vertaling der *Levens van* PLUTARCHUS, waaraan zij 20 jaren geärbeid hadden. Voorts leverde hij eene vertaling van DENONS werk over Egypte, wier bekrompen uitvoering niet aan hem, maar aan den uitgever J. ALLART te wijten is, en bij het prachtig oorspronkelijke Fransche werk eene armoedige figuur maakt. Zijn laatste werk was eene *Geschiedenis der jongste Omwenteling in Nederland*, hetwelk niet aan de verwachting beäntwoordde, uit hoofde der overhaasting, waartoe hij door de boekverkoopers bij het zamenstellen gedrongen werd; daarentegen is zijne vertaling van BLAIRS *Lessen in de Redekunst*, waartoe men hem genoegzamen tijd gunde, uitmuntend beärbeid, vooral de tweede druk van 1805; even zoo zijne *Pax Ambianensis* en andere Latijnsche gedichten.

BOSSCHAERTS (THOMAS WILLIBRORD), geboren te Bergen-op-Zoom in 1613, was een bekwaam Schilder, leerling van GERARD SEGERS; na Italië, Duitschland en Engeland bezocht te hebben, nam hij zijne woonplaats te Antwerpen. † aldaar in 1656. = (WILLIBRORD), waarschijnlijk een oom van den voorg., Kanonik van Tongerlo, naderhand Professor in de godgeleerdheid. † te Mechelen, den 25 Julij 1657. Hij was een geleerd man, bij uitstek ervaren in de kerkelijke geschiedenissen, en heeft verscheiden werken nagelaten.

BOSSCHE (PIETER VAN DEN), geboren te Mechelen in 1634, was Dominikaner monnik en Priester te 's Hertogenbosch, waar hij op den predikstoel geweldig uitvoer tegen de Protestanten, die hij niet minder vinnig doorstreek in zijn dweepzuchtig prulschrift: *Den Catholijcken Pedagoge*, te Antwerpen in 1685 gedrukt. Hij maakte het zoo erg, dat de regering hem uit de stad bande, waarop hij naar Mechelen terugkeerde, en aldaar Prior van zijn klooster werd. † den 19 Maart 1690. = (THEODORUS VAN DEN) schreef een *Carmen heroicum*, onder den ergerlijken titel: *De Caede* GUILIELMI NASSAVII *et tormentis* BALTHASARIS GERARDI, *tyrannidis Auriacae vindicis*, te Leuven in 1589 gedrukt. De afschuwelijkste daad van den snoodsten booswicht, die geheel Europa, behalve PHILIPS II, met afgrijzen verfoeide, vond dus een' lofredenaar in een' Brabander; een andere Brabander, J. F. FOPPENS, heeft in zijne *Biblioth. Belg.*, daar dit schandelijk dichtstuk welligt nergens meer voorhanden is, zeker tot eer der Belgische letterkunde, ten minste den titel voor de vergetelheid bewaard, ten bewijze dat hetzelve eenmaal bestaan heeft.

BOSSE (ABRAHAM), geboren te Tours, in 1611, bekwaam teekenaar en graveur, was de eerste die les gaf in de perspectief aan de teeken- en schilderakademie te Parijs; hij heeft eene menigte prenten geëtst, waartoe hij eene bijzondere manier uitgevonden en beschreven heeft; want hij voerde even goed de pen als het teekenstift of de etsnaald, gelijk blijkt uit zijne verhandeling over het teekenen van bouwkundige voorwerpen en eenige andere werkjes. Hij kreeg verschil met LEBRUN, en ging weder naar Tours. † aldaar in 1678.

BOSSES (BARTEL DES), geb. te Herve, in de provincie Limburg, in 1668, een geleerd Jezuït, Professor in de godgeleerdheid, wijsbegeerte en wiskunde te Keulen, † aldaar den 24 April 1738, was een zeer braaf, weldenkend en verdraagzaam man, algemeen bemind en geächt om zijne opregtheid en voorbeeldigen levenswandel; hij telde onder zijne vrienden den Protestantschen godgeleerde SAMUEL CLARKE, de wijsgeeren WOLF en LEIBNITZ, wiens *Theodicée* hij in het Latijn vertaalde en in 1719 te Keulen liet drukken, en vele andere geleerden van dien tijd, met welken hij vriendschappelijken omgang of briefwisseling hield. Behalve een Latijnsch gedicht op het huwelijk van OTTO, Prins van Anhalt, met ALBERTINE, Prinses van Oranje, heeft hij verscheiden belangrijke wetenschappelijke werken nagelaten.

BOSSU (MAXIMILIAAN DE HENNIN, Graaf van) werd in 1567 door MARGARETA, Landvoogdes der Nederlanden, aangesteld tot Stadhouder van Holland, Zeeland en Utrecht, alzoo WILLEM I, Prins van Oranje, die deze waardigheid bekleedde, naar zijne Duitsche Staten geweken was. Toen in 1572 de Watergeuzen den Briel hadden ingenomen, zond de Hertog van Alba BOSSU met de bezetting van Utrecht naar het eiland Voorne, om die stad te hernemen, doch hij stiet er geweldig het hoofd, en moest vlugtende aftrekken, terwijl velen zijner manschappen in het water of in den modder smoorden. Met het overschot voor Rotterdam komende, wilde men hem wel, maar zijn volk niet binnen laten, dat gelast werd buiten om te trekken; doch eindelijk verlof krijgende om bij enkele rotten en met doove lonten de stad door te trekken, overweldigden zijne soldaten de wacht aan de poort, en rigtten eene vreesselijke slagting onder de gewapende burgers aan, gepaard met plundering en vrouwenschennis. De soldatenmoedwil in de stad duurde van den 9 April tot den 13 Augustus 1572, terwijl Bossu gedurende dien tijd zijn volk in het naburig Delftshaven ook dezelfde schandelijke rol liet spelen en allerlei baldadige wreedheid plegen. Doch dit snood bedrijf brak in het volgende jaar hem zuur op. Hij had namelijk te Amst. eene vloot doen uitrusten van 30 schepen, waarmede hij Noord-Holland meende te onderwerpen; met deze vloot, over welke hij als Admiraal zelf het bevel voerde, en FRANS BOSHUIZEN onder hem als Vice-admiraal gebood, stevende hij de Zuider-zee in, waar hij moedig door de Noord-Hollanders werd afgewacht met eene vloot van 24 schepen, onder het bevel van den Admiraal CORNELIS DIRKSZ. Burgemeester van Monnikendam. Zes dagen verliepen met heen en weder kruisen en gevechten tusschen enkele schepen; doch op den 11 October 1573 werd de vloot van BOSSU vinnig aangetast; de dappere DIRKSZ. klampte terstond het vijandelijk admiraalsschip aan boord, hetwelk *De Inquisitie* genaamd was. Het gevecht was hevig en bloedig, en duurde den geheelen dag en nacht door, tot den volgenden middag, 28 uren achtereen; verscheiden Spaansche schepen waren genomen, in den grond geboord of verbrand, de overigen reddeloos geschoten of aan den grond geraakt. BOSHUIZEN nam het eerst de vlugt, de anderen volgden, maar BOSSU, aan zijn lot overgelaten, bleef zich dapper verdedigen, en wilde van geene overgave hooren, voor hij genoegzaam al zijn volk verloren had en geene andere uitkomst meer zag: toen trad hij met DIRKSZ. in onderhandeling, gaf hem zijne ridderorde van het Gulden Vlies, gouden keten en zijdgeweer over, en werd nog denzelfden dag met verscheiden zijner officieren te Hoorn binnengebragt, waar hij door de regering heusch ontvangen, doch door het gemeen schamper bejegend werd. Hij bleef ruim drie jaren aldaar gevangen. BOSHUIZEN en de andere gevlugte scheepshoofden hadden, om hunne eigen schande te bedekken, de laaghartigheid het verlies van den slag aan het slecht beleid van BOSSU te wijten, en hem een' hoon aan te wrijven, dien hij niet verdiende; dit griefde als krijgsman hem nog meer dan zijn ongeluk, en hij verzocht van de Staten verlof om zijne eer tegen dezen laster bij den Hertog te verdedigen, hetwelk hem werd toegestaan. Uit zijne gevangenis schreef hij in 1575 aan den Prins van Oranje dat hij kans zag de uitwisseling van den Graaf van Buren, 's Prinsen oudsten zoon, tegen zijn' persoon te bewerken, zoo men hem op zijn woord van eer eene reis naar Brussel wilde laten doen; doch de Prins vond niet geraden zijn' voorslag aan te nemen. In 1576, kort na het sluiten der Gendsche bevrediging, werd BOSSU naar Zeeland gevoerd, waar de Prins van Oranje hem overhaalde tot het verlaten der Spaansche zijde. Sedert bewees hij gemeenschappelijk met den Prins den Staten gewigtige diensten, welke zij hem met een jaargeld van 5000 guldens beloonden. † den 21 December 1578. Er is geen de minste schijn dat hij op last van den Prins van Oranje door vergift van kant geholpen zou zijn, gelijk de Spanjaarden uitstrooiden; de Prins hield, integendeel, als een' dapper' krijgsman hem in hooge waarde, en begunstigde hem waar hij kon.

BOSSUET (JAQUES BENIGNE), geboren te Dijon, den 27 September 1627, werd in 1642 naar Parijs gezonden en in het Collegie van Navarre geplaatst, waar hij Grieksch leerde en zich in de godgeleerdheid oefende. In 1652 werd hij doctor der Sorbonne en begaf zich naar Metz, waar hij tot Kanonik benoemd was, en de Bisschop hem het wederleggen opdroeg van den catechismus van PAUL FERRI; hij deed zulks op eene wijze, die hem tot eer verstrekte. De zaken

van zijn kapittel vorderden dikwijls zijne tegenwoordigheid te Parijs, waar hij somwijlen predikte. In 1661 verkoos de Koningin-moeder, Anna van Oostenrijk, hem tot haren Hofprediker; in 1669 werd hij Bisschop van Condom, en het volgende jaar benoemde Lodewijk XIV hem tot opvoeder van den Dauphin; Bossuet deed hierop afstand van zijn bisdom, om zich geheel met het onderwijs van den jongen Prins bezig te houden, en schreef tot deszelfs gebruik zijne *Discours sur l'Histoire Universelle*. In 1681, toen hij de opvoeding van den Dauphin voltooid had, benoemde de Koning Bossuet tot Bisschop van Meaux. In 1697 werd hij Staatsraad, en het volgende jaar eerste Aalmoezenier der Hertogin van Bourgogne. Het bekeeren der Protestanten lag hem zeer aan het hart; hij schreef, om hen van de valschheid hunner geloofsbegrippen te overtuigen, zijne *Histoire des Variations*, die echter geenszins aan zijne hooge verwachting beantwoordde, en met duchtige gronden wederlegd werd, waartoe ook inderdaad niet veel moeite behoort, want zijn geheele stelsel berust op het beginsel: »Men moet heden gelooven wat men gisteren »geloofde, omdat men het gisteren geloofde." Overigens was Bossuet een voortreffelijk redenaar; zijne zes lijkredenen worden voor meesterstukken van welsprekendheid gehouden; zijn stijl is over het algemeen zuiver, krachtig en sierlijk, zijne schrijfwijze beknopt, eenigzins gedrongen, maar toch duidelijk, en zijne voordragt ernstig en belangwekkend. Van zijne menigte werken, 43 deelen in 8vo, kan men slechts twee of drie als klassiek aanmerken; en schoon het hem onder de Fransche geestelijken niet aan lofredenaars heeft ontbroken, prijzen zij hem toch minder als schrijver dan als geloofsijveraar en proselietenmaker, die vele Protestanten tot de R. Kerk teruggbragt; doch men houde hierbij in het oog dat hij bij zijne bekeeringen de dragonders van Lodewijk XIV en het besluit ter herroeping van het edict van Nantes tot zijn' dienst had, waardoor zijne argumenten ongemeen veel kracht tot overtuiging bekwamen. † den 12 April 1704. Zijn neef en naamgenoot was 26 jaren Bisschop van Troyes, en gaf verscheiden werken van zijn' oom in het licht. † te Parijs in 1743, in den ouderdom van 82 jaren.

BOSSUT (Charles), zijn' vader vroeg verloren hebbende, werd door zijn' oom tot den geestelijken staat bestemd, en studeerde in het collegie der Jezuiten te Lyon; doch hij vond meer smaak in de wiskunde dan in de godgeleerdheid. Zijne vriendschap met Fontenelle, Clairaut en d'Alembert was zijner zucht voor de wiskundige wetenschappen zeer bevorderlijk. De genegenheid van le Camus voor den jongen Bossut bezorgde in 1752 hem eene aanstelling tot Professor bij de genieschool te Mezières; na den dood van le Camus werd Bossut in diens plaats lid van de Akademie der wetenschappen en Examinator der kweekelingen van de Artillerie- en genieschool; bij bekleedde nog verscheiden andere ambten, welke hij bij de omwenteling verloor, die zoo noodlottig was voor verscheiden geleerden, doch van welke hij onverschillig aanschouwer bleef en liever wiskundige dan staatkundige vraagstukken oploste. Bij de oprigting van het Instituut werd hij in sommigen zijner posten hersteld. † den 14 Januarij 1814. Hij heeft eene menigte wis- en natuurkundige werken in het licht gegeven; zijne *Histoire des Mathématiques* is in het Nieuw-Grieksch vertaald.

BOSTANDGI zijn zoo veel als tuinwachters van het serail te Konstantinopel, wier opperhoofd Bostandgi-Pacha heet, en het opzigt heeft over de tuinen en lustverblijven van den Sultan, dien hij op al zijne vermaaktogten verzelt. Overigens zijn de Bostandgi tevens de roeijers en beulsknechts van den Sultan.

BOSTAR. De Geschiedenis kent drie Carthaagsche veldheeren van dezen naam. = I, geslagen en gevangen genomen door den zoon van Regulus 255 jaren vóór J. C., werd ter dood gebragt op aandrang van Marcia, weduwe van Regulus, om daardoor den dood van haren echtgenoot te wreken. = II was bevelhebber van het kasteel van Olbia, in Sardinië, toen hij met de geheele bezetting door omgekochte muitelingen vermoord werd, 241 jaren vóór J. C. = III werd door Hannibal aan Philippus gezonden, 215 jaren vóór J. C., om het verbond te bevestigen, dat hij met dezen vorst gesloten had.

BOSTON, hoofdstad van den Noord-Amerikaanschen vrijstaat Massachusets, is, na Philadelphia en New-York, de schoonste zeestad der Vereenigde Staten. Zij heeft 43,500 inwoners, 28 kerken voor de onderscheiden Christelijke gezindheden en zeer fraaije openbare gebouwen, twee Schouwburgen, eene Concertzaal en een Observatorium, verscheiden nuttige instellingen, wetenschappelijke maatschappijen, eene menigte fabrijken en een' levendigen koophandel; de haven kan meer dan 500 schepen bevatten. De stad werd in 1631 aangelegd, en heette aanvankelijk *Trimountain*, naar de drie heuvels, op welke zij gebouwd is; in 1727 leed zij zeer veel door eene aardbeving. In deze stad borst in 1774 het eerst de opstand uit, die begon met het in zee werpen van eenige kisten thee, waarop de Engelsche regering eene belasting gelegd had, en eindigde met de vrijverklaring van alle voormalige Engelsche koloniën in Noord-Amerika, die thans onder de benaming van Vereenigde Staten een bloeijend gemeenebest uitmaken.

BOSWELL (James), geboren te Edinburg, in 1740, oefende zich aldaar, te Glasgow en te Utrecht in de regtsgeleerdheid; hij doorreisde vervolgens Engeland, Holland, Duitschland, Frankrijk, Zwitserland en Italië, en atond in vriendschappelijke betrekkingen met Johnson, Voltaire, Rousseau, Paoli en andere vermaarde mannen van zijn' tijd. Bij zijne terugkomst in Schotland wijdde hij zich aan de pleitzaal en de letteren; zijn berigt wegens Corsica verscheen in 1768, in een' tijd dat dit eiland de aandacht van geheel Europa tot zich trok, en is ook in het Nederduitsch vertaald. Voorts schreef hij nog verscheiden andere werken, waaronder zijne levensbeschrijving van Johnson een meesterstuk van biographie geächt wordt. † te Londen in 1795.

BOTANIE, Gr.-Lat. *Botania*, kruidkunde, plantkunde, kennis der voortbrengselen van het groeijend rijk. Zie Kruidkunde.

BOTANOMANTIE, Gr.-Lat. *Botanomantia*, kruidenwigchelarij.

BOTANY-BAAI heet eene nog jonge Britsche volkplanting, na het verlies van Noord-Amerika in Nieuw-Holland in het tegenwoordig Nieuw-Zuid-Wales aangelegd, op de aanbeveling van Kapitein Cook. De zachtheid van het klimaat, de vruchtbaarheid des bodems en het gering aantal der inboorlingen bewogen de Engelsche regering in 1788 eenige militairen met 760 tuchthuisgevangenen van beiderlei geslacht en 570 vrijwillige kolonisten derwaarts te zenden, en de stad Sidney-Cove te bouwen, die tegenwoordig 1500 huizen en 13,400 inwoners heeft. De bevolking der kolonie nam ongemeen snel toe, en groeit nog jaarlijks aan; in 1821 telde men er 50,000 Europeanen, die 4500 paarden, 80,000 runderen, 300,000 schapen en 40,000 varkens bezaten; over de 60,000 acres land werden er bebouwd. Bijna alle Europesche voortbrengselen, zelfs de wijnstok en olijfboom, gedijen er boven alle verwachting; steden en dorpen ontstaan binnen weinige maanden; de havens van Port-Jackson en Paramatta worden door schepen van allerlei natiën, inzonderheid Noord-Amerikaansche, drok bezocht. Nijverheid en handenarbeid worden goed beloond, en overal heerscht welvaart en goede orde, want de wetten zijn streng en worden stipt gehandhaafd, vooral ten aanzien der misdadigen, die voor een' bepaalden tijd tot strafarbeid veroordeeld zijn. De beschaving heeft er nogtans ook haren zetel; men vindt te Sidney-Cove, thans de hoofdstad en zetel der regering, verscheiden boekdrukkerijen, dagbladen, maandwerken, scholen, wetenschappelijke maatschappijen, concerten, koffijhuizen en genoegzaam alles wat men te Londen vindt. De jongste stad in Botany-baai is Newcastle aan de Koolrivier, met bijna 1000 inwoners, die steenkolen graven en tigchelsteenen bakken, welke spoedig verbouwd worden. In weinig jaren zal Botany-baai welligt in Australië denzelfden rang bekleeden, die en Britannië in Europa bekleedt.

BOTER. Het gebruik van Boter is reeds zeer oud. In de heilige schriften der Hindo's wordt bereids gesproken van boter tot godsdienstig gebruik. De Grieken kenden de Boter eerst laat; de Scythen, Thraciërs en Phrygiërs leerden hen dezelve maken, en de Romeinen, die de Boter bij de Germanen leerden kennen, gebruikten dezelve als smeersel, en even zoo de Spanjaarden tot zalf om wonden te genezen. Gedurende de eerste eeuwen der Christelijke jaartelling brandde men boter in plaats van olie in de kerklampen; dit gebruik heeft nog in Abyssinië plaats. De Boter vervangt in het noorden van Europa de olijfolie, die men daarentegen in Frankrijk en Spanje in de plaats van Boter gebruikt. Toen in 817 het olijvengewas mislukt was, kregen de monniken verlof om spekvet te gebruiken. Meer dan eens hebben conciliën zich met de gewigtige vraag bezig gehouden of het geöorloofd is op vastendagen Boter te nuttigen.

BOTERBOOM. Deze boom groeit, volgens het berigt van den Engelschen reiziger Mungo Park, in de binnenlanden van Afrika, en heeft veel overeenkomst met den Zwarten Amerikaanschen eik (*Quercus nigra*); deszelfs vrucht heeft nagenoeg de gedaante van eene olijf; deze vrucht wordt in de zon gedroogd en vervolgens kokend water daarop gegoten, waardoor de vrucht zich tot eene zelfstandigheid ontbindt die met de gewone boter overeenkomt en denzelfden smaak heeft. Deze boter, die men met een gerust geweten op den strengsten vastendag zou mogen nuttigen, blijft zonder zouten een geheel jaar goed. Op de Zuid-zee-eilanden wast de broodboom; het is niet onmogelijk dat men ook nog ergens op een eiland in Polynesië een' kaasboom outdekt: dan heeft men met de koffij- en theeboomen in de botanie een nieuw dendrologisch vak, in hetwelk men deze boomsoorten als *jentaculiferentes*, of ontbijtdragenden, zal kunnen rangschikken.

BOTERBRIEVEN noemde men vóór de hervorming zekere aflaten, waarbij vergund werd om gedurende de vasten eijeren, boter en kaas te eten. Toen in 1484 de stad Freiberg grootendeels was afgebrand, verkreeg Hertog Albert, om de kosten goed te maken van het wederopbouwen der Domkerk, den 9 Julij 1491 van Paus Innocentius VIII een' aflaat, waarbij dengenen die eene geringe som betaalden vrijheid verleend werd om in de vasten melk en boter te nuttigen, gedurende den tijd van 20 jaren.

BOTERHAM; deze zonderlinge zamenkoppeling, die eene snede brood met boter bestreken aanduidt, levert een geheel ander denkbeeld op dan deze benaming moet uitdrukken. Men behoorde eigenlijk *Boteram* te schrijven, als afkomstig van het Fransch, of liever

Frank-Duitsch, uit den tijd van KAREL DEN GROOTEN. Zie *Dictionn. du Vieux Langage François, par* LA COMBE, pag. 77 : BOUTERAME, *une tranche du pain, sur laquelle on étend du beurre chaud.*—*Bouter* is klaarblijkelijk eene verbastering van *Butter*, en *ame* van *am*, voedsel (van meel, *amel* is nog bloemmeel, Lat. *Amylum*). Bij KILIAAN vindt men het werkw. *ammen* voor voeden, *pascere, nutrire.*

BOTH (PIETER), afkomstig uit een aanzienlijk Amersfoortsch geslacht, had zich reeds vroeg in den zeedienst begeven; in 1599 stevende hij als Admiraal over 6 schepen naar Oost-Indië, en keerde in den herfst van 1601 met 7 schepen in het vaderland terug. Op zijn' tweeden togt, dien hij in het begin van 1610 met eene vloot van 8 schepen derwaarts ondernam, vertrok hij met den titel van Gouverneur-generaal; aldaar in het begin des volgenden jaars aangekomen, bezocht hij in 1612 de Moluksche eilanden, waar hij zeer met de Spanjaards te worstelen had, in weerwil van het in 1609 gesloten twaalfjarig bestand, waaraan zij zich niet stoorden, omdat zij de inlandsche vorsten op hunne hand hadden. Het gelukte hem nogtans voordeelige verdragen met eenigen hunner te sluiten, eenige sterkten op de Spanjaarden en Portugezen te veroveren en anderen op te werpen. Na de zaken, hem aanvertrouwd, met veel beleid gedurende vijf jaren bestuurd en den grond gelegd te hebben tot de namalige magt der Hollanders in de Indiën, stelde hij GERARD REYNST tot zijn' opvolger aan, en vertrok den 2 Januarij 1615 van daar met 4 rijk geladen schepen naar het vaderland; doch het eiland Mauritius aandoende, om ververschingen in te nemen, werden twee dezer schepen, op een van welken hij zich bevond, door een' hevigen storm van hunne ankers geslagen en tegen de kust verbrijzeld, en de eerste Gouverneur-generaal, de grondlegger der Hollandsche heerschappij in de Indiën, verloor, met de helft van het scheepsvolk, jammerlijk zijn leven in de golven. = (JAN en ANDRIES), geboren te Utrecht, waren zonen van een' Glasschilder, die hen in de beginselen der schilderkunst onderwees, en vervolgens leerlingen van ABRAHAM BLOEMAERT. JAN schilderde meestal landschappen in de manier van CLAUDE LORRAIN, terwijl ANDRIES, als beesten- en beeldenschilder, de behandeling van BAMBOOTS volgde. Zij onthielden zich lang in Italië, woonden zamen en schilderden verscheiden stukken gemeenschappelijk. Na den dood van ANDRIES, die in 1650 te Venetië verdronk, verliet JAN Italië; doch het verlies zijns broeders had hem dermate getroffen, dat hij, naauwelijks in Utrecht teruggekeerd, hem in het graf volgde.

BOTHNISCHE ZEEBOEZEM heet het gedeelte der Oost-zee, hetwelk de noordelijke Zweedsche provinciën, Lapland en Finland, bespoelt; hij is 75 mijlen lang en 50 mijlen breed, en vriest alle jaren digt, zoo dat men met sleden van Zweden naar Finland overkomen kan. De scheepvaart is hier, wegens de zich dikwijls verplaatsende zandbanken en blinde klippen, zonder goede loodsen zeer gevaarlijk.

BOTIGELLI (ALESSANDRO), geboren te Florence in 1437. † in 1515, was Schilder en Graveur; zijne schilderijen en prenten zijn zeer geächt; er bestaat eene uitgave van DANTE met platen, door hem gegraveerd, gedrukt te Florence in 1488.

BOTNIA (JULIUS VAN), afstammeling van een oud en aanzienlijk Friesch geslacht, hielp bij de afschudding van het Spaansche dwangjuk Franeker voor den Prins van Oranje verzekeren; doch toen de Spanjaards wederom de overhand kregen in Friesland, moest BOTNIA zijne veiligheid in de vlugt zoeken; naderhand kreeg hij wederom gelegenheid om tot verlossing des vaderlands werkzaam te zijn. Hij hielp de Unie van Utrecht bevorderen en een perk stellen aan de verraderijen van RENNENBERG. In zijne bezittingen hersteld, kreeg hij zitting wegens Franeker in de vergadering der Staten van Friesland. † den 28 April 1614. Zijn huis te Franeker is nog in wezen, en dient tegenwoordig tot een koffijhuis.

BOTOCUDEN is de benaming van een' bijzonderen volksstam onder de Braziliaansche wilden; zij bewonen eene uitgestrektheid van 1200 □ mijlen, tusschen de Rio Doce en de Rio Jequetinhonba. De naam Botocudos is hun door de Portugezen gegeven, wegens het breede hout, dat zij in de onderlip dragen, en hetwelk men *botoque* noemt. Zij zijn de talrijkste van alle Braziliaansche wilde natiën, en nog zeer woest, leven steeds met andere volksstammen in oorlog, braden en eten het vleesch hunner verslagen vijanden, en bedienen zich tot wapentuig van boog en pijlen. Sedert 1824 heeft Keizer PEDRO eenige pogingen aangewend om hen te beschaven.

BOTSING is in de werktuigkunde de toestand van twee ligchamen, die tegen elkander aanstooten. Uit de bijzondere omstandigheden der grootte en snelheid van ieder der ligchamen, alsmede uit de beschouwing of beiden dan wel een derzelve vóór de botsing in beweging waren, zijn de wetten der beweging het eerst door GALILEI en DESCARTES verklaard, door onzen beroemden landgenoot HUIGENS echter verbeterd geworden.

BOTTALLA (GIOVANNI MARIA), bijgenaamd *il Rafaellino*, geboren te Savona, in 1613, werd vroegtijdig naar Rome gezonden, waar hij zich tot een' voortreffelijk' Schilder vormde. Te Napels ontboden ter uitvoering van verscheiden groote fresco's, was hij genoodzaakt wegens een' noodlottigen minnehandel deze stad te verlaten; hij begaf zich naar Genua en vervolgens naar Milaan. † ald. in 1644.

BOTTANI (GIUSEPPE), Kunstschilder, geboren te Cremona, in 1717, † te Mantua, in 1784, volgde in zijne landschappen de behandeling van POUSSIN. = (GIOVANNI), waarschijnlijk een bloedverwant van den voorg., was Directeur van de Akademie der schoone kunsten te Mantua. † ald. in 1801; hij maakte zich verdienstelijk als hersteller der schilderstukken van GIULIO ROMANO.

BOTTARI (GIOVANNI GAËTANO), geboren te Florence, in 1689, was een der geleerdste taalkenners. De Akademie *della Crusca* droeg hem het overzien op van haar Woordenboek, waaraan hij eenige jaren besteedde; de nieuwe druk werd met algemeene goedkeuring ontvangen. De Groot-hertog maakte hem vervolgens opziener van zijne drukkerij, uit welke verscheiden belangrijke werken voortkwamen, waaraan hij de grootste zorg besteed had. Paus CLEMENS XII benoemde hem tot Bibliothekaris van het Vatikaan, waarbij hij een penningkabinet aanleide. Na den dood van dezen Paus volgde hij den Kardinaal CORSINI in het conclave, en voltooide daar de uitgave van den Vatikaanschen VIRGILIUS, met geleerde noten van zijne hand, opgesteld in een' toestand van opsluiting en bijna zonder boeken. De nieuwe Paus BENEDICTUS XIV gaf hem een kanonikaat, en hield hem bij zich als Aalmoezenier. Hij behield onder CLEMENS XIII zijne waardigheden, zijn' roem en zijne zucht tot letterkundige werkzaamheid. Onder CLEMENS XIV staakte hij eindelijk dezelve, en † te Rome in 1775. Bij MAZZUCHELLI vindt men eene volledige lijst van zijne talrijke voortreffelijk geschreven werken.

BOTTI (FRANCESCO), Kunstschilder, geboren te Florence, in 1640, schilderde vele altaarstukken voor onderscheiden kerken in Italië.

BOTTONI (MARCO SAVERIO), geboren te Messina, in 1669, werd Advokaat te Catana en vervolgens Paadje van CHRISTINE, Koningin van Zweden, die hem tot verscheiden onderhandelingen te Rome gebruikte. Hij verstond 17 talen. Zijne *Orazione Poliglotte*, in 12 talen, zijn te Napels in 1705 gedrukt; zijne *Rime e Prose* zijn ongedrukt gebleven, bij gebrek aan letters.

BOTTRIGARI (ERCOLO), geächt wiskundige, dichter, teeken- en toonkunstenaar, † te Bologna in 1612, bezat eene zeer uitgebreide bibliotheek en een kostbaar kabinet wiskundige instrumenten. Zijne uitgegeven werken handelen over de wis- en sterrekunde, de muzijk en andere wetenschappelijke onderwerpen.

BOTZEN, eene stad in Tyrol aan de zamenvloeijing van den Eisack en de Etsch, heeft ruim 8000 inwoners, die eertijds een' zeer sterken handel dreven, toen Tyrol nog buiten de Oostenrijksche tollinie lag. De vier jaarlijksche missen te Botzen werden door de Duitsche, Italiaansche en Zwitsersche kooplieden druk bezocht. In den omtrek wast een voortreffelijke roode wijn, en de moerbezieboom groeit er welig, weshalve hier de beste zijdeteelt van al de Oostenrijksche erflanden gevonden wordt.

BOUCANIERS. Omstreeks het einde der XVI eeuw vestigden eenige avanturiers zich op het eiland S. Christoffel, welks kusten zij onveilig maakten. Hunne zeerooverijen noopten in 1630 het hof van Madrid den Admiraal FREDRIK VAN TOLEDO met eene talrijke vloot derwaarts te zenden, om hen uit te roeijen. Eenigen dezer bandieten ontsnapten, en weken naar het Schildpaddeneiland, waar zij als wilden leefden van het vleesch der stieren, op welke zij jagt maakten in de vlakten van S. Domingo, hetwelk zij in hunne hutten rookten, om het te kunnen bewaren, waardoor zij den naam van Boucaniers bekwamen, onder welken zij naderhand nogmaals voor de Spanjaarden geducht werden, die, om zich van hen te ontdoen, genoodzaakt waren al de wilde ossen uit te roeijen, die zich in die streken zeer vermenigvuldigd hadden, sedert COLUMBUS ze aldaar ingevoerd had. De bandieten, beroofd van hun voornaamste levensmiddel, vestigden eene soort van maatschappij op de wijze der wilde volksstammen. Eindelijk werden zij door de Fransche regering erkend, die haar vrouwen en BERTRAND D'OGERON als Gouverneur zond. Zoodanig was de oorsprong der Fransche volkplanting op S. Domingo.

BOUCHARDON (EDME), geboren in 1698 te Chaumont, was de zoon van een' Beeldhouwer en Architect, die hem teekenen leerde; zich eenigen tijd te Parijs in de beeldhouwkunst geöefend hebbende, begaf hij zich naar Rome, om de kunstwerken der Oudheid te bestuderen. In 1732 kwam hij in Parijs terug, en vervaardigde eene groep, voorstellende een' athleet die een' beer temt, en welke lang in den tuin te Grosbois stond. Hij arbeidde aan het herstellen en versieren der fonteinen te Versailles; die in de straat Grenelle te Parijs is geheel zijn werk, en wordt voor zijn meesterstuk gehouden. Aan het standbeeld van LODEWIJK XV arbeidde hij met de grootste vlijt 12 jaren, en leverde, vooral in het paard, een kunststuk van volkomenheid, hetwelk wedijveren kan met al wat de Oudheid voortreffelijks heeft opgeleverd, en toch had hij de laatste hand er nog niet aangelegd, toen de dood hem overviel in 1762. Hij was ongetwijfeld de grootste beeldhouwer zijner eeuw; zijne scheppingen hebben een karakter van eenvoudige grootheid, die zelfs nog door de opsieringen heenstraalt, in welke hij aan den smaak van zijn' tijd moest toegeven.

BOUCHAUD (MATHIEU ANTOINE), geboren te Parijs, in 1719, was een zeer kundig regtsgeleerde; hij leverde eenige artikels tot de *Encyclopedie*, werd in 1763 lid van de Akademie der opschriften, en

kort daarna Professor in de regtsgeleerdheid. † den 1 Feb. 1804; hij heeft verscheiden wijsgeerig-regtsgeleerde werken nagelaten.

BOUCHER (Jean), geboren te Parijs, in 1548, Pastoor van S. Benoit, een der doldriftigste Apostelen der Ligue, was achtervolgens Rector der Universiteit van Parijs en Prior der Sorbonne. Hij liet het eerst de alarmklok luiden van zijne kerk in September 1587 en verspreidde eene menigte oproerige geschriften, om het volk in beweging te brengen, prees als eene verdienstelijke daad den moord van Henrik III, en werd nog dweepzuchtiger bij de troonbeklimming van Henrik IV. Zijne sermoenen, die hij gepredikt had in de kerk van S. Mery, werden door beulshanden verbrand na de overgave van Parijs. Hij zelf behield nogtans zijne vrijheid, en week naar Doornik, waar hij zich door de hevigheid van zijn' ijver bleef onderscheiden. † in 1644, en bereikte dus een' ouderdom van 96 jaren. = (François), Fransch Schilder, geboren in 1704. † in 1770, verkreeg eenigen naam bij zijne terugkomst uit Italië en was de opvolger van Karel van Loo als Hofschilder; hij beroemde zich tot 50,000 Livres in het jaar gewonnen te hebben. Zijn werk is tegenw. met veel geächt.

BOUCHIER (Thomas), Aartsbisschop van Canterbury, † in 1486, bevorderde de invoering der boekdrukkunst in Engeland, en zalfde de Koningen Eduard IV, Richard IV en Henrik VII.

BOUCICAUT (Jean le Maingre de), Maarschalk van Frankrijk, geboren te Tours, in 1364, deed met zijn 12 jaar zijn' eersten veldtogt onder den Connetable Duguesclin, en werd ridder geslagen door Karel VI, aan wiens zijde hij wonderen van dapperheid verrigtte in den slag van Rosebeke. Hij was slechts 20 jaren oud, toen hij Maarschalk van Frankrijk werd. Ondanks zijne dapperheid viel hij toch den Turken levend in handen in den slag van Nicopolis, in 1396, waar hij zich bijkans alleen verdedigde tegen een geheel leger. Hij ging niettemin het volgende jaar weder derwaarts, om Keizer Manuel uit de handen van Bajazet te verlossen, dien hij naar Frankrijk bragt. Vervolgens werd hij Stadhouder van Genua, hetwelk zich aan Frankrijk onderworpen had. Eenige woelgeesten, niet tevreden met zijn voorzigtig en wijs bestuur, verwekten een' opstand, in welken de Fransche bezetting vermoord werd, terwijl Boucicaut een voordeelig verdrag sloot met den Hertog van Milaan en hunnen koophandel naar buiten beschermde tegen de Venetianen en de Turken. De getrouwe Maarschalk bevond zich aan de zijde van den Dauphin in den slag van Azincourt, die tegen zijn' raad geleverd werd. Gevangen genomen en naar Engeland gevoerd, kwijnde hij aldaar langen tijd van verlangen naar zijn vaderland, dat zijn' arm zoo noodig had, en † in 1421. Frankrijk had nimmer zulk een' dapper' en tevens zulk een' deugdzaam' krijgsman.

BOUCQ (Jakob le), geboren te Valenciennes, en † aldaar den 2 Mei 1573, was een bekwaam Schilder en vermaard Genealogist. Karel V benoemde hem tot Wapenheraut der orde van het Gulden Vlies, aangaande welke hij verscheiden merkwaardige zaken had aangeteekend; het handschrift werd bewaard in de bibliotheek van het hof te Brussel, doch door den brand van dit gebouw in 1731 vernield.

BOUDAAN (Gualtherus), uit een aanzienlijk geslacht afkomstig, werd geboren te Middelburg in 1637; hij studeerde in de godgeleerdheid, en werd reeds in 1662 Predikant te S. Laurens, vervolgens in 1667 te Vere en eindelijk in 1670 te Amsterdam. † aldaar den 14 Februarij 1684. Hij was een zeer braaf, godvruchtig, geleerd en welsprekend man, algemeen geächt en bemind. Zijn oudste zoon Petrus Boudaan was zijns vaders opvolger als Predikant te Amsterdam. † in 1733. De tweede zoon van dezen, naar zijn' grootvader en vader Gualtherus Petrus genaamd, werd in 1761 Burgemeester van Amsterdam, en bekleedde vervolgens nog elf malen deze waardigheid. † den 3 Januarij 1781.

BOUDEWIJN, mansn., is afkomstig van het Frank-Duitsch *Baldwin*, alsof men zeide *Baldgewinn*, spoedige winst. = I, zeventiende Bisschop van Utrecht, was in 990 de opvolger van Volkmar in dit bisdom; men houdt hem voor een' zoon van Sicco, broeder van Dirk III, Graaf van Holland. † in 994. = II, als opvolger van Godfried van Rhenen in 1178, negenentwintigste Bisschop van Utrecht, was een broeder van Floris III, Graaf van Holland. Hij voerde oorlog tegen Gerard en Otto, Graven van Gelder; het verwoesten van de Veluwe door het Bisschoppelijk krijgsvolk zocht Graaf Gerard te verhalen met het belegeren van Deventer, welke stad hij op het uiterste gebragt had, toen Keizer Fredrik Barbarossa tusschen beiden kwam, die den Graaf noodzaakte het beleg op te breken en de Veluwe den Bisschop in te ruimen; hij daarop bemiddelde een bestand tusschen beide partijen voor eenige jaren. Kort daarna kreeg Boudewijn verschil met de Groningers over de S. Walburgs kerk, op welke de Bisschop aanspraak maakte, terwijl de burgers beweerden dat dezelve aan de stad behoorde. Deze twist liep zoo hoog, dat de Groningers het dak van deze kerk afwierpen. Gelijktijdig kreeg de Bisschop het ook te kwaad met Floris, Kastelein van Koeverden, die een' tol vorderde van de voorbijrijdende wagens en karren der onderdanen van Otto, Graaf van Bentheim, en, geen acht slaande op de vermaningen des Bisschops, door dezen in den ban gedaan werd. De Kastelein zich aan den banvloek niet storende, belegerde en veroverde de Bisschop de vesting Koeverden, en maakte zijn' broeder Otto, Graaf van Bentheim, Kastelein. Doch Folkert van Koeverden, stiefzoon des verdreven' Kasteleins, hitste de Drenthers op tegen den Bisschop; de Groningers kwamen de Drenthers te hulp, overvielen Koeverden, dat zij in de asch leiden, en vernielden alles in den omtrek. Boudewijn bragt een sterk leger op de been; Otto, Graaf van Gelder, speelde eene zeer dubbelzinnige rol in dezen oorlog, hield in schijn de zijde des Bisschops, en stijfde heimelijk zijne vijanden. Folkert verraste Koeverden en kreeg de Gravin van Bentheim met haar gezin in handen; Boudewijn loste haar tegen alle Groninger en Drenthsche gevangenen, verzamelde andermaal een groot leger, waarmede hij naar Drenthe trok, en Koeverden van dag tot dag bestormde. De Aartsbisschoppen van Keulen en Maintz kwamen te Deventer, om een verdrag te bemiddelen, doch waarvan Bisschop Boudewijn en de Graaf van Bentheim niets wilden hooren. Het kwam tot een bloedig gevecht, waarin de Bisschop de nederlaag kreeg, en ter naauwernood levend uit de moerassen ontkwam. Keizer Henrik V maakte door zijn gezag een einde aan dezen bloedigen twist; doch de Drenthers braken weldra weder het gesloten verdrag, en de Bisschop begaf zich naar Maintz, om zich daarover bij den Keizer te beklagen; doch eer deze hem de beloofde hulp zond, † Boudewijn den 21 April 1196. Hij had in 1182 zijn' broeder den Graaf van Holland verzeld op een' togt naar het H. land en aldaar dapper tegen de Saracenen gestreden. = I, Keizer van Konstantinopel, zoon van Boudewijn VIII, Graaf van Vlaanderen, was geboren te Valenciennes in 1170, en zijn' vader opgevolgd in 1194. Zich op den kruistogt bevindende naar het H. Land in 1204, woonde hij de verovering bij van Konstantinopel door de Franschen en Venetianen, en werd tot Keizer verkoren. Hij regeerde slechts twee jaren, onder aanhoudende worstelingen tegen allerlei ongevallen. Joannes, Koning der Bulgaren, dwong hem het beleg van Adrianopel op te breken, overwon hem en liet hem wreedaardig om het leven brengen in 1206. = II, laatste Keizer van Konstantinopel, was de zoon van Pieter van Courtenay, en kwam tot den troon in 1228. Hij bevond zich in aanhoudenden oorlog met de verdreven Byzantijnsche vorsten, die insgelijks den keizertitel voerden, en zocht vruchteloos hulp bij de Italianen en Franschen; eindelijk moest hij geheel wijken voor den Niceïschen Keizer Michael Palaeologus in 1261, en vlugtte naar Venetië. † in 1273.

BOUDEWIJN. *Graven van Vlaanderen van dezen naam.* = I (de IJzeren) huwde in 860 met Judith, dochter van Keizer Karel den Kalen, die hem het graafschap Vlaanderen ten huwelijk bragt, hetwelk door zijne nakomelingen erfelijk bezeten is. † in 879. = II (de Kale), zoon en opvolger van den voorg. † in 918. = (de Jonge), vierde Graaf van Vlaanderen, kleinzoon van den voorg., † in 961. = IV (met den Baard), werd in 988 zesde Graaf, vermeerderde het Graafschap met de vier ambachten, het land van Waas en eenige Zeeuwsche eilanden. † in 1004. = VI (de Goedertierene), zoon en opvolger van den voorg., zevende Graaf, verkreeg van Keizer Henrik III het land van Aalst en Doornik. † in 1067. = VI (van Bergen), zoon en opvolger van den voorg., was gehuwd met Richilde, erfdochter van Reinoud, Graaf van Henegouwen; hij had de heerlijkheid Geertsbergen in Braband aangekocht en zijn' broeder Robert de Fries tot voogd benoemd van zijn' minderjarigen zoon Arnold, toen hij † in 1070. = VII (Hapken), twaalfde Graaf, was de zoon en opvolger van Robert II in 1112, † in 1119. = VIII, (van Henegouwen), zeventiende Graaf, was de zoon en opvolger van Philips van Elsas, in 1191, † in 1194. = IX, zoon en opvolger van den voorg. als achttiende Graaf, werd in 1204 Keizer van Konstantinopel, gevangen en vermoord in 1206.

BOUDEWIJN. *Koningen van Jeruzalem van dezen naam.* = I, broeder en opvolger van Godefroi van Bouillon in 1100, nam den titel van Koning aan, en liet aan zijn' neef Boudewijn de Bourg het Graafschap Edessa over, waarvan eene misdaad hem in het bezit gesteld had. Hij oorloogde met voordeel tegen de naburige volken en vergrootte door zijne overwinningen zijn koningrijk met Ptolemaïs, S. Jean d'Acre, Sidon en andere plaatsen. Tripolis viel omstreeks denzelfden tijd den Kruisvaarders in handen. Hij maakte zich gereed om Tyrus te belegeren, toen de dood hem overviel, in 1118. = II, neef en opvolger van den voorg., sloeg eerst de Saracenen in 1120, die hem vervolgens in 1124 gevangen kregen. Verlost door Josselin de Courtenai, regeerde hij in vrede, en stond den troon af aan Foulques van Anjou, zijn' schoonzoon, na eene twaalfjarige regering. † in 1131. = III, zoon van Foulques van Anjou en diens opvolger in 1142, veroverde Ascalon en andere plaatsen. † in 1163. = IV, zoon van Amaury, volgde dezen op in 1174; maar vermits hij melaatsch was, regeerde Rotmond, Graaf van Tripolis, in zijne plaats. In 1185 stond hij den troon af aan = V, zijn' neef; deze † in 1186, vergiftigd, naar men gelooft, door zijne moeder, die de kroon wilde overbrengen op haren gemaal Gui van Lusignan. Omstreeks dezen tijd viel Jeruzalem in handen van Saladijn.

BOUDIER (René), Heer van Jousselinière, geboren te Trelly, bij Coutances, in 1634, was een geleerd Oudheidkenner, bij uitstek ervaren in de kennis van antieke penningen en munten, weshalve hij aanhoudend door alle liefhebbers in geheel Europa geraadpleegd

werd; hij was tevens een bevallig dichter. Hij besteedde zijn geheel vermogen aan zijne bibliotheek en penningkabinet, bleef ongehuwd en weigerde alle hem aangeboden ambten, om zich enkel met zijne studiën te kunnen bezig houden. † te Mantes, in zijne studeerkamer, den 16 November 1723. Hij had zich zelven zeer juist gekarakteriseerd in het slot van zijn grafschrift, dat men onder zijne papieren vond:

Sans cesse le livre à la main,
J'étais plus sérieux que triste,
Moins Français que Grec et Romain,
Antiquaire, archimédailliste;
J'étais poëte, historien,
Et maintenant je ne suis rien.

BOUELLES (Charles de), Kanonik te S. Quentin, geb. in 1470, † in 1550, heeft verscheiden wijsgeerige, overnatuurkundige en wiskundige schriften nagelaten, die bij elkander en afzonderlijk meermalen gedrukt zijn geworden; het beste daaronder is zijn *Liber de sensu, de intellectu, etc.* Hij was de eerste die eene *Introductio in perspectivam* schreef; er bestaat ook van hem eene verhandeling *De circuli quadraturae et de cubicatione sphaerae.*

BOUFLERS (Louis François, Hertog van), geb. in 1644, diende met onderscheiding onder de Maarschalken Créqui en Turenne, en klom zelf op tot den rang van Maarschalk; hij behaalde veel roem met de verdediging van Rijssel in 1708; zijn aftogt na den slag van Malplaquet was niet minder roemrijk. † te Fontainebleau in 1711. Zijn tweede zoon Joseph Marie, geboren in 1706, erfde zijns vaders dapperheid en rang, want hij werd insgelijks Maarschalk. Hij noodzaakte in 1747 de Oostenrijkers de blokade van Genua op te heffen, maar † aan de kinderziekte op denzelfden dag dat de Keizerlijke schepen vertrokken. = (Stanislaus, Marquis van), geboren te Luneville, in 1737, waar zijn vader Veldmaarschalk en Kapitein was der gardes van Stanislaus, gewezen Koning van Polen, die aldaar als Hertog van Lotharingen zijne residentie hield, was aanvankelijk voor den geestelijken staat bestemd, maar bij verklaarde ronduit dat zijne zucht tot vermaak hem alle genegenheid daartoe benam; hij koos derhalve den krijgsdienst, en werd weldra tot Gouverneur van Senegal benoemd. Na zijne terugkomst schitterde hij als vernuftig dichter en bevallig schrijver, en was de afgod der vrouwen in alle aanzienlijke gezelschappen. In de eerste Nationale Vergadering onderscheidde hij zich door gematigdheid en verstandige voorstellen. In 1791 verliet hij Frankrijk, en werd in Pruissen gastvrij ontvangen. Hij bekwam in Polen eene uitgestrekte bezitting, op welke eene volkplanting van Fransche emigranten aangelegd zou worden. In 1800 keerde hij in Frankrijk terug, waar hij zich met de letteroefeningen bezig hield. † den 18 Januarij 1805. Zijn karakter heeft zich volkomen in zijne schriften afgedrukt. Hij had veel gereisd, bezat veel menschenkennis en was in alle betrekkingen een man naar de wereld. Voltaire schatte hem zeer hoog om zijn vernuft en natuurlijk bevalligen schrijfstijl en lossen, zwierigen dichttrant.

BOUGAINVILLE (Louis Antoine de), geboren te Parijs den 11 November 1729, werd door zijne ouders tot de regtsgeleerdheid opgeleid, en Advokaat bij het parlement van Parijs; doch hij had meer lust in de wiskundige wetenschappen en den krijgsdienst dan in het pleiten, en liet in 1752 zich als soldaat opschrijven; 14 dagen daarna gaf hij eene verhandeling over de integraalrekening in het licht. In 1754 werd hij Adjudant van Chevert, die het leger van Saarlouis gebood; in den winter deszelfden jaars ging hij als Gezantschapssecretaris naar Londen, en werd lid van de Koninklijke Maatschappij aldaar. In 1755 teruggekeerd, hervatte hij zijn' dienst bij het leger van Chevert, en woonde de belegering van Metz bij. In 1756 vertrok hij als Dragonderkapitein en Adjudant van den Marquis Malcolm, wien de verdediging van Canada was opgedragen, van Brest derwaarts. Aan het hoofd van een keurregiment trok hij 60 mijlen ver in het strengst van den winter langs moeijelijke wegen en over bevroren rivieren naar het H. Sacraments meer, waar hij de Engelsche vloot verbrandde. Den 6 Junij 1758 wederstond hij met 5000 man 12 uren lang 24,000 man Engelschen, en noodzaakte hen met een verlies van 6000 man tot wijken. Hierop werd hij naar Frankrijk gezonden, om versterking te halen, waarmede hij in Jannarij 1759 terugkwam. Nadat de slag van den 10 Junij 1759, in welken Malcolm sneuvelde, het lot der volkplanting beslist had, keerde Bougainville naar Frankrijk terug, en diende in den veldtogt van 1761 onder Choiseul Stainville in Duitschland. Na den vrede wijdde hij zich aan den zeedienst. Lodewijk XV benoemde hem tot Scheepskapitein. Den 15 December 1766 vertrok hij met een fregat en eene fluit van S. Malo, om eene reis rondom de wereld te doen, van welke hij den 16 Maart 1769 terugkwam. In den Amerikaanschen oorlog voerde hij het bevel over verscheiden linieschepen; in 1779 werd hij Chef d'escadre en in het volgende jaar Veldmaarschalk der landlegers. In 1790 werd hij als Commandant der zeemagt naar Brest gezonden, om eene muiterij onder het zeevolk te stillen, hetwelk hem niet wilde gelukken, weshalve hij besloot na een' veertigjarigen dienst zich tot rust te begeven. Napoleon benoemde hem tot Senateur en lid van het Instituut. Hij eindigde zijn 80jarig werkzaam en nuttig leven te Parijs den 31 Augustus 1811. Zijne *Reis rondom de Wereld* verscheen in 1772 en werd in het Engelsch, Hoog- en Nederduitsch vertaald.

BOUGEANT (Guillaume Hyacinthe), geboren te Quimper, in 1690, † te Parijs in 1743, was een geleerd en vernuftig Jezuit; hij schreef verscheiden ironisch-wijsgeerige en historische werken; onder anderen *Amusement Philosophique sur le langage des bêtes*, een werk vol geest en echt attisch zout. Wat deze Jezuit in hetzelve slechts schertsenderwijze beweerde, dat de dieren namelijk door de gevallen Engelen bezield zouden zijn, heeft Ramsay in goeden ernst als een waar stelsel aangenomen in zijne *Philosophical principles of natural and revealed Religion*, en is ook als zoodanig dichterlijk behandeld door Bilderdijk, in zijn dichtstuk *De Dieren*, in 1817 gedrukt; doch deze beiden hebben geenszins zoodanige onaangename gevolgen daarvan ondervonden als de arme Jezuit, die, dit gevoelen tot een onderwerp van onschuldige boerterij genomen hebbende, daarom uit het collegie te Parijs naar La Flèche verbannen werd, en aan allerlei verdrietelijkheden bloot stond.

BOUGUER (Pierre), beroemd Fransch wiskundige, geb. in 1698, was een der drie leden van de Parijsche Akademie, die in 1735 naar Peru gingen, om eene graadmeting onder den evennachtseirkel te bewerkstelligen. Ook is hij de uitvinder van den Heliometer, een werktuig om de zons schijnbare middellijn juist af te meten. † in 1758.

BOUHOURS (Dominique), geboren te Parijs, in 1628, werd in 1644 Jezuit, en, na de letterkunde te Parijs en de welsprekendheid te Tours onderwezen te hebben, belast met de opvoeding der jonge Prinsen de Longueville, en vervolgens met die van den Marquis de Seignelay, zoon van Colbert. Hij was een goed oordeelkundige, blijkens zijne nagelaten schriften. † den 27 Mei 1702.

BOUILLÉ (François Claude Amour, Marquis de), geboren in Auvergne, in 1739, koos vroegtijdig den krijgsdienst en woonde den zevenjarigen oorlog bij. In 1768 werd hij Gouverneur van Guadeloupe en veroverde of hernam van de Engelschen in den Amerikaanschen oorlog verscheiden West-Indische eilanden. Na den vrede van 1783 keerde hij naar Frankrijk terug en verkreeg den rang van Luitenant-generaal. Hij deed eene reis door Duitschland, Holland en Engeland, woonde de vergadering der notabelen bij in 1787 en 1788, doch keurde Neckers voorslagen af, en was over het algemeen de grondbeginselen der omwenteling niet toegedaan; hij beteugelde een' opstand der bezettingen van Metz en Nancy; kort daarna zou hij de vlugt van Lodewijk XVI bevorderen, en had zijne maatregelen zoo goed genomen, dat de Koning ongetwijfeld gered geweest ware, bijaldien hij Bouillé het bloedvergieten niet verboden had; maar nu moest deze den ongelukkigen Lodewijk te Varennes aan zijn lot overlaten, en in eene overhaaste vlugt op zelfbehoud bedacht zijn. Uit Luxemburg schreef hij aan de Nationale Vergadering een' dreigenden brief, die den Koning meer schadelijk dan nuttig was. Bouillé zocht in het noorden Frankrijk magtige vijanden te verwekken; hij won Gustavus III voor zijn oogmerk, en Catharina II beloofde 30,000 man onder het bevel des Konings van Zweden tot zijne beschikking te stellen; maar Gustavus werd vermoord, Catharina vergat hare belofte en Bouillé ging in 1796 naar Engeland, gaf zijne gedenkschriften der omwenteling in het licht en † te Londen, den 14 November 1800.

BOUILLON, een klein voormalig hertogdom, bestaande uit eene stad van denzelfden naam met omtrent 2000 inwoners, en 21 vlekken of dorpen met 16,000 inwoners, ligt tusschen Luik en Luxemburg, op de grenzen van Frankrijk. Dit hertogdom werd eertijds bezeten door Godefroi van Bouillon, die, om de kosten tot zijn' kruistogt goed te maken, hetzelve in 1095 verpandde aan Albert, Bisschop van Luik. Naardien nu Godefroi als Koning van Jeruzalem in 1100 kinderloos stierf, bleef het bisdom 5 eeuwen in het ongestoord bezit van dit hertogdom, tot dat het Huis la Tour d'Auvergne aanspraak op hetzelve maakte, doch in 1641 tegen 150,000 Brabandsche guldens zijne regten aan het bisdom Luik afstond. In 1676 veroverde Lodewijk XIV Bouillon en schonk hetzelve aan zijn' eersten Kamerheer Latour d'Auvergne: sedert behoorde hetzelve aan dit Huis als souverein hertogdom onder Fransche bescherming tot 1792, wanneer hetzelve met Frankrijk vereenigd werd. Bij den vrede van Parijs in 1814 en de beschikkingen van het Weener congres kwam hetzelve grootendeels aan het groot-hertogdom Luxemburg, hetwelk den Koning der Nederlanden ten deel viel.

BOULAINVILLIERS (Henri de), Graaf van S. Saire, geb. te S. Saire, den 21 Oct. 1658, verkoos, na het volbrengen zijner studiën, den krijgsdienst, doch verliet denzelven na den dood zijns vaders, en begaf zich wederom tot de letteroefeningen; de vroegere geschiedenis, oude regten, zeden, gewoonten en gebruiken van Frankrijk waren de voorwerpen zijner ijverige nasporingen, in welke op bevel van Lodewijk XIV alle intendanten in geheel Frankrijk hem behulpzaam moesten zijn. De vruchten van dezen arbeid waren 3 deelen in fol. in 1727 te Londen gedrukt, onder den titel: *Etat de la France.* Meer opzien maakte nogtans zijne zoogenaamde *Réfutation de Spinoza*, die eigenlijk slechts eene duidelijke en bevattelijke ontwikkeling behelsde van het Spinozismus, zonder een enkel woord tot wederlegging,

van welke hij zich wegens zwakheid en ouderdom verschoonde, en waarmede in 1751 FENELON en LABY zich belast hebben. Hij schreef ook eene *Vie de Mahomet*, te Amsterdam in 1731 gedrukt, die eer als eene satyre op het Christendom en verdediging van den Islam dan als eene onpartijdige levensbeschrijving van MOHAMED beschouwd werd. † den 23 Januarij 1722.

BOULANGER (NICOLAS ANTOINE), geboren te Parijs, in 1722, † aldaar in 1759, Ingenieur der bruggen en wegen, was een der stoutste vrijdenkers van zijn' tijd. Men heeft na zijn' dood van hem in het licht gegeven: *Recherches sur le despotisme oriental*, Geneve 1761; *L'Antiquité dévoilée*, Amsterdam 1766; *Le Christianisme dévoilé*, Lond. 1767, en nog eenige andere; al zijne werken zijn, 8 deelen in 8vo, in 1792 te Parijs gedrukt.

BOULARD (ANTOINE MARIE HENRY), geboren te Parijs den 5 September 1754, † aldaar in Mei 1825, was langen tijd Notaris, maar liet eindelijk de practijk varen, om zich enkel met de letteren bezig te houden, dat is met het verzamelen van boeken, waaraan hij ontzettende sommen besteedde, zoodat hij de talrijkste bibliotheek naliet, die ooit een bijzonder persoon in geheel Europa bezeten heeft. Zelf was hij noch geleerde noch schrijver, maar vertaalde eenige werken uit het Engelsch in het Fransch, die hij dan liet drukken en de exemplaren wegschonk aan elk die ze hebben wilde. Ofschoon het hem slechts te doen was om boeken te bezitten, onderscheidde hij zich van de egoïstische bibliomanen, die zeldzame werken opkoopen en vervolgens in hunne nutteloose bibliotheken wegsluiten, toch daarin dat hij zoodanige werken op zijne kosten liet herdrukken en de exemplaren aan onbemiddelde geleerden schonk, opdat zij ten minste met den inhoud bekend konden worden: op deze wijze was de bibliomanie van dezen boekliefhebber wezenlijk nuttig voor de letteren; ook was hij met zijne beurs of door zijn crediet bovendien allerlei letterkundige ondernemingen bevorderlijk, en een hulpvaardig vriend van verarmde geleerden. Hij was lid van het Wetgevend Ligchaam en om zijne braafheid algemeen geächt.

BOULEIN (ANNA), zie HENRIK VIII.

BOULENGER (ANDRÉ), geboren te Parijs in 1582, † ald. in 1657, als Augustijner monnik meer bekend, onder den naam van PETIT PÈRE ANDRÉ, had eene zonderlinge predikwijze; hij doormengde, even als de beruchte Weener Pater ABRAHAM A S. CLARA, zijne sermoenen met allerlei grappen en koddige invallen, en vergeleek de verhevenste waarheden met de platste en gemeenste dingen, zoodat een luid gelach in de kerk, als hij predikte, eene gansch gewone zaak geworden was; zoo noemde hij, b. v. de vier voornaamste Kerkvaders de vier Heeren van het geestelijk kaartspel; »AUGUSTINUS »was," zeide hij, »Hartenheer, om zijne groote liefdadigheid; AM»BROSIUS Klaverenheer, om de bloemen zijner welsprekendheid; »HIERONYMUS Schoppenheer, om zijn' scherpen stijl, en GREGORIUS »Ruitenheer, om zijne geringe verhevenheid." Men heeft ondertusschen ook menigen inval op rekening van den goeden ANDRÉ gesteld, dien hij misschien nooit gehad heeft, want er bestaat gedrukt slechts van hem eene lijkrede op eene abdis, waarin niets belagchelijks gevonden wordt.

BOUILLAUD (ISMAEL), geboren te Loudun, in 1605, † te Parijs, in 1694, deed vele sterrekundige waarnemingen, en gaf onderscheiden wiskundige werken in het licht.

BOULLIER (DAVID RENAUD), geboren te Utrecht, in 1699, werd in 1734 van Londen beroepen tot Predikant in de Walsche gemeente te Amst.; in 1749 vertrok hij wederom naar Londen, doch keerde na eenige jaren weder herwaarts, en † te Utrecht den 23 Dec. 1759. Hij heeft eenige *Sermons* en eene verhandeling over de ziel der dieren uitgegeven. = (JAQUES RENAUD), zoon van den voorg., was van 1779 tot 1795 insgelijks Predikant bij de Walsche gemeente te Amsterdam; na de komst der Franschen nam hij zijn ontslag en vertrok naar Zwitserland, van waar hij echter in 1797 terugkeerde. † in den Hage den 22 Sept. 1798, en liet eene kostbare bibliotheek na.

BOULOGNE, eene oude Fransche zeestad en voormalig graafschap, ligt aan de kust van Picardië, in het departement Pas de Calais, en heeft ruim 16,000 inwoners, die meestal van de scheepvaart en visscherij bestaan; er zijn ook verscheiden fabrijken. De stad is net gebouwd en getuigt van de welvarendheid der inwoners; er zijn, behalve de cathedrale, 5 andere kerken en verscheiden fraaije openbare gebouwen, eene beurs, eene school voor de zeevaart, zeebaden en allerlei nuttige instellingen; vier stoombooten zijn hier aanhoudend in dienst tot den overtogt naar Engeland, die bij gunstig weder in 3 of 4 uren volbragt wordt, waarom NAPOLEON in 1804 deze haven tot de verzamelplaats bestemde der troepen, waarmede hij eene landing in Engeland voorhad, doch van welke niets kwam door de hervatting der vijandelijkheden met Oostenrijk. = (GODEFROI VAN), Bisschop van Parijs, Kanselier van Frankrijk van 1074 tot 1087 was een achterkleinzoon van den eersten Graaf van Boulogne en oom van den vermaarden GODEFROI VAN BOUILLON. EUSTACHE, een der broeders van dezen laatsten, was ook Graaf van Boulogne, wiens dochter huwde met STEVAN VAN BLOIS, Koning van Engeland.

BOULTON (MATTHEW), geboren te Birmingham in 1728, was een verstandig en ondernemend werktuigkundige; bij besteedde 9000 Pondensterling tot het aanleggen van aanzienlijke fabrijkgebouwen te Soho, en vond middel om de goudkalk na te maken, en zijne fabriek leverde de fraaiste gebronsde voorwerpen, die overal heen verzonden werden. Gemeenschappelijk met JAMES WATT leide hij in 1769 eene fabrijk aan van stoomwerktuigen, die in de bergwerken van Engeland en elders gebruikt worden. In 1788 vond hij een' muntmolen uit, die 8 werktuigen in beweging brengt, waardoor in eene minuut van 70 tot 90 muntstukken gestempeld worden. BOULTON en WATT hebben ook met hunne zonen te Smetwich, bij Soho, eene gieterij aangelegd, waardoor zij de stoomwerktuigen tot zulk eene volkomenheid gebragt hebben, dat men met een schepel steenkolen 6000 oxhoofden water 10 voeten hoog opvoeren kan, waartoe tien paarden bijkans een uur werk zouden hebben. † in Aug. 1809.

BOURBON (HET HUIS VAN) noemt men het koninklijk geslacht, hetwelk tegenwoordig in Frankrijk, Spanje, de beide Siciliën en Lucca regeert. De stamvader van hetzelve was ROBERT DE STERKE, die in 861 tot Hertog van Neustrië verheven werd, en in 866 sneuvelde in den oorlog tegen de Noormannen. Zijne beiden zonen EUDES en ROBERT werden Koningen van Frankrijk; de oudste zoon van den laatsten was HUGO DE GROOTE, Hertog van Isle de France en Graaf van Parijs; zijn zoon HUGO CAPET stichtte in 987 de derde dynastie der Koningen van Frankrijk. ROBERT, Graaf van Clermont, zesde zoon van LODEWIJK IX, huwde met BEATRIX, erfdochter van Bourbon: uit dit huwelijk sproot LODEWIJK I, Hertog van Bourbon, die de stichter was van het huis BOURBON. Bij zijn' dood in 1318 liet hij twee zonen na, stichters van twee liniën, van welke de oudste, die der Hertogen van Bourbon, met den Connetable van Bourbon in 1527 uitstierf; de jongste, die der Graven van Lamarche, naderhand Graven en Hertogen van Vendôme, bloeide voort. KAREL, Hertog van Vendôme, die in 1537 stierf, liet twee zonen na; de oudste, ANTONIE (de vader van HENRIK IV), was de stichter van het koninklijke Huis BOURBON (welks oudste linie tot 1792 in Frankrijk regeerde, en welks jongere linie het hertoglijk huis ORLEANS is); de jongste, LODEWIJK stichtte het huis CONDÉ, hetwelk zich in de liniën CONDÉ en CONTI verdeelde. Het Huis VALOIS met het vermoorden van HENRIK III in 1589 uitgestorven zijnde, volgde de afstammeling van LODEWIJK I, Hertog van Bourbon; in het achtste geslacht, HENRIK, Koning van Navarre, op den Franschen troon; zijn vader ANTONIE had dit koningrijkje in 1548 behuwd met JEANNE D'ALBRET, hetwelk HENRIK IV thans met de kroon van Frankrijk vereenigde. Men onderscheidde sedert twee hoofdliniën der BOURBONS, het koninklijk Huis BOURBON en het Huis CONDÉ; de koninklijke linie deelde zich in twee takken door de beide zonen van LODEWIJK XIII; en de hoofdtak nogmaals met de kleinzonen van LODEWIJK XIV, LODEWIJK XV en PHILIPPUS V, in den oudsten of koninklijk-Franschen en den jongsten of koninklijk-Spaanschen. De tweede zoon van LODEWIJK XIII, PHILIPPUS I, werd de stichter van het Huis ORLEANS, toen LODEWIJK XIV hem het hertogdom Orleans geschonken had. Na de afzetting en verbanning van KAREL X in 1830 geraakte met LODEWIJK PHILIPPUS, Hertog van Orleans, dit Huis door volkskeus tot den troon. Het huis BOURBON in Spanje begon met PHILIPPUS V, kleinzoon van LODEWIJK XIV, Koning van Frankrijk in 1701, en in Napels met FERDINAND I, derde zoon van KAREL III, Koning van Spanje, in 1759. De Fransche staatsomwenteling deed het Huis BOURBON in al deze Rijken van den troon vallen, op welke dit Huis door de NAPOLEONTIDEN vervangen werd, doch na den val des Franschen Keizers in 1814 werd dit geslacht overal in deszelfs vorige waardigheid hersteld. = (KAREL, Hertog van), zoo vermaard onder den naam van Connetable van Bourbon, geboren in 1489, was de zoon van GILBERT, Graaf van Montpensier, en CLARA VAN GONZAGA. Hij ontving in 1515 van FRANS I het zwaard van Connetable, en onderscheidde zich door eene buitengemeene dapperheid, vooral in den slag van Marignan. FRANS I behandelde hem nogtans ondankbaar en onregtvaardig, terwijl de Koningin-moeder hem van zijne goederen beroofde, omdat bij, zoo men wil, hare liefde versmaad had. De verongelijkte Connetable luisterde naar de aanbiedingen van KAREL V, die hem zijne zuster tot gemalin beloofde, en streed tegen Frankrijk aan het hoofd van een Keizerlijk leger; hij belegerde Marseille wel vergeefs, maar besliste toch de nederlaag der Franschen bij Pavia. Toen FRANS I naar Madrid gevoerd werd, volgde hij hem derwaarts, om mede in de vereffening van het geschil der beide monarchen begrepen te worden. Bedrogen in zijne verwachting, ontveinsde hij zijne spijt, en keerde naar Milaan terug, waar de Keizer, die hem wantrouwde, hem aan geld en andere noodwendigheden gebrek liet lijden. Zijne soldaten niet kunnende betalen, belegerde hij Rome, welke stad hij hun ter plundering beloofde. Toen hij hier het eerst de bres beklom, werd hij den 6 Mei 1527 door een' kogel doodelijk getroffen. = (KAREL VAN), zoon van KAREL VAN BOURBON, Hertog van Vendôme, Kardinaal, Aartsbisschop van Rouen en Legaat van Avignon, leende, zonder zulks te willen, zijn' naam aan de partij, die zich verzette tegen de troonverheffing van HENRIK IV. Na den moord van HENRIK III, die hem te Tours had laten opsluiten, deed de Hertog van Mayenne, hoofd der Ligue, hem onder den naam van KAREL X voor wettig' Koning van Frankrijk verklaren; maar de Kardinaal, geheel

niet eerzuchtig, deed HENRIK IV een' brief toekomen, waarbij hij hem voor zijn' wettigen opperheer erkende. Men sloeg niet te min geld met zijn' naam; doch in het midden der woelingen stierf de gevangen Kardinaal in Mei 1590. De naam van KAREL X werd door het parlement in alle stukken doorgehaald, in welke dezelve voorkwam, zoodat hij onder de Fransche Koningen niet gerekend wordt. De tweede KAREL X heeft, gelijk men weet, zijn vijfjarig koningschap met afzetting, verbanning en uitsluiting van zijn Huis in zijn 73ste jaar duur genoeg betaald. = (CHARLOTTE VAN), dochter van LODEWIJK, Hertog van Montpensier, werd, ofschoon, even als hare moeder, den Protestantschen godsdienst toegedaan, door haren vader tot den geestelijken staat gedwongen, en in het klooster van Jouarre gestoken, van hetwelk zij eerlang Abdis werd. Dertien jaren daarna ontvlugtte zij het klooster, en week naar het hof van den Keurvorst van de Palts, waar zij openlijk belijdenis deed van den Hervormden godsdienst. WILLEM I, Prins van Oranje, van zijne tweede gemalin ANNA VAN SAKSEN gescheiden zijnde, huwde haar in 1575. Haar vader, een ijverig aanklever van den Roomschen godsdienst, was natuurlijk in het eerst geweldig vergramd op zijne dochter, maar in 1580 verzoende hij volkomen met haar, en gaf haar een aanzienlijk huwelijksgoed. † den 5 Mei 1582. Zij was eene schoone, deugdzame en verstandige vrouw. De Prins had 6 dochters bij haar verwekt, die allen zeer aanzienlijke huwelijken hebben gedaan, behalve eene, die den Roomschen godsdienst aannam, en Abdis werd van een klooster te Poitiers. = (LODEWIJK MARIA VAN), Kardinaal Aartsbisschop van Toledo, geboren te Cadahalso, den 22 Mei 1777, was een zoon van den Infant LODEWIJK, broeder van KAREL III, Koning van Spanje, en werd in 1800 tot Kardinaal verheven. Na het gevangen zetten van FERDINAND VII te Valençay, koos hij de partij der Cortes, en stelde zich aan hun hoofd. Naardien hij in 1814 de constitutie der Cortes aan FERDINAND VII ter onderteekening voorgelegd had, viel hij bij de veranderde denkwijze des Konings in ongenade, en verloor zijn aartsbisdom. Na den opstand onder het leger op het eiland Leon nam hij deel aan de omwenteling, en was voorzitter der provisioneele Junta, voor welke de Koning den 9 Maart 1820 te Madrid de constitutie der Cortes van 1813 bezwoer. † den 19 Maart 1823. = (NICOLAS), geb. te Vandeuvre, een dorp bij Bar-sur-Aube, in 1503, was een geestig Latijnsch dichter; daar hij echter de monniken al te gevoelig eenige satyrische geeselslagen gaf, geraakte hij omstreeks 1534 in de gevangenis. Zijne vrijheid weder bekomen hebbende, begaf hij zich naar Engeland, waar hij door den Koning HENRIK VIII, den Aartsbisschop CRANMER, ERASMUS en anderen met onderscheiding ontvangen werd. Na zijne terugkomst in Frankrijk vertrouwde MARGARETA, Koningin van Navarre, hem de opvoeding van hare dochter JEANNE D'ALBRET, naderhand moeder van HENRIK IV. Na eenige jaren begaf hij zich naar Cande, waar hij eene kleine bezitting had, en zijne overige dagen eindigde. = (NICOLAS), achterneef van den voorg., geboren te Vandeuvre in 1574, was Professor in de welsprekendheid in de collegiën van Grassins, Calvi en Harcourt. Eenige fraaije Latijnsche verzen op den moord van HENRIK IV bezorgden hem de gunst van den Kardinaal DUPERRON, Grootaalmoezenier van Frankrijk, die in 1611 hem aanstelde tot Professor der Grieksche taal in het koninklijk collegie, van welk ambt hij in 1617 wederom afstond, en Priester werd van het Oratorie; in 1623 werd hij Kanonik te Langres en in 1637 lid der Fransche Akademie. † te Parijs den 16 Augustus 1644. Hij was geleerde, dichter en oordeelkundige. Zijne *Opera omnia* zijn in 1650, 1651 en 1654 gedrukt; hij schreef een' zeer schoonen Latijnschen stijl, doch was niet in staat een' dragelijken volzin in het Fransch zamen te stellen. = L'ARCHAMBAUD, eene stad in Frankrijk, in het departement Allier, verkreeg in 1327 den titel van hertogdom, ten behoeve van LODEWIJK, oudsten zoon van ROBERT, Graaf van Clermont, en BEATRIX VAN BOURBON. Van dit hertogdom heeft het beroemde Koningshuis BOURBON den naam ontleend, hetwelk eene menigte in de latere Geschiedenis vermaarde personen heeft opgeleverd. = (HET EILAND) ligt in de Indische zee, 80 Duitsche mijlen oostelijk van Madagascar. Hetzelve werd in 1545 door de Portugezen ontdekt. De Fransche Oost-Indische handelmaatschappij had hier in 1634 eene factorij aangelegd, en in 1642 werd het geheele eiland door de Fransche kroon in bezit genomen. Hetzelve is 112 □ mijlen groot, van volkanischen oorsprong, zeer vruchtbaar en boschrijk; de hoofdplaats heet S. Denis. Volgens eene in 1818 gedane telling bestond de bevolking van dit eiland uit 14,790 blanken, 4343 vrije negers en 49,759 slaven; eene eeuw vroeger telde men er slechts 900 blanken en 1100 slaven; thans rekent men er 90,000 inwoners, onder welke 20,000 Europeanen. Dit eiland is voor den Franschen koophandel van veel belang; de voornaamste voortbrengselen zijn koffij, rijst, tabak, specerijen, indigo, suiker, katoen, cacao, kampher en vele andere artikelen. Het eiland heeft geene haven, de reede is onveilig en de toegang moeijelijk.

BOURBONSCH FAMILIEVERDRAG is het in de Geschiedenis vermaarde verdrag, hetwelk in 1761 door het hof van Versailles met Oostenrijk, Spanje, Napels en Parma gesloten werd, en zoo wel het behartigen der wederzijdsche belangen met betrekking tot andere mogendheden als de onderlinge goede verstandhouding ten doel had.

BOURDALOUE (LOUIS), geboren te Bourges, den 20 Aug. 1632, werd in 1648 Jezuit; hij was de hervormer der kanselwelsprekendheid in Frankrijk, gedurende het schitterendst tijdvak der regering van LODEWIJK XIV. In den Advent van 1670 predikte hij voor het hof, en naderhand nog tienmalen. Na de herroeping van het edict van Nantes werd hij naar Languedoc gezonden, om de Protestanten tot het Roomsche geloof te bekeeren, en hij kweet zich van dezen neteligen last op eene menschlievende en verdraagzame wijze. In de laatste jaren van zijn leven predikte hij niet meer, maar bragt in practijk wat hij gepredikt had, besteedde zijne zorg aan hospitalen, gevangenissen en godshuizen; zijne daden waren nog welsprekender dan zijne woorden, en zijn gedrag bewees de uitvoerbaarheid zijner lessen. † den 13 Mei 1704. Zijne *Sermons* zijn meermalen gedrukt en ook in verscheiden andere talen overgezet.

BOURDEILLES (CLAUDE DE), Graaf van Montrésor, was de vertrouweling van GASTON VAN ORLEANS, broeder van LODEWIJK XIII, en had deswege vele onaangenaamheden met het hof en den Kardinaal DE RICHELIEU, moest eenigen tijd naar Engeland wijken, werd in 1646 in de Bastille gezet, en vervolgens naar het kasteel van Vincennes overgebragt, waar hij 14 maanden opgesloten bleef. Eindelijk verliet hij het hof, en sleet zijne overige dagen in rust. † te Parijs, den 2 Julij 1663. Hij liet de bekende *Mémoires de Montrésor* na, behelzende verscheiden merkwaardige hofanecdoten; hij verhaalt er zelfs zijne aanslagen in tegen het leven van den Kardinaal DE RICHELIEU. = (PIERRE DE), meer bekend onder den naam van BRANTÔME, omdat hij den titel voerde der abdij van dezen naam, was geboren in Périgord, omstreeks 1527, en Baron van Richemont. Hij bezocht de voornaamste landen van Europa, werd Kamerheer van KAREL IX, HENRIK III en des Hertogs van Anjou, dien hij op zijne veldtogten in Vlaanderen verzelde. † den 5 Julij 1614. Zijne *Mémoires*, levensbeschrijvingen en andere werken zijn in een' naïven, levendigen stijl geschreven, en behelzen vele wetenswaardige zaken uit zijn' tijd. De laatste druk van zijne *Oeuvres* verscheen in 1787 te Parijs, 8 deelen in 4to.

BOURDELIN (CLAUDE), zoon van den beroemden delfstofkundige van denzelfden naam, werd geboren te Senlis, den 20 Junij 1667, leide vroegtijdig zich toe op het Grieksch en de wiskundige wetenschappen; met zijn 18 jaar had hij reeds PINDARUS en LYCOPHRON vertaald, en verstond zonder iemands hulp LAHIRES werk over de kegelsneden. Hierop studeerde hij in de geneeskunde, en werd in 1703 Lijfarts der Hertogin van Bourgogne. † aan een overmatig gebruik van koffij, den 20 April 1711. Hij heeft verscheiden geleerde verhandelingen geleverd in de werken van de Akademie der Wetenschappen te Parijs en der Koninklijke Societeit te Londen, van welken hij lid was. = (FRANÇOIS), broeder van den voorg., geboren te Senlis, den 5 Julij 1668, leerde Italiaansch, Spaansch, Hoogduitsch, Engelsch, Latijn en Arabisch, en leide zich toe op de geschiedenis, penningkunde en diplomatiek. Hij vertrok als gezantschapssecretaris naar Koppenhagen; bij zijne terugkomst, verzamelde hij eene schoone bibliotheek en een penningkabinet. † den 24 Mei 1717. Hij was lid van de Akademie der opschriften, en diende den ministers te Versailles met het overzetten van staatsstukken. Er bestaat van hem eene *Description de quelques monumens*; hij had de verklaring ondernomen van alle penningen, geslagen sedert de XVI eeuw. = (LOUIS), zoon van den voorg., geb. in 1695, † in 1777, was Professor der chemie aan den Plantentuin, en lid der Akademiën van Parijs en Berlijn.

BOURDON, Pelgrimsstaf, beteekent in de wapenkunde eene reis naar het H. Land. = (SEBASTIEN), Schilder en Graveur, geboren te Montpellier, in 1616, was de zoon van een' Glasschilder, en genoot het eerste onderwijs van zijn' vader, doch oefende zich verder in Italië, waar hij zich de manier der voornaamste meesters eigen maakte. In Frankrijk teruggekeerd, deed hij kort daarna eene reis naar Zweden, waar CHRISTINA hem vele gunsten bewees en vruchteloos poogde hij zich te houden: zijn onrustige aard dreef hem naar Frankrijk terug. Hij schilderde met eene onbegrijpelijke snelheid; daarom is zijn werk ook meer stout dan net; hij wedde eens dat hij op één' dag 12 hoofden naar het leven en in natuurlijke grootte zou schilderen, en won de weddingschap. Hij slaagde in alle vakken, vooral in het landschap, en werkte voor LODEWIJK XIV in de Tuilleriën, toen de dood in 1671 hem in het graf rukte.

BOURDONNAYE (BERNARD FRANÇOIS MAHÉ DE LA), geboren te S. Malo in 1699, was Gouverneur der eilanden Bourbon en Isle de France, ten tijde van den Oostenrijkschen successieoorlog. Met 9 kleine oorlogsschepen tastte LA BOURDONNAYE het Engelsch eskader aan, dat de Indische zee onveilig maakte, verstrooide hetzelve, en ondernam de belegering van Madras, welke stad zich in Sept. 1746 overgaf; de overwonnenen betaalden hem eene contributie van 9 millioenen. De Gouverneur-generaal van Pondichery, JEAN FRANÇOIS DUPLEIX, verklaarde nogtans de capitulatie van onwaarde, beweerende dat hij den vijand eene te geringe contributie opgelegd had, nam de schepen van LA BOURDONNAIE in beslag, en zond wegens zijn gehouden gedrag zulk een ongunstig berigt naar Parijs, dat LA

Bourdonnaye bij zijne terugkomst in de Bastille gezet werd. Zijn proces duurde bijkans 4 jaren; eindelijk bleek zijne onschuld, en hij bekwam met zijne vrijheid zijne waardigheid tevens weder; maar † kort daarna in 1754.

BOURDONNÉ beteek. in de wapenkunde een stok met een' knop.

BOURG (Anne du), geboren te Riom, in 1521, geestelijk Raadsheer in het parlement van Parijs, was een ijverig voorstander der geloofsleer van Calvijn; dezelve verdedigd hebbende in eene vergadering des parlements, bij welke Henrik II tegenwoordig was, werd hij gevat, naar de Bastille gebragt, zijn proces opgemaakt en Du Bourg veroordeeld om gehangen en verbrand te worden, welk vonnis in 1559 op het plein de Grève te Parijs werd uitgevoerd. Zijn dood had de zamenzwering van Amboise in 1561 ten gevolge, waaruit de bloedige burgeroorlog ontstond, die Frankrijk bijkans 30 jaren lang jammerlijk verscheurde. = (Louis Fabricius du), geboren te Amsterdam, den 2 Julij 1693, was de zoon van een' Lakenwinkelier en werd tot het vaderlijk beroep opgeleid; doch lust in de teekenkunst hebbende, genoot hij eerst het onderwijs van Gerard de Lairesse en vervolgens van Jakob van Huizum. Koster geworden der Amstelkerk, kon hij meer tijd aan zijne kunstoefening besteden, en werd een voortreffelijk historieschilder. In de Kerkmeesterskamer der Amstelkerk is nog een fraai zinneheeldig schilderstuk van hem voorhanden; hij schilderde ook het schoorsteenstuk in de gewezen Schepenskamer op het voormalig Stadhuis, en vervaardigde vele teekeningen tot platen voor boekwerken, doorgaans met veel smaak geördonneerd. De werkzame man voerde bestendig in den mond: „Ik leer altijd," en teekende onafgebroken 25 jaren lang akademiebeelden. † den 16 December 1775.

BOURGELAT (Claude), geboren in 1712, was schepper der veeartsenijscholen in Frankrijk, en de eerste die de veeartsenijkunde in een wetenschappelijk stelsel bragt; hij stichtte te Lyon in 1762 de eerste veeartsenijschool, die men in Europa gezien heeft, en had vervolgens het opperttoezigt over alle veeartsenijscholen in Frankrijk. † den 3 Jan. 1779. Hij heeft verscheiden werken over de veeartsenijkunde nagelaten, die grootendeels ook in het Nederd. vertaald zijn.

BOURGEOIS (Dominique François), geboren te Château-blanc, in het Franche Comté, in 1698, was een vernuftig werktuigkundige, maar anderen trokken doorgaans het voordeel zijner uitvindingen. In 1744 had hij de kaatslampen (*à reverbères*) uitgevonden; 21 jaren daarna werden door Bailli en Leroy copijen van aangeboden ter mededinging naar den prijs, uitgeloofd door de Akademie der wetenschappen, wegens de beste wijze van straatverlichting in eene groote stad. De twee namakers behaalden den prijs, van welken hij met moeite een gedeelte bekwam. Hij deed dagelijks nieuwe ontdekkingen, maar den weg der fortuin kon hij nimmer vinden. † te Parijs in 1781.

BOURGES is eene zeer oude stad in Frankrijk, hoofdstad der voorm. provincie Berry, thans de hoofdplaats van het departement van den Cher; zij ligt aan de Eure, en is eene zeer oude stad, bij Plinius en Strabo vermeld onder den naam *Biturigum Avaricum*, als de zetel der Celtische monarchie onder Tarquijn den Ouden 580 jaren vóór J. C. Julius Cæsar veroverde deze stad 52 jaren vóór J. C.; deze belegering kostte over de 40,000 menschen het leven. Bourges was onder Augustus de hoofdstad van het eerste Aquitanië. In de V eeuw leed deze stad veel van de invallen der Visigothen. Lodewijk IX stichtte hier eene hoogeschool, die in 1463 zeer uitgebreid werd; zij was in de XIV eeuw de beroemdste van geheel Europa, zelfs boven die van Bologna; Alciatus, Cujacius en andere vermaarde geleerden onderwezen aan dezelve. = (Louis de), geboren te Blois, in 1482, † in 1556, was Lijfarts van Frans I, en bespoedigde diens ontslag uit zijne gevangenschap, door Karel V te overreden dat de Spaansche lucht doodelijk was voor zijn' gevangene. De Keizer, vreezende zijn losgeld te verliezen, werd handelbaarder omtrent de voorwaarden van het ontslag des Konings.

BOURGOGNE, zie **BOURGONDIë**.

BOURGOIN (Edmond), Prior der Jakobijnen te Parijs, gedurende de beroeringen der Ligue, hield openlijk van den kansel eene lofrede op Jaques Clement, den moordenaar van Henrik III. Deze razende dweeper vatte vervolgens de wapenen op tegen Henrik IV, werd gevangen genomen bij een' aanval op eene der voorsteden van Parijs in 1589, en, ingevolge van het vonnis des parlements, met 4 paarden van elkander gescheurd in 1590.

BOURGOING (Jean François, Baron de), geboren te Nevers, omstreeks 1748, verliet den krijgsdienst, en werd als Gezantschapssecretaris bij het Spaansche hof aangesteld; hier bleef hij 9 jaren, en toonde in zijne *Reis door Spanje*, welke in de meeste Europesche talen is overgezet, dat hij Spanje zeer goed had leeren kennen. Naderhand werd hij door Lodewijk XVI als gevolmagtigd minister aan de vorsten en standen van den Neder-Saksischen Kreits gezonden en sloot in 1789 een handel- en scheepvaartsverdrag met Hamburg. In 1792 ging hij als Fransche gezant naar het hof van Madrid; doch hier had hij met vele moeijelijkheden te kampen, en werd eerst toen Aranda den Graaf van Florida Blanca in het ministerie was opgevolgd in zijne hoedanigheid erkend. Bij de uitbarsting van den oorlog tusschen Frankrijk en Spanje werd Bourgoing teruggeroepen, en leefde eenigen tijd ambteloos te Parijs, waar hij zich met de beöefening der wetenschappen en letteren bezig hield. Na de omwenteling van den 9 November 1799 betrad hij andermaal de diplomatische loopbaan, en ging als gezant naar Koppenhagen, en in 1801 in dezelfde hoedanigheid naar Stokholm. Aan beide hoven verwierf hij door zijne deugden en kundigheden algemeene achting, en werd lid der Zweedsche Akademie van schilder- en beeldhouwkunst. In 1804 werd hij bij de ontstane geschillen met Zweden teruggeroepen, en leefde wederom eenigen tijd te Parijs voor de wetenschappen, doch vertrok eindelijk weder als Gezant naar het hof van Dresden. † te Karlsbad in 1811. Hij heeft verscheiden belangrijke Hoogduitsche werken in het Fransch vertaald.

BOURGONDIë, Fr. *Bourgogne*, koningrijk, graafschap, hertogdom en eindelijk eene provincie van Frankrijk, had eertijds eene veel grootere uitgestrektheid dan tegenwoordig. Het eigenlijk Bourgogne, van hetwelk de oudste zoon des Dauphins den titel van Hertog voerde, is thans binnen de grenzen van Frankrijk bepaald; doch voormaals bevatte hetzelve als koningrijk, graafschap en hertogdom een gedeelte van Zwitserland, Savoyen, Dauphiné, het Franche Comté, Lotharingen, de Elsas en een gedeelte van België. De Bourgondische vorsten waren in de middeleeuwen zeer aanzienlijk en magtig. De mansstam in 1477 met Karel den Stouten uitgestorven zijnde, behuwde Maximiliaan van Oostenrijk met diens dochter Maria een groot deel van deszelfs uitgestrekte bezittingen, maar het eigenlijk Bourgogne en al wat overigens in Frankrijk lag eigende Lodewijk XI der Fransche kroon toe; doch het Franche Comté werd eerst door Lodewijk XIV op het einde der XVIII eeuw met Frankrijk vereenigd, waardoor ook zelfs de benaming van Bourgondischen Kreits verdween. = (Het Huis van). Ofschoon er onderscheiden huizen van Bourgondië bestaan hebben, die uitgestorven of in de Duitsche Keizersgeslachten en Fransche Koningshuizen versmolten zijn, verstaat men daaronder voornamelijk het hertoglijk huis, van hetwelk Philips de Stoute, vierde zoon van Jan, Koning van Frankrijk, in 1363 de stichter werd; zijn vader had namelijk na den dood van Philips de Rouvre, laatsten Hertog van Bourgondië, die den 21 September 1361 ongehuwd stierf, dit hertogdom, deels als een leen, deels dewijl zijne moeder Joanna van Bourgondië eene zuster des grootvaders van den laatsten Hertog geweest was, en dus als naaste bloedverwant, met de domeinen der Fransche kroon vereenigd. De nieuwe Hertog huwde in 1368 met de nagelaten bruid van den laatsten Hertog, Margareta, erfdochter van Lodewijk III, Graaf van Vlaanderen, en vermeerderde daardoor zijne bezittingen aanzienlijk; want Vlaanderen, Mechelen, Antwerpen en het Franche Comté vielen hem ten deel. † in 1404, en werd opgevolgd door zijn' zoon Jan den Onverzaagden; deze werd in 1419 op de brug te Montereau vermoord, en opgevolgd door zijn' zoon Philips den Goeden Graaf van Charolois, die door afstand van Jakoba van Beijeren in 1430 Graaf van Henegouwen, Holland en Zeeland werd; het jaar te voren had hij Namen door koop verkregen, en in 1431 bekwam hij ook Braband en Limburg, toen het geslacht van Antonis van Bourgondië, tweeden zoon van Philips den Stouten, uitstierf. Bij den vrede van Atrecht in 1435 met Frankrijk bekwam hij zeer aanzienlijke bezittingen in Frankrijk; hierbij kwam ook nog in 1441 het hertogdom Luxemburg. † te Brugge den 16 Julij 1467. Zijn zoon Karel, Graaf van Charolois (zie Karel de Stoute), volgde hem op, en verkreeg in 1475 Gelderland. Hij sneuvelde voor Nancy den 5 Januarij 1477; zijne eenige dochter Maria was de erfgename van al zijne Staten; zij huwde met Maximiliaan van Oostenrijk: uit dit huwelijk waren twee kinderen gesproten, Philips de Schoone en Margareta; de dochter werd verloofd aan Karel VIII, Koning van Frankrijk, doch door hem teruggezonden; de zoon bekwam de Bourgondische nalatenschap zijner moeder, of liever het overschot, want de bezittingen in Frankrijk, tot huwelijksgoed voor zijne zuster bestemd, behield Karel VIII, en daaronder ook het hertogdom Bourgogne. Met den zoon en kleinzoon van Philips den Schoonen (Karel V en Philips II) versmolt het Bourgondische Huis in het Oostenrijksch-Spaansche, en de naam werd het langst voortgevoerd door de basterden van Philips den Goeden en derzelver nakomelingen, van welke sommigen zich zeer beroemd gemaakt hebben in onze Vaderlandsche Geschiedenis. = (Adolph van), Heer van Beveren en Vere, zoon van Philips van Bourgondië en Anna van Borsselen, was Admiraal over de Nederlandsche zeemagt van Karel V. † den 7 December 1540. = (Antonis van), bijgenaamd de groote Basterd, natuurlijke zoon van Philips den Goeden, geboren in 1420, werd Ridder van het Gulden Vlies in 1456 en gewettigd in 1485 door Karel VIII, Koning van Frankrijk, die hem met de orde van S. Michel vereerde. Karel de Stoute zond hem in 1472 naar Zierikzee, om een geweldig oproer te dempen, aldaar ontstaan wegens het heffen van nieuwe belastingen. † in 1504. Hij was Graaf van La Roche, Heer van Crevecoeur, Vassy en Beveren; hij voerde tot wapenspreuk: *Nulne s'y frotte.* = (Antonis van), Heer van Wakkene-Capelle, klein-zoon van den voorg., was Stadhouder van Zeeland en Admiraal van Vlaanderen in dienst van Philips II; bij sneuvelde voor Middelburg in 1573. = (Antonis), geb. te Brugge in 1594

werd Jezuit, doch verliet de orde wederom, en leide zich toe op de regtsgeleerdheid, werd Kanonik der hoofdkerk te Brugge en in 1651 Deken van het kapittel. † den 29 Mei 1657; hij heeft eenige geleerde geschriften uitgegeven. = (ANTONIS FRANS), neef van den voorg. en kleinzoon van den Heer van Wakkene-Capelle, geboren te Gend, den 2 Augustus 1632, werd in 1655 op raad van zijn' oom insgelijks Jezuit, maar deed alle vier geloften, en bleef der orde getrouw tot zijn' dood toe. † te Gend, den 14 April 1676. Hij heeft ook eenige schriften nagelaten. = (DAVID VAN), onechte zoon van PHILIPS DEN GOEDEN, was Bisschop van Terouanne, toen in 1455 RUDOLPH VAN DIEPHOUT, Bisschop van Utrecht, stierf. Zijn vader zocht hem tot zijn' opvolger te doen verkiezen, maar het kapittel verkoos den Domproost GIJSBRECHT VAN BREDERODE, die terstond ingehuldigd werd, en een aanzienlijk gezantschap naar Rome zond met een geschenk van 4000 dukaten voor Paus CALIXTUS III, om zich van de pausselijke bevestiging te verzekeren. Maar de Paus, dien PHILIPS DE GOEDE op zijne hand had weten te krijgen, hield BREDERODES gezanten met schoone woorden op, streek hunne dukaten naar zich, en stelde DAVID aan tot Bisschop van Utrecht. PHILIPS, die de tijding hiervan eer kreeg dan het Utrechtsch kapittel, gebood GIJSBRECHT den zetel voor zijn' basterd te ruimen, waartoe gene zich niet zeer bereidwillig toonde, maar op de aannadering van PHILIPS aan het hoofd van 14,000 man zich bedacht, afstand deed van het bisdom en weder Domproost werd. DAVID kwam hierop in de stad, werd terstond naar de Domkerk geleid en ingehuldigd op den 6 Aug. 1456. Het geheele bisdom erkende hem voor wettigen Bisschop, behalve Deventer, welke stad door eene belegering van 8 weken daartoe gedwongen moest worden. Zijne regering duurde bijna 40 jaren en was alles behalve rustig; maar de Bisschop, steunende op de magt van zijn' vader, stoorde zich niet aan het misnoegen der genen die zijn despotismus hoe langer hoe meer tegen hem verbitterde. In 1481 kwam het tot een' openbaren opstand. De Utrechtenaars, beschermd door JAN VAN MONTFOORT, droegen het bestuur des bisdoms op aan ENGELBERT, broeder des Hertogs van Kleef, en sloegen de goederen aan van Bisschop DAVID, die op het kasteel van Wijk te Duurstede zijn verblijf hield. Paus SIXTUS IV hield den Bisschop wel de hand boven het hoofd, maar hij kon hem niet anders dan met den banbliksem te hulp komen, doch deze had toen alreeds veel van zijne kracht verloren, en DAVID, wel ziende dat hij met geestelijke wapenen niet veel zou uitrigten, zocht door list wederom meester te worden van Utrecht, hetwelk hem door verstandhouding met eenigen van binnen gelukte; maar het duurde niet lang of de stad werd verrast door HENRIK VAN NIEVELD, die echter daarbij omkwam; doch zijn volk bleef meester van de stad, en voerde den Bisschop naar Amersfoort, waar hij in het klooster van S. Agatha bewaard werd. Utrecht werd hierop door MAXIMILIAAN VAN OOSTENRIJK en de Hollanders belegerd en ingenomen bij verdrag, ten gevolge van hetwelk Bisschop DAVID uit zijne gevangenschap ontslagen en in zijne waardigheid hersteld werd. Hij regeerde echter niet beter dan te voren, schikte en regelde alles op eene willekeurige wijze naar zijn' zin en welgevallen, zonder zich te storen aan voorregten of bestaande wetten en gebruiken. † den 16 April 1496. = (FRANS VAN), zoon van BOUDEWIJN VAN BOURGONDIË, Baron van Falaix, basterd van PHILIPS DEN GOEDEN, bloeide omstreeks het midden der XVI eeuw, en was een kundig man, zeer bedreven in het behandelen van staatszaken en een tamelijk goed Latijnsch dichter. Hij heeft *Poëmata varia* en eenige andere dichtwerken uitgegeven; ook het *Itinerarium* PHILIPPI II *Principis Hispaniarum in Belgium* 1555. = (GILLES VAN), afstammeling van JAN VAN BOURGONDIË, Heer van Froimont, basterd van PHILIPS DEN GOEDEN, bloeide in het begin der XVII eeuw, en was Fiskaal bij het hooge geregtshof van Vlaanderen te Gent en een goed Latijnsch dichter, gelijk blijkt uit zijne uitgegeven dichtwerken. = (HERMAN VAN), Graaf van Falaix, † in 1626 in den bloei zijner jaren, behandelde als Latijnsch dichter slechts bijbelsche onderwerpen; zijn werk nogtans, in 1624 te Leeuwarden gedrukt, is slechts middelmatig. = (MAXIMILIAAN VAN), tweede zoon van ADOLPH VAN BOURGONDIË, was een der vermogendste Zeeuwsche edellieden, en de gunsteling van Keizer KAREL V, die zijne heerlijkheden Vere en Vlissingen tot een markgraafschap verhief. In 1543 deed hij als Admiraal van Zeeland met 9 schepen een' togt naar Frankrijk, zeilde de Garonne op tot Bordeaux, waar hij eene vloot Fransche koopvaardijschepen deels vernielde, deels veroverde, en eenige klokken van de kerktorens afhaalde, die hij naar Zeeland voerde en als zegeteekenen, op 's vijands bodem veroverd, ten toon stelde. † kinderloos in 1559. Zijne wedewe LOUISE VAN CROY stiet zijne nalatenschap naar het gebruik van dien tijd met den voet: zijne goederen moesten dienvolgens ten behoeve zijner schuldeischers verkocht worden. Vere en Vlissingen werden in 1567 openlijk geveild en gemijnd voor PHILIPS II, Koning van Spanje, die echter met de betaling in gebreke bleef: weshalve beide heerlijkheden wederom aangeslagen werden, om den 27 Junij 1581 openlijk in den Hage verkocht te worden. WILLEM I, Prins van Oranje, was kooper van Vlissingen voor 75,100 guldens en van Vere voor 74,500 guldens. = (NICOLAAS VAN), afstammeling van JAN VAN BOURGONDIË, was een broeder van GILLES VAN BOURGONDIË, en geboren te Enghien, den 29 September 1586; hij studeerde te Leuven, en zette zich als Advokaat te Gend neder. Bij de regtsgeleerdheid beoefende hij ook de Geschiedenis, de fraaije letteren en de dichtkunst. In 1627 beriep MAXIMILIAAN, Hertog van Beijeren, hem tot Professor in de regtsgeleerdheid te Ingolstadt; vervolgens werd hij Raad en Geschiedschrijver des Hertogs, en naderhand van Keizer FERDINAND II. In 1639 keerde hij naar de Nederlanden terug, en werd lid van den Hoogen Raad van Braband. † omstreeks 1646. Hij heeft eene menigte werken uitgegeven over allerlei onderwerpen, die als *Opera omnia* in 1647 en 1700 te Brussel gedrukt zijn. = (PHILIPS VAN), onechte zoon van PHILIPS DEN GOEDEN, was Admiraal van Holland, toen FREDRIK VAN BADEN, Bisschop van Utrecht, omstreeks 1516 zijn bisdom moede zijnde, hetzelve te koop veilde; de Admiraal kocht hem hetzelve af voor 12,000 ducaten, en Paus LEO X gaf, tegen goede betaling, gereedelijk zijne toestemming tot deze ergerlijke simonie; maar de Staten van Utrecht waren zoo rekkelijk niet, en het duurde tot in 1518 eer de Admiraal tot priester gewijd werd, en FREDRIK op den bisschoppelijken zetel verving, dien zijn broeder DAVID VAN BOURGONDIË reeds vóór dezen van 1456 tot 1496, en dus bijna 40 jaren bekleed had. Zijne regering was even zoo onrustig als die van zijn' broeder; de onlusten in Overijssel noodzaakten hem de wapenen op te vatten, en dezelve insgelijks te voeren tegen KAREL, Hertog van Gelder. † den 7 April 1524. Hij was een zeer vredelievend, weldenkend en verlicht man, de vriend van ERASMUS, en der hervorming, door LUTHER in zijn' tijd begonnen, niet ongenegen; hij sprak met diepe verachting van de verdorvenheid van het Roomsche hof en de knevelarijen der priesters, wilde de feestdagen verminderen, de bedelmonniken afschaffen en den geestelijken het huwelijk toestaan; boven alles had hij een' afkeer van alle kettervervolging, en gedoogde niet dat in zijn bisdom iemand om het voorstaan van het nieuwe geloofsbegrip gemoeid werd.

BOURGONDIëRS, *Burgundiones, Bourguignons*; dezen naam voerde een oud Germaansch volk, hetwelk aanvankelijk de boorden van den Weichsel bewoonde, en tot den hoofdstam der Wandalen behoorde. Door de Gepiden na het verlies van een' zwaren slag uit hunne woonplaatsen verdrongen, zakten zij af naar den Boven-Rijn, en vestigden zich nevens de Alemannen, met welke zij aanhoudend oorlog voerden. In 406 trokken zij over den Rijn, en vielen in Gallië, waar zij zich vestigden en hun aanvoerder GONDICAR een koningrijk oprigtte, hetwelk toen reeds Bourgondië heette, en allengs uitgebreider werd. Dit Rijk bestond ruim 100 jaren onder 8 Koningen, die zich door huwelijken van het bondgenootschap der Frankische Koningen verzekerden, tot op CLOVIS, die den Bourgondischen Koning GONDEBALD Lyon ontnam. SIGISMOND, zoon en opvolger van GONDEBALD, werd door de zonen van CLOVIS in 524 overwonnen en gedood. Zijn broeder GONDEMAR, die hem was opgevolgd, sloeg de overwinnaars wel terug, doch werd in 535 ganschelijk geslagen en Bourgondië met de Fransche monarchie vereenigd. Dit Rijk, aan GONTRAN ten deel gevallen, na den dood van CLOTARIUS I, behield eenigen tijd zijn' staatsvorm, zijne wetten en zijne gebruiken; doch na de verbrokkeling des Rijks van KAREL DEN GROOTEN werd ook Bourgondië in drie provinciën verdeeld, waarna de Frankische vasallen zich allengs onafhankelijk maakten. In 879 gelukte het Boso, schoonbroeder van KAREL DEN KALEN, met toestemming der Bourgondische grooten, de koninklijke waardigheid weder te bekomen; hij noemde zich Koning van Provence, en hield zijn hof te Arles: hierdoor ontstond de benaming van Arelatisch Rijk, hetwelk nogtans met zijn' dood in 888 eindigde. Zijn zoon LODEWIJK vereenigde met de vaderlijke erflanden het aan deze zijde van den Jura gelegen land, en schiep daaruit het Cisjuranische Bourgondië of het Neder-Bourgondische Rijk, hetwelk een gedeelte van Provence, met Arles, Dauphiné, het Lyonnesche, Savoyen en een gedeelte van het Franche Comté bevatte. RUDOLPH VAN STRETTLINGEN, Graaf van Auxerre, bragt een groot gedeelte van Zwitserland, het Walliserland, een gedeelte van Savoyen en de provinciën aan gene zijde van den Jura aan zich, en liet in 883 zich kroonen tot Koning van Transjuranisch of Opper-Bourgondië. Deze beide Rijken werden in 930 onder Keizer KONRAAD I vereenigd, en de gansche Bourgondische Staat viel eindelijk in 1032 onder Keizer KONRAAD II aan het Duitsche Rijk. Maar een derde Staat, van welken de Fransche provincie Bourgogne de kern uitmaakte, bleef als hertogdom bestaan. Als stichter van hetzelve wordt RICHARD, broeder van Boso, Koning van Provence, gerekend. Dit hertogdom werd door zijne opvolgers nu eens erfelijk, dan wederom ter leen bezeten, zoodat deze waardigheid dikwijls in andere geslachten overging. Zie BOURGONDIË (HUIS VAN).

BOURGUET (LOUIS), geboren te Nismes den 23 April 1678, was de zoon van een' Koopman, die na het herroepen van het edict van Nantes in 1665 zich naar Zurich begaf. De jonge BOURGUET Hoogduitsch en Latijn geleerd hebbende, werd in 1690 tot den lakenhandel opgeleid; hij verzuimde nogtans de studie niet, maar oefende zich vlijtig in de wijsbegeerte en wiskunde. In 1697 verzelde hij zijn' vader op eene handelreis naar Italië, waar hij zooveel voedsel voor zijn' weetlust aantrof, dat hij in 1701, 1702, 1707, 1710 en

1711 deze reis nogmaals deed, en tot 1715 te Venetië bleef. In 1717 kon hij in BARBEIRACS plaats Professor in de regtsgeleerdheid te Lausanne worden, doch hij weigerde dit ambt, om onafhankelijk te blijven. In 1731 werd hij lid van de Berlijnsche akademie en op het einde van hetzelfde jaar te Neufchatel, waar hij zich in 1704 nedergezet had, Professor in de wijsbegeerte en wiskunde. † den 1 Dec. 1742. Hij heeft verscheiden werken in het Latijn, Fransch en Italiaansch geschreven over onderwerpen der natuurlijke historie, wijsbegeerte, wiskundige wetenschappen en oudheden, behalve vele opstellen, in het *Journal helvétique* en andere tijdschriften geplaatst.

BOURGUIGNONS, zie **BOURGONDIëRS**.

BOURIGNON (ANTOINETTE), geboren te Rijssel, den 13 Januarij 1616, kwam zoo geheel misvormd ter wereld, dat men in twijfel stond of men haar voor een menschelijk schepsel of voor een monster moest houden. Zij begaf zich vroegtijdig aan het lezen van mysticke boeken, die hare verbeelding tot de ergste dweepzucht ontvlamden; zij had verschijningen en visioenen, die haar aanleiding gaven tot allerlei uitsporige geestdrijverijen; zij waande zich geroepen om het Evangelie in zijne oorspronkelijke zuiverheid te herstellen. In weerwil van hare leelijkheid werd zij in 1636 ten huwelijk gevraagd; maar zij ontvlugtte het ouderlijk huis, en leefde eenigen tijd als een heremiet vermomd in een bosch, tot een soldaat haar ontdekte, en hare kuischheid als door een mirakel behouden bleef, welke de pastoor van het naburig dorp verder in bescherming nam, tot haar vader haar weder te huis haalde. De Aartsbisschop van Kamerijk bezorgde haar in een klooster; hier maakte zij een' aanhang onder de nonnen, met welke zij wilde ontvlugten, doch haar voornemen werd ontdekt en zij de stad uitgejaagd. Zij begaf zich weder naar Rijssel bij hare ouders, waar zij zich in hare kamer opsloot, en den tijd doorbragt in vrome ledigheid met allerlei gezigten en openbaringen. Hare ouders en ook hare zuster gestorven zijnde, geraakte zij in het bezit van een aanzienlijk vermogen, voor welks vermeerdering zij, bij al hare verachting der aardsche goederen, toch eene bijzondere zorg droeg. In 1653 werd zij Augustijner non en bestuurderes van het hospitaal van Onze Lieve Vrouw der zeven smarten, te Rijssel. Hier bragt zij door hare verschijningen en dweepzuchtige grillen de hoofden der jonge meisjes, die aldaar besteed waren, zoodanig in verwarring, dat het gerucht algemeen verspreid werd dat ANTOINETTE eene tooverheks was, die de juffers tot een verbond met den Duivel verleid had; dit wierp eene leelijke kladde op hare heiligheid; de overheid ontbood haar, en onderzocht in goeden ernst of zij tooveren kon. ANTOINETTE, vreezende in een heksenproces gewikkeld te worden, vertrok in stilte naar Gend, en vervolgens naar Mechelen, waar zij kennis maakte met zekeren CHRISTIAAN DE CORT, een' onnoozelen vromen bloed, die zich insgelijks verbeeldde met verschijningen en openbaringen bevoorregt te zijn; hij was overigens een man van ruime middelen, en voornemens met eenige vrome vrienden en vriendinnen eene soort van geestelijke volkplanting aan te leggen op het eiland Nordstrand, in Holstein, waar hij eenige bezittingen had. ANTOINETTE was bereidwillig om hem derwaarts te verzellen, en zij vertrokken in 1668 naar Amsterdam, waar zij zich eenigen tijd ophielden, en ANTOINETTE verscheiden mondgesprekken hield met LABADIE, dien zij nogtans lang zoo heilig en vroom niet vond als zich zelve, en hem daarom ook niet wilde medenemen naar Nordstrand, waarheen DE CORT inmiddels vooruit vertrok, doch kort daarna stierf, en ANTOINETTE erfgenaam liet van zijne aanzienlijke nalatenschap. In 1671 vertrok zij uit Holland naar Nordstrand, waar zij eene drukkerij aanleide, op welke zij de mysticke boeken, die zij in het Fransch, Hoog- en Nederduitsch schreef, liet drukken. Natuurlijk werd deze dweepzuchtige onzin verder verspreid dan onder de kudde, welke zij om zich heen vergaderd had; sommige ijveraars voor de regtzinnigheid waren dwaas genoeg om de meer bespottelijke dan schadelijke ketterijen der schrijfster te wederleggen; twee Luthersche predikanten maakten inzonderheid een vreesselijk alarm, de Labadisten deden wakker mede, en het drukken en verspreiden van ANTOINETTES schriften werd eerlang verboden. In 1673 begaf zij zich naar Flensburg; doch hier geraakte zij bij het gemeene volk andermaal onder verdenking van hekserij, en moest door eene spoedige vlugt het gevaar ontwijken, dat haar dreigde; doch van stad tot stad ging het gerucht van hare tooverkunst haar vooruit, zoodat zij, nergens eene schuilplaats kunnende vinden, het Holsteinsche verliet, en naar Hamburg trok, hare drukkerij op een' wagen medevoerende; doch hier had men zoodra geene kennis van hare aankomst, of men zocht haar in handen te krijgen: weshalve zij naar Oost-Friesland vertrok, waar de Baron LUTZBURG haar het bestuur vertrouwde over een armenhuis; maar kort daarna zich op reis begevende naar Holland, † zij te Franeker den 30 October 1680. Deze bijsterzinnige dweepster schreef verscheiden boeken, wier onzinnige inhoud blijkbaar van hare ontstelde hersenen getuigt; zij zijn in 19 deelen in 8vo gedrukt. PETRUS POIRET, een harer ijverigste aanhangers, bragt hare misselijke droomerijen tot eene soort van geregeld zamenstel, hetwelk hij in 1686 te Amst. in het Fransch en Latijn liet drukken.

BOURLIE (ANTOINE DE GUISCARD DE), geboren in 1638, was tot den geestelijken staat bestemd, en reeds jong met eene aanzienlijke abdij begiftigd; maar zijne eerzucht dreef hem om eene woeliger rol te spelen. In 1702 begaf hij zich onder de Protestanten in de Cevennes, voorzag hun van wapenen en geld, en zocht de inwoners van Rouergue tot opstand te brengen; hierin niet slagende, ging hij naar Engeland, werd aan de Koningin ANNA voorgesteld, en hare ministers stonden hem een aanzienlijk jaargeld toe. Verlangende in Frankrijk weder te keeren, geloofde hij daartoe het middel gevonden te hebben met het vertrouwen van het Engelsche ministerie te verraden. Zijn gedrag werd ontdekt, zijne papieren in beslag genomen en hijzelf voor den staatsraad gebragt, om ondervraagd te worden. Hij ontkende eerst alles; maar de Kanselier HARLEY hem zijne brieven vertoond hebbende, werd hij woedende, greep een pennemes, gaf daarmede den Kanselier twee steken, en viel toen aan op den Hertog van Buckingham, die bij het verhoor tegenwoordig was; doch deze trok zijn' degen, verdedigde zich, en BOURLIE werd gekwetst naar New Gate gebragt, om zijn vonnis af te wachten, maar † in 1711 aan zijne wonden, alvorens zijn proces was afgeloopen.

BOURRIT (MARC THÉODORE), geboren te Geneve in 1739, † in 1819, heeft zich vermaard gemaakt door het bereizen en beschrijven der Alpen. Zijn werk is ook in het Nederduitsch vertaald.

BOURSAULT (EDME), geboren te Muci-l'Evèque in 1638, † te Mont-Luçon, den 15 September 1701, verstond naauwelijks zijne moedertaal, toen hij in 1651 te Parijs kwam; doch zijn vernuft en vlug verstand vergoedden het gemis van behoorlijk onderwijs, en door vlijtige zelfoefening schreef hij zulk een' bevalligen Franschen stijl, dat hij eerlang Secretaris werd der Hertogin van Angoulême. LODEWIJK XIV zou hem tot onderwijzer van den Dauphin benoemd hebben, zoo hij Latijn verstaan had; maar BOURSAULT maakte niettemin toch als hoveling fortuin; hij leverde alle weken een nieuwsblad in verzen, waarin het hof zeer veel vermaak schepte, en dat hem een jaargeld van 2000 Livres opbragt; doch in een dezer bladen de Franciskaner monniken tot een voorwerp van spotternij genomen hebbende, bewerkte de biechtvader der Koningin dat hem het schrijven van dit nieuwsblad verboden werd; zelfs liep BOURSAULT gevaar van in de Bastille gezet te worden. Vervolgens schreef hij voor het tooneel; zijne stukken voldeden in dien tijd; er bestaan ook van hem eenige Romans, Brieven, Fabelen, enz.

BOURSSE (ANTHONY CORNELIS), blindgeboren te Amsterdam, den 8 Januarij 1769, toonde vroegtijdig een' gelukkigen aanleg tot de muzijk, en werd een voortreffelijk orgelspeler; met zijn 14e jaar werd hij reeds Organist der Nieuwezijds kapel te Amsterdam, vervolgens in 1791 der Wester kerk, der Nieuwe kerk en sedert 1801 der Oude kerk. † den 15 November 1830. Meermalen toonde hij zijne uitstekende bekwaamheden onder toejuiching der beroemdste meesters; naauwelijks 17 jaren oud gaf hij reeds een orgelconcert in navolging van den Abt VOGLER, die zich kort te voren in Amsterdam had doen bewonderen; de jonge BOURSSE behaalde niet minder een' welverdienden lof. Naderhand gaf hij zoo wel in andere steden als te Amsterdam nog vele orgelconcerten, tot weldadige oogmerken, die doorgaans vrij aanzienlijke sommen opbragten.

BOURTANGE, eene schans op de uiterste grenzen van de provincie Groningen tegen den Munsterschen bodem, werd in 1593 aangelegd door Graaf WILLEM VAN NASSAU, en sedert 1738 merkelijk verbeterd. Deze sterkte is nog nimmer vermeesterd geworden. In 1672 zocht de Bisschop van Munster eerst door verraad en toen door geweld dezelve te bemagtigen, hij wilde namelijk den bevelhebber PROT voor 200,000 guldens tot de overgave omkoopen, en toen de brave man dezen voorslag met verontwaardiging van de hand wees, liet de Bisschop batterijen opwerpen, maar hij werd weldra genoodzaakt onverrigter zake af te trekken.

BOURZEIS (AMABLE DE), geboren te Volvic, bij Riom, den 6 April 1606, was aanvankelijk livreibediende bij den Marquis DE CHANDENIER; doch lust tot de letteren hebbende, leerde hij Latijn, in welke taal hij spoedig verzen maakte; even zoo gelukkig slaagde hij ook in het Grieksch, en gaf eene proeve van zijne bekwaamheid met eene overzetting in Grieksche verzen van het gedicht *de Partu Virginis*, van Paus URBANUS VIII, die hem zijn' arbeid met eene priorij in Bretagne beloonde. LODEWIJK XIII gaf hem de abdij S. Martin de Cores, en de Kardinaal DE RICHELIEU verkoos hem tot een der eerste leden van de Fransche Akademie. Even zeer stond hij in gunst bij MAZARIN en COLBERT, welke laatste hem tot verscheiden gewigtige zaken gebruikte. In 1666 werd hij naar Portugal gezonden, om den namaligen Maarschalk van Frankrijk, Graaf van SCHOMBERG, tot het Katholijke geloof te bekeeren, doch waartoe deze toenmaals nog geen lust had. † te Parijs, den 2 Augustus 1672, en heeft verscheiden meest polemische schriften nagelaten.

BOUSSOLE is een werktuig, waarvan men zich in de practische meetkunde bedient, om hoeken te meten. Deszelfs zamenstelling en gebruik vloeit voort uit de algemeen bekende eigenschap, dat een stalen naald, door of aan den magneet gestreken, het magnetisch noorden aanwijst. Zie de beschrijving van dit werktuig bij F. P. GIESIUS NANNING, *Werkdadige Meetkunst*, bl. 69 en volg. De kundige SCHMALCALDER, geboren Duitscher, doch sedert lang in Engeland

gevestigd, heeft de Boussole merkelijk verbeterd, waarvoor hij een patent (octrooi) verkregen heeft.

BOUSYRY, een Arabisch dichter, geboren in Afrika, omstreeks 1211, † in 1298, vervaardigde, behalve verscheiden andere dichtstukken ter eere van MOHAMED, dat hetwelk *Bordah* getiteld is, en voor zijn meesterstuk gehouden wordt. Eene Latijnsche vertaling van dit dichtstuk is in 1771 te Leyden gedrukt.

BOUTEROL, Fr. *Bouteróle*, eigenlijk *bout à réole*, noemt men in de wapenkunde den oorband of het beslag aan de punt van eene degenschede.

BOUTERWECK (FRIEDRICH), geboren te Oker, bij Goslar, den 15 April 1766, oefende zich aanvankelijk in de regtsgeleerdheid aan de hoogeschool te Göttingen; doch meer smaak vindende in de dichtkunst en fraaije letteren, verliet hij de akademie reeds in 1787, en ging met aanbevelingen van GLEIM naar Hannover en Berlijn; in beide plaatsen nogtans geen bestaanmiddel vindende, keerde hij naar Göttingen terug, waar hij met lessen geven zijn onderhoud won. Tevens had hij zich ook met ijver toegelegd op de philosophie, en het stelsel van KANT had in het eerst een' warm' voorstander aan hem, doch naderhand voldeed hetzelve hem minder. Hij zocht wel geen nieuw philosophisch stelsel in te voeren, maar toch heeft hij menig voorhanden leerbegrip onder nieuwe gezigtpunten gebragt, vooral toen hij na 1797 als Professor der wijsbegeerte te Göttingen zich in ruimer' werkkring geplaatst vond. Zijne philosophische schriften wikkelden hem met verscheiden geleerden in een' pennestrijd, die hem geenszins afschrikte van het voortzetten zijner wijsgeerige nasporingen, waarbij hij veelal de leiding van JACOBI volgde. † te Göttingen, den 9 Aug. 1828. Van al zijne vrij talrijke geschriften is ongetwijfeld zijne *Geschichte der neuern Poesie und Beredtsamkeit*, wat er ook nog aan moge ontbreken, een zeer verdienstelijk werk.

BOUT-RIMÉ is eene Fransche uitvinding van zekeren DUCLOS in de laatste helft der XVII eeuw, namelijk een gedicht op gegeven rijmwoorden. In Frankrijk maakte men eertijds er veel werks van; te Toulouse gaf een letterkundig genootschap alle jaren de rijmwoorden op voor een klinkdicht, en loofde eene zilveren medaille uit aan degenen die dezelve het best aanvulden met verzen tot lof van den Koning. Ondertusschen is er weinig verdienste in deze vernuftspeling, meestal eene oefening voor jonge dilettanten. Men kiest doorgaans de wonderlijkste en vreemdste rijmwoorden, die geene de minste betrekking tot elkander schijnen te hebben, om toch het werk regt moeijelijk te maken. In het Nederduitsch kent men ook deze aardigheid onder den naam van *Eindrijmen*; zoo vindt men achter *het Gedachtenisoffer aan* W. BINGLEY, van J. VAN WALRÉ, een' *Slotzang der XVIII eeuw* in dezen vorm, die dus eindigt:

De reinste deugd bezweek; zoo ras ze een' *hellewicht*
Te sterk in de oogen blonk, trof haar zijn *bliksemschicht*:
Thans beeft men zeker min voor 't gros der *ratelslangen*,
Stuiptrekkend van gelaat, gelijk een *halfgehangen*.
Zachtaardig volk, dat woont bij menig *waterbuis*,
Herstel u meer en meer, mistrouw het *nachtgespuis*;
Neem, tot verkoelingdrank, melk van *meloenenpitten*,
Zoo ga 't ons vaderland niet eens als *'t huis te Britten!*
En daalde eerlang de vreê snel als een *dondersteen*,
Hoe zegende ieder dan 't jaar *Achttienhonderd-één!*

BOUVET (JOACHIM), Fransch Jezuit, was een der zes eerste wiskundige zendelingen, die LODEWIJK XIV in 1683 op zijne kosten naar China zond. BOUVET verwierf de achting en het vertrouwen van den Chineschen monarch, den vermaarden KANG-HI, en kreeg verlof om eene kerk te bouwen in den omtrek van het paleis. Hij wordt uit dien hoofde aangemerkt als een der stichters van de Fransche zending te Peking. † in 1730, en heeft verscheiden geschriften wegens China in het licht gegeven.

BOUVINES, een dorp tusschen Rijssel en Doornik, heeft eene historische vermaardheid door de overwinning welke PHILIPPUS AUGUSTUS, Koning van Frankrijk, aldaar in 1214 behaalde op Keizer OTTO IV en zijne bondgenooten.

BOVADILLA (FRANCISCO DE) werd in 1500 door FERDINAND en ISABELLE naar S. Domingo gezonden, om het gedrag van COLUMBUS te onderzoeken. In Amerika aangekomen zijnde, maakte hij zich meester van de regering, liet COLUMBUS in ketenen slaan, stelde eene beschuldiging tegen hem op, bekrachtigd door omgekochte getuigen, en zond hem naar Spanje, waar hij zich nadrukkelijk verdedigde. BOVADILLA oefende ondertusschen een volstrekt gezag in de volkplanting, welke zijne tirannij op het punt van haren ondergang bragt; doch FERDINAND, hiervan onderrigt, deed hem door een' ander vervangen, die hem naar Spanje terugzenden moest, om zich te verantwoorden. BOVADILLA werd inderdaad genoodzaakt zich in te schepen, maar hij verging op de reis met de geheele rijkgeladen vloot in 1502.

BOWDICH (JOHN EDWARD), geboren in 1794, was natuuronderzoeker in dienst der Afrikaansche maatschappij te Londen, en maakte zich verdienstelijk door de uitgave van zijne reis in het land der Ashantijnen in 1819, alsmede door zijne berigten wegens de binnenlanden van Afrika. Op last van voorn. maatschappij was hij ten laatste bezig om eene kaart van de Gambia-rivier te ontwerpen, toen hij den 10 Jan. 1824 een slagtoffer werd der zoogenaamde Gambiakoorts.

BOWER (ARCHIBALD), geboren te Dundee, in 1686, was aanvankelijk Jezuit, Professor der fraaije letteren en lid van de regtbank der Inquisitie te Macerata. Hij keerde naar Engeland, omhelsde den Hervormden godsdienst, en werd bibliothekaris der Koningin CAROLINE. † in 1766. Behalve eene Algemeene Geschiedenis, die onvoltooid is gebleven, schreef hij eene *Historie der Pausen*, van welke eene zeer goede Nederduitsche vertaling, 7 deelen in 4to bestaat. Dit werk bragt verscheiden Roomschgezinde pennen in beweging, minder om hetzelve te wederleggen (dat trouwens ook niet gemakkelijk viel, alzoo de schrijver te Rome dit werk grootendeels vóór zijn' afval zamengesteld en gelegenheid gevonden had om van verscheiden echte stukken gebruik te maken, die geen Protestant immer onder oogen kan bekomen) dan wel om zijn' afval aan geheel andere oorzaken toe te schrijven dan aan zijne overtuiging. Eene mannelijke verdediging in den vorm eener zelfbiographie (insgelijks in het Nederduitsch vertaald) leide al zijne tegenschrijvers in éens het stilzwijgen op; want hij bragt meer aan den dag dan de orde der Jezuiten lief was, die ook kort daarna werd afgeschaft. Zijn werk loopt tot CLEMENS XIII, en is voorzeker het beste wat nog immer over de Pausen geschreven is.

BOWYER (WILLIAM), geboren te Londen, in 1699, de geleerdste Boekdrukker van zijn' tijd, heeft eene menigte voortreffelijke werken gedrukt met aanteekeningen van zijne hand, die zeer geächt zijn; hij was drukker van de Koninklijke Maatschappij en lid van die der Oudheidkenners. † in 1777. Zijn werk over den oorsprong der boekdrukkunst is door J. NICHOLS voltooid.

BOXEN, eene soort van vuistgevecht in den smaak van het pugilat der oude Grieken, behoort tot de volkseigenaardigheden der Engelschen. Er zijn boxers, die van hunne bekwaamheden eene kostwinning maken, en boxpartijen als een schouwspel aankondigen, in hetwelk zij met het bovenlijf geheel naakt optreden, naar de regelen der edele boxkunst elkander jammerlijk toestellen en met bebloede vingeren de ontvangst zamen deelen. Men moet Engelschman zijn, om in zulk eene barbaarsche vertooning vermaak te vinden, die ieder' ander' beschaafd' Europeaan met afgrijzen en walging vervult.

BOXHORN (MARCUS ZUERIUS), geb. te Bergen-op-Zoom in 1612, waar zijn vader JAKOB ZUERIUS Predikant was, dien hij, nog maar 6 jaren oud zijnde, door den dood verloor. Zijne moeder vertrok hierop met hem naar haren vader HENRIK BOXHORN, Predikant te Breda, die, geene zonen hebbende, zijn' kleinzoon den naam BOXHORN deed aannemen. De Spanjaarden in 1625 Breda vermeesterd hebbende, vertrok MARCUS met zijn' grootvader naar Leyden, waar hij zich op de letteroefeningen toeleide, en tusschen zijn 16 en 20 jaar reeds verscheiden geleerde werken in het licht gaf. In 1632 werd hij aangesteld tot Professor in de welsprekendheid aan de Leydsche hoogeschool. De Zweedsche gezant in den Hage bood hem uit naam zijner Koningin CHRISTINA een aanzienlijk ambt te Stokholm aan, maar hij verkoos liever te Leyden te blijven, waar hij DANIEL HEINSIUS als Professor in de Geschiedenis verving. † den 3 October 1653. Schoon hij dus slechts den ouderdom van naauwelijks 40 jaren bereikte, heeft hij bijkans 40 zeer belangrijke werken in het licht gegeven, over allerlei onderwerpen, uit allerlei vakken van wetenschap, inzonderheid over de vaderlandsche geschiedenis en oudheden, regten, gewoonten, taal, enz. in het Latijn en Nederduitsch; voorts gedichten, redevoeringen en eene menigte kleine verhandelingen.

BOXTEL, een groot dorp in de Meijerij van 's Hertogenbosch, weleer eene baronie, met een slot, hetwelk ten tijde der belegering van 's Hertogenbosch, door Prins FREDRIK HENRIK, de Graaf HENRIK VAN DEN BERG bezet hield, om van daar het ontzet te bewerkstelligen, waarin hij niet slaagde. Den 13 Mei 1540 verbrandde de kerk benevens een groot gedeelte der huizen van Boxtel, waarbij verscheiden menschen het leven verloren.

BOYDELL (JOHN), geboren te Dorington in 1730, was Graveur, Prenthandelaar, Sherif en Lord Mayor van Londen; de gewigtigste van zijne groote ondernemingen is de Gallerij van SHAKESPEARE, voor welke hij alle beroemde Schilders en Graveurs van zijn' tijd liet arbeiden; bovendien gaf hij nog verscheiden prachtige prentwerken in het licht, en daaronder eene *Collection of Prints engraved after the most capital paintings in England*, in 19 deelen, die hem verbazende sommen gekost heeft. † in 1804.

BOYER (ABEL), geboren te Castres in 1664, was als Protestant een slagtoffer der herroeping van het edict van Nantes; hij week eerst naar Geneve, en toen naar Franeker, waar hij studeerde, en zich vervolgens naar Engeland begaf. † te Chelsea den 16 November 1729. Hij was een zeer arbeidzaam geletterd man, die behalve zijn zeer geächt Engelsch-Fransch en Fransch-Engelsch Woordenboek (dat meer dan 20 malen gedrukt en nagedrukt is), nog verscheiden goede werken in het Fransch geschreven, en goede Fransche werken in het Engelsch vertaald heeft.

BOYLE (ROBERT), geboren te Lismore, in Ierland, den 25 Januarij 1626, was de 7 zoon van RICHARD, Graaf van Cork en Orrery, stu-

deerde te Leyden, bereisde Zwitserland, Italië en Frankrijk, en kwam in 1644 in zijn vaderland terug, waar hij, door den dood zijns vaders bezitter geworden van een aanzienlijk vermogen, een landgoed, Stalbridge genaamd, betrok, en zich bezig hield met de beoefening der natuur- en scheikunde. Hij was een vijand van alle stelsels, en erkende in de stof geene andere dan bloot werktuigelijke eigenschappen; aan hem is men de eerste juiste kennis verpligt van de opslorpingen der lucht bij verkalkingen en verbrandingen, en van de vermeerdering des gewigts der metaalkalken. Over het algemeen was hij de eerste leidsman dergenen die de chemische verschijnselen der lucht bestudeerden, en de voorlooper van Hales, Cavendish en Priestley. In al wat hij stelde nam hij de ondervinding tot grondslag. Van natuur tot zwaarmoedigheid en diep nadenken geneigd, verviel hij op eenige twijfelingen omtrent sommige punten van den Christelijken godsdienst, hetwelk hij in goeden ernst aan de inblazingen des Duivels toeschreef; deze twijfelingen waren hem zeer lastig, en hij wilde door zelfmoord een einde daaraan maken, maar de vrees voor de hel wederhield hem, en hij zocht zich in zijn geloof te versterken door het lezen van stichtelijke boeken, doch zij voldeden hem niet. Om zelf de werken, die tot grondslag van dezelven dienden, te leeren kennen, leerde hij de Oostersche talen, en maakte kennis met Pococke, Hyde, Clarke, Barlow en andere geleerden. Dit stelde hem gerust, en hij bestemde eene som gelds tot eene instelling om nieuwe bewijzen voor de leerstellingen van den Christelijken godsdienst voor te dragen, en aan deze instelling heeft men de schoone leerredenen te danken van Samuel Clarke voor het bestaan van God. Boyle bevorderde de zendelingschappen naar Indië, en liet op zijne kosten den Bijbel in het Iersch en Gaëlisch overzetten en drukken. † ongehuwd te Londen den 30 September 1691. Zijne gezamenlijke werken zijn 5 deelen in folio voor het eerst te Londen in 1744 gedrukt. = (Roger), Graaf van Orrery, broeder van den voorg., geboren te Lismore, in 1621, diende eerst onder Karel I, vervolgens onder Cromwel en werkte krachtdadig mede tot herstel van het koningschap. Karel II beloonde zijne getrouwheid met eene plaats in den geheimen Raad van Engeland en Ierland. † in 1670. Hij heeft verscheiden werken in verzen en in proza nagelaten. = (Charles), Graaf van Orrery, zoon van den voorg., geboren te Chelsea in 1676, diende in den Successieoorlog, en verkreeg den rang van Majoor-generaal in den slag van Malplaquet. Vervolgens van landverraad beschuldigd, werd hij in den Tower gezet, zonder men hem kon overtuigen. † in 1731. = (John), eenige zoon van den voorg., geb. in 1707, † in 1762, gaf in 1738 de tooneelstukken van zijn' grootvader in het licht, en schreef zelf eenige werken, die gedeeltelijk eerst na zijn' dood gedrukt zijn.

BOZE (Claude Gros de), geboren in 1680, † in 1753, werd in 1706 tot vasten Secretaris verkozen van de Akademie der opschriften; kort daarna verving hij Fenelon in de Fransche Akademie, en werd benoemd tot opziener van het kabinet der penningen en oudheden. Hij heeft de 15 eerste deelen der Gedenkschriften in orde gebragt en uitgegeven, waarin verscheiden opstellen van zijne hand gevonden worden.

BOZZARIS (Marco), geboren in Albanië, in het gebergte van Suli, was een der Grieksche helden, die een' onsterfelijken roem verworven hebben in den opstand tegen de Turken in 1821. Hij werd benoemd tot Stratarch van West-Griekenland, en had in verscheiden gevechten vele voordeelen op de Turken behaald. Kennis bekomen hebbende dat deze voornemens waren in Aetolie te vallen, besloot hij in den nacht van den 14 Aug. 1823 den vijand te gemoet te trekken, dien hij den 21 in het gezigt bekwam, aan den voet van den berg Kollidromus. Bozzaris had slechts 750 man bij zich, die hij overal in hinderlagen verborg, met bevel zich van allen aanval te onthouden gedurende den volgenden nacht, tot hij hun een afgesproken teeken zou geven. De held had besloten met 450 uitgelezen Hellenen een leger van 20,000 Turken den doortogt te betwisten. Omhangen met den blaauwen mantel, het onderscheidend gewaad der Stratarchen bij de Hellenen, overviel hij met zijne handvol dapperen in de duisternis des nachts het legerkamp der Turken; hij zelf drong met eenige weinigen door tot het hoofdkwartier van den Pacha, die met zijne voornaamste veldheeren in zijne tent een feestmaal hield; in een oogenblik was hij met 7 Beys en verscheiden andere officieren nedergesabeld. Een zwarte slaaf, die deze slagting ontkomen was, loste een pistool op Bozzaris, toen hij uit de tent trad; de kogel trof hem in den arm, maar hij gaf den trompetters bevel den aanval te blazen, terwijl hij zich liet verbinden. Op dit gerucht deden de Turken eenige schoten naar den kant waar het van daan kwam, en Bozzaris, door een' kogel aan het hoofd getroffen, viel bewusteloos neder. Met het aanbreken van den dag ontdekten de Turken den kruisstandaard midden in hun kamp geplant. Een hevige strijd begon rondom den gevallen held; 26 Sulioten werden gedood en 6 anderen gevaarlijk gekwetst, terwijl hunne makkers pogingen deden om hunnen aanvoerder van het slagveld te slepen. Eindelijk moesten de Grieken voor de overmagt wijken; zij trokken naar Missolonghi, waar Bozzaris, die doodelijk getroffen was, zijn' laatsten adem uitblies den 23 Augustus 1823.

B. P. Verkorting van *Bona paterna; bonorum possessio* (*possessor*); *Bona professio; Bonum publicum*.

B. P. D. Verkorting van *Bono publico dedit*.

B. Q. Verkorting van *Bona quaesita*.

B. R. Verkorting van *Bonorum Rector*.

BRAADSPIT is 1°. het algemeen bekende keukentuig, waaraan men vleesch en andere dingen braadt. Het wordt door raderwerk bewogen. 2°. eene soort van windas, op kleine zeeschepen in gebruik, om er de ankers mede te ligten. Zie Raderwerk en Windas.

BRAAKMAAND is de zesde maand van het jaar, Junij, ook Zomermaand genaamd, omdat de zomer den 21 of 22 van deze maand met den langsten dag begint.

BRAAM (Pieter van), geboren den 22 December 1740 te Vianen, waar zijn vader, Cornelius van Braam, Predikant was, werd, nadat hij de Latijnsche school te Dordrecht met lof verlaten had, naar Amsterdam gezonden, om den Boekhandel te leeren; hier geraakte hij in kennis met Professor P. Burman, L. van Santen, J. de Bosch en andere verdienstelijke mannen, die zijn' smaak voor de geleerdheid en fraaije letteren vormden en zijner studie eene behoorlijke rigting gaven. Te Dordrecht den Boekhandel bij de hand genomen hebbende, in hetzelfde huis, waarin zijn' grootvader, Jan van Braam, dien te voren gedreven had, werd hij, zelfs buiten 's lands, onder de geleerde Boekhandelaars gerekend. Hij beoefende de Latijnsche en Nederduitsche dichtkunst met even denzelfden gelukkigen uitslag. Zijne zedigheid wederhield hem nogtans van zijne dichtstukken in het licht te geven; zijne *Carmina* zijn in 1809 enkel voor zijne vrienden gedrukt, en zijne Nederduitsche gedichten zijn doorgaans in andere dichtbundels verspreid, doch de meesten ongedrukt gebleven. † den 28 September 1817. Men kan 's mans verdiensten leeren kennen uit de Lofrede, door den Predikant E. Kist op hem gehouden en in druk gegeven. = (Willem van), geboren te Werkhoven, den 10 November 1732, koos reeds in 1744 den zeedienst, en was in 1762 tot den rang van Kapitein opgeklommen; tot 1770 had hij vier reizen naar de Oost-Indiën en China gedaan, en dus zoowel de Oost-Indische Maatschappij als den Staat even loffelijk gediend. Sedert 1771, bij de rooverijen der Engelschen, die hunne oorlogsverklaring lang vooraf gingen, het bevel voerende over een fregat, hernam hij in 1778 een door hen veroverd Hollandsch koopvaardijschip, en bragt hetzelve behouden in Texel binnen. Hij woonde den zeeslag bij op Doggersbank, den 5 Augustus 1781, in welken de Hollandsche vloot, onder den Admiraal Zoutman, de overwinning behaalde op de Engelsche, onder den Admiraal Parker. Van Braam werd wegens zijne betoonde dapperheid tot Schoutbijnacht bevorderd.

BRABAND, sedert 1814 een hoofddeel van het Koningrijk der Nederlanden, bestond in de vroegste tijden uit verscheiden kleine graafschappen, die allengs, meest door magt van wapenen, tot een hertogdom vereenigd werden. Men rekent de opvolging der Hertogen van Lambert I in 913 af. In 1467 kwam dit hertogdom aan het Huis van Bourgondië en door het huwelijk van Maria, erfdochter van Karel den Stouten, met den Aartshertog (naderhand Keizer) Maximiliaan, aan het Oostenrijksche huis, doch in 1555 door overdragt van Karel V aan zijn' zoon Philips II met de overige Nederlanden aan de Spaansche kroon. Bij de afschudding van het Spaansche juk gaf Braband het eerste teeken tot den opstand; doch keerde vervolgens, deels gedwongen, deels vrijwillig, onder de Spaansche heerschappij terug, terwijl 7 der noordelijke Nederlandsche provinciën in 1579 door de vermaarde Unie van Utr. zich tot een' bondgenootschappelijken Staat vereenigde, die de worsteling volhield, en eindelijk zijne onafhankelijkheid bevocht, die bij den vrede van 1648 plegtig door Spanje erkend werd, hetwelk Braband en de overige Belgische provinciën door landvoogden liet regeren, onder den naam van Spaansche Nederlanden, tot zij ten gevolge van den vrede te Utrecht, te Rastadt en te Baden in 1714 aan den Keizer overgingen en den naam kregen van Oostenrijksche Nederlanden, behalve dat gedeelte van Braband en Vlaanderen, hetwelk bij den Westphaalschen vrede van 1648 aan de Republiek der Vereenigde Nederlanden was afgestaan, en sedert tot de zoogenaamde Generaliteitslanden gerekend werd. In 1746 veroverden de Franschen een groot gedeelte van Oostenrijksch en Staatsch-Braband, doch gaven hetzelve bij den vrede van Aken in 1748 terug. In 1789 stonden de Brabanders op tegen Keizer Joseph II; naauwelijks had zijn opvolger Leopold II de oproerige provinciën door het bewilligen van derzelver eisschen bevredigd, toen de Franschen in 1794 Braband veroverden en bij den vrede van Campo Formio in 1797 en dien van Luneville in 1801 behielden. Napoleon vereenigde Braband met het Fransche Keizerrijk in 1810. Sedert 1814 vormde Braband drie provinciën van het nieuw opgerigte Koningrijk der Nederlanden, namelijk Zuid-Braband, Noord-Braband en Antwerpen. Doch in den nazomer van 1830 geraakte Braband en vervolgens geheel België in opstand, scheurde zich gewelddadig los van het Koningrijk, en is thans eene prooi van al de jammeren der ochlocratie of gepeupelregering, terwijl zekere nietsbeduidende Surlet de Chokier eenig schijngezag voert, onder den ijdelen titel van Regent, in afwachting dat een of ander vreemd vorst lust bekomt om de regering te aanvaarden over dit woelziek, bloeddors-

tig, roofzuchtig en wispelturig volk, hetwelk in zedelijke beschaving nog zoo zeer ten achteren is en in verlichting met de Spanjaarden en Portugezen op gelijken trap staat. Eertijds was het hertogdom Braband verdeeld in 4 kwartieren, namelijk Leuven, Brussel, Antwerpen en 's Hertogenbosch. De voornaamste rivieren, die langs en door Braband stroomen, zijn de Schelde, de Maas, de Dijle, de Demer en de Senne. Geheel Braband bevat 28 steden en 700 dorpen. Brussel was altijd de hoofdstad en de zetel der regering, en laatst de tweede residentiestad van het koningrijk, waar jaar om jaar, beurtelings met den Hage, de Staten-generaal vergaderden en het hof zijn verblijf hield. Gedurende de 15 jaren van deszelfs vereeniging met de noordelijke gewesten van den voormaligen bondgenootschappelijken Nederlandschen Staat tot een Koningrijk was Braband, zoo wel als geheel het overig België, zeer in bloei en welvaart toegenomen, zelfs grootendeels ten koste der Oud-Nederlandsche of stamprovinciën, welken deze roekelooze afscheuring hoogst welkom is, en die eene hereeniging tot geen prijs hoegenaamd zouden begeeren, maar juist in eene algeheele afscheiding den grondslag zien, op welken zij het gebouw hunner voormalige grootheid en welvaart wederom kunnen ophalen.

BRABEUTEN, Gr. *Βραβευτας*, Prijsuitdeelers bij de Olympische spelen, waren mannen van zeer hoogen rang, somtijds zelfs koningen, of ten minste de aanzienlijkste burgers, doorgaans hoewel niet altijd, negen in getal; zij namen bij de uitoefening van hun ambt de strengste regtvaardigheid in acht.

BRACARA AUGUSTA, oude benam. der stad *Braga* in Portugal.

BRACCIOLINI (FRANCESCO), geboren te Pistoja in 1566, was Secretaris van den Kardinaal MAFFEO BARBARINI, die Paus werd, onder den naam van URBANUS VIII, en vervolgens van diens broeder, den Kardinaal ANTONIO BARBARINI. Tot belooning van een gedicht in XXIII zangen, door hem vervaardigd op de verheffing van URBANUS, begeerde de Paus dat hij den bijnaam DELL' API zou aannemen en vergunde hem drie bijen in zijn wapen te voeren. † in 1645. Hij gold in zijn' tijd voor een' vernuftig' dichter.

BRACHMANEN waren oude Indiaansche wijsgeeren en priesters, aanhangers van BRACHMAN, en volgden eene zeer strenge leefwijze. Om in deze secte toegelaten te worden, moest men een diep stilzwijgen in acht nemen, zich onthouden van alle dierlijk voedsel, zich bijna naakt aan hitte en koude blootstellen, en onophoudelijk vasten en bidden. Na 30 jaren op deze wijze doorgebragt te hebben, mogten zij alle vermaken des levens genieten. De Brachmannen geloofden de zielverhuizing; BRACHMAN zelf zou achtervolgens 80,000 onderscheiden ligchamen bewoond en ten laatste in een' witten olifant gehuisvest hebben. Zij erkenden een Opperwezen, hetwelk de wereld bestuurt en onderhoudt, en beschouwden de ziel als bestemd tot een ander leven, in hetwelk zij beloond of gestraft zou worden.

BRACHMANN (LOUISE KAROLINE), geboren te Rochlitz, den 9 Februarij 1777, toonde al vroeg een' gunstigen aanleg tot de dichtkunst. Hare eerste dichtstukken verschenen, onder den naam van LOUISE, in den *Musenalmanach* voor 1799. Na den dood harer ouders woonde zij sedert 1803 eerst te Jena en toen te Weissenfels, waar zij zich met het opstellen van verhalen en kleine romans bezig hield; in deze zoo wel als in hare gedichten heerscht een diep gevoel en zachte zwaarmoedigheid. Zij bevond zich te Halle, toen zij, teleurgesteld in menige schoone verwachting, den 17 September 1822 haar leven in de Saale eindigde.

BRACHT (TIELEMAN VAN), geboren te Dordrecht in 1625 en † in 1664, was aldaar Predikant bij de Doopsgezinden en Schrijver van den *Martelaarsspiegel der weerlooze Christenen*, in 1660 gedrukt.

BRACHYCATALECTEN zijn in de Grieksche en Latijnsche dichtkunst verzen, waaraan een voet ontbreekt. Zie CATALECTEN.

BRACHYGRAPHIE, van *βραχυς*, kort, en *γραφειν*, schrijven, is de kunst van bij verkorting te schrijven. Zie ABBREVIATIE. De ouden verstonden reeds deze kunst; *hic est scriptor — cui litera verbum est;* zegt MANILIUS, *Ast.* IV. 197.

BRADLEY (RICHARD), † in 1732, was Professor in de kruidkunde te Cambridge; hij heeft verscheiden werken over de planten, de geneeskunde en den landbouw geschreven, die grootendeels in het Fransch en Nederduitsch vertaald zijn. = (JAMES), beroemd Engelsch sterrekundige, geboren te Shireborn in 1692, deed sedert het jaar 1718 vele waarnemingen, werd in 1742 de opvolger van HALLEY aan het observatorium te Greenwich, en is zeer vermaard wegens zijne ontdekkingen van de *aberratie* van het licht en de *nutatie* van de as der aarde. † te Greenwich 1762.

BRADSHAW (JOHN), geboren te Derbyshire in 1586, was voorzitter van de regtbank, die KAREL I, Koning van Engeland, veroordeelde om onthalsd te worden. Hij werd benoemd tot voorzitter van het Parlement; men gaf hem eene lijfwacht, een paleis te Westminster, 5000 P.st. en aanzienlijke domeingoederen. Hij had echter niet lang genot van dit alles, en verdween omtrent een jaar na CROMWELS dood, zonder dat men weet wat er van hem geworden is.

BRAGA, de zoon van ODIN, is, volgens de Noordsche fabelleer, de God der dichtkunst en welsprekendheid; zijne gemalin heette IDUNA. Hij wordt met eene harp (*telyn*) afgebeeld, en had veel overeenkomst met den APOLLO der Grieken. =, eene stad in Portugal, in de provincie *Entre Douro e Minho;* zij is de zetel van een aartsbisdom en tamelijk wel bevolkt.

BRAGADINO (MARCO ANTONIO), een edele Venetiaan, voerde het bevel over de bezetting van Famagusta (tegenwoordig Massaran), op het eiland Cyprus, toen deze stad in 1570 belegerd werd door MUSTAPHA, veldheer der Turken. Deze de stad bij een eervol verdrag ingenomen hebbende, schond op eene trouwelooze wijze de voorwaarden van hetzelve, liet de bezetting grootendeels over de kling springen, den Gouverneur BAGLIONI onthoofden, BRAGADINO levend villen en zijne huid in zegepraal door de steden van Klein-Azië ronddragen.

BRAGANZA, hoofdstad van een hertogdom in Portugal, ligt in de prov. *Traos Montes.* = (HET HUIS VAN). Dit huis geraakte in 1640 tot de kroon van Portugal, die sedert 1580 door den Koning van Spanje bezeten werd. De verdrukkingen der Spanjaarden moede, stonden de Portugezen op, en riepen den Hertog van Braganza tot Koning uit, onder den naam van JAN IV; deze omwenteling werd in zeer korten tijd en zonder eenig bloedvergieten bewerkstelligd. De stichter van dit Huis was ALPHONSUS VAN BRAGANZA, natuurlijke zoon van JAN I, die in 1384 den troon van Portugal beklom. Van dezen ALPHONSUS was JAN IV een nakomeling in het 7 geslacht; al de volgende Koningen van Portugal, zelfs de thans heerschende overweldiger DON MIGUEL, en zijn ouder broeder DON PEDRO, Keizer van Brazilië, zijn afstammelingen uit het huis van BRAGANZA.

BRAGODUNUM, oude benam. der stad *Biberach*, in Zwaben.

BRAHE (TYCHO), wereldberoemd sterrekundige, werd geb. te Knudsturp in Noorwegen den 13 April 1546. Reeds met zijn veertiende jaar vertoonde zich zijn lust tot de sterrekunde, bij gelegenheid eener verduistering, die in 1560 voorviel. In weerwil zijner familie, die zich tegen zijne leerzucht sterk verzette, reisde hij naar Duitschland, geraakte met de voornaamste sterrekundigen in kennis, onder welke ook WILLEM IV, Landgraaf van Hessen-Kassel behoorde. Bij zijne terugkomst in zijn vaderland gaf hem de Koning het kleine eiland Hwen, vooraan in de Oost-zee gelegen, alwaar hij het vermaarde observatorium Uranienburg liet bouwen, op hetwelk hij gedurende 21 jaren onafgebroken zijne waarnemingen en ontdekkingen deed. Bij het overlijden van Koning FREDRIK, werd hij niet alleen door den nijd zijner vijanden genoodzaakt die verblijfplaats te verlaten, maar de Minister VALCKENDORFF verbood hem zijne waarnemingen voort te zetten. Nu vond hij in Keizer RUDOLPH II een' magtigen beschermer, die hem eene aanzienlijke jaarwedde en een observatorium te Praag toestond. † ald. den 24 Oct. 1601. TYCHO BRAHE heeft nieuwe werktuigen uitgevonden en oude verbeterd; zijne naauwkeurigheid in de waarnemingen overtrof die zijner voorgangers; zijne naamlijst der sterren is veel beter dan die van HIPPARCHUS en ULUG-BEIGH; hij vond die ongelijkheid in den loop der maan, welke hij *variatio* noemde, alsmede de ongelijkheden in de bewegingen der knoopen, en de helling van de loopbaan der maan; hem is men de belangrijke ontdekking verschuldigd, dat de cometen zich veel verder dan die loopbaan bewegen, alsmede eene volmaaktere kennis van de straalbrekingen dan men voorheen had, eindelijk eene talrijke menigte waarnemingen omtrent de planeten. Onaangezien al de kundigheden van dezen waarlijk grooten man, was hij tegen het gevoelen van COPERNICUS, en miskende het ware wereldstelsel. Volgens hem zou de aarde in het midden des heelals onbewegelijk zijn, en het gesternte zich dagelijks om de aarde bewegen, terwijl de zon, in hare jaarlijksche beweging, de planeten met zich rondvoerde. In dit stelsel wordt wel veel van dat van COPERNICUS gevonden, nogtans is het zoo ongerijmd, en ten eenemale strijdig met de wetten der beweging, naderhand door KEPLER ontdekt, en door NEWTON bevestigd, dat men het geenszins aannemen kan; echter moet men den grooten man zijne gehechtheid aan oude vooroordeelen ten goede houden, aangezien het wezenlijk nut dat hij anderszins der wetenschap heeft bijgebragt. = (JAN JAKOB), afkomstig uit het geslacht van den voorg., werd geboren te Delft, den 13 November 1726 en was sedert 1752 Predikant te Vlissingen. † aldaar den 5 Julij 1776. Hij was een man van tamelijk uitgebreide kundigheden, welsprekend redenaar en liefhebber der dichtkunst; hiervan getuigen zijne uitgegeven godgeleerde en historische redevoeringen. Hoe zeer BRAHE bij alle verstandige lieden geächt en bemind was, geraakte hij toch in 1758 wegens de al of niet regtzinnigheid van zeker leerpunt in een verdrietig geschil met eenige betweters uit zijne gemeente; de twist liep zoo hoog, dat de Staten van Zeeland er zich mede bemoeiden, en door hun gezag in 1761 een einde maakten aan dit ergerlijk haarkloven over het geloof.

BRAILOW is eene gewigtige Turksche vesting in Wallachijen aan de zamenvloeijing der Sereth met den Donau, die zich hier in 6 armen verdeelt, tegen de Oostenrijksche grenzen; de vesting bevat 30,000 inwoners; een Pacha van 3 paardenstaarten voert het bevel over de bezetting.

BRAKEL (JAN VAN), geb. in 1618, behoort onder de beroemde Nederl. zeehelden der XVII eeuw; schoon sedert 1640 in 's lands zeedienst, kreeg hij bij het uitbarsten van den oorlog met Engeland eerst in 1665 gelegenheid om zich door onverschrokken moed en voorzigtig

beleid voordeelig te onderscheiden. Het eerste gevecht, dat hij bijwoonde, was de vierdaagsche zeeslag, op den 11, 12, 13 en 14 Junij 1666; ook bevond hij zich bij dien van den 4 Augustus daaraanvolgende, in welken hij uitstekende bewijzen gaf van dapperheid, en even zoo in den vermaarden togt van DE RUITER naar Chattam, bij het vernielen der Engelsche schepen op den Theems. In den slag van den 16 Junij 1672 van DE RUITER tegen den Engelschen Admiraal MONTAIGUE tastte BRAKEL met zijn schip van 62 stukken en 300 man het vijandelijk admiraalsschip aan, hetwelk 104 stukken en ruim 1000 man voerde, en verschrikkelijk door hem geteisterd werd; dit schip eindelijk in den brand geraakt zijnde, zocht de Admiraal met zijn' zoon zich in de boot te redden; doch deze werd zoodanig met volk overladen, dat zij zonk, waardoor beiden verdronken. BRAKELS schip was ondertusschen geheel reddeloos geschoten, en hij had ruim de helft van zijn volk verloren. Niet minder dapper gedroeg hij zich in den zeeslag van DE RUITER tegen de vereenigde Engelsche en Fransche vloten bij Schooneveld, op den 7 Junij 1673, en in de volgende gevechten van dat jaar. Na het sluiten van den Nijmeegschen vrede deed BRAKEL een' kruistogt in de Middellandsche Zee tegen de Barbarijsche roovers, en werd sedert aangesteld tot Schoutbijnacht. In deze hoedanigheid verzelde hij in 1688 WILLEM III, Prins van Oranje, op deszelfs togt naar Engeland, om zijn' schoonvader JAKOBUS II te onttroonen. De dappere Schoutbijnacht sneuvelde in het gevecht van de vereenigde Hollandsche en Engelsche tegen de Fransche vloot op den 10 Junij 1690 bij Bevesier, en werd begraven te Rotterdam, in de S. Laurens kerk, waar men naderhand zijne nagedachtenis door een gedenkteeken vereerd heeft.

BRAKENBURGH (REINIER), geboren te Haarlem in 1649, was een geestig Schilder van burger- en boerengezelschappen; tevens was hij een liefhebber van de muzijk, en maakte ook verzen; hij schilderde veelal in de manier van OSTADE, en zijne stukken werden goed betaald. Hij schijnt in Friesland gewoond te hebben, en aldaar gestorven te zijn.

BRAKONIER (CATHARINA), geboren DE WILDE, was de echtgenoote van ABRAHAM JOSUA BRAKONIER, Predikant te Utrecht, en eene zeer verdienstelijke dichteres, doch is als zoodanig minder bekend dan hare schoone dichtstukken, die zij onder den naam van vrouwe C. P. heeft in het licht gegeven.

BRAMA is, volgens de Indiaansche godenleer, een der ondergeschikte goden, en geboren uit een gouden ei; hij heeft de wereld geschapen en met levende wezens bevolkt; in een kampgevecht tegen WISCHNOU en SCHIVAN werd hij overwonnen, en verloor een van zijne vijf hoofden. Hij wordt voorgesteld in menschelijke gedaante met vier hoofden en vier armen, omdat hij de Hindo's in vier kasten of stammen verdeelde: 1) de Braminen of wetgeleerden, die alleen het voorregt hebben om priesters te worden en de heilige boeken te lezen; zij zijn onschendbaar en voeren een groot gezag, zelfs boven dat der koningen; 2) de Rageputen of krijgslieden; 3) de Banianen of handelaars, en 4) de Pariahs of het gemeene volk, handwerkers en landbouwers. Wijders verordende hij dat geene kaste zich met eene andere zou vermengen, en niemand twee onderscheiden beroepen mogt uitöefenen of van het eene tot het andere overgaan; dat men hoererij, overspel, diefstal, leugen en doodslag als misdaden zou beschouwen; dat men slechts groente en vruchten tot voedsel zou gebruiken, en geene dieren dooden, omdat de zielen der gestorven menschen in derzelver ligchamen overgingen. De symbolische vereering van BRAMA wordt voor den oudsten van alle godsdiensten gehouden.

BRAMANTE (FRANCESCO LAZZARI) D'URBINO, geboren te Castel Durante in 1444, was met BRUNELLESCHI de hersteller der bouwkunst. Paus ALEXANDER VI benoemde hem tot zijn' Architect, en op bevel van Paus JULIUS II verbond hij het Belvedere met het Vatikaansche paleis. In 1513 begon men de S. Pieterskerk te Rome volgens het ontwerp van BRAMANTE te bouwen, doch hij † reeds in 1514, en zijne opvolgers voltooiden dit gebouw met merkelijke veranderingen. BRAMANTE had den vermaarden RAFAEL D'URBINO naar Rome gebragt en hem in de bouwkunst onderwezen. Eerst in 1756 heeft men eenige geschriften van BRAMANTE in verzen en in proza ontdekt, die nog in hetzelfde jaar te Milaan zijn uitgegeven.

BRAMANTINO (IL), zie **SUARDI** (BARTOLOMEO).

BRAMER (BENJAMIN), een wiskundige van Marpurg, die in het begin der XVII eeuw bloeide, schreef een' geometrischen wegwijzer en eenige andere nuttige werken. = (DAVID), Prediker te Saalfeld, gaf in 1596 te Zerbst een' bundel predikatiën in het licht, onder den zonderlingen titel van *Het sweet zijns Aangesigts.* = (LEONARD), geboren te Delft in 1596, was een zeer bekwaam schilder, die Frankrijk en Italië bezocht, en veel voortbrengselen van zijne penseel in die landen heeft gelaten. Men vindt hier te lande verscheiden kleine historiestukken van hem op koper geschilderd, die geestig van vinding en fraai van ordonnantie zijn. Zijne stillevens met gouden en zilveren vazen en drinkbekers zijn ook uitmuntend geschilderd.

BRAMINEN zijn de priesters en wetgevers der Hindo's; zij rekenen hunne afkomst uit de hersenen van BRAMA, maken de eerste en edelste kaste uit in Indië, en achten zich zoo heilig, dat niemand uit eene andere kaste hen mag aanroeren: zij alleen mogen slechts de heilige boeken lezen en verklaren, en elk moet met hunne verklaring genoegen nemen.

BRANDE (PHILIPPUS VAN DEN) was in 1672 Burgemeester van Middelburg, toen de Franschen een goed gedeelte van dezen staat hadden ingenomen en reeds diep in Holland tot Naarden toe waren voortgedrongen. De Walchersche boeren, bevreesd dat de Franschen ook eene landing in Zeeland mogten ondernemen, verbeeldden zich dat VAN DEN BRANDE met den vijand heulde, trokken onder een woest geschreeuw naar de stad, haalde den Burgemeester uit zijn huis, en sleurden hem, deerlijk mishandeld, naar het stadhuis; van daar bragten zij hem met eenige andere regeringsleden in eene kroeg buiten de stad, waar zij onder zwelgen en woest getier eene soort van vierschaar over hen spanden, en eischten dat zij voor deze janhagelregtbank rekenschap zouden geven van hetgene zij gedaan of nagelaten hadden. De tegenwoordigheid van geest van den Heer VAN ODIJK redde hen nogtans gelukkig uit de handen van dit verachtelijk gepepel; hij overreede namelijk den woesten hoop dat men hen op het stadhuis door gewapende burgers moest laten bewaren: zij werden dienvolgens derwaarts in veiligheid gebragt en eerlang onder borgtogt ontslagen. Doch de oproerige boeren lieten zich niet bedaren voor de Stadhouder WILLEM III te Middelburg kwam, en VAN DEN BRANDE met eenige anderen uit de regering ontsloeg. Nadat WILLEM III in 1702 gestorven en het Stadhouderschap afgeschaft was, ontstond er in 1704 te Middelburg andermaal eene geweldige opschudding; het gemeene volk drong in het stadhuis, zette de tegenwoordige regeringsleden af en stelde anderen aan; doch VAN DEN BRANDE bragt eene compagnie schutters in het geweer, die het stadhuis innam, en de nieuwe regenten verjoeg, nadat zij omtrent 3 uren geregeerd hadden. De Burgemeester nam vervolgens krachtdadiger maatregelen, waardoor het oproer gedempt en de herstelde rust niet weder gestoord werd.

BRANDENBURG, een voormalig markgraafschap en keurvorstendom, tegenwoordig de hoofdprovincie en kern der Pruissische monarchie, was weleer verdeeld in de Kurmark en Neumark; de Kurmark bevatte de Altmark met de hoofdstad Stendel; de Priegnitz met de hoofdstad Perleberg; de Mittelmark met de hoofdstad Berlijn; de Ukkermark met de hoofdstad Prenzlow. De Neumark, met de hoofdstad Kustrin, is dus genaamd, omdat de Keurvorst FREDRIK II haar van de Duitsche orde, aan welke zij verpand was, in 1455 wederom inloste. De voornaamste rivieren, die dit land doorstroomen, zijn de Elbe, de Havel, de Spree, de Oder, de Warthe, de Netze en de Ukker. Hetzelve beslaat 749 □ mijlen en heeft 1,336,000 inwoners en 150 steden. Eertijds woonden in deze gewesten de Sueven; onder hen hadden de Semnonen in de tegenwoordige Mittelmark en de Longobarden in de Altmark hunne woonplaats. De Longobarden waren genoodzaakt over de Elbe te gaan, maar werden weldra van daar verdreven door MAROBODIUS, Koning der Marcomannen; zij begaven zich hierop in 19 onder bescherming van HERMAN, Koning der Cherusceen, en trokken bij de groote volksverhuizing met andere Noord-Duitsche volksstammen naar Italië, waar zij het Lombardische Rijk stichtten. Zij werden in de verlaten landen vervangen door de Wenden of Sclavische volkeren; dezen bouwden eenige steden, waaronder Brennabor (Brandenburg) de voornaamste was, werden met de Franken en Saksers in oorlog gewikkeld en geraakten in 789 onder de heerschappij van KAREL DEN GROOTEN, maakten zich echter onder zijne opvolgers wederom onafhankelijk en deden sedert 902 gedurige invallen in Saksen en Thuringen. Eindelijk onderwierp HENRIK, Koning der Duitschers de Wenden, en tot bescherming der Saksische grenzen werden in 931 bijzondere graven aangesteld, die de eerste markgraven van Noord-Saksen of van de Wendische mark waren. Over de drie eeuwen had de oorlog der Wenden met de Duitschers aan de Elbe geduurd, toen Keizer LOTHARIUS in 1134 ALBERT DEN BEER, Graaf van Askanië, met de Noord-Mark beleende. ALBERT maakte een einde aan de heerschappij der Wenden in deze gewesten, en noemde zich het eerst Markgraaf van Brandenburg. Wij kunnen al zijne opvolgers hier niet voegzaam vermelden, alzoo de voornaamsten toch onder bijzondere artikels voorkomen, en evenmin de geschiedenis van dit markgraafschap doorloopen, naardien dezelve te zeer met de geschiedenis van het overige Duitschland in verband staat. Zie wegens de voornaamste bijzonderheden PRUISSEN.

BRANDER (GEORGE FRIEDRICH), geboren te Regensburg, in 1713, vervaardigde omstreeks 1737 de eerste telescopen in Duitschland. Hij bragt ook verscheiden verbeteringen aan de microscopen. † in 1783.

BRANDES (ERNST), geboren te Hannover in 1758, was geleerde, staatsman en vernuftig schrijver, Kabinetssecretaris en vervolgens geheim Kabinetsraad der Hannoversche regering. Toen de Franschen in 1803 Hannover bezetteden was hij een der afgevaardigden, die met MORTIER onderhandelden, en bleef lid der regering, tot dezelve door eene commissie van bestuur vervangen werd. † in 1810. Zijne nagelaten schriften, meest van staatkundigen inhoud, getuigen van zijne diepe inzigten aangaande den invloed en de gevolgen der groote gebeurtenissen van zijn' tijd. = (JOHANN CHRISTIAN), geboren te Stettin in 1735, Kantoorbediende aldaar, was ge-

noodzaakt wegens een' diefstal de vlugt te nemen, en bedelde door Pruissen. In Polen werd hij timmermansjongen, toen zwijnenhoeder, hansworst van een' kwakzalver, knecht in een' tabakswinkel en eindelijk livereibediende van een' aanzienlijk' heer. In 1757 liet hij zich bij SCHÖNEMANNS tooneelgezelschap aannemen; doch werd een jaar daarna weder afgedankt, schreef het Altonasche nieuwsblad, werd nogmaals bediende, trad eindelijk te Stettin weder als tooneelspeler op, en wijdde zich voortaan geheel aan het tooneel; hij speelde te Munchen, Leipzig, Dresden, Hamburg, Gotha en elders. † te Berlijn in 1799. Hij was slechts een middelmatig tooneelspeler, maar des te beter tooneel- en blijspeldichter; vele zijner stukken zijn ook in het Nederduitsch vertaald, en hier te lande gespeeld, gelijk *De Vrouw naar de Wereld, De Graaf van Olsbach* en verscheiden anderen. Kort vóór zijn' dood beschreef hij zijn' inderdaad zeer avantuurlijken levensloop. = (CHARLOTTE WILHELMINE FRANCISCA), dochter van den voorg., geboren te Berlijn in 1765, was eene voortreffelijke Tooneelspeelster en eerste Zangeres van het Hamburgsche tooneel. Haar vroege dood in 1788 was een wezenlijk verlies voor de fraaije kunsten. Eene verzameling van door haar vervaardigde muzijkstukken wordt bij de liefhebbers der toonkunst nog in waarde gehouden.

BRANDEWIJN is een geestrijke drank, die uit onderscheiden in gisting gebragte cerealiën, boomvruchten, wijnmoer, enz. door overhaling verkregen wordt. Men stookt den Brandewijn van onderscheiden graden, en geeft daaraan verschillende benamingen, als *Spiritus vini*, *Alkohol*, of, naar de voorwerpen, waaruit dezelve bereidt wordt, als rijst, sap van kokosnoten of suikerriet, aardappelen, e.d.g. Arak, Rum, Jenever, enz. In Frankrijk stookt men den Brandewijn uit wijn, wijnmoer en uitgeperste druiven, in de Oost-Indiën den Arak uit rijst, in Amerika den Rum uit suiker, in Holland den Korenbrandewijn uit mout; de Tartaren bereiden hunnen Brandewijn uit zure melk. Het misbruik van dezen geestrijken drank, voornamelijk onder den gemeenen man, oefent zulk een' verderfelijken invloed op de zedelijkheid, dat het wenschelijk ware dat men ook zelfs het gebruik onder de geringere volksklassen kon verbannen.

BRANDGLAS is een glas, dat of aan beide kanten bol geslepen, of aan den eenen kant bol en aan den anderen plat is, waardoor de zonnestralen gebroken en tot één punt gebragt worden, zoo dat zij als vuur branden. TSCHIRNHAUSEN heeft de grootste en sterkst werkende Brandglazen vervaardigd, die ooit bestaan hebben.

BRANDING noemt men de plaatsen in zee digt aan den wal of aan den mond der rivieren, waar de stroom met groot geweld schuimende tegen verborgen klippen of den rotsigen oever slaat. De kracht der waterbeweging rigt zich naar de gesteldheid der klippen, der strooming en naar de streek van den wind. In landen, waar passaatwinden heerschen, zijn de brandingen gevaarlijkst.

BRANDLIJN is in de hoogere meetkunde eene kromme lijn, welke ontstaat door de zamenvoeging van al de punten van doorsnede der teruggekaatste of der gebrokene, telkens twee aan twee digt bij elkander loopende, lichtstralen. Als zij door teruggekaatste stralen ontstaat, wordt zij *catacaustica*, en door gebrokene *diacaustica* genoemd. De uitvinder dezer kromme lijn was TSCHIRNHAUSEN; doch onze landgenoot HUIGENS heeft hare theorie merkelijk verbeterd en uitgebreid in zijn *Traité de la lumière*, Ch. 6.

BRANDMERK is nog als straf voor zekere misdaden onder beschaafde natiën in gebruik, maar is even zoo barbaarsch als het afsnijden der ooren, het opscheuren der neusgaten, het afkappen der hand, het nijpen met gloeijende tangen en andere verminkingen des menschelijken ligchaams. Is de misdadige ter dood veroordeeld, dan is het zoo nutteloos als wreed hem vooraf te kwellen; men beschouwt hem als een voorwerp van medelijden, en de indruk der straf op anderen wordt verzwakt; is de misdadige niet ter dood veroordeeld, dan is het nog onmenschelijker zijn ligchaam zoodanig te schenden, dat hij den onuitwischbaren stempel van zijn misdrijf al de overige dagen zijns levens aan zich draagt. Zoo lang de mensch leeft, mag men aan zijne verbetering niet wanhopen; maar deze wordt hem des te moeijelijker gemaakt, hoe meer het gevoel der schande hem nederslaat, en dit gevoel moet hem zeer diep ter nederslaan, wanneer zijn eigen ligchaam hem ieder oogenblik zijne schande voorhoudt. Wrevel en menschenhaat, maar geen lust en moed om beter te worden, kan daarvan het gevolg zijn. Zoo lang het barbaarsche brandmerken niet uit de strafwetboeken der beschaafde natiën verbannen wordt, kan men zich weinig vrucht beloven van de zoo welmeenend aangewende pogingen tot zedelijke verbetering van gestrafte misdadigen.

BRANDON (JAN HENRIK), Kunstschilder, uit Frankrijk afkomstig, woonde op het einde der XVII eeuw in den Hage, waar hij de zoogenaamde Treveskamer versierde met de uitmuntend geschilderde afbeeldingen van WILLEM I, MAURITS, FREDRIK HENRIK en WILLEM II, die echter na de komst der Franschen in 1795 verdwenen zijn. In 1708 verhuisde hij uit den Hage naar Utrecht, en † ald. in 1716. Hij heeft vele portretten van aanzienlijke lieden geschilderd.

BRANDPUNT is in de meetkunde een punt binnen eene kromme lijn, waarin al de stralen, die uit eenig bepaald punt, of wel die evenwijdig aan elkander loopen, zich vereenigen; terwijl van elke twee stralen de hoeken van invalling en terugkaatsing gelijk aan elkander zijn.

BRANDSCHATTING noemt men de belasting, die den bewoners van veroverde landen door den vijand opgelegd, en gewoonlijk binnen zeer korten tijd ingevorderd wordt.

BRANDSPIEGEL is een holle spiegel, hetzij van metaal of van glas, waardoor de zonnestralen, in het brandpunt vereenigd, de voorwerpen in brand steken. Zie ARCHIMEDES.

BRANDSPUIT. In het midden der XVII eeuw kwamen er bij de gebrekkige bluschmiddelen, van welke men bij het ontstaan van brand zich bediende, eene soort van groote en zware Brandspuiten in gebruik, aan welke eene lange koperen pijp geschroefd werd; doch zij voldeden niet aan het oogmerk, tot de vernuftige JAN VAN DER HEIDEN dezelve zoodanig verbeterde, dat de alzoo door hem verbeterde Brandspuit met regt als eene geheel nieuwe uitvinding kon aangemerkt worden; hij voegde er onder anderen eene lange lederen buis aan, die door en over de huizen heen geleid kon worden: van deze buis, die, naarmate zulks noodig is, verlengd en verkort kan worden, kreeg de verbeterde Brandspuit den naam van Slangbrandspuit, welke VAN DER HEIDEN alleen te Amsterdam mogt maken en verkoopen, volgens octrooi, hem door de Burgemeesters in 1672 verleend. Zie HEIDEN (JAN VAN DER).

BRANDT (ENEWOLD), gunsteling van CHRISTIAAN VII, Koning van Denemarken, was gewikkeld in de zaak van STRUENSEE, en werd gelijktijdig met dezen onthoofd in 1772. Zie STRUENSEE. = (GEERAARDT), geboren te Amsterdam, den 26 Julij 1626, en Predikant bij de Remonstrantsche gemeente aldaar, was een uitmuntend geschiedschrijver en voortreffelijk dichter. Naauwelijks 16 jaren oud, vervaardigde hij reeds een treurspel, *De veinzende Torquatus*, hetwelk met groote toejuiching op den Amsterdamschen Schouwburg vertoond werd. Het stuk is geheel in den smaak van SHAKESPEARE, ten uiterste woest, buitensporig, bloedig en ontuchtig; maar niettemin stout en krachtig van stijl en uitdrukking, en niettegenstaande Professor VAN BAERLE en de fraaije vernuften van dien tijd geweldig hoog gingen met dit stuk, heeft BRANDT naderhand hetzelve, als zijns onwaardig, verworpen, schoon het in de verzameling zijner gedichten, onder den titel van G. BRANDTS *Poëzij* in 1725 te Amsterdam in 3 deelen gedrukt, toch gevonden wordt, en zeer onvoordeelig afsteekt bij zoo veel betere en zelfs zeer voortreffelijke dichtstukken. De smakelooze verzamelzucht der zoogenaamde liefhebbers onttrekt doorgaans dergelijke wanvormige gewrochten aan de vergetelheid, waartoe zij door derzelver vervaardigers veroordeeld zijn. Ondertusschen bekleedt BRANDT onder de stoute dichters der XVII eeuw een' aanzienlijken rang, en als geschiedschrijver heeft hij uitstekende verdiensten, blijkbaar in zijne *Historie der Reformatie, Leven van* DE RUITER, *Regtspleging van* OLDENBARNEVELD, DE GROOT *en* HOGERBEETS, *Historie van Enkhuizen* en *Dagwijzer der Geschiedenissen*, een uitmuntend naauwkeurig chronologisch handboek. † te Amsterdam, den 12 October 1685. Zijn leven is door zijn' kleinzoon JOAN DE HAES beschreven en benevens eenige brieven in 1740 in den Hage gedrukt. Zie wegens zijne dichterlijke verdiensten, alsmede wegens die zijner beide zonen KASPAR en JOANNES BRANDT, P. G. WITSEN GEYSBEEK, *Biogr. Anthol. en Crit. Woordenb. der Nederd. Dichters*, I Deel, blz. 390, 408. = (SEBASTIAAN), ook TITIO genaamd, geboren te Straatsburg in 1458, was regtsgeleerde, dichter en geschiedschrijver, Raad en Kanselier van zijne geboortestad. † aldaar in 1520. Onder zijne nagelaten schriften is het meest bekend: *Navis Narragoniae, vel stultifera, oder das Narrenschiff*, waarin hij op eene geestige wijze de gebreken en dwaasheden van zijn' tijd hekelt. Dit werk is ook in het Nederduitsch, onder den titel van *Navis Stultorum oft der Sotten Schip*, te Antwerpen in 1584 gedrukt, en in 1610 te Leyden herdrukt onder den titel van *Affgebeelde Narrenspeelschuit*.

BRANTOME, zie **BOURDEILLES**.

BRANTS (JAN), geboren te Antwerpen, den 30 September 1559, was een zeer kundig regtsgeleerde en ijverig voorstander der letteren in het algemeen. Hij had de voornaamste hoogescholen van Frankrijk en Italië bezocht, woonde eenige jaren te Brussel, en werd in 1591 aangesteld tot Secretaris van Antwerpen, welk ambt hij ruim 30 jaren bekleedde, en toen door zijn' zoon HENRIK BRANTS in hetzelve vervangen werd. † den 28 Augustus 1639. Zijne dochter was met den beroemden Schilder PETRUS PAULUS RUBENS gehuwd. BRANTS heeft verscheiden geleerde werken in het licht gegeven, van welken sommigen meermalen herdrukt zijn.

BRASIDAS, Spartaansch veldheer, onderscheidde zich door zijne dapperheid in den Peloponnesischen oorlog, vermeesterde Amphipolis 426 jaren vóór J. C., welke stad de Atheners vruchteloos zochten te hernemen. Hij sneuvelde bij een' uitval, die de Atheners noodzaakte het beleg op te breken. Tot zijne gedachtenis werden jaarlijks te Amphipolis de Brasideën gevierd.

BRASPENNING was eene nominale munt in het oude Nederlandsche muntstelsel, ter waarde van 1¼ Stuiver = 6¼ Cents.

BRATTLE (WILLIAM), een der zonderlingste Engelsche karakters, welke de XVIII eeuw heeft opgeleverd, was Representant wegens

Cambridge in het huis der gemeenten, Predikant zonder standplaats, die nu en dan uitmuntende leerredenen hield; als beroemd Advokaat won hij menig proces voor de balie, en als Geneesheer was hij niet minder vermaard om zijne kunde; in den krijgsdienst bekleedde hij den rang van Majoor, en verwierf in al deze verschillende vakken den roem van eene buitengemeene bekwaamheid. † te Hallifax in 1776.

BRAUN (Johann), geboren te Keizerslautern in 1628, werd in zijne jeugd door de rampen des oorlogs genoodzaakt naar Maintz te wijken; hij ging vervolgens naar Leyden, om den koophandel te leeren; doch hij begaf zich tot de studie der godgeleerdheid aan de hoogeschool aldaar; na het volbrengen van zijne akademische loopbaan deed hij eene reis door Frankrijk, Duitschland en Zwitserland. In de Nederlanden teruggekeerd, werd hij in 1661 beroepen tot Predikant bij de Walsche gemeente te Nijmegen. De Franschen deze stad in 1672 vermeesterd hebbende, werd hij door dezen mishandeld, en hem bovendien nog eene zware som geld afgedwongen. In 1680 werd hij beroepen tot Professor in de Godgeleerdheid en Hebreeuwsche taal te Groningen. Hier geraakte hij in geschil met zijnen collega Joannes à Marck, die hem van onregtzinnigheid beschuldigde; doch Braun verdedigde zich op eene mannelijke wijze. † in 1708. Hij heeft verscheiden geleerde geschriften in het Latijn en Fransch nagelaten.

BRAUNAU is eene welgebouwde stad en vesting in Beijeren aan de Inn. In 1742 werd zij door de Oostenrijkers belegerd, en den 7 Mei 1743 viel in derzelver nabijheid een bloedige slag voor tusschen dezen en de Beijerschen, in welken de Oostenrijkers de overwinning behaalden. Zij kwam in 1779 bij den vrede van Teschen aan het Oostenrijksche huis. =, eene stad met een Benedictijner klooster in den Königgrätzer Kreits, in Bohemen, heeft door den oorlog in 1742 en 1744 veel geleden. Den 10 April 1757 is deze stad bijna geheel afgebrand, en 7 April 1779 werd het grootste gedeelte van het klooster en 24 huizen in de asch gelegd. Bij den vrede van Teschen werd deze stad door de Pruissische troepen, die dezelve bezet hielden, wederom ontruimd.

BRAURON was eene stad in Attica, waar het standbeeld van Diana, door Iphigenia uit Tauris gebragt, geplaatst werd in den tempel, door Orestes gebouwd.

BRAURONIëN waren feesten, die ter eere van Diana om de vijf jaren gevierd werden, ter gedachtenis der verlossing van Orestes en Iphigenia, priesteres van haren tempel te Brauron.

BRAVO! uitroeping van goedkeuring, uit het Italiaansch in genoegzaam alle Europesche talen overgenomen.

BRAY (Thomas), geboren te Marton, in Shropshire, in 1656, † in 1730, was de grondlegger der Engelsche zendelinggenootschappen en der instellingen tot verzachting van het lot der gevangenen. Hij sleet een goed deel van zijn leven als zendeling onder de wilden van Noord-Amerika. = (Salomon de), geboren te Haarlem in 1597, † aldaar in 1664, was een der bekwaamste schilders van zijn' tijd. Hij had twee zonen, die hij insgelijks tot voortreffelijke meesters vormde; de jongste † in 1664 eenige weken vóór zijn' vader.

BRAZILIë, eene uitgestrekte landstreek in Zuid-Amerika, werd in 1500 toevallig ontdekt door Pedro Alvarez Cabral, en een jaar later door Americo Vespucci voor de kroon van Portugal in bezit genomen. Cabral gaf het land den naam van Santa Cruz, doch naderhand noemde men hetzelve Brazilië, waartoe deszelfs voornaamste voortbrengsel, het Fernambukhout, aanleiding gaf, want dit hout gelijkt eene gloeijende kool, die in het Portugeesch *brasa* heet. Dit land werd in het eerst tot eene plaats van ballingschap bestemd, waarheen men uit Portugal misdadigen, ontuchtige vrouwlieden en bedelaars zond. Ondertusschen werd na eenige jaren het suikerriet van de Kanarische eilanden derwaarts overgebragt en met goed gevolg aangeteeld. Eindelijk besloot Jan III, Koning van Portugal, aldaar volkplantingen aan te leggen; in 1594 werd de stad S. Salvador gebouwd, en de Portugesche adel kreeg verlof om zoo veel gronds te veroveren en aan te bouwen als men kon, en ieder veroveraar bield zijne verovering als zijn eigendom in bezit. Men kan denken hoe spoedig een groot gedeelte van dit Zuid-Amerikaansch Kanaän veroverd werd! Doch toen Philips II in 1580 Portugal met Spanje vereenigde, verbood hij den Brazilianen allen handel met de Hollanders, maar dezen veroverden in 1624 S. Salvador en de geheele provincie Bahia in 1630 met Fernambuk, waarna het geheele kustland van Brazilië zich onderwierp aan de heerschappij der Nederlandsche Republiek, die Prins Joan Maurits van Nassau als Landvoogd derwaarts zond. Hij bestuurde het land met groote zorgeloosheid, bouwde eene stad, die hij Mauritius noemde, en leefde er in overdaad en verkwisting (zie Artischofski). Inmiddels viel er in 1640 eene omwenteling voor in Portugal, waardoor dit rijk zijne zelfstandigheid weder bekwam, en de Hertog van Braganza, onder den naam van Jan IV, ten troon verheven werd, met wien de Republiek een bestand sloot voor 10 jaren, bij hetwelk de Hollanders in het bezit bleven van Brazilië; doch de aldaar gevestigde Portugezen begonnen sedert 1645 een' opstand, die door de Engelschen en zelfs door de Portugesche regering heimelijk ondersteund werd. Eindelijk waren de Hollanders, na verscheiden ongelukkige gevechten, genoodzaakt in 1654 Brazilië te ontruimen, dat hierop weder door Portugal in bezit genomen werd. De blanken kwamen toen onder de volstrekte heerschappij der Jezuiten, en de inboorlingen werden tot vroondiensten verpligt, die weinig van eigenlijke slavernij verschilden. De Portugesche regering deed in 1679 aan de Plata tegen over Buenos Ayres eene volkplanting aanleggen, S. Sagramento genaamd, en geraakte wegens den van hier met de Spaansche provinciën gedreven smokkelhandel met Spanje in geschil, hetwelk eerst in 1777 vereffend werd. Ondertusschen werden na 1698 goudmijnen en na 1728 diamantmijnen in Brazilië ontdekt; doch het slecht bestuur en de kleingeestige geheimzinnigheid, waarmede de kroon dezelve beärbeiden liet, waren oorzaak dat de Engelschen meer voordeel daarvan trokken dan de Portugezen. Het Portugesche hof volgde ten aanzien van Brazilië een stelsel van verdrukking en uitzuiging, en eigende zich het goud en de edelgesteenten toe, welke in een' bodem gevonden werden, dien de bezitter den zijnen noemde, maar ook even daarom weinig moeite deed om denzelven te doorwroeten, en zich liever op den landbouw toeleide, schoon het vertier van deszelfs voortbrengselen hem ook door allerlei lastige formaliteiten en drukkende belastingen moeijelijk gemaakt werd. De algemeene regel der Portugesche staatshuishouding ten aanzien van Brazilië was uit deze bezitting zoo veel te trekken en zoo weinig voor dezelve te doen als mogelijk ware, en de Jezuiten gingen hierin het hof getrouw aan de hand. Natuurlijk vervreemdde zulks de Brazilianen hoe langer hoe meer van het moederland, met hetwelk zij, wegens den smokkelhandel, zich als het ware in openbaren oorlog beschouwden. De geest van misnoegen werd niet weinig aangewakkerd door vreemde fortuinzoekers, die, wel zonder geldmiddelen, maar niet zonder kundigheden, zich in Brazilië badden nedergezet, en den ingezetenen democratische grondbeginselen smakelijk maakten, waardoor het verlangen naar onafhankelijkheid bij de Brazilianen opgewekt en de haat tegen de Portugezen versterkt werd. Zoo stonden de zaken, toen Napoleons aanmatigingen het koninklijk gezin noodzaakten uit Lissabon naar Brazilië te wijken, waar Koning Jan VI met zijne familie den 19 Januarij 1808 in Bahia aanlandde en den zetel der regering in Rio Janeiro verplaatste. Gedurende het verblijf van het Portugesche hof kwam er eene merkelijke verandering in den staatkundigen toestand van Brazilië; reeds den 28 Januarij 1808 werden alle Braziliaansche havens onvoorwaardelijk opengesteld voor den invoer met bevriende of onzijdige schepen en de uitvoer der Braziliaansche voortbrengselen tegen betaling van een bepaald regt, met uitzondering van het verfhout, toegestaan. Nu kwam Brazilië ook met Duitschland in eene onmiddellijke betrekking; een te Rio Janeiro den 19 Febr. 1810 gesloten verdrag stond den Engelschen verscheiden handelvoordeelen toe, en de toenmalige Prins-regent van Portugal beloofde de Inquisitie nimmer in Brazilië te zullen invoeren; eindelijk vergunde het decreet van den 18 November 1814 aan alle natiën de vrije scheepvaart op Brazilië. In 1815 verklaarde de Prins-regent de zelfstandigheid en gelijkstelling van Brazilië met Portugal; kort daarop werd Brazilië tot een koningrijk verheven. Door het huwelijk van den Kroonprins (thans Keizer) Don Pedro met de Aartshertogin Leopoldine, dochter van Frans I, Keizer van Oostenrijk, den 6 Nov. 1817, kwam Duitschland in veelvuldige aanraking met Brazilië, naar welk land nu verscheiden Engelsche en Duitsche geleerden wetenschappelijke reizen deden (Mawe, Maximiliaan, Prins van Neuwied, Langsdorf, Spix, Martius, Eschwege en anderen). De buitenlandsche betrekkingen en de binnenlandsche rust van Brazilië waren nogtans niet geheel bevestigd. Spanje weigerde Olivenza, volgens het besluit van het Weener Congres, aan Portugal terug te geven, waarom Brazilië de Banda Oriental met deszelfs hoofdplaats Montevideo in bezit nam, in weerwil der aanspraak, welke de Republiek Buenos Ayres op dit land maakte. Een opstand in Fernambuk in 1817 werd door de in Brazilië aanwezige Portugesche troepen gedempt; doch toen in 1820 de omwenteling uitborst, die het verkrijgen van eene constitutie bedoelde, verlangden de Portugesche troepen in Brazilië ook voor dit land eene constitutie. De Kroonprins verklaarde hierop in zijn' en zijns vaders naam den 26 Februarij 1821 het aannemen der Portugesche constitutie. De woelingen duurden echter voort, en er hadden bloedige tooneelen plaats. De Koning benoemde zijn' zoon Don Pedro den 22 April 1821 tot Prins-regent van Brazilië, en scheepte vier dagen later zich in naar Portugal. Toen echter de Portugesche Cortes de door de Brazilianen gevorderde volkomen gelijkstelling der burgerlijke en staatkundige betrekkingen en eene gelijke nationale vertegenwoordiging niet wilden toelaten, en, zonder de aankomst der Braziliaansche afgevaardigden af te wachten, de artikelen der constitutie, die Brazilië betroffen, ontwierpen, verklarende dat Brazilië uit Lissabon door Staatsministers geregeerd en de Prins-regent naar Europa terug ontboden zou worden, ontstonden er in December 1821 te Rio Janeiro en elders in Brazilië hevige opschuddingen; men verklaarde den Prins-regent rondnit dat zijn vertrek de verandering van Brazilië in eene onafhankelijke republiek zou bewerken. De Prins besloot hierop in Brazilië te blijven; hij verklaarde dit den 9 Januarij 1822 openlijk aan zijn' vader, aan de Cor-

tes in Portugal en aan het Braziliaansche volk. De Portugesche troepen werden uit Brazilië verwijderd, de Prins-regent nam den 13 Mei 1822 den titel aan van Beschermer van Brazilië, en liet door eene nationale vergadering eene constitutie ontwerpen; maar de Cortes in Lissabon verklaarden den 19 September 1822 dit voor nietig, en begeerden de terugkomst van den Prins-regent in Europa, onder bedreiging van het verlies van zijn troonregt. Ondertusschen had de Braziliaansche nationale vergadering den 1 Augustus 1822 de afscheiding van Portugal verklaard, en benoemde den 12 October Don Pedro tot constitutioneelen Keizer van Brazilië. De nieuwe Keizer had niet alleen met de republikeinsche partij te kampen, maar ook moeite om zich in Europa te doen erkennen; want hij had zijne nieuwe waardigheid van de volkssouvereiniteit in eene van het moederland afgevallen volkplanting ontleend, welke hij bovendien nog ten kosten van zijn erfregt op de Portugesche kroon moest handhaven. Montevideo en Bahia moesten door de wapenen tot onderwerping gedwongen worden en de binnenlandsche woelingen der partijen openden eene donkere toekomst voor het nieuwe keizerrijk. Ondertusschen was het koninklijk gezag te Lissabon in Mei 1823 hersteld geworden, en de Brazilianen vorderden des te luider eene algeheele afscheiding van Portugal: de Keizer wilde daarom den door zijn' vader afgezonden Commissaris in September 1823 niet ontvangen, dewijl hij de erkenning der onafhankelijkheid van Brazilië niet kon verzekeren. Inmiddels werd het door de nationale vergadering goedgekeurde ontwerp van constitutie den Keizer voorgelegd, maar niet aangenomen, en de republikeinsche partij stak het hoofd wederom op; er ontstonden hevige beroerten; het volk vorderde de afzetting der ministers en het wegzenden van alle Portugezen. De ministers namen hun ontslag, en de Keizer verzamelde de troepen in de nabijheid der hoofdstad, welke zij binnentrokken; de vergaderzaal van het congres werd omringd, en een officier bragt een keizerlijk decreet binnen, hetwelk de ontbinding der vergadering gebood. De voorzitter verklaarde de zitting gesloten, en de afgevaardigden gingen uit elkander, doch hij hun vertrek en naderhand werden er verscheiden in hechtenis genomen. In Fernambuk verwekte deze gewelddadige ontbinding van het congres eene groote gisting. Tegen het einde van November 1823 werd eene tweede nationale vergadering zamengeroepen, en de Keizer liet een door zijn' Staatsraad vervaardigd ontwerp van constitutie den 11 December 1823 den bewoners der hoofdstad voorleggen, die allen hetzelve aannamen, doch in de provinciën hadden eenige burgers er tegen gestemd. Den 25 Maart 1824 werd de Staatswet door den Keizer en de Keizerin bezworen (het ontwerp van deze Staatswet wordt gevonden aan het hoofd der Nederduitsche Vertaling van Schäffers *Brazilië als onafhankelijk Rijk beschouwd*, Amsterdam 1825). De republikeinen in Fernambuk namen nogtans met deze wezenlijk zeer liberale constitutie geen genoegen; de stad werd belegerd, en, na een' hardnekkigen wederstand, den 17 September 1824 stormenderhand ingenomen. De erkenning der onafhankelijkheid van Brazilië door Portugal werd in het volgende jaar te Londen bemiddeld. Sedert werden de gezanten des Keizers aan de hoven van Lissabon, Londen, Parijs en Weenen ontvangen en erkend. De erkenning der onafhankelijkheid van het nieuwe keizerrijk door de overige Europesche mogendheden volgde stilzwijgend door het toelaten van Braziliaansche schepen in derzelver havens en consuls in onderscheiden handelsteden. Bij de afscheiding des Braziliaanschen Staats van Portugal had de Keizer nogtans zijn erfregt op de Portugesche kroon behouden: toen derhalve Koning Jan VI den 10 Maart 1826 gestorven was, aanvaardde Don Pedro wel de regering van Portugal, en gaf dit Rijk eene vertegenwoordigende constitutie, maar hij deed voor zich zelven afstand van de kroon ten behoeve van zijne dochter, Donna Maria da Gloria, die huwen zou met haren oom Don Miguel; doch deze overweldigde den troon, weigerde dit huwelijk te voltrekken, en heerscht op dit oogenblik reeds sedert 5 jaren als willekeurig tiran, zonder door eenigen opstand van binnen of oorlog van buiten in zijne geweldenarijen gestuit te worden. Het nieuwe keizerrijk nam ondertusschen toe in beschaving en welvaart. Volgens alle berigten stak de toestand van Brazilië als zelfstandige staat in alle opzigten zeer voordeelig af bij deszelfs voormaligen toestand als Portugesche volkplanting, blijkens de gunstige schildering van denzelven in het straks genoemde werk van den Ridder Schäffer, die eene volkplanting van Duitschers, Frankenthal, in Brazilië heeft aangelegd; de vroegere, die haar bestaan aan Freireisz en Langsdorf te danken hadden, namen ook zeer toe, en hebben niet alleen op den aanwas der bevolking, maar ook op de zedelijke en wetenschappelijke beschaving der inboorlingen een' beduidenden invloed gehad. Alles werd allengs op den Europeschen voet ingerigt, en vooral de wetenschappen zeer bevorderd; in Rio Janeiro waren verscheiden scholen en wetenschappelijke instellingen opgerigt en in bloei; reeds in 1826 studeerden 300 jonge Brazilianen in Frankrijk en elders in Europa; de zee- en landmagt, de geldmiddelen en alle andere takken der staatshuishouding werden goed bestuurd, en welligt zou na weinig jaren Brazilië met de Vereenigde Staten van Noord-Amerika in bloei en welvaart hebben kunnen wedijveren, wanneer mogelijk de naijverige Zuid-Amerikaansche republieken reeds lang derzelver nooddruftig staatkundig bestaan verloren hadden, ware de tuimelgeest der omwenteling, die sedert 1830 een goed deel van Europa beroerde, ook niet eindelijk naar Brazilië overgestoken, waar hij in April 1831 Pedro I van den troon wierp, die genoodzaakt werd zich met zijne gemalin, dochter en een klein gevolg aan boord van een Engelsch fregat in te schepen. De vlugt des Keizers werd gevolgd door eene volslagen verwarring in de hoofdstad, alwaar denkelijk de verderfelijke Europesche omwentelingstooneelen wel zullen herhaald worden.

BRÉAUTÉ (Charles de), een Fransch edelman, door het sluiten van den vrede tusschen Frankrijk en Spanje te Vervins in 1598 buiten dienst geraakt zijnde, verscheen in rouwgewaad ten hove; Henrik IV vroeg hem of er iemand zijner nabestaanden gestorven ware; Bréauté verklaarde hierop dat hij den rouw aangenomen had om den vrede met Spanje, dewijl deze hem de gelegenheid benam om zijn' moed te toonen en roem door dappere daden te verwerven. »Is »het anders niet?" zeide de Koning, »leg uw rouwgewaad dan »maar af. Ik zal u een' brief van aanbeveling geven aan den Prins »van Oranje, die u wel gelegenheid zal verschaffen om uw oog»merk te bereiken." Bréauté begaf zich hierop naar de Nederlanden, en werd door Prins Maurits aangesteld als Ritmeester van eene Fransche ruiterbende, in dienst der Staten. In eene schermutseling hadden eenige ruiters der bezetting van 's Hertogenbosch een' Franschen kapitein gevangen gekregen, die aan Bréauté schreef om zijn ontslag te bewerken; doch deze verweet hem in zijn antwoord dat hij zich had laten vangen door twintig man, daar de Franschen met den vijand genoegzaam even sterk geweest waren, en verklaarde dat hij, in zijne plaats, niet schromen zou om met twintig der zijnen eene kans tegen veertig te wagen. Deze brief ter kennis komende van den Luiten. Gerard Abrahamsz. Lekkerbeetje, schreef deze aan Bréauté dat hij niet met veertig, maar insgelijks met twintig tegen een gelijk getal der zijnen tot zijn' dienst was, op welken tijd en plaats hij wilde. Bréauté nam dit aan, niettegenstaande Prins Maurits hem het gevecht zocht te ontraden, alzoo hij, zijnde een deftig edelman, de uitdaging niet behoefde aan te nemen van gemeene schurken en verraders, gelijk Lekkerbeetje en dergelijke overloopers, die men ophing, zoodra men ze in handen kreeg; doch het baatte niet; het gevecht bleef vastgesteld: de tijd werd op den 5 Februarij 1600 en de plaats op de Vuchter heide bepaald. Bréauté verscheen het eerst met de zijnen, en kort daarna Lekkerbeetje met zijne bende op de bestemde plaats. Het gevecht begon ten 1 ure op den middag; Bréauté schoot Lekkerbeetje in het begin van den strijd in den hals, dat hij dood van het paard viel; zijn broeder sneuvelde insgelijks, en voorts nog een paar anderen; een vijfde zwaar gekwetst, stierf ook in weinig dagen. Dit aanvankelijk verlies verdubbelde de woede der nog overige Brabanders, die veertien Franschen versloegen en drie doodelijk kwetsten. Twee paarden werden Bréauté onder het lijf doodgeschoten; eindelijk streed hij met nog een paar der zijnen langen tijd te voet met eene voorbeeldelooze dapperheid, doch moest, zwaar gekwetst en afgemat, zich eindelijk overgeven. Men voerde hem naar 's Hertogenbosch, waar hij terstond ontwapend en met meer dan dertig wonden in koelen bloede vermoord werd. Zijn lijk, eerst naar Dordrecht, en vervolgens naar Frankrijk gevoerd, werd aldaar deftig begraven. De lijken van Lekkerbeetje en zijn' broeder, benevens die der overige gesneuvelde Brabanders, werden in 's Hertogenbosch met groote pracht ter aarde besteld en met een lengenachtig grafschrift vereerd.

BRÉBEUF (Jean de), geboren te Bayeux in 1593, begaf in 1617 zich in het genootschap der Jezuiten, en ging hierop in 1625 als zendeling naar Canada, waar hij meer dan 20 jaren lang werkzaam was met de wilden tot het Christendom te bekeeren. In 1649 kwam hij op eene gruwzame wijze aan zijn einde; zich hij de Hurons bevindende, werd hij door de Irokezen, hunne vijanden, gevangen genomen; na hem eerst vreesselijk mishandeld te hebben, goten zij kokend water op zijn hoofd, om den H. Doop te bespotten, vervolgens werd zijn halfdood ligchaam over een klein vuur gebraden en het vleesch grootendeels door deze Kanibalen verslonden. = (Guillaume de), neef van den voorg., geb. te Thorigny, in 1618, is voornamelijk bekend door zijne Fransche vertaling der *Pharsalia* van Lucanus, waarmede hij in zijn' tijd veel roem verwierf, schoon Boileau deze vertaling ongunstig beöordeelde. Bréeuf heeft nog verscheiden andere zeer behagelijke dichtstukken vervaardigd. Mazarin deed den dichter groote beloften, maar hield, volgens zijne gewoonte, zijn woord niet, en liet hem in bekrompen omstandigheden. † te Venoix, bij Caen, in 1661.

BRECHT (Engelberta Proosten), echtgenoote van Pieter Jansz. Kies, Burgemeester van Haarlem, die, vóór dat deze stad door de Spanjaarden belegerd werd, onder verdenking viel van met den Prins van Oranje geheime briefwisseling te houden. De Schout, die naast hem woonde, zocht hem in handen te krijgen, maar de schrandere vrouw wist haren man zoo wel te verbergen, dat zijne vervolgers hem in langen tijd niet ontdekten. Eindelijk geraakte Kies toch met eenige anderen in hechtenis, en hij ware ongetwijfeld zijn hoofd kwijt geweest, bijaldien niet de Graaf van Bossu, na het verlies van den

slag op de Zuider-zee, en verscheiden aanzienlijke Spanjaarden met hem gevangen genomen waren. Kies werd op zijn woord naar Amsterdam gezonden, om met Verdugo wegens het uitwisselen der gevangenen te handelen. Zijne vrouw, hem verzellende, voer met hem in een open schuitje derwaarts. Eenige Duitsche soldaten losten hunne geweren, schijnbaar om den Burgemeester te begroeten, en een kogel trof den arm der kloekmoedige vrouw, die den driftigen aard van haren man kennende, vreesde dat hij zou terugkeeren, om zich op den dader te wreken; zij ontveinsde de pijn, opdat hij niets van hare wonde zou ontdekken, tot eindelijk het bloed, dat op hare kleederen vloeide, openbaarde wat er gebeurd was; en ook toen nog had zij groote moeite om zijne gramschap te bedaren. Te Amsterdam slaagde Kies in het bewerken van eene uitwisseling der gevangenen; Kies zelf werd uitgewisseld, en keerde met zijne heldhaftige vrouw naar Haarlem terug, waar hij zijnen medeburgers nog menigen trouwen dienst bewees.

BREDA, eene Nederlandsche stad, in de provincie Noord-Braband, was eertijds de hoofdstad eener heerlijkheid, de baronnie van Breda genaamd, laatst in leen bezeten door de Prinsen van Oranje. De stad ligt in het midden der baronnie, aan de zamenvloeijing der rivieren de Merk en de Aa, van welke laatste men wil dat de stad haren naam ontleent, als eene inkorting van *Breede Aa*. Zij is niet groot, doch heeft schoone vestingwerken en 4 poorten. Onder de openbare gebouwen munt de Groote kerk uit, met een' toren, van bijna 300 voeten hoog, die in 1696 afbrandde, doch weder opgebouwd werd, en verscheiden fraaije graftombes; voorts de kerk Merkendaal genaamd, de Luthersche kerk en eenige Roomsche kapellen. Men vindt er, behalve het Stadhuis, eene Doorluchtige school, twee Wees- en eenige andere Godshuizen. Het Kasteel, door Graaf Hendrik van Nassau omstreeks 1550 gesticht, en door Willem III, Koning van Engeland, merkelijk verbouwd, is zeer merkwaardig en een voortreffelijk gebouw. Breda was reeds op het einde der XII eeuw aanwezig, en kreeg in 1252 van Hendrik, Heer van Breda, verscheiden voorregten. In 1534 werd de stad door Graaf Hendrik van Nassau met grachten en wallen omringd. In den oorlog met Spanje werd de gansche baronnie verbeurd verklaard, en de stad in 1567 door den Hertog van Alba in bezit genomen. Bij de Gendsche bevrediging moest de stad weder aan haren Baron, Willem I, overgeleverd worden: dit geschiedde ook in 1577; doch de Hertog van Parma maakte in 1581 zich wederom meester van Breda. De Spanjaarden behielden de stad en het kasteel tot in het begin van 1590, wanneer beiden door middel van een turfschip, onder het beleid van den wakkeren Schipper Adriaan van Bergen, Prins Maurits in handen geleverd werd. In 1624 werd Breda door Spinola belegerd, en het volgende jaar ingenomen; doch in 1637 door Prins Frederik Hendrik hernomen. Sedert dien tijd is de stad aan de zijde der Staten gebleven. In 1667 werd aldaar de vrede met Engeland gesloten. In 1793 werd de stad door de Franschen onder Dumouriez veroverd, doch kort daarna wederom verlaten; in het laatst van 1794 viel zij den Franschen andermaal in handen; zij behoorde na 1795 tot de Bataafsche Republiek, en naderhand met deze tot het Fransche Keizerrijk. Thans wordt Breda door de oproerige Belgen bedreigd, doch de vesting is in zulk een' geduchten staat van tegenweer gebragt, dat zij tot heden nog niets tegen dezelve hebben durven ondernemen dan strooptogten in den omtrek, die hun doorgaans slecht bekomen. = (Cornelis van), geboren te Brussel, van aanzienlijke ouders, was een kweekeling van den beroemden Erycius Puteanus, zeer ervaren in de Oudheden, Geschiedenis en andere vakken van geleerdheid. Na geheel Italië doorreisd te hebben, volgde hij in 1620 Keizer Ferdinand II naar Bohemen, en sneuvelde bij de belegering van Kremnitz. Hij heeft eenige geleerde schriften uitgegeven. = (Jan van), geboren te Antwerpen in 1683, was een voortreffelijk landschapschilder in de manier van den Fluweelen Breugel en Wouwermans, en Directeur der Akademie van Antwerpen. Toen Lodewijk XV in 1746 deze stad bezocht, kocht hij verscheiden zijner stukken. † in 1750. = (Pieter van), insgelijks te Antwerpen geboren in 1630, was mede een uitmuntend landschapschilder, die zijne stukken geestig en bevallig wist te ordonneren. Hij had Italië en Spanje bezocht, en † in zijne geboortestad, men weet niet wanneer.

BREDERO (Gerbrand Adriaansz.), geboren te Amsterdam den 16 Maart 1585, en aldaar † den 23 Augustus 1618, was een werkzaam lid der Amsterdamsche Rederijkerskamer: *In Liefd' bloeijende* en een der vroegste tooneeldichters; zijne stukken behelzen naïve en levendige schilderingen der Amsterdamsche zeden van zijn' tijd, en dit is de eenige waarde, welke zij bij die der zeldzaamheid bezitten. Zie P. G. Witsen Geysbeek, *Biogr. Anthol. en Crit. Woordenboek*, I deel, bl. 415. J. P. van Cappelle, *Bijdr. tot de Gesch. der Wetensch. en Lett. in Nederl.*, bl. 225.

BREDERODE was een der oudste en edelste geslachten van Holland, afkomstig van Sicco, zoon van Arnold en broeder van Dirk III, Graven van Holland; hetzelve bloeide voornamelijk in de middeleeuwen, en was langen tijd zeer magtig en aanzienlijk, doch geraakte sedert den opstand tegen Spanje in verval, en men hield hetzelve in 1679 voor uitgestorven met Wolfaard van Brederode: weshalve het geslachtwapen verbroken en met hem te Vianen begraven werd. Zijne oudste zuster Hedwig Agnes was erfgename der heerlijke goederen, en deze kwamen, toen zij ongehuwd gestorven was, aan hare halve zuster Sophia Theodora, Gravin van Dohna, en vervolgens door erfopvolging in het bezit van den Graaf van Lippe-Detmolt, die dezelve in 1725 verkocht aan de Staten van Holland voor 898,200 guldens. Ondertusschen is het geslacht van Brederode geenszins uitgestorven met hovengen. Wolfaard, gelijk men in 1679 meende; want het is naderhand gebleken dat er nog zoo wel wettige als natuurlijke afstammelingen van hetzelve bestonden, en welligt nog bestaan. Men zie J. van den Toorn, *Geslachtboom van alle mannelijke nakomelingen uit het oud adellijk stamhuis der Heeren van* Brederode. Amst. 1788. Verscheiden leden van dit beroemd geslacht hebben zich zeer verdienstelijk bij het vaderland gemaakt. Wij zullen de voornaamste bedrijven van eenigen slechts kortelijk vermelden. = (Frans van), tweede zoon van Reinout II, geboren in 1466, bekwam in 1488 het opperbevel over eenige krijgsbenden der Hoekschen, die te Sluis, in Vlaanderen, verzameld werden; hiermede kruiste hij langs de Zeeuwsche en Vlaamsche stroomen op de Hollandsche koopvaardijschepen. Met eene vloot van 48 schepen stevende hij door een onbevaren diep, sedert naar hem het *Jonker Fransen Gat* genaamd, naar den mond der Maas. Te Delftshaven stapte hij met 850 man aan land, en trok regtstreeks aan op Rotterdam, waar de Schiedamsche poort weldra overweldigd en Brederode meester van de stad werd, zonder dat iemand het leven er bij verloor. De overige manschappen, die scheep gebleven waren, kwamen den volgenden dag ook allen in de stad, die Brederode terstond deed versterken, terwijl hij zijn volk het omgelegen land liet afloopen. Omtrent 1000 man te scheepe de Lek opgezonden hebbende, om Schoonhoven te verrassen, werden dezen door de burgers zoo wel ontvangen, dat zij, met verlies van ruim 200 man en achterlating van het meeste stormtuig en eenige schepen, naar Rotterdam terugkeerden; doch Brederode stelde zich schadeloos door het in den brand steken van Delftshaven en Schoonderloo. De toenmalige Graaf van Holland en Roomsch Koning Maximiliaan kwam hierop in 1489 te Leyden, waar de Staten beschreven en vergaderd waren, en bewoog hen tot het belegeren van Rotterdam; een aanzienlijk leger werd te Delft verzameld, meest uit burgers bestaande der Kabeljaauwsche steden; het beleid der belegering werd vertrouwd aan 's Graven Stadhouder Jan van Egmond, terwijl Maximiliaan den uitslag der onderneming te Dordrecht ging afwachten. Brederode had ondertusschen Rotterdam rijkelijk van krijgsbehoeften en leeftogt voorzien; van tijd tot tijd deed hij voordeelige uitvallen; doch een aanslag op het nabuurig Schiedam mislukte; even zoo zijne onderneming tegen Gouda, welke stad eenige burgers hem beloofd hadden door verraad te leveren; doch hetwelk ontdekt werd en den verraders den hals kostte. Maar wat later verdreef hij de belegeraars uit hunne verschansing te Overschie, en stelde al het platte land van Schieland onder brandschatting. De belegering van Rotterdam duurde ondertusschen voort, en men begon er gebrek aan levensmiddelen te krijgen: weshalve Brederode tot een' scheepstogt langs de Lek besloot, onder het bevel van Jan van Naaldwijk en andere voorname Hoekschen. Bij Streefkerk geraakten zij met de Oostenrijkers in gevecht, en bekwamen de nederlaag. Naaldwijk geraakte met 350 man aan land, en week naar Montfoort; een groot gedeelte der manschap sneuvelde of werd gevankelijk naar Dordrecht gevoerd; een weinig later werden eenige vaartuigen met granen bij Moordrecht door de Oostenrijkers veroverd; bij deze gelegenheid werd Naaldwijk gevangen genomen, en van 1200 man, die uit Rotterdam getrokken waren, kwamen naauwelijks 300 terug. Naaldwijk, te Dordrecht gebragt, werd eerlang tegen een gering losgeld ontslagen, en gebruikt om Rotterdam tot overgave bij verdrag te bewegen. Zijne pogingen daartoe bij Brederode werden ondersteund door de gemagtigden der Hollandsche steden, die den last van dezen verderfelijken binnenlandschen oorlog te dragen hadden. Het verdrag werd eindelijk geteekend, nadat het beleg 6 maanden geduurd had. De Stadhouder Egmond trok den 25 Junij 1489 met 600 man de stad binnen, welke Brederode den volgenden dag met 1050 man verliet, en zich naar Sluis begaf, waar hij wederom eene vloot van 38 schepen met 1200 man uitrustte, en reeds den 2 Julij daarmede in zee stak. Eene landing gedaan hebbende op de eilanden Overflakkee en Duiveland, die hij uitplunderde, stak hij over naar het land van Voorne, waarna hij Goedereede 7 uren lang hevig deed beschieten, doch door de inwoners genoodzaakt werd af te trekken. De Hoekschen plunderden hierop Ouddorp, staken eenige huizen tot digt aan Dordrecht in den brand, en vertrokken toen naar Schouwen, waarheen de Stadhouder Egmond met eene aanzienlijke vloot hen volgde. Den 23 Aug. geraakten de vloten slaags in het gat van Brouwershaven. Hevig werd er van wederzijden gevochten; 16 Hoeksche schepen aan den grond geraakt zijnde, gaf Brederode daarom den moed niet op, maar begaf zich met een gedeelte van zijn volk bij Serooskerke aan land; de Kabeljaauwschen volgden hem, en de strijd werd met verdubbelde woede hervat. Brederode eindelijk zijn meeste volk verloren hebbende en zelf gewond zijnde, werd gevangen genomen en naar Dordrecht ge-

voerd, waar hij eenige dagen daarna aan zijne wonden stierf. De meeste gevangenen van eenig aanzien werden als landverraders onthalsd. = (GIJSBRECHT VAN), Domproost van Utrecht, werd in 1455 in de plaats van RUDOLPH VAN DIEPHOUT tot Bisschop van Utrecht verkoren, doch moest den bisschoppelijken zetel weldra aan DAVID VAN BOURGONDIË afstaan, en werd wederom Domproost. † te Breda in 1475. = (HENRIK VAN), geboren te Brussel in het laatst van 1531, kreeg in 1559 van PHILIPS II het bevel over eene bende van ordonnantie, doch voegde zich weldra bij degenen die het Spaansche dwangjuk moede waren, koos de zijde van den Prins van Oranje en verklaarde zich rondnit als voorstander der hervorming. Hij werd eerlang de ziel van het in onze Vaderlandsche Geschiedenis zoo vermaarde verbond der Edelen, die in groot getal te Brussel aan het hof der Landvoogdes verschenen, welke hij het bekende smeekschrift aanbood, en naderhand door het opbrengen van geld en het aanwerven van krijgsvolk den Prins van Oranje krachtdadig ondersteunde in zijne ontwerpen tot verlossing van het verdrukte Nederland. Hoe geducht hij voor de onderdrukkers was, bleek uit de verlegenheid, waarin zoo wel de Landvoogdes als de regering van Amsterdam zich bevond, toen BREDERODE in het begin van 1567 onverwacht in deze stad gekomen was, uit welke men hem met geweld niet durfde doen vertrekken, en die hij ook niet verliet voor hij berigt kreeg dat de Prins van Oranje zelf voornemens was naar zijne Duitsche Staten te vertrekken, en de Amsterdamsche regering hem 8000 guldens had opgeschoten. Hij vertrok naar Emden, en van daar verder naar Duitschland. De Hertog van Alba deed hem indagen, en verwees hem in ballingschap, met verbeurte zijner goederen. † kort daarna te Reckelinghausen den 16 Februarij 1568. = (JAN VAN), zoon van REINOUD VAN BREDERODE, verzelde ALBERT VAN BEIJEREN, Graaf van Holland, op zijn' veldtogt tegen de Friezen, deed eene reis naar het Vagevuur van S. SULPICIUS, in Ierland, en bouwde na zijne terugkomst eene kapel ter eere van dezen Heiligen in de nabijheid van Haarlem, en zijne vrouw JOANNA VAN GAESBEEK stichtte een nonnenklooster in Wijk te Duurstede, waar zij zelve non werd, met bewilliging van haren man, die zich in 1402 insgelijks in een Karthuizerklooster begaf; doch zijn schoonvader WILLEM VAN GAESBEEK, Heer van Abeonde en Wijk te Duurstede, in 1407 gestorven zijnde zonder zonen na te laten, en zijn neef JAKOB VAN GAESBEEK zich in het bezit der nalatenschap gesteld hebbende, werd dezelve hem weldra betwist door BREDERODE, die van den Paus ontslag van zijne kloostergelofte bekomen had, en ook zijne vrouw terug begeerde, welke hij in 1410 met geweld uit het klooster haalde. De Utrechtsche Bisschop FREDRIK VAN BLANKENHEIM nam hem dit zeer kwalijk, en zond eenige soldaten, om de non uit de woning van haren man wederom in haar klooster te brengen, en BREDERODE gevangen aan GAESBEEK over te leveren, die hem vasthield tot zijne vrouw in het volgende jaar gestorven was. BREDERODE begaf zich hierop in dienst van KAREL VI, Koning van Frankrijk, en sneuvelde in den slag van Azincourt, den 25 October 1415. — (JAN WOLFAARD VAN), Heer van Vianen en Ameide, zoon van FLORIS VAN BREDERODE, geboren den 12 Junij 1599, trad zeer jong in den krijgsdienst, en werd in 1645 aangesteld tot bevelhebber van 's Hertogenbosch. Niettegenstaande hij gehuwd was met LOUISE CHRISTINE VAN SOLMS, zuster der Prinses-weduwe van FREDRIK HENRIK, Prins van Oranje, stemde hij de eerste onder de Edelen ter vergadering van Holland voor de uitsluiting van WILLEM III van het Stadhouderschap, als eene der voorwaarden van den vrede met CROMWELL in 1654, waardoor BREDERODE, in zijne hoedanigheid van Veldmaarschalk, de gunst van het krijgsvolk verloor. † den 3 September 1655. = (LANCELOT VAN), natuurlijke zoon van REINOUD, en basterdbroeder van HENRIK VAN BREDERODE, behoorde onder de verbonden Edelen, en was insgelijks door den Hertog van Alba gebannen. Prins WILLEM I had in 1569 hem aangesteld tot een' der bevelhebbers over de vloot, in welken post hij zich dapper kweet. In 1572 hielp hij den Briel innemen, en bevond zich te Haarlem, toen deze stad, na eene langdurige belegering, aan de Spanjaarden overging. LANCELOT werd aldaar den 20 Julij 1573 op last van FREDRIK VAN TOLEDO onthoofd. = (REINOUD VAN), oudste zoon van WALRAVEN en broeder van GIJSBRECHT VAN BREDERODE, was de eerste van zijn geslacht, die geteld wordt onder de Burggraven van Utrecht. Hij deed, naar het bijgeloovig gebruik van zijn' tijd, eene bedevaartsreis naar het H. Land, en werd aldaar Ridder van S. Jan van Jeruzalem; na zijne terugkomst verhief PHILIPS VAN BOURGONDIË hem tot Ridder van het Gulden Vlies. REINOUD en zijn broeder GIJSBRECHT leverden PHILIPS 1000 gewapende mannen, om hem de oproerige Gentenaars wederom onder zijne gehoorzaamheid te helpen brengen. Slecht werd deze dienst hun door PHILIPS vergolden, die GIJSBRECHT, toen hij in 1455 verkoren was tot Bisschop van Utr., dwong het bisdom af te staan aan zijn' basterdzoon DAVID VAN BOURGONDIË, wien REINOUD niettemin meer dan eens in geldverlegenheid te hulp kwam. De ondankbare prelaat, het gezag en het aanzien der beide broeders in Utrecht willende fnuiken, ontbood hen in 1470 onder eenig voorwendsel naar Wijk te Duurstede, waar hij zijn verblijf hield, en liet hen aldaar in den toren opsluiten; de vier basterdzonen van REINOUD werden ook ontboden en insgelijks gevangen gehouden. Om deze schandelijke daad te regtvaardigen, liet de Bisschop door zijne Kabeljaauwsche vrienden verspreiden dat de BREDERODES, die tot de Hoeksche partij behoorden, een' aanslag gesmeed hadden om eene omwenteling te bewerken, welke hij door hunne gevangenneming nog in tijds verijdeld had. De Bisschop, het meest op REINOUD gebeten, deed hem voor zijne Raden brengen, die hem gruwelijk lieten pijnigen, om hem tot bekentenis te brengen van misdaden, aan welke hij nimmer gedacht, veel minder zich schuldig gemaakt had: derhalve niets kunnende belijden, smeekte hij dat men hem niet meer zou pijnigen, aanbiedende gewillig een of twee jaren in hechtenis te blijven, en al zijne goederen te verbeuren, zoo er in dien tijd iets wezenlijks te zijnen laste werd bevonden; doch dit was vruchteloos; men pijnigde hem zoolang, tot hij al beleed wat men wilde. Deze onmenschte behandeling eindelijk KAREL DEN STOUTEN ter ooren komende, zond deze in 1471 gemagtigden naar Wijk te Duurstede, om de zaak te onderzoeken, terwijl REINOUD naar het slot te Rupelmonde werd overgebragt. KAREL daagde hierop allen, die eenige beschuldiging tegen REINOUD hadden in te brengen, tegen een' bepaalden tijd voor zijne Raden en de Ridders van het Gulden Vlies; doch niemand verscheen dan een paar gemagtigden van den Bisschop, die de overlevering van den gevangenen vorderden, om de regtspleging tegen hem te vervolgen. Doch de onschuld van BREDERODE bleek eindelijk middagklaar; hij overleefde echter niet lang de herstelling in zijne eer, maar † te Vianen in 1472. = (HET HUIS TE), buiten Haarlem, omstreeks de Zandpoort, waarvan nog eenige ruïnes aanwezig zijn, werd omstreeks 900 begonnen door ARNOLD, Graaf van Holland, en volbouwd door zijn' zoon SICCO, den stamvader der Heeren VAN BREDERODE, die hier aanvankelijk hun verblijf hielden en er zelfs een' tol hieften. In 1204 werd dit slot door Graaf LODEWIJK VAN LOON, Gemaal van ADA, Gravin van Holland, en DIRK VAN DER AARE, Bisschop van Utrecht, veroverd, verwoest en verbrand, en wederom opgebouwd zijnde, door de Kabeljaauwsche Haarlemmers andermaal uitgeplunderd en vernield in 1436; hetzelve nogmaals hersteld zijnde, bleef in stand tot 1472, wanneer het geslacht BREDERODE, door huwelijk bezitter geworden van Vianen en Ameide, zich meestal onthield op het slot Batestein, en het Huis te Brederode aan de vernieling van den tijd en den oorlog ter prooi liet, zoodat er sedert derdehalve eeuw niet meer dan de puinhoopen van voorhanden zijn.

BREDOW (GABRIEL GOTTFRIED), geboren te Berlijn in 1773, van onbemiddelde ouders, was Pruissische Regeringsraad en Professor der Geschiedenis te Breslau, en een zeer verdienstelijk geleerde, wiens schriften wegens derzelver zaakrijken inhoud en krachtigen schoonen stijl zeer in achting zijn. † in September 1814.

BREEDTE is in de aardrijkskunde de afstand, die eenig punt op de aarde van den evenaar heeft. Dezelve wordt in noorder- en zuiderbreedte onderscheiden, naar dat de plaats ten noorden of ten zuiden van den evenaar gelegen is, en wordt tot 90° zoo wel tot aan de noordpool als tot aan de zuidpool geteld. Vermits de aardbol in 360° verdeeld, en de breedte van den equator naar de polen gerekend wordt, zoo volgt dat geene plaats op den aardbol meer dan 90 breedte kan hebben, alzoo de afstand van de pool tot den equator het vierde van den gansehen omtrek (of van 360°) uitmaakt. Ook kunnen slechts twee punten op den aardbol juist onder 90° breedte liggen, te weten de polen, terwijl de punten op minder dan 90° gelegen, ontelbaar zijn. De plaatsen onder de keerkringen hebben nagenoeg 23½° noorder- of zuiderbreedte, terwijl de plaatsen onder den equator geene of 0° breedte hebben, en alleen door *Lengte* (zie LENGTE) aangewezen kunnen worden. SOMMERS *Tafereel van het Heelal*, I Deel, blz. 64. Bij de hemellichten wordt *breedte* genoemd de afstand dien zij ten noorden of ten zuiden van den zonsweg (*ecliptica*) hebben. Ten aanzien der planeten wordt de breedte *heliocentrisch* geheeten, wanneer de cirkels, waarin men zich verbeeldt dat de planeten loopen, hetzelfde middelpunt met de zon gemeen hebben; daarentegen heet zij *geocentrisch,* wanneer het middelpunt dier cirkels voorondersteld wordt dat der aarde te zijn.

BREEKBAARHEID (ONGELIJKE) der lichtstralen is in de gezigtkunde (*optica*) eene eigenschap, door NEWTON ontdekt, dat niet alle deelen der lichtstralen door eene prisma gelijkelijk worden gebroken, maar dat van de zeven kleuren, waaruit de stralen bestaan, als rood, oranje, geel, groen, blaauw, indigo en violet, de roode kleur het minste, de violette daarentegen het meeste gebroken wordt, zoodanig dat er eene zekere regelmatige opklimming in de achtervolgende grootte der hoeken van de breking dier onderscheidene kleuren plaats vindt. Zie NEWTON.

BREENBERG (BARTEL), geboren te Utrecht, in 1620, † in 1660, was een beroemd Schilder en Graveur, wiens arbeid in beide kunstvakken echter door de kenners en liefhebbers in de vorige eeuw hooger geschat werd dan in de tegenwoordige.

BREEVEERTIEN (DE) is eene zandplaat of ondiepte in de Noordzee, aan de Hollandsche kust, van Scheveningen tot voorbij Noordwijk, die zich met eene kromming vrij ver in zee tot op de hoogte van het eiland Ter Schelling uitstrekt.

BREEZAND (HET) is eene ondiepte in de Zuider-zee, tusschen de

Friesche kust en de eilanden Wieringen en Texel, ten westen van het Oude Diep, die zich tot aan het Friesche vlek uitstrekt.

BREGÆTIUM, oude benaming der stad *Bregenz*, in Zwaben.

BREITINGER (JOHANN JAKOB), geboren in 1701, Professor der Hebreeuwsche en Grieksche taal te Zurich, aldaar † in 1776, was met BODMER werkzaam tot hervorming van den Hoogd. schrijfstijl; hij gaf in 1730 den Bijbel, volgens de overzetting der zeventigen, in het licht, en voerde een verbeterd schoolonderwijs in, waarbij de aanzienlijke inwoners van Zurich hem ondersteunden. Overal waar hij kiemen van vernuft en bekwaamheden bemerkte, ontwikkelde en kweekte hij dezelven. Onder verscheiden godgeleerde en æsthetische werken schreef hij ook belangrijke verhandelingen over eenige Zwitsersche oudheden.

BREITKOPF (JOHANN GOTTLIEB IMMANUEL), geboren in 1719, te Leipzig, alwaar zijn vader met zeer geringe middelen eene lettergieterij, boekdrukkerij en boekwinkel had aangelegd. De zoon oefende zich aan de Leipziger hoogeschool in de fraaije letteren en wiskundige wetenschappen, en maakte vervolgens de theoretische en practische beöefening der Boekdrukkunst tot de hoofdbezigheid van zijn geheele leven. Hij begon met de letters eene geheel andere veel bevalliger gedaante te geven, en werd daardoor de hersteller van den typographischen goeden smaak in Duitschland. Sedert 1755 bragt hij de kunst om muzijk met beweegbare noten te drukken tot den hoogst mogelijken trap van volkomenheid, en beproefde in 1777 dit op dezelfde wijze met landkaarten; hij verbeterde ook de zoogenaamde letterspecie, vond eene gemakkelijker wijze uit van lettergieten dan de tot dus ver gebruikelijke, en verbeterde veel aan de inrigting der drukpersen. Met een' bijzonderen ijver bestudeerde BREITKOPF de Geschiedenis der Boekdrukkunst; in 1779 gaf hij een werk in het licht over derzelver uitvinding, en hierop de aankondiging eener Geschiedenis der Boekdrukkunst, aan welke hij onophoudelijk arbeidde, zonder nogtans dezelve te voltooijen; even min voltooide hij zijn onderzoek wegens den oorsprong der speelkaarten, het papier uit linnen en de houtenplaatsnijkunst in Europa; het eerste deel verscheen in 1784, en is zeer goed bewerkt; het zoogenaamde tweede deel, in 1801 door J. C. F. ROCH uitgegeven, is slechts eene verzameling van stukken en brokken, uit BREITKOPFS nagelaten papieren bij elkander gezocht. † in 1794, en liet eene der grootste Boekdrukkerijen en Lettergieterijen van Duitschland na, die nog te Leipzig bestaat, onder den naam van BREITKOPF en HÄRTEL.

BREMEN, eene oude, groote, aanzienlijke voormalige vrije Rijks- en Hanzestad, aan de Weser, die dezelve in de *Alt*- en *Neustadt* verdeelt, werd in 788 door KAREL DEN GROOTEN tot een aartsbisdom verheven, doch ten tijde der hervorming verdreven de inwoners den Aartsbisschop, die KAREL V ophitste om in 1547 Bremen te belegeren; de stad werd echter door den Graaf VAN MANSFELD en de Hamburgers ontzet. De invoering der Gereformeerde Kerkleer in 1562 werd voor Bremen eene nieuwe bron van groote onlusten. Bij den Westphaalschen vrede van 1648 werd dit aartsbisdom geseculariseerd en als hertogdom aan Zweden overgelaten; maar de stad was reeds in 1640 onder de vrije Rijkssteden op den Rijksdag vertegenwoordigd geworden, ondanks de tegenspraak van den laatsten Aartsbisschop; daar de kroon van Zweden ook geenszins van de vroegere aanspraken van den Aartsbisschop op de stad wilde afzien, hadden er herhaalde malen geschillen en vijandelijkheden plaats, zoodat Bremen in 1654 en 1666 door de Zweden belegerd werd. In 1712 namen de Denen het hertogdom benevens Verden in bezit, en FREDRIK IV stond in 1715 beiden voor 700,000 Rijksdaalders aan Keur-Brunswijk af; beide hertogdommen werden ook in 1719 bij den vrede van Stokholm door Zweden voor altijd aan Keur-Brunswijk afgestaan tegen betaling van nog een millioen Rijksdaalders. Toen eerst kreeg de stad Bremen in 1731 de Rijksvrijheid. In 1739 sloeg de bliksem in een' kruidtoren, waardoor een vierde gedeelte der stad vernield werd. In 1757 werd zij door de Franschen en in 1758 door de Hannoveranen bezet tot 1762, wanneer zij na den gesloten vrede dezelve wederom verlieten. Toen NAPOLEON zijne heerschappij tot aan de Elve had uitgestrekt, was Bremen van 1810 tot 1813 de hoofdplaats van het Fransche departement der Monden van de Weser. Sedert heeft het Weener Congres Bremen als vrije stad in het Duitsche bond opgenomen; zij heeft in de bondsvergadering eene stem in het *plenum* en met de drie overige vrije steden eene gezamenlijke stem. De stad heeft 5350 huizen en eene bevolking van 38,000 inwoners. De regering bestaat uit 4 Burgemeesters en 24 Raadsheeren; in zaken van algemeen gewigtig belang wordt de *Wittheit* (vroedschap) geraadpleegd, die uit aanzienlijke burgers bestaat. Bremen is sedert den aanvang dezer eeuw merkelijk verfraaid; de vestingwerken zijn geslecht, en op den grond is in 1802 een zeer ruim en schoon park aangelegd; het voormalig paleis van den Aartsbisschop werd in 1819 tot een Stadhuis ingerigt; de voornaamste gebouwen zijn de in 1160 gebouwde Domkerk met derzelver vermaarde loodkelders, waarin de lijken onvergankelijk bewaard blijven; voorts de overige Gereformeerde en Luthersche Kerken; het in 1801 opgerigte Museum, met deszelfs bibliotheek, natuραliënkabinet en kunstzaal; de Beurs, de Schouwburg en verscheiden Godshuizen. Twee mijlen van hier ligt de haven Vegesack, die met 36 dorpen tot het gebied der stad behoort. Behalve vele aanzienlijke handelhuizen, zijn er verscheiden fabrijken. Het afschaffen van den Elsflether tol in 1820 heeft den handel van Bremen merkelijk bevoordeeld.

BRENDER à BRANDIS (GERRIT), geboren te Leyden, den 21 Maart 1751 en † te Amsterdam, den 23 Junij 1802, was Algemeene Secretaris der Maatschappij: *Tot Nut van 't Algemeen* en na 1795 eenigen tijd Secretaris der stad en lid van de Regtbank. Zonder geleerde van beroep te zijn, bezat hij ongemeene kundigheden in de wijsbegeerte, geschiedenis, wiskunde en fraaije letteren en was aanhoudend werkzaam in deze vakken van wetenschap; ook als dichter maakte hij eenigen naam, niet zoo zeer door zijne vrij middelmatige dichtstukken als wel door zijne theoretische kennis van de dichtkunst, waaromtrent hij verscheiden goede voorschriften aan de hand gaf in zijn *Taal-, Dicht- en Letterkundig Kabinet*, *Magazijn* en verscheiden andere werken. Hij was een arbeidzaam lid van meest alle letterkundige genootschappen van zijn' tijd.

BRENNER, een gebergte in Tyrol, ligt tusschen Innspruck en Sterzingen, en heeft eene hoogte van 6063 voeten; over denzelven loopt de 4376 voeten hooge en 4 mijlen lange weg, langs welken Duitschland gemeenschap met Italië heeft. Aan deszelfs voet bij den pas Lueg staat het gedenkstuk van MAXIMINUS, die in 236 hier eene overwinning op de Alemannen behaalde. Op deze plaats kwamen ook in 1530 Keizer KAREL V en zijn broeder FERDINAND I bij elkander. De Brenner was bij den opstand van Tyrol in 1809 het hoofdpunt, waar de Tyrolers zich dapper verdedigden tegen de Beijerschen en Franschen, en van Augustus tot November de gemeenschap met Italië stremden.

BRENNUS, veldheer der Sennonen, een Gallische volksstam, viel omstreeks 390 vóór J. C. met een talrijk leger in het Romeinsche gebied, maakte verscheiden veroveringen in Hetrurië, belegerde Clusium, sloeg de Romeinen, die deze stad te hulp gekomen waren, aan de Allia, veroverde en plunderde Rome; doch de bezetting, die op het Kapitool geweken was, verdedigde hetzelve zoo dapper, dat BRENNUS besloot haar door uithongering tot overgave te dwingen. Ondertusschen waren eenige Galliërs voor Ardea gerukt, waar CAMILLUS zich in ballingschap bevond. Deze dappere Romein bewoog de inwoners de stad te verdedigen, stelde zich aan hun hoofd, overviel de Galliërs bij nacht, en rigtte eene vreesselijke slagting onder hen aan. Deze overwinning gaf den Romeinen, die de stad verlaten hadden, nieuwen moed; zij verzamelden zich tot een leger van 40,000 man, en kozen CAMILLUS tot hunnen veldheer. Van dit alles was men op het Kapitool onkundig, en met BRENNUS overeen gekomen dat hij tegen betaling van 1000 ponden goud het beleg opbreken en het Romeinsche gebied verlaten zou. Het goud werd reeds gewogen, en BRENNUS, voorwendende dat het gewigt te ligt was, wierp zijn zwaard nog daarbij in de schaal, zeggende: »Wee den overwonnenen!" toen CAMILLUS eensklaps met zijn leger opdaagde, het verdrag nietig verklaarde, op de Galliërs aanviel, en hen versloeg; wie van hen ontkwam, werd door de inwoners des lands afgemaakt, zoodat geen hunner zijn vaderland wederzag. =, een andere veldheer der Galliërs, viel omtrent 100 jaren later met een leger van 175,000 man in Macedonië, sloeg SOSISTHENES, doortrok Thessalië en Griekenland naar Delphi, om de stad en den tempel te plunderen; doch een vreesselijke storm, verzeld van onweder en aardbeving, sloeg zijne soldaten met zulk een' schrik, dat zij, meenende met de Goden te doen te hebben, in verwarring geraakten, en door een aanrukkend Grieksch leger gauschelijk geslagen werden.

BRENTA (DE) is een Kanaal, dat in de nabijheid van Trente begint en bij Padua in de Adriatische zee loopt. Aan deszelfs oevers liggen verscheiden prachtige lusthoven en zoogenaamde Casini der aanzienlijke Venetianen, afgebeeld in een prentwerk, getiteld: *Delizie della Brenta*, te Venetië in 1750 uitgegeven.

BRENTIUS (JOANNES), geboren te Weil, in Zwaben, den 24 Junij 1499, studeerde te Heidelberg en werd aldaar in 1519 Regent der beurzen aan de Hoogeschool. Door het lezen van LUTHERS schriften kreeg hij smaak in de godgeleerdheid, en begon collegie te houden over het Evangelie van MATTHEUS; doch dewijl de geestelijken hem dit wilden beletten, liet hij zich tot priester wijden, maar kort daarna omhelsde hij LUTHERS leer, en woonde in 1530 op den Rijksdag te Augsburg de overlevering der Confessie bij, zoo mede de mondgesprekken te Marpurg, Hagenau, Worms en elders. De Hertog van Wurtemberg zond hem naar het Concilie van Trente. Toen Keizer KAREL V Halle innam, moest BRENTIUS de vervolging door de vlugt ontwijken. De Hertog van Wurtemberg verleende hem eene schuilplaats op het slot Wittlingen, en maakte hem Proost van de kerk te Stuttgart. † aldaar den 11 September 1570. Hij heeft eene menigte godgeleerde strijdschriften uitgegeven, die, 8 deelen in fol., te Tubingen in 1576-1590 gedrukt zijn. Zijn zoon en kleinzoon zijn insgelijks predikanten te Tubingen geweest.

BRENZ (SAMUEL FRIEDRICH), een Duitsche Jood van Ostenberg, bij Memmingen, in Zwaben, geboortig, ging in 1601 te Feuchtwang, in het Anspachsche, tot het Christendom over, en gaf een vinnig geschrift tegen de Joden in het licht, getiteld: *Afgestroopte*

Joodsche Slangenhuid, hetwelk door een' geleerden Jood, SALOMO ZEVI, duchtig wederlegd werd. Beide schriften zijn, in het Latijn vertaald, te Neurenberg in 1681 gedrukt en meesterstukken van proselitische spitsvondigheid.

BRÉQUIGNY (LOUIS GEORGE OUDARD FEUDRIX DE), geboren te Granville in 1716, † te Parijs in 1795, beöefende met ongemeene vlijt de Geschiedenis en de Oudheden. Hij ging naar Engeland, om in den Tower te Londen nasporingen te doen wegens de aldaar bewaarde voorwerpen, die voor de Fransche Geschiedenis belangrijk zijn. De Fransche Akademie en die der opschriften telden hem onder hare werkzaamste leden, gelijk blijkt uit derzelver gedenkschriften, in welke vele verhandelingen van hem gevonden worden; bovendien heeft hij in 1791 met LA PORTE DU THEIL uitgegeven: *Diplomata, Chartae, Epistolae et alia monumenta ad res Francias spectantia,* 3 deelen in folio.

BREREWOOD (EDWARD), geboren te Chester, werd in 1596 de eerste Professor der Sterrekunde in het Collegie van Gresham te Londen. † aldaar in 1613. Hij was een groot Wiskundige en Oudheidkenner, schreef veel, doch gaf bij zijn leven niets in het licht; eerst na zijn' dood heeft zijn neef ROBERT BREREWOOD de uitgave bezorgd van zijne beste en nuttigste werken.

BRES (GUIDO DE) was Predik. te Rijssel en Valenciennes, ten tijde der hervorming, en opsteller van de Geloofsbelijdenis der Nederlandsche Hervormde Kerk, die in het Fransch omstreeks 1562 gedrukt werd. Toen de Spaansche veldoverste NOIRCARMES Valenciennes had ingenomen, deed hij DE BRES en zijn' ambtgenoot LAGRANGE met verscheiden aanzienlijke Protest. burgers in 1567 ter dood brengen.

BRESCIA, hoofdplaats eener Venetiaansche delegatie in het Milanesche, ligt aan de rivieren Mella en Garza, welke laatste door de stad heen loopt, die ruim 30,000 inwoners heeft. Zij is zeer oud en oorspronkelijk eene Romeinsche volkplanting, blijkbaar uit eenige merkwaardige oudheden in 1826 in derzelver nabijheid gevonden. In het begin der V eeuw werd Brescia door de Gothen geplunderd, vervolgens door ATTILA ingenomen, naderhand door de Lombardische Koningen bezeten en eindelijk door KAREL DEN GROOTEN veroverd. Gedurende de twisten der Guelfen en Gibellinen wisselde de stad menigmaal van heer onder het geweld der wapenen. In de XV eeuw de tirannij des Hertogs van Milaan moede, onderwierpen de Brescianen zich aan de Republiek Venetië. In 1512 werd Brescia veroverd door GASTON DE FOIX, en door de Franschen deerlijk geplunderd en verwoest (deze verovering leverde DE BELLOY de stof en het onderwerp van zijn treurspel *Gaston en Bayard,* ook in het Nederduitsch vertaald en op onze vaderlandsche tooneelen vertoond, waar het ondertusschen geheel niet te huis behoort); in 1516 werden de Franschen wederom er uit verdreven door de Venetianen, die in het bezit bleven tot op de jongste veranderingen in Italië, ten gevolge van den Franschen omwentelingsoorlog; tegenwoordig behoort Brescia tot het Venetiaansch-Lombardijsche koningrijk, en staat alzoo onder Oostenrijksche heerschappij. Behalve die van den oorlog, heeft deze stad ook verscheiden andere rampen ondervonden; in 1478 stierven er 25,000 menschen aan de pest, en bijna even zoo veel in 1524; de kinderziekte kostte in 1550 binnen 6 maanden 12,000 menschen het leven; den 18 Augustus 1769 sloeg de bliksem in het kruidmagazijn, hetwelk met 24,000 ponden buskruid in de lucht sprong: 400 huizen werden verwoest en over de 2000 menschen kwamen om het leven. Sedert is nogtans alles veel fraaijer wederom opgebouwd; de straten zijn net en zindelijk; behalve het slot, op eene hoogte, *Rocca Ercolea,* gebouwd, en *Falcone di Lombardia* genaamd, zijn de merkwaardigste gebouwen het *Palazzo publico* (Stadhuis) in 1492 gebouwd, de daartegenover staande Domkerk, aan welke de Kardinaal-Bisschop QUIRINI vele kosten gedaan heeft; voorts verscheiden andere kerken, de Bibliotheek, door den Kardinaal QUIRINI aangelegd, het Penningkabinet van den Graaf MAZUCHELLI, de Schouwburg, verscheiden Godshuizen en fraaije Fonteinen. De inw. vinden hun bestaanmiddel in fabrijken van onderscheiden aard; de Brescianasche geweerfabrijken waren eertijds spreekwoordelijk beroemd. De handel bestaat meest in zijde, vlas, ijzer en een' voortreffelijken wijn, *Vino Santo* genaamd, benevens verscheiden andere voortbrengselen van den landbouw, de veeteelt en visscherij in de nabij gelegen meren en rivieren. De vermaarde wiskundigen TARTAGLIA en SUARDI, benevens nog verscheiden andere geleerden en kunstenaars, zijn te Brescia geboren.

BRESLAU, hoofdstad van Silesië, aan de Ohla, die midden door de stad loopt, en zich aldaar met de Oder vereenigt, heeft met de voorsteden 80,000 inw., onder welke bijna 5000 Joden, en behoorde met het hertogdom Silesië eertijds tot de Oostenrijksche erflanden, doch werd in 1741 door FREDRIK II veroverd en met de Pruissische monarchie vereenigd. Den 21 Junij 1749 sloeg de bliksem in een kruidmagazijn, waardoor verscheiden huizen verwoest en vele menschen gedood werden; den 22 November 1757 werd de stad door de Keizerlijken ingenomen, maar na den slag bij Lissa nog vóór het einde van dat jaar wederom aan de Pruissen ingeruimd. Den 1 Aug. 1760 werd Breslau op nieuw door den Keizerlijken Generaal LAUDON berend, die echter, na het inwerpen van eenige bomben, weder aftrok, en in 1807 vermeesterd door de Franschen en de troepen des Rijnverbonds, door welke de vestingwerken geslecht werden; de sedert in derzelver plaats aangeleide wandelingen en nieuwe gebouwen hebben Breslau zeer verfraaid. De voornaamste merkwaardigheden zijn de S. Jans of Domkerk, die den 9 Junij 1759 grootendeels afbrandde, en meer dan 20 andere Roomsche, 8 Luthersche kerken en eene Gereformeerde kerk, Joodsche Synagoge en andere bedehuizen, het Raadhuis, een gedenkstuk van Oud-Duitsche bouwkunst, verscheiden Godshuizen en nuttige instellingen. Behalve de Hoogeschool, in 1702 door Keizer LEOPOLD I gesticht, zijn er twee Luthersche, een Gereformeerd en een Katholijk Gymnasium, en er bestaan ook verscheiden wetenschappelijke maatschappijen. Breslau dreef eertijds een' aanzienlijken handel, die echter in de laatste tijden merkelijk verminderd is.

BREST, eene versterkte stad en haven in het voormalig Bretagne, thans de hoofdplaats van een district in het departement Finisterre, heeft bijna 26,000 inwoners en is de beste haven van Frankrijk; op hare reede kunnen 500 oorlogsschepen veilig liggen, gelijk zich ook hier altijd een aanzienlijk gedeelte der Fransche zeemagt bevindt. Den 1 Junij 1794 werd bij Brest de Fransche vloot door de Engelsche onder HOWE geslagen, die 6 linieschepen nam en een zevende in den grond boorde.

BRETAGNE. De Fransche provincie, dus genaamd naar de Bretons, die zich aldaar hadden nedergezet, heette vroeger Armorica, en werd geregeerd door Koningen, wier geschiedenis zeer duister is. KAREL DE GROOTE onderwierp in 786 Bretagne aan zijne heerschappij; na zijn' dood maakten de Bretons zich nogtans weder onafhankelijk, maar LODEWIJK DE GOEDERTIERENE onderwierp hen andermaal in 824, en maakte van deze provincie een hertogdom; zij onttrokken zich nogmaals aan de Fransche heerschappij, en Bretagne had tot 952 zijne eigen Koningen; het land werd vervolgens in verscheiden graafschappen verdeeld, tot 1213, wanneer PIERRE DE DREUX huwde met ALIX, erfdochter van Bretagne. Deze Graaf, achter kleinzoon van LODEWIJK DEN DIKKEN, nam den titel aan van Hertog, dien zijne opvolgers bleven voortvoeren tot FRANS II. † in 1488; zijne dochter ANNA huwde met KAREL VIII en vervolgens met LODEWIJK XII, Koningen van Frankrijk, waardoor Bretagne met de Fransche kroon vereenigd werd.

BRETEUIL (LOUIS AUGUSTE LE TONNELIER, Baron DE), geboren te Prenilly in 1733, werd door LODEWIJK XV eerst als gevolmagtigd Minister naar Keulen gezonden, en ging vervolgens als Gezant naar Petersburg, Stokholm, den Hage, Napels en Weenen. In 1783 teruggekeerd, werd hij Minister en Staatssecretaris. Als ijverig voorstander der monarchie deed hij LODEWIJK XVI verscheiden voorstellen tot het nemen van krachtdadige maatregelen, om den opstand in 1789 te beteugelen, die echter door den Koning verworpen werden. BRETEUIL verliet hierop Frankrijk, en keerde eerst in 1802 behoeftig terug; eene onverwachte erfenis behoedde hem nogtans voor volslagen armoede in zijn' ouderdom. † te Parijs in 1807.

BRETON (KAAP) is de naam van een eiland en voorgebergte in Noord-Amerika, aan den zeeboezem van S. Laurens, waardoor dit eiland als de sleutel van Canada aangemerkt wordt; hetzelve heeft eenerlei klimaat met Quebec, en behalve Louisburg, nog verscheiden andere goede havens, voorts overvloed van granen, vee en levensmiddelen. Dit eiland was beurtelings eene Engelsche en Fransche bezitting; de laatsten hadden hetzelve ruim 50 jaren bezeten, toen het door de Engelschen in 1744 veroverd, doch bij den vrede van Aken in 1748 wederom aan Frankrijk afgestaan werd; tien jaren later werd door den Engelschen Admiraal BOSCAWEN de hoofdstad Louisburg en gevolgelijk het gansche eiland andermaal veroverd, en bij den vrede van 1762 geheel aan Engeland overgelaten. = (LUC FRANÇOIS), Beeldhouwer, geboren te Besançon in 1731, begaf zich naar Rome, en behaalde den eersten prijs aan de S. Lucasschool in 1758. In zijn vaderland teruggekeerd, werd hem de uitvoering van verscheiden beeldhouwwerken opgedragen, die grootendeels gedurende de omwenteling vernield zijn. † in 1800. = (RAIMOND), Dominikaner monnik, geboren te Beaune, in 1609, vertrok in 1635 met eenige andere monniken naar Amerika, waar hij 20 jaren bleef, en toen in Frankrijk terug kwam. Hij gaf te Auxerre in 1665 een Caraïbisch Woordenboek in het licht, met historische aanmerkingen, tot opheldering der taal. † in 1679.

BRETZNER (CHRISTOPH FRIEDRICH), geboren te Leipzig in 1748, Koopman aldaar, besteedde zijne tusschenuren aan de beöefening der letteren, voornamelijk aan het opstellen van Tooneelstukken en Romans, van welke eenigen ook in het Nederduitsch vertaald zijn, als *De Physiognomie, De Schaking uit het Serail, Het Leven van een' Ligtmis* en eenige anderen. † te Leipzig in 1807.

BREUGEL is een zeer beroemd schildersgeslacht, hetwelk zijn' naam ontleende van het dorp Breugel in het kwartier Peelland, onder de Meijerij van 's Hertogenbosch, doch welks leden zich verder in Braband, Holland en Italië verspreid hebben, zoodat hunne schilderstukken beter bekend zijn dan hunne eigenlijke geboorte- en sterfplaatsen of bijzondere lotgevallen; zij bloeiden in de XVI en XVII eeuw, en worden meestal door allerlei bijnamen van elkander

onderscheiden, als DEN FLUWEELEN, DEN HELSCHEN, DEN NAPOLITAANSCHEN, DEN DROL, DEN RIJNGRAAF, MELEAGER, e. d. g.

BREUK, Lat. *Hernia*, is de algemeene benaming der uitzakking van eenig ingewand uit zijne natuurlijke holte, waardoor uitwendig eene dikte of gezwel ontstaat. Men verdeelt de Breuken in drie hoofdsoorten, als 1) Hersenbreuken, 2) Longbreuken en 3) Breuken aan het onderlijf, welke laatsten, als de gewoonlijksten, hier eigenlijk met deze benaming bedoeld worden, en die wederom soortelijk onderverdeeld zijn, als liesbreuk, navelbreuk, darmbreuk, netbreuk, enz. De Breuken worden verders verdeeld in ware en valsche; de laatsten zijn vier: 1) waterbreuken, 2) windbreuken, 3) vleeschbreuken en 4) bloedbreuken. Bovendien zijn de Breuken nog van onderscheiden gesteldheid, als liesbreuk, beklemde breuk, darmbreuk, blaasbreuk, baarmoederbreuk, enz. De oorzaken der breuken zijn zeer menigvuldig, en sterke bewegingen wel de voornaamsten, als vallen, paardrijden, springen, hardloopen, opligten of dragen van zware lasten, e. d. g. De kenteekenen zijn eene onpijnlijke zwelling naar buiten, die niet altijd even groot is en voor elke drukking terugwijkt. Sommige Breuken zijn zeer gevaarlijk, sommigen niet; eenigen kunnen genezen worden, anderen zijn ongeneeslijk; maar dit ongemak moet in alle geval door een' kundig' en bekwaam' heelmeester behandeld worden.

BREUKELEN, een net gebouwd en fraai dorp aan de Vecht, een half uur van de Nieuwersluis en bijkans 3 uren van Utr., heeft zijn' naam uit eene verbastering van *Broekland* (moerassig land); de afleiding dezer benaming van de Bructeren, die eigenlijk in het namalig graafschap Zutphen, en dus veel verder woonden, is te nietig, om eenige aandacht, veel minder eenig onderzoek te verdienen. Breukelen is ondertusschen zeer oud, en wordt reeds in de XII en XIII eeuw onder den naam van *Broeclede* vermeld. Tegenwoordig is Breukelen een aanzienlijk en welvarend dorp met weinig minder dan 2000 inwoners, die der onderhoorige gemeenten medegerekend. In 1672 werd dit dorp door de Franschen, die zich aldaar verschansten, deerlijk geteisterd; zij braken de meeste huizen af tot bouwstoffen voor hunne verschansingen en plunderden de inwoners.

BREUKEN, of gebrokens, zijn in de rekenkunde grootheden, die in den eigenlijken zin deelen van een geheel voorstellen, b. v. $\frac{5}{8}$ beteekent *vijf* deelen van een geheel, dat in *acht* gelijke deelen verdeeld is. Men noemt het bovenste getal den *teller*, om dat hetzelve te kennen geeft hoe vele deelen er worden voorgesteld, en het onderste den *noemer*, dewijl het den naam der deelen, waarin het geheel verdeeld is, aanduidt. Men onderscheidt de breuken in 1°. *gebruikelijke*, waar de teller kleiner dan de noemer is, als $\frac{2}{3}$, $\frac{4}{5}$, $\frac{6}{7}$ enz. 2°. *ongebruikelijke*, waar de teller grooter dan de noemer is, als $\frac{3}{2}$, $\frac{5}{4}$, $\frac{7}{6}$ enz. en 3°. *oneigenlijke*, waar de teller door den noemer deelbaar is, en dus een geheel getal uitdrukt, als $\frac{4}{2}$, $\frac{5}{5}$, $\frac{12}{6}$, $\frac{20}{5}$ enz. = (DECIMALE OF TIENDEELIGE) zijn gebrokens, die een der getallen 10, 100, 1000, 10000 enz. tot noemers hebben. Zij worden geschreven met weglating der noemers, terwijl achter het geheele getal dat voorafgaat eene *comma* gesteld wordt, en de cijfers die er op volgen geven dan de tellers der breuken te kennen. Indien er geene geheelen bij zijn, wordt er eene 0 vóór de comma geplaatst. Zoo is $0{,}5 = \frac{5}{10}$; $4{,}67 = 4\frac{67}{100}$; $29{,}078 = 29\frac{78}{1000}$. Het gemak, dat de decimale breuken aan de cijferkunst bijbrengen, is zeer groot; en het gebruik van het metrieke stelsel van maten en gewigten staat er in het naauwste verband mede. REGIOMONTANUS schijnt de eerste aanleiding tot derzelver vinding gegeven te hebben; doch SIMON STEVIN was de eerste die er in een werkje, in 1585 uitgegeven, een regelmatig gebruik van maakte. = (GEDURIGE) zijn gebrokens, waarvan de noemer uit een geheel en een gebroken bestaat; maar van dit gebroken is wederom de noemer even zoo een geheel en een gebroken, en zoo vervolgens; het volgende voorbeeld zal er een begrip van geven:

$$\cfrac{1}{7+\cfrac{1}{15+\cfrac{1}{1+\cfrac{1}{1+\cfrac{1}{292+\cfrac{1}{1+\text{enz.}}}}}}}$$

Deze soort van breuken komt in de wiskunde veelvuldig voor, om de betrekking tusschen twee grootheden aan te duiden. Zij zijn voor het eerst door Lord BROUNCHER, naar aanleiding van FERMAT, gevonden, en sedert is er met veel vrucht partij van getrokken; inzonderheid door LA GRANGE, in zijne keurige aanteekeningen op de algebra van EULER. Ook onze landgenoot de Baron VAN UTENHOVEN heeft er zich voortreffelijk van bediend, in eene schrandere oplossing van een belangrijk voorstel, te vinden in het II deel van het *Wiskundig Mengelwerk,* door het genootschap: *Een onvermoeide arbeid komt alles te boven,* N°. 203, te Amsterdam in 1802 uitgegeven.

BREVE beteekent in het algemeen een kort schriftelijk bevel; doch men verstaat daaronder gewoonlijk een' brief van den Paus aan een' koning, vorst of landsoverheid, wegens zaken van gemeen belang; zoodanig een Breve is op pergament geschreven en met den visschersring in rood was bezegeld. Het heeft zijn' naam wegens de bekuoptheid van den vorm, want het behelst slechts den naam van den Paus en wat hij den genen te zeggen heeft, die zoodanig een Breve ontvangt.

BREVET is eene soort van open brief of vergunning, waarbij iemand tot zekeren post aangesteld, eenig voorregt of pensioen verleend wordt; een *brevet d'invention* is in Frankrijk hetzelfde wat in Engeland patent en bij ons octrooi is, namelijk eene vergunning aan den uitvinder van eenige zaak, om gedurende eenige jaren van dezelve alleen, en met uitsluiting van anderen, voordeel te trekken. Zie PRIVILEGIE.

BREVIER, Lat. *Breviarium,* het handboek der Katholijke geestelijkheid, bevattende schriftuurplaatsen, gebeden, gezangen, enz. die ieder geestelijke verpligt is dagelijks te lezen.

BRÉZÉ (PIERRE DE), Graaf van Maulevrier, was de gunsteling van KAREL VII, Koning van Frankrijk; maar zijn opvolger LODEWIJK XI liet hem opsluiten in het kasteel van Loches, waaruit hij niet ontslagen werd voor hij zijne toestemming gaf tot het huwelijk van zijn' zoon JAQUES DE BRÉZÉ met CHARLOTTE, dochter van KAREL VII en AGNES SOREL (die door haren gemaal op overspel betrapt en eigenhandig gedood werd). LODEWIJK XI gaf BRÉZÉ het bevel over de voorhoede in den vermaarden slag van Montlhéri den 14 Julij 1465, in welken hij een der eersten was die sneuvelden.

BRIAREUS was, volgens de fabelleer, een zoon van Titan of COELUS en GEA. VIRGILIUS schildert hem met 100 armen en 50 hoofden met vuurbrakende monden; zijne sterkte maakte hem voor de goden zelven geducht, die hij met de Titans beöorloogde. JUPITER smeet den berg Aetna op zijne lenden, die nog telkens vuur braakt, zoo dikwijls hij poogt denzelven van zich af te wentelen.

BRIDGETOWN, hoofdstad op het eiland Barbados, is de schoonste, rijkste en sterkste stad op alle Caraïbische eilanden; zij ligt aan de Carlisle-baai, die bij de 500 schepen bevatten kan, heeft omtrent 1200 huizen en wordt door verscheiden forten verdedigd. De hoofdkerk is een groot en prachtig gebouw. Er is eene bezetting van omtrent 1500 man Engelschen. Den 8 Februarij 1758 leed deze stad eene zware brandschade.

BRIE, een klein landschap in Frankrijk, tusschen Champagne en de Seine en Marne, is bekend wegens den wijn, die aldaar wast en spreekwoordelijk slecht geächt wordt.

BRIEF. Iedereen weet wat een brief is, het voertuig namelijk om zijne gedachten aan afwezigen, zelfs op den versten afstand, mede te deelen. Het gebruik der brieven is welligt zoo oud als het schrijven zelf; bij HOMERUS brengt BELLEROPHON een' brief van PROETUS, Koning van Argos, aan IOBATES, Koning van Lycië; in de gewijde schriften der Joden wordt zeer dikwijls van Brieven gesproken. Oppervlakkig schijnt het schrijven van Brieven eene zeer eenvoudige zaak, en inderdaad, iemand, die eenigzins leesbaar schrijven kan, vindt niet veel zwarigheid in het opstellen van een' brief; maar ondertusschen is toch het schrijven van brieven eene wetenschap, die, zoo wel als, elke andere hare algemeene theorie en vaste regelen heeft, met eene afwisseling van vormen tot in het oneindige. Eene aanhoudende en geregelde briefwisseling vervangt de plaats van het gesprek: weshalve de stijl zoo veel mogelijk daarmede overeenkomstig moet zijn; gemeenzaam, maar niet plat, ernstig, maar niet stijf of gemaakt, deftig, maar niet hoogdravend, vrolijk, maar niet onbetamelijk, al naarmate van het onderwerp, waarover, of der betrekking tot den genen aan wien men schrijft; losheid en natuurlijkheid in het schrijven en duidelijkheid in de uitdrukkingen, die men bezigt, zijn in alle brieven de hoofdvereischten; alle gewrongen, kunstig zamengestelde volzinnen, of duistere, gezochte woorden en denkbeelden moeten in een' brief vooral vermijd worden. Uit deze weinige algemeene vloeijen eene ontelbare menigte bijzondere regelen voort, welke men best uit goed geschreven brieven en gedrukte brieflformulieren kan leeren kennen, inzonderheid wat de zoogenaamde beleefdheids- of gelegenheidsbrieven betreft; omtrent vertrouwelijke brieven is het moeijelijk eenige voorschriften aan de hand te geven; het gezond oordeel en de goede smaak dienen te beslissen, op welk een' toon zij gesteld behooren te zijn. Menigeen heeft met goed gevolg allerlei onderwerpen van geleerdheid, wetenschap, kunst en fraaije letteren in den briefvorm behandeld; ook de dichtkunst heeft zich al vroeg van denzelven bediend; HORATIUS rigtte zijne *Ars poëtica* aan de PISO's in de gedaante van een' brief; zijne overige *Epistola*, de *Heroides* van OVIDIUS, de *Epîtres* van BOILEAU en FREDRIK II, POPES *Essay on Man*, VAN MERKENS *Brieven* en zoo vele anderen zijn inderdaad zeer fraaije modellen van poëtische briefvormen, die de verscheidenaardigste onderwerpen aangepast kunnen worden. In proza is de verscheidenheid der onderwerpen, die in den vorm van brieven behandeld zijn, nog oneindig grooter; niet alleen de afgetrokkenste wijsgeerige en wetenschappelijke stelsels en theoriën, de aesthetiek en kritiek der kunsten, maar ook de geschiedenis, reisverhalen, romans, voorschriften van zedekunde, staatshuishouding, staatkundige gedenkschriften, ja alle denkbare onderwerpen, zijn zeer behagelijk door de schranderste vernuften van alle tijden en natiën in de gedaante van brieven behandeld: een bewijs dat de briefvorm alle mogelijke onderwerpen van mededeeling in

zich opneemt, in zoo ver zelfs, dat het schaakspel door middel van brieven even goed gespeeld, als eenig wiskundig voorstel opgelost kan worden. Reeds de Ouden bedienden zich van den briefvorm tot het behandelen van allerlei onderwerpen, gelijk blijkt uit de brieven van CICERO, SENECA, PLINIUS en anderen; PAULUS, PETRUS, JOANNES en andere Apostelen verkondigden het Christendom in brieven, die in het Nieuwe Testament bij elkander verzameld zijn; verscheiden Kerkvaders vermaanden en onderwezen de geloovigen even zoo. Ondertusschen was het gemakkelijker iemand een' brief te schrijven dan hem denzelven, vooral op een' eenigzins verren afstand, te doen geworden: men moest opzettelijk iemand daarmede zenden of gelegenheid afwachten dat een reiziger derwaarts vertrok; al vroeg werden in het Oosten duiven afgerigt op het overbrengen van brieven, tot men eindelijk op het denkbeeld kwam om geregelde posten aan te leggen. Zie POSTERIJEN.

BRIEG, een vorstendom in Neder-Silesië, met eene hoofdstad van denzelfden naam en nog 8 andere steden, had eertijds zijne bijzondere Hertogen uit den Piastischen stam. FREDRIK II, Hertog van Liegnitz en Brieg, sloot in 1537 eene erfverbroedering met JOACHIM II, Keurvorst van Brandenburg; doch toen de laatste Hertog GEORGE WILLEM, die Liegnitz, Brieg en Wolau tevens bezat, in 1675 stierf, vielen deze vorstendommen aan den Keizer; maar thans behoort Brieg met geheel Silesië sedert 1742 tot de Pruissische monarchie. De hoofdstad Brieg ligt aan de Oder, over welke hier eene fraaije en sterke houten brug ligt; zij is zeer volkrijk, welgebouwd, en drijft een' levendigen wolhandel; in 1741 werd zij door de Pruissen veroverd, en is sedert merkelijk in bloei en welvaart toegenomen; de Jezuiten, die zich hier sterk genesteld hadden, werden verdreven, en de Lutherschen bekwamen de S. Nicolaas- of hoofdkerk. De nieuwste en fraaiste gebouwen zijn de Doorluchtige school en de in 1770 nieuw opgebouwde Poolsche kerk.

BRIEL (DE), eene Nederlandsche stad in het zuidelijke gedeelte der provincie Holland, ligt in het land van Voorne, niet ver van den mond der Maas, en heeft nagenoeg 3500 inwoners. In oude stukken van de XIII eeuw wordt de Briel vermeld, en vervolgens meermalen in onze vaderlandsche geschiedenissen; doch de stad verkreeg hare meeste vermaardheid, toen zij den 1 April 1572 door de Watergeuzen werd ingenomen, want van dien dag af rekent men de grondlegging der Nederlandsche vrijheid, en de Spanjaarden poogden vruchteloos door geweld en list de stad te herwinnen. In 1585 werd de Briel, nevens Vlissingen en Rammekens, aan de kroon van Engeland verpand, en kreeg Engelsche bezetting, die in 1616 er wederom uittrok, nadat men door het beleid van OLDENBARNEVELD de drie steden voor 3,000,000 guldens wederom gelost had, voor welke som de Engelsche Koning JAKOBUS I den Spanjaarden beloofd had de drie plaatsen te zullen leveren, zoo de Staten geen' vrede met Spanje wilden maken. Sedert was de Briel nu en dan het tooneel van binnenlandsche onlusten en opschuddingen; doch op den 1 December 1813 wierpen de inwoners moedig het Fransche dwangjuk van den hals; na een vinnig gevecht met de Fransche bezetting, gaf deze zich op genade over aan de burgers, die hen gevangen opzonden naar den Hage. De Briel was de geboorteplaats der beroemde vaderlandsche zeehelden MARTEN HARPERTSZ. TROMP en WITTE CORNELISZ. DE WITH, en van nog verscheiden in andere opzigten vermaarde mannen.

BRIENNE, een Fransch steedje in het departement Aube, met 3200 inwoners, heeft eene dubbele vermaardheid in de Fransche omwentelingsgeschiedenis, want hier begon en eindigde BONAPARTE zijne militaire loopbaan; hij kreeg namelijk zijne opvoeding aan de voormalige militaire school alhier, en hier werd de eerste slag der verbonden mogendheden op den Franschen bodem den 1 Februarij 1814 gewonnen en Brienne veroverd, waardoor de weg naar Parijs voor de legers der bondgenooten geöpend was, waar zij weldra den troon des overweldigers kwamen omverwerpen. = (JAN VAN), laatste Koning van Jeruzalem, vertrok in 1209 naar het H. Land, huwde met MARIA, erfdochter van KONRAAD VAN MONTFERRAT, en deed te Tyrus zich zalven tot Koning van Jeruzalem, doch zich niet kunnende handhaven tegen de Saracenen, gaf hij zijne dochter YOLANTE ten huwelijk aan Keizer FREDRIK II, die den titel aannam van Koning van Jeruzalem, maar niets van belang in Palestina verrigtte, wegens zijne geschillen met den Paus, wiens leger JAN VAN BRIENNE tegen zijn' schoonzoon aanvoerde. In 1229 op den troon van Konstantinopel verheven, verdedigde hij zijne hoofdstad tegen de Grieken en Bulgaren, vernielde hunne vloot, sloeg hen andermaal en schrikte hen af van hem verder aan te vallen. † in 1237. = (WOUTER VAN) I is in de geschiedenis der Kruistogten beroemd wegens zijne kloekmoedige verdediging van S. Jan d'Acre tegen de Saracenen in 1188. Hij werd vervolgens Koning van Sicilië en Hertog van Apulië door zijn huwelijk met MARIA ALBERIC. † aan de gevolgen eener wonde, die hij bekomen had in het verdedigen der regten zijner gemalin, in 1205. = (WOUTER VAN) II, zoon van den voorg., was Graaf van Brienne en Jaffa; hij ging naar het H. Land, om de Saracenen te bestrijden, maar dezen kregen hem gevangen en bragten hem op eene zeer wreede wijze ter dood in 1251. = (WOUTER VAN) III, achterkleinzoon van den voorg., werd opgevoed aan het hof van ROBERT, Koning van Napels, en door Prins KAREL, zoon van ROBERT, in 1326 naar Napels gezonden in hoedanigheid van algemeenen Stadhouder. BRIENNE beproefde Athene te veroveren, maar de onderneming mislukte. Hij kwam in Frankrijk, en bewees den Koning PHILIPPUS VI voortreffelijke diensten in den oorlog tegen de Engelschen in 1340. Toen hij in 1342 naar Napels terugkeerde, kwam hij door Florence op den tijd, dat het volk, misnoegd over het verlies van Lucca, op de regering ten hoogste verbitterd was. WOUTER nam deze gelegenheid waar, om zich tot heer van Florence te doen benoemen; hij misleidde alle partijen door ijdele beloften, en gaf zijner tirannij den ruimen teugel, toen hij zijn oogmerk bereikt had. Hij verzamelde ontzettende sommen door de schreeuwendste onregtvaardigheden, deed een groot gedeelte der aanzienlijkste burgers op het schavot sterven, en haalde zich den haat der Florentijnen dermate op den hals, dat alle volksklassen zich gelijktijdig tegen hem verklaarden; men vatte de wapenen op en belegerde hem in zijn paleis. Na zich acht dagen verdedigd te hebben, was hij genoodzaakt tot een verdrag te komen, de werktuigen zijner dwingelandij aan de wraak des volks over te laten, afstand te doen van de regering en Florence te verlaten; hij vertrok den 26 Julij 1343, en sedert is deze dag een' geruimen tijd jaarlijks te Florence plegtig gevierd geworden. BRIENNE werd in 1356 Connetable van Frankrijk, en sneuvelde in den slag van Poitiers den 19 September 1357.

BRIGA (MELCHIOR DELLA), geboren te Cesena, in 1686, † te Siena, in 1749, was een geleerd Jezuit en voortreffelijk wiskundige; zijne *Scientia Eclipsium illustrata* is te Rome in 1744 gedrukt.

BRIGADE is eene afdeeling bij het leger, uit verscheiden bataillons voetvolk en eskadrons ruiterij bestaande. Bij de Franschen werden voor eenige jaren onder de benaming Brigade twee regimenten verstaan: eene halve Brigade was dienvolgens een regiment; doch in later' tijd heeft men het woord regiment wederom ingevoerd.

BRIGAND. Dit woord beteekent tegenwoordig in het Fransch *Roover, Dief, Plunderaar*, e. d. g. Oorspronkelijk verstond men onder de benaming *Brigands* zekere ligtgewapende soldaten, die harnassen droegen, *Brigandines* genaamd; en dewijl die, welke in 1356 door de stad Parijs bezoldigd werden, gedurende de gevangenschap van Koning JAN eene menigte diefstallen en geweldenarijen pleegden, werden naderhand roovers en dieven met dezen naam aangeduid. Zoo beteekende ook eerst *Latro* in het Latijn eenvoudig *Soldaat*; doch deze benaming kreeg insgelijks naderhand dezelfde beteekenis als het Fransche *Brigand*.

BRIGANT (JAQUES LE), geboren te Pontrieux, den 18 Julij 1720, was Advokaat, maar liet de practijk varen, om zich geheel en al over te geven aan zijne hartstogtelijke liefhebberij voor de Celtische taal, van welke hij alle andere talen wilde afleiden, even als BECANUS van het Hebreeuwsch. Hij bewees de volmaaktste overeenkomst niet alleen van het Latijn, Grieksch en Fransch, maar ook van het Chineesch, het Caraïbisch en Otaheitisch met zijn geliefd Celtisch, en stelde zich door zijne wonderlijke etymologiemanie aan allerlei bespottingen, en eindelijk onder het schrikbewind zelfs aan de guillotine bloot, voor wier benaming hij welligt ook al een' Celtischen oorsprong zocht. Bij twee vrouwen had hij 22 kinderen, die hij allen door den dood of door de conscriptie verloor; doch toen zijn jongste zoon en laatste kind ook soldaat moest worden, ging zijn vriend LA TOUR D'AUVERGNE als deszelfs plaatsvervanger in 1799 naar het leger (zie AUVERGNE). BRIGANT † te Tréquier, den 3 Februarij 1804. Bij zijn leven heeft hij verscheiden etymologische schriften in het licht gegeven en nog veel meer in handschrift nagelaten.

BRIGANTES. Onder deze benaming verstonden de Ouden eenige volksstammen in Britannië, die een groot gedeelte van het tegenwoordig York, Lancaster, Westmoreland en Cumberland bewoonden. Zie *Dissertation sur un peuple Celte, nommé* Brigantes *ou* Brigants, *par* J. LE BRIGANT, Parijs 1762.

BRIGANTICUS (JULIUS) was een zusters zoon van CLAUDIUS CIVILIS, en alzoo een geboren Batavier; hij was overste van eene keurbende onder de Romeinen, wier zijde hij bleef houden in den opstand der Batavieren, en sneuvelde in den strijd tegen zijn' oom. Zie CIVILIS (CLAUDIUS).

BRIGANTIJN is een galeivormig schip, met een laag boord, het welk van 10 tot 15 paren roeijers en bij de 100 man voeren kan. Deze vaartuigen werden eertijds menigvuldig in de Middellandsche Zee tot zeerooverijen gebruikt, waarvan zij welligt dezen naam hebben.

BRIGANTINUM, oude benaming der stad *Corunha*, in Spanje.

BRIGANTINUS LACUS, oude benam. van het *Meer van Constans*.

BRIGANTIUM, oude benaming van *Briançon*, in Frankrijk.

BRIGDAMME is een dorp en voormalige heerlijkheid in Zeeland, op het eiland Walcheren, een half uur van Middelburg, en behoorde tot in de XIV eeuw in eigendom aan de Heeren VAN BORSSELEN, tot Hertog ALBERT in 1351 deze heerlijkheid ten behoeve der stad Middelburg verbeurd verklaarde.

BRIGGS (HENRY), beroemd Engelsch wiskundige, geboren te Warleywood, in Yorkshire, in 1560, was eerst Prof. aan het Collegie van Greshem te Londen, en naderhand te Oxford. † ald. den 26 Jan. 1631. Hij heeft de eerste Logarithmentafels uitgegeven, nadat hij

ze naar het grondtal 10 berekend had, waardoor de uitvinding van Neper algemeen bruikbaar werd. Zie Logarithmen. Er bestaat ook van hem eene *Treatise of the North-west passage to the South-sea through the continent of Virginia;* ondertusschen had Parry die vooronderstelde doorvaart tweehonderd jaren later nog niet gevonden.

BRIGHTON was voor weinig jaren nog een weinig bekend visschersdorp in Sussexshire, aan de zuidkust van Engeland, en werd slechts bezocht door reizigers, die het gemakkelijker vonden van hier naar Dieppe over te steken dan tusschen Dover en Calais naar Frankrijk over te varen; doch tegenwoordig is Brighton eene der aanzienlijkste zeebadplaatsen van Engeland, met ruim 1300 fraai gebouwde huizen en 35,000 inwoners. Jaarlijks wordt deze plaats door het hof en de aanzienlijkste Engelschen bezocht, die hier de zeebaden gebruiken en veel geld verteren.

BRIGITTA (S.), dochter van Birger, Koning van Zweden, geboren in 1302, was gehuwd met Ulpho Gudmarson, Prins van Nericië, wien zij 8 kinderen baarde. De beide echtgenooten verkozen het kloosterleven; Ulpho werd Cisterciënser monnik, en Brigitta stichtte het klooster Wadstena; zij liet door een' Kanonik van Linköping den Bijbel in het Zweedsch vertalen, had verschijningen en visioenen, deed eene bedevaartsreis naar Jeruzalem, ging van daar naar Rome, en † aldaar den 23 Julij 1373. In 1391 werd zij door Paus Bonifacius IX onder de Heiligen geplaatst; het Concilie van Constanz bekrachtigde in 1415 deze canonisatie. Hare visioenen (*Revelationum libri* VIII) zijn in 1500 te Neurenberg gedrukt.

BRIL is een bekend uit twee ronde of ovale glazen, door middel van eene gouden, zilveren, metalen, schildpadden of hoornen invatting zamengesteld werktuig, dienstbaar om bij vermindering des gezigts, als ook bij verzigtig- en kort- of stikziendheid, op den neus te zetten, ten einde het gezigt te hulp te komen, en de voorwerpen beter en helderder te kunnen beschouwen. Het is eene uitvinding, welke buiten twijfel onder de nuttigste en weldadigste ontdekkingen van het menschelijk vernuft moet gerangschikt worden; noch de eerste uitvinder noch de juiste tijd der ontdekking is met eenige zekerheid op te geven. Eenige schrijven de uitvinding toe aan Salvino Degli Armati, een' Florentijn, † in 1317, anderen aan Alexander de Spina, een Dominikaner monnik, † te Pisa in 1313; doch welke uitvinding nog ouder moet zijn, indien het waarheid is (volgens Ducange) dat er in de boekerij van den Koning van Frankrijk een Grieksch gedicht bestaat, waarin gezegd wordt dat men gebruik maakte van Brillen sedert 1150. Dat in ons vaderland het slijpen van oog- en brillenglazen van ouds bekend en beöefend is geweest, blijkt niet alleen uit de geschiedenis van dit voorwerp, maar zelfs is het buiten tegenspraak, dat men het in Nederland in de kunst van glasslijpen tot eene buitengewone en bewonderenswaardige hoogte heeft gebragt; de namen van Janssen, Lipperhey, Metius, Drebbel, Huigens, Leeuwenhoek, van Dijl, van der Bildt, Arjen Roelofs, Rienks en meer anderen zijn desaangaande genoeg bekend, en hunne werken zullen dit steeds bevestigen. De verschillende soorten van brillen kan men geschikt tot zes hoofdsoorten brengen, als: 1) vlakke of zoogenaamde conserveerglazen, (*Conserves*). 2) Bolle (*Convexe*). 3) Holle of uitgeholde (*Concave*). 4) Langwerpig rond uitgeslepen (*Cylindrique*). 5) Hol en bol dat is aan de eene zijde bol en aan de andere zijde hol geslepen, *periscopische* genaamd, reeds vroeger bekend, doch onlangs door Wollaston in Engeland en Cauchoris in Frankrijk op nieuw ingevoerd. 6) De gekleurde, als *groene* en *blaauwe* glazen, enz. Hoe nuttig de brillen ook mogen zijn, algemeen beschouwd, worden dezelve zeer misbruikt: te wenschen ware het, dat men desaangaande voorzigtiger was, en meer besefte dat door de grenzen van het nuttig gebruik der brillen te buiten te gaan, of dezelve op eene onwetende wijze verkeerdelijk aan te wenden, men de oogen groote schade toebrengt, en inderdaad het gezigt volkomen kan bederven. Dat het denkbeeld van het misbruik der brillen reeds vroeger in ons vaderland niet vreemd moet zijn geweest, blijkt overtuigend uit de volgende dichtregelen van den schranderen Cats (*Spieghel van den Ouden en Nieuwen Tijt*):

Al die haer billen
Gewennen tot pillen,
Haer neus tot brillen,
Die mogen wel stillen
Haer malle grillen;
't En zy sy willen
Haer leven spillen.

= (Jakob), geboren te Leyden, den 12 Januarij 1639, Wever van beroep, vond in de Gereformeerde kerkleer, in welke hij was opgevoed, geene voldoening voor zijn geweten, zoo min als in de geloofsbegrippen van andere kerkgenootschappen, weshalve hij zich tot geene van alle bekende en geene openbare godsdienstoefening hoegenaamd bijwoonde; niettemin hield hij een' voorbeeldigen levenswandel, en gedroeg zich tot zijn' dood toe, die in 1700 voorviel, als een braaf, godvruchtig en vredelievend Christen; hij schreef verscheiden gemoedelijke werkjes, waarin hij de menschen vermaande af te zien van alle nuttelooze en hatelijke geschillen over den godsdienst, en liever de leer van Jezus practisch te betrachten dan over derzelver zin te twisten. Al deze stukjes zijn, onder den titel van *Werken van den hoogverlichten* Jakob Bril, in 1705 te Amsterdam gedrukt. = (Paulus), zoon van den Bloem- en Fruitschilder Matthijs Bril, geboren te Breda, in 1550, leerde de eerste beginselen der schilderkunst te Antwerpen, alzoo zijn vader zich te Rome bevond, dien hij, na zich eenigen tijd in Frankrijk opgehouden te hebben, aldaar opzocht, en toen deze in 1584 stierf, afmaakte wat hij onderhanden had en tevens nieuwen arbeid ondernam. † te Rome, in 1626.

BRILDAALDERS noemt men onder de liefhebbers van zeldzame munten zekere daalders van Julius, Hertog van Brunswijk, in de laatste helft der XVI eeuw geslagen, op welke, behalve andere zinnebeelden, ook een bril staat, met deze letters: W. H. D. A. L. V. B. D. S. S. N. H. V. K. W. zijnde de eerste letters der woorden van dit Hoogduitsch versje:

Was Hilft Der Augen Licht Vnd Brill,
Der Sich Selbst Nicht Helfen Vnd Kennen Will?

BRINDISI, het beroemde *Brundusium* der Ouden, ligt in de Napolitaansche provincie Terra d'Otranto, aan de golf van Venetië. Deze stad was eertijds zeer aanzienlijk en had eene goede haven, die door den tijd allengs door zand verstopt en onbruikbaar geworden is; ofschoon men in 1777 op koninklijk bevel haar uitgediept heeft, kon men toch op koninklijk bevel onder de weinige armoedige, luije en bigotte inwoners den vorigen bloei dezer stad niet herstellen.

BRINDLEY (James), geb. te Wormhill, in Derbyshire, in 1716, was een vernuftig werktuigkundige, niettegenstaande zijne opvoeding zoodanig verwaarloosd was, dat hij niet eens lezen of schrijven kon. Hij had in zijne jeugd het timmermansambacht geleerd, en leide het vermaarde kanaal aan van Worsley naar Manchester, op kosten van den Hertog van Bridgewater; dit kanaal is door eene harde rots heen gehouwen, en loopt ter lengte van eene mijl onder een' berg door, even als onder eene gemetselde sluis; het verwonderenswaardigste van dezen arbeid is de waterleiding over de rivier van Irwell, waar het kanaal 40 voeten hoog dwars over de rivier loopt, zoodat men in het kanaal schuiten en in de rivier vaartuigen met volle zeilen ziet varen. Deze waterleiding begint te Bostonbridge, en loopt 200 roeden dwars door eene vallei. Sedert heeft de Hertog dit kanaal doen verlengen tot Mersey toe, en ontzettende sommen daaraan besteed. Brindley heeft nog verscheiden dergelijke werken in andere gedeelten van Engeland uitgevoerd. Wanneer hem eenige moeijelijke arbeid was opgedragen, bleef hij een paar dagen te bed liggen, om er over na te denken; maar dan ook was het plan beter aan zijn geheugen dan aan het papier vertrouwd. † in 1772.

BRINIO, een aanzienlijk Kaninefaat, tijdgenoot van Claudius Civilis, vereenigde zich met dezen in den opstand der Batavieren tegen de Romeinen; hij werd, naar het gebruik van dien tijd, door de zijnen op een schild gezet en rondgedragen, toen zij hem tot hunnen aanvoerder verkoren. Hij hitste ook de Friezen op tegen de Romeinen, die zij in hunne winterlegeringen overvielen, hen daaruit dreven en sloegen.

BRIOT (Nicolas), Stempelsnijder onder de regering van Lodewijk XIII, was de uitvinder der muntschroef. Van te voren werden alle geldstukken met den hamer geslagen, waardoor zij zeer ongelijk uitvielen, welke wijze van munten in 1645 werd afgeschaft.

BRIQUEVILLE (François de), Baron van Colombières, diende met roem onder Frans I, Henrik II, Frans II en Karel IX; hij koos de zijde der Hugenoten, was aan het hoofd der Normands met Montgommery op de algemeene zamenkomst der Hugenoten te Rochelle, en sneuvelde op de bres van S. Lô in 1574 met zijne twee zonen aan zijne zijde, om, zeide hij, al zijn bloed aan de evangelische waarheid op te offeren.

BRISACH, eene oude stad in het Brisgau, aan de oostzijde van den Rijn, tusschen Bazel en Straatsburg, was eertijds eene der beste vestingen; in 1688 werd zij door de Franschen veroverd, doch bij den Rijswijkschen vrede in 1697 aan Oostenrijk teruggegeven; in 1703 veroverden de Franschen dezelve andermaal, maar stonden haar bij den vrede van Rastadt in 1714 insgelijks wederom aan Oostenrijk af. In 1741 werden de werken geslecht.

BRISBANE. Deze rivier, de aanmerkelijkste, die men tot nog toe kent in Nieuw-Holland, werd ontdekt in December 1823; zij stort zich uit in de baai Moreton op 27° 35' Z. B. De Heer Oxley heeft dezelve opgevaren tot op 50 mijlen van den mond, en op deze geheele uitgestrektheid meer dan 15 voeten water gevonden; hij twijfelde niet of zij is nog 50 mijlen verder bevaarbaar, hetwelk hij, bij gebrek aan leeftogt, niet kon onderzoeken.

BRISEIS, eigenlijk Hippodamia, was de dochter van Brises, Opperpriester van Jupiter te Lyrnessus; zij werd na de verovering van deze stad de gevangene en minnares van Achilles, en hem ontnomen door Agamemnon. Deze gewelddadigheid ontstak Achilles in zulk eene hevige gramschap, dat hij zwoer niet langer deel aan den oorlog te zullen nemen, en bleef bijna een jaar bedrijveloos in zijne tent, niettegenstaande de Trojanen verscheiden voordeelen behaalden, en vatte de wapenen eerst wederop, toen zijn vriend Patroclus gesneuveld was. Deze gramschap van Achilles en derzelver verderfelijke gevolgen maken den inhoud uit der *Ilias* van Homerus.

BRISGAU, een landschap in den voormaligen Zwabischen Kreits, wordt ten westen door den Rijn van de Elsas gescheiden; een ge-

deelte van hetzelve behoort tegenwoordig tot Baden; het overige tot Beijeren en Oostenrijk. De voornaamste stad in dit landschap is Brisach.

BRISMAN (JOHANN), geboren te Cotbus, in de Neder-Lausitz, den 31 December 1488, werd na het volbrengen zijner studiën Franciskaner monnik te Wittenberg; hij was tegenwoordig bij het twistgesprek van LUTHER met ECK te Leipzig, en vond LUTHERS redenen zoo bondig, dat hij de monnikspij uittrok, en hem ijverig behulpzaam werd in het voortplanten zijner leer in Pruissen, waar hij nogtans veel tegenstand ontmoette; even zoo bevorderde hij de hervorming in Rostock, Riga, Lubek en elders; hij sleet zijn geheele leven met rondreizen, prediken en disputeren, waaraan de dood den 1 October 1549 een einde maakte.

BRISSAC (LOUIS HERCULE TIMOLEON DE COSSÉ), geboren den 14 Februarij 1734, werd in 1791 benoemd tot bevelhebber der constitutioneele lijfwacht van LODEWIJK XVI, en na de ontbinding van dezelve den 30 April 1792 denzelfden dag in staat van beschuldiging gesteld en naar Orleans gevoerd; vervolgens wederom naar Parijs gebragt, werd hij bij zijne aankomst te Versailles den 9 September 1792 met de andere gevangenen op eene wreede wijze vermoord, nadat hij lang zich moedig tegen de moordenaars verdedigd had.

BRISSON (BARNABÉ), geboren te Fontenai-le-Comte, in Poitou, in 1531, werd in 1576 Advokaat-generaal bij het Parlement van Parijs, en door Koning HENRIK III tot verscheiden gezantschappen gebruikt. Na den opstand van Parijs in 1589 werd hij door de Ligue President van het Parlement gemaakt, in de plaats van ACHILLE DE HARLAY; maar weldra geraakte hij in ongunst, en werd den 15 Nov. 1591 aan eenen balk in de raadzaal opgehangen.

BRISSOT (JEAN PIERRE) WARWILLE, geboren te Warwille, bij Chartres, den 14 Januarij 1754, studeerde te Parijs in de regten; hij geraakte wegens eenige vrijmoedige geschriften in de Bastille, en begaf zich na zijn ontslag met eene geheime zending naar Engeland; vervolgens deed hij eene reis naar Amerika, en kwam in 1788 in Parijs terug. Hij speelde eene gewigtige rol bij de omwenteling, was een der hoofdbewerkers der zamenkomst op het veld van Mars, waar men de afzetting des Konings vorderde; op zijn aandrijven werd den 20 April 1792 de oorlog aan Oostenrijk verklaard. Als lid der conventie stemde hij voor den dood van LODEWIJK XVI, met uitstel der uitvoering van het vonnis, tot de constitutie door de grondvergaderingen goedgekeurd zou zijn; hij bewerkte de oorlogsverklaring aan Engeland en Holland, den 1 Februarij 1793. Gedurende het schrikbewind delfde zijne partij het onderspit, en hij worstelde vruchteloos tegen ROBESPIERRE, die eindelijk den 31 Mei 1793 hem deed vallen. BRISSOT zocht onder den naam van een' koopman uit Neufchatel naar Zwitserland te ontkomen, doch werd te Moulins gevat, naar Parijs gevoerd en den 31 October 1793 geguillotineerd. Hij heeft eene menigte wijsgeerig-staatkundige geschriften in het licht gegeven; zijne *Reis naar Amerika* is in het Nederduitsch vertaald.

BRISTOL, eene gewigtige Engelsche koopstad, ligt in Sommersetshire, aan de zamenvloeijing van den Avon met de Savern, en heeft 76,500 inwoners. Zij is eene der oudste Engelsche steden, en men vindt haar reeds in 430 vermeld. Bristol heeft deszelfs voornaamsten bloei te danken aan het bevaarbaar maken van den Avon; in 1727 voer de eerste bark van Bristol naar Bath; de haven is sedert 1803 verbeterd; men heeft er meer dan 600,000 Pst. aan te kosten gelegd. Er zijn zeer aanzienlijke fabrijken te Bristol, en de kooplieden aldaar bezigen over de 2000 schepen. De heete Bristolsche bronnen (*hot wells*) worden sterk bezocht.

BRITANNICUS (TIBERIUS CLAUDIUS GERMANICUS), zoon van Keizer CLAUDIUS en MESSALINA, werd eenige dagen na het aanvaarden der regering van CLAUDIUS geboren. De Raad gaf den jongen Prins den bijnaam BRITANNICUS, toen zijn vader als overwinnaar van zijn' togt naar Britannië teruggekeerd was. Als eerstgeboren zoon des Keizers was BRITANNICUS de wettige erfgenaam van den troon; maar CLAUDIUS liet zich door zijne tweede gemalin, de heerschzuchtige AGRIPPINA, overhalen om haren zoon uit haar eerste huwelijk, DOMITIUS NERO, tot zoon aan te nemen, en hij verklaarde dezen, daar hij drie jaren ouder was dan BRITANNICUS, tot zijn' troonopvolger. De Raad gaf hieraan zijne toestemming. AGRIPPINA bespoedigde hierop den dood van haren gemaal, en NERO werd voor Keizer uitgeroepen. Toen AGRIPPINA naderhand met NERO zelven in onmin geraakte, en hem dreigde BRITANNICUS in zijne plaats op den troon te zetten, liet NERO den toenmaals veertienjarigen BRITANNICUS door vergift om het leven brengen. RACINE heeft dezen broedermoord als treurspel behandeld.

BRITANNIë noemden de Romeinen het tegenwoordig Engeland en Schotland. Vroeger had dit eiland den naam Albion, en was den Phoeniciërs, Grieken en Carthagers reeds bekend. CÆSAR deed twee togten naar Britannië; doch onder de regering van CLAUDIUS kregen de Romeinen eerst vasten voet in Britannië. De gewigtigste veroveringen geschiedden nogtans door HADRIANUS en CONSTANTIJN. De inw. van het oude Britannië waren deels afstammelingen van eene oorspronkelijke volkplanting der Celten en deels van Galliërs, die, met Germanen vermengd, uit Gallië zich hier kwamen nederzetten; de eerste, of de eigenlijke Britten, woonden in het binnenland, en waren veel woester en onhandelbaarder dan de eersten, die de kusten bewoonden, en meer omgang hadden met vreemdelingen; zij bezaten eene soort van eigendom, bemoeiden zich met geen akkerbouw, maar leefden van de jagt en de veefokkerij; hunne kleeding bestond in dierenvellen, hunne woningen waren van teenen gevlochten en met biezen gedekte hutten; hunne Priesters, de Druiden en heilige vrouwen oefenden eene soort van heerschappij over hen. = (GROOT-). Deze benaming kwam in gebruik, toen in 1603 JAKOBUS VI, Koning van Schotland, als opvolger van ELIZABETH den Engelschen troon beklom, onder den naam van JAKOBUS I, en Schotland met Engeland en Ierland vereenigde onder de algemeene benaming van Groot-Britannië; hij deed zulks om de ijverzucht der Engelschen en Schotten wegens den voorrang der benaming weg te nemen. Reeds de Romeinen hadden Britannië in *Britannia major* en *minor* verdeeld, begrijpende Engeland en Schotland onder het eerste en Ierland onder het tweede. = (KLEIN-) is geenszins het *Britannia minor* der Romeinen, of het tegenwoordig Ierland, maar het middeleeuwsche *Armorica* en *Letavia*, op de Fransche kust, naderhand *Brètagne* genaamd, naar de Britten (Fr. *Brétons*), die in de V eeuw na den inval der Angelsaksers in Britannië dit eiland ontweken. Zie BRETAGNE.

BRITTEN (HUIS TE). In 1520 werden te Katwijk aan Zee, bij laag water, de grondslagen ontbloot van een groot vierkant Romeinsch gebouw; dezelve kwamen in 1552 andermaal te voorschijn, en in 1562 nog eens, wanneer zij 20 dagen bloot lagen en de inwoners allerlei lampen, potten, ringen, penningen, steenen met opschriften en andere voorwerpen verzamelden. In 1570 en 1588 vertoonden zij zich wederom, vervolgens op nieuw in 1662, 1666, 1672 en 1696, wanneer er nog penningen van ALEXANDER SEVERUS en SEPTIMIUS SEVERUS gevonden werden. De laatste overblijfselen, bestaande in eenige rijen paaltjes, werden op den 27 October 1752 gezien, terwijl bij de eerste ontblooting in 1520 het driedubbele muurwerk nog bijna 8 voeten hoog was. Telkens zijn deze ontbloote grondslagen en gevonden oudheden afgebeeld en uitvoerig beschreven geworden door GUICCIARDINI, PARS, SNIDS, BERKHEY, ENGELBERTS en andere liefhebbers der vaderlandsche oudheden. Uit de gevonden oudheden heeft men opgemaakt dat het gebouw door de Romeinen aangelegd is, en den naam van het *Huis te Britten* daaraan gegeven, om dat men giste dat de Romeinen van hier naar Britannië overstaken, en dit gebouw hun welligt tot eene wapenplaats verstrekte; sommigen hebben andere gevoelens wegens deze benaming geöpperd, doch niemand eenig voldingend bewijs tot staving van hetzelve aangevoerd.

BRITTON (THOMAS), geboren omstreeks 1650, eenig geld gewonnen hebbende met den handel in steenkolen, kocht daarvoor boeken, en leide zich toe op de muzijk en de scheikunde, in welke laatste hij verscheiden gewigtige ontdekkingen deed. Hij rigtte een gezelschap op van liefhebbers, die op vastgestelde dagen in zijn pakhuis bij elkander kwamen, tot het nemen van natuurkundige proeven en het uitvoeren van concerten, waarbij de voornaamste meesters en de aanzienlijkste vrouwen tegenwoordig waren. BRITTON was in geheel Engeland bekend onder den naam van *The musical Coal-merchant*, en zijn dood was even zonderling als zijn leven. Iemand zich ten kosten van BRITTON willende vermaken, bragt op een zijner concerten een' buikspreker mede, die in de tusschenpoozing met eene stem, die van den hemel scheen te komen, den armen *muzikalen Steenkolenhandelaar* aankondigde dat hij zich dadelijk tot sterven bereiden moest. BRITTON kreeg de koorts van den schrik, begaf zich te bed, en stierf eenige dagen daarna in 1714.

BRIXEN, eene stad en bisdom in Tyrol, ligt aan den voet van den Brenner, waar de Rienz en de Eisack zich vereenigen, 9 mijlen van Inspruck. Het bisschoppelijk paleis, de kerken en het Raadhuis zijn schoone gebouwen; het omgelegen land is zeer vruchtbaar en op de bergen wast een voortreffelijke wijn. De Bisschop behoorde eertijds tot de onmiddelbare standen des Roomschen Rijks.

BRIXIA, oude benaming van *Brescia*, in Italië; Hoogd. *Brixen*.

BRIZE (CORNELIS), een Hollandsch Kunstschilder, geboren omstreeks 1635, slaagde bijzonder gelukkig in de zoogenaamde stillevens, inzonderheid harnassen, muzijkinstrumenten, brieven en papieren, enz. VONDEL (*Poëzij*, II Deel, bl. 330) heeft een zijner schilderstukken met een bijschrift vereerd.

BRIZOMANTIE, Gr.-Lat. *Brizomantia*, van βριζειν, slapen; droomuitlegging, voorspelling uit droomen.

BROCARDI (JACOPE), geboren te Venetië, in de XVI eeuw, verliet uit afkeer van het Pausdom zijn vaderland, omhelsde in Holland het Protestantsche geloofsbegrip, en gaf verscheiden boeken in het licht, in welke hij bewijzen wilde dat al wat in dien tijd door PHILIPS II, den Prins van Oranje, Koningin ELIZABETH, den Keizer en den Paus verrigt werd, in den Bijbel voorspeld was, en wees voorts eene menigte schriftuurplaatsen aan, die, naar zijne meening, den aanstaanden val van den Paus voorspelden, die door HENRIK IV, toen nog Koning van Navarre, zou bewerkt worden. PARDAILLAN, een ijverig aanhanger van dezen vorst, sloeg geloof aan den profetischen onzin van den Venetiaanschen dweeper, droeg de drukkosten van deszelfs dwaze geschriften, en bewoog HENRIK IV hem als gezant

aan de Protestantsche vorsten te zenden, doch de arme PARDAILLAN werd niet weinig bespot, toen men de ware drijfveer ontdekte, die hem tot dezen stap had aangezet. De profecijen van BROCARDI maakten ondertusschen ook niet veel opgang in Holland, waar de Protestantsche geestelijken gezond verstand genoeg hadden om deze zotternijen af te keuren; de Synode van Middelburg veroordeelde in 1581 deze wijze van de H. Schrift te verklaren, en gelastte een paar achtingwaardige godgeleerden BROCARDI het ongerijmde daarvan aan te toonen, die zich dan ook gezeggen liet, en niet meer in de oude Joodsche Profeten en de Openbaringen van JOANNES zocht wat hij er in wilde vinden, maar zich naar Neurenberg begaf, waar hij in 1594 nog leefde.

BROCARIO (ARNALDO GUILLERMO), vermaard Spaansch Boekdrukker, drukte te Alcala de Henares den vermaarden *Biblia Polyglotta*, 6 Deelen in folio, onder het bestuur van den Kardinaal XIMENEZ in 1514. De vier eerste deelen behelzen het Oude Testament in het Hebreeuwsch, Chaldeeuwsch en Grieksch met eene Latijnsche overzetting; het vijfde bevat het Nieuwe Testament, voor de eerste maal in het Grieksch en Latijn gedrukt, en het zesde is een Hebreeuwsch en Chaldeeuwsch vocabularium. De uitgave werd toegestaan door Paus LEO X, bij eene breve, gedagteekend den 20 Maart 1520, en de prijs bepaald op 6½ dukaat, nagenoeg 20 Guldens Holl. doch tegenwoordig worden er buitensporig hooge prijzen voor betaald. MACCARTHY kocht een exemplaar op de verkooping van PINELLI voor 11,200 Livres, en ditzelfde exemplaar werd in 1815 weder verkocht voor 16,000 Francs.

BROCHARD (MICHEL), Professor aan het Collegie Mazarin, † in 1729, was een groot liefhebber van boeken te verzamelen en in wetenschappelijke orde te rangschikken; hij bragt de bibliographie tot eene stelselmatige wetenschap, en stelde den Catalogus op der *Bibliotheca Fayana*, gedrukt te Parijs in 1726; ook gaf hij den Catalogus zijner eigen bibliotheek in het licht, onder den titel van *Museum selectum*.

BROCHURE. Deze benaming heeft men uit het Fransch bij ons overgenomen voor ieder gevouwen en luchtig ingenaaid boekje, dat men geen band waardig oordeelt; men verstaat daaronder allerlei vlugschriften van kortdurend belang.

BROCOMAGUM, oude benaming (in de Reiskaart van PEUTINGER) van *Brumpt*, in de nabijheid van Straatsburg.

BROCKES (BARTHOLD HEINRICH), geboren te Hamburg, den 22 September 1680, studeerde te Halle in de Regtsgeleerdheid, deed vervolgens eene reis door Italië, Frankrijk en Holland, werd in 1704 te Leyden tot Advokaat gepromoveerd, en keerde naar Hamburg terug; doch geen' smaak vindende in de practijk, beöefende hij de fraaije letteren en de dichtkunst. In 1720 werd hij tot Raadsheer verkoren, tot verscheiden gezantschappen gebruikt en in 1735 voor 6 jaren als Ambtman te Ritzebuttel aangesteld. † te Hamburg, den 16 Jan. 1747. Als dichter zou men BROCKES den Duitschen CATS kunnen noemen; zijn *Irdisches Vergnügen in Gott*, het voornaamste zijner dichtwerken, is geheel in den stijl van dien Hollandschen volksdichter; even als deze bezat BROCKES de gave, met gemak, veel en snel te rijmen; zijne schilderingen hebben veelal een Catsiaansch koloriet, vallen wel dikwijls in het beuzelachtige, maar hebben toch altijd iets liefelijks, vernuftigs en leerzaams, zoodat men de 9 deelen van zijn *Irdisches Vergnügen* nog met vermaak leest; HAGEDORN heeft met veel smaak een uittreksel uit dit werk gemaakt en in het licht gegeven. Behalve eene gerijmde vertaling van POPES *Proeve* en THOMPSONS *Jaargetijden*, gaf BROCKES ook eene overzetting van HERODES *Kindermoord*, door den Italiaanschen dichter MARINO, in het licht, welke door S. OPTERBEEK wederom in Nederd. verzen is overgebragt en in 1740 te Amsterdam gedrukt, met eene opdragt aan BROCKES, die dezelve met een daarvoor gedrukt lofdicht op de Nederduitsche vertaling vergold, trouwhartig verklarende:

Hat Hollands Sprache mir bishero sehr ergötzet,
Wird selbe nun, durch Dich, um destomehr geschätzet,
Ich wünsche,

eindigt hij,

denn hiemit in diesem schönen Stück
Den Niederländern, Dir, Mir, und Marino *Glück.*
Doch, soll ich etwas noch zu meinen Wünschen fügen,
Da eine Poesie, die nützet, doppelt schön,
So wünscht' ich, auch von Dir, mein Irdisches Vergnügen
In deiner Muttersprach' in gleichem Glanz zu sehn.

OPTERBEEK was er nogtans de regte man niet toe; op zijne vertaling van den *Kindermoord* valt niet te roemen.

BROCKMANN (FRANZ KARL), geboren te Grätz in 1745, was een der voortreffelijkste Duitsche Tooneelspelers; men vergeleek hem met GARRICK en LEKAIN, en te regt, want men mogt omgekeerd deze beiden wederom met hem vergelijken. BROCKMANN was een denkend kunstenaar, die slechts de natuur bestudeerde, en door aanhoudende vlijt de natuurlijkheid en losheid verkreeg, waardoor hij in staat was rollen in de verscheidenaardigste vakken even voortreffelijk te spelen; geene rol was voor hem te moeijelijk, maar ook geene te gering en te nietig. Het opschrift van een' hem ter eere geslagen penning: *Peragit tranquilla potestas, quod violenta nequit*, duidt zijn bedaard, krachtig en natuurlijk spel aan, in plaats van het anders gewone overdrevene en gemaakte. † te Weenen in 1812.

BRODY, eene stad en vesting in Galizië, op de Russische grenzen, heeft 16,500 inwoners, waarvan de helft Joden zijn, die meest een' gewigtigen ruilhandel drijven met de voortbrengselen van Polen tegen die uit Rusland.

BROECKHOFF (JOHAN PIETER), Koopman te Emmerik, was een niet ongeächt Nederduitsch dichter der vorige eeuw. Behalve door zijne *Dichtkundige Bespiegelingen*, in 1770 te Amsterdam gedrukt, was hij als medeärbeider aan de schoone vertaling van GELLERTS *Fabelen* voordeelig bekend. In 1773 behaalde hij bij het Haagsche dichtgenootschap de zilveren medaille, en alzoo den eersten eereprijs, door hetzelve uitgeloofd, met zijn dichtstuk: *De Lof der Dankbaarheid*.

BROEDERGEMEENTE (EVANGELISCHE), zie **HERRNHUTTERS**.

BROEDERSCHAPPEN (GEESTELIJKE). Deze vrome gezelschappen ontstonden in de middeleeuwen, en hadden het gemeenschappelijk verrigten van zoogenaamde goede werken ten doel: weshalve het zeer verdienstelijk was tot zoodanig eene broederschap te behooren. Zij bestonden uit leeken, die, zonder eenige kloostergelofte af te leggen, zich tot het stipt waarnemen van zekere bepaalde kerkelijke voorschriften verbonden, en ter onderscheiding allerlei benamingen aannamen, even als de monniken. De meesten hielden zich wel met het opzeggen van gebedekens op gezette tijden, het bezoeken van gewijde plaatsen, zich zelven of elkander te geeselen en andere ijdele en nuttelooze ceremoniën bezig, maar sommigen bepaalden zich toch tot veel edeler en nuttiger verrigtingen, als het ondersteunen der armen, het bezoeken, troosten en verkwikken der zieken en gevangenen, het herbergen van arme reizigers, het aanleggen en onderhouden van bruggen en wegen, e. d. g. De Kerk gedoogde deze Broederschappen in het eerst, maar naderhand werden verscheiden als ketters vervolgd en uitgeroeid. Zie APOSTELBROEDERS, BRUGBROEDERS, GEESELAARS, KRUISBROEDERS, ZWAARDBROEDERS, enz. en wegens dergelijke vrouwelijke vereenigingen ZUSTERSCHAPPEN (GEESTELIJKE).

BROEK. Verscheiden dorpen in de Nederlandsche provinciën dragen dezen naam, doch wij spreken hier alleen van Broek in Waterland, een groot half uur van Monnikendam, aan de trekvaart van Buiksloot naar deze stad. Dit Broek is ongetwijfeld het fraaiste, aanzienlijkste en rijkste dorp in geheel Noord-Holland, en was reeds in 1420 bekend; in 1573 werd het dorp door de Spanjaarden ingenomen, deerlijk geplunderd en grootendeels verbrand. Sedert den aanvang der XVII eeuw nam Broek aanhoudend toe in bloei en welvaart. De meeste inwoners zijn zeer vermogende kooplieden, scheepsreeders en assuradeurs. De zindelijkheid hunner woningen is spreekwoordelijk bekend, en werd in vroegere tijden door sommigen wel eens zoo zeer overdreven, dat niet zelden de spotlust der vreemdelingen daardoor werd opgewekt, die in hunne reisverhalen allerlei anecdoten daaromtrent wisten te vertellen. = (ELIAS VAN DEN), geb. te Antwerpen in 1657, † in 1711, was een verdienstelijk Bloemschilder; hij heeft niet vele, maar inderdaad zeer fraaije stukken geschilderd.

BROEKE (PIETER VAN DEN), geboren te Antwerpen in 1575, vertrok in 1613 met den tweeden Gouverneur-generaal GERARD REINST naar de Indiën. Onderweg werd besloten VAN DEN BROEKE met een schip naar de Roode Zee te zenden, om aldaar handelbetrekkingen aan te knoopen. Hij werd zeer wel te Aden ontvangen, en aldaar eenige manschappen gelaten hebbende, om de taal te leeren en eene factorij aan te leggen, vertrok hij naar Bantam, waar hij den Gouverneur REINST voor Japara ten anker vond, die hem hierop last gaf naar het eiland Bouton te zeilen, om aldaar een' nieuwen Factor aan te stellen; dezen last volbragt hebbende, kwam VAN DEN BROEKE den 6 April 1615 op de reede van Amboina, en twee dagen later bij den Gouverneur REINST, die met 11 schepen onder het fort Nassau voor het eiland Neira lag. Het is uit de Geschiedenis genoegzaam bekend dat de Hollanders op dien tijd in de Indiën te worstelen hadden met de Engelschen en Portugezen, die de inwoners tegen hen opstookten, en hen op alle wijzen in hunne vijandelijke ondernemingen ondersteunden. REINST in 1616 door LAURENS REAEL als Gouverneur-generaal vervangen zijnde, werd VAN DEN BROEKE wederom naar de Roode Zee gezonden, en vond te Aden de Hollanders weder, die hij aldaar gelaten had; maar geen verlof kunnende bekomen tot het oprigten van eene factorij te Mocha, stevende hij naar Suratte, waar hij met veel moeite vrijheid kreeg om aldaar eenige manschappen te laten tot zijne terugkomst. VAN DEN BROEKE veroverde hierop een Portugeesch fregat bij Bassaïm, hetwelk hij te Bantam opbragt en dat aldaar goede prijs verklaard werd. Hij kreeg hierop last wederom in zee te steken, en de Portugezen overal aan te tasten waar hij hen vond. Op de kust van Suratte schipbreuk geleden hebbende, weigerden de Engelschen hem mede te nemen naar Bantam of een Portugeesch schip, dat zij veroverd hadden, aan hem te verkoopen, zoodat hij genoodzaakt was met zijne geredde manschap over land te trekken naar Mazulipatnam, van waar hij met een Hollandsch schip naar Bantam geraakte, waar de Koning met de Hollanders in openbaren oorlog was, en door de

Engelschen wakker werd bijgestaan, die hem daartoe hadden aangezet. Ondertusschen had de Gouverneur **Reael** zijn ontslag bekomen, en was opgevolgd geworden door **Jan Pietersz. Koen**, die uit Holland last gekregen hebbende om eenigen grond aan te koopen, met den Koning van Jacatra in onderhandeling trad, om hem den grond af te staan van het huis, dat de Hollanders reeds in Jacatra bezaten; doch bij het uitbarsten der vijandelijkheden, koos de Koning de zijde des Konings van Bantam. **Koen** deed hierop het huis versterken; de Javanen versterkten insgelijks de daartegenover gelegen woning der Engelschen. **Koen** liet hun zeggen dat zij dit werk moesten staken, en op hunne weigering, deed hij de verschansingen aantasten en het Engelsche huis in den brand schieten. De Hollanders hadden eene verschansing gemaakt van balen chitsen en katoenen, en achter deze zonderlinge borstwering verdedigde zich de bezetting, over welke **van den Broeke** het bevel voerde, terwijl **Koen** zich op een der schepen begaf, die bij het Hollandsche huis lagen, waar zij door 11 Engelsche schepen werden in het oog gehouden, en zeilde daarmede naar Amboina. De Engelschen belegerden hierop de Hollandsche sterkte met 18 schepen ook van den zeekant. Ondertusschen begonnen de Javanen van vrede te spreken, en er werd een bestand getroffen, om alles te laten zoo als het was, tot de terugkomst van **Koen**. Eenige dagen daarna liet de Koning van Jacatra **van den Broeke** bij zich ter maaltijd verzoeken; hij begaf zich met klein gevolg en eenige geschenken naar het hof, doch daar gekomen werd hij met de zijnen gevangen genomen, mishandeld en gebonden voor den Koning gebragt, waar hij den Engelschen admiraal **Thomas Dale** vond. Beiden dwongen hem aan de Hollanders te schrijven dat zij de sterkte zouden overgeven; maar de bezetting, die reeds het verraad vernomen had, weigerde dien afgedwongen brief te gehoorzamen, niettegenstaande dezelve ondersteund was door het aanbod der Engelschen, dat zij de Hollanders na de overgave met een hunner schepen wilden laten vertrekken, en dreigden alles te zullen vernielen, zoo deze gunst door hen verworpen werd; doch de Hollanders besloten zich tot het uiterste te verdedigen. De trouwelooze Koning van Jacatra liet hierop **van den Broeke** met den strop om den hals onder het kanon der sterkte brengen, om de Hollanders tot overgave aan de Engelschen te vermanen; maar de edelmoedige man spoorde integendeel hen aan tot kloekmoedige volharding, en gebood hen zich tot den laatsten man te verdedigen; hij werd hierop wederom naar de gevangenis gesleept en gruwelijk door de Javanen mishandeld. De Hollanders eindelijk tot het uiterste gebragt zijnde, en al hun kruid verschoten hebbende, traden met de Engelschen in onderhandeling wegens overgave, doch werden bijkans wonderdadig ontzet. De Koning van Bantam namelijk overviel met 2000 man den Koning van Jacatra, die van zijn rijk beroofd en in ballingschap gezonden werd. **Van den Broeke** werd naar Bantam gevoerd en aldaar vastgehouden, tot dat de Hollanders zich zouden onderworpen hebben aan den Koning van Bantam. De Hollanders traden hierop schijnbaar deswege in onderhandeling, maar hielden de zaak slepende, tot **Koen** met 18 schepen tot hunnen bijstand kwam opdagen, en een goed aantal soldaten en matrozen aan land gezet hebbende, de stad Jacatra veroverde en vernielde, zich hierop naar Bantam begaf, en **van den Broeke** opeischte; deze bij hem aan boord gezonden zijnde, zeilde **Koen** terstond naar de sterkte, welke **van den Broeke** als een vormelijk kasteel wederzag, waaraan de bezetting den naam van Batavia gegeven had, en waar hij met groote blijdschap ontvangen werd. **Van den Broeke** bood vervolgens **Koen** getrouw verder de hand in het vestigen en uitbreiden van het gezag der Oost-Indische Maatschappij op Java, van waar alle Engelsche invloed weldra geheel verbannen en het geheele eiland tot onderwerping aan de Hollanders gebragt werd. In 1621 werd **van den Broeke** door **Koen** in hoedanigheid van Directeur der Nederlandsche Oost-Indische Maatschappij naar Arabië en Perzië gezonden, en te Suratte als zoodanig erkend; ook in deze gewesten bewees de wakkere man der Maatschappij voortreffelijke diensten; in 1623 zond hij een schip uit Suratte naar Holland, het eerste dat ooit van daar gezeild was.

BROEKHUIZEN (**Joan van**), geboren te Amsterdam den 20 Nov. 1649, verloor vroeg zijn' vader, en werd door zijn' oom, toen hij de Latijnsche school verlaten had, als leerling in eene apotheek besteld, in welk beroep hij geen' smaak vond, en den krijgsdienst verkoos, in welken hij spoedig tot Vaandrig bevorderd werd. Hij deed verscheiden veldtogten mede, en ook een' togt ter zee, op de vloot onder het bevel van den Admiraal **de Ruiter**. In 1673 werd hij Luitenant en vervolgens Kapitein bij de bezetting van Amsterdam. Na den Rijswijkschen vrede in 1697 kreeg hij zijn ontslag, en gaf zich nu geheel over aan de beoefening der Latijnsche en Nederduitsche dichtkunst op zijn buitenverblijf te Amstelveen. † aldaar den 15 Dec. 1707. In 1767 deed de Heer **Abraham Calkoen** op zijne kosten een fraai gedenkteeken plaatsen ter gedachtenis van dezen beroemden dichter in de kerk te Amstelveen, waar hij begraven ligt. De schilderachtige levendigheid zijner dichtstukken deed hem met regt den naam verwerven van Hollandschen **Propertius**. Men vindt proeven van zijne Nederd. gedichten in P. G. **Witsen Geysbeek**, *Biogr. Anthol. en Crit. Woordenb.* I Deel, bl. 433.

BROGLIE, een in de Fransche geschiedenis beroemd geslacht, afkomstig uit Piemont, heeft verscheiden vermaarde veldheeren en staatsmannen opgeleverd, van welken wij slechts eenigen zullen vermelden. = (**Victor Marie**, Graaf **de**) verzelde in 1667 **Lodewijk XIV** op zijn' veldtogt in Vlaanderen, en bevond zich in 1668 bij de belegeringen van Douai en Rijssel en bij de krijgsverrigtingen in het Franche Comté. Hij ligtte in 1674 een regiment op zijn' naam, onderscheidde zich in den slag bij Seneff, en diende als Brigadier in 1675 onder den Prins van Condé bij de belegering van Limburg; hij bevond zich in 1676 bij de belegeringen van Condé en Bouchain; onder den Maarschalk van Schomberg sloeg hij de achterhoede van den Prins van Oranje, die het beleg van Maastricht opbrak. In het volgende jaar Veldmaarschalk geworden zijnde, onderscheidde hij zich onder den Maarschalk **Crequi** bij de belegering van Luxemburg in 1684, werd in 1686 Luitenant-generaal en Commandant in Languedoc, en in 1724 Maarschalk van Frankrijk. † op zijn kasteel Buhy in 1727. = (**François Marie**, Graaf **de**), derde zoon van den voorg., geboren in 1671, trad in dienst onder de Compagnie Cadetten van Besançon in 1685, was in 1710 door alle rangen opgeklommen tot Luitenant-generaal, en diende toen in Vlaanderen onder de Maarschalken **Villars** en **Montesquiou**. In 1711 sloeg hij de voortgerukte garde des vijands, terwijl men van een' anderen kant een legercorps aanviel, hetwelk de schansgravers dekte van den post te Arleux, vermeesterde den post van Sluis aan de Sensée, sloeg 700 ruiters en nam er 250 gevangen. Bij den aanval op Dinant voerde hij het bevel over 40 eskadrons, drong op de eene zijde door de liniën, viel vervolgens aan op een geleide van 500 broodwagens, bestaande uit 500 ruiters en 500 man voetvolk, die allen sneuvelden of gevangen geraakten. Hij vermeesterde Marchiennes, berende Douai, en bevond zich bij de belegeringen van Quesnoi en Bouchain. Tot gezant naar Londen benoemd, sloot hij aldaar den 3 September 1725 tusschen Frankrijk, Engeland en Pruissen een verdrag, bij hetwelk deze drie mogendheden zich verbonden den algemeenen vrede te bewaren en elkanders staten waarborgden. In 1733 met het leger naar Italië gezonden, werd hij in 1744 Maarschalk van Frankrijk, voerde het bevel over het leger met den Maarschalk **Coigny**, en gaf de uitstekendste bewijzen van dapperheid in den slag van Parma; vervolgens Guastalla vermeesterende, maakte hij aldaar 1200 gevangenen. In 1742 kreeg hij het bevel over het leger van Beijeren, hetwelk hij niet kon bereiken, omdat hij genoodzaakt was met het Boheemsche leger zich in Praag op te sluiten, welke stad hij verliet, om het bevel te aanvaarden over het leger van **Maillebois**, die niet tot in Bohemen had kunnen doordringen, en dwong Prins **Karel** de belegering van Braunau op te breken. Even zulk een goed burger als groot generaal, had hij den moed den Raad des Konings te wederstreven, die wilde dat hij met eene zeer geringe magt het verwoeste Beijeren zou verdedigen, waar zijne troepen door het zwaard des vijands, ziekte en gebrek moesten omkomen. Hij nam op zich zijn leger in 1743 op de frontieren van Frankrijk terug te brengen, gaf het bevel over aan den Graaf, naderhand Maarschalk **van Saksen**, en † in ballingschap in 1745. = (**Victor François**), oudste zoon van den voorg., geboren in 1718, vocht in 1734 mede bij Parma en Guastalla als Kapitein der ruiterij; hij bragt **Lodewijk XV** de tijding van deze overwinning, verkreeg het regiment van Luxemburg, en diende in Italië tot den aftogt der legers naar Frankrijk. Hij beladderde Praag aan het hoofd van drie bataillons Piemontezen gemeenschappelijk met **Chevert**, en vermeesterde eene poort, door welke men de troepen deed binnentrekken. Als Adjudant-generaal van het leger van Bohemen, bragt hij in 1742 den Koning de tijding van het innemen van Egra, en werd Brigadier gemaakt. Hij onderscheidde zich in het gevecht van Sahai, waar hem een arm verbrijzeld werd, en bij de verdediging van Praag. Als Majoor-generaal van het leger van Beijeren kwam hij in 1743 in Frankrijk terug, werd gebruikt bij het leger van den Opper-Elsas onder den Maarschalk **Coigny** en bij het leger van den Rijn in 1744 en 1745. Maarschalk geworden in hetzelfde jaar, werd hij Hertog door den dood zijns vaders. In 1746 ging hij naar het leger in Vlaanderen, werd Inspecteur-generaal der infanterie, streed te Raucoux en te Lawfeld, woonde de belegering bij van Maastricht, en werd Luitenant-generaal in 1748. Bij het leger van **Soubise** voerde hij het bevel over de voorhoede, bezette Marpurg in 1758, dreef bij Sunderhausen een corps van 8000 man op de vlugt, met verlies van 2500 dooden en eene menigte gevangenen; de Koning schonk hem de 4 stukken geschut, bij deze gelegenheid veroverd. Hij besliste de overwinning bij Lutzelburg den 10 October 1758. In 1759 werd hij tot Prins van het Rijk verheven, benoemd tot Generalissimus van het leger van Duitschland, en Maarschalk van Frankrijk. Hij voerde het bevel gedurende de veldtogten van 1760 en 1761; in 1762 werd hij gebannen, en teruggeroepen in 1764. In 1789, bij de uitbarsting der omwenteling, benoemde **Lodewijk XVI** hem tot Minister van oorlog; hij voerde tevens het bevel over de troepen, die Parijs in toom moesten houden, doch derzelver afval stelde hem bloot aan gevaren, en hij verliet Frankrijk. In 1792 voerde hij het bevel over een corps emigranten. Doch weldra verliet hij het oorlogstooneel, en

† te Munster in 1804. = (Charles François, Graaf de), broeder van den voorg., geboren in 1719, werd in 1752 benoemd tot Gezant bij den Keurvorst van Saksen, Koning van Polen. Hij werd teruggeroepen en geplaatst bij het reservecorps van het leger van Duitschland, over hetwelk zijn broeder het bevel voerde. In 1760 tot Luitenant-generaal verheven, onderscheidde hij zich door het verdedigen van Kassel in 1761. Na het eindigen van den oorlog vertrouwde de Koning hem het bestuur van het geheim ministerie; de werkzaamheden van dezen post bragten hem dikwijls in moeijelijke omstandigheden. Hij werd gebannen op bevel des Konings, en door een ander bevel des Konings moest hij in zijne ballingschap de geheime correspondentie blijven voortvoeren. Naderhand aan het hof teruggeroepen, koos hij de zijde der partij, die den Hertog de Choiseul deed verbannen. Broglie viel nogmaals in ongunst kort vóór den dood van Lodewijk XV, en † in vergetelheid in 1781. = (Claude Victor, Prins de), zoon van den Maarschalk Victor François, geboren in 1757, was afgevaardigde van den Adel van Colmar en Veldmaarschalk bij het leger van den Rijn; hij weigerde het decreet van den 10 Augustus 1792 te erkennen, werd afgezet, en den 27 Junij 1794 geguillotineerd. Zijn zoon Victor, geboren in 1785, gehuwd met eene dochter der beroemde Mevrouw de Staël, en sedert 1814 lid van de Kamer der Pairs, is insgelijks in de militaire en diplomatische loopbaan niet onvermaard. = (Maurice Jean Madeleine de), broeder van den voorg., geb. den 5 Sept. 1766, volgde in het begin der omwenteling zijn' vader naar Pruissen. Hij had den geestelijken staat omhelsd, en bij zijne terugkomst in Frankrijk gaf Napoleon hem het bisdom Acqui in 1805; hij werd naar Gend verplaatst in 1807, en woonde het nationaal Concilie bij in 1811, vergaderd om een middel te vinden tot aanstelling der bisschoppen, zonder dat men daartoe de bullen van den Paus noodig had. Hier gedroeg hij zich zeer wederspannig tegen de inzigten der regering, werd in het donjon van Vincennes opgesloten, en wederom in vrijheid gesteld, toen hij zijn ontslag genomen had. In 1814 hernam hij den bisschoppelijken zetel van Gend, maar weigerde den eed van getrouwheid aan den Koning en de grondwet der Nederlanden; zijne beweegredenen waren ontwikkeld in een adres aan den Koning, geteekend door hem, de Bisschoppen van Doornik en Namen en de Vicarissen van Mechelen en Luik. Het hof van Rome keurde deze weigering goed, maar geenszins de weigering van den Bisschop om voor den Koning te bidden, waartoe de Paus hem verlof gaf. De oprigting van nieuwe universiteiten in België verschafte den lastigen Bisschop nieuwe stof tot woelingen, en hij maakte het eindelijk zoo erg, dat er een bevel om hem te vatten werd uitgevaardigd; maar hij redde zich door de vlugt. Het hof van assises te Brussel verwees hem bij vonnis van den 8 November 1817 tot ballingschap. † te Parijs in 1821.

BROMIUS, bijnaam van Bacchus, wegens het gerucht, hetwelk de Bacchanten op zijne feesten maakten.

BRÖMSEBRO, een vlek in de Zweedsche provincie Smaland, op de grenzen van Bleckingen, is in de Geschiedenis bekend, wegens den vrede, die aldaar in 1645 tusschen Zweden en Denemarken gesloten werd.

BRONKHORST is de naam van een oud en aanzienlijk Nederlandsch geslacht, afkomstig van Willem van Bronkhorst, die door den Keizer in 1317 beleend werd met Batenburg, en door huwelijk met de voornaamste andere adellijke geslachten van Nederland vermaagschapt. Hetzelve heeft eene bloedige vermaardheid in onze vaderlandsche geschiedenis wegens den twist van deszelfs leden met die van het geslacht Heeckeren, die langer dan twee eeuwen duurde. (Zie Heeckerens en Bronkhorsten. = (Everard van), geboren te Deventer in 1554, leide aldaar zich toe op de letteroefeningen, doch zijne ouders weken bij de outstane beroerten in 1569 naar Keulen, waar hij in 1570 zijn' vader verloor. Zijne studiën in de regtsgeleerdheid te Keulen volbragt hebbende, deed hij eene reis door Duitschland, en werd in 1579 te Bazel tot Advokaat bevorderd, en kwam in 1582 in Deventer terug, waar hij huwde en in 1586 Burgemeester werd. Doch de stad in 1587 door den Engelschen bevelhebber William Stanley door verraad aan de Spanjaarden overgegeven zijnde, werd hij genoodzaakt dezelve voor de tweede maal te ontwijken; hij begaf zich naar Leyden, en werd Professor in de regtsgeleerdheid aan de Hoogeschool aldaar. † den 27 Mei 1627. Aan zijne verdiensten wordt hulde gedaan in het Latijnsch opschrift van zijn' zerk in de S. Pieterskerk te Leyden, waar hij begraven ligt. Zijne werken zijn voor de regtsgeleerde archaeologie nog van veel nut. = (Jan van), meer bekend onder den naam van Joannes Noviomagus, vader van den voorg., werd geboren te Nijmegen in 1494, en was Rector der Latijnsche school te Deventer; doch het geloofsbegrip van Calvijn omhelsd hebbende, was hij genoodzaakt de vervolging naar Keulen te ontwijken. † aldaar in 1570. Hij was een bij uitstek geleerd man, zeer ervaren in de wijsbegeerte, fraaije letteren en wiskundige wetenschappen; zijne talrijke uitgegeven werken getuigen even zeer van zijne uitgebreide kennis als onvermoeide arbeidzaamheid. = (Jan van), geboren te Utrecht, in 1603, leide aanvankelijk zich toe op het glasschilderen, en ging in 1620 naar Frankrijk, om zich verder in deze kunst te oefenen; in Utrecht teruggekeerd, begaf hij zich aan het schilderen in olieverf, nemende Cornelis Poelenburg tot zijn voorbeeld, gelijk hij dan ook verscheiden stukken in diens manier, zonder onderwijs van eenigen meester, heeft uitgevoerd, die door de kenners op eene billijke waarde geschat worden. Het schoorsteenstuk in de Raadkamer van het voormalige stadhuis te Amsterdam (tegenw. Koninklijk Paleis) is van zijne hand; zoo ook de orgeldeuren en drie glazen in de Nieuwe Kerk aldaar. = (Johan van), geboren te Leyden in 1648, verloor in 1661 zijn' vader en werd door zijne moeder bij een' Pasteibakker besteld, ofschoon hij meer lust had om de teeken- en schilderkunst te leeren, waartoe hij geene gelegenheid vond voor hij zich in 1670 naar Hoorn had begeven, aldaar trouwde en Pasteibakker werd. In zijne ledige uren oefende hij zich zonder iemands onderwijs met eene ongemeene vlijt, en werd eerlang een verdienstelijk schilder van gevogelte en andere dieren, welke hij getrouw naar de natuur afbeeldde. = (Joost van), Heer van Honnepel, was gehuwd met Joanna, zuster van Hendrik van Brederode, en onderteekenaar van het Verbond der Edelen: weshalve hij door den Hertog van Alba gebannen werd, met verbeurte zijner goederen, bij vonnis van den 30 September 1568. = (Pieter van), geboren te Delft, den 16 Mei 1588, † den 21 Junij 1661, was een uitstekend goed historieschilder, van wien in eenige vertrekken van het stadhuis te Delft nog schilderijen voorhanden zijn.

BRONS is een metaalmengsel van koper, tin en bismuth, waaruit klokken, geschut, standbeelden en andere voorwerpen gegoten worden; men noemt ook zoodanig eene uit fijn gewreven goudschuim vervaardigde verf, waarmede houten voorwerpen en pleisterbeelden bronskleurig geschilderd worden, even alsof zij van brons gegoten waren.

BRONTOTHEOLOGIE, van Βροντη, de donder, en Θεολογια, godgeleerdheid: alzoo letterlijk Dondergodgeleerdheid, is eene wijziging van het bewijs voor het bestaan van God uit de natuur, voor zoo ver hetzelve uit de elektrieke verschijnselen van den dampkring ontleend wordt.

BRONZINO (Angelo), † te Florence in 1570, was een historie- en portretschilder der Florentijnsche school; hij bragt doorgaans in zijne voorstellingen van Bijbelsche onderwerpen de portretten zijner vrienden en bekenden; zijne Mariabeelden zijn naar de schoonste Italiaansche vrouwen van zijn' tijd geschilderd.

BROOD. Het gebruik van meelaardige zaadkorrels tot voedsel is ongetwijfeld zeer oud; doch het was moeijelijk voor den mensch dezelve even als de vogelen raauw te nuttigen; waarschijnlijk werd het rijpe koren gedroogd, tot meel gewreven of gestampt en met water als een brij gegeten, dien men mogelijk in den winter warmde, en zoo ontdekte dat men zamenhangende koeken daarvan bereiden kon, als het deeg eenigzins dik was. Op deze wijze ontstond welligt de kunst van broodbakken; men bereidde dit voedsel gewoonlijk tegen den tijd dat men het wilde nuttigen, en de zorg der bereiding werd alzoo aan de vrouwen overgelaten. Deze uitvinding is zoo oud, dat zelfs de oudste volken dezelve aan eene of andere godheid toeschreven; zelfs de vernuftige Grieken hielden Pan voor den uitvinder van het broodbakken. Ondertusschen was het op deze wijze bereide brood een niet zeer gezond en moeijelijk te verteren voedsel, en hetzelve trachtende te verbeteren, kwam men, welligt door een' toeval, op het denkbeeld om het deeg te doen gisten, waardoor de stijfselachtige zelfstandigheid vernietigd, en het brood luchtig, welsmakend en ligt te verteren werd. Ook dit gebruik is reeds zeer oud; in de gewijde schriften der Joden en bij Homerus wordt melding gemaakt van het gebruik van zuurdeeg; maar zeer lang nog werd bij alle volken het brood door vrouwen in ieder huisgezin gebakken; de Phoeniciërs en vervolgens de Grieken hadden het eerst eigenlijke broodbakkers; eerst laat vond men ze in Rome, en vervolgens in Gallië; maar nog tot in het midden der XIV eeuw werd in Zweden en Denemarken het brood door vrouwen gebakken. Onder de regering van Philippus Augustus waren de bakkers in Frankrijk ambtenaars; te Parijs had men stadsovens, in welke het brood voor de ingezetenen gebakken werd; eerst onder de regering van Lodewijk IX werden de bakkers in een gild vereenigd, en mogten hun beroep voor hunne eigen rekening uitoefenen. In ons vaderland heeft de overheid altijd een waakzaam oog op dit beroep gehouden, en bijkans overal is hetzelve nog aan plaatselijke verordeningen onderworpen.

BROODBOOM. Deze boom, afkomstig van de Zuid-zee-eilanden, en naar de Oost-Indiën verplant, heeft de grootte van een' gewonen eik en bladen van anderhalven voet lengte; de vrucht, die van 20 tot 30 ponden zwaar is, wordt aan stukken gesneden, in bladen gewikkeld en op heet gemaakte steenen gedroogd, waarna zij als tarwebrood smaakt en ook als zoodanig genuttigd wordt. Ook de zaden zijn eetbaar, en worden, even als onze kastanjes, in heete asch gebraden. De boom duurt van 60 tot 70 jaren, groeit gewillig en is zeer vruchtbaar; deszelfs hout heeft eene bruingele kleur, en dient tot het vervaardigen van allerlei voorwerpen. Deze weldadige boom is in 1792 door Kapitein Bligh naar de Engelsche bezittingen in de West-Indiën verplant geworden, waar hij zeer goed voortkomt.

BROOKE (Henry), geboren in 1706, Engelsch dichter en Roman-

schrijver, bekleedde eene eervolle plaats onder de fraaije vernuften van zijn' tijd; zijn eerste werk was een dichtstuk, getiteld: *The Universal Beauty*, door POPE zeer geprezen. In 1737 maakte zijn treurspel *Gustavus Wasa*, door de daarin verkondigde vrijheidsleer, zulk een' indruk op de gemoederen, dat het Parlement begreep de vertooning van hetzelve te moeten verbieden. Behalve nog eenige andere treurspelen en romans, gaf hij in 1766 zijn' *Fool of Quality* in het licht, een zeer vernuftig en zonderling werk, hetwelk ook in het Nederduitsch en Fransch bekend is. De dood zijner vrouw en een zijner geliefdste kinderen bragt hem tot een' staat van volslagen kindschheid. † in 1783.

BROSSE (GUI DE LA), Lijfarts van Lodewijk XIII, schonk aan de kroon den grond, op welken de Plantentuin te Parijs werd aangelegd, en van welken hij in 1626 de eerste Opziener was; in 1633 gaf hij de beschrijving in het licht der aldaar aangekweekte gewassen. † in 1641. Hij heeft verscheiden kruidkundige werken nagelaten.

BROSSES (CHARLES DE), geboren te Dijon in 1709, was eerste President in het Parlement van Bourgogne en beöefenaar der fraaije kunsten, wetenschappen en letteren. In 1739 bezocht hij Italie; bij zijne terugkomst gaf hij brieven over den toenmaligen toestand der onderaardsche stad Herculanum in het licht: dit is het eerste geschrift, dat over dit onderwerp verscheen. Zijne overige werken, die van zijne uitgebreide kennis getuigen, zijn eene verhandeling over den Fetischdienst, eene geschiedenis der reizen naar Australië en eene verhandeling over de werktuigelijke vorming der talen; tevens besteedde hij genoegzaam zijn geheele leven aan het zamenstellen van een werk, hetwelk in de oogen der geleerden eene onschatbare waarde heeft, bij vertaalde namelijk SALLUSTIUS en vulde de gapingen met veel scherpzinnigheid aan, waaruit eene volledige geschiedenis van de VII eeuw der Romeinsche Republiek ontstond. DE BROSSES heeft ook verscheiden artikels tot de *Encyclopédie* geleverd. † in 1777.

BROSSETTE (CLAUDE), geboren te Lyon in 1671, † in 1743, is voornamelijk bekend door zijne uitgave der werken van BOILEAU, met historische ophelderingen, in 1716 te Geneve gedrukt.

BROSSIER (MARTHE), dochter van een' wever te Romorantin, met zenuwtoevallen behebt zijnde, verbeeldde zich, gelijk men het toen noemde, van den Duivel bezeten te zijn. Haar vader reisde met haar rond, om geld met haar te verdienen. Het Parlement verbood haar in 1599 op lijfstraf zich buiten Romorantin te begeven. De geestelijken der Ligue, die reeds dikwijls op den predikstoel gezegd hadden dat men eene mirakelstem verdoofde, van welke God zich bediende om de ketters te overtuigen, schreeuwden nog harder. Zij vond middel om het vaderlijk huis te ontsnappen; LA ROCHEFOUCAULT, Abt van S. Martin, bragt de gewaande bezetene naar Clermont, waar zijn broeder Bisschop was, om haar den Duivel te laten uitdrijven. Een nieuw bevelschrift des Parlements joeg den Abt op de vlugt, en hij begaf zich met zijne bezetene naar Rome; maar de Kardinaal D'OSSAT had zijne maatregelen zoo wel genomen, dat bij hunne aankomst het meisje gevat en in een klooster opgesloten werd, waar zij spoedig van hare duivelerij genas.

BROUNCKER (WILLIAM), Geneesheer en beroemd wiskundige, geb. in Ierland in 1620, was Groot-zegelbewaarder en in de laatste jaren zijns levens een der Commissarissen van den Tower. Bij de stichting der Koninklijke Maatschappij werd hij voorzitter van dat geleerd ligchaam, en bleef 15 achtereenvolgende jaren in die waardigheid. † in 1684. Hij is inzonderheid vermaard door het vinden van de quadratuur der *Hyperbool*. De reeksen door hem hiertoe gebezigd dragen zijnen naam. Zie *Philosoph. Transact.* T. III. A°. 1668 N°. 34.

BROUSSEL (PIERRE), Raadsheer in het Parlement van Parijs in 1637, speelde eene rol gedurende de onlusten der Fronde en genoot de volksgunst, omdat hij het hof tegenwerkte in het stuk der belastingen. De Koningin-regentes ANNA VAN OOSTENRIJK deed hem vatten; het gepeupel schreeuwde dat men hem in vrijheid stellen zou, maar ANNA liet zich door dit geschreeuw niet ontmoedigen, zoo min als door de daarop volgende barricaden, en hield den belhamel vast. Doch toen het volgende jaar 1649 het gemeen de Bastille vermeesterd had, werd BROUSSEL tot Gouverneur van dezelve benoemd, en gaf een ontwijkend antwoord, toen het hof hem iemand met vredelievende aanbiedingen zond. Bij de verwijdering van den Kardinaal MAZARIN stak BROUSSEL in 1651 het hoofd wederom op, maar LODEWIJK XIV de teugels der regering zelf in handen genomen hebbende, kwam er een einde aan alle beroeringen, BROUSSEL zonk in zijne nietigheid terug en † kort daarna in vergetelheid.

BROUSSON (CLAUDE), geboren te Nismes in 1647, was Advokaat voor de regtbanken van Chartres en Toulouse en Predikant bij de Hervormde gemeente der laatste stad. In 1683 werd aan zijn huis eene vergadering gehouden der afgevaardigden van alle Hervormde Kerken in Frankrijk, om middelen te beramen tot godsdienstige zamenkomsten, wanneer de kerken wierden gesloten of afgebroken. Vernemende dat men hem wilde vatten, week hij naar Zwitserland, waar hij eenige geschriften liet drukken, keerde heimelijk in Frankrijk terug, nam onder duizend gevaren vier jaren lang den predikdienst waar in de Cevennes, en ging in 1693 naar Holland, waar de Staten zijn' ijver beloonden met een jaargeld. Doch zich voor de derdemaal in Frankrijk gewaagd hebbende, werd hij te Oleron betrapt, naar Montpellier gevoerd, en den 4 November 1698 levend geradbraakt. De Staten van Holland verzekerden zijner weduwe een jaargeld van 1000 guldens.

BROUSSONET (PIERRE MARIE AUGUSTE), geboren te Montpellier in 1761, was een ijverig natuuronderzoeker. Hij bragt drie jaren door in Engeland, waar hij zijn werk over de visschen begon, waarvan het eerste stuk in 1782 te Londen verschenen is. In Parijs teruggekeerd, werd hij Secretaris der landbouwkundige maatschappij, en medehelper van DAUBENTON in de veeartsenijkunde bij het *Collège de France*. Door zijne bewerking werden de eerste merinoschapen uit Spanje en Angorageiten uit den Levant naar Frankrijk overgebragt. In 1789 werd hij, in het kiezerscollegie van Parijs geroepen, tot lid der Conventie verkoren, doch vond weinig smaak in staatkundige werkzaamheden, en keerde naar Montpellier, waarheen het schrikbewind een bevel zond om hem te vatten; doch hij vlugtte naar Madrid, waar de kruidkundigen ORREGA en CAVANILLES hem hulpvaardig ondersteunden, maar de Fransche emigranten zijn verblijf verbitterden. Zijn vriend JOSEPH BANKS zond hem 1000 Louis d'or, waarmede BROUSSONET zich op een Engelsch schip naar Oost-Indië wilde begeven, doch hetwelk door storm genoodzaakt werd de haven van Lissabon binnen te loopen, waar nieuwe vervolgingen hem noopten onder den naam van Geneesheer des Amerikaanschen gezantschaps naar Marokko over te steken. Hier vatte hij zijne botanische studiën weder op, en zond verscheiden voorwerpen aan BANKS. Na dat hij van de emigrantenlijst was geschrapt werd hij tot Consul te Mogador benoemd; in 1796 in Frankrijk teruggekeerd, bewerkte de Minister CHAPTAL zijne aanstelling tot Professor der kruidkunde te Montpellier; in 1805 werd hij lid van het Wetgevend Ligchaam. † in 1807 aan de gevolgen van een' val, die de zonderlinge uitwerking op zijn geheugen had, dat hij alle namen en zelfstandige naamwoorden volstrekt vergeten, maar daarentegen de adjectieven onthouden had, door hulp van welken hij de voorwerpen aanwees. BROUSSONET was de eerste, die het stelsel van LINNEUS ook op de zoologie toepaste in de benaming en beschrijving der dieren. Zijne Latijnsche en Fransche werken over de Natuurlijke Historie zijn onder de geleerden in groote achting.

BROUWER (ADRIAAN), geb. te Haarlem, in 1608, was een bij uitstek bekwaam en vernuftig Nederl. Schilder, leerling van FRANS HALS, wiens werken door de kenners en liefhebbers nog op hoogen prijs geschat worden; doch zijn slordigen onzedelijk gedrag was oorzaak dat hij zelden het penseel opvatte voor hij gebrek had; daarbij was hij zoo eigenzinnig, dat, als men hem den gevorderden prijs niet voor een stuk betalen wilde, hij hetzelve in het vuur wierp. Maar niettemin bezat hij als kunstenaar voortreffelijke verdiensten, welke RUBBENS zelf zeer hoog waardeerde, die hem, toen hij in 1640 te Antwerpen in de uiterste armoede gestorven was, op zijne kosten liet begraven. = (HENDRIK), waarschijnlijk een Amsterdammer, voerde in 1613 het bevel over eene aanzienlijke vloot, die naar de Oost-Indiën bestemd was, en leide op deze reis den grond tot den handel der Hollanders op Siam; kort daarna werd hij Onderkoopman op Japan. Na zijne terugkomst was hij 15 jaren lang Bewindhebber der Oost-Indische Maatschappij, die hem naar Londen zond, om eenige geschillen te vereffenen. In 1632 vertrok hij in de hoedanigheid van Gouverneur-generaal naar Batavia, waar hij deze aanzienlijke waardigheid ruim drie jaren bekleedde, en in 1636 terugkwam. De West-Indische Maatschappij zond hem in 1641 met denzelfden rang van Gouverneur-generaal naar Zuid-Amerika, om zeker ontwerp tegen Chili uit te voeren; doch hij † op de reis. = (JAKOB DIRKSZ.), een aanzienlijk burger van Enkhuizen, was in 1567 met anderen genoodzaakt om lijfsbehoud de stad te verlaten, doch in 1572 teruggekeerd, zocht hij de stad den Spanjaarden te ontweldigen en den Prins van Oranje in handen te leveren; de daartoe met hem gezinde burgers vergaderden aan zijn huis, om wegens de middelen te raadplegen. Zij verzochten eerst der regering van Spaansche bezetting bevrijd te blijven, doch vruchteloos; eene Spaansche vloot kwam voor de stad, en de Admiraal BOSHUIZEN vertoonde zich in dezelve, doch de burgers namen hem gevangen, stelden hem op het stadhuis in bewaring, en eischten van de regering dat men zich van de vijandelijke schepen verzekeren en het geschut op de wallen brengen zou. De regering gaf hierop schijnbaar toe, en sloot een verdrag met de burgers, volgens hetwelk er geene bezetting in de stad komen zou, terwijl zij onder de hand een' aanhang zocht onder de Spaanschgezinde burgers en BOSHUIZEN heimelijk de stad uitliet, die zich naar Amsterdam begaf. De regering bewoog hierop de burgers dat zij de Spaansche schepen ongehinderd zouden laten vertrekken; doch onder het afzeilen geraakte er eene vlieboot aan den grond, die door de Watergeuzen geplunderd en verbrand werd. De Burgemeesters, de schade der vlieboot willende vergoeden, lieten een ander vaartuig uit de haven halen; hetzelve was reeds met den fokkemast door de brug gevaren, toen de burgers de wip voor den grooten mast nederlieten, zoodat het schip noch voorwaarts noch terug kon. De regering zond hierop eenige Spaanschgezinde burgers naar de brug, om het schip er door

te helpen, doch zij werden voorgekomen door CORNELIS JANSZ. BROUWER en zijne neven JAKOB en JAN DIRKSZ. BROUWER, die zich gewapend op de brug stelden, en een' der Burgemeesters, op zijne vraag, wie hem beletten zou het schip door de brug te brengen, moedig ten antwoord gaven: »Dat zullen wij doen, of hier sterven!" De Burgemeester ontstelde op deze hartige taal, en week met de zijnen naar het stadhuis. De BROUWERS kregen versterking, terwijl de regering de schutterij in de wapenen deed komen, die, de oorzaak vernemende, grootendeels verliep, en zich bij de BROUWERS op de brug vervoegde, terwijl de Spaanschgeziude burgers het geschut voor den dag haalden en zich tegenover de anderen plaatsten; beide partijen werden nogtans door bezadigde tusschenspraak van dadelijkheden wederhouden. BROUWER deed hierop de trom roeren en de vrienden van den Prins van Oranje te wapen roepen; hij stelde zich met PIETER LUKASZ. BUISKES aan hun hoofd, en geleidde hen regtstreeks naar het stadhuis, waar zij door de aldaar geschaarde manschappen beleedigd werden; maar een geweerschot op een' der hardste schreeuwers gerigt, doch hem missende, verwekte echter zoo veel schriks, dat de anderen wegliepen. De regering, dus door hare vrienden verlaten, sloot zich op in het stadhuis; doch BROUWER deed de deuren met geweld openen, en nam de Burgemeesters gevangen, die hij zoo lang in bewaring hield, tot zij tegen 5 burgers, die BOSHUIZEN op zijn schip gevangen had, werden uitgewisseld. Enkhuizen was alzoo de eerste stad in Noord-Holland, die op den 21 Mei 1572 het Spaansche juk van den hals wierp; de Oranjevlag waaide terstond van de torens, poorten en wallen; BUISKES nam het bevel over de stad op zich, bezoldigde 300 man op zijne kosten, en had met de ijverigste voorstanders der vrijheid deel aan de regering der stad.

BROUWERSHAVEN is eene Zeeuwsche stad op het eiland Schouwen, met eene goede haven, 5 poorten en aarden wallen; zij heeft ruim 6000 inwoners, doch eertijds was deze stad sterker bevolkt. Rijkelijk deelde ook Brouwershaven in de rampen des oorlogs der XVI eeuw, behalve de schade, den inwoners door vuur en water toegebragt; den 17 Augustus 1545 werden er meer dan 300 huizen in de asch gelegd, en den 26 Jan. 1682 leed de stad bij een' ongemeen hoogen watervloed eene zware schade door dijkbreuk en overstrooming. Door deze en eenige andere omstandigheden geraakte Brouwershaven in verval, schoon het tegenwoordig toch geene van de minste Zeeuwsche steden is, en als de geboorteplaats van onzen vaderlandschen volksdichter JAKOB CATS door de reizigers met achting bezocht wordt. Hoe veel prijs zij op dit voorregt stelt, is gebleken door de oprigting van een standbeeld hem ter eere aldaar in 1829, waarvan de afbeelding gevoegd is bij de *Feestrede*, gehouden bij deszelfs ontsluijering, uitgegeven bij de Gebr. DIEDERICHS, te Amsterdam. Zoo is de naam van CATS alleen in staat het aanzien van Brouwershaven voor vermindering onder de Zeeuwsche steden te bewaren.

BROWN (GEORGE), geboren in Ierland, den 15 Junij 1698, begon zijne militaire loopbaan in Keur-Paltsischen dienst in 1724, en ging in 1730 als Scheepskapitein over in Russischen dienst; in 1739 geraakte hij bij Krozka in Turksche gevangenschap, en werd driemalen als slaaf verkocht. De Fransche Gezant in Konstantinopel verschafte hem zijne vrijheid weder, en hij spoedde zich naar Petersburg terug, waar hij tot Generaal-majoor bevorderd werd. In den zevenjarigen oorlog werd hij door de Pruissen bij Zorndorf gevangen, maar hij bevrijdde zich, en werd zoo gekwetst, dat hij niet weder naar het leger gaan kon. PETER III benoemde hem tot Veldmaarschalk in den tegen Denemarken besloten oorlog. BROWN zeide vrijmoedig tegen den monarch dat deze oorlog even zoo onregtvaardig als onstaatkundig ware, waarop deze hem gebood zijn' dienst en het Rijk te verlaten; alvorens hij echter vertrok, hevestigde PETER hem in zijne waardigheid, en benoemde hem tot Gouverneur van Lijfland, waar hij 30 jaren bleef en vele nuttige inrigtingen maakte. Keizer JOSEPH II verhief hem tot Rijksgraaf. Eenige jaren vóór zijn' dood vroeg hij van CATHARINA II, wegens zijne hooge jaren, zijn afscheid; maar de Keizerin gaf hem ten antwoord: »Niets, Graaf! »kan ons scheiden dan de dood." Dezen zag hij met gelatenheid te gemoet. Reeds voor 20 jaren had hij zijne doodkist laten maken, welke hij dikwijls bezag, gelijk hij ook zijn testament zich jaarlijks liet voorlezen. † den 18 September 1792: hij had alzoo een' ouderdom van 94 jaren bereikt. = (JOHN), geboren te Rothbury, in Northumberland, in 1715, vatte, ofschoon Predikant, bij gelegenheid der oproerige bewegingen in 1745 de wapens op, ter verdediging des Konings, en gedroeg zich zeer dapper bij de belegering van Carlisle. Hij schreef eenige zedekundige werken en een paar treurspelen, die zeer goed ontvangen werden, voorts eenige staatkundige geschriften en naamlooze pamphlets. CATHARINA II had hem in 1766 naar Rusland genoodigd, en alles was gereed tot zijn vertrek, toen hij eensklaps in eene vlaag van moedeloosheid met een scheermes zich den hals afsneed. = (JOHN), geb. te Buncle, in Schotland, in 1735, van gering bemiddelde ouders, die hem als leerjongen bij een' wever bestelden, doch een' gelukkigen aanleg en vernuft in hem bespeurende, hem naar de Latijnsche school zonden, en vervolgens, door eenige vrienden ondersteund, te Edimburg in de godgeleerdheid lieten studeren; maar hij verwisselde deze studie met die der geneeskunde, en verdiende zijn onderhoud met vertalen, het opstellen van *disputationes inaugurales* voor de studenten en les geven in het Latijn. Hij genoot de vriendschap en begunstiging van Professor CULLEN, doch allengs ontstonden er oneenigheden tusschen hen beiden, die welhaast in openbare vijandschap uitborst; kort daarop kwam BROWN met zijne nieuwe theorie der heelkunde te voorschijn, en gaf in 1779 zijne *Elementa Medicinae* in het licht, over welke hij ook voorlezingen hield; de geheele geneeskundige faculteit van Edimburg bestreed zijn stelsel, hetwelk desniettegenstaande toch verscheiden aanhangers kreeg, die hetzelve somtijds met den degen in de vuist verdedigden, en zijne voorlezingen sterk bezochten, welke hij eindelijk in de gijzeling hield, toen men hem om schulden vastgezet had. Toen hij weder in vrijheid gesteld was, ging hij in 1786, naar Londen, en kondigde voorlezingen aan, doch zijne beste vrienden schaamden zich dezelve te bezoeken, uit hoofde van zijne ongeregelde leefwijze. † in 1788 aan eene beroerte. Zijn stelsel maakte ook eenigen opgang buiten 's lands, met name in Italië en Duitschland; doch vond in Frankrijk en Holland weinig voorstanders; hetzelve berustte op een beginsel van prikkelbaarheid, van welke alle levensverrigtingen afhangen, en het leven zelf een gedwongen toestand is, die slechts bestaat, zoo lang eene menigte prikkelende krachten op de bewerktuiging des ligchaams werken: waarom hij ook de geneeswijze door prikkelende en versterkende middelen boven alle anderen aanprees, en misschien daarom ook zelve zich aan het overmatig gebruik van sterken drank en opium overgaf. = (MAXIMILIAAN ULYSSES), zoon van ULYSSES BROWN, die als aanhanger van JAKOBUS II in 1690 Ierland verlaten had en als Keizerlijk Kolonel der Kurassiers in 1721 te Bazel stierf, waar MAXIMILIAAN in 1705 geboren was, diende van jongs af in het Keizerlijk leger, deed in 1737 zijn' eersten veldtogt tegen de Turken, en gaf uitstekende bewijzen van dapperheid en beleid in de gevechten van Parma en Guastalla. In 1739 tot Veldmaarschalk bevorderd, streed hij tegen FREDRIK II, en bewees der Keizerin MARIA THERESIA voortreffelijke diensten. In 1744 verzelde hij den Prins LOBKOWITZ naar Italië, won den 15 Julij 1746 den slag van Piacenza en vermeesterde Genna en Savona. In 1752 werd hij Gouverneur van Praag. FREDRIK II getracht hebbende door Saksen en Bohemen te dringen, verloor BROWN wel den slag bij Lowositz den 1 October 1756, doch ondernam zeven dagen later het bij Pirna ingesloten Saksische leger te ontzetten, hetwelk hem niet gelukte; maar hij verdreef de Pruissen uit Bohemen, en verkreeg de orde van het Gulden Vlies tot belooning. In den vermaarden slag bij Praag den 6 Mei 1757 werd hij doodelijk gekwetst, en † eenige dagen daarna met den roem dat FREDRIK II hem zijn' leermeester noemde. = (JOHN), geboren te Edimburg in 1752, was een bekwaam Schilder en Letterkundige; hij bereisde Italië, en † te Londen in 1787. Zijne *Letters on Poetry and the Music of the Italian Opera* zijn door Lord MONBODDY in 1789 uitgegeven. = (ROBERT), geboren omstreeks het einde der XVI eeuw in Rutlandshire, was de stichter van de beruchte secte der Brownisten. Hij bestreed zoo wel de Episcopalen als de Presbyterianen, erkende hoegenaamd geene hierarchie, en wilde een zuiver republikeinsch kerkbestuur, verklaarde het huwelijk slechts een burgerlijk verdrag, van hetwelk de kerk geene kennis te nemen had, veroordeelde alle andere aanmatigingen der geestelijken, en verdedigde zijn gevoelen met nadruk voor den Bisschop van Norwich en zijne kerkelijke bijzitters, die hetzelve wederleiden met hem in de gevangenis te werpen. Lord BURLEIGH, zijn bloedverwant, bewerkte zijn ontslag, en deed hem te Londen komen, doch hij begaf zich naar Zeeland, waar hij van de Middelburgsche regering verlof kreeg om eene kerk te bouwen; doch eenige geschillen onder zijne secte ontstaan zijnde, vertrok hij in 1589 wederom naar Engeland, onderwierp zich aan het kerkgezag, zonder eigenlijk zijne gevoelens te herroepen, en bekwam op voorspraak van zijn' neef den Graaf van Exeter de rectorsplaats van eene kerk in Northampton. † in 1630. = (SIMON), geboren te Shepton-Mallet in 1681, was in 1700 reeds Predikant bij de non-conformisten te Portsmouth en naderhand in Old-Jewry te Londen. Toen kort daarop zijne vrouw en eenige zoon bijna gelijktijdig stierven, verviel hij in eene zonderlinge melancholische verstandsverbijstering; hij verbeeldde zich namelijk dat God in hem het denkvermogen vernietigd en hem het bewustzijn zijner daden benomen had, en beweerde dat, ofschoon hij de menschelijke gedaante behouden had en het een en ander zeide, dat verstandig scheen te zijn, hij toch niet het geringste wist van hetgene hij zeide, en daarom niet als een vrijhandelend mensch kon beschouwd worden, wiens daden voor belooning of straf vatbaar waren. Het verdroot hem als hij zag dat hij anderen van de gegrondheid zijner meening niet overreden kon, en besloot daaruit dat men twijfelde aan zijne opregtheid. In deze zonderlinge gemoedsgesteldheid was zijne verbeelding veel levendiger en zijn oordeel veel scherpzinniger en juister dan toen hij nog bij zijne gezonde zinnen was, gelijk hij de studie ook geenszins opgaf; hij schreef in de twee laatste jaren van zijn leven eene verdediging der wonderwerken van JEZUS tegen de aanvallen van WOOLSTON en eene wederlegging van TINDALS *Christianity as old as the creation*. † in 1733. Onder zijne nagelaten papieren vond men vele stukken van Griek-

sche en Latijnsche dichters, door hem in Engelsche verzen overgezet, en verscheiden kritische aanmerkingen over eenige moeijelijke plaatsen in de Brieven van Paulus, alsmede een Woordenboek der Grieksche en Latijnsche wortelwoorden. Niemand zou deze handschriften voor den arbeid van een' krankzinnigen gehouden hebben. = (Thomas), geb. in Middlesex in 1604, was Kanonik te Windsor en Rector te Oddington; hij week gedurende het protectorschap van Cromwell naar Holland, en werd Kapellaan van Maria, Prinses van Oranje. Bij de herstelling des koningschaps keerde hij weder naar Engeland. † den 6 Dec. 1673. Hij heeft eenige geleerde schriften nagelaten.

BROZEN waren eene soort van schoeisel, bij de Ouden gebruikelijk, hetwelk den voet en het halve been bedekte; het onderste gedeelte (*calcaeus*) was van leder of hout, maar het bovengedeelte (*caliga*) doorgaans van eene kostbare stof, vooral die, welke de vorsten droegen, of waarmede de tooneelspelers in de treurspelen verschenen. Men houdt Æschylus voor den uitvinder der brozen, die ze op het tooneel invoerde, om den spelers meer majesteit bij te zetten: daarom spreekt Vondel van »Sofokleeze vaarzen op hooggekurkte laarzen," en honderden rijmelaars schrijven het hem na, zonder te weten welke *vaarzen* of *laarzen* dit zijn. Het zijn eigenlijk geheel geene laarzen, zoo min als het schoeisel der tegenwoordige Bergschotten, hetwelk de meeste overeenkomst heeft met de Brozen (*Cothurni*) der Ouden. De Franschen noemen eene andere soort van schoeisel, hetwelk bij de Romeinen in de blijspelen gebruikt en *Soccus* genaamd werd, *Brodequin;* het was nogtans slechts door eene veel dunner zool van den *Cothurnus* der treurspelen onderscheiden, die buitengemeen dik was.

B. RP. N. Verkorting van *Bono Reipublicae natus.*

BRUCÆUS (Henrik), geboren te Aalst in 1531, studeerde in de geneeskunde, onderwees de wiskunde te Rome, en keerde, te Bologna tot Med. Doctor bevorderd zijnde, naar Aalst terug, waar hij tot Stadsdoctor en Schepen werd aangesteld. Doch der hervorming toegedaan zijnde, week hij in 1567 naar Rostock, waar de Hertog van Mecklenburg hem tot Professor in de wiskunde benoemde. † aldaar den 4 Januarij 1593. Hij heeft verscheiden geleerde geschriften uitgegeven; de besten daaronder zijn: *De Primo Motu, Lib.* III, Rostock 1580, en *Institutiones Sphaerae,* aldaar 1584.

BRUCE (James), geb. te Kinnaird, in Schotland, den 14 Dec. 1730, leide te Londen zich toe op den koophandel, doch zijne vrouw gestorven zijnde, bezocht hij in 1757 Portugal, Spanje, Frankrijk en Holland, en vertrok in 1762 als Consul naar Algiers, na alvorens nog eenigen tijd in Italië doorgebragt te hebben. Hij deed verscheiden reizen in de binnenlanden en langs de kusten van Afrika, ging in 1767 naar Azië, bezocht Balbek en Palmyre, en kwam ziekelijk te Aleppo. Na zijne herstelling ging hij in 1768 naar Kairo, en volgde den loop des Nijls opwaarts tot Syene, keerde naar Kenne terug, en ging met eene karavaan tot Kosseir, aan de Roode Zee, van waar hij langs de kust van Arabië tot Jedda zeilde; hier bleef hij eenigen tijd, en keerde in 1769 naar Masnah terug, een klein eiland aan de Afrikaansche kust der Roode Zee, nabij Abyssinië. Met veel moeite en gevaar kwam hij tot Gondar, de hoofdstad van Abyssinië, waar de kinderziekte vreesselijk onder de inwoners woedde, en Bruce door het aanwenden der Europesche wijze van behandeling een groot aanzien verwierf. Hij bleef drie jaren in Abyssinië, waar hij voorgeeft de bronnen van den Nijl ontdekt te hebben, en besteedde een geheel jaar op zijne reis door Nubië en de groote woestijn, die dit land van Egypte scheidt, naar Alexandrië, waar hij in 1773 aankwam. Na eene afwezigheid van 11 jaren kwam hij in Schotland terug, waar men hem dood geloofd en reeds over zijne nalatenschap beschikt had. Hij hertrouwde, doch verloor ook spoedig zijne tweede vrouw, en sleet zijne overige dagen in stille afzondering te Kinnaird met het opstellen van het verhaal zijner reizen, hetwelk in 1790 te Edimburg in het licht kwam. † in 1794 aan de gevolgen van den val van een' trap. Zijne Reisbeschrijving werd spoedig in het Fransch, Hoog- en Nederd. vertaald, en onderging eene zeer scherpe kritiek, want zijn werk behelst bij veel goeds en nuttigs ook veel gewaagds, oppervlakkigs en onwaars, alzoo hij vele dingen als uit eigen ervaring verhaalt, welke hij slechts van anderen gehoord had, die hem misleid hebben: zoodat zijn werk met omzigtigheid moet gelezen worden, vooral door lezers, die zoo ligtgeloovig niet zijn, als welligt de schrijver was bij het inwinnen zijner berigten.

BRUCHSAL, bisschoppelijke residentiestad in het bisdom Spiers, ligt aan de Salza, en is bijzonder net gebouwd; de inwoners vinden grootendeels hun bestaan in de bearbeiding der zoutwerken. In 1676 en 1689 werd deze stad door de Franschen deerlijk uitgeplunderd en de meeste huizen afgebrand; nog in het midden der vorige eeuw zag men er de sporen van deze verwoesting.

BRUCTEREN, een oud Germaansch volk, welks benaming ook wel eenigzins anders gespeld wordt, waren bewoners der landen omstreeks de Eems en de Lippe. Door de Romeinen geslagen, kwamen zij zich aan de oevers van den Rijn nederzetten, terwijl de Angrivariërs en Chamaven in 98 hun land in bezit namen. Bij den opstand der Batavieren voegden de Bructeren met de Tencteren zich bij de legermagt van Claudius Civilis, en hielpen hem Vetera belegeren. Zij bestonden nog toen de Franken Gallië vermeesterden, doch werden ganschelijk uitgeroeid in den oorlog, dien zij tegen de Saksers voerden, omstreeks 728.

BRUEYS (David Augustin), geboren te Aix, in 1640, † te Montpellier in 1723, vervaardigde met zijn' vriend Palaprat eene menigte vrolijke en geestige blijspelen, waarvan verscheiden in het Nederduitsch vertaald en op onze schouwburgen gespeeld zijn. Brueys, die van Protestantsche ouders geboren en in zijne jeugd tot de studie in de godgeleerdheid bestemd was, ging tot de Roomsche Kerk over, en werd een der ijverigste verdedigers van dezelve; hij schreef een aantal werkjes tot regtvaardiging der strenge maatregelen van Lodewijk XIV tegen de Protestanten sedert de herroeping van het edict van Nantes. = (Paul François), geboren omstreeks 1750, Luitenant in den Franschen zeedienst vóór de omwenteling, en Schoutbijnacht (*Contre-amiral*) in dienst der Fransche Republiek, voerde het bevel over de vloot, die in Junij 1797 uit de haven van Toulon zeilde en Bonaparte met zijn leger naar Egypte overbragt. Na de ontscheping onthield hij zich nog eenigen tijd op de kust, en werd den 1 Augustus 1798 bij Abukir aangetast door de Engelsche vloot onder Nelson; in een hevig gevecht werd zijn eskader bijna geheel vernield en genomen, nadat hij zelf gesneuveld was.

BRUGBROEDERS waren de leden genaamd van eene broederschap, welke van de XIII tot de XV eeuw in het zuidelijk Frankrijk bestond, en zorg droeg voor het aanleggen en onderhouden van wegen, bruggen, overvaarten, pleisterplaatsen en al wat tot gemak en veiligheid der reizigers kon verstrekken. Het is opmerkelijk dat deze orde geenszins uit kloostergeestelijken, maar enkel uit leeken van allerlei klassen bestond.

BRUGGE, hoofdplaats der thans met de andere Belgische gewesten van het Koningrijk der Nederlanden afgescheiden provincie West-Vlaanderen, is eene aanzienlijke stad met ruim 30,000 inwoners, en zeer gelegen voor de scheepvaart, wegens de onderscheiden kanalen ten dienste van den koophandel gegraven: zij heeft dus te water gemeenschap met Ostende, Veurne, Nieuwpoort, Duinkerken, Sluis, Damme, Gent, Brussel, Mechelen en Antwerpen. De oorsprong van Brugge verliest zich in de grijze oudheid. In de middeleeuwen was Brugge lang de rijkste en bloeijendste der Vlaamsche steden en eene der magtigste van het Hanzeverbond. In de XIII eeuw werd deze stad merkelijk vergroot door Margareta, dochter van Boudewijn IX, Graaf van Vlaanderen, Keizer van Konstantinopel; eene eeuw later werd Philips de Schoone meester van de stad, en liet haar andermaal vergrooten. Naderhand kwam zij wederom in het bezit der Graven van Vlaanderen, en Lodewijk van Male schonk haar in 1358 verscheiden handelvoorregten. In 1430 werd de Ridderorde van het Gulden Vlies door Philips den Goeden, Hertog van Bourgondië, te Brugge ingesteld. De magt en stoutheid der Bruggenaars ging zoo ver, dat zij in een' opstand tegen Maximiliaan, Aartshertog van Oostenrijk, naderhand Keizer, die met Maria, dochter van Karel den Stouten, gehuwd was, dezen vorst gevangen namen, en verscheiden zijner hovelingen mishandelden, pijnigden en ter dood bragten; de opstand duurde langer dan een jaar, en werd in 1490 gedempt: 56 der ergste belhamels werden met den dood gestraft en eenigen gebannen; de vergiffenis der overigen moest door eene zware geldboete gekocht worden. Dit oproer legde den grondslag tot het verval des koophandels van Brugge, die zich allengs naar Antwerpen en Amsterdam verplaatste. In den opstand tegen Spanje gedroeg Brugge zich meestal lijdelijk, en de hervorming vond er weinig ingang. Bij den roekeloozen aanslag des Hertogs van Anjou op Antwerpen, den 17 Jan. 1583, poogde de Fransche Kolonel Rebours op denzelfden dag ook Brugge te verrassen, doch zijne onderneming werd door de kloekheid van den Hoogbaljuw de Grijze verijdeld, en zijn volk nevens de geheele Fransche bezetting, even als te Antwerpen, met bebloede koppen de stad uitgedreven. Brugge onderging geene eigenlijke belegering vóór 1704, en ging na den veldslag van Ramillies in 1706 over aan de bondgenooten, die deze stad in 1708 wederom verloren aan de Franschen, doch het volgende jaar bij verdrag terug bekwamen. In 1712 werd de stad door de Engelschen bezet, doch bij den Utrechtschen vrede in 1713 wederom aan Oostenrijk afgestaan. In 1745 werd Brugge vermeesterd door de Franschen, die de stad bezet hielden tot den Akenschen vrede van 1748, bij welken zij wederom aan de Keizerlijke troepen werd ingeruimd. Even lijdelijk gedroeg Brugge zich in den opstand van België tegen Keizer Joseph II en gedurende de daaropvolgende gebeurtenissen in Vlaanderen, tot op de vereeniging van België eerst met Frankrijk en toen met het Koningrijk der Nederlanden; zelfs in den afval van dit Rijk kwamen de inwoners eerst laat en niet zeer gereedelijk tot opstand. Wat den tegenwoordigen toestand dezer stad betreft, dezelve was, even als die van alle Belgische steden, merkelijk verbeterd gedurende de vereeniging met Holland; de meeste huizen nogtans hebben een ouderwetsch voorkomen; er zijn zes ruime marktpleinen; op een derzelve staat het Stadhuis, een Gothisch gebouw, waaraan door Lodewijk van Male in 1376 de eerste steen gelegd werd, en nabij hetzelve de Domkerk, reeds in 865 door Graaf Boudewijn I gesticht, en aan S. Donaas toegewijd. De

Kapel van het H. Bloed is de vermaardste onder de overige kerken; in die van Onze Lieve Vrouw ziet men de prachtige graftombes van KAREL DEN STOUTEN en zijne dochter MARIA. = (ROGIER VAN), Kunstschilder, bloeide in het laatst der XV en het begin der XVI eeuw, en was een leerling van JAN VAN EYK, den uitvinder van het schilderen met olieverf, van wien hij deze behandeling overnam, schoon ROGIER ook nog vele stukken in lijmverf geschilderd heeft.

BRUGGEN (HENRIK TER), waarschijnlijk geboren te Deventer, alwaar althans zijn vader woonde, toen deze stad in 1587 door den Engelschen bevelhebber WILLIAM STANLEY aan de Spanjaards verraden werd, en de oude TER BRUGGEN, een ijverig Protestant, Deventer verliet en zich met zijn gezin naar Utrecht begaf, waar de zoon, al vroeg genegenheid tot de schilderkunst doende blijken, door ABRAHAM BLOEMAERT in de gronden derzelve onderwezen werd, en 10 jaren met reizen in Italië en elders doorbragt. Bij zijne terugkomst koos hij Utrecht tot zijne woonplaats, waar RUBBENS hem bezocht en zijne bekwaamheden zeer prees. † den 1 November 1629. Een zijner nakomelingen zond in 1707 eenigen van zijns grootvaders schilderstukken aan de stad Deventer ten geschenk.

BRUGMAN (JAN), een Minderbroeder der XV eeuw, zoo men meent uit Kempen, bij Keulen, afkomstig, en in een klooster te S. Omer te huis behoorende, sleet een goed deel van zijn leven in de Nederlanden als rondreizend Prediker; in 1462 kwam hij met een' hoop monniken te Amsterdam, en nam met dit gezelschap zijn' intrek in zeker huis, hetwelk hij beweerde dat hem gegeven was, en verklaarde aldaar te zullen blijven tot zijn' dood toe, niettegenstaande zulks strijdig was met de privilegiën der stad, volgens welke de kloostergeestelijken geene vaste goederen mogten koopen of erven. De regering waagde het nogtans niet den Pater en den zijnen de gastvrijheid te ontzeggen, en BRUGMAN predikte dagelijks, hoewel zonder verlof van den parochiepriester, in het door hem betrokken huis onder een' geweldigen toeloop. Zijne predikwijze was inderdaad zeer zonderling; hij hield als het ware een gesprek met zich zelven: zeggende: »BRUGMAN! bistu gekomen om dit of dat te »doen?" en antwoordde dan: »Trouwen ja" of »neen," naarmate de vraag een toestemmend of een ontkennend antwoord vereischte. Op het einde van zijn misselijk sermoen haalde hij gewoonlijk een crucifix uit zijne mouw, hield het omhoog en bezwoer zijne toehoorders »devotelijk te bidden, overmits hij en zijne schamele broederkens »hier gaarne een arm kloosterken wilden hebben, dat eenigen, die 't »gaarne behinderen zouden, daartoe geene magt en zouden hebben." Zijn doel was alzoo zich in spijt der regering hier te nestelen, hetwelk hem ook gelukte, alzoo deze nieuwe DEMOSTHENES door zijne hartstogtelijke redenen natuurlijk de gemeente op zijne hand kreeg. Men heeft zelfs nog in onzen tijd een hoog gevoelen van de overredendekracht zijner welsprekendheid, kennelijk in de spreekwoordelijke betuiging: »Al kost gij praten als BRUGMAN." † te Nijmeg. in 1473.

BRUGMANS (ANTONI), geboren te Hantum, in Friesland, waar zijn vader PYBO BRUGMANS Predikant was, den 22 October 1732, studeerde te Franeker, en verkreeg, naauwelijks 18 jaren oud, den graad van Doctor der wijsbegeerte en Meester der vrije kunsten; in 1750 nam hij zijne woonplaats in den Hage, en werd van daar in 1752 beroepen tot Professor in de wijsbegeerte aan de Hoogeschool te Franeker, en in 1766 in dezelfde hoedanigheid aan die te Groningen. † aldaar den 27 April 1789. Hij was een zeer schrander en arbeidzaam geleerde, die een aantal nuttige werken over de toegepaste wis- en proefondervindelijke natuurkunde heeft in het licht gegeven, behalve verscheiden verhandelingen en kleinere opstellen, in genootschappelijke werken en tijdschriften geplaatst. = (SEBALD JUSTINUS), zoon van den voorg., geboren te Franeker, den 24 Maart 1763, werd ook, even als zijn vader, met zijn 18 jaar tot Meester der vrije kunsten en Doctor in de wijsbegeerte bevorderd, en behaalde een' eerprijs bij de akademie van Dijon, en in 1785 een' anderen bij die van Berlijn; in hetzelfde jaar werd hij tot Med. Doctor bevorderd en nog vóór het einde van hetzelve tot Professor in de wijsbegeerte beroepen naar Franeker; in het volgende jaar beriep men hem aan de Leydsche hoogeschool, waar hij achtervolgens de kruid- ontleed- schei- en geneeskunde onderwees. Inzonderheid had hij zich toegelegd op de militaire geneeskunde, en bragt allengs in dit vak verscheiden verbeteringen en nuttige inrigtingen tot stand, die zelfs buiten 's lands hem tot roem verstrekten. Zoo hield hij niet alleen zich staande door alle omwentelingen en regeringsvormen heen, die sedert 1787 tot 1814 in ons vaderland elkander afwisselden, maar hij bewees ook hetzelve de uitstekendste diensten met den onvermoeidsten ijver, zonder acht te slaan op de tijdelijke gezaghebbers, wier gunsten hij niet zocht, maar die ongevergd zijne verdiensten erkenden en huldigden. † den 22 Junij 1819 in den rang van Generaal-majoor als Ridder van den Nederlandschen Leeuw, van de Russische S. Anna's orde, van den Pruissischen Rooden Adelaar en van BONAPARTES Legioen van Eer; vroeger was hij insgelijks Ridder geweest van Koning LODEWIJKS orde der Unie. Hij heeft weinige geleerde werken uitgegeven, maar de hygieische wetenschappen des te meer practisch beöefend en voortreffelijke kweekelingen gevormd.

BRUHESIUS (JOANNES), geboren te Breda, den 3 Mei 1527, bekleedde te Utrecht het ambt van Pausselijken Protonotarius; in 1549 werd hij Kanonik, in 1567 Thesaurier en in 1573 Deken van het Domkapittel. Hij werd tot Bisschop van Groningen benoemd, maar eer de pausselijke bevestiging kwam, verkoos men hem tot Aartsbisschop van Utrecht, doch de zaken aldaar een' anderen keer nemende, en hij, zich als een bittere vijand van den Prins van Oranje en der hervorming gedragen hebbende, was genoodzaakt deze stad te ruimen; hij begaf zich naar Keulen en † aldaar den 10 September 1620: hij had alzoo een' ouderdom van 93 jaren bereikt.

BRUHL (HEINRICH, Graaf VON), geboren in Thuringen, in 1706 van arme adellijke ouders, werd Paadje en vervolgens Kamerheer van AUGUSTUS II, Koning van Polen, wien hij zich onontbeerlijk had weten te maken. De Koning in 1733 gestorven zijnde, beheerschte BRUHL insgelijks diens opvolger AUGUSTUS III, die hem tot Kabinetsminister verhief, en zoo afhankelijk van hem was, tot zelfs geen lakei zonder BRUHLS toestemming in 's Konings dienst genomen werd. De verkwisting des ministers was bijkans zonder voorbeeld; hij hield tweehonderd bedienden en had eene lijfwacht, die beter betaald werd dan die des Konings; zijne tafel bestond doorgaans uit 50 kostbare schotels; niet zelden liet hij pasteijen met extrapost uit Parijs komen; zijne garderobe was de kostbaarste en prachtigste, die men zich voorstellen kan; zijn huisraad, zilverwerk en porselein, schilderijen, bibliotheek en kunstkabinetten hadden ontzettende sommen gekost. Bovendien kocht hij aanzienlijke landgoederen, en zeide, als de zorgelooze Koning hem vroeg: »BRUHL! heb ik geld?" telkens even zorgeloos: »Ja, Sire!" Ondertusschen was de schatkist uitgeput en het land zwaar met schulden belast. De Kabinetsminister, die geene de minste kennis van het financiewezen bezat, had bezuiniging gezocht in het verminderen der krijgsmagt, en toen de zevenjarige oorlog uitborst, had Saksen slechts een leger van 17,000 man, dat bij Pirna gevangen genomen werd, terwijl FREDRIK II met zijne Pruissen Dresden binnentrok. BRUHL was met den Koning naar Warschau gevlugt, en had de porseleinen en schilderijen gered, maar de staatsarchiven aan den overwinnaar ter prooi gelaten. Naauwelijks waren beiden na den vrede van Hubertsburg in Dresden teruggekomen, toen de Koning den 5 October 1763 stierf, en BRUHL den 28 hem volgde. = (FRIEDRICH ALOYSIUS, Graaf VON), oudste zoon van den voorg., geboren te Dresden in 1739, was in vele opzigten de tegenvoeter van zijn' vader. Hij bezocht de hoogescholen van Leipzig en Leyden, doorreisde Europa, en woonde in den zevenjarigen oorlog eenige veldtogten bij in Keizerlijken dienst. Na den dood van AUGUSTUS III en zijn' vader verloor hij zijne ambten in Polen en Saksen, en begaf zich naar de Neder-Lausitz, waar hij in stille afzondering voor de wetenschappen, de letteren en zijne vrienden uiterst ingetogen leefde. Hij verstond de meeste Europesche talen, speelde bijna alle instrumenten, teekende meesterlijk en schreef een' bevalligen schoonen stijl; eenigen zijner tooneelstukken hebben wij ook in het Nederduitsch, gelijk *De Brandschatting*, *De Burgemeester* en anderen; in de wiskundige wetenschappen bezat hij buitengemeene kundigheden; daarbij was hij een der schoonste en vernuftigste mannen van zijn' tijd, en genoot, hij eene eenvoudige en matige leefwijze, eene buitengewone ligchaamssterkte en ongestoorde gezondheid. † te Berlijn in 1793.

BRUIKBAARHEID is de betrekkelijke geschiktheid van eenig ding tot een bepaald oogmerk, en wordt als middel aangemerkt om hetzelve te bereiken. Alle denkbare voorwerpen bezitten deze eigenschap; want er bestaat welligt niets, dat niet ergens toe gebruikt kan worden: het komt er maar op aan om juist te bepalen waartoe. Volstrekt unnutte dingen zijn er derhalve niet, en onbruikbaarheid zoo wel als bruikbaarheid kan slechts betrekkelijk gedacht worden.

BRUIN (CLAAS), geboren den 20 Februarij 1671, te Amsterdam, waar zijn vader Leeraar was der Doopsgezinde gemeente, † aldaar den 28 December 1732, behoort onder de vruchtbaarste verzenmakers zijner eeuw. Zijne talrijke rijmwerken zijn meest van zedelijken en stichtelijken inhoud; behalve 9 gewone zeer middelmatige treurspelen, heeft hij ook Bijbelsche onderwerpen dramatisch behandeld. = (CORNELIS DE), geboren in den Hage in 1652, paarde met zijne voortreffelijke bekwaamheden in de teeken- en schilderkunst eene onverzadelijke begeerte tot reizen, en vertrok den 1 October 1674 uit den Hage door Duitschland naar Rome; hier bleef hij ruim twee jaren, en al het merkwaardige afgeteekend hebbende, vertrok hij naar Napels, onthield zich een jaar te Livorno, begaf zich toen naar Smyrna en van daar door Klein-Azië en Egypte naar den Archipel. Acht jaren bleef hij te Venetië, en kwam in 1693 in den Hage terug, waar hij vijf jaren besteed hebbende aan het beschrijven van zijn' reistogt, in 1701 eene tweede reis ondernam, zijn' weg nemende door Rusland en Perzië naar Indië; hij bezocht de Malabaarsche kust, Ceilon, Batavia en Bantam. Hij kwam terug in 1708, en onthield zich te Amsterdam, om de uitgave te bezorgen der beschrijving van deze tweede reis, die aldaar met eene menigte fraaije platen in 1714 in het licht kwam, zijnde de eerste in 1698 te Delft gedrukt; beide werken maken een geheel van 2 zware boekdeelen in fol. en de Fransche vertaling van dezelve 5 deelen in gr. 4to. Deze beroemde reiziger † te Utrecht in 1719.

BRUINING (Hermannus Adrianus), geboren in 1738, Predikant te Vere, was bekend als een ijverig beöefenaar der Nedeed. Taal- en Dichtkunde, en alzoo een werkzaam lid der letterkundige genootschappen van zijn' tijd. Behalve zijne in 1793 uitgegeven *Proeve van Bijbel- en Mengelpoëzij*, heeft hij tot den bundel van *Evangelische Gezangen*, bij de Nederlandsche Hervormde Kerk in gebruik, veescheiden bijdragen geleverd. † den 7 Jan. 1811.

BRUININK (Albert) was Secretaris van Enkhuizen en een der 24 Regters, door welke Oldenbarneveld ter dood veroordeeld werd. Hij overleefde al de andere leden van deze verfoeijelijke buitengewone regtbank, en was dus het langst het voorwerp der verachting van al wat wel dacht, niettegenstaande zijne betuiging van berouw en verzekering dat hij niet voor den dood des grijzen staatsmans gestemd had.

BRUINSTEEN, *Magnesium*, is een ijzerkleurig metaal, zeer hard en moeijelijk te smelten, doch verkalkt in de lucht zeer ligt tot een zwart poeder. Het wordt inzonderheid gebezigd bij het vervaardigen van glas, het bereiden van levenslucht en overznurde zontzuren. De scheikundigen ondeescheiden deie soorten van bruinsteenerts, namelijk de graauwe, zwarte en roode; dezelve wordt in Engeland, Zweden en Duitschland, ook hier en daar in Italië in Frankrijk gevonden.

BRUMAIRE, zie **TIJDREKENING** (Fransche).

BRUMMER (Johann), een Duitsch dramatisch dichter der XVI eeuw, Rector te Kaufbeuern, liet aldaar in 1592 eene zoogenaamde „Tragi-comedie" vertoonen, den geheelen inhoud van de *Handelingen der Apostelen* ten onderwerp hebbende; dit zonderlinge tooneelstuk had 246 bedrijvende personaadjen, is in rijm geschreven en beslaat gedrukt een tamelijk dik boekdeel in 4to.

BRUMOY (Pierre), geboeen te Rouen, in 1688, † te Parijs, den 16 April 1742, was een geleerd Jezuit, die verscheiden oordeelkundige werken schreef over het tooneel en de dramatische letteekunde der Ouden; het voornaamste daaronder is zijn *Théâtre des Grecs*, behelzende vertalingen en ontledingen der Grieksche treurspelen, met zeer juiste kritische aanmerkingen. Dit werk is onderscheiden malen gedrukt, laatst te Parijs in 1825, in 16 deelen. Er bestaan ook van Pater Brumoy, onder meer anderen, twee fraaije Latijnsche dichtstukken, namelijk de Hartstogten en het Glasblazen, die met eene Fransche vertal. in proza gevonden worden in eene verzameling van zijne stukken in verzen en proza, in 1741 in 4 deel. te Parijs gedr.

BRUN (Antoni), geboren te Dole in 1600, was Raadsheer in het Parlement aldaar; Philips IV, Koning van Spanje, zond hem naar den Rijksdag te Regensburg en vervolgens aan Keizer Ferdinand III; doch den gewigtigsten dienst bewees hij Philips IV op de vredehandeling te Munster, waartoe hij met Don Gaspar de Bracamonte en den Graaf de Pigneranda was afgevaardigd, doch welke beiden hij in schranderheid en vooezigtige staatkunde ver overtrof. De Koning had het voornamelijk aan Brun te danken dat de vrede met de Nedeelanden in 1648 tot stand kwam, in weerwil der tegenspartelingen van Feankrijk, en was ten hoogste voldaan over zijne verrigtingen; even zoo had Brun ook de achting en genegenheid der Staten gewonnen, bij welke hij vervolgens als Spaansche Gezant zeer welkom was. † in den Hage in 1654 met den roem van een' schrander' en eerlijk' staatsman. In zijne jeugd had hij eenige Fransche gedichten uitgegeven; naderhand gaf hij onder verdichte namen eenige staatkundige Latijnsche geschriften in het licht. = (Antoine Louis le), geb. te Parijs in 1680, † in 1743, was dichter en romanschrijver; zijne *Epigrammes, Madrigaux et Chansons*, in 1714 te Parijs gedrukt, zijn de besten zijner voortbrengselen. = (Laurent le), Jezuit, geboren te Nantes, in 1607, † te Parijs in 1663, maakte een zonderling gebruik van zijne bekwaamheid in het vervaardigen van Latijnsche verzen; hij verchristelijkte namelijk Virgilius en Ovidius (denkelijk in navolging van den Haarlemschen Rector Corn. Schonæus, die een' *Terentius Christianus* schreef). Zijn *Virgilius Christianus* bestaat, als de Mantuaansche, in Herdersdichten, Landgedichten en een Heldendicht in XII Boeken. De *Ovidius Christianus* is in denzelfden smaak; de *Tristia* worden door de klaagzangen van Jeremias veevangen, de *Heroïdes* dooe stichtelijke zendbeieven, de *Fasti* zijn de zes dagen dee schepping, de *Ars amandi* is een gedicht van de liefde Gods, en de *Metamorphosis* behelst de bekeeringen van groote zondaars en ketters. Zeker oordeelkundige van dien tijd vond deze onderneming zeer prijsselijk en van gelukkige gevolgen voor de opvoeding der jeugd; tegenwoordig zou men er eenigzins anders over denken, en zulk een' inval welligt eene bespottelijke vernuftsuitsporigheid oordeelen.

BRUNCK (Richard Franz Philip), geboren te Straatsburg in 1729, was een der vernuftigste philologen van zijn' tijd, die der Grieksche letterkunde inzondeeheid uitstekende diensten bewezen heeft, door zijne uitgaven van verscheiden Griekache dichters, vooral door die van Sophocles; hij bezorgde ook eene voortreffelijke uitgave van Virgilius. Gedurende het schrikbewind werd hij te Besançon gevangen genomen en ontkwam slechts de Guillotine door den val van Robespierre. Geldverlegenheid had hem in 1791 genoodzaakt een gedeelte zijner bibliotheek te verkoopen; in 1801 moest hij nogmaals daartoe besluiten, hetwelk hem zeer hard viel, daar hij sedert 30 jaren genoegzaam zijn geheel vermogen aan zijne bibliotheek besteed had, die inderdaad ook zeer kostbaar was, en hij zijne boeken hartstogtelijk beminde. Als hij een werk, dat hij bezeten had, toevallig wederzag, kwamen hem de tranen in de oogen; hij bezorgde nog wel eene uitgave van Terentius en maakte die van Plautus gereed voor de pers, maar de smart om het gemis zijner bibliotheek veedoofde zijn' lust in de studie en ondermijnde zijne gezondheid. † in 1803.

BRUNDUSIUM, oude benaming van het tegenwoordig *Brindisi*. Virgilius † aldaar. Men telde er in de XII eeuw nog 60,000 inwoners, thans naauwelijks 5000.

BRUNE (Guillaume Marie Anne), geboren te Brives-la-Gaillarde, den 13 Maart 1763, was Boekdrukker te Parijs, en bekend als schrijver van eenige werkjes, toen de omwenteling hem eene geheel andere loopbaan opende. Hij was een der oprigters van de Club der Cordeliees en de vriend van Danton; van 1791 tot den 10 Augustus 1792 bezorgde hij de uitgave van een dagblad, en ging toen als civile Commissaris naae België bij het leger van Dumouriez. In Pareijs teruggekeerd, trad hij in militairen dienst, klom weldra op tot den rang van Brigadegeneraal, en onderscheidde zich in Italië bij den aanval op Verona in 1797 en in den slag van Arcola; in 1798 voerde hij het opperbevel over het legee in Zwitserland; vervolgens over de vereenigde Fransche en Bataafsche legers, bij de landing der Engelschen en Russen in Noord-Holland, noodzaakte na den slag bij Bergen, den 19 September 1799, den Hertog van York tot het verdrag van Alkmaar den 18 October, ingevolge van hetwelk de vijandelijke legers Noord-Holland moesten ruimen. In 1800 kreeg hij het bevel over de troepen, bestemd om een einde te maken aan den opstand in de Vendée, en het gelukte hem deze gewesten te beveedigen. Onmiddellijk daarop werd hij tot Generaal en chef benoemd van het leger van Italië, hetwelk hij nog vóór het einde van 1800 over den Mincio voerde; hij sloeg de Oostenrijkers terug, en trok den 8 Januarij 1801 over de Etsch, bezette Vicenza en Roveredo, en sloot den 16 Januarij te Treviso met den Oostenrijkschen Generaal Bellegarde een' wapenstilstand, bij welken verscheiden sterke plaatsen in Italië den Franschen ingeruimd werden. In 1803 ging hij als Gezant naar Konstantinopel, en kwam in 1805 terug; in zijne afwezigheid was hij door Bonaparte, die inmiddels den troon beklommen had, tot Maarschalk benoemd geworden. Tegen het einde van 1806 benoemde Napoleon hem tot Gouverneur-generaal der Hanzesteden, en kort daarna tot aanvoerder der troepen in Zweedsch Pommeren. De Koning van Zweden noodigde Brune tot een mondgesprek, en zocht hem voor de zaak van Lodewijk XVIII te winnen. De Maarschalk wees wel ieder aanbod van de hand, maar viel toch in ongenade bij Napoleon, die hem terugontbood, en werkeloos liet. Na de herstelling der Bourbons in 1814 huldigde hij Lodewijk XVIII, doch bij Napoleons terugkomst van Elba in 1815 koos hij dadelijk wedeeom zijne zijde, en kreeg het bevel over een observatieleger in het zuiden van Frankrijk. Toen Napoleon voor de tweede maal bezweken was, draalde hij lang, eer hij Toulon, hetwelk hij bezet hield, aan de koninklijke troepen overgaf en zijne onderwerping aan Lodewijk XVIII inzond. Toen hij van Toulon zich naar Parijs begaf, weed hij den 2 Augustus 1815 te Avignon door het gepeupel vermoord, en zijn lijk, op eene gruwelijke wijze mishandeld, in de Rhône geworpen. = (Jan de), de Jonge, een bevallig dichter en geestig scheijver, bloeide in het midden der XVII eeuw. Zijne voornaamste werken, *Jok en Ernst*; *Wetsteen der Vernuften*; *Banketwerk*, enz. zijn meermalen afzonderlijk gedrukt, en alle bij elkander onder den titel van *Alle volgeestige werken van* Jan de Brune, de Jonge, te Harlingen in 1668 uitgegeven. = (Johan de), geb. te Middelburg in 1585, † in 1658, was Raadpensionaris der Staten van Zeeland, en zoo wel godgeleerde en dichter als staatsman. In 1644 gaf hij te Middelburg eene metrische rijmlooze vertaling der Psalmen in het licht, die in 1650 te Amsterdam herdrukt werd. Zijne theologische en politieke geschriften zijn reeds lang in vergetelheid geraakt, doch zijne *Emblemata of Zinnewerk*, te Amsterdam in 1624 en verbeterd in 1661 gedrukt, wordt nog in de bibliotheken gevonden.

BRUNECHILDE of **BRUNEHAUT**, jongste dochter van Athanagilde, Koning der Visigothen, huwde in 565 met Sigebert I, Koning van Austrasië, dien zij overhaalde tot een' oorlog tegen zijn' broeder Chilperik. Toen haar gemaal in 575 vermoord was, huwde zij met zijns broeders zoon Meroveus, en wedijverde in heerschzucht en wreedheid met diens stiefmoeder Fredegonde, tot Lotharius II, Koning van Soissons, haar in zijne magt kreeg, die haar, als de moorderes van tien vorsten, drie dagen lang deed pijnigen, en nadat zij op een' kameel door het leger omgevoerd was, werd zij aan den staart van een wild paard gebonden, en kwam alzoo op eene deerlijke wijze aan haar einde in 613.

BRUNELLESCHI (Filippo), geboren te Florence in 1377, was eerst goudsmid, en beöefende tot uitspanning de wiskunde. Op eene reis naar Rome kreeg hij smaak in de bouwkunde; hij leerde teekenen, beeldhouwen en alle hulpwetenschappen, die hem bij zijne stoute architectonische ontwerpen te pas kwamen. Brunelleschi

kwam op het denkbeeld de Gothische bouwkunst volgens de grondregelen der Grieken en Romeinen te hervormen. Toen in 1407 de Italiaansche bouwkundigen te Florence vergaderd waren, om wegens den bouw te raadplegen van den koepel der kerk van S. Maria del Fiore, verkreeg zijn ontwerp de voorkeur, en deze beroemde koepel is nog een gedenkstuk van zijn uitmuntend vernuft. De voorgevel en verscheiden vertrekken van het beroemde Paleis Pitti te Florence zijn door hem uitgevoerd, behalve nog vele andere prachtige gebouwen in andere steden van Italië; de citadel van Milaan en de dijken van den Po te Mantua zijn insgelijks zijn werk. † in 1444.

BRUNI (Leonardo), geboren te Arezzo, in 1370, studeerde in de regtsgeleerdheid te Florence en te Ravenna; maar de aankomst van Emanuel Chrysoloras deed hem smaak krijgen in de Grieksche letterkunde; hij won de gunst van Poggio, die hem in 1405 het ambt van Apostolischen Secretaris bezorgde. Hij verzelde Paus Joannes XXIII naar Constanz, waar deze Paus werd afgezet. Bruni ging naar Florence, en schreef aldaar zijne Florentijnsche geschiedenis, in 1470 te Venetië gedrukt. Hij kreeg daarvoor het burgerregt, en † als Staatssecretaris dezer Republiek den 9 Maart 1444. Bruni behoorde onder de beroemdste geleerden uit het tijdvak van de wedergeboorte der letteren in Italië, en maakte zich verdienstelijk door Latijnsche overzettingen van Grieksche klassieken, als Aristoteles, Plutarchus, Demosthenes, e. m. a.

BRUNINGS (Christiaan), geboren te Neckeran, in de Palts, in 1736, † in den Hage, den 16 Mei 1805 als Directeur-generaal van 's lands rivieren en zeewerken en algemeene Opziener des Hoogheemraadschaps van Rijnland, was een der grootste waterbouwkundigen van zijn' tijd. In 1769 werd hij door de Staten van Holland aangesteld tot Inspecteur-generaal over alle waterwerken. Sedert dien tijd tot de laatste oogenblikken van zijn nuttig leven was de kundige en verdienstelijke man onvermoeid werkzaam met het daarstellen van gewigtige verbeteringen in 's lands waterstaat, voor welke het nageslacht nog lang 's mans nagedachtenis zegenen zal, terwijl zijne tijdgenooten zijne verdiensten gehuldigd hebben in een eenvoudig gedenkteeken, geplaatst bij zijn graf in de Groote Kerk te Haarlem. In weerwil van zijne menigvuldige werkzaamheden vond hij echter nog tijd tot het opstellen en uitgeven van eenige hydrographische werken. Zijn kweekeling en opvolger Fredrik Willem Conrad behaalde met zijne lofrede op zijn' verdienstelijken voorganger in 1807 den eerprijs, uitgeloofd door het Staatsbewind der toenmalige Bataafsche Republiek, bestaande in eene gouden medaille, hangende aan eene gouden keten, ter waarde van 200 dukaten; doch hij volgde reeds den 6 Februarij 1808 zijn' voortreffelijken meester in het graf.

BRUNN, de hoofdstad van Moravië, ligt aan de zamenvloeijing der Zwittawa met de Schwartzawa, is met grachten, wallen en bolwerken omringd, en bevat, met de 10 voorsteden, ruim 33,000 inwoners. Het in de nabijheid gelegen bergslot de Speelberg diende eertijds tot eene staatsgevangenis. Brunn is eene belangrijke fabrijkstad, en zeer goed gelegen voor de verzending van goederen door geheel Moravië.

BRUNO, Bisschop van Wurtzburg, oom van Keizer Koenraad II, was de zoon van Koenraad, Hertog van Carinthië, en in 1033 Bisschop geworden. Hij werd in 1045 door het instorten der zoldering van zijne eetzaal verpletterd. Zijne commentariën over de Psalmen en eenige andere Boeken der H. S. zijn te Keulen in 1494 gedrukt. = (S.) De Kerkelijke Geschiedenis kent drie Heiligen van dezen naam: 1) de stichter van de orde der Karthuizers, geboren te Keulen in de XI eeuw; hij was Kanonik aldaar en vervolgens te Rheims, doch begaf zich in 1084 naar eene woestijn bij Grenoble, *la Chartreuse* genaamd, waar hij 6 jaren in eenzaamheid doorbragt. Paus Urbanus II ontbood hem naar Rome, maar de heilige man vond geen' smaak in het geestelijk hofleven, en nam zijn verblijf wederom in eene woestijn van Calabrië, waar hij den 6 October 1101 zijn vroom leven eindigde in een klooster, hetwelk hij gesticht had; in 1514 werd hij onder de Heiligen geplaatst. 2) Van Asti, geboren te Soleria, bij Asti; hij woonde het Concilie van Rome bij in 1077, en werd vervolgens Bisschop van Segni; hij verliet dit bisdom in 1104 en ging in het klooster van Montecassino, van hetwelk hij in 1107 Abt werd, doch in 1111 van den Paus bevel kreeg om zijn bisdom wederom te aanvaarden. † 18 Julij 1125. Hij werd in 1185 gecanoniseerd. 3) Apostel van Pruissen, was gesproten uit het geslacht der vrijheeren van Querfurt, en aanvankelijk Benedictijner monnik te Maagdenburg; naderhand Bisschop geworden, † hij als martelaar den 14 Februarij 1008. = **DE GROOTE**, Aartsbisschop van Keulen, derde zoon van Keizer Hendrik den Vogelaar en broeder van Otto I, had een' grooten invloed op de zaken van zijn' tijd, en hield de teugels van het bewind in Duitschland, terwijl zijn broeder den oorlog voerde in Italië. Bruno bevond zich in Frankrijk, om de geschillen te vereffenen tusschen zijn' broeder en Koning Lotharius, toen hij te Compiegne ziek werd; hij liet zich naar Rheims brengen, en † aldaar den 11 October 965. = (Giordano), geb. te Nola, in het midden der XVI eeuw, was Dominikaner monnik; hij trok verscheiden hoofdpunten der Roomsche kerkleer in twijfel, verliet het klooster en begaf zich naar Geneve; hier geraakte hij met de voornaamste Calvinisten in geschil, en ging naar Parijs, waar hij de wijsbegeerte onderwees en het stelsel van Aristoteles heftig bestreed; dit wikkelde hem in verscheiden moeijelijkheden met de voorstanders van hetzelve, en hij week naar Londen; vervolgens onthield hij zich in eenige steden van Duitschland, en onderwees eenigen tijd te Padua de wijsbegeerte; doch zich in Venetië gewaagd hebbende, werd hij aldaar in 1598 door de Inquisitie gevangen genomen en naar Rome gevoerd, waar hij, na twee jaren in den kerker gesmacht te hebben, den 17 Februarij 1600 als ketter verbrand werd. In zijn stelsel, als men zeggen kan dat hij een wijsgeerig stelsel had, vereenigden zich op eene zonderlinge wijze de Pantheïstische philosophemen der Nieuw-Platonisten en twijfel aan de Protestantsche zoo wel als Roomsche grondleerstukken, het geloof aan de zielverhuizing, tooverij, het bestaan des Duivels en sterrewigchelarij; hij stelde eene *natura naturans* en eene *natura naturata*, de meerderheid der werelden, de eeuwigheid der stof, verklaarde de hemelsche ligchamen, even als de aarde, door levende schepsels bewoond, en verdedigde het stelsel van Copernicus. Zijne menigvuldige schriften zijn meest in den gesprekvorm opgesteld, en eenigzins duister, maar de stijl is vurig, krachtig en scherp-satyrisch, wanneer het de geestelijken geldt, wier onwetendheid, hoogmoed en vervolgzucht hij vinnig doorstrijkt. Latere philosophen, namelijk Descartes en Spinoza, hebben sommige zijner begrippen in hunne stelsels nader ontwikkeld, en Schelling heeft niet alleen veel van zijne metaphysica overgenomen, maar zelfs een zijner philosophische schriften (*Bruno, oder über das Göttliche und natürliche Princip der Dinge*, Berlijn 1802) naar hem genoemd. = (Hendrik), Conrector der Latijnsche School te Hoorn, had eenige vermaardheid onder de dichters der XVII eeuw; onder meer anderen door hem uitgegeven dichtwerken is het voornaamste: *Mengelmoes van verscheyde* (Latijnsche en Nederd.) *Gedichten*, in 1666 te Leyden gedrukt. De daarin voorkomende stukjes zijn meestal in den trant van Focquenbroch, Overbeke en andere snaaksche poëten van dien tijd.

BRUNSWIJK, *Braunschweig*, een hertogdom en groote provincie in den voormaligen Neder-Saksischen kreits, was verdeeld in Brunswijk-Luneburg en Brunswijk-Wolfenbuttel, sedert Hendrik en Willem, zonen van Ernst I, die van 1546 tot 1569 gemeenschappelijk regeerden, het hertogdom deelden, en de stichters werden der twee hoofdlinien van het tegenwoordig regerend hertogelijk geslacht. Het Huis Brunswijk is zeer oud, en stamt af uit het Italiaansche Huis der Markgraven van Este, namelijk van Albert Azo d'Este II † in 1097, wiens gemalin Cunigonde, dochter van Welf (Guelf) II, na den dood van haren broeder Welf III in 1055, Hertog van Carinthië en Markgraaf van Verona, diens aanzienlijke bezittingen in Duitschland erfde, welke, ingevolge van het testament haars broeders, op haren zoon Welf IV overgingen; daaronder behoorde ook het hertogdom Brunswijk, hetwelk door onderscheiden takken van zijne nakomelingen bezeten werd, die men gewoonlijk in de oudere, middelste en jongere Huizen onderscheidt. De vroegere geschiedenis van het Huis Brunswijk is zeer belangrijk, doch wij kunnen dezelve hier niet doorloopen, deels omdat dezelve te zeer in verband staat met de algemeene geschiedenis van Duitschland, en deels dewijl wij toch voor de vermaardste Hertogen van Brunswijk afzonderlijke artikels bestemd hebben. De Brunswijk-Luneburgsche linie had twee zijtakken, namelijk Blankenburg en Bevern; doch de eerste is in 1735 met Hertog Lodewijk Rudolph en de andere met Karel Fredrik Ferdinand in 1809 uitgestorven; derzelver bezittingen kwamen aan de Wolfenbuttelsche linie. Als hertogdom en Keurvorstendom Hannover bestaat Brunswijk-Luneburg niet meer; in 1815 werd uit hetzelve het Koningrijk Hannover opgerigt (zie Hannover). Brunswijk-Wolfenbuttel werd in 1806 na den slag van Anerstädt, in welken de regerende Hertog Karel Willem Ferdinand sneuvelde, door Napoleon in bezit genomen en in het volgende jaar met het nieuw opgerigte koningrijk Westphalen vereenigd; doch na den slag van Leipzig in 1813 kwam Fredrik Willem, de zoon des gesneuvelden Hertogs, in het bezit van zijn vaderlijk erfgoed; maar ook hij sneuvelde in den slag bij Quatre-Bras den 16 Junij 1815. Zijn minderjarige zoon Karel Fredrik August Willem volgde hem op onder de voogdijschap van den toenmaligen Prins-regent (naderhand Koning George IV) van Engeland, en aanvaardde de regering in 1823, doch in het begin van 1830 noodzaakte een geweldige volksopstand hem wederom afstand van het bewind te doen en naar Parijs te wijken. Volgens het grensverdrag met Hannover van den 24 Junij 1824 bestaat het hertogdom Brunswijk uit de vorstendommen Wolfenbuttel en Blankenburg, het bisdom Walkenried, het ambt Thedinghausen en een gedeelte van den Neder-Hartz, op eene uitgestrektheid van 71 □ mijlen, en heeft 232,000 inwoners. Op den bondsdag heeft Brunswijk met Nassau eene gemeenschappelijke stem, en in het *plenum* voor zich twee stemmen; het bondscontingent bedraagt 2096 man. De hoofd- en residentiestad Brunswijk ligt aan de Oker, heeft 32,500 inwoners, en wordt voor het eerst in 1031 in oorkonden vermeld gevonden als eene open plaats onder de muren van het slot Dankwerderode, die

hare vergrooting, bemuring en stadsregt aan Hendrik den Leeuw te danken heeft. Otto I vermeesterde Brunswijk in 1227, en nam den titel van Hertog aan; hij werd in 1235 door Keizer Frederik II in het bezit van zijne Staten bevestigd als leenen van het Rijk, met den titel van Hertog van Brunswijk en Luneburg. In 1247 behoorde Brunswijk tot de Hanzesteden, en poogde vrije Rijksstad te worden; doch aanhoudende geschillen tusschen de regering en de gilden, en binnenlandsche onlusten in de laatste helft der XVI eeuw, hebben dit telkens belet. Gedurende het grootste gedeelte der XVII eeuw lag de regering met de burgerij overhoop; Hertog Rudolph Augustus maakte een einde aan deze tweespalt, en de stad onderwierp zich in 1671 aan hem, nadat verscheiden zijner voorgangers het hoofd door dezelve gestooten hadden. De stad kwam hierop wederom tot haren vorigen bloei en werd merkelijk verfraaid. In 1754 verklaarde Hertog Karel Brunswijk tot de bestendige residentie van zijn Huis; zijn opvolger bevoordeelde de stad buitengemeen, verminderde hare schulden, moedigde koophandel, nijverheid en landbouw aan, en bevorderde de welvaart der inwoners op alle wijzen; in het laatste jaar zijner regering deed hij de vestingwerken slechten, en schoone wandelingen in derzelver plaats aanleggen. De stad heeft een' omtrek van een uur gaans, en voortreffelijke openbare gebouwen; behalve de Domkerk, door Hendrik den Leeuw gebouwd, hebben de Lutherschen nog vier andere bij de hervorming in bezit genomen kerken; de Gereformeerden en de Roomschen hebben elk eene bijzondere kerk en de Joden eene Synagoge. Er zijn ook verscheiden wees- en andere godshuizen, en Brunswijk bezit in het door Hertog Karel in 1745 gestichte *Collegium Carolinum* eene instelling van hooger onderwijs, welke tusschen de Latijnsche scholen en akademiën in het midden staat, en niet alleen in Duitschland, maar door geheel Europa een' wel verdienden roem verworven heeft. Het Museum der kunstwerken, waarin zich de beroemde Mantuaansche onyxvaas bevindt, en hetwelk de naar Parijs gevoerde schilderijen grootendeels terug bekomen heeft, bevat uitmuntende kunstschatten. De in de laatste jaren van vrede merkelijk toegenomen bloei der fabrijken heeft ook niet weinig invloed gehad op de verfraaijing van de meeste bijzondere woningen der stad, die thans weinig minder dan 4000 net gebouwde huizen heeft.

BRUNULF, oom van Charibert en Dagobert I, ondersteunde de vorderingen van den eersten bij de deeling der Staten van Clotarius II. Genoodzaakt voor de staatkunde en de kracht der wapenen van Dagobert te wijken, volgde Brunulf hem naar Bourgogne, waar deze vorst hem deed vatten en ter dood brengen in 636.

BRUSCH (Caspar), geboren te Schlackenwald, in Bohemen, in 1518, werd te Egra opgevoed, en in 1552, volgens het gebruik van dien tijd, door den Roomsch' Koning Ferdinand te Weenen als gelauwerd Dichter gekroond en Paltsgraaf gemaakt. Daarop werd Wolfgang van Solms, Bisschop van Passau, zijn weldoener, en moedigde hem aan tot het schrijven eener geschiedenis der Bisschoppen en Bisdommen van Duitschland. Daar hij nogtans de leer van Luther en Melanchton toegedaan was, geraakte hij somtijds in moeijelijkheden. Eindelijk werd hij in 1559 in het Schlingenbachsche bosch tusschen Rothenburg en Windesheim door eenige edellieden, die hij in zijne schriften beleedigd had, vermoord. Als dichter zoowel als geschiedschrijver had hij slechts geringe bekwaamheden en een zeer bekrompen oordeel, gelijk uit zijne schriften blijkt, waarin hij alles ter goeder trouw opnam wat men hem op de mouw spelde: latere geschiedschrijvers hebben er dus niet veel nut uit getrokken.

BRUSQUET, Hofnar van Frans I, Hendrik II, Frans II en Karel IX, was aanvankelijk een Kwakzalver, die de zieken, welke hij behandelde, zegt Brantome, als vliegen uit de wereld hielp. De connetable de Montmorency wilde hem laten hangen, nadat hij onder het leger van Avignon in 1536 eene groote verwoesting had aangerigt, maar de Dauphin, naderhand Koning Hendrik II, die vermaak schepte in zijne vrolijke en geestige invallen, redde hem van de galg, en gaf hem eene kleine bediening; naderhand werd hij Kamerdienaar des Konings en eindelijk Postmeester te Parijs, hetwelk toenmaals een zeer voordeelig ambt was; daarbij genoot hij vele gunsten van het hof, en bezat een aanzienlijk vermogen, toen zijn geluk op ééns de bodem werd ingeslagen: men kwam namelijk op het vermoeden dat hij een Hugenoot was; zijn huis werd geplunderd in 1562; hij zocht eene schuilplaats bij de Hertogin van Valentinois, en † in 1563, waarschijnlijk op het kasteel Anet, bij Dreux. Brantome verhaalt verscheiden zijner koddige invallen, geestige snakerijen en snedige gezegden.

BRUSSEL, sedert de vereeniging van België met het koningrijk der Nederlanden de hoofdplaats der provincie Zuid-Braband en de tweede koninklijke residentie, was reeds vóór den aanvang der X eeuw bekend, en werd in 1347 door Jan III, Hertog van Braband, bemuurd. Deze belangrijke stad ligt aan de rivier de Senne, die door een kanaal eerst met den Rupel en vervolgens met de Schelde gemeenschap heeft. Te Brussel geschiedde den 25 October 1555 de plegtige overdragt der regering door Karel V aan zijn' zoon Philips II; sedert was deze stad gedurende de tachtigjarige worsteling tegen Spanje de zetel der Spaansche Landvoogden over de Nederlanden, en dienvolgens het tooneel van gewigtige staatsgebeurtenissen. Naderhand, hoezeer geene versterkte plaats, leed Brussel veel in de oorlogen van Spanje met Lodewijk XIV en van Oostenrijk met Lodewijk XV. In 1696 werd de stad door den Maarschalk de Villeroi hevig gebombardeerd; na den slag van Ramillies in 1706 werd zij den bondgenooten ingeruimd en in 1708 door den Keurvorst van Beijeren aangevallen, doch in tijds door Marlborough ontzet; in 1746 gaf zij zich bij verdrag over aan den Maarschalk de Saxe, wien zij eene brandschatting van twee millioenen moest betalen. Bij den opstand tegen Joseph II in 1789 was Brussel het tooneel van allerlei oproerige buitensporigheden, waar priesterbelang, dweepzucht, bijgeloof en ketterhaat gewigtige rollen speelden, en zelfs de beeldtenis van den beruchten van der Noot, naast het beeld der H. Maagd op het altaar geplaatst, door het dom gemeen afgodisch vereerd werd. Naauwelijks was het Leopold II gelukt de oproerige Belgiërs wederom aan het Oostenrijksch gezag te onderwerpen, toen de Franschen onder Dumouriez, na het gevecht bij Anderlecht, den 14 November 1792 Brussel binnen trokken, doch na den slag bij Neerwinden werd de stad den 26 Maart 1793 wederom door de Oostenrijkers bezet; den 9 April kwam Keizer Frans II aldaar aan, en ontving den 13 April van de Staten de hulde als Hertog van Braband; doch den 9 Julij veroverden de Franschen Brussel op nieuw, en bleven in het bezit bij den vrede van Amiens in 1802. Napoleon België met het Fransche Keizerrijk vereenigd hebbende, werd Brussel de hoofdstad van het departement van de Dyle, tot dat in 1814, Frankrijk tot deszelfs oude grenzen teruggebragt zijnde, uit de voormalige Bataafsche Republiek en België het koningrijk der Nederlanden zamengesteld en de regering van hetzelve opgedragen werd aan Willem, Prins van Oranje, zoon van den voormaligen Stadhouder Willem V, die zijne residentie beurtelings in den Hage en te Brussel hield, gelijk mede de zittingen der beide Kamers jaarlijks afwisselend in deze beide steden gehouden werden. Vijftien jaren lang had Brussel met alle overige Belgische steden het grootste gedeelte der voordeelen genoten der wedergeboorte van den Oud-Nederlandschen Staat; deszelfs welvaart, bloei en luister was tot eene hoogte gestegen, welke het nimmer te voren bereikt had, het geluk der Belgische natie door het genot van een' onbelemmerden koophandel in een' tijd van ongestoorden vrede duurzaam verzekerd en het uitzigt in de toekomst voor alle standen der zamenleving allerins gunstig, toen eensklaps in den nacht van den 25 Augustus 1830 het Brusselsch gemeen aan het muiten sloeg, en deze schoone stad in weinig dagen de schouwplaats werd van plundering, brandstichting, moord en alle gruwelen, waartoe het onbeznisde Brabandsche graauw door alle tijden heen in staat was. Nadat dit verachtelijk gespuis lang genoeg straffeloos gewoed had, en het vernielend vuur des oproers ook tot de andere Belgische steden was overgeslagen, traden de aanstokers van hetzelve te voorschijn, en gaven aan dezen baldadigen gruwel der verwoesting de gedaante van opstand en omwenteling, vereenigden zich te Brussel tot een zoogenaamd congres, verklaarden België van Holland afgescheiden en het Huis van Nassau van den troon vervallen. De gevolgen der verdere schaamtelooze aanmatigingen van deze verraders moet men nog afwachten. Brussel is ondertusschen gedurende de laatste 15 jaren geheel van gedaante veranderd, verscheiden oude gebouwen zijn weggebroken, vernieuwd of geheel nieuwe in de plaats gesteld. Onder de voornaamsten behoorde het Hof der Landvoogden of Stadhouders, door Hertog Jan II in 1300 gebouwd, hetwelk in 1731 geheel afbrandde, doch wederom opgebouwd werd; het diende in den laatsten tijd, merkelijk verfraaid, tot Koninklijk Paleis. Het oude Hof, voormaals een bijzonder eigendom der Prinsen van Oranje, was tot een museum van schilderijen en kunstwerken ingerigt geworden. Het Stadhuis werd in 1442 voltooid; het Broodhuis, tegenover hetzelve, was reeds in 1131 onder dezen naam bekend; in 1618 werd hetzelve door Albertus en Izabelle geheel vernieuwd. Onder de kerken behoort die van S. Gudula, in 1226 begonnen en in 1273 voltooid, tot de opmerkelijkste gebouwen; zij is in den Gothischen bouwstijl en van binnen rijkelijk met beeldhouwwerk versierd. De Augustijnen kerk was den Hervormden ingeruimd geworden en werd door twee Predikanten in het Nederduitsch bediend; in eene andere Protestantsche kerk werd in het Fransch en Engelsch gepredikt; de Joden hadden er insgelijks eene Synagoge. De onderscheiden gestichten van weldadigheid waren voortreffelijk ingerigt. De Koninklijke Schouwburg was sedert eenige jaren merkelijk vergroot en verfraaid, en onder de 8 poorten de Willemspoort, eerst voor weinig jaren gebouwd, de merkwaardigste. Het beroemde Park had van jaar tot jaar in schoonheid gewonnen. Onder de bijna 30 openbare fonteinen had men de smakelooze en onwelvoegelijke dwergfiguur op eene derzelven laten staan, die onder de laffe benaming van »Manneke pis" door het Brusselsch gemeen als het Palladium der stad beschouwd wordt, en niet zelden door deszelfs misselijken opschik bij bijzondere gelegenheden den spotlach der vreemdelingen opwekt. Maar Brussel bezat aan den anderen kant geheel andere het gezond verstand der beschaafdere inwoners meer waardige voorwerpen van belangstelling der reizi-

gers en verscheiden nuttige instellingen ter bevordering der wetenschappen en kunsten, wier verval wel het eerste gevolg zal zijn der »glorierijke afschudding van het Hollandsche juk!" = (HERMANUS VAN), geboren te Haarlem, den 8 October 1763, was een zeer verdienstelijk landschap- en tooneelschilder, die voor den Amsterdamschen Schouwburg en voor het tooneel der dramatische Societeit te Haarlem verscheiden uitstekend frasije schermen geschilderd heeft; de leden van dit gezelschap vierden, toen hij den 23 Februarij 1815 gestorven was, zijne nagedachtenis in hunnen Schouwburg op eene treffende wijze. = (PHILIBERT VAN), Heer van Heysbroek, geboren te Mechelen in het begin der XVI eeuw en Raadsheer in het Parlement aldaar, was het, die hij gelegenheid van de overdragt der regering door KAREL V aan zijn' zoon PHILIPS II te Brussel, uit naam van dezen vorst de aanspraak deed. Hij was een schrander regtsgeleerde, ervaren staatsman en welsprekend redenaar; deze laatste bekwaamheid kostte hem echter het leven, want in 1570 aan boord van een schip in de haven van Antwerpen eene redevoering doende met ongedekten hoofde, om ANNA, de dochter van Keizer MAXIMILIAAN II, te begroeten, veroorzaakte zulks hem eene ziekte, die hem eenige dagen daarna op den 12 October in het graf rukte.

BRUTIDIUS NIGER, leerling van APOLLODORUS in de welsprekendheid, was Aedilis te Rome, onder de regering van Keizer TIBERIUS, en liet eenige redevoeringen na en een stuk van de Romeinsche geschiedenis, waaruit de ondere SENECA verscheiden plaatsen in zijne schriften heeft overgenomen, onder anderen eene schoone lofspraak op CICERO en eenige merkwaardige omstandigheden van zijn' geweldigen dood.

BRUTIëRS, *Brutii*, waren oorspronkelijk eene Lacedemonische natie; zij bewoonden dat gedeelte van Italië hetwelk Groot-Griekenland genaamd was; zij werden veracht door de Romeinen, omdat zij, in plaats van met hen gemeene zaak te maken tegen HANNIBAL, zich lafhartig aan hem onderwierpen.

BRUTUS, een Trojaan, zoon van SILVIUS, zijn' vader ongelukkig gedood hebbende, week naar Griekenland, en vervolgens naar Bretagne, waar hij een Rijk stichtte en als eerste Koning der Bretons vreedzaam regeerde, en zijn nageslacht nog lang na hem, tot op de komst van JULIUS CÆSAR aan het hoofd der Romeinsche legioenen. = (DAMASIPPUS) was Praetor van Rome in de afwezigheid der Consuls 82 jaren vóór J. C. en aanhanger van MARIUS; hij liet een gedeelte der raadsleden vermoorden, die hij met dit oogmerk had zamengeroepen. SYLLA wreekte deze slagtoffers met den Praetor op zijne eerste proscriptielijst te plaatsen. = (DECIMUS JUNIUS ALBINUS), neef van MARCUS JUNIUS BRUTUS, was onder het getal der zamengezworenen tegen CÆSAR, na wiens dood hij zich naar Mutina (Modena) begaf; hij noodzaakte ANTONIUS het beleg van deze stad op te breken, verdreef hem uit Italië, en genoot de eer der zegepraal; maar op zijne beurt overwonnen door dezen Drieman, werd hij vermoord op zijne vlugt naar Gallië. = (JUNIUS) was in het eerst der partij van MARIUS toegedaan, en werd door POMPEJUS geslagen; naderhand voerde hij het bevel in Cisalpijnsch Gallië voor LEPIDUS, die na den dood van SYLLA den burgeroorlog wederom begonnen had. POMPEJUS overwon hem andermaal bij de belegering van Mutina (Modena), en na hem tot overgave genoodzaakt te hebben, liet hij hem vermoorden. JUNIUS BRUTUS was gehuwd met SERVILIA, zuster van CATO van Utica; zij baarde hem, behalve MARCUS JUNIUS, twee dochters, beiden JUNIA genaamd; de eene huwde met den Drieman LEPIDUS en de andere met CASSIUS. = (LUCIUS JUNIUS), vermaard in de vroegere Romeinsche geschiedenis om zijne vrijheidsliefde, was de zoon van TARQUINIA, tweede dochter van TARQUIJN DEN OUDEN. Zijn vader en broeder door TARQUIJN DEN TROTSCHEN vermoord zijnde, en vreezende hetzelfde lot te ondergaan, veinsde hij zich verstandeloos gedurende verscheiden jaren, tot zich eene gunstige gelegenheid opdeed om zich te doen gelden. Na de schennis door SEXTUS TARQUINIUS gepleegd aan LUCRETIA, die hare schande niet wilde overleven, wierp BRUTUS het masker af, kreeg het volk op zijne hand, verdreef de TARQUIJNEN uit Rome 509 jaren vóór J. C., en voerde een' republikeinschen regeringsvorm in; hij werd tot Consul benoemd met COLLATINUS, den echtgenoot van LUCRETIA, en betoonde in de waarneming van dit amht zoo veel ijver, dat hij niet aarzelde zijne eigen zonen ter dood te laten brengen, toen zij gedeeld hadden in eene zamenzwering om de TARQUIJNEN te herstellen. Eenige maanden daarna kwam hij om het leven in een lijfgevecht tegen ARUNS, den zoon van TARQUIJN, die insgelijks sneuvelde. = (MARCUS JUNIUS), zoon van JUNIUS BRUTUS en neef van CATO, hield de zijde van POMPEJUS in den burgeroorlog. Na den slag van Pharsalus bewees CÆSAR hem vele gunsten, maar desniettegenstaande besloot BRUTUS toch den ondergang des Dictators, die in den raad door de zamengezworenen vermoord werd. BRUTUS, na dezen moord door ANTONIUS vervolgd, vereenigde zich met CASSIUS, werd geslagen door ANTONIUS en OCTAVIANUS in de velden van Philippi, en bragt zich zelven om het leven, 42 jaren vóór J. C. = (PETRUS), Bisschop van Cattaro in Dalmatië, bloeide in de laatste helft der XV eeuw, en was buitengemeen ijverig in het bekeeren der Joden tot het Christendom; hij bepaalde eene zekere geldsom als eene soort van premie voor degenen die zich lieten doopen, en maakte door dit middel meer proselieten dan door de overredende kracht zijner welsprekendheid; hij zelf geeft dit niet ondnidelijk te kennen in zijne *Victoria contra Judaeos*, in 1489 te Venetië gedrukt.

BRUYÈRE (JEAN DE LA), geboren bij Dourdan, een dorp, niet ver van Parijs, in 1644, onderwees, onder het opzigt van BOSSUET, den Hertog van Bourgogne in de Geschiedenis, en bleef zijn geheele leven hij dezen Prins in hoedanigheid van geletterden, op eene jaarwedde van 1000 kroonen. In 1693 werd hij lid der Fransche akademie, en † te Versailles den 10 Mei 1696. Er bestaat slechts één werk van hem, doch hij heeft meer roem daarmede verworven dan menig geleerde met het schrijven van geheele stapels folianten; hij vertaalde namelijk het werk van THEOPHRASTUS in sierlijk Fransch, en voegde er eene menigte fiksch en stout geteekende karakters uit zijnen tijd bij, voorgesteld op eene bij uitstek geestige en zinrijke wijze. Dit werk verscheen in 1687, en werd met gretigheid gelezen; hetzelve won in belang en waarde naarmate het ouder werd; want, zegt de Abt DELILLE, »het schildert de wereld gelijk zij is, »en gelijk zij altijd zijn zal; het boek is gelijk deze wereld zelve, »waar onophoudelijk alles verandert, alles vernieuwd wordt, alles »bij toeval schijnt te geheuren, en ieder dag nieuwe voorwerpen »oplevert van aandacht, verbazing en belangstelling."

BRUYS (PIERRE), een ketter der XII eeuw, verkondigde zijne gevoelens in Dauphiné, Provence en Languedoc; hij verwierp den kinderdoop en leerde dien der bejaarden, beweerde de nutteloosheid der gebeden voor de dooden, oordeelde de Mis eene afgoderij, beleedigde de monniken en wierp de altaren, beelden en kruisen uit de kerken. Deze voorbarige hervormer werd te S. Gilles in 1147 levend verbrand.

BRYANT (JAMES), geboren te Plymouth, in 1715, onderwijzer der beide zonen des Hertogs van Marlbourough, verzelde den oudsten als secretaris naar het vasteland; na zijne terugkomst bekwam hij een voordeelig ambt, en kon zich onbekommerd overgeven aan zijne zucht tot archeologische nasporingen wegens verscheiden grondtrekken der Bijbelsche, Grieksche en Romeinsche geschiedenis. Zijn voornaamste werk is een zamenstel der oude mythologie. Hoezeer men ook de geleerdheid en scherpzinnigheid des schrijvers bewondert, kan men toch niet ontkennen dat hij somwijlen gissingen voor bewijzen en bedriegelijke etymologische verklaringen voor zekere resultaten aangenomen heeft. Aan den anderen kant bestreed hij met warmte algemeen ganghare gevoelens; zóo ontkende hij b. v. dat er ooit een Troje bestaan heeft, en beweerde dat de geheele oorlog der Grieken tegen deze stad door HOMERUS of een' ander verdicht was. In al zijne schriften, die inderdaad veel belangrijks behelzen, heerscht een geest van twistzucht en paradoxie; zoo voerde hij ook met PRIESTLEY een' pennestrijd over 's menschen zedelijke vrijheid en de wijsgeerige noodwendigheid (*philosophical necessity*) gelijk beiden dit noemden, maar *determinismus* en *indeterminismus* daaronder verstonden. † op zijn landgoed bij Windsor in 1804; een boek, uit zijne bibliotheek op zijn hoofd gevallen, verpletterde hem de hersenpan.

BRYAXIS, Grieksch Beeldhouwer, was een tijdgenoot van PHIDIAS; zijne meesterstukken waren een ÆSCULAPIUS, vijf kolossale beelden te Rhodes en een BACCHUS te Gnidus.

BRYCHIA, bijnaam van VENUS-APHRODITE, ontleend van *βρυχειν*, het slaan der golven.

BRZESC, hoofdstad van een woiwoodschap van denzelfden naam in Lithauen, ligt aan den Bug, en is grootendeels bewoond door Joden, die hier ook eene soort van hoogeschool hebben, waar veel Poolsche en Duitsche Israëlieten studeren. Deze stad is wel te onderscheiden van een ander Brzeso, in de Poolsche provincie Cujavië.

B. S. Verkorting van *Bene satisfecit.*

B. T. Verkorting van *Bonorum Tutor.*

BUACHE (JEAN NICOLAS), geboren te Neuville-au-Pont in 1740, † te Parijs den 21 November 1825, was de opvolger van D'ANVILLE als eerste aardrijkskundige des Konings, en heeft verscheiden Geographische leerboeken en verhandelingen over de oude en hedendaagsche aardrijkskunde in het licht gegeven. = (PHILIPPE), waarschijnlijk de vader van den voorg., geboren te Parijs, in 1700, huwde met de dochter van DELISLE, was diens opvolger en de voorganger van D'ANVILLE als aardrijkskundige des Konings. Even als deze beide vermaarde mannen was BUACHE zeer werkzaam in dit vak van wetenschap. Zijn vernuftig stelsel van natuurkundige en natuurlijke aardrijkskunde (*Géographie physique et naturelle*) gaf zeker aanleiding tot dwalingen en misslagen, maar is niettemin van veel dienst hij het beöefenen der oude aardrijkskunde, en baant den weg tot eene goede geographische kritiek, waaraan het eigenlijk nog ontbreekt. Zijn *Atlas physique*, dien wij hier op het oog hebben, is in 1754 uitgegeven, en mogelijk sedert wel met eenige kaarten aangevuld. † in 1773.

BUAT (HENRY DE FLEURY DE COULAN, Heer DE), zoon van een' Fransch' edelman, Kolonel in Hollandschen dienst, was Paadje van WILLEM II, Prins van Oranje, die hem tot Ritmeester bevorderde. Hij verzelde DE RUITER in 1659 op zijn' zeetogt naar het noorden, en woonde den slag bij tusschen de Hollanders en de Zweden op het

eiland Funen. Hij was gehuwd met eene kleindochter van den Raadpensionaris CATS, en werd het ongelukkig slagtoffer van zijne voorbarige zucht om de belangen van WILLEM III te bevorderen; hij hield namelijk met voorkennis van den Raadpensionaris DE WITT geheime briefwisseling met zekeren SYLVIUS te Londen, in een' tijd dat deze Staat zich met Engeland in oorlog bevond, doch gelijktijdig stond hij ook in geheime betrekkingen met den Engelschen Staatssecretaris Graaf ARLINGTON, ten voordeele van den Prins van Oranje. Zijne eigen onachtzaamheid was oorzaak dat deze handel aan den dag kwam, en BUAT eenige dagen na den zeeslag tegen de Engelschen, voorgevallen op den 4 Aug. 1666, in hechtenis geraakte. Bij het onderzoek zijner zaak bleek dat hij het ontwerp gesmeed had om WILLEM III tot Stadhouder te doen verheffen door den invloed van deszelfs oom KAREL II, Koning van Engeland, en deze verheffing tot een voorwaardelijk punt van den vrede te maken. De ongelukkige BUAT werd hierop » omdat hij ongeöorloofde briefwisseling » met den vijand gehouden had," door het hof van Holland ter dood veroordeeld en den 11 October 1666 in den Hage onthalsd.

BUBASTE, eene oude thans vervallen stad in Egypte, aan den regter oever van den oostelijksten Nijlarm, wordt gehouden voor het *Pi-Bezeth* bij EZECHIEL XXX, 27.

BUBENBERG (ADRIAN), Patriciër van Bern in de XV eeuw, voerde in zijne jeugd de wapenen, vervolgens werd hij, als lid der regering, in 1470 afgevaardigd aan KAREL DEN STOUTEN, wiens betuigingen van achting hem heimelijk aan de Bourgondische partij verbonden. Hij was Avoyer van zijne geboortestad, toen er verdeeldheden ontstonden tusschen de eerste geslachten des lands. De invloed van een' rijken Patriciër in het belang van het Fransche hof hem uit den Raad verwijderd hebbende, was hij genoodzaakt zijn vaderland te verlaten. Ondertusschen werd Murten, van welke plaats het lot van geheel Zwitserland scheen af te hangen, in 1476 berend door KAREL aan het hoofd van 60,000 man. De Berners riepen hierop hunnen Avoyer uit zijne ballingschap terug, en boden hem het opperbevel aan, hetwelk hij edelmoedig aannam. Dit uitstekend bewijs van verkleefdheid aan zijn vaderland werd bekroond met een roemrijk gevolg. LODEWIJK XI schreef de overwinning bij Murten voornamelijk toe aan de dapperheid en wijsheid van BUBENBERG. Het volgende jaar werd hij naar het Fransche hof gezonden, maar de edele Berner, ziende dat zijne medeafgevaardigden zich lieten verleiden, en men pogingen deed om hem insgelijks te winnen, vertrok heimelijk weder naar zijn vaderland, en † in 1479.

BUCENTAURUS, een phantastisch wezen der oude Grieksche fabelleer, hetwelk tot den navel toe eene menschelijke gedaante, maar vervolgens tot onderlijf het ligchaam van een' stier had.

BUCENTORO was de naam van het vaartuig, hetwelk te Venetië gebruikt werd bij de trouwplegtigheid van den Doge met de Adriatische Zee; hetzelve was eene soort van galei, 107 voeten lang en 22 voeten breed; de laatste was in 1728 gebouwd, zeer prachtig versierd en verguld, en had aan wederzijden 26 riemen. Dit belagchelijk huwelijk werd alle jaren op Hemelvaartsdag voltrokken, of liever vernieuwd, en het vaartuig daags te voren uit het arsenaal naar het plein S. Marco gebragt. De Doge plaatste zich aan boord op een' verheven' zetel, onder een gebeeldhouwd en verguld verhemelte, behangen met rood fluweel met gouden franjes, koorden en kwasten; aan wederzijden langs het boord zaten op vergulde zetels de vreemde gezanten, de Raadsheeren en de *Nobili* der Republiek. De Bucentoro voerde geene masten, maar de groote vlag van S. Marco op het achtergedeelte, en het beeld der geregtigheid op den voorsteven. Onder het gebulder van het geschut, het steken der trompetten en een luidruchtig muzijk verliet dit vaartuig onder een' grooten toevloed van aanschouwers de kaai van het plein S. Marco, en werd, verzeld van eene ontelbare menigte gondels, een eind wegs in zee geroeid, naar de plaats, waar de plegtigheid gewoonlijk geschiedde; onder een statig kerkgezang zegende de Patriarch van Venetië de zee, en overhandigde den ceremoniemeester een' gouden ring van geringe waarde; de Doge wierp vervolgens dezen ring der bruid in haren vochtigen schoot, onder het uitspreken der Latijnsche formulierwoorden: *Desponsamus te, Mare, in signum perpetui dominii* (wij trouwen u, zee! ten teeken van altijddurende heerschappij); vervolgens werd de bruid met bloemen en geurige kruiden bestrooid. De Kapitein van den Bucentoro, die vooraf een' eed had moeten doen, om het vaartuig, onder verbeurte van zijn leven, behouden terug te brengen, gaf hierop bevel door de lagunen naar de kerk van S. Nicolo te roeijen; hier deed de Patriarch eene plegtige mis, waarna het aanzienlijk gezelschap wederom aan boord ging en naar het plein S. Marco terug voer, waar de doorluchtige gemaal der Adriatische Zee en zijne bruiloftsgasten met kanonschoten verwelkomd werden. Deze zonderlinge plegtigheid heeft natuurlijk met de vernietiging der Republiek opgehouden; men wil dat dezelve haren oorsprong verschuldigd is aan eene overwinning, door de zeemagt der Republiek onder het bevel van den Doge SEBASTIANO ZIANI, behaald op de Keizerlijke vloot, bij welke gelegenheid Paus ALEXANDER III in 1177 Venetië met de opperheerschappij der Adriatische Zee beschonk, welke zoo veel als de bruidschat was, dien zij den Doge ten huwelijk bragt.

BUCEPHALUS was de naam van het paard van ALEXANDER, Koning van Macedonië; hetzelve werd door een' Thessaliër zijn' vader PHILIPPUS te koop aangeboden, doch deze vond den prijs te hoog en het paard bovendien ontembaar, doch de jonge ALEXANDER hetzelve bestijgende, gehoorzaamde het hem tot ieders verwondering, daar het te voren ieder' anderen ruiter afgeworpen had. ALEXANDER behield dus dit paard, en stelde zoo veel prijs op hetzelve, dat hij nooit een ander bereed, gelijk ook BUCEPHALUS van zijn' kant geen' anderen ruiter op zijnen rug gedoogen wilde. Toen het paard eindelijk op ALEXANDERS togt in de Indiën aan zijne wonden gestorven was, liet ALEXANDER hetzelve begraven, en nabij zijn graf eene stad bouwen, die tot deszelfs gedachtenis Bucephalia genaamd werd.

BUCERUS (MARTINUS), geb. te Schlettstadt, in den Elsas, in 1491, was aanvankelijk Dominikaner monnik, doch omhelsde weldra de gevoelens van LUTHER, verliet het klooster, en trouwde, op het voorbeeld van dezen hervormer, insgelijks met eene non. Hij werd Hofprediker bij den Keurvorst van de Palts te Heidelberg, en was vervolgens 20 jaren lang Prof. te Straatsburg, tot EDUARD VI, Koning van Engeland, hem als Professor naar Cambridge beriep. † aldaar den 27 Februarij 1551. De dweepzuchtige Koningin MARIA liet in 1557 zijn gebeente opgraven en verbranden. Zijne geschriften hadden in den tijd der hervorming veel gezag; eenigen gaf hij onder den naam van ARETIUS FILINUS in het licht. De Kardinaal CONTARINI noemde BUCERUS den geleerdsten onder de ketters. = (GERSON), geboren te Vere, werd in 1588 aldaar Predikant. In 1619 werd hij door de Algemeene Staten benoemd tot medeärbeider aan de nieuwe overzetting des Bijbels, waartoe door de beruchte Dordsche Synode het besluit genomen was. Om zijne aangenomen taak te volbrengen vertrok hij naar Leyden, en † aldaar den 7 Augustus 1631 alvorens deze overzetting nog voltooid was. In 1618 had hij eene Latijnsche verhandeling in het licht gegeven over het Kerkbestuur; JAKOBUS II, Koning van Engeland, die meer kennis had van haarkloverijen over de regtzinnigheid dan van een verstandig rijksbestuur, vond erge ketterijen in dit werkje, en zocht door den pedanten CARLETON, zijn' Gezant in den Hage, den schrijver in ongelegenheid te brengen; maar de Zeeuwsche Synode hield hem de hand boven het hoofd, begrijpende dat het hare en niet de zaak des Konings van Engeland ware om over 's mans al of niet regtzinnigheid te oordeelen.

BUCHANAN (CLAUDIUS), † te Broxbourne, den 9 Februarij 1815, was een der voortreffelijkste latere Engelsche godgeleerden; van zijne talrijke werken zijn de meeste twee, drie en viermalen gedrukt, doch van zijn hoofdwerk: *Christian Researches in Asia*, verscheen in 1814 de tiende druk, en in hetzelfde jaar eene Nederduitsche vertaling van hetzelve te Haarlem bij A. LOOSJES, Pz. BUCHANAN was een der werkzaamste leden van de Engelsche Aziatische Maatschappij, en had het toezigt over de uitgave van een Syrisch Nieuw Testament. = (GEORGE), geboren te Killerney, in Schotland, den 1 Feb. 1506, studeerde te Parijs, beproefde, in zijn vaderland teruggekeerd, den krijgsdienst, die hem echter niet behaagde, en begaf zich wederom naar Parijs, waar hij ruim twee jaren in het collegie van S. Barbara onderwees. Hierop werd hij leermeester van een' natuurlijken zoon van JAKOBUS V, Koning van Schotland, en schreef een paar hekeldichten op de Franciskaner monniken; de bescherming des Konings hem niet tegen derzelver wraak kunnende beveiligen, week hij naar Bordeaux, en kwam in 1544 wederom te Parijs, schreef aldaar eenige Latijnsche treurspelen, van welke de *Baptistes* door JEREMIAS DE DECKER in Nederd. verzen vertaald is, en volgde den geleerden GOVEA naar Portugal, waar deze hem een ambt aan de universiteit van Coimbra bezorgde. GOVEA gestorven zijnde, geraakte BUCHANAN om zijne vrijmoedige gevoelens in de gevangenis, waar hij zijne schoone *Paraphrasis* der Psalmen in Latijnsche verzen schreef. In 1551 wederom in vrijheid gesteld, keerde hij naar Parijs, en werd leermeester van den zoon van den Maarschalk DE BRISSAC. In 1556 keerde hij naar Schotland, waar de Koningin MARIA STUART hem de opvoeding van haren zoon vertrouwde; hij beloonde deze ongelukkige vorstin met ondankbaarheid, en gaf verscheiden geschriften tegen haar in het licht gedurende hare gevangenschap, om de gunst van ELIZABETH te winnen. † te Edimburg, den 28 September 1582. Hij was beter dichter dan geschiedschrijver; altans zijne geschiedenis van Schotland heeft weinig waarde; zijne treurspelen, punt- en hekeldichten, benevens de *Paraphrasis* der Psalmen zijn het meest herdrukt, maar zijne prozaïsche schriften geheel vergeten. Al zijne werken zijn 2 deelen in folio in 1715 te Edimburg en te Leyden in 1725 gedrukt.

BUCHAREST is eene tamelijk groote stad in Wallachijen, waar de Hospodar, die onder Turksche bescherming staat, resideert; zij ligt aan de rivier Dembrowitz, en heeft 60,000 inwoners. Er zijn aldaar verscheiden kerken en kloosters van den Griekschen godsdienst; in 1754 hebben de Lutherschen er insgelijks eene kerk gebouwd. Den 17 November 1769 werd de stad door de Russen ingenomen, doch na den vrede met de Porte in 1774 wederom door dezelve verlaten. Den 28 Mei 1812 werd hier de vrede tusschen Rusland en de Porte gesloten.

BUCHARIJEN, een groot landschap in Aziatisch Tartarijen,

wordt in Groot- en Klein-Bucharijen verdeeld, en door de Usbeksche Tartaren bewoond. Er zijn vele steden in dit uitgestrekte gewest, die elk een' bijzonderen Khan hebben, en onder welken de steden Buchara en Samarcand de voornaamste zijn, in welke laatste de Schach des zomers en in de eerste des winters zijn verblijf houdt; Buchara is de stapelplaats en de voornaamste markt in Middel-Azië voor Indië, China, Perzië, Arabië en Rusland, er zijn 200,000 inwoners, 400 moskeën en 10 groote Karavansera's. Bucharijen heeft eene bevolking van 3 millioenen, van welke de Tartaren meest een nomadisch leven leiden, de overige inwoners, Perzen, Turken, Joden, Russen, enz. wonen in steden en drijven koophandel of oefenen handwerken. De schoone en sterke paarden uit Bucharijen zijn overal gewild.

BUCHELIUS (Arnoldus), geboren te Utrecht, den 17 Maart 1565, was een kleinzoon van Arnoldus Buchelius, die zijn' kostbaren boekschat bij testament aan de Utrechtsche stadsbibliotheek vermaakt had, en een zeer kundig regtsgeleerde; doch toen hij zijn' zestienjarigen eenigen zoon verloren had, liet hij de practijk varen, en hield zich enkel bezig met de beöefening der Geschiedenis en fraaije letteren. † den 15 Julij 1641. Hij had zich voornamelijk toegelegd op het onderzoeken en ophelderen der gebeurtenissen uit de middeleeuwen, die betrekking hadden tot de Geschiedenis van ons vaderland: latere geschiedschrijvers hebben veel nut uit zijne nasporingen getrokken.

BUCHERIUS (Ægidius), geboren te Atrecht, in 1576, † te Doornik den 8 Maart 1665, was een' geleerd Jezuit, Geschiedschrijver en Tijdrekenkundige, wiens verouderde en zeldzaam geworden werken een' schat van wetenswaardige zaken behelzen, betrekkelijk tot de vroegere Belgische geschiedenis.

BUCHOZ (Pierre Joseph), geb. te Metz, den 27 Feb. 1731, † te Parijs den 30 Jan. 1807, was aanvankelijk Lijfarts van Stanislaus, gewezen Koning van Polen, maar hij leide zich geheel en al toe op de kruidkunde en het uitgeven van botanische werken, van welke hij zulk eene ontzettende menigte in het licht gaf, dat men, alleen de lijst der titels ziende, naauwelijks zou gelooven dat een enkel mensch zoo vele boeken heeft kunnen zamenstellen en uitgeven. Al zijne werken, meest met gekleurde platen, bestaan in meer dan 300 boekdeelen, waarvan 95 in folio; de overigen in 4to en 8vo.

BUCHS is een schietgeweer met een' getrokken loop, en was reeds in de XIV eeuw in gebruik, want in 1381 beloofde Augsburg in den oorlog der Rijkssteden tegen de Edelen van Zwaben en Beijeren 30 buchsen te stellen; dit geweer werd echter in de middeleeuwen meest bij het schijfschieten en op de jagt gebruikt. In de XVI en XVII eeuw werden de Buchsen te Neurenberg merkelijk verbeterd, en eerst in den dertigjarigen oorlog geregelde jagercorpsen met buchsen gewapend in het veld gebragt. De Franschen hebben ook later kavallerie met Buchsen gewapend (*Chasseurs à cheval*).

BUCKINCK (Arnold) was de uitvinder van het graveren der landkaarten in koper, welke kunst hij tot een' hoogen graad van volkomenheid bragt. Het eerste werk, waarin afdrukken van in het koper gegraveerde kaarten gevonden worden, was de uitgave van Ptolemeus, die te Rome in 1473 verscheen. Van deze kaarten is ook in de latere uitgaven van dit werk gebruik gemaakt, en bij de laatste van 1608 eene wereldkaart gevoegd, waarop de ontdekkingen van Columbus, Vespuccio en Cabral voor het eerst zijn aangewezen.

BUCKINGHAM, zie Villers (George).

BUCKLER (Johann), meer bekend onder den naam van Schinderhannes, omdat hij beulsknecht geweest was, maakte op het einde der vorige eeuw zich berucht als aanvoerder eener rooverbende, die de Rijngewesten onveilig maakte. Hij begon met het stelen van schapen, voegde zich bij eene bende gaauwdieven, en werd meermalen gegrepen, doch ontkwam telkens gelukkig. Op zijn goed geluk vertrouwende, besloot hij zelf aanvoerder te worden, en rigtte eene sterke bende op, die weldra mijlen ver den schrik verspreidde, en hare rooverijen met zoo veel stoutheid pleegde, dat zelfs eenige gemeenten, en vooral de Joden, gezantschappen aan Schinderhannes zonden, om met hem te onderhandelen. Hij was met zekere Juultje Blasius getrouwd, en het liedje, dat hij op haar gemaakt had, werd op alle markten en kermissen in de Rijnoorden gezongen. Eindelijk werd hij toch gevangen en naar Frankfort gebragt. Hij ontdekte dadelijk zijn' waren naam en een groot gedeelte zijner misdaden; daarop werd hij met zijne makkers aan het geregt te Maintz overgeleverd; hier bekende hij alles rondborstig, want hij geloofde, dewijl hij nooit een' moord gepleegd had, dat men hem niet ter dood veroordeelen kon; maar hij had juist niet veel werk gemaakt van de kennis der wetten, en bedroog zich dienvolgens zeer in zijne verwachting: den 21 November 1803 verloor hij zijn hoofd onder de Guillotine.

BUCOLICUM is de Latijnsche benaming van het Herdersdicht, en afkomstig van het Grieksch *Βους*, os, en *κολον*, voedsel, waarvan men *Βουκολος*, ossenhoeder, gemaakt heeft. Men noemde deze dichtsoort bucolisch, omdat de daarin handelende personen herders waren, of het gedicht van de veehoederij handelde. In het Grieksch noemde men deze gedichten *Εκλογη*, *Ecloga* en *Ειδυλλιον*, *Idylle*. Zie Herdersdicht.

BUCQUOI (Karel Bonaventura de Longueval, Graaf van) in 1561 uit een aanzienlijk Nederlandsch geslacht geboren, trad zeer jong in den Spaanschen krijgsdienst, en was in 1591 reeds opgeklommen tot den rang van Generaal-veldtuigmeester; hij verdedigde in 1596 Atrecht tegen de Franschen, en hielp in 1598 Calais veroveren. In 1599 werd hij bevelhebber van Emmerik, na de verovering dezer stad door de Spaanschen, en kort daarna bij eene verkenning gevangen genomen door Graaf Lodewijk van Nassau. In 1605 verscheen hij wederom op het oorlogstooneel in de Nederlanden, het bevel voerende over een gedeelte des legers onder Spinola; zijne krijgsverrigtingen bepaalden zich meestal tot kleine gevechten en het innemen van schansen in het Kleefsche en Guliksche. Zijn inval in de Betuwe, in 1606, waartoe Spinola 11,000 man voetvolk en 2000 ruiters onder zijn bevel gesteld had, mislukte. In 1610 werd hij door den Aartshertog Albertus met eene zending naar Frankrijk belast, waarna de dertigjarige oorlog hem in Duitschland eene nieuwe loopbaan opende. Als Generalissimus der Oostenrijksche legers sloeg hij in 1620 met Maximiliaan, Keurvorst van Beijeren, het leger der Protestanten bij Praag, door welke nederlaag Fredrik V, Koning van Bohemen, zijne kroon verloor. Bucquoi bragt hierop Bohemen en Moravië onder de gehoorzaamheid des Keizers terug; maar hierop tegen Bethlen Gabor, Vorst van Zevenbergen, in Hongarijen te veld trekkende, sneuvelde hij bij het beleg van Neuhäusel in 1621.

BUDA, broeder van Attila, regeerde in Hongarijen, terwijl deze Europa verwoestte. Men schrijft aan hem de stichting toe der stad Buda, naderhand Ofen genaamd, de hoofdstad van Hongarijen.

BUDDÆUS (Joannes Franciscus), geboren te Anclam, den 25 Junij 1667, † te Gotha, den 18 November 1729, beroemd Luthersch godgeleerde, was Professor der wijsbegeerte te Halle en Jena. Hoewel meer theologant dan philosooph, maakte hij zich echter ten aanzien der wijsbegeerte eenigermate verdienstelijk door het bevorderen der beöefening van dezelver geschiedenis door zijne menigvuldige eclectische schriften, en vooral door zijne *Analecta historiae Philos.* Met Wolf geraakte hij wegens diens wijsgeerig stelsel in een' pennestrijd, in welken zijn schoonzoon Walch hem te hulp kwam, doch beiden tegen Wolf te kort schoten.

BUDDHA was de insteller van het zoogenaamde Buddhaïsmus, een overoude godsdienst, die, door de Braminen uit Indië verdrongen, zich naar Japan, Thibet en China verplaatst heeft, en aldaar, gelijk mede op Ceilon, nog bestaat. Volgens de Japansche overlevering is Buddha, wiens eigenlijke naam Tschakia-Muni zou geweest zijn, ruim 1000 jaren vóór J. C. geboren. Kort vóór zijn' dood, 950 jaren vóór J. C., vertrouwde hij zijne mysteriën aan zijn' discipel Mahakaya, de eerste heilige of Patriarch der Buddhaïsten, die de leer van Tschakia Muni, later als Godheid onder den naam Buddha vereerd, voortplantte. Daar ondertusschen *Buddha* in het Sanskritsch zooveel als verstand of wijsheid beteekent, is Buddha misschien niet eens een historische, maar een mythische persoon; ten minste zijne levensgeschiedenis is, gelijk die van de meeste andere uitvinders van godsdiensten, met wonderwerken vermengd, die waarschijnlijk niets anders dan mythen en allegoriën zijn. Wat zijne leer betreft, de slotsom van dezelve was dat de hoogste gelukzaligheid in volslagen gewaarwordingloosheid (*apathie*) bestaat, welke de vromen na hunnen dood ten deel valt. Ook leerde hij de zielverhuizing, verbood dienvolgens het dooden der dieren, maar prees daarentegen den zelfmoord aan, als iets verdienstelijks, vooral den vrijwilligen dood in de vlammen, alzoo het vuur eene reinigende hoedanigheid bezit, en de ziel door hetzelve van de smetten der zonden gezuiverd wordt, dat anders in het ligchaam van een of ander dier moest geschieden: velen verkozen daarom ook liever dit vagevuur. Het is ondertusschen waarschijnlijk dat deze godsdienst, zoo wel als alle andere, in zulk een lang verloop van tijd eenige veranderingen in de leervormen zal ondergaan hebben, zoodat het moeijelijk is het eigenlijk regtzinnig stelsel van dezelven op te geven.

BUDÉ (Guillaume), geboren te Parijs in 1467, om zijne groote geleerdheid het » wonder van Frankrijk" genaamd, bragt drie jaren aan de hoogeschool te Orleans, in plaats van te studeren, in allerlei ongebondenheid door, doch leide naderhand met grooten ijver zich toe op de letteroefeningen, inzonderheid op de kennis der oude Grieksche schrijvers, en leefde geheel en al voor de wetenschappen. Men verhaalt van hem dat hij den knecht, die hem op zijne studeerkamer kwam berigten dat er brand in zijn huis was, geheel koelbloedig, zonder eens de pen uit de hand te leggen, ten antwoord gaf: » Zeg dat aan mijne vrouw: ik bemoei mij niet met het huishouden." Lodewijk XII zond hem naar Rome om eene zaak met den Paus te vereffenen, en benoemde hem tot zijn' Secretaris. Frans I maakte in 1522 Budé Requestmeester, gebruikte hem insgelijks tot verscheiden gewigtige zaken, stichtte op zijn aanraden het *Collége royal de France*, en leide de bibliotheek te Fontainebleau aan. Bij de geleerden nogtans was hij meer gevreesd dan bemind, omdat hij geene tegenspraak verdragen kon, en gewoon was in zaken van geleerdheid als meester te beslissen, gelijk blijkt uit zijn' pennestrijd met Erasmus, wiens geleerdheid de zijne trouwens geweldig in het licht stond. Hij verzelde Frans I op eene reis naar de kusten van

Normandië, maar kwam ziek in Parijs terug, en † aldaar den 23 Augustus 1540. Zijne menigvuldige schriften zijn 4 deelen in fol. te Bazel in 1557 gedrukt.

BUDES (SYLVESTRE), Bretonsch edelman, neef van den beroemden DUGUESCLIN, onderscheidde zich door zijne dapperheid in de veldslagen van Anray, Navarette en Montiel, en herstelde in Italië het gezag van Paus GREGORIUS XI, die kort daarna stierf. Frankrijk de zijde gekozen hebbende van CLEMENS VII tegen zijn' mededinger BARTOLOMEO PIGNANO, Aartsbisschop van Bari, die onder den naam van URBANUS VI verkozen was, trok BUDES naar Rome, bleef langer dan een jaar aldaar in bezetting, en vermeesterde insgelijks Viterbo en Anagni. URBANUS VI eindelijk de overhand bekomende, trok BUDES wederom naar Frankrijk, waar CLEMENS hem beschuldigde van verstandhouding met zijn' vijand; de regters geloofden den Paus op zijn onfeilbaar woord, en de Bretonsche Ridder werd te Avignon onthalsd in 1379.

BUDGET. Dit woord is in de hedendaagsche staatstaal van de Engelschen overgenomen en van Celtischen oorsprong; de oude Celten noemden een dierenvel *Boulga*, waarvan de Franschen der middeleeuwen *Boulge*, *Bouge* en *Bougette*, de Italianen *Bolgia* en de Duitschers *Balg* gemaakt hebben, terwijl dit woord in het Latijn als *Bulga* dezelfde beteekenis kreeg van lederen zak, valies, randsel, enz. en veel overeenkomst heeft met het Grieksche *βολγος* of *μολγος*. Met WILLEM DEN VEROVERAAR kwam het Fransche woord *Bougette* naar Engeland, en ging, als *Budget* verspeld, in de Engelsche taal over, in welke het later de beteekenis kreeg van de brieventasch, waarin zich de rekening der staatshuishouding bevond; tegenwoordig wordt daarmede die rekening zelve bedoeld, en de Engelsche spelling is alle andere talen behouden; in het Nederduitsch spellen nogtans sommigen dit woord *Budjet*, welligt op denzelfden grond als *Regement*, in plaats van *Regiment*; *Avontuur*, in plaats van *Avantuur* en meer woorden uit vreemde talen, wier oorspronkelijke spelling men buiten noodzakelijkheid verbastert.

BUDWEIS, eene versterkte stad met 6000 inwoners in Bohemen, aan de Moldau, 16 mijlen van Praag, is vermaard wegens de overwinning, aldaar behaald door de Keizerlijke Generaals BUCQUOI en DAMPIERRE op den Graaf VAN MANSFELD in 1620. In 1744 werd deze vesting door de Pruissen bezet, doch wederom door hen verlaten.

BUEIL (JEAN DE), Raad en Kamerheer van KAREL VI, Koning van Frankrijk, sneuvelde in 1415 in den slag van Azincourt, na wonderen van dapperheid verrigt te hebben. Zijn zoon, insgelijks JEAN genaamd, Graaf van Sancerre, bijgenaamd de »Geesel der Engelschen," had deel aan den roem van JEANNE D'ARC in het verlossen van Orleans, verzelde KAREL VII bij zijne krooning te Rheims, en was tegenwoordig bij de belegeringen van Pontoise, Rouen, Montivilliers, Caen en Cherbourg, in 1450. Zijne uitstekende diensten bezorgden hem de waardigheid van Admiraal, welke LODEWIJK XI hem ontnam. DE BUEIL nam daarop deel in den oorlog van het algemeen welzijn, geraakte wederom in gunst in 1469, en † in 1480.

BUENOS AYRES is de hoofdstad eener provincie van denzelfden naam in Zuid-Amerika, en ligt aan de Zilverrivier (*Rio de la Plata*), die de geheele provincie doorstroomt. De stad is in 1535 gebouwd geworden, heeft 5000 huizen en 70,000 inwoners, die een' levendigen tusschenhandel drijven met Brazilië, Chili, Peru en Paraguay. De haven wordt jaarlijks door omstreeks 400 vreemde schepen bezocht; het voornaamste artikel van uitvoer bestaat in ossenhuiden. Na den afval dezer provincie van Spanje werd Buenos Ayres de zetel van het Congres der Vereenigde Staten van Zuid-Amerika, hetwelk in 1826 de hoofdstad tot den zetel der bestendige regering verklaarde. In 1806 werd Buenos Ayres veroverd door een Engelsch eskader, onder het bevel van den Admiraal POPHAM en den Generaal BERESFORD; ondertusschen was deze verovering slechts het gevolg van eene plotselinge verrassing, want zoodra de Spanjaards van hunnen schrik bekomen waren, vielen zij de Engelschen aan, en maakten hen grootendeels krijgsgevangen. In het volgende jaar kwamen er wel onder WHITELOCK en CRAWFURD versterkingen, maar men liet de Engelschen de stad gerust binnentrekken, en ontving hen toen met zulk een geweldig vuur uit allerlei geschut en geweren, dat een gedeelte des Britschen legers vernietigd werd, en het overige zich door het sluiten van een' wapenstilstand moest redden. Thans bekleedt Buenos Ayres onder de jonge Zuid-Amerikaansche vrijstaten een' aanzienlijken rang.

BUEN RETIRO is de naam van een opeene hoogte in de nabijheid van Madrid gelegen koninklijk lustkasteel van eene vierkante gedaante, met torens op de hoeken, van binnen zeer prachtig versierd en omringd door een heerlijk aangelegd park. Dit schoone kasteel werd gebouwd door den Hertog van Olivarez, gunsteling van Koning PHILIPS IV, en kwam bij zijn' dood in 1645 aan de kroon. De Spaansche Koningen bragten gewoonlijk de lente en een gedeelte van den zomer hier door. Toen de Franschen in 1808 Madrid voor de eerste maal ruimden, en de Spanjaards de stad in staat van verdediging stelden, werd ook Buen Retiro versterkt; maar 30 stukken geschut schoten weldra bres in de dunne muren, en de Franschen dreven de Spaansche bezetting, na een' korten wederstand, er uit; de capitulatie der hoofdstad was het gevolg dezer verovering. Het slot werd na de inneming deerlijk geplunderd, de meeste kostbaarheden gestolen en het overige vernield. De Franschen maakten vervolgens van Buen Retiro eene soort van citadel, om Madrid in bedwang te houden; het slot werd met een' wal omringd, de kamers werden tot casernen en magazijnen gebruikt, en bovendien kreeg de nieuwe citadel nog eene versterking door een in de nabijheid aangelegd fort, waartoe eene porseleinfabrijk gebezigd werd. Deze vestingwerken moesten den nieuwen Koning JOSEPH BONAPARTE in geval van opstand tot eene toevlugt dienen, gelijk hij ook werkelijk gedurende den slag van Talavera met zijn hofgezin in *Buen Retiro* eene *Goede Wijkplaats* zocht.

BUFFA (OPERA), Fr. *Opéra bouffon*, vrolijk, kluchtig zangspel, is in Italië de algemeene benaming van alle kleine zangspelen, en die, in welke tusschenbeiden wordt gesproken, in onderscheiding van *Opera seria*, groote of tragische zangspelen, in welke niets gesproken, maar alles gezongen wordt. Zie OPERA.

BUFFALMACCO, een Italiaansch Schilder, geboren te Florence, is meer vermaard door zijne kwinkslagen en koddige invallen, bijeen verzameld door BOCCACCIO en SACHETTI, dan door zijne schilderstukken; de besten zijn door den tijd vernield, en nog slechts enkelen te Pisa bewaard gebleven. † in het hospitaal te Florence in 1340.

BUFFEL is een viervoetig dier van het geslacht der runderen, en heeft genoegzaam de gedaante en grootte van den gewonen Europeschen Stier, doch is veel wilder; hij behoort in Azië en Afrika te huis, doch men heeft hem ook naar Hongarijen, Italië en elders in Europa overgebragt, waar hij even als andere runderen met voordeel wordt aangefokt. Aan de Kaap *De Goede Hoop* en elders waar men hem weet te temmen, wordt hij voor den ploeg gespannen, of als trekdier voor tamelijk zwaar geladen wagens gebruikt; hij is den mensch zeer gehoorzaam, en men bestuurt hem door middel van een touw, dat door een' ijzeren of koperen ring gehaald is, die in zijn' neus steekt. Het vleesch van den Buffel is taai en slecht; ook wordt hij slechts uit nood geslagt, en van zijne huid een zeer dik en sterk leder bereid. De Buffelmelk is goed en bruikbaar tot boter en kaas. De proefnemingen, om den Buffelstier met de gewone koe, of den Europeschen stier met de Buffelkoe te koppelen, zijn tot nog toe mislukt.

BUFFIER (CLAUDE) was in Polen van Fransche ouders, in 1661 geboren, en had in Frankrijk zich in de orde der Jezuiten begeven, in wier collegie te Rouen hij Professor werd in de godgeleerdheid. † aldaar den 17 Mei 1737. Hij was een kundig taalgeleerde en vlijtig medearbeider aan het *Journal de Trévoux*; behalve zijne daartoe geleverde bijdragen heeft hij nog eene menigte andere geschriften over allerlei onderwerpen van wetenschap in het licht gegeven, waarvan de meesten dikwijls gedrukt en bij het onderwijs nog zeer bruikbaar zijn.

BUFFON (GEORGE LOUIS LECLERC, Graaf DE), geb. te Montbard den 7 Sept. 1707, † te Parijs, den 16 April 1788, ontving in zijne jeugd eene zorgvuldige opvoeding. Te Dijon geraakte hij in kennis met den jongen Hertog van Kingston, met wien hij, na Frankrijk en Italië gemeenschappelijk doorreisd te hebben, naar Engeland ging, waar hij een werk van NEWTON over de differentiaalrekening en een ander van HALES vertaalde. Na zijne terugkomst in Frankrijk schreef hij verscheiden wis-, natuur- en landbouwkundige verhandelingen, die hij van tijd tot tijd in de akademie der wetenschappen, van welke hij in 1730 lid geworden was, voordroeg. Door zijne aanstelling tot Intendant van den Koninklijken tuin in 1736 kreeg hij eene bepaalde rigting op de Natuurlijke Historie, welke hij in haren geheelen omvang overzag, en die nog niemand vóór hem zoo schoon, zoo gelukkig en met zoo veel roem bearbeid had, als hij gevoelde, en door zijn onsterfelijk werk met de daad bewezen heeft, dat geschieden kon. Toen zijn vernuft het stout ontwerp daartoe gevormd en ontwikkeld had, sloeg hij met DAUBENTON de hand aan de uitvoering, en na een' tienjarigen arbeid leverden beide vrienden de 3 eerste deelen der Natuurlijke Historie, die van 1749 tot 1767 door nog 12 anderen gevolgd werden. Aan de 9 volgende deelen, die van 1770 tot 1783 uitkwamen, de Natuurlijke Historie der vogelen behelzende, had DAUBENTON geen deel; eenige artikelen werden door GUENAU en den Abt BEXON geleverd. BUFFON alleen gaf de 5 deelen over de delfstoffen van 1783 tot 1788 uit; van de 7 supplementdeelen maakt het vijfde een afzonderlijk geheel uit, dat van BUFFONS werken het beroemdste is; het behelst de *Epoques de la Nature*. Deze ontzettende arbeid hield BUFFON 50 jaren lang bezig, en toen dezelve in zijn 81 levensjaar door den dood werd afgebroken, nam LACÉPÈDE de verdere uitvoering van dit reuzenontwerp op zich, en voltooide met roem de Natuurlijke Historie der walvischsoorten, der slangen en der visschen; die der weekdieren en planten ontbreken tot nog toe. Het werk van BUFFON trok de bewondering en verbazing der geheele wereld; geleerdheid, welsprekendheid, verhevenheid en stoutheid van denkbeelden, edelheid en zuiverheid van stijl, juistheid en waardigheid van uitdrukking vindt men in hetzelve gelukkig vereenigd met grondige zaakkennis, naauwkeurige waarneming en juiste bepaling, daarbij eene harmonie des geheels, waarvan nog nergens een voorbeeld is aangetroffen. Met regt mag Frankrijk op dit werk zich verhoovaardigen als op een gedenkstuk van oneindig meer waarde in de oogen van het beschaafde Europa dan de krijgs-

roem van den Corsikaanschen soldaat van fortuin, wiens lauweren het bloedig betaald heeft. Geheel Europa bewees eenstemmig de schitterendste hulde aan BUFFON; zijn werk werd in het Engelsch, Italiaansch, Spaansch-, Hoog- en Nederduitsch vertaald, en bovendien overal in het oorspronkelijke nog ontelbare malen gedrukt. In Frankrijk genoot de schrijver de schitterendste onderscheiding; LODEWIJK XV verhief zijn landgoed Buffon tot een graafschap; D'ANGIVILLERS, Opziener der gebouwen, liet hem nog bij zijn leven onder LODEWIJK XVI een standbeeld oprigten, met het opschrift: *Majestati naturae par ingenium.* Na zijn' dood liet BUFFONS éénige zoon te Monbart, ter gedachtenis van zijn' beroemden vader, in de nabijheid van een' tamelijk hoogen toren eene lage kolom oprigten, met dit zinrijk bijschrift: *Excelso turri humilis columna: Parenti suo filius* BUFFON. Eenige geleerden hebben zijne gewaagde, somwijlen meer vernuftige dan ware hypothesen bestreden en sommigen zijner theoriën proefondervindelijk wederlegd, maar daarom toch niets aan zijnen roem ontnomen als een groot man, die der Natuurlijke Historie eene fakkel ontstak, welke nog helder voortbrandt, en waaraan menig andere geleerde de zijne ontsteekt op den weg des onderzoeks.

BUG (DE) is eene middelmatige rivier in Polen, welke uit een meer op de Podolische grenzen ontstaat, en zich omstreeks Oczakow in den Nieper uitstort.

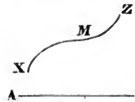
BUGENHAGEN (JOHANN), geboren op het eiland Wollin, in Pommeren, den 24 Junij 1485, werd Pastoor te Treptow, en, toen hij de geloofsleer van LUTHER omhelsd had, uit Pommeren verdreven. Hij begaf zich in 1521 naar Wittenberg, waar hij in 1533 Professor der godgeleerdheid en eerste Predikant werd; hij ging hierop naar Brunswijk, Hamburg, Lubeck en Koppenhagen, (waar hij CHRISTIAAN III kroonde,) om het werk der hervorming te bevorderen, terwijl LUTHER zijn ambt tot zijne terugkomst waarnam. † te Wittenberg, den 20 April 1588. Hij bood LUTHER de behulpzame hand in het overzetten des Bijbels, en gaf een' geheelen stapel godgeleerde strijdschriften in het licht; van zijne nagelaten handschriften kwam zijn *Chronicon Pomeraniae* eerst in 1728 te Greifswalde in het licht. De overigen, meest vinnige schimpschriften tegen den Paus en de Roomsche Kerk heeft men wijsselijk ongedrukt gelaten.

BUGGE (THOMAS), geboren te Koppenhagen in 1740, † aldaar den 15 Januarij 1815, bewees zijn vaderland de uitstekendste diensten als wis-, sterre- en aardrijkskundige, in welke hoedanigheid hij onder de geleerden van Europa in zijn' tijd den eersten rang bekleedde. Niet alleen heeft men de naauwkeurigste kaarten van Denemarken aan hem te danken, maar ook verscheiden belangrijke sterrekundige ontdekkingen, de vruchten van zijne onvermoeide waarnemingen, en de uitvinding van nieuwe of gewigtige verbeteringen van bestaande nautische instrumenten. Bovendien heeft hij door zijn onderwijs eene menigte kundige officieren bij de koninklijke land- en zeemagt gevormd, en de wiskundige wetenschappen in het algemeen door zijne voortreffelijke schriften buitengemeen bevoordeeld. Bij het bombardement van Koppenhagen door de Engelschen in 1807 verloor hij zijne eigen uitgebreide bibliotheek en kostbare verzameling van instrumenten, maar hij redde de hem toevertrouwde instrumenten van het observatorium en de koperen platen van de kaarten der Deensche vaarwaters.

BUHLE (JOHANN GOTTLIEB), geb. den 27 Sept. 1763 te Brunswijk, † den 10 April 1821 als Prof. aan het Carolinum aldaar, nadat hij insgelijks Prof. te Göttingen en te Moskow geweest was, heeft verscheiden niet onbelangrijke werken in het licht gegeven, over de kritische wijsbegeerte, die hij met ijver voorstond. Ook heeft hij de Tweebrugsche uitgave der werken van ARISTOTELES bezorgd. Met BOUTERWECK heeft hij het Göttingsche philosophische Museum uitgegeven. Zijne werken zijn nogtans meer bruikbaar voor de Geschiedenis der philosophie dan voor de beöefening der philosophie zelve.

BUIGING der lichtstralen, is eene bijzondere eigenschap der lichtstralen, van de straalbreking onderscheiden, dat de lichtstralen, in de nabijheid van eenig ligchaam voortgaande, zich buigen en van rigting veranderen. Deze eigenschap is het eerst door GRIMALDI in 1666 ontdekt, doch naderhand door NEWTON grondig verklaard en met fraaije proefnemingen bevestigd.

BUIGPUNT is in de hoogere Meetkunde een punt van eene kromme lijn; alwaar dezelve zoodanig van rigting verandert, dat derzelver holle zijde eerst tegen eene regte lijn gekeerd zijnde, voortaan derzelver bolle zijde tegen dezelfde regte lijn ligt, gelijk in de nevensgaande figuur, alwaar van de kromme lijn XZ het gedeelte XM met de holle zijde tegen de regte lijn AB gerigt is, en MZ met de bolle zijde. Het punt M is een buigpunt.

BUIK (JOOST), geboren te Amsterdam in 1506 van zeer aanzienlijke ouders, heeft 16 malen de waardigheid van Burgemeester zijner geboortestad bekleed, meest in zeer woelige tijden, doch bij wist doorgaans zijn gezag met nadruk te doen gelden, waarvan men verscheiden voorbeelden vindt aangeteekend. Bij den aanvang der beroerten bleef BUIK de zijde van Spanje ijverig aankleven, en even zoo het oude kerkgeloof: weshalve hij ook den bloeddorstigen Hertog van Alba aan de hand ging in het vervolgen der ketters; zelfs zijn schoonbroeder PIETER DE WIT, die met zijne zuster gehuwd was, werd tot het zwaard veroordeeld, omdat hij »bij die Geuzen ter »preeke geweest was," zonder dat de Burgemeester eenige moeite deed om hem te redden. Toen den 26 Mei 1578 eindelijk ook Amsterdam van Spanje afviel, behoorde Burgemeester BUIK onder de regeringsleden, die met de geestelijkheid de stad werden uitgeleid, zonder dat hun verder eenig leed wedervoer. Hij begaf zich met zijn' zoon SIJFAARD BUIK, die Schepen was, ter woon bij het Haagsche Schouw, † in 1588.

BUIKSPREKERS noemt men lieden, die de vaardigheid verkregen hebben om met gesloten mond uit hunne keel geluiden en woorden zoodanig voort te brengen, dat dezelve niet van hen, maar van een' geheel anderen kant schijnen voort te komen. Deze kunst was reeds den Ouden niet onbekend. De zoogenaamde bezetenen waren ongetwijfeld Buiksprekers, van welken het bijgeloof waande dat de Duivel uit hen sprak; volken, die geen' duivel kenden, b. v. de oude Grieken, geloofden integendeel dat zoodanige Buiksprekers eene godheid in het lijf hadden: weshalve zij voor de priesters zeer bruikbaar waren als orakels. Latere Buiksprekers hebben het in hunne kunst tot eene bewonderenswaardige hoogte gebragt; in onzen tijd hebben onder anderen FITZ-JAMES, LECOMTE en ALEXANDER zich als zoodanigen zeer beroemd gemaakt.

BUIS (PAULUS), geb. te Amersfoort in 1531, was een kundig regtsgeleerde en schrander staatsman, dien WILLEM I, Prins van Oranje, in verscheiden gewigtige zaken gebruikte. Hij betrad het staatstooneel voor het eerst in 1566 als Pensionaris der stad Leyden, en gaf niet alleen den Prins, die zich in Duitschland bevond, kennis van hetgene hier te lande omging, maar kwam zelfs heimelijk bij hem te Dillenburg, om hem verslag te doen van zaken, welke hij niet raadzaam oordeelde aan het papier te vertrouwen. Toen men eindelijk den Hertog van Alba niet meer ontzag, en genoegzaam in openbaren oorlog was met Spanje, werd BUIS in 1572 aangesteld tot Advokaat van Holland; in 1575 werd hij met PHILIPS VAN MARNIX en FRANÇOIS MAALZON naar Engeland gezonden, om der Koningin ELIZABETH, aangezien den radeloozen staat des lands, het wanhopig aanbod te doen van de oppermagt over Holland en Zeeland, welke zij echter gelukkig niet aanvaardde. Na den moord van WILLEM I leide BUIS zijn ambt neder, doch in 1586 stelde de Engelsche Landvoogd LEICESTER hem aan tot lid van den Raad van Staten. Zich moedig verzettende tegen de willekeurige handelingen van den Britschen despoot, werd hij op last van dezen in den nacht van den 19 Julij van zijn bed geligt en langer dan 6 maanden gevangen gehouden, zonder dat men hem te regt stelde, maar in het begin van 1587 onder een' borgtogt van 25,000 guldens bij handtasting ontsloeg. Hij sleet zijne overige dagen ambteloos, en † op het Huis te Vliet in 1594.

BUISERO (DIEDERIK), Heer van Heeraertheiningen, geboren te Vlissingen omstreeks 1640, † in 1721, was de vriend en weldoener van den grooten ANTONIDES en over het algemeen een begunstiger der dichters van zijn' tijd; hij beschonk onder anderen VONDEL, die zijne gebrekkelijke vertaling der *Herscheppingen* van OVIDIUS aan hem had opgedragen, met een' vergulden zilveren kop. Als dichter bezat BUISERO zelf geringe bekwaamheden, blijkbaar uit eenige door hem vervaardigde gelegenheidsgedichten en verscheiden vertaalde en oorspronkelijke tooneelstukken; zeer zinrijk ondertusschen is zijn grafschrift op zijn' gunsteling ANTONIDES, en dien voortreffelijken dichter volkomen waardig; dus luidt hetzelve:

Hier rust ANTONIDES, te ontijdig weggerukt,
De liefste van Apolloos zonen,
Die al de lauwren van Parnas heeft afgeplukt,
Opdat men naderhand zijn graf daarmeê zou kroonen.

BUISKES (PIETER LUITJESZ.) behoorde ten tijde der afschudding van het Spaansche juk onder de aanzienlijkste burgers van Enkhuizen, en was met de BROUWERS en andere voorname ingezetenen in 1572 krachtdadig werkzaam om deze stad de zijde van den Prins van Oranje te doen kiezen (zie BROUWER (JAKOB DIRKSZ.). Hij was zeer gematigd; door zijn verstandig beleid voorkwam hij vele ongeregeldheden, en bezoldigde uit zijn eigen vermogen krijgsvolk, om de rust te bewaren, tot zoo lang de Watergeuzen in de stad kwamen. Na het verdrijven der Spanjaards en het afzetten der Spaanschgeziude regering werd BUISKES tot Burgemeester aangesteld. Naderhand heeft hij als Admiraal ook te water door dappere daden de zaak der vrijheid uitstekend goede diensten bewezen, gelijk ook verscheiden zijner nakomelingen sedert in 's lands dienst aanzienlijke rangen bekleed hebben.

BUISSERET (FRANS), geboren te Bergen, in Henegouwen, was 15 jaren Bisschop van Namen, werd toen Aartsbisschop van Kamerijk, en † aldaar den 2 Mei 1615. Men telde hem onder de geleerde, maar gewis niet onder de verstandigste prelaten van zijn' tijd; immers zijn Secretaris en levensbeschrijver NICOLAAS GAZET verhaalt in goeden ernst dat de vrome man geweldig geplaagd was met spo-

ken en geestverschijningen, zoodat hij bijkans den geheelen dag met den wijwkwast rondliep, om bezweringen te doen; onderwijlen nam de Duivel somtijds zijn crucifix weg, en plaatste het op den toren der Begijnenkerk; doch Buisseret dwong hem dan door zijne bezweringen om het terug te halen.

BUJUKDERE, een steedje op de westelijke kust van den Bosphorus, niet ver van Konstantinopel en de Zwarte Zee, ligt in een zeer aangenaam oord; de huizen, meestal in den Europeschen smaak gebouwd, zijn door Grieken, Armeniëes en eenige Turken bewoond. De Europesche gezanten en aanzienlijke inwoners van Konstantinopel hebben hier hunne zomerverblijven, en Bujukdere is voor dezen de algemeene wijkplaats, wanneer de pest te Konstantinopel heerscht of er een volksopstand te vreezen is.

BUKOWINA, een landschap, ten westen aan Zevenbergen, Galizië en Lodomerië, ten oosten en ten zuiden aan Moldavië, en ten noorden aan den Dniester grenzende, bevat op 178 □ mijlen 208,000 inwoners, behoorde tot 1777 aan Moldavië, doch werd toen door de Porte aan Oostenrijk afgestaan, en maakt sedert 1786 de Chernowitzer kreits uit van Oost-Galizië. De meeste inwoners belijden den Griekschen godsdienst, en bestaan voornamelijk van de veefokkerij.

BULGAREN, een oud Sarmatisch volk, woonden langs de Wolga en de oevers van het Meotisch meer; zij stroopten langs de grenzen van het Oostersche Rijk onder de regering van Anastasius en Justinianus, en drongen voort tot zelfs op die van Frankrijk, waar Dagobert een gedeelte hunner uitroeide. In de X eeuw vielen zij in Bourgogne en Italië, waar zij onder de inwoners versmolten.

BULGARIJEN, eertijds Neder-Moesië (*Moesia inferior*), eene Turksch-Europesche provincie met 1,800,000 inwoners op 1740 □ mijlen, grenst ten oosten aan de Zwarte Zee, ten westen aan Servië, ten zuiden aan het gebergte Sardik en den Hemus, ten noorden aan den Donau, en wordt door de rivier Kamtschi van Romelië en Macedonië gescheiden. Het gewest is verdeeld in 4 Pachaliks, namelijk Sardik, Nicopolis, Silistria en Widdin; de hoofdstad is Sophia, waar de Turksche Beglerbey zijne residentie houdt. De oude Moesiërs worstelden lang met de Romeinen en de Byzantijnsche Keizers; zij hadden hunne eigen Koningen onder bescherming der laatsten; doch eindelijk bemerkende dat het hof te Konstantinopel zelf meer bescherming noodig had dan Bulgarijen, gaven zij in 1185 deszelfs bescherming op, en verklaarden zich zelfstandig; maar nu wilden de Koningen van Hongarijen de Bulgaren aan hunne heerschappij onderwerpen. De lange worstelstrijd had Bulgarijen ontvolkt, toen de Turken over Gallipoli in Europa vielen. Bulgarijen leed den eersten hevigen schok, en de Bulgaarsche Koning Susman werd in 1392 Turksche gevangene, waarna de natie hare zelfstandigheid verloor. Het land is zeer vruchtbaar en heeft voordeelige bergwerken; ook is er vee, wild en visch in overvloed voorhanden; alleen de bevolking is ongelukkig met al de schatten der natuur bij het gemis van vrijheid en zelfstandigheid.

BULGARUS (Robert), een Waldenser, verzaakte zijn geloof en werd Dominikaner monnik. Paus Gregorius IX benoemde hem in 1236 tot Inquisiteur in Vlaanderen, waarheen vele Waldensen de vervolging in hunne valleijen ontweken waren. Vreesselijk woedde hier de bloeddorstige Bulgarus tegen zijne voormalige geloofsgenooten; al die weigerden zich te bekeeren, deed hij naar den brandstapel voeren: in twee of drie maanden waren er omtrent 50 mannen en vrouwen als ketters verbrand of levend begraven geworden. Zulk een gruwelijk misbruik van magt mishaagde den Paus zelven, die hem de verdere uitoefening van zijn ambt als Inquisiteur verbood, zijn gedrag deed onderzoeken en hem tot eene altijddurende gevangenis veroordeelde.

BULIUS (Nicolaas), geboren te Hoorn, den 17 Januarij 1550, was een ervaren geneesheer en goed dichter. Zijne studiën volbragt hebbende, deed hij eene reis door Frankrijk en Italië, en werd bij zijne terugkomst in zijne geboortestad tot Stadsdoctor aangesteld. In 1577 werd hij wegens Noord-Holland naar den Hage gezonden, om zitting te nemen in den Raad van Staten; drie jaren later werd hij Hoofdofficier van Hoorn en Advokaat-fiskaal van het Noorderkwartier. † te Hoorn den 26 Februarij 1615. Hij was een geleerd en zeer schrander man, veestond, behalve het Latijn en Grieksch, het Fransch, Spaansch, Italiaansch en Hoogduitsch. Zijne hier en daar verspreide Latijnsche puntdichten zijn inderdaad geestig.

BULL (John). Onder dezen naam wordt schertsender wijze het verpersoonlijkt nationaal karakter der Engelschen aangeduid. John Bull vertegenwoordigt dienvolgens den grooten hoop in deszelfs nationale eigendommelijkheden. Swift heeft deze uitdrukking het eerst in zwang gebragt, in de beteekenis ten naastenbij als die van ons Jan Hagel.

BULLE. Onder dezen naam verstaat men, behalve het bewijs of diploma van een' akademischen graad, de oorkonde van eene veroordening of decreet van den Paus in geloofs- of kerkzaken, op perkament geschreven en met een looden zegel voorzien. Gemeenlijk worden de pauselijke Bullen naar de eerste woorden benoemd; b. v. de Bulle *in Coena Domini; Unigenitus*, enz.

BULLETIN. Dit woord, uit het Fransch in de dagbladentaal overgenomen, beteekent dagberigt, legerberigt, beknopt verslag, enz.

BULLINGERUS (Henricus), geboren te Bremgarten, den 18 Julij 1504, wilde aanvankelijk Karthuizer monnik worden, doch veranderde van gedachten door het lezen der schriften van Luther en Zwingli, en omhelsde de godgeleerde gevoelens van dezen laatsten. Na zich te Zurich in het Hebreeuwsch en Grieksch geoefend te hebben, werd hij in 1529 Predikant te Bremgarten en naderhand in de plaats van Zwingli te Zurich. † den 17 September 1575. Hij was een der opstellers van de Zwitsersche geloofsbelijdenis en een getrouw medehelper van Calvijn. Zijne gezamenlijke werken bestaan in 10 zware folioboekdeelen en behelzen meest polemische schriften tegen de Herdoopers, het Concilie van Trente, Luther, Brentius en andere met hem in gevoelen verschillende hervormers.

BULLS (Iersche) noemt men in Engeland naïve, onnoozele invallen, die eene comische uitwerking doen, en welke men op rekening der Ieren stelt. Men heeft geheele verzamelingen van zoodanige Bulls; zij komen ook dikwijls in de Engelsche blijspelen voor, om de aanschouwers ten kosten der Ieren te vermaken; men vermaant b. v. een' Ier dat hij ook iets voor het nageslacht behoort te doen. »Voor het nageslacht?" vraagt hij, verwonderd; »wat doet het nageslacht voor mij?" Een ander vraagt in allen ernst aan een' vriend, dien hij ontmoet, wie van beiden, hij of zijn broeder, eigenlijk gestorven is?

BULOW (Heinrich), geboren te Falkenberg in 1770, trad jong in den Pruissischen krijgsdienst, las vlijtig Polybius, Tacitus, Thucydides, Rousseau, enz. Naar deze schrijvers regelde hij zijne denkwijze. Bij de uitbarsting van den opstand van België tegen Joseph II in 1789 nam hij zijn afscheid, en ging naar Brussel, waar hij weldra bij een regiment geplaatst werd; doch zich schamende de zotheid en dweepzucht van het Brabandsche patriotismus te dienen, keerde hij naar zijn vaderland terug, en rigtte een tooneelgezelschap op. Vervolgens ging hij met zijn' broeder naar Amerika, doch vond het ook daar niet naar zijn' smaak, en beiden keerden weder naar Europa, waar zij het overschot van hun vaderlijk erfdeel besteedden tot het aankoopen van een' aanzienlijken voorraad glaswerk, waarmede zij te Hamburg zich voor de tweede maal inscheepten naar Amerika, waar zij hun glas met schade verkochten en toen berooid in Europa terugkwamen. Henrik trad nu als schrijver op, en vond zijn onderhoud in zijne pen; zijne schriften bragten hem somwijlen in moeijelijkheden, en hij begaf zich naar Engeland, waar hij een maandwerk ondernam; maar de eerste nommers vonden geene koopers, en Bulow geraakte om schulden in de gevangenis. Geheel onverwacht kwam hij in 1804 in Berlijn terug, en schreef of vertaalde wederom eenige weeken, om te kunnen leven; onder anderen ook de geschiedenis van den veldtogt van 1805. Dit werk mishaagde Rusland en Oostenrijk, en op het verlangen der gezanten van beide hoven liet de Koning van Pruissen den schrijver in de gevangenis zetten. Na den slag bij Jena voerde men hem naar Kolberg, van daar naar Königsberg en eindelijk naar Riga. † aldaar in 1807. = (Friedrich Wilhelm, Graaf von), geboren op het landgoed zijns vaders Falkenberg, in de Altmark, in 1755, trad reeds in 1769 in den Pruissischen krijgsdienst, en was tot den rang van Kapitein opgeklommen, toen hij in 1793 tot Gouverneur van Prins Louis Ferdinand benoemd werd en als Majoor den veldtogt aan den Rijn mededeed. In 1795 kreeg hij het bevel over een bataillon. In 1806 bevond hij zich als Luitenant-kolonel in het belegerde Thorn, en werd in 1808 Generaal-majoor en Brigadegeneraal. Den 5 April 1813 behaalde hij de overwinning in het gevecht bij Möckern, nam den 2 Mei Halle in en beschermde het bedreigde Berlijn door de overwinning bij Luckau, den 4 Junij. Na den wapenstilstand redde hij, onder het opperbevel van den Kroonprins van Zweden, aan het hoofd van het derde legercorps, Berlijn voor de tweede maal door den slag bij Grossbeeren, den 23 Augustus, en voor de derde maal door de groote overwinning bij Dennewitz, den 6 September. De Koning schonk hem daarvoor den titel van Graaf van Dennewitz. Den 19 October had hij een gewigtig aandeel in het bestormen van Leipzig. Hij streed vervolgens met denzelfden roem in Westphalen, Holland, België, aan den Rijn, bij Laon, veroverde Soissons en Lafere, en besloot den veldtogt met het binnenrukken van Parijs. Na den vrede werd hij bevelvoerend Generaal van Oost-Pruissen en Lithauen. Bij de opening van den veldtogt in 1815 kreeg hij het opperbevel over het vierde legercorps, met hetwelk hij tot de roemrijke overwinning bij Belle-Alliance zoo veel bijdroeg. † te Königsberg, den 25 Febr. 1816. = (Ludwig Friedrich Victor Hans, Graaf von), geboren te Essenroda, bij Brunswijk, den 14 Julij 1774, was een neef van den Prins van Hardenberg, die hem, na het volbrengen zijner studiën aan de hoogeschool te Göttingen, verscheiden aanzienlijke ambten bezorgde, welke hij met lof bekleedde, tot hij na het sluiten van den vrede van Tilsit als lid van den Staatsraad van het nieuw opgerigt koningrijk Westphalen naar Kassel geroepen en in 1808 Minister van financiën werd. Onder de moeijelijkste omstandigheden won hij door zijn verstandig beheer der geldmiddelen het vertrouwen der natie zoowel als des Konings, die hem tot den gravenstand verhief, welke onderscheiding de Koning van Pruissen naderhand bekrachtigde. Zijne vijanden namen

de gelegenheid waar, dat hij zich in Parijs bevond, om den Koning zoodanig tegen hem in te nemen, dat hij onmiddellijk na zijne terugkomst in 1811 zijn afscheid kreeg. Hij onthield zich op zijn vaderlijk goed Essenroda, tot bij de groote gebeurtenissen op het einde van 1813 de Koning van Pruissen, op HARDENBERGS voorslag, hem naar Frankfort riep en tot Minister van finantiën benoemde. Hij verzelde den Koning naar Parijs, Londen en Weenen, en bleef in het bewind tot het einde van 1817, wanneer hij, op zijn verzoek, zijn eervol ontslag bekwam. † den 25 Aug. 1825 in het bad te Landeck.

BULWER (JOHN), een Engelsch schrijver der XVII eeuw, gaf in 1644 eene *Chironomia*, of handentaal, in het licht, en in 1648 eene verhandeling over het onderwijs der doofstommen, van welke het eerste werkje de voorlooper was. In een ander werk, *Anthropometamorphosis*, in 1653 gedrukt, beschrijft hij de verbazende verscheidenheid der kleeding onder de menschen.

BUMA (JOANNES), geboren in 1694, te Leeuwarden, waar zijn vader Apotheker was, die hem, nadat hij de Latijnsche school verlaten had, bestemde om hem in zijn beroep op te volgen; doch de vader gestorven zijnde, gaf een familiegeschil aanleiding tot een kostbaar proces, zoodat de apotheek verkocht werd en de zoon zich toeleide op de schilderkunst en de fraaije letteren, welke hij, nevens de kruidkunde, tot uitspanning beoefende in den ledigen tijd, dien hij van zijne ambtsverrigtingen als Solliciteur militair overhad. Behalve eenige werkjes in proza en rijm, die hij bij zijn leven in het licht gaf, verscheen na zijn' dood, die den 28 Julij 1756 voorviel, zijne *Boeren Bruiloft, of het Huwelijk van* MODDEWORST *en* GRIET BEERDBERG: dit moet een geestig, boertig stuk heeten, maar het is die grove geestigheid en plompe boert, waarmede het gemeene volk zich vermaakt; waarschijnlijk had BUMA dit stuk ook niet tot de uitgave bestemd, met welke men der nagedachtenis van dezen anders niet onverdienstelijken schilder en dichter weinig eer aangedaan heeft.

BUNAU (HEINRICH, Graaf VON), geboren te Dresden in 1696, was een zeer kundig staatsman, die aan het hof van den Keurvorstelijken Koning van Polen AUGUSTUS III verscheiden hooge ambten bekleedde, doch door den Graaf VON BRUHL verdrongen werd, weshalve hij in 1742 in dienst trad van Keizer KAREL VII, die hem als gevolmagtigd Minister naar Neder-Saksen zond. Na den dood des Konings werd hij Stadhouder van Eisenach, en nadat de jonge Hertog de regering zelf aanvaard had, deszelfs eerste Minister. Na den dood des Hertogs in 1758 verliet BUNAU het hof, en sleet zijne overige dagen op zijn landgoed Osmanstedt. † aldaar den 7 April 1762. Zijne voortreffelijke bibliotheek, in welke inzonderheid alles gevonden werd wat tot het vak der Geschiedenis betrekking heeft, is thans met de openbare koninklijke bibliotheek te Dresden vereenigd, voor welke zij in 1764 voor 40,000 daalders werd aangekocht. Zijne Geschiedenis der Keizers en des Duitschen Rijks, te Leipzig in 1728-1743 gedrukt, is onvoltooid gebleven.

BUNYAN (JOHN), geboren in de nabijheid van Bedford, in 1628, was de zoon van een' Koperslager, en volgde zijn' vader op in dit beroep, doch werd naderhand Soldaat bij het leger van het Parlement, onder aanvoering van CROMWELL. Hij onderscheidde zich zoodanig door zijne dweepzucht en vromen ijver, dan hij na de herstelling des koningschaps langer dan 12 jaren in de gevangenis doorbragt, en zijn onderhoud verdiende met het maken van veters en het schrijven van mysticke boekjes; een derzelven, *Eens Christens Reis naar de Eeuwigheid*, een wonderlijk zamenweefsel van mystieken onzin en allegorische wartaal, is het meest bekend, meer dan 100 malen gedrukt, en ook in het Fransch, Hoog- en Nederduitsch vertaald. De Bisschop van Lincoln bewerkte zijne vrijheid in 1671, en BUNYAN doorreisde hierop Engeland, om eenvoudige lieden, zoo het heette, „in het geloof te versterken," maar inderdaad om alle redelijk geloof en betamelijke godsvereering door dweepzuchtige mystiekerijen te verdringen. † in 1688.

BUONAFEDE (APPIANO), geboren te Comachio in 1716, kloostergeestelijke en eenigen tijd Professor der Godgeleerdheid te Napels, was een vijand der philosophie en der philosophen; hij schreef een blijspel, *I filosofi fanciulli*, en nog eene andere satyre, *Ritratti poetici, storici e critici di varj moderni uomini di lettere*, waarin hij de philosophen vreesselijk havent. Evenwel behandelde hij later de zaak ook op eene ernstige wijze in twee werken, die hij onder den naam van AGATOPISTO CROMAZIANO in het licht gaf, namelijk: *Della istoria e della indole di ogni filosofia*, Lucca 1766, en *Della restorazione di ogni filosofia*, Venetië 1789.

BUPALUS, vermaard bouwkunstenaar en beeldhouwer van Chio, den dichter HIPPONAX in eene bespottelijke gedaante voorgesteld hebbende, maakte deze zulk een vinnig hekeldicht op hem, dat hij uit spijt zich verhing.

BURCH (AAM VAN DER) was een welgesteld Landman in het dorp het Woud, een half uur van Delft, van wien de overlevering verhaalt dat hij met 12 zonen, ieder wel uitgedost, te paard, een' der Hollandsche Graven te gemoet reed, en hem zijne zonen als krijgsknechten aanbood; dat de Graaf hem hierop vragende welk voorregt hij voor zijn dorp begeerde, de oude AAM ten antwoord gaf: „Geen ander dan dat wij onzen eigen Pastoor vrij mogen verkiezen." Deze gunst werd hem toegestaan, en uit kracht van dezelve werd na de hervorming ook de predikant in het Woud beroepen door de mansledematen zonder dat er eenige handopening of goedkeuring noodig was. = (ADRIAAN VAN DER), geboren te Brugge, werd in 1572 tot Griffier aangesteld van het Hof van Utrecht, doch in 1586 met zijn' broeder en eenige andere aanzienlijke personen door den Engelschen Landvoogd LEICESTER gebannen. Hij kwam echter in 1588 terug en werd in zijn ambt hersteld. † den 24 December 1606. De letteren verloren in hem een' edelmoedigen begunstiger. Als Latijnsch dichter gaf hij blijken van meer dan gewone bekwaamheden in verscheiden uitgegeven dichtwerken. = (LAMBERT VAN DER), broeder van den voorg., geboren te Mechelen, den 11 Augustus 1542, was Deken van het kapittel van S. Maria te Utrecht, en insgelijks een zeer geleerd man, blijkbaar uit verscheiden zijner uitgegeven oudheid- en geschiedkundige werken. Hij volgde in 1586 zijn' broeder in ballingschap, en kwam ook met hem terug. † te Utrecht den 17 Augustus 1617. Een Latijnsch grafschrift op den zerk wijst zijne rustplaats aan in de S. Maria kerk aldaar.

BURCHIELLO is de benaming van eene soort van trekschuit, waarmede men van Venetië naar Padua vaart. Zij wordt eerst door twee roeischuiten uit de lagunen tot Fusina geboegseerd, en vervolgens door twee paarden langs de Brenta tot Padua toe getrokken op de wijze der Hollandsche trekschuiten. = (DOMINICO), een Barbier te Florence, die als dichter in de eerste helft der XV eeuw veel opziens maakte, was misschien de zonderlingste poeet, dien Italië immer heeft opgeleverd. Zijn barbierswinkel werd door geleerden en ongeleerden, aanzienlijken en geringen dagelijks om strijd bezocht; er is eene schilderij van dezelve in het groothertoglijk paleis voorhanden; in deze afbeelding wordt muzijk gemaakt, gelezen, geredetwist en — geschoren; het portret van DOMINICO hangt aan den wand. † te Rome in 1448. Zijne gedichten zijn te Venetië in 1550 en te Florence in 1586 gedrukt; doch niemand begrijpt er een woord van; het zijn en blijven raadsels, in weerwil der aanteekeningen van DONI; er is ja zout genoeg in zijne satyrische sonnetten, maar het is zoo grofkorlig, dat zij eer doen walgen dan den smaak aanprikkelen.

BURCKHARDT (JOHANN KARL), geboren te Leipzig den 30 April 1773, was een verdienstelijk wis- en sterrekundige, sedert 1797 de vriend en huisgenoot van LALANDE, wien hij in zijne astronomische waarnemingen en berekeningen behulpzaam was. In 1799 werd hij bij het bureau der lengte tot Adjunct-sterrekundige benoemd, en in 1800 zijne verhandeling over de komeet van 1770 door het Instituut met eene gouden medaille van eene kilogramme zwaarte bekroond. De klasse der natuur- en wiskundige wetenschappen nam in 1806 hem tot lid aan. In 1818 werd hij lid van het bureau der lengte, en na LALANDES dood Astronomist aan het observatorium der *Ecole militaire*. In 1814 en 1816 gaf hij te Parijs hulptafelen uit voor astronomische berekeningen. † in 1825. Men vindt vele fraaije opstellen van hem in ZACHS *Geogr. Ephemeriden* en eenige verhandelingen in de werken van het Instituut. = (JOHANN LUDWIG), geb. te Bazel, begaf zich, na het volbrengen zijner studiën te Leipzig en Göttingen, naar Londen, waar de Afrikaansche maatschappij zijn aanbod, om de binnenlanden van Afrika te onderzoeken, in 1808 aannam. Hij vertrok naar Aleppo, om Arabisch te leeren, vertoefde ruim twee jaren in Syrië, bezocht Palmyra, Damascus, den Libanon en begaf zich naar Kahira, om met eene karavaan door het noordelijk gedeelte van Afrika naar Fezzan te gaan. Alvorens deed hij echter in 1812 eene reis den Nijl opwaarts, bijna tot Dongola; toen als een arme Koopman en Syrische Turk eene tweede door de Nubische woestijn, welke BRUCE insgelijks bereisd had, naar Berber en Shendy tot Suakin, aan de Roode Zee, van waar hij over Djidda naar Mekka ging. In 1815 kwam hij te Kahira terug, en bezocht den Sinaï. † te Kahira den 15 April 1817. Hij had van tijd tot tijd al zijne dagboeken naar Londen gezonden, welke de Afrikaansche maatschappij onder den titel *Travels in Nubia* in 1815 en 1819 heeft uitgegeven.

BURDIGALA, oude benaming der stad *Bordeaux*, in Frankrijk.

BUREAU, eigenlijk eene schrijftafel, dus genaamd van *bure*, een grof wollen kleed, waarmede men dezelve bedekte, beteekent thans de plaats, waar een ambtenaar zijne werkzaamheden verrigt. Men heeft ondertusschen, vooral te Parijs, *Bureaux* van allerhanden aard, van *Bureaux d'adresse* af tot *Bureaux d'esprit* toe.

BUREAUCRATIE. Dit Gallo-Grieksch woord heeft met de zaak zelve zijn' oorsprong te danken aan de Fransche vormen van bestuur, onder de regering van NAPOLEON in de meeste Staten van Europa ingevoerd en grootendeels behouden. Ministerkoppigheid, prefectenwillekeur, ambtenaarsdespotismus en fiskale aanmatiging der policie kenmerken het hatelijke van het bureaucratismus, zoo hinderlijk voor de vrije beweging en werkzaamheid van den menschelijken geest, dien eene despotische regering zoo gaarne onder het gewigt der formaliteiten nederdrukt.

BURELLES zijn in de wapenkunde smalle dwarsstreepen over het schild; zoodanig een schild noemt men *burelé*. Deze streepen verbeelden de planken van het staketsel der tournooijen, die met openingen gelijk aan derzelver breedte tegen palen gespijkerd waren.

BUREN, eene stad en voormalig graafschap met 6 onderhoorige

dorpen, behoorde oudtijds tot het graafschap Teisterbant. De vroegere geschiedenis der Heeren van Buren is duister; nu eens waren zij vasallen van de Hertogen van Gelderland, dan wederom van de Utrechtsche Bisschoppen; somwijlen matigden de Hollandsche Graven of de Brabandsche Hertogen zich het gezag aan over Buren, naarmate de kans des oorlogs of huwelijksverdragen daartoe aanleiding gaven. Tot 1492 was Buren slechts eene heerlijkheid, toen bezeten door **Fredrik van Egmond**, ten wiens behoeve Keizer **Maximiliaan** dezelve tot een Graafschap verhief. Het geslacht van **Egmond** met **Maximiliaan** in 1548 uitgestorven zijnde, werd het Graafschap Buren door zijne dochter **Anna**, die in 1551 huwde met **Willem I**, Prins van Oranje, in diens Huis overgebragt, en na hem bezeten door zijne drie zonen, **Philips Willem**, † in 1618, **Maurits**, † in 1625, en **Fredrik Henrik**, † in 1647, en vervolgens door diens zoon en kleinzoon **Willem II**, † in 1650, en **Willem III**, † in 1702. Dertig jaren lang was er verschil onder zijne erfgenamen over zijne nalatenschap; doch in 1732 werd Buren toegewezen aan **Willem Karel Henrik Friso**, Prins van Oranje, wiens zoon **Willem V** bij zijne geboorte in 1748 den titel er van bekwam. Na zijn vertrek naar Engeland in 1795 is het Graafschap ten gevolge der omwenteling daadzakelijk vernietigd, of liever als zoodanig van zelven vervallen. De stad Buren heeft omtrent 200 huizen en ruim 1500 inwoners; het slot staat even buiten de stad, en is vermaard door de zesjarige gevangenis van **Arnoud van Gelder**; in 1493 is hetzelve door **Karel van Gelder** vernield geworden, doch sedert door **Fredrik**, Graaf van Buren, in de tegenwoordige gedaante wederom opgebouwd; het heeft 4 torens en 174 vertrekken. Het Raadhuis is in 1739 vernieuwd. In den opstand tegen Spanje werd het Graafschap Buren verbeurd verklaard en het slot door de Spanjaarden bezet; doch **Willem I** vermeesterde hetzelve in 1572; in 1575 viel het den Spanjaards wederom in handen, en in 1672 den Franschen, die de bewoners der stad en van het platte land deerlijk uitplunderden, in weerwil van de betaalde brandschatting. De zes dorpen, die eertijds tot het graafschap behoorden, zijn Ericbem, Asch, Beusichem, Zoelmond, Tricht en Buurmalsem.

BURG heette in de middeleeuwen het kasteel of slot, door den Ridder of Landsheer bewoond. In Duitschland lagen bijna alle Burgen op hooge rotsen, waarom ook derzelver benamingen meestal in *stein* (steen) eindigden. b. v. *Königstein*, *Schröpfenstein*, enz. terwijl die, welke in de vlakte gebouwd waren, doorgaans namen hadden, die in *heim* (huis) uitgingen, als *Thalheim*, *Burgheim*, enz. In Braband en de Nederlanden voerden deze kasteelen doorgaans den naam van de naastbijgelegen en dikwijls onderhoorige steden, dorpen en kloosters. Zoodanige Burgen waren veelal versterkt, of konden ten minste zeer spoedig in staat van verdediging gesteld worden, en waren in geval van veete de wijkplaats der bewoners van het platte land, die met vrouwen en kinderen, vee en tilbare have naar het slot trokken, hetwelk zij den Heer hielpen verdedigen, of ook wel, omgekeerd, een naburig kasteel veroveren. Na de kruisvaarten en de afschaffing van het vuistregt, geraakten deze ridderkasteelen allengs in verval; menig bezitter keerde uit het H. Land niet terug, en zijn Burg kwam aan dengenen wien hij denzelven verpand had, of bleef verlaten tot dezelve in een' puinhoop verkeerde; bij ontstaande binnenlandsche beroerten werden ook vele zoodanige kasteelen veroverd en afgeworpen, of in gewone landverblijven veranderd, terwijl zij hunne uiterlijke gedaante en benaming van kasteel of slot bleven behouden (in Frankrijk noemt men zelfs later gebouwde landhuizen *Châteaux*), of, in de Nederlanden, die van Ridderhofstad bekwamen. = (**Albert Koenraadsz.**) was in 1624 Schepen en Raad der stad Amsterdam, toen **Vondel** in eene geldboete van 300 guldens verwezen werd, wegens het uitgeven van zijn treurspel *Palamedes*, waartoe **Burg** zelf hem had aangemoedigd. Bij de plegtige inhaling en het verblijf van **Maria de Medicis**, Koningin-moeder van Frankrijk, te Amsterdam in 1638, was **Burg** regerend Burgemeester. In 1647 voor de tweedemaal als gezant naar Rusland gezonden, † hij te Novogorod. = (**Adriaan van der**), geboren te Dordrecht in 1693, was door **Arnold Houbraken** tot een' voortreffelijk' Schilder gevormd. Er zijn te Dordrecht en elders verscheiden zoogenaamde regentenstukken van hem voorhanden, zoowel als uitstekend gelijkende en fraai geschilderde portretten van aanzienlijke lieden. Hij schilderde ook eenige geestige kabinetstukjes, die hij goed betaald kreeg. Ondertusschen was hij traag in het arbeiden, hield eene slordige leefwijze, en liet, toen hij den 30 Mei 1733 gestorven was, zijne vrouw en kinderen in diepe armoede achter. = (**Albert van der**), insgelijks een uitmuntend Schilder, geboren te Delft, den 16 April 1672, was gedurende 7 jaren een leerling van **Joannes Verkolje**, en vervolgens van den Ridder **Adriaan van der Werf**. Daarop deed hij eene reis door Braband en Duitschland, en vestigde zich bij zijne terugkomst te Delft, waar hij zeer vlijtig was in het schilderen van allerlei onderwerpen, die hij ongemeen los en geestig behandelde. = (**Gerard ter**), geboren te Zwol in 1608, werd, toen zijn vader hem de eerste beginselen der schilderkunst geleerd had, door verdere zelfoefening een der beroemdste schilders zijner eeuw. Na de Nederlanden en Duitschland doorreisd te hebben, bevond hij in 1648 zich te Munster, waar hij de portretten schilderde van al de gezanten, die aldaar op de vredehandeling aanwezig waren, alsmede een groot tafereel van de vredehandeling zelve, waarin alle vredehandelaars sprekend gelijkend zijn afgebeeld, op het oogenblik dat zij den vrede beëedigen; ook heeft hij zich zelven daarin onder de aanschouwers geplaatst. Deze uitmuntende schilderij is door **J. Suyderhoef** in het koper gegraveerd, en eene fraaije verkleinde copij door **S. Fokke** wordt gevonden in **Wagenaars** *Vaderl. Hist.* XI Deel, blz. 4[illegible]1. De Graaf **de Pignaranda** nam **Terburg** van Munster mede naar Spanje, waar hij de portretten van den Koning en van verscheiden voorname hovelingen schilderde en aanzienlijke belooningen daarvoor ontving. Van Spanje begaf hij zich naar Engeland, en van daar naar Frankrijk en Italië. Na dus eenige jaren met reizen doorgebragt te hebben, koos hij, naar de Nederlanden teruggekeerd, Deventer tot zijne woonplaats, en † aldaar in 1681; zijn lijk werd naar Zwol gevoerd en aldaar met veel staatsie begraven.

BURGEMEESTER. Deze waardigheid, in vroeger tijden vrij wat aanzienlijker dan tegenwoordig, is van middeleeuwschen oorsprong. Eenigen spellen dit woord *BurgeRmeester*; doch dit is geheel verkeerd; men zou veeleer *Burgmeester* behooren te spellen, als beteekenende zoo veel als *Burgvoogd* (slotvoogd), belast met de handhaving der goede orde binnen en in den omtrek van een' burg (kasteel of slot). Naderhand kregen deze Burgmeesters ook gezag in de allengs nabij de sloten of kasteelen ontstaande steden, en behielden hunne benaming (die men welluidendheidshalve *BurgEmeester* uitsprak en vervolgens ook schreef). Toen nu later de Burgemeesters in Duitschland en de Nederlanden de houding aannamen van Romeinsche Consuls (die men ook geheel ten onregte in de beide landtalen Burgemeesters van Rome noemde), eigenden zij zich ook allengs het gezag van *meesters over de burgers* toe, en noemden zich ronduit in plat middeleeuwsch Latijn *Magistri civium*, in plaats van *Toparchae*, of zelfs *Consules*, waarvoor zij toch zoo gaarne wilden gehouden worden; ja zelfs stond boven den ingang van hunne kamer op het voormalig stadhuis te Amsterdam het opschrift » BurgeRmeesters Kamer." Tegenwoordig is het gezag van deze gewaande meesters der burgers merkelijk besnoeid, en nagenoeg met dat der Fransche Maires gelijk gesteld.

BURGER. Deze benaming is afkomstig van *Burg*; de bewoners van een' burg werden in de middeleeuwen Burgzaten (*Burgenses*) Burgenaars, Burgeners en eindelijk Burgers (Hoogd. *Bürger*, Fr. *Bourgeois*, ook al van *bourg*) genaamd, en deze benaming op de bewoners van elke in de nabijheid van een' burg gebouwde en van denzelven onderhoorige stad overgebragt. Later kreeg deze benaming eene ruimere beteekenis, namelijk die van Stadbewoner (*Urbanus*), in onderscheiding van Landbewoner (*Rusticus*); in een' nog ruimeren zin neemt men beiden als burgers in de betrekking van staatsburgers (*cives*), die gelijke regten en pligten hebben ten aanzien van den staat, in welken de vreemdeling slechts bescherming van zijn' persoon en eigendom geniet, maar overigens in denzelven als wereldburger verkeert en behandeld wordt. Zie **Burgerpligt**, **Burgerregt**. = (**Gottfried August**), werd geboren den 1 Jan. 1748 te Wolmerswende, in het Halberstadtsche, waar zijn vader Predikant was. Zijne jeugd leverde niets bijzonders op; met moeite leerde hij Latijn, en ging in 1764 naar de Hoogeschool te Halle om in de godgeleerdheid te studeren. In 1768 vertrok hij van Halle naar Göttingen, om de studie der godgeleerdheid met die der regten te verwisselen. Hier geraakte hij in betrekkingen, die op zijne studiën zoo min als op zijne zedelijkheid een' voordeeligen invloed hadden, en zonder den omgang met **Boie**, **Hölty**, **Voss**, de beide **Stolbergen** en andere voortreffelijke jongelingen, die toenmaals te Göttingen studeerden, ware hij waarschijnlijk verloren geweest. Gemeenschappelijk met hen las hij de beste Fransche, Engelsche, Italiaansche en Spaansche dichters, en werd zelf dichter. In 1772 kreeg hij een klein ambt in Alten Gleichen, en huwde in 1774 met de dochter van een' naburig' ambtenaar, met name **Leonhardt**. Dit huwelijk werd voor hem eene bron van een onbeschrijfelijk lijden; hij beminde eigenlijk niet haar met welke hij trouwde, maar hare zuster, die toenmaals naauwelijks 14 of 15 jaren oud was, en door deze werd hij even hartstogtelijk weder bemind. Doch hij had geene vrouw van den gewonen stempel getrouwd; deze edele ziel besloot grootmoedig slechts **Burgers** echtgenoote te heeten, en hare zuster het werkelijk te laten zijn: een redmiddel om drie personen voor het verderf te behoeden, dat men vruchteloos in eenig burgerlijk wetboek zou zoeken, en daarom slechts door harten, even edel, verheven en gevoelig als dat van **Burgers** schijnechtgenoote, op den regten prijs gewaardeerd kan worden, en eene opoffering is, die de hoogste bewondering verdient. In 1784 stierf deze grootmoedige vrouw, en **Burger** huwde nu openlijk hare aangebeden zuster, doch hij verloor ook haar reeds in het volgende jaar. Wat haar bezit voor hem was en hoe smartelijk dit verlies hem trof, ziet men uit zijne gedichten. Bovendien verloor hij zijn ambt, en zijne geldmiddelen waren uitgeput. Hij zou nogtans alle wederwaardigheden te boven gekomen zijn, zoo het gemis zijner **Molly** hem niet van alle kracht en moed beroofd had. Hij won zijn

onderhoud te Göttingen eerst met lessen geven, en werd eindelijk, na lang aanhouden en wachten, buitengewoon Professor, zonder inkomen. BURGER, de lievelingsdichter der natie, was genoodzaakt als loonvertaler voor boekverkoopers zijn onderhoud kommerlijk te verdienen. Ondertusschen hadden zijne gedichten zoodanig een' indruk gemaakt op een Zwabisch meisje, MARIE CHRISTINE ELIZABETH HAHN genaamd, dat zij hem in een gedicht hare hand aanbood. BURGER schertste in het eerst er mede, en beschouwde de zaak als het spel eener overspannen verbeelding, doch vernemende dat de dichteres zeer schoon en het haar met haren naïven romanesken voorslag ernst was, nam hij ook denzelven in ernstige overweging, en eindigde met in 1790 deze ELIZE te trouwen, in welke hij zijne MOLLY geloofde wedergevonden te hebben, maar hij bedroog zich jammerlijk: reeds in 1792 liet hij zich wederom van haar scheiden, en zij verscheen als reizende tooneelspeelster te Hamburg, Dresden, Leipzig en elders. Dit ongelukkig huwelijk had den armen BURGER geheel en al in den grond geboord; hij bevond zich zonder vrouw, zonder vrienden en zonder geld; krank aan ziel en ligchaam rekte hij zijne treurige dagen onder zorg en kommer met vertalen. Een geschenk der regering van Hannover voorzag in den dringendsten nood, en wekte bij hem de hoop op een vast bestaanmiddel; hij vermoedde geenszins dat hij het niet meer noodig zou hebben. † kort daarna den 18 Junij 1794. Ondanks SCHILLERS ongunstig oordeel over BURGERS dichterlijke bekwaamheden, behaagde hij algemeen; zelfs de geringere volksklasse leerde zijne romancen en balladen van buiten; zijne *Lenore* is geheel Europa door in onderscheiden talen bekend, zijn lied *vom braven Manne* in den mond van elken Duitscher, gelijk velen zijner andere liederen, elegiën, oden en epigrammen; in allen heeft hij den volksgeest gelukkig tot zich weten te verheffen met schijnbaar tot denzelven af te dalen. Zijne werken zijn menigvuldige malen afzonderlijk en te zamen gedrukt. De beste uitgave is in 8 deelen door K. REINHARD in 1823-1825 te Berlijn bezorgd.

BURGERKROON was bij de Romeinen eene eerbelooning voor dengenen, die een' burger het leven gered had. Zij was van eikenloof gevlochten, en de redder ontving haar uit handen van den geredden, die hem voortaan als een' vader eerbiedigen moest, droeg dezelve bij de openbare schouwspelen en zat naast den Raad. Bij zijne inkomst stond de geheele vergadering op, tot een bewijs van hoogachting. De Raad bewilligde AUGUSTUS het plaatsen van eene burgerkroon tusschen twee lauriertakken op den top van zijn huis, als een bijzonder eerteeken, omdat men hem voor den bestendigen redder zijner medeburgers en den overwinnaar zijner vijanden hield. Dezelfde onderscheiding werd ook aan CLAUDIUS bewezen.

BURGEROORLOG is de worstelstrijd tusschen de in twee of meer staatkundige partijen verdeelde burgers van een' staat, die elk haar gevoelen met geweld van wapenen willen doordrijven, en gewoonlijk een gevolg van omwentelingen en regeringloosheid. Ook de godsdienst heeft somwijlen burgeroorlogen veroorzaakt, of ten minste denzelven tot voorwendsel gediend, gelijk in Frankrijk ten tijde der Ligue. Zij zijn de verderfelijkste van alle oorlogen, dewijl zij met groote verbittering en wreedheid gevoerd worden, en de staat inmiddels te gronde gaat of de prooi wordt van een' magtigen nabuur, die voordeel uit den inwendigen twist weet te trekken.

BURGERPLIGT. De vervulling van den burgerpligt is de natuurlijke voorwaarde, onder welke men aanspraak kan maken op het genot van het burgerregt in een' wel geördenden staat. Er zijn algemeene en bijzondere burgerpligten; de eersten vloeijen voort uit den aard van het maatschappelijk verdrag, en de kennis van dezelve wordt bij ieder' burger stilzwijgend voorondersteld, als gehoorzaamheid aan de wet, gewilligheid tot het opbrengen van billijke belastingen, het handhaven der openbare rust, het eerbiedigen van eens anders grond en eigendom, enz.; de anderen worden door geschreven wetten bepaald en gewijzigd, en tevens daarbij uitgedrukt wie tot het volbrengen derzelve gehouden en wie daarvan uitgezonderd is; zoodanige uitzonderingen mogen nogtans niet enkel van het goeddunken, de willekeur of het persoonlijk belang der regering afhangen, of als gunsten toegestaan worden, b. v. vrijdom van zekere belastingen, van den krijgsdienst, van lastposten, e. d. g. maar moet slechts plaats hebben uit hoofde der bij de wet aangeduide omstandigheden, welke de regering de bevoegdheid heeft te onderzoeken en te beöordeelen; en het is dan haar burgerpligt overeenkomstig met den uitslag van dit onderzoek te handelen. Zij behoeft geen' burger gunsten te bewijzen, die het regt heeft regt van haar te vorderen.

BURGERREGT staat met burgerpligt in een naauw verband. Er bestaat een natuurlijk en een geschreven burgerregt. Volgens het eerste heeft elk burger, die zijne pligten getrouw vervult, aanspraak op de bescherming van zijn' persoon en eigendom, de vrije uitoefening van zijn geöorloofd beroep, handel, nering, godsdienst en al te doen of na te laten wat zijne medeburgers niet benadeelt en de goede orde of openbare rust niet verstoort, het vrij gebruik der openbare wegen en wateren, veiligheid op zijn' eigen grond, de vrije beschikking over zijne bezittingen en de voogdijschap over zijne minderjarige kinderen. Het tweede wordt hem door wetten toegekend. Geschreven burgerregten zijn eigenlijk voorregten, van welken sommigen staatsburgers het genot of de uitoefening ontzegd is, en wel vooral den zoodanigen, die van de vervulling van sommige burgerpligten ontslagen zijn, gelijk vrouwen, minderjarigen, krankzinnigen, gevangenen, onder toezigt gestelden, eerloozen, lakeijen, bedeelde armen, en al zoodanige personen, die het volle gebruik van hunne vrijheid, hun verstand, of hunne goederen missen. Het volle burgerregt kan dus slechts genoten en uitgeöefend worden door de genen die hunn' vollen burgerpligt vervullen, en dit is, uit een wijsgeerig-regtskundig oogpunt beschouwd, zeer billijk; maar de positieve staatswetten laten somwijlen ook toe dat men ten aanzien van het vervullen of verzuimen der burgerpligten acht sla op geboorte, rang, rijkdom, beroep, godsdienst, enz. zonder dat zulks eenigen invloed heeft op het genot en de uitoefening van het volle burgerregt, of maken aan den anderen kant dat genot en die uitoefening afhankelijk van het bezit van eene zekere waarde aan vaste goederen, of verkrijgbaar door het betalen van eene zekere som in de belastingen, waardoor het aristocratismus zich altijd van den boventoon in den staat verzekert.

BURGERSCHOLEN. Sedert de invoering van het verbeterd onderwijs en de veel doelmatiger schoolinrigting, onder toevoorzigt der overheid, in ons vaderland, onderging natuurlijk het schoolwezen eene heilzame hervorming. De groote klove tusschen de zoogenaamde Fransche scholen, kostscholen (*Pensionnats*), of opvoedingsinstituten, in welke de kinderen der aanzienlijke standen onderwijs genoten, en de eigenlijke armenscholen werd langen tijd zeer onvolkomen aangevuld door de gewone scholen, waar kinderen uit den middelstand werden onderwezen; want dezen hielden slechts een zeer onvolkomen midden tusschen de beide andere schoolklassen; voor vele ingezetenen uit de arbeidende klassen was dit onderwijs nog te kostbaar, inzonderheid voor talrijke gezinnen, en die toch hunne toevlugt tot de armenscholen niet konden of wilden nemen: de gaping tusschen deze en de scholen voor kinderen van kleinbemiddelde ouders bleef dus nog tamelijk groot, tot men op het gelukkig denkbeeld kwam dezelve aan te vullen door het oprigten van Tusschenscholen, in welke zoodanige kinderen, tegen betaling van een gering schoolgeld, onderwijs konden bekomen in de eerste en noodwendigste kundigheden. Ondertusschen bestond er, even als bij afdaling, ook bij opklimming een afstand tusschen de centraalscholen voor den middelstand en de opvoedingsinstituten voor de aanzienlijken, en dezen afstand heeft men insgelijks ingekort door het daarstellen van Burgerscholen, waar, tegen betaling van een hooger, maar altijd nog zeer matig schoolgeld, kinderen van ouders uit den burgerstand onderwezen worden in die kundigheden, welke hun in hunne waarschijnlijke bestemming onontbeerlijk zijn: natuurlijk is dit onderwijs van een' eenigzins ruimeren omvang dan op de straksgemelde Tusschenscholen, en als het ware eene voorbereiding tot het meer omvattend onderwijs in een opvoedingsinstituut, in geval het den ouders gelegen komt hunne kinderen daarin te doen overgaan. De Burgerscholen onderscheiden zich derhalve zakelijk, wat het onderwijs betreft, in niets van de gewone centraalscholen dan door eene bepaling tot het volstrekt noodwendige (het onderwijs in vreemde talen, muzijk, dansen, e. d. g. ligt buiten den kring van derzelver werkzaamheden) en een betrekkelijk matiger schoolgeld. Te Amsterdam, waar de behoefte aan zoodanige Burgerscholen het meest gevoeld werd, heeft men in 1830 de oprigting van dezelve beproefd, en de uitslag schijnt volkomen aan de verwachting te zullen beäntwoorden.

BURGERSDIJK (FRANCO), geboren te Lier, bij Delft, den 2 Mei 1590, werd, na het volbrengen zijner studiën te Leyden, Professor in de wijsbegeerte te Saumur, en vijf jaren daarna te Leyden Professor in de redeneer- en zedekunde, en vervolgens in de natuurkunde. † in 1629. Hij was een geleerd man, doch zijne schriften, in de oude schoolvormen zamengesteld, behelzen weinig bruikbaars voor lateren tijd. Hoezeer de gevoelens der Remonstranten toegedaan, werd hij echter niet afgezet, schoon hij het gedrag der Dordsche Synode openlijk misprees, en zelfs Prins MAURITS niet spaarde.

BURGERSTAND. Onder deze klasse van staatsburgers wordt gerangschikt al wie niet tot den Boeren- of Adelstand behoort, maar tusschen deze beiden als het ware in het midden staat: weshalve deze stand ook de Middelstand genaamd wordt. In den ruimeren zin zijn rijken en armen daaronder begrepen; in den bepaalderen zin verstaat men daaronder de beschaafdere, arbeidende, neringdoende of van matige middelen bestaande volksklasse, kleinhandelaars, handwerkers, winkeliers, fabrikanten, kunstensars, geleerden, ambtenaars, renteniers, e. d. g. die wederom een' middelstand uitmaken tusschen de rijken en aanzienlijken of de armen en het gemeen.

BURGGRAAF, zie GRAAF. = (DANIEL), een Vlaming, die in de XVI eeuw zich te Utrecht had nedergezet, wist bij de komst van LEICESTER hier te lande in 1586 zich diep in deszelfs gunst te dringen, en maakte met GERARD VAN PROUNINK en JAKOB REINGOUD, een paar doortrapte guiten, een driemanschap uit, hetwelk door het zaaijen van verdeeldheid in troebel water zocht te visschen. Bij de oprigting eener kamer van geldmiddelen, op den raad van den schelmschen REINGOUD, werd deze door LEICESTER tot Thesaurier en BURGGRAAF tot Auditeur aangesteld. Hij speelde echter zijne ve-

foeijelijke rol niet lang, want na **Leicesters** vertrek zonk hij met vele dergelijke verachtelijke knapen in zijn vorig niet terug, en men hoorde niet meer van hem spreken.

BURGOS, hoofdstad van het Spaansche koningrijk Oud-Kastilië, ligt tegen een gebergte, aan den Arlançon, over welke eene breede steenen brug naar de stad leidt, welke 9000 inwoners heeft, en in 1571 door Paus **Gregorius** XIII tot een aartsbisdom verheven werd. Er zijn 16 kerken en 18 kloosters. In de kapel van dat der Augustijner monniken staat een kruisbeeld, van hetwelk men verhaalt, en in goeden ernst gelooft, dat het een gestorven kind heeft opgewekt.

BURGUNDIONES, zie **BOURGONDIëRS**.

BURGUNDIUS (**Nicolaus**), zie **BOURGONDIë** (**Nicolaas van**).

BURGVREDE was in de middeleeuwen eene soort van verdrag, volgens hetwelk in den omtrek van een' burg, somwijlen in een geheel regtsgebied, de vrede gehandhaafd werd; ook eene overeenkomst tusschen zekere geslachten, om ingeval van veete elkander bij te staan en te beschermen. Men verstond wijders daaronder de veiligheid, welke een vorstelijke burg den onderhoorigen verleende.

BURIDAN (**Joannes**), geboren te Bethune, was in 1320 Professor der wijsbegeerte en godgeleerdheid te Parijs, en als aanhanger van **Occam** een ijverig verdediger van het Nominalismus; maar dewijl de Nominalisten in Frankrijk als ketters vervolgd werden, en de Realisten aldaar den boventoon voerden, verliet hij Parijs, en begaf zich naar Weenen, waar hij aanleiding gaf tot het oprigten der hooge school. Hij leerde dat de wil de drijfveer was der menschelijke handelingen, en meende dat geene handeling mogelijk ware, wanneer de wil door niets tot handelen bepaald werd; bij voerde ten aanzien der wilsbepaling het voorbeeld aan van een' ezel, die van honger zou sterven, wanneer hij, tusschen twee hoopen hooi geplaatst, door beiden even sterk werd aangetrokken.

BURIGNY (**Jean Lévesque de**), geb. te Rheims in 1692, kwam in 1713 te Parijs met zijne beide broeders, en studeerde gemeenschappelijk met hen. **Burigny** schreef alles op, wat hem en zijnen broeders merkwaardig voorkwam, en zoo bekwamen zij na verloop van eenige jaren eene soort van geschreven Encyclopedie van 12 dikke deelen in folio, die hem naderhand zeer te pas kwam bij het zamenstellen zijner meeste werken. In 1717 ging hij naar Holland, en gaf in den Hage verscheiden werken in het licht, onder anderen de levens van **de Groot**, **Erasmus** en **Bossuet**. In 1756 werd hij lid van de Akademie der opschriften, en hield verscheiden voorlezingen in dit genootschap. Bij de kennis der Latijnsche, Grieksche en Hebreeuwsche talen, was hij zeer ervaren in de Geschiedenis; hij had een ongemeen sterk geheugen, doch zijn stijl is wat droog en langwijlig. † te Parijs in 1785, en bereikte dus een' ouderdom van 93 jaren.

BURKARD WALDIS, Fabeldichter der XVI eeuw, geboren te Allendorf, aan de Werra, was eerst monnik, doorreisde een groot gedeelte van Europa, nam het Protestantsche geloof aan, voor hetwelk hij dapper streed, werd hierop Kapelaan van **Margareta**, Landgravin van Hessen, en † na 1555 als Predikant te Abterode, een dorp in de nabijheid van zijne geboortestad. Zijn *Esopus gantz new gemacht und in Reimen gefazt mit sampt hundert newer Fabeln, vormals im Druck nicht gesehen noch auszgegangen*, in 1548 gedrukt, behelst 400 fabelen, vertelsels en invallen. De beste latere fabeldichters als **Gellert**, **Hagedorn**, **Lessing** en anderen hebben de stof, ten deele zelfs de inkleeding van eenige hunner fabelen van hem ontleend. In 1584 verscheen reeds de vijfde uitgave van **Burkards** fabelen, en **Eschenburg** heeft in 1777 eene uitkeuze van dezelve in het licht gegeven.

BURKE (**Edmond**), geboren te Dublin, den 1 Januarij 1730, kwam in 1753 te Londen, waar hij zich weldra deed opmerken als regtsgeleerde en letterkundige. In 1756 gaf hij eene verdediging der natuurlijke maatschappij in het licht, als een nagelaten werk van **Bolingbroke**, wiens stijl en schrijftrant hij volkomen had nagevolgd. In 1757 verscheen zijne Proeve over het verhevene en schoone. Inmiddels vormde hij zich tot redenaar en staatsman, en ging in 1761 naar Ierland; bij zijne terugkomst in 1765 werd hij Secretaris van Lord **Rockingham**, en tot afgevaardigde van het vlek Wendover benoemd. Zijne welsprekende redevoeringen in het Parlement werden ten hoogste bewonderd, zoowel als zijne staatkundige inzigten. Bij de uitbarsting der geschillen met Amerika wendde hij alles aan, om eerst den opstand te verhinderen, en naderhand eene toenadering te bewerken. In 1773 bezocht hij voor de eerste maal Parijs. Het hof en de heerschende geest aldaar maakten op hem een' nadeeligen indruk, en hij hield bij zijne terugkomst in de naaste parlementszitting eene redevoering over de noodwendigheid om tegen de verspreiding der Fransche begrippen op zijne hoede te zijn. In 1774 werd hij door de Whiggs der stad Bristol tot vertegenwoordiger gekozen, en bestreed de handelingen der ministers op eene nadrukkelijke wijze. In 1775 stelde hij in het Parlement de 13 vermaarde artikelen voor ter bevrediging van Amerika, maar men wilde Amerika door de wapenen dwingen, en **Burke**, die zich daartegen verzette, scheen in de openbare meening te dalen, waarbij kwam dat hij op vrijen handel voor de Ieren en op zachtere wetten voor de Katholijken aandrong; ook verklaarde hij zich tegen **Pitts** voorstel tot eene parlementsherVorming, maar deed een voorstel tot bezuiniging der staatsuitgaven, waardoor hij den haat van alle nuttelooze ambtenaars op zich laadde. Evenwel werd hij weder ingekozen, en behalve Bristol benoemde nog eene tweede stad hem tot haren afgevaardigde. Zijne Bill, waarin hij op verandering der in 1780 genomen strenge maatregelen aandrong, bezorgde hem de volksgunst weder. Toen Lord **North** in 1782 aftrad, en **Rockingham** wederom in het ministerie geroepen werd, gelukte het **Burke** zijne Bill, ofschoon slechts deelsgewijze, door te zetten. Na den dood van Lord **Rockingham**, die door Lord **Shelburne** werd opgevolgd, verliet **Burke** voor eenigen tijd het staatstooneel, tot **Pitt** aan het bewind kwam, die begon met het Parlement te ontbinden, een maatregel, dien **Burke** met ijver bestreed. In het vermaarde proces van **Hastings** bewees **Burke** zijne ongemeene redenaarsbekwaamheden, en hij werd de Britsche **Cicero** genaamd. De Fransche omwenteling vond in hem een' verklaarden vijand; hij voorspelde als met een' profetischen geest dat dezelve voor Europa die verderfelijke gevolgen zou hebben, welke zij werkelijk gehad heeft en nog heeft. Zijn werk *Reflections on the Revolution in France* maakte in 1790 wel veel opzien, maar in plaats van den inhoud te behartigen, hield men zijne voorspellingen voor overdreven en sloeg er geen geloof aan, of dreef zelfs den spot er mede. **Burke** was ondertusschen een warm voorstander der ware vrijheid; dit bleek toen hij in 1792 vergeefsche pogingen deed om de emancipatie der Iersche Katholijken te bewerken (die eerst in 1830 gevolgd is); maar de Fransche vrijheid was in zijne oogen de alle wettig gezag en orde omver werpende tirannij van bloeddorstige demagogen, wier heerschappij Frankrijk in een wis verderf storten moest, waarin het een groot gedeelte van Europa zou medeslepen. Zoo er immer een staatkundige profeet geloof verdiende, dan was het **Burke**, die echter de vervulling zijner voorspellingen niet beleefde. † den 8 Junij 1797.

BURLAMAQUI (**Jean Jaques**), geb. werd den 18 Junij 1694 te Geneve, waar hij Professor was in de regtsgeleerdheid. Zijn leerling de Prins van Hessen-Kassel nam in 1734 hem mede naar zijne staten en hield hem eenige jaren bij zich. Bij zijne terugkomst in Geneve werd **Burlamaqui** lid van den Raad. † den 3 April 1748. Zijne *Beginsels van het Natuurlijk en Burgerlijk Regt, Verhandeling over het Huwelijk* en eenige andere werken kenmerken hem als een' voortreffelijken wijsgeerig-regtsgeleerden schrijver.

BURLEIGH (**Walter**), geboren in 1275 en † na 1337, was een leerling van **John Duns** (**Scot**); hij had **Occam** tot medeleerling, doch bestreed diens gevoelen, en beweerde als Realist dat het algemeene niet een bloot begrip, maar buiten de ziel voorhanden is. Hij leerde eenigen tijd te Parijs, vervolgens te Oxford, en schreef tegen **Petrus Lombardus** Commentariën op **Aristoteles** en eenige andere werken, van welke men slechts de titels nog kent. Zijn werk *de vita et moribus Philosophorum et Poëtarum* was een der eerste voortbrengselen van de jonge drukpers, alzoo dit boek reeds in 1427 te Keulen gedrukt is.

BURLESK, Ital. *Burlesco*, van *Burla*, boert, jokkernij, is eene soort van laag comiek, hetwelk in proza zoo wel als in verzen gebezigd wordt, om den lach op te wekken, door het op eene koddige wijze voorstellen van ernstige, somwijlen zelfs verheven zaken. Men houdt de Italianen voor de uitvinders van deze schrijfwijze (zie **Berni** (**Francesco**); uit Italië kwam dezelve naar Frankrijk, waar zij zoodanig in den smaak viel, dat er in 1649 een werk verscheen onder den titel: *La Passion de notre Seigneur en vers burlesques.* **Scarron** bragt de *Aeneis* in burleske verzen, hetwelk naderhand **Blumauer** in Duitschland, en nog later zekere Brabandsche landlooper, **le Plat**, in barbaarsche Vlaamsche rijmen, insgelijks gedaan hebben. Geen der Hollandsche dichters heeft zich op deze wijze aan **Virgilius** bezondigd, behalve **Focquenbroch**, die de twee eerste boeken zoogenaamd boertig berijmd heeft. De *Ilias* en de *Herscheppingen* werden in Frankrijk insgelijks in burleske verzen gebragt, en deze schrijfwijze ook in proza gebezigd; zoo bestaat er een *Télémaque travesti*. In al deze aangevoerde voorbeelden is de boert gemeen, plat en plomp; wie eenigen smaak heeft, moet er eer van walgen dan er om lagchen. Ondertusschen is deze schrijfwijze zeer wel vatbaar voor echt geestig comiek, gelijk **Boileau** in zijn' *Lutrin*, **Voltaire** in zijne *Pucelle*, **Holberg** in zijn' *Peder Paars*, **Langbein** in zijne *Schwänke*, **Fokke** in zijn *Leven van Lucifer* en nog voor een paar jaren **Baggesen** in zijne *Adam und Eva* getoond hebben. Eenigen hebben beweerd dat de burleske dichttrant den Ouden onbekend was; anderen voeren den *Vorschen- en Muizenstrijd*, toegeschreven aan **Homerus**, als een bewijs aan van het tegendeel, voor zoo ver zij dit gedicht als eene parodie aanmerken van de *Ilias*.

BURMAN. Dit aanzienlijk geslacht, uit Keulen afkomstig, heeft der geleerde wereld verscheiden vermaarde mannen geleverd, van welken wij eenigen zullen vermelden, die in de Nederlanden geboren zijn. = (**Frans**), geboren te Leyden, in 1632, werd, na het volbrengen zijner studiën aldaar, in 1655 beroepen tot Predikant te Hanau; in 1661 werd hij onderregent van het Statencollegie te Leyden en eindelijk tot Professor in de godgeleerdheid en Geschiedenis

te Utrecht beroepen. † aldaar den 12 November 1679. Zijne godgeleerde schriften, meest allen oorspronkelijk in het Latijn opgesteld, zijn grootendeels ook in het Nederduitsch uitgegeven. = (Frans), zoon van den voorg., geboren te Utrecht, den 15 Mei 1671, bezocht de Latijnsche scholen te Utrecht en te Alkmaar, studeerde vervolgens aan de hooge scholen te Utrecht, Franeker en Groningen, behalve dat hij ook nog het onderwijs genoot van Salomon van Til te Dordrecht en Petrus Francius te Amsterdam. In 1695 werd hij Predikant te Koudum; hier ontbood hij een' geleerden Jood van Amsterdam, om van hem het Hebreeuwsch in den grond te leeren; het Syrisch en Arabisch leerde hij door vlijtige zelfoefening. In 1698 werd hij naar den Briel beroepen, en verzelde in 1702 als gezantschapspredikerder afgevaardigden der Staten naar Engeland, om der Koningin Anna geluk te wenschen met hare komst tot den troon. Bij deze gelegenheid bezocht hij de voornaamste geleerden te Cambridge en Oxford. Straks na zijne terugkomst werd hij gelijktijdig in 1703 naar Nijmegen en Enkhuizen beroepen; hij verkoos de laatste standplaats, welke hij in 1705 wederom verliet, en Predikant werd te Amsterdam, van waar hij in 1715 als Professor in de godgeleerdheid naar Utrecht vertrok. † aldaar den 22 September 1719. Dat hij een geleerd man was, spreekt van zelven, want hij had waarlijk akademiën genoeg bezocht; doch zijne geschriften zijn meest van polemischen inhoud, en tegen het Spinozismus gerigt. = (Pieter), broeder van den voorg., geboren te Utrecht den 26 Junij 1668, studeerde aldaar en te Leyden; in 1688 werd hij tot Doctor der beide regten bevorderd, doorreisde vervolgens Duitschland en Zwitserland, en werd na zijne terugkomst in 1691 door de Staten van Utr. tot Ontvanger der bisschoppelijke tienden en in 1696 door de verzorgers der Utrechtsche hoogeschool tot Professor in de dichtkunst en welsprekendheid aangesteld. In 1714 bezocht hij Parijs, waar hij kennis maakte met den beroemden Oudheidkenner Montfaucon, met wien hij sedert eene vriendschappelijke geleerde briefwisseling bleef onderhouden. Hij was naauwelijks in Utrecht teruggekeerd, toen hij in 1715 beroepen werd tot Professor in de Geschiedenis, welsprekendheid en de Grieksche taal te Leyden, waar hij in 1725 ook het opzigt bekwam over de bibliotheek. † aldaar den 31 Maart 1741. Hij was een voortreffelijk philoloog, die zich door zijne uitgaven van verscheiden klassieken ten aanzien der Latijnsche letterkunde zeer verdienstelijk gemaakt heeft; eenigen derzelve, gelijk Virgilius, Ovidius, Petronius, Quinctilianus, zijn zeer geächt; ook als Latijnsch dichter bezat hij uitmuntende bekwaamheden. Zijne vrije en heldere denkwijze, welke hij in zijne schriften niet verloochende, verwekte hem nogtans vele vijanden, inzonderheid trokken de geestelijken de alarmklok, toen hij den 14 September 1711 zijne *Redevoering voor de Comedie* in het openbaar had uitgesproken, die ook weldra in het Nederduitsch gedrukt werd. Zijn twist met den geleerden Jan le Clerc gaf aanleiding tot het wisselen van verscheiden vinnige schimpschriften; bovendien werd Burmans goede naam en zedelijkheid niet weinig bezwalkt door een verdrietig proces, hem aangedaan door eene Haagsche dienstmeid, die hem beschuldigde haar bezwangerd te hebben, en eene goede som gelds eischte. Het regende schotschriften over deze ergerlijke zaak, en de Professor, die welligt geheel onschuldig was, werd niet alleen het slagtoffer der hebzucht van een ligtvaardig vrouwmensch, maar strekte bovendien tot een voorwerp van spot der janhagelvernuften onder het verachtelijkste gemeen. Men vindt eene volledige lijst der menigvuldige werken van dezen werkzamen en geleerden man in C. Saxii *Onom. litter.* Pars V p. 466. Hij liet drie zonen na, die insgelijks zich als geleerden onderscheiden hebben: 1) Frans, ofschoon den krijgsdienst verkozen hebbende, was een liefhebber der fraaije letteren en schrander taalgeleerde. Hij heeft vele Nederduitsche woorden en zaken uit het oud-Fransch opgehelderd, in zeker werkje: *Eenige Aenmerkingen, de Nederduitsche Tael en verscheiden Oudheden aengaende*, door F. B. L. C. (Frans Burman, Luitenant-colonel), 2 deelen, te Utrecht in 1757 en 1761 gedrukt. 2) Joannes, geboren te Amsterdam in 1706, was aldaar als Geneesheer en Professor der Kruidkunde langer dan 50 jaren ijverig werkzaam inzonderheid in het laatste vak van wetenschap; Linneus maakte meermaals eervolle melding van hem. † den 20 Jan. 1779. 3) Kasper, Raad in de vroedschap der stad Utrecht, leide met ijver zich toe op de vaderlandsche archæologie en het onderzoeken van oude papieren. Hij heeft bijeenverzameld en uitgegeven al wat betrekking heeft tot Paus Adrianus VI, die te Utrecht geboren was, onder den titel *Analecta historica de* Hadriano VI. Utr. 1727; voorts in 1738 *Trajectum eruditum*, de levens en bijzonderheden der geleerde mannen behelzende, die te Utr. geboren zijn of gebloeid hebben, en eindelijk in 1750–1754 *Utrechtsche Jaarboeken*, van 1402 tot 1481, 3 deelen; dit werk zou bij waarschijnlijk voortgezet hebben, doch de dood verraste hem in 1757. = (Pieter) Secundus, broeders zoon van den voorg., geb. te Amst. in 1713, betrad als philoloog het spoor van zijn' gelijknamigen oom, die na den dood zijns vaders zorg voor zijne verdere opvoeding droeg. Na het volbrengen zijner studiën aan de Utrechtsche en Leydsche hoogescholen, werd hij in 1734 tot Doctor der beide regten bevorderd, en reeds in het volgende jaar tot Professor in de Geschiedenis en Welsprekendheid te Franeker aangesteld, en in 1741, met den titel van Professor in de dichtkunde vereerd. In 1742 werd hij de opvolger van Jakob Philip d'Orville als Professor in deze vakken van wetenschap aan de Doorluchtige school te Amsterdam, in 1752 werd hij Bestuurder der Stadsbibliotheek en in 1753 Opziener der Latijnsche school. † op zijn buitengoed Santhorst, bij Wassenaar, den 24 Junij 1778. Even als zijn oom heeft hij ook voortreffelijke uitgaven van Latijnsche klassieken bezorgd; ook had hij veel overeenkomst met denzelven in karakter, en evenaarde hem als Latijnsch dichter in bekwaamheid (zijn dichtstuk *Brederode* is door A. Hartsen in Ned. verzen overgebragt); even als zijn oom was ook hij in verdrietige geschillen gewikkeld; zijn pennestrijd met Klotz en Saxe maakte het meeste gerucht. De lijst zijner werken vindt men insgelijks in het *Onomasticon* van dezen laatsten, *Pars* VI, p. 533. De uitgave zijner Commentariën op Propertius, door zijn' dood afgebroken, is door L. van Santen in 1780 te Utrecht volvoerd geworden. = (Nicolaas Laurens), zoon van Joannes Burman, geboren te Amsterdam, in 1734, genoot het onderwijs van zijn' voortreffelijken vader in de kruidkunde, studeerde te Leyden in de genees- en natuurkunde, en deed, na het verlaten der hooge school, op uitnoodiging van Linneus, eene reis naar Zweden, waar bij eenige maanden met dien grooten hervormer der kruidkunde te Upsal verkeerde. In 1769 werd hij zijn' vader toegevoegd als Professor in de kruidkunde aan de Doorluchtige school te Amsterdam. † aldaar den 11 September 1793. Zijn roem als kruidkundige was geheel Europa door verbreid; met de voornaamste buitenlandsche geleerden hield hij briefwisseling en alle beroemde geleerde maatschappijen hadden hem tot lid benoemd. = (Gottlob Wilhelm), geboren in 1737 te Lauban, in de Opper-Lausitz, waar zijn vader Schrijf- en Rekenmeester was, leerde Latijn, studeerde tot 1758 te Frankfort in de regtsgeleerdheid, en zocht te Berlijn door het geven van lessen in de muzijk, het schrijven voor de drukpers, het maken van gelegenheidsgedichten, enz. zijn onderhoud te verdienen, maar leefde altijd in de grootste behoeftigheid. Hij was klein, mismaakt, en ging kreupel; maar in dit wanvormig ligchaam woonde eene ziel vol levendig gevoel voor het edele en schoone, daarbij was hij zonderling in een' hoogen graad, leide een zwervend leven, en droeg niet zelden zijne geheele bezitting bij zich. Hij bezat eene bijzondere vaardigheid in het zoogenaamd *ex tempore* of voor de vuist dichten; hij kon elk opgegeven thema in een poëtisch gewaad kleeden en geheele uren lang improviseren, waarbij men zeker zeer dikwijls slechts rijmen, maar daaronder ook verrassende gedachten en treffende wendingen waarnam. Door eene beroerte verlamd, sleet hij de laatste tien jaren van zijn leven in hoogst ellendige omstandigheden. Men had hem reeds lang voor dood gehouden, toen den 5 Januarij 1805 een klein gedicht van hem in de dagpapieren verscheen, waarin hij zich als stervende en in den uitersten nood schilderde; velen, die hem vroeger gekend hadden, spoedden zich om hem te helpen, maar kwamen te laat. Er bestaan van hem Fabelen, Liederen en Gedichten zonder de letter R, op onderscheiden tijden en plaatsen uitgegeven of in almanakken en tijdschriften verspreid.

BURMANIA is de naam van een der oudste adellijke geslachten in Friesland, uit hetwelk reeds van de XI eeuw af verscheiden beroemde mannen de aanzienlijkste staats- en krijgsambten bekleed of zich door geleerdheid onderscheiden hebben, die men bij Emmius, Winsemius en andere Friesche geschiedschrijvers vermeld vindt.

BURNET (Gilbert), geboren te Edinburg, den 18 September 1643, uit een edel en aanzienlijk geslacht, volbragt zijne studiën bij het doorreizen van Engeland in den omgang met de voornaamste geleerden van Londen, Oxford en Cambridge, en verzamelde een' schat van kundigheden. In 1664 ging hij naar Holland; bij zijne terugkomst werd hij Predikant te Salton en in 1669 Professor der godgeleerdheid te Glasgow; maar zijn ijver voor de Episcopale kerkorde maakte hem bij de Presbyterianen en zijne verdraagzaamheid jegens dezen bij de Episcopalen gehaat: zoodat hij met beide partijen het tekwaad hebbende, zijn ambt te Glasgow nederleide en naar Londen ging. Toen Jakobus II in 1685 tot de regering kwam, oordeelde Burnet, die, als een ijverig Protestant, geheel niet bij dezen vorst gezien was, raadzaam Engeland te verlaten, en buiten 's lands aan zijn' val te arbeiden. Hij bereisde Frankrijk, Italie, Zwitserland en Duitschland. In Holland gekomen, bewoog Willem III, Prins van Oranje, hem in den Hage te blijven, en maakte hem tot vertrouweling van zijn ontwerp om zijn' schoonvader van den Britschen troon te stooten, waarin Burnet hem bij uitstek van dienst kon zijn, door zijne verstandhouding met de voornaamste Engelsche grooten. Toen alles tot den overtogt gereed was, verzelde hij den Prins in de maand Nov. 1688 in de hoedanigheid van Kapelaan. De onderneming geslaagd en Willem III tot Koning van Engeland verheven zijnde, werd Burnet tot Bisschop van Salisbury aangesteld en in 1698 tot Leermeester des Hertogs van Glocester benoemd. Hij behield de gunst en het vertrouwen des Konings tot diens dood toe, die in 1702 voorviel. Hij zelf volgde hem in het graf den 17 Maart 1715. Zijne werken, betrekking hebbende tot de Engelsche geschiedenis van zijn' tijd,

tijd, zijn ook in het Fransch en Nederduitsch vertaald, en behelzen zeer belangrijke zaken.

BURNEY (CHARLES), geboren te Shrewsbury in 1726, † in 1814, is beroemd als componist en schrijver eener Geschiedenis der Muzijk, van de vroegste tijden af tot heden; zij verscheen in 4 deelen tusschen 1776-1789. Hij had de stof tot dit uitmuntend werk verzameld op eene reis door Frankrijk, Italië, de Nederl. en Duitschland.

BURNS (ROBERT), geb. in 1759, was de zoon van een' Landbouwer in het graafschap Ayr; hij kon naauwelijks lezen en schrijven, maar was niet te min een voortreffelijk dichter; zijne gedichten zijn meest liederen in den Schotschen tongval, vol leven, vuur en kracht. Zijne ongeregelde leefwijze bragt hem dikwijls in geldverlegenheid; hij wilde zich naar Jamaika begeven, en om de reiskosten te vinden, liet hij te Edinburg eenige zijner gedichten bij inteekening drukken; deze uitgave bragt hem 500 Pst. op. Met dit geld nam hij eene landhoeve in pacht en trouwde; doch hij stelde eene zeer slechte orde op zijne zaken, en gaf zich aan den drank over. † te Dumfries in 1799. Zijne gedichten zijn meermaals gedrukt; de volledigste uitgave is door D. CURRIE in 1800 bezorgd.

BURRHUS AFRANIUS was de Leermeester van NERO en naderhand Overste der keizerlijke lijfwacht; hij onderscheidde PAULUS van de overige gevangenen, die de Hoofdman JULIUS hem had overgeleverd, gedoogende dat hij te Rome eene woning huurde, waar hij twee jaren lang vrijheid had om allen, die hem kwamen bezoeken, te ontvangen (HANDEL. XXVIII, 1-16. 23, 30, 31). NERO liet BURRHUS in 62 van kant helpen, om zich van zijne lastige berispingen te ontslaan. = ANTISTIUS, schoonbroeder van Keizer COMMODUS, werd in 186 door dezen ter dood veroordeeld, op aanstoking van CLEANDER, wiens aspersingen en geweldenarijen BURRHUS een perk had willen stellen.

BURTON (ROBERT), geboren te Lindley, in Leicestershire, den 8 Februarij 1576, gaf zich zelven den bijnaam van DEMOCRITUS JUNIOR, en schreef eene *Anatomy of Melancholy*, in 1624 gedrukt, een wonderlijk mengelmoes van droevige en vrolijke zaken. Hij was een liefhebber der astrologie, en † den 8 Januarij 1639, op denzelfden dag dien hij als zijn' sterfdag voorspeld had. Eenigen geloofden dat hij zich had opgehangen, om zijn' horoscoop niet te logenstraffen.

BURY (ARTHUR) was Principaal van het Collegie van Exeter aan de universiteit van Oxford, op het tijdstip dat WILLEM III het ontwerp gevormd had om alle secten in Engeland te vereenigen. BURY schreef een werk, onder den titel *The naked Gospel*, waarin hij beweerde dat het Evangelie niet in deszelfs oorspronkelijke zuiverheid tot ons gekomen, maar deerlijk vervalscht was door de oude Kerkvaders, bij gelegenheid der eerste ketterijen: weshalve hij begreep dat het beste middel om de Christenen tot één geloof te vereenigen bestond in het terugbrengen van het Evangelie tot deszelfs eerste eenvoudigheid en zuiverheid, dat is tot die enkele punten, welke noodig ter zaligheid, en zoo duidelijk en stellig uitgedrukt zijn, dat zij door de eenvoudigste menschen kunnen begrepen worden, met verwerping van al het andere, dat aanleiding tot twist en verkettering kan geven. Maar dit werk had eene met de bedoeling des schrijvers geheel strijdige uitwerking; ieder schreeuwde om het hardst tegen de goddeloosheid van den inhoud, welke men bewees met het boek te verbranden en den schrijver van zijn ambt te ontzetten. Er werden echter zoowel in Engeland als in Holland lieden gevonden, die dit zoo geheel gaaf niet aannamen voor een bewijs dat de schrijver ongelijk had.

BURZEVYEH, geneeskundige aan het hof van KOSRU NUSHIRVAN, vertaalde in het begin der XVII eeuw voor dezen vorst uit het Sanskritsch de fabelen van BIDPAI in het Perzisch, en noemde dit werk *Djavidankhiril*, Eeuwige Wijsheid.

BUS was eertijds de gemeene benaming van allerlei schietgeweer, soortelijk onderscheiden in *Donder*bus, *Haak*bus, *Hand*bus, enz.

BUSBECQ (AUGER GHISLAIN DE), geboren te Commines, in 1522, studeerde op de voornaamste hooge scholen van Vlaanderen, Frankrijk en Italië. In 1554 verzelde hij den Gezant des Roomsch' Konings FERDINAND naar Engeland. Bij zijne terugkomst benoemde deze vorst hem tot zijn' Gezant aan SOLIMAN II, en zeven jaren daarna werd BUSBECQ opvoeder der zonen van MAXIMILIAAN II. In 1570 verzelde hij de Aartshertogin ELIZABETH, als de bruid van KAREL IX, naar Frankrijk, bleef bij haar in de hoedanigheid van Huishofmeester, en naderhand, toen zij na den dood van haren gemaal Frankrijk verliet, aan het Fransche hof als Gezant van Keizer RUDOLPH II, tot 1592, wanneer BUSBECQ de terugreis naar Vlaanderen aannam, doch onderweg door eenige Fransche soldaten mishandeld zijnde, stierf hij aan de gevolgen van den schrik te S. Germain den 28 October 1592. Gedurende zijn verblijf in het Oosten had hij verscheiden oudheden, penningen en handschriften verzameld, welke hij aan LIPSIUS en GRUTERUS toezond; aan hem heeft de geleerde wereld het beroemde monument van Ancyra te danken, en de Weener bibliotheek meer dan 100 Grieksche handschriften. Zijne uitgegeven brieven betrekkelijk tot zijn gezantschap in Turkijen en andere geschriften zijn zeer belangrijk en meermaals gedrukt.

BUSCH (JOHANN GEORG), geboren te Alten-Weding, in het Luneburgsche, in 1728, kwam jong met zijn' vader te Hamburg, studeerde te Göttingen in de godgeleerdheid, geschiedenis en wiskunde, werd in 1757 te Hamburg Professor in de laatste wetenschap, en stichtte in 1767 gemeenschappelijk met WURMB eene handelakademie, die de voortreffelijkste van geheel Europa geworden is. † in 1800. Hij heeft zich door het daarstellen van verschillende nuttige inrigtingen ten aanzien van Hamburg zeer verdienstelijk gemaakt, waar men ook zijne nagedachtenis door een gedenkteeken vereerd heeft. Vele zijner talrijke nuttige werken zijn ook in het Nederduitsch bekend.

BUSCHING (ANTON FRIEDRICH), geboren te Stadthagen in 1724, geraakte, door de harde behandeling zijns vaders het ouderlijk huis ontloopen, in het weeshuis te Halle, en werd in 1744 student in de godgeleerdheid aldaar. Na het volbrengen zijner studiën verzelde hij den Graaf VAN LYNAR, die door het Deensche hof tot Gezant te Petersburg benoemd was, in 1749 derwaarts, en keerde in 1750 naar Duitschland terug. In 1754 werd hij Professor der wijsbegeerte te Göttingen; doch daar hij in het theologisch stelsel eenige nieuwe denkbeelden voorgedragen en verdedigd had, werd hij van onregtzinnigheid beschuldigd, en hem verboden theologische voorlezingen te houden, of iets te laten drukken, dat hij niet vooraf naar Hannover ter censuur gezonden had. Hierbij kwamen de rampen van den zevenjarigen oorlog, die Göttingen zwaar troffen; dit alles verbitterde BUSCHING het verblijf aldaar dermate, dat hij het beroep als Predikant bij de Luthersche gemeente te Petersburg aannam en in 1759 derwaarts vertrok. Hoezeer hij hier zijn predikambt getrouw waarnam, en zich veel moeite gaf om het schoolwezen op een' verbeterden voet te brengen, werd hij toch in het goede, dat hij voorhad, zoodanig gedwarsboomd, dat hij zijn ontslag nam. De Keizerin CATHARINA II sloeg hem voor bij de Petersburger akademie een ambt te kiezen en het inkomen zelf te bepalen, maar hij weigerde dit, en vertrok in 1765 wederom naar Duitschland; hij koos Altona tot zijn verblijf; doch in 1766 werd hem door FREDRIK II het ambt van Directeur der Gymnasiën van Berlijn aangeboden, hetwelk hij aannam, en met genoegen bekleed heeft tot zijn' dood toe, die in 1793 voorviel. Onder zijne talrijke werken, is ontwijfelbaar zijne aardrijksbeschrijving het nuttigste; het eerste deel verscheen in 1754 en de volgende van tijd tot tijd; bij zijn leven werd dit voortreffelijk werk acht malen gedrukt en in het Fransch en Nederduitsch vertaald. Hetzelve was, na het verouderde werk van HUBNER, de eerste volledige aardrijksbeschrijving, die in Duitschland verscheen.

BUSEMBAUM (HERMANN), geboren te Nottelen, in Westphalen, in 1600, Rector van het Jezuitencollegie te Hildesheim en Munster, was de vriend, gunsteling en biechtvader van den beruchten krijgszuchtigen Bisschop CHRISTOPH BERNHARD VAN GALEN, † te Munster den 31 Januarij 1668. Hij was de schrijver van een boekje, *Medulla theologiae moralis*, hetwelk meer dan 50 malen te Keulen, in Spanje en Portugal gedrukt is. Deze theologische mergpijp was in 12mo als handboekje bij de Jezuitenseminariën sterk in gebruik, toen Pater LACROIX door middel van zijne commentariën en de bijvoegsels van Pater COLENDAL twee dikke folianten daarvan maakte, die Pater MONTAUSAN met nog meer bijhangsels in 1729 te Lyon uitgaf, en met een' nieuwen titel als te Keulen gedrukt in 1757 andermaal werden opgewarmd. Thans merkte men er grondstellingen aangaande den doodslag en koningsmoord in op, die des te verfoeijelijker waren, daar juist om dezen tijd DAMIENS een' aanslag op het leven van LODEWIJK XV gemaakt had. Het Parlement van Toulouse liet het werk openlijk verbranden en daagde de oppersten der Jezuiten voor het geregt. Deze vrome vaders verklaarden geene kennis aan het boek te hebben, en dus voor den inhoud niet verantwoordelijk te zijn. Het Parlement van Parijs had dit werk insgelijks veroordeeld. Pater ZACHARIA, een Italiaansch Jezuit, ondernam echter de verdediging der leer van BUSEMBAUM en LACROIX tegen deze beide vonnissen; maar het Parlement van Parijs veroordeelde den 10 Maart 1758 deze apologie insgelijks ten vure.

BUSIRIS was, volgens de fabelleer, een zoon van NEPTUNUS en LIBYA, en Koning van Egypte; hij offerde alle vreemdelingen, die hij in zijne magt kreeg, aan zijn' vader. HERCULES versloeg hem met zijne zonen en priesters.

BUSKRUID is een zeer bekend mengsel van salpeter, zwavel en houtskolen, en deszelfs verderfelijk gebruik helaas! nog veel bekender dan deszelfs bereiding; het is een bliksem in de hand der aardsche JUPITERS, veel vreesselijker en vernielender dan die des Olympischen. Reeds deszelfs zwarte kleur kenmerkt dit noodlottig poeder als een werktuig des doods, door het menschelijk vernuft zelf hem ten dienste uitgedacht, toen spiets en zwaard niet langer toereikend waren om de twisten der Koningen door menschenlevens te beslechten. Het gemeen gevoelen schrijft de uitvinding van het Buskruid toe aan zekeren BARTHOLD SCHWARTZ, een' Monnik te Maintz, die bij het nemen van alchymistische proeven op het einde der XIII eeuw de kracht van deze bereiding toevallig ontdekt zou hebben; eenigen beweren nogtans dat ROGER BACO, tijdgenoot van SCHWARTZ, insgelijks de kracht der ontploffing des salpeters kende, anderen dat de Chinezen reeds lang te voren de bereiding en het gebruik van het buskruid gekend hebben. Volgens eene oude kronijk in de kel-

zerlijke bibliotheek te Weenen zou reeds bij de belegering van Belgrado in 1073 met kruid uit donderbussen geschoten zijn. Het gebruik van hetzelve in den oorlog onder de Europesche natiën werd eerst omstreeks het midden der XIV eeuw algemeen. Men wil dat hier te lande het eerste gebruik van het buskruid gemaakt is omstreeks 1350, bij den aanvang der rampzalige Hoeksche en Kabeljaauwsche twisten. In 1331 gebruikten de Mooren voor Alicante en in 1340 te Algesiras buskruid. Nog vóór het einde dezer eeuw was hetzelve de geheele toenmaals bekende wereld door in gebruik. Te Lubek sprong in 1360 het eerste kruidmagazijn, en dit verschrikkelijk ongeluk is sedert ontelbare malen, ook in ons vaderland, gebeurd; in 1654 werd Delft en in 1807 Leyden op eene deerlijke wijze door buskruid verwoest; andere steden en plaatsen zijn meermaals door het springen van kruidstoven, kruidmagazijnen en kruidschepen aanmerkelijk beschadigd geworden. De waarschuwing is niet ongerijmd, dat men met buskruid voorzigtiger moet omgaan dan met rottekruid, dat men ook inderdaad veel zekerder van zijne spijze en drank kan verwijderd houden dan het buskruid van ontvlambare voorwerpen.

BUSKRUIDVERRAAD. Onder deze benaming leest men in de Engelsche geschiedenis een der snoodste gruwelontwerpen die de Jezuiten immer gesmeed hebben; zij hadden namelijk bij de troonbeklimming van JAKOBUS I in 1603 zich gevleid dat zij wederom eenigen invloed zouden bekomen, maar zagen zich in hunne verwachting te leur gesteld, en beraamden het ontwerp om den Koning, die den 5 November 1605 in de Parlementsvergadering verschijnen zou, met de gezamenlijke leden van het Huis der Lords en der Gemeenten door buskruid in de lucht te laten springen, zijne dochter ELIZABETH tot Koningin uit te roepen en onder de Protestanten de Parijsche Bloedbruiloft te vernieuwen. THOMAS PERCY, een der zamengezworenen, huurde een' kelder onder het paleis des Parlements en een huis daarnaast, vulde den kelder met buskruid en groef eene mijn uit het huis naar den kelder. Reeds was alles tot de uitvoering van dezen helschen aanslag gereed, toen een der Parlementsleden een naamloos briefje ontving, waarin hij op eene geheimzinnige wijze gewaarschuwd werd zich niet in het Parlement te begeven „alzoo eene onzigtbare hand hetzelve met een' vreesselijken slag dreigde." Hij toonde dit briefje den Staatssecretaris, Lord SALISBURY, en deze gaf er den Koning kennis van, die terstond vermoedde wat er van de zaak was, en den kelder van het Parlementsgebouw nog in den nacht vóór den 5 Nov. deed onderzoeken. Men vond aldaar GUY FAWKES, den knecht van PERCY, die het kruid aansteken zou; hij werd gevat en tot aanwijzing der zamengezworenen gebragt, die gevangen genomen, of, gewapend wederstand biedende, nedergeschoten werden. De meeste derzelve werden met den Pater Provinciaal der Jezuiten, HENRY GARNET, kort daarna ter dood gebragt, en de Jezuiten vervolgens uit het Rijk gebannen. JAKOBUS betoonde zich overigens zeer gematigd jegens de overige Katholijken, die hij, overeenkomstig met de waarheid, onschuldig hield aan dit afschuwelijk moordontwerp. Echter voerde hij sedert een' eed in, bij welken ieder ambtenaar de geestelijke opperheerschappij van den Paus afzweren moest, waardoor alle Katholijken van de aanspraak op ambten werden uitgesloten.

BUSLEYDEN (HIERONYMUS), Kanonik van Luik, Mechelen, Kamerijk en Brussel, Proost der S. Pieters kerk te Aire, Requestmeester en lid van den Hoogen Raad te Mechelen, was een zeer geleerd en voor zijn' tijd zeer helderdenkend man, de vriend van ERASMUS en THOMAS MORUS; hij werd als gezant gebruikt bij Paus JULIUS II, FRANS I en HENRIK VIII. Het collegie der drie talen te Leuven heeft deszelfs stichting aan hem te danken. † te Bordeaux, den 26 Aug. 1517.

BUSSINGH (JOANNES WILHELMUS), geboren den 31 October 1761 te Delftshaven, waar zijn vader Predikant was hij de Hervormde gemeente, werd insgelijks tot den predikdienst opgeleid, waartoe hij zich aan de Leydsche hoogeschool bekwaamde. In 1783 werd hij Predikant te Vinkeveen, in 1785 te Monster, in 1788 te Gorinchem en eindelijk in 1792 te Gouda; in 1824 werd hij *emeritus*, en † te Alphen den 6 Julij 1828. BUSSINGH had zich ook als dichter onderscheiden; hij was namelijk lid van meest alle dichtgenootschappen van zijn' tijd, gelijk mede van de Maatschappij der Ned. Letterk. te Leyden en der tweede klasse des Koninklijken Nederlandschen Instituuts; naauwelijks 20 jaren oud, behaalde hij reeds den gouden eerprijs bij het Haagsche dichtgenootschap. Zonder de herinnering aan dit alles zou men mogelijk thans weinig kennis hebben aan BUSSINGH als dichter.

BUSSY-CASTELNAU (CHARLES PATISSIER, Marquis DE) diende met onderscheiding in de Oost-Indiën onder DUPLEIX, noodzaakte in 1748 de Engelschen het beleg van Pondichery op te breken, en verkreeg tot belooning voor zijne gewigtige diensten den rang van Veldmaarschalk, Luitenant-generaal en Bevelhebber der zee- en landmagt aan gene zijde der kaap De Goede Hoop. Hij regelde zijne krijgsverrigtingen met den Admiraal DE SUFFREN en worstelde met voordeel tegen een' overmagtigen vijand. † te Pondichery in 1785 kort na den vrede.

BUSTROPHE. Dus noemde men eene wijze van schrijven, bij de Ouden gebruikelijk, namelijk van de regter naar de linker hand, zonder den regel af te breken; men keerde de schrijftafel telkens om, en ging dan weder voort met schrijven; op deze wijze:

Voor hem, die 't regte pad verkiest, Is 't doel altijd nabij
ge-
legen, Terwijl hij 't uit het oog verliest, Die 't nadren
wil
langs kronkelwegen.

Deze benaming is ontleend van *Βους*, os, en *Στρωφειν*, keeren, wenden, alzoo deze schrijfwijze veel overeenkomst had met die van het ploegen met ossen. Men wil dat de benaming vers (*versus*) voor de dichtregelen van deze manier van schrijven (*a versuris*) afkomstig is. Ondertusschen schreef men ook het proza op deze wijze.

BUTE, zie STUART.

BUTEON (JEAN), Fransch wiskundige, gaf in 1559 eene verhandeling in het licht over de Algebra, en was, naar de meening van MONTUCLA, de eerste die op het denkbeeld kwam, om de letters van het *abc* te bezigen, ter vervanging der onderscheiden teekens, waarvan de analisten zich voorheen bedienden. Hij was het dus die den weg baande tot de nieuwe gedaante die VIETA naderhand aan de Algebra gaf.

BUTKENS (CHRISTOFFEL), geboren te Antwerpen uit een aanzienlijk geslacht, was kloostergeestelijke, een zeer braaf, geleerd en welsprekend man; hij verstond de Latijnsche, Fransche, Italiaansche, Spaansche en Hoogduitsche talen, was bij uitstek bedreven in de Oudheden en Nederlandsche Geschiedenissen, en had zijns gelijken niet in de kennis der geslachtregisters. Om de belangen van zijn klooster te bevorderen naar den Hage gereisd, † hij aldaar den 30 September 1650. Zijn voornaamste werk, *Tropheën van Brabant*, is in het Latijn en Fransch gedrukt, laatst in den Hage in 1724.

BUTLER (SAMUEL), geboren te Strensham, in Worcestershire, in 1612, was aanvankelijk Klerk van een' Vrederegter, trad vervolgens in dienst der Gravin van Kent, waar SELDEN hem tot het voortzetten zijner begonnen letteroefeningen aanmoedigde. Kennis krijgende aan SAMUEL LUKE, een' dweepzuchtigen Puritein en naderhand ijverig aanhanger van CROMWELL, ontwierp hij het plan tot zijn comisch dichtstuk *Hudibras*, hetwelk ten doel heeft de woeste uitgelatenheid der geestdrijverij en staatkundige dweepzucht bespottelijk te maken; het onderwerp is eene soort van Donquichotterie, die met de verandering der tijden het meeste belang verloren heeft. Tegenwoordig wordt dit gedicht in Engeland uit gewoonte meer geprezen dan gelezen. Hetzelve verscheen voor het eerst in 1663, en maakte veel opziens; KAREL II schepte groot behagen in den *Hudibras*, en gaf BUTLER een geschenk, doch liet overigens den dichter gebrek lijden, die in 1680 zoo behoeftig stierf, dat een zijner vrienden de kosten zijner begravenis moest betalen; maar 60 jaren later werd hem een prachtig gedenkteeken in de Westminster-abdij opgerigt.

BUTTNER (CHRISTIAN WILHELM), geboren te Wolfenbuttel in 1716, was eerst Apotheker, doch liet dit beroep varen, en leide te Göttingen zich toe op het onderzoeken van de vroegste geschiedenis der volkeren en de afstamming der talen, en men is hem veel ophelderdering daaromtrent verschuldigd. Deze achtingwaardige en arbeidzame geleerde ontzeide zich gedurende zijn geheele leven al wat men de geringste overdaad zou kunnen noemen, en besteedde al zijn geld tot het aankoopen van boeken en voorwerpen van natuurlijke historie, zoodat zijne bibliotheek en naturaliënkabinet inderdaad zeer kostbaar waren, terwijl zijne garderobe naauwelijks eenige waarde had, en zijn middagmaal slechts drie stuivers kostte; hij dronk geen wijn of bier, alleen 's morgens koffij en verder slechts water. Om alleen voor de studie te kunnen leven, en door geene huiszorgen gekweld te worden, bleef hij ongehuwd. Hij bereikte den ouderdom van 85 jaren, zonder ooit ziek of ongesteld geweest te zijn. † den 8 October 1801. Zijne uitgegeven werken zijn niet talrijk, maar getuigen van zijne uitstekende kennis en grondige geleerdheid. SCHLÖZER en GATTERER hebben door zijn mondelijk onderrigt vele ophelderingen bekomen aangaande de volksverhuizingen van het noorden naar het zuiden.

BUURT (ADRIANUS), geboren te Zaltbommel, den 27 Mei 1711, had sedert 1734 het predikambt in onderscheiden Hervormde gemeenten bediend, toen bij in 1747 van Hanau naar Amsterdam beroepen werd. † aldaar den 25 December 1781. Hij was een zeer braaf, godvruchtig, geleerd en werkzaam man, die eenige nuttige godgeleerde werken heeft uitgegeven. Zijne echtgenoote JOSINA CAROLINA VAN LYNDEN was eene zeer voortreffelijke geleerde vrouw; zij heeft in 1770 eene *Logica of Redeneerkunde* uitgegeven, alsmede een *Kort Begrip der Godgeleerdheid*, getrokken uit het grooter werk van haren man, en na zijn' dood de uitgave bezorgd van zijne *Practicale Godgeleerdheid*.

BUXBAUM (JOHANN CHRISTIAN), geboren in 1694 te Merseburg, waar zijn vader Geneesheer was, die hem in 1711 naar Naumburg en vervolgens naar Leipzig en Wittenberg zond, om insgelijks in de geneeskunde te studeren, hield zich meest bezig met herboriseren en zich in de kruidkunde te oefenen. In 1717 zond zijn vader hem naar Leyden, om zich tot Med. Doctor te laten bevorderen, maar

dewijl hem aan dezen titel niets gelegen was, woonde hij slechts de collegiën over de kruidkunde van den beroemden BOERHAAVE bij, promoveerde niet, en besteedde het daarvoor bestemde geld om des te langer zijne lessen in deze wetenschap te kunnen hooren. Vervolgens ging hij naar Halle, van waar hij zich met eene aanbeveling van den Geneesheer HOFMANN naar Petersburg begaf, waar Czaar PETER I hem last gaf de gewassen in den omtrek van Petersburg te onderzoeken en een' kruidtuin aan te leggen, welke taak hij met ijver volbragt. Hierop deed hij eene botanische reis door het Russische Rijk, bezocht Siberië, Astrachan en Perzië. Na zijne terugkomst werd hij in 1724 lid van de nieuw opgerigte keizerlijke Maatschappij der Wetenschappen te Petersburg en Professor der kruidkunde aan de hoogeschool aldaar. In 1726 werd hij naar Konstantinopel gezonden, om de planten en gewassen in Turkijen te onderzoeken, waarmede hij 16 maanden doorbragt, en in dien tijd meermaals bij den Sultan en den Groot-vizier gehoor had. Na zijne terugkomst te Petersburg werd hij ziekelijk, en ging tot herstel van zijne gezondheid naar Duitschland; hij kwam in den herfst van 1729 bij zijn' nog levenden vader aan, en † aan de tering den 7 Julij 1730. Aan dezen ijverigen jongen kruidkundige is men de eerste kennis verpligt der planten van Siberië en Turkijën; zijn beste werk, onder meer anderen, is *Centuriae V Plantarum minus cognitarum circa Byzantium et in Oriente observatarum*, in 1728 te Petersburg gedrukt.

BUXHöWDEN (FRIEDRICH WILHELM, Graaf VON), geboren te Magnusdal, op het eiland Moen, in 1750, werd opgevoed in het Cadettenhuis te Petersburg, en woonde sedert 1769 de veldtogten bij tegen de Turken. In 1774 verzelde hij den Prins ORLOFF op zijne reis door Italië en Duitschland. Zijn huwelijk met NATALIA ALEXIJEFF in 1777 maakte hem tot een' schatrijk' man. In 1783 werd hij Kolonel en in 1789 streed hij als Generaal tegen de Zweden, sloeg in 1790 de Zweedsche Generaals HAMILTON en MEYERFELD, en ontzette Friedrichsham en Wiborg, waarvoor de Keizerin CATHARINA II hem met het kroongoed Magnusdal beschonk. In den oorlog met Polen van 1792 tot 1794 gebood hij een Russisch legercorps. Bij het bestormen van Praga beteugelde hij zoo veel mogelijk de woede des krijgsvolks; de Veldmaarschalk SUWAROW vertrouwde hem het bevel over Warschau en het bestuur van het veroverde Polen. Keizer PAUL benoemde hem tot militairen Gouverneur van Petersburg, doch BUXHÖWDEN viel weldra met vele anderen in ongenade bij dezen grilligen monarch, en vertrok naar Duitschland. Keizer ALEXANDER riep hem terug, en droeg hem het billijker regelen der belastingen op. Hij volbragt deze taak tot algemeene tevredenheid, en de Keizer bekrachtigde zijne verrigting. Bij het hervatten van den oorlog tegen NAPOLEON in 1805 voerde BUXHÖWDEN in den slag van Austerlitz het bevel over den linker vleugel. Toen 50,000 Russen onder den Graaf KAMENSKOY in 1806 tegen de Franschen in Nieuw-Oost-Pruissen streden, werd BUXHÖWDEN weldra Opperbevelhebber. Na de nederlaag van den Graaf BENNIGSEN bij Pultusk, kreeg deze het opperbevel in de plaats van BUXHÖWDEN, wien het ontslag uit den dienst geweigerd werd. Na den slag van Eylau en Friedland bekwam hij het opperbevel weder. In den oorlog met Zweden, viel hij met 18,000 Russen in Finland, veroverde dit geweest in 10 maanden en besloot dezen veldtogt aan den oever van den Tornea, in Lapland, die hij den vrede de grens van Rusland werd. In 1809 nam hij zijn ontslag, en † in Aug. 1811 op zijn kasteel Lohde, in Esthland.

BUXTORF (JOHANN), geboren te Kamen, in Westphalen, den 25 December 1564, maakte de Hebreeuwsche taal en letterkunde tot de hoofdzaak van zijne studiën; hij bezocht de hoogescholen van Marpurg, Herborn, Heidelberg, Bazel en Geneve, vestigde zich te Bazel, en was 38 jaren lang Professor aldaar. Hij onderhield verscheiden geleerde Joden op zijne kosten in zijn huis, en verwierf eene uitstekende kennis van het Hebreeuwsch en de schriften der Rabbijnen; hij gaf eene *Synagoge Judaica*, eene *Biblia Hebraica Rabbinica*, een *Manuale Hebraicum* et *Chaldaicum* en eenige andere werken van dezen aard in het licht, en arbeidde 20 jaren aan een *Lexicon Chaldaicum, Talmudicum et Rabbinicum*, die nog onvoltooid was, toen den 13 September 1629 de dood hem verraste. = (JOHANN), zoon van den voorg., geboren te Bazel, den 13 Augustus 1599, had dezelfde zucht voor het Hebreeuwsch als zijn vader; toen hij 4 jaren oud was kon hij reeds Hoogduitsch, Latijn en Hebreeuwsch lezen; met zijn 12 jaar werd hij student en met zijn 16 door zijn' vader magister verklaard. Hij bezocht hierop Frankrijk, Holland en Engeland, en werd hij zijne terugkomst Predikant te Bazel, en aldaar in 1630 de opvolger zijns vaders als Professor in de Hebreeuwsche taal. Hij besteedde 10 jaren aan het voltooijen van zijns vaders *Lexicon*, hetwelk in 1639 in het licht verscheen, en schreef zelf verscheiden philologische en kritische werken tot de Hebreeuwsche letterkunde betrekkelijk, die in 1659 bij elkander gedrukt zijn; ook leverde hij in 1629 eene Latijnsche vertaling der *More Nevochim* van MAIMONIDES. † den 16 Aug. 1664. = (JOHANN JAKOB), zoon van den voorg., geboren te Bazel, den 4 September 1645, volgde in 1665 zijn' vader op als Professor in de Hebreeuwsche taal. Ook hij had Italië, Frankrijk, Holland en Engeland bezocht, en bezorgde vernieuwde uitgaven van zijns grootvaders en vaders werken; van zich zelven liet hij gedurende zijn leven niets drukken, maar heeft hij zijn' dood in 1704 verscheiden belangrijke handschriften nagelaten. = (JOHANN), neef van den voorg., en diens opvolger als Professor der Hebreeuwsche taal te Bazel, werd geboren den 8 Januarij 1661, † in 1732, en liet een' zoon na, die insgelijks van het Hebreeuwsch zijne hoofdstudie maakte. Het is inderdaad opmerkelijk dat dit geheele geslacht zich bijkans twee eeuwen lang met zulk een' onvermoeiden ijver op de Hebraiologie heeft toegelegd, dat het in kennis ten allen tijde met de geleerdste Rabbijnen kon wedijveren; even opmerkelijk is het ook dat geen BUXTORF zich heeft laten besnijden, maar allen Hervormde Predikanten en Professors in de Christelijke godgeleerdheid geweest zijn, daar toch de Talmud meer aantrekkelijkheid voor hen had dan het Evangelie.

BUZOT (FRANÇOIS LEONARD NICOLAS), geboren te Evreux in 1760, was in 1789 afgevaardigde in de Nationale Vergadering en in 1792 lid der Conventie, waar hij zich gedroeg als een hevige tegenstrever van ROBESPIERRE, dien hij onophoudelijk aanviel; maar met geene mindere verbittering was hij bezield tegen het koninklijk geslacht en de emigranten. In 1793 zelf buiten de wet gesteld, zwierf hij van departement tot departement, en werd met PETHION dood gevonden in een veld bij Bordeaux.

BUZUR DJEMIHR, Vizier van NUSHIRVAN, die eene groote achting voor hem had, was de leermeester van zijn' zoon HORMUZ, onder wiens regering hij zijn ambt behield en dezelfde achting genoot tot in een' zeer hoogen ouderdom. Aan hem wordt de uitvinding van het Dam- en Schaakspel toegeschreven.

B. V. Verk. van *Beata Virgo; Balneum vaporis; Bij voorbeeld*.

BYDGOSCZ, eene stad in het woiwoodschap Inowroclow, in Polen, ligt aan de rivier de Bro. In 1657 werd hier de vrede gesloten tusschen Polen en den Keurvorst van Brandenburg, en toen de Koning van Pruissen bij de verdeeling van Polen den 13 September 1772 zijn aandeel in bezit nam, werd hier een kanaal aangelegd, hetwelk de Netze met de Bro vereenigt, en dezen gemeenschap met de Weichsel en de Oder verschaft; hetzelve werd den 5 September 1774 geöpend.

BYNÆUS (ANTONIUS), geboren te Utrecht den 6 Augustus 1654, werd vroegtijdig tot de studiën geschikt; zijne keus viel op de Geschiedenis, de oudheden, de Oostersche talen en de wijsbegeerte; hij studeerde te Utrecht in de godgeleerdheid, werd in 1680 Predikant te Piershil, in 1683 te Naarden en eindelijk in 1691 te Deventer, waar hij in 1694 ook Professor werd in de godgeleerdheid en de Oostersche talen. † aldaar den 8 November 1698. Hij heeft verscheiden voortreffelijke geleerde werken uitgegeven; het bekendste daaronder is de *Gekruiste Christus*, te Dordrecht in 1683, 1685 en 1688 gedrukt. Hetzelve was oorspronkelijk in het Nederduitsch opgesteld, doch hij vertaalde het in het Latijn, en liet het te Amsterdam in 1691 uitgeven. Dit werk behelst een' schat van geleerdheid.

BYNG (GEORGE), geboren in Kent, in 1663, klom door zijne verdiensten op tot den rang van Admiraal, nadat hij Barcelona, belegerd door den Hertog van Anjou, te hulp gekomen was. Hij verijdelde de invallen, bij herhaling beproefd door Frankrijk en Zweden ten behoeve van den Pretendent, en behaalde in de Middellandsche Zee eene luisterrijke overwinning op de Spaansche vloot, die op het punt was van de kusten van Sicilië te vermeesteren. Hij werd achtervolgens verheven tot Thesaurier, Lord der Admiraliteit, Ridder van het Bad, Baron en eindelijk Graaf van Torrington. † in 1733. = (JOHN), vierde zoon van den voorg., geboren in 1705, doorliep spoedig alle rangen in den zeedienst, en klom op tot dien van Admiraal. In 1756 werd hij met eene vloot naar het eiland Minorca gezonden, waarop de Franschen met eene aanzienlijke magt geland waren. Hier geraakte hij in gevecht met de Fransche vloot onder den Marquis DE LA GALISSONNIÈRE, wegens welks ongunstigen uitslag hij vonnis van een' krijgsraad den 14 Maart 1757 de Admiraal BYNG doodgeschoten werd. Hij viel als een slagtoffer der slechte maatregelen van het ministerie, hetwelk zich echter door zijn bloed tegen de openbare meening bezwaarlijk kon regtvaardigen.

BYNKERSHOEK (CORNELIS VAN), geboren te Middelburg den 29 Mei 1673, was een bij uitstek kundig regtsgeleerde en staatsman; hij bekleedde het aanzienlijk ambt van Voorzitter van den Hoogen Raad over Holland, Zeeland en Friesland. † in den Hage, den 15 April 1743. Zijne voortreffelijke in het Latijn geschreven en stukswijze uitgegeven regtsgeleerde verhandelingen zijn bij elkander 6 deelen in 4to in 1760 te Leyden en in 1761 te Geneve, 2 deelen in folio gedrukt, welke laatste uitgave in 1766 te Leyden mede 2 deelen in fol., herdrukt is. Uit dezelve zijn de *Quaestiones Juris publici* en *Quaestiones Juris privati* in het Nederduitsch, onder de titels: *Verhandeling van Staatszaken* en *Verhandeling van Burgerlijke Regtszaken* uitgegeven.

BYNS (ANNA), eene geestelijke dochter en Schoolmatres te Antwerpen, bloeide ten tijde van de opkomst der hervorming, en heeft eenige vermaardheid in onze letterkundige geschiedenis door hare vinnige refereynen tegen *die vermaledide Luytersche Secte*, die in twee verzamelingen te Antw. in 1541 en 1553 gedrukt, en tegenwoordig zeer zeldzaam zijn. Dit lam en misselijk gerijmel, de uitdruk-

king van onbesuisden geloofsijver, bestaat meest in razen en schelden op LUTHER en de hervorming, en verdiende waarlijk niet dat men zoo veel ophefs daarvan maakte, gelijk eenigen gedaan hebben, die moeder ANNA, koddig genoeg, met SAPPHO vergeleken, en hare armzalige refereynen in niet veel betere Latijnsche verzen overbragten. Zie P. G. WITSEN GEYSBEEK, *Biogr. Crit. en Anthol. Woordenb.* I Deel, bl. 453.

BYRGIUS (JUSTUS), een waarnemer en maker van sterrekundige werktuigen van den vermaarden Landgraaf van Hessen. Volgens KEPLER zou hij het eerste denkbeeld van de *Logarithmen* gehad hebben; dan, daar BYRGIUS nooit zijne ontdekking in het licht gegeven heeft, wordt NEPER hierdoor niet benadeeld. BYRGIUS was onder anderen de uitvinder van den proportionaalpasser, een werktuig, dat in de meetkunde zeer bekend is.

BYRON (JOHN), geboren in 1723, verzelde in 1740 Lord ANSON op zijne reis rondom de wereld, en werd, toen hij in de Straat van Magelaan schipbreuk geleden had, door de Indianen met eenige zijner lotgenooten naar Chili gevoerd, van waar hij met een Fransch schip in 1745 in Europa terugkwam. Hij diende vervolgens met onderscheiding in den oorlog tegen Frankrijk in 1758, en ondernam in 1764 met twee fregatten eene ontdekkingsreis in de Atlantische Zee; nadat hij de Pepys-eilanden vergeefs gezocht had, ontdekte hij in de Zuid-zee het *Island of Disappointment* en *King George's Island*, vervolgens een ander eiland, waaraan hij zijn' naam gaf, waarna hij Batavia bereikte, en van daar in 1766 in Engeland terugkwam. † te Londen in 1786. Hij was de eerste der reizigers rondom de wereld, wier onderneming niet enkel een mercantiel, maar ook een wetenschappelijk doel hadden. Zijn Reisverhaal is ook in het Fransch en Nederd. vertaald. = (GEORGE NOEL GORDON, Lord), kleinzoon van den voorg., werd geboren den 22 Januarij 1788 te Londen; eenige vermelden Douvres, anderen Newstead, in Schotland, als zijne geboorteplaats. Zijn vader JOHN BYRON was Kapitein bij de Gardes, en eerst gehuwd met de van haren echtgenoot gescheiden Markgravin van Caermarthen, naar wier dood hij hertrouwde met CATHARINE GORDON, van welk huwelijk Sir GEORGE de éénige vrucht was. De vader, na het goed zijner vrouw doorgebragt te hebben, verliet moeder en zoon, en † te Valenciennes in 1791. De weduwe begaf zich naar Aberdeen, waar Lord WILLIAM BYRON, oom van haren zoon, in zijne eerste opvoeding voorzag, en hem naar de Harrowschool zond. Na den dood van dezen oom ging de jonge BYRON in 1805 naar de hoogeschool van Cambridge, waar hij den spot dreef met de Professors, verzen maakte, een' beer temde en in 1807 met den titel van *Magister of Arts* van daar vertrok; hij gaf in hetzelfde jaar eenige gedichten in het licht, onder den titel van *Hours of Idleness*, die in het *Edinburgh Review* eene scherpe kritiek ondergingen, welke hij op eene vinnig-satyrische, DE FELLER zegt »Satanische" (*Satanique*) wijze beäntwoordde. In 1809 deed hij met zijn' vriend, den beruchten radicaal JOHN HOBHOUSE, eene reis door Portugal, Spanje en Klein-Azië, waar hij in 1810 als een tweede LEANDER den Hellespont overzwom, ofschoon hij te Sestos geene HERO te bezoeken had. In 1811 kwam hij in Engeland terug, en gaf in 1812 de beide eerste zangen van zijn' *Childe Harold* in het licht, die in 1813 en 1814 gevolgd werden door *The Giaour, The Bride of Abydos, The Corsair, Lara, Parisina, The Siege of Corinth* en eenige kleinere dichtstukken. In 1815 huwde hij met Miss MILBANK-NOEL, die hem een huwelijksgoed aanbragt van 10,000 Pst. welke hij spoedig doorbragt, en nadat Lady BYRON van eene dochter bevallen was, liet hij zich van haar scheiden, en ging wederom op reis; hij bezocht de Nederlanden, Zwitserland en Italië, bewoonde een' tijd lang eene eenzame abdij bij Venetië; later had hij zijn verblijf te Ravenna, en leefde hier met de schoone Gravin GUICCIOLI op een' zeer vertrouwden voet. Toen haar vader en broeder, de Graven GAMBA, wegens Carbonarische woelingen uit Ravenna verbannen werden, nam Lord BYRON hen als het ware onder zijne bescherming, en ging met hen naar Pisa, waarheen de Gravin, die van haren echtgenoot gescheiden was, bij hen kwam. De GAMBA's ook niet langer in Pisa geduld wordende, ging Lord BYRON met hen naar Genua, waar allen in één gezin gemeenschappelijk leefden, tot de opstand der Grieken uitborst, die Lord BYRON met eene te hooge geestdrift vervulde, om geen werkzaam aandeel in denzelven te nemen. Hij vertrok naar Missolunghi, en wilde zijn leven in Griekenland eindigen; »want," schreef hij in een zijner werken, »als alles, wat men van mij gezegd heeft, waar is, dan ben ik niet »waardig Engeland weder te zien; en is alles slechts laster geweest, »dan is Engeland onwaardig mij weder te zien." Hij ondersteunde de zaak der Grieken door groote opofferingen, en † te Missolunghi, den 19 April 1824. Geheel Griekenland nam den rouw over hem aan gedurende 21 dagen; zijn hart werd in een Mausoleum te Missolunghi bewaard, en het lijk door zijn' vriend den jongen Graaf PIETRO GAMBA naar Engeland gebragt en in de abdij van Newstead bijgezet. Behalve de reeds genoemde dichtstukken van Lord BYRON bestaat er nog van hem het dramatisch gedicht *Manfred, The Prisoner of Chillon*, de Venetiaansche novelle *Beppo*, zijne eerste proeve in den luchtigen stijl *Mazeppa*, het treurspel *Marino Faliero, Don Juan*, de dramatische dichtstukken *Cain*, *Sardanapalus* en *The Two Foscari*, de spookgeschiedenis *The Vampyr*, *Heaven and Earth, a Mystery*, een tooneel uit den Zondvloed. Voor al deze werken heeft de Boekverkooper MURRAY van tijd tot tijd, Lord BYRON de ontzettende som van 15,455 Pst. aan honorarium betaald, en zoowel in Frankrijk en Duitschland als in Engeland zijn dezelve herhaalde malen gedrukt, en ook eenige stukken in het Fransch, Hoog- en Nederduitsch vertaald geworden. Lord BYRON was ongetwijfeld een oorspronkelijk en stout dichter, maar het zonderlinge in zijn karakter heeft zich ook zoodanig in zijne gedichten afgedrukt, dat de lezing meestal een onaangenaam gevoel in het gemoed des lezers achterlaat, waaraan men eigenlijk geen' naam kan geven.

BYRSA, de citadel van Carthago, kreeg dezen naam van de list, welke DIDO gebruikte, om meer grond te bekomen dan men haar tot het aanleggen der stad verkocht had, namelijk zoo veel binnen het bereik van eene ossenhuid lag. DIDO liet de huid aan riemen snijden, en verstond dat zij regt had op al wat binnen den omtrek van deze riemen gebragt kon worden. *Βυρσα* beteekent eene huid.

BYSTERUS (SIMON LUKAS), Predikant te Ingen, in de Betuwe, werd in 1619 als Remonstrant voor altijd gebannen; hij waagde het echter in 1621 heimelijk terug te komen, doch werd even buiten Rotterdam ontdekt, gegrepen, en naar de soldatenwacht in bewaring gebragt, van waar men hem, na door de soldaten op eene onbeschofte wijze mishandeld te zijn, in den nacht naar den Hage voerde. Het Hof van Holland veroordeelde hem tot eene eeuwige gevangenis op Loevestein. Zijne vrouw, na vergeefs alle moeite aangewend te hebben om verlof te bekomen hem nu en dan te bezoeken, verkreeg eindelijk de uitstekende gunst dat zij met hare kinderen bij hem opgesloten werd; gewis was dit eene gunst voor de brave vrouw, want de gevangenis met haren man te deelen, was haar, zegt BRANDT, meer waard dan hare vrijheid. Na 10 jaren op Loevestein doorgebragt te hebben, werd BYSTERUS echter wederom op vrije voeten gesteld.

BYZANCE (LOUIS DE), werd geb. te Konstantinopel, in 1647, van Joodsche ouders. De vader, den Islam aangenomen hebbende, dwong zijn' zoon insgelijks Turk te worden, die, in Frankrijk gekomen, zich in den Christelijken godsdienst onderwijzen en doopen liet in 1674 te S. Germain, hebbende tot Peters den Koning en de Koningin, vertegenwoordigd door den Kardinaal MAZARIN en Mevrouw COLBERT. Hij trad vervolgens in de Congregatie van het Oratorium, en bezat, behalve de kennis der Oostersche talen, eene uitstekende bekwaamheid in het voeren van theologische twistgesprekken; in een derzelve had hij een' dweepzuchtig' Muzelman tot zijne partij, die naderhand in zijne kamer sloop, om hem te vermoorden. De schrik van deze ontmoeting werkte zoo hevig op hem, dat hij krankzinnig werd. † te Charenton in 1723, na aldaar 20 jaren opgesloten geweest te zijn. Er bestaat van hem eene verhandeling over een Turksch geneesmiddel tegen de jicht, te Parijs in 1703 gedrukt; in de koninklijke bibliotheek bevinden zich nog eenige handschriften van hem.

BYZANTINISCHE SCHRIJVERS noemt men eene volgreeks van Grieksche schrijvers, die de geschiedenis van het Oost-Romeinsch-Grieksche keizerrijk, van de IV eeuw onzer tijdrekening af tot op de verovering van Konstantinopel door de Turken behandeld hebben. Hunne werken zijn de voornaamste en rijkste, zoo niet de eenigste bronnen der geschiedenis van het verval des Romeinschen Rijks; bovendien behelzen zij overvloedige stof voor den geschiedschrijver zoowel als voor den onderzoeker der Christelijke kerkgeschiedenis. Wij vermelden deze schrijvers breeder onder afzonderlijke artikels. In eene verzameling, die onder den titel *Corpus Scriptorum historiae Byzantinae*, te Parijs in 1645 tot 1702 in 23 deelen gedrukt is, vindt men deze schrijvers bij elkander; vier derzelve, ZONARAS, NICETAS ACOMINATUS CHONIATES, NICEPHORUS GREGORAS en LAONICUS of NICOLAUS CHALCONDYLAS, hebben eene doorloopende geschiedenis tot 1470 geleverd; de overige schrijvers, die slechts enkele deelen der Byzantinische geschiedenis behandeld hebben, bevinden zich bijna allen in het *Corpus Byzantinum*, het welk in 1648 te Parijs op de koninklijke drukkerij in 3 folio boekdeelen zeer prachtig gedrukt is.

BYZANTIUM is de oude benaming van het tegenwoordige Konstantinopel, naar deszelfs stichter BYZAS, die deze stad omstreeks 660 jaren vóór J. C. aan het hoofd eener Grieksche volkplanting heeft aangelegd. De eerste bewoners waren afkomstig uit Megara; naderhand hebben de Milesiërs en andere Grieksche volkeren de stad vergroot en verfraaid. Hare ligging aan den Thracischen Bosphorus begunstigde den koophandel ongemeen, en vermeerderde den rijkdom der stad, die niettemin toch veel te lijden had van de aanvallen der Thraciërs, Bithyniërs, Galliërs en zelfs der Grieken, vooral in den Peloponnesischen oorlog. Sedert CONSTANTIJN werd Byzantium de tweede hoofdstad des Romeinschen Rijks en de zetel der regering, tot op THEODOSIUS DEN GROOTEN, die in 395 het Rijk verdeelde tusschen zijne zonen ARCADIUS en HONORIUS. Het Oost-Romeinsche of Byzantinische Rijk eindigde met de verovering van de hoofdstad Byzantium (wier naam allengs in dien van Konstantinopel veranderd was), door MOHAMED II in 1453; het had zich echter 1000 jaren langer staande gehouden dan het West-Romeinsche Rijk. Zie KONSTANTINOPEL.

BZOWSKI (ABRAHAM), geb. te Przosczowicz omstreeks 1567, werd te Cracau Dominikaner monnik, onderwees de godgeleerdheid en de wijsbegeerte te Milaan en te Bologna, en vestigde zich te Rome, waar hij de *Annales* van BARONIUS vervolgde (het XIII-XXI deel) gedrukt te Keulen in 1616 tot 1630, en te Rome in 1672. De Jezuiten en Franciskanen vonden veel op zijn' arbeid aan te merken, omdat hij niet tot hun genootschap behoorde, en de Keurvorst van Beijeren deed hem een proces aan, omdat hij van Keizer LODEWIJK IV met minachting gesproken had. BZOWSKI werd veroordeeld om deze plaatsen in zijn werk openlijk te herroepen. Behalve dit vervolg heeft hij nog eene menigte andere werken geschreven. † den 31 Januarij 1637.

C.

C is de derde letter van het alphabeth in alle Europesche talen, en voor de klinkers e, i en y geplaatst, met S verwant; in het Latijn, Fransch, Italiaansch, Spaansch, Engelsch, enz. klinkt deze letter, voor een a, o, u of medeklinker geplaatst, als K, ten ware zij als Ç (*cedule*) voorkomt. Sommige waanwijze taalzifters willen de C als aanvangletter in het Nederduitsch door K doen vervangen, en schrijven *Kadix* (waarom geen Kadiks? zij schrijven wel Tekst voor *Text*), *Kanton, Konsul, Kubiek, Karakter, Kloris*, enz. eenigen zelfs *Kristen*. Zij hebben echter nog niet gewaagd de C met de S te verwisselen, want niemand heeft nog geschreven *Seintuur, Seremonie, Sederhout, Sitatie* (sommigen echter *Sigaren*), *Sypres* (wel *Sypersche* kat), *Sykloop* of *Sykladische* eilanden, gelijk zij toch volgens hunne theorie zouden behooren te schrijven. Wij zullen echter de meeste kunstwoorden, die in de oorspronkelijke taal met eene C beginnen, voor zoo ver zij namelijk niet geheel op gezag verbasterd zijn (gelijk *Comptoir* in *Kantoor*, e. d. g.), onder deze letter plaatsen. = beteekent de snelheid der beweging (*celeritas*); b. v. in deze formule: $C = \frac{r}{t}$; dat is: men vindt de snelheid van een bewogen ligchaam, wanneer men de ruimte *r*, welke hetzelve in een' gegeven tijd *t* doorgeloopen heeft, met dezen tijd divideert, dewijl namelijk de snelheid een uit ruimte en tijd zamengesteld begrip is. = als Romeinsch getalmerk 100 (*centum*). = in de muzijk de eerste of onderste toon van ieder octaaf, volgens de tegenwoordige klankladder. = aanduiding der ¾ maat, die de helft versneld wordt, als er eene streep doorgehaald is, ₵. Zie ALLA BREVE.

C. A. Verkorting van *Caesar Augustus; Consulis (censoris) arbitratu; Colonia Agrippinae*.

C. A. A. Verkorting van *Colonia Aelia Augusta*.

CAAB IBN ZOHEIR, een Arabisch dichter, tijdgenoot van MOHAMED, schreef eerst vinnige hekeldichten tegen dezen, doch toen de Profeet in 630 Mekka veroverd had, maakte hij een lofdicht op hem, waarvoor MOHAMED hem rijkelijk beloonde. GERARD JOANNES LETTE heeft dit ge licht met eene Latijnsche vertaling in 1747 te Leyden uitgegeven.

CABAD, Koning van het tweede Perzische Rijk in 486, werd onttroond in 497 en gevangen gezet; vier jaren daarna werd hij verlost door de list zijner gemalin; hij beöorloogde Keizer ANASTASIUS met eenig voordeel, doch werd naderhand geslagen door BELISARIUS, die hem noodzaakte vrede te maken. † in 531.

CABALLINUM is bij PTOLEMEUS de benaming van het tegenwoordige *Châlons-sur-Saône*, in Frankrijk.

CABANIS (PIERRE JEAN GEORGE), zoon van den beroemden landbouwkundige van dezen naam, werd geboren te Cognac in 1757, en ontving zijn eerste onderwijs, te Brives in een collegie van geestelijken, welken hij de onderwerping weigerde aan hunne pedante grillen, waarmede hij den spot dreef, weshalve zij hem wegjoegen. Zijn vader zond hem hierop naar Parijs, waar hij vrij wat nuttiger kundigheden opdeed. In 1773 verzelde hij in de hoedanigheid van Secretaris een' Poolsch' edelman naar zijn vaderland, en CABANIS was getuige der eerste verdeeling van Polen, die hem met diepe verontwaardiging vervulde. Na twee jaren kwam hij in Parijs terug, waar hij gemeenzamen omgang had met FRANKLIN, JEFFERSON, CONDILLAC, HOLBACH, THOMAS, DIDEROT, D'ALEMBERT en andere uitstekende mannen van dien tijd, en zich met ijver toeleide op de geneeskunde. De omwenteling bragt hem in vriendschappelijke betrekkingen met MIRABEAU, vervolgens met CONDORCET; na den noodlottigen dood van dezen wijsgeer huwde CABANIS met de zuster zijner weduwe, en smaakte met deze echtgenoote de stille huisselijke genoegens, gedurende de hevigste stormen der omwenteling. Na den val des schrikbewinds werd de verdienstelijke man benoemd tot lid van het Instituut, Professor aan de geneeskundige school, Volksrepresentant en lid van den Behoedenden Senaat. † den 5 Mei 1808 op het landgoed van zijn' schoonvader bij Meulan. Hij heeft verscheiden zeer voortreffelijke physiologische en wijsgeerige werken in het licht gegeven, zoowel als over de geneeskundige practijk en eenige onderwerpen van staatshuishouding.

CABARRUS (FRANÇOIS, Graaf DE), geboren te Bayonne in 1752, was aanvankelijk tot den koophandel bestemd; nadat hij te Toulouse en te Londen eenige kundigheden verworven had, zond zijn vader hem naar Saragosse, waar hij in 1772 huwde en Zeepzieder werd te Carvanchel. De nabijheid van Madrid bezorgde hem aldaar de bekendschap met eenige hovelingen; en onder anderen ook met den Graaf CAMPOMANES, waardoor zijne eerzucht werd opgewekt. De Noord-Amerikaansche oorlog, in welken Spanje tegen Engeland deel nam, bragt CABARRUS op het staatstooneel. Hij herstelde de geldmiddelen van Spanje door het in omloop brengen van 10 milloenen papieren geld (*vales reales*) en het oprigten der bank van San-Carlos in 1782, van welke hij Directeur en in 1785 Raad van Finantiën werd. Na den dood van KAREL III in 1788 viel hij bij den nieuwen Koning in ongenade. FLORIDA BLANCA werd Minister en CABARRUS in 1790 gevangen gezet, doch in 1792 wederom in vrijheid gesteld en tot Graaf verheven. In 1797 bevond hij zich op het Congres te Rastadt. Na zijne terugkomst in Spanje had hij veel deel in de veranderingen van het ministerie. Tot gezant benoemd bij de Fransche Republiek, weigerde het Directoire hem te erkennen, omdat hij Franschman was; hij werd hierop naar Holland gezonden. Bij de omwenteling van 1808 snelde CABARRUS naar Madrid, om den nieuwen Koning JOSEPH BONAPARTE zijn hof te maken, die hem tot Minister van Finantiën benoemde. † te Sevilië, den 27 April 1810. Zijne *Lofrede op* KAREL III, *Brieven uit de gevangenis aan den Prins de la Paz* en andere geschriften, door hem in het Fransch opgesteld, werden in het Spaansch vertaald en gedrukt, en, uit het Spaansch wederom in het Fransch overgezet, ook te Parijs uitgegeven.

CABASILLA (NICOLAUS), Aartsbisschop van Thessalonica, in 1350, gedroeg zich als een hevige wederstrever der Latijnsche Kerk, tegen welke hij de Grieksche wakker met de pen verdedigde; tevens was hij een ijverig beöefenaar der sterrekunde, en maakte uitleggingen over het *Almagestum*. Men vindt een gedeelte van het werk van dien sterrekundigen kerkvoogd, betreffende het derde boek van gemeld werk, in de Grieksche uitgave van PTOLEMEUS en THEON.

CABELJAU (ABRAHAM), een rijk Hollandsch Koopman, begaf zich naar Zweden, en werd Directeur der visscherijen onder GUSTAVUS ADOLPHUS. Verscheiden zijner landgenooten derwaarts getrokken hebbende, leide hij in het begin der XVII eeuw den grondslag van den koophandel der nieuwe Zweedsche stad Gothenburg. = (BOUDEWIJN), Jezuit, geboren te Yperen in 1568, † te Antwerpen den 13 November 1652, beöefende de Latijnsche dichtkunst, en heeft eenige treurspelen, epigrammen, brieven, enz. uitgegeven, meestal Bijbelsche onderwerpen behelzende. = (JONAS), een Haagsch Regtsgeleerde der XVII eeuw, schrijver van het *Catholijk Memorieboek*, gaf in 1657 eene gerijmde Nederduitsche vertaling der *Heroides* van OVIDIUS in het licht, met eene Latijnsche opdragt aan CATS; in deze vertaling vindt men *vaêr; moêr; begrijp je; laat hem praten; kom, kom; ei wat!* e. d. g. fraaije en edele uitdrukkingen.

CABILLONUM is bij JULIUS CESAR de benaming van het tegenwoordige *Châlons-sur-Saône*, in Frankrijk.

CABIREN is de geslachtnaam van zekere Heidensche godheden, die men vooronderstelt uit Phoenicië afkomstig te zijn en door de Grieken overgenomen; men is het echter niet eens of men CASTOR en POLLUX, dan wel PLUTO, PROSERPINA en MERCURIUS daarvoor houden moet; eenigen willen dat men onder deze benaming de Egyptische godheden ISIS, OSIRIS en HORUS moet verstaan. HERODOTUS verhaalt dat de Pelasgen, eerste bewoners van den Peloponnesus, den eerdienst der Cabiren het eerst op Samothracië gevestigd hebben, welk eiland hun was toegewijd. De Cabiriën werden aldaar bij nacht met vele plegtigheden gevierd; de ingewijde werd, na het doorstaan van zeer zware beproevingen, geplaatst op een' troon, schitterende van licht, met een' purperen gordel om het lijf en een' olijfkrans op het hoofd. ÆNEAS bragt den eerdienst der Cabiren over in Italië; van Alba kwam dezelve te Rome, waar drie altaren in den Circus werden opgerigt ter eere van deze godheden.

CABIZ, een geleerde Turk van de klasse der Ulemas, de ongerijmdheden van het Mohamedanismus en de voortreffelijkheid des Christendoms in het openbaar bewezen hebbende, werd door den Divan ter dood veroordeeld en geworgd in 945.

CABLÉ heet in de wapenkunde een balk, kruis of ander stuk, hetwelk op de wijze van een kabeltouw gedraaid schijnt.

CABOT (GIOVANNI), of eigenlijk GABOTTO, een Venetiaan, kwam kort na de ontdekking van Amerika in Engeland; Koning HENRIK VII gaf hem drie schepen tot het doen van eene ontdekkingsreis en het opsporen van eene doorvaart in het noord-westen. Hij ontdekte het land van Labrador. = (SEBASTIAN), tweede zoon van den voorg., geboren te Bristol in 1467, verzelde in 1497 zijn' vader op zijne ontdekkingsreis, en ondernam in 1517 eene tweede, doch slaagde niet in zijn oogmerk, het vinden van een' weg naar de Oost-Indiën, en kwam in Engeland terug, waar hij eenige onaangenaamheden onderging; hij begaf zich naar Spanje in 1526, waar men hem naar Zuid-

Amerika zond; hij voer de Platarivier op, waar hij verscheiden sterkten aanleide. Na 5 jaren in de nieuwe wereld doorgebragt te hebben, kwam hij in Spanje terug, en werd met ondank beloond. Hij keerde naar Engeland, waar men hem gunstig outving en tot Groot-piloot van het Rijk aanstelde; bovendien kreeg hij een jaargeld van 166 P. 13 s. 4 d. eene aanzienlijke som voor dien tijd, en eene belooning der gewigtige diensten, welke hij der Engelsche scheepvaart in hare kindschheid bewezen heeft.

CABOTAGE, kustvaart van de eene haven naar de andere, zonder ver in zee te steken; men noemt zoodanig ook den handel, die aan de zeekusten gedreven wordt.

CABRAL (PEDRO ALVAREZ) was bevelhebber der tweede vloot van 13 schepen, welke Don EMANUEL, Prins van Portugal, in 1500 naar de Indiën zond. Door storm werd hij op de kust van Brazilië geworpen, die tot dus ver nog niet bekend was, en van welke hij in naam des Konings van Portugal bezit nam. Van dezen rampspoedigen, doch voor Portugal in de gevolgen zoo voordeeligen togt kwam CABRAL in 1501 terug, † te Lissabon in 1520.

CABRÉ heet in de wapenkunde een steigerend paard, leeuw of eenig ander dier, wanneer het op de achterpooten wordt voorgesteld.

CABRERA (JUAN THOMAS HENRIQUEZ DE), Hertog van Medina del Rio Seco, Admiraal van Castilië, en Staatsminister, geboren te Badajoz in 1650, was een afstammeling van ALPHONSUS XI, Koning van Castilië, en stond in groot aanzien bij KAREL II; na diens dood weigerde hij PHILIPPUS VAN ANJOU, den kleinzoon van LODEWIJK XIV, te erkennen, week naar Lissabon en verklaarde zich voor KAREL, Aartshertog van Oostenrijk, wiens aanspraak op den Spaanschen troon hij krachtdadig ondersteunde; hij gaf den bondgenooten den raad de wapenen het eerst in Andalusië te voeren, maar zij begrepen den oorlog dadelijk in Catalonië en Arragon over te brengen. De spijt over het verwerpen van zijn' raad, knaagde aan het leven van dezen hooghartigen staatsman, die zich gevleid had den Aartshertog door zijn' invloed ten troon te brengen. † den 23 Junij 1705.

CABUZ (CHAMS EL MAH'LA), Opperheer van het kleine vorstendom Jorjan, in het Perzische Rijk, werd uit zijne staten verdreven door den Sultan MUYAD EDDAULAH, doch herwon dezelve 17 jaren daarna, en voegde er de provinciën Guilan en Taberestan bij. Wegens zijne gestrengheid werd hij afgezet en zijn zoon in zijne plaats verheven. † aan vergift in 1012. Hij was de beschermer en weldoener van den vermaarden AVICENNA, en liet eenige gedichten na, die door de Arabische letterkundigen zeer geroemd worden.

CACAO is de bekende boon of amandel, van welke de chokolade bereid wordt, en de vrucht van een' boom van middelmatige grootte, die op de eilanden en het vaste land van Zuid-Amerika wast. De inboorlingen noemden deze vrucht *Cacahualt*, waarvan de Spanjaarden en Portugezen *Cacao* gemaakt hebben, en welke benaming in alle talen van Europa overgegaan is.

CACAULT (FRANÇOIS), geboren te Nantes in 1742, werd in 1764 Professor der wiskunde aan de Militaire School te Parijs. Een tweegevecht noodzaakte hem in 1769 dezen post te verlaten; hij deed eene reis naar Italië, grootendeels te voet; in 1775 naar Parijs teruggekeerd, werd hij Secretaris van den President der Staten van Bretagne en in 1785 Gezantschapssecretaris van den Heer TALLEYRAND te Napels; na het vertrek des Gezants in 1791 bleef CACAULT als zaakgelastigde aan dit hof; vervolgens in 1796 met eene zending aan den Paus belast, kon hij Rome niet bereiken, omdat de wegen door de legers der verbonden mogendheden bezet waren, en moest te Florence blijven, waar het hem gelukte den Groot-hertog van de coalitie af te trekken. Later werd hij als Minister der Fransche Republiek naar Genua gezonden, en teekende gemeenschappelijk met den Generaal BONAPARTE in 1797 het verdrag van Tolentino. In 1798 was hij afgevaardigde in den Raad der Vijfhonderden, en werd in 1801 verkozen tot lid van het Wetgevend Ligchaam. BONAPARTE, Eerste Consul geworden zijnde, zond hem naar Rome, om met den Paus wegens het concordaat te onderhandelen; in 1803 werd hij vervangen door den Kardinaal FESCH, en, in Parijs teruggekeerd, tot lid van den Behoedenden Senaat benoemd. † te Clisson den 10 October 1805. Behalve zijne diplomatische bekwaamheden bezat CACAULT als letterkundige en vriend der schoone kunsten uitstekende verdiensten; gedurende zijn verblijf te Rome verzamelde hij een zeer kostbaar kabinet schilderijen, welke zijn broeder, die Schilder was, te Clisson met veel smaak tot eene kunstgalerij had vereenigd; er was eene zeer fraaije mozaïk onder, het Coliseum voorstellende, die de Paus hem geschonken had. De stad Nantes heeft de geheele verzameling gekocht. Hij heeft van zijn' letterkundigen arbeid enkel uitgegeven de Fransche vertalingen van RAMLERS *lyrische Gedichten*, te Berlijn in 1777, en LESSINGS *Dramaturgie*, Par. 1785.

CACOGRAPHIE, van κακος, slecht, en γραφειν, schrijven: is alzoo letterlijk *slechtschrijving*, in tegenstelling van *regtschrijving* (*orthographie*), dat is volgens eene goede geregelde spelling: zekere cacographisch geschreven brief eindigde aldus: „Ik moet *af-* „*preken*, om mijn *poard* te laten scheren."

CACOPHONIE, Gr.-Lat. *Cacophonia*, wanklank, wangeluid, moet niet alleen in de muzijk, maar ook in de gewone rede, zoowel in proza als in verzen, vermijd worden. Het oor is daaromtrent de bevoegde regter. Eene verzuimde smelting (zie HIATUS), het te digt bij elkander plaatsen van dezelfde letters, of gelijkklinkende lettergrepen veroorzaakt eene cacophonie; b. v. VOLTAIRE, *Eryphile*, Act. V. Sc. III: Eh quoi, *tu t'* épouvantes,

Tu t'en vantais tantôt, tu te tais, tu frémis.

J. DE DECKER, *Rymoef.* I Deel, bl. 180:

't Zyn *geesten meest geweest* vol waen en gloryzucht.

J. VAN DIJK, *Welberaden Stap*, bl. 48:

En mooglijk draagt '*s lands slinke schouder*
Den zwaarsten last van 't vaderland.

Slan-slin-schou- is ruim zoo moeijelijk aan te hooren als uit te spreken. De regel van TOLLENS in zijn gedicht op den *Dood van Egmond en Hoorne:*

Ja, glansrijk blinkt gij de aarde in de oogen,

is weinig beter; men leest altijd: *daar-din-doogen.* Het plaatsen van verkeerde woorden onder den klemtoon veroorzaakt ook eene hinderlijke cacophonie; b. v. J. VAN BROEKHUIJZEN, *Gedichten*, bl. 19:

Dank héb den hemel, dát met wélmeenende zugt.

of A. L. BARBAZ, *Oorlog om twee Letters*, bl. 13:

De nakomelingschap houdt óp mij 't oog geslagen.

Het blijkt klaar dat de makers van zoodanige verzen niet het geringste begrip hebben van harmonie.

CACUS, het verpersoonlijkt kwaad, gelijk reeds de naam, *Κακος*, aanduidt, was, volgens de fabelleer, een zoon van VULCANUS, half mensch en half sater, van eene reusachtige gedaante, blazende vuur en rook uit zijnen mond. Hij had zijn verblijf in een hol aan den voet van den Aventijnschen berg, welks ingang gesloten was door een rotsblok, hangende aan zware ijzeren ketens, door VULCANUS gesmeed. HERCULES baande zich nogtans den weg tot dit hol, greep het monster, sloeg het met zijn' knods neder, en neep het met zijne sterke handen de vuurbrakende keel digt. De zin van dit verdichtsel is niet moeijelijk te verklaren.

C. A. D. Verkorting van *C'est à dire.*

CADAMOSTO (LUIGI DA) of **CA DA MOSTO**, geboren te Venetië, omstreeks 1452, deed vroegtijdig eenige reizen in de Middellandsche en Atlantische Zee; stoutmoedig en van een' ondernemenden aard, ging hij in dienst van Prins HENRIK VAN PORTUGAL, die hem in 1455 met een schip uitzond tot het doen van ontdekkingen. Hij stevende naar Afrika, waar hij den in 1450 ontdekten Senegal inliep, en voer van daar langs de kust naar Kaap Verd. Hier vereenigde hij zich met twee andere ontdekkingsschepen van den Prins, en zoo kwamen zij eindelijk aan den mond van de Gambia. Daar zij hier door de inwoners aangevallen werden, en het scheepsvolk, van de lange reis vermoeid, daardoor den moed verloren had, waren zij genoodzaakt naar Portugal terug te keeren; doch in 1456 vervatte CADAMOSTA gemeenschappelijk met twee andere schepen den togt derwaarts; onderweg ontdekten zij de Kaap-Verdische eilanden. Toen zij ditmaal de Gambia inliepen, werden zij goed ontvangen. De 3 schepen kwamen tot aan de Calamansa en de Rio Grande, en keerden daarop naar Portugal terug. CADAMOSTO bleef aldaar tot 1463, in welk jaar Prins HENRIK stierf. Zijn reisverhaal: *Prima navigazione per l'Oceano alle terre de' Negri della bassa Etiopia*, te Vicenza in 1507 en te Milaan in 1517 gedrukt, is de oudste der hedendaagsche reisbeschrijvingen en een meesterstuk van goeden stijl, juistheid en duidelijkheid van beschrijving en naauwkeurigheid van nautische waarnemingen.

CADANS, Ital. *Cadenza;* Fr. *Cadence*, heet in een muzijkstuk eigenlijk de val, waardoor of het volkomen slot, of een kort rustpunt, eene afdeeling of insnijding bepaald wordt; maar inzonderheid verstaat men daaronder het aanhouden van eene noot boven hare eigenlijke waarde, wanneer degene die den hoofdtoon heeft zijne vaardigheid door willekeurige passages toont, en met een' tremblant op den hoofdtoon van het stuk terugkomt. De onderscheiden Cadansen worden door eigenaardige kunstbenamingen aangeduid.

CADER BILLAH, vijfentwintigste Kalif uit den stam der ABASSIDEN, had eene der langste en gelukkigste regeringen van ruim 40 jaren. Zijne wijsheid, regtvaardigheid en gematigdheid maakten hem evenzeer bemind bij het volk als bij de grooten, zonder dat zich ergens de minste zweem van misnoegen openbaarde. † te Bagdad in 1032.

CADI is bij de Turken een regter, die kleine geschillen afdoet, onderscheiden van den Mollah, voor wien zaken van meer gewigt gebragt worden.

CADIX, eigenlijk *Cadiz*, is eene der schoonste en rijkste koopsteden van Spanje, en ligt in het koningrijk Sevilië op het westelijk einde der landtong van een eiland, Leon genaamd. Deze stad is zeer oud en door de Phoeniciërs aangelegd; zij werd eerst door de Tyriërs, toen door de Carthagers en eindelijk door de Romeinen bezeten, die haar *Gades* noemden. Naderhand bemagtigden de Arabieren deze stad, die hun in 1262 door de Spanjaards ontnomen werd. In 1596 werd Cadix door de Engelschen en Hollanders veroverd,

geplunderd en verbrand, doch door de Spanjaards in een' veel beteren toestand wederom opgebouwd. In 1702 werd de stad nogmaals, hoewel vruchteloos, door de Engelschen aangetast. Sedert de omwenteling van 1808 was Cadix tot de terugkomst van FERDINAND VII in staat van opstand. Na het voortrukken der Fransche troepen in Andalusië week de opperste Junta naar Cadix, verzamelde aldaar hare sterkste magt, en werd nog door aanzienlijke hulptroepen uit Gibraltar en Portugal versterkt. Zij liet de landtong voor Cadix doorgraven en de brug, welke het vaste land met het eiland Leon verbindt, afbreken: Cadix werd alzoo geheel van het land afgescheiden, en daar het van den zeekant door vestingwerken en forten, maar inzonderheid door sterke Spaansche en Engelsche vloten beschermd werd, was de belegering dezer stad door de Franschen in 1810 eene der stoutste ondernemingen; de Generaal SEBASTIANI blokkeerde Cadix van de landzijde; de loopgraven werden op verscheiden plaatsen langs de kust geöpend, de forten langs de baai veroverd en de gewigtige vesting Matagorda, tegenover Cadix, ingenomen. Van hier werd de stad hevig gebombardeerd. In 1811 deden de Engelschen en Spanjaarden verscheiden pogingen tot ontzet, en vernielden ten deele de werken der belegeraars. Deze toestand duurde tot den 25 Augustus 1812, toen de Franschen door WELLINGTONS zegevierende wapenen genoodzaakt werden de belegering op te breken en Andalusië te ruimen. De stad Cadix is sedert 1786 zeer vergroot en verfraaid door verscheiden nieuwe gebouwen; zij wordt gerekend op 75,000 inwoners, waaronder vele Engelschen en Duitschers, is de zetel van een bisdom, heeft eene oude en eene ongemeen prachtige nieuwe Cathedrale kerk, 13 kloosters, eene akademie der fraaije kunsten, scholen voor de zeevaart en andere wetenschappen, hospitalen, kruidtuin, schouwburg en een voortreffelijk observatorium. Alle zeehandeldrijvende Europesche natiën hebben hier hare Consuls, Agenten en Correspondenten. De ruime baai vormt eene voortreffelijke haven, en bestaat eigenlijk uit twee zamenhangende zeeboezems, de eene *Bahia de Cadiz* en de andere *Bahia de Puntales* genaamd; de eerste is de algemeene haven der koopvaardijschepen, de andere der oorlogsschepen, en de schepen der vreemde natiën mogen aldaar niet binnenloopen. De ingang der eene zoowel als der andere wordt door forten verdedigd. Het *Trocadero* is een eiland, hetwelk door het van Cadix en van Matagorda naar Puerto Real leidende kanaal gevormd wordt. Cadix is, of was ten minste in vroeger' tijd, de gewigtigste zeeplaats van geheel Europa.

CADMUS, volgens de fabelleer de zoon van AGENOR, werd door zijn' vader uitgezonden, om zijne zuster EUROPA, die door JUPITER in de gedaante van een' stier geschaakt was, op te zoeken, en gelast zonder haar niet terug te keeren. CADMUS, in Griekenland gekomen, raadpleegde het orakel te Delphi, hetwelk hem gebood eene stad te bouwen op de plaats, die een os hem zou aanwijzen. In Phocis vond hij dezen beloofden gids, die hem op de plaats bragt, waar sedert Thebe gebouwd is. Alvorens aan PALLAS te offeren zond hij zijne medgezellen uit om water te halen uit een bosch, gewijd aan MARS, maar een draak verslond hen. CADMUS doodde het monster, en zaaide deszelfs tanden, op den raad van PALLAS, in de aarde, uit welke daarop gewapende mannen voortkwamen, die elkander versloegen, op vijf na, die CADMUS zijne stad hielpen bouwen. Hij huwde met HERMIONÉ, dochter van MARS en VENUS, die hem verscheiden kinderen baarde. Een tweede orakel hem verkondigd hebbende dat zijn nageslacht groote ongelukken zou overkomen, ging hij in ballingschap, om geen getuige daarvan te zijn, en begaf zich naar Illyrië, waar hij en zijne vrouw in slangen werden veranderd. Aan hem wordt de uitvinding toegeschreven der Grieksche letters; ook wil men dat hij den eerdienst der meeste Egyptische en Phoenicische godheden naar Griekenland overbragt.

CADOUDAL (GEORGE), meer bekend in de Fransche omwentelingsgeschiedenis onder den naam van GEORGES, hoofd der Chouans, was de zoon van een' molenaar te Brech, een dorp in het departement Morbihan, en geboren in 1769. Als een ijverig koningsgezinde nam de jonge GEORGES dadelijk deel in den opstand der Vendée in 1793; hij verzamelde 50 boeren, die hij naar Fongères geleidde, de verzamelplaats der opstandelingen, werd tot officier benoemd bij de belegering van Granville, door eenige republikeinen gevangen genomen en naar de gevangenis van Brest gebragt, waaruit hij na eenigen tijd ontsnapte. Tot bevelhebber van zijn canton benoemd, verklaarde deze stoutmoedige partijganger openlijk den oorlog aan de Fransche Republiek, en nam krachtdadige maatregelen om de landing op Quiberon te ondersteunen. Door den Generaal HOCHE in het naauw gebragt, veinsde hij zich te willen onderwerpen: op deze wijze tijd gewonnen hebbende, deed hij nieuwe pogingen, die geen' beteren uitslag hadden, en nam andermaal zijne toevlugt tot dezelfde list. Na het mislukken der zamenzwering tegen het Directoire in 1797, gaf hij toch den moed niet op, en bood den Generaal BRUNE een' hardnekkigen wederstand, die na de gevechten van Grand-Champs en Elven den 25 en 26 Januarij 1800 hem eene eervolle capitulatie aanbood. Maar GEORGES begaf zich naar Londen, en ontving van den Graaf van Artois (naderhand KAREL X) het roode lint met den rang van Luitenant-generaal, tot belooning van zijne verkleefdheid aan de BOURBONS. Hij kwam hierop weder in Frankrijk, en beproefde Belle-isle en Brest te vermeesteren; ook wilde men dat hij deel had in de zamenzwering van het helsche werktuig (*machine infernale*) den 24 December 1800. Hij keerde weder naar Engeland, om gunstiger gelegenheid af te wachten tot het uitvoeren van zijne vermetele ontwerpen. Den 21 Augustus 1803 landde hij met PICHEGRU en verscheiden zijner aanhangers op de Fransche kust, met het oogmerk om NAPOLEON openlijk aan te vallen. De zamengezworenen begaven zich vermomd langs verschillende wegen naar Parijs; doch verscheiden vielen der policie in handen, en eindelijk den 9 Maart 1804 ook GEORGES zelf, na den eersten, die hem wilde vatten, met eene pistool nedergeschoten en den tweeden zwaar gekwetst te hebben. Hij onderging zijn doodvonnis den 25 Junij 1804 met eene bewonderenswaardige bedaardheid en onverschrokken moed; hij had zijn leven kunnen behouden, zoo hij een smeekschrift aan den Keizer der Franschen had willen teekenen, maar hij verwierp dit met verontwaardiging, en verkoos den dood veeleer dan den overweldiger als wettig' opperheer te erkennen.

CADUCEUS, zie SLANGENSTAF.

CADURCEN, *Cadurci*, een Gallisch volk, waren de oude bewoners van het landschap Quercy in Frankrijk, toen *Regio Cadurcorum*, vervolgens *Aquitania Cadurcensis* en eindelijk *Guienne* genaamd.

CADURCUM, bij PLINIUS de benam. der stad *Cahors*, in Frankrijk.

CÆA, een eiland in de Aegeische Zee, is vermaard als de geboorteplaats van SIMONIDES.

CÆCILIA, vr. n. van *Caecitas*, blindheid; beteekent blinde (*Caeca*). = (S.) beschermheilige der toonkunst, zon, volgens de Legende, in 220 den marteldood ondergaan hebben. Paus PASCHALIS, een groot liefhebber van reliquiën, verlangde ook haar geraamte voor zijne verzameling, maar wist niet waar hij het zoeken moest; toen verscheen zij hem in den droom, en wees hem hare begraafplaats aan. De Paus liet in 821 haar gebeente opgraven en in de haar ter eere gebouwde kerk overbrengen. Verscheiden beroemde Italiaansche schilders hebben het ideaal dezer muzijkheilige op eene voortreffelijke wijze door hun penseel verwezenlijkt.

CÆCILIUS was de naam van een der oudste en aanzienlijkste geslachten, afkomstig uit Preneste, welks leden, na het verdrijven der Koningen, gedurende langer dan derdehalve eeuw in Rome de hoogste staatsambten bekleed en in de geschiedenis eene roemvolle vermaardheid verkregen hebben. = STATIUS, Blijspeldichter, geb. in Gallië, was de vriend van ENNIUS en TERENTIUS; hij schreef meer dan 30 blijspelen, waarvan slechts fragmenten overig zijn in het *Corpus poëtarum*. † een jaar na ENNIUS, 174 jaren vóór J. C.

CÆCULUS was de zoon van VULCANUS, volgens de fabelleer geboren uit eene vonk, die onder het smeden in den schoot van zijne moeder PRENESTE sprong, wier naam hij aan eene door hem gebouwde stad in Italië gaf, die nog bestaat.

CÆLIUS, Romeinsch redenaar, kweekeling van CICERO, werd beschuldigd van deel genomen te hebben in de zamenzwering van CATILINA, doch door CICERO verdedigd en vrijgesproken. = (VIBENIUS), Koning der Hetruriërs, kwam ROMULUS te hulp in den oorlog tegen de Antemnaten en gaf zijn' naam aan den berg Cælius, dien de Koning TULLUS HOSTILIUS naderhand in den omtrek van Rome begreep.

CAEN, de hoofdstad van de voormalige provincie Neder-Normandië, tegenwoordig van het departement der Neder-Seine, in Frankrijk, ligt aan de rivieren de Orne en de Odon, en is eene fraaije, net gebouwde fabrijkstad met 31,000 meest zeer arbeidzame inwoners; zij heeft eene in 1452 gestichte hoogeschool, eene akademie der wetenschappen en prachtige kerkgebouwen; in die der abdij van S. Etienne is de begraafplaats van WILLEM DEN VEROVERAAR.

CÆSALPINUS (ANDREAS), geb. te Arezzo in 1517, was Prof. in de Genees- en Kruidkunde te Pisa, en Lijfarts van Paus CLEMENS VIII. † te Rome den 23 Feb. 1603. Hij was een zeer geleerd scherpzinnig man, als ijverig aanhanger van ARISTOTELES, en zocht diens wijsgeerig stelsel ook op de geneeskunde toe te passen, en droeg stoutmoedig gevoelens voor, die, omdat men ze niet begreep, gemakshalve voor goddeloos en kettersch verklaard werden, gelijk b. v. zijn vermoeden van den omloop des bloeds, die naderhand door HARVEY bewezen werd; ook was hij de eerste die de planten en gewassen onder zekere klassen in eene wetenschappelijke orde bragt, en zijne lessen in de kruidkunde volgens eene geregelde methode voordroeg, hetwelk hij vervolgens ook met de mineralen beproefde. Zijne schriften hebben den lateren ten minste op een' goeden weg gebragt.

CÆSAR. Oorspronkelijk beteekent dit woord, in een' militairen zin, gebieder, bevelhebber, generaal en chef. *Keizer*, gelijk men dit woord in een' politieken zin vertaalt, is afkomstig van den eigennaam CÆSAR, Grieksch *Καισαρ*, Hoogduitsch *Kaiser*, Russisch *Czar*: men heeft dus in deze talen de benaming der waardigheid overgezet door eene verbastering van den eigennaam desgenen die haar het eerst bekleedde. Het Fransche *Empereur*, het Spaansche *Emperador* en het Engelsche *Emperor* is blijkbaar een dialectverschil van *Imperator*, in welke hoedanigheid CÆSAR aan het hoofd van zijne legioenen in Gallië, Spanje en Britannië verscheen, terwijl in Griekenland en het noord-oostelijk Europa zijne waardigheid na-

tuurlijk minder dan zijn naam genoemd werd, waaronder in later tijd, zelfs in Rome, allengs zijne waardigheid verstaan werd. = (Cajus Julius), geboren te Rome, 98 jaren vóór J. C., was nog zeer jong, toen Marius, zijn oom, door Sylla verdrongen werd, en hij zelf ontkwam der vervolging slechts op het verzoek der Vestalen en der vrienden van den Dictator, die, hem het leven schenkende, voorspelde dat dit kind eenmaal de Republiek zou omkeeren. Zich naar Rhodes begevende om de redekunst te leeren van den vermaarden Apollonius, werd hij door Cilicische zeeroovers genomen, en hij bepaalde zelf zijn losgeld op 60 talenten; maar toen hij hunne handen ontsnapt was, wapende hij eenige vaartuigen, overviel op zijne beurt de zeeroovers en leverde hen ter kruisstraf over, waarmede hij hen bedreigd had, toen hij nog in hunne magt was. Gedurende zijn verblijf te Rhodes vernemende dat Mithridates in de provinciën der bondgenooten van Rome gevallen was, begaf hij zich dadelijk naar het vaste land, en verzamelde krijgsvolk, aan welks hoofd hij den vijand terugsloeg. Na dit eerste heldenstuk begaf Cæsar zich naar Rome, en verkreeg achtervolgens de waardigheden van krijgstribun, Quaestor, Aedile, Opperpriester, Praetor, en Landvoogd van Spanje. Zijne schulden bedroegen toen de waarde van omtrent 18 millioenen Hollandsche guldens, welke hij betaalde met den buit van verscheiden provinciën, die hij aan de Romeinsche wapenen onderwierp, en vroeg de eer der zegepraal. Tot Consul benoemd vóór hij de jaren bereikt had, bij de wet gevorderd, kreeg hij weldra een volslagen gezag over zijn' ambtgenoot Calpurnius Tibulus, verbond Pompejus aan zich met hem zijne dochter ten huwelijk te geven, en vormde vervolgens met hem en Crassus het eerste Driemanschap. De landvoogdijschap van Gallië met het bevel over 4 legioenen werd hem opgedragen. Na de Helvetiërs overwonnen en de Belgen onderworpen te hebben, voerde hij de wapenen aan gene zijde van den Rijn, stak de Noord-zee over en bragt den Romeinschen adelaar in Britannië. Rome had deze zegepralen met de grootste plegtigheid gevierd, toen de overwinnaar zelf met een zijner legioenen voor deze stad verscheen, om de toejuichingen te ontvangen van een volk, verblind door den glans van zoo vele overwinningen. Ondertusschen nam de Raad een besluit tegen Cæsar, bij hetwelk hem geboden werd het bevel binnen een' bepaalden tijd neder te leggen, op straffe van als vijand der Republiek behandeld te worden. Vruchteloos hadden drie Tribunen van zijne partij, Marcus Antonius, Curio en Cassius Longius zich tegen dit besluit verzet; met geweld uit de raadsvergadering verdreven, konden zij slechts als slaven vermomd uit Rome geraken, om zich bij den veldheer te begeven. Toen ontstonden er twee partijen in het hart van Rome, die slechts naar het teeken wachtten, om elkander aan te vallen; Cæsar en Pompejus waren er de hoofden van, en beiden beweerden het welzijn der Republiek te bedoelen, die niets meer was dan een ijdele naam. Het volk was op de zijde van Cæsar, en Pompejus werd door den Raad ondersteund. Cæsar, die gedurende zijne luisterrijke veldtogten in Gallië zoo veel aan de snelheid zijner bewegingen te danken had, overwoog rijpelijk zijne hulpmiddelen en den toestand, in welken hij zich bevond. »Het lot »is geworpen!" roept hij, en dadelijk den Rubicon overtrekkende, rukt hij aan tegen Pompejus, en verdrijft hem uit Italië, eer hij den tijd had om zijne magt te verzamelen. Na tien jaren afzijns komt Cæsar eindelijk in Rome terug, waar hem de poorten geöpend worden door die raadsleden, welke de stad niet verlaten hadden, en hij ontvangen wordt door het gejuich des opgetogen volks. De aanhangers van Pompejus hadden bij hunne overhaaste vlugt de schatkist ten prooi van den overwinnaar gelaten: deze maakt er zich meester van, ondanks den tegenstand van den Tribun Metellus. Vervolgens het bevel over Italië aan Antonius latende, begaf hij zich naar Spanje en sloeg de veldheeren van Pompejus. Bij zijne terugkomst in Rome werd Cæsar door den Prætor Lepidus tot Dictator benoemd; hij maakte eenige voor het volk gunstige wetten, om het getal zijner aanhangers te vermeerderen, en begaf zich naar Griekenland, om Pompejus te vervolgen, dien hij overwon in den slag van Pharsalus 48 jaren vóór J. C. Zijne goedertierenheid jegens de overwonnenen bragt nieuwe soldaten onder zijne banieren; hij trok naar Egypte, waarheen Pompejus geweken was, en waar het bloedig hoofd van zijn' vijand hem weldra werd aangeboden. Cæsar kon zich niet weêrhouden van tranen te storten over het ongeluk van dezen grooten man, weleer zijn' vriend. Maar hij had nog magtige vijanden te bestrijden. Na Ptolomeus geslagen en zijn rijk vermeesterd te hebben, overwon hij in Klein-Azië Pharnaces, den zoon van Mithridates, vervolgens in Afrika Scipio en Juba, en in Spanje den zoon van Pompejus. Toen keerde hij naar Rome, ontving vier dagen achtereen de eer der zegepraal, en werd tot Consul voor tien jaren, en vervolgens tot bestendigen Dictator benoemd; eindelijk werd hem de titel van *Imperator* (gebieder) en van vader des vaderlands gegeven. Doch op den hoogsten trap van magt en aanzien was hij het digtst bij zijn' ondergang; hij scheen denzelven slechts beklommen te hebben, om des te dieper te vallen. Uit eene onvoorzigtige zorgeloosheid op zijn geluk vertrouwende, verwijderde hij de ontzagwekkende vreemde trawanten van zijn' persoon, en vertoonde zich zonder lijfwacht in den Raad, waar hij, toen de zamenzwering tegen hem rijp was, vermoord werd door zestig raadsleden, die Brutus en Cassius aan hun hoofd hadden. Hij viel onder hunne dolken den 15 Maart 44 jaren vóór J. C. Cæsar was even zulk een bekwaam schrijver als dapper krijgsheld en doorslepen staatsman; doch van al zijne schriften, in verzen zoo wel als in proza, hebben wij slechts zijne commentariën over den oorlog in Gallië en over de burgeroorlogen, die onderscheiden malen gedrukt en in bijna alle Europesche talen overgezet zijn. = (Julius), Engelsch regtsgeleerde, geb. in Middlesex in 1557, † te Londen in 1636, werd door Elizabeth aangesteld tot Requestmeester en Regter van het hooge geregtshof der universiteit. Jakobus I maakte hem Ridder en verhief hem tot de waardigheid van Kanselier van den Exchequer. Zijne handschriften, behelzende aanteekeningen wegens gebeurtenissen van zijn' tijd en de Engelsche wetten, werden voor eenige jaren op eene boekveiling te Londen voor 400 Pst. verkocht. = (Lucius), oom van Marcus Antonius, werd na den dood van Cæsar, onder de proscriptiën van Octavianus begrepen omdat hij de zijde van Pompejus gehouden had. Antonius had gestemd voor den dood van zijn' oom, maar deze werd gered door Julia, moeder van den Drieman. = (Philippus), Gereformeerd godgeleerde, te Kassel geboren, werd in 1610 Hofprediker van Johann Adolph, Hertog van Holstein-Gottorp, en in plaats van Jakobus Fabricius, die tegen de Gereformeerden al te hevig nitvoer, algemeene Superintendent, doch moest, daar hij de Gereformeerde leer door landsheerlijke edicten ten kosten der Lutherschen zocht uit te breiden, dit ambt in 1616 weder nederleggen; hij werd hier op Professor in de godgeleerdheid en Predikant te Bremen, doch met de andere Predikanten in geschil geraakt, deed hij vrijwillig afstand van den predikdienst in 1624, dien hij echter in 1630 hervatte; maar ging in 1632 tot de Roomsche kerk over, en † na 1642 te Bonn in een klooster. Hij was een ijverig voorvechter der Gereformeerde leer en een meester in het schimpen op de Lutherschen geweest, tegen welke hij geheele stapels strijdschriften in het licht gaf, doch de Katholijken ongemoeid liet; als monnik las hij zijne getijden af, en schreef geen enkelen regel meer.

CÆSAR AUGUSTA, oude benaming van *Saragosse*, in Spanje.

CÆSAREA. Verscheiden steden van dezen naam komen voor in de oude aardrijkskunde hetzij dat zij door de Romeinsche Keizers zelven aangelegd of hun ter eere dus vernoemd waren. Die, van welke melding gemaakt wordt in de *Handelingen der Apostelen*, lag op de kust van Palestina, tusschen Joppe en Acco (S. Jean d'Acre), en was gebouwd door Herodes den Grooten, op de plaats, die weleer *Strato's Toren* genaamd was. Zij was de grootste en vermaardste der steden van dezen naam. = PHILIPPI lag insgelijks in Palestina, aan den voet van den Libanon en de zamenvloeijing der beeken Jor en Dan, de bronnen van den Jordaan, en heette vroeger *Dan*. Philippus, de zoon van Herodes den Grooten, liet deze stad verfraaijen, en noemde haar *Caesarea Philippi*, ter eere van Keizer Caligula en van zich zelven. Van beide steden zijn nog slechts puinhoopen voorhanden. Een ander Caesarea lag in Cappadocië, en voerde dezen naam naar Keizer Tiberius; deze stad was de geboorteplaats van Pausanias; zij werd viermalen verwoest en weder opgebouwd. Keizer Julianus ontnam haar den naam van Caesarea, omdat zij het Christendom aanhing. Behalve nog eenige andere steden in Afrika en Klein-Azië, voerde ook het eiland Jersey onder de Romeinsche heerschappij den naam van Caesarea.

CÆSARION, zoon van Cæsar en Cleopatra, was 13 jaren oud, toen hij door zijne moeder en Marcus Antonius tot haren opvolger op den Egyptischen troon bestemd werd; maar Augustus na den dood van Marcus Antonius een' mededinger duchtende in dezen jongen Prins, liet hem in 30 ter dood brengen.

CÆSARIUS, een jonger broeder van Gregorius van Nazianze, † den 25 Februarij 369, was Lijfarts van Keizer Julianus, vervolgens van Jovianus, Quaestor in Bithynië en Schatmeester. Hij heeft vier zamenspraken over 195 godgeleerde en wijsgeerige vragen geschreven. = (S.) geboren bij Châlons-sur-Saône in 470 uit een edel geslacht, werd zeer jong lekebroeder en vervolgens monnik in het klooster van Lerins. Zijn vroom en heilig leven gaf aanleiding dat men hem in 501, tegen zijn' wil, Bisschop van Arles maakte. In 506 was hij voorzitter van het Concilie van Agden, tegenwoordig op dat van Carpentras in 527 en van Orange in 529. † den 27 Aug. 543. Men had den vromen man van Pelagianerij beschuldigd, en zwart gemaakt bij Alarik en Theoderik, maar bij geluk hield Paus Symmachus hem de hand boven het hoofd, en stelde zijne regtzinnigheid buiten twijfel. Hij heeft eenige homiliën nagelaten, die in de werken van Augustinus en ook afzonderlijk gedrukt zijn. In 1814 gaf zekere Roujoux te Parijs de vertaling in het licht eener profecij van S. Cæsarius, betrekkelijk tot de Fransche omwenteling. = (Petrus), Cisterciënser monnik in het klooster Heisterbach, bij Keulen, † omstreeks 1240, schreef drie Boeken van het leven en de mirakelen van S. Engelbert, Aartsbisschop van Keulen, aldaar gedrukt in 1633, en Twaalf Boeken met mirakelen en visioenen, die in zijn' tijd in Duitschland hebben plaats gehad (*De Miraculis et Visionibus suo tempore in Germania factis libri XII*), te Neurenberg in 1481 gedrukt, en herdrukt te Douai in 1604. De sprookjes en hijge-

loovige grollen in deze verzameling zijn zoo zot, dat dit werk zelfs in Spanje verboden werd, zegt Dr Feller. Pater Tissier heeft hetzelve echter, gezniverd, zoo het heet, van het fabelachtige en hetgeen hem kwalijkluidend (*mal-sonnant*) voorkwam, overgenomen in het tweede deel zijner *Bibliotheca Cistereiensis.* = (Joannes), geboren te Gnlik in 1460, † te Keulen in 1551, was Geneesheer aldaar; zijne wijsgeerige wijze van denken, welke hij in zijne schriften niet verloochende, bragten hem onder vermoeden van ketterij: weshalve hij raadzaam oordeelde Keulen eenigen tijd te verlaten, om de bewijzen te halen dat hij een goed Katholijk was. Hij heeft de eerste uitgave van Boëthius en Plinius bezorgd.

CÆSAROBURGUS, oude ben. der stad *Cherbourg,* in Frankrijk.

CÆSAROMAGUS, oude benam. der stad *Beauvais,* in Frankrijk.

CÆSIUS BASSUS, Latijnsch dichter, bloeide onder de regering van Nero. In het *Corpus poëtarum* staan eenige fragmenten van hem.

CÆSO (Quintius), zoon van den Dictator Cincinnatus, was vermaard door zijne reusachtige gestalte en sterkte, zoo wel als door zijne welsprekendheid en dapperheid. Zich verzet hebbende tegen de landerijenwet, stookten de Tribunen het volk tegen hem op, en hij liep gevaar van zijn leven: weshalve hij den storm in Toscane ontweek.

CÆSONIA (Milonia) was de gemalin van Keizer Caligula en berucht door hare schandelijke leefwijze; na den dood des Keizers werd zij insgelijks vermoord, en hare dochter Julia door een' soldaat tegen een' muur verpletterd.

CAFFA, het oude *Theodosia*, ligt in de Krim, aan den Thracischen Bosphorus, en werd in 1474 door de Turken vermeesterd. In 1770 werd de stad door den Russischen Generaal Dolgorucki stormenderhand veroverd, maar bij den vrede in 1774 aan den onafhankelijk verklaarden Tartaarschen Khan afgestaan; doch in 1777 nam Catharina II de stad met de geheele Krim in bezit. Uit den voortreffelijken steur, dien men in de zeeëngte bij Caffa (den Cimmerschen Bosphorus) vangt, wordt hier de bekende kaviaar bereid. = (Carlo), Dominikaner monnik, geboren te Rome in 1623, onderwees te Napels de wijsbegeerte en te Rome de godgeleerdheid, doch verliet het Pausdom, en deed in 1661 te Jena openlijk belijdenis van den Lutherschen godsdienst; hij werd vervolgens aldaar aangesteld tot Professor der Italiaansche en Fransche talen, en deed verscheiden predikatiën in het Fransch. † den 20 November 1707. Onder zijne nagelaten werken bevindt zich ook eene Italiaansche vertaling der 5 Boeken van Mozes, met aanmerkingen. = (Melchior), geboren op het eiland Malta in 1631, was een bekwaam Teekenaar en Beeldhouwer, leerling van Bernini. † te Rome in 1681.

CAFFARELLI (Louis Marie Joseph Maximilien), geboren op het kasteel Falga, in Opper-Languedoc, in 1756, diende bij den aanvang der Fransche staatsomwenteling als artilleriekapitein bij het leger van den Rijn, doch toen de Nationale Conventie Lodewijk XVI ter dood veroordeeld had, gaf hij zijne afkeuring van dezen stap openlijk te kennen, waarom hij afgezet en 14 maanden in de gevangenis opgesloten werd. Ontslagen en in zijn' rang hersteld, keerde hij weder naar het leger, en verloor zijn linkerbeen. Dit wederhield hem nogtans niet om Bonaparte op zijn' togt naar Egypte te verzellen als Commandant der Genie. Bij de belegering van S. Jean d'Acre werd hij aan den arm gekwetst, en † aan de gevolgen der afzetting den 27 April 1799. Hij was wiskundige, geleerde en wijsgeer; als lid van het Instituut was hij zeer werkzaam in het bevorderen van nuttige wetenschappen; zijne geschriften handelen meest over het openbaar onderwijs, de staatshuishouding of wijsgeerige onderwerpen. = (Auguste), broeder van den voorg., geboren in 1766, was Luitenant-generaal in Franschen dienst, en woonde genoegzaam alle veldtogten bij van den omwentelingsoorlog. In 1804 zond Napoleon hem naar Rome, om den Paus te noodigen hem bij zijne krooning te komen zalven; hij werd vervolgens Gouverneur der Tuilleriën; van 1806 tot 1810 was hij Minister van oorlog der kroon van Italië, en daarna in werkelijken krijgsdienst bij het leger in Spanje. Napoleon benoemde hem tot Chef der eerste militaire divisie, gedurende de beruchte 100 dagen. Sedert is hij † of vergeten. = (Jean Batiste Marie), broeder der beide voorg., geb. in 1773, omhelsde den geestelijken staat, en werd Kanonik der kerk van Montpellier; hij leide zijne geestelijke waardigheid neder gedurende de omwenteling, doch hernam dezelve na het sluiten van het concordaat in 1802, en werd door Bonaparte benoemd tot Bisschop van S. Brieux. † aldaar in 1805.

CAFFARO (Pascal), bekwaam toonkunstenaar en Componist, geb. in den Kerkelijken Staat in 1706, maakte in het conservatorium *della Pieta* te Napels zoodanige vorderingen onder den vermaarden Leonard Leo, dat hij tot zijn' opvolger verkozen en koninklijk Kapelmeester werd. Caffaro arbeidde voor de kerk en het tooneel met denzelfden ijver en goeden uitslag; in al zijne compositiën wist hij, even als zijn meester Leo, den zang en de harmonie gelukkig te vereenigen. † te Napels in 1787.

CAFFÉ (Daniel), geboren te Kustrin in 1750, werd in zijne jeugd bij een' huisverwer besteld, die hem een weinig teekenen leerde, en vervolgens tot het schilderen van kamersieraden gebruikte; doch hiermede niet genoeg verdienende, trad hij in dienst als Lakei, en oefende in zijn' ledigen tijd zich verder in het teekenen. In 1778 met zijn' heer op reis zijnde naar Berlijn, leerde hij een' Schilder kennen, die, onder belofte van hem verder in de kunst te onderwijzen, hem in zijn' dienst en mede naar Dresden nam, maar zijne belofte niet nakwam, en Caffé afdankte, die weldra een' anderen dienst vond. In zijne vrije uren schilderde hij de portretten van elk die maar voor hem wilde zitten, tot hij eindelijk het treffen der gelijkenis in zijne magt had. Hiervan verzekerd, vervoegde hij zich aan de schilderakademie te Dresden en werd vriendelijk door den Directeur Casanova ontvangen. Nu bestudeerde hij de natuur, en leide zich toe op het schilderen in pastel (crayon) en tevens op het vervaardigen van pastelverwen. In 1785 bragt hij zijn eigen portret op de tentoonstelling, hetwelk hem niet alleen den eersten prijs, maar ook, door Casanova's aanbeveling, de bekendschap met Prins Beloselski, Russisch' Gezant in Dresden, bezorgde. Nu was zijne fortuin gemaakt; van alle kanten kwam men naar Dresden en naar Leipzig, waar hij naderhand woonde, om zich door hem in pastel te laten schilderen; onder anderen schilderde hij in 1799 den Russischen Admiraal Orloff en zijne familie levensgrootte als kniestukken; en sedert 1807 vervaardigde hij voor Lord Fintlater copijen van de voornaamste schilderijen uit de Galerij te Dresden, die zeer voortreffelijk uitvielen. † te Leipzig den 16 Januarij 1815. Hij had zijn' broeder het vervaardigen van pastelverwen geleerd, die daarvan eene fabrijk aanleide, uit welke eerlang de pastelverwen in alle landen van Europa als de besten bekend en beroemd werden.

CAFFIERI (Filippe), Italiaansch Beeldhouwer, geboren in 1634, werd door den Kardinaal Mazarin naar Frankrijk ontboden, die hem gebruikte tot het versieren der koninklijke gebouwen. Colbert deed hem aanstellen tot Teekenaar en Beeldhouwer van 's Konings schepen en tot Opziener der zeemagt te Duinkerken. † in 1716. = (Jaques), zoon van den voorg., Beeldhouwer en Gieter, geboren in 1678, heeft verscheiden busten in brons vervaardigd. = (Jean Jaques), zoon van den voorg., geboren in 1723, was insgelijks Beeldhouwer, Professor aan de koninklijke Akademie der Beeldhouw- en Schilderkunst en lid van die der Fraaije Letteren te Rouen en te Dijon. Onder zijne talrijke werken roemt men de borstbeelden van Corneille en Piron in den *foyer* van het *Théâtre Français*, en van Quinault, Lulli en Rameau in dien der opera; de beelden van Melpomene en Thalia zijn bij den brand van het Odeon vernield. † den 21 Junij 1792.

CAGLIARI, hoofdstad van het eiland Sardinië, ligt tegen een' heuvel aan de zee, heeft eene ruime en veilige haven, die door verscheiden forten verdedigd wordt. Deze stad is de residentie van een' Onderkoning en een' Aartsbisschop; er is eene in 1765 verbeterde hoogeschool en eene in 1805 door den Duitschen Baron Prunner opgerigte Maatschappij van Landbouw en een Museum van Natuurlijke Historie en Oudheden. Men rekent er 28,000 inwoners. = (Paolo), bekender onder den naam van Paul Veronese, omdat hij in 1532 te Verona geboren was, werd door zijn' vader, een' Beeldhouwer, voor deze kunst bestemd; maar de jongeling toonde meer lust in het teekenen, waarin zijn oom, de Schilder Antonio Badile, hem onderwees. Hij bezocht Mantua, Vicenza en Venetië. In het eerst volgde hij de manier van Titiaan en Tintoret, maar scheen hen tevens door eene gezochte sierlijkheid te willen overtreffen. In zijne eerste groote werken, die zich te Venetië bevinden, schijnt zijn penseel nog schroomvallig. Hij ging met den Venetiaanschen Gezant Grimani naar Rome, bewonderde hier de heerlijke meesterstukken van Rafael en Michel Angelo, en schilderde bij zijne terugkomst zijne schoone Apotheosis van Venetië. Zijn beroemdste stuk is de Bruiloft te Cana in Galilea met 120 beelden, meest portretten, gelijk hij ook over het algemeen het best in gastmalen slaagde, schoon hij veelal grovelijk tegen het costume zondigde; maar in vruchtbaarheid van denkbeelden, rijkdom van ordonnantie, uitdrukking der gelaatstrekken en levendigheid van koloriet wordt hij door niemand overtroffen. † in 1588. Zijne discipelen waren zijne zonen Carlo en Gabriele, zijn broeder Benedetto, wijders Michel Parrasio, Naldi, Maffei Verona en Francesco Montemezzano.

CAGLIOSTRO (Giuseppe Balsamo, gewaande Graaf), geb. te Palermo in 1743, werd, daar zijn vader vroegtijdig stierf, door zijne moederlijke bloedverwanten opgevoed, en in het klooster der Barmhartige Broeders gebragt, waar hij eenige kennis van de chemie en der geneeskundige wetenschappen opdeed, waarmede hij naderhand zoo veel opziens maakte. Om zijne zucht tot ligtmisserijen werd hij uit het klooster weggejaagd; hij keerde naar Palermo terug, bedroog eenige lieden door tooverkunsten en schatgraven, en trok eenige voordeelen van zijne verderfelijke bekwaamheid alle handschriften te kunnen namaken, tot hij zich door het vervalschen van eene oorkonde in het bezit wilde stellen van een stuk gronds; het bedrog werd ontdekt, en hij zag zich genoodzaakt de vlugt te nemen. Hij wilde zich naar Rome begeven; onderweg leerde hij de schoone Lorenza Feliciani, de dochter eens Zadelmakers, kennen; deze kwam hem als medehelpster in zijne bedriegerijen zeer geschikt voor; hij huwde daarom met haar, en dwong haar kort daarop met hare bekoorlijkheden zijne oogmerken te helpen bevorderen. Zij doorreisden zamen Egypte, Arabië, de eilanden van den Archipel en bezochten de voor-

naamste hoofdsteden van Europa onder verschillende namen en hoogklinkende titels, doch meest onder dien van Graaf en Gravin CAGLIOSTRO. Hij won door zijne chemische mengsels, geheimzinnige bedriegerijen, en ook door de galanteriën zijner vrouw, aanzienlijke sommen, en was altijd zoo gelukkig van in tijds te ontsnappen, als het bedrog ontdekt werd, of de geregtigheid hem dreigde te ontmaskeren. Dit voordeelig handwerk dreef hij verscheiden jaren; doch toen met de verwelkende schoonheid zijner vrouw ook de aftrek zijner geneesmiddelen verminderde, besloot hij als de stichter eener geheimzinnige secte op te treden, liet te Londen zich als vrijmetselaar aannemen, en trok als wonderman en toovenaar de aandacht van alle ligtgeloovige liefhebbers des wonderbaren in geheel Europa tot zich. De Gravin CAGLIOSTRO bood haren man ook hier getrouw de behulpzame hand, en speelde nu de rol van priesteres der geheimzinnige MINERVA even zoo meesterlijk als zij te voren die van priesteres der Paphische VENUS gespeeld had. CAGLIOSTRO kwam met eene zoogenaamde oude Egyptische maçonnerie voor den dag, een ellendig zamenweefsel van de ergste bijgeloovigheden en uitzinnigste zotternijen, met welke de ware en verstandige vrijmetselarij niets hoegenaamd gemeen heeft. Hij noemde zich de Groot-Kophta dezer orde, in welke verscheiden nieuwsgierigen zich lieten inwijden, en die eerlang veel gerucht maakte in Europa, hetwelk deze geheimzinnige kwakzalver nogmaals doorreisde. In 1785 zich te Parijs bevindende, werd hij in de beruchte zaak van den collier betrokken en in de Bastille gezet, doch in 1786 wederom ontslagen. Hij begaf zich toen naar Engeland, waar hij een geschrift liet drukken, waarin hij het Fransche hof met de zwartste kleuren afschilderde. Van Londen ging hij naar Zwitserland, en kwam eindelijk in 1789 te Rome, waar hij als vrijmetselaar en ketter op bevel van den Paus gevat en den 7 April 1791 tot eene levenslange gevangenis veroordeeld werd. † in 1795, in de gevangenis van S. Leo, eene kleine stad in den Kerkelijken Staat.

CAGNOLI (ANTONIO), geboren te Zante, kwam in het gevolg van den Venetiaanschen Gezant in 1776 te Parijs; doch hij had meer smaak in de sterrekunde dan in de diplomatiek. In 1782 rigtte hij zijn huis te Verona tot een observatorium in, hetwelk in 1798 door de Franschen verwoest werd, waarvoor hij echter vergoeding kreeg. Hij werd Professor der sterrekunde bij de militaire school te Modena, en keerde in 1814 naar Verona terug. † aldaar in 1816. Hij was lid van het Fransche Instituut en Voorzitter van de Maatschappij der Wetenschappen van het koningrijk Italië. Zijne ontdekkingen en geschriften zijn voor de sterrekunde niet onbelangrijk.

CAHER BILLAH, negentiende Kalif uit het stamhuis der ABASSIDEN, werd den 17 Januarij 929 ten troon verheven door eenige oproerigen, in de plaats van zijn' broeder MOCTADER, die drie dagen daarna de muitelingen overwon, CAHER het leven schonk en hem het paleis hunner moeder tot eene gevangenis gaf. MOCTADER drie jaren daarna gestorven zijnde, volgde CAHER hem op; deze vierde nu zijner gierigheid, wreedheid en trouweloosheid den ruimen teugel. Maar het woeden van dit monster werd weldra een perk gesteld. Op zekeren nacht, toen de dronkenschap hem in een' diepen slaap gedompeld had, werd de deur zijner kamer opengebroken; men sleepte hem naar de gevangenis en stak hem de oogen uit, nadat hij 18 maanden geregeerd of liever zich in bloed en wellusten gebaad had. Hij overleefde zijne straf verscheiden jaren; toen hij wederom in vrijheid gesteld was, leefde hij in de bitterste armoede, bedelde met andere blinden aan de deuren der moskeën, en bad de aalmoezen, die hij kreeg, meer aan de verachting dergenen die hem kenden dan aan hun mededoogen te danken.

CAHORS, voormaals de hoofdstad van het landschap Quercy, tegenwoordig de hoofdplaats van het departement du Lot, in Frankrijk, ligt tegen een' heuvel aan de rivier de Lot, en heeft ruim 11,000 inwoners, die meestal hun bestaan in fabrijken en brandewijnstokerijen vinden. Paus JOANNES XXII had hier in 1332 eene hoogeschool gesticht, die echter in 1751 door LODEWIJK XV vernietigd werd.

CAILLARD (ANTOINE BERNARD), geboren te Aignay, in Bourgogne, den 28 September 1738, † te Parijs den 6 Mei 1807, was gezantschapssecretaris aan verscheiden noordsche hoven; in 1785 werd hij naar Holland gezonden en was in 1795 gevolmagtigd Minister der Fransche Republiek te Berlijn. Na zijne terugkomst bekleedde hij tot zijn' dood toe den post van bewaarder der archiven der buitenlandsche zaken. Er bestaan van hem *Mémoires sur la Révolution de la Hollande en* 1787.

CAILLE (NICOLAS LOUIS DE LA), een der werkzaamste beoefenaars der sterrekunde in de XVIII eeuw, werd geboren te Rumigny, in Tierache, naar den kant van Laon, den 15 Maart 1713. Zijne veelomvattende werkzaamheden maakten hem éénig in zijn vak, zoodat DE LA LANDE verklaarde dat hij door de *Ephémérides*, de Tafelen van de zon, de naamlijsten der sterren door hem bezorgd, zijne nasporingen over de *Parallaxis*, de straalbuigingen en de gedaante der aarde, zoo in Frankrijk als aan de kaap De Goede Hoop, zijn arbeid over de kometen, de eclipsen, enz. gezegd kan worden alleen meer waarnemingen en berekeningen gedaan te hebben dan alle sterrekundigen in Europa gedurende zijnen leeftijd te zamen. † te Parijs den 21 Maart 1762. Zie de *Hist. de l'Acad.* van dat jaar.

CAILLY (JAQUES DE), meer bekend onder den anagrammatischen naam D'ACEILLY, geboren te Orleans in 1604, † in 1673, was een vernuftig Puntdichter. Zijne *Epigrammes* zijn in 1714 door DE LA MONNAYE in het licht gegeven.

CAIM BIAMRILLAH, zesentwintigste Kalif uit den stam der ABASSIDEN, was in 1032 de opvolger van zijn' vader CADER BILLAH, en in het eerst genoodzaakt uit Bagdad te wijken, waarvan BESSASYRY, een zijner voornaamste ambtenaren, zich meester gemaakt had, toen TOGRUL-BEY, Sultan van Khorazan, wiens bijstand CAIM had ingeroepen, dezen vorst herstelde. Na den dood van TOGRUL genoot CAIM van diens zoon en kleinzoon verscheiden andere diensten, welke hij betaalde met eene volkomen onderwerping aan hunnen wil. † in 1075 en liet eenige dichtstukken na.

CAJANUS, een Zweed, die een' geruimen tijd te Amsterdam woonde, en den 27 Februarij 1749 te Haarlem in het Proveniershuis gestorven is, was vermaard om zijne buitengewone reusachtige lengte van acht Rijnlandsche voeten (= 2.511 Ned. el). Hoezeer naar evenredigheid welgemaakt, waren zijne armen ongemeen lang, zoodat hij regt op een' stoel zittende, en deze bij het lijf nederhangende, de toppen der vingers den grond bereikten. Hij liet zich voor geld zien in eene herberg, Blaauw-Jan genaamd; zijne afbeelding bestaat in prent, en eenige bijzonderheden van hem vindt men in W. GREVE, *Verhandeling over de Reuzen en Dwergen*, bl. 22.

CAJAPHAS, Hoogepriester der Joden, deed JEZUS ter dood veroordeelen en de Apostelen gevangen nemen, die de opstanding van hunnen meester verkondigd hadden. Hij werd afgezet door Keizer VITELLIUS, en bragt uit wanhoop zich zelven om het leven.

CAJETANUS (THOMAS DE VIO, gezegd), geboren te Gaëta, in 1469, werd in 1484 Dominikaner monnik, en in 1508 Generaal dezer orde. Paus LEO X maakte hem Kardinaal in 1517, en zond hem als zijn' Legaat naar Duitschland; hij had verscheiden mondgesprekken met LUTHER, maar al zijne welsprekendheid was vruchteloos tegen dezen standvastigen hervormer, en de Kardinaal keerde onverrigter zake naar Rome terug. † aldaar in 1534. Hij heeft een groot aantal werken in het licht gegeven, onder anderen Commentariën over den Bijbel, 5 deelen in folio, te Lyon in 1639 gedrukt. = (HENRICUS), insgelijks Kardinaal, werd door Paus SIXTUS V, na den dood van HENRIK III, naar Frankrijk gezonden, om de verkiezing van een' Katholijken Koning te bewerken; maar de Kardinaal koos de zijde der Ligue, voegde zich bij de zestien (*les Seize*, zie LIGUE), en ondersteunde met ijver de zaak van Spanje. De Paus, misnoegd over het gedrag van den Kardinaal, riep hem terug, en zond hem naar Polen, om Koning SIGISMUNDUS te bewegen tot deelneming in den oorlog des Keizers tegen de Turken; maar zijne zending slaagde niet beter dan die naar Frankrijk. † in 1599.

CAJUS, een Macedoniër, ontving PAULUS in zijn huis te Corinthe, werd discipel van dezen Apostel, verzelde hem op zijne reizen en deelde in zijne vervolging. = (JULIUS LUCERUS), bekwaam Romeinsch bouwkundige, bloeide onder de regering van TRAJANUS, wien ter eere hij onder anderen te Alcantara een' tempel en eene brug over den Taag bouwde met een' triomfboog in het midden. = (TITIUS), Romeinsch regtsgeleerde, tijdgenoot van HADRIANUS en MARCUS AURELIUS, verzamelde de Instituten in 4 boeken, waarvan men aanmerkelijke fragmenten heeft wedergevonden, die met de Instituten van JUSTINIANUS in 1822 te Parijs zijn uitgegeven. = (S.), een Dalmatiër, bloedverwant van Keizer DIOCLETIANUS, werd na den dood van EUTYCHIANUS in 283 verkoren tot Bisschop van Rome. Hij hield zich verborgen gedurende de groote vervolging der Christenen, en † op zijn bed den 22 April 296; hij wordt niettemin door de R. Kerk onder de martelaars gerekend. Hij was het die bepaalde dat de geestelijken alle 7 lagere kerkrangen moesten doorgaan, alvorens tot Bisschop gewijd te kunnen worden.

CALA (FERDINAND SCOCCO DE), geboren te Cosenza, in Calabrië, is de schrijver van eene geschiedenis der verovering van Napels en Sicilië door Keizer HENRIK VI, te Napels in 1660 gedrukt. In dit werk spreekt hij van een' S. JAN DE CALA, die slechts in zijne verbeelding bestaan heeft, bragt eenige beenderen van een' ezel als de reliquiën van dezen Heilig' te voorschijn, die nogtans de Inquisitie te Rome liet verbranden met zoo veel exemplaren van het boek als zij kon magtig worden, hetwelk om die reden zeer zeldzaam en een voorwerp der Engelsche bibliomanie geworden is.

CALABER (QUINTUS), een Grieksch Dichter van Smyrna, wiens waren naam men niet weet, en dien men CALABER genoemd heeft, omdat de Kardinaal BESSARION het handschrift van zijn dichtstuk gevonden heeft in een klooster in Calabrië. Het is eene soort van heldendicht in 14 boeken, en een vervolg op de *Ilias* tot de verovering en verwoesting van Troje. Hetzelve is waarschijnlijk tusschen de III en V eeuw in een' vrij goeden en zuiveren stijl geschreven, maar kan toch geene vergelijking met HOMERUS en VIRGILIUS doorstaan. JAN CORNELIS PAUW heeft van dit dichtstuk te Leyden in 1734 eene goede uitgave bezorgd; in 1807 gaf T. C. TYCHSEN te Straatsburg een' nieuwen druk in het licht.

CALABRIË, eene der vier hoofdprovinciën van het koningrijk Napels, bevat op eene oppervlakte van 321 □ mijlen 750,000 inwo-

ners, en is op sommige plaatsen ongemeen vruchtbaar, doch zeer aan aardbevingen onderworpen; die van 1783 kostte ruim 30,000 menschen het leven. Gedurende de kortstondige regering der BONAPARTIDEN was Calabrië het tooneel van zeer bloedige onlusten.

CALAIS, Fransche zeestad aan de zeeëngte, tusschen Engeland en Frankrijk (het Kanaal, *Pas de Calais, la Manche* en *The British Channel* genaamd), is niet groot, heeft 8500 inwoners en eene haven, die voor groote schepen te ondiep is,doch in dezelve heerscht veel levendigheid, wegens den overtogt, die van hier naar de Engelsche kust plaats heeft. In 1346 werd Calais door EDUARD III, Koning van Engeland, veroverd; de Engelschen bleven in het bezit van deze stad tot 1558; zij was de laatste van alle Engelsche bezittingen in Frankrijk.

CALAÏS en ZETHES waren,volgens de fabelleer,zonen van BOREAS en ORITHYIA; zij woonden den togt der Argonauten bij naar Colchis, en verlosten hunnen schoonbroeder PHINEUS van de Harpijen, die hem kwelden. Bij hunne terugkomst werden zij door HERCULES gedood. De goden veranderden hen in de winden, die gedurende negen dagen vóór den opgang der hondsster waaijen: waarom zij door de Grieken *Προδρομοι*, voorloopers, genaamd werden. De dichters schilderen hen met lange blaauwe haren, de schouders met vergulde schubben bedekt en vleugels aan de voeten.

CALAMINUS (GEORGE) of eigenlijk JURGEN RORICH, was de zoon van een' daglooner te Silberberg, in Silesië, geboren den 28 April 1547; de Pastoor van zijn dorp onderwees den leerzamen knaap in het Latijn, die weldra in staat was de hoogescholen van Breslau, Heidelberg en Straatsburg te bezoeken. In 1578 werd hij onderwijzer der Grieksche taal aan de school te Lintz, in Oostenrijk. † den 1 December 1595. Hij heeft eenige treurspelen van EURIPIDES in het Latijn vertaald en andere Latijnsche treurspelen uitgegeven.

CALAMY (EDMUND), geboren te Londen in 1600, was een Presbyteriaansch godgeleerde, en Kapelaan van FELTON, Bisschop van Ely,en na diens dood Predikant te S. Edmundsbury, in Suffolk, van waar hij in 1636 wegens oneegtzinnigheid verdreven en Rector werd te Rochefort, in Essex. Hij was ten tijde der onlusten wel op de zijde des Parlements, maar verklaarde zich tegen de veroordeeling van KAREL I en tegen alle hevige maatregelen in het algemeen. Bij het herstel des koningschaps werd hij naar Holland gezonden, om KAREL II geluk te wenschen,die hem tot zijn' Kapelaan benoemde,maar zich niet willende onderwerpen aan de Engelsche kerkorde, werd hij afgezet. De groote brand te Londen in 1666 trof hem dermate, dat hij eene maand daarna in het graf daalde.

CALANUS, een Indisch Gymnosophist, verzelde ALEXANDER op zijn' veldtogt in Indië; hij was 83 jaren oud, toen hij, voor de eerste maal zich ongesteld gevoelende, besloot te sterven, zeggende dat hij, ALEXANDER gezien en zijne gezondheid verloren hebbende, niet langer begeerde te leven. Hij liet dienvolgens een' houtstapel gereed maken en zich daarop in de tegenwoordigheid van ALEXANDERS leger met de grootste bedaardheid verbranden. Men vroeg hem, alvorens men het vuur aanstak, of hij nog iets aan ALEXANDER te zeggen had. » Neen," antwoordde hij, » ik zal hem in drie maanden te Babylon zien." ALEXANDER stierf werkelijk drie maanden daarna te Babylon.

CALAS (JEAN),geboren te Lacaparède, bij Chartres, in 1698,was Koopman te Toulouse, waar hij als een braaf en regtschapen man de algemeene achting genoot. Hij beleed den Hervormden godsdienst, in welken hij zijne drie zonen en drie dochters insgelijks had opgevoed, en genoot na een' onbesproken levenswandel een' gerusten ouderdom in den schoot van zijn gezin, toen deze achtenzestigjarige grijsaard eensklaps werd aangeklaagd wegens de verschrikkelijkste misdaad, van welke een vader immer beschuldigd kan worden. In 1761 werd zijn oudste zoon in het vaderlijke huis geworgd gevonden. Klaarblijkelijk had de jongeling, die van een' zwaarmoedigen aard was,en zich in benarde omstandigheden bevond, zich zelven om het leven gebragt; maar de dweepzucht schreeuwde luidkeels dat de vader zijn' zoon vermoord had, om dat deze, even als zijn broeder, tot de R.Kerk wilde overgaan. De deerniswaardige CALAS werd met zijne vrouw en kinderen gevangen, gepijnigd en den 9 Maart 1762 geradbraakt. De ongelukkige stond de pijnigingen standvastig en geduldig door, en betrad het schavot met de verzekering dat hij onschuldig stierf. De jongste zoon werd voor altijd gebannen, maar de moeder,de dochters en de dienstmaagd vrijgesproken. De ongelukkige weduwe begaf zich met hare kinderen naar Geneve. VOLTAIRE leerde haar kennen; hij bragt dezen schandelijken justitiemoord voor de regtbank der openbare meening,en bewerkte eene herziening van het regtsgeding; vijftig regters onderzochten alle omstandigheden nogmaals, verklaarden CALAS onschuldig en dienvolgens door het Parlement van Toulouse geregtelijk vermoord. De Koning zocht door — geld de ongelukkige familie haar onherstelbaar verlies te vergoeden, en de bloeddorstige regters stelden ongetwijfeld door de absolutie van hunne biechtvaders hun geweten gerust; want zij hadden immers den armen CALAS *ad majorem Dei gloriam* laten radbraken!

CALATRAVA, eene stad in Nieuw-Kastilië, aan de Guadiana, 15 uren van Toledo, heeft hare vermaardheid te danken aan de ridderorde, die haren naam voert, ingesteld door SANCHO III, Koning van Kastilië, in 1158, goedgekeurd door Paus ALEXANDER III in 1164, en bekeachtigd door Paus INNOCENTIUS III in 1198, ter gedachtenis van hare dappere verdediging tegen de Mooren. De eerste Grootmeester was Don GARCIAS REDON, maar onder FERDINAND en ISABELLE werd in 1489 het groot-meesterschap met de kroon van Kastilië vereenigd. De Ridders mogten in het eerst niet trouwen, maar de Pausen hebben hun naderhand verlof daartoe gegeven.

CALCHAS, zoon van THESTOR, was Opperpriester en wigchelaar bij het leger der Grieken, hetwelk naar Troje trok; hij voorspelde dat de belegering 10 jaren zou duren, en dat de vloot, door tegenwind opgehouden in de haven van Aulis,niet zou kunnen vertrekken voor AGAMEMNON zijne dochter IPHIGENIA aan DIANA had geöfferd. Om de pest te doen ophouden, die in het leger der Grieken voor Troje woedde, ried hij AGAMEMNON dat hij BRISEIS aan haren vader zou terugzenden. Na de verovering van Troje keerde hij naar zijn vaderland met AMPHILOCHUS, den zoon van AMPHIARAÜS, en kwam te Colophon, in Ionië. Zijn lot was dat hij sterven zou, zoodra hij een' wigchelaar gevonden had, die bekwamer was dan hij. † inderdaad in het bosch van Claros, toegewijd aan APOLLO, van verdriet, dat hij de raadsels niet kon oplossen, hem voorgesteld door den wigchelaar MOPSUS.

CALCINATIE, Lat. *Calcinatio,* verkalking van metalen of andere ligchamen, door vuur of zuren.

CALCUTTA, de hoofdstad van Bengalen en van geheel Britsch Oost-Indië, ligt aan den westelijken arm van den Hoogly, een' tak van den Ganges. Eerst in de vorige eeuw heeft Calcutta zich van een onbeduidend dorp tot eene groote en prachtige stad verheven. De Engelschen hebben in 1696 zich hier voor het eerst nedergezet, en bewonen nog eene afzonderlijke wijk der stad, die tegenwoordig weinig minder dan 200,000 inwoners heeft, waarvan 13,000 Christenen, 48,000 Mahomedanen en de overige Hindo's, Maleijers, Chinezen, enz. zijn. In 1756 werd de stad veroverd en geplunderd,door den Nabob SURAJA DOWLA, die de ongelukkige gevangenen met de onmenschelijkste wreedheid liet om het leven brengen. Een half jaar daarna werd Calcutta nogtans door de Engelschen hernomen, die in 1757 het fort William aanleiden, in de gedaante van een' vijfhoek, met vele buitenwerken en eene diepe gracht, die uit den Hoogly gevuld wordt. Deze citadel kan 10,000 man bevatten en door 600 stukken verdedigd worden. De stad is inderdaad zonderling bebouwd; de Engelschen bewonen prachtige steenen huizen, sommigen zelfs paleizen, doch de andere natiën meest kleine huizen van baksteen of hutten van leem, bamboesriet en stroomatten, die bont door elkander staan, en bij de eersten geweldig afsteken. Op de vlakte tusschen het fort William en de stad wemelt het even bont van menschen door elkander; blanken en zwarten, Europeanen en Hindo's, Turken en Chinezen, in palanquins en te voet, leveren gedurende den ganschen dag eene onafgebroken verscheidenheid op, die men zoo nergens in Indië aantreft. Calcutta is de stapelplaats van Bengalen. In de haven liggen schepen van alle natiën, en de handeldrokte houdt iedereen hier bezig. De Engelsche kooplieden zijn natuurlijk de talrijkste, en sommigen leven hier op een' waarlijk vorstelijken voet; er zijn handelhuizen, die jaarlijks tusschen de 4 en 5 millioenen Pst. omzetten. Een goed deel des handels wordt ook door Amerikanen gedreven, die den Engelschen in rijkdom, pracht en eene kostbare leefwijze niet toegeven. De kleinhandel is meest in handen der Hindo's, en de Banianen zijn hier, gelijk overal in Indië, de makelaars, en meest allen doorslepen bedriegers; men weet dit, en het bedriegen wordt hun zelfs als eene soort van verdienste toegerekend. Het spreekt van zelve dat hij zoodanige weelde in Calcutta ook voor nuttige wetenschappelijke inrigtingen gezorgd is, zonder dat wij noodig oordeelen al de talrijke instellingen ter bevordering van Europesche beschaving hier op te tellen.

CALDARA (POLIDORO), genaamd CARAVAGGIO, omdat hij te Caravaggio,in het Milaneesche,in 1495 geboren is, kwam jong te Rome,en verdiende zijn onderhoud als Opperman of handlanger der metselaars aan het Vatikaan, waar hij de discipelen van RAFAEL zag arbeiden, en lust kreeg om ook Schilder te worden. Hij maakte vriendschap met een' kunner,die hem op den weg hielp, en RAFAEL,verbaasd over des jongelings vernuft en de snelle ontwikkeling zijner bekwaamheden, gaf zelf hem eenige lessen; weldra overtrof CALDARA al zijne medeleerlingen, en schilderde in de galerijen van het Vatikaan, waar hij nog voor weinig maanden den metselaars kalk en steenen aandroeg, verscheiden heerlijke friezen. Te Messina schilderde hij vervolgens verscheiden stukken in olieverf, en had het opzigt over de triomfbogen, die aldaar werden opgeregt ter eere van KAREL V, na zijne terugkomst van den togt naar Tunis. Bij de verovering en plundering van Rome in 1527 vlood hij naar Napels. Toen hij van daar in 1543 naar Rome wilde terugkeeren, werd hij onder weg door zijn' knecht vermoord. Hij was een der voortreffelijkste schilders uit de Romeinsche school. Velen zijner schilderstukken zijn door Fransche en Engelsche meesters gegraveerd.

CALDERARI, eigenlijk *Calderaji* (ketellappers), was de benaming van een geheim genootschap in Italië, hetwelk gelijktijdig

met dat der Carbonari op het einde van de regering der **Bonapartiden** ontstond. Beiden werkten in het eerst gemeenschappelijk, zoolang zij een zelfde doel schenen te hebben, de bevrijding namelijk van Italië van vreemde heerschappij; doch dewijl zij in hunne inzigten wegens de middelen en resultaten verschilden, namen zij eerlang eene vijandige houding jegens elkander aan. Over de geschiedenis en de werkzaamheden, zoo wel van deze als van andere gelijktijdige geheime genootschappen, is het tot nog toe moeijelijk iets met zekerheid te zeggen, zoo min als dat, gelijk eenigen willen, de revolutionaire woelingen, die in de laatste helft van 1830 een groot gedeelte van Europa uit den staat van de diepste rust eensklaps in beroering en opstand bragten, het werk zijn van deze geheimzinnige kinderen der duisternis. Zie verder **Carbonari**.

CALDERIA (**Giovanni**) is de schrijver van een zeer zonderling en zeldzaam werk, getiteld: *Concordantia Poëtarum et Theologorum*, in 1547 te Venetië gedrukt. In hetzelve zocht hij te bewijzen dat de leerstellige waarheden van den Christelijken godsdienst te vinden zijn in de mythologie, en dat men onder de benamingen der Heidensche goden slechts geloofspunten der Christelijke leer verstaan moet. Na hem hebben meer anderen in de bevolking van den Olympus eene Christelijke symboliek meenen te vinden.

CALDERON DE LA BARCA (**Pedro**), geboren te Madrid, den 1 Januarij 1601, koos, na het volbrengen zijner studiën te Salamanca, den krijgsdienst in 1625, en woonde den oorlog bij in Italië en de Nederlanden. In 1636 ontbood Koning **Philips IV** hem aan het hof, en droeg hem het vervaardigen op van tooneelstukken voor het hoftooneel, doch tot Ridder van Santyago verheven, nam **Calderon** deel in den veldtogt in Catalonië. De tegen verwachting spoedig gesloten vrede gaf hem gelegenheid tot het opstellen van eene menigte tooneelstukken, welke de Koning met groote pracht liet uitvoeren. In 1651 omhelsde hij den geestelijken staat, en werd in 1653 Kapelaan aan de Aartsbisschoppelijke kerk te Toledo, maar schreef niettemin aanhoudend eene menigte tooneelstukken, meest van geestelijken inhoud (*Autos sacramentales*), die in de vasten tot stichting der geloovigen gespeeld werden, voorts verscheiden treur- en blijspelen, voorspelen (*Loas*), divertissementen (*Saynetes*) en allerlei kleinere dichtstukken, die echter verloren gegaan zijn; alleen zijn dramatische arbeid is bewaard gebleven, en ook door vertalingen bij andere natiën bekend. † den 25 Mei 1687. **Calderon** bloeide dus gelijktijdig met **Shakespeare**, **Corneille** en **Vondel**, en de Spanjaards bewonderen hem niet minder als de Engelschen, Franschen en Hollanders zijne drie hiergenoemde tijdgenooten. Men beweert dat **Calderon** meer dan 1500 tooneelstukken heeft opgesteld; doch men heeft alleen gedrukt en verscheiden malen herdrukt die welke gespeeld zijn. De eerste verzameling werd door zijn' broeder Don **José Calderon** in 1640, 1664 en 1674 te Madrid in 4 deelen 4to uitgegeven, maar de volledigste verzameling werd door Don **Juan de Vera Tassis y Villaroel** in 9 deelen 4to te Madrid in 1685 uitgegeven; deze uitgaven werden, telkens vermeerderd, door anderen gevolgd; de laatste druk, dien wij kennen, verscheen te Madrid in 1760 in 10 deelen. Deze verzameling bestaat uit 127 treur- en blijspelen, 200 *Loas*, 100 *Saynetes* en 95 *Autos Sacramentales*. Hoeveel eigenlijke meesterstukken daaronder zullen zijn, kan men ligt bevroeden.

CALEB werd door **Josua** gezonden om het land Kanaän te verkennen, en was met dezen van alle Israëlieten, die Egypte verlaten hadden, de eenige die in het beloofde land kwam. Hij kreeg voor zijn deel den berg en de stad Hebron, en vermeesterde Dabir, met de hulp van zijn' neef **Othniel**.

CALECUT is de hoofdstad van een landschap op de Malabaarsche kust van denzelfden naam. De inwoners zijn deels Brachmanen en deels Mahomedanen. De Engelschen hebben hier eene bezitting. In 1766 werd deze stad door **Hyder Ali** veroverd, die echter het oude staatsbestuur, tegen betaling van schatting, in stand liet. In het zand aan den oever der zee wordt stofgoud gevonden.

CALEDONIA, de stad der oude Caledoniërs, vroegere bewoners van Schotland, willen sommigen dat nog bestaat, en houden daarvoor het vlek *Duncal*, welks naam, door omzetting, *Caldun* hun welligt aanleiding daartoe geeft. Deze Caledoniërs, volgens **Tacitus** van Germaanschen, althans van Celtischen oorsprong, zonden de voorvaderen der tegenwoordige Bergschotten geweest zijn, doch volgens anderen zijn het de uit Scythië afkomstige Picten.

CALEMBOURG is eene soort van speling met gelijkletterige of ten minste gelijkklankige woorden van onderscheiden beteekenis, hoedanigen inzonderheid de Fransche taal er verscheiden heeft. Een Westphaalsche Graaf, **Calemburg** genaamd, die in het midden der vorige eeuw te Parijs de gezelschappen vermaakte door zijn wonderlijk Fransch, zou aanleiding gegeven hebben tot de benaming van deze grammatikale geestigheid, in welke de Marquis **de Bièvre** een meester was. Het Nederduitsch heeft, dank zij deszelfs woordenrijkheid, te weinig homonyme woorden, om eene groote verscheidenheid van Calembourgs op te leveren; evenwel vindt men onder onze Nederduitsche Puntdichten somwijlen Calembourgs, die voor de Franschen in geestigheid niet behoeven te wijken; b. v. C. **Huygens**, *Korenbloemen*, XVI, 144:

Jan *neemt* waar hy nemen kan,
Uyt de borsen, *uyt* de sacken,
Uyt de kisten, *uyt* de packen,
Uyt den ketel, *uyt* de pan.
Jan is een *uytnemend* man.

Jan Vos, *Gedichten*, I Deel, blz. 407:

Joost wil zijn wijf, zegt gij, *vermaken*; laat hij 't doen:
Zij dient *vermaakt* te zijn, want ze is zeer kwaad fatsoen.

P. G. **Witsen Geysbeek**, *Puntdichten*, IV, 348, 392:

Kees, zegt gij, heeft noch vriend noch *maag*,
Doch dit is, met verlof gelogen:
Dat dees beruchte polyphaag
Geen vrienden heeft, geloof ik graag;
Maar hij bewijst u nog van daag,
Wilt gij hem aan uw' disch gedoogen,
Dat hij geen man is zonder *maag*.

'k Durf vrekken Diedrik *gasterij* heeten,
Dewijl hij aan zijn' schralen disch
Nooit iemand vragen zal ten eten,
En alzoo *vrij van gasten* is.

Men kan echter niet ontkennen dat de meeste Calembourgs valsch vernuft zijn, waar men een oogenblik om lacht, en ze vervolgens laf vindt. **Voltaire** was een groote vijand van deze aardigheid, welke hij aanmerkte als verderfelijk voor den goeden toon der zamenleving; en later nog drukte **Delille** (*La Conversation*, Ch. I) zich wegens den Calembourg ook niet zeer gunstig uit:

Le Calembourg, enfant gâté
Du mauvais goût et de l'oisiveté,
Qui va guettant, dans ses discours baroques,
De nos jargons nouveaux les termes équivoques,
Et se jouant des phrases et des mots,
D'un terme obscur fait tout l'esprit des sots.

CALENDARIS, bijnaam van **Juno**, omdat haar de eerste dag van iedere maand gewijd was.

CALENDEN, Lat. *Calendae*, was bij de Romeinen de benaming van den eersten dag van iedere maand; de laatste dagen der maand werden ook *Calendae* genoemd, en door het getal onderscheiden, hetwelk aanduidde hoe veel zij van de Calende der volgende maand nog af waren; de overige dagen werden *Nonae* en *Idus* genaamd, en zoo wel als de *Calendae* teruggeteld. De Grieken hadden geene Calenden: van daar de spreekwoordelijke uitdrukking *ad Calendas Graecas*, zoo veel als bij ons onder de lagere volksklasse *te S. Jutmis*, dat is te zeggen, nimmer. De benaming schijnt uit het Grieksch afkomstig van καλεῖν, roepen, zamenroepen, Eng. *to call*; wij zeggen schijnt, want eenigen willen dat **Calendus**, een Romeinsch burger, Rome 18 dagen gespijzigd hebbende, de Raad besloot uit erkentenis zijn' naam te geven aan de laatste dagen van iedere maand, die alzoo Calenden genoemd werden. Om de wijze te onthouden, op welke de Romeinen de dagen van iedere maand gewoon waren te tellen, kwam men, even als bij ons met het bekende: „Dertig dagen heeft September," enz. het geheugen te hulp met het volgende versje: *Prima dies mensis cujusque est dicta Calendae;*
Sex Majus Nonas, October, Julius et Mars,
Quatuor at reliqui: dabit Idus quilibet octo;
Inde dies reliquos omnes dic esse Calendas.

CALENDER, Lat. *Calendarium*, Tijdwijzer, Almanak, van *calare* (*à calando*) roepen, uitroepen, zamenroepen, omdat bij de oude Romeinen de Opperpriester op den eersten dag van iedere maand de in dezelve vallende feesten en de nieuwe maan uitriep. Zie **Calenden**. Overigens beteekende *Calendarium* bij de oude Romeinen geenszins wat wij door een' Almanak verstaan, maar een schuldboek, register der belastingen, e. d. g. en een *Calendarius* was een Boekhouder of Ontvanger; eerst bij de invoering der Gregoriaansche tijdrekening in 1583 heeft men aan dit woord de beteekenis van almanak gegeven, met den verbeterden tijdwijzer *Calendarium Gregorianum* te noemen.

CALENDERHEEREN noemde men de leden van zekere broederschap van geestelijke en wereldlijke personen, die in de middeleeuwen in bijna alle groote steden van Duitschland bestonden; zij kwamen op den eersten dag der maand bij elkander (van daar hunne benaming), leiden eenig geld zamen voor zielmissen en aalmoezen, verdeelden het verrigten van goede werken onder elkander en besloten hunnen vromen arbeid met een' vrolijken maaltijd, die door den tijd de hoofdzaak werd en eindelijk in eene zwelgpartij ontaardde, weshalve deze broederschap in minachting geraakte en afgeschaft werd.

CALENUS, Romeinsch Patriciër, had den moed om de wetten van het Driemanschap te overtreden, en ballingen in zijn huis te verbergen; onder anderen den wijsgeer **Varro**. Hij voerde naderhand het bevel over een legioen tot den ondergang der partij van **Antonius**.

CALEPINUS (**Ambrosius**), dus genaamd naar zijne geboorteplaats Calepio, een dorp bij Bergamo, waar hij in 1436 het licht zag, anagrammatiseerde somwijlen zijn' naam in **Pelicanus**; hij werd in 1458 Augustijner monnik, en is vermaard wegens zijn veeltalig

Woordenboek, bekend onder den naam van *Calepyn*, hetwelk voor de eerste maal in 1502 gedrukt werd. PASSERAT, LA CERDA en andere geleerden hebben sedert dit Woordenboek vermeerderd, dat dikwijls herdrukt is. De volledigste uitgave is die in 11 talen, te Bazel in 1627; die van FACCIOLATI te Padua in 1758, 2 deelen in fol., is slechts in 8 talen. CALEPINUS † te Bergamo den 30 Nov. 1510.

CALIBER is de maatstaf der middellijn of doorsnede van eenig ligchaam, inzonderheid kanonkogels; dezelve werd in 1540 door den Neurenberger wiskundige GEORG HARTMANN uitgevonden.

CALIDAS, een Indisch dichter, schreef een tooneelstuk: *Sakontala, of de beslissende Ring,* hetwelk, uit het Sanskritsch in het Engelsch vertaald, in 1792 te Londen gedrukt is; naar deze vertaling is sedert ook eene Nederd. vervaardigd en te Haarlem uitgegeven.

CALIDUCTEN, van het Lat. *calor*, warmte, en *ductus*, geleiding, zijn pijpen of buizen langs of in de muren der huizen, om, naar de wijze der Ouden, verwarmde lucht of stoom uit eene algemeene in het midden aangebragte stookplaats in de onderscheiden vertrekken over te brengen. In Engeland wordt deze manier met goed gevolg en bezuiniging in het werk gesteld. Men zie FREDGOLD's *Treatise on the Ventilation of Buildings*, en het werk van SILVESTER van Derby over hetzelfde onderwerp.

CALIFORNIë is een groot schiereiland in Noord-Amerika, tusschen de Californische zee en den Stillen Oceaan. Hetzelve werd door FERDINAND CORTEZ in 1536 ontdekt, doch naderhand in bezit genomen door FRANCIS DRAKE, in naam van ELIZABETH, Koningin van Engeland, en Nieuw-Albion genaamd. Later kwam dit gewest wederom onder de heerschappij van Spanje, of liever onder die der Jezuiten, even als Paragnay. Eerst na de vernietiging hunner orde in 1767 leerde men dit land regt kennen, hetwelk, nevens andere voortbrengselen, zilver en paarlen oplevert. Hetzelve is verdeeld in Oud- en Nieuw-Californië, en heeft omtrent 25,000 inwoners, meest wilden van onderscheiden stammen, onder welke de Jezuiten niet veel bekeerlingen gemaakt hebben.

CALIGNON (SUFFROY), geboren in Dauphiné in 1550, was Kanselier van Navarre onder HENRIK IV, die hem in verscheiden gewigtige zaken gebruikte. Hij was met DE THOU opsteller van het Edict van Nantes. † in 1606.

CALIGULA (CAJUS CÆSAR AUGUSTUS GERMANICUS), geboren in 12, de zoon van GERMANICUS en AGRIPPINA, en de kleinzoon van TIBERIUS, was in 37 de opvolger van dezen als Romeinsch Keizer. Gedurende de eerste achttien maanden regeerde hij zeer billijk en lofwaardig, doch toen kreeg hij eene ziekte, die hem, na zijne herstelling, als het ware herschapen had in den afschuwelijksten tiran; hij gaf zich over aan de ergste uitsporigheden, die hoogmoed, wreedheid en wellust een' willekeurigen heerscher kunnen doen begaan; daarbij droegen al zijne gruweldaden den stempel van eene razende bijsterzinnigheid; hij liet zich als een god, somwijlen zelfs als eene godin, aanbidden, deed tempels en altaren voor zich bouwen en stelde priesters aan, om dezelve te bedienen; hield bordeelen zelfs in zijn paleis; onteerde de aanzienlijkste Romeinsche vrouwen, zijne eigen zusters niet uitgezonderd; deed de voornaamste burgers onder allerlei voorwendsels ombrengen, en wenschte dat het Romeinsche volk slechts één hoofd had, om het met een' enkelen slag te kunnen afhouwen; liet een paleis inrigten voor zijn paard, en hetzelve uit marmer en goud bedienen; gaf bevel om de schriften van HOMERUS, VIRGILIUS en LIVIUS te vernielen; trok met een sterk leger over den Rijn, keerde terug, zonder een' vijand gezien te hebben, en eischte de eer der zegepraal; op een' anderen tijd, na Gallië uitgeplunderd te hebben, wilde hij naar Britannië oversteken, doch met het leger aan den oever der Noord-zee gekomen, gebood hij den soldaten hunne zakken en helmen met schelpen te vullen, hetwelk hij een' buit op den oceaan behaald noemde. Toen men eindelijk eene lijst vond van de voornaamste raadsleden die hij wilde laten ombrengen, werd toch het Romeinsche volk dezen bloeddorstigen zot moede. CASSIUS CHÆREA, Tribun der Praetoriaansche Lijfwacht, maakte in 41 aan zijne vierjarige gruwelregering en schandelijk leven een einde.

CALIPPUS was een beroemd Grieksch sterrekundige, die 330 jaren vóór J. C. bloeide. Hij stelde het eerst de periode van 76 jaren, of het viervoud van den *maan-cirkel* van METON voor, die naar hem de *Calippische periode* genaamd werd. Volgens dezelve wordt van de 76 jaren één dag afgetrokken; zij begint met den herfst van het jaar der *Juliaansche periode* 4383, of 330 jaren vóór J. C. In het *Almagestum* van PTOLEMEUS wordt van deze Periode gesproken, alsmede bij latere schrijvers, als SCALIGER, *de Emend. Temp*, pag. 84, 421, en PÉTAU, *de Doctr. Temp.* II, 16.

CALISTO is, onder anderen, eene der veelvuldige benamingen van het sterrebeeld den Grooten Beer. Uit de herscheppingen van OVIDIUS is genoegzaam bekend, dat CALISTO, dochter van LYCAON, door JUPITER bemind, doch door JUNO in eene beerin herschapen en aan den hemel geplaatst werd. Volgens PLUCHE zou de naam *Calisto* afgeleid zijn van het Phoenicisch woord *Kallitsah*, dat overeenkomstig met het Hebr. *Chalitsa* de beteekenis heeft van *verlossing, redding uit gevaren,* dewijl de zeelieden hun heil vonden in de naauwkeurige kennis van dat gesternte, en deszelfs gedurige beschouwing.

CALIXTINEN (van het Lat. *Calix*, kelk) werden in de XV eeuw de Hussieten in Bohemen genaamd, omdat zij een' kelk in hunne banieren voerden, en voornamelijk omdat zij den kelk in het H. Avondmaal begeerden te behouden (om die reden ook Utraquisten genaamd). Doch toen naderhand op het Concilie van Bazel in 1438 zich het grootste gedeelte tot een verdrag liet overhalen, dewijl men hun het H. Avondmaal onder beiderlei gedaanten en eenige andere voorregten toestond, werden degenen die zich op deze wijze weder met de Katholijke kerk vereenigden, inzonderheid Calixtinen genoemd, terwijl daarentegen anderen, die zich aan de leer van HUSS hielden, Thaborieten geheeten werden. Deze secten vervolgden elkander zoo lang, tot de Thaborieten bijna geheel uitgeroeid werden door de Calixtinen, die GEORGE PODIEBRAD op hunne zijde hadden. Sedert de hervorming in de XVI eeuw deelden de Calixtinen in het lot der andere Protestanten in Bohemen; hunne weigering om in den Schmalkaldischen oorlog tegen de Lutherschen te vechten haalde hun in het eerst strenge vervolgingen op den hals; echter liet FERDINAND I hun de voordeelen van den religievrede sedert 1556 met zijne overige Evangelische onderdanen genieten, en MAXIMILIAAN II gaf hun volkomen vrijheid van godsdienstoefening. Moeijelijk hadden zij het onder RUDOLPH II, om het zoo ver te brengen dat de door hen gemeenschappelijk met de Boheemsche broeders en de Evangelischen ingediende Confessie openlijk erkend en hunne kerkorde, volgens welke zij tot hiertoe bijzondere leeraars, kerken, scholen en een consistorie te Praag gehad hadden, bevestigd werd. Toen naderhand MATTHIAS inbreuk maakte op deze voorregten, vatteden de vereenig. de Protestanten in 1617 de wapenen op, waaruit de 30jarige oorlog ontstond, doch na eene korte zegepraal onder den door hen verkozen Koning FREDRIK, Keurvorst van de Palts, werd door de nederlaag van dezen ongelukkigen vorst bij Praag in 1620 het Protestantismus in Bohemen geheel onderdrukt, en de Calixtinen versmolten onder de uitgeweken Lutherschen en Gereformeerden. Er ontstond echter in de XVII eeuw eene andere secte van Calixtinen, die met de eerste niets gemeen had dan den naam; zij bestond eigenlijk uit de aanhangers van

CALIXTUS (GEORGE), geboren te Meelby, in het Holsteinsche, den 14 Dec. 1586, waar zijn vader 50 jaren Predikant geweest is; hij deed na het volbrengen zijner studiën eene reis door Duitschland, en hield met BECANUS te Maintz een mondgesprek over de door het Concilie van Trente bepaalde 7 sacramenten, en bragt hem zoodanig in verlegenheid, dat hij eindelijk niets meer wist in te brengen. In 1611 maakte hij te Frankfort kennis met OVERBEEK, een' rijken Hollander, dien hij verzelde op zijne reis naar Frankrijk, Engeland en Holland, en keerde toen naar Duitschland terug. In 1614 hield hij te Helmstadt met den geleerden Jezuit AUGUSTINUS TURRIANUS uit Hildesheim een twistgesprek, en bragt dezen dermate in het naauw, dat hij den volgenden dag, op welken het gesprek voortgezet zou worden, zich vroegtijdig in stilte wegmaakte. CALIXTUS werd hierop door FREDRIK ULRICH, Hertog van Brunswijk, tot Professor in de godgeleerdheid benoemd. † den 19 Maart 1656. CALIXTUS was ongetwijfeld de vernuftigste, verlichtste en verdraagzaamste Luthersche godgeleerde der XVII eeuw. Niet alleen schoten de geleerdste Katholijken in de Polemiek bij hem te kort, door zijne bondige wijze van disputeren, maar ook onder zijne eigen geloofsgenooten traden kampvechters tot menig *Certamen theologicum* tegen hem op, met name MENZER, HÖPFNER, BUSCHER, HULSEMANN, WELLER, BOTSACK en CALOVIUS, die met heete hoofden en bekrompen harten zijne regtzinnigheid aanvielen, omdat hij eenige punten voorgesteld had, op welke de Lutherschen zich met de Gereformeerden zouden kunnen vereenigen. Dit gaf een hevige strijd tusschen de verdraagzaamheid en de stijfhoofdigheid, in welken de laatste van haar gewoon wapen, verkettering, vlijtig gebruik maakte, en het aan schimpschriften niet ontbreken liet. Al wat helder en redelijk dacht was natuurlijk op de zijde van den wakkeren CALIXTUS, maar ook even natuurlijk de domme groote hoop op die zijner bestrijders, waardoor wederom natuurlijk de zoo welgemeende en opregt bedoelde vereeniging verijdeld werd; de strijd werd echter nog lang na den dood van CALIXTUS voortgezet. Zie SYNCRETISMUS. = (FRIEDRICH ULRICH), zoon van den voorg., geboren te Helmstadt, den 8 Maart 1622, leide aanvankelijk zich toe op de geneeskunde, doch bepaalde zich naderhand tot de godgeleerdheid, en werd insgelijks Professor te Helmstadt. † den 13 Januarij 1701. Hij nam deel in zijns vaders geschillen met de heethoofdige voorstanders der Concordiaformulieren, en handhaafde na diens dood zijne eer op eene mannelijke wijze in den syncretistischen strijd. Zijne grondige geleerdheid en opgeklaarde denkwijze gaven der dogmatiek eene geheel andere rigting; hij scheidde het eerst de moraaltheologie van de uitlegging der H. Schrift, maakte gene tot eene bijzondere wetenschap, wekte den lust tot de studie der Patristiek en der Kerkelijke Geschiedenis, en baande over het algemeen den weg, die door SPENER, SEMLER en anderen tot eene volkomen omschepping der theologische wetenschappen werd ingeslagen.

CALIXTUS. *Pausen van dezen naam.* = I was de vijftiende Bisschop van Rome, en in 219 de opvolger van ZEPHYRINUS. Hij onder-

ging eene langdurige gevangenschap en † als martelaar in 223. = II (Guido, zoon van Willem, Graaf van Bourgogne) was Kardinaal-aartsbisschop van Vienne in Dauphiné en pausselijke Legaat in Frankrijk, toen hij in 1119 tot opvolger verkozen werd van Gelasius II. Hij herhaalde de excommunicatie, door hem reeds als legaat op het Concilie te Vienne in 1112 uitgesproken tegen Keizer Hendrik V, die den tegenpaus Gregorius VIII (Bourdin) in bescherming genomen had, wiens excommunicatie te Rheims insgelijks vernieuwd werd. Door zich te verbinden met de rebellen in Duitschland, kreeg hij de overhand op Keizer Hendrik V, en deed in 1120 met groote pracht zijne intrede te Rome, kreeg in het volgende jaar zijn' mededinger, die naar Sutri gevlugt was, gevangen, en liet hem deerlijk mishandelen. In 1122 noodzaakte hij den vernederden Keizer tot het aannemen van het concordaat van Worms, en sprak hem toen vrij van den ban. † den 12 December 1124. = III (Alfonso Borgia) was bij zijne verkiezing tot Opvolger van Nicolaas V in 1455 Kardinaal-aartsbisschop van Valencia. Hij schreef een' kruistogt uit tegen de Turken, dien hij zelf door sterke uitrustingen ter zee en hulpgelden aan Scanderbeg met nadruk begon; doch werd in zijn oogmerk gedwarsboomd door de ontevredenheid der Duitsche Rijksstenden met het Weener concordaat, de werkeloosheid van Keizer Frederik III, en de onwilligheid in Frankrijk tot het opbrengen der tienden tot den Turkschen oorlog, waartegen de universiteiten van Parijs en Toulouse vormelijk protesteerden; hier kwam bij dat hij zijn' weldoener Alphonsus V, Koning van Arragon, de beleening met Benevento en Terracina, zoowel als de wettiging en erkenning van zijn' basterdzoon Ferdinand als Koning van Napels weigerde. Zijne galeijen ontnamen den Turken drie kleine eilanden, maar daar niemand hem bijstond, liep zijn oorlog met de Turken vruchteloos af. † den 6 Augustus 1458.

CALKAR (Jan van), geboren omstreeks 1500 in de Kleefsche stad Calkar, was een voortreffelijk Schilder, die de manier van Titiaan zich zoo eigen gemaakt had, dat men moeite heeft de stukken des Italiaanschen van die des Kleefschen meesters te onderscheiden. Hij onthield zich meest in Italië en † te Napels in 1546.

CALKOEN (Jan Frederik van Beek), geboren te Groningen, den 5 Mei 1772, deed, na het volbrengen zijner studiën aan de Utrechtsche hoogeschool, eene reis door Duitschland, en werd na zijne terugkomst in 1799 aangesteld tot buitengewoon' en in 1804 tot gewoon' Professor in de natuurkundige wetenschappen en de wiskunde te Leyden, doch in 1805 als zoodanig beroepen aan de Utrechtsche hoogeschool. In de geleerde wereld had hij in 1802 zich als schrijver aangekondigd door een werkje, getiteld: Euryalus *over het Schoone,* en bij Teylers genootschap behaalde hij de gouden medaille met zijne wederlegging van het werk van Dupuis, *Origine de tous les Cultes.* Koning Lodewijk Bonaparte bewees hem vele gunsten; hij maakte hem Ridder, lid van het Instituut, en schreef hem een' heleefden brief van dankzegging wegens zijne werkzaamheid als lid der commissie tot het regelen der maten en gewigten. † den 25 Maart 1811. In 1813 verscheen te Utrecht eene soort van stichtelijke lofrede van een' ongenoemden in het licht, getiteld: *Iets ter gedachtenis van wijlen* J. F. van Beek Calkoen, waaruit men echter meer zijne vroomheid dan wel de bewijzen van zijne uitstekende geleerdheid leert kennen.

CALL (Jan van) was Stadshorologiemaker en Landmeter te Nijmegen en tevens een beroemd Klokgieter, die aan de door hem gegoten klokken, door het kunstig mengen van gesmolten metalen, eene ongemeene zuiverheid van toon en aangenaamheid van geluid wist te geven. Het klokkespel op den toren der Nieuwe kerk te Delft is door hem vervaardigd en overtreft alle carillons in geheel Holland; het klokkespel der Hoofdkerk te Darmstadt is insgelijks van zijn maaksel en geheel Europa door vermaard. Wel poogde deze vernuftige vader zijn' zoon, mede Jan genaamd, tot hetzelfde beroep op te leiden, maar deze had meer lust in het teekenen dan in het horologiemaken, en werd, zonder eenig on-
6 derwijs, door vlijtige zelfoefening, ook in de bouwkunde, een wakker teekenaar van landschappen en gebouwen. Zijn vader, hierover verbaasd, stond hem eindelijk toe zijne neiging verder in te volgen, en daar deze, nu zelf meester, geen' meester meer noodig had, leide hij zich met ijver toe op het teekenen naar de natuur in den omtrek van Nijmegen, en bezocht vervolgens den Rijn, Zwitserland en Italië, keerde met een' rijken kunstschat van uitmuntende teekeningen naar Holland terug, en zette zich in den Hage neder, waar hij zijne teekeningen aan de liefhebbers tot hooge prijzen verkocht of in het koper graveerde, onder anderen eene verzameling van 72 gezigten langs den Rijn. † in 1703 en liet twee zonen na, Pieter en Jan, die beiden bekwame miniatuurschilders geweest zijn. Pieter, de oudste, geboren in den Hage in 1688, had zijn' vader tot onderwijzer, en oefende na diens dood verder zich zelven, waarbij hij zijns vaders manier bleef volgen. Hij was ook een bekwaam Ingenieur, Landmeter en Bouwkundige, en dienvolgens zeer bedreven in het opnemen van plans, het aanleggen van vestingwerken, buitenplaatsen en tuinen en het onderwijzen van metselaars en timmerlieden in de architectonische teekenkunst. † in 1737. Zijn broeder Jan, mede geb. in den Hage, in 1689, die insgelijks de eerste beginselen der teekenkunst van zijn' vader had geleerd, was in dezelfde vakken van wetenschap werkzaam als zijn broeder, waartoe hij bij den inval der Franschen in België in 1747 overvloedig gelegenheid had, gelijk hij ook al de steden en sterke plaatsen in Braband en Vlaanderen geteekend heeft voor Frederik II, Koning van Pruissen, die hem daarvoor koninklijk heeft beloond. Hij leefde nog in 1751.

CALLIAS, een vermogend Athener, eigenaar van verscheiden mijnwerken, zou, volgens het getuigenis van Plinius, toen hij uit zekere ertsen het naar zijne meening daarin aanwezige goud wilde scheiden, in plaats van hetzelve cinaber bekomen, en alzoo deze delfstof, ruim 500 jaren vóór J. C., het eerst ontdekt hebben. =, geboren te Rados in Phoenicië, 300 jaren vóór J. C., had voor de Rhodiërs eene kraan opgerigt, door middel van welke men een zwaar gevaarte, Helepolis genaamd, en dienende om de muren der steden te vernielen, van de aarde kon opligten. Doch dit werktuig onvoldoende bevonden wordende tegen den Helepolis, dien Demetrius tegen de muren van Rhodes deed aanvoeren, namen de Rhodiërs hunne toevlugt tot hunnen vorigen vestingbouwer Diognetes, dien zij onverdiend afgedankt en Callias in zijne plaats aangesteld hadden. Diognetes deed den vreesselijken Helepolis van Demetrius instorten, door middel van ondermijning. De belegering van Rhodes werd opgebroken, en Callias had weinig eer van zijne omslagtige en nuttelooze uitvinding. De ondergraving van Diognetes bragt naderhand in de nieuwere vestingbouwkunde op het denkbeeld der mijnen, die men door middel van buskruid laat springen.

CALLICRATIDAS, Spartaansch Veldheer, ontnam den Atheners Methymna, op het eiland Lesbos, en sloeg Conon, maar werd op zijne beurt wederom geslagen door dezen bij het eiland Arginusa, in een' scheepsstrijd, 402 jaren vóór J. C.

CALLIDIUS (Cornelius), eigenlijk Cornelis Loos, geboren te Gouda, omstreeks 1546, studeerde in het zoogenaamde Verkenscollegie te Leuven, werd Doctor der godgeleerdheid te Maintz, en kort daarna Kanonik te Gouda, doch vertrok, alzoo hij een ijverig Katholijk was, bij den aanvang der beroerten in Holland wederom naar Maintz. Hier schreef hij, behalve verscheiden Latijnsche theologische werkjes, ook in die taal een verhaal der onlusten in de Nederlanden, en een vinnig geschrift tegen de redevoering van Philips van Marnix, op den Rijksdag te Worms den 7 Mei 1578 gehouden, om den Keizer en de Duitsche vorsten te bewegen tot bijstand der verdrukte Nederlanders. Ofschoon Callidius met al zijne tijdgenooten paalvast geloofde aan spoken, heksen, tooveren, e. d. g. en zeer wel lijden mogt dat de duivelskunstenaars verbrand werden, begreep hij toch dat de pijnbank menigeen tot heks of toovenaar maakte, die niet eens een regt begrip had wat eigenlijk tooveren was, in welke kunst men nogtans den beschuldigden bekwaamheden toeschreef, van welke zij zelve onkundig waren, en dienvolgens menig gewaande heks of toovenaar onschuldig verbrand werd. Zijn goed hart werkte op zijn gezond verstand, en om zoodanige ongelukkigen, die de duivelskunst niet in den grond of geheel niet verstonden (gelijk ongetwijfeld altijd het geval was) te redden, schreef hij een werkje over de *ware* en *valsche* tooverij; hij beweerde daarin de mogelijkheid van het straks aangevoerde, en waagde het aan te merken, » dat het » veroordeelen dezer ongelukkigen een nieuw middel der schraapzuchtige geregtelijke scheikunde was, om goud uit 's menschen » bloed te trekken." Geen wonder dat dit boekje eene geheel andere uitwerking had dan de goedhartige Callidius, *alias* Loos, zich daarvan had voorgesteld; zijne stelling werd in 1592 voor kettersch verklaard, en hij veroordeeld dezelve openlijk te herroepen en uit Trier gebannen. Hij begaf zich naar Brussel; maar ook hier werd hij op nieuw van ketterij omtrent de tooverkunst beschuldigd en met eene langdurige gevangenis gestraft. † den 3 Feb. 1595.

CALLIÈRES (François de), Ridder, Heer van Rochelay en Gigny, geboren te Thorigny in 1645, sloot als afgezant van Lodewijk XIV, in 1697, te Rijswijk den vrede tusschen Frankrijk en de Vereenigde Nederlanden zoo zeer ten genoegen des Konings, dat hij hem 100,000 Livres schonk en tot Secretaris van het kabinet benoemde. † in 1717. Hij was lid der Fransche akademie en in zijn' tijd als geleerde door verscheiden schriften niet ongunstig bekend.

CALLIGRAPHIE, Gr.-Lat. *Calligraphia,* sierlijke schrijfkunst. Vóór de uitvinding der boekdrukkunst stond de schrijfkunst in naauwe betrekking met de teekenkunst; vele letters der oude handschriften, inzonderheid van klassieken of boeken tot godsdienstig gebruik, waren uitstekend fraai geteekend en de overige doorgaans zeer net en sierlijk geschreven; somwijlen waren deze geschreven boeken met heerlijke miniaturen versierd, op dezelfde wijze als tegenwoordig gedrukte werken met gegraveerde platen. De Calligraphie had hare hoogste volkomenheid bereikt op het tijdstip van de uitvinding der boekdrukkunst; men vindt ook de fraaiste handschriften uit het laatst der XIV en het begin der XV eeuw; de vroegere zijn, wat de geteekende figuren betreft, barbaarsche krabbelingen uit de kindschheid der kunst.

CALLIMACHUS, geboren te Cyrene, eene Grieksche stad in Libyë, bloeide ten tijde van Ptolemeus Philadelphus, die hem bij zich ont-

hood, en het opzigt gaf over het door hem aangelegd museum. Callimachus was geleerde, oordeelkundige en dichter. Hij hield een groot boek voor een groot kwaad (μετα βιβλιον, μετα κακον), en schreef dienvolgens ook zelf meest kleine weekjes, wier aantal Suidas op 800 bepaalt, waarvan slechts zijne Epigrammen en Hymnen tot ons gekomen zijn, die, bestemd voor de godsdienstige plegtigheden in Griekenland en Egypte, in dat opzigt belangrijke oorkonden zijn van den godsdienst van die landen in dien tijd; er is natuurlijk voor ons veel duisters in, doch E. Spanheim heeft voortreffelijke noten op deze Hymnen gemaakt; de beste uitgave van dezelve is die van Ernesti, in 1761 te Leyden gedrukt. Bilderdijk heeft in 1808 eene Nederduitsche vertaling, of liever vrije navolging der *Lofzangen van* Callimachus in het licht gegeven, waarin hij den Cyrener niet alleen schoonheden heeft bijgezet daár, waar hij er volstrekt geene had, maar zelfs hem ook in den besten zijner Hymnen, dien aan Diana, zeer ver overtroffen heeft; zoodat men naar deze vertaling den Griekschen dichter veel te gunstig beöordeelen zou. = van Corinthe, Schilder, Beeldhouwer en Bouwkunstenaar, wordt voor den uitvinder gehouden van het Corinthische kapiteel. Zie Acanthus.

CALLINICUS van Heliopolis was de uitvinder van het dusgenaamde Grieksche vuur, hetwelk door geen water te blusschen is, en waarvan de Keizer Constantinus Pogonatus zich bediende om de vloot der Saracenen te vernielen.

CALLINUS van Ephese, een Grieksch dichter, bloeide 800 jaren vóór J. C., en wordt gehouden voor den uitvinder der elegische poëzij. Stobeus heeft eenigen zijner verzen bewaard, die men in de *Analecta* van Brunck vindt.

CALLIOPÉ, eene der Zanggodinnen, heeft, volgens de Fabelleer, het toevoorzigt over de welsprekendheid en de heldenpoëzij. Zij wordt afgebeeld als een jong schoon meisje met eene fiere houding, gekroond met een' lauwerkrans, houdende eene trompet in de eene en een boek in de andere hand.

CALLIPATIRA van Rhodes, dochter, zuster, echtgenoote en moeder van Athleten, die allen in de Olympische spelen de overwinning behaald hadden, verzelde haren zoon Pisidorus derwaarts in de kleeding van een' schermmeester, alzoo het bijwonen dezer spelen aan de vrouwen op doodstraffe verboden was. Doch haar zoon de overwinning behaald hebbende, verried de hevigheid harer blijdschap wie zij was. De regters schonken haar het leven, maar verordenden dat voortaan de meesters, even als de Athleten, naakt zouden verschijnen.

CALLIPPUS, een Athener, leerling van Plato, hielp Dion, zijn' vriend, in zijn ontwerp om Syracuse de vrijheid weder te geven; maar weldra de lessen van zijn' meester vergetende, deed hij den wakkeren burger laaghartig vermoorden, die hem in zijne edele onderneming had bijgestaan. Hij werd nog in hetzelfde jaar er voor gestraft door twee soldaten, die hem gediend hadden, toen hij zich meester maakte van het gezag, en die hem doodden met dezelfde wapens, waarmede zij Dion hadden omgebragt, 351 jaren vóór J. C.

CALLIRRHOÉ, een schoon meisje van Calydon, werd vurig bemind door Coresus, Opperpriester van Bacchus, die, geene wederliefde van haar kunnende verwerven, den wijngod om hulp aanriep. Deze bezocht hierop de Calydoniërs met eene kwaal, die hen tot razernij bragt. Het orakel geraadpleegd zijnde, antwoordde dat de kwaal zou ophouden door het offeren van Callirrhoé of een ander vrijwillig slagtoffer in hare plaats, doch niemand zich daartoe aanbiedende, werd zij met de gewone plegtigheid naar het outer geleid, maar Coresus, in plaats van haar te slagten, stiet zich zelven het offermes in de borst. Callirrhoé, door zulk een uitstekend bewijs van getrouwheid getroffen, had te laat berouw over hare gevoelloosheid en verzelde haren minnaar in het graf. =, dochter van Acheloüs, werd bemind door Alcmeon, doch zij weigerde hem te verhooren, vóór hij haar het halssieraad bragt van Eriphylé. Alcmeon ontnam hetzelve zijner gemalin Arsinoé, onder voorwendsel dat hij hetzelve aan den tempel te Delphi moest wijden. Phegeus, zijn schoonvader, de eigenlijke bestemming vernemende, liet hem dooden door zijne beide zonen. Zie Acarnas.

CALLISTEËN waren feesten ter eere van Venus en Juno, op welke de vrouwen naar den prijs der schoonheid dongen. Te Elis werden dergelijke feesten gevierd, waarbij de mannen om den prijs der schoonheid wedijverden.

CALLISTHENES, Grieksch Wijsgeer en Geschiedschrijver, was een neef en leerling van Aristoteles; hij volgde Alexander op zijne togten, behandelde met diepe verachting de laagkruipende vleijers des veroveraars, dien hij conduit weigerde als een' god te erkennen en te vereeren. Alexander, hierover vergramd, noemde dit majesteitschennis en zamenzwering, en liet den regtschapen wijsgeer voor de leeuwen werpen, 328 jaren vóór J. C. Volgens Cicero en anderen zou hij eenige historische werken geschreven hebben, die echter verloren gegaan zijn. =, Atheensch Veldheer, Perdiccas, Koning van Macedonië, overwonnen en een' voordeeligen vrede gesloten hebbende, werd daarom niettemin door zijne ondankbare medeburgers ter dood veroordeeld. =, Atheensch Redenaar, oefende door zijne welsprekendheid zulk een' invloed op het volk, dat de achterdochtige gezaghebbers hem voor altijd in ballingschap verzonden. Hij begaf zich naar Thracië, waar hij den grondslag leide der stad Datus en velen zijner medeburgers derwaarts lokte.

CALLIXENES, Atheensch Redenaar, overreedde het volk om de bevelhebbers, die bij Arginusa de overwinning behaald hadden, ter dood te veroordeelen, om dat zij — de gesneuvelden onbegraven gelaten hadden! Het volk, het onregt ziende, dat het bijgeloof hetzelve had doen begaan, dreef den dweepzuchtigen redenaar de stad uit, die door armoede en gebrek weldra zelf de begrafenis noodig had.

CALLOO, een verschanst vlek in het land van Waas, aan den linker-oever der Schelde, twee uren van Antwerpen, heeft niet weinig vermaardheid in onze Vaderlandsche Geschiedenis als een gewigtig punt van bezit in tijd van oorlog. Den 13 Junij 1638 veroverde Willem, Graaf van Nassau, deze schans en eenige nabij gelegen forten, met 7000 man; doch de Spanjaarden verschenen vier dagen daarna voor Calloo; de Hollanders deden een' uitval, doch de Spanjaards lokten hen al wijkende in eene hinderlaag, waar vele manschappen sneuvelden en Maurits, eenigste zoon van Graaf Willem, doorstoken werd. Het Spaansche leger hierop met nog 12,000 man versterkt zijnde, deed in den nacht van den 20 een' hevigen aanval op de schans, die door de Hollanders met leeuwenmoed verdedigd werd; de storm duurde den geheelen volgenden dag door, tot dat de Hollanders veel volk verloren hebbende, en Graaf Willem, geen ontzet te gemoet ziende, besloot de schans in den nacht van den 22 te verlaten. De aftogt geschiedde in de uiterste wanorde; de Spanjaards sloegen hem 2370 man af, 80 groote en kleine schepen, 19 stukken geschut en verscheiden vaandels vielen den vijand in handen. Graaf Willem zelf, die krank was, werd met groote moeite behouden naar Liefkenshoek gebragt. Dit ongeval gebeurde in het gezigt van verscheiden schepen met Hollandsch krijgsvolk, die niet in de mogelijkheid waren van te kunnen naderen.

CALLOT (Jaques), geboren te Nancy in 1594, was blijkbaar door de natuur tot kunstenaar bestemd; twee malen ontliep hij zijne ouders, die hem tot een ander beroep wilden dwingen, vlugtte naar Italië, en leerde te Rome teekenen en graveren. Hij heeft eene ongeloofelijke menigte teekeningen en prenten vervaardigd in eene hem geheel alleen eigen manier; alles is zeer geestig en vindingrijk, met aardige groepen, meest van kleine beelden, zinrijk gestoffeerd. Zijn smaak viel zoo zeer in het grappige, dat hij zelfs bij zeer ernstige voorwerpen koddige figuren plaatste, die den lach opwekken. Hij was de eerste, die bij het etsen zich van sterkwater en vernis bediende. † te Nancy in 1635.

CALLYDIUM was een kasteel of sterkte op een' der toppen van den Olympus, waarheen Cleo, hoofd eener geduchte rooverbende, de wijk nam, wiens vriendschap de Romeinen kochten.

CALMAR, hoofdstad der Zweedsche provincie Smaland, ligt aan de zeeëngte, die het eiland Oeland van het vaste land scheidt. Het was in deze stad dat in 1397 de vermaarde Calmarsche unie tusschen de drie noordsche rijken gesloten werd. Toen de stad in 1647 afgebrand was, werd zij op het eiland Quarnholm verplaatst. In 1766 leed zij andermaal eene zware brandschade, en in 1800 werden nogmaals 150 huizen en verscheiden openbare gebouwen in de asch gelegd. Telkens heeft zij zich van deze en andere rampen hersteld. Hare kleine maar veilige haven wordt door een versterkt slot verdedigd, hetwelk ook al den 24 November 1755 afbrandde. Deze stad drijft een' tamelijk levendigen handel in hout, teer, aluin en andere artikelen; er zijn ook eenige lakenfabrijken. Het is inderdaad eene zonderlinge natuurmerkwaardigheid dat bij Calmar in de open zee eene zoetwaterbron gevonden wordt.

CALMET (Augustin), geboren te Mesnil-la-Horgne, bij Commercy, in Lotharingen, in 1672, werd in 1688 Benedictijner-monnik en was een zeer geleerd werkzaam man, die, volgens zijn door hemzelven opgesteld grafschrift, veel gelezen, geschreven en gebeden heeft, met de naïve bijvoeging *utinam bene!* want ofschoon zijne lijvige werken genoegzame blijken toonen van belezenheid en onvermoeide vlijt, is er op derzelver inhoud nog al vrij wat aan te merken; bovendien is de stijl hard, droog en langwijlig; zij zouden zeer nuttig zijn om het een of ander na te slaan, als men op de naauwkeurigheid aan kon. Van zijne Geschiedenissen van het O. en N. Testament, Woordenboek des Bijbels en eenige anderen zijn Nederd. vertalingen voorhanden, doch die allengs voor betere werken van dezen aard uit de bibliotheken verdwijnen. † in 1757.

CALOCER, geboren op het eiland Cyprus in de III eeuw, was aanvankelijk Kameeldrijver, vervolgens aanvoerder van eene rooverbende en nam eindelijk den titel aan van Koning van Cyprus. Keizer Constantijn zond zijn' neef Dalmatius tegen hem, die hem gevangen kreeg en levend deed verbranden in 324.

CALONNE (Charles Alexandre de), geboren te Douai in 1734, klom, na het volbrengen zijner studiën in de regtsgeleerdheid, op tot Raadsheer, Procureur-generaal in het Parlement van Douai, Requestmeester, Intendant van Metz, van Vlaanderen, Controleur-generaal der financiën en Staatsminister. In deze betrekking waren zijne maatregelen voor het oogenblik berekend. Hij verwierp het middel van bezuiniging, en behandelde de geldmiddelen op den gewo-

nen voet, om zijn stelsel van leening te kunnen volgen en het crediet der staatspapieren te handhaven. Volgens zijne berekening had de regering van 1776 tot 1786 omtrent 1250,000,000 opgenomen, het jaarlijksch te kort bedroeg 115,000,000; dit zou nogtans in 1797 op 55,000,000 verminderd zijn. Tot dat einde moesten de staatsinkomsten, die toenmaals 475,000,000 bedroegen, op 590,000,000 gebragt worden. Om dit te bewerken was er een nieuw stelsel van belasting noodig; Calonne ontwierp hetzelve; op zijn' raad riep de Koning de vergadering der notabelen bij elkander, wier eerste zitting te Versailles den 22 Februarij 1787 gehouden werd. Men vroeg den Minister van finantiën de rekening; hij maakte dezelve op, doch kon den ongunstigen indruk niet wegnemen, dien het jaarlijksch te kort van 115,000,000 gemaakt had. Lafayette trad aan het hoofd van talrijke aanklagers tegen hem op. Calonne werd naar Lotharingen verbannen, en ging kort daarop naar Engeland, waar hij van Catharina II eene zeer beleefde uitnoodiging naar Rusland bekwam, maar hij verkoos liever in Londen te blijven, waar hij de vertrouweling van Pitt werd. De omwenteling was begonnen. Het vertrek der Fransche Prinsen, broeders des Konings, werd gevolgd door dat van eene menigte andere misnoegden, die hulp bij vreemde hoven zochten. Calonne wierp zich op nieuw in dien maalstroom; hij beproefde allerlei negociatiën, deed reizen naar Duitschland, Rusland en Italië, maar al zijne pogingen waren vruchteloos. In 1795 verdween hij van het staatstooneel, en leefde stil te Londen. In de maand September 1802 keerde hij op bekomen verlof naar Parijs terug, en † ald. reeds 29 October daaraanvolgende. Zijne staatkundige werken zijn goed geschreven, maar hebben thans geen belang meer.

CALOVIUS (Abraham), geb. te Morungen, in Pruissen, den 16 April 1612, Prof. der godgeleerdheid te Koningsbergen, was de stijfhoofdigste en twistzuchtigste van alle Luthersche godgeleerden der XVII eeuw, een bittere vijand der Gereformeerde en andere Protestanten, maar inzonderheid van zoodanige Lutherschen, die zich met de Gereformeerden wilden vereenigen, met name den wakkeren George Calixtus, op wien hij uitermate vinnig gebeten was. Zijn grootste vermaak was te disputeren met wie maar lust daartoe had, en het schrijven van schimpschriften tegen elk die er geen lust toe had; het een en ander deed hij met veel bitterheid, onder anderen tegen Hugo de Groot, zoo wel als tegen Jean de Labbadie, Jakob Böhm en dergelijke dweepers. Bij Jöcher vindt men de ontzettend lange lijst van al zijne predikatiën, disputatiën, refutatiën, demonstratiën, enz. meestal nietige haarkloverijen of onbeschofte theologische paskwillen. † den 25 Februarij 1660.

CALPE is de oude benaming van het tegenwoordige Gibraltar, en eene der zoogenaamde pilaren van Hercules; de tweede, op de Afrikaansche kust daar tegenover liggende, heet Abyla.

CALPRENEDE (Gautier des Costes de la), geboren te Tolgou in Périgord, omstreeks 1612, † te Parijs in 1663, was schrijver van lijvige langwijlige middeleeuwsche ridderromans met Grieksche en Romeinsche namen en eenige treurspelen, die in zijn' tijd opgang maakten, doch tegenwoordig geheel in vergetelheid geraakt zijn.

CALPURNIA, dochter van Piso en vierde gemalin van Julius Cæsar, droomde, zegt men, des nachts vóór het vermoorden van dezen dat men hem met dolken doorstak. Zij verhaalde hem haren droom, en wilde hem wederhouden van naar den Raad te gaan; maar vergeefs.

CALPURNIUS (Titus Julius), Siciliaansch Herdersdichter, bloeide in de III eeuw, onder de regering van Keizer Carus en zijne zonen Carinus en Numerianus, en was een tijdgenoot van Nemesianus, aan wien hij zijne Eclogen toewijdde, om door zijne voorspraak aan het hof bekend en in gunst te geraken. Er bestaan van Calpurnius slechts 7 herderszangen, die, ofschoon men ze niet met die van Theocritus of Virgilius moet vergelijken, echter zeer verdienstelijk en belangrijk zijn. Zij worden gewoonlijk met die van Nemesianus zamen gedrukt. Men heeft eene vrij goede Nederd. vertaling in verzen van dezelve door G. Kempher, te Leyden in 1732 gedrukt; eene Fransche vertaling met aanteekeningen van Matrault verscheen te Brussel in 1744; eene Hoogduitsche van Beck is in 1803 en eene van Wisz in 1805, beiden te Leipzig, uitgegeven.

CALQUEREN, Fr. *Calquer*, doortrekken, doorteekenen van eene teekening, prent of handschrift op doorschijnend papier, hetwelk veelal door de graveurs gedaan wordt om ten minste de omtrekken met juistheid in het koper te brengen. Men kan ook sommige voorwerpen calqueren door middel van overdruk met de plaatdrukkerspers of de copiëermachine.

CALUMET is bij de Noord-Amerikaansche wilden eene groote met bonte vederen en glaskoralen versierde tabakspijp, die bij hen tot een symbolum van vrede dient even als bij de Europeanen de olijftak.

CALVI is eene stad op het eiland Corsika, met eene goede haven en eene citadel op eene rots, die de stad verdedigt.

CALVINUS (Joannes), de tweede beroemde Kerkhervormer, werd geboren te Noyon, den 10 Julij 1509, en tot den geestelijken staat opgeleid, doch studeerde tevens in de regtsgeleerdheid; hij genoot de bescherming der Koningin van Navarre, zuster van Frans I, toen hij kennis maakte met Pierre Robert Olivetan; deze deed hem het eerst smaak krijgen in de nieuwe leer van Luther en Zwingli, die hem weldra een' afkeer inboezemde van het pauselijk gezag, zoodat hij besloot insgelijks de hand aan het werk der hervorming te slaan, maar daarbij zijn' eigen weg te bewandelen. Ondertusschen vervolgde hij zijne studiën in de regtsgeleerdheid te Orleans en te Bourges; hier liep hij gevaar van gevangen gezet te worden, en week naar Angoulême, waar hij het Grieksch onderwees; hij begaf zich vervolgens naar Poitiers, waar hij veel proselieten maakte, kwam weder te Parijs in 1534, doch vertrok eerlang naar Bazel, waar hij zijne beroemde *Institutiën* voltooide. Aangesteld tot Prof. der godgeleerdheid te Geneve, kreeg hij met de regering en de aanzienlijkste inwoners verschil, zoodat hij weigerde het H. Avondmaal uit te deelen, waarop hem in 1538 aangezegd werd in twee dagen de stad te ruimen. Hij begaf zich naar Straatsburg, waar hij met open armen ontvangen en tot Professor in de godgeleerdheid aangesteld werd; hier stichtte hij eene Hervormde gemeente, welke hij als eerste Predikant bediende, en trouwde. Hij woonde in 1540 de zamenkomst bij te Worms en te Regensburg. Eindelijk riep men hem naar Geneve terug, waar hij den 13 September 1541 onder den toevloed eener juichende menigte als het ware eene zegepralende intrede deed. Van nu af matigde hij zich een volstrekt oppergezag aan over de Geneefsche Republiek, schreef der burgerij formuliermatig voor wat zij te gelooven had, en beduidde der overheid dat niet zij, maar hij met zijn' kerkeraad regeerde, en het despotismus dezer Protestantsche hierarchie mishaagde zelfs velen van zijn' aanhang, die het even ondragelijk vonden als dat der Roomsche kerk. Aan Calvinus wordt ook het verbranden van Servetus toegeschreven. Men doet algemeen regt aan zijne geleerdheid, schranderheid, schoonen en deftigen stijl, strenge zeden en ingetogen leefwijze, maar men beschuldigt hem niet ten onregte van trotschheid, heerschzucht, stijfzinnigheid en onverdraagzaamheid; zijn gezag en invloed was ook zoo groot, dat velen hem den Paus van Geneve noemden. † den 27 Mei 1564. Zijne *Opera omnia* bestaan uit 9 deelen in fol. te Amsterdam in 1667-1671 gedrukt. Zijn talrijkste aanhang was natuurlijk te Geneve; doch het Calvinismus verspreidde zich door geheel Frankrijk onder de regering van Frans II, Karel IX en Hendrik III, doch maakte weinig vordering in Duitschland, waar in het hervormen het Lutheranismus de overhand had, doch was sedert de Unie van Utr. in 1579 tot 1795 de heerschende godsdienst in de Vereenigde Nederlanden; in Schotland, Pruissen en eenige Zwitsersche Cantons worden nog vele Calvinisten gevonden; in Engeland rekent men de Puriteinen en de Presbyterianen daaronder; de Bisschoppelijke kerkorde viel geheel niet in den smaak van Calvijn. Zijne leer ondertusschen, wat de hoofdpunten betreft, wel dezelfde gebleven, is door de latere Protestanten in menige harde stukken redelijker gewijzigd en merkelijk verzacht, waardoor de toenadering der Protestantsche secten tot vereeniging allengs mogelijk gemaakt wordt; immers in Pruissen en op het eiland Curaçao zijn de Gereformeerde en Luthersche gemeenten reeds met elkander vereenigd, en dit schoone voorbeeld zal welligt in eenige jaren ook wel elders gevolgd worden.

CALYDON, zoon van Etolus en Pronoë, was de stichter eener stad in Aetolië, die naar hem genoemd werd, en waar Oeneus, de vader van Meleager, regeerde; in de nabijheid van deze stad lag het vermaarde Calydonische bosch. Zie Meleager.

CALYPSO, dochter van Oceanus en Thetys, bewoonde het eiland Ogygië in de Ionische zee, aan hetwelk Ulysses op zijne terugreis van Troje door storm geworpen werd. Zij ontving hem gastvrij, hield hem zeven jaren bij zich en bood hem de onsterfelijkheid aan, zoo hij haar wilde huwen; maar Ulysses verkoos Penelope en zijn gering Ithaca boven deze schitterende voordeelen. Homerus in zijne *Odyssea* en Fenelon in zijn' *Telemachus* hebben deze godin, wier naam iets verborgens (van καλυπτειν) aanduidt, algemeen bekend en vermaard gemaakt.

CAMALDULENSEN, Ital. *Camaldoli*, is de benaming van eene monnikenorde, van *Campo del Maldolo*, het veld of dal van zekeren Maldolo, bij Arezzo, waar deze orde in 1012 werd ingesteld door den H. Romuald en in 1072 bevestigd door Paus Alexander III. Dezelve bestond aanvankelijk uit kluizenaars, doch ging bij toenemenden aanwas en rijkdom grootendeels tot het gezellig kloosterleven over, en verspreidde zich ook buiten Italië, ofschoon tot 1513 de hoofdzetel Camaldoli bleef, aan welken alle monniken ondergeschikt waren, maar die door het stichten van nieuwe kloosters zich onafhankelijk maakten. De Camaldulensen bestonden tot op het laatst der XVIII eeuw, behalve te Camaldoli, ook in Frankrijk en Duitschland, zonder iets met elkander gemeen te hebben dan den naam, de witte kleeding en den strengen regel der Benedictijnen, maar overigens stonden de monniken onder hunne eigen Majores en de nonnen onmiddellijk onder de bisschoppen. Deze orde werd het eerst in de Oostenrijksche erflanden met de anderen afgeschaft door Keizer Joseph II; in Frankrijk is zij gedurende de omwenteling en in Italië en Polen door Franschen invloed verdwenen, en tot nog toe nergens hersteld geworden.

CAMARGO (Alfonso de), Spaansch zeereiziger, ondernam in 1539 door de Straat van Magallaan naar Peru te stevenen; deze onderneming kostte hem het beste der drie schepen, waarmede hij dezen

togt deed; de beide anderen werden zeer beschadigd, doch het gelukte hem de haven van Arequipa, op de Peruaansche kust, te bereiken.

CAMBACÈRES (JEAN JAQUES RÉGIS DE), geboren te Montpellier, den 18 October 1753, werd in 1792 lid der Nationale Conventie, verklaarde LODEWIJK XVI schuldig, maar betwistte der Conventie het regt van hem te vonnissen, stemde voor de opsluiting, en, ingeval van vijandelijken inval, voor den dood. Als lid van het Committé van algemeen welzijn, gaf hij in de zitting van den 26 Maart 1793 kennis van den afval van DUMOURIEZ. Vervolgens was hij zeer werkzaam in het vak der wetgeving en werd lid van den Raad der vijfhonderden, dien hij in 1797 verliet. In 1799 werd hij tot Minister van Justitie benoemd, en daarna tot Tweeden Consul. BONAPARTE, den Keizerlijken troon beklommen hebbende, verhief CAMBACÈRES tot Aartskanselier des Rijks en Groot-officier van het Legioen van Eer; hij was altijd de gedienstige uitvoerder van den wil des Keizers, voor wien hij de menigvuldige senatus-consulten opstelde, die gedurende zijne regering verschenen; in 1813 was hij voorzitter van den Regentschapsraad; bij het naderen der verbonden legers volgde hij MARIA LOUISE naar Blois. De Keizerin na den val van NAPOLEON uit Frankrijk vervoerd zijnde, kwam CAMBACÈRES weder te Parijs, om LODEWIJK XVIII te huldigen; hij werd echter uit de kamer der Pairs geweerd. Bij de terugkomst van NAPOLEON in 1815 herkreeg CAMBACÈRES den titel van Aartskanselier, en werd benoemd tot Minister van Justitie, doch na de herstelling des Konings en het vervoeren van NAPOLEON naar S. Helena wederom afgezet en volgens de wet van den 12 Jan. 1816 uit Frankrijk gebannen. Een koninklijk besluit van den 13 Mei 1818 vergunde hem nogtans de terugkomst. † te Parijs in Jan. 1824.

CAMBON (JOSEPH), geboren in Languedoc, in 1756, was afgevaardigde van het département de l'Hérault in de Nationale Conventie. Hij organiseerde het stelsel van verbeurdverklaring der goederen van emigranten, droeg zorg voor de stipte uitvoering van hetzelve, en was zoo veel als de Minister van financiën der Conventie. Aan hem heeft men de uitvinding te danken van het Grootboek der staatsschuld. Hij verloor al zijn' invloed na den beruchten 9 Thermidor. Betrokken in de zamenzwering van 1795, werd hij buiten de wet gesteld, doch naderhand onder de amnestie begrepen. Gedurende BONAPARTES Keizerschap leefde hij stil in den schoot van zijn gezin op een landgoed bij Montpellier. In 1815 werd hij benoemd tot lid van de kamer der Representanten, maar was genoodzaakt bij de tweede terugkomst des Konings Frankrijk te verlaten. † te S. Joost, bij Brussel, in 1820.

CAMBRIDGE, hoofdstad des graafschaps van dezen naam, in Engeland, met 11,000 inwoners, ligt aan de rivier Cam, 44 mijlen van Londen; zij is vermaard wegens hare hoogeschool, die reeds in 630 gesticht zou zijn, doch eerst in 1280 hare tegenwoordige inrigting bekwam, en sterk bezocht wordt; in 1824 telde men er 4489 studenten. De universiteitsbibliotheek bevat over de 100,000 boekdeelen en verscheiden handschriften; in den tuin van het Christ-collegie staat een groote moerbeziënboom, dien MILTON geplant heeft. Genoegzaam de geheele stad heeft een wetenschappelijk voorkomen: er is een kruidtuin, chemisch laboratorium, observatorium, museum van natuurlijke zeldzaamheden, kunst- en penningkabinet, enz. Over het algemeen is de geleerdheid er de voorname bron van allerlei bestaanmiddelen der inwoners.

CAMBYSES I, grootvader van CYRUS, was een Pers van geringe afkomst, wien ASTYAGES zijne dochter MANDANE ten huwelijk gaf, om de vervulling van een' droom vóór te komen, beuzelt JUSTINUS, ingevolge van welken zijn kleinzoon hem van de kroon zou berooven, en CAMBYSES zich met de hoop vleide dat zijn kleinzoon, de weldaad, aan zijn' vader bewezen, steeds indachtig, door erkentenis daarvan wederhouden zou worden; doch het viel anders uit. Zie CYRUS. = II, zoon van CYRUS, werd 530 jaren vóór J. C. diens opvolger als Koning der Perzen en Meders. Kort daarop deed hij een' inval in Egypte, sloeg den Koning PSAMMENITUS, veroverde de hoofdstad Memphis en onderwierp in 6 maanden het geheele land. Daarop wilde hij eene vloot tegen Carthago uitzenden, Aethiopië veroveren en den tempel van JUPITER-AMMON plunderen; maar de met Phoeniciërs bemande vloot weigerde hem gehoorzaamheid; het tegen de Ammonieten afgezonden leger kwam in de zandwoestijn om, en het leger, aan welks hoofd hij zelf tegen de Aethiopiërs opgetrokken was, werd door gebrek tot den terugtogt genoodzaakt. CAMBYSES was een der verfoeijelijkste tirannen der Oudheid, van wien de Geschiedenis slechts eenige snoode trekken voor de nakomelingschap heeft opgeteekend, maar genoegzaam om hem in zijne geheele afschuwelijkheid daar te stellen. Bij een' maaltijd schoot hij den zoon van PREXASPES, zijn' Schenker, baldadig een' pijl door het hart, en vroeg den vader of hij geene vaste hand had; deze had de laagheid van op den echten toon van een' hoofschen vleijer te antwoorden dat APOLLO niet beter kon getroffen hebben. Toen men bij zijne aanwezigheid te Memphis het symbolisch feest vierde van den wedergevonden' APIS, wendde hij voor dat het een vreugdefeest was over zijne tegenspoeden, liet den stiergod voor zich brengen, stak hem zijn zwaard in de borst, en liet de priesters met roeden geeselen. Geene betrekking was hem heilig; zijn' broeder SMERDIS, wegens wien een droom hem ongerust gemaakt had, liet hij vermoorden; zijne zuster en gemalin ATOSSA, die zich zwanger bevond, schopte hij tegen den buik, dat zij het bestierf, omdat zij den dood van SMERDIS beweende; daarbij gaf hij zich over aan het onmatig genot van den wijn, zoodat zijn woeden slechts door dronkenschap werd afgewisseld. Zulk een' verachtelijken bloed- en wijndorstigen tiran eindelijk moede, namen de Rijksgrooten de gelegenheid waar dat hij afwezig was, om in den naam van SMERDIS, wiens dood men verborgen gehouden had, den troon te bemagtigen. CAMBYSES besloot naar Susan te trekken, om hen te straffen, doch kwetste zich bij het bestijgen van zijn paard in de heup, en † aan deze wonde, te Ecbatane 522 vóór J. C. zonder kinderen na te laten.

CAMDEN (WILLIAM), geboren te Londen, den 2 Mei 1551, was een beroemd Oudheidkenner en Geschiedschrijver onder de regering van Koningin ELIZABETH, die hem tot Richmond-Herald en Wapenkoning des Rijks aanstelde. Hij stichtte uit zijne eigen middelen een' nieuwen leerstoel der Geschiedenis aan de hoogeschool te Oxford, en † den 19 Nov. 1623. Men heeft van hem verscheiden voortreffelijke werken in het Latijn en Engelsch; zijne *Britanniae Descriptio* verwierf hem de bijnamen van Engelschen VARRO, STRABO en PAUSANIAS; dit werk verscheen in 1607, en is sedert verscheiden malen herdrukt, het laatst nog in 1772. Hetzelve is ook in het Engelsch vertaald door EDMUND GIBSON meermalen gedrukt. Het eerste deel der jaarboeken der regering van ELIZABETH verscheen in 1615 en het tweede, na CAMDENS dood, in 1625.

CAMEE, Ital. *Cameo*, is een in basrelief gesneden steen, waartoe bij de Ouden onyxen genomen werden, zoodat de grond eene andere kleur heeft dan de basreliefiguren; echter worden doorgaans alle in basrelief gesneden kostbare steenen Cameën genaamd. De beroemdste onyxcamee, de vergoding van AUGUSTUS, bevindt zich te Parijs, en is 1 voet hoog en 10 duimen breed.

CAMERA CLARA is een door REINTHALER uitgevonden optisch werktuig, hetwelk de gebreken der Camera Obscura verbetert en het voordeel heeft dat de voorwerpen niet door de zon beschenen behoeven te worden; alles vertoont zich daarin met groote naauwkeurigheid en scherpheid, en het werktuig kan bij helder en donker weder, bij zon- en maanlicht met even veel voordeel gebruikt worden. = LUCIDA, is een optisch werktuig door den Engelschen geleerden Dr. HOOK uitgevonden, om, zoo wel bij nacht als bij dag, het afbeeldsel der voorwerpen tegen den muur eener verlichte kamer te doen verschijnen. Later is nog in Engeland eene Camera Lucida door Dr. WOLLASTON uitgevonden, naar eene meer eenvoudige manier. Dit vernuftig zamengesteld werktuig dient vooral om de voorwerpen in derzelver waar perspectief af te beelden, als ook om derzelver afbeeldsels te copiëren, te vergrooten, of te verkleinen. = OBSCURA is mede een optisch werktuig, in de XVI eeuw uitgevonden door JOANNES BAPTISTA PORTA, hetwelk een kunst-oog voorstelt, waarin de afbeeldsels der buiten hetzelve gelegene voorwerpen duidelijk verkleind, in hunne eigene kleuren, het onderst boven of regt, zich vertoonen. Eigenlijk is het een donker kastje of kamertje, waarin alleenlijk door ééne kleine, met een bolrond glaasje gedekte, opening het licht valt. Door dit glaasje stellen zich de buiten het kastje zich bevindende door het zonlicht beschenen voorwerpen, op de gezegde wijze, voor, tegen een wit papier of linnen bekleedsel binnen het kastje.

CAMERARIUS (JOACHIM), geboren te Bamberg den 12 April 1500, was een der grootste letterkundigen van Duitschland in de XVI eeuw, die door zijne kunde, wijze en gematigde grondstellingen, edel karakter en overredende welsprekendheid de achting van alle aanzienlijke personen van zijn' tijd genoot, zelfs der Keizers KAREL V, FERDINAND I en MAXIMILIAAN II. In 1513 zond zijn vader hem naar Leipzig, om Grieksch te leeren; in 1518 werd hij magister te Erfurt, en ging in 1521 naar Wittenberg, waar MELANCHTON hem zijne vriendschap schonk. In 1525 verliet hij Wittenberg, en werd in 1526 tot Professor der Grieksche en Latijnsche taal te Neurenberg aangesteld, en in 1530 door den Raad tot afgevaardigde op den Rijksdag te Augsburg benoemd, waar hij MELANCHTON behulpzaam was in het ontwerpen der Augsburgsche Confessie. ULRICH, Hertog van Wurtemberg, beriep in 1534 CAMERARIUS tot Professor aan de nieuwe hoogeschool te Tubingen. Eenigen tijd daarna werd hem opgedragen de hoogeschool te Leipzig op nieuw in te rigten. In 1555 ging hij andermaal als afgevaardigde naar den Rijksdag te Augsburg, en van daar met MELANCHTON naar Neurenberg, om hier over verscheiden religiezaken te handelen. In het volgende jaar verzelde hij MELANCHTON naar den Rijksdag te Regensburg. Keizer MAXIMILIAAN II ontbood in 1568 CAMERARIUS naar Weenen, om hem over verscheiden kerkelijke zaken te raadplegen; en zond hem met rijke geschenken terug. † te Leipzig den 17 April 1574. Het getal zijner nagelaten geschriften bedraagt over de 150, behalve zijne Latijnsche en Grieksche gedichten en 11 boeken met vertrouwde brieven van en aan de vermaardste geleerden van geheel Europa. Hij liet 4 dochters en 5 zonen na, van welke de middelste, insgelijks JOACHIM genaamd, geboren te Neurenberg, den 6 November 1534, een der geleerdste genees- en kruidkundigen van zijn' tijd geweest is; hij beoefende se-

dert 1564 deze wetenschappen met veel roem in zijne geboortestad, leide een' kruidtuin aan, waartoe hij geene moeite of kosten ontzag en bewoog in 1592 de regering tot het stichten van een *Collegium medicum*, welks Deken hij tot zijn' dood toe geweest is, die den 11 October 1598 plaats had. Hij heeft verscheiden botanische werken geschreven, waartoe hij de stof meest op eene reis door Italië en Zwitserland verzameld had; ook kocht hij te Zurich de kostbare botanische bibliotheek en de handschriften van KOENRAAD GESSNER voor 150 guldens, in dien tijd eene aanzienlijke som. Zijn zoon, mede JOACHIM genaamd, en den 18 Februarij 1566 te Neurenberg geboren, was insgelijks geneesheer, en even zulk een hartstogtelijk liefhebber als zijn vader van de kruidkunde; hij volgde dezen op als Deken van het door hem gestichte *Collegium medicum*, en † kinderloos den 15 Januarij 1642. Zijne zinspreuk was: *Vita hominis plus aloes quam mellis habet.* De verdere nakomelingen uit dit beroemd geslacht hebben meest als verdienstelijke geleerden in allerlei vakken van wetenschap tot in de XVIII eeuw voortgebloeid.

CAMILLA, verdichte personaadje der *Aeneis*, komt in dezelve voor als de dochter van METABUS, Koning der Volscen, door haren vader aan den dienst van DIANA gewijd en in de bosschen opgevoed. Zij kwam TURNUS met eene aanzienlijke magt te hulp tegen ÆNEAS, en streed zelve dapper mede; zij werd verraderlijk door ARUNS met eene werpspiets gedood.

CAMILLUS (MARCUS FURIUS), Romeinsch Veldheer, werd 400 jaren vóór J. C. Volkstribun, vervolgens Censor en was vijf malen Dictator. Hij veroverde Veji, nadat deze stad tien jaren lang de Romeinsche magt wederstaan had, en werd kort daarna tot Krijgstribun benoemd. Toen hij Falerii belegerde, kwam een Schoolmeester hem de kinderen der voornaamste inwoners in handen leveren; doch de grootmoedige CAMILLUS liet den verrader het bovenlijf ontkleeden, de handen binden en door zijne eigen scholieren met roeden naar de stad terugdrijven. Deze grootmoedigheid bewoog de inwoners hem de stad over te geven; de Raad het lot derzelve aan zijne beschikking overgelaten hebbende, vorderde hij slechts dat de Falisten zijnen soldaten de achterstallige soldij zouden betalen. Doch zijne vijanden namen hieruit aanleiding om hem te beschuldigen dat hij een gedeelte van den buit had achtergehouden. CAMILLUS, verontwaardigd over zulk eene schandelijke betichting, begaf zich in ballingschap naar Ardea. De Galliërs vielen hierop in Italië, en hadden Rome vermeesterd, doch het Kapitool verdedigde zich nog (zie BRENNUS), toen CAMILLUS, het hem aangedane ongelijk vergetende, den Romeinen met 40,000 man te hulp kwam, op het oogenblik dat zij bezig waren den vrede te koopen. »Niet met goud," riep hij; »met ijzer koopt Rome zijne vrijheid!" Hij sloeg hierop de Galliërs, en behaalde de volkomenste overwinning. Zegepralend trok hij Rome binnen, door het volksgejuich als de redder des vaderlands begroet, en de verwoeste stad werd eerlang wederom opgebouwd. Thans verbonden de Aequen, Volsceo, Hetruscen en andere volkeren zich tegen Rome; maar CAMILLUS wapende alles, kwam den ingeslotenen krijgstribunen te hulp en sloeg den vijand aan alle kanten. Het geluk kroonde al zijne volgende krijgsverrigtingen; hij was reeds 80 jaren oud, toen hij bij de verschijning van een nieuw Gallisch leger andermaal het opperbevel op zich nam; hij overviel de Galliërs en vernielde of verstrooide hen geheel en al. CAMILLUS leide zijne waardigheid van Dictator neder toen hij Rome van deszelfs vijanden verlost had; hierop liet hij naast het Kapitool een' tempel der Eendragt bouwen, en † kort daarna aan de pest 365 jaren vóór J. C.

CAMINO (BIANCHINO DI), Hertog van Treviso, tijdgenoot van den wreeden EZZELINO, werd van dit vorstendom beroofd door ALBERIK, broeder van dezen, die hetzelve behield tot 1260; maar GERARD DI CAMINO werd in hetzelve hersteld in 1294, en had tot opvolgers RICHARDO en GUGELLO DI CAMINO; deze, de laatste van zijn geslacht, werd van de regering ontzet door CANO DE LA SCALA in 1329.

CAMISADE, van het Latijn *Camisia*, hemd, Fr. *Chemise;* deze benaming is afkomstig uit den tijd van den oorlog tusschen KAREL V en van FRANS I. De Ridder BAYARD in 1524 gelegerd zijnde in het dorp Rebec, bij Milaan, trok de Marchese PESCARA met eenig krijgsvolk hij nacht uit deze stad, om hem te overvallen; hij had elk' soldaat een hemd over het harnas doen aantrekken, opdat zij elkander zouden herkennen. Hij slaagde slechts gedeeltelijk in zijne onderneming, want BAYARD week al vechtende terug, en verloor slechts weinig volk. Even zoo hadden ook de Spanjaarden, die in 1572 WILLEM I, Prins van Oranje, bij nacht in het leger bij Bergen in Henegouwen overvielen, insgelijks witte hemden over hunne kleederen; zij waren reeds doorgedrongen tot voor de tent van den Prins, die gerust te bed lag, doch door zijn hondje, dat bij hem sliep, gelukkig in tijds gewekt werd, en zijn leven dus aan de waakzaamheid van dit getrouwe dier te danken had. Zoodanige overrompeling in witte hemden noemde men in dien tijd *Camisade*.

CAMISARDS; deze benaming is insgelijks afkomstig van *Camisia, Chemise,* hemd, en men gaf dezelve in Frankrijk aan de Hugenoten, die, na de herroeping van het ediet van Nantes in het gebergte der Cevennes geweken, zich gewapenderhand bleven verzetten tegen de dragonders, uitgezonden om hen te bekeeren, dat dezen met de karabijnen even zoo ongemakkelijk viel als den priesters met het crucifix. De dappere Hugenoten droegen, om elkander bij nacht in de bergkloven en bij het overvallen der in de dorpen gelegerde krijgsbenden te herkennen, witte hemden over hunne kleederen, waarom zij *Camisards,* hemdenvolk, genaamd werden, even als nog voor weinig jaren de misnoegde Ieren, om dezelfde reden, *White Boys.* Het gelukte eindelijk den Maarschalk DE VILLARS door een verdrag met de Camisards de Cevennes te bevredigen. Zie CAVALIER (JEAN).

CAMMA, gemalin van SINATUS, Prins van Galatië, is vermaard wegens hare wraakoefening aan SINORIX, die, hevig op haar verliefd, om haar te bezitten, haren gemaal had doen ombrengen. Na lang zijn aanzoek wederstand geboden te hebben, veinsde zij toe te stemmen om met hem te huwen, en bescheidde hem in den tempel van DIANA, wier Priesteres zij was, schijnbaar om hunne vereeniging des te plegtiger te maken. Het was gebruikelijk dat de bruid en bruidegom zamen dronken uit dezelfde schaal. CAMMA, na de heilige woorden uitgesproken en de gewone belofte gedaan te hebben, nam de schaal, waarin zij vergift gedaan had, en na eerst gedronken te hebben, bood zij haar SINORIX aan, die, niets kwaads vermoedende, den noodlottigen kelk ledigde. CAMMA, opgetogen van blijdschap, riep uit dat zij voldaan stierf, dewijl zij haren gemaal gewroken had. THOMAS CORNEILLE heeft deze moedige daad tot het onderwerp van een treurspel genomen.

CAMMARUS was bij de Ouden eene der benamingen van het sterrebeeld den Kreeft.

CAMO (PIERRE), een Koopman van Toulouse, was een der 7 Troubadours, instellers der Bloemspelen (*Jeux floraux*), die in de XIV eeuw den titel aannamen van »vrolijk gezelschap der Troubadours »van Toulouse." De opening van den eersten letterstrijd had plaats in 1324; de prijs was eene gouden violet, waar de Capitouls naderhand eenen zilveren eglantier en goudsbloem bijvoegden. Zij, die de drie voornaamste prijsbloemen behaalden, werden meesters in de »vrolijke kunst" verklaard.

CAMOENEN, Lat. *Camoenae*, bijnaam der Zanggodinnen, zamengetrokken uit *Cantus amoenus,* liefelijk gezang.

CAMOENS (LUIS DE), geboren te Lissabon, omstreeks 1524, was de beroemdste Portugesche Dichter, wiens dichtstuk *Os Lusiadas* in alle Europesche talen bekend is. Zijn minnehandel met eene hofdame wikkelde hem in geschil met de hovelingen, en hij werd naar Santarem verbannen. Verlof bekomen hebbende om op de vloot te dienen, welke Portugal tegen Marokko uitzond, verloor hij een oog in een gevecht voor Ceuta, en kwam in Portugal terug, hetwelk hij andermaal genoodzaakt werd te verlaten. Hij vertrok in 1550 naar Indië, en kwam te Goa; hier schreef hij eene satyre tegen den Onderkoning, die zijne verbanning naar Macao ten gevolge had, waar hij vijf jaren bleef, en aldaar zijne *Lusiade* zamenstelde. Op de terugreis naar Goa leed hij schipbreuk, en redde zich met zwemmen, zijn dichtstuk in de eene hand houdende en met de andere de golven pogende te ontworstelen. Van Goa keerde hij weder naar Europa, en gaf zijne *Lusiade* in het licht, waarmede hij wel grooten lof, maar ook niets meer behaalde, behalve dat Koning SEBASTIAAN hem 25 kroonen gaf. Deze vorst in 1578 gesneuveld zijnde in den slag van Alcazar, was de koninklijke stam met hem uitgestorven, en Portugals onafhankelijkheid verloren. CAMOENS was zoo arm, dat een getrouwe slaaf, dien hij uit Indië had medegebragt, des avonds aan de deuren voor hem ging bedelen. Deze beroemde dichter eindigde zijn kommervol leven in het hospitaal te Lissabon in 1579. Volgens den smaak van dien tijd is de *Lusiade* een vindingrijk schitterend mengelmoes van Christendom en Heidensche mythologie, hetwelk men ten aanzien der aesthetiek aan geene scherpe kritiek onderwerpen moet. De versificatie heeft ondertusschen zoo veel aantrekkelijks en natuurlijks, dat in Portugal zelfs het gemeene volk geheele ataneen van dit gedicht van buiten kent, zelfs lieden die niet eens kunnen lezen. De nationale roem der Portugezen wordt in hetzelve luisterrijk gehandhaafd, weshalve zij hetzelve ook meer bewonderen dan de uitlanders, voor wie de inhoud minder belang heeft.

CAMOUX (ANNIBAL), geboren te Nizza in 1638, † te Marseille in 1759, bereikte alzoo een' ouderdom van 121 jaren. Hij had als soldaat op de galeijen gediend, matig geleefd en nimmer eenige ziekte of ligchaamsongesteldheid ondervonden. Hij schreef zijn lang leven toe aan den angelikawortel, dien hij gewoonlijk kauwde. LODEWIJK XV had hem een jaargeld van 300 Livres toegestaan. De Heer DE BELLOY, Bisschop van Marseille, bezocht hem op zijn sterfbed. De vrolijke grijsaard zeide tegen hem: »Monseigneur! ik vermaak u »mijn' hoogen onderdom." De prelaat zeide lagchende dat hij dit zonderling legaat aannam.

CAMPAGNA DI ROMA is de naam eener landstreek in Italië, die een groot gedeelte van het oude Latium bevat, tegenwoordig de Kerkelijke Staat; gewoonlijk verstaat men daaronder de vlakte, die bij Viterbo begint, zich tot Terracina uitstrekt, en in wier midden de oude hoofdstad der wereld ligt. Dorpen en vlekken zijn er in deze landstreek niet; slechts hier en daar treft men enkele hutten aan, zamengesteld uit de puinen van een' of anderen tempel, en Casali genaamd, waarin de herders hun verblijf houden. Behalve deze Casali vindt men hier nog ontelbare overblijfselen van tempels, renba-

nen, graftombes (voornamelijk aan de *Via Appia,*) en verwoeste of nog onderhouden waterleidingen, met klimop en andere gewassen schilderachtig begroeid. Naauwelijks een negende gedeelte van deze landstreek is aangebouwd; en juist deze zelfde woestijn leverde ten tijde der oude Romeinen een verrukkelijk tafereel op van overvloed, vruchtbaarheid en weelde; bezaaide akkers, boomgaarden, landverblijven en gedenkstukken wisselden op eene bekoorlijke wijze met elkander af, en volgens het getuigenis van STRABO, VARRO en PLINIUS was de lucht hier bij uitstek gezond, daar dezelve thans, vooral des zomers, voor menschen en beesten verderfelijk is, weshalve alles in dien tijd naar de naastliggende steden of naar Rome vlugt, waar gedurende de maanden Julij, Augustus en September de hospitalen met kranken opgevuld zijn, meest landbewoners. Voor vreemdelingen is hier de in Italië zoo beruchte *aria cattiva* om dezen tijd volstrekt doodelijk.

CAMPAN (JEANNE LOUISE HENRIETTE GENEST), geboren te Parijs den 6 October 1752, was voorlezeres der dochters van LODEWIJK XV en won in 1770 de gunst van MARIA ANTOINETTE, die haar huwde aan den zoon van haren Secretaris CAMPAN en haar tot hofdame benoemde. Toen de omwenteling het koninklijk gezin in de diepste ellende stortte, gaf Mevrouw CAMPAN herhaalde blijken van trouw en verkleefdheid aan hare weldoenster, die zij niet wilde verlaten; slechts de weigering van PETHION, om de ongelukkige Koningin in de gevangenis van den Tempel te mogen volgen, kon alleen haar van dezelve scheiden. Na den val van ROBESPIERRE rigtte Mevrouw CAMPAN te S. Germain eene kostschool op voor juffers, die weldra eene welverdiende vermaardheid bekwam. BONAPARTE plaatste er zijne jongste zuster CAROLINE en STEPHANIE DE BEAUHARNAIS, zijne aangenomen dochter; naderhand Keizer NAPOLEON geworden, plaatste hij Mevrouw CAMPAN aan het hoofd van het opvoedingsgesticht voor dochters van officieren van het Legioen van Eer te Ecouen, waar zij zeven jaren met onvermoeide vlijt werkzaam was. Na het herstel der BOURBONS werd het gesticht te Ecouen door LODEWIJK XVIII afgeschaft, en Mevrouw CAMPAN afgedankt, die zich naar Mantes begaf, waar zij haren eenigen zoon verloor, en den 16 Maart 1822 hem in het graf volgde. Hare gedenkschriften wegens het bijzonder leven van MARIA ANTOINETTE zijn zeer belangrijk en ook in het Nederduitsch vertaald.

CAMPANA (PIETRO), Graveur, geboren te Rome in 1727, heeft verscheiden platen gegraveerd tot het kostbare prentwerk der Galerij van Dresden.

CAMPANELLA (TOMASO), Dominikaner monnik, geboren te Stilo, in Calabrië, den 5 September 1568, reeds vroeg als zelfdenker van de onhoudbaarheid der Aristotelische philosophie overtuigd, en ook geene bevrediging vindende in de stelsels der andere oude wijsgeeren, gaf zich een' tijd lang aan het Scepticismus over, doch kwam bij zijne levendige verbeeldingskracht, die hem op allerlei paradoxen bragt, en zelfs tot sterrewigchelarij en bijgeloof vervoerde, op een eclectisch dogmatismus terug, in hetwelk het idealismus en realismus wonderlijk door elkander verward waren; zoo oordeelde hij, b. v. de koorts geene krankheid, maar een middel tegen de krankheid; alle wetenschap verklaarde hij voor geschiedenis, alzoo hij, volgens zijn' grondregel: Ondervinden is weten (*Sentire est scire*), de zinnen of het waarnemingsvermogen voor de eenige kenbron hield, en derhalve het empirismus voorstond, zonder dat daarbij de reden eenigermate in aanmerking kwam. Even zonderling analyseerde hij deze wetenschap-geschiedenis, dezelve verdeelende in eene goddelijke, door openbaring (de theologie), en eene menschelijke, door de zinnen (de philosophie) daargesteld, langs de wegen van *zijn* of *kunnen*, *weten* of *gelooven* en *willen* of *doen*. Op deze wijze kon hij zeker tot geene voldoende resultaten komen, want zijn vasthouden aan het empirismus gaf zijner transcendentale ideëenvlugt telkens eene verkeerde rigting naar bigotismus en fanatismus, de ergste vijanden der ware philosophie. Ondertusschen was CAMPANELLA toch een der voortreffelijkste geleerden van zijn' tijd; zijn schrandere geest omvatte bijna het gansche gebied der menschelijke kennis; hij baande den lateren denkers wegen, die hij zelf niet wist te bewandelen, en wilde door kabbala, astrologie, sympathie, magie, e. d. g. vinden wat hij door het verstandig gebruik zijner reden zoeken moest. Geen wonder dat men hem van tooverij, ketterij en atheïsterij beschuldigde, toen hij te Napels zijn philosophisch stelsel voordroeg, van hetwelk hij eindelijk de martelaar werd. Den eersten storm ontweek hij te Rome in 1592, waar zijne aanwending der philosophie tot verdediging van het Katholicismus, en zelfs van het Papismus, hem de pauselijke gunst verschafte; hij onthield zich vervolgens te Florence, te Venetië en elders in Italië, en keerde in 1598 naar Calabrië terug. In 1599 werd hij beschuldigd van landverraad, gevangen, zeven malen gepijnigd, en, ofschoon hij niets bekende, tot eene altijddurende gevangenis veroordeeld. Reeds had hij 27 jaren in den kerker doorgebragt, toen hij door bemiddeling van Paus URBANUS VIII in 1626 naar de gevangenis der Inquisitie te Rome overgevoerd, maar kort daarna op vrije voeten gesteld werd en een jaargeld van den Paus bekwam. In 1634 ging hij naar Parijs, waar hij zeer goed ontvangen werd en de bescherming genoot van den Kardinaal DE RICHELIEU, die hem huisvesting in het klooster S. Honoré en een jaargeld van 2000 Livres bezorgde. † den 21 Mei 1639. Van al zijne werken heeft zijn *Atheïsmus triumphatus,* te Rome in 1631 en te Parijs in 1636 gedrukt, het meeste gerucht gemaakt, waarin hij *quasi* de godverloochening tegen de Roomsche kerkleer verdedigt, doch daarin, volgens zijn plan, te kort schiet; men ziet terstond dat deze verdediging hem geen ernst is. CAMPANELLA was ook dichter; in 1622 gaf hij eene *Scelta d'alcune poesie filosofiche* in het licht, uit welke HERDER in zijne *Adrastea* uitmuntende proeven heeft medegedeeld.

CAMPANI (MATTEO), Parochiepriester te Rome, op het einde der XVII eeuw, was een uitmuntend vervaardiger van teleseopen; hij heeft op last van LODEWIJK XIV drie dezer werktuigen gemaakt, waarvan de eerste 86, de tweede 100, de derde 136 Parijsche voeten brandpunten had. Door deze telescopen ontdekte CASSINI de twee Satelieten, die het naast bij Saturnus zijn. = (GIUSEPPE), broeder van den voorg., beöefende insgelijks de gezigt- en sterrekunde; er bestaan van hem een paar astronomische verhandelingen.

CAMPANIë is de oude benaming van eene der schoonste en vruchtbaarste landstreken van Italië, tegenwoordig *Terra di Lavoro* genaamd, een landschap in het koningrijk Napels, in hetwelk de hoofdstad gelegen is. In dit landschap, het paradijs van Italië, hadden de aanzienlijke Romeinen hunne landverblijven, welker ruïnes nog van hunne dartele overdaad en verkwistende weelde getuigen. Capua, Cuma, Puteoli, Caprea, Salernum, Herculanum en Pompeji herinneren den reiziger dat hij in Campanië een' klassieken grond betreedt.

CAMPANO (GIOVANNI), van Novarra, een der beroemdste sterrekundigen van de XIII eeuw, deed eene reis naar Arabië, waardoor hij der wiskunde in het algemeen en der sterrekunde in het bijzonder groote diensten bewees. Hij was het, die het werk van EUCLIDES over de *Meetkunde* naar Europa bragt, alwaar de naam van dien Griekschen meetkundige toen nog ter naauwer nood bekend was. Hij vertaalde dat werk, en voegde er een commentarium bij. Ook schreef hij onderscheiden werken over de sterrekunde, als over *de theoretische beschouwing der planeten*, enz. Zijne zorgen om de wiskunde in aanzien te brengen hadden een goed gevolg.

CAMPANUS (JOANNES), uit het Guliksche, doch volgens anderen uit Mazeik afkomstig, studeerde te Keulen in de godgeleerdheid, doch werd in 1520 wegens ketterschc gevoelens verbannen, en kwam in 1528 te Wittenberg, waar hij eenigen tijd LUTHER en MELANCHTON hoorde; doch wegens zijne Ariaansche stellingen kon hij het er niet lang houden, en ging naar Marpurg; in 1530 kwam hij te Torgau, om met LUTHER zelven te disputeren, die echter met hem niet te doen wilde hebben. Hij onthield zich daarop een' korten tijd in Polen, en zette zich hierop in het hertogdom Gulik neder, waar hij de boeren diets maakte dat de jongste dag nabij was, weshalve zij niet meer wilden arbeiden, maar hunne bezittingen verkochten en het geld in de herbergen verteerden. In plaats van hem in een gekkenhuis op te sluiten, werd hij te Kleef bij een regterlijk vonnis tot eene gevangenisstraf van 25 jaren veroordeeld, na welken tijd men hem wederom loopen liet, schoon hij door zijne vreemde grof zinnelijke meeningen van de H. Drieëenheid duidelijk toonde dat hij in dien langen tijd het overschot van zijn verstand geheel verloren had en eigenlijk grooter zot dan ketter was. = (JOANNES ANTONIUS) was de zoon eener boerin uit Cavella, bij Capua, die in 1427 hem in het veld onder een' laurierboom baarde. In zijne jeugd was hij Schaapherder, doch lust tot de studie dreef hem naar Napels en Perugia, waar hij met groote vlijt zich in de regten, de godgeleerdheid en fraaije letteren oefende. Hij werd Bisschop van Crotone en naderhand van Teramo. Paus SIXTUS IV verbande hem uit den Kerkelijken Staat, omdat hij in een' zijner brieven (*Epistol. L.* IX. Ep. 4) zich wat al te vrij omtrent de pauselijke onfeilbaarheid had uitgedrukt. † te Siena, den 15 Julij 1477. Zijne werken over onderscheiden onderwerpen, alsmede zijne redevoeringen, brieven en gedichten, zijn bij elkander te Rome in 1495 te Venetië in 1502 gedrukt; zijne *Opera Selectiora* zijn door F. O. MENCKE in 1734 te Leipzig uitgegeven. De schoone stijl en de voor zijn' tijd ongemeen heldere denkbeelden kenmerken CAMPANUS als een' schrander' geleerde. Hij heeft ook SUETONIUS voor het eerst in 1470 te Rome uitgegeven.

CAMPASPE, eene Grieksche slavin, was de minnares van ALEXANDER, die APELLES ontbood om haar portret te schilderen; deze verliefde op haar, en de veroveraar had de edelmoedigheid van haar aan den Schilder af te staan. S. LAMBERT heeft deze anecdote als bevallig dichtstuk behandeld.

CAMPBEL (ARCHIBALD), Graaf van Argyle, geboren in 1598, hoveling van KAREL I, Koning van Engeland, werd na de nederlaag bij Worchester gevangen genomen en naar Edimburg gebragt. Hier teekende hij eene belofte van zich te onderwerpen aan de nieuwe regering, en werd in vrijheid gesteld. Bij de herstelling der STUARTS in hechtenis genomen, zat hij 5 maanden in den Tower, en werd toen naar Schotland gezonden, waar hij in 1661 onthalsd werd. Zijn zoon, mede ARCHIBALD genaamd, nam in 1683 deel in eene zamenzwering, bewerkt door den Hertog van Monmouth, natuurlijken zoon van KAREL II, waaraan men den naam gaf van »het Protestantsch verraad,"

ten doel hebbende om door een' opstand in het Rijk den Hertog van York, broeder en opvolger des Konings, van het hof te verwijderen. De aanslag werd ontdekt; de Hertog van Monmouth vlugtte naar Holland, en vond eene schuilplaats bij WILLEM III, Prins van Oranje; maar de Hertog van Argyle werd gevat en met andere medepligtigen ter dood veroordeeld, doch hij ontsnapte, en kwam in Holland bij den Hertog van Monmouth, dien hij na de troonbeklimming des Hertogs van York als JAKOBUS II in 1685 overhaalde tot het gemeenschappelijk ondernemen van een' inval in Engeland. Van eene rijke Amsterdamsche weduwe 100,000 guldens bekomen hebbende, kocht de Graaf van Argyle een' goeden voorraad van wapenen en krijgsbehoeften, en landde met eenige Duitsche en Hollandsche fortuinzoekers op drie kleine schepen aan de noordkust van Schotland, waar hij overvallen, gevangen genomen, naar Edinburg gevoerd, en den 9 Julij 1685 onthalsd werd. = (JOHN), zoon van den voorg., geb. in 1678, diende in 1706 onder den Hertog van Marlborough, en woonde de veldslagen bij van Ramillies, Oudenaarden en Malplaquet, alsmede de belegeringen van Rijssel en Gend. Tot belooning voor zijne diensten kreeg hij in 1710 de orde van den Kousenband. Men had hem in 1712 het krijgsbevel in Schotland gegeven, maar het werd hem ontnomen, om dat hij zich tegen de maatregelen van het hof verzet had. GEORGE I, den Engelschen troon beklimmende, herstelde hem in het krijgsbevelhebberschap. In 1715 dwong CAMPBEL na den slag van Dumblain den Pretendent het Rijk te ruimen; in 1718 Pair van Engeland geworden, met den titel van Hertog van Greenwich, en achtervolgens met verscheiden gewigtige ambten vereerd, verloor hij dezelve door zijn wederstreven van ROBERT WALPOLE, doch hij de verandering van het ministerie werd hij in al zijne waardigheden hersteld. † in 1743, en werd in de Abdij van Westminster begraven. = (COLIN), beroemd Engelsch bouwkundige, † in 1734, is de schrijver van de verklaringen der 200 platen van den *Vitruvius Britannicus*, 5 deelen in fol.

CAMPE (JOACHIM HEINRICH), geboren te Deensen in 1746, studeerde te Helmstadt en te Halle in de godgeleerdheid, en werd in 1773 Veldprediker bij een Pruissisch regiment; maar het gezigt der menschelijke ellende trof zijn gevoelig hart, en bragt hem op het denkbeeld dat welligt eene verbeterde opvoeding menige bron van dezelve zou kunnen verstoppen: dienvolgens wijdde hij zich geheel aan de vorming van jeugdige harten, werd in 1777 Anhalt-Dessausche Opvoedingsraad en na BASEDOWS aftreding Opziener van het Philantropinium te Dessau; hij leide echter dit ambt eerlang neder, en rigtte een bijzonder Instituut op te Hamburg, hetwelk hij in 1783 aan Prof. TRAPP overdeed; tot 1787 woonde hij ambteloos te Wittow, bij Hamburg, en werd toen Brunswijksche Schoolopziener en eigenaar van een' tot dus ver met het groote weeshuis te Brunswijk verbonden boekhandel, die onder den naam van Brunswijkschen Schoolboekhandel inzonderheid door de uitgave van zijne eigen werken een der aanzienlijksten van Duitschland geworden is. Naderhand stond hij denzelven af aan den Boekhandelaar VIEWEG uit Berlijn, die met zijne eenige dochter gehuwd was, en eene boekdrukkerij, lettergieterij en speelkaartenfabrijk daarmede verbonden heeft. Hij bevond zich te Parijs, toen aldaar in 1789 de omwenteling uitborst, en werd een vurige lofredenaar van dezelve; zijne uit Parijs geschreven brieven werden in het Brunswijksche Journaal geplaatst, en kwamen bijeenverzameld in 1790 in druk; zij verwekten toenmaals veel belangstelling, doch werden naderhand, toen men de Franschen regt had leeren kennen, met verachting en spot bejegend; zij zijn welligt het eenige werk, van hetwelk CAMPE verdriet en berouw gehad heeft. In deze brieven heerscht ook inderdaad eene overdrevenheid en winderigheid, eene gezwollenheid en onbezonnen enthusiasmus, die den anders zoo bezadigden denker geheel niet eigen was. In 1805 werd CAMPE Deken der Domkerk van S. Cyriacus, van welke hij te voren Kanonik geweest was, en in 1809 verkreeg hij van de theologische faculteit te Helmstadt den graad van Doctor der godgeleerdheid. Verdriet over de rampen van zijn vaderland en de gebreken des ouderdoms hadden zijn' geest verstompt; hij bragt de laatste jaren van zijn nuttig leven door, in den schoot van zijn gezin, meest in zijn' tuin bij Brunswijk, en † den 22 December 1818. Ten aanzien van het opvoedingswezen heeft hij zich niet alleen in Duitschland, maar in geheel Europa verdienstelijk gemaakt, want zijne meeste opvoedingsschriften zijn in andere talen overgezet (zijn *Robinson* zelfs in het Russisch en Nieuw-Grieksch), en hadden een' gewigtigen invloed op de volksbeschaving in het algemeen; zij zijn ontelbare malen afzonderlijk gedrukt en, bij elkander in 37 deelen te Brunswijk in 1830-1831. Behalve deze pedagogische heeft hij ook verscheiden philosophisch-theologische schriften in het licht gegeven, zoowel afzonderlijk als in het Brunswijksche Journaal. Zijn *Wörterbuch der deutschen Sprache* is ook een zeer verdienstelijk werk, waarin hij nogtans zijne zucht tot verbanning der basterdwoorden te ver gedreven, en niet zelden bespottelijke, zelfs onverstaanbare *zuivere* Duitsche woorden in de plaats gesteld heeft.

CAMPECHE, of eigenlijk *San Francisco de Campeche*, is eene tamelijk welgebouwde stad en haven in Spaansch Noord-Amerika, op het schiereiland Jucatan. De baai of bogt van Campeche is een gedeelte van den Mexikaanschen zeeboezem, en strekt zich uit van de kaap Desconecida tot aan het gebergte van S. Martin, op eene lengte van 120 mijlen. Aan deze kust wast het bekende Campechehout, hetwelk tot verfstof gebruikt wordt, en het voornaamste handelartikel der inwoners uitmaakt. De boom, van welken men dit hout bekomt, is de *Caesalpina Sapan* L.; hij bereikt eene hoogte van 16 tot 20 voeten, en heeft welriekende laurierachtige bladen: waarom de Franschen hem ook *laurier aromatique* noemen.

CAMPEGGI (LORENZO), zoon van den beroemden Italiaanschen regtsgeleerde GIOVANNI CAMPEGGI, die in 1511 te Padua stierf, werd geboren te Bologna in 1474, was 20 jaren gehuwd geweest en had 4 kinderen, toen hij zijn ambt als Professor der regtsgeleerdheid te Padua nederleide en den geestelijken staat aannam. Paus LEO X maakte hem Kardinaal, en CLEMENS VII zond hem in 1524 als Legaat naar Duitschland om zoo veel mogelijk de hervorming tegen te werken, en vervolgens naar Londen, om met den Kardinaal WOOLSEY te handelen over de echtscheiding van HENRIK VIII en CATHARINE VAN ARRAGON; hij keerde echter onverrigter zake naar Rome terug, en † den 19 Julij 1539. = (ALESSANDRO), zoon van den voorg., werd Coadjuteur van den Aartsbisschop van Bologna, vervolgens Vice-legaat van Avignon en werd in 1551 tot Kardinaal verheven door Paus JULIUS III. † in 1554. = (GIOBATTISTA), broeder van den voorg., was Bisschop van Majorca en heeft het Concilie van Trente bijgewoond. = (TOMASO), neef van den Kardinaal LORENZO, werd door Paus LEO X aangesteld tot Gouverneur van Parma en Piacenza, en in 1520 Bisschop van Feltri. Na de verkiezing van ADRIANUS VI werd hij door het Collegie der Kardinalen naar Spanje gezonden, om hem de tijding daarvan te brengen; hij verzelde den nieuwen Paus op zijne reis naar Rome, en werd daarop benoemd tot deszelfs Nuncius te Venetië. Hij onderscheidde zich op het Concilie van Trente in 1545 zoodanig, dat hij na den dood van PAULUS IV bijna tot Paus verkozen ware geworden. † den 11 Januarij 1564. Alle deze prelaten waren uitstekend geleerde mannen, die zich ten tijde der hervorming veel moeite gaven om het pauselijk gezag door hunne geschriften te verdedigen en hun kerkbestuur te handhaven. De laatste nogtans was een halve ketter, want hij beweerde dat de Paus tot ketterij kon vervallen, en in dat geval afgezet moest worden; ook ontkende hij de onfeilbaarheid van den Paus, stond den Conciliën alleen het regt toe van in geloofszaken te beslissen, en beperkte de pauselijke magt binnen zeer enge grenzen. Zijne schriften over deze en verscheiden andere punten zijn zeer lezenswaardig.

CAMPEN (JAKOB VAN), Heer van Randenbroek, geboren te Haarlem, † op den huize Randenbroek, bij Amersfoort, den 4 Maart 1658, was een voortreffelijk Schilder en de vermaardste Bouwkunstenaar van zijn' tijd. Verscheiden prachtige openbare en bijzondere gebouwen, paleizen, landhuizen en gedenkstukken zijn door hem uitgevoerd; doch zijn alles overtreffend meesterstuk en onvergankelijk gedenkteeken van zijn' roem als bouwkunstenaar is het de geheele wereld door vermaarde Stadhuis van Amsterdam, waaraan de eerste steen gelegd werd den 28 October 1648 en hetwelk in 1655 voltooid was. Ruim anderhalve eeuw mogt Amsterdam, even als Oud-Rome op zijn Kapitool, zich verhoovaardigen op deszelfs Stadhuis, hetwelk de bewondering van alle vreemdelingen tot zich trok, toen dit heerlijk gebouw in 1808 eensklaps met overhaasting in een Paleis herschapen en in bezit genomen werd door LODEWIJK BONAPARTE, broeder des Franschen Keizers, en door hem den Hollanderen als Koning opgedrongen. Na de vlugt van dezen in 1810, en de daarop gevolgde geheele afschudding van het Fransche juk in 1813, vleide men zich algemeen dat het Amsterdamsche Raadhuis aan zijne oorspronkelijke bestemming zou wedergegeven worden; dit is wel tot heden niet gebeurd, maar desniettegenstaande voedt menig Amsterdammer nog den stillen wensch dat dit echter eenmaal gebeuren zal.

CAMPER (PETRUS), geboren te Leyden den 11 Mei 1722, was een der geleerdste en vernuftigste genees- en ontleedkundigen der XVIII eeuw. Aan de hoogeschool zijner geboortestad het onderwijs genoten hebbende van de vermaardste hoogleeraars in alle vakken der genees- en heelkundige wetenschappen, werd hij in 1746 tot Doctor in de wijsbegeerte en geneeskunde bevorderd, bezocht in 1748 Engeland en het volgende jaar Frankrijk; in 1750 werd hij Professor in de wijsbegeerte, genees- en ontleedkunde te Franeker, en in 1755 tot Professor in de heel- en ontleedkunde aan de Doorluchtige School te Amsterdam beroepen. In 1763 aan de Groninger hoogeschool tot Professor in de genees-, heel-, ontleed- en kruidkunde beroepen, leide hij 10 jaren later dit ambt neder, en begaf zich metter woon naar Franeker, waar hij zich onledig hield met het schrijven van verscheiden voortreffelijke wetenschappelijke werken. In sommige derzelve paste hij zeer vernuftig de ontleedkunde toe op de beeldende kunsten, welke hij zelf meesterlijk beöefende; hij sprak en schreef met dezelfde gemakkelijkheid als zijne moedertaal het Latijn, Fransch, Engelsch en Hoogduitsch, verstond het Grieksch en Italiaansch genoegzaam, om de beste schrijvers in die talen te kunnen lezen. In 1787 lid van den Raad van Staten geworden, nam hij zijne woonplaats in den Hage, en † aldaar den 7 April 1789; hij werd te Leyden in de S. Pieters kerk begraven, waar een marmeren

gedenkteeken zijne nagedachtenis vereert. Wij behoeven naauwelijks te zeggen dat de voornaamste geleerde genootschappen van Europa den verdienstelijken CAMPER onder hunne leden telden. CONDORCET, LOUIS en VICQ D'AZIR hebben lofredenen op hem gehouden.

CAMPHER is eene bekende harde, drooge, harstachtige, witte, glanzige zelfstandigheid, van een' doordringenden sterken reuk en bitteren, heeten, specerijachtigen smaak. Hij is het voortbrengsel van een' boom, *Arbor camphorifera*, ook *Laurus camphora* genaamd, omdat hij tot het geslacht der laurierboomen gerekend wordt; hij wast in geheel Oost-Indië, met name op Java, Sumatra, in Siam en Japan, maar inzonderheid op Borneo, en heeft de grootte van een' notenboom; het hout is hard, wit, doch krijgt, gedroogd, eene roodachtige kleur, heeft een' aangenamen reuk, en wordt, vooral de wortel, die bijzonder fraai gemarmerd is, tot kastenmakerswerk gebruikt. De schors, bladen, bloesems en vruchten zijn van den Campher geheel doordrongen; men wint hem als gom door opsplijten der schors van zelve of door koken van de deelen des booms; de eerste is veel beter dan de door koken verkregene, en daarom ook eens zoo duur als gene. De Campher, zoo als hij uit Oost-Indië komt, is onrein, en wordt in Europa gezuiverd of gerafineerd. In de geneeskunde wordt een zeer heilzaam gebruik van denzelven gemaakt als bederfwerend middel in besmettelijke ziekten en tegen zenuwtoevallen.

CAMPHUYS (JOANNES), vijftiende Gouverneur-generaal van Nederlands-Indië, werd geboren te Haarlem den 18 Julij 1634 van onbemiddelde ouders; hij was 20 jaren oud en Zilversmidsknecht, toen hij, een' tegenzin in zijn beroep krijgende, naar Batavia vertrok, waar hij als Klerk der geheime secretarie, met opklimming van rang, 13 jaren werkzaam was. Van 1671 tot 1675 werd hij driemalen naar Japan gezonden; in 1677 werd hij Secretaris van de hooge Indische regering, en was gewoon Raad van Indië, toen hij na den dood van den Gouverneur-generaal CORNELIS SPEELMAN in 1684 tot diens opvolger in deze aanzienlijke waardigheid verkoren en deze keuze in Holland goedgekeurd en bekrachtigd werd. Gedurende zijn zesjarig bewind was de maatschappij in allerlei moeijelijkheden gewikkeld met de Indische vorsten, die met elkander oorlog voerden, in welken het haar bezwaarlijk viel onzijdig te blijven, en de voorzigtige CAMPHUYS met even zoo veel nadruk haar gezag als schrander beleid hare belangen wist te handhaven en te bevorderen. In 1690 verzocht en verkreeg hij zijn ontslag op eene eervolle wijze, en droeg zijn ambt op den 24 September 1691 over aan WILLEM VAN OUTSHOORN, die tot zijn' opvolger benoemd was, en sleet zijne overige dagen op zijn landverblijf buiten Batavia. † aldaar op zijn' 61 verjaardag, namelijk den 18 Julij 1695. CAMPHUYS was een zeer braaf, zedig en regtvaardig man, een vriend en beöefenaar der letteren; den tijd, dien andere hooge ambtenaars met ijdele vermaken doorbragten, besteedde hij tot het opsporen van bouwstoffen tot eene geschiedenis van Indië, doch niet gesteld op schrijversroem, stelde hij alles wat hij desaangaande sedert 20 jaren op het papier gebragt had, edelmoedig ter hand aan RUMPHIUS, KAEMPFER en VALENTIJN, die daarvan in hunne werken een zeer goed gebruik gemaakt hebben.

CAMPHUYSEN (DIRK RAFELSZ.), geboren te Gorinchem in 1585, verloor zijne ouders, toen hij naauwelijks 8 jaren oud was; zijn ouder broeder, Heelmeester van beroep, droeg zorg voor zijne verdere opvoeding; latende hem schilderen, Latijn en Grieksch leeren, en vervolgens te Leyden in de godgeleerdheid studeren, waar hij de gevoelens van ARMINIUS omhelsde, die hem den Heer VAN LANGERAK tot Gouverneur over zijne kinderen aanprees. Vervolgens gehuwd zijnde, nam CAMPHUYSEN Gorinchem tot zijne woonplaats, waar hij zijn bestaan vond met jonge lieden in de talen te onderwijzen. Eenigen tijd daarna Praeceptor der vierde Latijnsche school te Utrecht geworden, predikte hij aldaar somwijlen in de Domkerk, en werd weldra als Predikant beroepen naar Vleuten; twee jaren had hij hier den predikdienst waargenomen tot algemeen genoegen, zelfs der Roomschgezinden, toen hem en allen Remonstranten het prediken op lijfstraffe verboden werd. Hij begaf zich hierop naar Amsterdam, waar hij zijn onderhoud verdiende met het vertalen van Latijnsche boeken, en zwierf nu hier dan daar, om de uitwerkingen van den Dordschen banvloek te ontwijken, zoodat dikwerf zelfs zijne vrouw van zijn verblijf onkundig was. In gemeenschap getreden met den Boekdrukker PIETER ARENTSZ., begaf hij zich ter woon naar Norden, in Oost-Friesland, en nam aldaar den boekhandel bij de hand. Hier wedijverde hij met den gebannen Remonstrantschen Predikant JOANNES GEESTERANUS in het betoonen van liefderijke hulp aan degenen die door de pest waren aangetast, die toen in Oost-Friesland woedde, en van welke GEESTERANUS zelf met duizend anderen het slagtoffer werd. CAMPHUYSEN woonde hierop een jaar met vrouw en kinderen te Harlingen, en vertrok toen, omdat hij gevaar liep van opgeligt te worden, naar het eiland Ameland; maar de zeelucht niet kunnende verdragen, verkreeg hij met moeite van de overheid te Dokkum verlof tot inwoning, en begon aldaar een' vlaswinkel, doch weldra maakte eene zware ziekte den 9 Julij 1627 een einde aan het godvruchtig, nuttig en werkzaam leven of liever veertigjarig lijden en zwerven van dezen regtschapen menschenvriend, opregten Christen en gemoedelijken dichter, die al zijne rampen, met zoo vele zijner achtenswaardige lotgenooten, aan de liefdelooze besluiten der beruchte Dordsche Synode te danken had. In alles gelaten, welgemoed, met eene echt Christelijke standvastigheid op God vertrouwende, gaf hij zelf in ballingschap, gebrek en nood het voorbeeld van die geduldige lijdzaamheid, welke hij anderen met mond en pen zoo nadrukkelijk aanprees; roerend stortte hij inzonderheid zijn vroom gemoed zich uit in eenvoudige, maar tot het hart sprekende liederen, die, benevens zijne *Uitbreiding der Psalmen*, onder den titel van *Stichtelijke Rijmen* ontelbare malen gedrukt zijn, en bij onze landgenooten van onbekrompen godsdienstige denkwijze in hooge achting gehouden worden. Zie wegens de dichterlijke verdiensten van dezen godvruchtigen man P. G. WITSEN GEYSBEEK, *Biogr. Anthol. en Crit. Woordenb. der Ned. Dichters*, II Deel, bl. 4.

CAMPIAN (EDMOND), geboren te Londen in 1540, was eerst Protestantsch godgeleerde, maar week naar Ierland, waar hij Roomsch werd, en verscheiden lieden van aanzien overhaalde om zijn voorbeeld te volgen. Zijne proselietenmakerij te sterk in het oog loopende, stak hij over naar het vaste land in 1570, en onderwees de godgeleerdheid in het Engelsch collegie te Douai. In 1573 ging hij naar Rome en werd Jezuit. De Generaal van dit genootschap zond hem met een' anderen Jezuit, PARSONS genaamd, terug naar Engeland, om aldaar voor het belang der H. Kerk werkzaam te zijn. CAMPIAN gehoorzaamde, schoon hij wist dat hij in zijn verderf liep. Hij werd ook weldra gevat, beschuldigd van blinde gehoorzaamheid aan den Paus gezworen, op het leven der Koningin toegelegd en hare onderdanen tot oproer aangezet te hebben, en den 1 December 1581 met drie zijner medepligtigen te Tyburn opgehangen. Onder eenige andere werkjes schreef hij in het Latijn tien bewijzen voor de waarheid van de Katholijke geloofsleer, waarvan nog in 1791 in Braband eene Fransche vertaling verscheen, waar men die tien bewijzen toch wel het minst noodig had.

CAMPI PHLEGRÆI noemt men eene vlakte in het gebied van Napels, nabij het meer van Agnano, merkwaardig om den aldaar uit den grond opstijgenden damp. BENKOWITZ vond de witachtige aarde en de steenen op sommige plaatsen zoo heet, dat men ze met de bloote hand niet aanvatten kon. Deze damp is echter geenszins schadelijk, maar integendeel heilzaam voor de borst, en de paarden geneest men daardoor van den droes, dat men hier een gat in de aarde maakt, en hun den opstijgenden damp laat inademen. BENKOWITZ was zelf getuige van deze kuur: wie derhalve een droesig paard heeft, zegt hij, gelieve hetzelve naar de Campi Phlegraei bij Napels te zenden, en hij zal hetzelve frisch en gezond zien wederkeeren — zoo het niet op de verre heen- en wederreis sterft.

CAMPISTRON (JEAN GALBERT DE), geboren te Toulouse in 1656, † den 4 Mei 1723, was een kweekeling van RACINE in het dramatische vak; doch zijne tooneelstukken halen niet bij die van zijn' voortreffelijken meester. Hij was Secretaris en gunsteling van den Hertog van Vendôme, die hem als gelegenheidspoëet gebruikte en zich met zijne geestige invallen vermaakte.

CAMPO FORMIO, eigenlijk *Campo formido*, is een kasteel of liever voorstad van Udine, in het landschap Frioul. Deze anders weinig beduidende plaats kreeg eene historische merkwaardigheid door den vrede, die aldaar den 18 October 1797 werd gesloten tusschen Oostenrijk en de Fransche Republiek. Bij denzelven werd door Oostenrijk afstand gedaan van België, Milaan en Mantua; de Cis-Alpijnsche Republiek werd uit Milaan, Mantua, Modena, Bologna, Ferrara, Romagna en het Venetiaansche gebied aan den regter oever van de Etsch zamengesteld; de Republiek Venetië werd verdeeld; Oostenrijk bekwam Venetie, Istrië, Dalmatië, de monden van den Cattaro en het land op den linker oever van de Etsch; Frankrijk kreeg de Ionische Eilanden en de Venetiaansche bezittingen in Albanië. Wegens den vrede met het Duitsche Rijk zou te Rastadt een Congres gehouden worden. BONAPARTE had dezen vrede eigenmagtig gesloten, en het Directoire nam in denzelven geen genoegen; latere gebeurtenissen gaven in 1798 aanleiding tot eene tweede coalitie tegen Frankrijk, hetwelk den 12 Mei 1799 den oorlog verklaarde aan den Koning van Hongarijen en Bohemen en den Groothertog van Toscane. Zie LUNEVILLE, RASTADT.

CAMPOMANES (PEDRO RODRIGUEZ), geboren in Asturië den 1 Julij 1723, was een uitmuntend geleerde en staatsman, Minister en Directeur der Koninklijke Akademie, in 1738 door PHILIPS V gesticht. Hij bewees door zijn verstandig bestuur zijn vaderland de gewigtigste diensten, en ontstak door zijne geschriften der staatshuishouding en policie in geheel Europa een nieuw licht; daarbij was hij algemeen bekend als een zeer regtschapen, edelmoedig en weldadig man, die even zoo onbekrompen en vrijmoedig handelde als hij dacht en schreef. KAREL III benoemde hem in 1765 tot Fiskaal van den Hoogen Raad van Kastilië; hij ondersteunde den Graaf DE ARANDA in de moeijelijke onderneming om de Jezuiten uit Spanje te verdrijven, en gaf de middelen aan de hand om de bedelarij te vernietigen, door alle zwervende lediggangers tot nuttigen arbeid te noodzaken. Bij de troonbeklimming van KAREL IV, in 1788, werd CAMPOMANES tot voorzitter van den Raad van Kastilië en daarop tot Staatsminister benoemd, en zijn aanzien scheen op de onwrikbaarste grondslagen te rusten;

doch toen de Graaf FLORIDA BLANCA de gunst des Konings verwierf, werd CAMPOMANES uit den Raad verwijderd en verloor zijne ambten. Hij hield zich vervolgens alleen bezig met de beöefening der wetenschappen, en † den 3 Februarij 1802.

CAMSTRA (FOPPE VAN) was in 1566 een der verbonden Edelen en bij de komst des Hertogs van Alba genoodzaakt met anderen te vlugten. Hij werd in 1568 ingedaagd, en, niet verschijnende, gebannen. = (RIENK VAN) was Raad van den Hertog van Saksen en naderhand van Keizer KAREL V. In 1516 werd hij met HESSEL MARTENA naar Spanje gezonden, om het ontzet van Leeuwarden te bewerken, welke stad door de Gelderschen belegerd was. De laatste afstammeling van dit aanzienlijk Friesch geslacht was HANS WILLEM VAN CAMSTRA, met wien hetzelve den 3 April 1761 uitstierf.

CAMUS (ARMAND GASTON), geb. te Parijs den 2 April 1740, bad zich bijzonder toegelegd op de studie van het kerkelijk regt, en was Advokaat der geestelijkheid, toen de stad Parijs bij de omwenteling hem onder hare afgevaardigden benoemde in de Nationale Vergadering, en Secretaris der kamer van den derden stand, toen dere, vereenigd met een gedeelte van dien des adels en der geestelijkheid, zich tot eene Constituerende Vergadering vormde. Hij was het die het eerst het beruchte Roode Boek (*Livre rouge*) te voorschijn bragt; verscheen vervolgens in de Nationale Conventie van 1792 als afgevaardigde van het departement der Haute-Loire, en onderscheidde zich door het voorstellen van strenge maatregelen. Met eene zending in België belast op het tijdstip van het regtsgeding van LODEWIJK XVI, schreef hij aan de Conventie dat hij stemde »voor den dood »van den tiran." Benoemd tot een' der vijf commissarissen, die, op zijn voorstel, naar het leger gezonden werden, om DUMOURIEZ op te ligten, werd hij door dezen integendeel zelf gevangen en met zijne medestanders aan de Oostenrijkers overgeleverd; twee jaren daarna werd hij uitgewisseld tegen de dochter van LODEWIJK XVI (de tegenwoordige Hertogin van Angoulême), en werd lid van den Raad der vijfhonderden. Het Directoire wilde hem Minister van finantiën maken, maar hij verkoos Wetgever en Archivist te blijven. Ondanks zijne sterke verklaring tegen het consulschap, liet BONAPARTE hem toch het ambt van Archivist behouden. † in 1804. Hij heeft eene menigte regtsgeleerde, philosophische en historische werken geschreven, die veel belangrijks behelzen.

CAMUSAT (JEAN), Boekdrukker te Parijs in de XVII eeuw, was tevens een zeer letterkundig man. De Fransche Akademie verkoos hem tot haren drukker en gebruikte hem om de brieven te beäntwoorden, welke zij ontving; bij de zittingen der Akademie nam hij den post van deurwaarder waar; de leden kwamen ook dikwijls aan zijn huis bij elkander. † in 1639.

CANACE, dochter van ÆOLUS, huwde heimelijk met haren broeder MACAREUS, en baarde een' zoon, die te vondeling gelegd werd, en door zijn schreijen zijn aanzijn verried. De vergramde ÆOLUS liet de vrucht dezer bloedschande door zijne honden verscheuren en zond zijner dochter een' dolk, om zichzelve te straffen.

CANACUS van Sycione bloeide 400 jaren vóór J. C., was Beeldhouwer en leerling van POLYCLETUS. PAUSANIAS vermeldt als zijne voornaamste werken het standbeeld van APOLLO DYDIMUS, eene zittende VENUS en de standbeelden in brons van de Grieksche veldheeren, overwinnaars in den slag van Aegro-Potamus, door hem met den beeldhouwer PATROCLUS vervaardigd en geplaatst in den tempel te Delphi.

CANADA, een groot landschap in Noord-Amerika, van hetwelk het noordelijk gedeelte Canada en het westelijke Louisiana heet, werd het eerst door de Spanjaarden ontdekt, die, vruchteloos aldaar gouden zilvermijnen gezocht hebbende, hetzelve wederom verlieten, zeggende: *Aca nada* (hier is niets), en gaven daaraan den naam van *Cabo de nada* (Kaap van niets), waaruit naderhand door zamentrekking de benaming *Canada* ontstaan is. De Engelschen kwamen er in 1497 onder SEBASTIAAN CABOT, maar vestigden zich slechts aan de kust; zeven jaren later werden zij gevolgd door eenige Franschen, die hunne volkplantingen dieper in het land aanleiden. In 1534 nam JAQUES CARTIER in naam des Konings van Frankrijk bezit van dit land, en leide er eene volkplanting in het toenmaals dusgenaamde Florida aan. De Franschen vielen dikwijls uit Canada in de Engelsche bezittingen, beweerende dat nog een groot deel van Nieuw-Schotland, Nieuw-Engeland en Nieuw-York tot Canada behoorde, en gaven hunner aanspraak nadruk door het aanleggen van vestingen van de S. Laurensrivier tot Louisiana; reeds in 1605 hadden zij Quebec gebouwd en naderhand Montreal, Frontignac en andere volkplantingen aangelegd. Wegens de aanhoudende grensgeschillen, die reeds zoo vele jaren geduurd hadden, borst eindelijk in 1755 tusschen Frankrijk en Engeland een zeer bloedige oorlog uit, in welken alle Fransche steden en vestingen door de Engelschen veroverd werden, zoodat Frankrijk bij den vrede van Versailles in 1762, geheel Canada, uitgezonderd Nieuw-Orleans, aan Engeland afstond. Canada en de omgelegen streken worden door onderscheiden volksstammen bewoond, die onder den naam van Iroquezen, Illinezen, Hurons, enz. bekend zijn. Het zijn wilden, doch zeer vernuftig, en velen zijn door de Fransche en Engelsche zendelingen tot het Christelijk geloof bekeerd en tot een' zekeren graad van beschaving gebragt geworden. Het klimaat in Canada is wegens de vele bosschen en meren zeer koud, en de winter, vooral in de noord-oostelijke streken, buitengemeen lang en streng; maar desniettegenstaande is de bodem zeer vruchtbaar, en brengt alle soorten van Europesche granen en aardgewassen voort. De zomer is daarentegen, hoewel kort, zeer warm en aangenaam, zoodat in 3 maanden alles gezaaid en geöogst kan worden. De weiden leveren voortreffelijk gras en de bosschen het schoonste timmerhout; er zijn ijzer- en kopermijnen; men vindt er overvloed van wild, beeren, herten, elanden, zilverkleurige vossen, marders, otters en vooral bevers in menigte. De visscherij aan de kusten en in de rivieren is zeer voordeelig: kostbare pelterijen en gedroogde of gezouten visch zijn derhalve zeer gewigtige handelartikelen. De S. Laurensrivier is een der grootste stroomen in Noord-Amerika; zij doorloopt 600 zeemijlen in de lengte, is aan haren mond tusschen de 25 en 30 mijlen breed en 300 vademen diep, doch wegens de vele rotsen en watervallen voor de scheepvaart gevaarlijk.

CANALE (ANTONIO), genaamd CANALET, geboren te Venetië in 1687, † te Londen in 1788, was een voortreffelijk landschap- en architectuurschilder; hij was de eerste die in de perspectief gebruik maakte van de Camera obscura.

CANARIEVOGEL, Lat. *Fringilla canaria* L. is een zeer schoone zangvogel van het vinkengeslacht, afkomstig van de Canarische Eilanden, en sedert de XV eeuw in Europa bekend, waar hij als huisvogel zeer gemeenzaam met den mensch is, en zelfs in de kooi paart en voortteelt. Reeds zijn wildzang is bij uitstek aangenaam, maar daar hij zeer leerzaam is, kan men hem met weinig moeite aan allerlei melodijen gewennen.

CANARISCHE EILANDEN. Onder deze benaming begrijpt men eene groep van 12 eilanden in de Atlantische Zee aan de westkust van Afrika, omtrent 18 mijlen van het vaste land. Zij zijn van volkanischen oorsprong, hebben een voortreffelijk klimaat en een' vruchtbaren bodem; de 7 voornaamste heeten Canaria, Teneriffe, Fortaventura, Gomera, Ferro, Palma en Lancelota. Zij waren den ouden reeds bekend onder de benaming van *Insulae fortunatae* (Gelukkige Eilanden); de Spanjaards ontdekten en veroverden dezelve tusschen 1316 en 1334, doch stelden er niet veel belang in, want HENRIK, Infant van Portugal, liet in 1456 ze in bezit nemen, en vervolgde van daar zijne ontdekkingen tot aan de kust van Guinea; doch op het einde der XV eeuw veroverden de Spanjaards deze eilanden op nieuw, waar zij de oorspronkelijke inwoners allengs uitroeiden, zoodat er tegenwoordig niet dan Spanjaards en Portugezen gevonden worden. In 1599 deden de Hollanders met eene vloot onder het bevel van den Admiraal PIETER VAN DER DOES een' togt naar de Canarische Eilanden, waar zij de stad Allagona uitplunderden, de kerken en kloosters in den brand staken, de kasteelen in de lucht deden springen en een' aanzienlijken buit naar het vaderland inscheepten. Men wil de benaming *Canaria* en *Canarische Eilanden* afleiden van het Latijnsche *Canis* (hond), wegens de menigte honden, welke de Spanjaards er vonden, doch *hond* heet in het Spaansch *Perro;* misschien moet de oorsprong der benaming, om eene of andere reden, in *Canas* (grijze haren) gezocht worden, want de Spanjaards gaven Spaansche namen aan hunne veroveringen buiten Europa, of verspaanschten de oorspronkelijke namen, die de inwoners aan hun land gegeven hadden.

CANASTER, Sp. *Canasta*, noemt men zekere korven of manden van gespleten riet, in welke de tabak in Amerika gepakt en naar Europa verzonden wordt, waar men aan dezen tabak zelven den soortelijken naam van Canaster geeft.

CANCALE, eene stad met eene haven in het voormalig Bretagne, 3 uren van S. Malo, in Frankrijk, is vermaard wegens derzelver oestervangst. Den 6 Junij 1758 deden de Engelschen hier eene landing, doch scheepten weldra zich weder in.

CANCER is het vierde teeken van den Dierenriem, de Kreeft, alwaar zich de zon bevindt, als voor de bewoners van de noordelijker gewesten der aarde de zomer begint. Volgens de fabelleer werd hij daar geplaatst door JUNO, die hem gezonden had, toen HERCULES de hydra bestreed; hij neep den held in den voet, maar werd door hem gedood, en bekwam eene plaats onder de 12 teekenen van den Zodiak.

CANDAHAR, eene aanzienlijke provincie in Perzië, aan de grenzen van het groote Mogolsche Rijk, is zeer bergachtig, maar vruchtbaar. De inwoners zijn oorspronkelijk Afghanen, zij hadden hunne eigen vorsten, die den Perzischen Schach schatting betaalden en zich somwijlen onder bescherming van den grooten Mogol begaven. De hoofdstad, van welke deze provincie haren naam heeft, is wegens haar bergslot en haren koophandel zeer gewigtig; zij is met muren en twee citadellen versterkt. In 1737 heeft Schach NADIR dezelve met de geheele prov. wederom aan zijne geboorzaamheid onderworpen.

CANDAULES, zoon van MYRSUS, en de laatste der HERACLIDEN, Koning van Lydië, verschafte zijn' gunsteling GYGES de gelegenheid om zijne gemalin naakt te zien, ten einde hare schoonheid te bewonderen; maar deze onbescheidenheid kwam den onvoorzigtigen Koning duur te staan. De Koningin den verborgen bespieder van hare bekoorlijkheden bemerkt hebbende, dwong hem haren gemaal te vermoorden, en gaf hem hare hand en de kroon.

CANDELABER, Lat. *Candelabrum*, was bij de Ouden een tafeltje, waarop eene brandende lamp geplaatst werd, om een vertrek te verlichten, wat den vorm betreft van gedaante als onze knapen (*guéridons*), doch veel sierlijker, somtijds zelfs zeer prachtig bewerkt. De Grieken noemden zulk een' lichtdrager *Λυχνιον*. Zeer verkeerdelijk vertaalt men derhalve beide woorden door kandelaar, armkandelaar (*girandole*), en althans geheel mis door kaarskroon of kroonkandelaar, hetwelk trouwens niemand doen zal, die in eenige verzameling van oudheden Candelabers, of ten minste afbeeldingen van dezelve gezien heeft. In de Britsche en Fransche museums worden er verscheiden gevonden, die hij uitstek fraai en kunstig beärbeid en uit Pompeji en Herculanum afkomstig zijn. Niet alleen heeft de mode den *Candelabre à l'antique* als meubel in de hedendaagsche prachtvertrekken der rijken ingevoerd, maar men heeft ook voor slechts weinig jaren den vorm van dit voorwerp zeer zinrijk aangewend tot een godsdienstig gedenkstuk in Duitschland, op de plaats waar de H. Bonifacius in 724 de eerste Christelijke kerk gebouwd had, namelijk op eene hoogte tusschen de dorpen Altenberga en Catterfeld, in het Thuringer woud, 3 uren van Gotha. Slechts eenige sporen van derzelver grondslagen waren in het begin dezer eeuw nog zigtbaar. Niklas Bruckner, een godvruchtig onbemiddeld inwoner van Altenberga, had in zijn testament eene som bepaald, om een' gedenksteen op den gewijden grond te plaatsen; door bijdragen van anderen werd deze som vermeerderd tot het oprigten van een deftiger gedenkteeken, en de onderneming door den Hertog van Gotha edelmoedig ondersteund. Het gedenkstuk bekwam de gedaante van een' antieken Candelaber van 30 voeten hoogte, met gepaste allegoriën en zinnebeelden versierd, naar de teekening van den Hofbouwmeester Pönsch geheel uit zandsteen opgehaald. Hetzelve werd den 1 September 1811 door een' Katholijken, Lutherschen en Gereformeerden geestelijke in de tegenwoordigheid van het hof en duizenden aanschouwers op eene plegtige en aandoenlijke wijze ingewijd.

CANDIA, eertijds Krete, tegenwoordig in het Turksch Kirid genaamd, ligt in de Middellandsche Zee, aan den ingang van den Archipel, 50 mijlen van de Afrikaansche kust, en is zeer vermaard in de mythologie, oude, middeleeuwsche en hedendaagsche geschiedenis. Na den val der Koningen was dit eiland eene Republiek en naderhand een verblijf der Cilicische zeeroovers, tot de Romeinen zich hetzelve onderwierpen. In 823 verloren de Oost-Romeinsche Keizers Krete aan de Saracenen, die de hoofdstad Candia op de puinhoopen van het oude Heraclea bouwden, doch in 962 door de Grieken wederom verdreven werden. Tegen den wil der inwoners verkochten de Byzantinische magthebbers in 1204 het eiland aan de Venetianen, die de meeste steden versterkten en door eene zachte regering de genegenheid hunner nieuwe onderdanen wonnen. Vruchteloos beproefden de Genuezen en Turken het eiland hun wederom afhandig te maken; langer dan vier eeuwen werden alle aanvallen telkens door de dapperheid der verdedigers verijdeld. Doch in 1645 landde eene sterke Turksche magt op Candia, die Canea en Retimo weldra innam en de hoofdstad belegerde, die zich echter moedig verdedigde, en de Turken tot den aftogt dwong; dezen herhaalden de belegering in 1649, maar met geen beter gevolg; in 1656 deden zij eene derde poging en hielden de stad tien jaren lang geblokeerd, terwijl de Venetianen, als meesters der zee, de vesting van manschappen, leeftogt en krijgsbehoeften voorzagen, toen in 1667 de Groot-vizier Kyoprili de stad met 80,000 man insloot, en de belegering op de nadrukkelijkste wijze voortzette. Van alle kanten snelde men uit Europa den belegerden te hulp; de vermaardste vestingbouwers Werthmüller, Rimpler en Vauban bevonden zich in de vesting; de belegering van Candia, de vermaardste der XVII eeuw, was eene oefenschool der dapperste helden; de Hertog de la Feuillade voerde 600 Fransche vrijwilligers aan, uit de edelste geslachten, die meest allen den dood vonden. De van alle kanten toegevloeide verdedigers deden wonderen van dapperheid; de bezetting onder het bevel van den Ridder de Ville en Morosini had besloten zich onder de puinhoopen der stad te begraven, en eene talrijke vloot hield op zee de Turken in ontzag, die te land door ziekte en door de uitvallen der belegerden veel volk verloren, en dus gedurig aanvoer van versche troepen en krijgsbehoeften noodig hadden; maar desniettegenstaande werd de belegering wel langzaam maar hardnekkig voortgezet, en de stad eindelijk op het uiterste gebragt. In dezen hoogsten nood verschenen de Hertogen van Beaumont en Navailles met eene Fransche vloot, die 7000 man landtroepen aanbragt. Met deze nieuwe hulp werd een wanhopige uitval ondernomen, die echter ongelukkig afliep, en zelfs den Hertog van Beaufort het leven kostte; daarbij kwam dat de vloot, die uit 80 schepen en 50 galeijen bestond, en de Turken in de flank bestoken zou, door het springen van een schip van 70 stukken in wanorde geraakte, waarop de Hertog van Navailles, overtuigd dat de redding der vesting onmogelijk ware, zijne troepen weder inscheepte en naar Frankrijk keerde; vele manschappen der overige troepen voegden zich bij de Franschen; de Maltesers en bijna alle vrijwilligers trokken kort daarna insgelijks af. Het overschot der bezetting, naauwelijks 3000 man sterk, werd moedeloos; verdeeldheid heerschte onder de bevelhebbers, en alles kondigde aan dat de stad bij den naasten storm vallen moest: weshalve tot de overgave besloten werd, die den 27 September 1669 plaats had; bij dezelve werd der bezetting en den inwoners vrije aftogt vergund met behoud van allen eigendom. Deze merkwaardige belegering had 13 jaren geduurd; bij de ontruiming der stad waren er nog slechts 2500 man van de bezetting overig, en gedurende de belegering 30,950 Christenen en 118,754 Turken gesneuveld en gekwetst; 56 malen hadden de belegeraars gestormd en de Christenen 96 uitvallen gedaan; de eersten hadden 472 en de laatsten 1173 mijnen laten springen; er waren 509,692 kanonschoten uit de vesting gedaan en door de Christenen 18,044,900 ponden lood tot musketkogels gebruikt geworden. De Turken vonden de stad in den akeligsten toestand; al wat eenige waarde had was medegenomen; slechts 33 menschen, meest hulpelooze grijsaards, waren achtergebleven, en op de wallen stonden 350 slechte stukken. De Turken herstelden terstond alle werken, en zochten, na het vermeesteren der hoofdstad, de Venetianen ook uit de andere sterke plaatsen te verdrijven, en nog vóór het einde der XVII eeuw viel Garabusa door verraad en in 1715 Suda en Spina longa door verdrag in hunne handen. Sedert kwam de Porte in het bezit van het geheele eiland, die hetzelve liet besturen door drie Pachas, die te Candia, Canea en Retimo hun verblijf hielden. De onderlinge verdeeldheden dezer Pacha's verschafte den bergbewoners van Sphachia gelegenheid om tot eene soort van onafhankelijkheid te geraken en onder Turksche bescherming zich zelven te regeren; toen in 1821 de Grieken op Candia, die tot zoo lang alle deelneming in den opstand zorgvuldig vermijd hadden, ontwapend en de Patriarch met de meeste geestelijken vermoord werden, weigerden de Sphachioten de uitlevering der wapenen, schaarden zich onder de kruisbanier en dreven de Turken in de steden terug, die hen in hunne gebergten niet tot onderwerping konden brengen.

CANDIANO was de naam van een aanzienlijk Venetiaansch geslacht, hetwelk der Republiek vijf Doges gegeven heeft, namelijk = (Pietro) I, opvolger van Giovanni Participatio; hij beöorloogde de zeeroovers van Navenza, en werd gedood in een zeegevecht in 887. = (Pietro) II, zoon van den voorg., werd tot Doge verkoren in 932 na den afstand van Orso Participatio; bij beöorloogde met voordeel de Tarentijnen en bragt de stad Capo d'Istria onder brandschatting. † in 939. = (Pietro) III, derde zoon van den voorg., was in 942 de opvolger van Pietro Badoner. Eenige Istrische zeeroovers uit de kerk van Castelle een aantal Venetiaansche jongelingen en meisjes, daar gekomen om te trouwen, weggevoerd hebbende, verzamelde Candiano eenige barken, vervolgde de roovers, haalde hen in op de kust van Frioul, vernielde hunne vaartuigen en bragt de jonge lieden in Venetië terug. Deze gebeurtenis is de oorsprong van een jaarlijksch feest, op hetwelk 12 jonge meisjes op kosten der Republiek werden uitgehuwelijkt; dit feest heeft voortgeduurd tot 1797, en eindigde dus met den ondergang der Republiek. Deze Doge † in 952 van verdriet om het wangedrag van zijn' oudsten zoon, = (Pietro) IV, die hem opvolgde; maar zijne uitsporigheden, die zijns vaders dood verhaast hadden, verdroten eindelijk de Venetianen, wier tiran hij veeleer was dan hun eerste magistraat. Hij werd met zijn' zoon vermoord in een oproer in 976. = (Vital), broeder van den voorg., werd tot Doge verkoren in 978, na den afstand van Pietro Urseolo; hij had een jaar geregeerd, toen eene gevaarlijke ziekte hem noopte tot de gelofte dat hij monnik zou worden, wanneer hij mogt herstellen; hij herstelde werkelijk en hield zijn woord.

CANDIDAAT, Lat. *Candidatus*, was bij de Oude Romeinen iemand, die naar een ambt dong; hij had deze benaming van *Candidus*, wit, helder, blank, omdat de ambtenjagers in het wit gekleed gingen. Bij ons noemt men Candidaat een' student, die zijne studiën volbragt heeft en na afgelegd examen toelating bekomt om te promoveren.

CANDIDUS (Gerard) van Antwerpen, schreef een dagverhaal der merkwaardigste voorvallen in de Nederlanden sedert April 1566 tot Augustus 1579, hetwelk het slot uitmaakt van het tweede deel der *Annales sive historiae rerum Belgicarum diversis auctoribus descriptae*, in 1580 te Frankfort gedrukt. = (Pantaleon), geboren den 7 October 1540, was Luthersch Predikant te Tweebruggen. † aldaar den 3 October 1608. Hij was het die Gebhard Truchsesz, Aartsbisschop van Keulen, die het Pausdom verzaakt en de Luthersche kerkleer omhelsd had, in 1583 met Agnes, Gravin van Mansfeld, in het huwelijk verbond. Hij heeft onder eenige werken van minder belang uitgegeven: *Belgicarum rerum Epitome ab 742 ad 1605* en Chronologische Tafelen van de Schepping tot 1602.

CANDORIER (Jean), Maire van Rochelle, onder de regering van Karel V, Koning van Frankrijk, verdreef door eene list in 1372 de Engelsche bezetting uit de citadel dezer stad; hij noodigde namelijk den bevelhebber van het kasteel bij zich ten eten, en vertoonde hem een' brief van den Koning van Engeland, dien de Maire lang geleden bij eene andere gelegenheid ontvangen had; de Engelschman herkende het zegel, maar vermits hij niet lezen kon, verzocht hij den Maire hem den inhoud mede te deelen; deze las hierop, niet wat er werkelijk in stond, maar een bevel des Konings om hem rekenschap te doen

van den toestand der stad, al de burgers te wapenen, hen te monsteren met de bezetting en hem te melden hoeveel manschappen er waren in staat om de wapenen te dragen, en de stad te verdedigen, ingeval de Franschen dezelve belegerden. Hij kwam hierop met den Engelschman overeen dat de wapening den volgenden dag zou plaats hebben. De Engelsche bezetting trok op het bepaalde uur uit het kasteel, om de monstering bij te wonen, behalve 12 man, die op het kasteel bleven. Zoodra zij uitgetrokken was, plaatsten de gewapende burgers zich tusschen het kasteel en de Engelschen, wier bevelhebber te laat zag dat hij verraden was, en door den Maire aan het hoofd der burgerij genoodzaakt werd zich gevangen te geven met zijne manschappen; de soldaten op het kasteel capituleerden insgelijks, en werden met de anderen te schepe naar Bordeaux gevoerd. De wakkere Maire opende hierop de poorten voor den Connetable DUGUESCLIN, die de stad in naam van KAREL V in bezit nam, zonder dat er een droppel bloeds gestort was.

CANDY was eertijds een koningrijk op het eiland Ceylon, waar de Hollanders weleer eene gewigtige bezitting en groot gezag hadden, nadat zij de Portugezen in 1656 van daar verdreven hadden. De inboorlingen stonden meermaals tegen de Hollanders op, doch het bekwam hun altijd slecht, inzonderheid in 1766. Na den inval der Franschen in Holland in 1795 werd Ceylon door de Engelschen bezet, en dit eiland hun bij den vrede van Amiens in 1802 vormelijk afgestaan zijnde, onderwierpen zij zich hetzelve door het gevangen nemen des Konings van Candy en het veroveren zijner hoofdstad in 1815.

CANEA is eene versterkte stad en haven aan den voet van een' berg op de noordkust van het eiland Candia. Deze stad wordt voor het oude Cydonia gehouden, waar MINOS, Koning van Krete, zijn verblijf hield.

CANENS, dochter van JANUS en VENILIA, was gehuwd met PICUS, zoon van SATURNUS en Koning van Laurentum, die door CIRCE in een' specht veranderd werd; de droefheid over dit ongeval verteerde haar ligchaam, betwelk geheel en al in lucht ontbonden werd. OVID. *Met.* L. XIV.

CANEPHOREN waren jonge meisjes, aan den tempeldienst van MINERVA verbonden, die op het feest der Panathaneën bij den plegtigen optogt mandjes met bloemen op het hoofd droegen.

CANETTE heet in de wapenk. eene eend; zij heeft bek en pooten, waardoor zij van de Merlette onderscheiden is, die ze niet heeft.

CANGE (CHARLES DUFRESNE DU), geboren te Amiens den 18 Dec. 1610, was een onvermoeid onderzoeker der geschiedenis, grondig taalkenner en schrander oordeelkundige. In 1668 kwam hij te Parijs wonen. Het eerste werk dat hij in het licht gaf, was *Histoire de l'Empire de Constantinople sous les Empereurs français*, Parijs 1657; hetzelve werd gevolgd door nog eenige andere historische en philologische werken, waaronder zijn *Glossarium mediae et infimiae Latinitatis* hem den meesten roem verworven heeft; hetzelve is van 3 tot 6 en eindelijk tot 10 deelen in folio vermeerderd door de Benedictijnen en CARPENTIER verscheiden malen, laatst te Parijs in 1766, gedrukt. ADELUNG heeft eene verkorting van dit werk in 6 8vo boekdeelen in 1772 te Halle uitgegeven. Dit werk is dus beter bekend dan mogelijk de volgende anecdote wegens het oorspronkelijk handschrift; DU CANGE deed namelijk op zekeren tijd eenige boekverkoopers bij zich komen, en wees hun een oud koffer met eenige papieren, waaruit zij een boek zouden kunnen maken, zeide hij, en verklaarde, dat hij genegen was met hen te handelen, zoo zij het wilden drukken. Zij vonden in het koffer niets dan kleine strookjes beschreven papier, die het voorkomen van snippers hadden. DU CANGE verzekerde hun echter dat zijn handschrift zich in het koffer bevond, en lachte om hunne onnoozelheid, toen zij dit niet wilden gelooven, en meenden dat hij den spot met hen dreef. Een hunner nogtans deze papiertjes opmerkzamer beschouwende, bemerkte dat allen met een woord begonnen, hetwelk vervolgens verklaard werd, en dat men dezelve slechts in eene alphabetische orde te rangschikken had, om een volledig Woordenboek te bekomen. De Boekverkooper, zijn' man kennende, aarzelde niet om hem het koffer met snippers voor eene goede som af te koopen, en had waarlijk geene reden om er berouw van te hebben. DU CANGE † te Parijs den 23 October 1688.

CANIBALEN; onder deze benaming begrijpt men de oorspronkelijke bewoners der Antilles, de Caraïben, en voorts alle Amerikaansche wilden, die het vleesch hunner gevangen en gedoode vijanden braden en eten.

CANINEFATEN vindt men vermeldt bij TACITUS als een der oude volkeren, die met de Batavieren deze landen bewoonden, en met welke zij dezelfde afkomst, taal, zeden en dapperheid gemeen hadden, doch veel minder in getal waren. De vroegste schrijvers houden het tegenwoordig Kennemerland voor hunne woonplaats, hetwelk zijnen naam van hen zou ontleend hebben. Hunne geschiedenis is genoegzaam dezelfde als die der Batavieren. Belagchelijk is de meening van sommigen, dat de benaming Caninefaten zoo veel als *Konijnenvangers* zou beteekenen, om dat er in de duinen der landstreek, welke zij bewoonden, veel konijnen gevonden werden; op dezen voet, denkelijk, schreef VONDEL, *Batavische Gebroeders*, bl. 51:

Die trotse vrijheer steunt op zijn *Konijnevatters.*

En, waarschijnlijk op zijn voorbeeld, ANTONIDES, *Ystroom* (uitg. van 1828, in 8vo.) bl. 44:

In hun geleden vloog met zijn *Konijnevatters.*

Dergelijke Paranomasiën zijn niet hooger aan te merken dan als laffe aardigheden, en voor de etymologie van geen het minste gewigt.

CANISIUS (PETRUS), geboren te Nijmegen in 1524, † te Freyburg den 21 December 1598, studeerde te Keulen, en was aldaar de eerste in Duitschland, die in de orde der Jezuiten werd aangenomen, en ook aldaar de eerste Provinciaal dezer orde, welker uitbreiding hij zich zeer aangelegen zijn liet door het stichten van Jezuitencollegiën in de voornaamste steden van Duitschland. Te Praag zagen de Hussieten en Wiclefieten het oprigten van zoodanig collegie met leede oogen; zij gaven dit in het volgende vers te kennen:

Hinc procul esto Canis: *pro nobis excubat* Anser.

Verwijder u, gij *Hond!* hier waakt voor ons de *Gans.*

CANISIUS was een hevige wederstrever der hervorming, welke hij door zijn' invloed op Keizer FERDINAND I, dien hij tot het nemen van geweldige maatregelen tegen de Protestanten bewoog, in Oostenrijk en Zuid-Duitschland hielp onderdrukken. Hij was op het Concilie van Trente tegenwoordig, en bewees den Paus zoo wel als zijner orde de gewigtigste diensten door het omvormen der Weener hoogeschool geheel in den echt Jezuitischen geest en het schrijven van een' grooten en kleinen Catechismus, eene *Summa doctrinae Christianae* en devote volksboekskens; zijn Katholijk gebedenboek werd nog in 1826 te Landshut, wie weet voor de hoeveelste maal! gedrukt. Zijne overige schriften getuigen meer van zijn' ketterhaat en ijver voor de belangen der H. Kerk en der Jezuiten dan van wezenlijke godsvrucht en geleerdheid.

CANITZ (FRIEDRICH RUDOLF LUDWIG, Vrijheer VON), geboren te Berlijn den 27 November 1654, studeerde te Leyden in de regtsgeleerdheid, en deed vervolgens eene reis door Frankrijk, Italië, Engeland en de Nederlanden. Bij zijne terugkomst werd hij Kamerjonker van FREDRIK WILLEM, Keurvorst van Brandenburg, en naderhand Gezantschapsraad. Na den dood van dezen werd hij Geheimraad van diens opvolger, den namaligen Koning van Pruissen, en als Minister op het congres in den Hage gezonden. In 1681 huwde hij met DOROTHEA VON ARNIM, na wier vroegen dood hij zich enkel met de letteroefeningen bezig hield. † te Berlijn den 11 Augustus 1699. Hij was bekend als een voortreffelijk dichter, schoon hij bij zijn leven niets heeft uitgegeven; zijne gedichten kwamen voor het eerst in 1700 in het licht, en werden in 1765 voor de veertiende maal herdrukt; eenigen zijn in het Italiaansch vertaald in 1767 te Florence uitgegeven.

CANNÆ, eene kleine onbeduidende stad in het Napolitaansche gebied aan den Aufidus, waar dezelve zich in de Adriatische zee stort, is vermaard wegens den slag, dien de Romeinen aldaar 216 jaren vóór J. C. tegen HANNIBAL verloren. Zie HANNIBAL.

CANNEGIETER (HENRIK), geboren te Steinfurt den 24 Februarij 1691, werd, na het volbrengen zijner studiën aan de Leydsche hoogeschool, in 1714 Conrector en in 1720 Rector der Latijnsche school te Arnhem. In 1734 werd hij te Harderwijk tot Doctor der beide regten bevorderd en vervolgens door de Staten van Gelderland tot Geschiedschrijver der provincie aangesteld. Rijkelijk bemiddeld en met geene staats- of huiszorgen belast, kon de geleerde man zich ongestoord met zijne geliefde studiën bezig houden, waartoe het hem gedurende zijn 80jarig leven hijna nooit aan lust, krachten of gezondheid ontbrak, tot de dood den 20 Aug. 1770 minder aan zijn leven dan wel aan zijne onvermoeide werkzaamheden een einde maakte, van welke de vruchten, van tijd tot tijd in het licht verschenen, met genoegen in de geleerde wereld ontvangen werden en nog in achting zijn. Hij liet drie zonen na, die insgelijks de loopbaan der geleerdheid zijn ingeslagen, namelijk = (HERMANNUS), geboren te Arnhem in 1724, Professor in de regtsgeleerdheid te Franeker, † in 1804. = (HENRIK GERARD), Predikant te Bolsward, en = (JOANNES), Professor in de regtsgeleerdheid te Groningen, † in 1806. Zij hebben alle drie door uitgegeven schriften zich als kundige en verdienstelijke mannen onderscheiden.

CANNING (GEORGE), geboren in 1770 van Iersche ouders, welke hij vroeg verloor, studeerde, door zijne bloedverwanten ondersteund, te Eton en te Oxford in de regtsgeleerdheid, en onderscheidde zich weldra door zijn vernuft en zijne uitmuntende bekwaamheden met zijne opstellen, gedichten, enz. in *The Microcosm*, die de opmerkzaamheid van PITT tot zich trokken. In 1793 verkoos Newport, op het eiland Wight, hem tot afgevaardigde in het Parlement, en zijne redevoering, bij gelegenheid van een voorgeslagen verdrag met den Koning van Sardinië in 1794, werd zelfs door PITT, FOX, BURKE en SHERIDAN bewonderd. Met zeer veel levendigheid sprak hij vervolgens tegen den slavenhandel en de onderdrukking van Ierland, en viel somtijds de ministers, b. v. ADDINGTON en FOX, met zoo veel hevigheid aan, dat hij zich meermaals met het vuur van zijn patriotismus verontschuldigen moest. In 1799 werd hij Minister der Schatkamer. Toen PITT, om den vrede van Amiens in 1802 mogelijk te ma-

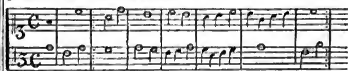
ken, zich van het bestuur verwijderde, trad ook CANNING af; doch toen gene na het hervatten der vijandelijkheden het staatsroer wederom aanvaardde, kwam ook CANNING insgelijks weder aan het bewind. In 1804 werd hij Secretaris der Admiraliteit. Na PITTS dood in 1806 verloor CANNING zijn' invloed; FOX werd eerste Minister; doch toen in 1807 PERCIVAL hem verving, werd CANNING Minister van buitenlandsche zaken; hij liet de Deensche vloot uit de haven van Koppenhagen met geweld wegvoeren, en sloot te Londen den 14 Januarij 1809 het alliantietractaat tusschen Engeland en Spanje met de Opperste Junta; die toenmaals Spanje in den naam van FERDINAND VII regeerde. Wegens een geschil over de door hem bewerkstelligde onderneming tegen het eiland Walcheren in Augustus 1809, bekwam hij in een tweegevecht met zijn' ambtgenoot CASTLEREAGH een pistoolschot in het been, en verliet het ministerie. In 1812 werd hij tot afgevaardigde van Liverpool in het Parlement verkoren, waar hij ijverig voor de emancipatie der Katholijken en tegen de onafhankelijkheid van Noorwegen sprak. Drie jaren was hij vervolgens gezant te Lissabon, waar geen hof was, en waarover hij dus veel bespotting in de Engelsche dagbladen lijden moest. Bij zijne terugkomst kozen zijne vrienden te Liverpool, na een' hevigen strijd met de candidaten der volkspartij, waarbij zelfs CANNINGS leven gevaar liep, in 1816 hem op nieuw tot Parlementslid. In 1817 kwam hij andermaal in het ministerie, en werd in 1818 voorzitter van het departement der Oost-Indische zaken. Dewijl hij geen deel wilde nemen in het regtsgeding tegen de Koningin, verliet hij het ministerie, en begaf zich naar Italië. Toen in 1820 de zaak der Koningin beslist was, kwam hij in Londen terug, waar hij zijn' vorigen invloed weder bekwam. Reeds was hij in de plaats van den in Engeland teruggekeerden Marquis HASTINGS tot Gouverneur-generaal der Engelsche bezittingen in Oost-Indië benoemd, toen de zelfmoord van Lord LONDONDERRY in 1822 aanleiding gaf dat CANNING Staatssecretaris der buitenlandsche zaken en dus het hoofd van het ministerie werd. Op het vaste land baarde deze omwenteling in het Britsch ministerie niet minder verwondering dan in Engeland zelf, want men zag daaruit gewigtige veranderingen in de Engelsche staatkunde te gemoet; doch zijn dood in Augustus 1827 stelde vele groote verwachtingen te leur.

CANNIUS (NICOLAAS), Pastoor der Nieuwe kerk en Bestuurder van het Ursulinenklooster te Amsterdam, diende vroeger ERASMUS te Bazel als afschrijver, en was zelf een schrander en geestig man, blijkbaar uit het getuigenis van ERASMUS niet alleen, maar ook uit zijne hier en daar verspreide epigrammen. † omstreeks 1555.

CANO (ALONZO), geboren te Granada in 1608, met regt de MICHEL ANGELO van Spanje genoemd, was, even als deze beroemde Italiaan, Schilder, Beeldhouwer en Bouwkunstenaar, en muntte in deze drie kunstvakken even zeer uit. Zijn vader MIGUEL CANO gaf, als zelf een bekwaam Architect, hem het eerste onderwijs in de bouwkunde; FERNANDO PACHECO en JUAN DEL CARTILLO onderwezen hem in de schilderkunst, maar de beeldhouwkunst leerde hij uit zichzelven. Hij was slechts 24 jaren oud, toen hij drie levensgroote standbeelden vervaardigd had in de kerk te Lebrija. Door den Hertog van Olivarez begunstigd, kwam hij te Madrid, en werd door den invloed van dezen Minister in 1638 Hofschilder en Hofarchitect, en voerde verscheiden voortreffelijke werken uit, onder anderen een' prachtigen triomfboog, bij gelegenheid der inhaling van MARIA ANNA VAN OOSTENRIJK, tweede gemalin van PHILIPS IV. Verscheiden zijner schilderstukken worden nog in de kerken van Madrid bewonderd. Zijn roem was ten hoogsten top gestegen, toen een verschrikkelijk voorval op éénś zijn geluk verwoestte; hij vond namelijk, toen hij op zekeren tijd te huis kwam, zijne vrouw vermoord en zijne woning bestolen. Een Italiaansche knecht, op wien het eerste vermoeden viel, was gevlugt; doch de regters ontdekten bij hunne nasporing dat CANO op dezen Italiaan minijverig geweest was, en met eene andere vrouw op een' vertrouwelijken voet geleefd had; zij spraken den vlugteling vrij en veroordeelden den echtgenoot, die het raadzaam achtte Madrid te verlaten. Hij verspreidde het gerucht dat hij naar Portugal geweken was, en onthield zich te Valencia, waar hij, toen zijne kunst hem verraden had, in een klooster eene schuilplaats vond. Hij waagde het eindelijk naar Madrid te keeren, waar hij zich wel in het eerst verborgen hield, maar toch ontdekt en gevangen genomen werd. Hij werd, naar het barbaarsch gebruik van dien tijd, op de pijnbank gebragt, waarbij echter de beul bevel had uit achting voor zijne bekwaamheden zijn' regter arm te verschoonen. Standvastig stond hij de pijnbank door, zonder iets te bekennen. De Koning, hiervan onderrigt, schonk hem zijne gunst weder, en benoemde hem, daar hij geestelijke geworden was, tot *Racionero* (Resident) van Granada. Hier leide hij een vroom en voorbeeldig leven. † in 1676. Men verhaalt dat hij op zijn doodbed een crucifix terugstiet, dat zijn biechtvader hem voorhield, omdat het, zeide hij, zoo slecht bewerkt was, dat hij het gezigt er van niet verdragen kon. = (JAYME) werd in 1484 door JAN II, Koning van Portugal, uitgezonden om ontdekkingen in de Oost-Indiën te doen. Aan den mond der Zayre op de Afrikaansche kust gekomen, ontdekte hij Congo, en kwam in Portugal terug. Men zond hem weder derwaarts, om betrekkingen met de inboorlingen aan te knoopen, waarin hij slaagde. In 1486 te Lissabon wedergekeerd, † hij kort daarna. = (SEBASTIAN), geboren te Guetaria, was Schipper aan boord van een der schepen van het eskader van MAGELLAAN. Na de ongelukken dien vermaarden zeereiziger op dezen togt overgekomen, werd CANO Scheepskapitein; hij hielp een Spaansch kantoor vestigen op het eiland Tidor, bezocht de andere Moluksche Eilanden, Amboina, Timor, Tolor, enz. nam vervolgens zijn' koers naar de kaap De Goede Hoop, om naar Spanje te keeren, vermijdende de ontmoeting met de Portugezen. Gebrek aan scheepsvoorraad noodzaakte hem de Kaapverdische Eilanden aan te doen, waar hij een gedeelte zijner manschappen verloor, reeds sterk verminderd door gebrek en ziekte. Eindelijk kwam hij, na eene reis van 3 jaren, te S. Lucar binnen, en had dus den roem dat hij de eerste in Europa was, die de reis rondom de wereld gedaan had. † in 1526 op eene nieuwe reis, die hij naar de Zuid-zee ondernomen had.

CANOBUS, Stuurman van MENELAUS, met zijn vaartuig op de kust van Egypte geworpen, stierf aldaar aan de beet van eene slang. MENELAUS bouwde op deze plaats een' tempel tot zijne gedachtenis. = is de naam eener ster van de eerste grootte, in het sterrebeeld het Schip; FLAMSTEAD leidt de benaming af van den voorsz. Stuurman van MENELAUS.

CANON, Gr. *Κανών*, regel, rigtsnoer; van daar de benaming van Canonieke boeken des Bijbels, als behelzende den regel of het rigtsnoer des geloofs. De 400 jaren vóór J. C. door de Joden als Canoniek verklaarde boeken des O. T. hebben onder de Christenen hetzelfde gezag als bij de Joden, dewijl CHRISTUS en de Apostelen zich uitdrukkelijk op dezelve beroepen en ze voor van God ingegeven schriften verklaard hebben. Zij hebben deze benaming ter onderscheiding van die oorkonden, welke de Joden niet voor Canoniek verklaard hebben, en Apocryphe boeken genaamd worden; deze heeft de Oostersche kerk nimmer, maar de Westersche reeds in de IV eeuw met de Canonieke boeken gelijk gesteld. De Protestantsche kerk verwerpt echter deze Apocryphe boeken, als niet tot den geloofsregel behoorende. Wegens de waarde en het getal der Canonieke boeken des N. T. was men het onder de Christenen vóór de VI eeuw niet eens. Doch sedert hebben de Protestantsche met de Grieksche en Katholijke kerken den Canon des N. T. gemeen. Canones heeten ook de besluiten, uitspraken en geloofsvoorschriften der Conciliën en Synoden. = in Duitschland is dit eene jaarlijksche opbrengst (erfpacht), welke de gebruiker van een stuk gronds aan den grondheer in geld of in producten betaalt. = is in de Algebra bij de oude schrijvers de eindformule bij de oplossing van een voorstel, naar welke alle bijzondere gevallen uit de algemeene oplossing beantwoord kunnen worden; bij voorbeeld: als de som van twee getallen x en y gegeven is $= a$, en derzelver verschil, dat is x min $y = b$, dan is de formule der oplossing $x = \frac{a+b}{2}$, en wordt aldus uitgedrukt: tel het verschil bij de som, en neem er de helft van: dan komt het grootste der getallen. Insgelijks $y = \frac{a-b}{2}$, hetwelk aldus gelezen wordt: trek het verschil van de som af, en neem er de helft van: dit geeft het kleinste der getallen. Deze benaming is thans echter niet meer in gebruik, en men bezigt liever eene der uitdrukkingen: *regel, voorschrift, formule, methode*. = is in de toonkunst een twee- of meerstemmig muzijkstuk, waar de eene partij na de andere invalt, en hetzelfde thema hooger of lager zingt en bestendig herhaalt, waardoor zulk een gezang nooit eindigt, maar zoolang aangehouden kan worden als men wil; b. v.

Deze Canon is tweestemmig; de Alt begint; eene maat later en een kwart hooger begint de Tenor hetzelfde; na de achtste maat herhaalt iedere stem haar gezang, en zoo zingt de Tenor bestendig de melodie van den Alt eene maat later en een kwart hooger zoo lang men wil. Op deze wijze kan de Canon in verscheiden stemmen gezet worden, van welke telkens de eene na de andere invalt en het gezang naar een bepaald interval hooger of lager herhaalt.

CANONIEK is in de Algebra, hetgeen tot eenen regel gebezigd wordt; zoo heet bij HARRIOT *Aequatio canonica* de vergelijking, die tot de vorming der coëfficiënten uit de wortels der hoogere magtsvergelijkingen dient. Even zoo zijn *Analogiae canonicae*, bij VIETA, de vergelijkingen, die tot de oplossing der regtlijnige en bolvormige driehoeken gebruikt worden. = REGT, zie REGT.

CANONION is in de algebra eene tafel of eene verzameling van tafels van berekende grootheden, als *Canon naturalis triangulorum*, de tafel der goniometrische lijnen; *canon artificialis triangulorum*, die van derzelver Logarithmen; *Canon Logarithmorum*, die van de Logarithmen der getallen, enz.

CANONISATIE is eene plegtige verklaring van den Paus, bij welke iemand, die voorbeeldig vroom geleefd heeft, onder de heiligen

geplaatst wordt. Paus ALEXANDER III was de eerste, die in 1170 zich het regt daartoe aanmatigde; vóór hem werd hetzelve door alle bisschoppen zonder onderscheid uitgeöefend, en was slechts eene aanbeveling om degenen, die zich door eene bijzondere heiligheid hadden onderscheiden, in den Canon der Mis te gedenken; allengs werden er eenige ceremoniën bijgevoegd, hun sterfdag werd plegtig gevierd en om de zaak nog plegtiger te maken, stond Paus HONORIUS III in 1225 verscheiden dagen aflaat toe voor de Canonisatiën. De Canonisatie is eene der plegtigste verrigtingen der R. Kerk. De Paus laat den levenswandel van den hem ter Canonisatie aanbevolenen naauwkeurig onderzoeken, zoo wel als de echtheid der mirakelen, welke hij gedaan heeft (want dit is de hoofdzaak); zelfs wordt den Duivel een advokaat toegestaan, die de vroomheid van den gestorvenen op alle mogelijke wijzen verdacht maken mag, maar zijn proces natuurlijk altijd verliest. Hierop spreekt de Paus den gestorvenen vooreerst zalig (zie BEATIFICATIE); maar de eigenlijke heiligverklaring volgt gewoonlijk eerst eenige jaren later, om in dien tusschentijd nieuwe bewijzen van de vroomheid des heiligen te verzamelen, b. v. mirakelen door zijne reliquiën verrigt, enz. dan wordt een dag, meestal de sterfdag van den nieuwen heiligen, tot zijne vereering bepaald, zijn naam in den canon der Mis en de litanij der Heiligen opgenomen, kerken en altaren worden hem gewijd, en de overblijfselen van zijn ligchaam als H. Reliquiën bewaard en vereerd; doen zij mirakelen, zoo veel te voordeeliger voor de kerk of het klooster, dat het geluk heeft dezelve te bezitten. De jongste Canonisatie was die van den Kardinaal TOMASI in 1803 door Paus PIUS VII.

CANOPUS, eigenlijk KNEPH, was bij de Egyptenaren de god der wateren, de Nijlgod; hij had de gedaante eener vaas van eene onbepaalde grootte en was met hieroglyphen versierd; uit den hals kwam een menschenhoofd. Deze god was de huisgod der Egyptenaren, die deze vaas, met Nijlwater gevuld, in hunne woningen vereerden. De Canopen waren somwijlen van basalt of albast zeer fraai bewerkt, doch somwijlen ook slechts van gebakken aarde, gelijk men ze in verscheiden museums van oudheden aantreft. =, eene stad in Egypte, 120 stadiën van Alexandrië, aan een' der monden van den Nijl, dus genaamd naar CANOBUS, den stuurman van MENELAUS, die tot zijne gedachtenis hier een' tempel bouwde.

CANOSA, het oude *Canusium*, waar zich het gering overschot des Romeinschen legers verzamelde na de nederlaag bij Cannae, ligt in het Napolitaansche gebied aan den Ofanti (*Aufidus*), in het landschap Bari. In de nabijheid heeft men in 1812 en 1813 vele Romeinsche begraafplaatsen en oudheden gevonden.

CANOSSA, een thans in puinhoopen vervallen bergslot in het hertogdom Modena, niet ver van Reggio, is zeer vermaard in de geschiedenis der middeleeuwen. Hier werd ADELHEIDE, weduwe van Koning LOTHARIUS, in 951 door BERENGARIUS II belegerd, toen zij OTTO DEN GROOTEN hare hand en de kroon van Italië aanbood. Canossa behoorde der beruchte Gravin MATHILDE, bij welke Paus GREGORIUS VII in 1077 zich bevond, toen Keizer HENRIK IV in den winter, barvoets en met eene zeer demoedige houding, hem hier om ontslag van den banvloek kwam smeeken.

CANOVA (ANTONIO), geboren te Possagno, een dorp in den Venetiaanschen Staat, in 1757, toonde reeds in zijne jeugd door zijne zucht tot boetseren den gelukkigen aanleg om de grootste beeldhouwer van zijn' tijd te worden. *Signor* FALIERI, Heer van Passagno, bestelde den jongen CANOVA als leerling bij TORRETTI, beroemd' Beeldhouwer te Venetië; doch weldra had hij geen ander onderwijs meer noodig dan dat der natuur. Hij behaalde verscheiden prijzen bij de Akademie der fraaije kunsten te Venetië. In 1779 ontbood de gezant GIROLAMO ZULIANO hem naar Rome. Hier was zijne eerste schepping een APOLLO, die zich een' lauwerkrans opzet. THESEUS op den verslagen' Minotaurus zittende, was het eerste groote werk, waardoor CANOVA zich in 1783 te Rome bekend maakte; hetzelve behaagde algemeen, en de Graaf VON FRIES te Weenen kocht het. Straks daarop ondernam CANOVA de graftombe van Paus CLEMENS XIV, in de kerk der Apostelen, en die van Paus CLEMENS XIII in de S. Pieters kerk. Wij kunnen onmogelijk eene volledige lijst geven van al de voortreffelijke voortbrengselen zijns scheppenden beitels, die toch meest allen, sommigen zelfs kritisch, beschreven zijn; alleen moeten wij de stoute en voor het echt kunstgevoel ware uitdrukking van een' bevoegd' kunstregter hier herinneren, dat CANOVA met het marmer „schilderde," en men heeft in ééns een aanschouwelijk denkbeeld van de verheven voortbrengselen van dezen grooten kunstenaar, die men eigenlijk *zien* moet, om zich te overtuigen dat geene beschrijving ze voor de verbeelding kan vertegenwoordigen. In 1797 was CANOVA bezig met het vervaardigen van het model voor het kolossale standbeeld van den Koning van Napels, en liep bij de uitbarsting der omwenteling groot gevaar van een slagtoffer te worden der Jakobijnsche beeldstormers; maar de liefelijke PSYCHES, HEBES en AMORS bezadigden de woeste volksrazernij; zij werden als het ware de beschermgoden van CANOVA's werkplaats; hij verborg den koninklijken kolossus voor de vernielende klaauwen des dolzinnigen gepeupels, en dit standbeeld werd in 1803 in marmer voltooid. Gedurende de omwentelingsstormen van 1798 en 1799 verzelde CANOVA den Prins REZZONICO op eene reis door Duitschland. Na zijne terugkomst schilderde hij voor de kerk van zijne geboorteplaats Passagno een altaarstuk. In 1802 werd hij door Paus PIUS VII tot Opperfoezienet over alle voorwerpen van kunst in den geheelen Kerkelijken Staat aangesteld, en nog in hetzelfde jaar door BONAPARTE naar Parijs ontboden, om het model tot een kolossaal standbeeld van denzelven te vervaardigen, zoo mede het standbeeld van zijne moeder Mad. LETITIA, hetwelk de Hertog van Devonshire in 1819 voor 36,000 Franken gekocht heeft. Een zijner waardigste kunstgewrochten is de kolossale WASHINGTON in marmer, geplaatst in de raadzaal van het Congres te Washington. Bij de terugvordering der naar Parijs gevoerde voorwerpen van kunst door derzelver vorige eigenaars, in 1815, zond de Paus CANOVA derwaarts, om zorg te dragen voor al wat van dien aard naar Rome teruggezonden moest worden. Na het volbrengen van dezen last ging hij naar Londen, en kwam in 1816 te Rome terug. De Paus liet zijn' naam in het gouden boek van het Kapitool inschrijven en verhief hem tot Marchese van Ischia, met een inkomen van 3000 Scudi, welke hij bestemde ten voordeele der kunsten en kunstenaars. Hij besloot zijne loopbaan als kunstenaar met het bouwen van eene kerk te Passagno, waarin hij een kolossaal standbeeld van den godsdienst wilde plaatsen. Deze kerk is eene rotonde, naar het model van het Parthenon te Athene, doch van gebakken steen. † nog vóór dezelve voltooid was te Venetië den 22 October 1822. Geheel Italië bedreef rouw over dezen uitmuntenden kunstenaar, die, gelijk MICHEL ANGELO het eerste en BERNINI het tweede, in onzen tijd het derde tijdvak der beeldhouwkunst in Italië geöpend, en door zijne stoute afwijking van het herkomstige den aankomenden kunstenaars een nieuw spoor gebaand heeft.

CANSTADT, aan de Neckar, is, na Stutgard en Tubingen, de fraaiste stad van het koningrijk Wurtemberg. In derzelver nabijheid ligt het bekende Hirschbad.

CANSTEIN (KARL HILDEBRAND VON), geboren te Lindenberg den 15 Augustus 1667, studeerde te Frankfort, bezocht in 1687 Holland, Engeland en Italië, werd bij zijne terugkomst in 1688 te Berlijn Kamerjonker van den Keurvorst van Brandenburg en diende vervolgens als vrijwilliger in de Nederlanden. De zwakke staat zijner gezondheid noopte hem den krijgsdienst te verlaten; hij begaf zich naar Halle, waar hij kennis maakte met SPENER en zich toeleide op het vlijtig bestuderen der H. Schrift. Het verlangen om den Bijbel ook meer onder de geringere volksklasse te verspreiden bragt hem op het eerste denkbeeld der naderhand met zulk een' goeden uitslag bewerkstelligde stereotypie; hij liet namelijk in 1712 op zijne kosten eene genoegzame hoeveelheid letters gieten, om daarmede 5 oplagen van het N. T. te drukken, ieder van 5000 exemplaren, en liet telkens de vormen van achteren vast solderen, als zij van fouten gezuiverd waren. Het volgende jaar liet hij het O. T. op dezelfde wijze drukken. Hieruit ontstond het beroemde Hallsche Bijbelinstituut, waarnit volgens eene matige berekening, opgemaakt in 1791, sedert 1732 tot dat tijdstip 1,566,759 geheele Bijbels, 660,000 N. T. met Psalmen en 60,000 enkele Psalmboeken voor een' geringen prijs verkocht of weggeschonken waren. CANSTEIN † den 19 Augustus 1719; hij kan aangemerkt worden als de vader der stereotypie en der Bijbelgenootschappen.

CANTABRIë, oude benaming der Spaansche provinciën *Biscaye*, *Asturië* en *Navarre*. De Cantabriërs waren de wildste en wreedste volkeren van geheel Spanje, en werden eerst laat door de Romeinen onder het juk gebragt. Onder AUGUSTUS stonden zij op, en deze Keizer trok zelf tegen hen te veld, maar kon hen bezwaarlijk tot de gehoorzaamheid terugbrengen, alzoo de meesten den dood boven de Romeinsche slavernij verkozen.

CANTACUZENUS (JOANNES) was Hofmeester van het paleis onder de regering van ANDRONICUS, Keizer van het Oosten. Deze in 1332 gestorven en door zijn' zoon ANDRONICUS DEN JONGEN opgevolgd zijnde, diende CANTACUZENUS dezen vorst met dezelfde getrouwheid als zijn' vader, en werd bij zijn' dood in 1391 tot Regent van het Rijk benoemd, gedurende de minderjarigheid van JOANNES PALEOLOGUS. De woelingen der Keizerin-moeder, die den Patriarch en den alles geldenden APOCAUCHUS op hare zijde had, deden hem besluiten zich van den troon meester te maken. Uit Konstantinopel verwijderd, om de Bulgaren en Turken in toom te houden, liet hij zich door het leger tot Keizer uitroepen, trok gewapenderhand de hoofdstad binnen, dwong JOANNES PALEOLOGUS met zijne dochter te huwen en hem als Keizer te erkennen. De Genuezen in 1349 Konstantinopel belegerd hebbende, dwong CANTACUZENUS, na eene dappere verdediging, hen den vrede met hem te sluiten. De aanhoudende tweespalt nogtans tusschen hem en zijn' schoonzoon borst eindelijk tot een' openbaren oorlog uit, die drie jaren duurde en eindigde met eene bemiddeling; maar CANTACUZENUS bemerkende dat de haat van JOANNES PALEOLOGUS tegen hem en zijn' zoon MATTHEUS telkens toenam, besloot van de kroon afstand te doen ten behoeve van dezen, dien hij genoegzaam in staat achtte om zich in een gezag te handhaven, hetwelk hij zelf geene kans zag langer te behouden. Hij begaf zich in 1355 in een klooster van den berg Athos, en eindigde aldaar zijne

overige dagen omstreeks 1380, nalatende eene Geschiedenis van het Oostersche Rijk van 1320 tot 1357, waarvan de Latijnsche vertaling met aanteekeningen van Gretzer in 1603 te Ingolstadt gedrukt is; de Grieksche tekst met dezelfde overzetting werd nogtans voor de eerste maal gedrukt te Parijs in 1645, en maakt een gedeelte uit van het *Corpus Scriptorum historiae Byzantinae;* dezelve is ook afzonderlijk te Venetië in 1729 uitgegeven, en eene Fransche vertaling wordt gevonden in het 7 deel der *Histoire de Constantinople*, van Cousin. Er bestaan ook van Cantacuzenus vier verdedigingen van den Christelijken godsdienst tegen de Mohamedanen, waarvan in 1543 eene Latijnsche vertaling te Bazel gedrukt is, en nog eenige handschriften in verscheiden bibliotheken. = (Mattheus), zoon van den voorg., volgde in 1355 zijn' vader op, maar bevond zich dadelijk in oorlog met Joannes Paleologus, en volgde zijns vaders voorbeeld, deed ook afstand van den troon en ging insgelijks in een klooster, waar hij eene verhandeling schreef over Salomo's Hooglied, van welke Vincent Riccardi in 1624 eene Latijnsche vertaling heeft uitgegeven.

CANTAGALLINA (Remigi), geboren in 1556, † te Florence in 1624, was Schilder, Graveur en Vestingbouwer, en de eerste meester van Callot. Hij heeft veel naar zijne eigen schilderijen en teekeningen gegraveerd.

CANTALUPI, een kasteel en dorp in de mark Ancona, weleer vermaard wegens de voortreffelijke meloenen, die aldaar geteeld en soortelijk Cantaloepen genaamd werden.

CANTATE, van *Cantare*, zingen; dus heet in den almanak de vierde Zondag na Paschen, dewijl eertijds de godsdienst op dien dag begon met de woorden uit Psalm XCVIII, 1: *Cantate Domino canticum novum.* = is een lyrisch dichtstuk, hetwelk muzikaal voorgedragen kan worden. Het onderwerp is doorgaans onverschillig, en de voorstelling geschiedt afwisselend in allerlei zangvormen, recitatieven, aria's, duo's, trio's, koren, enz. De Cantate verschilt daarin slechts van de Opera, dat zij geene dramatische handeling voorstelt, en ook niet op het tooneel, maar in een concert uitgevoerd wordt. Cantates van kleinen omvang, die doorgaans door een' of twee personen gezongen worden, heeten *Cantatilles.* De Cantate is uit Italië afkomstig; Jean Batiste Rousseau bragt in het begin der vorige eeuw Fransche Cantates in zwang, in welke hij mythologische en allegorische onderwerpen behandelde; uit Frankrijk kwamen zij naar Duitschland (waar Haydn in de *Schepping* en de *Jaargetijden* wel de uitgebreidste Cantaten leverde). Wij hebben in het Nederduitsch ook zeer voortreffelijke Cantaten, van welke wij *De Sterrenhemel*, van Hieron. van Alphen, en *Het Onweder*, van Feith, slechts behoeven te noemen, die waarlijk als dichtstukken met de beste uitlandsche voortbrengselen in dit vak kunnen wedijveren. De Oratoriën zijn daarin van de Cantaten onderscheiden, dat zij van grooteren omvang zijn, en enkel geestelijke onderwerpen behandelen; gelijk b. v. *De dood van Jezus* en *De Jongste Dag*, van welke op de muzijk van Graun en Schneider, behalve de Hoogduitsche en Latijnsche, ook een dichtmatige Nederduitsche tekst voorhanden is.

CANTEMIR (Constantijn), Moldavisch vorst, afkomstig uit een Tartaarsch geslacht, geboren omstreeks 1630, trad vroegtijdig in Poolschen krijgsdienst, waar hij tot een' hoogen rang opklom, en verbond zich vervolgens aan den Woiwode van Wallachijen George Ghika; hij kwam in Moldavië terug, en bekleedde de aanzienlijkste ambten. De Prins Demetrius Cantacuzenus, afgunstig wegens zijne verdiensten, maakte hem verdacht bij den Seraskier Soliman Pacha; het gelukte Cantemir nogtans zich te regtvaardigen; hij verkreeg zelfs het ambt van zijn' beschuldiger, hetwelk hij 8 jaren met lof waarnam. † in 1693, met de verzekering dat zijn tweede zoon Demetrius hem zou opvolgen. = (Demetrius), tweede zoon van den voorg., geboren te Jassy in 1673, vleide zich zijn' vader te zullen opvolgen, gelijk de Groot-vizier dezen beloofd had; maar hij werd verdrongen door een' mededinger. Hij bekwam echter het vorstendom Moldavië eenige jaren later, en bezat hetzelve voor de derdemaal in 1710, toen, hetzij door misnoegen, hetzij door verleiding, hij den voorslag aannam van Czaar Peter I, dat hij namelijk zich met zijne troepen bij het Russische leger zou voegen; Peter zou Moldavië tot een erfelijk prinsdom verheffen, hetwelk Cantemir en zijne nakomelingen zouden bezitten. De uitvoering van dit verdrag werd door de gebeurtenissen van den oorlog belet. Cantemir volgde den Czaar naar Rusland, en kreeg tot vergoeding van hetgene hij verloren had den titel van Prins van het Russische Rijk, aanmerkelijke bezittingen in de Ukraine en alle leenheerlijke regten over de Moldavische edelen, die hem gevolgd waren en insgelijks aldaar bezittingen verkregen. Na Peter verzeld te hebben op een' veldtogt tegen de Perzen, † Cantemir in 1723 op een zijner landgoederen in de Ukraine. Deze vorst bezat een aantal buitengewone kundigheden; hij sprak of verstond 11 talen, de teekenkunst, de bouwkunst, muzijk, wiskunde, enz.; was lid van verscheiden geleerde maatschappijen en schrijver van eenige voortreffelijke historische en wetenschappelijke werken in het Latijn en Russisch, van welke de meesten in het Fransch vertaald zijn. = (Constantijn Demetrius, of volgens eenigen Antiochus), jongste zoon van den voorg., geboren te Konstantinopel in 1709, werd te Moskow en te Petersburg opgevoed; hij was eerst officier onder de keizerlijke lijfwacht, en vervolgens Russische gezant aan de Engelsche en Fransche hoven. † te Parijs in 1744. Hij was even als zijn vader een beöefenaar der letteren, wetenschappen en kunsten, inzonderheid der natuur-, wis- en aardrijkskunde, de geschiedenis, muzijk en schilderkunst; hij verstond onderscheiden talen en was een goed dichter. Er bestaan van hem hekeldichten, fabelen, liederen, oden, vertalingen van Anacreon en Horatius in het Russisch, gelijk mede in proza der werken van Montesquieu, Fontenelle, Algarotti en andere wijsgeerige schrijvers, ook een Russisch heldendicht *Peter de Groote* (in het Fransch *La Pétreïde*, en uit die taal in het Nederd. overgezet).

CANTER (Dirk), geboren te Utrecht in 1545, was aldaar van 1575 tot 1577 Schepen en werd in 1578 Burgemeester; daar hij bij de ontstaande kerkgeschillen (zie Duifhuis (Huibert) als een helderdenkend en verdraagzaam man der gematigde en onderdrukte partij de hand boven het hoofd hield, geraakte zijne regtzinnigheid verdacht en hij bij de domme ijveraars in haat, die niet tevreden met hem, toen hij in 1593 was afgetreden, verder uit de regering verwijderd te houden, bewerkten dat hij den 11 Mei 1611 voor altijd uit de provincie Utrecht gebannen werd, met verbeurte zijner goederen. Hij begaf zich naar Antwerpen, en vervolgens naar Leeuwarden. † aldaar in 1617. Hij was een voortreffelijk geleerde en schrander philoloog; behalve zijne uitgegeven werken zijn er nog verscheiden handschriften van hem aanwezig. = (Willem), broeder van den voorg., geboren te Utrecht den 24 Julij 1542, leerde zoo vroeg en zoo spoedig Latijn en Grieksch, dat hij met zijn 12 jaar reeds bekwaam geöordeeld werd om naar de hoogeschool van Leuven gezonden te worden, waar hij zijne studiën in 4 jaren volbragt en met zijn 16 jaar op reis ging naar Frankrijk, Italië en Duitschland, waar hij kennis maakte met de voornaamste geleerden. Na twee jaren kwam hij terug, en koos Leuven tot zijne woonplaats, waar hij zich geheel en al met de letteroefeningen bezig hield, en zoo ijverig studeerde, dat hij met zijn 33 jaar in eene tering verviel, die minder aan zijn leven dan aan zijne studie den 18 Mei 1575 een einde maakte; want leeft, kan men vragen met L. W. van Merken (*Ware Geluksbed.* enz. blz. 126),

Leeft Chrizip in stille hoeken,
Als hij in een schans van boeken
Zonder einde kladt en wrijft,
En onsterflijk waant te wezen,
Schoon geen mensch zijn schrift wil lezen,
Leeft dan 't wijshoofd? Neen, hij schrijft.

Canter schuwde volstrekt allen omgang met anderen dan met geleerden, woonde nimmer eenig vrolijk gezelschap bij, sprak van de vrouwen met verfoeijing, at en sliep op zijne studeerkamer, las in zijn bed tot hij in slaap viel, en schreef zelfs onder het nuttigen van zijn middagmaal; en wat schreef hij? Natuurlijk geheele stapels diepzinnige Latijnsche verhandelingen in den smaak van zijn' tijd, naar welke denkelijk niemand in den onzen nieuwsgierig zijn zal, ten ware naar zijne *Orationes funebres in obitus aliquot animalium*, in 1691 te Leyden gedrukt; maar dit is eigenlijk eene vertaling van een Italiaansch werkje van Ortensio Lando, in 1548 te Venetië gedrukt, en te Rome op den *Index* onder de verboden boeken van de eerste klasse geplaatst.

CANTEVEN, eene godheid der Malabaren en der bewoners van de kust van Coromandel, wordt aldaar aangebeden onder de gedaante van een' schoonen jongeling; hij is zoo veel als de Cupido dezer volkeren. De vrouwen vieren jaarlijks een plegtig feest ter gedachtenis van den dood en de opstanding van dezen god, wiens geschiedenis zoo onzedelijk als bespottelijk is.

CANTHARIDEN, zie VLIEGEN (Spaansche).

CANTHARUS van Sycione, beroemd Grieksch Beeldhouwer, bloeide 300 jaren vóór J. C. Plinius vermeldt eenige standbeelden van dezen kunstenaar, die in zijn' tijd nog te Olympia gevonden werden. = Suidas vermeldt een' Atheensch' Blijspeldichter van dezen naam, van wien echter niets tot ons gekomen is.

CANTON is de benaming in de meeste Europesche talen van *Quangt-cheou*, de hoofdstad van eene provincie in China van denzelfden naam, en eene der rijkste en bevolkste steden van dit Rijk; zij ligt aan de rivier Taniho, is zoo groot als Parijs en heeft eene voortreffelijke haven, die door twee kasteelen verdedigd wordt. Er worden aldaar kostbare zijden stoffen vervaardigd. In 1650 werd Canton door de Tartaren veroverd en verwoest, doch naderhand wederom opgebouwd, en is de stapelplaats van den Indischen en Europeschen handel. = is over het algemeen een gebied van zekere uitgestrektheid (district); zoo bestaat het Zwitsersche bondgenootschap uit 13 Cantons. = (John), geboren te Stroud, in Glocestershire, den 31 Julij 1718, was een zeer ervaren natuur-, wis- en sterrekundige, aan wien men verscheiden belangrijke ontdekkingen aangaande de electriciteit, de magneet en andere natuurkrachten te danken heeft. † den 23 Maart 1772.

CANTONNÉ heet in de wapenkunde, wanneer in de vier ledige

vakken, gevormd door een kruis of kruisvormig meubel, eenig ander meubel geplaatst is; ook wanneer een leeuw, adelaar of ander dier in het midden van het schild verzeld is door vier meubelen, die naar de hoeken toe geplaatst zijn.

CANTORBURY, hoofdstad van het graafschap Kent, aan de rivier de Stour, is wel niet van de grootste, maar toch eene der beste en volkrijkste steden van Engeland, en de zetel van den Aartsbisschop, die Primaat van geheel Groot-Britannië en de eerste Pair des koningrijks is, den Koning kroont, 20 bisschoppen onder zich heeft en de nationale synoden uitschrijft. Hij resideert niet hier, maar in Lambeth-house, bij Londen. De Bisschop van Londen is zijn provinciale Deken, de Bisschop van Winchester zijn Kanselier en de Bisschop van Rochester zijn Kapellaan. Behalve de aartsbisschoppelijke hoofdkerk met hare Gothische torens, geschilderde glazen en kunstig beeldhouwwerk, zijn er nog 14 andere kerken, meest van eene Gothische gedaante.

CANTZIUS (Wijnand) was in 1747 Predikant te Zierikzee, en geenszins een bedrijveloos aanschouwer der oproerige bewegingen, die aldaar in dat jaar plaats hadden; het dolzinnig gemeen, na de bezetting ontwapend te hebben, stoof op den 25 April naar het stadhuis, en dreigde den regeringsleden den dood, zoo zij niet terstond den Prins van Oranje tot Stadhouder verklaarden; toen dit geschied was, trok de woeste hoop naar de haven, om het geschut te lossen, doch geen kruid voorhanden vindende, sloeg dit toomeloos gespuis andermaal aan het woeden, schold de regering voor landverraders en schelmen, en gaf zich over aan de ergste buitensporigheden; de toegangen tot het stadhuis werden bezet, twee der oudste en braafste regenten deerlijk mishandeld, de klokken getrokken en de boeren uit den omtrek daardoor naar de stad gelokt; het oproer duurde den geheelen nacht door. Den volgenden dag vertoonde Cantzius zich op het stadhuis, en kondigde der voor hetzelve vergaderde menigte aan dat de Staten van Zeeland den Prins tot Stadhouder hadden aangesteld. Het Janhagel, hierdoor des te stouter geworden, drong in het stadhuis en deed allerlei buitensporige eischen aan de regenten, onder bedreiging van plundering hunner huizen, en dwong hen eindelijk afstand te doen van de regering. Hierop verscheen Cantzius met zijn' ambtgenoot van der Kamp op het stadhuis, en matigden zich het regt aan om met gesloten deuren eene regering *ad interim* aan te stellen, met beding dat zij de raadplegingen moesten bijwonen; ja de onbeschaamdheid dezer predikanten ging zelfs zoo ver, dat zij zich naar de vergadering der Staten te Middelburg lieten afvaardigen, waar men hen echter niet wilde ontvangen.

CANUSIUM, oude benaming van het tegenw. *Canosa*, in Italië.

CANUT (S.), Hertog van Jutland, was een zoon van Erik, broeder van Canut IV, Koning van Denemarken. S. Canut was aanvankelijk Hertog van Sleeswijk, en erfde het land der Obotrieten, oude bewoners van Holstein en Mecklenburg, hetwelk Keizer Lotharius in 1125 tot een koningrijk verhief. Magnus, zoon van Nicolaas, Koning van Denemarken, vreezende dat Canut de regten zou doen gelden, welke hij door zijn' oom Canut IV op de Deensche kroon had, liet hem in 1133 vermoorden. Canut werd onder het getal der H. Martelaars geplaatst, ofschoon hij niet om het geloof geleden heeft. De R. Kerk viert zijne gedachtenis den 10 Julij.

CANUT. *Koningen van Denemarken van dezen naam.* = I, opvolger van Erik II, † in 873, na eene tienjarige regering. = II (de Groote), zoon en opvolger van Sveno I, beklom in 1015 met den Deenschen tevens den Engelschen troon, en stak naar Engeland over, om de door zijn' vader aldaar begonnen veroveringen voort te zetten. Den aan zijn' vader als gijzelaars overgeleverden Engelschen liet hij neus en handen afhouwen en te Sandwich verdrinken, verwoestte de geheele oostkust van zijn nieuw Rijk, haalde versterking uit Denemarken en vervolgde zijne verwoestingen in het zuiden van Engeland. Edmond, zoon van den Engelschen Koning Ethelred, die naar Normandië gevlugt was, trok met een leger tegen hem op, en ofschoon door de verraderij van zijn' schoonbroeder Edrik telkens geslagen, wist hij zich evenwel tegen Canut te handhaven, zoodat de Engelsche en Deensche grooten, den langen strijd eindelijk moede, eene verdeeling van Engeland tusschen de beide vorsten verlangden. Bij een plegtig verdrag bekwam Canut het noorden en Edmond het zuiden van Engeland, doch eene maand daarna liet Edrik door gehuurde moordenaars Edmond vermoorden, en geheel Engeland verviel aan Canut, die voor eene Rijksvergadering door valsche getuigen liet bezweren dat Edmond, met voorbijgang van zijne beide zonen, hem tot zijn' opvolger benoemd had. Nadat de vergadering Canut erkend had, zond hij de beide jonge Prinsen aan den Koning van Zweden, met last om hen te dooden; maar deze zond hen naar Hongarijen, waar zij goed ontvangen werden. Canut huwde hierop met Emma, weduwe van Ethelred, en door dit huwelijk zijne heerschappij in Engeland gevestigd achtende, vertrok hij naar Denemarken, waar zijn schoonbroeder Alfeld, die in zijne afwezigheid regeerde, zich onafhankelijk zocht te maken. Canut liet hem door eene gedienstige hand uit den weg ruimen, sloeg kort daarop Olaus, Koning van Noorwegen, en vermeesterde zijn Rijk in 1030. Ofschoon Canut zijne regering met wreedheden en misdaden begonnen had, werd hij, eindelijk van bloed verzadigd, menschelijk, vroom en zelfs bijgeloovig. Zijne eerste daad van regtvaardigheid was dat hij den eerloozen Edrik ophangen en zijn lijk in den Theems werpen liet; hij herstelde de oude Saksische wetten en gebruiken, verzekerde den Denen en Engelschen gelijke regten en gelijke bescherming van lijf en goed, ging naar Rome om van den Paus vergiffenis zijner zonden te halen, bouwde bij zijne terugkomst verscheiden kerken en kloosters, en nam in 1036 den naam van den Grooten mede in het graf, dien hij als Koning van Engeland althans veel minder verdiende dan zijn voorzaat, de waarlijk groote Alfred. = III (Hardi Canut), zoon van den voorg., vernam in Denemarken den dood zijns vaders, die bij zijn testament hem dit Rijk aanwees en zijn' broeder de kroon van Engeland gaf. De Engelschen vonden goed, om een' burgeroorlog te vermijden, dat Harold over het land ten noorden van den Theems en Canut over het zuidelijk gedeelte zou regeren. Harold maakte zich meester van alles, en †, na eene zeer korte regering, op het oogenblik dat zijn broeder gewapenderhand zijn erfdeel kwam terugvorderen. Door dit toeval alleen Koning van Engeland gebleven, maakte Canut zich weldra gehaat bij zijne onderdanen door de uitoefening van even zulk eene ongerijmde als afschuwelijke wraak aan het lijk van zijn' broeder; hij liet hetzelve opgraven, het hoofd afslaan en den romp in den Theems werpen. Eenige visschers het ligchaam gevonden en wederom begraven hebbende, liet de woeste Canut hetzelve andermaal opgraven en wederom in het water werpen. Het volgend gedrag van dezen Koning beantwoordde volkomen aan dit begin, maar gelukkig voor Engeland † hij in 1042 aan eene beroerte. Met hem stierf het Deensche stamhuis in Engeland uit; Eduard de Belijder volgde hem op den Engelschen troon. = IV (S. Canut), zoon van Sveno II, was in 1080 de opvolger van zijn' broeder Harold IV. Hij had het ontwerp gevormd tot een' inval in Engeland, maar zag er van af, omdat de veiligheid van Denemarken door de Wenden bedreigd werd. Hij werd vermoord in eene kerk te Odensee in 1086 en in 1100 gecanoniseerd. = V was de opvolger van Erik V in 1147; de kroon werd hem lang betwist door Sveno, Prins van het koninklijk bloed, en hij door dezen vermoord op den maaltijd, door hem zelven gegeven, bij gelegenheid van den tusschen hen gesloten vrede, omstreeks 1155. = VI, zoon van Waldemar I en eene zuster van Canut V, regeerde langen tijd gemeenschappelijk met zijn' vader, dien hij in 1182 opvolgde. Hij oorloogde voorspoedig, tuchtigde de oproerige Noorwegers, sloeg de Pommeren, onderwierp de bewoners van het graafschap Holstein en † omstreeks 1203. Denemarken was nimmer zoo magtig en bloeijend geweest als onder de regering van dezen Koning, wiens goede hoedanigheden door de geschiedschrijvers zeer geprezen worden.

CANZ (Israel Gottlieb), geboren te Tubingen den 26 Feb. 1690, † den 28 Jan. 1753, was aanvankelijk Diaken der Luthersche kerk te Nurtingen en vervolgens Professor der godgeleerdheid en fraaije letteren in zijne geboortestad. Als leerling van Wolf was hij een voorstander van diens wijsgeerig stelsel, doch niet van al zijne gevoelens, en zocht als vernuftig scholastieker het stelsel van Leibnitz in de godgeleerdheid over te brengen; hij schreef daartoe, onder meer philosophisch-theologische werken: *Philosophiae Wolfianae et Leibnitzianae Usus in Theologia*, in 1728 te Frankfort gedrukt.

CAP. Verk. van *capitalis; capitolina (nus); capta; Caput.*

CAPABEL, Lat. *capabilis* (van *capax*), in staat, magtig, bekwaam, geschikt.

CAPACITEIT, Lat. *Capacitas* (van *capax*), inhoudsruimte van eenig vat of hol voorwerp: van daar in een' verstandelijken zin vatbaarheid (bevattingsvermogen), waardoor men in staat (capabel) is om spoedig iets te bevatten of te begrijpen; inzonderheid is daartoe het geheugen een bij uitstek dienstig verstandelijk werktuig, door hetwelk de mensch eene lange aaneenschakeling van gedachten, woordelijk uitgedrukt, ligt en spoedig opvat, maar somwijlen ook even ligt en spoedig wederom vergeet.

CAPEL (Arthur) werd in 1640 tot lid van het Engelsche Parlement verkozen, hetwelk nog in hetzelfde jaar ontbonden en vervangen werd door het beruchte Parlement, hetwelk met Karel I in openbaren oorlog kwam. Capel werd insgelijks tot deze vergadering geroepen, maar hij koos de zijde des Konings, voor wien hij volk wierf, hetwelk hij tegen de troepen des Parlements aanvoerde. In 1648 verdedigde hij de stad Colchester 77 dagen lang tegen de oproerigen. Fairfax had den jongen Capel, toen 17 jaren oud, van de hoogeschool te Londen doen ligten, en gedwongen onder de muren der stad zijn' vader tot overgave te vermanen, met bedreiging dat hij den jongeling anders voor zijne oogen zou doen sterven; maar de vader riep zijn' zoon toe: » Bedenk wat gij aan God en den Koning » verschuldigd zijt!" en week hierop van den wal terug. De wreede Fairfax hield bij geluk zijn woord niet, en Capel, die eindelijk de stad toch op bescheidenheid moest overgeven, werd gevangen en naar den Tower te Londen gezonden; maar hij ontsnapte op denzelfden dag dat hij in staat van beschuldiging gesteld werd. Men kreeg hem echter wederom in handen, en dezelfde regters, die Karel I gevonnisd hadden, veroordeelden hem tot den strop; doch op zijn verzoek werd hij den 9 Maart 1649 onthalsd. Na het herstel des koning-

schaps werd zijn zoon, mede ARTHUR genaamd, door KAREL II tot Graaf van Essex verheven, en als gezant naar Denemarken gezonden, vervolgens tot Stadhouder van Ierland en toen tot eersten Lord van de schatkamer benoemd. Zijne uitmuntende kennis der wetten, zijne welsprekendheid en algemeen erkende braafheid verschaften hem een' grooten invloed op het Huis der Lords. Hij stemde eerst tegen, en toen voor de bill van uitsluiting des Hertogs van York (naderhand JAKOBUS II); dit verwekte hem vele en magtige vijanden. In 1683 werd hij beschuldigd van deelgenootschap in de zoogenaamde zamenzwering van Rye-House en naar den Tower gezonden, waar hij eenige dagen daarna zich den hals met een scheermes afsneed.

CAPELLA (MARTIANUS MINEUS FELIX) van Madaurus, in Afrika, Romeinsch Proconsul onder de regering der GORDIANEN, schreef onder den naam van *Satyricon* een werk in 9 boeken, deels verzen, deels proza, van welke de beide eersten een allegorisch vertelsel behelzen van het huwelijk der Philologie met MERCURIUS, en de overigen handelen van de zoogenaamde zeven vrije kunsten. Hetzelve werd voor het eerst gedrukt te Venetië in 1499; eene eeuw later, namelijk in 1599, bezorgde HUGO DE GROOT, toenmaals een jongeling van 14 jaren, te Leyden eene uitgave van dit werk, die tegenwoordig meer uit achting voor den uitgever dan wel om den weinig beduidenden inhoud nog eene plaats in de bibliotheken vindt; evenwel heeft J. A. GÖTZ in 1794 te Neurenberg eene vernieuwde uitgave van dit werk noodig geoordeeld.

CAPELLEN (ALEXANDER VAN DER), Heer van Aertsbergen, Boedelhof, enz. geboren op het einde der XVI eeuw, was een schrander geleerde en voorzigtig staatsman. In 1624 werd hij beschreven in de Geldersche Ridderschap, en kreeg dienvolgens zitting in de gewestelijke en algemeene staatsvergadering; meermalen werd hij tot gewigtige bezendingen gebruikt, en menige zaak van groot belang aan zijn beleid toevertrouwd. Als een waar vriend van WILLEM II, hield hij dikwijls met bescheiden vrijmoedigheid dien jongen heerschzuchtigen vorst het gevaarlijke van zijne vermetele ondernemingen voor, en schroomde niet hem onder het oog te brengen welke noodlottige gevolgen zijn onbezonnen gedrag voor hem en zijn Huis zou kunnen hebben. Hevig ontstelde hij, toen hij vernam dat de Prins op eene eigenmagtige en willekeurige wijze zes leden der staatsvergadering van Holland had doen vatten en naar Loevestein vervoeren, terwijl hij gelijktijdig op eigen gezag eenig krijgsvolk van den staat naar Amsterdam gezonden had, om de regering aldaar te dwingen naar zijne inzigten te handelen, doch welke vermetele aanslag gelukkig verijdeld werd. CAPELLEN keurde dezen roekeloozen stap ten hoogste af, den Prins verklarende dat »dezelve ondienstig was »en vermengd met zijne ruïne en verlies van autoriteit, die, eenmaal »vervallen zijnde, niet weder opgebouwd zou kunnen worden." † te Dordrecht in 1656. Zeer lezenswaardig zijn's mans *Gedenkschriften*, in 1778 uitgegeven door zijn' achter-kleinzoon R. J. VAN DER CAPELLEN. = (ALEXANDER PHILIP VAN DER), Heer van Berkoude en Achterbroek, achter-kleinzoon van den voorg., was Kolonel bij de kavallerie, eerste Luitenant bij de lijfwacht van den Stadhouder WILLEM V, en sedert 1759 diens Kamerheer. De vorst had den regtschapen en verdienstelijken man altijd met achting en vertrouwen behandeld, doch in 1783 verkoelde zijne vriendschap jegens hem eensklaps, en hij vorderde dat hij zijn ambt als Kamerheer zou nederleggen, betuigende dat hij wel niets tegen hem had, maar dat hij zijn' broeder en neef CAPELLEN TOT DE MARSCH EN TOT DEN POLL aanmerkte als zijne grootste vijanden. Vruchteloos zocht de Kamerheer den vorst van het tegendeel te overtuigen; deze bleef hem miskennen, en CAPELLEN moest werkelijk zijn afscheid nemen. Dit griefde den eerlijken man zeer, die den Stadhouder opregt beminde, en diens ongunst in geenen deele verdiend had; hij rekende ter handhaving van zijne eer en goeden naam zich verpligt in openbaren geschrifte den nadeeligen indruk te keer te gaan, dien zijne verwijdering van het stadhouderlijk hof op sommige gemoederen gemaakt had. Zijne regtvaardiging voldeed de Staten van Holland zoo wel, dat zij den verongelijkten CAPELLEN aanstelden tot Kolonel van een regiment kavallerie en hem tegen zijn' wil benoemden tot bevelhebber van Gorinchem, in den tijd dat de Hertog van Brunswijk met een Pruissisch leger naar Holland in aantogt was. In weerwil dat het in Gorinchem aan krijgsvoorraad en genoegzame manschap ontbrak, om de stad behoorlijk te verdedigen, stelde hij toch alle middelen van verzekering in het werk om ten minste niet door den vijand verrast te worden. De Pruissen verschenen den 17 September 1787 voor de stad, welke zij, zonder voorafgaande opeisching, begonnen te bombarderen, en daarmede zoo lang aanhielden, tot men eene vlag uitstak. De bevelhebber hierop iemand naar buiten gezonden hebbende, kreeg berigt dat men de stad dadelijk opeischte in naam des Konings van Pruissen en op last des Hertogs van Brunswijk. CAPELLEN zocht zoo goed mogelijk eene capitulatie te sluiten en vrijen uittogt voor de burgerhulpbenden te bedingen, maar vergeefs; toen bood hij zich zelven als gevangene aan, mits de burgerij van plundering verschoond bleve. Hij werd hierop naar Nijmegen gebragt, waar het verachtelijkste gemeen hem met smadelijke bejegeningen ontving, en vervolgens naar Wezel gevoerd, waar men hem als een' misdadige in een' akeligen kerker wierp. Hij † aan de gevolgen der aldaar uitgestane mishandelingen, twee dagen nadat hij ontslagen en naauwelijks te Utrecht aangekomen was, nalatende zes kinderen. Een zijner zonen werd in 1808 door LODEWIJK BONAPARTE aangesteld tot Prefect van het nieuwe Hollandsche departement Oost-Friesland; vervolgens Staatsraad en Minister van binnenlandsche zaken. Gedurende de inlijving van dezen Staat in het Fransche keizerrijk bleef hij ambteloos; doch na de herkregen zelfstandigheid van denzelven als Koningrijk der Nederlanden in vereeniging met België werd hij door den Koning in de hoedanigheid van Staatssecretaris naar Brussel gezonden en in 1815 tot Gouverneur-generaal van Nederlands Indië benoemd, in welk aanzienlijk ambt hij zich met lofwaardigen ijver gedurende eenige jaren kweet, en toen hetzelve op den 1 Januarij 1826 aan den Luitenant-generaal HENRIK MERKUS DE KOCK overgedragen hebbende, naar het vaderland terugkeerde. = (GERLACH VAN DER), Heer van Rijssel en Boedelhof, geboren in 1543, werd in 1575 beschreven in de Geldersche Ridderschap en nam in 1586 zitting in de vergadering der Algemeene Staten. Van zijne reizen naar Frankrijk en Italië teruggekeerd, wijdde hij dadelijk zijn' dienst aan het vaderland, voerde in 1578 het bevel over de burgerij van Zutphen, en verdreef aan het hoofd van eenige Zutphensche en Deventersche burgers MARTEN SCHENK en de Spanjaarden uit Doetinchem. In 1580 uit naam van de Zutphensche Ridderschap op de nadere Unie te Utrecht gezonden, hielp hij aldaar, op de voordragt van WILLEM I, tot de nadere vereeniging besluiten, en gaf zich veel moeite om de Geldersche en Overijsselsche steden te beveiligen tegen de ondernemingen van den afvalligen RENNENBERG, deed de bezetting van Steenwijk versterken, en bemagtigde het slot van Hattem, op hetwelk de burgers dezer stad de Spaansche bezetting gedreven hadden. Zutphen den Spanjaarden in 1585 wederom in handen vallende, werd CAPELLEN met eenige der aanzienlijkste burgers van den zoen uitgesloten. Mannelijk dwarsboomde hij vervolgens LEICESTER in zijne verderfelijke oogmerken, en bragt veel toe om Prins MAURITS in 1591 Zutphen en Deventer te helpen bemagtigen. De Spanjaards, die zulk een' geduchten vijand in CAPELLEN hadden, zochten hem uit den weg te ruimen; op zekeren dag te Arnhem naar den raad gaande, werd hij door een' vreemdeling verraderlijk gewond, doch hij herstelde gelukkig, en was met verdubbelden ijver nog eene reeks van jaren werkzaam tot welzijn van zijn vaderland, radende Prins MAURITS tot gematigdheid in den gerezen kerktwist, dien sommigen zoo behendig tot een' staatstwist hadden weten te maken; hoe MAURITS dezen wijzen raad opnam, bleek aan zijn willekeurigen gewelddadig gedrag te Nijmegen in 1618 en vervolgens in de meeste Hollandsche steden. CAPELLEN † te Arnhem in 1625. Hij was een der moedige grondleggers van Nederlands onafhankelijkheid en een ijverig voorstander der burgerlijke en godsdienstige vrijheid, voor welke hij al zijne voorvaderlijke bezittingen had opgeöfferd, zonder voor zich of zijne kinderen eenige vergoeding daarvoor te bekomen of te begeeren. = (JOHAN DERK VAN DER), Heer tot den Poll, Altforst, Hagen en Appeltern, geboren te Tiel, den 2 November 1741, is in de nieuwere Vaderlandsche Geschiedenis vermaard als een wakker voorstander der burgerlijke vrijheid en volksvoorregten, in den tijd dat er ernstig geärbeid werd aan eene grondwettige herstelling van Nederlands vervallen staatswezen, onder eene geweldige tegenkanting van het aristocratismus en adeldespotismus, welks aanmatigingen, begunstigd door het sedert 1747 zeer verbreed stadhouderlijk gezag, eindelijk alle palen te buiten waren gegaan. In 1772, niet zonder veel tegenspartelens van den kant der Ridderschap, lid der Staten van Overijssel geworden, drong hij terstond aan op de vermeerdering der land- en zeemagt; bij den wel te voorzienen oorlog met Engeland, welks onbillijke eischen velen niet ongeneigd waren in te volgen, toonde CAPELLEN dat de eer der Nederlandsche natie hem boven alles ter harte ging. Zijn voorstel, tot afschaffing der drostendiensten, in 1778 ter staatsvergadering ingeleverd, veroorzaakte hem vele onaangenaamheden en had het gevolg, dat hij uit de vergadering geweerd en in een verdrietig regtsgeding gewikkeld werd; maar op het einde van 1782 werden de hatelijke drostendiensten, als een uitvloeisel van het leenstelsel der middeleeuwen, en eene soort van lijfeigenschap, onduldbaar op den Nederlandschen bodem, toch afgeschaft, de edele CAPELLEN met volkomen herstelling zijner eer in de staatsvergadering teruggeroepen en deze heugelijke gebeurtenis door een' gedenkpenning voor de vergetelheid bewaard. Naauwelijks anderhalf jaar genoot deze regtschapen vriend des vaderlands het genoegen van als de bevrijder des verdrukten landmans aangemerkt te worden, want den 6 Junij 1784 maakte de dood een einde aan zijn werkzaam, nuttig en weldadig leven. De smart over zijn verlies trof sommigen zoo hevig, dat zij zijn' vroegtijdigen dood aan eene gedienstige hand toeschreven. Hij was, volgens het oordeel van een' geächt' hedendaagsch' schrijver, »een zeer schrander en bekwaam staatsman, ijverig voor»stander der volksregten, gezworen vijand van alle verongelijking, »onderdrukking en wederregtelijke gezagsaanmatiging; met mond »en pen bestreed hij op eene mannelijke wijze veroorderde misbrui»ken, en verdedigde met moed en standvastigheid de zaak, welke »hij voorstond. Hij was in den eigenlijken zin de man des volks

»geworden; zelfs zijne vijanden konden hem hunne achting niet » weigeren. » Zijn naam was nooit de leus van oproer," zegt zijn » lofredenaar, en met waarheid; want hij verfoeide alle middelen » van geweld en ordeloosheid, en prees overal door zijn voorbeeld » bedaarden moed en standvastigheid aan, die nimmer de palen van » billijkheid en pligtmatigheid te buiten gaan." Niettemin werd vier jaren na zijn' dood aan de begraafplaats van zijn geslacht in het open veld op de Gorselsche heide eene schennis gepleegd, van welke de menschheid gruwt. Reeds in September 1787 had het baldadig gemeen met eene bijl het geslachtwapen en opschrift vernield, doch het grafgewelf werd toen door eenige derwaarts gezonden ruiters voor verderen moedwil beveiligd. Eene maar al te gegronde vrees voor het hervatten dezer grafschennis had den Graaf van Rechteren bewogen om ten minste de lijken van Capellen en zijne echtgenoote aan de schendzuchtige klaauwen des barbaarschen gepeupels te onttrekken, en dezelve naar den grafkelder in de kerk te Gorsel te doen overbrengen. Men toefde evenwel met de uitvoering van het voorgenomen gruwelstuk tot den 7 Augustus 1788; onder een woest getier van het vuigste gepeupel werd het buskruid aangevoerd, waarmede men het grafgebouw in de lucht deed springen en in een' puinhoop verkeerde. Schoon de daders zeer goed bekend waren, liet men hen ongemoeid en ongestraft, maar den volgenden dag werd Robert Jasper van der Capellen, broeder van Alexander Philip en neef van Johan Derk, die bij den inval der Pruissen het land ontweken was, door het hof van Gelderland ter dood veroordeeld. Wij kunnen van dezen insgelijks zeer verdienstelijken en braven, maar even als zijn ongelukkige broeder miskenden staatsman niets naders berigten dan hetgeen hij zelf opgeeft in zijne *Memorie*, geschreven in zijne ballingschap te Parijs, en in 1791 te Duinkerken gedrukt.

CAPELLO (Bianca) was de dochter van Bartolomeo Capello, een' aanzienlijk' Venetiaansch' Edelman, zeer schoon en 20 jaren oud, toen zij in 1563 heimelijk huwde met Pietro Bonaventura, een' jongen Florentijner, Kantoorbediende van het handelhuis Salviati, te Venetië, dien zij naar Florence volgde. Schoon beiden uit vrees voor de ouderlijke vervolgingen hier verborgen leefden, kreeg toch Francesco II, Groot-hertog van Toscane, berigt van hun verblijf; hij zag Bianca, en hare schoonheid maakte zulk een' indruk op hem, dat hij dit paar onder zijne bescherming nam, en Bonaventura met eerambten en weldaden overlaadde. Dit wekte den nijd der hovelingen, en de gunsteling werd in 1570 met dolksteken doorboord gevonden. De Groot-hertog, die in 1565 met Anna van Oostenrijk gehuwd was, zette zijn' vertrouwelijken omgang met Bianca voort, en toen zijne gemalin in 1578 gestorven was, huwde hij in stilte met zijne schoone bijzit. Hij gaf Philips II, Koning van Spanje, het eerst berigt van zijn geheim huwelijk, hetwelk deze goedkeurde; hierop gaf hij der Republiek Venetië insgelijks kennis van deze verbindtenis, en de Senaat verklaarde haar tot eene dochter der Republiek, zond twee gezanten, met een gevolg van 90 *Nobili*, naar Florence, om de openbare viering van het bruiloftsfeest in 1579 bij te wonen. Bianca's aanmatigingen en de geweldenarijen van haren broeder Vittorio Capello, die de Minister en gunsteling van haren gemaal geworden was, maakten diens bloedverwanten afkeerig van hem; de Kardinaal Fernando de Medicis, broeder des Groot-hertogs, ontveinsde het minst van allen zijn misnoegen. Francesco verwijderde Vittorio, maar dit verminderde geenszins den haat tegen de Groot-hertogin, die verlangde zich met den Kardinaal te verzoenen, waartoe in 1587 eene zamenkomst op een der landhuizen van dezen belegd werd. De Groot-hertog en zijne gemalin stierven beiden eensklaps weinig dagen daarna. De Kardinaal leide het geestelijk gewaad af, en volgde zijn' broeder op in de regering, doch kon nimmer het vermoeden, dat hij beiden door vergift uit den weg geruimd had, uit de openbare meening verdrijven. Meissner heeft deze geschiedenis in een' gedialogiseerden roman behandeld, die ook in het Nederduitsch en Fransch vertaald is.

CAPET is de naam van een Fransch koningsgeslacht, hetwelk Europa 118 opperheeren gegeven heeft, namelijk 36 Koningen van Frankrijk, 22 Koningen van Portugal, 11 Koningen van Napels en Sicilië, 5 Koningen van Spanje, 3 Koningen van Hongarijen, 3 Keizers van Konstantinopel, 3 Koningen van Navarre, 17 Hertogen van Bourgondië, 12 Hertogen van Bretagne, 2 Hertogen van Lotharingen en 4 Hertogen van Parma. De stamvader van hetzelve was Hugo Capet, Graaf van Parijs, die in 987 den Franschen troon beklom, toen met den kinderloozen Lodewijk V de stam der Karolingers was uitgestorven. De kroon verviel wel aan 's Konings oom, Karel, Hertog van Neder-Lotharingen, maar vruchteloos zocht hij zijn regt met de wapenen te doen gelden, toen de Fransche Rijksgrooten hem voorbijgingen en Hugo tot Koning uitriepen. Karel werd in 991 in Laon gevangen genomen door het verraad van den Bisschop; hij † kort daarop, en zijne drie zonen volgden kinderloos hem in het graf, waardoor Hugo Capet op den Franschen troon bevestigd en de stichter werd der derde dynastie, die tot 1792 onafgebroken voortregeerde, en na de republikeinsche, consulaire en keizerlijke tusschenregering van 22 jaren in 1814 met Lodewijk XVIII hersteld werd. De mansstam van het Huis Capet met Karel IV in 1318 uitgestorven zijnde, ging de kroon met Philippus over in het Huis Valois, kwam na den dood van Hendrik III in 1589 met Hendrik IV aan het Huis van Bourbon, en is thans, na de afzetting van Karel X in 1830, door de verkiezing van Lodewijk Philippus in bezit van het Huis Orleans; al deze Huizen nogtans zijn takken van den Capetischen stam.

CAPHYRA was, volgens de fabelleer, eene dochter van Oceanus en de voedster van Neptunus.

CAPIDSCHI zijn de deurwachters van het Serail; derzelver bevelhebber heet Capidschi Bachi. Zij zijn de gewone overbrengers van de bevelen des Sultans, ook van de zijden koord aan degenen die geworgd moeten worden.

CAPILUPI (Camillo), geboren te Mantua in de XVI eeuw, is de schrijver van een Italiaansch werk, getiteld: Staatslisten van Karel IX tegen de Hugenoten, behelzende een verhaal van den afgrijsselijken S. Bartholomeusmoord, gedrukt te Rome in 1572. De Feller zegt dat hij zeer zonderlinge zaken verhaalt wegens de beweegreden en gevolgen van deze bloedige gebeurtenis, maar verzekert dat het werkje vol valsche denkbeelden en lasterlijke daadzaken is, en welligt zegt de Jezuit, tegen zijne bedoeling, hier naïf de waarheid, want de Italiaan zocht in hetzelve dezen gruwel op alle mogelijke wijzen te regtvaardigen. = (Lelio), broeder van den voorg., en even als hij te Mantua geboren, † in 1560, bezat eene bijzondere vaardigheid in het zamenstellen van Centons uit de verzen van Virgilius, die hij toepaste op onderwerpen, van welke deze dichter geen het minste begrip kon hebben, als het Monnikenleven, de Venusziekte, de Roomsche kerkceremoniën, e. d. g. Deze Centons en andere Latijnsche gedichten zijn met die van zijne broeders Ippolito, Bisschop van Fano, en Giulio, gezamenlijk onder den titel van Capiluporum *Carmina et Centones* in 1590 te Rome gedrukt.

CAPISTRANUS (Joannes), geboren te Capistrano, in het koningrijk Napels, in 1385, was gehuwd, doch zijne vrouw gestorven zijnde, werd hij in 1415 Dominikaner monnik te Perugia, en verwierf grooten roem door zijne welsprekendheid in Italië, Duitschland, Hongarijen en Polen. De Pausen Martinus V, Eugenius IV, Nicolaas V en Calixtus III gebruikten hem tot gewigtige zendingen in Frankrijk, Duitschland en Sicilië; hij stelde zich aan het hoofd van een' kruistogt tegen de Hussieten, van welken hij verscheiden bekeerde, natuurlijk meer door het zwaard van zijn talrijk gezelschap dan door de overredende kracht zijner hooggeroemde welsprekendheid, predikte een' nieuwen kruistogt tegen Mahomed II, die Italië en Duitschland bedreigde, en sloot met Joannes Hunniades zich op in Belgrado, welke vesting hij dapper tegen de Turken hielp verdedigen, die eindelijk het beleg moesten opbreken. † den 3 Oct. 1456, werd in 1690 door Paus Alexander VII zalig verklaard en in 1724 door Paus Benedictus XIII gecanoniseerd. Hij heeft eene menigte Latijnsche werken geschreven over allerlei onderwerpen, in welke het belang der H. Kerk met warmen ijver boven alles behartigd wordt.

CAPITATIE, Lat. *Capitatio, Tributum capitis*, Hoofdgeld, is eene belasting, die volgens het getal der personen in een huisgezin berekend en van den huisvader of de huismoeder gevorderd wordt, waarbij nogtans de rang, het inkomen en andere omstandigheden der belastingschuldigen in aanmerking behooren genomen te worden. Deze belasting was reeds bij de oude Grieken en Romeinen in gebruik; in Frankrijk werd dezelve het eerst geheven door Koning Jan in 1355, vervolgens door Lodewijk XIV in 1695 en 1701, doch telkens wederom afgeschaft. In Holland werd in 1515 een Hoofdgeld geheven van de ingezetenen, om eene som van 300,000 guldens af te lossen, voor welke Friesland eertijds aan Albert, Hertog van Saksen, verpand was. In 1748 werd het voorstel van Willem IV tot de heffing van een hoofdgeld, bij wijze van zelfschatting, in Holland, welke 10 millioenen guldens moest opbrengen, verworpen. In de nieuwere belastingstelsels wordt nogtans het hoofdgeld, eenigzins anders gewijzigd en onder de benaming van personeel, betaald.

CAPITEIN (Jakobus Elisa Joannes), Afrikaansche neger, werd als een kind van 7 of 8 jaren door een' Hollandschen Slavenhaalder, Arnold Steenhart, gekocht op de kust van Guinea, en geschonken aan den Koopman Jakob van Goch, op Delmina, die hem Capitein noemde, medenam op zijne terugreis naar Nederland en hem in den Hage, toen hij het Nederduitsch genoegzaam magtig was, deed onderwijzen in het Latijn, Grieksch en Hebreeuwsch, en vervolgens te Leyden in de godgeleerdheid liet studeren, zoodat hij in 1742 bekwaam geöordeeld werd om als Predikant naar Guinea gezonden te worden, na het openbaar verdedigen der stelling dat de Slavernij niet strijdig is met de Christelijke vrijheid (*de Servitute libertati Christianae non contraria*). Ook van zijne bekwaamheid in de Latijnsche dichtkunst gaf deze neger als student reeds blijken in een' lijkzang op den Haagschen Predikant Manger, die hem in den Christelijken godsdienst onderwezen en gedoopt had. Zijne afbeelding, door Ph. van Dijk geschilderd, is door P. Tanjé zeer fraai in het koper gegraveerd geworden.

CAPITO (Ateius), vermaard Romeinsch Regtsgeleerde, werd door Augustus tot Consul verheven. Onder de regering van Tiberius ondersteunde hij in den Raad de beschuldiging van majesteitschennis, ingebragt tegen Lucius Ennius, en bezoedelde daardoor, zegt

Tacitus, eene waardigheid, welke hij anders door zijn openbaar en bijzonder gedrag eer aangedaan had. Geen zijner menigvuldige regtsgeleerde schriften is tot ons gekomen. = (Wolfgang Fabricius), geboren te Hagenau in 1478, studeerde te Bazel in de godgeleerdheid, de regten en de geneeskunde, was achtervolgens in dienst der Bisschoppen van Spiers en Baden, van den Aartsbisschop van Mentz en werd Prof. te Straatsburg; Keizer Karel V verhief hem in den adelstand; maar hij omhelsde de Luthersche kerkleer, en verbond zich met Oecolampadius, Bucerus en andere hervormers, woonde genoegzaam alle vergaderingen bij, aangelegd om de geschillen te vereffenen. Zijn omgang met Cellarius maakte hem van Arianerij verdacht, zoodat hij door de Katholijken onder de ketters en door de Protestanten onder de onregtzinnige hervormers gerekend wordt. † te Straatsburg aan de pest in 1542.

CAPITOLINA, bijnaam van Venus, omdat haar standbeeld te Rome op het Kapitool geplaatst was.

CAPITOLINUS, bijnaam van Jupiter, wegens zijn' tempel te Rome op het Kapitool, gebouwd door Tarquijn den Trotschen. Het standbeeld van dezen god hield den bliksem in de eene en eene werpspiets in de andere hand. = (Cornelius), Romeinsch Geschiedschrijver, bloeide onder de regering van Keizer Aurelianus, wiens door Trebellius Pollio vermelde schriften echter verloren zijn. = (Julius), broeder van den voorg., en insgelijks Geschiedschrijver onder de regering van Diocletianus en Constantijn, heeft de levens beschreven van Verus, Antoninus Pius, Albinus, Macrinus, Maximus en de Gordianen; men vindt fragmenten van deze biographiën in de verzameling der *Scriptores Hist. Rom. veteres*, in 1743 te Heidelberg gedrukt. = (Marcus Manlius), Romeinsch Veldheer, was 392 jaren vóór J. C. Consul, en behaalde op de Aequen eene overwinning, die hem de eer der zegepraal verschafte. De Galliërs twee jaren later zich meester gemaakt hebbende van Rome, sloot Manlius met eenige leden van den Raad en de overige soldaten zich op in het Kapitool. De vijand getracht hebbende deze sterkte in den nacht te verrassen, werd deze toeleg ontdekt door het geschreeuw der ganzen, en Manlius verdreef de Galliërs, die reeds den muur beklommen hadden. Hierdoor verkreeg hij den bijnaam van Capitolinus. Naderhand misnoegd op den Raad, om de eer, welke deze zijn' mededinger Camillus bewees, ging hij tot de volkspartij over, en stelde voor de belastingen af te schaffen. De Dictator Cornelius Cossus deed hem vatten, maar het volk stelde hem wederom in vrijheid. Dit maakte Manlius nog stouter, en de verschrikte Patriciërs beschuldigden hem dat hij naar het koningschap stond; de omgekochte Tribunen werden zelve zijne aanklagers, en het volk geweigerd hebbende hem in het veld van Mars in het gezigt van het Kapitool te veroordeelen, werd op eene andere plaats zamengeroepen, waar het eindelijk zijn doodvonnis uitsprak. Manlius werd van de Tarpejeische rots geworpen; zijn huis afgebroken en zijnen nakomelingen verboden den naam Capitolinus voort te voeren. Lafosse heeft deze gebeurtenis tot het onderwerp van een vrij goed treurspel genomen, waarvan eene gebrekkelijke Nederduitsche rijmvertaling van zekeren Philip Malfait bestaat. = (Titus Quinctius), broeder van den edelen Cincinnatus, was zes malen Consul en eens Interrex; hij voerde de waardigheid van Censor in, en onderscheidde zich in zijn bestuur door gematigdheid en wijsheid.

CAPITOUL was eertijds te Toulouse de benaming van den Opperregter. Deze waardigheid was zeer aanzienlijk, met groote voorregten verbonden, en adelde den genen, die haar bekleedde, blijkens het spreekwoordelijk zeggen in Languedoc:

Cil de noblesse a grand titoul,
Qui de Tolose est Capitoul.

Volgens den open brief van Lodewijk X (Louis Hutin) van den 1 April 1315 zal niemand een' Capitoul van Toulouse, of die dit geweest is, noch deszelfs zoon, van eenige misdaad mogen beschuldigen, die van majesteitschennis alleen uitgenomen; ook zullen zij of hunne zonen niet voor het geregt gedaagd, verhoord of gepijnigd mogen worden dan wegens gezegde majesteitschennis, en dan nog eerst op een bijzonder verlof des Konings.

CAPITULATIE, Lat. *Capitulatio* (van *capitulari*, in punten of afdeelingen brengen), is een verdrag, bij hetwelk twee partijen omtrent zekere voorwaardelijke punten overeenkomen, onder beding van welke de eene aanneemt te volbrengen wat de andere vordert. Hoewel alle voorwaardelijke verdragen capitulatiën zijn, verstaat men toch hoofdzakelijk onder deze benaming een verdrag van overgave eener belegerde stad of vesting, onder zekere voorwaarden, in tegenstelling van overgave op bescheidenheid. Dat zoodanig eene Capitulatie heilig nagekomen moet worden, gelijk alle verdragen, die met wederzijdsche bewilliging gesloten worden, spreekt van zelf. Gewoonlijk wordt in het slot van zoodanige Capitulatie bepaald, dat, ingeval er geschil wegens eenig punt derzelve mogt ontstaan, hetzelve ten voordeele der zwakkere partij zal uitgelegd worden. De voorwaardelijke punten, welke sedert Karel V den Duitschen Keizers bij hunne verkiezing door de Keurvorsten ter beëediging werden voorgelegd, noemde men hunne Kieskapitulatie, en deze maakte eene der gewigtigste Rijksgrondwetten uit. Het verbeteren en uitbreiden der keizerlijke Kieskapitulatie was altijd het eerste werk van den verkiezingsdag. De laatste Capitulatie van Keizer Frans II is van den 5 Julij 1792; zij behelst 30 artikelen, die elk wederom in verscheiden §§ onderverdeeld zijn, en is nog tegenwoordig, na de ontbinding des Rijks, wegens de daarin vastgestelde grondslagen des Staatsregts, in verscheiden gevallen toepasselijk, en behelst ten aanzien van de betrekkingen der landstenden menige gewigtige nog heden geldende bepalingen.

CAPNOMANTIE, van Καπνος, rook, rookwigchelarij, voorspellingen uit de rigting van den rook der offers bij de Ouden, op welke de priesters altijd naauwkeurig acht geven.

CAPOCCHI (Alessandro), Dominikaner monnik, geboren te Florence in 1515, had eene bijzondere zucht om de Joden te bekeeren, en leide met grooten ijver zich toe op het Hebreeuwsch, waarin hij het zoo ver bragt, dat hij predikatiën in die taal kon houden; de Joden kwamen hem ook vlijtig hooren, en getuigden dat hij het Hebreeuwsch zoo zuiver sprak als een Rabbijn, maar van zich te bekeeren wilden zij niets weten, en de goede pater had van al zijne aangewende moeite geene andere vruchten dan deze schrale lofspraak; het ging hem als zekeren hoveling, die Spaansch leerde, in de verwachting dat hij als gezant naar Madrid zou gezonden worden, en toen hij den Koning te kennen gaf dat hij de Spaansche taal verstond, van dezen ten antwoord kreeg: » Welnu, dan kunt gij *Don Quichot* in » het oorspronkelijk lezen."

CAPOD'ISTRIA is de hoofdstad van het landschap Istrië in Italië, hetwelk zich als een schier-eiland in de Adriatische Zee uitstrekt; de hoofdstad ligt op een klein eiland, en heeft door twee bruggen gemeenschap met het vaste land; het kasteel staat midden in de stad, die door eenige slechte vestingwerken omringd is.

CAPORALI (Cesare), geboren te Perugia in 1531, † te Castiglione in 1601, was een vernuftig comisch hekeldichter; zijne gedichten, meest in den burlesken stijl, zijn verscheiden malen afzonderlijk en laatst bij elkander in 1770 te Perugia gedrukt. Er bestaat ook een druk met aanteekeningen van zijn' zoon Carlo Caporali in 1662 te Venetië uitgegeven.

CAPPADOCIë noemde men in de Oudheid eene groote landstreek in Klein-Azië, grenzende ten noorden aan de Zwarte Zee, ten oosten aan Groot-Armenië, ten westen aan Galatië en Pamphylië en werd ten zuiden door het Taurische gebergte van Cilicië afgescheiden. Het landschap was in tweeën verdeeld, in Klein-Armenië en het eigenlijk Cappadocië, en dit wederom in twee groote provinciën, Groot-Cappadocië, hetwelk de binnenlanden bevatte, en Pontus, waaronder alles begrepen was wat zich langs de Zwarte Zee uitstrekte. Verscheiden steden van dit land bestaan nog, doch zijn door de Russische of Turksche namen geheel onherkennelijk geworden. De inwoners van het oude Cappadocië waren dom en stompzinnig, en meestal de slaven van andere volken. Het land bragt paarden, muilezels en rundvee voort, waarmede de inwoners de schattingen betaalden.

CAPPADOX (Joannes) was Keizer Justinianus behulpzaam in het zamenstellen zijner wetboeken, en bekwam daarop het ambt van Hofmeester; doch beschuldigd van medepligtigheid aan den moord van den Bisschop Eusebius, werd hij op de pijnbank gebragt, en gebannen. Hij verviel tot zulk eene armoede, dat hij in Egypte zijn brood bedelen moest. Eindelijk werd hij toch naar Konstantinopel teruggeroepen, doch bekwam zijn vorig ambt niet weder, en † in een klooster.

CAPPEL (Jaques), Advokaat-generaal bij het Parlement van Parijs, een der beroemdste Fransche regtsgeleerden der XVI eeuw, hield in 1537 in de tegenwoordigheid van Koning Frans I, Jakobus V, Koning van Schotland, en het geheele hof, voor de groote vierschaar van Frankrijk (*Lit de justice*) een pleidooi, strekkende om, als wederspannig vasal, Keizer Karel V te ontzetten van de graafschappen Vlaanderen, Artois en Charolois. = (Louis), genaamd Montiambert, zoon van den voorg., geboren te Parijs in 1534, was aanvankelijk Regent in het collegie van den Kardinaal le Moine; vervolgens naar Bordeaux beroepen, om aldaar het Grieksch te onderwijzen, omhelsde hij de hervorming, en begaf zich naar Geneve om in de godgeleerdheid te studeren onder Calvijn. In Parijs teruggekeerd, werd hij door de Hervormden van deze stad naar de vergadering der Staten te Orleans gezonden, om vrijheid van godsdienstoefening te verzoeken, hetwelk geweigerd werd. Hij was eenigen tijd Pred. te Meaux, en vervolgens te Antwerpen, waar hij de vervolging te Sedan ontweek en Predikant werd te Clermont. Den S. Bartholomeusmoord gelukkig ontkomen zijnde, zocht hij hulp voor de Hugenoten in Duitschland. Op aanbeveling van Willem I werd hij door de Staten van Holland aangesteld tot eersten Professor in de godgeleerdheid aan de nieuwopgerigte hoogeschool te Leyden, welke hij den 8 Februarij 1575 opende met eene inwijdingsredevoering (te vinden in J. Meursii, *Athen. Bat.*), doch vertrok reeds in 1576 wederom naar Frankrijk en eindigde zijn leven als Predikant en Prof. der godgeleerdheid te Sedan den 16 Januarij 1586. Verscheiden zijner uitgegeven geleerde schriften zijn nog in achting.

CAPPELLARI (Gennaro Antonio), geboren te Napels in 1655, Jezuit, was een verdienstelijk beöefenaar der wijsbegeerte en fraai-

je letteren en bevallig Latijnsch dichter. Hij kwam zeer ongelukkig aan zijn einde; zich te Palermo bevindende, werd hij van majesteitschennis beschuldigd en in 1702 onthoofd. De onregtvaardigheid van dit vonnis werd naderhand bewezen. = (Michel), geboren te Belluno, † te Padua in 1706, was Secretaris van Christina, Koningin van Zweden, gedurende haar verblijf te Rome. Hij heeft eenige Epigrammen en andere Latijnsche gedichten uitgegeven.

CAPPELLE (Joannes Pieter van), geb. te Vlissingen in 1783, volbragt zijne studiën in de wis- en natuurkundige wetenschappen aan de Doorluchtige school te Amsterdam, en leide zich tevens toe op de Geschiedenis, taal- en letterkunde. Na eenigen tijd het ambt van Lector aan de Akademie van teeken-, bouw- en zeevaartkunde te Groningen waargenomen te hebben, werd hij Praeceptor aan de Latijnsche school te Amsterdam, en maakte zich zoo door het uitgeven van eenige geleerde geschriften als door het behalen eener gouden medaille bij de Haarlemsche Maatschappij der wetenschappen als geleerde gunstig bekend, en werd in 1815 aangesteld tot Professor der Nederduitsche taal- en letterkunde aan de Amsterdamsche Doorluchtige school, waarbij na den dood van R. Bosscha in 1819 hem tevens het onderwijs in de Vaderlandsche Geschiedenis werd opgedragen; ook was hij lid van de eerste en tweede klasse van het Koninklijk Nederlandsch Instituut, van de Leydsche Maatschappij der Letterkunde en van nog verscheiden andere genootschappen, Ridder van den Nederlandschen Leeuw, enz. Dus van alle kanten aangemoedigd, begunstigd en voortgeholpen, als iemand van wien de geleerde wereld iets groots verwachtte, werd zij in deze verwachting eensklaps teleurgesteld door het afsterven van dezen werkzamen man op den 26 Aug. 1829; maar de *Alg. Konst- en Letterbode* van dat jaar N°. 37, zijne uitgegeven werken vermeldende, beslist »dat hij reeds »genoeg deed, om zijn' roem te vestigen en eene zeer vereerende na»gedachtenis na te laten."

CAPPONI (Gregorio Alessandro), geboren te Rome op het einde der XVII eeuw, † in 1746, besteedde zijn aanzienlijk vermogen aan het verzamelen van eene kostbare bibliotheek en een uitgebreid kabinet van oudheden. Hij werd door Paus Clemens XII belast met de zorg voor het heerlijke Vatikaansche museum van standbeelden, basreliefen en andere kunstwerken der Oudheid, hetwelk de geheele wereld door beroemd is. De Catalogus der bibliotheek van den Marchese Capponi, te Rome in 1747 gedrukt, wordt zeer gezocht door de bibliographen.

CAPRA (Baltazar), Italiaansch sterrekundige, † in 1626, liet onder meer andere wetenschappelijke schriften eene verhandeling na over den proportiepasser, in 1607 te Padua gedrukt, in welke hij Galilei de eer der uitvinding van denzelven betwist.

CAPRAJA, een eiland in de Middellandsche Zee, tusschen de kust van Pisa en Corsica, werd den 29 Mei 1767 door de misnoegde Corsen veroverd. De Genuezen stonden hetzelve met Corsica in 1769 aan Frankrijk af, doch namen het in 1771 wederom in bezit.

CAPRARA (Giobattista), geboren te Bologna den 29 Mei 1733, was een zoon van den Graaf de Montecuculi, maar hij nam den naam aan zijner moeder Maria Vittoria Caprara, laatste afstammelinge van dat geslacht. Zeer jong den geestelijken staat omhelsd hebbende, werd hij door Paus Benedictus XIV tot Vice-legaat te Ravenna benoemd, eer hij nog 25 jaren oud was. Na Nuncius in Zwitserland en Oostenrijk geweest te zijn, maakte Paus Pius VI in 1792 hem Kardinaal en in 1800 Bisschop van Iesi. Het volgende jaar door Paus Pius VII benoemd zijnde tot Legaat *à latere* in Frankrijk, sloot Caprara een concordaat met Bonaparte, en werd daarop Aartsbisschop van Milaan; hij zalfde in deze hoedanigheid Napoleon tot Koning van Italië, in de Domkerk van deze stad, den 28 Mei 1805. † te Parijs den 10 Junij 1810.

CAPRI is een eiland met eene stad en citadel in de Toscaansche Zee, aan den ingang der Golf van Napels. Behalve het aankweeken van den olijfboom en den wijnstok houdt ook de visscherij een goed gedeelte der 3000 inwoners bezig. De opbrengst van den kwartelvangst behoort den Bisschop, waarom men Capri ook schertsenderwijze het kwartelbisdom noemt (*il vescovato della caglie*). Bij de Romeinen heette dit eiland Caprea. Tiberius bragt hier de zeven laatste jaren van zijn leven in schandelijke losbandigheid door; de puinhoopen van zijn paleis zijn nog aanwezig.

CAPRICORNUS, het tiende teeken van den Dierenriem, de Steenbok, alwaar zich de zon bevindt als voor de bewoners van de noordelijke gewesten der aarde met den kortsten dag de winter begint.

CAPRIFICATIE, zie VIJGEN.

CAPROTINA, bijnaam van Juno, die haar door de Romeinen werd gegeven, ter gedachtenis van een' dienst, hun bewezen door eenige slavinnen; dezen hadden namelijk zich in de kleeding van hare meesteressen in het vijandelijk leger begeven, om het krijgsvolk tot drinken en zorgeloosheid te verleiden. Toen het oogenblik gunstig was, gaven zij der stad daarvan het teeken van een' wilden vijgenboom (*Caprificus*). Dadelijk overvielen de Romeinen de vijanden, onder welke zij eene vreesselijke slagting aanrigtten, en beloonden de slavinnen met het geschenk van hare vrijheid en eene som geld, om te kunnen trouwen. De Raad besloot dat deze dag *Nona Caprotina* genaamd en jaarlijks gevierd zou worden. Op het feest van Juno Caprotina dansten de slavinnen onder een' wilden vijgenboom.

CAPUA, eene versterkte Napolitaansche stad in Terra di Lavoro, aan den Volturno, heeft 7300 inwoners, is de zetel van een' Aartsbisschop, en ligt een uur van het oude Capua, uit welks puinhoopen het tegenwoordige in de IX eeuw gebouwd en in 1718 versterkt is, zoodat het in 1734 den Spanjaarden veel volks kostte, eer deze stad zich bij verdrag overgaf. Het voornaamste gebouw is de kleine maar net gebouwde cathedrale kerk, met fraaije schilderstukken van Solimene en beeldhouwwerk van Bernini versierd. Het oude Capua, volgens sommigen reeds 600 jaren vóór J.C. door de Tyrrheners gebouwd, was eene der schoonste steden van Italië, en werd met Rome en Carthago vergeleken. De Tyrrheners werden door de Samnieten en dezen wederom door de Romeinen uit Capua verdreven. Na den slag van Cannae nam Hannibal aldaar zijn verblijf en beloofde den inwoners Capua tot de hoofdstad van Italië te verheffen, weshalve zij zich met hem tegen de Romeinen verbonden, die de stad 5 jaren later veroverden en de meeste inwoners tot slaven maakten. Genserik verkeerde de stad genoegzaam in een' puinhoop; Narses herstelde haar wel eenigermate, maar zij werd door de Longobarden nogmaals verwoest. Men vindt nog overblijfselen van het oude in den omtrek van het tegenwoordige Capua, waar hier en daar opschriften en brokken van basrelieven uit het oude in de muren der huizen gemetseld zijn.

CAPUCIJNEN noemt men gemeenlijk de Franciskaner monniken, die onder alle anderen van deze orde den strengsten regel hebben en groote spitse kappen (*capuchons*) dragen. Deze orde werd omstreeks 1525 ingesteld door Matteo de Bosso en in 1535 door Paus Paulus III bevestigd.

CAPUT MORTUUM, Doodekop, heet in de scheikunde hetgeen bij het distilleren op den bodem overblijft, en waaruit geene vlugtige zelfstandigheid meer kan getrokken worden.

CAPUTIS (Nicolaas de), Proost van Deventer, werd in 1341 Bisschop van Utrecht, doch deed in het volgende jaar reeds wederom afstand van dit bisdom, en werd Bisschop van Vercelli. In 1350 door Paus Clemens VI tot Kardinaal verheven, stichtte hij een collegie voor eenige studenten in de godgeleerdheid en de regten, hetwelk hij rijkelijk begiftigde, onder voorwaarde dat er altijd twee jongelingen uit Utrecht of uit Deventer zouden aangenomen worden. † te Rome in 1368.

CAPYS, een zoon van Assaracus, was de vader van Anchises en grootvader van Æneas. Een andere Capys verzelde Æneas naar Italië, en het was, volgens Virgilius, *Aeneid*. X. 145 (Vondel, blz. 447), deze Capys,

Daer Kapua tot noch zijn' naem van leent en draeght.

CAPYTIUM, oude benam. van het tegenw. *Copizzi*, in Sicilië.

C. A. R. Verkorting van *Colonia Asta Regia; Colonia Augusta Rauracorum*.

CARACALLA (Marcus Aurelius Antoninus), oudste zoon van Keizer Septimius Severus, geboren te Lyon in 188, werd met zijn 13 jaar door zijn' vader tot mederegent aangenomen, en volgde hem op als Romeinsch Keizer in 211; hij zou het bewind deelen met zijn' broeder Geta, maar liet hem vermoorden in de armen van hunne moeder Julia, en, om deze gruweldaad te regtvaardigen, door omgekochte krijgsoversten verspreiden dat Geta zelf op zijns broeders leven toegelegd had, en Caracalla, op het voorbeeld van Romulus, hem slechts was voorgekomen. Deze tiran gaf Caligula en Nero niets toe in bloeddorst, wreedheid en lafhartigheid, zoo min als in hebzucht, grilligheid en verwaandheid; hij plunderde geheele provinciën uit, om den soldaten zijne mildheid te toonen, kocht den vrede voor geld, toen de Katten, de Alemannen, de Parthen en andere volken hem den oorlog verklaard hadden, trok niettemin Rome zegepralende binnen en nam de bijnamen van Germanicus en Parthicus aan. Hij begaf zich met een leger naar Alexandrië, om de inwoners te straffen wegens eenige spotternijen met zijne dapperheid, van welke hij in Armenië zulke ongelukkige bewijzen gegeven had, toen de vijand zich niet door geld wilde laten overwinnen; gedurende eenige dagen en nachten liet hij een vreesselijk bloedbad onder de inwoners aanrigten, en beschouwde van het dak des tempels van Serapis met welgevallen dit afgrijsselijk schouwspel. De meeste zijner gruwelen bedreef hij uit eene bloeddorstige grilligheid, en gingen doorgaans gepaard met omstandigheden, te laf of te walgelijk om bijzonder vermeld te worden. De Prefect der Praetoriaansche lijfwacht Macrinus verloste in 217 de aarde van dit afschuwelijk monster.

CARACAS, eene uitgestrekte landstreek op het vaste land van Zuid-Amerika, was tot 1810 eene Spaansche bezitting, toen de schouwplaats van een' opstandsoorlog onder Miranda, hierop van de worsteling van Bolivar met de Spaansche troepen, en werd in 1821 eindelijk een bestanddeel van den nieuwen vrijstaat Colombia. (Zie Venezuela). De provincie Caracas werd in 1526 door Karel V, als domein van de kroon van Kastilië, voor schulden in eigendom afgestaan aan het handelhuis Welser te Augsburg, maar de hebzucht en wreedheid der derwaarts gezonden Duitsche soldaten verhinderden het aanleggen van voordeelige volkplantingen, zoodat de eige-

naars 20 jaren later om deze bezitting geheel niet meer bekommerden, waardoor zij stilzwijgend aan Spanje terugviel, doch tegenwoordig met de Zuid-Amerikaansche bezittingen waarschijnlijk voor altijd verloren is. Caracas ligt tusschen den Evenaar en 12° NB. op de noordelijke kust van Zuid-Amerika, aan de Atlantische Zee en den Oronoko, grenst zuidelijk aan Braziliё en westelijk aan Nieuw-Granada, bevat een millioen inw., waaronder ruim 200,000 negers en verscheiden onafhankelijke stammen der oorspronkelijke inwoners, en heeft een' buitengemeen vruchtbaren bodem, die een' overvloed van allerlei voortbrengselen oplevert, zonder dat dezelve veel arbeid of kosten vereischen, sommigen zelfs geheel geene, gelijk verscheiden artsenijen, harsten, gommen, balsems, enz. die men slechts uit de bosschen van boomen en struiken haalt, van welke de Europeanen naauwelijks de namen weten, veel minder eenige zorg dragen om dezelve aan te kweeken, gelijk de koffij, suiker, tabak, katoen, cacao, e. d. g. die hier ook met veel voordeel worden aangebouwd. Ondertusschen is Caracas met al deze natuurschatten, even als geheel Zuid-Amerika, door de verderfelijke omwentelingszucht, die deze gewesten sedert eenige jaren zoo bloedig teistert, welligt nog ongelukkiger dan onder de Spaansche en Portugesche Jezuitenheerschappij, onder welke zij wel niet ligt zullen terugkeeren, maar zich ook even min als bondgenootschappelijke of zelfstandige vrijstaten zullen handhaven.

CARACCIOLI is de naam van een der oudste en aanzienlijkste, hoewel geen der rijkste edele geslachten van Napels, hetwelk sedert de XIV eeuw tot in onzen tijd eene menigte beroemde mannen heeft opgeleverd, die zich zoo wel door geleerdheid als op het staats- en oorlogstooneel of in hooge kerkelijke bedieningen, zeer voordeelig hebben onderscheiden. Slechts eenigen der voornaamsten kunnen wij hier vermelden. = (ANTONIO), Prins van Melfi, geboren te Melfi in het begin der XVI eeuw, verscheen aan het hof van FRANS I, Koning van Frankrijk, doch uit hoofde van zijn' rang genoodzaakt grooter verteringen te maken dan zijn vermogen toeliet, koos hij den geestelijken staat, werd in 1543 Abt van S. Victor en in 1551 Bisschop van Troyes in Champagne. Hij was verscheiden der Protestantsche gevoelens toegedaan en predikte dezelve openlijk, althans na het mondgesprek van Poissy in 1561, hetwelk hij bijgewoond en bij deze gelegenheid BEZA had leeren kennen. Na zijne terugkomst verklaarde hij zich openlijk als Protestant, deed afstand van zijn bisdom, nam den titel van Prins van Melfi wederom aan en begaf zich naar Châteauneuf-sur-Loire. † aldaar in 1569. Zijne vijanden schreven zijn' afval toe aan de spijt dat hij van eene reis naar Rome in 1557 zonder kardinaalshoed was teruggekeerd. Het meest bekend van zijne uitgegeven schriften is *Le Miroir de la vraye Religion* in 1544 gedrukt. = (FRANCESCO), Napolitaansch Admiraal, voerde in 1793 het bevel over de Napolitaansche schepen, bestemd tot de onderneming tegen Toulon, en gaf bij deze gelegenheid uitstekende bewijzen van dapperheid en bekwaamheid. In 1798, toen FERDINAND IV genoodzaakt was naar Siciliё te wijken, bragt CARACCIOLI de oorlogsschepen naar Palermo, terwijl het koninklijk gezin aan boord van den Engelschen Admiraal NELSON zich derwaarts begaf. Het hof, geheel door Engelschen invloed geleid, den braven en bekwamen CARACCIOLI miskennende, gaf hem te verstaan dat hij wel naar Napels kon terugkeeren. Hij deed zulks, en diende nu der Parthenopeische Republiek. Eene Engelsch-Siciliaansche vloot, het eiland Procida vermeesterd hebbende, beproefde eene landing tusschen Cuma en Kaap Mysene, doch werd door CARACCIOLI met eenige feloeken teruggeslagen. Toen in 1799 de Franschen Napels ontruimden, en de sterkten aan den Kardinaal RUFFO werden overgegeven, weigerde NELSON de capitulatie ten aanzien van CARACCIOLI te bekrachtigen; hij werd gevangen, aan de ra van een fregat opgehangen en zijn lijk in zee geworpen. Deze wreedheid verbitterde vele weldenkende Napolitanen tegen NELSON, die echter twee dagen daarna het lijk deed opvisschen en aan zijne maagschap uitleveren, om hetzelve behoorlijk te begraven. = (LOUIS ANTOINE), geboren te Parijs in 1721, omhelsde den geestelijken staat in 1738, en bezocht het vaderland zijner voorouders, waar zijne uitmuntende kennis en bekwaamheden hem een goed onthaal bezorgden, met name te Rome bij de Pausen BENEDICTUS XIV en CLEMENS XIII; vervolgens ging hij naar Duitschland en Polen, waar hem de opvoeding werd aanvertrouwd der kinderen van den Prins REWSKI. Eindelijk kwam hij in Parijs terug, waar hij vervolgens zich enkel met de letteroefeningen bezig hield en verscheiden voortreffelijke werken in het licht gaf. Zijne Brieven op den naam van Paus CLEMENS XIV (GANGANELLI), die zoo veel uitmuntend schoons behelzen, en in 1775 voor de eerstemaal in het licht verschenen, werden langen tijd, niet alleen in Frankrijk, maar in geheel Europa voor inderdaad van dezen voortreffelijken Paus gehouden. In 1777 gaf CARACCIOLI van dezelve eene Italiaansche uitgave in het licht, *quasi* als de oorspronkelijken, van welke hij de Fransche uitgave voor eene vertaling verklaarde. De gebruikte list ondertusschen, op zich zelve zeer onschuldig en verschoonlijk, wekte natuurlijk eene algemeene belangstelling in het werk, dat door Protestanten en Roomschen met evenveel genoegen gelezen en geprezen werd, en heeft ongetwijfeld menig helder denkbeeld door alle standen heen verspreid, verdraagzaamheid, verlichting en beschaving daar bevorderd, waar zulks zonder een gezag als dat van GANGANELLI welligt onmogelijk was. De menschheid dankt en roemt alzoo CARACCIOLI wegens zijn met zulk een edel oogmerk gepleegd letterkundig bedrog, welks ontdekking niets aan de waarde van of aan de achting voor deze belangrijke brieven outnomen heeft, wier inhoud de edele GANGANELLI gewis van ganscher harte zou toegestemd hebben. De Fransche omwenteling beroofde CARACCIOLI van al zijne inkomsten; de Conventie gaf hem een jaargeld van 2000 Franken. † in behoeftige omstandigheden te Parijs in 1803.

CARAFFA is een doorluchtig Napolitaansch geslacht, afkomstig uit dat van SISMONDI te Pisa. De eerste, die dezen naam voerde, was een Pisaansch edelman, die den Keizer HENRIK VI het leven redde, met zich te plaatsen tusschen hem en dengenen die den Keizer een' zwaardslag wilde toebrengen, dien de getrouwe hoveling opving. HENRIK het bloed, dat op zijn schild liep, afwisschende, zeide: *Cara fè m'e la vostra*. Dit is de oorsprong van de wapenspreuk der SISMONDI's en CARAFFA's. = (CARLO, GIOVANNI en ANTONIO) waren neven van Paus PAULUS IV, die, om hen met rijkdommen en eerambten te overladen, de geslachten COLONNA en GUIDI beroofde, en vervolgens een' bloedigen oorlog voerde, om dit onregt te wettigen. De hebzucht en aanmatigingen der CARAFFA's gingen eindelijk alle palen te boven, zoodat zelfs de Paus hun zijne bescherming niet alleen onttrok, maar hun ook alle waardigheden ontnam en hen uit Rome verbande. Na den dood van PAULUS IV oordeelde het volk van Rome dat de CARAFFA's niet genoeg gestraft waren, rukte hunne namen en wapens van de openbare gebouwen, brak de gevangenissen open, om hunne vijanden in vrijheid te stellen en verbrandde het paleis der Inquisitie. De Kardinaal DE MEDICIS, hun vijand, Paus geworden zijnde, onder den naam van PIUS IV, deed de beide Kardinalen CARLO en ALFONSO CARAFFA en GIOVANNI CARAFFA, Graaf van Montorio, in hechtenis nemen en hun proces opmaken. CARLO werd van zijne waardigheid ontzet, ter dood veroordeeld en in de gevangenis geworgd den 4 Maart 1561; GIOVANNI werd op denzelfden dag onthoofd met degenen die hem zijne vrouw hadden helpen vermoorden; ALFONSO werd vrijgesproken, en † van verdriet te Napels in 1565 in den ouderdom van 25 jaren. GHISLIERI, een gunsteling van PAULUS IV, in 1566 Paus geworden zijnde, onder den naam van PIUS V, deed het proces der CARAFFA's herzien; het vonnis werd onregtvaardig verklaard, de Regter ALESSANDRO PALLENTIERE onthoofd, en het Huis CARAFFA in deszelfs vorig aanzien hersteld, hetwelk hetzelve sedert tot in dezen tijd behouden heeft. = (ANTONIO), achterneef van Paus PAULUS IV, deelde in de ongenade van zijn geslacht, en was genoodzaakt naar Padua te wijken, waar hij zich met de letteroefeningen bezig hield. PIUS V riep hem naar Rome terug, en maakte hem Kardinaal in 1568. Onder GREGORIUS XIII werd hij Apostolische Bibliothekaris en † in 1591. Hij bezorgde de uitgave van den Griekschen Bijbel, bekend onder den naam van *Septuaginta* (overzetting der zeventigen) in 1587 te Rome gedrukt. Het geslacht CARAFFA heeft nog eene menigte geleerden, prelaten, staatsmannen, krijgsoversten en kunstenaars opgeleverd, die eene zoo wel ongunstige als gunstige vermaardheid bekomen hebben; verscheiden hadden een gewigtig deel in de staatkundige gebeurtenissen en oorlogen in Italie van 1797 tot 1815; HETTORE CARAFFA werd in 1798 bij het herstel van het koninklijk gezag te Napels ter dood veroordeeld, omdat hij Kolonel geweest was in dienst der Parthenopeische Republiek.

CARAÏBEN noemt men de bewoners der kleine Antilles, die, door binnenlandsche oorlogen uit Noord-Amerika verdreven, naar deze eilanden en naar Guiana in Zuid-Amerika weken, waar zij, door weggeloopen negerslaven versterkt, nog in vrijheid en dikwijls met de Europeaansche kolonisten in oorlog leven. De meesten worden op het eiland S. Vincent gevonden; zij zijn bruinzwart of olijfkleurig, maar besmeeren zich met orlean, tegen het steken der insecten, waarom zij ook roode Caraïben genoemd worden. Zij leven zonder eenig burgerlijk bestuur, en hebben geen ander begrip van godsdienst dan eene verwarde voorstelling van een goed en kwaad beginsel; om het eerste bekommeren zij zich geheel niet, en vreezen alleen het laatste.

CARAÏTEN heeten bij de Joden degenen die de overleveringen en den Talmud verwerpen, en zich enkel aan de letter der gewijde oorkonden houden.

CARAMANIё is eene tamelijk groote landstreek in Klein-Aziё, en bevat nagenoeg de oude landschappen Ciliciё, Cappadociё, een gedeelte van Lycaoniё, Isauriё, Pamphyliё, Lyciё en een gedeelte van Phrygiё. Al deze gewesten zijn tegenwoordig aan de Turksche heerschappij onderworpen, en waren in de Oudheid, ten tijde der Apostelen, en ook nog als Oost-Romeinsche provinciёn, het tooneel van gewigtige gebeurtenissen.

CARAMUEL (JOANNES), geboren te Madrid den 24 Mei 1606, leide reeds vroeg zich met grooten ijver toe op de wiskunde en andere wetenschappen, studeerde in de godgeleerdheid te Salamanca, werd Cistercienser monnik en onderwees de godgeleerdheid te Alcala, alwaar hij zich tevens in de Oostersche talen oefende. Vervolgens begaf hij zich naar de Nederlanden, verkreeg den titel van Abt van Mel-

rose, in Schotland, en algemeenen Vicaris van den Cistercienser Abt in Engeland, Schotland en Ierland, waar echter sedert de regering van ELIZABETH alle kloosters waren afgeschaft; zoodat CARAMUEL slechts het genot van den ijdelen titel had, en als Vicaris *in partibus infidelium* zich eenige jaren te Brussel onthield, tot in 1640 de uitgave van AUGUSTINUS door JANSENIUS, Bisschop van Yperen, verscheen, die door hem met de Leuvensche godgeleerden werd afgekeurd; het aannemen der bulle van Paus URBANUS VIII, waarbij dit werk als kettersch werd veroordeeld, noodzaakte hem Braband te verlaten. Hij werd eerlang Abt van Dissemburg, in de Neder-Paltz; doch ook hier toefde hij niet lang; PHILIPS IV, Koning van Spanje, zond hem als zijn' Agent aan het hof van Keizer FERDINAND III, die hem twee Benedictijner abdijen en een aanzienlijk jaargeld schonk. De Kardinaal-aartsbisschop van Praag benoemde hem tot zijn' algemeenen Vicaris. Toen deze stad in 1648 door de Zweden belegerd werd, kreeg CARAMUEL gelegenheid om ook zijn' heldenmoed in het geestelijk gewaad te toonen; hij wapende dienvolgens eene bende monniken, plaatste zich aan derzelver hoofd, en sloeg verscheiden aanvallen der Zweden dapper af. Na den Munsterschen vrede zocht CARAMUEL door allerlei geweldige middelen de Protestanten in Bohemen te bekeeren of uit te roeijen, dat toch in de XVII eeuw uitdrukkingen waren van eenerlei beteekenis. Zijn ijver in deze zaak werd beloond met den titel van Bisschop van Königsgrätz. Paus ALEXANDER VII ontbood hem in 1655 naar Rome, en schonk hem in 1657 de bisdommen van Campagna en Satriano, van welke hij in 1673 wederom afstand deed, en Bisschop van Vigevano werd. † ald. den 8 Sept. 1682. Volgens zijn grafschrift, dat hem den » grooten CARAMUEL" noemt, zou hij 30,000 menschen van de ketterij afgetrokken hebben (*revocavit ab haeresi*), natuurlijk op de gewone wijze van dien tijd, en voorts een wonder van geleerdheid geweest zijn. Dit laatste echter blijkt niet zeer uit de 262 werken, die hij geschreven en meest voor zijne eigen rekening heeft laten drukken, van welke PAQUOT en NICERON het geduld gehad hebben de titels af te schrijven; dezelve handelen over allerlei onderwerpen en wetenschappen, van welke hij slechts eene oppervlakkige kenuis had, en zijn vruchten van zijne onbeteugelbare schrijfzucht, aangeret door zijne onverdragelijke trotsche verwaandheid, dweepzucht en ketterhaat. In een dezer prulschriften, *Mathesis audax* getiteld, beweert hij dat de moeijelijkste theologische vraagstukken, zelfs de leer der genade, van den vrijen wil, e. d. g. door de regelen der wiskunde kunnen opgelost worden; hij leerde, als een warm voorstander der probabiliteit van ESCOBAR, BUSENBAUM en andere doortrapte Casuisten, dat de voorschriften der X Geboden niet onveranderlijk waren; dat God dispensatie van dezelve verleenen, en — wie eischt niet van zulk eene gruwelijke lastering! — moord, diefstal, echtbreuk, enz. bevelen kon. Zie TABARAUD, *Notice sur la vie et les écrits de* CARAMUEL.

CARAUSIUS (MARCUS AURELIUS VALERIUS), een Belgische Gallier in Romeinschen dienst, onder de regering van MAXIMIANUS, bij deren Keizer in ongunst geraakt zijnde, stak in 287 over naar Britannië, en matigde zich aldaar het oppergezag aan. MAXIMIANUS, die twee jaren later hem van daar wilde verdrijven, werd door hem geslagen en tot een verdrag genoodzaakt, bij hetwelk CARAUSIUS in het bezit van Britannië werd gelaten, tot hij in 294 door zijn' Stedehouder ALLECTUS om het leven gebragt werd, om in zijne plaats te regeren. Zie ALLECTUS.

CARAVAGGIO, zie CALDARA (POLIDORO).

CARBEN (VICTOR VON), een geleerde Rabbijn en Talmudist, geb. in 1423 † in 1515, bereikte alzoo een' ouderdom van 92 jaren; hij was 60 jaren oud, toen hij zich door den Aartsbisschop van Keulen tot het Katholijk geloof liet bekeeren, zijne vrouw en vier kinderen, die zijn voorbeeld niet wilden volgen, verliet, in een klooster ging en Priester werd; hevig ijverde hij tegen zijne voormalige geloofsgenooten op den predikstoel en in een vinnig geschrift: *De moribus Judaeorum,* te Keulen in 1509 gedrukt; hij schreef ook een *Propugnaculum fidei Christianae;* uit deze verschansing verdedigde hij zich dapper tegen het weerlooze Israël, dat te dier tijd in Europa zoo goed als in de Babylonische gevangenschap leefde. In 1519 verscheen te Straatsburg eene Hoogduitsche vertaling dezer proeve van geestelijke vestingbouwkunde.

CARBO (ARVINA), lid van den Romeinschen Raad, verloor het leven bij den moord, in den Raad aangerigt door den Praetor BRUTUS DAMASIPPUS, op bevel van MARIUS den zoon. Hij was, zegt CICERO, de eenige van zijn geslacht, die het wel meende met den staat. = (CAJUS), Romeinsch redenaar en Volkstribun ten tijde van TIBERIUS GRACCHUS, werd verdacht gehouden van medepligtigheid aan den moord van SCIPIO ÆMILIANUS. Consul geworden na den dood van CAJUS GRACCHUS, wiens vriend en ambtgenoot hij geweest was, verdedigde hij openlijk den Consul OPIMIUS, vijand van den woelzieken Tribuu, en die zijn' dood bewerkt had. Zulk een wankelmoedig gedrag beveiligde hem nogtans niet voor de beschuldiging, tegen hem ingebragt door CRASSUS, en om het vonnis te ontgaan, dat hij vreesde, bragt hij zich zelven om het leven. = (CURIUS PAPIRIUS), zoon van CAJUS PAPIRIUS, koos de zijde van MARIUS, die hem het bevel vertrouwde over een der vier legers, die Rome belegerden. Hij deed zich drie malen tot Consul benoemen, en hield langen tijd den oorlog vol tegen SYLLA en zijn' aanhang; maar eindelijk in verscheiden gevechten kort op elkander de nederlaag bekomen hebbende, en naar het eiland Comera geweken zijnde, werd hij gevat en door POMPEJUS ter dood veroordeeld. = (HIERONYMUS), Napolitaansch dichter der XV eeuw, was een tijdgenoot van SANNAZARIUS; men vindt een paar zijner Latijnsche gedichten bij die van dezen gevoegd in de uitgave van BROEKHUIZEN te Amsterdam in 1689.

CARBONARI, Kolenbranders, is de naam van een berucht geheim genootschap, hetwelk na den val van NAPOLEON en JOACHIM MURAT in het koningrijk Napels ontstond, en in 1818 meer openlijk optrad. De Carbonari hebben, even als de Vrijmetselaars, symbolische vormen, maar overigens in doel en strekking niets met dezelven gemeen. De symbolische taal der Carbonari is van het kolenbranden ontleend; het bosch van wolven reinigen was de grondslag van hun streven, dat is zich van vreemde en onwettige heerschappij ontslaan; op welke wijze werd den ingewijden in den eersten graad verder ontwikkeld, en in den tweeden en derden graad meer bijzonder aangeduid. Een algemeen middelpunt van vereeniging en bestuur der orde schijnt niet bestaan te hebben. De genootschappen der enkele plaatsen, hoedanigen er zelfs in de kleinste steden waren, traden wel met elkander in verbond, doch slechts volgens provinciën. De vergaderplaats heette *Baracca* (hut, loots, loge), de buitenomtrek *Selva* (woud), het inwendige der hut *Vendita* (verkoopplaats). Het bondgenootschap der gezamenlijke hutten eener provincie noemde zich Republiek, meest met de oude namen der provinciën; zoo heette, b. v., de provincie Principato Citra, uit 182 hutten bestaande, waarvan de hoofdzetel te Salerno was, West-Lucanië; de Oost-Lucanische Republiek bestond uit de provincie Basilicata, en had Polenza tot hoofdplaats; de overige provinciën waren Hirpinië, Daunië, enz. hernoemd geworden. Deze orde telde kort na hare oprigting van 25,000 tot 30,000 leden, en nam zoodanig toe, dat zij zich door geheel Italië verspreidde, en er alleen in de maand Maart 1820 bij de 650,000 nieuwe leden werden aangenomen; de mannelijke bevolking van geheele steden nam deel in de orde; reeds in 1814 telde het steedje Lanciano, in Abruzzo Citra, 1200 gewapende leden van dezelve. Na het dempen van den opstand te Napels in 1821 door het aanrukken van Oostenrijksche troepen, werden de Carbonari in geheel Italië voor landverraders verklaard, en eenigen gevangen, ter dood of levenslange opsluiting veroordeeld. Deze vervolging heeft nogtans niet belet dat de Carbonari in 1830 andermaal het hoofd opstaken, en in den Kerkelijken Staat eene kortstondige omwenteling bewerkten, waarvan echter de tijdige tusschenkomst der Oostenrijksche wapenen in het begin van 1831 den verderen voortgang stuitte en de zaken op den ouden voet herstelde.

CARBONISATIE, van *carbonescere,* kool worden: verkoling.

CARBURI (MARINO), geboren op het eiland Cephalonia omstreeks 1730, was een voortreffelijk werktuigkundige. Genoodzaakt zijn vaderland wegens een crimineel proces tegen hem te verlaten, week hij naar Rusland, waar hij den naam aannam van LASCARY. Hij deed het granietblok naar Petersburg vervoeren, waarop het bronzen standbeeld van PETER I geplaatst is, en ontving tot belooning eene zeer aanzienlijke som. In zijn vaderland teruggekeerd, beproefde hij aldaar het aankweeken van indigo en suikerriet in te voeren, maar hij werd in 1782 vermoord door zijne werklieden, die meer geld voor hunnen arbeid van hem begeerden.

CARCASSONNE, het oude *Tectosagum* der Volsceu, naderhand door de Romeinen *Carcassum* genaamd, is eene tamelijk groote en net gebouwde stad in Frankrijk, in het voormalig Neder-Languedoc, aan de rivier de Aude, die midden door de stad loopt, en dezelve in boven- en benedenstad verdeelt; in de eerste staat de cathedrale kerk, het bisschoppelijk paleis en de citadel; de tweede is fraaijer bebouwd, met regte straten; pleinen met fonteinen, het stadhuis, de kerken en fraaije woonhuizen kenmerken derzelver veel lateren aanleg. Eertijds waren hier verscheiden zeer bloeijende lakenfabrijken.

CARCINUS van Agrigente was een dramatisch dichter en tijdgenoot van ÆSCHINES, met wien hij zich aan het hof van DIONYSIUS bevond. Men kent echter slechts de titels van zijne stukken uit de aanhalingen van dezelve bij anderen.

CARDAILHAC (JEHAN DE), afkomstig uit een aanzienlijk geslacht van Quercy, onderwees de regtsgeleerdheid aan de hoogeschool te Toulouse, werd in 1351 Bisschop van Orense, in Galicië, in 1360 van Braga, in Portugal. PEDRO DE WREEDE, Koning van Kastilië, liet hem in 1367 in de gevangenis werpen, doch hij werd door diens opvolger HENRICO II wederom in vrijheid gesteld en in gezantschap naar Rome aan den Paus gezonden. In 1370 hield hij te Spoleto eene lijkrede op Paus URBANUS V, werd in 1371 Patriarch van Alexandrië en in 1376 Aartsbisschop van Toulouse. † aldaar den 7 October 1390. Zijn ijver en zijne welsprekendheid spoorden de inwoners van Guienne aan om in 1368 de Engelschen te verdrijven en de pogingen van DUGUESCLIN krachtdadig te ondersteunen.

CARDANUS (HIERONYMUS), beroemd Italiaansch geneesheer en wiskundige, was geboren te Pavia den 24 September 1501. Reeds met zijn 22 jaar verklaarde hij de meetkunde van EUCLIDES. Met

zijn 33 jaar onderwees hij te Milaan de genees- en wiskunde. Naderhand keerde hij naar Pavia terug, oefende vervolgens het leeraarsambt te Bologna; van daar moest hij, wegens onaangenaamheden, die hij zich op den hals gehaald had, vertrekken. Hij ging naar Rome, alwaar hij in het *Collegium medicum* opgenomen werd, en een jaargeld van den Paus ontving. De uitnoodiging van den Koning van Denemarken werd door hem, onder voorwendsel dat het klimaat en de godsdienst des lands hem wederhielden, niet aangenomen. De laatste reden zijner weigering moet een' ieder bevreemden, daar hij voor ongodsdienstig gehouden, en zelfs door sommigen van atheïsmus beschuldigd werd. Hij wendde voor, eenen *Daemon familiaris* te hebben, was zeer bijgeloovig, en zoo sterk gehecht aan astrologische voorspellingen, dat hij, naar men verhaalt, ten einde zijne laatste voorspelling omtrent zijn' eigen dood niet gelogenstraft zou worden, zich in zijn 75 levensjaar, in 1576, vrijwillig zou hebben laten doodhongeren. Bijzonder is hij beroemd wegens zijne formule voor de derde magtsvergelijkingen in de Algebra, die echter niet oorspronkelijk van hem was, en waarmede het zich aldus toegedragen heeft: SCIPIO FERREO vond een der gevallen van de oplossing der derde magtsvergelijkingen, en leerde het geheim aan zijnen leerling MARIA ANTONIO DEL FIORE. Deze daagde de wiskundigen uit met vraagstukken, die van dat geval afhingen. De snorkerijen van dezen DEL FIORE deden TARTALEA, een' ander Italiaansch wiskundige, naar het geheim zoeken; en deze was zoo gelukkig, niet alleen het geval van FERREO, maar ook alle andere gevallen te vinden, en hij daagde weder op zijne beurt den leerling van FERREO uit met voorstellen, welke hij niet kon oplossen. TARTALEA deelde zijne regels aan CARDANUS mede, onder eene sterke beëediging, van het geheim niet te zullen ontdekken; doch daar deze naderhand de bewijzen er op vond, maakte hij geene zwarigheid zijnen eed te breken, en gaf in 1545, in zijn werk *De Arte magna*, zoo wel de formulen van TARTALEA als zijne gevonden bewijzen, in het licht. Om die reden wordt de oplossing der derde magtsvergelijkingen naar hem *de Regel van* CARDANUS genoemd. Dezelve komt hierop neder: wanneer de vergelijking voorgesteld wordt door $x^3 + px + q = o$, dan is: $x = \sqrt[3]{[-\frac{1}{2}q + \sqrt{(\frac{1}{4}q^2 + \frac{1}{27}p^3)}]} + \sqrt[3]{[-\frac{1}{2}q - \sqrt{(\frac{1}{4}q^2 + \frac{1}{27}p^3)}]}$. De gezamenlijke werken van CARDANUS, welker aantal wel vijftig beloopt, zijn te Lyon in 1663 in 10 folio deelen uitgegeven. = (JOANNES BAPTISTA), oudste zoon van den voorg., en insgelijks geneesheer, werd den 13 April 1560 in den ouderdom van 26 jaren onthoofd, omdat hij zijne vrouw, die een ontuchtig leven leidde, vergiftigd had. Zijne werken zijn bij die van zijnen vader gedr.

CARDENAS (BERNARDIN DE), geboren te Chuquiado, in Peru, van Spaansche ouders, werd zeer jong Franciskaner monnik. In 1643 tot Bisschop van Assomption, en in 1666 tot Bisschop van Santacruz benoemd, onderscheidde hij zich door zijne standvastigheid in het dwarsboomen van de ontwerpen, listen en streken der Jezuiten, die zich onafhankelijke meesters zochten te maken van Paraguay. † in 1670. Behalve een paar geschiedkundige werken over Amerika, schreef hij eene Memorie, die in 1662 den Koning van Spanje werd aangeboden, waarin hij de schelmerijen der Jezuiten in Amerika onbewimpeld blootlegt, en van welke de Fransche vertaling zeer zeldzaam is, alzoo deze eerlijke en vrome vaders de exemplaren overal opkochten en vernietigden.

CARDER (PETER) was Scheepsbevelhebber bij het eskader van FRANCIS DRAKE, die hem naar Engeland zond, om de tijding te brengen van zijn' doortogt in de Zuid-zee door de Straat van Magellaan. CARDER leed schipbreuk op de kust ten noorden der Platarivier; al zijn volk verdronk, behalve een matroos, die ook weldra van honger en ellende stierf. CARDER verviel onder eene horde wilden, die hem in het leven spaarden en goed behandelden. Hij leerde hunne taal, bleef eenige jaren bij hen, en kwam in 1586 in Engeland terug, waar Koningin ELIZABETH hem met veel belangstelling ontving.

CARDILUCIUS (JOANNES HISKIAS), Duitsch geneeskundige, studeerde in Holland omstreeks 1663, woonde eerst te Maintz en vervolgens te Neurenberg. Hij was een groot voorstander der sterrewigchelarij, der alchymie en der kwakzalverijen van PARACELSUS, HELMONT en andere wonderdoctors. Zijne Latijnsche en Hoogduitsche geschriften met brommende titels zijn ware paskwillen op de geneeskundige wetenschappen.

CARDIOÏDE is in de hoogere meetkunst eene kromme lijn van eene hartvormige gedaante. Dezelve ontstaat op de volgende wijze: Laat op de lijn AB, als middellijn, een cirkel zijn beschreven; men trekke eene koorde AN, en verlenge dezelve aan weerskanten, makende MM = Nm = AB, dan zijn de punten M en m in de *Cardioïde* gelegen. Door deze bewerking voor onderscheiden koorden te herhalen, zal men zoo vele punten der kromme lijn verkrijgen als noodig is om dezelve te voltooijen. Hare vergelijking is van de vierde magt; men zie over dezelve de verhandeling van CARRÉ, in de *Mém. de l'Acad. des Sc.* 1705.

CARDON (ANTOINE), Teekenaar en Graveur, geboren te Brussel in 1772, ging in 1792 naar Engeland, en werd bij voorkeur door de Engelsche kunstenaars gebruikt om de schilderijen van het Britsch Museum te graveren. † te Londen in 1813.

CARDONE (VINCENZO), Dominikaner monnik te Napels, schreef een boek, onder den titel: *La R sbandita*, aldaar in 1614 gedrukt, waarin de letter R geheel niet gevonden wordt. Hij ondernam een' dergelijken arbeid, telkens met weglating van eene andere letter, en noemde dit werk het vernielde ABC (*L'Alfabeto destrutto*). Dezen zuren arbeid wilde hij den Hertog van Savoyen laten zien, maar hij † onderweg, naauwelijks 25 jaren oud. Deze liefhebberij vond zelfs nog in de XVIII eeuw ook in ons land navolgers; men weet dat de bekende Rotterdamsche Predikant J. SCHARP eene predikatie heeft laten drukken, uit welke de letter R insgelijks verbannen was, en in 1784 gaf zekere A. FRESE te Delft eene »Proeve" in het licht van vijf klinkdichten, in elk van welke een der vijf vokalen was uitgelaten. Men kan zich voorstellen dat de goede man, wat den inhoud betreft, juist niet veel bijzonders heeft kunnen leveren met

hetgeen hier saemgesteld is.

In ieder klinkdicht, daer geen klinkert in gemeld is,

alzoo hij begreep, ook zonder denkbeelden, met woorden en rijmen zijn oogmerk te bereiken.

CARELIë is eene provincie in Zweden, tusschen den Finschen zeeboezem en de provinciën Nyland, Tawastland, Sawolax en Kexholm. Bij den vrede van Nystadt in 1721 werd een gedeelte van deze provincie, waarin Wyburg en Kexholm gelegen is, aan Rusland afgestaan.

CARENTOMAGUS, oude benam. van *Villefranche de Rovergue.*

CAREY (HENRY), Engelsch Dichter en Toonkunstenaar, † den 3 Augustus 1744, wordt gehouden voor den vervaardiger van het bekende volkslied: *God save the King!* bij gelegenheid der gedreigde en werkelijk ondernomen maar mislukte landing van den Pretendent; ten minste het geraakte algemeen in zwang, toen het met een ander volkslied, *Rule Britannia* (zie ARNE (THOMAS AUGUSTIN), omstreeks 1745 te Londen op het tooneel gezongen werd; maar uit de Gedenkschriften der Hertogin van Perth, die onlangs in handschrift te Londen voor 3200 Pst. verkocht werden, blijkt dat de tekst en de muzijk van dit volkslied ruim eene halve eeuw ouder en van Franschen oorsprong zijn. De Hertogin van Perth namelijk was de Koningin MARIA ELEONORA D'ESTE, gemalin van JAKOBUS II, op hare vlugt naar Frankrijk gevolgd en bij haar gebleven op het kasteel van S. Germain; zij verhaalt in zeer slecht Fransch dat wanneer de »allerchristelijk»ste Koning" (te S. Cyr) in de kapel trad, het geheele koor der edele juffers aldaar telkens de volgende woorden zong »op eene zeer fraaije »wijs van Sieur DE LULLY:

Grand Dieu, sauvez le Roy!
Grand Dieu, sauvez le Roy!
Vengez le Roy!
Que, toujours glorieux,
Louis victorieux
Voye ses ennemis
Toujours soumis!
Grand Dieu, sauvez le Roy!
Grand Dieu, vengez le Roy!
Vive le Roy!

HÄNDEL, die in zijne jeugd te Parijs geweest is, hoorde, toen hij S. Cyr bezocht, dit gezang uitvoeren, en schreef welligt tekst en noten af; CAREY vertaalde mogelijk het zangstuk in het Engelsch, en zoo komt het denkelijk dat men hem voor den opsteller en HÄNDEL voor den componist gehouden heeft, welk gevoelen echter reeds BURNEY in zijne geschiedenis der muzijk bestreden en beweerd heeft dat dit volkslied oorspronkelijk in den tijd van JAKOBUS II gedicht werd, en begon: *God save great James our King.* Is dit zoo, dan zou het Fransche, door de Hertogin van Perth aangevoerd, ook wel eene vertaling van het Engelsche kunnen zijn.

CARIBERT, oudste zoon van CLOTARIUS I, Koning van Frankrijk, deelde na zijns vaders dood in 562 het rijk met zijne broeders GONTRAN, SIGEBERT en CHILPERIK I, en bekwam voor zijn aandeel Parijs. † in 566. Hij was een vredelievend vorst en een vriend der letteren, want hij kon zelf lezen en schrijven, en verstond Latijn.

CARICATUUR, van het Ital. *Carica*, last, *caricare*, laden, beladen, noemt men in de beeldende en fraaije kunsten overlading en overdrijving der voorstelling, doorgaans met het oogmerk om den lach op te wekken; de caricatuur behoort alzoo tot het comischsatyrieke vak, en is, om zoo te zeggen, eene aanschouwelijke satyre op eenig bekend voorwerp; zij moet niet alleen bijtend en scherp, maar ook geestig zijn, of zij is walgelijk en laf: de aesthetiek duldt geene middelmatige caricaturen, juist omdat zij de natuur overdrijven. Ook op het tooneel kunnen in het blij- en kluchtspel caricatuurkarakters eene goede uitwerking doen; in het treurspel daarentegen zou men zelfs den verworpensten booswicht niet als een' duivel in menschengedaante (dus als eene schrikkelijke caricatuur) mogen voorstellen, want zulks onteerde de menschheid, door het mogelijk stellen van eene boosheid boven alle denkbare grenzen. Even zoo kan het heilige ook nimmer een voorwerp van caricatuur zijn: dit zou slechts afschuw en verontwaardiging verwekken, om het even of zulk eene voorstelling aanschouwend of lezend waargenomen wierd; huichelarij en bijgeloof nogtans mag men veilig langs dezen weg aan de bespotting prijs geven, zonder gevaar te loopen van zich aan het

heilige te vergrijpen. Uit dit alles blijkt dat de caricatuur slechts eene strekking tot het belagchelijke kan en moet hebben, en hier zijn de grenzen zoo scherp niet getrokken als voor de ernstige satyre. Eigenlijke regelen zijn er voor de caricatuur niet op te geven, dewijl meest alles aan de luim en het vernuft moet overgelaten worden; eenige Engelsche en Duitsche theoriën betreffen meest de aanschouwelijke en plastische behandeling; de hoofdzaak is en blijft vernuftige vinding; alleen zorge men niet in het laffe, walgelijke of onhebbelijke te vallen, waardoor men, in plaats van te doen lagchen, den smaak beleedigen en de welvoegelijkheid ergeren zou.

CARIë, eene landstreek van Klein-Azië, in den Peloponnesus, grensde ten noorden aan Ionië, ten westen aan Groot-Phrygië, ten zuiden en ten oosten aan de Icarische Zee. De voornaamste steden van dit gewest waren Gnidus, Halicarnassus, Milete en Myndes. De Cariërs, ook Lelegen genaamd, waren zeer krijgshaftig, en streden doorgaans, gelijk naderhand de Zwitsers, voor vreemde belangen.

CARIGNAN is eene fraaije en tamelijk sterke stad in Piemont, aan de Po, met een kasteel en den titel van Prinsdom, dien eene zijlinie van het Huis SAVOYEN voert. De Prins van Carignan heeft het regt van opvolging op den troon van Sardinië na het uitsterven der Koninklijke linie. De stichter der linie SAVOYEN-CARIGNAN was THOMAS FRANS, jongste zoon van KAREL EMANUEL, Hertog van Savoyen, geboren in 1596, die in 1624 huwde met MARIA VAN BOURBON, Gravin van Soissons, † in 1656. Met zijne zonen EMANUEL PHILIBERT en EUGENIUS MAURITS verdeelde deze linie zich dadelijk in twee takken, namelijk SAVOYEN-CARIGNAN en SAVOYEN-SOISSONS, welke laatste met den beroemden krijgsheld EUGENIUS in 1736 uitstierf. De tegenwoordige Prins van Carignan EMANUEL ALBERT KAREL is een over-achter-kleinzoon van bovengen. EMANUEL PHILIBERT, vermoedelijke opvolger van KAREL FELIX JOSEPH, Koning van Sardinië, die geene nakomelingen heeft.

CARILOCUS, oude benaming van *Charlieu*, in Frankrijk.

CARINUS (MARCUS AURELIUS), zoon van den Romeinschen Keizer CARUS, volgde in 284 gemeenschappelijk met zijn' broeder NUMERIANUS dezen op. Hij trok te veld tegen MARCUS AURELIUS JULIANUS, die in Pannonië zich tot Keizer had opgeworpen, en sloeg hem bij Verona; vervolgens had hij een' mededinger in DIOCLETIANUS, dien men na den dood van NUMERIANUS tot Keizer had uitgeroepen. Hij werd vermoord in Moesië door een' Tribun in 285. Deze ondengende tiran had vóór en gedurende zijne kortstondige regering zich aan allerlei misdrijven en losbandigheden overgegeven.

CARIO (JOHANNES), geboren te Buchichheim in 1499, was Professor der wiskunde te Frankfort aan de Oder. Behalve zijne Ephemeriden van 1536 tot 1550, die meest voorspellingen en sterrewigchelarijen behelzen, schreef hij eene Kronijk, welke PHILIPPUS MELANCHTON verbeterde, of liever geheel omwerkte, en te Wittenberg in 1531 in het licht gaf, op den naam nogtans van CARIO, die niettemin zijn gebrekkig werk gelijktijdig elders ook liet drukken. † in 1538.

CARIOVALDA bij TACITUS vermeld als een dapper legerhoofd der Batavieren (*Dux Batavorum*), voerde het bevel over de Bataviscbe hulpbenden in het Romeinsche leger, hetwelk onder aanvoering van GERMANICUS, na de nederlaag van VARUS, den oorlog tegen de Chersceu met beteren uitslag in 18 vernieuwde. De Batavieren bewezen den Romeinen in dezen oorlog de gewigtigste diensten; zij zwommen over de Weser; om GERMANICUS een' veiligen overtogt te bezorgen, wachtte de dappere CARIOVALDA den overmagtigen vijand onverschrokken af, die hem weldra van alle kanten aanviel en omsingelde; met leeuwenmoed hield CARIOVALDA den ongelijken strijd vol, tot dat GERMANICUS de Weser was overgetrokken, doch sneuvelde op het oogenblik dat deze hem te hulp snelde, en eene overwinning op den vijand behaalde, welke hij voornamelijk aan de trouw van CARIOVALDA en zijne dappere Batavieren te danken had.

CARL (JOHANN SAMUEL), geboren in 1675, † in 1757, was een Duitsch Geneesheer, Lijfarts van CHRISTIAAN VI, Koning van Denemarken, en ijverig voorstander der leer van STAHL. Onder meer andere wijsgeerige en geneeskundige werken heeft hij ook in 1722 eene verhandeling over de ziekten der visschen uitgegeven.

CARLE (PIERRE), geboren in een dorp der Cevennes in 1666, was officier in Franschen dienst ten tijde der herroeping van het Edict van Nantes, en moest dienvolgens Frankrijk ontwijken. Hij diende WILLEM III als Ingenieur in Vlaanderen, en na diens dood Koningin ANNA. Na den Utrechtschen vrede van 1713 trad hij in dienst van Portugal, klom op tot den rang van Veldmaarschalk in den Spaanschen successieoorlog, vermeesterde Alcantara, belegerde Salamanca, verdedigde Barcelona en bewerkstelligde een' aftogt uit Andalusië, die zeer geroemd werd door den Maarschalk DE BERWIK. Na den vrede begaf hij zich naar Londen. † aldaar in 1730.

CARLETON (DUDLEY), geboren den 10 Maart 1573, † den 15 Feb. 1632, was in 1617 gezant van JAKOBUS I, Koning van Engeland, bij dezen Staat en even zulk een verwaande pedant als zijn koninklijke meester; zoowel uit naam van dezen als uit eigen beweging drong hij zeer aan bij de Staten op het houden van eene nationale Synode tot het vereffenen der bestaande kerkgeschillen in eene redevoering, die niet alleen de Staten van Holland diep verontwaardigde, maar ook mannelijk in openbaren druk wederlegd werd (zie TAURINUS (JOANNES). Door even zulk eene onbescheiden tusschenkomst bemoeide hij zich ook met de zaak van OLDENBARNEVELD, HOGERBEETS en DE GROOT; inzonderheid was hij gebeten op den laatsten, omdat hij de vrijheid der zeevaart en visscherij beweerd had, welke de Engelschen toen reeds aan hunne heerschappij zochten te onderwerpen. Bij zijne terugkomst uit Holland benoemde KAREL I hem tot Staatssecretaris. CARLETON heeft ook gedrukte gedenkstukken nagelaten van zijne bemoeiällige waanwijsheid en theologische haarkloverij, namelijk *Kabbala, sive Scrinia sacra;* zijne Brieven, Memoriën en Negociatiën, gedurende zijn verblijf in Holland, zijn in het Fransch in 1759 te Leyden uitgegeven. = (GEORGE), geb. in 1559, † in 1628, was Bisschop van Landaff, en woonde de Dordsche Synode bij; na zijne terugkomst werd bij Bisschop van Chicester. Hij was een geleerde van vrij wat beteren stempel dan zijn naamgenoot den diplomaat. Zijne werken vinden nog eene plaats in de bibliotheken, vooral zijne geestige *Astrologimania*, te Londen in 1628 gedr., waarin hij de dwaasheid der sterrewigchelarij op eene vernuftige wijze ten toon stelt, in een' tijd dat bet horoscooptrekken aan het Engelsche en Fransche hof niet alleen zeer in zwang was, maar de astrologie zelfs te Cambridge en Oxford als eene wezenlijke wetenschap behandeld werd.

CARLI (GIOVANNI RINALDO, Graaf), geboren te Capo d'Istria, beoefende reeds van zijne vroege jeugd af met lust en ijver de wetenschappen, geschiedenis, fraaije letteren en dichtkunst. Nadat hij reeds in zijn 18 jaar eene verhandeling over het Noorderlicht en Gedichten had uitgegeven, oefende hij zich aan de hooge school te Padua in de wiskunde, de Latijnsche, Grieksche en Hebreeuwsche talen, werd lid van de Akademie *degli Ricovrati*, en voerde een' letterstrijd met FONTANINI en MURATORI. In 1741 benoemde de Raad van Venetië hem tot Professor in de sterre- en zeevaartkunde. Om dezen tijd ontstond tusschen hem en den Abt TARTAROTTI een belagchelijke twist over een nog belagchelijker onderwerp. De Abt had namelijk beweerd dat men met de hulp des Duivels een toovenaar kon worden. CARLI gaf zich de moeite deze zotte stelling te wederleggen, en werd door TARTAROTTI van ketterij beschuldigd. MAFFEI bragt eindelijk door zijne tusschenkomst den verdediger des Duivels tot zwijgen. CARLI leide hierop zijn ambt als Professor neder en begaf zich op zijne goederen naar Istrië, waar hij zich met het schrijven van verscheiden voortreffelijke werken bezig hield, en eene volledige verzameling van dezelve in 15 deelen tusschen 1784 en 1794 te Milaan uitgaf, waaronder nogtans zijne Italiaansche Oudheden niet begrepen zijn, die een afzonderlijk werk in 5 deelen uitmaken. † in 1795.

CARLIN, zie BERTINAZZI (CHARLES ANTOINE).

CARLOMAN, zoon van KAREL MARTEL en broeder van PEPIJN DEN KORTEN, bekwam voor zijn aandeel in 742 Austrasië, Zwaben en Thuringen, waarvan hij nogtans den koninklijken titel niet aannam; hij was in aanhoudenden oorlog met de Beijerschen en Saksers, zoodat hij, moede van zulk eene onrustige regering, dezelve afstond aan PEPIJN DEN KORTEN, en in 747 te Rome in een Benedictijner klooster ging. Door zijn' Abt naar Frankrijk gezonden om de belangen van het klooster te bevorderen, † hij te Vienne in Dauphiné in 755. =, zoon van PEPIJN DEN KORTEN en broeder van KAREL DEN GROOTEN, geboren in 751, volgde gemeenschappelijk met dezen hunnen vader op in 768, die het rijk tusschen hen beiden verdeeld had: CARLOMAN bekwam Neustrië, Bourgondië en een gedeelte van Aquitanië, doch † reeds in 771. Zijne weduwe GERBERGE was met hare kinderen naar Italië gevlugt, waar zij eene schuilplaats vond bij DESIDERIUS, Koning der Longobarden. KAREL bemagtigde daarop zijns broeders Staten niet alleen, maar ook het Lombardische koningrijk zoowel als geheel Italië. Zie KAREL DE GROOTE. =, zoon van LODEWIJK II (LOUIS LE BÈGUE) en broeder van LODEWIJK III, regeerde gemeenschappelijk met dezen van 879 tot 882, wanneer LODEWIJK III † en CARLOMAN alleen Koning van Frankrijk werd. † in 884 aan de wond, hem door een wild zwijn op de jagt toegebragt.

CARLOS (DON), zoon van PHILIPS II, Koning van Spanje, geb. te Valladolid, den 8 Januarij 1545, is eigenlijk een belangrijker personaadje voor romanschrijvers en treurspeldichters dan wel voor de geschiedenis, om dat al wat dezen jongen Prins betreft, zelfs de wijze van zijn ongelukkig uiteinde, met een' geheimzinnigen sluijer bedekt is, dien het moeijelijk valt op te ligten. Al wat men met zekerheid weet, is dat zijn vader in 1560 hem te Toledo plegtig tot erfgenaam van zijne kroon deed verklaren; dat ELIZABETH, dochter van HENRIK II, Koning van Frankrijk, tot zijne bruid bestemd was, dat hij deze Prinses beminde en door haar bemind werd, maar dat zijn vader, weduwnaar zijnde, haar zelf tot zijne gemalin nam, en kort daarop in 1568 zijn' zoon in den nacht van zijn bed deed ligten en in de gevangenis werpen, zonder dat hij ooit wederom te voorschijn is gekomen. Wat er van DON CARLOS geworden is, weet niemand met zekerheid; al wat men wegens zijn' gewelddigen dood door zelfmoord, het worgkoord of vergift verhaalt, zijn louter gissingen, voor welke de verbeelding voldoende gronden gezocht heeft. Dat hij op bevel van zijn' ontmenschten vader van het leven beroofd is geworden,

schijnt aan weinig twijfel onderhevig, als men het karakter van den afschuwelijken PHILIPS II in aanmerking neemt.

CARLOWITZ is een groot vlek aan den Donau, niet ver van Peterwaradijn, waar den 26 Jan. 1699 de vrede met de Turken gesloten werd. Keizer LEOPOLD I schonk het gebouw, waarin de vrede geteekend was geworden, aan de Franciskanen, om hetzelve tot eene kerk te verbouwen, die den naam kreeg van S. Maria van den vrede. Bij dezen vrede, die door de Engelschen en Hollanders bemiddeld was, werd den Keizer al wat hij in den laatsten oorlog gewonnen had, alsmede het vorstendom Zevenbergen, overgelaten; Polen bekwam de gewigtige vesting Caminiecz weder; de Venetianen maakten insgelijks vrede; PETER I, Keizer van Rusland, sloot een' wapenstilstand voor twee jaren en behield de vesting Asof aan de Zwarte Zee, doch deze wapenstilstand werd in 1703 in een' dertigjarigen vrede veranderd, en in 1710 voor nog 30 jaren verlengd, die wel in 1711 door de Turken verbroken, maar nog in hetzelfde jaar aan de rivier de Pruth op nieuw bevestigd werd. In 1716 vernieuwden de Turken den oorlog met den Keizer in Hongarijen, doch die door den vrede van Passarowitz in 1718 geëindigd werd.

CARLSBAD, eene kleine en open stad in Bohemen, in een eng dal tusschen hooge bergen, aan de Töpel, die er midden doorloopt, 5 mijlen van Egra, heeft dezen naam van een beroemd gezondsheidsbad, hetwelk in 1358 ten tijde van KAREL IV ontdekt werd; het water ontspringt met een hevig geruisch kokend heet uit de aarde en wordt zoo wel om te drinken als om te baden gebruikt en de plaats jaarlijks sterk bezocht. Ruim eene mijl van de eerste bron, die de Prudel genaamd werd, is nog eene bron, die het Muhlbad heet; het water hiervan is laauw, en wordt zeer heilzaam geacht. Den 23 Mei 1759 werd het steedje grootendeels in de asch gelegd. Er zijn verscheiden glasblazerijen en fabrijken van staalwerk.

CARLSCRONA, eene fraaije stad met eene voortreffelijke haven in het landschap Bleekingen aan de Oost-zee, werd door KAREL XI, Koning van Zweden, in 1680 aangelegd en is, na Stokholm, de beste stad van het Rijk.

CARLSHAMM is eene Zweedsche stad en haven in het landschap Bleekingen; zij heette eertijds Christiaanshamm.

CARLSRUHE is eene open, maar regelmatig en net gebouwde stad, die in 1715 door KAREL WILLEM, Markgraaf van Baden-Durlach, werd aangelegd; sedert is zij bij aanhoudendheid vergroot en verfraaid geworden.

CARLSTADT, eene stad in Croatië, aan de zamenvloeijing der rivieren Kulp, Karana en Mereswitz, is eene voortreffelijke grensvesting, welke FERDINAND, Aartshertog van Oostenrijk, in 1579 tot een' voormuur tegen de Turken gebouwd heeft, en in 1733 door Keizer KAREL VI merkelijk verbeterd is geworden. Zij is nimmer in de handen der Turken geweest. =, eene stad aan de Main, 3 mijlen van Wurzburg; aan de overzijde der rivier ligt het vervallen slot Carlsburg, hetwelk reeds ten tijde der Carolinger Keizers aanwezig was. =, eene stad in de West-Gothlandsche provincie Wermeland, werd door KAREL IX, Koning van Zweden, op het eiland Tingwalla gebouwd, waar de rivier Claraelbe of Störelbe in het Wener meer valt. De meeste inwoners drijven handel in teer, ijzer en koper. In 1752 is deze stad bijna geheel afgebrand. = (ANDREAS), zie BODENSTEIN.

CARLSTEIN is een vermaard bergslot in Bohemen, aan de rivier Miza, 3 mijlen van Praag, door Keizer KAREL IV in 1348 gebouwd, en bestemd ter bewaring der rijkskleinoodiën, oorkonden en reliquiën. In 1422 werd hetzelve vruchteloos door de Hussieten belegerd. Onmiddellijk na den slag aan den Witten Berg in 1620 liet Keizer FERDINAND II alle voorn. kostbaarheden naar Weenen brengen. Sedert is het slot geheel vervallen.

CARMAGNOLE is eene versterkte stad met eene citadel, behoorende tot het markgraafschap Saluzzo, bijna in het midden van Piemont gelegen. Gedurende het eerste tijdvak der Fransche omwenteling onder het schrikbewind gaf men dezen naam aan een' dans en volkslied. Bij opschuddingen van allerlei aard, guillotineringen, bloedtooneelen en volksfeesten werd de Carmagnole gezongen en gedanst. Naderhand werden de hevige voorstanders der omwenteling, die zich door havelooze kleeding en woeste zeden als vrienden der gelijkheid wilden doen onderscheiden, en het gemeenste gepeupel Carmagnolen genoemd. = (FRANCESCO BUSSONE), geboren in 1390 van arme ouders, was in zijne jeugd Zwijnenhoeder, doch klom door zijne bekwaamheden op tot den rang van Generaal der krijgsmagt van FILIPPO VISCONTI, Hertog van Milaan. Zijne vijanden hem bij dezen in ongunst gebragt hebbende, week hij naar Venetië, en kreeg het bevel over het leger van deze Republiek, toenmaals in oorlog met den Hertog van Milaan, trok op tegen dezen vorst en noodzaakte hem vrede te maken. Zijne diensten beveiligden hem geenszins tegen het vermoeden van verraad bij de achterdochtige Venetiaansche regering. Geslagen in een zeegevecht, werd hij beschuldigd van verstandhouding met den vijand, en op deze beschuldiging, zonder bewijzen, onthoofd in 1432. Zijne misdaad was dat hij gezegd had dat de Venetiaansche *Nobili* grootendeels dapper in tijd van vrede en lafhartig in den oorlog waren.

CARMATH (HAMDAN IBN ALASCHAT) was in de Xeeuw de stichter van eene Arabische secte, naar hem Carmathen genaamd. Hij leerde de gemeenschap der goederen en der vrouwen, verwierp den Koran en alle openbaring, de vasten, het gebed, de aalmoezen, en gaf allen hartstogten den ruimen teugel. Hij viel als een slagtoffer der wraakzucht van het hoofd der Ismaëlieten, van welke hij zich afgescheiden had. Zijne secte is allengs onder die der Nosaïri's versmolten.

CARMEL is een gebergte van den Libanon, in Palestina, aan de zuidelijke grenzen van Galilea; hetzelve bestaat uit verscheiden boschrijke bergen, door vruchtbare en bewoonde dalen afgebroken, en beslaat een' omtrek van 6 mijlen. Op de hoogten zijn overblijfselen der kerken en kloosters uit den tijd van het Christelijk koningrijk Jeruzalem, en eene grot, die, volgens de overlevering, de Profeet ELIAS zou bewoond hebben. Reeds in de IV eeuw kozen Christelijke kluizenaars den berg Carmel tot hun verblijf, doch eerst omstreeks het midden der XII eeuw verbonden eenige pelgrims zich tot een gemeenschappelijk leven op dit gebergte; ALBRECHT, Patriarch van Jeruzalem, gaf in 1209 hun een' regel en HONORIUS III in 1224 de pausselijke bevestiging. Dit is de oorsprong der orde van O. L. V. van den berg Carmel, of der

CARMELIETEN; deze monniken nogtans schrijven hunne instelling toe aan den Profeet ELIAS, omdat hij zelf als een kluizenaar op den berg Carmel leefde. Na 1230 werden de kluizenaars van dit gebergte door de Saracenen verdreven; zij kwamen naar Europa, namen een' zachter' regel aan en schikten zich tot het kloosterleven. Even als hunne kleeding onderging ook hunne instelling bij verdere uitbreiding menige verandering, en er werden zoo wel nonnen- als monnikenkloosters voor de orde der Carmelieten gesticht, die in geschoeiden en ongeschoeiden onderscheiden zijn. Den meesten opgang maakten de Carmelieten in Italië, Frankrijk en Spanje; schoon zij ook in Duitschland, Polen en Vlaanderen verspreid waren, zijn zij daar allengs in verval geraakt of vormelijk afgeschaft geworden.

CARMENTA was, volgens de fabelleer, eene vermaarde waarzegster in Arcadië; MERCURIUS teelde bij haar EVANDER, met wien zij in Italië kwam, waar FAUNUS, Koning van Latium, beiden met welwillendheid ontving. Na haren dood werd zij door de Romeinen als beschermgodin der kinderen vereerd, voornamelijk door de moeders, met jaarlijksche feesten, *Carmentales* genaamd.

CARNATICA vormt het Z. O. gedeelte van Indië in het presidentschap Madras, en bevat met 2144 □ mijlen en 5 millioenen bevolking de steden: 1) Madras, hoofdstad en residentie van den Britschen Gouverneur, met 300,000 inwoners, en de sterke vesting S. George; 2) Arcot, voormalige residentie van den Nabob; 3) Cuddalore; 4) Porto-novo, eene schoone haven met levendigen handel; 5) Vettore, welke vesting den Sultan TIPPOO-SAÏB tot zijn verblijf werd aangewezen; 6) Mallapocram, ook S. Thomas genaamd, zeestad en beroemde bedevaartsplaats der Indische Christenen; 7) Palicate, eertijds eene Hollandsche stad met het fort Gelderen; 8) Sadras, insgelijks eertijds Hollandsch en bloeijend, thans Engelsch en vervallen; 9) Nagare, zee- en handelstad; 10) Negapatnam met aanzienlijken zeehandel; 11) Trichinapoli, eene hoofdwapenplaats der Engelschen en 12) Ramisseram, op een eiland tusschen de kust en het eiland Ceylon met eene aloude en zeer beroemde pagode.

CARNEADES van Cyrene, geboren 218 jaren vóór J. C., was de stichter der dusgenaamde derde Akademie, en leerde een redelijker Scepticismus dan ARCESILAUS, de stichter der tweede Akademie. Met wijsgeerige scherpzinnigheid paarde hij eene ongemeene welsprekendheid, weshalve de Atheners hem als gezant naar Rome zonden. Hier bewonderde men zijne bekwaamheid om het voor en tegen van eene zaak even nadrukkelijk te verdedigen, welke bekwaamheid den strengen CATO geheel niet behaagde, die bewerkte dat hij hoe eer hoe liever teruggezonden werd. † 129 jaren vóór J. C., en heeft niets in geschrift nagelaten.

CARNEIRO (ANTONIO), Ridder der Calatravaorde, was in 1583 Betaalmeester van het Spaansche leger in de Nederlanden, en schrijver eener *Historia de las Guerras de Flandres desde el año* 1559 *hasta el de* 1609 *y la causa de la Rebellion de los dichos Estados*, te Brussel in 1624 gedrukt. Dit werk is zoo belangrijk als zeldzaam.

CARNEVAL heet de week, die de jaarlijksche vasten van 40 dagen vóór Paschen voorafgaat, en van welke de laatste Vastenavond genaamd wordt, omdat in den nacht van denzelven met 12 uren de vasten begint. Deze Vastenavond heette in het middeleeuwsch Latijn *Carnelevamen*, waarvan de Italianen *Carnovale* en de Franschen *Carneval* gemaakt hebben, en daaronder niet zoo zeer den eigenlijken Vastenavond (dien zij *Martedi grassa* en *Mardi-gras* noemen), maar de maskeraden, grappen en vermakelijkheden verstaan, die inzonderheid gedurende de drie laatste dagen vóór de vasten plaats hebben. Deze Carneval, die eertijds, vooral te Rome en te Venetië, zeer beroemd was en door de vreemdelingen sterk bezocht werd, is eigenlijk een overblijfsel van de Saturnaliën der Romeinen, gelijk er meer Heidensche feesten zijn, die een' Christelijken vorm aangenomen hebben, omdat de nieuwe Christenen die ongaarne wilden missen, het minst van al de Bacchanaliën en Saturnaliën, die wel andere namen kregen, doch in aard en wezen hetzelfde bleven, namelijk uitgelaten zwelgpartijen.

CARNOT (Lazare Nicolas Marguerite), geb. te Nolay in 1753, had van zijne jeugd af ongemeen veel lust in de wiskundige en militaire wetenschappen; hij was in het begin der omwenteling Ingenieur-kapitein, en werd in 1791 tot afgevaardigde bij het Wetgevend Ligchaam benoemd, maar bemoeide in het eerst zich slechts met militaire zaken. Als Conventielid stemde hij voor den dood des Konings, werd daarop naar het leger van het noorden gezonden, waar hij op het slagveld den lafhartigen Generaal Gratien afzette, zich zelven aan het hoofd des legers plaatste en den vijand terugdreef. Bij zijne terugkomst bekwam hij een' grooten invloed op de militaire ondernemingen. In 1795 werd hij lid van het Directoire, maar liet zich door Barras uit het bestuur van het departement van oorlog verdringen, en werd sedert zijn vijand. Zijn ontwerp om Barras te doen vallen mislukte, en hij werd met anderen den 4 September 1797 in ballingschap verwezen. Hij week naar Duitschland, en gaf eene verdediging in het licht, die in Parijs met gretigheid gelezen werd en door het ontdekken der schelmstukken zijner voormalige ambtgenooten hunnen val op den 18 Junij 1799 bewerkte. Hij werd teruggeroepen en in April 1800 tot Minister van oorlog benoemd. Als lid van het Tribunaat werkte hij Bonapartes heerschzuchtige oogmerken tegen, was de eenige, die stemde tegen het levenslange consulschap, en verzette zich hevig tegen het voorstel der keizerlijke waardigheid; evenwel bleef hij in het Tribunaat tot deszelfs ontbinding, leefde 7 jaren ambteloos en gaf verscheiden militaire werken in het licht. In 1814 vertrouwde Napoleon hem het opperbevel in Antwerpen; met eene voorzigtige dapperheid verdedigde hij deze stad, welke hij op bevel van Lodewijk XVIII aan den Engelschen Generaal Graham overgaf. Bij het herstel des koningschaps bleef Carnot zijner republikeinsche beginselen getrouw, en zocht de hofgunst niet. De Koning liet hem nogtans zijn' rang van Luitenant-generaal behouden, en hergaf hem het kruis van S. Lodewijk, hetwelk hij vóór de omwenteling gedragen had. Niettemin zond hij eene memorie aan den Koning, waarin hij met groote vrijmoedigheid de gebreken van het heerschend stelsel aanwees; de openlijke uitgave van dit stuk haalde hem de vervolgingen der policie op den hals. Bij Napoleons terugkomst van Elba werd Carnot Graaf en Pair van het Rijk en tot Minister van binnenlandsche zaken benoemd. Na den beslissenden slag van Waterloo wendde hij alles aan om den volksgeest op te winden tot het wagen van het uiterste, en hij teekende met weerzin de capitulatie van Parijs. De wet van den 16 Jan. 1816 begreep ook Carnot onder degenen die tot ballingschap verwezen werden; hij begaf zich met zijn gezin naar Warschau, en vervolgens naar Maagdenburg. † aldaar den 3 Augustus 1823. De lof van eerlijk' staatsman, kundig' wetenschappelijk' schrijver, ervaren krijgsoverste en bevallig' dichter kan Carnot zelfs door zijne vijanden niet geweigerd worden.

CARNUTES, de magtigste en dapperste der Gallische natiën, bewoonden ten tijde van Cæsar het land van Chartres, tusschen de Seine en de Loire; *Autricum*, naderhand *Carnutes* en tegenwoordig *Chartres* genaamd, was hunne hoofdstad.

CARO (Annibale), geboren te Citta-Nuova, in de Mark Ancona, in 1507, was aanvankelijk onderwijzer der kinderen van een' aanzienlijken Florentijner; in 1543 werd hij Secretaris van Pietro Ludovico Farnese, die door zijn' vader Paus Paulus III in 1545 tot Hertog van Parma en Piacenza verheven werd, en Caro tot verscheiden gewigtige zendingen aan Keizer Karel V gebruikte. Na den moord des Hertogs week Caro naar Rome. De Kardinalen Renuccio en Alessandro Farnese benoemden na elkander hem tot hunnen Secretaris; hij bleef in dienst van dezen laatsten tot zijn' dood toe, die den 28 November 1566 plaats had. Caro was een der beroemdste dichters der XVI eeuw. Zijne werken worden als klassiek geacht; zij werden echter eerst na zijn' dood door zijne neven uitgegeven; zelf heeft hij zeer weinig laten drukken. Wegens eene *Canzone*, welke Castelvetro aan eene scherpe kritiek onderworpen had, voerde hij met dezen niet alleen een' hevigen pennestrijd, maar wikkelde ook zijn' recensent in moeijelijkheden met de H. Inquisitie. Zie Castelvetro (Ludovico).

CAROCONTINUM, oude benaming van *Harfleur*, in Frankrijk.

CAROLI (Joannes), geboren te Antwerpen in de laatste helft der XVI eeuw, was lid van den Grooten Raad te Mechelen; hij leide zijn ambt neder, en werd Franciskaner monnik, doch † nog vóór het einde van zijn proefjaar, den 13 September 1598. In 1731 verscheen van hem in het licht: *De Rebus* Casparis a Robles *Billuei in Frisia gestis Libri IV*. Dit werk schijnt door onze vaderlandsche geschiedschrijvers weinig of geheel niet gekend te zijn.

CAROLINA, een groot landschap in Noord-Amerika, hetwelk in twee provinciën, Noord- en Zuid-Carolina, verdeeld is, werd door de Engelschen in 1497 ontdekt. In 1512 kwamen eenige Spanjaarden en in 1562 de Franschen zich aldaar nederzetten, onder aanvoering van zekeren Ribaud, die het gansche landschap, hetwelk eigenlijk tot Florida behoorde, naar zijn' toenmaligen Koning Karel IX, *Carolina* noemde. Deze Fransche volkplanting was van geen duur. Het land bleef lang door de Europeanen verlaten, en eerst in 1663 matigden de Engelschen, op grond der door Cabot gedane ontdekking, zich het regt daarop aan; Karel II schonk het land aan den Kanselier Clarendon, den Hertog van Albemarle en nog zes andere Lords, onder voorwaarde dat het een leen van de kroon zijn zou. Niettegenstaande 12,000 Pst. besteed werden tot het overvoeren en vestigen der eerste volkplantelingen, had toch de onderneming den gewenschten uitslag niet. Eindelijk kwam het zoo ver dat de in 1699 vastgestelde acte van grondwet vernietigd, den bezitters in 1728 hun eigendom afgenomen, en, uitgezonderd het achtste gedeelte van den Graaf Grenville, die hetzelve als zijn aandeel behield, tegen eene schadeloosstelling van 24,000 Pst. met de kroon vereenigd werd. Van dien tijd af nam de handel en welvaart van dit land toe, waartoe ook Georgië behoorde, doch hetwelk in 1732 daarvan afgescheiden en tot eene bijzondere provincie gemaakt werd. In den vrijheidsoorlog, die in 1773 aanving, namen de bewoners van Carolina spoedig een werkzaam aandeel, en dit gewest maakt tegenwoordig een aanzienlijk lid uit der Vereenigde Staten van Noord-Amerika. Noord-Carolina heeft op 2260 □ mijlen eene bevolking van 638,829 inwoners. Het land is in 62 Cantons verdeeld; Raleigh, de hoofdstad, heeft nagenoeg 3000 inwoners. De kusten zijn moerassig en ongezond, doch binnen 's lands op de heuvelen is de lucht zeer aangenaam. De voornaamste rivieren zijn de Roanoke, Pemlico, Neuse, Cape-Fear-rivier, Yadkin (hooger Pedee genaamd) en de Catawba (die in Zuid Carolina Wateree heet). Schier alle Europesche voortbrengselen worden hier aangekweekt, benevens veel tabak, rijst en katoen. In latere tijden zijn hier rijke goudmijnen ontdekt geworden. Zuid-Carolina, 1146 □ groot met 503,191 inwoners, heeft 28 districten, en tot hoofdstad Charlestown, eene fraaije zeestad, met 40,000 inwoners die een' zeer aanzienlijken handel drijven.

CAROLINGEN: dus noemt men de Koningen van Frankrijk uit het tweede stamhuis, beginnende met Pepijn den Korten, zoon van Karel Martel, die in 750 tot de kroon geraakte, en eindigende met Lodewijk V, † in 987. Dit stamhuis heeft 14 Koningen opgeleverd, gedurende een tijdvak van 237 jaren.

CARON (Franciscus), Hollander van geboorte, ging in zijne jeugd naar Japan, leerde de taal van het land en werd Directeur der zaken van de Nederlandsche Oost-Indische Maatschappij. Van dit ambt ontzet zijnde, ging hij omstreeks 1666 naar Frankrijk, en werd door den Minister Colbert aangesteld tot Directeur van den koophandel in Indië. Hij vertrok naar Madagascar, en zocht vruchteloos aldaar kantoren op te rigten; hij slaagde niet beter te Trinconomale. Naar Frankrijk terugontboden door de regering, die klagten over hem bekomen had, wilde hij naar Portugal wijken, maar leed schipbreuk op de kust van dat Rijk en verdronk met al het volk in 1674. Er bestaat van hem eene *Beschrijving van Japan*, in 1636 in den Hage gedrukt. = (Noel de), Heer van Schoonewal, was een bekwaam Nederlandsch staatsman, en de bijzondere vriend van Willem I, Prins van Oranje, die hem in verscheiden gewigtige zaken gebruikte. In 1585 was Caron wegens Vlaanderen lid van het gezantschap, afgevaardigd door de Nederlandsche Staten aan Hendrik III, Koning van Frankrijk, om hem het oppergezag over deze landen aan te bieden, doch waaromtrent de onderhandelingen vruchteloos afliepen. Zes maanden later bevond Caron zich insgelijks onder de gezanten, die naar Engeland werden afgevaardigd, om der Koningin Elizabeth hetzelfde aanbod te doen, hetwelk zij insgelijks van de hand wees, doch bewilligde in het verzoek tot het overzenden van een hulpleger (zie Leicester). Toen na Elizabeths dood in 1602 Jakobus I den Engelschen troon beklom, werd Caron door hem in de hoedanigheid van gewoon' gezant der Algemeene Staten erkend. Gedurende ruim 34 jaren heeft deze schrandere en voorzigtige staatsman, eerst als Agent der Staten van Holland, en toen als gezant der Algemeene Staten, de belangen van dezen staat met ijver en getrouwheid aan het Engelsche hof behartigd. † in 1624. = (Pierre) was een der eerste Boekdrukkers in Frankrijk; hij woonde te Parijs, en heeft aldaar in 1474 het eerste boek in het Fransch gedrukt, namelijk eene vertaling van den Prikkel der Goddelijke Liefde, van S. Bonaventura. De drukkunst was wel reeds in 1469 te Parijs bekend, maar de in dien tusschentijd gedrukte boeken waren in het Latijn.

CARPATISCHE GEBERGTE (Het), hetwelk 1860 □ mijlen grondvlakte beslaat, loopt van de Zwarte Zee tusschen Wallachijen en Moldavië, Zevenbergen, Galizië, Hongarijen en Silesië, waar het zich door den Jablunkapas (waar de bronnen zijn van de Oder en de Weichsel) met het Reuzengebergte vereenigt, en strekt zich met zijn voorgebergte tot aan den Donau. De hooge altijd met sneeuw bedekte toppen, Tatra genaamd, stijgen in spitsen omhoog, waarvan de hoogste (de Lomnitzer spits) zich over de 8162 voeten verheft.

CARPENTER (Richard), bekend als de schrijver van eene verdediging der Astrologie, den ondergang van den Antichrist, Meditatiën over het duizendjarig rijk, sermoenen, tooneelstukken en andere zonderlinge Engelsche werken, had te Cambridge in de godgeleerdheid gestudeerd, bezocht Holland, Frankrijk, Spanje en Italië, werd Katholijk te Parijs en Benedictijner monnik te Rome, doch verzaakte het Pausdom wederom, toen hij in Engeland terugkwam, en kreeg eene predikantsplaats onder het protectorschap van Cromwel. Na de herstelling van Karel II, ging hij naar Frankrijk, en werd an-

dermaal Roomsch. Bij zijne wederkomst in Engeland hield hij zich eenigen tijd bij de Independenten, doch zijn einde voelende naderen, liet hij een' priester halen, biechtte en † als een goed Katholijk.

CARPENTIER (Pieter de), vijfde Gouverneur-generaal van Nederlands Indië, waarschijnlijk een Amsterdammer, vertrok in 1616 als Onderkoopman naar Batavia; twee jaren aldaar doorgebragt hebbende, werd hij door den toenmaligen Gouverneur-generaal Jan Pietersz. Koen aangesteld tot Directeur-generaal van den handel op Amboina. Gedurende zijn bewind werd er eene zamenzwering der Engelschen ontdekt, gesmeed om zich van Amboina meester te maken. De verraders werden meest allen met den dood gestraft, doch de zaak had zoo wel in Europa als in de Indiën een' langen nasleep van ernstige gevolgen. De Gouverneur-generaal Koen in 1623 naar het vaderland vertrekkende, stelde Carpentier aan tot zijn' opvolger. Hij had deze aanzienlijke waardigheid 4 jaren en 8 maanden met veel lof bekleed, toen hij, bij de terugkomst van zijn' voorganger Koen, op den 30 September 1627 aan dezen het bewind wederom overdroeg, en eenige weken daarna met 5 rijkgeladen schepen naar het vaderland vertrok, waar hij in den zomer van 1628 behouden aankwam. Aan de Bewindhebbers der Maatschappij verslag gedaan hebbende van zijne verrigtingen in de Indiën, bekwam hij, behalve zijne bezoldiging, een geschenk van 10,000 guldens, eene gouden keten en medaille ter waarde van 2000, een' degen van 400 en de betaling eener schuldvordering van 4000 guldens. In 1629 werd hij tot Bewindhebber verkozen en naar Engeland gezonden, om de zaak wegens het verraad der Engelschen op Amboina zoo mogelijk te bemiddelen. † den 5 September 1659.

CARPENTORACTE MEMINORUM, oude benaming der stad *Carpentras*, in Frankrijk.

CARPI is eene kleine stad, in het Veronesche, aan de Etsch, waar in 1701 de Franschen geslagen werden.

CARPOCRATES, van Alexandrië, een ketter der II eeuw, bloeide onder de regering van Keizer Hadrianus; hij ontkende de godheid van Jezus, dien hij slechts voor een' buitengemeen van God begenadigd' mensch hield, verwierp de gewijde oorkonden der Joden, ontkende de mogelijkheid van de opstanding der dooden in een' letterlijken zin, en beweerde dat het kwaad niet in de zedelijke orde der dingen bestaat, maar alles van de begrippen en meeningen afhangt.

CARPZOVIUS is een beroemd Duitsch geslacht, hetwelk in de XVI en XVII eeuw verscheiden voortreffelijke regtsgeleerden heeft opgeleverd, wier schriften vóór de invoering der nieuwe regtsstudie als orakels geraadpleegd werden, maar die thans naauwelijks het afschrijven der titels waardig geöordeeld zouden worden.

CARRA (Jean Louis), geboren te Pont-de-Vesle in 1743, was eerst Secretaris van een' Hospodar van Moldavië en vervolgens van den Kardinaal de Rohan; hij kwam te Parijs in den eersten tijd der omwenteling, en schreef een daghlad, *Annales patriotiques*, hetwelk veel opgang maakte: zoodat de verwaande schrijver zich als een' man van gewigt beschouwde, en in zijne opgeblazenheid den 22 December 1790 van de tribune der Jakobijnenclub Keizer Leopold I vormelijk den oorlog verklaarde, er bijvoegende dat hij, om alle volken van Duitschland in opstand te brengen, slechts 50,000 man, 12 drukpersen, werkvolk en papier noodig had. Deze windmaker tot lid der Conventie benoemd zijnde, kwam hij slechts in deze vergadering om voor den dood des Konings te stemmen, en hield zich overigens alleen met zijn dagblad bezig. Toen de partij van Robespierre hem had uitgeworpen, voegde hij zich hij die van Brissot; doch Marat, Couthon en Robespierre bragten zoo veel aanklagten tegen hem in, dat hij voor de revolutionaire regtbank gesleept, den 30 October 1793 ter dood veroordeeld en den volgenden dag met 21 andere slagtoffers geguillotineerd werd. In 1778 had hij eene *Histoire de la Moldavie et de la Walachie* uitgegeven, en in 1782 *Nouveaux Principes de Physique;* zijne overige meest politieke geschriften verdienen geene vermelding meer.

CARRACA, oude benaming van *Caravaggio*, in Italië.

CARRACCI (Ludovico) de zoon van een' Vleeschhouwer te Bologna, en aldaar geboren in 1555, werd het hoofd van een beroemd schildersgeslacht. Hij leerde eenigen tijd te Florence bij Andrea del Sarto, en volgde, met verbanning van al wat men denkbeeldig noemt, enkel en alleen de natuur. Daar hij nogtans zag dat deze manier en zijne theorie strijdig waren met den geest van zijn' tijd, zocht hij eene geheele omwenteling in den smaak te bewerken met de hulp van zijne beide neven Agostino en Annibale Carracci, zijne leerlingen, die hij in 1580 naar Parma en Venetië zond. Toen zij te Bologna teruggekeerd waren, begonnen alle drie een' naam te maken. In het eerst hadden zij zulk eene magtige partij tegen zich, dat zij op het punt waren van hun voornemen op te geven; maar Annibale, de moedigste van hen, drong er op aan om vol te houden, en Ludovico besloot eene schilderakademie te Bologna op te rigten. Als eerste grondregel stelde hij dat men het in acht nemen der natuur met het navolgen der beste meesters verbinden moest, en gaf daarvan zelf het voorbeeld. Ludovico overleefde Agostino 17 en Annibale 10 jaren, en † zelf in 1619. = (Agostino), geboren te Bologna in 1558, was bestemd om Goudsmid te worden, doch zijn neef boezemde hem lust in tot de schilderkunst, en werd in korten tijd een zijner bekwaamste leerlingen; hij leide zich ook toe op het graveren, en heeft meer gegraveerd dan geschilderd, uit toegevendheid jegens zijn' broeder, die uit ijverzucht hem wist te overreden om het graveerijzer meer te handteren dan het penseel. Naderhand verzelde hij zijn' broeder naar Rome, en hielp hem schilderen in de Farnesische galerij; doch toen men opmerkte dat de Graveur beter arbeidde dan de Schilder, verwijderde Annibale zijn' broeder, die zich daarop naar het hof des Hertogs van Parma begaf. Hier schilderde hij eene zaal, doch † in 1601 eer dezelve voltooid was. = (Annibale), geb. te Bologna in 1560, werd bestemd tot het beroep van zijn' vader, die een Snijder was, doch op den raad van zijn' neef Ludovico leerde hij teekenen, en maakte weldra groote vorderingen. In de door Ludovico gestichte akademie onderwees hij de regelen der ordonnantie en verdeeling der figuren. Hij werd naar Rome ontboden om de galerij van het Farnesische paleis te schilderen. Zijne bekwaamheden en verdiensten zijn in de kunstwereld genoeg bekend. Hij † in 1609 van verdriet over de ondankbaarheid van den Kardinaal Farnese, die zijn' twintigjarigen arbeid met 500 dukaten betaalde, en werd naast Rafael in het Pantheon te Rome begraven. = (Antonio), een natuurlijke zoon van Agostino, geboren te Venetië in 1583, was insgelijks een verdienstelijk Schilder. † te Rome in 1678. De kweekelingen der Carracci zijn zeer talrijk; onder dezelve behoort ook Domenichino.

CARRANZA (Bartholomeus de), geboren te Miranda, in Navarre, in 1503, studeerde te Alcala, werd in 1520 Dominikaner monnik en onderwees de godgeleerdheid te Valladolid. Karel V zond hem in 1545 naar het Concilie van Trente, waar hij zich door zijn' ijver voor het Katholijk geloof onderscheidde en de lijst der kettersche boeken (*Index librorum prohibitorum*) hielp opmaken. In 1554 verzelde hij den Infant Philips naar Engeland, toen deze met de Koningin Maria huwde. Carranza werd de biechtvader dezer vorstin, en arbeidde met zulk een' ijver aan het uitroeijen van den Protestantschen godsdienst in Engeland, dat hij niet alleen de levende, maar zelfs de doode ketters liet opgraven en verbranden, waarvoor Philips hem ook op eene waardige wijze beloonde; want toen deze na den afstand van Karel V den Spaanschen troon beklom, benoemde hij Carranza tot Aartsbisschop van Toledo. Weinig dacht nogtans deze verschrikkelijke ketterjager dat hij eerlang zelf als ketter beschuldigd en behandeld zou worden. Eerst kreeg hij het te kwaad met de H. Inquisitie wegens zijne *Comentarios sobre el Catequismo Cristiano*, te Antwerpen in 1558 gedrukt, doch hij werd door het Concilie van Trente uit den nood gered. Toen werd hij beschuldigd de oorzaak te zijn dat Karel V, dien hij in zijne laatste oogenblikken had bijgestaan, met kettersche gevoelens gestorven was, gelijk het gerucht liep. Philips II liet hem in de gevangenis der Inquisitie werpen; acht jaren had hij in dezelve doorgebragt, toen Paus Pius V hem naar Rome liet brengen, waar hij tien jaren op het kasteel van S. Angelo gevangen werd gehouden. Eindelijk werd hij gevonnisd; hij zou vijf jaren in zijne aartsbisschoppelijke waardigheid geschorst en zoo lang in een klooster opgesloten worden. Hij overleefde dit vonnis slechts 17 dagen, en † den 11 Mei 1576. Paus Gregorius XIII deed op zijnen zerk een zeer vereerend grafschrift plaatsen.

CARRARA is eene kleine stad in Italië met den titel van Prinsdom, benevens het hertogdom Massa sedert 1530 bezeten door het Huis Cibo, hetwelk in 1743 met den Kardinaal Cibo uitstierf, en Carrara door huwelijk met de erfdochter van den laatsten Hertog van Massa aan Hercules III, toen Erfprins en sedert 1780 Hertog van Modena, kwam. In den omwentelingsoorlog verloor deze vorst al zijne bezittingen, en Carrara maakte in 1797 een bestanddeel uit der kortstondige Cisalpijnsche Republiek, die in 1802 in Italiaansche Republiek herschapen en in 1805 door het koningrijk Italië verzwolgen werd; doch Massa, Carrara en Garfagna werden in 1806 daarvan afgescheiden en den Prins van Lucca toegedeeld. De Parijsche vrede van 1814 het hertogdom Modena deszelfs staatkundige zelfstandigheid hergeven hebbende, werd ook volgens art. 98 der Weener congresacte van 1815 het prinsdom Carrara aan de moeder des Hertogs terug gegeven, met de bepaling dat hij eerst na haren dood haar in het bezit van hetzelve zou opvolgen. In de nabijheid van deze stad wordt het zoo beroemde Carrarisch marmer gegraven.

CARRÉ (Louis), geboren te Clofontaine-en-Brie, den 26 Julij 1663, was een leerling van Malebranche in de wiskunde en wijsbegeerte, welke wetenschappen hij naderhand te Parijs zelf onderwees. Hij was lid van de Akademie der wetenschappen. Zijn voornaamste werk is: *Méthode pour la mesure des surfaces, la dimension des solides, etc. par l'application du calcul intégral,* Par. 1710. † den 11 April 1711.

CARRÉE (Frans), geboren in Friesland in 1630, was door zijn' vader voorbeschikt tot Jezuit, en vroegtijdig naar eene van hunne zoogenaamde kweekscholen in Braband gezonden; maar Frans, meer lust hebbende in de teeken- en schilderkunst dan in hetgeen men daar onderwees, zeide het Jezuitencollegie vaarwel, werd Protestantsch, huwde, en oefende zich met zulk een' ijver in het behandelen van het penseel, dat hij eerlang een zeer bekwaam meester en hof-

schilder werd van **Willem Fredrik**, Stadhouder van Friesland. Na den dood van dezen vorst in 1664 zette hij zich te Amsterdam neder, en † aldaar in 1669. Hij schilderde veelal in de manier van **Teniers**, boerenkermissen, e. d. g. = (**Hendrik**), zoon van den voorg., geboren te Amsterdam, den 2 October 1656, werd door zijn' vader, ofschoon deze zelf door den zijnen vruchteloos tot den geestelijken staat bestemd geweest was, naar de Latijnsche school gezonden, met het oogmerk om hem vervolgens tot Predikant te laten studeren; maar de zoon had daartoe even weinig lust als voorheen zijn vader om Jezuit te worden, en wilde ook, even als hij, liever teekenen en schilderen leeren, waartoe hij na den dood zijns vaders, van zijne moeder vrijheid bekwam. **Jurriaan Jakobs** en **Jakob Jordaans** waren zijne meesters. Reeds uitstekende vorderingen gemaakt hebbende, verwisselde hij eensklaps het penseel met den degen, en hielp als Vaandrig in 1672 in de belegering van Groningen door den Bisschop van Munster die stad dapper verdedigen. Zijn afscheid bekomen hebbende, begaf hij zich wederom vlijtig aan het schilderen, eerst te Amsterdam en toen in den Hage. † aldaar den 7 Julij 1721. Hij liet, behalve drie dochters, vier zonen na, die hij allen tot bekwame schilders heeft opgekweekt. = (**Michiel**), broeder van den voorg., geboren te Amsterdam in 1658, had eerst zijn' broeder en vervolgens **Nicolaas Berchem** tot meesters. Hij begaf zich naar Londen, doch de fortuin hem hier niet gunstig zijnde, kwam hij na eenige jaren in Amsterdam terug, en werd kort daarna Hofschilder van **Fredrik I**, Koning van Pruissen. Na den dood des Konings in 1713 keerde hij naar Holland, waar hij voor de kunstkoopers meest kleine stukjes schilderde, die bij de liefhebbers toen zeer gewild waren. † te Alkmaar in 1728. = (**Frans Abraham**), zoon van **Hendrik Carree**, geboren in den Hage den 11 Januarij 1684, had zijn' vader tot leermeester, vertrok naar Engeland en † te Londen in 1721. = (**Abraham**), broeder van den voorg., geboren in den Hage den 27 Mei 1694, was een zeer verdienstelijk landschap- en portretschilder en bezat eene bijzondere bekwaamheid om groote stukken van allerlei meesters in het klein te copiëren. Hij leefde nog in 1751. = (**Hendrik**), broeder van den voorg., geboren in den Hage den 27 September 1696, schilderde aldaar verscheiden tooneelschermen voor den schouwburg, behangsels, zolder- en schoorsteenstukken, die de mode grootendeels heeft doen verdwijnen, hoe fraai en verdienstelijk ook behandeld. Hij oefende dezen kunstarbeid gemeenschappelijk met zijn' broeder = (**Joannes**), geboren in den Hage den 3 December 1698; beiden begaven zich metter woon naar Leyden, en leefden aldaar nog tusschen 1750 en 1760. Van beiden zijn nog zeer fraaije schilderstukken voorhanden, voormalige kamerbehangsels, die men ingekort, op ramen gespannen en in lijsten gezet heeft.

CARRHÆ of **CARRHES**, eene stad in Mesopotamië, is in de Geschiedenis vermaard wegens de nederlaag der Romeinen, aangevoerd door den Consul **Crassus**, tegen de Parthen, over wier leger **Surena** het bevel voerde, 53 jaren vóór J. C.

CARRICHTER (**Bartholomeus**), Lijfarts van Keizer **Maximiliaan II**, liet een gedrukt gedenkstuk na der wetenschappelijke zotheid van dien tijd, namelijk zijn *deutsches Kräuterbuch*, in 1576 te Straatsburg gedrukt, waarin deze astrologische kwakzalver in goeden ernst aanwijst onder welke conjunctie van planeten, constellatie, zonnestand, e. d. g. elke soort van kruiden geplukt en bereid moet worden; voorts schreef hij eene zeer geleerde verhandeling over de geneesmiddelen tegen tooverziekten, meest in amuletten met astrologisch-sympathetische figuren bestaande. Zulk een man was keizerlijk Lijfarts!

CARRIER (**Jean Batiste**), geboren te Yolay, in Auvergne, in 1756, was van beroep Procureur en een der bloeddorstigste monsters, welke de Fransche omwenteling heeft voortgebragt. In 1792 Conventielid geworden, ontwikkelde zich weldra zijn afschuwelijk karakter; hij stemde onvoorwaardelijk den dood des Konings, werd om zoo te zeggen de schepper der revolutionaire regtbank, vorderde het vatten van den Hertog van Orleans, en bewerkte grootendeels de omwenteling van den 31 Mei 1793. In de maand October kwam hij te Nantes, met last om den opstand der Vendéërs door spoedige en krachtdadige middelen te dempen. De gevangenissen waren opgepropt met slagtoffers; **Carrier** vond den gewonen gang der regtspleging te langwijlig; hij stelde voor de gevangenen in massa en ongevonnisd te verdelgen: dit afgrijsselijk voorstel werd goedgekeurd en **Carrier** met de uitvoering belast. Zijn vernuft dacht verderfmiddelen uit, waartoe men slechts duivelen naauwelijks vindingrijk genoeg oordeelen zou. Den 15 November 1793 liet hij 94 priesters in een vaartuig brengen om hen, zoo het heette, naar elders te vervoeren; de bodem van dit vaartuig kon geöpend worden, waardoor hetzelve in den nacht te gronde ging, en al deze ongelukkigen verdronken. Eenige dagen daarna werden nog 58 priesters op dezelfde wijze uit den weg geruimd. Op eene schertsende wijze deed **Carrier** der Conventie verslag van dezen gruwel, die, door haar met loffelijke vermelding goedgekeurd wordende, dezen bloedmensch aanmoedigde tot dolzinnig voortwoeden. Alle avonden werden de slagtoffers, twee aan twee zamengebonden, onder sabelhouwen en bajonetsteken in het water gedreven, waar zij verdronken; dit noemde men in de revolutionaire taal »republikeinsche huwelijken." Bovendien werden er in de steengroeven van Gigan dagelijks over de 500 gevangenen doodgeschoten. Langer dan eene maand duurde dit woeden, en meer dan 15,000 menschen kwamen daardoor om het leven. De oevers der Loire waren met lijken bedekt en het water zoo bedorven, dat men het niet kon drinken. De dag der vergelding brak eindelijk aan met den 16 December 1794, wanneer deze bloeddorstige booswicht zijn hoofd onder de Guillotine verloor.

CARRODUNUM, oude benaming van *Cracau*, in Polen.

CARRON (**Gui Toussaint Julien**), geboren te Rennes den 23 Februarij 1760, omhelsde vroegtijdig den geestelijken staat, en was even zulk een nuttig en weldadig staatsburger als regtschapen priester. In 1789 had hij te Rennes eene fabrijk aangelegd, waar meer dan 2000 armen met weven en spinnen hun onderhoud verdienden; in eene andere wijk der stad had hij een gesticht opgerigt tot zedelijke verbetering van ontuchtige vrouwlieden, waar zij moesten arbeiden onder het opzigt van liefdadige vrouwen. In 1792 den eed geweigerd hebbende, dien de Constituerende Vergadering van de priesters vorderde, werd hij gevangen gezet en met 300 andere geestelijken naar het eiland Jersey verbannen. Hier stichtte hij terstond twee scholen voor de kinderen der emigranten, die hij zelf onderwees, verzamelde eene bibliotheek voor de gebannen priesters en bragt eene apotheek tot stand, waar de arme emigranten geneesmiddelen om niet konden bekomen. De emigranten in 1796 naar Londen verplaatst wordende, bragt **Carron** niet alleen zijne scholen, bibliotheek en apotheek derwaarts over, maar hij stichtte ook een hospitaal voor 35 kranke geestelijken en een ander voor 25 vrouwen. In 1797 opende hij een seminarium voor 25 kweekelingen. De beide koninklijke Prinsen bezochten en prezen zijne weldadige instellingen. Twee jaren later rigtte hij eene zoogenaamde kamer van voorziening op, die des winters den armen van levensmiddelen en brandstoffen voorzag. In 1814 keerde hij naar Frankrijk terug, en de Koning gaf hem het bestuur over een gesticht voor jonge meisjes, wier ouders hun vermogen door de omwenteling verloren hadden. Bij **Napoleons** terugkomst van Elba week hij wederom naar Engeland, maar kwam in het laatst van 1815 in Parijs terug, waar hij dadelijk zijne vorige werkzaamheden hervatte. † den 15 Maart 1821. Deze brave priester heeft ook verscheiden stichtelijke volksboekjes geschreven, die zich boven zoo vele anderen van dezen stempel zeer voordeelig onderscheiden.

CARROUSEL is een prachtige optogt te paard en een overblijfsel der oude tournooijen of riddersteekspelen, welke daarbij somtijds eenigermate nagebootst worden door ringsteken, doeltreffen, enz. De Italianen noemen dit *Carrosello* en de Duitschers *Wettrennen* (in de riddertijden *Turnir*). Sommigen willen de benaming afleiden van het Latijnsche *Currus solis* of het Spaansche *Carro del sol* (zonnewagen), doch op wat grond blijkt niet duidelijk. De *Carrousels* vervingen in Frankrijk de oude *Tournois*, sedert **Hendrik II** in 1559 ongelukkig het leven daarbij verloor. De geschiedenis vermeldt een prachtig Carrousel bij gelegenheid van het huwelijk van **Lodewijk XIII** met **Anna van Oostenrijk** in 1612; maar hetzelve werd zeer ver in luister overtroffen door dat hetwelk **Lodewijk XIV** in 1662 liet houden op het plein voor de Tuilleriën, hetwelk daarvan den naam van *Place du Carrousel* behouden heeft.

CARSTENS (**Asmus Jakob**), geboren te S. Jürgen, bij Sleeswijk, in 1754, was de zoon van een' Molenaar. Eene onwederstaanbare zucht tot de teekenkunst, in hem ontwaakt door het gezigt van eenige schilderijen van **Ovens**, dreef hem naar Koppenhagen, waar hij de voorwerpen van schilder- en beeldhouwkunst vlijtig bestudeerde. Zijne eerste teekening, de dood van **Æschylus**, bezorgde hem de gunst van den Graaf **Moltke**, en hij werd onder de kweekelingen der Akademie aangenomen. In 1783 begaf hij zich op reis naar Rome, en kwam tot Mantua en Milaan; maar zonder geld, zonder vrienden, zonder aanbeveling en zonder de taal des lands te verstaan, zag hij zich genoodzaakt naar Duitschland terug te keeren. Te Zurich vond hij door **Lavater** en **Gessner** gelegenheid om eenige teekeningen te verkoopen, en met het ontvangen geld Lubek te bereiken, waar hij 5 jaren zijn onderhoud won met portretteren, tot een rijk liefhebber hem in staat stelde zich naar Berlijn te begeven. Hier leefde hij eenigen tijd genoegzaam onbekend, tot zijne teekening, den val der Engelen voorstellende, en waarin meer dan 200 figuren voorkwamen, hem eene onderwijzersplaats aan de Akademie bezorgde. Met een jaargeld van 450 daalders reisde hij in 1792 naar Rome, waar hij zijne krachten bij den arbeid dermate overspande, dat hij in eene tering verviel, die in 1798 hem in het graf rukte. Zijne teekeningen stellen meest allen onderwerpen voor uit **Homerus**, **Pindarus**, **Sophocles**, **Æschylus**, **Ossian** en **Shakespear**; eene volgreeks van 24 zijner teekeningen heeft **Koch** gegraveerd en onder den titel van de Argonauten in 1799 te Rome uitgegeven. Het laatste werk van **Carstens** was **Oedipus** volgens **Sophocles**. Eerst laat had hij in olieverf beginnen te schilderen.

CARTEL noemt men een verdrag of overeenkomst tot uitwisseling van krijgsgevangenen, in geval van oorlog, of uitlevering van deserteurs, in tijd van vrede. Zoodanig heet ook de schriftelijke uit-

daging tot een tweegevecht, die in de middeleeuwen, toen zelfs de dapperste ridders niet konden lezen of schrijven, mondelijk door herauten gedaan werd, zoo wel als de vormelijke oorlogsverklaring van den eenen vorst aan den anderen.

CARTESIAANSCHE DUIVELTJES zijn kleine glazen mannetjes, van binnen hol, met eene zeer kleine opening, dus genaamd naar derzelver uitvinder DESCARTES; wanneer men deze beeldjes in een glas met water doet, hetwelk men met eene blaas digt bindt, drijven zij op het water, doch zoodra men op de blaas drukt, zinken zij: zoodat men, tot verwondering van den onkundigen, deze figuren naar welgevallen kan doen drijven of zinken.

CARTESIUS, zie DESCARTES (RENÉ).

CARTHAGENA, eene overoude Spaansche stad, door den Carthaagschen Veldheer ASDRUBAL, schoonzoon van AMILCAR, 250 jaren vóór J. C. gebouwd, aan de kust van het koningrijk Murcia, is eene der beste havens van de Middellandsche Zee, en ligt op een schiereiland; zij heeft bijna 30,000 inwoners, eene voortreffelijke Scheepstimmerwerf, Zeemagazijn, Observatorium, verscheiden nuttige inrigtingen voor de zeevaart en schoone openbare gebouwen van eene hooge oudheid. De zilvermijnen, zoo beroemd ten tijde van HANNIBAL, zijn uitgeput. In de nabijheid zijn heete bronnen en zoutwerken. = (NIEUW) is de hoofdstad van een groot landschap van denzelfden naam in Zuid-Amerika, in Terra-firma of Nieuw-Granada, eene gewigtige voormalige Spaansche bezitting, die Spanje aanmerkelijke voordeelen opleverde. De hoofdstad ligt op een schiereiland, en is versterkt; de haven is veilig en werd voormaals drok bezocht; ook waren de zilvervloten gewoon dezelve binnen te loopen. Men rekende het getal der inwoners, uit Spanjaarden, inboorlingen en negers bestaande, doorgaans op 25,000. In 1697 werd de stad door de Franschen veroverd en in 1741 door den Engelschen Admiraal vruchteloos belegerd. In de jongste omwentelingsrampen van Zuid-Amerika heeft zij mede rijkelijk gedeeld.

CARTHAGO, de vermaardste koopstad der oude wereld, lag in het zuidelijk gedeelte der noordkust van Afrika, nagenoeg waar tegenwoordig Tunis ligt, en was oorspronkelijk eene volkplanting der Tyriërs, die hunne Koningin DIDO gevolgd waren, toen zij 870 jaren vóór J. C. de vlugt nam voor PYGMALION, den broeder en moordenaar van haren gemaal. Zij deed eene sterkte bouwen (zie BYRSA), onder welker bescherming allengs de stad Carthago ontstond, wier inwoners, door den koophandel magtig geworden, hun grondgebied hoe langer hoe verder uitbreidden, en weldra tot in Sicilië en Italië voortdrongen, waardoor zij met de Romeinen in een' oorlog geraakten, in de Geschiedenis onder den naam van Punischen oorlog bekend, die in drie tijdperken verdeeld wordt. De eerste Punische oorlog duurde 23 jaren, namelijk van 264 tot 241 jaren vóór J. C., in welken de Carthagers uit Sicilië verdreven werden. Dezelve is tevens als eerste zeeöorlog merkwaardig (zie DUILIUS). Onder aanvoering van HANNIBAL ondernamen zij de verovering van Spanje, die begon met het vermeesteren van Salamanca en Saguntum. Hierop volgde de tweede Punische oorlog, die 17 jaren duurde, van 218 tot 201 jaren vóór J. C. Schoon HANNIBAL in dezen oorlog verscheiden voordeelen op de Romeinen behaalde (zie CANNÆ), eindigde dezelve met de vernieling der Carthaagsche vloot en het verlies van Carthago's bezittingen in Europa. Na 50 jaren van vrede begon de derde Punische oorlog, die slechts 4 jaren duurde, namelijk van 150 tot 146 jaren vóór J. C., en eindigde met de geheele vernietiging van den Carthaagschen Staat, die Romeinsche provincie werd. AUGUSTUS deed de verdelgde stad eenigzins herstellen en op nieuw bevolken. Later werd zij (van 429 tot 534) de residentie der Wandaalsche Koningen, en was eenigen tijd de zetel van een aartsbisdom; maar de Arabieren verwoestten haar voor de tweede maal, en na het verdrijven der Mooren uit Spanje verrees op de plaats, waar weleer de beschaafde trotsche mededingster van Rome stond, een ellendige Barbarijsche roofstaat. Zie verder REGULUS, HANNIBAL, SCIPIO, SUFFETEN.

CARTIER (JAQUES) vertrok in 1534 van S. Malo met twee schepen, om het vaste land van Noord-Amerika te onderzoeken, en bij zijne terugkomst verslag gedaan hebbende wegens de kustlanden, van welke hij in 's Konings naam bezit genomen had, besloot FRANS I aldaar volkplantingen aan te leggen. Verscheiden personen, waaronder jonge lieden van aanzien, boden aan zich tot dat einde te laten overvoeren door CARTIER, die den 10 Mei 1535 in zee stak. Hij deed niet alleen de reeds bezochte landen aan, maar voer ook de S. Laurensrivier 7 of 8 mijlen hooger op dan de plaats, waar naderhand Quebec gebouwd werd, en vervolgde zijne ontdekkingen met cano's, wegens de moeijelijkheid om de rivier met groote schepen te bevaren, en kwam op de plaats, waar sedert de stad Montreal gebouwd werd, 150 mijlen van den mond der S. Laurensrivier. Op zijne terugreis ontdekte CARTIER de doorvaart, welke hij reeds ten zuiden van Terre-neuve vermoed had, en kwam den 16 Julij 1536 te S. Malo terug. In 1540 werd hij andermaal naar de S. Laurensrivier gezonden, van waar hij in 1542 te S. Malo terugkwam. Zijn reisverhaal is in 1545 te Parijs gedrukt.

CARTOUCHE (LOUIS DOMINIQUE), geboren te Parijs op het einde der XVI eeuw, toonde reeds vroegtijdig zijne neiging tot gaauwdieverijen; uit de school verjaagd wegens diefstal en uit het ouderlijk huis weggeloopen, begaf hij zich onder eene rooverbende, die Normandië onveilig maakte, en kwam vervolgens te Parijs het ambacht uitoefenen, dat hij geleerd had. Hij rigtte in deze stad eene bende dieven op, over welke hij een volstrekt gezag voerde, en vervulde weldra het geheele land met het gerucht zijner dieverijen en moorden. Na langen tijd aan de nasporingen van het geregt ontsnapt te zijn, werd hij eindelijk in eene herberg betrapt, gevonnisd en in 1721 geradbraakt. De dichter LEGRAND heeft dezen beruchten gaauwdief in een blijspel op het tooneel gebragt, en GRANDVAL hem tot het onderwerp genomen van een burlesk heldendicht; beiden zijn ook in Nederduitsche rijmvertalingen voorhanden.

CARTWRIGHT (EDMOND), geboren in Nottinghamshire in 1743, † in 1824, was de Nestor der Engelsche dichters zijne tijdgenooten, de hoofdredacteur van het *Monthly Review* en een schrander werktuigkundige. In 1786 rigtte hij de eerste weefmachine op, en kreeg meermalen eerprijzen voor zijne uitvindingen; men is hem ook verscheiden verbeteringen aan de stoomvaar- en rijtuigen verpligt. = (JOHN), broeder van den voorg., geboren in 1740, † in 1825, diende aanvankelijk in de legers des Konings van Pruissen en vervolgens bij de Engelsche zeemagt; de slechte staat zijner gezondheid noodzaakte hem den zeedienst te verlaten, en hij werd Lord Stedehouder van Nottingham, welk ambt hij echter niet lang bekleedde. Hij onderscheidde zich als een warm voorstander der Parlementshervorming door zijne redevoeringen in de onstuimige volksvergaderingen, op welke hij een' grooten invloed had.

CARUS (FRIEDRICH AUGUST), geboren te Bautzen in 1770, was Predikant te Leipzig en sedert 1805 Professor der wijsbegeerte. † ald. in 1807, toen hij naauwelijks begonnen had met vrucht in het historisch-philosophisch vak te arbeiden. Zijne werken, in 7 deelen te Leipzig in 1808 tot 1810 gedrukt, behelzen inderdaad zeer belangrijke wijsgeerige, historische en kritische verhandelingen, waarin eene oorspronkelijke wijze van beschouwen aankondigt dat hij der wijsbegeerte welligt gewigtige diensten zou bewezen hebben, zoo hij langer had mogen leven. = (MARCUS AURELIUS), geb. te Narbonne omstreeks 230, werd in 282 na den dood van PROBUS tot Romeinsch' Keizer verkoren. Zijne eerste zorg was de moordenaars van zijn' voorganger te doen straffen. Na de Sarmaten in Illyrië geslagen te hebben, trok hij naar Azië, om de Parthen te beöorlogen, vermeesterde Mesopotamië, Seleucië en Ctesiphon; in de laatste stad werd hij door den bliksem doodgeslagen in 283, na eene regering van 16 maanden. Hij had zijne beide zonen CARINUS en NUMERIANUS tot zijne opvolgers benoemd. Zijne goede hoedanigheden hebben hem eene eervolle plaats in de Geschiedenis waardig gemaakt.

CARVAJAL (FRANCISCO DE), Spaansche krijgsbevelhebber, diende eerst in Italië, en onderscheidde zich bij de plundering van Rome in 1527; hij ging vervolgens naar Amerika, waar hij de zijde koos van PIZARRO, en met hem krijgsgevangen geraakte bij den afval van zijn leger in 1548. CARVAJAL werd als verrader te Cusco gehangen en gevierendeeld. = (JUAN DE), bloedverwant van den voorg., diende insgelijks in Amerika, en was ambtenaar in de provincie Venezuela, toen KAREL V dit land aan de WELSERS te Augsburg als een leen der Spaansche kroon afstond. CARVAJAL liet den Gouverneur, door dezen gezonden, vermoorden, en maakte valsche patenten, waarbij hij zelf tot dezen post benoemd werd. KAREL V berigt krijgende van deze gezagaanmatiging, zond DON JUAN PEREZ DE TOLOSA als nieuwen Gouverneur, die CARVAJAL in 1546 liet ophangen.

CARVER (JONATHAN), geboren in den Noord-Amerikaanschen vrijstaat Connecticut in 1732, diende als Vaandrig in den oorlog tegen de Franschen, op het einde van welken de Engelschen meester bleven van Canada. Na den vrede doorreisde hij van 1766 tot 1768 de binnenlanden van Noord-Amerika, waar hij verscheiden nog onbekende wilde volksstammen aantrof. Bij zijne terugkomst te Boston bragt hij zijn reisverhaal in orde, en begaf zich naar Engeland, waar hij geenszins ontvangen werd gelijk hij verdiende. De regering geen acht op hem slaande, vond hij een bekrompen bestaanmiddel als bediende van een loterijbureau, en † bijkans van gebrek in 1780. Zijn reisverhaal is zeer belangrijk, en ook in het Fransch en Nederduitsch vertaald. Zijn treurig niteinde gaf aanleiding tot het oprigten van een genootschap tot ondersteuning van ongelukkige lieden van letteren; weinig eer, inderdaad, voor de regering van een land, waar zulke genootschappen noodig zijn!

CARVO, oude benaming van *Wageningen*, in de Nederlandsche provincie Gelderland.

CARY (LUCIUS), Lord Viscount Falkland, Kamerheer van KAREL I, Koning van Engeland, en Staatssecretaris, bleef zeer gehecht aan de zaak des ongelukkigen Konings, welke hij met warmte verdedigde in menig geschrift tegen het Parlement, en sneuvelde in den slag bij Newbury, den 20 September 1643. Hij was een verdienstelijk dichter en zeer bekwaam prozaschrijver. Zijn zoon HENRY verruilde zijne kostbare bibliotheek voor een paar paarden.

CARYATIDEN zijn schoone vrouwelijke gekleede beelden, welke men in de bouwkunst als schoorbeelden in de plaats van pilasters gebruikt, om op het hoofd of den nek een entablement te dra-

gen, dat zij somwijlen met de handen schijnen te ondersteunen. De oorsprong van deze lastdragende beelden is volgens VITRUVIUS deze: De inwoners van de stad Carye, in den Peloponnesus, hadden zich met de Perzen verbonden tegen de overige volken van Griekenland. Dezen, de Perzen overwonnen hebbende, veroverden Carye, bragten de mannen om het leven en maakten de vrouwen tot slavinnen, die, in hare gewone kleeding, den buit dragende, in zegepraal werden rondgevoerd. Dit bragt de bouwkunstenaars op het denkbeeld, om standbeelden in de houding van deze vrouwen in de plaats van gewone pilasters te bezigen.

CASA (GIOVANNI DELLA), geboren te Mugello, in het Florentijnsche, den 28 Junij 1503, leidde in zijne jeugd een loszinnig leven, en schreef als fraai vernuft verscheiden ontuchtige dichtstukken, *Capitoli* genaamd, waaronder een, *Capitolo del forno*, het meest gerucht maakte. Te Rome den geestelijken staat aangenomen hebbende, won hij de gunst van den Kardinaal FARNESE, naderhand Paus PAULUS III. In 1544 tot Aartsbisschop van Benevento benoemd, werd DELLA CASA als Nuncius naar Venetië gezonden, en door Paus PAULUS IV tot Staatssecretaris aangesteld. † te Rome den 14 November 1557. Hij heeft verscheiden voortreffelijk geschreven werken nagelaten, in verzen en in proza, onder anderen *Galateus, of welgemanierdheid*, gelijk de titel luidt der Nederduitsche vertaling van dit werkje, in 1715 te Amsterdam gedrukt. Het oorspronkelijk Italiaansche verscheen voor het eerst te Florence in 1560, is dikwijls herdrukt en in andere talen overgezet; er bestaat zelfs eene uitgave in 4 talen, namelijk in het Italiaansch, Latijn, Spaansch en Fransch, in 1609 te Lyon gedrukt. De schriften van DELLA CASA hebben ongetwijfeld veel bijgedragen tot herstel van den goeden smaak in Italië. Al zijne werken zijn bij elkander laatst te Venetië in 1752 gedr.

CASAL, hoofdstad van het hertogdom Montferrat en een der drie districten van hetzelve, ligt aan de Po, en was eertijds eene door Frankrijk gebouwde gewigtige vesting, die dikwijls belegerd en in 1695 en 1706 door de bondgenooten veroverd werd. Zij is naderhand geheel geslecht geworden.

CASANOVA (FRANCESCO), geboren te Londen in 1730, kwam jong met zijne ouders te Venetië, waar hij de schilderkunst leerde; in 1755 ging hij naar Parijs, waar hij het onderwijs genoot van PARROCEL; hij leide vervolgens zich toe op het schilderen van veldslagen en bekwam eene aanstelling bij de Akademie te Dresden. Zijne beste stukken zijn ongetwijfeld de overwinningen van den Prins van Condé, welke hij te Parijs geschilderd heeft. Op verlangen van CATHARINA II, Keizerin van Rusland, schilderde hij te Weenen de overwinningen van deze vorstin op de Turken, welke zij naderhand in haar paleis plaatste. † te Brühl, bij Weenen in 1805. = (MARCO ANTONIO), geboren te Rome, in het laatst der XV eeuw, was een geestig Latijnsch puntdichter; als aanhanger van het geslacht COLONNA maakte hij vinnige puntdichten op Paus CLEMENS VII, bij gelegenheid der geschillen van dezen met de COLONNA's: daarover gevangen en ter dood veroordeeld, werd hij door den Paus begenadigd; maar bij de plundering van Rome in 1527 verloor hij al zijne bezittingen, bedelde eenigen tijd, en † eindelijk van gebrek. Zijne epigrammen worden gevonden in de *Deliciae Poëtarum Italorum*.

CASAS (BARTOLOMEO DE LAS), geb. te Sevilië in 1474, verzelde met zijn' vader den moedigen COLUMBUS op zijne reis ter ontdekking van de nieuwe wereld. In Spanje teruggekeerd, werd hij Dominikaner monnik, en vertrok toen wederom als zendeling naar Amerika, om de inboorlingen tot het Christendom te bekeeren en hen zoo veel mogelijk tegen de wreede mishandelingen der Spanjaarden te beschermen. Zijne pogingen in dit laatste opzigt hadden weinig vrucht; maar de brave man volhardde daarom niettemin in zijn' loffelijken ijver; ten behoeve der ongelukkige Amerikanen deed hij verscheiden reizen naar Spanje, en bewoog KAREL V tot het geven van bevel om de inboorlingen menschelijk te behandelen en hunne onderdrukkers ten strengste te straffen, maar hetzelve bleef onuitgevoerd. Tevens gaf SEPULVEDA, Kanonik van Salamanca, een geschrift in het licht, waarin hij beweerde dat het volgens de kerkelijke wetten een pligt was degenen te verdelgen, die weigerden het Katholijk geloof aan te nemen. Dit gruwelschrift werd veel vaardiger gehoorzaamd dan KARELS bevelen om menschelijk te handelen. Vruchteloos verbood deze het drukken van hetzelve; het kwam weldra te Rome in het licht en werd door de monniken in Spanje verspreid; even vruchteloos schreef de edele LAS CASAS in naam der menschheid er tegen: de verdelging der Amerikanen was nu gewettigd en geheiligd; men rekent dat er in 10 jaren 15 millioenen omkwamen. Volgens den geschiedschrijver HERRERA zou LAS CASAS den Spanjaarden het aankoopen van negers geraden hebben, om als slaven de inboorlingen van Amerika in het arbeiden te vervangen. In later' tijd heeft men dezen regtschapen Apostel der menschelijkheid van de beschuldiging, dat hij den slavenhandel zou hebben ingevoerd, op overtuigende gronden van de onmogelijkheid, volkomen vrijgepleit, en niemand gelooft er een oogenblik meer aan. Na 50 jaren in de nieuwe wereld doorgebragt te hebben, waar hij Bisschop was van Chiapa, in Mexiko, keerde LAS CASAS in 1551 naar zijn vaderland terug, en † te Madrid in 1566.

CASATI (PAOLO), Jezuit, geboren te Piacenza in 1617, onderwees de godgeleerdheid en wiskunde te Rome, en werd door den Generaal zijner orde naar Zweden gezonden, om de Koningin CHRISTINA voor het Roomsche geloof te winnen, hetwelk hem gelukte (zie CHRISTINA). Na zijne terugkomst werd hij Rector van het Collegie te Parma. † aldaar den 23 December 1707. Onder eenige andere wiskundige werken van weinig belang schreef hij eene verhandeling over de zamenstelling en het gebruik van den proportiepasser.

CASAUBONUS (IZAAK), geboren te Genève den 18 Februarij 1559, was de zoon van een' uit Dauphiné gevlugt' Hervormd' Predikant, sprak met zijn 9 jaar reeds vaardig Latijn, studeerde te Genève in de regtsgeleerdheid, de godgeleerdheid en Oostersche talen, werd in 1582 aldaar Professor der Grieksche taal, en in 1596 Professor in het Grieksch en de fraaije letteren te Montpellier. In 1598 ontbood HENRIK IV hem naar Parijs, en benoemde hem tot koninklijken Bibliothekaris. Na den dood des Konings volgde hij den Ridder WOTTON, afgezant van JAKOBUS I, naar Engeland, waar hij met onderscheiding ontvangen werd, twee prebenden en een aanzienlijk jaargeld bekwam. † te Londen den 1 Julij 1614. Hij was gehuwd met eene dochter van den geleerden Boekdrukker HENRICUS STEPHANUS, en had bij zijne echtgenoote 20 kinderen verwekt; twee zijner zonen werden Roomsch; een derzelven Capucijner monnik geworden zijnde, gaf de weldenkende man een uitstekend bewijs van zijne verdraagzaamheid omtrent geloofsbegrippen. De jonge monnik hem om zijn' vaderlijken zegen verzocht hebbende, zeide de vader: »Ik geef »u dien van ganscher harte, en verdoem u niet: verdoem gij mij ook »niet; JEZUS CHRISTUS zal ons oordeelen." CASAUBONUS was een der voortreffelijkste geleerden en schranderste philologen van zijn' tijd. De door hem uitgegeven klassieken en oordeelkundige werken verdienen nog eene plaats in de bibliotheken. = (MERICUS), zoon van den voorg., geboren te Genève, in 1599, was insgelijks een zeer verdienstelijk geleerde; hij volgde zijn' vader naar Engeland, volbragt zijne studiën te Oxford en bekwam eene kerkelijke bediening, van welke hij na den dood van KAREL I de inkomsten verloor. CROMWEL stelde hem voor de geschiedenis van dien tijd te schrijven, maar CASAUBONUS weigerde zulks, zoo wel als het hem door den Protector aangeboden jaargeld; even zoo weigerde hij ook aan de uitnoodiging van Koningin CHRISTINA te voldoen, om naar Zweden te komen. Na de herstelling der STUARTS bekwam CASAUBONUS het hem ontnomene terug. † den 14 Julij 1671. Ook hij heeft, behalve eenige andere werken, klassieken met aanteekeningen uitgegeven.

CASBIN, eene der grootste en volkrijkste koopsteden van Perzië, ligt in de provincie Yrack, 50 mijlen van Ispahan, en is onbemuurd; deze stad was voormaals de residentie van verscheiden Perzische Koningen. Het nieuwe paleis, door Schach NADIR naast het oude gebouwd, is zeer prachtig.

CASCADE, Ital. *Cascata*, is een deels natuurlijke, deels kunstige waterval; bij eene natuurlijke Cascade stort het water van bergen en rotsen naar beneden en vloeit in beken weg; kunstige Cascaden vindt men in tuinen, waar het water van eene hoogte afkomende, bij grotwerk in bekkens opgevangen en door pijpen naar springende fonteinen geleid wordt. Watervallen in groote rivieren, gelijk de Nijl, de Niagara, enz. heeten Cataracten.

CASEMAT, benaming voor bomvrije kluizen of gewelven onder de wallen, is bij ons in de vestingbouwkunst overgenomen van het Spaansche *Casamata* of het Ital. *Casamatta*, en in deze talen welligt ontleend van het Gr. *Χασμα*, aardkloof, diepe kuil, kolk, afgrond.

CASEMBROOD (JAN), Heer van Bakkerzeel, Secretaris van LAMORAAL, Graaf VAN EGMOND, nam deel in het verbond der Edelen in 1566, doch viel naderhand van hetzelve af, zonder juist de zijde van Spanje te kiezen, en zocht door het vervolgen en doen straffen der beeldstormers zich tegen de vervolgingen des Hertogs van Alba te vrijwaren; maar vruchteloos; hij werd op diens bevel gevat, op de pijnbank gebragt en in de maand Augustus 1568 te Vilvoorden onthalsd. = (LEONARD), jongste broeder van den voorg., ontweek tijdig diens lot door de vlugt, en oordeelde het ongeraden om op zijne indaging voor den bloedraad te verschijnen. In 1573 en 1582 was hij wegens Vlaanderen afgevaardigde ter vergadering van den Raad van Staten. Naar Holland geweken, werd hij door de Staten van dat gewest aangesteld tot Raadsheer in het Hof van Holland. † als Voorzitter van hetzelve in den Hage in Maart 1604.

CASENEUVE (PIERRE DE), geboren te Toulouse den 31 October 1591, was een voortreffelijk taalkenner; hoewel hij in de godgeleerdheid gestudeerd en den geestelijken staat omhelsd had, bleef hij toch met ijver zich toeleggen op de etymologie der Fransche taal, en vervaardigde een' *Dictionnaire des Origines de la langue Française*, die in 1694 te Parijs gedrukt is, en achter den *Dictionnaire étymologique* van MÉNAGE gevonden wordt. Hij heeft nog eenige andere philologische, historische en godgeleerde werken geschreven.

CASERTA is eene kleine bisschoppelijke stad, in het Napolitaansche gebied Terra di Lavoro, niet ver van Capua; zij ontleent haren naam van een hoog slot (*Casa erta*, letterlijk *hoog huis*), hetwelk Koning KAREL III in 1749 van het geslacht GAËTANI gekocht heeft, en in 1752 tot een der prachtigste lustkasteelen der wereld naar het

ontwerp van den beroemden Vanvitelli deed verbouwen. Toen Karel III in 1760 naar Spanje vertrok waren aan dit gebouw over de 2000 menschen werkzaam; in 1766 had het reeds 3 millioenen Hollandsche guldens gekost; aanzienlijke sommen zijn sedert jaarlijks er aan besteed, en toen Benkowitz hetzelve in 1803 bezocht, was het nog niet voltooid, en toch zou deszelfs beschrijving, zegt hij, een geheel boekdeel vereischen; ondertusschen kan men evenwel uit hetgene hij er van zegt zich een genoegzaam denkbeeld vormen van de ontzettende pracht. De waterleiding, die het water 12 mijlen ver van den berg Taburno naar Caserta brengt, overtreft gewis zeer ver de beroemde waterleidingen der Romeinen, die bij de *Aquedotto Carolina* van Caserta nietsbeduidend zijn te noemen. Het merkwaardigste gedeelte van dezen reuzenarbeid is eene steenen brug, die twee bergen met elkander verbindt; er bestaat ongetwijfeld geen hooger brug in de geheele wereld; zij is tot eene hoogte van 178 voeten uit het dal opgemetseld, en bestaat uit twee rijen bogen boven elkander; over de bovenste bogen vloeit het water en over de onderste is een doorgang van den eenen berg tot den anderen, 1700 schreden lang, die aan wederzijden zijn licht ontvangt door de bogen van het bovengewelf: door deze boogopeningen ziet men als door geöpende vensters in den afgrond neder, en deze afgrond is een heerlijk dal. Op eene andere plaats loopt de waterleiding niet over, maar dwars door een' berg heen. De geheele lengte derzelve is 21,000 vademen; het water loopt er door in eene breedte van 3 voeten 8 duimen en anderhalven voet hoogte. De kosten van deze waterleiding hebben meer dan een millioen Holl. guldens bedragen.

CASHIMIR was eertijds een gedeelte van Hindostan, en bestaat uit een allerbekoorlijkst dal, omringd door den Himaleh en Hindocush, terwijl de Behad of Djalem (oudtijds Hydaspes) hetzelve doorstroomt. Wegens zijne vruchtbaarheid en heerlijke ligging noemt men Cashimir het *Paradijs van Indië.* De hoofdstad is Cashmir (eertijds Sri-naggur) met 150,000 tot 200,000 inwoners, en alomberoemde Shawlweverijen, 16,000 weefstoelen leveren jaarlijks 80,000 shawls. De wol komt uit Tibet. Ook wordt hier fraai lakwerk gemaakt en veel handel gedreven. Zie Olivier's *Land- en Zeetogten, enz.* III Deel.

CASIMIR, mansnaam, is oorspronkelijk Poolsch, en beteekent *bevrediger, vredebrenger:* Fredrik (Fr.-Duitsch Friedrich: *drig* is *drager,* nog kennelijk in *vaandrig:* Fredrik is derhalve *vrededrager, = brenger; Pacifer (Pacem ferens).*

CASIMIR. *Koningen van Polen van dezen naam.* = I, zoon van Miceslaus II, was nog een kind, toen hij in 1034 zijn' vader verloor. Zijne moeder Richsa, Voogdes en Regentes van het Rijk, verbitterde de Polen tegen zich door haar slecht bestuur, en was genoodzaakt in 1036 met haren zoon naar Saksen te vlugten, dien zij kort daarop naar Frankrijk zond, waar hij zich in de abdij van Cluny begaf en monnik werd. De Polen, sedert zijn vertrek door binnenlandsche beroerten verscheurd, verwierven in 1041 van Paus Benedictus IX de vergunning dat hun Koning den troon wederom mogt beklimmen en huwen, onder beding dat ieder Pool jaarlijks eene zekere som zou betalen tot onderhoud van eene lamp in de S. Pieters kerk; dat de geheele natie geschoren kruinen dragen zou, gelijk de monniken; dat op de hooge feestdagen alle edellieden, gedurende de Mis, een' linnen stool om den hals zouden hebben, gelijk de priesters en diakenen, en dat Casimir het geestelijk gewaad zou blijven dragen. In Polen teruggekeerd, huwde hij met eene dochter van Jaroslow, Grootvorst van Rusland, en regeerde met veel wijsheid en voorzigtigheid. † in 1058. = II, vijfde zoon van Boleslaus III, geboren in 1117, werd ten troon geroepen in 1177, toen zijn broeder Miceslaus III door zijn slecht gedrag de Polen tot opstand getergd had. Hij onderscheidde zich door zijne dapperheid, was bemind door zijne onderdanen en paarde eene buitengemeene vroomheid met eene onbeteugelbare genegenheid tot de vrouwen, die hem een' schielijken dood veroorzaakte in 1194. = III, geboren in 1309, werd in 1333 tot Koning verkoren na den dood zijns vaders Uladislaus Coketzc. Naauwelijks ten troon gestegen, en het bestand willende verlengen, hetwelk zijn vader met de Ridders van de Duitsche orde had gesloten, veroverde hij bijna geheel Silesië, waarvan hij enkel Frauenstadt behield. De Koning van Bohemen, leenheer des Hertogs van Silesië, verontwaardigd over het gedrag van zijn' vasal, maakte toebereidselen om Polen aan te vallen, hetwelk bedreigd werd door de Tartaren, die werkelijk Cracau waren genaderd. Casimir betwistte hun den overtogt van de Weichsel, noodzaakte hen af te trekken, rukte vervolgens naar Silesië, vernielde het leger des Konings van Bohemen, en kwam terug in zijne staten, om de orde te herstellen. Een rijksdag werd zamengeroepen te Wielicza in 1374; Casimir vereenigde zich met de bekwaamste mannen des Rijks, om de nationale wetgeving te hervormen. De vaderlijke zorg, welke hij aanwendde om het lot te verbeteren van de ongelukkigste klasse zijner onderdanen, bezorgde hem den titel van »Boerenkoning." Niet zonder vrucht poogde hij de wetenschappen en kunsten, die de beroerten uit zijne staten verdreven hadden, in dezelve terug te brengen, de steden, door dezelve te versterken, te beveiligen tegen den aanval der vijanden, stichtte hospitalen, hooge scholen en bevorderde de volksbeschaving, hield den krijgshaftigen geest der Polen levendig, ontnam den Lithauërs wat zij in Klein-Rusland bezaten, veroverde Rood-Rusland en maakte Volhynië cijnsbaar aan Polen. † in 1370: met hem eindigde het stamhuis der Piasten, hetwelk 528 jaren geregeerd had. = IV, zoon van Uladislaus VI, was Groot-hertog van Lithauen, toen hij in 1447 den Poolschen troon beklom; hij beteugelde de Ridders der Duitsche orde, onderwierp Walachijen, maar offerde bijna altijd de belangen der Polen aan die der Lithauërs op, en zijne regering was zeer onrustig. Hij bezat weinig goede hoedanigheden; hoogmoedig zonder eerzucht, eerzuchtig zonder eergevoel, verwaand zonder bekwaamheid, ondernemend zonder doel, bezat hij de achting noch der Lithauërs noch der Polen. † in 1492. Bij zijne gemalin Elizabeth, dochter van Keizer Albert II, liet hij 13 kinderen na, van welken Jan Albert, Alexander en Sigismond hem opvolgden als Koningen van Polen, Uladislaus, Koning van Hongarijen en Bohemen werd, en Casimir, den Hongaarschen troon vruchteloos betwist hebbende aan Matthias Corvinus, zich op het kasteel Dobski met vasten, bidden en ligchaamskastijdingen bezig hield, in 1483 in den reuk van heiligheid stierf, en ettelijke jaren daarna door Paus Leo X gecanoniseerd en tot beschermheilige van Polen verklaard werd. = V, zoon van Sigismond III en zijne tweede gemalin Constantia van Oostenrijk, geboren in 1609, bevorderde bij den dood zijns vaders in 1632 de verkiezing van Uladislaus VII, zijn' ouder' broeder uit zijns vaders eerste huwelijk, en nam dienst in het keizerlijk leger. Schipbreuk lijdende op de Fransche kust, werd hij twee jaren gevangen gehouden op een kasteel bij Marseille. In vrijheid gesteld, bezocht hij Italië, werd Jezuit en kort daarna tot Kardinaal verheven. Na den dood zijns broeders Uladislaus VII in 1648 tot de Poolsche kroon geroepen, zond hij den Kardinaalshoed aan Paus Innocentius X terug, die hem dispensatie verleende om zijns broeders weduwe Louise Maria Gonzaga te huwen. Dit huwelijk mishaagde den Polen, en was de oorzaak van vele verdrietelijkheden gedurende zijne regering; hij voerde een' wisselvalligen oorlog tegen de Zweden en de Russen. Na den dood zijner gemalin in 1667 deed hij afstand van den troon, ging naar Frankrijk, werd Abt van een klooster te Nevers, en † aldaar in 1672.

CASINO. De zaak zoo wel als de benaming is uit Italië afkomstig; men noemt zoodanig daar en elders een besloten gezelschap van aanzienlijke lieden, hetwelk des zomers op het land en des winters in de stad bij elkander komt tot gezellig verkeer, concerten en bals geeft, maaltijden houdt of zoodanige uitspanningen bewerkstelligt als met den smaak van het gezelschap overeenkomt. Men wil, in Italië ten minste, de benaming afleiden van den berg Casino, in de Napolitaansche provincie Monte-Casino, en oorspronkelijk van de bedevaarten naar de Benedictijner abdij aldaar, als de verzamelplaats van lieden van allerlei rang, die aldaar, even als op eene badplaats, gezellig met elkander omgingen, en eigenlijk deze plaats minder uit vroomheid bezochten dan wel om het genot eener vrije gezellige verkeering te smaken.

CASINUM was eene voormalige stad der Volscen, die haren naam gaf aan den berg in deezelver nabijheid, en die nog tegenwoordig *Monte-Casino* heet. Zie Benedictijnen.

CASIRI (Michael), geboren te Tripoli, in Syrië, in 1710, studeerde te Rome, waar hij in 1734 den geestelijken staat aannam; het volgende jaar verzelde hij den geleerden Assemanni naar Syrië, waar deze op bevel van den Paus de synode der Maronitische Christenen ging bijwonen. In 1738 te Rome wedergekeerd, deed Casiri een naauwkeurig verslag van de geloofsmeeningen der Maronieten, onderwees vervolgens in zijn klooster de Arabische, Syrische en Chaldeeuwsche talen, de godgeleerdheid en wijsbegeerte, ging in 1748 naar Madrid, en werd in 1749 aangesteld tot opziener der bibliotheek van het Escuriaal; hier verzamelde hij de bouwstoffen tot zijne beroemde *Bibliotheca Arabico-hispana Escurial.* In 2 deelen fol. te Madrid in 1760 tot 1770 gedrukt, welke van 1851 Arabische handschriften deels melding maakt, deels uittreksels geeft, en een onontbeerlijk handboek der Oostersche letterkunde geächt wordt. † te Madrid in 1791.

CASLEU, benaming der derde maand van het burgerlijk jaar der Joden; deze maand heeft 40 dagen, en begint in onze maand Nov.

CASLON (William), geboren te Hales-Owen, in Shropshire, in 1692 † in 1766, sneed stempels voor de boekbinders, welke de Boekdrukker Bowyer zoo fraai vond, dat hij hem matrijzen voor drukletters liet snijden, die om derzelver zuiverheid ook buiten 's lands behaagden, en zoo sterk ontboden werden, dat Caslons gieterij de voornaamste van geheel Engeland werd en hij een aanzienlijk vermogen won. De werken van Selden, de uitgave van den *Pentateuchus* door David Wilkins en verscheiden andere belangrijke werken zijn het eerst met de letters van Caslon gedrukt.

CASPAR, mansnaam. Het is onzeker tot welk eene taal deze naam behoort; de Franschen spellen hem Gaspard en de Duitschers Kasper. Misschien is hij afkomstig van het Chaldeeuwsche כּפר, hetwelk *Schatmeester* (Thesaurier), *Ontvanger,* e. d. g. beteekent; men zou de beteekenis in het oude *Casperia* der Sabijnen (tegenwoordig *Aspra,* in den Kerkelijken Staat) wat ver en welligt vergeefs zoeken.

CASPARI (Henrik Willem), geboren te Wezel in 1770, was een zeer verdienstelijk Portretteekenaar, die eene gelukkige gelijkenis met eene goede uitvoering vereenigde. Aan hem heeft men eene menigte sprekend gelijkende afbeeldingen te danken van beroemde Nederlandsche mannen, vooral geleerden, dichters en kunstenaars, die in zijnen tijd bloeiden, van welken velen in het koper gegraveerd zijn. † te Amst., in behoeftige omstandigheden, den 8 Sept. 1829.

CASPIeRS waren Scythische volken, die met de Hyrcaniërs de Caspische gebergten en de oevers der Caspische Zee bewoonden. Zij hadden de wreede gewoonte hunne ouders, wanneer zij 60 of 70 jaren oud waren, op te sluiten en van honger te laten sterven.

CASPINGIUM, oude benaming van *Asperen*, in de Nederlandsche provincie Zuid-Holland.

CASPISCHE BERGEN is de benaming van eene lange gebergteketen in Azië, tusschen Armenië en de Caspische Zee. = POORT, bij de Ouden *Portae Caspiae*, is een enge pas tusschen de bergen bij de stad Derbent en de Caspische Zee, in de Perzische provincie Schriwan; dezelve leidt uit Perzië naar Rusland. = ZEE, ook bij de Ouden de Hyrcanische Zee genaamd, is eigenlijk een groot meer in Azië, tusschen Perzië, Groot-Tartarijen, Rusland en Georgië, in hetwelk de Wolga, de Kur en andere groote rivieren zich uitstorten. Dit meer is 150 Duitsche mijlen lang en 60 of 70 breed, heeft eene oppervlakte van 6862 □ mijlen, en is zeer vischrijk. In de nabijheid van den Perzischen oever is eene gevaarlijke draaikolk, in welker omtrek de stroom buitengemeen sterk is.

CASSAGNES (Jaques), geboren te Nismes in 1639, koos vroegtijdig den geestelijken staat, was opziener der koninklijke bibliotheek, lid der drie Fransche akademiën en als schrijver en dichter niet ongunstig bekend; hij zou voor Lodewijk XIV prediken, toen Boileau hem in een zijner hekeldichten belagchelijk maakte. Cassagnes trok zich dit zoodanig aan, dat hij krankzinnig werd, en men genoodzaakt was hem in een gekkenhuis te Parijs op te sluiten. † ald. in 1679.

CASSANDER, Koning van Macedonië, was de opvolger van Alexander, en gehuwd met diens zuster Thessalonica; na verscheiden overwinningen in Griekenland behaald te hebben, vermeesterde hij Athene, vervolgens Pydnea, en liet Olympias, de moeder van Alexander, benevens de weduwe en den zoon van dezen vorst, ter dood brengen; zich hierop met Seleucus en Lysimachus verbonden hebbende tegen Antigonus en Demetrius, overwon hij deze laatsten in den slag bij Ipsus, en † 298 jaren vóór J. C. = (Georgius), eigenlijk Kadsander, dewijl hij in het land van Kadsand den 24 Aug. 1513 geboren was, onderwees de godgeleerdheid, het kerkelijk regt en de talen, te Brugge, Gend en Keulen. Ofschoon een opregt Katholijk, dacht hij echter omtrent verscheiden misbruiken en uitvindingen des bijgeloofs eenstemmig met de hervormers, en gaf in 1561 een werk in het licht, waarin hij eenige punten opgaf, waaromtrent beide partijen elkander zouden kunnen verdragen, hetwelk door Calvijn en Beza vinnig werd aangevallen, en aan den anderen kant den Katholijken ook niet voldeed. Keizer Ferdinand I ontbood hem echter naar Weenen, om door hem de vereffening der kerkelijke geschillen te beproeven, doch zijne voorslagen vonden bij geene der twistende partijen goedkeuring, en de vredelievende pogingen van dezen verdraagzamen man bleven vruchteloos. † te Keulen den 3 Februarij 1566.

CASSANDRA, dochter van Priamus, Koning van Troje, ontving van Apollo de gave van voorzegging, onder beding dat zij hem hare gunsten zou toestaan, maar zij hield haar woord niet. Apollo, die haar de gave van voorzegging niet weder kon ontnemen, maakte dat niemand geloof sloeg aan hare voorspellingen, en haar voor zinneloos hield, toen zij den ondergang van Troje voorzegd had. Bij de vermeestering der stad vlugtte zij in den tempel van Pallas, en werd aan den voet van het altaar geschonden door Ajax. Vervolgens door Agamemnon medegevoerd naar Griekenland, voorspelde zij vruchteloos dezen Koning het lot dat hem naderhand trof: hij geloofde haar niet. Zijne gemalin Clytemnestra liet haar met de beide tweelingen, die zij Agamemnon gebaard had, zoo wel als den vader zelven, om het leven brengen.

CASSARD (Jaques), geboren te Nantes in 1672, onderscheidde zich vroegtijdig in den Franschen zeedienst, inzonderheid bij de verovering van Carthagena in 1697, en kreeg bij zijne terugkomst in Frankrijk het bevel over een kaperschip, uitgerust door de kooplieden van Nantes. Lodewijk XIV benoemde dezen moedigen zeeman tot Luitenant op een fregat; hij zuiverde de Middellandsche Zee van een groot aantal Barbarijsche roovers en nam verscheiden Engelsche prijzen. Naderhand twee schepen op zijne kosten uitgerust hebbende, waarmede hij verscheiden koopvaardijvloten beschermde, met name eene van Marseille, vroeg hij van de kooplieden dezer stad vergoeding van zijne kosten; de regering ontzeide hem zijnen eisch; maar hij diende niettemin de belangen der stad. De Koning benoemde hem tot Kapitein van een fregat der koninklijke zeemagt, en na verscheiden togten in de Portugesche en Hollandsche volkplantingen, kreeg Cassard na den vrede van Utrecht in 1713 zijn afscheid; maar zijne wrevelige geäardheid deed hem de vrucht verliezen van zijne roemrijke diensten. Misnoegd tegen het ministerie, hetwelk hem ondersteuning geweigerd had in zijn regtsgeding tegen de Marseillanen, deed hij beleedigende uitdrukkingen tegen den Kardinaal Fleury en de regering, en werd opgesloten in het kasteel van Ham; † aldaar in 1740.

CASSAS (Louis François), geboren in 1756, verzelde als teekenaar den Graaf Choiseul-Gouffier op zijne reis naar Klein-Azië, Palestina, Syrië, Egypte, Istrië, Dalmatië en Troas, en vervaardigde de teekeningen tot den prachtigen *Voyage pittoresque*, die door de bekwaamste meesters gegraveerd zijn. De oorspronkelijke teekeningen bevinden zich in de koninklijke bibliotheek te Parijs.

CASSATIE, Fr. *Cassation*, van het Lat. *Cassari*, breken, verbreken, vernietigen, krachteloos maken. = (Hof van), in Frankrijk, is eene schepping der eerste Nationale Vergadering in 1790, die zich, wat het wezen betreft, door alle omwentelingen en vormen van bestuur heeft staande gehouden, zelfs in landen, die door de Franschen overheerd geworden en aan de Fransche wetten onderworpen geweest zijn, en waar men na het herkrijgen der zelfstandigheid de Fransche regtsvormen behouden heeft. Het Hof van Cassatie is de hoogste regtbank in Frankrijk, en verdeeld in drie sectiën of kamers, namelijk der requesten, der civile en der crimineele regtsraken; voor dit hof worden alle arresten en vonnissen gebragt door andere regtbanken gewezen, en van welke door de veroordeelde partij vernietiging verlangd wordt. Het hof staat dezen eisch toe of verwerpt denzelven, en onderzoekt alleen of alle vormen behoorlijk in acht genomen zijn, zonder van het onderwerp der regtzaak zelf kennis te nemen of het geding eigenlijk te beslissen.

CASSAVE heet het brood der negerslaven in de West-Indiën, hetwelk uit den Maniok bereid wordt. Zie Maniok.

CASSIA is de pijpvormige bijna 2 voeten lange en vingerdikke vrucht van een' boom, die de grootte heeft van een' Europeschen notenboom, en in Oost-Indië, Zuid-Amerika en Egypte wast. Deze vrucht bevat in eene zwarte houtachtige schaal vele zaden en een zuurachtig merg, hetwelk tot geneeskundig gebruik dienstig is.

CASSINI (Jean Dominique), een der beroemdste sterrekundigen der XVII eeuw, in wiens geslacht deze wetenschap zich heeft voortgeplant, werd te Perinaldo, in Italië, geboren den 8 Junij 1625. Door Lodewijk XIV ten tijde van de oprigting der Akademie van Wetenschappen, in 1669, naar Parijs geroepen, deden de weldaden van dezen Koning hem zijn vaderland verlaten. Te Bologna, alwaar hem in 1650 het hoogleeraarsambt in de Sterrekunde opgedragen werd, heeft hij zich inzonderheid verdienstelijk gemaakt, door zijne waarnemingen omtrent de hoegrootheid van de helling der ecliptica, de verbetering van de theorie der zonsbeweging, alsmede van de refractiën, en zulks met behulp van den grooten Gnomon, dien hij in de kerk St. Petronio liet oprigten. Onder zijne meest belangrijke verrigtingen aan het Parijsche Observatorium verdienen voornamelijk vermeld te worden zijne theorie der Satellieten van Jupiter, met de daarop gegronde tafels; de ontdekking der omwentelende beweging van Jupiter en Mars, en van vier Satellieten van Saturnus; voorts eene handelwijze ter berekening der zonsverduisteringen voor iedere plaats des aardbols, en hare toepassing tot de bepaling van het verschil in geographische lengte. Men is hem tevens de eerste waarneming van het zodiakaallicht en eene meer naauwkeurige verklaring der maanslibratie verschuldigd. Zijne overige vindingen zijn te talrijk om alhier opgesomd te worden. Met regt komt hem de welverdiende lof toe, door de menigte schriften, die hij heeft uitgegeven, de grondlegger der practische sterrekunde in Frankrijk geweest te zijn. † te Parijs den 12 September 1712, in den hoogen ouderdom van 87 jaren. = (Jaques), zoon van den voorgaanden, werd den 18 Februarij 1677 te Parijs geboren. Hij nam ijverig deel aan de graadmeting in 1700, tot verlenging van den door Picard gemeten meridiaanboog, naar het zuiden van Frankrijk. Ook heeft hij een werk over de beginselen der sterrekunde en een aantal memoriën, deze wetenschap betreffende, in het licht gegeven. † 15 April 1756. = DE THURY (César François), zoon van den voorgaanden, heeft insgelijks de practische sterrekunde zeer bevorderd; sedert 1735 was hij een der sterrekundigen van de Akademie. In 1739 heeft hij gezamenlijk met La Caille de nadere belangrijke graadmeting in Frankrijk ten einde gebragt, waardoor het geschilpunt omtrent de elliptische gedaante der aarde eindelijk heeft kunnen beslist worden. Ook omtrent de planeet Mercurius heeft hij gewigtige waarnemingen gedaan. = (Jean Dominique), zoon van den laatstgenoemden, heeft in 1768 eene reis naar Amerika, met betrekking tot het bepalen der geographische lengten, gedaan, en is in 1770 als lid der Akademie aangenomen.

CASSINOÏDE, of liever *Cassinische kromme lijn*, is eene kromme lijn van den vierden graad, door welke Cassini gemeend heeft de beweging der aarde om de zon naauwkeuriger te verklaren dan het hem voorkwam door de ellips, naar de onderstelling van Kepler, te kunnen doen. Deze kromme lijn heeft de eigenschap, dat het voortbrengsel van twee lijnen, die uit twee gegeven punten naar een punt der kromme getrokken worden, onveranderlijk is, terwijl in de ellips de som dier twee lijnen eene bepaalde grootte heeft. De gedaante dezer kromme lijn kan zeer verschillend zijn, langwerpig als eene ellips, ook

met twee bogten, insgelijks slangswijze, even als het cijfer 8, alsmede kan zij uit twee afzonderlijke ovalen bestaan. De sterrekundigen maken er geen gebruik van.

CASSIODORUS (MAGNUS AURELIUS), geb. te Aquiliacum (Squilaci) tusschen 470 en 480, bekleedde onder de Oost-Gothische heerschappij verscheiden staatsambten te Rome, welke hij in 537 nederleide, en zich in een klooster begaf, hetwelk hij in Calabrië gesticht had. † aldaar in 565. Hij was een geleerd man, die niet alleen zelf verscheiden voor zijn' tijd nuttige werken schreef, maar ook de monniken van zijn klooster de handschriften van oude schrijvers liet afschrijven. Zijne werken zijn door den Benedictijn GARET in 1679 te Rouen uitgegeven.

CASSIOPEA, gemalin van CEPHEUS, Koning van Aethiopië, was de moeder van ANDROMEDA. Volgens de wijze van spreken der Ouden werd zij onder de sterren geplaatst, dat is men gaf haren naam aan een gesternte, dat ten opzigte van de poolster regt tegenover den Grooten Beer staat; dit gesternte bestaat in 6 of 7 sterren in de gedaante der letter Y.

CASSIUS (AVIDIUS), Romeinsch Veldheer onder de regering van MARCUS AURELIUS, onderscheidde zich door zijne dapperheid in het Oosten, sloeg de Parthen in Syrië, en behaalde verscheiden voordeelen op de Sarmaten. Zijne overwinningen en de invloed, dien hij daardoor op zijne soldaten verkregen had, noopten hem om zich van het oppergezag meester te maken; hij nam de gelegenheid waar dat MARCUS AURELIUS zich in Germanië bevond en krank was, om het gerucht van 's Keizers dood te verspreiden, en zich tot zijn' opvolger te doen uitroepen door de legioenen, over welke hij gebood. MARCUS AURELIUS trok op tegen den overweldiger; maar eene zamenzwering maakte het onnoodig hem te bestrijden: CASSIUS werd in het leger vermoord door degenen zelven die hem tot Keizer hadden uitgeroepen. = LONGINUS (CAJUS) was Quaestor onder CRASSUS in den veldtogt tegen de Parthen, en redde het overschot van het Romeinsche leger na deszelfs nederlaag. In den burgeroorlog tusschen CÆSAR en POMPEJUS hield hij de zijde van den laatsten. Na den slag van Pharsalus voerde hij het bevel over 70 schepen; CÆSAR eischte de overgave van dezelve, en CASSIUS gehoorzaamde. Doch toen CÆSARS oogmerk, om zich tot opperheer over het Romeinsche volk op te werpen, geen twijfel meer overliet, nam CASSIUS deel in de zamenzwering om hem te vermoorden. Na het volbrengen der daad was hij genoodzaakt naar Syrië te wijken, waar hij Landvoogd was; hij verzamelde krijgsvolk, sloeg den Praetor DOLABELLA, en vereenigde zich met BRUTUS; doch den slag bij Philippi verloren hebbende, bragt hij zich zelven om het leven. BRUTUS noemde hem den laatsten Romein. = SEVERUS (CAJUS) van Parma, Latijnsch dichter, bloeide ten tijde van het ombrengen van CÆSAR; hij diende bij het leger van BRUTUS en CASSIUS in den slag van Philippi, naderhand bij dat van ANTONIUS in den slag van Actium, en week naar Athene. AUGUSTUS, wiens verklaarde vijand hij was, en dien hij in zijne verzen beleedigd had, liet hem door QUINTILIUS VARUS om het leven brengen. Men vindt hier en daar eenige fragmenten zijner gedichten verspreid. = (CHRISTIAN), geboren te Sleeswijk den 8 Julij 1609, ging in 1628 naar Parijs, waar hij in de talen en fraaije letteren door PETRUS BERTIUS onderwezen en bekend werd met HUGO DE GROOT, bij wien hij vier jaren in huis woonde, en die hem als een' zoon beminde. CASSIUS begaf zich hierop naar Leyden, waar hij den omgang genoot der beroemdste geleerden, die hem bij zijn vertrek in 1633 brieven medegaven aan DE GROOT, waarin zij hem zeer prezen. Bij zijne aankomst in Sleeswijk bekwam hij dadelijk eene aanstelling aan het hof van den Hertog, en verzelde diens broeder op zijne reis door Denemarken en Duitschland, weigerde het hem aangeboden hoogleeraarschap te Wittenberg, bezocht Leyden andermaal, werd tot verscheiden gewigtige gezantschappen gebruikt, en door Keizer FERDINAND III tot Paltsgraaf verheven. Eensklaps zeide hij alle wereldsche eer en aanzien vaarwel, ontsloeg zich van zijne ambten, schonk zijn vermogen grootendeels aan kerken en godshuizen, las niets dan geestelijke boeken en zong alle dagen den 39 Psalm. † in volslagen verstandsverbijstering den 6 Oct. 1676. Hij heeft eenige zeer welsprekende Latijnsche redevoeringen nagelaten, die meer om den schoonen stijl dan om de onderwerpen aandacht verdienen. = (DIO), geboren te Nicea op het einde der II eeuw, bekleedde te Rome onder de regering van Keizer COMMODUS eenige aanzienlijke ambten, van welke hij zich ontsloeg, en zich naar zijn vaderland begaf, waar hij zijne Romeinsche Historie in 80 boeken voltooide, van welke de 35 eerste verloren geraakt zijn, op eenige fragmenten na; de 19 volgende zijn genoegzaam volledig, behalve eenige gapingen, en er bestaat slechts een kort begrip van de 6 volgende boeken; van de 20 laatste kent men enkel het uittreksel van XIPHILLINUS. Onder de Grieksche geschiedschrijvers is DIO ongetwijfeld een der besten, wat de duidelijkheid en juistheid betreft. De eerste uitgave van zijn werk is die van H. STEPHANUS te Parijs in 1548. De beste druk is die van REYMAR te Hamburg in 1750. Eenige fragmenten van het 55 en 56 boek, gevonden te Venetië, kwamen in 1798 te Bassano in het licht, en werden in 1800 te Parijs nagedrukt, om als supplement gevoegd te kunnen worden bij den Hamburger druk van 1750. = SCÆVA (MARCUS), Romeinsch hoofdman over honderd, wordt door CÆSAR in zijne commentariën vermeld als een zeer dapper krijgsman. CÆSAR had hem namelijk het verdedigen vertrouwd eener sterkte bij Dyrrachium, die de Romeinsche gelederen moest dekken. Met een handvol volks verdedigde CASSIUS verscheiden uren lang deze sterkte tegen vier vijandelijke legioenen; reeds had hij een oog verloren, een pijl stak in zijne dije en zijn schouder was met eene werpspiets doorboord, en men vond hem nog vechtende, toen twee legioenen de sterkte te hulp kwamen. CÆSAR verhaalt nog meer trekken van dezen dapperen krijgsman. = (HEMINA LUCIUS) schreef vier boeken *Annales*, aangehaald door PLINIUS, AULUS GELLIUS en CENSORINUS, maar die verloren geraakt zijn, behalve eenige fragmenten, in 1595 te Antwerpen gedrukt. = VISCELLINUS (SPURIUS) was driemalen Romeinsch Consul, eenmaal bevelhebber der ruiterij en verkreeg tweemalen de eer der zegepraal. Hij werd beschuldigd naar het koningschap getracht te hebben, en, niettegenstaande hij de akkerwet had voorgesteld, om de volksgunst te winnen, veroordeeld om van de Tarpejaansche hoogte geworpen te worden.

CASTAGNO (ANDREA DEL), dus genaamd naar het dorp in Toscane, waar hij in 1406 geboren was van behoeftige ouders. Hij was in zijne jeugd geitenhoeder, en teekende met houtskool eenige figuren op een' muur; een kenner daarin een' goeden aanleg ontdekkende, liet hem te Florence door MASSACCIO onderwijzen, bij wien hij uitstekende vorderingen maakte. Het schilderen met olieverf in Italië bekend geworden zijnde, deelde een vriend het geheim daarvan aan ANDREA mede, die tot belooning voor deze ontdekking hem vermoordde, gelijk hij zelf even vóór zijn' dood in 1480 bekende. Er zijn nog eenige stukken van hem te Florence, meest kruisigingen, martelingen en dergelijke akelige voorwerpen, waarin de beulen ijverig werkzaam als hoofdpersonen voorgesteld zijn.

CASTALIA, dochter van CASTALIUS, werd bemind door APOLLO, die haar in eene bron herschiep, wier water hij het vermogen gaf om degenen die hetzelve dronken in dichterlijke verrukking te brengen. Deze bron was gewijd aan de Zanggodinnen, die om deze reden CASTALIDEN genaamd werden.

CASTEL (LOUIS BERTRAND), geboren te Montpellier, den 11 Nov. 1688, werd Jezuit in 1703 en beöefende met ijver de natuur- en wiskundige wetenschappen; hij is beroemd door het zoogenaamde *Clavecin oculaire*, dat hij uitgedacht heeft, om de kleuren in de gezigtkunde met de toonen der muzijk te vergelijken; het was eene uitbreiding der denkbeelden, reeds door NEWTON zeer oordeelkundig opgegeven. Zijne vinding echter bestond meer in het vuur zijner verbeelding dan in de wezenlijkheid. DE MAIRAN heeft zulks in eene memorie, die in de verzameling der Akademie voor 1737 geplaatst is, grondig aangetoond. CASTEL was een ijverig bestrijder van NEWTON, zonder dat het hem heeft kunnen gelukken de door herhaalde proefnemingen gestaafde waarheden met zijne verbeelding te bestrijden. † in 1757.

CASTELEYN (MATTHYS DE), Vlaamsch geestelijke en rederijker der XVI eeuw, schreef onder anderen een leerboek der *Conste van Rhetorycke in alle sorten van sneden van dichten, ende al dat de Conste van Poezijen competeert ende aenkleeft: allen aencommers ende beminders derzelve een sonderling exemplaer*, gedrukt te Gend in 1555. Hij voerde den titel van *Priester ende excellent Poët moderne*; tot besluit der *Historie van Pyramus en Thisbe, speelswijze gestelt*, verklaart hij dat

Dees historie moraliserende/
Is in den verstande wel accordeerende
Vn der passie van Christus gebenedyt.

» Vond een geestelijke in dien tijd deze fabel uit de *Herscheppingen* » van OVIDIUS » wel accorderende" met het lijden des Zaligmakers, » dan moet het ons niet verwonderen dat er toen zoo vele ketters verbrand werden, die der priesteren leer en leven met zijn verheven » voorschrift geheel » niet accorderende" bevonden." P. G. WITSEN GEYSBEEK, *Biogr. Anthol. en Crit. Woordenb.* II Deel, bl. 29.

CASTELLI (BENEDETTO), Monnik van Monte-Casino, een der eerste leerlingen van GALILEI, was een vermaard werktuigkundige der XVII eeuw, de uitvinder van een nieuw deel der waterloopkunde, te weten *de meting der loopende wateren*. Zijne verhandeling, die hij over dit onderwerp opstelde, ten gevolge van den last, hem door Paus URBANUS VIII opgedragen, kwam in 1639 in het licht, en is in 1664 in het Fransch vertaald geworden. † te Rome in 1644.

CASTELLIO (SEBASTIANUS), eigenlijk CHATEILLON, geboren in Dauphiné in 1515, onderwees de talen en fraaije letteren te Geneve, doch dewijl hij de harde gevoelens van CALVIJN en BEZA aangaande Gods voorbeschikking verwierp en beider gestrengheid jegens de ketters afkeurde, werd hij afgezet en gebannen. Hij onderwees vervolgens het Grieksch, Hebreeuwsch en Fransch te Bazel, en woonde een buiten de stad, waar hij een stukje gronds met eigen handen bebouwde. † aldaar in armoede den 29 December 1563. Hij was een zeer deugdzaam, zedig en geleerd man; zijn voornaamste werk is eene overzetting des Bijbels in het Latijn en Fransch, in 1551 te Bazel gedrukt. Eene Nederduitsche vertaling van eenige zijner kleinere Latijnsche werkjes is in 1613 te Haarlem uitgegeven.

CASTELVETRO (Ludovico), geboren te Modena in 1505, was een schrander oordeelkundige; de scherpheid zijner kritiek wikkelde hem in verscheiden onaangenaamheden; met Annibale Caro voerde hij een' vinnigen pennestrijd wegens eene *Canzone;* Caro, geene kans ziende zijne zaak te winnen, beschuldigde zijn' recensent bij de Inquisitie van ketterij. Castelvetro werd dienvolgens voor deze regtbank te Rome gedagvaard; hij verscheen, maar na eenige ondervragingen ziende dat het met hem welligt kwalijk zou afloopen, oordeelde hij raadzaam Rome in stilte te verlaten, en begaf zich naar Zwitserland en Frankrijk. De inwoning te Lyon hem ontzegd zijnde wegens den banvloek, verliet hij deze stad, en zocht een verblijf te Chiavenna, in Zwitserland; onderweg viel hij eenigen roovers in handen, die hem niet alleen van zijn geld en kleederen, maar ook van zijne boeken en handschriften beroofden. † te Chiavenna, den 21 Feb. 1571. Zijne meeste afzonderlijk gedrukte werken zijn zeer zeldzaam, vooral de *Poetica d'Aristotile volgarizzata,* te Weenen in 1570 gedrukt. Muratorius heeft zijne *Opere varie critiche* in 1727 uitgegeven.

CASTEN noemt men de rangklassen der Oostersche volken, die echter nergens zoo scherp afgebakend is als onder de Hindo's. Van de vroegste tijden af zijn de volkeren van Indië in vier Casten of stammen verdeeld geweest, welke zich altijd van elkander afgezonderd houden, en zich nooit met elkander vermengen. Om deze reden ziet men ook nimmer jonge lieden van twee verschillende Casten met elkander in het huwelijk treden. De eerste en hoogste Caste is die der Bramins, eigenlijk Brahmânen, die priesters en geleerden zijn, en alleen het regt hebben om de wetten te verklaren of den godsdienst in de tempels uit te oefenen. Nogtans bekleeden de Bramins ook veelal wereldlijke ambten. De tweede Caste zijn de Khetris of Radjapoets; dit laatste woord beteekent Koningszonen: dezen leggen zich op den krijgsdienst en op heldendaden in den oorlog toe; zij worden van de jeugd af daartoe opgevoed. De derde Caste zijn de Wassirs of Banjanen; deze stam bestaat uit kooplieden, winkeliers en handwerkslieden. De vierde Caste zijn de Sudras of loondienaren en andere lieden van lager beroep. Door deze inrigting volgt de zoon altijd het beroep van zijnen vader, zonder ooit daarvan af te wijken; welke begaafdheden hij ook moge bezitten, het is hem voor altijd ontzegd tot eenen hoogeren rang op te klimmen. De Pariahs zijn zoo veel als de uitwerpselen van alle Casten. Zie Pariahs.

CASTI (Giambatista), geboren te Prato, bij Florence, in 1721, studeerde in het seminarium van Montefiascone, werd aldaar Professor, en deed eene reis naar Frankrijk. Op uitnoodiging van den Prins von Rosenberg ging hij naar Weenen, waar Keizer Joseph II zijne verdiensten als dichter wist te waarderen. Te Petersburg genoot hij een zeer gunstig onthaal van Catharina II. Na verscheiden Duitsche hoven bezocht te hebben, kwam hij in Weenen terug, en werd Keizerlijk Hofpoëet. Na den dood van Joseph II vroeg hij zijn afscheid, en keerde naar Florence, waar hij een groot gedeelte zijner werken schreef. In 1783 kwam hij te Parijs. † den 6 Feb. 1803. Hij was een zeer bevallig schrijver en vernuftig dichter, die tot in zijn' hoogen ouderdom zijne vrolijkheid, naïveteit en vlugheid van geest behield. Hij was in de 70 jaren oud, toen hij zijn uitgebreid satyrisch gedicht *Gli Animali parlanti* schreef, te Parijs in 1802 gedrukt, en ook in het Fransch en Hoogduitsch vertaald. Dit werk is eene scherpe kritiek der hoven, en zal mogelijk thans eerst regt verstaan worden. Zijne *Rime Anacreontiche* en zijne beide opera's, *La grotta di Trofonio* en *Il Re Teodoro in Venezia,* voor welke Paësiello de muzijk gecomponeerd heeft, zijn mede zeer behagelijk.

CASTIGLIONE (Baltasare), geboren te Casatico, in het hertogdom Mantua, den 6 December 1478, werd in 1505 door Guidobaldo della Rovera, Hertog van Urbino, als gezant aan Hendrik VIII, naar Engeland gezonden, en in 1507 in dezelfde hoedanigheid aan Lodewijk XII, Koning van Frankrijk, naar Milaan. Paus Leo X had veel genegenheid voor Castiglione, en wilde zelfs hem tot Kardinaal verheffen, hetwelk hij weigerde. Paus Clemens VII zond hem aan Keizer Karel V, om zijn geschil met hem te vereffenen, waarin hij niet slaagde, ofschoon de Keizer hem persoonlijk met veel onderscheiding behandelde. Toen Rome hierop door het keizerlijk leger onder den Connetable Bourbon in 1527 ingenomen en geplunderd werd, beschuldigde de Paus Castiglione van nalatigheid in het behartigen der belangen van den H. Stoel. Het gelukte hem wel zich te regtvaardigen, maar de Pauselijke gunst kon hij niet herwinnen: weshalve hij gehoor gaf aan de aanbiedingen des Keizers, die hem als Spanjaard naturaliseerde, en hem het rijke bisdom van Avila gaf, hetwelk hij aannam, in de hoop van den Keizer met den Paus te verzoenen; maar hij mogt dit niet beleven, en † te Toledo, den 8 Februarij 1529. Hij was een der sierlijkste Italiaansche schrijvers en dichters der XVI eeuw. Zijne Latijnsche en Italiaansche gedichten zijn voor de eerste maal in 1533 te Venetië gedrukt; in 1528 verscheen aldaar zijn Hoveling (*il Cortegiano*), welk werk sedert ontelbare malen herdrukt is. Zijne brieven kwamen in 1769 te Padua in het licht, en zijn voor de letterkundige geschiedenis van zijn' tijd buitengemeen belangrijk.

CASTILIë, het grootste landschap en voormalig koningrijk in Spanje, grenst ten noorden aan Asturia de Santillana en Biscaye, ten oosten aan de koningrijken Navarre, Arragon en Valencia, ten zuiden aan Murcia en Andalusië en ten westen aan Leon en Portugal; het is een bergachtig land, hetwelk de natuur zelve door eene lange gebergteketen in twee deelen, Oud- en Nieuw-Castilië, gescheiden heeft. Zie Spanje.

CASTLEREAGH (Henry Robert Stewart), Marquis van Londonderry, geboren te Mount-Stewart den 18 Junij 1769, scheen, toen hij in 1789 tot Parlementslid benoemd was, de volkspartij te omhelzen, maar hij verdedigde met ijver de maatregelen der regering, ter onderdrukking van het Iersche volk, en volgde het stelsel van Pitt. Toen Lord Camden tot Onderkoning van Ierland benoemd was, werd Castlereagh eerste Staatssecretaris, en had een groot deel aan de vereeniging van Ierland met Groot-Brittannië. Pitt, na de vredebreuk in 1803, de teugels des bewinds wederom aanvaard hebbende, werd Castlereagh in 1805 Minister van oorlog. Na Pitts dood in 1806 trad hij met Canning over tot de oppositie, en laakte inzonderheid Windhams bestuur der zaken van oorlog. In 1807 gaf Perceval hem het bestuur van het departement van oorlog weder, en Canning bekwam dat der buitenlandsche zaken. Castlereagh ontwierp nu met zijn' landsman Arthur Wellesley (Hertog van Wellington) de stoutste en beslissendste oorlogsplannen; beiden regelden nu door het Britsche kabinet het lot van Europa, en verniel-den door hunne volharding Napoleons magt. Ten gevolge van zijn tweegevecht met Canning den 21 September 1809, moesten beiden hunne posten nederleggen; maar Castlereagh kwam nog in hetzelfde jaar als Minister van buitenlandsche zaken wederom in het bestuur, en kreeg na Percevals dood in 1812 een' overwegenden invloed. In December 1813 werd hij als gevolmagtigde aan de verbonden mogendheden gezonden, om wegens den algemeenen vrede te onderhandelen, en in Maart 1814 woonde hij het Congres van Chatillon bij en sloot het verdrag van Chaumont, maar wilde eerst geen genoegen nemen in dat van Fontainebleau, doch hij werd door Keizer Alexander tot de toetreding overgehaald. Het volgende jaar was hij gezant wegens Groot-Brittannië op het Congres te Weenen, en had een' grooten invloed op de aldaar genomen besluiten. Napoleons terugkomst van Elba vereischte eene buitengemeene krachtinspanning van het Britsche kabinet, en Castlereagh wendde al zijn' invloed aan om de Bourbons op den Franschen troon te handhaven. Na den slag van Waterloo woonde hij de onderhandelingen bij te Parijs, en drong er inzonderheid op aan dat de kunstwerken in het Museum aldaar zouden teruggegeven worden aan de natiën, wien men dezelve ontnomen had. Op het congres te Laybach verscheen hij niet in persoon, doch zond eene circulaire aan de Britsche gezantschappen, waarin hij zich wegens het regt van tusschenkomst (*interventie*) volgendermate uitdrukt: »Groot-Brittannië erkent de tusschenkomst slechts als eene uitzondering van algemeene grondstellingen in de bijzondere gevallen der dringendste noodzakelijkheid; maar deze uitzondering mag, zonder het uiterste gevaar, niet als regel voorgeschreven worden, om dit regt in de statuten van het volksregt op te nemen." Toen hierop te Weenen en te Verona een congres moest gehouden worden wegens de Spaansche zaken, de opstand van Griekenland Engelands houding tusschen Rusland en de Porte moeijelijk maakte, en de voortdurende onlusten in Ierland bekommering verwekten, geraakte Castlereagh in zulk eene verlegenheid, dat hij tot eene volslagen verstandsverbijstering verviel, en den 12 Augustus 1822 met een pennemes zich de strotader afsneed. Den 30 werd hij plegtig in de Abdij van Westminster begraven.

CASTOR van Rhodus, de oudste der bekende kronijkschrijvers, bloeide ruim 100 jaren vóór J. C.; men kent echter zijne geschriften slechts uit aanhalingen bij anderen. = (S.), geboren te Nismes omstreeks het midden der IV eeuw, was gehuwd met de dochter eener weduwe van Arles, welke hij tegen de onderdrukking van een' vermogend' man verdedigd had. De beide echtgenooten scheidden echter eerlang vrijwillig van elkander, en stichtten elk een klooster, tusschen welke zij al hunne bezittingen verdeelden. Castor werd hierop Bisschop van Apt, en † in 419. = (Antonius), Geneesheer te Rome, † omstreeks 80, wordt door Plinius vermeld als een vermaard kruidkundige, die in zijn' tuin verscheiden zeldzame gewassen aankweekte, en dezelve in eene soort van *Herbarium* beschreef. Hij zou dus als de eerste aanlegger van een' kruidtuin aangemerkt kunnen worden.

CASTOR en POLLUX, volgens de fabelleer, tweelingbroeders, door Jupiter in de gedaante van een' zwaan geteeld bij Leda, gemalin van Tyndarus, en geboren uit een ei. De eerste was sterfelijk en de andere onsterfelijk; doch Castor gestorven zijnde, was Pollux zoo bedroefd om den dood zijns broeders, dat Jupiter de onsterfelijkheid tusschen hen beiden verdeelde, zoodat de eene herleefde als de andere stierf. Deze fabel is ontleend van het 12de teeken van den Zodiak, hetwelk den naam heeft van de Tweelingen, en waarin de sterrebeelden Castor en Pollux zich beurtelings vertoonen. Zie Dioscuren.

CASTRA, oude benaming van *Chartres,* in Frankrijk. = CON-

STANTIA is tegenwoordig *Coutances*, in Frankrijk. = FLAVIA, tegenwoordig *Weenen*, in Oostenrijk. = JULIA, tegenw. *Truxillo*, in Spanje. = METALLINA, tegenwoordig *Medellin*, in Spanje.

CASTRAMETATIE, van het Lat. *Castra*, legerkamp, en *metiri*, meten: legermeting, is de wetenschap om eene legerplaats behoorlijk in te rigten, in welke de Romeinen zeer ervaren waren, en waaromtrent men bij POLYBIUS en VEGETIUS bijzonderheden aangeteekend vindt. Prins MAURITS en zijn broeder FREDRIK HENDRIK waren onder de lateren beroemd wegens het aanleggen van legerplaatsen. Na het invoeren der bivouacs maakt men er zoo veel werks niet meer van, ten zij bij zoogenaamde lustkampementen.

CASTRATIE, Lat. *Castratio*, ontmanning, lubbing, wegsnijding der teeldeelen, bij menschen en dieren van het mannelijk geslacht, is eene uitvinding der Oosterlingen en een gebruik van hooge oudheid. Zoodanige gesnedenen werden tot bewakers der vrouwen gebruikt, en bij de Ouden *Ευνουχοι* (*Eunuchi*) genaamd. De Castratie speelde ook eene groote rol in de godsdienstdweeperij; niet alleen waren de priesters van CYBELE gesnedenen, maar ook onder de eerste Christenen was het ontmannen een verdienstelijk werk; de Keizers CONSTANTIJN en JUSTINIAAN moesten deze vrome uitzinnigheid met geweld beletten. De secte der Valerianen, aangespoord door het voorbeeld van ORIGENES, hielden deze verminking van zichzelven niet alleen voor een' pligt, die hun door den godsdienst werd opgelegd, maar zij geloofden ook aan allen, die hun in handen vielen, met of tegen dank, dien pligt te moeten uitoefenen. In Italië was het ontmannen van jongens, die men tot sopraanzangers wilde opleiden, voormaals zeer sterk in zwang, zoodat castraat en sopraanzanger woorden van eenerlei beteekenis waren. Paus CLEMENS XIV verbood op zware straffe deze verminking, maar desniettegenstaande zag men nog lang daarna te Napels uithangborden, waarop deze kunstbewerking openlijk was aangekondigd, die eigenlijk bij menschen, behalve ingeval van eene tot levensbehoud noodwendige chirurgische operatie, niet geöorloofd is; even min mag een mensch zich zelve ontmannen, uit een beginsel van kuischheid, welke hij veeleer door eene krachtige zelfbeheersching moet trachten te bewaren. De natuurlijke en zedelijke gevolgen der Castratie, die, algemeen gedacht, het nageslacht vernietigt vóór het nog bestaat, bewijzen voldoende dat dezelve niet geöorloofd kan zijn.

CASTRICUM is een dorp en eene heerlijkheid in de Nederlandsche provincie Noord-Holland, met 780 inwoners; van deze heerlijkheid vindt men reeds melding in de X en XI eeuw. Den 6 October 1799 viel te Castricum een hevig gevecht voor tusschen de Engelsch-Russische en Fransch-Bataafsche legers, hetwelk ten voordeele der laatsten beslist werd. = (ANDRIES DIRKSZ. VAN), Pastoor te Enkhuizen, werd in 1565, omdat hij op den predikstoel en in zijne gesprekken zich een voorstander der hervorming verklaard had, te Hoorn gedagvaard en gevangen gehouden, doch eenige burgers van Enkhuizen kwamen hem verlossen, waarvoor zij in eene boete van 17 guldens verwezen werden. De Pastoor was inmiddels naar Emden gevlugt, maar zijne moeder, TRIJN JANSZ., werd in 1570 gevangen genomen, en beschuldigd van verstandhouding met haren zoon; de Schout dit echter niet kunnende bewijzen, werd de oude vrouw wel door Schepenen ontslagen, maar gelast, onder bedreiging van zwaarder straf, vóór zonnenondergang de stad te verlaten. Na de invoering der hervorming te Enkhuizen werd CASTRICUM aldaar de eerste Predikant, en predikte in dezelfde kerk waar hij te voren de Mis gelezen had.

CASTRIOT (GEORGE), meer bekend onder den naam van SCANDERBEG, geboren in 1404, was de zoon van JOANNES CASTRIOT, Prins van Epirus (Albanië), die genoodzaakt was geworden den Turkschen Sultan AMURATH II schatting te betalen en hem zijne vier zonen tot gijzelaars te geven; GEORGE, de jongste, werd onder zijne oogen zorgvuldig in den Turkschen godsdienst opgevoed. De Turken gaven hem om zijne ligchaamssterkte en onverschrokkenheid den naam van SCANDER (ALEXANDER), met bijvoeging van den titel *Bey* of *Beg*. Weldra bekwam hij met den rang van Sangiac het bevel over 5000 ruiters, waarmede hij wonderen van dapperheid verrigtte tegen de vijanden der Porte, die eerlang in hem haren geduchtsten vijand te bestrijden had. JOANNES CASTRIOT in 1432 gestorven zijnde, liet AMURATH de drie broeders van GEORGE door vergift uit den weg ruimen, en vermeesterde Croïa, de hoofdstad van Albanië. GEORGE verkropte zijne spijt, en bleef den trouweloozen Sultan dienen, tot hij in 1443 gelegenheid vond om zich door list in het bezit van Croïa te stellen, waar hij de Turksche bezetting liet nedersabelen, openlijk belijdenis deed van den Christelijken godsdienst en weldra tot opperhoofd verklaard werd der Albaniërs, die den Turken de gehoorzaamheid hadden opgezegd. Een gewigtige slag, dien hij tegen de Turken won, een inval in Macedonië en een bondgenootschap, hetwelk hij aanging met ULADISLAUS, Koning van Hongarijen, en HUNNIADES, Woiwode van Zevenbergen, noopte den trotschen AMURATH om hem eene schikking voor te stellen; maar GEORGE antwoordde hem door nieuwe overwinningen. AMURATH stelde zich hierop aan het hoofd van eene geduchte legermagt, en sloeg in 1450 het beleg voor Croïa, maar SCANDERBEG, buiten de vesting gebleven, dwong hem tot den aftogt, en AMURATH † kort daarna van spijt. Zijn opvolger MOHAMED II slaagde niet beter tegen den dapperen Albanees. Zelfs na de verovering van Konstantinopel in 1453; toen geheel Europa met schrik den zetel der Ottomannen gevestigd zag op de puinhoopen van het Grieksche Keizerrijk, worstelde SCANDERBEG alleen tegen de overmagt van MOHAMED II gedurende drie jaren, en bragt zijnen legers niet alleen gevoelige verliezen toe, maar was zelfs in staat om FERDINAND I, Koning van Napels, in 1462 te hulp te komen tegen zijn' mededinger JAN VAN ANJOU. De Turksche hoogmoed werd telkens vernederd door den held, dien MOHAMED eindelijk wanhoopte te overwinnen, en daarom besloot hem te laten vermoorden; maar eene hooger magt beschermde den man, die in meer dan vijftig veldslagen en gevechten altijd de overwinning behaald had en ongekwetst gebleven was. † op zijn bed te Lissa, den 27 Jan. 1466. Zijne laatste woorden, nadat hij zijn' zoon tot volharding vermaand en alle verdrag met de Turken ontraden had, waren een bevel tot het verdrijven van 15,000 Turken, die in den omtrek plunderden; zelf greep hij nog naar zijn zwaard, en gebood zijn paard te zadelen, maar zonk magteloos op zijn leger terug. Het berigt van het verdrijven en verslaan des vijands trof nog zijn oor: »God zij geloofd!" zeide hij, vouwde zijne handen en sloot zijne oogen voor altoos.

CASTRO (BENEDICTUS of eigenlijk BARUCH NEHEMIAS à), Joodsche Arts, geboren in 1597 te Hamburg, waar zijn vader RODRIGO à CASTRO, insgelijks een zeer kundig Portugeesch Geneesheer, in 1594 de vervolging in zijn vaderland ontweken was, en † in 1627, nalatende 5 zonen, van welken 3 aanzienlijke kooplieden geworden zijn, een Lijfarts des Konings van Denemarken werd, en BARUCH met zijn' broeder ANDREAS in 1615 zich doopen liet en den Christelijken godsdienst aannam. Hij studeerde vervolgens te Franeker in de geneeskunde, kwam in Hamburg terug, waar hij wederom tot het Jodendom overging, en met veel roem de geneeskundige practijk uitoefende. De Zweedsche Koningin CHRISTINA benoemde hem tot haren Lijfarts, en nam haren intrek in zijn huis, toen zij Hamburg bezocht. Hij was een zeer kundig Geneesheer, maar zijne practijk verliep zoodanig na zijn' wederafval, dat hij zijne meubelen en bibliotheek uit nood verkoopen moest, en 86 jaren oud zijnde, den 7 Jan. 1684 genoegzaam van gebrek stierf. Hij heeft onder anderen eene verhandeling nagelaten over het nadeelige der aderlating op den voet. = (GUILHAN DE), geboren te Valencia in 1564, was een tijdgenoot van LOPEZ DE VEGA en dichter van het beroemde treurspel *De Cid*, welk onderwerp DIAMANTE reeds vóór hem, maar minder gelukkig, behandeld had. CORNEILLE heeft in zijn' *Cid* verscheiden schoonheden uit den Spaanschen van DE CASTRO overgenomen. Zijne tooneelstukken zijn onder den titel van *Las Comedias de* Don GUILHAN DE CASTRO, in 1621 en 1625 te Valencia gedrukt. = (JOAO DE), geboren te Lissabon in 1500, uit een oud en aanzienlijk geslacht, verzelde KAREL V op zijn' togt naar Tunis in 1535 en onderscheidde zich door zijne dapperheid bij andere gelegenheden. In 1546 werd hij benoemd tot Onderkoning van Indië, en behaalde verscheiden overwinningen op de vijanden der Portugezen in Azië, veroverde eene menigte sterke plaatsen, en beloonde grootmoedig de krijgslieden, die hem daartoe behulpzaam waren geweest. Zijne middelen uitgeput zijnde, leende hij geld van de kooplieden te Goa, en bood hun zijne knevels aan tot onderpand; maar de geldschieters geloofden hem op zijn woord. Eenigen tijd daarna een aantal schepen op de kust van Malabaar veroverd hebbende, was hij in staat om de schuld af te lossen. Hij had het genoegen dat zijn zoon ALVAR DE CASTRO door den Koning tot Admiraal van Indië benoemd werd. † te Ormus in 1548 in de armen van S. FRANCISCUS XAVERIUS; men vond slechts drie Realen aan gereed geld bij hem. DE CASTRO was een braaf, deugdzaam en dapper man, met uitmuntende krijgsmansbekwaamheden, zeer ervaren in de Geschiedenis, de oude en hedendaagsche talen en wiskundige wetenschappen. Zijne brieven uit Indië aan den Koning worden nog te Lissabon bewaard; hij schreef ook eene soort van dagverhaal, waarvan men eene Fransche vertaling vindt in de *Histoire des Voyages*, van den Abt PRÉVOST en eene Nederduitsche in de verzameling der Reizen, van P. VAN DER AA.

CASTRUM CABILONENSE is de oude benaming van *Châlons-sur-Saône*, in Frankrijk. = ROMERICUM van *Remiremont*, in Lotharingen. = RUBILOCUS van *Aichstadt*, in Duitschland. = STILICONIS van *Castiglione*, in Italië. = UTICENSE van *Usez*, in Frankrijk.

CASUALISMUS, van *Casus*, geval, toeval, is het stelsel van een bloot toeval als oorsprong en regeling van alle dingen. Wie dit stelsel aanneemt en verdedigt heet een

CASUALIST, maar dit stelsel is eene volslagen hersenschim, dewijl het toeval een onding is, aan hetwelk de onwetendheid gemakshalve de gevolgen toeschrijft, welker oorzaken zij niet kent of niet begrijpt. Zie TOEVAL.

CASUEEL, Lat. *casualiter*, van *Casus*, geval, toeval, gelegenheid: toevallig, toevalliger wijze.

CASUÏSTIEK is eene wetenschap, die zich voornamelijk bepaalt tot het beslissen van gewetenszaken (*casus conscientiae*), inzonderheid van zoodanige, in welke eene botsing van pligten plaats heeft, en er toch in een gegeven geval volstrekt gehandeld moet worden. Reeds de Ouden hebben getracht algemeene regelen ter beslissing van zoo-

danige gevallen uit te vinden, en eene menigte gevallen als gebeurlijk vooronderstelld, om ze volgens de opgegeven regelen te beslissen; inzonderheid hebben de Stoïcijnen zich in dit opzigt veel moeite gegeven. De Casuïstiek is ook lang vóór de schoolsche theologie behandeld geworden, van welke zij naderhand een deel uitmaakte, schoon zij eigenlijk tot de moraalphilosophie behoort, en door KANT met regt de dialectiek van het geweten genoemd wordt, waarvan het doel behoort te zijn naauwkeurig te bepalen wat het strengste regt toelaat en wat de billijkheid vordert, en daaromtrent moet de reden uitspraak doen. De Casuïstiek behoort alzoo niet tot de zuivere, maar tot de toegepaste moraal, naardien elk gewetensgeval eerst uit de toepassing van het pligtgebod op de handeling ontstaat. Sedert men op het voorbeeld der Joodsche Talmudisten de Casuïstiek ook tot de Christelijke moraaltheologie gerekend heeft, hebben inzonderheid de Jezuïten, met name ESCOBAR, SANCHEZ, FILIUCIUS, CARAMUEL, BUSEMBAUM en eene menigte anderen, met de uiterste spitsvondigheid allerlei, zelfs belagchelijke, onmogelijke, ja godslasterlijke gevallen uitgedacht, en de zonderlingste, meestal dubbelzinnige beslissingen, op de ergste droggronden gebouwd, aan de hand gegeven. De casuïstische werken van deze eerwaarde vaders zijn buiten tegenspraak voor de rust van een' staat de gevaarlijkste zoowel als voor de zedelijkheid der burgerlijke maatschappij de verderfelijkste, die bij mogelijkheid zamengesteld konden worden door gewetenlooze schijnheilige guiten, die elk weldenkende met afgrijzen verfoeit.

CAT (CLAUDE NICOLAS LE), geboren te Blereancourt, in Picardië, in 1700, was Wondarts van het Hôtel-Dieu te Rouen, behaalde de eerste prijzen bij de Koninklijke Akademie der heelkunst van 1734 tot 1738 en stichtte de Koninklijke Akademie te Rouen; hij voerde de Engelsche wijze van steensnijden van CHESELDEN in Frankrijk in en verbeterde dezelve. LE CAT was in geheel Europa als de bekwaamste Wondarts beroemd en de Koning beloonde zijne verdiensten met brieven van adeldom in 1764. † den 21 Aug. 1768. Hij heeft verscheiden chirurgische werktuigen uitgedacht en eene menigte nuttige verhandelingen in het licht gegeven.

CATACHRESIS, Gr. *Καταχρησις*, is letterlijk *misbruik*, en de benaming van eene rhetorische figuur, door welke men een oneigen in de plaats van het eigen woord bezigt: b. v. *vliegen* voor *hard loopen*; zoo zegt men oneigenlijk kaas*kooper*, wijn*kooper*, koren*kooper*, hout*kooper*, enz. en meent daarmede iemand, die kaas, wijn, enz. te koop heeft, en alzoo eigenlijk *verkooper* van zoodanige voorwerpen is; de *kooper* nogtans daarvan is natuurlijk degene die kaas, wijn, enz. koopt, maar het spraakgebruik wil het zoo; daarentegen zegt men in den eigenlijken zin *boekverkooper*, *meelverkooper*, *zielverkooper*, *windverkooper*, enz. Zoodanig misbruik van woorden is allen talen eigen; HORATIUS spreekt reeds (*L.* II, *Sat.* III, 24) van op een' *stok* te *paard* te rijden (*equitare in arundine longa*); VIRGILIUS bezigt het woord bouwen (*aedificare*), van het Trojaansche paard sprekende (*Aeneid.* II, 16; VONDEL, bl. 164):

De Grieksche krijghsraet — — — —
— — — — — — — — —
— — — — — — — gingh *bouwen* voor de stadt,
Door Pallas drift en geest, een houten *paert*, gestegen
Zoo hoogh gelijck een bergh.

EXOD. XVI. 4 zegt de Heere tegen MOZES: »Ik zal voor ulieden *brood* »uit den hemel doen *regenen*." Het paard van KAREL DEN STOUTEN was beslagen met *zilveren hoefijzers*; onze Noord-Hollandsche, Friesche en Groninger vrouwen dragen *gouden* hoofd- en oor*ijzers*; vijandelijke *legers*, leest men in de nieuwspapieren, *overstroomen* een land; *rivieren* zijn buiten hare oevers *getreden*; de versterving (*gangraena*) noemen wij *koudvuur*, en vertalen getrouwelijk *dulcamara* door *bitterzoet*. Op deze en dergelijke wijze maakt men zelfs in het gemeenzaam gesprek gebruik van de Catachresis, zonder er eens acht op te slaan.

CATACLIDA, de eerste korte rib.

CATACOMBEN zijn spelonken of onderaardsche gangen te Rome en te Napels, die waarschijnlijk eertijds tot begraafplaatsen gediend hebben. Eenige schrijvers willen dat de eerste Christenen ten tijde der groote vervolging hier hunne godsdienstige bijeenkomsten gehouden hebben, hetwelk echter door VOLKMAN (*Reisboek door Italië*, V Deel, bl. 60) op zeer goede gronden wordt tegengesproken. De Catacomben van Parijs werden in 1786 bestemd tot bewaarplaatsen der doodsbeenderen, voortkomende van het opruimen der kerkhoven. De opstapeling is in 1810 en 1811 kunstmatig en met smaak in deze onderaardsche bewaarplaats geschied, op de wijze van eene kapel, met een altaar van beenderen, aan hetwelk alle jaren op Allerzielen dag eene Mis gelezen wordt. De zieke beenderen, die gebroken geweest zijn, of eenige merkwaardigheid opleveren, zijn afzonderlijk geplaatst, ten dienste van de beöefenaars der heel- en ontleedkunde.

CATAFALK, Ital. *Catafalco*, is de verhevenheid, op welke de doodkist van een' gestorvenen van hoogen rang in eene kerk of ander gebouw ten toon gesteld wordt, met wapens, ridderordes, zinnebeelden en bijschriften versierd.

CATALAUNUM, oude ben. van *Châlons-sur-Marne*, in Frankrijk.

CATALECTEN zijn genoegzaam hetzelfde als fragmenten, namelijk onvoltooide werken van oude schrijvers. SCALIGER heeft zich het eerst van deze benaming bediend voor zijne verzameling van stukken van oude dichters.

CATALECTICUS is eene Grieksche en Latijnsche versmaat, waaraan eene lettergreep ontbreekt; men noemde *Acatalecticus* een vers, dat het vereischte getal lettergrepen had; die, waaraan een geheel voet ontbrak, werden *brachycatalecten* genaamd.

CATALEPSIS, Gr. *Καταληψις*, verstijving; is eene rhetorische figuur, door welke men uit eenig voorstel, nagenoeg met dezelfde woorden, een geheel ander besluit opmaakt dan daarmede bedoeld wordt; b. v. P. G. WITSEN GEYSBEEK, *Puntdichten*, III, 215:

Vermits men niet dan goed
Van dooden spreken moet,
Spreek ik van wijlen Knoet
Veel liever niet, dan goed.

CATALOGUS is de algemeen bekende benaming van eene optelling of lijst van meubelen, schilderijen, boeken, kunstwerken en andere voorwerpen, die openlijk verkocht of ten toon gesteld worden; tot andere oogmerken bestemd, heet zoodanig eene lijst Inventaris. Het zamenstellen van een' Catalogus van boeken is eigenlijk de zaak van geleerde bibliographen of zeer kundige boekverkoopers, zoowel voor boekveilingen als voor openbare en bijzondere bibliotheken; doch er worden tegenwoordig weinig lieden gevonden, die dit volgens een goed methodiek plan weten te doen, althans het minst de boekverkoopers, die van de boeken slechts derzelver titels en geldswaarde kennen, maar doorgaans van den inhoud weinig of niets weten. Het ware wenschelijk dat een daartoe bekwaam man een goed, eenvoudig en gemakkelijk bibliographisch stelsel ontwierp, volgens hetwelk iedere Catalogus met weinig moeite zamengesteld kon worden.

CATALONIë is een landschap in Spanje, hetwelk ten noorden door het Pyreneesche gebergte van Frankrijk afgescheiden wordt; ten oosten grenst hetzelve aan Arragon en Valencia, en ten zuiden en ten oosten aan de Middellandsche Zee. Het land is zeer bergachtig, maar niettemin vruchtbaar in granen, wijn en olie; uit het hart der bergen haalt men edelgesteenten en verscheiden nuttige delfstoffen. De hoofdstad is Barcelona. In 1705 bragt KAREL III, met de hulp der Engelsche en Hollandsche vloten, Catalonië onder zijne gehoorzaamheid; doch toen hij, in 1711 de keizerlijke kroon verkrijgende, zich weder naar Duitschland begeven had, en ook de Duitsche troepen vertrokken waren, werd Catalonië, na een' hardnekkigen en dapperen wederstand der inwoners, inzonderheid der stad Barcelona, in 1714 door PHILIPS V veroverd, en hij ook door de Catalaniërs als Koning van Spanje erkend. Zie SPANJE.

CATANA of CATANEA was eertijds eene der grootste en rijkste steden van Sicilië, doch zij werd door de uitbarstingen van den Aetna en verscheiden aardbevingen, inzonderheid door die van 1693, deerlijk geteisterd, en is tegenwoordig zeer vervallen.

CATAPULTA was een oorlogswerptuig der Ouden, uitgevonden door de Syriërs. Men bediende zich van de Catapulta op dezelfde wijze als wij ons bedienen van onze mortieren tot het werpen van bommen; steenen van eene ontzettende zwaarte werden op een' vrij grooten afstand door de Catapulten in de belegerde steden geworpen, menschen en paarden daardoor verplet en de huizen in puinhoopen veranderd. Men had in Frankrijk nog Catapulten ten tijde van HENRIK IV, maar zij werden eindelijk geheel door de mortieren vervangen.

CATARACT, van het Gr. *Καταρρακτης*, hevige nederstorting, noemt men de watervallen in groote rivieren, gelijk in den Nijl, de Niagara, den Rijn bij Schafhausen en andere, waardoor dezelve op die plaatsen onbevaarbaar zijn. =, Graauwe Staar. Hierdoor wordt in het algemeen verstaan eene blindheid, welke door de verduistering van de kristallens, of het kristallijne ligchaam, of van deszelfs beursje, hetwelk de lens omvat, of van beiden te gelijk ontstaat; men verdeelt deze blindheid alzoo, naar hare zitplaats, in de lenzen- of kristalstaar (*Cataracta lenticularis seu cristalina*), beursstaar (*Cataracta capsularis*) en kristalbeursstaar (*Cataracta capsulo-lenticularis*); en voorts, naar hare vastheid, in harde, weke en vloeibare of melkstaar; zoo ook, overeenkomstig de zoogenaamde rijpheid, in rijpe en onrijpe; dit echter wordt beter door geschiktheid of ongeschiktheid tot het ondernemen van eene kunstbewerking uitgedrukt; verder onderscheidt men dezelve in aanvangende of onvolkomen en volkomen, en, volgens de vermeende oorzaak, in aangeboren, erfelijke, algemeene en plaatselijke, enz. Meestal hebben dezelve dit gemeen, dat zij langzaam en pijnlijk is, en aan een oog ontstaande, tot het andere overgaat, terwijl het gezigt trapswijs vermindert, en hetzij in korter' of langer' tijd, doch gewoonlijk binnen drie jaren, geheel verduisterd wordt. Aanvankelijk vermeent men stippen, strepen, wolkachtige voorwerpen, vliegjes, enz. voor de oogen te zien, daar men vervolgens als door eene meer en meer verdikkende mist of nevel de voorwerpen ontwaart, en het is als dan, dat men gemakkelijker met den rug naar het licht staande, en zoo ook bij schemeravond dan bij den helderen dag, en ook beter zijdwaarts, alles nog zien kan. Hoezeer dit gebrek ook wel in den kindschen leeftijd voorvalt, treft deze blindheid toch meestal bejaarde lieden, en ook meer de vrouwen dan de mannen; immers volgens

de naauwkeurige mededeelingen van den Oogarts en Operateur van de Cataract Mensert blijkt het (zie zijn *Overzigt aangaande de door hem, gedurende een tijdvak van twintig jaren, gedane Cataractoperatiën door, extractie tabel* VII. *Geschiedkundig overzigt omtrent de heerschende en voorkomende oogziekten in Nederland, eerste stuk,* Amsterdam 1827.) dat van 548 lijders, als zoodanig door hem geöpereerd, daaronder 346 vrouwen tegen 196 mannen zich bevonden hebben,en van beiderlei geslachten werden er van 50-60 jaren 111, van 60-70 jaren 241 , van 70-80 jaren 92 geöpereerd; het overige kleinere getal bestond uit voorwerpen boven of onder deze jaren. De meening dat jongere menschen, in dit geval verkeerende, beter herstellen kunnen dan oudere voorwerpen,komt niet met de ondervinding overeen ; het is in het algemeen bewezen dat zwakke en bejaarde lieden niet alleen even goed , maar zelfs beter en zekerder hersteld worden dan sterkere en jongere lijders. Ofschoon dit een en ander hier voor den leergierigen leek genoeg is tot opheldering, is het evenwel nog nuttig te weten dat beginnende Graauwe Staren, door het tijdig gebruik van gepaste zoo in- als uitwendige geneesmiddelen, te herstellen zijn ; de volkomen Staar evenwel kan alleen door eene kunstbewerking (*operatie*), welker doel is om de verduisterde lens uit de gezigtsas te verwijderen , weggenomen en genezen worden.

CATARRHAAL, Catarrhale ziekte, zinkingziekte.

CATASTASIS, Gr. *Καταστασις*, noemden de Ouden het derde deel van een treurspel , waarin de verwarring voortgezet en de ontknooping voorbereid wordt.

CATASTROPHE, van *καταστρεφειν*, omkeeren, beteekent eene plotselinge verandering der dingen, inzonderheid in het maatschappelijk leven; groote ongelukken en volksrampen, worden insgelijks zoo genoemd. In de dramaturgie verstaat men daardoor het laatste gedeelte of de ontknooping van een treurspel. De ontknooping moet eigenlijk met de knoop reeds beginnen,gelijk in den *Oedipus* van Sophocles,en geschiedt gevoegelijkst door de handelende personen zelven; goden en bovenaardsche wezens ontknoopen eigenlijk den knoop niet, maar komen dien doorhakken, gelijk Hercules in den *Philoctetes,* Rafael in den *Gysbrecht van Aemstel,* en zoo vele anderen. Het is doorgaans in de ontknooping dat de treurspeldichter zijne vindingrijkebekwaamheid toont.De ontknooping moet noodzakelijk,natuurlijk, waarschijnlijk en een gevolg zijn der voorafgegane handeling , uit het onderwerp zelve voortvloeijen of door bijkomende omstandigheden te weeg gebragt worden; de groote Corneille was hierin met regt een meester ,en hij bezigde nogtans de eenvoudigste middelen.

CATECHISMUS, van *Κατηχησις*, mondelijk onderwijs; is eigenlijk een leerboek , waarin de voornaamste leerstukken van den Christelijken godsdienst vervat zijn , zoo als die door de onderscheiden kerkgenootschappen beleden worden ; men heeft echter deze benaming ook gegeven aan leerboeken van andere wetenschappen; zoo bezitten wij in onze taal een' *Catechismus der Natuur,* ja zelfs een' *Catechismus van het Stadhouderschap !* Het gezond oordeel vindt nogtans den catechetischen vorm voor dergelijke stoffen niet gelukkig gekozen. Alle historische of zuivere aanschouwelijke kennis kan slechts door eene stellige onderrigting verkregen worden; ook is voor volwassene en in het denken reeds geöefende personen eene zamenhangende leermethode geschikter, daar het catechetisch onderwijs niet zelden te uitvoerig en eindelijk vervelend wordt.

CATECHUMENEN noemde men in de eerste tijden des Christendoms de bekeerde Joden en Heidenen, die den Doop zouden ontvangen , in de kerk eene afgezonderde plaats hadden en bij de viering van het H. Avondmaal niet tegenwoordig mogten zijn. Naderhand heeft men en nog tegenwoordig worden onder deze benaming de jonge Christenen verstaan, die zich door onderwijs voorbereiden om tot lidmaten der gemeenten aangenomen te worden.

CATEGORIE, van *Κατηγορειν*, tegenspreken, aanklagen, ronduit verklaren , is, logisch, eigenlijk ieder kenmerk van een oordeelsonderwerp. Men verstaat namelijk daaronder, in de engere beteekenis van dit woord, zoodanige begrippen, die als algemeene en noodwendige kenmerken der dingen gedacht worden : men noemt ze daarom ook verstands- of denkvormen. De leer der Categoriën is zeer oud, naardien de philosophen zich immer beijverd hebben , de oneindige menigte begrippen, die het verstand vormen kan , tot een zoo klein mogelijk getal grondbegrippen terug te brengen; gewoonlijk wordt Aristoteles als de grondlegger van de leer der Categoriën aangemerkt,schoon de Pythagoristen zich reeds vroeger met het bepalen dezer begrippen hebben bezig gehouden ; doch men heeft de Peripatetische theorie gevolgd; Aristoteles geeft namelijk de volgende 10 Categoriën op: 1) zijn, 2) hoe veel (hoe groot), 3) hoedanig, 4) betrekkelijkheid,5) waar (ruimte),6) wanneer (tijd),7)omstandigheid , 8) hebben, 9) handelen, 10) lijden. Deze lijst is nogtans ver van volledig te zijn; Aristoteles zelf stemde toe dat zij nog vermeerderd kon worden, en latere theoristen voegden bij deze 10 praedicamenten nog 5 postpraedicamenten : 1) tegenstand, 2) voorafgang , 3) gevolg, 4) gelijkbestaan, 5) beweging. Hiermede was nogtans deze tafel evenmin systematisch geördend en volledig als te voren,doch men bediende in de middeleeuwen zich van dezelve als een' leiddraad, om alles uit te vinden, wat wegens eenig voorwerp gezegd kon worden. Met het verval der Aristotelisch-schoolsche philosophie geraakte ook deze theorie der Categoriën in vergetelheid ; maar Kant wekte niet alleen deze leer als het ware wederom op uit den doode , maar gaf haar ook eene geheel andere gedaante. Hij beschouwde de Categoriën eerst als bloote denkvormen,om het menigvuldige der aanschouwingen en gewaarwordingen in eene hoogere eenheid van het bewustzijn te bevatten, waaruit dan even zoo zekere begrippen als algemeene en noodwendige kenmerken der dingen voortsproten; vervolgens zocht hij naar een' leiddraad tot de systematische en volledige bepaling der Categoriën : dezen vond hij in de logische oordeelsvormen, dewijl denken en oordeelen analogische verrigtingen des verstands zijn. Naardien er nu 12 oordeelsvormen zijn, in 4 hoofdklassen gerangschikt; namelijk :

I. van *hoeveelheid:* 1) enkele, 2) bijzondere, 3) algemeene ,
II. van *hoedanigheid :* 4) stellige, 5) ontkennende, 6 bepalende ,
III. van *betrekkelijkheid:* 7)beslissende,8)stellende,9)ontbindende,
IV. van *wijziging :* 10) betwistbare, 11) bewerende,12) noodwendige,zijn er ook 12 denkvormen of Categoriën,en Kant bragt dezelve even zoo onder dezelfde 4 hoofdklassen in de volgende Categoriëntafel: I. 1) Eenheid,2)Veelheid,3)Alheid. II. 4)Wezenlijkheid,5) Ontkenning, 6) Bepaling ; III. 7) Zelfstandigheid , 8) Oorzakelijkheid (oorzaak en werking) , 9) Gemeenschap ; IV. 10) Mogelijkheid en onmogelijkheid, 11) Zijn en niet zijn, 12) Noodwendigheid en toevalligheid. Hij bragt dezelve tot twee hoofdklassen terug, noemende I en II de mathematische en III en IV de dynamische; hij onderscheidde wijders de zuivere Categoriën , gelijk zij bloot door het verstand gedacht worden, van die, welken door aanschouwing verzinnelijkt worden. Met hoe veel scherpzinnigheid Kant deze theorie verder ontwikkelde en toepaste , en hoe hoog men in het eerst daarmede ging, bemerkte men toch weldra zekere gebreken in dezelve, die men op allerlei wijzen zocht te verbeteren , doch daarin niet slaagde, om dat Kant twee hoofdmisslagen begaan had, met namelijk de zinnelijke Categoriën , die zeer juist in de Aristotelische tafel opgenomen waren , uit de zijne te verbannen , en met het begrip der wezenlijkheid, hetwelk eigenlijk als grondcategorie van het kenvermogen in het algemeen aan het hoofd van alle overige Categoriën staan moet , als eene bloote verstandscategorie te beschouwen , en slechts bij de overigen te rangschikken, waardoor hare ware beteekenis geheel uit het oog verloren werd. In de Categoriëntafel van Krug zijn slechts 3 hoofdklassen aangenomen ; namelijk : I. Wezenlijkheid (zijn in het algemeen) , II. Zinnelijke Categoriën en III. Verstandelijke Categoriën,in welke laatste alle 4 hoofdklassen van Kant met derzelver onderverdeelingen gebragt zijn. Zie Krug's *Encyklop.-Philos. Lexicon,* II Th. S. 513.

CATEGORISCH heet in het algemeen stellig,ronduit,onvoorwaardelijk; eene categorische verklaring is alzoo eene verklaring zonder eenige wijziging van hoe of wat, in een' der 3 subjective vormen (bepalende, bewijzende of onbepalende : ik zeg, hij (deze) zegt, men (iemand) zegt. Een categorisch gebod is zoo veel als een onvoorwaardelijk gebod, eene zedelijke wet, die volstrekte gehoorzaamheid vordert; b. v. »Laat uw ja, ja, en uw neen, neen zijn.”

CATESBY (Mark),Eng. natuuronderzoeker,geb. in 1680 † in 1750, deed in 1712 eene reis naar Virginië, verzamelde aldaar onderscheiden belangrijke voorwerpen der natuurlijke historie,en zond dezelve naar Engeland, waar hij in 1726 terugkeerde, en van tijd tot tijd prachtige werken over de natuurlijke historie van Amerika in het licht gaf, met platen naar zijne eigen teekeningen en onder zijn opzigt gekleurd, die nog zeer voor aanzienlijke bibliotheken gezocht worden.

CATHARINA, vrouwennaam, afgeleid van *καθαιρειν*, zuiveren, reinigen : beteekent *de Reine.* = VAN ARRAGON , dochter van Ferdinand V, Koning van Arragon, en van Isabelle, Koningin van Castilië, werd in 1501 gehuwd aan Arthur, Prins van Wales, zoon van Henrik VII, Koning van Engeland, doch 5 maanden daarna verloor zij haren gemaal door den dood , en hertrouwde met zijn' broeder, naderhand Koning van Engeland, onder den naam van Henrik VIII, tot welk huwelijk Paus Julius II dispensatie verleend had. Zij had 17 jaren met haren gemaal in volkomen eensgezindheid geleefd, toen deze,verliefd geworden op Anna Boulein,van Paus Clemens VII verlof tot eene echtscheiding zocht te bekomen, welke hem geweigerd werd, en waarin Catharina ook niet wilde toestemmen. Henrik VIII deed niettemin zijn huwelijk door de Engelsche geestelijkheid vernietigen, terwijl hij den Paus de gehoorzaamheid opgezegd en zich zelven tot hoofd der Engelsche kerk verklaard had. Catharina werd hierop van het hof verwijderd en gebannen naar het kasteel Kimbalton, † aldaar in 1536. = VAN BOURBON, Prinses van Navarre, zuster van Henrik IV, geboren te Parijs in 1558 , had reeds vroeg veel smaak in de letteren,en vooral in de dichtkunst. Zij beminde haren neef den Graaf van Soissons , maar staatkundige redenen noopten Henrik IV om zijne zuster in 1599 te huwen aan Henrik van Lotharingen, Hertog van Bar. † te Nancy in 1604. Zij was der Hervormde geloofsleer, in welke zij met haren broeder was opgevoed, getrouw gebleven , en volgde zijn voorbeeld niet, toen hij Roomsch werd , waartoe hij trouwens haar ook niet zeer aanspoor-

de. = VAN FRANKRIJK, dochter van KAREL VI, Koning van Frankrijk, en van ISABEAU VAN BEIJEREN, geb. in 1401, huwde met HENRIK V, Koning van Engeland, na het schandelijk verdrag van Troyes van den 21 Mei 1420, bij hetwelk de moeder toestemde om de Fransche kroon te verzekeren aan een' vreemden monarch ten koste van haren eigen zoon. Na den dood van HENRIK V in 1422 hertrouwde CATHARINA heimelijk met OWEN TUDOR, een' edelman uit het prinsdom Wales. CATHARINA † in 1438, en TUDOR werd dadelijk in de gevangenis geworpen; hij ontsnapte, doch gedurende de burgeroorlogen tusschen de Huizen YORK en LANCASTER (zie ROOS (ROODE en WITTE) andermaal gevangen geraakt zijnde, werd hij onthalsd. Uit zijn huwelijk met CATHARINA waren twee zonen gesproten, EDMOND, Graaf van Richmond, vader van HENRIK VII, stichter van het huis TUDOR, en EDUARD, Graaf van Pembroke. = VAN LOTHARINGEN, dochter van KAREL III, Hertog van Lotharingen, geb. te Nancy in 1573, weigerde de hand van den Aartshertog van Oostenrijk, naderhand Keizer FERDINAND III, en werd Abdis van het klooster van Remiremont. Bij de belegering dezer stad door de Keizerlijken stelde zij zich aan het hoofd van hare nonnen, en hielp met de inwoners de bres herstellen, die het vijandelijk kanon geschoten had. † te Parijs in 1648. = DE MEDICIS, eenige dochter van LORENZO DE MEDICIS, Hertog van Urbino, en nicht van Paus CLEMENS VII, geboren te Florence in 1519, huwde in 1533 met HENRIK, tweeden zoon van FRANS I, Koning van Frankrijk, die in 1547 zijn' vader opvolgde. CATHARINA was drie malen Regentes van het Rijk, namelijk gedurende de reis van haren gemaal naar Lotharingen in 1553, gedurende de minderjarigheid van KAREL IX en van den dood van dezen in 1574 tot de komst van HENRIK III, toen Koning van Polen. Zij speelde hare gewigtigste rol gedurende het tweede regentschap; hare voornaamste zorg was degenen te verdeelen, die zij niet door eerambten of geld tot hare zijde kon overhalen. Gedurende de onlusten tusschen de Katholijken en Hugenoten, die de huizen van LOTHARINGEN en BOURBON aan het hoofd hadden, hield zij de partijen in aanhoudende beweging, om alleen meesteres te blijven. Zij stond den Hugenoten in 1561 het mondgesprek van Poissy toe, en vergunde in het volgende jaar hun de vrije uitoefening van den godsdienst, uit vrees dat de vereeniging der GUISEN met den Koning van Navarre deze partij te magtig mogt maken. Bij de meerderjarigheid van KAREL IX behield zij het bestuur der zaken in handen, en stookte de verdeeldheid nog verder aan. Volk hebbende doen werven, onder voorwendsel van Frankrijk tegen de aanslagen des Hertogs van Alba te dekken, maar eigenlijk om de Hugenoten te bedwingen, kreeg deze partij achterdocht, en de burgeroorlog borst uit in het Rijk. CATHARINA was de voornaamste aanlegster van den verschrikkelijken S. Bartholomeusmoord in 1572, die hare nagedachtenis reeds derdehalve eeuw heeft doen verfoeijen; zelfs haar zoon en medepligtige aan dezen gruwel, KAREL IX, beschouwde haar met afgrijzen bij het naderen van zijn einde; ook met HENRIK III geraakte zij in onmin. † te Blois den 7 Januarij 1589. Eene halve eeuw van rampen had Frankrijk voornamelijk aan haar te danken; zij vereenigde eene onbegrensde heerschzucht met eene voor de zeden zoo wel als voor den staat verderfelijke karakterloosheid, die haar aan alle hartstogten den ruimen teugel deed vieren; zij was tevens gierig en verkwistend, bijgeloovig en ongodsdienstig, verdraagzaam en bloeddorstig, beschermde de wetenschappen, letteren en kunsten, en was eene liefhebster van tooveren, waarzeggen en horoscooptrekken; in één woord, CATHARINA DE MEDICIS was eene vorstin, welligt meer ongelukkig dan snood, maar al wat haar zou kunnen verontschuldigen is in bloed gesmoord. = PAULOWNA, dochter van PAUL I, Keizer van Rusland, geboren den 21 Mei 1788, was in 1809 gehuwd met GEORGE, Prins van Holstein-Oldenburg, dien zij den 27 December 1812 door den dood verloor. Zij was zeer gehecht aan haren broeder Keizer ALEXANDER, en verzelde hem sedert den dood van haren gemaal op zijne veldtogten in Duitschland en Frankrijk, niet zonder een' gewigtigen invloed te oefenen op menig zijner besluiten. Reeds in 1813 had zij WILLEM, Kroonprins van Wurtemberg, in Duitschland leeren kennen, en hem in 1814 in Parijs wedergezien. Hij huwde met haar den 24 Januarij 1816 te Petersburg, en beklom nog in hetzelfde jaar na den dood zijns vaders FREDRIK I met haar den troon van Wurtemberg. CATHARINA † den 9 Jan. 1819 met den roem van zeer vele weldadige en nuttige inrigtingen tot stand gebragt of bevorderd te hebben. = VAN PORTUGAL, dochter van Koning JOAO (JOANNES) IV, geboren in 1638, toen haar vader nog slechts Hertog van Braganza was, huwde in 1661 met KAREL II, Koning van Engeland. Zij was schooner van ziel dan van ligchaam, en haar gemaal had slechts achting, maar nimmer eenige genegenheid voor haar. Na zijn' dood werd zij aan het hof van JAKOBUS II met onderscheiding behandeld, doch na diens vlugt in 1688 begaf zij zich in 1693 naar Portugal. Haar broeder, Koning PEDRO, die wegens ligchaamsongesteldheid naar rust verlangde, verklaarde haar in 1700 tot Regentes van het Rijk; zij voerde de teugels van het bewind met veel wijsheid, en bragt het Portugesche leger op een' verbeterden voet, waardoor hetzelve verscheiden voordeelen op de Spanjaarden behaalde. † in 1705.

CATHARINA. *Heiligen van dezen naam.* = I, maagd en martelares van Alexandrië, leefde omstreeks 310 onder de regering van Keizer MAXIMINUS, en bezat buitengemeene bekwaamheden, zoodat zij verscheiden Heidensche philosophen tot het Christelijk geloof bekeerde. Zij werd onthoofd op last des Keizers. Haar lijk werd volgens de legende in de VIII eeuw nog onvergaan gevonden. De Latijnsche kerk nam in de XI eeuw deze Heilige van de Grieksche over. = II van Siena, ald. geboren in 1347, was de dochter van een' verwer, met name BENINASSA, en werd Dominikaner non in 1367. Hare visioenen en geschriften bezorgden haar weldra eene groote vermaardheid, en zij speelde eene gewigtige rol in de beruchte scheuring van 1378 bij gelegenheid dat URBANUS VI en CLEMENS VII elkander den H. Stoel betwistten. S. CATHARINA hield getrouw de zijde van URBANUS. De moeite, die zij deed om zijne zaak te bevorderen, haar vasten en hare ligchaamskastijdingen bespoedigden haren dood, die den 3 April 1380 voorviel. In 1461 werd zij door Paus PIUS II gecanoniseerd. = III van Bologna, aldaar geboren in 1438, werd in 1450 staatjuffer van MARGARETA D'ESTE, dochter van den Marquis van Ferrare, doch zij werd Franciskaner non en vervolgens Abdis der Clarissen. † den 9 Maart 1463. Zij had ook visioenen even als S. CATHARINA van Siena, welke zij opschreef en verzegeld aan haren biechtvader ter hand stelde; zij zijn in 1511 te Bologna gedrukt. Zij werd eerst in 1724 door Paus BENEDICTUS XIII gecanoniseerd. = IV van Genua, aldaar geb. in 1448, huwde met GIULIANO ADORNO, een' rijk' Genueesch' edelman, die weldra door een losbandig leven, overdaad en verkwisting met zijne vrouw tot de uiterste armoede verviel; de nood dwong hem monnik en haar non te worden, en zoo vonden beiden eene toevlugt in het klooster, waar zij door eene verhandeling over het vagevuur en andere devote werkjes zich als schrijfster deed opmerken. † den 14 September 1510. Zij werd in 1737 door Paus CLEMENS XII gecanoniseerd.

CATHARINA. *Keizerinnen van Rusland van dezen naam.* = I was de dochter van een' armen Lijflandschen Boer, omstreeks 1686 geb., en MARTHA genaamd. Hare ouders vroeg verloren hebbende, geraakte zij als dienstmaagd in het huis van den Lutherschen Predikant GLUCK te Mariënburg, waar zij met een' Zweedschen Dragonder trouwde, die echter terstond daarop in het veld moest. Toen Mariënburg kort daarna in 1702 door de Russen werd ingenomen viel zij als gevangene den Generaal SCHEREMETJEFF in handen, die haar aan MENZIKOFF schonk. Czaar PETER I zag haar bij dezen en verliefde op haar. MENZIKOFF haar aan den Czaar afgestaan hebbende, huwde PETER met haar in het geheim, nadat zij den Griekschen godsdienst en den naam van CATHARINA ALEXIEWINA aangenomen had. Twee Prinsessen waren de vrucht van dit huwelijk: ANNA, geb. in 1708, die met den Hertog van Holstein huwde en de moeder werd van PETER III, en ELIZABETH, geboren in 1709, die Keizerin van Rusland werd; behalve deze baarde CATHARINA nog 5 andere kinderen, die echter allen vroegtijdig stierven. Toen PETER I in 1711 aan de Pruth door het Turksche leger ingesloten en genoegzaam verloren was, redde zij hem door het omkoopen van den Vizier, waartoe zij zelfs hare juweelen opofferde. PETER bewees zich zeer dankbaar jegens haar voor dezen gewigtigen dienst; hij liet haar in 1724 openlijk kroonen en verklaarde haar tot zijne opvolgster, gelijk zij ook na zijn' dood in 1725 werkelijk den Russischen troon beklom, ruim twee jaren regeerde, en de beschaving volgens de ontwerpen van PETER I voortzette, schoon zij zelve niet lezen of schrijven kon, en hare dochter ELIZABETH voor haar liet onderteekenen. Het onmatig gebruik van Tokayer wijn benadeelde hare gezondheid. † den 17 Mei 1727. = II, dochter van CHRISTIAN AUGUST, Prins van Anhalt-Zerbst, geboren te Stettin, den 25 April 1729, heette SOPHIA AUGUSTA. Den 1 September 1745 huwde zij met KAREL PIETER ULRICH, Hertog van Holstein-Gottorp, neef van Keizerin ELIZABETH, dien zij tot haren opvolger benoemd had. Hij nam den naam aan van PETER ALEXIOWITZ en zijne gemalin dien van CATHARINA, nadat beiden den Griekschen godsdienst beleden hadden. Dit huwelijk was niet gelukkig, uit hoofde van de strijdige gemoedsneigingen der beide echtgenooten. CATHARINA, die in vernuft en levendigheid van karakter haren gemaal ver overtrof, stelde voor zijne ruwe bejegeningen zich schadeloos door den vertrouwelijken omgang met zijn' Kamerheer, den Graaf SOLTIKOFF, die, toen een gezantschap hem uit hare tegenwoordigheid verwijderde, in hare gunst vervangen werd door den Poolschen officier der lijfwacht PONIATOWSKI, die evenwel in den Graaf ORLOFF een' mededinger had naar het hart van CATHARINA. Deze minnarijen duurden voort zelfs onder het oog der Keizerin ELIZABETH, tot deze in 1761 gestorven zijnde, CATHARINA's gemaal als PETER III den troon beklom. Deze gebeurtenis maakte de verwijdering tusschen de beide echtgenooten nog grooter. CATHARINA en hare gunstelingen vreesden dat de nieuwe Keizer zijne gemalin verstooten en huwen zou met eene hofdame, voor welke hij genegenheid scheen te hebben: weshalve zij, met reden voor hare vrijheid, zelfs voor haar leven beducht, besloot hem vóór te komen, en eene zamenzwering vormde, van welke zij het beleid vertrouwde aan den Graaf PANIN, de Prinses DASCHKOFF en den Graaf ORLOFF. De ongelukkige monarch werd door de zamengezworen in de gevangenis gewor-

worpen, den 8 Julij 1762 geworgd, CATHARINA hierop terstond tot Keizerin uitgeroepen en plegtig te Moskow gekroond. Daar zij door verkwisting, weelde en zedeloosheid onder de grooten en het volk meer vrienden gewonnen had dan haar gemaal door het handhaven van strenge zeden en het invoeren der Pruissische krijgstucht, kostte het dezer nieuwe SEMIRAMIS weinig moeite den troon te bemagtigen; maar zij, die haar den eersten stap op denzelven over het lijk van haren gemaal hadden laten doen, zagen zich bedrogen in de verwachting dat zij eigenlijk in hare plaats zouden regeren; want CATHARINA gedroeg zich in den strengsten zin des woords als zelfheerscheres. Zij wist de gunst des volks te winnen, met achting te veinzen voor deszelfs godsdienst, bijgeloof, vooroordeelen en gebruiken, moedigde de nijverheid en den landbouw aan, schiep eene zeemagt, verbeterde de regtspleging, liet hospitalen en gestichten van liefdadigheid bouwen en bragt bij dit alles de Russische krijgsmagt op een' geduchten voet. De dood van AUGUSTUS III gaf haar in 1763 gelegenheid om STANISLAUS PONIATOWSKI, een' harer voormalige minnaars, tot Koning van Polen te doen verkiezen; kort daarna werd eene zamenzwering der misnoegden in haar eigen rijk door den plotselingen dood van den jongen IWAN verijdeld. CATHARINA's veruitziende plannen trokken de aandacht der kabinetten van Europa; Frankrijk zag met leede oogen Ruslands magt toenemen, en noopte de Porte om CATHARINA den oorlog te verklaren, die zeer ongelukkig voor de Turken afliep. Bij den vrede van Kainardschi in 1774 behield CATHARINA alle veroverde plaatsen, verkreeg de vrije vaart op de Zwarte Zee en de onafhankelijkheid van de Krim. Gedurende dezen oorlog was in 1772 de verdeeling van Polen tusschen Pruissen, Oostenrijk en Rusland geschied. Een door haar zelve zamengesteld wetboek verscheen in het licht en werd aan alle souvereinen van Europa gezonden. Gedurende den oorlog tusschen Engeland en Frankrijk, wegens de onafhankelijkheid van Noord-Amerika, ontwierp zij in 1780 het plan van eene gewapende onzijdigheid tusschen Rusland, Zweden, Denemarken, Pruissen, Oostenrijk en Portugal, van welke de Nederlandsche Staat echter weinig voordeel trok. Toen POTEMKIN in 1784 de onderwerping voleindigd had van de Krim, die haren ouden naam van Taurië weder bekwam, en waardoor de grenzen van Rusland tot aan den Caucasus werden uitgestrekt, bezocht CATHARINA in 1787 met den overwinnaar dit land. Vroeger had zij met Keizer JOSEPH II het ontwerp gevormd om de Turken uit Europa te verdrijven en zich te Konstantinopel tot Keizerin van het Oosten te laten kroonen; maar de Engelsche en Fransche staatkunde wist de uitvoering van dit voornemen te verijdelen, en CATHARINA zag zich in 1792 tot den vrede van Jassy genoodzaakt. Toen het zelfstandig overschot van Polen in 1791 eene andere staatswet verlangde, liet zij hetzelve door Russische troepen bezetten en sloot in 1792 met Pruissen een nieuw verdrag van verdeeling. De opstand der Polen in 1794 eindigde in 1795 met de ganschelijke verdeeling van dit ongelukkig land. Na de Fransche omwenteling koos CATHARINA de zijde der BOURBONS; de Fransche gezant te Petersburg kreeg bevel om te vertrekken; de Fransche Prinsen en andere aanzienlijke emigranten werden gastvrij in haar rijk en aan haar hof ontvangen. Zij beloofde het leger der bondgenooten tegen de Fransche Republiek met 80,000 man te versterken, doch † den 9 Nov. 1796. De vleijerij heeft haar den bijnaam van DE GROOTE gegeven; die van DE BUITENGEWONE kan haar niet betwist worden. CATHARINA II was een vrouwelijke LODEWIJK XIV, dien zij zich ook tot voorbeeld schijnt genomen te hebben. Als schrijfster verwierf zij in de letterkundige wereld insgelijks eenigen roem door hare romans, tooneelstukken, brieven en andere in het Russisch en Fransch uitgegeven werken.

CATHEDER, Gr. *Καθέδρα*, spreekgestoelte, leerstoel, verheven plaats in eene akademische gehoorzaal, van welke de redenaar het woord voert, was aanvankelijk in de kerken de bijzondere stoel, in welken de Bisschop gedurende den godsdienst plaats nam.

CATHEDRALE KERK is de benaming van eene Bisschoppelijke of Domkerk, dewijl in zoodanig eene kerk zich een bijzonder gestoelte voor den Bisschop bevindt.

CATHELINEAU (JAQUES), geboren in 1758, was Wever van beroep en inwoner van het dorp Pin- en Mange in het departement der Maine en Loire, toen, de Nationale Conventie in 1793 de ligting van 300,000 man gedecreteerd hebbende, er een gemor ontstond onder de jonge lieden, zamengeroepen om te loten voor het contingent van S. Florent, en CATHELINEAU, ofschoon als gehuwd vrij van den militairen dienst, zijne buren aanhitste om de wapens op te vatten en zich te verzetten tegen het gewelddadig wegvoeren der wederspannige jongelieden. In twee dagen had hij 200 man bij elkander uit de naburige dorpen, waarmede hij te Jallais een' post vermeesterde, verdedigd door een' zesponder, die in zijne handen viel; den volgenden dag veroverde hij het dorp Chemillé, waar hij drie veldstukken en eenige gevangenen magtig werd. CATHELINEAU, versterking bekomen hebbende, tastte Chollet aan, sloeg een corps van 500 man en veroverde de stad, waar nogmaals verscheiden stukken geschut in zijne handen vielen. Zich toen bij den Generaal D'ELBÉE voegende, streed hij onder diens bevelen. De opstand maakte zulk een' snellen voortgang in de Vendée, dat men de noodwendigheid inzag om het opperbevel in de handen van een' enkelen te vertrouwen, maar de hoofden der onderscheiden benden waren huiverig om zich een' meester te geven: men kwam derhalve op het denkbeeld om tot legerhoofd een' man te kiezen, die daartoe wel de vereischte bekwaamheden bezat, maar tot de geringere klassen behoorde, en zich dus geen meer gezag zou durven aanmatigen dan hem werkelijk toekwam. Men geloofde dien man in CATHELINEAU gevonden te hebben, en hij zelf wilde bewijzen dat men zich in hem niet bedrogen had; hij besloot Nantes aan te tasten; den 29 Junij 1793 in het eerst met een aanmerkelijk verlies teruggeslagen, hervatte hij verscheiden malen den aanval, maar bij den laatsten storm werd hij door een' kogel in den arm getroffen, en de Generaal D'ELBÉE gebood dadelijk den aftogt. Naar S. Florent vervoerd, † CATHELINEAU aldaar den 10 Julij 1793 aan de gevolgen zijner wonde, waarbij het koudvuur gekomen was. Zijn verlies werd zeer betreurd door de Vendéërs, die hem den naam van *Saint d'Anjou* gegeven hadden.

CATILINA (LUCIUS SERGIUS), afkomstig uit een der aanzienlijkste Romeinsche Patricische geslachten, koos in de burgerlijke tweespalt tusschen MARIUS en SYLLA de zijde van den laatsten, en verbond zich met eenige berooide jonge lichtmissen van voorname huizen en lieden, die niets te verliezen hadden, om eene omwenteling in den Romeinschen Staat te bewerken, door landverraad, oproer en andere strafbare middelen, waartoe hij zich een' aanhang onder alle standen gemaakt had; ook leden van den Raad hadden deel aan de zamenzwering, en zelfs CÆSAR droeg er kennis van. Het oogmerk was de openbare schatkist te plunderen en door middel van proscriptiën zich meester te maken van de bezittingen der rijken. De aanhangers van CATILINA zochten hem tot Consul te doen verheffen, maar CICERO trad hem als mededinger in den weg; al wat CATILINA's vrienden vermogten was dat CAJUS ANTONIUS, een der zamenzweerders, te gelijk met CICERO benoemd werd. CATILINA gaf daarom zijn ontwerp niet op; doch toen de aanslag ter uitvoering rijp was, werd dezelve door CICERO met zoo veel moed als beleid verijdeld. Deze wakkere Consul, van alles onderrigt, trad, toen CATILINA het gewaagd had in den Raad te verschijnen, openlijk als beschuldiger tegen hem op, en redde den Staat door de stoutmoedige aanklagt van den magtigen verrader, die zich verantwoordde door bedreigingen, Rome verliet en zich naar Hetrurië begaf, waar hij een leger verzamelde, waarmede hij tegen Rome optrok, doch het welk bij Pistoja geslagen werd door PETREJUS, ambtgenoot van CICERO, waarbij CATILINA den dood zocht en vond 62 jaren vóór J. C. In Rome zelf ging men met zeer veel matiging tegen de medepligtigen aan het verraad te werk; slechts vijf werden met den dood gestraft; de meeste overigen liet men ongemoeid, om dat zij door het vernielen van CATILINA's leger toch onschadelijk gemaakt waren. SALLUSTIUS heeft deze zamenzwering uitvoerig in een' schoonen stijl beschreven, waarvan echter tot nog toe geene goede Nederduitsche vertaling voorhanden is.

CATILLUS, oude benaming van *Monte di Tivoli*, bij Tibur.

CATINAT (NICOLAS), geboren te Parijs in 1637, had in de regtsgeleerdheid gestudeerd, doch als Advokaat zijn eerste proces verloren hebbende, kreeg hij een' tegenzin in de practijk, en trad in den krijgsdienst. Bij den aanval op Rijssel in 1667 onder de oogen van LODEWIJK XIV bewijzen van zijn' moed en zijne bekwaamheid gegeven hebbende, werd hij Luitenant bij de lijfwacht. Hij onderscheidde zich vervolgens bij Maastricht, Besançon, Senef, Kamerijk, Valenciennes, S. Omer en Yperen, en werd telkens tot hoogeren rang bevorderd. LODEWIJK XIV den Hertog van Savoyen den oorlog verklaard hebbende, zond CATINAT met een leger, waarover hij als Luitenant-generaal het bevel voerde, tegen hem. CATINAT won den slag bij Staffardo den 18 Augustus 1690, en dien bij Massiglia den 4 October 1693, veroverde Savoyen en een gedeelte van Piemont, waarvoor hij den maarschalksstaf bekwam. In Vlaanderen behaalde hij insgelijks veel roem, en veroverde Ath in 1697. In 1701 trok hij aan het hoofd van het Italiaansche leger tegen Prins EUGENIUS te veld, kreeg den 6 Julij de nederlaag te Carpi en moest het gansche land tusschen de Etsch en de Adda ruimen; niet gelukkiger was hij in den slag van Chiari, waar VILLEROI het opperbevel voerde; toen hij na een' vruchteloozen aanval de troepen weder verzamelde, antwoordde CATINAT een' officier, die hem voorhield dat zij allen een' onvermijdelijken dood te gemoet gingen: »Het is waar, de dood is »voor ons, maar de schande is achter ons!" Zijne tegenspoeden in het veld, welke het Fransche hof niet aan de kwade trouw des Hertogs van Savoyen wilde toeschrijven, bragten CATINAT bij LODEWIJK XIV in ongenade. Hij verdroeg deze miskenning als wijsgeer, en stelde meer roem in zijn vaderland nuttig te zijn dan in de gunst des Konings, die toch eindelijk zijner verdiensten regt liet wedervaren, en hem in 1705 op de lijst deed plaatsen der nieuwe ridders van den H. Geest. CATINAT weigerde nogtans deze eer; zijne maagschap was daarover zeer misnoegd. »Welnu," zeide hij, »strijk mijn' naam »uit uwe geslachtlijst." † te S. Gratien, bij Montmorency, den 25 Februarij 1712.

CATO (DIONYSIUS), een weinig bekend Stoïcijnsch wijsgeer, die ten tijde der ANTONIJNEN bloeide, is, of wordt gehouden voor den schrijver van een klein zedekundig handboekje, in tweelingverzen

(*disticha*), hetwelk sedert den tijd van Karel den Grooten in de scholen gebruikt, menigvuldige malen afgeschreven, gedrukt en vertaald geworden is, onder den titel van *Disticha* Catonis, of *Distichorum de moribus ad filium Libri* IV. De beste uitgave van dit werkje is die van O. Arntzenius, te Amsterdam in 1759 gedrukt. Het boekje heeft geringe philosophische en poëtische waarde. = (Marcus Porcius), bijgen. Priscus, geboren te Tusculum, 232 jaren vóór J. C., was 17 jaren oud, toen hij den veldtogt van Fabius Maximus bijwoonde, die Hannibal in Capua belegerde; vijf jaren later hielp hij Tarente veroveren, en keerde na het einde van den veldtogt op zijne Sabijnsche landhoeve terug, welke hij met eigen handen bebouwde en zich overigens met de letteroefeningen bezig hield. Valerius Flaccus, een aanzienlijk en rijk Romein, die een buitengoed in zijne nabuurschap bezat, leerde Cato kennen, en noodigde hem naar Rome te komen, waar hij door zijne welsprekendheid en zijn voorbeeldig gedrag de opmerkzaamheid tot zich trok. Hij was 30 jaren oud toen hij als Krijgstribun naar Sicilië ging. Het volgende jaar werd hij Quaestor, vervolgens Aedilis, Praetor en Landvoogd van Sardinië. Hier kreeg hij kennis aan den dichter Ennius, die hem Grieksch leerde, en dien hij bij zijne terugkomst mede naar Rome bragt. Eindelijk werd Cato Consul, en had zijn' vriend Valerius Flaccus tot ambtgenoot. Kort daarop trok hij naar Spanje, waar een opstand uitgeborsten was; hij behaalde met een nieuw opgerigt leger verscheiden overwinningen, onderwierp de provincie op nieuw, en keerde naar Rome terug, waar de eer der zegepraal hem toegekend werd. Straks daarop volgde hij Sempronius naar Thracië. Later voegde hij zich bij het leger onder het bevel van den Consul Manius Acilius, om tegen Antiochus te strijden, en den oorlog naar Thessalië over te brengen; met een gedeelte zijner soldaten bezette hij eene der steilste bergspitsen van Thermopyle en besliste daardoor de overwinning, waarvan hij de tijding 189 jaren vóór J. C. zelf naar Rome bragt. Zeven jaren later werd hij Censor. Met eene geduchte strengheid nam hij dit ambt waar, natuurlijk niet zonder tegenspraak en tegenwerking van zijne maatregelen, die hij niettemin met kracht en nadruk deed uitvoeren, en daardoor zoo veel goedkeuring verwierf, dat de Raad, toen hij dit ambt nedergelegd had, besloot hem een standbeeld met een vereerend bijschrift op te rigten. Cato's staatkundig leven was een lange worstelstrijd; bij klaagde onophoudelijk nu dezen, dan genen aan, en werd evenzoo aangeklaagd, doch telkens vrijgesproken. Zijne laatste staatkundige verrigting was een gezantschap naar Carthago, om een geschil tusschen den Numidischen Koning Masinissa en de Carthagers te vereffenen. Men beschouwt deze reis als de oorzaak van Carthago's ondergang; want Cato was over de wijze, waarop deze mededingster van Rome hare verliezen hersteld had, dermate verwonderd, dat hij sedert iedere redevoering besloot met de woorden: »Overigens ben ik van gevoelen dat Carthago moet verdelgd worden." † 147 jaren vóór J. C. Van zijne menigvuldige schriften is slechts dat *De Rei rustica* tot ons gekomen. Cicero spreekt met den grootsten lof van zijne redevoeringen, en zijne geschiedenis van den oorsprong des Romeinschen volks wordt door de oude schrijvers dikwijls aangehaald. = (Marcus Porcius), achterkleinzoon van den Censor, en tot onderscheiding van dezen Cato van Utica genaamd, om dat hij aldaar zijn leven eindigde, werd geboren 93 jaren vóór J. C. en na den dood zijner ouderen opgevoed door zijn' oom Livius Drusus. Hij deed zijn' eersten veldtogt als vrijwilliger tegen Spartacus; vervolgens werd hij als krijgstribun naar Macedonië gezonden; toen de tijd van zijn ambt verstreken was, bezocht hij Azië, en bragt den Stoicijn Athenodorus mede naar Rome. Hierop werd hij Quaestor; hij nam dit ambt met de strengste naauwgezetheid waar, en had den moed om de hooge ambtenaars wegens hunne afpersingen en knevelarijen in regten te vervolgen. Hij evenaarde zijn' overgrootvader in strengheid van zeden en deugdzaamheid van gedrag. Met droefheid zag hij den Staat door burgerlijke tweespalt verscheuren. Verscheiden eerzuchtigen zochten, op het voorbeeld van Sylla, zich van het oppergezag meester te maken; Crassus geloofde hetzelve met zijn geld te zullen koopen; Pompejus verwachtte dat het hem vrijwillig zou opgedragen worden; Cæsar, die beiden in bekwaamheid overtrof, verbond zich met beiden, en gebruikte den rijkdom des eenen en het aanzien des anderen tot zijne oogmerken. Aan het hoofd van den Raad, de eenige steun der Republiek, stonden Catulus, Cicero en Cato, de eenigen, die tot geene partij behoorden, en het vaderland als regtschapen mannen dienden. Cato benadeelde nogtans dikwijls de zaak, welke hij voorstond, door de onbuigzaamheid van zijn karakter. Onderweg naar zijn landgoed ontmoette hij Metellus Nepos, dien hij als een' slecht' mensch kende, en die naar Rome reisde, om het tribunaat te bekomen: dadelijk keerde Cato terug, vroeg zelf het tribunaat, en werd te gelijk met Metellus gekozen. Om dezen tijd werd de zamenzwering van Catilina ontdekt. Cato ondersteunde Cicero met nadruk, en vorderde de straf der schuldigen; hij verzette zich tegen den voorslag van Metellus, om Pompejus het opperbevel over het leger tegen Catilina te geven, en ware bijna om het leven geraakt in een' volksoploop, dien zijn ambtenaar en Cæsar tegen hem aangerigt hadden. Na de terugkomst van Pompejus verijdelde Cato meermaals diens eerzuchtige ontwerpen, en voorzag de gevolgen van het tusschen Crassus, Pompejus en Cæsar gesloten verbond. Cæsar had zich reeds toenmaals zoo veel gezag aangematigd, dat hij het durfde wagen Cato naar de gevangenis te laten voeren, maar hij werd door het gemor des volks gedwongen hem weder los te laten. Doch het driemanschap wist te bewerken dat Cato naar Cyprus gezonden werd, om onder een nietig voorwendsel den Koning Ptolemeus af te zetten. Hij was genoodzaakt te gehoorzamen, maar ging ondertusschen voort met de Driemannen te dwarsboomen; hij werd voor de tweedemaal gevangen genomen, maar het gansche volk volgde hem naar de gevangenis, en men moest hem weder ontslaan. Kort daarop werd hij Praetor, en na den dood van Crassus namen de woelingen toe. Pompejus werd, op den voorslag van Cato, tot Consul alleen benoemd. De burgeroorlog borst uit. Cato, die zich als Propraetor in Sicilië bevond, begaf zich, bij de aankomst van Curio met drie van Cæsars legioenen, naar het leger van Pompejus bij Dyrrachium. Pompejus, de overwinning aldaar behaald hebbende, liet Cato ter bewaking der krijgskas en der magazijnen terug, en vervolgde zijn' mededinger: om deze reden was Cato bij den slag van Pharsalus niet tegenwoordig, na welken hij met zijn volk naar Cyrene, in Afrika, overstak. Hier vernam hij dat de schoonvader van Pompejus naar den Mauritaanschen Koning Juba overgegaan was, waar Varus eene aanzienlijke magt verzameld had. Cato nam zijn' weg derwaarts, overwon honger, dorst en alle moeijelijkheden, en bereikte Utica, waar beide legers zich vereenigden. Scipio werd opperbevelhebber over dezelve, en Cato kreeg het bevel in de stad Utica, terwijl Scipio en Labienus tegen Cæsar opbraken. Cato had hun geraden den slag te vermijden; zij waagden dien evenwel, kregen de nederlaag, en Afrika onderwierp zich aan den overwinnaar. Eerst was Cato voornemens zich met de in de stad aanwezige Senatoren tot het uiterste te verdedigen, maar gaf zulks op, en liet degenen vertrekken, die hem wilden verlaten. Zijn besluit was genomen. Des avonds vóór den tot de uitvoering bestemden dag at hij bedaard met eenige vrienden, onder het voeren van wijsgeerige gesprekken; hierop las hij in zijne slaapkamer in Plato's *Phaedon*, sliep gerust in, en deed bij zijne ontwaking in de haven vernemen of zijne vrienden vertrokken waren, liet zich zijn zwaard geven, las nog eene wijl in den *Phaedon*, en was naauwelijks alleen, toen hij zich met zijn zwaard doorboorde. De bewoners van Utica lieten hem prachtig begraven en vereerden zijne nagedachtenis met een standbeeld. De Engelsche Dichter Addison heeft het uiteinde van Cato als treurspel behandeld; verscheiden Fransche tooneeldichters hebben dit onderwerp insgelijks bearbeid.

CATOPTRICA, van *Κατοπτρον*, spiegel, is de leer der wederkaatsende stralen, een gedeelte der gezigtkunde; Spiegelperspectief. Zie Optica.

CATOPTROMANTIE, Gr.-Lat. *Catoptromantia*, spiegelwigchelarij, was een catoptrisch kunststuk des bijgeloofs, met 2 of 3 spiegels zoodanig te plaatsen, dat de voorwerpen van den eenen in den anderen werden teruggekaatst.

CATS (Jakob), geb. te Brouwershaven, den 10 November 1577, werd, zijne moeder vroeg verloren hebbende, en zijn vader hertrouwd zijnde, opgevoed door een' oom, die hem te Zierikzee ter schole bestelde, waar hij reeds smaak kreeg in de rijmkunst (in dien tijd rederijkkunst of rhetorica genaamd), waarin een Brabandsch jongeling hem onderwees. Van hier werd hij naar Leyden gezonden, om zich in de regtsgeleerdheid en het Grieksch te oefenen; vervolgens te Orleans tot Doctor bevorderd zijnde, vertoefde hij aldaar en te Parijs nog eenigen tijd, oefende zich te 's Gravenhage in de practijk en zette zich te Brouwershaven als Advokaat neder. Tot herstel van zijne gezondheid deed hij eene reis naar Engeland, waar hij de hoogescholen van Oxford en Cambridge bezocht. Bij zijne terugkomst koos hij Middelburg tot zijne woonplaats, en huwde met Elizabeth van Valkenburg, geboren te Antwerpen en wonende te Amsterdam. Van de vijf kinderen, uit dit huwelijk gesproten, stierven vroegtijdig de drie zonen; uit de huwelijken der beide dochters heeft hij veertien kindskinderen gezien. De eerste jaren van zijn huwelijk sleet Cats ambteloos in den schoot van zijn gezin te Middelburg of op zijn landverblijf te Grijpskerke, tot hem bijna gelijktijdig het hoogleeraarschap in de regtsgeleerdheid aan de hoogeschool te Leyden en het ambt van Pensionaris door de regering van Middelburg werd aangeboden; hij verkoos het laatste, en deed met deze waardigheid te aanvaarden, om zoo te zeggen, den eersten stap op het staatstooneel. Twee jaren daarna benoemde de stad Dordrecht hem tot haren Pensionaris, en hij begaf zich met zijn huisgezin derwaarts; in 1625 werd hem ook de post van Curator der Leydsche hoogeschole opgedragen; in 1627 met Albert Joachimi in gezantschap naar Engeland gezonden zijnde, werd Cats door Koning Karel I met de ridderorde van S. George vereerd. In 1636 bekwam Cats het gewigtig ambt van Raadpensionaris van Holland en West-Friesland. In deze aanzienlijke hoedanigheid verwelkomde hij in 1638 Maria de Medicis, moeder van Lodewijk XIII, Koning van Frankrijk, bij hare komst in den Hage, uit naam der Staten, gelijk hij ook in 1642 jegens Maria Henriette, gemalin van Karel I, Koning van Enge-

land, zoo wegens de Algemeene Staten als wegens die van Holland het woord voerde. In 1645 werd CATS aangesteld tot Grootzegelbewaarder en Stadhouder van de leenen. Gedurende de laatste vijf jaren van zijn raadpensionarisschap ondervond hij al de zorg en bekommering, die in moeijelijke tijden aan hooge staatsambten verknocht zijn. De jonge Stadhouder WILLEM II, die in 1647 zijn' vader FREDRIK HENRIK was opgevolgd, maakte door zijn onbezonnen heerschzuchtig gedrag hem de uitoefening van zijn ambt ten uiterste moeijelijk. In 1650 op eigen gezag zes leden der staatsvergadering van Holland hebbende doen vatten en naar Loevestein vervoeren, gelastte de Stadhouder CATS den Staten kennis te geven van deze willekeurige handelwijze, en tevens dat hij eenig krijgsvolk afgezonden had, om Amsterdam bij verrassing in te nemen, welke aanslag echter mislukte. CATS was zoodanig ontsteld over deze verregaande vermetelheid van den onbezonnen jongen vorst, dat deze zelf den inktkoker haalde en hem gebood de namen der gevangen heeren op te schrijven. Gelukkig gaf de vroegtijdige dood des Stadhouders aan de zaken eene geheel andere gedaante, en kort daarop werd in 1651 de vermaarde groote vergadering gehouden, die door CATS geöpend en gesloten werd. Nog in hetzelfde jaar, op zijn verzoek, zijn ontslag bekomen hebbende van het moeijelijk ambt, hetwelk hij 15 jaren met lof bekleed had, viel hij in de vergadering der Staten van Holland op zijne knieën, en dankte God voor zijnen bijstand in deze gewigtige bediening gedurende zoo vele jaren. Hierop moest hij zich terstond reisvaardig maken tot eene gezantschapsreis naar Engeland, waar de Protector CROMWEL eene vijandige houding jegens dezen Staat had aangenomen. CATS bleef met zijne medeafgezanten den geheelen winter door in Engeland; doch de onderhandelingen vruchteloos afgeloopen zijnde, kwamen de gezanten in Mei 1652 terug. CATS ontsloeg zich nu ook van zijne beide andere bovengem. ambten, en sleet de acht overige jaren van zijn werkzaam en nuttig leven op zijn buitenverblijf Zorgvliet, hetwelk hij even buiten 's Gravenhage aan den Scheveningschen weg had aangelegd. Hier schreef hij nog verscheiden uitgebreide dichtstukken, vol zin- en zaakrijkheid, en even los en geestig als zijne bereids vroeger uitgegevene. Hij genoot zijn' hoogen ouderdom in deze stille rust als den schoonen avond van een' welbesteeden dag, en † den 12 Sept. 1660. In 1829 werd hem ter eere in zijne geboortestad Brouwershaven een standbeeld opgerigt, hetwelk deze sedert eenige jaren jammerlijk vervallen stad niet weinig opluistert. Zijne Dichtkundige Werken zijn ontelbare malen in allerlei formaten gedrukt, het laatst in 1828 te Amsterdam, bij de GEBROEDERS DIEDERICHS, in één groot-octavo boekdeel en tegen een' voorbeeldeloos goedkoopen prijs aan een aanzienlijk getal inteekenaars afgeleverd, terwijl sedert de Boekhandelaar BREST VAN KEMPEN niettemin eene kostbare prachtuitgave met nieuwe platen ondernomen heeft. Zeer zeker is sedert de uitvinding der Boekdrukkunst in Nederland geen boek zoo algemeen onder alle klassen van lezers verspreid geworden als de werken van CATS, die ook genoegzaam alle in het Hoogduitsch, en grootendeels in het Latijn, Engelsch en Fransch zijn overgezet.

CATTARO, eene sterk bemuurde stad in Dalmatië, met een bergslot, ligt aan de golf van Cattaro, en heeft 2500 deels Katholijke, deels Grieksche inwoners, die meest van de scheepvaart en de visscherij bestaan, gelijk mede de bewoners der langs den krommen *bocche di Cattaro* gelegen volkrijke dorpen, die met de stad op 14 □ mijlen eene bevolking van 30,000 zielen uitmaken. Uit vrees voor de Turken onderwierp Cattaro in 1420 zich vrijwillig aan de Republiek Venetië, en behoort sedert 1814 aan Oostenrijk. Het land brengt wijn, olie en boomvruchten voort.

CATTEN (DE), een der vermaardste en dapperste Germaansche volken, bewoonden het land, dat tegenwoordig Hessen, Fulda, Hanau, het grootste gedeelte der Nassausche landen en het oostelijkste gedeelte van Westphalen bevat. Zij voerden bloedige oorlogen met de Hermonduren en Cheruscen, en verdrongen de Tencteren en Usipeten. CÆSAR kon niets met vrucht tegen hen ondernemen. DRUSUS, die eerst door het aanvallen der Cheruscen zich de Catten tot vrienden gemaakt had, werd, toen hij sterkten in hun land aanleide, hun vijand; hij sloeg hen, zonder hen te overwinnen; door bondgenootschappen met andere Germaansche volken boden zij den Romeinen een' krachtigen wederstand, tot zij door GERMANICUS geslagen en door DIDIUS JULIANUS onder de regering van MARCUS AURELIUS cijnsbaar gemaakt werden. Met het einde der IV eeuw verdwijnt hun naam uit de geschiedenis en de Catten versmelten onder de Franken; doch met de VIII eeuw komen zij onder de benaming van Hassen of Hessen wederom te voorschijn, die de Catten als hunne voorvaderen aanmerken, gelijk de Hollanders de Batavieren.

CATTENBURCH (ADRIAAN VAN), geboren te Rotterdam den 2 November 1664, was aanvankelijk Predikant bij de gemeente der Remonstranten in zijne geboortestad, en werd in 1712 de opvolger van PHILIPPUS VAN LIMBORCH als Professor der godgeleerdheid aan de Remonstrantsche kweekschool te Amsterdam. † aldaar in 1737. Behalve eene berijming der beide boeken van SAMUEL, waaraan hij den titel gaf van *Het Leven van* DAVID in dichtmaat, in 1713 gedrukt, gaf hij in proza het *Leven van* H. DE GROOT in 1727 in het licht, natuurlijk een veel belangrijker werk; ook in 1728 eene *Bibliotheca Scriptorum Remonstrantium*, en in 1737 eene *Syntagma Sapientiae Mosaicae*, behalve nog eenige dogmatische werkjes van minder belang.

CATULLUS (CAJUS VALERIUS), geboren te Verona, of volgens anderen te Syrmium, 86 jaren vóór J. C. van aanzienlijke ouders, kwam jong te Rome, waar hij zich weldra als bevallig en vernuftig dichter onderscheidde. Hij was de vriend van CICERO, PLANCUS, CINNA en CORNELIUS NEPOS. De verzameling zijner gedichten is niet groot, maar bewijst wat CATULLUS in onderscheiden vakken van dichtkunst zou hebben kunnen leveren, bijaldien hij zich minder aan verstrooijingen had overgegeven; waarschijnlijk is ook niet alles van hem tot ons gekomen, maar wat wij van hem bezitten regtvaardigt volkomen de lofspraken zijner tijdgenooten, en onder dezen TIBULLUS, OVIDIUS en MARTIALIS. Hij was de eerste onder de Romeinsche dichters, die met goed gevolg de lyrische poëzij naar Grieksche voorbeelden beproefde, en HORATIUS in dit vak den weg baande. † volgens het gemeen gevoelen 57 jaren vóór J. C. De nieuwste uitgave zijner gedichten is die van DÖRING, Leipzig 1790.

CATZENELNBOGEN, een graafschap in de nabijheid van den Rijn en de Main, verdeeld in opper- en nedergraafschap; het eerste, door het Maintzer gebied van het laatste gescheiden, ligt tusschen den Rijn, de Wetterau en het Odenwald; het andere ligt tusschen den Rijn, de Rijngau, de graafschappen Nassau-Dietz, Idstein en Dillenburg, van welken de Prinsen van Oranje tot WILLEM V toe, zoo wel als van Catzenelnbogen, den titel voerden.

CAUCASUS, een gebergte in West-Azië, heeft, volgens de fabelleer, dezen naam van een' Herder, die, zijne kudde weidende op den berg Niphates, gedood werd door SATURNUS, die na den oorlog met de reuzen in dit gebergte gevlugt was, om de uitwerkingen der bedreigingen van JUPITER te ontwijken. Ter gedachtenis van dezen Herder kreeg dit gebergte den naam van Caucasus; hetzelve wordt ook Schach-Dagh en Schach-Elhrus genaamd, beslaat de landengte tusschen de Caspische en Zwarte Zee, en heeft eene lengte van 140 mijlen. Sommige bergtoppen hebben eene hoogte van 16,000 tot 17,000 voeten en zijn altijd met ijs en sneeuw bedekt. De hoogste berg van 17,388 voeten is in 1810 voor het eerst door een' Europeesch' reiziger beklommen; bergstroomen, afgronden en sneeuwvallen maken het beklimmen van de meesten onmogelijk. Deze gebergten, hoe woest en verschrikkelijk omhoog, zijn omlaag zeer vruchtbaar, inzonderheid de zuidelijke afhellingen, waar alles in overvloed gevonden wordt, en onderscheiden natiën of volksstammen wonen. De Caucasische landen, 5478 □ mijlen beslaande, bevatten 1,675,000 inwoners, die sedert 1813 Russische onderdanen zijn, of ten minste onder Russische bescherming staan.

CAUCHEN (DE) waren eene Germaansche natie, van Scythischen oorsprong; zij bewoonden het Oldenburgsche en Oost-Friesland, en versmolten naderhand onder de Saksers. Hunne geschiedenis is nagenoeg dezelfde als die der andere vroegere Germaansche volken, van welke TACITUS en JULIUS CÆSAR melding maken.

CAUCHON (PIERRE), Bisschop van Beauvais, was een ijverig aanhanger der Engelschen, toen zij in de XV eeuw meester waren van genoegzaam geheel Noord-Frankrijk. Hij werd verdreven door de inwoners van Beauvais, gedurende de belegering dezer stad in 1429, en bevond zich aan het Engelsche hof, toen de vermaarde JEANNE D'ARC (Maagd van Orleans) gevangen werd in het gebied van zijn bisdom. Uit kracht der kerkelijke voorregten beweerde hij het regt te hebben om haar te vonnissen, en veroordeelde haar tot eene altijddurende gevangenis; maar de Engelschen hierin geen genoegen nemende, verklaarde hij haar voor tooveres, bande haar uit den schoot der Kerk en leverde haar over aan den wereldlijken arm. † kort daarna in 1443; ingevolge van den banvloek van Paus CALIXTUS IV werd zijn lijk opgegraven en op den mesthoop gesmeten.

CAUDIJNSCHE VORKEN, Lat. *Furcae Caudinae*, is eene bergengte tusschen Caudium en Benevento, in welke 321 jaren vóór J. C. de Romeinsche legioenen, aangevoerd door den Consul VITRUVIUS, door de Samnieten gelokt werden, die hen onder het slavenjuk deden doorgaan en tot een schandelijk verdrag noodzaakten, hetwelk echter door den Raad niet bekrachtigd en van onwaarde verklaard werd.

CAULAINCOURT (ARMAND AUGUSTIN LOUIS DE), geboren te Caulaincourt, in 1773, trad even vóór de Fransche staatsomwenteling in den krijgsdienst, en werd in 1792 als edelman afgezet en in de gevangenis geworpen. Na zijn ontslag diende hij als gemeen grenadier drie jaren, vervolgens als jager te paard, doch de Generaal HOCHE herstelde hem in 1795 in zijn' rang als Kapitein. Kort daarna verkreeg hij dien van Eskadronsoverste en werd Aide de Camp van den Generaal DUBAYET, dien hij naar Venetië, en toen naar Konstantinopel verzelde, waarheen DUBAYET als gezant gezonden werd. In 1797 kwam hij met den Turkschen gezant in Parijs terug; drie jaren later bevond hij zich bij den slag van Wandheim aan het hoofd van een regiment karabiniers, en werd zwaar gekwetst. Na den vrede werd hij als buitengewoon gezant naar Rusland gezonden op het tijdstip dat Keizer ALEXANDER den Russischen troon beklom. Na zijne terugkomst onderscheidde hij zich in den slag van Moskirch, bij den overtogt van den Donau, te Neresheim en in den veldtogt van Hohen-

linden. Bonaparte, Eerste Consul geworden zijnde, gebruikte hem in zijn huis, maakte hem zijn' derden Aide-de-Camp en Opperstalmeester. In 1804 werd hij Brigade-generaal, en kreeg last om te Brussel het 112 regiment op te rigten, en vervolgens te Straatsburg de uitrusting te bespoedigen der flotille, bestemd om den Rijn af te zakken tot Dordrecht. Men wil dat hij zich tevens door Bonaparte heeft laten gebruiken, om te Ettenheim den ongelukkigen Hertog van Enghien op te ligten. Toen Bonaparte zich tot Keizer had doen verklaren steeg ook Caulaincourts fortuin ten hoogsten top als Hertog van Vicenza. Hij verzelde Napoleon op al zijne veldtogten, uitgezonderd in Spanje en in den slag van Wagram, gedurende welken tijd hij gezant in Rusland was, vanwaar hij in 1811 terug ontboden werd. Hij ontried Napoleon den togt naar Rusland, en haalde zich daardoor de ongenade van zijn' meester op den hals, die hem zelfs weigerde in Spanje te gaan strijden; maar te Moskow, of liever in de puinhoopen van deze verbrande stad aangekomen, wilde Napoleon hem naar Petersburg zenden, om over den vrede te onderhandelen; Caulaincourt weigerde dit op zijne beurt, want hij wist vooruit dat deze stap nutteloos zou zijn, en verzelde zijn' meester op deszelfs vlugt naar Parijs, waar zij den 18 December 1812 aankwamen. Men hield dadelijk een' raad, dien de Hertog van Vicenza bijwoonde, maar zijne toestemming niet gevende aan de voorwaarden van vrede, welke men wilde voorstellen, werd hij andermaal uit het bestuur verwijderd, doch weinig dagen daarna teruggeroepen, bij de opening van den veldtogt, en gedurende de afwezigheid des Ministers van buitenlandsche zaken belast met de briefwisseling met den Graaf von Bubna, wegens de onderhandelingen te Dresden; hij sloot ook met Rusland en Pruissen den wapenstilstand van Pleswitz, die het Congres van Praag ten gevolge had. Caulaincourt zou welligt een' voordeeligen vrede hebben kunnen sluiten, maar Napoleon wilde niet van zijn vastelandsstelsel afzien, en rekende nog te veel op zijn misbruikt krijgsgeluk, dat hem den rug begon toe te keeren, en te Leipzig geheel verliet. De overwinnaars eischten hoe langer hoe meer, en Napoleon, die niets wilde toegeven, verhaastte zijn' ondergang. Caulaincourt, die zich op het Congres te Chatillon bevonden had, kwam bij hem te S. Dizier, en verzelde hem tot bij Parijs. Toen men de capitulatie van deze stad vernam, begaf de Hertog zich dadelijk naar de verbonden monarchen; maar deze stap was toen nutteloos, en hij kon van Keizer Alexander niets verwerven dan de bespottelijke souvereiniteit van het eiland Elba voor hem, die bijna geheel Europa voor zijn' scepter had doen bukken. Caulaincourt bragt Napoleons afstand naar Parijs over, en teekende het verdrag van den 11 April 1814, doch weigerde zijne toetreding tot de nieuwe orde van zaken, en begaf zich op het land, waar men hem ongemoeid liet. Bij de terugkomst van Bonaparte in 1815 werd hij naar Parijs ontboden, en wederom aangesteld tot Minister van buitenlandsche zaken; na den tweeden val van zijn' meester bleef hij eenigen tijd in Parijs, en ondanks zijne blinde gehechtheid aan Napoleon, verwierven zijne vrienden dat hij van de lijst der ballingen geschrapt werd. Men sprak niet meer van hem, tot dat hij, door het plaatsen van eenige stukken in de dagbladen wat te veel ijver voor de zaak van den ex-keizer betoond hebbende, in regten betrokken, doch vrijgesproken werd. Hij bleef vervolgens vergeten, tot men vernam dat hij den 19 Febr. 1827 gestorven was. = (Auguste Jean Gabriel de), waarschijnlijk een broeder, ten minste een bloedverwant van den voorg., geboren te Caulaincourt in 1777, trad in 1792 in den krijgsdienst, deed zijn' eersten veldtogt in Italië en klom van rang tot rang op tot dien van Divisie-generaal. Hij was Gouverneur der pages van Napoleon, diende met veel onderscheiding in alle veldtogten, en sneuvelde in den slag aan de Moskwa den 7 September 1812 aan het hoofd van het 5 regiment Curassiers.

CAURIS noemt men zekere soort kleine witte, glanzige porseleinhorentjes, die op de Maldivische Eilanden ingezameld, en op de Guinesche kust en de Philippijnsche Eilanden als geld gebruikt worden, om voortbrengselen van de inlanders in te koopen; in Europa versiert men de hoofdstellen der paarden er mede.

CAUSALITEIT, van *Causa*, oorzaak, oorzakelijkheid, heet in de wijsbegeerte de verhouding der oorzaak tot de uitwerking. Als verstandsbegrip behoort de Causaliteit in de categorie der betrekkelijkheid. Al wat bestaat of geschiedt vooronderstelt eene oorzaak, dat is, elk waargenomen verschijnsel moet door een ander voorafgegaan worden, hetwelk hetzelve mogelijk maakt: elk verschijnsel brengt derhalve de eigenschap van oorzakelijkheid mede, want geene uitwerking kan zonder oorzaak gedacht worden: van daar de stelling: Niets uit niets, en niets uit zich zelven, behalve God, de grondoorzaak van alles, in wien al wat gedacht of in ruimte en tijd waargenomen wordt, bij opklimming van oorzaak tot oorzaak, dat is elke oorzaak als uitwerking van eene andere oorzaak gedacht of waargenomen, zich oplost. Sommigen beschouwen de betrekking der Causaliteit als eene betrekking van het geheel tot deszelfs deelen, en nemen eene van tijdsbepaling onafhankelijke Causaliteit aan, doch dit is in den grond hetzelfde, en wordt slechts aangevoerd om de tijdelijke betrekking tusschen oorzaak en uitwerking te ontkennen; de oorzakelijkheid dat zeker boekwerk b. v. uit drie deelen bestaat is, dat hetzelve in één deel te dik zou zijn; dat is, de oorzakelijkheid van 3 is 1 × 1 × 1 = 3.

CAUSEUR (Jean), Een Bretonsche Boer, bereikte den buitengewonen ouderdom van 137 jaren; hij werd namelijk geboren in 1638 en † den 10 Julij 1775. Hij was getrouwd toen hij 40 jaren oud was, en zijne vrouw † 93 jaren oud. Hij was in zijn geheele leven slechts drie malen ziek geweest, maar had altijd matig en geregeld geleefd, en stierf, zonder eenige ziekelijke gewaarwording, even als of hij in slaap viel.

CAUTIE, Lat. *Cautio*, waarborg, borgstelling tot verzekering van iets te doen of te laten, kan in de burgerlijke zamenleving op onderscheiden wijzen geschieden en gevorderd worden, namelijk door het nederleggen van geldsommen, verpanden van onroerende en roerende goederen, gewone borgen, verzekering onder eede, enz.

CAVALCANTI (Guido), Florentijnsch wijsgeer en dichter der XIII eeuw, was een vriend van Dante en even als deze een ijverig Gibellijn; hij nam een zeer werkzaam deel in de burgerlijke tweespalt van zijn' tijd. † in 1300. Zijne *Rime*, voor het eerst in 1498 te Venetië gedrukt, verschenen door de zorg van Cicciporci nogmaals te Florence in 1813. Zijne *Canzone sopra la natura dell' amore* heeft hem den meesten roem verworven.

CAVALERIE, zie RUITERIJ.

CAVALIER (Jean), hoofd der Protestantsche opstandelingen, bekend onder den naam van Camisards, werd geboren in een dorp der Cevennes in 1679, en was aanvankelijk Bakkersknecht te Geneve, doch weldra keerde hij onder de zijnen terug, die men door dragonders in den schoot der H. Kerk terug wilde brengen, en eindelijk genoodzaakt werden zich gewapenderhand tegen de mishandelingen te verzetten. De Maarschalk de Montrevel ondernam vruchteloos deze bergbewoners te onderwerpen; de Maarschalk de Villars, insgelijks daartoe vergeefsche pogingen aangewend hebbende, besloot te onderhandelen met Cavalier, die in dezen oorlog door zijn' moed en zijne bekwaamheden zich geächt en gevreesd had gemaakt. Dit hoofd der Camisards beloofde de wapenen neder te leggen, onder voorwaarde dat hij een corps mogt oprigten, waarvan hij Kolonel zou zijn; bovendien werd hem eene jaarwedde toegestaan van 1200 Livres, eene Kapiteinsplaats voor een' zijner broeders, de vrijheid van zijn' vader en van eenige andere om hun geloof gevangenen. Naar Versailles ontboden, werd hij aan Lodewijk XIV voorgesteld, die, hem ziende, de schouders ophaalde. Verontwaardigd over deze minachting, ging hij in Engelschen dienst over. Hij onderscheidde zich in den slag van Almanza tegen den Maarschalk de Berwik, en werd Gouverneur van het eiland Jersey. † te Chelsea in 1740. L. W. van Merken heeft in haar treurspel *De Camisards* zijn karakter vrij levendig geschetst.

CAVALIERI (Bonaventura), geboren te Milaan in 1598, † den 3 December 1647, behoorde sedert zijn 15 jaar tot de orde der Hieronymieten of Jesuaten, en onderwees aanvankelijk de godgeleerdheid; doch meer smaak vindende in de wiskunde, werd hij een leerling van Galilei en was de vriend van Toricelli. Te Pisa leerde hij de meetkunde, en maakte er zoodanige vorderingen in, dat hij reeds in 1629 over de ondeelbare grootheden zoo wel als over de kegelsneden eene verhandeling schreef, waardoor hij in dit zelfde jaar tot Professor aan de hooge school te Bologna benoemd werd. Behalve onderscheidene werken over de wiskunde, heeft hij ook ten believe van sommige zijner toehoorders eene verhandeling over de Astrologie geschreven, hoezeer hij zelf een vijand van de sterrewigchelarij was; deze verhandeling, die hij *Rota planetaria* betitelde, heeft hij onder den naam van Sylvius Philomantius in het licht gegeven. Onder zijne schriften is het meest bekend zijne *Geometria indivisibilium continuorum* in 1635 te Bologna gedrukt, in welk werk de eerste sporen te vinden zijn van de berekening der oneindig kleinen (*Calcul des infiniment petits*), welker volkomen uitvinding aan Newton, doch door anderen aan Leibnitz toegeschreven wordt.

CAVALLO (Tiberio), afkomstig uit Zwitserland, woonde te Londen en † aldaar in Jan. 1810. Hij heeft verscheiden schriften in het licht gegeven over de electriciteit en derzelver toepassing op de geneeskunde; hij was ook de uitvinder van een' nieuwen micrometer.

CAVANILLES (Antonio Jose), geboren te Valencia den 16 Jan. 1745, omhelsde den geestelijken staat, doch leide zich voornamelijk toe op de kruidkunde, en beöefende tevens de wijsbegeerte en wiskundige wetenschappen, welke hij te Murcia onderwees, toen hij tot opvoeder verkozen werd der kinderen des Hertogs van Infantado, Gezant te Parijs. Hij ging in 1777 derwaarts en bleef ald. 12 jaren; die hij geheel met de beöefening der wetenschappen doorbragt. Behalve eenige andere werken gaf hij aldaar in 1785 tot 1789 zijn groot botanisch werk: *Monadelphiae Classis dissertationes decem* in het licht. Na zijne terugkomst begon Cavanilles het schoone werk: *Icones et descriptiones plantarum, quae aut sponte in Hispania crescunt aut in hortis hospitantur*, 6 deelen in fol. met 600 pl. te Madrid in 1791 tot 1799 gedrukt. Op bevel der regering deed hij eene wetenschappelijke reis door Spanje, en op kosten des Konings verschenen zijne waarnemingen wegens het koningrijk Valencia te Madrid van 1795 tot 1797 in het licht, met platen naar zijne eigen

teekeningen. Hij was bezig met de uitgave van den koninklijken kruidtuin te Madrid, toen de dood in 1804 aan zijne nuttige werkzaambeden een einde maakte.

CAVARINUS, Koning der Senonen, in Celtisch Gallië, ten tijde van JULIUS CÆSAR, werd door dezen op den troon hersteld, dien zijne onderdanen hem hadden gedwongen te verlaten. Hij volgde hierop den Romeinschen Veldheer op zijne togten tegen AMBIORIX en de Trevi- ren, en voerde het bevel over de Gallische ruiterij.

CAVE (WILLIAM), geb. in Leicestershire den 30 Dec. 1637, † den 4 Augustus 1713, was Kapelaan van Koning KAREL II, en had zich bijzonder toegelegd op de kennis der kerkelijke oudheden. Zijne voornaamste Latijnsche en Engelsche werken zijn ook in het Nederduitsch vertaald, doch hebben tegenwoordig weinig belang meer.

CAVEIRAC (JEAN NOVI DE), Fransch geestelijke, geboren te Nismes in 1713, † in 1782, is in de geleerde wereld bekend als een ijverig advokaat van kwade zaken. Hij verdedigde onder anderen in openlijk gedrukte schriften de onverdraagzaamheid jegens de Protestanten, gaf in 1758 eene verdediging in het licht van LODEWIJK XIV wegens zijne herroeping van het Edict van Nantes, met een betoog der noodwendigheid van den afgrijsselijken S. Bartholomeusmoord; vervolgens ondernam hij in 1762 de verdediging van de schelmerijen der Jezuiten; doch dit brak hem zuur op; hij werd namelijk wegens dit geschrift door de regtbank van het Châtelet in 1764 veroordeeld tot te pronkstelling aan de kaak en voor altijd gebannen. Hij zocht eene schuilplaats in Italië, doch in Frankrijk teruggekeerd na het ontslag van den Minister CHOISEUL en de vernietiging des Parlements, toonde hij op nieuw zijn' ijver in het proces van eene Protestantsche vrouw, die 15 jaren gehuwd geweest was, maar Roomsch geworden zijnde, begeerde dat men haar huwelijk voor onwettig verklaren en vernietigen zou, welke vordering de Abt DE CAVEIRAC uit al zijne krachten ondersteunde. Nog schreef hij eene verdediging van het regt der Pausen op de stad Avignon.

CAVENDISH is een oud en aanzienlijk Engelsch geslacht, afkomstig van een' Normandsch' edelman, genaamd ROBERT DE GERNON, die WILLEM DEN VEROVERAAR in 1066 naar Engeland verzelde. Uit hetzelve zijn verscheiden vermaarde en geleerde mannen gesproten; wij zullen slechts eenigen der beroemdsten vermelden. = (CHARLES), geboren op het einde der XVI eeuw, was een ijverig verdediger der zaak van KAREL I, en sneuvelde bij Grantham in 1643, in een gevecht tegen CROMWEL. = (FREDRIK), geboren in 1729, † in 1803, was door zijne krijgsmansverdiensten opgeklommen tot den rang van Veldmaarschalk. Krijgsgevangen gemaakt zijnde in den slag van S. Cast, op de kust van Frankrijk in 1758, wilde men hem op zijn woord van eer ontslaan, maar hij weigerde dit eenigen tijd, om zijn woord niet te breken, zeide hij, met in het Parlement, waarvan hij lid was, te stemmen voor de subsidiën tot voortzetting van den oorlog. = (GEORGINE), Hertogin van Devonshire, geboren te Londen omstreeks 1746, † in 1806, was vermaard wegens hare schoonheid, haar vernuft en haar edel karakter. Zij heeft verscheiden dichtstukken in het licht gegeven; het voornaamste daaronder is *De Overtogt van den S. Bernardsberg,* door DE LILLE in het Fransch vertaald. = (HENRY), geboren in 1735, bezat slechts een middelmatig vermogen, echter had hij een' afkeer van ambten en alle zoogenaamde fortuinzoekerij: het was hem om nuttige kundigheden en geenszins om geld te doen; hij leide zich daarom alleen toe op de wetenschappen, inzonderheid op de scheikunde, en verwierf een' aanzienlijken rang onder de beoefenaars van deze wetenschap, door zijne gewigtige ontdekkingen in derzelver onderscheiden vakken. In de proefondervindelijke natuurkunde heeft hij zich niet minder roemvol onderscheiden, zoo mede in de hoogere meetkunde. Hij was sedert verscheiden jaren lid van de koninklijke maatschappij; in 1803 benoemde het Fransche Instituut hem tot een van deszelfs acht buitenlandsche leden. In 1773 van een' oom eene aanzienlijke erfenis bekomen hebbende, volhardde hij, schoon nu een schatrijk man, in zijne eenvoudige en geregelde leefwijze; aan weelde, pracht en overdaad besteedde hij niets, maar handelde met eene waarlijk koninklijke grootmoedigheid jegens verdienstelijke geleerden en bestemde aanzienlijke sommen tot boeken, instrumenten en geheime weldaden. † ongehuwd in 1810. Zijne kostbare bibliotheek had hij tot gebruik der geleerden bestemd, en zijn vermogen van meer dan 7 millioenen Holl. guldens aan legaten onder zijne minst bemiddelde neven verdeeld.

CAXTON (WILLIAM), geboren in het graafschap Kent omstreeks 1410, † te Londen in 1491, was de eerste, die de Boekdrukkunst in Engeland invoerde. Door de kooplieden van Londen als hunnen Factoor naar Holland en Vlaanderen gezonden, werd hij door EDUARD IV gemagtigd om het handelverdrag met PHILIPS DEN GOEDEN te vernieuwen. Bij deze gelegenheid had hij kennis gekregen van de uitvinding der Boekdrukkunst door LAURENS JANSZ. KOSTER te Haarlem. MARGARETA VAN YORK, gemalin van KAREL DEN STOUTEN, verzocht hem het *Recueil des Histoires de Troyes* in het Engelsch te vertalen, welke vertaling hij te Keulen deed drukken; doch weinig tijds daarna schafte hij zelf zich eene drukkerij aan, op welke hij in 20 jaren meer dan 60 boeken drukte, meest vertalingen uit het Fransch. Het invoeren der drukkunst veroorzaakte eene geweldige beweging onder de Engelsche geestelijkheid; de Bisschop van Londen zeide in eene vergadering van prelaten: »Zoo het ons niet gelukt deze gevaarlijke uitvinding te vernielen, zal zij ons vernielen.” CAXTONS drukken zijn plompen wanvormig, met afschuwelijke houtsneefiguren, doch de Engelsche Bibliomanen wegen ze letterlijk tegen goud op, want een defect exemplaar der voorz. vertaling van het *Recueil* werd op de verkooping der bibliotheek van ROXBURGH in 1812 door den Hertog van Devonshire voor 1000 Pst. gekocht.

CAYENNE, een Zuid-Amerikaansch eiland in Fransch Guiana, met eene stad van denzelfden naam, is zeer vruchtbaar, maar de lucht aldaar ongezond. Eenige kooplieden van Rouen leiden in 1624 de eerste Fransche volkplanting aan op het vaste land van Guiana aan de rivier van Sinomani, 15 mijlen van Cayenne, en in 1626 eene veel grootere in de nabijheid van de eerste, die sedert verviel, terwijl de jongere toenam; doch de Franschen, door hunne mishandelingen de inboorlingen tot wraak getergd hebbende, waren in 1635 genoodzaakt deze volkplanting weder te verlaten. In 1643 werd te Rouen eene maatschappij opgerigt tot het aanleggen van eene nieuwe volkplanting op het eiland Cayenne, onder het bestuur van PONCET DE BRÉTIGNY; doch hij werd met de meeste Franschen door de inboorlingen vermoord; de weinige overgeblevenen leefden met hen in vrede en hielden gemeenschap met de maatschappij in het moederland, die echter weinig voordeel van hare onderneming trok; doch eene nieuwe Maatschappij van Koning LODEWIJK XIII het uitsluitend voorregt bekomen hebbende om op de kust van Guiana tusschen de Amazonenrivier en den Oronoko te varen en te handelen, vertrokken twee schepen met ruim 800 personen van allerlei staat en onderdom in Julij 1652 uit Havre de Grace derwaarts en kwamen in September te Cayenne aan. Onderweg had men den Heer DE ROIVILLE, die tot Gouverneur der volkplanting benoemd was, vermoord en zijn lijk in zee geworpen. De Franschen van de oude maatschappij, in verbeelding dat hun versterking gezonden werd, hielpen de schepen binnen, en gaven de sterkte over, waardoor de nieuwe maatschappij in het bezit der volkplanting gesteld werd. De nieuw aangekomenen bouwden op het noord-oostelijkste punt des eilands de sterkte Ceperou, en hij dezelve eene stad, die naderhand de hoofdplaats der geheele volkplanting werd. Eene zamenzwering onder de directeurs werd ontdekt, een der medepligtigen boette zijn verraad met den hals en drie anderen werden naar een woest eiland verbannen; onder de overgeblevenen ontstond nieuwe tweespalt, en men begon de inboorlingen wederom te mishandelen, die daarop eene menigte Franschen vermoordden en de overigen dwongen in het fort te wijken, hetwelk de Gouverneur verlaten had, die naar Suriname gevlugt was. De Indianen benaauwden hen zoodanig, dat zij, met achterlating van alles, in drie of vier oude vaartuigen naar Barbados moesten wijken: dus was vóór het einde van 1653 Cayenne wederom geheel door de Franschen verlaten. Hierop namen de Hollanders in 1656 het eiland in bezit, en sloten in 1658 met den Baron DOUILLY een verdrag om hetzelve onder hunne oppermagt te besturen; de West-Indische maatschappij te Amsterdam zond in 1663 een schip met volkplantelingen derwaarts, die aldaar plantaadjen van katoen, suiker en indigo aanleiden en zich met de inboorlingen zeer wel verdroegen. Doch op den 11 Mei 1664 verschenen op de reede van Cayenne vijf Fransche vervoerschepen, met 1200 man landingstroepen, beschermd door twee koninklijke oorlogsschepen; de bevelhebber DE LA BARRE deed het fort opeischen; de Hollandsche Gouverneur SPRANGER, voor zulk eene overmagt moetende bukken, besloot tot de overgave aan de Franschen, die hierop aan land kwamen, zes schepen veroverden, de huizen der Hollanders plunderden, de bewoners naar Rochelle voerden, en hen van daar naakt en berooid naar Holland zonden. Deze vijandige onderneming in één' tijd van vollen vrede was een diplomatisch kunststuk van den hooggeprezen Franschen Minister COLBERT. Doch Frankrijk in 1666 aan Engeland den oorlog verklaard hebbende, vermeesterden de Engelschen Cayenne in 1667, waar zij alles te vuur en te zwaard verwoestten, zoodat weinige Franschen den dood of de gevangenschap ontkwamen. Toen de Engelschen vertrokken waren, namen de Franschen Cayenne wederom in bezit en herstelden alles zoo goed als zij konden. Frankrijk daarop den Nederlandschen Staat in 1672 den oorlog verklaard hebbende, verscheen de Hollandsche Commandeur JAKOB BINKES, met een eskader van 7 schepen in 1674 voor Cayenne, zette zijne manschap aan land, en deed het fort S. Michiel opeischen; de bevelhebber DE LEZY gaf een weigerend antwoord, maar capituleerde nogtans, toen de Hollanders eenige stormpalen uitrukten, en eer zij nog een schot gedaan hadden. De dappere Ridder DE LEZY en zijne bezetting werden als krijgsgevangenen naar Holland gezonden met het schip dat de tijding van deze verovering derwaarts overbragt. BINKES vermeesterde hierop geheel Cayenne en stelde de sterkte zoo veel mogelijk in staat van tegenweer; maar nog vóór het einde des jaars kwam de Fransche Admiraal D'ESTRÉES met eene vloot van 10 oorlogsschepen, 4 fregatten en 1 brander opdagen: zulk eene geduchte overmagt kon BINKES onmogelijk het landen beletten, veel minder lang wederstand bieden; na het sneuvelen van eenig volk aan wederzijden ging Cayenne

wederom aan de Franschen over; BINKES werd met de Hollanders in krijgsgevangenschap naar Frankrijk gevoerd, en bij den vrede ontslagen. Sedert zijn de Franschen in het bezit van Cayenne gebleven, en na de omwenteling werden de zoogenaamde gedeporteerden derwaarts in ballingschap gezonden; aan sommigen hunner heeft men de nieuwste niet zeer gunstige berigten wegens dit eiland te danken.

CAYET (PIERRE VICTOR PALMA), geboren te Montrichard, in Touraine, in 1525, van Katholijke ouders, studeerde te Parijs in de wijsbegeerte onder den vermaarden RAMUS, wiens voorbeeld hij volgde in het verzaken des Pausdoms; hij studeerde hierop te Geneve in de godgeleerdheid, werd Predikant te Montreuil-Bonnin, bij Poitiers, en vervolgens Predikant van de Prinses CATHARINA VAN BOURBON, die hem aan het hof van HENRIK IV bragt. Van onregtzinnigheid en zelfs van tooverij beschuldigd, omdat hij de *Historie van Doctor* FAUSTUS uit het Hoogd. vertaald had, werd hij door eene synode afgezet. Hierop keerde hij in den schoot der Roomsche Kerk terug, waar men hem met open armen ontving en priester maakte; kort daarop werd hij Doctor der Sorbonne en Professor der Hebreeuwsche taal in het Koninklijk Collegie. † in 1610. Hij heeft verscheiden godgeleerde en historische werken in het licht gegeven.

CAYLUS (ANNE CLAUDE PHILIPPE DE TUBIERE DE GRIMOARD DE PESTEL DE LEVIS, Graaf DE), geboren te Parijs den 31 October 1692, begaf zich in den krijgsdienst, en deed den veldtogt mede van 1711 in Catalonië. In 1715 nam hij zijn afscheid, deed eene reis naar Italië, en volgde in 1716 BONAC op zijne gezantschapsreis naar Constantinopel, bezocht de puinhoopen van Ephesus, van Troje en andere plaatsen in Klein-Azië en Griekenland. Op het verlangen zijner moeder keerde hij in 1717 naar Frankrijk, toen hij juist voornemens was naar Egypte en zelfs naar Azië te reizen. Na nog eenige reizen in Duitschland, Holland en Engeland gedaan te hebben, hield hij zich geheel en al bezig met de studie der oudheden en de beöefening der schilder-, beeldhouw- en graveerkunst, muzijk en fraaije letteren, ondernam een groot werk over de Egyptische, Grieksche, Hetrurische, Romeinsche en Gallische oudheden, met eene menigte platen, de antieken verbeeldende zijner kostbare verzameling. Hij schreef wijders eene menigte werken over allerlei onderwerpen van wetenschap en kunst, zelfs romans en luchtige opstellen. Ook was hij een onvermoeid en bekwaam Graveur, en heeft eene menigte prenten naar allerlei meesters gegraveerd, die wij hier even min als de titels zijner talrijke uitgegeven geschriften kunnen opgeven. Hij eindigde zijn werkzaam leven te Parijs den 5 September 1765.

CAZOTTE (JAQUES), geboren te Dijon in 1720, werd ambtenaar bij het zeewezen, en ging in 1747 als Controleur naar Martinique, waar hij betrekkingen aanknoopte met alle beöefenaars en vrienden der letteren, onder anderen met den Jezuit LAVALETTE, hoofd der zendelingen in dat land. De zorg voor zijne gezondheid noodzaakte hem naar Frankrijk te keeren, en hij bekwam zijn ontslag met den titel van Commissaris-generaal der marine. Hij stond al zijne bezittingen op Martinique af aan voorn. Pater LAVALETTE, die hem daarvoor wisselbrieven gaf op zijne orde, welke deze weigerde te betalen. CAZOTTE verloor daardoor 50,000 kroonen. Het proces wegens deze zaak is genoegzaam als de oorzaak aan te merken van eene menigte andere, in welke de goede trouw dezer eerwaarde vaders in geen zeer voordeelig licht verscheen. CAZOTTE vestigde zich te Parijs, en schitterde in de gezelschappen en onder de fraaije vernuften door zijne geestige invallen en vrolijke geschriften, die onder den titel van *Oeuvres badines et morales*, in 1788 bij elkander gedrukt zijn. Hij handhaafde zijn' verkregen letterroem, door nog verscheiden andere geschriften, die hij in een' ongeloofelijk korten tijd opstelde. Bij de uitbarsting der omwenteling was hij Maire van Pierry, bij Epernay, en werd als koningsgezinde in de gevangenis geworpen, met zijne dochter ELIZABETH, die in de ijsselijke slagting op den 2 en 3 September 1792 zich heldhaftig tusschen de moordenaars en haren vader wierp, zeggende: »Gij zult zijn hart niet treffen voor gij het mijne doorboord hebt!" Het staal ontzonk de hand der moordenaars, en beiden werden in triomf naar hunne woning gebragt. Maar CAZOTTE, andermaal gevat en voor de revolutionaire regtbank gesleept, verloor zijn hoofd onder de Guillotine den 25 Sept. 1792.

CAZWYNY (ZACHARIAS IBN MOHAMED), geb. te Caslibin in 1210; † ald. in 1283, kan aangemerkt worden als de PLINIUS der Oosterlingen; hij schreef verscheiden werken over de natuurlijke historie; het vermaardste daaronder is getiteld: De wonderen der natuur. In dit werk handelt hij over al het geschapene; het hoofdstuk over de gesternten is door IDELER in het Hoogduitsch vertaald en in 1800 te Berlijn gedrukt. Het tweede gedeelte is, onder de benaming van de drie Rijken der Natuur, door CHEZY in 1806 uitgegeven. BUTTON spreekt met zeer veel lof van dezen Perzischen natuurkenner.

C. B. Verkorting van *Civis bonus; Colonia Bononiensis; Commune bonum; Curator bonorum.*

C. C. Verk. van *Curator civium; Curiae consulto; Capite census; Colonia Carthago; Collegium Centonariorum*; tweehonderd.

C. C. C. Verkorting van *Censa civium capita; Colonia Corinthus; Calumniae cavendae causa*; driehonderd.

C. C. C. A. L. Verkorting van *Colonia Coloniae Claudia Augustae Lugdunensis; Collegium Centonarium Coloniae Augustae (Lugdunensis.*

C. C. C. C. Vier honderd.

C. C. D. Verkorting van *Curatum Consulto Decurionum.*

C. C. I. B. Verkorting van *Colonia campestris Julia Babba.*

C. C. I. H. P. A. Verkorting van *Colonia concordia Julia Hadrymetica Pia Augusta. (pii Meraniolae.*

C. C. M. M. Verkorting van *Collegium Centonariorum munici-*

C. C. M. R. Verkorting van *Collegium Centonariorum Municipii Ravennatensium.*

C. C. N. A. Verkorting van *Colonia Carthago Nova Augusta.*

C. C. N. C. Verkorting van *Colonia concordia Narbonensis Caesareanae.*

C. C. S. Verkorting van *Curatum communi sumtu; Curarunt cives Sassinates; Colonia Claudia Sabaria.*

C. C. V. V. Verk. van *Calator curiatus virginum Vestalium.*

C. D. Verkorting van *Capite diminutus; Communi dividundo.*

CEBA (ANSALDO), geboren te Genua in 1565, uit een edel geslacht was dichter, geschiedschrijver en redenaar; hij heeft verscheiden, werken in dicht en proza uitgegeven, doch die, op een paar treurspelen na, meest allen in vergetelheid geraakt of zoogenaamde rare boeken geworden zijn. † den 21 April 1623.

CEBES van Thebe, leerling van SOCRATES, wordt voor den opsteller gehouden van drie wijsgeerige gesprekken, van welke een onder de benaming van *Πιναξ*, de schilderij, tot ons gekomen, zeer dikwijls gedrukt en in verscheiden talen overgezet is geworden; in het Nederduitsch heeft men zelfs eene gerijmde vertaling van G. OUTHOF, onder den titel van *Levenstafereel van* CEBES, *den Thebaner*, in 1727 te Amsterdam gedrukt, met zeer geleerde noten, die den tekst in uitgebreidheid ver overtreffen.

C. E. C. Verkorting van *Coloni ejus coloniae.*

CECCO D'ASCOLI, eigenlijk FRANCESCO STABILI, maar dus genaamd met de verkorting van zijn' doopnaam naar de stad Ascoli, in de mark Ancona, waar hij omstreeks 1257 geboren was, beöefende de dichtkunst, de godgeleerdheid, de wis- en geneeskunde, maar vooral de sterrewigchelarij, welke hij openlijk te Bologna onderwees van 1322 tot 1325. Aangeklaagd bij de Inquisitie als ketter en toovenaar, werd hij veroordeeld tot openbare boetdoening en hem al zijne astrologische boeken afgenomen. Hierop begaf hij zich naar Florence bij KAREL, Hertog van Calabrië, waar hij, de horoscopen getrokken hebbende van de Hertogin en hare dochter, voorspelde dat beiden tot ontucht zouden vervallen: natuurlijk geraakte hij daardoor in ongenade, en andermaal der Inquisitie in handen gevallen, werd hij in 1327 levend verbrand. Er bestaat van hem een zeer middelmatig dichtstuk, behelzende, onder den titel van *l'Acerbo*, een wonderlijk mengelmoes van natuurkunde, moraalphilosophie en astrologische zotternijen; dit werk is voor het eerst te Venetië in 1478 gedrukt, en vervolgens nog zes of zeven malen elders, het laatst wederom te Venetië in 1559, maar heeft geene andere waarde dan die der zeldzaamheid.

CECIL (WILLIAM), geb. te Bourn, in Lincolnshire, den 13 Sept. 1520, stond reeds in gunst bij HENRIK VIII, en bekwam een' grooten invloed op de kortstondige regering van EDUARD VI als Staatssecretaris, maar leefde onder de regering van MARIA ambteloos. ELIZABETH, in 1558 den Engelschen troon beklommen hebbende, benoemde CECIL op nieuw tot Staatssecretaris en verhief hem in 1571 tot Baron van Burleigh; hij zette de hervorming met kracht door. De gunst der Koningin verwekte hem vele vijanden, de gevaarlijkste daaronder was de Graaf van Leicester, en de bekwame Staatsman had aanhoudend te worstelen met de tegenwerking der hovelingen, die vruchteloos zijne maatregelen zochten te verlammen. Volgens zijn inzigt was de veiligheid van ELIZABETH in gevaar zoolang MARIA STUART den troon van Schotland berat. Toen de beroerten in dit Rijk deze vorstin bewogen om eene schuilplaats in Engeland te zoeken, noopte hij ELIZABETH haar gevangen te houden, en na de zamenzwering van BABBINGTON, was hij een der regters over MARIA. Na het onthalzen dezer ongelukkige vorstin viel CECIL eenigen tijd bij ELIZABETH schijnbaar in ongenade, en werd van het hof verwijderd, doch hij bekwam weldra zijn' vorigen invloed weder, toen Engeland in 1588 bedreigd werd door de zoogenaamde »onoverwinnelijke" Spaansche vloot, die zoo slecht aan hare benaming beantwoordde. CECIL ontwierp een plan van verdediging en teekende op zijn sterfbed een voordeelig verdrag met de Algemeene Staten. † in 1598. = (ROBERT), tweede zoon van den voorg., geboren in 1563, was insgelijks Staatssecretaris onder de regering van ELIZABETH, en een der gemagtigden, die naar Frankrijk gezonden werden, om in 1597 den vrede tusschen dit Rijk en Spanje te bemiddelen. CECIL was een vijand van den vermaarden Graaf van Essex en een der voornaamste bewerkers van den val van dezen gunsteling. JAKOBUS I liet hem zijne waardigheden behouden, schonk hem verscheiden eertitels en maakte hem Ridder van den Kousenband; maar zijn gedrag jegens den Graaf van Essex en WALTER RALEIGH had hem bij vele Engelschen in den haat gebragt. † den 24 Mei 1612. Hoezeer zijne nagedachtenis niet onbesproken is, moet men echter regt doen aan zijne uitmuntende bekwaamheden, kennelijk uit zijne briefwisseling, te Londen in 1766 gedrukt.

CECILIA, vrouwennaam, van *caecus* en *caecitas*, blind, blindheid; beteekent *kortzigtige, blindachtige*. = (S.), Beschermheilige der Muzikanten, onderging den marteldood, volgens eenigen te Rome omstreeks 230, volgens anderen in Sicilië tusschen 170 en 180, want de Legende geeft daaromtrent geene zekerheid; maar omstreeks het einde der IV eeuw werd Paus PASCHALIS I in een visioen aangewezen waar haar gebeente te vinden was; hij liet onverwijld hetzelve opgraven en bouwde ter eere van deze Heilige eene kerk, die door een' Kardinaal-priester bediend wordt; het overblijfsel der H. CECILIA ligt onder het altaar in eene zilveren kist, door Paus CLEMENS VIII geschonken. Overigens is deze kerk rijk met kunstwerken versierd. = is de naam eener slang van een bijzonder geslacht; zij onderscheidt zich daardoor, dat haar ligchaam geene schubben of schalen heeft, maar volkomen glad is, en, als dat der wormen, door middel van over elkander schuivende ringen of rimpels, zich beweegt. De bovenlijn is voorspringend en van twee voelers (*tentacula*) voorzien. Zij heeft geenen staart. Er zijn drie soorten, namelijk 1) *Caecilia tentaculata*, de palingvormige Cecilia; zij is ongeveer *één'* voet lang, en van eene bruine kleur, maar de buik is wit. Zij is oorspronkelijk uit Zuid-Amerika. 2) *Caecilia glutinosa*, de wit geflankte Cecilia, nagenoeg van dezelfde grootte als de voorgemelde, en insgelijks bruin van kleur, behalve eene witte streep aan iedere zijde. 3) De tengere Cecilia is ongeveer 14 duim lang, en heeft het ligchaam zeer fijn gespikkeld.

CECILIANUS, Diaken van Carthago, werd in 311 na MENSURIUS tot Bisschop van deze stad verkoren, en had tot mededinger MAJORINUS, dien de Bisschoppen van Numidië, misnoegd dat zij niet geroepen waren bij de verkiezing van CECILIANUS, benoemd hadden. Deze dubbele bisschopskeus gaf den Bisschop DONATUS aanleiding om eene scheuring te bewerken. Het Concilie, gehouden te Rome in 315, handhaafde CECILIANUS, en veroordeelde DONATUS; het Concilie van Arles, het volgende jaar gehouden, bevestigde de uitspraak van dat van Rome, en CECILIANUS bleef in het bezit van het bisdom. † omstreeks 347; maar zijn dood maakte geen einde aan de onlusten, die nog langer dan twee eeuwen de Kerk van Afrika verscheurden. Zie DONATISTEN.

CECROPS, afkomstig van Saïs, in Egypte, vestigde zich in Attica, huwde met AGLAURA, dochter van ACTEUS, bouwde Athene, waaraan hij den naam van Cecropia gaf, en was de eerste Koning der Atheners. Hij onderwierp de inboorlingen meer door zachtheid dan door de wapenen, beschaafde hunne zeden, verpligtte hen tot het huwelijk, regelde den godsdienst, gaf hun wetten en stelde de regtbank in, zoo vermaard onder den naam van Areopagus. † na eene regering van 50 jaren, 1600 jaren vóór J. C.

CECRYPHALEA was de naam van een voorgebergte van den Peloponnesus, bij hetwelk de Atheners de Aegineten overwonnen.

CEDER is de soortelijke benaming van eene verscheidenheid in het geslacht der pijnboomen; doch de eigenlijke Ceder, in de gewijde oorkonden der Joden als de Ceder van Libanon vermeld, en die in Coelesyrië groeit, is merkelijk van de Europeaansche en Amerikaansche Ceders onderscheiden. Men heeft denzelven in Engeland en te Parijs in den Plantentuin aangekweekt. De echte Ceder bereikt eene hoogte van 130 voeten, heeft eene piramidale gedaante en bladen nagenoeg als die van den Jeneverboom, die den geheelen winter door groen zijn. Het Cederhout is roodachtig van kleur, zoo hard bijna als eikenhout en zeer bruikbaar tot kastenmakerswerk. De Cederharst is welriekend en bederfwerend. De ouden bezigden dezelve tot het balsemen der lijken. De Cederolie dient tot geneeskundig gebruik.

CEDILLE is de Fransche benaming der Ç, wanneer dezelve, voor de klinkers a, o of u geplaatst, als S wordt uitgesproken, b.v. *Forçat, Leçon, Reçu*, enz. Hiervoor blz. 261. col. 1 art. C, staat *cedule*, doch dit is eene drukfeil; het moet zijn *cedille*.

CEDITIUS (QUINTUS), Krijgstribuun in Sicilië omstreeks 234 jaren vóór J. C. onder den Consul ATTILIUS COLLATINUS, redde het Romeinsche leger uit een' gevaarlijken toestand met zich aan het hoofd te stellen van 400 jonge soldaten, met welke hij de vijandelijke magt verdeelde door een' stoutmoedigen aanval. CEDITIUS ontkwam alleen den roemrijken dood, naar welken hij zijne jeugdige medgezellen geleid had tot ontzet van het leger.

CEILON, een groot eiland in de Indische Zee, volgens het gemeen gevoelen het Taprobana der Ouden, ligt aan den mond van den Bengaalschen zeeboezem, beslaat een' omtrek van 1730 □ mijlen en is door 2 millioenen menschen bewoond. De eerste berigten wegens dit eiland heeft men aan den Portugees ALMEIDA te danken, die in 1505 door toeval op de kust van Ceilon verviel en door de inwoners welwillend ontvangen werd. Het kaneel, het hoofdvoortbrengsel des eilands, noopte de Portugezen aldaar handeletablissementen te vestigen, maar hunne wreedheid, hebzucht en dweeperij maakten hen zoo gehaat, dat de Singalezen den Hollanders, die in 1603 deze bezitting den Portugezen wilden afhandig maken, allen mogelijken bijstand boden. Door de verovering der hoofdstad Colombo gelukte het in 1656 den Hollanders de Portugezen te verdrijven. Doch de blijdschap der inboorlingen over hunne vermeende verlossing verkeerde in haat, toen zij zagen dat de verlossers zich van de sterkste plaatsen meester maakten en dezelve behielden. Ondertusschen bleven de Hollanders in het bezit van de gewigtigste punten des eilands, tot de Franschen in 1795 de Vereenigde Nederlanden aan hunne wapenen onderworpen hadden, wanneer Ceilon met meer overzeesche bezittingen door de Engelschen bezet en bij den vrede van Amiens in 1802 geheel aan hen afgestaan werd, waarna zij in 1815 door het gevangen nemen van den Singaleschen Koning van Candy en de verovering van zijne hoofdstad zich het geheele eiland onderwierpen. De inboorlingen, behalve die van Europeanen afkomstig zijn, bestaan uit Wedas en Singalezen; de eerste leiden een zwervend leven in de bosschen, doch de anderen staan op een' zekeren trap van beschaving, bebouwen het land, oefenen handwerken en hebben zelfs letterschrift; zij zijn, gelijk de Hindo's, in casten verdeeld, en belijden de leer van BUDDHA. Behalve het kaneel levert Ceilon nog eene menigte andere voortbrengselen in grooten overvloed, vooral uit het groeijend rijk; er wordt ook eene menigte nuttig en schadelijk gedierte gevonden; de olifanten treft men hij geheele troepen in de bosschen aan; zoo mede allerlei wild en ontzettend groote wilde zwijnen. De bergwerken zijn hier van geen belang, maar de paarlvisscherij op de westkust was eertijds zeer voordeelig.

CEINTUUR, Fr. *Ceinture*, gordel. Zie GORDEL.

CEIX, zie ALCYONE.

CELEBES, een eiland ten oosten van Borneo, heeft de gedaante van een dubbel hoefijzer, zoo dat het eiland uit vier groote schiereilanden bestaat, die in het midden met een hoog gebergte vereenigd zijn, uit hetwelk vier bergketenen over de gemelde schiereilanden loopen. Het hoogste gebergte is dat van Bouthain. Een groot gedeelte van het eiland behoort aan het Hollandsch gouvernement, namelijk de districten Makassar (met de gelijknamige hoofdstad en de forten Rotterdam en Vlaardingen), Maros, Boelecomba, Bouthain, enz. De voortbrengselen zijn voornamelijk goud, ijzer, zout, steenkolen, verf- en timmerhout, tabak, sago, katoen en rijst, de beide laatsten minder dan de consumtie vordert; voorts suikerriet, peper, tripauly, eetbare vogelnestjes, wilden tam vee, doch er zijn geene verscheurende dieren. De bevolking telt ruim 3,000,000 zielen. De Boegis (zoogenaamde Boeginezen) of inwoners van de provincie Boni, zijn om hunne dapperheid beroemd. Ook de Makassarsche paarden zijn van uitmuntende hoedanigheid. Eene uitvoerige beschrijving van Celebes vindt men in J. OLIVIER's *Land- en Zeetogten*, *enz.* III Deel. Het klimaat is gezonder dan op vele andere eilanden van den Oost-Indischen archipel.

CELESTINUS, mansnaam van het Latijnsche *celer*, snel, gezwind, vlug, schielijk: beteekent dus de *snelle, vlugge*; ten ware men de beteekenis van *coelestis*, hemelsch, wilde afleiden, doch dan zou men COELESTINUS moeten schrijven.

CELESTINUS. *Pausen van dezen naam.* = I, Romein, werd den 3 November 422 de opvolger van BONIFACIUS I; hij kreeg het te kwaad met de Afrikaansche bisschoppen, en hield in 430 een Concilie te Rome, door hetwelk de ketterijen van NESTORIUS veroordeeld werden; het volgende jaar zond hij twee afgevaardigden naar het Concilie van Ephesus, en handhaafde de leer van den H. AUGUSTINUS tegen de Gallische bisschoppen, die er ketterij in meenden te vinden. † den 1 Augustus 432. = II (GUIDO DI CASTELLO) werd den 26 September 1143 de opvolger van INNOCENTIUS II; hij bekleedde den H. Stoel slechts 5 maanden, en † den 3 Maart 1144. = III was 85 jaren oud, toen hij in 1191 tot opvolger van CLEMENS III verkoren werd. Men verhaalt dat hij, HENRIK VI tot Keizer gekroond hebbende, hem de kroon met den voet wederom van het hoofd schopte, terwijl de Keizer nog geknield lag, om te toonen dat hij zoo wel de magt had om hem de kroon te ontnemen als hem die te geven. Eenige schrijvers hebben dit wel in twijfel getrokken, maar wie de verregaande gezagsaanmatiging der Pausen in dien tijd in aanmerking neemt, zal zulk een gedrag niet ongeloofelijk vinden. Deze Paus was een ijverig voorstander der kruistogten, en moedigde de Christenvorsten onophoudelijk daartoe aan. † in 1198. = IV (GODOFREDO CASTIGLIANI) beklom als opvolger van GREGORIUS IX den H. Stoel den 22 September 1241 en † 18 dagen daarna. = V (PIETRO DI MURRRONE), geboren in Apulië, van arme, maar vrome ouders, wier elfde zoon hij was, werd met zijn 18 jaar Benedictijner monnik en leefde sedert als kluizenaar in de nabijheid van Sulmo. In deze eenzaamheid was hij reeds 80 jaren oud geworden, toen men in 1294 hem kwam berigten dat hij tot opvolger verkoren was van NICOLAAS IV. De goede man meende in het eerst dat hij droomde of dat men den spot met hem dreef; doch zich overtuigende dat het ernst was, smeekte hij met tranen in zijne oogen dat men hem van het pausschap wilde verschoonen, als daartoe geheel onbekwaam; maar het mogt niet baten: hij was genoodzaakt zijne spelonk te verlaten, en deed zijne intrede te Aquila, zittende op een' ezel. De Kardinalen hadden nogtans eerlang niet weinig berouw dat zij zulk een' onnoozelen bloed tot den H. Stoel verheven hadden, van welken de Kardinaal GAETANO met weinig moeite hem hewoog wederom afstand te doen, toen hij denzelven 5 maanden en acht dagen bekleed had. CELESTINUS keerde hierop weder naar zijne heremitaadje terug, en GAETANO werd Paus in zijne plaats (zie BONIFACIUS VIII), die, vreezende dat

zijn voorganger berouw krijgen mogt van zijn' afstand, hem deed vatten en opsluiten in het kasteel van Fumone. † aldaar in 1196 en werd in 1313 door Paus CLEMENS V gecanoniseerd. Alvorens afstand te doen, had hij de toestemming der Kardinalen verzocht en verkregen om eene door hem gestichte monnikenorde te bekrachtigen, die sedert naar hem de orde der Celestijnen genaamd, door Paus GREGORIUS X in 1273 op nieuw bevestigd en in 1778 afgeschaft werd.

CELIA, vrouwennaam, eigenlijk COELIA, bet. in het Latijn *holte*.

CELLAMARE (ANTONIO GIUDICE, Hertog van Giovenazzo, Prins van), geboren te Napels in 1657, en opgevoed aan het hof van KAREL II, Koning van Spanje, woonde den Spaanschen successieoorlog grootendeels bij, tot hij in 1707 krijgsgevangene der Keizerlijken werd; na zijne uitwisseling in 1712 keerde hij naar Spanje terug, werd tot Kabinetsminister en in 1715 tot buitengewoon' Gezant aan het Fransche hof benoemd. Hier werd hij het voornaamste werktuig der kuiperijen van ALBERONI en de ziel eener zamenzwering, om den Regent, PHILIPPUS, Hertog van Orleans, gevangen te nemen en het regentschap op te dragen aan PHILIPPUS V, Koning van Spanje. De aanslag werd in 1718 ontdekt, de Gezant gevangen genomen en onder een sterk geleide naar de Spaansche grenzen gebragt. PHILIPPUS V benoemde hem tot Landvoogd van Oud-Castilië. † te Sevilië den 16 Mei 1733.

CELLARIUS (CHRISTOPHORUS), geboren te Smalkalden, den 22 November 1638, wiens voorvaderen reeds hunnen oorspronkelijken naam KELLNER verlatijnd hadden, was een der geleerdste philologen van zijn' tijd; hij werd in 1667 Professor te Weissenfels, in 1673 te Weimar, later te Zeitz en Merseburg Rector der Latijnsche scholen en eindelijk Professor der welsprekendheid en Geschiedenis te Halle. † aldaar den 4 Junij 1707. Hij heeft eene menigte klassieken met geleerde noten en naauwkeurige registers in het licht gegeven, behalve zijne eigen in een' schoonen Latijnschen stijl geschreven werken, tot de Oude Geschiedenis, aardrijkskunde, Romeinsche oudheden en Latijnsche taal betrekkelijk, die nog voor de studerenden van een nuttig gebruik zijn.

CELLINI (BENVENUTO), geboren te Florence, in 1500, was Goudsmid, Beeldhouwer en Stempelsnijder, in welke vakken hij uitmuntende bekwaamheden bezat, daarbij een man van een' stoutmoedigen, rondborstigen, maar twistzuchtigen aard, die geene afhankelijkheid, verdrukking of verongelijking dulden kon, waardoor hij dikwijls ontmoetingen had, die hem in allerlei moeijelijkheden wikkelden. Toen de Connetable van Bourbon Rome in 1527 vijandelijk aanviel, was het CELLINI, die dezen veldheer nederschoot. Na de verovering der stad, week hij met anderen op het kasteel S. Angelo, hetwelk hij hielp verdedigen en PHILIBERT VAN CHALONS, Prins van Oranje, insgelijks doodde. Bij Paus PAULUS III in ongunst geraakt, werd hij gevangen gezet, doch op het verzoek van FRANS I, Koning van Frankrijk, ontslagen, en begaf zich naar Fontainebleau; maar dewijl hij de Hertogin D'ETAMPES niet wist te vleijen, verbitterde deze hem het hofleven, en hij keerde naar zijn vaderland terug. Hier vervaardigde hij verscheiden kunstwerken, die grootendeels nog in wezen zijn, en stelde zijne eigen levensbeschrijving op in het Latijn, van welke in 1818 te Florence een nieuwe druk verscheen, die door GÖTHE in het Hoogd. vertaald werd. Ook schreef hij in het Italiaansch eene verhandeling over het goudsmeden en eene over de beeldhouwkunst, die beiden in 1731 herdrukt zijn. Zijn stijl is krachtig, zuiver en karakteristiek, weshalve de *Academia della Crusca*, van welke hij lid was, hem dikwijls als klassiek in haar Woordenboek aanhaalt. † den 15 Februarij 1570.

CELSI (MINIO), geboren te Siena in de XVI eeuw, omhelsde de hervorming, verliet uit vrees voor vervolging in 1569 Italië, week naar Zwitserland, en verdiende zijn onderhond met het corrigeren van drukproeven op de drukkerij van P. PERNA te Bazel, waar hij eene uitgave van het N. T. in het Latijn en Fransch bezorgde. Het ketterdooden, door CALVIJN en BEZA geöorloofd verklaard, en hun gevoelen door eene Synode in 1571 bevestigd zijnde, schreef CELSI eene wederlegging van hetzelve, die echter eerst na zijn' dood, die in 1572 plaats had, gedrukt is.

CELSIUS (ANDREAS), beroemd Zweedsch sterrekundige, geboren te Upsal in 1701, deed op last der regering verscheiden wetenschappelijke reizen, verzelde MAUPERTUIS, CLAIRAUT en andere Fransche geleerden op hunne reis naar Tornea. In zijn vaderland teruggekeerd, en door LODEWIJK XV met een jaargeld van 1000 Livres beschonken, deed hij op zijne kosten een observatorium bouwen. † in 1744. = (OLAUS), vader van den voorg., godgeleerde en kruidkundige, geboren in 1670, † in 1751, deed op last van KAREL XI verscheiden reizen in de voornaamste landen van Europa, om de planten te onderzoeken, van welke melding gemaakt wordt in de H. S., en gaf de vruchten van zijne naarsporingen onder den titel van *Hierobotanicon* te Upsal in 1745 en 1747 in het licht; vroeger had hij eene verhandeling over de beeldhouwkunst der Hebreërs en eenige philologische werken uitgegeven. Deze geleerde Zweed, de grondlegger der Natuurlijke Historie in zijn vaderland, was de leermeester en beschermer van LINNÆUS, die aan een nieuw plantengeslacht den naam van *Celsia Orientalis* gegeven heeft.

CELSUS, een Epicurisch wijsgeer der II eeuw, schreef een werk tegen de Christenen, Ἀληθὴς Λογος, het Ware Woord, genaamd, hetwelk men slechts uit de wederlegging van ORIGENES kent. Men wil dat hij dezelfde is, die door LUCIANUS in zijn' Ψευδομαντις, of Gewaanden Toovenaar, als de schrijver geprezen wordt van een werk tegen de toovenaars, waarvoor in zijn' tijd de Christenen gehouden werden, die, uit de acht boeken der wederlegging van ORIGENES te oordeelen, een' geduchten vijand hadden in CELSUS, van wien men overigens nergens eenige verdere melding vindt. = (AURELIUS CORNELIUS), een aanzienlijk en geleerd Romeinsch geneesheer, die onder de regering van AUGUSTUS, TIBERIUS en CALIGULA bloeide, schreef in 20 boeken eene soort van Encyclopedie, onder den titel *de Artibus*, waarvan slechts het zesde, *de arte dicendi*, in 1569 gedrukt, tot ons gekomen is, benevens VIII Boeken *de Re medica*, waarvan meer dan 60 uitgaven bestaan; de eerste verscheen te Florence in 1478, de laatste te Verona in 1810; die van KRAUSE te Leipzig van 1766 is de beste; de Fransche vert. van NINNIN is in 1821 te Parijs herdrukt. Wegens zijne bekwaamheid in de geneeskunde en sierlijken schrijfstijl noemde men CELSUS den Romeinschen HIPPOCRATES en den CICERO der geneeskundigen. = (CAJUS TITUS CORNELIUS), was Krijgstribun in Afrika, onder de regering van Keizer GALIENUS, toen hij door de bevelhebbers der legioenen in 265 tot Keizer uitgeroepen en 7 dagen daarna vermoord werd. = (PUBLIUS JUVENTIUS), Romeinsch regtsgeleerde, was tweemalen Consul en lid van den raad van Keizer HADRIANUS; hij had deel in eene zamenzwering tegen DOMITIANUS, die in 96 om het leven gebragt werd. In de *Digesta* vindt men verscheiden fragmenten van zijn' regtsgeleerden arbeid.

CELTEN noemde men in de hooge Oudheid de volkeren, die dat gedeelte van Europa bewoonden, hetwelk naderhand Gallië genaamd werd (welligt omdat zij zich zelven *Gaëlen* of *Galen* noemden, welke benaming door verwisseling der G met W in *Walen* nog bewaard gebleven is), en zich uitstrekte van Bretagne tot aan den Rijn en de Alpen. De Romeinen noemden daarom het gansche land *Celtia* of *Galatia*. Hunne afkomst is onzeker; zij kwamen onder aanvoering van BELLOVESUS uit Azië in Italië ten tijde van TARQUINIUS PRISCUS, en verspreidden zich door Frankrijk, Spanje en Portugal. De Italiaansche Celten werden 220 jaren vóór J. C. door de Romeinen onderworpen; de overigen versmolten onder de Iberiërs, de Helvetiërs, de Bojen, de Illyriërs en de Belgische volkeren. Hunne priesters, Druïden genaamd, stonden bij hen in groot aanzien. Zij waren dapper, zoo lang de krijgskans hun medeliep, maar gaven bij den minsten tegenspoed den moed verloren.

CELTES (CONRADUS), geb. te Protuch, bij Schweinfurt, in 1459, heette eigenlijk MEISSEL, maar verlatijnde zijn' geslachtnaam, naar het gebruik der geleerden van zijn' tijd. Hij ontliep zijnen ouders, die hem tot een handwerk wilden opleiden, en leerde Latijn te Keulen; te Heidelberg genoot hij in 1484 en 1485 het onderwijs van RUDOLPH AGRICOLA, en verdiende met les geven te Erfurt, Leipzig en elders zoo veel, dat hij eene reis naar Italië kon doen, waar hij kennis maakte met de voornaamste geleerden te Florence, Bologna, Padua Venetië en Rome; door Illyrië, Hongarijen en Polen naar Duitschland teruggekeerd, vond hij een gunstig onthaal aan het hof van FREDRIK DEN WIJZEN, Keurvorst van Saksen, en ging met diens aanbeveling naar Neurenberg, waar hij van Keizer FREDRIK III in 1491 een' lauwerkrans ontving, en de eerste Duitscher was, die als dichter gekroond werd. Hierop bezocht hij 10 jaren lang de gezamenlijke hoogescholen van Duitschland, en hielp te Heidelberg de geleerde Rijnsche maatschappij oprigten, die JOHANN VON DALBERG, Bisschop van Worms, tot beschermer had; na eenigen tijd te Ingolstadt onderwezen te hebben, werd hij in 1501 door Keizer MAXIMILIAAN I tot gewoon' leeraar der dichtkunst en welsprekendheid en Directeur der voor de studie der klassieke Oudheid nieuw opgerigte vijfde faculteit der universiteit te Weenen aangesteld; hier onderwees hij ook de wijsbegeerte der Ouden en de Grieksche taal, voorzag de keizerlijke bibliotheek van Grieksche en Latijnsche werken, kaarten en handschriften, welke hij in de kloosterbibliotheken opspoorde, vormde jonge dichters en redenaars, en bedacht de eerste dramatische voorstellingen aan het keizerlijk hof; hij ontdekte het eerst de fabelen van PHÆDRUS en de kaart van PEUTINGER. Op zijne reizen had hij het ontwerp gevormd van eene groote letterkundige maatschappij, die uit 7 departementen, Oostenrijk, de Rijn, de Moezel, de Neckar, Neder-Saksen, Pommeren, Polen en Hongarijen, bestaan zou, en onder den naam van *Sodalitas Celtica* van Keizer MAXIMILIAAN I privilegiën bekwam, doch dit ontwerp werd door zijn' dood den 4 Februarij 1508 verijdeld. Zijne Latijnsche gedichten en andere geschriften, vooral zijne *Ars versificandi*, in 1487 te Neurenberg gedrukt, zijn bij uitstek zeldzaam.

CELTIBERIë heette in de Oudheid dat gedeelte van Spanje, door de Celten gemeenschappelijk met de Iberiërs bewoond, hetwelk naderhand Castilië en Arragon genaamd werd, en twee afzonderlijke Koningrijken uitmaakten, die door het huwelijk van FERDINAND en ISABELLE in 1474 vereenigd werden.

CELTICUM PROMONTORIUM was de oude benaming van kaap (*Finisterre*.

CEMENTARIUS (ALEXANDER), een Engelsch geestelijke, leerde in 1209 openlijk dat CHRISTUS den Apostel PETRUS slechts in geestelijke dingen magt gegeven had, en dienvolgens de Pausen zich geen wereldlijk gezag mogten aanmatigen.

CENCHRIS, zie CINYRAS.

CENE (CHARLES LE), geboren te Caen, in Normandië, in 1647, was eenigen tijd Predikant der Hervormde Kerk te Honfleur, en week na de herroeping van het edict van Nantes in 1685 naar Engeland, van waar hij zich naar Holland begaf, doch wederom naar Engeland vertrok. † te Londen in 1703. In 1696 had hij eene nieuwe Fransche vertaling des geheelen Bijbels aangekondigd, die ook in 1741 door zijn' zoon te Amsterdam in het licht gegeven is.

CENIS heet een gedeelte van het Alpengebergte in het graafschap Maurienne, in Savoyen, welks hoogte 8670 voeten boven de oppervlakte der zee verheven is. Over dit gebergte loopt de weg uit Savoyen naar Piemont, die in 1805 door NAPOLEON met ontzettende kosten werd aangelegd, en in elk jaargetijde voor alle rijtuigen bruikbaar is.

CENNINI (BERNARDO), Goudsmid en Stempelsnijder te Florence, was de eerste die aldaar de Boekdrukkunst invoerde. Met zijne beide zonen sneed hij stempels, vervaardigde matrijzen en goot letters. Het eerste boek, dat van zijne pers kwam, was een VIRGILIUS met commentariën van SERVIUS, in 1471 gedrukt.

CENOBIETEN is de ben. van kloosterlingen of zamenwonende geestelijken in het algemeen. S. PACOMIUS wordt gehouden voor den insteller van het Cenobietenleven vóór er nog geördende monniken waren.

CENOTAPHIUM, van κενος, ledig, en ταφος, graf, is een ledig praalgraf ter eere dergenen die in den oorlog gesneuveld of door schipbreuk omgekomen zijn, en wier lijken men niet heeft kunnen bekomen. Zoodanige Cenotaphiën waren bij de Ouden zeer in gebruik. OVIDIUS (*Met.* XII) verhaalt dat PRIAMUS, niet wetende dat zijn zoon ÆSACUS in eene eend veranderd was, en hem verdronken wanende, hem zoodanig een Cenotaphium deed oprigten.

CENSOR was bij de oude Romeinen een magistraatspersoon, belast met de zorg voor het handhaven der goede zeden en openbare orde. Oorspronkelijk waren de Censors aangesteld om het toezigt te hebben over de volkstelling en het omslaan der belastingen, hetwelk alle 5 jaren geschiedde (zie CENSUS). De beide eerste Censors, PAPIRIUS en SEMPRONIUS, werden in het 311 jaar na Romes bouwing door het volk verkoren.

CENSORINUS, een geleerd taalkenner, schreef omstreeks 238 eene verhandeling *De Die natali* welke voor de eerstemaal te Bologna in 1497 gedrukt is; de uitgave van HAVERCAMP te Leyden in 1743 wordt voor de beste gehouden. Dit werk is zeer belangrijk voor de tijdrekenkunde. Zijne overige schriften, bij anderen vermeld, zijn niet tot ons gekomen. = (APPIUS CLAUDIUS), was twee malen Consul, drie malen Praetor en vier malen Proconsul geweest, en leefde reeds in stille rust op het land, toen hij in 269 door eenige oproerige soldaten tot Keizer uitgeroepen, en tegen zijn' wil gedwongen werd deze waardigheid te aanvaarden; doch de krijgstucht willende herstellen onder den woesten hoop, werd hij 7 dagen na zijne verheffing vermoord door dezelfde soldaten, die hem Keizer gemaakt hadden.

CENSUS noemde men bij de Romeinen de telling en schatting des volks; dezelve werd door SERVIUS TULLIUS 577 jaren vóór J. C. ingesteld. Alle Romeinsche burgers moesten namelijk eene naauwkeurige opgave doen van hunne bezittingen, het getal hunner kinderen, slaven, enz. Volgens deze opgaven werden alle burgers in zes klassen en deze wederom in Centuriën verdeeld. Iedere had bijzondere regten, wapenen en plaatsen in het leger. Het spreekt van zelve dat de aanzienlijkste en voordeeligste ambten, voorregten, bevoegdheid tot regeren, enz. aan lieden uit de eerste klassen werden toegekend, in welke de rijksten en dienvolgens ook de verstandigsten en kundigsten gevonden werden. De mindere klassen hadden slechts belastingen te betalen en soldaten te leveren; de zesde of armste klasse werd genoegzaam voor geheel niets gerekend: weshalve men bij de oude schrijvers ook dikwijls slechts 5 klassen vermeld vindt. De Census werd eerst door de Koningen, toen door de Consuls en eindelijk door de Censors verrigt, en alle 5 jaren herhaald.

CENT is in den handel eene verk. van *centum* (honderd), en gebruikelijk om het verlies of de winst op eene verkochte waar aan te duiden. Zoo zeggen wij: b. v. er is 10 percent winst of verlies, hetwelk $\frac{1}{10}$ winst of verlies is op den geheelen verkoop. =, kleine munt, het honderdste gedeelte der waarde eener grootere, b. v. van onzen gulden, den Amerik. dollar, den Franschen franc, enz. =, was, bij de oude Germanen, een district, onder eene gemeenschappelijke overheid staande, en dus genoemd, dewijl hetzelve gemeenlijk uit honderd landhoeven of pachtgoederen was zamengesteld; de overheid van zoodanig district noemde men het Centgeregt, en de Opperregter voerde den titel van Centgraaf.

CENTAUREN waren volgens de fabelleer half paarden en half menschen, afkomstig van CENTAURUS, den zoon van IXION, Koning van Thessalië, dien hij bij de wolk teelde, in welke hij JUNO waande te omhelzen. In de mythische geschiedenis worden de gevechten der Centauren met HERCULES, THESEUS en PIRITHOUS vermeld; deze laatste overwon hen aan het hoofd der Lapithen, een ander Thessalisch volk, doodde er velen en verdreef de overigen. Waarschijnlijk waren de Centauren de eersten die ondernamen het paard te temmen en te berijden. Zie NESSUS, CHIRON.

CENTENAAR. Lat. *Centenarius*, een gewigt van honderd ponden. Zie QUINTAAL.

CENTGRAAF, zie GRAAF.

CENTIARE, zie ARE.

CENTICEPS, honderdhoofdig.

CENTIGRAMME, zie GRAMME.

CENTILITRE, zie LITRE.

CENTIMANUS, honderdarmig, bijn. van BRIAREUS en andere Reuzen.

CENTIME is het honderdste gedeelte van een' Franc, en wordt dus uitgedrukt: 0. 01.

CENTIMèTRE, zie MèTRE.

CENTIPES, honderdvoetig.

CENTLIVRE (SUSANNAH), geboren FREEMAN, werd omstreeks 1667 in Lincolnshire geboren; zij was naauwelijks 3 jaren oud, toen zij hare moeder verloor, en 12, toen ook haar vader stierf. Om de mishandelingen te ontgaan van degenen die met hare opvoeding belast waren, nam zij de vlugt, en wilde naar Londen gaan. Onder weg overreedde haar een student om hem in manskleederen naar Cambridge te volgen, van waar hij haar met aanbevelingen naar Londen zond, waar zij tweemalen een' korten tijd getrouwd was. Tot armoede vervallen, zocht zij voordeel te doen met hare dichterlijke bekwaamheden, waarvan zij met haar 7 jaar reeds bewijzen gegeven had, en schreef een treurspel, hetwelk in 1700 gespeeld en van verscheiden blijspelen gevolgd werd. Eindelijk betrad zij ook het tooneel, en huwde met CENTLIVRE, Kok der Koningin. Dit huwelijk bragt haar in ruimere omstandigheden, maar zij bleef toch voor het tooneel arbeiden en † in 1723. Een paar van hare stukken zijn aan het tooneel gebleven. Zij stond met STEELE, ROWE en andere letterkundigen in vriendschappelijke betrekkingen; maar door een gedicht tegen zijne vertaling van HOMERUS was zij in ongunst geraakt bij POPE, die haar in zijne DUNCIADE onverdiend doorstrijkt.

CENTO is eigenlijk allerlei lapwerk, doch men noemt zoodanig voornamelijk een mengelmoes van verzen of gedeelten van verzen uit een of meer dichtstukken van een' of anderen dichter, hetwelk een zamenhangend geheel moet uitmaken. Na het verval der Latijnsche dichtkunst en in de middeleeuwen vermaakte men zich met dit kunstje; zoo vervaardigde AUSONIUS op het verzoek van Keizer VALENTINIANUS de beschrijving van een bruiloftsmaal uit verzen van VIRGILIUS, maar hij had nog te veel smaak om eenige waarde aan dien zuren arbeid te hechten, dien hij grillig en zonder eenige verdienste noemt (*frivolum et nullius pretii opusculum*), waarbij het voornamelijk op een goed gehengen aankomt. Na hem heeft LELIO CAPILUPI de wonderlijkste *Centones* uit de verzen van VIRGILIUS zamengelapt (zie CAPILUPI), van welke wij hier er een op de aanbidding der Wijzen uit het Oosten als eene curiositeit laten volgen:

ADORATIO MAGORUM.

Aen. VI. 255.	*Ecce autem primi sub lumina solis et ortus.* ·	
Aen. II. 694.	*Stella facem ducens multa cum luce cucurrit* ·	
Aen. V. 526.	*Signavitque viam* · *coeli in regione serena* ·	Aen. VIII. 528.
Aen. VIII. 330.	*Tum Reges* · (*credo quia est divinitus illis* ·	Georg. I. 415.
Georg. I. 416.	*Ingenium et rerum fato prudentia major*,) ·	
Aen. VII. 98.	*Externi veniunt* · *quae cuique est copia, laeti,* ·	Aen. V. 100.
Aen. II. 333.	*Munera portantes* · *molles sua thura Sabaei* ·	Georg. I. 57.
Aen. III. 464.	*Dona dehinc auro gravia* · *myrrhâque madentes* ·	Aen. XII. 100.
Aen. IX. 659.	*Agnovere Deum Regem* · *regumque parentem* ·	Aen. VI. 548.
Georg. I. 418.	*Mutavere vias* · *perfectisque ordine votis* ·	Aen. V. 548.
Aen. IX. 16.	*Insuetum pariter* · *spatia in sua quisque recessit* ·	Aen. XII. 126.

VIRGILIUS en HOMERUS zijn de dichters, uit welke men de meeste *Centones* zamengesteld heeft; ook schijnt het Latijn en Grieksch alleen daartoe geschikt; in andere talen zijn er geene voorbeelden van zulke poëtische lappendekens voorhanden; bij de meesten is het rijm een bijkans onoverkomelijke hinderpaal, anders ware CATS welligt voor de liefhebbers van Nederd. *Centones* eene rijke goudmijn.

CENTRAAL, Lat. *Centralis*, middelpuntig, is al wat tot het middelpunt van eenig ligchaam betrekking heeft. Zie CENTRUM, CONCENTRATIE, EXCENTRISCH, enz.

CENTREREN van kijkers is eene voorzorg, die bij het vervaardigen van verrekijkers in acht genomen moet worden, dat het middelpunt der opening van het objectief-glas dat der grootste dikte van het glas moet zijn, of dat de dikte rondom overal gelijk is. Zonder deze voorzorg, zouden de bewegingen der hemelsche ligchamen, door zulk eenen kijker waargenomen, ongelijk, en de metingen, in verscheiden punten van het veld des verrekijkers genomen, niet dezelfde zijn.

CENTROBARYCA *methodus sive regula*, van Κεντρον, middelpunt en βαρυς, *zwaar*, is een regel in de werktuigkunde, waardoor de inhoud van een vlak of ligchaam, dat door de omwenteling van eene lijn of eene figuur om eene as ontstaat, door het zwaartepunt der bewegende lijn of figuur te vinden. De regel is: »de inhoud van »het vlak of het ligchaam is gelijk aan het voortbrengsel van de »voortbrengende grootheid (dat is de omwentelende lijn of het omwentelende vlak) vermenigvuldigd met den weg dien het zwaartepunt doorloopt." Deze regel wordt de regel van GULDINUS genoemd (zie GULDINUS), alhoewel PAPPUS zich reeds vóór hem van denzelven bediend heeft.

CENTRUM, het middelpunt van een ligchaam; in de krijgskunde heet het midden van een in slagorde geschaard leger het Centrum, de beide overige deelen noemt men den linker en regter vleugel.

CENTUMCELLÆ, oude benam. van *Civita Vecchia*, in Italië.

CENTURIËN waren bij de Romeinen afdeelingen van 100 personen, in welke de zes klassen van het volk verdeeld waren (zie CENSUS). Bij het leger waren de legioenen insgelijks in Centuriën verdeeld, op denzelfden voet als bij de latere volken de regimenten in compagniën; wat bij dezen thans een Kapitein is, was bij de Romeinen een *Centurio*.

CEPHALONIË, het grootste der Ionische Eilanden, ligt aan de westzijde van het schiereiland Morea en aan den ingang der golf van Patras, heeft een' omtrek van 16¼ □ mijlen en 63,000 inwoners, waaronder voortreffelijke zeelieden. De hoofdstad Argostoli drijft een' tamelijk levendigen handel; derzelver haven is zeer gelegen voor den uitvoer der voortbrengselen des eilands, namelijk granen, wijn, olie, korenten, katoen, zijde, kruiden en vruchten. Het eiland behoorde tot 1797 den Venetianen, wanneer hetzelve door de Franschen bezet werd. Sedert 1815 maakt Cephalonië een deel uit van de republiek der Ionische Eilanden.

CEPHALUS, volgens de fabelleer, de zoon van MERCURIUS en HERSE, en volgens een ander gevoelen, de zoon van DEJONEUS, Koning van Phocis, was gehuwd met PROCRIS, de dochter van ERECHTHEUS, Koning van Athene. AURORA schaakte hem, toen hij op den berg Hymettus ter jagt was; maar CEPHALUS versmaadde de liefde der godin, die hem naar zijne jonge vrouw liet terugkeeren, welke hij vurig beminde. Om hare getrouwheid te beproeven, vermomde hij zich; doch zij stond de proef niet geheel door, en moest bittere verwijtingen van hem hooren. Hij verzoende zich echter met haar, en zij schonk hem een' jagthond en eene nooit missende werpspiets, die MINOS haar gegeven had. Eindelijk werd PROCRIS op hare beurt ijverzuchtig, en zij verborg zich in een boschje, om hem op de jagt te bespieden; het geritsel der bladen deed CEPHALUS vermoeden dat er eenig wild in dit boschje was; hij wierp er de spiets in, die PROCRIS hem geschonken had, en trof haar doodelijk. Zijn' ongelukkigen misslag bemerkende, doorboorde hij zich met hetzelfde wapen. JUPITER veranderde beiden in gesternten. =, Atheensch Redenaar, tijdgenoot van DEMOSTHENES, onderscheidde zich evenzeer door zijne regtschapenheid als door zijne welsprekendheid. Zijn medeburger ARISTOPHON zich beroemende, dat hij 95 malen voor het geregt gedaagd en telkens vrijgesproken was, beroemde CEPHALUS zich dat hij nog nimmer iets met de regtbanken had te doen gehad. = van Syracuse, vader van den Redenaar LYSIAS, kwam te Athene wonen ten tijde van SOCRATES, en ontving dezen wijsgeer aan zijn huis, waar hij grootendeels de gesprekken hield, welke PLATO in zijne *Republiek* voor de vergetelheid heeft bewaard.

CEPHAS was de naam, dien JEZUS gaf aan SIMON, den zoon van JONA, toen zijn broeder ANDREAS hem tot hem bragt. *Cephas* beteekent in het Syrisch een' *steen*, weshalve de Evangelisten, in het Grieksch schrijvende, dezen naam *Πέτρος* (PETRUS) vertaald hebben. Op dezen *steen* zeide JEZUS dat hij zijne gemeente zou bouwen. Zie PETRUS.

CEPHEUS, Koning van Aethiopië, gemaal van CASSIOPEA en vader van ANDROMEDA, werd volgens de fabelleer met deze onder de sterren geplaatst.

CEPHISIA, eene kleine stad in Attica, was de geboorteplaats van den Blijspeldichter MENANDER.

CEPHISODORUS, Grieksch Beeldhouwer, zoon van PRAXITELES, bloeide 360 jaren vóór J. C., handhaafde den roem zijns vaders en meesters door eene menigte voortreffelijke kunstwerken, door PLINIUS en PAUSANIAS vermeld. = van Athene had aldaar een groot gezag, en zocht zijn vaderland te beveiligen voor het juk van PHILIPPUS, Koning van Macedonië, met de bondgenooten der Atheners tegen hem te wapenen. De Romeinen namen deel in het bondgenootschap en zonden ATTILIUS tegen den Koning van Macedonië 200 jaren vóór J. C. Langer dan 50 jaren hielden de Macedoniërs den oorlog vol tegen de Romeinen, die eindigden met Macedonië tot eene provincie te maken.

CEPIO (QUINTUS SERVILIUS), Romeinsch Consul, bevredigde Spanje, veroverde Toulouse, waar hij de groote schatten wegvoerde, die aldaar in den tempel nedergelegd waren, en werd vervolgens door de Cimberen overwonnen. Ontzet van het opperbevel na zijne nederlaag, kwam hij in Rome terug, waar hij gevangen gezet en vervolgens gebannen werd; hij ging naar Smyrna, waar hij rampzalig aan zijn einde kwam.

CEPORINUS (JAKOBUS), eigenlijk WIESENDANGER, geboren te Dynhard, in het Canton Zurich, in 1499, studeerde te Keulen, Ingolstadt en Weenen; hij was Corrector op eene boekdrukkerij te Bazel, toen hij op aanbeveling van ZWINGLI tot Professor der godgeleerdheid en Oostersche talen te Zurich beroepen werd. † ald. den 25 Dec. 1525. Hij heeft eenige philologische werken uitgegeven.

CERACCHI (GIUSEPPE), geboren te Rome omstreeks 1760, was een leerling van den beroemden CANOVA, en had reeds eenigen roem verworven als Beeldhouwer, toen de Fransche legers in Italië kwamen; hij speelde als ijverig aanhanger der omwenteling gedurende 1797 tot 1799 zoodanig eene rol, dat hij na de herstelling van het pauselijk gezag Italië verlaten moest; hij ging naar Parijs, nam deel in eene zamenzwering tegen den Eersten Consul BONAPARTE, werd den 10 Oct. 1800 in de opera gevat en verloor den 10 Feb. 1801 met ARENA, DEMERVILLE en TOPINO-LEBRUN zijn leven op het schavot.

CERAM, een eiland van den Molukschen archipel, in de zoogenaamde Groote Oost, is 325 □ mijlen groot, ligt N. O. van Amboina en wordt door eene hooge bergketen doortrokken, die kruinen van meer dan 8000 voeten hoogte heeft. De kusten zijn gedeeltelijk in het bezit der Hollanders. Men vindt hier een' ongemeenen overvloed van sagopalmen. De binnenlandsche bevolking bestaat uit Alfoeren. De muskaatnoot groeit hier zeer goed; overigens zijn de voortbrengselen gelijk die der overige Moluksche Eilanden. Zie AMBOINA.

CERASUS, eene stad in Cappadocië, tegenwoordig Cerasonte genaamd, in Natolië, aan de Zwarte Zee, in de nabijheid van Trebizonde, is eene plaats van weinig belang, doch merkwaardig omdat LUCULLUS van daar de eerste kersen in Italië overgebragt heeft, die naar deze stad in het Latijn *Cerasa* genaamd zijn geworden. Zie KERSENBOOM.

CERATINUS (JAKOBUS), was, naar zijne geboorteplaats, JAKOB VAN HOORN genaamd; *hoorn* in het Grieksch *κέρας* heetende, noemde hij zich, naar het gebruik der geleerden van zijn' tijd, CERATINUS; was een tijdgenoot en vriend van ERASMUS, Priester en Professor der Grieksche taal te Leuven, en † aldaar den 20 April 1530. Hij was de eerste die een Grieksch-Latijnsch Woordenboek heeft vervaardigd, hetwelk met eene voorrede van ERASMUS in 1524 gedrukt is.

CERAUNIUS, van *Κεραυνος*, bliksem; bijnaam van JUPITER.

CERBERUS is de naam van den driekoppigen helhond, geteeld door den afschuwelijken reus TYPHON bij het monster ECHIDNA. Hij bewaakte den Tartarus in een hol aan den oever van den Styx; van zijn geblaf daverde het geheele onderaardsche Rijk; hij was vriendelijk jegens de schimmen, die ingingen, maar toonde de tanden aan degenen die wilden uitgaan. HERCULES leide hem aan eene keten, toen hij ALCESTIS terughaalde; ORPHEUS speelde hem met zijne lier in slaap, toen hij EURYDICE kwam halen, en de Sibylle stilde hem met eenen koek, toebereid met honig en maankop.

CERCEAU (JEAN ANTOINE DU), geboren te Parijs in 1676, begaf zich vroegtijdig in de orde der Jezuiten en leide zich toe op de Latijnsche en Fransche dichtkunst. Hij werd onderwijzer van den jongen Prins van Conti, die het ongeluk had den 4 Julij 1730 onder het exerceeren hem met een geweerschot te dooden. VOLTAIRE oordeelde zijne gedichten middelmatig, maar vond er toch naïve en gelukkige verzen onder. DU CERCEAU heeft, behalve verscheiden tooneelstukken, ook eenige historische en andere werken in prora geschreven, die echter meest in vergetelheid geraakt zijn. Hij was ook een der medeschrijvers van het *Journal de Trevoux*.

CERCLÉ wordt in de wapenkunde gezegd van een vat, ton of kuip met hoepels van een ander email.

CERCIDAS, Grieksch dichter, geboren te Megalopolis, 300 jaren vóór J. C., voorzag zijn vaderland van goede wetten en stelde hetzelve onder de bescherming van PHILIPPUS, Koning van Macedonië. Op zijn sterfbed beval hij de beide eerste boeken der *Ilias* met hem te begraven.

CERCYON, een roover van eene buitengemeene ligchaamssterkte, in Attica, bragt de reizigers om het leven, die niet met hem wilden worstelen, en die het waagden zijne uitdaging aan te nemen, bond hij, na hen overwonnen te hebben, met de armen en beenen aan de takken van twee boomen, die hij tot elkander gebogen had, en dan in hunnen vorigen stand liet terugspringen. THESEUS overwon hem en deed hem dezelfde soort van dood ondergaan, waartoe hij zijne slagtoffers veroordeelde.

CERDAGNE, een landschap in Catalonië, in het Pyreneesche gebergte, behoort gedeeltelijk tot Spanje en gedeeltelijk tot Frankrijk; bij de meeste oorlogen tusschen beide Rijken kwam er telkens verandering in de grensbepalingen.

CERDON, een Syriër, zocht in de II eeuw eene ketterij in te voeren, van welke hij ZOROASTERS leer van een goed en een kwaad beginsel tot grondslag leide, naar zijn begrip was de wet der Joden van het laatste, maar die der Christenen van het eerste afkomstig, omdat zij door JEZUS was ingesteld, die nogtans, volgens zijne leer, geen wezenlijk mensch geweest was en slechts in schijn geleden had. Hij verwierp het O. T. en nam van het N. slechts een gedeelte van het Evangelie van LUKAS en eenige der brieven van PAULUS aan. Hij kwam te Rome zijne leer verkondigen, maar werd door den Bisschop HYGINUS vermaand van zijne dwalingen af te zien, en, toen hij dit niet wilde, buiten de gemeenschap der regtgeloovigen gesloten. De Bisschop van Rome was toen nog geen Paus, en had ook de magt nog niet om ketters te laten verbranden: daarom stierf CERDON op zijn bed.

CEREMONIE, Lat. *Ceremonia*, heet ieder vooraf bepaald en geregeld plegtig gebruik, bij den godsdienst, bij hoffeesten en andere gelegenheden van buitengewone zamenkomst tot gewigtige oogmerken.

CEREALIËN waren feesten ter eere van CERES, ingesteld door TRIPTOLEMUS. Er werden bij deze gelegenheid zwijnen geöfferd en zoete wijnen geplengd. Bij de Romeinen begonnen zij den 15 der

Idus van April, duurden 8 dagen en werden in den Circus gevierd door de Romeinsche vrouwen, in het wit gekleed, terwijl de mannen slechts aanschouwers waren en fakkels droegen. = is de ben. van allerlei graan en peulvruchten, in onderscheiding van fruit en boomooft.

CERES, bij de Grieken Demeter genaamd, en bij dezen zoowel als bij de Romeinen vereerd als godin van den landbouw, was, volgens de fabelleer, de dochter van Kronos (Saturnus) en Ops (Rhea, Vesta of Cybele), en omstreeks de stad Enna, in Sicilië, geboren. Zij leerde den menschen het land bebouwen, graan telen en brood bereiden. Haar broeder Jupiter verliefde op haar; zij baarde hem Pherephata en vervolgens Persephone (Proserpina), die door Pluto geschaakt werd. Ontroostbaar over het verlies van hare dochter, zocht zij in menschelijke gedaante haar over de geheele aarde, ontstak eene fakkel aan den Aetna en beklom een' met vliegende draken bespannen wagen; onderweg bezocht zij den gastvrijen Celeus (Keleos) in Eleusis, liet zich aldaar een altaar wijden en schonk zijn' zoon Triptolemus den drakenwagen en eenige tarwekorrels, opdat hij die zaaijen en den zegen der goden onder het menschdom verspreiden zou. Eindelijk ontdekte het alziende oog van Helios (de zon) het verblijf van hare geliefde dochter, welke zij terugvorderde; Jupiter stond haren eisch toe, onder voorwaarde dat Proserpina nog niets van Pluto's voedsel genuttigd had, maar reeds had zij eenige korrels van een' granaatappel gegeten; doch Ceres verwierf door haar bidden dat Proserpina de eene helft des jaars op de bovenwereld zou doorbrengen. Toen zij nu hare dochter wedergevonden had, hield de uitwerking van den vloek op, dien zij over de aarde had uitgesproken, en de vruchtbaarheid keerde terug. Iasion, aan wien het invoeren van den akkerbouw op het eiland Krete toegeschreven wordt, verwekte bij haar Plutus, den God des rijkdoms, dien Jupiter met blindheid sloeg. Aan Ceres wordt insgelijks het oprigten der burgerlijke maatschappijen toegeschreven, waardoor de rondzwervende mensch zachtere zeden, eigendom en een vaderland bekwam, waar hij de bescherming der wetten genoot. De Grieken en Romeinen hadden verscheiden feesten ter eere van Ceres ingesteld. Zie Cerealiën, Eleusiniën, Thesmophoriën. = is de naam eener planeet, die den 1 Januarij 1801 het eerst ontdekt werd door den Napolitaanschen sterrekundige Piazzi te Palermo. Zij heeft hare plaats tusschen Mars en Jupiter, en volbrengt haren omloop in 4 jaren, 7 maanden en 10 dagen. In astronomische schriften wordt zij door ⚳ aangeduid.

CERETANIA, oude benaming van *Cerdagne*.

CERIALIS, Romeinsch Veldheer onder de regering van Vespasianus, wiens bloedverwant hij was, voerde het bevel over het leger, hetwelk gezonden was tegen de Batavieren, die door Claudius Civilis in opstand waren gebragt. Later werd hij tot Landvoogd van Britannië benoemd, waar onder hem Julius Agricola, schoonvader van den geschiedschrijver Tacitus, het bewind voerde. Cerialis heeft zijne vermaardheid te danken aan dezen geschiedschrijver, die in weinig woorden een denkbeeld geeft van zijn karakter en bekwaamheden: »Cerialis had weinig tijds noodig om een ontwerp »uit te voeren; hij nam dadelijk zijn besluit; het geluk diende hem »menigmaal, wanneer andere middelen hem ontbraken."

CERIGO, eertijds *Cythera* genaamd, is een eiland in den Griekschen archipel, met eene stad van denzelfden naam, aan de Zuidoostzijde van Morea; hetzelve heeft 60 mijlen in den omtrek en is overal door rotsen omringd. De inwoners zijn Christenen. Het eiland behoorde weleer aan de Venetianen, die hetzelve in het begin der XVIII eeuw aan de Turken verloren, doch bij den vrede van Passarowitz in 1718 terugbekwamen.

CERINTHUS, een der vroegste ketters, discipel van Simon den Toovenaar, begon omstreeks 64 zijne leer in Antiochië te verkondigen; hij ontkende de godheid van Jezus, beweerde dat men de besnijdenis moest onderhouden en was de uitvinder van het zoogenaamde Duizendjarige Rijk. Men wil dat Joannes zijn Evangelie geschreven heeft ter wederlegging van Cerinthus, die daarentegen door eenigen gehouden wordt voor den schrijver der Openbaring, die op den naam van Joannes onder de Canonieke boeken des N. T. is opgenomen.

CERISIER (André Maurice), † in 1828 te Châtillon-les-Dombes, waar hij in 1749 geb. was, is onder onze landgenooten met lof bekend als de schrijver van eene uitvoerige Nederlandsche Geschiedenis, getiteld: *Tableau de l'histoire des Provinces Unies*, in 10 deelen te Utrecht in 1777 tot 1784 gedrukt, van hetwelk insgelijks ook eene Nederduitsche vertaling, door den Predikant P. Loosjes, Az. bezorgd, in 1781 tot 1787 in het licht verschenen is.

CERNUNNOS was eene godheid der oude Galliërs, die door de jagers vereerd werd. Dezelve was afgebeeld met lange ooren en twee hoornen, met een' ring in elk derzelve. In 1701 vond men in de kerk van *Notre-Dame* te Parijs een basrelief met eene afbeelding van dezen afgod.

CEROMANTIE, Lat. *Ceromantia*, waswigchelarij der Ouden, die gesmolten was in water lieten droppelen, en geluk of ongeluk voorspelden uit de gedaante, welke deze droppels in het stollen aannamen.

CERRETTI (Ludovico), geboren te Modena in 1758, was achtervolgens Secretaris der hoogeschool van Padua en Professor der Geschiedenis en Welsprekendheid. Bij de oprigting der Cisalpijnsche Republiek in 1796 werd hij benoemd tot lid der commissie van het openbaar onderwijs en vervolgens tot Gezant bij den Hertog van Parma. Bij den intogt der Oostenrijksch-Russische legers, in 1799 week hij naar Frankrijk, en kwam na den vrede van Luneville in 1801 in Italië terug. In 1804 werd hij Professor der welsprekendheid en vervolgens Regent der hoogeschool van Pavia. † in 1808. Hij was een voortreffelijk lierdichter, die Horatius tot voorbeeld genomen had; hij schreef ook Satyren, Epigrammen, enz. De eerste verzameling zijner verzen werd te Pisa in 1799 zonder zijne toestemming gedrukt; maar de Abt Pedroni, een zijner studenten, heeft onder den titel *Poesie e Prose scelte* in 1812 te Milaan eene betere uitgave bezorgd; aldaar is ook in 1811 zijne *Instituzioni di Eloquenza* gedrukt.

CERTIFICAAT, Lat. *Certificatio*, getuigschrift; schriftelijke bekrachtiging van de waarheid eener zaak, door geloofwaardige personen afgegeven.

CERULARIUS (Michael), Patriarch van Jeruzalem, was de opvolger van Alexis in 1043; kort daarna stond hij op tegen de Roomsche Kerk, nam den titel aan van oecumenischen of algemeenen Patriarch, en wilde de Patriarchen van Alexandrië en Antiochië aan zijne gehoorzaamheid onderwerpen. Gemeenschappelijk met Leo, Bisschop van Acris, schreef hij over het ongezuurde (Ἄζυμοι) en den Sabbat een' brief, waarin hij de Latijnen van Judaïsmus beschuldigde, en zond dezen brief in 1053 aan Joannes, Bisschop van Trani, in Apulië, met verzoek denzelven aan de andere bisschoppen, priesters, monniken, ja aan den Paus zelven mede te deelen. Paus Leo IX zond den Patriarch een wijdloopig antwoord, waarin hij op zijne beurt eene geheele lijst had opgemaakt van de ketterijen en dwalingen der Grieken. Na veel over- en wederschrijven, juist niet in zeer beleefde uitdrukkingen, want de Paus en de Patriarch gaven elkander van ganscher harte aan den Duivel over, was eene volslagen scheuring tusschen de Oostersche en Westersche Kerk het zeer natuurlijk gevolg, en Cerularius bekwam te Konstantinopel hetzelfde gezag als Leo IX te Rome; maar Keizer Michael VI, zich verbeeldende dat hij, en niet de Patriarch meester was, beduidde Cerularius hem het tegendeel met hem af en Izaak Comnenus in zijne plaats aan te stellen, dien hij meende beter naar zijne hand te kunnen zetten; maar de heerschzuchtige Patriarch bedroog zich; Izaak liet hem zonder omstandigheden afzetten en naar een eiland verbannen. † in 1058.

CERUTTI (Giuseppe Antonio Joachimo), geboren te Turijn den 13 Junij 1738, was een der laatste leden van de orde der Jezuiten, die hare afschaffing in 1773 overleefde. Hij bevond zich te Parijs, toen in 1789 de omwenteling uitborst, en werd een warm voorstander van dezelve, stond in naauwe betrekking met Mirabeau, dien hij zijne pen leende tot eenige gelegenheidsschriften, en er zelf ook verscheiden in het licht gaf. In 1791 werd hij lid van het Wetgevend Ligchaam. † den 2 Februarij 1792. Eene straat te Parijs kreeg zijn' naam. Behalve zijne staatkundige schriften had hij vroeger eene verdediging der Jezuiten en eenige wijsgeerige werken in poëzij en proza uitgegeven.

CERVANTES (Miguel de) Saavedra, in 1547 waarschijnlijk te Alcala de Henares geb., was 7 jaren oud, toen zijne onbemiddelde ouders zich metterwoon naar Madrid begaven. Hij beäntwoordde geenszins aan het verlangen zijner ouders, dat hij zich op eenige zoogenaamde kostwinning zou toeleggen, maar besteedde zijnen tijd met het maken van verzen en opstellen van een' herderroman *Filena*; zoo was hij 22 jaren oud geworden, toen de behoefte hem noodzaakte zijn vaderland te verlaten en elders zijn geluk te beproeven; hij ging naar Italië, trad als Kamerdienaar in dienst van den Kardinaal Aquaviva te Rome, en werd vervolgens Soldaat onder de pausselijke troepen; in den slag van Lepanto in 1571 verloor hij den linker arm. Hierop trad hij in Napelschen dienst; in 1575 naar Spanje willende terugkeeren, werd hij door een' Algerijnschen kaper genomen, en als slaaf verkocht. Vijf en een half jaar bragt hij door in de hardste slavernij, werd eindelijk vrijgekocht en kwam in 1580 in Spanje terug, waar hij vervolgens een' grooten roem als schrijver verwierf, maar zijne dagen in bekrompenheid, somwijlen zelfs in armoede sleet, tot de dood den 23 April 1616 een einde maakte aan de afwisseling van ellende en tegenspoed, waarmede de groote man zijn geheele leven door te worstelen had. Cervantes was even zulk een bevallig dichter als sierlijk prozaschrijver, en het edelste vernuft, hetwelk Spanje tot nog toe immer heeft opgeleverd; het is als het ware om zijne schriften dat Europa eenige achting heeft voor de Spaansche letterkunde, die inderdaad weinig te beduiden zou hebben zonder den *Don Quichot*, de *Novelas*, de *Galatea*, de tooneelstukken en kleinere gedichten van den onsterfelijken Cervantes, die minder het onwetend, bijgeloovig en dweepzuchtig Spanje dan veeleer het geheele beschaafde, verlichte en verstandige Europa toebehoort, gelijk dan ook zijn onvergelijkelijke *Don Quichot* om zoo te zeggen meer het eigendom is der natiën, die dit werk oneindig hooger weten te waarderen dan de domme, bigotte Spanjaarden, van welke geen en-

kele weet te zeggen in welk een' afgelegen kerkhofshoek het overschot rust van den man,die,ware hij te Londen of te Parijs gestorven, gewisselijk in de Westminster-abbey of het Pantheon in een heerlijk praalgraf zijne laatste rustplaats zou gevonden hebben.

CESAROTTI (Melchiore), geboren te Padua in 1730 van adellijke, maar arme ouders, was een der voortreffelijkste Italiaansche dichtersen letterkundigen der XVIII eeuw. Zijne schoone vertalingen van Voltaires *Semiramis, Dood van Cesar* en *Mahomet* in Ital. verzen gaf hij met twee oordeelkundige verhandelingen in het licht. In 1762 werd hij te Venetië Pedagoog in het Huis van Grimani. Een Engelschman vertaalde woordelijk eenige plaatsen voor hem uit de gedichten van Ossian, welke Cesarotti zoodanig behaagde, dat hij dadelijk besloot Engelsch te leeren. Zoodra hij een der gedichten van den Schotschen bard volkomen verstond, vertaalde hij hetzelve in Italiaansche verzen, en in minder dan 6 maanden had hij de gezamenlijke gedichten overgezet. In 1768 werd hij Prof. in het Grieksch en Hebreeuwsch aan de hoogeschool van Padua, en in 1799 vaste Secretaris van de Akademie der kunsten en wetenschappen aldaar. Hij schikte zich naar den gang der gebeurtenissen sedert 1796 in Italië, was eerst republikein en toen vleijer van Napoleon, gelijk vele anderen. Sedert 1800 was hij bezig met het bezorgen eener uitgave van zijne gezamenlijke werken, die hij echter niet ten einde bragt: † in 1808; zijn vriend Giuseppe Barbieri vervolgde de uitgave zijner werken, die in 1815 met 30 deelen voltooid was en te Pisa in het licht kwam.

CESENA, eene stad en bisdom in den Kerkelijken Staat, ligt aan den Savio, in Romagna. Er zijn verscheiden fraaije kerken, kloosters en godshuizen. In den omtrek gedijt de wijnstok voortreffelijk.

CESSIE, Lat. *Cessio*, afstand of overdragt van een regt, eene schuldvordering of genot van eene zaak aan een' ander, kan in sommige gevallen niet dan volgens wettelijke bepaling en regterlijke tusschenkomst geschieden, in anderen bij onderhandsch verdrag of vormelijke volmagt; van sommige zaken is de afstand aan anderen geheel niet geöorloofd.

CESTEN, Gr. *Κεστοι*, waren lederen riemen, waarmede de vuistvechters bij de Olympische spelen den onderarm en de handen bewonden, waarin somwijlen koperen, ijzeren of looden platen vastgemaakt waren, om elkander des te geweldiger slagen te kunnen toebrengen.

CESTRINUS was een zoon van Pyrrhus en Andromaché.

CESUUR, Lat. *Caesura*, snede, is over het algemeen eene kleine stemrust bij het opzeggen van een vers, na het uitspreken van een zeker getal lettergrepen; de snede heeft voornamelijk plaats in zoogenaamde Alexandrijnsche of zes- en vijfvoetige verzen, die elk in twee ademhalingen worden uitgesproken. Wanneer Alexandrijnen uit zuivere jamben bestaan, valt de snede altijd na den derden voet of zesde lettergreep; bij voorbeeld: C. Loots, *Tweede Eeuwfeest der Beurs van Amsterdam*, bl. 7:

Het was eens vorsten hand, || die u zoo diep deed zinken,
Maar 't was doorluchter vorst, || die u te meer deed blinken.

In deze verzen is de snede volkomen juist geplaatst, en de stemrust valt op de regte woorden; doch dit is het geval niet bij het volgende vers, dat met geene mogelijkheid goed te lezen is: S. Sylvius *Gedichten*, II Deel, bl. 192:

De vinder van de druk || konst, Koster, praalt alhier.

Of, nog erger, in de *Boekzaal voor* Augustus, 1831, bl. 228:

Eendragt maakt magt en ze || gepraalt in 't grootst gevaar.

Somwijlen echter doet de plaatsing der snede achter een woord, dat in proza van geene stemrust gevolgd wordt, in dichtmaat eene goede uitwerking; bij voorbeeld: J. Nomsz, *Maria van Lalain*, I. Bedr. II Toon.:

Door 't smooren van 't besef || dat ik een moeder ben.

Wanneer men nogtans in Alexandrijnen gebruik maakt van andere voeten, bij voorbeeld van Ditrochaeën met een' voorslag, dan heeft zoodanig vers twee sneden; gelijk het volgende van J. F. Helmers, *Nagel. Gedichten*, I Deel, bl. 58:

'tWas | alles schepping, || alles wereld, || alles leven.

Of W. Bilderdijk, *De voet in 't Graf*, bl. 66:

Ja, | dit erkan ik, || dit belijde ik, || dit te staven.

Of van Dijamben: Vondel, *Poëzij*, I Deel, bl. 287:

Wie herten wint || beschaemt den helt || die steden wint.

En drie sneden, wanneer men enkel Anapaesten bezigt; gelijk P. C. Hooft, *Gedichten*, 8vo. bl. 290:

Waar is paar || van vernuft || en van kraf || ten zoo kloek.

In vijfvoetige verzen valt de snede na den tweeden voet of vierde lettergreep; bij voorbeeld: *Psalmberijming van* Laus Deo, Psalm XVIII, 15:

Ik zing uw' lof, || ik roem uw wonderdaên.
Uw David, uw || gezalfde bidt u aan.

In den eersten regel valt de snede op de regte plaats, in den tweeden geheel verkeerd. In drie- en viervoetige verzen heeft geheel geene snede of stemrust plaats, omdat dezelve in ééne ademhaling kunnen gelezen worden.

CETTE is eene Fransche stad met ruim 700 inwoners, in het voormalig Languedoc, tegenwoordig departement Herault, en ligt op eene landtong aan de Middellandsche Zee. De veilige haven wordt door twee forten S. Pierre en S. Louis gedekt. De uitvoer is hier tamelijk sterk, en bestaat meest uit voortbrengselen en fabrijkwaren uit den omtrek.

CEUTA, eene stad en vesting op de Afrikaansche kust, in het koningrijk Fez, aan de straat van Gibraltar, op den berg Abyla, werd in 1415 door de Portugezen vermeesterd, kwam in 1578 met Portugal aan Spanje, en bleef bij het herstel der Portugesche monarchie in 1640 in het bezit der Spanjaarden. Van 1690 tot 1720 werd Ceuta vruchteloos door de Mooren belegerd, die sedert het herwinnen van deze vesting schijnen opgegeven te hebben.

CEVA (Christoforo), Italiaansch Jezuït, † in 1719, heeft, behalve eenige andere Latijnsche gedichten, eene Latijnsche vertaling vervaardigd van het Verloste Jeruzalem. = (Giovanni), beroemd wiskundige, broeder van den voorg., heeft een werk onder den titel: *Geometria motûs*, Bologna 1692 en eenige kleinere werkjes geschreven. = (Tomaso), broeder der beide voorg., geboren te Milaan den 20 December 1648, werd in 1663 Jezuït en onderwees 40 jaren lang de wiskunde; hij was tevens een zeer bekwaam dichter, blijkbaar uit zijn gedicht *Philosophia nov-antiqua*, in den smaak van Lucretius, en eenige andere zoo wel Italiaansche als Latijnsche dichtstukken, waaronder het gedicht *Puer Jesus* in IX boeken nogtans een zonderling comisch voorkomen heeft. † den 3 Feb. 1737. = (Dominico), Jakobijner monnik te Genua, geboren in 1550, † in 1620, was insgelijks een schrander wiskundige; bij heeft over de zonnewijzerkunde, de comeet van 1580 en eenige andere onderwerpen geschreven.

CEVENNES, bij Julius Caesar, Lucanus en anderen onder den naam van *Gebennae* vermeld, welke benaming Bochart van het Bas-Bretonsche *Keven* afleidt, hetwelk een' bergrug beteekent, is eene gebergtereeks in het zuidelijke Frankrijk, die sommigen voor een' tak der Pyreneën houden; dit gebergte begint aan den oorsprong der Loire en eindigt aan de grenzen van Rovergue en Opper-Languedoc; tusschen hetzelve liggen vruchtbare en sterk bewoonde dalen. Deze landstreek heeft in de geschiedenis eene bloedige vermaardheid. Reeds sedert de XIII eeuw waren in deze landstreek godsdienstsecten ontstaan (zie Albigensen, Waldensen), die het Christendom tot deszelfs oorspronkelijke eenvoudige gedaante terug wilden brengen. De door de Pausen tegen hen bewerkstelligde kruisvaarten en geloofsregtbanken hadden dezelve wel onderdrukt, maar niet kunnen uitroeijen. De in de eerste helft der XVI eeuw in Duitschland en Zwitserland doorbrekende hervorming vond onder deze bergbewoners talrijke aanhangers en voorstanders (zie Hugenoten), die, in weerwil der vervolging, aanhoudend toenamen, tot het Edict van Nantes in 1610 hun eenige verademing schonk; doch toen de dweepzuchtige Lodewijk XIV in 1685 het onzinnig besluit nam dit edict te herroepen, en al zijne Protestantsche onderdanen met geweld door dragonders naar de Roomsche kerk liet drijven, ontstond er in de Cevennes eene vervolging, welke slechts van die der Romeinen tegen de eerste Christenen daardoor onderscheiden was, dat hier Christenen tegen Christenen het zwaard voerden. De Rijswijksche vrede van 1697 gaf Lodewijk XIV de handen ruim tot dit verfoeijelijk werk. De kinderen werden met geweld hunnen ouders afgenomen, om ze in het Roomsche geloof op te voeden; de mannen werden op de galeijen, de vrouwen in de kerkers geworpen en de predikanten opgehangen. Deze verschrikkelijke mishandeling dreef eindelijk het bergvolk tot wanhoop; er kwamen profeten en profetessen te voorschijn, men vatte de wapenen op en er ontstond een gevaarlijke en bloedige binnenlandsche oorlog (zie Camisards). Wie den dragonders in handen viel, stierf als martelaar; wie van Lodewijks ambtenaars of soldaten gevangen werd, onderging een verschrikkelijk lot. Moeijelijk was het en eindelijk onmogelijk den opstand met geweld te dempen, niettegenstaande er reeds 40,000 menschen geradbraakt, verbrand, gehangen, naar de galeijen of naar de gevangenissen gezonden waren, toen het eindelijk den Maarschalk de Villars gelukte, in 1704 door zachtheid en toegevendheid een verdrag van bevrediging met de voornaamste hoofden te treffen (zie Cavalier), schoon er naderhand nog 200 door beulshanden stierven. In later' tijd, vooral na de omwenteling, bekwamen de bewoners dezer landstreken vrijheid van godsdienstoefening; na het herstel der Bourbons waren zij nu en dan wederom aan de uitwerkingen van den geloofsijver der Katholijken blootgesteld.

CEZELLI (Constance), echtgenoote van Barri de S. Aunez, Bevelhebber van Leucate, maakte in 1590 zich vermaard door haren heldenmoed. Eene bende Spanjaards was bij Narbonne geland, en Barri, zich naar den Landvoogd der provincie, den Hertog van Montmorency, begeven hebbende, om zijne bevelen te halen, viel in de handen der Spanjaards, die zich met hunnen gevangene voor Leucate

vertoonden, vertrouwende dat de stad hun zonder wederstand zou overgegeven worden; maar CONSTANCE stelde den pligt en de eer boven de huwelijksliefde, zij sloeg de aanvallers af, ondanks hunne bedreiging dat zij haren echtgenoot om het leven zouden brengen, wiens loslating zij niet had kunnen verwerven door het aanbod van al hare bezittingen. De Spanjaarden, na een' vernieuwden aanval genoodzaakt het beleg op te breken, bragten hunne wreedaardige bedreiging ten uitvoer, en zonden het lijk van BARRI aan zijne heldhaftige weduwe, die de edelmoedigheid had zich te verzetten tegen het voornemen der soldaten van de bezetting, die, verontwaardigd over de snoodheid der Spanjaards, wraak wilden nemen aan den persoon van derzelver bevelhebber, die hun in handen gevallen was. Koning HENRIK IV, het gedrag van CONSTANCE bewonderende, liet haar het bevel over de stad, tot haar zoon HERCULES den ouderdom bereikt had dat hij zijn' vader kon opvolgen.

C. F. Verkorting van *Cum figuris*; Cf. *Conferatur*.

C. F. ÆN. Verkorting van *Cum figuris aeneis*.

C. F. LIGN. Verkorting van *Cum figuris ligneis*.

CHAAM, een dorp in de Nederlandsche provincie Noord-Braband, in de voormalige baronnie van Breda, telde in 1742 slechts 842 doch heeft thans ruim 1000 inwoners; dit dorp leed gedurende den Belgischen opstand in 1830 veel overlast van de stroopende Belgische en Fransche bandieten, die zich als dappere helden jegens de weerlooze landlieden, maar als ellendige bloodaards jegens de Hollandsche schutters gedroegen.

CHABAN (FRANÇOIS LOUIS RENÉ MOUCHARD, Graaf DE) geboren te Brussel den 18 Augustus 1757, was Intendant der finantiën te Hamburg, gedurende het bewind van den Maarschalk DAVOUST, die door zijne geweldenarijen al het goede tegenwerkte, hetwelk de regtschapen CHABAN tot welzijn der stad beproefde, en het niet verhinderen kon dat DAVOUST de bank wegnam. Na den dood van CHABAN in Maart 1814 werden de aanmatigingen van den Maarschalk nog drukkender voor Hamburg.

CHABANNES is de naam van een oud en aanzienlijk Fransch geslacht, hetwelk reeds in de IX eeuw bekend was, en verscheiden dappere en beroemde mannen heeft opgeleverd, van welken wij eenigen hier herinneren. = (JAQUES DE) was Grootmeester van Frankrijk onder de regering van KAREL VII, en † in 1453 aan de gevolgen der wonden, welke hij bekomen had bij de belegering van Castillon, in het gevecht, waarin de dappere TALBOT en zijn zoon sneuvelden. = (ANTOINE DE), broeder van den voorg., Graaf van Dammartin en Grootmeester van Frankrijk, onderscheidde zich in den oorlog tegen de Engelschen gedurende de eerste jaren der regering van KAREL VII, maar hij bevlekte zijn' verkregen roem, toen hij, na het afloopen van deze veldtogten, zich aan het hoofd stelde der vrijbuiters, vilders (*écorcheurs*) genaamd, en met hen Champagne, Bourgogne en Lotharingen afliep, alles te vuur en te zwaard verwoestende. CHABANNES deed KAREL VII beter dienst met hem de woelingen te ontdekken van den Dauphin, bij wiens komst tot den troon in 1461 als LODEWIJK XI hij wegens majesteitschennis ter dood veroordeeld werd; maar deze straf in eene altijddurende ballingschap veranderd zijnde, bevredigde CHABANNES zich met den Koning op het einde van den zoogenaamden algemeen welzijnsoorlog (*guerre du bien public*), werd in het bezit zijner goederen en waardigheden hersteld en de innigste vertrouweling van den vorst, dien hij zoo zeer bij den Koning zijn' vader en in de openbare meening benadeeld had. Hij bleef hem sedert getrouw, en bewees hem de uitstekendste diensten in den oorlog zoowel als in den vrede. CHABANNES werd door KAREL VIII benoemd tot Landvoogd der provincie Isle de France en † in 1488. = (JEAN DE), Heer van Vandenesse, bijgenaamd de Kleine Leeuw (*Petit Lion*), verzelde LODEWIJK XII op zijn' veldtogt in Italië en nam eigenhandig den Generaal ALVIANO gevangen; hij had een gewigtig aandeel in de overwinning bij Marignano, verdedigde de sterkte Como hardnekkig tegen PESCARA, onderscheidde zich in den ongelukkigen slag van Bicoque, werd, zoo wel als BAYARD, doodelijk gekwetst bij den aftogt van Rebee, en † aan zijne wonden in 1324.

CHABERT (JOSEPH BERNARD, Marquis DE), geboren te Toulon in 1723, trad in 1741 in den zeedienst, en verkreeg in 1748 wegens zijne betoonde dapperheid het Lodewijkskruis. Na den vrede ontwierp hij het plan tot eene waarnemingsreis op kosten der regering, en vertrok met een fregat in 1750 tot het doen van sterrekundige waarnemingen en het verbeteren der kaarten van de kusten van Noord-Amerika; het verhaal dezer reis werd in 1753 te Parijs gedrukt, en is zeer belangrijk. In 1764 deed hij eene dergelijke reis in de Middellandsche Zee. Bij de uitbarsting der Amerikaansche onlusten voerde hij in 1778 het bevel over een oorlogsschip van het eskader van den Graaf D'ESTAING, namelijk *Le Vaillant*; en in 1781 sloeg hij bij de Chesapeak tegen vijf Engelsche schepen en bragt een convooi van 130 koopvaarders in Frankrijk binnen. De rang van Chef d'Escadre en de orde van den H. Geest waren de belooning van zijne uitstekende diensten. Bij de omwenteling week hij naar Engeland, van waar hij in 1802 terugkwam en in 1804 tot lid van het bureau der lengte verkozen werd. † te Parijs in 1805. In 1758 was hij lid geworden der Fransche Akademie, in wier gedenkschriften verscheiden belangrijke wetenschappelijke verhandelingen van dezen verdienstelijken zeeman gevonden worden.

CHABRIAS, Atheensch Veldheer, behaalde eene overwinning op de Lacedemoniërs in den zeeslag 367 jaren vóór J. C., verdedigde de Beotiërs tegen AGESILAUS, herstelde den Koning NECTANEBO op den troon van Egypte, en sneuvelde 357 jaren vóór J. C. voor het eiland Chios, hetwelk hij belegerde. Eenige geleerden hebben gemeend dat het beeld van den bekenden Gladiator naar het oorspronkelijk standbeeld vervaardigd was, hetwelk de Atheners hem ter eere hadden opgerigt.

CHABLIS, een Fransch steedje in Champagne, op de grenzen van Bourgogne, tusschen Tonnerre en Auxerre, is wegens den voortreffelijken wijn uit den omtrek beroemd, en heeft eene historische vermaardheid wegens den slag in de nabijheid van deze stad tusschen de drie zonen van LODEWIJK DEN VROMEN, den 26 Mei 841.

CHABOT (PHILIPPE DE), Heer van Brion, Admiraal van Frankrijk, Stadhouder van Bourgogne en Normandië, werd in den slag van Pavia in 1525 krijgsgevangen gemaakt met FRANS I, wiens gunsteling hij was. In 1505 werd hij met een leger naar Piemont gezonden, waar hij verscheiden voordeelen behaalde; maar de Hertog van Montmorency en de Kardinaal van Lotharingen namen zijne afwezigheid waar, om hem van wangedrag te beschuldigen. Eene commissie, onder voorzitting van den Kanselier POYET, ontzette hem van zijne waardigheid, en veroordeelde in 1541 hem tot eene zware geldboete, welke hij niet kon betalen: hij werd dus twee jaren gevangen gehouden. De regters hadden met tegenzin dit vonnis onderteekend. Op aandrang der Hertogin D'ÉTAMPES werd zijn proces op nieuw onderzocht, en CHABOT, onschuldig verklaard aan majesteitschennis, herkreeg zijne vrijheid. Wederom aan het hof verschenen, zeide de Koning: » Welnu, thans kunt gij u op uwe onschuld beroemen." — » Sire!" antwoordde de Admiraal, » ik heb te zeer ondervonden dat » niemand onschuldig is voor God en zijnen Koning; maar ik heb ten » minste den troost dat al de boosaardigheid mijner vijanden mij niet » schuldig heeft kunnen vinden aan eene ongetrouwheid jegens uwe » Majesteit." Hij werd vrijgesteld van het betalen der boete, en bekwam zijne waardigheid weder, maar kon de vernietiging van zijn vonnis niet verwerven. † den 13 Junij 1543. = (FRANÇOIS), zoon van een' Kloosterkok te Rhodez, werd Capucijner monnik en Gardiaan van het klooster aldaar, hetwelk hij bij de omwenteling verliet. Tot afgevaardigde hij de Wetgevende Vergadering en naderhand tot lid der Conventie benoemd, was hij een der hevigste handlangers van het schrikbewind, verzette zich tegen het voorstel om LODEWIJK XVI verdedigers toe te staan, en vorderde eene nog strenger wet tegen de emigranten dan de reeds bestaande. Verscheiden priesters hadden hem nogtans het leven te danken op de bloedige dagen van den 10 Augustus en den 2 September 1793, onder anderen de Abt SICARD. Als medepligtige van DANTON werd CHABOT gevangen, ter dood veroordeeld en den 5 April 1794 geguillotineerd. = (GEORGE ANTOINE), geboren te Montluçon in 1758, was Advokaat vóór de omwenteling, wier grondbeginselen hij met gematigdheid omhelsde; als lid der Conventie en van onderscheiden wetgevende vergaderingen bleef hij bestendig dezelfde beginselen aankleven; onder het keizerschap werd hij benoemd tot lid van het hof van cassatie en algemeen' Inspecteur der universiteit van Parijs, welk ambt hij onder LODEWIJK XVIII behield. † in 1819. Hij heeft verscheiden regtsgeleerde werken uitgegeven.

CHACON (PEDRO), Spaansch geestelijke, geb. te Toledo in 1525, werd door Paus GREGORIUS XIII met andere geleerden gebruikt tot het verbeteren van den almanak. Deze geleerde en werkzame man, die nooit eenig ander gezelschap dan zijne boeken had, hield zich voornamelijk bezig met het verbeteren van oude schrijvers, het verklaren van moeijelijke en het herstellen van verminkte plaatsen in dezelve. Aan zijne zorg heeft men zeer belangrijke aanteekeningen te danken op SALLUSTIUS, JULIUS CÆSAR, ARNOBIUS, TERTULLIANUS, POMPONIUS MELA, PLINIUS en anderen, van welke latere oordeelkundigen zich met veel vrucht bediend hebben. † te Rome den 24 October 1581.

CHADERTON (LAWRENCE), geboren te Oldham, in Lancastershire, den 14 September 1536, ging van de Roomsche tot de Hervormde Kerk over, en was de eerste Rector van het Emmanuelcollegie te Cambridge; hij verklaarde de Logica van PETRUS RAMUS en bijna het geheele N. T. in predikatiën. † in November 1640, en bereikte alzoo een' ouderdom van 104 jaren; hij had het gebruik zijner verstandelijke vermogens tot zijn einde toe behouden en predikte nog toen hij reeds 100 jaren oud was.

CHAHYN GUERAI, afstammeling van GENGIS-KHAN, was de laatste Khan der Krim; met de hulp der Russen verdreef hij DEVLET GUERAI, dien de Porte had aangesteld in de plaats van zijn' broeder SAHEB GUERAI, wiens Stadhouder CHAHYN geweest was; zijne regering was nogtans van korten duur; allerlei woelingen, door de Porte aangestookt, maakte het inroepen van Russische hulp noodzakelijk, voor welken dienst CHAHYN zijn rijk in 1783 aan CATHARINA II afstaan moest, die daaraan deszelfs ouden naam Tauriё wedergaf; CHAHYN bekwam tot schadeloosstelling de belofte van een jaarlijksch pensioen van 100,000 Roebels. Hij begaf zich daarop naar Konstanti-

nopel; maar de Sultan verbande hem naar het eiland Rhodes, waar hij kort daarna geworgd en zijn hoofd naar Konstantinopel gezonden werd.

CHAILLOT is een achter de Tuilleriën liggend dorp, dat thans mede tot Parijs gerekend wordt. Men vindt er verscheiden prachtige landhuizen en tuinen, die een heerlijk uitzigt hebben op de Seine. Aan het einde der *Quai Billy*, tegenover de Brug van Jena, staat het door NAPOLEON met ontzettende kosten ondernomen, maar onvoltooid gebleven paleis van den Koning van Rome, tegenover de militaire school. In de parochiekerk ziet men de graftombe van den dapperen Holsteinschen Graaf VAN RANTZAU, Maarschalk van Frankrijk, die hier in 1650 begraven werd.

CHAIS (CHARLES), geboren te Geneve den 3 Januarij 1701, verzamelde, na het volbrengen zijner studiën in zijne geboortestad, een' schat van buitengemeene kundigheden op eene reis door Zwitserland, Duitschland, Holland en Frankrijk, in welke landen hij vriendschappelijke betrekkingen met de voornaamste geleerden aanknoopte, en in 1728 tot Predikant beroepen werd bij de Fransche gemeente in den Hage. In 1778 den predikdienst aldaar 50 jaren waargenomen hebbende, genoot hij zijn' ouderdom verder in stille rust, doch bleef nog aanhoudend met de pen werkzaam. Behalve zijne Bijbelverklaring, heeft hij nog verscheiden andere zeer belangrijke werken in het licht gegeven, en was een der voornaamste stichters van het Waalsche Diakoniehuis in den Hage. † in 1788.

CHAISE (FRANÇOIS D'AIX DE LA), geboren op het kasteel van Aix-en-Forez in 1624, was Jezuit en Provinciaal der orde, toen LODEWIJK XIV, na den dood van Pater FERRIER hem in diens plaats tot zijn' Biechtvader verkoor. Hij vond zich weldra op een moeijelijk standpunt geplaatst; Mad. DE MONTESPAN en Mad. DE MAINTENON, de Jansenisten en Jezuiten stonden vijandig tegen over elkander, en de groote (!) LODEWIJK, door zinnelijkheid en bijgeloof bewogen, wankelde tusschen deze partijen. Evenwel wist Pater LA CHAISE zich staande te houden, schoon noch Mad. DE MONTESPAN noch Mad. DE MAINTENON hem konden verdragen, en hij van beiden vele dwarsdrijverijen te verduren had. Als echt Jezuit speelde hij eene lijdelijke rol, en had ondertusschen bij de gewigtigste zaken de voornaamste hand in het spel. Over het algemeen werd zijn bijzonder karakter niet ongunstig beöordeeld door mannen, die juist geene Jezuitenvrienden waren; ook ontbrak het hem niet aan geleerdheid en kennis in verscheiden wetenschappen, met name de penningkunde. † in 1709. LODEWIJK XIV had hem even buiten Parijs een fraai landhuis, Mont-Louis genaamd, met een' ruimen tuin geschonken, die thans tot een kerkhof ingerigt is en den naam heeft van het kerkhof van Pater LA CHAISE, op hetwelk verscheiden voorname mannen begraven en wier laatste rustplaatsen door onderscheiden prachtige gedenkteekenen aangeduid zijn.

CHALAIS (HENRY DE TAILLERAND, Prins DE) was aan het hof van LODEWIJK XIII als de gunsteling van GASTON, broeder des Konings en de minnaar der Hertogin DE CHEVREUSE, zeer in aanzien. De Kardinaal DE RICHELIEU eenige hovelingen tegen zich verbitterd hebbende, nam CHALAIS deel in eene zamenzwering om den Minister uit den weg te ruimen; maar de aanslag werd ontdekt; het hof was toen te Nantes, waar CHALAIS in de gevangenis geworpen werd. Eene commissie uit het Parlement van Bretagne, onder voorzitting van den Zegelbewaarder MARILLAC, maakte zijn proces op. Vruchteloos verzocht GASTON zijne begenadiging: CHALAIS werd veroordeeld om onthalsd te worden. De vrienden van den ongelukkigen zonden den beul van de hand, in de hoop dat vertraging in de uitvoering van het vonnis den Koning tot genade zou bewegen; maar men gebruikte een' schoenmaker, die te Nantes gevangen zat, tot beul, en deze onhandige gaf met eene soort van kuipersbijl den ongelukkigen CHALAIS meer dan 30 hakken, eer het hoofd van het ligchaam gescheiden was; met den twintigsten slag leefde en kermde hij nog. Deze afschuwelijke doodstraf had plaats op den 19 Augustus 1626.

CHALCEDON, tegenwoordig een gering Turksch dorp, Kademki genaamd, was eertijds eene bloeijende stad in Bithynië, en ligt tegen over Konstantinopel, niet ver van Scutari. In de Kerkelijke Geschiedenis is deze stad zeer vermaard wegens het aldaar in 451 gehouden Oecumenische Concilie, op hetwelk 600 Bisschoppen tegenwoordig waren, door wie DIOSCUROS, Patriarch van Alexandrië, afgezet, de Eutychiaansche ketterij veroordeeld en een geloofsformulier bepaald werd, waarmede alle regtzinnige partijen zich zouden moeten vereenigen; behalve dit geloofsformulier bepaalde het Concilie nog 30 Canones aangaande de tucht der geestelijkheid, onder welke Canon 28 den Patriarch van Konstantinopel gelijke regten en voorregten met den Bisschop van Rome en dezen alleen den voorrang toekent. Bloedige tooneelen in Palestina en Egypte waren de naaste gevolgen der Chalcedonische besluiten tegen DIOSCUROS en de Eutychianen; echter kreeg het Chalcedonisch geloofsformulier dat symbolisch gezag, hetwelk hetzelve bij de Katholijke, Grieksche en Protestantsche Christenen tot heden behouden heeft.

CHALCOCONDYLAS (LAONICUS, Anagr. van NICOLAUS), Grieksch Geschiedschrijver, geboren te Athene, bloeide in de laatste helft der XV eeuw, en schreef eene geschiedenis der Turken en van den ondergang des Griekschen Keizerrijks van 1298 tot 1462, te vinden in het *Corpus Scriptorum historiae Byzantinae*.

CHALCONDYLAS (DEMETRIUS), geboren te Athene, omstreeks 1424, kwam na de verovering van Konstantinopel door de Turken in 1453 naar Italië, en werd door LORENZO DE MEDICIS naar Florence ontboden, om de Grieksche taal te onderwijzen, maar gedwarsboomd door ANGELUS POLITIANUS, die hem in geleerdheid en bekwaamheden ver overtrof, begaf hij zich naar Milaan, en † te Rome in 1513. Er bestaat van hem eene Grieksche spraakkunst, voor het eerst te Milaan gedrukt in 1493; reeds in 1488 had hij te Florence de eerste uitgave van HOMERUS, 2 deel. in fol., bezorgd. Zijn broeder BASILIUS, die met hem in Italië gekomen was, onderwees te Rome het Grieksch met veel lof, doch † naauwelijks 24 jaren oud.

CHALDEËRS, een volk der oudheid, in den Bijbel *Kasdim* geheeten, naar KESED, een der zonen van NAHOR, den broeder van ABRAHAM, waren de oudste beöefenaars der sterrekunde, daar de vlakten van Babylonië uitnemend geschikt waren, om er waarnemingen te doen. Hunne oudste waarnemingen, waarvan in de sterrekunde melding wordt gemaakt, zijn van het jaar 720 vóór de Christelijke tijdrekening; deze betreffen drie maansverduisteringen. Bij de Ouden worden de sterrewigchelaars, naar hen, Chaldeërs genaamd.

CHALES (CLAUDE FRANÇOIS MILLET DE), Jezuit, geb. te Chambery in 1621, was een voortreffelijk wiskundige, die te Konstantinopel, te Marseille, te Lyon en te Parijs de wiskundige wetenschappen onderwees; † te Turijn den 28 Maart 1678. Hij heeft, behalve zijn' *Mundus mathematicus*, 4 deel. in fol., nog verscheiden andere nuttige werken uitgegeven, waaronder zijne verhandeling over de scheepvaart en onderzoek wegens het middelpunt der zwaarte de belangrijkste zijn. Hij was de eerste, die bevond dat de breking der lichtstralen een wezenlijk vereischte was ter voortbrenging der kleuren in den regenboog, in de prisma, enz., eene ontdekking, welke NEWTON naderhand tot grondslag genomen heeft van zijne theorie der kleuren.

CHALIER (MARIE JOSEPH), geboren te Beaulard, bij Suze, in Piemont, in 1747, was, na MARAT, een der bloeddorstigste en dolzinnigste monsters, die de Fransche omwenteling geschandvlekt hebben. In Napels, Spanje en Portugal rondgezworven hebbende, vestigde hij zich te Lyon, waar hij eenig geld won met les geven in het Spaansch en Italiaansch, en toen Koopman werd. De omwenteling van 1789 dreef hem naar Parijs, van waar hij steenen van de verwoeste Bastille medebragt, welke hij met vervoering kuste en in de club ronddeelde; somwijlen wierp hij bij de straat zich op de knieën voor de proclamatiën der Conventie en gedroeg zich als een volslagen revolutionaire zot. Zijne welsprekendheid bestond in de uitsporigste en plompste woordspelingen en een misselijk gebaardenspel, dat niet zelden zijne toehoorders deed schateren van lagchen; maar zijne razernij dreigde weldra zeer bloedige gevolgen; hij sprak van niet minder dan 20,000 aristocraten te vermoorden, van welke hij eene lijst opmaakte, waaraan hij den zotten titel gaf van *Kompas der patriotten, dienstig in het sturen op de zee der omwenteling*, en deed in eene vergadering der club het voorstel om 900 gevangenen op de brug Morand te guillotineren en de lijken in de Rhône te werpen. Doch thans werd het tijd dezen dollen hond neder te schieten; ten gevolge van een bloedig gevecht in de straten van Lyon den 29 Mei 1793 werd CHALIER gegrepen, en den 17 Julij ter dood veroordeeld, dien hij onderging met de verzekering dat dezelve zijne medeburgers duur te staan zou komen. Zijne gruwelijke voorspelling is maar al te zeer vervuld geworden!

CHALONER (THOMAS), geboren te Londen in 1515, verzelde KAREL V in 1541 op zijn' ongelukkigen togt naar Algiers, waar hij schipbreuk leed, en gevaar liep van te verdrinken. In Engeland teruggekeerd; werd hij Secretaris van den Raad, ELIZABETH zond hem als haren gezant aan FERDINAND I, en vervolgens in 1562 naar Spanje. † te Londen den 7 Oct. 1565. Hij was een zeer goed Latijnsch dichter. Hij heeft ook eene Engelsche vertaling vervaardigd van den *Lof der Zotheid*, van ERASMUS.

CHALONS. *Prinsen van Oranje uit dit Huis.* Het Prinsdom Oranje kwam na het uitsterven van het Huis van BAUX met RAIMOND V in 1393 aan dat van CHALONS door het huwelijk van zijne erfdochter met JAN I, die alle schulden van het prinsdom afbetaalde. Hij was een ijverig voorstander der belangen des Hertogs van Bourgondië, en werd krijgsgevangen gemaakt door het koninklijke leger; hij moest 10,000 guldens losgeld betalen. KAREL VI, Koning van Frankrijk, wist hem van de partij des Hertogs af te trekken met hem Groot-kamerheer te maken. † in 1418. Zijn oudste zoon LODEWIJK DE GOEDE was zijn opvolger. Hij was bevelhebber over 600 man en Gouverneur van Languedoc, waar hij de wapenen van den wederspannigen Dauphin een' krachtdadigen wederstand bood. Gedurende de ziekte van KAREL VI zochten de soldaten van den Dauphin de stad Oranje te overvallen, maar zij vielen in eene hinderlaag aan de rivier de Eigues en werden geslagen. KAREL VII in 1423 hem het bezit geweigerd hebbende van het graafschap Turenne, hetwelk hij aangekocht had, verklaarde de Prins van Oranje hem den oorlog, deed strooptogten in Dauphiné, vermeesterde verscheiden kasteelen en verkreeg de teruggave der goederen, welke de Koning hem we-

derregtelijk onthield; maar naauwelijks was de vrede getroffen, toen de Gouverneur van Dauphiné wederom in het veld verscheen,en kasteelen innam, die den Prins toebehoorden; deze trok tegen hem op,doch werd bij Anthon geslagen en vervolgd tot aan de Rhône,die hij met zijn paard overzwom. De Gouverneur van Dauphiné, zijne overwinning vervolgende,bemagtigde de stad Oranje;maar de getrouwe inwoners overrompelden het kasteel, waarin eene Dauphinesche bezetting lag, die zij krijgsgevangen maakten en de stad van het vreemde juk bevrijdden. De vijand bleef echter de stad benaauwen, tot dat door bemiddeling van den Koning van Sicilië de Prins al zijne leenen van den Koning van Frankrijk terugkreeg, waartegen hij zich verbond hem tegen de Engelschen te dienen en den vrede tusschen den Koning en den Hertog van Bourgondië te bemiddelen, die ook kort daarna tot stand kwam.† in 1463 en werd opgevolgd door WILLEM VIII. Deze Prins onderscheidde zich in de Vlaamsche oorlogen, en voerde het bevel over een gedeelte van het leger des Hertogs van Bourgondië tegen de Luikenaars. Hij viel den Gouverneur van Dauphiné in handen,en werd in den toren van Bourges gevangen gezet. Om zijn ontslag te bekomen, was hij genoodzaakt de oppermagt van zijn prinsdom aan den Koning op te dragen en hetzelve als leen te bezitten, ofschoon het hem vergund was den titel te voeren van Prins van Oranje door Gods genade. † van verdriet te Oranje in 1472. Zijn opvolger JAN II woonde den slag van Granson bij, en verliet vervolgens de zijde des Hertogs van Bourgondië, uit hoofde van misnoegen. Na zijn' dood gaf de Prins gehoor aan de beloften van LODEWIJK XI,Koning van Frankrijk,en streed voor hem in Bourgondië; de Koning zijn woord niet houdende, verbond de Prins zich tegen hem met MAXIMILIAAN VAN OOSTENRIJK, en voerde den oorlog in Bourgondië, tot den vrede met MAXIMILIAAN, in welken hij begrepen werd. Daarop mengde hij zich in de zaak van den Hertog van Bretagne, zijn' oom, en gevangen genomen in den slag van S. Aubin werd hij in vrijheid gesteld door aanzienlijke geschenken aan ETIENNE DE VESC, gunsteling des Konings. Op de zijde van Frankrijk overgegaan, streed hij in Bourgondië, en werd in zijn prinsdom hersteld; hij verzelde KAREL VIII op zijn' togt naar Napels in 1495. † in 1502, en werd opgevolgd door PHILIBERT, opgevoed aan het hof van LODEWIJK XII. Hij verdreef de Joden uit zijn prinsdom en ging tot de partij des Keizers over, om dat men hem zijn vertrek te Fontainebleau afgenomen en aan den Legaat van den Paus gegeven had. MAXIMILIAAN maakte hem Ridder van het Gulden Vlies; hij voerde den oorlog in Italië ten behoeve van KAREL V als Luitenant-generaal van den Hertog van Bourbon, en sneuvelde hij het innemen van Rome in 1527. Hij stierf kinderloos en liet zijne bezittingen aan zijn' neef RENÉ VAN NASSAU, zoon van HENRIK, Graaf van Nassau, en CLAUDE DE CHALONS, zijne zuster, door wie het Prinsdom Oranje in het Huis van Nassau overging en door hetzelve drie eeuwen lang bezeten werd. Zie ORANJE. =-SUR-MARNE, eene Fransche stad in de voorm. provincie Champagne, tegenwoordig de hoofdstad van het departement der Marne, ligt aan deze rivier, die haar in drie deelen verdeelt, de stad, het eiland en de voorstad; zij drijft een' tamelijk sterken handel met de wijnen uit deze landstreek, en is in de geschiedenis vermaard wegens den gedenkwaardigen slag, in de vlakten van Chalons (*Campi Catalaunici*), in 453 geleverd door MEROVEUS, Koning der Franken, AËTIUS, Romeinsch' Veldheer, en THEODOSIUS, Koning der Visigothen, tegen ATTILA, Koning der Hunnen, die aldaar volkomen geslagen werd. =-SUR-SAÔNE is eene tamelijk groote en sterke stad aan de Saône, in het voormalig hertogdom Bourgondië, met een kasteel. Van deze stad ontleent het beroemde huis van CHALONS zijn' naam, hetwelk van de XIV tot de XVI eeuw het prinsdom Oranje bezat.

CHALOTAIS (LOUIS RENÉ DE DAREDEUC DE LA), geboren te Rennes den 6 Maart 1701, was Procureur-generaal bij het Parlement van Bretagne, toen in Frankrijk de eerste klagten tegen de Jezuiten ontstonden, die geduchte vijanden hadden in D'ALEMBERT, CONDILLAC, MABLY, DUCLOS, MONTESQUIEU, DIDEROT en andere vermaarde mannen van dien tijd. LA CHALOTAIS trad in 1761 voor het Parlement te Rennes op als beschuldiger der orde; andere Procureurs-generaal volgden zijn voorbeeld voor andere parlementen. Het gevolg was dat de orde afgeschaft werd, in weerwil van al wat CAVEYRAC, MENOUC, GRIFFET en CERUTTI tot verdediging van dezelve geschreven hadden, en LA CHALOTAIS werd door al wat weldacht in Frankrijk hemelhoog geprezen als de eerste aanlegger der middelen tot uitdelging der zoo zeer gehate Jezuiten, die nu gelegenheid zochten om zich op hem te wreken, en dezelve ook weldra vonden in een geschil tusschen het Hof en het Parlement van Rennes,wegens de weigering der registratie van een nieuw finantie-edict,waarbij de oude voorregten van het hertogdom Bretagne verkort werden. Na een' dienst van 36 jaren werd LA CHALOTAIS met zijn' zoon en 5 Raadsheeren in 1765 gevat en naar de gevangenis van S. Malo gezonden. Hier werden zij zeer hard behandeld, inzonderheid LA CHALOTAIS, die volstrekt niet schrijven mogt; zijn vernuft echter verschafte hem de middelen om den Koning eene memorie te doen geworden. Deze memorie was namelijk geschreven met een' tandenstoker op het papier, waarin men hem suiker en chocolade gezonden had; inkt had hij gemaakt van roet, suiker en water. Dit geschrift werd heimelijk gedrukt en rijkelijk verspreid,in spijt der policie, die geene kans zag dit te beletten. Inmiddels had het nieuwe Parlement kennis van deze zaak genomen, als behoorende tot deszelfs regtbank; de tusschenkomst der hooge geregtshoven met vertoogen daartegen bragt de gemoederen nog meer aan het gisten. Toen gebood de Koning de opschorting van het regtsgeding en verbande op eigen gezag LA CHALOTAIS, zijn' zoon en vier der Raadsheeren naar Saintes; doch het oude Parlement van Rennes, dat hersteld was geworden, vorderde insgelijks de herstelling van LA CHALOTAIS, maar de Koning hield vol, en het regende geschriften voor en tegen; VOLTAIRE en de bekwaamste schrijvers verdedigden den Procureur-generaal en naamlooze Jezuiten den Koning, die eindelijk verlangde dat LA CHALOTAIS zijn ontslag zou verzoeken, hetwelk deze weigerde,en het Parlement van Rennes begon een proces tegen den Hertog D'AIGUILLON, Stadhouder van Bretagne. Ondertusschen † LODEWIJK XV, en zijn opvolger LODEWIJK XVI,een vijand van alle verdrukking en onregtvaardige vervolging, liet LA CHALOTAIS in 1775 uit zijne ballingschap terugroepen; hij leefde verder ongestoord in den schoot van zijn gezin, en † den 12 Julij 1785.Zijn zoon, die in zijne rampspoeden gedeeld had, verloor als een slagtoffer der omwenteling den 17 Januarij 1794 zijn hoofd onder de Guillotine. Nog in 1826 waagde een verdediger der Jezuiten in zeker geschrift een' aanval op de nagedachtenis van LA CHALOTAIS, doch hij werd door de erfgenamen deswege in regten vervolgd en gevonnisd.

CHAM,een der drie zonen van NOACH,en vader van CHANAAN.Volgens het Mozaïsch berigt GENES. IX, 21-25 werd CHAM door zijn' vader vervloekt, omdat hij, den ouden man beschonken en in eene onwelvoegelijke houding slapende gevonden hebbende, zijne broeders riep, om met hem hunnen vader te bespotten, doch dezen, meer eerbied hebbende voor den grijsaard, wendden hunne oogen af en bedekten hem met een kleed.

CHAMAVEN (DE) waren eene natie, behoorende tot de oude Germanen, naburen der Tencteren en Bructeren, zoodat zij waarschijnlijk een gedeelte van Overijssel en Westphalen bewoond hebben, want met zekerheid is dit niet te bepalen. Welligt is ook hunne regte benaming door de Romeinen verbasterd; sommigen meenen dat zij oorspronkelijk *Hamauwers* heetten, waarvan de Romeinen *Chamavi* gemaakt hebben, even als zij de *Batauwers* door *Batavi* hebben aangeduid. Hunne geschiedenis is genoegzaam dezelfde als die der overige Germanen; zij waren namelijk in aanhoudenden oorlog of met de Romeinen of met hunne naburen, sloegen zich nu hier dan daar neder, verdrijvende de zwakkeren en door de sterkeren wederom op hunne beurt verdreven wordende,tot dat zij onder de Franken versmolten.

CHAMBERS (EPHRAIM), geboren te Milton, in Westmoreland, op het einde der XVII eeuw, was leerling bij een' Globenmaker, toen hij reeds op het denkbeeld kwam om een woordenboek der wetenschappen zamen te stellen, en hetzelve ook ten uitvoer bragt. Hij kan dus aangemerkt worden als den uitvinder der Encyclopediën. Geheel alleen schreef hij zijne *Cyclopaedia, or Universal Dictionary of Arts and Sciences*, welke hij in 2 deelen fol. te Londen in 1728 bij inteekening uitgaf. Dit werk verwierf eene algemeene goedkeuring en bezorgde hem het lidmaatschap der Koninklijke Maatschappij. De tweede druk verscheen in 1738, en het werk werd nog verscheiden malen, telkens vermeerderd, herdrukt; de laatste uitgave verscheen te Londen in 1788, 5 deelen in fol., en werd bezorgd door de voornaamste geleerden. CHAMBERS was reeds in 1740 gestorven. = (WILLIAM), geboren in Zweden, doch in Engeland opgevoed, deed met zijn 18 jaar eene reis naar China, waar hij zich bijzonder toeleide om eene volkomen kennis te bekomen van de Chinesche bouwkunst en het aanleggen van tuinen in dat land. Bij zijne terugkomst werd hij teekenmeester van den Prins van Wales (naderhand GEORGE III). Zijn eerste werk van belang was het landhuis van Lord BELBOROUGH, te Rochampton. In 1758 gaf hij zijne *Designs for Chinese Buildings* in het licht en kort daarna zijn groot werk *Treatise on Civil Architecture*. Het aanleggen der tuinen van Kew hem opgedragen zijnde, had hij gelegenheid om zijne zucht voor den Chineschen smaak bot te vieren; hij gaf in 1763 een kostbaar prentwerk van deze Oostersche schepping in het licht, hetwelk eene scherpe kritiek onderging, en zelfs door sommigen ronduit bespot werd. Hij verdedigde zich in verscheiden uitvoerige geschriften, doch men bleef hem geen antwoord schuldig. Onder dezen pennestrijd behield hij nogtans de gunst des Konings tot aan zijn' dood toe, die den 8 Maart 1796 te Londen voorviel.

CHAMBERY, hoofdstad van het hertogdom Savoyen, heeft 10,000 inwoners, en aangename omstreken, in welke verscheiden fraaije landhuizen en tuinen aangelegd zijn. De stad heeft eene openbare bibliotheek, eene schilderakademie en andere wetenschappelijke inrigtingen. De nabij gelegen baden worden sterk bezocht. De inwoners vinden meestal hun bestaanmiddel in onderscheiden takken van nijverheid.

CHAMBORD, een kasteel, park en dorp, ligt in het departement Loire et Cher, niet ver van Blois. Het kasteel werd door FRANS I in

den Gothischen smaak gebouwd, en door **Lodewijk XIV** vergroot en verbeterd; hetzelve ligt in het midden van een park, hetwelk 8 uren omtreks beslaat. Dit prachtig gebouw heeft 440 zalen en kamers, 13 groote trappen, stallingen voor 1000 paarden, enz. Hier gaven **Frans I** en **Lodewijk XIV** hunne galante feesten; hier woonde de gewezen Koning van Polen **Stanislaus Leczinski** negen jaren lang; **Lodewijk XV** schonk hetzelve in 1745 aan den Maarschalk **de Saxe**, die aldaar in 1750 stierf; naderhand gaf **Napoleon** het domein Chambord aan den Maarschalk **Berthier**, Prins van Wagram, en verhief hetzelve tot het prinsdom Wagram. Toen deszelfs weduwe deze bezitting openbaar te koop bood, vormde zich eene maatschappij, die hetzelve voor 1,542,000 Francs kocht, en uit naam van Frankrijk aan den jongen Hertog van Bordeaux, zoon van den vermoorden Hertog van Berry, op zijn' doopdag, den 1 Mei 1821, ten geschenk gaf.

CHAMELEON is een viervoetig dier, iets grooter dan een kikvorsch, en behoorende tot het geslacht der haagdissen, met eene ruwe knobbelachtige huid, eenen langen staart en spitse uitschietende tong, met welke het insecten vangt; het heeft aan iederen poot slechts twee vingers, en is vuilgeel van kleur. Dat dit dier de eigenschap zou hebben van de kleuren aan te nemen der voorwerpen, waarop hetzelve zich bevindt, is een vooroordeel, dat reeds lang door de ondervinding gelogenstraft is geworden; alleen in den ziekelijken staat, of wanneer het dier lang honger lijden moet, wordt deszelfs huid bruinachtig of ook wel geheel zwart.

CHAMFORT (**Sebastien Roch Nicolas**), geboren bij Clermont, in Auvergne, in 1741, was de zoon eener boerin, en heeft zijn' vader nimmer gekend; hij studeerde op eene beurs te Parijs, en nam den naam **Chamfort** aan bij zijne intrede in de wereld. Jong, welgemaakt, levendig van aard, geestig en een vriend der onafhankelijkheid, beging hij eenige ligtzinnigheden, die nadeelige gevolgen voor hem hadden. Hij begon zijne letterkundige loopbaan met het schrijven van artikelen voor een maandwerk en een' *Vocabulaire François;* vervolgens schreef hij eenige tooneelstukken en werd Secretaris van den Prins van Condé. In 1781 werd hij lid der Fransche Akademie, en eenigen tijd daarna voorlezer van Mad. **Elizabeth**, zuster des Konings. Bij de uitbarsting der omwenteling bevond hij zich in betrekking met **Mirabeau** en andere voorname bewerkers van dezelve, verloor zijn ambten verscheiden andere voordeelen, hetwelk hij liever zich getroostte dan tegen zijne overtuiging te handelen. Het ambt van Bibliothekaris der Nationale Bibliotheek, hem door den Minister **Roland** bezorgd, verschafte hem eenige vergoeding; doch bij de gruwelen des schrikbewinds ontveinsde hij geenszins zijne verontwaardiging, en werd met **Barthelemy** en twee andere ambtenaars der bibliotheek gevangen genomen. Ofschoon hij eenige dagen daarna wederom ontslagen werd, had toch de schrik hem dermate bevangen, dat hij, toen men eene maand daarna hem op nieuw wilde vatten, zich zelven verscheiden wonden toebragt, die echter niet doodelijk waren; door de hulp der kunst en de zorg der vriendschap herstelde hij; doch † aan het graveel den 13 April 1794. **Chamfort** was een zeer verdienstelijk schrijver; zijne werken werden in 1795 door **Ginguéné** uitgegeven en in 1824 herdrukt.

CHAMIER (**Daniel**), geboren in Dauphiné omstreeks 1575, eerst Predikant te Montelimart en vervolgens Professor der godgeleerdheid te Montauban, was een even dapper soldaat als geleerd geestelijke, en sneuvelde door een' kanonkogel in het verdedigen van een bolwerk der stad Montauban den 16 October 1621. Zijne schriften behelzen veel belangrijks voor de geschiedenis van zijn' tijd.

CHAMOUNY, een vlek met 1150 inwoners, ligt in een eng en bevroren dal van denzelfden naam in het Savoysche landschap Faucigny, aan den voet van den Mont-blanc, 3200 voeten boven de oppervlakte der zee; de inwoners trekken eenig voordeel van de reizigers, die deze woestijn bezoeken, en welke zij tot gidsen dienen in het beklimmen van den Mont-blanc.

CHAMPAGNE, eene voormalige Fransche provincie, behoort thans grootendeels tot het departement der Marne. In deze landstreek levert de krijtachtige bodem den voortreffelijken Champagnewijn, van welken de kenners meer dan 20 soorten weten te onderscheiden. De voornaamste steden van dit landschap zijn Chaumont, Châlons-sur-Marne, Troyes en Rheims. In de veldtogten der verbonden mogendheden tegen Frankrijk was Champagne in 1814 even zoo als in 1792 het tooneel des oorlogs. = (**Philippus**), een zeer verdienstelijk Schilder der Vlaamsche school, geboren te Brussel in 1602, begaf in 1621 zich naar Parijs, waar ook kort daarna **Poussin** uit Italië terug kwam, met wien hij zamenwoonde en zijn voordeel deed met den raad en het onderrigt van dezen voortreffelijken meester. Beiden werden door **Duchesne**, Schilder der Koningin-moeder **Maria de Medicis**, gebruikt tot het vervaardigen der schilderijen voor het paleis Luxembourg. Een' keer naar Brussel gedaan hebbende, kreeg hij aldaar berigt van **Duchesnes** dood en zijne aanstelling tot zijn' opvolger; later werd hij tot Professor en Directeur der schilderakademie benoemd. Den titel van eersten Hofschilder verkreeg **Lebrun**, die uit Italië terugkwam. **Champagne**, die de meerderheid van den bekwamen **Lebrun** erkende, verdroeg dit zonder afgunst. Hij was gehuwd met de dochter van **Duchesne**, die hem twee zonen en eene dochter baarde; de beide eersten stierven jong en de dochter werd non in het klooster van Port-Royal, waar hij ook in zijn' ouderdom zijn verblijf nam, en nog verscheiden heerlijke stukken schilderde. † in 1674. = (**Joannes Baptista**), neef en leerling van den voorg., geboren te Brussel in 1645, † in 1688, deed eene reis naar Italië en werd bij zijne terugkomst in Parijs Directeur der Akademie. Hij schilderde verscheiden stukken voor de kerken van Parijs en de vertrekken der Tuilerieën, in de manier van zijn' oom, doch hij had zulke groote bekwaamheden niet.

CHAMPIONNET (**Jean Étienne**), geboren te Valence, in Dauphiné, in 1762, was de onechte zoon van een' Advokaat, **Legrand** genaamd, en eene boerin; in 1776 werd hij soldaat en woonde de belegering bij van Gibraltar. De omwentelingsoorlog verschafte hem gelegenheid tot bevordering. Hij besliste de overwinning bij Fleurus in 1794, waar hij het bevel voerde over eene divisie van het centrum; in 1798 veroverde hij als Generaal en chef het koningrijk Napels, waar de Generaal **Mack** met zijn' geheelen staf hem in handen viel. Hij werd ten onregte beschuldigd, voor de regtbank geroepen en afgezet, ten gevolge van zijn' tegenstand met **Faypoult**, Commissaris, dien het Directoire gezonden had. Het volgende jaar in zijne waardigheden hersteld zijnde, sloeg hij de Keizerlijken bij Fenestrelles; kort daarna verving hij **Moreau** bij het leger van Italië en behaalde verscheiden nieuwe voordeelen, maar te Genola werd hij geslagen door het Oostenrijksch-Russisch leger. † te Antibes in 1799 aan eene besmettelijke ziekte.

CHAMPMESLÉ (**Marie**), geboren **Desmares**, beroemde tooneelspeelster, betrad uit behoefte het tooneel te Rouen, waar zij in 1644 geboren was; vervolgens gehuwd met **Charles Chevillet**, Heer van Champmeslé, bekwaam tooneelspeler in het comische vak, volgde zij haren echtgenoot naar Parijs, waar zij beiden in 1669 debuteerden, en zij toen hare toelating slechts te danken had aan de bekwaamheden van haren echtgenoot; maar weldra speelde zij de eerste rollen in de treurspelen op eene wijze, die den moeijelijkst te bevredigen kenners voldeed. Haar roem nam dagelijks toe met hare bekwaamheden, vooral toen **Racine** haar in de kunst van opzeggen onderwezen had. Gedurende 30 jaren werd zij bewonderd, vooral in de treurspelen van **Racine**, met wien zij in naauwe vriendschapsbetrekkingen stond. De natuur was hare uitmuntende bekwaamheden op eene zeer gunstige wijze te hulp gekomen; schoonheid van gelaat, welgemaaktheid van ligchaam en eene voortreffelijke stem, waren voordeelen, die zich op eene gelukkige wijze met haar gevoel en haren smaak vereenigden. † in 1698. Haar echtgenoot overleefde haar tot 1701. Ook als tooneeldichter was hij niet onverdienstelijk. Zijn *Théâtre* is in 1746 te Parijs gedrukt.

CHANCELLOR (**Richard**), vermaard Engelsch Zeereiziger, werd in 1551 uitgezonden om ontdekkingen te doen in het noord-oosten met het eskader, over hetwelk **Willoughby** het bevel voerde. De schepen door storm van elkander afgeraakt zijnde, vervolgde **Chancellor** de onderneming, en kwam in een onbekend vaarwater (de Witte Zee), en ankerde op de plaats waar naderhand Archangel werd aangelegd. Vernemende dat hij zich in de staten van den Grootvorst van Moscovië bevond, zag **Chancellor** af van het voornemen om een' weg naar China te zoeken, en vergenoegde zich met voor Engeland de scheepvaart op Rusland geöpend te hebben. Op de uitnoodiging van **Iwan Wasiliewitz** begaf hij zich naar Moskow, waar deze vorst hem met welwillendheid ontving. In Engeland teruggekeerd, om der regering deze belangrijke ontdekking mede te deelen, ondernam hij eene tweede reis, en leed schipbreuk bij zijne terugkomst op de kust van Schotland. Het reisverhaal van **Chancellor** is te vinden in het I Deel van het werk van **Hackluyt** en in de nieuwe verzameling van **Pinkerton**.

CHANDIEU (**Antoine la Roche de**), geboren op het kasteel Chabot, in het Maconnesche, omstreeks 1534, was een ijverig Calvinist, en voorzitter op de eerste synode der Hervormde Kerk, gehouden te Parijs, die de geloofsbelijdenis opstelde, welke door den Admiraal **de Coligny** aan **Hendrik II** werd aangeboden. Hij was vervolgens veldprediker van **Hendrik IV** en tegenwoordig bij den slag van Contras. Naderhand werd hij Predikant te Geneve en onderwijzer in het Hebreeuwsch. † in 1591. Hij heeft eene menigte strijdschriften uitgegeven onder de Hebreeuwsche namen **Sadeel** en **Zamariel**, beteekenende in het Fransch *Champ de Dieu* en *Chant de Dieu*, hetwelk eene geestige zinspeling op zijn' naam moest heeten! Belangrijk voor de Kerkelijke Geschiedenis is zijne *Histoire des persécutions et des martyrs de l'Eglise Protestante de Paris*, in 1563 te Lyon gedr.

CHANDLER (**Richard**), geboren in 1738, gaf in 1763 eene prachtuitgave in het licht der Marmers van Arundel, veel naauwkeuriger en vollediger dan de vroeger uitgegevene van **Selden**, **Prideaux** en **Mattaire**. Van 1764 tot 1766 deed hij eene wetenschappelijke reis in Griekenland en Klein-Azië en bragt een' schat van oudheden mede naar Engeland. † in 1816. Zijne uitgegeven werken werden met veel belangstelling in de geleerde wereld ontvangen. = (**Samuel**), geboren in Berkshire in 1693, was Predikant te Pecklam, bij Londen, en Boekverkooper in deze stad, waar hij in 1726 Predikant

werd hij eene Presbyteriaansche gemeente. † in 1766. Hij heeft verscheiden godgeleerde werken geschreven, die hij als Boekverkooper zelf in het licht gaf.

CHAO-HAO, vierde Keizer van China, volgde, 2598 jaren vóór J. C., zijn' vader Hoang-ti op, en † te Kio-Feou, na eene regering van 84 jaren. Hij stelde verscheiden gebruiken in, die nog in China voortduren. Onder zijne regering werd de afgoderij bij de Chinezen ingevoerd, die tot dus ver de zuiverheid van den oorspronkelijken eerdienst bewaard hadden, namelijk de aanbidding van den éénigen alleen almagtigen God, belooner van het goede en straffer van het kwade. = **KANG**, zesde Keizer van China, van de eerste dynastie, genaamd Hia, geboren 2118 jaren vóór J. C. Zijn vader Ti-Siang sneuvelde in een gevecht tegen een hoofd van oproerigen, Han-Tsou genaamd. Zijne moeder, de moordenaars ontsnapt zijnde, uitgezonden door den geweldenaar, om alles te vermoorden wat nog van het keizerlijk geslacht overig was, verborg zich in de stad Yu-Yang, en beviel aldaar van Chao-Kang: zij had vervolgens veel moeite om dezen zoon te verbergen voor de nasporingen der zendelingen van Han-Tsou, die, zijn aanwezen vernomen hebbende, gebood dat men hem levend of dood in zijne handen leveren zou. Eindelijk werd hij ontdekt onder de dienstboden van den Stadhouder van Yu-Yang, genaamd Mi, die opregt aan het geslacht Hia verknocht was, en in wiens huis zijne moeder hem onder een' vreemden naam geplaatst had. Ondersteund door dezen getrouwen ambtenaar, verliet Chao-Kang zijne schuilplaats, stelde zich aan het hoofd van een leger en overwon Han-Tsou, die gevangen genomen en ter dood gebragt werd. Chao-Kang, op den troon zijner voorvaderen hersteld, regeerde met wijsheid en gematigdheid 22 jaren, en liet bij zijn' dood het Rijk in een' bloeijenden toestand aan zijn' zoon Ti-Chou. = **KING**, eene groote stad, is de hoofdstad van 10 andere steden in de Chinesche provincie Canton. Zij heeft verscheiden prachtige gebouwen, onder anderen een' porseleinen toren; men vindt in den omtrek vele paauwen.

CHAOS, van χαειν, open, ledig zijn, wordt bij de oude wijsgeeren en dichters genomen voor de verwarde gedaantelooze grondstof der wereld. Hesiodus verhaalt dat de Chaos Erebus en den Nacht baarde; Mozes en Ovidius beginnen hun scheppingsverhaal met het ontwarren van den Chaos, afscheiding der wateren van het droogе, enz. waardoor de stof allengs hare tegenwoordige gedaante bekwam. Men vooronderstelde stilzwijgend bij deze scheppingstheorie dat de stof altijd den vorm voorafga, dewijl deze altijd eene bijkomende toevalligheid van gene is. Daar men zich nogtans geene stof zonder eenigen vorm hoegenaamd, of een volkomen gedaanteloos ding denken kan, is deze vooronderstelling ten hoogste aangaande de vervorming der stof van eene wanstaltige tot eene bepaaldere gedaante aannemelijk.

CHAPELAIN (Jean), geboren te Parijs den 4 December 1595, had zich aanvankelijk op de geneeskunst toegelegd, doch liet deze studie varen, en werd pedagoog in een aanzienlijk huis. Den roman van *Gusman de Alfarache* uit het Spaansch vertaald en eene voorrede voor den *Adone* van den Ridder Marino geschreven hebbende, trok hij de opmerkzaamheid van den Kardinaal de Richelieu, die gaarne voor een' *bel-esprit* wilde doorgaan, door met den arbeid van anderen te pronken. De Minister vond zijn' man in Chapelain, wiens fortuin nu gemaakt was. Hij werd een der eerste leden van de Fransche Akademie, bekwam een jaargeld van 1000 kroonen, tot belooning voor eene Ode, die hij tot lof van den Kardinaal gemaakt had, en werd, zonder zelf te weten hoe, het orakel der schrijvers en dichters van zijn' tijd. Colbert vroeg hem eene lijst van geleerden en letterkundigen, aan welke Lodewijk XIV een jaargeld wilde toestaan. Sedert lang werkte Chapelain aan een heldendicht, de Maagd van Orleans ten onderwerp hebbende, en met veel ophefs aangekondigd. Na 30 jaren arbeids verschenen de 12 eerste boeken (de helft des geheels) in 1656 in het licht. Schoon in den tijd van 18 maanden 6 drukken spoedig achter elkander werden uitverkocht, werd dit werk niettemin een voorwerp van bespotting bij elk, die eenigen smaak had, waartoe Boileau het sein gaf, zoodat Chapelain door zijn verongelukt gedicht vermaarder geworden is dan menig ander dichter door een meesterstuk. † den 22 Februarij 1674, en liet eene som na van 150,000 Livres in klinkend geld, die hij door de inhaligste gierigheid bij elkander geschraapt had.

CHAPELLE (Claude Emmanuel Luillier) was de natuurlijke zoon van François Luillier, en geboren in 1626 in het dorp La Chapelle, bij Parijs, van hetwelk hij den naam aannam. Zijn vader in 1642 hem gewettigd en in zijn huis genomen hebbende, ontwikkelde zijn smaak voor de wetenschappen en de letteren zich in den omgang met Gassendi, Lafontaine, Molière en Boileau. Na zijns vaders dood in het bezit geraakt van een aanzienlijk vermogen, leefde hij vrolijk en onafhankelijk geheel voor zijne vrienden en de letteren, en was de ziel van alle vrolijke gezelschappen, door zijne geestige invallen en vernuftige kwinkslagen; zijn met Bachaumont zamengestelde *Voyage fait en France* is een meesterstuk van losheid, vrolijkheid en bevalligheid, en zijne *Pièces fugitives* in verzen en in proza bestaan uit vernuftige stukjes van allerlei aard. † te Parijs in 1686. = (Jean de la), geboren te Bourges in 1655, was Secretaris van den Prins van Conti, die hem in 1687 naar Zwitserland zond. Lodewijk XIV gebruikte hem insgelijks in het diplomatische vak. In 1688 werd hij lid der Fransche Akademie. Als tooneeldichter zocht hij in eenige treurspelen Racine na te volgen, doch bleef ver beneden zijn voorbeeld. Zijn Roman *Les Amours de Catulle et de Tibulle* is tamelijk laf. † in 1723.

CHAPERONS noemde men eene verbroedering te Gend, ten tijde van den opstand van deze stad tegen Lodewijk van Male, Graaf van Vlaanderen, in de laatste helft der XIV eeuw, in welken de Brouwers Arteveldе vader en zoon aan het hoofd stonden der oproerigen, en deze verbroedering uit de heffe des volks hadden zamengebragt; deze Chaperons droegen tot leus een' witten hoed met eene zwarte veder; dit uitvaagsel pleegde allerlei moedwil en euveldaden jegens stille, vreedzame en vooral jegens bemiddelde burgers; zij handelden in denzelfden geest als later de Fransche Sans-Culottes en de Belgische Blaauwkielen.

CHAPMAN (George), geboren in 1557, † in 1634, was een der oudste Engelsche tooneeldichters, en de eerste vertaler van Homerus in het Engelsch. Pope heeft goeden dienst van hem gehad bij zijne vertaling van de *Ilias*. Chapman was een tijdgenoot en vriend van den vermaarden Ben-Johnson.

CHAPPE (Claude), geboren in Auvergne in 1763, was de uitvinder van den Telegraaph, waarmede in 1793 de eerste proeve genomen werd, namelijk het overbrengen der tijding van het veroveren van Condé. Men bragt naderhand zoo vele veranderingen en wijzigingen in het telegraphisch stelsel, dat hem eindelijk de eer der uitvinding betwist werd. Chappe verviel hierop in eene diepe droefgeestigheid en verdronk zich in een' put in 1805. = (Jean) d'Auteroche, oom van den voorg., geboren te Mauriac, in Avergne, in 1722, omhelsde den geestelijken staat en beöefende de sterrekunde. De Akademie der Wetenschappen benoemde hem in 1760 tot het doen eener reis naar Tobolsk, in Siberië, om den overgang der planeet Venus over de zonneschijf op den 6 Junij 1761 waar te nemen. Dit verrigt hebbende kwam hij in Frankrijk terug, en vertrok in 1768 naar Californië, om aldaar hetzelfde verschijnsel den 3 Junij 1769 waar te nemen. Zijn' last volbragt hebbende werd hij ziek, en † den 1 Augustus 1769. Het verhaal zijner reis naar Siberië werd in 1768 gedrukt, en is ook in het Nederduitsch vertaald. De Keizerin Catharina II, misnoegd wegens eenige aanmerkingen op het Russische staatsbestuur, schreef zelve eene scherpe kritiek op dit werk, welke zij in het licht gaf onder den titel van *Antidote ou Examen*.

CHARADE is een woorden- of liever syllabenspel, in den vorm van een raadsel; men beschrijft namelijk de enkele lettergrepen van een woord op eene raadselachtige wijze, en geeft dan het geheel te raden. Natuurlijk zijn daartoe enkel zelfst. naam- en vooral koppelwoorden of ten minste zoodanigen bruikbaar, van welke iedere lettergreep op zich zelve eene denkbare zaak aanduidt; b. v. *Hamburg*, *vuur-steen*, e. d. g. Ondertusschen moet de spelling en afdeeling der lettergrepen onveranderd blijven; *Ma-troos* mag niet in *Mat-roos* of *Be-derf* in *Bed-erf* afgescheiden worden. De Charade is een niet onvermakelijk tijdverdrijf in vrolijke gezelschappen, ter opscherping van het vernuft; er zijn Charades in genoegzaam alle talen; zij kunnen in proza of in verzen voorgesteld worden, naar verkiezing; b. v. »Mijn eerste kan men strooijen; op mijn tweede kan »men zitten: mijn geheel is voor de schepen gevaarlijk" *Zandbank*.
Of: Men geeft uit vriendschap steeds mijn eerste deel,
Mijn tweede uit liefde, uit eerbied mijn geheel. *Handkus*.

CHARAS (Moïse), geboren te Uzès in 1618, oefende zich in de artsenijmeng- en scheikunde te Orange en vestigde zich als Apotheker te Parijs, waar hij weldra om zijne kundigheden zeer vermaard en aangesteld werd tot onderwijzer in de scheikunde aan den koninklijken Plantentuin. Negen jaren bekleedde hij dezen post, tot groot genoegen der genen, die zijne lessen bijwoonden. Daar hij den Protestantschen godsdienst beleed, moest hij bij de herroeping van het Edict van Nantes in 1685 Frankrijk verlaten; hij week naar Engeland, ging van daar naar Holland en verzelde den Hollandschen gezant naar Spanje, waar Koning Karel II, wiens krankheid iederen dag een ernstiger aanzien kreeg, hem raadpleegde. De hofartsen, verbitterd tegen Charas, die hen in kunde ver overtrof en hunne bijgeloovige practijk bespotte, bragten hem aan bijde Inquisitie, en hij werd niet uit de gevangenis van het H. Officie ontslagen voor hij het geloof zijner vaderen had afgezworen; hij was toen 72 jaren oud, en bleef maar Roomsch, toen hij wederom te Parijs kwam, waar hij tot lid van de Akademie der wetenschappen werd aangenomen. † in 1698. Hij heeft verscheiden nuttige geschriften nagelaten, die voor de wetenschappen belangrijk zijn.

CHARDIN (Jean), geboren te Parijs in 1643, was de zoon van een' juwelier aldaar, en werd, nog geene 22 jaren oud, door zijn' vader naar Oost-Indië gezonden, om diamanten in te koopen. Na een kort verblijf in Suratte, onthield Chardin zich 6 jaren te Ispahan, waar hij zich minder met koopmansverrigtingen dan met de studie en grondige nasporingen bezig hield, aangaande den staatkundigen toestand van Perzië, en voortreffelijke bouwstoffen verzamelde voor de Oudheden en de Geschiedenis. In 1670 keerde hij naar Frankrijk terug; daar hij echter zag dat hij als Protestant geene aanstelling

tot eenig ambt te hopen had, nam hij eene aanzienlijke menigte kostbaarheden met zich, en vertrok in 1671 weder naar Perzië en Indië. In 1681 kwam hij te Londen, waar KAREL II hem met onderscheiding ontving, en hij in 1686 het eerste deel zijner reisbeschrijving in het licht gaf. Koning JAKOBUS II benoemde hem hierop tot gevolmagtigd' Minister bij de Algemeene Staten en Agent der Engelsche Oost-Indische Compagnie. In 1711 verschenen twee uitgaven zijner reisbeschrijving. Kort daarop keerde hij naar Londen terug. † aldaar in 1713. Alle latere reizigers hebben de juistheid en naauwkeurigheid zijner opgaven en zijne grondige zaakkennis bevestigd. De beste uitgave van CHARDINS reis is door LANGLÈS in 1811, in 10 deelen, 8°, met een' afzonderlijken atlas bezorgd.

CHARENTON, een vlek, derdehalve mijl van Parijs, op den weg naar Troyes en Lyon, waar de Marne zich in de Seine uitstort, is eene zeer levendige en volkrijke plaats; de brug over de Marne maakt Charenton van dezen kant tot den sleutel van Parijs: van daar de herhaalde aanvallen op dit punt in Frankrijks binnen- en buitenlandsche oorlogen. Reeds in 865 vermeesterden en verwoestten de Noormannen deze plaats. Sedert 1601 hadden de Protestanten hier vrijheid van godsdienstoefening en eene schoone kerk, doch na de herroeping van het Edict van Nantes in 1685 werd dezelve afgebroken en een nonnenklooster met eene Roomsche kerk in de plaats gebouwd. In 1814 werd Charenton door de kweekelingen der veeartsenijschool tegen de Wurtembergers en Oostenrijkers vruchteloos verdedigd. In de nabijheid ligt het vermaarde krankzinnigenhuis, waar gewoonlijk 4 of 500 dezer ongelukkigen verzorgd worden.

CHARES, Atheensch veldheer, voerde aanvankelijk het bevel over eenige vreemde krijgsbenden, welke de republiek te Corinthe had, en behaalde 367 jaren vóór J. C. eenige voordeelen op de Argoliërs en Sicyoniërs; hij werd vervolgens met eenige schepen gezonden tegen ALEXANDER, tiran van Pheres, en, niettegenstaande zijne misslagen en afpersingen in dezen oorlog misnoegen verwekt hadden tusschen de Atheners en hunne bondgenooten, evenwel tot opperbevelhebber verkoren. Hij sloeg vruchteloos het beleg voor Chios. Na de hoofden van eene nieuwe vloot, die hem te hulp gezonden was, naar Athene terugontboden te hebben, en zijn volk niet kunnende betalen, begaf hij zich in dienst van ARTABAZES, die opgestaan was tegen den Koning van Perzië, en sloeg het tegen hem gezonden leger. Naar Athene teruggeroepen, ten gevolge der bedreigingen des Konings van Perzië, werd CHARES kort daarop naar Thracië gezonden, om Amphipolis te heroveren en terzelfder tijd met de wapens in de hand een nieuw verdrag te onderhandelen met CERSOBLEPTES; deze de hulp der Atheners noodig hebbende tegen PHILIPPUS, deed CHARES hem zonder moeite de voorwaarden aannemen, maar hij miste het voorname doel zijner zending, en in plaats van Amphipolis te hernemen, liet hij zich nog andere steden afhandig maken, en bragt slechts 48 schepen terug van de 150, waarmede hij vertrokken was. In Athene teruggekomen, had hij zijn behoud alleen te danken aan den invloed der redenaars, vooral van DEMOSTHENES, wiens gezag toen in Athene alvermogend was, en CHARES bekwam andermaal het bevel over verscheiden ondernemingen; hij werd den Byzantijnen te hulp gezonden, die echter zijn' dienst weigerden; in den slag van Cheronea deelde hij in den rampspoed zijner medeburgers. De laatste bijzonderheid uit het leven van dezen veldheer was zijne verdrijving uit Mitylene, waar hij zich heen begeven had, toen bij de verovering van Thebe ALEXANDER hem het leven geschonken en vergund had naar Athene te keeren. =, Grieksch Beeldhouwer, geboren te Lindes, leerling van LYSIPPUS, was de vervaardiger van den vermaarden koperen colossus bij de haven van Rhodes, die onder de zoogenaamde zeven wonderen der wereld gerekend werd. Hij had 12 jaren aan dezen arbeid besteed; dit ontzettend hooge standbeeld stond ruim 50 jaren, en werd toen door eene aardbeving omvergeworpen. De Saraceenen in 653 Rhodes veroverd hebbende, verkochten zij de brokken van dezen Colossus aan een' Jood, die 900 kameelen tot de vervoering noodig had.

CHARETTE (FRANÇOIS ATHANASE) DE LA CONTRIE, geboren te Couffé, in Bretagne, den 21 April 1763, trad in 1779 in den zeedienst, dien hij met den rang van Luitenant verlaten had, en ambteloos in Poitou leefde, toen de omwenteling uitborst, van welke hij bedrijveloos aanschouwer bleef; doch bij de oprigting der Nationale Garde tot Chef van het legioen van zijn arrondissement benoemd, week hij naar Coblenz; maar het emigrantenleven hem niet behagende, kwam hij in het begin van 1793 in Frankrijk terug, en leefde stil op het land in de nabijheid van Machecoul, ten tijde der uitbarsting van den opstand in de Vendée, aan welken hij in het eerst geen deel scheen te willen nemen; doch hij werd genoegzaam zijns ondanks door de boeren tot hunnen aanvoerder verklaard; het lot eenmaal geworpen, werd CHARETTE eerlang de schrik der republikeinen en de beruchtste van alle aanvoerders der Vendéërs. Wij kunnen hier onmogelijk eene optelling doen van al zijne verrigtingen in dezen vreesselijken burgeroorlog van 1793 tot 1796. Hij hield nog vol, toen de Generaal HOCHE reeds al de aanvoerders der opstandelingen te onder gebragt had, en had nog slechts 30 man bij zich, toen de Fransche Generaal hem vrijen aftogt naar Engeland en een millioen liet aanbieden, doch hij weigerde dit. Als een wild dier van schuilplaats tot schuilplaats vervolgd, gekwetst en afgemat, werd hij eindelijk gevat in een boschje tusschen Montaign en Belleville den 25 Maart 1796. Zijn ongeluk sloeg geenszins zijn' moed ter neder; „Mijnheer!" zeide hij tegen den officier, die hem naar Nantes bragt, „zoo ik u gevangen genomen had, zou ik u dadelijk hebben „laten doodschieten," want dit was zijne bestendige gewoonte met de republikeinsche officieren, die hem in handen vielen. Den 29 Maart onderging hij den dood met de grootste kloekmoedigheid.

CHARGÉ D'AFFAIRES, zaakgelastigde, gelijk deze benaming doorgaans in de daghladen vertaald wordt, is zoo veel als de plaatsvervanger van een' gewonen gezant of ambassadeur, hetzij hij door dezen bij zijn vertrek achtergelaten, of in die hoedanigheid uitdrukkelijk door zijne regering aan eenig hof gezonden wordt om aldaar in deszelfs naam te handelen. Zie AMBASSADEUR.

CHARIBERT, oudste zoon van CLOTARIUS I, Koning van Frankrijk, werd na zijns vaders dood in 562 Koning van Parijs, † in 566. Hij was een vriend der geregtigheid en der letteren, en werd door den Bisschop in den ban verklaard, omdat hij ook een vriend der vrouwen was.

CHARIDEMUS, Grieksch veldheer, was aanvoerder van eene der benden, die na het eindigen van den Peloponesischen oorlog zich in dienst begaven van degenen die het meest betaalden; hij diende beurtelings de Atheners, PHILIPPUS, Koning van Macedonië, COTYS, Koning van Thracië en den Satraap ARTABAZES, die tegen den Koning van Perzië opgestaan was. Hij kwam vervolgens te Athene, waar het volk hem tot veldheer der republiek wilde benoemen, maar de Areopagus verzette er zich tegen, omdat hij een Euboër, en dus een vreemdeling was. De wraak duchtende van ALEXANDER, dien hij in Thebe wederstand geboden had, week CHARIDEMUS naar Perzië bij DARIUS; maar den hoogmoed van dezen monarch gekrenkt hebbende, met te zeggen dat de Perzen buiten staat waren om de wapenen van ALEXANDER te wederstaan zonder den bijstand van hulpbenden, werd hij ter dood veroordeeld 333 jaren vóór J. C.

CHARILAUS, Koning van Sparte, neef van den vermaarden LYCURGUS, overwon de Argoliërs, maar werd naderhand geslagen en gevangen genomen door de Tegeaten; hij herkreeg zijne vrijheid door een verdrag van vrede met dit volk, en † weinig tijds daarna omstreeks 770 jaren vóór J. C.

CHARITEN, van χαιρειν, verheugen, is de Grieksche benaming der Bevalligheden, volgens de fabelleer, dochters van JUPITER en EURYNOME, of van BACCHUS en VENUS; de dichters vermelden er drie, die zij AGLAIA, THALIA en EUPHROSINE noemen, en plaatsen haar in het gevolg van VENUS, schoon HOMERUS haar ook in het gevolg van JUNO verschijnen laat. Zij hadden invloed op al wat het leven veraangenamen kan, en werden in de voornaamste steden van Griekenland door plegtige feesten in de lente vereerd. ETEOCLES, Koning van Orchomenus, was de eerste die haar een' tempel bouwde; zij hadden tempels en altaren te Elis, te Delphi, te Athene, en in verscheiden andere steden. Zij werden voorgesteld onder de gedaante van drie naakte schoone jonge meisjes in eene dansende houding met door elkander gestrengelde armen. De wijsgeerig-poëtische zin van deze liefelijke allegorie is niet moeijelijk te vatten.

CHARITON, die op het einde der IV eeuw bloeide, is de schrijver van een' Griekschen roman, getiteld: *Minnarijen van Chaereas en Callirrhoë,* dien JAKOB PHILIP D'ORVILLE, Professor te Amsterdam, in 1750 met eene Latijnsche vertaling voor het eerst heeft uitgegeven; herdrukt te Leipzig in 1783; er bestaat ook eene Fransche vertaling van dezen roman door LARCHER, in 1763 te Parijs gedrukt.

CHARKOW, hoofdstad der Slobodische Ukraine, in Rusland, heeft 15,000 inwoners, die een' niet onbelangrijken tusschenhandel drijven; ook worden hier jaarlijks vier groote missen of markten gehouden. In 1803 werd de hoogeschool opgerigt. Verscheiden Duitsche geleerden werden als Prof. aan dezelve beroepen; de Keizer bewilligde 130,000 roebels als inkomen; er zijn 38 Professors en omtrent 300 studenten, waarvan 60 op keizerlijke kosten studeren, waartegen zij verpligt zijn na het verlaten der hoogeschool 6 jaren als onderwijzers te dienen in de scholen van het universiteitsdistrict. De hoogeschool bezit eene bibliotheek en een naturaliënkabinet. Er is ook te Charkow eene Lat. school en eene philotechnische maatschappij.

CHARLATANERIE, van het Ital. *Ciarlatano,* kwakzalver, marktschreeuwer, wonderdoctor, wordt overdragtelijk gezegd met betrekking tot het gedrag van ieder, die in eenig vak van wetenschap, zonder grondige kennis, anderen door snoeven en allerlei kunstgrepen in den waan zoekt te brengen dat hij een zeer kundig en geleerd man is. In alle vakken van wetenschap zijn van de vroegste tijden af kwakzalvers geweest, zijn er nog, en zullen er wel altijd zijn.

CHARLEMONT, eene der sterkste vestingen van Frankrijk, in het departement der Ardennes, ligt aan de beide oevers der Maas, 5 mijlen boven Namen, aan den zamenloop van verscheiden wegen. Het kasteel en de stad werden in 1555 door KAREL V gebouwd; LODEWIJK XIV, die deze vesting bij den Nijmeegschen vrede van 1678 bekwam, liet dezelve vergrooten en het nabij gelegen vlek Givet versterken, zoodat de plaats thans eigenlijk uit vier vestingen bestaat, van welke Charlemont en Groot-Givet op den linker en Klein-Givet

en Mont d'Haur op den regter oever der Maas liggen. Charlemont verheft zich op eene smalle 200 voeten hooge naar de Maas toe zeer steile rots, is door 6 bolwerken, een hoorn- en een kroonwerk versterkt; bijna alle grachten zijn in de rots uitgehouwen en de meeste werken van goede casematten voorzien. Groot-Givet heeft 4 bolwerken en 3 ravelijnen met drooge grachten, Klein-Givet 4 bolwerken met watergrachten, maar geen bedekten weg, en Mont d'Haur heeft een versterkt kroonwerk en kan tevens tot een verschanst leger dienen. De vesting is voor eene bezetting van 12,000 man ingerigt, maar kan des noods eens zoo veel bevatten en door 3 of 4000 man gehouden worden. Charlemont is bijna onneembaar, en heeft ook nog geen werkelijken aanval ondervonden; want ofschoon de Pruissen in 1815 Mont d'Haur en Groot- en Klein-Givet bij verdrag hadden ingenomen, lieten zij toch Givet onaangetast. Na den vrede van Parijs werd Charlemont door de Russen bezet.

CHARLEROI, eene stad en vesting in het voormalig graafschap Henegouwen, ligt aan de Sambre, 4 mijlen van Namen, op den weg van Philippeville en Avennes naar Brussel. In 1666 werd deze plaats door de Spanjaards het eerst versterkt, doch zij staakten den arbeid bij het aanrukken des Franschen legers. LODEWIJK XIV liet denzelven door VAUBAN weder voortzetten, en deze gaf der vesting de gedaante van een' regelmatigen zeshoek, met 5 ravelijnen, 5 contregardes en 2 hoornwerken. In 1668 werd Charleroi bij den vrede van Aken aan Frankrijk afgestaan, doch bij dien van Nijmegen in 1678 aan Spanje teruggegeven; in 1693 door de Franschen andermaal veroverd, en bij den Rijswijkschen vrede van 1697 aan Spanje teruggegeven. Bij den Utrechtschen vrede van 1713 kwam Charleroi aan de Algemeene Staten, die de plaats vervolgens aan den Keizer inruimden. In 1746 verdedigde de vesting zich zoo slecht tegen den Prins van Conti, dat zij 5 dagen na het openen der loopgraven op het oogenblik capituleerde dat 200 man zonder bevel en orde in de buitenwerken en zelfs door de poorten in de stad gedrongen waren en daar plunderden. In 1794 werd Charleroi door de Franschen driemalen beschoten, doch telkens ontzet, en eerst toen de bezetting bij de laatste belegering tot op eenige honderd man gesmolten was, de stad in een' puinhoop lag en de vijand, met zijne loopgraven nog slechts 150 voeten van den wal verwijderd, zich tot den storm gereed maakte, door capitulatie vermeesterd. De Franschen vernielden de werken; doch toen de veldtogt van 1815 het gewigt der plaats op nieuw bewees, heeft men dezelve wederom opgebouwd.

CHARLES (JAQUES ALEXANDRE CÉSAR), Professor der natuurkunde aan het conservatorium der kunsten en wetenschappen, lid der Fransche Akademie en van het Instituut, was een zeer bekwaam natuuronderzoeker. Toen in 1783 de uitvinding der luchtbollen door de broeders MONTGOLFIER de aandacht van geheel Frankrijk bezig hield, vervaardigde hij gemeenschappelijk met ROBERT en PILATRE DE ROZIER eene luchtmachine (*aërostat*), welke hij met ontvlambare lucht (*gaz hydrogène*) vulde, en gebruikte tot den ballon geverniste taf. LODEWIJK XVI gaf hem een jaargeld van 2000 Livres, en verzocht de Akademie zijn' naam te voegen bij dien van MONTGOLFIER in de teekening der medaille ter gedachtenis van hunne uitvinding. CHARLES † den 7 April 1823.

CHARLESTOWN, de hoofdstad van Zuid-Carolina, in de Vereenigde Staten van Noord-Amerika, werd in 1630 op een schiereiland tusschen de rivieren Ashley en Cooper aangelegd: zij bestaat, behalve de openbare gebouwen, uit 3000 huizen en heeft 25,000 inwoners, waarvan de helft negers zijn. De handel van hier naar Europa, zoowel als naar de West-Indische eilanden, is hier zeer levendig. De uitvoer bestaat in tabak, rijst, katoen en indigo, waartoe de hier wonende reeders zelven 200 schepen bezitten; jaarlijks wordt de haven door ruim 1000 schepen bezocht.

CHARLETON (WALTER), Engelsch Geneesheer, geboren in Sommersetshire in 1619, was Lijfarts van KAREL I, en verzelde KAREL II in zijne ballingschap in dezelfde hoedanigheid; bij de herstelling des koningschaps werd hij lid der Koninklijke Maatschappij en † in 1707. Hij heeft verscheiden wijsgeerige en geneeskundige werken geschreven.

CHARLEVOIX (PIERRE FRANÇOIS XAVIER DE), Jezuit, geboren te S. Quentin in 1682, onderwees aanvankelijk de fraaije letteren en de wijsbegeerte in de collegiën van zijne orde, doch werd als zendeling naar Noord-Amerika gezonden; hij doortrok geheel Canada en de omgelegen streken, ging naar S. Domingo, deed, in Europa teruggekeerd, eene reis door Italië, en bleef toen in Frankrijk. † te La Flèche in 1761. Behalve zijne reisverhalen, die veel wetenswaardigs behelzen, heeft hij nog verscheiden werken geschreven en 22 jaren lang medegewerkt aan het *Journal de Trévoux*.

CHARLIER (CHARLES), geboren in 1760, was Advokaat en lid der Conventie; hij stemde voor den dood van LODEWIJK XVI, verdedigde MARAT, toen deze aangevallen werd door de partij der Gironde, en had zelf deel in verscheiden hevige maatregelen; hij vereenigde zich naderhand met de tegenpartij van ROBESPIERRE; en bewerkte het gevangennemen van JOSEPH LEBON. Lid geworden van den Raad der Vijfhonderd, eischte hij dat de leden altijd den dolk in de hand zouden hebben, om dengenen te treffen, die het koningschap voorsprak. Dit voorstel had reeds het kenmerk van eene bijsterzinnigheid, die naderhand zoodanig toenam, dat hij in 1797 zich voor het hoofd schoot.

CHARLOTTE, vr. naam, verkleining in het Fransch van CAROLINE, vervrouwelijkte naam van KAREL: dus hetzelfde als KAROLIENTJE. =, Koningin van Cyprus, † te Rome in 1487, was de dochter van JAN III (LUSIGNAN), Koning van Cyprus, Jeruzalem en Armenië. Zij was eerst gehuwd met JAN VAN PORTUGAL, Hertog van Coïmbra, en daarna met LODEWIJK, Hertog van Savoyen, Graaf van Geneve. Na den dood van haren vader tot Koningin van Cyprus gekroond, werd zij van hare staten beroofd door JAKOB, basterdzoon van haren vader, die de hulp ingeroepen had van den Sultan van Egypte. Stervende deed zij afstand van het koningrijk Cyprus aan haren neef, den Hertog van Savoyen, in de tegenwoordigheid van den Paus en verscheiden kardinalen. Op deze schenking is de aanspraak gegrond der tegenwoordige Koningen van Sardinië op de souvereiniteit van het eiland Cyprus, waarvan zij den titel voeren. = KAROLINE AUGUSTA, dochter van GEORGE FREDRIK, Prins van Wales, (naderhand GEORGE IV, Koning van Engeland) en KAROLINE VAN BRUNSWIJK, geboren in 1796, had het vooruitzigt eenmaal Koningin van Engeland te worden, en kreeg eene met deze bestemming overeenkomstige opvoeding, door welke hare uitmuntende begaafdheden zeer voordeelig ontwikkeld werden. In het noodlottig geschil tusschen hare ouders hield zij de zijde harer moeder. Den 2 Mei 1816 huwde zij met Prins LEOPOLD VAN COBURG, en † in het kraambed den 5 November 1817. De weduwenaar bekwam een jaargeld van 50,000 Pst. en leefde in vergeten onbeduidendheid op zijn landgoed Claremont, tot hij den 4 Junij 1831 door de Belgen tot Koning verkozen zijnde, dit zonderlinge koningschap aannam, en dadelijk naar Brussel overstak, waar hij bezit nam van het koninklijk paleis en het kasteel Laken, zonder dat nog de Koning der Nederlanden afstand gedaan had van de oproerige zuidelijke provinciën des Rijks, en zonder dat de zelfstandigheid der Belgische natie nog door eenige mogendheid vormelijk erkend was; een leger van 50,000 man Franschen handhaafde hem in Augustus 1831 op den Brusselschen troon, van welken de Prins van Oranje hem anders gewis in een paar dagen zou verdreven hebben. = ELIZABETH, dochter van KAREL LODEWIJK, Keurvorst van Beijeren, geboren in 1652, was de tweede gemalin van Monsieur, broeder van LODEWIJK XIV, en de moeder van den Hertog van Orleans, die naderhand Regent van Frankrijk werd. Deze vorstin was zeer leelijk, maar levendig, vrolijk en geestig; LODEWIJK XIV hield zeer veel van haar. † te S. Cloud in 1722. Er zijn eenige brieven van haar gedrukt, geschreven van 1715 tot 1720 aan den Hertog van Beijeren en de Prinses van Wales. = VAN BOURBON, zie BOURBON. = VAN BRUNSWIJK-WOLFENBUTTEL, geboren in 1684, huwde in 1711 met den Czarowitz ALEXIS, zoon van Czaar PETER I, die in 1718 door zijn' vader ter dood veroordeeld werd; zij beleefde deze afgrijselijkheid echter niet, maar † reeds in 1715, na een' zoon gebaard te hebben, die als PETER II den Russischen troon beklom.

CHARLOTTENBURG, Koninklijk lustslot met een' zeer fraaijen tuin, ligt aan de Spree, een klein uur van Berlijn, van waar de weg door de diergaarde derwaarts loopt. De nieuw aangelegde stad heeft 430 huizen en 4000 inwoners. Het slot werd door de eerste Koningin van Pruissen SOPHIA CHARLOTTE gebouwd, en heette aanvankelijk Lutzelburg, naar het bijgelegen dorp Lutzen, doch werd naderhand naar haar Charlottenburg genaamd. Bij de verovering van Berlijn den 9 October 1760, door een vereenigd Oostenrijksch en Russisch legercorps, heeft dit lustslot veel geleden, vooral het aldaar aanwezige kabinet van oudheden, nagelaten door den Kardinaal DE POLIGNAC, hetwelk FREDRIK II in 1741 voor 90,000 Livres gekocht had. De Koningin LOUISE, eerste gemalin van FREDRIK WILLEM III, heeft Charlottenburg zeer laten verfraaijen. In den tuin staat het gedenkteeken tot hare gedachtenis, waaronder ook hare asch rust. Den 19 van iedere maand staat de tuin voor het publiek open, ter herinnering aan haren sterfdag, den 19 Julij 1810.

CHARMIDES, oom en een der leerlingen van PLATO, koos de partij van CRITIAS, een' der 30 tirannen van Athene, en sneuvelde in den eersten slag tegen deze tirannen geleverd door de ballingen, onder aanvoering van THRASYBULUS. Een der gesprekken van PLATO draagt den naam van CHARMIDES, en XENOPHON heeft dezelfde personaadje ingevoerd bij zijn *Gastmaal der Wijsgeeren*.

CHARMIS, geboren te Massilia (Marseille) even vóór J. C., vestigde zich te Rome onder de regering van NERO, en maakte zich berucht door zijn' aanval op de onderscheiden geneeskundige stelsels, die toen te Rome gevolgd werden, om het zijne in derzelver plaats in te voeren. SENECA deelt eenige bijzonderheden mede wegens dezen geneesheer of liever kwakzalver, met wien hij zeer ingenomen was.

CHARMOYS (MARTIN DE), Heer van Lauzé, geboren in 1605, was Secretaris van den Maarschalk VAN SCHOMBERG. Uit zucht voor de beeldende kunsten deed hij eene reis naar Italië, en maakte te Rome kennis met POUSSIN, STELLA en andere beroemde kunstenaars. In Frankrijk teruggekeerd, vormde hij met LEBRUN in 1648 het ontwerp van eene Akademie van schilder- en beeldhouwkunst. Door gunstige medewerking van den Kanselier SEGUIER kwam dezelve

tot stand, en de vergaderingen werden aanvankelijk gehouden aan het huis van CHAMOYS, die de lessen bekostigde in de perspectief, meet- en ontleedkunde. † in 1661.

CHARNACÉ (HERCULE GERARD, Baron DE), geboren in Bretagne op het einde der XVI eeuw, was de zoon van een' Raadsheer bij het Parlement van Rouen, en werd in 1628 benoemd tot Gezant bij GUSTAVUS ADOLPHUS, Koning van Zweden; hij onderhandelde het verdrag van Berwalde in 1631, en ging vervolgens in dezelfde hoedanigheid naar het hof van Beijeren, en daarop naar Holland, waar hij de Algemeene Staten wederhield van het oor te leenen aan de voorslagen van Spanje. Gedurende zijn gezantschap voerde hij tevens het bevel over een regiment Franschen, in dienst der Staten, en woonde de belegering bij van Breda door Prins FREDRIK HENRIK; hij sneuvelde den 1 Sept. 1637 weinig weken vóór de verovering dezer stad.

CHARON was, volgens de fabelleer, de onderaardsche veerman, die de schimmen der gestorvenen aan de overzijde van den Styx en den Acheron bragt; maar hij nam niemand in zijne boot dan wiens lijk begraven was en tegen betaling van het veergeld, waarom de Ouden den doode een' obolus in den mond staken. De schimmen der onbegravenen moesten honderd jaren aan den oever rondwaren. De dichters vermelden hem als een' zoon van EREBUS en den Nacht, en schilderen hem als een' kloeken grijsaard met een' langen baard. = van Lampsacus bloeide, volgens Dionysius van Halicarnassus, weinig tijds vóór HERODOTUS, en schreef eene geschiedenis van Perzië, waarvan nog slechts eenige fragmenten bestaan, en nog eenige andere historische werken over Aethiopië, Libye en Griekenland, die ook niet volledig meer voorhanden zijn.

CHARONDAS, Grieksch wijsgeer, geboren te Catane, in Sicilië, ruim 500 jaren vóór J. C., was de wetgever van zijn vaderland en der onderscheiden Siciliaansche volkplantingen. Deze wetten waren in verzen, gelijk die van alle oude wetgevers; zij werden gezongen en men liet ze de kinderen van buiten leeren. CHARONDAS had onder anderen op doodstraffe verboden gewapend in de volksvergaderingen te verschijnen. Op zekeren dag van het vervolgen des vijands terugkomende, begaf hij zich onverwijld naar de volksvergadering, om verslag te doen; in zijn' ijver had hij er niet aan gedacht dat hij nog gewapend was; men deed hem opmerken dat hij zijne eigen wet overtrad. »Welnu," zeide hij, »dan zal ik haar voldoening geven," en doorstak zich daarop met zijn zwaard. Deze daad wordt door anderen toegeschreven aan DIOCLES, wetgever van Syracuse, en mogelijk is de eene anecdote zoo min waar als de andere.

CHAROST (ARMAND JOSEPH DE BETHUNE, Hertog van), afstammeling van den grooten SULLY, geboren te Versailles in 1728, was door zijne deugd en weldadigheid zulk eene edele afkomst waardig. Als de vriend en vader zijner soldaten, beloonde hij uit zijne eigen middelen hunne dapperheid. In 1758 zond hij al zijn zilverwerk naar de munt, om in de behoeften van den Staat te helpen voorzien. Na den vrede van 1763 hield hij zich bezig met de verbetering van den landbouw en het onderwijs, en schafte reeds lang vóór de omwenteling de heerendiensten en dwangregten op zijne goederen af, schreef tegen het leenregt, vestigde in verscheiden gemeenten instellingen van weldadigheid, voorzag dezelve van heelmeesters en vroedvrouwen, zorgde voor het onderwijs van arme kinderen en stichtte een rijk door hem begiftigd hospitaal voor oude lieden. In een' tijd van duurte liet hij op zijne kosten graan invoeren. In de provinciale vergaderingen verklaarde hij zich tegen de onderdrukking der landbewoners en in de vergadering der notabelen drong hij aan op eene gelijkmatige verdeeling der lasten. Na de uitbarsting der omwenteling gaf hij nog vóór het decreet wegens patriottische bijdragen een vrijwillig geschenk van 100,000 Francs. Onder het schrikbewind was hij naar Meillant geweken; hier werd hij gevangen genomen, doch na den val der bloedmenschen wederom in vrijheid gesteld; zelfs in de verklaringen der revolutionaire commissiën werd hij de weldoener en vader der lijdende menschheid genoemd. Hij keerde naar Meillant terug, waar hij eene maatschappij tot bevordering van den landbouw oprigtte en voortging met zijn aanzienlijk groot vermogen tot nuttige doeleinden te besteden, tot de kinderziekte hem den 27 December 1800 in het graf rukte.

CHARPENTIER (FRANÇOIS), geboren te Parijs in 1620, † in 1702, Deken en bestendige Directeur der Fransche Akademie en eerste Directeur van die der opschriften en fraaije letteren, was een zeer geleerd man en bezat eene groote kennis der oudheid. Men heeft aan hem grootendeels de volgreeks der gedenkpenningen te danken op de voornaamste gebeurtenissen der regering van LODEWIJK XIV, en eene menigte werken over allerlei onderwerpen. De *Carpentariana* behelst verscheiden anecdoten en bijzonderheden van dezen akademist, in zijn' tijd beroemd als gelukkig vervaardiger van opschriften en zinspreuken. = (JAQUES), geboren te Clermont, in 1524, studeerde aanvankelijk in de geneeskunde te Parijs, doch onderwees toen 16 jaren lang de wijsbegeerte in het collegie van Bourgogne aldaar, waarna hij de geneeskunde wederom bij de hand nam en Lijfarts werd van KAREL IX. † in 1574. Hij was een ijverig verdediger van ARISTOTELES tegen PETRUS RAMUS, dien hij in den S. Bartholomeusnacht van 1572 vermoorden, het lijk langs de straat slepen en door de studenten met roeden geeselen liet. Onder zijne geschriften verdient de *Comparatio Platonis cum Aristotele*, in 1573 gedrukt, als curiositeit nog eenige aandacht. = (PIERRE), geb. te Toulouse, was Prof. der regtsgeleerdheid te Straatsburg, vervolgens te Geneve in 1566. Hij had het Calvinismus omhelsd, maar geschil gekregen hebbende met BEZA en andere godgeleerden, kwam hij in Frankrijk terug eenige dagen vóór den S. Bartholomeusmoord, aan welken hij ontsnapte met zich te verbergen in het huis van een' zijner vrienden. Kort daarna zag men hem openlijk hevig uitvaren, niet tegen de aanleggers van deze afgrijsselijkheid, maar tegen hetgene hij de oorzaak (*la cause*) noemde, namelijk de partij der Protestanten. Het hof oordeelde uit de redenen van CHARPENTIER dat hij een goede verdediger van dezen gruwel buiten 's lands zou zijn, en belastte hem gemeenschappelijk met zijn' vriend BELLIEVRE met deze zonderlinge aangelegenheid. Hij begaf zich naar Straatsburg, en kweet zich van zijn' last met de uitgave van een geschrift in het Latijn en Fransch, de bewuste verdediging behelzende; doch hetzelve werd eerlang op eene nadrukkelijke en zeer hevige wijze wederlegd door een vinnig tegenschrift, waarin bijzonderheden voorkwamen, die het gedrag van CHARPENTIER weinig eer aandeden, wiens ijver ondertusschen door KAREL IX beloond werd met zijne benoeming tot Advokaat des Konings in den Grooten Raad. Men weet niet wanneer hij gestorven is. (PIERRE FRANÇOIS), geboren te Blois in 1759, † in 1810, was eerst Letterzetter van beroep, doch teekenen geleerd hebbende, leide hij zich toe op de graveerkunst, en gaf verscheiden prenten uit in de manier van teekeningen met O. I. inkt, naar schilderijen van de voornaamste Fransche meesters.

CHARPY (NICOLAS), Secretaris van den Marquis CINQ-MARS, gunsteling van LODEWIJK XIII, beschuldigd zijnde van een zegel nagemaakt te hebben, ontsnapte het geregt, en werd in beeldtenis gehangen, terwijl hij zich in Savoyen bevond. Onder begunstiging van de onlusten der Fronde kwam hij weder te Parijs, waar hij den geestelijken staat aannam, en tot allerlei dweepzuchtige grillen verviel; hij verkondigde onder anderen eene op handen algemeene bekeering der Joden tot het Christendom, de herbouwing van den tempel te Jeruzalem, en voorspelde dat alle menschen tot den tijd van ADAM en EVA terugkeeren en niet sterven, maar al te zamen levend eensklaps in den hemel opgenomen zouden worden; deze en meer dergelijke zotternijen liet hij drukken onder den titel van *Herault de la fin des temps, ou l'Eglise triomphante*. † in 1670.

CHARRON (PIERRE), geboren te Parijs in 1541, was de zoon van een' Boekverkooper, vader van 25 kinderen; hij studeerde in de wijsbegeerte en regtsgeleerdheid te Orleans en Bourges, en practiseerde een' tijd lang als Advokaat te Parijs; maar leide zich vervolgens toe op de godgeleerdheid en liet zich tot priester wijden. Als kanselredenaar verwierf hij grooten roem, en bekwam verscheiden voordeelige geestelijke ambten. Te Bordeaux leerde hij MONTAIGNE kennen, die zijn' geest eene sceptische rigting gaf, en eene geheele omwenteling in zijne theologisch-wijsgeerige denkwijze te weeg bragt; hij had namelijk in 1594 te Cahors een werk uitgegeven, getiteld: *Trois vérités contre tous athées, idolâtres etc.* deze drie waarheden waren bij hem 1) dat er slechts één ware godsdienst is; 2) dat de Christelijke deze ware godsdienst is; en 3) dat de Roomsch-Katholijke Kerk in het bezit van dezen waren godsdienst en dienvolgens de éénige ware Kerk is. Natuurlijk werden deze drie waarheden het gunstigst ontvangen door degenen die het best van dezelve overtuigd waren, namelijk de hooge geestelijkheid, doch zij maakten overigens weinig indruk op degenen die zoo gelukkig niet waren, maar ze voor stellingen hielden, die nog bewezen moesten worden, en tot deze laatste behoorde de schrijver eindelijk zelf; want in 1601 gaf hij een ander werk in het licht, getiteld: *De la sagesse;* in hetzelve verwerpt hij alle godsdienststelsels, en beschouwt den godsdienst, waartoe hij wel de zedelijke verpligting erkent, enkel als eene zaak des gemoeds, en onafhankelijk van eenige kerkleer. »De godsdienst," zegt hij rondnit, »wordt slechts door menschelijke middelen in stand gehouden, »en is geheel zamengesteld uit kranke stukken (*pièces maladives*); »zelfs schoon de onsterfelijkheid der ziel het meest algemeen aangenomen gevoelen is, kan zij eigenlijk niet bewezen, maar moet geloofd worden." Natuurlijk kreeg CHARRON wegens zulk een stout scepticismus het met de Sorbonne en de Jezuiten te kwaad, die hem voor ketter en atheïst verklaarden; maar de President JEANNIN hield hem de hand boven het hoofd; echter zou men hem toch wel in moeijelijkheid gewikkeld hebben, zoo hij misschien langer geleefd had, maar hij † te Parijs bij de straat aan eene beroerte den 16 Nov. 1603.

CHARTER, van Χάρτης, Lat. *Charta*, beteekent eigenlijk papier in het algemeen, doch men noemt zoodanig alle oorkonden, handvesten, brieven en stukken, die in de staatsarchiven bewaard worden. Tegenwoordig verstaat men daaronder gewoonlijk eene grondwetsoorkonde of constitutie, bij welke een vorst zijnen onderdanen zekere regten of vrijheden toestaat, welke zij vroeger niet hadden of die hun toch betwist werden. Zoodanig eene oorkonde is in Engeland *the great charter* (zie MAGNA CHARTA) en Frankrijks *Charte constitutionelle*, welke LODEWIJK XVIII bij zijne terugkomst in 1814 der Fransche natie gaf.

CHARTIER (ALAIN), geboren te Bayeux in 1386, verwierf reeds bij zijn leven den naam van vader der Fransche welsprekendheid, want hij was inderdaad in dien tijd een wonder van geleerdheid; hij bekleedde het ambt van Secretaris bij KAREL VI en VIII, behoorde tot den geestelijken staat, en stond aan het hof in zulk eene groote achting, dat MARGARETA VAN SCHOTLAND, gemalin van den Dauphin (naderhand LODEWIJK XI), hem op een' stoel vindende slapen, zijn' mond kuste. Haar gevolg zich hierover verwonderende, zeide zij dat zij geenszins den persoon, maar den mond kuste, uit welken zoo vele fraaije redenen voortkwamen. † omstreeks het midden der XV eeuw. Al zijne werken, in verzen en in proza, zijn door DUCHESNE bijeenverzameld en in 1617 te Parijs uitgegeven. Eenigen zijner *Faicts*, *Dicts*, *Ballades*, *etc.* zijn reeds van 1484 tot 1489 gedrukt. = (JEAN), broeder van den voorg., insgelijks geboren te Bayeux, was Benedictijner monnik en Historieschrijver van KAREL VII, die hem gelastte de kronijken in orde te brengen, welke te S. Denis bewaard werden; hij kweet zich met ijver van deze taak, en volgde toen den Koning in den oorlog tegen de Engelschen. De groote Kronijk van Frankrijk, door hem vermeerderd met de geschiedenis der regering van KAREL VII, is 3 deelen in fol. te Parijs in 1476 en 1493 gedrukt. = (GUILLAUME), waarschijnlijk een broeder of neef der beide voorg., werd opgevoed aan het hof van KAREL VII, en in 1447 benoemd tot Bisschop van Parijs. Later was hij onder degenen die belast waren met het herzien van het proces van JEANNE D'ARC. Op het einde van zijn leven viel hij in ongenade bij LODEWIJK XI, omdat de burgerij van Parijs hem afgevaardigd had naar de verbonden vorsten gedurende den zoogenaamden algemeen welzijns oorlog. De Koning haatte hem zelfs na zijn' dood, in 1472, en gebood dat er in zijn grafschrift melding gemaakt zou worden van de redenen van klagten, welke hij tegen hem had; maar dit gedenkstuk van wraak verdween onder de regering van KAREL VIII. = (RENÉ), geboren te Vendôme in 1572, begon zijne wetenschappelijke loopbaan met eenige treurspelen en andere Latijnsche dichtstukken, en onderwees de fraaije letteren te Angers; ging toen naar Bordeaux, vervolgens naar Bayonne, waar de nabijheid der Pyreneën hem smaak deed krijgen in de kruidkunde, en deze studie hem geleid hebbende tot die der geneeskunde, kwam hij te Parijs, om zich verder daarin te oefenen. In 1608 werd hij door de faculteit tot geneesheer bevorderd, en reeds in 1610 tot Professor benoemd zijnde, werd hij kort daarna hofarts. † in 1654. Zijne beide zonen JEAN en PHILIPPE waren insgelijks vermaarde geneesheeren; zij hebben, even als hun vader, verscheiden schriften nagelaten, meest betrekkelijk tot den beruchten twist over de antimonie. Zie PATIN (GUI).

CHARTRES, hoofdstad van het voormalig Fransche landschap Beauce, ligt in het departement Eure et Loir, aan de rivier de Eure. Deze stad voerde met de omgelegen dorpen voormaals den titel van hertogdom, waarmede de zoon des Hertogs van Orleans doorgaans beleend werd. De stad is tamelijk groot en net gebouwd; de voormalige Cathedrale kerk werd voor een' ouden Druïdentempel gehouden; de tegenwoordige is nog geheel in den Gothischen stijl met twee torens en onderaardsche kapellen, die echter thans tot wijnkelders gebruikt worden.

CHARTREUSE is de benaming van een' eenzamen berg in de nabijheid van Grenoble, waar de H. BRUNO in 1084 een klooster bouwde; de monniken van de door hem ingestelde orde noemden zich naar deze plaats *Chartreux*, waarvan men in het Nederduitsch door verbastering der uitspraak *Karthuizers* gemaakt heeft, schoon men even goed *Chartreuzen* had kunnen zeggen en schrijven als men *Geuzen* voor *Gueux* zegt en schrijft; de Duitschers, die anders de Fransche woorden zoo erg niet verminken als wij, spellen trouwens ook *Karthäuser*, maar maken toch van *Comptoir* geen *Kantoor*, door hetwelk eens een vreemd geleerde te Amsterdam *Cantor* (voorzanger) verstond: even zoo zou onder de benaming van *Karthuizers* ook wel iemand kunnen meenen dat men *Kaartenhuizen* bedoelde.

CHARYBDIS was, volgens de fabelleer, eene dochter van NEPTUNUS en GEA, die om hare gulzigheid door JUPITER in de zee geworpen werd, waar zij, in eene draaikolk herschapen, ieder schip, dat haar naderde, in den afgrond sleepte en verslond. De aanleiding tot dit verdichtsel gaf de werkelijk aanwezige draaikolk in de Siciliaansche Zee, aan den ingang der straat van Messina, tegenwoordig *Calofaro* genaamd, en wegens derzelver gevaarlijkheid bij de Ouden zeer door de zeevarenden gevreesd, die, dezelve angstvallig willende vermijden, somwijlen op de nabijgelegen rots vervielen en schipbreuk leden. Zie SCYLLA. Van daar het spreekwoordelijk zeggen: *Incidit in Scyllam, cupiens vitare Charibdin.* Tegenwoordig echter is de Charybdis voor de schippers zoo gevaarlijk niet meer, die bij stille zee en als er geen zuidewind waait, veilig over deze draaikolk heen varen.

CHASSÉ (CLAUDE LOUIS DOMINIQUE), Heer van Ponceau, geboren te Rennes in 1698, uit een edel Bretonsch geslacht, diende aanvankelijk onder de lijfwacht des Konings; maar een goed deel van zijn vermogen verloren hebbende in het actiespel van LAW, en door den vreesselijken brand van Rennes buiten staat gebragt om langer in dienst te blijven, besloot hij voordeel te doen met de gaven hem door de natuur verleend, namelijk een welgemaakt ligchaam, een schoon gelaat en eene voortreffelijke stem, en werd in 1721 acteur der Opera te Parijs, waar hij tot 1757 de eerste rollen op eene uitstekende wijze vervulde. † in 1786. Hij was ook Componist voor den zang, doch hij componeerde meest stukken, die hij alleen kon uitvoeren, want zijne muzijk was boven het bereik der stemmen van de meeste zangers.

CHASSENEUX (BARTHELEMY DE), geboren te Issy-l'Evêque, in Bourgogne, in 1480, was voorzitter van het Parlement van Provence, toen den 18 November 1540 het beruchte vonnis werd uitgevaardigd, bij hetwelk een zeker getal inwoners van Cabrières, Mérindol en andere dorpen ter dood veroordeeld of gebannen werden; deze inwoners waren een overblijfsel der oude Waldensen, die men verdacht hield van de nieuwe leer van LUTHER toegedaan te zijn. CHASSENEUX wist de uitvoering van dit vonnis te vertragen, met den Koning te verzoeken dat de inwoners in hunne belangen gehoord mogten worden, en bij verkreeg inderdaad het bevelschrift daartoe; maar de brave man † kort na dezen edelmoedigen stap in 1541. Zijn opvolger D'OPPÈDE, die meer kerkijver dan menschlievendheid bezat, deed het vonnis met alle gestrengheid uitvoeren.

CHASSINET, Fr. *Chassis*, is een raam met gaas of geölied papier bespannen, hetwelk in de opening van een opgeschoven venster geplaatst wordt; bij illuminatiën gebruikt men ook zoodanige chassinetten, met zinnebeelden, spreuken, gedichten, enz. versierd, en plaatst dan licht daarachter.

CHASSIRON (PIERRE CHARLES MARTIN, Baron DE), geboren te Rochelle in 1750, was ambtenaar bij het bestuur der geldmiddelen toen de omwenteling begon, doch nam geen werkzaam deel in de gebeurtenissen, welke dezelve opleverde, en leefde als stil burger, tot hij in 1797 tot lid van den Raad der Vijfhonderd benoemd werd. Hij was een hartstogtelijk bewonderaar van BONAPARTE, van wien hij reeds groote dingen, voorspelde, toen hij zich in Egypte bevond. Na zijne terugkomst van daar hielp CHASSIRON krachtdadig zijne verheffing tot Consul bevorderen, en naderhand evenzeer tot Keizer. Niettegenstaande hij zag dat NAPOLEON regtstreeks het ergste despotismus invoerde, dat Frankrijk immer gekend had, bewierookte hij toch aanhoudend den afgod van den dag; doch toen hij in 1814 gevallen was, deed CHASSIRON den eed van getrouwheid aan LODEWIJK XVIII, dien hij zoo lang hield tot NAPOLEON van Elba terugkwam, wanneer hij terstond weder tot zijn' dienst was. Bij de tweede herstelling van LODEWIJK XVIII bleef CHASSIRON ongemoeid, en † in vergetelheid den 10 April 1825. Hij heeft eenige landbouwkundige werken in het licht gegeven.

CHASTELER (JEAN GABRIEL, Marquis DE), geboren in Henegouwen in 1763, trad in 1776 in Oostenrijkschen dienst, leide zich met ijver toe op de vestingbouwkunde, en gaf voortreffelijke bewijzen van zijne bekwaamheid bij het aanleggen der vestingen Josephstadt en Theresiastadt; tevens oefende hij zich ook in de geschiedenis, natuurkunde en andere wetenschappen. In den oorlog tegen de Turken diende hij in het corps van den Hertog van Coburg; in 1788 bij de belegering van Chotym werd hem de regtervoet verbrijzeld; vervolgens diende hij in het Russische leger onder REPNIN, en onderscheidde zich in verscheiden gewigtige omstandigheden te Belgrado, Peterwaradijn, Brussel en elders. Gedurende het Brabandsch patriottengewoel in 1789 gaf hij uitstekende bewijzen van verkleefdheid aan het Keizerlijk Huis. In den Franschen omwentelingsoorlog had hij deel in alle veldtogten der Oostenrijkers, was tegenwoordig bij de verdediging des kasteels van Namen in 1792, bij de belegering van Valenciennes, Quesnoy en Maubeuge in 1793; in den slag van Wattigny, den 16 October 1793, wierp hij den Franschen regter vleugel overhoop. In 1796 en 1797 was hij gezant in Polen en te Petersburg. Na den vrede van Campo Formio was hij gevolmagtigde tot de overneming en grensbepaling der nieuw verkregen Venetiaansche provinciën. In 1799 had hij deel aan de overwinning van KRAY op SCHERER bij Verona, en regtvaardigde SUWAROWS vertrouwen in den slag aan de Trebia. In de loopgraven van Alessandrie bekwam hij zijne dertiende wonde. Naauwelijks hersteld, ging hij in 1800 naar het Rijnleger, over hetwelk KRAY en vervolgens de Aartshertog JAN het opperbevel op zich nam. In Tyrol organiseerde CHASTELER de landweer. Na den wapenstilstand werd Tyrol ontruimd, en bleef slechts door een gelijk getal Fransche en Oostenrijksche sauvegarden bezet; CHASTELER voerde het bevel over de Oostenrijkers en NANSOUTY en DEMONT over de Franschen. Bij de wederuitbarsting van den oorlog in 1805 bragt hij den Franschen gevoelige slagen toe. Sedert 1808 was hij de ziel van den Tyroler opstand, die NAPOLEON zulk een doorn in het vleesch was, dat hij CHASTELER als een' gemeenen roover vogelvrij verklaarde, dien hij gebood, als men hem gevangen kreeg, binnen 24 uren dood te schieten. Keizer FRANS, verontwaardigd over dit schandelijk bevel, zoo strijdig met het regt der volken, nam zijn' Generaal in zijne bijzondere bescherming, die zich bezig hield met edelmoedig zorg te dragen voor de Fransche gekwetsten en gevangenen. Hoe zeer de krijgskans ten nadeele der Oostenrijkers keerde, deed CHASTELER den Beijerschen toch bij aanhoudenheid veel afbreuk in Tyrol. Na het eindigen van den oorlog was hij een' tijd lang bevelhebber van Troppau. In 1813 voerde hij het be-

vel over een grenadiercorps in den slag bij Dresden en bij Kulm, werd Veldtuigmeester, Bevelhebber van Theresiastadt, en bezette Dresden, toen het verdrag niet bekrachtigd werd, hetwelk KLENAU met GOUVION S. CYR gesloten had. In 1814 werd CHASTELER tot Landvoogd van Venetië benoemd, † aldaar den 7 Mei 1825. Hij had 14 wonden bekomen, verstond twaalf talen en was een der kundigste, dapperste en ridderlijkste Oostenrijksche veldheeren.

CHATEAUBRIANT (FRANÇOISE DE FOIX, Gravin van), geboren omstreeks 1475, † in 1537, was de dochter van PHOEBUS Graaf van Foix, en zuster van den Graaf van Lautrec, alsmede van den Maarschalk DE FOIX. Zeer jong gehuwd met JEAN DE LAVAL MONTMORENCY, Heer van Châteaubriant, werd zij opgemerkt door FRANS I, die weldra zeer naauwe betrekkingen met haar aanknoopte, welke in onzen tijd Mevr. GOTTIS de stof tot een' roman hebben opgeleverd.

CHATEAU-CAMBRESIS is eene kleine versterkte stad met een kasteel in Frankrijk, 6 mijlen van Kamerijk. Hier werd in 1559 de vrede tusschen Spanje en Frankrijk gesloten.

CHATEAU-REGNAUD (FRANÇOIS LOUIS DE ROUSSELET, Graaf van), geboren in 1634, diende eerst in Vlaanderen, en woonde de belegeringen bij van Duinkerken en S. Winoxbergen, onder het bevel van TURENNE. Vervolgens in 1661 in den zeedienst overgegaan zijnde, werd hij in 1672 Kapitein en het volgende jaar bevelhebber over een smaldeel (*chef d'escadre*). Hij sloeg tegen DE RUITER, EVERTSEN en andere Hollandsche vlootvoogden. In 1688 benoemd zijnde tot Vice-admiraal, vertrok hij in 1689 van Brest met eene vloot van 24 oorlogsschepen, 2 fregatten en 2 branders, tot hulp van JAKOBUS II naar Ierland, waar hij de troepen en den krijgsvoorraad ontscheepte, hetwelk echter den verdreven Koning weinig kon baten, die door zijn' schoonzoon, den Prins van Oranje, geslagen werd. In den Spaanschen successieoorlog werd CHATEAU-REGNAUD in 1701 door PHILIPS V benoemd tot Kapitein-generaal van den oceaan, en na den dood van TOURVILLE door LODEWIJK XIV tot Vice-admiraal van den Levant. Hij ging vervolgens naar de West-Indiën, om de Spaansche bezittingen te verdedigen tegen de Engelschen en Hollanders, en geleidde de vloot van Mexico naar Europa, die echter in Vigos veroverd en vernield werd. Hij werd Maarschalk van Frankrijk in 1703. † in 1716.

CHATEAUROUX (MARIE ANNE, Hertogin van), gesproten uit het aanzienlijk geslacht NESLE, geboren in 1719, was in 1734 gehuwd met den Marquis DE LA TOURNELLE, dien zij in 1742 door den dood verloor. Hare tante, de Hertogin MAZARIN, nam haar tot zich; doch weldra werd zij de opvolgster van hare beide zusters VINTIMILLE en MAILLY als bijzit van LODEWIJK XV, die haar dame van het paleis der Koningin en Hertogin van Châteauroux maakte, met een jaargeld van 80,000 livres. Op hare aansporing stelde LODEWIJK XV zich aan het hoofd des legers in Vlaanderen en in den Elsas. Gedurende de ziekte des Konings te Metz in 1744 viel zij in ongenade, doch na zijne herstelling bewerkte de Hertog DE RICHELIEU dat de Koning haar wederom in gunst aannam; † echter kort daarna den 8 Dec. 1744. In 1806 zijn te Parijs 2 deelen met brieven van haar uitgegeven.

CHATEAU-THIERRY is eene kleine stad met een sterk kasteel, aan de Marne, in het voormalig Champagne, met den titel van Hertogdom, eertijds bezeten door het Huis BOUILLON. De plaats is zeer levendig wegens den doorvoer van wijnen en andere voorwerpen naar Parijs.

CHATEL (JEAN), geboren te Parijs omstreeks 1572, de zoon van een' Lakenwinkelier, vond middel om den 27 Dec. 1594 in het vertrek van HENDRIK IV te sluipen, met het voornemen om den Koning, terwijl hij aan twee edellieden gehoor gaf, te vermoorden; hij zocht hem met een mes naar den hals te steken, maar trof hem slechts in de bovenlip, en verdween onder de menigte, doch hij werd herkend en gegrepen. Naar het gebruik van dien tijd gepijnigd zijnde, bekende hij zijne misdaad, en werd hierop bij vonnis van het Parlement met gloeijende tangen genepen, zijne regterhand afgekapt, zijn ligchaam met vier paarden van elkander gerukt, verbrand en de asch in den wind gestrooid. Hij had in zijn verhoor bekend dat hij zekeren Jezuit GUERET over eene gewetenszaak geraadpleegd had. De boeken en papieren der Jezuiten werden hierop onderzocht; men vond verscheiden oproerige geschriften van Pater GUIGNARD, die gehangen werd. Pater GUERET werd gepijnigd, en, niets bekend hebbende, met al de overige Jezuiten gebannen. Het huis van CHATEL den vader werd afgebroken en eene schandzuil op de plaats opgerigt, die echter in 1606 werd weggenomen, op het verzoek van Pater COTTON, toen hij biechtvader geworden was van HENDRIK IV.

CHATELAIN (HENRY), geboren te Parijs den 22 Februarij 1684, van Protestantsche ouders, die, bij de herroeping van het Edict van Nantes, naar Holland weken, toen hij nog geene twee jaren oud was, studeerde in de godgeleerdheid aan de Leydsche hoogeschool, werd in 1710 Predikant bij de Fransche gemeente te Londen, in 1721 te 's Gravenhage en in 1728 te Amsterdam. † ald. den 9 Mei 1743. Er zijn eenige Leerredenen van hem gedrukt en ook in het Nederduitsch vertaald, die, hoewel geene meesterstukken van welsprekendheid, echter van 's mans gezonde uitlegkunde, geleerdheid en helder oordeel voordeelig getuigen.

CHATELET (GABRIELE EMILIE LE TONNELIER DE BRETEUIL, Marquisin DU), geboren te Parijs in 1706, leerde van haren vader, den Baron BRETEUIL, Latijn, en leide zich vervolgens toe op de natuur- en wiskundige wetenschappen. Zij huwde met den Marquis DU CHATELET L'HOMONT, Opperhofmaarschalk van STANISLAUS LECZINSKI, gewezen Koning van Polen, en bewoonde het half vervallen kasteel Cirey, op de grenzen van Champagne en Lotharingen; hier bezochten haar de voornaamste geleerden, BERNOULLI, MAUPERTUIS, en vooral VOLTAIRE, die haar Engelsch leerde; met den wijsgeer WOLF hield zij vriendschappelijke briefwisseling, schreef eene geleerde verhandeling over het stelsel van LEIBNITZ, en vertaalde de grondbeginselen van NEWTON in het Fransch. De Akademie der wetenschappen bekroonde in 1738 hare verhandeling over den aard van het vuur. Hare vriendschappelijke betrekking met VOLTAIRE verschafte nogtans dezer geleerde vrouw meer vermaardheid dan hare geschriften. † te Luneville in 1749.

CHATILLON is de benaming van verscheiden kleine steden in Frankrijk, meest met den titel van hertogdom, met welken voorheen de aanzienlijkste Fransche edellieden beleend waren; zij worden onderscheiden door bijvoeging van den naam der rivier, aan welke zij gelegen zijn, b.v. =-SUR-CHER, =-SUR-L'INDRE, =-SUR-LE LOIN, =-SUR-LE LOIRE, =-SUR-MARNE en =-SUR-SEINE. Deze laatste stad is inzonderheid merkwaardig geworden, door het Congres, aldaar in het begin van 1814 gehouden tusschen de gemagtigden der verbonden mogendheden en NAPOLEON, hetwelk den 19 Maart afgebroken en door het bezetten van Parijs gevolgd werd.

CHATRE is eene kleine stad en voormalige baronnie in het hertogdom Berry, aan de rivier de Indre, van welke een oud beroemd Fransch geslacht den naam ontleent. = (CLAUDE, Baron DE LA), Maarschalk van Frankrijk, geboren in 1526, werd opgevoed als paadje in het huis van den Connetable ANNE DE MONTMORENCY, en volgde dezen in den oorlog. Hij woonde de belegering bij van Diedenhoven (Thionville), in 1558, en den slag van Dreux, in 1561; in 1567 deed hij den veldtogt mede van den Hertog van Nevers in Piemont; hij belegerde bij herhaling de stad Sancerre, die zich na een' hardnekkigen wederstand van 19 maanden eindelijk overgaf. Vervolgens de partij der Ligue omhelsd hebbende, weigerde hij tot 1594 HENDRIK IV te erkennen, en onderwierp zich onder voorwaarde dat men hem 900,000 Livres zou betalen en hem zijne waardigheid van Maarschalk laten behouden, die hij van den Hertog van Mayenne verkregen had. † in 1614. Zijn zoon LUDIS, die zich gelijktijdig met hem aan HENDRIK IV onderworpen had, volgde hem op in al zijne waardigheden, ook in die van Maarschalk, hoewel hij dezelve door geen uitstekend bedrijf verdiend had.

CHATTAM, een vlek in Engeland, nabij de stad Rochester, aan de rivier Midway, met den titel van Graafschap (zie PITT (WILLIAM), heeft zijne vermaardheid in de geschiedenis aan de dapperheid der Hollandsche zeehelden der XVII eeuw te danken. KAREL II had kort na zijne herstelling op den Engelschen troon de gedurende zijne ballingschap op den Hollandschen bodem genoten gastvrijheid vergolden met eene oorlogsverklaring tegen dezen Staat, die hem in herhaalde zeeslagen gedurende twee jaren zoo slecht bekomen was, dat hij in 1667 geranten zond, om wegens vrede te onderhandelen, waartoe de wederzijdsche gemagtigden te Breda bij elkander kwamen. De schrandere JOHAN DE WITT, wel bevroedende dat de trouwelooze KAREL II meer het treffen van een bestand dan het sluiten van een' eindelijken vrede bedoelde, begreep door het met nadruk voortzetten van den oorlog hem daartoe te noodzaken. Eene vloot uit 61 oorlogschepen, benevens eenige branders en andere vaartuigen bestaande, onder het bevel van den Luitenant-admiraal DE RUITER, stak den 5 Junij in zee, stevende naar de Engelsche kust, en kwam den 17 in het Koningsdiep ten anker. CORNELIS DE WITT, die zich als gemagtigde der Staten op het admiraalsschip bevond, ging over op dat van den bevelhebber VAN GENT, die met 17 anderen vooruit den Theems opvoer, om verscheiden aldaar liggende oorlogs- en koopvaardijschepen aan te tasten en te vermeesteren; de soldaten, op dit smaldeel overgescheept, veroverden de sterkte Sheerness, op het eiland Chappy; de aldaar gevonden krijgs- en scheepsvoorraad werd medegenomen, het overige verbrand en de sterkte gesleecht. DE RUITER voegde met het overige der vloot zich bij het smaldeel onder VAN GEND, hetwelk de rivier opzeilde tot onder Chattam. De Engelschen hadden hier eenige schepen laten zinken, en bovendien den stroom gesloten met eene zware ijzeren keten; doch de dappere Kapitein JAN VAN BRAKEL zeilde alle andere schepen voorbij en vooruit, onder het geweldig schieten des vijands uit de schepen en van de landbatterijen, klampte een groot fregat aan boord en veroverde het in een oogenblik, terwijl JAN DANIELSZ. VAN RIJN met zijn' brander de keten aan stukken zeilde en een Engelsch oorlogsschip in den brand stak; drie anderen ondergingen weldra hetzelfde lot; het grootste, *The Royal Charles*, werd met kleine moeite veroverd, en DE WITT teekende nog dien zelfden avond aan boord van hetzelve het verslag van deze overwinning, hetwelk hij aan de Staten zond. Den volgenden dag werd de vernieling der Engelsche zeemagt op de rivier voortgezet, onder een geweldig vuur van de vijandelijke schepen en van het kasteel Upnor. DE RUITER en DE WITT waren in eene sloep

gesprongen en voerden de branders zelf aan; drie der grootste oorlogsschepen van geheel Engeland geraakten in de vlam en brandden tot aan het water af; de Hertogen van York en Albemarle, die zich te Rochester bevonden, zagen met eigen oogen de geheele Engelsche scheepsmagt, onlangs nog zoo geducht, in vlam en rook vergaan. De weg naar Londen stond voor de gelande Nederlandsche krijgsmagt geheel open, waar werkelijk het gerucht liep dat zij derwaarts in aantogt was; geheel Kent stelde zich in staat van tegenweer, waar men ieder oogenblik de Hollanders te gemoet zag, die echter, alzoo de wind omliep, ongeraden oordeelden het krijgsgeluk verder te beproeven, en den Therms weder afzeilden. Deze voor de Engelschen zoo verderfelijke en voor de Hollanders zoo roemrijke onderneming had het door den schranderen JOHAN DE WITT zoo wel berekend gevolg, het bespoedigen namelijk van den vredehandel te Breda, want er was voor KAREL II geen ander heil meer dan in den vrede, die dan ook den 31 Julij op het kasteel te Breda geteekend werd.

CHATTERTON (THOMAS), geb. te Bristol in 1752 van arme ouders, bekwam, schoon hij slechts 18 jaren oud geworden is, door de zonderlingheid van zijn karakter, gelijk meer Engelschen, in de geleerde wereld eenige vermaardheid. Eerst in 1760 leerde hij lezen en schrijven op eene armenschool te Colston. Toen hij dezelve verlaten had, wilde hij zich geheel aan de studie wijden, en las veel; zijne aangeboren zwaarmoedigheid wisselde somwijlen af met levendigheid, die zelfs in onbescheidenheid en verwaandheid overging; hij droomde slechts van roem, rijkdom en onsterfelijkheid. Als schrijver had hij een' goeden aanleg tot het satyrische vak, maar satyren zijn weinig geschikt om zich vrienden en nog minder zijne fortuin te maken. CHATTERTON moest dus een beroep kiezen, en werd in 1766 Klerk bij een' Procureur te Bristol. Hier kreeg hij eenige oude actenstukken onder het oog, wier uitdrukkingen hij met de hulp van Angel-Saksische woordenboeken leerde verstaan. Toevallig was zijn vader in het bezit van eenige nietsbeduidende pergamenten, die hij voor hem als eene letterkundige goudmijn aanmerkte. Toen in 1768 de nieuwe brug te Bristol voltooid was, liet hij in een tijdschrift de beschrijving plaatsen der monniken, die het eerst over de oude brug gegaan waren, welke beschrijving hij voorgaf getrokken te hebben, uit een oud handschrift, afkomstig uit de archieven van eene kerk, verklarende dat hij nog verscheiden kostbare oude handschriften bezat. Ondertusschen had hij zich den stijl, de spelling en schrijfwijze der middeleeuwen zoo eigen gemaakt, dat hij verscheiden stukken opstelde, als afkomstig van oude dichters, inzonderheid van ROWLEY. Eindelijk schreef hij aan den Minister WALPOLE, deelde hem de ontdekking zijner gewaande letterschatten mede, en zond hem eene proeve van dezelve over, hopende een goed ambt te bekomen; maar WALPOLE, de echtheid van het stuk in twijfel trekkende, en bij onderzoek het bedrog ontdekt hebbende, verdween CHATTERTONS hoop in rook, die, van den Procureur zijn afscheid nemende, naar Londen vertrok, en satyren tegen den Minister schreef, welke goeden aftrek vonden. Dit bemoedigde hem om verscheiden stoute artikelen in de dagpapieren te schrijven, waardoor hij zich verbeeldde eene omwenteling te bewerken, die hem ten top van eer en aanzien zou brengen; maar ook in deze verwachting bedroog hij zich, terwijl hij van dag tot dag armer werd, zoodat hij zich doorgaans met water en brood behielp, en het weinige, dat hij verdiende, besteedde om welgekleed op openbare plaatsen te kunnen verschijnen en geschenken te zenden aan zijne moeder en zuster, die hij tevens de heerlijkste uitzigten voorspiegelde. Eindelijk, nadat hij in verscheiden dagen niets gegeten had, maakte hij in 1770 door vergift een einde aan zijne hoogmoedige ellende. Zijne werken werden met zijne ongelukkige geschiedenis bekend; de merkwaardigste daaronder zijn de gedichten, die hij op den naam van ROWLEY en andere oude dichters in den ouderdom van 15 jaren vervaardigde; van de gedichten, die hij onder zijn' eigen naam uitgaf, zijn zijne satyren de besten; ook in zijne prozaïsche opstellen heerscht een satyrische geest. Zijne werken zijn meermaals, het laatst in 1803, door CATTLE en SOUTHEY in 3 deelen uitgegeven.

CHAUCER (JEFFREY), geboren te Londen in 1328, studeerde te Cambridge en te Oxford, deed eene reis naar het vaste land, oefende bij zijne terugkomst te Londen zich eenigen tijd in de regtsgeleerdheid, werd toen Paadje van EDUARD III en de gunsteling van dezen Koning, zoowel als van zijn' zoon, den Hertog van Lancaster; hij huwde met PHILIPPA SWYNFORD, de zuster van CATHERINE SWYNFORD, minnares des Hertogs. Door dit huwelijk bekwam CHAUCER verscheiden aanzienlijke ambten, en werd als gezant naar Genua gezonden, bij welke gelegenheid hij PETRARCA bezocht. Naderhand werd hij naar KAREL V, Koning van Frankrijk, gezonden, om een' wapenstilstand en een huwelijk tusschen RICHARD, Prins van Wales, en de dochter des Franschen Konings te bewerken, waarin hij echter niet slaagde. Onder de regering van RICHARD II geraakte hij, als een aanhanger der gevoelens van WICLEF, met de Engelsche geestelijken in moeijelijkheid, en week naar Henegouwen, waar hij eenigen tijd gerust leefde; doch heimelijk in Engeland teruggekeerd, werd hij gevat en gevangen gezet. Na de omwenteling, die HENRIK VAN LANCASTER, zoon van zijn' voormaligen beschermer JAN, Hertog van Lancaster, op den troon plaatste, werd CHAUCER in vrijheid gesteld, maar hij verliet het hof, en betrok het kasteel Dunnington, waar hij zich met de letteroefeningen bezig hield. † in 1400. CHAUCER is de oudste der Engelsche dichters. Zijne dichtstukken zijn in den smaak der Troubadours, en dragen den stempel van het tijdvak, waarin zij vervaardigd werden; men moet Engelschman zijn om er behagen in te vinden. Ondertusschen zijn zij meermaals gedrukt geworden.

CHAUDET (ANTOINE DENIS), geboren te Parijs den 31 Maart 1763, behaalde reeds in 1782 den eersten prijs der beeldhouwkunst, en bragt eenigen tijd te Rome door. Na zijne terugkomst te Parijs werd hij lid der Akademie van schilder- en beeldhouwkunst. De omwenteling verschafte hem gelegenheid om zijne uitmuntende bekwaamheden te toonen in het bearbeiden der voorwerpen, die hem onder de verschillende besturen besteld werden. CHAUDET behoort onder de kunstenaars van den eersten rang, en men bewondert onder zijne meesterstukken inzonderheid het liefelijke beeld der Gevoeligheid, de uitstekend schoone Cyparissa en eenige anderen. † te Parijs den 19 April 1810. Hij was tevens een uitmuntend Schilder en Teekenaar. Zijne weduwe was eene zeer bekwame Schilderes, en welligt door hem tot de kunst opgeleid.

CHAUDON (LOUIS MAYEUL), geboren te Valensole, in Provence, den 10 Mei 1737, was Benedictijner monnik in het klooster van Clugny, hetwelk in 1787 geseculariseerd werd, en een zeer geleerd man, aan wien men verscheiden nuttige werken te danken heeft; zijn *Nouveau Dictionnaire historique*, 4 deelen in 1766 te Avignon gedrukt, is voor de 10 maal te Parijs in 1822, tot 25 deelen vermeerderd, herdrukt. † in 1807.

CHAUFEPIÉ (JAQUES GEORGE DE), geboren te Leeuwarden, den 9 November 1702, was afkomstig uit het aanzienlijk Italiaansch geslacht CALFOPEDI, en het tiende kind van SAMUEL DE CHAUFEPIÉ, Predikant te Coné, in Poitou, doch die na de herroeping van het edict van Nantes in 1685 uit Frankrijk naar Friesland gevlugt was. JAQUES was slechts 16 maanden oud, toen hij den 11 Maart 1704 zijn' vader door den dood verloor; hij studeerde in de godgeleerdheid aan de hoogeschool te Franeker, werd in 1722 door de Walsche Synode te Zierikzee tot Proponent aangesteld, vervolgens in 1725 tot Predikant beroepen der Walsche gemeente te Vlissingen, in 1733 te Delft, en in 1743 te Amsterdam. † aldaar den 3 Julij 1786. Hij was een ijverig Prediker en werkzaam geleerde; het voornaamste zijner uitgegeven werken is zijn *Nouveau Dictionnaire historique et critique*, 4 deelen in fol. in 1750 tot 1786 gedrukt; hetzelve dient tot een *Supplément* op het Woordenboek van BAYLE, en draagt wel blijken van groote belezenheid, maar is ten aanzien van belangrijkheid, zoo wel als van den stijl, ver beneden het werk van BAYLE.

CHAULIEU (GUILLAUME AMFRYE DE), geboren te Fontenai in 1639, een der eerste Fransche lyrische dichters, behoorde tot den Epicurischen kring van CHAPELLE en andere fraaije vernuften van zijn' tijd; ook hij leefde voor het vermaak en de letteren. De Hertog van Vendôme had hem de abdij van Aumale met een inkomen van 30,000 Livres geschonken, zoodat hij onbekrompen zijne neiging kon involgen. Zoo wel door zijne vrolijke leefwijze als door zijne bevallige en geestige dichtstukjes, waarvan de liefde en de wijn de voorname onderwerpen waren, noemde men hem den Franschen ANACREON; even als deze zong hij ook nog van deze beiden toen hij 80 jaren oud was. † in 1720. Zijne dichtstukken zijn menigvuldige malen met die van zijn' vriend den Marquis DE LA FARE te zamen gedrukt.

CHAUMEIX (ABRAHAM JOSEPH DE), Schoolmeester van beroep en in de letterkundige wereld geheel onbekend tot op de verschijning der *Encyclopédie*, welke hij met de wapenen der dweepzuchtige pedanterie op eene vinnige wijze aanviel, maakte daardoor zich bij alle verstandigen bespottelijk; VOLTAIRE inzonderheid bewerkte door zijne geestige sarcasmen dat deze verwaande en vermetele kritikaster algemeen uitgelagchen werd, en zelfs Frankrijk ruimen moest; hij begaf zich naar Moskow, waar hij de Russen Fransch leerde, en overigens met zijne prulschriften in Europa vergeten werd.

CHAUMETTE (PIERRE GASPARD), geb. te Nevers in 1763, schikte zich tot den geestelijken staat, toen de omwenteling hem van voornemen deed veranderen; na een paar zeereizen gedaan te hebben, kwam hij in 1791 te Parijs, waar men hem gebruikte tot eene zending in de departementen; bij zijne terugkomst in 1792 werd hij Procureur der gemeente, en gaf zich toen geheel en al over aan de revolutionaire razernij, kwam met de uitsporigste denkbeelden en de ongerijmdste ontwerpen voor den dag, beleed openlijk het atheismus, bewerkte de afschaffing van allen godsdienst en de instelling van een zoogenaamd feest der Reden. Zijn gedrag overtrof in afschuwelijkheid zelfs dat van ROBESPIERRE en DANTON, en hij maakte het eindelijk zoo erg, dat hij gevat, voor de revolutionaire regtbank gebragt en den 13 April 1794 geguillotineerd werd.

CHAUMONT, eene Fransche stad, in het departement Oise, is merkwaardig in de Geschiedenis wegens het aldaar op den 1 Maart 1814 gesloten verdrag tusschen Oostenrijk, Rusland, Engeland en Pruissen, om Europa te ontslaan van de overheersching van NAPOLEON, nadat de onderhandeling te Chatillon vruchteloos was afgeloopen. Dit verdrag had de heilzaamste gevolgen in het bereiken van het daarbij voorgestelde oogmerk.

CHAUSSÉE (PIERRE CLAUDE NIVELLE DE LA), geboren te Parijs in 1692, begon zijne letterkundige loopbaan met eene kritiek der fabelen van LAMOTTE, die beweerde dat de versificatie in het treurspel onnoodig was, welke stelling DE LA CHAUSSÉE met kracht bestreed in eene *Epître à Clio*, die nog niet in vergetelheid geraakt is. Vervolgens arbeidde hij minder gelukkig in het dramatische vak; eenigen zijner stukken zijn ook in het Nederduitsch vertaald en op den Amsterdamschen Schouwburg vertoond geworden. † in 1754. VOLTAIRE getuigde van hem dat hij een der eersten was na degenen die vernuft hebben.

CHAUVELIN (HENRY PHILIPPE DE), Abt van Montier-Ramey, Kanonik en Raadsheer in het Parlement van Parijs, geboren omstreeks 1716, † in 1770, is vermaard wegens de beldhaftigheid, waarmede hij het eerst de geduchte orde der Jezuiten aanviel. Deze vrome vaders verdedigden zich met eene *Lettre de Cachet*, en CHAUVELIN werd met drie zijner ambtgenooten opgesloten; doch wederom in vrijheid gesteld, wreekte hij zich in 1767 zoo nadrukkelijk door eene redevoering, die hij in het openbaar tegen de Jezuiten uitsprak, dat zij 10 dagen daarna uit Frankrijk gebannen werden en men de orde daar zoo goed als uitgeroeid beschouwen kon. Deze doortrapte huichelaars konden het buiten 's lands lang niet verkroppen dat zij hunnen ondergang aan zulk een' klein' gebogcheld' man als CHAUVELIN te danken hadden.

CHAUVIN (ETIENNE), geboren te Nismes in 1640, was Predikant der Hervormde gemeente aldaar, toen hij na de herroeping van het edict van Nantes in 1685 de vervolging naar Holland ontweek; hij ging naar Rotterdam en vervolgens naar Berlijn, waar hij Professor der wijsbegeerte werd. † den 6 April 1725. Behalve eenige andere werken heeft hij in 1692 te Rotterdam uitgegeven: *Lexicon rationale, sive Thesaurus philosophicus*, herdr. te Leeuwarden in 1713.

CHAZELLES (JEAN MATTHIEU), geboren te Lyon in 1657, werd in 1685 Professor der hydrographie te Marseille, en bewees in de veldtogten van 1686 tot 1688 dat hij even bekwaam was in de practijk als in de theorie zijner wetenschap; hij bedacht door galeijen de schepen bij stilte of tegenwind te laten boegseren. In 1690 vertrokken 15 galeijen van Rochefort naar Torbay, en dienden bij de landing op Tingmouth. CHAZELLES had Turkijen en Egypte bezocht; bij eene meting der piramiden bevond hij dat de vier zijden der grootste naar de vier windstreken gerigt waren; latere metingen hebben echter bewezen dat deze piramide 0° 19′ 58″ naar het oosten helt. Een groot gedeelte der kaarten van den *Neptune Français* zijn door hem vervaardigd. † te Marseille in 1710.

CHEF heet in de wapenkunde een der 7 vereerende stukken (*pièces honorables*), beslaat $\frac{2}{7}$ deelen der lengte van het schild, en wordt boven aan geplaatst. De benam. *Chef*, in het Oud-Fransch het menschelijk hoofd beteekenende, wil men afleiden van het Grieksche *Κεφ*. = **D'ESCADRE** is een rang in den Franschen zeedienst; bevelhebber over een smaldeel, nagenoeg wat bij ons een Vice-admiraal is.

CHEKE (JOHN), geboren te Cambridge in 1514, studeerde aldaar, en leide zich inzonderheid toe op de kennis van het Grieksch, in welke taal hij in 1540 Professor werd; hij wilde de regte uitspraak wederom invoeren, doch dit werd hem door den Kanselier der hoogeschool verboden, met bevel dat men zich bij het oude zou houden. In 1544 benoemde HENRIK VIII hem tot onderwijzer van zijn' zoon, den Prins van Wales, die naderhand, als EDUARD VI den troon beklommen hebbende, CHEKE met verscheiden eerambten begunstigde en hem nog kort vóór zijn' dood in 1553 tot Staatssecretaris verhief. MARIA haren broeder opgevolgd zijnde, deelde CHEKE als Protestant rijkelijk in de bloeddorstige vervolgingen dezer ijverige Katholijke Koningin; hij werd van zijn ambt verlaten, in den Tower gezet en van een gedeelte zijner goederen beroofd, doch wederom losgelaten, mits hij Engeland verliet. Hij bezocht Italië, en vestigde zich te Straatsburg, waar hij zijn onderhoud verdiende met onderwijzen in de Grieksche taal. In 1556 te Brussel zijne vrouw bezoekende, werd hij aldaar opgeligt, naar Londen gevoerd en andermaal in den Tower gezet. In het eerst wederstond hij moedig alle pogingen om hem in den schoot der H. Kerk terug te brengen; toen men hem echter met den brandstapel dreigde, vond hij dit bewijs dat hij ongelijk had al te onwederlegbaar, en gaf toe, doch † kort daarna van verdriet den 13 September 1557. Hij heeft verscheiden geleerde werken nagelaten, die tegenwoordig zeer zeldzaam voorkomen.

CHELSEA, een aangenaam vlek in Engeland aan den Theems, ligt 2 uren boven Londen, en is merkwaardig wegens het voortreffelijk invalidenhospitaal, hetwelk de Koningen KAREL II en WILLEM III hebben doen bouwen, waarin de oude en verminkte soldaten gehuisvest en verzorgd worden.

CHEMIE, zie **CHYMIE**.

CHEMNITZ, eene aanzienlijke fabrijk- en koopstad in Saksen, ligt aan de rivier van denzelfden naam, die niet ver van daar in de Mulde valt; de stad is fraai en sterk gebouwd, heeft 16,000 inwoners, meest wevers van allerlei katoenen lijnwaden; de voortbrengselen der Chemnitzer fabrijken worden in vele landen boven de Engelschen de voorkeur gegeven en in menigte op de Leipziger en Frankforter missen gesleten. = (MARTIN), geboren te Treuenbrietzen, in het Brandenburgsche, den 9 November 1522 van arme ouders, die hem tot lakenwever bestemden, doch hij zat liever aan de schrijftafel dan aan het weefgetouw, zoo dat hij te Maagdenburg genoegzame kundigheden opgedaan hebbende, in 1544 Schoolmeester werd te Wriezen aan de Oder, en in 1545 naar Wittenberg ging. Op MELANCHTONS raad studeerde hij in de wiskunde, en kreeg ook smaak in de Astrologie. In 1547 verzelde hij zijn' bloedverwant, den dichter SABINUS, naar Königsberg, waar hij in 1548 Rector werd aan de Domschool, en den calender voor 1549 en 1550 vervaardigde. Bibliothekaris of liever Astrologist geworden van Hertog ALBRECHT, leide hij zich toe op de godgeleerdheid, en nam met MÖRLIN partij tegen OSIANDER in het geschil over de leer der regtvaardigmaking, en vertrok in 1553, toen OSIANDER zegepraalde, wederom naar Wittenberg, waar hij met veel bijval voorlezingen hield over MELANCHTONS dogmatiek (*Loci communes*). In 1554 werd hij Predikant te Brunswijk; hier stelde hij de Jezuiten en hunne verderfelijke leer onbewimpeld ten toon in een geschrift, hetwelk de Portugesche Jezuit PAIVA DE ANDRADA vruchteloos zocht te wederleggen, en waardoor CHEMNITZ aanleiding kreeg tot het schrijven van zijn *Examen Concilii Tridentini*, te Leipzig in 1565 gedrukt, welk werk de bondigste bewijzen behelst, die immer met vrucht tegen de stellingen der Roomsche kerkleer kunnen aangevoerd worden, en voor de liefhebbers der polemiek nog heden zeer bruikbaar is. Even zulk een dappere voorvechter der Luthersche Kerk was CHEMNITZ ook tegen de Gereformeerden, blijkbaar uit eene menigte strijdschriften. Hij bewerkte met JAKOBUS ANDREÆ de vereeniging der Saksische en Zwabische kerken en de aanneming der *Formula Concordia*, aan welker vervaardiging hij met ANDREÆ het voornaamste aandeel had. Na LUTHER en MELANCHTON wordt CHEMNITZ voor den kundigsten Protestantschen godgeleerde der XVI eeuw gehouden. † te Brunswijk den 8 April 1586. = (BOGISLAUS PHILIPPUS), kleinzoon van denvoorg., geboren te Stettin den 9 Mei 1605, trad na volbragte studiën te Rostok en te Jena in Hollandschen en daarna in Zweedschen krijgsdienst. Hij schreef onder den naam van HIPPOLYTUS A LAPIDE het beroemde werk: *De ratione status in imperio nostro Romano-Germanico*, etc. in 1640 gedrukt, hetwelk in den toenmaligen tijd het Oostenrijksch belang meer nadeel toebragt dan menige verloren slag. Hij werd naderhand Zweedsch geschiedschrijver, en schreef eene geschiedenis van den Zweedsch-Duitschen oorlog van 1648 tot 1653. † in 1678, op het landgoed Hallstadt, hetwelk de Koningin CHRISTINA hem geschonken had.

CHEMNITZER (IWAN IWANOWITZ), geb. te Petersburg in 1744, leide aanvankelijk zich toe op de heelkunde en trad vervolgens in dienst onder de keizerlijke garde, deed als Luitenant de veldtogten mede in Pruissen en in Turkijen, en ging toen over in het corps mineurs. In 1776 verzelde hij een' zijner officieren op eene reis naar Duitschland, Holland en Frankrijk, en kreeg daardoor smaak in de letteren. Om zich aan derzelver beoefening te kunnen overgeven, vroeg hij zijn afscheid. Hij slaagde bij uitstek gelukkig in het fabeldicht, en verkreeg den bijnaam van Russischen LAFONTAINE. † in 1784 te Smyrna, waar CATHARINA II hem als Consul-generaal had heen gezonden. Van zijne fabelen is geene Hoogduitsche of Fransche vertaling bekend.

CHÉNIER (LOUIS), geboren te Monfort, in Languedoc, in 1723, ging jong naar Konstantinopel, waar hij aanvankelijk een huis van koophandel bestuurde, vervolgens verbonden was aan den Graaf DESALLEURS, Fransch' gezant bij de Porte, en na den dood van dezen belast werd met de zaken van koophandel en zeevaart, met den titel van Consul-generaal. In 1765 naar Frankrijk teruggekeerd, verzelde hij twee jaren later den Graaf DE BRUGNON naar Afrika, om een verdrag te sluiten met den Keizer van Marokko. CHÉNIER bleef als Consul-generaal en zaakgelastigde op de Afrikaansche kust tot 1784, wanneer hij in Frankrijk terugkwam. Bij de omwenteling werd hij lid van het eerste committé van waakzaamheid der stad Parijs, en gedroeg zich als een braaf man, wien men niets te verwijten had. † den 15 Mei 1796. Hij heeft een paar belangrijke werken uitgegeven over de Turken en de geschiedenis van het Turksche Rijk, die met den echten oordeelkundigen waarnemingsgeest geschreven zijn. = (MARIE ANDRÉ), zoon van den voorg., geb. te Konstantinopel in 1762, studeerde te Parijs in het Collegie van Navarre, en toonde vroeg een' gunstigen aanleg voor de dichtkunst. Hij verstond het Grieksch toen hij 16 jaren oud was. In 1782 trad hij als Luitenant in den krijgsdienst, doch geen smaak in denzelven vindende, nam hij na 6 maanden zijn afscheid, om zich enkel met de letteroefeningen bezig te houden, deed eene reis naar Zwitserland en Engeland, en vestigde zich te Parijs, waar hij zich wederom aan de beoefening der wetenschappen en fraaije letteren overgaf. Bij de uitbarsting der omwenteling van 1789 gedroeg hij zich als voorstander eener gematigde en verstandige vrijheid, en haalde daardoor zich den haat op den hals der bloeddorstige gezagvoerders; hij werd gevat, voor de revolutionaire regtbank gesleept en den 25 Julij 1794 geguillotineerd. Zijne dichtstukken, van welke hij bij zijn leven eenige weinige in tijdschriften had doen plaatsen, werden bijeenverzameld door H. DE LA TOUCHE, in 1819 te Parijs uitgegeven en in 1822 herdrukt. = (MARIA JOSEPH), broeder van den voorg., geboren te Konstantinopel

den 28 Augustus 1764, werd zeer jong naar Frankrijk gezonden, en bekwam, na het volbrengen zijner studiën, eene luitenantsplaats bij een regiment dragonders, maar hij verliet na twee jaren den krijgsdienst, om zich geheel aan de letteren te wijden. Zijn eerste treurspel *Azemire* maakte weinig opgang, en werd spoedig vergeten. Maar de omwenteling verschafte hem gelegenheid om tragisch zoodanige onderwerpen te behandelen, waarin de handelende personen eene taal konden voeren, overeenkomstig met den geest des tijds; natuurlijk moesten zijn *Karel IX*, *Jean Calas, Henrik VIII, Cajus Gracchus, Timoleon* en *Fenelon*, als echt republikeinsche treurspelen, algemeen behagen; zij zijn ook allen in het Nederduitsch vertaald en op den Amsterdamschen Schouwburg vertoond geworden. Behalve deze treurspelen, bestaan er van hem verscheiden oden, hymnen, satyren, epigrammen, dithyramben en andere uitmuntend fraaije dichtstukken. Chenier was lid van alle wetgevende vergaderingen van 1792 tot 1802; hij liet zich het onderwijs zeer aangelegen zijn, waarover het toevoorzigt hem als Inspecteur-generaal was opgedragen. De laatste jaren van zijn leven bragt hij ambteloos met letterkundigen arbeid door. † den 11 Jannarij 1811. Zijne gezamenlijke werken zijn in 9 deelen te Parijs in 1825 uitgegeven; het 9e deel behelst de werken van zijn' bovengen. broeder.

CHEOPS, Koning van Egypte, welligt dezelfde als Chembes, van wien Diodorus van Sicilië melding maakt, wordt gehouden voor den stichter der grootste piramide, wat eenigen aangeteekend hebben aangaande den bouw en de kosten van dit gevaarte, is te ongerijmd om er eenig geloof aan te slaan, en even zoo onzeker als de geschiedenis der regering van dezen Koning, die 51 jaren zou geregeerd hebben, en opgevolgd werd door zijn' broeder Chephren, stichter der derde piramide, van wien men ook verder niets weet.

CHEOU-KING of CO-CHEOU-KING, Chineesch sterrekundige der XIII eeuw, deed waarnemingen met een' *Gnomon* van 40 voeten; hij verwierp de verdichte tijdperken, sedert lang bij de Chinezen in gebruik, en verkoos tot een tijdperk zijner tafelen het oogenblik van een' zonnestand, den 14 December 1280, ten $1^u\ 26'\ 24''$ na middernacht te Peking waargenomen. Hij bepaalde het zonnejaar op $365^d\ 5^u\ 49'\ 12''$, en de grootste declinatie der zon op $23^\circ\ 33'\ 39''$. In China hield men hem ook voor den uitvinder der sphaerische driehoeksmeting. = -SIN, laatste Keizer van China van de tweede dynastie, Chang genaamd, kwam 1151 jaren vóór J. C. aan de regering; zijn naam is in China even zoo verfoeid als die van Nero in Europa, en die zijner gemalin Tan-ki deelt rijkelijk in deze verfoeijing; want het was op haar aandrijven dat deze Keizer tot staatsregel aannam dat de schrik de zekerste wacht der vorsten is. Deze beide monsters wedijverden in vindingrijkheid om de ijsselijkste martelingen uit te denken, en schepten hun grootste vermaak in het bijwonen van bloedige schouwspelen, die afgewisseld werden door schandelijke losbandige nachtbanketten, aan welke men den oorsprong van het vermaarde jaarlijksche lantaarnfeest in China toeschrijft. Reeds 32 jaren had het Rijk onder den ijzeren scepter van dit afschuwelijk paar gebukt, toen Ou-Wang, een braaf en magtig vorst, eene omwenteling bewerkte. Geslagen door het leger van Ou-Wang, sloot de lafhartige Cheou-Sin zich op in zijn paleis in de hoofdstad, en begroef zich onder de puinhoopen van dit gebouw, hetwelk hij zelf in den brand liet steken, om den overwinnaar niet levend in handen te vallen. Na den brand gebluscht te hebben, die de geheele stad dreigde te verwoesten, liet Ou-Wang de snoode Keizerin ter dood brengen. Deze omwenteling maakte 1122 jaren vóór J. C. een einde aan de dynastie der Chang, die opgevolgd werd door die der Tcheou.

CHER (de) is eene kleine rivier in Frankrijk, die in Opper-Auvergne ontspringt, en bij Tours in de Loire valt.

CHERASCO, eene groote stad en vesting in Piemont, aan de grenzen van het landschap Asti, tusschen den Tanaro en de Stura, is in de geschiedenis merkwaardig wegens den aldaar in 1631 tusschen den Keizer, Spanje en Frankrijk gesloten vrede.

CHERBOURG, eene stad en haven aan het kanaal in het Fransche departement La Manche, heeft 14,300 inwoners; dezelve wordt door 6 forten beschermd, die echter in 1758 den Engelschen het landen niet konden beletten. Sedert twee eeuwen heeft de Fransche regering groote kosten gedaan om deze haven voor oorlogsschepen in te rigten. In het dok kunnen 50 linieschepen liggen. In 1813 begon Napoleon hier ook een droog dok aan te leggen, hetwelk eerst voor weinig jaren voltooid geworden is.

CHEREAU (François), geboren te Blois in 1680, † te Parijs in 1729, was een zeer verdienstelijk Graveur; hij heeft verscheiden prenten naar Italiaansche meesters gesneden. = (Jaques), broeder van den voorg., geboren in 1694, † in 1759, is ook als Graveur voordeelig bekend; doch hij liet de kunst varen, en nam den koophandel bij de hand.

CHERIBON is een landschap en zoogenaamd koningrijk op Java, oostelijk van Batavia; de hoofdstad van denzelfden naam ligt aan eene kleine rivier, in de nabijheid der zee, en heeft 10,000 inwoners; het geheele landschap telt eene bevolking van 216,000 zielen, en levert koffij, indigo, rijst, katoen en suiker. De voormalige Hollandsche Oost-Indische maatschappij had den Koning van Cheribon tegen betaling van schatting de uitoefening der souvereiniteit gelaten, maar de Engelschen stelden de Indische vorsten op pensioen, toen zij Java bezet hadden. Na de teruggave des eilands heeft de Nederlandsche regering de Britsche schikking zoo gelaten.

CHERILUS, een Grieksch dichter, geboren omstreeks de 73 Olympiade, bezong in een dichtstuk de overwinning der Atheners op Xerxes, die hem voor iederen regel een stuk goud gaven en besloten dat zijne verzen met die van Homerus zouden opgezegd worden. Men vindt fragmenten van dit gedicht bij Aristoteles, Strabo en Josephus. Een andere Cherilus, insgelijks dichter, was zoo gelukkig niet; hij verzocht en kreeg van Alexander verlof om hem naar Azië te volgen, en zijne overwinningen te bezingen, mits Alexander hem voor ieder goed vers een' gouden Philippus gave; maar ongelukkig werden er in een zeer langwijlig gedicht slechts zeven goede verzen gevonden, en de poëet stierf van gebrek. Horatius bedoelde waarschijnlijk dezen Cherilus, toen hij (*de Arte poët.* 357, Huydecoper, bl. 284) zeide: Zoo is mij een Poëet,

Die telkens mistast en gedurig zich vergeet,
Een lompe Cherilus, met wien 'k mij moet vermaken,
Wanneer hij twee, driemaal niet ganschlijk is te laken.

CHERIN (Louis Nicolas Henry), zoon en opvolger van den vermaarden Genealogist Bernard Cherin in het ambt van genealogist der koninklijke ridderordes, verkoos den krijgsdienst ten tijde der omwenteling, en klom op tot den rang van Brigade-generaal in de twee veldtogten des legers van het noorden. In 1795 werd hij benoemd tot Chef van den staf des legers van het westen, aangevoerd door zijn' vriend den Generaal Hoche, en had grootelijks deel aan de eerste bevrediging der Vendée. In 1797 het bevel voerende over de garde van het Directoire, mishaagde hij aan een' der Pentarchen, en ging weder over in werkelijken dienst bij het leger met den rang van Devisie-generaal, en werd Chef van den staf des legers van den Donau, onder het bevel van den Generaal Massena. Doodelijk gekwetst in een der gevechten, die den slag van Zurich vooraf gingen, † hij aan zijne wonden den 14 Junij 1799. Hij had vroeger verscheiden heraldische werken uitgegeven.

CHERNAC (Ladislaus), geboren in Hongarijen in 1742, leide in zijn vaderland zich vroegtijdig toe op de wis- en natuurkundige wetenschappen, bezocht de hoogescholen van Weenen, Bazel en Turijn, en volbragt zijne studiën aan die van Utrecht en Groningen, waarna hij in 1776 aan de Doorluchtige School te Deventer den Hoogleeraar Bernardus Nieuhof, die naar Harderwijk vertrokken was, verving als Professor der wijsbegeerte. Met even veel roem als lust en ijver had hij dit ambt 40 jaren lang waargenomen, en even te voren zijn eervol ontslag bekomen, toen de dood den 7 Mei 1816 hem uit de tijdelijke in de eeuwige rust overvoerde. Van 's mans onvermoeide werkzaamheid getuigt zijn *Cribrum arithmeticum*, aan welks uitgave hij zware kosten besteed heeft; hetzelve bevat eene tafel der onevene getallen van 1 tot 1,0 20,000, die niet volkomen door 3 en 5 deelbaar zijn, met aanwijzing der enkelvoudige deelen en der eerste getallen. Deze arbeid, waartegen zoo vele wiskundigen opzagen, werd met genoegen ontvangen, en verkreeg nog meer waarde door J. K. Burchhardts voortzetting der getallen van het tweede millioen, of van 1,0,20,000 tot 22,0,28,000, met de daaronder behoorende eerste getallen, te Parijs in 1814 gedrukt.

CHERON (Charles), geboren te Luneville in 1635, † in 1699, Stempelsnijder, vervaardigde de stempels der gedenkpenningen, geslagen ter gedachtenis van de voornaamste gebeurtenissen der regering van Lodewijk XIV. = (Elisabeth Sophie), geboren te Parijs in 1648, † in 1711, bezat uitstekende bekwaamheden in de muzijk, schilder-, graveer- en dichtkunst, en had alzoo veel overeenkomst met hare tijdgenoote de Hollandsche Anna Maria Schuurmans; even als deze verstond zij ook verscheiden talen, bleef, even als deze, ook ongehuwd, en verviel ook, even als deze, tot dweeperij; want in den Protestantschen godsdienst opgevoed, werd zij Roomsch lang vóór de herroeping van het edict van Nantes. De Akademie der schilder- en beeldhouwkunde te Parijs vereerde in 1672 haar het lidmaatschap en de Akademie der *Ricovrati* te Padua benoemde haar insgelijks tot lid onder den naam van Erato. Behalve hare prenten en prentwerken, heeft zij uitgegeven eene Proeve van Psalmen en Lofzangen in verzen, *Les Cerises renversées*, een zeer geestig en vrolijk dichtstukje, in 3 zangen, en eene uitmuntende *Ode sur le Jugement dernier*. = (Louis), broeder der voorg., geboren te Parijs in 1660, was een bekwaam Schilder en Graveur; hij ontweek de geloofsvervolging na 1685 te Londen, † in 1723. Zijne schilderstukken en prenten hebben meest Bijbelsche historiën tot onderwerpen, en bezitten wezenlijke kunstwaarde. = (Louis Claude), geboren te Parijs den 28 Oct. 1758 werd in 1790 benoemd tot Administrateur van het departement der Seine en Oise, had in 1791 zitting in de wetgevende vergadering, waar hij zich door gematigdheid en verstandige voorslagen den haat der dolzinnige heethoofden op den hals haalde en onder het schrikbewind in de gevangenis geworpen werd; doch hij herkreeg na den val van Robespierre zijne vrijheid. In 1798 werd hij benoemd tot lid van den Raad der Vijfhonderd, doch weigerde zitting te nemen. Hij was sedert twee jaren Prefect van het

departement der Vienne, toen hij † te Poitiers den 13 Oct. 1807. CHERON was een werkzaam letterkundige en bekwaam tooneeldichter; zijn bekendste stuk is eene bearbeiding in den Franschen tooneelvorm van SHERIDANS *School for Scandal*, ook op ons tooneel overgenomen onder den titel van *Florville en Valsain of de Zedelijke Tartuffe*; zijne overige tooneelstukken zijn mede niet onverdienstelijk. Hij heeft ook eenige werken uit het Engelsch vertaald.

CHERONEA, eene stad in Beotië, de geboorteplaats van PLUTARCHUS, is in de geschiedenis van Griekenland vermaard als de schouwplaats van de nederlaag der Atheners 447 jaren vóór J. C.; PHILIPPUS behaalde hier ruim 100 jaren later eene luisterrijke overwinning op de vereenigde legers der Atheners en Thebanen.

CHERSON, de hoofdstad van het Russische gouvernement van dezen naam, werd in 1778 aan den Dnieper door POTEMKIN aangelegd tot eene haven voor de oorlogsschepen der Zwarte Zee; zij is versterkt, heeft ruim 20,000 inwoners, een tuighuis, geschutgieterij, zeemagazijn en scheepstimmerwerven. De haven wordt meest door Grieksche vaartuigen bezocht. Toen Keizer JOSEPH II en CATHARINA II in 1787 elkander te Cherson bezochten, werd hier bij de luisterrijkste feesten een verbond tegen de Porte ontworpen. In de nabijheid dezer stad vindt men de graftomben van POTEMKIN en HOWARD.

CHERSONESUS is een Grieksch woord en beteekent schiereiland; de ouden kenden b. v. den Cimmerischen Chersonesus, tegenwoordig Jutland; den Taurischen = (de Krim); den Thracischen = (de Dardanellen); den Peloponnesischen = (Achaie) en nog verscheiden andere schiereilanden, die in de nieuwere aardrijkskunde andere benamingen gekregen hebben.

CHERUB wordt meermalen in de oude Joodsche oorkonden vermeld als een hemelgeest van den tweeden rang na de Seraphim. Cherubim is het Hebreeuwsche meervondig, en beteekent *als jongelingen*; Seraphim *als vuurvlammen*. Schilders en beeldhouwers verzinnelijken de Cherubim als gevleugelde kinderhoofden.

CHERUBINI (LAERZIO), geboren te Norcia, in Umbrië (Spoleto), † in 1626, kwam het eerste op het denkbeeld van al de bullen en constitutiën der Pausen bij elkander te verzamelen. Deze uitgebreide verzameling, beginnende met LEO I, kwam in 1617 te Rome in het licht, onder den titel van *Bullarium*, en werd dikwijls, vermeerderd, herdrukt; de laatste uitgave, loopende tot BENEDICTUS XIV, is van 1742, en bestaat uit 19 deelen.

CHERUSCEN. Dezen naam voerde een der dapperste en beroemdste Germaansche volkeren; zij woonden aan wederzijden van het Hartzgebergte tusschen het zuidwestelijk gedeelte van het Thuringer woud en de Saale. De Romeinen werden eerst 10 jaren vóór J. C. met de Cheruscen bekend, toen DRUSUS tot aan de Weser voortrukte, maar uit gebrek aan leeftogt wederom keerde. In het volgende jaar trok hij midden door de Cheruscen heen van de Weser naar de Elbe; zelfs sloten zij 7 jaren vóór J. C. een verbond van vriendschap met de Romeinen, en namen krijgsdienst onder hen; doch toen VARUS hun belastingen opleggen en aan de Romeinsche wetten onderwerpen wilde, stonden zij algemeen op tegen de Romeinen, en VARUS, door hen in het Teutoburger woud gelokt, werd in een' driedaagschen slag met zijn geheele leger vernield. GERMANICUS, de eer van den Romeinschen naam willende herstellen, trok, na de Marsen en Catten geslagen te hebben, op tegen de Cheruscen, wier aanvoerders SEGESTUS en ARMINIUS met elkander in oorlog waren; SEGESTUS, door ARMINIUS ingesloten, riep GERMANICUS te hulp, die hem ook bevrijdde, maar verder den Cheruscen weinig afbreuk doen kon. Dezen, door de behaalde voordeelen en door het bondgenootschap met de Longobarden en Semnonen, die van het Marcomannische verbond waren afgevallen, zeer magtig geworden, werden na de overwinning van ARMINIUS op de Marcomannen onder MARBODIUS het eerste Germaansche volk. Doch ARMINIUS, in verdenking geraakt dat hij naar de opperheerschappij stond, werd door eenige misnoegde Cheruscen overvallen en vermoord in 21. Onderlinge verdeeldheden bragten de Cheruscen op den oever van het verderf; zij zochten hun behoud met het bewind op te dragen aan ITALICUS, den laatsten afstammeling van het geslacht ARMINIUS, doch men zette hem spoedig weder af. De Longobarden herstelden hem, en voerden nu een' langen en verderfelijken oorlog met de Cheruscen, die, van hunne bondgenooten beroofd, eindelijk hun volksbestaan verloren en onder de Franken versmolten.

CHESAPEAK, een groote zeeboezem in Noord-Amerika, die voor de scheepvaart ongemeen gemakkelijk en veilig is, strekt zich van het zuiden naar het noorden 300 Engelsche mijlen landwaarts in, deelt Maryland in oostelijk en westelijk, en heeft ook gemeenschap met de kust van Virginië. Derzelver grootste breedte is 18 Eng. mijlen.

CHESEAUX (JEAN PHILIPPE LOYS DE), geboren te Lausanne in 1718, † te Parijs in 1751, een kleinzoon van den beroemden CROUSAZ, beöefende de godgeleerdheid, wis-, sterre-, aardrijks- en geneeskunde, de regtsgeleerdheid en de geschiedenis; in al deze vakken van wetenschap heeft hij werken uitgegeven.

CHESELDEN (WILLIAM), geboren te Burrow, in Leicestershire, in 1688, † te Londen in 1752, was de beroemdste Engelsche heelkundige van zijn' tijd. De uitgave zijner ontleding des menschelijken ligchaams in 1713 bezorgde hem het bestuur over de heelkundige operatiën van verscheiden hospitalen te Londen. CHESELDEN was ook een bekwaam steensnijder; doch zijn' meesten roem verwierf hij met een' blindgeboren jongeling van 14 jaren van de cataract te opereren. Zijne anatomische werken zijn nog in achting.

CHESNE (SIMON DU), van Dole, liet in 1584 te Delft eene Fransche verhandeling drukken over de quadratuur des cirkels, welke hij opdroeg aan WILLEM I, Prins van Oranje. Het boekje heeft slechts de waarde der zeldzaamheid.

CHESTER, de hoofdstad van een Engelsch Graafschap van denzelfden naam, en de zetel van een bisdom, ligt aan de Dee, over welke eene steenen brug de gemeenschap met den anderen oever onderhoudt, en is, naar men meent, door de Romeinen gebouwd; de tweede verdieping der huizen wijkt eenige voeten terug, de derde springt wederom met de eerste gelijk vooruit, waardoor eene soort van overdekte galerij ontstaat, die geheele straten doorloopt; hier en daar, vooral aan de hoekhuizen, zijn trappen geplaatst, langs welke men deze galerij op- en afgaat. De stad heeft 16,000 inwoners; velen derzelven houden zich met den Ierschen en den kusthandel bezig. Voor Iersche linnens is Chester de grootste markt. De Chester kaas is een gewigtig uitvoerartikel.

CHESTERFIELD, eene stad in Engeland, in Darbyshire, tusschen de rivieren den Ibber en den Rother, heeft sedert 1628 den titel van graafschap. = (PHILIP DORMER STANHOPE, Graaf van), geboren te Londen den 22 September 1694, deed na het volbrengen zijner studiën eene reis door Europa, kwam in Engeland terug bij de troonbeklimming van GEORGE I, werd Kamerjonker van den Prins van Wales en lid van het Huis der Gemeenten. Na den dood zijns vaders in 1726 ging hij over in het Huis der Lords, en onderscheidde zich in zijne redevoeringen door stoutheid van gedachten, sierlijken stijl en bevallige voordragt. In 1728 ging hij als gezant naar Holland, waar zijne staatkundige verrigtingen zoo zeer naar het genoegen des Engelschen hofs uitvielen, dat hij met de ridderorde van den kousenband beloond en benoemd werd tot Opperhofmeester van GEORGE II. In 1732 uit den Hage terugontboden, werd hij kort daarna nogmaals als gezant derwaarts gezonden, en vervolgens tot Onderkoning van Ierland benoemd, van waar hij in 1743 terugkwam en eenige jaren het ambt van Staatssecretaris bekleedde. Zijne laatste levensjaren sleet hij in rust, zich enkel met de letteroefeningen en den gezelligen omgang zijner vrienden bezig houdende. † te Londen den 24 Maart 1773. Als staatsman, redenaar en schrijver bezat CHESTERFIELD uitstekende verdiensten. Behalve zijne redevoeringen in het Parlement en eenige opstellen over allerlei onderwerpen in de tijdschriften, is er van hem eene verzameling van brieven gedrukt, aan zijn' natuurlijken, maar door hem geädopteerden zoon gerigt. Deze Brieven, verscheiden malen herdrukt, zijn ook in het Fransch vertaald; derzelver inhoud is zeer verschillend beöordeeld geworden. Hij kenmerkt zich daarin als een wijsgeer naar de groote wereld, en zijn wijsgeerig stelsel is dienvolgens moeijelijk met de regelen der strengste zedekunde overeen te brengen; ondertusschen zijn deze brieven toch zeer lezenswaardig, gelijk ook zijne *Miscellaneous Works*. POPE, SWIFT, BOLINGBROKE en andere uitstekende mannen van zijn' tijd waren zijne gemeenzame vrienden; SAMUEL JOHNSON noemde hem een fraai vernuft onder de Lords, en een' Lord onder de fraaije vernuften.

CHEVALIER (JAKOB) werd in 1426 gevat als medepligtige der zamenzwering tegen JAN IV, Hertog van Braband, gescheiden gemaal van JAKOBA VAN BEIJEREN, Gravin van Holland, Zeeland en Henegouwen. Naar Brussel gebragt en ondervraagd zijnde, beleed hij dat JAKOBA's moeder, MARGARETA VAN BOURGONDIË, hem daartoe had aangezet. CHEVALIER werd tot eene altijddurende gevangenis veroordeeld; de Hertog had nogtans voorgenomen hem op Goeden Vrijdag van het volgende jaar los te laten, maar † weinig dagen te voren, namelijk den 14 April 1427, en zijn opvolger PHILIPS I liet kort na zijne inhuldiging CHEVALIER te Brussel onthalzen en vierendeelen. = (JEAN BAPTISTE LE), geboren te Trely, bij Contances, in 1752, † te Parijs in 1807, deed verscheiden wetenschappelijke reizen, voornamelijk in Azië. Zijne uitgegeven werken behelzen veel belangrijks wegens de oude aardrijkskennis en het plaatselijke der geschiedenis. = (NICOLAS), Fransch vlugteling, woonde in het laatst der XVII en het begin der XVIII eeuw te Utrecht en vervolgens te Amsterdam, was een geleerd oudheidkenner en kundig stempelsnijder; behalve verscheiden gedenkpenningen, door hem vervaardigd, heeft hij eenige belangrijke oudheidkundige en historische werken in het Fransch uitgegeven, onder anderen ook eene beschrijving van zijn eigen uitmuntend kabinet van oudheden en voorwerpen van natuurlijke historie, in fol. met 36 platen.

CHEVALLIER (PAULUS), geboren te Amsterdam, den 10 September 1722, verloor reeds in 1725 zijn vader, die, Koopvaardijschipper zijnde, op eene reis naar Amerika door een' zijner matrozen aan boord van zijn schip vermoord werd. De weduwe leide vervolgens haren zoon op de studie, eerst te Lingen en vervolgens te Leyden, en hij werd, den predikdienst verkozen hebbende, in 1744 Predikant te Sloten, en van daar in 1747 naar Rijswijk bij den Hage beroepen; in 1751 aanvaardde hij het ambt van Professor der Godgeleerdheid te Groningen. † den 7 Maart 1795. CHEVALLIER was een der geleerdste

mannen van zijn' tijd, niet alleen bij uitstek ervaren in het eigenlijk vak der godgeleerdheid, maar in genoegzaam alle vakken van wetenschappen was hij te huis; met eene uitgebreide philologie paarde hij een scherpzinnig oordeel en fijnen smaak; zijne kerkelijke en akademische redevoeringen, zoo wel als zijne andere uitgegeven geschriften zijn daarvan de bewijzen. Uit zijne school zijn MUNTINGHE, HERINGA en andere voortreffelijke godgeleerden voortgekomen.

CHEVERT (FRANÇOIS DE), geb. te Verdun in 1692, werd vroeg ouderloos, en trad als soldaat in Franschen krijgsdienst; in 1741 was hij opgeklommen tot den rang van Luitenant-kolonel, en voerde het bevel over eene colonne grenadiers, die Praag moest beladderen, hetwelk gelukte: de stad werd ingenomen en CHEVERT tot bevelhebber van dezelve benoemd en tot Brigadier bevorderd. Toen de Maarschalk DE BELLE ISLE in 1742 Praag verliet, bleef CHEVERT aldaar met eene bezetting van 1800 man, meest zieken; met deze zwakke manschap verdedigde hij zich 18 dagen tegen het Oostenrijksche leger, en verkreeg toen eene eervolle capitulatie. In 1744 werd hij tot Veldmaarschalk benoemd bij het leger van Italië, in 1748 tot Luitenant-generaal; in 1757 hielp hij de overwinning behalen bij Hastenbeck. † te Parijs in 1769.

CHEVILLIER (ANDRÉ), geboren te Pontoise in 1636, † te Parijs in 1700, was Doctor en Bibliothekaris der Sorbonne; als schrijver van eenige ascetische boeken zou hij weinig in de geleerde wereld vermeld worden, maar wezenlijke verdienste verwierf hij ten aanzien van de geschiedenis der boekdrukkunst door de uitgave in 1694 van zijne *Origine de l'imprimerie de Paris*. Aan hem heeft men ook het behoud te danken van een oud handschrift der *Spiegel onzer behoudenisse* (in het Latijn), hetwelk hij aankocht, en aan de koninklijke bibliotheek schonk.

CHEVREAU (URBAIN), geboren te London den 20 April 1613, oordeelkundige en dichter, verstond verscheiden talen, onthield zich eenigen tijd met andere geleerden aan het hof der Zweedsche Koningin CHRISTINA, en werd Secretaris van haren opvolger KAREL GUSTAVUS, doch verliet eerlang het hof, en bragt eenige jaren met reizen door. Te Heidelberg haalde hij de Prinses CHARLOTTE ELIZABETH tot den Roomschen godsdienst over, en baande daardoor den weg tot haar huwelijk met PHILIPPUS, Hertog van Orleans, broeder van LODEWIJK XIV. Daarna werd hij onderwijzer en Secretaris des Hertogs van Maine, en keerde eindelijk naar London terug. † aldaar den 15 Februarij 1701. Uit zucht tot onafhankelijkheid weigerde hij verscheiden hem aangeboden voordeelige ambten en bleef ongehuwd; hij was een groot liefhebber van bloemen en boeken; zijne bibliotheek had hem meer dan 60,000 Livres gekost. Hij heeft verscheiden werken uitgegeven over allerlei onderwerpen, die meest allen in vergetelheid geraakt zijn. Men vindt echter nog al een en ander opmerkenswaardigs in de bekende *Chevreana*.

CHEVREUSE is een steedje en klein hertogdom in Frankrijk, tusschen Parijs en Chartres, aan de rivier Ivette. LODEWIJK XIV schonk in 1692 dit hertogdom aan de adellijke vrouwenabdy S. Cyr. = (MARIE DE ROHAN-MONTBASON, Hertogin van), geboren in 1600, huwde in 1617 met KAREL ALBERT, Hertog van Luynes, en in 1621 met CLAUDE VAN LOTHARINGEN, Hertog van Chevreuse. Zij was eene vijandin van den Kardinaal DE RICHELIEU, wegens zijne verbittering tegen de Koningin-moeder MARIA DE MEDICIS, aan welke zij zeer verkleefd was. De Kardinaal bewoog LODEWIJK XIII haar uit Frankrijk te verbannen; zij begaf zich naar Brussel bij MARIA DE MEDICIS, en vervolgens naar Engeland. Na den dood des Kardinaals keerde zij in Frankrijk terug; maar geraakte weldra ook in onmin met den Kardinaal MAZARIN, en had veel deel in de woelingen van den tijd der Fronde en aan de ongenade van den vermaarden FOUQUET. † in 1679. De kinderen uit haar eerste huwelijk erfden het hertogdom Chevreuse, hetwelk zij aan LODEWIJK XIV tegen het graafschap Montfort afstonden.

CHEVRON is in de wapenkunde een der 7 vereerende stukken (*pièces honorables*) en heeft de gedaante van eene Grieksche Lambda Λ. = RENVERSÉ zegt men, wanneer dezelve omgekeerd als eene V voorkomt, en = APPOINTÉ, wanneer twee Chevrons met de punten tegen elkander $\overset{\text{V}}{\Lambda}$ geplaatst zijn. De gedaante der CHEVRON is vatbaar voor onderscheiden afwisselingen, en kan van alle kleuren en metalen zijn. Men wil dat de Chevron de sporen der oude ridders verbeelden moet. Dezelve dient ook tot onderscheidingsteeken van rang op de mouw der onderofficieren in den krijgsdienst.

CHIABRERA (GABRIELE), geboren te Savona den 18 Junij 1552 weinig dagen na zijns vaders dood, werd opgevoed door zijn' oom GIOVANNI CHIABRERA, Romeinsch' burger, studeerde bij de Jezuiten te Rome van zijn 9 tot zijn 20 jaar, en had vervolgens vriendschappelijken omgang met MURETUS, ALDUS MANUTIUS en andere geleerden. Na zijns ooms dood trad hij in dienst van den Kardinaal CORNARO, doch moest wegens een tweegevecht met een' Romeinsch' edelman Rome verlaten en week naar zijne geboortestad, waar hij in 1602 huwde, en wel in bekrompen omstandigheden, maar toch onafhankelijk leefde, en zich enkel met de letteren bezig hield. Zijne dichterlijke bekwaamheden ontwikkelden zich eerst laat door het opmerkzaam lezen der dichters, inzonderheid de Grieken, die hij zich tot modellen nam. Hij schiep zich een' geheel bijzonderen dichttrant, die hem van alle Italiaansche lyrische dichters onderscheidde en hem den bijnaam verwierf van Italiaanschen PINDARUS, schoon hij ook ANACREON gelukkig wist na te volgen. Hij vervaardigde met een' even gelukkigen uitslag dichtstukken van allerlei aard, en zijn roem vervulde geheel Italië; hij werd met eerbewijzingen en geschenken overladen. † te Savona den 14 October 1638. Zijne gedichten zijn afzonderlijk en gezamenlijk ontelbare malen gedrukt; nog in 1794 verscheen eene verzameling van zijne onuitgegeven gedichten, onder den titel van *Alcune Poesie di* GABRIELE CHIABRERA.

CHIARI (PIETRO), geboren te Brescia in het begin der XVIII eeuw, was aanvankelijk Jezuit, maar verliet de orde en werd wereldgeestelijke; hij was een werkzaam tooneeldichter en romanschrijver, en leverde aan het tooneel te Venetië in 10 of 12 jaren meer dan 60 blijspelen; hij was de mededinger van GOLDONI, maar zijne stukken kunnen de vergelijking met die van dezen niet doorstaan. Hij waagde zich ook aan het treurspel, doch het tragische vak was geheel zijne zaak niet. Zijne romans zijn ook zeer middelmatig. CHIARI schreef eigenlijk te veel en te snel om goed te schrijven. † in 1788.

CHICANE, pleitstreek; spitsvondige uitvlugt in eenig regtsgeding; arglistige kunstgreep, om eene zaak in regten lastig te maken of onder een verkeerd gezigtpunt te plaatsen.

CHICOT, Hofnar van HENRIK IV, onderscheidde zich evenzeer door zijne dapperheid en verkleefdheid aan den Koning als door de geestigheid zijner koddige invallen en grappige raadgevingen aan de hovelingen. Bij de belegering van Rouen in 1591 had hij den Graaf DE CHALIGNY gevangen genomen, die, verontwaardigd dat hij zijn' degen aan een' hofnar moest afgeven, CHICOT daarmede op het hoofd sloeg, dat hij 15 dagen daarna het bestierf.

CHICOYNEAU (FRANÇOIS), geboren te Montpellier in 1672, was een beroemd geneesheer. De Hertog van Orleans zond hem in 1720 naar Marseille, waar op dien tijd de pest vreesselijk woedde, en hij uitstekende diensten bewees, welke door dezen vorst grootmoedig beloond werden met een aanzienlijk jaargeld. In 1731 werd hij benoemd tot Hofarts en Inspecteur der minerale wateren in Frankrijk. † te Versailles in 1732. In een werkje over de behandeling der pestkranken bewees hij dat de pest niet besmettelijk is, welk gevoelen naderhand door verscheiden geneeskundigen omhelsd is geworden.

CHIÈVRES, zie CROY.

CHIFFLET, een beroemd geleerdengeslacht, afkomstig uit Besançon, bloeide in de XVI en XVII eeuw, en heeft verscheiden beroemde en kundige mannen opgeleverd in alle vakken van wetenschap; eenigen hunner hebben insgelijks zeer aanzienlijke ambten bekleed.

CHILDEBERT. *Fransche Koningen van dezen naam.* = I, derde zoon van CLOVIS en de tweede uit zijn huwelijk met CLOTILDE; kreeg in 511 het Rijk van Parijs voor zijn aandeel. Dapperheid met wreedheid vermengd was de voornaamste karaktertrek van dezen vorst, die tevens uitermate vroom was in den zin van dien tijd. Zijne regering was eene aaneenschakeling van oorlogen; gedurende dezelve werd in 524 het Bourgondische Rijk ontbonden, nadat hetzelve 120 jaren bestaan had. Na het vermoorden der beide zonen van CLODOMIR, erfgenamen van het Rijk van Orleans, deelde CHILDEBERT hetzelve met zijn' broeder CLOTARIUS, en kreeg toen met dezen verschil, na den ongelukkigen uitslag van hunnen veldtogt in Spanje, waar zij de helft van hunne krijgsmagt verloren hadden. CHILDEBERT † te Parijs in 558 en werd opgevolgd door zijn' broeder CLOTARIUS I, Koning van Soissons, die nu Koning van geheel Frankrijk werd. = II, Koning van Austrasië, zoon van SIGEBERT en BRUNEHAUT, geboren omstreeks 570, werd in 575 Koning onder de voogdijschap zijner moeder, die gedurende hare gevangenschap in het rijksbewind vervangen werd door een' raad van regentschap uit Austrasische grooten bestaande. Weinig tijds nadat CHILDEBERT zelf de regering aanvaard had, geraakte hij door den dood van zijn' oom GONTRAN in 593 in het bezit der Rijken van Bourgondië, Orleans en van een gedeelte van dat van Parijs, maar zijne regering was van korten duur; † aan vergift in 596. = III, bijgenaamd DE REGTVAARDIGE, zoon van DIRK I, geboren omstreeks 683, werd Koning van Frankrijk door den dood van zijn' broeder CLOVIS III, in 695, en was, even als zijne beide voorgangers, slechts de gekroonde uitvoerder van den wil van PEPIJN DEN DIKKEN, die eigenlijk regeerde onder den naam van *Major domus*. CHILDEBERT † in 711.

CHILDEBRAND, zoon van PEPIJN VAN HERSTAL, verzelde zijn' broeder KAREL MARTEL, toen deze tegen de Saracenen optrok, die Avignon hadden ingenomen, en Provence en het Lyonnesche verwoestten. De beide vorsten hernamen Avignon stormenderhand, en behaalden onder de muren van Narbonne eene luisterrijke overwinning.

CHILDERIC. *Fransche Koningen van dezen naam.* = I, vierde Koning van Frankrijk van het eerste geslacht, volgde zijn' vader MEROVEUS op in 458. De losbandige zeden van dezen vorst hem bij de rijksgrooten gehaat gemaakt hebbende, was hij genoodzaakt zijne staten te ontwijken en eene schuilplaats te zoeken in Thuringen

bij een' Koning, wiens gemalin hij verleid had, en het koningschap werd volgens oude kronijken opgedragen aan een' Romeinsch' legerhoofd. Maar Childeric had een' getrouwen vriend behouden, die het vertrouwen won van den ingedrongen Koning, om diens val door zijne raadgevingen te bevorderen. Toen deze vertrouweling zag dat de rijksgrooten misnoegd waren op den Koning van hunne keus, gaf hij den balling daarvan berigt, die dadelijk terugkwam, met blijdschap ontvangen en in al zijne regten hersteld werd. De gemalin des Konings van Thuringen verliet haren gemaal, om Childeric te volgen, die haar ter vrouwe nam. Uit dit huwelijk werd Clovis geboren. † omstreeks 481. = II, tweede zoon van Clovis II, geboren in 653, kreeg na den dood zijns vaders Austrasië tot zijn aandeel, en begon in 660 te regeren. Na den dood zijns broeders Clotarius III in 668 werd hij Koning van geheel Frankrijk. Er bestond een derde zoon van Clovis II, die niet bedacht was geworden bij de eerste deeling des Rijks. Ebroin, *Major domus* onder Clotarius III, begrijpende dat de dood van dezen Prins hem zou blootstellen aan de wraak van het hof van Austrasië, waar zijne talrijke vijanden eene schuilplaats gezocht hadden tegen zijne tirannij, besloot den jongen Dirk op den dubbelen troon te stellen van zijn' overleden meester, minder om het onregt te herstellen, jegens dezen Prins gepleegd, dan om zijn eigenbelang. Maar Childeric, geholpen door de rijksgrooten van Bourgondië, trok op aan het hoofd van een leger tegen den eerzuchtigen Ebroin, nam hem gevangen en deed hem opsluiten in het klooster van Luxeuil. Dirk werd geschoren en in de abdij van S. Denis opgesloten. Childeric, wederom in het bezit geraakt der nalatenschap van Clotarius III, maakte zich gehaat om zijne ondankbaarheid jegens degenen die hem bij deze gelegenheid geholpen hadden, en om zijne geweldenarijen; hij werd vermoord in 673. Zie Blichilde. = III, laatste Koning van Frankrijk van het eerste geslacht, zoon van Childeric II, werd in 742 op den troon geplaatst door Pepijn den Korten, toen *Major domus*, die hem in 750 wederom deed aftreden en opsluiten in een klooster te S. Omer, waar hij vergeten werd. Pepijn verving hem op den troon en begon het tweede geslacht.

CHILI, eigenlijk *Chile*, is eene smalle kuststreek aan de westelijke afhelling der Cordilleres, in Zuid-Amerika, en het door de natuur rijkstbegunstigde land der nieuwe wereld. Hetzelve heeft eene oppervlakte van 10,612 □ mijlen en eene bevolking van bijkans eene millioen inwoners, onder welke 80,000 van Spaansche afkomst zijn. De bodem is voorbeeldeloos vruchtbaar: weshalve eertijds Chili als de voorraadschuur van geheel Zuid-Amerika werd aangemerkt. Behalve de gewone inlandsche gewassen gedijt er al wat uit Europa derwaarts verplant wordt. Vergiftige of verscheurende dieren worden er niet gevonden; zelfs de Puma of de Zuid-Amerikaansche leeuw is niet eens voor de menschen gevaarlijk. Even zoo rijk als de oppervlakte des bodems is in groeijende voortbrengselen, zoo rijk is ook derzelver diepte in delfstoffen, inzonderheid metalen; bijna geen berg is zonder goudmijn, terwijl men het stofgoud ook in het rivierzand vindt: koper, zilver, ijzer, arsenicum, zwavel, zink, zout, kalk, marmer en edelgesteenten worden in menigte gevonden. Deze rijke bezitting is voor Spanje waarschijnlijk voor altijd verloren. In 1541 werd dit land door Baldivia ontdekt en veroverd, en bleef in het bezit van Spanje tot 1810, wanneer Chili opstond en den vrijheidskamp begon. In 1818 verklaarde het zich onafhankelijk, en is thans eene bondgenootschappelijke republiek, die uit drie staten zamengesteld is, namelijk Coquimbo, Santyago en Concepcion. Het Congres heeft zijn' zetel te Santyago; den 3 April 1823 werd de Generaal Freyre tot Opperdirecteur verkoren; doch deze republiek wordt nog deerlijk geschokt door binnenlandsche tweespalt en onlusten, en is nog verre van het geluk en de welvaart, die de Vereenigde Staten van Noord-Amerika genieten, en die welligt nog in geene eeuw geene der Zuid-Amerikaansche vrijstaten zal genieten, genomen dat zij blijven bestaan.

CHILIADE, Gr. Χιλιάς, een duizendtal; duizend jaren.

CHILLINGWORTH (William), geb. te Oxford in 1602, studeerde ald. in de godgeleerdheid. De Jezuit John Fisher haalde hem over tot de Roomsche kerk en bewoog hem om zelf Jezuit te worden; hij had zich ook werkelijk in het Jezuitencollegie te Douai begeven, hetwelk hij echter na eenige maanden wederom verliet, en naar Engeland terugkeerde, om den Bisschop Laud, die hem schriftelijk eenige bedenkingen toegezonden had, mondelijk te antwoorden; doch de Bisschop wist hem zoo wel te overtuigen, dat hij het pausdom wederom verzaakte, en zich openlijk tot de Engelsche kerk bekende. Hierop kon hij een geestelijk ambt bekomen, doch naardien hij zwarigheid maakte om zekere geloofspunten te onderteekenen, welke in Engeland ieder onderteekenen moet, die een geestelijk ambt bekomt, liet hij dit ambt liever varen. Hij gaf hierop in 1637 zijn beroemd werk: *De godsdienst der Protestanten een veilige weg ter zaligheid,* in het licht; dit werk, door Locke een model van logica genoemd, werd vinnig aangevallen door de Jezuiten, maar verschafte den schrijver veel roem en in 1638 het ambt van Kanselier te Salisbury. In de binnenlandsche onlusten hield hij de zijde van Karel I, en diende hem als Ingenieur bij de belegering van Glocester in 1643. Bij het innemen van het kasteel Arundel werd hij gevangen, en, dewijl hij krank was, niet naar Londen, maar naar Chichester gevoerd. † den 30 Januarij 1644. De Presbyterianen wilden niet gedoogen dat hij in de kerk begraven werd: dit moest alzoo op eene andere plaats geschieden. Francis Cheynel, een dweepzuchtig geestelijke, die Chillingworth reeds bij zijn leven in openbaren geschrifte voor een' Sociniaan verklaard had, woonde de begrafenis bij; hij had Chillingworths boek van den Protestantschen godsdienst in de hand, en hield eene heftige redevoering, waarin hij den gestorvene voor een' Papist en ergen ketter uitmaakte. Bij het slot van dezelve wierp hij het boek onder allerlei afschuwelijke vervloekingen in het graf, hetzelve met den schrijver aan de verrotting en verdoemenis prijs gevende; kort daarop liet Cheynel een verhaal drukken van Chillingworths leven, ketterijen, dood en begrafenis. Deze Cheynel, die allen voor Socinianen hield, die niet dachten gelijk hij, schreef en predikte zoo lang en zoo hevig tegen de Socinianen, tot hij eindelijk volslagen zinneloos werd, en tot zijn' jongsten snik van Socinianen raaskalde. † in 1665.

CHILO, Lacedemoniër, een der zoogenaamde zeven wijzen van Griekenland, insteller der Ephoren, werd in de 65 Olympiade of omstreeks 556 jaren vóór J. C. zelf met deze waardigheid bekleed. Hij heeft niets in geschrift nagelaten, en men kent alleen bij overlevering eenige korte spreuken van hem; onder anderen het beroemde „Ken u zelven," hetwelk hij in gouden letters boven den ingang des tempels te Delphi liet schrijven. † van blijdschap, toen hij vernam dat zijn zoon in het vuistgevecht bij de Olympische spelen de overwinning behaald had.

CHILONIS, dochter van Cleadas en gemalin van Theopompus, Koning van Sparte, gebruikte, om haren in Arkadië gevangen gemaal te verlossen, eene list, die later door andere vrouwen in dergelijke omstandigheden nagevolgd is geworden. Verlof bekomen hebbende om hem in de gevangenis te bezoeken, verwisselde zij met hem van kleederen, liet hem ontsnappen, en bleef in zijne plaats gevangen. Haar gemaal verkreeg hare vrijheid door haar uit te wisselen tegen eene priesteres van Diana, welke hij had laten opligten. = , dochter van Leonidas II, Koning van Sparte, en gemalin van Cleombrotus, weigerde met hem den troon te deelen, toen hij haren vader daar afgestooten had, en volgde dezen in ballingschap. Leonidas naderhand op den troon hersteld zijnde, schonk, op de bede zijner dochter, zijn' schoonzoon het leven en vergiffenis, onder voorwaarde dat zij van hem zou scheiden; maar zij weigerde dit, en volgde nu ook haren gemaal in zijne ballingschap.

CHILPERIC. *Fransche Koningen van dezen naam.* = I, de jongste der zonen van Clotarius, kreeg bij den dood zijns vaders het Rijk van Soissons tot zijn aandeel door beslissing van het lot, aan welke zijne twee broeders hem dwongen zich te onderwerpen. Zijne regering, die in 563 begon, was eene aaneenschakeling van afpersingen, krakeelen en moorden. Chilperic verstiet zijne eerste gemalin Audovera, die hem reeds drie zonen gebaard had, ter liefde van zijne bijzit Fredegonde, eene harer staatjuffers, doch huwde kort daarna weder met Galsuinde, dochter van Athanagildus, Koning der Visigothen in Spanje; deze gemalin werd spoedig uit den weg geruimd door Fredegonde, met welke Chilperic zich nu in het huwelijk verbond. Het was voornamelijk op het aandrijven van deze snoode vrouw, dat Chilperic zich overgaf aan allerlei uitspoorigheden en gruwelen, die hem den naam van Franschen Nero deden verkrijgen. Hij werd vermoord te Chelles in 584, naar men vermoedt op bevel van Fredegonde. = II, jongste zoon van Childeric II, die het geluk had den moord van zijn geslacht te ontkomen, en opgevoed werd in een klooster onder den naam van Daniel, was 40 jaren oud, toen hij in 715 tot opvolger werd uitgeroepen van Dagobert III, met voorbijgang van diens zoon Dirk. Hij was een vorst, die moed en bekwaamheid toonde, en zich verzette tegen de eerzuchtige ondernemingen van Karel Martel; na eenige voordeelen op hem behaald te hebben, was hij toch genoodzaakt dezen vermetelen veldheer voor zijn' *Major domus* te erkennen, die hem weldra van alle gezag beroofde. † te Noyon in 720.

CHIMERA heet in de fabelleer een monster, geboren in Lycië, uit Typhon en Echidna; hetzelve had den kop van een' leeuw, het lijf van eene geit en den staart van een' draak, en braakte vuur en vlammen uit zijne keel. Bellerophon overwon en doodde dit monster. Waarschijnlijk was dit een vuurbrakende berg in Lycië, dien Ovidius Chimaerifera noemt, wiens top alles gelijk een leeuw verslond, op wiens midden geiten weidden en aan wiens voet moerassen lagen, waarin slangen gevonden werden; welligt heeft Bellerophon dezen berg het eerst bewoonbaar gemaakt. Anderen willen dat de Chimera de naam was van een roofschip, hetwelk deze wanvormige gedaante had, en hetwelk Bellerophon vernielde. Overdragtelijk noemt men in de redeneerkunde ongegronde hypothesen en hersenschimmige stelsels Chimeren.

CHINA is het oudste en grootste rijk der wereld, en bevat het geheele oostelijk gedeelte van Azië; het eigenlijke Chinesche Rijk beslaat 69,000 □ mijlen, doch met alle aanhoorige landschappen bijna 250,000 □ mijlen. Naar de nieuwste begrootingen bedraagt de gezamenlijke bevolking 155 millioenen. De regering is onbeperkt monarchisch, en strekt zich uit over 1) eigenlijk China, 2) klein Bucharije,

door de Chinezen Turfan genaamd, 3) Mogolië of Mongolië; 4) Mantjoerie, door de Chinezen Sjing-King genaamd; cijnsbare landen zijn 1) Tibet (chin- Ssi-Dsan, en Tibetaansch Bot), 2) Korea, en 3) de Likeo-eilanden. Eigenlijk China heeft 18 provinciën: *a.* Tsji-li (Pehin, Pe-tsje-li), *b.* Sjang-tong, *c.* en *d.* Kiang-ssi en Ngan-hoei, *e.* Tsje-kiang, *f.* Kiang-ssi, *g.* Foh-kien, *h.* Kwang-tong (gewoonl. Canton), *i.* Kwang-vri, *k.* Yunnan, *l.* Kwei-tsjei, *m.* Hoenan, *n.* Hoepih, *o.* Honan, *p.* Sjan-vri, *q.* Sjen-ssi, *r.* Kan-ssi, *s.* Ssi-tsjo-an, welke laatste de grootste provincie van het rijk is. Ook de eilanden Tay-wan (Formosa) en Hay-nan behooren tot China. Het land is met hooge bergen en afwisselende groote vlakten vervuld. De godsdienst is die van CONFUCIUS en van FO, nagenoeg aan die van BUDDHA gelijk. De voortbrengselen zijn allerlei gedierten, schier alle Europesche en Indische vruchten en planten, thee, alle metalen, voortreffelijk porselein en alle andere steensoorten. De voornaamste rivieren zijn de Hoang-hoh (gele rivier), Kiang, (de blaauwe rivier), ook de groote rivier genoemd, enz. Zie deswege SOMMER's *Tafereel*, enz. III Deel. De Chinesche taal is uit zeer eenvoudige wortelklanken gevormd, welker zamenvoeging en uitspraak de beteekenis wijzigt, en die in omstreeks 80,000 karakters geschreven worden.

CHINESCHE MUUR. Ruim 300 jaren vóór J. C. werd dit wereldwonder voltooid. Deze muur strekt omtrent 400 uren gaans over eene keten van gebergten. In de dalen is zijne hoogte ruim 30 voeten, en zelfs op de kruinen der klippen niet minder dan 20 voeten; de oppervlakte is met steenen geplaveid en zoo breed dat een wagen gemakkelijk daarover kan rijden. Op elke honderd ellen afstands is een toren opgerigt, van 10 tot 40 voeten hoogte. Men heeft berekend dat dit reuzenwerk toereikende bouwstoffen bevat, om daarvan eenen muur van zes voeten hoogte en twee voeten dikte te bouwen, ter lengte van 50,000 mijlen: derhalve lang genoeg om tweemaal den aardbol te omringen!

CHING-KI, of **TSIN-KI-HOANG-TI**, werd Keizer van China, omstreeks 340 jaren vóór J. C. en regeerde 37 jaren; hij verzekerde de onafhankelijkheid van alle Chinesche vorstendommen, door zijne overwinningen, en beveiligde de westelijke provinciën tegen de invallen der Hiou-nou, die naderhand in Europa onder den naam van Hunnen bekend werden, door het bouwen van den *Tschan-tching* of grooten muur (zie CHINESCHE MUUR), die echter den Tartaren het vermeesteren van China niet kon beletten. Het ontbrak CHING-KI niet aan bekwaamheden; hij maakte onder anderen verscheiden verbeteringen in de sterrekundige berekeningen; maar zijne nagedachtenis wordt door de geletterden verfoeid, omdat hij alle boeken deed verbranden, uitgezonderd de geschiedenis van het keizerlijk geslacht.

CHIN-NONG, Keizer van China, de tweede der negen monarchen, die vóór de vestiging der dynastiën regeerden, was de vriend en raadsman van FOHI, den grondlegger van het Chinesche Rijk, en volgde hem op. Men schrijft hem de ontdekking toe van het graan en de uitvinding van den ploeg, die nog zijn' naam draagt, en van verscheiden geneesmiddelen uit het groeijend rijk. Deze Keizer had te worstelen met de eerste burgeroorlogen in China, verwekt door de stadhouders der provinciën, die in het geheim naar den troon stonden, en die onderling tot opperhoofd verkoren SOU-AN-YUEN, naderhand Keizer, onder den naam van HOANG-TI. CHIN-NONG werd overwonnen in een' slag, die drie dagen duurde, en † weinig dagen daarna van verdriet 2699 vóór J. C. = TSONG, of WAN-LI, dertiende Keizer van China, van de dynastie der MING, kwam in 1572 aan de regering, toen hij 13 jaren oud was; hij had het geluk van door wijze en bekwame ministers omringd te zijn, die hem leerden regeren. Het was onder zijne regering dat de Jezuit MATTEO RICCI, door den Paus naar China gezonden, te Peking verscheen, na duizend zwarigheden ontmoet te hebben. CHIN-TSONG vergunde den zendeling zich in zijne staten te vestigen en bekeerlingen te maken. Bemind door zijne onderdanen en gevreesd door zijne vijanden, † deze Keizer in 1620. De Mantschu, op dien tijd nog eene onbeduidende Tartaarsche horde, begonnen na den dood van CHIN-TSONG de omwenteling, die 26 jaren later de dynastie MING verdreef.

CHINON eene kleine stad in Frankrijk is in het voormalig landschap Touraine, aan de rivier Vienne. Het kasteel aldaar is in de geschiedenis merkwaardig, dewijl HENRIK II, Koning van Engeland, aldaar † in 1189, en de Fransche Koning KAREL VII er zijn hof hield, toen in 1429 de Maagd van Orleans bij hem kwam. De beroemde FRANÇOIS RABELAIS werd in deze stad in 1483 geboren.

CHIO, volgens de fabelleer, eene dochter van den oceaan, gaf haren naam aan het eiland Chio, tegenwoordig *Scio*.

CHION van Heraclea, leerling van PLATO, vernam te Athene dat CLEARCHUS, zijn landgenoot en medeleerling, zich meester gemaakt had van het oppergezag in zijn vaderland, vertrok derwaarts, verbond zich met eenige jonge lieden en bragt den tiran om het leven; doch zijn ijver werd slecht beloond; SATYRUS, broeder van CLEARCHUS, liet CHION met zijne medestanders ter dood brengen, zonder eenige tegenspraak van het volk. Er bestaan van hem 17 Brieven, welke ALDUS MANUTIUS voor het eerst in 1499 te Venetië gedr. heeft.

CHIONE, dochter van DEUCALION, was de minnares van APOLLO en MERCURIUS; zij baarde den eersten PHILAMMON, beroemd' fluitspeler, en den tweeden AUTOLYCUS, een' doortrapten gaauwdief. Zij was zoo trotsch op hare schoonheid, dat zij JUNO om hare kuischheid verachtte; deze godin schoot haar een' pijl door de tong, dat zij het bestierf.

CHIONIDES was een Atheensch blijspeldichter, die in de 73 Olympiade bloeide, en bij ARISTOTELES vermeld wordt. Men kent slechts de titels zijner blijspelen uit de opgave van SUIDAS en ATHENAEUS.

CHIRAGRA, Gr. Χειραγρα, handjicht, is eene jicht, die voornamelijk zich tot de geledingen der hand bepaalt, en de vingers krom, knobbelig en stijf maakt, naardien bij de knokkels zich eene kalkachtige stof verzamelt, die eindelijk alle beweging geheel belet.

CHIROGRAPHISCH, van Χειρ, hand, en γραφειν, schrijven: dus handschriftelijk. Chirographische schuldeischers zijn zoodanigen, die eene schriftelijke schuldbekentenis bezitten en in regten doen gelden.

CHIROMANTIE, van Χειρ, hand, en Μαντις, waarzegger: handkijkerij, de gewaande kunst om iemands lotgevallen uit de liniën der handpalm te voorspellen, is eene uitvinding des bijgeloofs, die onder de PTOLEMEËN in Egypte in gebruik kwam, en zelfs nog in onzen tijd zoo wel lieden vindt, die er geloof aan slaan, als die haar wetenschappelijk uitoefenen, even als het kaartleggen, horoscooptrekken, en andere zotternijen, die de verstandigen aanmerken als belastingen op de ligtgeloovigheid. De handliniën worden slechts gevormd door de ligging en den loop der spieren, en kunnen niets gemeen hebben met 's menschen gelukkige of ongelukkige lotgevallen, zoo min als de toevallige volgorde van een doorgeschud spel kaarten die vooruit kan aanwijzen.

CHIRON, Centaurus, was, volgens de fabelleer, de zoon van SATURNUS en PHILYRA, en werd geboren in Thessalië; hij leide zich toe op de sterrekunde, de muzijk, de geneeskunst en andere wetenschappen, in welke hij ÆSCULAPIUS, PELEUS, ACHILLES, THESEUS en andere vermaarde mannen der mytheneeuw in zijne spelonk aan den voet van den berg Pelion onderwees. In den oorlog van HERCULES tegen de Centauren trof een pijl, in het bloed der slang Hydra gedoopt, hem in de knie; de hevige pijn deed hem verlangen, daar hij onsterfelijk was, te mogen sterven. JUPITER plaatste hem hierop aan den hemel, waar hij tegenwoordig in den Zodiak het teeken van Schutter uitmaakt.

CHIRURGIE, Lat. *Chirurgia*, van het Grieksch Χειρ, hand, en εργον, werk: dus letterlijk *handwerk;* maar men verstaat onder deze benaming de heelkunst, of dat gedeelte der therapie, hetwelk zich tot het genezen der uitwendige gebreken, krankheden, wonden en plaatselijke ongemakken des menschelijken ligchaams bepaalt. Deze wetenschap is ouder dan de eigenlijk gezegde geneeskunde; reeds de mytheneeuw kent de namen van CHIRON, ÆSCULAPIUS en diens beide zonen MACHAON en PODALIRIUS, als beroemde wondheelers. De Egyptenaren schrijven de uitvinding zoo wel der heel- als der geneeskunst aan ISIS en OSIRIS toe. Uit de werken van HIPPOCRATES, GALENUS, ALBUCASIS, AVICENNA en anderen, blijkt dat vroeger beide wetenschappen vereenigd beöefend werden, doch later scheidde men ze van elkander, en het was zelfs bij de Arabieren den geneesheeren niet geöorloofd heelkundige operatiën te verrigten; bij de Romeinen werd zulks meestal aan de slaven overgelaten. In de middeleeuwen was de heelkunst hijna geheel bij uitsluiting de wetenschap der priesters en monniken; maar in 1165 verbood het Concilie van Tours den geestelijken alle bloedige operatiën, zelfs het aderlaten, omdat — de kerk een' gruwel van bloedvergieten had! De heelkunst geraakte toen in handen der badhouders en barbiers, die eeuwen lang deze edele wetenschap op goed geluk als kwakzalvers uitoefenden; ja zelfs zonk zij zoo diep, dat ook de scherpregters er zich mede afgaven, en men om armen en beenen af te zetten den beul en zijne knechts ontbood: geen wonder dat de Chirurgie verachtelijk werd, en er voor een' beschaafd' mensch eene soort van moed noodig was om er zich op toe te leggen, vooral, omdat men in de meeste landen van Europa zelfs nog tot in de XIX eeuw er het baardscheren mede verbond, doch hetwelk men eindelijk aan de eigenlijke barbiers en kappers heeft overgelaten. Het herstel der heelkunde in haren eigendommelijken luister begon toen, na het verdrijven van de nevelen der middeleeuwen, de ontleedkunde dezer edele wetenschap eene heldere fakkel ontstak, en mannen als VESALIUS, PARÉ, FALLOPIUS en anderen, door haar voorgelicht, den lateren beroemden heelkundigen den weg baanden om, even als de geneeskundigen, met eer en achting tot heil der lijdende menschheid werkzaam te zijn. In 1731 werd in Frankrijk eene bijzondere Akademie der Chirurgie gesticht; vervolgens ontstonden in Engeland, Duitschland en Holland aanzienlijke heelkundige genootschappen, die door het uitschrijven van prijsvragen en het uitgeven van heelkundige werken de beöefening en den bloei dezer wetenschap zeer bevorderden, gelijk dan ook de straks genoemde landen sedert bijna anderhalve eeuw uitstekend verdienstelijke beöefenaars van dezelve hebben opgeleverd, en thans, nu de heelkunde weder met de eigenlijk gezegde geneeskunde hand aan hand gaat, en zich ten naauwste met de ontleedkunde verbindt, kan zij met zekerheid eene nog grootere volmaking te gemoet zien.

CHI-TSONG, tweede Keizer van China, van de dynastie der MING, geboren in 1507, † in 1566, was een dier nietsbeduidende vorsten, die het regt der geboorte tot ongeluk der volken op den troon plaatst.

Zwak, bijgeloovig, geheel aan de ledigheid en den wellust overgegeven, bekommerde hij zich geheel niet met de regeringszaken. Terwijl de Keizer zijn' tijd besteedde met een' drank uit te vinden, die hem onsterfelijk zou maken, namen de Tartaren, de Japansche zeeroovers en de bewoners der naburige eilanden hunn' slag waar, om de kusten en grenzen des Rijks te plunderen en te verwoesten, zonder dat CHI-TSONG eenige maatregelen nam, om zulks te beletten. =-TSOU, stichter van de twintigste Chinesche dynastie, die der YUEN, kleinzoon van GENGISKAN, geboren in 1214, werd in 1260 uitgeroepen tot Keizer der Mogollen, die reeds meester waren van geheel het noordelijk gedeelte van China. Na een' twaalfjarigen oorlog voltooide HOUPILAI, dus heette toen de Keizer der Mogollen, de verovering van dit uitgestrekte land, nam den jongen Chineschen Keizer gevangen, den laatsten afstammeling van de dynastie der SONG, en nam met de kroon van dezen vorst den naam aan van CHI-TSOU. Geen vorst heeft immer over zulk eene uitgestrekte monarchie geregeerd. Het Rijk van CHI-TSOU bevatte, behalve het eigenlijk China, Chineesch Tartarije, Pegu, Thibet, Tonquin en Cochinchina. Alle vorsten, die toenmaals in Perzië, Assyrië, Turkistan, Groot- en Klein-Tartarijen regeerden, waren zijne Vasallen of hem cijnsbaar, van den Dnieper tot aan de zee van Japan, en van den Indus tot aan de IJszee. Bij geluk was hij geen tiran, maar een goed vorst; hij nam de beschaafde zeden der Chinezen aan, bevorderde den landbouw, den koophandel, de wetenschappen, de kunsten en de letteren, en gaf den Chinezen veel wijzer en menschelijker wetten dan de vorige veroveraars. Onder zijne regering kwam de vermaarde Venetiaansche reiziger MARCO POLO in China, en bleef er 17 jaren. CHI-TSOU † in 1294.

CHIUSI, het oude *Clusium*, is eene kleine stad in het Florentijnsche, aan de rivier Chiane, in het gebied van Siena.

CHIUSOLE (ADAM), geboren te Trente in 1728, oefende zich in de schilderkunst te Rome, en leide zich toe op de bouw- en ontleedkunde, verkreeg eene buitengemeene vaardigheid in het boetseren en was ook geen onverdienstelijk Italiaansch dichter. Hij stond zeer in gunst bij den Prins BORGHESE, ALBANI en andere Romeinsche grooten, en weigerde het ambt van opziener der koninklijke galerij te Berlijn, hetwelk FREDRIK II hem liet aanbieden. † in 1787. Hij heeft eenige verhandelingen geschreven over de beeldende kunsten en lofdichten vervaardigd op FREDRIK II, CATHARINA II, den Paus BENEDICTUS XIV en andere aanzienlijke personen.

CHLOË, bijnaam van CERES, beteekenende de *bloeijende, bevruchtende*, onder welken zij te Athene op den 6 der maand Thargelion met een feest vereerd werd.

CHLOR, CHLORINE, ook geöxydeerd zoutzuur gen., is eene luchtvormige, groenachtig gele vlugtige stof, welke men zonder een gevoel van verstikking niet inademen kan. Zij wordt ontwikkeld door distillering van een mengsel uit bruinsteen, keukenzout, zwavelzuur en water. In hare gedaante van damp of lucht vervliegt zij, en kan aldus door water opgeslorpt worden; deze stof is bijzonder merkwaardig, omdat zij de kleuren der voorwerpen verandert: weshalve zij ook in waterige gedaante tot het snel bleeken van linnen, stroo, was, enz. gebezigd wordt. Bij aanstekende ziekten zijn berookingen van Chlordamp, zoo men wil, een middel van beveiliging.

CHLORIS, volgens de fabelleer, dochter van ARCTURUS, werd door BOREAS op den berg Caucasus geschaakt, en baarde hem eene dochter HARPACE genaamd. Zie FLORA.

CHOCOLADE is de bekende hoofdzakelijk uit geroosté en gestampte of gewreven Cacaoboonen bereide deeg, uit welke met water of melk een zeer smakelijke en voedzame drank gekookt wordt. De Spanjaarden leerden het bereiden der Chocolade van de Mexikanen, en bragten dezelve omstreeks 1520 naar Europa; doch hielden derzelver bereiding lang geheim; eerst in 1661 werd dezelve in Frankrijk bekend. Men heeft berekend dat er tegenwoordig jaarlijks in Europa 23 millioenen ponden Cacao tot Chocolaad bereid worden.

CHOCZIM, eene gewigtige Russische grensvesting in Bessarabië, aan den regteroever van den Dniester, tegenover de Poolsche vesting Kaminiec, heeft 25,000 inwoners, was voormaals onbeduidend, doch de Turken lieten haar in 1718 door Fransche ingenieurs versterken. Den 28 Augustus 1739 behaalde de Russische Veldmaarschalk Graaf VAN MUNNICH in derzelver nabijheid eene volkomen overwinning op het Turksche leger van 30,000 man, en drie dagen later gaf de vesting Choczim zich over, doch werd bij den kort daarop gevolgden vrede wederom aan de Turken afgestaan. Bij een' vernieuwden oorlog met Rusland werd Choczim den 20 September 1769 door de Russen andermaal in bezit genomen; twee dagen te voren had Prins GALITZIN het Turksche leger aan den Dniester geslagen. Bij den vrede van 1773 bekwam de Porte deze vesting terug, en liet haar sedert nog meer versterken. In 1788 werd deze vesting door Prins POTEMKIN veroverd. Thans, dewijl de Pruth de grensscheiding tusschen Rusland en het Turksche Rijk uitmaakt, is de ligging van Choczim tot eene wapenplaats zeer gewigtig.

CHODOWIECKI (DANIEL NICOLAAS), geb. te Dantzig den 16 Oct. 1726, werd door zijn' vader tot den handel bestemd; hij leerde uit liefhebberij het miniatuurschilderen, en kwam na zijns vaders dood in 1743 te Berlijn bij zijn' oom als kantoorbediende; in zijne ledige uren oefende hij zich in het schilderen, teekenen en graveren, en leide zich eindelijk geheel op het laatste toe. Hij heeft meer dan 3000 platen vervaardigd voor allerlei boekwerken. Hij had eene geheel bijzondere manier in het voorstellen der figuren met eene waarheid van karakter en physiognomie, die zelfs in het kleinste vignet bemerkbaar is, en die niemand dan hij zulk eene levendige uitdrukking wist te geven. † den 1 Februarij 1801.

CHOFFARD (PIERRE PHILIPPE), geboren te Parijs in 1730, † in 1809, was een zeer verdienstelijk Graveur; hij vervaardigde de platen tot het groote werk over Herculanum, den *Voyage pittoresque*, de fabelen van LAFONTAINE, de platen en vignetten voor de werken van ROUSSEAU en de prachtuitgaven van onderscheiden andere Fransche schrijvers, zoo wel als verscheiden afzonderlijke prenten.

CHOISEUL is de naam van een der oudste en aanzienlijkste adellijke geslachten van Frankrijk, welks oorsprong opklimt, door de Graven van Langres, tot RAYNARD III, Heer van Choiseul, die in 1182 huwde met ALIX VAN DREUX, kleindochter van LODEWIJK DEN DIKKEN. Hetzelve heeft eene menigte in de Fransche geschiedenis beroemde mannen opgeleverd, van welken wij hier slechts eenige weinige der voornaamsten kunnen vermelden. = (CHARLES DE), Graaf van Plessis-Praslin, trad in den krijgsdienst onder den Maarschalk DE MATIGNON, dien hij een' korten tijd volgde onder de banieren der Ligue, doch ziende in de ondernemingen der GUISEN eene zamenspanning tegen het belang van den troon, week hij naar Champagne, waar hij het koninklijk gezag en de wetten handhaafde. Hij was een der eersten, die HENRIK IV voor Koning erkende, die hem in 1594 tot Kapitein der eerste compagnie van de gardes, vervolgens tot Bevelhebber van Troyes benoemde en met de H. Geestorde vereerde. Onder LODEWIJK XIII verkreeg hij den maarschalksstaf. † in 1626. Hij had over 9 legers het bevel gevoerd, 47 veldslagen en gevechten bijgewoond, voor den Koning 53 steden op de rebellen veroverd, en gedurende 50 jaren, dat hij de wapenen gevoerd had, 36 wonden bekomen. = (CESAR, Hertog van), Heer van Plessis-Praslin, neef van den voorg., geboren te Parijs in 1598, werd door HENRIK IV als kind tot gezelschap bij den Dauphin geplaatst, en verkreeg, toen hij 14 jaren oud was, een regiment, hetwelk hij zelf te voet aanvoerde, en deed zijn' eersten veldtogt in Champagne, onder de oogen van zijn' oom. Het krijgsmansberoep behaagde hem buitengemeen, en hij was een bijzonder liefhebber van tweegevechten; het meeste gerucht maakte dat met den Abt DE GONDI, naderhand zoo bekend onder den naam van Kardinaal DE RETZ. CHOISEUL verkreeg nogtans eene vereerender vermaardheid door zijn' moed en zijne bekwaamheid in den oorlog. Na LODEWIJK XIII gevolgd te hebben naar de belegering van S. Jean d'Angely, werd hij met zijn regiment gezonden naar het eiland Oleron, om de Engelschen het landen te beletten, waarin hij slaagde. Hij had deel in vele gewigtige ondernemingen en slaagde in verscheiden moeijelijke onderhandelingen. In den slag van Rethel in 1650 behaalde hij de overwinning op den Maarschalk DE TURENNE, die het bevel voerde over het Spaansche leger. † in 1675. Hij was Maarschalk, Hertog en Pair van Frankrijk, Ridder der H. Geestorde en had drie zijner zonen op het slagveld verloren. = (GILBERT DE), broeder van den voorg., was van een volstrekt tegenovergesteld karakter, en afkeerig van het geheele krijgswezen; hij omhelsde dienvolgens den geestelijken staat, werd Bisschop van Comminges in 1644, en in 1670 naar Doornik verplaatst. Hij verdedigde de vrijheden der Gallikaansche kerk, hield lijkredenen op aanzienlijke personen, maakte lofzangen op de H. Maagd, schreef herderlijke brieven, wijdde priesters, en † te Parijs in 1689. De overige prelaten van het geslacht CHOISEUL hebben niet veel meer verrigt dan deze vreedzame man: zoo dat de kerk er weinig luister van ontleende. = (ETIENNE FRANÇOIS DE), Hertog van Choiseul en Amboise, geboren den 28 Junij 1719, trad als Graaf DE STAINVILLE in den krijgsdienst, in welken hij spoedig tot een' hoogen rang opklom. Zijn huwelijk met de rijke zuster der Hertogin DE GONTAUT verschafte hem de middelen en zijne vriendschap met de Marquisin DE POMPADOUR de gelegenheid, om ook eene voorname rol op het staatstooneel te spelen. Hij begon zijne staatkundige loopbaan met een gezantschap naar Rome, waar hij de bijzondere genegenheid won van Paus BENEDICTUS XIV; vervolgens ging hij in 1756 als gezant naar Weenen. Bij zijne terugkomst verving hij den Kardinaal DE BERNIS in het ministerie van buitenlandsche zaken, werd Hertog en Pair, en volgde na den dood des Hertogs DE BELLE ISLE dezen op in het departement van oorlog; twee jaren daarna werd hij insgelijks Minister van het zeewezen. Hij ondersteunde de Parlementen krachtdadig in het bewerken van den ondergang der Jezuiten, en bevorderde den vrede van 1763. De dood van Mad. DE POMPADOUR in 1764, beroofde hem van eene vermogende vriendin; het volgende jaar † de Dauphin, en zijne gemalin volgde hem in 1767 in het graf. De algemeene rouw van Frankrijk gaf den vijanden van CHOISEUL gelegenheid om de ongerijmdste en schandelijkste geruchten te verspreiden en hem in den haat te brengen, waartoe de Hertog D'AIGUILLON, de Abt TERRAY en de Kanselier MAUPEOU de verachtelijkste middelen te werk stelden, die hun maar al te wel gelukten. LODEWIJK XV

kondigde Choiseul zijne ongenade aan door een' scherpen brief den 24 December 1770, die hem naar Chanteloup verbande. Drie jaren bleef hij hier; doch na den dood van Lodewijk XV werd hij uit zijne ballingschap teruggeroepen. Lodewijk XVI behandelde hem met onderscheiding, maar hij kwam niet weder in het bewind, en † te Parijs den 8 Mei 1785. Choiseul was ongetwijfeld een zeer bekwaam en werkzaam staatsman, die Frankrijk in deszelfs staat van verval gewigtige diensten bewees. =-FRANCIÈRES, (Claude, Graaf van), geboren in 1632, onderscheidde zich in den Hongaarschen oorlog in 1664 en besliste de overwinning in den slag van S. Gotbard. In 1669 verdedigde hij voor de Venetianen het eiland Candia tegen de Turken. In 1676 werd hij tot Luitenant-generaal verheven, tot belooning van zijne betoonde dapperheid in den slag van Senef in 1674, en verkreeg den Maarschalksstaf. † in 1711. =-GOUFFIER (Marie Gabriel Auguste Laurent), geboren in 1752, nam den naam Gouffier aan na zijn huwelijk met de erfdochter van dit Huis. In 1776 deed hij eene wetenschappelijke reis naar Griekenland, en verzamelde op dezelve de bouwstoffen tot zijn heerlijk prachtwerk *Voyage pittoresque en Grèce.* Bij zijne terugkomst in Frankrijk in 1779 werd hij lid van de Akademie der opschriften, en in 1784 van de Fransche Akademie; in hetzelfde jaar ging hij als gezant naar Konstantinopel, en nam, behalve verscheiden andere geleerden en letterkundigen, ook den Abt Delille mede, met welke hij verscheiden gewigtige nasporingen deed. Na de omwenteling werd hij in 1791 tot gezant naar Londen benoemd, maar hij bleef te Konstantinopel, van waar hij zijne depêches aan de broeders van Lodewijk XVI in Duitschland zond; deze briefwisseling bij den aftogt der Pruissen en Oostenrijkers uit Champagne den Republikeinen in handen vallende, vaardigde de Conventie in 1792 een bevel uit om hem gevangen te nemen. Hij begaf zich hierop naar Rusland, waar Catharina II hem met onderscheiding ontving, en Paul I in 1797 hem tot Geheimraad benoemde. In 1802 kwam hij in Frankrijk terug, en nam als lid der voormalige Akademie zitting in de tweede klasse van het Instituut. † te Aken in 1817. Behalve voorn. *Voyage pittoresque*, waarvan het 3e deel na zijn' dood in 1824 verscheen, heeft hij uitgegeven Verhandelingen over Homerus, over de Renbaan van Olympia, over den oorsprong van den Thracischen Bosphorus, en de aanteekeningen vervaardigd op Delilles dichtstuk *l'Imagination.*

CHOKIER-SURLET was de naam van het voorgeslacht van den beruchten Regent van België na den afval der oproerige zuidelijke provinciën van het koningrijk der Nederlanden; doch hij voerde dezen naam omgekeerd, alzoo Surlet de eigenlijke geslachtnaam was en Chokier die van een kasteel, aan de Maas, 2 uren van Luik, gelegen, van hetwelk Erasmus Surlet, geboren te Luik in 1569, Heer was. Hij had als Regtsgeleerde eenige vermaardheid onder zijne landgenooten. † den 19 Februarij 1625. Zijn broeder Jan Ernst Surlet, geb. te Luik den 14 Jan. 1571, was Kanonik ald., een geleerd man en de vriend van Justus Lipsius; hij doorreisde Italië en schreef eenige archaeologische werken; ook was hij de stichter van een huis ter verbetering van ontuchtige meisjes, een hospitaal voor ongeneeslijken en andere weldadige gestichten. † in 1650. Jan Frederik Surlet, oom van beiden, Kanselier van Luik, † den 15 Maart 1635, is slechts bekend als de schrijver van een Lat. Gebedenboek, in 1636 gedr.

CHOLERA MORBUS. Deze verschrikkelijke ziekte, waaraan men de Nederduitsche benaming van Braakloop en Braakkolijk gegeven heeft, is van Aziatischen oorsprong, en verspreidde zich sedert derzelver uitbarsting aan de oevers van den Ganges in 1817 van daar met eene vreesselijke verwoesting door geheel Oost-Indië, Java, Ceylon, China, Perzië, Syrië en Egypte, en teisterde het Oosten en Noorden van Europa, doorliep Rusland, Polen en Pruissen tot aan de Elve (zie F. J. Behrend, *Reis der Cholera Morbus*), en vertoonde zich ook in Engeland. Niettegenstaande er thans reeds ruim 300 geschriften in alle talen over de Cholera in het licht verschenen zijn, is men nog weinig gevorderd in de kennis van den eigenlijken aard dezer snelldoodende ziekte, van welke men helaas! nog weinig meer dan de verschijnselen kent, en omtrent welker oorzaken, al of niet besmettelijkheid, voorbehoed- en redmiddelen, men nog in het onzekere verkeert. Wie wegens dit treurig onderwerp meer verlangt te weten dan wij er hier van kunnen zeggen, leze de *Bijdragen tot bevordering van de kennis der Cholera*, door Prof. F. van der Breggen, Cz. in 1831 uitgegeven.

CHOLIAMBUS, eene voetmaat in de Grieksche en Latijnsche dichtkunst, ook *Scazon*, hinkende, genaamd, of Hipponactische versmaat, omdat Hipponax van Ephesus dezelve heeft uitgevonden, is eigenlijk een zesvoetig jambisch vers, van twee sneden, doch welks laatste voet, in plaats van een' Jambus, een' Trochaeus of Spondaeus heeft; b. v. A. van der Woordt, *Gedichten*, 8vo. blz. 21:

– ◡ – ◡ – ◡ – ◡ – – – ◡
Maakt opgebla|zen zijne borst | van 't denkbeeld vol.

CHOMEL (Noel), Pastoor van S. Vincent te Lyon, † in 1732, was de oorspronkelijke verzamelaar van een' *Dictionnaire économique*, die voor het eerst in 2 deelen fol. te Parijs in 1718 gedrukt is; naderhand is dit werk nog verscheiden malen, telkens vermeerderd, in 3 deelen fol. herdrukt, laatst te Parijs in 1767; hetzelve is ook in het Nederduitsch vertaald, en J. A. de Chalmot heeft een vervolg op hetzelve van veel grooter uitgebreidheid dan het oorspronkelijke uitgegeven. De inhoud nogtans van het eene zoo wel als het andere is te zeer veronderd, en de meeste artikels zijn in andere dergelijke woordenboeken oneindig beter en vollediger verhandeld, om tegenwoordig nog veel waarde aan deze gebrekkelijke compilatie te hechten.

CHOMPRÉ (Pierre), geboren in Champagne in 1698, † te Parijs, waar hij Schoolmeester was, in 1760, schreef een' *Dictionnaire de la Fable*, die voor het eerst te Parijs in 1727 en sedert ontelbare malen elders gedrukt is; de beste der latere uitgaven is die van Millin, Parijs 1800. Chompré schreef ook in denzelfden smaak een' *Dictionnaire abrégé de la Bible*, en verscheiden andere zeer nuttige werkjes voor het middelbaar onderwijs. = (Etienne Martin), broeder van den voorg., en insgelijks Schoolmeester, geboren te Parijs in 1701, † in 1784, heeft ook eenige zeer verdienstelijke werkjes in denzelfden smaak en een *Supplément* op zijns broeders *Dictionnaire de la Fable* geschreven.

CHORASAN, zie KHORAZAN.

CHOREGRAPHIE, van het Grieksch *Χορεια*, dans, en *γραφειν*, schrijven: Dansbeschrijving, of liever dansteekening, is de wetenschap om den dans door teekens aan te duiden, namelijk de touren of figuren, de bewegingen der voeten en der armen, alles in maten afgedeeld, even als een muzijkstuk, en voor den danser even zoo verstaanbaar als een muzijkblad voor den toonkunstenaar. Voor den uitvinder dezer wetenschap wordt gehouden zekere Feuillet, Dansmeester te Parijs, die een werk in het licht gaf, getiteld: *Chorégraphie, ou l'art d'écrire la danse par caractères, figures et signes démonstratifs*, waarvan in 1701 de tweede druk verscheen.

CHOREUS is eene Grieksche en Latijnsche voetmaat, uit twee Trochaeën bestaande, en daarom ook Ditrochaeus genoemd; b. v.
– ◡ – ◡ – ◡ – ◡ – ◡ – ◡
welgevallen, uitgelezen, aangeboden, enz.

CHORIAMBUS is eene Grieksche en Latijnsche voetmaat, bestaande uit een' Trochaeus en een' Jambus: dus het omgekeerde van den Choliambus; b. v. Sibick van Linschoten, *Winterrecepten*, bl. 39:

– ◡ ◡ –
IJlt, steêlingen, ijlt naar den | Amstel gezwind.

CHOROGRAPHIE, van *Χωρα*, landstreek, en *γραφειν*, schrijven: beschrijving van een bijzonder landschap, gewest, provincie, enz.

CHORYPHEUS was in het Grieksche treurspel de aanvoerder van het koor, die hetzelve den toon aangaf, als het tusschen de bedrijven zong, en voor hetzelve het woord voerde, als het in de handeling van het stuk iets te spreken had.

CHOUANS was de benaming der Koningsgezinde bewoners van den regteroever der Loire in het voormalig Bretagne, Anjou en Maine, die na den dood van Lodewijk XVI zich met de Vendéërs vereenigden en de wapenen voerden tegen de republikeinsche legers, die lang vruchteloos hen met geweld tot onderwerping zochten te brengen, hetwelk echter eindelijk den Generaal Hoche in 1796 gelukte. Zie Charette.

CHRAMNES, natuurlijke zoon van Clotarius I, Koning van Frankrijk, stond in 556 op tegen zijn' vader en verbond zich met den Graaf van Bretagne; maar Clotarius overwon dezen wederspannigen zoon in een' veldslag, en liet hem met zijne vrouw en kinderen verbranden in de hut, waarin hij met dezen gevlugt was.

CHRESTOMATHIE, van *Χρησις*, nut, bruikbaarheid; eene verzameling of uittreksel der beste voorbeelden uit eenige boeken voor eenigzins gevorderde leerlingen van eene taal.

CHRISOCOCCA (Georgius) was een sterrekundige der XIVe eeuw; zijne genegenheid voor deze wetenschap ging zoo verre, dat hij, bij de Grieken geene hulpmiddelen genoeg vindende om er in onderwezen te worden, eene reis naar Perzië deed, alwaar de sterrekunde bloeide. Bij zijne terugkomst schreef hij eene verhandeling over de Perzische sterrekunde. Het handschrift bevindt zich in de koninklijke Bibliotheek te Parijs; Bullialdus heeft de voorrede er van bekend gemaakt, en er eenige verkorte tafelen uitgetrokken.

CHRIST (Johan Friedrich), geboren te Coburg, in 1701, † te Leipzig, den 3 Augustus 1756, was Professor der welsprekendheid en als zeer scherpzinnig oudheidkenner de schepper der eigenlijke archaeologie in Duitschland. Zijn stijl, zoo wel in het Latijn als in het Hoogduitsch, is stijf en de voorstelling zijner denkbeelden eenigzins duister, maar de inhoud zijner schriften beloont rijkelijk de moeite, die men moet aanwenden om dezelve goed te verstaan. Zeker worden zijne werken weinig, veel te weinig gelezen; menig geleerde kent ze niet eens, die welligt dengenen er zeer erkentelijk voor zijn zou, die ze hem deed kennen. Men vindt de volledige lijst bij Meusel.

CHRISTENIUS (Joannes), geboren in het Holsteinsche, studeerde te Hamburg en Helmstadt, deed eene reis door Frankrijk en kwam in 1629 te Amsterdam, waar hij zijn onderhoud won met les geven in de Latijnsche taal, en in 1635 Conrector werd der Latijnsche school; in 1637 beriep men hem tot Professor der regtsgeleerdheid aan de Doorluchtige school te Deventer, en in 1647 in dezelfde hoedanigheid aan de nieuw opgerigte hoogeschool te Harderwijk. † aldaar in 1672. Hij was zeer in achting onder zijne geleerde tijdgenooten.

CHRISTIAAN, mansnaam, beteekent, belijder der Christelijke leer; Christen. = *Koningen van Denemarken van dezen naam.* = I, zoon van DIDERIK, Graaf van Oldenburg, was in 1448 de opvolger van CHRISTOFFEL III; hij werd in 1459 tot Koning van Zweden gekroond, en deed afstand van dit Rijk in 1465. Deze vorst wist, door zijne zachtaardigheid en weldadigheid jegens de armen, de genegenheid van zijne onderdanen te winnen. Hij handhaafde met nadruk de regten der kroon tegen de aanmatigingen van den adel, schafte verscheiden leenroerige gebruiken af, en bevorderde den landbouw en den koophandel. De Orde van den Olijfant werd door hem in 1478 ingesteld. † in 1481. Zijn zoon JAN volgde hem op. = II, kleinzoon van den voorg., en zoon van JAN, geboren in 1481, volgde zijn' vader op in 1513; hij huwde in 1515 met ISABELLE, zuster van Keizer KAREL V, en kenmerkte zich weldra als een bloeddorstig tiran. Zijne bijzit DUIFJE, een Hollandsch meisje, die met hare moeder, eene voormalige herbergierster te Bergen, eene onbepaalde heerschappij op hem voerde, stierf kort na zijne troonbeklimming; de bevelhebber des kasteels van Koppenhagen werd beschuldigd haar vergiftigd te hebben, en onthalsd; verscheiden andere bloedige regtsplegingen volgden, en dompelden het Rijk in schrik; inzonderheid vervolgde CHRISTIAAN den adel, die den burger- en boerenstand tegen zijne geweldenarijen in bescherming nam. Ziende dat Zweden na den afstand zijns grootvaders CHRISTIAAN I door inwendige verdeeldheden verscheurd werd, besloot hij met de hulp van GUSTAVUS TROLLE, Bisschop van Upsal, zich meester te maken van dit Rijk, hetwelk door STEN STURE als Administrator (Regent) bestuurd werd; toen door verraderlijke onderhandelingen de aanslag niet wilde gelukken, verscheen CHRISTIAAN aan het hoofd van een leger in Zweden; de Zweden werden den 9 Januarij 1520 bij Bogesund geslagen en STURE doodelijk gewond. TROLLE bewoog hierop de Rijksstanden om CHRISTIAAN voor Koning te erkennen; maar de hoofdstad moest door de wapenen en door hongersnood tot onderwerping gedwongen worden, alvorens CHRISTIAAN aldaar door TROLLE gekroond werd. Thans vierde hij zijner vervolgzucht den ruimen teugel; SLAGHEK, zijn biechtvader, bewees hem dat, ofschoon hij als Koning eene algemeene vergiffenis had laten afkondigen, hij toch, als onderdaan van den Paus en gehoorzame zoon der H. Kerk, de ketters moest uitroeijen, wier straf door TROLLE gevorderd werd. Alle aangeklaagden werden schuldig verklaard, 94 slagtoffers vielen in de tegenwoordigheid des Konings onder de bijl van den beul, en het bloed stroomde op deze wijze door geheel Zweden, tot Gods eere en tot veiligheid van den Staat, zoo het heette. Hierop keerde CHRISTIAAN naar Denemarken terug, waar hij zich even bloeddorstig gedroeg. Hij deed eene reis naar de Nederlanden, om de hulp van KAREL V te verzoeken tegen zijn' oom FREDRIK, Hertog van Holstein, met wien hij geschil gekregen had, en tegen de Lubekkers, die de Zweden tot opstand aanspoorden. Bij zijne terugkomst was geheel Zweden opgestaan tegen de tirannij van SLAGHEK; CHRISTIAAN riep hem terug, en gaf hem het Aartsbisdom Lund, doch liet hem kort daarna levend verbranden. Ondertusschen had GUSTAVUS WASA, die zijne gevangenis ontkomen was, zich aan het hoofd van den opstand gesteld, en CHRISTIAAN werd door de Rijksstanden van de Zweedsche kroon vervallen verklaard Eindelijk werd men den tiran ook moede in Denemarken. De bisschoppen en de adel, gehoor gevende aan het gemor des volks, verklaarden in 1522 zich ontslagen van hunnen onderdaneneed en CHRISTIAAN vervallen van de kroon, welke aan FREDRIK, Hertog van Holstein, werd opgedragen. CHRISTIAAN scheepte in 1523 zich in met zijne gemalin en kinderen, en landde, na lang zwerven en het uitstaan van vele gevaren, op het Zeeuwsche eiland Walcheren, en begaf zich vervolgens naar Amsterdam; hier onthield hij zich een' geruimen tijd, zoo wel als in eenige andere Hollandsche steden, en begaf zich toen naar Braband en Vlaanderen, overal middelen beramende om zijn verloren rijk te herwinnen, waarin hij door de Nederlandsche kooplieden werd tegengewerkt. Van KAREL V eischte hij den bruidschat zijner gemalin, dien deze hem nog schuldig was, en dewijl het den Keizer aan geld ontbrak, om hem te voldoen, en ook de Koningin ISABELLE inmiddels in 1526 in Vlaanderen stierf, deed CHRISTIAAN een' inval in Holland, en plunderde Alkmaar gedurende vijf dagen. KAREL V vernederde zich tot onderhandelen met den verdreven tiran, maar hij wilde het land niet ruimen voor men hem den gevorderden bruidschat voldeed, en daarenboven twaalf oorlogschepen toestond, tot eene onderneming op zijn verloren rijk. Zeeland, Braband en Vlaanderen, die borg gebleven waren voor 's Keizers schuld, moesten het geld opbrengen, en daartoe 50,000 guldens van Holland leenen. Eindelijk ging CHRISTIAAN den 26 October 1531 te Medemblik scheep; een hevige storm wierp hem op de Noorweegsche kust, en hij sloot zich op in de stad Anslo, waar hij, na het verbranden zijner vloot, belegerd en op het uiterst gebragt, vrijgeleide tot een mondgesprek met Koning FREDRIK bedong. In den zomer van 1531 kwam hij te Koppenhagen; maar FREDRIK verwierp het gesloten verdrag, en de Senaat gebood CHRISTIAAN gevangen te nemen. Hij werd dienvolgens naar het slot Sonderborg, op het eiland Alsen gebragt. Hier bragt hij 12 jaren door in een' toren, wiens ingang digtgemetseld was; hij kreeg licht en voedsel door een klein venster. Toen CHRISTIAAN III in 1536 den troon beklommen had werd hij door tusschenkomst van KAREL V uit deze gevangenis ontslagen en in 1546 hem het kasteel Kallundborg tot verblijf aangewezen met een klein jaargeld. † aldaar den 24 Januarij 1559. Deze afschuwelijke tiran, die in de geschiedenis met den naam van Noordschen NERO gebrandmerkt is, heeft ruim twee eeuwen na zijn' dood nog een' verdediger gevonden in JENS RIEGELS, die in 1788 eene Apologie van CHRISTIAAN II in het licht gaf. = III, zoon en opvolger van FREDRIK I, geboren in 1503, werd eerst in 1536 en dus 3 jaren na zijns vaders dood te Koppenhagen gekroond. Hij voltooide de invoering der Luthersche kerkleer, door zijn' vader begonnen, in zijne Staten; de bisschoppen, die zich tegen zijne verheffing en de hervorming verzet hadden, werden in hechtenis genomen en teregt gesteld, doch bekwamen allen, één slechts uitgezonderd, vergiffenis bij zijne krooning. De onlusten, die het noorden beroerden, sedert de afzetting van CHRISTIAAN II, door het verdrag van Spiers in 1543 geëindigd zijnde, bepaalde hij zijne geheele zorg tot de welvaart van zijn Rijk, sleet de laatste jaren van zijne regering in vrede, en bevorderde den bloei der letteren en wetenschappen. † te Colding in 1559. Zijn zoon FREDRIK II was zijn opvolger. = IV, kleinzoon van den voorg., geboren in 1557, was in 1588 de opvolger van zijn' vader FREDRIK II en werd in 1596 gekroond; hij was zeer ijverig werkzaam voor het welzijn zijner Staten, en werd tot opperhoofd gekozen van het Protestantsche bondgenootschap in den dertigjarigen oorlog; doch het krijgsgeluk liep hem meestal tegen, alzoo hij gewoonlijk door den adel en de Rijksstanden in zijne ontwerpen gedwarsboomd werd. Ondanks zijne dapperheid en bekwaamheid kon hij zijne Staten niet tegen de invallen van vijandige naburen behoeden. Bij den vrede met Zweden, in 1645 onder bemiddeling van Frankrijk gesloten, verloor Denemarken het eiland Gotland, de beide provinciën ten oosten der bergen van Noorwegen en het eiland Oesel, die afgestaan werden aan Zweden, hetwelk ook vrijdom van den Zondschen tol bekwam. CHRISTIAAN † den 28 Februarij 1648. Denemarken had hem het aanleggen van verscheiden nieuwe steden en vestingen te danken. = V, geboren in 1646, volgde in 1670 zijn' vader FREDRIK III op den troon; hij maakte verscheiden verbeteringen in de staatshuishouding en regtsoefening, en rigtte eene Indische maatschappij op, aan welke hij het eiland S. Thomas afstond, en moedigde zijne onderdanen sterk aan tot den handel op Indië en de kust van Guinea. In 1673 sloot hij een verbond met de Hollanders tegen Frankrijk. Vruchteloos hulpgelden van de Rijksstanden gevraagd hebbende, tot voortzetting van den oorlog, hefte hij met geweld belastingen in de hertogdommen, waarvan hij leenheer was, en voerde gemeenschappelijk met den Keurvorst van Brandenburg den oorlog in Pommeren, verdreef de Zweden, en ontnam hun het eiland Gotland. De vredeverdragen van Fontainebleau en Lund, geteekend in 1679, hadden slechts de eerzuchtige ontwerpen van dezen Koning uitgesteld, toen hij † den 4 September 1699 aan de gevolgen van eene wonde, welke hij op de jagt bekomen had. = VI, zoon en opvolger van FREDRIK IV, geboren in 1699, volgde zijn' vader op den troon in 1730. Zijne regering was vreedzaam, en al zijne zorg bepaalde zich tot het handhaven der Luthersche regtzinnigheid en het verfraaijen van Koppenhagen na den brand van 1728; het paleis, hetwelk in 1795 door brand verwoest werd, was insgelijks door hem gebouwd. † in 1746, en werd opgevolgd door zijn' zoon FREDRIK V. = VII, kleinzoon van den voorg., geboren in 1749, volgde zijn' vader FREDRIK V op den troon den 13 Januarij 1766, en huwde in hetzelfde jaar met KAROLINE MATHILDE, zuster van GEORGE III, Koning van Engeland. De jonge Koning deed eene reis door Duitschland, Holland, Engeland en Frankrijk, waar hij de voornaamste geleerden bezocht en te Cambridge doctor der regtsgeleerdheid werd. Bij zijne terugkomst in 1769 verwijderde hij den Graaf VAN BERNSTORF, die het geheele vertrouwen van FREDRIK V bezeten had, uit het bewind, en verhief zijn' gunsteling, den Graaf van STRUENSEE, tot Staatsminister. Het bestuur des nieuwen ministers gaf aanleiding tot ontevredenheid. De heerschzuchtige Koningin-weduwe JULIA MARIA, stiefmoeder van CHRISTIAAN, die reeds meermalen beproefd had tweedragt te stoken tusschen CHRISTIAAN en zijne gemalin, ten einde deel aan de regering te bekomen, verbond zich met eenige misnoegden, om den Koning te overreden dat er eene misdadige verstandhouding plaats had tusschen de Koningin en STRUENSEE, en dat zij het ontwerp gesmeed hadden om hem tot afstand van de kroon te dwingen. De ligtgeloovige Koning gaf zijne toestemming tot het gevangen nemen der Koningin en des Ministers, en liet beider zaak geregtelijk onderzoeken. STRUENSEE verloor in 1772 zijn hoofd op het schavot, en de Koningin werd verbannen, die te Celle in 1775 van verdriet stierf. Sedert geraakte de regering geheel in handen der Koningin-weduwe en van haren zoon FREDRIK, terwijl de Koning in eene zwaarmoedigheid verviel, die hem eindelijk geheel van het gebruik zijner verstandelijke vermogens beroofde. In 1784 werd zijn zoon FREDRIK tot medereget verklaard. Vóór het bombarderen van Koppenhagen door de Engelschen in 1807 had men CHRISTIAAN VII naar Rendsburg gebragt. † aldaar den 13 Maart 1808.

CHRISTIAAN AUGUST, Hertog van Sleeswijk-Holstein, geboren

te Norburg den 20 April 1639, doorreisde Europa en Azië, huwde in Engeland met eene burgerlijke vrouw, liet zijn hertogdom varen en diende in 1673 de Engelschen als Scheepskapitein in den oorlog met de Hollanders. † in 1684. = VAN BRUNSWIJK, broeder van den regerenden Hertog FREDRIK ULRICH, Bisschop van Halberstadt, geboren in 1599, verwierf een' grooten roem door zijne dapperheid in den dertigjarigen oorlog. Toen FREDRIK V, verdreven Koning van Bohemen, naar de Nederlanden vlugtte, en door Wolfenbuttel kwam, omhelsde de jonge CHRISTIAAN met ridderlijke geestdrift zijne zaak; hij hechtte eenen der handschoenen van de Koningin aan zijn' hoed, en zwoer denzelven als veldteeken te zullen dragen, tot hij haar op den troon hersteld had. Hij bezat geene tien rijksdaalders, toen hij begon te werven, doch hij was zoo bemind bij het krijgsvolk, dat hij weldra een tamelijk leger op de been kreeg, waarmede hij den schrik door Westphalen verspreidde, waar hij de kerken en kloosters van derzelver nutteloze rijkdommen ontlastte. Hij noemde zich den »vriend van God en den vijand der papen," waarom zijne vijanden hem ook den naam gaven van »tweeden ATTILA," doch zijne vrienden noemden hem den »Duitschen ULYSSES." Door Prins MAURITS ondersteund, kreeg hij een leger van 10,000 man bijeen, waarmede hij zich door veel talrijker keizerlijke legers heensloeg, en zich eindelijk met dat van MANSFELD in den Elsas vereenigde, van waar beiden naar de Nederlanden trokken, om zich met het leger der Staten te vereenigen, hetwelk de Spaansche bevelhebber Don GONZALES DE CORDUA hen zocht te beletten; den 29 Augustus 1622 kwam het bij Fleurus tot een' slag, in welken Don GONZALES de nederlaag kreeg, 4000 man, al zijn geschut en de krijgskas verloor. De linkerarm van den dapperen CHRISTIAAN bij deze ontmoeting verbrijzeld zijnde, liet hij zich denzelven voor het front des legers onder trompetgeschal afzetten. Terstond na zijne herstelling begaf hij zich met zijn volk in Hollandschen dienst, en werd gebruikt tot het ontzetten van Bergen-op-Zoom, welke stad SPINOLA belegerd hield, maar door hem genoodzaakt werd het beleg op te breken. Met minder geluk voerde CHRISTIAAN vervolgens den oorlog in Duitschland; hij werd in 1623 door TILLY geslagen bij Stadtlohn, en week naar Friesland; hij begaf zich vervolgens naar Engeland, en kwam als Ridder van den Kousenband en met eene welgevulde krijgskas terug. Reeds was er een nieuw ontwerp voor den veldtogt van 1625 bepaald, en CHRISTIAAN had een groot gedeelte van Westphalen voor zijne wapenen doen bukken, toen de jonge held geheel onverwacht in 1626 te Wolfenbuttel door den dood verrast werd, niet zonder vermoeden dat men hem door vergift van kant geholpen had. = WILLEM, Markgraaf van Brandenburg, geboren te Wolmerstadt den 28 Augustus 1587, was in den dertigjarigen oorlog Administrator van Maagdenburg, en werd bij de verovering en verwoesting van deze stad door TILLY, den 10 Mei 1631, gekwetst, gevangen en naar Weenen gevoerd, waar hij op aandrijven der Jezuïten gedwongen werd Roomsch te worden, en toen een ambt aan het hof bekwam. Bij den vrede van Praag in 1635 werd hij afgedankt met een jaargeld, waarvan hij met zijne vrouw in het klooster Zinna leven moest. † aldaar den 1 Januarij 1665.

CHRISTIANI (ANDREAS), geboren te Ripen, in Jutland, in 1551, studeerde op kosten des Konings van Denemarken te Wittenberg en te Jena in de geneeskunde, en deed eene reis naar Italië, waar hij te Padua de uitgave der werken van TRINCAVELLIUS bezorgde. In 1584 werd hij Professor te Koppenhagen, waar JAKOBUS VI, Koning van Schotland (naderhand JAKOBUS I, Koning van Groot-Britannië), in 1590 zijne collegiën bijwoonde. Hij was de eerste die te Koppenhagen ontleedkundige lessen gaf op menschelijke cadavers, doch hij geraakte daardoor in zulk eene diepe verachting, dat niemand met hem wilde omgaan; maar de wakkere man liet zich daardoor niet afschrikken, en beoefende in het noorden van Europa de ontleedkunde met denzelfden ijver als VESALIUS in het zuiden. † den 26 November 1606.

CHRISTIANIA, de hoofdstad van het koningrijk Noorwegen, en vergaderplaats der Storthing, heette eertijds Anslo of Opslo, en was de zetel van het bisdom Aggerhuus; zij ligt aan het noordelijk einde van den zeeboezem Christiansfiord, tegenover het slot Aggerhuus, hetwelk in 1815 gesloopt werd. De stad Anslo in 1624 op eenige weinige huizen na afgebrand zijnde, liet CHRISTIAAN IV, Koning van Denemarken, dezelve veel grooter en fraaijer weder opbouwen; sedert is deze stad in aanzien en welvaart gedurig toegenomen; zij heeft tegenwoordig 1500 net gebouwde huizen en 12,000 inwoners. Sedert 1811 bestaat er eene universiteit, Fredericia genaamd, met 18 Professors en 200 studenten; voorts is er eene militaire school, een handelinstituut en eene maatschappij van wetenschappen. De voornaamste handel bestaat in timmerhout en deelen, waarvan de uitvoer jaarlijks op eene waarde van 810,000 guldens geschat wordt. In de nabijheid der stad zijn 130 zaagmolens, die jaarlijks 20 millioenen deelen leveren.

CHRISTIANSAND is eene sedert 1641 regelmatig aangelegde stad met eene goede haven in het zuidelijke Noorwegen, eene halve mijl van de zee, op een' zandigen grond, naar welke zij haren naam heeft, nabij het eiland Otteroe. Na den zwaren brand van 1734 is deze stad veel fraaijer weder opgebouwd en de hoofdkerk in 1766 voltooid geworden. De inwoners zijn meest allen handelaars in hout of koopvaardijschippers.

CHRISTIANSÖR is eene kleine watervesting, die, twee mijlen van Bornholm, midden in de zee, op steile klippen ligt, die Erdholmen genaamd worden, en in 1684 tot zekerheid der Deensche vloot is aangelegd. Christiansör, Grosholm en Friedrichsör zijn de grootste; tusschen de eerste en laatste zijn de zuider- en noorderhavens, waar de schepen veilig kunnen liggen. Op de klippen bevinden zich, behalve de bezetting, geene andere bewoners.

CHRISTIANSTADT, eene door den Deenschen Koning CHRISTIAAN IV in 1614 aangelegde schoone stapelplaats, ligt op de grenzen van Zweden, tusschen Schonen en Bleekingen, aan de rivier Helge-å, 9 mijlen van Malmoë en 2 van de zee; zij heeft eene fraaije kerk en goede vestingwerken; de meeste inw. zijn kooplieden en fabrijkanten.

CHRISTIANSUND, eertijds Lilje-Fosen genaamd, is eene in 1742 met stedelijke regten beschonken haven in het Noorweegsche bisdom Dronthem, waar veel hout uitgevoerd wordt.

CHRISTIANUS (QUINTUS SEPTIMIUS FLORENTIUS), geboren te Orleans in 1541, heette eigenlijk FLORENT CHRÉTIEN, en was de zoon van GUILLAUME CHRÉTIEN, Lijfarts der Fransche Koningen FRANS I en HENDRIK II, maar dewijl hij het vijfde kind zijner ouders en in de zevende maand (Julij) geboren was, noemde hij zich ook QUINT. SEPT. Hij leerde Grieksch en Latijn van HENRICUS STEPHANUS, en werd onderwijzer van den Prins van Béarn (naderhand HENDRIK IV). Hij was opgevoed in den Protestantschen godsdienst, doch werd naderhand Roomsch. † in 1596. Hij was in zijn' tijd een goed Latijnsch dichter en schrander oordeelkundige, die de uitgaven van verscheiden Grieksche klassieken bezorgd heeft.

CHRISTINA, vrouwennaam, omzetting van CHRISTIANE, gelijk deze naam rigtiger in het Hoogduitsch geschreven wordt, beteekent *Christin*. = (S.), Roomsche kerkheilige, onderging, volgens de Legende, den marteldood onder de regering van DIOCLETIANUS; zij zou de dochter geweest zijn van een' Heidenschen vader, URBANUS genaamd, een' strengen vervolger der Christenen, die haar, omdat zij de afgoden verachtte, wilde kastijden, maar een engel (denkelijk een minnaar) onttrok haar aan de vaderlijke gramschap; doch er daagde geen engel op tot hare verlossing, toen zij naderhand gevangen en met pijlen doorschoten werd. De historie van de H. CHRISTINA is klaarblijkelijk een middeleeuwsch monnikenverdichtsel; de Jezuit DE FELLER erkent zelf dat de bewijzen van haar martelaarschap van echtheid ontbloot zijn; »maar dit bewijst niets," zegt hij, »tegen »het algemeen gevoelen van hare deugden en de standvastigheid »van haar geloof:" o neen! maar het bewijst toch in alle geval dat dit algemeen gevoelen die deugden en die standvastigheid aan iemand toeschrijft, die welligt nooit bestaan heeft. =, Koningin van Zweden, geboren den 9 December 1626, was de dochter van GUSTAVUS ADOLPHUS. Deze den 6 November 1632 bij Lutzen gesneuveld zijnde, werd de zesjarige CHRISTINA onder de voogdijschap van de vijf hoogste ambtenaars der kroon opgevoed. Door de natuur met uitmuntende begaafdheden begunstigd, maakte zij snelle vorderingen in de wetenschappen, en schepte vermaak in de jagt, het paardrijden, en allerlei mannelijke ligchaamsoefeningen; tevens ontwikkelden zich hare uitmuntende regeringsbekwaamheden, door de zorg van den Kanselier OXENSTIERN, dien zij als een' vader eerde. In 1644 aanvaardde zij zelve de regering, eindigde den met Denemarken begonnen oorlog en verkreeg door het verdrag van Brömsebro in 1645 verscheiden provinciën. Bij onderscheiden gelegenheden handhaafde zij de waardigheid harer kroon en de eer van haar land. Frankrijk, Spanje, Holland en Frankrijk zochten haar bondgenootschap; zij bevorderde den bloei des handels en der wetenschappen. Door geheel Europa bewonderd en geprezen, was Zweden er trotsch op door haar geregeerd te worden, en algemeen verklaarde zich de wensch dat zij een' gemaal kiezen zou, maar daartoe wilde zij niet besluiten; onder anderen weigerde zij ook de hand van haren neef KAREL GUSTAVUS, Prins van Tweebruggen, maar bewoog de Rijksstanden hem in 1649 tot haren opvolger te benoemen. Daarop liet zij in 1650 zich met groote pracht kroonen. Sedert veranderde zij geheel en al van gedrag, veronachtzaamde hare oude ministers, luisterde slechts naar gunstelingen en vleijers, schonk ambten en onderscheidingen aan onwaardigen en verspilde aanzienlijke geldsommen. Toen dit alles ontevredenheid en gemor veroorzaakte, wilde zij de regering nederleggen, maar OXENSTIERN en andere regtschapen mannen bragten haar van dit denkbeeld terug; zij hernam de teugels van het bewind met vernieuwde kracht, en verdreef daardoor voor eenigen tijd den nadeeligen indruk uit de gemoederen. Daarbij hield zij zich met de studiën bezig, kocht schilderijen, penningen, rariteiten, handschriften en boeken, hield briefwisseling met verscheiden geleerden en ontbood er eenigen aan haar hof. Ondertusschen hadden er nieuwe woelingen plaats (zie MESSENIUS), die CHRISTINA van de regering afkeerig maakten. In 1654 deed zij in de vergadering der Rijksstanden te Upsal afstand van de kroon, welke zij aan Prins KAREL GUSTAVUS overdroeg, en vertrok eenige dagen daarna uit het Rijk. Te Brussel ging zij in het geheim en te Inspruck openlijk tot

de Roomsche kerk over; van daar reisde zij naar Rome, waar zij met groote pracht in amazonenkleeding te paard hare intrede deed, en de Paus Alexander VII haar luisterrijk onthaalde. In 1656 bezocht zij Frankrijk, waar zij de bemiddelaarster wilde spelen tusschen Frankrijk en Spanje, maar Mazarin, daarmede geheel niet gediend, wist haar vertrek te bespoedigen; het volgende jaar kwam zij echter terug, en liet haren gunsteling Monaldeschi te Fontainebleau vermoorden; het hof ontveinsde haar deszelfs afgrijzen niet over deze wreede daad, welke Leibnitz naderhand heeft getracht te verdedigen, en het duurde twee maanden eer zij zich te Parijs durfde vertoonen, maar toen ook zag zij wel dat het raadzamer voor haar ware liever haren vriend den Paus weder op te zoeken dan langer in Frankrijk te vertoeven, waar men toch met hare zoogenaamde geleerdheid weinig op had. In 1658 te Rome wedergekeerd, bevond zij zich in dringende geldverlegenheid, en niemand wilde haar iets voorschieten; maar Paus Alexander VII hielp haar uit den nood met een jaargeld van 12,000 scudi. Na den dood van Karel Gustavus in 1660 deed zij eene reis naar Zweden, met het oogmerk om wederom bezit van den troon te nemen, maar men benam haar de hoop daarop voor altoos, met haar te noodzaken tot het teekenen eener vormelijke acte van afstand, waarna zij Stokholm spoedig wederom verliet. In 1666 keerde zij voor de tweede maal naar Zweden, maar ging, toen zij onderweg vernam dat hare komst aldaar niet aangenaam zou zijn, naar Hamburg, en deed moeite om de Poolsche kroon te bekomen; doch de Polen begeerden haar niet. Zij nam hierop wederom hare toevlugt naar Rome, waar zij hare overige dagen sleet met het verzamelen van handschriften, penningen en schilderijen, daarin geholpen door den Kardinaal Azzolini, die ook den minnaar bij haar speelde, en haar erfgenaam was, toen de dood den 19 April 1689 een einde aan haar zwervend en wispelturig leven gemaakt had. Hare bibliotheek kocht Paus Alexander VIII, die 900 handschriften in het Vatikaan plaatste en de overige boeken wegschonk. Odescalchi, een neef van Innocentius XI, kocht de schilderijen en rariteiten, waarvan in 1722 een groot gedeelte in handen kwam van den Regent van Frankrijk. Het karakter van deze vorstin is moeijelijk te beöordeelen, want in hetzelve ontmoet men eene mengeling van tegenstrijdigheden: bescheidenheid en hoogmoed, gezond verstand en verwaandheid, zachtmoedigheid en wreedheid, openhartigheid en geveinsdheid, wijsgeerige stoutheid en bijgeloovige angstvalligheid, zucht tot wezenlijke kennis en geloof aan astrologische en alchymistische zotternijen; dit en nog veel meer tegenstrijdigs lag in Christina's karakter, hetwelk haar op den troon en in het bijzonder leven zoo zonderling en onbedachtzaam eigenzinnig heeft doen handelen. = VAN FRANKRIJK, dochter van Hendrik IV en Maria de Medicis, geboren in 1606, huwde in 1609 met Victor Amadeus II, Hertog van Savoye, dien zij in 1637 door den dood verloor. Gedurende de minderjarigheid van haren zoon Emanuel Philibert voerde zij het bewind met veel wijsheid en voorzigtigheid. Hare beide schoonbroeders beöorloogden haar; de eene, Prins Thomas, had Turijn vermeesterd, maar zij bragt Piemont wederom onder de gehoorzaamheid van haren zoon, en herstelde de rust in zijne Staten. † in 1663. = VAN PISA, geboren te Venetië, in 1363, werd, toen zij 5 jaren oud was, naar Frankrijk gebragt door haren vader, dien de Koning Karel V tot zijn' Astrologist benoemd had. Zij werd opgevoed aan het hof, en huwde met een' jong' edelman, Etienne Castel genaamd, dien zij na 10 jaren door den dood, en kort daarop haar vermogen door een proces verloor. Zij zocht haren troost in de letteroefeningen, en schreef verscheiden werken in verzen en in proza, die haar in dien tijd grooten roem verwierven, echter niet allen gedrukt zijn, maar nog grootendeels in handschrift in de koninklijke bibliotheek bewaard worden. Men weet niet wanneer zij gestorven is.

CHRISTINAHAM is eene stad in de Zweedsche provincie Wärmeland, aan de noord-oostzijde van het Wenermeer, 6 mijlen van Carlstadt; zij werd in 1642 door de Koningin Christina aangelegd. Van hier wordt veel ijzer uitgevoerd; in de nabijheid is eene gezondheidsbron.

CHRISTOFFEL, mansnaam, is eene verbastering van het Grieksch-Latijnsche Christophilus, beteekenende *Liefhebber van* Christus. *Koningen van Denemarken van dezen naam.* = I, zoon van Waldemar II, was in 1252 de opvolger van zijn' broeder Abel. Het Rijk werd op dat tijdstip verscheurd door onderscheiden partijen, die Prinsen van het koninklijk geslacht aan het hoofd hadden. Christoffel redde zich uit dezen moeijelijken toestand door bewilligingen; maar hij vond meer zwarigheid in het beteugelen der oproerige ondernemingen der bisschoppen, inzonderheid die van den Aartsbisschop van Lunden; deze beriep een Concilie te Wesel, in Jutland, waar men de in de Deensche geschiedenis zoo beruchte constitutie ontwierp, sedert bekrachtigd door Paus Alexander IV, en die bij aanhoudendheid tot voorwendsel diende der ondernemingen en aanmatigingen der bisschoppen. Christoffel worstelde onophoudelijk tegen deze vermetele geestelijkheid, die den Prins van Rügen te hulp geroepen had, en werd eindelijk op een gastmaal vergeven door den Bisschop van Aarhuus in 1259. Zijn zoon Erik VII volgde hem op. = II, zoon van Erik VII, volgde in 1319 zijn' broeder Erik VIII op, onder wiens regering hij zich zeer onrustig en heerschzuchtig gedragen had. Toen hij Koning geworden was, maakte hij zich gehaat bij den adel door zijne ondankbaarheid en trouweloosheid en bij het volk door drukkende belastingen. Geslagen door Gerard van Rendsburg, oom van den Hertog van Sleeswijk, wiens Staten hij bemagtigd had na den dood van dezen vorst, werd Christiaan in 1326 van de kroon vervallen verklaard, ten gevolge van een' algemeenen opstand. In het eerst vergeefsche pogingen aangewend hebbende om dezelve te herwinnen, gelukte hem eindelijk eene landing op Seeland; maar toen bewerkte de geestelijkheid dat de Paus hem in den ban verklaarde. † algemeen veracht te Nyköping in 1333. Zijn zoon Waldemar volgde hem op. = III, zoon van Jan, Hertog van Beijeren, en Catharina, zuster van Erik IX, werd door den algemeenen wensch der Denen in 1440 tot Koning verkoren, na de afzetting van voorn. Erik IX, die eenigen tijd wederstand bood in Jutland. Hij werd insgelijks als Koning erkend door de Rijksstanden van Noorwegen en Zweden; zich te Upsal hebbende doen kroonen, en de orde, die door eenige Zweedsche edelen gestoord was, hersteld hebbende, vestigde hij zijne residentie te Koppenhagen, en maakte vrede met Erik IX, aan wien hij Gotland overliet. Hij had groote toebereidselen gemaakt tot eene onderneming tegen Lubek, van welke stad hij zich meester wilde maken, toen de dood hem verraste in 1448. Deze vorst, ofschoon verkwistend en aan het vermaak overgegeven, bezat vele goede hoedanigheden, en bragt verscheiden verbeteringen in de wetgeving van Denemarken en Zweden.

CHRISTOPHE (Henri), neger, geboren op het eiland Granada, een der Antilles, den 6 October 1767, onderscheidde zich in den opstand der negers op S. Domingo, die na de Fransche staatsomwenteling uitborst, door zijne stoutheid en onverschrokkenheid. Door den Negergeneraal Toussaint L'Ouverture tot Brigadegeneraal benoemd, deed hij dezen verscheiden gewigtige diensten; in 1802 voerde hij het bevel over Cap Français, toen de Generaal Leclerc aldaar landde; na een' dapperen wederstand genoodzaakt voor de overmagt te wijken, stak hij de stad in den brand, en trok met 3000 man, het overschot der bezetting, naar Toussaint L'Ouverture. Later zijne legermagt vereenigd hebbende met die van Dessalines, Opperbevelhebber der zwarten, hielp hij de Franschen van het eiland verdrijven, en verkreeg weldra een' nieuwen invloed door zijne medewerking tot de verheffing van Dessalines tot Keizer van Haïti (oorspronkelijke naam van S. Domingo); maar de val van den nieuwen souverein was nog voordeeliger voor hem, en hij aarzelde niet de gelegenheid waar te nemen om zich in zijne plaats te verheffen. Tot President en Generalissimus van Haïti uitgeroepen, benoemde Christophe den mulat Pethion tot zijn' Stedehouder; deze was een der voornaamste bewerkers des oproers, waaraan Christophe zijne verheffing te danken had, die hem het bevel over het zuidelijk gedeelte des eilands gaf. Doch Pethion, het groot gezag van Christophe met afgunstige oogen aanziende, verwekte een' opstand; Christophe, begrijpende dat het oppergezag den sterksten toekomt, verklaarde Pethion schuldig en voor vijand van den Staat; deze bleef nogtans te Port-au-Prince het opperste gezag uitoefenen onder den titel van President. Eindelijk deed Christophe in 1811 te Cap Français zich kroonen tot Koning van Haïti, onder den naam van Henri I. De zwarte monarch aapte hierop alle ceremoniën der Europesche hoven na, waar men geene groote haast maakte om deze nieuwe negermajesteit te erkennen, die ondertusschen eene soort van constitutie en wetboek liet drukken. Het herstel der Bourbons op den Franschen troon in 1814 maakte den Haïtischen monarch zeer ongerust, en verlamde zijne ontwerpen, om ook dat gedeelte van S. Domingo met zijne Staten te vereenigen, over hetwelk de President Pethion regeerde. De dood van dezen in 1818 scheen hem eene gunstige gelegenheid, om zijn voornemen uit te voeren; maar hij werd daarin geweldig gedwarsboomd door de republikeinsche troepen, aangevoerd door den nieuwen President Boyer. Weinig tijds daarna veroorzaakte het afschuwelijke despotismus van den zwarten tiran een' opstand onder de bezetting van S. Marc, die zich weldra door het geheele negerrijk verbreidde. Verlaten door het volk, door het leger, door de hovelingen zelfs, die hij met rijkdommen, ambten en eertitels overladen had, zag hij geene kans om zich langer op den troon te handhaven, en schoot zich voor den kop den 6 Oct. 1820. Zijn zoon, de zwarte Kroonprins, en eenige zijner vrienden, die in het fort Henry gevlugt waren, werden vermoord.

CHRISTOPHORUS, mansnaam, beteekent in het Grieksch *Christusdrager.* Vondel, *Poëzij,* II Deel, blz. 99:

Zelf Rome vlecht een lauwerkroon
En triomfeert met dien Christoffer,
Dien *Christusdrager.*

Vondel bedoelt hier S. Christoffel, Roomsche Kerkheilige, die, volgens de Legende, in Syrië of Cilicië geboren was, en onder de regering van Decius den marteldood ondergaan heeft. Eenige schrijvers hebben het bestaan van dezen Heilige ontkend; doch dewijl er op vele plaatsen, vooral in Spanje, verscheiden reliquiën van hem bewaard worden, hebben de Bolandisten zulks buiten allen twijfel gesteld. Hij wordt voorgesteld in eene reusachtige gedaante, het kind

Jezus op zijne schouders door het water dragende. In de middeleeuwen was S. Christoffel in zulk eene hooge achting, dat men zich verzekerd hield dien dag niet in zijne doodzonde te zullen sterven, als men het beeld van dezen heiligen reus gezien had, waarom hetzelve ook aan den ingang der kerken geplaatst was, somtijds met dit of dergelijk bijschrift: *Christophorum videas, postea tutus eas.* =, Paus, opvolger van Leo V, dien hij in 903 van den H. Stoel verdreef en in de gevangenis wierp, waar hij van verdriet stierf, bekleedde de pausselijke waardigheid slechts 6 of 7 maanden, en werd op zijne beurt door Sergius III afgezet, die hem eerst in een klooster en toen in eene gevangenis deed opsluiten, in welke hij onder de harde behandeling bezweek.

CHRISTUSORDE. Deze orde werd in 1318 ingesteld door Dionys, Koning van Portugal, om den adel aan te moedigen tot het bestrijden der Saracenen, en twee jaren later door Paus Joannes XXII bevestigd. Paus Alexander VI stond den ridders toe te trouwen. Het grootmeesterschap dezer orde is tegenwoordig met de kroon van Portugal vereenigd. Dergelijk eene Christusorde was reeds vroeger in Lijfland door Albert, Bisschop van Riga, in 1205 ingesteld, om de nieuw-bekeerden tegen de vervolging der Heidenen te beschermen; maar de ridders werden naderhand met die der Duitsche orde vereenigd.

CHROMATIEK, van *Χρωμα*, kleur, is de kennis der kleuren in de schilderkunst. Zie Koloriet. Men noemt ook zoodanig eene soort van muzijk, ontstaande uit de opvolging van verscheiden halve toonen, en is een klankgeslacht tusschen het diatonische en enharmonische. Men houdt voor den uitvinder van hetzelve zekeren Timotheus van Milete, die ten tijde van Alexander den Grooten leefde; doch anderen schrijven de uitvinding aan Epigonus toe.

CHROMIUM, in 1797 door Vauquelin ontdekt, hetwelk onder de wezenlijke metalen gerekend en gewoonlijk uit den Chromium-ijzersteen gewonnen wordt, is blaauwachtig-graauw, van matigen metaalachtigen glans, broos, bestand tegen het vuur en bijna 6 maal specifiek zwaarder dan water. De smaragd ontleent zijne schoone groene kleur van den Chromium-kalk en de Robijn zijne roode kleur van het Chromium-zuur. Groene Chromium-kalk wordt in de meeste graauwe talksteenen gevonden en tot glas- en porceleinschilderen met nut aangewend. Chromium-zuur-lood-oxyde levert eene hooggele, Chromium-zilver-oxyde eene karmijn-roode schildersverf. Wanneer het zoutzuur-Chromium-oxyde door vuur uitgedampt wordt, bekomt men, in de gedaante van poeder, het Chlor-chromium.

CHRONIJK, zie **KRONIJK**.

CHRONODISTICHON, van *Χρονος*, tijd, en *distichon*, tweetal, koppel: Tijdvers, Tijddicht, is een kort tweeregelig gedicht, van hetwelk de daarin voorkomende Romeinsche talletters
1000 500 100 50 10 5 1
M, D, C, L, X, V en I bij zamentelling een jaargetal uitmaken; gelijk Vondels grafschrift, door G. Brandt:

hIer rVst Van VonDeL, hoog beIaarD,
apoLLO en zIIn zangberg WaarD,

waaruit men bij zamentelling 1679 zal bekomen. Het Tijddicht is eene uitvinding der middeleeuwen, en behoorde later onder de geestpijnigende aardigheden der rederijkers; de bedoeling daarmede was den tijd eener merkwaardige gebeurtenis op eene dichtmatige wijze in geheugen te doen blijven, waarom men ze ook somwijlen als opschriften aan oude gebouwen of openbare gedenkstukken aantreft.

CHRONOGRAMMA, van *Χρονος*, tijd, en *Γραμμα*, schrift: Tijdschrift, is eene korte krachtige spreuk, van welke de Romeinsche getalletters, even als in het tijddicht, bij zamentelling een jaargetal uitmaken, en dient tot hetzelfde oogmerk. Bij gelegenheid der illuminatie te Leuven den 2 December 1827, wegens de afkondiging van het Concordaat, tusschen den Koning der Nederlanden en Paus Leo XII gesloten den 18 Junij 1827, vond men onder eene menigte andere chronographische opschriften ook dezen zeer eenvoudigen kronijkregel:

Magna ConCorDIA faCta, XVIII IVnII.

Aan de S. Jakobs kerk las men de woorden 1 Cor. VII, 15, volgens de *Vulgata*:

In haC paCe VoCaVIt aVteM Vos DeVs.

Elders stond:

VIVat WILhelMVs ConCorDans.

Iemand, wien denkelijk het geheele Concordaat volkomen onverschillig was, had aan zijne deur geplaatst:

WensCht Dat konIng WILLeM Lang LeVe.

Over het algemeen is er in België veel liefhebberij voor deze aardigheden; bij gelegenheid van het nieuwe jaar komen er tijddichten in menigte te voorschijn, het eene nog kreupeler en zotter dan het andere, gelijk van de rederijkersvrruchten aldaar wel te verwachten is.

CHRONOGRAPHIE, van *Χρονος*, tijd, en *γραφειν*, schrijven: Tijdbeschrijving, is de wetenschap om den tijd volgens een' juisten maatstaf te bepalen en te verdeelen. De maatstaf, van welken men zich hiertoe bedient, is de beweging der hemelsche ligchamen, namelijk de dagelijksche omwenteling der aarde om hare as en haar jaarlijksche loop om de zon, gelijk mede de veranderingen der maan: van daar de natuurlijke verdeeling van den tijd in jaren, maanden en dagen; door kunstige middelen wordt deze verdeeling in nog kleinere tijdafdeelingen van uren, minuten en seconden verdeeld. Deze wetenschap is de grond der tijdrekenkunde (Chronologie), die in sterrekundige en burgerlijke verdeeld is, en wel van elkander onderscheiden moeten worden, alzoo de astronomische en historische tijd zelden of nimmer met elkander overeenkomen. De Chronographie bepaalt dienvolgens naauwkeurig den duur van den waargenomen omloop der planeten, cometen en andere verschijnselen aan den sterrenhemel, en dient ook, zoo men wil, tot het vergelijken der verschillende tijdrekeningen, bij onderscheiden volkeren in gebruik.

CHRONOLOGIE, Gr.-Lat. *Chronologia*, Tijdrekenkunde, kennis van den juisten tijd der gebeurtenissen; is eene onontbeerlijke wetenschap voor den geschiedschrijver.

CHRONOMETER, van *Χρονος*, tijd, en *Μετρητής*, meter: alzoo tijdmeter, is een uurwerk, uitgevonden door George Graham, te Londen, zeer dienstig bij het doen van sterrekundige waarnemingen om den waren tijd te bepalen. Men noemt ook zoodanig zeker slingerwerktuig, uitgevonden door Davaux, om bij het componeren van muzijk de beweging en de tijdmaat volgens graden te bepalen.

CHRONOS, dezelfde godheid, die bij de Romeinen Saturnus genaamd was, komt in de Grieksche fabelleer voor als de zoon van Uranus (Coelus) en Gea, of hemel en aarde. Hij was de verpersoonlijkte tijd, die in het Grieksch *Χρονος* heet.

CHRONOSTICHON, Tijddicht, tijdspreuk; zie **CHRONODISTICHON** en **CHRONOGRAMMA**.

CHRYSANTHIUS van Sardes, wijsgeer der IV eeuw, was de leermeester en gunsteling van Keizer Julianus, die hem tot Opperpriester in Lydië aanstelde, om het Christendom aldaar uit te roeijen. † te Athene in hoogen ouderdom. Schoon hij veel geschreven heeft, zijn er toch geene bijzondere philosophemen van hem bekend. Volgens Eunapius werd hij voor een' toovenaar en waarzegger gehouden.

CHRYSEIS, bijnaam van Astynome, dochter van Chryses, Opperpriester van Apollo. Zij werd door Achilles gevangen genomen bij de verovering van Lyrnessus, en viel Agamemnon ten deel. Chryses kwam in zijn priesterlijk gewaad zijne dochter terugvorderen, maar zij werd hem geweigerd. Op deze weigering zond Apollo de pest in het leger der Grieken. Agamemnon den Priester Calchas geraadpleegd hebbende, zeide deze dat men haar terugzenden moest, en Ulysses werd met de zorg belast om haar weder naar haren vader te brengen, die hierop Apollo bad de pest te doen ophouden. Chryseis kwam zwanger terug, en baarde een' zoon, naar zijn' grootvader Chryses genaamd, die naderhand door Orestes en Iphigenia als broeder erkend werd.

CHRYSERMUS van Corinthe, heeft, volgens Plutarchus en Stobæus, eene geschiedenis van Indië en Perzië geschreven, die echter niet meer aanwezig schijnt te zijn.

CHRYSERUS, een vrijgelatene van Keizer Marcus Aurelius, schreef eene lijst van alle overheidspersonen van Rome, sedert de grondlegging der stad, welke Scaliger in zijne bijvoegselen op de Chronologie van Eusebius gevoegd heeft.

CHRYSIPPUS was een natuurlijke zoon van Pelops, Koning van Phrygië, en de nymph Danaïs. Hippodamia, gemalin van Pelops, vreezende dat Chrysippus de belangen van hare zonen Atreus en Thyestes benadeelen mogt, spoorde dezen aan om hem te vermoorden; doch zij weigerden zulks. Hippodamia vermoordde hierop zelve Chrysippus in den slaap, doch zij had zoo veel berouw van deze wreede daad, dat zij zich ook van het leven beroofde. = van Solis, in Cilicië, geb. omstreeks 280 jaren vóór J.C., was de zoon van Apollonius van Tarsus, en vermaard Stoïcijnsch wijsgeer; hij schreef volgens Diogenes Laërtius over de 700 werken, die meest allen verloren zijn; slechts uit gebrekkelijke overblijfselen heeft men het een en ander aangaande zijne wijsgeerige gevoelens kunnen opmaken, die tamelijk ongerijmd geweest moeten zijn; hij hield onder anderen de ziel voor stoffelijk (ligchamelijk), naardien, volgens zijne meening, al het werkende stoffelijk is, en slechts ligchamen op elkander kunnen werken; op denzelfden grond hield hij ook de Godheid voor een stoffelijk wezen, hetwelk alle overige dingen inwoont, doordringt en beheerscht, en welks bestaan blijkt uit werkingen in de natuur, die boven de menschelijke krachten gaan. Het noodlot der Stoïcijnen verklaarde hij voor den noodwendigen oorzakelijken zamenhang der dingen, waaraan niets veranderd kan worden; wijders verdedigde hij de bloedschande, en beweerde zelfs dat een vader zijne dochter of een zoon zijne moeder zou mogen huwen, begreep dat het beter ware de dooden op te eten dan ze te begraven, en leerde dat het kwaad slechts uit het misbruik van het goed ontstaat, en dus slechts als betrekkelijk, maar niet als zelfstandig gedacht kan worden. † 207 jaren vóór J. C.

CHRYSIS van Alexandrië wordt gehouden voor den uitvinder der dijken; hij legde er een' in den Euripus, die door zijne overstroomingen groote verwoestingen aanrigtte.

CHRYSOGRAPHIE, van *Χρυσος*, goud en *γραφειν*, schrijven, is de kunst om gouden letters te schrijven; deze kunst was in de middeleeuwen in zeer hooge achting, en de Chrysographen waren aan het Byzantijnsche hof aanzienlijke ambtenaars; de Keizer Anthemius zelf beoefende deze kunst, die tegenw. verloren schijnt.

CHRYSOLIETH is een mineraal, hetwelk in prismatische kristallen, in harde massa's en brokkelig voorkomt, eene olijfkleur heeft en doorschijnend is: de glans is glasachtig: hij wordt in den basalt en basaltlava's, voornamelijk in Brazilië gevonden. Als edelgesteente heeft de Chrysolieth geene groote waarde, en men zet hem geslepen met eene goudfoeli onderlegd.

CHRYSOLORAS (MANUEL), een zeer aanzienlijke Griek, werd door Keizer JOANNES PALEOLOGUS, in 1391 naar Italië gezonden, om hulp tegen de Turken te soeken. Zijn vaderland door dezen hoe langer hoe meer benaauwd wordende, keerde hij in 1395 naar Italië, en onderwees drie jaren te Florence de Grieksche taal en letterkunde, die door hem het eerst in Italië bekend werden; vervolgens ging hij naar Milaan, Pavia en Venetië, en kwam eindelijk te Rome. Paus JOANNES XXIII zond hem naar het concilie te Constans. † ald. in 1415. Uit zijne school zijn de meeste en beroemdste herstellers der klassieke letterkunde en wijsbegeerte voortgekomen.

CHRYSOR, God der Phoeniciërs, de HEPHESTOS der Grieken en de VULCANUS der Romeinen, was de uitvinder van het visschen met den hengel.

CHRYSOSTOMUS (JOANNES), beroemd Kerkvader, zoon van SECUNDUS, bevelhebber over de rijkstroepen in Syrië, werd geboren te Antiochië, omstreeks 344; hij leide zich toe op de welsprekendheid en de regtsgeleerdheid, en genoot het onderwijs van LIBANIUS, den beroemdsten redenaar van zijn' tijd. Nadat hij zich ook de in de wijsbegeerte onder ADRAGATHIUS geöefend had, las hij dagelijks de H. Schrift, en besloot in de woestijnen van Syrië als kluizenaar te leven; hij was toen 20 jaren oud, en had zeer voordeelige uitzigten, maar hij liet alle wereldsche zaken varen, begaf zich vlijtig aan het vasten en bidden, en bragt drie jaren door met boetoefeningen en vleeschdoodingen. In dien tijd had hij vriendschap gemaakt met den H. BASILIUS, THEODORUS, naderhand Bisschop van Mopsueste, en MAXIMUS, later Bisschop van Seleucië. In 374 begaf hij zich onder de kluizenaars, die het gebergte op de grenzen van Antiochië bewoonden; doch hij verliet hen in 378, om in volstrekte eenzaamheid nog strenger te leven; door zijne overmatige ligchaamskwellingen haalde hij zich eene gevaarlijke ziekte op den hals, die hem noodzaakte in 381 naar Antiochië te keeren, waar hij door den Bisschop tot Priester gewijd en in 386 tot zijn' Vicaris benoemd werd. Door dezen gelast om te prediken, bekeerde hij eene menigte Joden, Heidenen en Ketters, en vervulde het geheele Oosten met den roem zijner welsprekendheid. In 397 werd hij door Keizer ARCADIUS tot Bisschop van Byzantium verheven. Slechts twee jaren had hij vreedzaam genot van deze hooge geestelijke waardigheid; maar toen keerde het geluk hem den nek toe, en zijn geestelijk aanzien begon merkelijk te dalen; hij hield namelijk in 399 te Byzantium eene kerkvergadering, door welke verscheiden Aziatische bisschoppen als ketters werden afgezet; SEVERINUS, Bisschop van Gabala, waagde het CHRYSOSTOMUS tegen te spreken, en werd als lasteraar gestraft; maar gevaarlijker vijanden had CHRYSOSTOMUS in de Keizerin EUDOXIA, wie zijne aanhoudende bestraffingen verdroten, en in THEOPHILUS, Patriarch van Alexandrië, wiens ijverzucht hij getergd had, en die verscheiden Bisschoppen te Chalcedon verzamelde, door wie de tegen Chrysostomus ingebragte klagten onderzocht zouden worden; maar deze verscheen niet, en beriep van zijn' kant 40 Bisschoppen te Byzantium; zijne vijanden zegepraalden; Chrysostomus werd afgezet, en zijne afzetting bekrachtigd door ARCADIUS, die tevens een bevel tot verbanning onderteekende. Toen CHRYSOSTOMUS uit de stad vertrokken was, had er den volgenden nacht eene aardbeving plaats, die ARCADIUS als eene straf beschouwde wegens het verbannen van den vromen Bisschop, en hem dienvolgens ootmoedig terugriep. Als in zegepraal kwam CHRYSOSTOMUS onder het gejuich des volks in de stad terug, en zijne vijanden stonden beschaamd. Maar deze zegepraal duurde niet lang; in vromen ijver vergreep hij zich andermaal aan de Keizerin, die, daardoor ten hoogste verbitterd, zijn' ondergang besloot; zij ontbood eenige Bisschoppen, die op haar verlangen CHRYSOSTOMUS veroordeelden; de Keizer zond eenige soldaten om hem weg te leiden, hetwelk niet zonder bloedstorting geschiedde. Vruchteloos stelden Paus INNOCENTIUS I en de westersche Keizer HONORIUS zich in de bres voor CHRYSOSTOMUS, die in 404 naar Nicea, in Bithynië, gevoerd werd. Kort daarop werd de S. Sophiakerk en eenige andere gebouwen door brand vernield; de Isauriërs en Hunnen verwoestten het rijk. Al dese rampen werden als eene Godsstraf wegens het verbannen van CHRYSOSTOMUS aangemerkt, en door velen op zijne terugroeping aangedrongen, maar ARCADIUS bleef onverbiddelijk. EUDOXIA was kort na de verwijdering van den Bisschop gestorven, en had nog vóór haren dood de kleine Armenische stad Cucusa tot zijn verblijf aangewezen. Zijn vrome ijver bleef ook hier niet werkeloos; hij schreef verscheiden stichtelijke werken, en de geheele Christenwereld roemde zijn geduld en zijne heiligheid, maar de Keizer, daarover vergramd, gebood hem naar Pityus, aan de Zwarte zee, op de uiterste grenzen des rijks, te brengen; blootshoofds en te voet voerden de soldaten den grijsaard in de gloeijende zonnehitte derwaarts. Te Comana viel hij van vermoeidheid neder; men bragt hem in het klooster van den H. BASILIUS; hier biechtte hij, nam de kerkgeregten, zeide zijn gebed op, hetwelk hij, gelijk altijd, met de woorden sloot: „God zij voor alles geprezen!" maakte een kruis en † den 14 September 407. Zijn lijk werd naast dat van den H. BASILIUS begraven, doch 30 jaren daarna plegtig naar Byzantium overgebragt, en aldaar in de begraafplaats der Keizers bijgezet. Later werd zijn gebeente naar Rome gevoerd en in de kerk van het Vatikaan geplaatst. De R. Kerk viert zijne gedachtenis den 27 Januarij. De naam CHRYSOSTOMUS (*Guldenmond*) werd hem eerst na zijn' dood om zijne welsprekendheid gegeven. De beste uitgave van zijne werken Gr.-Lat. is die van MONTFAUCON 13 deelen in fol, te Parijs in 1618 gedr.

CHTHONIA, bijnaam van CERES, van Χθον, aarde.

CHTHONIUS was de naam van een' der vijf medgezellen van CADMUS, die overbleven uit het gevecht tusschen de krijgslieden, ontstaan uit de tanden van den draak, en die hem Thebe hielpen bouwen.

CHUBB (THOMAS), geboren te East-Hanham, in Salisbury, in 1679, eerst Handschoenmaker en toen Kaarsenmaker van beroep, had in zijne jeugd slechts lezen en schrijven geleerd, en kreeg door vlijtige zelfoefening een tamelijk goed begrip van de wiskunde, de aardrijkskunde en eenige andere wetenschappen. De godgeleerdheid werd zijne voornaamste studie, en voornamelijk de polemiek; hij schreef een werkje over de Drieëenheid, hetwelk veel opziens maakte, en door nog eenige verhandelingen over dogmatische onderwerpen gevolgd werd. † te Salisbury in 1747. Het volgende jaar verschenen zijne nagelaten schriften.

CHUN-YEOU-YU, negende Keizer van China, en opvolger van YAO, wiens beide dochters hij huwde, betrad het spoor van zijn' voorganger, beschermde de nijverheid en den landbouw, verbeterde het bestuur en schafte vele misbruiken af. † 2208 vóór J. C. 108 jaren oud, na eene regering van 50 jaren. Zijne wijze spreuken en staatslessen zijn door CONFUCIUS bijeenverzameld. = TCHI, eerste Keizer van China van de Tartaarsche dynastie Mantschu, geboren in 1637, werd in 1644 tot Keizer verklaard; gedurende zijne minderjarigheid werd het Rijk bestuurd door een' raad van regentschap, die, ondersteund door de dapperheid der Mantschu, allen wederstand overwon, dien eenige provinciën nog boden, na de vermeestering der hoofdstad Peking. Toen hij in 1651 de regering aanvaardde, scheen de jonge Keizer veel goeds te beloven, maar weldra gaf hij zich over aan allerlei uitsporigheden, en verwaarloosde het Rijksbestuur. † in 1661.

CHUR, de hoofdstad van Graubunderland, met 2500 inwoners, ligt aan den Plessur en in de nabijheid van den Rijn, die hier voor kleine vaartuigen bevaarbaar begint te worden. De handelgemeenschap met Duitschland en Italië brengt dezer stad veel voordeel aan, die net gebouwd is en twee Protestantsche kerken heeft. Op het Stadhuis is eene stadsbibliotheek, en onder hetzelve het zoogenaamde koophuis, waar de goederen tot vervoer geborgen worden; voorts is hier een tuighuis, eene Latijnsche school en een *Collegium philosophicum*, hetwelk in 1700 werd aangelegd en twee Professoren heeft. Tot 1498 was Chur eene vrije Rijksstad, en kwam met behoud van eenige voorregten aan den Bisschop, die aanzienlijke inkomsten genoot, welke sedert de hervorming merkelijk verminderd zijn. Het bisschoppelijk paleis met de domkerk ligt eigenlijk buiten, maar digt aan de stad en de weinige Katholijken wonen in de nabijheid. De Bisschop heeft zijne inkomsten grootendeels uit Tyrol; zijne wereldlijke bezittingen zijn in 1802 der Helvetische Republiek als schadeloosstelling voor andere verliezen toegewezen geworden.

CHURCHILL (CHARLES), geboren te Westminster in 1731, was de zoon van een' Predikant, en studeerde insgelijks in de godgeleerdheid te Oxford, waar men hem wegens geene genoegzame kunde weigerde te bevorderen. Na nog eenigen tijd de school van Westminster bezocht te hebben, kreeg hij eene kleine pastorij en dreef tevens handel in cider; maar zorgeloosheid en gebrek aan orde noodzaakten hem bankroet te spelen. Hij kwam te Londen, kreeg eene predikantsplaats in de *S. Johns Church* en gaf overigens lessen in de taal; maar hier ook door nieuwe schuldeischers vervolgd, ontging hij de gevangenis door de edelmoedigheid van een' vriend. Nu trad hij in 1761, hoewel naamloos, als hekeldichter op met eene satyre *the Rosciad* genaamd, waarin hij de meeste Engelsche tooneelspelers van dien tijd vinnig doorstreek. Tegen eenige aanvallen op de Rosciade schreef hij eene apologie, en noemde zich; in dit geschrift tastte hij nu ook GARRICK aan, dien hij in het vorige gespaard had; om zich te wreken, stelden zijne vijanden zijne zeden ten toon, die trouwens niet zeer voorbeeldig waren. Nu gaf CHURCHILL eene reeks van satyren in het licht, die hem eene menigte vijanden verwekten, maar niet te min met gretigheid door het publiek gelezen werden. † in 1764 te Boulogne, waar hij zijn' vriend, den vermaarden JOHN WILKES, bezocht had. CHURCHILL was ongetwijfeld een vernuftig dichter, maar zijne hekeldichten behelzen toespelingen op personen en zaken van zijn' tijd, waaraan men in den onzen geene kennis meer heeft; zelfs de uitgaven zijner satyren met aanteekeningen van 1804 is nog voor velen niet genoegzaam verstaanbaar. = (WINSTON), geboren te Londen, omstreeks 1620, is meer bekend als de vader van den beroemden Hertog van Marlborough dan als middelmatig ge-

schiedschrijver door zijne Latijnsche biographiën der Koningen van Engeland, in 1675 gedrukt. Hij was een ijverig aanhanger van Karel I, en verloor een groot gedeelte zijner bezittingen, welke hij echter bij de herstelling van Karel II terugbekwam; ook was hij de gunsteling van Jakobus II, doch beleefde diens val niet, want hij † den 26 Maart 1688. = (John), zie Marlborough.

CHYMIE of CHEMIE, naarmate dit woord van χυειν of χεειν wordt afgeleid, beteekent de wetenschap der werking welke de wezenlijke bestanddeelen der ligchamen wederzijds uitoefenen. Men heeft haar in verschillende tijden onderscheiden namen gegeven, als *Pyrotechnie* (vuurkunst), *Chrysopoeie, Argyropoeie* (goud- en zilverbereiding), *Physica* of Natuurkunde in den bepaaldsten zin, enz. welke laatste benaming niet ongegrond is; gewoonlijk zegt men echter de *Scheikunde*. De menschen, die de middelen vonden om metalen te smelten, te scheiden, te verbinden en te vervormen, de geneeskundigen, die de eerste plantstoffen afzonderden en derzelver eigenschappen naspoorden, zijn de eerste chymisten geweest. Tot 1650 vindt men in de geschiedenis der Chymie slechts enkele daadzaken op te merken. Rhases, Roger Baco, Arnaud de Villeneuve, Basilius Valentin, Paracelsus, Agricola maakten proefondervindelijk eenige vorderingen in de kunst; zij hebben verscheiden eigenschappen van het ijzer, kwikzilver, spiesglans, ammoniakzout, salpeter, enz. waargenomen, en bewerkingen ontdekt om geestige vloeistoffen af te trekken, opium, enz. te bereiden, doch hunne afzonderlijke ontdekkingen vormden geen zamenstel van wetenschap. Glauber onderscheidde zich door scherpzinnige nasporingen en ontdekte het naar hem genoemde zout (*Sal mirab. Glaub.*). Maar Stahl leide den grond tot eene regelmatige wetenschap, die echter op eene stelling berustte, welke later wederlegd is geworden. Begrippen van Becher werden door hem verder ontwikkeld, en hij was overtuigd dat de meeste chymische verschijnselen van eene algemeene oorzaak, althans van weinige grondbeginselen moesten afhangen. De beroemde Boerhaave, die dit stelsel aannam, droeg veel bij om het uit te breiden; hij was de schepper van de philosophische Chymie, en verrijkte haar met eene menigte ondervindingen over het vuur, de warmte des lichts, enz. Langs dezen weg maakte de wetenschap groote vorderingen, ofschoon de grondstellingen, waarvan men uitging, valsch waren. Black, Priestley, Cavendish en Lavoisier waren de hervormers van Stahls theorie, terwijl zij de stichters van de pneumatische of antiphlogistische Chymie werden. Zoodra men de zamenstelling der dampkringslucht had leeren kennen, zag men dat de brandbare ligchamen, terwijl zij in aanraking met die lucht brandden, in plaats van eene hunner grondstoffen te verliezen, zich van een bestanddeel der lucht meester maakten, en daardoor hun gewigt vermeerderden. Dit bestanddeel noemde men *Oxygène* (zuurstof), om dat het, wanneer het overmatig in brandbare stoffen voorhanden is, verscheiden daarvan in zuren verandert. De theorie van het oxygène verklaarde de meeste verschijnselen, die te voren onverklaarbaar waren gebleven; doch hetgeen het grootste licht over de Chymie verbreidde, en daaraan den meesten zamenhang gaf, was de in 1787 ingevoerde nieuwe nomenclatuur, waarbij alle namen der ligchamen derzelver oorsprong of voornaamste gesteldheid aanduiden. Deze nieuwe inrigting heeft men aan Lavoisier, Fourcroy, Guyton de Morveau en Berthollet te danken. De Chymie heeft twee middelen om de inwendige natuur der ligchamen te leeren kennen, de *analysis*, namelijk, en de *synthesis*: door de eerste scheidt zij de bestanddeelen van een zamengesteld ligchaam, en door de laatste verbindt zij de gescheiden bestanddeelen van een zamengesteld ligchaam, om de naauwkeurigheid der eerste proeve te bewijzen. De Chymie wordt in hare toepassing op de natuurlijke historie even als deze ingedeeld; men onderscheidt derhalve de Chymie van het *delfstoffenrijk*, welke de metallurgia bevat, en zich met het onderzoek van alle niet geörganiseerde ligchamen, steenen, zouten, metalen, water, enz. bezig houdt; de Chymie van het *Plantenrijk*, welke de planten en hare onmiddellijke voortbrengselen analyseert; de Chymie van het *Dierenrijk*, die op alle zelfstandigheden van doode of levende dieren wordt toegepast, welke laatste wederom in physiologische, pathologische, en therapeutische of pharmacologische chymie onderverdeeld wordt. De nasporing en kennis van alle de verschijnselen (b. v. oplossing, verzadiging, nederplofling, kristallisatie, smelting, neutralisatie, enz.), welke de onderscheiden ligchamen aanbieden, vormt de philosophische Chymie. Het afwisselend spel der aantrekking en afstooting van de bestanddeelen der ligchamen levert eene menigte verschijnselen op, die op onze zinnen werken, terwijl zij ook den aard en de eigenschappen der ligchamen veranderen. Dikwerf is de waarneming van de gedaante, de kleur, de zwaarte, de plaats, waar het ligchaam of voorwerp gevonden is, enz. toereikend om door analogie zijne overige eigenschappen te bevroeden. Zie Sommer, *Tafereel van het Heelal*, enz. V Deel, Afd. XVI en volgg. De studie der groote verschijnselen in den dampkring, wordt meteorologische Chymie genoemd, en verklaart de vorming van wolken, nevel, regen, sneeuw, hagel, waterhoozen, den stand des hygrometers, barometers en thermometers, het ontstaan van het noorderlicht, in één woord al wat chymisch op onzen aardbol geschiedt. Wijders wordt de Chymie nog tot de gezondheidsleer, tot fabrijken en huishoudelijke doeleinden van allerlei aard aangewend. Zij is derhalve eene even zoo gewigtige als uitgestrekte wetenschap, waarvan het gebied te vele afdeelingen heeft, om door eenen enkelen mensch omvat te kunnen worden.

C. I. A. Verkorting van *Colonia Julia Augusta*.

CIA, echtgenoot van Ordelaffi, aanvoerder der Gibellijnen, in de XIV eeuw, verdedigde Cesena even dapper als haar echtgenoot Forli, welke steden gelijktijdig door de Guelfen belegerd werden. Ordelaffi schreef dat zij vier voorname Cesenezen, voorstanders der zaak van den Paus, moest laten onthalzen; zij spaarde hen echter, maar had weldra berouw van hare goedertierenheid; want deze vier ondankbaren maakten een' aanhang, die Cia dwong in de citadel te wijken, uit welke zij den Legaat Albornos, die het bevel over de belegering voerde, een' dapperen wederstand bood. Eindelijk moest zij toch tot de overgave besluiten, bij welke zij met de bezetting krijgsgevangen werd.

CIAMPOLI (Giobattista), geboren te Florence in 1589, van behoeftige onders, begon zijne eerste studiën bij de Jezuiten en volbragt dezelve te Padua, waar hij de vriend werd van den beroemden Galilei. De beide broeders Aldobrandini namen hem mede naar Bologna; hier won hij de gunst van den Kardinaal-legaat Maffeo Barberini (naderhand Paus Urbanus VIII), die hem den Paus Gregorius XV tot Secretaris aanbeval. Dus in aanzien en overvloed levende, beöefende hij de dichtkunst, en werd onder de voornaamste Italiaansche dichters van zijn' tijd gerekend. Maar hij was zoo verwaand en laatdunkend, dat hij zijne eigen gedichten zeer ver de voorkeur gaf boven die van Tasso, Ariosto, Petrarca en zelfs boven die van Virgilius. Dit deed hem de gunst verliezen van zijne aanzienlijke vrienden; daarbij viel hij bij den Paus in ongenade, om zijne vriendschap met Galilei, dien het hof van Rome als philosophischen ketter vervolgde. † in ballingschap te Iesi den 8 September 1643. Zijne gedichten zijn in 1648 te Rome gedrukt.

C. I. B. Verkorting van *Colonia Julia Babba*.

CIBBER (Colley), geb. te Londen, in 1671, was de zoon van den Holsteinschen Beeldhouwer Gabriel Cajus Cibber, die zich te Londen nedergezet had en met eene dochter van William Colley gehuwd was. De zoon diende aanvankelijk onder den Hertog van Devonshire, ten tijde der verheffing van den Prins van Oranje op den Engelschen troon, maar verliet den krijgsdienst, en betrad het tooneel van Drurylane en speelde meest caricatuurrollen; vervolgens maakte hij zich ook sedert 1695 bekend als tooneeldichter; het beste zijner stukken is *the carelessHusband* (de zorgelooze Echtgenoot), doch dit is meer eene getrouwe schildering der Engelsche zeden van zijn' tijd dan een eigenlijk tooneelstuk; het werd zelfs door Pope geprezen, die een verklaarde vijand was van Cibber, en hem tot den held maakte zijner *Dunciad*; Cibber koos nogtans de verstandige partij van er zelf om te lagchen. In 1711 werd hij Directeur van Drurylane en vervolgens hofpoëet, welk ambt hem verpligtte om jaarlijks de hovelingen op eenige middelmatige oden te onthalen. † in 1757. = (Theophil), zoon van den voorg., geboren in 1703, was insgelijks tooneelspeler, doch minder bekwaam dan zijn vader, en leide een losbandig en zedeloos leven, hetwelk hij eindigde door schipbreuk op eene reis naar Ierland in 1757. De op zijn' naam uitgegeven levensbeschrijvingen van Engelsche dichters is eigenlijk het werk van zekeren Robert Shiels, doch Cibber kocht van hem voor 10 Guineas de vrijheid om zijn' naam er voor te zetten, toen Shiels om schulden in de *Kings bench* zat. Cibber was gehuwd met Susanne Maria Arne, zuster van den beroemden Componist (zie Arne (Thomas Augustin), doch werd kort daarna weder van haar wegens overspel gescheiden. Zij heeft eigenlijk als uitmuntende tooneelspeelster den naam van haren man en schoonvader beroemd gemaakt.

CIBINIUM, oude ben. van *Hermanstadt*, hoofdst. van Zevenbergen.

CIBO is de naam van een zeer oud en aanzienlijk Italiaansch geslacht, uit hetwelk Paus Innocentius VIII gesproten is, hetwelk de landen Massa en Carrara sedert 1530 bezat, en die in 1664 door Keizer Leopold I het eerste tot een hertogdom en het laatste tot een prinsdom verheven werden. Dit geslacht is in 1743 met den Kardinaal Cibo uitgestorven.

CIBOT (Pierre Martial), geboren te Limoges in 1727, begaf zich reeds zeer jong onder de Jezuiten, en vertrok in 1758 als zendeling naar China, waar hij de overige 22 jaren van zijn leven doorbragt met het doen van verscheiden nasporingen wegens al wat dit in Europa nog zoo weinig bekende land betreft. † te Peking den 8 Augustus 1780. De inhoud der 15 deelen *Mémoires sur les Chinois* is grootendeels uit zijne belangrijke berigten zamengesteld.

C. I. C Verk. van *Colonia Julia Caesarea; Colonia Julia Calpe.*

C. I. C. A. A. P. Verkorting van *Colonia Julia Carthago antiqua Augusta pia; Colonia immunis Caesaris Augusti Antonini pii; Colonia Julia Corinthus Augusta Antonina pia.*

CICCI (Maria Luigia), geboren te Pisa, den 14 September 1760, werd in een klooster opgevoed; haar vader, die begeerde dat hare opvoeding zich slechts bepalen zou tot de kennis der vrouwelijke pligten en handwerken, had zelfs verboden haar te leeren schrijven,

maar hare aangeboren zucht tot de dichtkunst en vindingrijk vernuft kwamen alle hinderpalen te boven; met het sap van druiven en een houtje teekende zij de letters na, van eenige schoone plaatsen, die zij in DANTE of PETRARCA vond, om ze des te beter te onthouden, en leerde dus zelve schrijven. Toen zij 10 jaren oud was maakte zij reeds zeer liefelijke verzen. In het ouderlijke huis teruggekeerd, kreeg zij vrijheid om hare zucht tot de letteren te bevredigen, en zij beöefende de dichtkunst en de wijsbegeerte met goed gevolg. De Akademie van Pisa benoemde haar tot lid, en drie jaren later ook de Akademie der *Intronati* te Siena.† ongehuwd den 8 Maart 1794. Hare bij uitstek bevallige gedichten, door haren broeder verzameld, werden door den beroemden Boekdrukker BODONI te Parma in 1796 gedrukt.

CICERO (MARCUS TULLIUS), geboren te Arpinum, 106 jaren vóór J. C., genoot onder het toevoorzigt van den beroemden redenaar CRASSUS het onderwijs van de voornaamste leermeesters te Rome in verscheiden wetenschappen, en las vlijtig de Grieksche dichters, redenaars en wijsgeeren. Als jongeling verzelde hij SYLLA op zijn' veldtogt tegen de Marsen. Na zijne terugkomst in Rome hervatte hij zijne studiën, en was 26 jaren oud, toen hij, na eerst in eenige burgerlijke zaken gepleit te hebben, de vrijspraak bewerkte van ROSCIUS AMERINUS, die van vadermoord beschuldigd was. Om zich verder als redenaar te bekwamen, ging hij naar Athene, waar hij zes jaren met zijn' vriend ATTICUS doorbragt. In Rome teruggekeerd, hield hij de beroemde pleitrede voor den dichter ARCHIAS. Eerlang werd hij als Quaestor naar Sicilië gezonden, en was achtervolgens Aedile, Praetor, en werd met CAJUS ANTONIUS NEPOS tot Consul verkoren, toen hij de zamenzwering van CATILINA verijdeld had, waarvoor hij met den naam van Vader des Vaderlands vereerd werd. CÆSAR was zijn vijand, maar POMPEJUS had in CICERO een' warm' vriend en lofredenaar. Door de woelingen van PUBLIUS CLODIUS gedrongen van het consulschap af te staan, zonder hem den tijd te geven om rekenschap van zijn bestuur te doen, kon CICERO slechts den vermaarden eed afleggen: » Ik zweer dat ik de Republiek gered heb!" CLODIUS zich hoe langer hoe stouter gezag aanmatigende, begaf CICERO zich in vrijwillige ballingschap, en week naar Thessalonica. CLODIUS liet daarop CICERO's landhuizen sloopen, en op de plaats van zijn huis te Rome een' tempel der vrijheid bouwen. Eindelijk begon de tirannij van CLODIUS de Romeinen te verdrieten. POMPEJUS spoorde CICERO's vrienden aan om zijne terugroeping te bewerken, welke ook tien maanden na zijne verbanning plaats had; de vergaderde Raad ontving hem aan de poorten der stad, en zijn intogt geleek een zegepraal; zijne huizen werden op kosten van den staat wederom opgebouwd, waartegen CLODIUS zich gewapenderhand verzette. De dood van den woelzieken CLODIUS, die door MILO om het leven gebragt werd, bevrijdde CICERO van zijn' gevaarlijksten vijand, en de Senaat benoemde hem tot Landvoogd van Cilicië. In deze hoedanigheid voerde hij den oorlog met voordeel, sloeg de Parthen en werd door de soldaten met den titel van Imperator begroet; de eer der zegepraal werd hem nogtans bij zijne terugkomst niet toegestaan. De ijsselijkheden van een' burgeroorlog willende voorkomen, zocht hij vruchteloos POMPEJUS met CÆSAR te verzoenen. CÆSAR trok op tegen Rome, en POMPEJUS was genoodzaakt met de Consuls en den Raad te vlugten. CICERO verliet de zijde van POMPEJUS niet, en weigerde na den slag van Pharsalië het bevel over eenige in Dyrrhachium gebleven troepen op zich te nemen, en hield zich nu alleen met de letteroefeningen bezig. Hij liet zich van zijne vrouw TERENTIA scheiden, om met een schoon en rijk meisje te trouwen, wier voogd hij was; eenigen tijd daarna stierf zijne dochter TULLIA, welk verlies hem zeer smartelijk viel. Na den val van CÆSAR hoopte hij zijn aanzien weder te krijgen; de zamengezworenen gaven hem deel aan den roem hunner onderneming, van welke zij hem niet eens kennis gegeven, en die zij zonder hem uitgevoerd hadden, om dat hij den moord des Dictators goedkeurde en prees. Maar ANTONIUS trad op in CÆSARS plaats, en CICERO, ziende dat Rome slechts van meester veranderd was, besloot naar Griekenland te gaan; maar weldra kwam hij in Rome terug, schreef de beroemde redevoeringen tegen ANTONIUS, zijn' onverzoenlijken vijand, en had een' grooten invloed op de krachtige besluiten van den Raad tegen dezen ondernemenden man. Doch toen, na den dood der beide Consuls, OCTAVIANUS Consul geworden was, en zich met ANTONIUS en LEPIDUS verbonden had, bezweek de magt des Raads en des redenaars voor de wapenen der Driemannen. CICERO zag eindelijk dat het met de vrijheid gedaan was, en begaf zich naar Tusculum; hier vernam hij dat ANTONIUS zijn hoofd op prijs gesteld had; in groote besluiteloosheid begaf hij zich naar de kust en scheepte zich in. Tegenwind dreef hem aan land terug; op de bede zijner slaven scheepte hij zich andermaal in, doch stapte weldra weder aan land, om op zijn landverblijf bij Formiae zijn lot af te wachten; » ik wil sterven," zeide hij, » in het vaderland, dat ik meer dan » eens gered heb." Zijne slaven, die de soldaten der Driemannen bereids zagen rondzwerven, zochten hem in een' draagzetel te verwijderen; maar weldra hadden de moordenaars hen ingehaald. De slaven wilden hunnen meester verdedigen; maar CICERO verbood allen wederstand. POPILIUS LÆNAS, de aanvoerder der moordenaars, dien hij eens door zijne welsprekendheid het leven gered had, sloeg hem het hoofd en de handen af, welke ANTONIUS op hetzelfde redenaarsgestoelte deed plaatsen, van hetwelk CICERO door zijne welsprekendheid, om zoo te zeggen, wonderen verrigt had. Op zulk eene treurige wijze eindigde 43 jaren vóór J. C, deze de geheele wereld door beroemde groote man zijne aardsche loopbaan, maar die in zijne voortreffelijke schriften blijft voortleven, en wiens lof tot op dezen dag verkondigd wordt door elk, die deze schriften kent; niet allen zijn tot ons gekomen, niet allen der overgeblevenen hebben dezelfde waarde, maar allen behelzen zoo veel schoons, zoo veel voortreffelijks in verschillende vormen, allen zijn in zulk een' heerlijken stijl geschreven, dat zijne werken alleen de moeite van het aanleeren der Latijnsche taal overvloedig beloonen.

CICERONE. Dit woord beteekent in Italië den leidsman der vreemdelingen, die hun de merkwaardigheden aldaar aanwijst en verklaart. Eenigen willen, zeer ten onregte, deze benaming afleiden van CICERO, den beroemden staatsman en redenaar, doch er wordt geene de minste overeenkomst tusschen dezen en de *Ciceroni* van beroep gevonden, die alles behalve CICERO's zijn. De benaming *Cicerone* is eigenlijk eene verbastering van het Italiaansche woord *Chiacchierone*, hetwelk babbelaar of praatjesmaker beteekent, en bij eene versnelde uitspraak als *Cicerone* klinkt. Deze benaming, welligt aanvankelijk uit scherts aan sommige pedante en woordenrijke wegwijzers en uitleggers gegeven, is eindelijk in algemeen gebruik geraakt, en heeft zelfs voor den geleerdsten archaeoloog, die de vreemdelingen verzelt, tegenwoordig niets beleedigends meer.

CICISBEO heet in Italië de leidsman eener gehuwde vrouw van aanzien, die haar op de wandeling, in den schouwburg en bij openbare vermakelijkheden verzelt; want de goede toon in Italië, en voornamelijk te Genua, verbiedt dat zulks de echtgenoot doe. Dit gebruik heeft zeker voor vreemdelingen wel, maar voor de Italianen niets zonderlings en aanstootelijks. De gehuwde vrouw in Italië, die geen Cicisbeo had, zou, integendeel, aldaar der kwaadsprekendheid meer stof tot gesprekken verschaffen dan in andere landen eene, die openlijk met een' begunstigden minnaar verscheen. De Italianen verzekeren dat de omgang van deze beide personen altijd slechts vriendschappelijk en zeer onschuldig is.

CID (DE), zie BIVAR (RODRIGO DIAS DE).

CIDER, Fr. *Cidre*, is een wijnachtige drank, die uit ooft, en wel bepaaldelijk uit appelen bereid wordt (die uit peeren heet *Poiré*). Deze drank wordt in Engeland en Frankrijk meer gedronken dan in Duitschland en elders, ofschoon overal bekend en verkrijgbaar. De Cider is aangenaam van smaak, en, matig gedronken, der gezondheid geenszins nadeelig.

C. I. F. Verk. van *Colonia Julia Felix; Concordia invicta felix*.

C. I. G. A. Verk. van *Colonia Julia Gemella Accitana* (*Augusta*).

CIGAAR, Sp. *Cigarro*: zoodanig noemt men eenige tot een' vingerdikken cylinder zamengerolde tabaksbladen, die aan het eene einde aangestoken en met andere in den mond genomen en zoo, of in een klein pijpje gestoken, gerookt worden. Op deze wijze rookten de Amerikaansche wilden den tabak, terwijl men in andere werelddeelen dien gekorven en uit allerlei soorten van pijpen rookte; doch sedert eenige jaren is het gebruik der Cigaren in Spanje, Frankrijk, Duitschland en Holland algemeen en, zeer ten nadeele der pijpenfabrijken in het laatste land, eene zekere mode geworden. Alle soorten van tabak zijn niet bruikbaar tot Cigaren; de beste komen uit de Havannah.

CIGALE (JOANNES MICHAEL) was een gelukzoeker der XVII eeuw, die den naam en titels aannam van MOHAMED-BEY, Prins van Ottomannisch bloed, Pacha en gevolmagtigd' Souverein van Jeruzalem, Cyprus en Trebizonde; hij kwam in 1670 te Parijs, en liet aldaar zijne geschiedenis drukken, welke hij opdroeg aan LODEWIJK XIV. Hij beweerde af te stammen van SCIPIO, zoon van den Vicomte DE CIGALE, door de Turken in 1561 gevangen genomen. Deze SCIPIO, den Turkschen godsdienst aangenomen hebbende, had eene dochter getrouwd van Sultan ACHMET, en uit dit huwelijk was deze JOANNES MICHAEL, *alias* MOHAMED-BEY, gesproten. Na allerlei lotgevallen, beschreven in zijne geschiedenis, had hij besloten, zeide hij, het Fransche hof te bezoeken. Hij werd er zeer goed onthaald; de Koning zond hem den Hertog DE S. AIGNAN te gemoet met een prachtig rijtuig, huisvestte hem in zijn paleis, en gaf hem bij zijn vertrek twee fraaije gouden ketens ten geschenk. Naderhand vernam men dat deze bedrieger van Christelijke ouders te Targovisti, in Wallachijen, geboren en in dienst getreden was van MATTHIAS, Woiwode van Moldavië, die hem naar Konstantinopel zond. In zijn vaderland teruggekomen, liet de Woiwode hem wegens misdrijf in de gevangenis werpen; hij ontsnapte, en vlugtte naar Konstantinopel, waar hij bleef tot den dood van MATTHIAS, en toen in Wallachijën terugkwam, maar aldaar geene rol kunnende spelen, keerde hij voor de derdemaal naar Konstantinopel, en werd Muzelman. Hierop doorreisde hij verscheiden landen van Europa onder bovengen. naam, en ging van Frankrijk naar Engeland, waar hij herkend werd door iemand, die hem te Weenen in een' zeer ellendigen toestand gezien had. Hij verdween, en men hoorde niet meer van hem spreken.

C. I. I. A. Verkorting van *Colonia immunis illice Augusta.*

CIJFER, Fr. *Chiffre.* Dit woord is, volgens sommige etymologisten, van Oostersche oorsprong en afkomstig van *Sephira* of *Sephra*, gevormd uit den wortel *Saphar*, hetwelk in het Arabisch *tellen* heet: waarom ook Cijfer in alle talen zoo veel als getalmerk beteekent (zie GETALMERK). = (NAAM) is eene kunstige dooreenvlechting der eerste letters (initialen) van iemands voor- en toenaam als versieringen in gevels van gebouwen, op rijtuigen, als boekvignetten of cachetten ter verzegeling van brieven gebruikelijk. = **SCHRIFT** is een schrift, hetwelk, in plaats van met gewone letters, met getalmerken of andere willekeurige teekens geschreven en alleen verstaanbaar is voor dengenen die er den sleutel van heeft, of met wien men wegens de beteekenis overeengekomen is. Staatslieden, gezanten, ambtenaars der geheime policie, en allen, die gewigtige en hagchelijke zaken aan het papier moeten toevertrouwen, bedienen zich doorgaans van cijferschrift; echter worden er toch lieden gevonden, scherpzinnig en vernuftig genoeg, om zoodanig schrift, hoe moeijelijk ook, zonder sleutel te ontcijferen. Reeds de Romeinen bedienden zich tot hunne staatsbrieven van Cijferschrift, hetwelk zij *literae coecae* noemden.

CILICIË is een landschap in Klein-Azië, het tegenwoordig Caramanië, ten zuiden door de Middellandsche Zee, ten westen door Pamphylië, ten oosten door Syrië en ten noorden door het Taurisch gebergte begrensd. POMPEJUS veroverde dit land, hetwelk door CICERO als Landvoogd bestuurd werd. Naderhand behoorde hetzelve tot het Oost-Romeinsche keizerrijk en viel eindelijk den Turken in handen.

CIMA (GIAMBATTISTA), Schilder, geboren te Conegliano in 1480, was een leerling van BELLINI, en schilderde in zijne manier. In het koninklijk Museum te Parijs bevindt zich eene H. Maagd van dezen ouden Schilder, welke zeer door de kenners geroemd wordt.

CIMABUE (GIOVANNI), geboren te Florence in 1240, wordt aangemerkt als de hersteller der schilderkunst in de middeleeuwen; hij verliet de studie, om zijne zucht tot de schilderkunst te volgen, toen hij twee zeer middelmatige Grieksche meesters zag arbeiden, die naar Florence ontboden waren, om in eene kapel te schilderen; van hen bekwam hij het eerste gebrekkelijke onderwijs, maar hij bestudeerde vervolgens de schoone antieken, waarvan hij oneindig meer voordeel trok. Zeker vindt men in zijne werken die harmonische verdeeling van licht en bruin niet, welke het zoogenaamde *Clair-obscur* te weeg brengt; zijn koloriet is droog, plat en koud; hij had geen begrip van de perspectief: de omtrekken zijner beelden doorsnijden elkander op een' blaauwen, groenen of gelen grond; zijne schilderijen zijn, om zoo te zeggen, éénkleurig, maar deze gebreken, aan de kindschheid der kunst eigen, worden door groote schoonheden vergoed. Een grootsche stijl, zuivere teekening, natuurlijke uitdrukking, edele groepering en bevallige drapering kan den grooten meester niet ontzegd worden. Hij stond bij zijne tijdgenooten in hooge achting. Toen KAREL VAN ANJOU, broeder van S. LODEWIJK, na door den Paus CLEMENS IV tot Koning van Sicilië en Jeruzalem gekroond te zijn, door Florence kwam, bezocht hij CIMABUE in zijne werkplaats, waar hij eene H. Maagd schilderde, welke naderhand, voltooid zijnde, door het volk met gejuich en muzijk in triomf naar de kerk gebragt werd, voor welke zij bestemd was. † In 1310. Het was langs den door hem gebaanden weg dat LEONARD DA VINCI, TITIANO, MICHEL ANGELO en RAFAËL de volkomenheid der kunst bereikten.

CIMAROSA (DOMENICO), geboren te Napels in 1754, genoot het eerste onderwijs in de muzijk van APRILE en SACCHINI, kwam in het conservatorium van Loretto, waar hij zich naar de grondbeginselen der school van DURANTE vormde, en zoo ijverig studeerde, dat hij, naauwelijks 20 jaren oud zijnde, als Componist reeds een' roem verworven had, die dagelijks toenam. CATHARINA II ontbood hem naar Petersburg, waar hij vier jaren bleef; vervolgens bezocht hij verscheiden Duitsche hoven, waar zijne opera's buitengemeen behaagden; hij heeft er over de 100 gecomponeerd, die zich allen even zeer door nieuwheid, levendigheid, luim en rijkdom van gedachten onderscheiden. Zijn beroemdste werk is *Il Matrimonio segreto*, welke opera de voorbeeldelooze eer genoot van te Weenen op bevel van Keizer LEOPOLD II tweemalen op één' avond gegeven te worden, gelijk zij ook in 1793 te Napels 57 malen achter elkander onder zijne eigen directie is uitgevoerd geworden. De omwentelingsberoerten te Napels bragten den vreedzamen kunstenaar in de gevangenis, en de mishandelingen, welke hij in dezelve onderging, hadden den 11 Januarij 1801 te Venetië zijn' dood ten gevolge. In 1806 werd zijn borstbeeld naast dat van SACCHINI en PAESIELLO te Rome in het Pantheon geplaatst.

CIMBEREN (DE). De Grieken gaven dezen naam aan het eerste Germaansche volk, dat zij leerden kennen; waarschijnlijk waren dit Scythen, die door de Massageten van de oostelijke oevers der Caspische Zee verdreven werden; dezen verdreven op hunne beurt wederom de westelijker wonende volken, die gedeeltelijk naar Azië weken, terwijl de anderen langs de Weichsel en nog verder terugweken. Dit is al wat men van den oorsprong der Cimberen weet. In de latere geschiedenis spelen zij nogtans eene gewigtige rol. Toen de Romeinen 114 jaren vóór J. C meester waren van Illyrië, Istrië, Dalmatië en Carinthië, verscheen eensklaps eene ontzettende menigte vreemde volkeren, door welken de Consul PAPYRIUS CARBO in het tegenwoordige Stiermarken geslagen werd, maar die, in plaats van naar Italië voort te dringen, noordwaarts voorttrokken, en kort daarop gemeenschappelijk met de Tiguriners in het gebied der Allobrogen vielen. De Romeinen zonden 107 jaren vóór J. C. twee legers tegen hen, onder den Consul CASSIUS LONGIUS en AURELIUS SCAURUS; maar beiden werden geslagen, het eerste door de Tiguriners en het andere door de Cimberen. De overwinnaars vielen hierop in België en Gallië. Twee nieuwe legers, met welke de Consul CAJUS MANLIUS en de Proconsul SERVILIUS CÆPIO hen te gemoet snelden, werden insgelijks geslagen; de Romeinen verloren hierbij 80,000 man. Terwijl Rome zijne laatste hoop stelde op MARIUS, doorliepen de Barbaren het overige westelijke Europa. Gallië werd deerlijk door hen verwoest, maar de Iberiërs en de Belgiërs sloegen hen terug. Nu werd tot den inval in Italië besloten; dezelve zou door de Teutonen en Ambronen op de westzijde der Alpen, en door de Cimberen en Tiguriners op de oostzijde geschieden. Nadat MARIUS de eersten drie geheele jaren afgewacht en zijne soldaten aan hunnen aanblik gewend had, sloeg hij 102 jaren vóór J. C in twee dagen hen volkomen bij Aix, in Provence. De Cimberen, die ondertusschen aan de Etsch den Consul CATULUS teruggeslagen, en zich langs den Po uitgebreid hadden, verlangden van de Romeinen land, doch werden door MARIUS 101 jaren vóór J. C. bij Vercelli geheel vernield. Sedert werden de Cimberen en Teutonen niet meer vermeld in de Geschiedenis. Een gedeelte derzelve bleef in België terug, onder den naam van Aduatikers, die Kleefsland en Gulikerland bewoonden.

CIMBERSCHE VLOED. Deze geweldige overstrooming had plaats bijna anderhalve eeuw vóór J. C., en bragt verscheiden veranderingen in de gedaante van den aardbodem te weeg; door denzelven werd Engeland van Frankrijk en Vlaanderen van Zeeland afgescheurd, en ontstonden de eilanden langs de Friesche kust; de Noord-zee drong door de duinen, en vereenigde zich met het meer Flevo, waardoor de Zuider-zee ontstond. Geheele eilanden werden door het water opgeligt, naar elders vervoerd en uitgestrekte bosschen onder dezelven begraven. Men heeft aan dezen vloed, de vermaardste sedert den zoogenaamden Zondvloed ten tijde van NOACH en den vloed van OGYGES, den naam gegeven van Cimberschen vloed, omdat men meende dat dezelve aanleiding heeft gegeven tot de verhuizing der Cimberen, wier land waarschijnlijk geheel en al door de wateren zal verslonden geworden zijn.

CIMON, Atheensch Veldheer, de zoon van MILTIADES, klom op tot dezen rang door zijne betoonde dapperheid in den slag van Salamis. ARISTIDES en anderen bezorgden hem genoegzamen invloed, om de gevaarlijke eerzucht van THEMISTOCLES, in toom te houden, die altijd het volk op zijne hand had. Met ARISTIDES het bevel voerende over eenige schepen, naar Azië gezonden, om PAUSANIAS te ondersteunen in eene onderneming tegen de Perzen, werd hij weldra opperbevelhebber over de geheele zeemagt van Griekenland. Na verscheiden roemrijke verrigtingen in Thracië, sloeg hij de Perzen aan de oevers van den Strymon, en bemagtigde het land, waar de Atheners Amphipolis bouwden, en veroverde het eiland Scyros, waar hij het gebeente van THESEUS vond, hetwelk hij van daar naar Athene bragt; daarop onderwierp hij alle steden aan de kust van Klein-Azië, en ging de Perzische vloot te gemoet, die voor den mond van den Eurymedon lag, en in rivier opvoer, om zich onder de bescherming van hare landmagt te begeven. CIMON, die haar volgde, tastte haar aan en nam of vernielde meer dan 200 schepen. Daarop landde hij en bragt het Perzische leger in volslagen wanorde. Deze beide op één' dag behaalde overwinningen beveiligden Griekenland voor allen overlast der Perzen, en noodzaakte hen den vrede te vragen. CIMON keerde toen naar Athene terug, waar zijne milddadigheid en de zware kosten, welke hij aan het verfraaijen der stad besteedde, eenige achterdochtige republikeinen aanleiding gaven om zijne verbanning te bewerken. Hij begaf zich naar Beotië, en beantwoordde in zijne ballingschap de ondankbaarheid zijner medeburgers edelmoedig door gewigtige diensten, welke hij hun bewees, terwijl PERICLES en EPHIALTES in zijne afwezigheid verscheiden veranderingen gemaakt hadden, waardoor de lagere volksklasse een buitengemeen gezag bekwam. CIMON werd eindelijk teruggeroepen en tot bevelhebber benoemd der vloot van 200 schepen, die tot een' togt naar Egypte en Cyprus bestemd was; hij sloeg daarmede de Perzische vloot op de Phoenicische kust, 450 jaren vóór J. C., en belegerde hierop de stad Citium, maar † vóór derzelver verovering, en de Atheners trokken af. Athene verloor in hem een' harer voortreffelijkste burgers; de volkspartij, welke hij altijd wederstand geboden had, kreeg nu de overhand, en stortte den staat in het bederf.

CINCINNATUS (LUCIUS QUINCTIUS), een Patriciër uit de eerste tijden der Romeinsche Republiek, evenzeer beroemd door zijne heldendaden als geacht om zijne edelmoedigheid, belangloosheid en matigheid, werd 460 jaren vóór J. C. tot Consul verkozen. De afgevaardigden, die hem dit kwamen bekend maken, vonden hem op het veld achter den ploeg. Hij bekleedde het consulschap met roem, maar weigerde voor de tweede maal deze waardigheid in het volgende jaar te aanvaarden. Daarna werd hij voor zes maanden tot Dictator

benoemd; ook ditmaal werd hij van achter den ploeg gehaald. Dadelijk snelde hij den ingesloten Consul MINUTIUS te hulp, overviel den vijand bij nacht, nam het geheele leger gevangen en verdeelde den buit onder de soldaten. Reeds den zestienden dag leide hij het dictatorschap wederom neder, en keerde naar zijn landverblijf terug. Hij was 80 jaren oud, toen hij andermaal tot Dictator verkoren werd; in deze hoedanigheid maakte hij een einde aan de woelingen van den oproerigen SPURIUS MAELIUS, en herstelde de rust in Rome, door het straffen en verstrooijen der talrijke aanhangers van dezen eerzuchtigen demagoog, toen zekere AHALA hem uit den weg geruimd had.

CINGAR is de benaming van een' werktuigelijken toestel, om in alle jaargetijden het schaatsenrijden te kunnen uitoefenen, uitgevonden door zekeren GARCIN te Parijs, die op den 1 Junij 1828 verscheiden proefnemingen daarmede in het openbaar gedaan heeft.

CINNA (LUCIUS CORNELIUS), Romeinsch Veldheer, een der driftigste aanhangers der partij van MARIUS, geraakte 87 jaren vóór J. C. tot het consulschap, en zocht door geweldige middelen de terugroeping te bewerken dergenen die door SYLLA gebannen waren; tusschen zijne partij en die van den Raad, welke OCTAVIUS, den anderen Consul, aan haar hoofd had, kwam het op de markt tot een bloedig gevecht, in hetwelk CINNA en de zijnen overwonnen en de stad uitgedreven werden. CINNA week naar de bondgenooten, en bragt 30 legioenen bij elkander, riep MARIUS en de overige ballingen tot zich, en bemagtigde Rome, waar hij vijf dagen lang een vreesselijk bloedbad aanrigtte. Het volgende jaar behield hij met MARIUS eigenmagtig het consulschap. Maar eindelijk verscheen SYLLA; CINNA wilde hem te gemoet trekken, maar de soldaten weigerden hem te volgen, en hij werd door een' Centurion vermoord 85 jaren vóór J. C. = (CNEJUS CORNELIUS), afstammeling van POMPEJUS, was een gunsteling van AUGUSTUS, die hem eindelijk tot Consul verhief. Sommigen houden den aanslag van dezen CINNA tegen het leven des Keizers, die CORNEILLE de stof geleverd heeft tot een zijner fraaiste treurspelen, voor verdicht, en het verraad van CINNA, zoo wel als de edelmoedige vergiffenis van AUGUSTUS, toen hij hetzelve ontdekt had, uitgedacht door de zucht van latere bezoldigde schrijvers, om dezen Keizer eene goedertierenheid en edelmoedigheid toe te schrijven, van welke hij bij andere gelegenheden zoo weinig blijken gaf.

CINO DA PISTOJA, geboren te Pistoja in 1270, alwaar hij tot 1307 het regterambt bekleedde, wanneer de bloedige burgertwist der zoogenaamde Blanken en Zwarten hem noodzaakte te vlugten, onthield zich eenigen tijd in Lombardijen en in Frankrijk; in 1314 was hij nogtans weder in Italië, want in dat jaar gaf hij te Bologna zijne Commentariën op den Codex van JUSTINIANUS in het licht, waarmede hij zulk een' grooten roem verwierf, dat men aan verscheiden hoogescholen hem als Professor der regtsgeleerdheid begeerde. Hij onderwees deze wetenschap te Treviso, Perugia en te Florence. De beroemde BARTOLO was zijn leerling. In 1336 keerde hij naar Pistoja terug, en † aldaar in het volgende jaar. CINO behoort ook onder de beste Italiaansche dichters vóór PETRARCA; zijne gedichten werden voor het eerst te Rome in 1568 gedrukt; in 1589 verscheen te Venetië een tweede deel; in 1812 heeft CIAMPI te Florence eene nieuwe uitgave bezorgd.

CINQ-MARS (HENRY COIFFIER DE RUZÉ, Marquis DE), tweede zoon van den Maarschalk D'EFFIAT, geboren in 1620, geraakte door den invloed van den Kardinaal DE RICHELIEU in groot aanzien aan het hof van LODEWIJK XIII, en won de genegenheid des Konings in een' hoogen graad. De eerzucht verleidde hem nogtans tot ondankbaarheid en verraad; hij zocht den Kardinaal bij den Koning in ongunst te brengen, om minister in zijne plaats te worden, en verleidde GASTON, Hertog van Orleans, broeder van LODEWIJK XIII, die den Hertog van Bouillon tot zijne partij overhaalde, tot landverraad; zij zonden zekeren FONTRAILLES naar Madrid, die een verdrag sloot met het Spaansche hof, om eene omwenteling in Frankrijk te bewerken. De Koning te veld trekkende, om Roussillon te veroveren, verzelde CINQ-MARS hem; maar RICHELIEU, het verdrag van Madrid ontdekt hebbende, gaf er den Koning kennis van, en de onvoorzigtige CINQ-MARS werd te Narbonne gevat, de Hertog van Orleans leverde de bewijzen van zijne schuld, en liet CINQ-MARS alleen boeten voor dit verraad, alzoo hij te Lyon den 13 Sept. 1642 onthalsd werd.

CINTRA is eene stad met een kasteel in de Portugesche provincie Estremadura, aan den Taag, niet ver van Lissabon. Op het kasteel † de afgezette Koning ALFONSUS IV in 1683 als gevangene. = (GONZALES DA) deed in 1441 eene ontdekkingsreis naar de kust van Afrika, welke hij hervatte in 1445; doch schipbreuk geleden hebbende, werd hij met zijn volk door de negers vermoord. = (PEDRO DA) ondernam in 1462 insgelijks eene reis naar Afrika, om de ontdekkingen te vervolgen langs de kust van Guinea; hij kwam tot aan de kaap, sedert Kaap Mesurado genoemd. Twintig jaren later deed hij eene tweede reis, met hetzelfde oogmerk, op eene vloot onder het bevel van DIEGO DA AZAMBUJA, die zijn' togt vervolgde tot aan het punt Del Mina, waar de Portugezen eene sterkte bouwden.

CINYRAS, Koning van Cyprus, was de vader van ADONIS, dien hij in bloedschande verwekte met zijne dochter MYRRHA. De fabelleer houdt hem voor den stichter van Paphos en Smyrna; den ontdekker der kopermijnen op het eiland Cyprus en den uitvinder der dakpannen.

(nomine bene merenti fecit.

C. I. O. N. B. M. F. Verkorting van *Civium illius omnium*

CIPPUS (MARCUS GENUTIUS), een dapper Romeinsch Veldheer, gedroomd hebbende dat hij, in den Tyber ziende, bemerkte dat hij hoornen op het voorhoofd had, vroeg, alzoo hij waarschijnlijk ongetrouwd was, een' wigchelaar naar de beteekenis van dezen droom. De profeet vond in dezen droom eene voorspelling dat CIPPUS Koning van Rome zou worden; maar deze, geen lust hebbende in het koningschap, verliet vrijwillig Italië, zonder iemand te zeggen waar hij heen ging, om alzoo de profeeij te logenstraffen. De Romeinen vonden deze zedigheid van CIPPUS zoo schoon, of misschien wel zijne ligtgeloovigheid zoo belagchelijk, dat zij tot eene gedachtenis een gehoorndmanshoofd aan de poort plaatsten, uit welke hij vertrokken was.

CIPRIANI (GIAMBATTISTA), Schilder en Graveur, geboren te Pistoja in 1732, begaf zich naar Rome, waar hij door vlijtige oefening uitmuntende bekwaamheden in de behandeling van het penseel verkreeg. Eenige Engelschen bewogen hem naar Londen te gaan; hier werd hij een der eerste leden van de in 1769 opgerigte koninklijke Akademie. † aldaar in 1785. BARTOLOZZI heeft veel naar hem gegraveerd, en hij zelf heeft ook eenige zijner schilderstukken in het koper gebragt.

CIRCASSIë is een groot landschap in het noord-westelijk gedeelte van Azië, hetwelk ten oosten aan de Caspische zee, ten westen aan den Don en de Azofsche zee, ten noorden aan Astrakan en ten zuiden aan Mingrelië en het gebergte Caucasus grenst. De Circassiërs zijn deels Russische, deels Turksche onderdanen, en zijn het als nomaden somtijds beurtelings van beiden, even zoo ook Christenen of Turken, en sommigen het een noch het ander. Daar zij een zwervend leven leiden, is er, behalve de stad Tsirki, in het geheele land geen vlek of dorp te vinden; zij onthouden zich met hun vee meest in de bosschen, en naderen slechts de Russische of Turksche grenzen, om slaven, honig, was en pelterijen tegen andere voorwerpen te verruilen. Eenige Circassiërs dienen nogtans onder de Russische legermagt.

CIRCE komt in de fabelleer voor als de dochter van HYPERION en ASTEROPE, zuster van AËTES en PASIPHAË; zij was eene vermaarde tooveres, en bewoonde een eiland op de westkust van Italië. Toen ULYSSES op zijn' terugtogt van Troje door storm op haar eiland geworpen was geworden, zond hij EURYLOCHUS met een gedeelte zijner manschappen, om dit eiland te onderzoeken; zij werden door CIRCE met spijze en drank onthaald, doch daardoor in zwijnen veranderd. EURYLOCHUS, die uit voorzigtigheid niets genuttigd had, en daardoor deze herschepping ontgaan was, gaf ULYSSES van dit voorval berigt. Deze ging hierop zelf aan land; onder weg ontmoette hij MERCURIUS, die hem de plant moly gaf, als een middel om zich tegen de betoovering te beveiligen en zijne medgezellen te onttooveren. Op den raad van MERCURIUS ging hij met het bloote zwaard bij CIRCE, alsof hij haar wilde dooden, en dwong haar bij den Styx te zweren dat zij hem geen leed doen en zijne medgezellen onttooveren zou. ULYSSES bleef een geheel jaar bij haar, en maakte haar moeder van twee zonen, AGRIUS en LATINUS genaamd.

CIRCULATIE, Fr. *Circulation*, Omloop, b. v. van het bloed, het geld, geruchten, meeningen, enz.

CIRCUMCELLIONES. In de IV eeuw, zoo vruchtbaar in ketters en ketterijen, ontstond onder de Donatisten eene secte van razende geestdrijvers, die men *Circumcelliones* (rondzwervers) noemde, om dat zij, onder het plegen van allerlei moedwil en wreedheden, van de eene plaats in Afrika naar de andere trokken. Het waren meest verwilderde boeren, die, uit onzinnigen geloofsijver, den ploeg verlieten en de gelofte deden van geene vaste woonplaats te hebben, omdat CHRISTUS ook geene plaats had, waar hij zijn hoofd kon nederleggen; zij noemden zich »wrekers der geregtigheid en beschermers der »verdrukten," stelden de slaven in vrijheid, dwongen op de openbare wegen de meesters uit hunne rijtuigen te stappen, en hunne slaven daarin plaats te laten nemen; zij ontsloegen de schuldenaars van betaling, door de schuldeischers dood te slaan, zoo zij de schuld niet wilden kwijtschelden. In het eerst bedienden zij zich van geen zwaard, om dat CHRISTUS zijnen Apostelen het gebruik van hetzelve verboden had; maar zij wapenden zich met staven, die zij »staven »Israëls" noemden, waarmede zij een' mensch armen en beenen aan stuk sloegen, zonder hem te dooden, om het zesde gebod niet te overtreden; maar naderhand waren zij zoo naauwgezet niet meer, en gebruikten alle wapenen zonder onderscheid; hun moordkreet was »God de eere!" en deze kreet was verschrikkelijker dan het brullen van een' leeuw. Voorts leefden zij in overdaad en wellust, en voerden eenige ontuchtige vrouwlieden met zich, die zij »heilige »maagden" noemden; hunne aanvoerders gaven zich den titel van »Leidslieden der heilige heirscharen." Wanneer zij van het bloed van anderen verzadigd waren, zochten zij zelf somwijlen een' geweldigen dood. Eenigen sprongen van eene hooge rots zich te barsten, anderen verbrandden zich of sprongen in de zee, om als martelaars geëerd te worden; wie op een' vrijwilligen marteldood aanspraak maakte, kondigde vooraf zulks aan, en men gaf hem van

dat oogenblik af het lekkerste te eten en te drinken. Na deze voorbereiding verloste zulk een razende dweeper door zijn' vrijwilligen dood de aarde van een afschuwelijk monster.

CIRCUS was bij de oude Romeinen een gebouw, zonder dak, in welks omtrek de wedloopen te paard en met wagens gehouden werden, en hetwelk ook tot een worstelperk en andere schouwspelen gebruikt werd. Deszelfs gedaante was een langwerpig vierkant, doch het eene einde vormde een' halven cirkel, waar ook de ingang was. Aan wederzijden bevonden zich de trapswijze verhoogde zitplaatsen voor de aanschouwers, en daaronder de stallen voor de paarden en wagens of de hokken voor de wilde dieren. De open plaats in het midden (*arena*) was met zand bestrooid, en in de lengte in tweeën verdeeld door een' muur (*spina*), twaalf voeten breed en zes voeten hoog; op dezen muur stonden tempeltjes, altaren, standbeelden, obelisken en drie kegelvormige torentjes (*metae*) aan ieder einde; bij de eerste *meta* stonden zeven kolommen met bollen (*ova*) op eene punt gestoken, van welke bij ieder' omloop een afgenomen werd. Het grootste dezer gebouwen te Rome was de *Circus maximus*, door TARQUIJN DEN OUDEN gebouwd, 9332 voeten lang en 2187 voeten breed, en kon bij de 300,000 aanschouwers bevatten. JULIUS CÆSAR had dezen Circus vergroot en verfraaid; onder NERO werd hij door brand verwoest, en onder ANTONINUS PIUS stortte hij in; TRAJANUS bouwde hem weder op en CONSTANTIJN leide de laatste hand er aan. Tegenwoordig zijn er weinig sporen meer van overig. De Circus van CARACALLA heeft nog het langst stand gehouden.

CIRKEL is in de meetkunst eene ruimte door ééne kromme lijn besloten, die tot zich zelve terugkeert, en de omtrek des cirkels genoemd wordt, en welke zoodanig getrokken is, dat al de lijnen, die men uit elk harer stippen naar één stip, binnen den cirkel gelegen, trekt, aan elkander gelijk zijn, als AC, FC, DC, BC, EC. Het stip C wordt het middelpunt genoemd; de lijnen AC, FC, enz. heeten de stralen, en eene lijn AB, die door het middelpunt C gaat, en aan wederzijden den omtrek in A en B ontmoet, draagt den naam van middellijn. Een gedeelte van den omtrek, als AF, FD, enz. heet cirkelboog. De omtrek des cirkels wordt in 360 gelijke deelen verdeeld, welke graden genoemd worden. = (BIJ-) (*Epicyclus*) is in de sterrekunde der Ouden een cirkel waarin zich de zon zou bewegen, waarvan het middelpunt zich bevindt aan den omtrek van eenen cirkel, die met de aarde hetzelfde middelpunt heeft, zoodanig dat het middelpunt van den Bijcirkel den omtrek van den grooten cirkel eenparig van het westen naar het oosten doorloopt, terwijl de zon zelve den Bijcirkel in eene tegenovergestelde, rigting, die van het oosten naar het westen, zou doorloopen. = (MAAN-) is in de tijdrekenkunde een tijdverloop van 19 jaren of 6939 dagen, waarin 235 maneschijnen komen, zoodat de nieuwe manen na deszelfs verloop weder op dezelfde dagen van het jaar komen. Deze cirkel werd door METON, 430 jaren vóór de gewone jaartelling ontdekt, en door de Grieken, als eene ontdekking van aanbelang, met gouden letters opgeschreven: van daar, dat men thans nog het jaar van den maan-cirkel het Gulden getal noemt. Het jaar vóór de gewone jaartelling was het eerste van een' Maancirkel. Om dus te weten welk het Gulden getal van 1831 is, telle men 1 bij 1831; de som 1832 deele men door 19: komt 96; de rest 8 geeft het Gulden getal van het jaar 1831. = (ZONNE-) is in de tijdrekenkunde een tijdverloop van 28 jaren, na hetwelk de dagen der week wederom op dezelfde datums der maand terugkomen. Men rekent dezelve te beginnen met het negende jaar vóór de Christelijke jaartelling. Om dus te weten welk jaar van den Zonnecirkel het jaar 1831 is, telle men 9 bij 1831: komt 1840; deze som deele men door 28: komt tot quotient 65; de rest 20 geeft dus te kennen dat het jaar 1831 het 20e jaar van den 66 Zonnecirkel is.

CIRKELS (GROOTE) zijn die, welke door het middelpunt van den bol gaan, en dus deszelfs inhoud zoowel als oppervlakte in twee gelijke deelen verdeelen; daarentegen zijn KLEINE CIRKELS, die welke niet door het middelpunt gaan. Tot de eerste behooren de *evenaar*, de *ecliptica*, de *meridianen* en de *horizonts;* tot de laatste de Parallel- en Pool-cirkels. = (PARALLEL-) zijn de kleine cirkels die, evenwijdig aan den evenaar, op den bol getrokken worden, om in de aardrijkskunde de breedte der plaatsen, en in de sterrekunde de *declinatie* te bepalen. = (POOL-) zijn twee parallel-cirkels, die op den bol getrokken worden op een' afstand van $23\frac{1}{2}$ graden van elke der beide polen; zij worden dus genoemd, dewijl de polen der Ecliptica in dezelve gelegen zijn, en zij besluiten de beide koude of bevrozen luchtstreken in zich. = (BREEDTE-) zijn in de sterrekunde de cirkels, die men loodregt op de Ecliptica trekt, om de breedte van eenige ster of derzelver afstand van de Ecliptica te bepalen. = (DECLINATIE-) zijn in de sterrekunde de cirkels, die door de polen gaan, en den evenaar loodregt doorsnijden, omdat door dezelve de declinatie of de afstand der hemelligchamen van den evenaar bepaald wordt; zij worden ook uur-cirkels genaamd, omdat zij dienen om den tijd aan te wijzen, alsmede meridianen. Zie MERIDIAAN.

C. I. S. Verkorting van *Colonia Julia Sutrina.*

CISALPIJNSCHE REPUBLIEK. Toen na den slag bij Lodi, den 10 Mei 1796, BONAPARTE den 20 Mei de vrijheid van Lombardijen geproclameerd had, vormde hij uit dit landschap de Transpadaansche en uit Bologna en Ferrara de Cispadaansche Republiek; weldra werden bij de Cispadaansche Republiek ook Modena en Reggio getrokken, en bij den vrede van Tolentino, den 19 Februarij 1797, stond de Paus, behalve Bologna en Ferrara, ook Romagna, benevens het landschap Mesola aan Frankrijk af, die insgelijks met de Cispadaansche Republiek vereenigd werden. Deze Republiek bekwam den 17 Mei 1797 eene constitutie, en, met de Transpadaansche tot een geheel verbonden, den naam van Cisalpijnsche Republiek; onder dezen naam werd zij bij den vrede van Campo-Formio, den 17 October, door den Keizer als eene zelfstandige mogendheid erkend. Zij bevatte Lombardijen, Mantua, de Venetiaansche provinciën Bergamo, Brescia, Crema, Verona en Rovigo, het hertogdom Modena, het Prinsdom Massa en Carrara en de drie pauselijke legatiën Bologna, Ferrara met Mesola en Romagna; kort daarna werden ook de tot Graubunderland behoorende landschappen Valtelin, Worms en Clavenna met dezelve vereenigd, en de nieuwe in 10 departementen verdeelde Republiek bevatte eene uitgestrektheid van 771 □ mijlen met eene bevolking van 1,500,000; de zetel der regering was Milaan; in 1798 sloot zij een aanvallend en verwerend verbond en handelverdrag met Frankrijk. Toen in 1799 de oorlog tusschen Oostenrijk en Frankrijk op nieuw uitborst, werd zij weldra door den voorspoed der Oostenrijksche en Russische wapenen ontbonden, doch door BONAPARTES overwinning bij Marengo, den 14 Junij 1800, spoedig hersteld, met de landschappen Novarese en Tortonese vergroot en, bij den vrede van Luneville, den 9 Februarij 1802 door Oostenrijk op nieuw erkend. Den 28 Jan. 1802 nam zij den naam van Italiaansche Republiek aan, en koos BONAPARTE tot haren President; maar reeds den 17 Maart 1803 verklaarde zij hem tot Koning van Italië.

CISRHENAANSCHE REPUBLIEK. Na de schepping der Cisalpijnsche en Ligurische Republieken, in een' tijd dat eenige staatkundige dweepers den republikeinschen regeringsvorm voor den besten hielden, zochten ook enkele steden zich in republieken te hervormen; verscheiden aan den Rijn gelegen steden, als Keulen, Aken, Bonn en anderen verklaarden onder Fransche bescherming zich onafhankelijk, en proclameerden zich in September 1797 als Cisrhenaansche Republiek; doch alzoo bij den vrede van Campo Formio den 17 October 1797 de afstand van den linker Rijnoever aan Frankrijk bepaald werd, heeft de Cisrhenaansche Republiek slechts eenige dagen bestaan, en werd door hare Fransche moeder reeds kort na hare geboorte verslonden.

CISTERCIENSEN, eene monnikenorde, dus genaamd naar de stad Citeaux, in Frankrijk, waar dezelve haar eerste klooster had, is op het einde der XI eeuw ingesteld door den H. ROBERT. Door den ijver van den H. BERNARD, Abt van Clairveaux, was deze orde eene eeuw later reeds tot 800 rijke abdijen in verscheiden landen van Europa aangegroeid. De Cistercienser monniken paarden met hunne gewone kloosterbezigheden van vasten, bidden, enz. de beoefening der letteren, wisten zich van het bisschoppelijk opzigt onafhankelijk te maken, en vormden eene aristocratische monnikenrepubliek, die geregeerd werd door een' hoogen Raad, die uit den Abt van Citeaux, als algemeen opperhoofd, en de Abten van Clairveaux, La Ferté, Pontigni en Morimond, in Frankrijk, en 20 vreemden bestond, en aan welken de in het eerst jaarlijks, maar naderhand om de drie jaren gehouden algemeene kapittels der Abten en Prioren van alle Cistercienser kloosters verantwoordelijk waren. Deze Raad stond onmiddellijk onder den Paus. In Frankrijk noemden zij zich Bernardijnen. Deze monnikenorde, uit welke verscheiden anderen voortgesproten zijn, geraakte reeds vóór de hervorming in verval, en ging na dezelve allengs geheel te niet; thans zijn er nog eenige weinige Cistercienser kloosters in Spanje, Polen en de Oostenrijksche Staten; het laatste in de Neder-Lausitz werd in 1817 door de Pruissische regering, gelijk vroeger al de kloosters van deze orde in Silesië, geheel afgeschaft.

CITADEL is eene nabij eene versterkte stad gebouwde kleinere vesting, dienende om dezelve te beschermen tegen een' vijand van buiten, of de muitzucht der inwoners in toom te houden. Onder alle Citadellen der geheele wereld heeft die van Antwerpen de meeste vermaardheid en een gewigtig belang voor de geschiedenis. Deze geduchte sterkte werd in 1568 nagenoeg in de tegenwoordige gedaante aangelegd door den Hertog van Alba, toen hij MARGARETA VAN PARMA in de landvoogdijschap der Nederlanden vervangen had; dezelve heeft eene vijfhoekige gedaante, en is in den laatsten tijd zoodanig versterkt dat de verdediging gemakkelijk, de toenadering moeijelijk en de bestorming genoegzaam onmogelijk is. Op het ruime plein had de trotsche Hertog van Alba zijn standbeeld doen oprigten, gegoten van het geschut, veroverd in den slag van Jemmingen; doch het stond nog geene drie jaren, want zijn opvolger REQUESENS deed hetzelve afwerpen en in een' kelder bergen, waaruit het in 1577 door de Antwerpenaars voor den dag gehaald en verbrijzeld werd, bij gelegenheid dat zij van de Algemeene Staten verlof bekomen

hadden om het kasteel te slechten, hetwelk echter slechts ten deele geschiedde. De Hertog van Parma deed naderhand alles wederom opbouwen en in den vorigen staat herstellen. In de XVII en XVIII eeuw veranderde deze oude sterkte meermalen van bezitter; na den slag van Ramillies in 1706, vierde de dappere Veldheer Marlborough hier met de bondgenooten zijne luisterrijke overwinning op de Franschen; in 1747 werd de Citadel door Lodewijk XV bezocht, en onder de regering van Maria Theresia graasde het vee op de wallen, die met geboomte beplant waren, terwijl de geheele sterkte slechts als eene merkwaardige oudheid beschouwd en in wezen gehouden werd. Eerst bij het ontstaan der beroerten in België onder de regering van Joseph II kreeg de Citadel van Antwerpen wederom eenig gewigt; onder zijn' opvolger Leopold II werden de verdedigingswerken hersteld, maar de Franschen in 1792 Antwerpen vermeesterd hebbende, gaf de Citadel met eene bezetting van 1100 man zich over aan den Generaal Miranda, nadat zij, vier dagen na het openen der loopgraven, slechts vier uren was beschoten geworden; doch het volgende jaar werd zij, na den slag van Neerwinden, door de Franschen den Oostenrijkers wederom ingeruimd vóór dezen het beleg nog ondernomen hadden. Na de vereeniging van België met Frankrijk stelde Carnot de vesting met ontzettende kosten in een' geduchten staat van tegenweer, verduurde bij den val van Napoleon eene blokade van vier maanden, en een bombardement van drie dagen, eer hij haar met de stad in 1814 aan den Engelschen Generaal Graham overgaf. Bij de vereeniging van België met het Koningrijk der Nederlanden werd de sterkte in goeden staat onderhouden. Ten tijde van den Brusselschen opstand, die in Augustus 1830 uitborst, hield men het oproerig gemeen te Antwerpen bijkans twee maanden in ontzag, doch den 19 October zag de Generaal Baron Chassé zich genoodzaakt de stad in staat van beleg te verklaren. Hoe vreesselijk deze wakkere grijze held op den 27 October 1830 het schandelijke wangedrag der oproerige Antwerpenaars getuchtigd heeft, door de stad uit de Citadel te bombarderen, terwijl dezelve gelijktijdig uit de gewapende vaartuigen op de Schelde hevig beschoten werd, is algemeen bekend, en het verdient opmerking dat deze sterkte eerst na 262 jaren aan de eigenlijke bestemming beäntwoord heeft, waartoe de Hertog van Alba haar, doch met een geheel ander oogmerk, gebouwd had. Zoo strekte een middel, door dezen bloeddorstigen satraap van den afschuwelijksten tiran toen vruchteloos aangewend tot verderf van een onderdrukt en mishandeld volk, na derdehalve eeuw een' der dapperste veldheeren van den besten der Koningen tot middel om datzelfde volk te behoeden voor de uitwerkingen der muitzuchtige razernij der ondankbare Belgen, en dezelve voor hunne oproerige vermetelheid met dubbel verdiende strengheid te straffen.

CITATIE, Lat. *Citatio*, oproeping, opontbod; dagvaarding voor eene regtbank, aanhaling van plaatsen uit zekere schrijvers, tot opheldering of bewijs.

CITEAUX, eene stad in Frankrijk, in het voormalig Bourgogne, 5 mijlen van Dijon. Zie Cistercienser.

CITO, Lat. *cito;* snel, spoedig. Dit woord stelt men op het adres van een' brief, die terstond besteld moet worden, somtijds met de bijvoeging van dubbel port daarvoor te mogen vorderen.

CITOYEN. Dit Fransche woord, *Burger* beteekenende, in een' ruimeren zin dan *Bourgeois*, werd reeds vóór de Fransche omwenteling als titel gebezigd; Rousseau was *Citoyen* van Geneve en Du Belloy *Citoyen* van Calais; doch in de laatste 10 jaren der vorige eeuw was *Citoyen* in de Fransche Republiek de eenige titel, dien men voeren mogt; andere door Franschen invloed geschapen of herschapen republieken volgden dit tot in het overdrevene en bespottelijke na, zonder te bedenken dat de benaming *Burger* in een' gezonden wijsgeerig-staatkundigen zin nimmer als titel kan gebezigd worden, zoo min als die van *Boer, enz.*, en oorspronkelijk slechts eene onderscheiding tusschen stadbewoners en landlieden aanduidt. Zie Burger.

CITROEN is de bekende vrucht van een' uit Medië naar het zuiden van Europa verplanten boom. Het sap van deze vrucht bevat een zeer heilzaam bederfwerend zuur, en dient tot menigvuldig huishoudelijk gebruik, het vervaardigen van Punch en andere dranken; uit de schil wordt de welriekende Bergamotolie gewonnen. De Citroenen zijn voor Portugal, Spanje en Italië een gewigtig handelartikel; zij worden, niet volkomen rijp, in papier gewikkeld, in kisten van 600 tot 800 stuks geheel Europa door verzonden. Het spreekt van zelve dat er onderscheiden soorten van Citroenen zijn, meestal genaamd naar de landstreek, welke dezelve voortbrengt.

CITTERS (van) is een deftig en Zeeuwsch geslacht van hetwelk tegenwoordig nog afstammelingen bestaan, en in de XVII en XVIII eeuw verscheiden zeer bekwame en verdienstelijke staatsmannen heeft opgeleverd, die met lof in onze Vaderlandsche Geschiedenis vermeld zijn.

CIUDAD-REAL is eene tamelijk groote stad in Nieuw-Castilië, aan de Guadiana; zij is niet zeer volkrijk; de omstreken zijn buitengemeen vruchtbaar, doch het ontbreekt aan handen om den bodem te bebouwen; men vindt er de beste muilezels en vroomste monniken van geheel Spanje, en eene menigte bijen, de eenigste schepsels, die hier nuttig werkzaam zijn. = RODRIGO is eene stad en vesting in het Spaansche koningrijk Leon, op de grenzen van Portugal, met 1100 inwoners, die den 10 Julij 1810, na eene dappere verdediging, door de Franschen werd ingenomen. Massena moest bij zijn' aftogt uit Portugal deze vesting aan haar lot overlaten. Met den aanvang van 1812 werd zij door de Engelschen onder Wellington belegerd en den 20 Januarij stormenderhand ingenomen; de bezetting verdedigde zich van huis tot huis. De Cortes verhieven Wellington tot Hertog van Ciudad-Rodrigo en Grande van Spanje van de eerste klasse.

C. I. V. Verkorting van *Colonia Iulia victrix*.

CIVETKAT, *Viverra civetta* L., is een klein viervoetig dier van het frettengeslacht, omtrent anderhalven voet lang, met een' spitsen kop, ronde ooren, korte vijfvingerige pooten en ruigen staart; de huid is grijs met fraaije zwarte vlekken en strepen; het dier heeft aan het achterlijf een beursje waarin zich eene welriekende vloeistof verzamelt, Civet genaamd, om welke te bekomen het opgevangen en in hokken tam gemaakt wordt. De Civetkat behoort in China, Oost-Indië en Afrika te huis.

CIVIEL, van *Civis*, Burger, beteekent zoo veel als burgerlijk, b. v. burgerlijk regt (*Jus civile*), hetwelk bij de oude Romeinen tegenover het regt der volken (*Jus gentium*) gesteld was; tegenwoordig staat civiel regt tegenover crimineelregt (strafregt), gelijk men ook civiele en crimineele wetboeken heeft. In eene geheel andere beteekenis wordt dit woord genomen, als men van de civiele lijst spreekt, want daaronder bedoelt men wat in sommige Staten tot onderhoud van den Vorst en zijn Huis bestemd is, in onderscheiding van de eigenlijke staatsuitgaven, die trouwens in iedere goede staatshuishouding van de persoonlijke uitgaven van den Regent onderscheiden zijn. Eindelijk beduidt dit woord ook beschaafd, beleefd.

CIVILE (François), een Normandsch edelman, voerde het bevel over eene compagnie der Protestantsche bezetting van Rouen, en lag zwaar gekwetst in het hospitaal, toen deze stad door het koninklijk leger stormenderhand werd ingenomen; de woedende overwinnaars smeten hem het venster uit op een' mesthoop, waar hij drie dagen daarna door zijn' knecht werd gevonden en in veiligheid gebragt. Hij herstelde en leefde nog 50 jaren.

CIVILIS (Claudius), Veldheer der Batavieren, diende langen tijd den Romeinen, die zijne dapperheid en goede diensten met ondank beloonden, hem ten tijde van Nero gevankelijk naar Rome voerden, en zelfs zijn' broeder om het leven bragten. Hunne onderdrukkingen en verongelijkingen eindelijk moede, nam hij de tweespalt waar tusschen Vitellius en Vespasianus, om de Batavieren tot opstand aan te sporen en de wapenen tegen de Romeinen op te vatten; hij sloot hierop een verbond met de Caninefaten, ontbood de Friezen tot hulp en overviel de Romeinsche legioenen aan den Rijn onder Aquilius, die geslagen werd; vervolgens behaalde hij de overwinning in twee veldslagen tegen Lupercus en Herennius Gallus, die de zijde van Vitellius hielden, terwijl Civilis voorwendde voor Vespasianus te strijden. Versterking bekomen hebbende van verscheiden Germaansche en Galliasche volkeren, die, op het voorbeeld der Batavieren, insgelijks het Romeinsche juk hadden afgeworpen, tastte hij de Romeinen aan in hunne versterkte winterlegeringen, in welke hij eene vreesselijke verwoesting aanrigtte, en veroverde hunne vloot van 24 schepen, waardoor hij in staat gesteld werd om zijn' vijand ook te water te bestoken; met afwisselend geluk hield hij den waterstrijd vol tegen Cerialis, die het bevel voerde over eene veel talrijker vloot van zwaarder schepen. Twee jaren had deze bloedige oorlog geduurd, toen Vespasianus onder de hand Civilis den vrede liet aanbieden, die, eenige nadeelen geleden hebbende door den afval zijner bondgenooten, en ziende dat de Batavieren zelven den oorlog moede waren, zich tot onderhandelen genegen verklaarde; de plaats daartoe werd gekozen op eene in het midden afgebroken brug over den IJssel, en waar ook de vrede tusschen Cerialis en Civilis tot stand kwam. De oorlogen der Batavieren tegen de Romeinen zijn uitvoerig beschreven door Tacitus, zoo mede door den Marquis de S. Simon, onder den titel van *Histoire de la Guerre des Bataves et des Romains*, in fol. Amst. 1770, met vele kaarten en platen. F. van Steenwijk gaf in 1774 een zoogenaamd heldendicht in XVI zangen, den opstand der Batavieren behelzende, in het licht, waarin hij eigenlijk Tacitus tot in de geringste bijzonderheden toe gevolgd en berijmd heeft.

CIVILISATIE, van *Civis*, Burger: dus zoo veel als verburgerlijking; beschaving. De mensch wordt door gezellige zamenwoning beschaafd, en de voordeelen der beschaving worden slechts in een' welgeregelden burgerstaat genoten, die verscheiden nuttige inrigtingen daarstelt, om de beschaving te bevorderen en in stand te houden.

CIVISMUS, Fr. *Civisme;* dit woord is afkomstig uit de Fransche revolutietaal, en zou Burgerdeugd moeten beteekenen, maar beteekende onder het republikeinsche schrikbewind hetgene de wereld met afgrijzen als Jakobinismus heeft leeren kennen. In een' gezonden zin is Civismus het tegenovergestelde van Aristocratismus.

C. L. Verkorting van *Centurio legionis*.

CLAESSEN (Antoni) predikte voor de eerste maal te Leeuwarden, den 6 September 1566, nadat de kerk alvorens van altaren en beel-

den ontledigd was geworden. De Predikant werd door den Burgemeester TJEBE WALLES, een' ijverig' Protestant, en een goed gedeelte gewapende burgers naar den predikstoel gebragt; des namiddags beklom de Predikant MARTINUS ELIAGUS op dezelfde wijze den predikstoel, en 14 dagen daarna werd door beide leeraars het H. Avondmaal voor de eerste maal met de gemeente gehouden. Vruchteloos ontbood de Graaf van Aremberg, Stadhouder van Friesland, de Burgemeesters bij zich, en vorderde dat zij de kerk wederom in den vorigen staat zouden laten herstellen en de predikanten wegzenden; doch zij verontschuldigden zich met de onmogelijkheid, uit hoofde van het groot gedeelte der inwoners, die der hervorming waren toegedaan. = (CORNELIS), Vice-Admiraal van Zeeland, hielp den Admiraal BOTZOT in 1674 den vermaarden zeeslag tegen de Antwerpsche vloot winnen, wier Admiraal ADOLF VAN HAAMSTEDE met verscheiden schepen hun in handen viel. Eenige weken later verzelde hij insgelijks BOTZOT tot het ontzetten van Leyden, door de Spanjaards reeds op het punt van overgave gebragt.

CLAESZOON (AARTJE), zie AARTJE VAN LEYDEN.

CLAIRAUT (ALEXIS CLAUDE), geboren te Parijs den 7 Mei 1713, deelde met NEWTON, EULER en D'ALEMBERT den roem, dien zij als groote wiskundigen in hunnen tijd verwierven. Naauwelijks 12 jaren oud, leverde CLAIRAUT aan de Akademie der wetenschappen eene verhandeling over vier krommen met merkwaardige eigenschappen; met zijn 18 jaar werd hij lid der Akademie op bijzondere vergunning des Konings, en verzelde de Akademisten, die naar Lapland gingen, om een' graad van den meridiaan te meten, ter bepaling van de gedaante der aarde. Na zijne terugkomst schreef hij verscheiden belangrijke werken over allerlei wis- en sterrekundige onderwerpen. † den 17 Mei 1765.

CLAIRON, eigenlijk CLAIRE JOSEPHE HIPPOLYTE LEYRIS DE LA TUDE, geboren in de nabijheid van Condé in 1723, toonde reeds vroeg eene onwederstaanbare zucht voor het tooneel, hetwelk zij reeds met haar 12 jaar betrad. Zij speelde eenige jaren onopgemerkt allerlei rollen op de schouwburgen in Fransch Vlaanderen, zong in de opera's en danste in de balletten. Doch in 1743 trad zij te Parijs met de rol van PHEDRA op; de uitstekende bekwaamheden, welke zij in deze en vervolgens in andere treurspelrollen betoonde, stelden haar in gelijken rang met de beroemde DUMESNIL. Meer dan 20 jaren was zij de afgod des publieks; doch haar hoogmoed en hardnekkige eigenzinnigheid bragten haar toen in ééns ten val. In 1765 weigerde zij namelijk op het tooneel te verschijnen met den tooneelspeler DUBOIS; het publiek riep dat men haar naar de gevangenis moest brengen, hetwelk inderdaad den volgenden dag geschiedde. Na haar ontslag verliet zij Parijs, en leefde 17 jaren aan het hof van den Markgraaf van Anspach. In 1782 kwam zij in Parijs terug. † aldaar den 18 Januarij 1803. Hare in 1799 uitgegeven *Mémoires* (herdrukt in 1822) behelzen zeer veel wetenswaardigs, belangrijks en leerzaams aangaande de tooneelspeelkunst.

CLAN heet in Schotland de bezitting van een' landheer; de titel van dezen is Laird. Het erfelijke Clanwezen had reeds plaats ten tijde van de Romeinsche heerschappij in Britannië; hetzelve is kennelijk in de liederen van OSSIAN, behoort tot de grondstof der romans van WALTER SCOTT, verklaart de verkleefdheid der Lairds aan den Pretendent, den dienst der Schotsche regimenten in de vastelandsoorlogen en de toelating der Engelsche regering dat enkele landheeren vele duizenden hunner onderhoorigen uit het binnenland met geweld naar de kusten verplaatsen en noodzaken van landbouwers visschers te worden. De Schotsche Lairds hadden een' Koning, die nogtans niets te zeggen had in de betrekkingen der Lairds tot hunne onderhoorigen; deze hadden in de *Takesmen* eene soort van adel; de Takesman was in tijd van vrede Regter in eene of meer gemeenten en in tijd van oorlog de aanvoerder der opgeroepen manschappen, daarbij heffer der schattingen *in natura* aan den Laird, welke in dassenvellen, vederen, gedroogden visch en schapen bestonden; de aal- en zalmvangst in de binnenmeren, de jagt in de parken der Lairds en der Takesmen was een eigendom dezer bevoorregten onder de Bergschotten, en overigens de jagt, visscherij en het weiden van vee op de bergen voor iedereen vrij. De Bergschot bezat als grondeigenaar zijne woning, akkers en weiden; daarvan betaalde hij eene geringe belasting en was verpligt tot eenige vroondiensten aan den Laird of den Takesman; hij kon zijne Clan verlaten en zijn roerend goed mede nemen. Pachtcontracten met hunnen Laird of Takesman kenden de Bergschotten niet. Het meeste voordeel trokken eertijds de Schotsche Lairds van hunne onderhoorigen door de vrijwillige aanwerving tot den krijgsdienst buiten 's lands; een regiment of eene compagnie Bergschotten was het gewone uitzet van de jongste zonen der Lairds; dezen gaven hunne door pressing geligte en uit andere Clans vrijwillig aangeworven manschappen in vreemde soldij. De winst was aanzienlijk, dewijl de Schotsche soldaat minder soldij kreeg dan de Staat, die hem gebruikte, den Laird betaalde. In de middeleeuwen beslisten de Lairds hunne onderlinge geschillen, gelijk souvereinen, met de wapenen. Bij de hervorming bleven de meeste Lairds Katholijk, dewijl zij gewoonlijk hunne capitulatie wegens het leveren van troepen met Katholijke mogendheden sloten. De onderhoorigen konden ongehinderd den godsdienst kiezen welken zij wilden, maar het was, volgens hunne uitdrukking, onwelvoegelijk in een' » anderen God" te gelooven dan dien hunner Lairds. De Koningen van Schotland zagen niets liever dan dat hunne woelzieke vasallen met groote legerhoopen in buitenlandschen dienst gingen, want dan was het land in rust, en de verstandige Koningen beschermden zoo veel mogelijk het eigendom der afwezige Lairds. Alle edellieden, die op de regering misnoegd waren, verlieten gewoonlijk het land: daarom vindt men onder den adel op het vaste land van Europa zoo menigen Schotschen naam. Na den slag van Culloden in 1746 werd het Schotsche Clanwezen door de Engelsche regering afgeschaft, de Lairdsgeslachten bleven hunne inkomsten behouden, maar alle vroondiensten en regtsgezag der Lairds werden vernietigd. De Lairds behandelden hierop hunne onderhoorigen als Engelsche pachters, en lieten hen bij voorraad in het bezit, doch verplaatsten hen allengs naar de kusten, en betaalden hun de waarde hunner ellendige hutten met eene quittantie voor de achterstallige pachtgelden. Zij trachten, nu zij geen voordeel van hunne voormalige onderdanen meer kunnen trekken met hen als soldaten te verhuren, winst te doen met de opbrengst van hunne vischvangst.

CLANRICARD (ULICK), geboren te Londen in 1604, was lid van het Parlement, Stadhouder van het graafschap Galloway, in Ierland, en lid van den geheimen raad van KAREL I, die in hem een' der bekwaamste en ijverigste verdedigers had. Hij behoedde het graafschap Galloway tegen den opstand van het noorden van Ierland, en deed zijn best om den vrede te sluiten. Na langen tijd tegen CROMWELL geworsteld te hebben, om een koninklijk leger voor KAREL II te behouden, zag hij zich genoodzaakt tot capituleren. CROMWELL eerbiedigde den moed van CLANRICARD, en liet hem in vrede sterven, men weet niet juist wanneer. Zijne gedenkschriften over de Iersche zaken van 1640 tot 1653 zijn zeer belangrijk voor de Geschiedenis.

CLAPIES (CHARLES), geboren te Alais in 1724, † aldaar den 7 September 1801, gaf in 1766 eene Fransche vertaling in het licht van het zonderlinge in het Latijn geschreven bewijs dat de vrouwen geen menschen zijn, (*Mulieres homines non esse*), hetwelk mogelijk meer uit luim dan uit ernstige overtuiging geschreven is.

CLARA, vrouwennaam, beteekent in het Latijn *helder, klaar, duidelijk*. = (S.), geboren te Assise in 1193, stichtte in 1212 onder toevoorzigt van den H. FRANCISCUS, de nonnenorde der Clarissen; het eerste klooster van deze orde werd door haar 40 jaren als Abdis bestuurd; allengs vermenigvuldigden deze kloosters door geheel Italië en Duitschland, en de orde bestond tot op het einde der XVIII eeuw. S. CLARA was zeer rijk, maar de gelofte van armoede gedaan hebbende, schonk zij al hare bezittingen aan de armen; en verzocht van Paus INNOCENTIUS IV de gunst van aalmoezen te mogen leven. † den 11 Augustus 1253, en werd plegtig te Assise begraven; de Paus en de Kardinalen verzelden hare lijkstaatsie; schoon men niet weet of zij mirakelen gedaan heeft, werd zij echter twee jaren later door Paus ALEXANDER IV op de lijst der Heiligen geplaatst. Eene andere S. CLARA, geboren te Montefalco, bij Spoleto, omstreeks 1275, † den 18 Augustus 1308, werd door Paus JOANNES XXII gecanoniseerd.

CLARENDON, zie HYDE.

CLARINET. Dit algemeen bekend blaasinstrument werd in 1690 uitgevonden door JOHANN CHRISTIAN DENNER te Neurenberg.

CLARKE (EDWARD DANIEL), beroemd Engelsch reiziger, geboren te Willingdon, in Essex, den 5 Junij 1769, studeerde sedert 1785 te Cambridge. In 1790 bereisde hij Wales, Ierland en het westen van Engeland; in 1792 verzelde hij Lord BERWIK op eene reis door Frankrijk, Duitschland, Zwitserland, Italië en Holland; in 1797 bezocht hij Schotland, de Hebriden en in 1799 Denemarken, Noorwegen, Zweden, Lapland, Finland, Rusland, Tartarijen, de Krim en eindelijk Konstantinopel; hij deed verscheiden gewigtige nasporingen in Klein-Azië, Syrië, Egypte en Griekenland; door Thracië, Macedonië, Bulgarijen en Wallachijen, begaf hij zich naar Hongarijen, keerde door Duitschland en Frankrijk naar Engeland terug, en werd Professor in de mineralogie te Cambridge en in 1817 Universiteitsbibliothekaris. Hij heeft der bibliotheek vele op zijne reizen verzamelde marmers, onder anderen het kolossale standbeeld der Eleusinische CERES geschonken. Engeland heeft ook aan hem het bezit te danken van den zoogenaamden sarcophaag van ALEXANDER. De hoogeschool te Oxford heeft zijne Grieksche en Oostersche handschriften gekocht, onder anderen den codex van PLATO, dien hij op het eiland Patmos ontdekte. † den 9 April 1822. Zijne Reisbeschrijving is buitengemeen belangrijk voor de wetenschappen, en werd met belangstelling ontvangen. = (HENRY JAQUES GUILLAUME), Hertog van Feltre, Staatsminister en Pair van Frankrijk, geboren te Landrecies in 1765, van Iersche ouders, die hij vroeg door den dood verloor, kwam in 1781 in de militaire school te Parijs, welke hij verliet met den rang van Luitenant in het regiment van BERWIK. Van rang tot rang klom hij op tot dien van Generaal en Chef van het leger van den Rijn. In 1793 werd hij afgezet als edelman, en kort daarna gevangen als verdacht; wederom in vrijheid gesteld, begaf hij zich naar den Elsas, en kwam vervolgens te

Parijs, waar CARNOT hem deed henoemen tot Chef van het topographisch Bureau, welk ambt bij onder het Directoire behield. CLARKE was met eene geheime zending belast bij den Generaal van het leger van Italië, toen bij teruggeroepen werd na de verwijdering van zijn' beschermer CARNOT. De verheffing van BONAPARTE, waartoe hij had medegewerkt, verschafte hem een nieuw aanzien. Eerst werd hij zaakgelastigde bij den jongen Koning van Hetrurië, vervolgens Staatsraad en Secretaris van het kabinet des Keizers, dien bij verzelde op verscheiden veldtogten tot in 1807, wanneer hij Minister van oorlog werd. Zijne verkleefdheid en zijn ijver bezorgden hem verscheiden hooge waardigheden, welke bij behield bij het herstel der BOURBONS. Hij volgde het koninklijk geslacht naar Gend, en werd in 1815 andermaal Minister van oorlog, en in 1816 Maarschalk. † in 1818. = (JOHN), vermaard Graveur, geboren in Schotland in 1650, † te Londen in 1721, heeft eene groote menigte portretten gegraveerd der voornaamste mannen en vrouwen van zijn' tijd; deze prenten zijn inderdaad historische gedenkstukken, en de verzameling, die zelden volledig voorkomt, is zeer geächt bij de liefhebbers. = (SAMUEL), geboren te Brackley, in Northamptonshire, in 1623, Directeur der boekdrukkerij van de universiteit te Oxford en Opziener der Bodleiaansche bibliotheek, was zeer werkzaam aan de *Biblia polyglotta* van WALTON, en schreef verscheiden philologische werken. † den 27 December 1669. = (SAMUEL), beroemd Engelsch godgeleerde en wijsgeer, geboren te Norwich, den 11 October 1675, studeerde te Cambridge. Ofschoon het stelsel van DESCARTES nog het heerschende was, viel dat van NEWTON meer in zijn' smaak. De Bisschop van Norwich benoemde hem tot zijn' Kapellaan en gaf hem in 1706 eene pastorij te Londen; kort daarop werd hij Kapellaan der Koningin ANNA en in 1709 Hofprediker; in 1712 geraakte hij in moeijelijkheden wegens een werk over de leer der Drieëenheid; hij moest het collegie der Bisschoppen beloven nooit weder over dit onderwerp te preken of te schrijven. Met LEIBNITZ voerde hij een' pennestrijd over de menschelijke vrijheid, schreef tegen DODWELL en andere vermaarde deïsten, verwierf veel roem met acht samenhangende leerredenen over het bestaan en de eigenschappen van God, gehouden ingevolge de instelling van ROBERT BOYLE. † den 17 Mei 1729. CLARKE was ongetwijfeld een der uitstekendste denkers, die de bekwaamheid bezat om zich wegens de afgetrokkenste onderwerpen duidelijk en met juistheid in een' schoonen stijl uit te drukken. Onder zijne bestrijders behoorde ook zijn eigen broeder JOHN CLARKE, Rector te Hull, die insgelijks de pen tegen hem opvatte. Hij stelde als zedelijk beginsel de zelfliefde, of het tegenwoordig en toekomend belang van den mensch in dit en het volgend leven, terwijl zijn broeder veel juister beweerd had dat, al ware er geen God en geene onsterfelijkheid, men evenwel verpligt zou zijn zedelijk goed te handelen.

CLAUBERG (JOANNES), geb. te Solingen den 24 Februarij 1623, studeerde te Bremen en te Groningen in de godgeleerdheid, ging in 1646 naar Frankrijk, bleef een geheel jaar te Saumur, en bezocht toen Engeland; bij zijne terugkomst in 1649 oefende hij zich te Leyden in de Cartesiaansche philosophie, en was een der eersten die dezelve in Duitschland leerde, toen hij in 1651 tot Professor der wijsbegeerte te Duisburg beroepen was geworden. † ald. den 31 Jan. 1665.

CLAUDE, dochter van LODEWIJK XII, Koning van Frankrijk, en ANNA VAN BRETAGNE, geboren te Romorantin in 1499, was de gemalin van FRANS I, Koning van Frankrijk, wien zij de graafschappen Blois, Coucy, Monfort, Etampes, Ast en de aanspraak op het hertogdom Milaan ten huwelijk bragt. † in 1524. = (JEAN), geboren te Sauvetat in 1619, studeerde in de godgeleerdheid en wijsbegeerte te Montauban, werd in 1645 Predikant te La Treyne, in 1646 te S. Afrique en in 1654 te Nismes, waar hem, gelijk mede te Montauban, de predikstoel ontzegd werd, omdat hij zich tegen den voorslag van de Synode ter bereeniging met de Katholijken verzet had. In 1666 werd hij naar Charenton beroepen, doch moest bij de herroeping van het edict van Nantes in 1685 Frankrijk verlaten; bij begaf zich naar den Hage, waar de Prins van Oranje hem eenigen onderstand gaf, en hij nu en dan predikte. † aldaar den 17 Januarij 1687. Hij was een zeer bekwaam en geleerd man; zijn' pennestrijd met ARNAULD, NICOLE, BOSSUET en andere vermaarde Fransche godgeleerden voerde hij op eene wijze zoodanige bestrijders waardig.

CLAUDER (GABRIEL), geboren te Altenburg den 18 October 1633, studeerde te Jena en te Leipzig in de geneeskunde, en deed eene reis door Holland, Engeland en Italië, werd lijfarts van verscheiden Saksische vorsten, en schreef eenige Latijnsche werken met zonderlinge titels, als: *De Bijslaap des Duivels; Het zwetend Portret; Bezwangering door inbeelding*, enz. † den 10 October 1691.

CLAUDIA, vrouwennaam, van het Latijnsche *clauda*, beteekenende *hinkende, mank, lam*. PAULUS belast op het einde van zijn' tweeden brief aan TIMOTHEUS eene Romeinsche vrouw van dezen naam te groeten. Men weet niet wie zij eigenlijk was.

CLAUDIANUS (CLAUDIUS), Latijnsch dichter, geboren te Alexandrië, in Egypte, bloeide onder de regering van den Keizer THEODOSIUS en zijne zonen ARCADIUS en HONORIUS, en dus in een' tijd, dat de letteren reeds in verval geraakt waren; men was ook zoo verbaasd over zijne bekwaamheden, dat zijn standbeeld te Rome werd opgerigt met een opschrift, waarin gezegd werd dat het vernuft van VIRGILIUS en de Muse van HOMERUS zich in hem vereenigd hadden. Dit was zeker wat sterk; maar CLAUDIANUS, wien het meer aan smaak en bevallige voordragt dan aan vernuft en vinding ontbrak, was, zijn barbaarsch tijdvak inaanmerking genomen, toch geen onverdienstelijk dichter. Hij was de vriend en gunsteling van STILICHO; na den val van dezen verwijderde hij zich van het hof, en met hem ging de Latijnsche dichtkunst geheel te niet. Zijne gedichten zijn voor het eerst gedrukt te Vicenza in 1482. Onder de talrijke verdere uitgaven wordt die van BURMAN, te Amsterdam in 1760 gedrukt, voor de beste gehouden. = MAMERTINUS, monnik te Vienne, in Dauphiné, gold in de V eeuw voor een wonder van geleerdheid; van zijne schriften is slechts een weinig beduidend werk over de onstoffelijkheid der ziel (*de statu anim.* L. III) tot ons gekomen.

CLAUDIUS, mansnaam, beteekent in het Latijn hetzelfde als de vrouwelijke naam CLAUDIA. Dezen naam voerde een aanzienlijk geslacht te Rome van Sabijnschen oorsprong, afkomstig van ACTIUS CLAUSUS, die ruim 500 jaren vóór J. C. zich te Rome vestigde, lid van den Raad en vervolgens met SERVILIUS Consul werd. Met eene onverbiddelijke gestrengheid handhaafde hij de wet tegen de schuldenaars; hij deed 300 gijzelaars, door de Volsceu naar Rome gezonden, het hoofd afslaan, terwijl zijn ambtgenoot op dit volk eene volkomen overwinning behaalde. Later verzette hij zich alleen tegen de onderhandelingen met het volk, hetwelk op den heiligen berg geweken was; door zijne standvastigheid en gestrengheid wist hij het gezag van den Raad tegen het oproerig gepeupel te handhaven. = (APPIUS), zoon van den voorg., werd 471 vóór J. C., met CAPITOLINUS tot Consul benoemd; beiden trokken te veld tegen de Æquers; APPIUS, geslagen, terwijl zijn ambtgenoot eene luisterrijke overwinning behaalde, daagde het geheele leger voor een' krijgsraad, *liet* den tienden man der soldaten onthoofden, en met roeden dood geeselen, die hunne adelaars verloren hadden. Zijn voorstel tegen het verdeelen der veroverde landerijen in den Raad doorgegaan zijnde, werd hij door de Tribunen bij het volk beschuldigd als een vijand der vrijheid; maar bragt zich om het leven vóór nog zijn vonnis werd uitgesproken. = (APPIUS) CRASSUS werd ruim 312 jaren vóór J. C. Censor, en maakte zich vermaard door het aanleggen van den weg van Rome naar Capua (zie APPIAANSCHE WEG). Hij werd 307 jaren vóór J. C. met L. VOLUMNIUS FLAMMA, Consul, vervolgens Praetor en eindelijk 296 jaren vóór J. C. andermaal Consul met denzelfden ambtgenoot. Tot hiertoe had APPIUS CLAUDIUS slechts zijne bekwaamheden getoond in de welsprekendheid en regtsgeleerdheid, maar nu toonde hij ook zijne dapperheid en zijn voorzigtig beleid, aan het hoofd des legers in twee veldtogten tegen de Samnieten. † in hoogen ouderdom, nadat hij het gebruik van zijn gezigt verloren had, waarom hij in de geschiedenis den bijnaam voert van COECUS. = (APPIUS) CRASSUS, bijgenaamd CAUDEX, naar eene soort van vlot, dat hij uitdacht, om op Sicilië te landen, werd 268 jaren vóór J. C. Consul met P. SEMPRONIUS SOPHUS. De overwinning welke hij op HIERO en de Carthagers behaalde, was de eerste der Romeinen ter zee. = (APPIUS) PULCHRA werd 54 jaren vóór J. C. Consul met L. DOMITIUS ÆNOBARBUS; hij was wigchelaar en Landvoogd van Cilicië; de brieven van zijn' opvolger CICERO (*ad famil.*) bewijzen dat hij zich niet zeer loffelijk in zijn bestuur gedragen heeft. Hij verloor het leven in den burgeroorlog. = (PUBLIUS) PULCHRA, Consul met L. JUNIUS PULLUS, 249 jaren vóór J. C., voerde den eersten Punischen oorlog, en verloor in een' zeeslag tegen ASDRUBAL 800 dooden, 20,000 gevangenen en 93 schepen. Het volk schreef deze nederlaag toe aan de goddeloosheid van CLAUDIUS, die de wigchelarijen veracht had. = (TIBERIUS), zoon van CLAUDIUS DRUSUS NERO en oom van CALIGULA, geboren te Lyon, 10 jaren vóór J. C. werd grootendeels onder slaven en vrouwen opgevoed, en leefde in stille afzondering, zich met de letteroefeningen bezig houdende. Na het vermoorden van CALIGULA doorzocht de lijfwacht het paleis, haalde hem uit een' verborgen' hoek te voorschijn, en riep hem tot Keizer uit in 41. De Raad, die de herstelling der republiek besloten had, moest deze verkiezing bekrachtigen. In het eerst scheen zijne regering veel goeds te beloven; hij riep de ballingen terug en herstelde hen in het bezit hunner goederen, verfraaide Rome en maakte verscheiden instellingen tot algemeen nut; zijne legers streden gelukkig tegen de Germanen en handhaafden zich in Britannië. Doch weldra verviel hij tot weelde en overdaad; zijne gemalinnen, inzonderheid de ondeugende MESSALINA, en de vrijgelatenen maakten zich meester van de regering, verkochten ambten en waardigheden en pleegden ongestraft de snoodste schanddaden. Na haren dood hertrouwde hij met AGRIPPINA, die hem overhaalde om haren zoon NERO te adopteren, ten nadeele van BRITANNICUS. Toen zij haar oogmerk bereikt had, hielp zij hem door vergift van kant in 54. = (MARCUS AURELIUS FLAVIUS), geb. in 214, was eerst Krijgstribuun onder DECIUS, en vervolgens Landvoogd van zijne provincie onder VALERIANUS. Het leger riep hem tot Keizer uit in 268 na den dood van GALIENUS. Het Rijk kreeg eene geheel andere gedaante onder zijne regering; hij schafte de drukkende belastingen af

en gaf de door zijn' voorganger willekeurig verbeurdverklaarde goederen aan derzelver eigenaars terug. De Gothen met 320,000 man een' inval gedaan hebbende in Thracië en Griekenland, trok CLAUDIUS tegen hen te veld, en verdreef hen tot aan het gebergte Hemus. † aan de pest in 270. Deze Keizer was een dapper veldheer en goed vorst tevens. Zoo hij langer had mogen leven zou Rome welligt onder zijne regering deszelfs ouden luister herkregen hebben. = ALLOBROX, dus genaamd, omdat hij in het Walliserland geboren was, verspreidde als aanhanger van SERVETUS in het midden der XVI eeuw, diens leer in Zwitserland en Zwaben; hij werd vervolgd doch zorgde wel dat hij Geneve en CALVIJN niet te na kwam, en ontsnapte dus den brandstapel. = (MATTHIAS), geboren te Rheinfeld, in het Holsteinsche, in 1741, is als volksschrijver bekend onder den naam van ASMUS, of Wandsbecker Bode, alzoo hij het grootste gedeelte van zijn leven te Wandsbeck, bij Hamburg, doorbragt. Zijne poëtische en prozaïsche opstellen in dagpapieren en tijdschriften verspreid, verzamelde hij bij elkander, voegde er nog ongedrukte bij, en gaf ze in 1812 als gezamenlijke werken van den Wandsbecker Bode in 8 deelen in het licht. Zij bestaan in Liederen, Romancen, Elegiën, Fabelen, Epigrammen, losse invallen, enz. Allen zijn naïf, luimig en geestig, en bevatten aansporing tot braafheid, vroomheid, weldadigheid en alle lofwaardige gezellige deugden; zijne eenvoudige lessen van alle omstandigheden bruikbare levenswijsheid zijn in den echten voor elk bevattbaten volkstoon voorgedragen, dien hij zoo gelukkig wist te treffen, dat men zijne liederen naar natuurlijke melodiën zong. † te Hamburg aan het huis van zijn' schoonzoon den Boekhandelaar PERTHES, den 21 Januarij 1815.

CLAUSBERG (CHRISTLIEB), geboren in 1689 van Joodsche ouders, werd Christen en onderwees de Hebreeuwsche taal en de wiskunde te Dantzig, Hamburg, Lubek en Leipzig. De roem zijner bekwaamheden, vooral in de koopmansrekenkunst, bezorgde hem altijd een groot getal leerlingen. De Koning van Denemarken ontbood hem naar Koppenhagen, gaf hem verscheiden ambten en benoemde hem tot onderwijzer van den Kroonprins. † in 1751. Hij heeft verscheiden nuttige leerboeken geschreven; zijne praktische Rekenkunst, onder anderen, werd in 1795 voor de vijfdemaal herdrukt.

CLAUSUL, Lat. *Clausula*, van *claudere*, sluiten, is eene in een verdrag, eene wet of eenige andere hoofdbepaling aangenomen, en als het ware ingesloten bijbepaling, waardoor eene zekere beperking der hoofdbepaling, eene onder zekere voorwaarde plaats vindende uitzondering of afwijking daarvan vastgesteld wordt. Zoodanige Clausulen dienen meest ter bereiking van zekere voordeelen, tot behoud van zekere regten of om te beletten dat geene te groote uitgestrektheid gegeven worde aan hetgene te voren in het algemeen bepaald is geworden.

CLAVÆOLINE is een door CARL SCHMIDT te Presburg uitgevonden muzijkinstrument, of liever eene verbetering van ESCHENBACHS Æolodicon.

CLAVES (ÉTIENNE DE), Geneesheer en Wijsgeer, bestreed in 1624 met ANTOINE DE VILLON en JEAN BITAUD te Parijs in eene openbare twistrede zeer hevig de Aristotelische philosophie, waarom men hun het stilzwijgen oplegde, voor de Sorbonne als ketters daagde, hen beval in 24 uren Parijs te verlaten en verbood op eenige andere Fransche hoogeschool de philosophie te leeren of hunne stellingen te verdedigen, en de eenmaal aangenomen gevoelens der Ouden aan te tasten, omdat — de Sorbonne ze had goedgekeurd.

CLAVICYLINDER is een muzijkinstrument, uitgevonden door CHLADNI in 1808; hetzelve heeft nagenoeg de gedaante van een forte-piano en wordt ook even zoo bespeeld; men brengt namelijk door middel van een pedaal, een glazen of metalen cylinder in beweging, geplaatst achter de toetsen van het instrument, die door nederdrukking tegen den cylinder wrijven, waardoor het geluid te weeg gebragt wordt.

CLAVIER (ÉTIENNE), geboren te Lyon in 1762, was Raadsheer in het Châtelet van Parijs, na de omwenteling Regter bij het crimineel geregtshof van het departement der Seine in 1804, lid van de Akademie der opschriften en Professor in het collegie van Frankrijk. Onder het keizerschap werd hij van zijn regterambt ontzet, omdat hij geweigerd had den Generaal MOREAU te veroordeelen. De regtschapen man getroostte zich NAPOLEONS ongenade met de bewustheid dat een gerust geweten meer waardig was dan de keizerlijke gunst, en wijdde zich aan de letteroefeningen tot zijn' dood toe, die den 18 November 1817 plaats had. Zijne uitgegeven werken hebben eene blijvende waarde.

CLAVIÈRE (ÉTIENNE), Bankier te Geneve, geboren in 1735, verliet deze stad uit hoofde der burgerlijke onlusten, en vestigde zich te Parijs. Bij de omwenteling verbond hij zich met MIRABEAU, die hem in verscheiden finantiëele zaken gebruikte. In 1791 had hij zitting in de wetgevende vergadering, en werd in 1792 Minister van finantiën door den invloed van BRISSOT en zijne partij, en naderhand lid van den Uitvoerenden Raad. Den 2 Junij 1793 werd hij gevat op aandrijven van ROBESPIERRE; om het schavot te ontgaan, beroofde hij zich zelven van het leven, daags vóór hij voor de revolutionaire regtbank moest verschijnen; zijne vrouw nam twee dagen daarna vergift.

CLAVIJO Y FLAXARDO (JOSE), Spaansch letterkundige, Onderdirecteur van het kabinet van Natuurlijke Historie te Madrid, en schrijver van verscheiden tijdschriften, leverde eene Spaansche vertaling van het werk van BUFFON. Meer bekend dan zijne werken zijn de gevolgen van zijn' minnehandel met de zuster van BEAUMARCHAIS, welke hij verlaten had; de broeder zocht hem op te Madrid, om hem tot een tweegevecht uit te dagen. Hij leefde sedert deze ontmoeting in eene soort van verachting, en † in 1806. GÖTHE heeft dit voorval tot de stof genomen van zijn treurspel *Clavigo*; er moet ook een Fransch tooneelstuk van dezen naam bestaan: mogelijk is het wel eene vertaling van dat van GÖTHE.

CLEANTHES van Corinthe wordt door PLINIUS gehouden voor den uitvinder der teekenkunst; ATHENAGORAS, ondertusschen, schrijft deze uitvinding toe aan SAURIAS van Samos, die in het zand den omtrek afteekende der schaduwe van een paard; anderen wederom zeggen dat DIBUTADES van Corinthe door het omtrekken der schaduwe van een menschenhoofd op een' muur de teekenkunst heeft uitgevonden. CLEANTHES is, zoo niet de eerste, toch een der oudste teekenaars =, Stoïcijnsch Wijsgeer, geboren te Asson, in Epirus, bloeide 240 jaren vóór J. C., was eerst Athleet in zijn vaderland, begaf zich naar Athene, hoorde de lessen van CRATES den Cyniker en vervolgens van ZENO, wiens opvolger hij werd; hij was zeer arm, en verdiende zijn onderhoud met water dragen en zwaren arbeid. Hij was 99 jaren oud, toen hij vrijwillig van honger stierf.

CLEARCHUS, Spartaansch veldheer, voerde het bevel over eene vloot in den Hellespont op het einde van den Peloponnesischen oorlog; na den slag der Arginusen, verzamelde hij het overschot zijner legermagt, voerde dezelve naar Lampsacus, en werd tot hulp gezonden naar Byzantium, hetwelk de Thraciërs belegerd hielden; hij ontzette deze stad, maar liet de voornaamste inwoners om het leven brengen en bemagtigde het gezag. De Lacedemoniërs, hierover verontwaardigd, veroordeelden hem ter dood. CLEARCHUS vlugtte naar den jongen CYRUS, verzamelde de Grieken, die zich buiten hun vaderland bevonden, en hielp dezen vorst in zijn' opstand tegen zijn' broeder. Na den dood van CYRUS, geloofde ARTAXERXES de Grieken te zullen noodzaken tot het nederleggen der wapenen, als hij hunnen veldheer in zijne magt had; hij lokte dienvolgens CLEARCHUS met 24 der voornaamste veldheeren in zijn leger, en liet hen van het leven berooven. De Grieken, door deze wreedheid op het uiterste gebragt, sloegen zich door hunne vijanden heen, en baanden zich een' roemrijken aftogt. =, Grieksch redenaar, leerling van PLATO en ISOCRATES, geb. te Heraclea, matigde zich het oppergezag aan over zijn vaderland, en paarde eene buitengemeene zucht voor de wetenschappen en letteren met een onverdragelijk despotismus. Gehaat en verfoeid om zijne wreedheid, viel hij door eene zamenzwering (zie CHION), 352 jaren vóór J. C. na eene regering van 12 jaren. = van Solis was een leerling van ARISTOTELES, en schreef de levens van eenige beroemde mannen, eene lofrede op PLATO en eenige andere werken, die verloren zijn, en van welke men slechts de fragmenten uit aanhalingen bij FLAVIUS JOSEPHUS en anderen kent.

CLEEF (JOOST VAN), bekwaam Schilder, wiens vader en oom beiden voortreffelijke Schilders waren, en, even als dezen, te Antwerpen geboren in 1487, was zoo laatdunkend en verwaand, en had zulk een hoog gevoelen van de waarde zijner schilderstukken, dat hij, met eenigen derzelve naar Engeland gereisd om dezelve aan PHILIPS VAN SPANJE, toen hij pas met de Koningin MARIA gehuwd was, te verkoopen, en daarin niet slagende, omdat het hof aan stukken van TITIAAN en andere Italiaansche meesters boven de zijnen de voorkeur gaf, in zulk eene woede verviel, dat hij verscheiden zijner stukken bedierf, en vervolgens geheel krankzinnig werd, zoodat men hem opsluiten moest en hij in volslagen razernij stierf.

CLELIA, een Romeinsch meisje, werd, met twaalf andere dochters van aanzienlijke Romeinen, als gijzelaressen geleverd aan PORSENNA, die Rome belegerde 207 jaren vóór J. C. Zij zwom den Tyber over, onder eene hagelbui van pijlen en werpspietsen der vijanden, en kwam weder in de stad. De Romeinen, nogtans, die zich stipt aan het verdrag hielden, zonden haar aan PORSENNA terug; maar deze, den moed van CLELIA bewonderende, stelde haar in vrijheid, en schonk haar een rijk opgetuigd paard. De Raad deed naderhand haar ter eere een standbeeld oprigten.

CLEMENCE ISAURE deed in de XV eeuw den smaak in de letteren herleven door de instelling der Bloemspelen (*Jeux floraux*) te Toulouse. Men weet slechts van haar dat zij in 1478 leefde, non was en † in 1513. Zij bestemde haar vermogen voor het vrolijk gezelschap (*Compagnie gaye*) der zeven Troubadours te Toulouse, die jaarlijks op den 1 Mei eene kunstig van goud of zilver gewerkte bloem moesten uitreiken aan den dichter van het best gekeurde dichtstuk op eenig vooraf bepaald onderwerp. Deze jaarlijksche prijsuitdeeling hield stand tot in 1790, wanneer dezelve afgeschaft en de Akademie der Bloemspelen vernietigd werd. In 1806 werd dezelve echter hersteld, en de prijsuitdeelingen hebben sedert wederom plaats.

CLEMENS, mansnaam, beteekent in het Latijn *goedertieren*. = (CASSIUS), lid van den Romeinschen Raad, gevaar loopende van zijn leven te verliezen, omdat hij de zijde gekozen had van PESCENNIUS

Niger tegen den Keizer Severus, had de stoutmoedigheid om dezen onder het oog te brengen dat Niger, dien Severus overwonnen had, niet schuldiger of onschuldiger was dan Severus zelf, vermits zij alle twee de wapenen tegen een' overweldiger hadden opgevat. Deze aanmerking redde hem het leven, in 194. = (Titus Flavius), bekend onder den naam van Clemens van Alexandrië, omdat hij aldaar † in 217, was geboren te Athene, tot het Christendom bekeerd en Priester te Alexandrië. Volgens het getuigenis der beroemdste Kerkvaders was hij een der geleerdste en welsprekendste redenaars van zijn' tijd. Hij ontweek de vervolging der Christenen onder den Keizer Severus in 202 in Cappadocië, toen te Jeruzalem en eindelijk te Antiochië, waar zijne wijze van zedekundige stellingen voor te dragen, die de Heidenen gemeen hadden met de Christenen, om dus allengs tot de ontwikkeling der Evangelische leer te komen, hem een groot aantal proselieten bezorgde. De beste uitgave van zijne werken is die van John Potter, in 1715 te Oxford gedrukt.

CLEMENS. *Pausen van dezen naam.* = I, derde Bisschop van Rome, werd in 91 de opvolger van Anacletus; hij was van Joodsche ouders geboren, doch door Paulus tot het Christendom bekeerd en zijn medehelper in het verkondigen van het Evangelie; hij vertaalde diens brief aan de Hebreën uit het Hebreeuwsch in het Grieksch, en schreef zelf een' vermaanbrief aan de Corinthers, dien sommigen in gelijken rang stelden met de canonieke boeken der H. S. Hij moet omstreeks 100 gestorven zijn, en wordt onder de martelaars gerekend. = II (Suidger van Mayendorf) was in 1046 de opvolger van Gregorius VI, en bij zijne verkiezing Bisschop van Bamberg; hij kroonde op denzelfden dag Keizer Henrik III en zijne gemalin Agnes, verzelde beiden naar Duitschland, en † kort na zijne terugkomst in Rome, den 10 October 1047, vermoedelijk aan vergift. = III (Paolino Scholari), werd in 1187 tot opvolger verkoren van Gregorius VIII; hij maakte een einde aan den veeljarigen strijd tusschen het Romeinsche volk en de Pausen, en bevestigde zijne heerschappij over Rome; met buitengemeenen ijver was hij werkzaam tot bevordering der kruistogten, en bezorgde de kroon van Sicilië aan Tancredo, natuurlijken zoon van Rogier, Hertog van Apulië. † den 27 Maart 1190. = IV (Gui Foulques) volgde in 1265 Urbanus IV op den H. Stoel; hij was bij zijne verkiezing Kardinaal-bisschop van Sabina en Legaat in Engeland, eertijds gehuwd en vader van twee dochters; als weduwenaar had hij den geestelijken staat aangenomen en was opgeklommen tot den rang van Aartsbisschop van Narbonne. Paus geworden door den invloed van Karel van Anjou, gaf hij dezen vorst het koningrijk der beide Siciliën, toenmaals bezeten door Manfredo, en hielp genen aan de kroon door de oproeping tot een' kruistogt tegen Manfredo ter verovering van dit Rijk. Clemens zelf ging, nadat hij twee jaren in Frankrijk gebleven was, waar hij Lodewijk IX tot een' nieuwen kruistogt bewoog, eerst in 1267 naar Viterbo, en kwam te Rome, na het onthoofden van Konradijn te Napels, op den 26 October 1268; maar hij overleefde de ondergang van het Hohenstaufensche Huis niet lang, † te Viterbo den 29 November 1268. = V (Bertrand d'Agoust), opvolger van Benedictus XI, werd den 5 Junij 1305 te Perugia verkoren; wegens de beroerten in Italië, bleef hij in Frankrijk, liet den 11 November zich te Lyon kroonen, en vestigde in 1309 de Pausselijke residentie te Avignon. Hij ontsloeg Philippus IV, Koning van Frankrijk, van den banvloek, dien Bonifacius VIII tegen hem had uitgesproken, verhief gunstelingen des Konings tot Kardinalen en stond den Koning de geestelijke tienden in Frankrijk voor 5 jaren af, beriep een concilie te Vienne, in Dauphiné, hetwelk uit inschikkelijkheid jegens Philippus IV het uitroeijen der Tempeliers besloot. Verschrikkelijk was zijn banvloek tegen de Republiek Venetië in 1309 wegens het bezetten van Ferrara, bij welke alle Venetianen eerloos verklaard, alle staatsambten vernietigd, de onderdanen van de gehoorzaamheid ontslagen en alle wetten krachteloos gemaakt werden. Kort daarna werd Ferrara door den Legaat met geweld van wapenen hernomen, en Venetië, zwaar getuchtigd, bekwam eindelijk in 1313 den vrede. De dood maakte een einde aan het woelig leven van dezen Paus den 20 April 1314. = VI (Pierre Roger), opvolger van Benedictus XII in 1342, was afkomstig uit een adellijk geslacht, en bij zijne verkiezing Aartsbisschop van Rouen; hij kocht van Joanna, Koningin van Napels, de souvereiniteit van Avignon, en beweerde dat zijne voorgangers geen Pausen hadden weten te zijn: derhalve deed hij zijn best, om dit verwijt niet te verdienen; hij ontnam Eduard III het regt van de benoeming der Bisschoppen in Engeland, deed Keizer Lodewijk van Beijeren in den ban, benoemde Karel van Luxemburg in zijne plaats, en stelde alles in het werk, om zijn wereldlijk gezag uit te breiden; maar in Italië wilde hem dit niet gelukken. † den 6 December 1352. = VII (Giulio de Medicis) werd den 19 November 1523 tot opvolger verkoren van Adrianus VI; hij was een natuurlijke zoon van Giulio de Medicis, en bij zijne verkiezing Kardinaal-kanselier. Vreezende dat Italië in de magt vallen zou van Keizer Karel V, verbond hij zich met Frans I, Koning van Frankrijk. De oorlog had een' zeer nadeeligen uitslag voor den Paus: het keizerlijk leger veroverde en plunderde Rome in 1527, hield Clemens zeven maanden op het kasteel S. Angelo gevangen, en perste hem 40,000 Dukaten losgeld af; om dit geld te bekomen moest hij verscheiden geestelijke waardigheden letterlijk verkoopen, en sloot eindelijk in 1529 vrede met den Keizer. De voortgang der hervorming in Duitschland gaf zijn gezag en zijner inkomsten een' geweldigen knak, en in Engeland bevorderde hij dezelve, om zoo te zeggen, tegen dank, door het weigeren zijner bewilliging tot de echtscheiding van Henrik VIII. In 1533 huwde hij te Marseille zijne nicht Catharina de Medicis aan Henrik, Hertog van Orleans, tweeden zoon van Frans I (naderhand Koning Henrik II). † den 25 September 1534. = VIII (Ippolito Aldobrandini) geraakte door Spaanschen invloed in 1592 op den Pausselijken Stoel als opvolger van Innocentius IX. Onder zijn pausschap ging Henrik IV, Koning van Frankrijk, tot de Roomsche Kerk over; hij vereenigde het hertogdom Ferrara met den Kerkelijken Staat, en bemiddelde den vrede van Vervins in 1598. Dewijl hij de Dominikanen in den twist over de genade begunstigde en de canonisatie van Lojola weigerde, geraakte hij in haat bij de Jezuiten, die, toen hij den 5 Maart 1605 gestorven was, verdacht gehouden werden van zijn einde bespoedigd te hebben. = IX (Giulio Rospigliosi) werd in 1667 tot opvolger verkoren van Alexander VII; hij was een der braafste en voortreffelijkste Pausen, die vóór hem immer den H. Stoel bekleed hebben; de vrede van Aken tusschen Frankrijk en Spanje den 2 Mei 1668 werd door hem bemiddeld, en aan de Jansenistische geschillen een einde gemaakt; de Joden verbande hij, op eenige weinigen na, uit Rome, en verbood den zendelingen het drijven van koophandel. † den 9 December 1669 van verdriet over het verlies van Candia aan de Turken. = X (Emiglio Altieri), opvolger van den voorg., was reeds 80 jaren oud, toen hij den 26 November 1669, tot Kardinaal verheven werd; hij bekleedde niettemin den pausselijken zetel langer dan 6 jaren, want hij werd verkoren den 29 April 1670 en † den 22 Julij 1676, maar dit is ook alles wat er van hem te zeggen is. = XI (Giovanni Francisco Albani) werd den 24 November 1700 tot opvolger verkoren van Innocentius XII; hij bestuurde 20 jaren lang de kerk, onder allerlei woelingen der partijen voor en tegen de bulle *Unigenitus.* Hij toonde meer hartstogtelijke hevigheid dan moed om eene zaak door te zetten, en meer eigenzinnigheid dan sterkte van karakter. Vruchteloos verklaarde hij zich tegen het nieuwe Pruissische koningsschap; zijne partijdigheid voor het Huis van Bourbon in den Spaanschen successieoorlog gaf Keizer Joseph I aanleiding tot het bezetten van Comacho, in den Kerkelijken Staat, in weerwil der pausselijke bandreigementen. Clemens moest in 1709 Comacho afstaan, den keizerlijken den vrijen doormarsch naar Napels toelaten, en Karel III als Koning van Spanje erkennen. Hierdoor geraakte hij natuurlijk in oomin met Philippus V. Den vrede van Altranstädt en de keus van Stanislaus tot Koning van Polen kon hij niet beletten; op de vredehandeling te Utrecht werd zijn Nuncius niet toegelaten; den Jezuiten gaf hij ook reden tot misnoegen. Zijn pausschap was alzoo eene aaneenschakeling van verdrietelijkheden, waaraan de dood den 19 November 1720 een einde maakte. Hij was overigens een man van onbesproken zeden, vriend der wetenschappen en letteren, en sierlijk Latijnsch schrijver en redenaar; ook predikte hij somwijlen in de S. Pieterskerk, en verrijkte de Vatikaansche bibliotheek met Oostersche handschriften en de beste boeken uit zijne eigen verzameling. = XII (Lorenzo Corsini) werd den 30 Julij 1730 tot opvolger verkoren van Benedictus XIII. Hij herstelde zoo veel mogelijk de wanorde in de geldmiddelen, veroorzaakt door de ontvreemdingen van den Kardinaal Coscia, die met eenige anderen tot teruggave van ontzettende sommen veroordeeld werd, welke hij gebruikte tot schadeloosstelling voor de inwoners van den Kerkelijken Staat, die zeer door den oorlog geleden hadden. In al wat hij ondernam ontmoette hij tegenstand, en aan hem bleek hoe diep het pausselijk gezag sedert de XII eeuw gezonken was. Zeer ijverig, hoe wel vruchteloos, was hij werkzaam tot het bekeeren van ketters, doch dit gelukte hem slechts met een' Marokkaanschen Prins, dien hij nu ook moest onderhouden en, met zekeren Zweedschen Graaf Bielke, dien hij ook van een ambt moest voorzien. Wijders verbeterde hij de policie te Rome, en maakte verscheiden nuttige instellingen; doch hij leefde zoo overdadig, dat hij bij zijn' dood den 6 Februarij 1740 zware schulden naliet. = XIII (Carlo Rezzonico), werd den 6 Julij 1758 door den invloed der Keizerin Maria Theresia en de Jezuiten tot opvolger verkoren van Benedictus XIII. Gene beloonde hij voor hare moeite met den titel van Apostolische Majesteit, en dezen nam hij in bescherming, toen zij uit Portugal, Spanje, Frankrijk en Napels weggejaagd werden; doch het mogt hun niet baten; door zijn' ontijdigen ijver bedierf hij de slechte zaak dezer doortrapte huichelaars nog meer, en verloor door zijn' halstarrigen overmoed Avignon, Venaissin en Benevento. † den 2 Februarij 1769. = XIV (Giovanni Lorenzo Ganganelli), opvolger van den voorg., was een der braafste en deugdzaamste Pausen dien immer de Katholijke wereld als opperhoofd der Kerk gehoorzaamd heeft. Hij werd onder zeer moeijelijke omstandigheden op den 19 Mei 1769 verkoren. Zijn voorganger had meest alle Katholijke vorsten tegen het Roomsche hof verbitterd: zijne eerste zorg was derhalve hen met den H. Stoel te verzoenen, Avignon en

Benevento weder te bekomen en het gemor des Romeinschen volks te stillen. Rijpelijk onderzocht hij drie jaren lang de zaak der Jezuiten; van alle kanten gedrongen om de orde af te schaffen, wilde hij zich eerst volkomen overtuigen van de schelmerijen dezer schijnheilige fielten,en onderteekende den 21 Julij 1773 het bevel tot vernietiging der orde,maar teekende tevens zijn doodvonnis;want van dit oogenblik af kwijnde hij weg,en † den 22 September 1774. Hij had zich door zijne deugden, schranderheid, verlichte denkwijze, standvastigheid, voorzigtigheid, grondige geleerdheid en edel karakter boven al zijne voorgangers onderscheiden. De brieven, door Caraccioli op zijn' naam uitgegeven, dragen volkomen den stempel van zijne voortreffelijke denk- en handelwijze, even alsof hij dezelve werkelijk zelf geschreven had.

CLEMENT (Jaques), Dominikaner monnik, was naauwelijks 22 jaren oud, toen hij het afschuwelijk ontwerp smeedde om Henrik III, Koning van Frankrijk, te vermoorden; hij werd daartoe aangemoedigd door zijn' biechtvader, door de Hertogen van Mayenne en Aumale en de Hertogin van Montpensier. Men beloofde hem den kardinaalshoed tot belooning, en de martelkroon, ingeval hij omkwam. Hij begaf zich den 31 Julij 1589 van Parijs naar S. Cloud, en vroeg den volgenden dag gehoor bij den Koning, onder voorwendsel dat hij met eene gewigtige zending belast was, en het oogenblik waarnemende dat de Koning de brieven las, welke hij hem had overhandigd, stiet de verrader hem een mes in den onderbuik. De hovelingen op het geschreeuw des Konings toeschietende, beroofden den moordenaar terstond van het leven; zijn lijk werd op eene horde weggesleept,door vier paarden van elkander gerukt en voor de kerk van S. Cloud verbrand. Verscheiden dweepzuchtige geestelijken noemden van den kansel en in openbaren druk dezen ellendigen een' martelaar des geloofs, zijn portret werd op het altaar geplaatst,men las plegtige zielmissen,Paus Sixtus V hield eene lofrede op hem in eene consistorie en men raadpleegde in de Sorbonne wegens zijne canonisatie.

CLEMENTIA, vrouwennaam, beteekent in het Latijn *Goedertierenheid*. = VAN HONGARIJEN, dochter van Karel Martel, huwde in 1315 met Lodewijk X, Koning van Frankrijk, nadat hij zijne gemalin Margareta van Bourgondië had doen opsluiten en worgen. Bij den dood des Konings in 1316 was Clementia vier maanden zwanger, en beviel van een' zoon, die slechts acht dagen leefde. De Koningin bewoonde den Tempel te Parijs, en leefde tot 1328. Karel de Schoone en Philippus van Valois hadden veel achting voor haar, en vermeerderden haar inkomen, hetwelk naauwelijks toereikend was tot hare werken van liefdadigheid.

CLENARDUS (Nicolaus) of Kleinaerts, geboren te Diest den 5 December 1495, Professor in het Grieksch en Hebreeuwsch te Leuven, bereisde Frankrijk, Spanje en Portugal; hij ging in 1540 naar Afrika om het Arabisch te leeren en handschriften te verzamelen, doch daar hij eenige litanijen en gebedekens in het Arabisch vertaalde, en sommige Muzelmannen tot het Roomsche geloof wilde bekeeren, liet de Koning van Tanger hem alle Arabische werken afnemen, die hij met groote kosten verzameld had, en hij zelf moest zijn heil in de vlugt zoeken. † te Granada in 1542. Hij heeft eenige philologische werken nagelaten, die nog in achting zijn.

CLEO, Atheensch veldheer, van geringe afkomst, klom op tot de eerste waardigheden der Republiek, minder door zijne bekwaamheden dan door zijne kuiperijen; na op de Lacedemoniërs aanmerkelijke voordeelen behaald te hebben, werd hij overwonnen door Brasidas,en sneuvelde voor Amphipolis 422 jaren vóór J. C. Hij werd door Aristophanes in zijne blijspelen vinnig doorgestreken.

CLEOBIS, zie BITON.

CLEOBULA, volgens de fabelleer, dochter van Boreas en Orithyia, huwde met Phineus, zoon van Agenor, wien zij Plexippus en Pandion baarde.

CLEOBULINA, dochter van Cleobulus, was vermaard wegens hare schoonheid en haar vernuft; inzonderheid bewonderde men de geestigheid van hare raadsels.

CLEOBULUS, zoon en opvolger van Evagoras, Koning van Rhodus, was een der zoogenaamde zeven wijzen van Griekenland, de tijdgenoot en vriend van Solon. Men kent van hem bij overlevering slechts eenige spreuken, die waarlijk geene orakelspreuken zijn, maar eenvoudige lessen van levenswijsheid, die het gezond verstand iedereen voorschrijft.

CLEOMBROTUS, vierde zoon van Anaxandrides, uit het geslacht der Koningen van Sparte,nam het bevel op zich over de Peloponesiërs, na het sneuvelen van Leonidas bij Thermopyle, en beveiligde de landengte van Corinthe tegen den inval der Perzen. † weinig tijds na den slag van Salamis. = I, Koning van Sparte, 380 jaren vóór J. C., was de zoon van Pausanias en broeder van Agesipolis, zijn' voorganger; hij voerde twee malen den oorlog tegen de Thebanen, en sneuvelde 371 jaren vóór J. C. in den slag van Leuctra, in welken Epaminondas de overwinning behaalde. = II, Koning van Sparte. Zie Chilonis. = van Ambracië stortte zich in de zee, uit ongeduld om de gelukzaligheden des anderen levens te genieten, nadat hij Plato's *Phedon* gelezen had.

CLEOMEDES van Astypalea, Grieksch Athleet, werd krankzinnig, omdat hij 492 jaren vóór J. C., den prijs behaald hebbende in het vuistgevecht bij de Olympische spelen, dezelve hem geweigerd en hij bovendien tot eene boete was veroordeeld geworden, alzoo hij in het worstelen tegen Iccus van Epidaurus denzelven bij ongeluk gedood had. In zijne razernij rukte hij eene kolom omver, die eene school ondersteunde, waardoor een groot aantal kinderen verplet werden. Men wierp hem met steenen, en hij vlugtte in den tempel van Minerva, waar hij in een koffer sprong en het deksel zoo vasthield, dat men het koffer in stukken slaan moest, en toen was hij, even als Arlequin in de balletten, verdwenen. Plutarchus verhaalt deze historie in goeden ernst.

CLEOMENES, een Macedoniër, door Alexander belast met het aanleggen der stad Alexandrië aan den mond van den Nijl,in Egypte, maakte zich gehaat door zijne afpersingen, en werd ter dood gebragt op bevel van Ptolemeus,den zoon van Lagus.=,beroemd Atheensch Beeldhouwer, bloeide 180 jaren vóór J. C.; hij was de vervaardiger der vermaarde *Venus van Medicis* en der Thespiaden of de Musen gekleed als de Thespische vrouwen. Deze standbeelden versierden weleer een' tempel der Zanggodinnen op den berg Helicon,maar werden naar Rome gevoerd door den Consul Mummius en geplaatst in den tempel van het Geluk.

CLEOMENES. *Koningen van Sparte van dezen naam.* = I,zoon en opvolger van Anaxandrides, 519 jaren vóór J. C., was aanhoudend in oorlog met de andere Grieksche volken; hij overwon de Argiven, op welke hij eene bloedige overwinning behaalde, die hij met eene afgrijsselijke wreedheid bezoedelde, want 5000 vijanden in een naburig bosch gevlugt zijnde, liet hij hetzelve in den brand steken, waardoor zij allen omkwamen. Hij verdreef de zonen van Pisistratus uit Athene, maar zocht hen naderhand op den troon te herstellen. Zijn wraakzuchtig en bloeddorstig karakter dreef hem tot volslagen razernij, en hij beroofde zich zelven van het leven, 489 jaren vóór J. C. = II, opvolger van Agesipolis I, zijn' broeder, 371 jaren vóór J. C., regeerde 60 jaren, en verrigtte niets dat waardig is vermeld te worden. = III, zoon en opvolger van Leonidas II, 230 jaren vóór J. C., behaalde verscheiden overwinningen op de Achaiers, liet de afstammelingen van Agis en de Ephoren vermoorden, verbande de voornaamste burgers, eigende zich hunne bezittingen toe, voerde de wetten van Lycurgus weder in,verdeelde de landerijen op nieuw en bepaalde al het gezag tot hem en zijn' broeder Euclidas. Hierop doorliep hij gewapenderhand Elis en Arkadië. Overwonnen door Antigonus, Koning van Macedonië, week hij naar Egypte, in de hoop van hulp te vinden bij Ptolemeus Evergetes; maar deze Koning gestorven zijnde, werd Cleomenes gevangen gehouden door Ptolemeus Philopator; doch hij ontsnapte, en zocht een' opstand te verwekken; dit hem mislukkende, bragt hij zich zelven om het leven, 221 jaren vóór J. C.

CLEONYMUS, tweede zoon van Cleomenes II, vader van Leonidas II, Koning van Sparte, na den dood zijns vaders uitgesloten zijnde van den troon, dien zijn neef Areus beklom, matigde zich het oppergezag aan over de Tarentijnen, die hem te hulp geroepen hadden tegen de Lucaniërs en de Romeinen, hetwelk hij wederom verloor, terwijl hij zich op een' veldtogt bevond. Hij verbond zich hierop met Pyrrhus, Koning van Epirus, en belegerde met diens hulp Sparte vruchteloos; de moed der Spartaansche vrouwen noodzaakte hem inzonderheid tot het opbreken van het beleg.

CLEOPATRA. De geschiedenis kent verscheiden vermaarde vrouwen van dezen naam; het is eenigzins moeijelijk ze niet met elkander te verwarren, alzoo sommigen gelijktijdig of althans kort na elkander geleefd hebben. Ter onderscheiding zullen wij de voornaamste bijzonderheden der meest vermeld wordende hier opgeven. =, eene der vrouwen van Philippus, Koning van Macedonië, had een' zoon, dien zij op den troon wilde plaatsen na den dood van Philippus; maar Olympias, moeder van Alexander, deed den zoon van Cleopatra ombrengen, en noodraakte haar zich zelven van het leven te berooven. =, zuster van Alexander, Koning van Macedonië, en gemalin van Alexander, Koning van Epirus, week naar Sardes na den dood van haren broeder en gemaal, werd ten huwelijk aangezocht door de veldheeren van Alexander, die elkander den troon betwistten, en was op het punt van te huwen met Ptolemeus, den zoon van Lagus, Koning van Egypte, toen Antigonus, vreezende dat dit huwelijk de magt van dezen Koning te zeer mogt vermeerderen, haar liet vermoorden, 308 jaren vóór J. C. =, gemalin van Ptolemeus Epiphanes, Koning van Egypte, regeerde na den dood van haren gemaal, in de hoedanigheid van voogdes over haren zoon Philometor. Zij verzette zich tegen de heerschzuchtige oogmerken van haren vader Antiochus, Koning van Syrië, die zich meester zocht te maken van de kroon van Egypte, en verdiende door haar edel gedrag de genegenheid der Egyptenaren. Behalve van Ptolemeus Philometor, was zij ook moeder van Ptolemeus Physcon (Evergetes II), alle twee Koningen van Egypte,en eene dochter, insgelijks Cleopatra genaamd; deze huwde achtervolgens met hare beide broeders; bij Philometor had zij twee dochters,mede Cleopatra genaamd, en een' zoon, die door Physcon vermoord werd, en bij dezen laatsten

had zij een' zoon, Memphytis genaamd, die insgelijks door zijn' vader vermoord werd; zij werd door beide mannen verstooten, en regeerde alleen, na dat eene omwenteling Physcon van den troon verdreven had; maar door dezen overwonnen, week zij naar Ptolemaïs, in Syrië, bij de Koningin hare dochter. =, Koningin van Syrië, dochter van de voorg., en van Ptolemeus Philometor, Koning van Egypte, huwde eerst met Alexander Bala, en toen met Demetrius Nicanor. Deze laatste haar verlaten hebbende, uit genegenheid voor Rodogune, bood zij hare hand en kroon haren schoonbroeder Antiochus aan, nadat zij Seleucus, de vrucht van haar tweede huwelijk, had laten vermoorden; maar zij was genoodzaakt, om het over deze misdaad verontwaardigde volk te bevredigen, Antiochus, den tweeden zoon van Demetrius Nicanor, tot Koning te verklaren. Zij zag daarom toch niet af van hare heerschzuchtige ontwerpen, en werd het slagtoffer van hare eigen aanslagen. De jonge vorst, met regt op zijne hoede tegen de lagen dezer stiefmoeder, noodzaakte haar zelve een' vergiftigden drank, dien zij hem aanbood, te drinken. Corneille heeft dit voorval tot de ontknooping gebezigd van zijn treurspel *Rodogune*. =, zuster der voorg., tweede gemalin van Ptolemeus Physcon, volgde dezen op en regeerde onder den naam van Ptolemeus Alexander en Ptolemeus Lathyrus, hare zonen. Zij werd vermoord door den eersten, die vreesde dat zijne moeder hem van den troon verwijderen mogt, gelijk zij Ptolemeus Lathyrus van denzelven verwijderd had. =, oudste dochter der voorg., en van Ptolemeus Physcon, werd door hare moeder gedwongen te scheiden van Ptolemeus Lathyrus, haren gemaal en broeder, om met Antiochus te huwen. Zij werd vermoord op bevel van Cleopatra Tryphena, hare zuster, en liet een' zoon na, die Koning van Syrië werd, onder den naam van Antiochus Philopator. = TRYPHÉNA, zuster der voorg., en gemalin van Antiochus Grypus, liet hare zuster vermoorden, die de soldaten van Antiochus gevangen genomen hadden, en werd zelve vermoord door haren schoonbroeder. Zij liet vijf zonen na, namelijk Seleucus VI, Antiochus XI, Philippus, Demetrius III en Antiochus XII. = SELENE, zuster der voorg., gemalin van Ptolemeus Lathyrus haren broeder, toen van Antiochus Grypus, Koning van Syrië, en eindelijk van Eusebes, zoon van Antiochus van Cyzicus, verloor hare staten en werd vermoord in de vesting van Seleucië door Tigranes. Zij liet twee zonen na, Antiochus Asiaticus en Seleucus Cybiosactes, en eene dochter, Berenice genaamd. =, dochter van Ptolemeus Auletes, Koning van Egypte, van den troon uitgesloten zijnde door haren broeder, in weerwil van den uitersten wil des vaders, verzamelde een leger in Syrië, en riep de bescherming in van Julius Cæsar, die haar op den troon plaatste en haar minnaar werd; een zoon, Cæsarion genaamd, was de vrucht van deze minnarij. Na den dood van Cæsar wist zij Marcus Antonius even zeer als genen door hare bekoorlijkheden te kluisteren. Antonius, ofschoon gehuwd aan Octavia, bragt 14 jaren in weelde en wellust door met Cleopatra. Eindelijk verklaarde Octavianus, (naderhand Keizer Augustus) beiden den oorlog; het verlies van den zeeslag bij Actium maakte een einde aan beider wellustig leven; Antonius doorboorde zich met zijn zwaard, en Cleopatra liet zich door eene vergiftige adder in den boezem bijten. Shakespeare en na hem verscheiden Engelsche en Fransche dichters hebben deze Koningin tot onderwerp van treurspelen genomen; er bestaat ook een zeer verdienstelijk oorspronkelijk Nederduitsch treurspel *Cleopatra*, door de Barones de Lannoy, in 1776 vertoond en gedrukt, maar sedert in onverdiende vergetelheid geraakt.

CLEOPHANTES, Grieksch Schilder, die ruim 1400 jaren vóór J. C. leefde, was de eerste, die de teekening kleurde; hij bediende zich van eene enkele kleur, uit gestampten tigchelsteen vervaardigd.

CLEOPHAS was een der beide Discipelen van Jezus, die, van Jeruzalem naar het vlek Emmaus gaande, hem onderweg ontmoetten op den dag van zijne opstanding, en, zonder hem te herkennen, over zijn lijden en zijnen dood spraken. Luk. XXIV, 13.

CLEOPHON, Atheensch Redenaar, oefende een' grooten invloed op het volk door zijne wegslepende welsprekendheid, en zijne hevige uitvallen tegen de grooten; doch daarentegen werd hij op het tooneel vinnig gehekeld, inzonderheid door Aristophanes in zijne *Kikvorschen*, en door Euripides in zijn' *Orestes*.

CLEOPHYLUS wordt gehouden voor den eersten, die de gedichten van Homerus bij elkander verzameld heeft, om ze tot de nakomelingschap over te brengen.

CLEOSTRATUS, Grieksch Sterrekundige, geboren 536 jaren vóór J. C., heeft het eerst de sterrebeelden van den Zodiak door bijvoeging van den Ram en den Schutter tot 12 bepaald, en de Octaeteris of achtjarige maan-zonperiode uitgevonden. Zie Maan-Zonnecirkel.

CLERC (Jean le), geboren te Geneve den 19 Maart 1657, deed na het volbrengen zijner studiën aldaar eene reis naar Frankrijk en Engeland, en ging van daar met den bekenden Gregorio Leti, met wiens dochter hij naderhand huwde, in 1683 naar Holland, en werd in 1684 Professor in het Hebreeuwsch, de wijsbegeerte en fraaije letteren, en vervolgens ook in de Kerkelijke Geschiedenis, aan de kweekschool der Remonstranten te Amsterdam. In 1728 verloor hij eensklaps de spraak, door eene verlamming der tong, zoodat hij eindelijk geheel niet meer spreken kon, maar alles schrijven moest. † den 8 Januarij 1736. Hij was een zeer kundig en ijverig geleerde, en als aanhanger van Locke stelselmatig wijsgeer; in zijn' pennestrijd met Bayle schoot hij tegen dezen te kort. Van zijne menigvuldige werken wordt tegenwoordig weinig kennis meer genomen.

CLERFAYT (François Sebast. Charles Joseph de Croix, Graaf van), geboren op het kasteel Bruille, bij Binch, in Henegouwen, in 1733, trad vroegtijdig in Oostenrijkschen krijgsdienst, en onderscheidde zich zoo voordeelig in den zevenjarigen oorlog, dat hij in 1757 een der eersten was, die de Maria-Theresiaorde bekwam. In 1788 streed hij als Luitenant-generaal Veldmaarschalk tegen de Turken. Bij de woelingen der oproerige Brabanders in 1789, bleef hij, ofschoon zelf een Belg, Joseph II met onkreukbare trouw aankleven. In den Franschen omwentelingsoorlog voerde hij het bevel over een legercorps van 10,000 man in de Nederlanden, sloeg de Franschen bij Stenai, en veroverde deze stad den 1 September 1792; kort daarna dekte hij den terugtogt des Pruissischen legers uit Champagne; in November deszelfden jaars behield hij in het gevecht tegen Dumouriez bij Gemappes het slagveld en veroverde 8 stukken geschut. In 1793 had hij deel aan alle gewigtige krijgsoperatiën in België, ontzette Maastricht, en nam de vesting Quesnoy in. In 1794 liep het krijgsgeluk hem tegen, en hij zag zich genoodzaakt, na verscheiden bloedige gevechten, over den Rijn terug te trekken. In 1795 bekwam hij den staf van Veldmaarschalk en het opperbevel over de keizerlijke legers aan den Rijn, sloeg Jourdan bij Höchst, ontzette Mentz en sloeg de Franschen uit hun verschanst leger, hetwelk eene uitgestrektheid van 3 uren besloeg en door 600 stukken geschut verdedigd werd, in de uiterste verwarring tot voorbij Bingen terug. Door den Aartshertog Karel in het opperbevel vervangen, vertrok hij naar Weenen en † aldaar in 1798. De stad vereerde zijne nagedachtenis door een prachtig praalgraf. Hij was niet alleen een der dapperste en bekwaamste veldheeren zijner eeuw, maar ook als mensch en burger zeer achtenswaardig.

CLERK (John), een met het zeewezen geheel onbekend Engelsch landedelman, was in 1779 de uitvinder der nieuwe Britsche zeetaktiek, of nieuwe manier om door de linie der vijandelijke vloot te breken. Zijne manoeuvre werd het eerst met goed gevolg aangewend door Lord Rodney, in den zeeslag van den 12 April 1782 tegen de Fransche vloot onder de Grasse tusschen de eilanden S. Domingo en Saintes. Sedert hebben alle Engelsche vlootvoogden Clerks theorie in practijk gebragt, en Howe, S. Vincent, Duncan en Nelson daardoor de luisterrijkste overwinningen behaald.

CLERMONT. Verscheiden steden en vlekken in Frankrijk voeren dezen naam met een onderscheidend bijvoegsel. Clermont in het voormalig Dauphiné heeft den titel van Graafschap, die dooreen oud en zeer beroemd Fransch geslacht bezeten werd. =-TONNERRE (Stanislas, Graaf van), geb. in 1747, was Kolonel bij de uitbarsting der omwenteling; als afgevaardigde van den adelstand ter vergadering der Algemeene Staten werd hij benoemd tot woordvoerder der minderheid, toen dezelve zich vereenigde met den derden stand en den naam aannam van Nationale Vergadering. Hij prees de Engelsche Constitutie tot voorbeeld aan, en bleef altijd zeer gematigd in zijne handelingen; dit bragt hem in haat bij de heethoofden, en deed hem de volksgunst verliezen. Bij gelegenheid der mislukte vlugt des Konings ontkwam hij met moeite de volkswoede, maar den 10 Augustus 1792 vervolgde het gepeupel hem tot op de vierde verdieping van een huis, waar hij deerlijk vermoord werd.

CLERY (Jean Baptiste Cant Hanet), geboren in een dorp nabij Versailles, in 1762, was Kamerdienaar van den Dauphin, zoon van Lodewijk XVI, en volgde in deze hoedanigheid den ongelukkigen Koning in de gevangenis van den Tempel, waar deze zijne trouw en dienstvaardige oplettendheid beloonde met openlijk zijne erkentenis daarvoor te betuigen in zijn testament. In zijne laatste oogenblikken vertrouwde Lodewijk hem eenige dierbare voorwerpen toe, om dezelve aan de Koningin en zijne kinderen te behandigen. Na den dood des Konings bleef Clery eenige weken opgesloten, en was naauwelijks losgelaten, toen hij andermaal gevat werd als verdacht, en hij herkreeg zijne vrijheid eerst na den val van Robespierre; dadelijk verkocht hij zijne bezittingen, en verliet Frankrijk. Hij gaf te Londen een Dagverhaal in het licht der gevangenschap van Lodewijk XVI in den Tempel, hetwelk in alle Europesche talen overgezet is. Lodewijk XVIII schreef aan Clery den 11 Julij 1798 een' eigenhandigen brief van dankzegging, en zond hem het S. Lodewijkskruis. † den 27 Mei 1809.

CLEVE (Johanna Constantia) gaf in 1813 als elfjarig meisje eenige dichtstukjes, onder den titel: *Jeugdige Dichtproeven*, in het licht, welke zij in 1817 door eene dergelijke verzameling, *Lentebloemen* getiteld, deed volgen. Deze stukjes getuigden van een' gelukkigen aanleg, en voorspelden veel goeds van deze kinderlijke dichteres; maar zij mogt naauwelijks den ouderdom van 20 jaren bereiken. † te Leyden den 14 Februarij 1822.

CLEVELAND (John), Engelsch Dichter, geboren in 1613, was een ijverig voorstander van Karel I, dien hij naar Oxford volgde; hij ondersteunde den moed der Koningsgezinden door zijne geschriften.

Na het onthoofden des Konings leefde hij verborgen te Londen, en † aldaar den 29 April 1659. Zijne gedichten zijn meermalen gedrukt; de volledigste uitgave is die van 1687; zij werden lang boven die van zijn' tijdgenoot MILTON geächt.

C. L. I. C. Verkorting van *Colonia locus Julia Corinthus.*

CLICHTHOVEN (JODOCUS), geboren te Nieuwpoort, † te Chartres in 1543, was Doctor der Sorbonne te Parijs, en een der eersten die tegen LUTHER schreef, in een' bezadigden, sierlijken Latijnschen stijl; zijn *Anti-Lutherus,* in 1524 te Parijs gedrukt, werd zeer door ERASMUS geprezen.

CLIENTEN waren bij de oude Romeinen geringe burgers, die uit de hoogere klassen een' beschermer (patroon) verkozen, die verpligt was hen bij te staan en vaderlijk voor hunne veiligheid te zorgen: zij moesten daarentegen de dochters van hunnen patroon van huwelijksgoed voorzien, wanneer het dezen aan vermogen ontbrak, hem loskoopen, wanneer hij door den vijand gevangen werd, en hem hunne stem geven, wanneer hij een ambt verzocht. De Patroon en de Client mogten wederzijds elkander niet in regten vervolgen of tegen elkander getuigen, en elkander op geenerlei wijze benadeelen. Lang werden deze wederzijdsche verpligtingen stipt vervuld; eerst onder de Keizers geraakte de clientele in onbruik.

CLIFFORD (GEORGE), Graaf van Cumberland, geboren in Brongham-Castle, in Westmoreland, in 1558, was een zeer dapper edelman, die onder de regering van Koningin ELISABETH aan het hof zeer in aanzien was; hij rustte schepen uit, met welke hij grootendeels gelukkige kruistogten tegen de Spanjaards deed, was bevelhebber der vloot, die tegen de zoogenaam le onoverwinnelijke Spaansche armada werd gezonden, en een der Pairs, door welke MARIA STUART ter dood veroordeeld werd. Ofschoon door zijn' behaalden buit op de Spanjaards ontzettend rijk, had hij toch aan het uitrusten van schepen, ridderfeesten, paardenwedloopen, enz. genoegzaam alles verspild. † in 1605. = (GEORGE), een Hollandsch regtsgeleerde, was een der beroemdste liefhebbers der kruidkunde en natuurlijke historie der XVIII eeuw; hij bezat op zijn buitengoed de Hartenkamp, bij Haarlem, den prachtigsten en volledigsten plantentuin van geheel Europa, in welken de zeldzaamste gewassen uit alle werelddeelen werden gevonden, eene talrijke menagerie van vreemde viervoetige dieren en vogelen en een museum van natuurlijke historie met eene daarbij behoorende bibliotheek. De groote LINNEUS, die alles volgens zijn stelsel in orde gebragt had, beschreef de aldaar voorhanden zeldzame gewassen, welke beschrijving de eigenaar onder den titel van *Hortus Cliffortianus* in 1737 prachtig liet drukken. LINNEUS noemde een nieuw in dit werk beschreven plantengeslacht *Cliffortia,* en eene pisangsoort *Cliffortiana.*

CLIMACUS (JOANNES), bijgenaamd SCHOLASTICUS, geboren in Palestina, omstreeks 525, was een discipel van GREGORIUS van Nazianze, en 16 jaren oud, toen hij zich in het klooster op den berg Sinaï begaf, waar hij 59 jaren doorbragt; in 600 werd hij Abt van hetzelve. † in den reuk van heiligheid den 30 Maart 606. Onder zijne ascetische schriften is dat, met toespeling op zijn' naam, getiteld: *Climax, of Ladder des hemels,* het meest bekend en uit het Grieksch in andere talen overgezet.

CLIMAX, Gr. Κλιμαξ, opklimming, is eene rhetorische figuur, van welke de redenaars en dichters somwijlen een zeer gelukkig gebruik maken, om als het ware bij trappen de voorstelling te doen rijzen. De voornaamste regel is dat men den natuurlijken voortgang van eene zelfde zaak en de geregelde opvolging van verscheiden zaken of derzelver ontwikkeling uit elkander niet uit het oog verlieze, waardoor eene verwarring in de voorstelling ontstaan zou. Bij CICERO vindt men verscheiden voorbeelden van eene gelukkige aaneenschakeling der denkbeelden bij opklimming, gelijk ook bij latere redenaars en dichters. Uitmuntend schildert BOILEAU, (*Lutrin,* Ch. II) het in slaap vallen der vadzigheid:

La mollesse oppressée
Dans sa bouche à ce mot sent sa langue glacée,
Et, lasse de parler, succombant sous l'effort,
Soupire, étend ses bras, ferme l'œil et s'endort.

Denzelfden natuurlijken opklimmenden gang in de voorstelling houdt Z. HEYNS, *Bartas Werken,* bl. 573:

De superstitie gelijckt — — — —
— — — — een teere swacke
Vonck vyers staende in den gloet, die, makende eerst een gat,
Ontsteeckt de kamer, 't huys en eyndelyck de stadt.

Een voorbeeld van klimmende ontwikkeling der denkbeelden vindt men in proza bij J. VOLLENHOVE, *Heerlijkheid der Regtvaardigen,* bl. 3:

» Geen menschen vindt men zoo verheven als Koningen; geen Ko- » ningen zoo uitstekende als die van Israël; geen Koningen van Is- » raël zoo uitmuntende als SALOMO." — Of in verzen bij J. VOS, *Gedichten,* I Deel, bl. 12:

Een ongekrenkte moed is moeder (*) van de zege;
De zege van de winst; de winst van d'overvloed,
En de overvloed van weelde.

(*) Eigenlijk *vader:* moed is van het mannelijk geslacht.

Zoo ook van toeneming bij J. OUDAAN; *Poëzij,* II Deel, bl. 442:

O snoode misdaad, die geen neergestorte regen,
Geen landstroom, geene zee vol golven uit zal vegen!

In plaats van klimming in de optelling der zaken of voorwerpen, maakt men ook wel gebruik van daling, en gaat dan omgekeerd van het meerdere tot het mindere over; een fraai voorbeeld hiervan vindt men bij D. SMITS, *Nagel. Ged.* I Deel, bl 98, waar de tijd voorgesteld wordt op een' oversnellen wagen,

Die van jaren, maenden, dagen,
Nachten, uur en oogenblik
Wordt getrokken.

CLINIAS van Tarente, Pythagorisch wijsgeer, tijdgenoot en vriend van PLATO, was gewoon zijne lessen door de muzijk te vervrolijken, en, wanneer hij driftig werd, de lier in handen te nemen. Het eedzweren hield hij voor een' der grootste gruwelen, en beweerde dat de regter van niemand een' eed vorderen mogt.

CLINTON (GEORGE), geboren in 1739, had een groot deel aan de vestiging der onafhankelijkheid van Noord-Amerika. In 1758 gaf hij blijken van zijn' moed bij de verovering der sterkte Frontenac, en deed den veldtogt van 1760 mede onder het bevel van den Generaal AMHERST. Na de verovering van Canada en den daarop gevolgden vrede werd hij Advokaat. In 1773 was hij afgevaardigde zijner provincie bij de koloniale vergadering, en bestreed met nadruk de gewelddadige Engelsche maatregelen. In 1775 werd hij lid van het congres, het welk hij slechts zelden bezocht, dewijl hij als Brigadier-generaal zich in het veld bevond. In 1777 werd hij Gouverneur van New-York, en in 1804 Vice-president der Vereenigde Staten en President van den Senaat. Hij bevorderde de afschaffing van de bank der Vereenigde Staten, en vernietigde daardoor den steeds toenemenden invloed der Engelsche kooplieden, die meest alle actiën opgekocht hadden. † te Washington in 1812. = (HENRY), Engelsch Veldheer, onderscheidde zich in den Amerikaanschen oorlog; in 1775 voerde hij als Generaal-majoor het bevel onder HOWE, en nam, toen deze in 1778 naar Engeland terugkeerde, het opperbevel in Philadelphia op zich. Door WASHINGTON genoodzaakt Philadelphia te verlaten, trok hij in goede orde naar New-York terug. In 1779 veroverde hij Charlestown en verbrandde de Amerikaansche kapers in de baai van Acussnet. In 1780 wilde hij de Franschen bij Rhode-Island aantasten, doch dit werd hem door WASHINGTON belet; hij had den Generaal ARNOLD omgekocht, om hem den post van West-point in handen te leveren, doch het verraad mislukte (zie ANDREWS (JOHN) en ARNOLD (BENEDICT). Sedert liep het krijgsgeluk hem geheel tegen; hij maakte zich gereed tot eene onderneming tegen de Fransche bezittingen in de West-Indiën, toen hij naar Engeland teruggeroepen werd. † in 1795, kort na zijne benoeming tot Gouverneur van Gibraltar.

CLIO, eene der negen Zanggodinnen, volgens de fabelleer eene dochter van JUPITER en MNEMOSYNE, ontleent haren naam van Κλεος, Roem; zij heeft het toevoorzigt over de Geschiedenis, en wordt voorgesteld onder de gedaante van een jong meisje, met een' lauwerkrans om het hoofd, eene trompet in de regter en een boek in de linker hand.

CLISSON (OLIVIER DE), Connetable van Frankrijk, was geboren in Bretagne, maar werd in Engeland opgevoed, en voerde in het eerst de wapens tegen Frankrijk, om den dood zijns vaders te wreken, die in 1343 onthalsd was, om dat hij de zijde gehouden had van den Hertog van Bretagne. Na groote verwoestingen in Normandië aangerigt en een oog verloren te hebben in den slag van Auray in 1364, kreeg hij verschil met den Hertog van Bretagne, en begaf zich in dienst van KAREL V, Koning van Frankrijk; hij werd de wapenbroeder van den beroemden BERTRAND DUGUESCLIN en in 1380 door KAREL VI tot diens opvolger benoemd als Connetable van Frankrijk. Hij voerde het bevel over de voorhoede des Franschen legers in den vermaarden slag van Rosebeke den 27 November 1382 tegen de oproerige Vlamingen, onder aanvoering van den beruchten Bierbrouwer PHILIPS VAN ARTEVELDE, die met 40,000 man over de kling of in de Lys gejaagd werd. De Franschen hadden de overwinning voornamelijk aan het beleid en de dapperheid van CLISSON te danken. In 1387 zich gereed makende tot eene landing in Engeland, viel hij den Hertog van Bretagne in handen, die, hem hebbende doen opsluiten in het kasteel l'Hermine, bij Vannes, den Slotvoogd BAVALAN bevel gaf CLISSON in een' zak te steken en in zee te werpen; BAVALAN maakte daarmede geene haast, vertrouwende dat de Hertog zich mogelijk nog wel zou bedenken, die, vernemende dat zijn bevel niet uitgevoerd was, CLISSON tegen betaling van losgeld in vrijheid stelde. KAREL VI krankzinnig geworden zijnde, ontboden de Hertogen van Bourgondië en Berry onder een nietig voorwendsel CLISSON uit het veld aan het hof, wel wetende dat hij niet zou gehoorzamen, waarop hij, van al zijne waardigheden beroofd, tot de betaling van 100,000 marken zilver verwezen en gebannen werd. Hij begaf zich naar zijn kasteel Josselin, in Bretagne. † aldaar den 24 April 1407.

CLISSOW, een steedje in het Woywoodschap Sendomir, in Klein-Polen, is in de Geschiedenis merkwaardig wegens den in deszelfs nabijheid den 13 Julij 1702 voorgevallen slag tusschen de Polen, Saksers en Zweden.

CLISTHENES, zoon van Megacles en Agarista, en grootvader van Pericles, bewerkte te Athene de uitdrijving der Pisistratiden en deed Isagoras, die de Atheners tegen hem zocht op te hitsen, in ballingschap verzenden; maar Clisthenes was op zijne beurt genoodzaakt Athene te verlaten, en zijn' vijand, die beschermd werd door Cleomenes, Koning van Sparte, zijne plaats in te ruimen. Hij werd echter teruggeroepen en in het bewind hersteld.

CLITARCHUS, zoon van den geschiedschrijver Dinon, beschreef de daden van Alexander. Zijn werk is niet tot ons gekomen, en men vermoedt dat Diodorus van Sicilië en Quintus Curtius van hetzelve gebruik gemaakt hebben.

CLITOMACHUS, Carthaagsch wijsgeer, kwam te Athene, om de lessen te hooren van Carneades, en werd zijn opvolger als hoofd der Akademie; hij bragt zichzelven om het leven 100 jaren vóór J. C. Geen zijner schriften, door Cicero vermeld, is tot ons gekomen.

CLITUS was de vriend en vertrouweling van Alexander, Koning van Macedonië, die inderdaad ook groote verpligting aan hem had, want bij het overtrekken van den Granicus had Clitus hem het leven gered. Zich op een gastmaal wat al te vrij uitgedrukt hebbende tegen Alexander, die van den wijn bevangen was, greep deze in zijn' toorn eene werpspiets, en doorboorde Clitus daarmede. Deze daad berouwde Alexander, toen zijn roes voorbij was, zoodanig, dat hij met veel moeite wederhouden werd van zijn' vermoorden vriend in den dood te volgen.

CLIVE (Robert), Pair van Ierland, geboren in 1725, begon zijne loopbaan als schrijver der factorij te Madras. In 1744 ontstond een bloedige oorlog, die zoowel in Europa als in Indië schier zonder ophouden tot den dood van George II in 1760 werd voortgezet, om welken tijd de Franschen al hunne bezittingen in Indië verloren hadden, welke onder Dupleix zeer uitgestrekt waren geworden. De Engelschen bevestigden daarentegen hunne magt niet alleen langs de kusten van Coromandel, Malabaar en Bengale, maar ook in Arabië, aan den Perzischen zeeboezem en op de Oost-Indische eilanden. Deze buitengewone voorspoed was grootendeels aan den ijver van Lord Clive te danken; deze meer roeping tot den krijgsdienst dan tot andere werkzaamheden gevoelende, ging tot het leger over, en onderscheidde zich terstond door uitstekende dapperheid. Spoedig steeg hij in rang, en werd bevelhebber. Na vele veldslagen, waarin hij een voorbeeldig beleid met een' stouten ondernemingsgeest paarde, verdreef hij de Franschen uit de geheele provincie van Arcot, versloeg hen bij het fort S. David, bij Madras en verscheiden malen in het open veld, en verjoeg hen eindelijk ook uit Pondichery. Hij eindigde zijn werkzaam leven door zelfmoord in 1774.

CLOACINA was de godin der goten te Rome. Titus Tatius bij toeval een standbeeld in een riool gevonden hebbende, maakte er eene godin van, welke hij dezen naam gaf.

CLODION, tweede Koning der Franken, of liever aanvoerder der Saliërs, een' Frankischen volksstam, die in de V eeuw aan gene zijde van den Rijn woonde, trok in 431 denzelven over, doch werd door Aëtius geslagen en teruggedreven; het vorige jaar had hij een' inval beproefd in Henegouwen en Artois, doch was door den Romeinschen veldheer Majorianus geslagen geworden; in 444 nam hij de gelegenheid waar dat Aëtius in oorlog was met de Visigothen, Bourgondiërs en andere volkeren, om zich meester te maken van Doornik, Kamerijk en Amiens, en vestigde den zetel zijner regering in de laatste stad. In 447 ondernam hij de belegering van Soissons, maar Aëtius versloeg de Franken, en noodzaakte hem het beleg op te breken. Clodion zijn' oudsten zoon bij deze nederlaag verloren hebbende, † van droefheid in 449, nalatende twee minderjarige zonen onder de voogdijschap van Meroveus

CLODIUS (Christiaan August), geboren te Annaberg, in Saksen, in 1738, bestudeerde in zijne jeugd met ijver de oude dichters, inzonderheid Homerus en Virgilius. In 1758 maakte hij kennis met den dichter Kleist; deze ontwikkelde zijn' aanleg tot de dichtkunst, en had vervolgens te Leipzig veel nut van Gellerts lessen en vriendschappelijken omgang. In 1760 werd hij buitengewoon en in 1764 gewoon Professor der wijsbegeerte. Zijne in dit tijdvak uitgegeven werken over de fraaije letteren en zijne tooneelstukken vonden veel goedkeuring. In 1782 werd hij Professor der welsprekendheid en dichtkunst, † in 1784. Zijne nuttige en aangename prozaïsche en poëtische schriften (in 6 deelen 1780-1787 te Leipzig gedrukt) hadden een' grooten invloed op de hervorming der Duitsche letterkunde. = (Publius), een zeer slecht, hoewel aanzienlijk Romeinsch burger, even berucht door zijne ongebonden leefwijze als door zijne woelingen tegen de rust van den Staat, was een voorwerp der algemeene verachting, maar won de gunst des lagen gepeupels door afstand te doen van den rang van Patriciër, en zich te begeven in de klasse der Plebejers, om Tribun te worden. In deze hoedanigheid stookte hij den burgeroorlog aan tusschen Cæsar en Pompejus, en bewerkte de verbanning van Cicero. Milo, een andere Tribun, bood Clodius moedig het hoofd, en dwarsboomde hem zoo veel hij kon in zijne verderfelijke ontwerpen. Eindelijk werd Clodius door Milo om het leven gebragt. Cicero, uit zijne ballingschap teruggeroepen, ondernam de verdediging van Milo, die echter naar Marseille verbannen werd.

CLODOALD, zie CLOUD (S.).

CLODOMIR, zoon van Clovis en Clotilde, was 17 jaren oud, toen hij bezit nam van het Rijk van Orleans, hetwelk hem bij den dood zijns vaders was ten deel gevallen; hij voerde in 523 den oorlog tegen Sigismond, Koning van Bourgondië, kreeg hem gevangen en liet hem ter dood brengen; doch sneuvelde zelf in een gevecht tegen Gundemar, die Sigismond opgevolgd was als Koning van Bourgondië, in 524. Clodomir liet bij zijne gemalin Gondiuca drie jonge kinderen na, van welken twee vermoord werden door de broeders van Clodomir, die het Rijk van Orleans met elkander deelden; de derde, Clodoald, ontkwam. Zie Cloud (S).

CLODORIK, zoon van Sigebert, Koning van Keulen, diende in het leger van Clovis, die, dezen Prins geheel aan zijn belang willende verbinden, hem onder de hand liet beduiden dat zijn vader, bejaard en gekwetst, niet lang meer zou leven, en verzekeren dat, zoo hij hem altijd getrouw bleef, Clovis hem na den dood zijns vaders in het bezit van Keulen zou handhaven. Clodorik beloofde dit, en liet kort daarna zijn' vader vermoorden; maar Clovis, in plaats van zijn woord te houden, liet den vadermoorder insgelijks van het leven berooven, door lieden, die hij onder een ander voorwendsel zond, en vereenigde Keulen met zijne overige Staten in 510.

CLOON (Dirk van), drieëntwintigste Gouverneur-generaal van Nederlandsch-Indië, geboren te Batavia, en opgevoed in Holland, kwam in 1720 in Indië terug, en werd in 1731, na de terugroeping van Dirk van Durven, diens opvolger in de voorz. hooge waardigheid, welke hij naauwelijks vier jaren bekleedde. † den 10 Maart 1735. Onder zijn bewind werd Pieter Vuyst, Gouverneur van Ceilon, beschuldigd van gewelddadige knevelarijen en majesteitschennis, den 19 Mei 1732 op eene verschrikkelijke wijze gestraft; hem werd namelijk zittende en gebonden op een' stoel met een mes de strot afgesneden, het ligchaam gevierendeeld en de stukken verbrand.

CLOOTS (Anacharsis), een Pruissische Baron, eigenlijk Johann Baptist Clotz genaamd, geboren te Kleef in 1755, en neef van den bekenden schrijver Cornelis de Pauw, werd te Parijs opgevoed, waar het lezen van wijsgeerig-staatkundige geschriften zijne verhitte verbeelding geheel en al bedierf. Vervuld met de uitsporigste denkbeelden van eene algeheele omschepping der bestaande wetgeving en staatsinrigting der natiën, doorreisde hij Duitschland, Holland, Engeland, Italië en andere landen van Europa, onder den naam van Anacharsis Cloots, verteerde een goed deel van zijn aanzienlijk vermogen, liet in 1780 te Londen een werk drukken, getiteld: *Certitude des Preuves du Mahométisme*, en zocht overal zijne onrijpe en overdreven denkbeelden te verspreiden. De Fransche omwenteling bragt zijn hoofd geheel op den hol; hij keerde naar Parijs terug, verzaakte zijn' adeldom en zijne titels, en noemde zich redenaar des menschdoms (*l'orateur du genre humain*), verzamelde eenige Negers, Mulatten en arme Joden, die hij in vreemde kleeding stak, en den naam gaf van afgezanten des menschelijken geslachts, stelde zich aan het hoofd van deze maskerade, en begaf zich met dezelve naar de Nationale Vergadering, die dit bespottelijk gezantschap met ernstige deftigheid ontving. Lid geworden van het Wetgevend Ligchaam, stelde Cloots geene palen meer aan zijne uitzinnigheid, deed de zotste en uitsporigste voorstellen, wilde dat de Nationale Conventie alle volken in opstand tegen de koningen verklaren en een' prijs stellen zou op de hoofden des Konings van Pruissen en des Hertogs van Brunswijk, gaf 12,000 Livres als bijdrage tot den oorlog tegen alle koningen, prees Ankarstrom, den moordenaar des Konings van Zweden, boven alles, stemde voor den dood van Lodewijk XVI in den naam des menschdoms, met de bijvoeging: »Ik veroordeel den schandelijken Fredrik Willem even zoo ter »dood," verklaarde zich openlijk voor een' atheist, en maakte het eindelijk zelfs Robespierre al te erg, die, toen Cloots in de Jakobijnenclub snoefde dat hij met hart en ziel een Sans-culot was, zeide dat hij een' Sans-culot wantrouwde, die 100,000 Livres inkomen had, en hem voor de revolutionaire regtbank deed slepen, die hem met Hebert en eenige andere van zijn' aanhang ter dood veroordeelde; den 24 Maart 1794 betrad hij het schavot, waar de Guillotine den dolzinnigen redenaar des menschdoms voor altijd tot zwijgen bragt.

CLOTARIUS. *Fransche Koningen van dezen naam.* = I, zoon van Clovis en Clotilde, geboren in 497, bekwam bij den dood zijns vaders in 511 het Rijk van Soissons tot zijn aandeel. Na den dood zijns broeders Clodomir, Koning van Orleans, deelde hij met zijne broeders Theoderik en Childebert diens Rijk, na het vermoorden van twee zijner kinderen, en huwde met zijne weduwe Gondiuca. Na den dood zijner broeders bleef Clotarius alleen in het bezit der Staten van Clovis. Zijn natuurlijke zoon Chramnes tegen hem opgestaan zijnde, overwon hij hem, en liet hem met zijne vrouw en kinderen verbranden in de hut, waarin hij gevlugt was. † in 562, en liet vier zonen na, Caribert, Gontran, Sigebert I en Chilperik I, die gemeenschappelijk regeerden. = II, zoon van Chilperik I en Fredegonde, was slechts vier maanden oud, toen hij bij den dood zijns vaders in 584 het Rijk van Soissons erfde, en werd opgevoed door zijn' oom Gontran, Koning van Orleans en Bourgondië, terwijl zijne moeder in zijn' naam regeerde. De dood van Fredegonde in 597

stelde CLOTARIUS bloot aan de vervolgingen zijner vijanden; maar het ter dood brengen van BRUNEHAUT, op bevel van CLOTARIUS, in 613, maakte een einde aan den verderfelijken burgeroorlog in de onderscheiden Fransche rijken, die CLOTARIUS eindelijk alleen regeerde tot 628, wanneer hij door den dood den troon inruimde aan zijne beide zonen DAGOBERT en CHARIBERT. = II, oudste zoon van CLOVIS II, Koning van Bourgogne en Neustrië, volgde in 660 zijn' vader op onder de voogdijschap van zijne moeder BATHILDE en EBROIN, Maire van het paleis; zij liet echter de voornaamste zorg aan dezen over, begaf zich in een klooster en werd eene heilige. CLOTARIUS † reeds in 668. = IV, Koning van Austrasië, had in 717 zijne verheffing te danken aan KAREL MARTEL. Men weet niet wiens zoon hij was, † reeds in 720. Zijne korte regering leverde niets merkwaardigs op; ook was hij slechts een schijnkoning, dien KAREL MARTEL den anderen mededingers naar den troon in den weg stelde.

CLOTHO is, volgens de fabelleer, de jongste der drie Parken of Schikgodinnen, die het toevoorzigt hebben over 's menschen leven (zijn' leefdraad spinnen); zij houdt het spinrokken. Zie PARKEN.

CLOTILDE, dochter van CHILPERIK en nicht van GONDEBAUD, Koning van Bourgondië, was de gemalin van CLOVIS I, Koning van Frankrijk; deze deugdzame en vrome vorstin maakte gebruik van haren invloed op haren gemaal tot welzijn der onderdanen. Na den dood van haren zoon CLODOMIR begaf zij zich naar Tours. † aldaar in den reuk van heiligheid in 643; haar lijk werd naar Parijs gevoerd, en begraven bij dat van haren gemaal CLOVIS in de kerk van S. Geneviève.

CLOUD (S.), een vlek en kasteel in Frankrijk, twee uren van Parijs, voert zijn' naam naar CLODOARD, zoon van CLODOMIR, Koning van Orleans, en GONDIUCA; hij ontweek de vervolgingen zijner ooms CHILDEBERT en CLOTARIUS, omstreeks 550, in dit afgelegen woud, en stichtte er een klooster, in hetwelk hij als monnik zijne dagen eindigde. Dit klooster uitgestorven en in verval geraakt zijnde, werd er een kasteel in de plaats gebouwd, waarheen HENRIK III, ten tijde der Ligue, de wijk nam, en aldaar den 1 Augustus 1589 door JAQUES CLEMENT vermoord werd. Eene eeuw later werd het bosch van S. Cloud uitgehakt, en in lanen en perken verdeeld. PHILIPPUS, Hertog van Orleans, broeder van LODEWIJK XIV, bewoonde het kasteel. LODEWIJK XV hield hier zijn hof, en LODEWIJK XVI liet S. Cloud aanmerkelijk verbouwen en verfraaijen. Na de omwenteling werd hier den 9 November 1800 het Directoire door BONAPARTE omvergeworpen en het consulschap ingevoerd. Als Keizer NAPOLEON hield hij hier zijne residentie. Den 31 Maart 1814 werd S. Cloud door de voorhoede van het groote leger der verbonden mogendheden bezet; den 7 April kwam het groote hoofdkwartier derwaarts, en bleef aldaar tot den 3 Junij. In 1815 had BLUCHER aldaar zijn hoofdkwartier, en hier werd den 3 Julij het verdrag gesloten, hetwelk Parijs voor de tweede maal in handen der bondgenooten leverde. Het was te S. Cloud dat KAREL X den 25 Julij 1830 de noodlottige ordonnantiën teekende, die de oorzaak waren dat twee dagen later eene omwenteling uitborst, die voor hem het verlies der kroon en zijne verbanning uit Frankrijk ten gevolge had.

CLOUÉ heet in de wapenkunde, wanneer de spijkers in de hoeven der paarden en muilezels of aan de halsbanden der honden zigtbaar en van een ander émail zijn.

CLOVIS. *Fransche Koningen van dezen naam.* = I, zoon van CHILDERIK en kleinzoon van MEROVEUS, aanvoerders der Frankische Saliërs, die sedert 287 het land tusschen de zee en de Schelde bewoonden, werd geboren in 465 en volgde in 481 zijn' vader op als aanvoerder van dezen krijgszuchtigen volksstam, die reeds meermalen invallen in de naburige landen gedaan had. CLOVIS verbond zich met RAGNACARIUS, Koning van Kamerijk, verklaarde SYAGRIUS, zoon van AËTIUS, den Romeinschen Landvoogd te Soissons, den oorlog, en sloeg in 486 de Romeinen bij Soissons; SYAGRIUS vlugtte naar Toulouse, bij den Gothschen Koning ALARIK, doch werd uitgeleverd aan CLOVIS, die hem het hoofd liet afslaan, en te Soissons den zetel zijner regering vestigde; hij veroverde vervolgens Tongeren, geheel Belgisch Gallië onderwierp zich, en Parijs werd de hoofdstad der nieuwe monarchie. In 493 huwde CLOVIS met CLOTILDE, dochter van CHILPERIK, Koning der Bourgondiërs; deze vorstin, in het Christendom opgevoed, zocht haren gemaal insgelijks daartoe over te halen, hetwelk haar gelukte, toen hij in 496 in den slag bij Zulpich (Tolbiac) de overwinning behaald had. CLOVIS werd hierop te Rheims plegtig gedoopt door den Aartsbisschop S. REMY, die hem tevens tot Koning zalfde. In 497 onderwierp Armorica (Bretagne) zich insgelijks aan zijne heerschappij. Slechts twee volkeren in Gallië waren nog onafhankelijk, de Bourgondiërs en de West-Gothen; CLOVIS tastte de eersten aan, overwon hen bij Dijon, veroverde Lyon en Vienne, en zij onderwierpen zich bij den vrede te Avignon; vervolgens behaalde hij eene volkomen overwinning bij Poitiers op ALARIK, Koning der Gothen, dien hij eigenhandig versloeg. Minder gelukkig oorloogde hij tegen THEODERIK, Koning der Oost-Gothen, die de Franken bij Arles sloeg; CLOVIS sloot echter in 509 een' dragelijken vrede met hem. In het volgende jaar ontving hij van den Oost-Romeinschen Keizer ANASTASIUS I den titel van Patriciër des Rijks, van Consul en zelfs van Augustus. CLOVIS vertoonde zich in deze hoedanigheid in eene witte tunica, met een' purperen mantel om de schouders en een' diadeem op het hoofd, aan het volk in de kerk van S. Martin, te Tours. † den 26 November 511, en liet vier zonen na, THEODERIK, CLODOMIR, CHILDEBERT en CLOTARIUS, die eenigen tijd het rijk gemeenschappelijk vreedzaam regeerden, doch weldra met elkander in onmin geraakten, tot CLOTARIUS de twee laatste jaren van zijn leven alleen regeerde. = II, zoon van DAGOBERT I, was bij diens dood in 638 erfgenaam van het Rijk van Neustrië en Bourgondië, onder de voogdijschap van zijne moeder NANTILDE, en vervolgens onder die van EGA en ERCHINOALD, Maires van het paleis. Na den dood zijns broeders SIGEBERT, Koning van Austrasië, in 656, werd CLOVIS II alleen Koning van geheel Frankrijk. † in 660, en liet drie zeer jonge kinderen na, CLOTARIUS III, CHILPERIK II en THEODERIK. = III, zoon van THEODERIK II, was na diens dood in 690 gedurende vijf jaren schijnkoning, terwijl PEPIJN, even als bij het leven zijns vaders, de klem der regering in handen bleef houden. † in 695.

CLUB is de Engelsche benaming van een besloten gezelschap of collegie, dat op gezette tijden op eene vaste plaats bijeenkomt, hetzij om zich te oefenen in kunsten en wetenschappen, beroepszaken te verhandelen, te spelen, of tot eenige andere uitspanning. In Engeland kregen deze Clubs sedert de regering van het Huis van Hannover eene staatkundige gedaante, zonder evenwel naar buiten te werken of eenigen invloed op den gang der openbare zaken te bekomen. Geheel anders was het in Frankrijk, waar dergelijke Clubs bij de omwenteling eene gewigtige rol speelden (zie JAKOBIJNEN). In andere landen, die onder de Fransche overweldiging bezweken, werden insgelijks Clubs opgerigt, en dus natuurlijk ook in de Bataafsche Republiek, die zich ook al vrij wat gezags en invloed meenden aan te matigen, doch in lang na zulk eene onstuimige en schrikbarende houding niet aannamen als de Fransche Clubs; schoon zij, even als deze, meest uit heethoofdige lieden en voorwerpen uit de mindere volksklassen bestonden, en weinig bezadigde en welgezeten burgers deel daaraan namen. Bij het bedaren van den storm der omwenteling, en toen de gemeene man inzag dat het voor hem beter was te arbeiden dan in Clubsen al drinkende staatkundige plannen te ontwerpen, waarop de regering toch geen acht sloeg, verliepen de Clubsen van zelve, en men sprak eerlang met bespotting en verachting van deze nuttelooze staatkundige tingietersgezelschappen.

CLUGNY is eene fraaije stad in Frankrijk, in het voormalig hertogdom Bourgogne, aan de rivier de Grosse, eertijds vermaard wegens het beroemde Benedictijner klooster, aldaar omstreeks 912 door BERNO gesticht.

CLUSIUM, oude benam. van het tegenwoordige *Chiusi*, in Italië.

CLUSIUS (CAROLUS), geboren te Atrecht (Arras) den 19 Februarij 1526, deed na het volbrengen zijner studiën te Gend en te Leuven, verscheiden reizen door Frankrijk, Spanje, Portugal, Engeland, Duitschland en Hongarijen. Hij had zich voornamelijk op de kruidkunde toegelegd; Keizer MAXIMILIAAN II gaf hem in 1573 het opzigt over den keizerlijken tuin te Weenen; in 1588 werd hij tot Prof. in de genees- en kruidkunde aan de hoogeschool te Leyden beroepen. † ald. den 4 April 1609. Hij was een in zijne wetenschap bij uitstek ervaren en kundig man, die verscheiden voor zijn' tijd zeer belangrijke werken over de planten, bloemen en dieren geschreven heeft.

CLUTIUS (THEODORUS), Opziener van den Kruidtuin te Leyden, gaf in 1608 het bekende *Bijenboekje* in het licht, hetwelk onder de Oost-Friesche landlieden nog in achting is.

CLUVERIUS (PHILIPPUS), geboren te Dantzig in 1580, bezocht uit lust tot de wetenschappen Polen, Duitschland en Holland, maakte te Leyden kennis met JOSEPH SCALIGER, en bepaalde op diens raad zich geheel en al tot de beöefening der oude en hedendaagsche aardrijkskunde; zijne reis naar Frankrijk willende vervolgen, werd hij in Braband van alles beroofd wat hij bij zich had, en keerde derhalve naar Leyden terug, waar zijne vrienden hem in staat stelden om weder naar huis te komen. Hij bezocht vervolgens Hongarijen en Bohemen; te Praag zijnde, vertaalde hij de verdediging van den aldaar gevangen zittenden Baron LOBKOWITZ in het Latijn; wederom te Leyden gekomen, werd hij op verzoek van den keizerlijken gezant gevangen genomen, wegens het vervaardigen van de voorn. vertaling, doch spoedig wederom ontslagen. Hij begaf zich hierop naar Frankrijk en Italië, bleef een' geruimen tijd te Rome, bezocht Engeland en Schotland, en zette zich eindelijk te Leyden neder, waar hem door de bezorgers der hoogeschool een jaargeld werd toegelegd; doch hij genoot hetzelve niet lang. † in 1623. Zijne Latijnsche schriften over de oude aardrijkskunde, inzonderheid over de gelegenheid van ons land ten tijde der Batavieren, zijn genoegzaam klassiek.

CLYMENE, dochter van OCEANUS, en minnares van APOLLO, baarde hem PHAËTUSE, LAMPETIA, LAMPETHUSE en PHAETON, die gezamenlijk in de fabelkunde CLYMENEÏDEN genaamd worden.

CLYMENUS, zie HARPALYCE.

CLYTEMNESTRA, dochter van TYNDARUS en LEDA, huwde eerst met TANTALUS en vervolgens met AGAMEMNON, en leefde, terwijl deze zich bij de belegering van Troje bevond, in overspel met EGISTHUS, die hem met hulp van CLYTEMNESTRA vermoordde, op den dag zelfs van zijne terugkomst, benevens CASSANDRA en hare kinderen. CLY-

TEMNESTRA huwde hierop openlijk met EGISTHUS en gaf hem de kroon; maar ORESTES, de zoon van AGAMEMNON, wreekte den dood zijns vaders met beiden insgelijks om het leven te brengen.

CLYTIA, dochter van ORCHAMUS, Koning van Babylon, en EURYNOME, was de minnares van APOLLO, die haar verliet, en verliefde op hare zuster LEUCOTHOË. CLYTIA ontdekte dezen minnehandel aan haren vader, en wilde uit spijt geen voedsel meer gebruiken; toen zij van honger gestorven was, veranderde APOLLO haar in eene zonnebloem. OVID. *Metam.* Lib. IV.

C. M. Verkorting van *Caesarea Majestas; Candidatus ministerii; Codex manuscriptus; Causa mortis.*

C. N. Verkorting van *cum notis.*

C. N. VAR. Verkorting van *cum notis variorum.*

C. O. Verkorting van *Civitas omnis.*

COACTIE, Lat. *Coactio,* dwang, die billijk of onbillijk zijn kan, naarmate dezelve tot handhaving of verkrachting van het regt dient. De grondstelling, dat men niet verantwoordelijk is voor hetgene men gedwongen doet, en nog minder daarvóór gestraft kan worden, gaat in zoo ver door, als het blijkt dat de dwang onwederstaanbaar was. Dwang, ondertusschen, vermindert slechts de schuld, maar neemt dezelve niet geheel weg; want de reden leert dat men zich tot eene slechte daad volstrekt niet mag laten dwingen, maar liever alles, zelfs het leven, opofferen moet, gelijk dan ook de martelaars van dit pligtbesef doordrongen waren, die liever verkozen te sterven dan zich te laten dwingen om hun geloof af te zweren.

COADJUTOR, medehelper, is een geestelijke, die een' Aartsbisschop of Bisschop in de uitoefening van zijne ambtsverrigtingen behulpzaam is, en bij zijn' dood hem in zijne waardigheid opvolgt.

COAGULATIE, Lat. *Coagulatio,* zamenkleving; zamenstolling.

COÆQUATIE, Lat. *Coaequatio,* gelijkmaking; vereffening.

COAKS is de naam, dien de Engelschen geven aan steenkolen, welke reeds tot ontwikkeling van het gaz gebezigd zijn geworden, en waaruit derhalve alle vreemde stoffen ontweken zijn; weshalve deze Coaks zeer veel verhittingskracht bezitten; men noemt dezelve ook Cinders.

COALITIE, Lat. *Coalitio,* van *coalescere,* zamengroeijen, zamenverbinden; in eene staatkundige beteekenis verstaat men daardoor eene aanvallende en verwerende verbindtenis tusschen onderscheiden mogendheden tegen een' gemeenschappelijken vijand, gelijk in de laatste tijden tegen NAPOLEON, toen deze naar de wereldheerschappij trachtte, en het gemeenschappelijk belang des zelfbehouds al de vorsten tot een groot bondgenootschap vereenigde.

COBALT is een half-metaal, van eene grijze kleur, hard en in het breken fijnkorlig. Hetzelve wordt in Meissen, alsmede in Bohemen, Silesië, Hessen en elders in Duitschland gevonden. Uit hetzelve wordt de smalt of het zoogenoemde blaauwsel bereid. De Cobalt dient ook, op eene andere wijze bereid, tot het schilderen van porselein en aardewerk.

COBENZL (KARL, Graaf van), geboren te Laybach in 1712, betrad de diplomatische loopbaan en werd door het Weener hof tot verscheiden zendingen bij de Kreitsen des Rijks gebruikt; in 1753 werd hij gevolmagtigd Minister in de Nederlanden. Hij stichtte eene akademie der wetenschappen en eene teekenschool te Brussel. † aldaar in 1770. = (LUDWIG, Graaf van), zoon van den voorg., geboren te Brussel in 1753, was eerst Gezant van het Weener hof te Koppenhagen in 1771, toen te Berlijn in 1778, en eindelijk van 1779 tot 1797 te Petersburg; hij won de gunst van CATHARINA II zoowel door zijne bekwaamheid in het behandelen der staatszaken, als door zijne gedienstigheid in het regelen der hoffeesten en het vervaardigen van nieuwe tooneelstukken voor haar tooneel, die hij ook zelf hielp uitvoeren. Even zoo stond hij in achting bij PAUL I; in 1795 sloot hij in den naam des Keizers een verbond met Engeland en Rusland, en teekende den 17 Oct. 1797 den vrede van Campo Formio; kort daarna trof hij te Rastadt eene militaire overeenkomst met BONAPARTE, en keerde toen weder naar Rusland. In 1798 benoemd tot gevolmagtigd Minister op het Congres van Luneville, sloot hij aldaar den 9 Februarij 1801 den vrede met JOSEPH BONAPARTE, en werd daarop tot Staatskanselier en Minister van buitenlandsche zaken benoemd. In 1805 nam hij zijn ontslag, en † te Weenen in 1809. = (JOHANN PHILIP, Graaf van), neef van den voorg., werd in 1779 door MARIA THERESIA naar Teschen gezonden, om den vrede met Pruissen te onderhandelen. Onder JOSEPH II en LEOPOLD II was hij Hof- en Staats-vice-kanselier. Bij den opstand in Braband in 1789 begaf hij zich derwaarts, om onderhandelingen met de oproerige en dweepzuchtige patriotten te openen, maar hij werd genoodzaakt naar Luxemburg te wijken, waar hij eene verklaring uitvaardigde, bij welke de Keizer alle verordeningen tot verlichting en beschaving herriep, en beloofde alles wederom op den ouden voet te brengen; doch vruchteloos. COBENZL nam hierop zijn afscheid, en leefde ambteloos tot den vrede van Luneville, wanneer hij als buitengewoon gezant naar Parijs ging. Bij het hervatten der vijandelijkheden in 1805 keerde hij naar Weenen terug. † ald. in 1810. Met hem is het geslacht COBENZL uitgestorven.

COBERGER (WENCESLAUS), geboren te Antwerpen in 1560, was Raadsheer, Schilder en Bouwkundige; in zijne jeugd bezocht hij Rome en Napels, en kwam met een' schat van kundigheden uit Italië terug; zich te Brussel nedergezet hebbende, werd hij Hofschilder van den Aartshertog ALBERT. Hij bouwde de kerk van O. L. V. te Scherpenheuvel, naar het model der S. Pieters kerk te Rome, de kerk der Augustijnen te Brussel, en had het opzigt over verscheiden andere openbare gebouwen, welke hij meest met fraaije schilderstukken versierde. Aan hem heeft men de instelling der banken van leening in de meeste Nederlandsche steden te danken. Onder de Rederijkers was hij ook geenszins de minste der broederen. † te Brussel in 1630.

COBLENZ, eertijds de residentie van den Keurvorst van Trier, doch tegenwoordig tot de Pruissische provincie van den Neder-Rijn behoorende, ligt in eene zeer schoone landsdouw, 10 mijlen van Mentz en Keulen, en 13 van Trier, waar zich de Moezel met den Rijn vereenigt, van welke zamenvloeijing deze stad haren naam ontleent, in het Latijn *Confluentia,* van welke benaming men door verbasterde uitspraak *Coblenz* gemaakt heeft (even als de Franschen *Conflans* gemaakt hebben van alle plaatsen in Gallië, die door de Romeinen *Confluentes* gen. waren). Deze stad is zeer net en fraai gebouwd, en heeft 10,000 inwoners. Over den Moezel ligt eene steenen brug, doch over den Rijn onderhoudt eene gierbrug de gemeenschap met de aan den regter oever gelegen vesting Thal Ehrenbreitstein. In 1688 werd de stad door de Franschen gebombardeerd; doch is naderhand veel verfraaid. In 1790 was Coblenz de verzamelplaats der Fransche emigranten, uit welke de Fransche Prinsen een leger zochten op te rigten. Sedert had deze stad rijkelijk haar aandeel in de rampen van den omwentelingsoorlog; onder de Fransche heerschappij was zij de hoofdplaats van het departement van den Rijn en den Moezel, en kwam ingevolge der regelingen van het Weener Congres aan Pruissen. De meeste inwoners bestaan van den vervoerhandel van goederen, inzonderheid van Fransche en Moezelwijnen.

COBURG is een vorstendom, bevattende (na aftrek der 7 gehuchten aan Meiningen afgestaan, en met bijvoeging der voorheen Hildesheimsche ambten Königsberg en Sonnefeld) 8½ □ mijlen, 4 steden, 4 marktvlekken, 71 dorpen en 37,000 inwoners. =, hoofdstad van gem. vorstendom, ligt in een bevallig dal aan de Itsch, heeft 5 kerken, 1 gymnasium, een observatorium, en 2 bibliotheken, 765 huizen en 8150 inwoners; nabij de stad ligt de zoogenaamde vesting Coburg met 5 bastions, wallen en grachten. = (FRIEDRICH JOSIAS, Hertog van SAKSEN-), geboren den 26 December 1737, was Veldmaarschalk in Oostenrijkschen dienst; in den Turkschen oorlog van 1788 veroverde hij de vesting Choczim en behaalde gemeenschappelijk met den Russischen veldheer SUWAROW verscheiden andere voordeelen op de Turken. In 1792 kreeg hij het bevel over de keizerlijke legers in België tegen de Franschen, won den 18 Maart 1793 den slag bij Neerwinden tegen DUMOURIEZ, dien hij noodzaakte de Nederlanden te ruimen, en veroverde vervolgens Condé, Valenciennes, Quesnoi en Landrecies, welke laatste vesting eigenlijk door den Erfprins van Oranje, den tegenwoordigen Koning der Nederlanden, den 30 April 1794 veroverd, en toen door de Oostenrijkers gemeenschappelijk met de Hollanders bezet werd. Door de ontijdige afscheiding des Hertogs van York met zijne Engelsche hulpbenden van het Oostenrijksche leger verloor COBURG de vrucht zijner overwinningen; beurtelings geslagen door JOURDAN en MOREAU, was hij genoodzaakt na het verlies van den slag bij Fleurus naar de Nederlanden terug te trekken. Sedert nam hij zijn ontslag, vierde in 1805 zijn' 50jarigen krijgsdienst. en † te Coburg, den 26 Februarij 1815. Hij was een broeder des grootvaders van LEOPOLD, dien de oproerige Belgen in 1831 tot hunnen Koning aannamen, en liet uit zijn geheim huwelijk met THERESE STROFFECK, zijne voormalige zilvermeid, een' zoon na, FRIEDRICH VON ROMAN genaamd, die in 1807 door Keizer FRANS I in den adelstand verheven werd.

COCAGNEMAST, afkomstig van het Ital. *Cocagna,* een jaarlijksch volksfeest te Napels, bij het welk door de regering allerlei spijzen en wijn, op een stellaadje geplaatst, aan het volk prijs gegeven werden, is een mast, die met zeep of olie bestreken, en op wiens top een voorwerp van eenige waarde geplaatst is, als prijs voor dengenen die den mast beklimt en dit voorwerp daaraf haalt. De benaming Cocagne wordt door de Franschen spreekwoordelijk toegepast op eene plaats, waar men gemakkelijk en in overvloed leven kan (*Pays de Cocagne,* Luilekkerland).

COCARDE, zoo veel als *Coquarde,* van *Coq,* een haan, omdat men oorspronkelijk deze benaming gaf aan een' bos witte hanenvederen, die het Fransche krijgsvolk in den tijd van HENRIK IV op de hoeden en helmetten droeg; deze vederbossen kregen naderhand den naam van *Panache,* en derzelver oude benaming van *Cocarde* ging over op een' strik van zijden lint of andere stof, die aan den hoed gedragen werd. Na de Fransche omwenteling werd de Cocarde overal eene herkenningsleus; vrouwen zoo wel als mannen droegen haar in Frankrijk en elders; ook was zij nu geen strik meer, maar eene platte roset, welke gedaante zoo wel onze vaderlandsche Oranje-cocarde als de revolutionaire Fransche driekleurige behouden heeft.

COCCEJI (HENRIK), geboren te Bremen, den 25 Maart 1644, studeerde van 1667 tot 1671 te Leyden in de regtsgeleerdheid en wijsbegeerte, en begaf zich toen naar Londen, waar hij de lessen van den

beroemden ROBERT BOYLE in de proefondervindelijke natuurkunde bijwoonde, en gelijktijdig met den Prins van Oranje te Oxford tot Doctor in de regten bevorderd werd. Na Frankrijk bezocht te hebben, keerde hij in 1671 naar Duitschland terug, en werd in 1672 Professor in de regtsgeleerdheid te Heidelberg. Het ambt van Raadsheer in zijne geboortestad en het beroep als Professor te Utrecht geweigerd hebbende, benoemde de Keurvorst in 1682 hem tot Geheimraad, en vertrouwde hem de behandeling der gewigtigste staatszaken, waardoor hij eene grondige kennis der landsregering en van het staatsregt verkreeg. Eenige jaren sleet hij aldus in eer en aanzien met genoegen, toen de deerlijke verwoesting van de Palts door de Franschen in 1688, nadat bij het innemen van Heidelberg zijn huis en kostbare bibliotheek door de vlammen verteerd waren, COCCEJI genoodzaakt werd naar Wurtemberg te wijken, waarheen hij zijne vrouw en kinderen reeds tijdig vooruit gezonden had. Thans gaf hij gehoor aan het herhaald aanzoek der Utrechtsche hoogeschool, om hem tot Professor te bekomen; doch reeds in 1690 vertrok hij weder als Professor naar Frankfort aan de Oder, waar hij door de studenten met veel plegtigheid werd ingehaald. Hier sleet hij het overige van zijn nuttig werkzaam leven, en werd in de gewigtigste en moeijelijkste staatszaken gebruikt door den Keurvorst van Brandenburg, die in 1701 de waardigheid en den titel van Koning van Pruissen aannam, en in 1702 COCCEJI naar den Hage zond, om zijne belangen met betrekking tot de nalatenschap van WILLEM III te behartigen. Bij zijne terugkomst werd hij door den Koning tot Geheimraad benoemd en in den vrijheerenstand verheven. Hij was overigens een zeer arbeidzaam man, die zijne buitengemeene kundigheden enkel aan vlijtige zelfoefening te danken had. Nimmer had hij eenig regtsgeleerd collegie dan alleen over de Institutien bijgewoond, en niettemin is hij de grootste regtsgeleerde van zijn' tijd geworden; niemand was meer ervaren dan hij in het natuurregt en het Duitsche staatsregt. Hij leefde zeer matig, sliep weinig, en had zelfs gedurende eenigen tijd zijne middagmaaltijden afgeschaft, omdat zijne studiën daardoor te zeer werden afgebroken. Zoo had hij 70 jaren bereikt, zonder ooit krank geweest te zijn, toen zijne gezondheid door een ongelukkig toeval vernietigd werd; de paarden namelijk voor zijn rijtuig aan het hollen gerakende, sprong hij uit hetzelve, en bekwam daardoor eene breuk; hierbij kwam de steen in de blaas, waardoor hij de 6 laatste jaren van zijn leven in hevige smarten doorbragt. † den 18 Aug. 1719, en liet drie zonen na: de oudste, HENRIK, sneuvelde als Kolonel in Keur-Paltsischen dienst; de tweede, JOHANN GOTTFRIED, Pruissische Regeringspresident van het hertogdom Maagdenburg, † ongehuwd in 1738; de derde, SAMUEL, geboren te Heidelberg in 1679, werd in 1702 Professor te Frankfort aan de Oder, in 1704 Regeringsraad te Halberstadt, bekleedde vervolgens nog eenige ambten, werd eindelijk in 1746 Groot-kanselier, en † in 1755. Even als zijn vader was hij een voortreffelijk regtsgeleerde, en heeft zich inzonderheid ten aanzien der verbeterde regtsoefening in de Pruissische Staten zeer verdienstelijk gemaakt. Behalve zijne eigen regtsgeleerde werken heeft hij ook zijns vaders *Grotius illustratus* in het licht gegeven. Met zijn' zoon KAREL LUDWIG, Baron VON COCCEJI, is in 1808 dit beroemd geslacht uitgestorven.

COCCEJUS (JOANNES), geboren te Bremen, den 9 Augustus 1603, leide vroegtijdig zich toe op de geleerdheid, inzonderheid op de Oostersche talen, studeerde vervolgens in de godgeleerdheid aan de hoogeschool te Franeker, en werd dadelijk bij zijne terugkomst te Bremen tot Professor der Hebreeuwsche taal aangesteld, doch reeds in 1636 in dezelfde hoedanigheid naar Franeker beroepen, en 7 jaren later ook tot Professor in de godgeleerdheid aangesteld; in 1649 werd hij als Professor in dezelfde wetenschap naar Leyden beroepen. Tot 1658 bekleedde hij zijn ambt met algemeenen lof en goedkeuring; doch geraakte toen in twist met den Utrechtschen Professor ESSENIUS, in welken diens ambtgenoot VOETIUS in 1665 ook deel nam; de strijd werd van wederzijden met zeer veel hevigheid gevoerd, inzonderheid door den aanhang van den laatsten, onder welke SAMUEL MARESIUS, Professor in de godgeleerdheid te Groningen, zich bijzonder onderscheidde; de Coccejanen en Voetianen verketterden en vervolgden elkander op zulk eene liefdelooze wijze, en met zoo veel drift, zelfs lang nog nadat COCCEJUS den 4 November 1669 gestorven was, dat men voor eene nieuwe scheuring in de Nederlandsche Hervormde kerk beducht was, die echter door de wijsheid van 's lands Staten gelukkig verhoed werd; de gemoederen bedaarden allengs, en men verdroeg elkander, zoodat zelfs de zoon van COCCEJUS, Griffier der Staten van Holland, reeds in 1712 in de S. Pieterskerk te Leyden zonder ergernis een gedenkteeken ter eere van zijn' geleerden vader kon doen plaatsen. Eindelijk is het geheele geschil, meest in spitsvondige schoolsche logomachiën en onzinnig mysticismus bestaande, bij eene verbeterde studie der dogmatiek en gezondere schriftverklaring geheel en al in vergetelheid geraakt. De laatste druk der gezamenlijke werken van COCCEJUS verscheen in 1701 te Amsterdam in 10 zware folio boekdeelen, op welke in 1706 nog twee deelen *Opera Anecdota* zijn gevolgd.

COCHENILLE is een insect, hetwelk de schoonste purperroode kleur levert, en in Zuid-Amerika te huis behoort; hetzelve heeft de grootte en gedaante van eene wandluis, en leeft ten hoogste twee maanden op eene plant, *Cactus cochinillifera opuntia* genaamd, die tot voedsel voor dit insect door de Amerikanen wordt aangekweekt. De Cochenille wordt jaarlijks drie malen ingezameld, met eenen korf in kokend water gedood, op eene heete blikken plaat of in de zon gedroogd en in ceroenen van 200 ponden verzonden. In 1736 werden alleen uit Mexiko 800,000 ponden, aan waarde voor 7,410,000 Hollandsche Guldens, naar Europa uitgevoerd. De kenners onderscheiden drie of vier soorten van Cochenille, die natuurlijk in prijs verschillen. De Cochenille is aan geen bederf onderhevig, wanneer dezelve goed gedroogd is; in welgesloten doozen kan men dezelve, mits op geene vochtige plaats, vele jaren lang bewaren.

CO-CHEOU-KING, vermaard Chineesch sterrekundige der XIII eeuw, werd geboren te Chun-Te-Fo, en om zijne geleerdheid aan het hof ontboden door den Keizer CHI-TSOU, stichter van de dynastie der YUEN; hij heeft verscheiden waarnemingen gedaan, die door de Fransche sterrekundigen van lateren tijd zeer juist bevonden zijn.

COCHIN (CHARLES NICOLAS), geboren te Parijs in 1688, oefende zich eerst in de schilderkunst, en werd toen een zeer bekwaam Graveur; zijne prenten, meest naar schilderijen van Fransche meesters, zijn zeer fraai behandeld. † in 1754. = (CHARLES NICOLAS), zoon en leerling van den voorg., geboren te Parijs den 22 Februarij 1715, was naauwelijks 15 jaren oud, toen zich reeds uitmuntende bekwaamheden in hem ontwikkeld hadden. In 1749 bezocht hij Rome en kwam in 1751 terug; dadelijk werd hij lid der akademie en na den dood van COYPEL in 1752 Opziener der teekeningen in het kabinet des Konings. COCHIN was niet alleen een bekwaam kunstenaar, maar ook een voortreffelijk letterkundige. De koninklijke akademie der teeken- en schilderkunst verkoos hem in 1755 tot haren geheimschrijver. LODEWIJK XV schonk hem brieven van adeldom en de orde van S. Michel. † den 29 April 1790. Als Graveur overtrof hij zijn' vader; hij heeft over de 1500 prenten gegraveerd, en behalve zijne opstellen in de gedenkschriften der akademie, bestaan er van hem verscheiden gedrukte werken over onderwerpen van kunst, versierd met fraaije titelplaten en vignetten. Zijne behandeling is over het algemeen zacht en bevallig.

COCHINCHINA is een groot tot achter-Indië behoorend landschap, hetwelk, op eene oppervlakte van 2900 □ mijlen, anderhalve millioen inwoners bevat, en maakt sedert 1777 een gedeelte uit van het keizerrijk Anam. Cochinchina was eertijds eene provincie van Tunquin, onder de heerschappij der Chinesche Keizers, die deze landen door stadhouders lieten regeren. Bij een' opstand in 1767 werd de Chinesche Stadhouder vermoord, en Tunquin bekwam Koningen uit deszelfs eigen natie, die door den Keizer van China erkend werden. Cochinchina maakte zich onafhankelijk van Tunquin, en kreeg bijzondere Koningen. In 1774 borst in Cochinchina eene omwenteling uit, bij welke de Koning troon en leven verloor, en drie broeders, aanvoerders der opstandelingen, het koningrijk deelden. Een derzelven, wiens aandeel aan Tunqnin grensde, overwon deszelfs Koning, veroverde zijn Rijk en behield hetzelve, ofschoon de Keizer van China den verdreven Koning van Cochinchina, die bij hem, als zijn' leenheer, bescherming gezocht had, hem in zijn Rijk poogde te herstellen. Daarentegen gelukte het den zoon des verdreven Konings het vaderlijke Rijk te heroveren, en zelfs in 1800 het koningrijk Tunquin daarmede te vereenigen. In het eerst liet hij zich door den Keizer van China met Tunquin beleenen, maar verklaarde naderhand zich onafhankelijk, en nam den Keizerstitel aan. De tegenw. Bova of Keizer heet MI-CLO-HE, en resideert te Phuxuan, in Zuid-Anam. De inw. van Cochinchina hebben in hunne gelaatstrekken, taal en zeden, veel overeenkomst met de Chinezen, zonder nogtans zoo zeer als dezen de vreemdelingen te verachten, en staan op een' gelijken trap van beschaving; zij oefenen den landbouw en handwerken, hebben geschutgieterijen, katoen- en zijdefabrijken, kennen de schrijf- en boekdrukkunst en bouwen zeer goede schepen; hunne bouwwijze, schilderkunst en muzijk is in den Chineschen smaak en de koophandel niet onbeduidend. Het hof en de grooten belijden den godsdienst van CONFUCIUS, doch die van het volk is eene wijziging van het Buddhaïsmus. Door den ijver der zendelingen zijn echter eenige inwoners tot het Christendom bekeerd geworden, of hebben zich ten minste laten doopen. De menigte hooge bergen en de nabijheid der zee maken het klimaat tot het aangenaamste van geheel Azië. De bodem is zeer vruchtbaar; de akkers geven dubbele, somwijlen drievoudige oogsten; de voortbrengselen bestaan in rijst, het voornaamste voedsel der inwoners, thee, kaneel, suiker, peper, katoen, gember, scheepstimmeren verfhout. Er zijn buitengemeen groote en leerzame olifanten, rhinocerossen, tijgers, gazellen, apen en slangen, allerlei gevogelte en overvloed van visch, goud- zilver- koper- en tinmijnen, die echter weinig bewerkt worden. Het leger is 150,000 man sterk en op de Chinesche wijze georganiseerd, van genoegzame artillerie voorzien en goed gewapend. De zeemagt bestaat uit 200 galeijen en 25 fregatten, met 25,000 matrozen bemand, die tevens zeesoldaten zijn.

COCHON (CHARLES), Graaf de l'Apparent, geboren in de Vendée, in 1753, was lid der Nationale Conventie en stemde voor den dood des Konings; hij werd vervolgens belast met onderscheiden zendin-

gen als commissaris bij het leger, werd in 1794 lid van het committé van algemeen welzijn en in 1795 lid van den Raad der Ouden. Ondanks zijn' betoonden ijver in het uitoefenen zijner werkzaamheden, als Minister van algemeene policie, geraakte hij echter in ongunst bij het Directoire, hetwelk in 1797 hem zijn ontslag gaf, en naar het eiland Oleron verbande; na den beruchten 18 Brumaire werd hij teruggeroepen en door BONAPARTE benoemd tot Prefect van het departement de la Vienne; vier jaren later werd hij Prefect van het departement der beide Nethen, en in 1809 lid van den Behoedenden Senaat. Bij de herstelling der BOURBONS werd hij uit het bestuur verwijderd, doch werd Prefect van de Neder-Seine gedurende de honderd dagen, en, eindelijk begrepen in de ordonnantie van den 12 Januarij 1816, begaf hij zich naar Londen; naderhand kreeg hij verlof om in Frankrijk terug te keeren, en † te Poitiers in 1825. Behalve zijn stemmen voor den dood des Konings kon men hem geene berispelijke daad te last leggen.

COCHRANE (ROBERT), Schotsch Bouwkundige der XV eeuw, werd door JAKOBUS III tot belooning zijner verdienste tot Graaf van Mar verheven, doch verscheiden Schotsche edellieden, hierover misnoegd, grepen hem, zonder de tegenwoordigheid des Konings te ontzien, en hingen hem op in 1484.

COCKBURN (CATHERINE), geboren te Londen in 1679, dochter van DAVID COCKBURN, Schotsch' edelman, Scheepskapitein onder KAREL II, beöefende reeds vroegtijdig de fraaije letteren; naauwelijks 16 jaren oud, had zij reeds een treurspel vervaardigd, *Ines de Cast o*, hetwelk in 1696 onder veel toejuiching vertoond, en door eenige andere tooneelstukken gevolgd werd. In 1702 gaf zij eene verdediging van LOCKES proeve over het menschelijk verstand in het licht. In 1708 huwde zij met THOMAS COCKBURN, een' Predikant, en behandelde sedert enkel ernstige en godsdienstige onderwerpen, werd Roomsch en † in 1749. Hare gezamenlijke poëtische en prozaïsche werken zijn in 1751 gedrukt.

COCLES (PUBLIUS HORATIUS), dus genaamd, omdat hij in een gevecht een oog verloren had, was een afstammeling van een' der drie bestrijders der CURIATIËN, en belast met de verdediging eener brug, welker verovering die van Rome ten gevolge zou hebben bij deszelfs belegering door PORSENNA, 507 jaren vóór J. C.; hij verzamelde de Romeinen die de Koning van Hetrurië van den Janiculus verdreven had, deed hen spoedig den Tyber overtrekken, met bevel om de brug achter hen af te breken, zoodra zij aan de overzijde gekomen zouden zijn, terwijl hij met twee dapperen den aandrang der vijanden zou tegenhouden; vóór de brug instortte, gaf hij zijnen beiden makkers gelegenheid om zich insgelijks te redden, en dekte hunnen aftogt met alleen den vijand tegen te houden. Toen de brug afgebroken was, sprong COCLES in den Tyber, en geraakte ongekwetst bij zijne medeburgers aan de overzijde der rivier. Ter gedachtenis van deze dappere daad werd hem ter eere een standbeeld te Rome opgerigt.

COCOLI (DOMINICO), Italiaansch wiskundige, geboren te Brescia in 1747, werd na de afschaffing der Jezuitenorde in 1774 onderwijzer der wiskunde in hun voormalig collegie aldaar. Na de invoering van een' nieuwen regeringsvorm in zijn vaderland werd deze geleerde man tot verscheiden wetenschappelijke werkzaamheden gebruikt, in 1802 benoemd tot lid van het kiescollegie der *Dotti* (geleerden), en in 1805 tot Inspecteur der wateren en wegen. † in 1812. Hij heeft uitgegeven: *Elementi di Geometria e Trigonometria*, 1777, en *Elementi di Statica*, 1779.

COCOS is de vrucht van een' palmachtigen boom, die in Zuid-Amerika wild wast; deze boom is omtrent anderhalven voet dik en van 70 tot 80 voeten hoog; men vindt hem ook in Azië en Afrika; het hout is week en sponsachtig, de schors knobbelig en de stam schiet regt in de hoogte, zonder zich in zijtakken te verdeelen; uit den top schieten de bladen, die gevederd, bij de 10 voeten lang en anderhalven voet breed zijn, en eene teruggebogen zwaardvormige gedaante hebben; de Indianen dekken met dezelve hunne hutten en woningen, vervaardigen daaruit eene soort van zonneschermen en allerlei voorwerpen; van de dunne vezels vlechten zij aardige matten en mandjes, de dikke ribben gebruiken zij tot bezems. Geheel boven in het midden der kroon van den boom ontstaat een groote knop, waaruit de bloem voortkomt, die de bloemkool niet ongelijkvormig is, uit welke van 10 tot 15 noten voortkomen. Rondom den dikken hartknop wassen verscheiden kleinen; dezen tapt men het sap af, hetwelk na 24 uren zuur wordt, en distilleert arak daaruit. Iedere noot geeft 3 of 4 ponden sap, waarmede men den dorst lescht; is dit sap afgetapt, dan vindt men een ander drinkbaar wit sap, Cocana genaamd. De rijpe noot heeft 5 of 6 duimen in de doorsnede; de buitenschaal is bruin, heeft vele vezels, uit welke touwen gemaakt worden; de tweede schaal is ook bruin, steenhard en glad; men vervaardigt daaruit allerlei kleine voorwerpen: in deze schaal ligt de kern ter grootte van een' appel; deze kern is eetbaar en bij uitstek goed van smaak.

COCQ (HIERONYMUS), geb. te Antwerpen, en † ald. in 1670, was een goed Landschapschilder en Graveur; hij heeft verscheiden prenten naar BREUGEL en anderen geëtst. = (MATTHIAS), broeder van den voorg., mede geboren te Antwerpen, en † aldaar in 1665, was een voortreffelijk Landschapschilder, die Italië bezocht had, en de natuur op eene bevallige wijze wist na te bootsen. = (JOANNES CLAUDIUS), geboren te Antwerpen, was een dwerg van eene zeer kleine gestalte, doch een uitmuntend bekwaam Schilder en Beeldhouwer: in 1696 versierde hij het kasteel van Breda met kunstige beelden, waaronder een standbeeld van MARS de bewondering van alle kenners wegdroeg. † te Antwerpen in 1735. = VAN NEERRIJNEN (MAXIMILIAAN VAN BLOIS, gezegd) was een der verbonden Edelen, die in 1566 der Landvoogdesse het bekende smeekschrift aanboden; bij de onderteekening van het smeekschrift aan PHILIPS II, waarbij drie millioenen aangeboden werden, beloofde hij 400 Guldens op te brengen; hij nam dienst onder BREDERODE, die hem de verdediging van zijne stad Vianen toevertrouwde; met voorkennis van BREDERODE trok hij met 8 compagniën voetvolk naar Ouderkerk, en zond van daar eenige manschappen naar Amsterdam, met den toeleg om opschudding in deze stad te verwekken, en dan zelf met het overige volk door eene andere poort binnen te trekken, om zich meester van dezelve te maken, de onderneming echter mislukte, en hij viel eerlang den Spanjaarden in handen, want hij werd in het oversteken van Hoorn naar Friesland met de BATENBURGEN en andere Hollandsche edelen gevangen genomen, naar Vilvoorden gevoerd en in Junij 1568 te Brussel onthalsd. = VAN NEERRIJNEN, (ROBERT DE), broeder van den voorg., diende insgelijks onder BREDERODE, doch gevlugt zijnde, werd hij gebannen, met verbeurte zijner goederen; naderhand echter geraakte hij in handen der Spanjaards, en werd op bevel van den Hertog van Alba onthalsd.

COCQUELLE (JOANNES) was in 1747 Burgemeester te Middelburg, en niet zeer gezind om met zoo veel drift als sommige anderen den Prins van Oranje tot Stadhouder te verheffen. Zeker heer ondertusschen in eene herberg de glasramen opgeschoven en den voorbijgangers de gezondheid van den vorst toegedronken hebbende, maakte zulks de geestdrift gaande van het gemeene volk, hetwelk hierop naar het huis van den Burgemeester COCQUELLE stoof en hetzelve geheel uitplunderde.

COCYTUS heet bij de oude dichters een der helsche stroomen, die zijn' oorsprong had uit de tranen der verdoemden (van daar de benaming, van κωκυειν, kermen, jammeren), en, na rondom den Tartarus geloopen te hebben, zich met den Acheron vereenigde.

CODDE (PIETER VAN DER), geboren te Amsterdam in 1648, was Bisschop (*in partibus infidelium*) van Sebaste en Apostolische Vicaris der Vereenigde Nederlanden. Beschuldigd van Jansenisterij, werd hij naar Rome ontboden, om zich te verantwoorden, en afgezet door een pausselijk decreet den 3 April 1704. Naar Amsterdam teruggekeerd, † hij ald. den 18 December 1710. = (WILLEM VAN DER), geboren te Leyden in het laatst van 1575, oefende zich aan de hoogeschool aldaar in de fraaije letteren, en werd in 1601 Professor in de Hebreeuwsche taal, doch hoewel hij zijn ambt onberispelijk en met ijver had waargenomen, ten gevolge der besluiten van de Dordsche Synode in 1619 afgezet, dewijl hij zich in gemoede bezwaard verklaarde om dezelve te onderteekenen. Men weet niet waar en wanneer de verdienstelijke geleerde man gestorven is. = (ADRIAAN, GIJSBERT en JAN), zie COLLEGIANTEN.

CODE is een Fransch woord, afkomstig van het Lat. *Codex*, in welke taal hetzelve oorspronkelijk een boek, om het even welk, beteekende; naderhand heeft men meer bepaald eene verzameling van wetten (wetboek) daaronder verstaan, *Codex Theodosianus*, *Codex Justinianeus*, *Code Napoleon*, en dit wederom verdeeld in *Code civil*, *Code pénal*, *Code de commerce*, *etc.* Misschien is het Latijnsche woord *codex* zelf eene verspelling van *caudex*, stam of stengel van een' boom, gelijk *liber* toch ook oorspronkelijk geen *boek*, maar de zachte binnenschors van een' boomstam beteekent, welke men bereidde om op te schrijven, en de beschreven bladen *libri* bleef noemen; men heeft naderhand ook dien naam aan gedrukte boeken gegeven.

CODEX GIGANTEUS, zie DUIVELSBIJBEL. = MANUSCRIPTUS heet het afschrift van eenig klassiek werk, vóór de uitvinding der boekdrukkunst vervaardigd. Zoodanige *Codices manuscripti* zijn er nog in verscheiden beroemde bibliotheken voorhanden.

CODICIL is eene uiterste wilsbepaling met betrekking tot een reeds voorhanden testament, en behelst doorgaans wijzigingen van sommige daarin gemaakte beschikkingen; of het is ook wel een voorschrift voor degenen die zonder testament (*ab intestato*) erven, hoedanig zij met betrekking tot sommige zaken moeten handelen.

CODIFICATIE, Fr. en Eng. *Codification*; dit woord is nog geheel nieuw, en beteekent zoo veel als het bijeenzamelen der geschreven wetten en het daaruit zamenstellen van een wetboek voor eenigen staat. Zie over dit onderwerp: *De la Codification en général, et de celle de l'Angleterre en particulier, par* J. D. MEIJER, Amst. 1830.

CODINUS (GEORGIUS), Curopalates of Maire van het Paleis des laatsten Griekschen Keizers, te Konstantinopel, ontkwam bij de verovering van deze stad door de Turken in 1453. Hij heeft verscheiden werken geschreven over de hofgebruiken en kerkzeden, de oudheden en geschiedenis van Konstantinopel; de meeste zijn afzonderlijk met eene Latijnsche vertaling gedrukt, en de overige worden gevonden in het *Corpus Scriptorum historiae Byzantinae*.

CODRUS, laatste Koning van Athene, offerde zich op voor den roem van zijn vaderland in den oorlog met de HERACLIDEN; het orakel had namelijk verklaard dat die partij, wier Koning sneuvelde, de overwinning behalen zou; vermomd als een gemeen soldaat, drong hij in het vijandelijk leger, waar hij weldra gedood werd, ruim 1000 jaren vóór J. C. Na zijn' dood werd het koningschap te Athene afgeschaft en de raad der Archonten ingesteld.

COEFFICIENT is in de Algebra de benaming van een getal, waarmede eene lettergrootheid vermenigvuldigd wordt; b. v. $7a$, $5b$, $8c$, dan is 7 de coëfficient van a, 5 die van b en 8 die van c. Deze uitdrukkingen worden gelezen 7 maal a, 5 maal b, 8 maal c. Even zoo wordt eene der eerste letters van het Alphabeth de Coëfficient genoemd van eene der laatste letters, welke een onbekend getal voorstellen, als ax, by, cz; zijnde a de coëfficient van x, b die van y, c die van z.

COEHOORN (MENNO, Baron VAN), geboren op het buitengoed Lettinga-State, bij Leeuwarden, in 1641, kreeg van zijn' vader GOZEWIJN VAN COEHOORN, Kapitein in dienst van den Staat der Vereenigde Nederlanden, het eerste onderrigt in de militaire wetenschappen, vooral in de vestingbouwkunde, welke hij in zijne jeugd practisch beöefende op een ander buitengoed zijns vaders, het Bergumer bosch genaamd, waar hij geregelde vestingwerken en schansen met loopgraven en mijnen aanleide. Naderhand genoot hij eenigen tijd het onderwijs van zijnen oom BERNARDUS FULLENIUS, Professor in de wis- en vestingbouwkunde aan de hooge school te Franeker. Reeds in 1674 gaf hij als Kapitein bij het verdedigen van Maastricht, welke stad LODEWIJK XIV belegerde, zulke uitstekende blijken van moed en bekwaamheid, gelijk naderhand in de veldslagen van Senef, Castel en S. Denis, dat hij weinig jaren daarna tot Kolonel bevorderd werd. Veel roem behaalde hij in de belegering van Krizerswaard en Bonn, die door den Keurvorst van Brandenburg veroverd werden. In *1690* woonde COEHOORN den slag van Fleurus bij. WILLEM III zond hem aan het hoofd van een regiment naar Namen, om het kasteel dier stad met eenig nieuw werk te versterken; hij volbragt dezen last tot genoegen des Konings, en noemde zijne nieuwe verschansing William, welke hij zelf in 1692 tegen VAUBAN dapper verdedigde; hij had nog slechts 150 man over, en was zelf zwaar gekwetst, toen hij de sterkte overgaf, en van den grooten Franschen vestingbouwer vele lofspraken over derzelver aanleg en moedige verdediging ontving. In 1695 vertrouwde WILLEM III hem het beleid der belegering van Namen, welke stad en derzelver kasteel hem weldra in handen vielen, waarmede COEHOORN grooten roem verwierf. De Koning verhief hem tot Luitenant-generaal en Oppervestingbouwmeester. In 1697 kreeg hij van de Staten en den Koning last om Groningen en verscheiden andere vestingen te versterken, die hij allen in een' uitmuntenden staat van verdediging bragt, en waaronder Bergen-op-Zoom zijn meesterstuk is. In 1702 vernietigde hij de Fransche liniën bij S. Donat, en volbragt in dezen veldtogt nog verscheiden andere gewigtige krijgsverrigtingen. In het volgende jaar had hij het beleid van verscheiden belegeringen. Door den Hertog van MARLBOROUGH naar den Hage ontboden, om over verdere ondernemingen te raadplegen, † hij ald. den 17 Maart 1704. Zijne kinderen hebben in de kerk te Wijkel, in Friesland, waar hij begraven ligt, hem ter eere een prachtig gedenkteeken doen oprigten. Nog tot heden wordt COEHOORN geheel Europa door voor den dappersten veldheer en kundigsten vestingbouwer van zijn' tijd gehouden.

COELHO (ALONZO SANCHEZ), beroemd Portugeesch Schilder, was eerst leerling van RAFAEL, te Rome, en toen van ANTONIO MORO in Spanje, dien hij verving als Hofschilder van PHILIPS II, bij wien hij zoo hoog in gunst geraakte, dat zijn vertrek in het paleis de algemeene verzamelplaats werd van het koninklijk gezin, en de voornaamste grooten en hovelingen zijne bescherming zochten. Hij werd niet minder begunstigd door de Pausen GREGORIUS XIII en SIXTUS V, de Hertogen van Florence en Savoyen, zoo wel als door de vermaardste personaadjen van zijn' tijd. Inzonderheid heeft hij het Escuriaal met de schoonste schilderstukken versierd, waaronder een S. IGNATIUS uitmunt. In verscheiden kerken van Madrid bewondert men zijne heerlijke meesterstukken. PHILIPS II noemde COELHO den *Portugeschen* TITIAAN. † in 1590.

COELIBAAT, Lat. *Coelibatus*, ongehuwde staat. Deze kan gedwongen of vrijwillig zijn. Iemand kan uit natuurlijke oorzaken of door omstandigheden belet worden te huwen, of men kan uit verkiezing ongehuwd blijven. Bij de Israëlieten en de oude Grieken was de ongehuwde staat zeer veracht; de Spartanen leiden dengenen die niet trouwden zware straffen op; te Athene kon niemand een openbaar ambt bekleeden dan die gehuwd was en kinderen had; te Rome bestonden strenge wetten tegen het ongehuwd blijven. Uit een staatkundig-zedelijk oogpunt beschouwd, is het huwelijk, zoo geen burgerlijke pligt, ten minste een gewetenspligt, van wiens vervulling men zich slechts dan vrijgesteld rekenen mag, wanneer wanschapenheid of natuurlijke onmagt het huwen ontraden, of men niet in staat is een huisgezin te onderhouden; maar anders is het huwelijk, alzoo de Schepper zelf oordeelde dat het niet goed is dat de mensch alleen zij, de voornaamste en hoofdzakelijke grondslag der menschelijke maatschappij; de rede en wijsbegeerte stemmen dit toe, en echter heeft men al vroeg aan den ongehuwden staat iets verdienstelijks en heiligs gehecht, en alzoo in tegenstelling het huwelijk en den bijslaap zondig en schandelijk geöordeeld. Dit denkbeeld namen eenige der eerste Christenen van de Nieuw-Platonisten over, vooral zij, die naar eene bijzondere heiligheid streefden, en daardoor een bijzonder aanzien onder hunne secte zochten te bekomen: weshalve de Bisschoppen ook niet trouwden, of, zoo zij reeds gehuwd waren, zich van verdere huwelijksgemeenschap met hunne vrouwen onthielden. Hieruit ontstond het begrip dat het ongehuwd blijven iets bij uitstek verdienstelijks was, en dat inzonderheid geestelijken buiten echt moesten leven, ofschoon het huwelijk dezen nog door geene kerkelijke wetten verboden was; dit geschiedde eerst in de XI eeuw door Paus GREGORIUS VII (den beruchten HILDEBRAND), die zelf gansch niet afkeerig van de vrouwen was, maar meer uit kerkelijk-staatkundige dan zedelijk-godsdienstige inzigten; doch het kostte hem en zijnen opvolgers veel moeite om de geestelijken tot den ongehuwden staat te verpligten, en er verliep eene halve eeuw eer deze verordening algemeen bij de Westersche Kerk ingevoerd werd, waar dezelve nog stand houdt, niettegenstaande de kerk door het handhaven derzelve zich in openbare tegenspraak met zich zelve wikkelt, dewijl zij aan den eenen kant het huwelijk voor een Sacrament en dienvolgens voor iets heiligs verklaart, en aan den anderen kant dit Sacrament den geestelijken, als iets met hunne waardigheid onbestaanbaars en onbetamelijks, derhalve onheiligs, verbiedt. Bij de hervorming heeft men teregt het onzinnige en onnatuurlijke van dit verbod begrepen; de monnik LUTHER nam zonder omstandigheden eene non tot vrouw, en sedert staat het huwelijk den Protestantschen geestelijken overal even zoo vrij als ieder' ander' staatsburger, en kon door de Roomsche Kerk ten minste den zoogenaamden wereldlijken Priesters insgelijks vrijgelaten worden.

COELISON, zoo veel als hemelklank, is de benaming van een in 1804 door den Horologiemaker MASLOSKI te Posen uitgevonden muzijkinstrument; het is eene soort van klavier van vier octaven; het geluid ontstaat door het aanstrijken van een' dunnen houten horizontaal liggenden staf, en komt dat der harmonika nabij.

COELUS, volgens de fabelleer, de oudste der goden, was de zoon der Lucht en der Aarde, en verwekte met zijne moeder SATURNUS, die hem met zijne zeis het teellid afsneed: uit het bloed, dat op de aarde viel, werden de reuzen, woudnymphen, de furiën, enz. geboren; uit eenige droppels, die in de zee vielen, werd derzelver schuim bevrucht en VENUS daaruit geboren, welke de golven op het eiland Cyprus aanspoelden. De zin dezer fabel is zeer poëtisch en niet moeijelijk te vatten.

COENUS, zoon van POLEMOCRATES, een der voornaamste veldheeren van ALEXANDER, onderscheidde zich door zijne dapperheid in de veldslagen van Issus en Arbela, en verzelde hem op den togt naar Indië. Toen het leger des veroveraars over den Hyphasis gekomen was, en weigerde verder te trekken, was het COENUS, die ALEXANDER dit uit naam van hetzelve verklaarde, en † kort daarna.

COESSENTIE, Lat. *Coessentia*, medewezigheid, gelijkwezigheid.

COETERNEL, Lat. *coaeternus*, medeëeuwig, gelijkeeuwig.

COEXISTENTIE, Lat. *Coexistentia*, medebestaan, medeaanzijn, gelijkbestaan.

COGAN (THOMAS), Hollandsch Geneesheer, geboren in 1736, oefende, na het volbrengen zijner studiën aan de Leydsche hoogeschool in 1767, de geneeskunde eenigen tijd in zijn vaderland, en ging toen naar Londen, waar hij met HAWES eene philanthropische maatschappij oprigtte (*the Royal Human-society*). Hij is de schrijver van zeker werk, getiteld: *De Rijn, of Reis van Utrecht naar Frankfort*, en van eenige verhandelingen over godgeleerde en zedekundige onderwerpen.

COGNAC, eene fraaije stad in Frankrijk, ligt aan de Charente, in het departement van dien naam; zij heeft ruim 3000 inwoners; op het slot in derzelver nabijheid werd Koning FRANS I in 1515 geboren. In den omtrek wast voortreffelijke roode en witte wijn, die meest tot brandewijn verstookt en buiten 's lands verzonden wordt.

COGNATEN zijn de naaste bloedverwanten van moeders zijde, in tegenstelling van Agnaten, bloedverwanten van vaders zijde.

COH. Verkorting van *Cohors*.

COHÆSIE, van *cohaerere*, zamenhangen; zamenhang, b. v. der deelen van een ligchaam, der denkbeelden in eene redevoering, enz.

COHORTE, Lat. *Cohors*, was eene legerafdeeling bij de Romeinen, uit drie centuriën (compagniën) alzoo uit 300 man bestaande; 10 cohorten maakten een legioen van 3000 man. Zie LEGIOEN. In de laatste tijden had NAPOLEON de Fransche legermagt insgelijks in Legioenen en Cohorten afgedeeld.

COIGNY (FRANÇOIS DE FRANQUETOT, Hertog VAN), geboren in Normandië, in 1670, deed zijn' eersten veldtogt in Vlaanderen, vervolgens aan den Rijn, hielp den 29 Junij 1734 den slag van Parma winnen, en den 10 Sept. dien van Guastalla. In 1741 werd hij tot Maarschalk van Frankrijk verheven. † den 18 December 1759. = (MARIE FRANÇOIS HENRY DE FRANQUETOT, Hertog VAN), geboren in 1737, was insgelijks Maarschalk van Frankrijk, en in 1789 afgevaardigde ter vergadering van de Algemeene Staten van wege den

adel van Caen; hij behoorde altijd tot de minderheid, en verliet Frankrijk in 1792, nam dienst onder het emigrantencorps, en begaf zich vervolgens naar Portugal. In 1814 kwam hij met den Koning in Frankrijk terug, en werd benoemd tot Gouverneur van het Hôtel der Invaliden. † den 19 Mei 1821.

COIMBRA is eene tamelijk goedgebouwde Portugesche stad, in de provincie Beira, aan den Mondego, die dezelve doorstroomt; zij heeft 15,000 inwoners, waarvan een groot gedeelte zijn bestaan vindt in de linnenweverijen, tapijt- en andere fabrijken. In 1308 werd de in 1290 te Lissabon opgerigte universiteit, de eenige in geheel Portugal, naar Coimbra verplaatst. Den 1 November 1755 leed deze stad veel schade door eene verschrikkelijke aardbeving. De Jezuiten hadden hier eertijds een prachtig collegiegebouw, hetwelk na hunne uitdrijving in 1774 aan de kroon verviel. De stad is overigens de zetel van een bisdom, en heeft den titel van hertogdom, die somwijlen door de Prinsen van Portugal gevoerd werd. Men vindt er eene merkwaardige Romeinsche waterleiding van 20 bogen, een observatorium, kruidtuin en bibliotheek, in welke de boeken nogtans weinig te beduiden hebben. In den omtrek wast de wijnstok, olijf- en citroenboom in weligen overvloed.

COINCIDENT, van *cum*, mede, en *incidere*, invallen, zamentreffing, is eene uit de wiskunde in de logica overgenomen uitdrukking; wanneer namelijk twee lijnen in dezelfde vlakte zich tot elkander neigen, dan moeten zij ergens zamentreffen, of in een beiden gemeenschappelijk punt elkander snijden. Even zoo is het, wanneer men zich de verstandsbegrippen als voortgaande lijnen voorstelt, die men in hoofdbegrippen en ondergeschikte begrippen verdeelt; b. v. de ondergeschikte begrippen *wijn* en *water* treffen in het hoofdbegrip *vloeibaar* zamen, als in het coïncidentpunt.

COINTE (CHARLES LE), geboren te Troyes, in Champagne, den 4 November 1611, verzelde ABEL SERVIEN, die in 1646 als gevolmagtigd minister naar Munster ging, als Priester derwaarts, en hielp hem aan de vredehandeling arbeiden. Na zijne terugkomst onderwees hij de geschiedenis te Vendôme. De Kardinaal MAZARIN ontbood hem naar Parijs, en gaf hem een jaargeld van 1500 Livres. In 1661 werd hij bibliothekaris; de Koning gaf hem een jaargeld van 1000 en COLBERT een van 600 Livres. LE COINTE was een zeer naauwkeurig geschiedschrijver en scherpzinnig oordeelkundige, op wiens kritiek zijne geleerde tijdgenooten prijs stelden. Toen de Bisschop GODEAU zijne Kerkelijke Geschiedenis had uitgegeven, ontmoette hij LE COINTE in een' boekwinkel, en daar zij elkander niet persoonlijk kenden, zeide LE COINTE zijn gevoelen rondnit over dit werk, waarin hij vrij wat te berispen vond. Toen hij vertrokken was, vernam de Bisschop naar zijn' naam, en liet zich nog denzelfden dag bij hem aanmelden. LE COINTE verschrikte, toen hij zag dat het de Bisschop zelf was, tegen wien hij zoo vrij gesproken had, en verontschuldigde zich zoo goed als hij kon; maar de Bisschop bedankte hem, en verzocht hem met deze kritiek voort te gaan. LE COINTE deed zulks, en de Bisschop maakte bij den tweeden druk zijne aanmerkingen zich ten nutte. † den 18 Januarij 1681.

COL. Verkorting van *Colonia*. (van *pizzicato*.

COL ARCO heet in de muzijk *met den strijkstok*, in tegenstelling

COLARDEAU (CHARLES PIERRE), geboren te Janville, in 1732, was een verdienstelijk Fransch dichter; zijne eerste proeve was eene zeer fraaije navolging van POPES *Brief van* HELOÏSE *aan* ABEILARD; zijne overige werken bestaan in eenige tooneelstukken en kleine losse en bevallige verzen. † den 7 April 1776, kort na zijne benoeming tot lid der Fransche akademie; LAHARPE verving aldaar zijne plaats.

COLAS (JAQUES), geboren te Montelimart, omstreeks het midden der XVI eeuw, was de zoon van een' Advokaat en aanvankelijk zelf regtsgeleerde, maar hij verliet de balie, en koos den krijgsdienst; hij omhelsde de belangen van het Huis van Lotharingen, en 1200 man aangeworven hebbende, streed hij aan derzelver hoofd met veel verbittering tegen de Protestanten. De Ligue beloonde zijne goede diensten; hij werd door den invloed des Hertogs van Mayenne in den adelstand verheven en bekwam eervolle onderscheidingen. Na de verovering van la Fere, waar hij het bevel voerde, ging hij over in dienst van den Aartshertog ALBERT, en werd krijgsgevangen gemaakt in den slag bij Nieuwpoort in 1600, en naar Ostende gevoerd, waar hij aan zijne wonden stierf.

COLBERG, eene tamelijk groote versterkte koopstad in het vorstendom Camin, in Achter-Pommeren, ligt aan den uitloop der Persante in de Oost-zee; zij was eertijds eene Hanzestad, en dreef een' aanzienlijken handel, die echter in latere tijden zeer vervallen is; tegenwoordig zijn lakenfabrijken, linnenweverijen, scheepvaart en visscherij de voornaamste bestaanmiddelen der inw. In 1758 en 1761 werd de stad door de Russen gebombardeerd en bij verdrag ingenomen, doch bij den vrede van 1762 aan Pruissen wederom ingeruimd.

COLBERT (JEAN BAPTISTE), den 31 Augustus 1619 geboren te Rheims, waar zijn vader koopman was in lakens en wijnen, was eenigen tijd Kantoorbediende in een bankiershuis, kwam toen in dienst van den Staatssecretaris LETELLIER, en eindelijk in dien van den Kardinaal MAZARIN, die stervende hem tot uitvoerder benoemde van zijn' uitersten wil, en hem den Koning aanbeval, als iemand, die zijn geheele vertrouwen verdiende. Na den val van FOUQUET gaf LODEWIJK XIV het bestuur der geldmiddelen aan COLBERT, die veel te herstellen had wat onder de woelige regering van den zwakken LODEWIJK XIII in verwarring geraakt was, en niets verzuimde, om dit oogmerk te bereiken. Dat hij met schier onoverkomelijke zwarigheden te worstelen had, schrikte hem niet af van de uitvoering zijner heilzame ontwerpen. Van de volkswelvaart uitgaande, was deze de grondslag, waarop hij bouwde: dienvolgens verminderde hij de belastingen aan den eenen en bevorderde den handel en de nijverheid aan den anderen kant door alle mogelijke middelen. Het gelukkigst gevolg bekroonde zijne wijze en moedig uitgevoerde ontwerpen. In 1664 werd hij Opziener der gebouwen, der kunsten en manufacturen, en in 1669 Minister der marine; hij deed kanalen graven, verklaarde Marseille en Duinkerken voor vrijhavens, stelde premiën op den uit- en invoer, bragt de tolregten op een' billijken voet, rigtte kamers van assurantie op, moedigde den adel aan tot het drijven van koophandel, en bevorderde de oprigting van Oost- en West-Indische handelmaatschappijen, waartoe de Koning aanzienlijke sommen voorschoot; de Amerikaansche volkplantingen kregen nieuw leven door derzelver vereeniging met de kroon. Toen COLBERT aan het ministerie der marine kwam, bestond de zeemagt uit eenige oude schepen, die MAZARIN in de havens had laten verrotten; COLBERT kocht in het eerst schepen buiten 's lands, doch weldra liet hij er in Frankrijk bouwen; de haven van Rochefort werd om zoo te zeggen op nieuw geschapen; te Brest, Toulon, Duinkerken en Havre werden groote zeemagazijnen aangelegd. Met 1672 had Frankrijk 60 linieschepen en 40 fregatten, en in 1681 telde men in de Fransche havens 198 oorlogsschepen en eene land- en zeemagt van 166,000 man. Op den raad van COLBERT deed LODEWIJK XIV de burgerlijke en lijfstraffelijke regtsoefening verbeteren; onder zijn toevoorzigt werden de Akademiën der fraaije letteren en der opschriften gesticht, en verscheiden nuttige instellingen tot stand gebragt; de bibliotheek des Konings werd vermeerderd, de plantentuin verbeterd, een observatorium gebouwd, HUYGENS en CASSINI werden naar Frankrijk ontboden, sterrekundigen naar Cayenne gezonden, om waarnemingen te doen, en allerlei verfraaijingen te Parijs bewerkstelligd, kaaijen en pleinen aangelegd, de colonnade der Louvre en de tuin der Tuileriën voltooid, en bij dit alles had de groote man in 22 jaren de staatsinkomsten van 28 op 116 millioenen gebragt, terwijl de Koning talrijke legers op de been had en kostbare oorlogen voerde. COLBERT was eerzuchtig, maar regtschapen, en had niet alleen met magtige en ijverzuchtige vijanden te worstelen, maar ook den volksgeest tegen zich. † den 6 September 1683; het Parijsche gepeupel viel op de lijkstaatsie aan, en wilde zijn lijk mishandelen. Doch toen men zag dat Frankrijks voorspoed met hem ten grave gedaald was, prezen degenen hem hemelhoog, die bij zijn leven hem miskend hadden. COLBERT was voor Frankrijk wat bijna gelijktijdig JOAN DE WITT voor Holland was. = (JEAN BAPTISTE), Marquis van Seignelay, oudste zoon van den voorg., geboren te Parijs in 1655, werd door zijn' vader tot staatsman opgeleid en zijn opvolger in het ministerie der marine; hij begaf zich op de vloot, die LODEWIJK XIV in 1684 zond om Genua te bombarderen, en bragt den Doge en de vier Raadsheeren te Versailles, die alles inwilligden wat de Koning van hen vorderde; in 1688 scheepte hij zich andermaal in op de vloot, die de vereenigde Engelsche en Hollandsche zeemagt moest bestrijden, en twee jaren later had hij het beleid over een' anderen zeetogt tegen deze mogendheden. † in 1690. = (AUGUSTE MARIE FRANÇOIS), geboren te Parijs in 1777, trad zeer jong in den krijgsdienst, werd Aide-de-Camp van den Generaal GROUCHY, en volgde in denzelfden rang den Generaal MURAT eerst naar Italië en toen naar Egypte. Zijne betoonde dapperheid in den slag van Salahieh en dien van S. Jean d'Acre, waar hij zwaar gekwetst werd, bezorgde hem den rang van Eskadronsoverste. Met den Generaal DESAIX in Frankrijk teruggekomen, werd hij op het slagveld van Marengo tot Kolonel van het 10 regiment jagers bevorderd, en in 1805 tot Brigade-generaal verheven. † in 1809. = (EDOUARD CHARLES VICTURNIN), geboren in 1758, trad in 1774 in den zeedienst en werd in 1791 tot Scheepskapitein bevorderd, doch hij ontweek Frankrijk kort daarna, woonde de ongelukkige onderneming bij tegen Quiberon en begaf zich naar de Vendée, waar hij Aide de Camp werd van STOFFLET, voormalig' Koddebeijer van zijn' broeder den Graaf DE COLBERT-MAULEVRIER; hij ging vervolgens naar Amerika, keerde in 1803 naar Frankrijk terug, en werd bij de herstelling der BOURBONS tot Kapitein van de admiraalsvlag bevorderd; in 1814 nam hij zitting in de kamer der afgevaardigden, en werd in 1815 tot Schout-bij-nacht (*Contre-amiral*) bevorderd. † den 2 Februarij 1820.

COLCHESTER, hoofdstad van het graafschap Essex in Engeland, ligt aan de Colne, over welke drie bruggen naar de stad leiden, is beroemd door hare baai- en sergefabrijken en de voortreffelijke oesters, die in derzelver nabijheid gevangen worden.

COLCHIS, eene landstreek in Azië, ligt aan het oostelijk einde der Zwarte Zee, en is in de fabelgeschiedenis vermaard als het vaderland van MEDEA en wegens den togt der Argonauten derwaarts, ter verovering van het Gouden Vlies. Zie MINGRELIË.

COLEONI (Bartolomeo), geboren te Bergamo in de eerste helft der XV eeuw, voerde het bevel over de Venetiaansche krijgsmagt tegen Filippo Visconti, Hertog van Milaan, maar koos eindelijk diens zijde. Naderhand trad hij wederom in dienst der Republiek Venetië, die hem het bevel vertrouwde over een leger tegen de Turken. † den 4 November 1475. Hij was de eerste die van grof geschut in het veld gebruik maakte.

COLET (John), geboren te Londen in 1466, was de oudste van 22 kinderen, die zijn vader Henry Colet, Lord-major van Londen, in zijn huwelijk met ééne vrouw verwekt had, en wel een gelijk getal zonen en dochters, die alle hunne ouders overleefd hebben. John, zijne studiën aan de hoogeschool te Oxford in 1493 volbragt hebbende, deed eene reis door Frankrijk en Italië, en werd na zijne terugkomst tot Priester gewijd, hield te Oxford voorlezingen over de Brieven van Paulus, en spoorde de studenten aan tot het onderzoeken der Heilige Schrift en het leeren der grondtalen, in plaats van zich op de Aristotelisch-schoolsche theologie toe te leggen. In 1505 werd hij Deken van S. Paul te Londen, waar hij verscheiden geleerde mannen, welke hij uit zijne eigen middelen daarvoor betaalde, voorlezingen liet houden over het N. T., verklaarde zich vrijmoedig tegen de misbruiken der Roomsche Kerk, en kreeg het deswege met den Bisschop van Londen te kwaad. Dewijl hij zeer rijk was, stichtte hij in 1510 de S. Paulsschool te Londen, waartoe hij 4500 ponden bestemde. † den 16 September 1519. Hij was een zeer verlicht, weldenkend en weldadig man, de vriend van Erasmus, met wien hij eene vertrouwelijke briefwisseling hield, en wien hij een jaargeld had geschonken. Zoo hij langer geleefd had, hij ware ongetwijfeld onder de Engelsche hervormers opgetreden, althans in zijne schriften is de grondstof der hervorming overvloedig voorhanden.

COLETTE (S.), geboren te Corbie, den 13 Jannarij 1380, was de dochter van een' Timmerman, Robert Boilet genaamd, en schepte reeds als jong meisje behagen in strenge boetoefeningen; na den dood van hare ouders schonk zij derzelver nalatenschap aan de armen, en werd Begijn, vervolgens Benedictijner non; maar de poenitentiën haar niet streng genoeg zijnde, ging zij tot de Franciskaner nonnen over, deed eene bijzondere gelofte, en overtrof al hare medenonnen in harde zelfkwellingen; vervolgens maakte zij ijverig haar werk er van om de Clarissen insgelijks smaak daarin te doen krijgen; doch in Frankrijk wilde haar dit niet gelukken, waar men twijfelde of zij wel gezonde hersenen had; beter slaagde zij in Savoyen, waar de Clarissen weldra onderscheiden werden in Colettines en Urbanistes, die Paus Leo X in 1517 weder vereenigde onder de algemeene benaming van Observantines. S. Colette † te Gend den 6 Maart 1447. Paus Sixtus IV verklaarde haar mondelijk zalig en heilig, en moest het daarbij laten, want hij kon haar niet vormelijk canoniseren, omdat zij hare volmagt om de Clarissen te hervormen, bekomen had van Pedro de Luna, die te Avignon onder den naam van Benedictus XIII den Pausselijken stoel bekleedde, terwijl Bonifacius IX te Rome erkend werd. Doch in 1747, juist 3 eeuwen na haren dood, begonnen de reliquiën van S. Colette mirakelen te doen; het proces-verbaal daarvan werd naar Rome gezonden, doch telkens op de Apostolische griffie nedergelegd; maar eindelijk werd zij toch den 3 Maart 1807 door Paus Pius VII plegtig gecanoniseerd; doch Gend was toen deze kostbare reliquiën kwijt, die in 1783 naar Poligni, in het Franche Comté, gevoerd waren geworden.

COLIBRI is een buitengemeen schoone en zeer kleine Amerikaansche vogel, niet veel grooter dan eene bije; hij leeft ook, even als deze, van den honig der bloemen.

COLIGNY (Gaspard de), Heer van Châtillon-sur-Loing, verzelde Karel VIII, Koning van Frankrijk, op zijn' togt naar Napels, en Lodewijk XII op dien ter verovering van het Milanesche, woonde in 1509 den slag van Aignadel bij, en na dien van Marignan maakte Frans I hem Maarschalk van Frankrijk en Landvoogd van Champagne en Picardië. † te Acqs in 1522. Zijn zoon en naamgenoot de Admiraal van Frankrijk, geb. te Châtillon-sur-Loing in 1517, koos vroegtijdig den krijgsdienst, en werd met zijn' broeder Dandelot ridder geslagen op het slagveld van Cerisoles in 1544, hielp Carignan veroveren en werd tot Generaal van het voetvolk verheven onder Hendrik II; in 1552 werd hij Admiraal; de overwinning in den slag van Renti in 1554 was grootendeels aan hem te danken. De Spanjaarden, aangevoerd door den Prins van Savoyen, later S. Quentin belegerd hebbende, wierp Coligny met eenige dappere manschappen zich in deze stad, en geraakte krijgsgevangen; eerst bij den vrede herkreeg hij zijne vrijheid. Na den dood van Hendrik II ontdeed Coligny zich van al zijne waardigheden, en begaf zich naar zijne goederen, waar hij door het lezen van Protestantsche schriften bewogen werd om insgelijks de gevoelens der Protestanten te omhelzen. Toen de vervolgingen tegen de Protestanten begonnen, vonden zij een' grooten steun in Coligny, die den Koning een vertoogschrift ten voordeele zijner geloofsgenooten aanbood, hetwelk eenige gunstige gevolgen voor hen had; doch het vermoorden van eenige Protestanten te Vassy, bewoog den Prins van Condé en Coligny zich aan derzelver hoofd te stellen, de wapenen op te vatten en zich meester te maken van Orleans. Zij verloren den slag bij Dreux in 1562; die bij S. Denis den 10 Nov. 1567 tegen den Connetable de Montmorency bleef onbeslist, en werd den 13 Maart 1569 gevolgd door den slag van Jarnac, in welken de Prins van Condé sneuvelde. Coligny, nu alleen belast met het opperbevel over het Protestantsche leger, werd andermaal geslagen bij Moncontour, en de vrede van S. Germain maakte in 1570 schijnbaar een einde aan den verderfelijken burgeroorlog. Coligny kwam te Parijs en verscheen aan het hof, waar hij en zijne vrienden door Karel IX en zijne snoode moeder met gunstbewijzen overladen werden. Men waarschuwde den Admiraal van alle kanten dat hij deze vleijerijen niet zou vertrouwen. Toen hij den 22 Augustus 1572 uit den Louvre kwam, werd hij door een geweerschot uit een venster in den linkerarm gekwetst en hem de wijsvinger der regterhand weggenomen. De Koning bezocht hem nog denzelfden dag, betuigde hem zijn leedwezen over dit voorval en zwoer dat hij den schuldigen zou doen opsporen en straffen. Dit was op het tijdstip zelf dat de afgrijsselijke S. Bartholomeusmoord beraamd werd, die in den nacht van den 24 Augustus een' aanvang nam; de Hertog van Guise drong met verscheiden gewapenden in het huis des Admiraals, die door zekeren Besme met verscheiden dolksteken afgemaakt en het venster uitgeworpen werd. Zijn lijk bleef drie dagen de prooi van het dweepzuchtig gemeen, en werd toen bij de beenen aan de galg van Montfaucon gehangen; een Italiaan sneed het hoofd van den romp, en bragt hetzelve aan Catharina de Medicis, die het liet balzemen en naar Rome zond. Het lijk werd door eenige bedienden van een' bloedverwant des Admiraals des nachts afgenomen, en naar het familiegraf te Châtillon gebragt. = (Louise de), dochter van den voorg., en gehuwd met Louis de Téligny, die gelijktijdig met haren vader in den S. Bartelsnacht vermoord werd, was de derde gemalin van Willem I, Prins van Oranje, met wien zij den 11 April 1583 te Delft hertrouwde, en uit welk huwelijk de beroemde Frederik Hendrik geboren is. Ook haren tweeden gemaal verloor zij door de hand eens moordenaars, den 10 Julij 1584. Zij overleefde hem tot den 9 October 1620. = (Odet de), broeder van den Admiraal, geboren in 1515, werd reeds in 1533 door Paus Clemens VII tot Kardinaal verheven en was achtervolgens Aartsbisschop van Toulouse en Bisschop van Beauvais; doch door zijne broeders tot het Protestantismus overgehaald, werd hij door Paus Pius IV in den ban verklaard en van de lijst der Kardinalen geschrapt. Odet huwde hierop openlijk in zijn Kardinaalscostume met Elisabeth de Hauteville, en verscheen met haar aan het hof onder den titel van Graaf en Gravin van Beauvais. Bij de wederuitbarsting van den burgeroorlog vatte Odet de wapenen op voor de Protestanten en woonde den slag van S. Denis bij in 1567; na het verlies van denzelven week hij naar Engeland, waar hij door Koningin Elizabeth met onderscheiding ontvangen werd. † te Hamton den 14 Februarij 1571, vergiftigd door zijn' Kamerdienaar, die kort daarna te La Rochelle gegrepen werd en zijn leven op het schavot verloor.

COLINES (Simon de), vermaard Fransch Boekdrukker, huwde in 1521 met de weduwe van den beroemden Henrik Stephanus, en was zijn opvolger in zijne drukkerij; hij voerde het gebruik der zoogenaamde cursijfletter (*Italique*) in Frankrijk in, welke Aldus Manutius had uitgevonden, en heeft eene menigte zeer fraaije drukken van Grieksche en Latijnsche klassieken vervaardigd. † omstreeks 1546. Calderius heeft een' chronologischen catalogus vervaardigd der uitgaven van Colines, in 1548 te Parijs gedrukt, dien Mattaire heeft overgenomen in zijne *Vitae Typographorum inter Parisienses*.

COLISEUM. Onder deze benaming kent men te Rome het overblijfsel van het grootste amphitheater der geheele wereld; hetzelve werd door Keizer Vespasianus gebouwd, die 12,000 gevangen Joden daaraan liet arbeiden. Volgens sommige schrijvers overtrof dit gebouw de Egyptische Piramiden en alle bewonderde gebouwen der oude wereld; hetzelve was geheel rond, en kon bij de 110,000 aanschouwers bevatten, van welken 90,000 konden zitten; in het open midden (*Arena*) hadden de dierengevechten en worstelspelen plaats. Tot in de XIII eeuw stond dit gedenkstuk der Romeinsche grootheid onbeschadigd; naderhand nam Paus Paulus II al de steenen van hetzelve, welke hij tot het bouwen van het S. Marcus paleis noodig had; later werden er nog meer steenen tot het bouwen van andere paleizen afgehaald, en de verdere verwoesting van het bovengedeelte werd door den tijd bewerkt; het ondergedeelte schijnt hem nog lang te zullen trotseren.

COLLALTO. Het stamhuis van dit oud en in de Italiaansche en Duitsche Geschiedenis beroemd geslacht is het in het Venetiaansche gebied gelegen slot Collalto. De stamvader van hetzelve is Rambold, Graaf van Treviso, veldheer der Longobardische Koningen, in de X eeuw. In 1306 bekwam hetzelve het Venetiaansche patriciaat. Rambold XIII, Graaf van Collalto, geboren in 1581, † in 1631, Veldmaarschalk in Oostenrijkschen dienst, werd in 1610 door Keizer Ferdinand II in den Duitschen Rijksvorstenstand verheven. Zijne nakomelingschap is met zijn' kleinzoon, Leopold Adolf Rambold in 1706 uitgestorven, en zijn neef Anton Rambold werd erfgenaam van den titel en alle goederen van Collalto in Italië en Oostenrijk, wiens afstammelingen dezelve tegenwoordig bezitten.

COLLATERALEN zijn zijdelingsche bloedverwanten, die van broeder of zuster, dus in eene zijlinie afstammen.

COLLATIE is de uitoefening van het patronaatregt (*jus patronatus*), het regt, namelijk, van een' geestelijke aan te stellen en eenig burgerlijk ambt in eene gemeente te begeven.

COLLATINUS (LUCIUS TARQUINIUS) was, met BRUTUS, de eerste Consul van Rome, 509 jaren vóór J. C. na het verdrijven der TARQUINEN (zie LUCRETIA); doch vermits hij zelf van koninklijke afkomst was, en wilde dat men den verdreven Koning en dengenen die hem gevolgd waren hunne eigendommen zou teruggeven, welke BRUTUS begreep dat aan de natie behoorden, werd COLLATINUS afgezet en verbannen. † in hoogen ouderdom te Lavinium. Het Romeinsche volk had hem in zijne ballingschap aanhoudend bewijzen van deszelfs achting gegeven.

COLLATION, Lat. *Collatio*, zamenbrenging, zamenlegging; men bedoelt met deze benaming een' kleinen maaltijd van koude spijzen en vruchten.

COLLATIONNEREN, vergelijken; b. v. een afschrift tegen het oorspronkelijk lezen; een boek naauwkeurig doorzien, of er ook een blad aan ontbreekt (defect is), alvorens hetzelve in te binden.

COLLÉ (CHARLES), geboren te Parijs in 1709, had van zijne jeugd af een' gunstigen aanleg tot de dichtkunst; hij was de vriend van GALLET, PIRON, PANNARD en andere vrolijke dichters van zijn' tijd, die onder elkander een gezelschap opgerigt hadden, bekend onder den naam van *Caveau*. COLLÉ werd vervolgens Secretaris van den Hertog van Orleans, en vervaardigde voor diens tooneel gedurende 20 jaren verscheiden bevallige stukken, van welke de *Jagtpartij van Henrik IV* ook op onze tooneelen bekend is. † in 1783.

COLLECTANEËN, Lat. *Collectanea*, zijn korte aanteekeningen uit allerlei boeken en geschriften: dus nagenoeg hetzelfde als *Analecten*. Zoodanige Collectaneën hebben inzonderheid waarde, wanneer de schriften, waaruit zij verzameld zijn geworden, verloren of zeldzaam zijn, maar anders zijn zij voor de wetenschappen van gering belang, en meest *pontes asinorum* voor de liefhebbers van aanhalingen.

COLLECTE, Lat. *Collecta*, noemt men elke bijeenzameling van gelden of andere voorwerpen, tot een bepaald oogmerk, en dengenen die daarmede belast is Collecteur of Collectant.

COLLECTIE, Lat. *Collectio*, verzameling, is, hoewel even als collecte, van *colligere*, verzamelen, afkomstig, toch merkelijk van dit woord in beteekenis onderscheiden: Collecte is eene verzameling, die aanhoudend en doorgaande plaats heeft; Collectie, daarentegen, eene verzameling, die reeds werkelijk bij elkander gebragt is; men zegt dus wel eene collectie van schilderijen, boeken, prenten, enz. maar niet eene collectie van geld, levensmiddelen, e. d. g. welker bijeenzameling men Collecte noemt.

COLLECTIEF, Lat. *Collectivus*, beteekent in de redekunst de soort te zamen genomen, gelijk het *volk*, het *leger*, de *burgerij*, de *vloot*, de *kudde*, de *school*, het *hof*, enz. Zoo kan men ook eigenschappen in een' wijsgeerig-logischen zin collectief op de soort toepassen, niettegenstaande men zulks geenszins distributief op de enkelen doen kan; men zegt b. v. dwalen is menschelijk; ondertusschen zijn er toch menschen, die zich zorgvuldig voor dwaling in acht nemen, en dienvolgens niet dwalen. Het leven is zoet; evenwel wordt door iederen zelfmoordenaar het tegendeel bewezen, en zoo is het met eene menigte collectieve toepassingen, die distributief niet doorgaan.

COLLEGA, ambtgenoot, ambtsbroeder.

COLLEGIANTEN. Na het veroordeelen van de gevoelens der Remonstranten door de Dordsche Synode in 1619, en het afzetten der Remonstrantsche Predikanten, besloten JAN, ADRIAAN en GIJSBERT VAN DER CODDE, broeders van den Leydschen Professor WILLEM VAN DER CODDE, alle drie Leerlooijers van beroep, en wonende te Oegstgeest, Rijnsburg en Warmond, lieden van onbesproken wandel, geoefend in de kennis van den godsdienst, en zelfs in de Latijnsche taal niet onkundig, met eenige leden der gemeente te Warmond, wier Predikant afgezet was, godsdienstige vergaderingen te houden en elkander door het voorlezen en verklaren der Heilige Schrift, gebed en gezang te stichten op de wijze der eerste Christenen, en naar het voorschrift van PAULUS, 1 COR. XIV. 26, 27. De drie broeders waren de ziel van deze bijeenkomsten, in welke zij doorgaans het woord voerden, schoon elk die wilde vrijheid van spreken had, hetwelk zij profeteren noemden. Deze vergaderingen werden eerlang van Warmond naar Rijnsburg verlegd, en in dezelve op zekere tijden het H. Avondmaal gehouden en de Christelijke Waterdoop bij wijze van onderdompeling bediend. Sedert werden ook elders in Holland dergelijke vergaderingen opgerigt, die men collegiën noemde: van daar de benaming Collegianten voor die dezelve bijwoonden, schoon zij ook wel Rijnsburgers genoemd werden. Deze collegiën hielden stand tot in het laatst der vorige eeuw; zelfs hadden de Collegianten eene vergaderplaats en weeshuis te Amsterdam. Zij verschilden in de hoofdpunten des geloofs met geene der Protestantsche Christelijke gezindheden, en hunne verdraagzaamheid ging zoo ver, dat zij niet alleen alle belijders van den Christelijken godsdienst als broeders erkenden, en aan hunne Avondmaalstafel toelieten, maar zelfs vrijheid gaven in hunne vergaderingen het woord te voeren, of, volgens hunne uitdrukking, te profeteren, en onbewimpeld hun gevoelen te zeggen over hetgene door een' ander voorgesteld of verrigt was, alzoo alle aanwezigen elkander volkomen gelijk waren, en niemand eenig gezag over een' ander oefenen mogt, dewijl er geen zweem van hiërarchie onder hen bestond. Voorts hadden zij geene bepaalde geloofsbelijdenis, waaraan zij zich hielden; de Heilige Schrift was hun eenige geloofsregel; al wie slechts verklaarde in God en JEZUS te gelooven en Gods geboden te willen betrachten, werd in hunne gemeenschap toegelaten, want eene eigenlijk gezegde gemeente maakten de Collegianten niet uit; de meesten waren lidmaten van andere Christelijke gezindheden, wier vergaderingen zij nevens de collegiën bleven bijwonen. Wel ver dus dat de Collegianten eene bijzondere secte zouden uitgemaakt hebben, was integendeel de sectegeest volkomen uit hun midden verbannen, als onbestaanbaar met de Christelijke vrijheid, welke zij even zoo zeer aan anderen toekenden als zij die voor zich zelven begeerden; in hunne vergaderingen heerschte orde, welvoegelijkheid en wezenlijke stichting, want al wat aanstoot of ergernis kon geven werd zorgvuldig vermijd, en menig helder denkbeeld ontwikkeld en practisch aangewend, op hetwelk men welligt langs een' anderen weg niet eens gekomen zou zijn. Het verval van deze wezenlijk nuttige en eerbiedwaardige zamenkomsten, ten gevolge der beroeringen op het einde der XVIII eeuw, was een ongunstig teeken des tijds, met betrekking tot het zedelijk-godsdienstig gevoel der Nederlandsche natie.

COLLEGIE, Lat. *Collegium*, is in het algemeen ieder besloten gezelschap, genootschap of maatschappij, hetwelk tot een bepaald doel bij elkander komt, tot het gemeenschappelijk verrigten van zekere werkzaamheden of het gemeenschappelijk besturen van zekere zaken. Men noemt ook oneigenlijk de lessen der Professoren aan de hoogescholen en atheneën collegiën. In Engeland zijn de wetenschappelijke collegiën eene soort van bijstichtingen der hoogescholen, van welke de leden (*fellows*) met de leermeesters en regenten (*tutors*) in afzonderlijke gebouwen bij elkander wonen.

COLLETET (GUILLAUME), geb. te Parijs, den 12 Maart 1596, was de oudste van 24 broeders, Advokaat, dichter, oordeelkundige, geschiedschrijver, lid der Fransche Akademie en gunsteling van den Kanselier SEGUIER, den Kardinaal DE RICHELIEU, den Aartsbisschop van Parijs HARLAY en andere voorname mannen, maar desniettegenstaande zoo arm, dat, toen hij den 5 Augustus 1659 gestorven was, zijne vrienden de kosten zijner begrafenis moesten betalen. Hij had drie zijner dienstmeiden na elkander getrouwd, die hem het loon, dat hij haar schuldig was, als bruidsschat ten huwelijk bragten. De laatste CLAUDINE genaamd, bezong hij in zijne verzen als een wonder van schoonheid en eene tweede SAPPHO; hij maakte gedichten op haren naam, die zij dan zijnen vrienden als hare eigen moest voorlezen. Hij heeft verscheiden gedrukte, maar nog veel meer geschreven werken nagelaten. = (FRANÇOIS), zoon van den voorg., geboren te Parijs in 1628, † omstreeks 1680, was even arm als zijn vader, en schreef, om te leven, geheele stapels boeken in verzen en in proza, die niemand meer kent of leest; BOILEAU heeft zijn' naam voor de vergetelheid bewaard door de bespotting, aan welke hij denzelven in zijne *Satyres* prijs gegeven heeft.

COLLIN (HEINRICH JOSEPH EDLER VON), geboren te Weenen in 1772, stelde door vlijtige zelfoefening zich in staat tot het bekleeden van verscheiden omslagtige hofambten, welke hij getrouw en met ijver waarnam, en telkens hooger in rang opklom, tot hij in 1809 Hofraad werd en de Leopoldsorde bekwam. Zonder acht te slaan op zijne zwakke gezondheid, arbeidde hij des daags met onvermoeiden ijver, en besteedde den nacht aan zijne geliefde letteroefeningen, voornamelijk de dichtkunst, tot de dood in 1811 een einde maakte aan zijn werkzaam leven. Zijne vroegere poëtische voortbrengsels heeft hij zelf vernietigd. Eenige treurspelen en eene gedrukte verzameling van kleinere gedichten toonen wat men van COLLIN als dichter had kunnen verwachten, zoo bij zich geheel aan de Muzen had kunnen toewijden. Een eenvoudig gedenkteeken in de Karelskerk te Weenen vereert zijne nagedachtenis. = (MATTHEUS EDLER VON), broeder van den voorg., geboren te Weenen in 1779, was insgelijks een verdienstelijk dichter; terwijl hij de beöefening der wijsbegeerte en der Geschiedenis met die der fraaije letteren verbond, leide hij zich toe op de regtsgeleerdheid, en bekwam in 1804 den graad van doctor in deze wetenschap aan de hoogeschool van Weenen. In 1808 werd hij Professor der Aesthetiek en der wijsbegeerte aan de hoogeschool te Cracau. Na het bezetten van Cracau door de Russen werd hij Professor der wijsbegeerte aan de hoogeschool te Weenen. In 1815 benoemde de Keizer van Oostenrijk hem tot onderwijzer van den Hertog van Reichstadt. † den 23 November 1824. Als tooneeldichter staat hij beneden zijn' broeder; zijne dichtstukken verraden meer kunstsmaak en studie dan poëtisch gevoel. Hij leverde verscheiden kritische bijdragen tot de *Wiener Literaturzeitung*, van welke hij Redacteur was. = D'HARLEVILLE (JEAN FRANÇOIS), geboren te Maintenon, bij Chartres in 1755, † te Parijs den 24 Februarij 1806, verliet de regtsgeleerde practijk om zich geheel op de beöefening der fraaije letteren en dichtkunst toe

te leggen, en verrijkte het Fransche tooneel met verscheiden karakterblijspelen, van welke een, *De Optimist*, vertaald en ook op onze Nederduitsche schouwburgen vertoond is. Wijders bestaan er van hem, behalve een allegorisch gedicht: *Melpomène et Thalie*, eenige kleinere stukjes, in tijdschriften en Musenalmanakken verspreid.

COLLINS (ANTONY), geboren te Heston, in Middlesex, den 27 Junij 1676, was een wijsgeer uit de school van LOCKE, die zijn voogd geweest was; hij onderscheidde zich door scherpzinnigheid in het oordeelen en eene buitengemeene stoutheid in het denken, vooral omtrent als bewezen waarheden op kerkelijk gezag aangenomen godsdienstige begrippen, inzonderheid blijkbaar in zijn' pennestrijd met CLARKE, die het bewijs voor de onsterfelijkheid der ziel uit derzelver vooronderstelde onstoffelijkheid wilde ontleenen. COLLINS was overigens een zeer braaf en regtschapen man; zijne beurs zoowel als zijne kostbare bibliotheek stond voor alle geleerden open; zelfs aan degenen die tegen hem schreven, leende hij boeken, welke hun van dienst konden zijn om hem te wederleggen. Het vervolgzuchtig gedrag der geestelijken in zijn' tijd jegens andersdenkenden ergerde hem, en maakte hem wel van de kerkleer, maar niet van de eigenlijke godsvereering afkeerig. † den 13 December 1729; de opregte, deugdzame en geleerde man, wien schijnvrome, liefdelooze en onwetende geestelijken de kladde van atheïsmus hadden aangewreven, verklaarde stervende dat, aangezien hij altijd naar zijn beste vermogen God, den Koning en zijn vaderland gediend had, hij zich verzekerd hield dat hij naar eene plaats overging, welke God bestemd heeft voor degenen die hem liefhebben. = (JOHN), geboren te Wood-Eaton, in Oxfordshire, den 5 Maart 1624, oefende gedurende 7 jaren aan boord van een koopvaardijschip, waarmede hij verscheiden reizen deed, zich in de wiskunde, en gaf naderhand verscheiden zeer nuttige werken in het licht over de meetkunde, de stuurmanskunst, de koopmansrekenkunst en andere wiskundige wetenschappen. De Engelschen houden hem voor den uitvinder der analytische methode. Hij was lid der Koninklijke Maatschappij, en hield briefwisseling met alle geleerden van zijn' tijd. † den 10 November 1683. = (WILLIAM), geboren in 1720, een verdienstelijk Engelsch dichter, wiens bevallige gedichten nog in 1797 herdrukt zijn, leefde eene lange reeks van jaren in de bekrompenste armoede, tot de onverwachte erfenis van een' oom hem eensklaps tot een' rijk' man maakte; maar deze snelle fortuinwisseling kostte hem zijn verstand, en hij † in 1756 in een gekkenhuis.

COLLINUS (RUDOLPH), de zoon van een' Boer te Gundlingen, in het Canton Lucern, studeerde te Bazel, Weenen en Milaan, werd in 1522 Kanonik te Munster, in Aargau, verzaakte in 1524 het Pausdom en ging naar Zurich, waar hij het Touwslagers handwerk leerde; hierop was hij eenigen tijd Soldaat, doch werd in 1526 burger van Zurich en Professor der Grieksche taal, terwijl hij tevens het beroep van Touwslager bleef uitoefenen; des morgens namelijk onderwees hij het Grieksch, en werkte des namiddags in de lijnbaan. In 1528 verzelde hij ZWINGLI tot het houden van een mondgesprek over den godsdienst naar Bern en het volgende jaar naar Marpurg. In 1530 werd hij naar de Republiek Venetië en in 1531 aan FRANS I, Koning van Frankrijk, als gezant gezonden, † in 1578. Hij heeft eene Latijnsche vertaling van EURIPIDES en geleerde aanteekeningen op HOMERUS, XENOPHON, PLUTARCHUS en andere Grieksche schrijvers nagelaten.

COLLISIE, Lat. *Collisio*, botsing, welke ontstaat wanneer twee ligchamen in derzelver beweging tegen elkander stuiten, elkander beschadigen of zelfs geheel vernielen, wordt overdragtelijk gezegd van persoonlijke betrekkingen en belangen in de zedelijke wereld; wanneer b.v. twee menschen naar hetzelfde doel streven, en elkander beletten hetzelve te bereiken, ontstaat er Collisie: even zoo geraken dikwijls de staatsbelangen der mogendheden in Collisie; en wanneer deze Collisie niet door diplomatische onderhandelingen uit den weg geruimd kan worden, ontstaat er oorlog. Behalve deze Collisie van belangen, heeft er ook niet zelden Collisie van regten plaats, die aanleiding geven kan tot zeer ingewikkelde en moeijelijk te beslissen regtszaken. De casuistiek heeft zich voornamelijk en met de uiterste scherpzinnigheid toegelegd op het beslissen van gevallen, waar Collisie van pligten bestaat, en middelen aan de hand gegeven, om het geweten gerust te stellen, doorgaans daarin bestaande dat men een' wezenlijken pligt ten koste van een' schijnpligt vervult; maar wat zal men doen als beide pligten even wezenlijk zijn, en men toch slechts één' van beiden vervullen kan? Gesteld A moet op denzelfden dag aan B en C ieder 1000 guldens betalen; hij kan echter slechts één' van beiden voldoen: beider schuld is even wettig en heilig, maar geen van beiden wil uitstel geven: betaalt A den eenen, dan laat de andere hem naar de gijzeling brengen of zijne goederen in beslag nemen: hier heeft Collisie van regten en pligten tevens plaats; B en C hebben elk even veel regt op hetgene slechts één hunner van A bekomen kan; door elk zich met de helft tevreden te houden, ware de Collisie van regten weggenomen; maar elk begeert, op grond van goed regt, het geheel voor zich. Bij A bestaat Collisie van pligten; hij is aan den eenen kant verpligt twee schuldeischers te betalen; hij kan slechts één' voldoen: wien zal hij de voorkeur geven? aan den anderen kant is hij verpligt voor het behoud van zijne vrijheid en bezitting te zorgen, om ook zijne vrouw en kinderen niet mede in het verderf te slepen. Den laatsten pligt kan hij niet vervullen, als hij den eersten slechts ten halve vervult, dat is, als hij slechts één' van zijne beide schuldeischers betaalt; vervult hij den eersten pligt geheel niet, dat is, betaalt hij geen van beiden, dan kan hij den tweeden pligt mogelijk vervullen: wie zal het A kwalijk nemen dat hij zijne bezittingen te gelde maakt, in een ander land door eerlijke middelen zijne vervallen zaken herstelt, en over eenigen tijd zijne schuld aan B en C voldoet? A was bankroetier, o ja! Maar wie zal den eersten steen op hem werpen? Zoo ergens, dan is het daar, waar Collisie van regten plaats heeft, dat het hoogste regt meestal het hoogste onregt is; de onwijsgeerige wetenschappelijke wetgever is te koud en te gevoelloos, om in Collisiën van regten te voorzien, en brengt daardoor den menschelijken en de zaken verder dan bij inziendeu regter niet zelden in verlegenheid.

COLLOREDO, een der oudste Oostenrijksche geslachten, heeft tot stamvader LIABORDUS, Heer van Walsee, in Zwaben, die in 1026 zich in Frioul nederzette; een zijner nakomelingen, WILLEM VAN MELZ, bouwde in het begin der XIV eeuw het slot Colloredo in Frioul, waarvan dit geslacht den naam voert, hetwelk zich in drie hoofdliniën zeer uitgebreid heeft; de oudste linie is in de XVII eeuw uitgestorven; de beide anderen bloeijen nog voort, elk in twee takken; de jongste der laatste werd in 1763 in den rijksvorstenstand verheven, en nam in 1772 tevens den naam van MANSFELD aan. = (FABIO), geb. in 1576, trad als Paadje in dienst van FERDINAND DE MEDICIS. COSMO II, Groot-hertog van Toscane, zond hem als gezant aan Keizer RUDOLPH II; vervolgens voerde hij het bevel over een hulpcorps tot bijstand van den Hertog van Mantua tegen den Hertog van Savoyen. † te Florence in 1645. = (RUDOLPH), Graaf van Walsee, geboren in 1585, † in 1657, was Veldmaarschalk der Keizerlijke legers onder FERDINAND II en III, en onderscheidde zich in den 30jarigen oorlog, voornamelijk bij Lutzen en in de verdediging van Praag in 1648. = (LEANDER), geboren te Rome, den 25 September 1639, was een vroom en geleerd kloostergeestelijke, werd in 1686 tot Kardinaal verheven, en † in 1709. = (FRANS), geboren in 1737, was Opperhofmeester van Keizer FRANS II, vervolgens geheime Staatssecretaris en Conferentieminister; hij nam zijn ontslag na den slag van Austerlitz, en † in 1806. = (FRANS GUNDACAR), geboren in 1731, was van 1767 tot 1771 Keizerlijk Gezant aan het hof van Madrid, werd in 1772 eerste Commissaris bij het Rijkskamergeregt en in 1789 Vicerijkskanselier, welk ambt hij bekleedde tot de vernietiging der Duitsche Rijksregering in 1806. † in 1807. = (HIERONYMUS), geboren in 1775, was Veldtuigmeester in keizerlijken dienst, voerde in 1813 het bevel over een legercorps, en deelde in de overwinning bij Kulm. † in 1822.

COLLOT DESCOLTINS (HIPPOLYTE VICTOR), geboren te Caen in 1773, beroemd scheikundige, verzelde in 1799, met BERTHOLLET en MONGE, BONAPARTE naar Egypte, deed gedurende zijn verblijf aldaar verscheiden wetenschappelijke nasporingen, en was lid van het Egyptisch Instituut. Bij zijne terugkomst kreeg hij het opzigt over het laboratorium van de *Ecole des mines*, en werd in 1809 eerste Ingenieur. In de scheikunde heeft men verscheiden nuttige ontdekkingen aan dezen kundigen en werkzamen man te danken, van welke hij weinig of genoegzaam niets op het papier gesteld heeft, maar die meest door anderen in wetenschappelijke tijdschriften zijn medegedeeld geworden. † in het laatst van 1815. = D'ESCURY is een oud beroemd oorspronkelijk Fransch geslacht, hetwelk tegenwoordig in Holland bloeit; de oudste van dit geslacht, van wien men melding vindt in 1411, is GUION COLLOT. In 1531 was een JEAN ESCUYER COLLOT in dienst van FRANS I, Koning van Frankrijk. Als eerste Heer van Escury komt in 1554 voor LOUIS ESCUYER COLLOT. Al de leden van dit geslacht ten tijde der burgeroorlogen in Frankrijk tot de Protestanten of Hugenoten behoorende, werden zij zeer gehaat en vervolgd door de Katholijken; zelfs werd de vrouw van DAVID COLLOT D'ESCURY in de kerk te Vassy onder den openbaren godsdienst door eene bende soldaten vermoord. Na de herroeping van het edict van Nantes in 1685 ontweek het geslacht COLLOT D'ESCURY de geloofsvervolging in Zwitserland, Holland, Engeland en elders. Zie J. KOK, *Vaderl. Woordenb.* X Deel, blz. 458 volgg. = D'HERBOIS (JEAN MARIE), tooneelspeler met geringe bekwaamheden en schrijver van eenige middelmatige tooneelstukken, speelde eene afschuwelijke rol op het Fransche omwentelingstooneel als waardig handlanger van ROBESPIERRE en MARAT. Zijne bloeddorstige welsprekendheid als redenaar der Jakobijnenclub trok de aandacht der magthebbers en op den beruchten 10 Augustus 1792 werd hij lid der municipaliteit van Parijs en vervolgens lid der Conventie, in welker eerste zitting hij reeds voorstelde het koningschap af te schaffen en Frankrijk eene Republiek te verklaren. Belast met eene zending naar Lyon in 1793, liet hij 1600 ongelukkige inwoners guillotineren en nederschieten; eigen veiligheidshalve bewerkte hij den val van ROBESPIERRE; doch COLLOT werd niettemin den 2 Maart 1795 op bevel der Conventie in hechtenis genomen en naar Cayenne gevoerd, waar hij, in eene heete koorts eene geheele flesch rum uitge-

dronken hebbende, den 8 Januarij 1796 onder verschrikkelijke stuiptrekkingen den laatsten adem uitblies.

COLLUSIE, van *colludere*, medespelen, zamenspelen, is eene bedriegelijke afspraak met iemand, om bij een' derden een oogmerk te bereiken, waartoe men langs den regten weg niet zou geraken.

COLLYRIDIANEN was de benam. eener zekere secte van vrouwen in de IV eeuw, welke ter eere der H. Maagd op den feestdag van hare ontvangenis aan eene versierde tafel zekere koeken, *Κολλυρίδια*, nuttigden: waarschijnlijk was dit eene navolging der Thesmophoriën ter eere van CERES.

COLMAN (GEORGE), geboren in 1733, te Florence, waar zijn vader Engelsch Resident was, werd in Engeland opgevoed en studeerde in de regtsgeleerdheid te Oxford; doch hij had meer smaak in de dramatische dichtkunst. Eene aanzienlijke erfenis hem in staat gesteld hebbende om zijne neiging te kunnen volgen, liet hij de practijk varen, en schreef verscheiden tooneelstukken. In 1768 werd hij medeëigenaar van den Schouwburg van Coventgarden en nam het bestuur op zich, maar verkocht zijn aandeel weder, en kocht in 1777 den schouwburg van Haymarket voor zich alleen, dien hij insgelijks bestuurde en door de vertooning van zijne stukken veel toeloop verschafte. Op het laatste van zijn leven werd hij krankzinnig, en † in een gekkenhuis in 1794. Hij liet 26 meestal zeer geestige tooneelstukken na, benevens eene vertaling der *Ars poëtica* van HORATIUS, met aanteekeningen en wijders *Prose on several occasions*, 3 vol. in 1787 gedrukt. Zijn zoon en naamgenoot, geb. in 1767, was insgelijks bezitter van den schouwburg van Haymarket en mede een verdienstelijk tooneeldichter; behalve verscheiden oorspronkelijke blij- en zangspelen, heeft hij ook eene vertaling van TERENTIUS uitgegeven.

COLMAR, eertijds de hoofdstad van den Opper-Elsas, tegenwoordig hoofdplaats van het Fransche departement van den Boven-Rijn, ligt in eene aangename en vruchtbare landstreek, aan de Ill en in de nabijheid van den Thur, de Lauch en de Fecht, heeft omtrent 14,000 inwoners en verscheiden laken- en andere fabrijken; de meeste handel wordt in tabak en wijnen gedreven. Ofschoon deze stad sedert 1673 tot Frankrijk behoort, wordt er nogtans meer Hoogduitsch dan Fransch gesproken.

COLOMBEL (NOEL), geboren op S. Domingo in 1786, was de zoon van een' Franschman en eene negerin, en werd te Antwerpen opgevoed, oefende zich in de genees-, natuur- en letterkunde te Parijs, werd bij zijne terugkomst Secretaris van den President BOYER en lid van de commissie van openbaar onderwijs, bezorgde de uitgave van twee Haïtische tijdschriften en eenige wetenschappelijke werken te Port-au-Prince in 1819 en 1820 gedrukt. Hij verloor het leven door schipbreuk op eene reis van Port-au-Prince naar Engeland in 1823.

COLOMBIA is sedert 1819 de magtigste vrijstaat in Spaansch Zuid-Amerika, die aan wederzijden van den Evenaar eene oppervlakte van 63,559 □ mijlen beslaat, en van de kusten der Stille Zee, de Andes, den Cimboraço en het dal van Quito, den Oronoco tot aan de Atlantische Zee en de geheele kust der Caraïbische Zee omvat, in het zuiden met Peru en Brazilië, in het noorden met den West-Indischen Archipel, en door middel der landtong van Darië met Mexico gemeenschap heeft. Dit land, door COLUMBUS het eerst als het vaste land der nieuwe wereld ontdekt, en na de afscheuring van Spanje in onzen tijd naar hem Colombia genaamd, bestaat uit het oostwaarts liggende Caracas of Venezuela en Nieuw-Granada. Nieuw-Granada had in 1811 zich onafhankelijk verklaard van Spanje, hetwelk deze provincie door een' Onderkoning liet regeren, en den ouden naam des lands Cundinamara weder aangenomen. Na een' achtjarigen worstelstrijd trok BOLIVAR in 1819 met zijn leger over de Cordilleres naar Nieuw-Granada, en bevocht door de overwinning bij Bochica de vrijheid van dezen Staat, die hem tot deszelfs President benoemde, en met Venezuela tot eene Republiek vereenigd werd, waarop het Congres van Venezuela en Nieuw-Granada in de stad Rosario de Cucuta het staatkundig bestaan en de grondwet der Republiek Colombia in 1821 bekend maakte. In korten tijd werden de nog door de Spanjaarden bezette provinciën der nieuwe Republiek door de wapenen van BOLIVAR veroverd; ook had de Junta van Guayaquil bij verdrag zich onder de bescherming der Republiek Colombia begeven; eindelijk voegde ook Panama zich bij Colombia. Deze republiek heeft omtrent 3½ millioen inwoners, namelijk eene halve millioen blanken, de overige Mulatten, Negers en Indianen; de republiek is verdeeld in 12 departementen, en deze bestaan uit provinciën, verdeeld in Cantons; alle godsdiensten worden er geduld. Engeland was de eerste mogendheid, die in 1825 den jongen vrijstaat erkende. De hoofdstad en zetel der regering is Bogota. Landbouw, nijverheid, handel, schoolwezen en wetenschappelijke beschaving zijn nog in derzelver kindschheid. De gebeurtenissen in Europa sedert 1830 hebben de aandacht van Zuid-Amerika afgetrokken, doch de jongste berigten wegens deze vrijstaten luiden niet zeer gunstig. Zie BOLIVAR (SIMON).

COLOMBINI (GIOVANNI), † in 1367, was de insteller van de orde der Jezuaten, nadat hij zijn ambt als Raadsheer van Siena nedergelegd, zijne goederen aan de armen geschonken en zijn huis tot een hospitaal ingerigt had. COLOMBINI verkreeg de goedkeuring van Paus URBANUS V van deze nieuwe orde, die aanvankelijk slechts uit leekebroeders bestond, die zich bezig hielden met het gereed maken van geneesmiddelen. De Jezuaten kregen in 1606 verlof om de orders te ontvangen, en werden in 1668 afgeschaft door Paus CLEMENS IX.

COLOMBO, eene versterkte stad met een kasteel, op de westkust van het eiland Ceilon, die in 1656 door de Hollanders op de Portugezen veroverd werd, was tot 1795 de residentie van den Hollandschen Gouverneur, en is tegenwoordig de zetel van het Engelsch Bestuur. Zie CEILON.

COLONATUS, bijnaam van BACCHUS, wegens zijn' tempel te Colone, in de nabijheid van Sparte.

COLONE was de naam van eene hoogte in de nabijheid van Athene, aan NEPTUNUS geheiligd, naar welke EDIPUS zich begaf, nadat hij in zijne gemalin JOCASTE zijne moeder herkend en vernomen had dat hij, onwetend, de moordenaar was van zijn' vader. Het zangspel *Edipus te Colone*, van SACCHINI, is genoeg bekend.

COLONIA is in de oude aardrijksbeschrijving de benaming van verscheiden steden en plaatsen, door de Romeinen aangelegd of bevolkt. Zie VOLKPLANTING. Vele dezer steden bestaan nog, en worden in het Latijn door derzelver Romeinsche benamingen aangeduid, die in sommigen slechts verbasterd en naar de tegenwoordige uitspraak verspeld is. = AGRIPPINA, tegenw. *Keulen* (Hoogd. *Köln*, Fr. *Cologne*). = ALLOBROGUM, tegenw. *Geneve*. = AUGUSTA, tegenw. *Nismes*. = AUGUSTA VINDELICORUM, tegenw. *Augsburg*. = DECUMANORUM, tegenw. *Narbonne*. = EQUESTRIS, tegenw. *Noyon*. = FLAVIA, later *Caesarea*, in Palestina. = JULIA, tegenw. *Bonn*. = JULIA CELSA, tegenw. het dorp *Xelsa*, in Spanje. = JULIA HISPELLA, tegenw. het dorp *Spello*, in Italië. = JULIA SUTRINA, tegenw. *Sutri*. = MARCIA, tegenw. *Marchena*, in Spanje. = MUNATIANA, tegenw. *Bazel* = PATRICIA, tegenw. *Cordua*. = RAURACORUM, tegenw. *Bazel*. = SENENSIS, tegenw. *Siena*. = SEPTIMANORUM JUNIORUM, tegenw. *Beziers*.

COLONNA is een nietsbeduidend vlek in den Kerkelijken Staat, doch merkwaardig als bezitting van het geslacht COLONNA, hetwelk van hetzelve den naam voert, en in de Italiaansche Geschiedenis van de XIV tot de XVII eeuw verscheiden zeer gewigtige rollen gespeeld en gedurende dit lange tijdvak zulk eene menigte personaadjen heeft opgeleverd, die in de raadzaal, in het veld, in de kerk, door bekwaamheden, dapperheid, geleerdheid, deugden en ondeugden, roem en schande, geluk en ongeluk vermaard zijn, dat het niet mogelijk is zelfs van slechts eenigen hier eene oppervlakkige melding te maken, welke altijd nog meer plaats beslaan zou dan wij daartoe kunnen inruimen; weshalve wij dit nalaten; te meer, daar de meeste toch in sommige historische artikels vermeld worden bij de gewigtige gebeurtenissen, in welke zij deel hadden. De geschiedenis alleen van dit geslacht zou een bekwaam boekdeel op zich zelve uitmaken; het is welligt het vermaardste en magtigste van geheel Europa geweest.

COLONNADE, Ital. *Colonnata*, heet in de bouwkunde eene reeks of rij van pilaren. Deze pilaren zijn van onderscheiden bouworde, en nemen verschillende benamingen aan, naar derzelver bestemming of plaatsing; staan zij in den voorgevel van een gebouw, of binnen een' vierkanten omtrek, dan heeten zij *portiek*; staan zij rondom een gebouw, dan noemt men zulk eene Colonnade *peristylum*; staan zij dubbel, gelijk aan sommige oude tempels en in den ronden *peristylum* voor de S. Pieters kerk te Rome, dan is dit een *Polystylum*. De ouden maakten veel werks van Colonnades, blijkbaar uit de overblijfsels van tempels in Griekenland en Italië. Onder de hedendaagsche is de prachtige Colonnade van de *Piazza di S. Pietro* te Rome, het werk van BERNINI, de grootste en schoonste; zij bestaat uit 208 pilaren en 48 pilasters van 40 voeten hoogte, en is gedekt met eene balustrade, op welke 88 colossale beelden van Heiligen staan, elk 15 voeten hoog.

COLOPHON, eene stad in Ionië, was vermaard wegens den tempel van APOLLO aldaar en de dapperheid van derzelver inwoners.

COLOPHONIUM, spiegelharst, is eene uit terpentijn gedistilleerde harst, waarmede de strijkstokken van violen en bassen bestreken worden.

COLOSSAAL, Lat. *Colosseus*, noemt men al wat de natuurlijke of gewone grootte van eenig voorwerp te boven gaat. Deze benaming is ontleend van het ontzettend groote Colossusbeeld aan den ingang der haven van Rhodus. (Zie CHARES). Minder groot, maar schooner waren de standbeelden van JUPITER en MINERVA, door PHIDIAS van goud en ivoor vervaardigd, die men ook niet colossaal, maar reusachtig (gigantisch) noemde: weshalve colossaal ook in de toepassing op andere voorwerpen een denkbeeld oplevert dat het reusachtige in grootheid overtreft; of wil men deze denkbeelden nog fijner onderscheiden, dan kan men met het begrip van reusachtig slechts op levende voorwerpen, en dat van colossaal slechts op voorwerpen van kunst toepassen, want men kan zich wel levende reuzen (onder de menschen en dieren) voorstellen, maar geene levende colossen, die slechts door de beeldhouw- en schilderkunst daargesteld worden; een mensch, b. v. die slechts een' of twee voeten de gewone lengte van andere menschen te boven gaat (en zoodanigen zijn geheel niet zeldzaam), is reeds een Reus, terwijl een Colossus tot 50 en meer voe-

ten hoog kan zijn. Colossaal en gigantisch zijn dus geene verschillende uitdrukkingen voor dezelfde zaak (zie Gigantisch). In de bouwkunst, die eene wezenlijk oorspronkelijke kunst is, en geenszins afhangt van eenige navolging der natuur, is de benaming colossaal, behalve voor de Piramiden van Egypte, het Coliseum en misschien ook de S. Pieters kerk te Rome, minder toepasselijk, omdat de grootste gebouwen zelden zeer veel de grootte te boven gaan welke men zich van dezelve heeft voorgesteld. De uitdrukking colossaal wordt ondertusschen in een' zedelijk-staatkundigen zin ook overdragtelijk gebezigd van al wat eene buitengewone grootte of sterkte heeft; zoo heette het door Napoleon geschapen Fransche keizerrijk een colossaal rijk; zoo noemt men de Britsche zeemagt en de Russische legers colossaal.

COLUMBANUS, een Ierlander, geboren omstreeks 560, verliet in 589 met 12 andere monniken het klooster Bangor in Ierland, en ging over Engeland naar Frankrijk, om het Christendom uit te breiden; hij stichtte in 590 in Bourgondië de kloosters Annegray, Luxeuil en Fontaine; zijn regel gebood blinde gehoorzaamheid, stilzwijgendheid, aanhoudend vasten en bidden; de minste overtreding van deze voorschriften werd met geeselslagen gestraft. Hij behield ook de oude Iersche kerkgebruiken, volgens welke onder anderen het Paaschfeest gevierd werd op een' tijd, die van het pausselijk bevel verschilde. De Koningin Brunechilde verdreef hem om zijne koppigheid in 609, waarop hij het Christendom onder de Heidensche Alemannen verkondigde, vervolgens onder de Longobarden in Italië en stichtte het klooster Bobio, † aldaar den 22 Oct. 615. Zijne onverschrokken stoutmoedigheid bleek uit zijne brieven aan de Pausen Gregorius I en Bonifacius IV, waarin hij weigerde het Paaschfeest gelijktijdig met de Roomsche Kerk te vieren, deze Pausen van ketterij beschuldigde en hun de verdorvenheid der Kerk levendig voorhield. Zijne zucht voor het kloosterleven en eenige mirakelen, die in zijn' tijd juist geene groote kunst waren, maakten hem tot een' Kerkheilig.

COLUMBIA. Dezen naam voert eene aan het Congres der Vereenigde Staten van Noord-Amerika door Maryland en Virginië in 1790 overgelaten tot geen bijzonderen Staat behoorende landstreek aan den Potowmak, in welke de bondgenootschappelijke stad Washington gelegen is. Zij heeft eene uitgestrektheid van $4\frac{7}{8}$ □ mijlen en bevat 40,000 inwoners. Er zijn drie provinciën, Columbia genaamd, eene in den vrijstaat New-York, met 33,000 inwoners, eene andere in den vrijstaat Georgië, met 12,000 inwoners, en eene derde in den vrijstaat Ohio met 11,000 inwoners; wijders drie steden van dezen naam: eene in Zuid-Carolina, waar de zetel der regering en eene universiteit is, de tweede in Virginië, en de derde eene aanzienlijke koopstad in Ohio. Ook eene rivier voert den naam Columbia; zij ontstaat in het rotsgebergte, neemt zuidelijk den Multnomah en noordelijk den Levis op, en stort zich als Heceta's invaart (*Entrada de Heceta*) in de Stille Zee. Het stroomgebied der Columbia behoort tot Louisiana. Deze rivier is voor den handel der Vereenigde Staten de gewigtigste waterweg, want door kanalen met de binnenwateren, den Missisippi en den S. Laurens vereenigd, zal de Europesche handel met dien op China en Indië, enz. verbonden worden. Eerst in 1791 ontdekte de Amerikaansche Scheepskapitein Gray deze landstreek; hij liep namelijk met zijn schip Columbia de Heceta's invaart in, zeilde den stroom op (van daar de naam der rivier). Hierop onderzochten Mackenzie in 1793 en Lewis en Clarke in 1805 op hunne landreizen door Noord-Amerika deszelfs loop opwaarts tot aan zijn' 18,000 vademen breeden uitloop; eindelijk onderzocht de Commodore Porter in 1816 de kusten van het noordwestelijk gedeelte van het gebied der Vereenigde Staten, en dienvolgens ook de oevers der Columbia, aan welke het Congres militaire posten en volkplantingen aanleide, waartoe men den inboorlingen landerijen afkocht.

COLUMBIUM. Dit metaal werd in 1801 ontdekt door Hatchett in een mineraal uit Amerika gekomen; Ekeberg vond hetzelve insgelijks in uit Zweden gekomen mineralen, en gaf hetzelve eerst den naam van Tantalus, maar Wollaston bewees in 1809 dat deze beide zelfstandigheden eenzelvig waren; men kent dit metaal tegenwoordig onder den naam van Columbium; het wordt gevonden met ijzer, manganese en yttria vermengd; van de vreemde deelen ontdaan, is het gruizig, zwart en zonder metaalglans. Men heeft het nog niet kunnen smelten.

COLUMBUS (Christophorus). Deze groote man, dien de geheele wereld kent, en wiens naam (hier op de Latijnsche wijze geboekstaafd) iedere natie volgens haren tongval verspelt, werd tusschen 1440 en 1450 ergens in Italië geboren, want men weet den tijd wanneer of de plaats waar niet regt, evenmin als van Homerus; men weet alleen dat hij door zijn' vader, die hem tot den koophandel bestemde, naar Pavia gezonden werd, om zich in de wiskundige wetenschappen te oefenen. Eenige kleine zeereizen gedaan hebbende, kwam hij door het vergelijken en verbeteren van eenige oude en gebrekkelijke kaarten, nadenken en vernuftige gevolgtrekkingen op het vermoeden dat er aan gene zijde des Oceaans nog onbekende landen bestonden, en besloot dezelve te gaan ontdekken. Vruchteloos zocht hij in zijn vaderland, Portugal, Engeland, Spanje en Frankrijk ondersteuning. Eindelijk verkreeg hij, na acht jaren vruchteloos aanhouden, van Isabelle van Arragon drie kleine schepen, met welke hij den 3 Aug. 1492 in zee stak; na 33 dagen ontdekte hij het eerste eiland der nieuwe wereld, Guanahani, hetwelk hij S. Salvador noemde. Hierop zijne reis vervolgende, ontdekte hij Cuba en Hispaniola, doch besloot, daar een zijner schepen gestrand en het andere van hem afgeraakt was, het berigt van den uitslag zijner onderneming naar Spanje te brengen. Nadat hij uit de wrakken van het gestrande schip een houten fort gebouwd en eene bezetting van 30 man daarin achtergelaten had, nam hij de terugreis aan, op welke reeds den volgenden dag het verloren geächte schip zich weder met hem vereenigde. Den 15 Maart 1493 liep hij onder het gejuich des volks, het gebulder van het geschut en het gelui der klokken, de haven van Palos binnen. Hij spoedde zich dadelijk naar Barcelona, waar Ferdinand en Isabelle hun hof hielden, en hij een' zegepralenden intogt deed. Op een' stoel naast den troon zittende, deed hij zijn verslag. Nadat hij tot Grande van Spanje verheven en met koninklijke gunsten overladen was geworden, liep hij den 25 September 1493 met 17 schepen uit Cadix, wederom in zee, en kwam den 2 November op Hispaniola terug. Daar hij de achtergelaten volkplanting vernietigd vond, liet hij eene versterkte stad bouwen, welke hij, ter eere der Koningin, Isabelle noemde, en tot wier bevelhebber hij zijn' broeder Diego aanstelde. Hij vervolgde hierop zijne ontdekkingen, bezocht Jamaika, en vond, toen hij krank van deze onderneming terugkeerde, zich aangenaam verrast door de aanwezigheid van zijn' broeder Bartolomeo, die de gevangenschap ontkomen was, en der volkplanting levensmiddelen en andere behoeften toegevoerd had. Ondertusschen was onder de togtgenooten van Columbus een algemeen misnoegen ontstaan; zij waren hem gevolgd in de dwaze hoop van in de nieuwe wereld zonder moeite rijkdommen te verzamelen, en hadden slechts kommer en wederwaardigheden gevonden. Zij wreekten zich door hem bij het hof te belasteren; Aguado, een persoonlijke vijand van Columbus, verscheen als Commissaris, om de tegen hem ingebragte bezwaren te onderzoeken; maar Columbus het beneden zijne waardigheid achtende, in een land, waar hij zijne magt uitoefende, voor eene regtbank te verschijnen, benoemde zijn' broeder Bartolomeo tot zijn' plaatsvervanger, en vertrok den 20 Maart 1496 met 225 Spanjaarden en 30 inboorlingen naar Europa, en beschaamde door zijne tegenwoordigheid, en nog meer door de medegebragte schatten, alle hatelijke betigtingen zijner vijanden, die evenwel het afzenden der noodwendigheden voor de volkplanting en de nieuwe uitrusting nog een geheel jaar wisten te vertragen, zoodat Columbus eerst den 4 Julij 1498 zijne derde reis met zes schepen kon aannemen; drie dezer schepen zond hij langs den kortsten weg naar Hispaniola, maar met de drie andere vervolgde hij in eene westelijke rigting zijne ontdekkingen; hij ontdekte Trinidad en andere eilanden, en bereikte het vaste land van Amerika, onderzocht de kusten van Paria en Cumana, en keerde naar Hispaniola terug. Hier was de volkplanting Isabelle, op zijn bevel, in eene nieuw gebouwde stad verlegd geworden welke hij den naam S. Domingo gaf, maar hij vond de volkplanting in een' staat van gisting; toen hij de rust eenigzins hersteld had, ging hij over tot eene verdeeling der landerijen, en gaf de inwoners, die tot den arbeid gebruikt werden, aan de willekeur hunner meesters prijs, waardoor hij den grondslag leide tot de later in Amerika gepleegde gruwelen, welke den Spaanschen naam in de nieuwe wereld tot een' vloek gemaakt hebben. De vijanden van Columbus waren inmiddels aan het Spaansche hof werkzaam tot zijn' ondergang; Ferdinand en Isabelle, gehoor gevende aan hunne inblazingen, dat Columbus in de nieuwe wereld zijne magt misbruikte, en zich onafhankelijk zocht te maken, zonden Francisco de Bovadilla met eene uitgestrekte volmagt naar Hispaniola, om Columbus rekenschap af te vorderen. Terstond na zijne aankomst ontbood hij Columbus bij zich, liet hem ketenen aanleggen en met zijne beide broeders naar Spanje voeren, waarheen tevens eene verklaring, door zijne bitterste vijanden onderteekend, gezonden werd. Columbus verdroeg deze smadelijke mishandeling met de waardigheid van een' groot' man, en schreef, toen hij den 23 November 1500 in Cadix binnen gekomen was, een' brief aan den Koning en de Koningin, waarin hij hun kennis gaf van de hem aangedane verongelijkingen; een gunstig antwoord riep hem aan het hof, waar de beschaamde monarchen hem met de gewone onderscheiding ontvingen. Hij regtvaardigde zich op eene eenvoudige, maar treffende wijze, werd van alle beschuldiging vrijgesproken en in zijne waardigheden hersteld; de afzetting van Bovadilla werd bevolen, die op den terugtogt het schavot in de golven ontkwam (zie Bovadilla (Francisco de)). Doch in plaats van Columbus werd Nicolao de Ovando y Lares als Onderkoning naar Hispaniola gezonden; ook deze verongelijking verkropte zijn edel gemoed; het voltooijen van zijn werk lag hem nader aan het hart dan zijn gekrenkt eergevoel voldoening te bezorgen, hetwelk hij aan de nakomelingschap overliet. In de meening door de zeeëngte van Darië een' weg naar Oost-Indië te vinden, bewoog hij het hof vier schepen tot deze onderneming uit te rusten; hij vertrok den 2 Maart 1503 met zijn' broeder Bartolomeo en zijn' zoon Fernando van Cadix, en kwam, tegen zijn oorspronkelijk oogmerk, den 25 Junij op de reede van S. Domingo aan, waar hij vruchteloos

verzocht de haven te mogen binnenloopen, om een' opkomenden storm te ontgaan; hij vond echter middel om zijn klein eskader in den nacht gedurende den orkaan te bergen, terwijl eene vloot van 18 Spaansche schepen, die ondanks zijne waarschuwing uitliep, bijna geheel verging. Hij vervolgde hierop zijne reis naar Darië, zonder de vermoede doorvaart te vinden, en verloor twee zijner schepen door storm op dezen togt; de beide anderen vergingen in het gezigt van Jamaika, waar hij met zijn volk met moeite aan land kwam. Doch hier werd zijne standvastigheid op de hardste proef gesteld. Twee zijner stoutste en bekwaamste zeelieden waagden met een paar kano's der inboorlingen den overtogt naar Hispaniola, om den Onderkoning den toestand van Columbus te berigten. Eenige maanden verliepen, zonder dat er redding opdaagde. Wanhoop bemagtigde een gedeelte zijner manschappen; zij bejegenden hem met smaadwoorden, bedreigden meer dan eens zijn leven, verlieten hem eindelijk, en trokken naar een ander gedeelte des eilands. Hier verbitterden zij door hun schandelijk gedrag de inwoners zoo zeer tegen alle Spanjaarden, dat zij hun geene levensmiddelen meer leverden; hun aller verderf scheen zeker; maar het vernuft van Columbus, die den moed nooit in het gevaar verloor, wist ook hier een redmiddel te vinden; hij nam eene maaneclips, welke hij vooruit berekend had, waar, om de bijgeloovige eilanders met den toorn der goden te dreigen, wanneer zij in hunne vijandigheid jegens de Spanjaarden bleven volharden: een vreesselijk verschijnsel in de maan zou zijn gezegde bevestigen. Allen verschrikten hevig, toen zij zagen dat hij de waarheid gesproken had, bragten hem wat hij verlangde, en baden hem dat hij de gramschap der goden wilde bedaren. Na in dezen akeligen toestand een jaar doorgebragt te hebben, sloeg eindelijk het uur der verlossing. De beide stoute zeelieden hadden met hunne kano's Hispaniola gelukkig bereikt, maar de Onderkoning tot hulp ongenegen gevonden; het was hun echter gelukt zelf een schip te koopen, en met hetzelve verliet Columbus met de zijnen den 18 Junij 1504 Jamaika, en kwam krank in Spanje terug, vernam den dood der Koningin Isabelle en werd zeer koel door Ferdinand ontvangen, dien hij vruchteloos drong om het met hem aangegaan verdrag te vervullen. Afgemat door krankheid en verdriet, † hij te Valladolid den 20 Mei 1506. Zijn lijk werd, volgens zijn verlangen, naar S. Domingo gevoerd, en later naar Cuba gebragt; doch in de Karthuizer kerk te Sevilië werd hem ter eere een prachtig gedenkteeken opgerigt.

COLUMELLA (Lucius Junius Moderatus), geboren te Cadix, kort na den dood van J. C., was de geleerdste landbouwkundige schrijver der oudheid; hij bezat aanzienlijke landgoederen, en doorreisde onderscheiden deelen van het Romeinsche Rijk, om de noodige kundigheden te verkrijgen in al wat den landbouw betrof. Hij schreef: *De re rustica Lib. XII*, die nog voorhanden zijn, en waarvan een, in verzen, over den tuinarbeid handelt, en nog een bijzonder werk over de boomen. Deze geschriften zijn voor het eerst in 1482 te Rome en sedert meermalen gedrukt en in andere talen overgezet geworden.

COLURI, of Jaargetijsneden, zijn in de sterrekunde twee meridianen, waarvan de eene door de twee zonnestandpunten loopt, en *Colurus solstitiorum*, jaargetijsnede der zonnestanden, genoemd wordt; terwijl de andere door de twee punten der nachteveningen loopt, en den naam van *Colurus aequinoctium*, jaargetijsnede der eveningen, draagt. Beide Coluri doorsnijden elkander regthoekig.

COLUTHUS, Grieksch dichter, geboren te Lycopolis, tegenwoordig Siouth, in Egypte, bloeide volgens Suidas onder de regering van Keizer Anastasius, dat is op het einde der V eeuw. Behalve de dichtstukken, van welke Suidas melding maakt, bestaat er ook van hem een klein gedicht op de schaking van Helena, hetwelk de Kardinaal Bessarion ontdekt heeft in een klooster te Casoli bij Otranto; hetzelve werd voor de eerste maal gedrukt door Aldus achter Quintus Calaber, zonder jaarmelding; de uitgave met aanteekeningen door van Lennep, te Leeuwarden in 1747, diende lang als typus der uitgaven van andere geleerden; doch in 1822 verscheen te Parijs eene geheel nieuwe uitgave, volgens twee handschriften der koninklijke bibliotheek, met aanteekeningen van Stanislas Julien, die voor veel vollediger gehouden wordt.

COLVIUS (Andreas), geboren te Dordrecht, in 1594, studeerde in de godgeleerdheid, en was van 1620 tot 1623 Kapellaan van den Hollandschen gezant te Venetië, waar hij kennis maakte met den beroemden Fra Paolo Sarpi en andere geleerde mannen. Na zijne terugkomst werd hij Predikant bij de Walsche gemeente te Dordrecht. † aldaar den 1 Julij 1671, en liet eene heerlijke verzameling na van natuurlijke zeldzaamheden. = (Nicolaas), zoon van den voorg., geboren te Dordrecht, den 9 Februarij 1634, was in 1655 zijns vaders ambtgenoot als Walsch Predikant, en werd daarna beroepen te Amsterdam. † in 1717. Zijn zoon, mede Nicolaas genaamd, was van 1705 tot 1711 insgelijks zijns vaders ambtgenoot bij de Walsche gemeente.

COLYN (Pieter) was in 1535 Burgemeester van Amsterdam; bij gelegenheid van den roekeloozen aanslag der wederdoopers op deze stad, den 11 Mei van dat jaar rukte hij aan het hoofd van eenige burgers naar den Dam, waar deze dolzinnige dweepers een' aanval deden op het Stadhuis, bij welke gelegenheid de dappere Burgemeester gekwetst en vervolgens wreedelijk vermoord werd.

COMBABUS, een jonge Syriër, hoveling van Seleucus I, verzelde de Koningin Stratonice op eene reis, en om haren gemaal alle ongunstig vermoeden te benemen, ontmande hij zich zelven. De Koning beloonde deze heldhaftigheid met hem opperpriester te maken van de godin der kuischheid. Wielands gedicht, dit voorval ten onderwerp hebbende, is algemeen bekend.

COMBINATIE, Lat. *Combinatio*, verbinding, zamenvoeging.

COMEDIE, Lat *Comoedia*, van Κωμη, dorp, en ωδη, zang: dus letterlijk dorpszang; maar men verstaat tegenwoordig onder deze benaming het gewone Blijspel, hetwelk eigenlijk zijn' oorsprong aan de Bacchusfeesten te danken heeft, gedurende welke de landlieden zich vermomden als Satyrs en Silenen, het aangezigt met wijnmoer besmeerden, op wagens rondreden, zongen en allerlei kortswijl en moedwil pleegden jegens degenen die hen tegenkwamen. Deze kluchten, om zoo te zeggen voor de vuist gespeeld; waren ruw en plomp, even als de genen die ze uitvoerden en overeenkomstig met den smaak dergenen die er behagen in schepten. Allengs maakten eenigen er opzettelijk hun werk van om zoodanige kluchten zamen te stellen, die zij van dorp tot dorp gingen opzeggen, staande op een stellaadje, een' wagen of eenige andere verhevenheid. Zoodanig was de kindschheid van het Blijspel, hetwelk eerst ontstond lang nadat het Treurspel reeds een' hoogen graad van volkomenheid bereikt had. Omstreeks 580 jaren vóór J. C. begon men te Athene smaak in het Blijspel te krijgen, hetwelk eene geheel andere gedaante aannam. De dichters gaven de handeling denzelfden vorm als het Treurspel, maakten gebruik van muzijk, costumes, decoratiën, enz. maar met dit al behield het oude Grieksche Blijspel toch veel van de oorspronkelijke plompheid en laffe aardigheden, om het gemeene volk te doen lagchen, en dit geschiedde te Athene ten koste van algemeen bekende personen; niemand werd ontzien, overheidspersonen, veldheeren, wijsgeeren, de goden zelfs werden op het tooneel bespottelijk voorgesteld, en de aanschouwers schepten vermaak in de beleedigendste satyrische uitdrukkingen, mits zij met Attisch zout gekruid waren. Eupolis, Cratinus en Aristophanes waren de voornaamste dichters van deze soort van Blijspelen. Eindelijk maakten zij het zoo grof, dat de wet in de losbandigheid des tooneels moest voorzien; men noemde toen wel geene namen meer, maar voerde de maskers in, en karakteriseerde degenen die men aan de openbare bespotting wilde prijs geven, zoo duidelijk, dat het niet moeijelijk te raden viel wien men bedoelde. Met Menander begon het dusgenaamde nieuwe Blijspel; zijne voortbrengselen waren schilderingen uit het gemeene leven, natuurlijk en levendig voorgesteld, met in achtneming van de wet der welvoegelijkheid; hij was de eerste, zegt Winckelmann, aan wien de comische bevalligheid zich met al hare bekoorlijkheden vertoonde. Bij de Romeinen ontstond het eigenlijke Blijspel gelijktijdig met het Treurspel, of liever beiden werden door hen van de Grieken overgenomen, ruim 150 jaren vóór J. C. De Fescennijnsche verzen, die bij de Romeinen vóór dien tijd de plaats bekleedden van comische stukken, behelsden plompe ontuchtige aardigheden, en waren verzeld door zeer onbetamelijke posturen en dansen. Op deze onzedelijke voorstellingen volgde de *Satyra*, die opgezegd werd onder muzijk en dansen zonder ontuchtige posturen. Deze Satyren waren eene soort van kluchten, in welke zoo wel de aanschouwers als de spelers rollen hadden, en duurden tot Livius Andronicus Latijnsche treur- en blijspelen leverde in den Griekschen smaak en van welke het onderwerp Grieksch was; dezen noemde men *palliatae*, omdat de spelers daarin met mantels verschenen; was het onderwerp Romeinsch, dan heetten zoodanige stukken *togatae*, dewijl de toga de dragt der Romeinen was, en de handeling tusschen hooge staatspersonen plaats had; die stukken, in welke minder deftige personaadjes, maar toch overheden en priesters optraden, werden *trabeatae* genaamd; alle stukken, die de zeden van het gemeene volk voorstelden, waren onder de benaming van *tabernariae* begrepen. De *atellanae* waren eene soort van tusschenspelen (zie Atellanes). Plautus bragt het Latijnsche Blijspel op een' beschaafder' voet, maar Terentius tot een' zekeren graad van volkomenheid, evenwel bleef hij toch met al zijne bekwaamheid ver beneden Menander, volgens het oordeel zelfs van Quinctilianus. De wieg van het hedendaagsche Blijspel is Frankrijk; op het einde der XIV eeuw begon men, uit een beginsel van devotie, te Parijs het lijden van Jezus tooneelmatig voor te stellen; de spelers maakten eene godsdienstige broederschap uit, onder den naam van *Confrerie de la passion*; Koning Karel VI gaf hun bij open brieven, gedagteekend 4 December 1402, verlof tot het vertoonen van zoogenaamde mysteriën te Parijs. Deze vertooningen duurden langer dan eene eeuw voort; Frans I bevestigde in 1518 de Broeders van de Passie in hunne privilegiën; maar ongevoelig vermengde men met deze vrome vertooningen allerlei kluchten en grappen om het volk te doen lagchen; *avec la farce au bout, pour récréer les assistans*, gelijk nog in 1540 eene aankondiging luidde; maar dit mengelmoes van gewijd en ongewijd mishaagde nogtans de verstandigen, en de Broeders van de Passie, die een' nieuwen schouwburg gebouwd hadden, kregen bij

besluit van het Parlement van den 19 October 1548 bevel om geene andere dan ongewijde, geöorloofde en eerlijke (*honnête*) stukken te spelen; maar de Broeders van de Passie stonden hun privilegie af aan anderen, die daartoe beter geschikt waren. JODELLE, die onder KAREL IX en HENRIK III bloeide, kan aangemerkt worden als de vader van het tegenwoordige Fransche blijspel. De gedrogtelijke mysterien maakten plaats voor zijne en de stukken van BAÏF, LA PÉRUSE en GARNIER, tot CORNEILLE en eindelijk MOLIÈRE de Franschen het echte Blijspel leerden kennen, en daaraan den vorm gaven, dien het tegenwoordig nog heeft, en welken alle andere Europesche natiën, behalve de Spanjaarden, voor hare Blijspelen meer of min hebben overgenomen. Het Hollandsche Blijspel ontstond eerst op het laatst der XVII eeuw; ASSELIJN, BERNAGIE en LANGENDIJK zijn zeer verdienstelijke oorspronkelijke Blijspeldichters; van de Duitschers noemen wij als zoodanig GELLERT, HOLBERG en KOTZEBUE, en onder de Engelschen GARRICK en COLMAN.

COMENIUS (JOANNES AMOS), geboren in het dorp Komna, in Moravië, den 28 Maart 1592, studeerde te Herborn, werd in 1614 Rector te Preran en in 1616 te Fulneck; deze stad in 1618 door de Spanjaards geplunderd en verbrand wordende, verloor COMENIUS bij deze gelegenheid met al zijne have ook zijne bibliotheek en handschriften. Om de tegen de Onroomschen aangerigte vervolgingen in den dertigjarigen oorlog te ontgaan, werk hij naar Lissa, in Polen, waar hij in 1632 tot Bisschop der Boheemsche en Moravische broeders verkoren werd. Hij kan met regt aangemerkt worden als de eerste grondlegger der verbetering van het schoolwezen en als de vader der Pestalozzische leermethode door aanschouwing. In 1631 gaf hij zijne *Janua Linguarum* in het licht, die niet alleen in 12 Europesche talen, maar zelfs in het Arabisch, Perzisch en Mongolisch is overgezet geworden; in dit werk wordt der jeugd op eene zeer aangename aanschouwelijk-zinnelijke wijze de kennis der talen aangebragt en het vervelende leeren van dorre woordenlijsten vermijd; tot hetzelfde oogmerk gaf hij ook zijn' *Orbis pictus* of zinnelijke wereld, in 1659 en sedert herhaalde malen gedrukt, den kinderen als het eerste preutenboek in handen. In 1641 werd hij naar Engeland ontboden, om het schoolwezen aldaar te verbeteren; maar de burgeroorlog stelde hem te veel hinderpalen in den weg, en hij begaf zich naar Zweden, waar de Kanselier OXENSTIERN zijn beschermer werd. Van daar ging hij naar Elbing, Silesië, Zevenbergen, en keerde in 1656 naar Lissa terug, waar hij nogmaals bij het afbranden der stad al zijne bezittingen verloor. Hij begaf zich hierop naar Hamburg, en zette zich eindelijk te Amsterdam neder. † ald. den 15 Nov. 1671. In de laatste jaren verviel hij tot mystieke dweeperijen, hield de zotternijen van JAKOB BÖHM, LABADIE, ANTOINETTE BOURIGNON en andere geestdrijvers voor goddelijke openbaringen, zocht uit de vijf boeken van MOZES een philosophisch stelsel zamen te brengen, de proefondervindelijke natuurkunde met schriftuurplaatsen te wederleggen en den toenmaligen toestand van Europa uit de Openbaringen van JOANNES te verklaren. Maar ondanks deze verstandsafdwalingen in zijnen ouderdom, verdient de nagedachtenis des braven wakkeren mans de erkentenis en achting der nakomelingschap.

COMESTOR (PETRUS), geboren te Troyes, in Champagne in de XII eeuw, Kanonik van S. Victor te Parijs, was de schrijver der *Historia Scholastica*, voor de eerste maal gedrukt te Utrecht in 1473, en van welke JAKOB VAN MAERLANT reeds in 1270 eene berijmde Vlaamsche vertaling voltooid had, die, in handschrift onder de benaming van »Rijmbijbel" bekend is. (Zie MAERLANT (JAKOB VAN)); eene Fransche vertaling werd in 1294 vervaardigd door GUYART DES MOULINS, en te Parijs (men gist in 1495) gedrukt; behalve den voorn. eersten Utrechtschen druk, bestaan er van het oorspronkelijke nog twee, die van Straatsburg 1483 en die van Bazel 1486. COMESTOR † in 1178 of 1185 of 1198, want op deze onderscheiden jaren wordt zijn dood vermeld, met het volgende inderdaad geestige grafschrift, waarin de toespeling op zijn' naam (eter) natuurlijk en niet onaardig is:

Petrus eram, quem Petra legit, dictusque Comestor,
Nunc comedor. Vivus docui, nec cesso docere
Mortuus, ut dicat, qui me videt incineratum:
Quod sumus, iste fuit, erimus quandoque quod hic est.

COMETARIUM is een werktuig, om den loop eener comeet op eene aanschouwelijke wijze te verduidelijken.

COMETEN, of staartsterren, zijn eene soort van sterren, die, even als de planeten, zich in langwerpige loopkringen om de zon bewegen. Zoo lang men met derzelver grootte, afstanden en wijze van beweging slechts gebrekkig bekend was, waren deze hemelligchamen voorwerpen van schrik voor het menschdom. Thans beschouwt men ze, gelijk de zons- en maansverduisteringen, als gewone natuurverschijnsels. Zij hebben niet altijd eenen staart of krans van nevelachtig licht. Men heeft den loop van 130 Cometen berekend; nogtans zijn er slechts *drie*, van welker geregelde terugkomst men zeker is. Zij worden, naar de sterrekundigen die ze waargenomen en derzelver loop berekend hebben, die van HALLEY, ENCKE en BIELA genoemd. Men verwacht de terugkomst der tweede in het jaar 1832. De overdreven vrees van sommige zwakhoofden wegens de mogelijke nadeelen, die er voor onzen aardbol door zouden kunnen ontstaan, is van allen grond ontbloot.

COMINES (PHILIPS VAN), Heer van Argenton, geboren op het kasteel van Comines, in Vlaanderen, in 1445, sleet de eerste jaren zijner jongelingschap aan het hof van PHILIPS DEN GOEDEN en KAREL DEN STOUTEN, Hertogen van Bourgondiën en Graven van Holland. Met 1464 trad hij in dienst van KAREL XI, Koning van Frankrijk, die hem met gunstbewijzen overlaadde. Na den dood van dezen monarch genoot COMINES dezelfde gunst niet van zijn' opvolger KAREL VIII. Betrokken in eene zamenzwering van den Hertog van Orleans en den Graaf van Dunois, werd COMINES gevangen en acht maanden te Loches in eene ijzeren kooi opgesloten; het Parlement veroordeelde hem in 1488 tot eene tienjarige ballingschap op eene van zijne landgoederen, met verbeurte van een vierde gedeelte zijner goederen. Dit vonnis werd echter niet uitgevoerd, omdat men den veroordeelden tot verscheiden gewigtige zaken noodig had. Dat hij in de meeste geheel niet of kwalijk slaagde, was meer aan de zwakheid en onbezonnenheid der Fransche regering dan wel aan onbekwaamheid van COMINES te wijten. Onder LODEWIJK XII schijnt hij geen deel aan de staatszaken genomen te hebben. † te Argenton in 1509. Zijne Gedenkschriften, wegens de regering van LODEWIJK XI en KAREL VIII, van 1464 tot 1489, van welke eene zeer goede Nederd. vertaling in 1757 te Amsterdam gedrukt is, zijn voor de geschiedenis van eene hooge waarde; hij verhaalt daarin de zaken, waaraan hij zelf deel gehad of welke hij bijgewoond heeft, in een' levendigen, naïven stijl met veel oordeel, zaak- en menschenkennis.

COMISCH, Lat. *Comicè*, koddig, lachwekkend, is eene betrekkelijke uitdrukking; het is eenigzins moeijelijk te beschrijven wat eigenlijk comisch was. Het ontstaat somwijlen daar, waar men het niet verwacht, en uit oorzaken, waaruit men het niet vermoed zou hebben. Wat voor zekere natie, zeker gezelschap, zeker' bijzonder' persoon comisch is, kan voor anderen geheel niet comisch zijn. Het comische kan zich overal en in alle omstandigheden vertoonen, in iemands karakter, gedrag, zeden en manieren, in de beeldende en fraaije kunsten; doch in de laatste moet hetzelve de gedaante van het zinrijke en geestige aannemen, en kan in allerlei, zelfs zeer ernstige vormen voorgesteld worden (zoo heeft men zelfs comische heldendichten en treurspelen). Het comische kan ook niet onvoorwaardelijk voor eenzelvig met het belagchelijke gehouden worden, want niet alles wat comisch is, is objectief belagchelijk; men moge bij eene comische voorstelling lagchen, men lacht gewis niet om de voorstelling, maar om hetgene voorgesteld wordt (om hetgene subjectief belagchelijk is). Misdrijven en schandelijke daden echter mogen nimmer comisch voorgesteld worden, omdat zij subjectief niet belagchelijk, maar afschuwelijk zijn. Menschelijke zwakheden en gebreken, die iemand verkeerd en ongerijmd doen handelen, leveren doorgaans de geschiktste stof tot comische daarstellingen.

COMITIËN, Lat. *Comitia*, waren bij de Romeinen de volksvergaderingen, in welke bij meerderheid van stemmen de aangelegenheden van den Staat beslist, overheidspersonen verkozen, nieuwe wetten aangenomen of verworpen, ook wel de afschaffing van reeds bestaande besloten, over oorlog en vrede gehandeld en staatsmisdaden gestraft werden. Tot het verkiezen van overheidspersonen kwamen de Comitiën gewoonlijk op het veld van Mars bij een; wegens andere zaken vergaderden zij nu op het Forum, dan op het Kapitool. Ten tijde der Republiek werden de Comitiën door de Consuls, of, in derzelver afwezigheid, door den Dictator zamengeroepen, ook wel in buitengewone gevallen door den Opperpriester (*Pontifex maximus*). Op den bepaalden dag (wanneer de wigchelaar denzelven gunstig verklaard had, anders moest de vergadering tot een' anderen dag uitgesteld worden) opende de voorzitter op zijn' curulischen zetel de vergadering met een gebed, dat de wigchelaar hem voorzeide, en maakte het onderwerp der raadpleging bekend aan het volk, waarop de stemgeregtigden zich dadelijk in hunne tribus en centuriën afzonderden. De stemming geschiedde bij centuriën, in het eerst mondelijk, maar naderhand met tafeltjes; wat de meerderheid in elke centurie besloot, werd door een' herant als de stem dezer centurie uitgeroepen. Onder de Keizers werden de Comitiën schijnbaar in stand gehouden, maar den stemgeregtigden willekeurig voorgeschreven wat zij aldaar te doen hadden.

COMMA, zie **PONCTUATIE**.

COMMANDINO (FREDERICO), geneesheer en wiskundige, geboren te Urbino, in 1509, is beroemd door zijne menigvuldige overzettingen, die van zijne volkomen kennis der zoo gewone als hoogere meetkunde blijken dragen. † 1575.

COMMELIN (IZAAK), geboren te Amsterdam, den 19 Oct. 1598, in welk jaar de beroemde Boekdrukker JÉRÔME COMMELIN te Heidelberg stierf, was denkelijk een kleinzoon of neef van dezen, en schrijver van het *Leven en Bedrijf* van FREDRIK HENRIK, in fol. te Amsterdam in 1651 gedrukt. † den 3 Januarij 1676. = (JOANNES), zoon van den voorg., geboren te Amsterdam den 23 Julij 1629, was een zeer verdienstelijk kruidkundige; hij leide den Amsterdamschen *Hortus medicus* aan en schreef eene *Historia Plantarum* van den-

zelven, benevens nog eenige andere botanische werken. † in 1692. = (Caspar), broeder van den voorg., geboren den 28 Februarij 1636, voltooide de *Beschrijving van Amsterdam*, door zijn' vader begonnen, welke hij in 2 deelen fol. in het licht gaf, welk werk lang in achting gehouden, doch in de laatste helft der XVIII eeuw door dat van Wagenaar vervangen werd, wiens beschrijving van Amsterdam ook tegenwoordig reeds verouderd is. † in 1693.

COMMENTARIëN, Lat. *Commentarii*, zijn allerlei aanteekeningen, van gedachten, invallen, opmerkingen, enz. waarvan men naderhand gebruik wil maken; Julius Cæsar schreef zoodanige Commentariën (mogelijk als bouwstof tot eene eigenlijke geschiedenis) van de Gallische en burgeroorlogen. Men verstaat ook onder Commentariën verklaringen of ophelderingen van eenig werk, b. v. van sommige boeken der H. S. of de schriften der Philosophen, die het verstaan derzelve nu gemakkelijk dan moeijelijk maken, alzoo de Commentators van zoodanige schriften dikwijls onderling zeer oneens zijn.

COMMENTATIëN, Lat. *Commentationes*, zijn eigenlijk overdenkingen, bespiegelingen, navorschingen; men geeft deze benaming aan wel uitgewerkte verhandelingen, om het even over welk onderwerp.

COMMERCIE, Lat. *Commercium*, koophandel. Zie Koophandel.

COMMERCY is eene kleine stad en heerlijkheid in het voormalig hertogdom Bar, in Lotharingen, aan de Maas, welke het laatst door Hertog Karel, uit de Lotharingsche linie van Lislebonne, bezeten werd. Hij sneuvelde als Keizerlijk Generaal in den slag bij Luzzara in 1702; na den dood zijner weduwe in 1744 werd Commercy met Frankrijk vereenigd.

COMMISSIE, Lat. *Commissio*, van *committere*, gelasten, opdragen, is het belasten van een' ander met eene zaak, welke men zelf niet kan of wil verrigten. Men noemt ook verscheiden personen, die in last hebben zekere zaak gemeenschappelijk uit te voeren, zoo wel als die zaak zelve, eene Commissie.

COMMODORE heet in Engeland een zeeöfficier, die het opperbevel voert over een eskader tot geleide der koopvaardijschepen.

COMMODUS (Lucius Ælius Aurelius), zoon van Marcus Aurelius, geboren te Rome in 161, werd tot Keizer uitgeroepen in 180, eenige dagen na den dood zijns vaders, dien hij naar Pannonië verzeld had. Uit ongeduld om naar Rome terug te keeren, sloot hij een' schandelijken vrede met de Germaansche volken, die zijn vader reeds half overwonnen had, en genoot desniettegenstaande de eer der zegepraal bij zijn' intogt te Rome. De deugden zijns vaders en de wijze lessen zijner leermeesters vergetende, gaf hij zich weldra over aan de afschuwelijkste ondeugden en gruwelijkste wreedheden, in welke hij Caligula, Domitianus en Nero overtrof; uit louter moedwil kloofde hij menschen, die hem tegenkwamen, den kop, stak hun de oogen uit, of sneed hun neus en ooren af. Hij bezat eene buitengemeene ligchaamssterkte, en om Hercules na te volgen, verscheen hij omhangen met eene leeuwenhuid en eene knods in de hand in de worstelperken en versloeg de wilde dieren of vocht tegen de Gladiators; op deze wijze had hij 735 overwinningen behaald. Niet alleen meer dan 300 ontuchtige vrouwlieden en schandjongens, maar zelfs zijne eigen zusters moesten zijnen vuigen wellusten ten dienst staan. Om zijne baldadige verkwistingen goed te maken, vorderde hij buitengewone belastingen van het volk, verkocht de ambten aan de meestbiedenden en liet de straf voor de zwaarste misdaden met geld afkoopen. Langer dan 12 jaren had het Romeinsche volk onder de bloedige heerschappij van dit monster gebukt, toen het nu zijner welverdiende straf eindelijk verscheen. Zijne begunstigde bijzit Marcia eene lijst in handen bekomende van personen, die hij aan den dood gewijd had, en ook haren naam daarop vindende, besloot hem voor te komen; zij gaf hem vergift in, doch hetzelve geene genoegzame werking doende, liet zij hem door zijn' gunsteling Narcissus worgen, den 31 December 192.

COMMUNICATIE, Lat. *Communicatio*, gemeenmaking, mededeeling, kennisgeving.

COMMUTATIE, Lat. *Commutatio*, omwending, is eene rhetorische figuur, nagenoeg van denzelfden aard als de Antimetabole, Antimetalepsis en Antimetathesis, namelijk, omkeering van een' aangenomen stelregel, zoodanig dat het gevolg als oorzaak gedacht en de oorzaak als gevolg aangemerkt wordt; b. v. P. G. Witsen Geysbeek, *Puntdichten*, I, 53:

» Ik bid u, heb nog wat geduld;
» 'k Beloof u, 'k zal u vast in de andre week betalen,"
Zegt Leendert mij, zoo menigmalen
Als ik hem maan, en laat zijn zeggen onvervuld.
Wat dunkt u van dien onbeschoften?
Ik dacht *belofte* maakte *schuld* :
Maar zie nu klaar, *schuld* maakt *beloften*.

Commutatie is ook in de sterrekunde de benaming van een' hoek, in het middelpunt der zon gevormd tusschen de plaats der aarde en die van eene planeet, tot de Ecliptica overgebragt.

COMNENUS (Alexis), zie Alexis I en II. = (Andronicus), zie Andronicus I. = (Anna), zie Anna. = (David), laatste Keizer van Trebizonde, had den troon overweldigd na den dood zijns broeders, en stond in 1453 zijne staten af aan Mohamed II, onder beding dat deze Sultan zijne dochter Anna huwen, en hij zelf het leven behouden zou. De Sultan voldeed stipt aan de eerste dezer voorwaarden, maar liet in 1462 David met zeven zijner zonen ter dood brengen, onder voorwendsel dat zij briefwisseling hielden met de Christenvorsten. = (Izaak), zie Izaak I. = (Joannes), zie Joannes II. = (Manuel), Grieksch Keizer, was de zoon en in 1143 de opvolger van Joannes II, ten koste van zijn' ouder' broeder Izaak; hij begon zijne regering met een' gelukkigen veldtogt tegen de Turken in Bithynië, en was sedert drie jaren gehuwd met Geertruide, schoonzuster van Keizer Koenraad III, toen in 1147 deze vorst in Thracië aankwam aan het hoofd der legers, welke de tweede kruisvaart ondernamen. Manuel was zeer mild met schoone beloften jegens de veldheeren, en maakte hun den overtogt van den Bosphorus gemakkelijk om hen des te spoediger in de tegenwoordigheid des vijands te brengen, dien hij heimelijk van hunne beweging had laten onderrigten. Hij handelde niet opregter jegens Lodewijk VII, Koning van Frankrijk, dien hij misleidde door dergelijke betooningen van ijver. Maar zulk een gedrag bleef niet ongestraft. Rogier, Koning van Sicilië, bondgenoot der Kruisvaarders, nam de wraak op zich; hij drong in Griekenland, na de kusten der Adriatische zee verwoest te hebben, veroverde Thebe en Corinthe, en trok met grooten buit terug. Manuel daarentegen veroverde Corfu, en werd slechts van eene onderneming tegen Sicilië in 1150 wederhouden door een' opstand der Serviërs, wier opperhoofd hij gevangen kreeg. Ondertusschen vervolgde de Koning van Sicilië zijne strooptogten, en terzelfder tijd bewerkte Andronicus, neef des Keizers, den opstand der Hongaren; Manuel dempte nogtans denzelven, en begaf zich in 1159 naar Armenië, om de invallen der Turken te beletten, sloot te Antiochië een verdrag van bondgenootschap met Raimond en hertrouwde met diens dochter. In Konstantinopel teruggekeerd, strafte hij de trouweloosheid van Azeddijn, Sultan van Iconium, die Manuels gastvrijheid beloonde met de provinciën des Rijks te verwoesten. Een nieuwe opstand der Serviërs en Hongaren moest gedempt worden, en te midden van deze binnenlandsche beroeringen ondernam Manuel in 1168 Egypte met zijn Rijk te vereenigen, doch moest van dit voornemen afzien door de verraderij van zijn' bondgenoot Amauri, en vrede sluiten met de Saracenen. Terwijl het Rijk eenige rust genoot, maakte de Sultan Azeddijn in 1175 zich op nieuw gereed om hetzelve aan te vallen, maar afgeschrikt door de legermagt, welke Manuel op de been bragt, vroeg hij den vrede, die hem ditmaal geweigerd werd; doch tegen zijne verwachting liep het krijgsgeluk den Sultan mede, die, eene overwinning behaald hebbende, waaraan hij niet had durven denken, op zijne beurt den Keizer den vrede weigerde. Manuel, zijne magt wederom verzameld hebbende, sloeg Azeddijn volkomen aan de oevers van den Meander. Dit was de laatste gewigtige gebeurtenis gedurende de minder voorspoedige dan roemrijke regering van Manuel Comnenus. † in 1180 en werd opgevolgd door zijn' zoon Alexis II. = (Demetrius Stephanopoli Constantijn), geboren op het eiland Corsika in 1749, werd tot den geestelijken staat bestemd, en vroegtijdig naar Rome gezonden, in het collegie der propaganda, doch hetwelk hij met zijn 18 jaar verliet, naar Corsika terugkeerde en in 1775 den krijgsdienst verkoos; in 1778 werd hij Ritmeester. Het Fransche hof belastte hem met eene zending naar den Levant; bij zijne terugkomst bragt hij de bewijzen mede van zijne afstamming in eene regte lijn van David Comnenus, laatsten Keizer van Trebizonde, welke stukken onderzocht en in orde bevonden werden door den beroemden Genealogist Cherin; uit dezelve bleek dat de Comnenen, na door de Turken van den troon van Konstantinopel en Trebizonde verdreven te zijn, naar het land der Mainoten weken, waar zij twee eeuwen regeerden, maar ook door hunne vijanden van daar verdreven, zich op Corsika hadden nedergezet. Demetrius was de 42 afstammeling van Nicephorus, den eersten der Comnenen, die den troon in het Oosten beklom. Door de wisselvalligheid der fortuin waren alzoo de afstammelingen der doorluchtige Comnenen onderdanen geworden des Konings van Frankrijk. Lodewijk XVI behandelde Demetrius met veel achting, die van zijn' kant bij de uitbarsting der omwenteling den ongelukkigen monarch ook getrouw bleef. Na het aanhouden des Konings te Varennes wierp men Demetrius op vermoeden in de gevangenis; zijne vrijheid weder bekomen hebbende, begaf hij zich naar Coblenz, bij de uitgeweken Prinsen. In 1796 werd hij door den Graaf van Artois (naderhand Karel X) belast met eene zending aan Ferdinand IV, Koning van Napels; vervolgens bezocht hij Spanje en Parma, doch om den Franschen niet in handen te vallen, moest hij Italië verlaten, en vond eene schuilplaats in Beijeren. In 1802 kwam hij in Frankrijk terug. Ofschoon hij zijn' landgenoot Bonaparte zeer goed kende, verzocht hij geene de minste gunst van hem, en leefde ambteloos tot de herstelling der Bourbons; Lodewijk XVIII benoemde hem tot Veldmaarschalk. † te Parijs den 8 September 1821. Hij was in 1784 gehuwd, doch liet geene kinderen na. Zijn ouder broeder † in 1800 als Pastoor der kerk van S. Germain-des-Prés; zijn jonger broeder George overleefde hem, en heeft kinderen, zoodat de Grieksche Keizersstam der Comnenen nog niet is uitgestorven.

COMO, eene zeer fraai gebouwde Italiaansche stad, ligt aan den

zuid-westelijken oever van het Comer meer (*Lago di Como*), in een aangenaam dal, 8 mijlen van Milaan, heeft 15,000 inwoners, verscheiden prachtige kerken en paleizen, vele aanzienlijke zijde- en fluweelfabrijken, die goeden aftrek in Zwitserland en Duitschland vinden. In den omtrek wast de wijnstok en de olijfboom nog even welig als ten tijde der oude Romeinen. Como was de geboorteplaats van den dichter CÆCILIUS, den jongeren PLINIUS, PAULUS JOVIUS en Paus INNOCENTIUS XI.

COMPAAN (KLAAS GERRITSZ.), geboren te Oostzanen in het laatst der XVI eeuw, met verscheiden zeetogten eenig geld gewonnen hebbende, nam deel in eene kaapreederij tegen de Spanjaarden en werd eindelijk zelf kaperkapitein, maar weldra een voor vriend en vijand even zeer geducht zeeroover, die in stoutheid den Barbarijschen zeeroovers niet toegaf. Eenige jaren was hij de schrik der zee, nam of beroofde verscheiden rijkgeladen schepen, niet zelden na hardnekkige en bloedige gevechten. Natuurlijk moest dit gevaarlijk handwerk vroeg of laat hem aan de galg helpen; maar zijne vrienden verwierven brieven van vergiffenis voor hem van de Algemeene Staten, en COMPAAN, die aanzienlijke schatten zamengeroofd, en welligt nog meer in ongebondenheid op eene baldadige en schandelijke wijze verkwist had, kwam met drie geroofde schepen in het Vlie binnen; deze schepen werden aan derzelver eigenaars teruggegeven, en COMPAAN begaf zich naar den Hage, om de Staten en den Prins van Oranje voor de hem verleende vergiffenis te bedanken; den laatsten bood hij een aanzienlijk geschenk aan, doch de vorst weigerde hetzelve te ontvangen. Te huis gekomen, had COMPAAN weinig genot van zijn' rijkdom, dien hij meest in zeeondernemingen wederom verloor of anderen hem door kwade trouw afhandig maakten; in 1655 leefde hij nog als een arm oud man, dien de diakonie onderhouden moest.

COMPAGNIE. Dit Fransche woord beteekent ieder vennootschap, maatschappij, vereeniging van bijzondere personen tot een bepaald oogmerk, voornamelijk het drijven van koophandel en het doen van groote ondernemingen; en eene troepenafdeeling, over welke een Kapitein het bevel voert: zoodanig eene Compagnie is met de onderofficieren van 100 tot 200 man sterk; 4 of 6 Compagniën maken een bataillon uit, bij het voetvolk namelijk; bij de ruiterij zijn de Compagniën zoo sterk niet. Het volk derzelfde Compagniën wordt zoo veel mogelijk bij elkander gehouden. = (OOST- EN WEST-INDISCHE), zijn handelmaatschappijen, die in onderscheiden landen van Europa sedert de XVII eeuw ontstonden, en van de regering het uitsluitend regt verkregen om in Azië en Amerika volkplantingen en kantoren aan te leggen, handelverdragen met de inboorlingen te sluiten, en zelfs veroveringen te maken. Wij zullen van de voornaamste dezer Compagniën hier een zoo beknopt mogelijk overzigt geven, naar tijdorde van derzelver oprigting. = (NEDERLANDSCHE OOST-INDISCHE). Even als andere volken van Europa hadden de Hollanders hunne Indische koopwaren door de Portugezen bekomen, tot dat Portugal in 1580 veroverd werd, door PHILIPS II, Koning van Spanje, die in 1594 alle verkeer tusschen zijne nieuwe onderdanen en Holland verbood. De Hollanders besloten toen aan de bron zelve te gaan putten wat de monopolie hun ontzeide. CORNELIS HOUTMAN werd door een gezelschap van kooplieden met vier goede schepen naar Indië gezonden, en keerde gelukkig met eene lading peper en specerijen terug, berigtende dat de Portugezen door de Indiërs algemeen verfoeid werden. Nu werd te Amst. het ontwerp tot eene vaste bezitting op het eiland Java beraamd, alwaar in 1598 JAKOB CORNELISZ. VAN NECK met acht schepen aankwam. Zijne voorspoedige terugkomst met rijke ladingen verwekte eene algemeene ijverzucht, zoodat er van alle zijden compagnieschappen werden aangegaan, welke de eerste Compagnie met den ondergang bedreigden. De regering vereenigde ze allen den 20 Maart 1602 tot eene enkele geprivilegieërde maatschappij, welke den naam van Oost-Indische Compagnie bekwam, en met de onbepaaldste magt bekleed werd om in alle landen ten oosten van de kaap De Goede Hoop oorlog of vrede te maken, hare eigen wetten in te voeren en alle veroverde landen in bezit te houden. Snel verbreidde zich nu hare magt in Indië. (Tot eene toefplaats voor de schepen werd in 1650, onder aanvoering van JAN VAN RIEBEEK, eene volkplanting aan de kaap De Goede Hoop aangelegd, en aan den bouw der fraaije kaapstad meer dan twintig millioenen guldens besteed). De aldus vereenigde Oost-Indische Compagnie bestond uit vier kamers, die van Amsterdam, Zeeland, de Maas en Noord-Holland, welke algemeene kamers in zes bijzondere verdeeld waren, namelijk te Amsterdam, in Zeeland, te Delft, te Rotterdam, te Hoorn en te Enkhuizen. Elke kamer had hare Bewindhebbers, waartoe Amsterdam 8, Zeeland 4, elke der vier overige kamers 1, en de regering 1 persoon benoemde. Uit deze Bewindhebbers waren 17 met het algemeen bestuur der Compagnie belast. De Gouverneur-generaal en overige ambtenaren der Compagnie moesten den eed van getrouwheid aan de regering afleggen. Aan iedereen werd toegestaan aan deze Compagnie deel te nemen, en het kapitaal, bedragende aanvankelijk *f* 6,600,000, was te dien einde in actiën van *f* 3000 verdeeld. Wie geen deelhebber was mogt beöosten de Kaap de Goede Hoop geen koopvaardij drijven. Aan de regering was voor het octrooi een aandeel van *f* 2500 op het kapitaal afgestaan. In 1618 werd Batavia, de hoofdstad van alle Hollandsche bezittingen, op het eiland Java gebouwd, en de Hollanders namen achtervolgens bezit van een aanzienlijk gedeelte van Java, de zuidwestkust van Timor, Amboina, Ternate en de Moluksche Eilanden, Ceilon, Makassar, een gedeelte van Borneo, Sumatra en Malakka; zij hadden factorijen in Pegu en Arracan, op de kusten van Coromandel en Malabaar en te Suratte. De eerste Gouverneur-generaal was PIETER BOTH van 1610 tot 1614. Sedert 1749 werd de Erfstadhouder tot Directeur-generaal van de geheele Compagnie benoemd. Zij zond jaarlijks omtrent 40 schepen naar Europa, en won aanzienlijke schatten: zoodat het kapitaal in 1751 ruim 28 millioenen bedroeg; van toen af zijn hare winsten over het algemeen verminderd. Tot 1646 bedroegen zij jaarlijks door elkander nog 22 pCt.; van 1649 tot 1684 slechts $17\frac{2}{3}\frac{1}{2}$; van 1721 tot 1756 nog eens $20\frac{4}{5}$, doch van toen af tot 1774 slechts 16 pCt. De oorlog tusschen Engeland en de Vereenigde Nederlanden in 1781 deed de Compagnie spoedig vervallen; zij verloor eene menigte van hare bezittingen, en ging eindelijk na de omwenteling van 1795 geheel te niet. De Bataafsche Republiek nam hare bezittingen en schulden over. De = (ENGELSCHE OOST-INDISCHE) heeft haren oorsprong te danken aan Koningin ELIZABETH, die in 1583 twee kooplieden, JOHN REWBURY en RALPH FITZ, van eene aanbeveling voorzag aan den toenmaligen Groot-Mogol of Keizer van Delhi AKBAR, en hen daarmede naar Indië liet vertrekken. In 1600 gaf zij aan eene Compagnie van kooplieden een patent of octrooi voor 15 jaren; haar opvolger JAKOBUS I zond in 1617 THOMAS ROC als gezant naar den Mogol om de handelsbelangen dezer kooplieden te bevorderen. In 1623 stichtte de Compagnie hare eerste factorij in Bengale aan de Houghly. In 1686 kwam zij, door verkeerde gedragingen van den Gouverneur JOHN CHILD, met de Nabobs of vorsten van Delhi in oorlog, en rustte met verlof van Koning JAKOBUS II eene vloot uit, terwijl zij ook een leger in Bengale te veld bragt. Deze oorlog liep tot schade en schande voor de Engelschen af; zij verloren daarbij 400,000 Ponden sterl. en moesten den Keizer van Delhi AURENG ZEB om vergiffenis bidden, waarna het hun vergund werd op nieuw hunne factorijen te betrekken. Eene andere omstandigheid, welke der Compagnie groot nadeel toebragt, was, dat KAREL II voor eene som gelds het oprigten eener tweede Compagnie in Engeland toeliet, welke met de eerste een' geruimen tijd in wedstrijd bleef, doch zich eindelijk met haar vereenigde. Allengs leerden de Engelschen de onderscheiden betrekkingen der vorsten, hunne onderlinge ijverzucht en de middelen om hen door verdeeldheden te beheerschen kennen, en elke aanval der inlandsche vorsten strekte, met weinige uitzonderingen, tot bevestiging en uitbreiding van de magt der Compagnie. Na onderscheiden oorlogen, waarbij eenmaal in 1756 Calcutta door den Nabob SOERADJA-DOWLA veroverd werd, die 146 Engelschen in zulk een afgrijsselijk hol kerkerde, dat er slechts 23 van in het leven bleven, werd deze Nabob door den dapperen overste CLIVE ten onder gebragt, en deze zette zijne overwinningen zoo verre voort, dat eindelijk de Keizer van Delhi (de zoogenaamde Groot-Mogol) genoodzaakt werd het beheer over het gansche land, tegen eene jaarwedde, aan de Engelsche Compagnie af te staan. Hierdoor kwam de Compagnie in het bezit van gansch Bengale, Behar en een gedeelte van Orixa. De verovering van Mysore in 1799, waarbij de Sultan TIPPO SAHIB, de onverzoenlijkste vijand der Britten, sneuvelde, gaf eene nieuwe uitbreiding aan de magt der Compagnie, welke thans zoo hoog gestegen is, dat de Engelschen zelven voor de instorting van dit gedrogtelijk staatsgebouw beducht zijn. Het kapitaal der Engelsche Oost-Indische Compagnie, *India-stock* genaamd, bestaat uit 32000 actiën, elke van 100 Ponden sterling. Haar handel heeft zich van de Roode Zee door gansch Oost-Indië tot aan China uitgestrekt. De = (FRANSCHE OOST-INDISCHE) werd onder de regering van LODEWIJK XIV, door COLBERT, naar het plan der Hollandsche O. I. Compagnie ontworpen, met een octrooi voor 50 jaren. Haar kapitaal, gedeeltelijk uit eene leening ontspruitende, bedroeg 25 millioenen livres, en werd in actiën van 1500 Livres verdeeld. De Koning zelf schoot hiertoe ruim 6 millioenen voor. De Compagnie nam bezit van Pondichery, op de kust van Coromandel, hetwelk de Hollanders in 1694 wegnamen, doch met den Rijswijkschen vrede in 1697 teruggaven. Oorlogen en gebrek aan handelkennis waren dezer Compagnie zeer ongunstig. In 1719 werd zij door den Hertog-regent met de Compagnie van Missisippi vereenigd, welke in 1721 een noodlottig einde nam. In 1722 werd de O. I. Compagnie vernieuwd, en zij nam in het vervolg te L'Orient haren zetel, die te voren te Nantes gevestigd was geweest. In den oorlog van 1756 bragten de Engelschen aan deze Compagnie gevoelige slagen toe; niettemin werd in 1764 haar octrooi vernieuwd, doch reeds in 1769 ingetrokken en de handel op Indië vrij verklaard. De kroon nam hare bezittingen en schulden over. Na den vrede tusschen Engeland en Frankrijk in 1783 werd in Frankrijk andermaal eene O. I. Compagnie opgerigt, aanvankelijk voor 7 jaren, doch naderhand tot het jaar 1800 verlengd. Haar kapitaal bedroeg 40 millioenen Livres, doch in 1790 werd zij vernietigd en de handel op Indië wederom vrij verklaard. = (DEENSCHE OOST-INDISCHE). CHRISTIAAN IV, Koning

van Denemarken, was bij de toenemende verbreiding van het Christendom en beschaving onder zijne ruwe onderdanen, omstreeks 1612, bedacht op de uitbreiding van hunnen handel, en stichtte in 1616, onder de leiding van zekeren Bosnouwer (een Hollander, die, na een langdurig verblijf op Ceilon, door zijne eigene regering gekrenkt zijnde, den Deenschen Koning zijnen dienst aanbood), eene O. I. Compagnie. Deze Bosnouwer voerde zes schepen naar Oost-Indië, doch stierf op de reis. Op Ceilon werdzijn opvolger, Ove Gidde de Tommerup, koel ontvangen, en zeilde naar Tanjore, waar hij een beter onthaal vond. Tegen eenige fraaije geschenken, en de toezegging eener jaarlijksche schatting van 80,000 Rijksdaalders, werd hem eene streek lands afgestaan,op welke de DenenTranquebar en de vesting Dansborg bouwden. De Portugezen, Hollanders en Engelschen waren destijds te zeer bezig, om zulks te verhinderen,hetgeen zij later ongetwijfeld beklaagden; want de Hollanders tastten in 1689Tranquebar aan,ofschoon de Deensche Compagnie op verre na niet in haren voormaligen bloeijenden staat was. De bezitting werd slechts door een verdrag met Engeland voor de Denen behouden. Dit kon echter haren val niet verhinderen, want in 1730 maakte zij bankroet. De regering rigtte niettemin eene nieuwe O. I. Compagnie op, en schonk haar zeer uitgebreide privilegiën. Haar kapitaal bestond uit 1,500,000 Rijksdaalders,in actiën van 1000 Rijksdaalders verdeeld. Met dit kapitaal en de interessen zond zij in den loop van veertig jaren 800 schepen naar Indië, waardoor zij haar oorspronkelijk fonds verdrievoudigde. Aan den westelijken oever van de Hoogbly, ongeveer 16 Engelsche mijlen boven Calcutta, bouwde zij het schoone stadje Serampore, hetwelk eene Engelsche mijl lang, en eene halve Engelsche mijl landwaarts in aan eenen schoonen waterspiegel gelegen is,doch zonder verder gebied,alzoo het omliggende land Britsch eigendom is. Gedurende den jongsten oorlog hadden de Engelschen alle Deensche bezittingen vermeesterd, doch in1814 teruggegeven. (De Deensche O.I. Compagnie was reeds in 1777 genoodzaakt geweest hare eigendommen aan de Deensche regering over te doen, en sedert dien tijd is in Denemarken de handel op Oost-Indië voor alle Ingezetenen, en onder zekere voorwaarden ook voor vreemdelingen vrijgesteld). Serampore is de zetel van Deensche zendelingen, die bij den inlander in hooge achting staan, en zich zeer verdienstelijk met de bekeering dezer inlanders tot het Christendom hebben gemaakt. Onder anderen hebben zij den Bijbel in schier alle inlandsche dialecten vertaald. Zie J. Olivier, *Land- en Zeetogten*, enz. III Deel, blz. 284 en 285. = (Zweedsche Oost-Indische), Zweden had sedert de tijden van Gustavus-Adolphus een' achtbaren rang onder de volkeren van Europa bekleed, doch eerst in 1731 verschafte zich een rijk Koopman te Stokholm eenen koninklijken vrijbrief, tot oprigting eener O. I. Compagnie. In den beginne deed zij ongemeen gelukkige zaken, won over de 54 pCt. in hare ondernemingen, en deed in 24 jaren 67 reizen naar Oost-Indië; doch eene behoeftige en kortzigtige regering maakte weldra inbreuk op de privilegiën der Compagnie, en zij was nimmer in staat om haar kapitaal, dat aanvankelijk *f* 3,000,000 bedroeg, aanmerkelijk te vergrooten noch eene bestendige nederzetting in Oost-Indië te vestigen. De zetel van haren handel werd naar Gothenburg verlegd, en eene gedwongene vaart met Stokholm onderhouden. Hare factoren wonen in de aan andere Europeanen toebehoorende etablissementen in Oost-Indië, doch hare handelsondernemingen zijn allengs van gering belang geworden. = (Oost-Indische) van Ostende. Keizer Karel VI op het einde van den Spaanschen successieoorlog besloten hebbende den koophandel en de scheepvaart in zijne erflanden aan te moedigen, verleende in 1719 eenigen Oostenrijkschen kooplieden octrooi tot het oprigten van eene Oost-Indische Compagnie te Weenen; doch reeds in hetzelfde jaar werd een van hare schepen op de kust van Guinea door de Hollanders genomen en prijs verklaard; in 1721 vielen drie schepen der Weener Compagnie hun insgelijks in handen. Dit schrikte nogtans den Keizer niet af om gehoor te geven aan het voorstel der kooplieden van Ostende, om aldaar eene Oost-Indische Compagnie op te rigten, waartoe hij den 19 December 1722 octrooi verleende. De Koning van Engeland en de Algemeene Staten deden aan het Weener hof de sterkste vertoogen daartegen inleveren, om de nieuwe Compagnie wederom te doen vernietigen, welke de Keizer uit al zijn vermogen zocht te handhaven. Onder deze worsteling werd de Ostender Compagnie op alle mogelijke wijzen door de Engelschen en de Hollanders in hare ondernemingen gedwarsboomd, zoodat zij van het begin af kwijnde, en reeds in 1727 wederom vernietigd werd. = (Hollandsche West-Indische). Tegen het einde van het twaalfjarig bestand tusschen dezen Staat en Spanje verleenden de Algemeene Staten den 3 Junij 1621 octrooi tot oprigting van eene West-Indische Compagnie voor 24 jaren op denzelfden voet als de Oost-Indische. De aanvankelijke hoofdsom der nieuwe Compagnie bestond uit 7,200,000 guldens; doch na het veroveren der Zilvervloot in 1627 (zie Hein (Pieter Pietersz.) bezat zij een kapitaal van 18,000,000 guldens, en was in staat om uitkeeringen tot zelfs van 50 pCt. aan de deelhebbers te doen. In het eerst behaalde de West-Indische Compagnie groote voordeelen door het veroveren der Spaansche bezittingen in Zuid-Amerika, voornamelijk van Brazilië in 1638, doch welke verovering, door het slecht bestuur van Joan Maurits van Nassau, in 1646 wederom geheel verloren ging. Dit verlies deed de West-Indische Compagnie in verval en eindelijk in onbetaalbare schulden geraken, die bij hare vernietiging in 1671 ruim 6,000,000 Guldens bedroegen, welke bij verdrag op 30 pCt. geschat werden, van welke eene nieuwe Compagnie jaarlijks 4 pCt. zou betalen. De hoofdsom dezer nieuwe Compagnie bestond uit de verminderde kapitalen der schuldeischers en deelhebbers der oude, waarbij genen nog 8 en dezen nog 4 pCt. moesten voegen, hetwelk met de schulden der oude Compagnie een fonds van 6,030,000 guldens uitmaakte; in 1720 was deze som tot 7,536,000 vermeerderd. Dezer nieuwe Compagnie werd den 20 September 1647 octrooi verleend op denzelfden voet als der oude, en dit octrooi in 1700, 1730 en 1761 vernieuwd; doch sedert hebben verscheiden omstandigheden aanleiding gegeven tot een aanhoudend verval en de eindelijke ontbinding der West-Indische Compagnie, die sedert vele jaren niet meer bestaat.

COMPARATIE, Lat. *Comparatio*, vergelijking, komt in de gewone redekaveling zeer dikwijls te pas, en dient zoo wel om het meerdere en mindere, het grootere en kleinere als het gelijkvormige van onderscheiden voorwerpen, hetzij in hoedanigheid of in hoeveelheid, aan te toonen; b.v. A is ouder of jonger dan B; C rijker of armer dan D; E langer of korter dan F, enz. Of A is even oud als B; even rijk als C; even lang als E, enz. Als rhetorische figuur wordt van de vergelijking in de dichtkunst en welsprekendheid dikwijls een zeer gelukkig gebruik gemaakt; zij is van de gelijkenis onderscheiden en merkelijk korter; de gelijkenis is somtijds tot eene daad, eene handeling uitgewerkt, en vereenigt verscheiden voorwerpen; de vergelijking omvat doorgaans slechts twee voorwerpen. In Vondels *Gysbrecht van Aemstel* verhaalt de Bode het ombrengen der nonnen:

Zy vielen overhoop, en lagen by elkandere
In 't ront, *gelijck* een krans van roozen, wit en root.

R. H. Arntzenius, (*Euterpe*, 1 St. blz. 165) vergelijkt de gewapende Kenau Hasselaar in de belegering van Haarlem bij Minerva:

Zoo zag de Olympus eens, door Typhons heer bestreden,
Minerve in wapendos aan 't hoofd der goden treden.

Men vindt nogtans eene zeer fraaije vergelijking van drie leden bij J. Vollenhove (*Kruistriomf en Gez.* blz. 427):

Een kroon wordt in Godts dienst gestreken,
Daar aardtsche kronen *by* te noemen zyn *gelyk*
By kronen stof en slyk.

Alle verzinnelijkende uitdrukkingen nemen vergelijkingen te baat, en hij, die geestig zijn wil, bezigt somtijds zeer vergezochte of zeer zonderlinge gelijkvormigheden; b.v. Huygens, *Korenbl.* XIII, 47:

My dunckt de *Preeckstoel* is een heilige *mortier*,
De *stamper* de *man Godts*, die 's hemels specerijen
Soo fijn stoot, dat de reuck goê zielen kan verblijen.

En een weinig verder (XIII, 201):

Een *Toren* op der aerd is niet *soo* hoogh te achten
— — — — — — — — — — —
Als op het kussenbuyl het *hoofdje van een speld*.

De antithetische vergelijking van den *aardbol* met een *speldekussen* en van een' *toren* met eene *speldeknop* is eene geestigheid, die men in onzen tijd even zoo bespottelijk zou vinden als de vorige vergelijking van een' *predikstoel* met een' *vijzel* en van den *predikant* met den *stamper*.

COMPARATIEF, Lat. *Comparativum nomen*, is een vergelijkingswoord van vermeerdering (of vermindering) *grooter*, *kleiner*, *beter*, *slechter*, en wordt altijd gevolgd door het bepalend voegwoord *dan*; b. v. de zon schijnt *sterker dan* de maan. Bij deze gelegenheid zullen wij aanmerken dat men zeer verkeerdelijk stellig schrijft: een misdadi*ger*, een vrijwilli*ger*; men behoorde te schrijven: een misdadi*ge*, een vrijwilli*ge*; want misdadi*ger* en vrijwilli*ger* is de vermeerderingstrap van misda*dig* en vrijwil*lig*; immers schrijft men niet een *weldadiger*, een *onwilliger*, maar een *weldadige*, een *onwillige*, hetwelk het ongerijmde van de gewone spelling der beide eerste woorden terstond moet doen gevoelen.

COMPARITIE, Lat. *Comparitio*, verschijning; letterlijk medeverschijning: alzoo verschijning van verscheiden personen, in tegenstelling van Apparitie, verschijning van één' persoon of ééne zaak. Men bezigt deze uitdrukking van eene verschijning voor het geregt of voor een' notaris, om eene verklaring te doen; ook van eene bijeenkomst ter beraadslaging wegens zaken, bij welke alle verschijnenden belang hebben. Zie Apparitie.

COMPENDIUM, oude benaming van *Compiegne*, in Frankrijk. = is een kort begrip van eenige wetenschap; er zijn ontelbare zoodanige compendiën, zoo wel van den geheelen omvang eener wetenschap als van eenige deelen derzelve. Als grondslag bij het mondelijk onderrigt, en om het geheugen te hulp te komen, kan een Compendium van goeden dienst zijn; maar bij zelfoefening is een Compendium dikwijls schadelijk, dewijl men daaruit slechts eene zeer oppervlakkige en onvolkomen kennis bekomen kan.

COMPENSATIE, Lat. *Compensatio*, vergelding, vergoeding, vereening, afrekening, schadeloosstelling voor gemaakte onkosten.

COMPETENT, Lat. *competens*, van *competere*, mededingen, me-

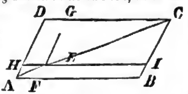
deverzoeken, beteekent in het algemeen de bevoegdheid of geschiktheid van een' persoon of eene zaak tot zeker oogmerk, b. v. eene competente regtbank of een' competenten regter, dat is die de bevoegdheid heeft om over zekere zaken te vonnissen. Deze bevoegdheid (competentie) kan alleen door stellige wetten bepaald worden, en geen regter of regtbank zich dezelve eigendunkelijk aanmatigen. In het rijk der letteren en wetenschappen bestaat in het geheel geen competent geregtshof; want welke zoogenaamde kunstregter of welk geleerd genootschap mag zich de bevoegdheid aanmatigen om in wetenschappelijke geschillen te beslissen? Recensenten doen dit tronwens, maar zij bewijzen zoo min hoe zij aan deze bevoegdheid komen als zij hunne namen noemen; zij handelen even als de veemregters in de middeleeuwen, die iemand een vonnis te huis stuurden, zonder dat hij een enkel lid der regtbank kende, die hem veroordeeld had. Lof en berisping van naamlooze recensenten hebben alzoo bij de verstandigen geene de minste waarde, even daarom, dewijl men den man niet kent, en dienvolgens niet weet of hij tot prijzen of berispen bevoegd is (zie Recensent). Zegt men nogtans dat iemand in wetenschappelijke zaken een bevoegd regter is, dan wil men slechts daardoor een zeker vertrouwen in hem als een' zaakkundige te kennen geven. Even zoo min is er ten aanzien van iemands zedelijk gedrag, smaak, geloof, verdienste, enz. eene menschelijke competentie; wij oordeelen zeker daarover, en dit staat ieder vrij; maar wij behooren dit te doen behoudens beter, want wij kunnen dwalen, en geen mensch is de competente zedelijke regter van zijn' medemensch; dit is slechts de Alwetende, God, die de harten en nieren proeft, en alleen aan Hem moet de belooning en straf van zedelijke deugden en ondeugden overgelaten worden.

COMPIEGNE is eene fraaije Fransche stad aan de Oyse, 18 uren van Parijs, met een prachtig slot, op hetwelk in vroeger jaren het hof doorgaans een gedeelte van den herfst doorbragt, om het vermaak der jagt in den omtrek te genieten. In 1430 werd de beroemde Maagd van Orleans hier bij een' uitval door de Engelschen gevangen.

COMPILATIE, Lat. *Compilatio*, is eigenlijk roof, diefstal; ook zamenstamping (in een' mortier, *pila*), doch wordt gezegd van een boek, welks inhoud uit andere meestal veel oudere boeken zamengesteld is; zoo zijn zelfs de beste historische werken niets anders dan Compilatiën van vroegere geschriften; wanneer deze met kennis, oordeel en smaak door een' bekwamen schrijver in een' behagelijken stijl zamengesteld zijn, heeft men wezenlijk achting voor zoodanige Compilatiën; maar er bestaan in verscheiden andere letterkundige vakken Compilatiën, die beter achterwege gebleven waren, en welke toch den compilator met weinig moeite ridderordes, lidmaatschappen van instituten, professoraten en wat niet al meer! bezorgen.

COMPLEET, van het Lat. *complere*, aanvullen, volledig maken (dus niet *komplect*, gelijk eenigen spellen): volledig, volkomen, geheel; wordt gezegd van boekwerken, waaraan geen deelen, stukken, bladen of platen ontbreken, die men in dat geval *defect* noemt.

COMPLEMENT is in de meetkunde een hoek, welke met eenen anderen hoek te zamen eenen regten hoek of 90° uitmaakt. Complementen zijn de twee parallelogrammen DHEG en EFBI, welke ontstaan, als men door eene stip E op de diagonaal van een parallelogram ABCD, de lijnen FG en HI elk evenwijdig aan de zijden van het parallelogram trekt. Deze Complementen hebben gelijken inhoud.

= (Arithmetisch) wordt een getal genoemd, hetwelk ten aanzien van een ander getal ontstaat, door elke cijfer van 9 af te trekken, behalve het laatste dat van 10 afgetrokken wordt; b. v. van het getal 6374 is het arithmetisch complement 3626, want 6 van 9 is 3, 3 van 9 is 6, 7 van 9 is 2 en 4 van 10 is 6. Wanneer men eenig getal van een ander moet aftrekken, krijgt men dezelfde uitkomst, als men het arithmetisch complement optelt, mits men op het einde de eenheid verwerpt. Zoo is in het bovengenoemde voorbeeld, als men 6374 van 9586 moet aftrekken, de bewerking aldus:

9586		9586	
6374	ar. compl.	3626	
———	aftr.	———	opt.
3212		~~1~~3212	

COMPLICATIE van het Lat. *complicare*, zamenvouwen, is inwikkeling, zoo wel in eene logische als physische beteekenis; er vindt complicatie plaats, wanneer de denkbeelden of uitdrukkingen zoo ingewikkeld zijn, dat men ze zonder explicatie (uitlegging) niet vatten kan; even zoo ook in ziekten, die uit verscheiden oorzaken ontstaan, en bij welke gewoonlijk zich zeer verschillende toevallen of symptomen opdoen; sommige regtszaken, in welke vele incidenten voorkomen of verscheiden personen betrokken zijn, noemt men gecompliceerd.

COMPLICE, Lat. *Complex*, is de medeschuldige of handdadige aan eene misdaad, en het is eene dikwijls zeer moeijelijke taak voor de crimineele justitie om den graad van rompliciteit of aandeel in eene misdaad, en dienvolgens ook de strafbaarheid, van een' medeschuldige te bepalen. Medewustigen zelfs kunnen niet altijd als medeschuldigen aangemerkt worden; want de enkele kennis van eene misdaad maakt iemand niet medeschuldig, wanneer de stellige verpligting niet bestaat om aangifte daarvan te doen, ten einde de daad te verhoeden, of, wanneer zij reeds volbragt is, het onderzoek en de straf derzelve mogelijk te maken.

COMPLIMENT. Dit woord behoort tot de overige zinledige woorden, die uit de Fransche in onze taal zijn ingeslopen; elk weet dat hetzelve eene zaak aanduidt, waaraan geene de minste waarde of gevolg te hechten is, namelijk ijdele woorden, die men uitspreekt of nederschrijft, zonder iets ernstigs daarbij te denken, meestal vleijerijen of betuigingen van dienstvaardigheid, daar, waar men verzekerd is dat dezelve niet op de proef gesteld zal worden. Complimenten zijn *verba et voces, praetereaque nihil;* ieder stemt dit toe, en evenwel zou men zonder complimenten eene wonderlijke vertooning maken in de beschaafde zamenleving.

COMPLOT is eene geheime verbindtenis tot eene misdadige onderneming; eene bende, die een' aanslag smeedt tegen iemands bezittingen en leven of tegen de openbare veiligheid.

COMPLUTUM is de Lat. benaming van Alcala de Henares, in Spanje. Op de Boekdrukkerij in deze stad, door den Kardinaal Ximenez in 1515 aangelegd, werd de veeltalige Bijbel gedrukt, die onder den naam van *Biblia polyglotta Complutensia* bekend is.

COMPONÉ heet in de wapenkunde eene strook, met ruiten (compons) van twee onderscheiden kleuren, de eene om de andere geplaatst.

COMPONIST, zie **COMPOSITIE.**

COMPONIUM is een uiterst bewonderenswaardig zelfspelend muzijkinstrument, in 1824 uitgevonden door Winkel, te Amsterdam. Niet alleen voert dit instrument een muzijkstuk met de uiterste naauwkeurigheid uit, maar varieert ook het thema tot in het oneindige, phantaseert en improviseert werkelijk, met eene wonderbaarlijke verscheidenheid van modulatiën tot in het schier ongeloofelijke.

COMPOSITIE, Lat. *Compositio*, is over het algemeen elke zamenstelling, bij welke eene verbinding der deelen tot een geheel (der menigvuldigheid tot eenheid) plaats heeft. Inzonderheid hebben de toonkunstenaars zich dit woord toegeeigend voor muzijkstukken, wier vervaardigers componisten heeten. Maar ieder kunstenaar in elk ander vak, ieder schrijver van een wetenschappelijk werk en ieder dichter is componist; ja zelfs iederen letterzetter op eene boekdrukkerij (dien de Franschen ook *Compositeur* noemen), iederen apotheker, iederen horologiemaker, iederen werktuigkundige, en zoo menig anderen, die uit onderscheiden deelen een geheel zamenstelt, zou men componist kunnen noemen.

COMPOSTELLA, of eigenlijk Santyago de Compostella, is de hoofdstad van Gallicië, in Spanje, gelegen tusschen de rivieren Tombra en Ulla; zij is tamelijk groot, en heeft eene menigte kloosters en kerken, waaronder de voornaamste de Cathedrale kerk is, in welke het gebeente van den Apostel Jakobus, den beschermheilige van geheel Spanje, bewaard wordt, en waarheen menigvuldige bedevaarten gedaan worden, die den Aartsbisschop jaarlijks 60,000 Dukaten opbrengen. In 1532 werd hier eene universiteit gesticht, die juist niet veel uitstekende geleerden heeft opgeleverd.

COMPROMIS, Lat. *Compromissum*, is eene overeenkomst tusschen geschilvoerende personen, om de beslissing van hun geschil, buiten vorm van regten, aan een' derden op te dragen. Zie Arbiter.

COMPTANT behoort men te schrijven (als men toch de beteekenis van *gereed geld* door een basterdwoord wil uitdrukken), in plaats van het barbaarsche *kontant*, dat zeker het eerst, op het gehoor af, geschreven werd door iemand, die niet wist dat *comptant* het deelwoord is van *compter* (tellen of rekenen), en *kontant* (eigenlijk *contant*) *verhalende* of *vertellende*, maar geen *gereed geld* beduidt.

COMPTOIR, van *compter* tellen, rekenen, beteekent in het Fransch eene toonbank in een' winkel of het schrijfvertrek van een' koopman, bankier of fabrikant. Wij hebben dit woord in de laatste beteekenis in het Nederduitsch overgenomen, doch eene verbasterde uitspraak maakte er *kantoor* van, hetwelk ook door sommige onkundigen zoodanig geschreven werd. Bij de invoering der nieuwe spelling in 1805 is dit misselijke *kantoor* door de pedanterie ons voor een zuiver Nederduitsch woord opgedrongen, op denzelfden grond als zij ons zou hebben kunnen voorschrijven om, in plaats van *Chirurgijn*, te spellen *Surrizijn*, omdat namelijk het gemeene volk dit woord zoo uitspreekt. De zucht om vreemde woorden te misvormen en onherkennelijk te maken, of, gelijk men dit noemt, te verhollandschen, valt niet zelden in het bespottelijke en overdrevene; zoo vindt men b. v. in de *Letteroefeningen* voor 1827, N°. XII blz. 592, *Konzenilje* voor *Cochenille.*

COMTE (Florent le), Schilder en Beeldhouwer, † te Parijs omstreeks 1712, is minder bekend door zijne kunstwerken dan als schrijver van het *Cabinet d'Architecture, Peinture, Sculpture et Gravure*, waarvan ook eene Nederduitsche vertaling bestaat, te Utrecht in 1744 gedrukt. Het werk is verward en in een' zeer dorren stijl geschreven; het is echter dienstig voor de liefhebbers om de gewone merken der schilders zoo wel als de prentwerken der oude Italiaansche en Fransche graveurs te leeren kennen.

COMUS is, volgens de fabelleer, de god der gastmalen, nachtfees-

ten en der vermaken over het algemeen; hij wordt voorgesteld als een lijvig jongeling, met een blozend gelaat, een' krans van rozen en klimop om het hoofd, eene fakkel in zijne regter en eene schaal met vruchten in zijne linkerhand.

CONARUS, Koning van Schotland, zoon en opvolger van MOGALD, werd afgezet door de Staten van zijn Rijk, na eene regering van vier jaren, en † in de gevangenis in 150. Hij was overwonnen geworden door de Romeinen, onder aanvoering van LOLLIUS URBICUS.

CONCA (ANNA) was de moeder van FRANCIS BACO van Verulam, en eene geleerde vrouw, die het Latijn en Grieksch grondig verstond.

CONCAAF. Concave (hol geslepen) glazen zijn het tegendeel van Convexe (bol geslepen) glazen; de laatsten worden ook linzen (om hunne linsvormige gedaante) genaamd. Deze glazen zijn van een groot nut, want zij dienen tot brandglazen, vergrootglazen (microscopen) en verrekijkers (telescopen). De lichtstralen, die parallel in de concave of convexe glazen vallen, komen daar niet parallel weder uit, maar bij de convexe glazen zamenloopende (convergerend) en bij de concave glazen van elkander verspreid (divergerend). Men gebruikt ze daarom ook tot brillen. Er zijn ook convexe en concave spiegels, die tot onderscheiden optische en andere verklaringen en proeven gebezigd worden.

CONCENTRATIE, Lat. *Concentratio*, zamentrekking naar het middelpunt, is zoo veel als vereeniging van alle krachten op een bepaald punt; in de staatstaal beperking, bezuiniging, bekrimping.

CONCEPCION, hoofdstad van den bondgenootschappelijken staat van denzelfden naam der Republiek Chili, in Zuid-Amerika, is klein en slecht gebouwd, doch tamelijk wel bevolkt. Eene verschrikkelijke aardbeving heeft in 1730 deze stad deerlijk geteisterd. =, eene kleine stad in de Zuid-Amerikaansche provincie Paraguay, aan de zamenvloeijing der Limaçon en der Plata. =, eene Portugesche nonnenorde, door BEATRIX DA SILVA gesticht en door Paus INNOCENTIUS VIII bevestigd. = **DE LA VEGA** is eene kleine stad, op het Spaansche gedeelte van het eiland S. Domingo.

CONCEPT, Lat. *Conceptus*, van *Concipere*, zamenvatten, is eigenlijk al wat zamengevat is; men verstaat daaronder elk begrip, ontwerp, plan, bestek, schets of denkbeeld van eene zaak; men noemt ook allerlei gedachten en meeningen Concepten.

CONCERT, Lat. *Concertatio*, woordenstrijd, twistrede, gekijf, luidruchtig geschil, beteekent in de kunsttaal de uitvoering van volstemmige muzijkstukken door een gezelschap toonkunstenaars, en dus juist het tegendeel van hetgene het Latijnsche woord te kennen geeft; want in plaats van twist en gekijf wordt in een Concert bij de uitvoering der muzijkstukken de grootste eendragt en harmonie vernomen. = (GEESTELIJK) was een Concert, hetwelk te Parijs gegeven werd op de dagen dat de schouwburgen gesloten waren. In 1725 kreeg ANNE DAVEAU, gezegd PHILIDOR, broeder van den beroemden componist, het eerst verlof tot het geven van geestelijke Concerten, onder voorwaarde dat er geene Fransche of operamuzijk zou uitgevoerd worden; men bepaalde zich dan ook in het eerst tot motetten, oratoriën en geestelijke muzijk; doch allengs werd er ook andere muzijk uitgevoerd. Ondertusschen hielden de geestelijke concerten onder dezen naam stand tot aan het begin der omwenteling, maar werden toen door de Concerten van het Conservatoire verdrongen.

CONCESSIE, Lat. *Concessio*, verlof, vergunning, toelating, bewilliging, inzonderheid om eene onderneming te doen, eene fabrijk aan te leggen of een beroep uit te oefenen, waartoe de bewilliging der regering noodig is.

CONCETTI zijn vergezochte metaphorische tiraden bij de Italiaansche en Spaansche dichters der XVII eeuw, wier valsch vernuft ook HOOFT, VONDEL, HUYGENS en andere Nederduitsche dichters verleidde tot het gebruik maken van geheel ongepaste overdragten, gelijkenissen en beelden; zoo noemt, b. v. HUYGENS (*Korenbl.* XVI, 36) de sneeuw:

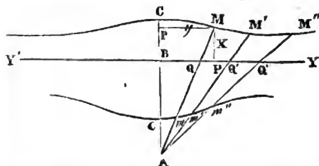
Droogh water, *koele* woll, *witt* roet, *gehackte* veeren.

VONDEL vergelijkt in zijn treurspel *Maeghden* S. URSELS *lijk* in de *kist* bij eene *albasten pop* in eene *ebbenhouten kast;* DULLAERT (*Gedichten*, blz. 36) de *Christelijke kerk* bij eene geestelijke *schuit;* bij SELS (*Brieven en Besp.*, bl. 70) is de rouw *gekleed* in een *gewaad* van *biggelende tranen;* onder VONDELS poëtische garderobe vindt men (*Poëzij*, I Deel, bl. 380) een *kleed* van *tranen*, *bloed* en *jammerklagten*. Men wil, zegt SPEX (*Gedichten*, blz. 133), toen de beroemde Beeldhouwer XAVERY stierf,

dat graven *sneeuwit marmer*
Zijn om 's mans doot *in zwart verkeert.*

Voorts verzekert hij (blz. 183) dat op den 8 Maart 1748, bij de geboorte van WILLEM V, al het *beeldwerk* op het graf der Prinsen van Oranje te Delft *bij vlagen juichte*. Eene gezondere aesthetiek heeft de *Concetti*, met meer aardigheden, waarin de wansmaak der vroegere tijden behagen schepte, reeds lang uit onze dichtkunst verbannen.

CONCHOÏDE of Schulptrek, is in de hoogere meetkunde eene kromme lijn, door NICOMEDES uitgevonden. Dezelve wordt in dezer voege beschreven: Laat Y'Y eene onbepaalde regte lijn, en A eene stip buiten dezelve zijn. Als nu uit A een aantal lijnen ABC, AQM, AQ'M', AQ''M'' getrokken worden, en men overal QM, Q'M', Q''M'' gelijk aan BC neemt, dan zal de kromme lijn, die door de punten M, M', M'' loopt, de Conchoïde zijn. Even zoo wordt dezelve onder de lijn Y'Y door de stippen *m*, *m'*, *m''* gevormd. De lijn Y'Y wordt de *rigtlijn* en AC de *as* genoemd. Eene lijn MP die uit eene stip der kromme op de as wordt nedergelaten, heet de *ordinaat* van dat punt, en PB of MP' de *abscis*. Als men AB $= a$ BC $= b$, PM $= y$ en MP' $= x$ stelt, dan is de vergelijking dezer kromme $y = + \pm \frac{a + x}{x} \sqrt{(b^2 - x^2)}$.

CONCILIE, Lat. *Concilium*, kerkvergadering, is eene zamenkomst van Bisschoppen, om geloofsregelen vast te stellen, ketterijen te veroordeelen, de kerkelijke tucht te handhaven, enz. Zoodanige Conciliën zijn algemeene (oecumenische) en bijzondere. Het oudste Concilie is dat van Nicea, in 325; de daarop volgende van Konstantinopel in 381, van Ephesus, in 431, van Chalcedon, in 451, van Konstantinopel, in 553 en 680, het tweede Niecsche in 787 en die van Konstantinopel in 842, 861, 869 en 879 waren door de Romeinsche Keizers zamengeroepen, doch in de middeleeuwen matigden de Pausen zich het regt aan om Conciliën bijeen te roepen, gelijk URBANUS II in 1096 het Concilie van Clermont, waar de eerste kruistogt besloten werd. Ten tijde der groote scheuring tegen het einde der XIV eeuw werd in 1409 een Concilie te Pisa gehouden, hetwelk besliste dat de Paus onder het algemeen Concilie stond; doch het plegtigste en talrijkste Concilie was dat van Constanz, hetwelk in 1414 bij elkander kwam, het besluit van dat van Pisa bevestigde, in 1415 JOANNES HUSS en in 1416 zijn' vriend HIERONYMUS VAN PRAAG tot den brandstapel veroordeelde, drie Pausen, namelijk JOANNES XXII of XXIII, GREGORIUS XII en BENEDICTUS XIII afzette en MARTINUS V aanstelde. Sedert het Concilie van Trente, hetwelk in 1545 begon, en in 1563 eindigde, is er geene algemeene kerkvergadering meer gehouden geworden, wel nu en dan een nationaal Concilie, inzonderheid in Frankrijk, maar de Trentsche besluiten zijn altijd geloofsregel in de Katholijke Kerk gebleven. Aanvankelijk kwamen de Conciliën slechts bijeen om de huishoudelijke zaken der kerk te verhandelen, doch toen zij zich met het onderzoeken en veroordeelen van ketterijen begonnen te bemoeijen, de twee naturen van CHRISTUS en andere dogmen vaststelden, kwam men op het denkbeeld dat deze vergaderingen onmiddellijk door den H. Geest bestuurd werden, en nu matigden zij zich aan voor te schrijven wat men te gelooven had, vervloekende al wie daaromtrent zijne reden en overtuiging begeerde te volgen. Deze roekelooze aanmatiging gaf der hervorming nieuwe veerkracht, en werkte verderfelijk voor het Pausdom.

CONCINI (CONCINO) was de zoon van een' Notaris te Florence, en gehuwd met LEONORE GALIGAI, dochter der min van MARIA DE MEDICIS. Toen deze vorstin in 1600 in Frankrijk kwam, om met HENRIK IV te huwen, verzelde dit paar haar derwaarts, en stond zeer diep in de gunst der Koningin. Na den dood van HENRIK IV kocht CONCINI het markgraafschap Ancre en werd Maarschalk van Frankrijk. Hij misbruikte zijn gezag en invloed op den zwakken LODEWIJK XIII tot in het onbeschaamde, en haalde daardoor zich den haat der Fransche grooten op den hals; zijne wederhelft gaf hem niet toe in onverdragelijke trotschheid; doch beider val was verschrikkelijk. LODEWIJK XIII, aangenoopt door zijn' gunsteling DE LUYNES, stemde toe om den trotschen Maarschalk uit den weg te ruimen, die den 24 April 1617 vermoord en in stilte begraven werd; doch het woedend gepeupel groef zijn lijk weder op, sleepte het langs de straten van Parijs, hing het bij de beenen aan de galg en sneed het in stukken, die te koop geveild werden; de ingewanden wierp men voor de honden en de romp werd verbrand. LEONORE werd door het Parlement veroordeeld om als tooveres levend verbrand te worden, welk vreesselijk vonnis zij den 8 Julij 1617 met veel standvastigheid onderging. Zij bezat voor 120,000 kroonen aan edelgesteenten. Aan deze eerzuchtige vrouw, hoezeer gehaat en verfoeid, had nogtans de Kardinaal DE RICHELIEU zijne verheffing te danken.

CONCLAVE is de plaats, waar de Kardinalen vergaderen en opgesloten blijven om eenen nieuwen Paus te verkiezen. Men geeft echter ook dezen naam aan de vergadering zelve, welke tot dat einde bijeengekomen is. De plaats, waar het Conclave gehouden wordt, hangt wel is waar van het welgevallen der Kardinalen af, doch sedert onheugelijke tijden wordt het te Rome in het paleis van het Vatikaan gehouden, zoodat het eene bloote formaliteit is, wanneer na den dood van

den Paus de Kardinalen bijeenkomen om de plaats van het Conclave te bepalen; het Conclave nogtans, hetwelk in 1800 PIUS VII verkoos, werd te Venetië gehouden. De inrigting van het Conclave wordt aan den Kardinaal Kamerling en eenige andere Apostolische Kamerheeren opgedragen. De cellen zijn in groote zalen met dunne houten schotten gevormd en door eene ledige tusschenruimte afgescheiden, waarin vuur wordt gestookt, omdat in de cellen zelven geene schoorsteenen zijn. Elke cel heeft eene ruimte van 20 voeten in het vierkant, en de vensters zijn tot zeer hoog digtgemetseld, hetwelk de cellen zeer duister maakt. Behalve de Kardinalen worden er nog een hofmeester met zijne ondergeschikten en eenige andere personen in toegelaten. Eenmaal gesloten zijnde, wordt het Conclave niet meer geöpend, uitgezonderd bij de intrede van eenen vreemden Kardinaal of tot uitlating van eenen die gevaarlijk ziek wordt.

CONCORDAAT, Lat. *Concordatio*, heet het verdrag eener mogendheid met den Paus, wegens het begeven van geestelijke ambten. Het gewigtigste Concordaat uit vroegere tijden is dat, hetwelk door Keizer HENRIK V met Paus CALIXTUS II in 1122 te Worms gesloten werd, en sedert als eene grondwet van het Duitsche kerkelijke staatsregt is aangemerkt geworden. Na het sluiten van het Concilie van Constanz was Paus MARTINUS V genoodzaakt in 1418 met Keizer SIGISMUNDUS, en kort daarop ook met andere vorsten, een Concordaat te sluiten, waarbij zijn gezag merkelijk besnoeid werd. Voordeeliger voor den Roomschen Stoel was het Concordaat door Paus NICOLAAS V met Keizer FREDRIK III in 1448 gesloten, en dat van LEO X met FRANS I, Koning van Frankrijk, in 1515. Zoo sloot ook Keizer KAREL V in 1523 een Concordaat met Paus ADRIANUS VI, hetwelk in 1525 door zijn' opvolger CLEMENS VII bevestigd werd, doch hetwelk nogtans den Keizer niet wederhield van den Paus te beöorlogen. In later tijden, toen het pauselijk gezag door de wereldlijke magt hoe langer hoe meer gekortwiekt werd, waren de Pausen genoodzaakt met de meeste regeringen Concordaten te sluiten, bij welke zij telkens verscheiden gezagsaanmatigingen moesten laten varen. BONAPARTE sloot den 15 Julij 1801 als Eerste Consul met Paus PIUS VII het Concordaat, hetwelk de grondslag werd der thans bestaande kerkelijke inrigting in Frankrijk; evenwel sloot LODEWIJK XVIII den 11 Julij 1817 met PIUS VII een nieuw Concordaat, waarbij dat van 1801 buiten werking gesteld werd. De Staten der Vereenigde Nederlanden hebben nimmer een Concordaat met den Paus gesloten, of eenige pausselijke gezagsoefening op hun grondgebied geduld; den 18 Junij 1827 sloot de Graaf DE CELLES in naam van WILLEM I, Koning der Nederlanden, wel een Concordaat met Paus LEO XII; doch de Paus is sedert gestorven en België heeft zich van Holland afgescheurd, zoodat het geheele Concordaat buiten werking gebleven en in vergetelheid geraakt is, ten ware de Brusselsche zet-Koning LEOPOLD verkiezen mogt hetzelve met den tegenwoordigen Paus te vernieuwen.

CONCORDANTIE, Lat. *Concordantia*, is een boek, in hetwelk alle overeenstemmende woorden en zaken der Heilige Schrift in eene alphabetische orde geplaatst zijn. Het eerste werk van dezen aard werd in de XIII eeuw door HUGO VAN S. CARO zamengesteld. De Nederduitsche Concordantie van ABRAHAM TROMMIUS verscheen in 1685 te Amsterdam in 3 deelen fol. in het licht.

CONCORDIA, de Godin der eendragt bij de Romeinen, wier feest jaarlijks op den 16 Januarij gevierd werd, had te Rome verscheiden tempels, waaronder de aanzienlijkste, op het Kapitool, door CAMILLUS gebouwd werd. Zij was eene dochter van JUPITER en THEMIS, en werd voorgesteld als eene schoone maagd, met bloemguirlanden omwonden, houdende in de eene hand twee zamengestrengelde hoornen van overvloed en in de andere een' bundel roeden. = **BOEK** is een der voornaamste symbolische boeken der Luthersche kerk. AUGUSTUS, Keurvorst van Saksen, oordeelde zulk een boek noodwendig, om de eenheid der geloofsleer te bewaren, en droeg aan twaalf godgeleerden de vervaardiging daarvan op; na deszelfs voltooijing te Klooster Bergen, bij Maagdenburg, in 1577, werd hetzelve door verscheiden keurvorsten, vorsten, graven, rijksstenden, enz. onderteekend, en onder den titel *Formulae Concordiae* in 1580 gedrukt.

CONCURRENTIE, van *concurrere*, zamenloopen, is, ingeval van bankroet, het tegengestelde van *praeferentie*, want de schuldeisschers worden in praeferenten en concurrenten onderscheiden; genen worden eerst en ten volle betaald, en dezen bekomen percentswijze slechts een gedeelte van hunne vordering.

CONCUSSIE, Lat. *Crimen concussionis*, knevelarij, geldafpersing door ambtenaars, wanneer zij op eene onregtmatige wijze geld vorderen, of voor hunne verrigtingen meer nemen dan de wet hun toestaat.

CONDAMINE (CHARLES MARIE DE LA), geboren te Parijs den 28 Januarij 1701, werd tot den krijgsdienst bestemd, doch geen smaak in denzelven vindende, nam hij zoo spoedig mogelijk zijn ontslag en leide zich met ijver toe op de wetenschappen; zijne weetgierigheid dreef hem tevens aan tot reizen; nadat hij de kusten van Azië en Afrika bezocht had, werd hij in 1736 met GODIN en BOUGUER benoemd om door eene graadmeting in Peru de gedaante der aarde te bepalen. Na eene afwezigheid van acht jaren keerde hij in Frankrijk terug, en begaf zich daarop naar Rome, waar Paus BENEDICTUS XIV hem met veel onderscheiding behandelde. Hij heeft verscheiden wetenschappelijke werken en ook eenige gedichten uitgegeven. † te Parijs den 4 Februarij 1774.

CONDE (JOSE ANTONIO), † te Madrid den 20 October 1820, was een bij uitstek geleerde Spanjaard, zeer ervaren in het Arabisch, die het overschot der handschriften in deze taal, welke zich bevinden in de bibliotheek van het Escuriaal, in orde gebragt heeft, nadat de zorgelooze onwetendheid der koninklijke bezitters dezelve jaren lang verwaarloosd had, zonder te vermoeden welke rijke bronnen dezelve behelzen voor de geschiedenis van het tijdvak der Moorsche heerschappij in Spanje. CONDE heeft uit dezelve zamengesteld eene *Descripcion de la España, hecha por el Xerif* ALEDRIS, Madrid 1779, voorts eene *Historia de la dominacion de los Arabes en España*, Madrid 1820, en eene *Memoria sobre las Monedas Arabes*, in het 5e deel der gedenkschriften van de Spaansche Akademie.

CONDÉ is eene kleine versterkte stad in het voormalig graafschap Henegouwen, aan de Schelde; zij werd in 1676 veroverd door de Franschen, die haar bij den Nijmeegschen vrede van 1678 behielden. = is de naam van een' zijtak van het geslacht BOURBON, die verscheiden in de Fransche Geschiedenis beroemde mannen heeft voortgebragt. = (LODEWIJK VAN BOURBON I, Prins van), geb. in 1530, was de zoon van KAREL VAN BOURBON, Hertog van Vendôme. Hij trad vroegtijdig in den krijgsdienst, en onderscheidde zich in den slag van S. Quentin, woonde de belegeringen bij van Calais en Diedenhoven (Thionville) in 1558, maar na den dood van HENRIK II koos hij uit haat tegen de GUISEN de zijde der Protestanten, werd gekwetst en gevangen in den slag van Dreux in 1563, deelde in de nederlaag bij S. Denis den 10 Nov. 1567 en sneuvelde den 15 Maart 1569 in den slag van Jarnac, in welken hij verraderlijk vermoord werd door MONTESQUIOU, Kapitein der lijfwacht van den Hertog van Anjou, nadat hij, zwaar gekwetst, zich reeds had overgegeven. = (HENRIK VAN BOURBON I, Prins van), zoon van den voorg., geboren te La Ferté-sous-Jouarre den 9 December 1552, voegde zich bij het leger der Protestanten, onder het bevel van den Admiraal DE COLIGNY. Hij ontkwam den S. Bartelsmoord door de belofte dat hij Roomsch zou worden, en ging naar Duitschland, van waar hij den Hertog van Alençon versterking toevoerde. In 1585 sprak de Paus SIXTUS V den banvloek tegen hem uit. † aan vergift te S. Jean d'Angely den 5 Maart 1588. Zijne gemalin CHARLOTTE DE LA TREMOUILLE werd beschuldigd van deelgenootschap aan dezen moord, maar HENRIK IV liet de stukken in het vuur werpen, waarop het Parlement van Parijs haar onschuldig verklaarde. = (HENRIK VAN BOURBON II, Prins van), geboren te S. Jean d'Angely den 1 September 1588, werd opgevoed in den Roomschen godsdienst en huwde met CHARLOTTE MARGUERITE DE MONTMORENCY, met welke hij, om haar aan de verliefde oplettendheden van HENRIK IV te onttrekken, eerst naar Brussel en toen naar Italië vlugtte. Na den dood van HENRIK IV kwam hij in Frankrijk terug, doch in onmin geraakt met de Koningin-regentes, werd hij in de Bastille gezet en vervolgens naar Vincennes overgevoerd, waar hij drie jaren gevangen bleef. In 1619 wederom in vrijheid gesteld, bekwam hij een ambt in Languedoc, en gedroeg in het veld zich als een dapper krijgsoverste, gedurende de veldtogten van 1638 tot 1642. LODEWIJK XIII gestorven zijnde, kwam hij aan het hof terug, en werd toegelaten in den raad der Koningin-regentes, welke hij gewigtige diensten bewees. † te Parijs den 11 Dec. 1646. = (LODEWIJK VAN BOURBON II, Prins van), Hertog van Enghien, zoon van den voorg., werd geboren te Parijs den 8 September 1621, en is in de Geschiedenis bekend onder den naam van den GROOTEN CONDÉ; hij was een der eerste veldheeren van Europa. Den 19 Mei 1643 sloeg hij de Spanjaarden bij Rocroi, het volgende jaar kwam hij TURENNE in Duitschland te hulp, leverde drie veldslagen in vier dagen en vermeesterde het geheele land van Mentz tot Landau. Men zegt dat hij zijn' veldheersstaf in de vijandelijke verschansingen wierp, en denzelven met den degen in de hand aan het hoofd van het Regiment van CONTI wederomhaalde. TURENNE te Mariënthal geslagen zijnde, herstelde hij deze nederlaag, won den 3 Augustus 1645 den slag bij Nordlingen, en veroverde Duinkerken in het volgende jaar; hij was verpligt in 1647 het beleg van Lerida op te breken, maar sloeg den Aartshertog LEOPOLD, broeder van Keizer FERDINAND III, den 20 Augustus 1648, en ontzette Lens, in Artois. CONDÉ, die zich eenige spotternijen veroorloofd had wegens den Kardinaal MAZARIN, werd in 1650 naar Vincennes, toen naar Marcousy en eindelijk naar Havre gevoerd, waar hij langer dan een jaar opgesloten bleef. Om zich op den Minister te wreken, vatte hij de wapenen op tegen zijn vaderland in het belang van Spanje, nam verscheiden steden in, en trok aan op Parijs; nabij de voorstad S. Antoine kwam het den 2 Julij 1652 tot een bloedig gevecht tusschen de koninklijke troepen, aangevoerd door TURENNE, en het leger van CONDÉ, die echter tegen dezen te kort schoot, en zich in de armen der Spanjaarden wierp, wier zaak hij in de Nederlanden diende. De Pyrenesche vrede in 1660 hem met het Fransche hof verzoend hebbende, werkte hij krachtdadig mede tot de verovering van het Franche Comté in 1668, woonde in 1672 den veldtogt in Holland bij en be-

haalde grooten roem in den slag van Senef in 1674 tegen MONTECUCULI. Na den dood van TURENNE in 1675 verliet hij het oorlogstooneel, en begaf zich naar Chantilly, om zijne overige dagen in rust te eindigen. † te Fontainebleau den 11 Dec. 1686. Slechts eenmaal in zijn geheele leven is hij gekwetst geweest. De lofrede van BOSSUET op dezen held is een meesterstuk van welsprekendheid. Wij kunnen overigens hier slechts melding maken van een'enkelen onder nog verscheiden andere beroemde mannen uit dit doorluchtig geslacht, die tot onzen tijd behoort, namelijk = (LODEWIJK JOSEPH VAN BOURBON, Prins van), geb. te Chantilly den 9 Augustus 1736; hij had met zijn 5 jaar reeds zijne beide ouders verloren, diende met roem in den zevenjarigen oorlog, en stond zeer in de gunst van LODEWIJK XV, maar verzette zich desniettegenstaande tegen de maatregelen ten tijde der ontbinding des Parlements, en werd verbannen met de andere Prinsen, die met hem van hetzelfde gevoelen waren. Na den dood des Dauphins werd hij echter teruggeroepen, en wederom in dienst gesteld. Bij de omwenteling verliet hij Frankrijk met verscheiden andere edellieden, en verzamelde in Duitschland een emigrantenleger, waarmede hij den ongelukkigen LODEWIJK XVI hoopte te zullen verlossen; doch men weet dat zijne pogingen vruchteloos geweest zijn. Wij kunnen zijne krijgsverrigtingen in gemeenschap met de legers der gecoaliseerde mogendheden hier niet afzonderlijk optellen. Met 1795 ging het sterk gesmolten emigrantencorps in Engelsche soldij over, en na den vrede van Campo Formio in 1797 begaf de Prins van Condé zich naar Rusland; Keizer PAUL kocht voor hem het hôtel van CZERNITCHEF, en de oorlog door Rusland aan Frankrijk verklaard zijnde, volgde de Prins van Condé den Maarschalk SUWAROW naar Zwitserland, en woonde den driedaagschen slag van Constanz bij. Na de nederlaag der Russen en de ontbinding van het emigrantencorps ging de Prins van Condé naar Engeland, waar hij, die reeds sedert 1760 weduwnaar was van de Prinses DE ROHAN-SOUBISE, hertrouwde met CATHERINE BEIGNOLES, Prinses-weduwe van Monaco, die hij in 1813 door den dood verloor. Den 3 Mei 1814 kwam hij in Parijs terug met LODEWIJK XVIII, dien hij in Maart 1815 naar Gend volgde. Na den tweeden val van NAPOLEON in Frankrijk teruggekeerd, bewoonde hij het half verwoeste Chantillon, † aldaar den 13 Mei 1818. Hij was de vierde afstammeling van den GROOTEN CONDÉ en grootvader van den ongelukkigen Prins van Enghien, die door Fransche troepen te Ettenheim opgeligt en den 22 Maart 1804 op bevel van NAPOLEON werd doodgeschoten.

CONDILLAC (ETIENNE BONNOT DE), geboren te Grenoble in 1715, † op zijn landgoed Flux, bij Beaugenci, den 3 Augustus 1780, lid van de Fransche en Berlijnsche Akademiën, was onderwijzer van den Infant Don FERDINAND, Hertog van Parma. Zijne wijsgeerige meest afzonderlijk uitgegeven werken zijn bij elkander verzameld in 23 deelen te Parijs in 1798 gedrukt; eene nieuwe uitgave in 32 deelen verscheen in 1803, waarin veel opgenomen is, dat men ten onregte aan hem heeft toegeschreven.

CONDOR, *Vultur gryphus L.* is een zeer groote Zuid-Amerikaansche roofvogel van het geslacht der Gieren, die schapen, kalveren en zelfs kinderen wegvoert en verscheurt; hij wordt voornamelijk in het Andesgebergte gevonden en heeft veel overeenkomst met den Zwitserschen Lammergier. De Condor is zeer naauwkeurig door HUMBOLDT beschreven.

CONDORCET (MARIE JEAN ANTOINE NICOLAS CARITAT, Marquis DE), geboren te Ribemont, bij S. Quentin, den 17 September 1743, was een voortreffelijk wiskundige en wijsgeer; als jongeling van 16 jaren gaf hij in het bijzijn van D'ALEMBERT, CLAIRAUT en FONTAINE uitstekende bewijzen van bekwaamheden. Bij zijne intrede in de wereld werd de Hertog van ROCHEFOUCAULD zijn weldoener en beschermer, die hem in staat stelde om zijne studiën met ijver te kunnen voortzetten. Hij gaf verscheiden wetenschappelijke werken in het licht en zond aan de voornaamste geleerde genootschappen van Europa uitmuntend bewerkte verhandelingen over onderwerpen uit het gebied der hoogere wiskunde. In 1773 verschenen zijne lofredenen op de akademisten, gestorven vóór 1699. Sedert 1769 was hij lid en sedert 1777 vaste Secretaris van de Akademie der wetenschappen; eerst in 1782 werd hij lid der Fransche Akademie; de Akademien van Petersburg en Berlijn telden hem insgelijks onder hare leden; bij de laatste behaalde hij met zijne Theorie der Cometen in 1777 den uitgeloofden eerprijs. Als wijsgeer had hij hooge, misschien overdreven denkbeelden van de menschelijke waarde. De bevechting der onafhankelijkheid van Noord-Amerika en de Fransche staatsomwenteling vonden dienvolgens in CONDORCET een' warm' voorstander, en zijne begrippen van de regten van den mensch en den burger hadden een' veel edeler' grondslag dan die onzinnige, alle maatschappelijke orde het onderst boven keerende gelijkheid, welke door de Jakobijnen geleerd en in practijk gebragt werd. Hij was lid der Wetgevende Vergadering en vervolgens der Nationale Conventie, stemde in het regtsgeding des Konings voor de verbanning, en drong er tevens op aan om de doodstraf geheel af te schaffen. Eene door hem ontworpen Constitutie kwam door de omwenteling van den 31 Mei 1793 niet in werking. Betrokken in de zaak van BRISSOT, werd hij den 3 October 1794 in staat van beschuldiging gesteld. Eene edelmoedige vriendin, Mevrouw VERNET, verborg hem acht maanden voor de vervolging zijner bloedgierige vijanden. In deze schuilplaats schreef hij zijn voortreffelijk werk: *Esquisse d'un tableau des progrès de l'esprit humain*, waarin hij nog met warmte dezelfde grondstellingen predikte, van welker bloedig misbruik hij zelf op dat oogenblik het slagtoffer was. Uit de dagpapieren vernemende dat de doodstraf dengenen dreigde, die een' buiten de wet gestelden verborgen hield, wilde hij zijne edelmoedige vriendin niet in gevaar brengen, en verliet Parijs, met het oogmerk om zich op het landgoed van een' vriend te verbergen; in zijne verwachting teleurgesteld, zwierf hij eenige dagen rond; door den honger gedreven, ging hij te Clamart in eene herberg; zijne schamele kleeding en vervallen voorkomen wekte wantrouwen bij de waardin; een lid van het committé revolutionaire deed hem vatten, naar Bourg-la-Reine brengen, en in de gevangenis werpen, waar hij des anderen daags den 24 Maart 1794 dood gevonden werd: waarschijnlijk had hij vergift gebruikt, dat hij bij zich droeg, om het lot te ontgaan, hetwelk hij voorzag dat hem zou treffen. Zijne werken zijn bij elkander in 21 deelen te Parijs gedrukt in 1804.

CONDOTTIERI noemde men op het einde der middeleeuwen in Italië de aanvoerders van krijgsbenden, die in de eindelooze oorlogen der Italiaansche Staten de partij dienden, die hen wilde en kon betalen. Deze benden bestonden grootendeels uit lieden, die te onbekwaam of te lui waren om een eerlijk handwerk te oefenen, landloopers en dergelijk slag van volk; schoon het den meesten slechts om geld en buit te doen was, hadden de eerzuchtigen der Condottieri toch ook een hooger doel; onder anderen FRANCESCO SFORZA, die, door de Milanezen tot aanvoerder van hun leger verkozen, zich in 1451 tot hunnen meester en Hertog opwierp, en wiens nakomelingen ook na hem Milaan regeerden.

CONDUCTOR van eene electriseermachine is een koperen holle cylinder, die wel gepolijst en volkomen rond is; aan het eene einde zijn twee kromme armen of horens, insgelijks gepolijst, en met twee of drie kleine vingers (zuigpunten genaamd) uitloopende, welke de schijf (of den cylinder, indien het eene cylindermachine is) der electriseer-machine moeten kunnen aanraken, als men ze tegen deze schijf aanschuift. De cylinder zelf, waaraan de armen en vingers zijn, rust op eene massive glaszuil, die op een' breeden voet staat; somtijds hangt hij ook aan zijden draden. Aan het tegen de zuigpunten overstaande einde kan door eene kleine opening een dun koperen rond staafje ingeschoven worden, aan welks buiteneinde holle gepolijste koperen bollen kunnen vastgeschroefd worden, terwijl het staafje door in- of uitschuiven verkort of verlengd kan worden. Deze gansche toestel vormt den Conductor of hoofdleider. Zie ELECTRISEERMACHINE.

CONEGLIANO, eene kleine stad in het Venetiaansche gebied, is de geboorteplaats van de beroemde schilders GIOBATTISTA CIMA en CESARE DE CONEGLIANO.

CONFERENTIE, *Conferentia*, noemt men de bijzondere zamenkomst van ministers en gezanten, om strijdige staatsbelangen te vereffenen. In de Geschiedenis zijn verscheiden zoodanige Conferentiën bekend, onder welke de beruchte Londensche Conferentie der vijf mogendheden, die in 1830 bij elkander kwam, om de afscheiding van België van het Koningrijk der Nederlanden te regelen, ongetwijfeld eene opmerkelijke plaats beslaan zal.

CONFIGURATIE, Lat. *Configuratio*, heet men het ontstaan van gelijkvormige gedaanten, bij de kristallisering der zouten, het bevriezen des waters, de formering der sneeuwfiguren, enz. en is in de sterrekunde eene werktuigelijke afbeelding van de gedaanten, die de Satellieten van Jupiter en Saturnus bij derzelver verduisteringen aannemen. Hiertoe zijn door de sterrekundigen toestellen uitgedacht, die de namen van *Jovilabium* en *Saturnilabium* dragen, wier afbeelding men in de Astronomie van DE LA LANDE fig. 260 en 261 vindt.

CONFIRMATIE, Lat. *Confirmatio*, bevestiging of bekrachtiging der waarheid van eene zaak, hetwelk slechts geschieden kan door een naauwkeurig en onpartijdig onderzoek der gronden, op welke het als waar opgegevene berust. Naardien ondertusschen de meeste menschen meer geneigd zijn tot *gelooven* dan tot *onderzoeken*, en ook tot het laatste niet altijd de gelegenheid of de noodige bekwaamheid hebben, houden duizenden zich bevestigd in hun geloof, zonder de minste kennis van de gronden van dit geloofte bezitten, veel minder die gronden behoorlijk onderzocht te hebben; zij laten zich voorschrijven wat zij gelooven moeten, en vinden het veel gemakkelijker op gezag dan volgens eigen overtuiging te gelooven. Zie GELOOF.

CONFISCATIE, Lat. *Confiscatio*, is verbeurdverklaring van goederen, namelijk die als contrabande ingevoerd of van welke de tolregten niet behoorlijk betaald zijn. Bij sommige lijfstraffelijke vonnissen heeft ook verbeurte der goederen des veroordeelden plaats; maar dit is eene onregtvaardigheid, als de staatswetten het erfregt gereegeld en bekrachtigd hebben, want alsdan is de bezitting van een' veroordeelden als een gemeenschappelijk familiegoed aan te merken; en de familie van dit goed te berooven, omdat een lid derzelve zich aan misdrijf schuldig gemaakt heeft, is ten hoogste onbillijk, wanneer de gansche familie niet medeschuldig is, dat toch zelden het ge-

val zijn zal; slechts wanneer de misdadige geheel alleen stond, zoodat hij geene bloedverwanten als wettige erfgenamen naliet, kon er Confiscatie plaats hebben, dewijl dan zijn goed door den dood eene verlaten zaak wierd, die uit haren aard aan den Staat vervalt. De Confiscatie der goederen van uitgewekenen wegens staatkundige onlusten is nog onregtvaardiger, dewijl bij zoodanige onlusten velen tot uitwijken genoodzaakt worden, om hun leven te redden. Wanneer uitgewekenen tegen hun vaderland zamenspannen of de wapenen opvatten, kan men hun vermogen wel onder sequestratie stellen, opdat zij het niet tegen het vaderland kunnen gebruiken, maar Confiscatie mag daarom toch geene plaats hebben, zoo lang er nog bloedverwanten zijn, die daarop aanspraak maken.

CONFLANS is een aangenaam vlek in Frankrijk, aan de zamenvloeijing der Marne en de Seine, eene mijl van Parijs. = , een vlek in Savoyen, aan den zamenloop van den Doron en de Isere. = S. HONORINE, een vlek in Frankrijk, aan de vereeniging der Oise met de Seine, 5 of 6 mijlen van Parijs. = EN JARNISI, een vlek in het hertogdom Bar, in Lotharingen, tusschen Metz en Verdun.

CONFLICT, Lat. *Conflictio*, zamenstooting, strijd tusschen tegengestelde krachten, beteekent zoo veel als werking en tegenwerking; een Conflict is wanneer de grondstellingen van handelende personen tegen elkander inloopen.

CONFOEDERATIE, Lat. *Confoederatio*, verbond, bondgenootschap, inzonderheid tusschen Staten, is somtijds een verbond tusschen bijzondere personen of partijen, genootschappen, vereenigingen of maatschappijen in den Staat, om derzelver bijzonder belang tegen het algemeene te bevorderen. Dat zoodanige Confoederatiën niet geoorloofd zijn, spreekt van zelf.

CONFRONTATIE, Lat. *Confrontatio*, van *Frons*, voorhoofd, verhooring van verscheiden personen (beschuldigden of getuigen) tegen elkander, om hunne wederzijdsche verklaringen te vergelijken, en daardoor achter de waarheid te komen.

CONFUCIUS, eigenlijk CONG-FU-TSEE, volgens het gemeen gevoelen, geboren 551 jaren vóór J. C. onder de regering van den Keizer LING-WANG, † 478 jaren vóór J. C., heeft zich zeer beroemd gemaakt als zedeleeraar, wetgever en hervormer der Chinezen, bij welke zijne nagedachtenis nog in hooge achting gehouden wordt. Men weet weinig met zekerheid van zijne levensbijzonderheden, en evenmin of hij werkelijk de schrijver is der boeken, die op zijn' naam in later' tijd zijn uitgegeven, en aan welke wij ook door vertalingen kennis hebben, doch er juist zulk een' grooten schat van wijsheid niet in kunnen vinden. Men verhaalt overigens wat men wil van dezen CONFUCIUS, zelfs ongeloofelijke dingen; zoo vertelt b. v. G. NIEUWENHUIS in zijn *Algem. Woordenb.* II Deel, blz. 182, dat CONFUCIUS huwde in zijn 20 jaar, en uit dezen echt een' zoon verwierf, die 50 jaren oud werd, en wederom *eenen zoon ter wereld bragt*. Dit is een mirakel, dat de Chinezen waarschijnlijk zelf niet eens weten.

CONFUTATIE, *Confutatio*, wederlegging, is het bewijs der valschheid eener stelling, overtuiging van dwaling, welke het best geschieden kan door het aanwijzen der bronnen, waaruit de dwaling ontstaan is.

CONGAL. *Koningen van Schotland van dezen naam.* = I was in 478 de opvolger van CONSTANTIJN I, en volgens oude kronijken en ridderromans een wijs vorst, die de zeden zijner onderdanen beschaafde en een einde maakte aan de rooverijen en gewelddadigheden der Schotsche grooten. † in 500. = II beklom den troon in 558 als opvolger van EUGENIUS II, en wedijverde met de monniken in boetoefeningen en vrome ligchaamskwellingen, bouwde kerken en beschonk de kloosters. † in 568. = III volgde in 809 ACHAIUS op den troon en † in 814.

CONGO of Neder-Guinea, ook in een' meer uitgestrekten zin West-Aethiopië genoemd, bevat alle landen op de westkust van Afrika, welke van den Aequator af tot 17° Z. B. liggen, en bestaat uit de rijken Laongo, Congo, Angola, Matamba en Benguela. De vorst van Laongo is onafhankelijk; de overigen erkennen den Koning van Congo als hunnen opperheer. De bevolking is naar evenredigheid van andere Afrikaansche landen zeer talrijk, doch al wat men in getallen daarvan opgeeft moet uit den aard der zaak zeer onnaauwkeurig zijn, daar hier niets bekend is, dat naar eene volkstelling gelijkt. Een gedeelte der inwoners zijn door de Portugezen tot het Christendom bekeerd. De residentie van den Koning van Congo is S. Salvador en het etablissement der Portugezen (in Angola) Loando San Paoli. De voornaamste voortbrengselen zijn ijzer en zout. Overigens is het land, ofschoon heet, wel bewaterd en zeer vruchtbaar. Zie ANGOLA.

CONGREGATIE, Lat. *Congregatio*, vergadering, namelijk van kerkelijke personen, wier werkzaamheden, alle het bevorderen van het belang der H. Kerk ten doel hebbende, nader aangeduid worden, als *Congregatio de propaganda fide* (C. tot uitbreiding des geloofs) *Congregatio dell' oratorio*, door S. PHILIPPUS NERI in Italië, en eene dergelijke *Congrégation de l'Oratoire*, door den Kardinaal DE BERULLE in 1611 te Parijs gesticht, e. d. g.; maar eenige hebben ook zeer onheilige werkzaamheden verrigt, en daarbij de grootste ongeregtigheden gepleegd, gelijk de *Congregatio Sancti Officii* (de Inquisitie).

CONGRES, Lat. *Congressus*, van *congredi*, zamenkomen: alzoo zamenkomst; is in de staatstaal eene vergadering van gevolmagtigde personen, om gemeenschappelijk te raadplegen tot vereffening van staatkundige geschillen, den vrede te bemiddelen of een' oorlog te voorkomen. Een Congres is eene gewigtiger vergadering dan eene Conferentie, en wordt somwijlen door de vorsten zelven in persoon bijgewoond, gelijk dat te Weenen in 1814 en 1815. De vergadering der afgevaardigden der Vereenigde Staten van Noord-Amerika onder een' President wordt ook Congres genaamd.

CONGREVE (WILLIAM), geboren in Ierland in 1672, was een der beste Engelsche tooneeldichters van zijn' tijd; zijn eerste stuk, *The Old Batchelor,* werd in 1693 met veel goedkeuring gespeeld, en bezorgde hem vele vermogende vrienden, die hem aan verscheiden voordeelige ambten hielpen, zoodat hij een jaarlijksch inkomen van 1300 Ponden St. had. Hij schreef nog verscheiden blijspelen, die allen zeer behaagden, behalve zijn laatste, *The Way of the World*, hetwelk hem bewoog de pen neder te leggen, nadat hij in 1710 zijne *Miscellaneous Poems* had uitgegeven, die in 1730 herdrukt zijn. † te Londen den 19 Januarij 1728 en werd met groote pracht begraven in de Westminster-Abdij, waar HENRIETTE, Hertogin van Marlborough, hem eene kostbare graftombe heeft laten oprigten. = (WILLIAM), geb. in 1772, was een der beroemdste Engelsche werktuigkundigen, die zich zeer verdienstelijk gemaakt heeft door zijne verbeteringen in den bouw der sluizen en de uitvinding der naar hem genoemde Congrevische vuurpijlen. In 1816 verzelde hij den Russischen Grootvorst (thans Keizer) NICOLAAS op zijne reis door Engeland. † te Toulouse in 1828.

CONJUGATIE, Lat. *Conjugatio*, tijdvoeging der werkwoorden.

CONJUNCTIE, Lat. *Conjunctio*, zamenvoeging, verbinding, wordt in de sterrekunde genaamd de stand van eene planeet, in de vooronderstelling dat zij uit de zon gezien wordt, in dezelfde regte lijn met de aarde. De maan wordt gezegd in conjunctie te zijn bij elke nieuwe maan, als wanneer zij, uit de aarde gezien, zich aan denzelfden kant in eene regte lijn met de zon bevindt; terwijl zij, bij elke volle maan, in oppositie is, daar zij zich aan den eenen, en de zon aan den anderen kant van de aarde bevindt. De taalmeesters noemen de hindwoorden *dat, dewijl, alzoo, naardien*, enz. ook Conjunctiën.

CONJUNCTUUR, Lat. *Conjunctura*, gebeurtenis, toeval, gesteldheid, toestand, omstandigheid; men verstaat daardoor de verbinding of den zamenhang der omstandigheden en betrekkingen van een' mensch, en spreekt van gelukkige en ongelukkige Conjuncturen, onder welke een mensch geboren is of leeft: eene uitdrukking die uit de astrologie en horoscooptrekkerij ontleend is.

CONJURATIE, Lat. *Conjuratio*, zamenzwering, is eene verbindtenis van verscheiden personen door een' eed tot een snood oogmerk (zie COMPLOT, CONSPIRATIE); de eed kan nogtans ingeval van verbinding tot eene booze daad geene verpligting tot de uitvoering opleggen, want het ware onzinnig eene verpligting tot het kwade op zich te nemen, dewijl de wet der reden, uit welke eigenlijk alle verpligting voortspruit, slechts het goede bevelen kan: wie derhalve zulk een' eed afgelegd heeft, is, zoodra hij inziet en erkent dat de zaak, welke hij bezworen heeft te helpen uitvoeren, kwaad is, van het volbrengen van zijn' eed ontslagen.

CONNECTICUT, eene der vereenigde Noord-Amerikaansche Staten, grenzende ten zuiden aan de zee, ten westen aan New-York, ten noorden aan Massachusets en ten oosten aan Rhode-Island, beslaat eene oppervlakte van 60 □ mijlen, en is verdeeld in vijf landschappen, namelijk: Hertford, Newhaven, New-London, Fairfield en Windham; de voornaamste rivieren zijn: de Connecticut, de Thames (Theems), de Housatonick en de Stratford. Het klimaat is gezond en de bodem vruchtbaar in granen, vlas, hennep, tabak, katoen, enz.; behalve deze voortbrengselen, zijn ijzer, boter, gezouten vleesch en spek, bevervellen en sassafras de voornaamste uitvoerartikelen, die meest naar de Antilles, Engeland en Holland verzonden worden.

CONNÉTABLE, eigenlijk *Comte d'étable*, van het Latijnsche *Comes Stabuli* (Stalgraaf), welke waardigheid reeds onder de Romeinsche Keizers bestond, was eertijds de hoogste ambtenaar der kroon in Frankrijk, in rang onmiddellijk op de prinsen van den bloede volgende, en tevens de hoogste bevelhebber der geheele landmagt. De eerste Connétable, van wien de Fransche Geschiedenis melding maakt, was ALBERIC, omstreeks 1060, onder de regering van HENRIK I. LODEWIJK XIII heeft in 1627, na den dood van den Hertog DE LESDIGUIÈRES, dit ambt afgeschaft, en aan de Maarschalken de functiën opgedragen, met welke de Connétable belast was. NAPOLEON heeft in 1804 deze hooge waardigheid op nieuw ingevoerd, en daarmede zijnen broeder LODEWIJK, Koning van Holland, bekleed.

CONNEXIE, Lat. *Connexio*, zamenhechting, zamenknooping, zegt men van alle maatschappelijke betrekkingen in een' zedelijken zin; in een' logischen zin verstaat men daaronder de betrekking van het eene denkbeeld tot het andere; onder de natuurverschijnselen merkt men verscheiden Connexiën op; b. v. tusschen het ijzer en den magneet, de electrieke vloeistof en den bliksem, e. m. a.

48

CONON, Atheensch Veldheer, leed eerst in den Peloponnesischen oorlog eenige nadeelen tegen de Spartanen, doch overwon hen in verscheiden zeeslagen; in dien bij Cnidos 394 jaren vóór J. C. boorde hij 50 vijandelijke galeijen in den grond; onder de groote menigte gesneuvelden bevond zich ook de bevelhebber CYSANDER. Door deze overwinning verschafte hij zijnen medeburgers de heerschappij der zee, en schonk hun de aanzienlijke sommen gelds, welke hij in Perzië verzameld had, die besteed werden tot het wederopbouwen van het Pireum en der muren van Athene, welke door den oorlog verwoest waren. De Lacedemoniërs, om zich op hem te wreken, beschuldigden hem bij ARTAXERXES, dat hij Ionië en Aeolië den Perzen afhandig maken en deze provinciën onder Atheensche heerschappij wilde brengen. Hij werd gevat, maar onschuldig bevonden en wederom in vrijheid gesteld; hij begaf zich naar het eiland Cyprus, en † aldaar omstreeks 390 jaren vóór J. C. = van Samos was een vermaard wis- en sterrekundige, en een vriend van ARCHIMEDES. Hij heeft over de kegelsneden geschreven, en zijne Ephemerides, over zijne waarnemingen in Italië, hebben hem die beroemdheid gegeven, dat VIRGILIUS (*Eclog.* III, 41) hem vermeldt:

In medio duo signa Conon, et quis fuit alter,
Descripsit radio totum qui gentibus orbem,
Tempora quae messor, quae curvus arator, haberet?

Men wil dat hij den naam van het *Haar van Berenice* gegeven heeft aan het sterrebeeld, sedert onder deze benaming bekend. Zie BERENICE. = van Alexandrië, leerling van JOANNES PHILIPPONUS, verdedigde de leer der Trinitarissen op eene in 577 te Konstantinopel gehouden vergadering tegen den Patriarch JOANNES SCHOLASTICUS, geraakte naderhand in onmin met PHILIPPONUS, wederleide ook diens boek van de opstanding der dooden, en stichtte eene bijzondere secte, wier aanhangers Cononieten genaamd werden. =, Paus, geboren in Sicilië, werd in 686 tot opvolger verkoren van JOANNES V; hij was een achtingwaardig, eenvoudig en vreedzaam oud man. † den 21 September 687, na eene regering van elf maanden.

CONRAD (FREDRIK WILLEM), geboren te Delft den 21 December 1769, werd opgevoed in het bekende fundatiehuis der vrouwe VAN RENSWOUDE aldaar, en leide zich bijzonder toe op de waterbouwkunde. In 1787 werd hij aangesteld tot Landmeter bij het hof van Holland, en in 1796 tot Adjunct-algemeen' Opziener bij het hoogheemraadschap van Rijnland. Dit ambt bragt hem in nadere betrekking tot den Inspecteur-generaal van den waterstaat en Algemeenen Opziener bij het hoog-heemraadschap CHRISTIAAN BRUNINGS. Sedert werd hij tot menigvuldige werkzaamheden bij den waterstaat gebruikt en het beleid van verscheiden gewigtige waterwerken aan hem toevertrouwd. In 1803 benoemd tot Inspecteur van 's lands zeehavens en zeegaten, ontwierp hij het plan tot de uitwatering van den Rijn bij Katwijk, welke onderneming hij zoo gelukkig ten uitvoer bragt, dat hij daarmede den lof van alle binnen- en buitenlandsche waterbouwkundigen verwierf. Zijn vriend en leermeester BRUNINGS in 1805 gestorven zijnde, werd hij in deszelfs plaats tot Algemeenen Opziener der waterwerken van Rijnland aangesteld, en in 1806 tot Inspecteur-generaal van den waterstaat in Holland. In het volgende jaar behaalde hij met zijne lofrede op zijn' verdienstelijken voorganger den uitgeloofden eerprijs, bestaande in eene gouden medaille, hangende aan eene gouden keten, ter waarde van 200 dukaten, doch volgde hem reeds den 8 Februarij 1808 in het graf.

CONRART (VALENTIN), geboren te Parijs in 1603, was een der oprigters en eerste vaste Secretaris der Fransche Akademie, die van 1629 tot 1634 aan zijn huis vergaderde. † den 23 September 1675. Hij bezorgde in 1654 de uitgave van MICHEL LE FAUCHEURS *Traité de l'action de l'orateur*, welk werkje ook in het Nederd. vertaald is.

CONRING (HERMANNUS), geboren te Norden, in Oost-Friesland, den 9 November 1606, was een bij uitstek geleerd man, die verscheiden wetenschappen tevens beoefende. In zijn 14e jaar jaar schreef hij eene Latijnsche Satyre tegen de zoogenaamde gekroonde poëten die hem den weg baande naar de hooge school te Helmstadt. In 1625 ging hij naar Leyden, en studeerde aldaar in de godgeleerdheid en geneeskunde, keerde in 1630 naar Helmstadt terug, waar hij in 1632 Professor werd in de natuurkunde, en in 1634 in de wijsbegeerte en geneeskunde. In 1649 werd hij Lijfarts en geheimraad der Vorstin van Oost-Friesland, en in 1650 door de Koningin CHRISTINA als Raad en Lijfarts naar Zweden beroepen, welk beroep hij echter van de hand wees, en te Helmstadt Professor in het staatregt werd. In 1658 benoemde KAREL GUSTAVUS, Koning van Zweden, hem tot zijn' Lijfarts, en in 1660 werd hij Geheimraad des Hertogs van Brunswijk. In 1664 bekwam hij een jaargeld van LODEWIJK XIV, Koning van Frankrijk. † den 12 December 1681. Hij heeft eene ontzettende menigte geschriften in het licht gegeven over allerlei onderwerpen van wetenschap, van welke eenige waarlijk niet verdienen in de vergetelheid begraven te blijven; de voornaamste heeft J. W. GÖBEL in 1730 in 6 zware fol. boekdeelen te Brunswijk in het licht gegeven. CONRING liet twee geleerde dochters na: ELIZA SOPHIA, die de Spreuken van SALOMO in Hoogduitsche dichtmaat bragt, en ook eenige Nederduitsche gedichten van JAKOB CATS vertaalde, althans zijne zinnebeelden, welke zij met eenige van haar zelve vermeerderde. † als Barones VAN REICHENBACH den 11 April 1718. Hare zuster MARIA SOPHIA borduurde en schilderde voortreffelijk, verstond Latijn, Fransch en Italiaansch, maakte verzen, vertaalde BOCACCIO, schreef een treurspel, *Alexander de Groote*, en een — keukenboek!

CONSCIENTIE, Lat. *Conscientia*, letterlijk medewetenschap, is het geweten, de zelfovertuiging dat men wel of kwalijk handelt. Zie GEWETEN.

CONSCRIPTIE, Fr. *Conscription*, opschrijving der jongelingen tot den krijgsdienst, werd in Frankrijk ingevoerd na de omwenteling op denzelfden voet als bij de oude Romeinen, want even als bij dezen werd in Frankrijk ieder burger als geboren soldaat aangemerkt; in alle landen, die voor de Fransche overheersching bukten, werd ook de Conscriptie met de uiterste strengheid ingevoerd; overal werden de jongelingen van hunne ouders afgerukt, en honderde mijlen ver naar de slagtbank gesleept. Men rekent dat er gedurende BONAPARTES elfjarige troonverweldiging meer dan vijf millioenen en alleen in het laatste jaar 330,000 jongelingen door de Conscriptie aan den dood gewijd zijn geworden. Geen wonder alzoo dat na den val des tirans deze gehate en gevloekte inrigting in de meeste Europesche staten afgeschaft, en anders gewijzigd of ten minste anders genoemd werd, waar men dezelve behouden heeft.

CONSENT, Lat. *Consensio*, van *consentire*, toestemmen, is toestemming, en beteekent theoretisch goedkeuring of bijval, en practisch bewilliging, verlof, vergunning, toelating, namelijk van de zijde der overigheid, in zaken, waartoe derzelver bewilliging verzocht moet worden.

CONSENTES, of CONSENTIENTES, waren bij de oude Romeinen zes goden en zes godinnen, die, om zoo te zeggen, den godenraad uitmaakten, namelijk JUPITER, NEPTUNUS, MARS, APOLLO, MERCURIUS en VULCANUS; JUNO, VESTA, MINERVA, DIANA, CERES en VENUS.

CONSEQUENTIE, Lat. *Consequentia*, gevolg, gevolgtrekking, besluit, afleiding uit een aangenomen stelsel, begrippen, grondstellingen en voorschriften, volgens welke men denkt, gelooft en handelt. Zoodanige Consequentiën kunnen juist of valsch zijn, naarmate zij op ware of valsche grondstellingen berusten. Consequent besluiten is niet altijd juist besluiten; toen PLATO den mensch omschreven had als een tweevoetig dier, zonder vederen, toonde DIOGENES zijnen toehoorders een' geplukten haan, en zeide: »Ziet daar een' Platonisch' mensch!" DIOGENES keerde hier PLATO's stelling om: een tweevoetig dier, zonder vederen, is — een mensch? — neen, een geplukte vogel, om hem derzelver onjuistheid en onbepaaldheid te doen gevoelen. Het is een regel in de logica, dat men van de mogelijkheid niet dadelijk tot de wezenlijkheid mag besluiten; vandaar ook de uitdrukkelijke bijvoeging: »Zonder consequentie voor het vervolg" in sommige geregtelijke acten van vergunning voor een enkel geval. Consequent handelen is ook niet altijd goed handelen: iemand, die eene slechte daad voorneemt, handelt even zoo consequent, wanneer hij dezelve volbrengt, als iemand, die eene voorgenomen goede daad uitvoert, gelijk beiden met het nalaten derzelve inconsequent zouden handelen: daarom is het zedelijk voorschrift: »Handel consequent" veel te onbepaald, om onvoorwaardelijk opgevolgd te worden; want het zegt zoo wel tegen den dief: Steel! als tegen den eerlijken man: Geef elk het zijne! er kunnen dus gevallen zijn, dat men zeer weldoet met inconsequent te handelen. Niet alleen duidelijker, maar ook redelijker is het voorschrift van JEZUS tot consequent handelen: »Al wat gij wilt dat anderen u »zullen doen, doe gij hun ook alzoo." Ondertusschen getuigt consequent handelen, afgetrokken beschouwd, toch van een' krachtigen wil en karaktersterkte; want hij, die zich door gezag of de omstandigheden, en niet volgens zijne eigen grondstellingen of inzigten, tot handelen laat bepalen, kan niet gezegd worden consequent te handelen.

CONSERVATORIO noemt men in Italië eene muzijkschool, in welke jonge lieden van beiderlei geslacht kosteloos in de toonkunst onderwezen worden. Zoodanige Conservatoriën zijn er te Rome, te Napels, te Venetië en in andere voorname Italiaansche steden; uit dezelve is het grootste aantal der beroemdste componisten en virtuosen voortgekomen. In Italië hebben deze Conservatoriën reeds sedert de XVI eeuw bestaan. In Frankrijk had men wel in den tijd van LODEWIJK XIV eene koninklijke Muzijkakademie en sedert 1784 eene koninklijke Zangschool, maar eerst in 1795 werd het in 1793 te Parijs opgerigte *Institut national de musique* in een eigenlijk *Conservatoire* op den Italiaanschen voet hervormd. In hetzelve genoten 600 kweekelingen uit alle departementen onderwijs in de muzijk en de tooneeldeclamatie, door de beroemdste meesters, als GOSSEC, MEHUL, GRETRY, CHERUBINI en anderen. Sedert deszelfs oprigting zijn in het *Conservatoire* te Parijs meer dan 2000 toonkunstenaars, zangers en zangeressen gevormd geworden.

CONSIGNATIE, Lat. *Consignatio*, beteekent in de koopmanstaal toezending van goederen aan iemand voor rekening van den afzender, die gewoonlijk twee derden of de helft der waarde op dengenen trekt, aan wien de goederen geconsigneerd zijn, die daarentegen ook gemeenlijk de assurantie der lading bezorgt.

CONSISTORIE, Lat. *Consistorium*, van *consistere*, bij elkander

zijn, is eene kerkelijke vergadering, maar de benaming nogtans van wereldlijken oorsprong, namelijk van den raad der Romeinsche Keizers, die *Consistorium principum* genaamd was. Toen na de bekeering van CONSTANTIJN de geestelijkheid meer gezag verkreeg, en den bisschoppen een regtsgebied in geestelijke zaken werd toegekend, nam de geestelijke regering (hierarchie) den vorm en de benaming der wereldlijke aan, en dus ook die van Consistorie voor de vergaderingen, in welke wegens de belangen der kerk geraadpleegd werd. Zoo heet ook nog de vergadering der Kardinalen, met den Paus als voorzitter, Consistorie, en welke zoo dikwijls gehouden wordt als hij goedvindt; in zoodanig Consistorie worden alle zaken verhandeld, die de kerkelijke huishouding betreffen. Na de hervorming werden ook in Protestantsche landen Consistoriën ingevoerd, die in sommige plaatsen hetzelfde zijn met de kerkeraden.

CONSONANTEN zijn medeklinkers, namelijk zoodanige letters, die slechts in verband met een' der vokalen of klinkers kunnen uitgesproken worden.

CONSPIRATIE, Lat. *Conspiratio*, zamenspanning tot slechte oogmerken, is hetzelfde als *Conjuratie*.

CONSTABLE is in Engeland een geregtspersoon, belast met het handhaven der goede orde bij groote volksverzamelingen, het herstellen der rust bij opschuddingen, het in hechtenis nemen van op heeter daad betrapte misdadigen, enz. De Constables worden jaarlijks, volgens herkomstig gebruik, door de gemeenten verkozen, en ieder is verpligt op zijne beurt dit ambt een jaar lang zonder belooning waar te nemen, of op zijne verantwoordelijkheid door een' ander (*deputy Constable*) te laten waarnemen. Zij voeren ten teeken van ambtsgezag een' houten staf van drie of vier voeten lengte, met het gekroonde koninklijke wapen. Te Londen zijn 213 door den Staat bezoldigde Constables aangesteld, onder den naam van *Police-officers*.

CONSTANS (FLAVIUS JULIUS), derde zoon van CONSTANTIJN I, geboren in 320, kreeg na den dood zijns vaders in 337 Italië, Afrika, Illyrië, Gallië, Spanje en Britannië tot zijn deel, hetwelk hem door zijn' broeder CONSTANTIJN II vruchteloos betwist werd (zie CONSTANTIJN II). Doch MAGNENTIUS te Autun zich tot Keizer opgeworpen hebbende, vlugtte CONSTANS naar Spanje, waar hij door de zendelingen van den overweldiger in de Pyreneën werd om het leven gebragt in 350. = (FLAVIUS), zoon van CONSTANTIJN III en GREGORIA, geb. in 630, werd na het verdrijven van HERACLEONAS tot Keizer van het Oosten uitgeroepen. Dit monster bezat, bij alle denkbare ondeugden, geene enkele deugd; zijn' broeder THEODOSIUS liet hij in een klooster steken en vermoorden, en hield zich bezig met vrouwenschennis, het spitsvondig uitpluizen van ketterijen en geldschrapen, terwijl de Saracenen zich meester maakten van een groot gedeelte zijner Staten; zijn leger geslagen en hij zelf ter naauwernood de handen des vijands ontkomen zijnde, trok hij met het overschot zijner krijgsmagt naar Rome, waar hij door den Paus VITELLIANUS met welwillendheid ontvangen werd, alzoo hij voorgaf den keizerlijken zetel wederom naar Rome te willen overbrengen; maar naauwelijks was hij vijf dagen in de stad geweest, toen hij met 20,000 soldaten op alle kerken aanviel en dezelve van alle kostbaarheden beroofde. Met dezen buit trok hij naar Napels, waar hij zich wederom aan alle gruwelen en ongebondenheden overgaf. Nadat hij ruim 25 jaren lang zijne afschuwelijke rol gespeeld had, sloeg eindelijk het uur der vergelding; in 668 werd hij in het bad vermoord.

CONSTANT (BENJAMIN), geboren te Lausanne in 1767, was afkomstig uit een door de herroeping van het edict van Nantes in 1685 verdreven Fransch Protestantsch geslacht; zijn vader keerde in 1791 naar Frankrijk terug, en † in 1812 als weder genaturaliseerd Fransch burger. BENJAMIN werd in het Carolinum te Brunswijk opgevoed, en leide zich toe op de regtsgeleerdheid. In het begin der omwenteling begaf hij zich naar Parijs, en nam een werkzaam aandeel in het regelen der openbare aangelegenheden, op welke hij geen geringen invloed bekwam, zoowel door zijne vurige redevoeringen als gretig gelezen wordende wijsgeerig-staatkundige geschriften, die BONAPARTE, toen hij Eerste Consul geworden was, een doorn in het vleesch waren, weshalve den schrijver onder de hand een' *Consilium abeundi* werd medegedeeld, die in 1802 met Mevrouw DE STAEL op reis ging, en zich vervolgens te Göttingen bezig hield met het beöefenen der Duitsche letterkunde en het schrijven van zijn voortreffelijk werk, *De la Religion considérée dans sa source, ses formes et ses dévéloppemens*, in 1824 te Parijs gedrukt. In 1814 kwam hij weder te Parijs, en gedroeg zich als een ijverig voorstander van de zaak der BOURBONS; doch bij de terugkomst van NAPOLEON zocht deze hem te winnen, maakte hem Staatsraad en liet hem medearbeiden aan de Constitutie van het Meiveld, welke hij ook in verscheiden schriften ijverig verdedigde. Na de vervoering van NAPOLEON naar S. Helena en de terugkomst van LODEWIJK XVIII ging CONSTANT naar Brussel, doch kwam in het laatst van 1816 in Parijs terug, en werd in 1819 benoemd tot lid van de kamer der afgevaardigden, in welke hij zich als een warm voorstander der vrijheid tegen alle willekeurige maatregelen gedragen heeft, tot de omwenteling van 1830 en den val van KAREL X toe, na welken tijd hij door ongesteldheid van het staatstooneel werd afgeroepen, schoon hij voor het eerst met een aanzienlijk staatsambt was bekleed geworden. † den 8 December 1830. Men heeft zijne uitstekende verdiensten als letterkundige en staatsman regt laten wedervaren, schoon zelfs zijne vrienden van oordeel zijn dat hij niet van onstandvastigheid in zijne grondbeginselen is vrij te pleiten.

CONSTANTIA, vrouwennaam, beteek. in het Latijn *Standvastigheid*. = heette de tweede gemalin van ROBERT, Koning van Frankrijk, dien Paus GREGORIUS V gedwongen had zijne eerste gemalin BERTHA te verstooten. Deze tweede gemalin was schijnheilig en wreed, verbitterde het leven van haren goedhartigen gemaal, en liet HUGUES DE BEAUVOIR, den eenigen vertrouwden vriend van den ongelukkigen ROBERT, vermoorden. † te Melun in 1032. Zij was eene dochter van WILLEM V, Graaf van Arles en Provence, en begunstigde de Troubadours. = , Koningin van Sicilië, nageboren dochter van ROGIER I, huwde in 1185 met HENDRIK VI, zoon van den Keizer FREDRIK BARBAROSSA, verkreeg eerst in 1194 het Rijk der beide Siciliën, hetwelk haar neef TANCREDO haar betwist had. Het despotismus van HENDRIK VI ondragelijk geworden zijnde voor zijne onderdanen, begunstigde CONSTANTIA uit al haar vermogen hunnen opstand, en na den dood van haren gemaal, dien zij door vergift zou bespoedigd hebben, verdreef zij alle Duitsche krijgsoversten uit Sicilië, die hij medegebragt had. † in 1198. = , Koningin van Sicilië, dochter van den Koning MANFREDO en BEATRIX VAN SAVOYEN, huwde in 1261 met Don PEDRO VAN ARRAGON, en werd Koningin in 1283, na de bekende Siciliaansche vesper. De zachtheid en wijsheid van hare regering deed allengs de stormen bedaren, die Sicilië beroerden. † in 1297 te Rome, waarheen zij zich begeven had om van Paus BENEDICTUS VIII ontheffing te verzoeken van het interdict, onder hetwelk hare onderdanen reeds 15 jaren gezucht hadden. = , een landgoed aan de kaap De Goede Hoop, achter den Tafelberg, in 1680 aangelegd door den Gouverneur SIMON VAN DER STEL, waar de beroemde Constantiawijn wast. = CASTRA, oude benam. van *Coutances*, in Frankrijk. = (FLAVIA JULIA VALERIA), zuster van CONSTANTIJN I en gemalin van LICINIUS, was eene schoone, deugdzame en verstandige vorstin, die veel op haren broeder vermogt ten voordeele der Arianen, maar hem toch niet wederhouden kon, nadat hij haren' gemaal had laten ter dood brengen, ook haren eenigen twaalfjarigen zoon LICINIANUS aan zijne staatzucht op te offeren. † in 329.

CONSTANTIJN, mansnaam, beteekent in het Latijn (*Constantinus*) de *Standvastige*. = PAULOWITZ, tweede zoon van PAUL I, Keizer van Rusland, geboren den 9 Mei 1779, onderscheidde zich in den veldtogt van SUWAROW in 1799 door eene aan vermetelheid grenzende dapperheid; zijn vader beloonde zijne verdiensten met den titel van Cesarewitz; in 1805 bewees hij in den slag van Austerlitz aan het hoofd der Garden zijn' onverschrokken heldenmoed. In 1812, 1813 en 1814 verzelde hij zijn' broeder Keizer ALEXANDER op al zijne veldtogten, woonde het Congres van Weenen bij, en bekwam van Keizer FRANS een kurassiersregiment. Hierop regelde hij de zaken van het nieuwe koningrijk Polen, werd tot militairen Gouverneur en Generalissimus der Poolsche troepen en tot Afgevaardigde op den laatsten rijksdag benoemd. Den 2 April 1820 werd hij van zijne gemalin JULIANE HENRIETTE ULRIKE, (ANNA FEODOROWNA), Prinses van Saksen-Coburg, zuster van LEOPOLD, tegenwoordigen zet-Koning der Belgen, gescheiden, en hertrouwde den 24 Mei 1820, onder goedkeuring des Keizers, met de Poolsche Gravin JOANNA GRUNDZINSKA, naderhand Vorstin VAN LOWICZ. CONSTANTIJN had reeds bij het leven zijns broeders, bij eene geheime acte den 14 Jan. 1822 afstand gedaan van de troonopvolging. Toen ALEXANDER den 1 Dec. 1825 gestorven was, werd CONSTANTIJN wel tot den troon geroepen, maar hij bleef bij zijn' gedanen afstand volharden, en de Grootvorst NICOLAAS beklom den troon van Rusland en van het koningrijk Polen; zijn broeder CONSTANTIJN was tegenwoordig bij deszelfs krooning in Moskow den 3 Sept. 1826, en bleef zijne residentie houden te Warschau, tot de opstand der Polen in Nov. 1830 hem noopte naar Petersburg te vertrekken. In het volgende jaar verzelde hij het Russische leger, hetwelk Polen inrukte, om den opstand te dempen, doch † te Witepsk den 27 Junij 1831 aan de Cholera.

CONSTANTIJN. *Oost-Romeinsche Keizers van dezen naam.* = I (CAJUS FLAVIUS VALERIUS AURELIUS CLAUDIUS CONSTANTINUS), zoon van CONSTANTIUS CHLORUS en HELENA, geb. te Naissa in 274, werd opgevoed aan het hof van DIOCLETIANUS, die hem als gijzelaar behield, toen hij zijn' vader tot mederegent verheven had. Nadat DIOCLETIANUS en MAXIMIANUS de regering hadden nedergelegd, vlugtte CONSTANTIJN naar zijn' vader in Britannië, om de vervolgingen van GALERIUS te ontgaan. Na den dood zijns vaders in 306 werd CONSTANTIJN door de soldaten tot Keizer uitgeroepen, nam de landen zijns vaders in bezit, verloste Gallië van de strooperijen der Franken en behaalde verscheiden overwinningen op hen. Daarop trok hij te veld tegen MAXENTIUS, die zich met MAXIMINUS tegen hem verbonden had, en sloeg hem den 28 October 312 onder de muren van Rome; MAXENTIUS verdronk in den Tyber, en CONSTANTIJN trok den volgenden dag Rome zegepralende binnen. Hij stelde de gevangenen in vrijheid, welke MAXENTIUS onregtvaardig in den kerker had laten

werpen, en schonk allen vergiffenis, die partij tegen hem gekozen hadden. De Raad verklaarde hem tot Keizer en Opperpriester. In 313 vaardigde hij met zijn' schoonbroeder LICINIUS een edict uit, bij hetwelk ieder vrijheid verleend werd om zoodanigen godsdienst te belijden als hij goedvond, en den Christenen werden de goederen terug gegeven, welke men hun gedurende de vervolging ontnomen had; zij mogten niet meer vervolgd en van de openbare ambten uitgesloten worden. LICINIUS begon evenwel de Christenen wederom te vervolgen, en nam eene vijandige houding aan jegens CONSTANTIJN; beide Keizers trokken in 314 tegen elkander te veld; doch LICINIUS werd in Pannonië geslagen, en vroeg den vrede, dien hij echter wederom verbrak; hij werd andermaal geslagen, gevangen en op bevel van CONSTANTIJN gedood. In 325 was CONSTANTIJN alleen meester van het geheele Romeinsche Rijk. Zijne voornaamste zorg was de uitbreiding van het Christendom, of liever het vermeerderen van het gezag der bisschoppen, door het bijeenroepen van het Concilie te Nicea. Vervolgens verplaatste hij den zetel des Rijks naar Byzantium, welke stad door SEVERUS bijkans geheel verwoest was, doch door CONSTANTIJN wederom opgebouwd en merkelijk verfraaid werd. De nieuwe stad, die naar hem den naam Konstantinopel bekwam, werd de mededingster van Rome; alle rijkdom en welvaart vloeide derwaarts heen, en oud-Rome, de voormalige hoofdstad der wereld, verviel tot onbeduidendheid; geheel Italië verkeerde in eene woestijn; de paleizen stonden eenzaam en verlaten, welke de meesters der wereld eertijds gebouwd hadden, en allerwege heerschten kommer en gebrek, waar voormaals weelde en overvloed werden aangetroffen. CONSTANTIJN verdeelde het Rijk in vier deelen, welke hij door vier Prefecten liet besturen, besteedde meer geld aan het bouwen van kerken en kloosters dan aan middelen tot verdediging des Rijks tegen de invallen der Barbaren, bemoeide zich meer met de nietige kettergeschillen der bisschoppen dan met de eigenlijke regering, in welke hij misslag op misslag beging; de laatste was dat hij op het einde van zijn leven bij uitersten wil het Rijk onder zijne drie zonen CONSTANTIJN, CONSTANS en CONSTANTIUS verdeelde. Zijn einde voelende naderen, liet hij zich doopen en † te Achyron den 22 Mei 337. De geestelijken gaven hem den naam van DEN GROOTEN, en de Grieken en Russen tellen hem nog onder hunne kerkheiligen; maar anderen kunnen weinig grootheid in CONSTANTIJN vinden, die door het verplaatsen van den Rijkszetel naar Thracië den eersten steen afbrak van het Romeinsche staatsgebouw, en daardoor als het ware het teeken gaf ter verdere slooping; het Christendom beleed hij klaarblijkelijk meer uit staatkunde dan uit overtuiging, en zijne heiligheid blijkt ook niet zeer in het laten vermoorden van zijn' schoonbroeder LICINIUS, zijn' neef LICINIANUS, zijn' schoonvader MAXIMIANUS, zijn' eigen zoon CRISPUS en zijne gemalin FAUSTA: zulk een' bloedheilige moge vereeren, wie in staat is het laffe monnikensprookje te gelooven van het luchtverschijnsel, dat hem in leesbare letters de overwinning op MAXENTIUS zou voorspeld hebben. = II (CLAUDIUS FLAVIUS JULIUS CONSTANTINUS), oudste zoon van den voorg., geb. te Arles in 316, bekwam bij de rijksverdeeling na den dood zijns vaders in 337 Gallië, Spanje en Britannië voor zijn aandeel. Zich verbeeldende dat zijn broeder CONSTANS boven hem bevoordeeld was, trok hij tegen hem op; in een' veldslag bij Aquilea in 340 kreeg hij de nederlaag, werd gedood en zijn lijk in de Alsa geworpen. = III was slechts gemeen soldaat, toen de Romeinsche legioenen in Britannië in 407 hem tot Keizer uitriepen. In het eerst wist hij zich in zijne nieuwe waardigheid te handhaven, en het krijgsgeluk liep hem zoodanig mede, dat HONORIUS beloven moest hem als mederegent te zullen erkennen; doch door dezen belegerd in Arles, was hij genoodzaakt na vier maanden zich over te geven. HONORIUS liet hem in 411 met zijn' zoon JULIANUS ter dood brengen. = IV (POGONATUS), zoon van CONSTANS II, beklom in 668 den troon met zijne beide broeders TIBERIUS en HERACLIUS, wien hij den neus afsnijden en de oogen liet uitsteken, waarna zij heimelijk ter dood gebragt werden. De Saracenen Konstantinopel te water belegerd hebbende, liet hij door duikers hunne schepen onder water in den brand steken door middel van het zoogenaamde Grieksche vuur, hetwelk CALLINICUS had uitgevonden, en dat door geen water te blusschen was, waardoor de vijandelijke vloot vernield werd. Zeven jaren lang herhaalden de Saracenen telkens vruchteloos hunnen aanval, en werden eindelijk tot den vrede genoodzaakt. CONSTANTIJNS ijver voor de regtzinnigheid wordt zeer geprezen door de kerkelijke geschiedschrijvers; in 681 deed hij het zesde Concilie te Konstantinopel vergaderen, door hetwelk het gevoelen der Monothelieten veroordeeld werd. † in 685. = V (COPRONYMUS), geboren te Konstantinopel in 718, was de zoon en in 741 de opvolger van LEO DEN ISAURIËR, en staat in de kerkelijke geschiedenis met eene zwarte kool geteekend, omdat hij de beelden uit de kerken verbande, weinig achting had voor de H. reliquiën en de heerschzucht der geestelijken in toom hield. Natuurlijk werden de nadeelen, welke hij leed in den oorlog tegen de Saracenen en de Bulgaren op rekening gesteld van zijne goddeloosheid, en zijn dood aan het kond vuur in zijne beide beenen op den 1 September 775 als eene Godsstraf aangemerkt. Onder zijne regering werd Rome in 752 bedreigd door de Longobarden; Paus STEPHANUS II riep de hulp in van PEPIJN DEN KORTEN, die zich tot Koning van Frankrijk had opgeworpen (zie CHILDERIC III), de Longobarden uit het Exarchaat van Ravenna verdreef en hetzelve aan den Paus schonk: van dat tijdstip af was Rome voor het Oostersche Rijk verloren en de wereldlijke magt van den Paus gegrondvest. = VI (PORPHYROGENITUS), geboren te Konstantinopel in 771, was in 780 de opvolger van zijn' vader LEO IV, onder de voogdijschap van zijne moeder IRENE, eene trotsche en heerschzuchtige vrouw, die, toen hij bij zijne meerderjarigheid de regering aanvaard had, hem in de gevangenis liet werpen en de oogen uitsteken: † eenige dagen daarop in 797, waarna zij zich wederom van de regering verzekerde. Zie IRENE. = VII (PORPHYROGENITUS), geboren te Konstantinopel in 905, was de zoon van LEO DEN WIJZEN, beklom den troon in 916 onder de voogdijschap van zijne moeder ZOË. Bij zijne meerderjarigheid liet hij zijne gemalin op zijn' naam regeren, die de ambten en waardigheden verkocht, het volk door belastingen uitmergelde en verdrukte, terwijl haar gemaal zijn' tijd besteedde met lezen, schrijven en teekenen; verscheiden zijner werken zijn naderhand gedrukt geworden en inderdaad voor de geschiedenis van het Oostersche Rijk zeer belangrijk. Uit ongeduld om aan de regering te komen, gaf zijn zoon ROMANUS hem vergift in, doch hij braakte het weder uit, en † een jaar daarna in 959. = VIII, zoon van BASILIUS DEN MACEDONIËR, wordt door eenige schrijvers niet gerekend onder de Oostersche Keizers van dezen naam, omdat hij omstreeks 878 vóór zijn' vader stierf. = IX, zoon van ROMANUS, beklom in 976 den troon met zijn' broeder BASILIUS III, die het meeste gezag uitoefende tot zijn' dood toe in 1025. CONSTANTIJN regeerde nog drie jaren alleen, of liever pleegde onder den keizerlijken titel allerlei gruwelen en onregtvaardigheden. † in 1028. = X (MONOMACHUS) verkreeg de keizerlijke kroon in 1042, door zijn huwelijk met de Keizerin-weduwe ZOË. Hij was overgegeven aan den drank en alle vuige wellusten. Onder zijne krachtelooze regering vermeerderde de magt der Seldschukische Turken, die naderhand voor het Grieksche Keizerrijk zoo verderfelijk werd. = XI (DUCAS) was in 1059 de opvolger van IZAAK COMNENUS, die hem geädopteerd had. † in 1067. De verwoestende invallen der Uzen en hevige aardbevingen kenmerkten alleen de korte regering van dezen deugdzamen, maar wispelturigen Keizer. = XII, zoon van den voorg., wordt niet onder de Keizers gerekend, dewijl hij nimmer den troon beklom, maar zich vrijwillig onderwierp aan BOTANIATES, toen zijn broeder MICHAEL afstand gedaan had in 1078. Hij deed naderhand wel eenige pogingen om de kroon te bekomen, maar werd dadelijk gevangen genomen en in een klooster gestoken, waaruit ALEXIS COMNENUS hem verloste. = XIII (PALEOLOGUS of DRACOSES), zoon van MANUEL II, geboren te Konstantinopel in 1403, was in 1449 de opvolger van zijn' broeder JOANNES PALEOLOGUS en de laatste Keizer van Konstantinopel, want tot op de hoofdstad na, en eenige kleine steden in Morea, was het Oostersche Rijk gesmolten. Hij was de braafste en dapperste vorst, die immer den troon van het Oosten beklommen had; maar hij regeerde over eene laffe natie, zonder veerkracht en vaderlandsliefde, wier nietige en rampzalige haarkloverijen over theologische spitsvondigheden, beeldendienst en beeldenstorm, ketterijen en dergelijke dwaasheden het rijk op den rand van den afgrond gebragt hadden, waarin het met hem verzonk. MOHAMED II belegerde Konstantinopel met 300,000 man te land en eene vloot van 400 galeijen te water. CONSTANTIJN had slechts eene krijgsmagt van 6000 soldaten en 2000 man Venetiaansche en Genuesche hulpbenden, onder het bevel van den dapperen GIUSTINIANI; met deze zwakke bezetting had hij de hoofdstad 58 dagen lang verdedigd, toen zij den 29 Mei 1453 stormenderhand door de Turken werd ingenomen, nadat de ongelukkige Keizer met het zwaard in de hand op de bres gesneuveld was. Sedert is Konstantinopel de hoofdstad en regeringszetel des Turkschen Rijks gebleven, zonder dat eene der Christenmogendheden ooit eenige poging heeft aangewend om dezelve te herwinnen. Het schijnt veeleer eene stilzwijgende overeenkomst der Europesche staatkunde de Ottomannen in het bezit derzelve te handhaven tegen al wie dit zou willen ondernemen.

CONSTANTIJN. *Koningen van Schotland van dezen naam.* = I volgde in 458 zijn' broeder DONGARD op den troon, en † in 479, verfoeid door zijne onderdanen om zijne wreedheid en tirannij. = II was in 858 de opvolger van zijn' broeder DONALD I, en sneuvelde in een gevecht tegen de Denen in 874. = III, zoon van ETHUS, verving in 904 DONALD II en deed afstand van den troon, na de Engelschen geslagen te hebben, die de provinciën Cumberland en Westmooreland hem ontnomen hadden, begaf hij zich in een klooster en † in 943. = IV, zoon van CULLEN, overweldigde den troon na den dood van KENNETH III in 994, doch werd verdreven door den natuurlijken broeder des vorigen Konings, en om het leven gebragt in 995.

CONSTANTINA (FLAVIA JULIA), oudste dochter van CONSTANTIJN I, huwde in 335 met HANNIBALIANUS, die kort daarna sneuvelde, en werd vervolgens door haren broeder CONSTANS in 341 gehuwd aan GALLUS. Deze trotsche, hebzuchtige en wreede vorstin spoorde haren zwakken gemaal van de eene misdaad tot de andere aan, zelfs tot een' aanslag tegen den troon; maar CONSTANS, hiervan onderrigt,

liet hem in 344 om het leven brengen, en CONSTANTINA ontkwam hare straf door een' tijdigen natuurlijken dood.

CONSTANTINE is eene provincie, met eene stad van denzelfden naam, in den voormaligen roofstaat Algiers, op de Barbarijsche kust; zij is verdeeld in drie districten, namelijk Constantine, Bona en Tabessa. Het landschap is zeer vruchtbaar. De hoofdstad ligt aan den voet van een' berg, heeft een versterkt kasteel en is tamelijk wel bevolkt. In 1757 heeft zij door eene aardbeving veel geleden.

CONSTANTINUS, Paus, geboren in Syrië, werd den 25 Maart 708 tot opvolger verkoren van SYSINNIUS. In het eerste jaar zijner regering onderwierp FELIX, Aartsbisschop van Ravenna, zich aan den Roomschen Stoel, doch had er weldra berouw van, herriep zijne onderwerping en verdedigde openlijk de onafhankelijkheid van zijnen Stoel. De Paus beklaagde zich hierover bij Keizer JUSTINIANUS, die terstond den Aartsbisschop en andere geestelijken liet vatten en in ketenen naar Konstantinopel voeren, waar allen ter dood gebragt werden, behalve FELIX, dien de Keizer de genade bewees van hem de oogen te laten uitsteken en naar Pontus in ballingschap verzond. JUSTINIANUS gebood hierop den Paus naar Konstantinopel te komen, waar hij met veel onderscheiding ontvangen en overgehaald werd om de vijf canons van het concilie *in trullo*, die door Paus SERGIUS in 691 verworpen waren, goed te keuren, waarna hij van den Keizer vrijheid kreeg om wederom naar Rome te keeren. † den 8 April 715. = AFRICANUS, geboren te Carthago, bloeide op het einde der XI eeuw, was een beroemd wijsgeer en geneeskundige, en deed 40 jaren lang groote reizen; hij bezocht Babylon, Indië, Aethiopie en Egypte. Bij zijne terugkomst in Europa werd hij Lijfarts van ROBERT, Hertog van Salerno; doch het hofleven hem niet behagende, ging hij in 1086 in het klooster op den berg Cassino, en werd Benedictijner monnik; hier leide hij den grond tot de naderhand zoo beroemd geworden Salernitaansche school, en was de eerste, die de Arabische en Grieksche geneeskunde wederom in Italië bekend maakte. Zijne werken, in 2 deelen fol. te Bazel in 1536 gedrukt, behelzen meest vertalingen van Arabische schriften.

CONSTANTIUS I (FLAVIUS VALERIUS CONSTANTIUS CHLORUS), geboren in Moesië omstreeks 250, onderscheidde zich vroegtijdig door zijn' moed, zijne wijsheid en zijne deugden; hij bekwam de landvoogdijschap van Dalmatië, en werd in 292 tot Caesar benoemd door DIOCLETIANUS, dien hij de Sarmaten had helpen bedwingen. Door den Keizer genoodzaakt zijne gemalin HELENA te verstooten, hertrouwde hij met THEODORA, dochter van MAXIMIANUS, mederegent van DIOCLETIANUS, en kwam, na den afstand van dezen laatsten in 305, aan het Rijk met GALERIUS MAXIMIANUS. Na verscheiden overwinningen behaald te hebben op de Bretons en de Germanen, voerde hij den oorlog in Britannië en † te York in 306, verscheiden kinderen nalatende, onder welke zijn oudste zoon onder den naam van CONSTANTIJN DEN GROOTEN in de geschiedenis de meeste vermaardheid bekomen heeft. = II (FLAVIUS JULIUS CONSTANTIUS), tweede zoon van CONSTANTIJN, geboren te Sirmisch in 317, werd in 337 Keizer met zijne broeders FLAVIUS CLAUDIUS CONSTANTINUS en FLAVIUS JULIUS CONSTANS; hij bekwam voor zijn aandeel het Oosten, Thracië en Griekenland. In 338 trok hij te veld tegen de Perzen, die Nisibi belegerd hadden, en noodzaakte hen dit beleg op te breken; doch de Perzen, op hunne beurt overwinnaars, vernielden zijne legers. Inmiddels had MAGNENTIUS zich in het westen tot Keizer opgeworpen en met VETRANIO de Staten van CONSTANTIJN II en CONSTANS gedeeld. CONSTANTIUS trok tegen beide overweldigers te veld en overwon beiden. In 353 werd CONSTANTIUS meester van het geheele Rijk. Zijne regering was eene aaneenschakeling van kettertwisten, conciliën, binnenlandsche beroerten en oorlogen. † te Mopsueste, den 5 October 361.

CONSTANZ, eertijds Costnitz genaamd, ligt in het groothertogdom Baden, aan het meer van Constanz of de Bodensee, en is gedeeltelijk versterkt; de stad en hare beide voorsteden zijn door eene brug over den Rijn met elkander verbonden en door naauwelijks 4500 inwoners bevolkt. Het oude bisschoppelijke paleis en de Domkerk zijn voortreffelijke gebouwen in den Gothischen stijl. Constanz is in de kerkelijke geschiedenis merkwaardig wegens het aldaar van 1414 tot 1418 gehouden Concilie, door hetwelk drie pausen afgezet en twee ketters tot den brandstapel veroordeeld werden (zie SIGISMUNDUS, HUSS (JOANNES), PRAAG (HIERONYMUS VAN), MARTINUS V). In 1803 werd het bisdom Constanz geseculariseerd; de wereldlijke bezittingen vielen grootendeels aan Baden toe. In 1814 benoemde de Bisschop van Constanz (Prins-primaat) den Vrijheer VON WESSENBERG tot Coadjutor, met het regt van opvolging, even als hij in 1806 den Kardinaal FESCH tot opvolger in het Aartsbisdom Aschaffenburg benoemd had, welke magtaanmatiging men toen aan Franschen invloed toegeschreven en met de mageloosheid om zich daartegen te verzetten verontschuldigd had; maar door de bevestiging der benoeming van den Coadjutor geraakte de Badensche regering in geschil met den Paus, en toen de Prins-primaat inmiddels gestorven was, verkoos het Domkapittel WESSENBERG tot Vicaris, en gaf den Paus hiervan kennis, die dit zeer kwalijk nam; WESSENBERG begaf zich naar Rome, om de zaak met den H. Stoel te schikken, doch keerde onverrigter zake terug. De Badensche regering gebood hierop WESSENBERG met de uitoefening van zijne ambtsverrigtingen voort te gaan, en zich verder aan den Paus niet te storen. Het gevolg was dat alle gemeenschap tusschen Constanz en Rome in geestelijke zaken ophield, en Constanz sedert in het kerkelijke op zich zelf staat.

CONSTELLATIE, Lat. *Constellatio* (van *Stella*, ster), zamenstand der sterren, gelijk de conjunctie en oppositie der planeten, is eene verzameling van sterren, welke de Ouden volgens derzelver schijnbare grootte in zes klassen verdeeld en tot 48 verzamelingen of constellatiën gebragt hebben; voor elke dezer constellatiën hebben zij een beeld uitgedacht, en de plaats der enkele sterren, binnen den omtrek van zoodanig beeld vallende, door de benaming van dat beeld aangeduid. Zie STERREBEELD, ZODIAK, enz.

CONSTITUTIE, Lat. *Constitutio*, van *constituere*, inrigten, bepalen, is de inrigting eener zaak, waardoor zij eene bepaalde gedaante of gesteldheid bekomt; zoo noemt men de ligchamelijke gesteldheid van den mensch eene sterke of zwakke Constitutie; sommige pauselijke bullen heeten ook Constitutiën. In de staatstaal vooral heeft dit woord sedert eene halve eeuw eene soort van staatkundige tooverkracht; met alle onrustige bewegingen, beroeringen, opstanden en omwentelingen is hetzelve ten naauwste verwant; er is welligt geen woord, dat meer algemeen gebezigd wordt, en omtrent welks beteekenis men het echter minder eens is, dan het woord Constitutie, dat, afgetrokken, elke staatswet, grondwet, staatsregeling, regeringsvorm (hoedanige ook) beteekent, hetzij dezelve in een Rijk of Staat voorhanden is, of, gelijk na omwentelingen, ontworpen wordt; de eene houdt de bestaande orde van zaken voor eene Constitutie, bij den anderen is zij eene nog te scheppen zaak; deze wil haar van de regering ontvangen, gene uit den chaos van het omvergeworpen gezag er zelf eene naar zijn' smaak zamenlappen, die wederom geheel niet naar den smaak van een' derden uitvalt, wiens arbeid, zoo hij zelf handen aan het werk slaat, door de naburen als een overlast wordt aangemerkt, dien zij oordeelen niet te moeten dulden, en, als zij de sterksten zijn, hem beletten. Onder al dit wroeten en woelen wordt de natie, die het *wezenlijk* goede verwerpt, om het *schijnbaar* betere *misschien* te bekomen, in kostbare en verderfelijke oorlogen gewikkeld, gaat te gronde, heeft mogelijk eene Constitutie naar haren zin, maar — geen brood!

CONSTRUCTIE, Lat. *Constructio*, bouw, zamenstelling, zamenvoeging, is eene uitdrukking, die van de inrigting der gebouwen, schepen of andere kunstig zamengestelde voorwerpen ontleend is: men zegt dus overdragtelijk constructie van eene rede, van een vers, enz.; in de wiskunde geschiedt de constructie aanschouwelijk door figuren, in de redekaveling door zamenvoeging der denkbeelden.

CONSUBSTANTIATIE, van *cum*, met, en *Substantia*, eene op zich zelve staande zaak, is zoo veel als medezelfstandigheid, namelijk het gelijk bestaan van twee of meer onderscheiden zelfstandigheden tot een en hetzelfde geheel vereenigd. Deze vereeniging kan op verschillende wijzen gedacht worden, namelijk: 1) stoffelijk, als aan elkander gewassen tweelingen, of de gelijke aanwezigheid van de zwavel en het kwik in den cinaber, en, zoo men wil, ook van ziel en ligchaam in den mensch, waarbij trouwens eerst de zelfstandigheid der eerste, als iets onstoffelijks, zou moeten bewezen worden; 2) verstandelijk, als regtvaardigheid en gestrengheid, of onregtvaardigheid en gestrengheid, waarheid en onwaarschijnlijkheid, of leugen en waarschijnlijkheid, enz. 3) hyperverstandelijk, gelijk de drieëenheidsleer der godgeleerden, die tot het gebied des stelligen geloofs behoort, en dienvolgens zonder bewijs aangenomen wordt, maar, zelfs als ideaal, buiten den bevattingskring der philosophie ligt.

CONSUL. Deze waardigheid was bij de oude Romeinen de hoogste in den Staat; na de uitdrijving der TARQUIJNEN en de afschaffing van het koningschap berustte de opperste magt bij den Raad met twee Consuls aan het hoofd, die jaarlijks nieuw verkozen werden. Zij beriepen de volks- en raadsvergaderingen, van welke zij voorzitters waren, en bragten de besluiten ten uitvoer. In den oorlog voerden zij het opperbevel over het leger en benoemden de onderbevelhebbers. Was de Staat in gevaar, dan hadden de Consuls eene onbepaalde magt, en konden, zonder het volk te raadplegen, enkelen overheidspersonen een onbeperkt gezag verleenen; zij gaven gehoor aan de vreemde gezanten, verklaarden oorlog en sloten vrede, hadden het opzigt over de schatkist, over de provinciën en, vóór de aanstelling der Praetors, over de geheele regtspleging. Bij hunne ambtsverrigting zaten zij op den prachtigen curulischen zetel (*Sella curulis*) en hadden een' ivoren staf (*Scipio eburneus*) in de hand, waren gekleed in eene witte met purper geboorde toga (*Toga praetexta*) en gingen verzeld door twaalf Lictoren, die de bondelbijlen (*Fasces*) droegen. Zoo hadden zij koninklijke magt en koninklijk aanzien zonder koninklijke benaming. Hunne aanstelling geschiedde met groote plegtigheid, en even zoo plegtig leiden zij bij het einde des jaars hun ambt neder. Van het jaar 245 na Romes bouwing of 509 jaren vóór J. C. tot op den slag van Actium 31 jaren vóór J. C., dus bijna vijf eeuwen, werd Rome en de geheele Romeinsche Staat (uitgezonderd gedurende het driejarig bewind der Tienmannen 450 jaren vóór J. C.) onafgebroken door Consuls geregeerd, en zelfs na de

verheffing van Octavianus tot Keizer onder den naam van Augustus en de wederinvoering van een' monarchalen regeringsvorm, liet men de waardigheid van Consul wel voortduren, maar hun aanzien en hunne magt vervielen hoe langer hoe meer, zoo zelfs, dat eindelijk de overmoedige Caligula er den spot mede dreef door zijn paard tot Consul te benoemen. De beide eerste Consuls waren Lucius Junius Brutus en Lucius Tarquinius Collatinus. Het Consulschap werd afgeschaft door Keizer Justinianus in 541; Keizer Justinus wilde hetzelve herstellen en maakte zichzelven Consul, maar hij kreeg geene opvolgers, en het Consulschap bleef in vergetelheid, tot op den 9 November 1799 de Directoriale regering in Frankrijk omvergeworpen, en een driemanschap onder de benaming van Consuls ingevoerd werd; drie verkiesbare Consuls, Bonaparte, Cambacérès en Lebrun, elk met een jaarlijksch inkomen van 500,000 Franken, bekwamen voor tien jaren de uitvoerende en bijna onbepaalde magt, genoegzaam op den Oud-Romeinschen voet; maar reeds den 2 Augustus 1802 werd Bonaparte Consul voor zijn leven verklaard, en hem grooter magt toegestaan dan de Romeinsche Consuls ooit bezeten hadden; hij had het regt van zijn' opvolger te verkiezen en de beide andere Consuls voor te slaan, de geheele regering was aan zijn welbehagen gesteld en alle geregtshoven zoowel als andere collegiën en ligchamen van bestuur werden aan zijne willekeur onderworpen, en de beschikkingen over de staatsinkomsten aan zijn goedvinden gelaten. Zoo bezat de eerste Consul koninklijk aanzien en koninklijke magt, en het kostte hem slechts een' enkelen stap om zich ten troon te verheffen. Toen de Eerste Consul Keizer geworden was, werden de beide anderen Prinsen, en het consulschap, hetwelk Augustus en zijne opvolgers hadden laten voortduren, werd wederom afgeschaft. Tegenwoordig verstaat men onder de benaming van Consul een' Commissaris of gevolmagtigd' Agent van een' Staat, die in vreemde handelsplaatsen resideert, om de belangen der kooplieden zijner natie voor te staan, en zich te dien einde aan de regering der plaats of, naar den aard der omstandigheden, aan de andere Consuls te vervoegen heeft. Ook is hij regter in de handelsgeschillen, welke onder de kooplieden zijner natie op de plaats van zijn verblijf voorvallen. De oorsprong dezer Consuls is in de tijden der kruistogten te zoeken: onder andere vrijheden, welke de Italiaansche kooplieden van de kleine Christelijke Koningen en Vorsten in het Oosten bekwamen, was ook deze, dat zij tot beslissing hunner onderlinge geschillen eigen regters mogten aanstellen, die reeds destijds *Vice-comites* en *Consules* genoemd werden. Nadat deze landen door de Mohamedanen weder veroverd waren, bekwamen verscheiden Europesche Staten, bij verdrag, een soortgelijk regt van hen, en later werden ook elders op gelijken voet Consuls aangesteld, en deze voor den handel zoo nuttige inrigting meer en meer uitgebreid.

CONSULT, CONSULTATIE, Lat. *Consultatio,* Raadpleging in het algemeen, wordt meer bijzonder gezegd, wanneer in bedenkelijke omstandigheden verscheiden geneesheeren aan het krankbed geroepen worden. Van zoodanige Consultatie is echter doorgaans weinig nut voor den kranke te verwachten, want stemt de bijgekomene met den gewonen arts in gevoelen overeen, dan is gene overtollig; en zijn beiden van eene verschillende meening, dan ontstaat er somtijds een twist, die op kosten van den kranke gevoerd wordt, of hij wordt het slagtoffer van proefnemingen, waaraan men hem waagt, om een stelsel vol te houden, van hetwelk men mogelijk anders ware afgeweken. Het voornaamste nut van eene Consultatie is, dat somwijlen de kranke daardoor gerust gesteld en zijn vertrouwen in zijn' gewonen arts bevestigd wordt.

CONSUMPTIE, van *consumere*, verteren of verbruiken, wordt gezegd van alle levensnoodwendigheden, als voedsel, kleeding, brandstof, enz. De belastingen, met welke de Staat zoodanige voorwerpen bezwaart, worden consumptieve middelen genoemd, en daaronder alle accijnsen, octrooiregten, enz. begrepen, die meestal van den verkooper geheven worden; de kooper of verbruiker betaalt hem dezelve in den daarmede verhoogden prijs terug, zonder dat hij dit gevoelt of zelfs eens weet.

CONSUS was bij de Oude Romeinen de god der raadsvergaderingen; men gelooft dat hij dezelfde was als Neptunus. De feesten ter zijner eer werden *Consuales* genaamd.

CONTACT, Lat. *Contactus,* van *contingere,* aanraken; aanraking. (aanroering.

CONTARINI. *Doges van Venetië van dezen naam.* = (Domenico I), verkozen in 1043, bouwde in 1044 de door den Patriarch van Aquileja verbrande stad Grado weder op, en hernam de stad Zara, welke Salomo, Koning van Hongarijen, veroverd had. † in 1071. = (Jacopo), verkozen in 1275, toen hij reeds 82 jaren oud was, deed afstand in 1280 en † kort daarna. Onder zijne regering werd de stad Ancona genoodzaakt de heerschappij der Republiek Venetië over de Adriatische Zee te erkennen. = (Andrea), verkozen in 1367, bewees der Republiek gewigtige diensten gedurende den oorlog met de Genuezen, die in 1379 Chiozza veroverd hadden, en zelfs Venetië bedreigden; in het volgende jaar hernam hij deze stad, veroverde de Genuesche vloot en maakte hun leger krijgsgevangen. † in 1382. = (Francesco), verkozen in 1623, † in 1625. Onder zijne regering verbond de Republiek zich met Lodewijk XIII, Koning van Frankrijk, den Hertog van Savoyen en de Protestantsche Zwitsersche Cantons tegen den Keizer, die Milaan en het Walliserland bemagtigd had, en Graubunderland bedreigde. De Oostenrijkers werden in 1624 uit het Walliserland verdreven. = (Nicolo), verkozen in 1630, regeerde slechts een jaar, gedurende hetwelk Karel Gonzaga, Hertog van Nevers, door de Oostenrijkers uit Mantua verdreven werd. = (Carlo), verkozen in 1655, † in 1656. Gedurende zijne eenjarige regering behaalde Lazaro Mocenigo, Admiraal der Republiek, eene luisterrijke overwinning op de Turken in den Hellespont, onder het geschut der Dardanellen. = (Domenico II), verkozen in 1659, † in 1674. Onder zijne regering ging in 1667 Candia aan de Turken verloren. Zie Candia. = (Luigi) werd in 1676 verkozen en † in 1683. Behalve deze Doges heeft dit aanzienlijk en beroemd Venetiaansch geslacht nog verscheiden vermaarde staatsmannen, krijgshelden, kunstenaars en geleerden voortgebragt, die wij hier niet afzonderlijk vermelden, alzoo toch sommigen in andere artikels voorkomen.

CONTAT (Louise), vermaarde Fransche Tooneelspeelster, geboren in 1760, was eene kweekeling van Mad. Préville, en betrad het tooneel voor de eerste maal in 1776; in het eerst werd zij weinig opgemerkt, maar allengs ontwikkelden zich hare uitmuntende bekwaamheden in het blijspel, en zij verwierf met verscheiden rollen een' welverdienden roem. Niet alleen in Parijs, maar ook op de Fransche tooneelen in den Hage en te Amsterdam werd zij algemeen bewonderd. Gehuwd met den Heer Parny, neef van den dichter van dezen naam, verliet zij het tooneel, en † in 1813. Kort vóór haren dood had zij al hare papieren verbrand, verscheiden belangrijke aanteekeningen behelzende wegens de tooneelspeelkunst.

CONTE (Nicolas Jaques), geboren te Cenery, in Normandië, den 4 Augustus 1755, was een voortreffelijk Schilder, schei- en werktuigkundige. In 1793 werd hij lid der Commissie van geleerden, belast met de proefneming in het groot der ontleding des waters door middel van ijzer, welke tot hiertoe slechts in een' geweerloop genomen was geworden. Op het denkbeeld gekomen om de luchtballons dienstbaar te maken tot verdediging der Republiek, werd hij Directeur van het Aërostatisch Instituut te Meudon, en hierop bij het leger bevelhebber van het corps Aëronauten. Hij verzelde Bonaparte op den togt naar Egypte; te Alexandrië bragt hij in twee dagen op den Pharus ovens voor gloeijende kogels in gereedheid, waardoor de Engelschen, die anders de stad ligt hadden kunnen nemen, op een' behoorlijken afstand gehouden werden. Te Kairo rigtte hij een' telegraaph op, vormde werkplaatsen ter vervaardiging van alle noodwendigheden des legers en der hospitalen, bouwde verscheiden windmolens, vervaardigde de gereedschappen voor eene drukkerij en eene munt, leide eene kruidmakerij en geschutgieterij aan, zoo wel als fabrijken van geweerloopen, sabels en krijgsgereedschappen, mathematische instrumenten, verrekijkers en andere voorwerpen, verbeterde de bakovens en de bereiding van het brood, in één woord, zijn vernuft en zijne vlijt voorzagen in alle mogelijke behoeften des Franschen legers. Deze nuttige en werkzame man † den 6 Dec. 1805. Hij was de uitvinder van eene bijzondere soort van voortreffelijke teekenpotlooden, die uit zijne fabrijk door geheel Europa verzonden werden.

CONTI is de naam van den jongsten tak van het Huis van Condé, die een' aanvang nam met Armand van Bourbon, jongsten broeder van den Grooten Condé, geboren te Parijs in 1629; zijn vader Hendrik II, Prins van Condé, bestemde hem voor den geestelijken staat; maar na den dood zijns vaders koos hij den krijgsdienst, nam deel in de onlusten der Fronde, en voerde het bevel over het leger, op de been gebragt tegen dat, hetwelk zijn broeder gebood, die toenmaals het hof en den Kardinaal Mazarin verdedigde. Beiden vereenigden zich vervolgens tegen de Koningin en den Kardinaal; beiden werden gevangen genomen en naar Vincennes gebragt. Armand huwde bij zijn ontslag met Maria Martinozzi, nicht van den Kardinaal, en werd in 1654 Gouverneur van Guienne, vervolgens Generaal van het Fransche leger in Catalonië, Grootmeester van het Huis des Konings en in 1662 Gouverneur van Languedoc. † te Pezenas in 1666. Hij heeft zich ook onderscheiden als schrijver van eenige na zijn' dood uitgegeven werken. = (Louis Armand, Prins van), oudste zoon van den vorigen, geboren in 1661, huwde met Madlle de Blois, dochter van Lodewijk XIV en de Hertogin de la Vallière, deed als vrijwillige in Oostenrijkschen dienst een' veldtogt tegen de Turken en † aan de kinderziekte in 1695. = (François Louis, Prins van), broeder van den voorg., geboren in 1664, was aanvankelijk Prins van La Roche-sur-Yon, en bekwam na zijns broeders dood den titel van Prins van Conti; hij onderscheidde zich door zijne dapperheid bij de belegering van Luxemburg in 1684, in den veldtogt van Hongarijen in 1685, in den slag van Steenkerken, Fleurus en Neerwinden, zoo wel als hij andere gelegenheden. In 1697 werd hij tot Koning van Polen verkoren, maar zijn mededinger de Keurvorst van Saksen (Augustus II) verkreeg de kroon. Bij zijne terugkomst in Frankrijk werd hij benoemd tot Generaal der vereenigde Fransche en Spaansche legers in Lombardijen. † in 1709. = (Louis François, Prins van), kleinzoon van den voorg., geboren te Parijs den 13 Augustus 1717, deed zijn' eersten veldtogt in Beijeren in 1741; in

1744 kreeg hij het bevel over een legercorps van 20,000 man, bestemd om met de Spanjaarden een' veldtogt te doen in Piemont; hij vermeesterde Montalban, Villefranche, Château-Danphin en Démont, belegerde Coni; maar de Koning van Sardinië tot ontzet van deze stad aanrukkende, kwam het op den 30 September 1744 tot een bloedig gevecht, hetwelk niets besliste. De Prins van Conti werd echter door het ongunstig jaargetijde genoodzaakt het beleg op te breken. Het volgende jaar deed hij den veldtogt in Duitschland, en hielp in 1746 Bergen (in Henegouwen) veroveren. Op het einde der regering van **Lodewijk** XV koos hij de zijde der Parlementen, en verloor daardoor de gunst des Konings, doch hij stelde zich schadeloos door het beöefenen der letteren. † te Parijs den 2 Augustus 1776. = (**Louis François Joseph**, Prins van), zoon van den voorg., geboren in 1734, werd na de omwenteling van 1789 langen tijd gevangen gezet in het fort S. Jean te Marseille, en vervolgens door een decreet der Conventie in 1797 met de overige leden van het geslacht **Bourbon**, die zich nog in Frankrijk bevonden, verbannen. † te Barcelona den 13 Maart 1814. Met hem is de tak van **Bourbon-Conti** uitgestorven.

CONTINENTAALSTELSEL noemde men het uitzinnig ontwerp van **Napoleon**, om Engeland van alle gemeenschap met het vaste land van Europa uit te sluiten, en overal den invoer van Engelsche goederen en voortbrengselen te beletten. Bij een decreet, gedagteekend uit Berlijn, den 21 November 1806, werden de Britsche eilanden te water en te land in staat van blokade gesteld, alle handel, gemeenschap en briefwisseling met de Engelschen verboden, ieder Engelschman, zonder uitzondering, die zich in een door Fransche troepen of derzelver bondgenooten bezet land bevond, krijgsgevangen, ieder magazijn, alle goederen en eigendom, aan een' Engelschman behoorende, voor goeden prijs verklaard en alle handel met Engelsche goederen streng verboden; geen regtstreeks uit Engeland of uit de Engelsche koloniën komend schip, of hetwelk eene Engelsche haven aangedaan had, zou in eenige vastelandshaven toegelaten, en ingeval van valsche verklaringen, schip en lading als Engelsch eigendom verbeurd verklaard werden. Engeland draalde niet met het nemen van zeer strenge tegenmaatregelen, die van de Fransche zijde door nog strengere gevolgd worden. **Napoleon** wilde het denkbeeld volstrekt niet laten varen van de mogelijkheid der vernietiging des Engelschen handels; bij een decreet, gedagteekend uit Milaan, den 17 December 1807, hetwelk door een nog scherper uit Parijs den 11 Januarij gevolgd werd, moest ieder schip, van welke natie het ook ware, hetwelk door een Engelsch schip onderzocht of naar eene Engelsche haven gevoerd was geworden, en eenige regten hoegenaamd aan de Engelsche regering betaald had, voor goeden prijs verklaard worden; den 3 Augustus 1810 verscheen het tarief voor de koloniale waren, hetwelk door een tweede decreet van den 12 September nog verzwaard werd, waarop den 18 October het decreet volgde der verbranding van alle Engelsche goederen. Deze decreten moesten in alle landen, die onder de Fransche heerschappij bukten, of zoogenaamde bondgenooten van Frankrijk waren, met de uiterste strengheid uitgevoerd worden. De slag trof nogtans niet Engeland, maar alle staten des vasten lands, en verlamde den koophandel van geheel Europa; zeker hadden hier en daar enkele fabrijken van dezen dolzinnigen maatregel een kortstondig voordeel, maar de prijzen der grondstoffen, en inzonderheid der koloniale waren, rezen tot eene buitensporige hoogte, waarbij enkele kooplieden veel wonnen, maar de overige klassen der beschaafde zamenleving geweldig gedrukt werden. Deze toestand was te onnatuurlijk, om lang te kunnen duren: toen de geweldenaar eindelijk in Rusland bij den brand van Moskow al zijne reuzenplannen in rook verdwijnen zag, en vervolgens in Duitschland zich den trotschen kop te barsten stiet, spatte ook zijn bijsterrinnig Continentaalstelsel in duigen, hetwelk nimmer eenigen anderen grondslag kon hebben dan den eigendunkelijken wil van zulk een' soldaat van fortuin, maar overigens met alle gezonde begrippen van het staats- volkeren- en handelregt volstrekt strijdig is; want de natuur heeft alle volken der aarde tot gemeenschap met elkander bestemd, door wederzijdsche inruiling der eigendommelijke voortbrengselen van ieders land, ter voldoening der wederzijdsche behoeften, waarop, door middel van den koophandel, de aanhoudend voortgaande beschaving der menschheid berust. Het is daarom niet alleen dwaasheid te willen dat *alle* vastelandstaten de gemeenschap met een' eilandstaat zullen afbreken, maar zelfs onregtvaardigheid en schennis van het regt der menschheid; ook zullen *alle* vastelandstaten dit nimmer doen dan gedwongen door een' overmagtigen vastelandstaat, gelijk **Napoleon** tot zijn eigen verderf beproefd heeft; maar zulk een dwang is reeds zelf het hoogste onregt, dat de eene staat jegens den anderen kan plegen.

CONTINGENT, Lat. *Contingens*, deelw. van *contingere*, aanraken, treffen, is de benaming van het aandeel, hetwelk iemand tot iets leveren of bijdragen moet; b. v. in bondgenootschappelijke staten manschappen, schepen of geld, in geval van oorlog; het aandeel der provinciën in de algemeene lasten van den Staat, enz.

CONTINUATIE, Lat. *Continuatio*, voortzetting, voortgang, aanhouding op denzelfden voet.

CONTRACT, Lat. *Contractus*, van *contrahere*, zamentrekken, is in het algemeen ieder verdrag of overeenkomst; zoo zijn er pacht-, huur-, huwelijks- en nog eene menigte andersoortige Contracten.

CONTRADICTIE, Lat. *Contradictio*, is de voorstelling van eene zaak, die uit haren aard zich zelve wederspreekt, gelijk een *houten* steen, een *rond* vierkant, e.d.g.; somtijds, hoewel zeer zelden, wordt de Contradictie als rhetorische figuur gebezigd, en b. v. de sneeuw door **Huygens** (*Korenbl.* XVI, 76) overdragtelijk *droog* water en *wit* roet genoemd; **Poot** (*Ged.* I Deel, bl. 99, 8vo) spreekt van *gierige* milddadigheid en *minzaam* onbescheid; een zeker buitengemeen mager mensch werd in de *Letteroef.* voor 1825, (bl. 716) als een *levend* geraamte aangekondigd, en de pathologie heet de versterving (*Gangraena*) *koud* vuur. De titel van het Fransche tooneelstuk *l'Honnête Criminel* (Eerlijke Misdadige) is eene volstrekte Contradictie; eene Nederduitsche vertaling van dit stuk voert den veel luisteren titel van *Deugdzame Galeiroeijer;* want vooreerst kan niemand *misdadig* en tevens *eerlijk* zijn, en ten anderen is ook de held van het stuk in den eigenlijken zin niet misdadig; hij is galeiroeijer uit eene zeer edele oorzaak: dienvolgens is de Nederduitsche titel veel juister en overeenkomstiger met den inhoud.

CONTRA-REMONSTRANTEN; dus werden in Holland de Gereformeerden genoemd, die streng bij de leer der Predestinatie bleven, en tegen de *Remonstrantie*, welke de Arminianen in 1610 aan de provinciale Staten overgaven, eene *Contra-remonstrantie* inleverden. Zij werden ook Gomaristen genoemd, naar **Franciscus Gomarus**, Hoogleeraar der godgeleerdheid te Leyden, die een hevig tegenstander van **Arminius** was.

CONTRACT, Fr. *Contraste*, van het Lat. *contrastare*, tegenstaan; tegenoverstaan; men zou de beteekenis van dit basterdwoord in het Nederd. gevoegelijk door *Afsteek* kunnen uitdrukken (zie **Afsteek**), want men verstaat daardoor zoowel in de redekaveling als in de kunsten het in aanraking brengen of tegenover elkander stellen van strijdige voorwerpen of denkbeelden als *licht* en *duisternis*, *water* en *vuur*, *heet* en *koud*, *goed* en *kwaad*, enz. Zoo laat de Schilder het licht en bruin in het koloriet, de zittende tegen de staande houding, de rust tegen de beweging in de groepering zijner beelden, de toonkunstenaar de scherpe tegen de zachte toonen in een muzijkstuk Contrasteren; zoo plaatst de dichter en redenaar strijdige voorstellingen en denkbeelden nevens of tegenover elkander, om daardoor des te beter zijn bedoeld oogmerk te bereiken, namelijk de hoofdvoorstelling des te sterker te doen uitkomen. Het Contrast heeft zeker in zoo ver overeenkomst met de Antithesis, dat in beiden eene naast of tegenoverelkanderstelling van verscheidenaardige voorwerpen plaats heeft, maar de Antithesis werkt slechts op het verstand, het Contrast, daarentegen, meer op het gevoel; dit blijkt bij **Racine**, als hij **Clytemnestra** (*Iphigenia in Aulis*, IV Bedr. IV Toon. vert. van **Barbaz**) laat zeggen:

Een priester, bij een schaar' zoo woest als ongenadig,
Slaat aan mijn dierbaar kind een hand op 't hoogst misdadig,
Verscheurt haar' boezem, of 't nieuwsgierig oog, ô smart!
Der goden wil ontdekt e in haar nog lillend hart.....

en zij, als Contrast, er bijvoegt:

Ik, die haar herwaarts bragt, in luister aangebeden,
Zal keeren, maar alleen, door wanhoop fel bestreden;
Ik zal de wegen zien, alwaar ik nog den geur
Der bloemen, die voor haar zijn heengestrooid, bespeur!

Dit heet op eene meesterlijke en tevens natuurlijke wijze gebruik maken van het Contrast; dit treft het gevoel gewisser dan wanneer men op het tooneel, om een' deugdzaam' man meer te doen uitblinken, hem naast een monster van ondeugd, of een' held naast een' bloodaard plaatst; zoodanige karaktercontrasten zijn in het treurspel, zonder behoorlijke wijziging, voor het gevoel meer hinderlijk dan behagelijk, en in het blijspel doorgaans vergezocht-toevallig, en dus niet natuurlijk, gelijk de overdreven karakters van **van Wild** en **Muldorp**, in het blijspel *De Driftige*, van **Nomsz**, dat eigenlijk een paar caricatuurkarakters zijn, die altijd in een dichtstuk zoo wel als in een schilderstuk de Contrasten veel te hard maken. Men behoeft ook juist geene uitersten te laten contrasteren, als *haat* tegen *liefde*, *deugd* tegen *ondeugd*, enz. Men kan b. v. de ouder- en huwelijksliefde, de woeste, onberaden vermetelheid en den bedaarden, bedachtzamen moed, en menigvuldige schakeringen derzelfde menschelijke neigingen en hartstogten tegen overelkander stellen, die gewis veel natuurlijker en behagelijker Contrasten zullen opleveren dan wanneer men strijdige uitersten daartoe bezigt. Het eenige Contrast, dat de aesthetiek billijkt en den smaak voldoet, is de verscheidenheid, die uit de eenheid ontstaat, en verschillend werkt, zonder haren oorsprong te verloochenen. Men zou het Contrast ook tot eene rhetorische figuur kunnen maken; vroegere dichters hebben dit eigenlijk reeds gedaan, zonder aan dezen vorm van voorstelling eene kunstbenaming te geven; zij hebben namelijk zekere voorwerpen en zaken als het tegenovergestelde van andere voorgesteld, zoodanig dat men terstond aan derzelver Contrast denkt, b. v. aan *bestraat*, bij **Huygens** (*Korenbl.* I Deel, blz. 166):

Is 't niet de Landscha waerd soo veil *begracht* te sijn?

Aan *hemelhoog*, bij Cl. Bruin (*Zeded.* I Deel, blz, 103):
Om door een' stoot *hellaag* te daalen.
Aan *levendig*, bij R. Schutte (*Stichtel. Gez.* II Deel, blz. 177):
En 't *doodig* hart om 't leven schreit.
Aan *nabaauwen*, bij R. Feith (*Oden en Ged.* III Deel, blz. 26):
Baauwt Zembla uw' lofzang aan ijsschors en klippen,
En Saba zijn wassende wierookstruik *voor*.
Aan *onderaardsche*, bij N. S. van Winter (*Jaargetijden*, bl. 186):
— — — en onder 't ijs geweken,
Hem vruchteloos ontvlugt langs *onderzeesche* streken.
Aan *oppermajesteit*, bij Vondel (*Zungchin*, blz. 45):
— — Hemel, help uwe *ondermajesteit*.
Wij voeren hier opzettelijk eenige voorbeelden aan van mingebruikelijke antiphrasiologische benamingen en uitdrukkingen, om aan te toonen dat er, mits met oordeel en smaak, in onze taal van het Contrast als rhetorische figuur een zeer goed gebruik te maken is.

CONTREBANDE; met deze Italiaansche benaming worden zoodanige goederen aangeduid, wier in- of uitvoer verboden is, en welke dienvolgens dengenen die zulks evenwel zouden willen beproeven ontnomen en verbeurd verklaard kunnen worden.

CONTRIBUTIE, Lat. *Contributio*, bijdrage, toelage, opbrengst, schatting, is in een' bepaalden zin eene oorlogsschatting, brandschatting, welke een vijand in een veroverd land uitschrijft; gesteld dat hem de bevoegdheid daartoe niet kan betwist worden, dan kan hij toch billijkerwijze slechts geld of geldswaarde (levensmiddelen en lijfbehoeften) als Contributie vorderen, maar geenszins zoodanige voorwerpen, die in den oorlog niet gebruikt en naar geen bepaalden prijs geschat kunnen worden, dewijl zij voor het volk, dat dezelve bezit, van eene oneindige waarde zijn, gelijk nationale gedenkstukken en kunstwerken: het was dus een wezenlijke roof, wanneer in vroegere tijden de Romeinen uit Griekenland naar Italië en in latere tijden de Franschen wederom uit Italië en andere door hen veroverde landen eene menigte kunstwerken naar Frankrijk als oorlogscontributie vervoerden, die men hun echter naderhand wederom afgenomen heeft; bovendien zijn dergelijke voorwerpen aan groot gevaar blootgesteld, wanneer zij op dergelijke wijze behandeld worden, want somtijds gaat menig onschatbaar werk geheel verloren, of wordt toch zoo bedorven, dat de schade onherstelbaar is.

CONTROVERSIE, Lat. *Controversia*, geschilvoering, twistgesprek, behandeling van een geschilpunt, meest in het vak der dogmatische godgeleerdheid; de zoogenaamde controverspredikatiën vielen in vroeger' tijd meer in den smaak dan tegenwoordig; ook zijn zij vrij nutteloos, en brengen meest verbittering in de gemoederen te weeg, wanneer men daarbij met geene bijzondere omzigtigheid en bescheidenheid te werk gaat.

CONTUMACIE, Lat. *Contumacia*, ongehoorzaamheid, wederspannigheid, inzonderheid tegen eene regterlijke uitspraak, wegblijven op eene gedane indaging of dagvaarding, enz.

CONVENIENTIE, Lat. *Convenientia*, van *convenire*, zamenkomen: overeenkomst, afspraak, schikking naar bestaande of ingevoerde gebruiken, waaromtrent de groote meerderheid het eens is; b. v. dat een treurspel niet meer dan vijf bedrijven moet hebben, dat men op Nieuwjaarsdag elkander geluk wenscht, in Holland den kinderen op S. Nicolaasdag en in Duitschland en Engeland op Kerstijd geschenken geeft, zich in zijne kleeding, huisraad en leefwijze naar den heerschenden smaak rigt, enz.

CONVENTIE, Lat. *Conventio*, van *conventionare*, overeenkomen: verdrag, overeenkomst, schikking. = Lat. *Conventus*, van *convenire*, zamenkomen: vergadering, rijksdag, landdag, zamenkomst van volksvertegenwoordigers, nationale vergadering; in deze laatste beteekenis wordt dit woord in de staatstaal gebezigd, en in de geschiedenis treft men twee zoodanige merkwaardige Conventiën aan, door eene van welke een Koning ten troon verheven, en door de andere een Koning van troon en leven beroofd werd; namelijk de Engelsche Nationale Conventie, die, na het verdrijven van Jakobus II, in 1689 Willem III, Prins van Oranje, tot Koning van Engeland verklaarde, en de Fransche Nationale Conventie, die in 1792 Lodewijk XVI, Koning van Frankrijk, afzette, en in 1793 zijn hoofd op het schavot deed verliezen, terwijl zij eenige maanden later zijne gemalin Maria Antoinette hetzelfde lot deed ondergaan.

CONVERSATIE, Lat. *Conversatio*, van *conversari*, met elkander omgaan, zamen spreken, is over het algemeen omgang met anderen, zelfs op verwijderden afstand; in een' bepaalder' zin bedoelt men daarmede het gezellig onderhoud in de zamenleving, voornamelijk in de beschaafdere kringen, waar hetzelve zeer aangenaam en leerzaam zijn kan; verscheiden beroemde schrijvers stellen een' hoogen prijs op den goeden toon in het gezellig verkeer, als de beste school ter verkrijging van wereld- menschen- en zelfs wetenschappelijke kennis, vooral Knigge, Delille, in zijn gedicht *La Conversation*, Mad. Vannoz, Chazet, Miss Burney, en zoo vele anderen, die sedert Della Casa den gezelligen omgang als eene bron van alle genoegens der beschaving hebben aangewezen.

CONVERSIE, Lat. *Conversio*, van *convertere*, omkeeren: omkeering, omwending, bekeering, wordt in onderscheiden beteekenissen gebezigd; in den kanselarijstijl meent men daarmede de verwisseling van oude staatsschuldbrieven tegen nieuwe, in de R. Kerk den overgang uit eene Protestantsche kerkgemeenschap tot de hare, of zoogenaamde bekeering, in de redekaveling omkeering van een voorstel, doch zoo dat de deelen derzelver logisch karakter behouden, en slechts verplaatst worden, om meer nadruk te geven aan dat deel, hetwelk men wil doen uitkomen; b. v. Pravus bad een geheel jaar in ontucht geleefd, enz. of: een geheel jaar had Pravus, enz.; in het eerste voorstel wil men in het *algemeen* doen opmerken dat P. in ontucht geleefd had, in het tweede meer *bijzonder* aanduiden, dat hij zulks een geheel jaar gedaan had; in de dichtkunst en welsprekendheid is Conversie hetzelfde als Commutatie.

CONVEX, zie CONCAAF.

CONVOOI, Fr. *Convoi*, geleide, noemt men een of meer oorlogsschepen, die eene koopvaardijvloot geleiden (convoyeren) en tegen vijandelijken overlast beschermen.

COOK (James), geboren te Marton, in Yorkshire, den 27 October 1728, was de zoon van een' landman, en deed sedert 1741 tot 1748 verscheiden reizen als Matroos op een kolenschip van Newcastle naar Londen, werd Stuurmansmaat en oefende zich vlijtig in de wis- en zeevaartkunde. Weldra deed hij verscheiden togten naar de Oostzee, Rusland en Noorwegen, en woonde de verovering bij van Louisburg en kaap Breton; hij onderscheidde zich door zijn' moed en voorzigtigheid op de vloot van den Admiraal Saunders, bij de onderneming tegen Quebec in 1759. In 1764 werd hij gezonden om de kust van New-foundland op te nemen, van welke hij voortreffelijke kaarten geleverd heeft; na zijne terugkomst werd hij in 1769 als Commodore naar de Zuid-zee eilanden gezonden, om sterrekundige waarnemingen te doen; op deze reis verzelden hem verscheiden geleerden naar Otaheiti, Nieuw-Holland, Nieuw-Zeeland en andere eilanden, en Cook keerde, na verscheiden gewigtige ontdekkingen gedaan te hebben, naar Engeland terug; doch stak in 1772 op nieuw in zee met twee schepen; de beide Forsters verzelden hem op dezen togt, met welke hij drie jaren doorbragt. Doch zijne derde en gewigtigste ontdekkingsreis ondernam hij in 1776 gemeenschappelijk met Clarke, bezocht op nieuw de reeds bekende Zuid-zee eilanden, en ontdekte verscheiden nieuwe. Eindelijk ankerde hij aan het eiland Owyhee; in het eerst werd hij door de inwoners wel ontvangen, doch naderhand gedroegen zij zich valsch en diefachtig; zij hadden hem eene boot ontstolen; om dezelve terug te vorderen, begaf Cook zich aan land; doch de inwoners vielen op hem aan en sloegen hem dood met vier zijner manschappen, op den 14 Februarij 1779; zijn lijk werd verscheurd, en de Engelschen konden slechts enkele stukken van hetzelve redden. Zoo treurig eindigde het leven van dezen stoutmoedigen zeereiziger, aan wien wij de laatste gewigtige ontdekkingen in de Poollanden en de beste berigten wegens de Zuid-zee en Zuid-Indië te danken en de sterrekunde, aardrijkskunde, kruidkunde, natuurlijke historie en zoo vele andere wetenschappen groote verpligting hebben. Het verhaal der reizen en ontdekkingen van dezen grooten man is verscheiden malen in genoegzaam alle Europesche talen gedrukt. Zelf heeft hij niets geschreven (hij miste den duim en de twee voorvingers der regter hand), en was een verachter van geleerdheid, maar kundig en groot in zijn beroep als zeeman.

COOLHAAS (Casparus), geboren te Keulen, den 24 Jan. 1536, was een der eerste Predikanten te Deventer na de hervorming van 1576 en 1577; door verdraagzaamheid en inschikkelijkheid jegens de Roomschgezinden gaf hij een goed voorbeeld, en zijn invloed op de regering bewerkte dat er noch opschudding noch beeldenstorm plaats had, en de burgers in goede eensgezindheid met elkander leefden. Vervolgens te Leyden beroepen, kreeg hij eerlang verschil met zijn' ambtgenoot Pieter Pietersz. over het regt der overheid in kerkelijke zaken; de twist werd van wederzijden met hevigheid gevoerd, en was veelal de stof, die op den predikstoel, zeker niet tot stichting der gemeente, verhandeld werd. De Staten van Holland bemoeiden zich er mede; de beslissing werd aan goede mannen gesteld, die uitspraak deden dat beide geestelijke kampvechters op zekere voorwaarde elkander zouden verdragen, waardoor de rust voor eenigen tijd in de Leydsche gemeente hersteld werd. Doch in 1581 werd de twist wederom opgewarmd; men onderzocht de schriften van Coolhaas, die men onregtzinnig bevond; hij mogt echter in dienst blijven, zoo hij dit bekennen wilde; op zijne weigering, werd hij in 1582 afgezet en uit de gemeente gebannen. De Leydsche regering gaf hem, daar hij eene ziekelijke vrouw, zes kinderen en geen inkomen had, edelmoedig twee jaren lang zijn volle tractement van ƒ200 en ƒ30 voor huishuur. Vervolgens won hij zijn onderhoud met jeneverstoken, en schreef tot uitspanning eenige werkjes, waarin de predikanten erge ketterijen vonden, zoodat hij een paar malen te Warmond voor den kranken predikant gepredikt hebbende, men hem dit zoo kwalijk nam, dat hij voortaan niet weder den predikstoel met den distilleerketel verwisselde. † te Leyden in 1615. Zijne geschriften hebben slechts de waarde der zeldzaamheid.

COOMANS (Joanna), echtgenoote van Joan van der Meerschen, Rentmeester der Staten van Zeeland, bloeide in de eerste helft der

XVII eeuw, en gold onder hare tijdgenooten voor eene zeer vernuftige dichteres; zij was de vriendin van Cats, wiens dichttrant zij volgde. Men vindt in den *Zeeuwschen Nachtegaal* van haar eenige stukjes, die, haren tijd in aanmerking genomen, waarlijk zeer naïf, bevallig en geestig zijn. Zie P. G. Witsen Geysbeek, *Biogr. Anthol. en Crit. Woordenb.* IV Deel, blz. 394.

COON komt bij Homerus voor als de zoon van Antenor, die door Agamemnon gedood werd.

COOPER (Anton Ashley), Eng. edelman, geb. den 22 Julij 1621, werd door Karel I tot bevelhebber van Wymouth benoemd, en begon volk voor hem te werven; hij koos nogtans eerlang de zijde van Cromwell, die hem tot Staatsminister aanstelde; doch dewijl hij de hand van Cromwells dochter vroeg, maar afgewezen werd, en ook zijn ontslag bekwam, hielp hij naderhand den Generaal Monck Karel II op den troon herstellen, en werd tot Geheimraad, Kanselier en Graaf van Shaftesbury verheven, maar viel ook bij Karel II in ongenade, en week naar Amsterdam. † ald. den 21 Jan. 1683.

COOPERATIE, Lat. *Cooperatio*, medewerking, namelijk tot hetzelfde oogmerk, om het even of zulks door de omstandigheden, en dus toevallig, of door vooraf berekende en aangewende krachten geschiedt, gelijk een gunstige wind medewerkt om een schip ter plaatse van deszelfs bestemming te brengen, even zoo werkt ook het houden van den regten koers daartoe mede.

COOPMANS (Gadso), geboren te Franeker in 1740, oefende zich aan de hoogeschool aldaar, aan het Athenaeum te Amsterdam en aan de Groninger hoogeschool in onderscheiden wetenschappen, onder welke de geneeskunde nogtans zijne hoofdstudie was. In 1770 tot de uitoefening der geneeskundige practijk bevoegd verklaard zijnde, werd hij eerlang Professor der geneeskunde te Franeker, welk ambt hij met grooten roem bekleedde tot 1785, wanneer hij, ten gevolge van zijne deelneming in de burgerlijke geschillen, genoodzaakt was met zijne ambtgenooten Manger, Valckenaer en van Koten zijn ontslag te nemen, en bij den inval der Pruissen in 1787 raadzaam oordeelde met vrouw en kinderen zich in vrijwillige ballingschap te begeven; hij nam vooreerst de wijk naar Steinfurt, en vervolgens naar Aken, waar hij zijne echtgenoote verloor; toen hij haar te Vaals begraven had, begaf hij zich naar Braband, waar hij niet alleen vrijheid kreeg om de geneeskunst uit te oefenen, maar zelfs het hoogleeraarschap hem te Brussel aangeboden werd, en de Graaf van Trautmansdorf hem als zijn' lijfarts aannam. Bij de opkomst van het bespottelijke Belgische patriotismus vond hij geraden naar Frankrijk te vertrekken, en woonde omtrent een jaar te Charleville. Christiaan VII, Koning van Denemarken, hem tot Hoogleeraar in de scheikunde aan de Hoogeschool te Koppenhagen beroepen hebbende, vertrok hij in 1791 met zijn huisgezin derwaarts, doch werd in 1793 in dezelfde hoedanigheid naar de hoogeschool te Kiel verplaatst. In 1796 verzocht en verkreeg hij zijn ontslag, waarna hij zich op een aangekocht landgoed in het hertogdom Sleeswijk nederzette; hier woonde hij tot 1807, wanneer hij naar Holland terugkeerde, en Amsterdam tot zijne woonplaats verkoos, waar de dood den 5 Augustus 1810 een einde maakte aan zijn werkzaam en nuttig leven. Behalve zijne *Opuscula physico-medica*, in 1793 te Koppenhagen gedrukt, bestaat er van hem een voortreffelijk dichtstuk op de inënting der kinderziekte: *Varis, sive Carmen de Variolis*, hetwelk door Goethe in het Hoogduitsch is overgezet geworden, en de twee eerste zangen van zijn heldendicht *Petreis*, hetwelk onvoltooid gebleven is. = (George), vader van den voorg., geboren te Makkum den 27 Junij 1717, verloor vroeg zijn' vader; zijne moeder, hertrouwd zijnde, begaf zich metter woon naar Franeker, waar hij op de Latijnsche school besteld werd, en vervolgens aan de hoogeschool aldaar zich tot Geneesheer vormde. Schoon reeds in 1740 tot Med. Doctor bevorderd, bezocht hij toch, tot vermeerdering en uitbreiding zijner kennis, nog een jaar de hoogeschool te Leyden, en begaf zich toen tot de uitoefening der geneeskundige practijk metter woon naar Franeker. Zijne bekwaamheid en voorzigtigheid in de behandeling zijner lijders verworven hem de algemeene achting en zijne gelukkige genezingen grooten roem. Bij zijne uitstekende ervarenheid in de geneeskunst bezat hij eene meer dan gewone kennis der heelkunde, en was met Ouwens de uitvinder van de paracentesis of aftapping van het water. Hoezeer door geen openbaar ambt aan de Franeker hoogeschool verbonden, was hij toch den studerenden aldaar zeer nuttig door zijne wijze raadgevingen en zijn onderwijs in de vroedkunde; hij stelde ongemeen veel belang in deze hoogeschool, zoodat hij, schoon reeds 80 jaren oud, den post van Curator derzelve bereidwillig aannam en hare bibliotheek met verscheiden belangrijke handschriften verrijkte. † den 30 Mei 1800. Behalve zijne vertaling van het werk van Monro over de zenuwen, heeft hij in 1789 uitgegeven: *Neurologia*, welk werk in 1794 vermeerderd herdrukt werd, en in de *Acta eruditorum* eene beschrijving der besmettelijke koorts, die in 1748 in Friesland heerschte.

COORNHERT (Dirk Volkertsz.), geboren te Amsterdam in 1522, had in zijne jeugd eene reis naar Spanje en Portugal gedaan; door de gruwelen der Inquisitie, welke hij aldaar van nabij zag, kreeg hij niet alleen een afgrijzen van ketterdooden en gewetensdwang, maar ook van de oorzaak, die er aanleiding toe gaf, namelijk dweepzucht en bekrompen begrip van den godsdienst; dit dreef hem tot zelfonderzoek: om de kerkvaders te kunnen lezen, leerde hij Latijn en Grieksch, toen hij reeds 30 jaren oud was. Tegen den zin zijner ouders vroegtijdig gehuwd zijnde, werd hij door dezen onterfd, en begaf zich als Hofmeester in dienst van Reinoud van Brederode; vervolgens zette hij zich te Haarlem neder, en vond zijn bestaan in de graveerkunst, welke hij in zijne jeugd uit liefhebberij geleerd en sedert slechts tot uitspanning beöefend had, vertaalde eenige stukken van Cicero, Seneca, Boëthius en anderen, en was om zijne geleerdheid zeer geächt. In 1561 werd hij Notaris en in 1562 Secretaris der stad Haarlem, die hem in 1564 tot haren Pensionaris aanstelde. In 1566 werd hij wegens het voorstaan der hervorming gevat en gevankelijk naar den Hage gevoerd. Hij wist zich nogtans zoo wel te verdedigen, dat men hem ontsloeg, met aanzegging om in den Hage te blijven; maar de lucht krijgende dat er van Brussel bevel gekomen was om hem andermaal te vatten, nam hij de vlugt, en week naar Kleefsland, waarop hij gelijktijdig met zijn' broeder in 1568 door den Bloedraad gebannen werd, met verbeurdverklaring zijner goederen. Ondertusschen was hij zelfs in zijne ballingschap werkzaam tot nut van zijn vaderland, want hij begaf zich in 1570 naar Embden, om het ontslag te bevorderen van eenige schepen, die aldaar waren aangehouden. De gedaante der zaken in de Nederlanden in 1572 merkelijk veranderd zijnde, kwam Coornhert terug, en werd tot Secretaris van de Staten van Holland aangesteld, doch hij was weldra op nieuw genoodzaakt het land te verlaten, en week andermaal naar Kleefsland. De nieuwe Landvoogd Requesens begreep hem onder de 24 personen, die van zijne in 1574 afgekondigde algemeene vergiffenis waren uitgesloten. Na de Gendsche bevrediging in 1576 keerde hij andermaal terug, en nam zijne woonplaats te Delft; doch hier kreeg hij weldra geschil met de Predikanten, omdat hij zich zoo min van Luther, Calvijn of Menno wilde laten voorschrijven wat hij gelooven moest als door de Trentsche Kerkvergadering, en vele harde en liefdelooze leerstukken kloekmoedig bestreed; hierdoor haalde hij zich den haat van alle secten op den hals, die hem met den naam van vrijgeest bestempelden, terwijl de geestelijken vinnig tegen hem uitvoeren op den predikstoel. Als een voorstander van liefde en verdraagzaamheid had hij in 1581 een verzoekschrift opgesteld aan den Prins van Oranje, ten behoeve der Roomschgezinden te Haarlem, waarbij voor dezen vrije godsdienstoefening verzocht werd; dit werd hem zeer kwalijk genomen door de Haarlemsche Burgemeesters, en de Staten van Holland verstonden dat hij het verzoekschrift in hunne vergadering zou verscheuren. De edeldenkende en verdraagzame Coornhert, hoezeer ook miskend en verongelijkt, liet zich daardoor niet afschrikken of wederhouden, om waar hij kon der gemeene zaak bevorderlijk te zijn, en schroomde niet openlijk voor zijne gevoelens uit te komen, dezelve met mond en pen te verdedigen en den bestrijders derzelve moedig onder de oogen te zien; maar daardoor vond hij zich in verdrietige theologische geschillen gewikkeld met de geestelijken. De Staten van Holland, bij wie zij zware klagten tegen hem hadden ingebragt, besloten Coornhert tegen den Leydschen Professor Saravia openlijk te laten disputeren, waartoe gene bereidwillig was, en zich daartoe op den bepaalden tijd in 1583 niet alleen in den Hage liet vinden, maar zelfs, om gereeder bij de hand te zijn, aldaar zijne woonplaats nam; doch de Professor streek weldra de vlag, toen hij bemerkte dat hij Coornhert met het plakaat van 1581 tegen „schandeleuze, ergerlijcke ende seditieuse geschriften," in plaats van goede en bondige argumenten, niet kon wederleggen. Coornhert bleef bij voorraad in den Hage, of iemand lust had den strijd in des Professors plaats te hervatten, en begaf zich eerst in 1588 wederom naar Delft, waar hem van wege de regering werd aangezegd de stad binnen 24 uren te ruimen; hij verzocht de reden te mogen weten, en kreeg ten antwoord dat hij, geen burger van Delft zijnde, het gegeven bevel had te gehoorzamen. Hij vertrok hierop naar Gouda, en toen aldaar in 1589 de Zuid-Hollandsche Synode gehouden werd, bood hij aan de Haagsche disputatie van 1583 te hervatten, tot welk spiegelgevecht hij de geheele vergadering uitdaagde, of dengenen dien zij tegen hem zou verkiezen te stellen, doch hij kreeg tot bescheid dat de Synode met hem niet te doen had. † te Gouda den 29 October 1590. Coornhert verhief zich als wijsgeer en stoutmoedig zelfdenker boven zijne eeuw; schoon ten doel aan staatkundige en godsdienstige vervolging, diende hij zijn vaderland als een braaf burger, eerde en diende God naar zijne eigen overtuiging, en niet naar eenig kerkelijk voorschrift; om dat hij geene secte hoegenaamd aankleefde, werd hij door alle gehaat en verketterd, door Protestantsche zoo wel als Katholijke geestelijken vervolgd, en ondertusschen ademen zijne geschriften opregte godsvrucht, liefde en verdraagzaamheid. Niet alleen als wijsgeer, staatsman en godgeleerde bezat Coornhert uitmuntende bekwaamheden, maar was ook een zeer schrander en geleerd man, beöefende de muzijk, graveer- en dichtkunst. De letteren hebben hare wedergeboorte in Holland grootelijks aan zijne schriften te danken; hij was het, die Hooft de fakkel in handen

gaf, aan welke de fraaije vernuften der XVII eeuw hun liebt ontstaken. Al zijne werken zijn bijeenverzameld in 3 zware fol. boekdeelen te Amsterdam in 1630 gedrukt en voor de Geschiedenis der Nederlandsche letterkunde zeer belangrijk. Zie P. G. Witsen Geysbeek, *Biogr. Anthol. en Crit. Woordenb.* II Deel, blz. 74.

COOS, tegenwoordig Stanchio genaamd, is een eiland in de Aegeische Zee, tegen over de steden Halicarnassus en Gnidus, aan de kust van Klein-Azië gelegen; Apelles en Hippocrates waren op dit eiland geboren, waar de Oudheid Æsculapius in een' prachtigen tempel vereerde.

COOTE (Eyre), Engelsch krijgsheld, geboren in 1726, deed zijn' eersten veldtogt tegen de muitelingen in Schotland in 1745, en vertrok het volgende jaar naar de Indiën met het regiment, waarin hij diende. In 1757 nam hij bezit van Calcutta, en werd tot Gouverneur van deze stad benoemd; hij onderscheidde zich vervolgens in den slag van Plassey, en werd tot Kolonel bevorderd; den 22 Julij 1760 sloeg hij den Generaal Lally, noodzaakte hem zich in Pondichery op te sluiten, en deze stad, na eene belegering van 15 maanden, op bescheidenheid over te geven. In 1762 begaf Coote zich naar Engeland, waar de bewindhebbers der O.I. Compagnie hem een' degen vereerden met diamanten bezet, en hij in 1769 het opperbevel verkreeg over de geheele krijgsmagt der Compagnie in de Indiën. Nogmaals naar Engeland gekeerd, verkreeg hij in 1771 de Badorde, begaf zich weder naar Indië, en sloeg Hyder Ali in 1781 bij Porto-novo, op de kust van Coromandel. † te Madras den 29 April 1783; zijn lijk werd naar Engeland gevoerd en in de Westminster-abdij begraven. In 1788 werd zijn standbeeld in het O. I. huis te Londen geplaatst.

COOTWIJK (Jan), geboren te Utrecht omstreeks het midden der XVI eeuw, † in 1629, sleet genoegzaam zijn geheele leven met reizen; hij bezocht Engeland, Frankrijk, Duitschland, Italië, Griekenland, Klein-Azië en Palestina. Het verhaal van zijne reis naar Jeruzalem en Syrië is in het Latijn in 1619 te Antwerpen gedrukt; er bestaat ook eene Nederd. vertaling van, die zeer zeldzaam is.

COPAIVABALSEM is de harst of gom van den Copaiva- of Cupaybaboom, die in Brazilië en op de Antilles wast; hij is tamelijk hoog, heeft een' dikken stam, en groote, langwerpige donkergroene bladeren; het hout is rood en zeer hard, voor schrijnwerkers en tot verfstof bruikbaar. De balsem wordt door insnijdingen verkregen; doch die, welke de stam van zelven uitzweet, wordt voor den besten gehouden.

COPAL is de gedroogde harst of gom van den boom *Rhus copallinum,* die in China, op de Antilles en in Afrika wast. Deze gom is zeer hard en glanzig, en wordt tot onderscheiden vernissen bereid.

COPERNICUS (Nicolaus) werd te Thorn, in Oost-Pruissen, den 19 Januarij 1472 geboren. Als grondlegger van het naar hem genoemde wereldstelsel heeft hij zich een' onsterfelijken roem verworven. Reeds vroegtijdig bezocht hij Italië, om met de aldaar bloeijende sterrekundigen in kennis te geraken. Nadat hij te Bologna met Dominicus Maria waarnemingen gedaan had, begaf hij zich naar Rome, waar hij spoedig tot Hoogleeraar benoemd werd. Zijne verklaringen van het wereldstelsel werden voor het eerst met veel omzigtigheid door hem bekend gemaakt, in een thans zeldzaam geworden, te Neurenberg in 1543 uitgegeven werk, onder den titel: *Orbium coelesticum revolutionibus, Lib. VI,* dat aan Paus Paulus III opgedragen werd, die reeds in 1530 gestorven was. Tot belooning trof Copernicus en zijn stelsel de banvloek des Vatikaans, die eerst in 1821 opgeheven werd. † den 24 Mei 1543. Volgens zijn stelsel bevindt de zon zich in het midden van ons planeetgestel; om dezelve bewegen zich in derzelver loopkringen eerst de planeten Mercurius en Venus: deze worden de binnenplaneten genoemd; vervolgens de aarde, om welke zich de maan beweegt; dan de planeten Mars, Jupiter en Saturnus, welke de buitenplaneten genoemd worden.

COPIEERMACHINE is een kleindraagbaar werktuig, uitgevonden door Watt, in Engeland, en geschikt om zeer spoedig brieven te copiëren, die men namelijk op zeer dun ongelijmd eenigzins vochtig gemaakt papier legt, en zamen tusschen twee cylinderrollen, als bij eene plaatdrukkers pers, doorgehaald worden, waardoor de brief op het papier zeker wel verkeerd afgedrukt wordt, doch wegens de dunheid van hetzelve op de andere zijde of anders in een' spiegel regt leesbaar is.

COPIER (Margareta). Deze moedige Nederlandsche vrouw heeft door haar bezonnen en mannelijk gedrag in een zeer hagchelijk oogenblik eene eervolle vermelding in onze Vaderlandsche Geschiedenis verkregen. In 1574 had men namelijk een' aanslag gesmeed, om Antwerpen in handen van den Prins van Oranje te leveren. Willem Martini, Griffier der stad, echtgenoot van Margareta, droeg kennis van dezen aanslag, van welken Marten Neijen het voornaamste beleid had; reeds waren er 2000 soldaten met hunne officieren heimelijk in de stad verborgen. De Landvoogd Requesens, hiervan de lucht bekomen hebbende, gaf bevel tot eene algemeene huiszoeking, te beginnen bij de leden der regering, die grootendeels den Prins van Oranje gunstig en dus bij de Spanjaarden verdacht waren van deel aan deze zaak te hebben. Martini, die zelf, behalve den voorn. Marten Neijen, nog twee andere zamengezworenen, Josua van Alveringen en Nicolaas Ruikhaver, aan zijn huis verborgen hield, had even den tijd om zijne vrouw te verwittigen wat er gaande was. Zij, wel verre van op dit berigt te ontstellen of verlegen te worden, niettegenstaande haar broeder Andries Copier reeds om deze zaak gevangen zat, en twee malen zoo gruwelijk gepijnigd was geworden, dat hij het bestierf, betoonde in dit geval eene meer dan mannelijke kloekmoedigheid, verstak Neijen in den schoorsteen en de beide anderen in eene kastafel. Kort daarop verschenen de onderzoekers, ambtshalve door haren man verzeld, en werden met een vrolijk en vriendelijk gelaat door Margareta ontvangen; de vertrekken doorzocht hebbende, begonnen zij op dezelfde kastafel, waarin juist verborgen was wat zij zochten, een plakaat te ontwerpen, waarbij 2000 guldens op het lijf van Neijen gesteld werden. Het gevaar voorbij zijnde, werden de drie verborgenen vooreerst elders in veiligheid gebragt en verder de stad uitgeholpen (zie Neijen (Marten)). Margareta † hoogbejaard in 1597; bij van Loon, *Ned. Hist. Penn.* I Deel, blz. 202 vindt men hare afbeelding; de Baron Sirtema van Linschoten, heeft (*Dichtvruchten,* VIII Inzam. blz. 15) haar moedig gedrag in eene naïve vaderl. Romance bezongen.

COPIJ, Lat. *Copia,* is een afschrift van een gedrukt of geschreven stuk; ook eene schilderij of teekening, die naar eene andere schilderij of teekening vervaardigd is.

COPRONYMUS, bijn. van Constantijn V, Grieksch Keizer, beteek. vontbek.... omdat hij bij zijnen doop het water in de vont bevuilde.

COQUERELLEN noemt men in de wapenkunde hazelnoten of eikels in derzelver schalen of doppen.

COQUETTE, COQUETTERIE. Onzen voorouderen was de zaak, welke dit woord uitdrukt, even zoo vreemd als de benaming; maar hun thans levend nageslacht is met de zaak zeer goed bekend, ofschoon er tot nog toe in onze taal geen woord voorhanden is, ter eigenaardige aanduiding van dezelve; ten minste zeer onvolkomen heeft men getracht den aard der *coquetterie* door *behaagzucht* uit te drukken; want dit is veel te onbepaald: alle menschen zijn behaagzuchtig, ten minste iedereen draagt zorg dat hij anderen niet mishage; ook wordt de Coquetterie over het algemeen meer aan de vrouwen dan aan de mannen toegeschreven; bij genen nu wordt behaagzucht geenszins ten kwade geduid, zelfs niet door de strengste moralisten, maar Coquetterie altijd berispt en de Coquette door den regtschapen man verfoeid en veracht. Marmontel, een beroemd menschkundig Fransch schrijver, heeft het karakter eener Coquette met levendige trekken geschetst: *Son orgueil se fait un jeu de notre faiblesse, et un triomphe de nos tourmens; ses regards mentent, sa bouche trompe, son langage et sa conduite ne sont qu'un tissu de pièges, ses grâces sont autant de syrènes, ses charmes autant de poisons.*

CORANO (Antonio), een Spanjaard, was Predikant bij de Hervormden in Frankrijk, en werd in 1566 naar Antwerpen ontboden, om aldaar te prediken, hetwelk hem echter door de regering op bevel van de Hertogin van Parma verboden werd. Bij gelegenheid van den twist tusschen de Luthersche en Gereformeerde Predikanten, gaf hij een' Zendbrief in het licht, waarin hij beide partijen, die hij »zijne »lieve broeders," noemde, vermaande tot onderlinge verdraagzaamheid en eendragt, bewerende dat men op den predikstoel Gods Woord verkondigen, maar geene theologische geschillen verhandelen moest, meer geschikt om haat en verdeeldheid dan liefde en eensgezindheid te kweeken; hij begreep dat de predikatiën moesten dienen om de menschen tot de kennis van Christus te brengen, en niet om hen over te halen om de Augsburgsche Confessie of de Geloofsleer van Geneve te volgen. Deze Zendbrief, gedagteekend uit Antwerpen den 22 Jan. 1567, en in het Fransch en Hoogd. gedrukt, is zeer zeldzaam, doch wordt zakelijk vertaald gevonden bij G. Brandt, *Hist. der Reform.* I Deel, bl. 404 volg. Corano was een zeer gematigd, godvruchtig man, en gewis de eenigste Spanjaard, die immer Hervormd Predikant geweest is.

CORAS (Jaques), opsteller van een gedicht: *Jonas, ou Ninive pénitente,* van hetwelk Boileau ten minste den titel voor de vergetelheid bewaard heeft, was aanvankelijk Cadet onder de koninklijke garde, daarop studeerde hij in de godgeleerdheid en was Predikant in onderscheiden Fransche Protestantsche gemeenten; in 1672 ging hij tot de Roomsche Kerk over, en oordeelde vijf jaren daarna het nog noodzakelijk wegens dezen stap zich in openbaren druk te verantwoorden.

CORAX, zoon van Coronis en kleinzoon van Apollo en Chrysorte, volgde zijn' vader op in het Rijk van Sicyone, en regeerde dertig jaren. = van Syracuse wordt door Cicero, na Aristoteles, met zijn' landgenoot Ctesias gehouden voor den schepper der redenaarskunst. De Abt Garnier heeft nog voor weinig jaren getracht te bewijzen dat de Rhetorica van Aristoteles grootendeels getrokken is uit een opstel van Corax over hetzelfde onderwerp.

CORBERIA (Pieter van), eigenlijk Pietro Rainallucci, maar volgens het gebruik der middeleeuwen naar zijne geboorteplaats Corberia, in Abruzzo, genaamd, en als Tegenpaus onder den naam van Nicolaas V bekend, was gehuwd geweest, maar had zijne vrouw verlaten, en was Franciskaner Monnik, toen hij in 1328 tot Paus werd verkozen door den invloed van Lodewijk van Beijeren,

doch na het vertrek van dezen zijn' beschermer was hij genoodzaakt uit Rome te vlugten; hij werd achterhaald en naar Avignon gevoerd, waar hij met den strop om den hals Paus JOANNES XXII en de Kardinalen om vergiffenis moest smeeken, waarna hij in eene gevangenis werd opgesloten. † in dezelve in 1336.

CORBIE, eene zeer oude stad in het Fransche landschap Picardie, aan de Somme, was in vroeger tijd vermaard wegens het klooster, hetwelk met toestemming van LODEWIJK DEN VROMEN eene monnikenkolonie in Westphalen aanleide (zie CORVEY). In 1234 werd FLORIS IV, Graaf van Holland, door den Graaf van Clermont te Corbie in een tournooi verraderlijk vermoord. Deze stad werd in 1639 door de Spanjaards veroverd, doch kort daarop den Franschen wederom ingeruimd.

CORBUEIL (FRANÇOIS), bijgenaamd VILLON, beteekenende in het Oud-Fransch *fripon* (schalk), geboren te Parijs in 1431, was het, die, gelijk BOILEAU (*Art poét.* Ch. I) zegt,

sçut le premier dans ces siècles grossiers,
Débrouiller l'art confus de nos vieux romanciers.

CORBUEIL was een der oudste Fransche dichters, en de eerste, die een geregeld metrum in acht nam; daarbij was hij vrolijk en loszinnig van aard; zelfs toen hij om zijne guiterijen tot de galg veroordeeld was, dreef hij den spot er mede, zeggende:

Or d'une corde d'une toise
Sçaura mon col que mon cul poise (pèse).

Daarop maakte hij een luimig *Epitaphium* (grafschrift kan men het niet wel noemen) voor zich zelven en vijf anderen, die met hem gehangen zouden worden, in den vorm van eene ballade, van welke wij de laatste strophe, als het verstaanbaarste, in de tegenwoordige spelwijze hier laten volgen:

La pluie nous a bués (blanchis) *et lavés*
Et le soleil desséchés et noircis;
Pies, corbeaux nous ont les yeux cavés,
Et arraché la barbe et les sourcils.
Jamais nul temps nous ne sommes rassis:
Puis ça, puis là, comme le vent varie,
A son plaisir sans cesse nous charie,
Plus becquetés d'oiseaux que dés à coudre.
Hommes, ici n'usez de moquerie,
Mais priez Dieu que tous nous veuille absoudre.

LODEWIJK XI schonk hem het leven, maar verbande hem uit Frankrijk. CORBUEIL ging hierop naar Engeland, en werd de gunsteling van EDUARD IV. De inhoud zijner gedichten is doorgaans plat en gemeen, somtijds zelfs plomp en onzedelijk; maar desniettegenstaande kan hij toch als de schepper van die boertige dichtsoort aangemerkt worden, in welke naderhand MAROT, SCARRON en LAFONTAINE zoo gelukkig slaagden. Reeds in 1489 werden zijne *Oeuvres* te Parijs gedrukt, en sedert verscheiden malen herdrukt, zelfs nog in 1742 in den Hage.

CORBULO (CNEJUS DOMITIUS), Romeinsch veldheer onder de regering van CLAUDIUS en NERO, voerde het bevel over de legioenen in Gallië en Germanië, en dienvolgens ook hier te lande, ten tijde der Batavieren, gedurende hun bondgenootschap met de Romeinen. Om het krijgsvolk bezig te houden, liet hij verscheiden dijken en waterkeeringen aanleggen en een kanaal graven ter vereeniging van den Rijn met de Maas, door de oude schrijvers de gracht van CORBULO genaamd, en welke men meent de tegenwoordige Vliet of trekvaart te zijn van Leyden door Delft naar Maaslandsluis. CORBULO was overigens een zeer dapper en kundig legerhoofd, voorzigtig in zijne ondernemingen en edelmoedig jegens de overwonnen volken. Hij werd uit Germanië naar Armenië gezonden, waar hij TIRIDATES verdreef, TIGRANES op den troon herstelde en de Parthen noodzaakte den vrede te vragen. NERO, in plaats van CORBULO's goede diensten te erkennen en te beloonen, zond bevel om hem ter dood te brengen; maar CORBULO, dit vernemende, doorstak zich zelven in 67, zeggende: „Ik heb het verdiend!" Volgens DIO zou hij, even als JULIUS CÆSAR, Commentariën geschreven hebben, doch zij zijn verloren geraakt.

CORCYRA, oude ben. van het eiland *Corfu*, in de Ionische Zee.

CORDAAT, Lat. *Cordatus*, *cordatè*, van *Cor*, hart, beteekent zoo veel als gehartigd (Hoogd. *beherzt*), kloekmoedig, onverschrokken, dapper, enz.; dit woord werd in vroeger jaren menigvuldig gehoord uit den mond van Revolutionairen, Sans-culotten, Clubisten en dergelijk slag van lieden; zij spraken van *cordate* stappen doen, *cordate* taal voeren, *cordaat* handelen, e. d. g. doch in een' geheel anderen zin dan tot dus ver ieder eerlijk man en vriend van wet en orde dit verstond; het *cordaat* spreken en handelen van dien tijd was eigenlijk *onbeschoft* en *oproerig* spreken en handelen, zoodat al wat weldacht en regtschapen handelde een afgrijzen kreeg van zulk eene cordaatheid, en dit woord nog wel in de Vlaamsche, maar geheel niet meer in de Hollandsche taal gebruikt wordt.

CORDAY D'ARMANS (MARIE ANNE CHARLOTTE), geboren te S. Saturnin, bij Seez, in Normandië, in 1768, heeft in de Fransche omwentelingsgeschiedenis eene roemvolle vermaardheid verkregen; als een meisje van 25 jaren nam zij het moedig en vast besluit om de aarde te verlossen van een der afschuwelijkste monsters, die immer de menschheid geschandvlekt hebben, den verworpensten van alle booswichten, den afgod des gepeupels, MARAT. Om haar heldhaftig voornemen te volbrengen, kwam zij den 12 Julij 1793 van Caen te Parijs, wist zich den toegang te verschaffen tot den bloeddorstigen MARAT, die zich op dat oogenblik in het bad bevond, en stiet hem met eene vaste hand een' dolk in het eerloos hart, dat hij het oogenblikkelijk bestierf. De schelm verdiende zeker niet van zulk eene schoone hand te sterven, maar toen de beul gebruikt werd om het bloed der onschuldigen te plengen, wapende de genius der menschheid de hand der onschuld, om de misdaad te straffen. CHARLOTTE was eene priesteres der NEMESIS, die haar offer tot verzoening van Frankrijk met de menschheid geslagt had. Met bedaardheid en gewilligheid liet zij zich naar de gevangenis brengen (in triomf behoorde men haar de straten van Parijs rondgevoerd te hebben!) roemde voor de revolutionaire regtbank op hare daad als een' jegens het vaderland vervulden pligt, en den 17 Julij, dus vijf dagen na het volbrengen derzelve, viel haar hoofd onder de Guillotine. Met eene zegevierende houding betrad zij het schavot, en behield hare bedaarde standvastigheid tot het laatste oogenblik.

CORDELIERS was in Frankrijk de benaming der Franciskaner minderbroeders, wegens het touw (*cordon*), dat zij als een' gordel om het lijf droegen. Daar zij juist geene zeer strenge kloostertucht hielden, en zich met vele wereldsche zaken bemoeiden, noemden de liefhebbers van calembourgs deze monnikenorde *Corps délié*. Ten tijde der Fransche omwenteling voerde eene Club te Parijs deze benaming, naar hare vergaderplaats in een voormalig Franciskaner klooster; van deze Club waren MARAT, DANTON en andere bloeddorstige demagogen de voornaamste leden; toen echter dezen en eenige anderen onder de Guillotine gevallen waren, ging de Club nog vóór die der Jakobijnen te niet.

CORDERIUS (MATHURINUS), eigenlijk MATHURIN CORDIER, geboren in Normandië in 1479, was Priester en onderwees de Latijnsche taal te Parijs; onder zijne leerlingen telde hij ook CALVIJN, die hem naderhand bewoog zijne leer te omhelzen, en zich te Geneve te vestigen, waar hij Rector werd der Latijnsche school. † aldaar in 1564. Onder verscheiden leerboeken, welke hij heeft uitgegeven, zijn zijne *Colloquia scholastica* het meest bekend en het langst in gebruik gebleven, en dus ontelbare malen gedrukt; eerst voor weinig jaren zijn deze zamenspraken in Duitschland verdrongen door de Gesprekken van LEOPOLD CHIMANI, van welke de Amsterdamsche Rector ZILLESEN in 1830 eene uitgave voor de Hollandsche schooljeugd bezorgd heeft.

CORDILLIERES, Sp. *Cordilleras de los Andes*, (zie ANDES), is eene gebergteketen, die zich van de straat van Magellaan tot aan de landengte van Darië in eene lengte van 650 mijlen uitstrekt. Deze bergen zijn de hoogste der geheele wereld, en sommige groepen derzelve door bijzondere namen onderscheiden; de *Sierra nevada* (het sneeuwgebergte) en *Santa Marta* is over de 14000 voeten hoog, en de *Sierra Merida* nog hooger; de *Cimboraco* is nogtans de hoogste van allen, namelijk 20,142 voeten; HUMBOLDT beklom denzelven den 23 Junij 1802 tot de hoogte van 18,192 voeten; tusschen derzelver toppen liggen bergvlakten (*Paramos*) van 4000 tot 9000 voeten hoogte boven de oppervlakte der zee. Ontzettende watervallen en bergstroomen maken het onderzoek dezer hooge gewesten uiterst moeijelijk, en op sommige plaatsen volstrekt onmogelijk: er zijn derhalve streken en plekken genoeg op deze bergen, waar sedert de schepping nog geen menschelijk wezen zijn' voetstap gezet heeft en welligt nimmer zetten zal, ten ware de kunst eenmaal uitgevonden wordt om de luchtballon naar welgevallen te besturen, en er alzoo eene vormelijke luchtscheepvaart ontsta; want letterlijk zijn sommigen dezer bergtoppen te land niet te genaken.

CORDON heet in de militaire beteekenis eene onafgebroken linie van troepen, om of een land tegen vijandelijke invallen te dekken, of bij besmettelijke ziekten de uitbreiding van dezelve te beletten.

CORDUA, Sp. *Cordora*, hoofdstad der gelijknamige Spaansche provincie in Neder-Andalusië, ligt aan den Guadalquivir, heeft omtrent 35,000 inwoners, was eertijds de zetel van een klein Moorsch koningrijk en vroeger eene volkplanting der Romeinen, *Colonia Patricia* genaamd. In 572 werd de stad door de Gothen veroverd, en in 692 door den Moorschen Veldheer ABDERRAHMEN in bezit genomen, die zich van zijn' leenpligt jegens den Kalif van Damascus ontsloeg en Cordua tot een koningrijk verhief. Na het verdrijven der Mooren uit Spanje werd de prachtige moskee van Cordua, wier deels achthoekige, deels ronde koepels door 850 jaspispilaren gedragen worden, in eene Domkerk veranderd; overigens heeft de stad, hoe zeer vervallen, nog verscheiden merkwaardige overblijfsels van Romeinsche en Moorsche bouwkunst.

COREA, door de Chinezen Tschao-sien of Kao-li genaamd, is een groot langwerpig schiereiland, op 34° tot 43° NB. en 142° tot 148° L. tusschen China en de Japansche eilanden gelegen, grenzende ten noorden deels aan oostelijk Tartarijen en deels aan de Chinesche prov. Quantong (Canton) en betwelk voor het overige door de Chinesche, Japansche en Geele Zee omringd is. Het land heeft eene oppervlakte van 7442 □ mijlen en 12 millioenen inwoners; in het noorden lig-

gen hooge met sneeuw bedekte bergen en uitgestrekte bosschen en woestijnen; in het zuiden is de bodem buitengemeen vruchtbaar, en levert rijst en andere graansoorten, ook hennep en katoen; bovendien heeft Corea ijzer-, lood-, zilver- en goudmijnen, paarlvisscherijen en allerlei wilde en tamme dieren. De inwoners zijn een mengsel van Mantschu-Tungusen en Chinezen, den laatsten in beschaving, zeden en leefwijze tamelijk gelijkvormig; zij drijven handel met China en Japan, maar met de Europeanen hebben zij geene gemeenschap; zij worden geregeerd door een' Koning, die vasal is van den Keizer van China en hem eene jaarlijksche schatting betaalt. Het Rijk is in 8 provinciën verdeeld, die door landvoogden bestuurd worden. De hoofdstad en residentie des Konings heet King-ki-tao.

CORELLI (Arcangelo), geboren te Fusignano, bij Bologna, in 1653, beroemd vioolspeler, was een leerling van Matteo Simonelli; hij ging in 1680 in dienst van den Keurvorst van Beijeren, en kwam na vijf jaren in Italië terug. De Kardinaal Ottoboni was inzonderheid zijn beschermer, en gaf hem het bestuur over de muzikale akademie, die in zijn paleis gehouden werd. † in 1713 en werd in het Pantheon begraven; het opschrift van zijn standbeeld noemt hem *Princeps musicorum;* dat was hij mogelijk in zijn' tijd; doch staat het beeld er nog, dan zal menigeen dit opschrift gewis met een' glimlach lezen, even als de verzekering in het *Conversations-Lexikon* »dat »zijne uitvoering een eigenaardig karakter had, vol bevalligheid en »uitdrukking, zijn toon sterk en gelijk was": men zou moeten gelooven dat de opsteller van dat artikel Corelli had hooren spelen!

CORFINIUM, oude benaming van het tegenwoordig *Pontinia*, of *Campo di Santo Pellino*, in Abruzzo citra.

CORFU, eertijds Corcyra, is een eiland in de Ionische Zee, tegenover de kust van Albanië (Epirus) gelegen, heeft eene oppervlakte van $10\frac{3}{4}$ □ mijlen en 72,600 inwoners, meest Grieken. Het is het eiland der Pheaciërs, met de beroemde tuinen van Alcinous, door Homerus in zijne *Odyssea* beschreven, doch voorzeker sedert merkelijk van gedaante veranderd; slechts het noordelijk gedeelte des eilands is vruchtbaar, en levert olie, wijn, vijgen, honig, enz. maar er zijn ook geheele streken onbebouwde heide en ongezonde moerassen. De inwoners halen meestal hun vleesch en graan uit Morea tegen de voortbrengselen van hunnen bodem, maar overigens heeft hun handel weinig te beduiden. Sedert de XIII eeuw stelden de Koningen van Napels zich in het bezit van Corfu; doch het eiland gaf zich in 1336 vrijwillig over aan de Venetianen, toenmaals de meesters der Middellandsche Zee, die de aanspraak der kroon van Napels met geld afkochten. Den 5 Julij 1716 verschenen de Turken met eene sterke vloot voor Corfu, en begonnen de vesting met nadruk te belegeren, maar dezelve werd door den Venetiaanschen Veldmaarschalk Graaf van Schulenburg zoo dapper verdedigd, dat de Turken, nadat zij 18,000 man verloren hadden, den 22 Aug. het beleg niet alleen opbreken, maar ook het geheele eiland weder verlaten moesten; bij hunne inscheping viel al hun geschut en bagaadje den Venetianen in handen. Sedert bleef Venetië in het bezit van Corfu en der andere Ionische eilanden tot 1797, doch na de herschepping der Republiek in Venetiaansch-Lombardijsch koningrijk in 1815 werd dit eiland de regeringszetel van een' afzonderlijken staat (zie Ionische Eilanden), eerst onder Russische en naderhand onder Engelsche bescherming. De eenige stad op dit eiland is de residentie van een' Engelschen Lord-commissaris; in 1823 was dit Lord Guilford, die hier eene hoogeschool oprigtte en door den Prins-regent tot Kanselier van dezelve benoemd werd. De Bewindvoerder der Grieken, Graaf Capod'istria, die in 1831 te Naupli vermoord werd, was op Corfu geboren.

CORINNA, Grieksche Dichteres, van Tanagra, in Beotië, was eene tijdgenoot van Pindarus, dien zij vijf malen in poëtischen wedstrijd overwon. Van hare gedichten zijn slechts nog eenige fragmenten in Fabricii *Biblioth. Graeca* voorhanden.

CORINNUS, nog ouder Grieksch Dichter dan Homerus, zou, volgens Suidas, de belegering van Troje en den oorlog van Dardanus bezongen en Homerus daaruit de stof voor zijne *Ilias* ontleend hebben.

CORINTHE, tegenwoordig *Coranto* en door de Turken *Gereme* genaamd, op eene landtong van Morea, tusschen de Golf van Lepante en de Aegeische Zee gelegen, was in de Oudheid eene der prachtigste en vermaardste steden van Griekenland, lang vóór Rome gebouwd door Sysiphus, en van een sterk kasteel voorzien (zie Acrocorinthus). Corinthe werd lang door koningen geregeerd, vormde zich naderhand tot eene republiek en stond aan het hoofd van het Achaisch verbond, toen deze heerlijke stad 146 vóór J. C. door den Romeinschen Consul Lucius Mummius tot den grond toe verwoest werd. Julius Caesar deed haar wederom opbouwen, doch hij kon haar den vorigen bloei en luister niet wedergeven. De Apostel Paulus verkondigde er het Evangelie en schreef aan de Christelijke gemeente, welke hij aldaar gesticht had, twee brieven, die onder de Canonieke Boeken des N. T. zijn opgenomen. Corinthe werd in het begin der V eeuw andermaal verwoest door Alarik, Koning der Gothen. Na den ondergang des Oosterschen Keizerrijks stelden de Venetianen zich in het bezit van Corinthe, doch in 1715 werd de stad door de Turken stormenderhand veroverd; zij bleven meester van dezelve tot den opstand der Grieken, wanneer zij den 12 Februarij 1823 bij verdrag aan dezen werd overgegeven.

CORINTHISCHE BOUWORDE, de schoonste van alle vijf bouwordes, is inzonderheid behagelijk door het prachtig kapiteel, uitgevonden door Callimachus van Corinthe (zie Acanthus), bestaande in een groot rond vat, met een vierkant aan de zijden ingebogen deksel met afgeknotte punten; dit kapiteel is omwonden met twee rijen, elk van acht bladen, van achter welken vier stelen elk twee kleinere bladen onder de vier groote krullen (voluten) aan de hoeken ondersteunen; de krullen zelve nemen insgelijks uit de stelen haren oorsprong, en dragen op eene behagelijke wijze het deksel des kapiteels. De hoogte der kolom met het kapiteel en den voet is volgens Vignola 20 modulen.

CORINTHISCH KOPER, *Aes corinthium,* een gemengd metaal, was bij de Ouden zeer geächt en werd in waarde boven zilver geschat. Men wil dat hetzelve toevallig ontstaan is door de zamenvloeijing van onderscheiden metalen, gesmolten in den brand van Corinthe, toen deze stad door de Romeinen 136 jaren vóór J. C. verwoest werd. Anderen beweren dat dit metaal reeds lang vóór de verwoesting van Corinthe als natuurvoortbrengsel in Griekenland bekend was.

CORIOLANUS (Cajus Marius), afkomstig uit een Patricisch geslacht te Rome, bewerkte voornamelijk de verovering van Coriola, de hoofdstad der Volscen, die 493 jaren vóór J. C. door den Consul Titus Posthumius Cominius belegerd werd, waardoor hij den bijnaam van Coriolanus verkreeg; een paard en een gevangene, wien hij terstond de vrijheid schonk, was de eenige belooning, welke hij voor dezen gewigtigen dienst wilde aannemen. Twee jaren later verloor hij echter de volksgunst, en het gelukte den Tribunen hem te doen verbannen. Om zich aan zijn ondankbaar vaderland te wreken, ging hij tot Romes bitterste vijanden, de Volscen, over, die hem tot bevelhebber van een leger benoemden, met hetwelk hij in korten tijd alle steden van Latium onderwierp, en zelfs voor de poorten van Rome verscheen. Vruchteloos zond de Raad hem twee malen een gezantschap, om hem tot den aftogt te bewegen. Eindelijk begaven zijne moeder Veturia en zijne echtgenoote Volumnia, verzeld door de aanzienlijkste Romeinsche vrouwen, zich naar het vijandelijke leger, om hem door hare gebeden en tranen te vermurwen; hetwelk haar gelukte. Hij trok met het leger terug, en werd, toen hij zich in de volksvergadering der Volscen wegens zijn' aftogt regtvaardigen wilde, vermoord, 490 jaren vóór J. C. De Raad van Rome liet op de plaats, waar Veturia haren zoon tot aftrekken bewogen had, een' tempel bouwen, aan de vrouwelijke Fortuin gewijd, van welken zij tot eerste priesteres werd aangesteld.

CORIOSOPITUM, oude ben. van *Quimpercorentin,* in Frankrijk.

CORK is de hoofdstad van een graafschap van denzelfden naam in Ierland, ligt aan de Lee, die niet ver van de stad in zee loopt; deze stad is tamelijk wel bevolkt, en dreef voormaals een' aanzienlijken handel, doch deelt tegenwoordig rijkelijk in de algemeene verarming van het woelzuchtig Ierland.

CORNARO (Catarina), achter-kleindochter van Marco Cornaro, Doge van Venetië, huwde in 1458 met Jean de Lusignan, Koning van Cyprus. Uit aanmerking van dit huwelijk herriep de Raad van Venetië het banvonnis, uitgesproken tegen haren vader, en verklaarde Catarina tot dochter der Republiek. In 1473 weduwe geworden, ontdeed de Koningin Catarina ten behoeve der Republiek zich van haar koningrijk, en keerde terug naar Venetië. † ald. in 1510. Het eiland Cyprus bleef in de magt der Venetianen tot 1571, wanneer de Turken hetzelve veroverden.

CORNARO. *Doges van Venetië van dezen naam.* = (Marco) werd tot deze waardigheid verheven in 1365, nadat hij verscheiden gewigtige gezantschappen bekleed had. Het gelukte hem het eiland Krete te onderwerpen, hetwelk onder zijn' voorganger in opstand geraakt was. † in 1368. = (Giovanni I) werd verkoren in 1625, en † in 1629. Onder zijne regering werd den Raad der Tienen de magt benomen, welke hij zich had aangematigd, om de besluiten van den Grooten Raad te vernietigen. = (Giovanni II) werd verkoren in 1709, en † in 1722. De Turken overvielen in 1714 de bezittingen der Republiek buiten Italië, en veroverden Morea. Deze oorlog werd geëindigd door den vrede van Passarowitz den 21 Julij 1718.

CORNEILLE (Pierre), geboren te Rouen den 6 Junij 1606, wordt met regt aangemerkt als de schepper van het goede Fransche treurspel; hij leide zich aanvankelijk toe op het blijspel, en zijn eerste stuk was *Mélite,* hetwelk, hoe onvolkomen, in 1629 met toejuiching gespeeld werd. Aangemoedigd door dezen goeden uitslag, volgden weldra verscheiden andere blijspelen, die een even goed onthaal vonden. In dien tijd had de Kardinaal de Richelieu verscheiden dichters in zijn' dienst, die tooneelstukken volgens zijne opgave moesten vervaardigen; ook Corneille zon zich daartoe laten gebruiken, maar eene kleine verandering, welke hij zich in het opgegeven ontwerp veroorloofde, bragt hem bij den Kardinaal in ongunst, en Corneille keerde naar Rouen terug. Besloten hebbende zich volgens den raad van een' vriend op het treurspel toe te leggen, en de Spaansche dichters hem als voorbeelden aanbevolen zijnde, leerde hij Spaansch, en in 1636 verscheen *De Cid.* Dit treurspel behaagde iedereen, behal-

ve den Kardinaal DE RICHELIEU, die der nieuw opgerigte Akademie last gaf het stuk streng te beöordeelen, hetwelk zij deed, en hare beöordeeling in het licht gaf. Doch het publiek was van een geheel ander gevoelen dan de geleerde Akademisten, gelijk BOILEAU (*Sat.* IX) aanmerkt:

En vain contre le Cid un Ministre se ligue ;
Tout Paris pour Chimène a les yeux de Rodrigue :
L'Académie en corps a beau le censurer ,
Le Public révolté s'obstine à l'admirer.

CORNEILLE beäntwoordde de beuzelkritiek van deze pedante heeren, in plaats van eene nuttelooze wederlegging, met nieuwe meesterstukken, welke wij hier niet behoeven op te tellen, als bekend genoeg, ook door Nederduitsche vertalingen. Hij leefde zeer eenvoudig en matig, geheel voor de letteren; aan het hof gevoelde hij zich niet op zijne plaats, zijne middelen waren bekrompen, en zijn toestand grenstde somtijds aan behoeftigheid. In 1647 werd hij tot lid der Fransche Akademie verkoren, en † te Parijs den 1 October 1684. De heldhaftige CHARLOTTE CORDAY behoorde onder zijne afstammelingen; een achterkleinzoon van hem leefde nog in 1813, evenmin door de fortuin begunstigd als zijne nicht, tot wier voordeel VOLTAIRE eene uitgave van haars overgrootvaders werken bezorgde. = (THOMAS), broeder van den voorg., geboren te Rouen den 20 Augustus 1625, beöefende insgelijks de dramatische dichtkunst; het getal zijner tooneelstukken, meest blijspelen, bedraagt 42. Hoewel zwakker dan zijn broeder, komt hem toch, volgens het oordeel van VOLTAIRE, de eerste rang na hem toe; van zijne treurspelen is *De Graaf van Essex* ongetwijfeld het beste. Eene reeks van jaren leefden beide broeders, die twee zusters gehuwd hadden, in huisselijke eendragt. THOMAS verving zijn' broeder in 1685 als lid der Fransche Akademie, en overleefde hem tot den 8 December 1709, wanneer hij te Andelys zijne dagen eindigde; eenige jaren vóór zijn' dood was hij blind geworden.

CORNELIA, vrouwennaam, beteekent, volgens DOLZ, SCHINCKE en anderen, de *Duurzame;* op wat grond of in welke taal zeggen zij niet. Zonder twijfel moet de beteekenis in het Grieksch gezocht worden door zamenstelling van *Κορη*, meisje, en *'Ηλιος*, de zon, en dan bekomt men *Zonnemaagd*, of, gelijk bij P. G. WITSEN GEYSBEEK, *Apollineum*, II Deel, bl. 157, *Dochter van de zon.* =, dochter van SCIPIO AFRICANUS, en moeder van TIBERIUS en CAJUS GRACCHUS, droeg eene bijzondere zorg voor de opvoeding van deze beiden. Eene aanzienlijke Romeinsche vrouw, haar bezoekende, en haar opmerkzaam makende op hare kleinoodiën, vroeg ook de hare te mogen zien. CORNELIA riep hare kinderen, en zeide: »Ziedaar mijne juweelen!" Nog bij haar leven werd haar ter eere een standbeeld opgerigt, met het opschrift: *Cornelia mater Gracchorum.* PTOLEMEUS, Koning van Egypte, vroeg haar ten huwelijk, maar zij antwoordde dat zij meer roem stelde in de weduwe van een' Romein dan Koningin der Egyptenaren te zijn. =, was de dochter van CINNA en de eerste gemalin van JULIUS CÆSAR; zij baarde hem JULIA, welke hij aan POMPEJUS ten huwelijk gaf. Toen zij 46 jaren vóór J. C. gestorven was, hield CÆSAR openlijk eene lijkrede over haar op het *Forum.*

CORNELIS, mansnaam. Deze naam moest eigenlijk CORNELIUS geschreven worden; doch wij schrijven ook notaris, secretaris, commissaris, e. d. g. in plaats van notarius, secretarius, commissarius, enz. Wil men dezen naam van *corneus* afleiden, dan bekomt men langs den *Gradus comparativus* (den Latijnschen uitgang behoudende) gemakkelijk de beteekenis: *corneus*, hoornachtig; *cornior*, hoornachtiger; *cornelius*, hoornachtigst. DOLZ en SCHINCKE vertalen ook dezen naam in het Hoogduitsch door HORNMANN. = (BROER), zie ADRIAANSZ. (CORNELIS).

CORNELIUS was de naam van een' Romeinsch' Hoofdman (*Centurio*) te Caesarea, een zeer braaf en godvruchtig man; een Engel kwam hem berigten dat zijne gebeden en aalmoezen opgekomen waren voor God, en dat hij den Apostel PETRUS van Joppe moest ontbieden, die hem zeggen zou wat hij verder doen moest. CORNELIUS zond dadelijk boden naar Joppe, die bij hunne terugkomst PETRUS medebragten: de Apostel doopte den Hoofdman met zijne huisgenooten, en bleef nog eenige dagen in zijn huis. HANDEL. DER APOST. X, 1—48. =, Paus, of eigenlijk nog maar Bisschop van Rome, was in 251 de opvolger van FABIANUS, nadat de Stoel omtrent 16 maanden ledig gestaan had; NOVATIANUS was zijn mededinger, die vruchteloos door allerlei kunstenarijen de benoeming van dezen waardigen man poogde te beletten. Keizer DECIUS gestorven zijnde, werd de vervolging der Christenen door zijn' opvolger GALLUS hervat en CORNELIUS naar Centumcellae, tegenwoordig Civita Vecchia, gebannen. † aldaar in 252.

CORNEOL, gewoonlijk *Cornalijn* genaamd, is een gesteente van het geslacht der Chalcedonen, incarnaat-rood, van den eenen kant tot in het was-gele, van den anderen tot in het donkerste granaatrood, geschakeerd. Van deze laatste soort zijn die kostbare antieken, welke *Corniole nobile* (door de Franschen *Cornaline de la vieille roche*) genoemd worden, en waarin de schoonste meesterstukken der oude Grieksche en Hetrurische steensnijkunst gewerkt zijn.

CORNPUT (JOAN VAN DEN), geboren te Breda in 1542, koos reeds vroeg den krijgsdienst, en onderscheidde zich bij verscheiden gelegenheden door zijne uitstekende dapperheid, voornamelijk in de worstelingen der Nederlanders tegen de Spaansche dwingelandij; bij was een der kundigste en bekwaamste bevelhebbers, die de zaak, welke hij aankleefde, met even zoo veel trouw en standvastigheid als moed en beleid verdedigde. Toen Groningen in 1580 door den Graaf VAN RENNENBERG aan de Spanjaarden was verraden geworden, vertrok CORNPUT van daar naar Koeverden, waar zijn volk aan het muiten sloeg; toen goede woorden niet mogten baten, pakte hij zelf met zijne officieren vier der ergste belhamels bij den kop, en liet er terstond drie van doodschieten, waarmede de muiterij dadelijk gestild was. Koeverden bij verdrag overgegeven zijnde, trok CORNPUT naar Steenwijk, welke stad slecht versterkt was, en door RENNENBERG met 6000 man voetvolk en 1200 ruiters belegerd werd. In de stad waren naauwelijks 600 man soldaten en 300 gewapende burgers, meest allen Spaanschgezind, die CORNPUT en zijne manschappen niet dan met moeite binnenlieten. Alvorens hij binnentrok had CORNPUT zijn volk doen zweren dat niemand van overgave zou spreken, zoo lang hij zelf daarvan zweeg, op straf van dadelijk door den naaststaande doorstoken te worden. De dappere CORNPUT ondernam dus de verdediging van Steenwijk met geringe magt, en onder zeer ongunstige omstandigheden; doch zijn voorbeeld hield den moed der zijnen levendig, die nu en dan gelukkige uitvallen deden en den vijand vinnig uit de stad beschoten. De muitzuchtige burgers wist hij door gestrengheid in ontzag te houden; eenig gemor vernemende, begaf hij zich onder de zamengeschoolde menigte, en gebood op een' straffen toon dat elk naar zijn huis zou gaan; de meesten dropen hierop heen, zonder tegenspraak, behalve een slagter, die vroeg hoe het gaan zou, als men niet meer te eten had. »Zoo ver is het nog »niet," zeide CORNPUT; »maar als het er op aankomt, dan zullen »wij u, schelm! eerst opvreten." Zelfs het bijgeloovig volksbegrip wist de even schrandere als dappere man zich ten nutte te maken. Den 4 Februarij 1581 kwamen drie veldhoenderen in de stad vliegen, en werden op de markt gevangen. Bij deze gelegenheid zeide hij tegen de misnoegden: »Op dergelijk eene wijze beschikte God »den morrenden Israëlieten spijze: hij zal deze stad ook voorzeker »spijzigen; maar dewijl er juist drie vogels zijn, zal dit eerst over »drie weken geschieden, omdat gij niet genoeg op Hem vertrouwt." Den 24 Februarij, en dus juist den laatsten dag van de derde week daarna, werd Steenwijk ontzet, en alzoo CORNPUTS voorspelling vervuld. Lang werd de 24 Februarij, als de gedenkdag van Steenwijks ontzet, dankbaar in geheugen gehouden. De brave CORNPUT, die deze stad vier maanden lang zoo wakker verdedigd, en aanspraak op rangverhooging en buitengewone belooning had, kon, na lang aanhouden, met veel moeite naauwelijks aan betaling komen van zijne soldij en voorschotten; ook verscheen hij niet weder op het oorlogstooneel; men vindt alleen nog van hem vermeld dat hij bevelhebber van Hasselt en Koeverden en Gouverneur van het kasteel van Groningen geweest is. † ongehuwd den 17 September 1611.

CORNUTUS (LUCIUS ANNAEUS) van Leptis, in Afrika, was een Stoicijnsch wijsgeer, die te Rome onder de regering van CLAUDIUS en NERO de philosophie onderwees, doch door den laatsten in ballingschap verwezen werd. De dichters PERSIUS en LUCANUS waren zijne leerlingen. Onder den naam van PHURNUTUS zou hij een werk van de natuur der Goden geschreven hebben, in 1668 te Amst. gedr.

CORNWALLIS, een landschap in Engeland, grenzende ten oosten aan Devonshire, wordt overigens overal door de zee bespoeld. Het land is zeer vruchtbaar en de bergwerken leveren voortreffelijk koper en tin; aan de kust wordt de bekende sprot gevangen. = (CHARLES, Marquis en Graaf van), geboren den 31 December 1738, onderscheidde zich in den zevenjarigen oorlog door zijne dapperheid onder den naam van Lord BROOME, en werd tot Kolonel bevorderd, vervolgens werd hij lid van het Parlement. In den Amerikaanschen oorlog voerde hij het bevel over een Britsch legercorps, nam Philadelphia in, onderwierp een groot gedeelte van Zuid-Carolina en sloeg den Generaal GATES. De aankomst van den Generaal LAFAYETTE met Fransche hulpbenden deed de zaken in Amerika geheel van gedaante veranderen, en CORNWALLIS kreeg bevel van den Generaal CLINTON om zijne magt te Yorktown zamen te trekken; waar hij den 19 October 1781 genoodzaakt was te rapituleren. In 1786 werd hij benoemd tot Gouverneur van Bengale; na verscheiden voordeelen behaald te hebben op TIPPOO-SAHIB, die bij het verdrag van den 16 Maart 1792 al zijne bezittingen verloor, keerde CORNWALLIS naar Engeland, werd tot Lord der Admiraliteit en Onderkoning van Ierland benoemd, waar hij den opstand dempte en de in 1798 ontscheepte Franschen krijgsgevangen maakte. In 1802 sloot hij den vrede van Amiens; daarop vertrok hij in hoedanigheid van Gouverneur-generaal naar Oost-Indië. † te Ghazepore den 5 Oct. 1805.

COROBILIUM, oude benaming der stad *Corbeil*, in Frankrijk.

COROEBUS, zoon van MYGDON en ANAXIMENE, minnaar van CASSANDRA, kwam te Troje, om PRIAMUS zijn' bijstand aan te bieden. CASSANDRA zocht hem vruchteloos te bewegen om te vertrekken, en het lot te ontgaan, dat hem bij het innemen der stad stond te wachten. Hij werd door PENELEUS gedood.

COROLLARIUM, van *Corolla*, kransje, noemt men eene stelling, die onmiddellijk uit eene andere afgeleid wordt, zoo veel als gevolgstelling; b. v. $3 \times 4 = 12$: derhalve is ook $6 \times 2 = 12$. Men noemt dit ook *Consectarium*.

COROMANDEL (*Dscholamandol*, Gierstland) heet een gedeelte der kust van het schiereiland Indië aan deze zijde van den Ganges, die zich oostwaarts uitstrekt, en aan welke Pondichery, Tranquebar en verscheiden andere steden gelegen zijn, onder welke Madras de voornaamste is. Deze kust heeft op eene uitgestrektheid van 75 mijlen niet eene goede haven, en met uitzondering der baai van Koringa maakt de branding het landen overal uiterst moeijelijk

CORON is eene stad met eene veilige haven in Morea op een klein schiereiland; zij is door de natuur versterkt wegens de steile rotsen aan de landzijde. In 1770 werd deze stad door de Russen vruchteloos belegerd.

CORONER, Lat. *Coronator*, kroondienaar, is in Engeland een ambtenaar, belast met het handhaven van de regten der kroon; zijn voornaamste pligt is, met bijstand van gezworenen, de lijken te schouwen van personen, die een' geweldigen dood gestorven zijn, en geregtelijk te onderzoeken of deze een gevolg van opzettelijken moord, manslag of zelfmoord geweest is, en in het laatste geval of dezelve als eene uitwerking van verstandsverbijstering kan aangemerkt worden.

CORONIS, dochter van Phlegyas, Koning der Lapithen, en minnares van Apollo, was zwanger van Æsculapius, toen Apollo, door eene raaf onderrigt dat zijne minnares hem ongetrouw was, haar met een' zijner pijlen doorschoot, doch de vrucht redde; deze wraakoefening nogtans hem berouwende, strafte hij de raaf wegens hare onbescheidenheid, en veranderde hare vederen van wit in zwart.

CORPORATIE, Lat. *Corporatio*, van *Corpus*, ligchaam: letterlijk verligchaming, is eene vereeniging van verscheiden personen tot een gemeenschappelijk oogmerk, zoodat zij als leden tot een ligchaam verbonden zijn: waarom zoodanig genootschap ook overdragtelijk een ligchaam genoemd wordt: dienvolgens is ieder voortdurend genootschap, van welk een' aard ook, een ligchaam, van hetwelk ieder, die er toe behoort, een lid uitmaakt.

CORPUSJURIS noemt men de verzameling van algemeene wetten en verordeningen, op alle misdrijven en overtredingen toepasselijk, welke Keizer Justinianus in de VI eeuw, in de Latijnsche taal beschreven, deed bijéén voegen. Zij bestaat uit onderscheiden afdeelingen; als: 1) uit een algemeen handboek van de geheele regtsgeleerdheid, bijzonder geschikt tot onderwijs van de eerste beginselen, onder den naam van *Institutien;* 2) uit een uitvoerig regtsgeleerd stelsel, in 50 boeken, welke gedeeltelijk uit de rescripten der Keizeren, en gedeeltelijk uit de adviezen der oude regtsgeleerden (*Responsa prudentium*) verzameld en bekend zijn onder den naam van *Pandecten* of *Digesten ;* 3) uit verordeningen van voorgaande Keizers, onder den naam van *Codex ;* 4) uit latere, na de verzameling der drie genoemde werken, in het licht verschenen wetten van Justinianus, de *Novellen ;* terwijl eindelijk verschillende verordeningen van latere Keizers en de Longobardische boeken over het leenregt het aanhangsel uitmaken. De tegenwoordige gedaante of inkleeding dezer uitmuntende verzameling heeft men aan de Italianen te danken. In de XII eeuw begon men in Italië de Justiniaansche wetgeving (die bijna geheel in onbruik geraakt was) wederom in de regtsgeleerde scholen te onderwijzen, inzonderheid aan de hoogeschool van Bologna. Naderhand vond dezelve in andere landen, vooral in Duitschland, en ook bij ons, den grootsten bijval; dezelve heeft door alle tijdperken heen, en wel tot 1811, vooral in Nederland, stand gehouden, als wanneer het *Corpus juris* door het *Code Napoleon* vervangen werd; hoezeer het eerste aanhoudend de voorname vraagbaak en het handboek van den regtsgeleerde is en nog lang blijven zal.

CORREA (Gonzales), Professor der Oostersche talen te Salamanca, in het begin der XVI eeuw, wilde eene hervorming bewerken in de spelling der Spaansche taal, en gaf tot dat einde eene *nieuwe* en *volmaakte* Orthographie in het licht, getiteld: *Ortografia Kastellana nueva y perfekta; juntamente el Manuel de* Epikteto *y la Tabla de* Kebes, *Filosofos Estoikos, konforme al orixinal Grekolatino. Salamanka* 1630. Deze nieuwe en volmaakte spelling, vreemd en zonderling bovendien, vond nogtans geheel geen ingang, en de Spanjaarden spellen de woorden in hunne taal nog even zoo als Cervantes, Quevedo, Calderon en Lope de Vega die gespeld hebben.

CORRECTIE, Lat. *Correctio*, verbetering, wegneming van gebreken over het algemeen, heeft in de toepassing meestal eene gewijzigde beteekenis, naarmate van den aard des onderwerps van verbetering en de aanwending der middelen (correctieven), die daartoe dienstig geächt worden. Er zijn natuurlijke, wetenschappelijke, verstandelijke en zedelijke gebreken; van de eerste zijn slechts eenigen ten deele en weinigen geheel niet te verbeteren dan somtijds door de natuur zelve; de overigen kan men slechts in zeer weinige gevallen als volstrekt onverbeterlijk beschouwen. Het komt er slechts op aan om de regte middelen tot verbetering aan te wenden, en zich het ideaal van volkomenheid te vertegenwoordigen (bij voorwerpen van kunst), en de regelen te kennen, tegen welke een gewrocht van wetenschap zondigt (de taal, de meet- en rekenkunde, enz.) Gebreken in het denken, redekavelen, besluiten (dwalingen in het algemeen) worden het best door het onderzoeken of bewijzen der waarheid verbeterd. Tot het verbeteren van zedelijke gebreken worden niet zelden strenge, somtijds zelfs dwangmiddelen gebezigd, gelijk het kastijden der kinderen, het straffen der misdadigen; deze middelen moeten echter met voorzigtigheid en gematigdheid aangewend worden, als men daarbij verbetering voor het toekomende, en niet enkel straf of liever wraakoefening over het voorledene ten doel heeft; met het straffen van misdadigen heeft de wet blijkbaar slechts het laatste ten doel, daar zij de beleediging der burgerlijke maatschappij op den beleediger wreekt, zich daarmede voldaan houdt, en met het verbeteren van den misdadige zich geheel niet bemoeit: daarom is het onzin, b. v. geeselen en brandmerken eene correctie te noemen, naardien de misdadige daardoor geenszins gecorrigeerd (verbeterd) maar veeleer gedeterioreerd (verslimmerd) is geworden; want hij is geschandvlekt, en hem daardoor alle wezenlijke correctie ten uiterste moeijelijk, zoo niet geheel onmogelijk gemaakt.

CORREGGIO is eene kleine doch fraaije stad in het hertogdom Modena; met 8000 inwoners, merkwaardig omdat de beroemde Schilder Antonio d'Allegri hier in 1494 geboren werd en van deze stad zijnen naam ontleend heeft.

CORREGIDOR is in Spanje en Portugal een ambtenaar, die met het handhaven der policieverordeningen belast is en in geschilzaken van klein belang regt spreekt.

CORRUPTIE, Lat. *Corruptio* en *Corruptela*, van *corrumpere*, bederven, verwoesten; wordt overdragtelijk gezegd voor omkooping met geld, verleiding door schoone beloften, enz.

CORSICA, een groot eiland in de Middellandsche Zee, ligt tusschen Genua en het eiland Sardinië, van hetwelk hetzelve door de straat S. Bonifazio afgescheiden wordt, 20 mijlen van de Italiaansche, 40 van de Fransche en 60 van de Spaansche kust, beslaat eene oppervlakte van 178 □ mijlen, heeft 18 steden, 5 marktvlekken, 560 dorpen en 180,500 inwoners. Het eiland bestaat uit zeer hooge bergen en vruchtbare dalen, die echter zorgeloos door de inwoners bebouwd worden; men vindt er geheele bosschen van kastanje-, citroen-, amandel- en olijfboomen; de eiken en dennen bereiken eene hoogte van 120 tot 130 voeten; de paarden, ezels en muilezels zijn klein, de runders mager en de schapen grofwollig; de zoogenaamde tijgerhonden zijn van Corsikaanschen oorsprong. De visscherij is een voornaam bestaanmiddel van een goed deel der inw., die in den landbouw en de handwerken bij andere natiën nog zeer ver ten achteren en dienvolgens slecht gekleed en gehuisvest zijn. Het eiland bevat vele voortreffelijke delfstoffen, maar de bergbouw is er geheel onbekend. Dapperheid, vrijheidszucht en luiheid zijn de hoofdtrekken van het karakter der Corsen. De Carthagers bezaten dit eiland tot den eersten Punischen oorlog, in welken zij het verloren aan de Romeinen; nadat de Wandalen hetzelve eenigen tijd bezeten hadden, geraakte het onder de heerschappij der Grieksche Keizers. In 850 werd Corsica veroverd door de Saracenen, wien het eiland in het begin der XI eeuw ontnomen werd door de Pisanen; dezen verloren hetzelve in 1284 wederom aan de Genuezen, die het reeds in 806 veroverd hadden, maar niet lang in het bezit gebleven waren. Langer dan vier eeuwen waren de Corsen door de verdrukking der Genuesche oligarchie tot opstand getergd geworden, toen zij in 1729 de wapenen opvatteden; om hen weder tot gehoorzaamheid te brengen, kwamen de Keizerlijken en de Franschen Genua te hulp. De Corsen hadden inmiddels den Westphaalschen Baron Theodorus von Neuhof tot hunnen Koning verkozen, die buitenlandsche hulp ging zoeken. De Franschen verlieten in 1741 het eiland, maar de Koning kon zijn gezag zoo min bij zijne onderdanen handhaven als tegen de Genuezen, en vlugtte naar Engeland. In 1755 benoemden de Corsen Pascal Paoli tot Generaal, die de zaken zoo goed bestuurde, dat de Genuezen in 1764 met Fransche hulp niet meer dan de hoofdstad Bastia bezet hadden, en de hoop opgaven van het eiland te kunnen behouden: weshalve zij hetzelve in 1768 aan Frankrijk afstonden, of liever verkochten. Lodewijk XV geloofde Corsica met eene geringe krijgsmagt te kunnen onderwerpen; doch Paoli bood zulk een' dapperen wederstand, dat de kosten reeds 30 millioenen Livres beliepen, zonder dat de Franschen nog eenige vorderingen gemaakt hadden. Maar nu zond het Fransche hof versterking onder den Maarschalk de Vaux, die het bevel voerde over 30,000 man: tegen deze overmagt gaf Paoli eindelijk allen wederstand op, en vlugtte naar Engeland; evenwel duurde de oorlog in het gebergte nog voort tot 1774. Bij de Fransche omwenteling werd Corsica een bijzonder departement van Frankrijk, en zond afgevaardigden naar de Conventie. Paoli keerde in zijn vaderland terug; maar het schrikbewind ontbood hem naar Parijs, waar de Guillotine hem wachtte. Hij riep daarom het volk te wapen, en veroverde met Engelsche hulp in 1794 Bastia en Calvi. De natie onderwierp zich hierop aan de Britsche heerschappij, en Corsica werd als een vierde koningrijk geconstitueerd, kreeg Engelsche wetten en een bijzonder Parlement, gelijk Ierland, en Lord Elliot werd Onder-

koning. Maar een groot gedeelte der Corsen was afkeerig van de Engelschen, wier toestand door ziekten en het bezetten van Livorno door de Franschen in 1796 bedenkelijk werd: weshalve zij Corsica verlieten. Sedert 1811 maakt dit eiland wederom een departement uit van Frankrijk.

CORT (Cornelis), geboren te Hoorn in 1536, leide zich toe op de graveerkunst, in welke hij uitmuntende bekwaamheden verkreeg. In 1572 begaf hij zich naar Venetië, waar de beroemde Titiano hem huisvestte, en hem zijne voortreffelijkste schilderijen in het koper liet brengen. Hij vestigde zijne woonplaats te Rome, waar Agostino Caraccio zijn leerling werd. † in 1578. Zijne prenten, naar de beste Italiaansche meesters gegraveerd, zijn zeer fraai, zeldzaam en worden door de liefhebbers duur betaald. = (Christiaan Bartholomeus de) was Prior van de Predikheeren te Mechelen, doch door visioenen en openbaringen daartoe opgewekt zijnde, vertrok hij in 1656 met eenige vrome vrienden naar het eiland Nordstrand, in Holstein, waar hij voornemens was eene soort van geestelijke volkplanting aan te leggen; hij kwam echter in 1663 in Mechelen terug, waar hij kennis maakte met de beruchte Antoinette Bourignon, welke hij overhaalde om haar licht op Nordstrand te laten schijnen, waarheen hij zelf haar wilde brengen. Zij vertrokken in 1667 zamen naar Amsterdam, waar zij zich zoo lang ophielden, dat de Cort om schulden in de gijzeling geraakte; geld uit Braband hebbende laten komen, en ontslagen zijnde, vertrok hij in 1669 vooruit naar Nordstrand, waar hij kort daarna zijn vroom leven door vergift eindigde, nadat hij Antoinette tot zijne erfgename verklaard had. Zie Bourignon (Antoinette).

CORTES zijn de vertegenwoordigers der natie in Spanje en Portugal. In Spanje bestonden de Cortes van Castilië uit den hoogen adel, de hooge geestelijkheid, de ridderorden van Santyago, Calatrava en Alcantara, en uit zekere steden. In Arragon was een Opperregter uit hun midden voorzitter der Cortesvergadering, genaamd *la Justicia*, die de geschillen besliste tusschen den Koning en zijne onderdanen, en de koninklijke magt binnen de behoorlijke palen hield. Het gelukte nogtans Ferdinand en Isabelle zich onafhankelijker van de Cortes te maken, en toen de Castilianen het waagden eene door Karel V in 1538 op den rijksdag te Toledo gevraagde buitengewone geldheffing te weigeren, ontbond de Koning de vergadering. Sedert werden noch de geestelijkheid noch de adel, maar alleen de afgevaardigden van 18 steden zamengeroepen, en slechts in gevallen dat er nieuwe belastingen bewilligd moesten worden. Philips II besnoeide in 1591 de voorregten der Arragonners, en Philips V ontnam, na den Spaanschen successieoorlog, der provinciën, die de Oostenrijksche zijde gehouden hadden, hare nog overige vrijheden. Na dien tijd werden de Cortes alleen tot huldiging des Konings of des Prinsen van Asturië, of wanneer er iets wegens de troonopvolging vastgesteld moest worden, zamengeroepen. Toen Napoleon Spanje bemagtigen wilde, ontbood hij den 15 Junij 1808 eene Junta der Cortes naar Bayonne, welke de Constitutie van den 6 Julij 1808 met Joseph Bonaparte als Koning aannam; maar het regentschap, hetwelk Spanje in den naam van Ferdinand VII regeerde, en Joseph niet wilde erkennen, gaf het Rijk den 19 Maart 1812 eene nieuwe Constitutie, de Constitutie der Cortes, welke Ferdinand VII bij zijne herstelling op den troon in 1814 afschafte, maar, door den opstand des legers daartoe gedwongen, den 7 Maart 1820 aannam en bezwoer. Het Congres te Verona wilde in 1822 daarin verandering gemaakt hebben, doch daartoe kon, volgens de Constitutie zelve, eerst in 1828 door de Cortes besloten worden: het kwam dus tot een' oorlog met Frankrijk, en de Constitutie werd in 1823 vernietigd. Sedert zijn de Cortes niet weder op het staatstooneel verschenen, en Ferdinand VII regeert naar zijn welgevallen.

CORTEZ (Fernando), geboren te Medelin, in 1485, ging in 1504 naar Zuid-Amerika, en werd door Velasquez, Gouverneur van Cuba, met eene vloot op het ontdekken van nieuwe landen uitgezonden. Cortez vertrok van Santyago den 18 November 1518 met 10 schepen, 600 Spanjaarden, 18 paarden en eenige veldstukken, en landde op de kust van Mexiko den 4 Maart 1519. Zijne verschijning vervulde de inboorlingen met verbazing en schrik; de paarden, door de Spanjaards bereden, hielden zij voor goden, en het gebulder van het geschut voor den donder. Zoo kostte het hem geene moeite de inw. van Tabasco te overwinnen en hunne stad in te nemen. Den 18 Nov. 1519 trok Cortez Mexiko, de hoofdstad des Rijks, binnen. Montezuma, de opperheer des lands, ontving hem met welwillendheid, en Cortez, met hem eene soort van verbond gesloten hebbende, trok verder landwaarts in. Doch een veldheer van Montezuma op geheim bevel de Spanjaarden aangetast hebbende, begaf Cortez zich naar het paleis, liet dezen aanvoerder met zijne officieren levend verbranden, Montezuma in ketens slaan en dwong hem de opperheerschappij van Karel V te erkennen. De ongelukkige monarch voegde bij deze hulde nog een geschenk van 600,000 marken louter goud en eene groote menigte edelgesteenten. Ondertusschen had Velasquez, uit afgunst wegens de welgeslaagde onderneming van Cortez, een leger tegen hem gezonden; Cortez, die uit Spanje versterking ontvangen had, trok hem te gemoet, wist de tegen hem aangevoerde soldaten op zijne zijde te krijgen, en beöorloogde met hen op nieuw de Mexikanen, die ook tegen hunnen eigen vorst Montezuma waren opgestaan, dien zij van verraad beschuldigden, en, toen hij hen zocht te bezadigen, gedood hadden. Zijn neef, schoonzoon en opvolger Guatimozijn verdedigde zijne kroon drie maanden lang, maar moest eindelijk voor het Spaansche geschut bezwijken. Cortez hernam Mexiko in 1521; Guatimozijn met zijn gezin en geheele hof vielen den overwinnaar in handen. De hebzucht dreef de Spanjaarden tot het plegen der ijsselijkste gruwelen; zij leiden Guatimozijn en een' zijner gunstelingen op gloeijende kolen, om hem te dwingen tot het ontdekken waar zijne schatten verborgen waren. Door het veroveren van Mexiko onderwierp Cortez een Rijk grooter dan Spanje aan Karel V; maar deze behandelde hem niet erkentelijker dan Ferdinand en Isabelle Columbus behandeld hadden. Cortez ontdekte in 1536 het schiereiland Californië; om ondersteuning te halen keerde hij naar Spanje, maar werd koel ontvangen. † in 1547.

CORTONA, eene kleine versterkte stad in Toscane, ligt op een' berg tusschen het meer van Perugia en Arezzo, op de grenzen van den Kerkelijken Staat. De beroemde Schilder Pietro Berettini, meer bekend onder den naam van Pietro di Cortona, werd hier in 1596 geboren; † te Rome in 1669.

CORUÑA, eene Spaansche stad en haven met 11,000 inwoners, ligt op een schiereiland, aan den ingang der baai van Betanzos, aan de noordwest-kust van Gallicië. De invaart der haven wordt door twee kasteelen verdedigd. Op een' hoogen berg, een uur van de stad, staat een vuurtoren, wiens licht 15 mijlen ver in zee gezien wordt. Den 16 Januarij 1809 werden de aftrekkende Engelschen nabij Coruña door den Franschen Maarschalk Soult aangetast; de Engelsche Generaal Moore sneuvelde door een' kanonkogel; maar de Franschen konden de inscheping der Engelschen toch niet beletten.

CORVER is de naam van een zeer aanzienlijk Amsterdamsch regentengeslacht, van hetwelk verscheiden leden in onze Vaderlandsche Geschiedenis met lof vermeld worden, onder anderen = (Nicolaas), Burgemeester, die in 1650 zich ter staatsvergadering in den Hage bevond, toen de jonge Stadhouder Willem II zijn' roekeloozen aanslag tegen Amsterdam waagde, die gelukkig tijdig ontdekt en verijdeld werd. = (Jan), insgelijks Burgemeester, bevond zich ook als afgevaardigde in den Hage in het hagchelijk tijdvak van 1672. Zijn zoon en naamgenoot was de stichter van het bekende Corvers hof te Amsterdam. = (Gerrit), Heer van Velzen, was in 1747 Burgemeester, doch deed, na de verheffing van Willem IV tot Stadhouder, met eenige andere regenten, tot behoud der rust in de stad, in 1748, edelmoedig afstand van zijne waardigheid. † den 10 Oct. 1765. Er bestaan nog afstammelingen van dit deftig geslacht.

CORVET, Fr. *Corvette*, is een klein snelzeilend schip, gewapend met 16 of 18 stukken, dat tot het overbrengen van bevelen of tijdingen gebruikt wordt. Men noemde eertijds in Frankrijk *Corvettes* of *Corbettes* de vaartuigen der Ostendesche zeeschuimers, die de visscherij op de kust van Normandië onveilig maakten. Deze benaming was zelfs den Ouden reeds bekend; Festus spreekt van *Corbitae*, en beschrijft ze als lastschepen (ligters), *naves onenariae*, en Aulus Gellius zegt (X, 25) dat deze vaartuigen, voor zoo ver hij zich herinneren kan, bij de Galliërs *Corbitae* genaamd waren.

CORVEY, eertijds een aanzienlijk Benedictijner klooster in Westphalen met een grondgebied van 6 □ mijlen, lag tusschen het hertogdom Brunswijk en het bisdom Paderborn, aan de Weser, een half uur van de stad Höxter, met een prachtig residentieslot van den vorstelijken Abt, die eene eigen garde hield. Dit klooster was oorspronkelijk een afzetsel van dat te Corbie, in Frankrijk, en werd ter onderscheiding *Corbeia nova* genoemd, terwijl het moederklooster als *Corbeia antiqua* werd aangeduid. Karel de Groote zond namelijk vele gevangen Saksers in de West-Frankische kloosters, om hen in het Christendom te laten onderwijzen; dit bragt den Abt van dat te Corbie, in Picardië, op het denkbeeld om eene monnikenkolonie in Westphalen aan te leggen, waartoe de Keizer Lodewijk de Vrome zijne toestemming gaf. In 822 werd de grondslag der kerk en des kloosters gelegd door Adalbert, Bisschop van Corbie; de Keizer schonk het klooster vele landerijen en groote voorregten, ook het muntregt, en de Abt was onmiddellijk aan den H. Stoel onderworpen. In 12 jaren kreeg deze abdij het voorkomen van eene stad. Men wil dat Keizer Lotharius in 844 aan dezelve het eiland Rügen geschonken heeft, zij heeft ten minste altijd op hetzelve aanspraak gemaakt, welke door Paus Adrianus in 1154 ondersteund werd. Uit dit klooster is Ansgarius, de eerste Bisschop van Hamburg, voortgekomen (zie Ansgarius), en vervolgens verscheiden geleerde en beroemde mannen, blijkbaar uit C. F. Paulins *Theatrum illustror. viror. Corbeiae*, te Jena in 1686 gedrukt. In 1794 werd Corvey tot een bisdom verheven, doch in 1802 geseculariseerd en gevoegd bij de schadeloosstelling aan Willem V, Prins van Oranje, wien echter deze bezitting kort daarna wederom ontnomen werd door Napoleon, die dezelve vereenigde met het nieuwe koningrijk Westphalen; toen in 1813 dit koningrijk in duigen was gevallen, kwam in 1815 het vorstendom Corvey aan Pruissen, en is thans als mediaat

vorstendom eene bezitting van den Landgraaf van Hessen-Rothenburg. De bevolking wordt op 100,000 zielen gerekend.

CORVINUS (MATTHIAS), Koning van Hongarijen, de zoon van JOANNES HUNNIADES, geboren in 1443, was dus eerst 15 jaren oud, toen hij in 1458 verkozen werd. Als krijgsman en als wetgever was hij de beroemdste vorst van zijn' tijd. De herhaalde aanvallen der Oostenrijkers, Bohemers, Polen, Turken en der Woiwoden van Zevenbergen, Moldavië en Wallachijën deden hem de noodzakelijkheid gevoelen van eene geregelde krijgsmagt; hij bragt dezelve tot stand, en maakte zich daardoor geducht voor zijne vijanden. Gedurende de korte tusschenpozingen van vrede ontbood hij geleerden uit Duitschland, Frankrijk en Italië, stichtte eene hoogeschool te Buda (Ofen), en verrijkte dezelve met eene menigte antieke standbeelden, oudheden en vele belangrijke handschriften, welke hij te Konstantinopel, te Florence en te Rome had laten afschrijven, voerde omstreeks 1473 de boekdrukkunst in zijn Rijk in, en liet een observatorium bouwen, het eerste in Hongarijën; ook voorzag hij het Hongaarsche volk van een wetboek. † in 1490. = (JOANNES), natuurlijke zoon van den voorg., Graaf van Liptaa, Hertog van Troppau en Prins van Slavonië, zocht na den dood zijns vaders den troon te beklimmen, maar WLADISLAUS, Koning van Bohemen, kreeg de voorkeur. CORVINUS onderwierp zich aan den nieuwen Opperheer van Hongarijen, en werd benoemd tot Stadhouder van Croatië, Dalmatië en Slavonië; hij streed met groote dapperheid tegen de Turken, en † in 1504. = (ANTONIUS), geboren te Warburg, in Westphalen, in 1501, was Cistercienser monnik te Lockum, in Hannover, en werd, omdat hij de gevoelens van LUTHER verdedigde, in 1522 het klooster uitgejaagd; hij ging naar Wittenberg, won de genegenheid van LUTHER en MELANCHTON, trad in Hessischen dienst, hielp de hervorming invoeren en den grond leggen der hoogeschool van Marpurg. In 1528 werd hij Predikant te Goslar, keerde in 1532 naar Hessen terug, en onderwees de godgeleerdheid te Marpurg. In 1536 zond de Landgraaf hem naar Munster, om met de hoofden der Wederdoopers een mondgesprek te houden; het volgende jaar onderteekende hij de Schmalkaldische artikelen; in 1538 beriep de Landgraaf hem tot Predikant te Witzenhausen; in 1539 woonde hij de vergadering bij der Evangelische stenden te Frankfort, in 1540 de Conferentie te Worms en de vergadering der Evangelische Stenden te Schmalkalden, ook in 1541 de Conferentie te Regensburg. In 1542 werd hij tot het invoeren der hervorming in de Brunswijk-Luneburgsche landen ontboden en door de Hertogin-weduwe tot Hofprediker van haren minderjarigen zoon ERIK en Generaal-superintendant van het vorstendom Calenberg aangesteld; maar dewijl hij zich tegen het *Interim* verzet en ook eene Confutatie tegen hetzelve geschreven had, in 1549 door den jongen Hertog ERIK in de gevangenis gezet en zijne bibliotheek door de soldaten verscheurd en verbrand. Na dat hij drie jaren gevangen gezeten had, werd hij ontslagen en ziek naar Hannover gebragt. † aldaar den 5 April 1553. Het is onbegrijpelijk dat deze geleerde man bij al dit zwerven en zijne drukke hervormingswerkzaamheden, nog geheele stapels Latijnsche en Hoogduitsche schriften heeft kunnen zamenstellen en uitgeven. = (JAN ARNOLD), geboren te Leyden, werd aldaar in 1606 Predikant, en omhelsde de gevoelens van ARMINIUS, welke hij op de Haagsche Conferentie in 1611 zocht te verdedigen. In 1619 ingevolge der besluiten van de Synode van Dordrecht afgezet en gebannen zijnde, begaf hij zich naar Fredrikstadt, en vervolgens naar Frankrijk; zich in de regtsgeleerdheid geoefend hebbende en te Orleans tot doctor in de regten bevorderd zijnde, zette hij in 1625 zich te Amsterdam als Advokaat neder, en † aldaar in 1650. Hij heeft verscheiden godgeleerde en regtsgeleerde werken in het licht gegeven.

CORVISART (JEAN NICOLAS), vermaard Fransch Geneesheer, geboren te Dricourt, in Champagne, den 15 Februarij 1755, werd dadelijk na het volbrengen zijner studiën Adjunct-professor der ontleedkunde te Parijs. Bij de oprigting der *Ecole de santé* in 1795 werd CORVISART de eerste Professor der inwendige climiek. Men heeft aan hem grootendeels de vorderingen te danken der ziektekundige ontleedkunde in Frankrijk. BONAPARTE, nog Eerste Consul zijnde, benoemde CORVISART tot zijn' Lijfarts en overlaadde hem met eertitels. In 1811 werd hij lid van het Instituut. Bij de oprigting der koninklijke geneeskundige Akademie werd CORVISART benoemd tot honorair lid van dezelve. Bij de herstelling der BOURBONS was hij rijk genoeg om hunne gunst te kunnen ontberen, en zijne overige dagen in stille afzondering op het land met lezen en jagen door te brengen, zonder dat hij zijne verkleefdheid aan de NAPOLEONIDEN behoefde te verloochenen. † den 18 September 1821. CORVISART werd in zijn' tijd voor den Franschen BOERHAAVE gehouden, en zijn roem door geheel Europa verbreid. Hij heeft slechts weinig geschreven en uitgegeven.

CORYBANTEN waren Priesters van CYBELE, dus genaamd naar CORYBAS, den zoon dezer godin, die haren tempeldienst op het eiland Krete en in Phrygië had ingesteld. Deze Priesters waren grootendeels ontmand, en vierden hare feesten met het maken van groot gerucht door het slaan op bekkens en schilden, schreeuwen en wilde dansen, ter gedachtenis van het gerucht, dat zij maakten, toen RHEA hun den pas geboren JUPITER ter opvoeding overgaf, opdat SATURNUS het krijten des kinds niet zou hooren.

CORYBAS, zoon van JASION en CYBELE. Zie CORYBANTEN.

CORYDALEUS (NICEPHORUS) van Athene, oefende zich in het Grieksch Collegie te Rome in de wijsbegeerte en godgeleerdheid, en hoorde vervolgens te Padua de lessen van CESARE CREMONINI. Hij keerde hierop weder naar Griekenland, werd monnik, en onderwees met veel goedkeuring de wijsbegeerte, ook omstreeks 1623 te Venetië en vervolgens te Konstantinopel. Hij was eenigen tijd Metropolitaan van Lepanto, kwam in Konstantinopel terug, en keerde eindelijk weder naar Athene. † aldaar in 1646. Hij heeft verscheiden philosophische werken geschreven en de Commentariën van CREMONINI in het Grieksch overgezet.

COS. Verkorting van *Consul*. = (REGEL) was gedurende eenen langen tijd de naam, dien onze oude rekenmeesters aan de Algebra gaven. Dit kwam van de Italianen, die dezelve *Regola* of *arte della Cosa* noemden.

COSCIA (NICOLO), Aartsbisschop van Benevento, werd in 1727 tot Kardinaal verheven door Paus BENEDICTUS XIII, wiens vertrouwen en zwakheid hij schandelijk misbruikte tot het plegen van allerlei onregtvaardigheden en knevelarijen; na den dood van BENEDICTUS XIII bleek het dat COSCIA der Apostolische Kamer ontzettende sommen ontvreemd had. De nieuwe Paus CLEMENS XII noodzaakte hem tot verantwoording, veroordeelde hem tot vergoeding, ontnam hem zijn Aartsbisdom en liet hem op het kasteel S. Angelo gevangen zetten. Paus BENEDICTUS XIV stelde hem wederom in vrijheid. † te Napels in 1755.

COSCINOMANTIE, Lat. *Coscinomantia*, van Κοσκινον, zeef, en Μαντεια, waarzeggerij, is het zoogenaamde zeefloopen, eene wichelarij, door het bijgeloof van de Ouden ontleend, en in Duitschland zelfs nog in de vorige eeuw gebruikelijk. Zie HELBUTUS *Volks-Naturlehre*.

COSECANS is in de driehoeksmeting de Secans of snijlijn van eenen cirkelboog, die met den boog, welke beschouwd wordt, 90° of een vierde van den omtrek uitmaakt. Zie SECANS.

COSINUS is in de driehoeksmeting de Sinus van eenen cirkelboog, die met den boog, welke beschouwd wordt, 90° of een vierde van den omtrek uitmaakt. Zie SINUS.

COSMETIEK, van Κοσμησις, opschik, de kunst van zich op te schikken, sierlijk en bevallig te kleeden en alles aan te wenden wat de schoonheid des menschelijken ligchaams kan bevorderen. Blanketsels, reukwaters, welriekende zeep, e. d. g. noemt men cosmetische middelen, wier onvoorzigtig of menigvuldig gebruik doorgaans der gezondheid zeer nadeelig is.

COSMISCHE OP- EN ONDERGANG is in de sterrekunde wanneer de sterren met de zon gelijktijdig op- of ondergaan.

COSMOGONIE, van Κοσμος, wereld, en Γεννησις, teeling, voortgang, is de leer der wereldschepping, wereldwording, theorie van het ontstaan der wereld, door de oude dichters en natuurphilosophen meestal volgens hersenschimmige hypothesen ontworpen. Zie KANTS, *Allg. Natur-Gesch. und Theorie des Himmels*.

COSMOGRAPHIE, van Κοσμος, wereld, en γραφειν, schrijven, beschrijving der wereld, namelijk in een' wis- en natuurkundigen zin.

COSMOLOGIE, van Κοσμος, wereld, en Λογος, reden, kennis, is de wetenschap der natuur- en wiskundige gesteldheid der wereld of des aardbols in het algemeen, en is alzoo eene hulpwetenschap der sterrekunde. De hoogere (transcendentale) Cosmologie behoort tot het gebied der overnatuurkunde.

COSMOPOLIET, van Κοσμος, wereld, en Πολιτης, burger: alzoo letterlijk wereldburger, in tegenstelling van staatsburger, schoon het Cosmopolitismus zich zeer wel met het Patriotismus vereenigen laat; want eigenlijk is ieder mensch zoo wel wereldburger als staatsburger. De staat is voor ieder' mensch slechts een bijzonder standpunt, van hetwelk hij eerst en voornamelijk ten beste van den Staat behoort te werken; met het staatsburgerschap zijn bijzondere regten en pligten verbonden, maar het wereldburgerschap begrijpt die regten en pligten in een' veel uitgebreider' zin, en denkt zich het geheele menschdom als een' enkelen Staat: wat derhalve de Patriot slechts aan zijne medeburgers verschuldigd is, of billijk van hen verlangt, dat is ook de Cosmopoliet aan zijne medemenschen verschuldigt, en kan hij billijk wederkeerig van hen vorderen. Het is dus even zulk een wanbegrip, wanneer men Cosmopolitismus voor antipatriotismus houdt, als wanneer men patriotismus een staatkundig egoïsmus acht. Het oog des wereldburgers, zegt J. F. HELMERS (*Ged.* I Deel, bl. 57),

— — ziet door de schors van 't woest vooroordeel heenen.
Waard is hem 't land, daar eerst hem 't zonlicht heeft beschenen;
Maar dat gewest beperkt geenszins zijn menschenmin:
Heel 't aardsch geslacht is slechts voor hem één huisgezin.

COSMORAMA, van Κοσμος, wereld, en Οραμα, gezigt, noemt men eene vertooning van fraaije geteekende of geschilderde gezigten en natuurtooneelen, volgens optische regelen onder zoodanige lichtpunten gebragt, dat de voorwerpen zich als het ware in derzelver natuurlijke grootte voordoen.

COSMUS, mansnaam, van het Grieksch Κοσμος, beteekent de *wereld;* ook *sierlijk, net, rein.*

COSROES, zie **KHOSROU**.

COSS. Verkorting van *Consules.*

COSTARD (GEORGE), Engelsch wiskundige, geboren in 1710, † in 1782, heeft, behalve meer andere werken, eene geschiedenis der sterrekunde geschreven, gedrukt te Londen in 1767. = (JEAN PIERRE), Boekverkooper te Parijs, geboren in 1742, trad in 1765 als dichter op met een paar Heroïden, die een gunstig onthaal vonden; hij schreef vervolgens nog verscheiden andere verdienstelijke werkjes in verzen en in proza, doch te worstelen hebbende met allerlei wederwaardigheden, liet hij in 1788 den boekhandel varen, en gaf het volgende jaar eene verzameling van poëtische brieven en kleine dichtstukjes in het licht, die men fraai vond, maar ondertusschen den verarmden dichter tot volslagen gebrek liet vervallen. Om te leven schreef hij wat men hebben wilde dat hij schreef, romans, gebedenboeken, chansons, almanakken, e. d. g. † in 1814.

COSTER (SAMUEL), Amsterdamsch Geneesheer, bloeide in de eerste helft der XVII eeuw, was een zeer braaf, geleerd en verlicht denkend man, verdienstelijk voorstander en beöefenaar der dichtkunst;

Den Hollantschen Parnas heeft hy aen 't Y gebout,

zegt VONDEL (*Poëzij*, I Deel, bl. 585), want hij was de stichter van den eersten eigenlijken Schouwburg te Amsterdam, op de Keizersgracht, bij deszelfs oprigting in 1617 bekend onder den naam van COSTERS Akademie, doch na derzelver verbouwing in 1637 en inwijding met VONDELS *Gysbrecht van Aemstel* in 1638 Schouwburg geheeten, tot dat dit sedert aanmerkelijk verbeterd gebouw den 11 Mei 1772 tot den grond toe afbrandde. Door de oprigting van deze Akademie werden de misselijke rederijkersvertooningen verbannen; de oude kamer: *In Liefd' bloeijende*, van welke COSTER een werkzaam lid was, loste zich genoegzaam op in zijne Akademie, waar men het eerste gezonde begrip kreeg van goede tooneelvoorstellingen: aan hem heeft dus het Nederduitsche treurspel zijne opkomst te danken. COSTER bragt niet alleen de stukken van HOOFT en VONDEL op het tooneel, maar vervaardigde ook zelf verscheiden treur- en blijspelen, welke hij door de leden zijner Akademie deed uitvoeren; het beste zijner stukken is *Iphigenia*, hetwelk in 1617 vertoond en gedrukt werd; in hetzelve schroomde hij niet het onverdraagzaam gedrag, de huichelarij en de heerschzucht der geestelijken van dien tijd vinnig door te strijken: geen wonder dat dezen op de predikstoelen hevig tegen hem uitvoeren en zijne Akademie eene » school des Duivels" noemden; doch hij stoorde er zich niet aan, en de regering hield den wakkeren man de hand boven het hoofd. De zamenstelling en stijl van dit treurspel, het eerste dat in Holland dien naam mogt dragen, stak voordeelig af bij de armzalige rederijkers tragediën, die men tot hiertoe gezien had, en wel in een' tijd dat men van CORNEILLE of RACINE nog niets wist, en VONDELS dramatische voortbrengselen nog uiterst gebrekkelijk waren. In weerwil der blijken van de kindschheid der tooneeldichtkunst, welke de stukken van COSTER opleveren, getuigen zij toch van een' vindingrijken geest en zekeren aesthetischen grondslag, en de verdienstelijke vervaardiger is met regt aan te merken als den vader van het Hollandsche treurspel, zoo wel als den stichter van het geregeld nationaal tooneel. Zie P. G. WITSEN GEYSBEEK, *Biogr. Crit. en Anthol. Woordenb.* II Deel, blz. 96.

COSTERUS (BERNARD), geboren te Woerden den 17 Junij 1645, † aldaar den 5 October 1735, was Secretaris van zijne geboortestad in 1672 en 1673, toen deze stad door de Franschen werd bezet. Hij heeft een *Historisch Verhaal* uitgegeven van het voorgevallene in dien tijd, hetwelk, hoe zeer in een' stroeven en onaangenamen stijl geschreven, vele wetenswaardige bijzonderheden bevat, welke bij andere schrijvers geheel niet aangetroffen of uit een gansch ander gezigtpunt voorgedragen worden: weshalve dit werk voor den onpartijdigen onderzoeker der vaderlandsche geschiedenissen zeer belangrijk is.

COSTES (GAUTIER DES), zie CALPRENÈDE.

COSTI; dit woord komt veelal voor in koopmansbrieven; *à costi* beteekent *ten uwent*, de plaats, waar de ontvanger van den brief woont.

COSTNITZ, zie **CONSTANZ**.

COSTUME, Ital. *Costuma;* dit woord heeft bij ons tweeërlei beteekenis, namelijk 1) die van gewoonte, gebruik, herkomstige vormen, of, gelijk men hetzelve in oude zegtsgeleerde boeken en stedelijke keuren gespeld vindt, *Costuyme*, in den zin van het Fransche woord *Coûtume*, en 2) die van ambtskleeding, plegtgewaad, eigenaardige volksdragt, tooneelkleeding, en al wat de Franschen onder deze benaming verstaan, die een groot onderscheid maken tusschen *Costume* en *Coûtume*, zoo zelfs dat bij hen het laatste wel eens tegen de eerste heeft doen zondigen, want in de XVII en zelfs nog in de eerste helft der XVIII eeuw was het de gewoonte (*coûtume*) dat te Parijs de Grieksche en Romeinsche treurspelhelden met gepoederde allongepruiken en de vorstinnen met hoepelrokken en gekapt als Fransche hofdames op het tooneel verschenen, zoo als men thans de parodiën van dezelfde treurspelen, in welke zij optraden, zou voorstellen, om den lach bij den aanschouwer op te wekken. LEKAIN en madlle CLAIRON begonnen hierin langzamerhand eene hervorming, welke TALMA voltooide. Het Costume werd vervolgens ook op alle andere Europesche tooneelen meer overeenkomstig met de waarheid aangenomen, en in sommige stukken ziet men niet alleen bekende historische personaadjen in hunne eigenaardige of de kleeding van hunnen tijd, maar somtijds zelfs met hunne eigen gelaatstrekken optreden, zoodat de aanschouwer, om zoo te zeggen, de levende portretten van vermaarde personen voor zich heeft.

COTANGENS is in de driehoeksmeting de tangens of raaklijn van eenen cirkelboog, die met den boog, welke beschouwd wordt, 90° of een vierde van den omtrek uitmaakt. Zie TANGENS.

COTBUS, hoofdstad van den Cotbusser Kreits, ligt aan de Spree, 12 mijlen van Berlijn, en heeft omtrent 4500 inwoners, die in de linnenweverijen hun voornaamste bestaanmiddel vinden. De stad moest in den zevenjarigen oorlog zware brandschattingen aan de Oostenrijkers opbrengen. De Cotbusser Kreits, tot de Neu-Mark behoorende, werd bij den vrede van Tilsit door Pruissen aan Saksen afgestaan, doch behoort sedert 1813 wederom tot het Pruissische regeringsdistrict Frankfort.

COTES (ROGER), beroemd Engelsch wiskundige, was geboren te Burbage, in Leicestershire, den 10 Julij 1682, † den 5 Junij 1716; eerst na zijnen dood werden eenige nagelaten schriften van hem uitgegeven, onder den titel: *Harmonia mensurarum*, 1722. NEWTON betreurde zijnen vroegtijdigen dood, met de betuiging dat, indien COTES langer geleefd had, hij nog iets van hem had kunnen leeren. Inzonderheid is COTES beroemd door een gewigtig problema, dat naar hem genoemd wordt, door hetwelk de deelers of factoren der uitdrukkingen $r^n - u^n$ en $r^n + u^n$ op eene meetkunstige wijze daargesteld worden.

COTHURNEN, Gr. Κοθορνοι, noemde men bij de ouden zeker hoog schoeisel, door ÆSCHYLUS ingevoerd, om bij de vertooning zijner treurspelen den spelers meer majesteit bij te zetten. De standbeelden van DIANA en MELPOMENE verduidelijken de Cothurnen beter dan eene beschrijving. Zie BROZEN.

COTHURNO (BARTOLOMEO), een Genueesch edelman, schonk zijne bezittingen aan de armen en werd Franciskaner monnik; hij was Kardinaal-aartsbisschop van Genua, toen in 1378 de bloeddorstige URBANUS VI den Pausselijken Stoel beklom, bij wien hij eerlang van deelneming aan eene zamenzwering beschuldigd, op de pijnbank tot bekentenis gedwongen en met vier andere Kardinalen in 1386 te Genua in de zee verdronken werd.

COTIN (CHARLES), geb te Parijs, in 1604, ald. † in 1682, Aalmoesenier des Konings, Kanonik van Bayeux en lid der Fransche Akademie, was godgeleerde, letterkundige en dichter, doch heeft minder vermaardheid bekomen door zijne uitgegeven schriften dan door de satyren van BOILEAU, waarin hij als schrijver en dichter van eene zeer ongunstige zijde voorgesteld wordt. COTIN, de onvoorzigtigheid gehad hebbende van daarop te antwoorden, haalde zich daardoor een' nieuwen vijand op den hals in MOLIÈRE, die hem in zijn blijspel *Les Femmes Sçavantes* op het tooneel bespottelijk voorstelde, onder den naam van *Trissotin* (zoo veel als *driedubbele zot*). Men vermaakte zich in dien tijd ten koste van den armen COTIN; natuurlijk hadden BOILEAU en MOLIÈRE de lagchers op hunne zijde; maar naderhand heeft men toch ingezien dat beiden het een weinig te erg met hem gemaakt hadden, en COTIN zulk een pedant en slecht poëet niet was als zij het publiek wilden doen gelooven. Onder zijne gedichten worden zeer behagelijke stukjes gevonden; zijne satyre, onder anderen, tegen MÉNAGE, getiteld: *La Ménagerie*, is inderdaad geestig, en MÉNAGE deed ten aanzien van COTIN wat deze ten aanzien van BOILEAU had behooren te doen — hij zweeg.

COTTA (AURELIUS), zie AURELIUS. = (CAJUS AURELIUS), vermaard Romeinsch Redenaar, werd gebannen gedurende den oorlog van MARIUS en SYLLA; de partij van den laatsten de overhand behouden hebbende, werd COTTA teruggeroepen en tot Consul verkoren, 75 jaren vóór J. C. = (MARCUS AURELIUS), broeder van den voorg., werd Consul met LUCULLUS, 74 jaren vóór J. C.; hij oorloogde ongelukkig tegen MITHRIDATES, werd geslagen bij Chalcedon en verloor een' zeeslag. Drie jaren later nam hij Heraclea door verraad in, en kreeg den bijnaam van PONTICUS. = (LUCIUS AURUNCULEJUS), Romeinsch veldheer, diende in Gallië onder CÆSAR, die hem en TITURIUS SABINUS het bevel gaf over een legioen, dat hij naar België zond. Naauwelijks hadden zij zich gelegerd, toen AMBIORIX, Koning der Eburonen, hen kwam aantasten, maar niet naar zijne verwachting geslaagd zijnde, liet hij den beiden legerhoofden zeggen dat alle Galliërs tegen de Romeinen in opstand waren, en de Germanen in twee dagen zich bij hen zouden voegen. SABINUS sloeg wel, doch COTTA geen geloof aan dit berigt; zij verlieten hunne voordeelige legerplaats, en waren naauwelijks in de vlakte, waar tegenwoordig de stad Luik ligt, toen hij door de Eburonen overvallen en geslagen werd, omstreeks 54 jaren vóór J. C. Bij deze nederlaag sneuvelde COTTA.

COTTÆOBRIGA, oude benaming van *Ciudad Rodrigo*, in Spanje.

COTTIN (SOPHIE RISTAUD), geboren te Tonneins in 1773, huwde in 1790 met een' Bankier te Bordeaux en was met haar 20 jaar reeds weduwe. Zij leefde afgezonderd te Parijs, hield zich met de letteroefeningen bezig en gaf, niettegenstaande zij het boekenschrijven in

vrouwen misprees, eenige romans in het licht, die zeer behaagden, en ook in het Hoog- en Nederduitsch vertaald zijn. Zij besteedde het honorarium van haren letterarbeid tot weldadige oogmerken. † te Parijs den 25 Augustus 1807.

COULOMB (Charles Augustin de), geboren te Angoulême in 1736, Luitenant-kolonel der genie, lid van de Akademie der wetenschappen en van het Instituut, werd naar Martinique gezonden, en bouwde aldaar de sterkte Bourbon. In 1769 verkreeg zijne theorie der eenvoudige werktuigen den door de Akademie uitgeloofden dubbelen eerprijs, vervolgens werd hem het opzigt vertrouwd over de havenwerken te Rochefort en te Cherbourg, en men raadpleegde hem over verscheiden onderwerpen van dezen aard. Men had den Staten van Bretagne het ontwerp voorgelegd tot het graven van kanalen, in hunne provincie, doch Coulomb was van oordeel dat het nut geenszins de ontzettende kosten zou goedmaken, en keurde de onderneming af. Daar dit met het belang van eenige ministers streed, moest Coulomb zijne vrijmoedigheid met de ongenade van deze excellentiën boeten. Bij de uitbarsting der omwenteling wilde Coulomb volstrekt niet met dezelve te doen hebben, leide al zijne ambten neder, en hield zich enkel met de beöefening der wetenschappen bezig. † den 23 Augustus 1806.

COUPLET is eigenlijk hetzelfde als Strophe, namelijk de afdeeling van een gedicht, dat uit verscheiden zoodanige gelijkregelige afdeelingen bestaat. Hoffman (*Theorie der Nederd. Poëzy*, blz. 56) noemt deze afdeelingen, luimig genoeg, *versristen*. Men zegt Coupletten, als het gedicht gezongen kan worden, en Strophen, als het enkel voor de lezing bestemd is.

COURANT, nieuwsblad, tijdingblad, *Loopmare*, gelijk Hooft dit Fransche woord vertaalt, en *Krant*, gelijk Weiland wil dat men hetzelve spellen zal, op geen anderen grond dan om dat het gemeene volk het zoo uitspreekt; zonderling is het nogtans dat men in Frankrijk voor de nieuwsbladen niet eens de benaming *Courant* gebruikt, maar daarvoor het Italiaansche woord *Gazette* (*Gazetta*) bezigt, hetwelk ook al in het Italiaansch oorspronkelijk geen nieuwsblad (*Giornale*), maar eene kleine Venetiaansche munt beteekende, waarmede men in de XVI eeuw te Venetië het lezen betaalde van geschreven berigten en tijdingen der krijgsverrigtingen tegen de Turken; naderhand heeft men de benaming der munt (die in onbruik geraakte) aan de gedrukte tijdingsbladen gegeven. De Franschen namen de zaak met de benaming van de Venetianen over, nadat de Engelschen reeds in 1588 een gedrukt nieuwsblad hadden begonnen uit te geven, doch onder den naam van *the English Mercur*; naderhand hebben zij toch eene *London-Gazette* en een' *Gazetteer* uitgegeven. Het eerste eigenlijke nieuwsblad in Frankrijk verscheen in 1631, hetwelk geschreven en uitgegeven werd door Theophraste Renaudot; het volgende jaar verleende Lodewijk XIII hem eene privilegie, welke door Lodewijk XIV bekrachtigd werd. Renaudot schreef zijn blad tot 1653, hetwelk vervolgens door zijne zonen werd voortgezet. Ondertusschen had men toch reeds vroeger in de Nederlanden eigenlijk gezegde Couranten; de oudste schijnen de Leydsche en Haarlemsche geweest te zijn, en tevens altijd ook de beste en belangrijkste; de Rotterdamsche heeft ook reeds vele jaren bestaan als een zeer geächt dagblad, de Amsterdamsche is jonger, en altijd de nietigste en onbeduidendste van allen geweest; zij stond onder eene scherpe censuur der regering, die zelfs zich tot de advertentiën uitstrekte, in welke zij willekeurige veranderingen maakte, of dezelve ronduit weigerde op te nemen; ondertusschen werd dit dagpapier hoofdzakelijk om de advertentiën gelezen; in den overigen inhoud stelde men weinig belang, als zamengesteld door lieden van geringe bekwaamheden, en wier arbeid aan doorhalingen van een' Censor onderworpen was: zoodat de Amsterdamsche Courant eindelijk bijkans geen ander dan een Amsterdamsch publiek meer had, hetwelk jaren lang hartelijk naar een beter stads dagpapier verlangde, en dat verlangen duidelijk genoeg, maar altijd vruchteloos, te kennen gaf, tot dat men, ziende dat de gewone stedelijke Courant haren ouden telgang nog wel eene eeuw zou kunnen voortgaan, eindelijk moeds genoeg had om eene geheel nieuwe Amsterdamsche Courant te ondernemen, die dan ook met het einde van 1831 verscheen, en thans de hoofdstad des Rijks in de journalenwereld op eene veel waardiger wijze vertegenwoordigt dan tot hiertoe geschied was. Zeker zijn er gedurende de laatste 50 jaren te Amsterdam eene menigte Couranten en dagpapieren verschenen, welke de oude Stadscourant allen overleefd heeft, en natuurlijk overleven moest, om dat genen, als organen van bijzondere staatkundige partijen, met die partijen zelve in het niet wegzonken; doch nu Oud-Nederland het eenige land van Europa is, waar geene partijen meer bestaan, maar de natie zich als een hechte muur om den troon schaart en met de regering één' wil heeft, kan eene Amsterdamsche Courant, zoo als zij overeenkomstig met den geest en de behoefte der natie behoort te zijn, en aan geene municipale Censuur onderworpen (een onding bij de bestaande vrijheid der drukpers), met genoegzamen grond zich dezelfde langlevendheid beloven als hare bijkans tweehonderdjarige over-het-overgrootmoeder.

COURCELLES (Etienne de), meer bekend onder zijn' verlatijnden naam Stephanus Curcellæus, geboren te Geneve in 1586, was Hervormd Predikant te Fontainebleau en te Amiens, doch weigerende zich te onderwerpen aan de besluiten der Synode van Dordrecht, werd hij afgezet, en week naar Holland; hij was de opvolger van Simon Episcopius als Professor in de godgeleerdheid aan de Kweekschool der Remonstranten te Amsterdam. † den 22 Mei 1659.

COUR D'AMOUR (Minnehof, Minnevierschaar); dezen naam voerde een gezelschap van vernuftige lieden van beiderlei geslacht, hetwelk op het einde der XI eeuw in het zuiden van Frankrijk ontstond. Het was eene soort van regtbank, door welke zekere galante geschilvragen, tusschen de Troubadours in verzen voorgesteld, *Tensons* genaamd, beslist werden in den vorm van een regterlijk vonnis. Martial d'Auvergne heeft eene verzameling van dergelijke vonnissen uitgegeven, op welke Benoît de Court, vermaard regtsgeleerde, in 1533 een geleerd Commentarie uitgaf. De *Cours d'amour* stonden in Frankrijk in groot aanzien onder de regering van Lodewijk VI, wiens gemalin Isabeau (Isabelle) van Beijeren dikwijls het voorzitterschap bij deze regtbank bekleedde; zij duurden voort tot op de regering van Frans I; zelfs nog onder de regering van Lodewijk XIV had de Kardinaal de Richelieu eene *Assemblée galante* te Ruel opgerigt, als eene navolging der oude *Cours d'amour*, bij welke de Prinses Maria van Gonzaga het voorzitterschap bekleedde en Madlle Scudery het ambt van Advokaat-generaal waarnam.

COURIER (Paul Louis), geboren in 1774, was vroeger officier bij de artillerie, doch begaf zich vervolgens tot de beöefening der Grieksche letterkunde en behoorde onder de geleerdste, geestigste en schranderste Fransche schrijvers van lateren tijd. Hij gaf onder den naam van Vigneron eenige staatkundige geschriften in het licht; wegens dat over het geschenk aan den jongen Hertog van Bordeaux (zie Chambord) werd hij tot eene maand gevangenis veroordeeld. Men heeft aan hem zeer fraaije Fransche vertalingen te danken van Xenophon en andere Grieksche schrijvers. Hij kreeg een verdrietig geschil met de opzieners der Laurentiniaansche bibliotheek te Florence, omdat hij bij het afschrijven van een handschrift van Longus ongelukkig eene inktvlek op hetzelve had laten vallen, hetwelk zij aan onkiesche opzettelijkheid toeschreven en aanleiding gaf tot een' pennestrijd van wederzijden, en misschien wel tot den dood van dezen verdienstelijken geleerde, want hij werd op zijn landgoed Chavonnière, bij Tours, den 10 April 1825 vermoord.

COUSIN (Louis), geboren te Parijs den 12 Augustus 1627, † den 26 Februarij 1707, regtsgeleerde en lid der Fransche Akademie, heeft uitgegeven: *Histoire de Constantinople*, zamengesteld uit de Byzantijnsche schrijvers, in 1672 gedrukt, eene Kerkelijke Geschiedenis en eene Romeinsche Geschiedenis, volgens Xiphilinus, Zonaras en Zosimus; ook heeft hij verscheiden brokken van Eusebius, Clemens van Alexandrië en andere Grieksche schrijvers vertaald.

COUTHON (George), geb. te Orsay in 1756, was bij den aanvang der omwenteling voorzitter der regtbank van het distrikt Clermont; tot afgevaardigde benoemd in de Conventie, betoonde hij zich een bittere vijand van het koningschap en de priesters, en stemde een der eersten voor den dood van Lodewijk XVI; hij was vervolgens een getrouw aanhanger van Robespierre, en werd benoemd tot Commissaris bij het leger, hetwelk Lyon hield ingesloten; hij bespoedigde de vermeestering van deze stad, welke hij gedeeltelijk het verwoesten. Naar Parijs teruggekeerd, werd hij medegesleept in den val van Robespierre, en beklom het revolutionair schavot den 28 Julij 1794.

COVENTRY, eene oude Engelsche stad, in Warwikshire, ligt aan de Sherburn, en heeft omtrent een uur gaans in den omtrek; Koning Karel II heeft de muren doen wegbreken, doch de 12 poorten zijn blijven staan; de drie kerken zijn de merkwaardigste openbare gebouwen. De voornaamste inwoners zijn fabrikanten.

COWARD (William), geboren te Winchester in 1656, † te Londen in 1687, was Geneesheer en Wijsgeer, en bestreed op den voorgang van Hobbes de onstoffelijkheid der ziel in onderscheiden geschriften, inzonderheid in zijne *Cogitationes de anima*, waarin hij de ziel voor eenzelvig met de levenskracht des ligchaams verklaarde, welke, naar zijn gevoelen, uit een zeer fijn vuurachtig beginsel ontstond. Dit wikkelde hem niet alleen in een' pennestrijd met Broughton en andere Engelsche godgeleerden, maar zijne geschriften werden volgens een besluit van het Parlement openlijk verbrand. Dit was zeker wel een overtuigend bewijs dat men hem ongelijk gaf, maar daarom toch nog geen bewijs voor de ongegrondheid van zijn stelsel.

COWLEY (Abraham), geboren te Londen in 1618, was een der eerste Engelsche lierdichters, en liet reeds in zijn 13 jaar een boekdeeltje met gedichten drukken. Naauwelijks had hij in 1643 te Cambridge den graad van Meester der vrije kunsten bekomen, toen hij door Cromwell verdreven werd. Zijn ijver voor de zaak van Karel I, zijne bekwaamheid en zijn vernuft trokken de aandacht van Lord Falkland, op wiens aanbeveling de Koningin Cowley mede naar Frankrijk nam, en hem tot hare geheime briefwisseling gebruikte. Hij bleef 12 jaren in haren dienst, en werd toen naar Engeland teruggezonden, om, onder den schijn van een afgezonderd leven, ten voordeele van Karel II werkzaam te zijn. Bij het herstel des koningschaps rekende hij op eene aanzienlijke belooning van

zijne trouwe diensten, doch bedroog zich; met moeite bekwam hij eenige ondersteuning, welke hij hoog noodig had. † in 1667 en werd in de Westminster-abdij naast CHAUCER en SPENCER begraven; op zijn gedenkteeken wordt hij de PINDARUS, HORATIUS en VIRGILIUS der Engelschen genoemd. De laatste uitgave zijner gedichten is van 1802.

COWPER (WILLIAM, Graaf) was Groot-kanselier van Engeland onder de regering van WILLEM III, ANNA en GEORGE I; hij onderscheidde zich zeer voordeelig door zijne bekwaamheid in het bestuur der zaken en door zijne welsprekendheid, was een der Commissarissen benoemd tot de vereeniging van Schotland met Engeland, verklaarde zich met een klein aantal Lords tegen de veroordeeling van Lord ATTERBURY en verzette zich met warmte tegen de onstaatkundige bill, die den Katholijken eene buitengewone belasting opleide. † in 1723. = (WILLIAM), geboren te Berkhamstead, in Hertfordshire, in 1732, weigerde uit eene zonderlinge menschenschuwheid het Secretarisambt van het Hoogerhuis, hetwelk in zijn geslacht bijna erfelijk was, en zocht slechts afzondering en eenzaamheid, in welke hij zich met de beöefening der dichtkunst bezig hield. De eerste proeven zijner bekwaamheid verschenen in 1782; dit was een rijmloos gedicht, in zes zangen, *The Task* (de Taak) genaamd, omdat Mistriss AUSTEN hem het onderwerp had opgegeven, en in hetwelk zijn zwaarmoedig karakter zich blijkbaar heeft afgedrukt. Tot zijne verstrooijing vervaardigde hij eene vertaling der *Ilias* en der *Odyssea*, welke de vergelijking met die van POPE zeer wel kan doorstaan. Aanhoudend ziekelijk en door dweepzuchtige Methodisten met allerlei schrikbeelden beängstigd, † de ongelukkige COWPER bijna in vertwijfeling in 1800. Zijne *Posthumous Works* zijn in 1812 door W. HAYLEY in het licht gegeven.

COXE (WILLIAM), geboren te Londen in 1747, werd te Eton opgevoed en studeerde te Cambridge, daarna verzelde hij den Graaf van PEMBROKE, WHITBREAD, CORNWALLIS en andere Engelsche grooten op hunne reizen door Europa. Deze reistogten heeft hij in een' onderhoudenden en aangenamen stijl beschreven en uitgegeven; dezelve zijn genoegzaam in alle Europesche talen overgezet geworden. Behalve deze reizen heeft hij nog verscheiden andere historische en biographische werken in het licht gegeven. † in 1821.

COXIE (MICHIEL), Kunstschilder, geboren te Mechelen in 1497, was een leerling van BAREND VAN ORLEY; hij begaf zich naar Rome, deed voordeel met de vriendschap en het onderrigt van RAFAEL en werd een der voortreffelijkste Vlaamsche meesters. † in 1592: hij bereikte alzoo een' ouderdom van 95 jaren.

COYPEL (NOEL), beroemd Fransch Kunstschilder, geb. in 1628, † in 1707, heeft de meeste koninklijke gebouwen met zijne schilderstukken versierd. Hij was vaste Secretaris der Schilderakademie, en liet twee zonen na, beiden zeer verdienstelijke kunstenaars; de oudste, = (ANTOINE), geb. te Parijs in 1661, † in 1722, was een leerling van zijn' vader, en werd eerste Hofschilder; als Graveur bezat hij insgelijks uitstekende verdiensten = (NOEL NICOLAS), broeder van den voorg., geboren in 1688, † in 1735, was insgelijks een leerling van zijn' vader en een voortreffelijk Schilder. Het geslacht COYPEL bekleedt een' aanzienlijken rang in de Fransche school. De vader voerde even zoo geschikt de pen als de penseel, en schreef zoo wel in verzen als in proza over de schilderkunst.

COYSEVOX (ANTOINE), geboren te Lyon in 1640, was een beroemd Fransch Beeldhouwer; naauwelijks 17 jaren oud zijnde voltooide hij reeds een standbeeld der H. Maagd. Te Parijs genoot hij het onderwijs van LERAMBERT, vervolgens werd hij naar den Elsas ontboden, om het paleis van den Kardinaal FURSTEMBERG te Zabern te versieren. In Frankrijk teruggekeerd, vervaardigde hij verscheiden meesterstukken, onder anderen het standbeeld van den Kardinaal MAZARIN, van LODEWIJK XIV te Paard en de beide gevleugelde paarden aan den ingang der Tuileriën. Men noemde hem den VAN DIJK der beeldhouwers, wegens het sprekend gelijkende in de gelaatstrekken zijner standbeelden. De graftombes van MAZARIN, LEBRUN en COLBERT heeft hij ook in een' grootschen stijl bearbeid. † te Parijs in 1720. Langer dan 40 jaren was hij lid en Kanselier der Akademie geweest. Ook als Portretgraveur was hij beroemd.

C. P. Verkorting van *Comes Palatinus; Cinerarium posuit; curavit ponendum.*

C. P. S. Verk. van *Custos privati sigilli; curarit poni sibi.*

C. P. S. S. Verkorting van *Curavit pecunia sua erigi.*

C. P. T. Verkorting van *Curavit poni titulum.*

C. Q. Verkorting van *Casu quo.*

C. Q. S. S. E. Verkorting van *Caussa quae supra scripta est.*

C. R. Verk. van *Civis Romanus; Carolus* (*Christianus*) *Rex.*

CRABETH (DIRK en WOUTER), broeders en beroemde Glasschilders, bloeiden in het laatst der XV eeuw; men bewondert hunne kunst nog tegenwoordig in elf glazen der Groote of S. Jans kerk te Gouda. DIRK † te Gorinchem in 1509 en WOUTER † te Gouda in 1512.

CRABTREE (WILLIAM) was een Engelsch sterrekundige der XVI eeuw, die met HOROCCIUS gearbeid heeft; alleen door onderlinge inlichtingen geholpen, hebben zij gewigtige verbeteringen gemaakt in de theorie der planeten, waaromtrent de groote KEPLER alstoen nog in het onzekere was.

CRACAU, stad en vrijstaat in West-Gallizië, in eene ruime vlakte aan de zamenvloeijing der Rudawa met de Weichsel, was eertijds de hoofdstad van geheel Polen, tot door SIGISMUNDUS III de regeringszetel naar Warschau verplaatst werd; zij heeft 25,000 inwoners en bestaat uit het eigenlijke Cracau of de oude stad, die met muren, grachten en wallen omringd is, en de voorsteden Stradom en Clepars aan den linker en Casimirez aan den regter oever der Weichsel. De stad zou reeds in de VIII eeuw door zekeren Vorst CRACUS gebouwd zijn, althans zij heeft zeer oude gebouwen. In de Domkerk werden van 1320 tot 1764 de Koningen van Polen gekroond en begraven. In 1702 en 1755 heeft Cracau veel door brand en van 1707 tot 1708 door de pest geleden. In 1768 werd de stad door de Russen stormenderhand veroverd. Bij de verdeeling van Polen in 1795 kwam Cracau aan Oostenrijk, doch hetzelve werd met gansch West-Gallizië in 1809 een gedeelte van het hertogdom Warschau; in 1815 werd door het Weener Congres Cracau met een grondgebied van 23 □ mijlen en 108,000 inwoners tot eene onzijdige republiek verklaard, onder de bescherming van Oostenrijk, Rusland en Pruissen.

CRAMER (JOHANN ANDREAS), geboren in 1723 te Jöhstadt, bij Annaberg, in Saksen, waar zijn vader Predikant was, studeerde te Leipzig in de godgeleerdheid, en werd in 1748 Predikant te Krollwitz, in 1750 Hofprediker te Quedlinburg, in 1754 Opperhofprediker en Consistoriaalraad van FREDRIK V, Koning van Denemarken, te Koppenhagen en in 1765 Professor der godgeleerdheid. De omwenteling, door welke de Graaf STRUENSEE en de Koningin MATHILDE vielen, had ook voor CRAMER vele verdrietelijkheden ten gevolge; hij vertrok in 1771 als Superintendent naar Lubek; in 1774 werd hij echter weder als Prof. naar Kiel beroepen. † den 12 Junij 1788 met den roem van een' kundig' geleerde, uitmuntend' dichter, sierlijk' schrijver en voortreffelijk' kanselredenaar, niet alleen, maar ook algemeen geächt als een nuttig, werkzaam en edel mensch. Gemeenschappelijk met EBERT, SCHLEGEL, GÄRTNER, GELLERT, KLOPSTOCK, RABENER en andere uitstekende vernuften heeft hij weldadig gewerkt op de veredeling van den smaak in de Duitsche letterkunde. = (KARL FRIEDRICH), zoon van den voorg., geboren te Quedlinburg in 1752, studeerde te Göttingen met BÜRGER, VOSS, HÖLTY en andere voortreffelijke jongelingen; in 1775 werd hij tot Professor te Kiel aangesteld, doch bekwam in 1794 zijn ontslag, om zijne verkleefdheid aan de Fransche omwenteling. Hij zette in 1796 zich te Parijs neder als Boekverkooper, doch verloor daarmede zijn gansche vermogen, en † in 1807. Hij was een man van vele kundigheden, doch zijn hart was beter dan zijn verstand, en zijne neiging tot het zonderlinge en overdrevene benadeelde hem zeer. Zijn boekwinkel was het vereenigingspunt der Fransche letterkundigen.

CRANACH (LUCAS), dus genaamd, omdat hij te Cranach, bij Bamberg, in 1472 geboren was; zijn vader, SUNDER geheeten, was vormsnijder, en leerde hem teekenen zoo goed als hij dit zelf verstond; maar de jongeling vond weldra in zijn eigen vernuft een' voortreffelijk' meester. FREDRIK DE WIJZE, Keurvorst van Saksen, nam hem aan zijn hof, en LUCAS verzelde dezen vorst in 1493 op eene reis naar het H. Land. Na zijne terugkomst leide hij zich toe op het historieschilderen, en werd in 1504 Hofschilder van den Keurvorst en diens broeder Hertog JOAN FREDRIK, die hem in den adelstand verhieven. In 1537 werd hij Burgemeester van Wittenberg, verzelde den Keurvorst JOAN FREDRIK in zijne gevangenschap naar Inspruck, kwam met hem in Saksen terug, en † te Weimar in 1553; hij ligt in de slotkerk aldaar begraven. Uit onkunde en vergissing stelde de steenhouwer op zijne zerk, in plaats van *Pictor celeberrimus* (de vermaardste Schilder), *celerrimus* (de vlugste), en inderdaad was hij het beiden, als men bedenkt welk eene menigte schilderstukken hij vervaardigd heeft, en wel in een tijdvak, dat voor de vreedzame beoefening der kunsten weinig geschikt was, het begin namelijk der hervorming, welke hij ijverig aankleefde. Behalve verscheiden altaarstukken, heeft hij de voornaamste gebeurtenissen en de portretten van de meeste hervormers geschilderd. Vele zijner schilderstukken zijn ongetwijfeld in den Boerenoorlog en bij andere geweldige bewegingen in Duitschland vernield geworden; maar hetgene behouden is gebleven getuigt nog genoegzaam van de vruchtbaarheid zijner penseel, zoo wel als van zijne uitstekende bekwaamheden.

CRANGANOR, provincie en stad op de Malabaarsche kust, in Oost-Indië; voorheen was de stad in het bezit der Hollanders, die in 1689 hunnen handel alhier bepaalden en de stad aan den Radja of Koning van Travancore afstonden, om dat Cranganor, gelijk zoo vele andere etablissementen, een lastpost was geworden, dat is meer kostte dan winst opleverde. Men vindt hier nog vele Christenen, welke door de Portugezen, die hier een' Aartsbisschop hadden, in der tijd bekeerd zijn geworden.

CRANIOLOGIE, Gr.-Lat. *Craniologia*, schedelleer, eene wetenschap, welke met den aanvang dezer eeuw door GALL tot een geregeld stelsel gebragt is geworden. Zie SCHEDELLEER.

CRANMER (THOMAS), eerste Protestantsche Aartsbisschop van Cantorbury, geboren te Oslacton den 2 Julij 1489, onderwees aanvankelijk de godgeleerdheid aan de hoogeschool van Cambridge; om

de echtscheiding van **Henrik VIII** te bevorderen, begaf hij zich naar Rome, waar hij de welwillendheid van Paus **Clemens VII** won. Op zijne terugreis door Duitschland, verklaarde hij zich voor de hervorming en huwde in het geheim met eene zuster of nicht van **Osiander**. Bij zijne terugkomst in Engeland werd hij Aartsbisschop van Cantorbury, en als zoodanig tot Legaat van het hof van Rome benoemd. In deze hoedanigheid vernietigde hij het huwelijk van **Henrik VIII** met **Catharina van Arragon** en verbond den Koning met **Anna Boulin**. Hierop verzaakte hij zijne hoedanigheid van pauselijken Legaat, stelde zich aan het hoofd eener Synode, die **Henrik VIII** voor het hoofd der Engelsche kerk erkende, en den Paus de gehoorzaamheid opzeide. Na den dood van **Henrik VIII** en gedurende de regering van **Eduard VI** zette **Cranmer** het werk der hervorming met nadruk door; maar deze jonge vorst gestorven zijnde, en zijne even bloeddorstige als dweepzuchtige zuster **Maria** den troon beklommen hebbende, werd **Cranmer** terstond van zijne waardigheid beroofd, in den Tower gezet en als ketter tot den brandstapel veroordeeld. In de hoop van zijn leven te redden, zwoer hij het Protestantismus af, maar bedroog zich in zijne verwachting, en herriep toen openlijk in de kerk van Oxford den stap, dien hij verklaarde enkel tot lijfsbehoud gedaan te hebben, verfoeide zijne zwakheid nog meer dan de Roomsche leer, verklaarde vrijmoedig als Protestant te willen sterven, daagde de ontmenschte Koningin voor Gods regterstoel, en onderging met de grootste standvastigheid den dood in de vlammen den 21 Maart 1556. Er bestaan van dezen ongelukkigen Prelaat eenige gedrukte Latijnsche en Engelsche werken, die uiterst zeldzaam zijn, en twee banden met handschriften, die te Londen in het Museum bewaard worden.

CRANTOR van Soli, wijsgeer der oude Akademische school, was een leerling van **Xenocrates** en **Polemo**, en de eerste, die de leer van **Plato** commenteerde. Zijn werk over de vertroosting tegen de wederwaardigheden des levens kent men slechts uit de aanhalingen bij anderen, en daaruit schijnt dat er aan het geheel waarschijnlijk niet veel verloren is.

CRANZ (**David**), geboren in Pommeren in 1723, vertrok als zendeling der Moravische Broeders naar Groenland, waar hij met goeden uitslag het Christendom onder de Eskimo's verkondigde. † in 1777. Hij heeft in 1765 eene zeer naauwkeurige beschrijving van Groenland in het licht gegeven, van welke ook eene Nederd. vert. bestaat.

CRAS (**Henrik Constantijn**), geboren te Leyden den 4 Januarij 1739, werd, na het volbrengen zijner studiën aan de Hoogeschool aldaar, in 1769 tot Meester in de beide regten bevorderd, en in 1771 tot Professor in de regtsgeleerdheid aan de Doorluchtige School te Amsterdam aangesteld. Op eene uitstekende en hoogstloffelijke wijze had de geleerde en verdienstelijke man 27 jaren zich van zijne ambtspligten gekweten, en herhaalde aanbiedingen ter verplaatsing naar de Utrechtsche en Leydsche hoogescholen van de hand gewezen, toen hij in 1798 op eene onwaardige wijze werd afgezet, met last op zijne verantwoordelijkheid werkzaam te blijven tot de benoeming van zijn' opvolger, en dien de noodige onderrigting te geven tot eene goede waarneming van zijn ambt, hetwelk bij openbare aanplakking voor Clubisten en revolutionaire ambtenjagers verkrijgbaar gesteld was, waartoe zich dan ook iemand aanmeldde, wiens naam alleen genoeg was om de lachspieren zelfs der Wandaalsche gezaghebbers van dien tijd in beweging te brengen. Eene betere orde van zaken de revolutionaire wanorde vervangen hebbende, werd de regtschapen **Cras** ook in zijne waardigheid hersteld; het landsbestuur zelf trachtte hem voldoening te geven voor den onverdiend geleden smaad, door hem met andere uitstekende mannen te benoemen tot het regelen eener nieuwe wetgeving voor de Bataafsche Republiek. Met vernieuwden ijver hervatte **Cras** zijne vorige werkzaamheden en zette dezelve onafgebroken voort, tot de dood den 5 April 1820 een einde aan zijn tachtigjarig nuttig leven maakte. Ook als schrijver is de verdienstelijke man in de letterkundige wereld met roem bekend door verscheiden uitgegeven Latijnsche en Nederduitsche geschriften, van welke wij hier geene optelling noodig oordeelen, maar alleen zullen aanmerken dat verscheiden door binnen- en buitenlandsche geleerde genootschappen met goud bekroond zijn. Behalve deze afzonderlijk uitgegeven werken heeft hij nog eene menigte opstellen over allerlei onderwerpen in onderscheiden tijdschriften geleverd. Zijne nagelaten Verhandelingen en Redevoeringen zijn door **J. M. Kemper** in 1822 uitgegeven.

CRASIS, Gr. *Κρασις*, zamentrekking, is eene dichterlijke vrijheid om een woord van twee lettergrepen tot eene, of van drie tot twee zamen te trekken, om zoodanig woord in de maat te kunnen brengen, als *goôn* voor *goden*; *duên* voor *daden*; *roên* voor *roeden*; *biên*, voor *bieden*; *elkaêr* voor *elkander*, enz. Ondertusschen laten sommige woorden zoodanig eene zamentrekking niet toe; althans het is niet verkieslijk op het voorbeeld van **Spandaw** (*Vaderl. Letteroef.* 1814, *Mengelw.* blz. 156) te schrijven:

Van het juk, waarmeê tirannen knellen,
Wilde ik mijne broederen *bevrij'n.*

Of gelijk **Tollens** (*Hoekschen en Kabeljaauwschen*, II Bedr. III Toon.): Sloot zij den afgrond op en bragt hij 't *buspoêr* voort.

De zamentrekkingen *Vaêr, Moêr, Broêr*, e. d. g. worden in den deftigen stijl niet geduld; en dit *Buspoêr* klinkt niet veel beter dan het onnoozele „Hoe, is het, *Arentbroêr?*" in **Vondels** *Gysbrecht van Aemstel*. Sommige zamengetrokken woorden, gelijk *laên, boôm, boôn, zoôn*, enz. duiden wel voor het gezigt *laden, bodem, boden, zoden* aan, maar zijn voor het gehoor volstrekt niet te onderscheiden van *laan, boom, boon, zoon*, dat toch geheel andere voorwerpen zijn.

CRASSUS (**Marcus Licinius**) was de rijkste Romein van zijn' tijd; het is bijkans ongeloofelijk wat men van zijne rijkdommen verhaalt; hij zou, b. v. een geheel leger op zijne kosten onderhouden en het volk van Rome op een feest aan 10,000 tafels onthaald hebben, enz. Natuurlijk had zulk een rijk man een' grooten invloed; hij werd tot Praetor benoemd, en eindigde den slavenoorlog door zijne overwinning op **Spartacus**, die met 40,000 der zijnen sneuvelde. **Crassus** werd hierop Consul en vervolgens Censor. Met **Cæsar** en **Pompejus** maakte hij het driemanschap uit, en **Crassus**, het bewind over Syrië bekomen hebbende, plunderde den tempel te Jeruzalem. Uit hebzucht ondernam hij een' veldtogt tegen de Parthen, die hem slecht bekwam, want den Euphraat overgetrokken zijnde, werd hij overwonnen door **Surena**; 20,000 Romeinen bleven op het slagveld, 10,000 werden gevangen, en **Crassus** zelf viel den overwinnaar in handen, die hem het hoofd deed afslaan en hetzelve aan **Orodes**, Koning der Parthen, zond; deze liet hetzelve gesmolten goud in den mond gieten, zeggende dat hij zich eindelijk verzadigen kon met hetgene waarnaar hij zoo hongerig geweest was. Op zulk eene noodlottige wijze eindigde **Crassus** zijn bedrijvig leven 55 jaren vóór J. C.

CRATER was bij de oude Romeinen eene groote drinkschaal; tegenwoordig geeft men deze benaming aan de opening der volkanen of vuurbrakende bergen.

CRATES van Athene, wijsgeer der oude Akademische school, was leerling, vriend en opvolger van **Polemo**; er zijn geene schriften van hem voorhanden en ook geene bijzondere philosophemen van hem bekend. == van Thebe was de zoon van rijke ouders, maar verzaakte alle weelde en levensgemak, ging naar Athene, werd een leerling van **Diogenes** en de overdrevenste philosooph der Cynische school. Hij was gebogcheld en mismaakt, morsig en slordig gekleed, ruw en plomp in zijne uitdrukkingen en walgelijk in zijne leefwijze; maar niettemin verliefde **Hipparchia**, een zeer schoon en rijk Thracisch meisje, op hem, en begeerde volstrekt met geen' ander dan met hem te huwen, van welk eigenzinnig opzet zij noch door hare maagschap noch door **Crates** zelven was af te brengen. Natuurlijk leide zij met haren echtgenoot een Cynisch huwelijksleven; maar al het onwelvoegelijke, aanstootelijke en schandelijke, dat men daarvan verhaalt, is hoogstwaarschijnlijk verdicht, om de aanzienlijke gezelschappen te Athene ten koste der Cynikers te vermaken; integendeel was **Crates**, volgens anderen, zeer geächt bij alle verstandige lieden, die hem, om zijne goedhartigheid en wijze raadgevingen tot bevordering van huisselijk genoegen en tevredenheid, gaarne de deur openden: weshalve hij ook den bijnaam kreeg van *Θυρεπανοικτης* (deuropensluiter). † hoog bejaard ruim 300 jaren vóór J. C. Van zijne schriften in proza en in verzen zijn slechts eenige fragmenten bekend, wier echtheid nogtans betwijfeld wordt.

CRATESIPOLIS, gemalin van **Alexander**, Koning van Sicyone, onderscheidde zich door haren moed en hare beradenheid, toen de Sicyoniërs, na het vermoorden van haren gemaal, opstonden; dadelijk trok zij aan het hoofd van hare soldaten de oproerige stad binnen, wilde van geene onderhandeling met muiters of de tusschenkomst van **Cassander** en **Antigonus** iets hooren, maar liet 30 der ergste belhamels bij den kop vatten en oogenblikkelijk ophangen, waardoor den overigen de lust tot de beraamde afscheiding van het Rijk benomen werd. Zij regeerde nog vijf of zes jaren, stond den troon af aan **Ptolemeus**, Koning van Egypte, begaf zich naar Patras en † aldaar 308 jaren vóór J. C.

CRATINUS, Atheensch Blijspeldichter, was een tijdgenoot van **Pericles**; aan hem wordt de uitvinding toegeschreven van het Saterspel. Van zijne 20 blijspelen, die **Quinctilianus** met lof vermeldt, zijn slechts eenige fragmenten overig. Hij was een liefhebber van den wijn, weshalve hij ook door den bijnaam *Φιλοποτης* van een' anderen **Cratinus**, insgelijks Blijspeldichter, onderscheiden wordt. † 432 jaren vóór J. C. toen hij een' ouderdom van 97 jaren bereikt had.

CRATIPPUS van Mitylene, een Peripatetisch wijsgeer, werd door **Pompejus** bezocht, na het verlies van den slag van Pharsalus, de wijsgeer bemoedigde en troostte zoo veel mogelijk den ongelukkigen veldheer. Naderhand onderwees hij te Athene, waar **Cicero**'s zoon en vele aanzienlijke Romeinen zijne school bezochten. **Cæsar** schonk hem het Romeinsch burgerregt.

CRATYLUS van Athene, een Heraclitisch wijsgeer, was een der leermeesters van **Plato**, die in zijn naar hem genoemd gesprek hem de verdediging der woorden, als teekens der gedachten, in den mond legt; dit gesprek handelt voornamelijk over den oorsprong, den aard en het wezen der Grieksche taal of liever van eenige Grieksche woorden, en behelst vele, deels willekeurige en ongegronde etymologiën.

CRAYER (**Caspar de**), beroemd Kunstschilder, geboren te Ant-

werpen in 1582, was een leerling van MICHIEL COXIE, dien hij weldra als historie- en portretschilder in bekwaamheid overtrof. Hij arbeidde eenigen tijd aan het Spaansche hof te Brussel, en zette zich vervolgens te Gend neder. † aldaar in 1669. Hij heeft meer dan 100 altaarstukken voor Brabandsche kerken geschilderd, behalve nog eene menigte Bijbelsche historiën en portretten, die onder de regering van NAPOLEON uit België grootendeels naar Parijs gevoerd werden, doch in 1815 allen teruggehaald zijn, behalve twee, die zich nog in het Museum te Parijs bevinden. RUBBENS sprak met veel lof van CRAYERS verdiensten; zijne portretten zijn veelal in de manier van ANTONI VAN DIJK.

C. R. C. Verkorting van *Cujus rei caussa*.

CREATUUR, Lat. *Creatura*, schepsel, geschapen voorwerp, wordt doorgaans in eene verachtelijke of ten minste ongunstige beteekenis gezegd van iemand, die door den invloed van een' rijk' en aanzienlijk' man een ambt of eenig ander voordeel bekomen heeft, en als het ware van niets tot iets geworden is. Zoodanige creaturen treden in de zamenleving den man van verdiensten maar al te veel in den weg.

CRÉBILLON (PROSPER JOLYOT DE), geboren te Dijon den 15 Februarij 1674, studeerde in de regtsgeleerdheid, en werd Advokaat, maar liet de practijk varen, en begon voor het tooneel te arbeiden; zijn eerste treurspel was *Idomeneus*, hetwelk in 1705 verscheen; *Atreus* volgde in 1707, maar *Rhadamistus en Zenobia* maakte sedert 1711 den meesten opgang en vestigde zijn' roem. In zijne overige stukken, *Electra, Semiramis, Pyrrhus* en andere, heerscht zoo wel als in de vorige niet alleen het vreesselijke (*terrible*), maar zelfs het afgrijsselijke (*horrible*); zij behaagden niettemin. Zijn laatste stuk, *Le Triumvirat*, vervaardigde hij, toen hij 80 jaren oud was, en leefde nog 8 jaren. † te Parijs den 17 Junij 1762. In zijn karakter was niets van het sombere en ijsselijke zijner treurspelen; hij was gevoelig, zachtaardig en opregt; *Aucun fiel n'a jamais empoisonné ma plume*, zeide hij bij zijne ontvangst als lid der Fransche Akademie in 1731. In den bloei zijns levens had de brave man te kampen met allerlei wederwaardigheden; de dood van zijn' vader, die hem onterfd had, en het verlies eener echtgenoote, welke hij aanbad, bragten hem in een' toestand, die hem allen lust tot de beoefening der letteren benam; toen *Catilina* vertoond werd had hij in 22 jaren geen treurspel geschreven. VOLTAIRE had aan hem een' geduchten mededinger als treurspeldichter, hoe ongunstig LA HARPE en anderen CRÉBILLON ook mogen beoordeeld hebben. = (CLAUDE PROSPER JOLYOT DE), zoon van den voorg., geboren te Parijs den 12 Februarij 1707, verkreeg als schrijver van romans en vertelsels overeenkomstig met den smaak van den zedeloozen tijd, in welken hij bloeide, eene geheel andere vermaardheid dan zijn vader. Hij was eigenlijk de LUCIANUS der Franschen van dien tijd, maar hij schilderde de bedorven zeden met al te levendige kleuren, en stelde zijne portretten, in plaats van welvoegelijk gekleed, om zoo te zeggen, geheel naakt voor, en kwetste daardoor zoo wel den goeden smaak als de goede zeden. Ondertusschen had zijn gedrag niets gemeen met zijne schriften; hij was een zeer braaf en onbesproken man, wiens opgeruimde geestigheid, rondborstigheid en regtschapen karakter algemeen in de zamenleving erkend werden. † te Parijs in 1777.

CRECY, een steedje in het voormalig Neder-Picardië, aan de rivier Authieu, is in de geschiedenis vermaard, wegens den slag, dien PHILIPPUS VI in derzelver nabijheid den 26 Augustus 1346 tegen de Engelschen verloor.

CREDENTIAAL, Lat. *Litterae credentiales*, geloofsbrief, is het vormelijk bewijs, hetwelk een' gezant van zijn hof wordt medegegeven naar dat aan hetwelk hij gezonden wordt, dat hij werkelijk de hoedanigheid bekleedt, in welke hij aldaar verschijnt. Den bijzonderen afgevaardigden tot staatsvergaderingen, conciliën, synoden en andere bijeenkomsten, in welke geraadpleegd en besloten wordt, moeten insgelijks van Credentialen voorzien zijn, om als wettige leden van zoodanige vergaderingen erkend te worden.

CREECH (THOMAS), Engelsch Dichter en Philoloog, geb. te Blandford, in Dorsetshire, in 1651, bezorgde eene voortreffelijke uitgave van LUCRETIUS, met geleerde aanteekeningen, in 1684 te Oxford gedrukt, en gaf naderhand eene vertaling in Engelsche verzen van dezen en van MANILIUS in het licht. Hij beproefde ook HORATIUS in Engelsche verzen over te zetten, doch deze vertaling viel zoo ongelukkig uit, dat iedereen den spot er mede dreef, en hij in 1700 uit spijt zich verhing.

CREFELD is eene kleine, maar netgebouwde stad in het Pruissische vorstendom Meurs, met ruim 12,000 inwoners, waaronder vele kooplieden en fabrikanten van fluweel en fluweellint, manufacturen en andere voorwerpen. In de nabijheid dezer stad werden de Franschen den 23 Junij 1758 door de bondgenooten geslagen.

CRELL (NICOLAUS), regtsgeleerde en Kanselier van CHRISTIAAN I, Keurvorst van Saksen, wilde het Calvinismus in Saksen invoeren, en werd daarover, na eene tienjarige gevangenis, den 28 September 1601 te Dresden onthoofd. Een werk van hem over den Bijbel met Calvinistische aanteekeningen, in 1593 gedrukt, werd verboden en de exemplaren in beslag genomen.

CREMNITZ is de voornaamste der Hongaarsche bergsteden, en heeft bijna 10,000 inwoners; behalve netgebouwde Roomsche en Luthersche kerken, is onder de openbare gebouwen de Munt het voornaamste, waar de zoogenaamde Cremnitzer Dukaten geslagen worden. Den 15 April 1777 werden hier door een' zwaren brand 114 huizen in de asch gelegd.

CREMONA, versterkte hoofdstad van het gelijknamige landschap in het hertogdom Milaan, ligt aan den Po, heeft eene Duitsche mijl in den omtrek en 25,000 inwoners; de straten zijn ruim en breed, maar de huizen niet zeer fraai; de 44 kerken daarentegen en de talrijke kloostergebouwen kan men prachtig noemen; de Domkerk is eene ontzettende steenmassa, en de toren, 372 voeten hoog, de hoogste in geheel Italië. De zijdenmanufacturen zijn het voornaamste bestaanmiddel der inwoners. De Cremonesche violen en bassen werden langen tijd voor de beste der geheele wereld gehouden. Cremona aanvankelijk eene Romeinsche volkplanting, 291 jaren vóór J. C. aangelegd, werd omstreeks 630 door de Gothen verwoest, en den 27 Januarij 1159 ingenomen en verbrand door Keizer FREDRIK BARBAROSSA. De Venetianen waren lang in het bezit van deze stad. In 1702 nam Prins EUGENIUS hier den Franschen Maarschalk DE VILLEROI met zijn' geheelen staf gevangen. De beroemde dichter VIDA werd in 1490 te Cremona geboren.

CREMONINI (CESARE), geb. te Centi, in het Modenesche, in 1550, onderwees de Aristotelische wijsbegeerte te Ferrara en te Padua. † aldaar in 1631. Hij was een der beroemdste philosophen van zijn' tijd en de gunsteling der Italiaansche vorsten en grooten, doch zeer gehaat door de geestelijken, die hem wel voor een' ketter en ongeloovigen hielden, maar geen vat aan hem konden krijgen, om dat hij alle kerkceremoniën stipt bijwoonde en de Kerk in hare waarde liet, hebbende tot grondregel aangenomen: *Intus ut libet, foris ut moris*, gelijk meer geleerden deden, die juist niet op hun geloof roemden, maar met de Kerk toch goede vrienden wilden blijven. Zijne schriften zijn thans in vergetelheid geraakt.

CREOLEN, Sp. *Criollos*, zijn afstammelingen van Spaansche of andere Europesche ouders in de West-Indiën. Zij werden in de Spaansche koloniën voorheen niet veel meer dan de eigenlijke negers geächt, doch Koning KAREL III verklaarde in 1776 hen bekwaam tot het bekleeden van burgerlijke en militaire ambten. Zij zijn bruin, zonder eenig rood op de wangen.

CREON, broeder van JOCASTE, overweldigde den troon van Thebe na den dood van LAIUS, haren gemaal, doch stond denzelven af aan OEDIPUS, en hernam de regering, nadat deze zich van het gezigt beroofd had en zijne beide zonen ETEOCLES en POLYNICES elkander hadden om het leven gebragt. CREON regeerde als een bloeddorstig tiran; maar THESEUS verklaarde hem den oorlog, en beroofde hem van troon en leven.

CREPU (NICOLAAS), geboren te Brussel in 1680, was aanvankelijk soldaat in Spaanschen dienst, en reeds 40 jaren oud, toen hij afgedankt werd; hij begaf zich te Antwerpen aan het beoefenen der schilderkunst, van welke hij in zijne jeugd de eerste beginselen geleerd had, en werd een voortreffelijk meester; hij schilderde meest overheerlijke bloemstukken, die hij uit armoede voor geringe prijzen moest afstaan aan gewetenlooze kunstkoopers, die er somtijds tien kapitalen op wonnen. De nood dwong hem eindelijk met eene stille trom uit Antwerpen naar Brussel te vertrekken; doch hier meer geld verdienende, gaf hij zich aan eene slordige leefwijze en den drank over; in 1741 dronk hij een' roes, uit welken hij niet weder ontwaakte.

CRÉQUI (JEAN DE), Heer van Canaples, een der 24 eerste ridders van het Gulden Vlies, verdedigde in 1429 de stad Parijs tegen het koninklijk leger, aangevoerd door JEANNE D'ARC, en bevond zich in het volgende jaar bij de belegering van Compiegne, waar deze heldin gevangen genomen werd. † in 1473. KAREL DE STOUTE verloor in hem een' zijner beste veldheeren. In de Fransche geschiedenis komen nog verscheiden beroemde krijgshelden voor uit dit geslacht, hetwelk eerst in 1771 uitgestorven is met CHARLES MARIE, Marquis DE CRÉQUI. Zijne moeder ANNE LE FÈVRE D'AUXY, geboren in 1715, overleefde hem tot 1803.

CRESCENDO, aanwassende, toenemende; beteekent in de muzijk allengsche toeneming van sterkte in de voordragt. Dezen naam heeft ook een in 1778 door den Hofraad BAUER te Berlijn uitgevonden muzijkinstrument, hetwelk als een klavier bespeeld wordt. Men kan hetzelve acht malen veranderen, van de zwakste tot de sterkste toonen.

CRESCENS van Megalopolis, een Cynisch Philosooph, heeft eene ongunstige vermaardheid in de Kerkelijke Geschiedenis. JUSTINUS tegen hem zijne tweede Apologie geschreven hebbende, overreedde de Philosooph den Keizer MARCUS AURELIUS om den schrijver ter dood te laten brengen en de Christenen te vervolgen.

CRESCENTIUS (NUMANTIANUS), Romeinsch Patriciër, wilde in 985 den republikeinschen regeringsvorm herstellen; doch zijne onderneming mislukkende, week hij op het kasteel S. Angelo. Keizer OTTO III, den Paus GREGORIUS V te hulp komende, kreeg door aanbod van een verdrag CRESCENTIUS in handen en deed hem ter dood brengen.

CRESCENZI (PIETRO), geboren te Bologna in 1230, was genoodzaakt uit hoofde der burgerlijke tweespalt zijne geboortestad te verlaten; hij doorreisde Italië en verzamelde een' schat van landbouw-

kundige waarnemingen. Na 30 jaren teruggekeerd, werd hij Raadsheer van zijne geboortestad, toen hij 70 jaren oud was, en schreef een werk in XII Boeken over den landbouw, hetwelk voor KAREL V, Koning van Frankrijk, in het Fransch vertaald werd, en waarvan het prachtig handschrift nog voorhanden is. De oudste bekende en uiterst zeldzame druk van dit werk is die van Augsburg 1471. LINNEUS heeft aan een Amerikaansch plantengeslacht ter eere van CRESCENZI den naam van *Crescentia* gegeven. = (GIOBATTISTA), geboren te Rome in 1595, werd als Schilder en Bouwkunstenaar door Paus PAULUS V gebruikt tot het voltooijen en versieren der Paulijnsche kapel. De Kardinaal ZAPATA nam hem mede naar Spanje; hij won de gunst van PHILIPS III, die hem het versieren der begraafplaats in het Escuriaal opdroeg. PHILIPS IV verhief den kunstenaar tot Grande van Spanje met den titel van Marquis DE LA TORRE en tot Ridder van Santyago. † in het genot van het hoogste aanzien en grooten rijkdom in 1660.

CRESCIMBENI (GIOVANNI MARIA), geboren te Macerata, in de mark Ancona, den 9 October 1663, toonde reeds als kind aanleg tot de dichtkunst. Met zijn 13 jaar schreef hij een treurspel, *Dario*, met zijn 15 was hij lid eener Akademie en met zijn 16 Doctor der regtsgeleerdheid. Zijn vader zond hem in 1681 naar Rome, om zich verder in de regtsgeleerdheid te oefenen, maar hij oefende zich nog vlijtiger in de dichtkunst, van welke hij nu een geheel ander en gezonder begrip kreeg, zoodat hij alles verwierp, wat hij tot hiertoe gedicht had. Hij was lid van alle drie Akademiën, die toen te Rome bestonden; doch derzelver werkzaamheden hem niet behagende, rigtte hij in 1690 eene nieuwe Akademie op, die den naam van Arcadia aannam (zie ARCADIËRS (AKADEMIE DER), en van welke hij de eerste Custode was, onder den naam van ALFESIBEO CARIO; hij bekleedde dit ambt 38 jaren lang, en gaf een groot aantal theoretische en historisch-kritische werken over de Italiaansche dichtkunst in het licht, zoo wel als eene menigte gedichten over allerlei onderwerpen. De Pausen CLEMENS XI en BENEDICTUS XIII beschonken hem met geestelijke ambten, aan welke geene werkzaamheden verbonden waren, opdat hij, onder het genot van een goed inkomen, zich enkel met de letteren kon bezig houden. JOANNES V, Koning van Portugal, schonk der Arcadia een grondeigendom; op den Janiculus werd een schouwburg gebouwd, en den 9 September 1725 werden de eerste Olympische spelen ter eere des Konings van Portugal gehouden. CRESCIMBENI las bij deze gelegenheid zijne laatste gedichten, die algemeen werden toegejuicht, en begaf zich in de orde der Jezuiten. † den 8 Maart 1728. Reeds bij zijn leven had hij in de kerk van S. Maria maggiore zijn gedenkteeken laten oprigten, versierd met zijn wapen en eene herdersfluit, met het bijschrift: I. M. C. P. ARC. C. (*Joannes Maria Crescimbenius, Pastorum Arcadum Custos*). Zijne werken zijn ongemeen belangrijk voor de geschiedenis der Italiaansche letterkunde.

CRESPI (DANIELE), geb. in het Milanesche in 1592, was een verdienstelijk Schilder; men ziet echter weinig schilderstukken van hem buiten Italië. † te Milaan in 1630. = (GIUSEPPE MARIA), geboren te Bologna in 1665, was een niet onvermaard Schilder, die inzonderheid de manier van CARACCI volgde. Hij schilderde voor den Kardinaal OTTOBONI de zeven Sacramenten, die zich thans in de gallerij van Dresden bevinden, verscheiden stukken voor Prins EUGENIUS en vele andere vorsten, inzonderheid voor den Kardinaal LAMBERTINI, die naderhand als Paus BENEDICTUS XIV hem tot ridder verhief. † in 1747.

CRESPY, eene kleine stad in Frankrijk en de hoofdstad van het voorm. hertogdom Valois, is in de geschiedenis vermeld als de plaats, waar in 1544 de vrede tusschen KAREL V en FRANS I gesloten werd.

CREST, een onbeduidend steedje in Dauphiné, verkreeg op het einde der XVII eeuw eenige vermaardheid in de geschiedenis der dweeperij, door zekere ISABEAU VINCENT, toenmaals meer bekend onder den naam van de Herderin van Crest, omdat zij in het gebergte daar omstreeks de schapen hoedde. Zij was de dochter van een' Wolkaarder, in 1670 geboren, in den Protestantschen godsdienst opgevoed, en 16 jaren oud, toen zij de rol van profetes begon te spelen; zij predikte allerlei godgeleerde wartaal, van welke zij natuurlijk zelve niets begreep, schimpte op den Paus en baspelde de wonderlijkste apocalyptische argumenten door elkander, om de eenzelvigheid van Babylon en Rome te bewijzen. Door dit prediken en profeteren bekwam zij een zeker aanzien onder hare eenvoudige buren niet alleen, maar het gerucht daarvan klonk zelfs tot in Holland, waar de Predikant JURIEU zocht te bewijzen dat dit dweepzuchtig meisje door een' hooger' geest gedreven was tot het verkondigen van haren onzin. Maar de Intendant van Dauphiné dacht er zoo niet over, en zond in 1688 de Profetes naar het gekkenhuis te Grenoble, waar zij van hare dwaasheid genezen werd, verder een ingetogen leven leidde en hoogbejaard stierf.

CRETI (DONATO), Kunstschilder, geboren te Cremona in 1671, † te Bologna in 1749, was een leerling van LORENZO PASINELLI; zijne schilderstukken zijn goed geteekend, maar zwak van koloriet.

CRETINS is de benaming van een zeer afzigtig menschenras, hetwelk de dalen van Walliserland en het landschap Aignebelle, in Savoyen, bewoont. De natuur heeft deze ongelukkigen even zeer naar den geest als naar het ligchaam verwaarloosd; want niet alleen hebben zij dikke, wanvormige, van boven platte hoofden, roode oogen, aan de keel geweldig groote kroppen en grove beenderen, maar zij zijn tevens stompzinnig, dom, en geven zich zonder eenig overleg aan de zinnelijke indrukken van het oogenblik over. In het Salzburgsche, waar deze afschuwelijke wezens ook gevonden worden, noemt men ze *Fexen*.

CREUSA, dochter van Priamus, Koning van Troje, was de gemalin van ÆNEAS en moeder van ASCANIUS; zij kwam om bij de verwoesting van Troje.

CREVECOEUR, eene schans in de Meijerij van 's Hertogenbosch, waar de Dieze zich met de Maas vereenigt, werd in 1587 door den Graaf van Hohenlohe op de Spanjaards veroverd en geslecht; maar de Spanjaards herstelden dezelve in 1589, doch door de Hollanders andermaal bemagtigd, werd zij in 1593 door den Graaf van Mansfeld belegerd; Prins MAURITS noodzaakte hem wel het beleg op te breken; maar zij geraakte toch in 1599 op nieuw in de magt der Spanjaarden, zij werden echter in 1600 er wederom uitgedreven. Prins MAURITS deed hierop de schans vergrooten en versterken, en Crevecoeur bleef in het bezit van dezen Staat tot 1672, wanneer de Franschen, na eene belegering van 5 dagen, de schans innamen, doch in het volgende jaar, tot den aftogt genoodzaakt, dezelve verlieten, na de huizen verbrand en vernield te hebben wat zij konden. = (PHILIPPE DE), Heer van Esquerdes, afkomstig uit een oud geslacht in Bourgondië, onderscheidde zich in den slag van Montlhery in 1465, en ging na den dood van KAREL DEN STOUTEN over in dienst van LODEWIJK XI, wiens genegenheid hij door zijne dappere daden wist te winnen. Hij vermeesterde S. Omer met slechts 600 man, en nam de Graven van Egmont en Nassau in Terouanne gevangen. KAREL VIII verhief in 1492 CREVECOEUR tot Maarschalk van Frankrijk en nam hem mede op zijn' togt naar Napels; doch de Maarschalk † te Bresse in 1494.

CREVENNA (PIETRO ANTONIO BOLONGARO), geboren te Milaan omstreeks het midden der XVIII eeuw, was een aanzienlijk Koopman te Amsterdam, waar hij een deftig huis in den Italiaanschen smaak liet bouwen (in hetwelk tegenwoordig de Maatschappij *Tot Nut van 't Algemeen* hare vergaderingen houdt), en had eene uitgebreide bibliotheek van zeer zeldzame boeken verzameld, van welke hij in 1776 een' beredeneerden Catalogus in het licht gaf, van 4 deelen in quarto, die in 1780 gevolgd werd door een' anderen van 6 deelen, die door de bijgedrukte prijzen en nieuwe zeer belangrijke aanteekeningen voor de bibliographie zeer gewigtig is. Deze voortreffelijke en buitengemeen kostbare bibliotheek werd in 1790 openlijk verkocht; CREVENNA begaf zich naar Rome, en † ald. den 6 Oct. 1792.

CRICHTON (JAMES), geboren in het graafschap Perth, in Schotland, in 1551 uit een oud geslacht, en van zijne moederlijke zijde met het Koninklijke Huis STUART vermaagschapt, gold in zijn 20 jaar reeds voor een wonder van geleerdheid; hij verstond het Engelsch, Latijn, Grieksch, Hebreeuwsch, Syrisch, Arabisch, Spaansch, Italiaansch, Fransch, Vlaamsch en Slavonisch in de hoogste volkomenheid; in de muzijk, het teekenen, dansen, zwemmen en paardrijden kon niemand hem overtreffen, en hij schermde even goed links als regts. Te Parijs hield men hem voor een' toovenaar, want men achtte het onmogelijk dat een mensch van 20 jaren zoo veel en dit alles zoo grondig weten kon. Doch dat er niet weinig kwakzalverij onder liep, mag men veilig besluiten, als men zijn' tijd in aanmerking neemt, en dat het toen juist geene groote kunst was om met zeer weinige bekwaamheden boven den onwetenden hoop uit te munten. Even als de sophisten ten tijde van SOCRATES, reisde CRICHTON rond, om met de geleerden te disputeren, die hij bij openbare aanplakking daartoe uitdaagde, belovende voor de vuist te antwoorden op al wat men hem zou willen voorstellen, hetwelk hij waarschijnlijk meer met scholastieke spitsvondigheid dan met ware geleerdheid deed. Te Mantua werd hij onderwijzer van den zoon des Hertogs; bij gelegenheid eener Carnavalsvermakelijkheid werd hij door eenige vermomde personen aangevallen; oogenblikkelijk ontwapende hij hen, en herkende, toen hij hen ontmaskerd had, zijn' eigen leerling onder hen: eerbiedig gaf CRICHTON dezen zijn' degen terug; maar de jonge Prins, die deze beschamende grootmoedigheid niet verdragen kon, stiet zijn' leermeester den degen door het hart, en de bewondering van CRICHTON had in 1583 met zijn leven een einde, want hij heeft niets nagelaten om zijn' letterkundigen roem ook bij de nakomelingschap te handhaven dan vier nietsbeduidende Latijnsche gedichten.

CRILLON (LOUIS DE BALBE DE), geboren te Murs, in Provence, in 1541, trad zeer vroeg in den krijgsdienst, en betoonde eene uitstekende dapperheid gedurende de regering van vijf Fransche Koningen, namelijk HENRIK II, FRANS II, KAREL IX, HENRIK III en HENRIK IV. Hij deed zijn' eersten veldtogt in 1557; bij de verovering van Calais in 1558 was hij de eerste in de bres; hier vond hij den bevelhebber der vesting: hij greep hem aan en wierp hem in de gracht. De Engelschen hadden in 1347 bijkans een jaar noodig gehad om de plaats te vermeesteren; de Franschen hernamen haar na 211 jaren in acht dagen. Even dapper gedroeg zich CRILLON in den slag van Dreux in 1561, van Jarnac in 1563 en van Moncontour in 1569

tegen de Hugenoten. Het korte tijdvak van den vrede van S. Germain in 1570 nam hij waar om de Turken te gaan bevechten, en deed als gemeen vrijwillige wonderen van dapperheid in den slag van Lepanto in 1571, en Don Juan verkoos Crillon, ofschoon hij gekwetst was, om den Paus en den Koning van Frankrijk de tijding der overwinning te brengen. Den Bartholomeusmoord, waarvan men het ontwerp en de toebereidselen zorgvuldig voor Crillon verborgen had gehouden, verfoeide hij overluid. Hij bevond zich bij de belegering van La Rochelle in 1573, en vervolgens bij alle krijgsverrigtingen aan' van dien tijd. Hij was getrouw verkleefd aan Hendrik III, maar even zoo getrouw ook aan Hendrik IV, dien hij zeer gewigtige diensten bewees. Na den slag van Arques in 1589, waarbij Crillon niet tegenwoordig geweest was, schreef Hendrik aan hem: »Hang u »op, dappere Crillon! wij hebben te Arques gevochten, en gij waart »er niet bij." Hij bevond zich met eene zwakke bezetting in Quillebeuf; de Maarschalk de Villars kwam met een talrijk leger de stad belegeren en opeischen; bij liet Crillon voorhouden dat het hem onmogelijk was met zulk eene geringe bezetting, die aan alles gebrek had, de plaats te houden, en kreeg ten antwoord: »Crillon is »er binnen, en Villars is er buiten." Villars gebood de stad te bestormen; maar Crillon sloeg de aanvallers terug, en het beleg werd opgebroken. Na den vrede met Savoyen begaf Crillon zich naar Avignon, en † in 1616. Crillon was niet alleen de dapperste krijgsheld der XVI eeuw, maar ook een zeer braaf, regtschapen en grootmoedig man, bij wien de eer, trouw en billijkheid boven alles ging; zijn eenigste gebrek was het vloeken; in de laatste dagen van zijn leven bekrachtigde hij zijne belofte van niet meer te vloeken met zijn' gewonen vloek, en hield toen ook even trouw zijn woord als in alle andere dingen, die hij te voren op deze ruwe wijze beloofd had.

CRIMINEEL, van *Crimen*, mis laad, heet alles wat tot de misdaden en derzelver straffen betrekking heeft, in onderscheiding van Civiel; zoo heeft men, b. v., Civiel regt en Crimineel regt (zie Siraf-regt), gelijk ook alle gewone regtsgedingen in Crimineele en Civiele onderscheiden worden.

CRINAS, geboren te Marseille, oefende te Rome onder de regering van Nero de geneeskunde, of liever het beroep van Kwakzalver, want hij raadpleegde de sterren, en liet de zieken bij het gebruik der geneesmiddelen allerlei geheimzinnige en bijgeloovige ceremoniën in acht nemen; hij verzamelde groote rijkdommen met dit guichelspel, welke hij grootendeels besteedde aan het bemuren van zijne geboortestad.

CRISIS, Gr. *Κρισις*, van *κρινειν*, oordeelen, beteekent eigenlijk oordeel, namelijk een oordeel, waardoor iets beslist wordt (b. v. een regterlijk vonnis); doch het spraakgebruik verstaat door dit woord den toestand, in welken de beslissing van eene zaak moet plaats hebben, en niet de beslissing zelve, die als het gevolg van de Crisis aangemerkt wordt.

CRISPUS (Flavius Julius), zoon van Constantijn en zijne eerste gemalin Minervina, had tot onderwijzer den vermaarden Lactantius, werd door zijn' vader in 317 tot Caesar verklaard, in 318 tot Consul benoemd en sloeg in 320 de Franken, die hij noodzaakte den vrede te vragen. In den oorlog van Constantijn tegen Licinius sloeg hij de vloot van dezen laatsten, die in het gevecht 130 schepen verloor. De jonge Prins deed alles goeds van hem verwachten, toen zijne stiefmoeder Fausta als eene tweede Phedra hem valschelijk beschuldigde bij zijnen vader van de snoodste misdaden; de ligtgeloovige vader liet zijn' zoon ter dood brengen, van wiens onschuld hij overtuigd werd toen het te laat was.

CRISTALLOGRAPHIE; dezen naam hebben de Franschen in lateren tijd gegeven aan de kunst om de gedaante der kristallen meetkundig te beschrijven volgens het stelsel van den beroemden Franschen mineralogist Hauy.

CRITERIUM, Gr. *Κριτηριον*, van *κρινειν*, oordeelen, beteekent zoo veel als werktuig des oordeels, gelijk rigtsnoer, maatstaf, proefmiddel, kenteeken, enz. Er zijn zoo wel logische als stoffelijke, zoo wel aesthetische als empirische Criteriën; maar vele menschen oordeelen zonder Criterium, en beslissen, zonder te weten op wat grond, verklaren eene zaak voor goed of slecht, schoon of leelijk, volgens geen ander Criterium dan omdat de zaak hun zoo voorkomt, en zeggen dus eigenlijk slechts hun bijzonder gevoelen, dat zij voor algemeen en beslissend willen doen doorgaan, hetwelk meestal het geval is bij naamlooze maandelijksche recensieschrijvers, wier zoogenaamd oordeel wel als eene opinie, een advies, maar nooit als een gewijsde kan aangemerkt worden, al is het dat zij gelijk hebben; men dient zijn' man te kennen, en te weten of hij bevoegd is om een beslissend oordeel te vellen, als men er in zal berusten.

CRITHEIS was de naam der moeder van Homerus, die door haren voogd bezwangerd en uitgehuwelijkt werd aan Phemio, een' schoolmeester van Smyrna; toen zij kort daarop naar het bad aan de rivier Meletes gereisd was, beviel zij aldaar van een' onechten zoon, dien zij, naar de plaats zijner geboorte, Melesigenes noemde; toen hij naderhand blind werd, kreeg hij den naam van Homerus.

CRITIAS van Athene, was aanvankelijk een leerling van Gorgias en naderhand van Socrates; uit Athene verbannen, besloot hij zich met nadruk te wreken, en trad na de overwinning der Lacedemoniërs op aan het hoofd der 30 tirannen. Hij sneuvelde met de wapens in de hand, toen Thrasybulus de vrijheid van zijn vaderland herstelde 400 jaren vóór J. C. Men vindt bij Sextus Empiricus van dezen Critias een tamelijk groot fragment van een gedicht, waarin hij beweert dat zedelijkheid en godsdienst enkel uitvindingen der staatkunde zijn. Latere wijsgeeren hebben dit ook beweerd; men kan zeker niet ontkennen dat de staatkunde beiden naar hare oogmerken gewijzigd en in haar belang gebruikt of liever misbruikt heeft, maar uitgevonden heeft zij ze niet, omdat het besef van regt en het godsdienstig gevoel ouder is dan alle staatkunde, die eerst met de beschaving en de vereeniging der menschen in de maatschappij ontstaan is. De staatkunde heeft ten hoogste godsdienstvormen uitgevonden, maar niet den eigenlijken godsdienst, dien zij bij alle volken voorhanden vond; niemand immers zal beweren, dat b. v. de staatkunde van Constantijn den Christelijken godsdienst heeft uitgevonden, maar elk zich overtuigd houden dat zijne staatkunde er hare rekening bij vond dezen godsdienst boven andere bestaande godsdiensten te bevoorregten en den Bisschoppen een gezag te verleenen, van hetwelk zij zich zoo wel wisten te bedienen, dat naderhand niet zijne opvolgers, maar eigenlijk zij regeerden, en de Bisschop te Rome in magt en aanzien steeg, naarmate de Keizer van het zijne te Konstantinopel verloor, tot eindelijk het Romeinsche wereldrijk geheel te gronde ging, en bij de gedeeltelijke herstelling van hetzelve op het einde der VIII eeuw door Karel den Grooten de hierarchie, de wereldlijke magt geheel en al boven het hoofd gewassen, zeven eeuwen lang de geheele toenmaals bekende wereld aan hare opperheerschappij onderworpen hield. Zeker was dit alles een gevolg der uitvinding van Constantijns staatkunde (het concilie van Nicea); maar noch deze uitvinding noch derzelver gevolg (het oppermagtig pausselijk gezag) zal niemand van gezond verstand voor eenzelvig met den godsdienst houden.

CRITO, een rijk en aanzienlijk burger van Athene, was een leerling en vriend van Socrates, dien hij niet alleen met geld ondersteunde, maar zelfs, toen deze veroordeeld was, den Cipier omkocht, om Socrates te laten ontvlugten, hetwelk de wijsgeer weigerde, gelijk Plato in een zijner gesprekken verhaalt.

CRITOLAUS van Phaselis, in Lycië, een Peripatetisch wijsgeer, werd met Carneades en Diogenes 158 jaren vóór J. C. door de Atheners als gezant naar Rome gezonden, waar hij bleef, en de leer van Aristoteles voordroeg over de eeuwigheid der stof.

CROATIË, Hong. *Horwát Orszag*, een Oostenrijksch landschap met den titel van koningrijk, ligt tusschen Hongarijën, Slavonië, Bosnië en Illyrië, en bevat, op 400 □ mijlen, 780,000 inwoners, die goede soldaten, maar over het algemeen in wetenschappen, kunsten of handwerken weinig bedreven zijn. Zij hadden voorheen hunne eigen Koningen, doch zijn sedert lang onderdanen van Oostenrijk, en hun land is met het koningrijk Hongarijën vereenigd. De bodem is tamelijk vruchtbaar, doch wordt slecht bebouwd door kreupele en zwakke lieden, die voor den krijgsdienst onbruikbaar zijn, terwijl de sterke en gezonde jonge mannen tot soldaten weggenomen worden.

CROCUS (Cornelius), geboren te Amsterdam, was Rector der Latijnsche school aldaar bij den aanvang der hervorming, tegen welke hij eenige vinnige geschriften in het licht gaf. Toen hij 50 jaren oud was, reisde hij te voet naar Rome, om door Ignatio de Lojola zelven aangenomen te worden in zijne nieuwe opgerigte Jezuitenorde. Men weet niet of hij terug gekomen is, maar wel dat hij † in 1550.

CROESUS, laatste Koning van Lydië, was de opvolger van zijn' vader Alyattus II, omtrent 557 jaren vóór J. C. Zijne regering was in het eerst voorspoedig, en aan zijn hof leefde alles in weelde en overvloed; hij bezat zulke ontzettende rijkdommen, dat men nog tegenwoordig overal een' schatrijk' man overdragtelijk een' Croesus noemt. De wijsgeer Solon herinnerde hem nogtans niet te vergeefs dat niemand gelukkig is vóór zijn' dood; want hij werd door Cyrus overwonnen, gevangen en ter dood veroordeeld 545 jaren vóór J. C. Bij deze noodlottige wisselvalligheid der fortuin riep hij: »ô Solon! »Solon! Solon!" en Cyrus hem gevraagd hebbende wat hij daarmede meende, verhaalde hij den veroveraar wat de wijsgeer hem gezegd had. Cyrus, hierdoor tot nadenken gebragt, schonk hem het leven en behandelde hem met grootmoedigheid, zoo lang hij leefde. Met Croesus nam het Rijk van Lydië een einde.

CROLL (Johann Lorenz), geboren te Rotenberg in 1641, was een zeer geleerd man en Professor der godgeleerdheid te Heidelberg, toen deze stad in 1693 door de Franschen ingenomen en deerlijk verwoest werd, bij welke gelegenheid hij met zijne kostbare bibliotheek al zijne bezittingen verloor en in het Fransche leger bij Rorbach met zijne vrouw en zuigend kind eenigen tijd onder den blooten hemel moest doorbrengen, waar hij toch niet nalaten kon van het weinige geld, dat hem was overgebleven, een' soldaat een zijner boeken weder af te koopen. Naderhand werd hij Professor te Marpurg, en † ald. den 27 September 1709. = (Oswald), geboren te Wetter, in Hessen, † in 1609, was een voortreffelijk scheikundige voor zijn' tijd, en zou in deze wetenschap gewigtige vorderingen gemaakt hebben, bijaldien hij zich niet had laten medeslepen door de zotternijen van Pa-

racelsus, die voorwendde het middel gevonden te hebben om het menschelijk leven buitengemeen te verlengen. Zijne *Basilica Chemica,* eerst in 1635 en vervolgens nog verscheiden malen gedrukt, was lang het wonderboek der alchymisten. In 1724 verscheen nog eene Fransche vertaling van dit werk te Lyon.

CROMAZINO (Agatopisto), zie Buonafede.

CROMWELL (Thomas), Graaf van Essex, geb. in 1490, was de zoon van een' Smid, in Surrey. Hij won de gunst van den Kardinaal Woolsey, die hem tot eenige gewigtige zendingen buiten 's lands gebruikte. Henrik VIII, in Cromwell een' bekwaam' man vindende, om zijn ontwerp van hervorming uit te voeren, plaatste hem aan het hoofd van het bestuur der kerkelijke zaken, toen hij zich zelven tot Opperhoofd der Engelsche kerk verklaard had. Ten hoogsten top van aanzien geklommen, verbeurde Cromwell eensklaps de koninklijke gunst, werd van hoogverraad en ketterij beschuldigd, en verloor zijn hoofd op het schavot te Tower-Hill in 1540. = (Oliver), afstammeling van den zoon der zuster van den voorg., die den naam van zijn' oom had aangenomen, werd geboren te Huntingdon den 3 April 1603, op denzelfden dag dat Koningin Elizabeth stierf. Zijn vader, een rijke Brouwer en Parlementslid, bestemde hem tot regtsgeleerde, en de jonge Cromwell leide zich ook inderdaad met allen ijver toe op de letteren aan de hoogeschool te Cambridge, vervolgde zijne studiën te Londen, huwde in 1624, en begon de vergaderingen der Puriteinen en Independenten bij te wonen, wier gevoelens hij omhelsde of althans veinsde te omhelzen, en las vlijtig in mystieke boeken. In 1625 werd hij wegens Huntingdon afgevaardigde in het Parlement, waar hij de zijde der oppositie koos. Bij de geschillen van Karel I met het Parlement scheen Cromwell aanvankelijk geene groote rol te zullen spelen; hij sleet zijn' tijd met vasten, bidden en het lezen van vrome boeken, en hield zelfs predikatiën in de vergaderingen der dweepzuchtige secte, die even hard schimpte op de heerschende kerk van Engeland als op den Paus, en allengs eene theologisch-politieke gedaante aannam. De Koning wegens de Schotsche zaken in 1640 een Parlement zamengeroepen hebbende, verscheen Cromwell in hetzelve als afgevaardigde van Cambridge, en verklaarde ronduit zijne ontevredenheid met de bestaande kerkelijke en burgerlijke inrigting. De Koning ontbond wel het Parlement, doch moest nog vóór het einde des jaars een nieuw zamenroepen, hetwelk wel zorg droeg dat hij hetzelve niet meer ontbinden kon. Met dit Parlement begon Cromwell zich als een man van gewigt te doen gelden; hij sprak in het eerst van de koninklijke magt te beperken, en eindelijk van het koningschap geheel af te schaffen. Het kwam alzoo tot een' openbaren oorlog tusschen den ongelukkigen Koning en het Parlement. Cromwell, die tot hiertoe geene de minste kennis van het krijgswezen getoond had, werd in 1642 tot Kapitein en kort daarna tot Kolonel benoemd; hij stelde zich aan het hoofd van eene ruiterbende, welke hij zelf aangeworven, en onder eene monnikachtige krijgstucht gesteld had. Zijne eerste krijgsverrigting was het bezetten van Cambridge, waar hij, tot goedmaking der oorlogskosten, met vromen ijver al het zilverwerk ten behoeve van het Parlement in beslag nam. Sedert wedijverde hij in dapperheid en bekwaamheid met de grootste krijgshelden en ervarenste veldheeren; hij sloeg het koninklijke leger bij Marston Moor den 2 Julij 1644, waardoor de ondergang des Konings beslist werd, terwijl de heldhaftige dweeper, die altijd in het gevecht den Bijbel aan den knop van zijn' zadel had hangen, het uitgestrektste gezag bekwam, en zich godslasterlijk beroemde dat God zelf aan zijne zijde streed. Zijne dweepzucht deed hem de uitzinnigste maatregelen nemen; het meesterstuk van zijne politieke huichelarij was, dat hij op een' vastendag alle geestelijken in Londen gebood te prediken dat alle leden van het Parlement, tot een bewijs van hunne belangloosheid, al hunne voordeelige ambten moesten nederleggen en het aan God overlaten om andere werktuigen tot de uitvoering van zijne zaak te kiezen; Cromwell bood zijn ontslag aan zoo goed als de anderen, doch het kostte hem weinig moeite om eenige slechthoofden te overreden dat God hem het eerst van allen wedergekozen had, om vervolgens aan te wijzen wie de andere uitverkorenen waren: op deze wijze kon hij verwijderen al wie hem in zijn stoutmoedig ontwerp, om Groot-Brittannië te beheerschen, hinderlijk zou kunnen zijn. Toen hij er nu de magt toe had, bragt hij het geheele leger op denzelfden ascetisch-militairen voet, op welken hij vroeger een gedeelte van hetzelve gebragt had. Eindelijk won Cromwell den alles beslissenden slag bij Naseby den 14 Junij 1645, in welken de Koning al zijn geschut verloor. Na deze overwinning schreef de dappere huichelaar, in wien zelfs Mohamed zijn' meester zou gevonden hebben, aan het Parlement dat geloof en gebed overwonnen hadden, en verzocht dat men God zou loven en prijzen voor deze overwinning, waartoe hij en zijne dappere strijdgenooten slechts de werktuigen geweest waren. Dit denkbeeld werd in de predikatiën, welke Cromwell voor het leger hield, tot de overdrevenste dweeperij uitgewerkt en den soldaten zoo vast ingeprent, dat zij zich van vloeken, dobbelen, drinken en allerlei ergerlijke ondeugden onthielden, mystieke spreekwijzen bezigden en vooral met eene dweepzuchtige verbittering vochten. Karel I zocht eindelijk zijne laatste toevlugt bij het Schotsche leger, en dit verkocht den Koning in 1646 voor achterstallige soldij aan het Parlement, hetwelk den ongelukkigen monarch als gevangene behandelden, en, zich zelven het hoogste gezag aanmatigende, Cromwell een inkomen schonk van 2500 Pst. Doch toen het Parlement het leger wilde afdanken, benoemde hetzelve, op aanstoking van Cromwell, een' Raad van officieren uit de razendste dweepers en eene vergadering van korporaals en sergeanten, agitators genaamd, die aan het Parlement de vermetele verklaring inleverden, dat zij de wapenen niet wilden nederleggen; eenige soldaten gedroegen zich zoo oproerig, dat het Parlement hen gevangen nemen liet; een der Agitators had zelfs den Koning van Holmby met geweld ontvoerd en het leger in handen geleverd. Cromwell alleen was in staat de dolzinnige soldaten wederom tot de orde te brengen. Hij had nu zijne krachten genoegzaam leeren kennen, om te beöordeelen of zij toereikend waren om den beslissenden stap te doen, en ging met eene doorslepen voorzigtigheid regtstreeks op het doel af; in eene vergadering tot raadpleging over den toekomstigen regeringsvorm verdedigde hij slechts flaauw de monarchie, welke de uitzinnige geestdrijvers een' gruwel noemden, alzoo zij alleen God en geen mensch voor Koning en Opperheer erkenden. De arglistige Cromwell verklaarde dat hij met deze vrome mannen van hetzelfde gevoelen was, en de afschaffing des koningschaps wenschelijk, maar niet uitvoerlijk achtte. Natuurlijk was dit eene uitdaging om hem van het tegendeel te overtuigen, hetwelk na zijne overwinning op de Schotten bij Preston des te ligter geschieden kon. Tot ontzetting van geheel Europa werd Karel I den 29 Januarij 1649 onthalsd! en Engeland eene Republiek verklaard. Het Parlement, hetwelk reeds langer dan twaalf jaren gezeten had, dacht nu het hoogste gezag uit te oefenen, maar dit was de meening van Cromwell niet, die zich naar het leger begeven en aldaar eene predikatie gehouden had over Psalm CX. Met 300 soldaten trok hij naar de zaal van Westminster, en joeg de vergadering uit elkander als een' hoop goddeloozen, die de Heer verworpen en andere werktuigen verkozen had, om zijn werk te voleinden. Hieronder verstond de staatkundige huichelaar natuurlijk zich zelven; hij had zeer gemakkelijk den titel van Koning kunnen aannemen, doch hij vergenoegde zich met dien van Protector, omdat de Engelschen wisten hoe ver het gezag van een' Koning zich uitstrekte, maar niet hoe ver dat van een' Protector gaan kon. In de plaats van het weggejaagde Parlement riep hij een nieuw zamen uit de dweepzuchtigste domkoppen, welke hij kon opsporen, en die zich beter verstonden op het haarkloven over schriftuurplaatsen dan op het behandelen van staatszaken, over welken zij raadpleegden in de zoogenaamde tale Kanaäns, meer gezag toekenden aan de Mozaïsche dan aan de Engelsche wetten en als echte geestdrijvers zich volslagen zot gedroegen. Na vijf maanden ontbond Cromwell dit bespottelijk Parlement, en voerde eene soldatenregering in, van welke hij als Protector het hoofd was. Zijne erkenning buiten 's lands in zijne nieuwe waardigheid ging gemakkelijker dan hij had durven hopen, en nog minder verwachten; Christina, gewezen Koningin van Zweden, deed zulks het eerst; bijna alle Koningen volgden haar voorbeeld, en wedijverden om zijn bondgenootschap. Ondertusschen had de oudste zoon des vermoorden Konings als Karel II den titel van Koning aangenomen en eene legermagt verzameld, doch werd ganschelijk geslagen, en Cromwell regeerde met eene bijna onbepaalde magt. Om Schotland geheel te onderwerpen, gaf hij den generaal Monck bevel iedere stad, die wederstand bood, uit te plunderen en de bezetting over den kling te jagen. Met Ierland handelde hij nog strenger: zoodat de schrik in deze beide Rijken eene blinde gehoorzaamheid aan de bevelen des tirans ten gevolge had. Maar in Engeland was de overal geduchte Protector zelf voor zijne eigen veiligheid beducht, welke hij door allerlei voorzorgen moest verzekeren. Ondertusschen had zijn bewind toch voor de Engelsche staatshuishouding veel goeds; hij bragt verscheiden verbeteringen in het bestuur der geldmiddelen, versterkte de zeemagt, betaalde het krijgsvolk stipt en bezette de regtbanken met kundige en regtschapen mannen. Hoezeer door de Europesche mogendheden in zijne waardigheid erkend, wikkelde toch zijn trotsch aanmatigend gedrag hem weldra in oorlog met de Hollanders, dien reeds zijne beruchte zeevaartacte een doorn in het vleesch was. Hij zond namelijk een gezantschap naar den Hage, met het onzinnig voorstel om de Vereenigde Nederlanden met de Engelsche Republiek te vereenigen: natuurlijk kregen de gezanten een weigerend antwoord van de Staten, en de eerste oorlog tusschen de Engelschen en Hollanders werd verklaard; de Engelsche Admiraals Blake, Askue en Monck streden met wisselvalligen uitslag om de heerschappij der zee tegen Tromp, de Ruiter, de With en andere dappere Hollandsche zeehelden, die de eer der Hollandsche vlag met roem handhaafden, tot den 15 April 1654 de vrede getroffen werd, dien de Protector hoog noodig had, om zich in de volksgunst staande te houden. De vervolgens door hem van 1655 tot 1658 tegen Spanje gelukkig gevoerde oorlog noopte het Parlement om Cromwell den Koningstitel op te dragen, doch hij weigerde denzelven, uit vrees dat hij welligt Cæsars lot mogt ondergaan; hij vergenoegde zich met den titel van Protector en het regt van zijn' opvolger te benoemen. In weerwil van

al zijne grootheid was hij toch in de laatste jaren van zijn leven zeer ongelukkig. In bestendige vrees voor een' aanslag op zijn leven, achtte hij zich nergens veilig, verscheen nooit zonder lijfwacht, sliep geene twee nachten achter elkander in hetzelfde vertrek, en durfde niemand vertrouwen. Zijn geweten vermaande hem het gebeurde weder goed te maken, maar het bloed des Konings liet zich alleen door het zijne verzoenen; hij wilde gaarne zacht en gematigd regeren, maar zelfbehoud noodzaakte hem tot strengheid; hij moest despoot zijn, omdat hij overweldiger was; de vrome lieden, die eerst zijne godsvrucht geprezen hadden, noemden hem thans een' schijnheiligen tiran, die geen ander regt tot regeren had dan de lengte van zijn zwaard. Dus gefolterd door gemoedsangst en bestendige vrees voor zamenzweringen, viel hij in eene zware ziekte, die den 3 September 1658 een einde maakte aan zijn bedrijvig leven. De meeste hoven van Europa namen den rouw over hem aan, als over een' wettig' vorst. Hij had zijn' zoon RICHARD tot zijn' opvolger benoemd, en zijn lijk werd met groote pracht in de Westminster-abdij begraven, doch na het herstel des Koningschaps op bevel van KAREL II in 1661 weder opgedolven en onder de galg begraven. = (RICHARD), zoon en opvolger van den voorg., geboren te Huntingdon in 1626, had noch de ondeugden noch de groote bekwaamheden van zijn' vader. Zachtaardig, vreedzaam en afkeerig van staatsbeslommering, gevoelde hij dat hij geheel niet berekend was om de rol van zijn' vader voort te spelen, leide reeds den 22 April 1659 zijne Protectorswaardigheid neder, en begaf zich naar Frankrijk, waar hij stil en onbekend leefde. In 1680 kwam hij in Engeland terug, waar hij onder den naam van CLARK te Chesnut, in Hertfordshire, in eene gelukkige verborgenheid den onderdom van 86 jaren bereikte. † in 1712. = (HENRY), broeder van den voorg., was een dapper, verstandig en zeer regtschapen man; sedert 1654 Stadhouder van Ierland, leide hij na den afstand zijns broeders dit ambt neder. = (OLIVER), laatste afstammeling van dit geslacht, † te Chesnut in 1821, besteedde de laatste jaren van zijn leven met het opstellen en uitgeven der zeer belangrijke *Memoirs of the Protector* OLIVER CROMWELL *and of his sons* RICHARD *and* HENRY, te Londen in 1820 gedrukt.

CRONEGK (JOHANN FRIEDRICH, Baron VON), geboren te Anspach in 1731, studeerde te Halle en te Leipzig, waar GELLERT evenzeer zijn vriend als zijn leermeester was; ook met RABENER, WEISSE, KÄSTNER en andere fraaije vernuften stond hij in vriendschappelijke betrekkingen; in Brunswijk leerde hij GARTNER, EBERT en ZACHARIÄ kennen, en bezocht Frankrijk en Italië. Hij had zich inmiddels zeer voordeelig als dichter doen kennen, inzonderheid in het dramatische vak. In 1757 had NICOLAI een' prijs uitgeloofd voor het beste Duitsche treurspel, dien CRONEGK behaalde met zijn' CODRUS, doch † alvorens hij berigt daarvan kreeg, in den nacht van den laatsten dag des jaars 1758 aan de kinderziekte. Van dit treurspel bestaat eene zeer fraaije Nederduitsche vertaling van J. LUTKEMAN, en nog eene, met afwijkingen en veranderingen, van P. J. KASTELEIJN.

CROUP is de benaming eener keelontsteking, die sedert eenige jaren meer dan gewoonlijk zich bij kinderen vertoonde, en meestal doodelijk is. De ziekte is niet nieuw; in 1749 heeft CRISI in Cremona de epidemie derzelve waargenomen en beschreven, maar in later' tijd heeft men zich meer op de kennis en de genezing derzelve toegelegd. NAPOLEON loofde in 1807 een' prijs uit van 12,000 Franken voor de beste verhandeling over de Croup, welke door JURINE te Geneve en ALBERS te Bremen gemeenschappelijk behaald werd.

CROUSAZ (JEAN PIERRE DE), geboren te Lausanne den 13 April 1663, aldaar en vervolgens te Groningen Professor der wijsbegeerte en wiskunde, en eindelijk Gouverneur van den Prins van Hessen-Kassel, behoorde tot de voornaamste eclectische philosophen van zijn' tijd en de scherpzinnigste bestrijders der Leibnitz-Wolfiaansche wijsbegeerte. † te Lausanne den 22 Maart 1750. Hij heeft verscheiden philosophisch-aesthetisch-kritische werken nagelaten, die allengs in vergetelheid geraakt zijn.

CROWN-GLASS is bij de achromatische kijkers de benaming van een der twee soorten van glas, waarmede het objectief-glas zamengesteld is. Het Crown-glass is namelijk van eene groenachtige kleur, waarvan eene bolgeslepen schijf tegen eene andere van zeer blank glas, flintglass genaamd, geplaatst wordt. Nog beter is het, wanneer eene schijf van flint-glass tusschen twee van Crown-glass gezet wordt, waardoor de kleurschifting des te meer wordt tegengegaan.

CROY is de naam van een zeer aanzienlijk uit Frankrijk afkomstig geslacht, hetwelk in Bourgondië, Spanje, de Nederlanden en Duitschland in verscheiden takken gebloeid heeft in de Prinsen, Graven en Hertogen van Chimay, Havre, Roeulx, Aarschot, enz. De stamvader van dit geslacht was MARCUS, kleinzoon van BELA II, Koning van Hongarijen, die in de XII eeuw huwde met CATHERINE, erfdochter van Airaines en Croy, en voor zich en zijne nakomelingen den naam van CROY aannam. KAREL, Graaf van Croy, bekwam in 1486 van Keizer MAXIMILIAAN I de waardigheid van Rijksvorst, die zijn' zoon WILLEM VAN CROY, Heer van Chievres, belastte met de zorg voor de opvoeding van zijn' kleinzoon KAREL (naderhand Keizer KAREL V), die hem, in hoedanigheid van eersten Minister, medenam naar Spanje, waar hij met de andere Vlamingen, die den jongen Koning insgelijks verzeld hadden, door allerlei knevelarijen en geldafpersingen zich toeleide op het vergaderen van rijkdommen, zoodat zij in den tijd van tien maanden meer dan 1,100,000 Dukaten naar de Nederlanden overmaakten. KAREL in 1519 tot Keizer verkoren zijnde, en bij zijn vertrek naar Duitschland den Kardinaal ADRIAAN FLORISZ. tot Onderkoning van Spanje aangesteld hebbende, zocht WILLEM VAN CROY met zijn' buit in tijds eene veilige haven, en geen Vlaming oordeelde het raadzaam in Spanje te blijven, na dat de Koning vertrokken was. VAN CROY † te Worms in 1521. = (PHILIPS VAN), Hertog van Aarschot, bleef ten tijde van den opstand der Nederlanden tegen Spanje de zaak van PHILIPS II aankleven, en was een ijverig voorstander van den Roomschen godsdienst. Don JUAN, Landvoogd der Nederlanden geworden zijnde, stelde hem aan tot Burggraaf van Antwerpen. Zich te Gend onbedachtzaam eenige bedreigingen hebbende laten ontvallen, werd hij gevangen genomen, doch eerlang op last van den Prins van Oranje wederom op vrije voeten gesteld, en verscheen als afgevaardigde op de vruchtelooze vredehandeling te Keulen. Na de overgave van Antwerpen aan den Hertog van Parma werd de Hertog van Aarschot naar den Rijksdag in Duitschland gezonden. Eindelijk de worstelingen moede tegen de Brabandsche grooten, die hem gedurig in zijne ontwerpen dwarsboomden, verliet hij het Nederlandsche staatstooneel, op hetwelk hij geene schitterende rol had kunnen spelen, en vertrok naar Venetië. † aldaar den 11 November 1595.

CROZAT (JOSEPH ANTOINE), geboren te Toulouse in 1696, was in zijn' tijd de rijkste bezitter van kunstschatten; hij liet op zijne kosten verscheiden zijner schilderijen en teekeningen graveren, die onder den titel *Cabinet de* CROZAT in 1729 te Parijs in het licht kwamen; dit was echter nog maar het eerste deel; in 1742 verscheen het tweede, nadat hij reeds in 1740 gestorven was. MARIETTE gaf in 1741 eene beschrijving dezer kostbare verzameling in het licht; de 19,000 teekeningen, die zich in dezelve bevonden, hadden den verzamelaar 450,000 Livres gekost. In 1714 was hij zelf naar Italië geweest, en jaarlijks kwam de Antwerpsche kunstkooper CORNELIS VERMEULEN hem te Parijs brengen wat hij in de Nederlanden had opgekocht; ook bekwam hij voor zijne verzameling aanzienlijke geschenken. Even zoo kostbaar was ook zijne verzameling van antieken en gesneden steenen, bij de 1400, die na zijn' dood door den Hertog van Orleans werden gekocht, en zich thans te Petersburg bevinden.

CROZE (MATHURIN VEYSSIÈRE DE LA), geb. te Nantes den 4 December 1661, werd in 1674 door zijn' vader wegens handelzaken naar de Antilles gezonden, waar hij Spaansch, Portugeesch en Engelsch leerde. Toen hij in 1677 terugkwam, vond hij zijns vaders huis van koophandel vernietigd, en werd monnik in een klooster te Saumur; doch hiervan berouw en tevens een' afkeer krijgende van de Roomsche leer, vlugtte hij naar Bazel, waar hij den Hervormden godsdienst aannam, en ging vervolgens naar Berlijn; hier vond hij eerst zijn bestaan in het onderwijzen van jonge lieden, doch werd in 1696 Bibliothekaris en eindelijk in 1724 Professor der wijsbegeerte in het Fransche Collegie. † te Berlijn den 21 Mei 1739. LA CROZE, wiens talrijke schriften thans weinig meer geächt worden, was een ware Polyhistor, die over alles wist te schrijven, genoegzaam alle talen verstond, en zelfs een Slavonisch, Koptisch en Armenisch Woordenboek vervaardigde.

CRUCIFIX, Lat. *Crucifixus*, is de benaming der afbeelding van den gekruisten JEZUS, hetzij geschilderd of van hout, zilver, ivoor, e.d. g. vervaardigd. Op denzelfden grond als het Fransche *Comptoir* in *Kantoor*, is ook dit Latijnsche *Crucifix* volgens de nieuwe spelwijze in *Kruizifiks* verhollandscht, omdat namelijk het gemeen dergelijke woorden zoo uitspreekt.

CRUSADE, Port. *Crusado*, is eene Portugesche gouden munt van 10 Realen of 400 Rees. De benaming is afkomstig uit den tijd der kruistogten; toen namelijk Koning ALPHONSUS V de gelofte gedaan had van met zijn leger naar het heilige land te trekken liet hij eene bijzondere munt slaan voor de Kruisvaarders, en noemde dezelve Crusado; op de eene zijde stond een S. Joriskruis, met het bijschrift: *Adjutorium nostrum in nomine Domini*; en op de andere zijde het koninklijk wapenschild, met het bijschrift: *Crusatus Alphonsi regis*. Er zijn naderhand ook zilveren Crusaden geslagen, en deze benaming is nog de gebruikelijkste in het Portugesche muntstelsel.

CRUSCA (ACADEMIA DELLA), of de Akademie der zemelen, is de beroemdste van alle Italiaansche Akademiën, en werd te Florence in 1582 opgerigt door ANTONIO FRANCESCO GRAZZINI; zij voert tot zinsprenk: *Il più bel fior ne coglie*; al hare zinnebeelden zijn van den landbouw ontleend, en hare meubelen hebben allen de gedaante van bakkersgereedschappen. De werkzaamheid dezer akademie is het zuiveren en onverbasterd houden der Italiaansche taal: waarom ook geen vreemdeling als lid wordt aangenomen. In 1729 heeft de Akademie een Woordenboek uitgegeven van 6 deelen in folio, waarmede zij grooten roem verworven heeft. Onze spreekwijzen *tarwziften, zemelknoopen, kaf van het koren scheiden*, e. d. g. zijn waarschijnlijk vroeger door HOOFT, ANSLO, FRANCIUS, WELLEKENS en andere Nederlandsche letterkundigen, die Italië bezochten, van deze Akademie ontleend.

CRUSIUS (Christian August), geboren te Leune, bij Merseburg, in 1712, † te Leipzig in 1775, alwaar hij Professor was der godgeleerdheid, wilde de philosophie met zijn streng orthodox theologisch stelsel in overeenstemming brengen, welke onderneming hem natuurlijk mislukte, en mislukken moest, dewijl hij een mysticismus in het spel bragt, hetwelk tot een volstrekt indeterminismus leidde, waarin alle *weten* op een bloot *gelooven* nederkomt. Zijne theorie der kennis bragt alzoo tot zeer weinig kennis.

CRYPTOGRAPHIE, van κρυπτειν, verbergen, en γραφειν, schrijven, is de wetenschap van op zoodanig eene wijze te schrijven, dat niemand het schrift verstaat, behalve degene aan wien men schrijft. Zulk een geheimschrift was den Ouden reeds bekend. Zie Cijferschrift.

C. S. Verkorting van *cum suis; communi sumtu; Consulum sententia; curavit sibi; conjugi suo (suae)*.

C. S. C. P. T. M. Verkorting van *cum suis curavit poni titulum monumenti.*

C. S. F. Verk. van *Communi sumtu factum; cum suis fecit.*

C. S. H. Verk. van *Communi sumtu heredum; cum suis heredibus.*

C. S. H. S. S. S. V. T. L. Verkorting van *Communi sepulcro hic siti sunt, sit vobis terra levis.*

C. S. H. S. T. T. L. Verkorting van *Communi sumtu heredum, sit terra tibi levis.*

C. S. M. Verkorting van *Candidatus sacri ministerii.*

C. S. S. Verkorting van *Cum suis servis; curavit sibi sepulcrum; curavit sibi suis.*

C. T. Verkorting van *Celsitudo tua.*

CTESIAS van Cnidus, Lijfarts van Artaxerxes Mnemon, leefde ten tijde van Xenophon, en oefende 17 jaren in Perzië de geneeskunst. Behalve eenige andere werken, heeft hij 23 boeken zamengesteld over de vroegere Perzische geschiedenis, welke verloren zijn geraakt, doch waaruit Photius uittreksels gemaakt heeft, die gewoonlijk met Herodotus zamengedrukt worden. = van Ephesus heeft eene *Perseis* geschreven, van welk werk alleen de naam door de aanhaling bij Plutarchus bekend is.

CTESIBIUS was een Egyptisch werktuigkundige, die in het midden der II eeuw vóór de gewone jaartelling leefde. Hoezeer hij de zoon eens baardscheerders te Alexandrië was, en geene wetenschappelijke opleiding had, slaagde hij echter door zijne eigen vlijt, in het vervaardigen van een waterorgel. Hij maakte zijne uitvinding toepasselijk op wateruurwijzers. Ook wordt hem de uitvinding der pompen toegeschreven. Men heeft eene zekere konstige pomp, die zijn' naam draagt.

CTESILAUS, Grieksch Beeldhouwer, bloeide ruim 430 jaren vóór J. C.; hij versierde den tempel van Diana te Ephesus met een der zes standbeelden van Amazonen, en men houdt hem voor den vervaardiger van den stervenden Gladiator.

CTESILOCHUS, Grieksch Schilder, was een broeder en leerling van Apelles; hij oefende zich in het groteske; men kent van hem een' Jupiter met een vrouwenhulsel in het kraambed liggende van Bacchus.

CTESIPHON was eertijds eene stad in Assyrië, aan den Tigris, drie mijlen van Babylon; de Koningen der Parthen hadden volgens Strabo dezelve aangelegd, om de op den anderen oever der rivier gelegen stad Seleucië te benadeelen; zij onthielden er zich in den winter, maar in den zomer te Ecbatane. Tegenwoordig is er geen spoor meer van beide steden te vinden. = van Cnidus was een beroemd bouwkundige, die den vermaarden tempel van Diana te Ephesus gebouwd en beschreven heeft. =, Redenaar te Athene, was de vriend van Demosthenes, die hem in eene redevoering, die nog voorhanden is, tegen Aeschines verdedigd heeft.

CTESIPPUS, Grieksch Geschiedschrijver, is slechts uit de aanhalingen bij Plutarchus bekend als de schrijver van een werk over (de Scythen.

C. U. Verkorting van *Cum uxore.*

CUBA, het grootste der Antilles, ligt aan den noorder keerkring tusschen 55° en 56° W. L. en bevat, op eene uitgestrektheid van 2309 □ mijlen, 725,000 inwoners, waaronder 225,000 slaven. Dit eiland werd door Columbus in 1493 ontdekt, doch de verovering eerst in 1511 voleindigd. De blinde godsdienstijver en de onverzadelijke hebzucht der Spanjaarden speelden hier derzelver afschuwelijke rollen met de uiterste wreedheid. Het grootste gedeelte der inwoners werd uitgeroeid door het zwaard der veroveraars, door de vreeselijke pokziekte en door den overmatigen arbeid in de goudmijnen. Naderhand werd Cuba wederom bevolkt door Spaansche kolonisten. De hoofdstad van dit eiland is Havana, de stapelplaats van alle waren uit Mexico en van al wat uit Europa derwaarts gevoerd wordt. De voornaamste voortbrengselen des eilands zijn suiker, tabak, katoen, cacao, maghoniehout, was, honig, huiden, goud, zilver en koper. Nog altijd is Cuba de slavenmarkt voor de West-Indiën; in weerwil der afschaffing van den slavenhandel, werden er in 1824 met 44 schepen 16,000 negers ingevoerd.

CUBACH (Michael), Boekdrukker te Leipzig, was de opsteller of liever compilator van een zeer zonderling gebedenboek, hetwelk onder den titel van *Bede-, boet-, lof- en dankoffer eener godvruchtige en aandachtige ziel* sedert 1616 tot 1782 in Duitschland meer dan 1000 malen gedrukt en nagedrukt is, als eene voordeelige speculatie op de vrome eenvoudigheid van den gemeenen man. Hetzelve bevat meer dan 1200 formuliergebeden, in een' platten mystieken stijl, voor allerlei gevallen en omstandigheden, ambachten en beroepen. De ware Godsvereerder moet zich reeds ergeren en bedroeven over de opschriften: »Gebed voor iemand die kromme beenen heeft; tegen de »aanvechting des Duivels; als men zich uitkleedt; zich in het bed »omkeert; zich kamt," enz. Gebed voor een' Beul, voor een' Korpo»raal, voor een' Leidekker, voor een' Koetsier, voor eene Vroedvrouw," enz. In de laatste jaren had de spotzucht even zeer aandeel aan den sterken aftrek van dit *Gross und volkommenes Betbuch* als de vroomheid.

CUBIÈRES (Simon Louis Pierre, Marquis de), geb. te Roquemaure den 12 Oct. 1747, verkreeg in 1763 een' rang onder de ruiterij van het huis des Konings, en beöefende de muzijk, de fraaije letteren, de natuurlijke historie, kruidkunde en andere wetenschappen; hij was de vriend van Buffon en Delille, en zijn huis de verzamelplaats der geleerden, die aldaar gebruik maakten van zijn mineralogisch kabinet en scheikundig laboratorium. De uitvinding der luchtbollen noopte Cubières tot proefnemingen om dezelve te besturen, en hij ondernam twaalf luchtreizen. Hij bezocht Rome en Napels, van waar hij verscheiden oudheden en mineralen medebragt, verzamelde in Engeland een herbarium van vreemde gewassen, welke bij naderhand te Versailles aankweekte. Lodewijk XVI gebruikte hem tot uitvoerder van zijne geheime weldaden, en Cubières gaf den ongelukkigen monarch de uitstekendste blijken van getrouwe verkleefdheid bij de uitbarsting der omwenteling in 1789. Na den dood des Konings hield hij in stille afzondering te Versailles zich bezig met de letteren en wetenschappen; doch in den nacht van den 21 Mei 1794 werd hij naar de gevangenis gesleept, waar men hem *vijf maanden* hield; bij had zijn leven te danken aan de bemoeijingen van zijn' broeder, die een groot vriend was der Jakobijnen en Sans-culottes. Onder het Directoire werd hij naar Rome gezonden, om het toezigt te hebben over de verzending der kunstwerken, welke Bonaparte naar Parijs deed voeren; vervolgens gaf men hem het opzigt over de standbeelden van den tuin te Versailles, waar hij eene menigte vreemde planten aankweekte, van welke hij de beschrijving uitgaf. Bij de wederkomst der Bourbons herstelde LodewijkXVIII hem in zijn vorig ambt aan het hof, benoemde hem tot Kolonel en Ridder van S. Lodewijk. † den 1 April 1821. Hij heeft verscheiden kruidkundige en andere wetenschappelijke verhandelingen uitgegeven. = (Michel de), broeder van den voorg., geborente Roquemaure den 27 September 1752, werd tot den geestelijken staat bestemd, en studeerde te Orange, te Nismes en te Parijs, doch werd om zijn zedeloos gedrag uit het Collegie weggejaagd. Zijn broeder bezorgde hem het ambt van Stalmeester bij de Gravin van Artois; maar hij liet hetzelve weldra varen, en leide zich toe op het vervaardigen van losse dichtstukjes voor almanakken en tijdschriften, en beproefde ook voor het tooneel te schrijven, doch slaagde er niet in. Na de omwenteling was hij een der werkzaamste Jakobijnen — met de pen; hij prees in verzen de daden van anderen, welke hij geene gelegenheid of misschien geen moeds genoeg had om zelf te verrigten. De Jakobijnen stelden nogtans weinig prijs op zijne bekwaamheden, en gebruikten hem in geene hunner ondernemingen. Na den val van Robespierre werd hij geheel en al vergeten; zijn laatste gedicht verscheen in 1799, en het publiek had hem reeds lang dood geächt, toen men vernam dat hij den 23 Augustus 1820 gestorven was. Hij heeft over de 80 dichtwerken in het licht gegeven.

CUBUS is een teerling of een ligchaam, dat binnen zes vierkanten besloten is, en dus dezelfde lengte, breedte en dikte heeft. De inhoud van den Cubus wordt uitgedrukt door de derde magt van het getal dat er de lengte, breedte en hoogte van is. Zoo wordt de uitdrukking a^3 onverschillig gelezen a in de derde magt, of de Cubus van a.

CUCHLINUS (Joannes), geboren te Wetteran, in Hessen, in 1546, werd als eerste Predikant na de hervorming in 1578 te Amsterdam beroepen; reeds in het volgende jaar beriep men hem tot Professor in de godgeleerdheid te Leyden; hij bleef echter Predikant te Amsterdam. In 1592 werd hij door de Staten van Holland aangesteld tot Regent van het theologisch Collegie te Leyden, doch nam den predikdienst te Amsterdam tevens waar tot 1596. † te Leyden den 3 Junij 1606.

CUDWORTH (Ralph), geboren te Aller, in Sommersetshire, in 1617, was een beroemd godgeleerde, in de Oostersche talen, oudheden, wijsbegeerte en wiskunde bij uitstek ervaren; in 1645 werd hij Professor te Cambridge; hij telde den vermaarden William Temple onder zijne leerlingen en werd onder de grootste geleerden van zijn' tijd gerekend. † den 16 Junij 1688. Zijne werken worden enkel nog hier en daar in openbare bibliotheken aangetroffen. Zijne dochter, naderhand gehuwd met den Baronet Francis Masham, was ook eene geleerde en zeer godsdienstige vrouw, de vriendin van Locke. † in 1708 Hare stichtelijke werken zijn mede in het Fransch en Nederduitsch vertaald.

CUEVA (Alfonso de la), Marquis van Bedmar, gezant van Phi-

LIPS III, Koning van Spanje, bij de Republiek Venetië, smeedde in 1618 met den Hertog van Ossuna, Onderkoning van Napels, en Don PEDRO VAN TOLEDO, Gouverneur van Milaan, het ontwerp om de Republiek het onderst boven te keeren. De zamenzwering werd nogtans ontdekt en verijdeld; de schuldigen, die men in handen kreeg, werden gestraft, en de Raad deed den gezant vertrekken, die daarop de landvoogdijschap van Vlaanderen bekwam; vervolgens werd hij Bisschop van Oviedo en Kardinaal. † te Rome in 1658, met den roem van een' doorslepen, maar gevaarlijk staatsman. = (JUAN DE LA), vermaard Spaansch treurspeldichter der XVI eeuw, kan aangemerkt worden als de hervormer van het Spaansche tooneel. Behalve eenige treurspelen, schreef hij ook een heldendicht, *La Conquista de la Betica*, eene *Ars poëtica* en verscheiden andere dichtstukken, wier vroegere uitgaven zeldzaam, doch die meest in het 8e Deel van den *Parnaso Español* te vinden zijn.

CUFF (HENRY), Engelsch letterkundige, geboren in 1560, was Secretaris van den Graaf van Essex, die hem in zijn' val medesleepte, want CUFF werd den 30 Maart 1601 gehangen, nadat de Graaf onthalsd was geworden. Hij was bij uitstek ervaren in het Grieksch; er bestaat van hem *a Treatise upon the difference of the ages of human life*, in 1607 te Londen gedrukt.

CUGNIÈRES (PIERRE DE), Advokaat-generaal bij het Parlement van Parijs, was de eerste, die in 1329 de verdediging ondernam van het gezag des Konings boven dat der geestelijkheid, tegen ROGER, Aartsbisschop van Sens (naderhand Paus CLEMENS VI), en BERTRAND, Bisschop van Autun. Dit pleidooi, waarvan de stukken gedrukt zijn in het werk van GOLDAST, gaf aanleiding om ten minste de geldigheid in twijfel te trekken van het geestelijk gezag boven het wereldlijke; er waren echter nog twee eeuwen noodig om de H. Kerk te overtuigen dat haar Rijk niet van deze wereld was.

CUJAS (JAQUES), geboren te Toulouse in 1520 van onbemiddelde ouders, leerde zonder meesters Latijn en Grieksch, en werd door vlijtige zelfoefening de beroemdste regtsgeleerde van zijn' tijd. Vruchteloos zocht hij in zijne geboortestad als Professor aangesteld te worden, en vertrok naar Cahors; toen daarop de regering van Toulouse hem een ambt aanbood, zond hij haar het volgende Laconisch antwoord:

S. P. Q. T.
JACOBUS CUJACIUS
S. P. D.
Frustra absentem requiritis, quem praesentem neglexistis. Valete.

Hij werd hierop Professor der regtsgeleerdheid te Bourges, en vervolgens te Valence; de Hertog van Savoyen beriep hem naar Turijn en benoemde hem tot zijn' Raad. Eindelijk ging hij toch weder naar Bourges, en † aldaar den 4 October 1590. Hij leerde ook eenigen tijd te Parijs, waar zijne lessen een' buitengemeenen toeloop hadden. Behalve zijne menigvuldige geschillen met afgunstige pedanten, werd zijn leven door huisverdriet en het slecht gedrag zijner ontuchtige dochter verbitterd; zijne middelen waren bekrompen, dewijl hij het geld niet achtte, en het den studenten leende, die het wederom geven doorgaans vergaten. Met de theologische geschillen wilde hij zich volstrekt niet moeijen, zeggende: *Nihil hoc ad edictum Praetoris:* weshalve hij zoo wel door de Hugenoten als door de Katholijken met ongunstige oogen werd aangezien. Hij leefde eigenlijk alleen voor de studie; al wat buiten den kring zijner wetenschap lag, ging hem niets aan. Niemand vóór hem was zoo diep gedrongen in de kennis van het Romeinsche regt, en nog wordt hij aangemerkt als de vader der Fransche regtsgeleerdheid. De volledigste uitgave van zijne dikwijls gedrukte werken is die van 1758 te Venetië, 10 deelen in fol.

CUJAVIË, een landschap in Polen, ligt aan de Weichsel, niet ver van de Pruissische grenzen, en bevat de woiwoodschappen Inowlocz en Brzesticz.

CULEMBURG, zie KUILENBURG.

CULLEN (WILLIAM), geboren in een Schotsch dorp in 1712, werd te Glasgow als leerling in eene apotheek besteld, genoot ook eenig onderrigt in de heelkunst, en deed als wondheeler in dienst der Oost-Indische Compagnie eene reis naar Oost-Indië. Na zijne terugkomst in Europa werd hij in 1740 tot Med. Doctor bevorderd, in 1746 aangesteld tot Professor der scheikunde te Glasgow, in 1765 te Edinburg en het volgende jaar tot Professor der geneeskunde. † aldaar den 5 Februarij 1790. Hij was een scherpzinnig waarnemer der natuur, en heeft der geneeskundige wetenschap gewigtige diensten bewezen. Zijne werken zijn verscheiden malen in het Engelsch gedrukt en ook in andere talen overgezet. Zeer doelmatig heeft men zijne middelen bevonden tot redding der drenkelingen.

CULLODEN, een onbeduidend vlek in Noord-Schotland, in de provincie Murray, niet ver van de stad Inverness, heeft eene gewigtige vermaardheid in de Engelsche Geschiedenis, door de overwinning, welke de Hertog van Cumberland in derzelver nabijheid den 27 April 1746 behaalde op de aanhangelingen van den Pretendent. Zie CUMBERLAND.

CULM, hoofdstad van het voormalig woiwoodschap van denzelfden naam in Poolsch-Pruissen, ligt aan de Weichsel, op eene hoogte, 5 mijlen van Thorn; zij was eertijds eene Hanzestad.

CULMINATIE, van het Lat. woord *Culmen*, hoogste top of kruin; dus noemt men in de sterrekunde het punt, waar eenig gesternte door den meridiaan gaat of zijn' hoogsten stand aan den hemel bereikt. Zie SOMMER, *Tafereel van het Heelal*, I Dl. blz. 10.

CULTUUR, Lat. *Cultura*, van *colere*, aankweeken, wordt zoowel in den eigenlijken zin van het bebouwen van akkers en teelen van gewassen, als overdragtelijk van de ontwikkeling en beschaving des menschelijken verstands, de beöefening der wetenschappen en kunsten, en in het algemeen van alle zedelijke verbetering gezegd.

CUMÆ was eertijds eene der oudste en grootste steden van Italië, van welke tegenwoordig slechts nog eenige puinhoopen overig zijn. Zij lag niet ver van Napels, bij Pozzuoli, en werd in 1207 verwoest. Onder hare overblijfselen bestaat nog een gedeelte van de grot der zoogenaamde Cumaansche Sibylle, van welke men eene tamelijk naauwkeurige lnimige beschrijving vindt in C. F. BENKOWITZ, *Reizen in de oml. Streken van Napels*, blz. 72.

CUMBERLAND, een landschap in Noord-Engeland, met den titel hertogdom, grenst ten westen aan de Iersche Zee, ten zuiden aan West-Mooreland en Lancaster, ten oosten aan Northumberland en ten noorden aan de Golf van Solway. Deszelfs voornaamste voortbrengselen zijn koper, lood en steenkolen. = (WILLEM AUGUSTUS, Hertog van), tweede zoon van GEORGE II, Koning van Engeland, geboren den 15 April 1721, werd aan zijns vaders zijde gekwetst in den slag van Dettingen in 1743. In 1745 voerde hij het bevel over de Engelsche troepen, in den slag van Fontenoy, in welken de Franschen onder den Maarschalk DE SAXE de overwinning behaalden; doch daarentegen won hij den 27 April 1746 den vermaarden slag bij Culloden, waardoor de Schotsche opstand gedempt en de laatste onderneming van den Pretendent verijdeld werd. De Hertog werd in 1747 bij Lanfeld andermaal door den Maarschalk DE SAXE geslagen, verloor den 26 Julij 1757 tegen D'ESTRÉES het gevecht bij Hastenbeck, en teekende den 10 September de capitulatie van Kloster-Seven, bij welke de Franschen meester bleven van Hannover. De Hertog verscheen sedert niet weder op het oorlogstooneel, en † te Windsor den 30 October 1765. = (RICHARD), geboren te Londen in 1632, was Predikant te Bramston, in Lincolnshire, en zoo beroemd wegens zijne geleerdheid, dat WILLEM III bij zijne komst tot den Engelschen troon hem, zonder zijn weten, tot Bisschop van Peterborough benoemde, weshalve deze zich zeer verwonderde, toen hij zulks in de dagpapieren las. Toen WILKINS in 1716 het Koptische N. Testament uitgaf, leerde CUMBERLAND nog in zijn 83e jaar Koptisch en schreef voortreffelijke aanmerkingen op deze overzetting. † in 1719. Zijne archaeologische schriften, van welke men de lijst vindt achter PAYNE's *Life of* R. CUMBERLAND, behelzen een' schat van geleerdheid en scherpzinnige kritiek. = (RICHARD), achterkleinzoon van den voorg., en kleinzoon van moederszijde van den beroemden RICHARD BENTLEY, geb. te Cambridge in 1732, was aanvankelijk Secretaris van Lord HALIFAX, en volgde dezen Minister na zijne afzetting naar Dublin; bij deszelfs terugkomst in Engeland kreeg CUMBERLAND een ambt bij de kamer van koophandel en koloniën, en kon, nu geheel onafhankelijk, zijne neiging tot de tooneeldichtkunst involgen; zijne treur- en blijspelen werden met veel genoegen op de Engelsche tooneelen ontvangen, inzonderheid door de beschaafde lieden, omdat hij zorgvuldig de ruwheid en plompe dubbelzinnigheid vermijd had, waarin het Engelsch gemeen zoo veel behagen schept. In 1780 werd hem door de regering eene zending aan het Spaansche hof opgedragen, waaraan men zijne anecdoten van beroemde Spaansche schilders te danken heeft. Na zijne terugkomst woonde hij ambteloos te Turnbridge, waar hij zijne gedenkschriften en eenige romans schreef, op welker inhoud huisverdriet en kommerlijke omstandigheden blijkbaar invloed hadden. † den 7 Mei 1811 in behoefte, schoon eene zijner dochters met Lord EDWARD BENTINK gehuwd was.

CUMULATIE, Lat. *Cumulatio*, ophooping, opstapeling, is eene rhetorische figuur, door welke men in de dichtkunst en welsprekendheid verscheiden denkbeelden achter elkander voorstelt en als het ware op elkander stapelt; b. v. HOOFT (*Henrik de Groote*, XXII Boek): »Hunne jaaren verschoonden de ouden niet: nochte hunne »waardigheydt de doorluchtige mannen: nochte haare weerloos»heydt de staatelijke vrouwen: nochte hunne onnoozelheydt de kin»deren."

CUNÆUS (PETRUS), geboren te Vlissingen in 1586, leide zich vroegtijdig toe op de letteroefeningen, leerde Latijn en Grieksch te Haarlem, studeerde tot 1603 te Leyden, deed toen eene reis naar Engeland, hervatte zijne studiën te Leyden in de godgeleerdheid en de regtsgeleerdheid, en oefende zich vlijtig in het Grieksch en Hebreeuwsch, in welke laatste taal hij ook het onderwijs genoot van den schranderen JOANNES DRUSIUS te Franeker. De omgang en briefwisseling met de voornaamste geleerde en beroemde mannen van zijn' tijd was der leergierigheid van CUNÆUS zeer voordeelig. Reeds in 1611 werd hij te Leyden tot Prof. in de Latijnsche taal, de staatkunde en de regtsgeleerdheid aangesteld. Tevens diende het onderzoek der Joodsche oudheden en der geschiedenis hem om zoo te zeggen tot uitspanning van zijne ambtsbezigheden. In zijne laatste levensjaren werd hij door de Staten van Zeeland tot hunnen Geschiedschrijver aangesteld. † te Leyden den 3 December 1638. Kort vóór zijn' dood bad hij eene menigte handschriften verbrand, waaronder zijne aan-

teekeningen op FLAVIUS JOSEPHUS, waaraan hij een groot gedeelte van zijn' leeftijd besteed had. De voornaamste zijner talrijke uitgegeven schriften zijn onder de geleerden nog in achting; zijn geestig hekelschrift *Sardi venales*, waarin hij de pedante waangeleerden, die twisten over dingen, welke zij niet verstaan, en de onwetende Professors, die door de grooten boven de ware geleerden begunstigd worden, vinnig doorstrijkt, is ook in het Nederduitsch vertaald, onder den titel *Gekken te hoop*, meermalen herdrukt, en kon nog wel doel treffen. Er bestaat ook eene Nederduitsche vertaling van zijne *Republica Hebraeorum*, door W. GOEREE overgezet en vermeerderd onder den titel van *Republiek der Hebreen*. Onder de *Orationes* van CUNÆUS zijn inderdaad meesterstukken van welsprekendheid en schoonen zuiveren Latijnschen stijl.

CUNERA (S.), Roomsche kerkheilige, was, volgens de legende, eene koningsdochter der Orcadische eilanden, en de eenigste der 11,000 maagden van de H. URSULA, die te Keulen het zwaard der Heidenen ontkwam; zij leefde vervolgens aan het hof van zekeren Koning, RADBOUD genaamd, die te Reenen zijne residentie hield, waar de achting, welke de Koning voor haar had, de jaloezij opwekte der Koningin, die haar bij den Koning in ongunst bragt, doch door een mirakel beschaamd gemaakt werd. Maar de Koningin liet daarop, terwijl de Koning op de jagt was, CUNERA van kant helpen en in den stal begraven, zeggende, toen de Koning terugkwam, dat hare ouders haar hadden weggehaald. De paarden des Konings waren met geene mogelijkheid in den stal te krijgen, en des nachts zag de stalmeester op de plaats, waar CUNERA begraven was, eene menigte kaarsen branden. Het lijk werd opgedolven en de Koningin van den moord overtuigd en gestraft. De Koning liet in zijn paleis eene kapel bouwen ter eere van de H. CUNERA, wier overblijfselen vele jaren daarna door WILLIBRORD naar Utrecht werden gevoerd, waar zij, gelijk de legende zegt, vele schoone mirakelen gedaan hebben.

CUNHA (TRISTAM DA), Portugeesch zeereiziger, bekwam in 1508 van Koning EMANUEL het bevel over 15 schepen, en deed verscheiden ontdekkingen in de Zuid-zee; hij gaf zijn' naam aan eenige onbewoonde eilanden, bezocht Madagascar en kwam in zijn vaderland terug met een' rijken buit, behaald in den oorlog tegen den Koning van Calicut. Bij zijne terugkomst in 1515 werd hij door Koning EMANUEL gelast om Paus LEO X kostbare geschenken te brengen. † omstreeks het midden der XVI eeuw. Zijne zeetogten zijn door CAMOENS bezongen.

CUNIBERT, Koning der Longobarden, zoon en opvolger van PERTHARITUS omstreeks 687, werd in 690 onttroond door ALACHIS, Hertog van Trente en Brescia, doch kort daarna teruggeroepen door zijne onderdanen, die de dwingelandij des overweldigers moede waren. CUNIBERT overwon ALACHIS, beklom wederom den troon en bleef in het gerust bezit van denzelven tot zijn' dood toe, die in 700 voorviel. Hij stichtte verscheiden kloosters en was zeer mild jegens de geestelijkheid. = (S.), Bisschop van Keulen, Minister van DAGOBERT, SIGEBERT en CHILDERIC, was tegenwoordig op het Concilie van Rheims in 625, en bestuurde vervolgens het Rijk eerst met PEPIJN, en toen met GRIMOALD; hij was algemeen geächt om zijne regtvaardigheid en godsvrucht. † in 664.

CUNINGHAM (EDMUND FRANCIS), geboren in Schotland in 1742, werd opgevoed in Italië, waarheen zijn vader geweken was na de nederlaag van den Pretendent. CUNINGHAM verkreeg uitmuntende bekwaamheden in de schilderkunst, en heeft eene menigte stukken geschilderd, welke door de kenners in groote achting worden gehouden. Zijn penseel verschafte hem een' aanzienlijk vermogen, hetwelk hij verspilde met reizen; hij bezocht Engeland, Frankrijk, Duitschland en Rusland; was nu rijk, dan arm; had beurtelings overvloed en gebrek. † te Londen in 1793.

CUNITZ (MARIA), † te Pitschen in Silesië, den 22 Aug. 1664, verstond de Hoogduitsche, Poolsche, Fransche, Italiaansche, Latijnsche, Grieksche en Hebreeuwsche talen, beöefende de muzijk, de dicht- en schilderkunst, de geneeskunde en de wiskundige wetenschappen, maar voornamelijk de sterrekunde; zij deed verscheiden gewigtige waarnemingen, en gaf in 1650 zeer naauwkeurige astronomische tafelen in het licht, opgedragen aan Keizer FERDINAND III.

CUNNERSDORF, een dorp in de middelmark Brandenburg (tegenw. in het regeringsdistrict Frankfort), is in de Geschiedenis vermaard wegens de nederlaag der Pruissen in deszelfs nabijheid op den 12 Aug. 1759. FREDRIK II verloor in dezen slag al zijn geschut, 8000 man aan dooden en had 15,000 gekwetsten. De Russen hadden de overwinning behaald ten kosten van 24,000 dooden en gekwetsten.

CUNO (JOHANN CHRISTIAN), geboren te Berlijn in 1708, had van zijne vroege jeugd af groote genegenheid tot de studiën, in de kennis der Latijnsche taal en letteren reeds goede vorderingen gemaakt, en was op het punt van de hoogeschool te bezoeken, toen hij in 1724 gedwongen werd soldaat te worden; hij nam zijn' verloftijd waar, om aan de hoogeschool te Halle te studeren. Na 15 jaren uit zijne militaire slavernij ontslagen, begaf hij zich terstond naar Holland, waar hij huwde en Koopman te Amsterdam werd. Een aanzienlijk vermogen gewonnen hebbende, liet hij den handel varen, en hield zich enkel met de dichtkunst en letteroefeningen bezig, des winters in de stad en des zomers op zijn buitenverblijf *Namaals beter*, waar hij verscheiden vreemde planten aankweekte, van welke BUTTNER de lijst heeft opgemaakt, geplaatst achter het dichtstuk, in hetwelk CUNO zijn' tuin bezong. Hoezeer de kundige, godvruchtige en regtschapen man zijne prozaïsche en poëtische werken in het Hoogduitsch schreef, was hij niettemin zeer gemeenzaam met de Nederduitsche taal en letterkunde, en alle Hollandsche dichters van zijn' tijd stonden met hem in vriendschappelijke betrekkingen. In 1748 gaf hij eene Hoogduitsche vertaling van VOLLENHOVES *Kruistriomf* in het licht; zijne in het vorige jaar te Amsterdam uitgegeven *Moralische Briefe* werden in 1766 te Hamburg voor de derdemaal herdrukt. Zijn uitgebreidste dichtstuk is *Der Messiade, in zwölf Gesänge*, welke men zeker niet met die van KLOPSTOCK moet vergelijken, maar toch met genoegen leest.

CUPER (FRANS), een Rotterdamsch Godgeleerde, gaf in 1676 *Arcana atheismi revelata* in het licht, waarin hij het stelsel van SPINOZA bestreed; wijders nog een *Philosophisch (!) bewijs dat er duivelen zijn*. = (GIJSBERT), geboren te Hemmen, in Gelderland, den 14 September 1644, studeerde te Leyden, deed eene reis naar Frankrijk en werd in 1668 te Parijs Professor in de Geschiedenis en de welsprekendheid; de Akademie der Opschriften benoemde hem tot medelid. In 1675 werd hij Burgemeester van Deventer, was in 1686 wegens Overijssel afgevaardigde ter vergadering van de Algemeene Staten, en in 1706 afgevaardigde te velde in den oorlog der bondgenooten tegen Frankrijk. † in 1716. Hij heeft verscheiden historische en philologische werken nagelaten.

CUPIDO, volgens de fabelleer de god der liefde, bij de Grieken EROS genaamd, was, volgens HESIODUS, de zoon van den Chaos en de Aarde, volgens SIMONIDES en CICERO van MARS en VENUS, volgens anderen van JUPITER, VULCANUS, ZEPHYRUS en VENUS, die over het algemeen voor zijne moeder wordt gehouden, al is het dat er verschil valt wie zijn vader is. CUPIDO wordt gewoonlijk afgebeeld in de gedaante van een gevleugeld en geblinddoekt knaapje van 7 of 8 jaren, met een' boog en pijlkoker; somwijlen heeft hij eene toorts in de hand. De beroemdste beeldhouwers en schilders hebben den minnegod tot in het oneindige voorgesteld; de verzameling van den Baron STOSCH bevat meer dan 300 prenten met zijne afbeelding in onderscheiden houdingen.

CUPUS (PETRUS) was ten tijde der zitting van de beruchte Dordsche Synode Remonstrantsch Predikant te Woerden; hem werd, alvorens de Synode nog uitspraak gedaan had, door de stadsregering het prediken verboden, welke willekeurige handelwijze door de Staten van Holland bekrachtigd en CUPUS vormelijk afgezet werd. Hij waagde het echter in eenige huizen te prediken, waarover hij in eene boete van 600 guldens verwezen en het land uitgebannen werd; zich te Amsterdam ophoudende, werd hij met eenige anderen gevat, naar den Hage gevoerd en op Loevestein gevangen gezet; doch hij ontsnapte, en begaf zich naar Antwerpen; van daar naar Keulen vertrokken zijnde, werd hem met eenige andere Remonstranten door de regering de stad ontzegd, en hij keerde naar Antwerpen terug. Eindelijk kwam hij te Parijs en predikte in 1622 in het huis van DE GROOT. † den 24 November 1646. Er bestaan van hem eenige beklagschriften over het ongelijk den Remonstranten door de Dordsche Synode aangedaan.

CURAÇAO, een eiland in Zuid-Amerika, ligt drie mijlen van de kust van Venezuela en is eene Nederlandsche bezitting; hetzelve beslaat eene oppervlakte van $8\frac{1}{2}$ □ mijlen en heeft bijkans 14,000 inwoners. De Spanjaarden ontdekten hetzelve met de andere Caraibische eilanden in 1527, doch het werd hun in 1634 afhandig gemaakt door de Hollanders, die het bij den Munsterschen vrede van 1648 behielden. In 1678 ondernamen de Franschen, onder het bevel van den Graaf D'ESTRÉES, een' aanslag op Curaçao, doch dezelve mislukte, alzoo de vloot grootendeels bij het eiland Aves verging. De onderneming werd in 1713 hervat met een eskader van zes oorlogsschepen en twee fregatten, onder het bevel van JAQUES DE CASSART; doch toen de landing gelukt was kwam men met hem in onderhandeling, en de Franschen ontruimden het eiland tegen betaling eener brandschatting van 150,000 Piasters. Op den 15 September 1771 sprong het Hollandsch oorlogsschip *Alphen*, in de haven van Curaçao liggende, met een ijsselijk geweld in de lucht. De Engelschen deden in 1804 een' vergeefschen aanval op het eiland, doch in 1807 werd hetzelve door hen veroverd; na den vrede van Parijs in 1815 werd Curaçao nogtans aan de Hollanders teruggegeven. De eenige stad op het eiland, Willemstad genaamd, is in den Hollandschen smaak gebouwd; de Luthersche kerk werd in 1763 voltooid, en in 1829 heeft de Hervormde gemeente zich met de Luthersche tot gemeenschappelijke godsdienstoefening vereenigd. De bodem des eilands is rotsachtig, maar niettemin vruchtbaar; de voornaamste voortbrengselen zijn suiker, tabak, katoen, cacao, oranjeappelen en allerlei groenten; men vindt er ook rundvee, schapen, varkens, gevogelte, schildpadden, doch, behalve eenige antilopen, geen wild; de visscherij levert ook aanmerkelijke voordeelen op. Onder het bewind van den Gouverneur van Curaçao staan ook de drie naburige kleinere eilanden Bonaire, Aroba en Aves.

CURÆUS (JOACHIMUS), geboren te Freystadt, in Silesië, den 22 October 1532, kwam in 1550 te Wittenberg, en oefende zich onder MELANCHTON in de wijsbegeerte en godgeleerdheid, en werd in 1554 Rector in zijne geboortestad, doch leide zich nu toe op de geneeskunst, vertrok in 1557 naar Italië, studeerde twee jaren te Padua en te Bologna, en werd bij zijne terugkomst Stadsdoctor te Glogau. Hij werd benoemd tot Lijfarts van den Hertog van Brieg en Liegnitz, doch † kort daarna te Glogau den 21 Januarij 1573. Hij heeft verscheiden geneeskundige, godgeleerde en historische werken nagelaten; onder anderen *Annales Silesiae*, die voor de vroegere geschiedenis van Duitschland zeer belangrijk zijn.

CURATELE, Lat. *Curatela*, bezorging, opzigt, bestuur; is de verrigting van iemand (*Curator*), die aangesteld is om het vermogen te besturen van een' mensch, die wel niet onmondig, maar toch niet in staat is dit zelf te doen. De Curatele is zeker wel eene voogdijschap, doch de voogd (*Tutor*) kan niet tot het aannemen der Curatele genoodzaakt worden, als de pupil meerderjarig is, volgens de grondstelling: *Tutor datur primorio personae, Curator vero rei*, naardien de Curator niet, gelijk de voogd (*Tutor*), met de opvoeding, maar enkel met het bestuur van het vermogen van den curandus belast is.

CURATOR, bezorger, heet voornamelijk de gene die belast is met het bestuur van onbeheerde of verlaten zaken (*Curator bonorum*) ten voordeele der gezamenlijke schuldeischers. Curatoren noemt men ook de bewindvoerders over hooge en doorluchtige scholen.

CURCELLÆUS (STEPHANUS), zie **COURCELLES**.

CURCIJF, Fr. *Italique*, noemt men eene soort van drukletters, die in de XVI eeuw de Gothische karakters vervingen en het Italiaansch handschrift tamelijk nabij kwamen, maar van de tegenwoordige schrijfletters merkelijk verschillen. Tot in het begin der XVII eeuw werden nog geheele boekwerken met Curcijfletters gedrukt, doch sedert werd algemeen de Romeinsche letter daartoe gebruikt.

CURDISTAN is een groot en vruchtbaar Aziatisch landschap langs den oostelijken oever van den Tigris. De inwoners, Curden genaamd, meest Mohamedanen, worden door verscheiden Emirs geregeerd, die onder Turksche en Perzische bescherming staan.

CURETEN komen in de fabelgeschiedenis voor met de Corybanten als de opvoeders van JUPITER (zie CORYBANTEN). Men houdt hen voor de eerste bevolkers van het eiland Krete, ten minste voor de eersten, die aldaar het land bebouwden, de schapen en geiten, die op de bergen dwaalden, tot kudden verzamelden, en de bijen gewenden honig en was in korven te maken. Naderhand werden zij tot den rang van goden verheven en op Krete door een' bijzonderen tempeldienst vereerd.

CURIA RHÆTORUM, oude benaming van het tegenwoordige (*Chur*, in Graauwbunderland.

CURIATIëN, zie **HORATIëN**.

CURIO (COELIUS SECUNDUS), geboren te S. Chirico, in Piemont, in 1503, studeerde te Pavia en te Turijn in de regtsgeleerdheid. Het lezen der schriften van LUTHER en ZWINGLI maakte hem afkeerig van de Roomsche kerkleer, en hij wilde zich naar Duitschland begeven, maar werd op bevel van den Bisschop te Ivrea gevat en eenige weken gevangen gehouden, doch toen met eene scherpe vermaning ontslagen. Hij onderwees hierop de fraaije letteren te Milaan. Maar toen hij eens te Casal een' Dominikaner monnik op den predikstoel allerlei leugens en schandelijkheden van LUTHER hoorde voordragen, sprak hij den onbescheiden prediker openlijk tegen: wegens deze vermetelheid geraakte hij in handen der Inquisitie, die hem gevankelijk naar Turijn zond; hij ontsnapte echter gelukkig uit den kerker, en onthield zich drie jaren te Pavia, tot de Paus den Raad aldaar met den ban bedreigde, zoo men hem niet gevankelijk uitleverde. CURIO begaf zich naar Venetië, vervolgens naar Ferrara en eindelijk naar Lucca, waar de regering hem tot Professor aanstelde; doch de Paus dit vernemende, moest CURIO ook van hier vertrekken. Dewijl hij dus in Italië nergens veilig was voor de pausselijke vervolging, week hij naar Zwitserland, waar hij aanvankelijk tot Rector der Latijnsche school te Lausanne, en, nadat hij met levensgevaar zijne vrouw en kinderen van Lucca afgehaald had, in 1547 te Bazel tot Professor der fraaije letteren en welsprekendheid werd aangesteld. † aldaar den 24 November 1569. Hij heeft eene menigte philologische en polemische schriften nagelaten, die van zijne grondige geleerdheid, gezond oordeel en schrandere betogwijze zeer voordeelig getuigen, doch zeer zeldzaam voorkomen, schoon verscheiden derzelve meermalen gedrukt en eenigen zelfs in het Nederduitsch vertaald zijn. = (COELIUS AUGUSTINUS), zoon van den voorg., geb. te Solo in 1538, werd in 1565 insgelijks Professor der welsprekendheid te Bazel, schreef eene Geschiedenis der Saracenen, twee boeken Hieroglyphen, die bij het werk van PIERIUS gevoegd zijn, en gaf, behalve nog eenige andere geschriften, de Latijnsche werken van PIETRO BEMBO in 1567 in het licht. † nog vóór zijn' vader den 24 October 1567. = (COELIUS HORATIUS), broeder van den voorg., geboren te Casal in 1534, was Professor der geneeskunde te Pisa. † aldaar in 1564. = (ANGELICA), zuster der beide voorg., geboren te Lausanne, den 15 September 1543, verstond de Latijnsche, Italiaansche, Fransche en Hoogduitsche talen, en beoefende de fraaije letteren met haren vader. † aan de pest den 2 Augustus 1564. Zoodat de vader alle drie zijne geleerde kinderen overleefde.

CURIOTIS, zie **APATURIëN**.

CURISCH HAFF is de naam van een groot meer bij Koningsberg, door de landtong de Curische Nerung van de Oost-zee afgescheiden, met welke Curisch Haff bij Memel door eene zeeëngte van ½ mijl breed zamenhangt. De Curische Nerung is eene smalle, dorre, onvruchtbare strook lands van 14 mijlen lang; op dezelve zijn acht dorpen, welker inwoners van de visscherij bestaan; het voornaamste dorp heet Kranzkrng.

CURIUS, zie **DENTATUS**.

CURTENIUS (PETRUS), geb. te Amsterdam den 7 Dec. 1716, werd reeds met zijn 8e jaar naar de Latijnsche school gezonden, welke hij verliet 13 jaren oud zijnde, en drie jaren zich oefende aan de doorluchtige School zijner geboortestad, waar hij het onderwijs genoot van den voortreffelijken D'ORVILLE, en vervolgens zijne studiën voltooide aan de Leydsche hoogeschool, waar hij zich tot den predikdienst bekwaam maakte en bij zijne terugkomst te Amsterdam in 1739 onder het getal der proponenten aangenomen werd; drie maanden daarna werd hij tot Predikant te Durgerdam beroepen; in 1741 beriep men hem naar Deventer, en in 1746 naar Gouda, van waar hij in 1754 te Amsterdam beroepen werd als Professor der godgeleerdheid aan de doorluchtige school en tevens als Predikant der Hervormde gemeente aldaar. Deze dubbele bediening vervulde de geleerde man met lust en ijver, tot algemeen genoegen, onder het genot van eene bijna onafgebroken gezondheid en onbekrompen tijdelijke middelen, geächt en bemind van allen die hem kenden en zijn goed hart en braaf karakter regt deden, en echter was hij zoo gelukkig niet als hij verdiende te zijn; zij, die hem het leven had kunnen en moeten veraangenamen, zijne echtgenoote, verbitterde hem hetzelve door hare kribbige en wrevelige geäardheid op eene verregaande wijze, zoodat hij eindelijk genoodzaakt was haar eene verzekerde huisvesting te bezorgen, om zich de noodige huisrust te verschaffen, welke hij echter niet lang genoot. Het geduld met deze onredelijke vrouw, in welke hij altijd de moeder zijner vijf kinderen eerbiedigde, had zijne ligchaamskrachten uitgeput; hij † aan eene verzwakking op zijn buitenverblijf te Loenen den 3 Augustus 1789. Bij zijn leven had hij eenige leerredenen en exegetische verhandelingen uitgegeven; na zijn' dood heeft de Hoogleeraar BROËRIUS BROES de uitgave zijner verklaring van den Heidelbergschen Catechismus bezorgd, met eene voorrede, die sommige bekrompen verstanden de alarmklok der regtzinnigheid deden trekken, doch voor den Professor geene onaangename gevolgen had.

CURTIUS (ALBERTUS), sterrekundige, geb. te Munchen in 1600, † in 1671, heeft de waarnemingen van TYCHO BRAHE na deszelfs dood in 1666 uitgegeven. Dit werk draagt den naam van *Historia coelestis*, en de schrijver neemt daarin den naam LUCIUS BARRETUS aan. = (FRANCISCUS), onderwees de regtsgeleerdheid te Pavia en te Mantua, werd Raad van FRANS I, Koning van Frankrijk, en met dezen in den slag van Pavia gevangen genomen. Na het ondergaan van vele mishandelingen door de keizerlijken, werd hij door de Venetianen losgekocht en tot Professor aangesteld te Padua. † aldaar den 27 Junij 1533. Zijne regtsgeleerde verhandelingen worden somwijlen nog aangehaald. = (LANCINUS), † te Milaan in 1511, was een middeleeuwsch Poëet, die zich beroemde meer dan 60,000 Latijnsche retrograden, anagrammen, achrostichen, chronodistichen en dergelijke kunststukken naar den smaak van dien tijd vervaardigd te hebben, die allen bij elkander in fol. te Milaan in 1521 gedrukt en zeer zeldzaam zijn. Onder de *Epigrammatum Decad. II* zijn nogtans inderdaad zeer geestige puntdichten. = (MARCUS) heeft in de vroegere Romeinsche geschiedenis eene mirakelachtige vermaardheid bekomen, TITUS LIVIUS en PLUTARCHUS verhalen in goeden ernst bij welke gelegenheid; er ontstond namelijk door eene aardbeving eene opening op de markt te Rome, uit welke schadelijke dampen opstegen, en die men vruchteloos zocht te dempen; het orakel geraadpleegd zijnde, zeiden de wigchelaars onderrigt te zijn dat deze afgrond zich zou sluiten, als men het kostbaarste er in wierp, dat Rome bezat: natuurlijk begreep de Raad dat het orakel goud en zilver meende; maar dit bleek een misverstand te zijn, en MARCUS CURTIUS kwam op het zeer nederig denkbeeld dat zijn persoon eigenlijk het kostbaarste was dat Rome bezat, en er nu eene schoone gelegenheid was om de Romeinen, die dit niet schenen te weten, daarvan daadzakelijk te overtuigen. Hij zette zich heldhaftig te paard en sprong daarmede in den geöpenden afgrond, onder het gejuich der aanschouwers, die hem bloemen en vruchten nawierpen, terwijl de opening zich allengs van zelve sloot. Deze fabel heeft TITUS LIVIUS waarschijnlijk uitgedacht, op grond van eene werkelijk gebeurde daadzaak, die DIONYSIUS van Halicarnassus van een' Sabijn verhaalt, METIUS CURTIUS genaamd; deze het Sabijnsche leger tegen ROMULUS aanvoerende, week, door verscheiden wonden en bloedverlies daartoe genoodzaakt, en aan een moeras komende, sprong hij in hetzelve; ROMULUS, vermoedende dat hij in dit moeras zou omkomen, vervolgde hem niet; maar CURTIUS kwam gelukkig door den modder heen wederom bij de zijnen, en vervolgde zijn voordeel. Deze daad van den Sabijnschen CURTIUS is natuurlijker dan de vermaande zelfopoffering van zijn' Romeinschen naamgenoot. = **RUFUS** (QUINTUS), zoon van een' zwaardvechter te Rome, † in 69, was de schrijver

eener geschiedenis van ALEXANDER DEN GROOTEN, in X Boeken, van welke de beide eersten verloren geraakt zijn. De stijl van dit werk, meer een historische roman dan gestaafde geschiedenis, is gezwollen en langwijlig. BRUNO, FREINSHEMIUS, CELLARIUS en andere geleerden hebben de beide vermiste boeken aangevuld. VAUGELAS besteedde 30 jaren aan eene Fransche vertaling van dit werk. De beste uitgave van CURTIUS is die van HENRIK SNAKENBURG, te Leyden 1724; er bestaat ook eene van SCHMIEDER, te Göttingen in 1814 gedrukt.

CUSA (NICOLAAS DE), geboren in 1401 te Cusa, een dorp aan de Moezel, bij Trier, waar hij zijn' vader, JOHANN KREBS, een visscher, wegens zijne harde behandeling, ontliep, en in dienst trad van den Graaf VAN MANDERSCHEID, die hem lezen en schrijven liet leeren. NICOLAAS bezocht de hoogescholen van Duitschland en Italië, en werd in 1424 te Padua doctor in het kerkelijk regt; hij omhelsde den geestelijken staat te Coblenz, en werd Aartsdiaken te Luik, in welke hoedanigheid hij in 1431 het Concilie van Bazel bijwoonde. Paus EUGENIUS IV gebruikte hem tot verscheiden zendingen, en Paus NICOLAAS V hem in 1448 tot Kardinaal verheven hebbende, zond hem in 1450 naar de Nederlanden, om, bij gelegenheid van het jubeljaar, den aflaat te prediken; doch wel ver van de pausselijke aflaten aan te prijzen, verklaarde hij dat de regte aflaatbrieven uit de H. Schrift gehaald moesten worden; dat men geene afgodische eer aan de beelden der Heiligen moest bewijzen, die alleen in de kerk geplaatst waren tot herinnering aan de deugden der genen die ze voorstelden, maar niet om aangebeden te worden; hij kantte zich ten sterkste tegen alle bijgeloovigheden en misbruiken, besnoeide de overdadige inkomsten der kloosters, en drong zeer op het herstellen der jammerlijk vervallen kerkelijke tucht. Maar de edele en verlichte Kardinaal kwam als hervormer te vroeg, en het ingewortelde kwaad was niet door kracht van gezonde redenen te genezen, die dat gene niet konden bewerken wat eene eeuw later Herdoopers, beeldstormers en andere onbezuisde hervormers door hevige middelen bewerkten, tot LUTHER, MELANCHTON en ZWINGLI der hervorming eene betere rigting gaven, aanvankelijk in den geest zoo als de Kardinaal DE CUSA hen was voorgegaan, en wiens beschaafde en redelijke handelwijze hun niet onbekend kon zijn, zoo min als zijne voortreffelijke schriften. De Kardinaal, tot Bisschop van Brixen, in Tyrol, benoemd zijnde, en eenige misbruiken in zijn bisdom willende afschaffen, werd door den Aartshertog SIGISMUNDUS gevangen gezet, en, ofschoon Paus PIUS II den Aartshertog daarom in den ban verklaarde, niet dan op zeer harde voorwaarden wederom losgelaten. † te Todi, den 11 Augustus 1464. Hij was een zeer geleerd en voor zijn' tijd verlicht denkend man, die, als liefhebber der wiskundige wetenschappen, zich inzonderheid met de meet- en sterrekunde bezig hield, en de eerste der hedendaagsche schrijvers, die het gevoelen van PYTHAGORAS, dat zich de aarde om de zon beweegt, heeft getracht te doen herleven; doch het was aan COPERNICUS voorbehouden, om dit gevoelen ingang te doen vinden. Het aanzien van DE CUSA in de meetkunde is nogtans niet zeer groot; hij waande de quadratuur van den cirkel gevonden te hebben, waarin hem REGIOMONTANUS grondig wederlegd heeft. Zijne gezamenlijke werken zijn in 1514 te Parijs en in 1565 te Bazel, 3 deelen in fol. gedrukt. Voor eenige jaren waren er in de bibliotheek te Luik nog handschriften van DE CUSA voorhanden.

CUSCO, eene stad in Peru, met 26,000 inwoners, voormalige residentie der Inca's, werd, volgens de overlevering, in 1045 door den eersten Inca MANGO CAPAK gebouwd, en in 1553 door FRANCISCO PIZARRO veroverd. De Spanjaarden waren verbaasd over de grootte en pracht der huizen, die allen van steen gebouwd waren; de vestingwerken, de zonnetempel en het paleis van den Inca waren inderdaad meesterstukken van bouwkunst; in één woord, Cusco was eene wonderstad der nieuwe wereld, waarin de beschaving een' werkelijk hoogen trap bereikt had, die door de Spaansche barbaarschheid vernietigd werd. Tegenwoordig is er geen spoor meer van Peruaansche oorspronkelijkheid te vinden. Dweepzucht en gouddorst hebben het der Geschiedenis onmogelijk gemaakt om de oorzaken op te sporen van de onverklaarbare beschaving der bewoners van Mexico en Peru, die zoo zeer afstak bij die der andere Zuid-Amerikaansche volken.

CUSTINE (ADAM PHILIPPE, Graaf DE), geboren te Metz in 1740, was naauwelijks zeven jaren oud, toen hij den veldtogt van den Maarschalk DE SAXE in de Nederlanden bijwoonde; na den vrede van Aken in 1748 voleindigde hij zijne studiën te Parijs, trad in dienst als Dragonderkapitein, en werd spoedig Kolonel; in den zevenjarigen oorlog onderscheidde hij zich zoo voordeelig, dat FREDRIK II hem met lof vermeldde in zijne gedenkschriften. In den Amerikaanschen oorlog verwisselde hij zijn regiment dragonders tegen een regiment voetvolk, hetwelk naar Amerika ingescheept werd, waar hij vele blijken toonde van dapperheid, inzonderheid bij het innemen van Yorktown. Bij zijne terugkomst in Frankrijk verkreeg hij den rang van Veldmaarschalk en het gouvernement van Toulon. In 1789 werd hij door den adel van Lotharingen benoemd tot afgevaardigde ter vergadering van de Algemeene Staten, en betoonde zich een voorstander der omwenteling gedurende de zitting der Nationale vergadering. Het bevel op zich genomen hebbende over het leger van den Rijn, behaalde hij in 1792 eenige voordeelen op de Pruissen en Oostenrijkers, veroverde Spiers, Worms, Mentz, trok over den Rijn en bezette Frankfort; doch kort daarop door de Pruissen van daar verdreven, trok hij naar Mentz terug, verliet deze vesting bij het openen van den veldtogt in 1793, en week naar den Elsas. De Conventie gaf hem hierop het bevel over het leger van het noorden; doch naauwelijks was hij bij hetzelve aangekomen, toen hij naar Parijs ontboden en voor de revolutionaire regtbank gedaagd werd; hij verdedigde zich met nadruk, maar zijn dood was besloten, en den 28 Augustus 1793 werd hij geguillotineerd. = (RENAUD PHILIPPE DE), zoon van den voorg., geboren in 1768, was gevolmagtigd Minister te Berlijn, toen Pruissen den oorlog aan Frankrijk verklaarde; *hij* begaf zich naar het leger, werd Aide de camp van zijn' vader en verzelde dezen naar Parijs. Zijne vriendschap met CONDORCET en zijne pogingen om zijn' vader te redden, sleepten ook hem zelven in het verderf; ROBESPIERRE daagde hem voor dezelfde revolutionaire regtbank, die zijn' vader veroordeeld had — den 3 Januarij 1794 viel ook zijn hoofd onder de Guillotine.

CUSTOS; zoodanig noemt men den opziener van eene bibliotheek, kabinet van zeldzaamheden, naturaliën, penningen, e. d. g. De boekdrukkers noemen de aan den voet eener bladzijde geplaatste eerste lettergreep der volgende bladzijde insgelijks Custos. Tegenwoordig worden de Custodes doorgaans weggelaten.

CUSTRIN, eertijds de hoofdstad van de Neu Mark, tegenwoordig eene vesting in het Pruissische regeringsdistrict Frankfort, ligt aan de zamenvloeijing van de Warte en de Oder, en heeft, behalve de bezetting, 4500 inwoners. In 1758 werd de stad door de Russen beschoten, doch door FREDRIK II ontzet, die de Russen bij Zorndorf sloeg. Na den slag bij Jena in 1806 werd Custrin door den Pruissischen bevelhebber VON INGERSLEBEN aan de Franschen overgegeven. In 1813, toen de Franschen uit Duitschland verdreven werden, blokeerde de Pruissische Generaal-majoor VON HINRICHS deze vesting, die zich niet voor in Mei 1814 overgaf.

CUTBERT (S.) geboren in Schotland, en † in 686, doopte EGBERT, Koning van Northumberland, werd Bisschop van dit rijk en stichtte het klooster Indisfarne, bij Berwik.

CUXHAVEN, een dorp met eene kleine haven in de nabijheid van Ritzebuttel, aan de Elve, waar zij in de Noord-zee valt, dient tot eene noodhaven voor de schepen bij zwaren storm, en behoort onder het gebied van Hamburg.

CUYP (ALBERT), geboren te Dordrecht in 1606, was een voortreffelijk landschapschilder en leerling van zijn' vader JAKOB GERRITSZ. CUYP; zijne schilderstukken zijn onder de kenners in hooge achting.

C. V. Verkorting van *Centum viri; clarissimus vir.*

CYANE, nymph van Syracuse, minnares van den stroomgod ANAPIS, werd door PLUTO in eene bron veranderd, omdat zij hem beletten wilde PROSERPINA te schaken.

CYANEA, dochter van den stroomgod MEANDER en moeder van CAUNUS en BIBLIS, werd in eene rots veranderd, om hare ongevoeligheid voor een' jongeling, die haar hevig beminde, en zich *in hare tegenwoordigheid* om het leven bragt.

CYANIPPUS, Priester van Syracuse, de feesten van BACCHUS veracht hebbende, werd door zulk eene dronkenschap bevangen, dat hij zijne eigen dochter verkrachtte; deze afschuwelijke daad werd gestraft met eene vreesselijke pest, die niet ophield voor de dochter haren bloedschendigen vader zelve om het leven gebragt had.

CYANOMETER, van κυανος, blaauw; blaauwmeter, is een werktuig, in 1790 door SAUSSURE uitgevonden, om den graad der blaauwe kleur des hemels en daardoor dien van de zuiverheid der lucht te bepalen.

CYAXARES, Koning der Meders, was 634 jaren vóór J. C. de opvolger van zijn' vader PHRAORTES, die voor Ninive sneuvelde; hij was op het punt van deze stad in te nemen, toen een magtig leger van Scythen dezelve te hulp kwam en hem noodzaakte het beleg op te breken; hij trok tegen hen op en werd geslagen; doch naderhand hen door eene krijgslist overwonnen hebbende, verbonden de Scythen zich met ALYATTES, Koning van Lydië: hierop ontstond een oorlog van vijf jaren tusschen de Lydiërs en de Meders. Beide legers in het midden van een' slag verschrikt door eene zoneclips, werd de vrede getroffen, en CYAXARES hervatte de belegering van Ninive, welke stad, na een' moedigen wederstand, veroverd en geheel verwoest werd. De overwinnaar onderwierp zich hierop geheel Assyrië en Lydië tot aan de rivier Halys, en † 585 jaren vóór J. C.

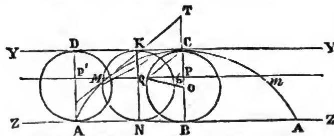
CYBELE was oorspronkelijk eene nationale godin der Phrygiërs, en naderhand door de Grieken en Romeinen vereenzelvigd met OPS, RHEA en VESTA. Onder het godengeslacht komt zij voor als de dochter van URANUS en GEA (hemel en aarde), de gemalin van SATURNUS en de moeder van JUPITER, NEPTUNUS, JUNO en eenige andere goden en godinnen. Men ziet terstond dat deze theogonie met betrekking tot haar, als de verpersoonlijkte natuur, poëtisch-allegorisch is; mythisch-historisch verhaalt DIODORUS hare geschiedenis volgendermate: CYBELE was de dochter van den Phrygischen Koning MEONS en zijne gemalin DINDYMA. Uit spijt dat deze geen zoon gebaard had, leiden de ouders haar op den berg Cybelus neder (van daar haar naam), waar zij door wilde dieren gezoogd, en vervolgens door her-

derinnen gevonden en opgevoed werd. Uit erkentenis leerde zij haren weldoeners den akkerbouw, gewende hen tot zamenwoning in dorpen en steden, en vond de bemesting uit van schrale gronden. Om haren minnaar ATYS weder te vinden, doortrok zij verscheiden landen tot in het afgelegenste noorden. Gedurende hare afwezigheid ontstond in Phrygië een hongersnood, die ophield, toen men op bevel van het orakel CYBELE goddelijke eer bewees. Uit Phrygië ging haar eerdienst naar Krete over, waar zij onder den naam OPS werd aangebeden, en vervolgens naar Italië, waar men haar RHEA, VESTA, Moeder der goden, Goede Moeder (*Mater deorum, Alma mater*) noemde. Hare feesten werden, even als die van BACCHUS, met groote luidruchtigheid gevierd; hare priesters waren Cabiren, Corybanten, Cureten, Dactylen, enz. en allen ontmand. Zij wordt afgebeeld als eene statige vrouw, met eene muurkroon op het hoofd en een' sleutel in de hand, gekleed in een groenkleurig gewaad, en zittende op een' wagen, die door leeuwen getrokken wordt. Waarschijnlijk was de Phrygische CYBELE, even als de Egyptische ISIS, het symbolum der maan, ter aanduiding van haren invloed op de vruchtbaarheid der aarde.

CYCLADEN noemt men eene groep eilanden in den Griekschen archipel, van welke Delos, Paros, Naxos, Scyros, Cea, enz. de voornaamsten zijn. De benaming Cycladen hebben zij, omdat zij als in een' cirkel (*Cyclus*) liggen. Volgens de fabelleer waren zij eertijds nymphen der Aegeïsche Zee, die in eilanden herschapen werden, omdat zij geweigerd hadden aan NEPTUNUS te offeren.

CYCLOÏDE, Radlijn, is in de hoogere meetkunde eene kromme lijn, welke op de volgende wijze ontstaat: Laat een' cirkel AD zoodanig over eene onbepaalde lijn ZZ' rollen, dat al de achtervolgende punten beurtelings de regte lijn aanraken, dan zal elk punt A van den omtrek des cirkels, gedurende deze beweging, eene kromme lijn ACA' doorloopen welke de Cycloïde of roltrek genoemd wordt. Als men $CP = x$, $PM = Pm = y$, den straal $OB = OC = r$ en den boog $QC = r.$ Boog Sin. vers. $\frac{x}{r}$ stelt, dan is de vergelijking der Cycloïde:

$$y = \sqrt{(2rx - x^2)} + r.\ \text{Boog Sin vers.}\ \frac{x}{r}$$

CYCLOPEN, Gr. Κυκλωπες, van κυκλος, kring, cirkel, en οψις, gezigt, waren, volgens de fabelleer, reuzen van tweeërlei geslacht, namelijk drie, ARGES, BRONTES en STEROPES, zonen van URANUS en GEA (hemel en aarde); dezen waren het die in de werkplaats van VULCANUS de bliksems voor JUPITER smeedden. De anderen waren zonen van NEPTUNUS en AMPHITRITE, en daaronder is POLYPHEMUS met name uit de *Odyssea* bekend. Zij worden door HOMERUS als nomadische herders geschilderd, die de bergspelonken van Sicilië bewoonden; zij hadden slechts één oog, dat midden in het voorhoofd stond, echter noemde men hen geene éénoogigen (*Monophthalmi*), maar rondoogigen (*Cyclopes*); de reden daarvan is moeijelijk te bepalen.

CYCNUS, zoon van STHENELUS, Koning van Ligurië, den dood van PHAËTON vernomen hebbende, verliet zijne staten, om zijn' vriend aan de oevers van den Eridaan te beweenen, waar hij eindelijk in een' zwaan veranderd werd, die ook naar hem door de dichters zoo wel *Cygnus* (Κυκνος) als *Olor* genoemd wordt.

CYDIPPE, Priesteres van JUNO, was de moeder van BITON en CLEOBIS. Zie BITON en CLEOBIS.

CYDONIA, oude benaming van *Canea*, op het eiland Candia.

CYLINDER is in de meetkunde een ligchaam, hetwelk tusschen twee gelijke aan elkander evenwijdige cirkels begrepen is. Die twee cirkels AB worden het grond- en bovenvlak des Cylinders genoemd, en de lijn, die de middelpunten dier cirkels met elkander vereenigt C, is de as van den Cylinder. Gewoonlijk noemt men Cylinder elk rolvormig (rond en langwerpig) ligchaam. Men weet dat ARCHIMEDES heeft uitgevonden dat de ligchaamsinhoud van eenen kogel, die in eenen gelijkzijdigen Cylinder beschreven is, d. i., van eenen kogel of bol wiens diameter aan de hoogte of aan den diameter der grondvlakte van den cylinder gelijk is, ⅔ van den inhoud des cylinders zelven uitmaakt. In den tijd van ARCHIMEDES was deze ontdekking zoo gewigtig, dat hij daarvan op zijn' grafzerk melding wilde gemaakt hebben. = **SPIEGEL** bestaat uit een' metalen of stalen cylinder welks oppervlakte sterk gepolijst is. In zulk een' spiegel verschijnen alle voorwerpen misvormd, het aangezigt, b. v. zeer dun en in de lengte uitgetrokken, want in de lengte van den cylinder kan men regte lijnen trekken, en in deze rigting werkt de cylinder dus als een gewone spiegel, naar de andere rigting echter, namelijk rond om den cylinder, werkt hij als een convexe spiegel, en moet dus aanmerkelijk verkleinen. Men maakt afbeeldingen en schilderijen, waarvan de voorwerpen schier onkenbaar zijn, maar die in den cylinderspiegel zich in eene juist geëvenredigde en natuurlijke gedaante, vertoonen, hetwelk den onkundigen in verbazing brengt en eene aardige verlustiging oplevert.

CYLINDROÏDE is een cylindervormig ligchaam, waarvan de omtrekken der grond- en bovenvlakken geene cirkels, maar andere kromme lijnen zijn.

CYLO van Crotone werd wegens de bekrompenheid van zijn verstand door PYTHAGORAS uit zijne school weggezonden. CYLO wreekte zich met een huis, in hetwelk 40 Pythagoristen vergaderd waren, in den brand te steken, zoodat slechts twee, ARCHIPPUS en LYSIS, den dood ontkwamen.

CYNÆTHEUS, bijnaam van JUPITER, naar zijn' tempel te Cynaetha, eene stad in Arcadië, gebouwd door CYNÆTHUS, zoon van LYCAON.

CYNEAS, een Thessaliër, leerling van DEMOSTHENES en staatsdienaar van PYRRHUS, Koning van Epirus, die hem naar Rome zond, om den vrede te vragen, was redenaar, staatsman en krijgskundige; er bestaat van hem eene verhandeling over het verdedigen der vestingen, van welke CASAUBONUS eene verkorte Latijnsche vertaling bij POLYBIUS gevoegd heeft.

CYNETHUS van Chio, een afstammeling van HOMERUS, verzamelde de *Ilias* bij elkander, en las dit dichtstuk openlijk te Syracuse omstreeks de 69 Olympiade.

CYNISCA, dochter van ARCHIDAMUS II, Koning van Sparte, was de eerste vrouw, die de overwinning behaalde in het wagenrennen bij de Olympische spelen.

CYNISCHE SCHOOL, dus genaamd van Κυων, hond, of naar de plaats, waar de Cynische wijsgeeren bij elkander kwamen, Cynosarges geheeten, was door ANTISTHENES gesticht geworden, en heeft verscheiden vermaarde wijsgeeren opgeleverd, als CRATES, DIOGENES, DEMONAX, MENIPPUS en anderen. Zij leefden, even als de middeleeuwsche bedelmonniken, in vrijwillige armoede, waren haveloos gekleed, verzaakten tot in het overdrevene alle levensgemak, en bejegenden iedereen met norschheid en onbescheid; zij predikten eene practische gelukzaligheidsleer, met verachting van alle wetenschap en beschaving, als nutteloose ijdelheid. Zie ANTISTHENES.

CYNOSARGES, van Κυων, hond, en αργος, wit, een oord buiten Athene, met een' tempel, aan HERCULES gewijd, dus genaamd ter gedachtenis dat een witte hond met het offervleesch, voor dezen god bestemd, wegliep, was de plaats, waar ANTISTHENES en zijne opvolgers leerden, en van daar den naam kregen van Cynische of hondsche philosophen.

CYNOSURE, Gr. Κυνοσουρα, letterlijk Hondenstaart; in de mythologie is dit de naam eener nymph van den berg Ida, eene der voedsters van JUPITER, die haar tot erkentenis onder de sterren plaatste; werkelijk had de Kleine Beer of poolster dezen naam, welke door de schippers bestendig in het oog gehouden werd: van daar overdragtelijk deze benaming voor leiddraad, rigtsnoer, aangenomen gebruik, enz.

CYNTHIA en **CYNTHIUS**, waren bijnamen van DIANA en APOLLO; zij voerden dezelven naar den berg Cynthus, op het eiland Delos, waar zij geboren waren.

CYPARISSA was de dochter van een' Celtischen Koning; toen zij gestorven was, plantte haar vader op haar graf een' boom, die daardoor den naam kreeg van *Cyparissus* (Cypres).

CYPARISSEA, bijnaam van MINERVA, naar haren tempel te Cyparissa, eene stad in Achaie.

CYPARISSEN, dochters van ETEOCLES, dansten zamen, vielen in eene bron, waarin zij verdronken, en werden in cypressenboomen veranderd.

CYPARISSUS, zoon van TELEPHUS, van het eiland Cea, was een schoon jongeling, dien APOLLO zeer beminde. Uit onvoorzigtigheid een hert gedood hebbende, dat hij had opgevoed en tam gemaakt, smartte hem zulks zoo zeer, dat hij de goden smeekte hem ook het leven te benemen. APOLLO herschiep hem in een' Cypres, die sedert het symbolum geworden is van rouw en droefheid over afgestorvenen.

CYPRIANUS, mansnaam, beteekent in het Latijn iemand van het eiland Cyprus afkomstig. =(S.), geb. te Carthago van aanzienlijke en ruim bemiddelde ouders, onderwees de welsprekendheid met grooten roem, en werd in 246 tot het Christendom bekeerd door den Priester CÆCILIUS, wiens naam hij bij den doop aannam; hij verkocht zijne bezittingen, gaf het geld aan de armen, las niet meer in CICERO en andere Heidensche schrijvers, maar schriften tegen de ketters en dergelijke stichtelijke boeken, waardoor hij in 247 bekwaamheden genoeg verkregen had om tot Priester en reeds in het volgende jaar tot Bisschop gewijd te worden, in de plaats van DONATUS. Gedurende de vervolging der Christenen onder DECIUS oordeelde hij raadzaam zich schuil te houden, en schreef 30 Epistelen tot bemoediging der martelaars. Toen het onweder voorbij was, kwam hij weder voor den dag, en regelde de poenitentiën der afvalligen, die wederom in de kerk verlangden opgenomen te worden, welke zij gedurende de vervolging verlaten hadden, en vergaderde tot dat einde in 251 het Concilie van Carthago, in hetwelk de ketters FELICISSIMUS en

Privatus veroordeeld werden. Hierop beweerde hij tegen den Paus Cornelius de nietigheid van den doop door ketters bediend, en hield vol tegen Paus Stephanus, dat door ketters gedoopten nog eens gedoopt moesten worden; maar de Paus den Keizer op zijne hand hebbende, werd Cyprianus gebannen en een jaar daarna op den 14 September 258 onthoofd en in het veld op den weg naar Mappale begraven; naderhand bouwde men eene kapel over zijn graf. Karel de Groote liet in 802 zijn gebeente naar Frankrijk overbrengen, en eerst te Arles, maar naderhand te Lyon achter het altaar van S. Jan Baptist bewaren. Karel de Kale heeft deze H. reliquiën naar Compiegne doen verplaatsen en een gedeelte er van afgestaan aan de collegiale kerk van Rosnay, bij Oudenaarden, in Vlaanderen. Het blijkt niet dat zij mirakelen gedaan hebben. De beste uitgave van de verzameling zijner schriften is die van 1726 te Parijs gedrukt.

CYPRIS, bijnaam van Venus, naar het eiland Cyprus, hetwelk aan haar geheiligd was.

CYPRUS, een eiland der Middellandsche Zee, ligt tusschen Klein-Azië en Syrië, en was reeds in de oudheid beroemd als de plaats, waar Venus het eerst aan land kwam, toen zij uit het schuim der zee geboren was; op verscheiden plaatsen van het eiland had zij tempels, als te Paphos, Amathus, Salamis, enz. Het eiland is op 343 □ mijlen bevolkt met 120,000 inwoners, waaronder 40,000 Grieken; de bodem is buitengemeen vruchtbaar, en brengt wijn, olie, vijgen en allerlei vruchten voort; Cyprus is het vaderland van de bloemkool. De vroegste geschiedenis van dit eiland verliest zich in het duister der mytheneeuw; hetzelve schijnt het eerst door Ionische en Phoenicische volkplantingen bewoond geweest te zijn; 550 jaren vóór J. C. werd Cyprus door Amasis aan de Egyptische heerschappij onderworpen, en behoorde vijf eeuwen lang tot Egypte; de Romeinen veroverden het eiland 58 jaren vóór J. C. Na de splitsing des Romeinschen Rijks kwam hetzelve aan het Oostersche keizerrijk, en werd door bijzondere landvoogden uit keizerlijk bloed geregeerd, tot Izaak Comnenus zich onafhankelijk maakte en den koninklijken titel aannam. In 1191 kwam de kroon aan Gui van Lusignan; de mannelijke linie van zijn huis in 1473 met Jakob II uitgestorven zijnde, kwam Jakob III, natuurlijke zoon van Joannes III, aan de regering; † in 1475, en zijne weduwe Catarina Cornara stond in 1489 dit koningrijk af aan de Venetianen, die in het bezit van hetzelve bleven tot 1571, wanneer Selim II Cyprus veroverde en dit eiland met het Turksche Rijk vereenigde.

CYR (S.), een dorp in het departement der Seine en Oise, nabij Versailles, was eene voormalige abdij en vermaard door het opvoedingsinstituut, hetwelk Lodewijk XIV, op aansporing van Mad. de Maintenon, aldaar in 1686 aanleide. Tot haar 20e jaar werden hier 250 adellijke meisjes kosteloos opgevoed en onderwezen. Racine vervaardigde zijne beide treurspelen *Athalia* en *Esther* opzettelijk voor dit instituut, waar zij door de kweekelingen vertoond werden. Mad. de Maintenon maakte veel werk van dit instituut, in hetwelk zij na den dood des Konings haren intrek nam, en aldaar ook begraven is. Na de omwenteling werd hetzelve vernietigd. Napoleon leide in het gebouw eene militaire school aan voor 200 kweekelingen, die na zijn' val in stand gebleven is.

CYRENAICA, oorspronkelijk eene Phoenicische volkplanting, was een magtige Grieksche Staat in Noord-Afrika ten westen van Egypte; het landschap heette ook Pentapolis, naar de vijf steden, die in hetzelve gelegen waren, namelijk Cyrene, de hoofdstad, en zetel der Cyrenaïsche school, tegenwoordig Cairoan; Berenice, tegenwoordig Bernicho; Arsinoë, tegenwoordig Trochara; Ptolemaïs (Barca), en Apollonia, tegenwoordig Bonandrea. Wegens het Phoenicisch en Grieksch opschrift, dat men in de puinhoopen van Cyrene gevonden en naar Malta gebragt heeft, is in 1825 eene verhandeling van Professor Hamaker te Leyden verschenen.

CYRENAÏSCHE SCHOOL; onder deze benaming verstaat men eene philosophische secte, door Aristippus van Cyrene gesticht (zie Aristippus). Zij was volkomen het tegendeel van de Cynische School, en stelde het hoogste goed in wellust, weelde en vermaak: het was dus natuurlijk dat zij vele aanhangers had, waaronder, behalve Aristippus, zijne dochter Arete en zijn kleinzoon Aristippus Metrodidactus, als de voornaamste Euphemerus, Antipater, Bion, Theodorus, Hegesius, Borysthenites en Anniceris bekend zijn. Deze school bloeide bijna 100 jaren in Griekenland en Afrika, en werd toen door de Epicurische allengs verdrongen.

CYRENE was de dochter van Hypseus, Koning der Lapithen, en de minnares van Apollo, door wien zij moeder werd van Aristæus. Zie Aristæus.

CYRILLUS (S.), geboren te Jeruzalem omstreeks 315, werd na den dood van den H. Maximus in 350 Patriarch van Jeruzalem, en geraakte in een hevig geschil met Acacius, Bisschop van Caesarea, die aldaar in 357 een Concilie zamenriep, door hetwelk Cyrillus werd afgezet; maar het Concilie van Seleucia, stelde hem weder aan in 359 en joeg zijn' vervolger weg. Het gelukte nogtans Acacius in 360 Cyrillus andermaal te doen afzetten, en nadat Keizer Constantius bij de aanvaarding zijner regering hem hersteld had, verloor Cyrillus voor de derdemaal zijne waardigheid door Keizer Valens, die hem in ballingschap zond. Na den dood van dezen Keizer keerde hij naar Jeruzalem terug. Het Concilie van Konstantinopel bevestigde hem in 381 op nieuw. † in 386. Er bestaan van hem 22 Catechesen in een' eenvoudigen en duidelijken stijl, die als het oudste zamenstel van het Christelijk geloof aangemerkt worden. De gezamenlijke werken van S. Cyrillus zijn in 1720 in het Grieksch en Latijn te Parijs gedrukt. = (S.) van Alexandrië, was in 412 de opvolger van zijn' oom Theophilus als Patriarch. Niet te vreden met zijn geestelijk aanzien, oefende hij ook de wereldlijke magt uit. Met onbescheiden ijver overviel hij aan het hoofd des gepeupels de Joden in hunne huizen, welke hij liet plunderen en de bewoners de stad uitdrijven. Orestes, Landvoogd van Egypte, over zulk eene wettelooze gewelddadigheid, die wel het minst een' Bisschop betaamde, zich beklagende, werd kort daarop zelf bij de straat door 500 razende monniken aangevallen. Hypatia, de dochter van Theon, die door hare geleerdheid en kennis der wiskunde de ijverzucht van Cyrillus opgewekt had, werd op zijn aandrijven door het gepeupel van een rijtuig gehaald, in eene kerk gesleept en vermoord. Op het beruchte Concilie van 403 had hij met zijn' oom Theophilus de veroordeeling van Joannes Chrysostomus bewerkt. Een hevig geschil voerde hij met Nestorius, die Maria wel voor de moeder van Jezus, maar niet voor de moeder Gods erkennen wilde. Cyrillus maakte eene geweldige beweging over deze ketterij, die door den Paus veroordeeld, doch door den Keizer voorgestaan werd; ook was Cyrillus het geheel niet eens met Nestorius aangaande de twee naturen van Christus. Al deze voor dien tijd hoogst gewigtige zaken zouden door het Concilie van Ephesus beslist worden. Beide partijen verschenen aldaar met een groot aantal aanhangers, tusschen welke het meermaals tot dadelijkheden kwam. Cyrillus opende het Concilie nog vóór de aankomst van den Patriarch van Antiochië, en ofschoon Nestorius weigerde regters te erkennen, die zijne vijanden waren, 68 Bisschoppen zijne zijde hielden en een overheidspersoon in naam des Keizers een uitstel van vier dagen vorderde, werd toch Nestorius in één' dag veroordeeld en afgezet. Kort daarop kwam de Patriarch van Antiochië, aan en hield eene Synode van 50 Bisschoppen, die met gelijke overijling Cyrillus van ketterij beschuldigden en veroordeelden. Beide partijen namen hierop hare toevlugt tot de wapenen; de straten der stad en zelfs de domkerk werden de schouwplaats der uitzinnigste verketteringswoede. De Keizer Theodosius zond krijgsvolk naar Ephesus, om dit Concilie der vechtende kerkvaders uit elkander te drijven; maar deze maatregel veranderde slechts het tooneel van dezen kerkelijken oorlog, die nog drie jaren voortduurde. Nestorius, die niet minder dapper was dan Cyrillus, wist een bevel te bewerken van den Keizer, waardoor gene weder te Ephesus op eene Synode ontboden werd. Beide partijen verschenen met een gewapend gevolg; Cyrillus werd mishandeld, en zelfs in de gevangenis geworpen, maar hij ontsnapte zijnen wachters, en vlugtte naar Alexandrië; van daar bewerkte hij door omkooping een' opstand te Konstantinopel, die den zwakken Keizer in verlegenheid bragt. Men onderhandelde; Cyrillus werd overgehaald om twee naturen in Christus te erkennen, maar Nestorius, die Maria volstrekt geene moeder Gods wilde noemen, werd afgezet, in een klooster opgesloten en naar Thebais verbannen. Cyrillus eindigde zijn woelig leven in 344. Zijne werken, 6 of 7 dikke deelen in fol. zijn van polemischen en anathematischen inhoud. = (S.) van Thessalonica, bijgenaamd de Philosoph, werd omstreeks 867 met zijn' broeder S. Methodicus door Paus Adrianus II tot Bisschop gewijd. De Keizer Michaël III zond hem naar de Chazaren; hij bekeerde den Khan, en op diens voorbeeld liet de geheele natie zich doopen; vervolgens verkondigde hij met S. Methodicus den Bulgaren het Evangelie, zoo mede in Moravië en Bohemen. S. Cyrillus vertaalde den Bijbel in het Slavonisch, begaf zich naar Rome, en † ald. in 871. De Grieksche kerk viert zijne gedachtenis op den 14 Feb. = **LUCARIS**, geboren op het eiland Candia in 1572, studeerde te Venetië en te Padua, bezocht Geneve en kreeg veel smaak in de Protestantsche kerkleer, welke hij in Griekenland overbragt. Tot Patriarch van Alexandrië en vervolgens van Konstantinopel verheven, wilde hij Protestantsche leerstukken in de Grieksche Kerk invoeren; doch de geestelijkheid verklaarde er zich tegen, zoodat hij afgezet en naar Rhodes in ballingschap gezonden werd. Zijne vrienden bewerkten wel zijne herstelling op den patriarchalen stoel van Konstantinopel, maar hij werd in 1628 naar Tenedos verbannen; nogmaals in zijne waardigheid hersteld, werd hij den 27 Junij 1638 op last van den Sultan geworgd. Hij schreef een' Latijnschen brief aan Joannes Uyttenbogaert over den staat der Grieksche Kerk, en hield briefwisseling met verscheiden Hollandsche en Engelsche geleerden, welke, in het Fransch vertaald, door J. Aymon in 1718 te Amst. is uitgegeven.

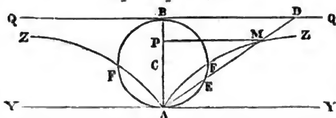
CYRNUS, zoon van Hercules en Cyrno, bevolkte het eiland Corsica, hetwelk nog naar hem in het Grieksch *Κύρνος* heet.

CYRUS, zoon van Cambyses I en Mandane, dochter van Astyages, Koning der Meders, werd omstreeks 560 vóór J. C. geboren. De geschiedenis zijner jeugd is zoo avontuurlijk als onzeker. De *Cyropedie* van Xenophon heeft geen historisch gezag; hetgene Herodotus op goed geloof van anderen van hem te boek gesteld heeft,

behelst zakelijk dat **Cyrus** na den dood van zijn' kinderloozen oom **Cyaxares** 536 jaren vóór J. C. Koning der Meders en de grondlegger werd der Perzische monarchie; hij oorloogde zijn geheele leven lang, en van verovering tot verovering voortgaande, werd hij na de vernietiging van het Assyrische Rijk meester van geheel Azië; hij ontsloeg de Joden uit de Babylonische gevangenschap, vergunde hen naar Palestina terug te keeren en den tempel te Jeruzalem wederom op te bouwen. Eindelijk nogtans keerde het geluk hem den rug toe, oorlog voerende tegen de Massageten, een Scythisch volk, kreeg hij in den tweeden veldslag de nederlaag en werd zelf krijgsgevangen; de Koningin **Tomyris** liet hem onthalzen, en het hoofd in eene tobbe met bloed werpen, zeggende dat hij zich nu verzadigen kon met bloed, waarnaar hij zoo zeer gedorst had. = **DE JONGE**, tweede zoon van **Darius Nothus**, werd reeds in zijn 16e jaar den Spartanen te hulp gezonden tegen de Atheners. Toen na den dood van **Darius** diens oudste zoon **Artaxerxes Mnemon** den troon beklommen had, smeedde **Cyrus** een' aanslag tegen het leven van zijn' broeder; dezelve werd nogtans ontdekt en **Cyrus** ter dood veroordeeld, doch op de bede van hunne moeder **Parysatis** door zijn' broeder begenadigd, en als landvoogd naar Klein-Azië gezonden. Hier verzamelde **Cyrus** een talrijk leger, bij hetwelk 13,000 man Grieksche hulpbenden kwamen, om **Artaxerxes** te beoorlogen en van den troon te stooten. Deze trok tegen hem op; in de vlakten van Cunaxa kwam het tot een' slag, in welken **Cyrus** de nederlaag bekwam en sneuvelde ruim 400 jaren vóór J. C.

CYS (**Maria**), geboren te Leyden in 1656 van aanzienlijke Protestantsche ouders, huwde in 1675 met een' Franschman, **Lacombe** genaamd, en was twee jaren daarna reeds weduwe; zij verzelde hierop den broeder van haren man naar Parijs, waar zij Roomsch werd, en eene soort van geestelijk genootschap oprigtte, onder den naam van den Goeden Herder, waartoe **Lodewijk XIV** haar een huis schonk, toebehoorende aan een' gevlugten Protestant, waarin 200 boetvaardige ontuchtige vrouwlieden werden opgenomen, om onder haar bestuur zich tot een verbeterd levensgedrag te bekwamen. † den 16 Junij 1692.

CYSSOÏDE is in de hoogere meetkunde eene kromme lijn, welke op de volgende wijze ontstaat: als eene onbepaalde raaklijn QQ aan het uiteinde B van de middellijn AB eens cirkels getrokken wordt, en op elke lijn AD, welke uit A naar die raaklijn getrokken wordt, een stuk DM wordt genomen, gelijk aan de koorde AE, welke door den cirkel van die lijn AD afgesneden wordt, dan is de kromme lijn, welke uit A door die punten M getrokken wordt, de Cyssoïde. Als men den straal $AC = r$, $AP = x$, en $PM = y$ stelt, dan is de vergelijking der Cyssoïde: $\frac{4r^2y^2}{x^2} = \frac{2r}{x}(x^2 + y^2)$.

CYTHENAS (**Saturninus**) van Cythaeon, op het eiland Krete, was een Sceptisch wijsgeer, leerling van **Sextus Empiricus**; men kent zijne gevoelens slechts uit de aanhalingen bij anderen.

CYTHERA, oude benaming van het tegenwoordige *Cerigo*, een der zeven Ionische eilanden, was in de Oudheid gewijd aan **Venus-Urania**, wier eerdienst door de Phoeniciërs het eerst op dit eiland werd ingesteld. Zie **Cerigo**.

CYTHEREA, bijnaam van **Venus**, naar haren tempel op het eiland Cythera.

CYTHEREÏDEN, bijnaam van **Apollo** en de Zanggodinnen, naar den berg Cytheron, die hun geheiligd was.

CYTHERON was een zeer gierig mensch, die zijn' vader om het leven bragt, om dat hij geene erfenis van hem had te verwachten; daarop wierp hij zich van een' berg naar beneden, zijn' broeder **Helicon** in zijn' val medeslepende, uit haat dat hij zijn' vader onderhouden had. Sedert heeft men hunne namen aan deze beide bergen in Beotië gegeven en dezelve aan **Apollo** en de Zanggodinnen gewijd.

CYZICUS, Koning van het naar hem genoemde eiland Cyzicum in de Propontis, ontving de Argonauten op hunnen togt naar Colchis vriendschappelijk en gastvrij. Toen zij vertrokken waren, werden zij in den nacht door storm wederom op de kust geworpen. **Cyzicus**, hen voor zeeroovers houdende, viel hen aan en sneuvelde in het gevecht. **Iason** des anderen daags zijn lijk vindende, deed hetzelve plegtig verbranden.

CZAAR is de titel des Keizers van Rusland, klaarblijkelijk van *Kaισαρ* of *Caesar* ontleend. De eerste Russische of liever Moscovische monarch, die dezen titel voerde, was **Iwan Basilowitz**, die denzelven in 1470 aannam.

CZERNY GEORGE, eigenlijk **George Petroski** (*Czerny* beteekent *Zwarte*, en was zijn bijnaam), geboren in de nabijheid van Belgrado, betoonde van zijne vroegste jeugd af een' onverzoenlijken haat tegen de Turken; hij schoot reeds als jongeling een' Turk neder, en vlugtte naar Zevenbergen, waar hij in Oostenrijkschen dienst trad; doch zijn' kapitein vermoord hebbende, vlugtte hij naar zijn vaderland, waar hij opperhoofd werd van eene bende roovers; hier had hij gelegenheid genoeg, om zijn' moed aan de zoo zeer door hem gehate Turken te koelen. De Serviërs kozen hem tot hunnen aanvoerder; zijn vader ried hem dit af; de zoon beäntwoordde de vaderlijke vermaningen met een pistoolschot door het hoofd des ouden mans. Lang en hardnekkig was de worstelstrijd der Serviërs tegen de Turken. De Serviërs, door Rusland ondersteund, bevochten eindelijk hunne onafhankelijkheid, en **Czerny George**, een mensch van geringe afkomst, zonder eenige opvoeding, die lezen noch schrijven kon, rooverkapitein en vadermoorder, enkel door zijne dapperheid tot vorst van Servië verkozen, door Rusland als zoodanig erkend, heerschte met eene onbepaalde magt als willekeurig despoot. Doch het geluk keerde hem eindelijk den rug toe; want toen na den tusschen Rusland en de Porte in 1812 gesloten vrede de zaken van Servië niet naar wensch gingen, Rusland er de hand van aftrok, en Servië, aan zich zelven overgelaten, in 1813 voor de overmagt der Turken bezweek, ging **Czerny George** naar Rusland, waar hij een jaargeld genoot. In 1817 begaf hij zich onder een' vreemden naam naar Semendria; maar bij zijne aankomst werd hij door de Turken gevat en dadelijk ter dood gebragt.

D.

D is de vierde letter van het Alphabeth in alle Europesche talen, gelijkklankig met de Hebreeuwsche ד en de Grieksche *Δ*, in het Nederduitsch verwant met T als sluitletter; b. v. in Wan*t* (*Chirotheca*) en Wan*d* (*Paries*); Graa*t* (*Spina*) en Graa*d* (*Gradus*); Ra*t* (*Glis*) en Ra*d* (*Rota*); We*t* (*Lex*) en We*d* (*Vadum*); Zwee*t* (*Sudor*) en Zwee*d* (*Suecus*), enz. = als Romeinsch getalmerk 500 (*Quingenti*). = in de muzijk aanduiding van den tweeden diatonischen klanktrap van het toonstelsel.

D. A. Verkorting van *Divus Augustus; dicti anni.*

DAALDER is een zilveren muntstuk uit het oude Nederlandsche muntstelsel, ter waarde van 1½ Gulden = 1.50.

DAAM, mansn., is waarschijnlijk eene letterverzetting van **Adam**.

DAATSELAAR (**Abraham**), zie **GROOT** (**Hugo de**).

DA CAPO heet in de muzijk van het begin af, namelijk tot een zeker sluitteeken toe, waar somtijds *fin* bij gesteld is.

DACIë heette in de oude aardrijkskunde een groot landschap in Europa, hetwelk het tegenwoordige Zevenbergen, Moldavië, Walachijen, Bessarabië en een gedeelte van Hongarijen bevatte; eenigen rekenen ook het tegenwoordige Bulgarijën, Bosnië en Servië of het voormalige Opper- en Neder-Moesië daaronder, en verdeelen het landschap in *Dacia alpestris* en *Dacia cis-istriana*. De inwoners van deze landstreken, onder den algemeenen naam Daciërs aangeduid, wederstonden langen tijd de overheersching der Romeinen, doch werden eindelijk in 105 aan de Romeinsche heerschappij onderworpen door **Trajanus**, die het land verdeelde in *Dacia riparia*, bevattende het tegenwoordige Bannaat en een gedeelte van Hongarijën, hetwelk ten westen door den *Tibiscus* (de Teisse) en ten oosten door den Donau begrensd werd; in *Dacia mediterranea*, bevattende Zevenbergen, en *Dacia transalpina*, Walachijën, Moldavië en Bessarabië bevattende; deze drie provinciën liet hij door landvoogden besturen, en zond uit andere gewesten des Romeinschen Rijks volkplantelingen derwaarts. Onder de regering van **Aurelianus** werden de Romeinsche krijgsbenden allengs uit Dacië teruggedrongen, en de inwoners voegden zich bij de Gothen, die in Bulgarijën en Thracië vielen. Bij de nieuwe verdeeling des Rijks door **Constantijn** kwam Dacië onder de Illyrische landvoogdij, en werd in 5 provinciën verdeeld. Gedurende het verval des Westerschen Rijks werd Dacië door de Gothen, Hunnen, Gepiden, Avaren en andere Barbaarsche volken veroverd en in onderscheiden bijzondere staten opgelost, waardoor zelfs de benaming van deze landstreek uit de geschiedenis verdween, die vervolgens de lotgevallen der enkele provinciën opteekende.

DACIER (**André**), geboren te Castres den 6 April 1651, studeerde te Saumur. In 1672 vestigde hij zich te Parijs, waar de Hertog van Montausier hem opdroeg **Pompejus Festus** en andere schrijvers tot gebruik van den Dauphin (*ad usum Delphini*) te verklaren. In 1683 huwde hij met **Anne le Fèvre**, de dochter van zijn' leermeester **Tannegui le Fèvre** (**Tanaquilius Faber**), en kregen beiden, nadat zij tot de Roomsche Kerk waren overgegaan, aanzienlijke jaargelden van **Lodewijk XIV**. In 1695 werd **Dacier** lid van de Akademie der Opschriften en de Fransche Akademie; de laatste verkoos hem tot haren bestendigen Secretaris; ook bekwam hij het opzigt over het kabinet van de Louvre. † den 18 September 1722. Hij heeft

van verscheiden Grieksche en Latijnsche klassieken middelmatige Fransche vertalingen geleverd, van welke, behalve zijne overzetting van PLUTARCHUS, niemand eenige kennis meer neemt. Zijne vrouw in hetzelfde jaar als hij te Saumur geboren en twee jaren vóór hem gestorven, was nog geleerder dan hij, of liever overtrof hem in pedanterie. Na den dood haars vaders kwam zij te Parijs, waar zij door hare uitgave van CALLIMACHUS in 1675 de aandacht der geleerde wereld tot zich trok. Na haar huwelijk vervolgde zij haren geleerden arbeid. Hare zwakke vertaling van HOMERUS gaf aanleiding tot een' twist tusschen haar en LAMOTTE, met welken het publiek zich eenigen tijd vermaakte, maar die overigens voor de letteren van geen nut was. Men wil, en zij geloofde het zelve, dat MOLIÈRE haar in zijne *Femmes sçavantes* in het oog gehad heeft. Hare Fransche vertaling van TERENTIUS en van drie stukken van PLAUTUS werden met goedkeuring ontvangen, zoo mede hare vertaling van ANACREON en SAPPHO. Zij schreef ook aanteekeningen over de H. Schrift, doch heeft dezelve niet uitgegeven, om dat PAULUS, zeide zij, wilde dat de vrouwen in de vergadering zouden zwijgen.

DACTYLEN waren Priesters van RHEA, en onderscheiden van de Corybanten en Cureten. JUPITER werd door hen opgevoed, die hen naderhand zelf tot den rang van goden verhief; zij werden aangemerkt als Lares of huisgoden.

DACTYLOGRAAPH, van *Δακτυλος*, vinger, en *γραφειν*, schrijven, is een in 1818 te Parijs uitgevonden werktuig, ten dienste der doofstommen; hetzelve heeft de gedaante en inrigting van een klavier met 24 toetsen, die door nederdrukking de letters van het alphabeth doen te voorschijn komen in de volgorde van leesbare woorden, welke met dezelfde snelheid door het gezigt als gespeeld wordende noten door het gehoor waargenomen worden. Door middel van dit werktuig zou zelfs een blinde zich met een' doofstommen kunnen onderhouden.

DACTYLOLOGIE, Gr.-Lat. *Dactylologia*, vingerspraak; de kunst om zijne gedachten door de vingers uit te drukken, welke wetenschap door AMMAN, DE L'ÉPÉE, SICARD, GUYOT en anderen ten behoeve der doofstommen tot een geregeld stelsel gebragt is.

DACTYLOMANTIE, eene wigchelarij der Ouden, was ook in vroegere tijden in Duitschland bekend onder den naam van Ringloopen, en werd door het bijgeloof als eene waarzeggerij aangewend, door middel van een' ring, vervaardigd onder het aspect van zekere constellatiën, en waarop zekere tooverteekens gesneden waren. Zoodanig een ring werd aan een' draad opgehangen boven eene ronde tafel, op welke in een' cirkel allerlei vreemde figuren en de letters van het alphabeth geteekend waren; de ring werd aan den draad rondgeslingerd, en hield stil op eene der letters; de slingering werd 7 of 9 malen herhaald, en uit de letters, op welke hij stil hield, het antwoord opgemaakt.

DACTYLONOMIE, Gr.-Lat. *Dactylonomia*, vingerrekenkunst, was bij de Ouden eene rekenwijze, waarbij de vingers, naar willekeur, voor getallen genomen werden. Men vindt er de beschrijving en afbeelding van in LEUPOLD's *Theatr. arithm.* § 3.

DACTYLOSMILEUSIS, Gr. *Δακτυλοσμιλευσις*, afzetting der vingers en teenen.

DACTYLUS is eene Grieksche en Latijnsche voetmaat van eene lange en twee korte lettergrepen; men zou de Grieksche benaming (*Δακτυλος*, vinger) kunnen vertalen door *vingermaat;* men wil ook dat de benaming inderdaad afkomstig is van vinger, dewijl de vingers in drie leden verdeeld zijn, van welke het eerste langer is dan de beide anderen. Deze voetmaat is ook in Nederduitsche verzen te gebruiken; *vaderen, kinderen, bedelen*, e. d. g. zijn Dactylen; maar zij kunnen niet op het einde van Alexandrijnen geplaatst worden, alzoo zij deze dan te lang maken; b. v. HOOGVLIET (*Abraham*, blz. 28):

De rykstroon van den Vorst en Koning aller Koningen.

Beter schikken zij zich tusschen de Jamben en Spondaeën; BILDERDIJK (*Nieuwe Dichtschak.* I Deel, blz. 13):

Hy zich de vleugelen der zielkracht zien verlammen.

En aldaar lager:

Een dwalende komeet in de uitgebreide staart.

Aan het einde nogtans van kortere verzen klinken Dactylen niet ongevallig; b.v. WITSEN GEYSBEEK (*Rijmwoordenb.* Voorr. bl. IX):

Mij niet van 't lot beklagende,
Mijn leed geduldig dragende,
Leef ik altijd te vreên,
En spreid, mijn' pligt betrachtende,
Verdienste en braafheid achtende,
Genoegens om mij heen.

DÆDALUS, zoon van HYMETION, was een der bekwaamste en vernuftigste kunstenaars van Oud-Griekenland, en reeds als bouwkundige en beeldhouwer beroemd, in een' tijd dat hij zelf nog eerst de bijl, de zaag, de boor en andere noodwendige gereedschappen moest uitvinden. Wegens een' manslag door den Areopagus in ballingschap verwezen, week hij naar Krete, en bouwde voor den Koning MINOS den vermaarden doolhof, in welken hij met zijn' zoon ICARUS en den Minotaurus werd opgesloten. Om te ontkomen, vervaardigde hij kunstige vleugels, welke hij met was aan zijne schouders en die van ICARUS vastmaakte, waarmede zij wegvlogen; maar ICARUS, tegen zijns vaders raad, zijne vlugt te hoog nemende, deed de zon het was zijner vleugelen smelten, en hij viel in de Aegeische Zee, waar hij verdronk. De vader kwam behouden in Sicilië aan; de Koning COCALUS gaf hem eerst eene schuilplaats, en deed hem naderhand in eene badstoof om het leven brengen, uit vrees voor de bedreigingen van MINOS. De wassen vleugels zijn zonder twijfel eene poëtische opsiering van de uitvinding der zeilen, in plaats van riemen, waarmede te voren de vaartuigen in beweging gebragt werden. BÖTTIGER vermoedt dat DÆDALUS niet eens een eigennaam, maar een gemeene naam voor alle bouwkunstenaars, beeldhouwers en werktuigkundigen der Grieksche voorwereld geweest, van *δαιδαλλειν*, kunstig arbeiden, afgeleid is, en kunstenaar in het algemeen beteekent.

DÆMON, Gr. *Δαιμων*, geest, verstandelijk middelwezen tusschen God en de menschen, was een begrip dat reeds in de hooge Oudheid bij alle volken werd aangetroffen en van Perzischen of liever Indischen oorsprong is. In Griekenland en Italië bestond zelfs een geregeld daemonologisch stelsel, volgens hetwelk de Daemons in twee klassen, namelijk goede (*αγαθο-*) en kwade (*Κακοδαιμονοι*), onderscheiden werden; de eersten waren weldadige beschermgeesten, maar de anderen boosaardige kwelgeesten der menschen. Aan de geestenleer hebben alle volken tot heden toe vastgehouden, doch dezelve naar hunne begrippen gewijzigd en met hunne godsdienstige voorschriften vermengd, dewijl in hunne gewijde boeken de Daemons (zoo wel kwade als goede) eene gewigtige rol spelen. De instellers van godsdiensten, wetgevers, priesters, philosophen, en allen, die zich eenig gezag over den grooten hoop wilden verschaffen en dien naar hunne inzigten leiden, wisten daartoe zeer *vernuftig de* Daemons dienstbaar te maken; zij bragten de boodschappen der goden tot de menschen over, en wederom de gebeden en offers van dezen tot genen; alle voorspellingen, orakels, wigchelarijen, bezweringen, droomen, enz. waren daemonisch. De daemonologie was een gewigtig deel der Grieksche philosophie; PYTHAGORAS, SOCRATES, PLATO en andere beroemde wijsgeeren waren groote voorstanders van dezelve. In de oude Joodsche geschiedenis handelen de Daemons niet alleen verstandelijk (intellectueel) maar ook aanschouwelijk (zinnelijk); reeds het eerste menschenpaar wordt het slagtoffer der verleiding van een' Daemon; de nakomelingen van NOACH worden door Daemons gemeenzaam bezocht, gewaarschuwd, vermaand, geraden, uit gevaren gered, maar even zoo ook verleid, gekweld, voor hunne misdrijven gestraft en hun allerlei ongeluk aangebragt. Zoo ontstond bij de Israëlieten een stelsel van goede en kwade engelen, gelijk bij de Perzen het stelsel van Amschaspands en Dews (zie ZOROASTER). Dit stelsel werd in het Christendom tot dat van engelen en duivelen vervormd (waaruit in de middeleeuwen het *geloof aan* spoken voortsproot); zelfs MOHAMED heeft de daemonologie *in zijn'* Islam opgenomen. Wij spreken zeker ook nog wel van Geest des kwaads, Geest der eeuw, Volksgeest, enz. maar deze daemonologie is geheel figuurlijk, uit het gebied der poëzij ontleend, en wordt niet meer door een onzinnig geloof aan spoken en duivelen den kleinverstandigen aanschouwelijk daargesteld.

DAENDELS (HERMAN WILLEM), geboren te Hattem den 21 October 1762, week, na den inval der Pruissen in Holland, in 1787 met verscheiden andere misnoegden of in ballingschap verwezenen eerst naar S. Winoxbergen, en toen naar Duinkerken, waar hij eenigen handel dreef; doch in 1793 nam hij met verscheiden uitgeweken Hollanders dienst onder het legioen vreemdelingen, en verkreeg den rang van Kolonel in het leger van DUMOURIEZ; als Brigade-generaal kwam hij met het leger van PICHEGRU in Holland, en trad in 1795 als Luitenant-generaal over in dienst der Bataafsche Republiek, die hem tot Generaal en chef benoemde van haar leger. De gezaghebbers misbruik makende van hunne magt, wekte zulks de verontwaardiging van DAENDELS, die, als voorstander van regt en billijkheid, hun willekeurig gedrag niet alleen openlijk afkeurde, maar naar Parijs vertrok, waar hij zich van genoegzame ondersteuning verzekerde, om bij zijne terugkomst in den Hage den 12 Junij 1798 het gezag van het beruchte vijfmanschap omver te werpen, hetwelk hem zonder eenige bloedstorting gelukte, en eene gematigder orde van zaken daar te stellen. Bij de landing der Engelschen en Russen op de Noord-Hollandsche kust voerde DAENDELS het hevel over de Bataafsche krijgsmagt, en betwistte onder moorddadige gevechten den vijand, bij het dieper landwaarts indringen, voet voor voet den grond, tot de Generaal BRUNE met een Fransch leger hem te hulp kwam, waardoor de vijand, na den slag bij Bergen, tot wederinscheping genoodzaakt werd. In 1803 nam DAENDELS zijn ontslag, en leefde ambteloos in Gelderland, tot hij in 1806 door LOUIS BONAPARTE, toenmaligen Koning van Holland, als Divisie-generaal wederom in dienst gesteld werd. Hij deed den veldtogt tegen de Pruissen, veroverde Oost-Friesland en werd bij zijne terugkomst Generaal der ruiterij. In 1807 werd hij benoemd tot Gouverneur-generaal der Oost-Indische bezittingen, en vertrok in 1808 naar Java; in 1811 kwam hij terug (in

1814 gaf hij een' *Staat der Nederlandsche O. I. Bezittingen, van* 1808 *tot* 1811, 4 deelen in folio in het licht). Straks na zijne terugkomst in Europa verzelde hij NAPOLEON in 1812 op zijn' togt naar Rusland, en werd benoemd tot Gouverneur van Modlin, welke vesting hij dapper verdedigde, en niet overgaf voor hij na eene langdurige belegering tot het uiterste gebragt was. DAENDELS kwam in de maand Maart 1814 in den Hage terug, en bood zijn' dienst den Koning der Nederlanden aan; doch werd afgewezen, even zoo in 1815, toen de oorlog tegen NAPOLEON hervat werd; zijn verzoek aan den Hertog van Wellington, om als vrijwillige bij het Engelsche leger geplaatst te worden, was insgelijks vruchteloos. Eindelijk zond de Koning hem als Gouverneur naar de kust van Guinea; † aldaar in 1818. DAENDELS was een kundig en dapper krijgsman, die met ijver de zaak verdedigde, welke hij voorstond. Zeker heeft hij als Gouverneur van Java strenge maatregelen te werk gesteld, die door sommigen in het moederland werden afgekeurd, maar naderhand bleken voor de volkplanting zeer heilzaam geweest te zijn.

DAG is eene tijdruimte van 24 uren of een etmaal. In de sterrekunde onderscheidt men den Zonnedag van den Sterredag, zijnde de eerste van dat de zon door den meridiaan van eene plaats gaat, tot dat zij er den volgenden dag weder doorgaat, terwijl de laatste de tijd is, die er verloopt van dat eene der vaste sterren dienzelfden weg aflegt. Als men den Zonnedag in 24 zonneuren verdeelt, dan is de lengte van den Sterredag 23ᵘ 56′4″,099; en omgekeerd, is de Zonnedag in sterreuren uitgedrukt 24ᵘ 3′ 56″,5465. Zie DE GELDER, *Cosmographische Lessen*, blz. 104.

DAGOBERT. *Fransche Koningen van dezen naam.* = I, zoon van CLOTARIUS II, geboren omstreeks 600, volgde gemeenschappelijk met zijn' broeder CHARIBERT in 628 zijn' vader op in de regering; doch CHARIBERT † reeds in 630, en zijn zoon, nog een zeer jong kind, werd om het leven gebragt op bevel van DAGOBERT, die nu alleen Koning werd van geheel Frankrijk; hij beöorloogde hierop de Slavoniërs, de Gascons en de Bretons, welke hij aan zijne heerschappij onderwierp. DAGOBERT was wellustig, dweepzuchtig en wreed: hij had vijf gemalinnen en verscheiden bijzitten; zijne vroomheid bestond in het stichten en rijkelijk beschenken van kloosters; in een' enkelen nacht liet hij 10,000 Bulgaren vermoorden, die, door de Hunnen verdreven, eene schuilplaats in zijne staten gezocht hadden; de beweegreden tot deze wreedheid was zijne vrees dat zij een' opstand tegen hem mogten verwekken. † te Epinay in 638. = II was de zoon en in 656 de opvolger van zijn' vader SIGEBERT II, Koning van Austrasië; maar GRIMOALD, Maire van het paleis, zond hem naar Schotland, deed hem voor dood verklaren, en zijn' eigen zoon tot Koning uitroepen; hij werd echter weldra onttroond door CLOVIS II, die zijn' tweeden zoon CHILDERIC II op den troon van Austrasië plaatste. CHILDERIC II in 673 vermoord zijnde, kwam DAGOBERT II eindelijk aan de regering; het stichten van kloosters was zijne voornaamste verrigting; hij werd vermoord door den aanhang van GRIMOALD in 679. = III was in 711 de opvolger van zijn' vader CHILDEBERT III, doch PEPIJN DE DIKKE bleef regeren in den naam van dezen vorst, gelijk hij gedaan had onder zijne drie voorgangers, doch † in 714; DAGOBERT III volgde hem in 716.

DAGON was de voornaamste afgod der Philistijnen, die hem te Gaza een' prachtigen tempel gesticht hadden. Hij werd voorgesteld in de gedaante van een monster, half mensch en half visch. Toen de Philistijnen de Ark des Heeren den Israëlieten ontnomen en denzelven in den tempel van DAGON te Asdod geplaatst hadden, vonden zij den volgenden dag het afgodsbeeld van zijn voetstuk afgevallen; men plaatste het er weder op; maar daags daarna vond men niet alleen nogmaals het beeld er afgeworpen, maar het hoofd en de handen waren van den romp afgescheiden, gelijk verhaald wordt 1 SAM. IV, 1-4.

DAHÆ, een Scythisch volk, bij VIRGILIUS (*Aeneid.* VIII, 728) vermeld; VONDEL (*Eneas*, blz. 403) vertaalt het *indomitique Dahae* aldaar door »Daeck, noch noit getemt." Maar hij vertaalt ook *nomadum genus* (zwervend geslacht) een weinig vroeger door »stam der Nomadijnen." Dit is waarlijk geen sterk bewijs van VONDELS kennis der Latijnsche taal.

DAHOMY is een negerkoningrijk op de kust van Guinea, tot hiertoe den Europeanen slechts door den slavenhandel bekend; sedert weinig jaren heeft men eerst eenige nadere berigten wegens dezen Staat bekomen. De Koning, een willekeurig despoot, heeft 3 of 4000 vrouwen, van welke een gedeelte gewapend is en zijne lijfwacht uitmaakt. Op de graven der voorvaderen des Konings worden jaarlijks vele menschen, meest gevangenen, gedood, om dezen voorvaderen in de andere wereld bedienden toe te zenden. Het wordt voor eene groote eer gehouden, wanneer deze zwarte majesteit bij zulke gelegenheden het ambt van beul zelf uitoefent; wil de Koning iemand zijner vooronderen eene gewigtige tijding mededeelen, dan vaardigt hij een' hofbediende aan hem af, met hem, na het ontvangen van zijn' last, terstond het hoofd af te slaan.

DAILLÉ (JEAN), meer bekend onder zijn' verlatijnden naam van JOANNES DALLÆUS, geboren te Chatellerault den 6 Januarij 1594, kreeg in 1612 het bestuur over de opvoeding der beide kleinzonen van DUPLESSIS-MORNAY, en doorreisde met hen een gedeelte van Europa. Te Venetië maakte hij kennis met FRA-PAOLO, die vruchteloos hem wilde bewegen om aldaar te blijven. In Frankrijk teruggekeerd, werd hij in 1625 Predikant te Saumur en in het volgende jaar te Charenton. † te Parijs den 15 April 1670. Hij heeft verscheiden polemische schriften nagelaten, onder anderen eene verhandeling over het gebruik der kerkvaderen bij het beöordeelen van religiegeschillen; de overigen hebben tegenwoordig geen belang meer.

DAIMBERT was op het einde der XI eeuw Bisschop van Pisa; op aandrang der beruchte Gravin MATHILDE verhief Paus URBANUS II dezen zetel tot een aartsbisdom, en schonk den Aartsbisschop DAIMBERT de souvereiniteit van het eiland Corsica. In 1095 bevond DAIMBERT zich op het Concilie van Clermont, waar Paus URBANUS II de eerste kruisvaart predikte. DAIMBERT vertrok aan het hoofd der Pisanen en Genuezen naar Palestina; maar GODEFROI VAN BOUILLON was reeds meester van Jeruzalem, toen DAIMBERT aldaar aankwam. Hij werd benoemd tot Patriarch, en GODEFROI was genoodzaakt hem de souvereiniteit af te staan van de stad Jaffa en der wijk van Jeruzalem, in welke de kerk van het H. Graf gebouwd was. Na den dood van Koning GODEFROI wilde de eerzuchtige Patriarch hem opvolgen, en betwistte BOUDEWIJN I den troon van Jeruzalem; maar hij werd genoodzaakt den nieuwen Koning zelf te kroonen. Ten gevolge van een' nieuwen twist werd DAIMBERT van zijn' zetel verdreven en begaf zich naar Rome, om de hulp van den H. Stoel in te roepen, en bekwam van Paus PASCHALIS II eene gunstige uitspraak, waarmede hij naar Jeruzalem terugkeerde. † in Sicilië in 1107.

DAIN (OLIVIER LE), zoon van een' Boer te Tielt, in Vlaanderen, werd Barbier van LODEWIJK XI, Koning van Frankrijk, en vervolgens zijn eerste Minister. Hij werd in 1477 naar Gend gezonden, om MARIA VAN BOURGONDIË te bewegen hare belangen aan den Koning te vertrouwen. Bij de Gendtenaars wegens zijne geheime kunstenarijen in den haat geraakt, week hij naar Doornik, waar hij door schoone beloften de inwoners overhaalde om de stad aan LODEWIJK XI in handen te leveren. Zoo lang de Koning leefde wist deze Barbier van fortuin zich te handhaven; doch in het begin der regering van KAREL VIII werd zijn gedrag onderzocht, zijn proces opgemaakt en de Minister gehangen in 1484.

DAIRI is de naam van den Opperpriester van Japan, die eertijds tevens alleenheerscher des lands was, doch sedert lang heeft men aldaar de wereldlijke van de geestelijke magt afgescheiden, welke laatste echter nog altijd zeer aanzienlijk is, door den bijgeloovigen eerbied, dien het volk aan dit geestelijk opperhoofd betoont, hetwelk den Dairi als een' god op de aarde en zoo heilig acht, dat al wat hij aanraakt insgelijks heilig wordt; het water, waarin hij zijne voeten gewasschen heeft, is het wijwater der aanzienlijke Japannezen; de mindere klassen besprengen zich met het vocht uit zijne H. blaas, hetwelk de geestelijken in kleine porseleinen pullen aan de geloovigen verkoopen. Zoodanige pulletjes vindt men nog wel in ouderwetsche porseleinkassen hier te lande, zonder te weten of zelfs te vermoeden welk kostelijk Japansch wijwater er welligt in geweest is.

DAKE (NIELS), een Zweedsche Boer, stelde zich aan het hoofd der oproerige plattelandbewoners, die van GUSTAVUS WASA het herstel van den Roomschen godsdienst en de afschaffing der imposten begeerden. Na eenige voordeelen behaald en met verscheiden vorsten onderhandeld te hebben, werd hij door de zijnen verlaten, vogelvrij verklaard, en, in de bosschen rondzwervende, in 1543 door eenige soldaten nedergeschoten.

DALAI LAMA, of Groote Lama, is de naam van den oppersten Priester der Tibethanen en der afgodische Tartaren, of liever hun god FOHI in een menschelijk ligchaam, hetwelk hij bij den dood van den Dalai Lama verlaat, en in het ligchaam van een' anderen mensch vaart, dien de stervende als zijn' opvolger aanwijst. De Dalai Lama verschijnt nimmer in het openbaar, en wordt met goddelijke eerbewijzingen in zijn tempelpaleis gediend door de Lama's (gewone priesters); overigens is hij voor de Tibethanen wat de Dairi voor de Japannezen is.

DALARNE, of Dalland, zie DALECARLIË.

DALAYRAC (NICOLAS), geboren te Murot den 13 Junij 1753, werd door zijn' vader voor de halie bestemd; maar de jonge DALAYRAC veel meer smaak hebbende in de muzijk, verwaarloosde de studie der regtsgeleerdheid, en kreeg er eindelijk een' volslagen walg van. Onder de gardes van den Graaf van Artois geplaatst, kwam hij in 1774, te Parijs, en maakte kennis met GRÉTRY; LANGLÉ leerde hem de harmonie, en zijne eerste compositiën waren quartetten, welke hij op den naam van een' Italiaanschen componist uitgaf. In een tijdvak van 28 jaren heeft DALAYRAC 56 zangspelen gecomponeerd, die grootendeels, zoo wel in het Fransch als in het Nederduitsch vertaald, ook op onze vaderlandsche tooneelen zijn uitgevoerd geworden, en langen tijd behaagden, tot de middelmatige uitvoering der geweldige krachtmuzijk van ROSSINI, MEYERBEER en andere luidruchtige geniën, de voor onze tooneelen beter geschikte Fransche zangspelen verdrongen heeft; niettegenstaande ROSSINIS trompetgeschal doorgaans in ledige schouwburgen klinkt, of de Turksche trommel en de bekkenslag van MEYERBEER de weinige liefhebbers zelfs van onbesuisd geraas wegschrikt.

DALBERG (KARL THEODOOR ANTON MARIA, Vrijheer van en tot),

geboren te Hernsheim, bij Worms, op het stamhuis van het geslacht Dalberg, Mannheimer linie, den 8 Februarij 1744, genoot eene voortreffelijke opvoeding, en omhelsde in rijper jaren den geestelijken staat. Eerlang werd hij Kapittelheer bij het bisdom Mentz en Domheer in de aartsbisdommen Wurzburg en Worms. In 1772 benoemde de Keurvorst hem tot Geheimraad en Stadhouder van Erfurt. In 1787 werd hij Coadjutor van het bisdom en keurvorstendom Mentz, alsmede van het Aartsbisdom Worms, en in 1788 Coadjutor van Constanz en aartsbisschop van Tarsus. In 1800 bekwam hij den zetel van het bisdom Constanz en in 1802 werd hij Keurvorst van Mentz en Aartskanselier des Duitschen Rijks. Door de staatkundige herschepping van Duitschland kwam hij in het bezit van Regensburg, Aschaffenburg en Wetzlar; in 1806 werd hij Aartsbisschop van Regensburg en Primaat, Prins-primaat van het Rijnverbond, Souverein Vorst en Heer van Regensburg, Aschaffenburg, Frankfort en Wetzlar. In 1810 stond hij het vorstendom Regensburg aan Beijeren af, en bekwam daarentegen een aanzienlijk gedeelte der vorstendommen Fulda en Hanau, en werd Groot-hertog. In 1813 deed hij vrijwillig afstand van al zijne bezittingen, en bleef slechts de functiën van Aartsbisschop uitoefenen; in weerwil van zijn' hoogen ouderdom verrigtte hij in persoon op hooge feestdagen den godsdienst in de Domkerk te Regensburg, vervulde met naauwgezetheid alle andere pligten van zijn ambt, en gaf zijnen onderhoorigen steeds een voorbeeld van vroomheid en zedelijke orde, zonder daarom streng of onverdraagzaam te zijn. † den 10 Februarij 1817. Zijn neef, Emmerik Joseph, Hertog van Dalberg, liet hem in de Domkerk te Regensburg een gedenkteeken oprigten van Cararisch marmer, door den Venetiaanschen Beeldhouwer Luigi Zandomeneghi vervaardigd. In weerwil van zijne dubbelzinnige betrekkingen tot Napoleon, genoot deze Prelaat de algemeene achting als een zeer braaf, regtschapen man, verlicht wijsgeer en voortreffelijk geleerde. Bij zijne menigvuldige geestelijke en staatkundige werkzaamheden, waren de wetenschappen, kunsten en letteren voorwerpen van zijne bijzondere zorg; bij ondersteunde geleerden en kunstenaars op de edelste wijze; de akademie der wetenschappen te Erfurt had aan hem, als haren voorzitter, een' nieuwen bloei te danken; te Regensburg liet hij voor den beroemden Kepler het eerste gedenkteeken oprigten; zeer veel heeft hij gedaan tot verbetering van het schoolonderwijs en het armenwezen. Als geleerde en schrijver bezat hij uitstekende verdiensten; zijn omgang met Herder, Göthe, Wieland, Schiller en andere voortreffelijke Duitsche vernuften vormde zijn' smaak. Zijne Fransche en Duitsche schriften zijn van verscheidenaardigen inhoud, en behandelen onderwerpen van kunst, wijsbegeerte, wis-, natuur-, schei- en kruidkunde; behalve de afzonderlijk uitgegevene, worden verscheiden zijner verhandelingen in akademische en tijdschriften gevonden. Het spreekt van zelf dat de geleerde Prins-primaat lid was van het Fransche Instituut en van genoegzaam alle wetenschappelijke maatschappijen van Europa.

DALE (Antoni van), geboren te Haarlem den 8 November 1638, werd door zijne ouders tot den koophandel opgeleid, dien hij echter uit zucht tot de letteren verliet, toen hij 30 jaren oud was, en in de geneeskunde studeerde; hij werd Stadsdoctor in zijne geboortestad, waar hij tevens het ambt van Leeraar bij de Doopsgezinde gemeente bekleedde. † te Haarlem den 28 November 1708. Onder zijne uitgegeven geleerde werken is dat over de orakelen, waaruit Fontenelle de voornaamste stof ontleend heeft tot zijn werk over het zelfde onderwerp, het gewigtigst, en gaf aanleiding tot verscheiden voor- en tegenschriften in de geleerde wereld. Als een vijand van huichelarij en bijgeloof schreef van Dale de zoogenaamde godspraken toe aan priesterbedrog, maar dit werd door sommigen heftig tegengesproken, die dezelve in goeden ernst aan den Duivel toeschreven.

DALECARLIË, ook Dalarne, Dalland of Thalland genaamd, is eene groote provincie in Zweden, bevattende op eene uitgestrektheid van 400 □ mijlen bijna 125,000 inwoners. Deze provincie grenst ten noorden en ten westen aan Noorwegen en Herjedalen, ten zuiden aan Westmanland en Wermeland en ten oosten aan Helsingland en Gestrikland. Het is een zeer bergachtig landschap met vele dorpen, bewoond door de arbeiders der rijke ijzer- en kopermijnen, die in deze provincie gevonden worden, en meestal het eigendom der kroon zijn. De Dalecarliërs onderscheiden zich van de overige Zweden door hunne bijzondere leefwijze en taal; zij zijn dappere soldaten, zeer aan den Koning verknocht, en genieten verscheiden voorregten. Behalve voortreffelijk ijzer en koper, levert Dalecarlië ook verscheiden steensoorten; evenwel is de behouwde bodem niet onvruchtbaar en het rundvee sterk en groot; in de bosschen zijn veel elanddieren.

DALENS (Dirk), geboren te Amsterdam in 1659, was een voortreffelijk landschapschilder en leerling van zijn' vader Willem Dalens, die hem vroegtijdig onderwees. Er zijn weinig schilderstukken, maar vele teekeningen van hem voorhanden. † reeds in 1688, doch weinig dagen na zijn' dood werd zijn zoon geboren, mede Dirk genaamd, die insgelijks een zeer verdienstelijk schilder geworden is, en, ofschoon een leerling van Dirk van Pee, zich zijns vaders manier eigen maakte. Hij won veel geld met het schilderen van kamerbehangsels te Amsterdam, te Leyden en in den Hage. Zijne schilderstukken en teekeningen zijn onder de liefhebbers nog zeer in ach-

DALLÆUS (Joannes), zie DAILLÉ (Jean). (ting. † in 1753.

DALMATIË, een Oostenrijksch koningrijk, is tegenwoordig verdeeld in vier kreitsen, namelijk Zara, Spalatro, Ragusa en Cattaro. Dit landschap ligt aan de Adriatische Zee, en grenst aan Croatië, Bosnië en Albanië; hetzelve heeft op eene uitgestrektheid van 275 □ mijlen, 22 steden, 33 vlekken en 914 dorpen, en telt eene bevolking van 320,000 zielen. Dalmatië werd eerst onder de regering van Augustus aan de Romeinsche heerschappij onderworpen, kwam na het verval des Westerschen Rijks in het bezit der Gothen en vervolgens onder het gebied der Oostersche Keizers. In de VII eeuw werd het land door de Slavoniërs veroverd, die hier een koningrijk oprigtten, hetwelk tot 1030 bestond, en toen ten deele met Hongarijen vereenigd werd, terwijl een ander gedeelte zich onder de bescherming begaf van de toenmaals magtige Republiek Venetië, om beveiligd te zijn tegen den aanval der Turken, die niettemin naderhand den Venetianen een goed gedeelte van hetzelve ontnamen, hetwelk zij bij den vrede van Passarowitz in 1718 wederom aan de Republiek moesten afstaan. Bij den vrede van Campio Formio in 1797 kwam het Venetiaansche aandeel van Dalmatië, zoo wel als Venetië zelf, onder Oostenrijksche heerschappij; maar bij den vrede van Presburg in 1805 werd hetzelve afgestaan aan Napoleon, die het tot het koningrijk Italië en in 1810 tot Illyrië trok, doch sedert 1814, met uitzondering van het Turksche aandeel, wederom geheel aan den Keizer van Oostenrijk onderworpen is. De Dalmatiërs zijn stoute zeelieden en goede soldaten; zij zijn dapper, listig en roofzuchtig, weinig beschaafd en genegen tot den drank. De kustbewoners en eilanders bestaan meest van de scheepvaart en visscherij; dieper landwaarts in leggen eenigen zich toe op den landbouw, de veefokkerij en den handel; er zijn goud-, ijzer- en steenkolenmijnen in het land, doch zij worden niet bearbeid; over het algemeen zijn de Dalmatiërs in iederen tak van nijverheid bij andere volken nog zeer ten achteren.

DALRYMPLE (Alexander), geboren te Edinburg in 1737, trad jong in dienst der Engelsche Oost-Indische Compagnie en deed verscheiden reizen naar den Indischen archipel, waar hij de kusten zeer zorgvuldig opnam en naauwkeurige kaarten van dezelve vervaardigde. De regering besloot tot het laten doen van ontdekkingreizen volgens de inzigten van Dalrymple, en belastte den beroemden Cook met deze onderneming. Dalrymple zijn ambt van koninklijk' Hydrograaph verloren hebbende, † van verdriet in 1808. Hij heeft verscheiden zeevaartkundige werken, verzamelingen van reizen en andere dergelijke geschriften in het licht gegeven. = (David), broeder van den voorg., mede geboren te Edinburg in 1726, is meer bekend onder den naam van Lord Hailes; hij begon zijne studiën in de regtsgeleerdheid te Eton en voleindigde dezelve te Utrecht. Bij zijne terugkomst verscheen hij voor de balie, doch hij voerde de pen beter dan hij sprak, in weerwil van zijne groote kundigheden. Hij bekleedde vervolgens het regterambt tot zijn' dood toe met veel lof en gaf verscheiden kritisch-historische en theologisch-polemische geschriften in het licht, die met veel oordeel en scherpzinnigheid zijn zamengesteld. † in 1792. (zelfde moet herhaald worden.

DAL SEGNO beteekent in de muzijk dat van zeker teeken af het-

DAM (Antoni van), geboren te Middelburg in 1682, was een voortreffelijk Schilder van zeeslagen. In 1740 gaf hij eene door hem vervaardigde wapenkaart der Burgemeesters van Middelburg van 1498 tot 1740 in het licht, waarvoor de regering hem met eenig zilverwerk beschonk. Ook heeft hij de geslachttafels opgemaakt van het Huis Nassau, van Otto van Nassau in 670 af tot Willem Karel Henrik Friso toe. † omstreeks 1750. = (Jan van den), een handwerksman van geringe afkomst, van wien men zelfs niet eens weet waar of wanneer hij geboren en gestorven is, bragt door nadenken en vlijtige zelfoefening, zonder eenig onderwijs, het in de wis- en werktuigkunde zoo ver, dat hij te Amsterdam openbare lessen gaf in de natuur- en sterrekunde; in 1738 had hij een werktuig uitgedacht en vervaardigd, door hem *Sphaera perfecta* genaamd, hetwelk de beweging der hemelsche ligchamen en van onze aarde zeer naauwkeurig door middel van een raderwerk in het voetstuk voorstelde; aan dit werktuig bragt hij nog verscheiden verbeteringen, zoodat het alle tot dien tijd toe bekende planetariën overtrof. Hij heeft ook nog verscheiden andere vernuftige werktuigen uitgedacht, en, behalve de beschrijving van zijne *Sphaera perfecta*, eenige wis- en zeevaartkundige geschriften uitgegeven.

DAMASCIUS van Damascus, een Nieuw-Platonisch wijsgeer, bloeide in de eerste helft der VI eeuw; hij bezocht de scholen van Isidorus en Zenodotus te Athene, en leerde eindelijk aldaar zelf. Zijn werk over de Beginselen (περι Αρχων), van hetwelk slechts eenige fragmenten bekend waren, is door J. Kopp in 1826 te Frankfort uitgegeven.

DAMASCUS, eene zeer groote stad in Syrië, was reeds ten tijde van Abraham bekend, en wordt op verscheiden plaatsen in de H. Schrift vermeld. De Romeinen vermeesterden dezelve gedurende den oorlog van Pompejus tegen Tigranes. Na de verdeeling des Romeinschen Rijks kwam Damascus onder de heerschappij der Oostersche

Keizers, wien deze stad door de Saracenen ontnomen werd; zij was eenigen tijd in het bezit der Kruisvaarders, maar viel naderhand toch wederom den Turken in handen, die haar sedert behouden hebben. Zij is tegenwoordig de hoofdstad van een Pachalik van denzelfden naam, ligt aan den voet des Libanons in eene vruchtbare vlakte, die door den Barady doorsneden wordt, en is met 200,000 inwoners bevolkt, waaronder 20,000 Christenen; er zijn 200 moskeën, verscheiden Katholijke en Armenische kerken, kloosters en hospitalen. Men wijst er nog het huis, hetwelk de Apostel Paulus bewoond heeft, naar men zegt, en dit is het grootste en fraaiste der stad; er zijn wijders verscheiden fabrijken van messen en sabelklingen, die de geheele wereld door voor de beste gehouden worden; sommige inwoners drijven een' aanzienlijken handel in manufacturen en de voortbrengselen uit den omtrek.

DAMAST is eene zijden stof met bloemen en arabesken; men wil dat deze wijze van weven te Damascus in Syrië zou uitgevonden zijn: van daar de naam. In de XIII eeuw werd deze zijden stof in Frankrijk bekend, en sedert heeft men dezelve te Lyon, Venetië, Genua en elders in Italië geweven. In de XVI eeuw beproefde André Graind'orge te Caen ook Damastfiguren op lijnwaad te weven; hetwelk sedert in gebruik gekomen is voor tafellakens en servetten. In later' tijd hebben de Italianen en Hollanders insgelijks Damast vervaardigd. Tegenwoordig wordt ook veel Damast in Silesië en Bohemen geweven, die in drie soorten onderscheiden en naar de patronen Italiaansche, Fransche en Hollandsche Damast genoemd wordt.

DAMASUS. *Pausen van dezen naam.* = I, een Spanjaard, volgde den Paus Liberius in zijne ballingschap, en beklom na hem den H. Stoel in 366, niettegenstaande de Diaken Ursicinus zich hevig tegen zijne verkiezing verzet had, en door zijn' aanhang tot Paus verkozen was geworden. Damasus werd ondertusschen bevestigd door de Italiaansche bisschoppen en zijn mededinger door het Concilie van Aquileja gebannen. De Keizer Valentinianus vergunde hem wel in het volgende jaar in Rome terug te komen, maar, nieuwe beroerten verwekkende, werd hij andermaal gebannen met zeven andere oproerige bisschoppen. De Paus had gedurende zijne achttienjarige regering het uitermate volhandig met het veroordeelen en bannen van ketters en scheurmakers, en zijne eenige uitspanning van dezen verdrietigen arbeid bestond in het maken van grafschriften op de H. Martelaars in Latijnsche verzen; hij heeft ook eenigen Psalmen den staart *Gloria Patri*, enz. aangehangen. † den 11 December 384. = II; onder dezen naam werd Poppo, Bisschop van Brixen, door Keizer Hendrik III tot Paus aangesteld, toen, na den dood van Clemens II in 1047, Benedictus IX, die zijn pausschap aan Gregorius VI verkocht had, zich wederom meester had gemaakt van den H. Stoel, welken hij echter raadzaam oordeelde aan Damasus II in te ruimen, die denzelven slechts 23 dagen bezat. † te Preneste den 8 Augustus 1048.

DAMGARTEN, eene kleine versterkte stad met een slot in Voor-Pommeren, aan den mond der Reckenitz, op de Mecklenburgsche grenzen, der kroon van Zweden behoorende, werd den 1 Januarij 1759 door de Pruissen veroverd.

DAMHOUDER (Joost), geboren te Brugge den 7 December 1507, studeerde te Leuven in de regtsgeleerdheid, werd te Orleans tot Doctor in de beide regten bevorderd en bij zijne terugkomst tot Pensionaris der stad Brugge aangesteld. Keizer Karel V gebruikte hem tot verscheiden gezantschappen, verhief hem in den adelstand en benoemde hem in 1551 tot Commissaris der vorstelijke geldmiddelen, in welk ambt hij door Philips II bevestigd en in 1559 tot Raadsheer aangesteld werd. In zijn' hoogen ouderdom leide hij zich nog toe op de godgeleerdheid. † den 11 Feb. 1581 en werd te Brugge onder eene prachtige zerk met een deftig Latijnsch grafschrift begraven; ook is zijne nagedachtenis door een' gedenkpenning vereerd geworden. Zie van Loon, *Ned. Hist. Penn.* I Deel, blz. 41. Aan zijne regtsgeleerde en godgeleerde werken wordt tegenwoordig niet eens meer de waarde der zeldzaamheid gehecht.

DAMIA, bijnaam van Cybele, die op een feest, *Damium* genaamd, door de Romeinen onder dezen naam geëerd werd.

DAMIANUS (Petrus), geboren te Ravenna in 1006, werd Benedictijner monnik, vervolgens Abt van Pomposi, en kort daarop Bisschop van Ostia; hij bewerkstelligde te Milaan verscheiden kloosterhervormingen en bewees den Pausen Gregorius VI, Clemens II, Leo IX, Victor II en Stephanus IX gewigtige diensten; de laatste was zelfs genoodzaakt hem met den banvloek te dreigen, om hem de waardigheid van Kardinaal te doen aannemen. In 1057 kreeg hij met groote moeite verlof om zich van zijn bisdom en kardinaalschap te ontdoen, en kluizenaar te worden in de heremitaadje van Fontavellana, waar men hem echter toch niet in rust liet, maar hem als legaat naar Duitschland en Frankrijk zond. † te Faenza den 13 Februarij 1072. Ondanks zijne menigvuldige politiek-geestelijke werkzaamheden heeft hij toch den tijd weten te vinden om 4 dikke folianten met levens der Heiligen, meditatiën, sermoenen en ascetische opstellen vol te schrijven, die dikwijls gedrukt zijn, het laatst te Venetië in 1744, maar tegenwoordig weinig lezers meer vinden.

DAMIATE, eene stad in Neder-Egypte, aan den oostelijken arm van den Nijl, twee mijlen van deszelfs mond, heeft 14,000 inwoners, van welke velen fabrikeurs of kooplieden zijn, waaronder verscheiden Koptische Christenen. Damiate heeft ook eenige vermaardheid in de Geschiedenis der kruistogten. Willem I, Graaf van Holland, met den Bisschop van Utrecht en vele aanzienlijke Hollanders en Friezen gemeenschappelijk met de Engelschen deel genomen hebbende in een' kruistogt naar het H. Land, werd Damiate in 1219 door de Hollanders veroverd, waarbij de Haarlemmers zich bijzonder dapper hebben gekweten; volgens het volksvertelsel, zouden zij door middel van zaagschepen eene dwars over den Nijl gespannen zware ijzeren keten verbroken hebben; dit sprookje heeft misschien eene waarheid tot grondslag: denkelijk was de rivier afgesloten door een' zoogenaamden boom van aan elkander geketende houten balken, die zich gemakkelijker lieten doorzagen dan eene ijzeren keten: op deze wijze kan het openen van de doorvaart zeer wel plaats gehad hebben, en de daad wordt geloofelijker, zonder dat de eer der Haarlemmers, als uitvoerders van dezelve, er iets bij verliest. In 1250 werd Lodewijk IX bij Damiate met een gedeelte van zijn leger door de Saracenen gevangen genomen.

DAMIENS (Robert François), geboren te Tieuloy, in Artois, in 1714, was in zijne jeugd een ondeugende knaap, werd soldaat, vervolgens knecht van het Jezuitencollegie te Parijs, huwde in 1738, pleegde een' diefstal van 240 Louisd'or, vlugtte naar Vlaanderen, gaf op verscheiden plaatsen aldaar blijken van bijsterzinnigheid, en verzekerde dat, zoo hij weder in Frankrijk kwam, men van hem zou hooren spreken. Hij begaf zich in den herfst van 1756 inderdaad naar Parijs; den 3 Januarij 1757 kwam hij te Versailles, onder den naam van Bréval, bleef den volgenden dag te bed, en verlangde vruchteloos adergelaten te worden. Den 5 Jan. wachtte hij Lodewijk XV op aan den trap, en toen tegen 5 uren de Koning in zijn rijtuig wilde stappen, gaf hij hem een' steek met een mes tusschen de ribben. De wonde was geheel niet gevaarlijk en genas spoedig; maar Damiens, die geene de minste poging gedaan had om te ontvlugten, was gegrepen en gepijnigd geworden, om te ontdekken of hij medepligtigen had; het bleek dat hij deze afgrijsselijke daad in eene vlaag van krankzinnigheid gepleegd had, omdat men hem, zeide hij, niet had willen aderlaten. De ongelukkige werd veroordeeld om levend door paarden van elkander gescheurd te worden, en dit afschuwelijk vonnis op den 28 Maart 1757 aan hem ten uitvoer gebragt.

DAMIUS (Matthias), Geneesheer en Raad in de Vroedschap te Haarlem, was na het afloopen der beruchte Dordsche Synode een ijverig vervolger der Remonstranten, zoo dat hij, te Alkmaar Commissaris politiek der klassikale vergadering zijnde, zelfs gevaar liep van door het gemeen mishandeld te worden. Hij voerde ook eene zeer scherpe pen tegen Barlæus, de Groot, Uittenbogaert en andere verdienstelijke mannen, die slagtoffers geworden waren der besluiten van de Synode.

DAMM, eene kleine stad in Achter-Pommeren, aan de Plöne, streed eertijds met Stettin om de vrije scheepvaart, maar geraakte door den nadeeligen uitslag van deze worsteling in verval. In hare staalfabrijken vond zij sedert nog haren voornaamsten steun. Bij den Westphaalschen vrede van 1648 kwam zij aan Zweden, doch in 1720 aan Pruissen. = (Christian Tobias), geboren bij Leipzig in 1699, was Predikant en Rector van het Gymnasium te Berlijn, doch werd afgezet, omdat hij gunstig over de gevoelens van Socinus dacht. Hij schreef verscheiden voortreffelijke oordeelkundige werken; zijne *Inleiding tot de Fabelkunde* is ook in het Ned. vertaald. † in 1778.

DAMME, eene kleine stad in Vlaanderen, voormaals onder het vrije van Brugge behoorende, tusschen deze stad en Gend gelegen, werd in 1180 aangelegd door de Zeeuwen en Hollanders, waartoe Philips van den Elsas, Graaf van Vlaanderen, hun den grond schonk, uit erkentenis dat zij van de plaats waar Damme nu ligt tot Sluis toe den Vlamingen een' dijk hadden helpen leggen, en der nieuwe stad verscheiden voorregten en vrijdom van tollen verleende door geheel Vlaanderen. Damme werd in 1238 met muren omringd en sedert versterkt. Na den veldslag van Ramillies in 1706 werd deze stad door de bondgenooten bezet en in 1745 door de Franschen veroverd, doch bij den vrede van Aken in 1748 wederom aan Oostenrijk afgestaan. In 1822 telde men te Damme 810 inwoners. De vader der Vlaamsche dichtkunst, Jakob van Maerlant, was Schrijver of Griffier dezer stad, en † aldaar in 1300.

DAMOCLES, hoveling van Dionysius, Tiran van Syracuse, roemde bij elke gelegenheid diens rijkdom, heerlijkheid en geluk. Zijn meester, wien welligt deze laffe vleijerij eindelijk verveelde, noodigde hem op een prachtig feestmaal, en liet hem als een vorst bedienen; maar deed gedurende den maaltijd een bloot zwaard aan een' dunnen draad boven het hoofd van Damocles ophangen, om hem te doen gevoelen dat het geluk van een' tiran zoo benijdenswaardig niet is als het schijnt.

DAMON en **PYTHIAS**, twee Pythagoristen van Syracuse, bewezen daadzakelijk dat, volgens de Pythagorische grondstelling, onder vrienden alles, ook het leven, gemeen is. Pythias was onschuldig door den Tiran Dionysius ter dood veroordeeld, maar kreeg op voorspraak van zijn' vriend Damon, die borg bleef voor zijne wederkomst,

verlof om in eene naburige plaats orde op zijne zaken te stellen. Inmiddels was DAMON zoo lang in zijne plaats in de gevangenis gegaan, en toen op den bepaalden tijd PYTHIAS niet terugkwam, getroostte DAMON zich in zijne plaats te sterven, vast overtuigd dat zijne wederkomst buiten zijne schuld verhinderd werd; men geleidde hem reeds naar de geregtsplaats, en het volk beklaagde hem als een slagtoffer zijner ligtgeloovigheid, toen PYTHIAS eensklaps door de menigte heendrong, zijn' vriend in de armen viel, en hem van zijnen borgtogt kwam ontslaan. Dit tooneel roerde zelf den tiran, die beiden het leven en de vrijheid schonk, met verzoek hem als derde in hun vriendschapsverbond aan te nemen. SCHILLER heeft dit voorval als eene Ballade, *die Bürgschaft*, bearbeid.

DAMPIER (WILLIAM), geboren in Sommersetshire in 1652, was een beroemd zeereiziger; hij deed drie togten rondom de wereld, bragt den Spanjaarden in Amerika gevoelige nadeelen toe, en verzamelde groote rijkdommen. De verhalen zijner reistogten zijn gedrukt en ook in het Fransch en Nederduitsch vertaald. Zijne berigten behelzen, bij veel goeds, veel oppervlakkigs, dat naderhand geheel anders bevonden is geworden. Hij heeft Nieuw-Guinea ontdekt.

DAMPIERRE (GUY VAN) volgde in 1251 zijn' broeder WILLEM op als Graaf van Vlaanderen, en vond zich eenige jaren daarna belemmerd door burgertwisten, welke niet weinig werden aangestookt door PHILIPPUS DEN SCHOONEN, Koning van Frankrijk, die Vlaanderen met de Fransche kroon zocht te vereenigen. GUY zijne dochter PHILIPPA verloofd hebbende met EDUARD, Prins van Wales, veinsde PHILIPPUS dit huwelijk goed te keuren, en noodigde GUY met zijne dochter aan het Fransche hof, doch deed beiden straks na hunne aankomst gevangen nemen; GUY werd na eenigen tijd ontslagen, maar zijne dochter stierf in de gevangenis, zoo men beweert aan vergift. De vader verklaarde hierop den oorlog aan den Franschen Koning, en had EDUARD I, Koning van Engeland, den Keizer ADOLPH VAN NASSAU, ALBERT, Hertog van Oostenrijk, en andere vorsten tot bondgenooten; doch PHILIPPUS den Paus BONIFACIUS VIII op zijne hand hebbende, maakte deze door zijn' banvloek tegen den Vlaamschen Graaf het bondgenootschap krachteloos; de Franschen vielen in Vlaanderen, en den ongelukkigen uit bijgeloovig ontzag voor den Paus door zijne vrienden verlaten Graaf bleef niets overig dan, voor zijne lijfsveiligheid gewaarborgd door 's Konings broeder, KAREL, Graaf van Valois, zich naar Parijs te begeven, om zoo mogelijk zijnen zoon te treffen met PHILIPPUS; maar deze trouwelooze Koning liet, in weerwil van het gegeven woord zijns broeders, den Graaf met zijne zonen in de gevangenis werpen, en verklaarde het Graafschap Vlaanderen aan de Fransche kroon vervallen, hetwelk hij liet besturen door landvoogden, wier schraapzucht en schennis der voorregten, welke de Koning beloofd had te handhaven, de Vlamingen eenigen tijd verdroegen, doch die eindelijk opstonden, den 23 Mei 1302 de Fransche bezetting van 4500 man te Brugge over de kling joegen en binnen weinig dagen al de Franschen uit geheel Vlaanderen verdreven. PHILIPPUS, woedende over dezen opstand, zwoer Vlaanderen te verwoesten en zelfs den Vlaamschen naam te verdelgen; hij verzamelde een leger van 60,000 man voetvolk en 12,000 ruiters, waarmede hij ROBERT VAN ARTOIS naar Vlaanderen zond. Met eene geringe magt van slecht gewapende burgers, aangevoerd door JAN VAN NAMEN en WILLEM VAN GULIK, konden de Vlamingen zulk een geducht leger slechts geringen wederstand bieden; doch wat hun aan getal ontbrak werd door hunne voordeelige stelling vergoed, in welke zij slechts verdedigender wijze te werk gingen. Op den 11 Junij 1302 geraakten de legers bij Kortrijk aan elkander; de Vlamingen behaalden eene volkomen overwinning; ROBERT VAN ARTOIS sneuvelde met een groot getal der aanzienlijkste edellieden; het verlies der Franschen aan dooden, gekwetsten en gevangenen bedroeg 20,000 man. De Vlamingen verzamelden op het slagveld 8000 vergulde sporen, die in de kerk te Kortrijk als zegeteekenen werden opgehangen: waarom deze slag in de Fransche Geschiedenis vermeld wordt onder den naam van Slag der sporen (*Bataille des éperons*). PHILIPPUS in den slag van Mons-en-puelle den 18 Augustus 1304 de Vlamingen overwonnen hebbende, kwam het tot een verdrag met dezen, en GUY VAN DAMPIERRE werd in vrijheid gesteld; hij begaf zich naar Compiegne, en † aldaar in 1305, in den ouderdom van 80 jaren.

DAMPKRING, of Atmospheer, is de uitgestrektheid der lucht, die onzen aardbol omringt, en waarin zich tevens de waterdampen, electrieke vloeistoffen, enz. bevinden. Men noemt ook zoodanig de luchtmassa, die andere ligchamen van alle kanten omringt, en vooronderstelt een' Dampkring der zon, der maan, der planeten, der electrische en magnetische ligchamen, planten, enz. Deze dampkringslucht, in de nabijheid der voorwerpen, welke zij omringt, zwaarder en digter dan op eenigen afstand, heeft onderscheiden hoedanigheden en eigenschappen. Zie LUCHT.

DAMPMARTIN (ANNE HENRI, Vicomte DE), geb. te Usez den 30 Junij 1755, was in 1789 bij de uitbarsting der omwenteling Kapitein bij de koninklijke kavallerie en werd in 1791 tot Luitenant-kolonel der Dragonders bevorderd; maar de soldaten hem weigerende te gehoorzamen, was hij genoodzaakt zijn ontslag te nemen. Hij verliet Frankrijk, en begaf zich onder het emigrantenleger te Trier; doch hetzelve te Arlon ontbonden zijnde, ging hij naar Brussel, en bij het naderen van het Fransche leger onder DUMOURIEZ naar Holland, en gaf in 1794 te Amst. zijn *Essai de littérature à l'usage des Dames* in het licht. In 1795 begaf hij zich naar Hamburg, en van daar naar Berlijn; de Koning van Pruissen gaf hem een jaargeld, en belastte hem met het schrijven der gedenkschriften van de Fransche omwenteling; hij vervolgde dezelve na den dood des Konings, en kwam onder het consulschap in Frankrijk terug, huwde de schoonzuster van BEURNONVILLE, werd in 1807 Raad der prefectuur van het departement van de Gard en in 1811 keizerlijk Censor, met den titel van Graaf; in 1813 werd hij afgevaardigde bij het Wetgevend *Ligchaam*; het volgende jaar benoemde LODEWIJK XVIII hem tot officier van het Legioen van Eer en koninklijk' Censor. Bij de terugkomst van NAPOLEON wist DAMPMARTIN zich wederom naar den tijd te schikken. LODEWIJK XVIII nam hem dit geheel niet kwalijk, toen hij ten tweeden male den troon beklom, en bevestigde DAMPMARTIN in zijne titels en ambten, hem nog bovendien tot Bibliothekaris benoemende. † te Parijs den 15 Julij 1825. DAMPMARTIN heeft verscheiden sierlijk geschreven werken nagelaten over allerlei onderwerpen, die van zijne veelzijdige kennis getuigen.

DAMSPEL. Dit spel, genoegzaam bij alle volken van Europa en Azië bekend en in gebruik, wordt door eenigen voor hetzelfde gehouden als het *Ludus trunculorum* der Romeinen, door wie de Germanen dit spel leerden kennen, en dewijl zij de spelers dikwijls de woorden *damno, damnum, damnare*, enz. daarbij hoorden bezigen, hebben zij welligt den naam *Dam* daaraan gegeven, dien de Franschen naderhand in *Dames* verbasterd hebben. Even als PHILIDOR over het Schaakspel, heeft de beroemde Amsterdamsche Damspeler E. VAN EMBDEN eene *Verhandeling over het Damspel* in het licht gegeven.

DAMSTERDIEP is de naam van eene vaart, die in het laatst der XVI eeuw van de stad Groningen af tot aan Dijkshorn toe gegraven, in 1650 geheel opgeschoond en met een geregeld trekschuitenveer voorzien werd. In 1791 en 1792 is deze vaart merkelijk verbeterd en uitgediept geworden.

DAN, de vijfde zoon van JAKOB, en de eerste, dien hij bij BILHA verwekt had, was het hoofd van den stam, die zijn' naam voerde, en bij het verlaten van Egypte uit 62,700 weerbare mannen bestond, behalve de vrouwen, kinderen en grijsaards. DAN was 127 jaren oud, toen hij stierf.

DANAë, dochter van ACRISIUS, Koning van Argos, werd zeer jong door haren vader opgesloten in een' koperen toren, dewijl een orakel voorspeld had dat zijn kleinzoon hem van kroon en leven zou berooven; maar JUPITER, op DANAë verliefd geworden, drong in de gedaante van een' gouden regen in den toren, en bezwangerde haar. ACRISIUS, de zwangerheid van zijne dochter vernemende, liet haar in een' koffer sluiten en daarmede in zee werpen; de koffer dreef naar het eiland Seriphus, waar hij gevonden en geöpend werd door een' visscher, die DANAë nog levend vond en bij den Koning POLYDECTES bragt, waar zij van een' zoon beviel. Zie PERSEUS.

DANÆUS (LAMBERTUS), eigenlijk LAMBERT DANEAU, geboren te Orleans omstreeks 1530, studeerde aanvankelijk in de regtsgeleerdheid; doch zijn leermeester ANNE DU BOURG in 1557 levend verbrand zijnde, om dat hij de gevoelens van CALVIJN aankleefde, werd DANÆUS door de standvastigheid, waarmede DU BOURG dezen verschrikkelijken marteldood onderging, bewogen om insgelijks de Hervormde leer te omhelzen; hij begaf zich dienvolgens in 1560 naar Geneve, liet de regtsgeleerdheid varen, leide zich met ijver toe op de godgeleerdheid, en werd Predikant en Professor der godgeleerdheid te Geneve; in 1581 werd hij in de laatste hoedanigheid te Leyden beroepen; doch hier zich niet met den Predikant COOLHAAS kunnende verdragen, vertrok hij reeds het volgende jaar naar Gend, en door de vervolging ook van daar verdreven, keerde hij naar Frankrijk terug, en werd in 1594 Predikant te Castres. † ald. in 1596. Behalve verscheiden polemische geschriften, heeft hij ook eene verhandeling over het spelen met dobbelsteenen, eene aardrijkskunde in verzen (*Geographia poëtica*), kortbondige staat- en krijgskundige spreuken en andere werken uitgegeven.

DANAïDEN noemt de fabelgeschiedenis 50 zusters, dochters van DANAüS, Koning van Argos, broeder van ÆGYPTUS, die 50 zonen had, welke hij aan hunne nichten wilde huwen; maar dezen daartoe ongenegen zijnde, zond ÆGYPTUS zijne zonen met een talrijk leger, om DANAüS zijne toestemming tot deze huwelijken af te dwingen. DANAüS gaf hierop elke zijner dochters een' dolk, om daarmede haren echtgenoot in den eersten huwelijksnacht te vermoorden, welke wreede daad ook door allen volbragt werd, behalve door HYPERMNESTRA, die haren echtgenoot spaarde, en zelfs hem in zijne vlugt behulpzaam was. JUPITER veroordeelde hare wreede zusters om in den Tartarus eindeloos water in een bodemloos vat te gieten.

DANAüS, zoon van BELUS, bewoonde aanvankelijk Libyë met zijn' broeder ÆGYPTUS, doch zamen verschil krijgende, week DANAüS naar Argos, verdreef den Koning STHENELUS, bemagtigde het Rijk en regeerde 50 jaren.

DANCHET (ANTOINE), geboren te Riom den 7 September 1671, † te Parijs den 21 Februarij 1748, onderwees eenigen tijd de welspre-

kendheid te Chartres, was een der opzieners van de Koninklijke Bibliotheek en lid van de beide akademiën. Behalve verscheiden treurspelen en Opera's, bestaan er van hem ook Oden, Cantaten, Brieven en andere losse dichtstukken, die bij elkander te Parijs in 1751 gedr. zijn.

DANCOURT (FLORENT CARTON), geb. te Fontainebleau in 1661, ontving eene zeer zorgvuldige opvoeding; zijn leermeester, de Jezuit LARUE, zocht hem voor de orde te winnen, maar DANCOURT verkoos in de regtsgeleerdheid te studeren; hij was 23 jaren oud, en reeds Advokaat, toen hij, huwende met de dochter van een' tooneelspeler, de balie verliet en met zijne vrouw het tooneel betrad. Weldra onderscheidde hij zich met roem als goed tooneelspeler en bekwaam blijspeldichter; hij schreef meer dan 60 meestal zeer geestige blijspelen in verzen en in proza. LODEWIJK XIV schepte veel behagen in hem zijne stukken te hooren voorlezen alvorens zij vertoond werden. DANCOURT verliet het tooneel in 1718 en † op zijn landgoed in Berry in 1726.

DANDOLO. *Doges van Venetië van dezen naam.* = (ENRICO), geboren in 1108, werd in 1192 tot Doge verkoren en vereenigde als grijsaard van 84 jaren eene voorzigtigheid en kloekmoedigheid, die men op zulk een' ouderdom zelden aantreft. Hij had het bestuur van den togt der kruisvaarders, ondernomen, om den Keizer IZAAK ANGELUS op den troon van Konstantinopel te herstellen. Na het innemen van deze stad in 1203 de kruisvaarders besloten hebbende zich meester te maken van het Grieksche Rijk, weigerde DANDOLO de kroon, doch werd Opperheer van Romanië, en verkreeg tot aandeel voor de Republiek het bezit der eilanden van den archipel, verscheiden havens op de kusten van den Hellespont, Phrygië en Morea, de helft van Konstantinopel en kocht voor 10,000 marken goud het eiland Candia, hetwelk den Marquis van Montferrat ten deel was gevallen. De 97jarige Doge † te Konstantinopel in 1205. = (GIOVANNI), verkozen in 1280, voerde een' verderfelijken oorlog tegen den Patriarch van Aquileja, die zijne geheele regering door duurde. † in 1289. = (FRANCESCO) werd tot de waardigheid van Doge verheven in 1328, na van Paus CLEMENS V de opheffing verkregen te hebben van den banvloek, dien deze Paus tegen de Republiek had uitgesproken. † in 1339. = (ANDREA), verkozen in 1342, was een beöefenaar der letteren en de vriend van PETRARCA; hij schreef in het Latijn eene kronijk van Venetië, eindigende met 1339. † in 1354 van ongerustheid en verdriet, over de voordeelen, door den Genueschen Admiraal DORIA op de Venetianen behaald. Behalve deze Doges, heeft het geslacht DANDOLO verscheiden vermaarde en geleerde mannen opgeleverd, die zich in onderscheiden betrekkingen beroemd gemaakt hebben; een der laatste afstammelingen van hetzelve, VINCENZO DANDOLO, Apotheker te Venetië, † te Vareza, bij Milaan, in 1819, was een zeer bekwaam scheikundige, die het nieuwe Fransche chemische stelsel in zijn land invoerde, en, als warm voorstander der Fransche staatkundige begrippen, een der voornaamste bewerkers van den ondergang der Republiek Venetië. NAPOLEON verhief hem tot Graaf en Senateur van het koningrijk Italië en belastte hem met het bestuur van Dalmatië. Hij heeft verscheiden wetenschappelijke werken uitgegeven.

DANEAU (LAMBERT), zie DANÆUS.

DANEBROG, zoo veel als *der Denen burgt*, is de naam van eene Deensche ridderorde, in 1219 ingesteld door WALDEMAR II, bij gelegenheid dat in een' slag tegen de ongeloovige Lijflanders het Deensche veldteeken verloren ging, en de Denen op het punt waren van te vlugten, toen onverwacht eene banier, waarin een kruis stond, van den hemel viel, waardoor de Denen nieuwen moed kregen en den vijand sloegen. Deze vaan voerden de Denen, als hun Palladium, langen tijd in het veld met zich, tot dezelve in den ongelukkigen slag bij Ditmarsen verloren werd. De orde was ook allengs in verval geraakt, toen dezelve door CHRISTIAAN V in 1671 vernieuwd werd.

DANES (PIERRE), geboren te Parijs in 1497, was een leerling van BUDÉ en LASCARIS, en werd in 1530 de eerste Professor der Grieksche taal in het Koninklijk Collegie. In 1534 deed hij eene reis naar Italië, waar hij voornamelijk de oude schrijvers over de Aristotelische wijsbegeerte vlijtig bestudeerde; als een ijverig aanhanger van ARISTOTELES bewerkte hij grootendeels de veroordeeling der philosophie van PETRUS RAMUS. Naar het Concilie van Trente gezonden, hield hij aldaar in 1546 eene redevoering, die op bevel van FRANS I gedrukt werd. HENRIK II benoemde in 1547 hem tot onderwijzer van den Dauphin, naderhand Koning FRANS II, die hem ook in 1556 tot zijn' biechtvader verkoos, en in 1557 tot Bisschop van Lavaur benoemde. In 1576 deed hij afstand van zijn bisdom en † den 23 April 1577. Zijne *Opuscula* zijn in 1731 te Parijs gedrukt.

DANET (PIERRE), Abt van S. Nicolas te Verdun, † te Parijs in 1709, vervaardigde ten dienste van den Dauphin een Latijnsch Woordenboek, hetwelk sedert door betere vervangen is; hij gaf ook een *Diction. Antiquit. Roman. et Graecar.* in 1698 in het licht, van hetwelk in 1701 te Amsterdam eene Fransche vertaling verscheen, en bezorgde in 1675 eene uitgave van PHÆDRUS *ad usum Delphini.*

DANGEAU (LOUIS COURCILLON DE), geboren te Parijs in 1643, was opgevoed in den Protestantschen godsdienst, maar werd door BOSSUET tot de Roomsche Kerk overgehaald, tot priester gewijd en † als Abt van Fontaine-Daniel en Clermont te Parijs den 1 Jan. 1723. Hij verstond genoegzaam alle gebruikelijke talen, en gaf zich veel moeite om de studie der wetenschappen gemakkelijk en aangenaam te maken; zoo bragt hij b. v. de Fransche Geschiedenis in den vorm van een Ganzenbord, waar ieder gansje door een' Franschen Koning vervangen werd, en even zoo de overige figuren zeer vernuftig voor andere historische voorwerpen badden plaats gemaakt; de pot was de Fransche Akademie, van welke DANGEAU een zeer werkzaam lid was. Er bestaan van hem meer dan 20 leerboeken over allerlei wetenschappen, die daarin op eene zeer gemakkelijke, maar natuurlijk ook zeer oppervlakkige wijze onderwezen worden. = (PHILIPPE DE COURCILLON, Marquis DE), geboren den 21 September 1638, was een broeder van den voorg., en verzaakte ook even als hij den Protestantschen godsdienst, om zijne fortuin aan het hof van LODEWIJK XIV te kunnen maken, waartoe zijne buitengemeene bekwaamheid in het kaartspel hem den weg baande. Hij verzelde den Koning op zijn' veldtogt in Holland in 1672 en bekleedde verscheiden hofambten, die hem in staat stelden, om de geleerden en letterkundigen te begunstigen. Hij schreef eene soort van dagverhaal der regering van LODEWIJK XIV van 1684 tot 1715, hetwelk nog in handschrift in de Koninklijke bibliotheek bestaat, en waaruit VOLTAIRE, mad. DE GENLIS en andere schrijvers uittreksels hebben medegedeeld. DANGEAU † te Parijs den 9 September 1720.

DANIEL, mansnaam, beteekent in het Hebr. *Regter Gods.* Onder dezen naam vermelden de oude Joodsche oorkonden een' Profeet, die in zijne jeugd naar Babel gevoerd werd en een aanzienlijk ambt bekleedde aan het hof van den Koning NEBUCHADNEZAR; doch deze zaken van hem vergende, die DANIEL, volgens de voorschriften van zijn' godsdienst, hem moest weigeren, verloor bij de gunst des Konings, die hem in den leeuwenkuil deed werpen, waar hij blijkbaar wonderdadig door de Voorzienigheid behouden en onbeschadigd er wederom uitgehaald werd. Onder de opvolgers van NEBUCHADNEZAR bekleedde DANIEL insgelijks zeer hooge waardigheden, en bekwam eindelijk van den Perzischen Koning CYRUS verlof om met zijne landslieden naar Palestina terug te keeren. DANIEL was een zeer schrander man, met zijn' tijd en den toestand der beschaving zoo wel als met de hofbetrekkingen zeer goed bekend; hij verstond de kunst van droomuitleggen, van welke men toenmaals veel werks maakte, in de hoogste volkomenheid, en dit was reeds geene geringe aanbeveling; daarbij deed hij gelukkige blikken in de toekomst, die hem het aanzien van Profeet verschaften. Zijn tot de nakomelingschap gekomen en in de Joodsche oorkonden opgenomen werk is symbolisch, vol droomen en gezigten, en een gedenkstuk van den toenmaligen Oosterschen tijdgeest. = (GABRIEL), geboren te Rouen in 1649, † te Parijs in 1728, werd in 1667 Jezuit, en is voordeelig bekend als de schrijver eener *Histoire de France,* die verscheiden malen gedrukt is en het werk van MÉZERAI zoo wel in naauwkeurigheid als in den stijl overtreft; zijne andere historische werken zijn van minder belang; zijn philosophisch-satyrische roman *Voyage du monde de* DESCARTES, in 1690 te Parijs gedrukt, maakte veel opgang, en werd in het Latijn, Italiaansch en Engelsch vertaald, maar is met het stelsel van DESCARTES zelven in vergetelheid geraakt.

DANKBAARHEID voor genoten weldaden is ongetwijfeld niet slechts eene deugd, maar ook een pligt; al is het dat de burgerlijke wetten den pligt der dankbaarheid niet voorschrijven, wordt niettemin de vervulling van dezen pligt door de wet der rede wel degelijk gevorderd. De wijze, op welke men zich dankbaar betoonen moet, laat zij nogtans aan dengenen zelven over, dien zij deze verpligting oplegt, naardien zulks van omstandigheden en betrekkingen afhangt. Wien het volstrekt niet mogelijk is zich dankbaar te betoonen, die is natuurlijk ook daartoe niet gehouden, want tot het onmogelijke bestaat geene verpligting; maar dit geval heeft zelden plaats; de voorgewende onmogelijkheid is doorgaans slechts gebrek aan goeden wil.

DANOW (ERNST JAKOB), geboren te Redlau in 1741, was Professor der Godgeleerdheid te Jena, en schreef verscheiden philologische en kritisch-godgeleerde werken; ongelukkig voerde het overspannen zijner studiën hem tot verstandsverbijstering, ten gevolge van welke hij in 1782 zich in de Saale verdronk.

DANS. Er heeft van de vroegste Oudheid geen volk bestaan, bij hetwelk de dans niet bekend en in gebruik was; zoowel de wilden in Zuid- en Noord-Amerika als de beschaafdste natiën in Europa hebben derzelver eigenaardige dansen; en bij de meeste was de dans in de Oudheid een wezenlijk deel der godsdienstplegtigheden. In de gewijde schriften der Israëlieten wordt dikwijls melding gemaakt van geheiligde dansen, als uitdrukkingen van blijdschap en dankbaarheid jegens het Opperwezen, voor behaalde overwinningen of genoten weldaden. Bij de Egyptenaren, de Grieken, Romeinen en andere volken werden de godsdienstige feesten door dansen verheerlijkt; even zoo later bij de Galliërs, de Germanen en de woeste noordsche natiën. Bij de eerste Christenen werden verscheiden feesten met zang en dans gevierd, en somtijds hunne Agapen (liefdemalen) met een' plegtigen dans besloten. Later, inzonderheid na de hervorming, hebben zoo wel Katholijke als Protestantsche geestelijken zich tegen den dans verklaard, en dweepzuchtige ijveraars het dansen

een zondig en ijdel vermaak genoemd. Dit is nu het dansen op zich zelven wel niet, maar het kan, even als alle andere onschuldige en onverschillige dingen, door misbruik zulks worden, en het is tegen het misbruik alleen, dat men behoort te ijveren. Bij ons maakt zeker de dans geen deel meer uit van het godsdienstceremonieel, en zou er zelfs onwelvoegelijk bij zijn; maar wanneer wij in de balletten plegtige omgangen en offerdansen in of voor den tempel van eenige Heidensche godheid zien uitvoeren, vinden wij daarin niets aanstootelijks, terwijl wij walgen van de woeste en ontuchtige dansen in een bordeel of zoogenaamd speelhuis, maar gaarne zelf deel nemen aan een bal of huisselijke danspartij van beschaafde en welopgevoede menschen. Men kan dus het dansen niet onvoorwaardelijk afkeuren; ook dan zelfs niet, wanneer de dans een' nadeeligen invloed uitoefent op 's menschen gezondheid, zedelijkheid of tijdelijke welvaart, zoo min als men het genot van den wijn of van geestrijke dranken kan afkeuren dan alleen bij degenen die zich daardoor tot dronkenschap laten vervoeren. Men zou zelfs integendeel het dansen als een zeer schuldeloos vermaak en der gezondheid voordeelige ligchaamsbeweging kunnen aanbevelen, gelijk men het matig gebruik van den wijn of ander geestrijk vocht als in vele opzigten voor ligchaam en geest voordeelig en heilzaam aanbeveelt. Den mensch het dansen verbieden ware hetzelfde als of men hem het lagchen verbood: beiden zijn hem aangeboren; het dansen is eene van de drie natuurlijke begaafdheden, waarmede hij boven de dieren bevoorregt is; de dieren dansen, lagchen of spreken niet; men moge apen, beeren en honden tot eenige kunstmatige passen en sprongen afrigten, papegaaijen en eksters het menschelijk geluid en zelfs eenige woorden leeren nabootsen, zij doen dit werktuigelijk en zonder bewustheid. Het gaan en springen hebben de dieren met den mensch gemeen, ja de meesten zelfs overtreffen hem in snelheid, vlugheid en stoutheid, wanneer het op loopen en springen aankomt, maar de dans is een uitsluitend eigendom der menschheid. Met de bewustheid van te kunnen dansen wordt de mensch om zoo te zeggen geboren: men ziet dit aan de huppelende beweging van zeer jonge kinderen, als zij nog naauwelijks kunnen staan; springen en huppelen is hun grootste vermaak, zoodra zij gebruik van hunne voeten kunnen maken; door springen en huppelen geven zij hunne blijdschap te kennen; dit doen insgelijks de volwassenen in den natuurstaat, welke wij wilden verkiezen te noemen, want hunne dansen zijn eigenlijk in onze oogen een regelloos rondspringen en hunne muzijk is niets dan een phantastisch getrommel op klinkende voorwerpen. Met de toenemende beschaving wordt de dans eerst tot eene kunst uitgewerkt en deszelfs uitvoering aan regelen onderworpen, maar behoudt een nationaal grondkarakter, al is het dat de landeigene dansen verschillend zijn en door onderscheiden benamingen worden aangeduid. Men kan den dans in het algemeen als tweesoortig aanmerken, namelijk als bal- en tooneeldans; de eerste behoort tot de genoegens van het gezellig leven, de andere tot de openbare vertooningen of schouwspelen. Zie BALLET, PANTOMIME, MIMIEK.

DANSER (SIMON DE), geboren te Dordrecht, dreef in het begin der XVII eeuw het gevaarlijk beroep van zeeroover. Wetende dat men in Holland de strop voor hem gereed hield, liep hij met vier schepen, welke hij geroofd had, in 1609 te Marseille binnen, wist de bescherming der Fransche regering te verkrijgen, en ging nog eenigen tijd voort met zeeschuimen. Eindelijk werd hij door een' Barbarijschen zeerover genomen en te Tunis opgebragt, waar hij in slavernij gestorven is.

DANTE ALIGHIERI, eigenlijk DURANTE, geboren te Florence in 1265, was de oudste en grootste der Italiaansche dichters en als het ware de schepper der Italiaansche taal; hij studeerde te Florence, Bologna en Padua in de wijsbegeerte en letteren, tevens onderscheidde hij zich ook als held en staatsman; in 1289 streed hij bij Campaldino tegen de Aretijnen en in 1290 bij Caprona tegen de Pisanen; ook ging hij als gezant der Republiek Florence naar Rome en naar de hoven van verscheiden vorsten. In 1291 huwde hij met GEMMA, de dochter van MANETTO DONATI; dit huwelijk viel ongelukkig uit, en DANTE deed zich van GEMMA scheiden. In 1300 werd hij tot het eervol ambt van Priore of eersten magistraat van Florence verkozen, doch tot zijn ongeluk; want Florence werd toenmaals door de partijen der Zwarten en Blanken (*Neri e Bianchi*) verscheurd. De laatste en zwakste zocht hulp bij Paus BONIFACIUS VIII, die besloot KAREL VAN VALOIS, broeder van PHILIPPUS DEN SCHOONEN, Koning van Frankrijk, die zich toenmaals te Rome bevond, naar Florence te zenden, ter vereffening der aldaar bestaande geschillen. DANTE verzette als Priore zich tegen dezen maatregel, van welken hij gevaarlijke gevolgen vreesde voor de vrijheid van den staat: hij werd daarom in 1302 met de gezamenlijke hoofden der Blanken in ballingschap verwezen, en, daar hij de hem opgelegde geldboete van 8000 Lire niet betalen kon, van zijne goederen beroofd. Van dit tijdstip af, omhelsde hij met zijne lotgenooten de partij der Gibellinen, en onthield zich eenigen tijd te Arezzo; naderhand begaf hij zich naar Verona, waar hij de gunst genoot van ALBOIN DE LA SCALA, welke hij door een stekelig gezegde wederom verloor. DANTE had vervolgens nergens eene blijvende plaats; eindelijk kwam hij te Parijs, en oefende zich aldaar in de godgeleerdheid; maar ging toch weder naar Italië en † te Ravenna den 14 September 1321, waar hij in de Kerk der Minderbroeders begraven werd, en de Venetiaansche Patriciër BERNARDO BEMBO in 1483 hem een prachtig gedenkteeken liet oprigten, nadat de stad Florence vruchteloos de asch van haren verongelijkten grooten inboorling teruggevorderd had. In 1472 verscheen zijn onsterfelijk werk *La Divina Commedia* voor de eerstemaal in het licht; sedert is hetzelve ontelbare malen gedrukt en in andere talen overgezet geworden. Het dichtstuk is drieledig, onder de opschriften: Het vagevuur, de Hel en het Paradijs; hetzelve bevat eene menigte schoonheden van den eersten rang, maar ook vele toespelingen op personen en zaken uit zijn' tijd, zoodat hetzelve zonder sleutel moeijelijk te verstaan is. Van zijne overige dichtstukken wordt minder werks gemaakt. = (GIOBATTISTA), geboren te Perugia, bloeide in de XV eeuw; men noemde hem den Italiaanschen DAEDALUS, wegens zijne uitstekende bekwaamheden in de werktuigkunde; hij beproefde met kunstmatige vleugels te vliegen, en vloog ook werkelijk eenige malen over het meer van Trasimene; doch eindelijk brak de veer van een' zijner vleugels; hij viel op eene kerk, en brak een been; hij genas wel, maar sedert vloog hij niet meer, en onderwees de wiskunde te Venetië. = (EGNAZIO), geboren te Perugia, onderwees de wiskunde te Florence; hij heeft over de perspectief geschreven, en te Bologna in de kerk van St. Petronio in 1575 een gnomon gemaakt, die echter geene volkomene middaglijn was, maar, wegens plaatselijke beletselen, eenige graden van dezelve afweek. † den 19 October 1586.

DANTON (GEORGE JAQUES), geboren te Arcis-sur-Aube den 28 October 1759, was Advokaat bij den Raad des Konings op het tijdstip der omwenteling, in welke hij eene verschrikkelijke rol speelde. Zijne buitengemeene ligchaamssterkte was overeenkomstig met zijne athletische grofgespierde gestalte, de forsche trekken van zijn sterk door de kinderziekte geschonden gelaat verwekten afschrik en het geluid zijner stem hoorde niemand zonder siddering; zijne welsprekendheid was een mengsel van reusachtige, geweldige en geheel vreemde beelden. Hij trad op als een waardig mededinger van ROBESPIERRE en verschafte als voorzitter van de Club der Cordeliers dezelve het overwigt op die der Jakobijnen. DANTON was de bewerker van of had de sterke hand in alle gruweltooneelen, door welke in 1792 de omwenteling geschandvlekt werd; aan hem had Frankrijk de instelling te danken der afgrijsselijke revolutionaire regtbank, en het nageslacht herinnert zich met ontzetting dat dit monster, hetwelk zeggen durfde, om de bloedige Septembertooneelen te regtvaardigen, dat zulk eene aderlating voor Frankrijk heilzaam, maar de menschen met spelden doodprikken een verkeerde maatregel was, Minister van Justitie geweest is. De inval der Pruissen in Champagne vervulde Parijs met schrik; DANTON alleen verloor den moed niet; »het vaderland is in gevaar!" riep hij; »om het te redden is er stoutmoedigheid, altijd stoutmoedigheid en niets dan »stoutmoedigheid noodig!" Van dit oogenblik af besloot ROBESPIERRE zijn' geduchten mededinger uit den weg te ruimen. In den nacht van den 31 Maart 1794 werd DANTON van zijn bed geligt, en door de revolutionaire regtbank, welke hij zelf had ingesteld, den 5 April ter dood veroordeeld.

DANTZIG, eene aanzienlijke koopstad en vesting in West-Pruissen, aan den westelijken oever der Weichsel, eene mijl van de Oostzee, ligt in eene zeer schoone landstreek, 67 mijlen van Berlijn, heeft meer dan eene halve mijl in den omtrek, en telt 55,000 inwoners, waaronder 2000 Joden. De stad is zeer ouderwetsch gebouwd, was reeds in de X eeuw onder den naam van Gdansk bekend, en behoorde afwisselend den Denen, Zweden en Pommeren; in 1300 kwam zij onder de heerschappij der Duitsche orde, van welke zij in 1454 zich onafhankelijk verklaarde en door de republiek Polen als zelfstandig erkend werd. De stad had haar bijzonder wetboek, de Dantziger willekeuren geheten, en hare eigen munt, met de beeldtenis des Konings van Polen als beschermer, die door een lid van den Staatsraad, onder den titel van Burggraaf, vertegenwoordigd werd, hield in Warschau haren Secretaris en gaf op de rijksdagen en bij koningverkiezingen hare stem door afgevaardigden. Lang had Dantzig een staatkundig gewigt en was de korenschuur van Europa, doch werd van tijd tot tijd door zware rampen geteisterd; in 1709 sleepte de pest 30,000 inwoners van Dantzig in het graf; in 1733 verklaarde deze stad zich voor Koning STANISLAUS I, en ontving hem binnen hare muren, doch zij werd in 1734 door de Russen en Saksers hevig gebombardeerd, en moest, toen STANISLAUS met levensgevaar gevlugt was, AUGUSTUS III voor Koning erkennen; in 1736 en 1737 leden de Dantziger Werder en Dantziger Nering zware schade door overstrooming van de Weichsel; op eene zeer edele wijze kwam de Hollandsche liefdadigheid de verarmde landlieden te hulp. De uitbreiding der Pruissische grenzen en de staatkundige uitteering van Polen deden de inlijving van Dantzig lang vooruitzien. In 1772 was de stad door het Pruissische gebied genoegzaam ingesloten, en toen Pruissen derzelver onderwerping verlangde, verklaarde de laatste Koning van Polen dat hij dit niet kon beletten; het verstandigste deel der inwoners schikte zich naar

de noodzakelijkheid, en de buitenwerken werden in 1793 bij verdrag door de Pruissen bezet, maar na eenige magteloose tegenspartelingonderwierp zich de stad, die inderdaad onder de Pruissische heerschappij weder opbloeide, en rust en welvaart genoot, tot de uitbarsting van den oorlog van Pruissen met Frankrijk. In Maart 1807 werd Dantzig door het legercorps van den Maarschalk LEFEBVRE ingesloten, de vormelijke belegering kort daarop begonnen en de stad van den 23 April tot den 21 Mei met eenige tusschenpoozingen gebombardeerd. Vergeefs beproefde inmiddels de Generaal KAMENSKOI zich met 5000 man tot versterking in de stad te werpen, en eene Engelsche corvet, die dezelve krijgsvoorraad en geld toevoerde, geraakte aan den grond, en werd door de belegeraars genomen. De bezetting van 7000 man, die reeds gebrek aan kruid begon te krijgen, kon eindelijk zich niet langer tegen eene magt van 50,000 man verdedigen: weshalve de dappere bevelhebber Graaf VON KALKREUTH den 24 Mei 1807 de stad bij verdrag aan de Franschen overgaf. Bij den vrede van Tilsit werd Dantzig voor eene vrije stad verklaard. De Generaal RAPP bleef echter aldaar bevelhebber over eene Fransche bezetting; in 1808 werd het *Code Napoleon* te Dantzig ingevoerd, waar het vastelandsstelsel genoegzaam allen handel vernietigde. De oorlog met Rusland werd ook zeer verderfelijk voor Dantzig; den 31 December 1812 werd de vesting in staat van beleg verklaard; de Fransche en Poolsche troepen wierpen zich bij derzelver terugtogt in de stad, uit Spandau en Maagdenburg kwamen versterkingen: zoodat de bezetting uit 30,000 man bestond, toen in het begin van Januarij 1813 de stad door 6000 man Kozakken berend werd. Gedurende de belegering werden er verscheiden bloedige uitvallen gedaan; een Engelsch eskader naderde van den zeekant, en beschoot gemeenschappelijk met de landbatterijen de stad van den 1 Sept. af. De belegering had bijkans een geheel jaar geduurd, in de stad waren 309 huizen en pakhuizen afgebrand, 1115 gebouwen zwaar beschadigd en 90 menschen letterlijk van honger gestorven, toen er den 1 Januarij 1814 eene capitulatie getroffen werd, bij welke de bezetting de wapens nederleggen en naar Frankrijk gezonden zou worden; Keizer ALEXANDER weigerde nogtans zijne goedkeuring aan deze voorwaarde, en de Generaal RAPP was genoodzaakt de vesting over te geven op beding dat de Polen en Duitschers naar hun vaderland teruggezonden, maar alle Franschen als krijgsgevangenen naar Rusland gevoerd zouden worden. Den 8 Februarij 1814 keerde Dantzig onder de Pruissische heerschappij terug. Den 6 December 1815 verwekte het springen van een kruidmagazijn der stad eene groote schade. Sedert heeft Dantzig wederom in bloei en welvaart toegenomen; de graanhandel is, hoewel zoo gewigtig niet meer als eertijds, nog aanhoudend eene der voornaamste bestaanbronnen van deze stad.

DANUBII FONTES, oude benaming van *Donaueschingen*. = INSULA, oude benaming van *Donauwerth*.

DANUBIUS, oude benaming van de Rivier de *Donau*.

DAOUD, Groot-vizier des Turkschen Rijks, schoonbroeder van MUSTAPHA I, was de aanstoker van den opstand te Konstantinopel in 1622, in welken OSMAN II troon en leven verloor. Zijne misdaad bleef niet lang ongestraft; door de volkswoede tot de vlugt genoodzaakt, werd hij gevangen, naar Konstantinopel teruggevoerd, en in het kasteel der zeven torens in 1623 onthalsd.

DAPHNE, dochter van den Stroomgod PENEUS, werd volgens de fabelleer bemind door APOLLO, die, deze nymph vervolgende, haar wel inhaalde, maar haar vader veranderde haar in een' laurierboom. APOLLO brak een' der takken er van af, en omkranste zijn hoofd er mede. Sedert is de laurierboom hem geheiligd geworden, die nog in het Grieksch *Δαφνη* heet.

DAPHNEPHORIËN noemde men een feest, hetwelk om de negen jaren in Beotië gevierd werd ter eere van APOLLO. Een jongeling *Δαφνηφορος* (laurierdrager) genaamd, uit de aanzienlijkste geslachten gekozen, droeg een' olijftak, omwonden met guirlanden van laurierbladen en bloemen, en versierd met een' gouden bol, het zinnebeeld der zon; andere jongelingen en meisjes droegen bloemkransen, en de optogt werd door speeltuigen naar den tempel verzeld, waar men lofzangen ter eere van APOLLO aanhief.

DAPHNIS, een Siciliaansche herder, volgens de fabelleer de zoon van MERCURIUS en eene bergnymph, wordt gehouden voor den uitvinder der fluit en van het herdersdicht.

DAPHNOMANTIE was eene wigchelarij, bij de ouden in gebruik; men wierp namelijk een' lauriertak in het vuur: zoo dezelve kraakte onder het branden, was dit een gelukkig teeken, zoo niet, dan besloot men daaruit tot het tegendeel.

DAPPER (OLFERT), Geneesheer te Amsterdam, † in 1690, gaf in 1664 eene *Historische Beschrijving van Amsterdam* in het licht, welke met alle overige beschrijvingen van deze stad sedert door die van WAGENAAR verdrongen is. Behalve dit werk heeft DAPPER nog uitgegeven: Beschrijvingen van Syrië en Palestina, Morea, Afrika, China, de eilanden van den Griekschen Archipel, Azië en Arabië, welke landen hij op zijne studeerkamer bereisde. De waarde dezer folianten wordt tegenwoordig ook doorgaans naar het gewigt berekend, alzoo zij, voorkomende, gewoonlijk, in plaats van voor de bibliotheken, voor de kruideniers winkels bestemd zijn.

DARDANELLEN (DE) zijn vier sterke kasteelen, die aan den Hellespont op den Europeschen en Aziatischen oever tegen over elkander gebouwd zijn, waarschijnlijk dus genaamd, omdat dit gedeelte van Troas eertijds Dardanië genaamd was (zie DARDANUS). Zij worden als de sleutels van Konstantinopel aangemerkt. De beide eerste kasteelen, aan den ingang van den Hellespont, de nieuwe Dardanellen geheeten, werden in het midden der XVII eeuw gebouwd, om de Turksche vloot tegen de Venetianen te beschermen; de breedte van den stroom tusschen beide kasteelen bedraagt 2000 vademen. Vier mijlen verder staan de oude kasteelen, die MOHAMED II dadelijk na de verovering van Konstantinopel liet bouwen, en 750 vademen van elkander liggen; nog verder liggen de twee landpunten Sestos en Abydos op een' afstand van 375 vademen tegen over elkander, door het overzwemmen van LEANDER in de Oudheid en van Lord BYRON in 1810, zoo wel als door de brug van XERXES en SOLIMANS overtogt op een vlot beroemd. De zorgelooze Turken hadden de Dardanellen zoodanig laten vervallen, dat toen den 26 Julij 1770 de Russische Admiraal ELPHINSTONE bij het vervolgen van twee Turksche linieschepen voor de eerste kasteelen verscheen, de Turksche batterijen bij gebrek aan kruid en kogels slechts één schot uit ieder stuk konden doen, en ELPHINSTONE lieten voorbij zeilen, zonder dat een enkele kogel zijn schip getroffen had; bij verwaardigde de Turken geen enkel schot, en bespotte hunne onmagt met trommelen en trompetgeschal, ging in het kanaal ten anker, en keerde, daar de andere schepen hem niet volgden, ongemoeid tot de zijnen terug. Sedert heeft de Porte de kasteelen wel in beteren staat doen herstellen, maar ze er niet in onderhouden; want den 19 Feb. 1807 zeilde de Engelsche Admiraal DUCKWORTH met 8 linieschepen, 4 fregatten, benevens verscheiden branders en bombardeergaljooten, ongehinderd door de Dardanellen, en kwam den volgenden dag in het gezigt van Konstantinopel. Deze vloot moest de aangevangen onderhandelingen ondersteunen; maar de Turken waren onder het bestuur van den Franschen Gezant SEBASTIANI zoo ijverig bezig om Konstantinopel en de Dardanellen in staat van verdediging te stellen, dat DUCKWORTH den 2 Maart niet zonder moeite terugzeilen kon, dat hem, volgens zijn eigen getuigenis, acht dagen later volstrekt niet meer mogelijk geweest zou zijn.

DARDANUS, zoon van JUPITER en ELECTRA, dochter van ATLAS, vertrok uit Arkadië naar het eiland Samothracië, stak over naar Phrygië, huwde met BATEIA, de dochter van den Koning TEUCER, en bouwde aan den voet van den berg Ida de stad Dardanum, naderhand Ilium en Troje genaamd. Het geheele landschap Troas heette aanvankelijk naar hem Dardanië.

DARIES (JOACHIM GEORG), geboren te Gustrow in 1714, studeerde te Rostock en te Jena, in welke laatste stad hij van 1738 af door zijne philosophische en regtsgeleerde voorlezingen zoo veel genoegen gaf, dat FREDRIK II hem in 1763 tot geheimraad benoemde en als Professor der wijsbegeerte te Frankfort beriep. Hier stichtte hij de koninklijke maatschappij der wetenschappen, en † in 1791. Hij was een eclectisch philosooph, week in verscheiden punten van het Wolfiaansche stelsel af, en naderde meer zijn' tijdgenoot CRUSIUS. In zijne philosophische schriften bevlijtigde hij zich op eene duidelijke en bepaalde voordragt zijner denkbeelden; ook heeft hij verscheiden Latijnsche en Hoogduitsche leerboeken over het natuurregt en de philosophische wetenschappen vervaardigd.

DARIUS. *Perzische Koningen van dezen naam.* = I, vierde Koning van Perzië, zoon van HYSTASPES, ambtenaar aan het Perzische hof, nam deel in de zamenzwering tegen den valschen SMERDIS, die na den dood van CYRUS den troon bemagtigd had, en werd na diens val tot Koning verheven. Na eene belegering van bijna twee jaren vermeesterde hij Babylon, welks inwoners tegen hem waren opgestaan; daarna trok hij met een leger van 700,000 man tegen de Scythen, die hem zoo diep in hunne woestijnen lokten, dat hij niet dan met groot verlies terugtrekken kon. Hij liet een gedeelte van zijn leger onder het bevel van MAGABYZUS in Thracië terug, om dit land en Macedonië te veroveren; met het andere gedeelte trok hij zelf naar Azië, en zijne krijgsmagt versterkt hebbende, onderwierp hij eenige streken in Indië en de Grieken in Klein-Azië, die tegen de Perzische satrapen waren opgestaan. Om zich aan de Atheners te wreken, zond hij MARDONIUS door Thracië en Macedonië naar Griekenland, en eene vloot moest de kusten aantasten; maar de vloot werd door storm verstrooid en vernield, en het leger door de Thraciërs overvallen en grootendeels nedergesabeld. DARIUS verzamelde hierop een leger van 500,000 man en rustte eene vloot uit van 600 schepen; Naxos werd veroverd en Eretria geplunderd. Van daar scheepte het leger naar Attica over, en werd door HIPPIAS in de vlakte van Marathon gevoerd. Vruchteloos hadden de Atheners hulp bij hunne naburen gezocht: hun eigen moed alleen kon hen redden. MILTIADES trok met 10,000 man der Perzische overmagt te gemoet en behaalde eene volkomen overwinning op dezelve 490 jaren vóór J. C. DARIUS besloot hierop zelf aan het hoofd van een nieuw leger naar Griekenland te trekken, doch werd daarin door binnenlandsche onlusten belet, en † 485 vóór J. C. = II (NOTHUS), negende Koning van Perzië, natuurlijke zoon van ARTAXERXES LANGHAND, overwel-

digde den troon na den dood van Xerxes II, 423 jaren vóór J. C.; hij huwde met zijne zuster Parysatis, bij wie hij Arsakes verwekte, die hem opvolgde, onder den naam van Artaxerxes Mnemon, en voerde verscheiden gelukkige oorlogen door zijne veldheeren en door zijn' zoon Cyrus. † 405 jaren vóór J. C. = III (Codomannus), twaalfde en laatste Koning, kwam 336 jaren vóór J. C. aan de regering, op het tijdstip dat Alexander, Koning van Macedonië, zijne veroveringen begon. Het leger, hetwelk Darius tegen hem gezonden had, werd aan den Granicus geslagen. Darius trok hierop aan het hoofd van een leger van 400,000 man naar de vlakten van Mesopotamië, en werd bij Issus door Alexander andermaal geslagen; Darius zelf ontkwam, onder begunstiging van den nacht, in het gebergte; maar zijne gemalin en drie zijner kinderen vielen den overwinnaar in handen, die hen zeer edelmoedig behandelde. Met den buit, dien Alexander hier en in Damascus behaalde, deed hij 7000 kameelen beladen. Darius liet Alexander een aanzienlijk losgeld voor de gevangenen, alle landen in Azië tot aan den Euphraat en zijne dochter Statira tot gemalin aanbieden; maar Alexander wees dezen voorslag van de hand, onderwierp Egypte, en Darius zag zich genoodzaakt een nieuw leger te verzamelen. Met hetzelve trok hij van Babylon naar Ninive, terwijl Alexander den Tigris overtrok. Bij Arbela kwam het tot een' slag, in welken Darius de nederlaag bekwam en tot de vlugt genoodzaakt werd. Alexander vermeesterde de hoofdstad Susa, Persepolis en geheel Perzië. Darius was naar Ecbatane, in Medië, geweken; het overschot van zijn leger bestond uit 30,000 man: daarmede wilde hij den overwinnaar nogmaals het hoofd bieden, toen hij berigt kreeg dat Bessus, Stadhouder van Bactrië, eene zamenzwering tegen hem gesmeed had, aan welke hij geen geloof sloeg. Maar de verraders verzekerden zich van zijn' persoon, en toen hij weigerde hen gevankelijk naar Bactrië te volgen, doorboorden zij hem met pijlen, en lieten hem aan zijn lot over. Een Macedoniër vond hem stervende; dezen verzocht hij om een' dronk water en Alexander te danken voor de edelmoedigheid, waarmede hij de gevangene vorstinnen behandeld had. Naauwelijks had hij den geest gegeven, toen Alexander aankwam, die bij den aanblik van het lijk tranen stortte, hetzelve liet balsemen en bij de andere Perzische Koningen begraven. Met Darius eindigde 330 jaren vóór J. C. de Perzische monarchie.

DARMSTADT, hoofd- en residentiestad des Groot-hertogs van Hessen, ligt aan het einde der Bergstraat, in het prinsdom Starkenburg, drie mijlen van Frankfort, heeft verscheiden deftige openbare gebouwen, en 20,000 inwoners, waaronder eenige vermogende fabrikanten en kooplieden. In 1820 hield het Duitsche handelcongres hier deszelfs zittingen tot regeling van een gemeenschappelijk tolstelsel.

DARQUIER (Augustin), geboren te Toulouse den 23 November 1718, associé van het Fransche Instituut, was een bekwaam sterrekundige; het voornaamste zijner uitgegeven werken is *Uranie, contemplation du Ciel à la portée de tout le monde*, Parijs 1771. Dit werkje is door Lalande als zeer nuttig aanbevolen. Darquier † den 18 Januarij 1802.

DARWIN (Erasmus), geboren te Elston in 1732, † te Derby in 1802, was een kundig geneesheer, schrander natuuronderzoeker en verdienstelijk leerdichter, wiens voortreffelijke schriften duurzame bewijzen zijn van zijne meer dan gewone bekwaamheid in de vakken van wetenschap, welke hij met zoo veel roem beöefende.

DAS, *Ursus meles L.* is een viervoetig dier, met een' ronden kop en spitsen snoet, als die van een' vos, kleine roodachtige oogen, ronde korte ooren en een' korten ruigen staart; de pooten zijn vijfvingerig, gewapend met lange kromme zwarte nagels; het haar is lang en borstelig, vuilgeel van kleur. De Das brengt genoegzaam den geheelen dag slapende door in een gat, dat hij in de aarde graaft, en des nachts verlaat, om zijn voedsel te zoeken; hij eet alles wat hem voorkomt, hoenders, konijnen, muizen, kikvorschen, insecten, wortelen, groenten, vruchten, appelen, peren, kortom, al wat hij vindt. Men kan hem ook tam maken, en als een huisdier gewennen gemeenzaam met den mensch om te gaan, dien hij dan, even als de katten, van den overlast der ratten en muizen bevrijdt. Hij wordt in de meeste landen van Europa gevonden; zijn vleesch is eetbaar, en zijne huid dient tot het bekleeden van koffers, randsels enz.; van zijne rugharen worden de zoogenaamde daskwasten voor de schilders gemaakt.

DASCHKOFF (Catharina Romanowna, Prinses), geboren Gravin Woronzoff, geboren in 1744, was reeds in haar 18 jaar weduwe, en de vertrouwde vriendin van Catharina II, welke zij door deelneming in de zamenzwering van Panin en Orloff tegen het leven van Peter III, na het vermoorden van dezen ongelukkigen monarch, den weg tot den troon hielp banen. (Zie Catharina II). In uniform en te paard reed zij aan het hoofd van een gedeelte der Russische troepen de nieuwe Semiramis te gemoet, toen de snoode aanslag gelukt was, en verlangde als Kolonel het bevel te voeren over een regiment der keizerlijke lijfwacht, maar — *Quem praestare potest mulier galeata pudorem?* dacht Catharina mogelijk, als zij de VI Satyre van Juvenalis gelezen had, sloeg dit manhaftig verzoek af, en de Prinses Daschkoff, ziende dat er met den degen voor haar geen mannelijke roem te behalen was, beproefde zulks met de pen; zij trok de uniform wederom uit, en werd, in plaats van eene heldin, eene Sçavante; zij leerde Latijn en Grieksch, verzamelde op eene reis een' schat van geleerdheid, kwam als eene Russische Mevrouw Dacier terug, werd in 1782 Directrice van de Akademie der Wetenschappen te Petersburg en voorzitster der nieuw opgerigte Russische Akademie, werkte ijverig mede aan het groote Woordenboek der Russische taal, schreef romans, blijspelen, enz. † te Moskow in 1810.

DASYMETER is een werktuig om de digtheid der luchtlagen des dampkrings af te meten, door den Maagdenburgschen Burgemeester Otto van Guericke uitgevonden, en wordt daarom ook wel *Manometrum Guerickianum* genoemd. Dit werktuig is door Fouchy en Gerstner verbeterd.

DAT. Verkorting van *Dativus*. Zie Naamval.

DATA; onder dezen naam bestaat eene verzameling van 95 Leerstellingen, door Euclides opgegeven, betreffende de grootheden en derzelver onderlinge betrekkingen. Er zijn vele uitgaven van dit werk voorhanden; de Nederlandsche beöefenaar der meetkunst kan in de inleiding van de Gelder's *Meetkunstige Analysis* §.8 tot §.36 de voornaamste dezer stellingen vinden, bij welker beschouwing men genoeg ingelicht is, om de overige te kunnen ontberen.

DATHE (Johann August), geboren te Weissenfels in 1731, † te Leipzig in 1791, was Professor der Oostersche talen. Hij besteedde zijn geheele leven aan eene Latijnsche vertaling van het Oude Testament, die van 1779 tot 1791 bij afzonderlijke stukken is uitgegeven.

DATHENUS (Petrus), geboren te Yperen in het begin der XVI eeuw, was Carmelieter monnik te Poperingen, doch de gevoelens van Calvijn omhelzende, ontliep hij zijn klooster, en ging naar Londen, waar hij Boekdrukker werd; maar de Koning Eduard VI bevorderde hem tot den kerkdienst, waarop hij in 1555 als Predikant beroepen werd te Frankfort. In 1560 kwam hij in Poperingen terug, en predikte de nieuwe leer aldaar en op andere plaatsen in Vlaanderen. Vervolgens maakte hij zich zeer berucht door zijn oproerig gedrag ten tijde der beeldstorming in Braband, terwijl hij Predikant was te Gend. Bij de komst des Hertogs van Alba in de Nederlanden week hij naar Duitschland, en onthield zich eenigen tijd te Heidelberg. De Landvoogdes Margareta, Hertogin van Parma, stelde een' aanzienlijken prijs op zijn lijf; desniettegenstaande bevond hij zich in 1571 weder te Gend, van waar men hem als afgevaardigde zond naar de Synode te Dordrecht, door welke hij tot voorzitter werd verkoren. Rijkelijk deel had Dathenus vervolgens aan de beroerten te Gend, verwekt door Jan van Imbize, die door den Prins van Oranje gestild werden. Dathenus week hierop met Imbize naar Duitschland, doch toen de Prins vertrokken was, kwamen beiden in Gend terug, en Dathenus bood den woelzieken Imbize wakker de hand in zijne vermetele aanmatigingen. De Prins van Oranje kwam andermaal daaraan een perk stellen, en de beide woelgeesten zochten hunne oude schuilplaats weder op. Doch Imbize's aanhang in 1583 te Gend wederom het hoofd opstekende, kwam hij met Dathenus aldaar terug; Imbize ondertusschen getracht hebbende de stad aan den Hertog van Parma te verraden, werd zijn toeleg ontdekt, en hij in 1584 onthalsd. Dathenus week naar Holland, en buiten Gouda oproerige predikatiën gehouden hebbende, kwam er bevel van de Staten om hem te vatten; men nam hem gevangen, doch eenigen tijd te Utrecht in hechtenis geweest zijnde, werd hij ontslagen; hierop vertrok hij naar Elbing, en † aldaar den 19 Februarij 1590. Hier werd hem eene prachtige graftombe, waarop zijn standbeeld in levensgrootte, opgerigt. Dathenus, in onze Vaderlandsche Geschiedenis berucht als een oproerig, onverdraagzaam en vervolgzuchtig Prediker, voorzag de Nederlandsche Hervormde kerk van eene kreupele Psalmberijming naar de Fransche van Clement Marot en Theod. Beza vervaardigd, welk armzalig en gebrekkelijk broddelwerk eerst in 1773 door eene betere en tot kerkgebruik veel welvoegelijker ingerigte berijming vervangen werd.

DAUBENTON (Louis Jean Marie), geboren te Montbar den 29 Mei 1716, werd door zijn' vader naar Parijs gezonden, om in de godgeleerdheid te studeren, maar hij had weinig smaak in deze wetenschap, en leide zich toe op de genees- en ontleedkunde. Zijn vriend en landgenoot Buffon bezorgde in 1745 hem het ambt van Directeur van het kabinet van natuurlijke historie; het jaar te voren was hij lid geworden van de Akademie der wetenschappen; de gedenkschriften dezer maatschappij verrijkte hij met eene menigte uitmuntende verhandelingen tot de natuurlijke historie, de ontleedkunde en veeartsenijkunde betrekkelijk. In de *Encyclopédie* heeft hij de meeste artikelen van natuurlijke historie bearbeid. In 1784 maakte hij eene nieuwe methode bekend, om de delfstoffen in klassen te verdeelen. Hij bezorgde het ontleedkundig gedeelte der Natuurlijke Historie van Buffon. Gedurende de omwenteling en onder het schrikbewind onthield hij zich zorgvuldig van alle staatkundige bemoeijingen en † den 1 Januarij 1800. Daubenton was een der scherpzinnigste natuuronderzoekers der XVIII eeuw; hij had weinig op met Buffons gewaagde hypothesen, maar onderzocht alles met de uiterste naauwkeurigheid en staafde de vruchten zijner nasporingen met daadzakelijke bewijzen.

DAUN (Leopold Joseph Maria, Rijksgraaf von), geboren te Wee-

nen in 1705, deed zijn' eersten veldtogt in Oostenrijkschen dienst tegen de Turken in 1737, en diende vervolgens met onderscheiding als Generaal-majoor gedurende de laatste jaren der regering van KAREL VI; maar het was vooral gedurende den Oostenrijkschen successieoorlog, dat DAUN zijne grootste vermaardheid bekwam; zijn voorzigtig gedrag bij een' togt over den Rijn en zijn huwelijk met de Gravin VON FUX, bezorgden hem den rang van Generaal-veldtuigmeester, en in 1757 dien van Generaal-veldmaarschalk. Als zoodanig voerde hij het bevel over de Oostenrijksche legers in den zevenjarigen oorlog, won den 18 Junij 1757 den slag bij Kollin, waardoor FREDRIK II genoodzaakt werd de belegering van Praag op te breken en Bohemen te ontruimen. Zijne grootste onderneming was de overrompeling bij Hochkirchen in den nacht van den 14 October 1758: hier zou hij het geheele Pruissische leger vernietigd hebben, bijaldien de Prins van Durlach met zijne colonne niet te laat aangekomen ware. Ondertusschen was hij niet altijd even gelukkig, en leed ook wel gevoelige nederlagen; want schoon hij in November 1759 bij Maxen den Pruissischen Generaal FINK met 11,000 man gevangen genomen had, verloor hij een jaar later den gewigtigen slag bij Torgau. Men heeft DAUN nimmer uitstekende veldheersbekwaamheden betwist, schoon men zijn dralen wel eens berispte, waardoor hij van zijne overwinningen het voordeel niet trok, dat hij welligt daarvan had kunnen trekken; maar zijn dralen was het dralen van FABIUS, en FREDRIK II zelf erkende dat hij in DAUN een' gevaarlijken bestrijder had. MARIA THERESIA stelde zijne verdiensten op hoogen prijs; zij verleende hem het eerste kruis der door haar gestichte Maria-Theresiaorde. Na den vrede van 1762 werd DAUN voorzitter van den Hofkrijgsraad, en † te Weenen in 1766.

DAUPHIN is de titel van den oudsten zoon der Koningen van Frankrijk, ontleend van de oude Fransche provincie Dauphiné, die eertijds een gedeelte uitmaakte van het koningrijk Bourgondië, tot omstreeks 1040 GUIGUES, Graaf van ALBAN, zich onafhankelijk maakte, en de dynastie begon der Prinsen, die sedert GUIGUES IV († in 1142) den titel voerden van Dauphin, tot op HUMBERT II, die, zijn' zoon uit een venster hebbende laten vallen, dat hij het bestierf, in 1349 zijn prinsdom afstond aan PHILIPPUS VI, voor 40,000 Kroonen ééns, en 10,000 Livres jaarlijks, zoo lang hij leefde, onder voorwaarde dat de Koning dit prinsdom niet mogt vervreemden, maar zijn oudste zoon den titel van Dauphin voeren en het land regeren zou: KAREL V was de eerste, die dezen titel voerde, en LODEWIJK XI de laatste, die Souverein Vorst van Dauphiné was, welk landschap met de Fransche kroon vereenigd werd. De oudste zonen der Koningen behielden vervolgens den enkelen titel. Stierf de Dauphin, dan erfde zijn oudste zoon, maar had hij geen' zoon, zijn oudste broeder dezen titel. Heeft de Koning geene zonen, dan rust de titel van Dauphin, hetwelk onder de regering van LODEWIJK XVIII het geval was; want aan 's Konings broeder of anderen vermoedelijken Kroonprins wordt deze titel niet gegeven.

DAVAUX (JEAN BAPTISTE), geboren in 1740, was een uitmuntend Vioolspeler en bekwaam Componist; zijne Quatuors, Trio's en Concerten verdrongen weldra de compositiën van PIOTTI en PLEYEL. † te Parijs den 22 Februarij 1822.

DAVEL (JEAN DANIEL ABRAHAM), geboren in het Walliserland op het einde der XVII eeuw, was de zoon van een' Predikant, en werd, nadat hij in Holland onder de Zwitsers gediend had, door de regering van Bern benoemd tot Majoor en belast met de ligting der militie in het Walliserland. In deze hoedanigheid smeedde hij het ontwerp om zijn vaderland te onttrekken aan de heerschappij van Bern, en er een 14e Zwitsersch Canton van te maken. Doch op het punt der uitvoering werd zijn aanslag ontdekt; gevangen genomen en teregt gesteld, verklaarde hij dat hij geene medepligtigen had en slechts het bevel van God had gehoorzaamd, die hem verscheiden malen verschenen was. Hij werd onthalsd den 24 April 1723.

DAVENANT (WILLIAM), geb. te Oxford in 1605, was de zoon van een' herbergier, bij wien SHAKESPEAR gewoonlijk zijn verblijf nam, als hij naar Londen ging, en begon zijne letterkundige loopbaan met een gedicht op den dood van dezen vermaarden tooneeldichter. Na den dood van BEN JOHNSON werd hij in diens plaats Hofpoëet, en vervaardigde verscheiden tooneelstukken, die allen in vergetelheid geraakt zijn. Bij de uitbarsting der onlusten tusschen het Parlement en KAREL I bleef DAVENANT den Koning getrouw, die hem tot Luitenant-generaal der artillerie benoemde. Toen de zaak des Konings verloren was, volgde DAVENANT de Koningin naar Frankrijk, en werd Roomsch. Bij het herstel des koningschaps kwam hij in Engeland terug, en beveiligde MILTON voor de vervolging der Koningsgezinden, uit erkentenis dat deze hem insgelijks gered had, toen hij den aanhangers van het Parlement in handen gevallen was. † den 7 April 1668. Hij bragt vele verbeteringen op het Engelsche tooneel, en liet de vrouwenrollen niet meer door jongelingen, maar werkelijk door vrouwen uitvoeren; ook beproefde hij de declamatie met muzijk te verbinden, waardoor eene soort van melo-drama ontstond, die wederom verviel, toen de Italiaansche opera in Engeland ingevoerd werd.

DAVID, mansnaam, beteekent in het Hebreeuwsch, *liefelijk, geliefd.* =, tweede Koning van Israël, geboren te Bethlehem 1085 jaren vóór J. C. werd nog bij het leven van SAUL door den Profeet SAMUEL gezalfd, toen hij naauwelijks 22 jaren oud was, en zijns vaders schapen hoedde. Hij was een jongeling, die zich in vele opzigten door zijne schranderheid, bekwaamheid en moed deed onderscheiden. De Israëlieten met de Philistijnen in oorlog zijnde, doodde DAVID door een' steenworp derzelver bevelhebber (reus) GOLIATH, en sloeg hem het hoofd af, hetwelk hij aan SAUL bragt, die hem zijne dochter MICHOL ten huwelijk gaf. SAUL, die DAVID van eerzuchtige ontwerpen verdacht hield, vervolgde hem, en DAVID was genoodzaakt te vlugten. SAUL ongelukkig oorlogende tegen de Philistijnen, beroofde zich zelven van het leven, en DAVID werd door den stam Juda tot Koning uitgeroepen, maar de elf overige stammen verkozen ISBOSETH, den zoon van SAUL, tot Koning; eerst na het vermoorden van dezen geraakte DAVID tot het bezit van het geheele Rijk. Hij onderwierp de Philistijnen, de Moabieten, de Ammonieten en andere volkeren, veroverde Jebus (naderhand Jeruzalem) en maakte deze stad tot de residentie des Rijks, hetwelk zich uitstrekte van den Euphraat tot aan de Middellandsche Zee, en van Phoenicië tot aan den Arabischen zeeboezem; hetzelve was door 5 millioenen inwoners bevolkt. DAVID bevorderde door scheepvaart en koophandel de beschaving zijner onderdanen, bouwde een prachtig paleis te Jeruzalem, stelde plegtige godsdiensteeremoniën in, moedigde de schoone kunsten, vooral de dichtkunst en muzijk, krachtdadig aan, vervaardigde zelf vele voortreffelijke Psalmen en verzamelde die van andere dichters bij elkander (zie PSALMEN); ook bragt hij verscheiden verbeteringen in de regtspleging, het krijgswezen en het bestuur der geldmiddelen; in één woord, DAVID was een zeer voortreffelijk vorst; alleen zijne zucht tot de vrouwen noopte hem somwijlen tot zwakheden en zelfs zeer laakbare onregtvaardigheden, welke hij doorgaans zwaar geboet heeft. Maar in weerwil van zijne gebreken, bezat DAVID verscheiden voortreffelijke hoedanigheden; het geluk zijner onderdanen ging hem bovenal ter harte, en niet zelden offerde hij zijn eigen geluk en genoegen daaraan op. Zijne zonen, die onderscheiden moeders hadden, veroorzaakten hem ook veel verdriet; ABSALON zocht zelfs hem van den troon te stooten, en boette zijne vermetelheid met zijn leven. DAVID benoemde nog bij zijn leven SALOMO tot zijn' opvolger, met uitsluiting van diens ouderen broeder ADONIAS, en † 1004 jaren vóór J. C. De Nederlandsche dichteres L. W. VAN MERKEN heeft de lotgevallen van DAVID vóór zijne komst tot den troon behandeld in een uitgebreid dichtstuk van XII boeken, hetwelk in 1767 te Amsterdam gedrukt is. = (JAQUES LOUIS), geboren te Parijs in 1750, was de voortreffelijkste historieschilder van zijn' tijd en de herschepper der Fransche school. In 1774 ging hij naar Rome, en leide zich voornamelijk toe op het historieschilderen, waarin hij weldra uitstekende bekwaamheden ontwikkelde; hij was reeds algemeen beroemd als de grootste schilder van Frankrijk, op het tijdstip der omwenteling, in welke hij een werkzaam deel nam, en bij de nakomelingschap eene veel ongunstiger vermaardheid verkreeg dan als kunstenaar. Als lid der Conventie was hij gedurende het schrikbewind een der heethoofdigste Jakobijnen, bewonderaar van den bloeddorstigen ROBESPIERRE en de vriend van den afschuwelijken MARAT. Hij stemde voor den dood des Konings, en werd in 1794 tot voorzitter der Conventie benoemd. Na den val van ROBESPIERRE werd hij gevangen genomen; zware beschuldigingen stelden hem in gevaar van zijn leven op het schavot te eindigen: doch uit achting voor zijne uitstekende bekwaamheden werd hij in de amnestie begrepen. Onder BONAPARTES consul- en keizerschap schikte hij zich naar den tijd, en dezelfde kunstenaar, die de vermoorde ligchamen van LEPELLETIER en MARAT zoo ijzingwekkend waar geschilderd en openlijk ten toon gesteld had, schilderde met gelijke geestdrift en even meesterlijk de krooning van BONAPARTE, de uitdeeling der adelaars en dergelijke onderwerpen; de woeste republikein, die eenige weinige jaren te voren zijn' eigen wettigen Koning tot het schavot veroordeelde en allen anderen vorsten haat en verderf zwoer, vleide en kroop om de gunst van een' gelukkigen vermetelen overweldiger, die van den roof der natiën de goudzucht bevredigen kon eens kunstenaars als DAVID, die onkiesch genoeg was om geld te vorderen voor de beschouwing van zijne meesterstukken; men wil dat hij met de tentoonstelling van zijn' *Sabijnsche maagdenroof* 100,000 Francs gewonnen heeft. NAPOLEON had hem tot zijn' Hofschilder aangesteld, en toen hij in 1815 van Elba terugkwam benoemde hij DAVID tot Commandant van het Legioen van eer; doch na de tweede herstelling van LODEWIJK XVIII werd hij in 1816 als Koningsmoorder uit Frankrijk verbannen; hij begaf zich naar Brussel, en † aldaar den 29 December 1825; zijne weduwe en kinderen verzochten vruchteloos zijn lijk in Frankrijk te begraven. Het nageslacht zal met moeite gelooven dat zulk een verdienstelijk kunstenaar zulk een weinig achtingwaardig mensch geweest is.

DAVILA (ARRIGO CATERINO), de zoon van een' aanzienlijk' inwoner van het eiland Cyprus, die, toen dit eiland in 1571 door de Turken veroverd werd, naar Venetië vlugtte, werd geboren te Sacco, bij Padua, den 30 October 1576; zijn vader bragt hem in 1583 naar Frankrijk, waar hij Paadje werd aan het hof van HENRIK III, en vervolgens in den krijgsdienst trad. Hij onderscheidde zich in 1595 bij

de belegering van Honfleur, en werd het volgende jaar gekwetst bij Amiens. In 1599 keerde hij naar Italië terug; de republiek Venetië benoemde hem achtervolgens tot Gouverneur van Dalmatië, Frioul en het eiland Candia. Hij werd op eene reis vermoord bij Verona in 1631. DAVILA is beroemd als de schrijver van eene *Istoria delle guerre civile di Francia*, in 15 boeken, behelzende de voornaamste gebeurtenissen gedurende de regering van FRANS II, KAREL IX, HENRIK III en HENRIK IV, sedert den dood van HENRIK II in 1559 tot op den vrede van Vervins in 1598. Dit werk is ook in het Fransch en Latijn vertaald, en zeer geächt om deszelfs fraaijen stijl, onpartijdige naauwkeurigheid en goeden zamenhang.

DAVIS (JOHN), geboren te Sandridge, in Devonshire, omstreeks het midden der XVI eeuw, koos vroegtijdig den zeedienst, en werd in 1585 met twee schepen uitgezonden, om eene noord-westelijke doorvaart op te sporen; hij ontdekte op 64° 15′ NB. een land, welks inwoners hem te kennen gaven dat er in het noorden en westen eene groote zee was. Op 66° 14′ NB. ontdekte hij een land, dat geheel vrij van ijs was, en welks kust hij langs voer tot de zuidelijkste punt, welke hij de Kaap van Barmhartigheid noemde. Hierop kwam hij aan eene zeeëngte, welke thans nog onder den naam van Straat-Davis bekend is, maar werd door tegenwinden belet dezelve behoorlijk te onderzoeken, en keerde naar Engeland terug. DAVIS deed nog twee reizen, met hetzelfde oogmerk, doch werd telkens door het ijs verhinderd zijn' weg te vervolgen. BAFFIN heeft naderhand berigt dat er geene doorvaart bestond. DAVIS werd den 29 December 1605 in Indië door Japansche zeeroovers vermoord. Het verhaal zijner reistogten, door hemzelven opgesteld, wordt gevonden in het 3e deel der verzameling van HACKLUYT.

DAVOUST (LOUIS NICOLAS), Prins van Eckmuhl, geboren te Annoux den 10 Mei 1770, ontving gelijktijdig met BONAPARTE zijne opvoeding in de militaire school te Brienne. In 1785 werd DAVOUST tweede Luitenant bij het regiment cavallerie Royal Champagne; hij omhelsde met geestdrift de omwenteling, was in 1790 Chef van het derde bataillon vrijwilligen der Yonne, en toonde onder DUMOURIEZ uitstekende blijken van dapperheid bij Jemappes en Neerwinden. In 1793 werd hij tot Generaal benoemd, maar moest als edelman zijn ontslag nemen; doch eerlang werd hij wederom aangesteld bij de Moezelarmée, en woonde de belegering bij van Luxemburg, vervolgens bij de Rijnarmée onder PICHEGRU; hij werd bij Mannheim gevangen, doch spoedig uitgewisseld, en onderscheidde zich bij den overtogt van den Rijn in 1797 door zijn voorzigtig beleid zoo wel als door zijne persoonlijke dapperheid. Hij verzelde BONAPARTE op zijne veldtogten in Italië en naar Egypte, waar hij na den slag van Abukir dit dorp aantastte en veroverde. Na het verdrag van El-Arisch scheepte hij zich met DESAIX te Alexandrië in, om naar Frankrijk terug te keeren, doch zij werden door een Engelsch fregat genomen en te Livorno bij den Admiraal KEITH opgebragt. Deze behandelde hen als krijgsgevangenen, en eene maand daarna bekwamen zij verlof om naar Toulon te vertrekken. BONAPARTE benoemde DAVOUST tot Divisie-generaal, en gaf hem het opperbevel over de cavallerie van het leger van Italië. Na den slag van Marengo werd hij tot Chef der Grenadiers benoemd van de Consulaire garde, en na de troonbeklimming van BONAPARTE in 1804 tot Rijksmaarschalk, Grootkruis van het Legioen van eer en Generaal en Chef der keizerlijke Garde grenadiers. In den veldtogt van 1805 gebood hij den regter vleugel in den slag van Austerlitz. Na den vrede van Presburg bleef hij met zijn legercorps in Duitschland. Bij den in 1806 uitgeborsten oorlog met Pruissen trok hij naar Saksen, en besliste in den slag van Auerstädt met den regter vleugel des legers de overwinning: weshalve NAPOLEON na den vrede van Tilsit hem tot Hertog van Auerstädt benoemde. Hij bleef in Warschau, ging vervolgens naar Breslau, en werd tot opperbevelhebber der Rijnarmée aangesteld. Bij de hervatting van den oorlog met Oostenrijk in 1809 had hij een gewigtig aandeel in de overwinning bij Eckmuhl. In den slag bij Wagram gebood hij den regter vleugel, wiens beweging hoofdzakelijk den terugtogt der Oostenrijkers bewerkte. Na den vrede verhief NAPOLEON hem tot Prins van Eckmuhl, en in 1811 tot Generaal-gouverneur der Hanzedepartementen. Op den terugtogt uit Moskow in 1812 leed hij eene zware nederlaag. Zijn daarop gehouden gedrag te Hamburg was dat van een' eigenmagtig' despoot, die niets ontzag, zoodat hij daar algemeen gehaat en verfoeid werd, schoon hij in 1814 in openbaren druk getracht heeft zich te verdedigen. Bij het herstel der BOURBONS onderwierp hij zich eerst laat en schoorvoetende aan LODEWIJK XVIII, die hem echter buiten dienst stelde. Na BONAPARTES terugkomst van Elba werd DAVOUST terstond tot Minister van oorlog aangesteld, doch toen de legers der bondgenooten na den slag bij Waterloo op Parijs aanrukten, sloot hij den 3 Julij 1815 met BLUCHER en WELLINGTON een verdrag, en onderwierp zich andermaal aan LODEWIJK XVIII, maar stond op last des Konings het opperbevel over het leger af aan den Generaal MACDONALD. Na eenigen tijd op zijn landgoed Savigny doorgebragt te hebben, verscheen DAVOUST in 1818 aan het hof, en werd in het volgende jaar onder de Pairs benoemd. † den 4 Junij 1823 DAVOUST was een der kundigste en dapperste Fransche Generaals, doch zijne militaire strengheid noemden de Fransche soldaten zelven wreedheid, tirannij en despotismus; voor de Hanzedepartementen was hij wat in de XVI eeuw de Hertog van Alba voor de Nederlanden was.

DAVY (HUMPHREY), geboren in Cornwallis in 1775, was een beroemd Engelsch natuurkundige en hoogleeraar in de scheikunde te Londen. Zijn roem blijft voor altijd gevestigd door zijne uitmuntende ontdekkingen en diepzinnige vooronderstellingen omtrent de luchtsoorten, en zijne uitvinding der veiligheidslamp, ten gebruike in de steenkolenmijnen. † in 1830. Wijlen de Amsterdamsche Hoogleeraar H. C. VAN DER BOON MESCH heeft in zijne Lofrede op dien geleerde, in eene openbare vergadering der eerste klasse van het Koninklijk Nederlandsch Instituut, in 1830, deszelfs verdiensten op de voortreffelijkste wijze doen kennen.

DAY (JOHN), geboren in Engeland in 1717, † te New-York in 1820, diende in zijne jeugd als Scheepsluitenant. In een tweegevecht den man gedood hebbende van zijne voormalige minnares, welke hij wegens een onverwacht bevel tot vertrekken niet had kunnen trouwen, vlugtte hij naar Amerika, waar hij als lakei diende, en door zuinigheid een vermogen verzamelde, hetwelk eenige duizend Dollars bedroeg, toen hij in den ouderdom van 103 jaren zijne weinig beduidende loopbaan eindigde.

D. B. I. Verkorting van *Diis bene juvantibus.*

D. B. M. Verkorting van *dedit bene merenti.*

D. B. S. Verkorting van *de bonis suis.*

D. C. Verkorting van *Divus Caesar; Decurio Coloniae; Decurionum Collegium; datum Constantinopoli; Da capo.*

D. C. A. Verkorting van *Divus Caesar Augustus.*

D. C. S. Verkorting van *de Consilii sententia.*

D. D. Verk. van *Dono dedit; Dedit donavit; Deo domestico; Dis deabus; Diis dantibus.; Datis dictio; Decurionum decreto.*

D. D. D. Verkorting van *Dono dedit dedicavit; Datum decretum dedicavit.*

D. D. D. D. Verkorting van *Dignum Deo donum dedicavit; Dono datum decreto Decurionum.*

D. D. D. S. Verkorting van *Dono dedit de suo.*

D. D. L. Verkorting van *Dono dedit lugens* (*lubens*).

D. D. L. M. Verk. van *Dono dedit libens merito* (*libero munere*).

D. D. M. Verkorting van *dedicatum dis manibus; Dono dedit monumentum.*

D. D. O. P. Verkorting van *Dis deabus omnibus posuit.*

D. D. Q. Verkorting van *dedit donavitque; Dis deabusque.*

D. D. S. Verkorting van *Dis deabus sacrum.*

DEBATTEN, Fransch *Débats*, woordenstrijd, twistgesprek; zoo noemt men ook in de staatstaal het bestrijden en verdedigen van voorstellen en gevoelens in eene vergadering.

DEBORA, vrouwennaam, beteekent in het Hebreeuwsch *Bije.* =, eene Israëlietische Profetes, vrouw van LAPIDOTH, gebood BARAK, den zoon van ABINOAM, op te trekken tegen SISERA, Veldheer van JABIN, Koning der Kanaäniëten, aan wien de Israëlieten cijnsbaar waren; doch BARAK had niet veel lust in dezen veldtogt, ten ware DEBORA wilde medevechten, hetwelk zij deed. SISERA kreeg de nederlaag, en werd, toen hij in de tent van JAËL gevlugt was, door deze vrouw verraderlijk in den slaap vermoord. DEBORA en BARAK zongen na de behaalde overwinning een' triomfzang, die gevonden wordt RIGT. V.

DEC. Verkorting van *Decimus; December.*

DECADE, van *δεκα*, tien, is, in den Franschen republikeinschen kalender, een tiental dagen, uitmakende een derde deel eener maand, die uit 30 dagen bestond. De tiende dag heette *Decadi.*

DECAGOON is in de meetkunde een tienhoek, of eene figuur door tien zijden ingesloten.

DECAGRAMME is in het metrieke stelsel van maten en gewigten het tienvoud van eene gramme, overeenkomende met 10 Nederl. wigtjes, of een Nederl. Lood.

DECALITRE is in het metrieke stelsel van maten en gewigten het tienvoud van eene litre, overeenkomende met 10 Nederl. kop of kan, of een Nederl. schepel.

DECAMERON, van *δεκα*, tien, en *ημερα*, dag, is een werk of tijdvak van tien dagen. De verhalen van BOCACCIO zijn onder dezen titel in alle talen bekend.

DECAMETER is in het metrieke stelsel van maten en gewigten het tienvoud van een' meter, overeenkomende met 10 Nederl. Ellen, of eene Nederl. Roede.

DECARE is in het metrieke stelsel van maten en gewigten het tienvoud van eene are, overeenkomende met tien vierkante Nederl. Roeden, of een tiende van een' Bunder.

DECASTYLUS heet in de bouwkunde een tempel of ander gebouw, hetwelk tien kolommen van voren heeft.

DECEMBER, Wintermaand, de twaalfde of laatste maand van ons burgerlijk jaar, was, volgens den ouden Romeinschen Calender, in welken het jaar met Maart begon, de tiende, gelijk derzelver naam nog te kennen geeft, dien wij door Wintermaand vertalen, omdat op den 21 of 22 derzelve de zon zich in het teeken van den Steenbok bevindt, hetwelk den kortsten dag maakt, op welken de winter gerekend wordt te beginnen.

DECEMVIR, Tienman, een der tien overheidspersonen in het oude Rome, aan welken 451 jaren vóór J. C. de uitoefening der hoogste magt en de zorg werd opgedragen om de Atheensche wetten van SOLON te verzamelen, uit welke de vermaarde wet der twaalf tafelen ontstond. Dit Tienmanschap, hetwelk in de plaats van het Consulschap was ingesteld, veroorzaakte door het misbruik van deszelfs gezag onder het Romeinsche volk een'opstand, werd 449 jaren vóór J. C. wederom afgeschaft en het Consulschap hersteld. Zie APPIUS CLAUDIUS CRASSINUS.

DECENNIUM, een tijdvak van tien jaren.

DECENT, Lat. *decens*, betamelijk, welvoegelijk; het tegendeel is *indecent*. Zie WELVOEGELIJKHEID.

DECENTIUS (MAGNUS), broeder van MAGNENTIUS, werd door dezen tot Caesar benoemd, en voerde het bevel in Gallië; maar door de Germanen geslagen zijnde, en den dood van MAGNENTIUS vernemende, verhing hij zich te Sens in 373.

DECIARE, zie **ARE**.

DECIMAALREKENING, tientallige rekening, dus genaamd van het Latijnsche woord *decem*, tien, werd in de XV eeuw uitgevonden door REGIOMONTANUS, die zich daarvan voor het eerst bediende in de zamenstelling van zijne sinnstafelen; dezelve bestaat in eene tienvoudige vermeerdering of vermindering van een getal, hetwelk geschiedt door het plaatsen van eene stip achter de aangenomen eenheden, met welke stip naar de regter hand te verplaatsen men het getal tien malen grooter, en naar de linker tien malen kleiner maakt; b. v.

100000 honderdduizend.
10000.0 tienduizend.
1000.00 duizend.
100.000 honderd.
10.0000 tien.
1.00000 een.

De eijfers vóór de stip naar de linkerhand zijn altijd geheelen, of aangenomen eenheden, en die achter de stip naar de regterhand gedeelten of breuken van 10, 100, 1000, enz. In Frankrijk heeft men het eerst in 1795 deze wijze van rekenen op de maten, gewigten en het muntstelsel toegepast, en is ook voor eenige jaren bij ons ingevoerd geworden. Om zich een duidelijk begrip te vormen van het geheele Decimaalstelsel, dient de volgende tafel, op welke de verhouding der decimalen tegen elkander zijn aangeduid:

Tienduizendheden.	Duizendheden.	Honderdheden.	Tienheden.	Eenheden.	Tiende deelen.	Honderdste deelen.	Duizendste deelen.	Tienduizendste deelen.
1 =	10 =	100 =	1000 =	10000 =	100000 =	1000000 =	10000000 =	100000000
$\frac{1}{10}$ =	1 =	10 =	100 =	1000 =	10000 =	100000 =	1000000 =	10000000
$\frac{1}{100}$ =	$\frac{1}{10}$ =	1 =	10 =	100 =	1000 =	10000 =	100000 =	1000000
$\frac{1}{1000}$ =	$\frac{1}{100}$ =	$\frac{1}{10}$ =	1 =	10 =	100 =	1000 =	10000 =	100000
$\frac{1}{10000}$ =	$\frac{1}{1000}$ =	$\frac{1}{100}$ =	$\frac{1}{10}$ =	1 =	10 =	100 =	1000 =	10000
$\frac{1}{100000}$ =	$\frac{1}{10000}$ =	$\frac{1}{1000}$ =	$\frac{1}{100}$ =	$\frac{1}{10}$ =	1 =	10 =	100 =	1000
$\frac{1}{1000000}$ =	$\frac{1}{100000}$ =	$\frac{1}{10000}$ =	$\frac{1}{1000}$ =	$\frac{1}{100}$ =	$\frac{1}{10}$ =	1 =	10 =	100
$\frac{1}{10000000}$ =	$\frac{1}{1000000}$ =	$\frac{1}{100000}$ =	$\frac{1}{10000}$ =	$\frac{1}{1000}$ =	$\frac{1}{100}$ =	$\frac{1}{10}$ =	1 =	10
$\frac{1}{100000000}$ =	$\frac{1}{10000000}$ =	$\frac{1}{1000000}$ =	$\frac{1}{100000}$ =	$\frac{1}{10000}$ =	$\frac{1}{1000}$ =	$\frac{1}{100}$ =	$\frac{1}{10}$ =	1

Uit deze tafel ziet men dat altijd

1 = 1.0 = 1.00 = 1.000 = 1.0000 = 1.00000 e. z. v.

of

$1 = \frac{10}{10} = \frac{100}{100} = \frac{1000}{1000} = \frac{10000}{10000} = \frac{100000}{100000} = \frac{1000000}{1000000}$ e. z. v. is.

DECIME is in het Fransche muntstelsel het tiende gedeelte van een' Franc, of tien Centimes.

DECISIE, Lat. *Decisio*, beslissing; deze kan geregtelijk plaats hebben in burgerlijke geschillen, of ook wel door de twistende partijen gesteld worden aan scheidsmannen (arbiters). In raadplegende vergaderingen beslist de meerderheid van stemmen. In geloofszaken besliste vóór de hervorming de Paus, en de Conciliën beslisten of een ketter verbrand zou worden of niet. Maar in geloofszaken komt geheel geene beslissing te pas, zoo min als in de philosophie, want het staat iedereen' vrij een voorgesteld gevoelen aan te nemen of niet.

DECIUS (CNEJUS MESSIUS QUINTUS TRAJANUS), geboren in Pannonië in 201, bekwam van Keizer PHILIPPUS de landvoogdij over Moesie. De Keizer hem gelast hebbende het oproerige krijgsvolk te straffen, liet DECIUS integendeel zich voor Keizer uitroepen, en PHILIPPUS om het leven brengen. In het eerste jaar zijner regering begon hij eene vreesselijke vervolging tegen de Christenen; op het einde van het tweede sneuvelde hij met zijn' zoon in een' veldslag tegen de Gothen. = **JUBELLIUS**, krijgstribun, werd 283 jaren vóór J. C. met 4000 man gezonden om de Grieksche volkplanting Rhegium tegen PYRRHUS en de Carthagers te verdedigen. Om de rijkdommen der inwoners te bekomen, liet hij dezen allen ter dood brengen door zijne soldaten, onder welken hij den roof verdeelde, maar zulk een groot gedeelte voor zich zelven behield, dat dezen hem de stad uitjoegen en dwongen naar de Messeniërs te vlugten. Een kwakzalver van Rhegium, dien hij wegens eene ontsteking zijner oogen raadpleegde, deed hem Spaansche vliegenpleisters daarop leggen, waardoor hij het gezigt verloor. DECIUS kwam blind wederom te Rhegium, waar hij op bevel van den Romeinschen Raad gevangen genomen werd, en zich om het leven bragt, op het oogenblik dat hij ter straf gevoerd zou worden.

DECKER (JEREMIAS DE), geboren te Dordrecht in 1610, † te Amsterdam in 1666, liet als kind een meer dan kinderlijk en in zijne jongelingschap een mannelijk oordeel blijken, was vlug van begrip, en leerde zonder meesters, de Latijnsche, Fransche, Italiaansche en Engelsche talen, was daarbij zeer gesteld op de zuiverheid en regelmaat zijner moedertaal, en ontwierp eene spraakkunst tot eigen gebruik: zoo werd DE DECKER een der netste, zin- en zaakrijkste dichters der XVII eeuw; met veel natuurlijken aanleg paarde hij een' helderen geest, fijn oordeel, levendige verbeelding en een aandoenlijk, gevoelig hart, waarvan zijne voortreffelijke gedichten menigvuldige blijken dragen. Het uitgebreidste daaronder is een uitmuntend geestig hekeldicht, de *Lof der Geldzucht;* behalve dit en zijne *Puntdichten* zijn de overigen van stichtelijken en ernstigen inhoud; zelfs zijne gelegenheidsgedichten zijn ware meesterstukken, waarin hij met eene edele eenvoudige bevalligheid het gevoel van zijn braaf hart uitdrukt. In 1656 verschenen eenige zijner gedichten voor de eerste maal in het licht; in 1659 volgde een tweede en in 1702 een derde druk; doch de beste en volledigste druk werd in 1726 door MATTHEUS BROUERIUS VAN NIDEK bezorgd; in 1827 werd door P. G. WITSEN GEYSBEEK eene zeer nette uitgave van DE DECKERS *Oorspronkelijke Dichtstukken* bewerkstelligd, bij welke zijne vertalingen achterwege gelaten zijn, die met veel genoegen bij het publiek ontvangen is. Zie P. G. WITSEN GEYSBEEK, *Biogr. Anthol. en Crit. Woordenb.* II Deel, bl. 114.

DECLAMATIE, Lat. *Declamatio*, is de kunstmatige voordragt van eene redevoering of een dichtstuk, waartoe niet alleen een goed oordeel en aanhoudende wetenschappelijke oefening noodig, maar ook verscheiden natuurgaven volstrekt onontbeerlijk zijn. De Ouden maakten veel werks van deze kunst; bij hen was de Declamatie eene soort van zang, voor welke zij bijzondere klankgeslachten hadden. De aard van het voor te dragen stuk gaf den grondtoon aan; want even als bij eene muzikale compositie een zekere hoofdtoon ten grondslag des geheels gelegd wordt, zoo was het bij de Ouden ook met de Declamatie; de tekst was met zekere teekens gemerkt, gelijk wij een zangstuk onder noten schrijven, en de spreker was verzeld door iemand, die met een muzijkinstrument van tijd tot tijd den grondtoon en de voornaamste modulatiën aangaf; al dezen toestel hebben wij bij onze tooneeldeclamatie niet noodig, die zonder twijfel de hunne overtreft. Zoo men al eene wetenschappelijke theorie der Declamatie wilde ontwerpen, dan zou dezelve hoofdzakelijk op eene goede keus van den grondtoon, volgens eene door SCHOCHER uitgedachte oratorische klankladder, berusten, uit welke zich alle andere toonen met derzelver verhoogingen en verlagingen door behoorlijke stembuigingen ontwikkelen, opdat in eene prozaïsche voordragt de klemtoonen (accenten) even zoo natuurlijk op derzelver plaats komen als in eene metrische, want het proza heeft zoo wel zijn' rhythmus als de versmaat. Overigens moet men de ondersteuning van muzijkinstrumenten daarbij geheel kunnen ontberen, tenware men eenig stuk als een zoogenaamd recitatief declameren wilde. Bij een eigenlijk declamatorium doet de muzijk ook geheel geen nut, want zij accompagneert de stem des declamators niet, en geeft hem ook den toon niet aan, dien hij eigenlijk zelf in het onderwerp van zijne voordragt vinden moet. De muzijk heeft doorgaans met het declamatorium zoo weinig gemeen als eene symphonie met het treurspel, tusschen welks bedrijven dezelve uitgevoerd wordt.

DECLARATIE, Lat. *Declaratio*, verklaring; deze kan vrijwillig (als uitdrukking van een oordeel) of gevergd (als getuigenis van bewustheid) gedaan worden; in beide gevallen is het eene verduidelij-

king (*explanatio*) opheldering (*clarificatio*), uitlegging (*explicatio*) van een begrip, welke het besluit tot deszelfs wezenheid voorafgaat.

DECLINATIE, Lat. *Declinatio*, afwijking, heet in de spraakkunst de verbniging der zelfstandige naamwoorden. Zie NAAMVAL; in de natuurkunde noemt men zoodanig de afwijking der magneetnaald van hare rigting naar de Polen; het werktuig, waarmede men deze afwijking waarnemen en bepalen kan, heet declinatorium. In de sterrekunde noemt men zoodanig den hoek, welke de gezigtslijn, langs welke men een hemelligchaam ziet, met het vlak van den aequator maakt, of, gelijk men gewoon is te zeggen, den afstand van een hemelligchaam tot den aequator: van daar de benaming zons- en maansdeclinatie. In de staatstaal heeft dit woord de beteekenis van afwijzing of verwerping van een verzoek.

DECORATIE, Lat. *Decoratio*, is versiering in het algemeen; meer bepaald verstaat men onder deze benaming de tooneelschermen, die echter niet enkel als versieringen des tooneels zijn aan te merken, maar hoofdzakelijk voor het oog des aanschouwers de plaats moeten vertegenwoordigen, waar de handeling voorvalt, opdat daardoor dezelve des te beteren indruk make. Als eigenlijke versiering kan de decoratie door overlading op het stuk een' nadeeligen invloed hebben, door de opmerkzaamheid des aanschouwers van de handeling af te trekken en tot de decoratie te bepalen. De groote kosten, welke men tegenwoordig aan tooneeldecoratiën besteedt, is meer als een bewijs van het verval dan van den bloei der dramatische kunst aan te merken; men schijnt het gebrek aan goede stukken en goede spelers of zangers door fraaije decoratiën te willen vergoeden, en den *aanschouwers* letterlijk het enkele *aanschouwen* te laten betalen.

DECREET, Lat. *Decretum*, besluit, raadsbesluit; eertijds kende men slechts pausselijke en keizerlijke hofdecreten; vóór de omwenteling had men in Frankrijk ordonnantiën, maar de Conventie vaardigde Decreten uit, en NAPOLEON noemde zijne bevelen ook decreten; doch toen KAREL X wederom met ordonnantiën voor den dag kwam, kostte hem zulks de troon.

DECREMENTEN worden in de algebra de verschillen der termen van eene afnemende of dalende reeks genoemd, in tegenoverstelling van de verschillen in eene toenemende of klimmende reeks, welke Incrementen geheeten worden. In de reeks 20, 17, 14, 11, 8 enz. is het Decrement 3, terwijl in de reeks 1, 6, 11, 16, 21 enz. het Increment 5 is.

DECRÈS (DENIS), geb. te Château-Vilain, in Champagne, in 1761, trad in 1779 in den zeedienst, en gaf alras blijken van zijne dapperheid in het gevecht van den Graaf DE GRASSE tegen de Engelschen den 13 April 1782; DECRÈS werd terstond tot tweeden Luitenant en in 1786 tot Luitenant bevorderd. Bij de omwenteling schikte hij zich naar de omstandigheden, verkreeg in 1793 den rang van Kapitein, en werd in 1797 tot Schout bij nacht (*Contre-amiral*) benoemd. In het gevecht van Aboukir voerde hij het bevel over het ligte eskader; na de nederlaag der Fransche vloot week hij naar Malta. Bij het verlaten van deze haven, om zich naar Toulon te begeven, ontmoette hij een Engelsch eskader, aan hetwelk hij, na eene dappere verdediging, zich moest overgeven. Uitgewisseld, en in Frankrijk teruggekeerd, benoemde BONAPARTE, inmiddels Eerste Consul geworden, DECRÈS tot Zeeprefect van Lorient. In 1802 werd hij naar Parijs ontboden, tot Minister der marine en koloniën, en vervolgens tot Vice-admiraal benoemd. Hij verliet het ministerie bij de herstelling der BOURBONS; doch NAPOLEON van het eiland Elba in Frankrijk teruggekomen zijnde, werd DECRÈS wederom aangesteld en tot Pair benoemd. Na het verlies van den slag van Waterloo en de wegvoering van NAPOLEON naar S. Helena, zag DECRÈS zich genoodzaakt zijn ontslag te nemen; hij bragt eenigen tijd op zijn landgoed door, en keerde toen naar Parijs terug, waar hij den 7 December 1820 op eene noodlottige wijze den dood vond, aan de gevolgen der uitbarsting van eene hoeveelheid buskruid, door zijn' Kamerdienaar opzettelijk geplaatst onder zijn bed, om door dezen moord zich te beveiligen voor de nasporingen wegens eenig geld, dat hij zijn' meester ontstolen had. De misdadige sprong uit het venster en brak den hals.

DECRETALEN is de algemeene benaming der pausselijke verordeningen, edicten, mandaten, enz. Zij werden door ISIDORUS, Aartsbisschop van Sevilië, bij elkander verzameld; deze verzameling werd in de IX eeuw door BENEDICTUS LEVITA uitgebreid, en vele naderhand als onecht erkende stukken in dezelve opgenomen, waarom zij ook in lateren tijd de verzameling der valsche decretalen is genoemd geworden. In de XIII eeuw liet Paus GREGORIUS IX door RAYMOND VAN PENNAFORTE eene verzameling van decretalen vervaardigen, die in vijf boeken verdeeld is; BONIFACIUS VIII voegde in 1298 nog een zesde boek er bij.

DECUSSIS was bij de Romeinen een gewigt van 10 pond, *decem asses*; men bezigde er voor de letter X: weshalve deze figuur ook *decussis* heette.

DEDUCTIE, Lat. *Deductio*, van *deducere*, afleiden, wegleiden, aftrekken, is eigenlijk afleiding van eene stelling uit eene of verscheiden andere stellingen, en eene bijzondere soort van bewijs, ontleend uit een ander en sterker, waaromtrent men het reeds eens is. Inzonderheid zijn de regtsgeleerden gewoon zekere verweerschriften Deductiën te noemen, die uit eene omstandige opgave van daadzaken bestaan. De philosophen, inzonderheid die der kritische school, noemen hunne bewijzen insgelijks deductiën, doch andere verstaan daaronder slechts gevolgtrekkingen, wier juistheid nog bewezen moet worden.

DEE (JOHN), geboren te Londen den 15 Julij 1527, leide zich toe op de zoogenaamde verborgen wetenschappen, waartoe hij de wis-, natuur-, schei- en sterrekunde als de sleutels aanmerkte. Hij doorreisde Holland, Duitschland en Frankrijk, en stond bij de Koningin ELIZABETH in groot aanzien. Hij hield zich meestal bezig met de alchymie, astrologie, het horoscooptrekken, handkijkerij en dergelijke kwakzalverijen, zoodat het gemeen hem voor een' toovenaar hield, en hij dit eindelijk zelf begon te gelooven; ten minste hij beroemde zich dat in zijne afwezigheid zijn gemeenzame geest voor hem studeerde, en opstond, als hij weder te huis kwam, om hem plaats te maken. † te Mortlake in 1607. MERICUS CASAUBONUS heeft in 1659 eene uitgave in fol. bezorgd der zonderlinge magische geschriften van dezen als goudmaker en toovenaar nog lang na zijn' dood beruchten DEE. Zijn zoon ARTHUR DEE, geboren te Mortlake in 1579, was lijfarts van KAREL I, en even als zijn vader een liefhebber der hermetische philosophie; hij gaf in 1629 een' *Fasciculus chymicus* in het licht, waarin hij anderen de kunst van goudmaken leerde, en zelf in de bitterste armoede † te Norwich in 1651.

DEF. Verkorting van *Defunctus*.

DEFECT, Lat. *Defectus*, onvolkomen, onvolledig, eene zaak waaraan iets ontbreekt, dat er bij behoort.

DEFENSIE, Lat. *Defensio*, verdediging, verwering, verantwoording, verontschuldiging, inzonderheid van een' geregtelijk aangeklaagden, moet zoodanig iemand toegelaten worden, hoe zwaar ook de misdaad zij, van welke hij beschuldigd wordt; kan hij zich zelven niet verdedigen, dan mag hij een' ander met zijne verdediging belasten, en kan of wil hij dit ook niet, dan moet de regtbank hem een' verdediger bezorgen; want niemand mag onverdedigd veroordeeld worden. Alle middelen zijn geoorloofd, die een verdediger aanwendt, om een' aangeklaagde te verontschuldigen, want de regter moet beöordeelen of de aangevoerde gronden van verdediging geldig zijn of niet.

DEFERENT beteekende in de oude sterrekunde den loopkring (van eene planeet.

DEFERENTIE, van *deferre*, wegdragen, aanbrengen, overbrengen; beteek. doorgaans inschikkelijkheid, toegevendheid of bewilliging.

DEFFANT (MARIE DE VICHY CHAMROND, Marquisin DU), geboren te Auxerre in 1697, was, hoewel van eene adellijke geboorte, meer door de natuur dan door de fortuin begunstigd, en huwde zeer jong met den Marquis DU DEFFANT, die veel ouder was dan zij, van wien zij ook kort daarna wederom gescheiden werd. Daar zij jong, schoon en geestig was, ontbrak het haar niet aan aanbidders; haar huis was de vergaderplaats der aanzienlijkste en vermaardste personen van haren tijd; zij onderhield met VOLTAIRE, HORATIO WALPOLE, D'ALEMBERT, HENAULT en anderen eene onafgebroken briefwisseling, in welke zij over personen, zaken en letterkundige voortbrengselen met strengheid, maar juist en gezond oordeelde. In den ouderdom van 54 jaren werd zij blind; maar zij behield niettemin hare gewone helderheid van geest: zoodat VOLTAIRE haar de »klaarziende blinde" (*aveugle clairvoyante*) noemde. Zij was 80 jaren oud, toen zij door Keizer JOSEPH II op zijne reis door Frankrijk bezocht werd, die veel genoegen in haar geestig onderhoud vond. † den 24 September 1780. Hare briefwisseling is gedrukt en voor de Fransche geschiedenis van haren tijd zeer belangrijk.

DEFICIENS HYPERBOLA is, volgens NEWTON, eene kromme lijn van de derde orde, die slechts eene Asymptote heeft; hare vergelijking is $xy^2 + ax^3 + bx^2 + cx + cy + d = o$. = **NUMERUS** is een getal, waarvan al de deelers, bij elkander genomen, minder bedragen dan het getal zelf; b. v. 105, welks deelers $1 + 3 + 5 + 7 + 15 + 21 + 35 = 87$ zijn: dus minder dan 105.

DEFICIT, van *deficere*, ontbreken; gemis, gebrek, te kort; dit woord is verwant met defect, maar men verstaat door *deficit* het afwezige, en door *defect* het voorhanden onvolkomene.

DEFINITIE, Lat. *Definitio*, bepaling, verklaring, omschrijving van eene zaak of een begrip, die daarvan zoo naauwkeurig mogelijk de eigendommelijke kenteekenen opgeeft. Eene definitie is analytisch, wanneer een begrip daardoor slechts in deszelfs kenteekenen opgelost, of synthetisch, wanneer hetzelve door verbinding van deszelfs kenteekenen duidelijker voorgesteld wordt.

DEFLORATIE, Lat. *Defloratio*, letterlijk ontbloeming, bloemafplukking, wordt overdragtelijk gezegd om maagdenschennis aan te duiden.

DEGENFELD (SUSANNE MARIA LOUISE, Barones VON), was Hofdame van CHARLOTTE, gemalin van KAREL LODEWIJK, Keurvorst van de Palts (zoon van FREDRIK V, verdreven Koning van Bohemen), die, na het verstooten van zijne gemalin, in 1657 met haar huwde; zij baarde den Keurvorst vóór haar huwelijk zes, en na hetzelve nog acht kinderen. † in het kraambed den 18 Maart 1677.

DEGRADATIE, Lat. *Degradatio*, rangverlaging, geregtelijke afzetting tot een' minderen rang, is in het krijgsregt gebruikelijk als

eene straf, door welke een misdadige bij vonnis van een' krijgsraad uit een' hoogeren in een' lageren rang geplaatst wordt.

DEïDAMIA, dochter van Lycomedes, Koning van Scyros, werd bemind door Achilles, toen hij in vrouwenkleederen onder den naam van Pyrrha aan het hof van haren vader verborgen was; zij baarde een' zoon, dien zij naar den valschen naam zijns vaders Pyrrhus noemde.

DEIMAN (Johan Rudolph), geboren te Hagen, in Oost-Friesland, den 29 Augustus 1743, studeerde te Halle in de geneeskunde, welke hij vervolgens te Amsterdam met veel roem uitoefende, zoo wel als de natuur- en scheikunde. † den 15 Januarij 1808. Hij heeft eene menigte wetenschappelijke en wijsgeerige verhandelingen geschreven, die meestal in tijdschriften gedrukt zijn. Den 20 Maart 1808 hield de beroemde Jeronimo de Bosch op den verdienstelijken Deiman eene schoone lofrede, welke sedert uitgegeven is.

DEIOPEIA was eene der veertien nymphen uit het gevolg van Juno, en de schoonste van allen. Juno bood haar ten huwelijk aan Æolus, toen zij hem verzocht een' storm te verwekken, om de vloot van Æneas te doen vergaan. Zie Virg. *Aeneid*. L. 1, 71.

DEïPHOBE, Sibylle van Cumae, dochter van Glaucus, vroeg, toen Apollo, die op haar verliefd was, haar beloofde toe te staan al wat zij zou wenschen, zoo veel jaren te leven als zij zandkorlen met de hand kon opvatten; maar vergat daarbij te bedingen dat zij jeugdig en schoon zou blijven; Apollo bood haar dit voorregt nogtans aan, doch zij begeerde het niet, en wijdde zich tot zijne priesteres en orakel. Zij gaf haar antwoord uit eene spelonk, die honderd gaten had, uit welke even zoo veel stemmen het antwoord der Sibylle met een ontzettend geluid deden hooren. Zij was het die Æneas bij het nederdalen in den Tartarus geleidde. Zie Virg. *Aeneid*. L. VI.

DEïPHOBUS, zoon van Priamus, huwde, na den dood van zijn' broeder Paris, met Helena, die, toen Troje veroverd was, om de gunst van Menelaus te herwinnen, hem aan dezen overleverde. De ongelukkige Deïphobus werd door hem en Ulysses in den slaap overvallen, op eene wreede wijze mishandeld, en in den staat gebragt, in welken Æneas hem in den Tartarus aantrof, naar het verhaal van Virgilius (*Aeneid*. L. VI) volgens Vondels vertaling (*Eneas*, blz. 317); namelijk

Over al zijn lijf gehouwen en gekerft,
De troni opgekrabt, en schrickelijck geschonden,
De handen afgekapt, het aengezicht vol wonden,
De neus hem afgesneên, het oor aen elcke zy
Van 't hooft gehouwen.

DEïPHON, zoon van Triptolemus en Meganire, werd bemind door Ceres, die, om hem te zuiveren en onsterfelijk te maken, hem door vuurvlammen deed gaan. Meganire, ontsteld op dit gezigt, stoorde door haar geschreeuw de geheimzinnige verrigting der godin, die, vergramd, op haren wagen steeg, en Deïphon liet verbranden, terwijl zij wegreed.

DEïSMUS is over het algemeen het zuiver geloof aan God, onafhankelijk van eenig leerstelsel of kerkelijk voorschrift, en het tegengestelde van Atheismus of Godverloochening; in een' bepaalderen zin het redegeloof, in tegenstelling van het openbaringsgeloof der Joden, Christenen en Mohamedanen. Sommigen houden Deïsmus voor gelijkbeteekenend met Naturalismus, en noemen allen, die geene bovennatuurlijke openbaring aannemen, ongodisten; maar het ontkennen van zoodanig eene openbaring is geheel iets anders dan het ontkennen van het bestaan van God; men kan van ganscher harte aan God gelooven, en zulk eene openbaring, met de daarop gebouwde dogmatiek, in hare waarde laten.

DEJANIRE, dochter van Oeneus, Koning van Calydon, was eerst verloofd aan den Stroomgod Achelous, en toen aan Hercules, hetwelk een' kampstrijd veroorzaakte tusschen de twee medeminnaars, in welken Achelous bezweek, en Dejanire was de prijs des overwinnaars, die haar met zich voerde; doch onder weg opgehouden wordende door de rivier Evenus, bood de Centaurus Nessus aan haar op zijn' rug over dezelve te dragen. Hercules, naar den anderen oever gezwommen zijnde, zag dat de Centaurus, in plaats van Dejanire over te voeren, alles aanwendde om haar te verkrachten, en doorschoot hem met een' pijl, gedoopt in het bloed der hydra. Nessus, zijn einde voelende naderen, gaf zijn bebloed gewaad aan Dejanire, zeggende dat, zoo zij Hercules kon bewegen om hetzelve te dragen, zij verzekerd kon zijn van zijne getrouwheid. De ligtgeloovige Dejanire nam dit geschenk aan. Eenigen tijd daarna vernemende dat Hercules in Eubea wederhouden werd door de bekoorlijkheden van Iolé, zond zij hem het gewaad van Nessus door een' jongen slaaf, Lichas genaamd. Hercules had naauwelijks dit noodlottig gewaad aangetrokken, toen hij door de ondragelijkste pijnen verscheurd werd; in zijne woede greep hij Lichas, en slingerde hem in de zee, waar hij in eene rots veranderde. Eindelijk door de pijn geheel razend geworden, hakte hij boomen op den berg Oeta om, stapelde eene houtmijt op elkander, ging er op liggen en verzocht zijn' vriend Philoctetes dezelve in den brand te steken. Dejanire, den dood van Hercules vernemende, beroofde zich zelve insgelijks van het leven.

DEJEAN (Jean François Marie), geboren te Castelnaudary in 1749, bekleedde sedert 1766 tot op de uitbarsting der omwenteling verscheiden posten bij de genie. Zijne kunde en bekwaamheden verzekerden hem eene spoedige bevordering, en hij klom op van rang tot rang. Onder het consulschap werd hij met verscheiden gewigtige zendingen belast, en bleef twee jaren te Genua met den titel van buitengewoon' Minister. In 1802 werd hij naar Parijs terugontboden en aangesteld tot Minister van Oorlog; hij bekleedde deze waardigheid tot 1809. Eenigen tijd vóór zijne aftreding had Napoleon hem benoemd tot eersten Inspecteur der genie, Senateur en Tresorier van het legioen van eer; hij kweet zich loffelijk in al deze betrekkingen. Na den afstand van Napoleon, en het herstel der Bourbons, werd Dejean benoemd tot Pair van Frankrijk, Gouverneur van de polytechnische school en voorzitter van het committé tot verevening van den achterstand. Maar gedurende de honderd dagen zijne vorige ambten wederom van Napoleon aanvaard hebbende, werd hij bij de terugkomst van Lodewijk XVIII uit het openbaar bewind verwijderd, en kwam eerst in 1819 wederom in de kamer der Pairs. † den 12 Mei 1824. Hij heeft eenige werkjes geschreven over de landhuishoudkunde.

DEJOCES, grondlegger van het Medische Rijk, maakte omstreeks 700 jaren vóór J. C. zich onafhankelijk van de Assyrische vorsten en bouwde de stad Ecbatane. † 646 jaren vóór J. C.

DEJOTARUS, Tetrarch of Viervorst van Galatië, werd van zijne staten beroofd door Mithridates, doch het gelukte hem den troon te herwinnen en een gedeelte van Armenië te veroveren. De Romeinsche Raad bevestigde hem in deze bezittingen en gaf hem den koningstitel; doch in den burgeroorlog tusschen Cæsar en Pompejus de zijde van den laatsten gekozen hebbende, ontnam Cæsar hem Klein-Armenië, dwong hem deel te nemen in den veldtogt tegen Pharnaces, en liet hem niets dan den koningstitel. Later door zijn' kleinzoon Castor beschuldigd van een' aanslag tegen het leven van Cæsar, werd hij verdedigd door Cicero, wiens schoone redevoering *Pro Rege Dejotaro* nog voorhanden is. Na den moord van Cæsar werd Dejotarus in zijn Rijk hersteld, en hij voerde Brutus een aanzienlijk hulpleger toe. † hoogbejaard 30 jaren vóór J. C.

DEKEN (Agatha), geboren in de nabijheid van Amstelveen den 10 December 1741, verloor hare ouders, brave mingegoede landlieden, toen zij naauwelijks drie jaren oud was, en werd opgevoed in het weeshuis der Collegianten te Amsterdam. Reeds vroegtijdig gaf zij blijken van hare zucht en geschiktheid voor de beöefening der fraaije letteren en dichtkunst; haar gelukkige aanleg bleef niet onopgemerkt door hare edelmoedige verzorgers, die het haar geenszins aan de noodige onderrigting lieten ontbreken. Met een rein schuldeloos hart, vol warme godvrucht en gevoel voor het edele en goede trad zij de wereld in als dienstbode van de godvruchtige dichteres Maria Bosch, van welke zij weldra de vertrouwde vriendin werd, vijf jaren lang vreugd en leed met haar deelde, en gemeenschappelijk de dichtkunst met haar beöefende, blijkbaar uit de verzameling van *Stichtelijke Gedichten* van beiden in 1775 uitgegeven. Deze voortreffelijke vriendin door den dood verloren hebbende, werd dit verlies haar vergoed door Elizabeth Bekker, weduwe van Adriaan Wolff, met wie zij vervolgens lief en leed, ballingschap en behoefte tot haar einde toe deelde, en haar slechts negen dagen overleefde. Deze beide vrouwen, hoezeer van geheel verschillende geäardheid, waren zoo innig aan elkander verknocht en leefden zoo eensgezind, dat men zelfs in de zamenleving de eene zonder de andere niet noemde. Eene menigte vernuftige schriften, in proza en dichtmaat, over allerlei onderwerpen, en in allerlei vormen, meestal gemeenschappelijk zamengesteld en op beider naam in het licht gegeven, hield eene reeks van jaren de aandacht des publieks onafgebroken bezig; de verschillende schrijfwijze, smaak en stijl der beide vriendinnen bragt in deze geschriften, in doel en strekking altijd één, eene behagelijke verscheidenheid, en, als men het zoo noemen kon, eene oorspronklijke oorspronklijkheid van eene geheel nieuwe soort. Na de omwenteling van 1787 weken beide vrouwen naar Frankrijk, en kozen Trevoux tot haar verblijf; in het eerst leefden zij hier tamelijk gerust, doch eerlang had de teedergevoelige Deken de onbeschrijfelijke smart dat hare zusterlijke vriendin Bekker, voor den bloedraad des schrikbewinds gedaagd, gevaar liep van haar hoofd onder de Guillotine te verliezen, welke zij slechts door hare tegenwoordigheid van geest ontkwam. In 1795 keerden beiden in het vaderland terug. Een trouweloze vriend had al het tijdelijke en vrij aanzienlijk vermogen, hetwelk beiden bij hare uitwijking hem hadden toevertrouwd, ontvreemd, en zij bevonden zich dus bij hare klimmende jaren in een' staat van behoefte, toen zij haar verblijf namen in den Hage, waar een edeldenkend en dankbaar Boekhandelaar, die met het uitgeven van hare werken veel geld gewonnen had, op eene kiesche wijze in haar onderhoud voorzag, tot zij, de pen weder opnemende, dit eenigermate weder zelve konden doen. Den 5 November 1804 verloor Deken hare vriendin; dit afsterven was als het ware de aankondiging van haar' eigen dood; reeds den volgenden dag wierp eene koorts haar op het krankbed, en elf dagen daarna werd zij op het kerkhof te Scheveningen aan de zijde van hare vriendin begraven. Beider nagedachtenis werd op den 14 Maart 1805 door den Hoogleeraar J. Konijnenburg

met eene voortreffelijke lofrede en door den Heer Mr. M. C. VAN HALL met een' uitmuntend schoonen lierzang in het openbaar vereerd.

DEL. Verkorting van *Delictum; deleatur; delineavit:* dit staat doorgaans op de koperen platen achter den naam des teekenaars.

DELAMBRE (JEAN BAPTISTE JOSEPH), geboren te Amiens den 19 September 1749, leide aanvankelijk zich toe op de taalkennis in zijne geboortestad, waar DELILLE zijn leermeester was. DELAMBRE, die de meeste levende talen verstond, was zeer ervaren in het Grieksch. Toen hij 30 jaren oud was, begaf hij zich tot de beöefening der sterrekunde, in welke wetenschap hij het onderrigt genoot van den beroemden LALANDE, die van hem getuigde dat DELAMBRE zijn beste werk was. Weldra deelde ook de leerling in de vermaardheid van den meester; DELAMBRE leverde verscheiden sterrekundige verhandelingen aan de akademie der wetenschappen; in 1770 en 1772 behaalde hij bij dezelve den prijs met zijne tafelen van Uranus, welke planeet eerst kort geleden door HERSCHEL ontdekt was; vervolgens gaf hij zijne tafelen van Jupiter en Saturnus in het licht. Lid geworden van het Nationaal Instituut, werd hij met MÉCHAIN gebruikt om den boog te meten van den meridiaan tusschen Duinkerken en Barcelona, welke meting zij in 1799 volbragten. Bij de oprigting van het bureau der lengte werd DELAMBRE lid van hetzelve. In 1802 benoemde NAPOLEON hem tot algemeen' Inspecteur der studiën, en het volgende jaar verkoos de wiskundige klasse van het Instituut hem tot haren vasten Secretaris; zijn leermeester en vriend LALANDE in 1807 gestorven zijnde, werd DELAMBRE zijn opvolger als onderwijzer in het *Collège de France,* en in 1808 Tresaurier der Universiteit. Na de herstelling der BOURBONS werd hij lid van den koninklijken Raad van openbaar onderwijs; doch in 1815 verloor hij dit ambt. In 1817 maakte LODEWIJK XVIII hem Ridder van S. Michiel en Officier van het Legioen van eer. Het Instituut wees hem den tienjarigen prijs toe, tot belooning van zijne uitstekende verdiensten. † den 18 Augustus 1822. Hij heeft eene menigte voortreffelijke wetenschappelijke werken in het licht gegeven.

DELAWARE, eene rivier in de Vereenigde Staten van Noord-Amerika, dus genaamd naar Lord DELAWARE, die ten tijde van JAKOBUS I Gouverneur van Virginië was, loopt 60 mijlen ver, is 13 mijlen breed, bevaarbaar, vischrijk en heeft vele watervallen. Naar deze rivier heeft de Staat Delaware zijnen naam, die eertijds een gedeelte uitmaakte van Pennsylvanië, doch thans de kleinste is der Vereenigde Staten; dezelve heeft op 100 □ mijlen 80,000 inwoners; de hoofdplaats is Newcastle, met 12,000 inwoners.

DELCOUR (JEAN), beroemd Beeldhouwer, geboren te Hamoir, in het vorstendom Stavelot, omstreeks het midden der XVII eeuw, bezocht twee malen Italië, en vestigde zich vervolgens te Luik, † aldaar den 4 April 1707. De voornaamste werken van dezen kunstenaar bevinden zich te Luik en elders in België.

DELEYRE (ALEXANDRE), geboren in de nabijheid van Bordeaux in 1726, werd Jezuit, toen hij 15 jaren oud was, en gaf zich in het eerst over aan eene bekrompen vroomheid; hij kwam na de vernietiging der orde te Parijs, waar hij aan de dagbladen schreef en eenige artikels voor de *Encyclopédie* opstelde. Van een' angstvalligen dweeper was hij een stoutmoedige vrijdenker geworden, en beleed ronduit het atheïsmus. Hij wilde trouwen, maar de priesters zochten hem dit te beletten, en de hinderpalen werden uit den weg geruimd, door het gezag van den Hertog van Nivernois, die hem tot Bibliothekaris aanbeval bij de opvoeding van den Hertog van Parma; tot gebruik van dezen schreef hij, op verzoek van CONDILLAC, een Overzigt der Geschiedenis; hij hielp vervolgens RAYNAL bouwstoffen verzamelen voor deszelfs werk over de Indiën. Op het tooneel der omwenteling verscheen DELEYRE als lid der Conventie, en stemde voor den dood van LODEWIJK XVI, werd lid van den Raad der vijfhonderd en lid van het Instituut. † den 10 Maart 1797. Verscheiden zijner werken, ofschoon de zaken daarin meestal oppervlakkig en eenzijdig behandeld worden, zijn in een' zeer goeden stijl geschreven, vooral zijne *Analyse de la philosophie de Bacon,* in 1755, en de *Génie de Montesquieu,* in 1758 gedrukt.

DELFINO is de naam van een edel Venetiaansch geslacht, hetwelk verscheiden vermaarde en geleerde mannen heeft opgeleverd; onder anderen = (GIOVANNI), Doge van Venetië, verkoren in 1356, † in 1361; onder zijne regering viel LODEWIJK VAN HONGARIJEN met eene geduchte magt in Dalmatië en Treviso, en na een' nutteloozen wederstand was DELFINO genoodzaakt in 1358 een verdrag te teekenen, bij hetwelk de Republiek geheel Illyrië, Dalmatië en Croatië aan den gelukkigen veroveraar afstond. = (GIUSEPPE), Admiraal der Venetiaansche vloot, behaalde een' onsterfelijken roem in den slag aan den mond der Dardanellen tegen eene drie malen sterkere Turksche vloot in 1654. = (GIROLAMO), algemeen Proveditor, voerde het bevel in Dalmatië, en behaalde van 1694 tot 1699 aanmerkelijke voordeelen op de Turken; hij ontnam hun Albanië en Bosnië; maar de oorlog in 1714 hervat zijnde, verloor de Republiek de vruchten zijner overwinningen. = (PIETRO), Generaal der Camaldulensen, geboren te Venetië in 1444, † in 1525, heeft eenige brieven en andere geschriften nagelaten, in 1524 te Venetië gedrukt. = (GIOVANNI), Kardinaal, geboren in 1617, † te Udino in 1699, was Patriarch van Aquileja, en voordeelig als dichter bekend; hij schreef vier treurspelen, die in 1730 te Utrecht herdrukt zijn, en bragt het leven van AGRICOLA, door TACITUS, en CATILINA's zamenzwering, door SALLUSTIUS, in Italiaansche verzen. = (GIOVANNI PIETRO), Aartspriester van S. Zeno te Venetië. † in 1770, is ook als schrijver niet onvermaard.

DELFLAND, eene landstreek, bij de oude verdeeling des lands, dus genaamd, ligt in het hart van de Provincie Holland, en wel in het zuidelijk gedeelte, wordende ten westen door de Noord-zee en ten zuiden door de Maas bespoeld. Delft is de hoofdstad van dit landschap, van welke het zijn' naam ontleende, en hetwelk ten tijde der Hollandsche Graven door een' Baljuw bestuurd werd. De waterstaat van dit landschap werd reeds in de XIII eeuw bestuurd door een hoogheemraadschap, welk collegie in 1712 Delfland heeft doen opmeten en eene kaart daarvan vervaardigen, die in het koper gegraveerd is en uit 25 groote bladen bestaat.

DELFSTOFFEN, zie MINERALEN.

DELFT, eene der oudste en netste Zuid-Hollandsche steden, ligt aan de Schie, een uur van den Hage en twee uren van Rotterdam, en heeft ruim 13,000 inwoners. Deze stad bestond reeds in de XI eeuw, doch de tijd van haar' eigenlijken oorsprong is onzeker; zij wordt dikwijls vermeld in onze Vaderlandsche Geschiedenissen. In 1304 leden de Vlamingen in dezelve eene bloedige nederlaag; in 1359 moest Delft, na eene belegering van 10 weken, op harde voorwaarden zich overgeven aan ALBERT VAN BEIJEREN, eerst Ruwaard, en naderhand Graaf van Holland. In 1536 werd bijna de geheele stad door brand in een' puinhoop verkeerd, doch naderhand veel schooner wederom opgebouwd. WILLEM I, Prins van Oranje, die op het Prinsenhof te Delft doorgaans zijn verblijf hield, werd aldaar den 10 Julij 1584 door BALTHASAR GERARDS met een pistoolschot vermoord. Op den 12 October 1654 overkwam deze stad eene *vreesselijke ramp* door het springen van een kruidmagazijn met 80,000 ponden buskruid; meer dan 500 menschen verloren daarbij het leven, 200 huizen waren geheel verwoest en al de overigen zwaar beschadigd. In 1723 en 1742 leed Delft andermaal schade door het springen der kruidmakerij in de nabijheid der stad. Bij de verheffing van WILLEM III, Prins van Oranje, tot Stadhouder, hadden er te Delft, zoo wel als in andere Hollandsche steden, verregaande oproerige bewegingen plaats; vreedzamer ging het er toe in 1747 bij de verheffing van WILLEM IV; maar bij den inval der Pruissen in Holland in den herfst van 1787, tot herstelling van WILLEM V, verscheen een woeste hoop van het laagste gepeupel uit het naburig 's Gravenhage te Delft, plunderde meer dan twintig huizen en bedreef allerlei moedwillige schennis; doch de afgedankte en ontwapende schutterij zoo goed doenlijk wederom van wapenen voorzien zijnde, werd dit verachtelijk gespuis nog denzelfden dag met bebloede koppen de stad weder uitgedreven, en de herstelling des Stadhouders ten minste te Delft niet verder geschandvlekt. In de volgende groote gebeurtenissen had Delft slechts een lijdelijk aandeel. De stad was eertijds levendiger dan tegenwoordig, hare bierbrouwerijen, lakenfabrijken en plateelbakkerijen waren voor verscheiden inwoners rijke bronnen van bestaan; doch deze zijn alle in verval of geheel te niet geraakt; maar niet te min is Delft nog altijd eene zeer aanzienlijke stad, die vele merkwaardigheden bevat en menige schoone herinnering opwekt. In de Nieuwe Kerk is het heerlijk praalgraf van WILLEM I en de begraafplaats der vorsten van Oranje, in welke, behalve de grondlegger van den Nederlandschen Staat, MAURITS, FREDRIK HENRIK, WILLEM II en WILLEM IV begraven zijn. Eerst in 1781 werd in deze kerk ook een zeer schoon grafgedenkteeken opgerigt voor HUGO DE GROOT. In de Oude Kerk vindt men de kunstrijke graftombes van PIETER PIETERSZ. HEIN, MARTEN HARPERTSZ. TROMP, ANTONI VAN LEEUWENHOEK en andere vermaarde personen. Het Stadhuis, Gemeenelandshuis van Delfland en het Oorlogsmagazijn van Holland zijn zeer deftige gebouwen, zoo mede de kerken der onderscheiden Christelijke gezindheden, de Waag, het Boterhuis, enz. Verscheiden beroemde helden, geleerde mannen en kunstenaars zijn te Delft geboren, van welke Prins FREDRIK HENRIK, HUGO DE GROOT en verscheiden vermaarde schilders ook aldaar begraven zijn.

DELFTSHAVEN, een open steedje of vlek, met 2800 inwoners, ligt twee uren van Delft, tusschen Rotterdam en Schiedam, en werd op het einde der XIV eeuw aangelegd; van tijd tot tijd is dit vlek in uitgebreidheid toegenomen, bekwam een aanzienlijk Raadhuis en eene Kerk, niettegenstaande het plaatsje ten tijde der Hoeksche en Kabeljaauwsche onlusten in 1488 genoegzaam geheel in de asch gelegd werd, en in 1572, door BOSSU uit Rotterdam overvallen, ten schouwplaats verstrekte van de onmenschelijke wreedheden der Spanjaarden. Na de vestiging der onafhankelijkheid van den Nederlandschen Staat genoot Delftshaven een' aanhoudenden bloei, doch liep groot gevaar bij den zwaren storm en hoogen watervloed in den nacht van den 14 November 1775 van eene deerlijke verwoesting te ondergaan. Hoewel de schade aanmerkelijk was, werd toch alles eerlang in den vorigen staat hersteld. De voornaamste bestaanmiddelen der ingezetenen van Delftshaven zijn de scheepvaart en visscherij; in vroeger jaren werden er verscheiden haringbuizen uitge-

rust; ook zijn er sedert eenige jaren jeneverstokerijen opgerigt. De vermaarde zeeheld PIETER PIETERSZ. HEIN was te Delftshaven geb.

DELFZIJL, eene vesting en haven in de provincie Groningen, ligt aan den mond van de Eems, ter plaatse waar de Fivel zich in dezelve uitstort; de beide sluizen of zijlen, door welke de Fivel, hier de Delf genaamd, hare wateren in zee loost, gaven aanleiding tot de benaming der plaats, die ten tijde der Saksische beroerten door een blokhuis versterkt werd; de eigenlijke vestingwerken werden in 1568 door den Hertog van Alba aangelegd, maar naderhand merkelijk verbeterd en in den tegenwoordigen staat gebragt. De haven is ruim en tamelijk diep; de Admiraal DE RUITER liep den 6 Augustus 1665 dezelve binnen met de West-Indische vloot en 30 Engelsche prijzen; in 1672 ontweken 14 rijkgeladen Oost-Indische schepen den vijand insgelijks in de haven van Delfzijl. In 1514 werd Delfzijl (toen nog slechts eene schans) door de Saksers ingenomen, doch de Groningers dreven hen spoedig er weder uit. Weinig dagen daarna verrasten de Saksers andermaal de plaats, die toen door hen uitgeplunderd en in den brand gestoken werd. De Gelderschen in 1536 meester van Delfzijl zijnde, en de Groningers Keizer KAREL V voor hunnen Heer erkend hebbende, gelukte het JURIAN SCHENK, 's Keizers Stadhouder van Friesland, de plaats te bemagtigen. In den worstelstrijd tegen Spanje en in volgende tijden was dikwijls Delfzijl eene gewigtige plaats; gedurende de Fransche overheersching bleef deze vesting meestal in staat van verdediging gesteld, en het kostte in 1814 veel moeite om de Franschen dezelve te doen verlaten.

DELHI, hoofdstad eener provincie van denzelfden naam in het voormalig Rijk van den Grooten Mogol, was eertijds deszelfs tweede hoofdstad, in welke hij doorgaans zijne residentie hield, doch behoort thans onder de bezittingen der Engelsche Oost-Indische Compagnie, en ligt in het district van Calcutta, aan den westelijken oever der rivier Dschumna. Delhi was in vroegeren tijd de grootste, aanzienlijkste en rijkste stad van geheel Hindostan. Wat men van de voormalige pracht derzelve en de rijkdommen verhaalt, dien de Mogolsche Keizers aldaar hadden opgestapeld, grenst aan het fabelachtige; doch toen in 1738 Schach NADIR Delhi veroverde, voerde hij alleen aan edelgesteenten over de 75 millioenen weg; in 1747 werd deze stad door de Afghanen geplunderd en naderhand had zij veel overlast van de Maratten te lijden; maar desniettegenstaande is Delhi, ofschoon in verval, nog eene zeer aanzienlijke stad, met 200,000 inwoners, talrijke prachtige moskeën, paleizen en bijzondere gebouwen; de koophandel is er zeer levendig en er zijn vele fabrijken. De onttroonde Mogol AKBAR II bewoont nog met zijn geslacht en hofgezin, uit meer dan 1000 personen bestaande, het keizerlijk residentieslot, in hetwelk echter de Engelschen hem zoo goed als gevangen houden.

DELIA en DELIUS, bijnamen van DIANA en APOLLO, naar het eiland Delos, op hetwelk zij geboren waren.

DELIBEREREN, Lat. *deliberare*, beraadslagen, raadplegen, overwegen.

DELICT, Lat. *Delictum*, van *delinquere*, iets verachtelozen, beteekent eigenlijk een uit nalatigheid of overijling begaan onregt, een strafbaar vergrijp, dat men niet wel een opzettelijk misdrijf (*Crimen*) kan noemen, schoon een Delict toch altoos eene overtreding der wetten en dienvolgens misdadig is.

DELILLE (JAQUES), geboren te Aigue-Perse, in Limagne, den 22 Junij 1738, was een natuurlijke zoon van ANTOINE MONTANIER, Advokaat te Clermont, en genoot het eerste onderwijs in het collegie van Lizieux te Parijs; na het verlaten van hetzelve werd hij onderwijzer in het collegie van Beauvais, daarna Professor der fraaije letteren in het collegie van Amiens en vervolgens in dat van La Marche te Parijs. Ondertusschen had hij zich reeds als bevallig dichter voordeelig aangekondigd door eenige kleine dichtstukken, toen in 1769 zijne schoone vertaling der Landgedichten van VIRGILIUS verscheen. In 1774 werd hij lid der Fransche Akademie, en gaf in 1782 zijn voortreffelijk dichtstuk *Les Jardins* in het licht. Twee jaren later verzelde hij den Graaf DE CHOISEUL-GOUFFIER op zijne gezantschapsreis naar Konstantinopel, en werd na zijne terugkomst aangesteld tot Professor der dichtkunst in het *Collége de France*. De omwenteling verwoestte zijn tijdelijk vermogen; hij bleef een bedrijveloos aanschouwer van dezelve, en men nam ook weinig kennis van hem; doch bij gelegenheid der zonderlinge ceremonie, waaraan de gezagbebbers den naam gaven van feest van het Opperwezen, vroeg de voorzitter van de afschuwelijke revolutionaire regtbank hem een' lofzang, en hij vervaardigde den schoonen *Dithyrambus op de onsterfelijkheid der ziel*, van welken echter geen gebruik gemaakt werd; de heer J. IMMERZEEL heeft eene vrij goede Nederduitsche vertaling van dit dichtstuk in het licht gegeven. In 1794 verliet DELILLE Parijs, en begaf zich naar S. Diez, waar hij zijne vertaling der *Aeneis* voltooide, welke hij voor dertig jaren begonnen had. Hij week vervolgens naar Zwitserland; twee jaren bleef hij te Solothurn, ging toen naar Duitschland en van daar naar Londen, waar hij twee jaren vertoefde, en MILTONS *Verloren Paradijs* vertaalde. In 1801 kwam hij in Parijs terug, werd lid van het Instituut en gaf de dichtwerken in het licht, welke hij buiten 's lands vervaardigd had, die met algemeene goedkeuring ontvangen werden; van zijn' *Homme des Champs* verscheen eene gelukkig geslaagde Nederduitsche vertaling van de Wed. VAN STREEK, die zich ook waagde aan eene vertaling van DELILLES schoone vertaling der *Aeneis*, die, als een arbeid boven hare krachten, en bij hare onkunde in de Latijnsche taal, natuurlijk haar mislukte; BILDERDIJKS *Buitenleven* is eene zeer vrije navolging van DELILLES *Homme des Champs*. Van zijne *Drie Rijken der natuur* leverde A. LOOSJES Pz. eene verdienstelijke Nederduitsche vertaling, en J. IMMERZEEL van zijn dichtstuk *Het Medelooogen*; zijne *Imagination*, *Conversation* en overige dichtstukken zijn onvertaald gebleven. Bij het klimmen zijner jaren werd hij blind, en † den 1 Mei 1813. Zijne werken zijn verscheiden malen in allerlei formaten gedrukt; eene uitgave van allen bij elkander in één boekdeel, met den oorspronkelijken tekst van VIRGILIUS, MILTON en POPE, is verkrijgbaar bij de GEBROEDERS DIEDERICHS te Amsterdam.

DELISCH PROBLEMA is een vraagstuk, bij de ouden zeer vermaard, betreffende de verdubbeling des teerlings; t. w. het vinden der zijde van eenen teerling of cubus, welks inhoud het dubbel zij van den gegevenen. De oplossing dezes vraagstuks komt neder op het vinden van twee middelevenredige lijnen tusschen twee anderen, waarvan de eene de zijde van den teerling en de andere eens zoo lang is; als wanneer de eerste der twee gevondene middelevenredige lijnen de zijde van den dubbelen teerling zijn zal. Want het is eene eigenschap der meetkundige reeksen, dat de eerste term tot den vierden in dezelfde verhouding is als de derde magt van den eersten tot de derde magt van den tweeden, d. i. wanneer a, b, c en d gedurig evenredig zijn, dan heeft men $a : d = a^3 : b^3$; derhalve indien $d = 2a$ is, dan moet ook $b^3 = 2a^3$ zijn. Indien nu twee middelevenredige lijnen tusschen twee anderen door eene gewone meetkunstige constructie gevonden konden worden, dan zou het vraagstuk dadelijk opgelost zijn. Dit echter is buiten het bereik der gewone of elementaire meetkunst, en uit dien hoofde heeft dit vraagstuk eene groote vermaardheid verkregen, omdat deszelfs oplossing tot beschouwingen van hoogeren aard leidde. Er bestaan onderscheidene legenden omtrent den oorsprong van dit vraagstuk. Volgens sommigen zou de Koning MINOS voor zijnen zoon GLAUCUS eene graftombe hebben laten bouwen, welke de werklieden 100 voeten lang, breed en hoog gemaakt hadden. Hij vond ze te klein, en wilde ze eens zoo groot hebben, waardoor de vraag ontstond, hoe lang dan de zijde van den dubbelen teerling zijn moest. Volgens anderen zou het orakel te Delos eens bevolen hebben, het altaar van APOLLO, dat teerlingvormig was, te verdubbelen, en men zou daaromtrent PLATO om inlichting gevraagd hebben. PLUTARCHUS geeft omtrent deze laatste legende nog de bijzonderheid op, dat het bevel gegeven was bij gelegenheid dat de pest in Griekenland heerschte, en men het orakel daaromtrent kwam raadplegen. Hoe het ook zij, vele geleerden hebben zich met dit vraagstuk bezig gehouden, en deszelfs oplossing heeft niet weinig bijgedragen tot de uitbreiding van het gebied der meetkunst.

DELISLE (CLAUDE), geboren te Vaucouleurs in 1644, was aanvankelijk Advokaat, maar leide vervolgens zich alleen toe op de Geschiedenis en Aardrijkskunde, over welke wetenschappen hij te Parijs openbare voorlezingen hield, en zijne vier zonen tot beroemde wis- en aardrijkskundigen vormde. † in 1720. Zijne historische, chronologische en aardrijkskundige werken zijn, hoewel verouderd, om derzelver naauwkeurigheid nog in achting. = (GUILLAUME), oudste zoon van den voorg., geboren te Parijs in 1675, maakte, door zijn' vader en CASSINI onderwezen, zulke snelle vorderingen in de aardrijkskunde, dat hij reeds in 1700 eene wereldkaart, de kaarten der vier werelddeelen en eene hemel- en aardglobe van een' voet middellijn uitgaf, die in naauwkeurigheid alle vroegere overtroffen; weldra volgden verscheiden kaarten van bijzondere landen, waarmede hij insgelijks veel roem verwierf, en hij werd, om zoo te zeggen, de schepper van een geheel nieuw geographisch stelsel. In 1711 werd hij lid van de Akademie der wetenschappen; hij onderwees LODEWIJK XV in de aardrijkskunde en kreeg, behalve eene aanzienlijke belooning, den titel van aardrijkskundige des Konings. † den 25 Januarij 1726. Behalve zijne meer dan 100 uitgegeven algemeene en bijzondere kaarten, vervaardigde hij kaarten voor vele historische werken en reisbeschrijvingen, en schreef verscheiden wetenschappelijke verhandelingen in de Gedenkschriften der Akademie. = (SIMON CLAUDE), broeder van den voorg., geboren te Parijs in het laatst van 1675, hield, even als zijn vader, voorlezingen over de Geschiedenis, en gaf in 1708 eene Fransche vertaling in het licht der Chronologische Tafelen van PETAVIUS. † in 1726. = (JOSEPH NICOLAS), broeder der voorg., geboren te Parijs in 1688, werd in de sterre- en aardrijkskunde onderwezen door LIEUTAUD en CASSINI, en maakte zulke snelle vorderingen, dat hij reeds in 1714 tot lid van de Akademie der wetenschappen werd aangenomen. De zoneclips van den 12 Maart 1706 had hem aanleiding gegeven om zich inzonderheid op de sterrekunde toe te leggen. Zijne waarnemingen des doorgangs van Mercurius door de zon in 1723 en der zoneclips van 1724 vermeerderden zijnen roem. In dat jaar bezocht hij Engeland, waar hij met onderscheiding ontvangen werd door NEWTON en HALLEY. De Keizerin CATHARINA I ontbood in 1727

hem naar Rusland, om eene sterrekundige school te Petersburg aan te leggen, met een voortreffelijk observatorium, hetwelk onder zijn opzigt tot stand kwam. Bij zijne terugkomst in Parijs hervatte hij zijne werkzaamheden als onderwijzer in het Koninklijk Collegie, waar hij LALANDE en MESSIER onder zijne leerlingen telde. † in 1768. Behalve verscheiden afzonderlijk uitgegeven aardrijks- en sterrekundige werken, vindt men van zijne zeer bekwame hand vele wetenschappelijke verhandelingen in geleerde tijdschriften. Zijne verzameling van kaarten en handschriften werd na zijn' dood door den Koning aangekocht en in het dépôt der marine geplaatst. = (LOUIS), broeder der vorigen, en insgelijks sterrekundige, verzelde zijn' broeder JOSEPH NICOLAS naar Rusland en den kapitein BERING op zijne ontdekkingsreis. † te Avatscha, op Kamtschatka, in 1741. Ook hij heeft eenige wetenschappelijke geschriften nagelaten.

DELIUS (QUINTUS), Krijgstribun, afgezonden door ANTONIUS aan CLEOPATRA, om haar voor de regtbank van dezen Drieman te dagen, werd zoodanig getroffen door de schoonheid van deze vorstin, dat hij haar ried gebruik te maken van hare bekoorlijkheden, om het hart van ANTONIUS te winnen. DELIUS veranderde dikwijls van partij in de burgerlijke oorlogen, en maakte eindelijk zijne fortuin bij AUGUSTUS.

DELLA MARIA (DOMENICO), geboren te Marseille, van Italiaansche ouders, in 1778, componeerde reeds in zijn 18 jaar eene groote opera, die te Marseille met veel goedkeuring werd uitgevoerd, en ging daarop naar Italië; hier genoot hij het onderwijs van PAESIELLO en andere groote meesters, en componeerde zes comische opera's, van welke hij zelf den *Maestro di capello* voor de beste hield. Na zijne terugkomst in Parijs componeerde hij den *Gevangene*, die ook op onze schouwburgen bekend is. † in 1806.

DELMATIUS (FLAVIUS JULIUS), kleinzoon van CONSTANTINUS CHLORUS, geboren in Gallië, werd door zijn' oom CONSTANTIJN in 333 tot Consul en in 335 tot Caesar benoemd; hij kreeg bij de verdeeling des Rijks Thracië, Macedonië en Achaie, maar na den dood van CONSTANTIJN in 337 bezit willende nemen van deze provinciën, werd hij door de soldaten vermoord.

DELMENHORST, een voormalig graafschap in den Neder-Rijnsch-Westphaalschen kreits, aan de Weser, tusschen Munster, Oost-Friesland en Bremen, was eene bezitting van het Holstein-Gottorpsche Huis, door Denemarken in 1667 aan hetzelve ontnomen, doch kwam bij verdrag in 1773 aan PAUL, Grootvorst (naderhand Keizer) van Rusland, die hetzelve, benevens Oldenburg, aan de jongere in Lubek regerende Gottorpsche linie schonk. De gelijknamige hoofdstad ligt aan de Delme, twee mijlen van Bremen.

DELMONT (DRODAT), geboren te S. Truyen in 1581, † te Antwerpen den 25 November 1634, was een leerling en vriend van RUBBENS, dien hij op zijne reis naar Italië verzelde. Zijne schilderstukken, in welke hij zeer gelukkig de manier van zijn' grooten meester volgde, vervaardigde hij voor de kloosters van Antwerpen, uit welke zij allengs naar buiten 's lands verdwenen zijn.

DELORME (MARION), geboren te Châlons, in Champagne, tusschen 1612 en 1615, was de maîtresse van den ongelukkigen CINQ MARS, en haar huis de vergaderplaats der aanzienlijkste hovelingen. Zij ontkwam het gevaar van betrokken te worden in de zaak der Prinsen van Condé en Conti, door eene ziekte voor te wenden en het gerucht van haren dood te doen verspreiden. Op den dag zelfs van hare gewaande begrafenis vertrok zij naar Londen, waar een rijke Lord met haar trouwde, en toen deze gestorven was, keerde zij met 100,000 Livres naar Frankrijk terug, doch werd van alles beroofd door eene bende struikroovers, wier opperhoofd haar tot zijne vrouw nam. Andermaal weduwe geworden, hertrouwde zij met een' Procureur-fiskaal, LEBRUN genaamd, dien zij door den dood verloor, toen zij 81 jaren oud was. Zij begaf zich naar Parijs, waar twee dienstboden haar alles ontstolen wat zij bezat. † in de uiterste armoede in 1706.

DELOS, een der cycladische eilanden van den Griekschen archipel, tegenwoordig Ilegi genaamd, en onbewoond, was zeer beroemd in den tijd van Griekenlands schoonsten bloei. Volgens de fabelleer deed NEPTUNUS hetzelve ontstaan door een' slag met zijn' drietand, om LATONA, die door JUPITER bezwangerd was, en door JUNO vervolgd werd, eene plek gronds te verschaffen, op welke zij kon bevallen, alzoo de aarde der ijverzuchtige JUNO gezworen had der ongelukkige nergens daartoe eene plaats te zullen vergunnen. De rondzwervende LATONA zich op dit drijvende eiland begeven hebbende, hetwelk onder den eed der aarde niet begrepen kon zijn, beviel aldaar van APOLLO en DIANA. Uit erkentenis, dat dit eiland zijner moeder dezen uitstekenden dienst bewezen had, deed APOLLO van den bodem der zee een' berg oprijzen, die het eiland ondersteunde en onbewegelijk maakte. Weldra werd dit eiland bevolkt, en APOLLO aldaar godsdienstig vereerd. De tempel van APOLLO, door ERISICHTON, den zoon van CECROPS, gebouwd, en door onderscheiden Grieksche staten van tijd tot tijd verfraaid, was beroemd om deszelfs orakel, welks antwoorden voor de ondubbelzinnigste gehouden werden, en door een feest, hetwelk door THESEUS was ingesteld, ter nagedachtenis zijner overwinning van den Minotaurus, en om de vijf jaren door de Atheners gevierd werd met een plegtig gezantschap naar den tempel van APOLLO op Delos: de dagen tusschen het vertrek en de terugkomst van dit gezantschap, werden Deliën genaamd, en gedurende dezelve mogt geen veroordeelde misdadiger ter dood gebragt worden. Het standbeeld van APOLLO in dezen tempel was een meesterstuk van kunst, en zijn altaar kreeg zelfs eene wetenschappelijke vermaardheid (zie DELISCH PROBLEMA). In het eerst had Delos bijzondere Koningen, die tevens Opperpriesters van APOLLO waren, doch naderhand kwam het eiland onder de heerschappij van Athene; niets werd op hetzelve geduld, wat het kenmerk van verwoesting had; men droeg er geene wapenen, en de dooden werden op een nabnrig eiland begraven. Het eiland werd door de geheele beschaafde wereld zoo heilig geächt, dat zelfs de Perzen, bij hunnen verwoestenden inval in Griekenland, hetzelve ontzagen. Na de verwoesting van Corinthe weken de rijke Corinthers derwaarts, en maakten Delos tot eene bloeijende handelplaats. Tegenwoordig is dit door CALLIMACHUS in zijn' lofzang aan DIANA verheerlijkt en eertijds zoo sterk bevolkt eiland woest en de puin van deszelfs voormalige pracht slechts eene schuilplaats voor zeeroovers.

DELPECH (FRANÇOIS SERAPHIN), geboren te Chaillot in 1778, † den 25 April 1825, was een bekwaam schilder en letterkundige; hij bragt vele verbeteringen in de kunst van steendrukken, toen dezelve in Frankrijk bekend werd: zijn laatste lithographische werk, *l'Iconographie des Contemporains*, deed hem veel eer aan. Hij heeft eenige poëtische en wetenschappelijke werkjes nagelaten.

DELPHI, eene stad in Phocis, lag in een dal ten Zuid-westen van den Parnas, en was de vermaardste orakelplaats van geheel Griekenland. De fabelgeschiedenis verhaalt derzelver ontstaan volgendermate: APOLLO, de slang PYTHON gedood en besloten hebbende hier zijn heiligdom te vestigen, kreeg een zeilend schip uit Krete in het oog; dadelijk sprong hij in de gedaante van een' grooten dolfijn in zee, zwom naar het schip, en dwong hetzelve de haven van Pylos, waarheen het bestemd was, voorbij te varen, en de haven van Crissa binnen te loopen. Toen de Kretensers aan land gestapt waren, verscheen hij hen in de gedaante van een' schoonen jongeling, en kondigde hen aan dat zij nimmer naar hun vaderland terugkeeren, maar als priesters hem aan den voet van den Parnas dienen zouden. Zij bleven alzoo, en bouwden de stad Delphi, die in het eerst Pytho genaamd werd, naar de slang, die APOLLO gedood had. Een herder, CORETAS genaamd, zijne kudde latende weiden aan den voet van den Parnas, bemerkte dat zijne geiten, als zij eene klove in den berg naderden, allerlei wonderlijke sprongen maakten; hij naderde zelf deze opening, en werd door den damp, die uit dezelve voortkwam, in profetische geestverrukking gebragt. Men plaatste voor deze opening (welke men in den tempel trok) een' drievoet, en noemde deze plaats Pythium, welke naderhand wegens deszelfs orakel zoo vermaard werd (zie ORAKEL, PYTHONISSA), en Delphi tot eene der aanzienlijkste en rijkste steden van Griekenland maakte, want de prachtige tempel diende tevens tot eene bank of bewaarplaats van de schatten der rijken, die hunne kapitalen onder de bescherming van APOLLO stelden, en de stad was met heerlijke standbeelden en andere kunstwerken versierd. Tegenwoordig staat op de puinhoopen van het beroemde Delphi een armoedig dorp, Castri genaamd.

DELPHIDIUS (ATTIUS TIRO), was, volgens AUSONIUS en AMMIANUS MARCELLINUS, een bekwaam Dichter en Redenaar der IV eeuw, die de welsprekendheid te Bordeaux onderwees; zijne gedichten en redevoeringen, die SIDONIUS met lof vermeldt, zijn verloren geraakt. Zijne vrouw, EUCHROCIA en dochter PROCULA, die na zijn' dood het Christendom aangenomen hadden, behoorden tot de secte der Priscillianisten; zelfs werd PROCULA in 380 beschuldigd dat zij met PRISCILLIANUS geboeleerd en de vrucht afgedreven had, en hare moeder EUCHROCIA werd met PRISCILLIANUS en anderen, die zijne ketterij aangenomen hadden, in 385 te Trier onthalsd.

DELPHUS, een zoon van APOLLO en THYA, woonde nabij den berg Parnas; naar hem werd de stad Pytho naderhand Delphi genaamd.

DELRIO (MARTINUS ANTONIUS), geboren te Antwerpen den 17 Mei 1551, studeerde te Parijs, te Douai en te Leuven in de wijsbegeerte en de regtsgeleerdheid, en werd in 1573 lid van den hoogen Raad van Braband, Vice-kanselier en Procureur-generaal der Nederlanden; doch hij nam eerlang zijn ontslag, ging naar Spanje en werd in 1580 Jezuit te Valladolid. Hij keerde hierop naar Leuven terug, om in de godgeleerdheid te studeren, waarna hij de wijsbegeerte, de talen en de godgeleerdheid sedert 1589 te Douai, Luik, Mentz, Grätz en Salamanca onderwees. Eindelijk naar Leuven terugberoepen, † hij aldaar drie dagen na zijne aankomst den 29 October 1608. Deze Jezuit gold in zijn' tijd voor een' groot' geleerde; hij was eerst 20 jaren oud, toen hij SOLINUS uitgaf, naar een handschrift van zijn' vriend LIPSIUS; zijne andere geschriften zijn in vergetelheid geraakt; zijne *Disquisitiones magicae Lib. VI*, in 1599 te Leuven gedrukt, maakten den meesten opgang. Hij verdedigde daarin de mogelijkheid en het bestaan der tooverij, toovenaars en heksen met het gezag van kerkvaders en conciliën tegen al wat het gezond verstand tegen die wanbegrip zou kunnen aanvoeren. Dit werk moest dienen om de exorcismen der H. Kerk zoo wel als het verbranden der toovenaars en heksen te regtvaardigen.

DELTA is de naam van het eiland in Egypte tusschen de beide

monden van den Nijl, welken men daaraan gegeven heeft wegens deszelfs driehoekige gedaante of vorm der Grieksche *Δ*. Hier waren Saïs, Pelusium en Alexandrië gelegen.

DELUC (JAQUES FRANÇOIS), geboren te Geneve in 1698, van beroep Horologiemaker, ondernam de verdediging van den Christelijken godsdienst tegen de Engelsche deïstische en Fransche philosophische schriften van zijn' tijd, in een paar werkjes, van welke zijne vrienden getuigden dat de schrijver ze volkomen wederlegd had. † in 1780. = (JEAN ANDRÉ), zoon van den voorg., geboren te Geneve den 8 Februarij 1727, werd door zijn' vader tot den koophandel bestemd, doch hij vond meer smaak in de natuurkundige wetenschappen, verzamelde een uitmuntend kabinet van natuurlijke historie en mineralen, en begaf zich naar Engeland, waar hij met onderscheiding ontvangen en tot voorlezer der Koningin aangesteld werd; hij doorreisde vervolgens Frankrijk, Holland en Duitschland, en deed gewigtige ontdekkingen in de geologie en mineralogie. Ongetwijfeld bezat hij uitstekende verdiensten in deze vakken van wetenschap, doch zijne zucht om de geologische en meteorologische verschijnselen met den Bijbel in overeenstemming te brengen, verleidde hem tot theoriën en hypothesen, die geduchte bestrijders vonden in degenen die grooter natuurkundigen waren dan MOZES, HIOB en andere bij de schrijvers der oude Joodsche oorkonden als zoodanig vermeld. † te Windsor den 7 November 1817. Zijne talrijke werken behelzen veel gewigtigs en opmerkenswaardigs in de resultaten zijner onvermoeide nasporingen en naauwkeurige waarnemingen, vooral zijne *Recherches sur les modifications de l'atmosphère*, te Geneve in 1772 en te Parijs in 1784 gedrukt; zelfs LALANDE vermeldt dit werk met grooten lof in zijne *Bibliographie astronomique*. = (GUILLAUME ANTOINE), broeder van den voorg., geboren te Geneve in 1729, † in 1812, beöefende gemeenschappelijk met dezen de natuurkunde, bereisde met hem de Zwitsersche Alpen, bezocht in 1756 den Vesuvius en den Aetna, en verzamelde met groote kosten een rijk kabinet van mineralen en volkanische voortbrengselen. Hij heeft geene afzonderlijke werken uitgegeven, maar verscheiden verhandelingen in geleerde tijdschriften geleverd.

DELVAUX (LAURENT), geboren te Gend in 1695, † te Nivelles den 24 Februarij 1778, was een bekwaam Beeldhouwer; hij vervaardigde verscheiden standbeelden in de Hofkapel te Brussel en den predikstoel in de S. Bavo's Kerk te Gend. Paus BENEDICTUS XIII, Keizer KAREL VI, de Keizerin MARIA THERESIA en andere aanzienlijke personen beloonden de bekwaamheden van dezen kunstenaar.

DEMADES, Atheensch Redenaar, was aanvankelijk gemeen Matroos, en werd gevangen gemaakt in den slag van Cheronea door PHILIPPUS, Koning van Macedonië. Hij won de gunst van dezen vorst door zijne vrijmoedige antwoorden en herkreeg zijne vrijheid. Uit hebzucht diende hij vervolgens ALEXANDER en toen ANTIPATER; doch van verraderij beschuldigd, werd hij ter dood gebragt 328 jaren vóór J. C.

DEMAGOOG, van *Δημος*, volk, en *Αγωγος*, leidsman, beteekent volksleider; doch bij de omwentelingzuchtige woelingen van lateren tijd hecht men aan dit woord tegenwoordig de beteekenis van volksverleider, aanstoker van oproer, aandrijver tot omkeering der gevestigde orde van zaken en van het wettig gezag.

DEMARCATIELINIE noemt men eene grenslinie, welke door vreemde of met elkander oorlogende mogendheden niet overschreden mag worden. Na de ontdekking van Amerika verdeelde de Paus ALEXANDER VI de nieuwe wereld in twee deelen: al wat ten oosten der Azoren lag, zou aan Portugal, en alles ten westen aan Spanje behooren; de grenzen der belanghebbenden bij deze Pausselijke mildheid werden op de kaart aangeduid door eene lijn, *Marcatielinie* genaamd. De reis van MAGELLAAN verbrak de lijn van den Paus; de Marianes, Philippines en Molukken bevonden zich ten oosten der Portugesche ontdekkingen: er moest dus eene andere lijn getrokken worden, welke men *Demarcatielinie* noemde.

DEMARTEAU (GILLES), Graveur, geboren te Luik in 1729, † te Parijs in 1776, verbeterde het graveren in de manier van teekeningen met rood en zwart krijt, uitgevonden door FRANÇOIS; hij heeft over de 500 platen in deze manier gegraveerd, behalve een groot aantal studiën naar RAFAEL, BOUCHER, VANLOO en anderen. Zijn neef, naamgenoot en leerling, † in 1806, heeft den arbeid van zijn' oom voortgezet.

DEMER (DE), eene kleine rivier in Braband, heeft haren oorsprong in Luikerland, niet ver van Maastricht, loopt voorbij Diest, Sichem, Hasselt en Aarschot, vereenigt zich met de Dyle en den Rupel, en valt bij Rupelmonde in de Schelde.

DEMERARY, eene eertijds Hollandsche, tegenwoordig Engelsche volkplanting, in het Zuid-Amerikaansche landschap Guiana, op 6° 56′ NB., werd in 1746 voor het eerst bebouwd door ANDRIES PIETERSE, Planter van Essequebo; de vruchtbaarheid des bodems noopte verscheiden andere Hollanders en naderhand eenige Engelschen zich aldaar neder te zetten. In 1769 werden er reeds 130 plantaadjen gevonden. De bloei dezer volkplanting nam aanhoudend toe. In 1797 werd Demerary door de Engelschen bezet, bij den vrede van Amiens in 1802 wel teruggegeven, maar reeds in 1803 op nieuw bemagtigd en bij schikking van het Weener Congres in 1814, benevens Essequebo en Berbice, voor altijd aan Engeland afgestaan. De voortbrengselen dezer volkplanting zijn katoen, koffij en suiker; voor weinig jaren heeft men ook den rijstbouw op Demerary beproefd.

DEMESTE (JEAN), Kapitein en Chirurgijn-majoor in dienst van den Prins-bisschop van Luik, † den 20 Augustus 1783 in den ouderdom van 38 jaren, verkreeg eenigen naam in de geleerde wereld door zijne chemische proefnemingen en zijne Brieven aan Doctor BERNARD, in 1779 uitgegeven, die hem als den PARACELSUS der XVIII eeuw deden beschouwen. Het gebeente van dezen geleerde, in den staat van glas gebragt en in de gedaante van eene kleine urn gegoten, bevond zich langen tijd te Parijs in het kabinet van ROBERTSON.

DEMETER, Grieksche naam van CERES.

DEMETRIANUS, Romeinsch bouwkundige, werd door den Keizer HADRIANUS gelast het vermaarde standbeeld van NERO te verplaatsen. Dit standbeeld, volgens PLINIUS van marmer, en volgens lateren van brons, was 110 voeten hoog: men kan zich dus deszelfs ontzettende zwaarte verbeelden. DEMETRIANUS deed hetzelve regtstandig opligten en vervoeren op een' toestel, getrokken door 24 olifanten, en naar de plaats brengen, waar het weder staan moest. Deze onderneming is ongetwijfeld eene der stoutste, die immer door werktuigkundigen is uitgevoerd geworden.

DEMETRIUS, mansnaam, is waarschijnlijk afgeleid van DEMETER (CERES), en zou dan hetzelfde beteekenen als *Cerealis*, namelijk al wat tot het graan betrekking heeft of daarvan afkomstig is. =, Bouwkunstenaar, voltooide omstreeks het einde der 105 Olympiade den vermaarden tempel van DIANA te Ephesus. = CYNICUS, leerling van APOLLONIUS van Tyane, bloeide onder de regering van NERO en CALIGULA, weigerde aan het hof te verschijnen van dezen laatsten, en werd uit Rome verbannen door VESPASIANUS. SENECA vermeldt dezen wijsgeer met veel lof. = van Phalerus, beroemd Peripatetisch wijsgeer en leerling van THEOPHRASTUS, werd 318 jaren vóór J. C. door CASSANDER, Koning van Macedonië, tot Archont van Athene aangesteld, welke waardigheid hij tien jaren lang met zoo veel wijsheid en regtvaardigheid bekleedde, dat de Atheners hem zoo veel standbeelden lieten oprigten als er dagen in het jaar waren. Maar zijne vijanden en benijders van zijnen roem, onder welke ook DEMETRIUS POLIORCETES behoorde, namen zijne afwezigheid waar, om hem geregtelijk ter dood te doen veroordeelen. Zijne standbeelden werden afgeworpen, en hij week naar Egypte, waar PTOLEMEUS LAGUS hem met onderscheiding aan zijn hof ontving, en hem in verscheiden gewigtige zaken raadpleegde, maar wegens de regeringsbekwaamheden van PTOLEMEUS PHILADELPHUS ongunstig geöordeeld en zijn' vader geraden hebbende een' zijner andere zonen tot zijn' opvolger te benoemen, werd hij door den vergramden jongen vorst bij zijne komst tot den troon in ballingschap gezonden naar Opper-Egypte, waar hij aan den beet eener slang stierf. Bij DIOGENES LAËRTIUS vindt men de lijst zijner vele philosophische, historische, poëtische en staatkundige geschriften, die allen verloren geraakt zijn. Men wil ook dat DEMETRIUS de bibliotheek van PTOLEMEUS met vele Grieksche werken verrijkt en dezen Koning aangespoord heeft tot het doen vertalen van de gewijde schriften der Joden. = van Pharos, Landvoogd van het eiland Corcyra, vermeesterde de staten van de Koningin TEUTA, zijne weldoenster, en ondernam het juk der Romeinen af te schudden, onder wier bescherming hij zich had begeven; maar dezen hem uit Illyrië en Pharos verdreven hebbende, zocht hij eene schuilplaats bij PHILIPPUS, Koning van Macedonië, en volgde dezen vorst op verscheiden veldtogten. Hij werd gedood in Messina, welke stad hij in den nacht had overrompeld, 214 jaren vóór J. C. Weinig tijds te voren had PHILIPPUS, bondgenoot van HANNIBAL, van dezen Carthaagschen Veldheer bedongen dat eene der voorwaarden van het verdrag, hetwelk hij na den slag van Cannae met de Romeinen sloot, de herstelling zijn zou van DEMETRIUS op het eiland Pharos. = POLIORCETES, zoon van ANTIGONUS, Koning van Macedonië, voerde het bevel over de legers van zijn' vader in de oorlogen, welke deze voerde tegen PTOLEMEUS LAGUS, Koning van Egypte, SELEUCUS, Koning van Syrië, en CASSANDER, die Griekenland in bedwang hield; hij maakte zich meester van Athene, verdreef DEMETRIUS van Phalerus, herstelde de volksregering, noodzaakte de Atheners 250 talenten op te brengen, die hij onder zijne bijzitten verdeelde, en maakte den tempel van MINERVA tot een bordeel. SELEUCUS, CASSANDER en LYSIMACHUS, zich tegen hem verbonden hebbende, behaalden de overwinning in den vermaarden slag van Ipsus 299 jaren vóór J. C. Na deze nederlaag trok hij naar Ephesus, van daar naar den Thracischen Chersonesus, en stroopte in de staten van LYSIMACHUS, waar hij een' aanzienlijken buit wegvoerde. Later veroverde hij Armenië en Medië; maar AGATHOCLES, de zoon van LYSIMACHUS, dwong hem naar Cilicië te vlugten, en SELEUCUS, die met zijne dochter STRATONICE gehuwd was, noodzaakte hem naar de grenzen van Cappadocië te wijken. DEMETRIUS, in den nacht SELEUCUS willende overvallen, werd door zijne soldaten verraden, en moest zich aan de goedertierenheid van zijn' schoonzoon onderwerpen, die hem in dragelijke ballingschap naar Syrië verzond. DEMETRIUS † drie jaren daarna 283 jaren vóór J. C. = (VALSCHE). Onder

deze bedoelt men verscheiden fortuinzoekers, die in de XVII eeuw aanspraak maakten op den Russischen troon. BORIS GUDONOFF, na zich meester gemaakt te hebben van het gezag onder FEODOR, zoon van IWAN WASILIEWITZ, deed een' anderen zoon van dezen Vorst, DMITRI (DEMETRIUS) verdwijnen. FEODOR † in 1598, en BORIS beklom den troon, toen een jonge monnik GRISKA OTREPIEFF (GREGORIUS EUTROPIUS), die veel gelijkenis had met den weggeruimden DEMETRIUS, beweerde dat hij deze Prins zelf, en als het ware door een wonderwerk de handen zijner moordenaars ontkomen was. Het volk stond op, het leger verklaarde zich voor hem, BORIS, door de zijnen verlaten, nam vergift, en de valsche DEMETRIUS deed in 1606 zijne zegepralende intrede te Moskow. Hij zou zich op den troon gehandhaafd hebben, ware hij niet te zeer een vriend der Polen en voornemens geweest eene Poolsche vrouw te trouwen: hierdoor beleedigde hij den nationalen hoogmoed der Russen en verbitterde den Patriarch door het begunstigen van den Roomschen godsdienst. Een Bojaar, CHUZKOI genaamd, stelde zich aan het hoofd eener zamenzwering, drong in het paleis, vermoordde al wat tegenstand bood, en schoot den valschen DEMETRIUS neder. Zijn lijk werd op het plein voor het paleis gesmeten, doch het hoofd geheel verbrijzeld en het ligchaam genoegzaam geheel naakt uitgeschud zijnde, was hij onder de andere gesneuvelden niet te herkennen; het gerucht liep dus weldra dat hij niet dood, maar ontkomen was, en CHUZKOI, die tot Groot-hertog verkoren en den 1 Junij 1606 gekroond was, had eerlang te worstelen met den wederopgestanen DEMETRIUS, aan wien de Polen, dien hij in handen viel, hem dwongen den troon af te staan. De nieuwe gewaande DEMETRIUS werd in 1610 vermoord door de Tartaren, die hij in zijn' dienst genomen had. Rusland werd hierop de prooi der regeringloosheid; bijkans in elke provincie stond een DEMETRIUS op, die beweerde de zoon te zijn van den eersten. Eindelijk kwam in 1613 de kroon aan MICHAEL FEODOROWITZ ROMANOFF; evenwel vertoonde zich 40 jaren daarna nog een DEMETRIUS, die door den Hertog van Holstein, bij wien hij eene schuilplaats gezocht had, uitgeleverd en te Moskow in 1653 ter dood gebragt werd.

DEMETRIUS. *Koningen van Syrië van dezen naam.* = I (SOTER), zoon van SELEUCUS PHILOPATOR, werd door zijn' vader als gijzelaar naar Rome gezonden. SELEUCUS gestorven zijnde, maakte ANTIOCHUS EPIPHANES, en na hem zijn zoon ANTIOCHUS EUPATOR, de eene oom en de andere neef van DEMETRIUS, zich meester van de kroon. DEMETRIUS den Raad vruchteloos om bijstand gevraagd hebbende, vertrok heimelijk uit Rome, om zijne regten te doen gelden. Het volk en het leger verklaarden zich voor hem; ANTIOCHUS EUPATOR en zijn voogd LYSIAS werden uit het paleis verdreven en ter dood gebragt, op bevel van DEMETRIUS, die hierop NICANOR en vervolgens BACCHIDES met een leger zond tegen de Joden, aangevoerd door JUDAS MACCHABEUS, die in een' veldslag het leven verloor. Trotsch op de behaalde voordeelen, beleedigde DEMETRIUS de naburige vorsten door zijn' overmoed; deze verbonden zich met ALEXANDER BALA, die gehouden werd voor een' zoon van ANTIOCHUS EPIPHANES; tegen dezen te veld trekkende werd hij op de vlugt geslagen en gedood 150 jaren vóór J. C. = II (NICANOR), zoon van den voorg., werd op den troon hersteld door zijn' schoonvader PTOLEMEUS PHILOMETOR, Koning van Egypte, nadat hij ALEXANDER BALA van denzelven verdreven had. De jonge vorst gaf zich over aan allerlei ongebondenheden, en liet de zorg voor de regering over aan zijne gunstelingen, wier gewelddenarijen hem bij het volk gehaat maakten. DIODORUS TRYPHON besloot een' vorst te ontzetten van de kroon welke hij zoo geheel onwaardig was, en leverde Syrië in de magt van een' zoon van ALEXANDER BALA. DEMETRIUS, die als bondgenoot der Joden tegen de Parthen te veld trok, werd door TRYPHON gevangen genomen en uitgeleverd aan hunnen Koning PHRAATES; deze behandelde hem met achting, en gaf hem zijne dochter RODOGUNE ten huwelijk; zijne verlaten gemalin CLEOPATRA huwde hierop uit spijt met zijn' broeder SYDETES. DEMETRIUS wederom ten troon geraakt, regeerde nog vier jaren niet beter dan te voren. Zijne onderdanen, zijne dwingelandij eindelijk moede, vroegen PTOLEMEUS PHYSCON, Koning van Egypte, een' Koning uit het geslacht der SELEUCIDEN, en de kroon kwam aan ALEXANDER ZEBINA. DEMETRIUS, uit zijn rijk verdreven, vlugtte naar Ptolemais, waar zijne eerste gemalin CLEOPATRA zich bevond; maar deze de poorten der stad voor hem hebbende doen sluiten, week hij naar Tyrus, waar hij op bevel van den Landvoogd ter dood gebragt werd 126 jaren vóór J. C. = III (EUCOERUS), een der vijf zonen van ANTIOCHUS GRYPUS, beklom den troon met zijn' broeder PHILIPPUS. De beide vorsten verdeelden de provinciën onder elkander: de eerste nam zijn verblijf te Damascus en de andere te Antiochië; doch weldra ontstond er oorlog tusschen beiden, en DEMETRIUS werd overwonnen en gevangen genomen door MITHRIDATES, Veldheer der Parthen, die PHILIPPUS te hulp gekomen was. DEMETRIUS † in ballingschap 87 jaren vóór J. C.

DEMIURGUS, van *Δημος*, volk, en *Εργον*, arbeid, beteekent eigenlijk opziener over openbare gebouwen of werken, stads architect, e. d. g. Daarom hebben PLATO en andere wijsgeeren God, als de Schepper des heelals, overdragtelijk *Δημιουργος* genaamd, in de vrijmetselaarstaal Opperbouwmeester des heelals.

DEMMIN, eene stad in Voor-Pommeren, aan de Perne, waar zij zich met de Tollensee en de Trebel vereenigt, behoorde eertijds tot de kroon van Zweden, doch werd bij den vrede van 1721 aan den Koning van Pruissen, als Keurvorst van Brandenburg, afgestaan. In 1757 en 1760 werd zij door de Zweden veroverd, maar kort daarna wederom verlaten.

DEMOCEDES van Crotone, tijdgenoot van PYTHAGORAS, was een beroemd Arts, die te Aegina en te Athene de geneeskunst beöefende. POLYCRATES ontbood hem naar Samos, en maakte hem tot zijn' *lijfarts*. Naderhand door de Perzen gevangen genomen, genas hij den Koning DARIUS gelukkig van een ongemak aan zijn been en deszelfs gemalin ATOSSA van den kanker. Behalve eene aanzienlijke belooning, kreeg hij verlof om Griekenland te bezoeken, onder belofte dat hij terug zou komen; maar hij hield zijn woord niet, en bleef te Crotone, huwde de dochter van den Athleet MILO en † omstreeks 500 jaren vóór J. C.

DEMOCHARES, zusters zoon van DEMOSTHENES, en insgelijks redenaar te Athene, is minder bekend door zijne redevoeringen en historische schriften, die verloren zijn, dan door zijn vrijmoedig, of liever onbeschoft gedrag jegens PHILIPPUS, Koning van Macedonië, aan wien hij in gezantschap gezonden was; de Koning namelijk hem gevraagd hebbende wat hij doen kon, dat den Atheners aangenaam ware, antwoordde DEMOCHARES: » U verhangen!" PHILIPPUS bezat zelfbeheersching genoeg om dit onbescheid slechts met eene diepe verachting te straffen.

DEMOCRATIE, van *Δημος*, volk, en *κρατειν*, regeren: volksregering, is een regeringsvorm, die deszelfs gezag, zoo het heet, van het volk ontleent, of ten minste in naam des volks uitgeöefend wordt; want dewijl het gansche volk zich niet zelf regeren kan, moet in een' democratischen staat het bewind in handen van eenige burgers gesteld worden, die door de overigen daartoe gekozen zijn. In een' zuiver democratischen staat moet ieder onafhankelijk burger, die onder geene voogdijschap staat of tot eene onteerende straf veroordeeld is, het regt hebben de bewindvoerders te kiezen en zelf daartoe gekozen kunnen worden; is dit het geval niet, hebben slechts de rijken en aanzienlijken (notabelen) of zekere geslachten (Patriciërs) dit voorregt, dan is zoodanig een staat niet meer zuiver democratisch, maar aristocratisch, en kan, zoo de bewindvoerders verstandige en regtschapen mannen zijn, door wijze wetten en eene voorzigtige staatkunde inderdaad zeer goed bestuurd worden; maar zoodanig een regeringsvorm is slechts voor weinige en zeer kleine staten geschikt; in grootere gaat de democratie allengs tot aristocratismus over, dewijl de vertegenwoordigers zich gedurig meer gezag aanmatigen dan hunne lastgevers hun hebben willen toekennen: verdeeldheid en misnoegen, wederspannigheid en wanorde zijn daarvan de gevolgen, tot een enkele zich van de volksgunst meester maakt, met eene stoute hand het staatsroer grijpt, en een volslagen despotismus invoert, hetwelk hij schaamteloos zijnen naburen als den uitgedrukten volkswil aankondigt, die zich, na vele beroeringen en omwentelingen, ook inderdaad voor een' tijd in den wil van een' enkelen oplost; de geschiedenis levert ons hiervan drie groote voorbeelden in JULIUS CÆSAR, CROMWELL en BONAPARTE. Behalve in Zwitserland en in de Vereenigde Staten van Noord-Amerika, hebben de meeste Democratiën dit resultaat opgeleverd, voor zoo ver de democratische staten hunne zelfstandigheid niet verloren hebben en met andere staten versmolten zijn geworden. Maar behalve tot het despotismus van weinigen in den republikeinschen of van een' enkelen in den monarchalen vorm, leidt de democratie niet zelden tot een ander, nog veel verderfelijker uiterste, namelijk de ochlocratie of gepeupelregering, tegen welke de aristocratie vrij wat meer te worstelen heeft dan tegen het despotismus, en de staat is zijn' ondergang zeer nabij, waar de regering afhankelijk is van den wil en het voorschrift eener woeste moord- en plunderzuchtige menigte, met of zonder een' MASANIELLO aan het hoofd. De leer van volkssouvereiniteit en volkswil is allergevaarlijkst, zoo lang het niet als een punt van staatsregt duidelijk bepaald is wat men eigenlijk door het volk verstaat; reeds de Grieken en Romeinen maakten een zeer verstandig en streng-naauwkeurig onderscheid tusschen volk (*Δημος, Populus*) en gepeupel (*Οχλος, Plebs*), en kenden alleen het eerste volksregten, of, zoo men wil, souvereiniteitsregten toe; het mogt, als zelfstandig, die uitoefenen bij het leveren der grondstof tot de regering; het andere, daarentegen, als afhankelijk, had slechts de wetten te ontvangen en te gehoorzamen, bij welker zamenstelling wel het gevoelen van het beschaafde en verlichte *volk* geraadpleegd, maar geenszins het goedvinden van het woeste en onwetende *gemeen* gevraagd werd. Is het derhalve eerst wijsgeerig-staatkundig bepaald en stellig uitgemaakt wat men onder het begrip *volk* opvat en wat men streng daarvan afzondert, dan kan men ook een' redelijken en verstandigen volkswil van de oproerige en onbesuisde janhageleischen onderscheiden, en gehoor geven aan de achtbare volksstem, die door het dolzinnig, zedeloos en omgekocht gepeupel doorgaans overschreeuwd wordt; de eigenlijke, de ware volksstem verklaart zich op eene veel edeler wijze door de uitdrukking der openbare meening, die zich nimmer door zoogenaamde tolken, maar onmiddellijk en eenstemmig zelf verklaart. De *volksstem* is derhalve geheel iets anders dan

volksgeschreeuw, maar ongelukkig wordt het laatste gereeder gehoord dan de eerste (omdat het luidruchtiger is), en in den naam des volks door het gepeupel dingen gevorderd, die het volk geenszins begeert of verlangt, en daden gepleegd, welke het volk ten diepste verfoeit en bejammert. Toegestemd zelfs dat de grondslag van alle regeringsvormen in de democratie te zoeken is, en de souvereiniteit bij het volk berust, of ten minste van hetzelve ontleend wordt, dan kan het toch niet van deszelfs heffe en uitschot, maar alleen van deszelfs edelste en voortreffelijkste deel zijn, en van eene zuivere Democratie, zonder bijmenging van aristocratie (de veilige middelweg tusschen despotismus en ochlocratie) is nimmer iets goeds te verwachten.

DEMOCRITUS van Abdera, in zijne jeugd een tijdgenoot van ANAXAGORAS en in zijn' ouderdom van SOCRATES, was een leerling van LEUCIPPUS en een vriend van HIPPOCRATES. Zijn vader hem eenaanzienlijk vermogen nagelaten hebbende, bevond hij zich in staat om zijne weetgierigheid te bevredigen; hij doorreisde Klein-Azië, Griekenland, Italië en Egypte. Na zijne terugkomst hield hij zich geheel bezig met de beöefening der wijsbegeerte en wetenschappen. Hij was de schepper van het atomenstelsel, volgens hetwelk hij alle natuurverschijnselen verklaarde; zelfs de ziel, beweerde hij, bestond uit atomen, en ontkende dienvolgens derzelver voortduring na den dood. Zijne gevoelens aangaande de beweging der ligchamen in het algemeen, en der hemelsche in het bijzonder, hebben veel overeenkomst met die van DESCARTES; onder anderen behooren tot zijn leerstelsel de denkbeelden, dat het ledige tot de beweging noodzakelijk is; dat in het ledige alle zware ligchamen met dezelfde snelheid zouden vallen; dat de ligtheid slechts eene mindere zwaarte is; dat het licht bestaat in eene uitvloeijing van ligchaampjes uit de lichtverspreidende voorwerpen. Ook heeft hij gelukkig gegist dat de glans van den melkweg niets anders is dan het vereenigd licht van eene menigte kleine sterren. † in hoogen ouderdom 370 jaren vóór J. C. Van zijne schriften is niets overgebleven; dat PLATO dezelve zou hebben laten verbranden, is onbewezen. Zijne school is door de Epicurische verdrongen; echter zijn vele zijner gevoelens door latere materialisten en natuurphilosophen omhelsd geworden.

DEMONAX van Cyprus, een vermaard Cynisch wijsgeer, bloeide in de II eeuw te Athene, waar hij in zulk eene hooge achting stond, dat zijn lijk op openbare kosten begraven werd, en de Atheners nog lang na zijn' dood een' steen, waarop hij dikwijls gezeten had, met bloemen versierden en als een heilig voorwerp beschouwden.

DEMONSTRATIE, Lat. *Demonstratio*, betoog, bewijs, is in een' bepaalder' zin nogtans zoodanig bewijs, dat uit objectieve en genoegzame gronden aangevoerd wordt, en dus niet toelaat de mogelijkheid van het tegendeel te vooronderstellen. Zoodanigen zijn inzonderheid mathematische demonstratiën.

DEMOPHOON, zoon van THESEUS en PHEDRA, verzelde ELPENOR naar de belegering van Troje. Na de verovering der stad vond hij bij HELENA zijne grootmoeder ETHRA, de moeder van THESEUS, en voerde haar mede. Bij zijne terugreis door storm op de Thracische kust geworpen, speelde hij den minnaar bij PHYLLIS, dochter van LYCURGUS, Koning van Daulis, doch verliet haar. Te Athene gekomen, vond hij den troon ledig door den dood van MNESTHEUS, en nam bezit van denzelven. Hij verleende den HERACLIDEN grootmoedig zijne bescherming tegen de vervolgingen van EURYSTHEUS, en deed zelfs hunnen vijand ter dood brengen.

DEMOSTHENES, geboren te Athene 375 jaren vóór J. C., was de zoon van een' zwaardveger; zijn' vader vroeg verloren hebbende, werd diens niet onaanzienlijke nalatenschap door ontrouwe voogden hem onthouden. DEMOSTHENES, ofschoon eerst 17 jaren oud, bepleitte zelf zijne zaak voor de regtbank, en won het proces. Hij leide zich vervolgens toe op de wijsbegeerte en de welsprekendheid, en bezocht de scholen van CALLISTRATUS, ISEUS, ISOCRATES en PLATO; maar de natuur had hem groote hinderpalen in den weg gelegd, en de eerste maal, dat hij als redenaar openlijk optrad, werd hij bespot; dit schrikte hem echter niet af, en door onvermoeide zelfoefening gelukte het hem niet alleen al zijne natuurlijke gebreken te verbeteren, maar ook de beroemdste redenaar der Oudheid te worden. Zoodat de nakomelingschap zijne redevoeringen nog voor de grootste meesterstukken van welsprekendheid houdt. Die, welke onder den naam van Philippische bekend zijn, hield hij toen PHILIPPUS, Koning van Macedonië, de engte bij Thermopyle bemagtigd had; den gloeijenden haat, dien hij dezen toedroeg, zocht hij ook in het hart der Atheners te ontsteken, drong er op aan om eene vloot en een leger uit te rusten, den oorlog zelf te beginnen, deszelfs tooneel naar Macedonië te verplaatsen en denzelven niet dan door een' voordeeligen vrede of eene beslissende overwinning te eindigen. De Atheners keurden zijn' voorslag wel goed, doch bragten denzelven niet ten uitvoer. Maar hij liet daarom niet af Athene en geheel Griekenland te wapen te roepen; en toen PHILIPPUS, in Phocis voortgedrongen, de stad Elatea vermeesterd had, bewerkte DEMOSTHENES een volksbesluit om eene vloot van 200 schepen uit te rusten, het leger naar Eleusis te doen trekken, en gezanten aan alle steden van Griekenland te zenden, om een algemeen bondgenootschap tegen PHILIPPUS tot stand te brengen; hij zelf was onder de gezanten, en bewoog de Thebanen een Atheensch leger in hunne muren te ontvangen. Door zijn' ijver bragt hij eene aanzienlijke krijgsmagt tegen PHILIPPUS op de been. Bij Cheronea kwam het tot een' slag; de Grieken werden overwonnen; DEMOSTHENES, die medevocht, was onder de eersten, die de vlugt namen. Toen kort daarna PHILIPPUS vermoord werd, geloofde DEMOSTHENES dat Athene thans met meer vrucht den Macedoniërs het hoofd zou kunnen bieden. Maar ALEXANDERS schrikkelijke wraakoefening aan Thebe vervulde de Atheners zoodanig met schrik, dat zij genade verzochten. Met moeite was ALEXANDER te bewegen om van zijne vordering, dat hem DEMOSTHENES en eenige andere redenaars zouden uitgeleverd worden, af te zien. Daar DEMOSTHENES in de zaak van HARPALUS zich had laten omkoopen, werd hij in eene boete van 50 talenten verwezen, en, toen hij die niet betalen kon, in de gevangenis geworpen, uit welke hij nogtans ontkwam, en naar Aegina vlugtte, waar hij bleef tot ALEXANDERS dood. Bij de uitbarsting van den oorlog met ANTIPATER vertoonde DEMOSTHENES zich weder in het openbaar, en zocht de kleine Grieksche Staten tot een bondgenootschap tegen Macedonië over te halen. De Atheners riepen hem eervol terug; doch toen de oorlog eene ongelukkige wending nam, en ANTIPATER op de uitlevering van DEMOSTHENES aandrong, vlugtte hij in den tempel van NEPTUNUS, op het eiland Calauria; maar ook hier niet veilig zijnde, nam hij vergift, en † 322 jaren vóór J. C. Volgens het oordeel van CICERO was DEMOSTHENES de voortreffelijkste van alle redenaars; door hem werd de Grieksche taal tot een' graad van volkomenheid gebragt, dien zij vóór hem nog nimmer bereikt had, gelijk hij ook alle redenaars vóór hem in welsprekendheid en bekwaamheden overtrof. Zijne gezamenlijke werken zijn voor het eerst in het Grieksch en Latijn uitgegeven door HIERONYMUS WOLF te Bazel in 1549; naderhand zijn zij meermaals gedr.

DEMOTICA, eene Turksche stad met een bergslot, ligt in Romanië, omtrent 6 mijlen van Adrianopel, in eene aangename landstreek. Toen KAREL XII, Koning van Zweden, in 1712 door de Turken uit Bender verdreven werd, bleef hij hier met de zijnen zoolang, tot hij in 1714 naar zijne Duitsche landen ging.

DEMOUSTIER (CHARLES ALBERT), geboren te Villers-Coterets den 11 Maart 1760, was van zijns vaders zijde een afstammeling van RACINE, van zijne moeders zijde van LAFONTAINE; hij studeerde in de regtsgeleerdheid in het Collegie van Lizieux te Parijs, doch liet zijne aangevangen practijk eerlang varen, om zich geheel met de fraaije letteren bezig te houden. In 1786 gaf hij zijne *Lettres à Emilie sur la mythologie* in het licht, die veel opgang maakten, hetwelk een bewijs was van het verval van den smaak op het einde der XVIII eeuw, die behagen vond in het valsch vernuft, de gezochte geestigheid en de blinkende lafheid, die in dit werk het ware, natuurlijke en eenvoudige vervangen. Zijne tooneelstukken hebben dezelfde gebreken, en behaagden niettemin evenzeer. Het karakter des schrijvers was beter dan zijne werken; zijne deugden en voortreffelijke hoedanigheden maakten hem algemeen bemind en geächt in de zamenleving. † te Villers-Coterets den 9 Maart 1801.

DEMPSTER (THOMAS), Schotsch edelman, geboren op het kasteel Cliftbog in 1579, verliet zijn vaderland gedurende den burgeroorlog, en kwam te Parijs, waar hij de fraaije letteren onderwees; de roem zijner geleerdheid verbreidde zich weldra door geheel Europa; hij werd achtervolgens te Leuven, te Doornik, te Rome, te Toulouse, te Nismes, te Pisa en te Bologna beroepen, waar zijne schoone vrouw hem door de studenten ontschaakt werd. Om haar op te sporen deed hij verscheiden reizen in den heeten zomer, zoodat hij zich eene ziekte op den hals haalde, aan welke hij den 6 September 1625 bezweek. DEMPSTER was een der geleerdste philologen van zijn' tijd, en had zulk een sterk geheugen, dat hij niet begrijpen kon wat vergeten was. Hij heeft veel geschreven in onderscheiden vakken; het bekendste zijner werken is de kerkelijke geschiedenis van Schotland, en zijne aanteekeningen op de Romeinsche Oudheden van ROSINUS.

DEN. Verkorting van *denotus*.

DENDERMONDE, eene stad in de voormalige Nederlandsche provincie Oost-Vlaanderen, dus genaamd naar de rivier de Dender, die bij Leuze, in Henegouwen, ontstaat, voorbij Lessines in Vlaanderen komt, hier dwars door de stad loopt en even buiten dezelve in de Schelde valt, was reeds in de XI eeuw bekend als eene vrije heerlijkheid; zij geraakte door koop in handen van PHILIPPUS VI, Koning van Frankrijk, die haar in 1347 aan LODEWIJK VAN MALE, Graaf van Vlaanderen, schonk: sedert is Dendermonde met het graafschap Vlaanderen vereenigd gebleven. In 1572 werd de stad door WILLEM I, Prins van Oranje, ingenomen, en in 1583 door de Franschen; doch de Hertog van Parma heroverde dezelve in het volgende jaar. Vruchteloos werd zij in 1667 door LODEWIJK XIV, Koning van Frankrijk, belegerd; want de onderwaterzettingen noodzaakten hem het beleg na veertien dagen op te breken, met groot gevaar van met zijn leger te verdrinken. De bondgenooten, onder het bevel van den Generaal CHURCHILL, broeder des Hertogs van Marlborough, veroverden Dendermonde in 1709. De Staten der Vereenigde Nederlanden hielden bezetting in de stad tot 1715, wanneer zij tot eene barrièrestad verklaard werd. Na de Fransche omwenteling onderging Dendermonde het lot van alle andere Vlaamsche steden,

tot de provincie, in welke deze stad gelegen is, in 1814 met het koningrijk der Nederlanden vereeuigd werd. Dendermonde deelde rijkelijk in de welvaart, die voor geheel België uit deze vereeniging ontstond, en werd in 1830 medegesleept door den heilloozen omwentelingsstroom, die ook Vlaanderen in den onbezonnen afval der Belgische provinciën verzwolg, welka gevolgen door de merkelijk verminderde bevolking nog lang drukkend gevoeld zullen worden.

DENDRAGAATH, Gr. *Δενδραχατης*, noemden de Ouden eene bijzondere soort van agaathsteenen met figuren van boomen, struiken en moschplanten, die ongemeen fraai door de natuur daarin afgedrukt zijn.

DENDRITEN is de soortelijke benaming van zekere steenen met figuren van boomen en struiken.

DENDROGRAPHIE, Gr.-Lat. *Dendrographia*, Boombeschrijving.

DENDROLOGIE, Gr.-Lat. *Dendrologia*, Boomkennis; Boomkweekkunst.

DENDROMETER, Gr.-Fr. *Dendromètre*, Boommeter, is een werktuig, uitgevonden door DUNCOMBE en WHITTELS, om de hoogte en dikte van een' boom te meten; GEORGE WINKLER heeft hetzelve aanmerkelijk verbeterd.

DENEMARKEN, het kleinste der Europesche koningrijken, ligt in het noorden van dit werelddeel, en bestaat uit de eilanden Seeland, Langeland, Laaland, Falster, Bornholm en Moen, uit het schiereiland Jutland en de hertogdommen Sleeswijk, Holstein en Lauenburg, welke beide laatste tot de Duitsche Bondsstaten behooren; tot het Deensche Rijk behooren wijders de Faroe-eilanden, IJsland, de westkust van Groenland, eenige plaatsen op de kust van Guinea en Tranquebar, in Oost Indië. De hoofd- en residentiestad van het Rijk is Koppenhagen; het eigenlijke Denemarken bevat, zonder IJsland en de Faroe-eilanden, 100 steden, 37 marktvlekken en 5500 dorpen; het geheele Rijk met deszelfs bijlanden, beslaat 2761 □ mijlen, en de geheele bevolking bedraagt 1,800,000 inwoners. Het voornaamste eiland Seeland wordt door den Zond van Zweden, het eiland Funen door de Groote Belt van Seeland en door de Kleine Belt van het schiereiland Jutland afgescheiden; het Kattegat of Schagerrak, tusschen de Jutlandsche en Zweedsche kust, heeft door den Zond en de beide Belten gemeenschap met de Oost-zee; het Holsteinsche kanaal vereenigt de Oost- met de Noord-zee. De regeringsvorm is onbeperkt monarchaal, en de kroon erfelijk in de mannelijke en vrouwelijke linie; er bestaan geene vertegenwoordigende vormen; het hoogste staatscollegie is de geheime Staatsraad. De hertogdommen Sleeswijk en Holstein worden door een' Stadhouder en Lauenburg door een' Landdrost bestuurd, IJsland en de Faroe-eilanden staan onder een' Kroonambtman. De heerschende godsdienst is de Luthersche, maar de uitoefening van alle andere godsdiensten is aan geene de minste beperking onderworpen. Denemarken is in zeven bisdommen verdeeld, namelijk Seeland, Funen, Laaland, Aalburg, Aarhuus, Ribe en Wijborg; IJsland heeft een' bijzonderen Bisschop; de drie hertogdommen hebben twee Generaal-superintendenten. Er zijn twee hoogescholen (te Koppenhagen en te Kiel), eene koninklijke Akademie der wetenschappen en verscheiden andere geleerde maatschappijen. Een goed gedeelte der inwoners bestaat van de scheepvaart en visscherij; de Deensche koophandel is ook niet onaanzienlijk, de voortbrengselen des bodems worden meest binnen 's lands vertierd, de voornaamste artikelen van uitvoer bestaan hoofdzakelijk in vee; jaarlijks worden er 16,000 paarden, 70,000 ossen, schapen en varkens insgelijks in eene groote hoeveelheid uitgevoerd; doch de uitvoer van fabrijkgoederen is, behalve die van kousen en wanten, van weinig belang. De Denen zijn een dapper, verstandig, werkzaam en eerlijk volk, welks karakter grootelijks met dat der Hollanders overeenkomt. Hunne geschiedenis begint met de VIII eeuw; vóór dien tijd werden de Denen met andere Noord-Europesche natiën onder de algemeene benaming van Noormannen of Scandinaviërs begrepen; de vroegere bewoners van Jutland waren Cimberen, die gemeenschappelijk met de Teutonen een' inval in Gallië deden, en Italië dreigden in te rukken, doch 100 jaren vóór J. C. door MARIUS bij Aix in Provence geslagen en daarna bij Vercelli geheel vernield werden. Naderhand drongen de Gothen, onder aanvoering van den mythischen ODIN, in Scandinavië, en onderwierpen zich Denemarken zoo wel als Noorwegen en Zweden. SKIOLD wordt als de eerste genoemd, die over Denemarken heerschte; doch zijne geschiedenis en die zijner nakomelingen is zoo fabelachtig en duister, dat men niets met zekerheid daarvan weet. Na den val van het Romeinsche Rijk leerde men onder de Noormannen de Denen eerst regt kennen als zeeroovers, die zich door hunne landingen en invallen op de zuidelijke kusten gevreesd maakten. In 832 deden zij eene landing in Engeland en stichtten aldaar twee rijken. GORM DE OUDE onderwierp zich Jutland in 863 en vereenigde tot 920 alle kleine Noordsche Staten on 'er zijn' schepter; zijn kleinzoon SVEN en diens zoon CANUT (KNUD), die het Christendom in Denemarken invoerde, bedwongen van 1000 tot 1016 Noorwegen, Engeland en een gedeelte van Schotland; onder hem bereikte Denemarken den hoogsten top van magt. CANUT † in 1036, en het Rijk geraakte onder zijne opvolgers in verval. Met SVEN MAGNUS ESTRITSON besteeg in 1047 eene andere dynastie den troon, die, behalve den grooten WALDEMAR I († in 1182), geen' enkelen waardigen heerscher opleverde; al het gezag geraakte in handen der bisschoppen: de boeren werden lijfeigenen des adels, de akkerbouw werd verwaarloosd, en de handel kwam geheel in de banden der Duitsche Hanze; men vond in Denemarken niet dan edellieden, monniken en soldaten; de Koning was geheel van den adel afhankelijk, wiens voorregten hij bezweren moest; de Rijksraad bond hem de handen, en verstikte al het goede, dat van de kroon kon uitgaan. WALDEMAR II verloor in 1223 al de veroveringen zijner voorzaten; met WALDEMAR III was in 1375 de mannelijke nakomelingschap van SVEN MAGNUS ESTRITSON uitgestorven; zijne dochter MARGARETA beklom na den dood van haren zoon OLAUS IV in 1387 wel den troon van Zweden en Noorwegen, maar de door haar in 1397 gestichte Calmarsche Unie veroorzaakte onder hare opvolgers ERIK IX († in 1439) en CHRISTOFFEL III († in 1448) aanhoudende onlusten, en duurde slechts tot 1523. Tot opvolger van CHRISTOFFEL III kozen de Denen CHRISTIAAN I, Graaf van Oldenburg, die bovendien in 1459 Sleeswijk en in 1460 ook Holstein erfde; hij was de stamvader van het tegenwoordig regerend koninklijk geslacht, uit hetwelk ook Rusland en Zweden in later' tijd vorsten bekomen hebben, en vereenigde Noorwegen, Sleeswijk en Holstein met de kroon, doch zijn gezag was zoo beperkt, dat hij eigenlijk meer de uitvoerder van den wil des Rijksraads dan de Koning van een vrij volk scheen te zijn. Zijn zoon en opvolger JAN moest in 1481 de regering op nog veel bekrompener voorwaarden aanvaarden. CHRISTIAAN II, die in 1513 hem opvolgde, verloor in 1520 Zweden, hetwelk de Calmarsche Unie verbrak, en werd in 1523 ook door de Denen verdreven, die zijn' oom FREDRIK I ten troon verhieven. Hij sloot vrede met GUSTAVUS WASA, die de Zweden tot Koning verheven hadden; onder zijne regering werd de hervorming in Denemarken ingevoerd en zijn zoon en opvolger CHRISTIAAN *III*, onder wien Noorwegen in 1536 zich voor altijd met Denemarken verbond, verklaarde op den rijksdag te Koppenhagen in 1537 de Luthersche voor de heerschende kerk. Hij werd in 1559 opgevolgd door FREDRIK II, die wegens Lijfland in een' oorlog met Zweden gewikkeld werd, dien de vrede van Stettin in 1570 eindigde. CHRISTIAAN IV, die in 1588 aan de regering kwam, mengde zich in den 30jarigen oorlog, en geraakte tweemalen met Zweden in oorlog, waarvan het gevolg was dat Denemarken bij den vrede van Bromsebroe in 1645 Jempteland, Herjedalen aan gene zijde van het gebergte, Gothland en Oesel geheel, en Halland voor 30 jaren aan Zweden moest afstaan. FREDRIK III begon in 1657 op nieuw oorlog met Zweden, en verloor bij den vrede van Koppenhagen in 1660 Schonen, Bleekingen, Bahuns en Halland. CHRISTIAAN V († in 1699) en FREDRIK IV († in 1730) bezweken in den Noordschen oorlog; echter verkreeg Denemarken na den dood van KAREL XII bij den vrede van Fredriksburg in 1720 den Zondschen tol van Zweden en behield Sleeswijk. Gedurende de regeringen van CHRISTIAAN VI († in 1741), FREDRIK V († in 1766) en CHRISTIAAN VII († in 1808) genoot Denemarken gedurende bijkans eene eeuw eene genoegzaam onafgebroken rust, die echter sedert de aanvaarding der regering des tegenwoordigen Konings FREDRIK VI door den weerslag der Fransche omwenteling en vervolgens door NAPOLEONS vastelandsstelsel en reuzenontwerpen tot eene wereldheerschappij gestoord werd. Denemarken handhaafde wel deszelfs onzijdigheid, toen Pruissen en Oostenrijk in 1792 den oorlog tegen Frankrijk ondernamen, doch wikkelde zich met de Engelschen in een' oorlog, door het toetreden tot de Noordsche Conventie in 1800; den 2 April 1801 werd de Deensche vloot bij Koppenhagen geslagen; een wapenstilstand volgde, en Denemarken nam deel in de Conventie van Rusland met Engeland, ruimde Lubek en Hamburg, en bekwam zijne koloniën terug. In 1807 bad Rusland bij den vrede van Tilsit het vastelandsstelsel van NAPOLEON aangenomen; een Fransch leger trok aan de grenzen van Denemarken, om ook deze mogendheid daartoe te noodzaken. Eene Engelsche vloot verscheen in den Zond, en begeerde van Denemarken een verwerend bondgenootschap of de uitlevering der Deensche vloot: beiden werd afgeslagen. Daarop landde een Engelsch leger van 25,000 man onder het bevel van CATHCART den 3 Augustus op Seeland, en sloot Koppenhagen in; de hoofdstad werd drie dagen lang gebombardeerd, 400 huizen werden verwoest en over de 1300 inwoners verloren het leven; den 7 September gaf Koppenhagen zich over bij verdrag en de geheele zeilvaardige vloot werd naar Engeland gevoerd. Denemarken hierop de vernederende voorslagen der Engelschen van de hand wijzende, verklaarde Engeland den oorlog en verbond zich den 31 October 1801 te Fontainebleau met NAPOLEON: BERNADOTTE bezette hierop met 30 man de Deensche eilanden, om eene landing te ondernemen in Zweden, aan hetwelk Denemarken in 1808 den oorlog verklaarde. Door het hervatten van den oorlog met Oostenrijk in 1809 hielden de vijandelijkheden met Zweden op; maar de vordering van Zweden om Noorwegen aan hetzelve af te staan had een' nieuwen oorlog der Denen met deze kroon en den 10 Julij 1813 een vernieuwd verbond met NAPOLEON ten gevolge. Na den slag bij Leipzig werden derhalve Holstein en Sleeswijk door de tegen NAPOLEON verbonden Noordsche mogendheden bezet, Gluckstadt en andere vestin-

gen werden veroverd, en de Deensche troepen tot aan gene zijde van Flensburg teruggedrongen. Den 14 Januarij 1814 sloot Denemarken met Engeland en Zweden den vrede te Kiel, nam deel in het verbond tegen Frankrijk, voegde een corps troepen bij het leger der bondgenooten, kreeg de West-Indische eilanden terug, maar moest Helgoland aan de Engelschen en Noorwegen aan Zweden afstaan, waarvoor hetzelve Zweedsch-Pommeren en Rugen als schadeloosstelling bekwam. De vrede met Rusland werd eene maand later getroffen. In 1815 stond Denemarken Zweedsch-Pommeren en Rugen aan Pruissen af tegen Lauenburg en eene schadeloosstelling in geld. Sedert geniet Denemarken eene ongestoorde rust, die niet het minst gestoord is geworden door de omwentelingzuchtige woelingen en beroeringen, aan welke sedert 1830 verscheiden zuidelijke en westelijke landen van Europa ter prooi zijn.

DENHAM (John), geboren te Dublin in 1615, studeerde te Oxford in de regtsgeleerdheid, was een hartstogtelijk speler en schreef zelfs eene verhandeling over het spel; later maakte hij zich door eene overzetting van het tweede boek der *Aeneis* en een treurspel, *De Sophi*, zeer voordeelig als dichter bekend; maar den meesten roem verwierf hij door zijn dichtstuk *Coopers heuvel*, in 1643 gedrukt, door hetwelk hij den smaak der Engelschen opwekte in poëtische beschrijvingen van natuurtooneelen. Denhams verkleefdheid aan het Huis Stuart werd door Karel II na zijne herstelling op den Engelschen troon erkend en beloond met het ambt van Opziener over de koninklijke gebouwen. Een ongelukkig tweede huwelijk maakte hem voor eenigen tijd krankzinnig, doch zijne vrouw gestorven zijnde, kreeg hij zijne vorige heldergeestigheid weder, en vervaardigde de schoone Elegie op Cowleys dood, die onder zijne overige gedichten zoo zeer uitmunt. † in 1668 en werd in de Westminster-abdij bij Chaucer, Spencer en Cowley begraven. Zijne gedichten zijn dikwijls gedrukt.

DENINA (Giacomo Carlo), geb. te Revel, in Piemont, in 1731, studeerde in de fraaije letteren te Turijn, omhelsde den geestelijken staat en werd Professor eerst te Pignerol en vervolgens te Turijn. Weldra deed hij zich kennen als geschiedschrijver door de uitgave van zijn werk over de Italiaansche staatsverwisselingen, hetwelk in 1769 verscheen en hem eenige onaangenaamheden berokkende. In 1777 bezocht hij Rome en Florence, en kwam in 1782 te Berlijn, waar Frederik II hem met het lidmaatschap der akademie en een jaargeld van 1200 Daalders vereerde. Denina schreef verscheiden belangrijke geschied- en letterkundige werken, die blijken dragen van zijne grondige geleerdheid en gezond oordeel. In 1791 bezocht hij zijn vaderland, doch keerde naar Duitschland terug. Napoleon vond hem te Mentz; de Raad van Regentschap benoemde hem tot bibliothekaris der hoogeschool van Turijn; doch eer hij derwaarts vertrok droeg hij zijne *Clef des Langues* op aan Napoleon, die hem een' beleefden brief en eene gouden snuifdoos zond; Denina waagde nog eene vleijerij, en deze werd beloond met het ambt van Keizerlijken Bibliothekaris: in deze hoedanigheid vestigde hij zich te Parijs. † ald. den 5 Dec. 1813.

DENIS (S.), de oudste Christenkerk in Frankrijk, in de nabijheid van Parijs, werd in de VI eeuw gebouwd door de H. Genoveva, in de plaats van eene kleine kapel (zie Dionysius (S.), en was bestemd tot eene begraafplaats der Fransche Koningen. Zij bestaat nog in hare eerwaardige Gothische gedaante; doch de hoofden der Heiligen en Koningen, die haar van buiten versierden, zijn weggehakt. In de ruime kelders onder het koor werden de lijken van verscheiden Koningen van het eerste en tweede en alle vorsten van het derde geslacht bewaard, van Hugo Capet tot Lodewijk XV; maar de omwentelingsrazernij sloeg in 1793 ook hare verwoestende klaauwen aan deze rustplaatsen; alle lijken der Koningen werden in een' kuil geworpen, en van hunne looden kisten kogels gegoten. Napoleon bestemde de S. Denis nogtans in 1806 weder tot de begraafplaats der Fransche monarchen; de kerk werd hersteld en onder de sieraden op het marmeren altaarvlak eene groote met goud omstraalde N aangebragt. Napoleon had een' kelder tot eene rustplaats voor zich zelven en zijne gemalin bestemd; doch Lodewijk XVIII deed de sporen der Napoleontische tusschenregering uit de kerk verdwijnen, en wat van de overblijfselen van Lodewijk XIV en zijne gemalin nog te vinden was in de oude begraafplaats der Koningen bijzetten. = (Michel), geboren te Scharding, den 27 September 1729, † te Weenen den 29 September 1800, werd Jezuit, om zich met des te meer vrucht op de beoefening der letteren te kunnen toeleggen, en onderwees derzelver geschiedenis te Grätz, Clagenfurth en elders; hij was de eerste Katholijke geestelijke, die het wagen durfde de werken van Klopstock, Gellert, Haller en andere beroemde Duitsche Protestanten zijnen leerlingen aan te prijzen. Denis vertaalde Ossian in Duitsche hexameters, en gaf zijne overzetting met eenige zijner eigen Gedichten in denzelfden smaak in het licht, waardoor hij den naam van Bard van den Donau bekwam. Hij vervaardigde ook verscheiden dichtstukken op de gebeurtenissen onder de regering van Maria Theresia en Joseph II; echter behoort hij niet onder de eerste dichters van Duitschland. Meer roem verworven hem zijne verdiensten in de bibliographie en de geschiedenis der boekdrukkunst, waaromtrent hij inderdaad zeer belangrijke geschriften heeft uitgegeven.

DENKBAARHEID sluit de mogelijkheid der aanschouwing eener voorstelling in; *droog* water, *gloeijend* ijs, *zwarte* sneeuw, *wit* roet, e. d. g. zijn niet denkbaar, omdat men zich van zoodanige voorwerpen geene aanschouwelijke voorstelling kan maken, zoo min als van eene *leelijke* schoonheid of eene *rustende* beweging. Het spraakgebruik nogtans stelt veel als objectief denkbaar voor wat zulks toch niet is; de Noord-Hollandsche vrouwen dragen *gouden* hoofdijzers, onze heelmeesters spreken van *koud* vuur, onze smaak kent een *bitter* zoet, en zoo worden honderd andere zaken gedacht, die uit haren aard zich zelven werderspreken, en dienvolgens geheel niet denkbaar zijn.

DENKBEELD is een onmiddellijk gewrocht der redekaveling (als het gezond is), of het resultaat van eene gissing, meening, opvatting, e. d. g. (wanneer het doorgaans gebrekkig, zoo niet geheel valsch en verkeerd is). Een denkbeeld ontstaat uit ons zelven, of wordt ons door onze zintuigen of door anderen aangebragt, en is de vorm, in welken eenig ding zich objectief aan onze ziel voorstelt; het kan eenvondig, zamengesteld of afgetrokken en betrekkelijk zijn. Het is objectief de aanschouwing der ziel en subjectief het afdruksel eener gedachte zaak, gelijk het portret het afdruksel van iemands gelaat is. Heldere en gezonde denkbeelden zijn zeer dienstig om de zaken wel van elkander te onderscheiden en juist te oordeelen; duistere en verwarde denkbeelden, daarentegen, brengen tot valsche en niet zelden geheel verkeerde begrippen en besluiten. Zie Begrip.

DENKEN is eene verrigting des verstands, door welke eene veelheid van voorstellingen in de eenheid des bewustzijns wordt opgenomen, door middel van aanschouwing en gewaarwording, zonder welke de gedachten geene objectieve zelfstandigheid zouden hebben, en dienvolgens niet subjectief uitgedrukt en aan anderen medegedeeld kunnen worden. Het denken is de grondslag der redekaveling, en kan zelfs als wetenschap onder regelen gebragt worden (zie Logica). Slechts het geregeld denken leidt tot ware kennis en gezonde begrippen, terwijl een verward en oppervlakkig denken doorgaans tot verkeerde voorstellingen der zaken en allerlei wanbegrip brengt.

DENKVERMOGEN is eene eigenschap des verstands, in betrekking tot deszelfs begrippen. Hetzelve oefent zijne werkzaamheid als een orgaan der bewustheid, en is deels van een' gelukkigen aanleg, deels van eene grootere ontwikkeling en oefening afhankelijk, want door oefening kan de mensch ook in het denken, zoo wel als in iedere andere werkzaamheid, eene vaardigheid erlangen, waardoor zijn denkvermogen dat van vele anderen overtreft, zoodat hij grondiger, bepaalder, zamenhangender, duidelijker en juister denkt dan anderen.

DENKVORM is de wijze waarop het denken geschiedt, voor zoo ver zulks door de oorspronkelijke organisatie van den menschelijken geest bepaald wordt. Al wat in ieder gegeven geval gedacht wordt kan als denkstof aangemerkt worden, welke volgens een' bepaalden vorm eene voorstelling oplevert. (Zie Denkbeeld).

DENKWIJZE is eene van de regelen des oordeels afhankelijke wijze van denken in het algemeen (*modus cogitandi*) en in een' bepaalderen zin de eigendommelijke wijze van denken bij ieder enkelen mensch of ook wel bij verscheiden menschen ten aanzien van zekere onderwerpen. Gelijk bij de enkelen, is de denkwijze ook bij geslachten, bij natiën, bij godsdienstige secten, bij staatkundige partijen, philosophische scholen, enz. omtrent zekere gegeven onderwerpen verschillend. Waar zekere denkwijze in het staatkundige, godsdienstige of wijsgeerige de overhand heeft, geldt deze denkwijze voor de heerschende; wordt zij door eene groote meerderheid van gelijktijdig levende menschen omhelsd, dan heet zij de geest des tijds.

DENNER (Baltasar), geboren te Hamburg den 15 November 1685, werd door zijn' vader, Leeraar der Doopsgezinden te Altona, tot den koophandel bestemd, doch teekenen en schilderen geleerd hebbende, begaf hij zich in 1707 naar Berlijn, waar hij zoo veel aanmoediging tot de schilderkunst vond, dat hij den handel liet varen, om zich geheel en al op het portretschilderen toe te leggen, in welk kunstvak hij dan ook een beroemd meester geworden is. Hij woonde achtervolgens te Altona, Hamburg, Amsterdam, Londen, Brunswijk, Hannover, Rotterdam, Weenen, en † te Hamburg den 14 April 1749. Hij heeft de portretten van de meeste vorsten en aanzienlijke personen van zijn' tijd geschilderd. = (Johann Christian), geboren te Leipzig in 1655, † te Neurenberg in 1707, is bekend als de uitvinder der clarinet.

DENON (Dominique Vivant), geboren te Châlons-sur-Saône den 4 Februarij 1747, moest te Parijs in de regtsgeleerdheid studeren, doch hij vond meer smaak in de beeldende kunsten en in de gezelschappen, van welke hij, als de gunsteling der vrouwen, door zijne bevallige geestigheid de ziel uitmaakte. Hij schreef een blijspel, *Le bon Père*, hetwelk bij de vertooning goedkeuring verwierf. Door een geestig antwoord won hij de gunst van Lodewijk XV, die hem het opzigt gaf over zijne verzameling van gesneden steenen. De jonge Denon begon zijne diplomatische loopbaan met eene reis in het gevolg van den Franschen gezant naar Petersburg, waar hij weldra in de hoedanigheid van Secretaris der legatie het Fransche hof gewig-

tige diensten bewees. Na den dood van LODEWIJK XV kwam DENON in Parijs terug, en vond een' beschermer in den Graaf DE VERGENNES, Minister van binnenlandsche zaken, die hem belastte met eene zending naar Zwitserland. Bij deze gelegenheid bezocht hij VOLTAIRE te Ferney, en teekende zijn portret, hetwelk door ST. AUBIN gegraveerd werd. Daarna volgde DENON den gezant CLERMONT D'AMBOISE naar Napels, die, toen hij naar Parijs terugontboden werd, hem als zaakgelastigde achterliet. DENON bleef zeven jaren aan het Napelsche hof; zijn verblijf te Napels en zijne reizen naar Sicilië en Malta gaven hem gelegenheid om zijne bekwaamheid in de teeken- en graveerkunst te oefenen; hij had het opzigt over de uitvoering der platen van de *Voyage pittoresque de Naples et de Sicile,* en de tekst was grootendeels uit zijn dagboek ontleend. Dit prachtwerk verscheen te Parijs in 1788. De dood van den Minister VERGENNES maakte een einde aan zijn verblijf te Napels, en hij begaf zich naar Rome. Hij bevond zich sedert vijf jaren te Venetië, toen de inmiddels uitgeborsten Fransche omwenteling een schrikbarend karakter ontwikkelde; de schroomvallige Venetiaansche regering ontzeide DENON het grondgebied der republiek; hij ging naar Florence, en van daar naar Zwitserland: hier vernam hij dat men zijne goederen gesequestreerd en hem zelven op de lijst der emigranten gesteld had. Hij had den moed het dreigend gevaar te trotseren, en keerde naar Parijs terug, waar de Schilder DAVID hem in bescherming nam, hem Jakobijnsche prenten te graveren gaf en daardoor bewerkte dat DENON van de lijst der emigranten werd weggestreken. Zoo had DENON met de teekenpen en het graveerijzer in de hand zich door de stormen der omwenteling heen geworsteld, toen hij BONAPARTE leerde kennen, dien hij op zijnen togt naar Egypte verzelde. In Frankrijk teruggekeerd, gaf hij te Parijs in 1802 zijn beroemd werk over Egypte in groot folio in het licht, met een aantal heerlijke platen, naar de teekeningen, door hem zelven op de plaats vervaardigd. Dit werk werd door alle kunstliefhebbers van Europa om strijd bewonderd en hooggeschat. Professor H. BOSSCHA vervaardigde van hetzelve eene goede Nederduitsche vertaling, die door den Amsterdamschen Boekverkooper ALLART met de grootste overhaasting op eene bekrompen en armoedige wijze werd in de wereld gezonden, en bij het oorspronkelijke Fransche prachtwerk een jammerlijk figuur maakt. De fraaiste en belangrijkste platen, de eigenlijke kern van het werk, zijn in de Nederduitsche uitgave achterwege gelaten, zoodat hetzelve voor den gewonen lezer geringe en voor bibliotheken geheel geene waarde heeft, waar toch altijd bij voorkeur het oorspronkelijke geplaatst wordt. Twee jaren na zijne terugkomst uit Egypte werd DENON door BONAPARTE benoemd tot algemeen' Directeur der museums, en al wat moest dienen om de daden des Dictators, die den keizerlijken titel had aangenomen, te verheerlijken, standbeelden, gedenkpenningen, triomfzuilen, enz. werd aan zijn opzigt toevertrouwd. Hij verzelde NAPOLEON op al zijne veldtogten, en liet zich voornamelijk gebruiken om in de veroverde landen de kunstwerken uit te kiezen, die naar Parijs gevoerd moesten worden. Bij den val van NAPOLEON behield hij zijne ambten; doch na diens terugkomst van Elba was DENON een der eersten, die hem andermaal huldigden: weshalve LODEWIJK XVIII bij zijne herstelling op den troon DENON zijn ontslag zond; echter bleef hij lid van het Instituut, en hield zich bezig met het beschrijven en graveren der voorwerpen van zijne rijke kunstverzameling. † den 26 April 1825. Zelf kunstenaar, was hij nog grooter kunstkenner en voortreffelijk oordeelkundig waarnemer.

DENONCIATIE, Lat. *Denunciatio*, aangift, inzonderheid in de beteekenis van aangift of opgave eener gepleegde misdaad bij het geregt. Men bedoelt nogtans met deze uitdrukking doorgaans het zoogenaamde verklikken door geheime aanbrengers, die meestal zelf niet veel deugen, en enkel door geldzucht daartoe genoopt worden. Wie zich verpligt acht het geregt kennis te geven van hetgene hij weet aangaande voorgenomen of reeds gepleegde misdaden (en dit kan in gevallen, dat de openbare veiligheid gevaar loopt, inderdaad eene verpligting zijn), moet ook den moed hebben om zijn' pligt openlijk te vervullen, en derhalve als aanklager, of ten minste als getuige, den beschuldigden onder de oogen te treden, opdat deze zich behoorlijk kunne verdedigen. De zoogenaamde geheime policie, die de aanbrengerij begunstigt, bevordert de onzedelijkheid, en brengt zich in gevaar van zelf onregte plegen: de openbare meening straft daarom de vermomde verklikkers, die de policie in haren dienst heeft, wanneer zij bekend worden, met welverdiende verachting.

DENSITEIT, Lat. *Densitas*, van *densus*, dik; is eigenlijk dikte, maar wordt doorgaans in de beteekenis van digtheid gebezigd.

DENTATUS (MARCUS ANNIUS CURIUS) was een Romein, vermaard door zijn' moed en zijne matigheid; hij werd driemalen tot Consul verkozen, sloeg de Samnieten, de Sabijnen, de Lucaniërs en PYRRHUS, Koning van Epirus, 373 jaren vóór J. C. Na deze overwinningen keerde hij weder op het land, en hervatte zijne vorige eenvoudige leefwijze. De gezanten der Samnieten kwamen aldaar bij hem, en boden hem kostbare geschenken aan, om hem in hun belang over te halen, maar hij antwoordde dat degene die zich met weinig te vreden hield geen goud noodig had, en rijker was dan zij, die goud in overvloed bezaten.

DENTIFRICUM, Tandmiddel.

DENTIST, Fr. *Dentiste*, Tandmeester.

DEODATUS, mansnaam, beteek. in het Latijn *aan God gegeven.*

DEPARTEMENT, afdeeling van een geheel; b. v. van een ministerie; zoo is Frankrijk, te voren in provinciën, na de omwenteling verdeeld in departementen; elk zoodanig Departement is in Cantons, en elk Canton wederom in Gemeenten verdeeld. In Beijeren, Wurtemberg, Baden en elders heeft men deze landindeeling nagevolgd. De Nederlandsche maatschappij Tot Nut van 't Algemeen bestaat insgelijks uit Departementen, benoemd naar de plaatsen, waar zij gevestigd zijn.

DEPENDENTIËN, Lat. *Dependentia,* aanhorigheden, afhankelijkheden, al wat van eene zaak afhankelijk is of tot dezelve behoort.

DEPORTATIE, Lat. *Deportatio,* wegvoering, is eene verbanning naar eene bepaalde plaats, eene strafoefening reeds bij de Romeinen gebruikelijk, en het eerst door AUGUSTUS ingevoerd; zij is daarin van de gewone banstraf onderscheiden, dat het den veroordeelden niet vrijstaat de plaats zijner ballingschap zelf te kiezen, maar naar eene bestemde plaats gebragt wordt, aldaar nog van zijne vrijheid beroofd blijft, en zelfs zwaren arbeid moet verrigten, gelijk in Siberië, Botany-bay, Cayenne, en elders. Gewoonlijk worden zoodanige misdadigen ter Deportatie verwezen, die den dood verdiend hebben, doch van welke men nog beterschap hoopt. Na de Fransche omwenteling werd op het einde van het schrikbewind de Deportatie in de plaats der Guillotine ingevoerd, en is nog volgens het Fransche strafwetboek de derde der onteerende lijfstraffen; zij heeft den burgerlijken dood ten gevolge: de gedeporteerde verliest het bezit van zijn eigendom, mag geene burgerlijke daad verrigten, en zijne erfgenamen treden in het bezit van zijn vermogen en al zijne regten, even alsof hij werkelijk gestorven ware; want hij wordt geheel niet meer tot de burgerlijke maatschappij gerekend.

DÉPÔT, Lat. *Depositum,* van *deponere*, nederleggen, is zoo veel als in bewaring gegeven of aanvertrouwd goed, om het even of zulks onderhands en ter goeder trouw of geregtelijk, en zuiver en eenvoudig of tot onderpand geschiede. Hij, die zoodanig goed in bewaring neemt (*depositaris*), is niet alleen verpligt tot de teruggave aan dengenen van wien hij hetzelve ontvangen heeft (al wordt lezen ook zijn regt op hetzelve door anderen betwist), maar hij is ook gehouden behoorlijk zorg te dragen, dat hetzelve niet beschadigd worde of verloren ga, in welk geval hij de schade moet vergoeden, doch daarentegen kan hij de kosten, tot deszelfs onderhoud of beveiliging besteed, terugvorderen; maar hij mag het goed in geen geval gebruiken, en moet op de eerste aanvrage dadelijk tot teruggave bereid zijn. Evenwel kan de uitlevering van een dépôt toch niet als onvoorwaardelijke pligt in alle gevallen aangemerkt worden; gesteld, b. v. iemand had een' ander vergift of wapenen in bewaring gegeven, en de depositaris wist dat gene het aanvertrouwde terugvorderde om zich zelven of anderen daarmede van het leven te berooven, dan kon toch de meening des wetgevers niet zijn te *gebieden* iemand wetens de middelen te verschaffen om eene door de wet *verboden* daad te plegen.

DEPTFORD, eene oude stad in Engeland, in het graafschap Kent, ligt aan den Theems, 4 mijlen van Londen; er zijn verscheiden scheepstimmerwerven en welvoorziene zeemagazijnen.

DEPUTATIE, Lat. *Deputatio*, van *deputare*, eigenlijk afsnijden, besnoeijen, afzonderen, afscheiden, beteekent in de staatstaal afgevaardigden uit een collegie of uit eene gemeente met een' bijzonderen last naar eene grootere of hoogere vergadering, of ook wel aan de landsregering.

DERBENT, eigenlijk *Debirkan*, hetwelk ijzeren poort beteekent, is eene aanzienlijke koopstad en vesting in het noordelijkste gedeelte der Perzische provincie Schirvan, aan de Caspische zee, omringd door een steil gebergte en de eenige pas, door welke men van dezen kant in Perzië komen kan. Op den 10 Sept. 1722 werd deze stad door de Russen ingenomen, doch naderhand aan Perzië teruggegeven.

DERBYSHIRE is een graafschap in het midden van Engeland, dus genaamd naar deszelfs hoofdstad Derby, aan de rivier *Derwent*, over welke aldaar eene prachtige steenen brug ligt. Dit graafschap is zeer bergachtig, en dienvolgens rijk in delfstoffen; de voornaamste voortbrengselen zijn, behalve marmer en albast, verscheiden grove steensoorten, steenkolen, ijzer, lood en eenige mineralen.

DERCIS, of *Proles Dercia*, is eene der benamingen van het sterrebeeld de visschen.

DERHAM (WILLIAM), geboren te Stowton, bij Worchester, in 1657, was Predikant te Upminster en lid van de koninklijke maatschappij te Londen. Als natuurkundige en godgeleerde verwierf hij veel roem met zijne in 1711 en 1712 gehouden leerredenen om de wijsheid en almagt des Scheppers uit de wonderen der schepping aan te toonen; zij zijn naderhand uitgegeven en ook in het Nederduitsch vertaald, onder den titel van *Godleerende Natuur- en Sterrekunde.* † te Londen in 1735.

D. E. R. I. C. Verkorting van *De ea re ita censuerunt.*

DERIVATIEREKENING is in de hoogere analysis eene handelwijze om eene functie van eene of meerdere veranderlijke grootheden

zoodanig te ontwikkelen, dat de leden der ontwikkelde functie naar eene bepaalde wet van elkander afgeleid worden. ARBOGAST heeft dezelve opzettelijk behandeld in een werk, getiteld: *Du Calcul des Dérivations*, te Straatsburg in 1800 gedrukt.

DERODON (DAVID), geboren te Orange, in het begin der XVII eeuw, † te Geneve in 1664, was Professor der wijsbegeerte te Die, Orange en Nismes; hij verzaakte den Protestantschen godsdienst, in welken hij was opgevoed, en gaf in openbaren druk te Parijs in 1632 vier redenen in het licht, die hem daartoe genoopt hadden; doch hij keerde eerlang tot het Protestantismus terug, en gaf een geschrift uit, getiteld: het Graf van de Mis; het Parlement liet hetzelve verbranden en bande den schrijver uit Frankrijk.

DERTIEND'HALF is een zilveren muntstuk uit het oude Nederlandsche muntstelsel, ter waarde van $\frac{1}{4}$ Rijksdaalder = $12\frac{1}{2}$ Stuiver = $62\frac{1}{2}$ Cents.

DERVIS, beteekenende in het Perzisch zoo veel als arm man, is bij de Turken de benaming van zekere geestelijken, die bij de Mohamedanen zijn wat bij de Hindo's Fakirs en bij de Christenen Monniken zijn; zij worden ook, naar hunnen stichter MAVELAVA, Mavelavieten genaamd, en leggen zich enkel toe op vasten, bidden, het stipt in acht nemen van godsdienstige ceremoniën, en gelden bij het gemeen voor groote heiligen. Zij wonen ten deele in kloosters bij elkander, ten deele als kluizenaars, en hebben in de woningen der aanzienlijkste Turken vrijen toegang.

DESAGULIERS (JEAN THÉOPHILE), geboren te Rochelle in 1683, was de zoon van een' Hervormd' Predikant aldaar, die na de herroeping van het Edict van Nantes in 1685, de geloofsvervolging in Engeland ontweek. De jonge DESAGULIERS studeerde te Oxford, en hield vervolgens te Londen voorlezingen over de proefondervindelijke natuurkunde; hij had Koning GEORGE I en den Prins van Wales onder zijne toehoorders, en werd lid van de koninklijke maatschappij der wetenschappen. Met veel roem hield hij ook eenigen tijd voorlezingen in Holland, en keerde toen weder naar Engeland, waar hij een jaargeld van 300 Pst. bekwam. Dagelijks bijna vond hij nieuwe werktuigen uit, of bragt gewigtige verbeteringen aan de reeds voorhandene toe. Deze vernuftige en scherpzinnige man, wiens schranderheid geheel Europa bewonderde, werd op het einde van zijn leven krankzinnig, en † in dien ongelukkigen toestand in 1743. Behalve in het Engelsch en Fransch, bestaat er ook eene Nederduitsche vertaling van zijne natuurkundige lessen.

DESAIX (LOUIS CHARLES ANTOINE), geboren uit een edel geslacht te S. Hilaire d'Agat, in Auvergne, in 1768, trad met zijn 15 jaar als tweede Luitenant in den krijgsdienst. Na in 1791 Commissaris van oorlog geweest te zijn, werd hij Adjudant van den Generaal VICTOR DE BROGLIE, en bekwam eene spoedige bevordering. In 1796 voerde hij het bevel over eene Divisie van het leger van den Rijn, en werd gewond bij het verdedigen der vesting Kehl. Later verzelde hij BONAPARTE naar Egypte, waar hij verscheiden overwinningen behaalde op de Mamelukken, waardoor hij meester werd van geheel Opper-Egypte. Hij gedroeg zich zoo gematigd en menschlievend, dat de Egyptenaars hem den »regtvaardigen Sultan" noemden. Na het verdrag van El-Arisch verliet hij Egypte, en kwam in Frankrijk terug toen BONAPARTE naar Italië optrok. DESAIX kwam bij hem, en nam deel in den slag van Marengo den 14 Junij 1800, in welken hij het bevel voerde over de reserve, en sneuvelde op het oogenblik dat hij de overwinning besliste. Het lijk van den dapperen Generaal DESAIX werd gebalsemd en naar het hospitaal op den S. Bernard gebragt, waar een gedenkteeken voor hem werd opgerigt; twee anderen werden er insgelijks te Parijs opgerigt. Hij stierf met den roem van een' even zoo grootmoedig' en deugdzaam' als dapper' en kundig' veldheer.

DESAUGIERS (MARC ANTOINE), geboren te Fréjus in 1742, leerde zonder meester de muzijk, en kwam in 1774 te Parijs, waar hij zeer werkzaam was bij de koninklijke muzijkakademie en de opera. † aldaar in 1793. Zijn tweede zoon en naamgenoot, geboren te Parijs in 1777, was dichter en tooneelkunstenaar tevens. Behalve zijne *Chansons et Poésies diverses*, dikwijls gedrukt, heeft hij over de 100 Vandevilles gemaakt. † den 16 Augustus 1827.

DESAULT (PIERRE JOSEPH), beroemd Fransch Heelmeester, geboren te Magny-Vernais, in het Franche Comté, in 1744, kwam in 1764 te Parijs, waar hij het onderwijs genoot van PETIT, LOUIS en SABATIER. Weldra hield hij zelf voorlezingen, hetwelk de chirurgische en medische faculteit hem uit afgunst zocht te beletten. Eindelijk alle hinderpalen te boven gekomen zijnde, werd hij in 1775 opgenomen onder de leden van het chirurgisch collegie, en in 1782 benoemd tot Opperheelmeester van het hospitaal *de la Charité* en in 1788 van het *Hôtel-Dieu*. Van toen af werden de gewigtigste operatiën te Parijs meest alle door hem verrigt. Met gelijken ijver onderwees bij zijne leerlingen als hij den dienst van het hospitaal waarnam, waar hij menig' nacht sliep, om des te gereeder bij de hand te zijn. Wij kunnen de instrumenten niet optellen, welke hij uitvond of verbeterde. Drie dagen had hij den ongelukkigen zoon van LODEWIJK XVI aan zijn krankbed in den Tempel bezocht, toen hij eensklaps zelf ongesteld werd en † den 1 Junij 1795; het vermoeden dat hij vergiftigd was werd bevestigd, toen de Heer CHOPPARD, die hem was opgevolgd, insgelijks eensklaps stierf, en eindelijk ook de jonge Prins. DESAULT telde den beroemden BICHAT onder zijne leerlingen, en heeft eenige heelkundige werken in het licht gegeven.

DESCAMPS (JEAN BAPTISTE), Kunstschilder, geboren te Duinkerken in 1714, † in 1791, is minder bekend door zijne schilderstukken, die ondertusschen niet onverdienstelijk zijn, dan door zijne *Vies des Peintres* en eenige wetenschappelijke werken over de teeken- en schilderkunst.

DESCARTES (RENÉ), geboren te La Haye, in Touraine, den 31 Maart 1596, ontving het eerste wetenschappelijk onderwijs in het Jezuitencollegie te La Flèche, en vervolgde zijne studiën te Parijs; doch zijne weetgierigheid geene genoegzame bevrediging vindende, staakte hij voor eenigen tijd zijne letteroefeningen, en begaf zich naar Holland, waar bij dienst nam in het leger van Prins MAURITS, en vervolgens bij de Beijerschen, onder den Generaal TILLY; doch door het bijwonen van de gruweltooneelen des dertigjarigen oorlogs afkeerig geworden van den krijg, nam hij zijn afscheid, doorreisde een goed deel van Europa, en keerde naar Holland terug, waar hij zijne meeste geschriften in het licht gaf, door welke hij eene geheele omschepping in de philosophie te weeg bragt. Zijn stelsel vond vele aanhangers, maar ook vele bestrijders, vooral onder de geestelijken, van welke sommigen hem voor een' atheïst uitkreten en vinnig vervolgden. In 1649 lokte de Koningin CHRISTINA hem naar Zweden, doch † reeds vier maanden na zijne aankomst den 11 Februarij 1650 te Stokholm. In 1666 werd zijn lijk naar Frankrijk gevoerd en hem aldaar een gedenkteeken opgerigt. Zijne menigvuldige schriften zijn tegenwoordig in vergetelheid geraakt en zijn wijsgeerig stelsel door anderen verdrongen, in welke nogtans veel van het zijne werd opgenomen. De grondslag van hetzelve was dat men alles in twijfel trekken moest, wat men tot hiertoe voor waar gehouden had, om door eigen nadenken zekere grondregelen te vinden, volgens welke men tot eene zekere kennis geraken kon. Maar wat hij als grondslag aannam was zelf iets willekeurigs, zoodat hij van het scepticismus tot het dogmatismus overging, en een stelsel vormde, hetwelk wel enkel den schijn van klaarblijkelijkheid had, maar toch alle beslissing door gezag buitensloot; dat was zeker toen reeds veel, en gaf het onbevooroordeeld onderzoek eene nieuwe veerkracht. Zijn stelsel was nogtans niet geheel nieuw: BACO had reeds vroeger beproefd de philosophie van den schooldwang te ontheffen, en DESCARTES maakte haar van de theologie minder afhankelijk: dit moest hem natuurlijk bij de godgeleerden in haat brengen; velen nogtans, zoowel in Frankrijk als in Holland, waren ijverige aanhangers van zijn stelsel, en stelden daardoor zich aan vervolgingen bloot, gelijk ARNAULD, PASCAL, BEKKER en andere helderdenkende zoo Katholijke als Protestantsche geestelijken. Ook als natuur- en wiskundige bezat DESCARTES uitstekende verdiensten; hij bragt LEIBNITZ en NEWTON op den weg tot verscheiden gewigtige ontdekkingen, die hij zelf niet op het spoor kon komen, door zijne ingenomenheid welligt met zijne zonderlinge Cosmophysische hypothesen; b. v. zijn stelsel der draaikringen (*tourbillons*) enz. Doch in de practische wiskunde was hij gelukkiger; hij was de eerste die in de meetkunst eene zwarigheid oploste, door de ouden opgeworpen, omtrent de hoogere magten dan de derde of de vierde cubus. Hij toonde aan dat het zoo vele evenredige termen zijn van eene meetkunstige reeks, die de eenheid tot eersten term heeft. Ook heeft men hem de kennis te danken van de negatieve wortels in de vergelijkingen, hoezeer de benaming van valsche wortels, die hij er aan gaf, schijnt aan te toonen dat hij er zelf nog maar een duister begrip van had. Hij verrijkte de theorie van HARRIOT met den fraaijen regel, dat eene vergelijking zoo vele positieve wortels kan hebben, als er afwisselingen van de teekens *plus* en *minus* in voorkomen, en zoo vele negatieve, als er opvolgingen van hetzelfde teeken in plaats hebben; b. v. in de vergelijking $x^4 - 13x^3 + 11x^2 - 253x + 252 = 0$ hebben vier afwisselingen van teekens plaats, en de 4 wortels + 1, + 4, + 7 en + 9 zijn alle positief. Groot is de verpligting, die de hoogere analysis aan hem heeft, wegens derzelver toepassing op de kromme lijnen. Inzonderheid is zijne leerwijze om de raaklijnen der kromme lijnen te bepalen van bijzonder aanbelang. Niet minder belangrijk is zijne wijze van behandelen der vraagstukken die tot de *maximaen minima* behooren. Zie MONTUCLA, *Hist. des Mathém.* T. III. L. II.

DESCENDENTEN noemt men in de geslachtrekening kinderen, kinds-kinderen, achter-kinds-kinderen en alle afstammelingen van een geslacht in de dalende linie: deze benaming geeft derhalve het tegenovergestelde van Ascendenten te kennen.

DESEINE (FRANÇOIS), Boekverkooper en letterkundige te Parijs, doorreisde verscheiden gedeelten van Italië en † te Rome in 1715. Onder zijne uitgegeven werken is zijne Beschrijving van Oud en Nieuw Rome het meest bekend, en ook in het Nederduitsch vertaald. = (LOUIS PIERRE), geboren te Parijs in 1750, was een zeer bekwaam Beeldhouwer; in 1780 den grooten prijs behaald hebbende, begaf hij zich naar Rome, en werd bij zijne terugkomst in 1785 lid van de oude Akademie der schilder- en beeldhouwkunst. Hij voerde de pen met evenveel bekwaamheid als hij den beitel behandelde, en schreef verscheiden wetenschappelijke werkjes over de beeldhouwkunst,

Onder zijne borstbeelden prijst men zeer die van Paus Pius VII, Lodewijk XVI en Lodewijk XVII, het eenigste gelijkende portret, dat van dezen ongelukkigen jongen Prins bestaat. Voorts heeft hij, behalve eenige andere borstbeelden, verscheiden versieringen in de kerken van Parijs vervaardigd. † den 13 October 1822.

DESERTIE, van *deserere*, verlaten, namelijk op eene onregtmatige wijze; zoo noemt men het ook, wanneer man of vrouw elkander verlaten, *malicieuse desertie*, welke volgens de wetten strafbaar is. Een soldaat, die zijn vaandel zonder verlof verlaat, maakt zich aan desertie schuldig, en wordt, als men hem in handen krijgt, volgens de krijgswetten gestraft.

DESFONTAINES (Pierre François Guyot), geboren te Rouen den 22 Junij 1685, werd Jezuit in 1700 en onderwees de fraaije letteren te Bourges; in 1724 kwam hij te Parijs, waar hij de voornaamste hand had in verscheiden letterkundige tijdschriften; hij was de kwaadaardigste en partijdigste recensent; zijne aanmatigingen en de beslissende toon, dien hij voerde in zijne verwaande en eenzijdige oordeelvellingen over de beste werken der voortreffelijkste en beroemdste schrijvers, maakte hem algemeen gehaat en veracht. Eindelijk vond hij zijn' man aan Voltaire, die hem nadrukkelijk te regt wees, en den hatelijken kritikaster telkens zoo gevoelig kastijdde, dat de vitlust hem eindelijk te eenemaal verging. In 1745 verloste de dood de letterkundige wereld van dezen lastigen bediller der bekwaamheden en verdiensten van anderen, maar het geslacht van het verderfelijk recensentenongedierte is met hem geenszins uitgestorven.

DESFORGES (Pierre Jean Baptiste Choudard), geboren te Parijs den 15 September 1746, genoot in het Collegie Mazarin en dat van Beauvais het onderwijs van Delille, Lagrange en Thomas; met zijn 9e jaar maakte hij reeds treurspelen, studeerde eenigen tijd in de geneeskunde, doch leide zich vervolgens toe op de schilderkunst, en eindigde met in 1769 tooneelspeler te worden. Na in verscheiden Fransche steden en te Petersburg gespeeld te hebben, hield hij bij zijne terugkomst in Frankrijk zich enkel bezig met het schrijven van tooneelstukken, en † te Parijs den 13 Augustus 1806. Van zijne 26 blijspelen zijn eenigen in het Nederduitsch vertaald en ook op onze schouwburgen vertoond geworden. Zijn andere letterkundige arbeid is van weinig belang; een zijner werken, *Le Poëte, ou Mémoires d'un homme de lettres*, is zelfs ontuchtig en zedeloos. = (Paul) Maillard, geboren te Croisic, in Bretagne, in 1699, verwierf als Fransch dichter eenige vermaardheid door eene zonderlinge list; de Redacteur namelijk van den *Mercure de France* had hem geschreven dat hij geen zijner gedichten meer in voorn. tijdschrift wilde plaatsen; Desforges, die op het land woonde, in de nabijheid van een' wijnberg, Malcrais genaamd, zond hem dichtstukken voor den *Mercure* onder den naam van madlle Malcrais de la Vigne; al de dichters prezen om strijd de meesterstukken van deze gewaande dichteres; Voltaire zelf bewees haar zijne hulde in verzen; doch toen Desforges aan deze scherts een eind maakte met zich te ontmaskeren, verloren de gedichten van juffer Malcrais ook eensklaps alle waarde, en men vond ze zeer middelmatig. Dit voorval leverde Piron het onderwerp tot zijn blijspel *La Métromanie*. Desforges † den 10 December 1772.

DESGODETS (Antoine), geb. te Parijs in 1653, werd als kweekeling van de Akademie der kunsten in 1673 door Colbert naar Rome gezonden, doch op de reis door Algerijnsche zeeroovers genomen, en moest 15 maanden in harde slavernij doorbrengen, alvorens hij zijne vrijheid weder bekwam, wanneer hij zich naar Rome begaf, en aldaar drie jaren doorbragt, om zich in de bouwkunde te oefenen. Bij zijne terugkomst in 1678 werd hij eerst te Chambord en toen in 1694 te Parijs Opziener der koninklijke gebouwen, voorts in 1699 Koninklijk Architect. † te Parijs den 20 Mei 1728. Zijne bouwkundige werken zijn zeer verdienstelijk.

DESHOULIÈRES (Antoinette), geb. du Ligier de la Garde, geb. te Parijs in 1633, † in 1694, was, volgens het oordeel van Voltaire, onder alle Fransche vrouwen, die de dichtkunst beoefenden, degene welke de meeste opmerkzaamheid verdiende; zij werd in haren tijd als de tiende zanggodin, de Fransche Calliopé, enz. ook rijkelijk bewierookt. Zij slaagde het best in het idyllische vak. In 1658 werd zij, men weet niet waarom, te Brussel door de Spanjaarden gevangen genomen, doch haar echtgenoot bewerkte spoedig haar ontslag. Zij verstond Latijn, Italiaansch en Spaansch, en hield zich in de laatste jaren van haar leven ook met de philosophie bezig. Zij was lid van verscheiden geleerde genootschappen en het sieraad der beschaafde zamenleving. Hare dochter = (Antoinette Thérèse) was insgelijks door haar tot dichteres gevormd. De volledigste uitgave van beider gedichten is die van 1740 te Brussel of die van 1753 te Parijs.

DESIDERIUS, mansnaam, afgeleid van het Latijnsche *desiderare*, verlangen, begeeren, wenschen, geeft zijne beteekenis dus genoegzaam van zelven te kennen. = (S.) Bisschop van Langres, onderging den marteldood omstreeks 264 = (S.), Aartsbisschop van Vienne, in Dauphiné, werd in 608 bij Lyon vermoord, op bevel der Koningin Brunehilde, wier schandelijk gedrag hij bestraft had. =, laatste Koning der Longobarden, was Hertog van Istrië, toen hij in 756 den dood vernam van Astolphus; hij betwistte de kroon diens oudsten broeder Rachis, en werd het volgende jaar gekroond. Om zich tegen de pausselijke aanmatigingen te dekken, zocht hij den bijstand van Karel den Grooten, en gaf hem zijne dochter ten huwelijk; maar Desiderius werd in zijne verwachting bedrogen, want de Keizer verstiet zijne gemalin, en zijne magt met die van den Paus vereenigende, onttroonde hij in 774 zijn' schoonvader en stak hem in een klooster.

DESLYONS (Jean), geboren te Pontoise in 1615, † in 1700, was Doctor der Sorbonne en schrijver van verscheiden polemische werken; hij had zich het zonderling begrip in het hoofd gezet, dat het vieren van den zoogenaamden Driekoningendag ten hoogste zondig was, en wilde bewijzen dat zulks den ondergang der geheele wereld ten gevolge zou hebben. Over alle andere onderwerpen sprak hij tamelijk verstandig, maar zoo ras men die ongelukkige Drie Koningen slechts noemde, verviel hij tot volslagen zotheid, en raaskalde jaarlijks op den 6 Januarij den geheelen dag door.

DESMARETS (Samuel), meer bekend onder zijn' naar de gewoonte der geleerden van vroegeren tijd verlatijnden naam Maresius, geboren te Oisemont, in Picardië, in 1599, was Professor der godgeleerdheid te Sedan, Maastricht, 's Hertogenbosch, Franeker en Groningen. Het ontbrak hem niet aan grondige geleerdheid, maar hij deed zich in de kerktwisten van zijn' tijd van eene zeer ongunstige zijde kennen door zijn hevig, onverdraagzaam en vervolgzuchtig karakter; hij heeft ook geheele stapels twistschriften tegen de Remonstranten en andersdenkenden dan hij in het licht gegeven; de lijst der voornaamste bij Niceron bedraagt over de 100, meestal vinnige theologische paskwillen tegen de braafste en regtschapenste mannen, die liever eerlijke slagtoffers hunner onregtzinnigheid verkozen te worden dan tegen hunne overtuiging de regtzinnigheid te huldigen, welke Desmarets voorstond. Het eenige nut dat deze misschien gesticht heeft, is de uitgave van den Franschen *Bijbel in fol.* te Amsterdam, bij Elzevier, welke hij in 1669 bezorgde. † te Groningen in 1673.

DESMOND (Jane Fitz-Gerald, Gravin van) geboren in het graafschap Waterford, in Ierland, omstreeks 1464, leverde een zeldzaam voorbeeld op van langlevendheid, want zij † in 1608, en bereikte alzoo den ouderdom van 144 jaren, in welken zij tijdgenoot van Koningen uit drie eeuwen, en sedert haar 19 jaar weduwe geweest was. In haar 140 jaar verviel zij tot armoede, omdat de voor haar bestemde lijftogt, door zulk eene langdurige uitbetaling, van jaar tot jaar verminderd, eindelijk geheel uitgeput was. Walter Raleigh, die deze buitengewone vrouw gekend had, maakt melding van haar in zijne algemeene historie. Zij was nimmer krank geweest, had driemalen nieuw haar en nieuwe tanden bekomen en het gebruik harer zintuigen zoo wel als van hare verstandelijke vermogens tot haar laatste oogenblik toe behouden.

DESMOULINS (Benjamin Camille), geboren te Guise, in Picardië, in 1762, studeerde op eene beurs in het collegie van Lodewijk den Grooten, waar de afschuwelijke Robespierre zijn medestudent en vriend was. Bij de uitbarsting der omwenteling plaatste hij zich dadelijk op den voorgrond onder de heethoofdigste aanstokers tot opstand, verzamelde het gepeupel om zich heen op de openbare pleinen, om dit blinde werktuig door zijne dolzinnige redevoeringen tot allerlei buitensporigheden op te winden. Op de tijding dat Necker zijn ontslag bekomen had, ontvlamde zijne oproerige welsprekendheid het opgehitst gemeen in volslagen woede; op zijn voorbeeld stak elk een van de naaste boomen afgeplukt blad als leus aan den hoed, en stoof onder zijne aanvoering den 14 Julij 1789 in onbesuisden ijver naar de Bastille, die aangevallen, veroverd en vervolgens tot den grond toe gesleckt werd, na het plegen der ijsselijkste gruwelen, waartoe de woeste razernij van een ontbreideld moordzuchtig gepeupel in staat is, en op hetwelk Desmoulins in den verderen gang der omwenteling een' beduidenden invloed behield. Tot lid der Conventie benoemd, was hij een waardig handlanger van Robespierre en diens snooden aanhang, stemde voor den dood des Konings, en hielp menig slagtoffer naar de Guillotine slepen. Doch toen deze bloeddorstige monsters elkander begonnen te verdelgen, kwam ook de beurt aan Desmoulins, die den 5 April 1794 insgelijks zijn hoofd onder de Guillotine verloor, na het bieden van den hevigsten wederstand en het uitbraken der ijsselijkste vloeken en verwenschingen tegen het schrikb wind, terwijl hij naar het schavot gesleept werd, op hetwelk hij bijkans naakt verscheen, dewijl onder het worstelen hem de kleederen van het lijf gescheurd waren. Zijne 22jarige onschuldige vrouw onderging hetzelfde lot weinig dagen daarna.

DESPOTISMUS, van Δεσποτης, heer, meester, beteekent eigenlijk de meesterlijke magt. Daar bij de Grieken de slavernij plaats had, en de slaaf als een eigendom aangemerkt werd, waarover de meester naar goedvinden beschikken kon, beduidt despotismus eene heerschappij over slaven, en in een' uitgebreider' zin eene willekeurige, onbepaalde heerschappij. Eene despotische regering is zoodanig eene, onder welke de onderdanen als het ware slaven van den vorst zijn, die hen ook inderdaad als zijne lijfeigenen behandelt. Zoodanig een regeringsvorm is voor beschaafde volken volstrekt verwerpelijk, en voor den Despoot zelven doorgaans verderfelijk. Nog

verwerpelijker dan het staatkundige is het kerkelijke Despotismus, hetwelk zich de heerschappij over het geweten aanmatigt, voorschrijft wat men gelooven moet, blind geloof vordert, alle onderzoek streng verbiedt, en elke overtreding van deszelfs grillige voorschriften zwaar straft. Het kerkelijke Despotismus biedt doorgaans het staatkundige gaarne de hand.

DESSALINES, eigenlijk JEAN JACQUES genaamd, Afrikaansche neger, was bij de uitbarsting van den opstand op het eiland S. Domingo in 1791 slaaf van den vrijneger DESSALINES, dien hij vermoordde, zich zijn vermogen toeëigende en zijn' naam aannam. Zich verbonden hebbende met BIASSOU, aanvoerder der oproerige negerhorden, pleegde hij de ijsselijkste gruwelen en wreedheden jegens de blanken; onder anderen plaatste hij de hoofden van 300 vermoorde grijsaards, vrouwen en kinderen op staken rondom de woning van BIASSOU, die, na dit proefstuk van zijne bekwaamheid, hem boven andere moordenaars en brandstichters begunstigde. Doch TOUSSAINT L'OUVERTURE wist DESSALINES niettemin tot een' aanslag tegen BIASSOU te overreden; hij viel, en het opperbevelhebberschap werd aan JEAN FRANÇOIS opgedragen, terwijl DESSALINES onder hem over een gedeelte van het leger der Zwarten gebood. Dit afschuwelijk driemanschap stelde nu geene palen meer aan deszelfs bloeddorstige woede, in welke zij door de Spanjaards gesterkt werden. TOUSSAINT, door zijne veinzerij het vertrouwen der Conventie hebbende weten te winnen, maakte door misbruik van hetzelve zich meester van S. Domingo, en DESSALINES bekwam als Divisie-generaal het opperbevel over de westelijke en zuidelijke departementen, waar hij vele duizende inwoners op eene gruwelijke wijze liet vermoorden. Na den vrede van Amiens in 1802 vertrok de Fransche Generaal LECLERC met eenige troepen naar S. Domingo, om deze volkplanting te herwinnen; op het voorbeeld der andere negerhoofden, onderwierp DESSALINES zich aan de Fransche wapenen, en kreeg genade. Uit haat tegen TOUSSAINT bewerkte hij met CHRISTOPHE dat deze naar Frankrijk gevoerd, en hij zelf tot Opperbevelhebber van S. Domingo benoemd werd. Bij de hervatting van den oorlog in 1803, en na den dood van den Generaal LECLERC, bragt DESSALINES S. Domingo andermaal in opstand, en het gelukte hem de Franschen, hoe dapper ook aangevoerd door ROCHAMBEAU, opvolger van LECLERC, te verdrijven. Een algemeene moord der blanken volgde, en reeds in Mei 1804 verklaarde DESSALINES zich tot algemeen' Gouverneur van Hayti (de oorspronkelijke benaming van S. Domingo, welke hij aan het eiland wedergegeven had), maar nam den 8 October als JAKOB I den titel van Keizer aan. De afgunst nogtans van CHRISTOPHE en andere Generaals bewerkte twee jaren later eene omwenteling, en den 16 October 1806 werd dit zwarte monster door de deelgenooten zijner gruwelen vermoord.

DESSAU, de hoofd- en residentiestad van het vorstendom Anhalt-Dessau, ligt in eene aangename vlakte aan de Mulde, die zich niet ver van daar met de Elbe vereenigt; zij is net gebouwd en na den brand van 1761 merkelijk verfraaid, heeft ruim 9000 inwoners, waaronder veel fabrikanten. In 1774 werd hier door BASEDOW het beroemde Philantropinium opgerigt. Dessau was de geboorteplaats van den Joodschen wijsgeer MOZES MENDELSSOHN en andere verdienstelijke mannen.

DESTOUCHES (PHILIPPE NÉRICAULT), geboren te Tours in 1680, werd te Parijs opgevoed, en was aanvankelijk vrijwillige bij een regiment voetvolk, maar verliet den krijgsdienst, en volgde den gezant DE PUISIEUX naar Zwitserland, bij wien hij eenige diplomatische kundigheden opdeed, door welke hij de gunst won van den Hertog-regent, die hem in 1717 met den Abt DUBOIS naar Engeland zond. Toen DUBOIS naar Frankrijk terugkeerde bleef DESTOUCHES te Londen, en huwde aldaar. Hij kweet zich zoo wel van den hem opgedragen last, dat de Regent hem eene schitterende belooning beloofde. Toen DESTOUCHES nogtans na zeven jaren in Frankrijk terugkwam, was de Regent gestorven, en de schoone hoop van zijn' gunsteling in rook verdwenen. DESTOUCHES zocht op zijn landgoed Fort-Oiseaux, bij Melun, in de beöefening van den landbouw en der fraaije letteren als een ware wijze zich schadeloos te stellen voor het gemis der voordeelen, met welke de fortuin hem in het verschiet gestreeld had, en weigerde als gezant naar Petersburg te vertrekken. † den 4 Julij 1754. Na MOLIÈRE en REGNARD, wordt DESTOUCHES voor den besten Franschen Blijspeldichter gehouden. Al zijne stukken, op eenige weinigen na, zijn in het Nederduitsch vertaald en op onze schouwburgen met genoegen ontvangen geworden.

DETERMINISMUS van *determinare*, bepalen, is de benaming van het stelsel der afhankelijkheid van den menschelijken wil, die, volgens dit stelsel, niet uit zich zelven handelt, maar door noodwendige drijfveren tot handelen genoopt wordt, zelfs dan ook, wanneer men zulks niet eens bewust is. Doch wanneer men zulk een bewustzijn niet heeft, kan men ook niet met zekerheid beweren dat zoodanige drijfveren in alle gevallen plaats hebben; bovendien wordt daardoor de zedelijke wilsvrijheid vernietigd. De deterministen zullen daarom, wanneer zij consequent zijn willen, ook moeten beweren dat er geene zedelijke toerekening noch van deugd noch van ondeugd bestaat, en dat alle zedelijke beöordeeling van onze daden berust op den waan dat men vrij handelt, dewijl men van geene tot handelen noodzakende impulsie bewust is, hetwelk om der zedelijkheid wille niet toegestaan kon worden.

DETMOLD, eene stad in het Westphaalsche graafschap Lippe, aan de Werre, met een versterkt kasteel, de residentie der regerende Graven VAN DER LIPPE, is, volgens het gemeen gevoelen, het oude Teutoburg, waarin de Romeinsche veldheer QUINTILIUS VARUS door ARMINIUS, aanvoerder der Cherusken, geslagen werd.

DEUCALION, stamvader der Hellenen, was de zoon van PROMETHEUS en PANDORA en echtgenoot van PYRRHA, dochter van haren oom EPIMETHEUS. Met eene volkplanting uit Azië naar Griekenland gekomen, vestigde DEUCALION zich in Thessalië, in de nabijheid van den berg Parnas, verdreef de Pelasgen, en regeerde vervolgens over deze landstreek tot den vermaarden grooten vloed, die door sommigen voor eenzelvig gehouden wordt met den Zondvloed ten tijde van NOACH, en door welken, volgens de fabelgeschiedenis, even zoo het menschelijk geslacht werd uitgeroeid, behalve DEUCALION en PYRRHA, die op den top van den Parnas behouden bleven. Toen het water gevallen was, raadpleegden zij THEMIS op welk eene wijze zij de aarde wederom zouden bevolken, en kregen ten antwoord dat zij de beenderen van hunne grootmoeder achter zich moesten werpen. DEUCALION en PYRRHA, begrijpende dat de aarde hunne algemeene moeder was en zij de steenen als derzelver beenderen moesten aanmerken, verzamelden steenen, welke zij achter zich wierpen: uit die, welke DEUCALION wegwierp, ontstonden mannen, en uit de door PYRRHA geworpenen vrouwen. Deze fabel heeft ongetwijfeld een' historischen grondslag; verscheiden oude schrijvers gewagen van eene geweldige overstrooming ten tijde van DEUCALION, van welke OVIDIUS (*Metam. L.* 1.) een' Zondvloed gemaakt heeft.

DEURHOFF (WILLEM), geboren te Amsterdam in 1650, was Koffermaker van beroep, doch een liefhebber zijnde van lezen, had hij uit de vertaalde werken van DESCARTES een bijzonder stelsel van godgeleerdheid zamengebragt, en zijne gevoelens aangaande eenige leerstukken ontwikkeld in zeker werkje, *'s Menschen Verlossing*, in 1694 gedrukt, hetwelk hem in moeijelijkheden wikkelde met den Amsterdamschen kerkeraad. Tegen eenigen zijner volgende schriften werd ook door verscheiden Professors in de godgeleerdheid en Predikanten de pen opgevat. Na zijn' dood, in 1717, werd de uitgave van zijne *Verklaring over het Boek van* JOB geregtelijk belet. De aanhangers van zijne gevoelens, met den naam van Deurhovianen bestempeld, verdedigden dezelven nog een' geruimen tijd; doch in de laatste helft der XVIII eeuw hoorde men er niet meer van spreken.

DEUSDEDIT was in 615 de opvolger van Paus BONIFACIUS IV. PLATINA verhaalt dat hij een' melaatschen met een' kus genas: dit is al wat men van hem weet. † den 8 November 618.

DEUTERONOMIUM is het opschrift van het vijfde der boeken van MOZES, bij de vertaling in het Latijn daaraan gegeven, en bij de overzetting in andere talen behouden; beteekent tweede wetgeving, herhaling der wet.

DEVENTER, eene oude versterkte stad in de Nederlandsche provincie Overijssel, met bijna 10,000 inwoners, ligt aan den IJssel, was eertijds eene Hanzestad, en had nog in de XVI eeuw, na Antwerpen en Amsterdam, den rang van derde Nederlandsche koopstad. De tijd van derzelver stichting is zoo onzeker als derzelver naamsoorsprong. In de middeleeuwen behoorde Deventer onder het bisdom van Utrecht. De vroegere geschiedenis dezer stad is zeer belangrijk; dikwijls en zeer streng is zij belegerd geweest; reeds in 760 werd Deventer door de Saksers en in 882 door de Noormannen verwoest; OTTO, Graaf van Gelder, belegerde in 1186 de stad vruchteloos drie weken lang, maar in 1202 werd zij door DIRK VAN DER AARE, Bisschop van Utrecht, veroverd. Wegens weigering om DAVID VAN BOURGONDIË voor Bisschop te erkennen, sloeg PHILIPS DE GOEDE gedurende acht weken het beleg voor Deventer; doch de stad werd door de burgers zoo wakker verdedigd, dat de Hertog genoodzaakt was het beleg op te breken en met de burgerij in onderhandeling te komen. Door pestziekten, vuur- en watersnood werd deze stad in vroeger tijden ook deerlijk geteisterd, en had rijkelijk haar deel in de rampen des oorlogs gedurende de tachtigjarige worsteling tegen Spanje en de invoering der hervorming, zoo wel als in de latere kerktwisten en beroeringen, bij gelegenheid van de verheffingen der Stadhouders WILLEM III en IV en de burgerlijke tweespalt van 1780 tot 1787. Bij het verdrijven der Franschen in 1813 en 1814 heeft Deventer ook veel geleden; doch sedert zijn de aangerigte verwoestingen hersteld geworden, en er is geen spoor meer van overgebleven. Schoon niet meer onder de voorname koopsteden behoorende, is Deventer nog altijd eene zeer levendige en neringrijke stad; onder de meest gegoede en beschaafde inwoners heerscht veel smaak in de fraaije kunsten, wetenschappen en letteren; de meesten vinden hun bestaan in den graan- en vervoerhandel naar Duitschland, fabrijken en winkelneringen; het Deventer bier en de Deventer koek worden het geheele Rijk door verzonden; het eerste is oneindig beter en smakelijker dan de koppige en wrange Brabandsche bieren, die wij, sedert de verderfelijke aanhechting van België aan Oud-Nederland, meer uit mode dan uit smaak dronken, en 9 koekbakkerijen verzen-

den jaarlijks over de 600,000 ponden koek. Onder de vermaarde mannen, die te Deventer geboren zijn, telt men **Geert Groete**, **Jakobus Gronovius**, **Evert Bronkhorst**, **Jakobus Perizonius** en verscheiden anderen.

DEVIES, Fr. *Devise*, is een zinnebeeld, met eene bijgevoegde korte spreuk, en bestaat dus uit twee deelen: uit figuren, die men het ligchaam, en uit woorden, die men de ziel van een devies noemt. Het gebruik der Deviesen is zeer oud; in het treurspel van **Æschylus**, *de zeven Helden voor Thebe*, verschijnen deze helden met symbolische figuren en bijschriften op hunne schilden; in de middeleeuwen had ieder Ridder zijn devies en zinspreuk; men zag ze op schilden en in banieren, aan triomfbogen en gebouwen; alle vorsten voerden een devies, zoo ook staatsministers, schilders, dichters, geleerden en kunstenaars; sommige geslachtwapens en de meeste gedenkpenningen bestaan uit deviesen. Een devies moet een algemeen bekend voorwerp eenvoudig en duidelijk voorstellen, en het bijschrift kort, zinrijk en toepasselijk zijn.

DEVONSHIRE is, na Yorkshire, het grootste en volkrijkste graafschap van Engeland, grenzende ten oosten aan Sommerset en Dorchester, ten westen aan Cornwallis, ten zuiden aan de zee en ten noorden aan het kanaal van Bristol. De hoofdstad van hetzelve is Exeter; de voornaamste rivieren van Devonshire zijn de Tamer, Darth en Ex. De bodem is van onderscheiden gesteldheid, op sommige plaatsen moerassig en kleiachtig, op andere zijn goede weiden en graanakkers. Men vindt er ook tin- en loodmijnen, marmer- en leigroeven en in de rotsen magneetsteen. In de steden zijn vele fabrijken van lakens en baaijen.

DEXIPPUS, leerling van **Jamblichus**, was een wijsgeer der Nieuw-Platonische school, en schreef een werk over de Categoriën van **Aristoteles**, waarvan nog drie boeken voorhanden zijn, welke **Felicianus** met eene Latijnsche vertaling in 1549 te Parijs heeft uitgegeven, en die naderhand bij de verhandeling van **Porphyrius** over de Categoriën gevoegd zijn.

DEXTRE heet in de wapenkunde de regter zijde van het schild.

DEXTROCHERE is in de wapenkunde een regter arm, doorgaans naakt, houdende een zwaard, een' palmtak of iets anders. Zoodanig een arm is van de linker naar de regter zijde van het schild gerigt.

DEY, letterlijk oom, was sedert 1710 de titel van den gezagvoerder over den roofstaat Algiers, die door de krijgsoversten verkoren, maar ook niet zelden wederom afgezet en somwijlen vermoord werd. Zijne regering was een onbeperkt militair despotismus, aan welke met de verovering van Algiers door de Franschen in 1830 en de verbanning van den laatsten Dey **Hussein** een einde gekomen is.

DEZ (**Jean**), Jezuit, geb. te Chaude-fontaine; bij S. Menehould, in Champagne, den 3 April 1643, † te Straatsburg den 12 September 1712, was ijverig werkzaam om, waar hij kon, Protestanten tot de Roomsche Kerk over te halen, en bewees in een geschrift, in 1687 en 1701 te Straatsburg in het Fransch en Hoogduitsch gedrukt, dat zij, volgens hunne eigen grondstellingen, verpligt waren Roomsch te worden. Daar zelfs **de Feller** dit werkje middelmatig (*médiocre*) noemt, zullen die bewijzen toch wel niet zeer overtuigend zijn.

D. F. Verkorting van *Deo favente; Donum fecit; Dotem fecit; Decurionum fide.*

D. F. D. I. P. Verkorting van *Decurionum fide dividenda in publico.*

D. F. M. Verkorting van *Dulci filio meo.*

D. G. Verkorting van *Deo gratias; dedit gratis.*

D. G. M. A. A. V. M. Verkorting van *Dios guarde muchos años a vuestra mercede.*

D. H. Verkorting van *Dono habuit; donavit heredibus.*

DHAWALAGIRI, de hoogste berg, die op de aarde bekend is, in het Himalayagebergte van Indië, verheft zich 1550 Nederlandsche ellen of 1⅞ geographische mijlen boven de zee. Zijne hoogte staat dus tot de middellijn der aarde = 1 tot 1484. Zie **Sommer**, *Tafereel van het Heelal*, I Deel, blz. 61, en J. **Olivier**, Jzn. *Land- en Zeetogten in Nederl. Indië*, III Deel.

D. I. Verkorting van *Dis immortalibus; Dis inferis; dari jussit.*

DIACAUSTICA zijn zekere kromme lijnen, die door de elkander snijdende zonnestralen ontstaan, wanneer zij in een geslepen glas gebroken worden. Zie **Brandpunt**.

DIACUSTIEK, Gr.-Fr. *Diacoustique*, de leer van de wederkaatsing des geluids; weerklankkunde.

DIADEEM, Gr. *Διαδημα*, was oorspronkelijk een wrong of voorhoofdband van zijde, wolle of linnen, volgens **Plinius** uitgevonden door **Bacchus**, als een middel om de hoofdpijn, door de dampen des wijns ontstaande, te verzachten; naderhand werd de Diadeem het hoofdsiersel der Perzische en Egyptische Koningen, en bestond uit een' zamengevouwen en om het hoofd gewonden sluijer, wiens einden langs de schouders nederhingen: daarom noemden de Grieken ook somwijlen dit hoofdsiersel *Καλυπτρα* (sluijer). **Alexander** en zijne opvolgers droegen den Diadeem der Perzen; maar de eerste Romeinsche Keizers droegen dit teeken der vorstelijke waardigheid niet; **Aurelianus** was de eerste, die er zich mede versierde. **Constantijn** en al zijne opvolgers droegen den Diadeem met paarlen en edelgesteenten bezet. Met den ondergang van het Oost-Romeinsche Rijk geraakte de Diadeem ook buiten gebruik, en bij de herstelling des Westerschen Rijks door **Karel den Grooten** kwam de eigenlijke kroon in de plaats. Tegenwoordig is de Diadeem als mode wel een hoofdsieraad van aanzienlijke vrouwen, maar toch nog het zinnebeeld der koninklijke waardigheid.

DIADUMENIANUS, zoon van den Romeinschen Keizer **Macrinus**, geboren in 202, heette eigenlijk **Marcus Opelius Antoninus**, doch kreeg den bijnaam **Diadumenianus**, omdat hij met een vlies (helm) om het hoofd geboren was, hetwelk het bijgeloof als een' *Diadeem* aanzag. Zijn vader in 217 door het leger tot Keizer uitgeroepen zijnde, nadat hij **Caracalla** had doen vermoorden, benoemde den jongen **Marcus Opelius** tot Cæsar, hopende dat hij hem zou opvolgen; maar vader en zoon werden beiden vermoord door de soldaten van **Heliogabalus**.

DIÆRESIS, Gr. *Διαιρησις*, afscheiding der op elkander volgende klinkers in een woord; b. v. *naäpen, Zeeëngte, Kanaän, Israël, Patriciër, Poeet, geëist*, enz.

DIAGNOSIS, van *διαγιγνωσκειν*, onderscheiden, is redekundig de onderscheiding van gelijkvormige of verwante begrippen, en in het algemeen van alle dingen, die met elkander eenige overeenkomst of ten minste eene gemeenschappelijke geslachtsbenaming hebben; b. v. *mensch* in *man* of *vrouw*; *boom* in *eik* of *den*, enz. *bloem* in *roos* of *lelie*, enz. *vogel* in *musch* of *zwaluw*, enz. In de geneeskunst verstaat men daardoor de onderscheiding van zoodanige ziekten, die in hare verschijnselen eene zekere gelijkvormigheid hebben, en daardoor ligt met elkander verwisseld kunnen worden. De Diagnosis is alzoo een gewigtig deel der pathologie (ziektekennis), en vereischt niet alleen scherpzinnigheid, maar ook eene aanhoudende studie en grondig onderzoek.

DIAGONAAL of hoeklijn, is in de meetkunst eene lijn, welke in eene figuur uit een' der hoeken naar een' anderen hoek getrokken is. Zoo zijn in het parallelogram ABCD de lijnen AC en BD de Diagonalen.

DIAGONAAL VLAK is een vlak, dat een regelmatig ligchaam in twee gelijke deelen verdeelt. Zoo is het vlak ACGE, hetwelk het parallelopipedon ABCDHGFE in twee gelijke prismas ABCGFE en ADCGHE verdeelt, een Diagonaal vlak.

DIAGORAS van Melos, in het eerst slaaf, maar naderhand vrijgelatene en leerling van **Democritus**, was in zijne jeugd een dithyrambendichter, en werd in later' tijd een wijsgeer of liever sophist. Daar hij den spot dreef met de Eleusinische verborgenheden, en velen wederhield van zich te laten inwijden, moest hij Athene verlaten. Schoon hij vroeger zeer bijgeloovig was, verviel hij, ziende dat er niet gebeurde wat hij volgens zijn bijgeloof verwachtte, tot volslagen ongeloof, en ontkende ronduit het bestaan van eenige godheid. Zijne gedichten en wijsgeerige schriften, waaruit dit zou moeten blijken, zijn verloren gegaan; doch uit de anecdoten, die men van hem verhaalt, schijnt dat zijn atheïsmus meer eene bespotting der afgoden en der afgoderij dan wel eene eigenlijke philosophische godverloochening was. De naam van atheïst was bij de Ouden voor een' wijsgeer even gemakkelijk en goedkoop te bekomen als bij de lateren; **Descartes**, **Spinoza**, **Bekker** en zelfs nog in onzen tijd **Kant** hebben dit ondervonden.

DIAGRAMMA is bij de Ouden eene meetkunstige figuur, zoo als zij tot het bewijs eener stelling of tot de oplossing van een werkstuk geteekend wordt. = **HIPPARCHI** is de teekening van den betrekkelijken stand der zon, der maan en der aarde, bij de verduisteringen, met de daartoe behoorende lijnen; dewijl **Hipparchus** getracht heeft, door de waarneming der verduisteringen, den afstand tusschen de aarde en de zon te bepalen.

DIAKEN, Gr. *Διακονος*, tegenwoordig armbezorger der Protestantsche kerkgenootschappen, zonder geestelijken rang, is in de Roomsche en Grieksche kerk een priester, die zekere graden van wijding ontvangen heeft. De instelling der Diakenen geschiedde al vroeg, bijkans gelijktijdig met het ontstaan der Christelijke Kerk, door het aanstellen van zeven mannen (**Hand** VI, 1—6) in de gemeente te Jeruzalem, om de Apostelen behulpzaam te zijn in het verkondigen der Evangelieleer en het verzorgen der weduwen en behoeftigen; welke hoedanigheden een Diaken behoorde te bezitten, werd vervolgens opgegeven door **Paulus** (1 **Tim.** III, 1—10). Er waren ook Diakenessen, doorgaans weduwen, die niet jonger dan 60 jaren mogten zijn, en wier zorg zich tot de vrouwen bepaalde, die dezelve noodig hadden. Later bragten de Diakenen den priester de heilige vaten bij den godsdienst, deelden de gewijde teekens des H. Avondmaals uit, zonder die zelf te mogen wijden, lazen het Evangelie en bedienden den Bisschop. De Diakenen der Hervormde Kerk zijn den Predikant insgelijks behulpzaam bij de viering des H. Avondmaals, en, benevens de Ouderlingen, leden van den kerkeraad; doch in Duitschland zijn zij ook Predikanten.

DIALECT, Gr. *Διαλεκτος*, tongval, spraakvorm, plaatselijk taalgebruik.

DIALECTIEK, Gr. *Διαλεκτικη*, letterlijk gesprekkunst, wordt meer bepaaldelijk gebezigd in de beteekenis van spitsvondige dispu-

teerkunst, naar de wijze der oude Grieksche sophisten, die door de eigenlijke philosophen veracht werden. Aanvankelijk verstond men door Dialectiek hetzelfde als door Logica, namelijk redekavelkunde bij gevolgtrekking, waarvoor men naderhand enkel de laatste benaming behouden en het misbruik door de eerste aangeduid heeft.

DIAMANT, de eerste in rang onder de edelgesteenten, is het hardste van alle delfstoffelijke ligchamen. De kunst diamanten te kloven en te slijpen werd in 1450 toevallig ontdekt door LODEWIJK VAN BERKEN te Brugge. De Ouden schijnen de waarde van den Diamant niet gekend of althans weinig werks van denzelven gemaakt te hebben; want de oudste schrijvers maken er geene melding van. Voormaals haalde men de Diamanten uit Aethiopië, Arabië, Macedonië en zelfs uit Europeesch Sarmatië; doch tegenwoordig bewerkt men geene andere Diamantmijnen dan die van Golconde, Visspour en Bengale; sedert 1728 heeft men ook rijke Diamantmijnen in Brazilië ontdekt. Langen tijd waren de Diamanten zeer zeldzaam in Europa en werden enkel door Koningen, Prinsessen en vrouwen van den hoogsten rang gedragen; AGNES SOREL, minnares van KAREL VII, was de eerste vrouw in Frankrijk, die Diamanten in het haar droeg. De waarde der Diamanten wordt naar derzelver grootte en zwaarte in karaten bepaald. Van sommige der zwaarste en kostbaarste Diamanten bestaan de zeer naauwkeurig beschreven geschiedenissen, waaronder eenige inderdaad zeer belangrijk en merkwaardig zijn; b. v. die van den Diamant, bekend onder den naam van *Sancy*. Deze Diamant, in 1477 op het slagveld van Granson in de nabijheid van het lijk van KAREL DEN STOUTEN gevonden door een' Soldaat, werd door dezen verkocht aan een' Pastoor voor eene Fransche kroon, geraakte in het bezit van den Hertog van Toscane, kwam vervolgens in handen van ANTONIO, Koning van Portugal, die, naar Frankrijk gevlugt, denzelven voor 40,000 Livres verkocht aan NICOLAS DE HARLAY DE SANCY. Deze bevond zich als gezant in Zwitserland, en wilde, om HENRIK IV uit zijne geldverlegenheid te helpen, dezen steen aan de Joden te Metz verpanden; hij zond zijn' Kamerdienaar, om denzelven van Parijs te halen, hem uitdrukkelijk aanbevelende, zorg te dragen dat hij op de terugreis niet bestolen wierd door de roovers, die in dien tijd de wegen onveilig maakten. »Zij zullen eer mijn leven hebben » dan den diamant," zeide de getrouwe dienaar, te kennen gevende dat hij hem zou inslikken, hoe groot hij ook ware. Wat SANCY gevreesd had, gebeurde; zijn Kamerdienaar werd beroofd en vermoord. Zijn heer hem niet ziende terugkomen, vermoedde het ergste, en na gedaan onderzoek vernomen hebbende dat men een' man gelijk hij hem beschreef in het bosch van Dole vermoord gevonden en begraven had, begaf hij zich derwaarts, deed het lijk opgraven, herkende zijn' Kamerdienaar, liet hem openen en vond zijn' diamant weder, van welken hij het edel gebruik maakte, waartoe hij hem bestemd had. In later' tijd is de diamant een voorwerp geworden van de proefnemingen der scheikundigen; MACQUER, FOURCROY, GUYTON DE MORVEAU en anderen hebben den aard van den Diamant doen kennen, en men weet thans dat hij zuivere kool en dienvolgens verbrandbaar is; PATIN houdt den diamant zelfs voor vaste lichtstof, gelijk hij de kool voor vaste vuurstof houdt. Tegenwoordig neemt men proeven om door kunstdiamanten van gelijke waarde als de natuurlijke voort te brengen, even als in vroeger' tijd de Alchymisten om goud te maken.

DIAMANTE (JUAN), Spaansch tooneeldichter der XVI eeuw, is bekend als vervaardiger van een treurspel, *El Honrador de su Padre*, waaruit naderhand CORNEILLE, zoowel als GUILLAM DE CASTRO, het onderwerp van den *Cid* heeft genomen.

DIAMETER, of middellijn, is eene lijn, die in eenen cirkel door het middelpunt gaat, en den omtrek in twee tegenoverstaande punten snijdt of ontmoet (Zie CIRKEL). Hare betrekking tot den omtrek is volgens ARCHIMEDES $= 7 : 22$; naauwkeuriger volgens METIUS $= 113 : 355$; nog naauwkeuriger, volgens LUDOLF VAN KEULEN, $= 1 : 3,1415926535$ enz. Over het algemeen wordt in elke kromme lijn, de lijn, welke al de evenwijdige koorden midden door deelt, Diameter geheeten.

DIAMETRAAL GETAL is het product van twee getallen, waarvan de som der quadraten wederom een quadraat is; b. v. $12 = 3 \times 4$. Nu is $3^2 = 9$ en $4^2 = 16$, zijnde $9 + 16 = 25 = 5^2$.

DIANA, bij de Grieken ARTEMIS genaamd, was de dochter van JUPITER en LATONA en de tweelingzuster van APOLLO. De fabelgeschiedenis kenmerkt haar als de Godin der jagt en der kuischheid; zij had in haar gevolg 60 Oceaniden en 20 Amnische nymphen, van welke zij de strengste kuischheid vorderde; in 30 steden werd zij bij uitsluiting en in verscheiden andere gemeenschappelijk met andere godheden vereerd; de hinde en het wild zwijn waren haar bij uitnemendheid geheiligd; de eerste vruchten der aarde, ossen, rammen, herten en somtijds menschen werden op hare altaren geofferd. Zij wordt voorgesteld in jagtgewaad, met een' boog in de hand en een' pijlkoker op den rug; somtijds rijdende op een' wagen, getrokken door herten met vergulde hoornen; doch dan komt zij voor als godin der maan (zie HECATE), gelijk haar broeder APOLLO als god der zon. VENUS en CUPIDO zochten vergeefs hare ongevoeligheid te overwinnen; slechts in de jagt, muzijk en dans schepte zij behagen, en strafte zonder genade de nymphen uit haar gevolg, die de haar gedane gelofte van kuischheid verbraken; maar schrikkelijk wreekte zij beleedigingen haar zelve aangedaan: ACTÆON, die haar badende bespied had, werd door haar in een hert veranderd en door zijne eigen honden verscheurd; eigenhandig doodde zij den jager ORION, omdat AURORA op hem verliefd was, zoo ook de dochters van NIOBÉ, omdat deze zich boven LATONA verhief. In den Trojaanschen oorlog hield zij met APOLLO de zijde der Trojanen. In weerwil nogtans van hare gevoelloosheid werd zij getroffen door de schoonheid van ENDYMION, dien zij, vermoeid van de jagt, des nachts in een bosch slapende vond; zij daalde met haren maanwagen van den hemel neder, en kuste de lippen des schoonen jongelings, die dus een geluk genoot, dat geen' sterveling, zelfs geen' god, ten deel viel. Door geheel Griekenland vond men hare tempels; de vermaardste daaronder was die te Ephesus, die onder de zoogenaamde zeven wonderen der wereld geteld werd. = **DE POITIERS**, geboren in 1499, was de dochter van JEAN DE POITIERS, Heer van S. Vallier; zij huwde, 13 jaren oud, met LOUIS DE BRÉZÉ, Graaf van Maulevrier, en werd weduwe in 1531. Als minnares van HENRIK, Hertog van Orleans, die na den dood zijns oudsten broeders FRANS Dauphin en troonerfgenaam werd, had zij te worstelen tegen den invloed der Hertogin van Etampes, minnares van FRANS I; maar na den dood van dezen Koning in 1547, regeerde zij in Frankrijk onder den naam van haren koninklijken minnaar. HENRIK II haar het hertogdom Valentinais geschonken hebbende, nam zij den titel daarvan aan, verfraaide het kasteel van Anet, en † aldaar in 1566. De ouderdom had hare bekoorlijkheden niet verminderd, en haar vermogen op het hart des Konings was zoo buitengewoon, dat men zulks, naar den geest van dien tijd, aan tooverij toeschreef, van welke men zelfs eenige voorbeelden aanvoerde. DIANA begunstigde de fraaije letteren, en werd door DUBELLAY, RONSARD en andere dichters zeer geprezen. MEZERAY en DE THOU wijten nogtans aan haar de ongelukken der regering van HENRIK II en vooral de vervolgingen der Protestanten in dien tijd. = **VAN FRANKRIJK**, Hertogin van Angoulême, natuurlijke dochter van HENRIK II, Koning van Frankrijk, en PHILIPPE DUC, eene Piemontesche jaffer, geboren in 1538, huwde in 1553 met HORATIO FARNESE, Hertog van Castro, en was 6 maanden daarna reeds weduwe; in 1557 hertrouwde zij met FRANÇOIS DE MONTMORENCY, oudsten zoon van den Connetable. Haar gemaal, die zich als gezant te Londen bevond, door CATHERINE DE MEDICIS in 1572 terugontboden zijnde, verwijderde DIANA daags vóór den S. Bartelsmoord hem uit Parijs, en deed hem alzoo de dolken ontkomen der moordenaars, die, volgens den last der Koningin-moeder, hem het eerst moesten doen vallen. Na den dood van haren tweeden gemaal in 1579 bleef zij altoos getrouw verkleefd aan HENRIK III, en bewerkte de verzoening tusschen hem en HENRIK IV, toen Koning van Navarre. Zij behield altijd een' grooten invloed gedurende de regering van dezen laatsten, en zorgde na zijn' dood voor de opvoeding van zijn' opvolger LODEWIJK XIII, toen nog een kind; zij † den 11 Januarij 1619.

DIAPHANOMETER is een werktuig, uitgevonden door den vermaarden DE SAUSSURE, om de doorschijnendheid der lucht op onderscheiden hoogten te meten.

DIAPHONIE, Gr. *Διαφωνια*, nietovereenstemming, noemt men de tegenstrijdigheid in de stellingen der philosophen, en van deze Diaphonie ontleenden de oude Sceptieken een argument tegen de Dogmatieken, om te bewijzen dat alles onzeker is; maar dit is trouwens een zeer zwak argument; want de Dogmatieken stemden ten minste toch in zekere punten overeen; en zelfs wanneer er geheel geene overeenstemming onder hen plaats gevonden had, dan ware dit slechts een bewijs geweest dat waarheid en zekerheid wel moeijelijk, maar geenszins dat zij geheel niet te verkrijgen zouden zijn.

DIAPHRAGMA, het middelrif in het menschelijk ligchaam; het middelschot in een zaadhuis.

DIAPRÉ heet in de wapenkunde allerlei bonte versiering zonder bepaalde figuur; al wat men gewoonlijk kakelbont noemt.

DIARBEK, de hoofdstad eener Turksche provincie van denzelfden naam, eertijds Chaldea en Mesopotamië geheeten, ligt aan den Tigris, heeft zeer hooge muren en een sterk kasteel, op hetwelk de Beglerbey of Landvoogd zijn verblijf houdt. De stad is zeer volkrijk, en behalve door Turken en Kurden, ook door eene groote menigte Oostersche Christenen bewoond, die in katoenen lijnwaden, leder en andere artikelen een' tamelijk sterken handel drijven.

DIASTIMETER is een door ROMMERSHAUSEN te Aken uitgevonden meetwerktuig, waardoor ieder afstand van een gegeven punt bepaald kan worden. Dit werktuig heeft de gedaante van een' verrekijker zonder glazen, maar op de plaats van het objectiefglas zijn vier paardeharen op onderscheiden afstanden parallel gespannen. Ziet men nu op een' afstand een voorwerp, welks grootte bekend is, b. v. een' mensch, dan onderzoekt men tusschen welken der paardeharen dit voorwerp schijnbaar past, en kan dan, daar men twee in elkander liggende driehoeken bekomt, van welke men den eenen (in den kijker) in al zijne deelen en van het andere de eene zijde (de grootte des voorwerps) kent, ook de grootte der tweede zijde van den grooteren driehoek (den afstand des voorwerps van het oog) ligt vinden: theoretisch is dit waar, maar practisch zal dit niet altijd juist be-

vonden worden, omdat de grootte van een' mensch, die doorgaans tot voorwerp genomen wordt, verschilt, en door de kleinheid der eene en de aanmerkelijke grootte der andere zijde reeds bij de geringste afwijking der eerste een groot verschil ontstaan moet. Tot juiste metingen is derhalve het werktuig ook niet geschikt, maar dient om ten naastenbij den afstand b. v. van eene aanrukkende vijandelijke afdeeling te bepalen.

DIASTOLE, verlenging van eene lettergreep; b. v. eer*e*, heerschappij*e*, vreez*e*, vriendinn*e*, enz.

DIASYRMUS is eene redekunstige figuur, eene soort van hyperbool, die in het kleine overdrijft; b. v. als men zegt: eene *handvol* volk.

DIATONISCH heet in de muzijk een klankgeslacht, bestaande uit heele en groote halve toonen; van διατονος, zoo veel als gespannen, uitgerekt.

DIATRIBE, van διατριβειν, doorwerken, is de benaming van eene verhandeling of opstel over eenig bepaald onderwerp; het latere spraakgebruik verbindt nogtans daarmede een in scherpe uitdrukkingen opgesteld geschrift, waarin eenig gevoelen vinnig doorgestreken wordt.

DIAZ (Bartolomeo), Portugeesch zeereiziger, werd in 1486 met twee schepen en een advijsjagt uitgezonden om outdekkingen te doen op de kust van Afrika, en ontdekte op deze reis de kaap De Goede Hoop, aan welke hij den naam gaf van *Cabo Tormentoso* (kaap der kwellingen), doch die naderhand door Koning Joao II derzelver tegenwoordige benaming bekwam. In 1497 woonde Diaz den zeetogt bij van Vasco de Gama, die hem nog vóór het eindigen van denzelven naar Portugal terugzond. Toen Cabral naar de Indiën vertrok, voerde Diaz het bevel over een der schepen van de vloot, hetwelk met drie anderen door storm verging op den 29 Mei 1500. = (Miguel), een Arragonner, verzelde Columbus op zijne tweede reis naar de nieuwe wereld, ontdekte de goudmijnen aan de rivier Hayna en was een der grondleggers van de stad Nueva Isabella, naderhand S. Domingo genaamd. Diaz deelde in 1500 de ongenade van zijn' beschermer Columbus. In 1509 Stedehouder geworden van den Gouverneur van Porto-rico, werd Diaz gevankelijk naar Spanje gezonden, doch naauwelijks in zijn ambt hersteld, † hij omstreeks 1512 = (Juan), een geleerd Spanjaard, die te Parijs in de godgeleerdheid gestudeerd had, omhelsde de gevoelens van Luther en was de vriend van Martin Bucer, Hervormd Predikant te Straatsburg. Hij bevond zich te Neuburg, toen zijn broeder Alfonso Diaz, Advokaat te Rome, aldaar aankwam en beproefde om hem in den schoot der Roomsche kerk terug te brengen; hierin niet hebbende kunnen slagen, liet Alfonso zijn' broeder den 27 Maart 1576 vermoorden door den Beul, dien hij van Rome had medegebragt. Door tusschenkomst van den Paus liet Keizer Karel V dezen broedermoord ongestraft.

DIBUTADES, de dochter van een' Pottenbakker van Sicyone, wordt gehouden voor de uitvindster der teekenkunst; zij volgde namelijk bij het schijnsel eener lamp den omtrek der schaduw van het gelaat haars minnaars met houtskool op een' muur. Welligt is dit meer eene poëtische vinding dan wel eene historische daadzaak.

DICÆARCHUS van Messina, wijsgeer en geschiedschrijver, was een leerling van Aristoteles, en schrijver eener geschiedenis van Sparte, die bij de Spartanen zoodanig in achting was, dat dezelve jaarlijks openlijk werd voorgelezen. Van zijne werken zijn nog slechts fragmenten voorhanden. Hij leerde dat het woord ziel (ψυχη) een ijdele klank en de zaak eenzelvig was met het leven; dat dienvolgens niet de enkele mensch, maar wel het menschdom door voortplanting en opvolging der enkelen onsterfelijk is. Hij bloeide 320 jaren vóór J. C.

DICENEUS, een Egyptisch wijsgeer, bloeide onder de regering van Augustus: bij begaf zich onder de Scythen en beschaafde hunne woeste zeden, door het invoeren van wijze wetten. Deze barbaren werden zoodanige vrienden van zedelijkheid en goede orde, dat zij hunne wijnstokken uitroeiden, en zich dus eigenwillig van den wijn beroofden, om niet tot dronkenschap te vervallen.

DICHOTOMOS van διχη, in tweeën, en τεμνω, ik snijd, wordt de gedaante der maan in de eerste en laatste kwartieren geheeten, als wanneer zij de helft van een' cirkel voorstelt. De verdeeling der sterren in vaste sterren en planeten wordt ook in de sterrekunde Dichotomie genaamd.

DICHTER. Menigeen, die op goed geluk eenige denkbeelden in maat en rijm uitdrukt, hetzij hij het wetenschappelijke der dichtkunst hebbe aangeleerd of niet, wordt door de menigte al zeer ligt als dichter aangemerkt, en houdt natuurlijk zichzelven ook daarvoor, zonder zelfs een enkel oogenblik te vermoeden dat hij niet eens een gezond begrip heeft wat eigenlijk een dichter is. Als hij het niet gevoelt, zal hij het nimmer begrijpen; al schreef hij zijn geheele leven geen enkelen regel proza, zal hij daarom nog geen dichter zijn, terwijl daarentegen iemand, die nimmer iets in verzen schrijft, zelfs niets van de zoogenaamde dichtkunst verstaat, een zeer voortreffelijk dichter zijn kan, in de volste beteekenis van dit woord. Hoe wonderspreukig dit ook luiden moge, is het echter volkomen waar, omdat de eigenlijke dichter niets gemeen heeft met den dichtkunstenaar, niettegenstaande beiden doorgaans voor eenzelvig worden gehouden. Dichtkunstenaars (en zelfs zeer verdienstelijke) hebben alle landen en tijden in menigte opgeleverd; maar eeuwen verloopen, eer een Mozes, Homerus of Ossian optreedt, die eeuwen lang de bewondering der opvolgende geslachten als een verbeven wezen afeischt. Met de toegenomen en nog toenemende beschaving des menschdoms, die eene strekking tot weten en kennen heeft, van alles theoriën ontwerpt, en alles als wetenschap onderwerpelijk onder het bereik des verstands brengt, kan, om zoo te zeggen, Dichter worden wie wil, en het kost menigeen somtijds nog minder moeite om *bij de* menigte voor Dichter te gelden dan zich te verbeelden dat hij Dichter *is*.

DICHTKUNST is nog geenszins de eigenlijke Ποιησις (poëzij); zij is slechts de wetenschappelijke vorm, in welken dit verheven begrip uitgedrukt wordt, het vermogen, de vaardigheid van poëtisch tot het verstand te spreken, en kan, even als alle wetenschap-kunsten, aangeleerd en beöefend worden, zelfs door iemand, die niet eens een regt begrip heeft van poëzij (zie Poëzij). Aristoteles en Vossius schreven regelen voor aangaande de beöefening der dichtkunst, maar geen van beiden was dichter; Horatius en Boileau deden dit ook, terwijl zij de lier zelve bandteerden; doch hunne voorschriften betreffen mede slechts den wetenschappelijken vorm der poëzij; zij noemen ook zeer juist de zaak, waarvan zij handelen, Poëtische kunst (*Ars poëtica; Art poétique*); de eigenlijke poëzij is geene kunst, en dienvolgens niet onder regelen te brengen, maar wel de vormen, in welke zij zich uitdrukt, en deze vormen ontleent zij niet alleen van de welsprekendheid of redekunst, maar even zoo ook van de schilder-, beeldhouw- en toonkunst, die voornamelijk door haar ziel en leven bekomen. De Dichtkunst, of liever poëtische kunst, is in den eigenlijken zin niets anders dan de versmaakkunst, welke iedereen, die een vlug begrip en goed gehoor heeft, volgens bepaalde voorschriften en regelen kan leeren, en die de dichter als hulpwetenschap bezigt, even als de schilder zijne aangeleerde behandeling van het penseel, en de componist een muzijkinstrument, om zijne gedachten uit te drukken. Zij bestaat voornamelijk uit twee hoofddeelen, uit het metrum en den rhythmus, en is in dit opzigt met de toonkunst verwant, want de poëtische voordragt heeft, even als de muzikale, een' eigendommelijken rythmischen gang, die insgelijks in zekere tijdmaat afgedeeld is, en uit geärticuleerde toonen bestaat, die bij afwisseling op de lettergrepen vallen, en verlengd of ingekort, verhoogd of verlaagd kunnen worden. In de afmeting wordt de prosodie geraadpleegd, dat er op eene lettergreep geen valsche toon valle. Het Rijm is later als versiering ingevoerd, en eene uitvinding der middeleeuwen; de Grieken en Romeinen kenden hetzelve niet, en sommige dichtoefenaars onder de noordelijke volken hebben het Rijm wederom verworpen. Overigens heeft men in de dichtkunst voor elke soort van dichtstukken doorgaans bepaalde vormen, die aan zekere meestal zeer willekeurige regelen onderworpen zijn.

DICTATEN, Lat. *Dictata*, noemt men wat volgens eene mondelijke voordragt afgeschreven is, gelijk de lessen van een' *Professor in* zijne collegiën met de studenten, e. d. g.

DICTATOR was bij de Romeinen, ten tijde der Republiek, iemand, die in buitengewone omstandigheden en in dringende gevallen met de hoogste magt bekleed werd. Het gezag des Dictators was bijna onbepaald, zoowel in het staatsbestuur als bij het leger; zelfs de Consuls waren aan zijne bevelen onderworpen; maar hij mogt over het geld van den Staat niet willekeurig beschikken, in de stad geen paard bestijgen en Italië niet verlaten. Hij werd voor zes maanden aangesteld, en kon, na het nederleggen van zijn ambt, tot rekenschap gevorderd worden.

DICTYNNA, eene der nymphen van Diana, was, volgens de fabelleer, de uitvindster van het jagtnet, naar haar in het Grieksch *Δικτυον* genaamd. Somtijds werd deze naam ook aan Diana zelve gegeven, en te Sparte haar ter eere een feest gevierd, Dictynnia genaamd; in Phocis had zij op den weg naar Anticyra een' tempel onder den naam van Dictynnæa.

DICTYS van Krete volgde Idomeneus naar de belegering van Troje, en schreef, zoo men wil, eene geschiedenis van dezelve, welke in het graf des schrijvers bewaard gebleven zou zijn en gevonden werd onder de regering van Nero; men beweert dat zij in het Phoenicisch geschreven was en door Nero in het Grieksch vertaald is geworden; ondertusschen is deze Grieksche vertaling niet meer voorhanden, en men heeft slechts eene Latijnsche overzetting der 5 eerste boeken en eene verkorting van het overige uit de III of IV eeuw, voor het eerst waarschijnlijk te Keulen in 1474 gedrukt; de beste uitgave is die van Perizonius te Amsterdam in 1702.

DIDACTISCH van διδασκειν, leeren, noemt men zoodanig dichtstuk, hetwelk een wetenschappelijk of afgetrokken onderwerp behandelt, en waaraan men de onbepaalde benaming van leerdicht gegeven heeft; immers de fabel is ook een leerdicht, maar geenszins een didactisch gedicht, gelijk de *Ars poëtica* van Horatius, de *Art de la Guerre* van Frederik II, de *Georgica* van Virgilius, de *Syphilis* van Fracastori, de *Jardins* van Delille, het *Hoogste Goed* van van Dalen, en nog vele anderen. Men heeft bijzondere theoriën voor het zoogenaamde leerdicht ontworpen, waarbij hetzel-

ve grootendeels van zijn poëtisch karakter beroofd wordt; ondertusschen zal men toch niet verlangen dat alle leerdichten ingerigt zijn als de metrische gezondheidsregelen der Salernitaansche School of de tweeregelige zedespreuken van DIONYSIUS CATO: immers een bekwaam dichtkunstenaar kan een wetenschappelijk onderwijs en welk afgetrokken denkbeeld men wil op eene poëtische wijze voordragen; VONDEL heeft de Mis der Roomsche Kerk didactisch behandeld in zijne *Altaergeheimenissen*, en had dit zelfsniet eens op eene onpoëtische wijze kunnen doen, omdat zijn onderwerp zelf reeds hoogpoëtisch was.

DIDERIK, zie **DIRK**.

DIDEROT (DENIS), geboren te Langres in 1713, werd opgevoed in de school der Jezuiten, die vruchteloos hem voor hun genootschap zochten te winnen. Op verlangen zijns vaders studeerde hij in de regtsgeleerdheid, doch vond meer smaak in de wijsbegeerte, de wiskunde en fraaije letteren, op welke hij zich met ijver toeleide. Zijn in 1746 uitgegeven eerste geschrift, *Pensées philosophiques*, maakte veel opgang, wegens de stoutheid van sommige daarin voorkomende denkbeelden; het Parlement liet hetzelve door beulshanden verbranden en de schrijver werd bijna een jaar lang in het kasteel van Vincennes gevangen gezet. Zulk eene krachtige wijze van wederleggen prikkelde natuurlijk nog meer de nieuwsgierigheid des publieks en bragt den schrijver in aanraking met vele zijner beroemde geleerde tijdgenooten. Hij vereenigde zich met D'ALEMBERT, MARMONTEL, DAUBENTON, ROUSSEAU en andere uitstekende mannen tot eene reusachtige letterkundige onderneming, namelijk de *Encyclopédie*, van welke hij zelf het plan ontworpen had, en bleef 20 jaren ijverig medearbeiden aan de uitvoering, in weerwil der vele onaangenaamheden, welke hij gedurende den druk, voornamelijk van den kant der geestelijken, ondervond. Door geldgebrek zag hij zich genoodzaakt zijne bibliotheek te verkoopen; CATHARINA II, Keizerin van Rusland, kocht dezelve voor 50,000 Livres, maar liet hem de boeken behouden zoo lang hij leefde, en ontbood hem zelven naar Petersburg, met den titel van Keizerlijken Bibliothekaris; doch hij kwam weldra in Parijs terug, en † aldaar den 30 Julij 1784. Behalve verscheiden artikels der *Encyclopédie*, schreef hij twee tooneelstukken, *Le Fils naturel* en *Le Père de famille*, drie romans, *Les Bijoux indiscrets, La Religieuse* en *Jaques le fataliste et son maître*; de beide laatste zijn na zijn'dood uitgegeven, en ook in het Nederduitsch vertaald, zoowel als zijne beide tooneelstukken. Zijne *Oeuvres philosophiques* verschenen in 1773 te Londen, en zijne gezamenlijke werken te Parijs in 1798. DIDEROT was niet alleen een zeer kundig en helderdenkend, maar ook een zeer braaf en beminnelijk man, schoon door Mad. DE GENLIS, DE FELLER, LA MENNAIS en dergelijke ellendige dweepers en huichelaars met eene zwarte kool geteekend.

DIDIER, zie **DESIDERIUS**.

DIDIUS JULIANUS SEVERUS, geboren te Milaan in 133, voerde het bevel over een Romeinsch leger in Germanië, onder de regering van COMMODUS, en overwon de Katten. Na het vermoorden van PERTINAX in 193, werd de keizerlijke waardigheid te koop geveild door de soldaten der Praetoriaansche lijfwacht, en DIDIUS was kooper; maar het leger in Illyrië SEPTIMIUS SEVERUS tot Keizer uitgeroepen hebbende, werd deze door den Raad erkend, en DIDIUS, na eene regering van 66 dagen, onthoofd.

DIDO, eene Tyrische Prinses, volgens sommigen de dochter van AGENOR, was gehuwd met SICHEUS, Priester van HERCULES, die door haren broeder PYGMALION, Koning van Tyrus, aan den voet des altaars vermoord werd. De geest van haren gemaal verscheen haar in den droom en vermaande haar tot de vlugt; hierop scheepte zij zich in met hare schatten en eenige getrouwe vrienden, en landde op de Afrikaansche kust, niet ver van Utica, eene Tyrische volkplanting, waar zij een goed onthaal vond bij de inwoners, die haar den raad gaven op de plaats, waar zij geland was, eene volkplanting aan te leggen; zij kocht daartoe van de inboorlingen een stuk gronds, en bouwde de sterkte Byrsa, die vervolgens tot eene stad aangroeide en den naam kreeg van Carthago. IARBAS, Koning der Getulen, bood DIDO zijne hand aan, doch daar zij dezelve noch weigeren noch aanvaarden kon, beklom zij eene houtmijt en doorstak zich op dezelve. VIRGILIUS stelt haren dood op rekening der ontrouw van ÆNEAS; doch dit is eene poëtische vinding, alzoo DIDO ruim drie eeuwen na ÆNEAS bestaan heeft, en dus met hem niet kon zamentreffen; daar ondertusschen beide personen meer tot de mythische dan tot de gestaafde geschiedenis behooren, beneemt dit anachronismus niets aan de waarde van dit voortreffelijk dichtstuk.

DIDOT (FRANÇOIS AMBROISE), geboren te Parijs in 1730, de zoon en opvolger van den Boekdrukker FRANÇOIS DIDOT, bevlijtigde zich op verscheiden verbeteringen en verfraaijingen in de boekdrukkunst; uit zijne gieterij kwamen de schoonste letters te voorschijn, die men in Frankrijk immer gezien had. Bij hem werd voor het eerst in 1780 op velin papier gedrukt. LODEWIJK XVI liet hem eene verzameling van Fransche klassieken drukken, tot gebruik van den Dauphin bestemd, welke hij nog na de omwenteling voortgezet en zijn zoon tot 31 boekdeelen gebragt heeft. † den 10 Augustus 1804. = (PIERRE FRANÇOIS), broeder van den voorg., was aanvankelijk Boekverkooper, doch leide in 1777 ook eene drukkerij aan, en leverde insgelijks zeer fraaije drukken van de beste werken. † in 1795. = (PIERRE), zoon van FRANÇOIS AMBROISE, geboren in 1761, nam in 1789 zijns vaders drukkerij over, en vervolgde aanvankelijk de door dezen begonnen verzameling van klassieken; maar weldra zocht hij de BODONI van Frankrijk te worden, en leide zich toe op prachtuitgaven der klassieken in folio, die de besten der voorhandene nog moesten overtreffen. In 1798 verscheen zijn VIRGILIUS zoo prachtig als dezelve nog nimmer was uitgegeven geworden; maar zijn RACINE wordt voor het heerlijkste gewrocht der typographische kunst van alle landen en tijden gehouden. Van deze en dergelijke uitgaven is slechts een zeer gering getal exemplaren gedrukt. Hij vond eene nieuwe soort van letters uit, die naar hem genaamd is. Zijn broeder FIRMIN en neef HENRY DIDOT hebben zich ook als lettergieters en boekdrukkers zeer beroemd gemaakt. Zie STEREOTYPEN en POLYAMATYPIE.

DIDYMA, bijnaam van DIANA, als tweelingzuster van APOLLO.

DIDYMÆUS, bijn van APOLLO als tweelingbroeder van DIANA. Te Milete werden feesten ter eere van beiden gevierd, Didymaeën genaamd.

DIDYMUS van Alexandrië, bijgenaamd *Χαλκέντερος* (met de koperen ingewanden) om zijn' onvermoeiden ijver in het studeren, bloeide onder de regering van AUGUSTUS, en had, volgens het getuigenis van SENECA, tusschen de 3000 en 4000 verhandelingen geschreven (ORIGENES brengt derzelver getal tot 6000), van welke echter niets tot ons gekomen is dan de aan hem toegeschreven scholiën op de *Ilias* en de *Odyssea*, welke SCHREVELIUS gevoegd heeft bij zijne uitgave van HOMERUS te Amsterdam in 1656. = van Alexandrië, bijgenaamd *Τυφλός*, (de Blinde) omdat hij in zijn vijfde jaar het gezigt verloor, geb. omstreeks 308, was een zeer geleerd man, in de godgeleerdheid en wiskunde bij uitstek ervaren; hij telde HIERONYMUS en GREGORIUS van Nazianze onder zijne leerlingen, † in 396. In zijne laatste levensjaren omhelsde hij de gevoelens van ORIGENES. Eenigen zijner schriften zijn door HIERONYMUS in het Latijn vertaald en onder diens werken gedrukt. = (GABRIEL), zie ZWILLING.

DIEBITSCH (HANS CARL FRIEDRICH ANTON VON), geboren te Gross-Leippe, in Silesië, den 13 Mei 1785, ontving zijne opvoeding in het Cadettencorps te Berlijn, en ging als tweede Luitenant uit den Pruissischen in Russischen dienst over. In 1805 deed hij onder het garderegiment van SUWAROW den veldtogt mede, en werd aan de regterhand gekwetst bij Austerlitz; hij was tegenwoordig bij de veldslagen van Eylau en Friedland in 1807 en werd tot Kapitein bevorderd. In 1812 was hij Luitenant-kolonel bij den generalen staf, gaf uitstekende bewijzen van dapperheid in den slag van Polozk, en werd, toen hij van eene bekomen wonde hersteld was, tot Generaal-majoor benoemd. Op het einde van 1812 sloot hij met den Pruissischen Generaal YORK, na diens afval, een verdrag, en was bij de onderhandelingen te Reichenbach tegenwoordig. Bij Dresden, Culm en Leipzig deed hij in 1813 wonderen van dapperheid en trok in 1814 met het groote leger Parijs binnen. Na den vrede in Rusland teruggekeerd, werd hij Adjudant-generaal van Keizer ALEXANDER, dien hij verzelde op zijne reis naar Taganrok, en was er bij tegenwoordig, toen deze aldaar † in December 1825. De nieuwe Keizer NICOLAAS I schonk hem hetzelfde vertrouwen als zijn broeder, en stelde hem aan het hoofd des legers, hetwelk bij de uitbarsting van den oorlog tegen de Turken in 1828 te veld trok, en dien hij, na het overtrekken van het Balkangebergte (waardoor hij den bijnaam van SABALKANSKI bekwam) en het veroveren van Adrianopel, roemvol eindigde door den vrede, die den 14 Sept. 1829 aldaar gesloten werd. Na de uitbarsting van den verderfelijken opstand der Polen in November 1830 zond de Keizer DIEBITSCH met een Russisch leger om de oproerigen wederom tot gehoorzaamheid te brengen; maar dit mogt hem niet gebeuren, want hij † aan de Cholera te Kleszewo, bij Pultuzk, den 10 Junij 1831.

DIEDENHOVEN, zie **THIONVILLE**.

DIEDERICHS (JOHANN CHRISTIAN WILHELM), geboren in 1750, was Professor der Oostersche talen te Königsberg en een in dit vak voortreffelijk geleerde. Onder zijne uitgegeven philologische werken is wel het belangrijkste zijne aanmerkingen op het N. T. en zijne kritiek van *Bruces* Reizen.

DIEET, Gr. *Δίαιτα*, leefwijze; men verstaat daaronder zekere voorschriften tot behoud en verlenging van het leven; deze regelen bepalen zich ten aanzien van spijze en drank, waken en slapen, arbeiden en rusten en al wat tot bevorderingen behoud der gezondheid kan strekken. BEVERWIJK, TISSOT, UNZER, WILLICH, SOLOMON en HUFELAND geven daaromtrent zeer goede voorschriften aan de hand.

DIEFDIJK (DE) in den Alblasserwaard begint van de Lek bij het dorp Everdingen, en eindigt voorbij Leerdam aan de Linge. Deze dijk, de hoogste en breedste in de Nederlanden, werd aangelegd op het einde der XIII eeuw, en beschermt den Alblasserwaard voor overstrooming bij inbraak van de Over- en Neder-Betuwe, wanneer het water somtijds 20 voeten en hooger tegen den Diefdijk staat, aan wiens onderhoud de provincie Holland dienvolgens zeer veel gelegen is.

DIEMEN is een weinig beduidend, geheel vervallen dorp, in de nabijheid van Amsterdam; de meeste huizen, en eindelijk ook voor weinig jaren de kerk, zijn verdwenen en naar de nabijgelegen buurt de Diemerbrug verplaatst, die vrij wat aanzienlijker is dan het voor-

malig Diemen. Deze buurt ligt aan de trekvaart van Amsterdam naar Weesp, Muiden en Naarden, en is tegenwoordig een welvarend dorp met eene netgebouwde kerk. = (Antoni van), geboren te Kuilenburg in 1593, leide zich aanvankelijk toe op den koophandel, doch door zijne schuldeischers vervolgd, begaf hij zich onder een' verbloemden naam naar Oost-Indië, waar hij, eene fraaije hand schrijvende, dadelijk als Klerk op de secretarie geplaatst werd, en vervolgens van trap tot trap opklom tot de aanzienlijke waardigheid van Gouverneur-generaal, als opvolger van Hendrik Brouwer in 1635. Van Diemen was de negende in rang onder deze met eene bijna vorstelijke magt bekleede gezagvoerders in Nederlands-Indië, en deed verscheiden gelukkige togten, door welke hij de heerschappij der Hollanders in Indië zeer uitbreidde en bevestigde, en die der Portugezen genoegzaam geheel vernietigde. Onder zijn bewind werd Batavia aanmerkelijk vergroot en verfraaid, menige verbetering in het bestuur gebragt en een algemeen wetboek voor de Nederlandsche bezittingen in Indië vervaardigd. Bij het klimmen zijner jaren verzocht en verkreeg hij zijn ontslag, doch † kort daarna den 19 April 1645.

DIEMENSLAND (van), dus genaamd ter eere van den Gouverneur-generaal Antoni van Diemen, werd in 1642 ontdekt door Abel Jansz. Tasman, en lang voor een gedeelte van Nieuw-Holland gehouden, doch later bevonden een eiland te zijn.

DIEMERBROEK (IJsbrand van), geboren te Montfoort den 23 December 1609, studeerde te Utrecht en te Leyden, deed vervolgens eene reis naar Frankrijk, werd te Angers tot Doctor in de geneeskunst bevorderd, welke hij te Nijmegen uitoefende, ten tijde dat aldaar de pest heerschte, over welke hij een werk (*De Peste* Lib. IV) schreef, in 1665 te Amsterdam gedrukt, en van hetwelk in 1721 eene Fransche vertaling te Geneve verscheen. In 1649 werd hij als Professor der genees- en ontleedkunde naar Utrecht beroepen. † aldaar den 17 November 1674. Zijne eerst afzonderlijk verspreide werken zijn door zijn' zoon Timan van Diemerbroek, Apotheker te Utrecht, bijeenverzameld, in 1685 onder den titel *Opera anatomica et medica* in fol. uitgegeven.

DIEMERBRUG, zie DIEMEN.

DIEMERDIJK (de), ook de S. Antonis-, Muider- en Zeedijk genaamd, begint even buiten de Muiderpoort te Amsterdam, en strekt zich langs het Y en de Zuiderzee tot aan Muiden in eene lengte van 3270 Rijnlandsche roeden. Het is onzeker wanneer deze dijk is aangelegd, doch dezelve werd reeds in de XIII eeuw als aanwezig vermeld, en het blijkt uit onze vaderlandsche geschiedenissen van welk belang dezelve voor de stad Amsterdam en de omliggende dorpen geweest is. Gedurende de belegering van Haarlem door de Spanjaards in 1573 werd de Diemerdijk tot driewerven toe door Diederik Sonoy ingenomen, ten einde den toevoer te water en te land naar het Spaansche leger af te snijden, doch hij telkens weder van daar verdreven. In 1649 werd aan dezen dijk eene steenen redoute gebouwd, tot bescherming van den mond der buitendijksche vaart naar de stad, doch dezelve werd in 1669, als nutteloos, wederom weggebroken, en in 1675 eene herberg in de plaats gebouwd, Zeeburg genaamd, die nog bestaat, en bij welke de in 1830 aangelegde havendijk van Amsterdam begint. Een weinig verder op den dijk staat het in 1726 geheel herbouwde Gemeenelandshuis van het Hoogheemraadschap van Zeeburg en den Diemerdijk, in hetwelk de Heemraden hunne gewone vergaderingen houden. Deze dijk, reeds eenwen lang met zware kosten onderhouden, is meermalen doorgebroken; de schadelijkste doorbraak was die van 1651 (zie Diemermeer). Bij den vermaarden Kersvloed van 1717 stond het water hijna tot aan de kruin van den dijk, die echter gelukkig behouden bleef. Sedert 1735 heeft men de glooijing aan de buitenzijde van den dijk met zware keijen belegd, waardoor dezelve veel beter tegen den slag van het water bestand is.

DIEMER- of WATERGRAAFSMEER is een bedijkte polder in de nabijheid van Amsterdam, tusschen de oostzijde van den Amstel en den Diemerdijk, beginnende op een kwartieruurs afstand van de stad en strekkende in de lengte tot aan de Diemerbrug. Deze Meer, besloten in een' ringdijk van 6300 roeden in den omtrek, bevat 750 morgen lands, gedeeltelijk warmoesiers- en weiland, en gedeeltelijk zeer aanzienlijke buitenplaatsen, van welke echter vele in de laatste jaren gesloopt zijn geworden. Even door het tolhek staat een sierlijk in 1777 gebouwd regthuis, hetwelk tevens eene herberg is. Het droogmaken en bedijken van deze Meer werd begonnen in 1624 en voltooid in 1629; doch in den nacht van den 5 Maart 1651 werd zij door het bezwijken van den Diemerdijk wederom onder water gezet, en nog eens in 1672, toen bij den inval der Franschen, die reeds Naarden verrast hadden, tot behoud van Amsterdam de dijk werd doorgestoken, doch sedert wederom droog gemalen, heeft de Diemermeer geene overstrooming meer ondergaan.

DIEPENBEEK (Abraham), geboren te 's Hertogenbosch in 1607, † in 1675, was een verdienstelijk Schilder, leerling van Rubbens en Directeur der teekenakademie te Antwerpen. Hij heeft de meeste teekeningen vervaardigd voor het beroemde Prentwerk: *De Tempel der Zanggodinnen*.

DIEPHOUT (Rudolph van) werd in 1424 door het kapittel van Utrecht tot Bisschop verkoren in de plaats van Fredrik van Blankenheim; maar Paus Martinus V weigerde deze verkiezing te bevestigen, begeerende dat men Rudolphs mededinger Zweder van Kuilenburg zou erkennen, die in 1425 zich met geweld meester maakte van den herderlijken zetel en den gevlugten Rudolph in den ban deed; doch Zweder maakte zich door zijne geweldenarijen zoo gehaat in Utrecht, dat hij in 1426 afwezig zijnde, afgezet, gebannen en Rudolph in zijne plaats aangesteld werd, terwijl Zweder zijn' zetel naar Dordrecht verplaatste, waar hij door zijn' aanhang als wettige Bisschop erkend werd, waardoor eene vormelijke *scheuring* in de Utrechtsche Kerk ontstond, die voortduurde, niettegenstaande Rudolph na den dood van Martinus V in 1431 door deszelfs opvolger Eugenius IV in het bisdom bevestigd werd. Zelfs na Zweders dood in 1433 verkozen de Kanoniken van zijn' aanhang Walraven van Meurs in zijne plaats, die echter den zetel te Utrecht nimmer kon magtig worden, dien Rudolph bleef inhouden tot zijn' dood toe, die voorviel den 24 Maart 1455.

DIEPLOOD is een stuk lood aan een lang touw, hetwelk men in de zee laat zinken om de diepte te peilen. Men heeft in Engeland een' toestel uitgedacht, die aan het lood vastgemaakt wordt, om daarmede een gedeelte zand of iets anders uit de diepte op te halen en daaruit te oordeelen of de grond goed om te ankeren is.

DIEPPE, eene versterkte Fransche stad en haven in het land van Caux, in de voormalige provincie Normandië, tegenwoordig het departement der Neder-Seine, ligt aan den mond der Bethune in eene vruchtbare landstreek en heeft 20,000 inwoners, die grootendeels hun bestaan vinden in den handel, scheepvaart, visscherij en fabrijken.

DIEPRAAM (Abraham), Kunstschilder, geboren te Oudenaarden, was een leerling van Adriaan Brouwer, wiens manier en slordige leefwijze tevens hij nagevolgd en in het laatste opzigt zijn' meester nog overtroffen heeft. Hoezeer zijne schilderstukken zeer gewild waren en goed betaald werden, was hij toch altoos even arm en geldeloos, zoodat hij te Dordrecht, waar hij op het einde der XVII eeuw woonde, in gescheurde kleederen met een palet en penseelen in de hand langs de huizen liep, om voor een prijsje iets te schilderen, en wat men hem daarvoor gaf dadelijk in de kroeg ging verdrinken. Met zijne uitstekende bekwaamheden had hij, bij eene geregelde leefwijze, een aanzienlijk vermogen kunnen verzamelen, maar hij eindigde zijn in ellendige ligtmisserijen en zwelgen verspild leven te Rotterdam in een gasthuis.

DIEREN, een landgoed op de Veluwe, werd in 1647 door Willem II, Prins van Oranje, gekocht van de Utrechtsche commanderij der Ridders van de Duitsche orde voor 147,000 Guldens, en door zijn' zoon Willem III, in 1674 merkelijk vergroot en verfraaid. Bij erfenis gekomen aan diens neef Joan Willem Friso, werd hetzelve achtervolgens in eigendom bezeten door zijn' zoon en kleinzoon Willem IV en Willem V.

DIEST, eene stad in de voormalige Nederlandsche provincie Zuid-Braband met 6000 inwoners, ligt aan den Demer, vijf uren van Leuven. Sedert de XIII eeuw was deze stad eene bijzondere heerlijkheid, die, in 1490 verkocht zijnde aan Engelbert van Nassau, Heer van Breda, eindelijk bij erfenis ten deel viel aan Willem III, Koning van Engeland, en bij de verdeeling van diens nalatenschap kwam de baronnie van Diest in 1732 met Willem IV aan het Huis van Oranje, doch Willem V verloor dezelve in 1793 aan Frankrijk. Van 1814 tot 1830 behoorde Diest tot het koningrijk der Nederlanden, en volgde toen lijdelijk den afval der oproerige Belgische provinciën, die sedert den Prins van Coburg tot Koning hebben ingeroepen. = (Jan van) werd door het gezag en den invloed van Willem III, Graaf van Holland, in 1322 in de plaats van Fredrik van Zierik tot Bisschop van Utrecht verkoren, en moest met de wapenen zich den weg banen op den bisschoppelijken zetel. De Hollandsche Graaf wist den Utrechtschen Bisschop geheel van hem afhankelijk te maken door het schieten van geld, voor hetwelk hij een groot gedeelte van het bisdom en zelfs het slot Vreeland aan den Graaf verpanden en eindelijk al zijne inkomsten afstaan moest. Willem III gedroeg zich over het algemeen jegens den Utrechtschen Bisschop als geen zeer gehoorzame zoon der H. Kerk, althans de geestelijken van dien tijd maakten geene zwarigheid om den Graaf, toen hij in 1337 gestorven was, eene regt warme plaats in de hel aan te wijzen. De Bisschop † drie jaren later, namelijk den 1 Junij 1340.

DIETRICH (Johann Wilhelm Ernst), die uit grilligheid zich ook somwijlen Dietericy noemde, was in 1712 geboren te Weimar, waar zijn vader Hofschilder was, die hem tot zijn twaalfde jaar in de teekenkunst onderwees, en toen naar Dresden zond, waar hij het onderwijs genoot van Alexander Thiele; hij bekwam een jaargeld van Augustus II, Koning van Polen, en vond na diens dood een' beschermer in den Graaf von Bruhl, die hem in staat stelde om Holland en Italië te bezoeken. Dietrich werd een voortreffelijk historieschilder, wiens schilderijen geheel Europa door verspreid zijn; de galerij te Dresden bezit er 34; behalve het verbazend groot aantal schilderstukken bestaat er ook van hem eene menigte teekeningen en geëtste en gegraveerde prenten. † te Dresden in 1774. Dietrich bezat de zeldzame bekwaamheid van te schil-

deren in de manier van welk een' meester hij wilde, die van RAFAEL of VAN MIERIS, van RUISDAAL of JAN STEEN, van REMBRAND of OSTADE, RUBBENS of TENIERS, en menige anderen wist hij even gelukkig na te volgen, en toch oorspronkelijk te blijven. Zijn beste werk is tusschen 1730 en 1760 vervaardigd.

DIETSCH (BARBARA REGINA), geboren te Neurenberg in 1716, werd door haren vader onderrigt in het teekenen van bloemen, vogelen en insecten naar de natuur, waarin zij eene buitengemeene bekwaamheid verkreeg. † in 1783, nadat zij in 1775 aan de eene zijde geheel verlamd was. Hare meeste teekeningen zijn naar Engeland gegaan. Een werk over de inlandsche vogelen met gekleurde platen naar hare teekeningen verscheen in 1772 te Neurenberg. Hare zuster = (MARGARETA BARBARA), geboren in 1726, † in 1795, was even bekwaam en beroemd; zij teekende en etste zeer net in het koper bloemen, vogels en vruchten; haar voornaamste werk is eene verzameling van alle in den omtrek van Neurenberg wassende vruchtdragende boomen, struiken en gewassen, in takken met bloesems en vruchten, zeer getrouw naar de natuur door haar zelve gekleurd, met eene beschrijving door SCHREBER; zij verschenen bij afleveringen van zes platen in fol. in de volgorde zoo als de vruchten van tijd tot tijd in de natuur voortgebragt werden.

DIETZ, hoofdstad van het graafschap van denzelfden naam, ligt aan de Löhne in de Wetterau, eene mijl van Limburg, en behoorde aan de vorsten van Nassau-Dietz; zij wordt in de oude en nieuwe stad verdeeld, heeft een kasteel op eene hoogte, twee Gereformeerde kerken en sedert 1706 ook eene Luthersche kerk, eene Joodsche Synagoge en andere openbare gebouwen.

DIEU (DANIEL DE), geboren te Brussel, was aldaar Predikant, toen deze stad in 1585 door den Hertog van Parma werd ingenomen: weshalve DE DIEU Brussel verlaten moest, en Predikant werd te Vlissingen. In 1588 werd hij gebruikt tot eene gewigtige zending naar Engeland. † in 1607, en werd als Predikant te Vlissingen opgevolgd door zijn' zoon = (DAVID DE), doch deze † reeds in het volgende jaar. Zijn andere zoon = (LOUIS DE), geb. te Vlissingen den 7 April 1590, was eerst Predikant der Walsche gemeente te Middelburg; in 1617 werd hij beroepen naar Vlissingen, waar hij in het Fransch, Nederduitsch en Engelsch predikte, somtijds in deze drie talen op één' dag. Van Vlissingen beriep men hem te Leyden in 1619; naderhand werd hij aldaar aangesteld tot Regent van het Walsch Collegie. † den 13 December 1642. Hij was zeer ervaren in de Oostersche talen en een bij uitstek arbeidzaam geleerde, gelijk blijkt aan zijne uitgegeven werken. = (DANIEL DE), afkomstig van bovengem., was geboren te Amsterdam, werd aldaar in 1724 Schepen, in 1731 Raad, in 1744 Hoofdofficier en in 1753 Burgemeester. In 1730 werd hij als Gezant van den Nederlandschen Staat naar het hof van Petersburg gezonden; in 1737 was hij een der gemagtigden tot de onderhandeling over een verdrag van koophandel met de Oostenrijksche Nederlanden; in 1744 werd hij andermaal als buitengewoon Gezant naar Rusland gezonden, en kwam in 1746 terug. † den 23 Junij 1765.

DIEULAFOY (JOSEPH MARIE ARMAND MICHEL), geboren te Toulouse in 1762, studeerde aldaar in de regtsgeleerdheid, en vestigde zich vervolgens op het eiland S. Domingo, waar hij bij den opstand der negers al zijne bezittingen verloor, en niets dan zijn leven behield door de trouw van een' zijner negers, die hem met eigen levensgevaar verborgen had. Hij begaf zich naar Philadelphia, en kwam eindelijk te Parijs, waar hij eenige tooneelstukjes en vaudevilles schreef, waarvan de meeste door vertalingen ook bij ons bekend zijn. † den 13 December 1823. Behalve zijne straksgemelde tooneelstukken, bestaan er ook van hem verscheiden in tijdschriften verspreide kleine zeer geestige gedichten.

DIFFAMATIE, Lat. *Diffamatio*, laster, eerroof, achterklap, vernietiging van iemands goeden naam door het verspreiden van slechte geruchten.

DIFFERENTIAALREKENING is een zeer belangrijke tak der Analysis, door LEIBNITZ uitgevonden, overeenkomstig met hetgeen door NEWTON onder den naam Fluxierekening ontdekt is. Dezelve bestaat in het nagaan van de betrekking der aangroeijingen van twee veranderlijke grootheden, die van elkander afhangen, op het oogenblik dat de aangroeijing verdwijnt of gelijk nul wordt. Laat $y = x^2$ zijn; wanneer nu x vermeerderd wordt met eene kleiner hoeveelheid $= dx$ (hetwelk de differentiaal van x genoemd wordt), dan is $y + dy = (x + dx)^2 = x^2 + 2xdx + dx^2$. Hiervan de oorspronkelijke vergelijking $y = x^2$ aftrekkende, dan blijft $dx = 2xdx + dx^2$; dit door dx deelende, dan is $\frac{dy}{dx} = 2x + dx$. Stelt men nu $dx = 0$, dan verdwijnt dx in het tweede lid der vergelijking, en men heeft $\frac{dy}{dx} = 2x$; dit wordt het differentiaalquotient genoemd, en dienvolgens $dy = 2xdx$, hetwelk de differentiaal geheeten wordt van de uitdrukking $y = x^2$. Het nagaan dier betrekkingen wordt differentiëren geheeten. Indien de aangroeijingen bepaalde grootheden zijn, die niet verdwijnen, dan wordt de bewerking differentierekening genoemd, en in plaats van het teeken d (differentiaal) bezigt men het teeken Δ (differentie), en in het gegevene voorbeeld heeft men dan $\Delta y = 2x\Delta x + \Delta x^2$. Zie, over de geschiedenis der ontdekking dezer belangrijke rekening, MONTUCLA, *Hist. des Mathém.* T. III. L. 6.

DIFFERENTIE, Lat. *Differentia*, onderscheid, verschil, namelijk zoodanig een als de dingen, in vergelijking met andere, uit zichzelven opleveren, en niet zoodanig een als men eigenwillig daarstelt; men *vindt* eene *Differentie*, en men *maakt* eene *Distinctie*.

DIFFICIEL, Lat. *difficilis*, zwaar, moeijelijk, lastig, gestreng.

DIFFICULTEIT, Lat. *Difficultas*, moeijelijkheid, zwarigheid.

DIFFORMITEIT (van *Forma*, gestalte), wanvormigheid, mismaaktheid, wanstaltigheid, kan zoo wel in een zedelijk als natuurlijk en aesthetisch opzigt plaats hebben; want gelijk de natuurlijke Difformiteit uit de afwijking van den typus der soort ontstaat, en het aesthetisch gevoel door leelijkheid beleedigt, even zoo ontstaat er ook eene zedelijke Difformiteit door afwijking des vrijen wils van het voorschrift der rede: alle ondeugden zijn dienvolgens als difformiteiten aan te merken, die den mensch van zijne zedelijke zijde mismaken, en zelfs zijne natuurlijke schoonheid benadeelen; want in de menschelijke natuur is het zedelijke met het natuurlijke zoo naauw verbonden, dat niet zelden sommigen menschen het goed en kwaad als het ware op het aangezigt geschreven staat. Vergel. PHYSIOGNOMIE.

DIGBY (EVERARD), Engelsch edelman, geboren in 1581, was een der voornaamste medepligtigen aan de verijdelde zamenzwering der Jezuiten tegen Koning JAKOBUS I en het Parlement in 1605 (zie BUSKRUIDVERRAAD); hij had 1500 Pst. opgebragt om de uitvoering te bekostigen; gegrepen met de wapens in de hand, werd hij met zijne medestanders gehangen en gevierendeeld den 30 Januarij 1606. = (KENELM), zoon van den voorg., geboren den 11 Junij 1603, werd wegens zijne gehechtheid aan den Koning in het bezit hersteld van zijns vaders verbeurdverklaarde goederen. KAREL I benoemde hem tot Kamerheer, Commissaris-generaal der zeemagt en Gouverneur van *Trinity-House*. In 1628 rustte hij een eskader uit op zijne eigen kosten, waarmede hij verscheiden voordeelen behaalde op de Venetianen en Algerijnen. Na den val van KAREL I werd hij door CROMWELL gebannen, met verbeurte zijner goederen; hij zocht eene schuilplaats in Frankrijk, en keerde na de herstelling van KAREL II in Engeland terug, en † op zijn' geboortedag in 1665. Hij was een beöefenaar der letteren en wetenschappen, voornamelijk der wis- en scheikunde, en vervaardigde verscheiden geneesmiddelen, welke hij aan de armen en al wie ze noodig had om niet schonk; het meeste gerucht maakte zijn sympathetisch poeder, waarmede hij wonden op eene zeer zonderlinge wijze genas, en over hetwelk hij, behalve nog verscheiden andere werkjes, ook eene verhandeling geschreven heeft.

DIGESTEN, Lat. *Digesta*, ook wel Pandecten, is de benaming eener verzameling van wetten, die in de VI eeuw door zeventien regtsgeleerden bij elkander gebragt, in 50 boeken verdeeld zijn, en gevoegd worden bij het *Codex Justinianeus*. Zie CORPUS JURIS.

DIGLYPHUS noemt men in de bouwkunst versieringen in de gedaante van steunsels der kornis tegen de fries, gelijk de Triglyphen bij de Dorische bouworde, van welke zij daardoor onderscheiden zijn dat zij twee en de Triglyphen drie insplijtingen hebben, die, naar welgevallen, rond of kantig kunnen zijn.

DIGRESSIE, Lat. *Digressio*, uitweiding, uitstap, is eene verwijdering van de hoofdzaak in het denken, spreken of schrijven, en een gebrek, als dezelve dikwijls komt of te lang duurt, alzoo het hoofdvoorwerp daardoor benadeeld of wel geheel uit het oog verloren wordt, of men geraakt ten laatste zoo ingewikkeld en verward, dat men geen' uitweg meer ziet. Somtijds maakt men opzettelijk eene kleine uitweiding, om een bijpunt op te helderen, en dit schaadt niet, als men spoedig tot de hoofdzaak terugkeert. =, of ook Elongatie, is in de sterrekunde de grootste afwijking van eene der benedenplaneten Venus en Mercurius ten opzigte van de zon, dat is de grootste hoek, onder welken zoodanige planeet ten aanzien der zon gezien wordt.

DIJAMBUS is eene voetmaat van vier lettergrepen, uit twee Jamben bestaande, gelijk *bevestiging*, *genegenheid*, *Apostelschap*, enz. Dezelve doet somwijlen eene goede uitwerking in Alexandrijnsche regels, tot afwisseling van derzelver eentoonigheid; b. v. VONDEL, *Poëzij*, I Deel, bl. 287:

Wie herten wint | beschaemt den helt | die steden wint.

DIJK (ANTONI VAN), geboren te Antwerpen in 1599, was de beroemdste Portretschilder van zijn' tijd en de voortreffelijkste leerling van RUBBENS. Hij bezocht Italië, woonde een' geruimen tijd te Genua, ging toen naar Frankrijk en eindelijk naar Engeland, huwde met eene zeer rijke juffer en †, na zeer prachtig te Londen geleefd te hebben, aldaar in 1640.

DIJKGRAAF, zie GRAAF.

DIJLE (DE), eene rivier in Zuid-Braband, ontstaat bij het dorp Tilly, loopt noordwaarts voorbij Leuven, vereenigt zich beneden

Aarschot met den Demer, met welken zij, Mechelen voorbijstroomende, bij Rupelmonde zich in de Schelde ontlast.

DIJON (en niet *Dyon*, gelijk sommige onkundige of pedante betweters spellen), voormalige hoofdstad van het hertogdom Bourgondië, tegenwoordig de hoofdstad van het Fransche departement Côte d'or, ligt aan de rivier de Ouche, is groot, welgebouwd en heeft met hare drie voorsteden 20,000 inwoners. Het oude ruime en hecht gebouwde residentieslot der voormalige hertogen van Bourgondië is nog aanwezig. In 1725 werd te Dijon eene Akademie van letterkunde, wetenschappen en kunsten opgerigt en in 1740 door LODEWIJK XV bevestigd; er zijn ook vele geleerde en beroemde mannen te Dijon geboren. De meeste inwoners bestaan van den wijnhandel en van de voortbrengselen hunner nijverheid.

DILAPIDATIE, Lat. *Dilapidatio*, verspilling, verkwisting.

DILEMMA is eene tweeledige sluitrede, van een' disjunctieven vorm, waardoor eenig voorstel krachteloos gemaakt wordt. Gesteld, iemand noemt de gierigheid eene deugd, dan kan men volgendermate tegen hem argumenteren:

Bijaldien de gierigheid eene deugd is, dan moet zij den gierigaard zelven of anderen nut aanbrengen;

Maar zij brengt noch den gierigaard noch anderen nut aan:

Dienvolgens is de gierigheid geene deugd.

DILETTANT, Ital. *Dilettante*, liefhebber, iemand, die eenige wetenschap of kunst enkel als bijzaak en tot uitspanning beöefent, en niet zelden bij de kunstenaars en geleerden van beroep een voorwerp van spot, wanneer zoodanig een Dilettant zich ook tot kenner en beoordeelaar opwerpt. De laatdunkendheid en verwaandheid van sommige Dilettanten gaat somwijlen ook al te ver, zoodat eene scherpe teregtwijzing van den ervaren meester bij deze heeren wel eens hoog noodig is.

DILIGENCE. Dit Fransche woord, ontleend van het Latijnsche *Diligentia*, beteekent oorspronkelijk naarstigheid, vlijt, spoed, en is tevens de benaming van een' zeer grooten en zwaren reiswagen, waarmede personen en goederen geregeld van de eene plaats naar de andere vervoerd worden. In Engeland heet zoodanig rijtuig *Mail-coach*.

DILL (JOHANN JAKOB), geboren te Darmstadt in 1687, was reeds vóór LINNEUS als kruidkundige beroemd; inzonderheid had hij zich toegelegd op het onderzoek aangaande de voortplanting der Cryptogamen. In 1721 begaf hij zich naar Engeland, nam zijn verblijf op het landgoed van zijn' vriend WILLIAM SHERARD te Eltham, en gaf in 1732 te Londen het kruidkundig prachtwerk *Hortus Elthamensis* in het licht, waartoe hij alle afbeeldingen met de grootste zorgvuldigheid zelf geteekend heeft. Hetzelve werd gevolgd door zijn voortreffelijk werk over de Mossen (*Historia muscorum*). DILL werd Professor der kruidkunde te Oxford, en † aldaar in 1747.

DILLENBURG, eene stad in den voormaligen Neder-Rijnsch-Westphaalschen Kreits, waar den 14 April 1533 WILLEM I, Prins van Oranje, de beroemde grondlegger der Nederlandsche onafhankelijkheid, geboren werd, ligt aan de Dille, 5 mijlen van Marpurg en drie van Siegen, en was eene bezitting der vorsten van Nassau-Dillenburg; doch toen in 1739 de laatste vorst CHRISTIAAN gestorven was, viel Dillenburg aan Nassau-Dietz (het tegenwoordig Huis van ORANJE). WILLEM KAREL HENRIK FRISO liet dadelijk bezit nemen van het land, over hetwelk hij ook in 1744 de keizerlijke beleening bekwam. De stad is niet groot, en heeft weinig merkwaardigs, behalve de kerk, in welke de graftombes zijn der vroegere Nassau-Dillenburgsche graven, het kasteel en eene kopermijn in de nabijheid. In 1724 zijn in de stad over de 200 huizen afgebrand.

DILLON (ARTHUR), geboren te Braywich, in Engeland, in 1750, ging in Franschen dienst, en onderscheidde zich door zijne dapperheid bij de verovering van S. Eustatius, Tabago en S. Christoffel. In 1789 werd hij tot afgevaardigde benoemd bij de Nationale Vergadering, en voerde in 1792 het bevel over een legercorps, waarmede hij de Pruissen in Champagne sloeg; maar van verraad verdacht gehouden, werd hij te Luxemburg gevat, naar Parijs gevoerd, en den 14 April 1794 gegnillotineerd.

DIMENSIE, Lat. *Dimensio*, afmeting, rigting, naar welke iets afgemeten kan worden; de ruimte, en gevolgelijk ook ieder ligchaam in de ruimte, heeft drie zoodanige afmetingen (*dimensiones*), namelijk die der lengte, breedte en hoogte of diepte. De grootte van een ligchaam moet door de cubiekmaat bepaald worden, want de quadraatmaat dient enkel om deszelfs oppervlakte, die slechts lengte en breedte heeft, te bepalen. De tijd, daarentegen, heeft slechts ééne Dimensie, en kan alleen, gelijk eene linie, in de lengte gemeten worden: daarom noemt men hem wel lang of kort, maar niet dik of dun, dewijl hij geene breedte of diepte heeft. Doch daar de tijd geene vaste, maar eene steeds verloopende en alzoo bewegelijke grootte is, kan hij niet met de gebruikelijke lengtemaat, maar door eene immer voortdurende en regelmatige beweging gemeten worden, gelijk die der hemelligchamen. De ruimte kan nogtans wel door de tijdmaat bepaald worden, wanneer men op de Dimensie let, welke zij met den tijd gemeen heeft, namelijk de lengte: daarom zegt men in het gemeene leven een uur gaans, eene dagreis, een half uur verder, enz. terwijl men daarbij aan eene linie denkt, welke men in den gegeven tijd zou kunnen afloopen. In de algebra worden de factoren, uit welke een product zamengesteld is, deszelfs afmetingen genoemd; zoo heeft ab twee afmetingen a en b, en $abcde$ vijf, t. w. a, b, c, d en e. Een gebroken heeft zoo vele afmetingen, als er factoren in den teller meerder dan in den noemer zijn. $\frac{abcde}{pqr}$ heeft twee afmetingen, dewijl in den teller vijf en in den noemer drie factoren zijn. Deze uitdrukking stelt derhalve een vlak voor.

DINA, vrouwennaam, beteekent in het Hebreeuwsch *geregt;* misschien is deze beteekenis eerst aan dezen naam gegeven na de bloedige wraakoefening van SIMEON en LEVI aan de Sichemieten over het schenden van hunne zuster, die dezen naam droeg. Zie GENES. XXXIV.

DINANT, eene stad in de voormalige Nederlandsche provincie Namen, ligt aan den regter oever der Maas, in het zoogenaamde Condros, en heeft nagenoeg 4000 inwoners. In den omtrek worden marmer- en zerksteengroeven gevonden.

DINARCHUS, Grieksch Redenaar, geboren te Corinthe omstreeks 360 jaren vóór J.C., vestigde zich te Athene en was een leerling van THEOPHRASTUS; hij won veel geld met het opstellen van redevoeringen voor anderen, en was een vijand van DEMOSTHENES, dien hij beschuldigde dat hij zich door HARPALUS had laten omkoopen. DINARCHUS, eindelijk zelf overtuigd dat hij geschenken van de vijanden der republiek ontvangen had, nam de vlugt, doch kwam 15 jaren daarna door bemiddeling van THEOPHRASTUS terug, en werd, op aandrijven van POLYSPERCHON, 400 jaren vóór J. C. vermoord. Van zijne talrijke redevoeringen zijn slechts drie tot ons gekomen.

DING is bepaaldelijk al wat bestaat of gedacht kan worden, om het even of het in de wezenlijkheid dan of het slechts in de verbeelding zijn bestaan hebbe. Onding, daarentegen, is hetgeen volstrekt niet gedacht kan worden, gelijk een *vierkante* cirkel, een *witzwart*, een *bewegende* stilstand, e. d. g.; voortbrengselen der verbeelding, gelijk engelen, duivelen, spoken, geesten, phantastische dieren (gevleugelde paarden, eenhoornen, driekoppige honden, hydra's), sphinxen, chimeren, harpijen, sirenen, enz. zijn ook wel ondingen, voor zoo ver zij niet werkelijk bestaan, maar zij kunnen toch verdicht en dienvolgens gedacht worden, en behooren alzoo tot de ingebeelde dingen, gelijk alle dichterlijke personificatiën van waarheid, vrijheid, deugd, oorlog, vrede en dergelijke redebegrippen.

DINGSDAG is de naam van den derden dag der week, bij de Romeinen *Dies Martis* genoemd, en gewijd aan den oorlogsgod MARS (welke benaming nog kennelijk in het Fransche *Mardi* overgebleven is). Bij de Germanen was deze dag aan hunnen god TUISKO geheiligd, en in het Angelsaksisch *Tuisdeag* genaamd, waarvan de Engelschen *Tuesday* en wij *Dingsdag* gemaakt hebben; het Hoogd. *Dienstag* wijkt nog verder van de oorspronkelijke benaming af.

DINOCRATES, Grieksch Beeldhouwer en Bouwkunstenaar, verzelde ALEXANDER op zijne veldtogten, en stelde hem voor den geheelen berg Athos de gedaante te geven van een *menschelijk standbeeld*; deszelfs regter hand zou eene stad bevatten en de linker eene drinkschaal vasthouden, in welke hij het water van het hoofd en de schouders langs den arm wilde afleiden en zoo in de zee overstorten. Natuurlijk zou deze Colossus dien van Rhodus nog ver overtroffen hebben; doch de onderneming bleef onuitgevoerd. DINOCRATES had het opzigt over den bouw der stad Alexandrië, in Egypte, en herbouwde den tempel van DIANA, te Ephesus, die door EROSTRATUS verbrand was.

DINOSTRATES was een wijsgeer uit de school van PLATO, broeder van MENECHMUS en bijzonder leerling van EUDOXUS. Hij was de uitvinder der kromme lijn, onder den naam Quadratrix bekend, welke hij schijnt gevonden te hebben met het oogmerk om te dienen tot de oplossing van het problema, om eenen hoek in eene gegeven reden te deelen. Zie QUADRATRIX.

DIO CASSIUS, met den bijnaam COCCEJANUS, geboren te Nicea, in Bithynië, op het einde der II eeuw, was de zoon van een' Romeinschen Landvoogd van Dalmatië en Cilicië; onder de regering van COMMODUS bekleedde hij aanzienlijke staatsambten, ook dat van Landvoogd van Pannonië. Hij schreef in het Grieksch eene Romeinsche Geschiedenis in 80 boeken; de 35 eerste zijn verloren, op eenige fragmenten na, bewaard in de verzameling van CONSTANTIJN PORPHYROGENITUS; de 19 volgende zijn volledig tot het 54e behalve eenige gapingen, en er bestaat eene tamelijk uitgebreide verkorting van de 6 volgende boeken; van de 20 laatste heeft men slechts de verkorting van XIPHILINUS. DIO CASSIUS is de laatste der Grieksche schrijvers, die met orde, oordeel en eene groote naauwkeurigheid in de tijdrekening de Geschiedenis geschreven heeft. De eerste druk van zijn werk is die van ROBERT ETIENNE in 1548 en de beste die van REIMARUS te Hamburg in 1750. Op het einde der vorige eeuw vond MORELLI te Venetië eenige fragmenten van het 55e en 56e boek, welke hij in 1798 met eene Latijnsche vertaling heeft uitgegeven. = van Prusa, in Bithynië, bijgenaamd Χρυσοστομος (Guldenmond), om zijne welsprekendheid, bloeide op het einde der I en in het begin der II eeuw, en was aanvankelijk een sophistisch redenaar, doch leide naderhand zich toe op de wijsbegeerte en werd een zeer ijverig Stoïcijn. Hij droeg eene leeuwenhuid in plaats van den philo-

sophischen mantel,en hekelde de bedorven zeden zijner tijdgenooten met de grootste vrijmoedigheid. Onder Keizer DOMITIANUS liep zijn leven gevaar: weshalve hij eene schuilplaats zocht onder de Geten aan de oevers der Zwarte Zee, tot hij na den val van DOMITIANUS door zijne opvolgers NERVA en TRAJANUS teruggeroepen werd. Er bestaan van hem nog 80 redevoeringen in het Grieksch, die niet alleen van zijne welsprekendheid, maar ook van zijn' wijsgeerigen geest getuigen; zijne werken bevatten eene menigte fraaije gezegden en spreuken; zij zijn voor het eerst te Venetië in 1551 gedrukt en veel behagelijker in 1784 door REISKE te Leipzig uitgegeven.

DIOCLES was een beroemd Grieksch meetkundige, en de uitvinder der Cyssoïde. Men meent dat hij bloeide in de VI eeuw.

DIOCLETIANUS (CAJUS VALERIUS AURELIUS), geboren te Dioclea, in Dalmatië, in 245, klom van gemeen' soldaat op tot de waardigheid van legerhoofd, en werd in 284 tot Keizer uitgeroepen, na den moord van NUMERIANUS; hij deelde het Rijk met MAXIMIANUS HERCULES; gaf hem het bewind over het westen; trok op tegen de Syriërs en Egyptenaars, die waren opgestaan, ontnam den Perzen Mesopotamië, en kwam in Europa terug, om alles te onderwerpen wat tusschen Rhetië en den Donau lag. Het Rijk eenigen tijd daarna op verscheiden punten door vijanden bedreigd wordende, benoemde hij twee Caesars, CONSTANTIUS CHLORUS, dien hij deed adopteren door MAXIMIANUS, en GALERIUS, dien hij zelf adopteerde. Op aandrijven van GALERIUS werd DIOCLETIANUS de vervolger der Christenen, welke hij lang begunstigd had. Door ziekte en ouderdom verzwakt, deed hij afstand van den troon in 305, en begaf zich naar Salona. † in 313. Behalve de groote vervolging der Christenen in 303, waartoe hij, volgens het getuigenis van LACTANTIUS, met weerzin en zoo goed als gedwongen overging, en welke deze grootendeels op rekening van GALERIUS stelt, worden door de schrijvers van dien tijd de verrigtingen van DIOCLETIANUS als loffelijk vermeld, en zijne goede hoedanigheden niet eens door den Jezuit DE FELLER in twijfel getrokken.

DIOCRE (RAIMOND), een nietsbeduidende Kanonik der Lieve Vrouwekerk te Parijs, deed in zijn leven niets, dat de aandacht der nakomelingschap waardig is; maar toen hij in 1084 gestorven en zijn lijk in het koor der kerk gebragt was, ligtte hij onder het verrigten van den lijkdienst in de kist zijn hoofd op, en riep met luider stem dat hij verdoemd was; dit mirakel, verzekert de geloofwaardige verhaler, noopte den H. BRUNO om de wereld vaarwel te zeggen en kluizenaar te worden. Waarschijnlijk heeft de Kanonik in de kist als ontwakende schijndoode gesproken, maar even waarschijnlijk hadden de geestelijken er meer belang bij dit voor een mirakel te houden dan hem verder in het leven te helpen wederkeeren.

DIODORUS van Sicilië, geboren te Agyrium, bloeide ten tijde van CÆSAR en AUGUSTUS, bereisde gedurende eenige jaren Europa en Azië, vestigde zich te Rome en schreef eene algemeene wereldgeschiedenis in 40 boeken, waarvan slechts 15 overig zijn, benevens eenige uittreksels uit de 25 overigen. De eerste uitgave van deze overblijfselen geschiedde door HENRY ETIENNE in 1559; de beste is die van WESSELING, Gr. en Lat. te Amsterdam in 1745. = van Antiochië, Bisschop van Tarsus, † omstreeks 390, telde JOANNES CHRYSOSTOMUS onder zijne leerlingen. Er bestaan van zijne schriften slechts eenige fragmenten. CYRILLUS beschouwt dezen Bisschop als den voorlooper van NESTORIUS, en noemt hem een' ketter; maar JOANNES CHRYSOSTOMUS, BASILIUS en ATHANASIUS spreken veel gunstiger over hem. = CHRONUS van Jassus, in Carië, een Socratisch wijsgeer, was de leermeester van den beroemden ZENO en de vermaardste dialecticker van zijn' tijd; evenwel werd hij door STILPO vastgezet, en † daarover van verdriet, nalatende 5 geleerde en zeer kuische dochters, namelijk MENEXENA, ARGIA, THEOGNIDA, ARTEMISIA en PENTACLEA, die in de Dialectische kunst zoo beroemd waren, dat zijn leerling PHILO haar leven in een bijzonder werk beschreven heeft. = van Tyrus, leerling van CRITOLAUS en zijn opvolger in het bestuur der Peripatetische school, leerde dat een onbesproken en zorgenvrij leven het hoogste goed ware.

DIOGENES, Cynisch wijsgeer, geboren te Sinope 414 jaren vóór J. C., leerling van ANTISTHENES, is niet zoo zeer door bijzondere philosophemen, als wel door zijne bijtende gezegden en overdreven Cynismus vermaard geworden; dat hij in eene ton gewoond en op den helderen dag met eene brandende lantaarn over de markt te Athene zou geloopen hebben, zijn welligt anecdoten, die men gelijk zoo vele dergelijke uit zijn karakter afgeleid en verzonnen heeft om de Atheensche gezelschappen te vermaken. Op eene reis van Athene naar Aegina viel hij in de handen van zeeroovers, die hem naar Krete bragten en aldaar verkochten aan XENIADES, een' rijken Corinther, die hem echter niet als slaaf behandelde, maar hem alle mogelijke vrijheid gaf, zijne kinderen door hem liet onderwijzen en verklaarde dat er met DIOGENES een goede Daemon in zijn huis gekomen was. DIOGENES wilde ook niet van de Atheners vrijgekocht zijn, zeggende dat de Corinthers hem nog meer noodig hadden dan zij. Zijne bekende ontmoeting met ALEXANDER had ook te Corinthe plaats. † aldaar 320 jaren vóór J. C. = LAËRTIUS, dus gebijnaamd, omdat hij te Laerte, in Cilicië, geboren was, bloeide onder de regering van SEPTIMIUS SEVERUS en CARACALLA, en schreef een werk in 10 boeken over het leven, de leer en merkwaardige gezegden der oude Philosophen. De eerste druk van hetzelve verscheen te Bazel in 1533; de beste uitgave, met aanteekeningen van MÉNAGE en andere geleerden, is door MEIBOMIUS te Amsterdam in 1692 bezorgd. = de Babyloniër, geh. te Seleucia, leerling van CHRYSIPPUS en ZENO, woonde en leerde de Stoïcijnsche philosophie te Athene omstreeks 200 jaren vóór J. C. De Atheners zonden hem met CARNEADES en CRITOLAUS in gezantschap naar Rome, waar hij ook een' tijd lang de philosophie onderwees, in welke hij de Romeinen smaak had doen krijgen.

DIOMEDES, Koning van Thracië, zoon van MARS en CYRENE, voedde zijne paarden met menschenvleesch, en gaf hun de vreemdelingen te verslinden, die hem in handen vielen. Hij werd gevangen door HERCULES, die hem zijnen eigen paarden voorwierp. =, Koning van Argos, zoon van TYDEUS en kleinzoon van OENEUS, Koning van Calydon, werd opgevoed in de school van den Centaurus CHIRON, voerde het bevel over de Aetoliërs bij de belegering van Troje, en onderscheidde zich door zulke heldhaftige daden, dat men hem, na ACHILLES en AJAX, den zoon van TELAMON, voor den dappersten van het geheele leger hield. Bij HOMERUS wordt hij aanhoudend verzeld door MINERVA; met hare hulp doodde hij eigenhandig verscheiden veldheeren, en was overwinnaar in de lijfsgevechten met HECTOR, ÆNEAS en andere Trojaansche vorsten, ontnam PHILOCTETES op Lemnos de pijlen van HERCULES en roofde het Palladium; MARS werd door hem gekwetst, zelfs VENUS, die haren zoon ÆNEAS te hulp kwam, en hem slechts kon redden door hem met eene wolk te bedekken; hij bevond zich mede in het houten paard, door hetwelk de verovering van Troje eindelijk gelukte. In zijn vaderland teruggekeerd, bevond hij dat zijne gemalin EGIALEA in overspel leefde met COMEDES; hij verliet Argos en scheepte met eenige zijner vrienden zich in naar Italië, waar hij de stad Argyripa, (*Argos-Hyrpium*) tegenwoordig Arpi, bouwde. Na zijn' dood werd hem in een' tempel en gewijd bosch goddelijke eer bewezen.

DION van Syracuse, schoonbroeder van den jongen DIONYS, was een leerling en vriend van PLATO, dien de oude DIONYS aan zijn hof ontboden had. Na den dood van dezen gelukte het den vijanden van DION, die de volksgunst genoot, hem bij den jongen DIONYS verdacht te maken en zijne verbanning te bewerken. DION begaf zich naar Griekenland, waar hij door zijne voortreffelijke hoedanigheden zich vele vrienden maakte, die hem in staat stelden om het bevrijden van zijn vaderland te ondernemen en zijne medeburgers te verlossen van de tirannij zijns schoonbroeders. Met dit oogmerk landde hij met 800 dappere krijgslieden op Sicilië, en trok, terwijl DIONYS zich juist in Italië bevond, naar Syracuse, waar hij onder gejuich door de inwoners werd binnengehaald. DIONYS kwam terug, en deed eenige pogingen om zijn gezag weder te bekomen, maar was eindelijk genoodzaakt afstand te doen van de kroon en naar Italië te vlugten. DION nogtans, die zijn vaderland zulke gewigtige diensten bewezen had, werd eerlang het slagtoffer der ondankbaarheid zijner medeburgers, tegen hem opgeruid door zijn' valschen vriend CALIPPUS, insgelijks een leerling van PLATO, die hem eerst in zijne onderneming had bijgestaan en door hem met weldaden overladen was geworden; deze laaghartige verrader deed den grootmoedigen DION door gehuurde moordenaars ombrengen 351 jaren vóór J. C. Zijn leven is door PLUTARCHUS en CORNELIUS NEPOS beschreven.

DIONE, volgens de fabelleer eene dochter van OCEANUS en THETIS, minnares van JUPITER en moeder van VENUS, is in de sterrekunde eene der benamingen van het sterrebeeld de Visschen.

DIONEA, bijnaam van VENUS, naar hare moeder DIONE.

DIONYS DE OUDE, Tiran van Syracuse, was aanvankelijk gemeen soldaat. Bij de verovering van Agrigente door de Carthagers beschuldigden de gevlugte Agrigenters de Syracusische veldheeren van verraad; DIONYS ondersteunde deze beschuldiging, en dreef het misnoegde volk aan om andere legerhoofden te verkiezen, van welke hij natuurlijk er een was; maar weldra wist hij ook dezen verdacht te maken en zich tot Opperbevelhebber te doen benoemen; het viel hem toen niet moeijelijk met hulp der soldaten zich meester te maken van het opperste gezag en zichzelven voor Koning te verklaren; om zijne magt nog meer te bevestigen, huwde hij met de dochter van HERMOCRATES, wiens geslacht in Syracuse het aanzienlijkste was. Nadat hij een' korten oorlog met Carthago geëindigd, verscheiden opstanden gelukkig gedempt en ook andere steden van Sicilië aan zijn gezag onderworpen had, ondernam hij een' nieuwen oorlog tegen Carthago. De krijgskans, die in het eerst hem gunstig was, keerde weldra tot zijn nadeel; reeds werd hij in Syracuse zelf belegerd, toen de pest onder de Carthagers groote verwoestingen aanrigtte. DIONYS, eene versterking van 30 schepen bekomen hebbende, tastte den vijand te water en te land aan, en behaalde eene volkomen overwinning, die weldra door een' voordeeligen vrede gevolgd werd. Bij zijn' krijgsroem wilde hij ook als dichter roem verwerven, doch behaalde met zijne gedichten slechts spot en schande, dewijl niemand dan hij zelf er iets fraais in vond; maar hij volbardde niet te min in het verzenmaken en iedereen lastig te vallen met het voorlezen van zijne gedichten. Het gelukte hem toch eindelijk te bewerken dat een zijner treurspelen te Athene gespeeld werd; de tijding hiervan

verschafte hem zoo veel blijdschap, dat hij ziek werd. De artsen gaven, op aandrang van zijn' zoon, hem een' slaapdrank in, die hem niet weder deed ontwaken, 368 jaren vóór J. C. = **DE JONGE**, oudste zoon en opvolger van den voorg., was aan allerlei ongebondenheden overgegeven; doch PLATO, op de uitnoodiging van DINS, aan het hof gekomen, verkreeg genoegzamen invloed om aldaar eenige zedeverbeteringen te bewerken. Eenige hovelingen, die daarbij hunne rekening niet vonden, bewogen den tiran tot de verbanning van DION, wiens gemalin DIONYS dwong met een' zijner gunstelingen te huwen. Het gelukte DION, gedurende de afwezigheid des tirans Syracuse te bemagtigen, en hem het wederkeeren te beletten; maar DION vermoord zijnde, hernam hij zijn gezag, en handelde nog gruwzamer dan te voren. Ondertusschen begonnen de Carthagers een' nieuwen oorlog, en verbonden zich heimelijk met ICETAS, wiens oogmerk was de stad voor zich zelven te bemagtigen; om zijn oogmerk te bereiken veinsde hij, en ried DIONYS hulp te zoeken bij de Corinthers. TIMOLEON verscheen met eene vloot voor Corinthe, en verdreef zoo wel den tiran als de vijanden. DIONYS eindigde zijne overige dagen als schoolmeester te Corinthe. =, Tiran van Heraclea, zoon van CLEARCHUS, die zich de oppermagt over dere stad aangematigd had, leefde ten tijde van ALEXANDER, Koning van Macedonië; hij nam de gelegenheid waar van den oorlog tusschen de Macedoniers en de Perzen, om zijn gebied uit te breiden, en nam bij den dood van ALEXANDER den titel van Koning aan.

DIONYSIODORUS was een bekwaam meetkundige, van wien PLINIUS verhaalt, dat men na zijnen dood een geschrift in zijn graf vond, waarin hij beweerde tot in het middelpunt der aarde geweest te zijn, en bevonden te hebben, dat van daar tot aan de oppervlakte een afstand van 42,000 stadiën was. PLINIUS noemt dit een merkwaardig gedenkstuk der Grieksche verwaandheid. Men ziet ligtelijk wat van dergelijke verdichtselen te houden zij.

DIONYSIOPOLIS, oude benaming van het tegenwoordige *Varna*, in Bulgarijën.

DIONYSIUS. Deze Grieksche naam, zamengesteld uit *Διος* (God) en Nysa, zekere oude stad in Indië, waar, volgens de fabelleer, BACCHUS uit de dije van JUPITER geboren is, werd oorspronkelijk aan den Wijngod gegeven, en beteekent zoo veel als Nyseïsche God. De feesten, ter eere van BACCHUS in Griekenland gevierd, werden ook Dionysiaden en Dionysiën genaamd. = van Milete, een der oudste Grieksche schrijvers in proza, bloeide ten tijde van DARIUS, den zoon van HYSTASPES; hij had de overleveringen der oude dichters bij elkander verzameld in een werk, van hetwelk DIODORUS van Sicilië zich bijzonder bediend heeft in het vierde boek zijner Algemeene Geschiedenis. = van Halicarnassus, oordeelkundige en Geschiedschrijver, kwam in den aanvang der regering van Keizer AUGUSTUS te Rome, bleef aldaar 22 jaren, leerde de Latijnsche taal en schreef onder anderen een werk over de Romeinsche oudheden in 20 boeken, waarvan slechts de beide eerste en eenige fragmenten der overigen nog voorhanden zijn; de uitgave van JOHN HUDSON te Oxford in 1704 wordt voor de beste, zelfs voor beter gehouden dan de latere van REISKE in 1777 te Leipzig bezorgd. = van Heraclea, wijsgeer en leermeester van ARATUS, verliet de secte der Stoïcijnen en ging tot de Cyrenaïsche school over, of volgens anderen tot de Epicuristen, in wier school hij de opvolger van POLYSTRATUS werd: weshalve hij ook den bijnaam van *Μεταθεμος* (overlooper) bekwam. †, 80 jaren oud, vrijwillig van honger. Zijne schriften, bij DIOGENES LAERTIUS vermeld, zijn verloren geraakt. = **AREOPAGITA**, door den Apostel PAULUS tot het Christelijke geloof bekeerd, was de eerste Bisschop van Athene, en onderging den marteldood in 95. In de VI eeuw kwamen op eene zeer verdachte wijze eenige mysticke schriften te voorschijn, welke men voorgaf door hem opgesteld te zijn, doch blijkbaar niet vroeger dan in het midden der IV eeuw geschreven waren, en een misselijk mengelmoes van Nieuw-Platonisch-theosophische hersenschimmen behelsden over de rangorde der Engelen en Heiligen, overdreven schilderingen van de ceremoniën der Roomsche Kerk en derzelver hierarchie, aanprijzing van den geestelijken staat en vooral van het monnikenleven. Dit zamenweefsel van ongerijmdheden werd gretig door de belanghebbenden ontvangen, die geen oogenblik aan deszelfs echtheid twijfelden en den Apostolischen oorsprong van eene menigte veel later ingevoerde kerkelijke gebruiken daaruit bewezen. Deze mysticke onzin en wartaal is meermalen in het Latijn overgezet en in twee dikke folianten gedrukt geworden. Nog in 1813 verscheen te Salzburg eene Hoogd. vertaling met ophelderende aanmerkingen van ENGELHARDT. =, Apostel van Frankrijk en eerste Bisschop van Parijs, werd, volgens de Legenden, omstreeks het midden der III eeuw in Gallië gezonden, waar hij verscheiden kerken gebouwd zou hebben. Na eene lange gevangenis werd hij onthoofd en zijn lijk in de Seine geworpen, maar opgevischt door eene vrouw, begraven en eene kapel op zijn graf gebouwd. Naderhand werd zijn gebeente overgebragt naar de Abdij van S. Denis bij Parijs, en allengs voor de H. Reliquiën van DIONYSIUS AREOPAGITA gehouden, welke nogtans het klooster S. EMMERAN te Regensburg beweerde te bezitten; de Paus verklaarde beide kloosters in het bezit der echte reliquiën, omdat beiden even schoone mirakelen deden; in de XIV eeuw bezat eene kerk te Parijs nog een derde exemplaar van het hoofd des Heiligen. = (S.), Paus, was in 259 de opvolger van SIXTUS I, nadat de H. Stoel bijkans een jaar ledig gestaan had. Hij was een Griek van geboorte, aanvankelijk anachoreet, vervolgens priester te Rome, en voor zijn' tijd een geleerd en zeer godvruchtig man. Gedurende zijn pausschap vielen de Gothen in Klein-Azië, en de stad Caesarea verwoest hebbende, voerden zij de Christen inwoners gevankelijk weg. De brave Paus zond niet alleen een' brief tot vertroosting van deze ongelukkigen, maar bewerkstelligde aanzienlijke geldinzamelingen om hen uit de handen der barbaren los te koopen. In 261 hield hij eene synode, door welke de gevoelens van SABELLIUS als ketterij veroordeeld werden. † den 26 December 269. =, naam- en tijdgenoot van den voorg., sedert 247 Bisschop van Alexandrië, eene geleerde verhandeling geschreven hebbende tegen de ketterijen van SABELLIUS, werd door eenige heethoofdige orthodoxen zelf van ketterij beschuldigd. DIONYSIUS, door zijn' naamgenoot den Paus daartoe vermaand, schreef eene wederlegging en verdediging, waarin hij aantoonde dat zijne gevoelens zeer verschilden van hetgene waarmede hij betigt werd, en droeg dit werk aan den Paus op, die er genoegen mede nam. † in 265. = **DE KLEINE**, een Scythische monnik, Abt van een klooster te Rome, † in 545, is, als grondlegger der Christelijke tijdrekening, zeer verdienstelijk; hij berekende namelijk in 526 een' Paaschcirkel, en bepaalde volgens de beste berigten de geboorte van CHRISTUS in het 753 jaar na Romes bouwing. De daarop gegronde thans gebruikelijke tijdrekening volgens jaren na CHRISTUS geboorte kwam eerst in de VIII eeuw in algemeen gebruik. Spoediger goedkeuring vond zijne verzameling van kerkelijke wetten, of zoogenaamde Apostolische Canons, voor de bisschoppen van Rome gunstige besluiten der Conciliën sedert de IV eeuw en andere stukken, die men Decretalen noemt, en welke bij de aanmatigingen der volgende pausen als de bronnen van het canonieke regt werden aangemerkt.

DIONYSODORUS van Chios was een Sophist, dien PLATO in zijn gesprek *Euthydemus* op eene belagchelijke wijze disputerende invoert, doch van wien anders niets bekend is.

DIOPHANTUS van Alexandrië, Grieksch wiskundige, die, volgens sommiger gevoelen in den tijd van NERO of der ANTONIJNEN geleefd heeft, is de schrijver van de oudste verhandeling over de Algebra, die tot ons gekomen is; zijn werk werd eerst in de XV eeuw in Europa bekend, 250 jaren nadat de Algebra uit het Oosten naar Italië overgebragt was door LUCA PACCIOLI. Eenige schrijvers houden DIOPHANTUS voor den uitvinder dezer wetenschap, en het schijnt dat de Arabieren, aan welke men deze uitvinding toegeschreven heeft, slechts de vertalers zijn van den Griekschen schrijver. De teekens, die hij bezigde, verschilden van die, welke tegenwoordig in gebruik zijn. Het onbekende getal werd door hem door de Grieksche ς uitgedrukt; het vierkant noemde hij *δυναμις*, en wijst het aan door *δυ*, de derde magt *κυβος* door *κυ*, de vierde door *δδυ*, de vijfde *δκυ*. *De* onbepaalde analysis wordt ten huidigen dage naar hem Analysis Diophantea genaamd; dezelve bestaat in het oplossen van vraagstukken, waar mindere voorwaarden opgegeven zijn dan onbekende termen, inzonderheid met betrekking tot quadraat- en cubiekgetallen. Zijn grafschrift bestond in Grieksche verzen, die een rekenkundig voorstel behelsden, van den volgenden inhoud: »DIOPHANTUS heeft het »zesde deel van zijnen ouderdom in de kindschheid doorgebragt, »een twaalfde deel in de jongelingschap; na een zevende deel van »zijnen ouderdom is hij tot een onvruchtbaar huwelijk overgegaan; »vijf jaren later kreeg hij eenen zoon, die, na dat hij de helft van den »ouderdom zijns vaders bereikt had, stierf, en deze overleefde hem »slechts vier jaren." Het antwoord is 84 jaren. Van de 13 boeken, die hij had zamengesteld, zijn slechts de 6 eerste tot ons gekomen en een werk over de veelhoekige getallen of polygonen, hetwelk door XYLANDER in het Latijn overgezet en voor het eerst in 1575 te Bazel gedrukt is; er bestaat ook eene uitgave van BACHET te Parijs van 1621.

DIOPTRICA is de kennis der straalbreking, of van de wetten, volgens welke het zien volgt, wanneer de lichtstralen, alvorens zij het oog bereiken, b. v. door het glas van een' verrekijker gaan. De Dioptrica is derhalve een deel der Optica of gezigtkunde. De Ouden kenden deze wetenschap niet; de natuurkunde van lateren tijd heeft aan dezelve veel te danken; door de volgens hare regelen geslepen glazen zijn voor het menschelijk oog voorwerpen bereikbaar geworden, van welke men te voren niets vermoedde. KEPLER, SNELLIUS, DESCARTES, NEWTON en anderen hebben een groot gedeelte hunner ontdekkingen op dezelve gegrond. In onzen tijd heeft inzonderheid DOLLOND te Londen door zijne vernuftige uitvindingen de Dioptrica ongemeen verrijkt.

DIORAMA, eene uitvinding van twee Fransche schilders, BOUTON en DAGUERRE, heeft veel overeenkomst met het Panorama; door hetzelve worden zoo wel kerken en groote gebouwen van binnen als landschappen en steden voorgesteld. De eerste voorstelling van zoodanig kunststuk had plaats te Parijs, den 11 Julij 1822, en verbeeldde de Domkerk te Cantorbury van binnen.

DIORISMUS is in de Analysis de bepaling of een voorstel opgelost

kan worden, alsmede hoedanig zulks geschieden kan, en op hoe veel verschillende wijzen aan de opgave kan beantwoord worden.

DIOSCORIDES (PEDANIUS), geboren te Anazarba, in Cilicië, bloeide ten tijde van NERO en VESPASIANUS; hij was een der oudste en beroemdste Grieksche artsen en kruidkundigen; zijne werken zijn nog voorhanden en meermaals gedrukt, zoo wel alleen in het Grieksch als met eene Latijnsche overzetting. Voor de beste uitgave wordt die van SARACENUS te Frankfort in 1598 gehouden.

DIOSCORUS, Patriarch van Alexandrië, opvolger van S. CYRILLUS in 445, koos de zijde van EUTYCHES, vroeg en verkreeg de bijeenroeping van het beruchte Concilie van Ephesus, zamengesteld uit 130 Aziatische en Afrikaansche Bisschoppen, van hetwelk Keizer THEODOSIUS hem het voorzitterschap gaf; in dit Concilie werd de geloofsbelijdenis van EUTYCHES goedgekeurd, en FLAVIUS, EUSEBIUS, THEODORATUS en andere prelaten, beschuldigd van de geloofsvoorschriften van Nicea en het eerste Concilie van Ephesus veranderd te hebben, werden veroordeeld. DIOSCORUS sprak daarop een banvonnis uit tegen Paus LEO I, hetwelk hij door zes Bisschoppen deed onderteekenen; maar hij werd het volgende jaar afgezet door het Concilie van Konstantinopel en op bevel van den Keizer naar Paphlagonië verbannen. † in 454. =, Tegenpaus, zie BONIFACIUS II.

DIOSCUREN, bijnaam van CASTOR en POLLUX, als zonen van JUPITER: van Διος, God, en Κουροι, Jongelingen. Dioscuriën waren feesten, die hun ter eere te Cyrene en te Sparte gevierd werden, ten tijde van den wijnoogst.

DIOTOGENES, een Pythagorisch wijsgeer, is slechts bekend door eenige fragmenten, welke STOBÆUS in zijne schriften bewaard heeft.

DIPHILUS van Sinope, † te Smyrna, was een beroemd Blijspeldichter en tijdgenoot van MENANDER; hij had over de 100 blijspelen geschreven, van welke PLAUTUS eenige nagevolgd heeft; er zijn nogtans slechts eenige fragmenten van overig bij HUGO DE GROOT en anderen. =, een Grieksch Bouwkundige, schreef over de bouwkunst, doch zijn werk is verloren gegaan. Hij moet veel tijd tot zijn' arbeid besteed hebben, alzoo hij aanleiding gaf tot het Grieksche spreekwoord: Langzamer dan DIPHILUS.

DIPHTONG, Gr. Διφθογγος, tweeklank, heet een klank, die uit twee zamengestelde klinkletters bestaat, welke in ééns uitgesproken worden; b. v. *reis*, *bier*, *goed*, *deur*, *huid*, enz.

DIPLOMA, Gr. Διπλωμα, van διπλουν, toevouwen, is eigenlijk een blad papier, hetwelk eenmaal toegevouwen is; doch men verstaat door dit woord eene onderteekende en gezegelde oorkonde, bij welke eene waardigheid of eenig voorregt verleend wordt, en die tot bewijs of bevestiging daarvan verstrekt.

DIPLOMATIE is eene wetenschap, van welke het moeijelijk valt de juiste regelen op te geven, volgens welke iemand dezelve zou kunnen aanleeren, of liever eene politieke kunst, van welke volstrekt geene eigenlijke theorie te ontwerpen is; dezelve moet grootendeels door de practijk en dus empirisch verkregen worden; het wetenschappelijk deel der Diplomatie nogtans bestaat in de grondige kennis van het algemeene en stellige staatsregt, het natuurlijke en Europesche stellige volkenregt, de algemeene en bijzondere staatkunde der mogendheden jegens elkander, de statistiek van alle landen en staten, derzelver betrekkingen, belangen, zedelijke en natuurlijke krachten, hulpbronnen, enz. de gebruikelijke vormen en wijze van onderhandelen, rangen, hofceremoniëel, enz.; zonder nog te spreken van de kunstenarijen, listen en streken (*intrigues*), bespiedingen, omkoopingen, verleiding, enz. welke de Diplomaat zelf aanwenden, of verijdelen en daartegen op zijne hoede zijn moet, en die mede bestanddeelen uitmaken der diplomatische wetenschap, welke eigenlijk leert hoe van dit alles gebruik te maken is, om daardoor eenig staatkundig oogmerk te bereiken. Dat het daarin veel op het vernuft van den Diplomaat aankomt, en men het ook met zijne kieschheid en eerlijkheid juist zoo naauw niet nemen moet, spreekt van zelven; hem wordt niet zelden een gedrag ten goede gehouden, dat in andere betrekkingen juist niet zeer met de gezonde begrippen van regtschapenheid zou strooken; genoeg is het dat hij zijn' meester en den staat wel dient, welken hij ook alleen rekenschap verschuldigd is, zonder zich om het oordeel der menigte te bekommeren of zich aan hetzelve te storen.

DIPLOMATISCH LIGCHAAM, Fr. *Corps diplomatique;* onder deze benaming verstaat men de aan eenig hof aanwezige gezamenlijke gezanten.

DIPPEL (JOHANN CONRAD), geboren op het kasteel Frankenstein, nabij Darmstadt, den 10 Augustus 1672, studeerde te Giessen in de godgeleerdheid, doch naderhand te Straatsburg in de genees- en scheikunde; hij was beurtelings vrijdenker en dweeper, leide zich toe op de alchymie, en meende in acht maanden de kunst van goudmaken reeds zoo goed te verstaan, dat hij een landgoed kocht voor 60,000 guldens; maar toen het op betalen aankwam, was hij de kunst wederom geheel vergeten: weshalve hij in 1705 naar Berlijn vertrok, waar hij den kranken wel zeer goede geneesmiddelen voorschreef, maar zoo vlijtig goud maakte, dat hij in 1707 om schulden in de gijzeling gezet werd. Op de voorspraak van een' aanzienlijk' man wederom op vrije voeten gesteld, begaf hij zich naar Amsterdam, hervatte aldaar de geneeskundige practijk, en werd in 1711 te Leyden Med. Doctor. Maar dewijl hij nogtans ook in Holland in zijn spreken en schrijven zich al te onbezonnen gedroeg, oordeelde hij raadzaam naar Altona te vertrekken, waar hij den titel van Koninklijk' Deenschen Kanselarijraad bekwam, doch aldaar mede in het oog loopende, verhuisde hij naar Hamburg, waar de Raad in 1719 hem uitleverde, en hij niet alleen van zijne waardigheid als Kanselarijraad ontzet, en, nadat hij het verbranden van zijne schriften door beulshanden had moeten aanzien, van Altona naar Koppenhagen en van daar naar het eiland Bornholm gevoerd werd, waar hij tot eene levenslange gevangenis veroordeeld was. Nadat hij zeven jaren aldaar had doorgebragt, werd hij, op voorspraak der Koningin, wederom in vrijheid gesteld, en onthield zich eenigen tijd te Christiaanstadt; in 1727 werd hij naar Stokholm ontboden, maar niettegenstaande hij den Koning van eene zware ziekte gelukkig genas, moest hij toch op aandrijven der geestelijkheid nog in hetzelfde jaar Zweden wederom verlaten. Na eenige jaren in Duitschland rondgezworven te hebben, onthield hij zich een' geruimen tijd te Berleburg, terwijl het gerucht van zijn' dood verspreid werd, hetwelk hij in 1733 logenstrafte door een berigt dat hij nog in leven was, en aankondigde dat hij niet sterven zou voor in 1808; deze voorspelling werd nogtans niet vervuld, alzoo men hem den 25 April 1734 op het slot Wittgenstein des morgens dood in zijn bed vond. In weerwil van zijne dweepzucht en gehechtheid aan de alchymie en theosophie, waartoe hij door het lezen der schriften van JAKOB BÖHM vervallen was, behoort DIPPEL onder de geleerdste en kundigste artsen van zijn' tijd, en was een voortreffelijk scheikundige; de uitvinding van het Berlijnsch blaauw heeft men aan hem te danken; doch zijne menigvuldige polemisch-theologische schriften behelzen niets dan satyrisch-mystieke brabbeltaal; hij gaf dezelve onder allerlei misselijke titels op den naam van CHRISTIANUS DEMOCRITUS in het licht.

DIPTYCHUM, Gr. Διπτυχον, beteekent oorspronkelijk hetzelfde als diploma, namelijk toegevouwen, en was de benaming der looden, ivoren of houten schrijftafeltjes der Grieken en Romeinen, die met oogjes aan elkander gehecht en toegeslagen waren (mogelijk op de wijze als de plankjes der bekende tooverkaart). Deze Diptycha waren ook gebruikelijk bij het kerkbestuur der eerste Christenen en van drieërlei soort, namelijk der Bisschoppen, der levenden en der dooden; de eersten behelsden de namen en de voornaamste daden der vrome Bisschoppen, en werden op de feestdagen gelezen; in de Diptycha der levenden stonden de namen der bij de Kerk verdienstelijke Pausen, Patriarchen, Bisschoppen en andere geestelijken, Keizers, Koningen, Vorsten en aanzienlijke personen, voor welke in de kerk gebeden werd; in die der dooden waren de namen der gestorvenen, die ook in het kerkgebed genoemd werden, opgeteekend; bovendien waren er ook Diptycha met namen van gedoopten, die aanleiding gaven tot het aanleggen van doopregisters in de kerken. In de koninklijke bibliotheek te Parijs zijn nog verscheiden Diptycha voorhanden. Zie PASSERI *Thesaurus Diptychorum*.

DIRCE, tweede gemalin van LYCUS, die ANTIOPE, zijne eerste gemalin, verstooten had, omdat zij zich zwanger bevond bij JUPITER; zij baarde op den berg Cytheron de tweelingen AMPHION en ZETHUS, die naderhand LYCUS om het leven bragten en DIRCE aan den staart bonden van een' wilden stier, die haar langs de rotsen sleepte, tegen welke zij verbrijzeld en haar misvormd lijk in eene bron veranderd werd.

DIRECT, van *dirigere*, rigten of in de behoorlijke rigting brengen, is zoo veel als regtstreeks, onmiddellijk; het tegengestelde heet *indirect*, (langs omwegen, middellijk); zoo is in de vermaagschapping de opklimmende en nederdalende linie eene directe, maar de zijlinie (*collaterale*) en de verzwagering eene indirecte.

DIRECTEUR, Bestuurder, Bewindsman, Bewindhebber (der voorm. Nederlandsche Oost-Indische-Compagnie).

DIRECTIE, Fr. *Direction*, is de handeling, waardoor iets in de behoorlijke rigting gebragt of geleid wordt; het bestuur of de leiding eener zaak. = LINIE, Lat. *Linea dirigens*, is in de meetkunst die regte lijn, langs welke de beweging van eene andere regte lijn of van een vlak plaats heeft, bij de beschrijving eener vlakke figuur of eens ligchaams.

DIRECTOIRE. Dezen naam voerde na de omwenteling van 1789 in Frankrijk een Staatscollegie van vijf personen, aan welken volgens de derde constitutie de uitvoerende magt was opgedragen; in Zwitserland, Holland en andere Staten, die onder Franschen invloed stonden, werd dit nagevolgd. Dit Directoire bestuurde al wat de constitutie van 1791 aan de koninklijke magt had opgedragen. Het Hollandsche Directoire (Staatsbewind der Bataafsche Republiek) werd den 12 Julij 1798 door DAENDELS, en het Fransche op den beruchten 18 Brumaire VIII (9 December 1799) door BONAPARTE uit elkander gejaagd.

DIRK, mansnaam, is eene inkorting van DIDERIK, in het Hoogduitsch DIETRICH, zamengesteld uit Diet, afkomstig van het Frank-Duitsche Deut, Teut, hetwelk *Volk* beduidt (van daar *Deutschen*, *Teutschen*, Duitschers: *volk* bij uitnemendheid), en rich, *rijk:* dus beteekent deze naam *volkrijk*. Even vóór en ten tijde van KAREL DEN GROOTEN schreef men dezen naam THEUDERIK en THEODERIK (in

kwaad Latijn Theodericus); onwetende monniken maakten denzelven naderhand gelijk beteekenend met Theodorus, en de Franschen verkrommen dezen naam tot het nietsbeduidende Thierry.

DIRK. *Graven van Holland van dezen naam.* = I was, volgens het gemeen gevoelen, de zoon van zekeren Frieschen Graaf Gerolf, die eenige bezittingen had tusschen Utrecht en Bodegraven, en een leenroerig gezag oefende, in hetwelk zijn zoon Dirk in 922 door Karel den Eenvoudigen bij open brieven bevestigd werd met den titel van Graaf van Holland. Met zijne aanstelling verdween de algemeene benaming van Friesland voor geheel Oud-Batavië, en bepaalde zich enkel tot dat gedeelte, hetwelk tusschen de Zuider- en de Noord-zee ligt; het overige kreeg den naam van Holland, Gelderland, enz.; het eigenlijk gezegde Holland strekte zich toen uit van Bodegraven tot Katwijk aan Zee, en van de beek Kinheim, in Kennemerland, tot aan den Leydschen Dam. Men weet zeer weinig met zekerheid van dezen eersten Graaf van Holland; Koning Karel de Eenvoudige zou in 923 te Bladelle, in de Meijerij van 's Hertogenbosch, hem begiftigd hebben met de kerk te Egmond en derzelver bezittingen. Hij schijnt kort daarna gestorven en te Egmond begraven te zijn. = II, zoon en opvolger van den voorg., viel, naauwelijks aan het bewind gekomen, in West-Friesland, waar men hem niet voor Heer erkennen wilde; hij behaalde in het eerst eenige voordeelen, maar de West-Friezen plunderden kort daarop Alkmaar, verbrandden het klooster te Egmond en trokken tot Leyden toe, doch werden bij Rijnsburg geslagen en tot gehoorzaamheid gebragt. De Hunnen omstreeks 925 tegen Keizer Hendrik I opgestaan en in Friesland gevallen zijnde, trok Dirk II tegen hen op en noodzaakte hen bij verdrag het land te ruimen. De Keizer sloot hierop in 926 met de Hunnen een bestand, en noodzaakte Karel den Eenvoudigen hem Lotharingen en de Nederlandsche provinciën af te staan, die sedert tot het Duitsche Rijk gerekend werden. Na den dood des Keizers in 936 had Graaf Dirk deel genomen in eene zamenzwering tegen diens zoon en opvolger Otto I, die de wederspannigen bij Xanten sloeg, bij welke gelegenheid sommigen willen dat de Hollandsche Graaf, zoowel als zijn oom Walger, Graaf van Teisterband, of immers kort daarna in een gevecht bij Andernach, zou gesneuveld zijn, en dat zijne weduwe Hildegarde hertrouwde met Dirk, Heer van Aalst en Burggraaf van Gend, die het graafschap Holland op den naam van Dirk II bleef voortbesturen; te meer, daar diens zoon Egbert den geestelijken staat had aangenomen en in 978 Aartsbisschop van Trier werd. Dit is althans veel waarschijnlijker dan dat dezelfde Dirk II van 923 tot 989 (in welk jaar hij den 6 Mei op het kasteel te Gend stierf) en dus 66 jaren zou geregeerd hebben. = III, kleinzoon van den voorg. en opvolger in 993 van Arnold, onder de voogdijschap van zijne moeder Luitgarde, die met de hulp van haren schoonbroeder Keizer Hendrik II de wederspannige Friezen onderwierp; maar dezen weigerden na haren dood den jongen Graaf te huldigen, die hen echter hiertoe weldra wist te dwingen. Omstreeks 1015 werd Dordrecht door Graaf Dirk III gesticht, waar hij een' tol deed heffen van de schepen die de Merwe bevoeren, waarover de kooplieden en geestelijken zich op den rijksdag te Nijmegen bezwaarden bij Keizer Hendrik II; deze beleende Adelbold, Bisschop van Utrecht, met de Merwede, en gaf Godfried, Hertog van Lotharingen, bevel om Dordrecht te slechten en de Hollanders van daar te verdrijven; doch dit ging niet gemakkelijk. Dirk behaalde eene volkomen overwinning op den Hertog, die zelf gekwetst en krijgsgevangen werd; de Bisschop ontkwam met moeite in een schuitje door sterk roeijen. De Graaf ontsloeg in 1019 den Hertog en maakte vrede met den Bisschop, die Dirk III in het bezit liet van Dordrecht en Bodegraven, mits hij den Bisschop hulde dede wegens beiden en zich verbond om als Maarschalk des Bisschops het sticht te beschermen. Keizer Hendrik II in 1024 gestorven zijnde, was Dirk III met de andere Vorsten tegenwoordig op den rijksdag, die in het veld aan den oever van den Rijn tusschen Worms en Mentz gehouden, en op welken Koenraad II tot Keizer verkoren werd. Teruggekomen van eene bedevaart naar het H. Graf, † hij den 27 Mei 1039 en werd te Trier begraven. = IV, oudste zoon en opvolger van den voorg., aanvaardde de regering onder zeer ongunstige vooruitzigten. De Utrechtsche Bisschop Adelbold was gestorven, en de Keizer Koenraad II, die zelf te Utrecht in 1039 stierf, had Bernulphus tot Bisschop benoemd, die zeer in gunst stond bij den nieuwen Keizer Hendrik III, maar den Hollandschen Graaf een kwaad hart toedroeg, en hem in 1046 Dordrecht, Keenenburg en Vlaardingen ontnam, waarmede hij Bisschop Bernulphus beleende. Inmiddels was Boudewijn V, Graaf van Vlaanderen, in Friesland gevallen, en, na het aanrigten van vele verwoestingen, in zegepraal wederom naar huis getrokken. Dirk, om zich hierover te wreken, sloot een verbond met Godfried, Hertog van Lotharingen, veroverde met zijne hulp Nijmegen en verbrandde het Keizerlijk paleis aldaar; daarop tastte hij den Keizer te water bij Vlaardingen aan, waar deze zijne meeste schepen verloor en met moeite te Utrecht het lijf bergde. Graaf Dirk herwon Dordrecht en al wat hij vroeger in den oorlog verloren had. Eenigen tijd daarna had hij het ongeluk den broeder des Bisschops van Keulen op een tournooi te Luik zoodanig te kwetsen, dat deze het bestierf. Dit toeval werd zoo euvel opgenomen, dat men den Hollandschen Graaf aanviel, en twee zijner basterdbroeders ombragt, terwijl hij zelf met levensgevaar door de vlugt ontkwam. Bij zijne terugkomst deed hij de Luiksche en Keulsche schepen verbranden. De Bisschoppen van Keulen en Luik verbonden zich hierop met den Bisschop van Utrecht, en bragten een leger op de been, hetwelk in 1049 Dordrecht met verraad innam. Graaf Dirk, derwaarts gespoed en door zijne vrienden heimelijk de stad ingelaten zijnde, dreef de vijanden grootendeels er wederom uit, doch werd op den wal door een' Keulenaar, die zich verborgen had, met een' vergiftigden pijl in de dije gekwetst, en † drie dagen daarna den 14 Mei 1049. = V, zoon van Floris I, volgde in 1061 dezen op onder de voogdijschap van zijne moeder Geertruid van Saksen, die in 1068 hertrouwde met Robert den Fries, zoon van Boudewijn V, Graaf van Vlaanderen (zie Robert de Fries), die moeder en zoon edelmoedig beschermde tegen de aanmatigingen der Utrechtsche Bisschoppen, en in 1077 zijn' stiefzoon in het bezit gesteld hebbende van zijn vaderlijk erfdeel, naar zijne staten in Vlaanderen vertrok. Dirk V regeerde hierop het land 15 jaren in ongestoorden vrede, en † den 17 Junij 1091. Van zijne regering dagteekent de afscheiding van het eigenlijke Holland van Friesland, hetwelk bijzondere Heeren kreeg. = VI, zoon van Floris II, volgde in 1122 zijn' vader op onder de voogdijschap zijner moeder Petronella van Saksen, die deel nam in den worstelstrijd der magtige vasallen des Duitschen Rijks tegen Keizer Hendrik V, en de belangen ondersteunde van haren broeder Lotharius, Hertog van Saksen, om hem na den dood van Hendrik V in 1125 tot Keizer te doen verkiezen; het gelukte haar hem over te halen om de Friesche graafschappen Oostergo en Westergo van de Utrechtsche Kerk, aan welke Keizer Hendrik IV in 1077 ze geschonken had, af te scheiden en ze bij Holland te voegen; ook maakte zij voor haren zoon aanspraak op Vlaanderen, om welk graafschap zij in 1127 een' bloedigen oorlog aanving; Yperen, Aalst en Oudenaarden werden verbrand; doch Dirk van den Elzas werd voor Graaf erkend. Ondertusschen werd Dirk VI meerderjarig, en aanvaardde zelf de regering; doch zijn broeder Floris de Zwarte, de Kennemers en West-Friezen tegen hem opgeruid hebbende, verscheen aan het hoofd der oproerigen tegen hem in het veld, maar werd in 1132 geslagen. De muiters plunderden hierop Alkmaar en bedreven gedurende twee jaren allerlei moedwil. Eindelijk werd de twist der beide broeders bijgelegd door hunnen oom Keizer Lotharius II, die besliste dat elk behouden zou wat hij bezat. Doch Floris werd kort daarna buiten Utrecht op de jagt vermoord. Keizer Lotharius II in 1137 gestorven zijnde, werden door zijn' opvolger Koenraad III de Friesche graafschappen Oostergo en Westergo aan Holland ontnomen en der Utrechtsche Kerke wedergeschonken: hieruit ontstond een oorlog tusschen den Hollandschen Graaf en den Utrechtschen Bisschop. Dirk VI sloeg in 1138 het beleg voor Utrecht, en was gereed om de stad te bestormen, maar de Bisschop Herbert, steunende op de kracht zijner geestelijke wapenen, waartegen in dien tijd de wereldlijke weinig vermogten, bediende met goed gevolg zich van dezelve, en trok in volle kerkelijke praal met een talrijk gevolg van priesters en monniken naar buiten, om den Graaf zijn verschrikkelijk banvonnis aan te kondigen, die terstond van zijn voornemen afzag, blootshoofds en barrevoets geknield den Bisschop berouw en leedwezen over zijne goddeloosheid betuigde, met belofte van terstond te zullen aftrekken en hem om vergiffenis smeekte, welke de vrome man hem ook verleende, mits hij tot boete van zijn vermetel gedrag, eene reis naar het H. Land ondername, aan welke verpligting Graaf Dirk ook eerlang voldeed, terwijl de Bisschop in zijne vuist lachte dat hij door deze geestelijke kunstgreep zijn' vijand ver genoeg van de hand wist te zenden, om vooreerst niets van hem te vreezen te hebben; doch de gehoorzame Graaf op zijne reis naar Palestina te Rome Paus Innocentius II bezoekende, speelde hij den doortrapten Bisschop een' trek, dien deze van den boetvaardigen pelgrim zekerlijk niet verwacht had; Dirk namelijk verzocht en verkreeg van den Paus voor de rijke abdijen van Egmond en Rijnsburg ontheffing van alle afhankelijkheid van de Utrechtsche Kerk, en dat zij voortaan alleen aan den H. Stoel onderworpen zouden zijn. Bij zijne terugkomst in 1157 was de Utrechtsche Bisschop Herbert gestorven, en Dirk wist met eenige misnoegde vasallen des Bisschops door kracht van wapenen te bewerken dat zijne plaats vervuld werd door Herman van Hoorn. Hij maakte vervolgens een einde aan de strooperijen der West-Friezen en † den 5 Augustus 1157. = VII, oudste zoon van Floris III, volgde in 1190 zijn' vader op in het Graafschap, terwijl zijn broeder Willem in 1191 Richard Leeuwenhart S. Jan d'Acre in Palestina hielp veroveren; doch toen hij in 1192 teruggekeerd was, begon hij de rol van Floris den Zwarten te spelen, en met de Dregter Friezen tegen zijn' broeder op te staan, terwijl deze zich met een' oorlog tegen de Vlamingen belemmerd en in het veld bevond; maar een leger, onder het bevel van zijne gemalin Adelheid van Kleef, tegen zijn' broeder Willem gezonden hebbende, overwon deze dappere vrouw hem in een gevecht bij Alkmaar in 1195, waar hij meer dan 4000 man verloor en zelf met moeite het lijf bergde. De hierop gevolgde zoen der beide broeders door tusschenkomst van hunne moe-

der ADA VAN SCHOTLAND en hunnen oom BOUDEWIJN II, Bisschop van Utrecht, te Haarlem getroffen, heeft den verdienstelijken JAN VAN WALRÉ het onderwerp geleverd van een zeer fraai treurspel, in 1821 uitgegeven. Toen de Utrechtsche Bisschop BOUDEWIJN II kort daarop gestorven was, poogde de Hollandsche Graaf zijn' oom DIRK den Domproost op den ontruimden zetel te verheffen, doch hierin niet slagende, en DIRK VAN DER AARE tot Bisschop verkoren zijnde, had zulks een' bloedigen oorlog ten gevolge, gedurende welken Graaf DIRK in 1202 bij Heusden door den vijand overvallen, geslagen en gevangen werd; tegen een' zwaren losprijs bekwam hij op zeer vernederende voorwaarden zijne vrijheid weder, doch † reeds in November 1203 aan eene zware ziekte, hem veroorzaakt door de spijt over den ongelukkigen uitslag zijner krijgsverrigtingen; hij liet slechts eene dochter na. Zie ADA.

D. I. S. Verkorting van *Diis immortalibus sacrum.*

DISCANT, zie SOPRANO.

DISCIPLINE, Lat. *Disciplina*, van *discere*, leeren, beteekent iedere wetenschap, welke onderwezen of geleerd wordt, en tevens de tucht, aan welke de leerlingen (discipelen) onderworpen zijn. Naderhand werd de benaming ook aan andere soorten van tucht gegeven, gelijk de kindertucht (*Disciplina liberorum*), de kerktucht (*Disciplina ecclesiastica*), de krijgstucht (*Discipline militaire*), enz.; zelfs is bij de jongste Fransche wetgeving eene Discipline voor de notarissen ingevoerd.

DISCONTO, Ital. *Desconto*, heet wanneer iemand geäccepteerde wisselbrieven, die eerst over eenigen tijd betaalbaar zijn, voor de volle waarde tegen eene percentswijze korting van den houder overneemt en de betaling op den vervaltijd van den acceptant vordert.

DISCRETIE, Lat. *Discretio*, van *discernere*, onderscheiden, wordt in de beteekenis van voorzigtigheid, stilzwijgendheid en bescheidenheid gebruikt; in de krijgstaal zegt men ook zich op discretie overgeven; dat is dat men het aan de bescheidenheid des vijands overlaat hoedanig hij handelen wil: men vertrouwt dus op zijne billijkheid en edelmoedigheid, en even daarom is het pligt aan dit vertrouwen te beäntwoorden en den verwonneling nog beter te behandelen dan wanneer hij zich bij capitulatie had overgegeven.

DISCUS, Gr. *Δισκος*, noemde men bij de Grieken en Romeinen eene ronde, eenigzins holle werpschijf van steen, hout, ijzer of koper, doorgaans met een gat in het midden, en tamelijk zwaar. Het schijfwerpen (*Δισκοβολια*) had voornamelijk plaats bij de Olympische spelen, en geschiedde óf in de hoogte óf in de verte, en degene die het hoogste of het verste wierp behaalde den prijs. Waarschijnlijk hebben de Ouden zich ook van het schijfwerpen in den oorlog bediend, vermits alle gymnastische oefeningen de strekking hadden om de in den krijgsdienst noodige bekwaamheden te verkrijgen. Het schijfwerpen is overigens van zeer ouden, zelfs fabelachtigen oorsprong, want volgens OVIDIUS (*Met.* L. X, 182) zou APOLLO reeds de schijf gehandteerd en daarmede ongelukkigerwijze den jongen HIACINTHUS gedood hebben.

DISCUSSIE, Lat. *Discussio*, van *discutere*, rijpelijk overwegen, uiteenzetten, onderzoeken, enz. heet eene zaak uit verscheiden oogpunten beschouwen en doorgronden; zoo noemt men ook geleerde, wetenschappelijke of staatkundige geschilvoeringen Discussiën.

DISPARAAT, Lat. *dispar*, ongelijk, integenstelling van *par*, gelijk, noemt men al wat niet bij elkander past, of als ongelijkslachtig als paar niet in vereeniging en gemengd kan gedacht worden, gelijk *water* en *vuur*, *hitte* en *koude*, enz. Somwijlen is een oordeel disparaat met deszelfs subjectieve omkeering; men kan b. v. wel zeggen: Het *vuur* maakt het *water heet*, maar niet: Het *water* maakt het *vuur nat.*

DISPARGUM, oude benaming der stad *Duisburg*, aan den Rijn.

DISPENSATIE, Lat. *Dispensatio*, ontslag, vrijstelling, verlof om iets te mogen doen of nalaten, wat bij de wet verboden of bevolen is. De bevoegdheid tot het verleenen van zoodanige Dispensatie wordt in wereldlijke zaken alleen het opperhoofd van den staat toegekend; zij heeft echter hare natuurlijke grenzen, alzoo zij nimmer plaats hebben kan ten aanzien van zoodanige wetten, die ongeörloofde en schandelijke daden verbieden. Dispensatie van de kerkelijke tucht verleent in de Roomsche Kerk de geestelijke overheid; b.v. van het verbod van vleeschspijze in de vasten, van huwelijken tusschen geestelijk vermaagschapten (peter en meter), afgelegde geloften, e. d. g. Zoodanige dispensatiën zijn zeker der burgerlijke maatschappij tamelijk onverschillig en onschadelijk; maar den Staat dreigt gevaar, wanneer de Kerk zich aanmatigt hare leden van het betrachten hunner burgerlijke pligten en de gehoorzaamheid aan de wetten te dispenseren, waarvan de Geschiedenis van vroegere eeuwen de jammerlijke gevolgen voor de nakomelingschap ter waarschuwing heeft opgeteekend.

DISPONDÆUS is eene Grieksche en Latijnsche versmaat van vier lettergrepen, uit twee Spondaeën bestaande; bij voorbeeld:

Eendragt maakt magt.

DISPOSITIE, Lat. *Dispositio*, schikking, beschikking, regeling; ook geschiktheid, bekwaamheid, geneigdheid, aanleg tot iets, zoowel in een' verstandelijken en zedelijken als natuurlijken zin; zoo zegt men, b. v. dat iemand goed of slecht gedisponeerd is, en meent daarmede zoodanig gestemd of geluimd; dispositie *tot* eene of andere ziekte, *over* zekere gelden, voorwerpen, uren of dagen heeft, enz.

DISPUTATIE, Lat. *Disputatio*, twistrede, twistgesprek, redestrijd, is een geleerd spiegelgevecht, hetwelk in het openbaar en min of meer plegtig aan hoogescholen gebonden wordt, bij bevordering (*pro gradu*) tot eenige akademische waardigheid, waarbij de rollen van Opponent en Defendent doorgaans vooraf zoodanig geschikt en bestudeerd zijn als die van een tooneelstuk bij deszelfs vertooning, zoodat de strijd gewoonlijk eindigt met eene menigte complimenten van wederzijden. Van ernstiger' aard waren de theologische disputatiën ten tijde der hervorming en bij het ontstaan der kerktwisten onder de Protestanten, toen men door disputeren de tweespalt wilde uit den weg ruimen, maar integendeel daardoor de klove nog grooter maakte. Geen geestelijke laat zich immer door kracht van redenen overtuigen dat hij ongelijk heeft, en dus veel minder nog door het verbranden zijner schriften en het veroordeelen zijner meeningen door conciliën en synoden; als hij hoop heeft het hoofd van eene secte te worden, schroomt hij zelfs den brandstapel niet, en bewijst door zijn martelaarschap dat hij gelijk heeft.

DISSENTERS, van *dissentire*, niet met anderen overeenstemmen; van een ander gevoelen zijn: andersdenkenden, noemt men in Engeland allen die niet tot de gemeenschap der Episcopale (Bisschoppelijke) Kerk behooren, maar toch vrijheid van godsdienstoefening genieten; onder deze algemeene benaming worden zoo wel de Calvinisten, Lutheranen, Doopsgezinden en andere Protestanten, als de Non-Conformisten (Presbyterianen, Quakers, Methodisten, enz.), doch niet de Katholijken begrepen.

DISSERTATIE, Lat. *Dissertatio*, geleerde verhandeling over eenig wetenschappelijk onderwerp.

DISSIDENTEN, van *dissidere*, verschillend zijn, oneens zijn: afgezonderden, waren in Polen wat de Dissenters in Engeland zijn, namelijk allen, die de heerschende (in Polen de Katholijke) Kerk niet zijn toegedaan. Reeds bij LUTHERS leven maakte de hervorming opgang in Polen, doch nam onder de regering van SIGISMUNDUS I dermate toe, dat velen uit het volk en zelfs de helft van den Raad en des adels Protestanten waren. Het verdrag van Sendomir in 1570 verbond de Lutherschen, Gereformeerden en Boheemsche broeders tot eene ook tot staatkundige oogmerken vereenigde Kerk, wier leden bij den in 1573 door den Koning bezworen Religievrede met de Katholijken gelijke burgerlijke regten toegekend werden. Doch allengs werden deze regten den Protestanten wederom ontnomen, tot zij in 1718 ook het stemregt op den rijksdag verloren, en op den bevredigingsrijksdag in 1736 werd zelfs eene oude wet vernieuwd, uit kracht van welke ieder Koning Katholijk zijn moest. Na de troonbeklimming van den laatsten Koning STANISLAUS PONIATOWSKI leverden de Dissidenten hunne bezwaren in op den rijksdag van 1766, en werden door Rusland, Denemarken, Zweden, Pruissen en Engeland ondersteund; er kwam in 1767 een verdrag tot stand, bij hetwelk zij met de Katholijken wederom volkomen gelijk gesteld werden; ook werden door den rijksdag van 1768 de voor hen nadeelige besluiten ingetrokken. Doch toen de oorlog met de tegenconfoederatie uitborst, en het Rijk verdeeld werd, kwam er niets tot stand; eindelijk nogtans kregen de Dissidenten in 1775 alle regten en vrijheden weder, uitgezonderd het regt van aanspraak te mogen maken op de posten van Raadslid en Minister. De jongste lotgevallen van Polen hadden geen bijzonderen invloed op den toestand der Dissidenten.

DISSONANT, Lat. *Dissonans*, wanluidend, wanklinkend, heet in de muzijk de zamenklank van twee of meer toonen, wier verbinding voor het oor onaangenaam is, en die, om muzikaal te werken, in een consonerend interval opgelost moet worden.

DISTANTIE, Lat. *Distantia*, afstand, verte, ruimte tusschen twee gegeven punten, om het even of dezelve ledig of als aangevuld gedacht wordt. = METER, zie DIASTIMETER.

DISTICHON, koppelvers, tweeregelig vers, bij de Ouden een Hexameter en een Pentameter, bestaat bij ons uit eene onverschillige voetmaat, en behelst doorgaans een puntdicht, bijschrift of kernspreuk; b. v. J. DE DECKER, *Oorspr. Dichtstukken*, II D. bl. 58:

Grootmoedig is de Vorst, die ieder 't zijn' verschaft,
Nooit dengd te schaars en loont, nooit kwaad te streng en straft.

DISTILLEERKUNST. Volgens het gevoelen van den Franschen scheikundige CHAPTAL is de oorsprong der Distilleerkunst te zoeken bij de Arabieren, die reeds vroeg zich bezig hielden met het aftrekken van reukwerken uit planten, en hunne handelwijze naar Italië, Spanje en Frankrijk hebben overgebragt, welke door RHASES en andere Arabische geleerden beschreven is. Het schijnt dat men over het algemeen de dampen ontving in helmhoeden, die men verkoelde met natte doeken. Naderhand bragten RUBEUS, PORTA en GLAUBER wel verscheiden verbeteringen in den toestel, maar over het algemeen maakte men weinig vorderingen in de eigenlijke Distilleerkunst; eerst met den aanvang der tegenwoordige eeuw is dezelve op geheel nieuwe scheikundige grondregelen gevestigd; in 1801 werd de toestel van ARGAND vervangen door dien van EDUARD ADAM; maar de-

zelve was zeer omslagtig en kostbaar; SOLIMANI en BERARD vonden een' veel eenvoudiger toestel uit, die minder kostte en toch dezelfde voordeelen opleverde. Eindelijk bekwam CELLIER BLUMENTHAL in 1813 een brevet van uitvinding voor den toestel van eene voortdurende distillering, dien de latere bezitter van het brevet CHARLES DEROSNE nog veel verbeterd heeft.

DISTINCTIE, Lat. *Distinctio*, onderscheiding, is eigenlijk de bepaling van het verschil tusschen verwante begrippen, of woorden, wier beteekenis bijna eenerlei is (zie SYNONYMEN). Zoodanige onderscheidingen kunnen zeker wel slechts ijdele spitsvondigheden zijn, maar over het geheel zijn zij toch noodwendig, om de verwisseling van begrippen en een verkeerd gebruik der woorden voor te komen, waardoor vele misvattingen, dwalingen en geschillen ontstaan. Daarom zegt men te regt: *Qui bene distinguit, bene docet*, hoewel er tot *goed* leeren nog wel iets meer behoort dan goed onderscheiden.

DITHMAR, Bisschop van Merseburg, zoon van SIEGFRIED, Graaf van Walbeck, geboren in 976, † den 29 November 1018 of 1028, schreef eene Latijnsche kronijk van de regeringen der Keizers HENRIK I, OTTO I, II en III en HENRIK II, gemeenlijk *Chronicon Martisburgense* genaamd, en zeer belangrijk voor de geschiedenis der middeleeuwen; dit werk is meermalen gedrukt; de laatste uitgave is van WAGNER te Neurenberg in 1807. LEIBNITZ heeft hetzelve ook onder zijne *Scriptores rerum Brunsvicensium* opgenomen.

DITHMARSEN is een landschap in Holstein, door de Eyder ten noorden van het hertogdom Sleeswijk en door de Elbe van het Bremer gebied afgescheiden, grenzende ten oosten aan het eigenlijke Holstein en ten westen aan de zee. De veefokkerij is in dit land voortreffelijk en de bodem over het algemeen zeer vruchtbaar. De kroon van Denemarken bezat voormaals slechts het zuidelijk gedeelte, het noordelijke behoorde aan den Hertog van Holstein-Gottorp, die hetzelve in 1773 aan Denemarken tegen de graafschappen Oldenburg en Delmenhorst afstond.

DITHYRAMBUS, de oudste van alle dichtvormen bij de Grieken, was oorspronkelijk een lofzang van BACCHUS, die bij de feestplegtigheden ter eere van dien God gezongen werden. Volgens HERODOTUS was ARION van Methymna deszelfs uitvinder. De inhoud van den Dithyrambus was uiterst wild en woest, zamengesteld uit stoute, gewaagde en zwellende denkbeelden, zonder geregelde volgorde, uitgedrukt, gelijk de verrukking eener door den wijn verhitte verbeelding ze ingaf, in beelden en allegoriën van allerlei voorwerpen ontleend en op het voorwerp der vereering met hooge geestdrift toegepast. Naderhand, toen de toomelooze Bacchanaliën afgeschaft waren, behield men den Dithyrambus en beschaafde hem, liet hem zijn' oorspronkelijken lyrischen vorm en bestemde hem niet meer alleen tot verheerlijking van BACCHUS, maar ook van andere goden, helden en voortreffelijke mannen; de latere Oden, Hymnen, Epithalamiën zijn waarschijnlijk beschaafde Dithyramben; althans men kan verscheiden Oden van PINDARUS daarvoor houden; CATULLUS en HORATIUS hebben in sommigen hunner Oden blijkbaar verloren Grieksche Dithyramben naargevolgd. Na de wedergeboorte der letteren heeft GUALTEROTTI eenige Italiaansche Dithyramben geleverd, ook de Provençaalsche Troubadours zongen Dithyramben, en onder de oudste Fransche dichters kent men er nog van BAÏF; onder de lateren kunnen eenige Oden van JEAN BAPTISTE ROUSSEAU als zoodanig aangemerkt worden; anders hebben de Franschen geene Dithyramben: DELILLE had zijn schoon dichtstuk op de onsterfelijkheid der ziel liever Elegie mogen noemen, want het heeft waarlijk niets dithyrambisch dan de benaming. Bij de Duitschers hebben WILLAMOW en RAMLER veel van het oorspronkelijk karakter van den beschaafden Dithyrambus in hunne liederen overgebragt. Behalve een paar stukjes van BELLAMY, vinden wij onder de voortbrengselen van onze vroegere vaderlandsche dichters geene eigenlijke Dithyramben, zelfs niet onder die van den grooten en stout-oorspronkelijken ANTONIDES. De twee eerste dichtstukken in het tweede deel der Gedichten van HELMERS dragen met meer regt den naam van Dithyramben dan het straksgenoemde gedicht van DELILLE; de Hollander, schoon hij geen Grieksch of Latijn verstond, toonde beter begrip van dezen dichtvorm te hebben dan de Franschman, en zoo iemand, dan had van al onze vaderlandsche lyrische dichters de voor de hoogste dichterlijke verrukking vatbare HELMERS, zoo hij langer had mogen leven, de stoutste Dithyrambendichter van zijn' tijd kunnen worden.

DITROCHÆUS, ook Choreus genaamd, is eene Grieksche en Latijnsche versmaat van vier lettergrepen, uit twee Trochaeën bestaande; b. v. *Evangel. Gezangen*, XXVII, 2:

Biddend waken, | moedig strijden
Nedrig wachten, | hopend lijden.

DITTANACLASIS is de benaming van een in 1800 door MÜLLER te Weenen uitgevonden regtopstaand forte-piano met perpendiculair gespannen snaren (als bij de harp); hetwelk niet alleen minder plaats beslaat in een vertrek, maar ook door deszelfs rijzende gedaante als meubelstuk een behagelijker voorkomen heeft dan een zoogenaamd staartstuk of gewoon kistvormig forte-piano.

DITTERSDORF (CARL DITTERS VON), geboren te Weenen in 1739, een der verdienstelijkste Duitsche Componisten, onderscheidde zich reeds als voortreffelijk vioolspeler toen hij naauwelijks 12 jaren oud was. De Prins van Hildburghausen nam den jongen kunstenaar onder zijne paadjen aan, en liet hem het zorgvuldigste muzikale onderwijs geven; zijne vriendschap met METASTASIO bragt hem aan het hoftooneel te Weenen, daarop verzelde hij GLÜCK naar Italië, en trad na zijne terugkomst in dienst van den Bisschop van Groot-Waradein, in Hongarijen. Tot hiertoe had hij slechts instrumentaalmuzijk gecomponeerd; op aansporing van METASTASIO componeerde hij thans vier van deszelfs Oratoriën, die veel goedkeuring vonden. In 1769 deed hij eene reis door Duitschland, en vertoefde eenige maanden bij den Prins-bisschop van Breslau, die in 1770 hem een ambt gaf en van Keizer JOSEPH II brieven van adeldom voor hem verkreeg. Onder zijne tooneelcompositiën vonden de zangspelen *De Doctor en de Apotheker*, *Hieronymus Knicker* en het *Roode Kapje* de meeste goedkeuring, en werden ook met genoegen op den Amsterdamschen Schouwburg gespeeld; zelfs de Italianen vonden smaak in zijne muzijk, en zijne opera's werden in Italië met een' Italiaanschen tekst uitgevoerd. † den 31 Dec. 1799 in bekrompen omstandigheden op het landgoed van den vrijheer VON STILLFRIED.

DITTON (HUMFREY), geboren te Salisbury in 1676, was aanvankelijk tot den predikdienst bestemd, doch liet de studie der godgeleerdheid varen, om zich des te vlijtiger op de wiskunde toe te leggen. Hij werd weldra als onderwijzer aangesteld bij de nieuwe mathematische school van het Christ-Hospital te Londen. † in 1715 van verdriet, zoo men wil, dat zijne nieuwe wijze van de lengte zoo wel op zee als aan land te vinden, na gedane proefnemingen, onvoldoende geöordeeld werd. Behalve verscheiden verdienstelijke wiskundige werken, gaf hij eene verhandeling in het licht over den Christelijken godsdienst, waarmede hij veel roem behaalde, en die niet alleen dikwijls gedrukt, maar ook in het Fransch, Neder- en Hoogduitsch is overgezet geworden.

DIV. Verkorting van *Divus*, *Diva*; *Divinus*; *diversche*.

DIVA, oude benaming der rivier de *Dee*, in Schotland.

DIVAN heet het hoogste Staatscollegie bij de Ottomannische Porte; hetzelve bestaat uit de voornaamste hofambtenaars; de Groot-Vizier en de Mufti zijn voorzitters; de gewone vergaderingen worden wekelijks gehouden, en de Sultan, die dezelve niet bijwoont, verneemt toch van eene plaats, waar hij niet kan gezien worden, al wat er voorvalt.

DIVERGEREND wordt in de wiskunde gebezigd voor uiteenloopend; b. v. lijnen, die elkander in één stip snijden, loopen vervolgens gedurig meer uiteen, en verwijderen zich van elkander. Eene reeks wordt divergerend genoemd, wanneer de som der op elkander volgende termen, van de eerste af, opgeteld, gedurig meer van de juiste waarde der functie afwijkt, naarmate meerdere termen genomen worden. Zekere kromme lijnen, in de hoogere meetkunst, dragen ook den naam van divergerende Parabolen en Hyperbolen.

DIVICON, aanvoerder der Helvetiërs, is in de Geschiedenis vermaard wegens zijne dapperheid in den oorlog tegen de Romeinen en de overwinning, welke hij op CASSIUS behaalde. JULIUS CÆSAR hem gijzelaars gevraagd hebbende, antwoordde hij: »De Helvetiërs »geven geene gijzelaars; zij ontvangen ze."

DIVIDENDE is het aandeel in de winst, hetwelk de houder van eene actie in eene handelmaatschappij jaarlijks of om het half jaar ontvangt.

DIVINI (EUSTACIO) is de aangenomen naam van eenen Pater FABRI, een beroemd glasslijper te Rome, die onder dezen naam in 1660 een niet zeer kiesch geschrift tegen onzen beroemden landgenoot HUYGENS in het licht gaf, waarin hij hem zijne waarnemingen betwistte. Later echter is hij van zijn gevoelen teruggekomen, nadat echter HUYGENS hem bondig wederlegd had.

DIVIONUM, oude benaming der stad *Dijon*, in Frankrijk.

DIVISIE, Lat. *Divisio*, deeling, is eene der vier hoofdbewerkingen in de rekenkunst; dezelve bestaat in het nagaan hoeveel maal eene grootheid in eene andere begrepen is; b. v. $\frac{28}{7} = 4$: dat is 28 gedeeld door 7 is gelijk 4. Het getal, waarin gedeeld wordt (28), heet het dividendum of deeltal, dat, waardoor men deelt (7), de divisor of deeler, en de uitkomst (4) het quotient. Men heeft tweederlei divisiën, als 1°. de verhoudings- en 2°. de verdeelingsdivisie. In de eerste gaat men na hoeveelmaal eene grootheid in eene andere gelijksoortige begrepen is, zoo als in ons voorbeeld, hoe veel maal 7 gulden in 28 gulden begrepen is; het quotient 4 is een onbenaamd getal, en geeft te kennen 4 maal. In de tweede onderzoekt men hoe veel een bepaald gedeelte van eene grootheid bedraagt, zoo als in ons voorbeeld, hoe veel guldens een zevende gedeelte van 28 gulden is; het quotient 4 geeft te kennen 4 gulden, en is dus eene gelijksoortige grootheid met het deeltal.

DIVITENSE MONIMENTUM, oude ben. der stad *Duits*, aan den Rijn.

DIVODURUM, oude benaming der stad *Metz*.

DIVONA-CADURCORUM, oude ben. der stad *Cahors*, in Frankrijk.

DIXMERIE (NICOLAS BRICAIRE DE LA), geboren in Champagne, omstreeks 1731, † in 1791, was schrijver van een groot aantal verscheidenaardige werken, in verzen en in proza, over allerlei onder-

werpen uit allerlei vakken van wetenschap, waaronder velen zeker slechts oppervlakkig behandeld en de meeste tot uitspanning voor gewone lezers geschreven zijn.

DIXMUIDEN, eene kleine, maar net gebouwde stad met omtrent 3000 inwoners, in de voorm. Nederlandsche provincie West-Vlaanderen, ligt aan het riviertje Yperlee, 3 uren van Nieuwpoort en 7 uren van Brugge; op het Stadhuis werd lang een mirakelbeeld der H. Maagd bewaard, doch hetwelk sedert de Fransche omwenteling geene mirakelen meer deed en weggeraakt is. Tot in de XVII eeuw was Dixmuiden eene bijzondere heerlijkheid. De stad, voormaals versterkt, is dikwijls door de Spanjaards en Franschen genomen en hernomen; WILLEM III, Koning van Engeland, had in 1695 er eene sterke bezetting in gelegd, doch de plaats werd zonder slag of stoot aan de Franschen overgegeven door den bevelhebber, die zulks met zijn' hals moest boeten. Bij den Utrechtschen vrede van 1713 werd Dixmuiden den Algemeenen Staten ingeruimd, en bij den vrede van Rastadt in 1714 aan het Huis van Oostenrijk afgestaan.

DJAFFAR-KHAN, Landvoogd van twee Perzische provinciën, stond naar de kroon na den dood van ALI MOURAD in 1784, en had den gesnedene AGA-MOHAMED, oom van FATH-ALI, naderhand Schach, tot mededinger. Na een' zeer bloedigen oorlog tusschen deze beiden † DJAFFAR aan vergift te Schiras in 1788. Zijn zoon LOUF-ALI-KHAN sneuvelde in een gevecht tegen AGA-MOHAMED in 1794. Met hem eindigde de dynastie der ZENDS in Perzië.

DJAGGERNAAT, eene stad in den Indischen Staat Orixa, aan den Golf van Bengalen gelegen, is eene der beroemdste bedevaartplaatsen, vermits de Hindo's ten minste eenmaal in hun leven den beruchten tempel alhier moeten bezoeken, in welken VISHNOU vereerd wordt, wiens beeld in eene afschuwelijke gedaante, maar prachtig en zeer kostbaar versierd, op een' hoogen troon is geplaatst, en bij het jaarlijksch feest *Rutt-Djuttra* op eenen 70 voeten hoogen wagen wordt rondgevoerd. Honderdduizenden vergezellen met luid misbaar dien togt, en velen werpen zich onder de zware wielen, om zich ter eere van VISHNOU te laten verpletteren. » Er sterven, zegt Dr. BUCHANAN (*Christian Researches*) zulk eene menigte pelgrims op den weg naar dezen tempel, dat het land op 50 Eng. mijlen in den omtrek met menschengebeenten bezaaid is. Honderden stokoude lieden reizen jaarlijks naar Djaggernaat, om in dit heilig oord te sterven." Sommige pelgrims, meten van 1000 Eng. mijlen afstands, den ganschen weg, al voortrollende, met hun ligchaam; anderen verminken en wonden zich vrijwillig, en velen brengen zich door vasten en pijnigingen ter dood. De pelgrims, die het eerst den tempel ontwaren, heffen een vreesselijk geschreeuw aan, en wanneer de groote stadspoort geöpend wordt, komen honderden grijsaards in het geweldig gedrang om het leven.

DJAINS zijn eene secte van Hindo's, die echter vele afwijkingen van de leer van BRAHMA hebben aangenomen, en merkwaardig zijn om hunne meer dan anderer gezindheden buitensporige denkbeelden van tijdrekening. Zij spreken in hunne gewijde boeken van *palias*, *sagaras* en zelfs van 200,000,000,000,000 *sagaras* of *oceanen van jaren*. Men verbeelde zich, zeggen die boeken, eenen diepen put met afgesneden menschenharen; nu is eene *palia* een tijdvak, dat zoo lang duurt als tot dat zulk een put geledigd zou zijn, wanneer men elke honderd jaren een haar daaruit nam. Duizend billioenen *palias* maken eene *Sagara* uit.

DJAMY (ABD'ALRAHMAN), geboren in Khorazan in 1414, was een vermaard dichter, en wordt gehouden voor den PETRARCHA der Perzen; hij leefde aan het hof van den Sultan ABU-SAID, en † in 1492. Er bestaan van hem 40 dichtstukken; van de meeste bevinden zich afschriften in de Europesche bibliotheken, en sommigen derzelve zijn in het Fransch vertaald en gedrukt.

DJEMSCHID beklom den Perzischen troon omstreeks 800 jaren vóór J. C. Hij voltooide den bouw der stad Istakhar, door de Grieken Persepolis genoemd, welke zijn oom THAMMURATZ had aangelegd, bouwde een gedeelte van Ispahan, gaf zijnen onderdanen het eerste denkbeeld van de sterrekunde, leide de eerste openbare baden aan, vond de tenten en paviljoenen uit en bouwde eene prachtige brug over den Tigris, die naderhand door de Grieken verwoest werd. Deze verstandige en weldadige vorst werd onttroond door ZOHAK, een' Arabischen Sheik, en bragt zijne overige dagen in kommer en behoefte door; maar zijne gemalin wist aan de nasporingen des overweldigers haren zoon FERYDOUN te onttrekken, die naderhand roemrijk regeerde.

DJENGUYS-KHAN, zie **GENGISKAN**.

DJEZZAR (ACHMET), van geringe ouders in Bosnië geboren, verkocht in zijne jeugd zichzelven aan een' slavenhandelaar, die hem naar Egypte bragt, en weder verkocht aan den vermaarden ALI-BEY. Van gemeen' Mameluk klom ACHMET op tot de waardigheid van zijn' meester, en werd Gouverneur van Kairo; in 1773 gaf de Emir YUSSUF hem de landvoogdij over Bairut, in Syrië, maar hij beloonde met trouweloosheid de gunst van zijn' beschermer, die, zich verbonden hebbende met DHAHER, Pacha van Damascus, en de Russen, hem te land en te water belegerde. Deze overmagt niet kunnende wederstaan, gaf ACHMET zich over aan DHAHER, dien hij volgde naar S. Jan d'acre, en hem toen ontsnapte. Na den dood van DHAHER benoemde de Capitan-pacha HASSAN den trouweloozen ACHMET tot Pacha van S. Jan d'acre en Syrië, en gelastte hem den aanhang van DHAHER uit te roeijen; ACHMET kweet zich van dezen last met zoo veel ijver, dat hij den naam van DJEZZAR (Slagter) bekwam. De Porte beloonde zijne bloedige verdienste met nieuwe gunsten, benoemde hem tot Pacha van drie paardenstaarten en gaf hem den titel van Vizier. DJEZZAR misbruikte zijn gezag, om zijne magt hoe langer hoe meer uit te breiden, en, zonder der Porte vormelijk de gehoorzaamheid op te zeggen, zich onafhankelijk te maken. Hij regeerde als volstrekt opperheer over een gedeelte van Syrië, toen de Franschen den togt naar Egypte ondernamen. BONAPARTE, de Mameluken bij de Piramiden geslagen hebbende en meester zijnde van Kairo, beproefde vruchteloos met DJEZZAR te onderhandelen; de officier, dien hij hem zond, werd zonder antwoord teruggewezen, en de Franschen, die zich te S. Jan d'acre bevonden, werden in de gevangenis geworpen. BONAPARTE hierop de stad belegerd hebbende, was dezelve op het punt van zich over te geven, toen de Engelsche vloot, onder het bevel van SIDNEY SMITH, opkwam en de Franschen noodzaakte het beleg op te breken, nadat DJEZZAR de plaats 61 dagen dapper verdedigd had. Twee jaren later wilde BONAPARTE handelbetrekkingen met den Levant aanknoopen, en zond den Kolonel (naderhand Generaal) SEBASTIANI naar Syrië, om met DJEZZAR te onderhandelen, die hem gunstig ontving en zijne diepe verachting betnigde voor de Turksche regering, welker zaak hij slechts in zijn eigen belang verdedigd had. Hij voerde nog een' bloedigen oorlog met den Pacha van Jaffa, en † in 1804.

D. L. Verkorting van *Dis laribus; dedit libens; donavit locum.*

D. L. A. P. Verkorting van *Domum libens animo posuit.*

D. L. D. L. D. D. D. Verkorting van *Dono libens dedit locus datus decreto Decurionum.*

D. L. D. P. Verkorting van *Dis locum dedit publice.*

D. L. M. Verkorting van *Datus locus monumenti; dedit libens merito.*

D. L. S. Verkorting van *Dis laribus sacrum; dedit locum sepulturae.*

D. M. Verkorting van *Dis manibus; divae memoriae; domus mortui; donavit monumentum.*

D. M. A. Verkorting van *Dolus malus abest.*

D. M. Æ. Verkorting van *Deo magno aeterno.*

D. M. E. M. Æ. Verkorting van *Deo magno* (*Dis manibus*) *et memoriae aeternae.*

D. M. F. V. C. Verkorting van *doli mali fraudisve causa.*

D. M. L. Verk. van *Datus memoriae locus; dedit merito libens.*

DMOCHOWZKI (FRANS), verdienstelijk Poolsch letterkundige, geboren in 1762, was aanvankelijk monnik, doch verliet het klooster, hing de kap op den tuin en trouwde; hij had een werkzaam aandeel in den opstand van 1794, maar hield zich na den ondergang van Polen enkel bezig met het vertalen van klassieken, en verrijkte de Poolsche letterkunde met overzettingen van de *Ilias*, de *Ars poëtica*, van HORATIUS, het *Verloren Paradijs*, van MILTON en eenige schriften van YOUNG. † in 1808. De door hem begonnen vertaling der *Aeneis* werd door JACOBOWSKI voltooid en in 1809 te Warschau uitgegeven.

D. M. P. Verkorting van *Dis manibus posuit.*

D. M. S. Verkorting van *Dis* (*divis*) *manibus sacrum.*

D. M. V. P. Verkorting van *Dis manibus votum posuit.*

D. N. Verkorting van *Dominus noster.*

D. N. M. Q. E. *Devotus numini majestatique ejus.*

DNIEPER (DE), de Borysthenes der Ouden, bij de Russen Dnpr genaamd, is eene zeer groote rivier in Rusland, die 20 mijlen boven Smolensk uit een moeras in het Wolkonskische woud ontstaat; hij loopt met vele bogten door Lithauen, Klein-Rusland, door het land der Soporogische Kozakken, en valt tusschen Oczakow en Kinburn in de Zwarte Zee. De Dnieper is aan zijn' mond zeer breed, en heeft 13 groote watervallen van de klippen, die de invaart der schepen zeer moeijelijk maken; er liggen bij de 70 eilanden in de rivier, door de Kozakken bew. Het water is ongezond, maar ongemeen vischrijk.

DNIESTER (DE), bij de Ouden de Tyras en bij de Russen de Niestr genaamd, is eene groote rivier, die in het Carpathische gebergte in het woiwoodschap Lemberg ontspringt, Polen en Moldavië van elkander scheidt en bij Bialogorod zich in de Zwarte Zee stort.

D. O. Verkorting van *Deo optimo; Dis omnibus.*

D. O. Æ. Verkorting van *Deo optimo aeterno.*

DOBBERAN, een vlek met 1400 inwoners, in het hertogdom Mecklenburg-Schwerin, ligt aan de Oost-zee, twee mijlen van Rostok. In de kerk aldaar zijn de begraafplaatsen der oude hertogen van Mecklenburg; het voormalig Cistercienserklooster is tegenwoordig een vorstelijk jagtslot. Op den afstand van een kwartier uurs ligt de zoogenaamde Heilige Dam, door de natuur uit fraai gekleurde steenen gevormd, welke, volgens de overlevering, de zee in één nacht heeft opgeworpen. Een uur van Dobberan zijn de zeebaden, die op bevel des Hertogs in 1793 aangelegd en de oudste zeebadinrigting van Duitschland zijn.

DOCHMIUS is eene Grieksche en Latijnsche versmaat van vijf lettergrepen, uit een' Jambus en een' Amphimacer, of een' Bacchius en een' Jambus bestaande; b. v. *bereidvaardigheid.*

DOCTOR (en niet *Docter,* of *Dokter,* gelijk sommigen uit onkunde spellen) is een zuiver Latijnsch woord, van *docere,* leeren of onderwijzen, afkomstig, en beteekent in het algemeen ieder' leermeester of onderwijzer, doch is eigenlijk een titel, dien men aan de hoogescholen met het regt tevens bekomt om die wetenschap te mogen uitoefenen, in welke men gestudeerd heeft; er zijn alzoo Doctoren in de godgeleerdheid, de regtsgeleerdheid, de geneeskunst en de wijsbegeerte, welke laatste ook Meesters der vrije kunsten genaamd worden; in Engeland heeft men ook Doctoren in de muzijk; de Hoogeschool van Oxford vereerde HAYDN met dezen titel. De waardigheid van Doctor in de regtsgeleerdheid werd voor het eerst op de hoogeschool te Bologna tusschen 1128 en 1137 verleend; in de godgeleerdheid bekwam PETRUS LOMBARDUS, die in 1159 Bisschop van Parijs werd, deze waardigheid aan de hoogeschool van Parijs, en in 1329 was WILLEM GORDENIUS de eerste, die in het Collegie te Asti tot Doctor in de geneeskunst bevorderd werd; veel later werd deze titel aan de philosophen gegeven, die lang dien van Meester (*Magister*) voerden, en sedert bleven behouden.

DOCTRINA ET AMICITIA is de zinspreuk van een zeer aanzienlijk genootschap te Amsterdam, hetwelk uit de deftigste, gegoedste en kundigste ingezetenen is zamengesteld, en welks vergaderingen, tot wetenschappelijke oefeningen en vriendschappelijke zaamverkeering bestemd, gehouden worden in een daartoe voortreffelijk ingerigt gebouw, het genootschap in eigendom toebehoorende. Hetzelve werd opgerigt in 1788 door de leden der voormalige Vaderlandsche Societeit, welke de Regering, ingevolge van een besluit der Staten van Holland van den 9 Nov. 1787, had vernietigd en de vergaderplaats doen sluiten, met bevel om het huis, der Societeit in eigendom behoorende, te verkoopen, hetwelk dan ook door het nieuwe genootschap aangekocht en vervolgens in de tegenwoordige gedaante verbouwd werd. Sedert deszelfs oprigting had dit genootschap zeer te worstelen met de kleingeestige en bekrompen inzigten der toenmalige stadsregering, die, in plaats van hetzelve te beschermen en deszelfs nuttige werkzaamheden aan te moedigen, integendeel hetzelve op allerlei wijze dwarsboomde en hinderpalen in den weg stelde, zelfs den vrijen toegang tot de vergaderingen bedingende, met het regt van een' of meer personen te zenden, om toezigt te hebben op hetgene er voorviel; eindelijk werd bij een willekeurig bevelschrift, geteekend door P. S. DEDEL, den 10 November 1794 in den barbaarschen stadhuisstijl van dien tijd de *continuatie* van het genootschap *geïnterdiceerd;* doch twee maanden daarna maakte de omwenteling dit bespottelijk interdict volkomen krachteloos, en sedert kon het genootschap zich geheel vrij en onbelemmerd bewegen, gelijk hetzelve dan ook zoodanig in bloei en luister toenam, dat Amsterdam op deze aanzienlijke maatschappij, waar de vriendschap en de geleerdheid elkander zusterlijk de hand bieden, tegenwoordig zich billijk verhoovaardigen mag.

DOCUMENT, Lat. *Documentum,* oorkonde, bewijsstuk, bewijsschrift.

DODD (WILLIAM), geboren in Lincolnshire in 1729, Engelsch geestelijke, is meer bekend door zijn treurig uiteinde dan door zijne uitgegeven werken. Door zijne verkwistende en ongeregelde leefwijze verviel hij eindelijk tot volslagen zedeloosheid, zoo dat hij afgezet en een voorwerp werd van spot voor degenen die hij eerst door zijne schijnheiligheid bedrogen had; eindelijk zelfs voerde men hem op het tooneel in den Schouwburg van Hay-market. Hij ontweek de vervolgingen zijner schuldeischers zoowel als de spotternijen zijner landgenooten te Parijs, waar hij even ongebonden leefde als te Londen. In Engeland teruggekeerd, maakte hij eene valsche schuldbekentenis van 4000 Pst. ten laste van Lord CHESTERFIELD, zijn' voormaligen kweekeling; hij had reeds een gedeelte van deze som ontvangen, toen het bedrog ontdekt en hij in hechtenis genomen werd; vruchteloos wendde men alles aan om hem van de galg te bevrijden; zijn misdrijf bleek al te duidelijk, en de ongelukkige werd den 27 Junij 1777 opgehangen.

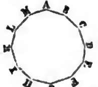
DODDRIDGE (PHILIP), Engelsch godgeleerde, geboren te Londen in 1702, † te Lissabon in 1751, is voordeelig bekend als schrijver van verscheiden zedekundige werken; zijne Predikatiën, geächt om derzelver schoonen eenvoudigen stijl, zijn in het Fransch en Nederduitsch overgezet, gelijk mede eenige andere zijner schriften.

DODECADIEK is het twaalftallig stelsel in de rekenkunst, waarin men met 11 cijfers en eene nul de getallen uitdrukt, zoodat de opvolging der rangen in het talstelsel overeenkomt met de getallen 1, 12, 144, 1728, 20736 enz. In dit stelsel is het noodig, dat er twee nieuwe teekens voor de getallen 10 en 11 ingevoerd worden, benevens nieuwe benamingen voor het getal 11 en voor al de getallen van de schaal des talstelsels. Tot eene proeve van zoodanig stelsel heeft zekere D^r. WERNEBURG in 1800 in Duitschland, zonder bijvoeging van de plaats waar het gedrukt is, een werk uitgegeven, onder den titel *Teliosadik, oder das allein vollkommene unter allen Zahlen-Systemen.* Dit talstelsel zou vele voordeelen opleveren, indien het kon ingevoerd worden; dan het is bijna onmogelijk dat het algemeen aangenomen tientallig stelsel zou kunnen vergeten en door een ander verdrongen worden.

DODECAëDRUM is in de meetkunst een regelmatig ligchaam, dat door twaalf regelmatige vijfhoeken begrensd is. Het is een der vijf regelmatige ligchamen. Zie LIGCHAAM.

DODECAGONAAL, zie VEELHOEKIGE GETALLEN.

DODECAGONUM is in de meetkunst een twaalfhoek, of eene oppervlakte, die binnen twaalf regte lijnen begrepen is. Zoo de twaalfhoek regelmatig is, dan zijn de zijden aan elkander gelijk, alsmede de hoeken die zij met elkander maken.

DöDERLEIN (JOHANN ALEXANDER), geboren te Weissenburg in 1675, † in 1745, was een schrander oudheidkenner, wiens archaeologische en historische geschriften in sierlijk Latijn nog onder de geleerden in achting zijn. = (JOHANN CHRISTOPH), geboren te Windsheim, in Frankenland, den 20 Januarij 1745, was, na het volbrengen zijner studiën in de godgeleerdheid te Altorf, eenigen tijd huisonderwijzer, werd in 1717 tot den predikdienst in zijne geboortestad bevorderd en in 1772 aldaar Professor in de godgeleerdheid; in 1782 werd hij in dezelfde hoedanigheid naar Jena beroepen, en † aldaar den 2 December 1792. Als dogmatist was hij in Zuid-Duitschland de eerste, die van het oude leerstelsel aanmerkelijk afweek, alles streng beproefde en onderzocht wat tot bewijs werd aangevoerd, het voor en tegen der bijzondere meeningen rijpelijk overwoog, en behoedzaam, maar bondig oordeelde. Bij het behandelen van ieder leerstuk overzag hij beknopt de geschiedenis van deszelfs ontstaan en ontwikkeling, van welke zoo velen onkundig blijven. Door zijne wijze van voordragt onderging de studie der stellige godgeleerdheid eene blijkbare omschepping, die zich van de Duitsche hoogescholen naar Holland verspreidde, waar zijne schriften met genoegen ontvangen en velen derzelve in het Nederduitsch vertaald, gedrukt en sommigen zelfs herdrukt werden.

DODONA was eene vermaarde stad in Epirus, volgens de overlevering door DEUCALION gebouwd, en beroemd als de oudste orakelplaats van Griekenland. Het orakel was verbonden aan den prachtigen tempel van JUPITER, en het nabijgelegen heilige bosch, in hetwelk een profetische eik stond. De priesteressen plaatsten zich digt aan den stam, en gaven acht op het geruisch der bladeren, waaruit zij het antwoord opmaakten, of luisterden aandachtig naar het gemurmel der nabij den boom heenvloeijende beek, of naar den klank der tegen elkander slaande koperen bekkens, die aan de takken waren opgehangen, welk geluid de orakeltaal was, welke zij verstonden.

DODONÆUS (REMBERTUS), geboren te Mechelen den 29 Junij 1517, studeerde te Leuven in de genees- en kruidkunde, en reeds op zijn 17^e jaar tot doctor bevorderd zijnde, bezocht hij de voornaamste hoogescholen van Frankrijk, Duitschland en Italië. Hij was Lijfarts der Keizers MAXIMILIAAN II en RUDOLPH II, en werd in 1582 Professor der geneeskunde te Leyden. † aldaar den 10 Maart 1585. Hij was een voor zijn' tijd zeer geleerd man, die eene menigte genees- en kruidkundige werken heeft uitgegeven, doch welke tegenwoordig te zeer verouderd en van geene waarde meer zijn.

DODWELL (HENRY), geboren te Dublin in 1641 van zeer arme ouders, die hij vroeg verloor, toonde lust en genegenheid tot de letteren; een neef stelde hem eenigermate in staat om in het *Trinity-College* te Dublin te studeren; hij was Professor in de geschiedenis te Oxford, toen hij in 1691 afgezet werd, omdat hij den eed van getrouwheid weigerde aan WILLEM III. † te Cockham den 7 Junij 1711. Hij was een zonderling en grillig geleerde; hoewel een ijverig Protestant, vastte hij zeer streng des Woensdags, Vrijdags en Saturdags, op welke dagen hij vóór des avonds 7 ure niets noemenswaardig at, en slechts thee dronk; in zijne schriften beweerde en verdedigde hij de zonderlingste stellingen; b. v. dat de ziel uit haren aard sterfelijk ware, maar door den Doop de onsterfelijkheid verkreeg, en vond over het algemeen zijn grootste vermaak in het behandelen van paradoxen. Beter besteedde hij zijn' tijd met het opstellen van verscheiden kritische en chronologische verhandelingen over klassieke schrijvers, waarmede hij meer roem verwierf dan met zijne misselijke polemische en ascetische haarkloverijen.

DOELEN was de benaming van eene afgeperkte plaats in de voornaamste Nederlandsche steden, waar schutterijen bestonden, voor de hand- en voetboogschutters, om zich in het schieten te oefenen, hetwelk naar zeker wit of doel geschiedde; aanvankelijk noemde men zoodanige plaatsen, wegens derzelver beplanting, Schuttershoven of Schuttersboomgaarden; naderhand kregen zij met de daarnevens gebouwde herbergen den naam van Doelens, waar de schutters ook in den winter en des avonds tot gezellige uitspanning bij elkander kwamen. Het schieten met den hand- en voetboog sedert de XVI eeuw in onbruik geraakt en de schutterijen later op een' geheel anderen voet ingerigt zijnde, bleven de Doelens grootendeels slechts in naam

bestaan, en werden tot aanzienlijke logementen en herbergen verbouwd, schoon in de tuinen van sommigen nog lang op gezette tijden door liefhebbers naar den papegaai en het wit, of, gelijk men thans zegt, naar de schijf geschoten werd.

DOELISTEN. Dezen naam gaf men te Amsterdam aan zekere woelgeesten, die in 1748 zich meester gemaakt hadden van de groote zaal der Kloveniers Doelen aldaar, waar oproerige aanspraken gedaan en allerlei papieren geteekend werden, waarbij eenige heethoofden schaamteloos de vermetelste vorderingen deden, zich aanmatigende eerst met de stadsregering, en toen zelfs met den Erfstadhouder als uit naam der geheele burgerij in onderhandeling te treden; zelfs wilden zij dat de predikanten openlijk voor hen in de kerken zouden bidden, als beschermers en herstellers der vrijheid; hetwelk dezen echter niet geraden vonden. Deze onrustige knapen geraakten eerlang bij alle weldenkende vrienden van orde en wettig gezag, en eindelijk zelfs bij het gemeen, in haat en diepe verachting: zoo dat zij onder den naam van »Doelisten," als gelijkbeteekenende met dien van »oproermakers," schimpenderwijze werden aangeduid. Zie RAAP (DANIEL).

DOEN PIETERSZOON, Boekdrukker te Amsterdam, was de eerste, die in 1523 eene Nederduitsche vertaling drukte van het Nieuwe Testament, naar de Hoogduitsche overzetting van LUTHER, van welke vertaling men zich bediende in de heimelijke vergaderingen van Onroomschen, die eerlang op verbeurte van lijf en goed verboden werden.

DOES (JOHAN VAN DER), Heer van Noordwijk, meer bekend onder zijn' verlatijnden naam JANUS DOUSA, geboren te Leyden den 6 December 1545, was reeds in 1550 ouderloos; zijne moederlijke grootvader FRANS VAN NEYENRODE liet hem te Lier opvoeden, te Leuven en vervolgens te Dousi studeren, en eenigen tijd te Parijs doorbrengen, van waar de jonge VAN DER DOES in 1564 terugkwam, en nog in hetzelfde jaar huwde met ELIZABETH VAN ZUYLEN VAN DER HAER. Te Leyden gevestigd, deed hij zijn aanzienlijk geslacht eer aan door zijne geleerdheid zoowel als door zijne beraden dapperheid, beproefde trouw en voorzigtig staatkundig beleid. WILLEM I verkoos hem tot bevelhebber over de bezetting van Leyden, toen deze stad in 1574 door de Spanjaards belegerd werd, en hij behaalde een' onsterfelijken roem met het heldhaftig verdedigen van dezelve. Bij de oprigting der hoogeschole aldaar in 1575 was hij de eerste Curator van dezelve. Na den dood van WILLEM I in 1584 begaf hij in stilte, zelfs zonder weten van zijne echtgenoote en vrienden, zich naar Engeland, om nadere onderhandelingen met de Koningin ELIZABETH aan te knoopen; hiertoe den weg gebaand hebbende, werd in het volgende jaar door een plegtig gezantschap der Nederlandsche gewesten, waaronder VAN DER DOES zich ook wegens Holland bevond, der Koningin de heerschappij over de Nederlanden aangeboden, welke zij echter weigerde, maar den Graaf van Leicester met eenige hulpbenden overzond, tegen wiens verregaande aanmatigingen en heerschzuchtige bedoelingen de vaderlandlievende VAN DER DOES zich krachtdadig verzette, en bewerkte dat zijne meesteres hem eerlang terug ontbood. Sedert 1585 was hij Bewaarder en Opziener van 's lands archiven geweest; doch in 1591 tot lid van den Hoogen Raad benoemd, droeg hij het ambt van Bibliothekaris der Leydsche hoogeschool aan zijn' oudsten zoon over, en vestigde zijne woonplaats in den Hage. Krank van eene reis naar Friesland teruggekomen, begaf hij zich in de hoop op herstel naar Noordwijk, maar † aldaar den 12 October 1604. Zijn lijk werd naar den Hage gevoerd en aldaar begraven. Op last der Curatoren van Leydens hoogeschool hield DANIEL HEINSIUS eene plegtige lijkrede over hem, zoo mede PETRUS BERTIUS; maar behalve dat werd zijne nagedachtenis vereerd door een' fraaijen gedenkpenning (G. VAN LOON, *Nederl. Historiepenn.* I Deel, bl. 200). Er bestaan verscheiden geschilderde en gegraveerde afbeeldingen van zijne gelaatstrekken. Bij zijne echtgenoote had hij 12 kinderen verwekt, van welke 8 hem overleefden, door wie zijn aanzienlijk geslacht tot in onzen tijd is voortgeplant geworden; een zijner afstammelingen, GERLACH JOHAN DOYS VAN DER DOES, Heer van Noordwijk, enz. liet in 1792 in de kerk te Noordwijk een prachtig en kostbaar marmeren gedenkteeken oprigten ter eere van zijn' verdienstelijken en beroemden voorzaat, en twee jaren te voren had ABRAHAM VERBEUL eene zeer schoone lofrede op DOUSA gelijktijdig met eene op BELLAMY in het licht gegeven; nog vroeger, bij gelegenheid der tweede eeuwfeestviering van Leydens verlossing en de stichting der hoogeschool aldaar in 1774 en 1775, werd VAN DER DOES door de dichtstukken van BILDERDIJK, DE LANNOY en andere fraaije vernuften van dien tijd verheerlijkt: zoodat het onnoodig is zijne uitstekende verdiensten als geleerde, dichter, staatsman, geschiedschrijver en oordeelkundige hier aan te wijzen; zij zijn blijkbaar genoeg uit zijne voortreffelijke schriften; terwijl zijn openbaar leven hem als dapper' held, regtschapen burger, edel' mensch en den vriend van al zijne geleerde tijdgenooten in Europa kenmerkt. = (JOHAN VAN DER), oudste zoon van den voorg., geboren den 16 Januarij 1571, werd zorgvuldig door zijn' vader opgevoed, leerde met lust en ijver de Latijnsche, Grieksche en Hebreeuwsche talen, leide tevens zich toe op de wiskunde, de Geschiedenis, de Latijnsche dichtkunst en de regtsgeleerdheid, in welke wetenschappen hij weldra buitengemeen ervaren werd, en twee jaren de leermeester was van Prins FREDRIK HENRIK; in 1591 stond zijn vader hem het ambt af van Bibliothekaris der hoogeschool te Leyden, hetwelk hij in 1594 overdeed aan PETRUS BERTIUS, en kort daarop met twee zijner broeders naar Duitschland vertrok, Polen en Bohemen bezocht, en krank in Holland terugkwam. † eenige weken daarna den 21 December 1596. Behalve zijne bij zijn leven uitgegeven schriften, heeft WILLEM RABUS in 1707 te Rotterdam eene uitgave bezorgd zijner Latijnsche gedichten, eertijds door zijn' vader bijeenverzameld, en door eenige vrienden in 1607 te Leyden uitgegeven. Had de jongeling langer mogen leven, hij zou zijns vaders roem in de letterkunde op eene beiden waardige wijze gehandhaafd hebben. = (DIRK VAN DER), Heer van Berkestein, jongste zoon van JOHAN VAN DER DOES, en broeder van den voorg., geboren den 25 Februarij 1580, is mede als letterkundige niet onvoordeelig bekend; hij deed, na het volbrengen zijner studiën, eene reis naar Duitschland, en werd na zijne terugkomst in 1614 Schepen te Utrecht, in 1642 als lid in de ridderschap van die provincie beschreven en tot buitengewonen Raad in het provinciaal geregtshof aangesteld. † den 7 Junij 1663. Hij bezorgde in 1614 te Leyden eene Grieksch-Latijnsche uitgave der Konstantinopolitaansche kronijk van GEORGE LAGOTHETA, naar een handschrift, door zijn' broeder uit Konstantinopel medegebragt; voorts eene *Allocutio super* BEKA, HEDA *et* HORTENSIO en *Lusus imaginis jocosae*, met M. SCHOOCKII *Dissert. de natura Soni et Echus*, in 1658 te Utrecht gedrukt. = (GEORGE VAN DER), broeder van den voorg., insgelijks liefhebber en beöefenaar der letteren, begaf in 1592 zich naar Polen, en van daar naauwelijks in Holland teruggekomen, in 1594 naar Duitschland met zijne broeders JOHAN en STEVEN, welke hij te Frankfort verliet, en wederom naar Polen en Moscovië vertrok, waar hij gelegenheid vond om naar Konstantinopel te reizen, en aldaar eenige maanden bij den Engelschen Gezant BARTON zijn verblijf had, die hem behulpzaam was in het opsporen en afschrijven van handschriften. In 1598 kwam hij terug, en vertrok kort daarna naar Indië, doch † op zee. Er bestaat van hem eene Grieksch-Latijnsche uitgave van CODINUS, door M. FREHER in zijne afwezigheid te Heidelberg in 1596 bezorgd. = (FRANS VAN DER), broeder van den voorg., geboren te Leyden den 5 Mei 1577, waar hij het onderwijs genoot van den beroemden JUSTUS LIPSIUS, wiens geliefdste leerling hij was. In 1591 reisde hij naar Engeland en in 1597 naar Frankrijk; na het volbrengen zijner studiën te Parijs, kwam hij in Holland terug, en werd in 1600 Kanonik der Domkerk te Utrecht. † waarschijnlijk kort na 1603. Hij heeft de fragmenten der Satyren van LUCILIUS in 1597 en de brieven en redevoeringen van JULIUS CÆSAR SCALIGER in 1600 beiden te Leyden uitgegeven. Behalve de hier vermelde geleerde zonen van den grooten JANUS DOUSA liet hij nog drie anderen na, namelijk STEVEN, geboren den 2 Januarij 1576, GARNIER, geboren den 13 Augustus 1578, † kinderloos op zee in 1605, en JAKOB, geboren den 29 Mei 1580, een ondeugende knaap, over wien de vader in zijne gedichten zich bitter beklaagde,

Dum probris probra cumulat, dum furta rapinis,
Nequitiaeque suae nescit habere modum,

en hem naar de Indiën zond. † op de terugreis van daar, bij het eiland S. Thomas. Van zijne drie dochters overleefden hem twee, namelijk JOHANNA, geboren den 16 Januarij 1571, die ongehuwd bleef, en ANNA, geboren in 1572, gehuwd met CASPAR VAN EEUSUM, Heer van Nijenoord, met wiens zuster ANNA daarentegen haar broeder STEVEN gehuwd was: uit dit wisselhuwelijk bestaan nog van wederzijden afstammelingen = (JAKOB VAN DER), waarschijnlijk uit dit beroemd geslacht gesproten, was een Haagsch Regtsgeleerde, die in het midden der XVII eeuw bloeide, en de schrijver van een topographisch dichtstuk, getiteld: *'s Gravenhage met de voornaemste Plaetsen en Vermaeklijkheden*, aldaar gedrukt in 1668 en herdrukt in 1700, zeer onderhoudend en in vloeibare verzen geschreven, doorvlochten met trekken uit de Vaderlandsche Geschiedenis en allerlei nutte leeringen. Zie P. G. WITSEN GEYSBEEK, *Biogr. Anthol. en Crit. Woordenb.* II Deel, blz. 175. = (JAKOB VAN DER), geb. te Amsterdam, den 4 Maart 1623, was een zeer verdienstelijk Kunstschilder, die in zijne jeugd Frankrijk en Italië bezocht, bij zijne terugkomst in Holland zich in den Hage nederzette en met een rijk meisje huwde. In 1661 zijne echtgenoote gestorven zijnde, die de teeken- en schilderkunst gemeenschappelijk met hem beöefende, trof hem dit verlies dermate, dat hij de kunst geheel vaarwel zeide; doch Schout en Secretaris geworden van het dorp Sloten, bij Amsterdam, hertrouwde hij, vatte de penseel weder op en schilderde nog eenige stukken; maar zijne tweede vrouw in het kraambed gestorven zijnde, volgde hij haar kort daarna in het graf den 17 November 1673. Zijne landschappen, doorgaans met geiten en schapen gestoffeerd, zijn uitvoerig en fraai behandeld. Zijn zoon, mede JAKOB genaamd, geboren in 1654, was een leerling van KAREL DUJARDIN en GERARD NETSCHER; later genoot hij ook het onderwijs van GERARD DE LAIRESSE. Hij begaf in het gevolg van den Hollandschen Gezant HEEMSKERK zich naar Parijs, † aldaar omtrent een jaar daarna. Zijn broeder SIMON, geboren in 1654, was ook een bekwaam Landschap- en Portretschilder; hij bezocht Friesland, En-

geland en Braband, huwde in den Hage met wel eene schoone, maar zeer verkwistende en heerschzuchtige vrouw, die hem het leven op alle wijzen verbitterde en hem, in weerwil van al zijne vlijt, tot volslagen armoede bragt. Van haar door den dood ontslagen zijnde, bezorgden zijne vrienden hem de opneming in het armengasthuis in den Hage; maar de leefwijze hem hier niet aanstaande, liep hij er uit, en ging naar Antwerpen, waar de hebzuchtige kunstkoopers hem voor den kost lieten schilderen, en met zijne stukken 10, somtijds wel 50 kapitalen wonnen. † in 1717.

DOESBURG, eene gedeeltelijk versterkte stad, met 2400 inwoners, in de Nederlandsche provincie Gelderland, ligt aan den zamenloop van den Ouden en Nieuwen IJssel, 3 uren ten oosten van Arnhem en even zoo ver ten zuiden van Zutphen. De oorsprong van deze stad klimt op tot den tijd der Romeinen, onder Keizer Augustus, en was waarschijnlijk eene legerplaats. In het begin der XIII eeuw kreeg Doesburg van Gerard III stedelijke regten. Gedurende den twist tusschen de Hekerens en Bronkhorsten werd de stad door Reinoud III in 1355 vermeesterd, doch viel naderhand zijn' broeder Eduard wederom in handen. Doesburg hield zich onzijdig, toen men in 1372 Willem van Gulik voor Landsheer aannam, maar koos hij kans eene eeuw later de zijde van Adolf van Egmond tegen zijn' vader Arnoud, hetwelk den inwoneren veel onheils veroorzaakte. In den opstand der Nederlanden tegen Spanje werd de stad in 1572 door den Graaf van den Berg bezet, doch na eenige dagen den Spanjaarden wederom ingeruimd, die haar in 1576 moesten verlaten; in 1585 werd zij door verraad andermaal door de Spanjaarden ingenomen, die in 1586 door den Graaf van Leicester wederom verdreven werden. De Franschen veroverden Doesburg in 1672, en vertrokken weder in 1674, nadat zij alle vestingwerken geslecht hadden. Sedert heeft de stad allengs hare tegenwoordige gedaante aangenomen. Het stadhuis is oud en niet groot, echter wel onderhouden. De S. Martenskerk is mede een oud en deftig gebouw met een' hoogen toren, die in 1737 door brand zeer beschadigd werd; de Luthersche kerk staat naast het Gasthuis; voorts is er ook eene Roomsche kerk, een Weeshuis en eene Latijnsche School. Omstreeks 1708 werd in den grond van een voormalig begijnenklooster een schat gevonden, over welken de regering beschikte, maar daarover voor het hof van Gelderland in regten betrokken werd en het geding verloor, omdat men oordeelde dat de schat 's lands domeinen toekwam. De regering vervoegde zich daarop bij de Staten, die verstonden dat men *gracieuselijk* met de regering behoorde te handelen en het hof een reglement moest ontwerpen, waarnaar men zich te gedragen had, als er weder schatten werden gevonden.

DOETINCHEM, of, volgens de uitspraak, *Deutekom*, eene kleine Geldersche stad, met 1600 inw., aan den Ouden IJssel, 2 uren van Doesburg, is mede zeer oud en welligt van Romeinschen oorsprong; het plaatsje werd van tijd tot tijd versterkt, belegerd en ingenomen, gelijk de andere Geldersche steden, in de onderscheiden twisten en oorlogen, en ondervond rijkelijk de rampen, die altoos in oorlogstijden het onvermijdelijk deel zijn van kleine versterkte plaatsen.

DOEVEREN (Gualtherus van), geboren te Philippine den 16 November 1730, oefende zich van zijne jeugd af in de natuurkunde, en vervolgens in de geneeskunde aan de hoogescholen van Leyden en Parijs; in 1753 tot Doctor bevorderd, slaagde hij niet alleen zeer gelukkig in de uitoefening der geneeskundige practijk, maar zijne uitstekende kunde en bekwaamheid trokken zoo zeer de algemeene aandacht, dat hij reeds in 1754 tot Professor in de ontleed- en heelkunde aan de Groninger hoogeschool beroepen werd. Na den dood van Professor Albinus beriep men hem in diens plaats aan de hoogeschool te Leyden, waar hij in 1771 zijne lessen aanving, en vervolgens door het uitgeven van verscheiden schriften, zoowel als door zijne voortgezette practijk, als geneeskundige grooten roem verwierf; bijzonder gelukkig slaagde hij met de inenting der kinderziekte; hij verrigtte deze kunstbewerking onder anderen ook aan de kinderen des Erfstadhouders, die hem na den dood van zijn' Lijfarts Gaubius tot diens opvolger benoemde. Deze voortreffelijke geneesheer mogt slechts den ouderdom van 53 jaren bereiken. † den 31 December 1783, nalatende eene kostbare bibliotheek en een voortreffelijk naturaliënkabinet, hetwelk met de anatomische praeparaten thans een voornaam gedeelte uitmaakt van het kabinet der Leydsche hoogeschool.

DOGE was de hoogste waardigheid in de voormalige Italiaansche Republieken Venetië en Genua. Deze titel beteekent zoo veel als Hertog, en wordt ook in het Latijn door *Dux* vertaald. De Venetianen werden tot in het begin der VIII eeuw geregeerd door Tribunen, onder welke Paolo Luca Anafesta in 709 het eerst den titel van Doge aannam; deze Doges, zich gedurig meer magt aanmatigende, maakten eindelijk zich onafhankelijk, en benoemden zelfs hunne opvolgers tot in 1172, wanneer de Senaat derzelver magt beperkte en van tijd tot tijd zoodanig besnoeide, dat deze waardigheid ten laatste niet meer dan eene ijdele vertooning was, en de eigenlijke oppermagt alleen bij den Senaat berustte. De Doge werd gekozen uit de aanzienlijkste en oudste adellijke Venetiaansche geslachten; hij mogt deze waardigheid niet weigeren aan te nemen of nederleggen, maar moest dezelve levenslang bekleeden, doch de Republiek had wel de magt van hem af te zetten; hij was in schijn het hoofd, maar inderdaad slechts de eerste minister van den Senaat, zonder wiens kennis en bewilliging hij zich geen oogenblik buiten de stad begeven en zelfs geen aan hem door eene vreemde mogendheid geschreven brief openen, veel minder beantwoorden mogt; zoodra hij verkozen was, moesten zijne kinderen, broeders en neven al hunne ambten nederleggen, en mogten er geene hoegenaamd bekleeden zoo lang hij regeerde; behalve een inkomen van 12,000 Ducaten, had hij *zelf* geene de minste voorregten dan dat hij alle jaren op *Hemelvaartsdag* met de Adriatische Zee mogt trouwen (zie Bucentoro). Na de veroveringen der Franschen in Italië ging in 1797 de waardigheid van Doge met de geheele Republiek te niet, die 1100 jaren bestaan had; het Presburger verdrag van den 26 December 1805 bragt Venetië onder Fransche heerschappij, en in 1815 werd het Venetiaansch gebied, ingevolge der beschikkingen van het Weener Congres, vereenigd met Milaan, en bekwam den naam van Venetiaansch-Lombardijsch koningrijk, hetwelk bij de Oostenrijksche erflanden gevoegd werd, terwijl Genua te gelijker tijd met het koningrijk Sardinië vereenigd werd, zonder dat men er aan dacht deze voormalige republieken door landvoogden onder den ouden titel van Doge te laten besturen, hetwelk de aristocraten wel gewenscht hadden.

DOGGERSBANK, of Doggerszand, is eene uitgestrekte bank in de Noord-zee, tegenover de Jutlandsche kust, in de geschiedenis vermaard wegens den aldaar op den 5 Augustus 1781 voorgevallen zeeslag tusschen den Hollandschen Schout bij nacht Zoutman en den Engelschen Admiraal Parker.

DOGMA, Gr. *Δογμα*, van *δοκειν*, meenen, oordeelen, stellen, beweren, is eene leerstelling, een leerstuk, zoo wel in de wijsbegeerte als in de godgeleerdheid; de geloofspunten en kerkelijke geloofsvoorschriften worden bepaaldelijk Dogmen genaamd.

DOGMATIEK is de wetenschappelijke of stelselmatige kennis der Christelijke geloofsleer. In de III eeuw nam de Kerkvader Origenes de eerste proef om de Christelijke geloofspunten tot een volledig en zamenhangend geheel te brengen; later werd hij hierin nagevolgd door Augustinus, Isidorus, Joannes van Damascus en anderen; de scholastieken der middeleeuwen onderwierpen wel de punten van het Christelijk geloof aan een scherpzinnig onderzoek, maar vervielen op spitsvondigheden en overlaadden deze wetenschap met onnutte subtiliteiten, waardoor zij in minachting geraakte, en voor Erasmus zelfs een voorwerp van spot werd. Onder de Protestanten schreef het eerst Melanchton een nog met regt geacht wetenschappelijk leerboek van het Christelijk geloof.

DOGMATISMUS in de Philosophie werd in de laatste tijden tegen over het Kriticismus gesteld; Dogmatismus of de dogmatische methode is de zoodanige, die iets als bewezen aanneemt en zeker stelt, waarop zij haar gansche stelsel bouwt: de dogmatist gelooft dienvolgens dat er philosophische stellingen zijn, aan welke men objectieve geldigheid toekennen moet, die door consequente toepassing tot *kennen* en *weten* kunnen brengen, tracht alzoo uit *willekeurige* en onbeproefde grondstellingen stelselmatig begrippen aangaande het wezen der dingen te ontwikkelen en gelooft hetzelve *a priori* te kennen. Het Kriticismus of de kritische methode, daarentegen, hetwelk het Scepticismus tot grondslag legt, dat is de objectieve zekerheid der menschelijke kennis en het bestaan van objectieve onderscheidingsteekenen der waarheid in het algemeen, en dienvolgens ook de houdbaarheid der philosophische stelsels ontkent of in twijfel trekt, gaat van het onderzoek des kenvermogens tot de theorie van het kennen zelf over, en beweert dat de mensch slechts de verschijnselen der dingen, niet de dingen zelven, kan kennen, en zijne kennis derhalve slechts eene subjectieve geldigheid heeft, maar aangaande het wezen der dingen *a priori* met zekerheid niets *bepalen* kan. Zie Kant (Immanuel).

DOHM (Christiaan Wilhelm von), geboren te Lemgo den 11 December 1751, was de zoon van een' Lutherschen Predikant aldaar; hij studeerde te Leipzig in de regtsgeleerdheid, de wijsbegeerte, de Geschiedenis en fraaije letteren; in 1773 werd hij naar Berlijn beroepen als onderwijzer der paadjes van Prins Ferdinand, broeder des Konings, doch na 6 maanden leide hij dit ambt neder, en ging in 1774 naar Göttingen, waar hij zijne Geschiedenis der Engelsche en Fransche bezittingen in Oost-Indië begon; in 1776 werd hij Professor aan het Carolinum te Kassel, en in 1777 Gouverneur van den tweeden zoon des Kroonprinsen van Pruissen. Op aanbeveling des Ministers von Herzberg werd Dohm in 1779 bij het departement der buitenlandsche zaken aangesteld; de Koning benoemde in 1783 hem tot Geheimraad, en in 1786 tot Kleefschen Directoriaalgezant in den Westphaalschen Kreits en tot gevolmagtigd' Minister. Na den dood van Frederik II en de aftreding van Herzberg uit het ministerie maakte de Akensche en nog meer de Luiksche commissie zijn' toestand zeer moeijelijk; het Rijkskamergeregt had namelijk het Kreitsbestuur het vereffenen der geschillen in de Rijksstad Aken en de hervorming van derzelver regeringsvorm opgedragen; Dohm ontwierp een verbeterd regeringsreglement, maar op het oogenblik van deszelfs invoering werd Aken door de Fransche wapenen in 1792 van het Duitsche Rijk gescheiden. De Luiksche onlusten werden in

1791 door Oostenrijks gewapende tusschenkomst ten voordeele van den Prins-bisschop geëindigd. Bij de uitbarsting van den oorlog met Frankrijk ging de Kreitsvergadering uit elkander, en DOHM moest in December 1792 uit Keulen vlugten. Toen Pruissen na den vrede van Bazel, tot handhaving der gewapende onzijdigheid, een leger onder den Hertog van Brunswijk op de been bragt, werd DOHM de leiding der te Hildesheim in 1796 en 1797 zamengeroepen Conventie der Neder-Saksische, een gedeelte der Westphaalsche en andere Rijksstanden toevertrouwd. Na den dood van FREDRIK WILLEM II den 16 November 1797 benoemde zijn opvolger DOHM, den Graaf VON GÖRZ en den Vrijheer VON JACOBI tot zijne gezanten bij het Vredecongres te Rastadt. Toen in April 1799 door de hervatting des oorlogs en het vermoorden van twee Fransche gezanten het Congres uiteen ging, ontwierp DOHM in naam van het diplomatisch ligchaam een berigt wegens deze gruweldaad. Na den vrede van Luneville in 1801 en bij het in bezit nemen der aan Pruissen voor deszelfs aan den linker Rijnoever geleden verlies als schadeloosstelling toegedeelde landen werd DOHM belast met de organisatie der voormalige Rijksstad Goslar. Hierop benoemde de Koning hem tot voorzitter der voor de provincie Erfurt-Eichsfeld-Nordhausen en Muhlhausen te Heiligenstadt opgerigte krijgs- en domeinkamer. Hij bleef op dezen post, toen Pruissen in 1806 met Frankrijk den oorlog hervat had, en de provincie Erfurt-Eichsfeld door den vijand bezet was, om tot verzachting van het harde lot der onderdanen zoo veel bij te dragen als mogelijk was: weshalve hij ook in December 1806 zich met eene deputatie naar Warschau begaf, waar hij NAPOLEON werd voorgesteld; het gelukte hem de verbrokkeling des lands onder twee Fransche Gouverneurs voor te komen. Door den vrede van Tilsit in 1807 van den Pruissischen Staat afgescheiden, en door zijne bezittingen aan het nieuwe koningrijk Westphalen gebonden, moest hij tegen dank in hetzelve blijven. Op bevel van den Franschen Generaal-intendant vertrok hij aan het hoofd eener deputatie der landstanden en collegiën van bestuur in September 1807 naar Parijs; na zijne terugkomst werd hij in den Staatsraad geroepen; doch reeds in Februarij 1808 benoemde Koning JERÔME hem tot zijn' Gezant aan het Dresdener hof. Zijne gewigtigste onderhandeling was een tractaat van koophandel. Eindelijk noopte de slechte staat zijner gezondheid hem in 1810 zijn ontslag te verzoeken en zich naar zijn landgoed Pustleben, in het graafschap Hohenstein, te begeven; hier hield hij zich met de letteröefeningen bezig, en nam geen deel in de volgende groote gebeurtenissen. † ambteloos den 29 Mei 1820. Zijne onpartijdig in een' schoonen stijl geschreven kritisch-historische werken zijn ongemeen belangrijk voor de Geschiedenis van zijnen tijd, voor zoo ver Duitschland betreft.

DOHNA (FABIAAN, Burggraaf VAN), geb. in 1550, werd opgevoed met den zoon van ALBERT, eersten Hertog van Pruissen; hij doorreisde Frankrijk en Italië, trad vervolgens in dienst van den Paltsgraaf JOHAN CASIMIR, die hem tot verscheiden zendingen gebruikte, volgde den Koning STEVEN BATHORY naar Polen, voerde later het bevel over het Duitsche krijgsvolk, hetwelk HENRIK IV tegen de Ligue te hulp gezonden werd, en ontving van dezen Koning de vereerendste blijken van zijne erkentenis. In Pruissen teruggekeerd, benoemde JOHAN FREDRIK, Keurvorst van Brandenburg, in 1604 hem tot Burggraaf. † in 1622. Zijn leven is beschreven door G. I. VOSSIUS. = (ACACIUS, Burggraaf VAN), neef van den voorg., geboren in 1585, kwam in Frankrijk, en werd voorgesteld aan HENRIK IV; hij was Gouverneur van den Paltsgraaf, naderhand Keurvorsten Koning van Bohemen, FREDRIK V, die hem later in verscheiden gewigtige zendingen gebruikte. Na den ongelukkigen uitslag der zaken van dezen vorst, vertrok DOHNA wederom naar Pruissen, † in 1647. = (DIDERIK, Burggraaf van), broeder van den voorg., geboren in 1581, diende gedurende 10 jaren in de Nederlanden onder Prins MAURITS, vervolgens in het leger van den Keurvorst van Brandenburg, en begaf zich naar zijn' broeder ACACIUS bij FREDRIK V. † in 1620 aan de gevolgen van eene wonde, welke hij bij een gevecht in de Lausitz bekomen had. = (CHRISTOFFEL, Burggraaf VAN), broeder van den vorigen, geboren in 1583, werd door den Prins van Anhalt en den Paltsgraaf tot verscheiden onderhandelingen gebruikt. † in 1639. Hij heeft Meditatiën over SALOMO's Hooglied uitgegeven = (CHRISTIAAN ALBERT, Burggraaf VAN), uit hetzelfde geslacht, geboren te Custrin in 1621, diende onder WILLEM III, Prins van Oranje, in diens veldtogten tegen de Franschen. † in 1677. = (FREDRIK, Burggraaf VAN), uit hetzelfde geslacht, had in 1650 deel in den vermetelen aanslag van WILLEM II, Prins van Oranje, op Amsterdam; hij kocht in 1657 het landgoed Copet, in Zwitserland, verkreeg het burgerregt van Bern en werd lid van den grooten Raad van dit canton. = (ABRAHAM, Burggraaf VAN), uit hetzelfde geslacht, besteedde genoegzaam zijn geheele leven aan het schrijven van twee diepzinnig geleerde en bij uitstek nuttige werken, namelijk eene naauwkeurige *Beschrijving der tien plagen van Egypte*, in 1647, en *De wonderbaarlijke togt der Israelieten door de Roode Zee*, in 1657 gedrukt; maar deze schriften waren zoo gelukkig niet als de Israëlieten op hunnen wonderbaarlijken togt; zij verdronken in den stroom des tijds, even als PHARAO in de Roode Zee. = (ALEXANDER, Graaf VAN), Veldmaarschalk der Pruissische legers en eerste Staatsdienaar onder FREDRIK I en FREDRIK WILLEM I, was Gouverneur geweest van den laatsten Koning, die hij zijne troonbeklimming hem uit eene ballingschap terugriep en in zijne waardigheden herstelde. † in 1728. = (ALBERT CHRISTOFFEL VAN), geboren te Berlijn in 1698, diende onder Prins EUGENIUS, klom op tot den rang van Luitenant-kolonel, en verliet den krijgsdienst, om zich met de beöefening der wetenschappen bezig te houden; hij was lid van de Koninklijke Akademie te Berlijn. † in 1752. = (CHRISTOFFEL VAN), geboren in 1702, klom op van gemeen' Soldaat tot den rang van Pruissisch' Generaal. Aan zijne dapperheid had FREDRIK II grootendeels de overwinning te danken in den bloedigen slag van Zorndorf. † te Berlijn in 1762.

DOISSON (LOUIS), Fransch Jezuit, geboren in Amerika in 1721, was een verdienstelijk Latijnsch dichter; zijne beide dichtstukken op de Beeldhouw- en Graveerkunst, gezamenlijk te Parijs in 1757 met eene Fransche vertaling gedrukt, zijn zeer schoon en in den echten Latijnschen stijl geschreven. † te Parijs aan de kinderziekte den 21 September 1753.

DOKKUM, eene net gebouwde stad in de Nederlandsche provincie Friesland, in het kwartier Oostergo, met 3400 inwoners, is zeer oud, en bestond als een dorp reeds in de VIII eeuw, alzoo men weet dat Bisschop BONIFACIUS in 754 aldaar door de ongeloovige Friezen vermoord werd. Gedurende de oorlogen der Gelderschen en Bourgondiërs in den aanvang der XVI eeuw werd Dokkum nu door dezen, dan door genen veroverd, totdat KAREL V de stad in zijne magt kreeg en de Gelderschen daaruit verdreef. Bij den opstand tegen Spanje verklaarde Dokkum met de andere Friesche steden zich voor den Prins van Oranje, en werd door den Graaf van Hohenlo bezet, doch geraakte meermalen in de magt der Spanjaarden. Sedert de vestiging van den Nederlandschen Staat door den vrede van Munster in 1648 heeft Dokkum echter geene oorlogsrampen meer ondergaan, en behoort sedert onder de welvarendste Friesche steden.

DOLABELLA (PUBLIUS CORNELIUS), schoonzoon van CICERO, koos in den burgeroorlog de zijde van JULIUS CÆSAR, en streed voor hem te Pharsalus, in Afrika en te Munda; tot Volkstribuun verkozen, wilde hij eene wet doordrijven ten nadeele der schuldeischers, om zichzelven tegen hunne vervolgingen te dekken en de volksgunst te winnen; doch hij werd hierin door ANTONIUS gedwarsboomd. JULIUS CÆSAR, tegen de Parthen te veld trekkende, deed DOLABELLA tot Consul benoemen, ofschoon hij den door de wet gevorderden ouderdom nog niet bereikt had. Hij was Landvoogd van Syrië, toen CÆSAR vermoord werd; CASSIUS deed hem afzetten, maar DOLABELLA, met verraad Smyrna ingenomen hebbende, liet TREBONIUS, Landvoogd van Klein-Azië, om het leven brengen. Wegens dezen moord als vijand der Republiek verklaard, week hij naar Laodicea, doch hier door CASSIUS in het naauw gebragt, beroofde hij zichzelven van het leven, 53 jaren vóór J. C.

DOLBEN (JOHN), geboren te Stamwich, in Northamptonshire, in 1625, nam, student zijnde in de godgeleerdheid te Oxford, als vrijwillige dienst in het leger van KAREL I, waar hij tot Vaandrig en vervolgens tot Majoor bevorderd werd. Doch na het ongelukkig uiteinde des Konings hervatte hij de studiën, en gedroeg zich stil, tot KAREL II op den troon hersteld was, die hem tot Deken van Westminster, toen tot Bisschop van Rochester en eindelijk in 1685 tot Aartsbisschop van York verhief. † den 11 April 1688. Hij heeft eenige gelegenheidspredikatiën uitgegeven.

DOLCE beteekent in de muzijk zacht, liefelijk, aangenaam. = (LUIGI), geboren te Venetië in 1508, was, volgens TIRABOSCHI, geschiedschrijver, redenaar, taalkundige, philosooph, helden-, treurspel-, blijspel- en hekeldichter. In HAYMS Italiaansche bibliotheek vindt men eene optelling van 70 titels van zijne werken over allerlei onderwerpen. Deze vruchtbare veelschrijver leefde in de bitterste armoede van hetgeen zijne pen hem opbragt, en † in 1568.

DOLDER (JOHANN RUDOLPH), de zoon van een' Zwitserschen boer in het Canton Zurich, speelde eene gewigtige rol in de Helvetische omwenteling van 1798; door allerlei listige kunstenarijen wist hij zich te verheffen tot lid van het Helvetisch Directoire en van den Raad; in 1801 was hij Minister en in 1802 Landamman. Op het tijdstip dat NAPOLEON zich deed benoemen tot bemiddelaar van het Zwitsersche Bondgenootschap, werd DOLDER, ofschoon van alle partijen veracht en verfoeid, lid van het Cantonsbestuur van Aargau, en bleef deze waardigheid bekleeden tot zijn' dood toe in 1806.

DOLE, eene schoone stad in het voormalig Franche-Comté, tegenwoordig het departement van de Jura, ligt aan de rivier de Doubs, 10 uren van Besançon, in een aangenaam dal, *Val d'amour* genaamd. LODEWIJK in 1679 het Franche-Comté op de Spanjaards veroverd en met Frankrijk vereenigd hebbende, deed de vestingwerken van Dole slechten, en het parlement zoo wel als de hoogeschool van deze stad naar Besançon verplaatsen. In de nabijheid zijn schoone marmer- en jaspisgroeven.

DOLEANTIE, Fr. *Doléance*, beklag, bezwaar; b. v. wegens te hoogen aanslag in de belastingen.

DOLENDO (BARTEL), geboren te Leyden in 1566, was een ver-

dienstelijk Graveur, leerling van Goltzius; hij heeft verscheiden schilderstukken en teekeningen van Karel van Mander, Michiel Coxie, Spranger en anderen in het koper gebragt. De beroemde Gerard Dou heeft van hem het eerste onderwijs in de teekenkunst genoten. = (Zacharias), broeder van den voorg., geboren te Haarlem, was mede een voortreffelijk graveur, leerling van Jakob de Ghein; hij heeft veel gegraveerd naar Caravaggio, Spranger, Bloemaert en anderen. Hij is jong gestorven.

DOLET (Etienne), geboren te Orleans in 1509, studeerde te Toulouse in de regtsgeleerdheid en fraaije letteren, was eenigen tijd Gezantschapssecretaris te Venetië, en vestigde zich te Lyon. Verdacht gehouden van de gevoelens van Luther toegedaan te zijn, werd hij gevangen gezet, maar eenigen tijd daarna weder losgelaten. Doch in eenige zijner schriften zich wat te vrijmoedig uitgedrukt hebbende, werd hij andermaal gevat en naar Parijs gezonden, waar hij den 3 Augustus 1546 als ketter levend verbrand werd. Zijne schriften hebben slechts de waarde der zeldzaamheid.

DOLFIJN, een zwemmend zoogdier, van het geslacht der Cetaceën, wordt veel in de Middellandsche Zee en ook in andere wateren gevonden. In de fabelleer komt de Dolfijn voor als de vriend der menschen (zie Amphitrite, Arion). De Dolfijn werd om zijne goede diensten, naar de begrippen der Ouden, onder de sterren geplaatst, dat is, de naam van Dolfijn werd gegeven aan een sterrebeeld, staande omtrent 10° ten oosten van den Arend.

DOLGORUCKI (Iwan, Prins), zoon van Alexis Dolgorucki, was de vriend van Czaar Peter II, en had zoo veel invloed op dezen vorst, die in 1727 den troon beklom, dat hij den magtigen Prins Menzikoff, die genoegzaam het Rijk alleen regeerde, wist te verdringen, en bewerkte dat hij met zijn geheele geslacht naar Siberië verbannen werd. Iwans zuster Catharina was met den Czaar verloofd, doch de vroegtijdige dood van dezen was oorzaak dat het huwelijk niet voltrokken werd. Iwan poogde desniettegenstaande zijne zuster ten troon te verheffen, maar dit mislukte hem, en Anna, Hertogin van Koerland, werd tot Keizerin uitgeroepen. De Dolgoruckis werden hierop naar Siberië verbannen en de zonen van Menzikoff teruggeroepen. In 1738 werd bijna geheel dit ongelukkige geslacht door de Keizerin Anna opgeöfferd aan de eerzucht van haren Minister Biron; de Prinsen Iwan en Wasilei werden geradbraakt, twee anderen gevierendeeld en verscheiden onthoofd. De overgeblevenen werden echter door Peter III in het bezit hunner goederen en waardigheden hersteld.

DOLIOLUM is de oude benaming van eene hoogte te Rome, nabij den Tiber, aan den voet van den Aventijnschen berg; deze hoogte was ontstaan door aldaar nedergeworpen potscherven, en heet nog *Monte testaccio*.

DöLL (Friedrich Wilhelm), geboren te Hildburghausen in 1750, was een der bekwaamste Duitsche beeldhouwers van lateren tijd. De Hertog van Gotha stelde hem in staat dat hij in 1770 naar Parijs gaan en aldaar het onderwijs van Houdon genieten kon; hierop oefende hij zich 8 jaren lang te Rome. Zijn eerste werk van aanbelang was het gedenkteeken voor Winckelmann, hetwelk te Rome in het Pantheon geplaatst werd. Na zijne terugkomst bekwam hij het opzigt over de hertogelijke kunstkamer en de galerij van afgietsels van antieken. Zijne voornaamste werken zijn de basrelieven in de manege te Dessau, het gedenkteeken van Leibnitz te Hannover en dat van Kepler te Regensburg. † te Gotha den 30 Maart 1816.

DOLLAR is eene Noord-Amerikaansche zilveren munt, ter waarde van meer of min *f* 2.60 Hollandsch.

DOLLART (de) is een zeeboezem der Noord-zee tusschen Oost-Friesland en de Nederlandsche provincie Groningen, ontstaan door een' geweldigen watervloed in 1277, die eene geheele landstreek verslond, van 2½ Duitsche mijlen lang en 1½ mijl breed, waarin eertijds bij de 50 dorpen gevonden werden. Sedert heeft men door goede dijkwerken de verdere woede der zee beteugeld, en aan de Oost-Friesche zijde veel nieuw land aangewonnen, hetwelk reeds in 1756 bij de 400 Rijnlandsche □ roeden bedroeg en door de domeinkamer te Emden verkocht werd.

DOLLOND (John), vernuftig Engelsch optisch instrumentmaker, geboren in 1706, † in 1761, was de uitvinder van eene bijzondere soort van verrekijkers, naar het denkbeeld van den beroemden Euler uit onderscheiden glassoorten zamengesteld, waarin de voorwerpen zich zonder vreemdkleurige randen vertoonen. Zie Achromatiek.

DOLOMIEU (Déodat Guy Silvain Tancrède de Gratet de), geb. te Dolomieu, in het voormalig Dauphiné, den 24 Junij 1750, werd als kind in de orde van Malta aangenomen, en trad in 1765 als Karabinier in dienst. Op zijn eersten kruistogt in de Middellandsche zee kreeg hij twist met een' officier en doodde hem in een tweegevecht. De regtbank te Malta veroordeelde hem tot het verlies van het ordekleed, maar de Grootmeester schonk hem vergiffenis, uit aanmerking van zijne jeugd; ondertusschen had Dolomieu toch negen maanden in de gevangenis moeten doorbrengen, en in dien tijd zich met het lezen van natuurkundige boeken bezig gehouden. Te Metz in bezetting gekomen, woonde hij de lessen bij van den bekwamen natuurkundige Thirion, en dit ontvonkte bij hem den lust om zich geheel op de natuurkundige wetenschappen toe te leggen. De Hertog de la Rochefoucauld bewerkte dat de Akademie der wetenschappen Dolomieu tot haren Correspondent benoemde; hij nam zijn ontslag uit den krijgsdienst en keerde naar Malta terug, van waar hij in 1777 naar Portugal ging. In 1781 bezocht hij Sicilië en de omgelegen eilanden, Napels en den Vesuvius, bereisde in 1782 de Pyreneën en in 1783 het door eene aardbeving verwoeste Calabrië; later onderzocht hij de gebergten van Italië, Tyrol en Graubunderland. In 1791 kwam hij in Frankrijk terug, waar hij zijne geologische reizen hervatte, meest te voet, met den hamer in de hand en den zak op den rug. In 1796 werd hij tot Ingenieur en Professor, en bij de oprigting des Instituuts tot lid van hetzelve benoemd. Hij gaf hierop verscheiden belangrijke mineralogische en geologische werken in het licht. Met geestdrift nam hij de gelegenheid waar, die de togt naar Egypte hem aanbood, om dit merkwaardig land te bezoeken. De Fransche vloot op de kust van Malta geänkerd zijnde, werd Dolomieu aan den Grootmeester gezonden, om wegens de overgave des eilands aan de Franschen te handelen. Dit had later voor hem onaangename gevolgen. Gedurende zijn verblijf in Egypte was hij ijverig werkzaam tot nut der natuurkundige wetenschappen. Den 7 Maart 1799 te Alexandrië zich ingescheept hebbende naar Europa, kreeg het schip onderweg een lek, en liep te Tarente binnen. Hier werd de manschap als krijgsgevangen behandeld, en toen eindelijk derzelver vrijlating besloten was, herkende men Dolomieu, die hierop 21 maanden lang in eene ongezonde gevangenis opgesloten en mishandeld werd, terwijl hij aan alles gebrek had, en zelfs niet lezen of schrijven mogt. Eindelijk kreeg hij bij den vrede met Napels in 1801 zijne vrijheid weder, en kwam in Frankrijk terug, waar hij tot opvolger van den beroemden Daubenton werd benoemd in de hoedanigheid van Professor der mineralogie aan het Museum van Natuurlijke Historie; hij bekleedde dit ambt echter niet lang; krank terugkomende van eene wetenschappelijke reis naar Zwitserland en Savoyen, † hij den 28 Nov. 1801.

D. O. M. Verkorting van *Deo optimo maximo*.

DOMBROWKA, dochter van Boleslaus I, Koning van Bohemen, huwde met Micislaus, Hertog van Polen, onder beding dat hij en zijne onderdanen den Christelijken godsdienst zouden aannemen. Micislaus liet zich doopen den 5 Maart 950 en huwde denzelfden dag. Op zijn bevel werd het Christendom in Polen ingevoerd, en de afgodstempels werden afgebroken of in kerken veranderd. Dombrowka was voor Polen wat Clotilde voor Frankrijk was. † te Gnesen in 976.

DOMBURG is eene kleine open stad in de Nederlandsche provincie Zeeland, op het eiland Walcheren, 2½ uur van Middelburg, met nauwelijks 700 inwoners, en wel de oudste maar ook de geringste plaats der geheele provincie. In de middeleeuwen was Domburg eene zeer welvarende stad, doch geraakte ten gevolge der Hoeksche en Kabeljaauwsche twisten in verval, zonder in lateren tijd weder den vorigen welstand te kunnen bereiken. Het eenig merkwaardige, dat Domburg tegenwoordig nog oplevert, is de kerk, in het koor van welke eene menigte steenen afgodsbeelden en andere voorwerpen bewaard worden, die in 1647 opgegraven, afgebeeld en beschreven zijn (zie Nehalennia). In 1687 werd op het strand bij Domburg een kerkhof ontdekt met kisten van een bijzonder maaksel, waarin beenderen, wapenen en allerlei andere voorwerpen gevonden werden. In den aanvang der XVIII eeuw werd ook onder het zand de vloer van een' ouden tempel gevonden, voorts gouden, zilveren en koperen penningen, urnen, lampen en potscherven van zeer hoogen ouderdom, hetwelk alles door den Predikant A. van der Sloot naauwkeurig beschreven en misschien nog wel voorhanden is.

DOMEIN, Fr. *Domaine*, van het Lat. *Dominium*. Onder deze benaming verstaat men den eigendom van den Vorst of van den Staat, waaruit zekere inkomsten getrokken worden, die somtijds tot bepaalde oogmerken bestemd zijn. Sommigen zijn *onvervreemdbaar*, gelijk paleizen, tuinen, bosschen, kroonjuweelen, enz. anderen kunnen verkocht, verpacht, verhuurd of weggeschonken worden, gelijk gebouwen, landgoederen, heide- en duingronden, mijnen, veroverd grondgebied, jagt en visscherij, afzandingen, houtvellingen, enz.

DOMICILIE, Lat. *Domicilium*, woning, vast verblijf, was bij de Romeinen, en is nog bij alle beschaafde volken, onschendbaar, en had bijzondere voorregten; b. v. geen schuldenaar mogt in zijn huis gevangen genomen worden, geen handlanger der policie of geregtsdienaar mogt tegen dank van den bewoner een huis betreden en hetzelve doorzoeken, zoo het geen herberg of ander openlijk huis ware; de bewoner mogt tegen geweld zich in zijn huis verdedigen, en bij nachtelijke inbraak de overvallers dooden, enz. = heet de aanwijzing van de plaats der betaling van een' wisselbrief bij de acceptatie uitgedrukt, als de betaling namelijk door den trekker gevorderd wordt op eene andere plaats dan die waar de acceptant woont; b. v. A te Londen trekt op B te Haarlem, betaalbaar te Amsterdam: B accepteert en domicilieërt den wissel bij C te Amsterdam, van wien de houder op den vervaltijd de betaling vordert.

DOMINE is de vocativus of vijfde naamval van *Dominus*, heer, en de titel, dien men in de zamenleving aan de Protestantsche geestelijken in Nederland geeft, terwijl men de Katholijken Pater, Pastoor of Heeroom betitelt.

DOMINGO (S.), zie HAYTI.

DOMINICA, vrouwen naam, beteekent in het Middeleeuwsch Latijn *Dag des Heeren*, gelijk men den Zondag (*Dies solis*) in den almanak en kerkelijke acteostukken noemde. = (ANNIA), gemalin van den Keizer VALENS, had een zeer hevig en stijfhoofdig karakter; zij vervolgde de Katholijken en dwong haren gemaal de Arianen te begunstigen. Er waren 80 geestelijken aan het hof gekomen, om den Keizer te smeeken een' Ariaanschen Bisschop van den zetel van Konstantinopel te weren. VALENS liet op aandrijven zijner gemalin hen in een schip brengen, hetwelk in zee in den brand gestoken werd. Na den dood van VALENS in 378 werd Konstantinopel door de Gothen belegerd, en zoo dapper door DOMINICA verdedigd, dat zij het beleg moesten opbreken.

DOMINICUS, mans naam, beteekent, in het Latijn, *des Heeren, hetgeen den Heere behoort*, of, van Zondag (*Dominica*) afgeleid, *Zondagskind*. = (S.), insteller van de orde der Dominikanen of Predikheeren, heette eigenlijk DOMINGO DE GUZMAN, en was in 1170 te Calarvejo, in Oud-Castilië, geboren; hij studeerde te Palenria, werd Kanonik en Aartsdiaken te Osma en verzelde in 1215 zijn' Bisschop naar Frankrijk, waar hij met eenige Augustijner Kanoniken te Toulonse het ontwerp vormde om ten behage van Paus INNOCENTIUS III de ketters, inzonderheid de Waldensen en Albigensen, in Frankrijk op te sporen, te vervolgen en te straffen. Dit gaf aanleiding tot de instelling der Inquisitie, en DOMINICUS was de eerste Inquisiteur in Languedoc; hij stichtte in 1216 te Toulonse zijne orde, die goedgekeurd werd door Paus HONORIUS III; in het volgende jaar verkreeg zij van de Universiteit van Parijs de Kerk van S. JAKOB, van waar zij ook Jakobijnen genaamd werden, welke benaming, na de vernietiging van het monnikswezen in Frankrijk, op heden is overgegaan, die dezelve tot een afgrijzen voor de menschheid gemaakt hebben. DOMINICUS † te Bologna den 6 Augustus 1221, en werd door Paus GREGORIUS IX in 1233 onder de Heiligen geplaatst.

DOMINIKANEN werden de monniken van de orde der Predikheeren genaamd, naar derzelver stichter DOMINGO DE GUZMAN (zie S. DOMINICUS) in 1206; zij hadden de bestemming tegen de ketters te prediken: van daar hunne benaming Predikheeren (*Praedicatores*). In 1218 ontstond ook te Rome een klooster van Dominikaner nonnen, die trouwens niet behoefden te prediken, maar tot andere geestelijke werkzaamheden verpligt waren; later verscheen er nog eene derde soort van Dominikanen op het kerkelijk tooneel, namelijk de Ridders van CHRISTUS, die, in plaats van prediken, tegen de ketters moesten vechten; deze dappere helden waren niet gehouden tot het doen van plegtige geloften, maar genoten voor het in acht nemen der vasten en het opzeggen van zekere gebedekens, groote aflaatsvoordeelen, en konden overigens in hunne burgerlijke en huisselijke betrekkingen blijven. De Dominikanen kregen in 1272, tot belooning van hunnen ijver tegen de ketters bij het uitroeijen der Albigensen, de voorregten van eene bedelmonnikenorde, waardoor hun getal buitengemeen toenam. Niet alleen door Europa, maar ook in Azië, Afrika en Amerika verspreidden zich Dominikaner kloosters en zendelingen. Daar zij zich voornamelijk op het prediken moesten toeleggen, ontstonden uit de orde ook wezenlijk geleerde mannen, gelijk ALBERT DE GROOTE, THOMAS AQUINAS en anderen; en toen der orde het handhaven der Inquisitie in Spanje, Portugal en Italië werd toevertrouwd, bekwam zij een' gewigtigen invloed op den Staat. Sedert 1425 was zij rijk genoeg, om het bedelen te laten varen, en zich met de beoefening der wetenschappen, maar vooral met de staatkunde bezig te houden. De Dominikanen rekenden zich aanzienlijker dan andere monniken, omdat zij de Koningen van biechtvaders, de hoogescholen van Professors en het geloovig gemeen van rozenkransen voorzagen. De Franciskanen waren hunne geduchtste mededingers en meermalen met hen in openbaren oorlog; beide orden wedijverden om den voorrang in de Kerk en het gezag in den Staat, tot zij in de XVI eeuw door de Jezuiten uit de hoogescholen en van de hoven verdrongen werden, en de hervorming hun met het geheele monnikswezen een' geweldigen knak gaf; doch wat zij in Europa verloren, wonnen zij door de werkzaamheid hunner zendelingen in Azië en Amerika weder. In den aanvang der XVIII eeuw telde de orde over de 1000 monnikken- en nonnenkloosters; tegenwoordig worden zij enkel nog in Spanje en Portugal gevonden.

DOMINIQUIN, zie **ZAMPIERI** (DOMENICO).

DOMINIS (MARCO ANTONIO DE), geboren op de kust van Dalmatië in 1556, was aanvankelijk Jezuit en Professor der welsprekendheid, wijsbegeerte en wiskunde te Padua, en werd Bisschop van Segnia, vervolgens Aartsbisschop van Spalatro en Primaat van Dalmatië; van ketterij beschuldigd, reisde hij naar Rome, om zich te verantwoorden, waar hij een niet zeer gunstig onthaal vond, en gevangen gezet, doch, daar men hem niets bewijzen kon, onder eene scherpe bedreiging wederom losgelaten werd. Bij zijne terugkomst verkocht hij zijne goederen, en begaf zich naar Engeland, waar hij openlijk belijdenis van den Hervormden godsdienst afleide, en de Geschiedenis van het Concilie van Trente, door FRA PAOLO SARPI, in het licht gaf. Hij geraakte zeer in gunst bij Koning JAKOBUS I, die hem aanzienlijke geschenken gaf en tot Deken van Windsor benoemde. De Spaansche Gezant GONDOMAR, die dit met leede oogen zag, beijverde zich om hem bij den Koning als een' huichelaar in minachting te brengen; terwijl aan den anderen kant Paus GREGORIUS XV, die het niet verkroppen kon dat zulk een aanzienlijk Prelaat den Roomschen Stoel was afgevallen en het Protestantismus omhelsd had, hem onder de hand liet weten dat hij zonder schroom in den schoot der H. Kerk kon terugkeeren, die hem moederlijk ontvangen en de ergernis vergeven en vergeten zou; de Paus gaf hem hiervan de schriftelijke eigenhandig onderteekende verzekering, beloofde hem de aanzienlijkste geestelijke waardigheden, en toonde hem zelfs den Kardinaalshoed in het verschiet. De Spaansche Gezant stelde dit verleidelijk papier aan DOMINIS ter hand, die ligtgeloovig en zwak genoeg was om eene hem voorgelegde belofte te onderteekenen dat hij doen zou wat men van hem verlangde. Inmiddels stierf de Aartsbisschop van YORK, en JAKOBUS I benoemde DOMINIS tot zijn' opvolger, toen de Spanjaard den Koning het noodlottig papier voorleide, die daarop aan DOMINIS bevel zond om binnen drie weken het Rijk te verlaten. Op het pausselijk woord vertrouwende, begaf de wederafvallige balling zich naar Rome, waar hij zich jammerlijk in zijne verwachting bedrogen vond; want terstond na zijne aankomst werd hij in de gevangenis der Inquisitie geworpen en veroordeeld om met den strop om den hals openbare kerkboete te doen en zijne dwalingen af te zweren; voorts sloot men hem op in het kasteel van S. Angelo, waar hem allerlei harde poenitentiën werden opgelegd, onder welke hij in 1624 bezweek, zoo men hem niet, gelijk eenigen willen, door vergift heeft uit den weg geruimd. Zijn lijk werd voor dat van een' ketter verklaard, langs de straten van Rome gesleept, door den beul verbrand en de asch in den Tyber geworpen. DOMINIS was niet alleen een geleerd man, maar ook een schrander wiskundige en de eerste die eene grondige verklaring van den Regenboog gaf, blijkens zijne verhandeling *De Radiis visùs et lucis*, die in 1611 het licht zag. Hij kwam door een gelukkig toeval op de gedachte, om een' zonnestraal door het bovendeel eens droppels te laten ingaan, denzelven tegen het achterdeel terug te laten stuiten, en eindelijk door het onderdeel te laten uitgaan, van waar dezelve tot het oog van den aanschouwer kwam. (Zie REGENBOOG).

DOMINIUM EMINENS is het regt van den opperheer, om, ingeval van nood, tot welzijn van het algemeen, over de goederen en grondeigendommen der onderdanen, zelfs tegen hunnen wil, te beschikken; b. v. huizen af te breken, goederen, uit door de pest besmette plaatsen komende, te verbranden of in zee te werpen, verdedigingswerken op bouwland op te werpen, de prijzen van levensmiddelen te verminderen, enz. Het spreekt van zelve dat in een' welgeördenden Staat de opperheer niet dan om wettige redenen, en tegen eene billijke schadeloosstelling der daardoor benadeelden, van dit regt gebruik mag maken.

DOMITIANUS (TITUS FLAVIUS SABINUS), zoon van VESPASIANUS en broeder van TITUS, geboren in 51, was een der snoodste en wreedste onder de Romeinsche Keizers. Toen hij na den dood van zijn' broeder TITUS in 81 de regering aanvaardde, misleidde hij in het eerst het volk door weldaden en zorg voor het handhaven der wetten; maar weldra wierp hij het masker af, vertoonde zich in zijne geheele afschuwelijke gedaante en gaf den lossen teugel aan zijne neiging tot wellust, zwelgerij en wreedheid; hij begon met zijn' neef SABINUS, die niets misdreven had, te laten vermoorden, en deed vervolgens verscheiden andere voorwerpen van zijn' haat en argwaan uit den weg ruimen. Terwijl zijn dappere veldheer AGRICOLA roemrijk in Britannië tegen de Caledoniërs streed, ondernam hij een' belagchelijken veldtogt tegen de Katten, maar keerde spoedig terug, zonder iets verrigt te hebben, en voerde eene bende als Germaniërs gekleede slaven te Rome in zegepraal rond. Uit afgunst wegens AGRICOLA's overwinningen riep hij dezen grooten veldheer terug, en ontnam hem het opperbevel. Eindelijk stelde hij geene palen meer aan zijne bloedige uitspatten, waardoor hij geheel Rome met schrik vervulde. Zat van zich te baden in bloed en wellusten, kwam hij op den uitzinnigen inval zich als een' god te laten vereeren, en beweerde een zoon van MINERVA te zijn, terwijl hij zich veeleer als een zoon der dwaasheid gedroeg; zoo liet hij b. v. den Raad vergaderen, om te overwegen — op welk eene wijze eene tarbot moest toebereid worden, of sloot zich op om — vliegen te vangen, en die aan spelden te steken. Toen de maat zijner gruwelen eindelijk vol was, viel zijner gemalin DOMITIA LONGA eene lijst in handen van personen, die hij ter dood veroordeeld had, en waarop zij ook haren eigen naam vond: zij besloot hem voor te komen, en bewoog een' harer vrijgelatenen hem van kant te helpen; deze bewees haar dezen gewigtigen dienst, en verloste den Romeinschen Staat van dit afschuwelijk monster den 18 September 96.

DOMKERK noemt men de bisschoppelijke (cathedrale) kerk in sommige steden, gelijk te Keulen, Straatsborg, Toledo, Milaan, Utrecht en elders; afgeleid van *Δομος, Δομη, Domus*, huis, gebouw, zegt deze benaming niets meer dan *Kerkgebouw*; de afleiding van het Italiaansche *Duomo*, koepel, is geheel niet aannemelijk, omdat de Domkerken geene koepels hebben, gelijk de S. Pieters kerk te Rome, de S. Pauls kerk te Londen, de Luthersche Nieuwe

we kerk te Amsterdam, en meer andere koepelkerken, die men geene Domkerken noemt, maar onder deze benaming alleen de groote of hoofdkerken in zoodanige steden verstaat, die zetels van aartsbisdommen en bisdommen zijn of geweest zijn. Zoo niet juister, ten minste vernuftig is de afleiding dezer benaming van het opschrift des tempels van JUPITER te Rome: D. O. M., hetwelk men, als zeer gepast, naderhand voor of in zoodanige groote kerken geplaatst heeft (en ook inderdaad nog tegenwoordig boven den ingang van sommige kerken en kapellen gevonden wordt). De onkundige menigte, die niet wist dat deze drie letters gelezen moesten worden: *D(eo) O(ptimo) M(aximo)*, las uit deze drie beginletters, zonder zulks te merken, het verwijt van hare onkunde, en begaf zich devotelijk naar de DOMkerk.

DOMMEL (DE), eene rivier in de Nederlandsche provincie Noord-Braband, ontstaat in het land van Luik, doorloopt de Meijerij van 's Hertogenbosch, vereenigt zich met de Aa en ontlast zich onder den naam van de Diere in de Maas.

DOMREMI, een dorp aan de Maas, tusschen Creux en Febrecourt, in het voormalig Champagne, op de Lotharingsche grenzen, is vermaard als de geboorteplaats der beroemde Maagd van Orleans. (Zie ARC (JEANNE D'). Nabij het huis, in hetwelk zij geboren werd, heeft de Prefect van het departement der Vosges een gedenkteeken met haar borstbeeld van marmer opgerigt, hetwelk den 10 September 1810 plegtig werd ingewijd.

D. O. M. S. Verkorting van *Deo optimo maximo sacrum; Dis omnibus manibus sacrum.*

DOMSELAAR (TOBIAS VAN) gaf in 1666 eene *Beschrijving der stad Amsterdam* in het licht, die met veel overhaasting was opgesteld en gedrukt, zoodat dezelve weinig aanspraak kon maken op naauwkeurigheid, en ook weldra door betere stadsbeschrijvingen vervangen werd.

DON is een in Spanje en Portugal gebruikelijke titel, afkomstig van het Latijnsche *Dominus*, Heer; men gebruikt denzelven als men iemands voornaam noemt of schrijft, en voegt voor den enkelen geslachtnaam den titel *Señor*, die ook Heer beteekent; b.v. iemand heet PEDRO DE LIMA, dan noemt men hem in gezelschap slecht weg *Don* PEDRO, en duidt hem aan als *Señor* DE LIMA. = (DE), eene groote rivier in Rusland, de Tanais der Ouden, ontspringt bij Tula uit het S. Jansmeer, en ontlast zich, na een' loop van meer dan 200 mijlen, in het Meer van Asof; zij heeft verscheiden bogten, en wordt van hare bogt bij Panslina tot aan haren uitloop voor de grenzen tusschen Europa en Arië genomen.

DONAAS (S.), een fort in de voormalige Nederlandsche provincie West-Vlaanderen, ligt op den dijk tusschen de Zonte en de Brugsche vaart, een kwartieruurs van Sluis. Toen de Franschen in 1702 genoodzaakt werden deze sterkte te verlaten, werd S. Donaas door den Baron VAN COEHOORN merkelijk verbeterd en bij het Barrièretractaat van 1715 aan de Algemeene Staten der Vereenigde Nederlanden afgestaan.

DONALD. *Koningen van Schotland van dezen naam.* = I was de eerste, die in Schotland het Christendom omhelsde en zich liet doopen; zijne onderdanen moesten meestal gedwongen worden om zijn voorbeeld te volgen. Hij regeerde 21 jaren, en had den vrede gesloten met SEPTIMIUS SEVERUS, die met eene aanzienlijke magt in Schotland geland was, toen hij † in 216. = II, † kort nadat hij den troon beklommen had, in 255. = III overweldigde den troon na den dood van den voorg.; zijne tirannij dreef zijne onderdanen tot opstand, en hij werd om het leven gebragt in 260. = IV hielp den Koning van Northumberland terugbrengen onder de gehoorzaamheid der zonen van ETHELRED en bevorderde de uitbreiding des Christendoms in zijn land. † in 647. = V stelde meer belang in zijne vermaken dan in het geluk van zijn volk; hij werd overwonnen door de Picten en de Bretons, verloor een gedeelte van zijn land, werd onttroond door zijne eigen onderdanen en † in de gevangenis in 858. — VI streed dapper met ALFRED tegen de Denen, dempte een' gevaarlijken opstand in het noorden van Schotland en † in 903. = VII (DUNCAN I) was een goed en regtvaardig vorst, maar zijne regering werd gestoord door binnenlandsche verdeeldheden en de invallen der Noormannen; hij viel als een slagtoffer der woelingen van MACBETH in 1040. = VIII, zoon van den voorg. en broeder van MALCOLM III, week naar de Hebridische eilanden ten tijde der overweldiging van MACBETH, zocht hulp bij MAGNUS, Koning van Noorwegen; onttroonde MACBETH, maakte zich meester van de kroon ten nadeele der zonen van MALCOLM, en werd zelf onttroond, na eene regering van drie jaren. † in de gevangenis in 1098.

DONATIE, Lat. *Donatio*, schenking, heeft plaats bij levenden lijve (*inter vivos*), of bij sterfgeval (*mortis causa*); in het eerste geval is de donatie als een verdrag aan te merken, waarbij de eene geeft en de andere het gegevene aanneemt, zonder iets daarvoor in de plaats te geven of te doen. Zijn beide deelen bevoegd om zoodanig verdrag aan te gaan, en is het geschonken voorwerp het wettig en onbezwaard eigendom van den gever, dan is zulk een verdrag volkomen geldig in regten, en het gegevene kan niet teruggevorderd worden. De schenking bij sterfgeval, daarentegen, kan niet als een verdrag aangemerkt worden, dewijl het onzeker is of daarbij eene wederzijdsche bewilliging plaats gehad heeft; want de gene wien iets op deze wijze geschonken wordt, weet misschien er niets van, en de schenker weet alzoo ook niet of gene het aannemen zal, die, ingeval zulks op bezwarende voorwaarden geschieden moet, daartoe niet verpligt kan worden, en het geschenk weigeren mag.

DONATISTEN waren de aanhangers van een' Numidischen Bisschop (zie DONATUS), die in de Noord-Afrikaansche Provinciën in de in de eerste helft der IV eeuw zoo sterk aangroeiden, dat zij in 330 reeds 172 Bisschoppen telden. Zij maakten zich zeer geducht door de dweepzuchtige boeren, welke zij hadden opgezuid, en die 13 jaren lang door moord en plundering het land met schrik vervulden (zie CIRCUMCELLIONES). Deze dweepzuchtige en bloeddorstige secte werd na de verovering des lands door de Saracenen uitgeroeid.

DONATUS, mans naam, beteekent in het Latijn *geschonken* of *gegeven*. =, Bisschop van Cases, in Numidië, beweerde in 305, dat de *Traditores*, of Bisschoppen en geestelijken, die gedurende de vervolgingen van DIOCLETIANUS de gewijde schriften aan de Heidensche gezaghebbers hadden overgeleverd, om verbrand te worden, onbekwaam waren tot kerkelijke ambten, verliet met zijne aanhangers de gemeenschap der Roomsche Kerk, deed in 312 CECILIANUS, Bisschop van Carthago, afzetten, en MAJORINUS in zijne plaats aanstellen; hij sloot niet alleen afvalligen en groote zondaars buiten de gemeenschap der Kerk, maar wilde hen, al waren zij te voren reeds gedoopt, zonder herdoop niet weder aannemen; en verklaarde de volkomenste onbesprokenheid in wandel en geloof (naar zijn voorschrift namelijk) voor het kenteeken der ware Kerk, onder welke hij zijne secte verstond. Natuurlijk begrepen de Paus en de Conciliën dit anders, en bragten DONATUS onder den banvloek, die hem echter weinig schaden kon, omdat hij ver genoeg van Rome was en zijn aanhang dagelijks toenam. Toen MAJORINUS gestorven was werd in 316 een andere DONATUS, aanhanger van zijn' naamgenoot, Bisschop van Carthago, en bood hem wakker de hand in het vervolgen der Katholijken. De scheuring, door deze beide eensnamige sectenhoofden veroorzaakt, duurde bij de drie eeuwen, en er werd veel bloed gestort om te beslissen of de Donatisten dan of de Katholijken de ware Kerk uitmaakten, tot de Saracenen in de VI eeuw door de vermeestering van Afrika aan dezen rampzaligen twist een einde maakten met de verdelging der Donatisten.

DONAU (DE), na de Wolga, de grootste rivier in Europa, ontspringt uit drie bronnen bij Donaueschingen, in het Badensche, wordt bij Ulm bevaarbaar, doorloopt Beijeren, de Oostenrijksche erflanden; Hongarijen en ten laatste Turkijen, tot hij, na een' loop van 332 mijlen, zich in de Zwarte Zee stort; in dezen loop neemt hij 30 bevaarbare en bij de 100 andere rivieren en stroomen in zich op; aan zijn' uitloop heeft hij vijf monden, uit welke de uitstorting in de Zwarte Zee met zulk een geweld geschiedt, dat men zulks op een' afstand van tien mijlen van de kust nog waarnemen kan. De Donau is eene van de weinige rivieren, die van het westen naar het oosten stroomen. In de Romeinsche, middeleeuwsche en hedendaagsche Geschiedenis is deze rivier zeer vermaard, wegens de bloedige oorlogen, die aan zijne oevers gevoerd zijn geworden.

DONAUESCHINGEN, eene stad in het gelijknamig district van het Groot-hertogdom Baden, is beroemd als de eerste bron van den Donau bevattende; doch SOMMER (*Tafereel van het Heelal*, III, bl. 112) zegt: »In zoo verre men door het zeggen dat Donaueschingen het eigenlijke begin van den Donau is, daardoor slechts verstaat dat *de naam Donau* hier voor het eerst verschijnt, is dit voorgeven gegrond. De meeste aardrijksbeschrijvers, onder anderen STEIN, *Handb. der Geogr.* II, 305; GASPARI 2e Cursus van zijn *Lehrbuch* bl. 202 enz., zijn gewoon eene bron in den hof van het slot van den vorst van Furstenberg te Donaueschingen, zoo niet als de eenige, althans als eene hoofdbron van den Donau aan te merken; SCHULTES (*Donaufahrten*) bewijst, en is daarin gesteund door het gezag van oudere schrijvers, als MARSIGLI, BREUNINGER en MAIER, dat deze stelling ongerijmd is. De gemelde bron vloeit uit door een kanaal, hetwelk niet meer dan twee voeten breed is; SCHULTES verzekert zelfs dat zij in drooge jaren geheel verdwijnt, en merkt met regt aan, dat ieder boer van die landstreek, die in zijnen hof eene zich in den Donau uitstortende bron had, zich voor den bezitter van den waren oorsprong van dezen stroom zou kunnen houden. Zie het aangeh. werk van SOMMER, alwaar eene afbeelding van den platten grond van Donaueschingen duidelijk aanwijst dat de Donau ontstaat uit de zamenvloeijing van de Brege en de Brigach.

DONAUWERTH, eene goed gebouwde stad aan den Donau, waar de Wernitz in denzelven uitloopt, ligt 6 mijlen van Augsburg, en was eertijds eene vrije Rijksstad, doch kwam in 1607 onder Beijeren; zij bekwam wel in 1705 door een Keizerlijk decreet hare voormalige Rijksvrijheid terug, doch werd bij den vrede van Baden in 1714 wederom aan Beijeren ingeruimd. Niet ver van de stad ligt de bekende Schellenberg, waar de bondgenooten in 1704 eene luisterrijke overwinning op de Franschen behaalden. In 1742 werd Donauwerth door de Beijerschen en Franschen bij verdrag aan de Hongaarsche troepen ingeruimd.

DONAUWITZ, een verstopte Donauarm boven Belgrado, vereenigt den Donau met de Temes. De Keizerlijke Generaal Graaf MERCY, liet in 1717 denzelven bevaarbaar maken, en maakte daardoor de verovering van Belgrado minder moeijelijk.

DONCASTER, eene zeer volkrijke Engelsche stad in Yorkshire, ligt aan de rivier de Don, 160 Engelsche mijlen van Londen; de inwoners bestaan meest van fabrijken en handwerken. De beroemde zeeman MARTIN FROBISHER was in deze stad geboren.

DONDER is een zeer luidruchtig electrisch verschijnsel, hetwelk volgens DE LUC ontstaat door de geweldige uitzetting der lucht, wanneer de opgehoopte electrieke stof zich wederom in evenwigt zoekt te stellen, hetwelk onder het schitteren van den bliksem en met hevige slagen geschiedt. Het geluid des donders wordt veroorzaakt door het geweldig indringen der lucht in de ledige ruimte, ontstaande uit de verdikking der dampen, die in regendroppels nedervallen en 900 maal minder ruimte beslaan dan te voren. De nieuwere Fransche en Duitsche natuurkundigen geven nog andere verklaringen wegens het ontstaan des Donders.

DONDERDAG, de vijfde dag der week, bij de Romeinen *Dies Jovis* genaamd en aan JUPITER toegewijd, heette bij de oude Germanen *Thorstag*, naar hunnen god THOR (ook een dondergod, even als de ZEUS der Grieken en de JUPITER der Romeinen) en bij de Angelsaksers *Thunrestag*, waarvan de Engelschen *Thursday* gemaakt hebben; het Fransche *Jeudi* is klaarblijkelijk eene verkromming van *Jovis dies*. = (WITTE) is in de Roomsch-Katholijke Kerk de benaming van den Donderdag vóór Paaschen, ten minste bij ons; in Duitschland noemt men hem den Groenen Donderdag (*Grüne Donnerstag*) en in Frankrijk Heilige Donderdag (*Jeudi Saint*). De viering van denzelven werd door Paus LEO II in 682 aanbevolen tot eene jaarlijksche gedachtenis van de instelling des H. Avondmaals, en den meer passenden naam van *Dominica coenae* daaraan gegeven. Men weet eigenlijk niet regt waarom deze dag juist *wit* of *groen* moet heeten; men had denzelven even goed *geel* of *blaauw* kunnen noemen, want de kerkelijke ceremoniën hebben alsdan zoo min eenige toespeling op gene kleuren als op deze.

DONELLUS (HUGO), of DONEAU, geboren te *Châlons-sur-Saône* in 1527, werd vroegtijdig ter schole besteld, doch door den onderwijzer mishandeld zijnde, nam hij volstrekt voor geheel niet meer te willen leeren, en weigerde hardnekkig om wederom naar school te gaan, waartoe harde kastijdingen hem even min konden bewegen als goede woorden; doch zijn vader wekte gelukkig zijn eergevoel op door de bedreiging dat hij hem dan bij eenen zwijnenhoeder zou besteden; de jongeling, zijn' vader kennende, vertrouwde dat dit hem ernst was, bad hem van dit voornemen af te zien en hervatte zijne letteroefeningen met zulk een' ijver, dat hij weldra naar de hoogeschool te Orleans kon gezonden worden, en reeds in 1555 tot meester bevorderd werd in de regtsgeleerdheid, welke hij tot 1572 te Bourges met veel lof onderwees. Doch de gevoelens van CALVIJN aanklevende, liep hij gevaar een der slagtoffers van den geloofshaat in den afgrijsselijken S. Bartelsnacht te worden; maar hij werd gelukkig door zijne studenten vermomd de stad uitgeholpen, en kwam behouden te Lyon, van waar hij naar Geneve vertrok. FREDRIK III, Keurvorst van de Palts, beriep hem als Professor der regtsgeleerdheid naar Heidelberg. Na den dood van den Keurvorst werd hij in 1579 in dezelfde hoedanigheid te Leyden beroepen; doch hier in 1587 openlijk deelnemende in de woelingen der partij van LEICESTER, en zich tamelijk onrustig gedragende, werd hij afgezet en gebannen. Hij vertrok naar Duitschland, en werd Professor te Altorf. † ald. den 4 Mei 1591, den roem medenemende van een' voortreffelijk' regtsgeleerde, dien hij inderdaad billijk verdiend had, gelijk blijkt uit zijne talrijke schriften, die, hoe verouderd, somwijlen nog omtrent verscheiden moeijelijke regtspunten geraadpleegd worden.

DONGE (DE), eene kleine rivier, ontstaat in de Meijerij van Turnhout, loopt langs de baronnie van Breda bij Geertruidenberg in den verdronken Zuid-Hollandschen waard of zoogenaamden Biesbosch te niet.

DONGEN, een dorp, twee uren ten oosten van Breda gelegen, was eertijds eene heerlijkheid, die, in 1213 bezeten zijnde door GUY VAN VLAANDEREN, door dezen verpand werd aan WILLEM VAN DUIVENVOORDE, die dezelve ter leen gaf aan zijn' schoonzoon ROELOF VAN DAALHEM; doch in 1512 werd deze heerlijkheid verbeurd verklaard ten behoeve van HENRIK VAN NASSAU, Heer van Breda. Sedert is Dongen met de baronnie van Breda vereenigd gebleven. = (JAN HENDRIK VAN), geb. te Dordrecht den 2 Sept. 1766, verloor zijne moeder vroeg, en werd door zijn' vader JAKOB VAN DONGEN, Thesaurier der stad, met eene onverstandige strengheid opgevoed en als jongeling met eene hardvochtige liefdeloosheid behandeld, die hem noopte het vaderlijk huis en zijne geboortestad te verlaten, om zich tegen doldriftige mishandeling te beveiligen. Gedurende zijne afwezigheid van bijkans twee jaren, terwijl het hart van zijn' vader nog altijd voor hem gesloten bleef, leidde hij een stil, ingetogen leven, zocht zijne uitspanning in de letteroefeningen en in den omgang met brave, deugdzame en kundige menschen. In de hoop dat, door tusschenkomst van een' achtingwaardig' vriend, eene opregte bevrediging met zijn' vader zijn lijden zou eindigen, keerde hij naar Dordrecht terug, maar weinig dagen na zijne wederkomst werd hij door eene zware ziekte aangetast, die hem den 12 Junij 1789 in het graf sleepte. Zijn vriend de Professor Y. VAN HAMELSVELD gaf het volgende jaar zijne letterkundige nalatenschap in het licht, onder den titel van *Mijn Tijdwinst*, in 3 deeltjes.

DONGERADEEL is eene landstreek in de Nederlandsche provincie Friesland, verdeeld in twee grietenijen, namelijk Oost- en West-Dongeradeel, die door het riviertje de Passens van elkander gescheiden en gelegen zijn in het kwartier Oostergo. Deze anders zeer aangename en vruchtbare landstreek was in vroeger eeuwen meermaals blootgesteld aan overstroomingen, waarbij vele menschen verdronken, doch is tegenwoordig door goede dijkwerken tegen deze ramp beveiligd. In beide grietenijen worden verscheiden welvarende dorpen gevonden.

DON GRATUIT, Lat. *Donum gratuitum*, is eene schatting, die in buitengewone omstandigheden door den Staat van de ingezetenen geheven wordt en tot welke ieder zijn aandeel, percentswijze naar zijn vermogen berekend, moet opbrengen.

DONNA is in Spanje en Portugal de titel van aanzienlijke zoowel gehuwde als ongehuwde vrouwen, en beteekent hetzelfde als het Latijnsche *Domina*; even als de titel *Don* voor de mannen, wordt die van *Donna* ook enkel bij de voornamen der vrouwen, en die van *Señora* bij de geslachtnamen gevoegd; verschijnt, b. v. FRANCISCA GORMAS in gezelschap, dan wordt zij aangemeld als *Señora* GORMAS en ontvangen als *Donna* FRANCISCA.

DONNE (JOHN), Engelsch godgeleerde en dichter, geb. te Londen in 1575, † in 1631, was Deken van S. Pauls en Hofprediker van Koning JAKOBUS I. Behalve zijne uitgegeven Latijnsche en Engelsche gedichten, had hij ook in zijne jeugd een werkje geschreven tot verdediging van den zelfmoord, waarvan het handschrift verloren geraakt was; dit verdroot hem zeer, alzoo hij in rijper jaren hetzelve wilde vernietigen: hij verbood dienvolgens in zijn testament zijn' erfgenaam hetzelve te laten drukken, ingeval het handschrift wierde wedergevonden, hetwelk gebeurde; maar in weerwil van dit verbod, kwam in 1700 te Londen dit werkje toch, hoewel zonder zijn' naam, te voorschijn. Als dichter gingen zijne landslieden zeer hoog met hem, schoon zijne gedichten zeer duister, gewrongen en stroef zijn. Onze vaderlandsche dichter HUYGENS heeft er eenigen in het Nederduitsch overgebragt, omdat Koning KAREL I verklaarde niet te kunnen gelooven dat iemand zulks met eere zou kunnen doen; HUYGENS overtuigde den Koning van de mogelijkheid, maar dat was ook al de voldoening, welke hij van dien zuren arbeid had, die juist ook niet het behagelijkste gedeelte van het XXVII boek zijner *Korenbloemen* uitmaakt. = (ABRAHAM) Engelsch sterrekundige, geboren in 1718, † in 1746, heeft zeer naauwkeurige berekeningen nagelaten der zon- en maaneklipsen voor meer dan tien jaren, uitgegeven in de werken van zijn broeder = (BENJAMIN), geb. in 1729, † in 1798 als onderwijzer der werktuigkunde te Bristol en opziener der stadsbibliotheek aldaar. Zijne uitgegeven werken, tafelen en kaarten zijn bij uitstek naauwkeurig.

DONNER (GEORG RAPHAËL), geb. in een dorp der heerlijkheid Eckartsau, in Neder Oostenrijk, in 1680, was aanvankelijk goudsmid en stempelsnijder, doch werd naderhand een beroemd beeldhouwer. Verscheiden kerken en paleizen in Duitschland zijn met zijne werken versierd; inzonderheid bewondert men de heerlijke standbeelden aan de fontein op de markt te Weenen en het standbeeld van KAREL VI te Breitenfurth. † te Weenen den 16 Febr. 1741.

DONUS I werd den 3 Nov. 677 tot opvolger verkoren van Paus DEODATUS; hij maakte een einde aan de scheuring der Kerk van Ravenna, die beweerde niet aan den H. Stoel onderworpen te zijn. † den 11 April 678. = II was in 974 de opvolger van BENEDICTUS VI, die den tegen-Paus BONIFACIUS had laten worgen; dit is al wat men van hem weet. † denkelijk reeds in 975.

DOODEKOP, zie CAPUT MORTUUM.

DOOPSGEZINDEN, zie SIMONS (MENNO).

DOORGANG van eene ster door den meridiaan, zie CULMINATIE.

DOORNIK, eene tamelijk groote stad in de voormalige Nederlandsche provincie Henegouwen, behoorde vóór de inlijving van België in het Fransch Keizerrijk tot Oostenrijksch Vlaanderen, en is het oude Turnacum der Romeinen. De stad stond lang onder de heerschappij van hare bisschoppen, die zelfs vorsten als leenmannen onder zich hadden, doch in 1187 het opperrgezag verloren, toen PHILIPPUS AUGUSTUS, Koning van Frankrijk, zich meester maakte van de stad, die aan Frankrijk onderworpen bleef tot in 1513, wanneer HENRIK VIII, Koning van Engeland, haar den Franschen afhandig maakte, die haar echter in 1518 terugkregen. In den oorlog tusschen Keizer KAREL V en den Franschen Koning FRANS I viel Doornik in 1521 den Keizer in handen, wien de stad bij den vrede van 1526 werd afgestaan, en die haar met het overige Vlaanderen in 1555 overdroeg aan zijn' zoon PHILIPPUS II, tegen wien zij in 1566 met vele andere Nederlandsche steden opstond. De Hertog van Parma belegerde Doornik in 1581; de stad werd door MARIA VAN

Lalaing, in afwezigheid van haren echtgenoot Pieter de Melun, Prins van Espinoi, dapper verdedigd, doch eindelijk opgegeven. Lodewijk XIV verraste de stad in 1667, die hem bij den vrede van Aken in 1668 werd afgestaan. Sedert werd zij versterkt en tot Fransch Vlaanderen gerekend. In 1709 werd Doornik door de Bondgenooten ingenomen, kwam bij den vrede van Utrecht in 1713 aan het Oostenrijksche Huis en werd eene barrièrestad. Na de groote gebeurtenissen op het einde der XVIII eeuw geraakte zij andermaal in de magt der Franschen, tot zij na den val van Bonaparte tot de provincie Henegouwen getrokken en met het Koningrijk der Nederlanden vereenigd werd. Het merkwaardigste gebouw in Doornik is de Domkerk met vier torens, in 578 door Chilperik I, Koning van Frankrijk, gesticht; van binnen zijn verscheiden kapellen en fraaije marmeren graftombes. De andere kerken zijn ook zeer bezienswaardig. Het Doornikscb porselein en tapijtwerk zijn de geheele wereld door beroemd, en de fabrijken van deze beide voorwerpen verschaften eertijds aldaar verscheiden handen bezigheid, en een ruim bestaan aan vele inwoners, wier getal in 1822 over de 23600 bedroeg, die sedert de vereeniging van België met het Koningrijk der Nederlanden een' bloei en welvaart genoten, die de onbezonnen afval dezer provinciën in 1830 hun voor een' geruimen tijd heeft doen verliezen. = (Jan Gerard), † te Amsterdam, den 28 Oct. 1807, was een zeer verdienstelijk Nederduitsch dichter en hij uitstek bekwaam dichterlijk overzetter van de moeijelijkste dichtstukken uit andere talen; hij vertaalde in uitmuntende Nederduitsche verzen uit het Fransch *De Krijgskunst*, van Fredrik II, Koning van Pruissen; uit het Latijn *De Gelijkheid der Menschen*, van J. de Bosch; uit het Deensch *De Zeevaart*, van Tullin; uit het Italiaansch *Oud en Nieuw Nederland*, van den Graaf Medini, en voor den Amsterdamschen Schouwburg verscheiden der beste Fransche treur-, blij- en zangspelen. Ook als oorspronkelijk dichter heeft hij zich zeer voordeelig onderscheiden door het leveren van geestige en behagelijke stukjes in tijdschriften en dichtverzamelingen. Zie P. G. Witsen Geysbeek, *Biogr. Anthol. en Crit. Woordenb.*, II Deel. bl. 183.

DOPPELMAYR (Johann Gabriel), geb. te Neurenberg in 1671, studeerde aanvankelijk ald. te Altorf en te Halle in de regtsgeleerdheid, maar leide naderhand zich toe op de wis- en natuurkunde, bezocht Holland en Engeland en werd Professor der wiskunde te Neurenberg. † aldaar in 1750. Hij was een zeer kundig en arbeidzaam man, hij uitstek bedreven in het slijpen van objectiefglazen voor verrekijkers en telescopen, was lid van alle geleerde genootschappen in Europa, de vriend van Leibnitz en andere vermaarde geleerden, en gaf verscheiden nuttige wiskundige werken in het licht; zijn voornaamste werk is een *Atlas coelestis*, met 30 astronomische kaarten, te Neurenberg in 1742 gedrukt; zeer belangrijk voor de geschiedenis der wetenschappen zijn ook zijne *Nachrichten von den Nürnbergischen Mathematicis und Künstlern*, in 1730 uitgegeven.

DORADO is een der twaalf zuidelijke gesternten, die, na de ontdekking van America, voor het eerst in de oude naamlijsten der sterrebeelden ingevoegd zijn.

DORAT (Claude Joseph), geb. te Parijs in 1734, studeerde aanvankelijk in de regtsgeleerdheid, en trad vervolgens in den krijgsdienst, maar nam na eenigen tijd zijn ontslag, om, daar hij een aanzienlijk vermogen bezat, geheel onafhankelijk te kunnen leven, en zich geheel met de dichtkunst bezig te houden. Hij schreef treurspelen, heldenbrieven, vertelsels en kleine dichtstukken, en verkwistte aanzienlijke sommen met het bekostigen der prachtige uitgaven van zijne werken, van welke de volledige verzameling uit 20 deelen bestaat. † te Parijs den 24 April 1780. Dorat behoort, hoewel niet onder de eerste, toch onder de vernuftigste en behagelijkste Fransche dichters; zijn dramatische arbeid heeft wel de minste kunstwaarde, maar zijn didactisch gedicht *La Déclamation théatrale* en verscheiden zijner vertelsels en poëtische brieven handhaven nog zijn' letterroem. Het beste zijner dichtmatige voortbrengselen wordt gevonden in zijne *Oeuvres choisies*, 3 vol. in 1786 te Parijs gedrukt.

DORCHESTER, een groot vlek, 35 uren van Londen, is de hoofdplaats van Dorsetshire, in Engeland, en tamelijk net gebouwd; in den omtrek vindt men nog de grondslagen van een' ouden Romeinschen muur en de overblijfselen van een' Romeinschen schouwburg, door het gemeen *Maimbury* genaamd, van wiens hoogsten omloop men een schoon uitzigt op het omgelegen land heeft. De plaats heeft veel geleden door de invallen der Noormannen, en is in 1613 geheel afgebrand; de schade werd op 200,000 P.st. berekend; sedert is Dorchester in den tegenwoordigen staat wederom opgebouwd. Men rekent dat op twee uren afstands in den omtrek meer dan 600,000 schapen geweid worden. De inwoners vinden hun bestaan meest in de fabrijken en het brouwen van ale.

DORDRECHT is eene zeer oude, althans de oudste stad der Nederlandsche provincie Holland, en ligt aan de Maas, daar de Merwe genaamd, op een eiland, ontstaan door het inbreken van den grooten Zuid-Hollandschen waard in 1421 (zie Biesbosch). De tijd van hare stichting is onzeker; doch het bemuren, reeds in de XIII eeuw begonnen, is eerst in 1647 voltooid geworden; evenwel willen eenigen dat Dordrecht reeds in de VIII eeuw als dorp en in de XI als stad bekend geweest is. De eerste Hollandsche graven hadden aldaar doorgaans hun verblijf, en de stad was gedurende de middeleeuwen meermalen het bloedig tooneel van beroerte en binnenlandsche tweespalt, vooral ten tijde der Hoeksche en Kabeljaauwsche onlusten, en later bij de invoering der hervorming en de worsteling tegen Spanje, gedurende welke de vergadering van 's lands Staten meermalen te Dordrecht gehouden werd. Ook werd aldaar in 1618 en 1619 de beruchte Synode gehouden, welke de gevoelens der Remonstranten veroordeelde (zie Remonstranten). In 1637 stierven er te Dordrecht in twee maanden 3533 menschen aan de pest. De oproerige bewegingen in 1672, bij gelegenheid der verheffing van Willem III, Prins van Oranje, tot Stadhouder, namen te Dordrecht een' aanvang (zie Witt (Cornelis de). In weerwil nogtans van al de beroeringen en onlusten, die tot in het begin der XVIII eeuw te Dordrecht hebben plaats gehad, nam deze stad toch aanhoudend in bloei en welvaart toe, en is, ofschoon dikwijls belegerd, nimmer door vijandelijke wapenen bemagtigd geweest. Deze stad is zeer fraai en net gebouwd; schoon er nog vele huizen met Gothische voorgevels gevonden worden, zijn dezelve toch van binnen meest naar den hedendaagschen bouwstijl vertimmerd en ingerigt. Ook het Stadhuis, in 1383 gebouwd, is aanhoudend veranderd, zoodat er eindelijk van deszelfs oude gedaante niets meer overbleef. De Munt is mede een oud gebouw; het regt van de munt voor het zuidelijk gedeelte der provincie Holland werd in 1418 door Jan van Beijeren aan Dordrecht verleend, in 1477 door Maria van Bourgondië bevestigd, en wordt nog tegenwoordig door de stad bezeten. De Groote kerk, weleer aan de H. Maagd gewijd, houdt men dat reeds in 1064 gesticht zou zijn; zeker weet men dat zij reeds in 1339 aanwezig was, en niettegenstaande de veranderingen, welke zij na de hervorming ondergaan heeft, ziet men wel dat het een zeer oud gebouw is. Het orgel is in 1671 gemaakt en de fraaije marmeren predikstoel in de laatste helft der XVIII eeuw. De Nieuwe kerk werd in het begin der XIV eeuw gesticht en aan S. Nicolaas toegewijd; den 22 Januarij 1568 werd zij geheel in de asch gelegd en sedert veel kleiner wederom opgebouwd; hetzelfde lot had de Augustijnen kerk reeds den 23 Augustus 1512 getroffen. Behalve deze drie Hervormde kerken, is er ook eene Walsche, Engelsche, Luthersche en Doopsgezinde kerk; de Roomschgezinden hebben er drie weinig aanzienlijke kerken. De Godshuizen en verdere openbare gebouwen beantwoorden volkomen aan derzelver bestemming. Dordrecht is overigens eene zeer belangrijke stad voor den handel en de nijverheid; zij bezat van ouds verscheiden voorregten, onder anderen ook het stapelregt, in 1299 door den Hollandschen Graaf Jan I aan de stad verleend (zie Stapelregt); velen dezer voorregten waren van leenroerigen aard, en verloren bij veranderde omstandigheden en regeerwijze des lands derzelver waarde; b. v. dat de Hollandsche graven zich het eerst te Dordrecht moesten laten inhuldigen e. d. g.; sommigen waren beuzelachtig en zelfs belagchelijk; zoo had Dordrecht met Haarlem in geheel Holland alleen het voorregt van — een' beul te mogen houden, van waar de andere steden hem moesten ontbieden, als er wat te hangen, te onthoofden of radbraken viel, en meer zoodanige armzalige en nietige voorregten, met welke men in vroeger tijden geweldig veel ophad (zie Privilegiën). Wezenlijker voorregt is het voor Dordrecht, dat deze stad zich beroemen mag de geboorteplaats te zijn van verscheiden uitstekend verdienstelijke beroemde en vermaarde mannen, geleerden, dichters en kunstenaars, van welke het moeijelijk zou zijn hier eene volledige lijst te geven, en nog tegenwoordig door verscheiden nuttige instellingen van opvoeding en onderwijs zoowel als ter aanmoediging der geleerdheid, wetenschappen, kunsten en nijverheid in de gelegenheid is om der volksbeschaving en zedelijkheid krachtdadig te helpen bevorderen.

DORESLAAR (Izaak), de zoon van een' Predikant te Enkhuizen, had in de regtsgeleerdheid gestudeerd, en was Professor in de Geschiedenis aan de hoogeschool te Cambridge, ten tijde der onlusten tusschen Karel I en het Parlement, hetwelk hem in 1648 in de hoedanigheid van Resident naar den Hage zond, doch niet naar zijn genoegen door de Staten ontvangen en even min in het oogmerk zijner zending geslaagd zijnde, vertrok hij weder naar Londen, waar hij als een der fiskalen tegen den Koning gebruikt werd, en, nadat de ongelukkige monarch zijn hoofd op het schavot verloren had, andermaal als Resident herwaarts kwam; doch weinig dagen na zijne aankomst in den Hage werd hij den 12 Mei 1649 des avonds in zijne herberg door eenige onbekende personen overvallen en deerlijk vermoord. De Staten van Holland stelden eene belooning van 1000 guldens op het ontdekken der moordenaars, maar geen derzelve is immer achterhaald geworden; alleen heeft men naderhand vernomen dat een hunner Whitford genaamd was.

DORFELL (George Samuel) was een sterrekundige te Planen, in Saksen, die eene verhandeling uitgaf, betreffende de groote Comeet van 1680 en 1681, waarin hij bewees dat dezelve zich in eene parabool bewoog, die de zon in het brandpunt heeft.

DORIA (Andrea), geboren te Oneglia in 1468, de beroemdste van dit oud en aanzienlijk Genueesch geslacht, onderscheidde zich reeds als jongeling door zijne dapperheid in den oorlog tegen de zeeroovers en de Corsikanen, en werd in 1524 door Frans I tot Admiraal der Fransche galeijen aangesteld. Wegens verongelijking in den Franschen dienst, ging hij tot dien van Karel V over, stuitte den voorspoed der Fransche wapenen in Italië en werd de bevrijder van zijn vaderland. In 1521 bezaten de Franschen Genua; Doria overviel de stad, verdreef de Franschen, bekwam den naam van vader en redder van zijn vaderland en gaf den verlosten Staat een' verbeterenden regeringsvorm. Niettegenstaande hij de waardigheid van Doge voor zijn geheele leven bekwam, trad hij toch weder in den zeedienst van Karel V, behaalde verscheiden voordeelen op de Turken en Barbarijsche zeeroovers, en † in 1560. Hoe edel ook het karakter van dezen grooten man was, en hoezeer de Genuezen hem vereerden, ontstonden er toch verscheiden zamenzweringen tegen hem, onder welke die van Fiesco in 1547 de gevaarlijkste was, maar die hij echter met voorzigtigheid en strengheid wist te verijdelen.

DORIS, een landschap in Griekenland, tusschen Arkadië, Phocis, Aetolië en Thessalië, ontleende zijn' naam van Dorus, tweeden zoon van Hellen, of, volgens sommigen, van Neptunus en Alope, die eene volkplanting stichtte aan den voet van den berg Ossa. De Doriërs waren oorlogzuchtig en vernuftig; maar groote snappers, dubbelhartig en verwaand. Verscheiden Grieksche spreekwoorden zijn van de hebbelijkheden en gebreken der Doriërs ontleend. =, volgens de fabelleer eene dochter van Oceanus en Thetys, huwde met haren broeder Nereus en baarde de Nereiden.

DORISCHE BOUWORDE is eene der oorspronkelijk Grieksche bouworden en waarschijnlijk de oudste zoowel als de eenvondigste, bij welke de boomstam tot voorbeeld genomen werd. Alzoo de eerste gebouwen, zelfs de tempels, van hout waren, plaatste men denkelijk eenige boomstammen in het vierkant op eenigen afstand van elkander, vulde de tusschenruimte met gevlochten takken en zoden om de wanden te bekomen, en dekte het geheel met riet en leem. Naderhand heeft men dezen vorm in steen behouden, en alleen meer regelmaat in de bouwwijze gebragt. De Dorische orde heeft nagenoeg het karakter van de Toskaansche, maar verschilt van dezelve in de proportie zoowel als in de versiering. De hoogte der kolom, met derzelver kapiteel en voetstuk is 15 modulen, de hoogte van het entablement 4 modulen, verdeeld in 8 deelen, namelijk 2 voor het architraaf, 3 voor de fries en 3 voor de kornis; het voetstuk is een modul hoog, het kapiteel 32' of iets meer.

DOROTHEA, vrouwennaam, van het Grieksch *Δωρος του Θεου*, *Gave Gods.* Deze naam behoorde eigenlijk, als in het Grieksch *Δωσιθεα*, Dosithea geschreven te worden.

DORPAT was eertijds eene niet onaanzienlijke Hanzestad, en is tegenwoordig eene kreitsstad in het Gouvernement Riga, met 8500 inwoners. Keizer Alexander stichtte hier in 1802 eene hoogeschool. De studenten dragen eene eigendommelijke uniform, en hebben, na volbragte studie, en een behoorlijk onderzoek naar hunne verkregen kundigheden en goed gedrag, den rang van onder-officier. De hoogeschool heeft eene uitgebreide bibliotheek, observatorium, plantentuin, onderscheiden kabinetten van naturaliën, oudheden en instrumenten, verzamelingen van kaarten en prenten, enz.

DORPIA, zie Apaturiën.

DORSET, een graafschap in Engeland (*Dorsetshire*), ligt ten westen van Hampshire, in eene schoone, aangename en vruchtbare landstreek; in het noorden vindt men veel weiland, en in het Zuiden worden op de duinen vele schapen geweid. Behalve granen, slagtvee en gevogelte, levert dit graafschap den fijnen Portlandschen steen en zeer fraai marmer, dat tot vloertegels gebruikt wordt. De voornaamste rivieren zijn de Frome en de Stour. De hoofdplaats is Dorchester.

DORTMUND, eertijds eene vrije Rijks- en Hanzestad, in den Westphaalschen kreits, tegenwoordig in de Pruissische provincie Westphalen tot het regeringsdistrict Arnsberg behoorende, werd in 800 door Karel den Grooten uit drie dorpen tot eene stad gemaakt, waar hij den hoogen stoel van het vrijschepengeregt overbragt (zie Veemgeregt). In 808 begon hij de kerk van S. Pantaleon te bouwen, welke Lodewijk de Vrome voltooide. In 1005 hield Keizer Hendrik II hier eene kerkvergadering en in 1016 een' Rijksdag. Toen Frederik I in 1180 hier een' Rijksdag hield, bekleedde hij zelf bij het Veemgeregt als Stoelheer het voorzitterschap. In 1387 en 1388 werd Dortmund 21 maanden lang door 48 landsheeren belegerd en bevocht een' eervollen vrede. In de XVI eeuw had de stad haren hoogsten bloei bereikt, en telde bij de 10,000 huizen met 50,000 inwoners (tegenwoordig zijn er naauwelijks 900 huizen en 4500 inwoners); er waren toenmaals groote fabrijken van allerlei aard en aanzienlijke brouwerijen; ook was Dortmund de stapelplaats tusschen Antwerpen en Bremen, waar alle doorkomende goederen drie dagen lang te koop gesteld moesten worden, en de aanzienlijkste, magtigste en rijkste stad van Westphalen. Maar binnenlandsche onlusten, de ontbinding der Hanze, de rampzalige religieoorlogen en de onderdrukking der kleinen door de grooten bragten Dortmund in verval. In 1803 werd deze stad aan den Prins van Oranje afgestaan, in 1806 door de Franschen bezet en in 1808 door Napoleon aan den Groot-hertog van Berg toegewezen; met Frankrijk vereenigd was Dortmund de hoofdplaats van het departement van de Rhoer. Bij het verdrag van den 31 Mei 1815 heeft de Koning der Nederlanden dit grondgebied aan de kroon van Pruissen afgestaan.

DORUS, zie Doris.

DOSON was de bijnaam van Antigonus, kleinzoon van Demetrius; hij had de gewoonte dat hij iedereen veel beloofde, maar jegens niemand zijne belofte vervulde: weshalve zoodanige lieden, die veel beloven en niets geven, spreekwoordelijk *Dosones* genaamd worden.

DOTATIE, Lat. *Dotatio* (van *Dos*, bruidschat, huwelijksgoed, uitzet) begiftiging, beschenking in het algemeen, beteekende in de laatste tijden meer bijzonder het gedeelte van den buit, hetwelk Napoleon in de veroverde landen aan zijne generaals op een' leenroerigen voet overliet, en waarmede hij dan den hertogstitel (somwijlen ook slechts *in partibus*) verbond; degenen namelijk die door Napoleon met goederen in vreemde landen gedoteerd waren (zie Majoraten), moesten de eerste helft binnen 20 jaren en de andere helft binnen de volgende 20 jaren verkoopen, en konden den titel op een' grondeigendom in Frankrijk overbrengen, die dan door den oudsten zoon voortgevoerd werd. Stierf de gedoteerde zonder zonen na te laten, dan viel het goed aan de Fransche kroon terug. Alle dotatiën van dezen aard zijn na den val der Bonapartiden nietig en van onwaarde geworden. Het was ook een stelsel, meer geschikt voor de Lombardische koningen in de middeleeuwen dan voor den tijd, in welken de alverweldiger naar de wereldheerschappij dong.

DOU (Gerard), geb. te Leiden den 7 April 1614, werd door zijn' vader Douwe Jansz. Glazenmaker van beroep, die in zijn' zoon eene groote neiging tot de teekenkunst bespeurde, vroegtijdig bij den Graveur Bartel Dolendo besteld, om de eerste beginselen derzelve te leeren, en vervolgens bij den Glasschilder Pieter Kouwenhorn, en nam hem toen bij zich in den winkel, om hem ruiten te laten stoppen; maar de jongeling, nu 15 jaren oud, betoonde meer lust in de schilderkunst, genoot drie jaren het onderwijs van Rembrand van Rhijn, en maakte in dien tijd zulke uitstekende vorderingen, dat men toen reeds in den jongen Dou een' uitmuntend' meester te gemoet zag. Hij schilderde alles in eene hem eigen manier met het uiterste geduld en de stiptste naauwkeurigheid, zoodat men zich verwonderen moet dat hij zoo veel heeft kunnen schilderen: hij besteedde b. v. drie dagen aan een' bezemsteel, en verklaarde dan dat dezelve nog niet af was; tot eene hand in een portret had hij ten minste vijf dagen noodig. Maar zijne schilderstukken werden hem ook rijkelijk betaald, en hebben nog eene hooge waarde, gelijk blijkt uit de aangeteekende prijzen, die zij van tijd tot tijd op de openbare kunstveilingen gegolden hebben (dat naar de gegraveerde prent bekend onder den naam van *De Waterzuchtige Vrouw*, bragt 30,000 guldens op). Dou was kunstenaar in den strikststen zin van het woord, maar geen man van vernuft of verheven geest; hij nam zijne onderwerpen uit het gemeene leven en de dagelijksche natuur, welke hij tot zelfs in de kleinste kleinigheid (die men somtijds met een vergrootglas in zijne schilderijen moet opzoeken) getrouwelijk navolgde en de geringste beuzeling met de uiterste oplettendheid, inspanning en geduld behandelde. † in 1680 en liet een zeer aanzienlijk vermogen na.

DOUAI, eene tamelijk groote en versterkte stad in het voormalig Walsch Vlaanderen, ligt aan de Scarpe, op de grenzen van Artois en Henegouwen, en behoort sedert 1667 tot Frankrijk. In 1562 werd hier door Philips II, Koning van Spanje, eene hoogeschool gesticht. De stad is zeer oud en reeds ten tijde der eerste graven van Vlaanderen bekend geweest. In 1710 werd zij door de bondgenooten en in 1712 door de Franschen, beide malen, na eene strenge belegering, veroverd. Er zijn aanzienlijke gebouwen, waaronder het Tuighuis en de Geschutgieterij, door Lodewijk XIV aangelegd, merkwaardig zijn.

DOUANE, Ital. *Dogana*, is eigenlijk de Fransche benaming van ieder tolkantoor, waar de regten van de inkomende en uitgaande goederen betaald worden, en Douaniers zijn de ambtenaars, met de invordering van deze regten belast; doch gedurende Napoleons worsteling tegen Engeland, en inzonderheid sedert zijn halsstarrig doorzetten van zijn uitzinnig continentaalstelsel, kreeg het ligchaam der Fransche Douaniers een staatkundig gewigt; zij werden in brigaden verdeeld, op een' militairen voet ingerigt en droegen uniform. In 1812 beliep hun getal 80,000 man; zij waakten in drie liniën op de Fransche grenzen tegen het invoeren van Engelsche goederen, of wat zij verkozen daarvoor te houden, en veroorloofden zich allerlei willekeurige handelingen en knevelarijen in de door Fransche troepen bezette landen en jegens de reizigers, waardoor zij allen handel en verkeer belemmerden of geheel stremden. Natuurlijk hadden zij in de ingelijfde landen de gemoederen geweldig tegen zich verbitterd, en waren aldaar niet alleen voorwerpen van diepe verachting, maar ook van de volkswoede, toen in

1813 Duitschland en Holland het Fransche juk van den hals wierpen; het gemeen dreef het eerst deze ellendigen als een' hoop schelmen uit het land en stak hunne roofnesten in den brand.

DOUBS (DE) is eene groote rivier in het voormalig Franche Comté, die uit het gebergte Jura ontspringt, en bij Verdun in de Saône valt.

DOUDIJNS (WILLEM), geb. te 's Gravenhage in 1630, was een zeer goed historieschilder; na het eerste onderwijs in zijne geboorteplaats van ALEXANDER PETIT ontvangen te hebben, begaf hij zich naar Rome, waar hij 12 jaren vertoefde, en als een bekwaam meester in Holland terugkwam. Daar hij van zeer ruime middelen voorzien was, en dus geheel onafhankelijk leven kon, wijdde hij zich geheel aan de kunst, en hield zich bezig met het schilderen van groote en uitvoerige stukken, waartoe hij eene zeer ruime schilderzaal had ingerigt in een der beide prachtige huizen, welke hij op het Buitenhof had doen bouwen. DOUDIJNS was in 1690 de eerste of althans de voornaamste oprigter der Haagsche schilderakademie. † ongehuwd in 1697. Onder zijne leerlingen telde hij de beide TERWESTEN.

DOUSA (JANUS) zie DOES (JOHAN VAN DER).

DOVER, eene der zoogenaamde Engelsche vijf Havens (*cinque Ports*), is een vlek op de kust van het graafschap Kent, 3 uren van Cantorbury, tegen over Calais, op een' afstand van 7 mijlen. De plaats heeft niets merkwaardigs, maar is zeer levendig wegens den over- en wedertogt der paket- en stoombooten van hier naar de Fransche en Vlaamsche kust.

DOXOLOGIE, Gr. *Δοξολογια*, verheerlijking, lofspraak, is in het algemeen al wat in de kerk ter eere van God gezegd of gezongen wordt; in een' meer bepaalden zin noemt men zoodanig den staart *Gloria Patri*, etc. dien Paus DAMASUS I in de IV eeuw eenigen Psalmen heeft aangehangen.

DOYEN (GABRIEL FRANÇOIS), geb. te Parijs in 1725, was een verdienstelijk schilder, leerling van CHARLES VANLOO. In 1746 den grooten prijs behaald hebbende, sleet hij verscheiden jaren in de voornaamste steden van Italië, en werd na zijne terugkomst in 1758 lid der Akademie; hij schilderde fraaije altaarstukken in onderscheiden kerken, en begaf zich bij de uitbarsting der omwenteling naar Rusland, waar hij uitstekende gunsten genoot van CATHARINA II en PAUL I. † in 1806. De beroemde DAVID was een zijner leerlingen.

D. P. Verk. van *Dedit publice ; de pecunia ; Dis patriis (penatibus, perpetuis); divus pius; donum posuit; decretum principis.*

D. P. P. Verkorting van *de pecunia publica (propria).*

D. P. R. Verkorting van *de pecuniis repetundis.*

D. P. S. Verkorting van *de pecunia sua ; dedit proprio sumtu ; dis penatibus (perpetuis) sacrum.*

D. P. S. D. L. D. P. Verkorting van *de pecunia sua dedicavit locus datus publice.*

D. Q. S. Verkorting van *de qua supra ; dies qui supra.*

D. R. Verkorting van *de Romanis ; de Republicá.*

DRAAGSTOEL, draagzetel, schijnt eene Engelsche uitvinding te zijn; derzelver gebruik werd met den aanvang der XVII eeuw in Frankrijk ingevoerd. Er was een patent noodig, geregistreerd bij het Parlement den 11 Dec. 1617, om vrijheid te bekomen dat men zich van denzelven door het geheele Rijk bedienen mogt. In 1707 vond de Abt WILIN eene soort van draagstoel uit, waarmede men iemand zeer gemakkelijk de trappen op en af kon dragen.

DRAAIBANK. De draaikunst is zeer oud; de Grieken worden voor de uitvinders der draaibank gehouden; DIODORUS van Sicilië schrijft dezelve toe aan een' neef van DÆDALUS, TALUS genaamd, PLINIUS, daarentegen, aan den beroemden beeldhouwer PHIDIAS, en zegt dat de draaibank naderhand verbeterd is geworden door POLYCLETUS. Lang te voren had THEODORUS van Samos gebruik gemaakt van eene soort van draaibank voor pottenbakkersarbeid, volgens het getuigenis van PLINIUS; zoo derhalve PHIDIAS de draaibank niet heeft uitgevonden, dan is men toch ten minste de eerste in hout gedraaide voorwerpen aan hem verpligt. De ouden bedienden zich inzonderheid van de draaibank, om allerlei vazen te vervaardigen. De lateren hebben hen ver overtroffen in de draaikunst, en zelfs liefhebbers vervaardigen tegenwoordig op de draaibank wezenlijke kunststukken.

DRAAIBAS is een klein stuk geschut, in een' vorkvormigen ijzeren standaard liggende, wiens punt in een houten blok steekt, op welke het stuk bij den ijzeren staart naar alle rigtingen heen gedraaid kan worden.

DRAAIKOLK, maalstroom, is eene voor de scheepvaart meer of min gevaarlijke spiraalvormige beweging des waters, die alles met zich in de diepte sleept, wat dezelve nadert. De draaikolken ontstaan somwijlen uit den hevigen aanslag der golven tegen verborgen klippen, somwijlen door het botsen van verschillende stroomingen des waters. Bij de ouden waren de Scylla en Charybdis in de zeeëngte van Sicilië als draaikolken zoo geducht, dat zij eene spreekwoordelijke vermaardheid bekomen hebben. De gevaarlijkste onder de tegenwoordig bekende draaikolken is de Moskoë aan de Noorweegsche kust, die eene trechtervormige gedaante heeft, en zoo hevig werkt, dat de schepen op een' afstand van omtrent 6 mijlen moeten blijven. De draaikolk in den Euripus, of zeeëngte tusschen het eiland Negropont (Euboea) en het vaste land van Griekenland, is ook zeer merkwaardig; het water is somtijds in zulk eene geweldige beweging als bij den hevigsten orkaan; voorwerpen, die in dezen maalstroom geraken, verdwijnen terstond, en komen eerst na een' geruimen tijd wederom te voorschijn. Zie SOMMER, *Tafereel van het Heelal*, III Deel, blz. 469.

DRAAIKRINGEN, Fr. *Tourbillons*, zijn, volgens een hersenschimmig denkbeeld van DESCARTES, kringen die het geheele planetenstelsel zouden vervullen. De zon zou zich in het middelpunt van een' wijduitgestrekten draaikring bevinden. De verscheiden deelen van dien draaikring zouden zich met verschillende snelheden bewegen, en de planeten met zich voeren, die er in gedompeld zijn, en daarin zwemmen in lagen van gelijke digtheid. De planeten die satellieten hebben, zouden zelven in het middelpunt van een' kleinen draaikring, die in eenen grooteren zwemt, geplaatst zijn. Dit gevoelen heeft geen opgang gemaakt; ook was het niet nieuw, want men vindt nagenoeg hetzelfde denkbeeld reeds in het atomenstelsel van LEUCIPPUS en DEMOCRITUS.

DRAAIORGEL, zie ORGEL.

DRAAK is een phantastisch dier der fabeleeuwen; volgens de begrippen der ouden werd de draak, die de gouden appelen in den tuin der Hesperiden bewaakte, en dien HERCULES doodde, door JUNO aan den sterrenhemel geplaatst; dat is, men gaf den naam van Draak aan een der noordelijke sterrenbeelden, tusschen de Lier en den Kleinen Beer. Waarschijnlijk was het dier, hetwelk de ouden voor een' Draak hielden, de groote afgodsslang (*Boa constrictor*), omtrent welke zij slechts zeer onvolkomen berigten hadden, en die hunne verbeelding nog grooter en afschuwelijker maakte dan zij werkelijk was. De Draak der middeleeuwen is eenigzins anders dan die der Grieken, en viervoetig, met een' langen dikken slangenstaart en twee kleine vliesvlengels; in de riddertijden was dit monster het voorwerp, hetwelk de dappere geharnaste helden in verre landen gingen bestrijden. Ongetwijfeld gaven gebrekkige berigten van den krokodil, die ten tijde der kruistogten naar Europa kwamen, en met overdreven bijhangselen verspreid werden, aanleiding tot allerlei sprookjes, waarin draken voorkwamen. Ondertusschen, zoo al eenig ridder werkelijk een' draak geveld heeft, dan kan men stellig vertrouwen dat het een gewone Nijlkrokodil geweest is.

DRABICIUS (NICOLAUS), geb. te Strasznitz, in Moravië, in 1587, was Predikant te Drahotutz, doch werd in 1628 met andere Protestantsche geestelijken van daar verdreven, en nam in Zevenbergen den lakenhandel bij de hand. Eerlang begon hij den profeet te spelen, had allerlei verschijningen en openbaringen, zoo hij voorgaf, en liet een boek drukken, getiteld: *Lux in tenebris*, waarin hij voorspelde dat er talrijke legers uit het noorden en het oosten zouden opkomen en den ondergang bewerken van het Huis van Oostenrijk. Maar zijne profecy bleef onvervuld, en hij werd door de keizerlijken gevangen genomen, naar Presburg gevoerd en aldaar in 1671 hem eerst de hand en toen het hoofd afgeslagen, en daarop het ligchaam met het straksgemelde boek onder de galg verbrand.

DRACHENBERG (CHRISTIAN JAKOB), † te Aarhuus 1770, was geb. te Stavanger, in Noorwegen, in 1624, en bereikte dus een' ouderdom van 146 jaren; tot zijn 113 jaar was hij ongehuwd gebleven, en trouwde toen met eene weduwe van 60 jaren. Hij had zijne verstandelijke en zintuiglijke vermogens tot zijn laatste oogenblik toe behouden en was nimmer ziek geweest.

DRACHMA was bij de oude Grieken eene munt, van omtrent 40 cents Hollandsch; 100 Drachma's maakten eene Mina en 60 Mina's een Talent. =, een apothekersgewigt, is ⅛ once; 3 scrupels of 6 greinen, en wordt dus geschreven: ʒj.

DRACO, Archont en wetgever der Atheners, bloeide ruim 600 jaren vóór J. C. en is vermaard wegens de bovenmatige strengheid zijner wetten; het geringste vergrijp strafte hij zoowel met den dood als de zwaarste misdaad. De redenaar DEMADES zeide daarom dat zij met bloed geschreven waren. Men wil dat hij te Aegina in den schouwburg onder de menigte mantels en kleederen, die het juichende volk, naar het gebruik van dien tijd, als een bewijs van eerbied op hem wierp, versmoord is geworden. Bij de toenemende beschaving werden zijne barbaarsche wetten te Athene afgeschaft en door die van SOLON vervangen.

DRAGOMAN heet aan het Turksche hof de tolk, door wiens tusschenkomst de gezanten der Christen mogendheden onderhandelen, zoo zij zelve geen Arabisch verstaan; hij is doorgaans een Griek, en zijne geheele taalkennis bepaalt zich tot het Italiaansch en gebrekkelijk Fransch.

DRAGONDERS zijn eene soort van ligte, oorspronkelijk Fransche ruiterij, die zoowel te voet als te paard moesten vechten; dit deed trouwens reeds de ruiterij der oude Batavieren. VOLTAIRE meent dat men hen Dragonders genoemd heeft, omdat zij een' Draak (*Dragon*) in hunne standaarden voerden, toen dit corps door den Maarschalk DE BRISSAC werd opgerigt.

DRAGONNADES heeten in de Geschiedenis de gewelddadigheden in 1684 jegens de Protestanten in Frankrijk gepleegd, om hen te

noodzaken tot de Roomsche Kerk weder te keeren, of, gelijk men zulks noemde, zich te bekeeren. LODEWIJK XIV had namelijk een edict uitgevaardigd, waarbij den Protestanten verboden werd scholen te houden, met vermaning aan de ouders en voogden om hunne kinders en pupillen in het Katholijk geloof op te voeden. Daar de Koning den bevelhebbers en overheden de strenge uitvoering van dit edict had aanbevolen, oordeelden zij het kortste, gemakkelijkste en krachtdadigste middel te moeten aanwenden, en zonden Dragonders in de huizen der Protestanten, waar zij op bescheidenheid leefden, de meubelen plunderden, den voorraad opteerden en de bewoners mishandelden, die zij met klingslagen naar de Mis dreven en dwongen een kruisje te kussen, dat zij aan de tromp van hunne karabijnen hadden vastgemaakt. Deze geweldenarij scheen eer een toeleg om de Protestanten uit te roeijen dan hen te bekeeren; wie gelegenheid zag tot vlugten, verliet Frankrijk; men rekent dat er meer dan 200,000 Franschen naar Duitschland en Holland gingen.

DRAGUT, berucht Turksch Zeeroover uit de school van den geduchten BARBAROSSA, die hem een' kaper vertrouwde, waarmede hij langs de kusten van Spanje, Sicilië en Italië stroopte, werd weldra in staat gesteld tot grooter ondernemingen, maar vond in den dapperen ANDREA DORIA een' geduchten bestrijder, die na een bloedig gevecht hem gevangen kreeg. DRAGUT werd met al zijne medgezellen in ketenen geklonken; maar het ongeluk deed hem geenszins zijn' moed en zijne fierheid verliezen. Tegen een matig losgeld van 3000 kroonen in vrijheid gesteld, hervatte hij zijne strooptogten, veroverde Algiers, noodzaakte DORIA te vlugten, en bedrijveloos aanschouwer te blijven van het plunderen en verbranden der kusten van Calabrië en Napels. DRAGUT sneuvelde door een' kanonkogel bij de belegering van Malta in 1565.

DRAHOMIR, gemalin van WRATISLAUS I, Hertog van Bohemen, deed LUDMILLA, hare schoonmoeder, vermoorden, en haren oudsten zoon WENCESLAUS door zijnen broeder BOLESLAUS ombrengen. Deze misdaden wekten het afgrijzen van geheel Duitschland. Keizer OTTO viel met een magtig leger in Bohemen, overwon DRAHOMIR, en dwong haar op zeer harde voorwaarden zich te onderwerpen. Men verhaalt dat zij met haar rijtuig en paarden in een' afgrond gestort en omgekomen is, hetwelk in dien tijd als eene straf werd aangemerkt wegens hare vervolging der Christenen.

DRAISINE, in het Fransch *Vélocipède* genaamd, is eene loopmachine, in 1817 uitgevonden door den Baron VON DRAIS, te Mannheim; dezelve bestaat uit twee achter elkander loopende raderen, door een' toestel aan elkander verbonden, in welks midden een zadel vastgemaakt is; voor dezen zadel is eene kruk, waarmede men den gang der machine bestuurt: wanneer men op dezelve als te paard zit, beroert men even als bij het loopen met den eenen voet om den anderen den grond, en is daardoor in staat in eene zittende houding met een' versnelden gang te loopen. In 1821 vond zekere KENT, te Glasgow, eene machine uit, waarmede men op de oppervlakte des waters kan loopen.

DRAKE (FRANCIS), geb. te Tavystock, in Devonshire, in 1545, leerde het zeemansberoep bij een' kustvaarder, en gedroeg zich zoo wel, dat zijn meester bij zijn' dood hem zijn schip vermaakte, waarmede hij eenigen tijd voer, doch hetzelve in 1567 verkocht, en het bevel bekwam over een schip van de vloot van JOHN HAWKINS, die naar Amerika bestemd was. In een gevecht met de Spanjaarden in de haven van Vera Cruz gedroeg DRAKE zich zeer dapper, maar verloor daarbij al wat hij bezat. Hij besloot derhalve zoodra mogelijk zijne schade op de Spanjaards te verhalen, en wist de Koningin ELIZABETH te bewegen tot eene onderneming naar de West-Indiën. De uitslag van zijnen togt was zoo gunstig, dat hij in 1572 denzelven hervatte, met een' aanzienlijken buit terugkwam, en drie zware fregatten voor zijne rekening kon uitrusten, waarmede hij als vrijwillige in Ierland diende. Op den voorslag van CHRISTOPHER HATTON zond ELIZABETH den stoutmoedigen DRAKE in 1577 met vijf schepen, om door de Straat van Magellaan in de Zuid-zee te dringen en daar de Spanjaarden aan te tasten; den 6 November 1578 bereikte hij den uitgang, en had hier te worstelen met tegenwind en strenge koude; hij kwam eindelijk in het gezigt van het eiland Mocha, zuidelijk van Chili, waar hij eene verzamelplaats voor zijne vloot bestemd had; daar nogtans geen der schepen kwam opdagen, vervolgde hij zijn' koers naar het noorden langs de kusten van Chili en Peru, terwijl hij verscheiden Spaansche schepen nam en landingen deed, tot op 48°, hopende eene doorvaart in den Atlantischen Oceaan te vinden. In zijne verwachting teleurgesteld en door de koude genoodzaakt tot op 38° terug te keeren, noemde hij de plaats, waar hij zijne schepen herstelde, Nieuw-Albion, en nam bezit er van in naam van Koningin ELIZABETH. Hij zeilde hierop naar de Moluksche eilanden, bezocht Ternate en Celebes, en kwam den 30 November 1580 te Plymouth binnen. In de lente des volgenden jaars kwam de Koningin te Deptford, waar DRAKE ten anker lag, at bij hem aan boord, keurde alles goed wat hij gedaan had en maakte hem ridder. In 1585 deed DRAKE den Spanjaarden nogmaals veel afbreuk op de Kaap-Verdische eilanden en in de Oost-Indiën, en voerde in 1587 het bevel over eene vloot van 30 schepen, die in de haven van Cadix een gedeelte der beroemde armada verbrandde; het volgende jaar was hij Vice-admiraal onder Lord ESSINGHAM, Groot-admiraal van Engeland. Een rijk geladen Spaansch Galjoen gaf zich aan hem over op het enkel vernemen van zijn' naam, en de dappere Engelschman onderscheidde zich in het vervolgen van den geslagen vijand. Zoo was DRAKE bij den voortdurenden oorlog de schrik van Spanje en de beroemdste zeeheld van zijn' tijd geworden. Doch toen hem eindelijk eene onderneming tegen Panama mislukte, werd hij daarom zoo mismoedig, dat hij in eene heete koorts verviel, welke den 30 Dec. 1596 aan zijn leven een einde maakte. DRAKE was de eerste reiziger rondom de wereld; Europa heeft aan hem de aardappelen en Plymouth eene waterleiding te danken van 20 Engelsche mijlen lang, welke hij in 1581 liet aanleggen. Uit het schip, dat hij bevaren had, werd, toen het van ouderdom gesloopt moest worden, een catheder gebouwd, en dezelve aan de hoogeschool te Oxford geschonken.

DRAKENBORCH (ARNOLD VAN), geboren te Utrecht den 1 Januarij 1684, uit een aanzienlijk geslacht, studeerde in de regtsgeleerdheid, welke wetenschap met de Geschiedenis en welsprekendheid hij reeds in 1716 als Professor aan de Utrechtsche school onderwees tot zijn' dood toe, die den 16 Januarij 1748 voorviel. In de geleerde wereld heeft DRAKENBORCH een' uitstekenden roem verworven door zijne uitgegeven kritisch-historische schriften; vooral door zijne schoone uitgave van LIVIUS, 7 deelen in 4to en SILIUS ITALICUS.

DRAKENKOP, zie KNOOPEN.

DRAMA, Gr. *Δραμα*, van *δραω*, handelen, is eene handeling in het algemeen; maar men verstaat meer bepaald onder deze benaming een poëtisch kunstwerk, hetwelk door handelende personen (*acteurs* en *actrices*) aanschouwelijk voorgesteld kan worden. Zoodanig Drama heeft verschillende vormen, en onderscheidt zich als treurspel, blijspel, zangspel, enz. Later heeft men, op het voorbeeld der Franschen, zoodanige tooneelstukken, die noch treur- noch blijspelen zijn, Drama's genoemd, en bij ons tooneelspelen, even als of treur- en blijspelen ook geene drama's of tooneelspelen waren! Deze benaming is dus veel te onbepaald voor deze middeldingen; maar het spraakgebruik leert ons dat men daaronder een tooneelstuk verstaan moet, dat te ernstig voor een blijspel en te burgerlijk voor een treurspel is, al wordt er ook van dolk en vergift in hetzelve gebruik gemaakt. Over het algemeen zijn de Drama's in proza geschreven, ten minste de Fransche, Hoog- en Nederduitsche stukken, die men *Drame, Schauspiel* of *Tooneelspel* genoemd heeft, maar aan stukken in verzen heeft men dezen naam nog niet gegeven, schoon men ze wel soortelijk onder de benaming van dramatischen arbeid begrijpt en aanduidt.

DRAMATURGIE, van *Δραμα*, handeling, en *Εργον*, werk, arbeid, is de wetenschap der regelen van de kunst om een tooneelstuk (drama) zamen te stellen en op het tooneel uit te voeren: deze wetenschap omvat alzoo het geheele gebied der tooneeldicht- en tooneelspeelkunst. In Duitschland was LESSING de eerste, die in 1767 een theoretisch werk over deze wetenschap uitgaf, hetwelk naderhand verscheiden andere schrijvers ook in andere landen heeft aangespoord om dit onderwerp insgelijks meer opzettelijk te behandelen.

DRAPERIE, van het Fr. *Drap*, Laken, beteekent oorspronkelijk lakenfabrijk, lakenhandel; in de hedendaagsche kunsttaal bedoelt men daarmede de schikking en plooijing der stoffen, waarmede eenig voorwerp versierd, omhangen of bekleed is; b. v. ledikanten, glasramen, alcoven, enz. en in de beeldende kunsten de bekleeding eener figuur, waartoe veel smaak en oordeel in den schilder en beeldhouwer gevorderd wordt. De draperie kan zich meer of min van het gebruik of de mode verwijderen; zij kan zelfs ideaal zijn, naarmate het doel des kunstenaars of de aard van zijn' arbeid zulks toelaat of vereischt. Regelen voor de drapering zijn moeijelijk te bepalen; maar stijf mag zij in geen geval zijn, en dat bij geschilderde draperiën de stof goed aangeduid, het koloriet natuurlijk in het licht en bruin der plooijen behoorlijk in acht genomen moet worden, spreekt van zelf.

DREBBEL (CORNELIS), geboren te Alkmaar in 1572, leide reeds jong zich toe op de wis- en natuurkunde, en nam in 1604 zijn verblijf in Engeland, waar hij zeer in gunst geraakte bij Koning JAKOBUS I; naderhand ontbood Keizer RUDOLPH II hem aan zijn hof te Praag, en gaf hem eene aanzienlijke jaarwedde; toen FERDINAND III in 1612 aan het rijksbewind kwam verkoos hij DREBBEL tot leermeester van zijn' zoon, en gaf hem den titel van Raad; doch Praag in 1620 door FREDRIK V, Keurvorst van de Palts, veroverd zijnde, werden verscheiden van 's Keizers Raden, en daaronder ook DREBBEL, in de gevangenis geworpen, en eenigen ter dood gebragt; doch hij ontkwam dit gevaar met verlies van al zijne goederen, en begaf zich wederom naar Engeland, waar de Koning hem minzaam ontving en vervolgens bij zich behield. † te Londen in 1634. Indien men aan de berigten wegens zijne uitvindingen geloof slaan mag, dan moet DREBBEL in zijn' tijd voor eene soort van toovenaar gehouden zijn geworden, want zij zijn meest verschijnselen der zoogenaamde *Physique amusante*, die onkundigen verbazen en verwonderen, en in onzen tijd slechts tot vermaak der gezelschappen dienen: geen wonder dat DREBBEL bij den waanwijzen en pedanten JAKOBUS I zeer gezien was, schoon hij noch

Engelsch noch Latijn verstond, en zoo wel zijn' opdragtsbrief en beschrijving van zijn zoogenaamd *Perpetuum mobile* en zijne werkjes over de Elementen en Quintessentie in het Nederduitsch schreef en in het Latijn liet vertalen, opdat de Koning ze zou kunnen lezen. Eenigen hebben ook aan DREBBEL de uitvinding van den thermometer, der telescopen en microscopen toegeschreven, hetwelk echter door anderen betwist wordt. Men vindt een uitvoerig berigt wegens DREBBEL, zijne uitvindingen en schriften bij J. P. VAN CAPPELLE, in zijne *Bijdragen tot de Geschiedenis der Wetenschappen en Letteren in Nederland*, bl. 63.

DREG is een klein anker, met vier armen, om schuiten en ligte vaartuigen aan vast te leggen, of gezonken goederen en drenkelingen daarmede boven te halen.

DRÉLINCOURT (LAURENT), geboren te Parijs in 1626, was Hervormd Predikant te Niort, † ald. in 1680; hij heeft eenige Predikatiën uitgegeven, die reeds lang in vergetelheid geraakt zijn, maar zijne *Sonnets Chrétiens* zijn nog algemeen bekend en in achting; zij zijn inderdaad zeer fraai en krachtig; de gerijmde Nederduitsche vertaling van dezelve door P. DE LA RUE steekt zeer onvoordeelig af bij de oorspronkelijke. = (CHARLES), broeder van den voorg., geboren te Parijs den 1 Februarij 1633, studeerde te Parijs en te Saumur in de geneeskunde, werd in 1654 te Montpellier tot Doctor bevorderd, en kort daarop Lijfarts van den Maarschalk DE TURENNE, dien hij volgde op zijn' veldtogt in Vlaanderen. In 1663 benoemde LODEWIJK XIV hem tot zijn buitengewonen Lijfarts; in 1668 werd hij als Professor der geneeskunde te Leyden beroepen, en in 1670 tot Professor der ontleedkunde aldaar aangesteld. † den 31 Mei 1697. Zijne geneeskundige werken zijn in 1727 met eene voorrede van BOERHAAVE in den Hage gedrukt.

DRENKELINGEN (MAATSCHAPPIJ TOT REDDING VAN). In 1767 vereenigden zich tien aanzienlijke kooplieden te Amsterdam tot het verspreiden van voorschriften hoedanig men een' schijndooden drenkeling moest behandelen, ten einde hem in het leven terug te brengen, met uitloving eener gouden medaille, tot belooning voor het redden van elken zoodanigen drenkeling, en aanbod tot vergoeding van de gemaakte kosten. Zeer weldadig heeft deze menschlievende maatschappij genoegzaam geheel Europa door gewerkt; in Duitschland, Frankrijk, Engeland en Italië werden dergelijke maatschappijen opgerigt, op het voorbeeld der Amsterdamsche, die den 24 October 1817 haar vijftigjarig bestaan plegtig vierde in 's Konings tegenwoordigheid; uit het toen openlijk gedaan verslag van hare werkzaamheden gedurende dat tijdvak bleek dat er 1954 drenkelingen volgens haar voorschrift gered waren en zij bijna 2000 gouden en zilveren medailles uitgedeeld had. Sedert dien tijd heeft zij hare menschlievende werkzaamheden even als te voren met onvermoeiden ijver voortgezet, en doorgaans met gewenschte gevolgen bekroond gezien.

DRENTHE, eene der provinciën van het Koningrijk der Nederlanden, grenst ten oosten aan het voormalig graafschap Bentheim en Munsterland, en overigens aan de provinciën Groningen, Friesland en Overijssel. Zij bevat omtrent 50,000 inwoners; de hoofdplaats Assen, met 1400 inwoners, is net gebouwd en neemt jaarlijks aan huizen en bevolking toe. De bodem is zandig en zwaar, echter vruchtbaar, en brengt, goed bearbeid, aardappelen, rogge, boekweit en vlas voort; er zijn ook veengronden, die den zoogenaamden langen turf opleveren, en naderhand tot wei- en bouwlanden aangelegd worden; men vindt er eiken- en dennebosschen en op de heiden worden groote kudden schapen geweid. Op sommige plaatsen worden verscheiden Romeinsche oudheden uit den grond gedolven, op andere ziet men verbazend groote op elkander gestapelde steenen (zie HUNNEBEDDEN).

DRESDEN, eertijds de residentie van den Keurvorst, tegenwoordig van den Koning van Saksen, is eene aanzienlijke, fraaije en versterkte stad, in den Meissnischen kreits aan de Elbe, over welke eene prachtige steenen brug Oud- en Nieuw Dresden aan elkander verbindt. Dresden is eene der schoonste steden van Duitschland en voor de nieuwste Duitsche geschiedenis zeer merkwaardig. Zeker was deze stad in vroeger' tijd meermaals aan de verwoestingen van den oorlog blootgesteld, maar deze zijn niet te vergelijken bij hetgeen Dresden in dit opzigt sedert het midden der XVIII eeuw heeft moeten verduren. Na den slag bij Kesselsdorf in 1745 werd deze stad door FREDRIK II, Koning van Pruissen, bezet, doch bij den vrede van den 21 December deszelfden jaars wederom ontruimd. In den tusschen Oostenrijk en Pruissen in 1756 hervatten oorlog werd Dresden andermaal door de Pruissen bezet; bij de aannadering der Keizerlijken in 1758 deed de Pruissische bevelhebber Graaf VON SCHMETTAU een groot gedeelte der voorsteden afbranden. Den 4 September 1759 verlieten de Pruissen bij verdrag de stad, die hierop door de Keizerlijke en Rijkstroepen bezet werd. De vreesselijkste oorlogsramp trof Dresden in de maand Julij 1760, wanneer de stad negen dagen lang door FREDRIK II gebombardeerd werd; de oude Kruiskerk en 212 huizen werden in puinhoopen veranderd; maar nogtans moesten, bij de aannadering van den Keizerlijken Generaal MACQUIRE, de Pruissen de belegering opbreken en aftrekken. Gedurende de heerschappij van NAPOLEON en het overwigt der Franschen in Duitschland, had Dresden mede veel van den last des oorlogs te dragen. De vestingwerken werden op bevel des Franschen Keizers geslecht, en in 1809 waren de Oostenrijkers meester van de stad; maar bijzonder noodlottig waren de gebeurtenissen van 1813 voor dezelve; beurtelings was zij in de magt der bondgenooten en der Franschen, en gevoelde al de gevolgen der in hare nabijheid voorgevallen veldslagen; eerst ingesloten door den Maarschalk S. CYR, toen belegerd door de Oostenrijkers en Russen, werd zij in November bij verdrag overgegeven aan de bondgenooten, en was tot 1815 de zetel van het Pruissisch bestuur over Saksen, wanneer den 8 Mei de vrede tusschen Pruissen en Saksen gesloten werd en eene maand later de Koning in zijne residentie terugkeerde. Doch in weerwil van al deze oorlogsrampen is Dresden toch eene zeer aanzienlijke en schoone stad gebleven, met 18 fraaije kerken en voortreffelijke openbare gebouwen; in 1813 bedroeg de bevolking 41,000 zielen, en is sedert ongetwijfeld nog toegenomen. Er is zeker geene stad in geheel Duitschland waar zich zoo vele kunstverzamelingen bevinden als te Dresden, van welke de gedrukte catalogussen op zich zelven eene kleine bibliotheek uitmaken; alleen die van het Porseleinkabinet beslaat 5 deelen in folio. De verzameling van schilderijen is bekend door een kostbaar Prentwerk, door de voornaamste Fransche meesters gegraveerd, naar de schilderijen, die zich in dezelve bevinden, en die uit 1011 stuks bestaan. In de verzameling van penningen, oudheden, kunstwerken, enz. bevinden zich ook vele zeldzame, merkwaardige en kostbare voorwerpen; de Prentverzameling bestaat uit 200,000 stuks, door de voornaamste meesters uit alle scholen van de vroegste tijden af. Behalve de hier genoemde kunstverzamelingen verdienen ook het kabinet van natuurlijke historie, mineralen, instrumenten, pleisterbeelden en de bibliotheek met onderscheiding vermeld te worden.

DREUX, eene der oudste steden van Frankrijk, aan het riviertje Blaise, hetwelk in de Eure uitloopt, had eertijds den titel van graafschap en is in de Geschiedenis vermaard door den bloedigen slag tusschen de Katholijken en Hugenoten, op den 19 December 1562 in derzelver nabijheid voorgevallen.

DREYER (JOHANN MATTHIAS), geboren te Hamburg in 1716, † aldaar in 1769, was een geestig Satyrisch dichter, in wiens invallen de Hamburger regering echter niet veel smaak vond, want zij liet in 1763 zijne *Spielwerke beim Wein, Punsch*, etc. (vrolijke toasten en drinkcondities), onder het gelui der schandklok, door beulshanden verbranden, nadat de geestelijken op den predikstoel vinnig tegen dit werkje hadden uitgevaren.

DRIBURG, eertijds Iburg genaamd, is eene kleine stad in het Pruissische regeringsdistrict Minden, niet ver van Paderborn, heeft 1400 inwoners en in de nabijheid eene sterk bezochte gezondheidsbron. Het plaatsje is zeer oud, en werd door KAREL DEN GROOTEN in 766 op de Saksers veroverd en aan den Bisschop van *Paderborn* geschonken.

DRIE is het zoogenaamde heilige getal, in hetwelk men reeds in de vroegste tijden groote verborgenheden gezocht heeft. Het is het eerste oneven getal in het talstelsel, en zamengesteld uit de vereeniging van 1 en 2, der μονας en δυας, de beide grondbeginselen der dingen, volgens de Pythagoristen, waaruit de τριας, het drietal (de μονας en δυας medegerekend), ontstaat, die ook als drieledige éénheid kan gedacht worden, gelijk b. v. een boekwerk in drie deelen, een drieguldenstuk, een driehoek, de drie dimensiën van ruimte en tijd, lengte, breedte, diepte, of begin, midden en einde; maar behalve deze subjectieve zijn er eene menigte objectieve triaden, blijkbaar uit het spreekwoordelijk zeggen: »Alle goede dingen bestaan in driën." Ook wordt het getal Drie en driemaal Drie (9) tot verscheiden symbolische, allegorische en mystieke voorstellingen gebezigd, zoo wel als het drievormige en drievoudige, waaraan men in de oudste tijden reeds eene geheimzinnige beteekenis gehecht heeft; men heeft dit trouwens ook gedaan aan andere getallen (zie HEPTAS, TETRACTYS), doch men heeft er het denkbeeld van volkomen en heilig niet aan gehecht, welke hoedanigheden men alleen in het getal Drie heeft gemeend te vinden. Wat de volkomenheid betreft, deze is arithmetisch spoedig gevonden, want 3 met zich zelven vermenigvuldigd of $3 \times 3 = 9$, hetwelk het hoogste getal is, en alle getallen in zich bevat, want de 0 is slechts de aanwijzer der vertienvoudiging van de getallen, en dient enkel om den rang aan te duiden, in welken een bijkomend getal zou behooren te staan, en zulks kan op drieerlei wijzen geschieden, namelijk *onder, achter* of *voor* het bestaande getal; men heeft, b. v. 1 te voegen bij 9, dan plaatst men de 1 daar onder (?), en bekomt 10; heeft men 10 te voegen bij 9, dan is dit eene aanwijzing dat men de 1 daar vóór moet plaatsen, en men bekomt 19; daarentegen wanneer men 01 bij 90 te voegen heeft, is dit eene waarschuwing dat men de 1 achter de 9 moet plaatsen en de 0 wegvalt, zoo wel als de 0 voor de 1, die door de 9 vervangen wordt, en men bekomt 91; daarbij heeft het getal 3×3 of 9 nog de eigenschap dat, welk getal ook men met hetzelve vermenigvuldigt, het verkregen product altijd, wanneer men de cijfers, waaruit hetzelve bestaat, bij elkander optelt, een of meer negens zal opleveren; b. v.

4635
9

$$41715 = 4 + 1 + 7 + 1 + 5 = 18 = 2 \times 9.$$

Ieder zoodanig verkregen product wederom met een getal, om het even welk, vermenigvuldigd, geeft nogmaals een product, welks cijfers, bij elkander opgeteld, insgelijks negens opleveren; wij zullen het straks bekomen product met 11 vermenigvuldigen

41715
11

41715
41715

$$458865 = \begin{cases} 4 + 5 = 9. \\ 8 + 8 + 6 + 5 = 27 = 3 \times 9. \end{cases}$$

Op deze wijze ware de arithmetische volkomenheid van het getal Drie welligt te bewijzen; maar niet zoo gemakkelijk deszelfs heiligheid, zonder in symbolismus of mysticismus te vervallen; mogelijk zou men, van de Pythagorische vereeniging der μονας en δυας uitgaande, deze voorgewende heiligheid op het spoor kunnen komen, als men den *coitus* van man en vrouw daarvoor nam, uit welke vereeniging van twee *monaden* (enkelen) tot een *duas* (tweetal), een *trias* (drietal) ontstaat. Daar nu de wijze der wording van den mensch uit dezen *coitus* een diep geheim is, en men alleen weet dat hij driemaal drie of negen maanden daarna ontstaat, gelijk het getal 3 uit de zamentelling der getallen 1 en 2, en het getal 9 uit 3 vermenigvuldigd met zich zelven, kan het zeer wel zijn dat de Ouden het getal 3 voor het symbolum der voortteeling van den mensch genomen hebben, die, als een geheim den goden alleen bekend, even als andere verborgen zaken, heilig door hen geacht werd, en dienvolgens ook het symbolum, door hetwelk zoodanig eene verborgen zaak werd aangeduid, zoo wel voor de zinnen als voor het verstand: veel is om deze reden bij de Ouden drievormig, drievoudig en drietallig; JUPITER voert een' *drie*kantigen bliksem, NEPTUNUS eene *drie*tandige vork, APOLLO eene *drie*snarige *lyra*, de Pythonissa plaatste zich op een' gouden *drie*voet, DIANA heeft, als HECATE, *drie* aangezigten (symbolum der drie maangestalten), de helhond *Cerberus* heeft *drie* koppen; er zijn *drie* Gratiën, *drie* Furiën, *drie* Schikgodinnen, *drie* Hesperiden, *drie* Harpyen, driemaal *drie* Zanggodinnen; men deed bij de offerfeesten *drie* plegtige omgangen om het altaar, plengde of dronk *drie* malen den offerwijn; men prees iemand *drie*werf gelukkig (*felices ter qui* etc.); sommige feesten duurden *drie* dagen, anderen werden om het *derde* jaar gevierd; over het algemeen werden vele zaken bij den *derden* dag, de *derde* maand of het *derde* jaar bepaald (*Triduanus, Trimestris, Triennis*); ook wij achten den *derden* of driemaal *derden* dag voor zieken, kraamvrouwen en zwaar gewonden gewigtig (op welken grond weten weinigen te zeggen); een kind van *drie* jaren wordt gerekend de helft van zijn' volkomen wasdom bereikt te hebben, en zelfs de profane wereld weet welk eene geheimzinnige rol het getal *drie* en driemaal *drie* in de vrijmetselarij speelt, behalve dat nog vele andere zaken drietallig, drievoudig en drievormig zijn, voorgesteld of ingerigt worden, die men niet eens opmerkt. Zoodat natuurlijk door alle tijden heen de aandacht op het getal Drie meer heeft moeten vallen dan op eenig ander.

DRIEBERGEN (JOANNES), geboren te Leyden den 11 Dec. 1686, was vroeg ouderloos, en werd door zijne bloedverwanten tot den koophandel bestemd, doch meer lust toonende in de letteroefeningen, tot den predikdienst opgeleid, en studeerde in de godgeleerdheid aan de Kweekschool der Remonstranten te Amsterdam. Na sedert 1708 te Harlingen en te Nijmegen gepredikt te hebben, werd hij in 1711 op één' dag te Noordwijk en te Zevenhuizen beroepen; het beroep te Noordwijk nam hij aan, en bleef er tot 1718, wanneer hij naar Utrecht, en van daar in 1724 naar Rotterdam beroepen werd; doch in 1737 beriep men hem als Professor der godgeleerdheid aan de Kweekschool te Amsterdam. † aldaar den 1 Mei 1747. Hij was een voortreffelijk geleerde, sierlijk schrijver en welsprekend redenaar. Inzonderheid maakte hij zich vermaard door de bescheidenheid en gematigdheid, waarmede hij de gevoelens der Remonstranten omtrent zekere leerpunten mannelijk verdedigde tegen den geleerden en beroemden J. VAN DEN HONERT. Behalve zijne eigen uitgegeven predikatiën, heeft men aan hem ook de nette vertalingen te danken van verscheiden Engelsche godgeleerde werken.

DRIEËENHEID is het begrip van eene drieledige enkelheid, en denkbaar als b. v. een driegnldenstuk; maar even zoo zou men ook *vijfeenheid*, *tieneenheid*, enz. kunnen zeggen, en zich daarbij een vijf- of tienguldenstuk, of iets anders, dat zoodanig getal in zich vereenigt (in ééns vertegenwoordigt), kunnen voorstellen: zoodat er eigenlijk in dit begrip niets tegenstrijdigs is, schoon sommigen er veel tegenstrijdigs in meenen te vinden; want, zegt men, drie is geen een, en een is geen drie; dit is zoo, als men namelijk 3 en 1 elk afzonderlijk denkt: drie guldens zijn zekerlijk niet één gulden, maar drie; doch een driegulden is geene eenheid in betrekking tot enkele guldens (of de deelen waaruit hij als geheel bestaat), maar tot andere driegnldens. Dit moet iedereen bij eene gezonde redekaveling terstond in het oog vallen; ook zou dit begrip van Drieëenheid op zich zelve welligt sommigen zoo veel aanstoot niet gegeven hebben, ware hetzelve niet in de IV eeuw als leerstuk (*dogma*) in de Christelijke geloofsleer opgenomen en als eene heilige verborgenheid (*mysterium*) beschouwd geworden. Daar het getal Drie bij alle oude volken voor een heilig getal gold, stelden zij zich het goddelijke en heilige ook als iets drievormigs of drievoudigs voor; en deze voorstelling was de grondslag der eerste godsdiensten van het oosten. Eene naauwkeurige beschouwing der natuur bragt de oudste wijzen op het denkbeeld dat God drievormig is; want zij erkenden 1) de stof, 2) eene kracht, die op de stof werkte, en 3) hetgene uit deze werking ontstond, namelijk bewerktuigde en levende wezens of schepselen. Deze drie verschijnselen (stof, schepping, schepsel) wezen hen tot één' oorsprong, dien zij in het begrip God opnamen of een Hoogst Wezen, voor hetwelk zij de zon hielden, die verlicht, verwarmt en vruchtbaar maakt: dienvolgens, schoon één, zich als drievormig aankondigt. Alzoo verviel men zeer natuurlijk op het denkbeeld van drievormige éénheid in het Goddelijk Wezen; het eene volk nam dit denkbeeld van het andere over, en zoo kwam hetzelve van de Indianen tot de Perzen, de Egyptenaren, de Joden, de Grieken en Romeinen, zelfs de Scythen en andere barbaarsche volken, en de Christenen vonden dit begrip in een geregeld stelsel bij de Nieuw-Platonisten voorhanden, van wie sommige kerkvaders het overnamen; en waarlijk, wanneer men zich God voorstelt als Schepper (voortbrengend beginsel, of *Vader*), als Onderhouder (voortplantend beginsel, of *Zoon*) en als Bestuurder (bezielend, heiligend beginsel, of *Geest*), dan heeft de rede niets daartegen in te brengen, en de éénheid van God, zoo streng vastgehouden door de Joden, wordt geenszins aangetast. Maar men heeft dit inderdaad verheven verstandelijk Drieëenheidsbegrip tot een grof zinnelijk Driegodendom (*Tritheismus*) gemaakt door de zoo onwijsgeerige als onbijbelsche hypostasis van één in drie personen, die zelfstandig gedacht worden; zelfs de oorspronkelijke benaming duidt dit aan, want Τριας en *Trinitas* beteekent niet Drieëenheid, maar enkel *Drieheid*, gelijk Δυας en *Dualitas* enkel *Tweeheid* beteekent; de Roomsche Kerk in Duitschland en de Nederlanden zegt ook nog *Dreifaltigkeit* en *Drievuldigheid*, waarbij men noodwendig aan drie individuën moet denken, die men geene kans ziet zich als een' enkelen voor te stellen, hetwelk de Kerk echter begeert: weshalve men zich er van af maakt met zich te overreden dat het een mysterie is, hetwelk men gelooven moet. De uitdrukking *Drieëenheid*, daarentegen, bestendig door de Protestanten gebezigd, leidt tot zulk een grof anthropomorphismus niet, en bedoelt daarmede ook geen mysterie hoegenaamd, maar sluit alle individualiteit buiten, die met Gods Al-eenheid strijdig is. In de Protestantsche Kerk kan alzoo dit leerstuk den verstandigen geen aanstoot geven, naardien eigenlijk het Drieëenheidsbegrip meer in onze denkvormen dan in het wezen der Godheid ligt, en, zinnelijk gedacht, louter anthropomorphisch is; want één mensch kan wel tevens vader, zoon en geest zijn, dat is vader van zijne kinderen, zoon van zijne ouders en geest als denkend, oordeelend en verstandelijk wezen; maar men kan zich God niet voorstellen als zoon van een' anderen God, want hij bestaat door en uit zich zelven van eeuwigheid; ook niet als vader van een' medegod, want hij gedoogt geene andere goden nevens zich (EXOD. XX. 3), en plant zijn geslacht niet voort; en even min als een geest, want wij weten eigenlijk niet wat een geest (Πνευμα, *Spiritus*) is, dien wij niet anders kennen dan uit zijne werking op de stof, en die zelf eene zeer subtiele stof is, zoodra hij door onze zinnen kan waargenomen worden. Verstandige Godvereerders hebben dus reeds lang de zinnelijke Drievuldigheidsleer der middeleeuwen verworpen, van welke JEZUS nimmer een woord gezegd heeft, waaraan zijne Apostelen nooit gedacht hebben en waarvan nergens in de Heilige Schriften melding gemaakt wordt, maar, door ketterzuchtige bisschoppen bedacht, of liever van den eerbied der Heidenen voor het drietal ontleend, zoo veel aanleiding tot ellendige haarkloverijen onder de eerste Christenen gegeven en eindelijk Konstantinopel met geheel het Oost-Romeinsche Rijk den Turken in handen gespeeld heeft. De Christelijke Kerk heeft bij de hervorming dit leerstuk wel behouden, maar hetzelve allengs meer overeenkomstig met deszelfs straksgemelden verstandelijken grondslag en zedelijke strekking gewijzigd: zoodat niemand er eenige ergernis meer aan behoeft te nemen, en de ongeloovigen er niet langer den spot mede kunnen drijven.

DRIEHOEK is eene oppervlakte, die door drie lijnen besloten is. Men onderscheidt de Driehoeken, ten aanzien der zijden, in 1°. Gelijkzijdige, als de drie zijden aan elkander gelijk zijn. 2°. Gelijkbeenige, als twee zijden aan elkander gelijk zijn, en 3°. Ongelijkzijdige, als alle drie zijden ongelijk zijn. Ten aanzien der hoeken onderscheidt men dezelve in 1°. Regthoekige, als één hoek regt is. 2°. Stomphoekige, als één hoek stomp is, en 3°. Scherphoekige, als alle drie de hoeken scherp zijn.

DRIEHOEKIG GETAL bestaat uit de som van bij elkander verzamelde getallen, die in eene arithmetische progressie voortgaan, waarvan de term en het verschil der leden 1 is. De arithmeti-

sche progressie zij 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, enz. dan zijn de driehoekige getallen 1, 3, 6, 10, 15, 21, 28, 36, 45, 55, 66, enz. want

•	1
• •	1 + 2 = 3.
• • •	1 + 2 + 3 = 6.
• • • •	1 + 2 + 3 + 4 = 10.
• • • • •	1 + 2 + 3 + 4 + 5 = 15.
• • • • • •	1 + 2 + 3 + 4 + 5 + 6 = 21.
• • • • • • •	1 + 2 + 3 + 4 + 5 + 6 + 7 = 28, enz.

DRIEHOEKSMETING is dat gedeelte der wiskunde, waarin geleerd wordt hoe men door drie gegeven termen van de zes, die in eenen driehoek voorkomen, namelijk de drie zijden en de drie hoeken, de overige drie door berekening gevonden kunnen worden. Indien dus twee zijden en een hoek, twee hoeken en eene zijde, of de drie zijden van eenen driehoek bekend zijn, kan men de drie overige termen vinden. Alleen wanneer de drie hoeken bekend zijn, helpt het niets in eenen regtlijnigen driehoek, om er de zijden door te vinden. Men onderscheidt de driehoeksmeting in twee hoofdtakken, namelijk 1°. Platte, zijnde die welke de regtlijnige driehoeken behandelt, en 2°. Sphaerische (bolvormige of klootsche), die de driehoeken behandelt, welke door de snijding van drie bogen van groote cirkels op de oppervlakte van eenen bol ontstaan.

DRIEKLANK is ieder uit drie verschillende intervallen bestaand accoord; harmonische Drieklank is in een' bepaalder' zin de instemming van een' grondtoon met de hoogere ters en quint of met de lagere quart en sext. PYTHAGORAS zou denzelven het eerst opgemerkt hebben, toen hij toevallig in eene smederij het eenstemmig geluid der slagen op drie aambeelden vernam.

DRIEMANSCHAP, onder deze benaming verstaat men de overeenkomst van POMPEJUS, CRASSUS en CÆSAR om gemeenschappelijk het hoogste gezag in den Romeinschen Staat te voeren, zoo het heette tot behoud der Republiek. Doch na den dood van CRASSUS loste dit Driemanschap zich op in den worstelstrijd tusschen POMPEJUS en CÆSAR, die door den slag van Pharsalus beslist en door den dood van den eersten in Egypte geëindigd werd. Na den dood van CÆSAR ontstond er nogmaals een Driemanschap tusschen ANTONIUS, LEPIDUS en OCTAVIANUS, onder hetwelk, schijnbaar om den moord van CÆSAR te wreken, bloedige vervolgingen plaats hadden, van welke ook CICERO het slagtoffer werd; eindelijk begonnen de Driemannen tegen elkander te woeden; OCTAVIANUS bleef meester van het spel, en het Romeinsche volk boog eindelijk zijn' trotschen hals onder de alleenheerschappij van dezen laatsten Drieman, die de kunst verstond van zich de opperheerschappij te laten aanbieden, ja opdringen, schoon zij het doel was van zijn vurigst verlangen (zie AUGUSTUS).

DRIESSEN (ANTONIE), Hervormd Predikant, eerst te Utrecht, toen te Maastricht en eindelijk Prof. in de Godgeleerdheid en Akademieprediker te Groningen, schreef Meditatiën over de Openbaringen van JOANNES, over welke hij het te kwaad kreeg met HERMAN DEUSING en NICOLAAS HARTMAN, die zijne regtzinnigheid in twijfel trokken; vervolgens werd hij met Professor ENGELHARD in een' pennestrijd gewikkeld over de Leibnitz-Wolffiaansche philosophie; daarop kreeg hij verschil met WITTICHIUS, wien hij eenige bedenkingen (*scrupuli*) voorgesteld had wegens diens verhandeling over de natuur van God, waarin ook T. H. VAN DEN HONERT gewikkeld werd; tusschen beiden schermutselde hij met Professor ROëLL over de leer der bijzondere genade, met SCHULTENS over de leerwijze van het Hebreeuwsch, en bragt VENEMA in 1734 bij de Synode van Groningen in een' kwaden reuk, wegens zijn gevoelen aangaande de Drieëenheid. Bij deze verdrietige polemiek verviel de goede man in eene zwaarmoedigheid, die hem het leven verbitterde; het zamenstellen van eene diepzinnige verhandeling over NEBUCHADNEZARS droom en DANIëLS gezigten, was weinig geschikt om hem op te beuren. De dood maakte den 11 Nov. 1748 een einde aan zijne zwartgallige veelschrijverij. = (PETRUS), geboren te Groningen in 1753, studeerde aldaar en elders in de geneeskunde, in welke wetenschap hij in 1775 tot Doctor bevorderd en in 1778 tot Lector aan de Groninger hoogeschool aangesteld werd. In 1787 werd hij Hoogleeraar in de geneeskunde, later in de scheikunde en natuurlijke historie aan dezelve, en eindelijk in 1808 ook in de kruidkunde, waarbij hem tevens het bestuur over den akademischen tuin werd opgedragen. Langer dan 40 jaren was hij in deze vakken van wetenschap aan de Groninger hoogeschool met lust en ijver werkzaam zoo door zijn nuttig onderwijs als door vlijtige zelfoefening. † den 11 Januarij 1828. Hij was lid van het Koninklijk Instituut en Ridder van den Nederlandschen Leeuw; ook verscheiden geleerde genootschappen hadden hem het lidmaatschap vereerd, hoewel hij als schrijver zich niet bijzonder onderscheiden heeft; behalve zijne *Natuur- en Scheikundige waarnemingen*, te Leyden in 1791 gedrukt, is er niets verder van hem in het licht verschenen.

DRIESTEMMIG noemt men eene muzikale compositie voor drie onderscheiden stemmen, die elk hare eigen modulatie hebben, om het even of het voor zangers of voor instrumenten bestemd is. Aangaande de verhouding der drie stemmen bestaat zoodanige compositie uit eene boven- middel- en grondstem; van dezen is de laatste of zijn de beide laatsten slechts accompagnerend, maar de eerste is hoofd- of concerterende stem, of alle drie stemmen zijn afwisselend meer of min concerterend. In het laatste geval heet de compositie voor instrumenten in den strengsten zin Trio. Omtrent het getal der instrumenten wordt door deze benaming niets bepaald; de driestemmige compositie kan door drie en twee instrumenten, ja zelfs door een enkel (op het klavier) uitgevoerd worden; ook verandert de veelvoudige bezetting in het wezen der driestemmige compositie niets; zij kunnen allen of eene dubbel of sterker dan de andere bezet zijn.

DRIETAND is een scepter met drie punten of vorktanden, met welken NEPTUNUS in de hand wordt afgebeeld. De Drietand is in het algemeen het symbolum van de heerschappij der zee, die van meer gewigt geächt wordt dan de heerschappij te land; want, zegt de bekende Fransche regel,

Le trident de Neptune est le sceptre du monde.

DRIEVOET was bij de Ouden eene kleine tafel op drie stijlen of voeten en een zeer gewoon meubelstuk hunner vertrekken, om eene lamp of vaas met water daarop te plaatsen. Later diende de Drievoet ook als een symbolisch tempelgereedschap tot godsdienstig gebruik, en werd doorgaans, zeer kostbaar en fraai bewerkt, als gelofteöffer (*votivum*) aan de tempels geschonken. De beroemdste was de gouden Drievoet in den tempel van APOLLO te Delphi, op welken de Pythonissa zich plaatste, als men het orakel aldaar kwam raadplegen. In verscheiden kabinetten van oudheden zijn ook nog Drievoeten voorhanden, die afgebeeld en beschreven zijn; bij MONTFAUCON vindt men er een', die in 1629 bij Frejus ontdekt is, en over welken PEIRESC eene geleerde verhandeling geschreven heeft.

DRILLENBURG (WILLEM VAN), geboren te Utrecht, omstreeks 1625, was een goed Landschapschilder, leerling van ABRAHAM BLOEMAERT, maar nam vervolgens JAN BOTH tot zijn voorbeeld, wiens manier hij zich genoegzaam eigen maakte. Hij vestigde zich te Dordrecht in 1668. Men weet niet wanneer hij gestorven is.

DRIMACHUS, een weggeloopen Slaaf, naar een gebergte op het eiland Chio geweken zijnde, werd het opperhoofd van eene rooverbende, die het eiland onveilig maakte. De inwoners een' prijs op zijn hoofd gesteld hebbende, overreedde DRIMACHUS een' zijner makkers hem het hoofd af te slaan, en hetzelve naar de stad te brengen om den uitgeloofden prijs daarvoor te ontvangen. De eilanders, getroffen door de edelmoedigheid van DRIMACHUS, bouwden hem ter eere een' tempel, waarin zij hem vereerden onder den naam van den vreedzamen held. De dieven beschouwden hem als hunnen god en bragten hem de tienden van hunnen roof.

DRIPOLIS, oude benaming der stad *Maseyk*, in de voormalige Nederlandsche provincie Luik.

DROGERIJ, Fr. *Droguerie*, is de algemeene benaming van alle specerijen, gedroogde wortels, kruiden, zaden, gommen, geneesmiddelen, verfstoffen, enz.; hij, die handel daarin drijft, heet Drogist, mede van het Fransch *Droguiste*.

DROGHEDA, eene kleine stad in Ierland, aan de *Boyne*, is in de Engelsche Geschiedenis vermaard wegens de luisterrijke overwinning, welke WILLEM III in 1690 hier behaalde op zijn' verdreven schoonvader JAKOBUS II.

DROGREDE, zie SOPHISTERIJ.

DROMEDARIS is eene soort van kleine vlugge kameel, met eene bult op den rug. De Arabieren bedienen zich van dit dier op hunne reizen, alzoo hetzelve aan eene geringe hoeveelheid boonen voor verscheiden dagen voedsel genoeg heeft, en overigens zeer gehoorzaam is; daarbij is de Dromedaris zoo onvermoeid, en loopt zoo hard, dat hij 20 mijlen kan afleggen zonder te rusten, en 10 dagen de zwaarste hitte doorstaan zonder te drinken. Hij leeft gewoonlijk 40 jaren. Bij den vermaarden togt der Franschen in Egypte, kwamen zij op het denkbeeld om een corps Dromedarisruiterij op te rigten, van hetwelk zij inderdaad veel dienst hadden.

DRONTHEIM, Zweedsch *Tronthjelm*, de hoofdstad van het Noorweegsche aartsbisdom van denzelfden naam, 130 mijlen van Stokholm, ligt aan den Nid, een' diep landwaarts in strekkenden zeeboezem, Tronthjelmsfiorn genaamd, heeft eene goede haven, 1300 meest houten huizen en ruim 8000 inwoners. Voorheen was Drontheim de residentie der Koningen van Noorwegen. In de oude Domkerk is het graf van S. OLOF. Aan de landzijde wordt de stad door de vesting Christianstein verdedigd en de haven beschermd door het op eene rots gebouwde kasteel Munkholm, hetwelk tevens tot eene staatsgevangenis dient; in hetzelve is de ongelukkige Groot-kanselier GREIFENFELD in 1699 als gevangene gestorven. In 1658 werd Drontheim door Denemarken aan Zweden afgestaan, maar in hetzelfde jaar door dat Rijk weder veroverd en bij den vrede van Koppenhagen in 1660 behouden; doch voor eenige jaren met geheel Noorwegen aan Zweden afgestaan, en de voormalige Fransche Generaal BERNADOTTE, thans KAREL XIV, Koning van Zweden, den 7 September 1818 in de Domkerk te Drontheim tot Koning van Noorwegen gekroond. De plaats is voor eene Noordsche stad fraai te noemen, er heerscht veel welvaart door den levendigen handel in hout, stokvisch, koper, traan, teer en dergelijke artikelen, die sterk naar Engeland en Holland uitgevoerd worden; ook heerscht er veel bescha-

ving; er bestaat eene Akademie der wetenschappen, een Seminarium tot onderwijs van jonge Laplanders, in 1752 gestirht, en verscheiden andere nuttige en weldadige instellingen. De omgelegen streken zijn schilderachtig woest, door de rotsen, watervallen, meren met eilandjes en hooge bergen in het verschiet; maar wegens het gure klimaat worden de boomvruchten hier zelden rijp, en zelfs de eik gedijdt niet meer. De dagen zijn hier in den winter zeer kort, in December en Januarij heeft men naauwelijks 3 of 4 uren daglicht, maar daarentegen zijn de nachten in den zomer zoo helder, dat men vóór middernacht geen licht behoeft te ontsteken.

DROOMEN zijn voorstellingen, die ons denkvermogen gedurende den slaap des ligchaams in de ziel ontwikkelt en ze der verbeelding somtijds in geregelde orde, somtijds verward en zonder zamenhang voorspiegelt. Men heeft op verschillende wijzen dit verschijnsel gezocht te verklaren, en dit altijd zeer moeijelijk gevonden; men komt echter meest daarin overeen, dat de droomen eene voortzetting zijn van de werkzaamheid der ziel, en de verbeelding dat gene verrigt of waarneemt wat de aandacht in den wakenden toestand heeft bezig gehouden. De Ouden hechtten veel gewigt aan de droomen, en de droomuitlegging (*Onirokritiek*), zoo wel als de droomwigchelarij (*Oniromantie*), stond als wetenschap bij hen in hooge achting, en zij, die deze wetenschap verstonden (doorgaans de priesters), werden als orakelen geraadpleegd; want het bijgeloof hield de droomen voor goddelijke ingevingen en openbaringen van het verborgene. Sommige geestdrijvers beweerden zelfs dat de ziel in den slaap het ligchaam verliet, en werkelijk ondervond, bijwoonde en waarnam, wat zij, in het ligchaam wedergekeerd, bij deszelfs ontwaking meende gedroomd te hebben; het ontbreekt niet aan voorbeelden van merkwaardige droomen, die dit gevoelen schijnen te bevestigen, maar zij bewijzen daarom de waarheid van hetzelve nog niet. Er worden nog wel lieden gevonden, die aan de droomen eene openbarende, waarschuwende en voorspellende kracht toekennen, maar zij kunnen er geene voldoende en onbetwistbare gronden voor aanvoeren; geloofwaardige voorbeelden en zelfondervinding doen hier niets af, want als er van de millioenen droomen, die er gedroomd worden, een enkele, gelijk men zegt, uitkomt, dan bewijst dit nog geenszins een' volstrekten zamenhang tusschen den droom en deze uitkomst, hetwelk zeer wel een louter toevallig zamentreffen van omstandigheden kan zijn. Wie dus veel acht slaat op droomen, of zelfs maatregelen neemt ten gevolge van hetgeen hem in den droom wedervaren is, toont dat hij ook in den wakenden toestand blijft voortdroomen, en voor zoodanig iemand is het leven, gelijk men figuurlijk zegt, inderdaad slechts een droom.

DROSOMETER, een werktuig om de hoeveelheid gevallen dauw te meten, bestaat in eene balans, aan wier eenen arm eene plaat hangt, die den dauw goed aanneemt, en de andere een tegenwigt draagt, dat door den dauw niet aangedaan wordt.

DROTNINGHOLM is het prachtigste koninklijke lustverblijf in Zweden, op het eiland Lofön, eene mijl van Stokholm, in 1662 aangelegd door HEDWIG ELEONORA, gemalin van KAREL X. Het naturaliënkabinet aldaar is een der schoonste en volledigste in Europa; ook is er eene aanzienlijke galerij van schilderijen, en men vindt in de tuinen fraaije fonteinen, wandellanen en vijvers. In 1753 liet Koning ADOLPH FREDRIK hier een Chineesch huis bouwen en hetzelve met kostbaar porselein en Chinesche meubelen versieren, tot een geschenk voor zijne gemalin, die hetzelve op haren verjaardag ontving, en op dezen zelfden dag eene Akademie der fraaije wetenschappen stichtte. In de nabijheid van Drotningholm hebben van tijd tot tijd zich fabrikanten van staal- en galanteriewaren nedergezet.

DROUAIS (JEAN GERMAIN), geboren te Parijs in 1763, gaf als leerling van DAVID vroeg uitstekende blijken van bekwaamheid in de schilderkunst. Reeds in 1783 dong hij naar den grooten prijs, dien hij gewis behaald zou hebben, zoo hij zich niet verbeeld had dat er aan zijn' arbeid nog te veel ontbrak, om denzelven waardig te zijn, hetwelk hem het schilderstuk deed vernielen. Aangemoedigd door DAVID, die uit de stukken gunstiger over hetzelve oordeelde, dong hij het volgende jaar andermaal naar den prijs, en behaalde denzelven met zijne *Kanaänesche Vrouw*, welke men thans in het Museum bewondert. Hij vertrok hierop naar Rome, waar hij de grootste meesters beatudeerde; hij schilderde aldaar zijn' MARIUS *te Minturnes*, welk stuk hij zijner moeder ten geschenke zond, en benevens zijn *Sterrende Gladiator* op de tentoonstelling te Parijs algemeene toejuiching verwierf. Hij ontwierp toen PHILOCTETES *op het eiland Lemnos*, maar de dood belette den jongen vurigen kunstenaar in 1788 deze heerlijke schilderij te voltooijen, ver genoeg gevorderd om zich als een meesterstuk der nieuwe Fransche school aan te kondigen.

DROUET (JEAN BAPTISTE), geboren in 1763, was Postmeester te S. Menehould, toen hij den 21 Junij 1791 LODEWIJK XVI herkende bij het doortrekken van deze stad op zijne vlugt uit Frankrijk, hem langs een' bijweg vooruitreed, te Varennes arresteren en naar Parijs terugbrengen liet. DROUET weigerde de 30,000 Francs, waarmede de Nationale Vergadering dezen dienst wilde beloonen. In 1792 door het departement van de Marne tot lid der Conventie benoemd, stemde hij voor den dood des Konings. Hij beschuldigde DUMOURIEZ en voerde eene hevige taal tegen de Girondins. Naar het leger van het noorden gezonden, en door den Prins van Coburg in Maubenge ingesloten, beproefde hij er uit te komen, om der vesting de benoodigde hulp te verschaffen, doch werd gevangen en naar den Speelberg in Moravië gevoerd; hij poogde te ontsnappen met uit een venster te springen, maar brak een been, en werd wederom gevat. In 1795 met CAMUS, BEURNONVILLE en anderen uitgewisseld tegen de dochter van LODEWIJK XVI, werd hij lid van den Raad der vijfhonderd. Als deelgenoot der Jakobijnsche zamenzwering van BABOEUF, werd DROUET den 11 Mei 1796 gevangen genomen, maar hij ontkwam, en vlugtte naar Zwitserland; hij was op het punt van naar de Indiën te gaan, toen hij vernam dat het hooge geregtshof hem vrijgesproken had: hij keerde alzoo in Frankrijk terug, en werd onderprefect te S. Menehould, waar hij in Maart 1814 NAPOLEON, die na den slag van Arcis op Parijs trekken en deze stad tot het steunpunt zijner ondernemingen maken wilde, de half ware tijding mededeelde dat de talrijke bezettingen der Lotharingsche vestingen zich vereenigden, om het verbonden leger in den rug te vallen. Dit berigt bewoog NAPOLEON van voornemen te veranderen, en niet op Parijs te trekken; de bondgenooten trokken nu ongehinderd derwaarts, en NAPOLEONS lot was beslist. Het is inderdaad merkwaardig dat de nietsbeduidende DROUET den eersten stoot gaf van twee gebeurtenissen, van welke de eene de BOURBONS van den troon stortte en de andere hen daar weder op hielp. In 1815 was hij lid van de Kamer der Afgevaardigden; doch na de tweede wederkomst van LODEWIJK XVIII werd hij ingevolge der wet van den 6 Januarij 1816 als Koningsmoorder uit Frankrijk gebannen, en week naar Macon, onder den valschen naam van MERGER, speelde er de rol van een' vroom' en naauwgezett' man, en leefde zeer ingetogen. Men was zeer verwonderd, toen men eerst bij zijn' dood, die den 11 April 1824 voorviel, vernam dat de gewaande MERGER niemand anders was dan de beruchte Postmeester van S. Menehould.

DROZ (PIERRE JAQUET), geboren te Chaux-de-fond, in het Prinsdom Neufchâtel, den 28 Julij 1721, was tot den geestelijken staat bestemd, maar verkoos liever Horologiemaker te worden (onze GERAART BRANDT moest Horologiemaker worden, en werd Predikant), doch hij behandelde dit beroep niet met een gewoon handwerksgenie, maar als werktuigkundige; met weinig kosten bragt hij in een gewoon zakuurwerk een fluit- en klokkenspel, en zocht het vraagstuk der altijddurende beweging (*Perpetuum mobile*) op te lossen; hij vervaardigde namelijk eene pendule, welke door middel der vereeniging van twee metalen van ongelijke rekbaarheid, zonder opgewonden te worden, aan den gang bleef, zoo lang de deelen door wrijving niet versleten waren. Naderhand voltooide hij zijn' beroemden automaatschrijver, die eene pen opnam, ze in den inktkoker stak en zeer fraaije letters op een hem voorgelegd papier schreef. Zijn laatste kunststuk was een astronomisch horologie. † te Bienne den 28 November 1790. = (HENRI LOUIS JAQUET), zoon van den voorg., geboren te Chaux-de-fond in 1752, was een even uitstekend werktuigkunstenaar als zijn vader. In 1774 kwam hij te Parijs met verscheiden door hem uitgedachte kunstwerken, waaronder een automaat in de gedaante van een jong meisje, hetwelk verscheiden stukken op het klavier speelde, met de oogen het muzijkblad volgde en met de bewegingen van haar hoofd de maat hield, opstond als het stuk geëindigd was en het gezelschap groette. DROZ vervaardigde ook een paar kunsthanden, waarmede hij, die er gebruik van maken moest, bijna alles kon verrigten even als een ander met natuurlijke handen. De beroemde VAUCANSON was door dit kunstwerk zoodanig getroffen, dat hij uitriep: „Jongeling! gij begint, waar ik meende „te eindigen." † te Napels in 1791.

DRUIDEN waren priesters der Celten, en hadden veel overeenkomst met de Braminen in Indië; even als dezen, maakten zij ook eene bijzondere caste uit, waren de wetgevers, geleerden en dichters bij de Celtische volken, en hadden een' grooten invloed op de regering, die zonder hun goedvinden geen oorlog aanvangen of geen vrede sluiten mogt. Hunne personen waren heilig en onschendbaar; wie zich aan hen vergreep, of hunne bevelen niet gehoorzaamde, werd zeer streng en doorgaans met den dood gestraft. Daar zij hun verblijf in de eikenbosschen hadden, waar ook de Druidentempels en altaren stonden, en zij hunne hoofden met eikenloof omkransten, heeft men hunne benaming van *Δρυς*, eik, willen afleiden; maar FRERET is van oordeel dat men derzelver oorsprong niet in het Grieksch, maar in de taal der oude Britten moet zoeken, alzoo de zetel van den godsdienst der Druiden zich op de Britsche eilanden bevond; en werkelijk levert de Gaëlische taal een woord op, dat dezen oorsprong schijnt aan te duiden, namelijk *Derouydden*, van *da*, goed, wel, en *rouyddim*, spreken. Daar nu de Druiden hun onderwijs mondelijk mededeelden, zoo wel als hunne wetten, die in verzen waren, opdat men ze beter zou kunnen onthouden, en alles wat zij zeiden van groot gewigt geacht werd, kan het zeer wel zijn dat men onder deze benaming hen als sprekers bij uitnemendheid heeft willen aanduiden. Niet alleen in Britannië en Gallië was ten tijde van JULIUS CÆSAR de godsdienst der Druiden gevestigd, maar zelfs tot in Italië doorgedrongen: zoodat Keizer AUGUSTUS noodig oordeelde den Romeinen het vieren der plegtigheden van denzelven te verbieden; in Gallië duurde dezelve echter voort tot de

regering van Tiberius, die de Druiden liet vermoorden en de heilige bosschen uitroeijen. Op verscheiden plaatsen in Engeland, inzonderheid op Sky, Lewis en andere Schotsche eilanden, worden nog tegenwoordig overblijfselen van Druidentempels gevonden, en te Chartres, Autun, Marseille, Toulouse en elders in Frankrijk sporen van dezelve aangetroffen, zelfs in de benaming der stad Dreux. Men moet ondertusschen de Druiden niet verwarren met de Barden der Germanen en Batavieren; want dezen hadden eigenlijk geene Druiden, en ook hunne priesters zoo veel gezag en invloed niet.

DRUKFEILEN worden zonder twijfel in alle boeken gevonden; in eenige zijn dezelve aangewezen met de te maken verbetering, in anderen niet. De benaming ondertusschen is niet juist; de feilen ontstaan zelden onder het *drukken*, maar doorgaans onder het *zetten* van een werk, en moeten, op de proeven naauwkeurig aangeteekend, met oplettendheid op den drukvorm gecorrigeerd worden. Maar ondanks de grootste opmerkzaamheid, wordt er van de eene zoo wel als van de andere zijde toch wel eene feil voorbijgezien, die onverbeterd blijft, doch, van geen belang zijnde, door den lezer verschoond of somtijds niet eens opgemerkt wordt. Het zou inderdaad te verwonderen zijn, als ook in dit werk, aan welks correctie de uiterste zorg besteed wordt, niet eene enkele feil zelfs der ingespannenste oplettendheid ontsnapte; een voorbeeld hiervan ziet men op blz. 383, alwaar ContraCt staat, hetwelk klaarblijkelijk ContraSt zijn moet; zoo staat er ook bladz. 264 PtolOmeus, in plaats van PtolEmeus; doch deze en nog een paar dergelijke feilen zijn van gering belang, en wezenlijk aan den zetter te wijten, die in het handschrift geen verm*aa*rd' man van een' vermoord' man, of gew*aa*nd van gewoond kan onderscheiden, en voor het geschrevene *Franche Comtè* telkens gedrukt *Fransche Comtè* teruggeeft; maar de man heeft er geheel geene schuld aan dat op blz. 240 Brouwershaven zoo rijkelijk bevolkt en met vijf poorten voorzien is; dit is loutere onachtzaamheid van den opsteller van het artikel, die trouwens Brouwershaven nooit gezien heeft, maar toch uit Gosselin had kunnen vernemen dat er in 1822 slechts 822 inwoners waren, die zeker thans niet tot 6000 zullen aangegroeid zijn, al is er in 1829 het standbeeld van Cats opgerigt. Zoodanige vergissingen zijn niet wel onder de *Druk*feilen te rekenen, maar zijn wezenlijke *schrijf*feilen, waarvoor men billijk den beter onderrigten lezer verschooning vragen en zich in het vervolg zorgvuldig wachten moet.

DRUKLETTERS. Men weet dat in de kindschheid der boekdrukkunst de letters in houten drukvormen gesneden werden, en heeft lang getwist wien de eer der uitvinding toekomt van de beweegbare en elk afzonderlijk gegoten letters; volgens de met eene gouden medaille beloonde uitspraak van Jakobus Koning is het Laurens Jansz. Koster van Haarlem, hetwelk in Holland door niemand tegengesproken en in Duitschland door niemand toegestemd wordt. Zeker is het dat men nog vóór het einde der XV eeuw in Frankrijk reeds zeer fraaije drukletters had, inzonderheid toen men zich daar van de zoogenaamde Curcijfletter (*Italique*) begon te bedienen, terwijl men nog lang in Duitschland en in de Nederlanden, zelfs voor Latijnsche werken, de Gothische letters met de lastige abbreviatiën behield. Sedert de invoering der zoogenaamde Romeinsche letters hebben verscheiden beroemde lettergieters zich met ijver beijverd om uitstekend schoone drukletters te leveren, voornamelijk gedurende de XVIII eeuw. (Zie Baskerville, Bodoni, Didot, Enschedé, enz.). Henri Didot heeft een middel gevonden om in éèns 140 drukletters te gieten, die allen even goed, sierlijk en van de grootste volkomenheid zijn.

DRUMMOND (Maurits), kleinzoon van Andreas, Koning van Hongarijën, was op het einde der XV eeuw de stamvader van het aanzienlijk Schotsch geslacht, hetwelk dezen naam voert, en verscheiden vermaarde mannen heeft opgeleverd. = (John), † in 1519, was Groot-regter van Schotland onder de regering van Koning Jakobus IV, die heimelijk met zijne dochter Margareta gehuwd was. = (James), Graaf van Perth, geboren in 1638, was Staatsraad in 1670, Groot-regter van Schotland in 1680 en Groot-kanselier van dit Rijk in 1684. Hij volgde in 1688 Jakobus II op zijne vlugt naar Frankrijk, die hem de opvoeding vertrouwde van zijn' zoon. † te S. Germain-en-Laye in 1738. = (William), geboren in 1585, was een beroemd dichter, die in zijn' tijd voor den Schotschen Petrarcha gold, en zeer verkleefd aan den ongelukkigen Karel I, wiens noodlottig uiteinde hem dermate trof, dat kort daarna de droefheid ook hem in 1649 in het graf sleepte. = (Alexander), Engelsch Consul te Aleppo, † te Londen in 1769, heeft in 1754 een verslag in het licht gegeven van zijne reizen door Duitschland, Italië, Griekenland en Azië. = (Louis Hector, Graaf van), twintigste afstammeling in eene regte lijn van Maurits Drummond, geboren in 1726, verzelde den Maarschalk Maurits van Saksen op zijne veldtogten, en was tegenwoordig bij den slag van Fontenoi; vervolgens begaf hij zich naar Berlijn, om de nieuwe tactiek te bestuderen, welke Frederik II bij de Pruissische legers ingevoerd had, en gaf eenige militaire werken in het licht. † in Berry in 1788.

DRUSEN is de benaming van een volk in Syrië, hetwelk den Libanon en Anti-Libanon bewoont. Naar zij voorgeven zouden zij van de Kruisvaarders afstammen, die met Godefroi van Bouillon naar het H. Land trokken. Op het einde der XVI eeuw werd deze natie eerst regt bekend in Europa, en kan thans 40,000 weerbare mannen opleveren. De Drusen onderscheiden zich door een' bijzonderen godsdienst, van welken zij een groot geheim maken, en die een mengelmoes is van Joodsche, Christelijke en Mohamedaansche leerstukken. Zij stonden vroeger als Republiek onder verscheiden Sheiks, maar een zekere Ibrahim wist zich van het alleengezag meester te maken, en werd daardoor gevaarlijk voor de Porte. In het begin der XVII eeuw hadden de Drusen den hoogsten top van magt bereikt onder den beroemden Fakardijn, maar deze in 1631 te Konstantinopel geworgd zijnde, werden zij den Turken cijnsbaar. In 1701 zochten zij hulp in Frankrijk, doch in plaats van manschappen, wapenen en krijgsvoorraad, bekwamen zij verlof om — leliën in hunne standaarden te voeren! maar daarmede waren zij overigens weinig gebeterd; zij beproefden wel in 1773 met Russische hulp zich andermaal vrij te vechten, doch moesten zich op nieuw aan de Turken onderwerpen. Zij staan tegenwoordig onder Emirs van hunne eigen natie, en dezen wederom onder een' Turkschen Vizier, die bij de Porte met zijn hoofd verantwoordelijk is voor alle omwentelingzuchtige en oproerige bewegingen; om die reden is hun niet eens de openbare godsdienstoefening geöorloofd, veel minder eenige andere bijeenkomst hoegenaamd van meer dan drie of vier personen, die niet tot hetzelfde gezin behooren.

DRUSIANA FOSSA, oude benaming van den *Nieuwen IJssel.* Zie Drusus (Nero Claudius).

DRUSILLA, dochter van Agrippa, Koning van Judea, was de schoonste vrouw van haren tijd en reeds als kind door haren vader ten huwelijk beloofd aan Epiphanes, den zoon van Antiochus; maar deze Prins zich niet willende laten besnijden, werd zij door haren broeder, den jongen Agrippa, gehuwd aan Azizus, Koning van *Emese*, dien zij verliet, om te huwen met Felix, Romeinsch' Landvoogd van Judea. Het was op haar verzoek dat de Landvoogd Paulus, die door den overste Lysias gevankelijk te Caesarea gebragt was, voor zich ontbood, en in hare tegenwoordigheid ondervroeg, gelijk Handel. XXIV verhaald wordt. = (Julia), dochter van Germanicus en Agrippina, geboren te Trier in 15, huwde achtervolgens met Lucius Cassius en diens broeder Marcus Lepidus; haar broeder Keizer Caligula onderhield met haar eene bloedschandige gemeenschap, en zij werd door hem na haren dood in 38 onder de godinnen geplaatst.

DRUSIUS (Joannes), of eigenlijk van den Driesche, geb. te Oudenaarden den 28 Junij 1550, studeerde te Gend in de godgeleerdheid, toen zijn vader, die de gevoelens van Luther aankleefde, de vervolging in Engeland ontweek. De Katholijke moeder, haren zoon voor de H. Kerk willende behouden, ontbood hem na de vlugt zijns vaders uit Gend terug en zond hem naar Doornik; doch hij vond middel om in 1567 zijn' vader in Engeland op te zoeken, en zijne studiën te Cambridge en te Oxford voort te zetten. Na de Gendsche *bevrediging* kwam hij met zijn' vader in de Nederlanden terug, en werd in 1577 aangesteld tot Professor der Oostersche talen te Leyden; in 1585 werd hij beroepen als Professor der Hebreeuwsche taal te Franeker. † aldaar den 12 Feb. 1616. Op last der Algemeene Staten vervaardigde hij eene verklaring der moeijelijkste plaatsen in het O.T. en was Philips van Marnix behulpzaam in het overzetten des Bijbels in het Nederduitsch. Behalve zijne theologische en philologische werken, die zijn schoonzoon Abel Curiander heeft uitgegeven, en naderhand grootendeels zijn opgenomen in de *Critici sacri in V. et N. T.* heeft hij verscheiden Hebreeuwsche, Grieksche, Fransche, Engelsche, Nederduitsche en over de 2000 Latijnsche brieven nagelaten. = (Joannes), zoon van den voorg., geboren te Franeker den 6 Julij 1588, was een wonder van geleerdheid; hij leerde spreken in het Latijn, en toen hij 5 jaren oud was Nederduitsch en Hebreeuwsch; met zijn 16 jaar naar Engeland gezonden en aan Jakobus I voorgesteld zijnde, deed hij eene sierlijke Latijnsche aanspraak in de tegenwoordigheid van het geheele hof. † reeds in 1609. Hij liet eenige onvoltooide geleerde opstellen in handschrift na, van welke de *Nomenclutor* Eliae Levitae in 1652 is uitgegeven.

DRUSOMAGUS, oude benaming van *Memmingen*, in Duitschland.

DRUSUS, zoon van Tiberius en Vipsania, zijne eerste gemalin, onderscheidde zich door zijn beleid en onverschrokkenheid in het *dempen* der onlusten in Pannonië en Illyrië, na den dood van Augustus. In 21 werd hij tot Consul benoemd, en scheen tot opvolger van zijn' vader in de keizerlijke waardigheid bestemd te zijn, maar diens gunsteling Sejanus beleedigd hebbende, verleidde deze de jonge Livia, gemalin van Drusus, om hem in 23 door vergift van kant te helpen. =, tweede zoon van Germanicus en Agrippina, stond eerst zeer in gunst aan het hof van Tiberius, maar het gelukte den snooden Sejanus hem in ongenade te brengen bij den Keizer, die hem gevangen liet zetten en van honger sterven in 33. = (Marcus Livius), was Volkstribun 122 jaren vóór J.C. gelijktijdig met den woelzuchtigen Cajus Gracchus, die het gepeupel op zijne hand had. Om den invloed van dezen geduchten demagoog te vernietigen, bewees Drusus uit naam van den Raad verscheiden gunsten aan het volk, en deed twaalf volkplantingen aanleggen, aan welke verscheiden voorregten

verleend werden. Hij was 112 jaren vóór J. C. Consul met Calpurnius Piso. Zijn zoon, insgelijks Marcus Livius genaamd, was ook Volkstribuun 91 jaren vóór J. C. en trad in de voetstappen zijns vaders; hij zocht het volk met den Raad te bevredigen door het voorstellen van nieuwe akkerwetten, volkplantingen en uitdeelingen van granen, noodzaakte de Ridders, die tot hiertoe het uitsluitend voorregt der regtsoefening hadden, hetzelve met den Raad te deelen, en beloofde aan de bondgenooten het Romeinsch burgerregt; doch de Raad weigerde zijne belofte te vervullen. Uit de volksvergadering naar zijn huis keerende, werd hij door eene onbekende hand doorstoken, 93 jaren vóór J. C. Na zijn' dood kwam de reeds lang gistende bondgenootenoorlog tot uitbarsting. = (Nero Claudius), zoon van Tiberius Nero en Livia (naderhand gemalin van Keizer Augustus) en broeder van den namaligen Keizer Tiberius, geboren 38 jaren vóór J. C., betoonde vroeg zijne dapperheid in het onderwerpen der Rhetiërs; vervolgens dempte hij een' opstand in Gallië, sloeg de Germaansche volken aan gene zijde van den Rijn, trok denzelven over, bedwong de Sicamberen en Bructeren, en onderwierp de Friezen; hij was de eerste Romeinsche veldheer, die zich op de Noord-zee waagde. Na deze veldtogten werd hij Quaestor 11 jaren vóór J.C., maar trok spoedig weder naar Germanië, overwon verscheiden volken tot aan de Weser en leide versterkte legerplaatsen aan. Te Rome werd hem de eer der kleine zegepraal (*Ovatio*) toegestaan en hij tot Proconsul benoemd; het leger gaf hem den titel van *Imperator*, welke echter door Augustus niet bevestigd werd. Daarop werd hij Consul 9 jaren vóór J. C., keerde op nieuw naar Germanië, en drong tot aan de Elbe voort, doch vond het onmogelijk deze rivier over te trekken; om nogtans te bewijzen dat hij er geweest was, liet hij aldaar zegeteekenen oprigten. Op zijn' terugtogt † hij aan de gevolgen van den val van zijn paard 8 jaren vóór J. C. Rome verloor in hem een' even zoo regtschapen burger als dapper' held. Hij had het kanaal doen graven, hetwelk den Rijn met den IJssel vereenigt, toen naar hem de Gracht van Drusus (*Fossa Drusiana*), tegenwoordig de Nieuwe IJssel genaamd. Het vlek Drusenheim, in den Elsas, heeft van hem zijn' naam ontleend. Bij zijne gemalin Antonia liet hij drie kinderen na, Livia, Germanicus en Claudius, die naderhand Keizer werd.

DRYADEN waren, volgens de Fabelleer der Arkadische Grieken, Boschnymphen, aan welke inzonderheid de eikenboomen geheiligd waren: van daar derzelver benaming (van *Δρυς*, eik). Zij worden voorgesteld als sterkgespierde vrouwen, met een' eikenkrans om het hoofd. De Dryaden werden als boschgodinnen in het algemeen, en de Hamadryaden als beschermsters van bijzondere boomen beschouwd. Zie Hamadryaden.

DRYANDER (Joannes), of Eichmann, † te Marpurg den 20 September 1560, waar hij 24 jaren als Professor de wis- en geneeskunde onderwees, was een voor zijn' tijd waarlijk zeer kundig man; hij deed verscheiden ontdekkingen in de sterrekunde, verbeterde de instrumenten en vond nieuwe uit; ook zocht hij de ontleedkunde naar vermogen aan te moedigen, en was de eerste in Duitschland, die een ontleedkundig werk met verduidelijkende platen uitgaf (*Anatomia, hoc est corporis humani Dissectio*, Marpurg 1537, zeer zeldzaam). Zijne overige genees- en wiskundige werken hebben geene wetenschappelijke waarde meer. = (Jonas), Zweedsch natuurkundige, geboren in 1748, was een leerling van Linnaeus, en begaf zich naar Engeland, waar hij Bibliothekaris werd van Joseph Banks. † in 1810. In 1796-1800 had hij den Catalogus der Bibliotheek van zijn' aanzienlijken begunstiger in 5 deelen in het licht gegeven.

DRYAS, volgens de Fabelleer de dochter van Faunus, werd vereerd als de godin der schaamte en zedigheid. Het was den mannen niet geöorloofd de offerplegtigheden op hare feesten bij te wonen.

DRYDEN (John), vermaard Engelsch dichter, geboren te Oldwinkle, in Northamptonshire, den 9 Augustus 1631, begon zijne letterkundige loopbaan met een lofdicht op Cromwell; doch bij de herstelling des koningschaps bewierookte hij Karel II met een hoogdravend gedicht; toen Jakobus II den troon beklom, werd hij Roomsch en in 1668 Hofpoëet, waartoe hij alle noodige vereischten bezat; maar na de vlugt des Konings verloor hij deze waardigheid, tot welke Willem III Drydens vijand Shadwell benoemde, en Dryden moest in bekrompenheid leven van hetgeen zijne pen hem opbragt; hij was dus werkzaam in alle dichtvakken, schreef 28 tooneelstukken in den woesten zedeloozen Engelschen Janhagelsmaak van zijn' tijd, doorgaans besteld werk, dat op een' bepaalden tijd gereed moest zijn, en waarmede hij wel geld, maar geen lof bij de nakomelingschap verdiend heeft. Zijne andere dichtwerken zijn beter, doch de meesten hebben voor latere tijden geen belang meer. Zijne overzettingen van Persius, Juvenalis en Virgilius waren goed, zoo lang men nog geene betere had. Zijn laatste en tevens beste werk, *Fables ancient and modern*, verscheen in 1699. † den 1 Mei 1701, en werd met groote pracht in de Westminster-abdij tusschen Chaucer en Cowley begraven. Walter Scott heeft in 1808 eene volledige uitgave der werken van Dryden in 18 deelen bezorgd. Zijne beroemde Ode *Alexanders feast, or the power of music* is in 1725 door Händel voortreffelijk gecomponeerd geworden; zijn *Essay on dramatic poetry* is eene volkomen theorie van den wansmaak des Engelschen tooneels.

DRYOPE, volgens de Fabelleer dochter van Eurytus en zuster van Iolé, was eene minnares van Apollo. Eene lotosbloem, die aan Bacchus geheiligd was, afgeplukt en aan haar kind gegeven hebbende, om er mede te spelen, bemerkte zij dat er bloeddroppels uit de bloem vielen, en werd daarop in een' boom veranderd. Zie Ovidius, *Met.* L. IX.

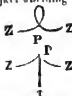
DRYOPEN waren de oude bewoners van een gedeelte van Thessalië, dus genaamd naar hunnen aanvoerder Dryops, zoon van Apollo, die hen uit Arkadië derwaarts bragt. Zij werden door Hercules van daar verdreven, en weken gedeeltelijk naar het eiland Euboea en gedeeltelijk naar Argolis, van waar zij naar Klein-Azië trokken, en onder de Phrygiërs versmolten.

D. S. Verkorting van *Deo sacrum; Dal Segno.*

D. T. O. M. Verkorting van *Deo ter optimo maximo.*

DUALISMUS heet in het algemeen de leer der twee beginselen, bij de Ouden het zedelijk goed en kwaad, door de Perzen verpersoonlijkt in Ormuzd en Ahriman; deze leer was ook bij de Chaldeërs, Egyptenaren en Grieken aangenomen; van dezen ging zij tot de Romeinen over, die haar met hunne veroveringen ook onder de barbaarsche volken verspreidden. Onder de eerste Christenen waren de Manicheërs sterke aanhangers van deze leer. Het is nogtans een ongerijmd stelsel, hetwelk zich zelf tegenspreekt, want men kan zich geene twee goddelijke wezens voorstellen, die elkanders magt beperken, dewijl het Goddelijk Wezen, het grondbeginsel van alle dingen, als éénig, oneindig en almagtig door de Rede moet gedacht worden, die daarmede het begrip van heilig en volmaakt (goed) verbindt, en dienvolgens het goddelijke zich niet als iets onheiligs en onvolkomens (kwaad) kan voorstellen. Sommige Dualisten hebben dit gevoeld, en het stelsel zoodanig gezocht te wijzigen, dat het kwade wezen niet als een oorspronkelijk kwaad, maar als door den tijd kwaad geworden moest beschouwd worden. Maar daardoor wikkelden zij zich in nieuwe tegenspraak; een goddelijk oorsprongwezen immers moet ook als onveranderlijk gedacht worden; want het zou ophouden goddelijk te zijn, wanneer het zoodanig van natuur veranderen kon, dat het niet meer goed, maar kwaad ware. Het kwade wezen moest dienvolgens niet als een oorsprongwezen, maar als een ontstaan (geschapen) wezen gedacht worden; maar dan verviel het geheele Dualismus, en is bij de invoering der gezuiverde Christelijke geloofsleer ook werkelijk vervallen. Doch in de Philosophie heeft men de uitdrukking behouden, om de beide oorspronkelijke beginselen der dingen of de grondstof van alle *weten* en *zijn* aan te duiden; deze beginselen, hoewel ongelijkaardig, zijn echter niet met elkander in strijd, gelijk goed en kwaad, maar integendeel gemeenschappelijk werkzaam tot hetzelfde einddoel, namelijk *kennen*, voor zoo ver eigenlijke kennis mogelijk is. Het philosophisch Dualismus neemt daartoe in den mensch twee werkzaamheidsbeginselen aan, ligchaam en ziel; het eerste is het beginsel der uitwendige en de tweede het beginsel der inwendige verschijnselen bij den mensch (aanschouwen en denken). Wat echter ligchaam en ziel op zich zelven zijn, en of niet beide verschijnselen op één en hetzelfde grondbeginsel terug te brengen zijn, dat zich slechts onder twee verschillende vormen vertoont, weten wij niet, en moeten dit onbeslist laten, willen wij ons niet in een transcendentaal Dualismus wikkelen, dat welligt even zoo onhoudbaar ware als het Dualismus der oude Perzen en Manicheërs.

DUALITEIT, Gr. *Δυας*, Lat. *Dualitas*, tweeheid, zamenvoeging van twee enkelen, ($1 + 1 = 2$), welke te kennen gegeven wordt door de uitdrukkingen *Beiden, Paar, Koppel, Dubbel, Duel, Duet, Tweeling*, e. d. g.; misschien is zelfs het woord *Twijfel* van *twee* af te leiden (in het Hoogduitsch is dit duidelijk, *Zweifel* van *zwei* (2) en *fel*, (*fül*, toestand), *Dobbel*steenen is zoo veel als *dubbel*steenen; het is bekend dat men eertijds niet met drie, maar met twee dobbelsteenen speelde, en derzelver Fransche benaming *Dez* is waarschijnlijk eene zamentrekking van *deux as*, en *jeux de dez* zoo veel als *jeu de deux as* (spel der *twee azen*); Ducange, Caseneuve en Menage geven zeker wel eene geleerder, maar veel onwaarschijnlijker afleiding van dit *Dez* aan de hand.

DUBBEL PUNT is, in de hoogere meetkunst, het punt van eene kromme lijn, alwaar twee takken van derzelve elkander snijden, of spits toeloopen. In het laatste geval heeft zoo wel de eene als de andere tak der kromme in dit punt dezelfde raaklijn.

DUBBELTJE is een geldstuk uit het oude Nederlandsche muntstelsel, ter waarde van 10 Cents.

DUBIS, oude benaming van de rivier de *Doubs*, in het voormalig Franche Comté.

DUBLIN, hoofdstad van het Britsch koningrijk Ierland, ligt in de provincie Leinster, niet ver van de zee, aan de rivier Liffy, die de stad doorloopt, en over welke zeven bruggen de gemeenschap der beide deelen onderhouden. Dublin is eene aanzienlijke en net gebouwde

59 *

stad met 190,000 inwoners; het blijkt niet wanneer dezelve gesticht is; bij PTOLEMEUS komt zij reeds voor onder den naam van *Eblana*; de Ieren noemen haar *Balacleigh*, en na de overmeestering door de Saksers kreeg zij haren tegenwoordigen naam. In 1151 werd Dublin door Paus LUCIUS II tot een aartsbisdom verheven. De Domkerk, aan S. PATRICK, den Apostel van Ierland, toegewijd, is van eene hooge oudheid; behalve deze zijn er nog 12 andere kerken. Het *Trinity-college*, door Koningin ELIZABETH in 1591 gesticht, is een fraai gebouw, waarin 300 studenten kunnen huisvesten; op het plein van hetzelve werd in 1701 het beeld van Koning WILLEM III in brons te paard op een marmeren voetstuk geplaatst. De Beurs, die van boven tot een Stadhuis dient, werd in 1683 gebouwd. Den 25 Februarij 1711 werd het geheele gebouw der Thesaurie met alle papieren door brand vernield. Er zijn overigens nog verscheiden andere fraaije gebouwen en godshuizen. Het *S. Stephens Green*, een ruim vierkant plein, is versierd met het bronzen standbeeld van GEORGE II. De straten zijn breed, regelmatig en goed geplaveid, en de meeste huizen even als die te Londen gebouwd, vooral die der aanzienlijke kooplieden. Dublin is het middelpunt van den Ierschen handel; er zijn ook eenige fabrijken en brandewijn-(whisky) stokerijen. Behalve de Universiteit, is er eene Akademie der wetenschappen, een Genootschap tot bevordering van den landbouw, eene Teekenakademie en meer andere nuttige instellingen, die echter, bij de aanhoudend plaats hebbende onlusten in Ierland, zoo weldadig niet kunnen werken als in rustige tijden.

DUBOIS (GUILLAUME), geboren te Brive-la-Gaillarde, in Limousin, in 1656, was de zoon van een' Apotheker, en werd met zijn 12 jaar naar Parijs gezonden, waar hij in het collegie van S. Michel studeerde; hij gaf vervolgens lessen in verscheiden aanzienlijke huizen, en werd eindelijk onderwijzer van den Hertog van Chartres, wiens zeden hij geheel en al bedierf, en op het verlangen van LODEWIJK XIV het huwelijk bewerkte van diens natuurlijke dochter Madlle DE BLOIS met den jongen Hertog. Tot belooning voor zijne aangewende moeite verkreeg DUBOIS eene rijke abdij, en verzelde den Hertog van Chartres op zijn' eersten veldtogt. LODEWIJK XIV, die zijne doorslepenheid had leeren kennen, gebruikte DUBOIS tot eene geheime zending naar Engeland; bij zijne terugkomst werd hij onder den titel van Secretaris, Geheimraad des Hertogs van Orleans, die in 1715 aan het regentschap kwam. DUBOIS, die Staatsraad geworden was, vond nu gelegenheid om zijner eerzucht den ruimen teugel te vieren, en begon met den Kardinaal ALBERONI, wiens invloed aan het Spaansche hof en kuiperijen den Hertog ongerust maakten, hinderpalen in den weg te stellen, en Frankrijk magtige bondgenooten te verschaffen; hij nam de gelegenheid waar dat GEORGE I, Koning van Engeland, in 1716 zich door Holland naar zijne Duitsche Staten begaf, en reisde den Koning te gemoet, dien hij te Maassluis aantrof en naar Hannover volgde, waar hij hem tot een verbond met Frankrijk overhaalde en daarop naar den Hage keerde, waar het door hem bewerkt drievoudig verbond tusschen Frankrijk, Engeland en de Algemeene Staten op den 4 Januarij 1717 geteekend werd. Bij zijne terugkomst werd DUBOIS Minister van buitenlandsche zaken en de opvolger van FENELON als Aartsbisschop van Kamerijk, schoon hij niet eens priester was, en alle wijdingen op een' enkelen voormiddag verkreeg; zijne benoeming tot dit aartsbisdom geschiedde op verzoek van den Protestantschen Koning van Engeland. Op dergelijke ergerlijke wijze bekwam DUBOIS ook den kardinaalshoed; alle hoven beijverden zich om een' man de hoogste kerkelijke waardigheid te verschaffen, dien men eenige jaren te voren de geringste dorpspastorie niet waardig geacht zou hebben. In 1722 eerste Minister geworden, had zijne magt zoo wel als zijn aanzien den hoogsten top bereikt; maar evenzeer outeerde hij zijnen wereldlijken als kerkelijken rang door de verworpenste zedeloosheid en de losbandigste ondeugden, die hem aan de diepe verachting der openbare meening prijs geven, doch welke hij, steunende op zijne magt, schaamteloos trotseerde. Met een door zwelgerij en wellust uitgeput en half verteerd ligchaam zette hij zich te paard, om bij eene monstering de militaire eerbewijzingen te genieten, en † aan de gevolgen dezer moedwillige verspilling van het geringe overschot zijner krachten den 10 Augustus 1723.

DUBOS (JEAN BAPTISTE), geboren te Beauvais in 1670, studeerde aldaar en te Parijs in de godgeleerdheid, maar hij leide zich meer toe op de diplomatie en aesthetiek. De Minister DE TORCY, de Kardinaal DUBOIS en de Regent gebruikten hem tot verscheiden gewigtige zendingen in Duitschland, Italië, Engeland en Holland; hij had deel aan de vredehandelingen van Utrecht, Baden en Rastadt, en was vaste Secretaris van de Fransche Akademie. † te Parijs in 1742. Als schrijver en oordeelkundige had DUBOS uitstekende verdiensten; zijne aanmerkingen over de Poëzij en Schilderkunst (ook in het Nederduitsch vertaald en uitgegeven) zijn zeer juist, wel doordacht en waar. Zijne andere historische en staatkundige werken hebben insgelijks eene bijkans klassieke waarde.

DUBRIS, oude benaming van *Dover*, in Engeland.

DUBUISSON (PAUL ULRIC), geboren te Laval in 1753, omhelsde met geestdrift de Fransche omwenteling, doch geene kans ziende in Frankrijk eene rol van belang te spelen, begaf hij zich naar België, verklaarde zich tegen de partij van VAN DER NOOT, werd gevangen gezet en in 1790 wederom op vrije voeten gesteld; hierop verbond hij zich aan de Jakobijnen Club te Parijs, en werd op het einde van 1792 naar het leger van het noorden gezonden in de hoedanigheid van Commissaris der Conventie. Beschuldigd als medepligtig aan den afval van DUMOURIEZ, werd hij op zijn verzoek teregt gesteld, en den 6 April 1793 vrijgesproken. Doch naderhand voor de revolutionnaire regtbank gedaagd, als medeschuldig aan het zoogenaamd verraad van HÉBERT, werd hij ter dood veroordeeld, en met dezen, CLOOTS en anderen den 24 Maart 1794 geguillotineerd. Als tooneeldichter en schrijver had hij eenigen naam gemaakt; een zijner blijspelen, *De Oude Vrijer*, is, door J. G. DOORNIK in Nederd. verzen vertaald, op den Amsterdamschen Schouwburg vertoond geworden.

DUCAS (CONSTANTIJN), zie CONSTANTIJN XI. = (ALEXIS), zie ALEXIS V. = (MICHAEL), gesproten uit het doorluchtig geslacht van dezen naam, begaf zich, na de verovering van Konstantinopel door MOHAMED II in 1453, van daar naar Lesbos, en week, toen ook dit eiland in 1462 door de Turken veroverd werd, naar Italië. Hij schreef eene geschiedenis van den val des Oosterschen Rijks, welke met eene Latijnsche vertaling en aanteekeningen in 1649 te Parijs gedrukt is. Dezelve wordt ook gevonden in het *Corpus Scriptorum historiae Byzantinae.*

DUCIS (JEAN FRANÇOIS), Fr. Treurspeldichter, geb. te Versailles den 25 Aug. 1733, bewerkte eenige stukken van SHAKESPEARE voor het Fransch tooneel, die met veel goedkeuring ontvangen werden, en ook, benevens zijn *Abufar*, door bekwame dichters in het Nederduitsch overgezet, op den Amsterdamschen Schouwburg vertoond zijn. Geheel levende voor de beöefening der fraaije letteren, nam hij geen het minste deel aan de gebeurtenissen der omwenteling, en weigerde eenig ambt te bekleeden, zoo wel als het kruis van het *legioen van eer*; hij rekende het zich eers genoeg dat hij in 1778 in de plaats van VOLTAIRE lid der Akademie was geworden. Bij de terugkomst van LODEWIJK XVIII was hij verrukt dat de Koning bij de eerste audientie hem eenige zijner verzen reciteerde. »Ik ben gelukkiger dan BOILEAU en RACINE," zeide hij; »zij reciteerden hunne verzen voor LODEWIJK XIV; de Koning reciteert mij de mijne." † den 31 Maart 1826.

DUCLOS (CHARLES PINEAU), geb. te Dinant, in Bretagne, in 1704 en opgevoed te Parijs, was een zeer verdienstelijk en sierlijk schrijver der XVIII eeuw, lid van de Akademie der opschriften en vaste Secretaris der Fransche Akademie. † te Parijs in 1772. Onder zijne talrijke werken, in 10 deelen bij elkander te Parijs in 1806 gedrukt, heeft zijne in den stijl van LABRUYÈRE geschreven *Considérations sur les moeurs de ce siècle* hem den meesten roem verworven.

DUCQ (JOSEPHUS FRANCISCUS), geboren te Ledeghem, tusschen Kortrijk en Meenen, den 10 September 1762, was Hofschilder van den Koning der Nederlanden, en een der verdienstelijkste kunstenaars uit de Vlaamsche school van lateren tijd. Reeds vroeg ontwikkelden zich zijne uitstekende bekwaamheden, die gelukkig opgemerkt en aangekweekt werden. In 1780 naar Brugge gezonden, behaalde hij in 1782, 1784 en 1786 al de eerste prijzen, bij de teekenakademie aldaar, en vertrok naar Parijs, om zich in de schilderkunst te oefenen; hij bleef aldaar tot 1792, toen hij, vreezende in naam der vrijheid tot den wapendienst gedwongen te zullen worden, zich wederom naar Brugge begaf, maar vertrok in 1795 andermaal naar Parijs, waar hij in 1800 den tweeden grooten prijs behaalde, en als historieschilder bij alle kenners roem en achting verwierf. In 1807 zag hij zijnen wensch vervuld Rome te mogen bezoeken. Hier schilderde hij zijne voornaamste meesterstukken, en kwam in 1813 in Parijs terug, waar hij met onderscheiding ontvangen en behandeld werd; doch na de veranderde omstandigheden vestigde hij zich te Brugge, waar hij tot hoogleeraar en bestuurder der Koninklijke Akademie benoemd werd. Op verscheiden achtereenvolgende tentoonstellingen had men gelegenheid zijne schoone stukken te bewonderen. Doch niet lang was het hem meer vergund de scheppende penseel te voeren; eene hevige beroerte die in 1821 hem overviel, verlamde zijne regterhand en benam hem overigens bijna alle beweging; in dezen deerniswaardigen toestand kwijnde hij voort, tot de dood op den 9 April 1829 een einde daaraan maakte.

DUCTILIMETER is een hamervormig werktuig in 1822 door REGNIER uitgevonden, om de rekbaarheid van onderscheiden *metalen* te onderzoeken en te vergelijken.

DUDAIM is de Hebreeuwsche naam van zekere bloem, *Alruin* (*Atropa Mandragora L.*). Het woord stamt van het Hebr. דוד *vriend, geliefde*, af, en beteekent *liefdebloemen*. De uitgang *im* is die van het meervoud in het Hebreeuwsch. Men kan hieromtrent de oordeelkundige aanteekeningen van den Hoogleeraar VAN DER PALM op GEN. XXX, 14 nalezen.

DUDLEY (EDMUND), gunsteling van HENRIK VII, Koning van Engeland, geboren in 1462, werd in 1485 lid van den geheimen Raad, en bewerkte den vrede met Frankrijk in 1489, die het Engelsche volk zeer mishaagde, maar voordeelig was voor den Koning, en welken KAREL VIII duur moest betalen. Naardien HENRIK altijd geld noodig had, voorzag DUDLEY hem daarvan door de hatelijkste mid-

delen; zijne grondige kennis der Engelsche wetten stelde hem in staat overal misdrijven en overtredingen te vinden, waar hij wist dat geld was, en den zoogenaamd schuldigen zware boeten af te persen. Dit maakte hem zoo algemeen gehaat, dat HENRIK VIII, naauwelijks den troon beklommen hebbende, door den volkswil genoodzaakt werd hem en zijn' medestander RICHARD EMPSON in regten te vervolgen. Beiden werden ter dood veroordeeld en in 1510 in den Tower onthalsd. = (JOHN), zoon van den voorg., Groot-admiraal van Engeland, geboren in 1502, werd door HENRIK VIII benoemd tot een' der 16 uitvoerders van zijn' uitersten wil, gedurende de minderjarigheid van zijn' zoon en opvolger EDUARD VI; maar de Hertog van Sommerset alleen tot Protector van het Rijk verklaard zijnde, kreeg DUDLEY tot schadeloosstelling den titel van Graaf van Warwik, en toen EDUARD II meerderjarig geworden was, nam DUDLEY in gunst toe bij den jongen Koning, naarmate de Hertog van Sommerset in dezelve afnam; het gelukte DUDLEY zelfs den Hertog in 1552 ter dood te doen veroordeelen, op de beschuldiging dat hij hem naar het leven had gestaan. De eerzuchtige DUDLEY, niet voldaan met in den naam van den zwakken EDUARD te regeren, wilde de kroon in zijn geslacht overbrengen, en bewoog den stervenden Koning zijne beide zusters MARIA en ELIZABETH en zijne tante MARIA VAN SCHOTLAND van de opvolging uit te sluiten, en JANE GRAY, dochter van de Marquisin van Dorset, die kort daarop huwde met zijn' zoon GUILFORD DUDLEY, tot Koningin te benoemen. EDUARD † in 1553, niet zonder vermoeden van vergiftigd te zijn. Terstond deed DUDLEY zijne schoondochter JANE GRAY, tegen haren en den wil des volks, tot Koningin van Engeland uitroepen. Deze onderneming liep ongelukkig af (zie GRAY (JANE)), en MARIA werd Koningin. DUDLEY wilde zich onderwerpen, maar het was te laat; hij werd gevangen, ter dood veroordeeld en onthalsd; zijne beide zonen werden bijkans een jaar gevangen gehouden, doch toen ontslagen, en naderhand door ELIZABETH tot hooge waardigheden verheven. = (ROBERT), Graaf van Leicester, jongste zoon van den voorg., geboren in 1531, werd na zijn ontslag uit de gevangenis in 1554 Groot-meester der artillerie onder de regering van MARIA. Bij de komst van ELIZABETH tot den troon nam zijn aanzien snel toe, en hij werd achtervolgens Groot-schildknaap, Ridder van den Kousenband, Geheimraad, Baron van Denbigh, Graaf van Leicester en eindelijk Kanselier der universiteit van Oxford. Zijne eerzucht hiermede nog niet voldaan zijnde, waagde hij het op de hand zijner Koningin te hopen, die eene blinde vooringenomenheid jegens hem koesterde, en niet bemerkte dat zij alleen volgens zijn' wil dacht en handelde, schoon hij haar dit somtijds duidelijk genoeg deed gevoelen. Meesterlijk wist hij de waanwijze Koningin te vleijen met haar te overreden dat zij om hare bespottelijke pedanterie door geheel Europa als een wonder van geleerdheid gold, en al wat hare voortreffelijke staatsdienaars goeds en nuttigs voor Engeland deden op rekening van hare wijsheid alleen te stellen. Ondertusschen ontbrak het Leicester zoo wel aan moed als aan bekwaamheid; tegen zijne vijanden bezigde hij nimmer andere wapenen dan verraad en vergift, gaf ELIZABETH het afgrijsselijk middel aan de hand om zich van de ongelukkige MARIA STUART te ontslaan, en bediende zich zelven er van om den Graaf van Essex uit den weg te ruimen, wiens weduwe hij kort daarna huwde. Ofschoon de Koningin hem aan het hoofd van een talrijk leger in 1585 naar de Nederlanden gezonden had, was hij toch geen krijgsman, en behaalde er, in plaats van lauweren, slechts de verachting der ingezetenen, onder welke hij niet dan twist en tweedragt stookte, en zich een' aanhang zocht te maken, om zich van het oppergezag te verzekeren. Met schande en onder zware beschuldigingen moest hij in 1587 den Nederlandschen bodem verlaten. In Engeland teruggekeerd, behield hij echter de gunst der Koningin tot zijn' dood toe, die in 1588 voorviel. = (ROBERT), Graaf van Warwik en Hertog van Northumberland, zoon van den voorg., uit diens geheim huwelijk met Lady DOUGLAS SHEFFIELD, kon geen verlof bekomen om den naam en titel zijns vaders te voeren, niettegenstaande hij erkend was geworden en het grootste gedeelte zijner goederen geërfd had. Misnoegd over deze weigering van het Engelsche hof, vertrok hij naar Florence, waar hij zeer gunstig ontvangen werd door den Groot-hertog COSMO II, die hem tot Kamerheer benoemde van de Groot-hertogin, zuster des Keizers, door wier invloed hij in 1620 Hertog werd des H. Rijks met den titel van Hertog van Northumberland, en in 1630 onder den Romeinschen adel opgenomen werd door Paus URBANUS VIII. DUDLEY bevorderde in zijn nieuw vaderland den koophandel en de zeevaart, zoo wel als de wetenschappen en kunsten, begunstigde en beschermde de geleerden, en gaf zelf eenige werken in het licht. † in 1637. = (THOMAS), geboren in 1638, was een verdienstelijk Engelsch Graveur, leerling van HOLLAR, wiens manier hij volgde. Zijn werk bestaat meest in boekplaten.

DUEL, zie TWEEGEVECHT.

DUET is een muzijkstuk, hetwelk twee onderscheiden hoofdstemmen heeft. Hetzelve kan of geheel geene of eene, ja zelfs meer accompagnerende stemmen hebben. Is het een instrumentaal stuk, dan noemt men hetzelve Duo, het moge eene of meer stemmen tot accompagnement hebben of niet. Duet noemt men in een' bepaalder' zin in Opera's en Cantaten een stuk met twee hoofdpartijen. Het Duet is concerterend, wanneer de hoofdstem in den zang afwisselt, zoodat de melodie nu in de hoogere dan in de lagere stem verplaatst wordt. De voordragt van een Duet is niet gemakkelijk; de zangers moeten zich naar elkander rigten, opdat de volkomenste eenheid harmonisch verzinnelijkt worde.

DUFF, Koning van Schotland, opvolger van INDULF in 968, wilde een einde maken aan de rooverijen der Edelen op de Hebriden, maar werd het slagtoffer van zijne zucht voor de goede orde en de veiligheid zijner onderdanen, en verloor het leven door den dolk eens moordenaars in 973.

DUFRESNOY (ANDRÉ IGNACE JOSEPH), geboren te Valenciennes in 1733 en Doctor van het hospitaal aldaar, was de eerste die in Frankrijk den *Rhus radicus* heeft aangekweekt; hij had er eenige planten van gegeven aan een' vriend te Kamerijk. Tot officier van gezondheid benoemd bij het leger van het noorden, schreef hij aan dezen een' brief, waarin deze zinsnede voorkwam: *Comment vont nos chers Rhus? Qu'il me tarde de les voir!* Deze brief werd onderschept en gelezen in het committé revolutionair, waar men begreep dat hier werkelijk Russen gemeend werden: DUFRESNOY werd dienvolgens gevat, in de gevangenis geworpen en liep gevaar van het gebrek aan botanische kennis der leden van dit verschrikkelijk committé onder de Guillotine te boeten, bijaldien de beruchte 9 Thermidor hem niet bij geluk gered had. † in 1801.

DUFRESNY (CHARLES RIVIÈRE), geboren te Parijs in 1648, was bedreven in de muzijk, de teeken- bouw- en dichtkunst, en vooral in het aanleggen van tuinen; zijne waarlijk meer dan middelmatige bekwaamheden in al deze vakken strekten hem tot aanbeveling in de gunst van LODEWIJK XIV, wiens Kamerdienaar hij was, en die hem benoemde tot Opziener der koninklijke tuinen en het privilegie gaf van eene spiegelfabrijk; maar de verkwistende DUFRESNY verkocht zijn ambt en brevet voor eene geringe som, en toen hij het geld met de vrouwen, het spel en lekker eten had doorgebragt, verkocht hij even ligtzinnig eene lijfrente van 3000 Livres, die de Koning op hem gevestigd had, en eindelijk ook zijn ambt van Kamerdienaar. Toen hij het hof verlaten en alles opgeteerd had, trouwde hij met zijne waschvrouw, welke hij 100 kroonen schuldig was, omdat hij geene kans zag om haar te betalen, en zocht wat te verdienen met het schrijven van tooneelstukken, in het eerst in gemeenschap met REGNARD, en toen alleen. Zijne blijspelen zijn niet ongeestig, en eenigen ook in het Nederduitsch vertaald, maar zij behooren geheel in zijn' tijd te huis. Ondertusschen was dit een sober bestaanmiddel; en toen hij eindelijk geene andere uitkomst zag, leverde hij een smeekschrift bij den Regent in, die hem met 200,000 Livres uit den nood hielp, doch er was naauwelijks zoo veel van over om de begrafeniskosten te betalen, toen hij in 1724 gestorven was.

DUGAZON (JEAN BAPTISTE HENRI GOURGAULT), geboren omstreeks 1741, betrad in 1772 het Fransche tooneel en slaagde voornamelijk in de knechtsrollen, in welk vak hij met goed gevolg wedijverde met PRÉVILLE. Bij de omwenteling geloofde hij ook eene rol op het staatkundig tooneel te kunnen spelen, en werd Adjudant van SANTERRE; maar hij bevond er zich beter bij, toen hij de rol van blijspelknecht weder opvatte. † in 1809. Zijne vrouw, die hem 12 jaren overleefde, heeft zijn' naam meer beroemd gemaakt dan hij zelf. Zij heette LOUISE ROSALIE LEFEVRE, en was geboren te Berlijn in 1755. Als kind van acht jaren kwam zij te Parijs, en geraakte als danseres aan het tooneel, doch GRÉTRY maakte haar bekwaam voor de opera; zij debuteerde in 1769 met *Lucile*, en speelde vervolgens in verscheiden andere zangspelen met zoo veel bevalligheid, dat men aan het vak, waarin zij speelde, haren naam gaf, doch waarin zij onnavolgbaar en eenig gebleven is. Evenzeer als haar echtgenoot aan het omwentelingsstelsel was zij integendeel aan de zaak des Konings verkleefd, weigerde onder allerlei voorwendsels te spelen in de revolutionaire gelegenheidsstukken, en verliet het tooneel onder het keizerschap. Bij de terugkomst van LODEWIJK XVIII ging zij hem tot S. Ouen te gemoet, en liet zich aan hem voorstellen. De Monarch, die den Franschen beduiden wilde dat hij hen reeds 19 jaren geregeerd had, niettegenstaande BONAPARTE hem geweldig in den weg zat, herinnerde zich natuurlijk ook eene verouderde actrice, die hij in dien tijd dan ook wel had kunnen zien spelen, en zeide haar veel verpligtends. Na deze belangrijke ontmoeting der beide oude kennissen, nam zij een' biechtvader aan, en bemoeide zich met geene wereldsche zaken meer. † den 22 September 1821, en werd op het kerkhof van Pater LA CHAISE bij hare tooneelzusters RAUCOURT en CONTAT begraven.

DUGOMMIER (JEAN FRANÇOIS COQUILLE), geboren te Basse-Terre, op het eiland Guadeloupe, in 1736, trad met zijn 13 jaar in den krijgsdienst, verkreeg eenige bevordering en werd buiten werkelijken dienst gesteld. Zich naar Martinique begeven hebbende, omhelsde hij de zaak der omwenteling, werd bevelhebber der Nationale Garde en verdedigde het fort S. Pierre zeven maanden lang tegen de Koningsgezinden; doch de negers de wapenen in handen gegeven hebbende, was hij genoodzaakt naar Frankrijk te wijken, om zijn leven te bergen; in 1792 kwam hij te Parijs, en werd aangesteld tot

Brigadegeneraal en in 1793 tot Divisiegeneraal. Hij onderscheidde zich evenzeer door zijne menschlievendheid als door zijn' moed bij de belegering en overgave van Toulon. Aan het hoofd van het leger der Ooster-Pyreneën vocht hij tegen den Spaanschen Generaal Ricardos, die reeds tot Perpignan was voortgerukt, en sloeg hem terug tot over de grenzen. Bij S. Sebastiaan een' beslissenden veldslag willende leveren, werd hij gedood door het springen van een' houwitser den 17 November 1794.

DUGUAY-TROUIN (René), geboren te S. Malo in 1678, was aanvankelijk tot den geestelijken staat bestemd, doch hij zoo weinig genegenheid als geschiktheid daartoe betoonende, en overigens niet veel willende deugen, bezorgden zijne ouders hem op een schip, dat in 1689 tot een' kruistogt werd uitgerust. Hij gedroeg zich zoo wel aan boord, en gaf zoo vele blijken van dapperheid, dat hem reeds in 1691 het bevel over een fregat van 14 stukken toevertrouwd werd; in 1694 voerde hij er een van 40 stukken, toen hij, bij de Sorlings onder een eskader van zes Engelsche schepen vervallen, vier uren tegen deze overmagt vocht, zijne masten verloor en brand in zijn schip kreeg, eer hij zich overgaf en te Plymouth opgebragt werd. Hij had zijne vrijheid te danken aan een Engelsch meisje, hetwelk liefde voor hem had opgevat. In het volgende jaar nam hij twee Engelsche schepen. Aan Lodewijk XIV voorgesteld met zijn' gevangene, den Hollandschen Admiraal Wassenaar, werd Duguay-Trouin met de vleijendste onderscheiding door den Koning behandeld. In 1702 sloeg hij met twee oorlogsschepen en drie fregatten tegen vijftien Hollandsche schepen; vernielde in 1711 binnen weinig dagen de vestingwerken van Rio Janeiro, vermeesterde deze stad, nam of vernielde zestig koopvaardijschepen en drie oorlogsschepen, en bragt Brazilië eene schade van meer dan 25 millioenen toe. De Koning had in 1709 hem brieven van adeldom verleend; in 1715 werd hij tot Chef-d'escadre, en in 1728 tot Commandeur der orde van S. Lodewijk en Luitenant-generaal benoemd. † kinderloos te Parijs in 1736. Zijne gedenkschriften, door hem zelven opgesteld, verschenen te Parijs in 1740 in het licht. De lofrede op dezen held, het meesterstuk van Thomas, werd door de Akademie in 1761 bekroond.

DUGUESCLIN (Bertrand), Connetable van Frankrijk en de dapperste held der XIV eeuw, werd geboren op het kasteel La Motte Broon, bij Rennes, omstreeks 1314, en toonde reeds vroeg zijn' onbuigzamen en woesten aard; hij wilde nimmer lezen of schrijven leeren, en schepte slechts vermaak in sterke ligchaamsoefeningen. De Bretonsche edelen in 1338 een prachtig tournooi gevende ter eere der dames, kon Bertrand, die, in weerwil van het verbod zijns vaders, zich derwaarts begeven had, geen bedrijveloos aanschouwer blijven van eene zaak, in welke hij van verlangen brandde te deelen, en verzocht een' Ridder, die aftrok, hem zijn paard en wapenen te leenen, begaf zich in het perk, en ligtte den eersten den besten, die zich aanbood, uit den zadel; elf anderen ging het even zoo, en Bertrand behaalde den prijs. Van dit oogenblik af nam hij voor de wapenen niet weder af te leggen, koos tot wapenkreet *Notre Dame Guesclin!* en deze kreet werd weldra de schrik der Engelschen. Volgens het gebruik van dien tijd bevond Duguesclin zich in bijna even zoo vele lijfgevechten als veldslagen. Na zich onderscheiden te hebben in de langdurige geschillen van Karel van Blois met den Graaf van Montfort wegens de erfelijkheid van het hertogdom Bretagne, trad hij in dienst van Frankrijk, verkreeg eene compagnie van 100 lansen en het gouvernement van Pontorson. Om de komst van Karel V tot den troon te vieren leverde Duguesclin in 1364 den slag van Cocherel, sloeg de troepen des Konings van Navarre en nam den bevelhebber gevangen. De slag van Aurai moest het lot van Bretagne beslissen; Duguesclin deed wonderen van dapperheid in denzelven, maar geene andere wapenen meer hebbende dan zijne beide handen bedekt met ijzeren handschoenen, was hij genoodzaakt zich over te geven aan den dapperen Chandos, bevelhebber van het Engelsche leger. Zijne vrienden verkochten hunne landgoederen, om zijn losgeld te betalen, op 100,000 Livres bepaald: eene ontzettende som voor dien tijd! Hij kwam terug aan het Hof van Karel V, die hem zijne schatten en soldaten vertrouwde, volmagt gaf om te onderhandelen of te vechten en gelastte de groote compagniën tot onderwerping te brengen, een zamenraapsel van Engelschen, Franschen en Bretons, die het land afliepen. Duguesclin verzamelde de voornaamste aanvoerders, deed eene krachtige aanspraak, misprees hun schandelijk gedrag, stelde zich aan hun hoofd, en geleidde hen naar Spanje, om de regten te verdedigen van Henrik van Transtamore tegen Pedro den wreeden, en kwam toen in Frankrijk terug. Na de nederlaag van Navarette werd Duguesclin, die nog met vier man wederstand bood, gevangen genomen en naar Bordeaux gebragt, waar zich de Prins van Wales bevond, die hem dadelijk in vrijheid stelde. Na den dood van Moreau de Fiennes werd Duguesclin, die zich nog in Spanje bevond, waar hij Pedro den wreeden nogmaals sloeg, tot Connetable van Frankrijk benoemd. Naauwelijks met deze nieuwe waardigheid bekleed, tastte hij de Engelschen aan, die tot voor de poorten van Parijs waren voortgerukt, verdreef hen uit Normandië en ontnam hun in weinig tijds Guienne en Poitou. Karel V in 1373 Bretagne met Frankrijk vereenigd hebbende, verlieten de Bretonsche soldaten, naijverig wegens de onafhankelijkheid van hun land, het leger van Duguesclin; deze vernemende dat hij zelf van verraad verdacht gehouden werd, verliet dadelijk het leger, leide het zwaard van Connetable neder, zwoer dat hij hetzelve niet weder opvatten zou, en begaf zich naar Spanje bij Don Henrik. De Koning erkende weldra zijne onschuld, en zond hem de Hertogen van Anjou en Bourbon, maar zij konden niets op zijn onbuigbaar gemoed verwinnen. Alvorens echter Frankrijk te verlaten wilde hij het kasteel Randam veroveren, hetwelk zijn vriend Sancerre belegerd hield. Na het doorstaan van den storm beloofden de belegerden zich over te geven, bijaldien zij in 15 dagen geene hulp bekwamen. Duguesclin inmiddels den 13 Julij 1380 gestorven en de tijd verstreken zijnde, zonder dat er ontzet kwam, hield de bevelhebber zijn woord, en bragt de sleutels van het kasteel aan de doodkist van Duguesclin, die te S. Denis begraven werd in het graf der Koningen, eene eer, die tot hiertoe zonder voorbeeld was.

DUHESME (Guillaume Philibert), geboren te Bourg-neuf, in Bourgogne, in 1760, trad als gemeen soldaat in dienst in 1794, klom spoedig op tot den rang van Kolonel, en was reeds in 1795 Divisiegeneraal. Hij onderscheidde zich inzonderheid bij het leger van Moreau aan den Rijn, dien hij met zijne divisie het eerst overtrok. Later bij het leger van Italië geplaatst, veroverde hij met Championnet het koningrijk Napels, sloeg de insurgenten van Calabrië en Apulië, vermeesterde Cremona den 9 Junij 1800 en deed vijf dagen later wonderen van dapperheid in den slag van Marengo; vervolgens was hij eenigen tijd Gouverneur der stad Lyon; vertrok in 1805 weder naar Italië, voerde in 1808 het bevel over een legercorps in Spanje, en viel toen bij Napoleon in ongenade; doch werd in 1812 wederom in dienst gesteld, en kwam behouden uit den veldtogt naar Rusland terug. Na den val van Napoleon nam hij zijn ontslag, doch na diens terugkomst in 1815 volgde hij dezen naar het leger in zijne vorige hoedanigheid; na de nederlaag bij Waterloo had hij op zijne vlugt de deur der herberg te Genappe bereikt op het oogenblik dat de Brunswijksche huzaren de plaats inrukten; Duhesme bood hun zijne goudbeurs en horologie aan, maar vruchteloos; hij werd terstond nedergesabeld. Een Pruissisch Kapitein, die ongelukkig te laat kwam om hem te redden, deed hem in de herberg brengen en verbinden; maar hij bezweek eenige uren daarna.

DUIF (de) is de benaming van een der zuidelijke gesternten, die in 1679, in de hemelkaarten door Augustinus Royer uitgegeven, bij de vroeger bekenden gevoegd zijn.

DUIFHUIS (Hubert), geboren te Rotterdam den 27 October 1531, was Pastoor der S. Laurenskerk aldaar, doch zeer zachtzinnig van aard, verdraagzaam, een vijand van alle kettervervolging en bovendien heimelijk gehuwd zijnde met zijne huishoudster, liep hij gevaar het slagtoffer te worden van den haat der dweepzuchtige geestelijken, en week veiligheidshalve naar Keulen, doch werd eerlang tot Pastoor der S. Jakobs kerk te Utrecht beroepen. In zijn hart de zaak der hervorming toegedaan, predikte Duifhuis, schoon de Protestanten te Utrecht nog geene openbare kerken hadden, tegen sommige leerstukken der Roomsche Kerk, welke hij grove dwalingen achtte, echter met gematigdheid en vredelievendheid, nadat hij alvorens der regering verklaard had dat hij zich in gemoede verpligt vond op de wijze der Hervormden te prediken, waartoe hij vrijheid verzocht, maar bereid was de beelden en altaren in de kerk te dulden en in zijn gewoon priesterlijk gewaad op den predikstoel te verschijnen. De regering, zonder den braven man zijn verzoek regtstreeks in te willigen, liet hem onder oogluiking prediken zoo als hij het verstond, wel wetende dat hij niets dan liefde en eendragt verkondigde; in zijne predikatiën hield hij zich alleen aan de Heilige Schriften, vermeed alle diepzinnige geschilpunten en spitsvondige haarkloverijen, doch vermaande daarentegen met warmte tot boetvaardigheid, liefde, verdraagzaamheid en een' Christelijken levenswandel, wilde van geene kerkelijke straffen iets weten, en oordeelde kerkelijke ambtenaars noodeloos; alle zieken bezocht en vertroostte hij, allen behoeftigen gaf hij onderstand, zonder acht te slaan op hunne geloofsgezindheid, rekende alle menschen broeders en kinderen van denzelfden Hemelschen Vader, die allen, zoo zij goed en vroom waren, even lief had. Zoo zocht de brave man door zijne roerende taal meer de harten te hervormen dan den kerkdienst, en keurde den beeldenstorm en het verfoeijelijk plunderen van kerken en kloosters ten hoogste af, waarmede het hervormingswerk op sommige plaatsen, en ook te Utrecht, zoo schandelijk onteerd was geworden, en bewees dat God onmogelijk een welbehagen daaraan kon hebben. Door deze edele denk-, leer- en handelwijze won de regtschapen Duifhuis eene menigte toehoorders, en daaronder velen voor de zaak der hervorming, terwijl de regering hem de hand boven het hoofd hield tegen de woelingen der Calvinisten, die, eindelijk de overhand gekregen en de Minderbroeders kerk bekomen hebbende, hem vruchteloos poogden over te halen tot het aannemen hunner kerkregeling, toen zijne leer verketterden en hem tot twisten zochten uit te lokken, dat ook al vruchteloos was, en eindelijk zijn' predikdienst voor onwettig verklaarden, om dat hij weigerde zich naar het voorschrift der Calvinisten te schikken. Duifhuis, ondertusschen, die den vre-

de lief had, verzocht zijn ontslag van de regering, maar deze, zorgende dat daaruit meer onlusten zouden ontstaan, bewoog hem in zijn' dienst te blijven volharden, met toezegging van bescherming tegen allen overlast. Zijne vijanden lieten hem dan ook verder ongemoeid gedurende de weinige maanden dat hij nog leefde. † den 3 April 1581. In het Mengelwerk der *Vaderl. Letteroef.* voor 1825 bl. 609 vindt men eenige sermoenen van dezen weldenkenden en vredelievenden man, en zijne afbeelding in G. Brandt, *Hist. der Reform.* I D.

DUIKERBOOT, in het Fransch *Bateau-plongeur* genaamd, wordt gehouden voor eene uitvinding van Dionis, te Bordeaux; het is namelijk eene schuit, waarmede men onder water kan varen; de proef hiervan werd genomen den 28 Mei 1772 in de baai van Biscaye; het vaartuig bleef vier en een half uur onder water, en leide in dien tijd vijf mijlen af, zonder eenige gemeenschap met de buitenlucht. Men wil dat Cornelis Drebbel reeds in het begin der XVII eeuw dergelijk een vaartuig heeft uitgedacht, waarin Jakobus I, Koning van Engeland, zich onder water begaf; maar de bijzonderheden van deszelfs zamenstelling zijn niet bekend geworden. Later hebben verscheiden anderen de scheepvaart onder water mogelijk getracht te maken; Bushel te Connecticut, in Noord-Amerika, bedacht in 1776 een' duikerbrander, om vijandelijke schepen onder water aan te tasten; later Castera in Frankrijk een dergelijk vaartuig om goederen uit gezonken schepen daarin onder water over te laden en boven te brengen; in 1809 deden de gebroeders Coussin te Havre eene proefneming met soortgelijk vaartuig; de Engelsche Kapitein Johnson vormde zelfs het ontwerp om Napoleon onder water van S. Helena te vervoeren; en in 1828 verkreeg zekere Baudouin van de Fransche regering een brevet van uitvinding der Duikerboot, waarvan men echter niets naders vernomen heeft.

DUIKERSKLOK is eene kegelvormige klok, die, van onderen open en met lucht gevuld, geschikt is om een' mensch, die er in zit, eenen tijd lang de noodige lucht tot ademhaling te verschaffen. Dezelve wordt tot op den bodem der zee nedergelaten, met dengeen die zich bezig houdt met paarlen, koralen, spons, enz. te visschen. Dit werktuig is in 1687 door William Philips, in Noord-Amerika, uitgevonden, maar naderhand door Halley en Spalding, beiden Engelschen, merkelijk verbeterd.

DUILLIUS (Cajus), Romeinsch Consul, was de eerste die eene overwinning ter zee behaalde op de Carthagers en 50 hunner schepen nam of vernielde, hen de belegering van Segestum deed opbreken en de stad Macella, in Calabrië, stormenderhand innam. De Raad stond hem de eer toe der eerste zegepraal wegens de overwinning ter zee.

DUINKERKEN, eene versterkte stad en haven met 24,000 inwoners, in het voormalig Fransch Vlaanderen, tegenwoordig het departement du Nord, ligt aan de Noord-zee, zes mijlen van Calais, en was in vroeger tijden een bestendige twistappel tusschen Engeland en Frankrijk. In 1658 was Duinkerken door de Engelschen op de Spanjaards veroverd geworden; doch Lodewijk XIV, die deze plaats in 1662 van Karel II voor 5 millioenen Livres weder ingekocht had, spande alles in om dezelve onneembaar, en de haven, in welke 200 groote schepen ten anker kunnen liggen, tot eene der gemakkelijkste van geheel Europa te maken. In de daarop volgende oorlogen hadden de Duinkerker kapers den Engelschen en Hollandschen handel groote schaden gedaan: weshalve eene der hoofdpunten van den Utrechtschen vrede in 1713 was, dat Frankrijk op eigen kosten de vestingwerken van Duinkerken slechten en de haven onbruikbaar maken zou. Men zocht van de Fransche zijde door het graven van een nieuw kanaal te Mardijk, een uur van Duinkerken, zich schadeloos te stellen; ook poogden de inwoners in stilte de haven te herstellen; maar de Engelschen drongen ten sterkste aanhoudend op de stipte uitvoering van het artikel van den Utrechtschen vrede ten aanzien van Duinkerken, en maakten zulks tot eene voorname voorwaarde van den Parijschen vrede van 1763. Maar bij den Parijschen vrede van 1783 vervielen deze artikelen. Sedert werd aan het herstel der stad met ijver geärbeid en de vestingwerken in derzelver tegenwoordigen staat gebragt. De belangrijkheid van deze plaats noopte in 1793 den Hertog van York, tegen den raad van Coburg, met een bijzonder corps meer dan 10 mijlen ver van de hoofdmassa des Oostenrijkschen legers naar Duinkerken te rukken en toebereidselen te maken ter belegering van deze stad. Men verwachtte dagelijks de overgave, toen de Generaal Houchard onverwacht tot ontzet opdaagde en de belegerden zulk een' woedenden uitval deden, dat de Hertog genoodzaakt was het beleg op te breken en af te trekken.

DUISBURG, eene welgebouwde stad in het voormalig hertogdom Kleef, naderhand tot het Groot-hertogdom Berg gerekend, en thans tot de Pruissische provincie Kleve-Berg behoorende, ligt niet ver van den Rijn, tusschen de Rhoer en de Anger, heeft 4600 inwoners, en dreef eertijds een' aanzienlijken tusschenhandel met Frankrijk en Holland; wekelijks gingen er vier beurtschepen naar Holland of kwamen van daar terug. De in 1655 opgerigte Universiteit is afgeschaft, doch het Gymnasium in een' bloeijenden toestand. Er zijn ook verscheiden laken-, zijde-, tabaks- en andere fabrijken, en in de nabijheid twee ijzersmelterijen.

DUISTERHEID is wel hetzelfde als *Duisternis*, namelijk gebrek aan licht, doch het laatste wordt alleen in een' natuurlijken en het eerste in een' logischen zin genomen, hoewel in dezen van genen overdragtelijk ontleend; want gelijk men in den nacht de voorwerpen geheel niet of ten minste niet behoorlijk onderscheiden kan, evenzoo kan men zonder gezond oordeel (kritiek) de begrippen ook niet onderscheiden, en zegt dan, ten onregte, dat zij duister zijn; doch zij *zijn* zoo min duister als de bij dag zigtbare voorwerpen bij nacht; zij *schijnen* slechts duister, omdat gebrek aan licht ze belet te zien, en begrippen *schijnen* duister, omdat gebrek aan kritiek ze belet te bevatten; want ware een begrip werkelijk duister, dan zou men geheel geene bewustheid van hetzelve hebben, gelijk men een op zich zelven duister voorwerp zoo min bij dag als bij nacht zou kunnen waarnemen.

DUIT is een koperen geldstuk uit het oude Nederlandsche muntstelsel, ter waarde van $\frac{1}{8}$ Stuiver = $\frac{5}{8}$ Cents.

DUITS (*Deutz*) is een vlek aan den Rijn, tegenover Keulen gelegen, waar vele Joden wonen; eertijds bloeide hier een beroemd Benedictijnen klooster.

DUITSCHE BONDGENOOTSCHAP (Het). Na de ontbinding des Duitschen Rijks en de oprigting der nieuwe koningrijken Beijeren, Wurtemberg en Westphalen, behield Duitschland toch eene soort van naar buiten werkende eenheid door de oprigting van het Rijnverbond, van hetwelk Napoleon den titel van Beschermer voerde, en dat geheel onder Franschen invloed stond, dewijl elk der bondgenooten van Frankrijk afhankelijk was. De twee grootste staten van Duitschland, Oostenrijk en Pruissen, waren in het Rijnverbond niet opgenomen, en konden ieder oogenblik eene vijandelijke houding aannemen: zoodat dit Rijnverbond, een gewrocht der Napoleontische staatkunde, slechts in het belang van Frankrijk bestond, en voor Duitschland of voor de instandhouding der Duitsche nationaliteit van geen nut was. Na de nederlagen van Napoleon in Rusland bleek alras hoe zwak de hand was, die het Rijnverbond zamenhield; Beijeren en Wurtemberg zochten door verdragen met Oostenrijk hunne souvereiniteit te verzekeren, het Westphaalsche koningrijk spatte uit elkander, al de andere Duitsche Staten wierpen de Fransche kluisters af, en hernamen hunne zelfstandigheid; maar zij gevoelden tevens de behoefte om zich onderling nader aan elkander te verbinden, en de slagboomen uit den weg te ruimen, die de Duitschers in menigerlei opzigt van elkander scheidden; hiertoe wilde men zelfs zich opofferingen getroosten, veel liever dan tot de oude vormen terugkeeren. Aan het herstellen des Duitschen keizerrijks werd dus niet gedacht; maar men vergenoegde zich met slechts den algemeenen grondslag te leggen van een' Statenverbond met betrekking tot het overige Europa, voor de binnenlandsche botsingen den weg tot vreedzame vereffening open te stellen en voor het overige slechts de mogelijkheid tot eene toekomstige naauwere verbinding plaats te laten. Zoo ontstond den 8 Junij 1815 het Duitsche Bondgenootschap (*der deutsche Bund*), hetwelk een statenverbond (*Foederatie*), geen bondgenootschappelijke staat (*unie*), en welks eenig hoofdzakelijk doel is, onderling elkanders onschendbaarheid en zelfstandigheid naar buiten te waarborgen en naar binnen den vrede, het wettig gezag en de goede orde te handhaven. Het bondgenootschap bestaat uit 35 monarchale staten en 4 vrije steden; namelijk Oostenrijk, Pruissen, Beijeren, Saksen, Hannover, Wurtemberg, Baden, Keur-Hessen, Hessen-Darmstadt, Denemarken wegens Holstein en Lauenburg, Luxemburg, Mecklenburg-Schwerin, Nassau, Saksen-Weimar, Saksen-Gotha, Saksen-Coburg, Saksen-Meiningen, Saksen-Hildburghausen, Brunswijk, Mecklenburg-Strelitz, Holstein-Oldenburg, Anhalt-Dessau, Anhalt-Bernburg, Anhalt-Köthen, Schwarzburg-Sondershausen, Schwarzburg-Rudolstadt, Hohenzollern Hechingen, Liechtenstein, Hohenzollern-Sigmaringen, Waldeck, Reusz, oudere linie, Reusz, jongere linie, Schaumburg-Lippe, Lippe-Detmold, Hessen-Homburg, Lubek, Frankfort, Bremen en Hamburg. Het Bondgenootschap wordt vertegenwoordigd door eene permanente gezantenvergadering, die haren zetel in de vrije stad Frankfort heeft. De Bondsvergadering bestaat in een' dubbelen vorm: 1) als algemeene vergadering (*plenum*), in welke ieder lid ten minste éene stem uitbrengt, maar de grootere verscheiden stemmen hebben; in alles bestaat het *plenum* uit 71 stemmen, waarvan tweederden beslissend zijn; 2) als Bondregering handelt de Bondsvergadering in den vorm van een' kleinen Raad, waar de stemmen der 39 Bondsleden op 17 gebragt zijn; Oostenrijk, Pruissen, Beijeren, Saksen, Hannover, Wurtemberg, Baden, Keur-Hessen, Hessen-Darmstadt, Holstein en Luxemburg hebben elk éene stem; de overige zijn gezamenlijke (*curiat-*) stemmen. In deze vergadering wordt gehandeld over de in het *plenum* te brengen voorstellen (waar enkel met ja of neen over dezelve gestemd wordt), en met eene volstrekte meerderheid besloten, waartoe 9 stemmen vereischt worden en genoeg zijn. Oostenrijk is in beide vergaderingen voorzitter, en heeft bij het staken der stemmen de beslissing. Het doel des Duitschen Bondgenootschaps bepaalt zich tot de volgende hoofdpunten: 1) onafhankelijkheid der Bondstaten van vreemde heerschappij en onschendbaarheid van het Bondsgebied. Oorlogen kunnen de Bondstaten tegen vreemde mogendheden slechts in zoo verre voeren, als zij zelf nog andere landen buiten het Bond bezitten; aan-

vallen op landen, die tot het Bond behooren, verpligten het Bond tot verdediging; met deze verpligting staat in naauw verband de verdere verpligting om de geschillen der enkele Bondsleden met vreemde staten te onderzoeken, en genen, als zij ongelijk hebben, tot toegevendheid te noodzaken; 2) inwendige zekerheid der Bondstaten onder elkander, of handhaving van den Bondvrede. De Bondstaten hebben onderling van alle zelfhulp en zelfverdediging afstand gedaan en het regtsgebied van het Bond erkend. Daarbij kan de aard der geschillen geen onderscheid maken, ten ware eene wezenlijke regtsverkorting daarbij plaats had. Ongeroepen kan het Bond zich in zulke geschillen niet mengen, wanneer er geene werkelijke storing van den Bondsvrede plaats heeft, want in dit geval moet het ongeroepen tusschenbeiden komen en den jongsten *status quo* handhaven; 3) den landvrede, de openbare rust en de goede orde te bewaren staat wel aan de regeringen zelve, maar wanneer er wederspannigheid der onderdanen en opstand tegen de regering ontstaat, dan is het Bond geregtigd dezelve tot herstelling der rust de behulpzame hand te bieden; deze tusschenkomst heeft ook oningeroepen plaats, wanneer de onlusten een gevaarlijke karakter aannemen, of wanneer verscheiden Staten door gevaarlijke revolutionaire woelingen en aanslagen bedreigd worden. De Bondsvergadering heeft ook, wanneer zij medegewerkt heeft tot demping van uitgeborsten onlusten, het regt om de oorzaak van dezelve te onderzoeken, en te zorgen dat de rust niet slechts voor een' tijd hersteld worde, maar ook om krachtdadige maatregelen te nemen dat de goede orde bevestigd blijve. Dit zijn de voornaamste grondtrekken, waaruit het wezen des Duitschen Bondgenootschaps bestaat, en die ten grondslag verstrekken van hetgene bij de oprigtings-oorkonde van den 8 Junij 1815 bepaald, als bondwet aangenomen den 8 Junij 1820, vervolgens in de besluitacte der Weener ministeriele conferentiën van den 15 Mei 1820 en in verscheiden enkele Bondswetten en besluiten verder ontwikkeld is geworden = **ORDE.** Deze orde werd in 1190 ingesteld door **Fredrik**, Hertog van Zwaben, ter eere van de H. Maagd, gedurende de belegering van Acco (S. Jan d'acre), en had aanvankelijk haren zetel te Jeruzalem; zij werd in 1192 door Paus **Celestinus III** bevestigd, en bekwam dergelijk een' regel als de Tempelheeren; de Ridders moesten den Christelijken godsdienst verdedigen tegen de ongeloovigen en de zieken in het H. Land verzorgen. Het ordekleed bestond in een zwart kleed en witten mantel, op welken een zwart kruis met een' zilveren rand geborduurd was. De eerste Grootmeester (*Hochmeister, Deutschmeister*) was **Henrik van Walpot**, en woonde te Jeruzalem; doch toen het H. Land wederom aan de Turken verloren werd, hadden zijne opvolgers hun verblijf te Venetië en sedert 1297 te Marpurg. De orde breidde zich door geheel het noordelijk Europa uit, maakte verscheiden veroveringen en bekwam aanzienlijke rijkdommen; zij was in 11 Balleijen (provinciën) en deze wederom in Commanderijen verdeeld, over welke een Landcommandeur was aangesteld; een dezer Commanderijen lag in het bisdom Utrecht, over welke als eerste Landcommandeur vermeld wordt **Antonis van Ledersake**, die in 1230 het zoogenaamde Duitsche Huis te Utrecht deed bouwen tot eene vergaderplaats des kapittels, in hetwelk na de hervorming merkelijke verandering gekomen is, gelijk in het geheele wezen der orde, die van toen af haar geestelijk karakter verloor. In het begin der XV eeuw had de orde den hoogsten top van hare magt bereikt; hare inkomsten werden op 800,000 Marken berekend. In 1229 werden de Duitsche Ridders door de Polen tegen de Pruissen te hulp geroepen, die na een' vijftigjarigen oorlog zich aan de heerschappij der orde moesten onderwerpen en het Christelijk geloof aannemen; even zoo onderwierp en bekeerde de orde de bewoners van de oevers der Baltische Zee, inzonderheid sedert derzelver vereeniging in 1237 met de Zwaardbroeders in Lijfland. In 1309 vestigde de Grootmeester zijn' zetel te Marienburg; maar de regering der orde werd naderhand zoo drukkend dat Pruissen allengs onder Poolsche leenheerschappij verviel, welke de orde ook erkennen moest, en toen zij zich van dezelve zocht te ontslaan, geraakte zij met Polen in een' oorlog, welke in 1525 eindigde door een' vrede, bij welken de toenmaligen Grootmeester **Albrecht**, Markgraaf van Brandenburg, het overschot van Pruissen als een erfelijk Hertogdom onder Poolsche bescherming bekwam. Hierop had sedert 1527 de Grootmeester zijn' zetel te Mergentheim en was een geestelijke Rijksvorst. Bij den vrede van Presburg in 1805 bekwam de Keizer van Oostenrijk de waardigheid, regten en inkomsten van Grootmeester der Duitsche orde, die door **Napoleon** den 24 April 1809 te Regensburg werd afgeschaft; derzelver goederen zijn den vorsten ten deel gevallen, in wier landen zij gelegen waren. = **RIJK** (**het**) ontstond door de verdeeling der Frankische monarchie tusschen **Karel den Kalen** en zijne broeders in 843; in 924 kwam Lotharingen er bij. **Otto I** vereenigde in 961 het koningrijk Italië en in het volgende jaar de Roomsche Keizerskroon met het Duitsche Rijk, van toen af het H. Roomsche Rijk genaamd; echter waren de Italiaansche Staten geene standen des Duitschen Rijks, maar stonden tot hetzelve slechts in leenbetrekking, die eerst in later' tijd ganschelijk is opgeheven geworden. Bohemen werd sedert **Otto I** als een gedeelte des Duitschen Rijks beschouwd, en bleef zulks tot op de ontbinding van hetzelve. Voor een' korten tijd werd zelfs door de Koningen van Denemarken in 948 wegens Jutland, door de Koningen van Polen wegens Silesië tot 1355, en door de Koningen van Hongarijen van 1045 tot op de regering van **Henrik IV** de opperheerschappij des Duitschen Rijks erkend; in dergelijke betrekking tot hetzelve stond Pruissen, als bezitting der Duitsche orde, van 1230 tot 1525, en Lijfland, hetwelk den Zwaardridders behoorde, van 1205 tot 1556. **Koenraad II** had in 1033 het Arelatische of Neder-Bourgondische Rijk met de Duitsche kroon vereenigd (zie **Arles**, **Boso**, **Bourgondie**); maar allengs gingen al deze landen wederom verloren, en na den Westphaalschen vrede van 1648, nadat reeds lang te voren Zwitserland en de Vereenigde Nederlanden zich van het Rijk hadden afgescheiden, hield hetzelve van zijne voormalige leenstaten niets over dan Savoyen, Montbeliard en het bisdom Bazel; in de latere oorlogen met Frankrijk leed het in Duitschland zelf aanmerkelijke verliezen, en de gang der staatkundige gebeurtenissen in Europa deed de geheele instorting van dit bouwvallig Gothisch gevaarte lang vooruitzien. Sedert 1512 was het Duitsche Rijk in 10 Kreitsen verdeeld; namelijk de Oostenrijksche, Bourgondische, Neder-Rijnsche, Beijersche, Opper-Saksische, Frankische, Zwabische, Opper-Rijnsche, Westphaalsche en Neder-Saksische Kreits. Tot op **Karel den Dikken** was de keizerlijke waardigheid erfelijk in het geslacht aan **Karel den Grooten**; maar van zijn' opvolger **Arnulph** af in 888 werd Duitschland een kiesrijk. In het eerst werden de Keizers door alle wereldlijke en geestelijke standen gemeenschappelijk verkozen; maar van 1197 tot 1272 oefenden de hoogste Rijksambtenaars bij uitsluiting van alle anderen het kiesregt; maar volgens latere bepalingen (zie **Gouden Bulle**) geschiedde de verkiezing door de Keurvorsten, waartoe de Keurvorst van Mentz hen te Frankfort aan den Main ontbood. De plegtigheid van zoodanig eene Keizerkeus was zeer omslagtig en geheel in de oude middeleeuwsche vormen, van welke men geen haarbreed afweek; de krooning geschiedde, gelijk **Karel de Groote** ingevoerd had, te Aken, en naderhand altijd te Frankfort; de Rijksinsignien en Rijkskleinoodiën werden deels te Neurenberg en deels te Aken bewaard. Toen in later' tijd de Duitsche Keizers reeds bij hun leven hunne opvolgers lieten verkiezen, voerden dezen tot op hunne komst tot den keizerstroon enkel den titel van Roomsch' Koning. De eerste Duitsche Koning van dezen aard was **Koenraad IV**, de zoon van Keizer **Fredrik II**, verkozen in 1220. Zoodanig eenen Roomsch Koning, mogt gedurende het leven des Keizers zich niet met de Rijksregering bemoeijen, maar werd na zijn' dood dadelijk gekroond. In geval er geen Roomsch Koning bestond, waren na den dood des Keizers tot op de verkiezing van zijn' opvolger de Keurvorst en van Saksen en de Palts tot Rijksvicarissen bestemd. Het zou zoo moeijelijk als omslagtig zijn hier alle bijzonderheden op te geven der voormalige staatsinrigting des Duitschen Rijks, die op verscheiden tijden merkelijke veranderingen onderging, altijd veel gebrekkigs behield, en het grootste volk van Europa tot het onmagtigste maakte, maar ook even daardoor de Duitschers voor het ongeluk behoedde van een veroverend en andere natiën verdrukkend volk te zijn, omdat dit reuzenrijk slechts in verbrokkeling bestond en nooit een geheel was, hetwelk één belang had; het was slechts een Statengenootschap onder een gemeenschappelijk opperhoofd, maar geen eigenlijke staat. De ontbinding des Duitschen Rijks in 1806 was dus slechts het wegvallen van een' nog enkel in schijn bestaanden vorm en eene zamentrekking van 300 voormalige kleine staatsligchamen tot 39 grootere. Zie **Duitsche Bondgenootschap** (**het**).

DUITSCHLAND is een zeer groot land in Europa, hetwelk zich uitstrekt van 45 tot 55° NB. en van 23 tot 37° L. beslaande eene oppervlakte van 11,781 □ mijl., met eene bevolking van ruim 30 mill., verdeeld in 2433 steden, 2076 marktvlekken, 88,619 dorpen en 100,000 buurtschappen of enkele hoeven (*Gehöften*); van dezen zijn 18 millioenen Katholijken, 10 millioenen Lutherschen, 2 millioenen Gereformeerden, 25,000 Hernhutters, 250,000 Joden en de overige belijders van andere godsdiensten. Dit uitgestrekte land grenst ten oosten aan West-Pruissen en Posen, Polen, Cracau, Galizië, Hongarijën en Croatië; ten zuiden aan de Adriatische Zee, het Lombardijsch-Venetiaansch koningrijk en Zwitserland; ten westen aan Frankrijk en de Nederlanden, en ten noorden aan Denemarken, de Noord- en Oostzee; hetzelve wordt door omtrent 500 rivieren doorsneden, waaronder de Rijn, de Donau, de Elbe, de Weser, de Oder, enz. de voornaamsten zijn. Als staatkundig ligchaam werd Duitschland eertijds door den Keizer en de Rijksstanden in het Europeesch statenstelsel vertegenwoordigd (zie **Duitsche Rijk** (**het**), maar bestond, gelijk hetzelve nog tegenwoordig bestaat, uit onderscheiden van elkander geheel onafhankelijke rijken en staten, graafschappen, hertogdommen en vrije steden (zie **Duitsch Bondgenootschap**). Het geheel werd in 1500 door Keizer **Maximiliaan I** in zes, en twaalf jaren later in tien Kreitsen verdeeld, welke verdeeling door Keizer **Karel V** in 1522 op den Rijksdag te Neurenberg bevestigd werd. (Zie **Kreitsen**). Tot op Keizer **Henrik IV** was de keizerlijke waardigheid erfelijk; **Rudolph van Zwaben** was de eerste Keizer, die omstreeks 1106 verkozen werd; sedert zijn de volgende Keizers altijd door de

Keurvorsten verkozen geworden. (Zie Keurvorsten). De uitgestrektheid van Duitschland levert een aanmerkelijk verschil op van klimaat en bodem; de laatste is in het zuidelijk gedeelte bergachtig en in het noordelijk gedeelte doorgaans vlak en laag, in de nabijheid der Noord- en Oost-zee; ook liggen in de noordelijke landen velezandige schrale streken, heiden en moerassen; in het westen zijn de meeste bosschen, vooral in de nabijheid van den Rijn. Over het algemeen is de bodem vruchtbaar in eigenaardige voortbrengselen en het klimaat, niet overmatig heet of koud, gezond. Genoegzaam alle aan Europa eigen voortbrengselen uit de drie natuurrijken worden in Duitschland in overvloed gevonden, en sommigen zelfs maken den plaatselijken rijkdom der inwoners uit, gelijk de wijn- en bergbouw, veefokkerij, de jagt, zijde- en bijenteelt, enz. Koophandel, scheepvaart, visscherij, fabrijken en handwerken leveren milde bronnen van bestaan op, zelfs van weelde en overvloed in rustige tijden. De Duitsche volken zijn over het algemeen dapper, regtschapen en spreekwoordelijk getrouw aan hun land en hunne landsheeren, beschaafd, schrander, hoewel niet vindingrijk, toch niet onvernuftig; Duitschland heeft stoute denkers, voortreffelijke geleerden in alle vakken van wetenschap, onsterfelijke dichters en in de schoone zoo wel als in de beeldende kunsten uitstekend verdienstelijke mannen opgeleverd. Sedert de hervorming is Duitschland de kweekschool geweest der verlichting en beschaving, die zich over geheel Europa verspreid heeft, door de wetenschappelijke en handelgemeenschap, die Duitschland met geheel Europa onderhoudt. De geschiedenis van Duitschland, of liever van het Duitsche Rijk, is zeer belangrijk en door verscheiden bekwame schrijvers behandeld; doch wij kunnen dezelve, als te omslagtig, hier niet vlugtig doorloopen, en is zij ook te zeer met de algemeene geschiedenis van Europa verknocht; derzelver grondtrekken vindt men nogtans in de artikels der bijzondere Duitsche Staten en voornaamste Duitsche steden, zoo wel als der Duitsche Keizers.

DUIVEKATER is in sommige steden van ons vaderland de benaming van een tarwebrood van zekere gedaante en grootte; deze benaming is eigenlijk van Franschen oorsprong; de Fransche Hervormden, namelijk, die na de herroeping van het Edict van Nantes in 1685 in menigte naar Holland geweken waren, vonden de brooden van vier stuivers te klein, en verlangden dat de bakkers die eens zoo groot zouden bakken; om hun dit te beduiden, gebruikten zij de uitdrukking *deux fois quatre* (tweemaal vier). Toen de bakkers hen eindelijk begrepen hadden, voldeden zij aan hun verlangen, en noemden (geen Fransch verstaande) zoodanige zwaardere brooden *Duivekaters*, welken naam zij sedert behouden hebben.

DUIVEL, het verpersoonlijkte zedelijk kwaad, (eigenlijk een dichterlijk beeld, aan hetwelk slechts een poëtisch objectief bestaan toegekend kan worden), willen sommigen afleiden van het Perzisch *Dew*, Geest; anderen van het Grieksch *Διαβολος*, Lasteraar, Dwarsdrijver (zie Satan); de Decker, *Oorspr. Dichtst.* II Deel, blz. 208, neemt dit *Διαβολος* voor een anagramma van *Βια* (και) *Δολος*, (*Geweld en Bedrog*); in het Latijn, Spaansch, Italiaansch en Fransch heeft men het Grieksche woord als *Diabolus, Diablo, Diavolo* en *Diable* behouden, maar de Engelschen hebben er *Devil*, de Duitschers *Teufel* en de Nederlanders *Duivel* van gemaakt, zonder mogelijk eens aan het Grieksche woord te denken, dat ook niet noodig was, want het stamwoord, waaruit deze benaming gesproten is, was in hunne taal voorhanden en uit eene gemeenschappelijke bron ontleend; het *kwade* heet namelijk in het Angelsaksisch *Ubile*; dit werd in het Engelsch *Evil*, in het Hoogduitsch *Uebel* en in het Nederduitsch *Euvel* (nog gebruikelijk in *euvel*daad, *euvel*moed, voorteuvel, enz.); dit woord nu in de beteekenis van *kwaad* gebruikt, was natuurlijk het tegenovergestelde van *good, gut* en *goed*, en gelijk men bepalender wijze zeggen kon *the Good, das Gute* en *het* of '*t Goede*, even bepaald kon men ook zeggen *the Evil, das Uebel* (Platd. '*t Uefel*, Oostfr. *d'Uvel*) en *het* of '*t Euvel* of *de Euvele*, hetwelk in alle drie talen *het* of *de Kwade* beteekent; bij versnelde uitspraak hoorde men *th'evil, t'uefel* en *d'euvel*, en het lidwoord bij het naamwoord trekkende, schreef men op het geluid af *Devil, Tüfel* (Luther schreef zelf zoo), *Teufel* en *Duivel*, op dezelfde wijze als men, het Arab. lidwoord *al* (de) bij het naamwoord *Koran* trekkende, *Alkoran* schrijft: *de Al*koran en *de D*uivel is dus even als of men schreef *de de* Koran en *de de* Kwade; maar het spraakgebruik heeft er ons aan gewend, en wij merken dezen pleonasmus niet. Men heeft onder deze benaming bij de westersche volken hetzelfde verstaan wat, volgens Zoroasters leer der twee beginselen, de Perzen door *Ahrimanes* en de Egyptenaars door *Typhon* verstonden; de Joden bragten uit hunne Babylonische gevangenschap den Chaldeeuwschen *Satan* mede, aan wien hunne voorvaderen in Palestina geene kennis hadden, en dezen stelden zij zich zinnelijk voor als het opperhoofd der ondergeschikte booze geesten (de *Dews* der Perzen): zoo ontstond een geregeld daemonologisch stelsel, en de leer der kwade engelen met derzelver opperhoofd werd een artikel van het volksgeloof. Alle natuurlijk en zedelijk kwaad, van hetwelk men de oorzaak niet verklaren kon, werd op rekening gesteld van een boos oorsprongwezen, dat men zich als persoonlijk bestaande voorstelde, en in aanhoudenden strijd met het even zoo persoonlijk gedacht goed oorsprongwezen. (Zie Dualismus). In het Christendom behoort eigenlijk de Duivel als vrijwerkend en magtoefenend wezen geheel niet te huis; want Christus heeft zijne magt vernietigd, hem uit de bezetenen verdreven en voor altoos in den helschen poel geworpen; zoodat hij niemand, die God alleen voor het eenig, almagtig, wijs en goed oorsprongwezen erkent, in hem gelooft en op hem vertrouwt, een haar krenken kan. Alleen de oude bouwvallige H. Kerk bleef aan de persoonlijkheid des Duivels vasthouden, op grond van de hersenschimmige zinnelijke voorstellingen van suffende kerkvaders, aangaande zijne magt over de menschen en de avontuurlijke berigten wegens zijne aanvechtingen, door dweepzuchtige kluizenaars en monniken in omloop gebragt, welke door de ligtgeloovige menigte voor goede munt werden aangenomen, maar waaraan sinds lang geen verstandig mensch eenig geloof meer slaat, en niemand, die een weinig nadacht, ooit geloof slaan kon; want de Duivel, als verpersoonlijkt (zelfstandig) beginsel des kwaads, laat zich niet anders dan als *oorspronkelijk* kwaad of als kwaad *geworden* denken; met het eerste te stellen wikkelt men zich in de tastbaarste tegenstrijdigheid van het ongerijmdste dualismus; stelt men daarentegen dat de Duivel, even als andere door God geschapen redelijke en vrije wezens, aanvankelijk *goed geweest*, maar door hoogmoed, dewijl hij Gode gelijk wilde zijn, gevallen en *kwaad geworden* is, dan wordt het raadsel evenmin daardoor opgelost; want dat de Duivel kwaad geworden is door hoogmoed, dewijl hij Gode gelijk wilde zijn, is een bewijs dat hij het oorspronkelijk beginsel des kwaads niet zijn kan, want hij liet zich door den hoogmoed verleiden, en deze hoogmoed was immers reeds zelf een kwaad, waarvan hij de nadeelige gevolgen ondervond; deze hoogmoed nu was ontstaan, en moest dienvolgens een' oorsprong hebben: deze was de begeerte om Gode gelijk te zijn, enz. Zoo zou men langs een' omweg toch eindelijk weder op een kwaad oorsprongwezen komen, en derhalve in hetzelfde dualistische stelsel vervallen, hetwelk men juist vermijden wilde, omdat het zich zelf wederspreekt. Maar genomen, de Duivel bestond werkelijk zoodanig als men in de middeleeuwen zich verbeeldde dat hij bestond en werkzaam was, dan zien wij nog niet in welk zedelijk nut er uit zijn bestaan te trekken ware; eenigen zouden het kwaad, dat zij zelf en eigenwillig doen, op rekening van zijne verleiding stellen, en zich zelven daaraan volkomen onschuldig achten; anderen zouden misschien uit vrees voor den Duivel het kwaad nalaten, maar vrees voor den Duivel ware geen zuiver zedelijk motief; zelfs wanneer deze vrees niets anders beteekende dan afschuw van het kwaad, dan kan deze afschuw evenzeer zonder het geloof aan het persoonlijk bestaan des Duivels plaats hebben, en heeft ook werkelijk bij alle goede menschen plaats, zij mogen aan den Duivel gelooven of niet. Overweegt men wijders welk een geducht werktuig het onzinnige duivelsidée in de hand der dweepzucht en des bijgeloofs geweest is, hoeveel heksen en toovenaars er om verbrand zijn, hoeveel bedrog er door spokerijen en verschijningen gepleegd en hoeveel ongeluk er door het geloof aan den Duivel over het menschdom gebragt is, dan zal men het Bekker, Semler en anderen moedigen mannen dank weten dat zij het poetisch begrip van den geest des kwaads alle objectieve wezenlijkheid benomen en den persoonlijken Duivel voor een hersenschimmig onding verklaard hebben, op grond dat er eigenlijk geheel geen oorspronkelijk kwaad bestaat, hetwelk dus niet afgetrokken en zelfstandig, maar slechts betrekkelijk kan gedacht worden. Zie Kwaad. = (Dirk), een vermogend en dapper Amsterdammer, door den Hertog van Alba in 1569 gebannen zijnde, nam van den Prins van Oranje, die zich toen te Dillenburg ophield, met andere gevlugte en gebannen Hollanders bestelling te water; hij bragt den vijand veel schade toe door het nemen van verscheiden schepen, wier ladingen hij te Emden en in Engeland verkocht, en de vaartuigen als kapers uitrustte en bemande; ook was hij een der voornaamsten onder de Watergeuzen, die den 1 April 1572 den Briel innamen, en op zijn' raad besloten, in plaats van de stad, na dezelve gebrandschat te hebben, wederom te verlaten, gelijk eerst het voornemen was. Gedurende de belegering van Alkmaar in 1573 hielp hij de stad moedig tegen de Spanjaards verdedigen, doch oordeelende dat de plaats niet te houden zou zijn, had hij voorgeslagen dezelve te verlaten. Om het doen van dezen voorslag werd hij met twee andere officieren, die denzelven ondersteund hadden, nadat Alkmaar van het beleg verlost was, in hechtenis genomen, doch kort daarna ontslagen en in hunne eer onverkort verklaard. Verder vindt men van dezen wakkeren man niets aangeteekend.

DUIVELAND, zie **SCHOUWEN**.

DUIVELSAARS, Eng. *the Devil's arse*, is eene vermaarde grot in Derbyshire, niet ver van Castletown, aan den voet van een' berg, op welken een oud vervallen kasteel staat. Deze grot, door verscheiden Engelsche dichters bezongen, is zeer merkwaardig wegens de wonderlijke figuren der stalactieten, die in dezelve aangetroffen worden, waaronder zelfs een geheel Gothisch gebouw, de Duivelskroeg genaamd, inderdaad eene der zonderlingste spelingen der natuur is.

DUIVELSADVOKAAT. Onder deze zonderlinge benaming treedt bij de canonisatie van een' Heilige te Rome iemand op, die met alle

mogelijke spitsvondigheid den levenswandel en de mirakelen van den candidaat, zoowel als de stukken en bewijzen onderzoekt, naauwkeurig let op het stipt in acht nemen der formaliteiten en alles opzoekt wat zijne verdiensten en de echtheid zijner mirakelen maar eenigzins in twijfel zou kunnen doen trekken en hem alzoo uit het gezelschap der Heiligen weren. Dat dit eene loutere formaliteit is en de Duivelsadvokaat het proces altijd verliest, spreekt van zelf; evenwel ware in het begin der XVII eeuw de canonisatie van den Kardinaal BORROMEO bijna mislukt, dewijl de Duivelsadvokaat eene beschuldiging tegen hem had ingebragt, die gansch niet gemakkelijk was te wederleggen.

DUIVELSBIJBEL; dezen naam heeft men gegeven aan een colossaal folioboek, bij de geleerden bekend onder de benaming van *Codex giganteus*, in de koninklijke bibliotheek te Stokholm, en in den dertigjarigen oorlog door den Graaf VAN KÖNIGSMARK prijs gemaakt bij de verovering van Praag. Dit boek is twee Zweedsche ellen lang, en dik naar evenredigheid; hetzelve behelst, behalve een Latijnsch afschrift van den Bijbel, de Joodsche geschiedenis van FLAVIUS JOSEPHUS, ISIDORUS, een *Chronicon Bohemiae*, en achter aan eene soort van tooverboek, met een gekleurd afbeeldsel van den Duivel, om welke reden dit merkwaardig reuzenboek den naam van Duivelsbijbel gekregen heeft.

DUIVELSBRUG is eene steenen brug op den weg over den S. Gothard van Italië naar Zwitserland, die over eene bergkloof van den eenen bergtop tot den anderen leidt, en onder welke de Reusz in donderende watervallen tusschen naakte steile rotsen heen stroomt. Hooger op is de weg 200 voeten lang door den Duivelsberg heen gehouwen; de opening, het Urner-Loch genaamd, is 12 voeten hoog en breed, en in het midden door eene opening van boven een weinig verlicht. Aan het einde van dezen gewelfden gang opent zich het aangename Urner dal. In den omwentelingsoorlog vernielden de Franschen den voorsten boog der brug, doch toen de brug door de Oostenrijkers hersteld was, trok SUWAROW met zijne Russen er over. Naderhand is zij geheel en al in haren vorigen staat hersteld geworden.

DUIVELSDREK, eene sterk riekende droogerij, is het verharde sap uit den wortel der *Ferula Asa foetida L.*, die in Perzië groeit. Deze gom diende voorheen meer dan tegenwoordig tot geneeskundig gebruik.

DUIZEND EN EEN NACHT is de benaming eener bekende verzameling van Oostersche vertelsels, die in het begin der XVIII eeuw door de Fransche vertaling van ANTOINE GALLAND in Europa bekend werden. Uit het Fransch werden zij weldra in andere talen overgezet en een sterk gelezen volksboek door geheel Europa. GALLAND had ondertusschen uit een onvolledig handschrift slechts een gedeelte des geheels kunnen leveren; doch naderhand heeft men het ontbrekende aangevuld en GALLANDS vertaling volgens andere handschriften verbeterd in de nieuwste uitgave van GAUTIER in 1822; eene nog vollediger Hoogduitsche uitgave leverden HABICHT, HAGEN en SCHALL in 1827, nadat HABICHT het oorspronkelijk Arabisch in 1825 had uitgegeven, van welke uitgave ook in 1827 eene fraaije Engelsche vertal. te Londen verscheen. De verouderde Nederd. vert. is ook in onzen tijd door eene betere vervangen. De letterkundige geschiedenis dezer verzameling is zeer onzeker; sommigen zoeken derzelver oorsprong onder de regering van MANSUR, sommigen stellen denzelven later, eenigen zoeken denzelven in Indië, anderen in Perzië; deze beweert dat de vertelsels in eens uit dezelfde bron ontstaan zijn, gene dat zij niets met elkander gemeen hebben, en door een' vernuftig' verzamelaar tot een zamenhangend geheel gebragt zijn door de volgende kunstgreep: De Sultan SCHAHRIAR, vergramd over de ontrouw zijner gemalin, geeft bevel om zijne toekomstige gemalinnen des morgens na den eersten huwelijksnacht om het leven te brengen. Eene dezer ongelukkigen, SCHEHERAZADE, de dochter van den Vizier, weet den Sultan door hare vertelsels in den nacht over te halen om haren dood van den eenen dag tot den anderen uit te stellen. Zoo verloopen duizend en een nacht, in welken tijd SCHEHERAZADE moeder van drie kinderen geworden is, welke zij in de tegenwoordigheid van haren gemaal laat brengen, die, door haar smeeken vermurwd, haar het leven schenkt, en verlangt dat zij hem nog meer dergelijke geschiedenissen verhalen zal, als die, welke hem reeds zoo veel vermaak verschaft hebben. Zij hebben het Christelijk Europa geen minder vermaak verschaft dan den Sultan en duizenden Muzelmannen na hem; en voor den nadenkenden lezer is er niet alleen vermaak, maar ook menig nutte les der wijsheid in te vinden.

DUIZENDJARIG RIJK, eene mystieke hersenschim van eenige dweepzuchtige godgeleerden, is eigenlijk eene copij van de gouden eeuw des Heidendoms, die volgens de fabelleer terugkeeren moest. De eerste Christenen, die uit bekeerde Joden bestonden, en hunne verwachting naar den Messias zoowel bij hunne overkomst tot het Christendom hadden medegebragt, als de gedoopte Heidenen hunne hoop op de wederkomst der eeuw van SATURNUS, zich van alle kanten verdrukt en vervolgd ziende, verlangden natuurlijk naar betere tijden, en meenden de stellige belofte der vervulling van hun verlangen in de Openbaringen van JOANNES, Cap. XX: 6, te vinden, waar een duizendjarig tijdvak van gelukzaligheid voorspeld wordt. Ketters en regtgeloovigen bragten nu allerlei ongerijmde meeningen aangaande dit Duizendjarig Rijk in omloop, spiegelden der domme menigte allerlei grofzinnelijke bijzonderheden van hetzelve voor, en schilderden het Nieuwe Jeruzalem, dat geheel volbouwd, in alle bedenkelijke Oostersche pracht van den hemel nederdalen zou, als eene heerlijke stad, waar men in fraaije huizen wonen en niet zou behoeven te werken, maar lekker eten en drinken en lang slapen kon; ieder korenaar zou 10,000 korlen, iedere korl 10 ponden best tarwemeel en ieder wijnstok 250,000,000,000,000,000,000 ankers wijn uitleveren; om andere zotternijen niet eens te melden, dewijl deze reeds terstond zichzelven wederspreken, want als men in dit luilekkerland niet behoefde te arbeiden, hoe werd dan het graan gemaaid, gedorscht, gemalen en tot brood gebakken? Wie sneed dan de druiven af en perste den wijn? wie knipte de vaten en bragt ze in den kelder? Ondertusschen vonden deze armzaligheden niet alleen geloof bij den gemeenen man, maar zelfs ijverige voorstanders in de hoogwijze kerkvaders, als IRENAEUS, JUSTINUS, LACTANTIUS, TERTULLIANUS en anderen. Doch het ontbrak aan den anderen kant ook niet aan mannen, die gezond verstand en moeds genoeg hadden om deze dwaasheid te bestrijden en het gemeen geheel andere begrippen aangaande het rijk van CHRISTUS in te scherpen, nadat ORIGENES dit beproefd had met gronden, die weldra door de verstandigste kerkleeraars werden aangenomen. Toen CONSTANTIJN het Christendom tot den heerschenden godsdienst van den Romeinschen Staat verklaard had, meenden eenigen, die de schoone verwachting der vervulling van hunne droomerijen nog niet hadden opgegeven, dat het Duizendjarig Rijk nu begonnen was; maar toen zij zagen dat het gebraden vleesch niet van zelf op hunne tafels kwam, en zij uit hunne putten geen wijn, in plaats van water, schepten, en ook het nieuwe Jeruzalem niet van den hemel afdaalde, bemerkten zij dat zij nog wat geduld moesten hebben. Eindelijk verklaarden HIERONYMUS en AUGUSTINUS zich zoo uitdrukkelijk tegen dit grofzinnelijk wanbegrip, dat de Kerk de geheele leer des Duizendjarigen Rijks verwierp, maar dezelve werd niettemin door eenige dweepers aanhoudend voortgeplant, ook na de hervorming onder de Protestanten, en vond zelfs in de XVIII eeuw nog voorstanders en aanhangers, doch meest onder theosophische dweepers en mystieke geestdrijvers, die allerlei getallen uit den Bijbel combineerden, om den juisten tijd te berekenen wanneer het Duizendjarig Rijk zou beginnen; JOHANN ALBANUS BENGEL († in 1752) bepaalde zulks met 1836. Men zal zien of hij zijne berekening juister gemaakt heeft dan JAKOB BÖHM en andere zijner voorgangers, die dit tijdstip veel vroeger bepaald, maar, gelijk gebleken is, zich deerlijk vergist hadden.

DUJARDIN (KAREL), beroemd Landschap- en Beestenschilder, geboren te Amsterdam in 1640, was een leerling van NICOLAAS BERGHEM; bij bezocht Italië, en schilderde te Rome verscheiden fraaije stukken. Op zijne terugreis naar Holland maakte hij te Lyon aanmerkelijke schulden, en trouwde, om zich te redden, de rijke maar reeds bejaarde weduwe van een' herbergier, die hij medenam naar Amsterdam, maar kort daarop weder heimelijk verliet en andermaal naar Italië ging. † te Venetië in 1678. Zijne schilderstukken zijn zeldzaam en worden duur betaald; er bestaat ook van hem een eigen geëtst prentwerk van ruim 50 landschappen.

DUKAAT is een gouden muntstuk uit het oude Nederlandsche muntstelsel, ter waarde van $5\frac{1}{4}$ Gulden = ƒ5.25. Men heeft ook in andere landen Dukaten; de oorsprong dezer benaming ligt in het Italiaansche *Duca* (hertog), omdat LONGINUS, eerste Exarch van Ravenna, van 568 tot 584, dit geldstuk deed munten; de oudste Dukaten nogtans, die men kent, zijn door ROGER II, Hertog van Apulië, in 1140 gemunt. In 1280 namen de Venetianen den Dukaat tot standpenning aan in den handel; Genua volgde dit na, en zoo kwamen zij in omloop naar Duitschland en de Nederlanden. De Hollandsche Dukaat was niet alleen de geheele wereld door gangbaar, maar zelfs een handelartikel, doch wordt sedert de invoering van het nieuwe Nederlandsche muntstelsel niet meer geslagen. Een Duitscher, KÖHLER genaamd, schrijver der *Münzbelustigungen*, had eene bij uitstek rijke Dukatenverzameling bij elkander gebragt, en ook eene menigte valsche daarin opgenomen, welke hij even naauwkeurig als de echte beschreven en daarmede als het ware voor de liefhebbers eene wetenschappelijke handleiding tot de Dukatenstudie vervaardigd heeft.

DUKATON is een zilveren muntstuk uit het oude Nederlandsche muntstelsel ter waarde van $3\frac{3}{20}$ Gulden = ƒ3.15.

DUKDALF (*Duc d'Alve*) is een zwaar paalwerk, met ijzeren bouten aan elkander geklonken, in het Y voor Amsterdam en in andere havens, om de schepen daaraan vast te leggen. Men weet niet regt waarom de schippers juist den naam van Hertog van Alba aan deze paalhoofden geven.

DUKER (KARL GUSTAF), Zweedsch Generaal, verzelde KAREL XII op zijne avantuurlijke veldtogten, en werd krijgsgevangen in den slag van Pultawa. Hij was bevelhebber van Straalsund, toen de Koning aldaar uit Turkijën terugkwam. Na den dood van KAREL XII werd DUKER tot Veldmaarschalk benoemd en onderhandelde den vrede met Pruissen in 1720. † in 1732. = (KARL ANDREAS), geboren te Unna, in Westphalen, werd opgevoed te Hamm, studeerde te Frane-

ker en werd in 1700 onderwijzer in de geschiedenis en welsprekendheid te Herborn, en in 1704 Conrector der Latijnsche school in den Hage. In 1734 werd hij gelijktijdig met **Drakenborch** Professor der geschiedenis en welsprekendheid te Leyden. † te Mijdrecht in 1752. Hij was een arbeidzaam geleerde en schrandor oordeelkundige; behalve verscheiden philologische verhandelingen, heeft hij voortreffelijke uitgaven bezorgd van **Florus** en **Thucydides**; men vindt ook aanmerkingen van hem in den **Livius** van **Drakenborch**, den **Suetonius** van **Oudendorp** en andere uitgaven van klassieken.

DULARD (**Paul Alexandre**), geboren te Marseille in 1696, † aldaar den 7 December 1760, was een middelmatig dichter; zijn leerdicht: *La grandeur de Dieu dans les merveilles de la nature* verscheen in 1749, en werd in het Engelsch, Hoogduitsch en Italiaansch vertaald; het is ook het beste dat hij heeft uitgegeven.

DULAU (**Jean Marie**), geboren bij Périgueux den 30 October 1738, omhelsde den geestelijken staat, werd in 1775 Aartsbisschop van Arles, en was in 1789 afgevaardigde van deze stad ter vergadering van de Algemeene Staten. Den eed op de constitutie geweigerd hebbende, werd hij afgezet, en bleef te Parijs. Met andere geestelijken gevangen genomen zijnde, drongen tien moordenaars den 2 September 1792 in hunnen kerker; toen hij vernam, dat zij hem zochten, vroeg hij den oudsten der met hem gevangen geestelijken hem de absolutie te geven, en trad zijne beulen onverschrokken te gemoet, die een oogenblik aarzelden, maar toen met eene helsche woede op den eerbiedwaardigen prelaat aanvielen, hem met sabelhouwen en pieken op eene gruwelijke wijze afmaakten, en zelfs zijn bloedig lijk nog mishandelden.

DULAURENS (**Henry Joseph**), geboren te Douai in 1719, omhelsde den geestelijken staat en maakte zich vermaard als hekelschrijver. Zich te Parijs gevestigd hebbende, schreef hij aldaar voor de boekverkoopers. Een doodvijand zijnde der Jezuiten, nam hij de gelegenheid waar van het beruchte vonnis, tegen hen uitgesproken door het Parlement in 1761, om eene vinnige satyre tegen hen in het licht te geven, die veel gerucht maakte. Doch gewaarschuwd dat de vrome vaders hem dit zuur zouden doen opbreken, week hij naar Holland, vervolgens naar Luik en Frankfort, waar hij zeer armoedig leefde, tot hij in 1767 voor de geestelijke kamer te Mentz gedaagd, en, als schrijver van goddelooze boeken tot eene altijddurende gevangenis veroordeeld, in het klooster Marienbaum opgesloten werd. † aldaar in 1797. Het voornaamste zijner werken, hetwelk hem de laatste 30 jaren van zijn leven in eene kloostergevangenis deed doorbrengen, was de beruchte *Compère Matthieu*.

DULCINUS, ketter en hoofd van de secte der Dulcinisten, geboren te Novarra in de XIII eeuw, leerde dat het Duizendjarig Rijk met 1300 begonnen was, en dienvolgens de Paus opgehouden had de Stadhouder van **Christus** te zijn. Om den vermetelen ketter te overtuigen dat hij dit mis had, liet Paus **Clemens** V hem met zijne vrouw in 1307 levend verbranden.

DULLAERT (**Heiman**), geboren te Rotterdam den 6 Februarij 1636, † aldaar den 6 Mei 1684, was een verdienstelijk Dichter en Schilder, leerling van **Rembrand**. Schilderstukken zijn er weinig van hem voorhanden, doch zijne *Gedichten*, in 1719 door D. **van Hoogstraten** te Amsterdam uitgegeven, zijn bewijzen dat hij als Dichter uitmuntende bekwaamheden bezat; zijne dichtstukken zijn over het algemeen beeldrijk en krachtig. Zie P. G. **Witsen Geysbeek**, *Biogr. Anthol. en Crit. Woordenb.* II Deel, blz. 223.

DULON (**Ludwig**), geboren te Oranienburg, aan de Havel, den 14 Augustus 1769, verloor eenige dagen na zijne geboorte zijn gezigt; maar vroeg ontwikkelden zich zijne uitmuntende bekwaamheden als toonkunstenaar; reeds in zijn 13 jaar liet hij in de voornaamste steden van Duitschland zich op de fluit hooren en werd algemeen bewonderd; ook het klavier bespeelde hij met zeer veel gevoel en smaak. Hij componeerde, zonder een instrument te gebruiken, met de grootste vaardigheid, terwijl hij alles zeer naauwkeurig in de pen dicteerde. Men leerde hem in 1796 een alphabeth van tastbare letters en cijfers, zoodat hij op het gevoel lezen en rekenen kon. † te Wurzburg den 7 Julij 1826.

DUMARSAIS (**César Chesneau**), geb. te Marseille in 1676, verloor vroeg zijn vader, en kort daarop zijn vermogen door de verkwistingen zijner moeder; toen zijns vaders bibliotheek moest verkocht worden, was de zevenjarige knaap ontroostbaar, en verborg alle boeken, die hij meester kon worden. Hij trad in de Congregatie der Vaders van het Oratorie, doch verliet dit gezelschap, toen hij 25 jaren oud was, werd Advokaat, trouwde en vestigde zich te Parijs; in bekrompenheid levende en dagelijks door zijne boosaardige en hebzuchtige vrouw gekweld wordende, liet hij haar in het bezit van zijne geringe have, werd Gouverneur van een' jong' heer en vervolgens Kostschoolhouder, doch zijne school ging weldra te niet, en zijne hoop op eene aanzienlijke erfenis uit S. Domingo verdween in rook. De dood maakte in 1756 een einde aan de armoede en ellende van dezen braven en zoo nuttig werkzamen man, wiens uitstekende verdiensten door zijne wufte tijdgenooten voorbijgezien, en eerst door de nakomelingschap op haren regten prijs gewaardeerd zijn geworden. Hij leefde in stille afzondering, maar zijne heldergeestigheid, schranderheid en fijn oordeel, zijn zuiver gemoed, zijne eenvoudige zeden en standvastigheid in den tegenspoed verwierven de achting en bewondering der weinigen, die hem kenden. D'**Alembert** noemde hem zeer eigenaardig den **Lafontaine** der philosophen. **Voltaire** getuigde dat niemand beter dan hij den verstandelijken geest der talen gekend heeft; zijn werk over de redekunstige figuren (*des Tropes*) is daarvan het uitmuntendst bewijs, en evenwel duurde het 30 jaren eer er een tweede druk van verscheen. In de *Encyclopédie* heeft hij verscheiden voortreffelijke artikels geleverd. Zijne gezamenlijke werken zijn in 1797 te Parijs in 7 deelen uitgegeven. **Degerando**, die in 1805 bij het Instituut den prijs behaalde met zijne lofrede op **Dumarsais**, heeft in dezelve de verdiensten van dezen miskenden of liever niet genoeg gekenden man eerst 50 jaren na zijn' dood in het ware licht gesteld.

DUMBAR, eene open stad of zoogenaamde koninklijke burgt (*Royal borough*) in Schotland, aan de kust van Lothian, is in de geschiedenis vermaard wegens de overwinning, welke **Cromwell** in 1650 hier op de aanhangers van **Karel** II behaalde. In vroeger' tijd maakte men te Dumbar veel werks van de haringvisscherij; de ingang der haven is eenigzins gevaarlijk, door de blinde klippen in derzelver nabijheid. = (**Gerard**), afkomstig uit een aanzienlijk Schotsch geslacht, geb. in 1683, bekleedde in 1732 het ambt van Secretaris der stad Deventer, en was een kundig man in de Nederlandsche oudheden en geschiedenis, blijkbaar uit zijne in 1719-1722 uitgegeven *Analecta* in 3 deelen, en zijn *Kerkelijk en Wereldlijk Deventer*, waarvan echter slechts het eerste deel verschenen is; waarschijnlijk heeft zijn zoon, mede **Gerard** genaamd, en insgelijks Secretaris van Deventer, het overige der bouwstoffen uit zijns vaders papieren gebezigd tot de beschrijving van de provincie Overijssel, welke hij geleverd heeft tot het werk, getiteld: *Tegenwoordige Staat der Nederlanden*. Even als zijn vader was hij een liefhebber van het onderzoeken der vaderlandsche oudheden en geschiedenissen. Bij den inval der Pruissen in 1787 werd hij van zijn ambt ontzet, maar in 1795 hersteld en tot Griffier der Staten van Overijssel benoemd. Ten gevolge der woelingen in 1798 werd hij, als een ijverig voorstander van het oude bondgenootschappelijk stelsel, afgezet en tot gevangenschap veroordeeld, maar naderhand ontslagen en tot lid van het Uitvoerend Bewind benoemd. † den 2 Augustus 1801.

DUMBARTON, de hoofdstad van het graafschap Lenox, in Schotland, ligt aan de Clyde, en is merkwaardig wegens het kasteel, door de natuur welligt het sterkste in Europa; hetzelve ligt op eene rots, beschermd door hoogere rotsen, en is slechts langs een' enkelen engen weg voor één' man tevens toegankelijk; niet ver van de plaats is eene bron, van welke het water eene dronken makende kracht heeft.

DUMESNIL (**Marie Françoise**), geboren te Parijs in 1713, was eene der beroemdste tooneelspeelsters der XVIII eeuw. Zij betrad het Parijsche tooneel voor de eerstemaal den 6 Augustus 1737 met de rol van **Clytemnestra** in **Racines** *Iphigenie*, en speelde vervolgens met groote toejuiching alle voorname rollen in de treurspelen, maar het schoonst van allen die van **Meropé**, welke rol zij volgens de uitdrukking van dien tijd geschapen had (*créé*), hetwelk **Fontenelle** zeer geestig deed zeggen dat de vertooning van *Meropé* **Voltaire** en de uitgave van dit treurspel Mlle **Dumesnil** veel eer aandeed. **Voltaire** verklaarde zelf, doch denkelijk met de gewone dichterlijke zedigheid, dat niet hij, maar Mlle **Dumesnil** het stuk gemaakt had. De natuur had haar met weinig uitwendige voordeelen begunstigd; men kon haar niet schoon noemen, en in den gewonen omgang had zij niets boven eene dagelijksche vrouw vooruit; maar op het tooneel was zij geheel vorstin en hare houding enkel majesteit; elk moest met **Dorat** zeggen:

Les tyrans à sa voix vont rentrer dans la poudre;
Son geste est un éclair, ses yeux lancent la foudre.

Eene menigte bekende tooneelanecdoten bevestigen de waarheid van deze schildering. In 1775 verliet zij het tooneel met een armzalig jaargeld van 2500 Livres. † te Boulogne den 20 Februarij 1803: zij had dus een' ouderdom van bijna 90 jaren bereikt.

DUMINIL (**François Guillaume Ducray**), geboren te Parijs in 1761, † te Ville d'Âvray den 29 October 1819, werd in 1790 Redacteur der zoogenaamde *Petites affiches*, en besteedde den tijd, die hem van de daarmede verbonden werkzaamheden overschoot, aan het schrijven van eenige tooneelstukken en eene menigte romans, die meest allen in het Nederduitsch zijn overgezet; ofschoon de inhoud der meesten slechts weinig te beduiden heeft, werden zij in Holland zoo wel als in Frankrijk sterk gelezen; minder behagen schepte men in zijn' tooneelarbeid.

DUMONCEAU (**Jean Baptiste**), geboren te Brussel, op het einde van 1760, leide aanvankelijk zich toe op de bouwkunde, en bezocht voor eenigen tijd Rome en Italië; bij zijne terugkomst vestigde hij zich te Brussel als Architect; doch bij den opstand van Braband tegen **Joseph** II vatte **Dumonceau** ook de wapenen op, en voerde weldra het bevel over een corps infanterie, hetwelk wegens de kleur der uniform den naam van *Kanaries* kreeg, en waarmede hij op de Keizerlijken verscheiden voordeelen behaalde. Toen **Leopold** II aan den Brabandschen opstand een einde gemaakt had, en de Keizerlijken Brus-

sel waren binnengetrokken, week DUMONCEAU naar Douai, de verzamelplaats der Belgische emigranten, en begaf zich, toen Frankrijk in 1792 aan Oostenrijk den oorlog verklaard had, naar Parijs, waar hij den Minister van oorlog zijn' dienst aanbood en tot Luitenant-kolonel aangesteld werd; na het bijwonen van verscheiden gevechten verkreeg hij den rang van Kolonel, en wat later dien van Brigade-generaal; in deze hoedanigheid hielp hij België veroveren, woonde de belegering bij van 's Hertogenbosch en Nijmegen, en kwam in 1795 met PICHEGRU in Holland, waar hij als Luitenant-generaal overging in dienst der Bataafsche Republiek. Bij de landing der Engelschen en Russen op de Noord-Hollandsche kust behaalde hij de overwinning in den slag van Bergen den 19 September 1799. In den zomer van 1800 voerde hij het bevel over het Bataafsche hulpleger, hetwelk met de Franschen den veldtogt in Duitschland deed. DUMONCEAU belegerde de vesting Marienburg, die na den slag van Hohenlinden zich aan hem overgaf. Na den vrede van Luneville bleef DUMONCEAU eenigen tijd bedrijveloos. In 1805 werd hem opgedragen het geheele Bataafsche leger op nieuw te organiseren; daarna kreeg hij bevel van NAPOLEON, om met de Hollandsche legermagt naar Duitschland te trekken, daar eerst Augsburg en Donauwerth te bezetten en dan den Aartshertog FERDINAND, die na het verlies van Ulm op Nordlingen wilde trekken, den terugweg af te snijden, welken last DUMONCEAU met goed gevolg uitvoerde, en toen de slag van Austerlitz een einde aan dezen oorlog gemaakt had, kwam hij terug op het tijdstip dat de Bataafsche Republiek te gronde gegaan was en NAPOLEON zijn' broeder LODEWIJK tot Koning van Holland gemaakt had, die hem benoemde tot zijn' gevolmagtigd' Minister aan het hof van zijn' keizerlijken broeder; maar bij de uitbarsting van den oorlog tusschen Frankrijk en Pruissen werd DUMONCEAU teruggeroepen, om het bevel op zich te nemen over de Hollandsche troepen, terwijl Koning LODEWIJK zich aan het hoofd stelde van het hulpleger, doch weldra den Generaal ontbood om hem in Duitschland te vervangen en naar Holland keerde. DUMONCEAU nam daarop Hameln bij verdrag in, en trok toen naar Bremen en Hamburg. In 1807 werd hij tot Maarschalk van Holland benoemd, en trok met 25,000 man naar Zweedsch-Pommeren. Na den vrede van Tilsit keerde hij terug en werd in 1808 tot Staatsraad benoemd; in 1809 had hij het toezigt over de bedreigde punten van Holland, toen de Engelschen op Walcheren geland waren, en kreeg in 1810 den titel van Graaf van Bergen. LODEWIJK in 1810 van zijn koningschap afstand gedaan hebbende en vertrokken zijnde, waarop de vereeniging van dit land weinig dagen daarna volgde, werd DUMONCEAU naar Parijs ontboden en hem in 1813 het bevel opgedragen over een legercorps, waarmede hij tegen de Oostenrijkers en Russen vocht. Na de nederlaag der Franschen bij Culm bewerkstelligde hij den aftogt in de beste orde, terwijl een corps Pruissen hem den terugweg zocht af te snijden. Zich in Dresden geworpen hebbende, verdedigde hij zich eenige weken, en gaf de stad toen over bij verdrag; hierop begaf hij zich naar Oldenburg en kwam in 1814 in Frankrijk terug. Na den val en het vertrek van NAPOLEON naar Elba, hield LODEWIJK XVIII den Generaal DUMONCEAU in dienst, die zijn verblijf had te Mezières. Bij NAPOLEONS wederkomst in 1815 gedroeg hij zich lijdelijk, tot de slag van Waterloo den ondergang der NAPOLEONIDEN voor altoos beslist had, nam toen zijn ontslag uit den Franschen dienst, en begaf zich naar Brussel, waar de Koning der Nederlanden hem met welwillendheid ontving, en hij als afgevaardigde zitting nam in de tweede Kamer der Staten-generaal. † den 29 December 1821. Met zijne bekende dapperheid en uitstekende krijgsbekwaamheden vereenigde hij edelmoedigheid en menschlievendheid, vooral jegens de krijgsgevangen emigranten, die hij doorgaans liet ontsnappen, omdat zij anders onvermijdelijk werden doodgeschoten.

DUMONT (GABRIEL), geboren te Crest, in Dauphiné, den 10 Augustus 1680, was een zeer schrander oordeelkundige en bij uitstek bedreven in de kennis der Oostersche talen; van Leipzig, waar hij Predikant was der Walsche gemeente, beriep men hem in dezelfde hoedanigheid te Rotterdam. † ald. den 1 Jan 1748. Men vindt verscheiden geleerde opstellen en verhandelingen van hem in de *Miscellanea Lips.* de *Hist. Crit. de la Rép. des lettres* en andere dergelijke werken.

DUMOULIN (CHARLES), geboren te Parijs in 1500, was reeds in 1522 Advokaat, en werd vervolgens een der beroemdste regtsgeleerden van zijn' tijd. De gevoelens der Hugenoten aanklevende, had hij vele vijanden onder de Kathelijken, en toen hij die van LUTHER omhelsde, werd hij evenzeer door de Calvinisten gehaat en vervolgd: hij was derhalve genoodzaakt Frankrijk te verlaten en naar Duitschland te wijken, waar hij met open armen ontvangen werd. In 1557 kwam hij in Parijs terug, doch moest in 1562 andermaal vlugten, en kwam in 1564 weder, maar werd om zijn geschrift tegen het Concilie van Trente in de gevangenis geworpen; JEANNE D'ALBRET bezorgde hem nogtans zijne vrijheid weder. Hierop werd hij weder Roomsch, en eindigde zijn onrustig leven in 1566. Hij was niet alleen een groot regtsgeleerde, maar een naauwgezet eerlijk man; hij verkoos liever drie weken gevangen te zitten dan een stuk als Advokaat te onderteekenen, waartoe de Hertog van Montbeliard hem wilde dwingen, om een slecht gebruik daarvan te maken.

DUMOURIEZ (CHARLES FRANÇOIS), geboren te Kamerijk den 25 Januarij 1739, verkoos in 1757 den krijgsdienst; in den zevenjarigen oorlog werd hij gekwetst en krijgsgevangen; bij den vrede van 1763 was hij tot den rang van Kapitein opgeklommen, en kreeg met zijn afscheid tot belooning van zijn' zevenjarigen dienst en 22 wonden het Lodewijkskruis en een jaargeld van 800 Livres, dat hem nimmer betaald is geworden. Hierop bood hij den Genuezen en daarop PASCAL PAOLI zijn' dienst aan, doch bij geen van beiden slagende, vertrok hij op goed geluk naar Corsika, en droeg bij zijne terugkomst in Frankrijk der regering het ontwerp voor om dit eiland te vermeesteren, doch men vond er geen smaak in. Hierop bezocht hij Spanje en Portugal. Toen men tot de verovering van Corsika besloten had, werd hij tot Generaal-kwartiermeester bij het leger, dat men derwaarts zond, aangesteld, en daarop Kolonel; doch met den Generaal MARBOEUF in onmin geraakt, werd hij naar Frankrijk terug ontboden en in 1770 met eene geheime zending naar Polen belast; in 1771 woonde hij den veldtogt bij tegen de Russen; in 1773 werd hij naar Zweden en Hamburg gezonden, doch zijn' last te buiten gegaan zijnde, werd hij bij zijne terugkomst in de Bastille gezet. Wederom in vrijheid gesteld, benoemde LODEWIJK XVI in 1778 hem tot bevelhebber van Cherbourg. Bij de uitbarsting der omwenteling was hij Veldmaarschalk, en bevond zich te Parijs; daar hij echter vergeefs poogde zich te doen opmerken, keerde hij naar Cherbourg terug, werd bevelhebber der nationale garde aldaar en Gouverneur van Neder-Normandië. In 1790 lid geworden der Jacobijnenclub te Parijs, begon hij meer in aanmerking te komen; hij werd Luitenant-generaal, en den 15 Maart 1792 Minister van buitenlandsche zaken, doch nam weinig maanden daarna zijn ontslag, vertrok naar het leger van LUCKNER en kreeg het opperbevel over het legercorps van LAFAYETTE, die uitgeweken was. In het veld herwon hij de volksgunst, welke hij als Minister verloren had; in het bosch van Argonne verwierf hij den roem van een' tweeden LEONIDAS en veroverde in eene maand bijna geheel België. Hierop begaf hij zich in het begin van 1793 naar Parijs, en deed in het geheim eenige pogingen om den ongelukkigen Koning te redden, niet genoeg om te slagen, en te veel om geene aanleiding te geven tot voorwendsels, die moesten dienen om hem zelven naderhand in het verderf te storten. Na den dood des Konings keerde hij naar het leger terug, en maakte zich gereed tot den aanval op Holland, toen de slag van Neerwinden zijn ontwerp verijdelde. Weldra wedergalmde de Conventie van beschuldigingen tegen hem. De Minister BEURNONVILLE verscheen met vier Commissarissen in zijn hoofdkwartier te S. Amand, om hem op te ligten, doch DUMOURIEZ verklaarde dat hij zich niet naar Parijs zou laten voeren, zoo lang hij nog een' duim lengte ijzer in zijne handen had. Zij gaven hierop bevel aan de huzaren om DUMOURIEZ te vatten, maar dezen grepen in tegendeel op last van hunnen Generaal de vijf afgezondenen, die zij naar Doornik bragten en aan den Oostenrijkschen Generaal CLERFAYT overleverden. Thans was het lot geworpen; DUMOURIEZ viel der Conventie openlijk af, en ging den 4 April 1793 met 1500 man tot het Oostenrijksche leger over, bij hetwelk hij echter geen dienst nam, maar zich eerst naar Brussel en toen naar Keulen begaf. De Conventie stelde een' prijs van 300,000 Livres op zijn hoofd. De Keurvorst hem een verblijf te Mergentheim geweigerd hebbende, ging hij naar Zwitserland, en van daar naar Engeland, doch Lord GRENVILLE deed hem vertrekken; daarop zwierf hij in Duitschland rond, bezocht Denemarken en Petersburg, en keerde naar Engeland, waar hij een jaargeld van 1200 Pst. bekwam. † in Turville-Park den 14 Maart 1823. Hij had den bekenden JOHN BOWRING tot erfgenaam van zijne papieren verklaard, en deze gaf kort daarna eene lofrede in het licht op DUMOURIEZ, die ook in de letterkundige, zoowel als de krijgs- en staatkundige wereld door zijne uitgegeven werken eene raadselachtige vermaardheid verkregen heeft.

DUNCAN I, Koning van Schotland, zie DONALD VII. = II, natuurlijke zoon van MALCOLM III, ontroofde ROGER, den oudsten der wettige zonen van dezen, de Schotsche kroon, maar werd in 1095 vermoord door zekeren MALPEDIR. = (ADAM), geb. te Dundee, in Schotland, in 1731 † te Londen in 1804, was door zijne bekwaamheid in 1789 opgeklommen tot den rang van Admiraal der Engelsche zeemagt. De overwinning, door hem den 11 Oct. 1797 op de Hollandsche (toen Bataafsche) vloot behaald, (zie WINTER (JAN WILLEM DE), bezorgde hem het pairschap, den titel van *Viscount* en een jaargeld van 2000 Pst.

DUNCIADE (*the Dunciad*) is de titel van een geestig Satyrisch heldendicht van POPE, op de slechte dichters van zijn' tijd (zie POPE (ALEXANDER). Er bestaat ook eene Fransche *Dunciade* van PALISSOT en eene Hoogduitsche van SCHIRACH.

DUNOIS (JEAN), Graaf van Orleans en Longueville, geb. in 1407, was een natuurlijke zoon van LODEWIJK, Hertog van Orleans, dien JAN DE ONVERSAAGDE, Hertog van Bourgondië, den 23 Nov. deszelfden jaars liet vermoorden; den naam DUNOIS voerde hij naar den echtgenoot zijner moeder AUBERT DE CANY DUNOIS, doch men gaf hem algemeen den naam van Basterd van Orleans, welken naam hij vroegtijdig besloot eer aan te doen. Hij begon zijne krijgskundige loopbaan met zijne overwinning op de Engelsche veldheeren de Graven van Warwik

en Suffolk, die hij vervolgde tot Parijs toe, toen in de magt van Henrik VI, Koning van Engeland. Toen deze de stad Orleans belegerde, werd zij dapper verdedigd door Dunois, tot de heldhaftige Jeanne d'Arc haar te hulp kwam. Hij verdreef de Engelschen uit Normandië en Guienne, en bragt hun te Castillon in 1451 een' beslissenden slag toe, na hun de meeste sterke Fransche plaatsen ontnomen te hebben. Karel VII, die voornamelijk aan het zwaard van Dunois den troon te danken had, schonk hem uit erkentenis het graafschap Longueville, en maakte hem Groot-kamerheer. Dunois nam vervolgens deel in het bondgenootschap der Fransche grooten, die Lodewijk XI bij het aanvaarden zijner regering van hunne waardigheid ontzet had, waaruit de zoogenaamde algemeen welzijnsoorlog (*Guerre du bien-public*) ontstond, die echter nog binnen het jaar door den vrede van Conflans in 1465 geëindigd werd; Dunois, die denzelven grootendeels bewerkt had, bekwam zijn vorig aanzien weder. † in 1468.

DUNS (John), bijgenaamd Scot, vermaard Scholasticker der XIII en XIV eeuw, naar men meent in 1270 te Dunston, in Northumberland, geboren, werd vroegtijdig Franciskaner monnik, en studeerde vervolgens te Oxford, waar hij naderhand zelf onderwees. Om zijne spitsvondigheid bekwam hij den bijnaam van *Doctor subtilis*. Zijne meeste vermaardheid verkreeg hij, toen hij in 1304 te Parijs kwam, en als bestrijder der beide even beroemde Scholastieken Thomas van Aquino en Bonaventura optrad, en de scholastieke wereld der middeleeuwen zich langen tijd in Thomisten en Scotisten verdeelde, wier strijd der eigenlijke philosophie weinig voordeel aanbragt, dewijl men dikwijls alleen disputeerde om zijne scherpzinnigheid te toonen, en alles slechts een spiegelgevecht der pedanterie was. Ofschoon Scot, zoowel als Thomas, Realist was, verschilde hij toch van hem daarin, dat hij het algemeene niet enkel volgens de mogelijkheid, maar ook volgens de wezenlijkheid in de dingen zelven voor gegrond hield. † te Keulen in 1308; maar zijne school bloeide nog lang, en het spitsvondig haarkloven over nietige beuzelingen gold hoe langer hoe meer als verstandige scherpzinnigheid en groote geleerdheid. Erasmus drijft op eene geestige wijze den spot in zijn' *Lof der Zotheid* met de armzalige sophisterijen der Scotisten.

DUNSTAN, geboren in Engeland omstreeks 924 onder de regering van Athelstan, met wien hij vermaagschapt was, onthield zich eenigen tijd aan het hof, maar beter geschikt tot heilige dan tot hoveling, werd hij heremiet; doch het eentoonig getijdenlezen in de eenzaamheid hem vervelende, verzamelde hij een gezelschap monniken bij elkander, voor wie hij een klooster liet bouwen te Glasgow, van hetwelk hij Abt werd; zulk eene vroomheid bleef in dien tijd nooit onbeloond; Dunstan werd in 957 tot Bisschop van Worcester verheven; bovendien benoemde de Paus Joannes XII hem tot zijn' Legaat in geheel Engeland. Edwy in 955 Koning van Engeland geworden zijnde, droeg diens huwelijk met Elgiva de goedkeuring van den vromen Dunstan niet weg, die zelfs de onbeschaamdheid had van in 's Konings slaapkamer te dringen, en haar uit zijne armen te rukken; de Koning strafte deze vermetelheid met den Aartsbisschop uit Engeland te verbannen, maar zijne vrienden grepen de Koningin en schroeiden haar het aangezigt met een gloeijend ijzer; zij ontkwam dus mishandeld haren beulen; maar hun kort daarop wederom in handen vallende, bragten zij haar om het leven; Edwy werd afgezet en zijn broeder Edgar in zijne plaats verkozen, die den heiligen man uit zijne ballingschap terugriep, en in 959 tot Aartsbisschop van Cantorbury verhief, terwijl Edwy, die zich zoo grof aan hem vergrepen had, voor deze goddeloosheid gestraft werd met eene ziekte, die hem in weinig dagen wegrukte; Dunstan, daarentegen, leefde tot 988 en † in den reuk van heiligheid.

DUO, zie DUET.

DUODECAGOON, Lat. *Duodecagonus*, is in de meetkunde een twaalfhoek, of eene figuur door twaalf zijden ingesloten. Zie Dodecagonum.

DUODECIMAALREKENING is de rekening met eenheden, die in twaalf deelen, en ieder van deze wederom in twaalf onderdeelen verdeeld zijn, zoo als bij de Rijnlandsche voetmaat, waarin de roede in 12 voeten, de voet in 12 duimen, en de duim in 12 lijnen verdeeld is. De Duodecimaalrekening is van de Dodecadiek daarin onderscheiden, dat de bewerking met de gewone notatie van het tientallig stelsel geschiedt.

DUODECIMO (in) is de benaming van een drukformaat der boeken, in hetwelk twaalf bladen, elk van twee bladzijden, op een vel gedrukt worden.

DUODI heette in de Fransche republikeinsche tijdrekening de tweede dag eener Decade.

DUODRAMA is een tooneelstuk, hetwelk uit slechts twee handelende personen bestaat.

DUPATY (Charles Marguerite Jean Baptiste Mercier), geboren te Rochelle in 1744, was Advokaat-generaal en naderhand President *à mortier* bij het Parlement van Bordeaux, uit welks naam hij tegen den Hertog van Aiguillon schreef, doch toen deze Minister geworden was, daarover in 1770 in de gevangenis geworpen en gebannen werd. De komst tot den troon van Lodewijk XVI maakte een einde aan het Ministerdespotismus in Frankrijk, en Dupaty, uit zijne ballingschap teruggeroepen, beijverde zich opzettelijk om de grove gebreken in de Fransche regtspleging aan te toonen in zijne voortreffelijke *Réflexions historiques sur les Loix criminelles*, en schreef voor drie onschuldig tot het rad veroordeelde burgers van Chaumont eene memorie, die zijn hart evenzeer als zijne bekwaamheid eer aandeed † te Parijs in 1788. Behalve eenige akademische redevoeringen, heeft hij in 1785 uitgegeven *Lettres sur l'Italie*, die met algemeen genoegen gelezen en ook spoedig in het Hoog- en Nederduitsch vertaald werden. = (Charles), zoon van den voorg., geboren te Bordeaux den 29 September 1771, betrad in het eerst de loopbaan zijns vaders en beoefende de kunsten met geestdrift; naauwelijks Advokaat geworden, moest hij als Dragonder naar het leger vertrekken; na zijn ontslag leide hij te Parijs zich toe op de beeldhouwkunst, in welke hij het onderwijs genoot van Lemot. Den eersten prijs behaald hebbende, ging hij naar Rome, bleef aldaar zeven jaren, en kwam in Parijs terug met verscheiden kunstwerken, die algemeen bewonderd werden. Hij vervaardigde onder anderen het standbeeld van den Generaal Le Clerc, Venus genitrix, Cadmus, Ajax, enz. † den 13 November 1825.

DUPERRON (Abraham Hyacinthe Anquetil), geb. te Parijs den 7 Dec. 1731, studeerde aldaar, te Auxerre en te Amersfoort in de godgeleerdheid, maar vond oneindig meer smaak in de studie der Hebreeuwsche, Arabische, Perzische en andere Oostersche talen: hij keerde dus naar Parijs terug, waar zijn vlijtig bezoeken der bibliotheek de opmerkzaamheid tot zich trok van den Abt Sallier, Opziener der handschriften; deze bezorgde den jongen Duperron een klein inkomen als kweekeling der Oostersche talen Toen hem eenige afgeschreven bladen der Zendboeken in handen gevallen waren, verlangde hij naar Indië. In de haven van Lorient werd juist een schip uitgerust naar Oost-Indië, doch vruchteloos deed men aanzoek bij den Minister voor den jongen geleerde, om hem de reis kosteloos te laten medoen. De ellendige enghartigheid van deze excellentie schrikte echter den vurigen jongeling niet af; hij ging naar den werfkapitein, nam dienst, en vertrok in 1754 als gemeen soldaat met den ransel op den rug uit Parijs. Verbaasd over zulk eene zeldzame zucht tot de wetenschappen, bewilligde men hem nu den vrijen overtogt. Te Pondichery leerde hij het Nieuw-Perzisch, en hoopte te Chandernagor het Sanskritsch te kunnen bestuderen; maar eene ziekte en de oorlog tusschen Frankrijk en Engeland verijdelden deze hoop: Chandernagor werd ingenomen, en Anquetil keerde te voet naar Pondichery terug, waar hij zich naar Suratte inscheepte; om het land op dezelfde wijze te leeren kennen als hij de kust van Coromandel had leeren kennen, stapte hij te Mahé aan land, en reisde te voet naar Suratte. Hier gelukte het hem door volharding en zich aan allerlei grillen te onderwerpen, de zwarigheden van eenige Parsische priesters uit den weg te ruimen. Zij onderwezen hem zoo ver, dat hij de heilige boeken genoegzaam verstaan en overzetten kon. Hij besloot hierop de talen, oudheden en heilige wetten der Hindo's te Benares te onderzoeken, toen de verovering van Pondichery hem noodzaakte naar Oxford te keeren. Hij kwam te Londen aan, en, Oxford bezocht hebbende, in 1762 met een' schat van 180 handschriften in Parijs terug. Zijne vrienden bezorgden hem een jaargeld en het ambt van tolk der Oostersche talen bij de koninklijke bibliotheek; in 1763 begon hij, lid der Akademie geworden, zijne met zoo veel moeite bijeengebragte bouwstoffen te verarbeiden, en gaf van tijd tot tijd de Zend-Avesta en andere belangrijke Oostersche schriften in het licht, zoo wel als zijne historische en aardrijkskundige aanmerkingen over Indië. De omwenteling, met welke hij volstrekt niets te doen wilde hebben, stoorde hem geenszins in zijn' stillen arbeid; hij brak alle betrekkingen met Clubisten, Conventieleden en woelgeesten af, sloot zich op in zijne studeerkamer, had geene andere vrienden dan zijne boeken en geene andere uitspanning dan de herinnering aan zijne waarde Braminen en Parsen. De vruchten van deze afzondering waren zijn werk over de betrekking van Indië tot Europa en eene uitgave van den *Oupnek'hat* in 1804. Door aanhoudenden arbeid en eene sobere leefwijze verviel hij in eene verzwakking, en † te Parijs den 17 Januarij 1805. Met zijne grondige kennis van de Oostersche en bijna alle Europesche talen, geleerdheid en onvermoeide werkzaamheid vereenigde Duperron eene zeldzame onbaatzuchtigheid en een voortreffelijk hart; het geld had voor hem geene andere waarde dan om er boeken voor te koopen en ongelukkigen mede uit den nood te helpen; voor weelde of overdaad had hij geen enkelen Franc ten beste. = (Jaques Davy), geb. in het Zwitsersche kanton Bern in 1556, van Protestantsche ouders, leerde van zijn' vader de Latijnsche taal en de wiskunde, en zonder meester Grieksch, Hebreeuwsch en hetgene men toen de philosophie noemde. Hij kwam te Parijs, waar hij zijn onderhoud moest verdienen met lessen te geven in de Latijnsche taal, verzaakte het Protestantismus, omhelsde den geestelijken staat en werd voorlezer van Henrik III met een inkomen van 1200 Kroonen. Na den dood des Konings zocht Duperron de bescherming van den Kardinaal de Bourbon, maar verliet hem eerlang, en verbond zich aan Henrik IV, die hem het bisdom Evreux schonk. Duperron verzelde den Koning naar de kerk, toen hij het Calvinismus afzwoer, en werd vervolgens naar Rome gezonden om de opheffing van het in-

terdict te verzoeken, hetwelk op Frankrijk lag, en welke opheffing hij verkreeg met als vertegenwoordiger des Konings in diens naam zich te onderwerpen aan eene vernederende ceremonie, de Paus schonk hem hierop den kardinaalshoed,en de Koning benoemde hem tot Aartsbisschop van Sens, nadat hij den vrede bemiddeld had tusschen den H. Stoel en de Venetianen. † in 1618. Deze eerzuchtige prelaat is ook als schrijver bekend, doch beter uit de *Perroniana*, door Vossius in 1666 uitgegeven, dan door zijne eigen werken, die lang vergeten zijn.

DUPLEIX (Joseph) werd in 1720 door de Fransche Oost-Indische maatschappij als ambtenaar naar Pondichery gezonden; tien jaren later werd hij Directeur van het kantoor te Chandernagor, en klom telkens hooger in rang. Ten tijde der aanzienlijke uitbreiding der Fransche magt in Oost-Indië, omstreeks 1740, onder la Bourdonnais, was Dupleix Opper-intendant der Fransche volkplanting aan den Hoogly,in Bengalen,en verhief zich door zijne bekwaamheden,en nog meer door zijne stoutmoedigheid, tot den hoogen rang van Opperbevelhebber. Onbegrensde heerschzucht was de groote drijfveer zijner daden,en nadat een ongemeen krijgsgeluk hem gediend, Lodewijk XV hem met eerbewijzen overladen,en de Keizer van Delhi hem tot den rang van Nabob verheven had,kenden zijne ijdelheid en verwaandheid geene grenzen meer; hij liet zich, even als de groote Mogol, op eenen grooten prachtig uitgedosten olifant door het volk als het ware aanbidden, en terwijl hij den despoot voorstelde, werd hij spoedig zelf een dwingeland. De heiligste regten der inboorlingen werden met voeten getreden, hunne zeden en gebruiken bespot, en hierdoor de algemeene wraak der inboorlingen zoo wel als de naijver der Engelschen opgewekt, die weldra den ondergang der Fransche magt in Indië ten gevolge hadden. (Zie Clive (Robert). In 1754 naar Europa teruggekeerd, vorderde Dupleix vruchteloos 13 millioenen, die hij beweerde ten dienste der maatschappij voorgeschoten te hebben, en de man, die over de schatten van Indië beschikt en de oppermagt van een' volstrekten heerscher uitgeöefend had, zag zich genoodzaakt de laatste negen jaren van zijn leven door te brengen als een telkens afgewezen lastige verzoeker. † in 1763.

DUPLESSIS (Joseph Sifrède), verdienstelijk Landschap- en Portretschilder, geboren te Carpentras in 1725, bezocht Italië, woonde na zijne terugkomst eerst te Lyon en toen te Parijs. Behalve eenige kerkschilderijen en landschappen schilderde hij de portretten van zijne vermaarde tijdgenooten, waarvan de meesten gegraveerd zijn. † te Versailles in 1820.

DUPLICAAT, dubbel van iets; een tweede afschrift van een actestuk; een boek of prent, die men dubbel heeft, e. d. g.

DUPLIEK heet in de regtsgeleerde praktijk het wederantwoord op de repliek in een pleidooi, het zij bij monde of in geschrift.

DUPLO (in), zegt men van alles wat dubbel geschreven en uitgevaardigd wordt, doorgaans met vermelding daarvan in de stukken zelven.

DUPONT DE NEMOURS (Pierre Samuel),geb. te Parijs in 1739, leefde aldaar tamelijk onbekend als ambteloos geleerde, tot hij in 1773 door de uitgave van zeker wijsgeerig-staatshuishoudkundig geschrift den Minister Choiseul tegen zich verbitterde,en eene vrijwillige ballingschap boven een verblijf in de Bastille verkoos. De Markgraaf van Baden benoemde hem tot Gezantschapsraad, Joseph II en zijn broeder Leopold, Groot-Hertog van Toskane,deden hem voordeelige aanbiedingen, Gustavus III, Koning, vereerde hem de orde van Gustavus Wasa, Stanislaus Augustus, Koning van Polen, wilde hem tot Directeur der nationale opvoeding benoemen; maar Dupont verkoos liever met een klein ambt, hem door den Minister Turgot aangeboden, naar zijn vaderland weder te keeren. In 1783 bewerkte hij met den Agent van het Engelsche kabinet den vrede, waarbij de onafhankelijkheid der Vereenigde Staten van Amerika erkend werd. Als Inspecteur-generaal des koophandels bevorderde hij de Fransche nijverheid. Lodewijk XVI benoemde hem in 1787 tot Secretaris van de vergadering der notabelen; in 1789 werd hij lid der eerste Nationale Vergadering, in welke hij zich door eene edele denkwijze, moed en bekwaamheden onderscheidde. Onder het schrikbewind werd hij in den kerker geworpen, doch de val van Robespierre redde hem van de Guillotine. Later werd hij lid van den Raad der Ouden; doch ten gevolge van den beruchten 18 Fructidor (4 September 1797) ging hij in 1798 naar Amerika, waar hij met open armen ontvangen werd. In 1802 kwam hij in Frankrijk terug, doch wilde van Napoleon geen de minste gunst ontvangen of eenig openbaar ambt bekleeden; maar zijne benoeming tot voorzitter van de kamer van koophandel liet hij zich welgevallen. De voorloopige regering, die in 1814 schikkingen maakte om het Huis Bourbon op den troon te herstellen, benoemde Dupont tot haren Secretaris. Na Bonapartes wederkomst van Elba in 1815 vertrok hij andermaal naar Amerika,en † ald. den 6 Aug. 1817. Dupont was een der edelste volkswijsgeeren, die zelfs midden in de gruwelen der omwenteling niet afliet tot nut der menschheid onvermoeid werkzaam te zijn.

DUPORT DUTERTRE (Marguerite Louis François), geboren te Parijs in 1754, was Advokaat bij de uitbarsting der omwenteling, welke hij met gematigdheid was toegedaan. In 1790 werd hij Minister van Justitie, doch zijne voorzigtigheid en zijn afkeer van geweldige maatregelen bragt hem in den haat bij de doldriftige heethoofden, en hij viel als een slagtoffer des schrikbewinds onder de Guillotine den 29 November 1793.

DUPUIS (Charles François), geboren op het landgoed Trye, tusschen Gisors en Chaumont, den 26 October 1742, studeerde te Parijs, werd in 1766 aangesteld tot onderwijzer in de redekunst te Lizieux en Advokaat bij het Parlement in 1770. Zich toeleggende op de wiskundige wetenschappen, genoot hij de onderrigting van Lalande. In 1778 bedacht hij een' telegraaph,die naderhand eene verbeterde inrigting bekwam (zie Chappe (Claude). De duisterheid der godenleer, derzelver oorsprong en de benamingen der sterrebeelden werden de voorwerpen van zijn onderzoek, en weldra geloofde hij aan den hemel den oorsprong gevonden te hebben van alle dwalingen op de aarde, en in de sterrekunde den sleutel van de verborgenheden der Oudheid zoowel als de fakkel te bezitten, om de duisternis der mythen- en fabeleeuwen op te helderen. Van tijd tot tijd deed hij geleerde verhandelingen in de maandschriften plaatsen,om zijn stelsel ingang te verschaffen, en gaf in 1781 zijne *Mém. sur l'Orig. des Constell. et sur l'explicat. de la Fable* in het licht,welke door Bailly wederlegd werd, maar niet te min Dupuis een' eervollen rang onder de geleerden verschafte. In 1787 werd hij benoemd tot Professor der Latijnsche welsprekendheid in het Collegie van Frankrijk en in 1788 tot lid van de Akademie der opschriften en fraaije letteren. Gedurende de omwenteling behoorde hij tot de gematigde voorstanders van dezelve, en was genoodzaakt gedurende het schrikbewind eene schuilplaats te Evreux te zoeken. In 1796 werd hij lid van den Raad der vijfhonderd, en van het Instituut bij deszelfs oprigting; onder het consulschap behoorde hij tot het Wetgevend Ligchaam en keerde onder het keizerschap tot het ambteloos leven terug. † op zijn landgoed Is-sur-Til, bij Dijon, den 29 September 1809. Het voornaamste en belangrijkste zijner uitgegeven geleerde werken, *Origine de tous les Cultes*, werd in Duitschland, Holland en Italië hevig aangevallen en gouden medailles uitgeloofd aan degenen die de wederlegging van hetzelve wilden ondernemen; maar niettemin blijft hetzelve toch een meesterstuk van vernuft en geleerdheid, en verschaft den onbevooroordeelden lezer overvloedige stof tot nadenken en onderzoek. Ook is dit werk reeds menigvuldige malen herdrukt, terwijl de zoogenaamde wederleggingen binnen weinig dagen vergeten werden.

DUQUESNE (Abraham),geb. te Dieppe in 1610, was de zoon van een' scheepskapitein en wijdde zich reeds vroeg aan den zeedienst; in 1617 woonde hij het gevecht voor Rochelle bij; in den oorlog met Spanje onderscheidde hij zich door zijne dapperheid. In Zweedschen dienst overgegaan, verkreeg hij den rang van Vice-admiraal, en sloeg bij Gothenburg de Deensche vloot,over welke Christiaan IV zelf het bevel voerde. In 1647 naar Frankrijk terug ontboden, had hij het bevel over de onderneming tegen Napels. In 1650 rustte *hij op zijne eigen* kosten een eskader uit,en sloeg de Engelsche en Spaansche schepen, die den opstand van Bordeaux kwamen ondersteunen. In den oorlog met Holland streed hij meermaals tegen de Ruiter; hij tuchtigde de Barbarijsche zeeroovers, bombardeerde Algiers gedurende twee jaren, en noodzaakte den Dey alle Christenslaven los te laten. De laatste verrigting van Duquesne was het bombarderen van Genua, welks Doge zich naar Frankrijk moest begeven, om zich voor Lodewijk XIV te verootmoedigen. Duquesne † te Parijs den 2 Jan. 1688. Voltaire noemt hem den Franschen de Ruiter; deze lofspraak is echter een weinig sterk; zeker bezat Duquesne uitstekende verdiensten,en de roem van een' voortreffelijk' zeeheld komt hem onbetwistbaar toe, maar hij kan als zoodanig toch niet met de Ruiter vergeleken worden. Ondertusschen werden de verdiensten van den dapperen Duquesne door Lodewijk XIV voorbijgezien en slecht beloond, om dat — hij een Protestant was! „Sire!" zeide de wakkere man eens tegen den dweepzuchtigen Koning, toen deze hem dit als de reden daarvan deed gevoelen, „toen ik voor uwe majesteit vocht, „dacht ik er niet aan dat zij een' anderen godsdienst beleed dan ik." Bij de trouwelooze herroeping van het Edict van Nantes was Duquesne de eenige Protestant, die niet uit Frankrijk gebannen werd, en dit werd hem zelfs als eene zeer groote gunst aangerekend. Na zijn' dood was zijn zoon Henry genoodzaakt Frankrijk te verlaten; hij week naar Zwitserland, en voerde het lijk zijns vaders mede, hetwelk de Fransche geestelijken in hunne gewijde aarde niet wilden dulden, en begroef hetzelve op zijn landgoed Eaubonne.

DURAND (David), geboren te S. Pargoire, in Neder Languedoc, in 1681, was de zoon en broeder van verscheiden zeer geachte Predikanten,en werd zelf tot den predikdienst bevorderd te Bazel; van daar ging hij naar Holland, en werd Veldprediker van het regiment Fransche uitgewekenen (*Réfugiés*),hetwelk in den Spaanschen successie-oorlog diende. Durand werd in den bloedigen slag van Almanza gevangen door eenige Spaansche boeren,en dezen wilden hem levend verbranden, doch hij werd uit hunne handen gered door de tusschenkomst van den Hertog van Berwik, en aan de Inquisitie overgeleverd. Een menschlievend geestelijke wist hem aan deze geduchte regtbank te onttrekken, door te bewerken dat hij naar het

Jezuitenklooster te Montpellier gezonden werd, om in den Katholijken godsdienst onderwezen te worden. DURAND vond middel om uit dit klooster te ontsnappen, en begaf zich naar Geneve, predikte aldaar eenige malen, en ging toen naar Rotterdam, waar hij kennis maakte met den beroemden BAYLE. Later stak hij over naar Engeland, en werd Predikant der Fransche kerk van Savoyen te Londen en lid van de koninklijke maatschappij. † aldaar in 1763. Behalve verscheiden werken, in verzen en in proza, heeft hij in 1711 te Rotterdam uitgegeven: *Sermons sur divers textes de l'Ecriture sainte*, om zich te verdedigen tegen de beschuldiging van twee Fransche Predikanten, die zijne regtzinnigheid hadden aangetast, doch welke door de synode van den Briel erkend werd. = (GUILLAUME), geboren te S. Pourçain, in Auvergne, in het laatst der XIII eeuw, werd monnik te Clermont, onderwees de scholastieke philosophie te Rome en † als Bisschop van Meaux in 1332. Hij had den bijnaam van *Doctor resolutissimus*, omdat hij de bekwaamheid bezat van dadelijk alle tegenwerpingen in het disputeren te beäntwoorden. Aanvankelijk was hij Thomist, maar naderhand bestreed hij het realismus door eene naauwkeuriger bepaling der begrippen, en bewees in het onderscheiden van het objectieve en subjectieve eene ongemeene scherpzinnigheid.

DURAZZO, het *Dyrrachium* of *Epidamnus* der Ouden, is eene tamelijk groote en versterkte stad aan de kust van Albanië, in Macedonië, met eene goede haven, en behoort den Turken. CICERO heeft zich hier langen tijd opgehouden, toen hij uit Rome gebannen was.

DURBACH (ANNA LOUISE), zie KARSCHIN.

DURER (ALBRECHT), geboren te Neurenberg in 1471, was de zoon van een' Goudsmid en aanvankelijk tot het vaderlijk beroep bestemd, in hetwelk hij met zijn 15 jaar reeds groote vorderingen gemaakt had, toen hij lust kreeg in de schilderkunst. MICHEL WORLGEMUTH was van 1486 tot 1490 zijn meester; toen deed hij eene reis door Duitschland en den Elsas, kwam in 1494 in Neurenberg terug, en huwde, om zijn' vader genoegen te geven, de dochter van den beroemden werktuigkundige HANS FRITZ; maar deze boosaardige, geldgierige en heerschzuchtige vrouw verbitterde al zijne overige levensdagen en vervolgde hem overal als een kwelgeest, want hij moest haar zelfs op zijne reizen medenemen, alzoo zij hem geen dag uit het oog verliezen of meester over het geringste stuk geld wilde laten; geheel ongevoelig voor den roem, dien haar echtgenoot verwierf, en de onderscheiding, waarmede hij om zijne uitstekende bekwaamheden aan de hoven behandeld werd, vlamde zij slechts met gretige oogen op het geld, dat zijne schilderstukken opbragten, kocht er apen, papegaaijen, honden en nutteloozen opschik voor, en verweet den voortreffelijken kunstenaar gedurig dat hij haar geen geld genoeg gaf. Met een voorbeeldeloos geduld verdroeg de ongelukkige man dit grievend leed eenige jaren, doch bezweek er eindelijk onder in 1528. Keizer MAXIMILIAAN I had hem tot zijn' Hofschilder benoemd, en KAREL V hem in deze waardigheid bevestigd; van dezen Keizer verkreeg hij ook het schilderswapen, namelijk drie zilveren schilden op een azuur veld. DURER wist even voordeelig de pen als het penseel te voeren, en schreef verscheiden wetenschappelijke werken; hij was de eerste die in Duitschland de regelen der perspectief en der proportiën van het menschelijk ligchaam op wiskundige gronden onderwees; zijne groote bedrevenheid in de wiskunde stelde hem in staat om voor de teeken- en schilderkunst vaste regelen te ontwerpen; hij schreef in Duitschland het eerste werk over den vestingbouw en eenige andere werken, die bij elkander in 1603 te Arnhem in fol. gedrukt zijn; verscheiden derzelve zijn in het Latijn, Fransch en Nederduitsch vertaald. Zijne geëtste en gegraveerde prenten, houtsneden en inzonderheid de door hem geschilderde portretten zijn na drie eeuwen onder de liefhebbers nog in hooge achting.

DURGERDAM, een der Waterlandsche dorpen in het noordelijk gedeelte der provincie Holland, ligt aan den Waterlandschen zeedijk, tusschen Schellingwoude en Ransdorp, op den hoek van het Pampus en het Y; hetzelve was reeds in de XV eeuw bekend; in 1687 werd hetzelve, behalve de kerk en een zaagmolen, geheel in de asch gelegd; sedert is het dorp in den tegenwoordigen staat wederom opgebouwd, en leed door eene dijkbreuk in het begin van Februarij 1825 aanmerkelijke schade.

DURHAM, de hoofdplaats van het graafschap van denzelfden naam in Engeland, ligt 75 uren van Londen, aan de rivier Wore, over welke twee groote steenen bruggen gebouwd zijn; tusschen dezelve staat het kasteel, op hetwelk de Bisschop zijn verblijf houdt, en nabij hetzelve de Domkerk, weleer aan S. CUTHBERT toegewijd. De inwoners bestaan meest van het beärbeiden der lood-, ijzer- en kolenmijnen in den omtrek. Durham was eertijds een der drie palatijnschappen, en bezat als zoodanig bijzondere voorregten, die echter sedert de hervorming zeer ingekrompen en grootendeels aan de kroon teruggevallen zijn.

DUROC (MICHEL), Hertog van Frioul, geboren te Pont-à-Mousson in 1772, trad in 1792 als Luitenant der artillerie in dienst. Gedurende den veldtogt in Italië verkoos BONAPARTE hem tot zijn' Adjudant; DUROC volgde hem op den togt naar Egypte in de hoedanigheid van Bataillonsoverste; de overwinning bij Salahieh was grootendeels aan zijne dapperheid te danken; hij onderscheidde zich niet minder bij de belegering van Jaffa, S. Jan d'acre en in den slag van Abukir, werd tot Brigade-generaal bevorderd en kwam met zijn' meester in Frankrijk terug, die hem tot Groot-maarschalk van het paleis verhief, bij de invoering van het keizerschap. DUROC werd met eene diplomatische zending naar Pruissen belast, nadat hij reeds aan de hoven van Petersburg, Stokholm en Koppenhagen de Fransche belangen of eigenlijk die der BONAPARTIDEN behartigd had. In den slag van Austerlitz voerde hij het bevel over eene divisie Grenadiers, deelde in de overwinningen van Wagram en Essling, en sneuvelde door een' kanonkogel bij Wurtchen den 23 Mei 1813.

DURONIUS, oude benaming van de rivier *Dordogne*, in Frankrijk.

DUROVERNUM CANTIORUM, oude benaming der stad *Cantorbury*, in Engeland.

DURY (JOHN) was de zoon van een' Schotsch' geestelijke, en ook zelf Predikant bij de kleine Engelsche gemeente te Elbing, in Pruissen; hij had zich in het hoofd gezet dat hij de man was, die de Lutherschen en Gereformeerden met elkander zou vereenigen; dit denkbeeld had zoo veel aantrekkelijks voor hem, dat hij er zijne rust, zijn genoegen, zijn vermogen en eindelijk zelfs zijne predikantsplaats aan opofferde, en in 1630 zich op reis begaf naar Engeland, Zweden, Denemarken, Saksen en Holland, waar hij Hofprediker werd der Prinses van Oranje, en in 1644 Predikant der Engelsche gemeente te Rotterdam. In 1645 woonde hij de Synode bij van Westminster, en reed met zijn geliefd stokpaardje in 1654 naar Zwitserland, ging van daar naar de hoven der Duitsche Rijksvorsten, die de Gereformeerde geloofsleer beleden, en naar de voornaamste Gereformeerde en Luthersche gemeenten in de Vereenigde Nederlanden, hield overal mondgesprekken en twistredenen met de Predikanten, en vond overal bij beide partijen dezelfde hardnekkige afkeerigheid van zijn' goedgemeenden voorslag. Verdrietig dat hij zoo veel jaren en geld met nutteloos rondzwerven besteed had, waarbij hij oud en arm geworden was, en zich bovendien bespot zag door andere geestelijken, die, zich om deze vereeniging geheel niet bekommerende, bij een ruim inkomen een goed en gemakkelijk leven hadden, (wat toch bij de meesten de hoofdzaak was), gaf de goede vrome man zijn hersenschimmig denkbeeld eindelijk op, en kwam met eene uitgeputte beurs te Kassel, waar de Landgravin SOPHIA hem eenigen onderstand gaf, opdat hij zijne dagen onbekommerd zou kunnen eindigen; hij bereikte over de 90 jaren en † in 1678. Zijne uitgegeven schriften, uit geheele stapels bestaande, behelzen geen ander onderwerp dan de hem zoo zeer aan het hart liggende voorn. vereeniging, op welke hij zoo ijverig aandrong alsof het geluk der wereld er aan hing.

DUSCH (JOHANN JAKOB), geboren te Celle in 1725, was Deensche Justitieraad en Professor der wijsbegeerte en wiskunde te Altona. † aldaar in 1787. Zijne gedichten en verscheiden aesthetische schriften getuigen meer van zijne geleerdheid en gezond oordeel dan wel van dichterlijk gevoel en verheven smaak; zijne Romans zijn zedelijk goed, maar langwijlig; zijne zedelijke Brieven zijn in een' winderig opgesierden stijl geschreven. Het beste van zijne werken acht men zijne Brieven tot vorming van den smaak, die eene zeer gezonde kritiek behelzen van de voornaamste klassieke dichtwerken. Velen zijner schriften zijn ook in het Nederduitsch vertaald, doch worden weinig meer gelezen.

DUSSEK (JOHANN LUDWIG), geboren te Czaslan, in Bohemen, omstreeks 1760, had reeds met zijn 13 jaar eene Mis gecomponeerd, begaf zich naar Holland, in dienst van het stadhouderlijk hof, bereisde het noorden van Europa, en kwam in 1786 te Parijs en ging van daar naar Londen, waar hij in 1796 een aanzienlijk muzijkmagazijn aanlegde, begaf in 1800 zich naar Hamburg, bleef eenigen tijd aldaar, en ging toen naar Berlijn, waar hij de vertrouwde vriend werd van den door zijne groote bekwaamheden als toonkunstenaar beroemden Prins LODEWIJK van Pruissen, op wiens dood hij ook eene gevoelvolle sonate componeerde. Hij trad in dienst van den Prins van Benevent, met wien hij naar Parijs ging. † aldaar in 1812. Zijne compositiën hebben veel oorspronkelijks en zijn rijk van vinding.

DUSSELDORF, voormalige hoofdstad van het Groot-hertogdom Berg, tegenwoordige hoofdstad der Pruissische provincie Gulik-Kleve-Berg, ligt in eene schoone vlakte aan den Rijn, en wordt aan de zuidzijde door de Dussel bespoeld, die zich bij het kasteel, door het bombardement der Franschen in 1794 vernield, met den Rijn vereenigt. Dusseldorf is eene der fraaiste steden aan den Rijn, en heeft 26,600 inwoners; de kerken en openbare gebouwen zijn prachtig en de pleinen zeer net bebouwd en met geboomte beplant, sommigen met bronzen en marmeren standbeelden versierd. De stad heeft vele verbeteringen en verfraaijingen te danken aan den Keurvorst KAREL THEODOOR. De schildergalerij, de rijkste aan werken van RUBBENS en andere groote meesters der Vlaamsche en Nederlandsche school, weleer het voortreffelijkste sieraad van Dusseldorf, werd naar Munchen vervoerd; maar de kostbare verzameling van 14,241 teekeningen, 23,445 prenten en pleisterbeelden is tot gebruik der teekenakademie nog voorhanden. Er zijn verscheiden aanzienlijke fabrijken; de haven wordt drok bezocht; er zijn beurtschepen, die geregeld op Kleef, Amsterdam, Dordrecht en Utrecht af en aan varen.

DUTENS (LOUIS), geboren te Tours in 1730, was misschien de eenige, dien men geleerde van fortuin zou kunnen noemen; met zeer middelmatige kundigheden, maar des te meer Fransche verwaandheid reisde hij op goed geluk naar Engeland. Door BETTY PITT haren broeder aanbevolen, bragt deze hem in kennis met een' zijner vrienden, die hem tot onder-[illegible]zer van zijn' zoon aannam; maar de Lord merkte weldra dat het [illegible] de grondige kennis der wetenschappen bij DUTENS niet breed gesteld was, en had de edelmoedigheid van hem zelf eerst behoorlijk Latijn te laten leeren en op zijne kosten in de wiskunde en de logica te doen onderrigten. DUTENS leerde onbegrijpelijk snel alles wat zijn begunstiger wilde dat hij zou leeren, om des te spoediger gouverneur van deszelfs zoon te kunnen worden en aan het huis van den Lord in Engelsche overdaad te leven. Toen de vader hem eindelijk geleerd genoeg oordeelde stierf de zoon, en DUTENS zou nu de doofstomme dochter onderrigten. De doortrapte Franschman, de gunst van den Lord niet willende verliezen, en aan den anderen kant geene de minste bekwaamheid hebbende om de rol van den Abt DE L'ÉPÉE of SICARD te spelen, nam die echter met Fransche ligtzinnigheid op zich, maar ziende dat hij er geen eer mede zou behalen, verzekerde hij den vader met de onbeschaamdste onbeschaamdheid dat het arme meisje op hem verliefd was, en dat zijn lordschap wel zou doen met hem uit zijn huis te laten vertrekken. Natuurlijk vond de vader dit zeer edelmoedig, maar de Britsche hoogmoed leed niet om deze edelmoedigheid onbeloond te laten, de slimme Franschman wist dit ook wel, en had er zijne rekening op gemaakt dat de Engelschman hem ver in edelmoedigheid zou overtreffen. DUTENS verliet het huis van zijn' begunstiger, en werd op diens aanbeveling door de Lords MACKENZIE, PITT, NORTHUMBERLAND, ALGERNOON en anderen overladen met weldaden en in staat gesteld om voortaan eene aanzienlijke rol te kunnen spelen; hij ging driemalen als Britsche zaakgelastigde naar Turijn, maakte kennis met de voornaamste geleerden van Europa, nam zelf de houding van een' geleerde aan, bezorgde eene uitgave der werken van LEIBNITZ, kocht arme geleerden hunne handschriften af, maakte er veranderingen in en gaf ze op zijn' naam in het licht, bekostigde noodelooze herdrukken, of betaalde een' of anderen armen student om er tegen te schrijven, opdat zij gerucht zouden maken, viel op VOLTAIRE en ROUSSEAU, opdat zij hem zouden wederleggen, ontwierp een grillig plan om alle godsdienstige secten te vereenigen, en schreef zelfs eene genealogie der Romanhelden, enkel om in de letterkundige wereld een' naam te maken, dat hem ook gelukte; doch toen zijne kunstenarijen eindelijk ontdekt werden, lachte men er mede; en DUTENS, ziende dat het met zijn' letterkundigen roem gedaan was, liet een afgedrukt werk op het punt der uitgave vernietigen; hij eindigde zijn overig leven in eene weelderige ledigheid te Londen in 1812.

DUUR is een aanhoudend zijn, en kan, als een denkvorm van tijd, slechts betrekkelijk gedacht worden; het eene ding kan langeren duur hebben of duurzamer zijn dan het andere. Alle zinnelijke dingen hebben dus, als vergankelijk, slechts een' betrekkelijken, onzinnelijke, daarentegen, een' stelligen duur. Zie EEUWIG.

DUVAL (VALENTIN JAMERAY), geboren te Artonay, een dorpje in Champagne, in 1695, was de zoon van een' armen boer, en met zijn 10 jaar zonder ouders en huisvesting; een boer nam hem tot zich, doch joeg hem weg in den strengen winter van 1709, om dat hij iets had misdreven; met de koorts op het lijf zwierf hij rond, zonder te weten waarheen, tot in de nabijheid van Parijs, waar een boer hem vergunde in zijn' schapenstal op een' misthoop te vernachten; hier kreeg hij de kinderziekte, en verwachtte den dood; maar hij herstelde na 14 dagen. Hierop bedelde hij eenigen tijd, en diende vervolgens twee jaren bij een' herder, die lezen kon, en hem des avonds het een en ander verhaalde, waardoor hij den weetlust van den jongen DUVAL opwekte, die zijn afscheid van hem nam, en op nieuw de wereld inging. In het Vogesische gebergte vond hij een' kluizenaar, die hem bij zich behield, om de koeijen der kluizenaars in den omtrek te hoeden. Hier vond hij boeken, de kluizenaar leerde hem lezen, schrijven en de eerste regelen der rekenkunst. Weldra had de leergierige jongeling de geheele bibliotheek der heremitaadje doorgestudeerd, en verlangde vurig naar andere boeken; hij ving hazen, vossen, wilde katten, vogels en andere dieren, wier vellen en vederen hij verkocht, en voor het geld zich boeken aanschafte. Hij las en studeerde in het bosch, terwijl een getrouwe hond de kudde in het oog hield. Zoo vond de Prins van Lotharingen, naderhand Keizer FRANS I, toen hij zich op de jagt bevond, den leergierigen DUVAL met zijne boeken en kaarten onder een' boom, en nam de zorg op zich om hem op eene geschikter wijze te laten studeren. Binnen korten tijd werd DUVAL een zeer verstandig en beschaafd jongman; zijn weldoener nam hem mede op zijne reis door Frankrijk en Italië, en maakte hem, toen hij Keizer geworden was, opziener der keizerlijke bibliotheek te Weenen. Bij een ruim inkomen leefde DUVAL zeer ingetogen, besteedde zijn geld alleen tot weldadige oogmerken en vergold rijkelijk de arme weldoeners zijner jeugd, voor zoo ver zij nog in leven waren, en droeg zorg voor hunne kinderen en bloedverwanten. Schoon hij het grootste gedeelte van zijn leven aan het hof doorbragt, bleef hij vrij van de gewone gebreken der hoven, werd door het keizerlijk gezin bemind en geächt om zijne vrijmoedigheid zoo wel als om zijne regtschapenheid en buitengemeene kunde in alle vakken van wetenschap. † den 3 November 1775. Zijne eerst afzonderlijk uitgegeven werken zijn bij elkander te Bazel in 1784 gedrukt.

DUVERNEY (JOSEPH GUICHARD), vermaard ontleedkundige, geb. te Feurs-en-Forez in 1648, † te Parijs in 1730, was lid van de Akademie der wetenschappen en sedert 1679 Professor der ontleedkunde. Hij had zulk eene welsprekende wijze van op *zich zelve droo*ge onderwerpen te behandelen, dat niet alleen de studenten, maar ook hovelingen en lieden van hoogen rang zijne lessen bijwoonden en zelfs de tooneelspelers hem kwamen hooren, om van hem den waren spreektoon te leeren. Zijne zucht voor de wetenschappen ging zoo ver, dat hij in zijn' hoogen ouderdom geheele nachten in den koninklijken tuin doorbragt om de huishouding en hebbelijkheden der slak te bestuderen. Zijne werken zijn ook in het Nederd. bekend.

D. V. Verkorting van *dum viveret*.

D. V. C. Verkorting van *Dominus vobiscum*.

DWALING is een valsch oordeel, hetwelk voor waar gehouden wordt, omdat het voor den dwalenden den schijn der waarheid heeft. Het spreekwoordelijk zeggen: »Dwalen is menschelijk" geeft te kennen dat dwalen een gevolg is der zwakheid van den menschelijken geest; echter kan door deze grondstelling het dwalen niet geregtvaardigd en alle teregtwijzing noodeloos verklaard worden; niemand toch wil opzettelijk dwalen, of blijft in zijne dwaling volharden, zoodra hij bewustheid heeft dat hij dwaalt, of overtuigd wordt dat hij den schijn der waarheid voor de waarheid zelve gehouden heeft. Het is dus pligt te zorgen dat men zelf niet dwale of anderen in dwaling brenge, maar den dwalenden teregt te wijzen. Zonder eene opregte liefde tot de waarheid is het moeijelijk zichzelven of anderen van dwaling te genezen; sommigen willen *geheel niet* van hunne dwalingen bevrijd zijn, omdat zij in zeker *opzigt zich wel* daarbij bevinden; anderen willen zich volstrekt niet laten overtuigen dat zij dwalen, en houden ter goeder trouw voor waar hetgeen valsch is; maar men kan ook tegen zijn' wil in dwaling gebragt worden: zoodanige dwaling is wel onschuldig, maar daarom toch even schadelijk als eigenwillige dwaling, die den schijn voor het wezen neemt; in beide gevallen echter is de dwaling, zoolang zij slechts oordeel of gevoelen blijft, niet strafbaar, wel somtijds eene daad, ten gevolge van eene dwaling gepleegd. Onverschillige of onschadelijke dwalingen kan men niet vooronderstellen, want de mogelijke gevolgen van eene dwaling kan men niet vooruit berekenen; brengt zij iets goeds aan, dan is dit louter toevallig, even als of iemand, die een' verkeerden weg insloeg, daardoor een gevaar ontging, want hij had even zoowel een gevaar daardoor kunnen te gemoet gaan: om toevallig goede gevolgen kan men daarom eene dwaling niet onvoorwaardelijk heilzaam noemen; want de bestendige gevolgen van eene dwaling zijn altijd nadeelig. Daarom mag men in geen geval de dwaling verspreiden, aankweeken of verdedigen, maar ook evenmin door geweld of dwang iemand van dwaling bevrijden: men moet den dwalenden door redelijke overtuiging tot erkentenis der waarheid brengen, en waar deze plaats heeft, houdt de dwaling terstond op.

DWANG is noodzaking tot het doen of nalaten van iets, dat met den eigen wil strijdig is: het gedwongene staat alzoo tegenover het vrijwillige. Wie genoodzaakt wordt zich van eene plaats naar eene andere te begeven, ondergaat zoo wel een' dwang als hij, die in eene gevangenis opgesloten wordt. Er zijn verscheiden soorten van dwang, en de dwang strekt zich in alle betrekkingen der zamenleving uit, zoowel in een zedelijk als burgerlijk opzigt. Door den nood wordt de luiaard tot den arbeid en door geweld den wederspannigen tot het gehoorzamen der wetten gedwongen; maar dwang mag eerst dan plaats hebben, wanneer aan eene billijke vordering niet eigenwillig voldaan wordt: daarom is het eene valsche grondstelling: Niemand mag gedwongen worden om iets te doen of te lijden, dat strijdig is met zijn' wil, want deze regel kan niet dan onder zeer strenge bepalingen doorgaan; zeker mag niemand tot moorden, stelen, landverraad of eenige misdaad hoegenaamd gedwongen worden; maar hij mag zeer wel gedwongen worden tot het betalen van zijne schulden, tot rekenschap der beheering van aanvertrouwde en teruggave van in bewaring ontvangen goederen, het nakomen van zijne belofte en in het algemeen tot de vervulling zijner pligten, doch niet voor dat hij daarin nalatig blijft, en, daartoe aangemaand, stellig toont daartoe ongezind te zijn: in zoodanige gevallen mag en moet zelfs iemand wel degelijk gedwongen worden iets te doen of te lijden, dat strijdig is met zijn' wil. Dwangmiddelen kunnen nogtans door dengenen die ze noodig oordeelt slechts ingeroepen, maar mogen alleen door de bevoegde magt aangewend worden, en dan nog slechts de zoodanigen als bij de wet bepaald zijn. Tegen allen anderen dwang dan regtsdwang mag men zich vrij verzetten, en de kluisters van geloofsdwang, denkpersdwang, modedwang, enz. veilig afwerpen; want niemand kan gedwongen worden te gelooven, te spreken of te schrijven, aan zijn ligchaam te dragen, te eten of te drinken wat hij niet wil.

DWERG is een menschelijk schepsel, man of vrouw, van eene buitengemeen kleine gestalte. Bij de Ouden hadden de rijken onder hunne slaven Dwergen, van welken sommigen even zoo mismaakt als

klein waren. Dit gebruik had plaats in Griekenland na den tijd van Alexander en te Rome onder de Keizers. Casaubonus heeft verscheiden bijzonderheden aangeteekend, aangaande deze ongelukkige schepsels in zijne aanmerkingen op Suetonius. Zij maakten onderscheid tusschen de gewone Dwergen, die zij *Nani, Pumili* of *Pumiliones* noemden, die klein van gestalte, maar overigens welgemaakt waren, en de kleine monsters met groote hoofden en dikke buiken, *Distorti* genaamd. De Dwergen der Oosterlingen waren eene soort van Pigmeën, die zij door kunst klein deden blijven; Longinus spreekt van eene soort van persbak, in welke de Dwergen gedurende hunne kindschheid geklemd werden, om hunnen groei te beletten, en Plinius maakt insgelijks melding van zoodanige werktuigen. De Romeinen schijnen de voorkeur gegeven te hebben aan de mismaaktste Dwergen met groote hoofden en andere wanvormigheden; Athenæus beschrijft onder de benaming van *Stilpones* de Dwergen der Sybarieten. Men heeft afbeeldingen van Dwergen in brons in Herculanum gevonden. De Romeinsche vrouwen lieten zich door Dwergen bedienen; somtijds hield men te Rome dwergengevechten in het worstelperk; Domitianus schepte veel vermaak in een' Dwerg met eene rijzige vrouw te laten worstelen. Aan het hof te Konstantinopel werd altijd een aantal Dwergen als paadjen onderhouden; ook aan de Duitsche hoven hield men zelfs nog in het begin der XVIII eeuw onder de hofbedienden een' *Kammerzwark*, gelijk men toen schreef, die somwijlen ook de rol van Hofnar speelde. Peter de Groote liet eens een paar Dwergen zamen trouwen en al de Dwergen uit zijn geheele Rijk aan zijn hof ter bruiloft noodigen. Tegenwoordig schept men zelfs in Rusland geen behagen meer in dergelijke barbaarsche vermaken.

DWINA (de) is eene groote rivier in Rusland, die uit de vereeniging van de Suchona met de Jug bij Ustiaga ontstaat; hij verdeelt zich bij Archangel in twee armen en heeft zijn' uitloop in de Witte Zee.

DWINGERS noemt men te Groningen de 17 bolwerken der stadswallen.

DYADIEK is het tweetallig talstelsel, waarin alleen met het cijfer 1 en de 0 gerekend wordt. In hetzelve worden de getallen uitgedrukt door 1=1, 10=2, 11=3, 100=4, 101=5, 110=6, 111=7, 1000=8, 1001=9, 1010=10 enz. het jaartal 1832 wordt in hetzelve uitgedrukt door 11100101000; t. w. 1024 + 512 + 256 + 32 + 8.

DYARIA (Maria), geboren op het eiland Rhodus, maakte als Quakerin veel beweging in Engeland, werd als eene rustverstoorster in de gevangenis geworpen en uit Engeland gebannen. Zij begaf zich naar Boston; hier speelde zij voor profetes, deed allerlei dwaze voorspellingen, en werd insgelijks gevat; maar zij verklaarde liever te willen sterven dan het verkondigen nalaten van hetgeen zij de leer der waarheid noemde. In plaats van de arme krankzinnige in een gekkenhuis op te sluiten, werd zij den 31 Mei 1666 gehangen.

DYK (Philip van), geboren te Amsterdam den 10 Januarij 1683, † in den Hage den 2 Februarij 1753, was een verdienstelijk historieschilder. De Fransche kenners spreken met veel lof van een paar zijner schilderstukken in het Museum te Parijs.

DYNAMETER is een werktuig om de vergrooting der verrekijkers te meten; hetzelve bestaat in eene kleine buis, met eene naauwkeurig verdeelde doorzigtige schijf, die men op het oogglas van een' verrekijker steekt, om zoo de doorsnede des voorwerps zeer juist te meten.

DYNAMICA van *Δυναμις*, kracht, vermogen, is dat gedeelte der werktuigkunde, hetwelk de leer van de beweging der ligchamen ten onderwerp heeft. De gewone dynamica behandelt de beweging der vaste ligchamen, terwijl dat, hetwelk de beweging der vloeistoffen betreft, Hydrodynamica genoemd wordt.

DYNASTIE noemt men het heerschend geslacht in een' Staat, in hetwelk de erfopvolging gevestigd is. Eene nieuwe Dynastie ontstaat als een regerend Huis uitsterft, of een overweldiger zich van de regering meester maakt en dezelve in zijn geslacht overbrengt.

DYRRACHIUM, zie **DURAZZO**.

DYRRACHUS, volgens de fabelleer een zoon van Neptunus, bouwde eene haven aan de stad Epidamnus, en noemde dezelve Dyrrachium.

DYSPORUM, oude benaming van *Duisburg*, in Kleefsland.

E.

E is de vijfde letter van het alphabeth en de tweede klinkletter; haar geluid is dof in bedden, letter, zenden, enz. helder in tréden, zéden, lézen, enz. en scherp door verdubbeling in heer, vrees, veel, e. d. g. De enkele *e* komt met de *ε* en de dubbele *ee* met de *η* der Grieken overeen. In de muzijk beteekent E den derden diatonischen klanktrap der tegenwoordige toonladder, en maakt de groote ters van C uit. Voorts is deze letter in het Latijn eene verkorting van *ejus, ergo, est, ex,* en eene menigte andere woorden.

EA, komt in de fabelleer voor als eene nymph, die, door den Stroomgod Phasis vervolgd, op haar smeeken door de goden in een eiland veranderd werd.

EARLOM (Richard), geboren in 1728, † in 1780, was de beroemdste zwartekunstgraveur, dien Engeland immer heeft opgeleverd; zijne prenten zijn meest naar schilderijen van de voortreffelijkste Hollandsche meesters.

EASTER was eene afgodin der oude Saksers.

EATON is een groot dorp in Buckinghamshire, aan den Theems, regt tegenover Windsor, en merkwaardig wegens het collegie aldaar, de voornaamste school tot onderwijs der talen en letterkunde in Engeland. Hetzelve werd gesticht door Koning Henrik IV († in 1413), wiens standbeeld op het voorplein staat. De bibliotheek, van tijd tot tijd door aanzienlijke geschenken vermeerderd, wordt op tusschen de 2000 en 3000 Pst. geschat. Zeventig kweekelingen worden in dit collegie voor niet gehuisvest en onderwezen en jaarlijks de bekwaamsten daaruit naar de hoogeschool van Cambridge gezonden; behalve deze 70 worden in dit collegie tegen betaling nog 300 jonge lieden in de talen en de voornaamste wetenschappen onderwezen.

E. B. Verkorting van *Ejus bonae*.

EBBE EN VLOED noemt men het dagelijks op gezette tijden rijzen en dalen der zee; het rijzen wordt de Vloed en het dalen de Ebbe genaamd, en wisselt nagenoeg om de zes uren met elkander af. Dit beurtelings rijzen en dalen des waters duurt onophoudelijk voort, behalve dat de hooge vloed den volgenden dag 49 minuten later komt dan den vorigen, gelijk ook de maan iederen dag 49 minuten later door den keerkring gaat. Uit alle verschijnselen blijkt dat Ebbe en Vloed door den invloed van zon en maan op onzen aardbol ontstaan. Dit begrepen reeds de Ouden; later kwamen Galilei, Descartes, Kepler en anderen met hypothesen te voorschijn, die echter dit verschijnsel niet volkomen verklaarden; Newtons gevoelen had veel aannemelijks, maar voldeed echter nog niet geheel en al; de Fransche akademie loofde dienvolgens aangaande dit onderwerp in 1740 een' prijs uit, die behaald werd door Daniel Bernoulli, Maclaurin en Euler, in wier theorie men sedert berust heeft. Den sterksten Vloed heeft men in de dagen der volle en nieuwe maan; dezen Vloed noemt men Springvloed; bevindt de maan zich dan tevens in de aardnabijheid, dan wordt de Vloed nog aanmerkelijker. Bij den grooten Vloed in Februarij 1825, die voor de kusten van Holland en Noord-Duitschland zoo verderfelijk was, vereenigden zich hevige stormen met deze omstandigheden.

EBBENHOUT is eene zeer bekende zwarte houtsoort, die door de schrijnwerkers en draaijers tot allerlei voorwerpen bearbeid wordt; de boom nogtans, die dit hout levert, is lang onbekend gebleven; hij wast in Afrika en op de West-Indische eilanden, doch voornamelijk in Oost-Indië, op Ceilon, Madagascar en de kust van Coromandel; hij is eene soort van eik, en draagt eene zure pruimvormige vrucht. Het echte ebbenhout overtreft alle houtsoorten in zwaarte en hardheid, en neemt onder het bewerken een' baleinachtigen glans aan. Er is ook geverwd ebbenhout, waartoe men het hout van den linzen- of boonenboom (*Cytisus laburnum* L. zoogenaamde gouden regen) en van eenige andere boomen neemt, hetwelk door koken in zekere loog de zwarte kleur van Ebbenhout bekomt en alleen door de mindere zwaarte van het echte te onderscheiden is.

EBBESEN (Niels), een Deensch edelman der XIV eeuw, ondernam zijn vaderland te verlossen van de tirannij van Gerard, Graaf van Holstein, die zich meester gemaakt had van het gezag na den dood van den ongelukkigen Christoffel II, wiens oudsten zoon Waldemar hij gevangen hield. Ebbesen overviel den tiran in den nacht met 60 man, en doodde hem eigenhandig; in 1340 behaalde hij eene volkomen overwinning op zijne aanhangelingen: schoon Ebbesen in het gevecht sneuvelde, had hij toch Waldemar den weg tot den troon gebaand, die denzelven ook weldra beklom, terwijl Ebbesen bij de nakomelingschap den naam van Deenschen Brutus verwierf.

EBBO, Bisschop van Rheims, had zijn bisdom te danken aan Lodewijk den Goedertierene, dien zijne moeder gezoogd had, en werd door Paus Pascal twee malen naar Denemarken gezonden om het Evangelie te verkondigen. In Frankrijk teruggekeerd, stelde hij zich aan het hoofd der wederspannigen; Lodewijk in 833 door zijn' zoon Lotharius gevangen genomen zijnde, werd hij in eene vergadering van Bisschoppen door Ebbo van de koninklijke waardigheid vervallen verklaard en veroordeeld om zijne dagen in een klooster te eindigen. Lodewijk echter na eenigen tijd wederom op den troon hersteld zijnde, werd Ebbo in 835 van zijn bisdom ontzet en in een klooster te Fulda opgesloten. Na den dood van Lodewijk werd hij door Lotharius in zijn bisdom hersteld, maar in 847 voor het Concilie van Parijs gedaagd zijnde en geweigerd hebbende te verschijnen, was hij genoodzaakt naar Lodewijk van Beijeren te wijken, die hem het bisdom van Hildesheim gaf. † in 851.

EBELING (Christoph Daniel), geboren te Garmissen in 1741, studeerde te Göttingen in de godgeleerdheid en kerkelijke geschiedenis; maar de klassieke letterkunde der Grieken, Romeinen en En-

gelschen en de fraaije wetenschappen hadden zoo veel aantrekkelijks voor hem, dat hij eindelijk de godgeleerdheid geheel opgaf. Na het verlaten der hoogeschool was hij eenigen tijd huisonderwijzer en bekwam in 1769 een ambt bij de handelakademie te Hamburg; ten dienste van dezelve gaf hij in 1773 opstellen in Engelsch proza uit, welk werkje in korten tijd zes malen gedrukt en door dergelijke handboeken gevolgd werd voor de Italiaansche, Fransche, Spaansche en Nederduitsche talen; de aardrijkskunde was mede eene zijner geliefdste studiën, en hij vertaalde verscheiden, meest Engelsche reisbeschrijvingen. Bij de nieuwe uitgave van Buschings *Geographie* bewerkte hij de beschrijving van Portugal en der Vereenigde Staten van Noord-Amerika; de laatste viel zoo voortreffelijk uit, dat het Congres hem plegtig liet bedanken. In 1784 werd Ebeling Professor der Geschiedenis en Grieksche taal van het Hamburgsche Gymnasium en later Opziener der stadsbibliotheek, welke hij in orde schikte en haar daardoor de regte bruikbaarheid gaf. Van bijna alle geleerde tijdschriften in Duitschland beärbeidde hij het aardrijkskundige vak, had de voornaamste zorg voor het Hamburger dagblad en ondersteunde Nicolais *Bibliothek* met vele bijdragen. Dertig jaren lang was hij zeer hardhoorend en werd eindelijk geheel doof, hetwelk hem als hartstogtelijk toonkunstenaar zeer smartelijk viel. † den 30 Januarij 1817. Hij liet eene verzameling na van bijna 10,000 landkaarten en 3900 boekdeelen die enkel Amerika betroffen, welke door Israel Thorndino te Boston gekocht en aan het Howard-college aldaar geschonken zijn.

EBENEZER, van het Hebr. *Ebenhaëzer*, Steen der hulpe, zie 1 Sam. VII, 11, is de benaming van eene stad in den Noord-Amerikaanschen Staat Georgie, welke door de uitgeweken Saltsburgers is aangelegd; dezelve bestaat zoo goed als uit twee steden, Oud- en Nieuw-Ebenezer genaamd; zijnde de laatste in 1736 ontstaan.

EBERHARD (Johann August), geboren te Halberstadt in 1739, studeerde te Halle in de godgeleerdheid, werd in 1759 Huisonderwijzer, Conrector en tweede Gasthuispredikant in zijne geboortestad; doch leide eerlang deze posten neder en verzelde den vader van zijn' kweekeling naar Berlijn, bleef verscheiden jaren bij hem en werd Predikant van het Werkhuis te Berlijn. In 1772 gaf hij zijne Apologie van Socrates in het licht tegen den Rotterdamschen Predik. Hofstede; dit werk droeg de goedkeuring weg van verscheiden verstandige en verlichte mannen in Duitschland, maar anderen vonden er veel aanstootelijks in, en de uitgave had voor hem zulke ernstige gevolgen, dat hij op bevordering in Berlijn niet verder rekenen kon, en in 1778 als Predikant naar Charlottenburg vertrok; maar hier ontmoette hij ook moeijelijkheden, tot hij eindelijk op uitdrukkelijk bevel van Fredrik II aangesteld werd. In 1778 werd hij Professor der wijsbegeerte te Halle en in 1786 lid der Berlijnsche Akademie. † den 6 Januarij 1809. Eberhard behoorde onder de geleerden, wier verdienste grooter is dan hun roem; hij was een helderdenkend wijsgeer en een voortreffelijk schrijver, wiens wijsgeerig-theologische en aesthetische werken in een' onderhoudenden en aangenamen stijl geschreven zijn.

EBERT (Johann Arnold), geboren te Hamburg den 8 Februarij 1723, vond in Hagedorn een' weldoener en hartelijken vriend, die hem in staat stelde om in 1743 de Leipziger hoogeschool te bezoeken, waar hij in de godgeleerdheid zou studeren, doch hij bepaalde zich tot de fraaije letteren, en schreef met eenige vrienden het weekblad De Jongeling, hetwelk ook in het Nederduitsch vertaald werd. In 1748 werd hij tot onderwijzer bij het Carolinum te Brunswijk aangesteld, en gaf den Erfprins (naderhand Hertog) van Brunswijk lessen in de Engelsche taal, uit welke hij Youngs *Nachtgedachten* en Gloweas *Leonidas* in het Hoogduitsch overzette. In 1753 werd hij gewoon Professor aan het Carolinum en later Hofraad. † den 19 Maart 1795. Bij zijn leven had hij in 1789 een deel met Brieven en Gedichten uitgegeven, waarbij uit zijne nalatenschap in 1795 nog een tweede deel verschenen is.

EBIONIETEN, eene secte onder de eerste Christenen, dus genaamd naar derzelver stichter Ebio, een Stoïcijnsch wijsgeer, leerling van Cerinthus, ontkenden de godheid van Jezus, dien zij nogtans als een' voortreffelijk' mensch vereerden, onderhielden de besnijdenis en andere Joodsche ceremoniën, verwierpen de brieven van Paulus en hielden aanvankelijk eene strenge zedetucht; maar naderhand gaven zij zich over aan allerlei losbandigheden en versmolten in de IVeeuw onder andere secten.

EBLANA, oude benaming van *Dublin*, hoofdstad van Ierland.

EBRO (de) is eene groote rivier in Spanje, de *Iberus* der Ouden, die in Oud-Castilië, op de grenzen van Asturië, bij het vlek Fuentibre (bron van den Ebro) haren oorsprong heeft, in eene lengte van 460 mijlen Navarre, Arragon en Catalonië doorloopt en in de nabijheid van Tortosa zich in de Middellandsche Zee stort. Deze rivier diende eertijds tot grensscheiding tusschen de Romeinen en Carthagers, volgens de voorwaarde van den vrede na den eersten Punischen oorlog, waardoor Spanje in twee zeer ongelijke deelen verdeeld werd.

EBROICUM, oude benaming van *Evreux*, in Frankrijk.

EBROIN, Majordomus onder Clotarius III, had zich door zijne heerschzucht en geweldenarijen algemeen gehaat gemaakt. Na den dood van Clotarius III in 668 zocht Ebroin diens tweeden broeder Theoderik aan de kroon te helpen, maar de rijksgrooten, hem niet willende erkennen, verkozen Childeric II, en sloten Theoderik met den Majordomus op in het klooster van S. Denis. Childeric II † in 673 en Theoderik III werd Koning; Ebroin, het klooster ontsnapt zijnde, dwong den Koning met de wapenen hem wederom tot Majordomus aan te stellen. Toen kende zijne tirannij geene grenzen meer; hij liet ter dood brengen of verbannen dien het hem behaagde, en eigende zich de bezittingen toe van den veroordeelden; S. Leger, Bisschop van Autun, aan wiens voorspraak hij bij zijne opsluiting in het klooster zijn leven te danken had, liet bij de oogen uitsteken en naderhand door beulshanden ter dood brengen. Zijner geweldenarij eindelijk moede, kwamen Neustrië, Aquitanië en Austrasië tot een' opstand, dien hij vruchteloos zocht te dempen. Hermanfroi, een edelman, dien hij van al zijne goederen beroofd had, stiet dezen booswicht eindelijk in 681 een' dolk door het hart.

EBURODUNUM, oude benaming van *Embrun*, in Frankrijk, en *Yverdun*, in Zwitserland.

EBURONEN noemde men ten tijde van Julius Cæsar een' Belgisch-Gallischen volkstam, die het land tusschen den Rijn en de Maas of het tegenwoordig Luikerland bewoonde.

EBURUM, oude benaming van *Olmutz*, in Moravië.

E. C. Verkorting van *e comitio; e Capitolio; Exempli causa.*

ECARTELÉ (gevierendeeld) heet in de wapenkunde een schild, hetwelk door eene regte en eene dwarsche lijn in vier gelijke deelen verdeeld is; deze vier deelen worden kwartieren genaamd. = **EN SAUTOIR** heet een schild, hetwelk door twee schuinsche lijnen in vier driehoeken verdeeld is.

ECBATANE, de hoofdstad van het oude Medische Rijk, door Dejoces gebouwd, was zeer vermaard in de oudheid en omringd door zeven muren (waarschijnlijk schansen of vestingwerken); *tegenwoordig* wordt zij Amadan genaamd, en ligt in de Perzische provincie Irak. Zie Amadan.

E. C. F. Verkorting van *Ejus causa fecit.*

ECHENIS. Dit woord komt voor bij Vondel (*Herschepp.* blz. 431) en bij Antonides (*Ystroom, III B.* blz. 146, 8vo.); weinigen zullen nogtans de beteekenis van dit woord weten; het is eigenlijk slechts eene verspelling van het Latijnsche *Inguen*, en beteekent de onderbuiksstreek (*Hypogastrium*).

ECHIDNA, dochter van Chrysaor en Callirhoë, was een wanschepsel, het bovenste gedeelte van het ligchaam had de gedaante van eene zeer schoone nymph, doch het overige van eene slang. Schoon zij opgesloten gehouden werd in een hol in Syrië, had zij toch gemeenschap met Typhon, en baarde Cerberus, de Chimera, de Sphinx, de Hydra en den Nemeschen Leeuw.

ECHINADEN zijn vijf eilanden in de Ionische Zee (tegenw. de eilanden van S. Maura). In de fabelgeschiedenis wordt derzelver ontstaan volgendermate verhaald: De Echinaden waren oorspronkelijk nymphen, die op een offerfeest van tien stieren *alle veld- en* stroomgoden genoodigd, maar den Riviergod Achelous vergeten hadden; de god, hierover vergramd, deed de wateren zijner rivier opzwellen, waardoor de nymphen, met de plaats, waar zij zich bevonden, naar zee gespoeld werden. Neptunus veranderde haar in eilanden. Ovid. *Met.* L. VIII.

ECHMAGORAS, zoon van Hercules, werd met zijne moeder Philone den wilden dieren voorgeworpen, op bevel van zijn' grootvader Alcimedon, vergramd om den minnehandel van zijne dochter met Hercules, die echter beiden nog in tijds redde.

ECHO, Gr. *Ηχος*, klank, geluid, wordt in de fabelgeschiedenis verpersoonlijkt als de dochter van de lucht en de aarde, en voorgesteld als eene nymph uit het gevolg van Juno, die, bemerkende dat zij Jupiters minnarijen begunstigde, haar veroordeelde om voortaan niet te spreken voor zij gevraagd wierd, en slechts in zeer weinig woorden de vragen, welke men haar deed, te beäntwoorden. Uit spijt dat Narcissus hare liefde versmaadde, verborg zij zich in holen en spelonken, waar zij van smart en droefheid zoodanig verteerde, dat er van haar niets dan de stem overbleef. De Echo is eigenlijk de terugkaatsing van het geluid, door voorwerpen, welken het in zijnen weg ontmoet, en geschiedt nagenoeg volgens dezelfde regelen als de terugkaatsing der lichtstralen: weshalve men ook gewelven en wanden zoodanig eene gedaante geven kan, dat zij kunstmatige Echos te weeg brengen, gelijk door den Jezuit Blacant in zijne *Echometrie* geleerd wordt. Reeds Vitruvius zegt dat de amphitheaters der schouwburgen van Griekenland en Italië zoodanig ingerigt waren, dat zij de stem der spelers als door eene Echo versterkten. Men heeft *ook de Echo in de* dichtkunst nagebootst. De Fransche Troubadours en oude Hollandsche Rederijkers vervaardigden dichtstukjes, die zij Echo's noemden, in welke het laatste woord of de laatste lettergreep, buiten de maat, herhaald werd. Een voorbeeld van zoodanig eene Echo, vervaardigd door Heynsoon Adriaensen, Factor van de Haarlemsche kamer: *Trouw moet blijken*, die in 1568 gehangen werd, vindt men bij S. Ampzing, *Beschrijv. van Haarlem*, blz. 448:

Waervoor acht men nu Monnicken ende Papen? Apen.
Wat verachten de Papen? my dit berecht. Echt. Enz.

Ook bij **Vondel** in het *Gesprek tusschen een' wandelaar en den Galm der Haagsche Hofkerk* (Hekeldichten, blz. 9):

Wie luistren in 't gewelf om naar mijn klagt te hooren? Ooren,
Wie drukt hier Barneveld tirannig met dien steen? Een. Enr.

In het Fransch zijn zeer geestige Echo's voorhanden; b. v. dit couplet uit een liedje van **Pannard**:

Paris est un séjour charmant,
Où promptement
L'on s'avance;
Là, par un manège secret,
Le gain qu'on fait,
Est immense;
On y voit des commis, mis
Comme des princes,
Qui sont pourtant venus, nus
De leurs provinces.

Ach! dat de Franschen zich nog met *Bouts-rimés*, *Charades*, *Enigmes* en *Echos* vermaakten!

ECHOMETER is een werktuig, door zekeren **Sauveur** in 1701 uitgevonden, om den duur der maten in de muzijk naauwkeurig te bepalen; naderhand heeft men hetzelve merkelijk verbeterd en er den naam van Metrometer aan gegeven.

ECHT staat tegenover valsch, of hetgeen den schijn van echt vertoont, en heeft zoo wel eene zedelijke als eene natuurlijke betrekking; deze hoedanigheid wordt ook in de beteekenis van wettig genomen, gelijk *echte* lieden (wettig gehuwde lieden), *echte* kinderen (kinderen in wettig huwelijk verwekt), *echte* staat (wettige staat; huwelijk), enz. Eindelijk wordt dit woord op alle zoodanige voorwerpen en zaken toegepast, die wezenlijk datgene zijn waarvoor zij gelden; b. v. *echt* goud, *echte* paarlen, *echte* druk van een boek, *echte* vroomheid, *echt* geluk, enz.

ECHTBREUK of overspel, is schennis der huwelijkstrouw door vleeschelijke gemeenschap van een der beide deelen met een ander voorwerp: met regt heet dit eene verbreking van den huwelijksband. De zoogenaamde zedelijke echtbreuk (door gedachten, wenschen, zelfs vertrouwelijkheden, die niet tot het uiterste gaan) is echter nog geene daadzakelijke echtbreuk, ten minste niet in een' regtsgeleerden zin, maar stoort toch niet zelden de rust en het geluk der echtgenooten.

ECHTERNACH, een steedje in het Groot-hertogdom Luxemburg, aan de rivier de Soure, drie uren van Trier en vijf uren van Luxemburg, was reeds in de VII eeuw bekend, wanneer het klooster van S. Willibrordus aldaar gesticht werd, hetwelk verscheiden voorregten verkreeg; de Abt van hetzelve was een Rijksvorst, en erkende alleen den Keizer voor zijn' Heer. Naderhand hebben de Hertogen van Luxemburg de Abdij van Echternach aan hunne gehoorzaamheid onderworpen. In 1596 werd de Abdij door de Hollanders geplunderd en de Abt **Joannes Bertelius** gevankelijk weggevoerd, doch ontslagen tegen betaling van 160,000 Kroonen losgeld voor zich en zijne geestelijken. In 1684 waren de Franschen meester geworden van Echternach, doch de stad werd bij den Rijswijkschen vrede van 1697 wederom door hen ontruimd.

ECHTGENOOTEN zijn man en vrouw, die door den band des huwelijks aan elkander verbonden zijn. Het huwelijk zelf wordt bij afwisseling Echt geheeten: van daar de benaming Echtgenooten, schoon men nimmer huwelijksgenooten zegt. Sommigen houden de benaming Echt voor hetzelfde als *hecht* (stevig, sterk), en mogen wel geen ongelijk hebben; want het huwelijk is inderdaad de stevigste en sterkste verbindtenis, die tusschen menschen plaats hebben kan, en moet dit zijn, want zij is de grondslag van alle orde in den staat, die daarom er het hoogste belang bij heeft dat de huwelijken onder toezigt der overheid en in den behoorlijken vorm, bij de wet bepaald, gesloten worden. Zie **Huwelijk**.

ECHTSCHEIDING. De gevoelens der wijsgeeren, geestelijken en regtsgeleerden, zoowel als de bepalingen der wetgevers aangaande dit onderwerp, zijn dermate verschillend, dat reeds daaruit de moeijelijkheid van deszelfs behandeling blijkt; want in de eerste plaats doet zich de vraag op: »Is Echtscheiding geöorloofd?" Deze vraag hebben niet alleen enkele personen, maar geheele maatschappijen met de Roomsche Kerk volstrekt ontkennend beäntwoord. Zij meenden dat het huwelijk een band ware, die door geene menschelijke magt kon verbroken worden, en er ten hoogste slechts eene scheiding van tafel en bed, eene verwijdering der echtgenooten van elkander mogt plaats hebben; want, zeiden zij, alleen de dood, als eene goddelijke schikking, kon dezen door God zelven (!) gesloten band verbreken, en men beriep zich daarbij op de bekende uitspraak: »Wat » God te zamengevoegd heeft, zal de mensch niet scheiden." Maar deze stelling bewijst te veel, en derhalve niets; want daaruit zou volgen dat men zich niet moest scheren, de haren afsnijden of de nagels korten, veel minder een' arm of been laten afzetten, de beul althans zou niemand het hoofd mogen afslaan, dewijl God deze deelen nog veel inniger met het ligchaam verbonden heeft dan echtgenooten met elkander ooit verbonden kunnen worden, en die men slechts in een' mystieken zin kan zeggen dat God verbindt, dewijl het eigenlijk een magistraatspersoon of geestelijke is, die de verbindende ceremonie verrigt; men wil er trouwens mede te kennen geven dat God hunne harten tot elkander geneigd en hen alzoo te zamengevoegd heeft; doch hiervan heeft men geen het minste bewijs; althans van sommige paren zou het eene gruwelijke godslastering zijn dit stellig te beweren, en menigeen, die aan den Duivel geloofde, zou integendeel op veel waarschijnlijker gronden kunnen beweren dat deze derzelver huwelijk gesloten had; doch wij willen ernstig blijven, en hieromtrent niets beslissen; alleen zullen wij nog aanmerken dat er op even dezelfde gronden dan niet eens eene scheiding van tafel en bed zou mogen plaats hebben, die toch altijd eene scheiding is, en, zoo lang zij duurt, met volkomen ontbinding des huwelijks gelijk staat; want wanneer echtgenooten verwijderd van elkander leven, is er geen enkel van al de oogmerken des huwelijks meer te bereiken, want daartoe behoort volstrekt de zamenwoning. Men bewerkt dus met de scheiding van tafel en bed niets anders dan dat menschen, die de gave der onthouding niet bezitten, zich op eene andere wijze schadeloos zoeken te stellen, en ook daardoor de klove nog grooter makende, tevens nog meer wanorde aanrigten, terwijl zij, voor goed gescheiden en welligt meer naar hunnen smaak gehuwd, mogelijk geregeld voortgeleefd zouden hebben. Dat de heiligheid des huwelijks door eene volkomen scheiding geschonden wordt, is wederom een argument, dat te veel bewijst; want de scheiding van tafel en bed schendt deze heiligheid even zeer. Maar dit gevoelen heeft zijn' grond in eene bijgeloovige voorstelling van het huwelijk als een werkelijk sacrament, wat het toch niet is, want het huwelijk kan in den volkomensten zin plaats hebben, zonder eenige kerkelijke ceremonie, waardoor het eigenlijk eerst een sacrament in den kerkelijken zin zou kunnen worden; of meent men dat een jong paar, hetwelk op een onbewoond eiland geworpen zijnde, hier onafscheidelijk met elkander geleefd, kinderen geteeld en zoo het eiland van eene bevolking voorzien had, niet een wettig vereenigd paar zou geweest zijn, om dat geen geestelijke het ingezegend heeft? en dit is toch letterlijk de huwelijksgeschiedenis van ons aller stamouders; want dat God hen vormelijk in het Paradijs getrouwd heeft, zal toch geen verstandige uitlegger der scheppingsmythe thans nog willen bewijzen; ook verklaren **Jezus** en de Apostelen den huwelijksband geenszins voor onverbreekbaar (**Matth.** IX, I **Cor.** VII en elders), en deze zullen toch wel een weinig meer gezag hebben dan een pausselijk decreet: zoo dat de echtscheiding zeer wel geöorloofd is; doch alleen om zeer gewigtige redenen, en niet eigenwillig met wederzijdsch goedvinden. Het huwelijk is een burgerlijk verdrag, aangegaan met bewilliging en kennis der overheid, en waarin dus de staat gemoeid is: het kan dienvolgens ook alleen door de overheid vernietigd worden; doch, gelijk gezegd is, alleen om zeer gewigtige redenen; welke deze redenen zijn, mogen de regtsgeleerden beslissen, die voor de regtbanken eisch tot ontbinding van eenig huwelijk te doen hebben, waarna de regter oordeelen kan of zij gewigtig genoeg zijn, om in de gevraagde echtscheiding te bewilligen, die in de meeste tegenwoordige wetgevingen als geöorloofd aangenomen is.

ECK (**Johann**), geboren in het dorp Eck, in Zwaben, den 13 November 1486, Professor der godgeleerdheid te Ingolstadt, was eerst een vriend en naderhand een hevige bestrijder van **Luther**, met wien hij tien dagen te Leipzig disputeerde en verscheiden geschilschriften tegen hem liet drukken. In 1540 hield hij te Worms ook met **Melanchton** een twistgesprek, hetwelk in het volgende jaar te Augsburg hervat werd. Hij schreef ook tegen **Bucerus**, **Osiander** en andere hervormers. † te Ingolstadt den 3 Februarij 1543.

ECKHOF (**Konrad**), geboren te Hamburg in 1720, was de zoon van een' Stadssoldaat, die hem als Klerk bestelde bij den Zweedschen Postcommissaris; doch deze vorderende dat hij ook als lakei achter op zijne koets zou staan, verliet **Eckhof** zijn' dienst, en werd te Schwerin Klerk van een' Advokaat, die een liefhebber der dramatische dichtkunst was, en eene aanzienlijke bibliotheek bezat, in welke zich vele werken over het tooneel bevonden, die **Eckhof** met veel genoegen las, en daardoor op het denkbeeld kwam Tooneelspeler te worden. In 1740 betrad hij te Luneburg voor de eerstemaal het tooneel, over hetwelk **Schönemann** het bestuur had, en oefende door studie en vlijt zijne natuurlijke bekwaamheden; maar zonder iemand, die hem onderrigten of tot voorbeeld dienen kon, moest hij alles door zich zelven worden. De meeste tooneelspelers van dien tijd hadden iets stijfs, onnatuurlijks en overdrevens in hun spel, dat **Eckhof** niet geviel, en zoo werd hij de schepper van het losse, natuurlijke en ware op het Duitsche tooneel. Ieder karakter stelde hij in de volkomenste eigenaardigheid voor. Zoowel in de treur- als in de blijspelen wist hij zelfs zijne ligchamelijke gebreken, zijne niet voordeelige gestalte, ja zelfs zijn gebrek aan geheugen, onbemerkbaar te maken. Hij bezat eene buitengemeene kennis van het menschelijk hart en der zeden van elken stand; zijne schoone buigzame stem en zijn treffend gebarenspel werden algemeen bewonderd, zelfs door uitlandsche tooneelkunstenaars. Behalve te Hamburg speelde hij ook op de voornaamste schouwburgen van Duitschland, en werd eindelijk Tooneeldirecteur te Gotha. † aldaar in 1774, algemeen bewonderd als kunstenaar, geächt als voortreffelijk redenaar,

dichter en taalkenner, en bemind als een braaf deugdzaam en godsdienstig mensch, welke hoedanigheden men zoo zeldzaam in beroemde tooneelspelers vereenigd vindt.

ECKMÜHL, een oud slot met acht ellendige boerenwoningen, waaraan men den naam van marktvlek geeft, ligt in Beijeren, aan de Laber, drie mijlen van Regensburg; hetzelve kreeg in de geschiedenis eene gewigtige vermaardheid door den slag van den 22 April 1809 tusschen de Oostenrijkers en de Franschen, ten gevolge van welke de Fransche Generaal DAVOUST den titel van Prins van Eckmühl bekwam (zie DAVOUST (LOUIS NICOLAS).

ECLECTICISMUS, van εκλεγειν, uitkiezen, is eene wijze van philosopheren, waarbij men zich aan geen bepaald stelsel houdt, maar uit alle stelsels iets overneemt. Tot dit uitkiezen en overnemen werden de Eclectieken genoopt door de overtuiging dat geen der voorhanden philosophische stelsels de zuivere en volkomen waarheid bevatte, maar dat er toch in allen iets waars moest te vinden zijn, dewijl de menschelijke geest de waarheid altijd slechts deelswijze erkent. Goed; maar met enkel uitkiezen is men nog niet geholpen; want hoedanig moet de keus geschieden? volgens willekeur of goeddunken? dit is geen philosopheren; volgens grondstellingen? dan zal men of een vreemd op dezelfde grondstellingen berustend stelsel moeten aannemen of een geheel nieuw ontwerpen. De Eclectische school te Alexandrië, die voornamelijk de stelsels van PYTHAGORAS, PLATO en ARISTOTELES, door het beste uit dezelve te kiezen, wilde vereenigen, heeft waarlijk der philosophie weinig heil aangebragt; want zij ging daarbij zoo willekeurig, oppervlakkig en smakeloos te werk, dat het Eclecticismus eigenlijk een bontkleurige philosophische lappendeken werd voor de wieg der middeleeuwsche scholastieke pedanterie.

ECLIPS, of verduistering, is, in de sterrekunde, het verschijnsel dat het licht van de zon of van de maan, gedurende eenigen tijd, hetzij geheel, hetzij gedeeltelijk, onderschept, en het hemellicht daardoor zoo lang onzigtbaar wordt. De reden van dit verschijnsel is hierin gelegen: Vermits de aarde, zoo wel als de maan, binnen bepaalde tijden, haren omloop om de zon volbrengt, gebeurt het, dat, wanneer zich de maan juist tusschen de zon en de aarde bevindt, de schaduw van de maan zich tot op de aarde uitstrekt, waardoor het zonnelicht niet tot de aarde kan komen. Dit wordt eene Zoneclips geheeten. Indien de schaduw der maan al het licht der zon onderschept, zoodanig dat dezelve geheel onzigtbaar wordt, dan noemt men dezelve eene totale Zoneclips; wordt het middelste gedeelte alleen verduisterd, zoodanig dat de buiteuste omtrek zigtbaar blijft, dan noemt men de Eclips ringvormig; wordt eindelijk slechts een gedeelte verduisterd, dan is het eene gedeeltelijke Eclips. Eene Zoneclips kan alleen ten tijde der nieuwe maan, of kort vóór of na dezelve plaats hebben. Daarentegen, als de aarde zich tusschen de zon en de maan bevindt, wordt het zonnelicht door de schaduw der aarde onderschept, zoo dat er de maan niet door verlicht kan worden, en er heeft eene Maaneclips plaats. Ook deze kan totaal of gedeeltelijk zijn. Eene Maaneclips kan alleen ten tijde der volle maan, of kort vóór of na dezelve plaats hebben. Indien de zon, de maan en de aarde zich altijd in een en hetzelfde vlak bevonden, dan zou men bij elke nieuwe maan eene Zoneclips, en bij elke volle maan eene Maaneclips hebben; naardemaal echter het vlak van den Maansloopkring, eene helling op de Ecliptica, of de loopbaan der aarde van nagenoeg 5° heeft, hebben de Eclipsen dan alleen plaats, wanneer zich de maan, wanneer dezelve nieuw of vol is, in of nabij de knoopen bevindt, dat is, in die punten, waar beide loopkringen elkander snijden. Wij achten het niet onbelangrijk, de jaren op te geven, waarin men sedert de gewone jaartelling totale Zoneclipsen in Europa gehad heeft; het zijn de jaren 14, 59, 98, 100, 113, 192, 237, 334, 360, 655, 757, 787, 840, 878, 957, 1133, 1187, 1191, 1197, 1239, 1241, 1307, 1333, 1386, 1415, 1485, 1506, 1530, 1544, 1560, 24 December 1601, 23 September 1699, 12 Mei 1706, 3 Mei 1715, 22 Mei 1724 en 24 Junij 1778. Eene totale Zoneclips is een verbazend schouwspel. Het hemellicht verdwijnt; de helderheid der lucht houdt ten eenemale op; dikke duisternis vervangt, gedurende eenige minuten, het daglicht; de sterren flonkeren aan het uitspansel, en men bespeurt rondom de onzigtbare maanschijf niets anders dan een' flaauwen lichtkrans. De dieren zijn van schrik bevangen, en kunnen niet heen of weêr; de vogels staken hunnen zang, en zoeken eene schuilplaats; de mensch zelfs is van schrik bevangen. Eindelijk komt, na eenen nacht van ten hoogste 5 minuten, de zon weder met een schitterend licht en eenen glans te voorschijn, waarvan de gewone zonnenopgang slechts een onvolmaakt beeld is. In de vroegere eeuwen van onkunde, toen de Eclipsen het gemeen schrik aanjoegen, wisten heldere geesten er partij van te trekken. DRUSUS, SULPICIUS GALLUS en COLUMBUS hebben zich op eene uitmuntende wijze van hunne kunde bediend; daarentegen zouden PERICLES, AGATHOCLES, DION en ALEXANDER bijna de slagtoffers van de onkunde hunner krijgslieden zijn geworden. Thans weet men de Zon- en Maaneclipsen naauwkeurig te berekenen, zelfs tot de verst verwijderde tijdperken. De Fransche sterrekundige LALANDE heeft een werktuig uitgevonden hetwelk alle Eclipsen, zoowel verledene als toekomende, zeer naauwkeurig aanwijst (*Journal des Savans*, 1785 p. 75), en onze geleerde landgenoot J. DE KANTER, *Phz.* te Middelburg heeft in 1803 zeer volledige *Tafels voor de Eclipsen* uitgegeven. Ook de planeet Jupiter wordt van tijd tot tijd door derzelver satellieten verduisterd, en hetgeen er plaats heeft, wanneer eene der planeten Venus of Mercurius de zonneschijf voorbijgaat, kan ook Eclips genoemd worden.

ECLIPTICA is, in de sterrekunde, de cirkel, welken de zon, in hare jaarlijksche beweging, aan den hemel schijnt door te loopen: weshalve dezelve ook zonsweg genoemd wordt. (Zie ZODIAK). In den eigenlijken zin echter is het de loopbaan der aarde, waarin deze, om de zon, den jaarlijkschen omloop verrigt. De Ecliptica helt op het vlak van den Aequator met eenen hoek van 23° 28′, en de twee punten waar de Ecliptica en de Aequator elkander snijden, worden de punten der Nachteveningen genoemd, omdat de aarde, in die punten van haren loopkring, zich in hetzelfde vlak met den Aequator bevindt, en uit dien hoofde alsdan de dag en de nacht even lang zijn. De naam Ecliptica heeft haren oorsprong, in de omstandigheid dat de eclipsen of de verduisteringen van de zon of de maan niet anders plaats kunnen hebben, dan wanneer zich de aarde en de maan beide in datzelfde vlak of in deszelfs nabijheid bevinden. De Ecliptica wordt in twaalf teekens, overeenkomstig met zoo veel sterrebeelden, verdeeld, waarvan elk 30° bevat. Deze teekens zijn:

♈ *Aries*, de Ram,	♎ *Libra*, de Weegschaal,
♉ *Taurus*, de Stier,	♏ *Scorpio*, de Schorpioen,
♊ *Gemini*, de Tweelingen,	♐ *Sagittarius*, de Schutter,
♋ *Cancer*, de Kreeft,	♑ *Capricornus*, de Steenbok,
♌ *Leo*, de Leeuw,	♒ *Aquarius*, de Waterman,
♍ *Virgo*, de Maagd,	♓ *Pisces*, de Visschen.

ECLOGE, Gr. Εκλογη, van εκλεγειν, uitkiezen, is over het algemeen elk uitgekozen voorwerp, onverschillig welk; in een' bepaalderen zin verstaat men daaronder uitgelezen gedachten, spreuken, fraaije plaatsen, enz. van eenigen schrijver. Tegenwoordig geeft men deze benaming enkel aan Idyllische dichtstukken. Zie HERDERSDICHT.

ECSTASE (niet *Extase*, gelijk de Franschen spellen), Gr. Ἐκστασις, eene zaak uit haar verband, een ding van zijne plaats rukken, wordt verstandelijk-overdragtelijk gezegd voor hooge geestverrukking of opgetogenheid, waarin eene overspannen verbeeldingskracht den mensch brengt, somtijds in zulk een' hoogen graad, dat hij alle bezonnenheid verliest en als een bijsterzinnige handelt.

EDAM, eene net gebouwde stad in Noord-Holland aan de Zuiderzee, met 3500 inwoners, was reeds bekend in de XIV eeuw, en eertijds bemuurd. Eene oude Hollandsche kronijk gewaagt van eene zoogenaamde meermin, die in 1403 in de Purmermeer gevangen en naar Edam gebragt zou zijn. In 1426 werd Edam door de Kennemers ingenomen en in 1491 door het Kaas- en broodsvolk geplunderd; in 1572 koos deze stad de zijde van den Prins van Oranje, en DIDERIK SONOY werd tot bevelhebber aangesteld. Den 24 Februarij 1602 sloeg de bliksem in den toren der Groote kerk, die met 28 huizen in de asch werd gelegd; den 2 Februarij 1643 en den 5 Maart 1699 trof de bliksem nogmaals den toren, telkens met aanmerkelijke schade. Het Stadhuis werd in 1737 in de tegenwoordige gedaante vernieuwd; de Groote en Kleine kerk worden door de Hervormden gebruikt; de Luthersche kerk werd in 1740 gebouwd; de Roomschen en Doopsgezinden hebben er insgelijks nette godsdienstige vergaderplaatsen. De Maatschappij: *Tot Nut van 't Algemeen* werd in 1784 te Edam opgerigt. De Edammer kaas is door geheel Europa bekend.

EDDA is de naam der oudste Scandinavische oorkonde, uit welke men de Noordsche goden- en heldengeschiedenis kan leeren kennen; deze Edda is in de oude IJslandsche taal geschreven en op IJsland bewaard geworden. Zij bestaat eigenlijk uit twee verzamelingen, de eene in poëzij en de andere in proza; de eerste en oudste bestaat uit gezangen der Skalden en eenige gedichten, die betrekking hebben tot de Oud-Noordsche goden en helden; men wil dat zij door SÄMUND SIGFUSSEN, een' geleerd' IJslandsch' geestelijke († in 1133), ontdekt en bij elkander verzameld zouden zijn. De andere Edda, die grootendeels een prozaïsch uittreksel der eerste is, werd door SNORRO STURLESON († in 1241) bijeengebragt, en in 1628 door ARNGRIM JENSON op IJsland ontdekt; een tweede codex van deze werd met de eerste Edda in 1643 door BRYNJOLF SVENDSEN, Bisschop van Skaltholt, gevonden; alle drie codices zijn op perkament geschreven, en bevinden zich in de koninklijke bibliotheek te Koppenhagen. PEDER RESENIUS gaf in 1665 den IJslandschen tekst met eene gebrekkige vertaling in het licht. NYERUP leverde in 1808 eene betere uitgave, van welke L. C. SANDER eene Hoogduitsche vertaling in 1816 te Koppenhagen heeft uitgegeven. De Edda, zegt NYERUP, is de Heidensche Bijbel der Scandinaviërs, en hare ontdekking was dienvolgens van hetzelfde gewigt voor de Noordsche mythologie als de ontdekking der schriften van MOZES voor de godsdienstleer der Israëlieten; en inderdaad heeft de Edda onder de Noordsche letterkundi-

gen altijd veel belangstelling gevonden. Zij zijn voor de Noormannen wat de liederen van OSSIAN voor de Engelschen zijn.

EDE is een zeer fraai dorp op de Veluwe in Gelderland, 4 mijlen van Arnhem en 2 mijlen van Wageningen, bevattende, met de onderhoorigheden, ruim 5000 inwoners, die allerlei beroepen en handwerken drijven; er is veel levendigheid wegens deszelfs ligging aan den reisweg van Arnhem naar Amsterdam, in eene aangename en vruchtbare landstreek, in de nabijheid van het wildrijke Ederbosch. Dit dorp bezat gedurende de vroegere staatshuishouding bijzondere plaatselijke voorregten onder de Veluwsche schoutambten, waarbij nog lang vele oude gebruiken werden in acht genomen. In 1624 werd Ede door de soldaten van Graaf HENRIK VAN DEN BERG deerlijk geplunderd en verbrand, doch zij werden op het aannaderen der Hollanders door zulk een' plotselingen schrik bevangen, dat zij de vlugt namen, met achterlating van den zamengepakten buit.

EDEL wordt genoemd al wat zich van het gewone en gemeene als beter en voortreffelijk onderscheidt, zoo wel in een' zedelijken als natuurlijken zin; men heeft dus *edele* gesteenten, *edele* vruchtsoorten, *edele* paardenrassen en *edele* menschengeslachten, dat eigenlijk *adellijke* geslachten zijn, want *geslachten* van edele menschen (zonder titels en wapens) zou men vruchteloos op de geheele aarde zoeken, dewijl men dikwijls moeite heeft om *enkele* edele menschen te vinden, schoon men *edellieden* genoeg aantreft, maar ook daaronder *menig'* Edelman, die geen edel man is, en dit toch zoo gemakkelijk zijn kon, ja zijn moest, als hij een wezenlijk Edelman zijn wilde; maar zulk een Edelman is doorgaans een edel man in denzelfden zin als een Jonkheer van 70 of 80 jaren een jong heer is; zij voeren deze titels misschien met minder regt dan iemand, die op een' zolder of vliering geboren was, dien van hooggeboren zou voeren.

EDELEN (VERBOND DER). Met deze gewigtige daadzaak uit onze Vaderlandsche Geschiedenis begint het eerste bedrijf van het groot staatkundig treurspel der afschudding van het juk der Spaansche heerschappij over de Nederlanders, van hetwelk 80 jaren later de erkenning der staatkundige zelfstandigheid van het gemeenebest der Vereenigde Nederlanden de ontknooping was. Dit treurspel begon nog al tamelijk vrolijk, namelijk met eene bruiloft. Het huwelijk van ALEXANDER FARNESE, Prins van Parma, met MARIA, Prinses van Portugal, den 3 November 1565 te Brussel voltrokken zijnde, waren de voornaamste Edelen des lands daar ter bruiloft genoodigd, die in het huis van den Graaf VAN KUILENBURG bij elkander kwamen, en raadpleegden over de middelen om de Nederlanden van de Inquisitie te bevrijden. Er werd een inlandsch verbond bepaald, en de Edelen uit ieder landschap zouden uitgenoodigd worden om deel aan hetzelve te nemen. Dit verbond, toen *Compromis* genaamd, werd dadelijk door PHILIPS VAN MARNIX, Heer van S. Aldegonde, en tien andere Edelen geteekend, maar het getal der teekenaars groeide weldra tot 400 aan; zij beloofden »elkander daarbij met plegtigen »eede het invoeren der Inquisitie uit al hun vermogen te zullen te»gengaan, en elkander als broeders en trouwe gezellen te zullen »bijstaan met lijf en goed, wanneer iemand hunner van wege de In»quisitie of eenige andere geweldenarij eenig leed wedervoer; God »biddende dat hij hun verbond en voornemen wilde zegenen." Dit verbond verwekte eene hevige gisting onder het gemeen, hetwelk luide klagten over de Inquisitie aanhief en openlijk de bescherming van den Prins van Oranje tegen de geestelijke tirannij inriep, de regtbank der Inquisitie verachtte en derzelver leden in vinnige schimpschriften ten toon stelde, zoodat velen, uit vrees voor erger, hun ontslag verzochten. De verlegenheid dezer bloed- en geldgierige geestelijke schurken steeg ten top, toen de Prins van Oranje en de meeste andere Stadhouders der Landvoogdes ronduit verklaarden dat zij noch wil noch middelen hadden om de hand te leenen aan de Inquisitie, en dat, zoo men langer daarop bleef aandringen, zij hunne ambten zouden nederleggen. De Prins van Oranje en de Graaf VAN HOORNE verlieten hierop het hof, en wilden met de regering zich niet verder bemoeijen. Weldra kreeg de Landvoogdes kennis van het verbond der Edelen en zelfs een afschrift van het door hen geteekende Compromis; daarbij liep het gerucht dat de Edelen eerlang in groot getal te Brussel zouden verschijnen, om een verzoek te doen, ondersteund door eene gewapende magt van 40,000 man; dit gerucht ontstelde de Landvoogdes dermate, dat zij besluiteloos bleef wat zij in deze netelige omstandigheden doen zou, terwijl de verbonden Edelen al vast de eene na den anderen te Brussel verschenen, en eindelijk den 3 April 1566 HENRIK VAN BREDERODE ook aldaar aankwam met een gevolg van 200 Edellieden te paard, waaronder Graaf LODEWIJK VAN NASSAU, broeder, en Graaf HENRIK VAN DEN BERG, schoonbroeder van den Prins van Oranje. Des anderen daags kwamen zij aan het huis van den Graaf VAN KUILENBURG bijeen, waar zij hun verbond ook in naam van hunne afwezige vrienden vernieuwden, en BREDERODE, die als hoofd van het bondgenootschap erkend was, uit aller naam gehoor liet verzoeken, hetwelk hun tegen den volgenden dag verleend werd. Des morgens van den 5 April begaven de zamengekomen Edelen, 300 sterk, zich paar aan paar te voet van het huis van den Graaf VAN KUILENBURG naar het paleis der Landvoogdes, die, omringd van hare hovelingen, hen minzaam ontving. BREDERODE overhandigde haar, na het doen van eene eerbiedige aanspraak, een verzoekschrift, zakelijk inhoudende het verlangen dat zij iemand naar Spanje zou afzenden, om den Koning te bewegen ten aanzien der Inquisitie en geloofsvervolging met meer matiging te werk te gaan, en inmiddels de plakaten op dit stuk bij voorraad buiten werking te stellen. De Landvoogdes nam het verzoekschrift aan, belovende dat zij het in overweging nemen en den volgenden dag daarop antwoorden zou. De Edelen des anderen daags in dezelfde orde wederom ten hove verschenen zijnde, kregen tot bescheid dat zij genegen was eene bezending aan den Koning te doen, doch dat het in hare magt niet stond de Inquisitie inmiddels buiten werking te stellen, dat zij echter den Inquisiteuren bescheidenheid wilde aanbevelen, en van de Edelen vertrouwde dat zij den wil hadden om het Katholijke geloof zuiver te bewaren. Dit onbepaald en uitwijkend antwoord den Edelen niet voldoende, leverden zij den 8 April een nader verzoekschrift in, tot ondersteuning van het eerste, doch zij bekwamen genoegzaam hetzelfde nietsbeduidende antwoord, waarbij hun beleefdelijk beduid werd dat zij wel zouden doen met zich geene verdere moeite te geven: weshalve zij besloten naar huis te keeren; doch alvorens hielden zij een' vriendschappelijken maaltijd, op welke de benaming *Gueux* (bedelaars) eene geheel andere en veel gewigtiger beteekenis kreeg (zie GEUZEN). De wijze, waarop de Landvoogdes zich de Edelen van den hals gezonden had, schrikte hen nogtans niet af om elk in zijnen kring werkzaam te zijn tot bevordering van het doel, waartoe het bondgenootschap was opgerigt, doch zij hadden geenszins de hand in den kort daarop volgenden schandelijken beeldenstorm en plundering van kerken en kloosters, die zij ten hoogste verfoeiden. De Staten van Braband, Vlaanderen, Namen en Holland aan de Landvoogdes een vertoog gedaan hebbende van gelijken inhoud als het verzoekschrift der Edelen, en de Markgraaf VAN BERGEN met den Heer VAN MONTIGNI met een ontwerp van matiging naar Spanje gezonden zijnde, kwamen de Edelen in de maand Julij bij elkander te S. Truijen; hier verschenen bij de 2000 personen met hunne paarden, en de menigte groeide van dag tot dag aan door vreemdelingen, ballingen en uitgewekenen, die aldaar eene schuilplaats en bescherming kwamen zoeken; die geene huisvesting konden bekomen, legerden zich in het veld, waar men zich zoo deftig en statig niet gedroeg als te Brussel; wanorde heerschte onder het raadplegen in de open lucht; hard schreeuwen, geweldig dreigen, wakker zwetsen en veel drinken was het dagelijksch werk der meesten, en de beschaafderen onder dezen ordeloozen hoop hadden veel moeite om de anderen van het plegen van buitensporigheden en het doen van onberaden stappen te wederhouden. De Landvoogdes, van deze gevaarlijke zamenscholing het ergste vermoedende, zond den Prins van Oranje en den Graaf van Egmond derwaarts, om, zoo mogelijk, door hunnen invloed de menigte van verontrustende ondernemingen te wederhouden; het echter ongeraden oordeelende zich midden onder dien onstuimigen hoop te begeven, ontboden zij twaalf afgezondenen bij zich, eerst te Aarschot en toen te Duffel, met wie zij overeenkwamen dat de bondgenooten het antwoord des Konings nog 24 dagen afwachten en inmiddels geene nieuwe stappen doen zouden. Zij hielden hun woord; maar de 24 dagen verliepen, zonder dat er antwoord uit Spanje kwam, en toen de Landvoogdes hetzelve eindelijk 12 dagen later ontving, was het te laat en de vergadering te S. Truijen gescheiden. Den 14 Augustus nam de opstand een' aanvang met het plunderen der Abdij van Wevelghem, tusschen Meenen en Kortrijk, en verspreidde zich binnen weinig dagen door geheel Braband en Holland. De verschrikte Landvoogdes wilde vlugten, maar zij werd door den Prins van Oranje en anderen genoegzaam tot blijven gedwongen en als het ware binnen Brussel gevangen gehouden. Op eigen gezag sloot zij den 25 Aug. een verdrag met de verbonden Edelen, en waarborgde hen tegen alle ongelegenheden, maar schreef aan den Koning dat zij door nood engeweld daartoe gedwongen was geworden, en hij hetzelve dienvolgens afkeuren en van onwaarde verklaren kon. De Spaansche zaken geraakten hierop hoe langer hoe meer in verwarring; PHILIPS II zond den Hertog van Alba, dien de Landvoogdes in het bewind moest vervangen, met een leger naar de Nederlanden. De beeldenstorm had het bondgenootschap een' geweldigen knak gegeven; de Roomsche leden van hetzelve, verontwaardigd dat hunne kerken door een' hoop vuig geboefte dus deerlijk gehavend waren, en niet kunnende verdragen dat hun nog bovendien de schuld daarvan gegeven werd, vielen van het verbond af en den Spanjaards toe; de overige Roomschen en Onroomschen geraakten verdeeld onder elkander, en de vordering van een' nieuwen eed, dien de Landvoogdes ontworpen had, waarbij alle leenmannen moesten beloven het Roomsch geloof te handhaven, de ketters te vervolgen en den Koning te dienen tegen wien het ware, welken eenigen deden en anderen weigerden, bespoedigde de ontbinding des bondgenootschaps, en weldra stond BREDERODE met eenige weinigen, die hem getrouw bleven, alleen; hij verzamelde eene krijgsmagt te Vianen, met welke hij eenige ondernemingen deed, die echter weinig vrucht hadden: waarop hij de Nederlanden verliet, en kort daarna in 1568 stierf.

EDELINCK (GERARD), geboren te Antwerpen in 1649, was een

verdienstelijk Schilder en een der beroemdste Graveurs van zijn' tijd. LODEWIJK XIV, die dezen kunstenaar tot Ridder van S. Michel verheven had, benoemde hem tot Hofgraveur. Onder zijne groote prenten zijn de H. Familie, van RAFAEL, en ALEXANDERS bezoek bij de gemalin en dochter van DARIUS, van LEBRUN, het meest in achting. Behalve verscheiden andere schilderstukken van groote meesters, heeft EDELINCK eene menigte portretten gegraveerd van vermaarde mannen, die door de liefhebbers zorgvuldig bij elkander verzameld worden. † in 1701. Zijne beide broeders JAN en CASPAR en zijn zoon NICOLAAS hanteerden insgelijks het penseel en graveerijzer.

EDELGESTEENTE noemt men zeer harde, blinkende en doorschijnende steenen, die eertijds tot het keizelgeslacht gerekend werden; zij zijn door de volgende benamingen, in rangorde volgens derzelver waarde geplaatst, onderscheiden: Diamant, Robijn, Sapphier, Topaas, Smaragd, Amethyst, Granaat, Hyacinth, Beryl, Chrysolieth, Corneool, Chalcedon, Agaath, Opaal, Onix, Sardonix, Lazuursteen en Tourmalijn. Zij worden geslepen en voornamelijk tot pracht en opschik gebruikt. De ouden verstonden de kunst van slijpen niet, maar sneden kunstige figuren daarop; de gesneden steenen werden in ringen gezet en aan de vingers gedragen of tot zegelringen gebruikt. Tegenwoordig verstaat men ook de kunst van valsche edelgesteenten te vervaardigen, die slechts door kenners van de echten te onderscheiden zijn.

EDELMANN (JOHANN CHRISTIAN), geboren te Dresden in 1698, was een zonderlinge theosophische dweeper; hij at geen vleesch, beweerende dat de dieren, zoo wel als de menschen, eene ziel hadden; en deze een gedeelte der Godheid zelve ware; dit gevoelen ontwikkelde hij in verscheiden schriften, met allerlei wonderlijke mystieke titels, als b. v. MOZES *ontmaskerd*; CHRISTUS *en* BELIAL; *de goddelijkheid der Rede*, enz. Dat er op zijne regtzinnigheid niet veel te roemen viel, en zijne geschriften aanleiding gaven tot pennengevechten met de Saksische geestelijkheid, spreekt van zelve, en wie de overwinning behaalde kan men ligt begrijpen, als men weet dat FREDRIK II hem de inwoning te Berlijn veroorloofde onder beding dat hij niet meer schrijven zou. † in 1767.

EDGAR, bijgen. DE VREEDZAME, Koning van Engeland, zoon van EDMUND I, werd ten troon verheven in plaats van zijn' broeder EDWI, dien de Engelschen hadden afgezet (zie DUNSTAN), en kort daarop † in 959. Hij overwon de Northumberlanders en Schotten, en deed de wolven in geheel Engeland uitroeijen. In de kronijken der middeleeuwen wordt hij geprezen als een wonder van wijsheid en vroomheid, en met reden; want hij stond geheel en al onder de voogdijschap der priesters en monniken, en zag vooral den H. DUNSTAN, Aartsbisschop van Cantorbury, naar de oogen. FLEURY verhaalt daarvan met niet weinig geestelijke verhoovaardiging de volgende anecdote: De Koning verliefd geworden op eene juffer, die in een nonnenklooster werd opgevoed, en welke men gaarne aldaar wilde houden, liet haar daaruit halen, om haar eene andere bestemming te geven; maar de grimmige Aartsbisschop, dit vernemende, ging dadelijk naar den Koning, die hem de hand reikte, om hem, naar gewoonte, op zijne plaats *naast* (DE FELLER zegt *op*) den troon te geleiden; maar de heilige man stiet de koninklijke hand terug, zeggende dat hij de hand niet wilde aanraken, die zich zoo grof vergrepen had. De Koning wierp zich terstond voor de voeten van den prelaat, en smeekte om vergiffenis, die hem ook zeer genadig werd toegestaan, onder beding eener penitentie van 7 jaren, gedurende welke hij de kroon niet dragen mogt, vier dagen in de week vasten en de kloosters rijkelijk begiftigen moest. EDGAR volbragt dit alles stipt, vastte, las getijden en zong litanijen, terwijl de H. DUNSTAN zich met de zorg voor de regering belastte. De 7 jaren om zijnde, gedurende welke er vele schoone mirakelen gebeurden, verscheiden kerken gebouwd en eene menigte kloosters gesticht waren, vergaderde de H. DUNSTAN de Bisschoppen en Abten aan het hof, liet den boetvaardigen Koning voor zich komen, en zette in hunne tegenwoordigheid hem de kroon wederom op het hoofd. † twee jaren daarna in 975. Andere schrijvers verhalen evenwel van dezen EDGAR anecdoten, die lang zoo stichtelijk niet zijn. De schoonheid hebbende hooren roemen van ELFRIDE, de dochter van een' landedelman, zond hij een' zijner hovelingen derwaarts, om haar aan het hof te noodigen; maar deze trouwde met ELFRIDE, en kwam niet terug. EDGAR hem op de jagt ontmoetende, stiet hem een' dolk in het hart, en trouwde met de schoone weduwe. Natuurlijk was dit vóór de zevenjarige penitentie, want in 961 beviel zij van S. EDITHA. Het gebrekkelijk treurspel *Elfride*, door KASTELEYN in rijmen zamengelapt uit BERTUCHS Hoogduitsche vertaling van het Engelsche stuk van WILLIAM MASON, stelt deze ELFRIDE veel te gunstig voor. (Zie EDUARD DE MARTELAAR).

EDGEWORTH DE FIRMONT (HENRY ESSEX), geboren te Edgeworthtown, in Ierland, in 1745, was de zoon van een' Protestantsch' geestelijke, die met zijn gezin den Roomschen godsdienst aannam en naar Frankrijk ging. HENRY studeerde eerst te Toulouse bij de Jezuiten en toen te Parijs; tot Priester gewijd, werd hij de biechtvader van ELIZABETH, de zuster van LODEWIJK XVI. Gedurende de gruwelen der omwenteling leefde FIRMONT in stilte te Choisy. Toen de Koning ter dood veroordeeld was, stond de Conventie toe dat FIRMONT den ongelukkigen monarch ter dood mogt bereiden; de brave geestelijke kweet zich met moed en waardigheid van dezen treurigen last, en verzelde den Koning zelfs tot op het schavot; onder het nedervallen der moordbijl riep hij hem toe: » Zoon van den » heiligen LODEWIJK! stijg ten hemel!" Onder duizend gevaren bleef hij in Frankrijk, om Mad. ELIZABETH te bemoedigen en te troosten; doch toen ook zij en de Koningin onder de Guillotine gevallen waren, begaf hij zich naar Engeland; PITT bood hem een jaargeld aan, doch hij weigerde hetzelve, en begaf zich naar Mittau, *bij de* Fransche Prinsen, en werd hier het slagtoffer zijner menschlievendheid. Onder de Fransche krijgsgevangenen, die in 1806 naar Mittau gebragt werden, heerschte eene besmettelijke ziekte, die groote verwoestingen onder dezelve aanrigtte; EDGEWORTH liet zich echter niet afschrikken om hen te verzorgen en te troosten, tot hij, geen gevaar ontziende, zelf door de ziekte werd aangetast, en den 21 Mei 1807 bezweek. LODEWIJK XVIII vervaardigde zelf zijn grafschrift.

EDICT, Lat. *Edictum*, bevelschrift, verordening der overheid met kracht van wet, uitvaardiging van een besluit, gelijk bij de Romeinen plaats had. Edictale citatie is eene oproeping van onbekende schuldeischers, erfgenamen, enz.; deze moet door de overheid geschieden, die alleen daartoe een' bepaalden tijd stellen kan; bijzondere personen mogen dit ook wel doen, doch den tijd niet bepalen, binnen welken men, onder verbeurte van zijne vordering, zich moet aanmelden; bijzondere personen met name in de dagpapieren tot betaling van schulden te vermanen, is eene ongeöorloofde zelfhulp. = VAN NANTES. Nadat een verschrikkelijke godsdienst- en burgeroorlog gedurende de laatste helft der XVI eeuw Frankrijk op zoo veel bloed en schatten was te staan gekomen, en verscheiden bladzijden in deszelfs geschiedenis met onuitwischbare gruwelen bevlekt had, was eindelijk HENRIK IV ten troon geraakt, en, na het aannemen van den Roomschen godsdienst, den 27 Februarij 1594 te Chartres gekroond geworden: alles schikte zich allengs tot orde en rust, en na het sluiten van den vrede met Spanje te Vervins den 2 Mei 1598, bleef voor HENRIK IV de gewigtige taak over te zorgen voor de veiligheid zijner voormalige geloofsgenooten, de Protestanten, die met wantrouwen en bekommering de toekomst te gemoet zagen, en uit zijn' afval van hunne kerkleer zich weinig goeds voorspelden; dit was ook den Koning niet onbekend, en hij begreep dat de naauwelijks gedempte onlusten ligt konden vernieuwd worden: weshalve bij den 13 April 1598 het vermaarde Edict van Nantes uitvaardigde, waarbij den Hugenoten vrijheid van geloof en geweten gewaarborgd werd; hetzelve behelsde 92 artikelen en 56 geheime punten met betrekking tot verscheiden persoonlijke en plaatselijke bijzonderheden. Het Parlement verzette zich in het eerst ten sterkste tegen dit Edict, en wilde hetzelve niet registreren, en het duurde tot den 25 Februarij 1599 eer zulks op uitdrukkelijk bevel des Konings geschiedde. Ruim 80 jaren hadden de Protestanten in Frankrijk genot van hetgeen hun bij dit Edict was toegestaan, niettegenstaande de pogingen van RICHELIEU en MAZARIN gedurende de regering van den zwakken en bigotten LODEWIJK XIII, om de werking van dit Edict te verlammen, inzonderheid toen de Protestanten na het verlies van Rochelle en alle andere sterke plaatsen geheel weerloos en van de koninklijke willekeur afhankelijk geworden waren. Doch toen LODEWIJK XIV, oververzadigd van wellust en weelde, vroom (!) werd, liet hij zich door Mad. DE MAINTENON en zijne hofgeestelijken overhalen tot gewelddadige middelen, om zijne Protestantsche onderdanen tot den schoot der Roomsche Kerk terug te brengen; reeds in 1681 ontnam hij hun de meeste burgerlijke regten; maar toen COLBERT, die zoo lang mogelijk het nemen van geweldige maatregelen belet had, in 1683 gestorven was, volgde de Koning geheel en al de vervolgzuchtige raadgevingen van den Minister LOUVOIS, den Kanselier LETELLIER en den Jezuit LA CHAISE, zijn' Biechtvader. Soldaten waren de Apostelen, die tot bekeering der Protestanten werden uitgezonden (zie DRAGONNADES); de Protestantsche kerken werden afgebroken, de predikanten gebannen of naar de galeijen gezonden, de kinderen boven de zeven jaren hunnen ouders ontnomen, om hen door priesters en monniken in het Roomsche geloof te onderwijzen en de ouders door inlegering gedwongen ern' godsdienst te omhelzen, dien zij verfoeiden. Om het vlugten te beletten, werden de grenzen zorgvuldig bewaakt; echter ontkwamen meer dan 500,000 Protestanten de vervolging; zij begaven zich naar Zwitserland, Holland en Duitschland, waar zij met open armen ontvangen werden. LODEWIJK XIV verklaarde hierop den 22 Oct. 1685 het Edict van Nantes voor herroepen en vervallen. Vleijers, hofpoëeten en Jezuiten juichten deze koninklijke trouweloosheid toe; maar weldenkende Roomschgezinden in Frankrijk keurden deze zoo onstaatkundige als onmenschelijke vervolging hunner landgenooten om verschillend geloofsbegrip ten sterkste af, en zij bedroefde zelfs den verstandigen en braven Paus INNOCENTIUS XI. Het was er ondertusschen nog zeer van af dat door de herroeping van het Edict van Nantes het Protestantismus in Frankrijk zou uitgeroeid zijn, gelijk de dweepzuchtige LODEWIJK XIV zich verbeeld had. In het zuiden tusschen de Garonne en de Rhône waren de Protestanten nog zeer talrijk, en de spelonken der Cevennes boden hun ongenaakbare schuilplaatsen aan,

uit welke zij moeijelijk te verdrijven waren. Zie **Hugenoten**, **Camisards**, **Cavalier**. = (**Eeuwig**). Twee staatsstukken dragen dezen naam in onze Vaderlandsche Geschiedenis, welker eeuwigheid nogtans, als alle andere menschelijke zaken, van tijdelijken en wel van zeer korten duur was. Het eerste namelijk verscheen kort na de afkondiging der op den 8 November 1576 geteekende Gendsche bevrediging, bij gelegenheid dat **Philips II** zijn' natuurlijken broeder **Don Juan van Oostenrijk** als opvolger van **Requesens** in de landvoogdijschap der Nederlanden herwaarts gezonden had, dien de Staten echter weigerden in deze hoedanigheid te erkennen, ten ware hij de Gendsche bevrediging aanname en hun omtrent eenige andere punten genoegen gave. Men ontwierp dus een verdrag, hetwelk door de afgevaardigden der Algemeene Staten, uitgezonderd die van Holland en Zeeland, den 17 Februarij 1577 geteekend en door **Philips II** den 7 April goedgekeurd en bekrachtigd zijnde, onder den naam van Eeuwig Edict werd afgekondigd, en eenige punten van voorwaarden behelsde, op welken Don **Juan** als Landvoogd ontvangen zou worden. Maar dit zoogenaamde Eeuwig Edict was weinig naar den smaak van den Prins van Oranje en der Staten van Holland en Zeeland; toen hetzelve hun door de Algemeene Staten werd toegezonden, met verzoek dat zij hetzelve zouden aannemen, maakten zij er vele en zeer gewigtige aanmerkingen op, verklarende de Gendsche bevrediging te willen onderhonden, maar het tegenwoordig verdrag niet te zullen onderteekenen voor de Algemeene Staten hun genoegzame verzekering gaven dat Don **Juan** alles zou nakomen wat hij beloofd had. Zijn volgend gedrag bewees zeer spoedig hoe weinig hij daartoe gezind was (zie **Juan (Don) van Oostenrijk**), en had de uitwerking dat hij voor algemeenen vijand verklaard en er aan het Eeuwig Edict verder niet gedacht werd. Negentig jaren later, namelijk op den 21 December 1667, werd er in de Nederlanden nogmaals een Eeuwig Edict vastgesteld, bij hetwelk het stadhonderschap over de provincie Holland vernietigd werd, nadat **Willem III**, Prins van Oranje, op de vordering van **Cromwell**, die zulks tot een voorwaardelijk punt van vrede gemaakt had, reeds in 1654 bij de beruchte acte van uitsluiting (*seclusie*) van het uitzigt op deze waardigheid verstoken was geworden. Dit Eeuwig Edict baarde veel opziens en misnoegen in de andere Nederlandsche gewesten, waar men den jongen Prins, die nu weldra meerderjarig stond te worden, meer genegen was dan in Holland, en **Johan de Witt**, dien men voor den bewerker hield van het Eeuwig Edict, geraakte bij niet weinigen in haat, zoodat men wel voorzag dat de eeuwigheid van hetzelve nog korter van duur zou zijn dan het papier, waarop het geschreven was. De inval der Franschen in 1672 bragt den doodsteek toe aan het Eeuwig Edict; het gemeen in de Hollandsche steden geraakte in beweging en vorderde met onstuimigheid de verheffing van den Prins van Oranje tot de stadhonderlijke waardigheid; in den avond van 3 Julij 1672 werd door een staatsbesluit het Eeuwig Edict vernietigd en den volgenden dag des morgens ten vier ure **Willem III** tot Stadhouder, Kapitein- en Admiraal-generaal van Holland verklaard. De eeuwigheid van dit beruchte Edict had dus naauwelijks vier en een half jaar geduurd, en de wrange vruchten van hetzelve waren misnoegen en beroerten geweest, niet alleen, maar hetzelve had ook voornamelijk aanleiding gegeven dat weinig weken na deszelfs vernietiging de beide broeders **de Witt** de slagtoffers werden der gepeupelwoede (zie **Witt (Cornelis en Johan de)**.

EDINBURG, de hoofdstad van Schotland, ligt in het landschap Mid-Lothian, nabij de Golf van Forth, tegen den rug van een gebergte, en is in de vorige eeuw zeer vergroot, zoodat Edinburg tegenwoordig met de havenstad Leith bijna een geheel uitmaakt; op het einde der XVII eeuw telde men er 20,000 inw., thans zijn er ruim 138,000. De stad is zeer oud en derzelver oorsprong niet bekend; bij de oudste inwoners heette zij *Dun Eden*, de Romeinen noemden haar *Edinodunum* en de Saksers gaven haar haren tegenwoordigen naam. Edinburg is eene morsige en tevens fraaije stad, in het oudste gedeelte zijn naauwe straten met slecht gebouwde huizen, sommigen zelfs tegen den berg aan op elkander gebouwd, zoodat eenige wel tien verdiepingen, en deze verdiepingen niet zelden onderscheiden eigenaars hebben. Het nieuwe gedeelte, meer in de vlakte gebouwd, heeft regelmatiger straten en fraaije, zelfs prachtige huizen, uit welke nogtans, bij gebrek aan water en riolen, al het vuil op de straat geworpen wordt. Behalve het kasteel (*the Maiden-Castle*), hetwelk tot een oorlogsmagazijn dient, behoort onder de openbare gebouwen de voorrang aan het Parlementshuis, staande op een ruim plein, versierd met een fraai marmeren beeld van Koning **Karel II** te paard; voorts zijn het Stadhuis, de Beurs, de Bank en de Munt zeer deftige gebouwen. Onder de elf kerken is de Domkerk, weleer aan **S. Gilles** gewijd, de voornaamste; zij is geheel in den gewonen Gothischen stijl gebouwd. Voor de wetenschappen is ook de Universiteit van Edinburg merkwaardig, die in 1580 werd opgerigt; behalve de uitgestrekte gebouwen tot woningen voor de Professors en studenten, met groote tuinen, is er eene voortreffelijke bibliotheek en een kabinet van natuurlijke zeldzaamheden; er zijn ook verscheiden andere gebouwen, tot wetenschappelijke verrigtingen en nuttige of weldadige oogmerken bestemd. Het oude en nieuwe gedeelte van Edinburg wordt door eene waterlooze klove van elkander gescheiden, *the North-loch* genaamd, en over welke door twee bruggen de gemeenschap der beide deelen onderhonden wordt; de eerste brug, een meesterstuk van bouwkunst, is 310 voeten lang, en bestaat uit drie bogen, elk van 68 voeten hoogte, die, vooral wanneer men ze van onderen beschouwt, eene schilderachtige uitwerking doen; de tweede brug loopt over de in de diepte staande huizen heen, en het is een zonderling schouwspel, als men van dezelve de menschen beneden langs de straat en onder de bogen doorgaan ziet. Even buiten de stad is het paleis der oude Schotsche Koningen, *Holyrood-house* genaamd, naar de abdij van *Holyrood*, door Koning **David I** († 1153) gesticht; het is een oud Gothisch vierkant gebouw, welks voorgevel aan de beide hoeken twee hooge torens heeft; van binnen zijn de onderwetsche ruime zalen met de afbeeldingen der Schotsche Koningen versierd; de vertrekken, welke **Maria Stuart** bewoonde, zijn nog geheel in derzelver voormalige gedaante gebleven, en in het kabinet, waar zij zich met **David Rizzio** bevond, toen de zamengezworenen haar overvielen, wijst men op den vloer nog de plek, waar deze gunsteling aan hare voeten vermoord werd. Holyrood dient tegenwoordig den verbannen **Karel X** en zijn geslacht voor de tweedemaal tot eene schuilplaats, die, ofschoon een voormalig paleis, niets koninklijks meer heeft, en behalve dat weinig vereerends voor een verdreven koninklijk gezin bezit; **Jakobus II** werd, toen de Prins van Oranje in 1688 hem van den Britschen troon joeg, vrij wat beter door **Lodewijk XIV** te S. Germain gehuisvest; want sedert **Jakobus I** in 1603 de Engelsche kroon bij de Schotsche verkreeg, is Holyrood eene vrijplaats voor onvermogende schuldenaars geworden, die aldaar tegen geregtelijke vervolgingen beveiligd zijn, alzoo op een' afstand van 4 Eng. mijlen rondom het gebouw geen deurwaarder of geregtsdienaar deze bankroetiersrepubliek mag betreden. Zoodra iemand zijn verblijf in Holyrood genomen heeft, is hij van het betalen zijner schulden volkomen ontslagen, mits hij binnen de grenzen dezer vrijplaats blijve, die hij evenwel des Zondags veilig kan overschrijden, want dan mag niemand om betaling gemaand en nog veel minder naar de gijzeling gebragt worden. Dit voorregt der bewoners van Holyrood, dat zij hunne schulden niet behoeven te betalen, wordt zeer streng tot in het overdrevene toe gehandhaafd. De zoon van een' Schotschen Pair, die aldaar zijn' intrek nam, had vooraf door een' Behanger te Edinburg zijne kamers doen meubeleren, en weigerde de betaling, toen hij de rekening kreeg, onder voorwendsel dat zijn tegenwoordig verblijf hem van de verpligting ontsloeg om eene vóór zijne komst aldaar aangegane schuld te voldoen. De Behanger deed hem dagvaarden, maar verloor niet alleen zijne meubelen en arbeidsloon, maar nog de proceskosten bovendien. Zoo heilig zijn de bankroetiersregten op Holyrood!

EDMONDS (**Elizabeth**), Waardin uit eene herberg te Chester, was in 1558 de redster der Protestanten in Ierland; toen Doctor **Cole**, een der woedendste Katholijken van dien tijd, het bevelschrift van Koningin **Maria**, om de ketters uit te roeijen, derwaarts overbragt, nam **Elizabeth**, aan wier herberg hij was afgestapt, het noodlottig papier uit de doos, en leide een spel kaarten in de plaats. **Cole** ontdekte dit eerst toen hij in Ierland aankwam, waar hij door tegenwind werd opgehouden. Kort daarop † **Maria**, en **Elizabeth** volgde haar op, die de behendigheid der Waardin te Chester beloonde met een jaargeld van 40 Pst.

EDMUND, mansnaam, is misschien hetzelfde als **Egmond**; *ed* (*echt*) beteekent in het Fr. Duitsch *wettig*, *regt*, *getrouw*; *mund* is *man*, *beschermer*, *voorstander*, *voogd* (Hoogd. *Vormund*); *ed* is mogelijk eene inkorting van *edel*, en dan zou deze naam *Edele Voogd* of *Beschermer* kunnen beteekenen. =, Koning der Oost-Angelen, werd in 870 overwonnen, gevangen en met pijlen doodgeschoten, op bevel der Deensche Prinsen **Hinckmar** en **Hubba**, wier schandelijke vredevoorslagen hij verworpen had. = (S.) Aartsbisschop van Cantorbury, werd door Paus **Gregorius IX** gelast den kruistogt in Engeland te prediken. Later zocht hij de Engelsche kerk van de zware schatting te bevrijden, die het pausselijk hof van haar vorderde, doch hierin niet hebbende kunnen slagen, stak hij over naar Frankrijk, en † in een klooster te Soissy den 16 November 1242; Paus **Innocentius IV** canoniseerde hem in 1247. = I, negende Koning van Engeland, uit den Saksischen stam, was in 941 de opvolger van zijn' broeder **Athelstan**; hij bedwong de Northumberlanders, ontnam den Bretons Cumberland, en stond deze provincie af aan **Malcolm**, Koning van Schotland, onder beding dat hij hem daarvan hulde doen en het noorden beschermen zou tegen de invallen der Noormannen; deze dappere jonge Koning werd in 946 door zekeren **Loef** vermoord. = II, vijftiende Koning van Engeland, uit den Saksischen stam, was de zoon en in 1016 de opvolger van zijn' vader **Ethelred**; hij voerde een' hardnekkigen oorlog tegen **Canut**, Koning van Denemarken, die, geholpen door een gedeelte des adels en der geestelijkheid, hem den troon betwistte. Hij overwon twee malen zijn' vijand; maar de trouweloosheid van **Edrik**, Hertog van Mercia, noodzaakte hem den oorlog te eindigen met de helft van zijn Rijk af te staan aan **Canut**. Eene maand na dit verdrag werd hij vermoord in 1017, en **Canut** kwam in het bezit van geheel Engeland.

EDRED, tiende Koning van Engeland, uit den Saksischen stam, zoon van EDUARD DEN OUDEN en in 946 de opvolger van zijn' broeder EDMUND I, was algemeen door zijne onderdanen bemind om zijne regtvaardigheid, zijne goedheid en eenvoudige zeden; hij dempte verscheiden opstanden der Northumberlanders, en noodzaakte MALCOLM, Koning van Schotland, zich als leenman van Engeland te erkennen. † in 955.

EDRIK, Hertog van Mercia, is in de Engelsche Geschiedenis vermaard wegens zijne misdrijven en verraderijen; hij leverde zijn vaderland aan de Denen, na zijn' weldoener ETHELRED II, die hem tot groot aanzien verheven en zijne dochter tot gemalin gegeven had, schandelijk verraden en vermoord te hebben. CANUT bediende zich van zijn verraad, maar strafte den verrader. EDRIK werd onthoofd en zijn ligchaam in den Theems geworpen.

EDRIS, achterkleinzoon van ALI en schoonzoon van MOHAMED, was de grondlegger van het Rijk der Edrisieten, hetwelk gedurende meer dan twee eeuwen in Afrika bestond. Een zijner broeders, MOHAMED, was gesneuveld in een gevecht tegen den Kalif MEHDY in 784, en hij was naar Afrika geweken, om den overwinnaar te ontkomen, en vestigde zich vier jaren later te Walily, hoofdstad van het land van Zerhoun, waar hij door verscheiden stammen tot Emir werd uitgeroepen. AROUN ALRASHID, die te Bagdad heerschte, ongerust wegens het ontstaan en den aanwas van dezen nieuwen Staat, besloot zich te ontdoen van een' nabuur, die hem te magtig scheen te worden. AROUN waagde het nogtans niet de woestijn door te trekken, om hem met de wapens aan te vallen, maar zond een' vertrouwden slaaf aan het hof van EDRIS, die zich bij hem wist in te dringen en hem door vergift van kant hielp in 793.

EDRISI, vermaard Arabisch aardrijkskundige, geboren in 1099, afkomstig uit het geslacht der Edrisieten, die 200 jaren te voren van hunne staten beroofd waren geworden, vervaardigde voor ROGIER I, Koning van Sicilië, aan wiens hof hij zich onthield, eene zilveren aardglobe, die 800 marken woog, en schreef omstreeks 1153 een werk tot verklaring van dezelve. Dit werk behelsde eene beschrijving der geheele bekende aarde, zamengesteld uit zijne eigen waarnemingen en de berigten van andere reizigers; een uittreksel van hetzelve verscheen in het Arabisch te Rome in 1592; dit uittreksel werd in het Latijn vertaald en in 1619 te Parijs gedrukt. De beschrijving van Afrika kwam in 1796 te Göttingen in het licht; de beschrijving van Spanje in het Spaansch met den Arabischen tekst in 1799 te Madrid, en in het Latijn te Marpurg in 1803; reeds in 1764 was de beschrijving van Sicilië in het Latijn en Italiaansch te Palermo uitgegeven. Al deze uittreksels zijn voor de oude aardrijkskunde zeer belangrijk.

EDUARD, mansnaam, zamengesteld uit **ed** (*echt, wettig*) en **ward** (*ward, wert, bewaarder, beschermer*), beteekent *wettige Beschermer*. Zoo zeggen wij ook nog in dien zin *Ruwaard*, *Huiswaard*, (door enkel *Waard* nogtans verstaat men een' herbergier of kroeghouder). = , Prins van Wales, bijgenaamd DE ZWARTE PRINS, uit hoofde van de kleur zijner wapenrusting, geboren in 1330, was de zoon van EDUARD III en PHILIPPA VAN HENEGOUWEN; hij verzelde zijn' vader naar Frankrijk en toonde blijken van uitstekende dapperheid in den slag van Crecy den 23 Augustus 1346. Benoemd tot Hertog van Guyenne en Gouverneur der Engelsche bezittingen op het Fransche grondgebied, deed hij een' inval in Languedoc, overrompelde Carcassonne en Narbonne, verwoestte deze geheele provinciën, vervolgens het Ageneesche, het land van Quercy en het Limousijnsche, drong in Berry en ondernam vruchteloos een' aanslag op Issoudun en Bourges. Zijn voornemen was naar Normandië te trekken, maar hij vond de bruggen over de Loire afgebroken en alle toegangen sterk bezet; terzelfder tijd vernam hij de aannadering des Konings van Frankrijk met een leger van 60,000 man, en maakte zich gereed om naar Guyenne terug te trekken, toen hij dit leger zag opdagen in de vlakte van Maupertuis, bij Poitiers. In de onmogelijkheid om zijn' aftogt te bewerkstelligen, nam hij zijne maatregelen om den vijand het hoofd te bieden, en won den 19 September 1356 den vermaarden slag van Poitiers, in welken Koning JAN met een' zijner zonen gevangen werd genomen. Het gedrag van EDUARD jegens den doorluchtigen gevangene was nog roemrijker voor hem dan zijne overwinning; hij ging uit zijne tent den Franschen Koning te gemoet, ontving hem met veel beleefdheid, en schreef het voordeel, hetwelk hij op dezen monarch behaald had, toe aan het lot des oorlogs. Drie jaren later sloot hij met den Dauphin, naderhand KAREL V, het verdrag van Bretigny. Te Bordeaux gevestigd, met den titel van Souvereinen Vorst van Aquitanië, verleende hij hulp aan PEDRO DEN WREEDEN, die door zijn' broeder HENRIK VAN TRANSTAMARE van den troon van Castilië, verdreven was. † in 1376. Zijn zoon uit zijn huwelijk met de dochter van den Graaf van Kent, beklom den Engelschen troon onder den naam van RICHARD II. = , Prins van Wales, eenige zoon van HENRIK VI en MARGARETA VAN ANJOU, geboren in 1453, was genoodzaakt in 1463 met zijne moeder uit Engeland te vlugten, toen de partij van York de kroon geplaatst had op het hoofd van EDUARD IV. Hij kwam terug in 1471, nadat hij de dochter gehuwd had van den Graaf van Warwik, die, beleedigd door EDUARD IV, hem was afgevallen. Maar de partij van Lancaster door den slag van Tewksbury vernield en de jonge Prins met zijne moeder den overwinnaars in handen gevallen zijnde, werd hij genoegzaam onder het oog des Konings van het leven beroofd.

EDUARD. *Koningen van Engeland van dezen naam.* = **DE OUDE**, zoon van ALFRED DEN GROOTEN, volgde zijn' vader op in 900. Deze Koning, even dapper als zijn vader, regeerde met even veel roem en was even magtig als hij. Na ETHELWALD, zijn' neef, die hem den troon betwistte, overwonnen te hebben, stelde hij de steden in staat van verdediging, onderwierp verscheiden Bretonsche volkplantingen, vermeesterde Northumberland en noodzaakte de Schotten zich aan zijne gehoorzaamheid te onderwerpen. ETHELFREDE, weduwe van ETHELBERT, Graaf van Mercia, hielp hem in zijne krijgsondernemingen. EDUARD † in 925. Men schrijft hem de stichting toe der hoogeschool van Cambridge. ATHELSTAN, zijn natuurlijke zoon, volgde hem op. OGINE, eene zijner dochters, was de gemalin van KAREL DEN EENVOUDIGEN. = **DE MARTELAAR** beklom den Engelschen troon met zijn 15 jaar als opvolger van zijn' vader EDGAR in 974. De regering van dezen Koning levert niets merkwaardigs op; hij werd in 978 vermoord, op bevel van zijne stiefmoeder ELFRIDE, om haren eigen zoon ETHELRED de kroon te bezorgen, hetwelk haar gelukte; zij geloofde haar misdrijf te boeten door het stichten van kloosters. Men maakte van EDUARD naderhand een' martelaar, en de monniken vertelden dat zijn gebeente mirakelen deed. = **DE BELIJDER**, neef van den voorg., en zoon van ETHELRED, werd tot Koning gekroond in 1041, na den dood van HARDE CANUT; hij had zijne verheffing te danken aan den Graaf GODWIN, die, niet magtig genoeg om zelf de kroon te vermeesteren, geloofde dat hij met dezelve aan EDUARD te bezorgen in zijne plaats zou kunnen regeren. De aanvang zijner regering werd verontrust door den opstand van GODWIN, die Landvoogd was over negen provinciën. EDUARD, om zijne onderdanen voor de ijsselijkheden van een' burgeroorlog te behoeden, trad in onderhandeling met dezen wederspannigen, die kort daarna stierf. EDUARD regeerde hierop in ongestoorde rust, bemind en gezegend door zijne onderdanen, om de zachtheid van zijn' aard en zijne regtvaardigheid. Hij was de eerste Koning van Engeland, die de kropgezwellen door aanraking genas, en dit was misschien de reden van zijne canonisatie door Paus ALEXANDER III. † in 1066. = **I**, uit het Huis PLANTAGENET, zoon van HENRIK III en ELEONORE VAN PROVENCE, geboren in 1240, werd gekroond in 1274; zijne eerste verrigtingen waren dat hij zijn' vader SIMON VAN MONTFORT, Graaf van Leicester, en de baronnen hielp bestrijden, die opgestaan waren om HENRIK III het Groot Charter te doen uitvoeren, verleend door Koning JAN. Na Engeland bevredigd te hebben vertrok de jonge Prins in 1270 naar het H. Land, om met LODEWIJK IX de roemrijke wederwaardigheden van den achtsten kruistogt te deelen. Nieuwe onlusten en de dood zijns vaders riepen hem in 1272 naar Engeland terug; alvorens bezocht hij Frankrijk, en regelde het bestuur der provinciën, die van de kroon afhingen. De regering van EDUARD maakt een merkwaardig tijdvak uit in de Engelsche Geschiedenis. Zijne hervormingen in de regtspleging en het beheer der geldmiddelen, de verdeeling der belastingen, de wetten, die hij bij elkander verzamelde en verbeterde, en de instelling van het Huis der Gemeenten verwierven hem den naam van Engelschen JUSTINIANUS. Hij wordt beschouwd als de grondlegger van het vertegenwoordigend regeringsstelsel in Engeland. Van dien tijd af dagteekent de burgerlijke en staatkundige vrijheid van dat land, als het werk der Parlementen, welke EDUARD bijeen riep, voornamelijk die van 1297 en 1299; van deze Parlementen verkreeg hij geld en volk tot zijne krijgsondernemingen. De roem nogtans, dien hij in het veld behaalde, werd niet zelden bezwalkt door de wreedheden, welke hij na de overwinning uitoefende. In 1283 vermeesterde hij het land van Wales, en liet de Gallische Barden ombrengen, wier liederen den moed der overwonnenen zouden hebben kunnen doen herleven. Dit land werd met Engeland vereenigd, en sedert wordt de titel van Prins van Wales gevoerd door den vermoedelijken erfgenaam der kroon. De onderwerping van Schotland volgde op die van Wales, maar het duurde langer en zij kostte meer bloed. Gedurende dezen oorlog, zegt HUME, scheen EDUARD alle deugden afgezworen te hebben, welke hij in den aanvang zijner regering betracht had, en hij offerde alles op aan zijne veroveringszucht. Na den dood van ALEXANDER III in 1286 plaatste EDUARD, gekozen tot scheidsman tusschen de twaalf mededingers naar den troon, JAN BALIOL op denzelven en maakte hem zijn' leenman. Weldra dwong hij dezen vorst door aanhoudende vernederingen tot opstand, en bekwam dus een voorwendsel om zich van de Schotsche kroon meester te maken. In 1298 ontstond er oorlog tusschen de Engelschen en de Franschen, en BALIOL, ondanks den onderstand, dien PHILIPPUS DE SCHOONE hem verleende was genoodzaakt afstand te doen van zijn Rijk. Na een' wapenstilstand van twee maanden eindigde de oorlog met Frankrijk door een dubbel huwelijk tusschen EDUARD I, weduwnaar van ELEONORE VAN CASTILIË, en MARGARETA VAN FRANKRIJK, zuster van PHILIPPUS DEN SCHOONEN, en tusschen den zoon van EDUARD en ISABELLE, dochter des Konings van Frankrijk. Inmiddels had WAL-

LACE, aan het hoofd van eenige Schotsche benden, de Engelschen uit zijn vaderland verdreven. EDUARD viel met 100,000 man in Schotland, en behaalde in 1298 eene overwinning, merkwaardig door den dood van JAKOB STUART, een der hoofden van het vijandelijke leger, en het sneuvelen van 50,000 Schotten. WALLACE handhaafde zich in het noorden; in 1300 verscheen hij wederom in het veld, en ontnam den Engelschen de zuidelijke provinciën. EDUARD veroverde Schotland voor de derde maal, en verwoestte alles te vuur en te zwaard, zoodat hij tot zelfs den naam van dit ongelukkige land scheen te willen uitroeijen. WALLACE, aan den overwinnaar overgeleverd, stierf door beulshanden. De Bergschotten in 1306 de wapenen weder opgevat hebbende, onder aanvoering van ROBERT BRUCE, zoon van JAN BALIOL, maakte EDUARD zich gereed om tegen hem op te trekken; maar na de moeder van ROBERT BRUCE in de gevangenis geworpen en zijne beide broeders tot de galg veroordeeld te hebben, overviel de dood hem te Carlisle in 1307. = II, zoon en opvolger van den voorg., geb. in 1284, gaf zich over aan de ergste losbandigheden, verzuimde de regering, verloor Schotland en ook eerlang zijne eigen kroon, ten gevolge van een' burgeroorlog, verwekt door de onbeschaamdheid van GAVESTON, een' zijner gunstelingen. Zijne gemalin ISABELLE, veinzende een afgrijzen te hebben van zijn schandelijk gedrag, maar zelve gedreven door eene niet minder strafbare eerzucht, had niet geschroomd de wapenen tegen hem op te vatten; ondersteund door haren broeder PHILIPS DEN SCHOONEN, bekwam zij weldra de overhand. EDUARD werd gevangen en den 21 September 1327 op eene gruwelijke wijze in den kerker om het leven gebragt. = III, zoon van den voorg., geboren in 1312, regeerde aanvankelijk onder de voogdijschap zijner moeder, wier minnaar MORTIMER al het gezag in handen had; doch toen EDUARD meerderjarig geworden was, deed hij MORTIMER des nachts uit de slaapkamer zijner moeder halen en tot de galg veroordeelen. De Koningin ISABELLE werd op een landgoed verbannen. Gedurende de regering van EDUARD III werd een bloedige oorlog met Schotland gevoerd, en dit Rijk door hem veroverd. Hierop den titel van Koning van Frankrijk aangenomen hebbende, begon hij den oorlog tegen PHILIPPUS VAN VALOIS, won den slag van Crecy in 1346 en veroverde Calais, welke stad 210 jaren in het bezit bleef der Engelschen. De dood des Konings van Frankrijk in 1350 maakte geen einde aan den oorlog, die door EDUARD werd voortgezet tegen zijn' opvolger JAN, dien hij na den slag van Poitiers in 1356 gevangen kreeg. De Staten, zamengeroepen door den Dauphin (naderhand KAREL V), het verdrag van Bretigny niet bekrachtigd hebbende, was EDUARD genoodzaakt de wapenen wederom op te vatten, maar het geluk was hem nu minder gunstig; hij verloor al zijne behaalde voordeelen in Frankrijk door de dapperheid van DUGUESCLIN, behield slechts Guyenne en eenige zeeplaatsen, en † op het kasteel van Sheen den 21 Junij 1377. Hij had den Engelschen wolhandel zeer aangemoedigd; de orde van den Kousenband werd door hem ingesteld, en het postwezen op een' geregelden voet gebragt. = IV, zoon van RICHARD, Hertog van York, geboren in 1441, betwistte HENRIK VI de kroon en werd den 5 Maart 1461 tot Koning uitgeroepen; hij dwong de Koningin MARGARETA, HENRIKS gemalin, Engeland te verlaten, en gaf zich over aan het vermaak. Zijn huwelijk met ELIZABETH WOODWILLE bragt hem in onmin met den Graaf van Warwik, aan wien hij grootendeels zijne verheffing te danken had. De burgeroorlog tusschen de Huizen York en Lancaster kwam tot uitbarsting (zie ROOS (ROODE EN WITTE); schavotten werden op de slagvelden opgerigt, en de gevangenen dadelijk aan de beulen overgeleverd. EDUARD een' slag verloren hebbende, was op het punt van gevangen genomen te worden, doch hij ontkwam, en sloeg op zijne beurt den Graaf van Warwik, die naar Frankrijk vlugtte, maar kort daarna terugkwam, en HENRIK VI weder op den troon plaatste. EDUARD, ondersteund door den Hertog van Bourgondië, verscheen wederom in het veld, en won den slag van Barnet, in welken de Graaf van Warwik sneuvelde. Op den dag zelfs van deze overwinning kwam de Koningin met haren zoon, den jongen EDUARD, in Engeland aan; maar EDUARD IV den 4 Mei 1471 nogmaals eene overwinning behaald hebbende bij Tewksbury, werd MARGARETA naar den Tower gezonden en de jonge EDUARD om het leven gebragt. EDUARD IV verzekerde zich verder van het bezit der kroon met zijn' broeder den Hertog van Clarence ter dood te doen veroordeelen, het aan zijne keus latende, op welke wijze hij dit vonnis wilde ondergaan; de Hertog verkoos hierop in een vat met wijn verdronken te worden, hetwelk geschiedde. EDUARD sleet zijne overige dagen in wellust en vermaak, en † in 1483. = V, zoon van den voorg., was naauwelijks 12 jaren oud, toen hij zijn' vader opvolgde. Gedurende zijne minderjarigheid werd het regentschap vertrouwd aan zijn' oom RICHARD, Hertog van Glocester, wiens eerzucht hem van de eene misdaad tot de andere sleepte. Onder voorwendsel dat zij daar veiliger waren, deed RICHARD den jongen Koning en zijn' broeder den Hertog van York in den Tower huisvesten, waar zij weldra vermoord werden. EDUARD had den Koningstitel naauwelijks twee maanden gedragen. De Hertog van Glocester volgde hem op onder den naam van RICHARD III. = VI, zoon van HENRIK VIII en JANE SEYMOUR, geboren den 12 October 1538, volgde zijn' vader op in 1547 en † in 1553 vóór hij nog meerderjarig geworden was. Hij vervolgde het hervormingswerk der Engelsche Kerk, door zijn' vader begonnen, waarvan CRANMER, Aartsbisschop van Cantorbury, het voornaamste beleid had. De noodlottige uitsluiting zijner beide zusters MARIA en ELIZABETH van de troonopvolging, die men hem op zijn sterfbed afdwong, kostte de onschuldige JANE GRAY het leven.

EDWARDS (RICHARD), de oudste Engelsche tooneeldichter, geboren in 1523, † in 1566, heeft verscheiden schouwspelen zamengesteld voor de hoffeesten van ELIZABETH; drie derzelve zijn met eenige andere gedichten van EDWARDS, onder den titel van *Paradise of dainty Devices,* in 1578 gedrukt. De Engelsche bibliomanie alleen hecht er eenige geldswaarde aan; kunstwaarde heeft de verzameling volstrekt geene. = (GEORGE), vermaard Engelsch natuurkundige, geboren in 1693, † in 1773, bezocht Holland, Noorwegen en Frankrijk enkel uit liefhebberij voor de natuurlijke historie der vogelen, over welke hij in 1745 een kostbaar prachtwerk in het licht gaf met gekleurde platen en eene Engelsche en Fransche beschrijving, 4 deelen in 4to. Met het vervolg op dit werk behelst hetzelve de afbeeldingen van meer dan 900 vogels, allen naar de natuur gekleurd. Hij heeft ook nog eenige andere werken over de natuurlijke historie geschreven. = (BRYAN), geboren te Westbury, in Wiltshire, in 1743, begaf zich als jongeling naar Jamaika, en bestreed ten sterkste de voorstellen van WILBERFORCE, tot afschaffing van den slavenhandel. In Engeland teruggekeerd en lid geworden van het Huis der Gemeenten, was hij altijd de verdediger der planters. Hij beklaagde wel het lot der slaven, en kenrde hunne slechte behandeling af, maar vond het ten uiterste gevaarlijk hen in vrijheid te stellen, en hielp eene wet uitvaardigen tegen de wreede behandeling der slaven. † den 16 Julij 1800. Hij heeft verscheiden zeer goed geschreven werken over de West-Indische eilanden in het licht gegeven.

EDWIN, mansnaam, meest in Engeland gebruikelijk, is misschien van *to win*, winnen, verkrijgen, bekomen, afkomstig; *ed* is hetzelfde als *eg* (echt, wettig): deze naam zou dus zoo veel als *echte winst*, in den zin van *pignus matrimonii*, kunnen beteekenen. =, Koning van Northumberland, was de eerste vorst van dit land, die den Christelijken godsdienst aannam. Uit zijn rijk verdreven door ADELFRIED, Koning van Bernicie, zocht EDWIN eene schuilplaats bij REDWALD, Koning der Oost-Angelen, won zijne genegenheid en werd door hem op den troon hersteld. Na den dood van REDWALD boden de Oost-Angelen hem de kroon aan, maar hij weigerde dezelve en deed haar den wettigen erfgenaam opdragen. EDWIN sneuvelde in een gevecht tegen den Koning van Mercia in 643.

EDWY, elfde Koning van Engeland, uit den Saksischen stam, was de zoon van EDMOND I en in 955 de opvolger van zijn' oom EDRED. Zijn huwelijk met ELGIVA, tegen den zin van DUNSTAN, Bisschop van Worcester, was oorzaak dat hij afgezet en zijn broeder EDGAR in zijne plaats ten troon verheven werd. † van verdriet of misschien wel aan vergift, in 959. Zie DUNSTAN.

EDZARD, mansnaam, die veelal in Oost-Friesland wordt aangetroffen, schijnt van denzelfden oorsprong als EDMUND, EDUARD (EDWARD) en EDWIN, en kan dus *echte aard* beteekenen. Verscheiden der oude Oost-Friesche Graven hebben dezen naam gevoerd.

EDZARDI (ESDRAS), geb. te Hamburg, den 28 Junij 1629, leide met grooten ijver zich toe op de kennis der Oostersche talen en bezocht de voornaamste hoogescholen. In 1656 met den rang van Licentiaat in de godgeleerdheid te Hamburg wedergekeerd, onderwees hij aldaar kosteloos het Hebreeuwsch en Arabisch, en wilde geen beroep aannemen, om des te meer zijne zucht tot proselietenmakerij te kunnen involgen; want de bloei van het Luthersche geloof ging hem boven alles ter harte, gelijk hij dan niet alleen eene groote menigte Katholijken, Gereformeerden en Doopsgezinden, maar ook verscheiden Joden en Turken tot de Luthersche Kerk overgehaald, of gelijk hij, met de gewone geestelijke zedigheid, zelf zegt, tot de kennis der waarheid gebragt heeft; want de kennis der Luthersche kerkleer en de kennis der waarheid was natuurlijk bij den goeden man een en hetzelfde ding. In dit verdienstelijk werk volhardde hij tot zijn' dood toe, die den 1 Januarij 1708 voorviel. Waarschijnlijk had hij het zoo druk met Joden en Turken den Catechismus van LUTHER in het Hebreeuwsch of Arabisch uit te leggen, dat hem naauwelijks zoo veel tijd overbleef om eene soort van handleiding voor bekeerders te schrijven, onder den titel: *De praecipuis Doctrinae Christianae capitibus adversus Judaeos et Mahometanos;* hij heeft echter ook de geloofsbelijdenis van den Abyssinischen Koning CLAUDIUS (?) in het Aethiopisch en Latijn uitgegeven.

E. E. Verkorting van *ex edicto.*

EED is eene plegtige verklaring, die met de sterkste verzekering van opregtheid voor de overheid wordt afgelegd. Het is juist niet noodig dat daarbij een beroep op God, als den alwetenden en regtvaardigen regter der menschelijke daden, plaats hebbe, ofschoon zulk een beroep in de gewone eedformulieren voorkomt; de eed voor de Joden was eertijds in verscheiden landen een onzinnig vervloekings- en verwenschingsformulier van zichzelven. Het eene behoorde zoowel als het andere bij de eedaflegging nagelaten te worden, en de

62

regter zich met eene verklaring op eer en trouw naar iemands beste weten te vergenoegen; want wie aan God gelooft en hem als zedelijken wetgever erkent, weet zeer wel dat waarheid en opregtheid de grondslag en beweegreden van zijne verklaring moeten zijn, en zullen dit gewis zijn, wanneer hem door de overheid of den regter zoodanig eene verklaring op eene plegtige en gemoedelijke wijze afgevraagd wordt. Over de geöorloofdheid van den Eed is veel voor en tegen gezegd, en van wederzijden op zeer goede gronden: zoodat het moeijelijk is te beslissen, of de eed al dan niet geöorloofd is. Al wat men daaromtrent zou kunnen bepalen is dat in een land, waar ieder vrijheid van geweten geniet, niemand een eed zou mogen afgevergd worden, die in gemoede zich daarover bezwaard vond, maar men zich zou moeten te vreden houden met zijne opregte verklaring en plegtige verzekering, van welke de Alwetende immers toch kennis draagt; eigenwillige zelfvervloekingen en verwenschingen zouden in geen geval toegelaten en nog minder gevorderd mogen worden. Het bekende voorschrift van JEZUS, MATTH. V. 34-37: „Zweert „ganschelijk niet — maar laat uw woord ja, ja, neen, neen zijn," is duidelijk, en mogt wel wat beter behartigd worden. De voorstanders van den eed zeggen wel dat hij daarmede het ligtvaardige vloeken en zweren in de zamenleving van zijnen tijd bedoelde, maar dit is eene armzalige uitvlugt; want zoo zou men zich van het opvolgen van al zijne voorschriften kunnen verschoonen, en zeggen dat zij slechts zijnen discipelen en tijdgenooten betroffen, maar ons niets aangaan, dat toch wel niemand beweren zal, die zijne leer gelooft en belijdt.

EEDBREUK, zie MEINEED.

EEKHOUT (GERBRAND VAN DEN), geboren te Amsterdam den 19 Augustus 1621, was een der beste leerlingen van REMBRAND, en schilderde in zijne manier verscheiden Bijbelsche historiën, maar zondigde ook, even als zijn meester, niet zelden tegen het costume zijner personaadjen. Hij heeft ook vele portretten geschilderd. † den 22 September 1674.

EEM (DE), eene rivier in de Nederlandsche provincie Utrecht, ontstaat uit eenige beken boven de stad Amersfoort, en loopt voorbij dezelve tot in de Zuider-zee; zij werd reeds vroeg door de ingezetenen van Amersfoort bevaren tot afvoer van de voortbrengselen des lands naar Amsterdam, naar welke stad eene geregelde beurtvaart is aangelegd. In 1669 hadden de Staten van Utrecht het ontwerp gevormd om een kanaal te graven van de stad Utrecht af tot in de Eem, waardoor de schepen uit zee tot aan de poorten van Utrecht zouden kunnen komen. Men had dit kanaal reeds afgebakend en hetzelve de Eemvaart genoemd; maar de uitvoering werd eerst door de tegenwrijtingen van Amsterdam vertraagd, toen door den inval der Franschen in 1672 verhinderd, en bleef vervolgens steken tot in 1720 de beruchte actiehandel en oprigting van allerlei hersenschimmige maatschappijen van koophandel dit ontwerp uit de vergetelheid wederom te voorschijn haalde, doch hetzelve is ook toen onuitgevoerd gebleven. = (HET HUIS TER) was weleer een versterkt kasteel, reeds in 1252 bekend en toen in het bezit van JAN VAN ARKOUDE; naderhand geraakte hetzelve in de magt der Utrechtsche Bisschoppen, en werd in 1393 aanmerkelijk versterkt, doch in 1481 afgebroken en verbrand; wederom opgebouwd zijnde, werd hetzelve in 1527 door den beruchten MARTEN VAN ROSSUM ingenomen, doch kwam in 1530 wederom in de magt des Bisschops van Utrecht, maar het was in 1552 zoodanig in verval geraakt, dat men besloot de vestingwerken te slechten. Sedert werd hetzelve wederom in staat van verdediging gebragt. Toen in 1629 de Graven HENRIK VAN DEN BERG en MONTECUCULI in de Veluwe gevallen waren, terwijl Prins FREDRIK HENRIK 's Hertogenbosch belegerde, zochten genen na het bemagtigen van het Huis Ter Eem in Holland te dringen, en zonden eenig volk derwaarts; de bevelhebber het slot opgeëischt hebbende, kreeg een weigerend antwoord van den Slotvoogd, niettegenstaande de bezetting tot versterking van het leger naar 's Hertogenbosch vertrokken was, en hij zich alleen met zijne vrouw, kinderen en dienstboden, in alles acht of negen personen, op het slot bevond, doch hij had geschut, kruid en kogels genoeg; hij plaatste verscheiden hoeden en helmen, op het slot voorhanden, op staken en maakte met dezelve allerlei bewegingen alsof er zich veel manschappen op de wallen bevonden; terwijl hij een levendig vuur van dezelve onderhield. Zijn verzoek om in onderhandeling te treden werd hem gereedelijk toegestaan, en hij bedong vrijen aftogt voor zich en de zijnen naar Amersfoort of Naarden; dit hem ingewilligd en het verdrag gesloten zijnde, trok de slotvoogd met zijne vrouw en beide zonen, twee boeren, een' knecht en eene dienstmaagd, naar buiten. De vijandelijke bevelhebber, ziende dat er geene manschappen meer volgden, wilde den Slotvoogd, uit spijt dat hij hem dus misleid had, gevangen houden, maar zijne officieren bragten hem van dit voornemen terug, en prezen het kloekmoedig gedrag van den Slotvoogd, die waarlijk wel verdiend had met krijgseer uit te trekken. Bij den inval der Franschen in 1672 had het Huis Ter Eem zeer geleden; in 1674 werd hetzelve door de Staten van Utrecht opgedragen aan den Stadhouder WILLEM III, doch van tijd tot tijd is hetzelve sedert zoodanig vervallen, dat er eindelijk slechts een puinhoop van overbleef, die reeds in de vorige eeuw uit den weg geruimd is geworden.

EEMBRUGGE, een dorp en voormalige heerlijkheid in de Nederlandsche provincie Utrecht, aan de westzijde van de rivier de Eem, had in vroegere tijden stedelijke voorregten, in welke de ingezetenen door den Bisschop JAN VAN ARKEL in 1364 bevestigd werden, gelijk nogmaals in 1576 geschiedde door PHILIPS II, Koning van Spanje; doch Eembrugge schijnt kort daarna de benaming van stad verloren te hebben; ook is het onzeker of de plaats wallen gehad hebbe. In de binnenlandsche oorlogen, inzonderheid in den twist van den Bisschop HENRIK VAN BEIJEREN met de stad Utrecht, heeft Eembrugge veel geleden; de kerk werd toen door de Gelderschen tot den grond toe vernield, doch in 1530 wederom opgebouwd; vervolgens werd de plaats in den oorlog tegen Spanje en bij den inval der Franschen in 1672 deerlijk geteisterd, en in 1702 met andere dorpen aan de Eem door de Zuider-zee overstroomd. Schoon Eembrugge geheel het voorkomen eener stad verloren heeft, is het tegenwoordig toch nog een aanzienlijk dorp.

EEMLAND was onder de voormalige staatshuishouding het derde kwartier van de provincie Utrecht; het grensde ten oosten aan de Veluwe, ten westen aan het Gooiland en het Nederkwartier, ten zuiden aan het Overkwartier en ten noorden aan de Zuider-zee. Deze landstreek strekte zich uit van Veenendaal tot aan de Zuider-zee ter lengte van 5 Duitsche mijlen, welke de Eem doorliep; in dezelve waren verscheiden aanzienlijke heerlijkheden en nette dorpen gelegen. In 1280 verkocht GUDULA, Abdis van Elten, geheel Eemland, met Muiden, Naarden en Weesp daarbij, aan FLORIS V, Graaf van Holland, voor de naauwelijks geloofbare som van 25 Ponden, onder beding dat, bij gebreke van gereede betaling, de landen aan haar zouden terugvallen. In 1735 werd de in Eemland gelegen heerlijkheid Eemnes alleen voor 30,000 Guldens in openbare veiling verkocht.

EEMNES, eene voormalige heerlijkheid in de Nederlandsche provincie Utrecht, aan de rivier de Eem, wordt door den Wakkerdijk in twee deelen verdeeld, Eemnes binnendijks en Eemnes buitendijks, of ook wel de beide Eemnessen genaamd, die in 1674 door de Staten van Utrecht gesteld werden onder het hooge en vrije regtsgebied van den Stadhouder WILLEM III, doch na deszelfs dood in 1702 terugvielen aan de Staten, die ze toen verkochten als eene ambachtsheerlijkheid voor 12,000 Guldens en het genot der voorregten voor 3000 Guldens. Eemnes behoorde eertijds in eigendom aan de Utrechtsche Kerk, doch in 1345 begaven de Eemnessers zich onder de gehoorzaamheid van WILLEM IV, Graaf van Holland, en namen den naam van Oost-Hollanders aan; maar de Bisschop JAN VAN ARKEL overviel hen kort daarna, en bragt hen weder onder zijne heerschappij; doch in 1346 andermaal den Bisschop afgevallen, en wederom Oost-Hollanders geworden zijnde, bekwamen zij bij den hervatten oorlog tusschen Holland en Utrecht MELIS VAN MIJNDEN tot bevelhebber, doch werden in 1248 op eene vlakte bij Eemnes geslagen; de Bisschop kreeg MELIS VAN MIJNDEN gevangen, veroverde de plaats en noodzaakte de inwoners hunnen ouden naam wederom aan te nemen; voorts zocht hij hunne genegenheid te winnen door gunstbewijzen, en verleende in 1352 Eemnes stedelijke regten, die zelfs nog in 1532 door KAREL V erkend werden. In 1355 vielen zij desniettegenstaande den Bisschop wederom af, doch zij werden waarschijnlijk begrepen in den vrede, die in het volgende jaar tusschen den Graaf van Holland en den Utrechtschen Bisschop gesloten werd. Sedert ontstonden er nog dikwijls geschillen met den Bisschop, die doorgaans met de wapenen ten voordeele van dezen beslist werden. In 1481 werd Eemnes door de Hollanders stormenderhand veroverd, uitgeplunderd en verbrand; hetzelfde lot onderging de plaats in 1527 door de Gelderschen; ook leed zij veel door den moedwil der Franschen in 1672. Het is onzeker wanneer Eemnes van eene stad tot twee dorpen geworden is, die elk eene kerk en een' bijzonderen Predikant hebben, doch onder één regtsgebied staan. Eemnes buitendijks is het meest bebouwd; doch in en om Eemnes binnendijks worden vele fraaije lustplaatsen en buitenverblijven gevonden.

EENDRAGT is het gemeenschappelijk dragen van een' last door velen op zoodanig eene wijze, als zulks, bij genoegzame krachten, door één' zou geschieden: weshalve in dit begrip de *veelheid* als *eenheid* gedacht wordt; want Eendragt is de verbinding van *vele* krachten tot *ééne* kracht, die tot hetzelfde einddoel wordt aangewend, dat alle enkele krachten *willen*, maar elk op zich zelve niet *kunnen* bereiken. Op de grondstelling dus dat vereenigde krachten sterker zijn dan verdeelde (*vis unita fortior*), kozen onze wakkere voorvaderen met oordeel en wijsheid tot staatsspreuk: *Eendragt maakt magt*; in hunne worsteling tegen de Spaansche dwingelandij hadden zij maar al te zeer de waarheid en het gewigt ondervonden der woorden van SALLUSTIUS (*de Bello Jugurth.* C. X): *Concordiâ parvae res crescunt: discordiâ maximae dilabuntur*, en oordeelden zelfs tot op de muntstukken het nageslacht te moeten herinneren dat geringe zaken door eendragt aanwassen, waarvan het Nederlandsch gemeenebest het overtuigend bewijs was, en ook in later' tijd een even zoo sterk sprekend voorbeeld opleverde dat groote zaken door tweedragt geheel te niet gaan.

EENHEID is zulk een duidelijk begrip, dat het geene verklaring noodig heeft; het is het eerste grondbegrip des verstands en de grond-

slag van alle tellen en meten. Tegenover dit begrip staat de *veelheid*, in welk begrip de eenheid herhaald en dus meer dan eens voorondersteld wordt: uit beiden ontstaat wederom het begrip van *alheid*, hetwelk als zamenvoeging der deelen tot een geheel en dus ook als Eenheid gedacht kan worden. (Zie Alheid). Eenheden zijn de elementen van een getal, maar geen getal zelf, hetwelk door gedurige toevoeging der Eenheid tot zich zelve en de eindelijke zamenvatting van verscheiden eenheden ontstaat; b. v. 1 + 1 + 1 = 3 enz. dewijl hier de toevoeging tot in het oneindige voortgezet en zeker getal, hoe groot ook, wederom als Eenheid aangenomen kan worden, om daaruit nog grootere getallen te vormen, gelijk $\frac{10}{10}$ = 1.00, $\frac{100}{100}$ = 1.0000, $\frac{1000}{1000}$ = 1.000000, enz. tot in het oneindige toe.

EENHOORN. In vroeger' tijd werd dit dier voor een schepsel der verbeelding gehouden, doch naderhand heeft men deszelfs bestaan buiten twijfel gesteld. Volgens de beschrijving komt deszelfs gedaante vrij wel overeen met die in welke het als een der tenanten van het Engelsche wapenschild wordt afgebeeld; hetzelve behoort tot het hertengeslacht, wordt in het hooge Azië in de bosschen aan gene zijde van het Himalayagebergte gevonden, doch is zoo wild, dat men er nog geen heeft kunnen vangen. = is de naam van een der vier zuidelijke gesternten, die, uit de voorheen vormlooze sterren zamengesteld, door Aug. Royer in zijne hemelkaarten, in 1679 uitgegeven, zijn opgenomen.

EENIG is iets anders dan enkel; een ding kan eenig genoemd worden 1) met betrekking tot de soort, als er soorten in zeker geslacht van wezens bestaan, en 2) met betrekking tot het getal, wanneer het als enkelding zijns gelijken niet heeft. In het eerste geval kan de mensch met betrekking tot de diersoort eenig heeten; in de tweede betrekking kan, streng genomen, slechts God gedacht worden.

EENIGHEID is iets anders dan Eenheid, ofschoon toch eene zekere eenheid in dit begrip ligt opgesloten, even als in het begrip Eendragt; wanneer namelijk twee of meer menschen hetzelfde willen, eene zaak zich op dezelfde wijze voorstellen, of omtrent zekere punten eveneens oordeelen (het eens zijn), bestaat er *Eenigheid*, maar daarom toch nog geene *Eenheid*, die echter in sommige gevallen een betrekkelijk gevolg daarvan kan zijn.

EENSTEMMIGHEID is eene uitdrukking, die van de muzijk ontleend en in eene ruimere beteekenis in de redekaveling overgebragt is; men zegt van gedachten, begrippen, gevoelens, enz. dat zij in de eenheid van het bewustzijn zoodanig opgenomen kunnen worden, dat zij zich met elkander verdragen, dat is elkander niet wederspreken; zoo kan men b. v. zich God als wijs en heilig voorstellen, maar niet tevens als grimmig, toornig, wraakzuchtig, nijdig, enz. denken, dewijl deze hoedanigheden niet met het juist begrip van God bestaanbaar zijn, naardien zij met het ideaal van wijsheid en heiligheid niet overeenstemmen. Deze uitdrukking wordt ook gebezigd, wanneer de deelen van een geheel bij elkander passen en gezamenlijk de bedoelde uitwerking te weeg brengen. Zoo kan men b. v. zeggen dat het heelal een eenstemmig geheel is, welk denkbeeld de Pythagoristen waarschijnlijk door de zoogenaamde harmonie der spheren wilden uitdrukken.

EENTOONIGHEID is het aanhoudend eenzelvig geluid uit één' toon; overdragtelijk noemt men een dicht- of schilderstuk eentoonig, wanneer hetzelve weinig verscheidenheid oplevert. Zoo zegt men ook dat iemand eentoonig leeft, spreekt, schrijft en handelt. De Eentoonigheid is een gebrek van velen bij het overluid lezen en het zoogenaamd declameren van verzen, waardoor de rede zoowel aan duidelijkheid en nadruk als aan schoonheid verliest, en de uitwerking niet doet, welke zij kon en moest doen. De Eentoonigheid, waar zij ook wordt aangetroffen, is doorgaans de moeder der verveling, want slechts verscheidenheid en afwisseling houden de aandacht levendig.

EENVOUDIGHEID is een woord van gunstige en ongunstige beteekenis, naarmate der betrekking, in welke hetzelve gebezigd wordt. In eene verstandelijke betrekking verstaat men daardoor eene bekrompenheid van oordeel, die uit eene oorspronkelijke zwakheid van verstand of gebrek aan oefening in het denken voortspruit; de hoogste graad van Eenvoudigheid is domheid: daarom noemt men een' domm' mensch ook wel een' eenvoudigen bloed. In eene zedelijke betrekking beteekent dit woord nogtans iets prijsselijks, vooral wanneer men van eenvoudigheid van hart of van zeden spreekt; men bedoelt alsdan iemand zonder erg of list, openhartig en onverschillig omtrent hetgene waarop anderen in de zamenleving zich zoo veel laten voorstaan. Zulk eene Eenvoudigheid heeft veel van kinderlijke onschuld, en geeft een onbedorven gemoed te kennen, maar is juist geene sterke aanbeveling bij grooten en aanzienlijken.

EENZAAMHEID. Het oordeel van den Schepper zelven (Genes. II, 18), dat het niet goed is dat de mensch alleen zij, bewijst dat de mensch tot gezelligheid bestemd is, en in maatschappij leven moet, om zich zelven en anderen nuttig te zijn. De Eenzaamheid is zeker het best geschikt tot ernstige overdenkingen, de studie en verscheiden andere werkzaamheden van den geest, die bezwaarlijk onder drokte en gewoel verrigt kunnen worden; maar eene geheele afzondering van de zamenleving uit dweeperij of menschenhaat is niet natuurlijk, en de reden, die men daarvoor geeft, dat men in de eenzaamheid niet aan verleidingen der wereld blootgesteld is, en met meer vrucht aan zijne zedelijke verbetering kan arbeiden, is louter zelfmisleiding, want de eenzaamheid heeft zoo wel hare zedelijke gevaren als de zamenleving, gelijk blijkt uit de levensbeschrijvingen der vrome kluizenaars; want de vele aanvechtingen des Duivels, aan welke zij waren blootgesteld, bestonden enkel in de kwellingen van hunne door de eenzaamheid overspannen verbeelding. Eenzaamheid, die somwijlen door gezelligheid afgewisseld wordt, is den mensch aan te bevelen, maar geenszins het nutteloos kluizenaarsleven, hetzij als monnik in eene woestijn of als een door de *spleen* gekweld Engelsch edelman op een prachtig landgoed.

EENZIJDIGHEID is dikwijls een gevolg van partijdigheid, genegenheid of afkeer, en geeft altijd eene bekrompenheid van oordeel te kennen. Wie eenzijdig handelt, kan bezwaarlijk weten of hij goed handelt. Zie Partijschap.

EER. — — — — — — *L'honneur solide*
C'est de prendre toujours la vérité pour guide;
De regarder en tout la raison et la loi;
D'être doux pour tout autre et rigoureux pour soi;
D'accomplir tout le bien que le ciel nous inspire,
Et d'être juste enfin: ce mot seul veut tout dire.

Deze regels van Boileau (*Sat.* XI) behelzen eigenlijk voorschriften van pligt, doch met het stipt nakomen van dezelve is er weinig eer te behalen, naar het begrip, dat de meeste menschen zich van de eer vormen; het vervullen van al de hier opgetelde pligten moge zelfvoldoening verschaffen, maar dien het om eer te doen is, zal liever zorgen dat hij een ambt, titel, of ordelint bekomt: dan zal het hem aan geene eer ontbreken, al deed hij ook juist het tegendeel van al wat Boileau als eene handelwijze van eer opgeeft; en wie rijk is, kan voor zijn geld zoo veel eer koopen als hij wil, en wel zoodanige eer als hem best behaagt. De geleerde, de kunstenaar, de menschenvriend, de nuttig werkzame, de verdienstelijke man verwerft ook wel eer, maar hij heeft er niet veel aan, omdat hij de bewijzen daarvan zoo niet te pronk stellen kan als menigeen, die dit wel doen moet, om voor een' man van eer, of eigenlijk (en dit wil hij somtijds ook liever) voor een' man van aanzien gehouden te worden. De eer schijnt dus, volgens het gewone begrip, geene zelfstandige, maar eene toevallige en betrekkelijke zaak te zijn, die niet aan den persoon, maar aan zijn' rang of titel verbonden is, en dus mag iemand zich zoo wel verhoovaardigen op zijn' titel van eerlijk' man, als een ander op den zijnen van man van eer, elk met behoud van zijn' rang in de maatschappij.

EERAMBT is elk ambt, welks uitoefening dengenen die hetzelve bekleedt geene schande aanbrengt; maar eigenlijke schandambten zijn er niet, schoon sommige ambten voor menigeen niet begeerlijk zijn, gelijk het ambt van Beul, Vilder, Hondenslager, Nachtwaker, Policiespion, Verklikker, e. d. g. vermits daarmede zeker wel niet veel eer, maar toch ook geene eigenlijke schande verbonden is; doch men verstaat onder de benaming Eerambt zoodanig ambt, hetwelk tegen eene geringe of ook wel geheel zonder bezolding waargenomen wordt, maar dengenen die hetzelve bekleedt een zeker aanzien in de zamenleving geeft, en als een geschikt middel gebruikt wordt, om van iemand, die niets is, iets te maken; b. v. van een' rijk' man een' verdienstelijk' man; doch om van een' verdienstelijk' man, die niets is, iets te maken, zijn de geldambten beter geschikt; maar een verdienstelijk man geraakt lang zoo gemakkelijk niet aan een geldambt als een rijk man aan een eerambt.

EERBIED is de achting, welke ondergeschikten jegens hunne meerderen doen blijken, met zorgvuldige vermijding van al wat dezen zou kunnen mishagen. Eerbied behooren kinderen jegens hunne ouders, leerlingen jegens hunne meesters, onderdanen jegens hunnen koning en alle menschen jegens God te hebben.

EERREDDING is de verdediging van zijne eigen of eens anderen eer, door zoodanige middelen en op zulk eene wijze als de verdediger dienstig oordeelt. Of men tot het redden van eens anderen eer verpligt is, laat zich in het algemeen niet bepalen; elk dient hierin bij voorkomende gevallen volgens zijne overtuiging te handelen.

EERSTGEBOORTE (Regt van). Dit regt, in gebruik bij de Israelieten, was bij de Romeinen onbekend; zij geloofden, met reden, dat de natuur den kinderen zonder onderscheid aanspraak gaf op de genegenheid en op eene gelijke verdeeling der nalatenschap hunner ouders. Dit regt geldt in Europa ten aanzien der troonopvolging, en heeft tot zeer natuurlijken grond dat de eerstgeboren het eerst meerderjarig en dus tot regeren bevoegd wordt. Waar erfwaardigheden ingevoerd zijn, is het natuurlijk dat deze waardigheden insgelijks op den eerstgeboren overgaan, en deze een aanzienlijk aandeel in de nalatenschap bekome, om zijne waardigheid op eene welvoegelijke wijze te kunnen bekleeden, waaruit de majoraten ontstaan zijn. Maar dit voorregt tot alle aanzienlijke geslachten uit te strekken, gelijk in Frankrijk eertijds plaats had, en waartegen reeds Montesquieu zich ten sterkste verklaarde, is onbillijk, dewijl er geene reden bestaat om den eerstgeboren ten koste der overige kinderen te bevoordeelen. Dat het regt van eerstgeboorte gegrond zou zijn op de

meerdere voortreffelijkheid van den eerstgeboren, is eene willekeurige en gewaagde stelling, dewijl de ondervinding in duizend gevallen het tegendeel bewijst.

EERZUCHT is het overmatig streven naar eer, of liever naar de uitwendige teekens van dezelve, somtijds door middelen en langs wegen, die met de wezenlijke eer weinig bestaanbaar zijn, en dus geheel iets anders dan eerliefde, die ieder' mensch eigen is, en de meesten zijner handelingen regelt. Wanneer nogtans de eerliefde meer op de teekens der eer dan op de eer zelve gerigt is, wordt zij eerzucht, of liever aanzienzucht, een streven om boven anderen uit te steken, en niet zoo zeer om werkelijk meer te *zijn* dan wel om meer te *schijnen* dan anderen: weshalve het den eerzuchtigen ook meer om den schijn dan om het wezen der eer te doen is, van welke hij somtijds niet eens een gezond begrip heeft.

EEUWIG is het tegenovergestelde van tijdelijk, en dit begrip kan dus niet in den denkvorm van tijd opgenomen worden, want iets zonder begin of einde laat zich door het verstand niet bevatten. Het is dus loutere onzin, wanneer men een meisje *eeuwige liefde* zweert, gedenkstukken tot eene *eeuwige gedachtenis* oprigt, *eeuwige edicten* uitvaardigt, iemand ten *eeuwigen dage* uit het land bant, ontwerpen tot een' *eeuwigen vrede* beraamt, iemand *eeuwigen roem* of *eeuwige schande* behaalt, enz. Men weet zeer wel dat al deze *eeuwige* dingen even *tijdelijk* zijn als alle andere menschelijke bemoeijingen, maar het spraakgebruik wil dat men om de bedoelde duurzaamheid van een ding uit te drukken eene volslagen zotheid zegt.

EEUWIGHEID. In een' volstrekten zin beteekent dit woord eene aanhoudende voortduring zonder begin of einde, en wordt als eene eigenschap van God beschouwd. Somwijlen wordt dit woord met dat van Oneindigheid verwisseld en dit voor gelijkbeteekenend met Eeuwigheid gehouden, maar dit is niet zoo, want eeuwig kan alleen als een begrip van duur (tijd) gedacht worden, maar oneindig is ook een begrip van ruimte en van kracht tevens; doch dewijl ons *eindig* verstand het *oneindige* niet bevatten kan, is ook de Eeuwigheid een begrip dat ons bevattingsvermogen ver te boven gaat. Onze zinnelijke voorstelling der Eeuwigheid heeft altijd grenzen, en is als het ware een telkens op nieuw beginnen (omdat wij het begrip eeuwigheid niet anders dan in den denkvorm van tijd kunnen opnemen); het begrip Oneindigheid vooronderstelt altijd een begin, en wil alleen uitdrukken dat men van eene zaak het einde niet weet of berekenen kan: alzoo eene onbepaalde duurzaamheid.

E. F. Verkorting van *ejus filius* (*filia*).

EFFEN (JUSTUS VAN), geb. te Utrecht in 1684, studeerde ald. en te Leyden in de regtsgeleerdheid, en verzelde den Hollandschen Gezant in de hoedanigheid van tweeden Gezantschapssecretaris naar Engeland, waar hij met NEWTON en andere beroemde Engelsche geleerden in kennis en vriendschap geraakte. Na zijne terugkomst hield hij zich eenige jaren met letterkundigen arbeid bezig, en verzelde toen den Prins van Hessen-Philipsthal op eene reis naar Zweden; bij zijne terugkomst werd hij Gouverneur van den zoon van den Directeur-generaal van Indië, HUISMAN, en zes jaren later benoemd tot eersten Secretaris van het buitengewoon gezantschap, hetwelk door de Algemeene Staten werd afgevaardigd naar Engeland, om GEORGE II geluk te wenschen met zijne komst tot den troon. In den Hage teruggekeerd, bekwam hij het ambt van Commies van 's lands magazijnen te 's Hertogenbosch, en † aldaar den 18 September 1735. Hij heeft verscheiden voortreffelijke zedekundige werken in het Nederduitsch en Fransch geschreven en uit het Engelsch in deze talen overgezet, onder welke zijn *Misanthrope* en *Hollandsche Spectator* den meesten opgang gemaakt hebben.

EFFENDI is een eertitel der hofambtenaars bij de Turken, die bij de benaming van hun ambt gevoegd wordt: zoo heet, b.v. de eerste Lijfarts des Sultans *Hekem-Effendi;* de Geestelijke van het serail *Imam-Effendi;* de Minister van buitenlandsche zaken *Reis-Effendi,* enz.

EFFIAT (ANTOINE COIFFIER, Marquis D'), geboren in 1581, was een bekwaam krijgs- en staatsman onder de regering van LODEWIJK XIII; hij onderhandelde het huwelijk van HENRIETTE VAN FRANKRIJK met KAREL I, Koning van Engeland, onderscheidde zich bij de belegering van Rochelle, in den slag van Carignan en bij de verovering van Saluces, als Maarschalk van Frankrijk kreeg hij het bevel over het leger van den Elsas, en † bij het openen van den veldtogt, den 27 Julij 1632. Hij heeft eenige staatkundige geschriften, betrekkelijk tot zijnen tijd, uitgegeven.

E. G. Verkorting van *Exempli gratia.*

EGBERT, mansnaam, is eene Frank-Duitsche verspelling van het Angelsaksische *Edwert* (*Edward*); want eg en ed, bert en wert is hetzelfde, en dienvolgens van denzelfden oorsprong en dezelfde beteekenis als EDUARD. =, Koning van Westsex in de IX eeuw, de eerste, die den titel van Koning van Engeland gevoerd heeft, stamde in eene regte lijn af door zijn' vader ALCHMOND van CERDICUS, grondlegger van dit Rijk. Na den dood van ALCHMOND week EGBERT, van de kroon verstoken door BRITHRIK, naar Frankrijk, en bleef aan het hof van KAREL DEN GROOTEN tot den dood des overweldigers in 799. Ten troon geraakt, vermeesterde EGBERT de koningrijken Wales en Cornwallis, om het evenwigt te houden tegen den invloed van BERNULF, Koning van Mercia, die reeds de andere Staten der heptarchie veroverd had. EGBERT verdreef dezen vorst, en maakte zijn Rijk cijnsbaar; gelijktijdig onderwierp een leger, aangevoerd door ETHELWOLF, zoon van EGBERT, het Rijk van Kent, en weldra verloren de bewoners van Essex, Northumberland en de Oost-Angelen hunne onafhankelijkheid. In 827 werden alle staten der heptarchie tot één Rijk vereenigd, waaraan EGBERT den naam van *Engeland* gaf. † in 837, toen hij zich gereed maakte tot een' oorlog tegen de *Denen*, die nog aanhoudend landingen deden op de Engelsche kust. = MEYNDERTSZ., een aanzienlijk burger van Amsterdam, was een dergenen met welken de regering in 1566 eene soort van verdrag sloot, waarbij den Onroomschen bij voorraad vrijheid van godsdienstoefening werd toegestaan; doch na de komst des Hertogs van Alba in de Nederlanden, en toen de geloofsvervolging ook te Amsterdam begon, namen de meeste onderteekenaars van het verdrag de vlugt, doch MEYNDERTSZ. liet zich overreden tot blijven door de regering, die hem verzekerde dat hij niets te vreezen had, en zelfs hem een getuigschrift gaf, dat hem vrijsprak van wederspannigheid en ketterij; maar desniettegenstaande werd hij den 2 Maart 1568 gevangen genomen en gepijnigd, zonder dat hij iets bekende; in plaats van hem te ontslaan hielden de trouwelooze burgemeesters hem in hechtenis, waardoor de schout gelegenheid kreeg om MEYNDERTSZ. voor den Raad der beroerten te beschuldigen als verdacht van Lutheranerij: waarop hij veroordeeld werd om onthoofd te worden; doch † des avonds vóór den dag, bepaald tot uitvoering van het vonnis. Zijn lijk werd in de gevangenis het hoofd afgeslagen en op het Ellendige Kerkhof in den nacht door eenige monniken begraven.

EGEDE (HANS), geb. in Denemarken in 1686, was in 1707 Predikant te Wogen, in Noorwegen, toen hij, vernemende dat het Christendom reeds vroeger in Groenland verbreid, maar door gebrek aan leeraars weder te niet gegaan was, het besluit nam zelf derwaarts te gaan en den inwoners het Evangelie te verkondigen; doch de middelen hem ontbrekende, had hij met verscheiden zwarigheden te worstelen, maar zijne vrouw bemoedigde hem tot volharding in zijn voornemen. Eindelijk 10,000 Daalders bij elkander gebragt hebbende, bekwam hij van de Deensche regering den titel van Koninklijken Zendeling naar Groenland, met een inkomen van 300 Daalders en drie schepen, een om aldaar te blijven, een om de tijding van zijne aankomst terug te brengen en een om op de walvischvangst te gaan, terwijl door de kooplieden van Bergen eene handelmaatschappij werd opgerigt. EGEDE ging met 46 andere personen den 21 Mei 1721 aan boord. De walvischvanger verging, doch de beide andere schepen kwamen behouden in Groenland aan. Maar hier vond hij *alles in een'* diep ellendigen toestand; het land woest en als onder sneeuw en ijs bedolven, de inwoners arm, onwetend, bijgeloovig en onvatbaar voor eenig begrip. Met onvermoeiden ijver leerde hij hunne *taal*, en toen hij deze genoegzaam verstond, deden zich zoo vele onoverkomelijke zwarigheden op, dat het invoeren des Christendoms onder deze *ellendige* stompzinnige schepselen bijna onmogelijk scheen, zoo dat de meesten der genen die EGEDE verzeld hadden, de vruchtelooze worsteling met allerlei ellende eindelijk moede, verlangden naar Denemarken terug te keeren, en EGEDE zelf daartoe besloot; maar zijne vrouw bewoog allen tot blijven en met haar op een schip met de noodige ondersteuning uit Denemarken te hopen; deze hoop werd ook geenszins teleurgesteld: er kwamen inderdaad eerlang twee schepen aan, die der volkplanting, de Haven der Hoop genaamd, van allerlei noodwendigheden voorzagen. EGEDE beproefde op allerlei wijzen den Groenlanderen het Christelijk geloof begrijpelijk te maken; zijn zoon teekende Bijbelsche historiën en liep er in de hutten mede rond, om hunne nieuwsgierigheid op te wekken en ze hun te verklaren. Door vriendelijkheid en weldaden won EGEDE de genegenheid en het vertrouwen der bewoners van deze ijswoestijn en bezorgde der handelmaatschappij te Bergen gewigtige voordeelen. Toen EGEDE op deze wijze 15 jaren in Groenland doorgebragt, en zijn' zoon inmiddels te Koppenhagen in de godgeleerdheid had laten studeren, om hem als Zendeling te vervangen, keerde hij in 1736 naar Koppenhagen terug. De Deensche regering benoemde hem tot Oppertoeziener over de Groenlandsche zending en bevestigde zijn' zoon in zijn zendelingsambt. Bij het klimmen zijner jaren begaf hij zich naar het eiland Falster, en † aldaar in 1758. Van zijne in het Deensch en Hoogd. uitgegeven *Beschrijving van Groenland* bestaat eene Nederduitsche vertaling, in 1746 te Delft gedrukt. = (PAUL), zoon van den voorg., geboren in 1708, verzelde zijn' vader naar Groenland, en bragt in 1723 eenige Groenlanders mede naar Koppenhagen, om *hen eenige* handwerken te laten leeren; maar zij stierven *allen* aan *de kinderziekte.* Ondanks zijne groote genegenheid tot den zeedienst, schikte hij zich naar het verlangen zijns vaders, studeerde in de godgeleerdheid en werd zendeling naar Groenland; in 1734 vertrok hij naar zijne bestemming, nam nieuwe volkplanters mede en keerde in 1740 naar Koppenhagen terug, waar hij het geestelijk bewind over eenige godshuizen bekwam; in 1741 benoemde de Koning hem tot Bisschop van Groenland. † in 1780. Behalve dat hij eene Groenlandsche spraakkunst en een Groenlandsch woordenboek vervaardigde, heeft hij ook de vijf boeken van MOZES, de Evangeliën, het boekje van

Thomas à Kempis en verscheiden Deensche gebeden in het Groenlandsch overgezet.

EGER, eene stad en heerlijkheid in Bohemen, ligt op de grenzen van Frankenland, 18 mijlen van Praag; zij is tamelijk goed bevolkt en versterkt; in den Successieoorlog werd Eger in 1742 door de Franschen ingenomen, die deze stad echter in het volgende jaar wegens gebrek wederom moesten ontruimen.

EGERIA, eene boschnymph, welke bij de oude Romeinen goddelijke eer genoot, was eigenlijk de *Deus ex machina*, welken Numa Pompilius in een bosch bij Rome veinsde te raadplegen bij het zamenstellen der wetten, om daaraan des te meer gezag bij te zetten. Eenigen willen dat deze Egeria niemand anders dan de gemalin van Numa geweest zij.

EGESTA, dochter van den Trojaanschen Prins Hippotes, werd door haren vader zelven op een schip de zee ingezonden, uit vrees dat het lot haar tot eene prooi mogt bestemmen voor het zeemonster, aan hetwelk de Trojanen jaarlijks een jong meisje moesten leveren, om de misdaad van Laomedon te boeten. Egesta kwam in Sicilië aan, waar de Stroomgod Crinisius eerst in de gedaante van een' stier en toen in de gedaante van een' beer om haar streed. Zij baarde hem Æolus en Acestes.

EGGERT (Willem), eerste Heer van Purmerend, was een zeer rijk en aanzienlijk man, de gunsteling van Willem IV, Graaf van Holland, dien hij menigmaal uit geldverlegenheid hielp. Naardien Eggert geen edelman was, wekte de vriendschap, welke de Graaf hem toedroeg, den nijd der Hoeksche zoo wel als der Kabeljaauwsche Ridders tegen hem. Na 's Graven dood hem niet meer behoevende te ontzien, deden zij hem allerlei grove beleedigingen aan, en zonden hem de eene uitdaging na de andere: zoo dat de goede vreedzame man, die een' afschrik had van het behandelen der wapenen, weinig weken na den Graaf den 15 Julij 1416 zoo goed als van schrik en mismoedigheid stierf op zijn slot te Purmerend; hij werd begraven te Amsterdam in de Nieuwe kerk, welke hij in 1412 mede had helpen stichten, gelijk blijkt uit het grafschrift in gouden letteren aan eene houten balk nevens zijn wapen in het koor geplaatst.

EGIDORA, oude benam. van de rivier de *Eyder*, in Denemarken.

EGINHARD, geboren in het Odenwald, werd opgevoed aan het hof van Karel den Grooten, waar hij zich weldra door zijn vernuft en zijne bekwaamheden zeer voordeelig van de andere hovelingen onderscheidde en door zucht voor de wetenschappen de gunst des Keizers won, die hem tot zijn' Geheimschrijver aanstelde en zijne dochter Emma ten huwelijk gaf. Na den dood des Keizers scheidde hij zich van zijne echtgenoote, beschouwde haar verder als zijne zuster, begaf zich in een Benedictijnen klooster en werd de eerste Abt van het klooster Seligenstadt, in het Darmstadtsche. † aldaar in 839. Hij is de oudste Duitsche Geschiedschrijver, en wij hebben van hem eene uitvoerige en goedgeschreven levensgeschiedenis van Karel den Grooten, Jaarboeken der Fransche geschiedenis van 741 tot 829 en eenige belangrijke brieven tot de geschiedenis van zijn' tijd betrekkelijk.

EGIRCIUS, oude benaming van de rivier de *Gers*, in Frankrijk.

EGISTUS was de vrucht der onvrijwillige bloedschande van Thyestes met zijne dochter Pelopea. Volwassen rijnde gaf zijne moeder hem het zwaard van Thyestes, en hij kwam aan het hof van Atreus, die hem gebood Thyestes in de gevangenis te gaan dooden. Deze zijn zwaard in de handen van Egistus herkennende, en vernemende dat hij zijn zoon was, zond hem om Atreus om het leven te brengen, en beklom den troon van Mycene, van welken hij verdreven werd door Agamemnon, die, naar de belegering van Troje vertrekkende, zich bevredigde met Egistus, hem den dood zijns vaders vergaf, en hem de zorg voor het Rijk toevertrouwde. Dit onvoorzigtig vertrouwen werd slecht beloond. Egistus verleidde Agamemnons gemalin Clytemnestra, mishandelde en verbande zijne kinderen en vermoordde den vader bij zijne terugkomst. Doch de jonge Orestes nam wraak over den dood zijns vaders en grootvaders met eigenhandig Egistus en zijne moeder Clytemnestra om het leven te brengen.

EGMOND was een der oudste en vermaardste kloosters in Holland, in 889 voor nonnen gesticht door Dirk I, eersten Graaf, doch werd eenige jaren daarna verbrand door de Friezen, en herbouwd door Dirk II, voor Benedictijner monniken. De abten van Egmond bekwamen door den tijd een groot aanzien en lagen gedurig in onmin met de Heeren van Egmond, die het klooster vele goederen ontrokken. In 1437 werd door tusschenkomst van Philips, Hertog van Bourgondië, de beslissing van den twist aan den Paus gesteld, die, tegen verwachting, den Abt in het ongelijk stelde; de heerlijkheid werd van de abdij afgezonderd en van alle geestelijk gebied vrij verklaard; ook zonden de landen, door de heeren van Egmond in bezit genomen, aan hen verblijven. De Abt en zijne monniken, misnoegd over deze uitspraak, hielden zich slechts korten tijd aan dezelve; de oude twist ontvlamde op nieuw, maar de Abten schoten meest altijd te kort bij de Heeren van Egmond. Deze zeer rijke abdij, in welke verscheiden der oude Graven van Holland begraven lagen, werd in 1572 door de soldaten van Sonoy geplunderd en met de schoone bibliotheek van kostbare handschriften en zeldzame gedrukte werken verwoest en verbrand. =, eene voormalige heerlijkheid, naderhand baljuwschap, lag in Noord-Holland, tusschen Alkmaar en de Noord-zee, en begreep Egmond binnen, Egmond op den Hoef, Egmond op Zee en de Egmonder Meer. Deze heerlijkheid behoorde oorspronkelijk aan het aanzienlijk geslacht van Egmond, hetwelk in 1486 door Keizer Maximiliaan I in den gravenstand verheven werd; aanvankelijk waren de Heeren van Egmond voogden en bestuurders (zoo veel als rentmeesters) van de goederen der abdij; doch toen er bij den toegenomen rijkdom derzelve een algemeene ontvanger werd aangesteld, bekwamen zij den titel van Beschermheeren, en begonnen in deze hoedanigheid allengs zich het tijdelijk gezag aan te matigen over de landen en ingezetenen, tot de goederen der abdij behoorende. Dit gaf aanleiding tot eene langdurige tweespalt tusschen de Abten en de Heeren van Egmond, die met 1200 begon en bijkans drie eeuwen aanhield; niettegenstaande meermalen de Graaf van Holland, de Keizer en zelfs de Paus tusschenbeiden kwamen en de partijen met elkander bevredigden, ontvlamde de twist telkens op nieuw, en eindigde eerst na bijkans drie eeuwen met de verbeurdverklaring der heerlijkheid in 1568 en de verwoesting der abdij in 1572. Nadat alzoo de heerlijkheid vernietigd en het regtsgebied aan de Staten der provincie vervallen was, werd dezelve in 1607 als eene leenroerige ambachtsheerlijkheid uitgegeven en in 1722 verkocht voor 64,500 guldens. = BINNEN, een zeer oud dorp, omtrent anderhalf uur van Alkmaar gelegen, is zijne opkomst verschuldigd aan de vermaarde abdij van Egmond, naast welke in 1164 eene parochiekerk gebouwd werd, die door den tijd in verval geraakt is. In de vorige eeuw waren er, even als van de abdij, nog overblijfsels van voorhanden, en het koor werd nog lang tot oefening van den godsdienst gebruikt. = OP DEN HOEF ligt een half uur van Egmond Binnen; hier stond weleer het slot der Heeren van Egmond, hetwelk in 1307 voltooid werd; doch reeds in 1315 werd hetzelve door de Friezen verbrand; wederom opgebouwd zijnde, werd dit slot, toen in 1517 de Geldersche Friezen het dorp in de asch leiden, dapper verdedigd door Jan van Wassenaar. Hetzelve werd in 1574 op bevel van Sonoy afgebrand, opdat de Spanjaards er niet in zouden nestelen. Sedert is dit slot in dien verwoesten staat gebleven, zoodat er slechts de toren en de voorpoort van overgebleven waren, die men in 1744 eenigzins hersteld heeft. De kerk, in 1633 gebouwd, staat naast het slot, op dezelfde plaats waar eertijds de slotkapel gestaan heeft; in het koor liggen de twee koperen levensgroote beelden van Jan, eersten Graaf van Egmond en zijne gemalin; de graftombe, waartoe deze beelden behoorden, werd in 1574 met de kerk door de soldaten verwoest, doch de beelden, die zij in eene sloot gesmeten hadden, werden eenige jaren daarna wederom opgevischt en hier geplaatst. In deze kerk is ook de begraafplaats van den beroemden Amsterdamschen Burgemeester Nicolaas Witsen († in 1717). Tusschen Egmond binnen en Egmond op den Hoef ligt omtrent in het midden de buurt Rijnegom, die met de beide Egmonden ééne gemeente uitmaakt van bijna 800 zielen. = OP ZEE, een half uur van Egmond op den Hoef en bijna twee uren van Alkmaar gelegen, is een oud en aanzienlijk zeedorp, in de XI eeuw aangelegd door Walger van Egmond, die tien huizen aan het strand liet bouwen en om niet bewonen door verarmde visschers, mits zij een tiende van hunne vangst aan de abdij opbragten; naderhand werden er meer huizen bij gebouwd, en het dorp nam door den tijd zoodanig aan uitgebreidheid toe, dat in 1750 het getal der huizen 248 bedroeg, en in 1822 dat der inwoners 1057. Er is ook een Raad-, Wees- en Gasthuis. In 1717 werd de kerktoren door een' ongemeen hoogen zeevloed ondergraven, doch door het aanleggen van rijswerk tegen het nederstorten behouden. Op den 24 November 1741 zwol de zee zoo hoog, dat zij 22 voeten gronds van het dorp weg nam, en drie dagen later werden door een' vreesselijken storm nogmaals 22 voeten van de duinen weggespoeld; een groot gedeelte van den toren stortte neder en het overig gedeelte viel den 7 Februarij 1743 omverre. De kerk werd nog tot 1745 gebruikt, maar toen eene andere zoo ver mogelijk van de zee af gebouwd en in 1749 voltooid. = (George van), zoon van Jan I, Graaf van Egmond, en Magdalena van Waardenburg, wier koperen grafbeelden nog voorhanden zijn (Zie Egmond op den Hoef), werd, op den voorslag van Karel V, tot Bisschop van Utrecht benoemd en in 1536 door Paus Paulus IV in deze waardigheid bevestigd. Hij was een geleerd, vreedzaam en godvruchtig man, beschermer der geleerden en weldoener der armen. In 1555 schonk hij het eerste glas aan de kerk te Gouda. † den 26 November 1559. = (Lamoraal, Graaf van), zoon van Jan II, Graaf van Egmond, en Françoise van Luxemburg, geboren in 1522, werd na den dood van zijn' ouder' broeder Karel van Egmond in 1540 Prins van Gaveren, Heer van Purmerend en verscheiden andere heerlijkheden in Holland en Vlaanderen. In 1541 verzelde hij Karel V op zijn' ongelukkigen togt naar Afrika, en huwde in 1544 te Spiers met Sabina van Beijeren, dochter van Jan, Paltsgraaf van Spanheim; Keizer Karel V, zijn broeder Ferdinand en de meeste Rijksvorsten vereerden zijne bruiloft met hunne tegenwoordigheid. In 1546 werd hij te Utrecht Ridder van het

Gulden Vlies, en verzelde PHILIPS, Erfprins van Spanje, op zijne rondreize door de Nederlanden, waar hij in de voornaamste steden als toekomende Heer gehuldigd werd, en vervolgens in 1552 dezen vorst naar Engeland, om zijn huwelijk te voltrekken met de Koningin MARIA. In den slag van S. Quentin in 1557 en in dien van Grevelingen in 1558 gaf hij uitstekende blijken van dapperheid. Na den vrede van Château-en-Cambresis in 1559, vertrok LAMORAAL naar Parijs, om ELIZABETH, dochter van HENRIK II, in naam van PHILIPS II, Koning van Spanje, te ondertrouwen, en werd bij zijne terugkomst aangesteld tot Stadhouder van Vlaanderen en Artois, en lid van den Raad van Staten. Op het tijdstip der eerste uitbarsting van het misnoegen over de onderdrukking en de invoering der Inquisitie in de Nederlanden was EGMOND de rijkste, aanzienlijkste en vermogendste der Nederlandsche edellieden. Als een vijand van den gehaten Kardinaal GRANVELLE, dwarsboomde hij hem in zijne ontwerpen, en begunstigde onder de hand het verbond der Edelen in 1566, doch verklaarde openlijk dat hij den Koning wilde getrouw blijven: vruchteloos waren dus de waarschuwingen van den Prins van Oranje, dat de snoode PHILIPS II zijne getrouwheid met ondank zou loonen. Na de komst des hertogs van Alba in de Nederlanden werd deze voorspelling maar te zeer vervuld. De Prins van Oranje en verscheiden andere aanzienlijke grooten hadden in tijds het land verlaten; doch EGMOND bleef met eenige anderen, die zulks met hem te laat beklaagden; want kort daarna werd hij gevangen genomen en buiten toegang op het kasteel van Gend gezet. Vruchteloos verzocht hij, uit kracht der voorregten, voor een kapittel der Ridders van het Gulden Vlies teregtgesteld te mogen worden; al zijne vorige diensten, aan KAREL V en PHILIPS II bewezen, kwamen in geene aanmerking, zoo min als zijn ijver voor het Roomsche geloof; zijn dood was onherroepelijk besloten; vruchteloos smeekte de edele SABINA geknield den ontmenschten ALBA om lijfsbehoud van haren gemaal; » hij zal morgen » uitgaan," was het antwoord. Hij sprak de waarheid: EGMOND ging uit, maar het was om den 6 Junij 1568 met den Graaf van Hoorne te Brussel onthalsd te worden. Niettegenstaande hij elf kinderen naliet, werden zijne goederen verbeurd verklaard, doch na de Gendsche bevrediging weder vrij gegeven. Zijn tweede zoon LAMORAAL kwam in het bezit der Hollandsche heerlijkheden, doch zij waren zoodanig met schulden bezwaard, dat zij nog bij zijn leven in 1607 werden aangeslagen; de Staten van Holland kochten het graafschap Egmond en de heerlijkheid Purmerend. Het geslacht van den onthalsden Graaf is met den laatsten afstammeling van zijn' derden zoon KAREL, den Spaanschen Generaal PROCOPIUS VAN EGMOND, in 1707 uitgestorven. = (PHILIPS VAN), zoon van den voorg., geboren in 1558, werd bij de Gendsche bevrediging van 1576 hersteld in het bezit van zijns vaders verbeurdverklaarde goederen, en voerde in 1579 het bevel over eene bende ruiterij en voetvolk te Brussel, welke stad, thans in handen van den Prins van Oranje, hij den 4 Junij aan de Spanjaarden zocht te verraden. Reeds was hij meester van een der bolwerken en de poort, door welke het krijgsvolk des Hertogs van Parma zou binnentrekken, en had de markt doen bezetten, toen de wakkere bevelhebber OLIVIER VAN DEN TEMPEL, den aanslag vermoedende, in allerijl de bezetting in het geweer bragt, en zich meester maakte van het Hof, waarheen EGMOND eenige manschappen gezonden had om het te bemagtigen, die nu van daar verdreven werden. Hierop deed de bevelhebber de toegangen naar de markt opgraven, of met wagens, karren en huisraad digtstoppen, terwijl eenige burgers de wacht aan de poort overvielen en van daar verdreven. EGMOND, thans geheel van zijne vrienden in de stad en het grootste gedeelte van zijn volk afgesneden, bevond zich op de markt ingesloten, waar hij den geheelen dag en den volgenden nacht zonder eten of drinken doorbragt, onder de bitterste smaadredenen der burgers, die hem vroegen of het hem vergeten ware dat zijn vader op deze zelfde plaats zijn hoofd verloren had, en diens marteldood den volgenden dag voor de elfde maal verjaarde. »Graaf slechts twee of drie steenen uit," beet men hem toe, »en gij zult er zijn bloed vinden!" Deze taal, en welligt nog meer de spijt over het mislukken van den aanslag, deed hem, zijns ondanks, de tranen uit de oogen springen. Men kwam tot een verdrag, waarbij hij vrijheid kreeg om af te trekken met de genen die hem wilden volgen, hetgeen hij deed met omtrent 1400 man tusschen twee rijen burgers en soldaten door, zonder dat iemand hem eenige beleefdheid bewees. Na eenige dagen vermeesterde hij Ninove, welk steedje in 1580 door LANOUE, Fransch bevelhebber in Hollandschen dienst, hernomen en PHILIPS met zijn' broeder KAREL krijgsgevangen werd. KAREL werd op voorspraak van den Prins van Oranje spoedig ontslagen, maar PHILIPS naar Gend gevoerd, waar men hem zoo smadelijk behandelde, dat hij naar Rammekens, in Zeeland, moest overgebragt worden, waar hij vijf jaren zat, en toen tegen LANOUE, die op zijne beurt krijgsgevangen geraakt was, werd uitgewisseld. De Hertog van Parma zond hem hierop met 1800 speerruiters naar Frankrijk, tot hulp van den Hertog van Mayenne tegen HENRIK IV. Bij zijne komst te Parijs werd hij plegtig verwelkomd door de regering; de redenaar in zijne aanspraak den lof vermeld hebbende van LAMORAAL, zijn' vader, zeide de ontaarde zoon: »Spreek niet » van hem: hij verdiende den dood: hij was een muiteling." Deze taal was des te afschuwelijker, omdat hij ze voerde tegen muitelingen, wier zaak hij kwam verdedigen, zegt VOLTAIRE, die overigens in zijne *Henriade* (Ch. VIII, édit. 1723) EGMOND naar waarheid afschildert als een'

— courtisan lâche et soldat téméraire,
Esclave du tyran qui fit périr son père;
Malheureux, il n'osait sur un bord étranger
Chercher dans les combats la gloire et le danger,
Et de ses fers honteux chérissant l'infamie,
Il n'osait point venger son pere et sa patrie.

Hij sneuvelde in den vermaarden slag van Ivry den 14 Maart 1590; HENRIK IV liet hem te Evreux deftig begraven.

EGMOND. *Hertogen van Gelder uit dit geslacht.* = (ARNOLD VAN), zoon van JAN VAN EGMOND en MARIA VAN ARKEL, was naauwelijks 14 jaren oud, toen hij in 1423 gehuldigd werd als Hertog van Gelder en Graaf van Zutphen, dewijl zijn oom REINOUD IV kinderloos gestorven was. De vader en voogd des jongen Hertogs bevestigde in zijnen naam de stedelijke voorregten, inzonderheid die van Nijmegen, en in 1424 werd het huwelijk voltrokken tusschen Hertog ARNOLD en CATHARINA VAN KLEEF, niettegenstaande de bruidegom nog geen 15 en de bruid naauwelijks 9 jaren oud was. Keizer SIGISMUNDUS had ARNOLD wel als Hertog en zijn' vader als Ruwaard erkend, doch reeds in 1425 verleende hij brieven ten voordeele van ADOLPH, Hertog van Berg. De Geldersche stoorden zich weinig aan het keizerlijk bevel, om ADOLPH voor Hertog te erkennen; ARNOLD behield zijne waardigheid, en stond den Utrechtschen Bisschop ZWEDER VAN KUILENBURG bij tegen diens mededinger RUDOLPH VAN DIEPHOLT, doch liet ZWEDER aan zijn lot over, toen ADOLPH in 1430 zijne aanspraak op het hertogdom Gelder door eene oorlogsverklaring ondersteunde. ARNOLD vermeesterde Leerdam, Haastrecht en andere plaatsen in de heerlijkheid Buren, en schonk *ze aan zijn'* broeder WILLEM VAN EGMOND, Heer van IJsselstein; ARNOLD, hierop door den Keizer voor het Rijksgeregt gedagvaard en niet verschenen zijnde, werd in den rijksban en vijand van het Rijk verklaard, en zijnen onderdanen bevolen zich met ADOLPH te verdragen en hem als hunnen Heer te huldigen; maar de Geldersche bleven ARNOLD getrouw, die zijn regt op het hertogdom door bekwame mannen bij den Keizer liet verdedigen, terwijl hij, om zich het bezit van hetzelve te verzekeren, in 1433 een verbond van onderlinge bescherming met zijn' schoonvader en andere vrienden sloot en in 1438 met zijn' broeder WILLEM eene erfscheiding maakte, die door hunnen vader bekrachtigd werd; maar niettemin ontstond er in 1440 tusschen de beide broeders een hevig geschil, hetwelk eerst in 1448 door tusschenkomst van den Hertog van Bourgondië beslist werd. De laatste jaren van zijn leven sleet hij in de beklagenswaardigste omstandigheden en de bitterste vernedering, op de gruwelijkste wijze mishandeld door zijnen wederspannigen zoon, wiens moeder ontaard genoeg was om niet alleen hem in zijne boosheid tegen *zijnen vader* te stijven, maar ook haren gemaal schandelijk beleedig*de: weshalve* hij haar verstiet, doch op voorspraak van hare vrienden weder tot zich nam. Kort daarna echter werd de ongelukkige Hertog het slagtoffer eener zamenzwering van moeder en zoon (zie = ADOLPH VAN). De dood maakte aan de rampen van den beklagenswaardigen Hertog den 28 Februarij 1473 een einde. = (ADOLPH VAN), zoon van den voorg., geboren in 1438, liet zich door zijne moeder ophitsen tot wederspannigheid jegens zijnen vader; de stad Nijmegen ondersteunde beiden in hunne boosheid; ADOLPH wist ook Arnhem en Zutphen op zijne zijde te krijgen, en de moeder, verbitterd dat haar gemaal haar om haar wangedrag verstooten had, besloot met haren snooden zoon den gewissen ondergang des vaders. Zich in schijn met haren gemaal verzoend hebbende, veinsde zij ook de verzoening tusschen vader en zoon te willen bewerken; maar de arglooze Hertog werd in den strengen winter van 1460 des nachts van zijn bed geligt, naauwelijks half gekleed over het ijs gevoerd en op het kasteel van Buren in eene akelige gevangenis geworpen. Na het volbrengen van dit schelmstuk nam ADOLPH den titel van Hertog aan en hield zijn' vader zeven jaren in hechtenis. De Hertog van Kleef, oom van ADOLPH, verklaarde hierop zijn' neef den oorlog, die allerverderfelijkst voor beider landen gevoerd werd; er kwam wel in 1466, door bemiddeling der Keurvorsten, eene soort van verdrag tot stand, waarbij ADOLPH beloofde zijn' vader te zullen loslaten, maar hij hield zijn woord niet, en de oorlog werd hervat; in 1468 kwam het tusschen Wachtendonk en Stralen tot een' bloedigen slag, vóór het aangaan van welken de goddelooze zoon in de tegenwoordigheid zijner baronnen en ridders geknield het Opperwezen om de overwinning smeekte. *Deze gods*lasterlijke huichelarij had de uitwerking, welke hij daarmede bedoelde, namelijk dengenen moed in te boezemen, die twijfelden of zij wel eene regtvaardige zaak voorstonden: hij behaalde werkelijk de overwinning, en deze maakte hem nog overmoediger, wanende nu dat de hemel zelf de medepligtige zijner euveldaden was. Paus PAULUS II nogtans beduidde hem het tegendeel, en dreigde hem met den kerkban, zoo hij niet alliet van zijn' vader verder te mishandelen. Ondertusschen bleef ARNOLD gevangen, tot KAREL DE STOUTE, die in 1467 zijn' vader PHILIPS als Hertog van Bourgondië was op-

gevolgd, Adolph voor zich te Hesdin, in Artois, deed dagvaarden en hem gebood zijn' vader los te laten. Adolph, voorziende dat hij, bij weigering, gevaar liep van zelf gevangen gehouden te worden, zond bevel dat men zijn' vader insgelijks naar Hesdin voeren zou. In Julij 1470 verschenen de mishandelde vader en de ontaarde zoon in Karels tegenwoordigheid, om hunne zaak voor eene talrijke vergadering te bepleiten. Adolph bejegende zijn' vader met de bitterste smaadredenen en de afschuwelijkste scheldwoorden; de oude man verdedigde zich zoo goed hij kon, en daagde zijn' ontaarden zoon uit tot een tweegevecht. Karel zocht beiden te bevredigen op voor den zoon zeer aannemelijke voorwaarden; maar deze verklaarde ziedende van gramschap, volgens het getuigenis van Philips van Commines, die er bij tegenwoordig was: »Ik werp liever mijn' vader met het »hoofd voorover in een' diepen put, en mij zelven er bij, dan mij »met hem te verzoenen. Hij is 44 jaren lang Hertog geweest: het »is eindelijk tijd dat ik het ook eens worde." Echter vreezende dat Karel hem door geweld tot een verdrag met zijn' vader zou dwingen, week hij heimelijk en vermomd uit Hesdin, doch werd te Namen gevat en te Kortrijk gevangen gezet. Arnold verpandde hierop voor 300,000 guldens het Hertogdom Gelder en het graafschap Zutphen aan Karel, die, toen Arnold in 1473 gestorven was, zich terstond als Hertog deed huldigen; doch Karel in 1477 bij de belegering van Nancy gesneuveld zijnde, werd Adolph door de oproerige Gendtenaars in vrijheid gesteld en door de Gelderschen als Hertog erkend; hij had hierop de vermetelheid, vermits zijne gemalin Catharina van Bourbon inmiddels gestorven was, Maria, de erfdochter van Karel den Stouten, ten huwelijk te vragen, waartoe de Gendtenaars haar wilden dwingen. Hij leefde echter naauwelijks een half jaar na dat de Gendtenaars hem verlost hadden; want hij sneuvelde in een gevecht tegen de Franschen bij Doornik in den herfst van 1477; zijn lijk werd te Doornik in de Lieve Vrouwenkerk begraven, doch zijne nagedachtenis was zoo algemeen verfoeid, dat, bijkans eene eeuw later, bij den beeldenstorm, het gemeen zijn graf openbrak en het gebalzemd lijk, dat nog geheel onvergaan was, daaruit wierp en mishandelde, roepende dat hij, die zoo onnatuurlijk, schandelijk en wreed jegens zijn' vader gehandeld had, niet waardig was in de aarde te rusten. = (Karel van), zoon van den voorg., was bij den dood zijns vaders nog geen 10 jaren oud, en bevond zich te Gend, toen hij tot zijn' opvolger verklaard werd, onder de voogdijschap van zijne tante Catharina van Gelder, die haar betwist werd door Willem van Egmond, Heer van IJsselstein, waardoor een verderfelijke binnenlandsche oorlog ontstond, waaraan Maximiliaan een einde maakte met zich in 1484 door de Staten van Gelderland als Hertog te laten huldigen. Karel, ondertusschen, diende in het leger van Maximiliaan, die in 1488 den Gendtenaars in handen viel en gevangen gehouden werd, terwijl Karel, door de Franschen krijgsgevangen gemaakt, te Abbeville bewaard werd; de Gelderschen zonden zijn losgeld, waarna hij in 1492 in Gelderland aankwam en terstond tot Hertog verklaard werd. Deze afval der Gelderschen nam Keizer Fredrik III, die inmiddels ook zijn' zoon Maximiliaan op vrije voeten had doen stellen, zeer euvel, en zond een talrijk leger naar Gelderland; een bloedige oorlog volgde; Maximiliaan, die in 1493 zijn' vader als Keizer opgevolgd was, berende Nijmegen, doch werd eerlang genoodzaakt het beleg op te breken, terwijl de krijgskans hem over het algemeen niet voordeelig was. Hij vertrok naar Duitschland, nadat hij zijn' zoon Philips den Schoonen als erfheer der Nederlanden had doen inhuldigen; tusschen dezen en Karel werd in 1495 een wapenstilstand getroffen, gedurende welken men overeenkwam om Karels aanspraak op het hertogdom Gelder te verblijven aan de beslissing der Keurvorsten die hem in het ongelijk stelden, alzoo reeds bij den dood van Reinoud IV in 1423 de landen van Gelder en Zutphen aan het Rijk vervallen waren. Het krijgsvuur ontvlamde hierop wederom met vernieuwde woede, doch de kans liep eindelijk zoodanig ten nadeele van Karel, dat deze geheel moedeloos te Rozendaal Philips geknield om den vrede kwam smeeken; een bestand voor twee jaren werd hierop in 1505 gesloten, en Karel volgde Philips naar Antwerpen, doch verliet hem heimelijk, begaf zich weder naar Gelderland en maakte, ondanks het bestand, zich meester van eenige sterke plaatsen; ook vielen eenige Edelen hem toe, en hij deed een' inval in Holland, drong door tot Muiden en Weesp, en deed van daar Amsterdam opeischen; op een weigerend antwoord naderde hij de stad langs den Muiderdijk, doch de stedelingen aldaar eene sterkte opgeworpen hebbende, werd hij zoo nadrukkelijk teruggewezen, dat hij naauwelijks het lijf bergde; eene tweede onderneming op deze stad slaagde niet beter; en hij moest wederom naar Gelderland aftrekken. De dood van Philips den Schoonen in 1506 bragt eenige verandering in de Geldersche zaken te weeg. Karel viel wederom in Holland, en kwam zelfs in 1512 voor Amsterdam, waar hij in de haven eenige schepen in de lucht deed springen, behalve de verwoestingen, die hij elders aanrigtte. In 1514 sloot hij een bestand voor vier jaren met Margareta van Oostenrijk, gedurende hetwelk hij deel nam in den oorlog van den Vorst van Oost-Friesland tegen de Saksers, die hij in 1515 uit Groningen en Friesland hielp verdrijven. In 1518 huwde hij met Elizabeth, dochter des Hertogs van Brunswijk, die 33 jaren weduwe was geweest. Na het eindigen van het bestand werd door Karel V, die in 1519 tot Keizer verheven was geworden, de oorlog tegen Hertog Karel hervat, die ook met den Bisschop van Utrecht overhoop lag, en nu wederom de krijgskans tegen zich bad. Tot verademing sloot hij in 1524 een bestand voor twaalf maanden met den Keizer, hetwelk met nog twaalf maanden verlengd werd. De oorlog werd toen hervat; Maarten van Rossum, in Holland gevallen, plunderde den Hage in 1528 doch de wapenen des Keizers sedert met meer voorspoed gevoerd wordende, was de Hertog genoodzaakt met den Keizer in 1529 een verdrag van vrede te sluiten, en ging nu, de handen ruim hebbende, over tot eene hevige kettervervolging, waartoe hij zich ook bij een geheim artikel van het verdrag met den Keizer verbonden had, en droeg, uit een' onverzoenlijken haat tegen het Oostenrijksche Huis, in 1534 zijne landen aan den Koning van Frankrijk op. De Groningers, door hem op den naam des Konings van Denemarken beöorloogd, begaven zich onder de gehoorzaamheid van Karel V, die de Gelderschen geheel en al uit Groningen verdreef. De Hertog, eindelijk ziende dat zijne heerschappij te gronde ging, zocht in 1537 de Staten van Gelderland te bewegen om na zijn' dood zich te begeven onder de bescherming van Frankrijk, doch zij hadden er geene ooren naar, en besloten Willem, zoon des Hertogs van Gulik en Kleef, tot zijn' opvolger te verklaren, in geval hij kinderloos stierf; nog bij Karels leven werd hij bij voorraad ingehuldigd. Dit trof Hertog Karel zoo gevoelig, dat hij van spijt krank werd; † te Arnhem den 30 Junij 1538. Hij was de derde en laatste Hertog uit het Huis van Egmond.

EGMOND. *Graven van Buren uit dit geslacht.* = (Fredrik van), tweede zoon van Willem van Egmond, den broeder van den ongelukkigen Arnold, Hertog van Gelder, werd in 1472 Heer van Buren en IJsselstein. Keizer Maximiliaan I verhief in 1492 de heerlijkheid Buren tot een graafschap. † in 1500 = (Floris van), zoon en opvolger van den voorg., ontzette Leeuwarden, welke stad de Gelderschen in 1516 belegerd hielden, en bragt in hetzelfde jaar Dokkum onder de gehoorzaamheid van Karel V, dien hij ook behulpzaam was in het bekomen van het wereldlijk gebied over Utrecht. † als Stadhouder van Holland in 1539. = (Maximiliaan van), zoon en opvolger van den voorg., diende Karel V in verscheiden buitenlandsche oorlogen en was Stadhouder van Friesland. De Keizer wilde zijn graafschap tot een hertogdom verheffen, doch hij sloeg uit zedigheid dit af. † te Brussel in 1548, nalatende eene erfdochter, Anna, geboren in 1533, die door haar huwelijk met Willem I, Prins van Oranje, in 1551 het graafschap Buren in het Huis van Nassau overbragt. † den 24 Maart 1558. Zij was de moeder van Philips Willem, Graaf van Buren en Maria van Nassau.

EGMONDER MEER is eene bedijkte meer, een half uur van Alkmaar gelegen; het bedijken en droog maken werd begonnen in 1556; Lamoraal, Graaf van Egmond, verkreeg daartoe octrooi van de Hertogin van Parma, Landvoogdes der Nederlanden.

EGOÏSMUS, van *ego*, ik, is eene overdreven zelfzucht, die den mensch slechts met betrekking tot zich zelven, dat is tot zijn eigen nut en voordeel doet handelen, en alzoo het tegenovergestelde van belangloosheid. De Egoïst beschouwt altijd zichzelven als doel en alle andere menschen als middelen; hij ziet geen nut dan in hetgeen voor hem nuttig is, bekommert zich niet om anderen, als het hem maar welgaat, en verlangt dat anderen zijn genot bevorderen, zonder dat hij zich gehouden acht zich anders dan om voordeel van zijne pligten jegens anderen te kwijten. Zie Eigenbaat.

EGYPTE, gelegen op de Noord-oostkust van Afrika, is het merkwaardigste land der Oudheid, de wieg der beschaving, der wetenschappen, der kunsten en van het grootste gedeelte der oude godsdiensten; hetzelve grenst ten oosten aan Arabië, ten zuiden aan Aethiopië, ten westen aan Libyë en ten noorden aan de Middellandsche Zee; het is deszelfs buitengemeene vruchtbaarheid verpligt aan de jaarlijksche overstroomingen van den Nijl, alzoo het zelden in Egypte regent. De voornaamste steden in de Oudheid waren Memphis, Sais, Syene, Thebe, en tegenwoordig zijn het Kairo, Alexandrië en S. Jan d'Acre. De oudste Geschiedenis van Egypte is zeer duister, vol fabelen en mythen, tot op de regering van Mizraïm, den eersten der Pharao's in den Bijbel vermeld, 2188 jaren vóór J. C. Op de Pharao's volgden de Heksos of herderkoningen en op dezen onderscheiden dynastiën. De eigenlijke gestaafde Geschiedenis van Egypte begint eerst met de verovering van dit land door de Perzen 525 jaren vóór J. C., die hetzelve bijkans twee eeuwen in bezit hielden, en toen door Alexander verdreven werden. Na den dood des veroveraars, maakte Ptolemeus, een zijner veldheeren, zich meester van Egypte, en zijne nakomelingen regeerden tot 30, wanneer na de nederlaag van Marcus Antonius en Cleopatra Egypte eene Romeinsche provincie werd, en een deel uitmaakte van het Oost-Romeinsche Rijk. In 639 werd Egypte veroverd door den Kalif Omar, en bleef onderworpen aan de Kalifen van Bagdad tot in 896, wanneer Abu Mohamed Obeidallah te Kairwan een nieuw onafhankelijk kalifaat stichtte. Zijne opvolgers, de twaalf Fatimitische Kalifen, regeerden van 972 tot 1171, wanneer de laatste vorst uit dezen stam onttroond en ter dood veroordeeld werd door Salah ed dijn (Saladijn), stichter van de dynastie

der AJUBIETEN, uit welke later de Mamelukken ontstonden, wier opperhoofd in 1250 zich meester maakte van het gezag. De heerschappij der Mamelukken werd in 1517 vernietigd door SELIM I, en Egypte sedert aangemerkt als eene provincie van het Turksche Rijk, welke de Porte liet besturen door Pachas, wier gezag aanhoudend verminderde, naarmate dat der Beys toenam. In 1798 ondernamen de Franschen een' altijd gedenkwaardigen togt naar Egypte (zie BONAPARTE), doch zij werden in 1802 door de Engelschen verdreven. Sedert werd Egypte geregeerd door den Bey MEHEMED-ALI, die eerlang der Porte de gehoorzaamheid opzeide en na het veroveren van S. Jan d'Acre in 1832 zich geheel onafhankelijk maakte: zoodat Egypte zich mogelijk wederom eerlang als zelfstandige Staat zal aankondigen. De bevolking, uit Kopten, Arabieren en Turken bestaande, bedraagt nog geen drie millioenen, en is zeer verzwakt door de worsteling tegen de Porte en de Cholera morbus. Het land heeft niets van zijne oude vruchtbaarheid verloren, maar deszelfs koophandel, zoo bloeijend in de middeleeuwen, en de wetenschappen, aan welke Egypte deszelfs oude vermaardheid te danken had, zijn er in verval geraakt; de wedergeboorte nogtans van dit oudste klassieke land der wereld schijnt niet onmogelijk.

EGYPTUS, van wien de fabelleer wil dat Egypte deszelfs naam ontleend heeft, was de zoon van NEPTUNUS en LIBIA, en vader van 50 zonen; zijn broeder DANAÜS, Koning van Argos, had daarentegen 50 dochters. Beiden kwamen overeen om deze 50 paren zamen te huwen, tot dat einde kwamen de 50 zonen van EGYPTUS naar Griekenland, waar zij in schijn vriendelijk ontvangen werden door hunnen oom, die hun werkelijk zijne dochters ten huwelijk gaf, met heimelijken last aan deze om hare echtgenooten in den eersten huwelijksnacht te vermoorden; allen gehoorzaamden, behalve eene, die haren echtgenoot spaarde en hem gelegenheid gaf om zich tegen de vervolging van haren vader te beveiligen. Zie DANAÏDEN, HYPERMNESTRA.

E. H. Verkorting van *ejus haeres; ex haeredibus.*

EHRENBREITSTEIN is eene sterke bergvesting aan den Rijn, op eene rots tegenover Coblenz, in het voormalig aartsbisdom Trier. In 1688, toen de Franschen bereids meester waren van het geheele aartsbisdom, werd de vesting vruchteloos door hen beschoten; doch zij hielden haar in 1798 gedurende de vredesonderhandelingen wederregtelijk ingesloten, waarop zij, bij gebrek aan leeftogt, den 29 Januarij 1799 zich moest overgeven en in 1801 geslecht werd. In 1802 werd de geslechte vesting met het aan den voet derzelve gelegen steedje Thal-Ehrenbreitstein aan den Prins van Nassau-Weilburg als schadeloosstelling toegewezen, en nadat deze ingevolge der besluiten van het Weener Congres in 1815 deze bezitting aan Pruissen had afgestaan, behoort Ehrenbreitstein tot de Pruissische provincie Kleve-Berg. De vesting is sedert hersteld en aanmerkelijk versterkt geworden.

EI. Alle vogelen, zonder uitzondering, visschen, amphibiën, insecten en wormen leggen eijeren. De eijeren der visschen noemt men kuit. Het ei is in het dierenrijk wat de zaadkorl in het plantenrijk is, en bevat, even als deze, de kiem eener jonge plant, de kiem van een jong dier. Een groot gedeelte der zelfstandigheid van de zaadkorl dient der kiem tot eerste voedsel, even zoo het ei, hetwelk bovendien nog de noodige vochtigheid bij zich heeft, en alzoo tot ontwikkeling slechts warmte van buiten behoeft. De uitwendige gedaante der vogeleijeren is meestendeels langwerpig rond; die der amphibiën zijn meest bolrond; de krokodilleneijeren zijn kegelvormig. De kleur der vogeleijeren is meestal wit, blaauw- of groenachtig; eenigen zijn met stippen, vlekken en streepen van allerlei kleuren geteekend. De eijeren der vogelen, inzonderheid hoendereijeren, zijn eene goede welsmakende spijze; de vischkuit wordt insgelijks gegeten en de kaviaar bestaat geheel uit vischkuit. Onder de amphibiën leggen de schildpadden alleen eetbare eijeren.

EICHELSTEIN is de naam van eene hooge steenmassa op de S. Jakobsschans in Mentz, die op een' afstand de gedaante van eenen eikel heeft, en voor een gedenkteeken gehouden wordt van DRUSUS, die men wil dat Mentz gebouwd heeft.

EICHSTäDT, eene niet groote maar net gebouwde stad in Beijeren, met 6000 inwoners, ligt aan de Altmühl, 10 mijlen van Neurenberg en 5 mijlen van Donauwerth, in een aangenaam dal; zij is haren oorsprong verschuldigd aan een klooster, door den H. WILLIBALD in 740 aangelegd in een eikenbosch, van hetwelk zij haren naam ontleend heeft, en was de zetel van een in de VIII eeuw door den H. BONIFACIUS gesticht bisdom, hetwelk in 1802 geseculariseerd werd. In 1634 werd deze stad door de Zweden ingenomen, en toen zij dezelve wederom moesten ontruimen in den brand gestoken. Zij was de residentie van den voormaligen Franschen Onderkoning van Italië EUGÈNE BEAUHARNAIS, die in 1817, na den afstand van het hem door het Weener Congres in Italië toegewezen prinsdom, het voormalig bisdom Eichstädt en het landgraafschap Leuchtenberg, met de overige bezittingen, die hij daarbij kocht, als eene vrije heerlijkheid verkreeg, van welke hij den titel van Hertog van Leuchtenberg en Prins van Eichstädt voerde (zie BEAUHARNAIS (EUGÈNE). Het merkwaardigste gebouw te Eichstädt is de Domkerk, met een draagbaar altaar van louter goud en eene gouden zon, met ontelbare edelgesteenten bezet. In de S. Walpurgis kerk wordt het borstbeen van S. WALPURGIS bewaard, waaruit, naar men voorgaf, eertijds eene wonderdadige olie vloeide, van welke de geloovigen zich tot verscheiden genezingen bedienden.

EIDERDONS noemt men de zachte borstvederen van de Eidergans of Eidereend (*Anas mollissima L.*), een zwemvogel, die in IJsland en Groenland te huis behoort; hij is grooter dan eene eend en kleiner dan eene gans, en maakt zijn nest op de steile rotsen aan den zeekant. Om de eijeren en jongen voor de koude te behoeden, plukt de moeder zich eene menigte vederen uit de borst, en vult het nest daarmede zoodanig, dat men haar naauwelijks ziet als zij er opzit. Deze vogel is eetbaar, doch mag in IJsland en Noorwegen niet gedood worden, maar des te vlijtiger worden de eijeren opgezocht, die zeer smakelijk zijn; deze, zoowel als de kostbare donsvederen moeten somtijds met levensgevaar door de kustbewoners gezocht worden. Met 5 ponden Eiderdons kan men een bed genoegzaam vullen; men verdeelt hetzelve in twee soorten, Tangdons en Grasdons. IJsland levert jaarlijks tusschen 200 en 300 gezuiverden en van 1500 tot 2000 ponden ongezuiverd dons. De Groenlanders dragen de afgetrokken huid met de vederen als een hemd op het bloote lijf.

EIGENBAAT is, naar het gemeene zeggen, de drijfveer van alle menschelijke daden; en er bestaat zelfs, zoo men wil, eene zedeleer der Eigenbaat. Het is zeker elk geoorloofd naar zijn eigen nut en voordeel te streven, doch zoo, dat daarbij de grenzen van pligt en regt niet overschreden worden, hetwelk in menig geval maar al te dikwijls geschiedt. Sommige strenge moralisten hebben de eigenbaat geheel en al willen uitroeijen; maar daardoor zou den mensch ook de aandrift tot nuttige werkzaamheid ontnomen worden. Iemand, die alleen zijne eigen baat bedoelt, en zich niet bekommert of hij anderen daardoor benadeelt, kan zich niet beklagen, als anderen, op hunne beurt, ook meer hun eigen voordeel dan het zijne in het oog houden, volgens zijn' eigen stelregel: Elk voor zichzelven. Zie EGOÏSMUS.

EIGENBELANG is de moeder der eigenbaat, en spoort den mensch zoo wel tot goede als tot slechte daden aan; eene goede daad, uit eigenbelang verrigt, om namelijk uit de gevolgen voordeelen te trekken, die men vooraf als zeker berekend heeft, verliest veel in waarde bij eene goede daad, geheel belangloos en zonder rugzigt op de gevolgen (die zelfs nadeelig zijn kunnen) verrigt. Slechte daden hebben altijd een zeker eigenbelang tot grondslag.

EIGENDOM heet zoo wel hetgene iemand zoo bezit, of zoo toebehoort, dat hij daarover naar welgevallen beschikken kan, als de bevoegdheid tot zoodanige beschikking naar welgevallen (het regt van eigendom). Deze bevoegdheid kan oorspronkelijk of toevallig (aangeboren of verworven) zijn; al wat iemand bij zijne geboorte of bij zijne verschijning in de zamenleving medebrengt (zijne zintuigen, ledematen, ligchamelijke en verstandelijke vermogens) is zijn oorspronkelijk eigendom; maar wat iemand door eigen werkzaamheid zoodanig met zich verbonden heeft, dat het hem als *middel dient* tot bereiking van zijne oogmerken of wat hem zonder eigen werkzaamheid van buiten af toevalt, b. v. eene erfenis, is verworven eigendom. Het eigendom kan in- of uitwendig zijn, dat is met den bezitter zelven verbonden bestaan, gelijk zijne straks gemelde zintuigen, enz. of daarvan afgescheiden, gelijk geld, vee, huizen, landerijen, enz. Beiderlei eigendom kan verloren worden 1) door de natuur, wanneer de natuur het eigendom vernietigt, 2) door berooving en 3) door vrijwillige verlating of afstand en overdragt aan anderen, welke laatste alleen met verworven eigendom kan plaats hebben. Eigendom kan ook zonder verdrag verkregen worden, gelijk het aangeboren of aangeërfde, door verovering in den oorlog, door het in bezit nemen van verloren of verlaten voorwerpen, maar niet door diefstal of geweldige middelen, tegen den wil des eigenaars; men moge daardoor het bezit van eene zaak verkrijgen, het eigendom van dezelve verkrijgt men niet, zoo lang de vorige bezitter zijne toestemming tot het bezitten door een' ander niet heeft gegeven, maar integendeel pogingen doet om zelf wederom in het bezit te komen. De Staat verschaft geen eigendom, want het kan ook buiten den Staat voorhanden zijn; maar de Staat bepaalt en verzekert het eigendom door wetten, voornamelijk het uitwendige of verworven eigendom, waarover menigmaal geschil ontstaan kan (het *mijn* en *dijn*). Het eigendom kan zoowel in hoedanigheid (*qualitatief*) als in hoeveelheid (*quantitatief*) vermeerderd worden. Zoodanige vermeerdering heeft plaats, wanneer er nieuwe voorwerpen komen bij die, welke men reeds bezit (geld, meubelen, huizen, landerijen, vee, enz.), of wanneer hetgene men reeds bezit verbeterd wordt, of toevallig in waarde toeneemt. De tweede wijze van eigendomsvermeerdering is beter dan de eerste, ofschoon vele menschen (zelfs geheele volken en Staten) liever de hoeveelheid dan de hoedanigheid van hun eigendom zoeken te vermeerderen, en daardoor dikwijls in geschillen gewikkeld worden, die hun eigendom niet zelden, in plaats van vermeerderen, verminderen of zelfs vernietigen; terwijl zij het op de tweede wijze veel gemakkelijker en ongestoord konden vermeerderen. Op de vraag, hoe veel eigendom iemand mag bezitten, kan slechts onbepaald geantwoord worden: zoo veel als hij op eene billijke en eerlijke wijze

verwerven kan. De begeerte van den mensch zou nogtans tot in het oneindige gaan, bijaldien de natuur hem geene grenzen, zoo wel van ruimte als van tijd, had aangewezen, door hem aan deze aarde te verbinden en een einde aan zijn leven te maken, opdat zijn toevallig eigendom, voor zoo ver het hem overleeft, hier blijve en in andere handen kome, die het weder verdeelen, als het zich in ééne hand te zeer heeft opgehoopt. De natuur wil afwisseling van bezitters des eigendoms, derhalve vernietigt zij de eigenaars, nadat zij een' tijd lang hun eigendom bezeten hebben. Daarom beschouwt de wijsgeer het eigendom als een den mensch aanvertrouwd goed, van welks bestuur hij aan de menschheid rekenschap verschuldigd is; hieruit volgt echter niet dat er geen bijzonder of alleeneigendom bestaan zou, maar alle goederen, gelijk de lucht en het daglicht, allen menschen gemeen moesten zijn: zulk eene vordering ware eene volslagen dwaasheid, en zou, wanneer deze leer algemeen wierde aangenomen, de slooping der geheele menschelijke maatschappij onvermijdelijk ten gevolge hebben.

EIGENLIEFDE is etymologisch hetzelfde als zelfliefde, en dit woord beteekent de zaak ook veel juister, als de genegenheid die ieder levend schepsel, het dier zoo wel als de mensch, uit de natuur tot zichzelven heeft, namelijk de zucht tot gemak, zelfbehoud, bevrediging van behoeften en driften, enz. Voor zoo ver is de eigenliefde bloot zinnelijk; maar er is ook eene verstandelijk-zedelijke eigenliefde, die het dier niet kent, en slechts de menschelijke ziel aandoet, gelijk POPE (*Essay on Man*, Ep. II. 59) zeer juist aanmerkt:

Self-love, the spring of motion, acts the soul;
Reason's comparing balance rules the whole.
Man, but for that, no action could attend,
And, but for this, were active to no end;
Fix'd like a plant on his peculiar spot,
To draw nutrition, propagate, and rot;
Or, meteor-like, flame lawless thro' the void,
Destroying others, by himself destroy'd.

Het spreekt dus van zelve dat de eigenliefde met de Rede gelijken tred diene te houden, als zij niet in egoïsmus ontaarden en den redelijken mensch waardig blijven zal; ook dit leert POPE (vs. 87):

Self-love and reason to one end aspire,
Pain their aversion, pleasure their desire:
But greedy that its object would devour,
This taste the honey, and not wound the flow'r:
Pleasure, or wrong or rightly understood,
Our greatest evil, or our greatest good.

Wie zoo zich zelven bemint, dat hij uit achting jegens zijne redelijke natuur naar zelfvolmaking streeft, vervult even daardoor alle pligten jegens zich zelven. JEZUS zelf nam de zelfliefde tot een' maatstaf aan der liefde tot onze naasten (MATTH. XXII, 39). Wanneer men dus het woord eigenliefde in een' ongunstigen zin bezigt, dan verstaat men gewoonlijk daardoor eene overdreven zelfzucht of egoïsmus.

EIGENLOF stinkt, zegt het spreekwoord, want het is onbescheiden zich zelven te prijzen; men moet dit aan anderen overlaten, als men overtuigd is dat men verdient geprezen te worden. Van dit gevoelen was ook de geestige HUYGENS (*Korenbl.* XXIII B. No. 28):

En prijst u niet, maer werdt gepresen:
Laet het gerucht alleen begaen:
Het sal van selfs veel sneller gaen;
't En wil niet afgesonden wesen.

Schoon het in bijzondere gevallen iemand wel geoorloofd is zijne verdienste te doen gelden, wanneer dezelve onregtvaardig miskend of achteloos voorbijgezien wordt, mag dit toch op geene roemende wijze geschieden, dewijl zulks derzelver wezenlijke waarde in twijfel kon doen trekken.

EIGENNAAM, zie **NAAM**.

EIGENSCHAP is al wat aan een ding toegeëigend wordt; b. v. de almagt aan God, de rede aan den mensch, hitte aan het vuur, konde aan het ijs, enz. De eigenschappen van een ding kunnen nogtans van onderscheiden aard zijn, wezenlijke of noodwendige en toevallige; de eerste behooren tot het wezen van een ding, de tweede niet; zoo is het verstand eene wezenlijke, schoonheid of geleerdheid eene toevallige eigenschap van den mensch. De Eigenschappen zijn ook óf eigendommelijk, dat is een bepaald ding bij uitsluiting alleen eigen, gelijk de almagt aan God, óf gemeenschappelijk, dat is meer dingen eigen; vergelijkt men den mensch met de dieren, dan blijkt het dat de rede eene eigendommelijke, maar de beweging eene gemeenschappelijke eigenschap van den mensch is.

EIGENWAAN is eene te hooge waardering van eigen persoonlijkheid, waardoor iemand zich zelven van meer gewigt rekent dan hij door anderen geächt wordt. Zoodanig iemand misleidt eigenlijk zich zelven meer dan anderen, die spoedig merken dat hij in den staat van een' droomenden verkeert, die met de wezenlijkheid geene gemeenschap heeft.

EIGENWIJSHEID. Dit woord beteekent zoo veel als ingebeelde wijsheid, waanwijsheid; het zou echter analogisch moeten beteekenen wijsheid, die iemand zelf bezit; men kan zeer wel zeggen dat iemand door zijne *eigen* wijsheid eene moeijelijke zaak beslist heeft, en dit is zelfs verdienstelijker dan dat hij zulks door de wijsheid *van anderen* gedaan hadde; ondertusschen schijnt het dat men wel zijne *eigen* krachten, zijne *eigen* bekwaamheden, zijne *eigen* middelen, enz. maar niet zijne eigen *wijsheid* onberispelijk mag bezitten en gebruiken, maar zich van *eens anderen* wijsheid moet bedienen. Zoo is het echter met de beteekenis van dit woord niet gemeend; het moet in een' elliptischen zin genomen worden; bij CATS (*Houwelijck*) blijkt dit duidelijk:

Waer yemant swilt van sotte waen,
Die mist terstont de rechte baen;
Want die op *eygen wijsheyt* staet,
En pleeght gemeynlijck geenen raet
Als met sijn eygen ijdel breyn.
En dit is dickmaels al te kleyn,
Om recht te weten watter schuylt:
Des wordt hy licht gebottemuylt.

SALOMO is van gevoelen dat er van een' zot meer verwachting is dan van iemand, die wijs is in zijne eigen oogen. SPREUK. XXVI, 12.

EIGENZINNIGHEID is zelve een eigenzinnig woord, aan hetwelk het spraakgebruik, even als aan *Eigenwijsheid*, door zamenstelling eene ongunstige beteekenis gegeven heeft. Een eigen zin, dat is eene eigendommelijke denkwijze, een bijzondere smaak, eene van anderen verschillende meening is op zich zelve niets kwaads, maar men bedoelt met dit woord een hardnekkig vasthouden en doordrijven van een opgevat gevoelen (koppigheid). Kinderen en kleinverstandigen zijn doorgaans eigenzinnig, omdat zij geene bewustheid van het betere hebben, en ook niet voor eene redelijke overtuiging vatbaar zijn. De omgang met eigenzinnige lieden, vooral wanneer zij tot de hoogere rangen der maatschappij behooren, is niet alleen lastig en onaangenaam, maar ook gevaarlijk, dewijl zij even zoo wel anderen als zich zelven kunnen benadeelen. Het best is, als men niet met hen in aanraking behoeft te komen, zich niet met hen te bemoeijen.

EIJERLAND was voorheen een afzonderlijk eilandje ten noordoosten van Texel gelegen, doch is in 1629 door een' zanddijk aan dit eiland gehecht geworden. Het zoogenaamde Landshuis, bestemd tot het opnemen van schipbreukelingen, werd in 1699 gebouwd. Op dit voormalig eiland worden de meeuweneijeren in zulk eene menigte verzameld, dat hetzelve daarvan zijn' naam ontleend heeft; ook worden er vele schapen geweid.

EIK, Lat. *Quercus*, is een zeer sterke en duurzame boom, van welken men 14 onderscheiden soorten kent, en die genoegzaam in alle landen van Europa groeit. Vóór de groote volksverhuizing in de laatste eeuw vóór J. C. werden er in Germanië, België en Gallië uitgestrekte eikenbosschen gevonden, die allengs uitgeroeid of althans sterk verminderd zijn. De Eik wordt zeer oud; in 200 jaren bereikt hij eerst zijne volkomenheid; men heeft eiken van 30 voeten in den omtrek en 150 voeten hoogte gevonden, die bijkans 1000 jaren oud waren. De Ouden hadden een' grooten eerbied voor den Eik; bij de Grieken en Romeinen was dezelve aan JUPITER toegewijd; de burgerkroonen waren van eikenloof; de godsdienst der oude Germaansche volken werd in heilige eikenbosschen verrigt, en de Druïden hielden in dezelve hun verblijf. Het gebruik van het eikenhout voor den huis- en scheepsbouw is algemeen bekend; de schors wordt tot run gemalen en in de looijerijen gebruikt; de eikels dienen tot een voortreffelijk voeder voor de varkens; op de bladen brengt het galinsect de bekende galnoten voort, die tot het bereiden van inkt en zwarte verfstof gebruikt worden. = **VAN KAREL II** is een zuidelijk gesternte, door HALLEY in 1677 onder den naam van *Robur Carolinum* onderscheiden. = (HUBERT en JAN VAN), broeders, beiden te Maseyk geboren, waren de beroemdste Schilders der XV eeuw, en vermaard als de uitvinders van het schilderen in olieverf. Zij leefden en arbeidden gemeenschappelijk, en woonden het langst te Gend en te Brugge, waar nog schilderstukken van hen worden gevonden. HUBERT † in 1426 en JAN in 1441.

EIKELENBERG (SIMON VAN), geboren te Alkmaar den 16 Maart 1663, † aldaar den 4 November 1738, was een naarstig onderzoeker der vaderlandsche oudheden en geschiedenissen, inzonderheid van den omtrek zijner geboorteplaats, blijkbaar uit zijne geschriften: *De Gedaante en gesteldheid van West-Friesland voor* 1300, in 1714, en *Alkmaar en zijne Geschiedenissen* in 1739 gedrukt; hij heeft ook eene Nederduitsche uitgave bezorgd der *Kronijk van Egmond*, door JOANNES VAN LEYDEN.

EILAND noemt men elk land, groot of klein, hetwelk van alle kanten door water omringd is; Schiereiland is een land, hetwelk grootendeels door de zee omringd is; Eilandengroep of Archipel is eene plaats in de zee, waar vele eilanden digt bij elkander gelegen zijn; het geheele Britannische Rijk is zoodanig een Archipel der Noord-zee, gelijk mede de Nederlandsche provincie Zeeland.

EILERT, mansnaam, die ook ELBRT gespeld wordt, is afkomstig van het Angelsaksische Ealheard, en beteekent de *krachtige, sterke*.

EIMMART (GEORG CHRISTOPH), geboren te Regensburg den 22 Augustus 1638, was de zoon van een' bekwaam' Schilder, die hem gelijktijdig met JAKOB SANDRART in de schilder- en graveerkunst

onderwees, tevens leide hij zich toe op de wiskundige wetenschappen, inzonderheid op de sterrekunde, welke hij sedert 1678 te Neurenberg beöefende, zonder evenwel de graveerkunst te laten varen. Zijne waarnemingen zijn deels afzonderlijk en deels in de Leipziger tijdschriften openbaar gemaakt; daardoor heeft hij der sterrekunde meer dienst bewezen dan door zijne *Ichnographia nova contemplationum de Sole*, een nutteloos pedant beuzelwerk over de natuur der zon. † te Neurenberg, den 5 Januarij 1705. Zijne dochter = (MARIA CLARA) hielp baren vader in het doen van sterrekundige waarnemingen, en teekende de figuren voor zijne geschriften.

EINDHOVEN, eene stad in de Nederlandsche provincie Noord-Braband, met 2500 inwoners, ligt aan den Dommel, omtrent 4 uren van 's Hertogenbosch. Zij werd omstreeks 1274 door JAN I, Hertog van Braband, gesticht, en was eertijds eene bijzondere heerlijkheid, het laatst bezeten door de Prinsen van Oranje. Deerlijk werd deze stad eertijds geteisterd door de rampen des oorlogs; in 1543 werd zij ingenomen door MARTEN VAN ROSSUM, en in 1552 geheel door brand vernield. Nog geene dertig jaren was zij wederom opgebouwd geweest, toen zij in 1582 door de Hollanders vermeesterd, doch kort daarna door de Spanjaarden hernomen werd. De Hertog van Anjou verzekerde er zich van in 1583, doch in hetzelfde jaar moest hij de plaats den Spanjaards weder inruimen. Na het veroveren van 's Hertogenbosch door FREDRIK HENRIK in 1629 bleef Eindhoven in de magt der Algemeene Staten. De kerk heeft door instorting in 1795 veel geleden. Het linnenweven is het voornaamste bestaanmiddel der inwoners.

EINDRIJMEN, zie BOUT-RIMÉ.

EIOUB ENSARI (ABU), een der medgezellen van MOHAMED, sneuvelde bij de belegering van Konstantinopel in 668. Toen MOHAMED II bij de verovering van Konstantinopel in 1453 de plaats ontdekt had, waar EIOUB begraven was, deed hij aldaar eene moskee bouwen, in welke hij het keizerlijke zwaard aangordde. Het graf van EIOUB werd sedert eene plaats van godsdienstige vereering der Muzelmannen.

EISENACH, de hoofdstad van het voormalige gelijknamige hertogdom, ligt in Thuringen, 5 mijlen van Erfurt en 3 mijlen van Gotha, aan de Nesse, waar de Hörsel in dezelve uitloopt, op eene hoogte, en heeft omtrent 18000 inwoners, die meest van het fabrijkwezen bestaan. Toen in 1741 de laatste Hertog van Saksen-Eisenach kinderloos gestorven was, verviel het land aan Saksen-Weimar. In 1809 heeft deze stad zeer geleden door het springen van een kruidmagazijn. In de nabijheid van Eisenach ligt het vermaarde slot Wartburg, waar LUTHER in 1521 zich een' geruimen tijd ontbield.

EISENSTADT ligt in Neder-Hongarijën, tusschen het Neusiedlermeer en de Lentha, 8 mijlen van Weenen en 2 mijlen van Oedenburg; de Prins VAN ESTERHAZY heeft aldaar een prachtig paleis. Den 2 Augustus 1768 brandde een groot gedeelte der stad af met het Franciskaner en nonnenklooster; den 17 Julij 1776 werden nogmaals 118 huizen door de vlam verteerd, waaronder wederom het Franciskaner en nonnenklooster waren.

EISINGA (EISE), geboren te Dronrijp den 21 Februarij 1744, was een der schranderste wis- en sterrekundigen, die Friesland onder zoo vele andere vernuftige mannen immer heeft voortgebragt. Als stil burger te Franeker levende, had hij zijn huis tot een bewonderenswaardig Planetarium ingerigt, van hetwelk de Hoogleeraar VAN SWINDEN in 1780 eene beschrijving in het licht gaf, door welke hetzelve en de verdienstelijke vervaardiger voor het eerst bekend werden. Algemeen werd dit kunststuk geroemd, en zelfs buitenslands met lof vermeld door vreemdelingen, die hetzelve gezien en bewonderd hadden; maar ondertusschen bleef EISINGA verstoken van de onderscheiding, welke hij zoo zeer verdiende, en zijn voorslag tot het vervaardigen van een veel grooter en volkomener Planetarium werd van de hand gewezen en met de ongunst der tijden verschoond; doch het was eigenlijk meer gebrek aan goeden wil dan aan middelen bij de voormalige regering, om EISINGA tot de uitvoering van zijn ontwerp in staat te stellen. Opdat ten minste het voortreffelijk kunststuk van EISINGA voor de wetenschappen mogt behouden worden, werd hetzelve met het huis ingevolge van een koninklijk besluit van den 28 Dec. 1825 den eigenaar voor het Rijk afgekocht en hem het toezigt over hetzelve gedurende het overige van zijn tachtigjarig leven gelaten. † den 27 Augustus 1828 en werd, volgens zijn verlangen, op het kerkhof te Dronrijp begraven.

EISLEBEN, hoofdstad van het voormalige graafschap Mansfeld, ligt in het Pruissische regeringsdistrict Merseburg, 3 mijlen van Halle; heeft 6000 inwoners. Het huis, waarin LUTHER in 1483 geboren is, brandde in 1689 tot den grond toe af, doch werd in 1693 wederom opgebouwd, en tot eene armenschool ingerigt. In de S. Andries en S. Anna kerken bevinden zich de graftombes der oude graven van Mansfeld. In de nabijheid van Eisleben zijn eenige koper- en zilvermijnwerken.

EKEBERG (GUSTAV), vermaard Zweedsch zeereiziger, geboren in 1716, deed verscheiden reizen naar Indië en China, die der Zweedsche Oost-Indische maatschappij zeer voordeelig waren. Hij heeft het eerst den theeboom in Zweden overgebragt, en verscheiden werken geschreven over de Chinesche wijze van landbouwen. In de gedenkschriften van de maatschappij der wetenschappen te Stokholm worden verscheiden uitmuntende verhandelingen van hem gevonden. In Rusland heeft hij de inenting der kinderziekte ingevoerd. † in 1784.

EKEMA (CORNELIUS), geboren in 1774, was tot 1803 *Predikant* te Elkerzee, op het eiland Schouwen, in Zeeland, werd toen *Lector* in de wis- en zeevaartkunde te Zierikzee, en in 1809 *Professor in de* natuur- en sterrekunde te Franeker, maar na de ontbinding dezer hoogeschool in 1811 in dezelfde hoedanigheid aan die van Leyden verplaatst. Deze geleerde en in het vak der sterrekunde bij uitstek werkzame man was lid van genoegzaam alle wetenschappelijke Nederlandsche maatschappijen en van het Koninklijk Instituut; echter zijn er, behalve zijne *Antwoorden op de rekenkundige Vragen van* H. ÆNEÆ en een paar akademische redevoeringen, geene afzonderlijk uitgegeven verhandelingen van hem bekend.

E. L. Verkorting van *ea lege*.

EL is eene lengtemaat, afgeleid van de oude beteekenis des woords *arm* (van den mensch), waarvan men zich in *elboog* nog bedient. De thans in gebruik zijnde Nederlandsche El, of de Mètre, de eenheid der lengtemaat, in het mètrieke stelsel, is $\frac{1}{10000000}$ deel van een vierde van eene Meridiaan der aarde. De twee volgende tafeltjes leeren de betrekking der Nederlandsche El tot andere bekende Ellematen *vice versá* kennen.

1 Nederl. El =	0,84117 Parijsche El	1 Parijsche El	=	1,18881	Nederl. El.
	0,87489 Londensche „	1 Londensche „	=	1,14300	
	1,44043 Haagsche „	1 Haagsche „	=	0,69424	
	1,45388 Amsterdamsche „	1 Amsterd. „	=	0,68781	
	1,42724 Brugsche „	1 Brugsche „	=	0,70065	

ELAIOMETER, van *Ελαιον*, Olie, is een werktuig om de olie te meten; hetzelve werd in 1812 uitgevonden door den Heer DUQUESNE.

ELAPHEBOLIëN, van *Ελαφος*, Hert, en *βαλλειν*, werpen, waren feesten, welke door de inwoners van Phocis gevierd werden ter eere van DIANA, ter gedachtenis van eene overwinning, welke zij grootendeels aan de grootmoedige zelfopoffering hunner vrouwen te danken hadden.

ELAPHITEN noemden de Ouden drie eilanden der Adriatische zee, wegens de menigte herten (*Ελαφοι*), die aldaar gevonden werden; zij heeten tegenwoordig Calamata, Isoladi mezzo en Guipana.

ELASTICITEIT, van *ελαειν*, aandrijven, veerkracht, is eene eigenschap der stof, waardoor een ligchaam, dat door eene van buiten werkende kracht (drukking, buiging of uitrekking) in een' veranderden toestand gebragt of in eene engere ruimte zamengedrukt is, zich in deszelfs vorigen staat herstelt, zoodra de oorzaak dezer verandering ophoudt te werken. Een uitgerekt ligchaam krimpt weder in, zoodra de rekking ophondt, en een zamengeperst ligchaam zet zich weder uit, zoodra de persing loslaat: weshalve men de veerkracht in aantrekkende (*attractive*) en uitzettende (*expansive*) Elasticiteit onderscheidt. De Elasticiteit is zoo wel vloeibaren als vasten ligchamen eigen en derzelver graad zeer onderscheiden; sommige ligchamen nemen eerst door kunst een' hoogeren graad van veerkracht aan; b. v. water door koken, eene horologieveer door digt zamenrollen, enz.

ELASTICITEITSMETER is een door SMEATON uitgevonden barometer, die bij de luchtpomp gebruikt wordt, om te zien hoe sterk de elasticiteit der na het uitpompen nog onder de klok aanwezige luchtmassa is. Het kwik daalt naarmate de lucht uitgepompt wordt, en rijst wanneer men dezelve weder inlaat.

ELAVER, oude benaming der rivier de *Allier*, in Frankrijk.

ELBA, een eiland in de Toscaansche Zee, behoorende tot het groothertogdom Toscane, is van de naaste kust, even als Corsika, door een breed kanaal afgescheiden; hetzelve heeft eene uitgestrektheid van 7¼ □ mijlen en bevat 13,000 inwoners. Reeds bij de oude Romeinen was dit eiland wegens deszelfs rijke bergwerken vermaard. De ijzermijnen leveren jaarlijks 36,000 quintalen erts; er wordt ook zilver, magneetsteen en marmer gevonden, en jaarlijks omtrent 600,000 zakken zeezout gewonnen; de visscherij is zeer voordeelig voor het eiland, welks bodem voortreffelijken wijn, olie en vlas oplevert; echter is er de landbouw en veeteelt van weinig beteekenis. De voornaamste steden zijn Porto-Ferrajo en Porto Longone. Toen PHILIPS II, Koning van Spanje, in 1557 het gebied van Siena aan COSMO I, Groot-hertog van Florence, afstond, behield bij eenige eilanden en kuststreken, en daaronder het prinsdom Piombino; dit ging in 1736 tot het koningrijk Napels over, behalve Porto-Ferrajo, hetwelk de Groot-hertog van Toscane bezet hield. Elba kwam in 1801 aan Frankrijk en werd met het departement der Middellandsche Zee vereenigd. In 1814 werd het eiland met *alle souvereiniteitsregten* afgestaan aan NAPOLEON, die hetzelve in Februarij 1815 verliet, om de verloren heerschappij in Frankrijk weder te bekomen, hetwelk hem mislukte, en zijne verbanning naar S. Helena ten gevolge had. Nog in den herfst van 1815 werd Elba wederom door Toskaansche troepen bezet.

ELBE, eene groote rivier in Duitschland, die tien onderscheiden Staten doorstroomt, ontstaat uit elf bronnen in het Reuzengebergte, aan de Boheemsche en Silesische grenzen; zij loopt door Bohemen, Opper- en Neder-Saksen en stort zich eindelijk bij Cuxhaven in de

Noord-zee, nadat zij in haren loop van 148 mijlen, 53 rivieren en over de 300 beken opgenomen heeft. De Elbe is op sommige plaatsen zeer breed; tot Hamburg kunnen de zeeschepen haar tot aan de stad bevaren; op andere plaatsen is zij smal en ondiep, op eenigen zelfs niet eens bevaarbaar. Zij is vischrijk en wordt drok bevaren. Te Dresden, Meissen, Torgau, Wittenberg en Maagdenburg zijn bruggen over dezelve.

ELBÉE (Gigot d'), geboren te Dresden in 1752 van Fransche ouders, kwam jong in Frankrijk, trad in den krijgsdienst en klom op tot Luitenant der cavallerie; in 1783 nam hij zijn ontslag en trouwde. Bij de uitbarsting der omwenteling bewoonde hij een landgoed bij Beaupré in Anjou, en volgde de Fransche Prinsen naar Coblentz, doch keerde naderhand in Frankrijk terug. Bij den opstand der boeren in den omtrek van Beaupré in 1793 stelde hij zich aan hun hoofd en verloor den slag van Luçon tegen de Republikeinen. Na met afwisselend geluk in verscheiden gevechten gestreden te hebben, werden de Koningsgezinden volkomen geslagen te Chollet; d'Elbée, zwaar gekwetst, werd naar Noirmoutier gebragt; drie maanden later werd deze stad door de Republikeinen ingenomen en d'Elbée, nog zeer zwak, den 2 Januarij 1794 op een' stoel zittende doodgeschoten. Hij was een man van moed, doch van geringe krijgsbekwaamheden, en was gewoon bij het aanvoeren der soldaten te zeggen: »Mijne kinderen! de Voorzienigheid zal ons de overwinning »geven." Zij gaven hem daarom ook den bijnaam van Generaal Providence. Zie Vendéërs.

ELBERFELD, eene aanzienlijke fabrijk- en koopstad in de Pruissische provincie Kleve-Berg, met 25,000 inwoners. Aan Elberfeld grenst het volkrijke ambt Barmen. Het geheele Wupperdal wordt door een nijver en bemiddeld volk bewoond. De eerste fabrijken, die hier werden aangelegd, vervaardigden slechts wollen banden veters, naderhand kwamen er garen- en linnenbleekerijen bij; toen spinnerijen en eindelijk weverijen van allerlei katoenen, zijden en wollen stoffen; later zijn er spinmachines op de Engelsche wijze aangelegd. Sedert 1780 zijn er over de 100 Turkschroodverwerijen. De jaarlijksche uitvoer van fabrijkgoederen naar de meeste landen van Europa bedraagt over de 12 millioenen daalders. Hamburg zond eertijds geheele scheepsladingen naar Zuid-Amerika en Oost-Indië. Te Elberfeld is de zetel der Rijnsche West-Indische maatschappij. In 1824 werd hier eene Duitsch-Amerikaansche Bergwerkmaatschappij opgerigt, met een kapitaal van 500,000 Daalders.

ELBING is eene versterkte koopstad in West-Pruissen, in het regeringsdistrict Dantzig, met 20,000 inwoners, die grootendeels handel drijven in granen; de stad is goed gebouwd, en heeft, behalve de kerken, verscheiden fraaije openbare gebouwen en nuttige gestichten, eene scheepstimmerwerf en verscheiden fabrijken. Elbing behoorde eertijds tot Polen, doch moest in 1653 wegens eene vordering van 400,000 Daalders aan den Markgraaf van Brandenburg verpand worden; daar de stad echter niet ingeruimd werd, nam Frederik I haar in 1698 in bezit, doch gaf haar in 1700 tegen belofte van 300,000 Daalders aan Polen terug; toen echter de betaling niet volgde, bemagtigde de Koning van Pruissen de stad op nieuw. In 1703 werd zij door Karel XII, Koning van Zweden, bij verdrag ingenomen en den 8 Februarij 1710 door de Russen stormenderhand veroverd, doch naderhand aan Polen teruggegeven. In 1772 kwam zij geheel onder Pruissische heerschappij.

ELBINGERODE is eene na den zwaren brand van 1753 net weder opgebouwde kleine Brunswijksche stad, in het vorstendom Grubenhagen, anderhalve mijl aan Osterode, waar zeer fraai marmer en ijzererts gevonden wordt. In dit steedje werd in 1744 de Fransche Maarschalk de Belle-Isle gevangen genomen.

ELBOEUF, eene Fransche fabrijkstad in het voormalig Normandië, aan de Seine, met 6000 inwoners, 4 mijlen van Rouen, is bekend door hare lakenfabrijken als de mededingster van Louviers en Sedan.

ELBURG, eene kleine zindelijke stad in de Nederlandsche provincie Gelderland, met 2000 inwoners, ligt aan de Zuider-zee, tusschen Kampen en Harderwijk, en is sedert eenige jaren merkwaardig door een voortreffelijk instituut van opvoeding en onderwijs, aldaar opgerigt door de edelmoedige zorg van den Ridder van Kinsbergen. Behalve het Stadhuis en de Kerk zijn er nog eenige andere openbare gebouwen. Elburg werd op het laatst der XIV eeuw aangelegd door Arend van Boecop, en door Willem I, Hertog van Gelder, tot eene stad verheven. In den twist tusschen Arnold en Adolph van Egmond leed Elburg veel overlast, gelijk ook in de Geldersche en Bourgondische onlusten, en bij de afschudding van het juk der Spaansche heerschappij. De stad werd in 1672 door de Munsterschen veroverd, die haar aan de Franschen overgaven, van welken zij in 1673, na het betalen eener brandschatting van 12,000 Guldens, wederom verlost werd.

ELDERT of **ELDRIK**, mansn. is eene verspelling van Albik, inkorting van het Angelsaksisch Athalrich, beteekenende *Adelrijk*.

ELDORADO is de naam van een fabelachtig land, in hetwelk goud en edelgesteente langs de wegen zou liggen gelijk bij ons het slijk op de straten. Francisco Orellano, een togtgenoot van Pizarro, bragt deze fabel het eerst naar Europa, en een Engelschman gaf op het einde der XVI eeuw zelfs eene beschrijving daarvan uit, voorzien met eene kaart van het land; maar men weet eigenlijk nog niet waar het ligt.

ELDRIK, mansnaam, zie **ELDERT**.

ELEATISCHE SCHOOL, dus genaamd naar de stad Elea, aan de rivier Heles, in Lucanië, of het tegenwoordige Napelsche gebied, werd door den wijsgeer Xenophanes gesticht; deze school onderscheidde zich door de opvatting van het Al der dingen in zijne Eenheid en strenge afzondering van alle empirismus. Zeno en Parmenides behooren tot deze school, die ook nog verscheiden andere vermaarde wijsgeeren tot aanhangers had, doch van wier schriften slechts fragmenten voorhanden zijn, waaruit weinig opheldering aangaande de op zich zelve reeds duistere leer der Eleatische school te bekomen is.

ELEAZAR, mansnaam, beteekent in het Hebreeuwsch *Gods hulp*. Dezen naam voeren verscheiden vermaarde personen in de oude Joodsche oorkonden en in de werken van Flavius Josephus, van welken wij de voornaamste hier vermelden. =, zoon en opvolger van Aaron als Hoogepriester 1452 jaren vóór J. C. volgde Josua in het beloofde land en † 1440 jaren vóór J. C. =, zoon van Aod, was een der drie dapperen, die door het legerkamp des vijands heenbraken, om voor David water te halen uit de putten in de nabijheid van Bethlehem. Op een' anderen tijd, toen de Israëlieten op het gezigt van een talrijk leger Philistijnen de vlugt namen en David verlieten, wederstond Eleazar den aandrang der vijanden, en maakte eene vreesselijke slagting onder hen, 1047 jaren vóór J. C. =, zoon van Onias en opvolger van zijn broeder Simon den Regtvaardigen, zond 277 jaren vóór J. C. aan Ptolemeus Philadelphus 70 geleerde Joden om de gewijde schriften uit het Hebreeuwsch in het Grieksch te vertalen. Zie Aristæas. =, een der voornaamste wetgeleerden te Jeruzalem, onder de regering van Antiochus Epiphanes, die hem wilde dwingen om varkensvleesch te eten, maar de negentigjarige grijsaard verkoos liever den marteldood te ondergaan dan een verbod te overtreden, hetwelk hij, op het gezag van Mozes, als onmiddellijk van God afkomstig beschouwde. =, de laatste der vijf zonen van Matathias, en broeder der Machabeën, drong in den slag, dien Judas Machabeus leverde, tegen Antiochus Eupator, door de gelederen der vijanden, om een' olifant te dooden, dien hij meende dat den Koning droeg; hij kroop onder den buik van het dier, doorstak het met zijn zwaard en werd door deszelfs val verplet. =, Joodsch Veldheer, verdedigde dapper het kasteel Macheron na de verovering van Jeruzalem; doch zich buiten hetzelve gewaagd hebbende, als het ware om de Romeinen te trotseren, werd hij door een' Egyptenaar opgeligt en in het leger gebragt. De bevelhebber deed hem met roeden geeselen en een kruis oprigten om hem daaraan te hangen, doch de belegerden hadden zulk eene groote achting voor hem, dat zij de plaats overgaven, onder beding dat hij het leven zou behouden. =, een ander Joodsch Veldheer, in de stad Masseda tot het uiterste gebragt, overreedde de bezetting om elkander liever te dooden dan den Romeinen levend in handen te vallen.

ELECTRA was de dochter van Agamemnon en Clytemnestra; Egistus weigerde haar uit te huwen, opdat hare kinderen den dood van Agamemnon niet zouden wreken. Zij onttrok haren broeder Orestes aan de vervolging des tirans, en spoorde hem aan tot het vermoorden van Egistus en Clytemnestra; toen Orestes, door de Eumeniden vervolgd, hierop naar Taurië geweken was, liep hij gevaar van onbekend door zijne zuster Iphigenia, Priesteres van Diana, aan deze godin geöfferd te worden, maar werd door de tijdige aankomst van Electra, die zijne herkenning bewerkte, gered. Beiden keerden hierop naar Mycene, en Electra huwde met Pylades, den vriend van Orestes. = is eene der zeven voornaamste sterren van de Pleïades, welker namen zijn Alcyone, Electra, Celaene, Taygeta, Maia, Merope en Asterope.

ELECTRICITEIT is het uitwerksel van eene zekere vloeistof, die haren naam ontleent van den Barnsteen, Grieksch *Ἤλεκτρον*. Als men een stuk geel barnsteen of een' glazen cylinder, met eenige wollen stof wrijft, dan worden 1°. kleine ligte ligchaampjes, die in de nabijheid zijn, er door aangetrokken. 2°. Er ontstaat een zekere phosphorische reuk. 3°. Als men er de hand, op zekeren afstand, bijbrengt, gevoelt men een zeker iets, als of het eene spinneweb was. 4°. Als men er den vinger, of een' metalen bal, digter bijbrengt, hoort men het geknapper van eene lichtende vonk. 5°. In de duisternis geeft het gewreven ligchaam licht van zich. De natuurkundigen zijn het omtrent de Electriciteit oneens; sommigen beschouwen, met Franklin, de electrieke verschijnsels als de uitwerksels van *eene enkele* zeer fijne vloeistof, die zich, in meerdere of mindere hoeveelheid, in alle ligchamen bevindt, en welker deeltjes elkander wederkeerig terugstooten, en door andere ligchamen aangetrokken worden. Naar dit gevoelen wordt een ligchaam, dat meerdere electrieke vloeistof bevat dan noodig is, en het overtollige aan andere ligchamen mededeelt, gezegd positief electriek te zijn; terwijl een ligchaam, dat in zich zelf te weinig van die vloeistof bezit, en dezelve van andere ligchamen ontvangt, negatief electriek genoemd wordt. Anderen stellen, met Symmer, twee onderscheiden vloeistoffen, die elkander aantrekken, terwijl de deeltjes van elke derzelve elkander

terugstooten. Zij worden glaselectriciteit en harselectriciteit genoemd. Indien beiden, in een ligchaam, met elkander vereenigd zijn, vormen zij den staat van evenwigt. De eerste komt met den vroeger, opgegeven positieven, en de tweede met den negatieven overeen. De electriciteit oefent eenen belangrijken invloed uit, zoowel op de dieren als op de planten, en onderscheiden ongesteldheden van den mensch kunnen door de electriciteit genezen worden.

ELECTRIEKE VLIEGER. In 1752 bediende Franklin zich van den zoogenaamden Vlieger (*cerf volant*), om de electriciteit der lucht of der wolken af te trekken en de electriciteit van den bliksem te bewijzen. De vlieger was van papier, gelijk de gewone vliegers, welke de jongens in de lucht oplaten; boven op denzelven was eene metalen punt vastgemaakt; hij liet hem aan een hennepen koord, aan welks einde een sleutel hing, opstijgen. Om het koord, zonder de electrieke stof af te leiden, te kunnen aanvatten, was onderaan eene zijden snoer vastgemaakt. Zoodra de vlieger in de lucht zweefde, werd de electrieke stof, welke de punt opgenomen had, langs het koord tot aan den sleutel geleid, zoo dat men aan denzelven eene flesch laden kon. Zonder van Franklins ontdekking kennis te hebben, nam men in Frankrijk een jaar later dergelijke proeven met een' veel grooter' toestel. In het eerst beschouwde men den Electrieken Vlieger enkel als een middel om de electriciteit der onweêrswolken te onderzoeken, maar naderhand begon men ook door denzelven de dagelijksche luchtelectriciteit waar te nemen. Hiertoe neemt men een' gewonen vlieger, van 4 voeten hoog en omtrent 3 voeten breed, en bestrijkt denzelven met vernis of gekookte lijnolie, opdat hij door den regen niet bedorven worde. Het koord, waar het meest op aan komt, moet een goede geleider zijn; Cavallo vond daartoe valsch gonddraad, met dun bindgaren zamengedraaid, het bruikbaarst. Als men den vlieger heeft opgelaten, haalt men het koord door een venster in de kamer, bindt er een sterk zijden snoer aan, maakt hetzelve aan eene stevige tafel vast, en neemt nu de proeven welke men voorheeft.

ELECTRISEERMACHINE is een werktuig, waarvan men zich in de natuurkunde bedient, om de oorspronkelijke electriciteit in de ligchamen door middel van wrijving op te wekken, ten einde ze aan andere ligchamen mede te deelen, en dus te electriseren. Hetzelve bestaat uit eene glasschijf die snel omgedraaid, en tegen kussens, die meestal van zijde gemaakt, met paardenhaar gevuld, en wederom met leder bedekt en met een zeker amalgama bestreken zijn, gewreven wordt. De Maagdenburgsche Burgemeester Otto van Guerike zou reeds in de XVII eeuw eene zekere soort van electriseermachine uitgevonden hebben. De thans bestaande zijn veel volmaakter, en te Haarlem, in het Museum van Teyler, bevindt er zich eene, die voorzeker eene der grootsten, misschien de allergrootste der bestaande electriseermachines is, en welke M. van Marum beschreven heeft. Om hetzelve te doen werken worden twee menschen, en op den duur, wel vier vereischt.

ELECTROMETER is een werktuig, dat de sterkte en de gesteldheid der electriciteit van een ligchaam meet of bepaalt. Cavallo heeft een' der beste Electrometers uitgedacht.

ELECTROPHOOR, of bestendige electriciteitsdrager, is een ligchaam, dat uit lak of hars vervaardigd, met een droog kattenvel gewreven, en met zilverpapier overdekt wordt, waarmede men ten allen tijde de electriciteit opwekken kan, mits men zorge dat het van alle vochtigheid bevrijd blijve.

ELECTRYON, zoon van Perseus en Andromeda, Koning van Myceene, huwde met zijne nicht Anaxo, die hem Alcmene baarde, de moeder van Hercules; hij werd onwillekeurig gedood door zijn' neef Amphitryon.

ELEGANT, Lat. *elegans*, van *eligere*, uitkiezen, wordt gewoonlijk in de beteekenis van sierlijk genomen, doch beduidt eene behagelijke aanwending der versiering. Zoo bestaat er een elegante schrijfstijl, eene elegante compositie, eene elegante kleeding, ja zelfs eene elegante wereld, voor welke in Duitschland een dagblad geschreven wordt (*Zeitung für die elegante Welt*); maar deze elegante wereld is dikwijls zeer onelegant, en in het oog van den wijsgeer in vele opzigten de bespottelijke wereld.

ELEGIE, Lat. *Elegia*, Klaagdicht, is oorspronkelijk eene Grieksche en Latijnsche dichtsoort, waarvan Callinus van Ephesus voor den uitvinder wordt gehouden. De Elegiën der Ouden waren in eene eigenaardige voetmaat zamengesteld, namelijk in eene beurtelingsche afwisseling van hexameters en pentameters. Allerlei onderwerpen werden in dezen dichtvorm behandeld, inzonderheid zoodanigen, die van een' ernstigen, treurigen, weemoedigen, zachtgevoeligen, aandoenlijken aard waren. De Elegiën der Hedendaagsche dichters, vooral der Duitschers, verschillen aanmerkelijk van die der Ouden; wij hebben geene eigenlijke Elegiëndichters, wel sentimenteele gedichten met het opschrift Elegiën, maar — o! en — ach! alleen regtvaardigen het opschrift niet.

ELEMENT, Lat. *Elementum*, grondslag, grondstof, is eene veelzinnige uitdrukking. De oude natuurkundigen verstonden daardoor de oorspronkelijke of hoofdstof der dingen, en namen volgens hunne bijzondere theoriën nu eene dan verscheiden hoofd- of zoodanige stoffen aan, uit welke door verdikking en verdunning, door verandering en verbinding al het overige voortkwam. Daarom vindt men ook dat zij de uitdrukkingen Element en Beginsel dikwijls met elkander verwisselden; later onderscheidde men beiden, zoodat onder Elementen enkel stof en onder Beginsels werkende krachten, oorzaken, enz. gedacht werden. Men nam gewoonlijk vier Elementen aan, namelijk aarde, water, lucht en vuur; dezen Elementen schreef men ook vier grondeigenschappen toe: droogte, vochtigheid, koude en warmte. Daaruit zocht men alle overige eigenschappen der stof te verklaren, en die, welke men niet kon verklaren, noemde men verborgen eigenschappen (*qualitates occultae*). Doch in later tijden, toen men met hulp der scheikunde deze Elementen, behalve het vuur, anders ontleed of ontbonden heeft, is ook het begrip Element anders gewijzigd geworden, waardoor dan ook derzelver getal aanmerkelijk vermeerderd is; men verstaat namelijk thans daaronder alle niet ontleedbare of althans tot hiertoe niet ontleedbare stoffen, als lichtstof, warmtestof, zuurstof, waterstof, koolstof, stikstof, zwavel, phosphorus, verscheiden aardsoorten en alle metalen. Maar nu heeft ook het woord Element de algemeene beteekenis van bestanddeel gekregen, en is in alle wetenschappen gebruikelijk geworden, waar het voor de beginselen van dezelven genomen wordt, gelijk men b. v. de wiskundige leerstellingen van Euclides deszelfs Elementen noemt; zoo zijn thans de kenteekenen der begrippen de elementen van een bewijs, de cijfers de elementen van een getal, de verzen de elementen van een gedicht, enz.

ELEONORE, vrouwennaam, beteekent, van het Grieksch *Ἔλεος*, barmhartigheid, afgeleid, de *Barmhartige*. = zuster van Eduard III, Koning van Engeland, huwde in 1332 met Reinoud van Nassau, laatsten Graaf en eersten Hertog van Gelderland, dien zijne hovelingen in den waan bragten dat zij melaatsch ware: weshalve hij haar geheel afgezonderd deed wonen, hetwelk haar eene grievende spijt veroorzaakte. Op zekeren tijd verscheen zij met hare beide zonen aan het hof te Nijmegen, waar haar gemaal de Staten des lands vergaderd had; hier ontkleedde zij het bovenlijf en verzocht in dezen toestand dat elk die wilde haar ligchaam zou onderzoeken, ten einde getuigenis te geven dat zij volkomen gezond was. De Hertog en alle aanwezigen waren getroffen door dit schouwspel, en haar gemaal had berouw van zijne ligtgeloovigheid en het ongelijk zijner gemalin aangedaan. † in 1355, elf jaren na den Hertog, en werd te Deventer begraven. = VAN ARBOREA, wetgeefster van Sardinië, was eene dochter van Mariano IV, Regter van Arborea, en zuster van den ongelukkigen Hugo IV, die door zijne onderdanen in een oproer in 1382 vermoord werd. Het Arboresche volk stelde haar het gezag in handen, en het is bekend dat zij met wijsheid regeerde tot haren dood toe, die in 1403 voorviel. Zij was gehuwd met een' edelman Brancaleone Doria genaamd, bij wien zij verscheiden kinderen had, van welke Mariano V zijne moeder opvolgde in het markgraafschap van Oristanno, onder welke benaming dit vorstendom als leen in 1388 met de kroon van Arragon was vereenigd geworden. Het wetboek, door hetwelk Eleonore de mondelinge overleveringen en barbaarsche gebruiken deed vervangen, werd in 1395 ingevoerd onder den naam van *Carta de Logu*, en dient nog met eenige wijzigingen tot grondwet van deze zonderlinge landstreek, welke een Fransch schrijver niet oneigenaardig Europeesch China noemt. = VAN BOURBON, dochter van Hendrik van Bourbon, Prins van Condé, geboren den 30 April 1587, huwde in 1605 met Philips Willem, oudsten zoon van Willem I, Prins van Oranje, † kinderloos den 30 Januarij 1619, elf maanden na haren gemaal. = VAN CASTILIë, Koningin van Navarre, dochter van Hendrik II, Koning van Castille, huwde in 1375 met Karel III, Koning van Navarre, maar geraakte met hem in onmin, en week naar het hof van Hendrik III, haren neef. Zich aan het hoofd gesteld hebbende van eene partij tegen dezen monarch, werd zij door dezen teruggezonden aan haren gemaal, die haar met achting ontving, en zelfs in 1403 het regentschap des Rijks toevertrouwde gedurende zijn verblijf in Frankrijk. † in 1416. = VAN GUYENNE, dochter van Willem IX, laatsten Hertog van Aquitanië, geboren in 1122, huwde met Lodewijk VII, Koning van Frankrijk, en bragt hem de staten van haren vader ten huwelijk. Zij verzelde haren gemaal op den tweeden kruistogt naar Syrië; haar ongeregeld gedrag veroorzaakte hem veel verdriet, zoo dat hij eindelijk genoodzaakt was zich van haar te doen scheiden. Eleonore verliet Frankrijk met het voornemen zich te wreken, en huwde met den Hertog van Normandië, die eerlang Koning van Engeland werd, onder den naam van Hendrik II. Dit huwelijk gaf de eerste aanleiding tot de langdurige en bloedige oorlogen tusschen Frankrijk en Engeland. Eleonore, veel ouder dan haar nieuwe gemaal, leefde even ergerlijk aan het Engelsche hof als zij aan het Fransche geleefd had. Hendrik II deed haar in 1173 opsluiten, doch toen haar zoon Richard I (Leeuwenhart) in 1188 den troon beklom, stelde deze haar in vrijheid. Gedurende de afwezigheid des Konings op den derden kruistogt was Eleonore belast met de regering, en toen Richard in Duitschland gevangen gehouden werd, deed zij vele moeite om zijne vrijheid te bewerken. Toen hij eindelijk terugkwam, begaf zij zich in het klooster van Fontevrauld. † aldaar in 1203. = DE GUZMAN, eene

der schoonste Spaansche vrouwen van haren tijd, was gedurende twintig jaren de bijzit van Alphonsus XI, Koning van Castilië, en de moeder van Henrik van Transtamare, die den troon van Castilië beklom. Na den dood van Alphonsus was zij blootgesteld aan den haat der Koningin Constantia, die zich meester maakte van de regering. Henrik van Transtamare en zijn tweelingbroeder namen vruchteloos de wapenen op tot hare verdediging; zij werd in Sevilië gevangen genomen en in 1351 geworgd in de tegenwoordigheid van Constantia en haren zoon Pedro den Wreeden. = MAGDALENA THERESIA, dochter van Philips Willem, Keurvorst van de Paltz, geb. te Dusseldorp den 6 Jan. 1655, gemalin van Keizer Leopold I, was van hare jeugd af geneigd tot dweepzucht en geestdrijverij; reeds als kind zocht zij den hemel te verdienen met allerlei onnutte ligchaamskwellingen; sliep, b. v. in plaats van op het bed, voor hetzelve, op den grond, at, in plaats van goede gezonde spijzen, zwart brood, gebraden appelen of andere slechten en ongezonden kost, en dronk niets dan water. Toen de Keizer haar ten huwelijk verzocht, bevond zij zich in het Lievevrouwenklooster te Neuburg, en wilde liever Non dan Keizerin worden; om den Keizer afkeerig van haar te maken, ging zij dikwijls in de zon staan, opdat haar gelaat bruin en verschroeid worden zou; doch een Jezuit haar gezegd hebbende dat het Gods wil ware dat zij met den Keizer zou trouwen, gaf zij dezen monarch in 1676 te Passau hare gebenedijde hand, en werd in 1681 te Oedenburg tot Koningin van Hongarijen en in 1690 te Augsburg tot Roomsch-Keizerin gekroond. Ook als Keizerin volhardde zij in hare kwalijk begrepen vroomheid en dweepzuchtige zelfkwellingen. Zoolang de Keizer leefde onderwierp zij zich schijnbaar aan de hofgebruiken, en bezocht zelfs de opera, maar las onder het spelen hare getijden of in het boekje van Thomas à Kempis, zonder eenige aandacht te verleenen aan hetgene op het tooneel voorviel. Zij biechtte twee malen daags, en droeg een' rozenkrans aan den hals, aan welken zij hare zonden en goede werken aftelde, die zij dan des avonds zorgvuldig opschreef en dus eene soort van rekening courant daarvan hield, welke zij alle maanden afsloot, en het nadeelig saldo met vinnige geeselslagen aan haar eigen ligchaam betaalde. Toen de Keizer in 1705 gestorven was, werd zij geheel en al eene Heilige, verleende aan niemand gehoor meer dan aan Jezuiten, monniken en priesters, las geene andere depêches dan van den Paus, liet de hovelingen meester van den keizerlijken stal en ging verre bedevaarten te voet verrigten in schoenen waar de zolen uitgesneden waren; zij droeg onder oude versleten kleederen een' haren, somtijds wel een' ijzeren gordel om het bloote lijf, at des middags enkel groente, en wel visch, maar nooit vleesch, en des avonds was haar maaltijd een stuk roggebrood met een glas bier. In hare snipperuren naaide zij kostbare kleederen voor de Mariabeelden in de kerken en borduurde casuifels voor de priesters, of naaide ook wel, dat ruim zoo nuttig was, hemden voor arme menschen, maar overigens overtuigde het geestelijk egoïsmus haar dat zij het heil harer eigen ziel meer behartigen moest dan het heil harer onderdanen, voor welke zij evenwel het *Geestelijk Mosterdzaadje*, in 1688 te Keulen gedrukt, en eenige gebedenboekjes schreef, die na haren dood gevonden zijn, met eenige versleten en bebloede geeselzweepen. Zij † den 19 Jan. 1720, maar is tot nog toe niet gecanoniseerd geworden. = VAN OOSTENRIJK, oudste zuster van Karel V, geboren te Leuven in 1489, was eerst in 1519 gehuwd met Manuel, Koning van Portugal, maar deze vorst in 1521 gestorven zijnde, werd zij in 1530 de gemalin van Frans I, Koning van Frankrijk; in 1547 andermaal weduwe geworden zijnde, onthield zij zich eenigen tijd in de Nederlanden, en begaf zich toen naar Spanje. † te Talaveira den 18 Feb. 1558. = TELLEZ was gehuwd met Don Juan de Acunha, Portugeesch' edelman, toen Ferdinand, Koning van Portugal, eene hevige liefde voor haar opvatte, haren echtgenoot overhaalde om van haar te scheiden en met haar huwde in 1371. Na den dood des Konings werd zij Regentes van het Rijk en deelde het gezag met Don Juan de Andeiro, haren minnaar en gunsteling zelfs reeds bij het leven des Konings. Hare tirannij en ongeregeld gedrag aanleiding gegeven hebbende tot een' opstand te Lissabon, ontbood zij haren schoonzoon, den Koning van Castilië, naar Portugal, om zich als erfgenaam des Rijks te doen erkennen, alzoo Ferdinand zonder mannelijke nakomelingen gestorven was; hopende dat hij haar wreken en haar gezag handhaven zou; maar deze vorst, wel ver van aan hare verwachting te beäntwoorden, deed haar in hechtenis nemen en naar een klooster in Spanje brengen, waar zij van verdriet † in 1405.

ELEPHANT, zie OLIFANT.

ELEPHANTIASIS is eene huidziekte, die meest in Azië en Afrika voorkomt, misschien dezelfde die in den Bijbel melaatschheid genaamd wordt, en was reeds den Perzischen Arts Rhazes bekend. Zij tast bij eenigen het geheele ligchaam, bij anderen slechts enkele deelen aan, begint met koorts en eindigt meestal met den dood. De voeten zwellen en worden knobbelig. De kruisvaarders bragten dezelve naar Europa over, waar zij den naam kreeg van Lazarij en Leprozerij.

ELEPHANTICUM, oude ben. der stad *Etwangen*, in Duitschland.

ELEPHANTINE, een eiland in Egypte, ligt in den Nijl, en is vermaard door deszelfs afwisselende natuurschoonheden en overblijfselen van oude Egyptische gebouwen, onder anderen van een' vierkanten tempel met basrelieven en hieroglyphen, die voor een' tempel van Kneph gehouden wordt; er worden ook overblijfselen van Romeinsche Oudheden gevonden, doch zoodanig verwoest, dat men naauwelijks meer gissen kan wat derzelver bestemming geweest is.

ELEPHANTIS, eene Grieksche vrouw, beöefende, volgens het getuigenis van Galenus en Plinius, met grooten roem te Rome de geneeskunst. Zij was ook als dichteres bekend; hare gedichten nogtans, zoowel als hare geneeskundige geschriften zijn verloren geraakt.

ELEPHAS is een gebergte in Aethiopië, nabij den Arabischen zeeboezem.

ELERT, mansnaam, zie Eilert.

ELEUSINE, bijnaam van Ceres. Zie Eleusis.

ELEUSIS, tegenwoordig Lessina, een dorp in Griekenland, was, na Athene, eertijds de aanzienlijkste stad in Attica, waar de geheimzinnige feesten van Ceres, Eleusiniën genaamd, gevierd werden. Derzelver insteller en de tijd der instelling zijn niet bekend; maar zij waren de oudsten en daarom de eerwaardigsten in Griekenland, waarschijnlijk in het eerst een nationaal dankfeest voor den oogst, waaruit denkelijk deze zoo beroemde mysteriën ontstaan zijn. De plaats, waar dezelve gevierd werden, was de tempel van Ceres te Eleusis, in eene met een' hoogen muur omringde ruimte. De mysteriën waren in groote en kleine onderscheiden; de laatsten dienden als voorbereiding tot de eerste. Men wil dat, toen Hercules naar Athene kwam, om te Eleusis zich te laten inwijden, er nog geen vreemde Griek tot de mysteriën mogt toegelaten worden; maar dat men om den zoo geduchten als geëerden held niet te beleedigen, en toch de oude wetten niet te overtreden, de kleine mysteriën instelde, met welke hij zich vergenoegen moest. De voorbereiding geschiedde door allerlei beproevingen, heilige gebruiken en symbolische verrigtingen, wier bedoeling was den nieuwelingen (Neophyten) eene hooge verwachting in te boezemen van hetgene hun zou geöpenbaard worden. Deze proeftijd duurde een jaar, en niemand mogt op doodstraf ongereinigd aan de mysteriën deel nemen. De inwijding geschiedde bij nacht, de nieuwelingen waren met myrten omkranst, en moesten bij hunne intrede hunne handen met gewijd water wasschen; ook werd allen openlijk aangekondigd dat zij de geheimenissen slechts met reine handen, eene reine ziel en een' reinen Griekschen tongval mogten naderen. De viering der mysteriën begon met den vijftienden dag der maand Brodromion, en duurde negen dagen. Zij bestond hoofdzakelijk in mystieke voorstellingen der geschiedenis van Ceres en Proserpina, der kwellingen van den Tartarus en der zaligheden van Elysium, waarvan het doel was door zinnelijke middelen de overtuiging van de onsterfelijkheid der ziel en der belooningen en straffen na den dood des ligchaams onder het volk te verbreiden. De ingewijden stonden onder de bijzondere bescherming der goden, en zij alleen waren verzekerd van de zaligheden des toekomstigen levens. Geheel verschillend van de kleine waren de groote mysteriën, welke de geheime leer behelsden, die het hoofddoogmerk der geheele instelling was, en in het binnenste des heiligdoms door den Hierophant slechts aan eenige weinigen (den Epopten) werd medegedeeld. Derzelver geheimhouding werd onder bedreiging der vreesselijkste straf geboden; vloek en dood trof hem, die het stilzwijgen brak. Het is niet onwaarschijnlijk dat deze geheimen bestonden in eene verklaring van den volksgodsdienst en eene voorstelling van deszelfs mythen in hare ware gedaante. In plaats van deze verkondigde men welligt de leer van een' eenigen God en de hoogere bestemming van den mensch in de onsterfelijkheid zijner ziel, met vermaning om zich op deze aarde tot deze hoogere bestemming voor te bereiden door zoodanige middelen als den ingewijden werden aangewezen. Dit is ten minste wat van de bedoeling der Eleusiniën door velen vermoed wordt; stellig is er eigenlijk nooit iets van bekend geworden.

ELEUTHERIËN, van *Ελευθερια*, Vrijheid, waren feesten, die door de Grieken te Platea, in Beotië, alle vijf jaren gevierd werden ter gedachtenis der aldaar behaalde overwinning op de Perzen, onder het bevel van Mardonius. Zoodanig vrijheidsfeest werd ook gevierd door de slaven, die hunne vrijheid bekomen hadden.

ELEUTHERIUS was onder de Bisschoppen van Rome in 176 de opvolger van Soter, onder de regering van Marcus Aurelius en Commodus. De ketterijen van Montanus, maar nog meer die van Florinus en Blastus gaven hem handen vol werk. Lucius, Koning der Britten, verzocht hem bekwame mannen over te zenden, om zijne onderdanen tot het regte geloof te bekeeren: dit beviel hem beter dan het haarkloven en harrewarren met ketters; hij zond dan ook een aanzienlijk gezantschap van bisschoppen en abten, die vele schoone mirakelen deden en Koning Lucius met al zijne onderdanen door het rondspatten met wijkwaster bekeerden, dat trouwens gemakkelijker was dan het verkondigen van het Evangelie, hetgeen die bekeering ook veel langwijliger zou gemaakt hebben, en dienvolgens dan ook geen mirakel zou geweest zijn. Eleutherius † in 192 zijn' natuurlijken dood, dat onder de regering van Commodus ook al een mirakel was. = (S.) Bisschop van Doornik, was een der eerste verkondigers van het Evangelie in Gallië, tien jaren vóór den doop van Clovis. Hij werd in 532 vermoord. = , Gesnedene en Kamerheer van den Keizer Heraclius, werd benoemd tot Exarch van Ravenna; hij dempte een op-

roer dat in deze stad was uitgeborsten, en overwon JOANNES DE COMPSA, die zich van Napels had meester gemaakt. Weldra verwekte ELEUTHERIUS zelf een' opstand, in de hoop zich geheel Italië te onderwerpen, en trok in 617 met een leger naar Rome, doch werd vermoord door zijne eigen soldaten, die zijn hoofd aan den Keizer zonden.

ELFEN zijn in de oude Noordsche fabelleer in de lucht zwevende geesten van tweederlei aard, namelijk, goede of heldere en zeer schoone Elfen (*Liös-dlfar*), en kwade of zwarte, afschuwelijke en mismaakte Elfen (*Dök-dlfar*). De Elfen wonen in den hemel (*Alfheim*); de anderen hebben hun verblijf in onderaardsche holen, kloven en bergspelonken. In de oude Noordsche talen is *Elf*, *Alf*, *Alp* de algemeene benaming van berg: de *Alpen* is dus zoo veel als *het Gebergte*, en het Alpengebergte dienvolgens een pleonasmus; *d* (*aa*) is water en *Elf-á* (de *Elve*, *Elbe*) zoo veel als *bergstroom*, die inderdaad ook op eene hoogte van 4260 voeten boven de oppervlakte der zee ontspringt.

ELF-EN-DERTIG is een-en-veertig, zal iedereen zeggen, en de uitdrukking belagchelijk vinden, als hij derzelver oorsprong en beteekenis niet weet; dezelve is uit Friesland ontleend, welke provincie onder de vorige staatshuishouding uit *elf* Steden en *dertig* Grietenijen bestond; met zinspeling op de gevorderde eenparigheid van stemmen dezer staatsleden, tot het nemen van gewigtige besluiten, zeide men iets op zijn elf-en-dertigst verlangen, wanneer iemand moeijelijk in zijne vorderingen te voldoen was, of in zekere dingen een' al te hoogen graad van volkomenheid begeerde.

ELFRIDE, zie **EDUARD DE MARTELAAR.**

ELGER is een ijzeren werktuig om aal te vangen, onderscheiden in Steekelger en Slagelger. = (WILLEM DEN), geboren in den Hage in 1679, † te Rotterdam den 4 Februarij 1703, was regtsgeleerde en dichter; er bestaan van hem eenige tooneelstukken, en eene verzameling van Gedichten, in 1728 te Rotterdam gedrukt.

ELGIN, een vlek in het graafschap Murray, in Schotland, ligt aan de rivier Lossie, anderhalve mijl van de Noord-zee, en was voormaals de zetel van een bisdom. De vervallen Domkerk was eertijds eene der prachtigste van Schotland, nog blijkbaar aan de overblijfsels van dezelve.

ELIAS, mansnaam, beteekent in het Hebreeuwsch *Heer God*. = Joodsch Profeet, leefde ten tijde van ACHAB, Koning van Israël; deze vorst, zoo wel als zijne gemalin JEZABEL, den afgoden geöfferd hebbende, moesten de onderdanen daarvoor boeten; want op het gebed van den Profeet ontstond er eene droogte en een hongersnood van drie jaren, gedurende welke de Profeet evenwel geen gebrek leed, want de raven bragten hem des morgens brood en des avonds vleesch, en het water uit de beek Krith was zijn drank. Toen de beek uitgedroogd was en de raven hem niets meer bragten, begaf hij zich naar eene arme weduwe te Zarphath (Sarepta), die nog een weinig meel en olie had, welke geringe hoeveelheid niet verminderd werd, zoo lang de Profeet daarvan mede at. De zoon der weduwe inmiddels stervende, werd door den Profeet wederom opgewekt. Toen de droogte ophield, vermaande hij ACHAB andermaal zich te bekeeren, maar vruchteloos: zoo dat ELIAS raadzaam oordeelde de vervolging te ontwijken naar den berg Horeb; een engel voorzag hem onderweg van spijze en drank. Eenigen tijd daarna voorspelde hij ACHAB zijn' ondergang. Zijn wonderdadig leven op de aarde eindigde daarmede dat hij op een' vurigen wagen naar den hemel vertrok. Zijne zonderlinge geschiedenis wordt verhaald I KON. XVII—XXII en II KON. I en II. = **LEVITA**, beroemd Joodsch geleerde, geboren in Italië in 1469, onderwees de Hebreeuwsche taal eerst te Padua en toen te Rome. Bij het innemen en plunderen van deze stad door het leger van KAREL V in 1527 verloor hij al zijne bezittingen, en vlugtte naar Venetië. † aldaar in 1542. Zijne schriften zijn onder de Christelijke zoo wel als onder de Joodsche geleerden nog in achting, vooral zijne *Massorah*, in 1538 te Venetië gedrukt.

ELIEZER, mansnaam, beteekent hetzelfde als ELEAZAR. =, knecht van ABRAHAM, werd door dezen naar Mesopotamië gezonden, om REBEKKA voor zijn' zoon IZAAK ten huwelijk te vragen. De Turken houden hem voor den stichter der stad Damascus.

ELIGIUS, mansnaam, van het Latijnsche *eligere*, uitlezen, verkiezen, beteekent *uitverkoren*. De Franschen maken er ELOY van. In de middeleeuwen schreef men dezen naam in kwaad Lat. ALOYSIUS.

ELIMINEREN is, in de Algebra en hoogere Analysis, eene handelwijs, om eenen term, die in twee of meerdere van elkander onafhankelijke vergelijkingen voorkomt, te doen verdwijnen, zoodanig dat men daardoor een genoegzaam aantal vergelijkingen overhoudt, om de overige onbekenden te vinden.

ELIO (FRANCISCO XAVERIO), geboren in Oud-Castilië omstreeks 1770, trad jong in den krijgsdienst, onderscheidde zich bij verscheiden gelegenheden in den oorlog tegen de Franschen en tegen de opstandelingen in Zuid-Amerika. In Spanje teruggekeerd met den rang van Luitenant-generaal, streed hij op nieuw tegen de Franschen en werd bij de herstelling van FERDINAND VII opperbevelhebber van Valencia, waar hij een willekeurig gezag oefende; eene zamenzwering, tegen hem gesmeed, werd ontdekt en verijdeld; toen kende zijne bloeddorstige wreedheid geene palen meer; dagelijks vielen er slagtoffers zijner wraakzucht, maar even daardoor bespoedigde hij zijnen val. In 1820 de zaken geheel van gedaante veranderd zijnde, en de Koning de constitutie der Cortes aangenomen hebbende, werd ELIO in staat van beschuldiging gesteld en op de citadel gevangen gezet. Om het verbitterde volk genoegen te geven, begon men zijn proces, hetwelk zoo lang gerekt werd, tot men hem bijna vergeten had; doch een opstand onder de bezetting der citadel bragt hem onder verdenking van daarvan de aanlegger te zijn: hij werd dienvolgens door eene militaire commissie gevonnisd en den 3 September 1822 geworgd. Toen FERDINAND VII eindelijk de handen ruim kreeg om volstrekt te regeren, schonk hij den 20 November 1823 aan den zoon van ELIO een aanzienlijk jaargeld en den titel van Marquis, liet de weduwe het Generaalstractement van haren man levenslang behouden, en sloot de regters, die hem veroordeeld hadden, buiten de amnestie, welke de Hertog van Angoulême voor de aanhangers der Cortes verzocht had.

ELIS, een landschap in den Peloponnesus, met eene stad van denzelfden naam, is vermaard wegens de Olympische spelen, die aldaar gehouden werden.

ELISIE, Lat. *Elisio*, aflating, weglating van eene letter uit een woord welluidendheidshalve of omdat dezelve in de versmaat hinderlijk is. De Elisie is genoegzaam hetzelfde als de Apostrophe; doch de weggelaten letter wordt door geen (') vervangen; b. v. W. BILDERDIJK (*Wit en Rood*, II Deel, bl. 5):

ô *Kunstnaar!* — *Kunstnaar?* Neen, gewijde Hemelgeest.

Zoo schrijft men ook *oudren*, *vadren*, *broedren*, enz. Sommigen verwarren de weglating der zachte *e* (Elisie) met derzelver versmelting in eene volgende klinkletter. Zie SYNALŒPHA.

ELIX is eene der benamingen van het gesternte den Grooten Beer.

ELIXIR. Deze benaming wil men afleiden van het Arabisch *al Ecsir*, de artsenij, doch dit woord kan zeer wel van het Latijnsche *elixare*, uitkoken, afgeleid worden. Men wil dat PARACELSUS de eerste Elixirs heeft uitgevonden; na hem heeft de kwakzalverij ze tot in het oneindige met allerlei wonderlijke namen vermenigvuldigd.

ELIZA, mansnaam, beteekent in het Hebreeuwsch *God ziet*. =, was de vriend en leerling van den Profeet ELIAS, die hem zijn' mantel liet, toen hij in een' vurigen wagen naar den hemel reed; deze mantel deed hem reeds terstond een' gewigtigen dienst, want daarmede het water der Jordaan slaande, werd hetzelve verdeeld, en ELIZA kon er doorgaan. Aan de overzijde gekomen, werd hij door de inwoners van Jericho als Profeet en opvolger van ELIAS erkend; hij maakte het bedorven water drinkbaar door zout in de bron te werpen. Zich op reis naar Bethel bevindende, werd hij onderweg door 42 kinderen om zijn kaal hoofd bespot: dit vergramde hem zoo geweldig, dat hij een paar beeren uit het woud vloekte, die al deze 42 kinderen verscheurden. Hij vermeerderde de olie in de kruik eener weduwe op zulk eene wonderdadige wijze, dat zij verscheiden vaten kon volgieten, maakte eene onvruchtbare Sunamitische vrouw vruchtbaar en haren gestorven zoon weder levend; ja, deed *zelfs* na zijn' dood nog een mirakel, want een gestorvene, dien men naast hem in zijn graf leide, werd weder levend, zoodra hij zijn gebeente had aangeraakt; doch met meer belangstelling dan hier zal men mogelijk zijne historie lezen in het II BOEK DER KONINGEN, II—XIII, waar dezelve ook beter op hare plaats is.

ELIZABETH, vrouwennaam, beteekent in het Hebreeuwsch *Gods eed*, of *God heeft gezworen*. =, De eenigste vrouw, met dezen naam in de Heilige Schrift vermeld, was de moeder van JOANNES den Dooper, en gehuwd met den Priester ZACHARIAS. = (S.), dochter van ANDREAS II, Koning van Hongarijen, geboren in 1207, huwde in 1221 met LODEWIJK IV, Landgraaf van Thuringen, dien zij in 1227 door den dood verloor. Verstoken van het regentschap, week zij naar haren oom, den Bisschop van Bamberg, en begaf zich vervolgens te Marpurg in een klooster. † aldaar in 1231. Zij bezat reeds op den troon, zegt DE FELLER, alle kloosterdeugden: dienvolgens werd zij ook reeds in 1235 door Paus GREGORIUS IX gecanoniseerd. De R. Kerk viert hare gedachtenis op den 19 November. Eene andere S. ELIZABETH, die in 1625 door Paus URBANUS VIII gecanoniseerd werd, was eene dochter van PEDRO III, Koning van Portugal, geboren in 1271; zij huwde in 1281 met DIONYS I, Koning van Portugal, na wiens dood in 1325 zij non werd in het klooster van S. CLARA, hetwelk zij te Coimbra gesticht had. † in den reuk van heiligheid in 1336. =, Koningin van Engeland, was de dochter van HENRIK VIII en ANNA BOULEIN, geb. te Greenwich den 7 Sept. 1533. Gedurende de bloedige regering van hare zuster MARIA, werd zij eerst in den Tower en toen op het kasteel Woodstock gevangen gehouden, doch kwam na MARIA's dood in 1558 tot de regering. Zij voltooide het werk der hervorming door haren vader begonnen, doch door MARIA, die den Roomschen godsdienst hersteld had, gestuit, en deed zich door het Parlement tot hoofd der Engelsche Kerk verklaren. Men drong haar te huwen, doch zij stelde er eene eer in dat men haar den titel van »Maagdelijke Koningin" zou geven; niettemin had zij de ijdelheid van voor de schoonste zoo wel als voor de geleerdste vrouw van haren tijd te willen gelden, maar zij was noch schoon noch geleerd; hare schoonheid ontleende zij van haar toilet en hare geleerdheid uit hare

kennis der Latijnsche en Grieksche taal, welke zij tot tijdverdrijf in hare gevangenschap had aangeleerd, en waarmede zij bij alle gelegenheden pronkte; haar karakter was dubbelhartig, arglistig en geveinsd; de vleijerij stelde het voortreffelijk bestuur van hare bekwame staatsdienaars op rekening van haar vernuft en schranderheid; menige bloedvlek kleeft op hare nagedachtenis, en buiten Engeland vindt zij weinig bewonderaars, schoon hare regering het merkwaardigste tijdvak uitmaakt der latere Engelsche geschiedenis. Zij eindigde door een' eervollen vrede den oorlog, waarin PHILIPS II Engeland tegen Frankrijk gewikkeld had; doch daarentegen geraakte zij gemoeid in de onlusten van het naburig Schotland (zie MARIA STUART). In de worsteling der Nederlanders tegen de Spaansche dwingelandij speelde zij eene zeer dubbelzinnige rol; zij weigerde de haar aangeboden opperheerschappij over de Noord-Nederlandsche gewesten, maar zond den Graaf van Leicester derwaarts met eenig krijgsvolk, waarmede deze eigenlijk meer zijne eigen eerzuchtige oogmerken zocht te bevorderen dan de zaak der Nederlanders tegen Spanje te ondersteunen, met welk Rijk ELIZABETH weldra in openbaren oorlog geraakte, toen zij de ongelukkige MARIA, Koningin van Schotland, die naar Engeland gevlugt was, en aldaar, in plaats van een gastvrij en veilig verblijf, eene veeljarige gevangenis vond, had doen onthalzen. DRAKE en andere dappere zeehelden bragten den Spanjaarden in Amerika gevoelige slagen toe. De zoogenaamde onoverwinnelijke vloot, welke PHILIPS II ter verovering van Engeland had doen uitrusten, werd door de veel geringere Engelsche zeemagt in 1588 geslagen, verscheiden zware Spaansche schepen veroverd of in den grond geboord en de meeste overigen door storm vernield. Sedert dien tijd slaagden de Engelschen in hunne meeste ondernemingen tegen Spanje, tot de dood van PHILIPS II in 1598 ELIZABETH van haren bittersten vijand ontsloeg, die in vroeger jaren een der eerste vorsten geweest was, die haar zijne hand aanbood, doch welke zij weigerde, gelijk naderhand even zoo die des Hertogs van Anjou, broeder van HENRIK III, Koning van Frankrijk. Schoon afkeerig van het huwelijk, was zij daarom geheel niet afkeerig van het mannelijk geslacht, en hare gunstelingen, inzonderheid de Graven van Leicester en Essex, stonden met de » Maagdelijke Koningin" op zulk een' vertrouwelijken voet, dat velen de regtmatigheid van hare aanspraak op dezen titel zeer twijfelachtig voorkwam; zelfs moest de laatstgenoemde dezer gunstelingen zijne onbescheidenheid met zijnen hals op het schavot boeten. Dit laatste bloedige slagtoffer van hare ijdelheid kostte haar nogtans meer dan zij zich zelve bekennen wilde; haar geweten ontwaakte, toen met hare 70 levensjaren alle vermaken, wellusten en heerlijkheden voorbijgegaan waren; zij werd krank, en weigerde volstrekt alle geneesmiddelen; maar de Aartsbisschop van Cantorbury moest dag en nacht bij haar blijven en voor haar bidden. Om de schim der ongelukkige MARIA, Koningin van Schotland, te verzoenen, benoemde zij haren zoon (zie JAKOBUS I) tot haren opvolger op den Engelschen troon, en † den 3 April, of, volgens den toen nog in Engeland gebruikelijken ouden stijl, den 24 Maart 1603. Zeer verschillend is zij beöordeeld geworden; de vleijerij gaf aan hare zwakheden, gebreken en ondeugden vergoëlijkende namen; hare valschheid en dubbelhartige listigheid heette staatkunde; hare kinderachtige coquetterie en bespottelijke ijdelheid, nog in haar zestigste jaar voor de schoonste vrouw van Europa gehouden te willen worden, noemde men eene vergefelijke zwakheid, die door hare kuischheid (!) rijkelijk werd opgewogen; hare pedante waanwijsheid gold voor grondige geleerdheid; hare zucht tot prachtige hoffeesten, waar zij schitteren kon, had den naam van smaak in de fraaije kunsten: zoodat het moeijelijk is haar karakter te beöordeelen. Het meest overeenkomstig met de waarheid geschilderd komt zij voor in het werk van LUCIE AIKIN, over haar leven en hare regering, van hetwelk ook in 1822 eene Nederlandsche vertaling is uitgegeven. =, dochter van FREDRIK V, den ongelukkigen Koning van Bohemen, geboren in 1618, toonde reeds vroeg genegenheid voor de wijsbegeerte en de wetenschappen, en hoorde de lessen van DESCARTES te Leyden, die zich aldaar op haar verzoek had nedergezet. Zij weigerde de hand van WLADISLAUS VII, Koning van Polen, en wekte daardoor het misnoegen harer moeder, hetwelk zij in Duitschland ontweek. † te Hervorden in 1680. DESCARTES verklaarde in de opdragt van zijne Beginsels der Wijsbegeerte dat deze vorstin de eenige was van al zijne bekenden, die zijne werken goed begreep. = CHARLOTTE, Hertogin van Orleans, geb. te Heidelberg in 1652, was de eenige dochter van KAREL LODEWIJK, Keurvorst van de Palts, en werd uit staatkunde in 1671 gehuwd aan PHILIPPUS, Hertog van Orleans, broeder van LODEWIJK XIV, aan wiens hof zij eene halve eeuw doorbragt. Haar tweede zoon was de namalige Regent van Frankrijk, gedurende de minderjarigheid van LODEWIJK XV. Zij was niet schoon, maar daarentegen zeer schrander, vrolijk en geestig. LODEWIJK XIV vond zeer veel behagen in haar gezelschap, maar Mad. DE MAINTENON was hare vijandin. † te S. Cloud in 1722. = CHRISTINA, Koningin van Pruissen, was eene dochter des Hertogs van Brunswijk-Wolfenbuttel, geboren in 1715, en huwde in 1733 met den toenmaligen Kroonprins, naderhand FREDRIK II, Koning van Pruissen, die haar niet beminde, maar eene uitstekende achting had voor hare deugden en voortreffelijke hoedanigheden. Hij schonk haar het kasteel Schönhausen. Bij zijn' uitersten wil bepaalde hij een jaarlijksch inkomen voor haar van 40,000 Daalders en eene jaarrente van 10,000 Daalders; verklarende dat zij hem gedurende zijne gansche regering nooit de minste reden tot misnoegen had gegeven en hare deugd eerbied en genegenheid verdiende. Haar leven was eene aaneenschakeling van weldaden; de helft van haar inkomen besteedde zij tot onderhoud van behoeftige huisgezinnen. Zij was eene vriendin der letteren en heeft verscheiden werkjes in het Fransch en Hoogduitsch geschreven. Zij overleefde haren gemaal elf jaren en † in 1797. = FARNESE, Koningin van Spanje, was de eenige dochter van ODOARDO II, Prins van Parma, en geboren in 1692; zij huwde in 1714 met PHILIPPUS V, die haar zeer beminde, en op wien zij grooten invloed had; zij werd als vreemdelinge nogtans gehaat door de Spanjaards, welke zij verachtte, en liet zich beheerschen door den Kardinaal ALBERONI. Na den dood van LODEWIJK I, aan wien PHILIPPUS V de regering had afgestaan, haalde zij hem over om de teugels van het bestuur wederom op te vatten, of liever haar te laten regeren; zij overleefde haren gemaal 20 jaren, en † in 1766. = VAN FRANKRIJK, zuster van LODEWIJK XVI, geboren te Versailles den 3 Mei 1764, was het jongste kind van den Dauphin, zoon van LODEWIJK XV, eene der deugdzaamste en beminnelijkste prinsessen van haren tijd; met eene onbeschrijfelijke liefde was zij aan haren broeder gehecht, en leefde in eene stille afzondering op een' landgoed, dat deze haar geschonken had, en waar zij alles om zich heen door hare weldadigheid gelukkig maakte, toen de voor haar geslacht zoo noodlottige staatsomwenteling uitborst; van dit oogenblik af verliet zij het koninklijk gezin niet meer, verzelde hetzelve op de vlugt en werd te Varennes mede aangehouden en naar Parijs teruggebragt. Zij was aan de zijde des Konings, toen den 20 Junij 1792 een dolzinnige republikein haar voor de Koningin aanzag en wilde vermoorden; een officier noemde haren naam, om haar te redden; » waarom liet gij hem niet in zijne dwaling?" zeide zij: » dit » zou misschien eene grootere misdaad verhoed hebben." Den 10 Aug. 1792 wilde zij het paleis der Tuileriën niet verlaten, hoe zeer de Koning er ook op aandrong; zij volgde hem naar de Nationale Vergadering, hoorde aldaar de afzetting van den ongelukkigen monarch uitspreken en twee dagen lang twisten over de keus van zijne gevangenis; zij volgde hem met de Koningin en zijne kinderen in den toren van den Tempel, en hier was zij voor dit ongelukkig gezin een vertroostende engel. Toen haar broeder en zijne gemalin onder de moordbijl gevallen waren, werd zij den 9 Mei 1794 uit den Tempel gehaald en den volgenden dag door de revolutionaire regtbank ook ter dood veroordeeld met 24 andere ongelukkige slagtoffers; men had de wreedheid haar eerst derzelver terdoodbrenging te laten aanzien, eer men den draad van haar schoon leven afsneed. Geene klagt ontglipte haren mond; zij ondersteunde haren moed door het gebed, en onderging den dood met veel standvastigheid. = PETROWNA, Keizerin van Rusland, dochter van PETER I en CATHARINA I, was geboren in 1709. Na den dood van PETER II verkozen de grooten des Rijks en de Senaat ANNA, Hertogin-weduwe van Koerland, eene jongere nicht van PETER I; deze beschikte over de troonopvolging ten behoeve van IWAN, zoon van hare nicht ANNA, gehuwd met ANTON ULRICH, Hertog van Brunswijk, die zich terstond na den dood der Keizerin tot Regentes gedurende de minderjarigheid van haren zoon liet uitroepen. ELIZABETH, van aard meer man- dan staatzuchtig, zag dit met onverschilligheid aan, te vreden als zij slechts de schoonste mannen onder de lijfwacht tot minnaars had; maar zij had er ook niet tegen dat LESTOCQ, een Franschman, wondheeler van beroep, die eene rol verlangde te spelen, een ontwerp smeedde, om haar op den troon te plaatsen; de Fransche Gezant, de Marquis DE CHETARDIE, die ook al bij ELIZABETH den minnaar speelde, bood hem de hand. Intusschen lekte de zamenzwering uit door de ligtzinnigheid van LESTOCQ zelven. De Regentes werd gewaarschuwd, maar ELIZABETHS geveinsde tranen benamen haar alle achterdocht. De gemaal der Regentes wilde evenwel voorzigtigheidsmaatregelen nemen, maar de zamengezworenen, hiervan onderrigt, drongen op de uitvoering van den aanslag. Den 6 December 1741 werden beiden in den slaap overvallen; de Regentes, haar gemaal en de jonge IWAN werden naar het paleis van ELIZABETH gebragt; tevens werden MUNNICH, OSTERMANN, GOLOFKIN en anderen gevat. ANNA en ANTON ULRICH werden naar een eiland in de Dwina, aan de Witte Zee, en IWAN naar het kasteel Schlusselburg gevoerd. ELIZABETH deed zich tot Keizerin uitroepen; MUNNICH, OSTERMANN en de andere gevangenen zouden ter dood gebragt worden, maar ELIZABETH verbande hen naar Siberië. LESTOCQ klom op tot het hoogste aanzien; naderhand viel hij nogtans in ongenade. De vrede met Zweden werd in 1743 te Abo gesloten. In 1748 zond ELIZABETH een hulpleger aan MARIA THERESIA naar Duitschland, en bespoedigde daardoor den vrede van Aken. De zamenzwering van LAPUCHIN werd ontdekt; hij, zijne vrouw en zijn zoon moesten met de andere medepligtigen de knudstraf ondergaan, en werden, nadat hun de punt der tong was afgesneden, naar Siberië gezonden. In 1756 nam ELIZABETH deel in den zevenjarigen oorlog, om dat FREDRIK II met hare minnarijen gespot had; de Russen vie-

len in Duitschland en **Fredrik** II werd bij Kunersdorf geslagen, Berlijn ingenomen en Kolberg veroverd, maar over het geheel niets beslist. **Elizabeth** † den 29 Dec. 1761. Zij had de hoogeschool te Moskow en de Akademie der wetenschappen te Petersburg gesticht, en gezworen dat onder hare regering niemand met den dood gestraft zou worden, maar des te meer ongelukkigen werden er tot de knud en tot ballingschap naar Siberië veroordeeld. Zij bemoeide zich weinig met de staatszaken, en liet hare ministers regeren. Zij was even zoo vroom als minzuchtig, en nam bij dag allerlei bijgeloovige ceremoniën tot heil van hare ziel in acht, terwijl zij des nachts voor het heil van haar ligchaam zorgde; twee zonen en eene dochter, van welken de Veldmaarschalk **Razumofsky** zich vader noemde, waren daarvan de levende bewijzen. = VAN OOSTENRIJK, Koningin van Frankrijk, was eene dochter van Keizer **Maximiliaan** II en in 1570 gehuwd met **Karel** IX. Deze schoone en deugdzame vorstin was zeer bedroefd over den afschuwelijken S. Bartelsmoord, en smeekte God om vergiffenis voor haren gemaal, die dezen zoo onstaatkundigen als barbaarschen maatregel voor haar geheim gehouden had. Zij had weinig deel aan de gebeurtenissen onder de regering van haren gemaal, of liever die van zijne verfoeijelijke moeder. Toen zij, naauwelijks 21 jaren oud, in 1575 weduwe geworden was, verliet zij het Fransche hof, en vertrok naar Weenen. † aldaar in 1592 in het klooster, hetwelk zij zelve gesticht had. = WOODVILLE, Koningin van Engeland, was eene dochter van **Richard Woodville**, naderhand Lord **Rivers**, en eerst gehuwd met **John Gray-Groby**, die in 1461 sneuvelde in den slag van S. Albans. Door den dood van haren echtgenoot beroofd van al hare bezittingen, smeekte zij voor hare kinderen de gunst van **Eduard** IV, die, getroffen door de schoonheid der jonge weduwe, haar huwde en deed kroonen. Dit huwelijk was de bron van een' verderfelijken burgeroorlog (zie **Eduard** IV). De Koning in 1483 gestorven zijnde, moest zij de vervolgingen des Hertogs van Glocester in de abdij van Westminster ontwijken; maar ook hier was zij niet veilig. De overweldiger, die den naam van **Richard** III had aangenomen, deed haar huwelijk met **Eduard** IV nietig verklaren en hare beide zonen om het leven brengen. **Elizabeth** was niet gelukkiger onder de regering van haren schoonzoon **Henrik** VII; ten onregte beschuldigd van deel genomen te hebben in eene zamenzwering tegen hem, werd zij in 1486 opgesloten in het klooster van Barmondsey, waar zij het overige van haar leven doorbragt. † in 1488. Hare dochter = VAN YORK, geb. in 1466, eerst verloofd met den Dauphin van Frankrijk, zoon van **Lodewijk** XI, huwde in 1486 met den Graaf van Richmond, die zich liet kroonen onder den naam van **Henrik** VII. Het oogmerk dezer vereeniging was een einde te maken aan den langdurigen twist tusschen de huizen **Lancaster** en **York** (zie **Roos** (**Roode en Witte**). **Elizabeth** † in 1502.

ELLIOT (**George Augustus**), geboren te Stobbs, in Schotland, in 1718, studeerde te Edinburg in de wiskundige wetenschappen, bezocht vervolgens de Fransche militaire school te La Fère, en nam in 1733 dienst bij het corps ingenieurs te Woolwich; in 1737 werd hij Cornet bij de rijdende garde grenadiers, klom spoedig op tot Luitenant-kolonel, en verzelde **George** II naar Duitschland, toen deze in 1743 **Maria Theresia** tegen Frankrijk te hulp kwam. In den zevenjarigen oorlog werd hij Generaal-majoor en na den vrede Luitenant-generaal. In 1775 werd hij Gouverneur van Gibraltar, met de verdediging van welke vesting in den Noord-Amerikaanschen oorlog hij een' onsterfelijken roem verwierf. Nog vóór de vormelijke oorlogsverklaring hadden de Spanjaards Gibraltar te water en te land ingesloten, en de belegering van deze vesting is eene der merkwaardigsten in de latere krijgsgeschiedenis. In den zomer van 1782 kwam de Hertog van Crillon, opperbevelhebber van het Spaansche leger, die pas het eiland Minorka op de Engelschen veroverd had, met eene versterking voor Gibraltar aan. Een leger van 30,000 man Franschen en Spanjaarden stond aan den voet van den berg, drijvende batterijen zouden de vesting van de waterzijde bestoken; zij waren 10 in getal, te zamen met 147 metalen en 250 ijzeren stukken bezet; ieder stuk werd door 36 man bediend. Den 13 September 1782 naderden deze batterijen de vesting; **Elliot** liet dezelve met over de 4000 gloeijende kogels beschieten: reeds in den namiddag geraakte de hoofdbatterij en kort daarop nog twee andere in den brand; des nachts ten 1 ure stonden alle drie batterijen in volle vlam, en eenige andere begonnen ook te branden. De Spaansche schepen zochten de manschappen te redden; maar 12 kanonneersloepen, die onder het bevel van Kapitein **Curtis** uit de vesting liepen, beletteden de booten te naderen, en maakten tevens een geweldig vuur op de drijvende batterijen. Met het aanbreken van den dag zag men in welk een' jammerlijken toestand de manschap op dezelve zich bevond, die van de brandende wrakken erbarmlijk om hulp riep. Toen snelden de belegerden zelf de ongelukkigen te hulp: met levensgevaar redde Kapitein **Curtis** 13 officieren en 344 gemeenen. **Elliot** sloeg even gelukkig een' aanval van de landzijde terug, en daar bovendien een storm der Spaansche vloot zware schade toebragt, veranderde de belegering in eene insluiting en werd door den vrede van Versailles den 20 Jan. 1783 opgeheven. De Koning van Engeland zond **Elliot** de Bathorde; de drie bataillons die Gibraltar verdedigd hadden, bekwamen ieder een eerevaandel. **Elliot** zelf liet, met bewilliging des Konings, een' zilveren penning slaan, van welken ieder soldaat er een' bekwam. In Engeland teruggekeerd, werd hij tot Lord **Heathfield** en lid van het Parlement benoemd. † te Aken den 6 Julij 1790; zijn lijk werd naar Engeland gevoerd, en **George** III maakte zelf eene teekening van het gedenkteeken, dat hem ter eere te Gibraltar werd opgerigt.

ELLIPS, Gr. *Ἔλλειψις*, uitlating van een woord in de rede; b. v. J. F. **Helmers** (*Ged.* I Deel, blz. 11):

De taal is te arm, te *zwak* * *uw' luister* af te malen,

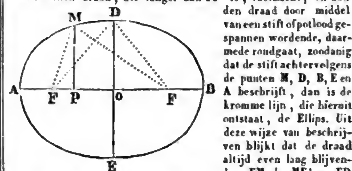
voor te *zwak* om *uw' luister*; of (**Vondel**, *Poëzij*, II Deel, bl. 7): *Laet* * *overmeten*, enz. voor *Laet* hem *overmeten*, enz. Doch deze uitlating kan slechts van voorzetsels, voornaam- en lidwoorden plaats hebben, maar niet van allen en niet altijd; *op* * *aarde*, in plaats van *op de aarde*, *in* * *huis*, voor *in het huis* kan gezegd worden, maar niet *uit* * *huis*, voor *uit* het *huis*; zoo is (J. **de Bekker**, *Leopoldiade*, bl. 9, 23, 29) *uit* * *scheê*, *buiten* * *stad* en *uit* * *stad* geheel niet geöorloofd en af te keuren. Ook mag geen zelfstandig naamwoord weggelaten worden, al is het op het voorbeeld van **Vondel** (*Poëzij*, II Deel, bl. 316):

Haer flonkrende oogen zien noch wackerder dan *valken* *
Door lommer en door loof,

in plaats van *valkenoogen*; of van **Tollens** (*Hoekschen en Kabeljaauwschen*, I Bedr. I Toon.):

Het vuur des burgerkrijgs in *lichterlaaije* * *ontstak*,

voor in *lichterlaaije* vlam *ontstak*. Zulke vrijheden behoeft een bekwaam dichter zich niet te veroorloven, die het werktuigelijke der kunst in zijne magt heeft. = is in de hoogere meetkunst eene langwerpig ronde kromme lijn, die tot zich zelve terugkeert; zij is eene der drie kegelsneden, en ontstaat als men eenen kegel schuins doorsnijdt, zoodanig dat het verlengde der doorsnede het grondvlak ontmoet. Men kan de Ellips beschrijven, wanneer men in twee stippen F en F' eenen draad, die langer dan FF' is, vastmaakt, en dan

den draad door middel van een stift of potlood gespannen wordende, daarmede rondgaat, zoodanig dat de stift achtervolgens de punten M, D, B, E en A beschrijft, dan is de kromme lijn, die hieruit ontstaat, de Ellips. Uit deze wijze van beschrijven blijkt dat de draad altijd even lang blijvende, FM + MF' = FD + DF' = AF + AF' = BF + BF' zijn zal, en dat AB gelijk aan de lengte des draads is. AB heet de *groote as*, DE de *kleine as*, de stippen F en F' de *brandpunten*, en O het *middelpunt*. Als men $AO = a$, $DO = b$, $MP = y$ en $AP = x$ stelt, dan is de vergelijking der Ellips $y^2 = \frac{b^2}{a^2}(2ax - x^2)$. Indien men $OP = u$ stelt, dan is de middelpuntsvergelijking der Ellips $y^2 = \frac{b^2}{a^2}(a^2 - x^2)$

ELMACIN (**Gregorius**), geboren in Egypte, in 1223, † in 1273, was, ofschoon een Christen, Schrijver aan het hof der Kalifs, onder den naam van **Ibn Amid**. Er bestaat van hem eene geschiedenis, beginnende met de schepping der wereld en eindigende met 1118. De Arabische tekst met eene Latijnsche vertaling van **Erpenius** is in 1625 te Leyden gedrukt, onder den titel van *Historia Saracenica*.

ELONGATIE is in de sterrekunde, de hoek, onder welken men den afstand eener planeet van de zon ziet, als deze hoek tot het vlak van de Ecliptica wordt overgebragt.

ELOQUENTIE, Lat. *Eloquentia*, zou eigenlijk *Evloquentia* geschreven moeten worden van *Ev*, wel, en *loqui*, spreken, want men vertaalt dit woord door *welsprekendheid*, en verstaat in het algemeen daardoor de kunst van zich in proza sierlijk en bevallig uit te drukken; doch meer bijzonder de kunst van in het openbaar te spreken. De welsprekendheid maakt gebruik van alle figuren en sieraden der redekunst (rhetorica), en kan als de poëzij van het proza aangemerkt worden. De oude Grieken en Romeinen maakten zeer veel werks van deze kunst, in welke de lateren nog **Demosthenes** en **Cicero** tot modellen nemen. Men verdeelt de welsprekendheid in geregtelijke, beraadslagende en kanselwelsprekendheid. De *uiterlijke welsprekendheid* is van meer belang voor den tooneelspeler dan voor den redenaar, die weinig met het mimische noodig heeft, ja zelfs zich wachten moet van in het theatrale te vallen; hij moet met zijne stem overreden, en niet door eene aanschouwelijke voordragt.

ELOY, mansnaam, zie **Eligius**. = (S.), geboren te Cadillac, bij Limoges, in 588, † in 659, was Bisschop van Noyon en Goudsmid; **Clotarius** II en **Dagobert** gebruikten hem tot het vervaardigen van gewijde vaten en reliquiënkasten voor de kerken; verscheiden door hem vervaardigde voorwerpen bestonden nog bij de uitbarsting der

Fransche omwenteling, doch zijn toen verloren geraakt. Hij verkondigde het Evangelie in Braband en was tegenwoordig op het Concilie van Châlons in 644. Zijn leven is beschreven door zijn' vriend en tijdgenoot S. OUEN.

ELSAS, tegenwoordig de beide Fransche departementen van den Boven- en Neder-Rijn, was eertijds een Duitsch hertogdom; de laatste bezitter van hetzelve was KOENRAAD VAN ZWABEN; toen in 1268 zijn Huis met hem was uitgestorven, werd de Elsas in verscheiden bezittingen van Duitsche Rijksstenden versnipperd, en bij den Westphaalschen vrede in 1648 met al wat het Oostenrijksche Huis zoo wel als het Duitsche Rijk aldaar bezat aan Frankrijk afgestaan, maar den overigen Rijksstenden, die aldaar bezittingen hadden, werd onmiddellijke rijksvrijheid toegekend. Doch naderhand zocht Frankrijk zijne bezittingen in den Elsas uit te breiden, en bij den Rijswijkschen vrede van 1697 bleef de stad Straatsburg en al wat door Frankrijk op den linker oever des Rijns bezet was in Fransche handen. Ondertusschen hadden nog verscheiden Duitsche Rijksstenden gewigtige bezittingen in den Elsas. Bij de uitbarsting der Fransche omwenteling beschouwde de eerste Nationale Vergadering de Duitsche bezittingen als eene door de natuur zelve aangewezen verovering voor Frankrijk; zij wilde niet langer binnen het gebied van Frankrijk eene vreemde staatsmagt gedoogen; zij beloofde den Duitschen stenden welschadeloosstelling, doch er kwam niet van. Bij het verdrag van Parijs van den 20 November 1815 is een gedeelte van den Elsas, namelijk Landau, van Frankrijk gescheiden en weder met Duitschland vereenigd geworden.

ELSENEUR, Deensch *Helsingör*, eene open stad, op het eiland Seeland, in Denemarken, ligt aan de Zond, in de nabijheid van het slot Kronenburg, tegenover eenander op het Zweedsche eiland Schonen, Helsingbörg genaamd; de ruimte tusschen beide kasteelen, eene halve mijl breed, vormt eene zeeëngte, welke de schepen uit de Oostzee naar de Noord-zee, of uit deze naar gene, moeten doorvaren, van welke aan het slot Kronenburg de Zondsche tol geheven wordt, die jaarlijks aan de Deensche kroon aanzienlijke sommen opbrengt. De doorvaart der schepen, die hier eene goede haven en veilige reede vinden, maakt Elseneur tot eene zeer levendige en welvarende stad, die ruim 7000 inwoners telt, waaronder verscheiden kooplieden en fabrikanten. Zie ZOND (DE).

ELSFLETH, een groot vlek in het hertogdom Oldenburg, aan de Weser, waar het tolkantoor voor de vaart op deze rivier gevestigd is, ligt twee mijlen van Oldenburg, en is na den zwaren brand van den 25 Junij 1776 veel fraaijer wederom opgebouwd.

ELSTER (DE) is eene rivier in Meissen, die bij het dorp Elster, bij Oelsnitz, in het Voigtland, ontstaat, en een uur van Halle in de Saale valt. Zij heet de Witte Elster, ter onderscheiding van de Zwarte Elster, in de Opper-Lausitz.

ELTEN, een adellijk vrouwenklooster in Kleefsland, bij Emmerik, was eertijds het oudste en rijkste klooster in Gelderland, reeds in de X eeuw gesticht door WIGMAN, Graaf van Zutphen, en door hem in 970 gesteld onder het bewind van den Bisschop van Utrecht; hetzelve ligt op eene hoogte, de Eltenberg genaamd, tusschen Hoog- en Laag Elten, een drostambt, voorheen tot het Graafschap Zutphen behoorende, doch door KAREL DEN STOUTEN aan den Hertog van Kleef geschonken, die door MAXIMILIAAN VAN OOSTENRIJK in het bezit bevestigd werd.

ELTER (MARIA PETRONELLA), geb. WOESTHOVEN, † te Amsterdam den 26 Jan. 1830 in den ouderdom van 66 jaren, was eene zeer verdienstelijke dichteres; behalve in onderscheiden dichtbundels verspreide dichtstukken, heeft zij geene eigenlijke verzameling uitgegeven. Den 8 Mei 1787 behaalde zij bij het Amsterdamsch dicht- en letteröefenend Genootschap den uitgeloofden gouden eerpenning met haar gedicht, den *Lof der Vaderlandsche Zeevaart* bebelzende, en in het volgende jaar den zilveren eerpenning bij het Haagsche Dichtgenootschap met dat, getiteld. *De Mensch geschikt voor de Eeuwigheid.*

ELUL is de zesde maand van het Israëlitische jaar; dezelve heeft 29 dagen, en komt gewoonlijk overeen met de nieuwe maan, die in Augustus invalt, tot die van September. Men houde hierbij wel in het oog, dat, hoezeer het godsdienstige jaar der Israëlieten met de maand Tisri begint, en dienvolgens de maand Elul de laatste of twaalfde moest zijn; de maanden nogtans met de maand Nisan aanvangen, (ingevolge EXOD. 12, 2): »Deze maand zij ulieden het begin der maanden; zij zal u de eerste van de maanden des jaars zijn." Ten gevolge dezer opmerking zij men dus indachtig dat van de reeds geplaatste maanden Ab en Adar verstaan moet worden, dat Ab wel de elfde en Adar de zesde maand van het godsdienstige jaar is, dat echter, naar de bijzondere burgerlijke telling der maanden, Ab als de vijfde en Adar als de twaalfde maand aangezien moet worden.

ELUSIE, Lat. *Elusio*, ontwijking, wordt inzonderheid gezegd van het behendig ontduiken der wetten, vooral wanneer zij niet duidelijk en voor bepaalde gevallen zijn uitgedrukt. Zoo zou, b. v. de wet, die eene straf bepaalde op het trouwen van twee vrouwen, door iemand, die twee vrouwen getrouwd had, ontdoken kunnen worden door er nog eene derde bij te trouwen.

ELVAS, eene grensvesting in de provincie Alentejo, in Portugal, ligt op eene rots aan de Guadiana. Er is eene oude Romeinsche waterleiding van meer dan eene mijl lang. De omgelegen landstreek levert een' voortreffelijken wijn en zeer goede olie.

ELVERVELT (HENRIK VAN), Heelmeester van beroep, bloeide in de laatste helft der vorige eeuw, en was zeer werkzaam in het vak der tooneeldichtkunde; hij voorzag den Amsterdamschen Schouwburg van een goed aantal tooneelstukken, zoo wel eigen vindingen als vertalingen, die, hoewel weinig meer dan middelmatig, meestal met genoegen ontvangen zijn en nu en dan nog wel vertoond worden. † den 7 Julij 1781.

ELVIRE was eertijds eene bekende stad in Spanje, vermaard door het aldaar in 305 gehouden Concilie, doch is tegenwoordig niets meer dan een puinhoop. Men vermoedt dat Granade in derzelver plaats gebouwd is.

ELWANGEN, eene kleine stad in Zwaben, ligt aan de Jaxt, niet ver van Nördlingen, en was eertijds een geestelijke Rijksstand. De Proostdij ligt op een' berg tegenover de stad en de bedevaartskerk op een' anderen berg in de nabijheid.

ELY, een vlek in Cambridgeshire, ligt op een' heuvel, vier uren van Cambridge, aan de Ouse, en is de zetel van een bisdom; de Domkerk, 550 voeten lang, is een merkwaardig oud Gothisch gebouw.

ELYSESCHE VELDEN, van *Λύσις*, ontbinding, was de naam van de verblijfplaats der afgescheiden zalige geesten bij de Ouden, schilderachtig beschreven door VIRGILIUS in het zesde boek der *Aeneis*. Het spreekt van zelve dat al de zaligheden, welke men zich van dit verblijf voorstelde, van een' zinnelijken aard waren, gelijk het Paradijs van MAHOMED, die blijkbaar hetzelve naar deze Elysesche Velden gecopiëerd heeft. In derzelver nabijheid lag de Tartarus, het verblijf der geesten van de genen die op de aarde slecht geleefd hadden, en hier voor hunne wanbedrijven gestraft werden. De Grieken hadden waarschijnlijk het denkbeeld van deze gelukzalige en ongelukzalige geestenwereld ontleend van een gebruik der oude Egyptenaren, die hunne dooden op den oever van een meer bragten, waar het gedrag van den gestorvene door daartoe bevoegde regters onderzocht werd: had hij zich schuldig gemaakt aan eenig misdrijf, dan werd het lijk, als der begrafenis onwaardig, op een' misthoop geworpen, maar anders met eene boot over het meer gevoerd en in eenen schoonen beemd begraven.

ELZEVIER is de naam van een zeer beroemd Amsterdamsch en Leydsch Boekdrukkersgeslacht, hetwelk de geheele XVII eeuw doorbloeide. De voortbrengselen van hunne drukpers, inzonderheid de klassieken, waren door geheel Europa zeer gezocht, en nog tegenwoordig maakt men in Frankrijk er zeer veel werks van, meer zelfs dan in Holland; in 1822 verscheen te Parijs een *Essai bibliographique sur les éditions des Elzevirs les plus précieuses et les plus recherchées, précédé d'une notice sur ces imprimeurs célèbres.*

E. M. Verkorting van *ex more; erexit monumentum; ejus modi.*

EMANATIE, Lat. *Emanatio*, uitvloeijing; dit woord is al vroeg een philosophisch-theologisch kunstwoord geworden; ja de Nieuw-Platonische school heeft zelfs een geheel Emanatiestelsel ontworpen, hetwelk in sommige vroegere Christelijke geloofstheoriën werd overgenomen en aanleiding gaf tot kettertwisten, in het voorstaan of verwerpen van de stelling dat de Zoon en de Geest van den Vader uitgingen. Het Emanatiestelsel beschouwde in het algemeen het eindige als uitvloeisels van het oneindige, en dienvolgens de wereld niet als een gewrocht (*product*) van God, maar als een afleidsel (*educt*) uit God. Doch het geheele stelsel is weinig meer dan een spitsvondig woordenspel der middeleeuwen, en, sints men eene gezondere wijze van philosopheren volgt, naauwelijks eenige aandacht meer waardig.

EMANCIPATIE, Lat. *Emancipatio*, handligting, vrijlating. De Romeinen gebruikten dit woord zoo wel ten aanzien van het ontslag van een' zoon uit de magt van zijn' vader als van een' slaaf uit de magt van zijn' meester. In onzen tijd heeft men dit woord slechts gebezigd in een' staatkundigen zin, en daardoor het ontslag aangeduid b. v. van Coloniale Staten van de opperheerschappij der moederstaten; als ook in de beteekenis van de bevrijding der burgers van de onderdrukking, aan welke zij, uit hoofde dat zij een ander geloofsbegrip aankleven dan de heerschende kerk, onderworpen zijn, gelijk eertijds de Katholijken in Ierland, die van zekere staatsambten en van het Parlement waren uitgesloten. In zoodanig geval vordert de Reden onvoorwaardelijk de Emancipatie; want niemand mag om zijn geloof verdrukt of van het genot van burgerlijke regten uitgesloten worden, mits hij door zijn geloof niet van het vervullen zijner burgerlijke pligten wederhouden wordt. Men mag wel bij zoodanig eene Emancipatie met voorzigtigheid te werk gaan, en maatregelen nemen dat dezelve zonder gevaar kunne plaats hebben; maar geweigerd mag zij volstrekt niet worden. Het spreekt van zelve dat in landen, waar de Kerk van den Staat gescheiden is, geene Emancipatie te pas komt, en alle burgers, om het even welk geloof zij belijden, gelijke burgerlijke regten hebben en tot het vervullen van alle burgerlijke pligten gehouden zijn.

EMANUEL DE GROOTE, Koning van Portugal, geboren in 1469, was den luister zijner regering verpligt aan de ontdekkingen van Vas-

co de Gama, aan de etablissementen van Alvarez Cabral in Brazilië, van Francisco de Almeida op de Maldivische eilanden en Ceilon, van Alfonso de Albuquerque op Ormus, Goa en Malacca, van Sinhetra op het eiland Sumatra, aan twee veroveringen van Antonio Correa in het Rijk van Segon en aan de wijze wetten, welke hij uitvaardigde op het bestuur der geldmiddelen van zijn Rijk. Zijn ijver nogtans voor de uitbreiding van het Christendom dreef hem aan om de Mooren uit Portugal te verbannen en de Joden te dwingen zich te laten doopen. Deze onstaatkundige maatregel, genomen op aansporing zijner eerste gemalin Isabelle, had eene ontvolking des Rijks ten gevolge, en was de bron der onlusten, die gedurende drie eeuwen Portugal verscheurd hebben. † den 13 December 1521, en werd begraven in het klooster te Belem, hetwelk hij ter gedachtenis der ontdekkingen gesticht had. = (Don), zoon van Don Antonio, gekroond' maar kort daarna door Philips II verdreven Koning van Portugal, sleet zijne jeugd met zijn' vader in ballingschap, en kwam eindelijk met zijn' broeder Don Christoval in Holland, om hunne fortuin in den krijgsdienst te zoeken. Don Emanuel begon weldra een' minnehandel met Emilia, zuster van Prins Maurits, terwijl deze zich in het leger voor Breda bevond. De Prinses reisde derwaarts, om haars broeders toestemming tot het huwelijk te verzoeken, maar deze haar geweigerd zijnde, huwde zij heimelijk met Don Emanuel. Prins Maurits, in den Hage teruggekomen, was dermate daarover vergramd, dat hij geen van beiden wilde zien of spreken, en bewerkte dat zij het land moesten ruimen. Zij begaven zich dus in 1608 naar Wezel. Later werd echter eene verzoening tusschen Maurits en zijne zuster getroffen, en aan Don Emanuel van wege den staat een inkomen van 500 Guldens in de maand toegelegd. Doch merkende dat hij een onaangename gast in de Nederlanden was, trad hij in onderhandeling met de Infante Isabella Clara Eugenia, om te Brussel te mogen wonen, en deed tot dat einde afstand van zijne aanspraak op den Portugeschen troon. Zijn eene zoon Don Guillelmo werd Ridder van Malta, doch verliet na eenige jaren de orde, en trad in het huwelijk; de andere werd monnik, doch ontliep het klooster, kwam in Holland en deed te Delft belijdenis van den Hervormden godsdienst. Eenigen tijd later als Kapitein eene compagnie ruiters aanvoerende, werd hij gevangen en wederom in een klooster gestoken, hetwelk hij in 1643 ontvlugtte en in Delft terugkwam, waar hij als Protestant gestorven is. Prins Maurits in 1625 gestorven zijnde, kocht Emilia voor haar erfdeel eene heerlijkheid bij Geneve, waarheen zij zich met hare dochters begaf, terwijl Don Emanuel naar Brussel vertrok. Na den dood van de Prinses Emilia hertrouwde hij met eene Kamerjuffer der Infante Isabella Clara Eugenia. † te Brussel den 22 Junij 1638. = PHILIBERT, Hertog van Savoyen, was de zoon van Karel III en Beatrix van Portugal, geboren den 8 Julij 1528, en in het eerst bestemd tot den geestelijken staat, doch door den dood zijner beide broeders werd hij in 1557 de opvolger van zijn' vader. Keizer Karel V sloeg hem te Utrecht tot Ridder van het Gulden Vlies. Bij de belegering van Metz werd hij Generaal van het keizerlijk leger, en voerde in die hoedanigheid het bevel in den slag van S. Quentin in 1556. Hij verzelde met den Graaf van Egmond in 1557 Philips II naar Engeland, bij gelegenheid van diens huwelijk met de Koningin Maria, en werd door haar tot Ridder van den Kousenband verheven. Het jaar te voren was hij tot Landvoogd der Nederlanden aangesteld geworden, en na den vrede met Frankrijk bezit van zijn hertogdom genomen hebbende, huwde hij met Margareta, dochter van Frans I, Koning van Frankrijk. Na het vertrek van Philips II naar Spanje ontsloeg hij zich van de landvoogdijschap, en † den 30 Augustus 1580. Hij was een dapper veldheer, verstandig vorst en voorstander der wetenschappen.

EMATHIë, een landschap in Macedonië, had zijn' naam van Emathion, zoon van Tithon en Aurora, die iedereen vermoordde, die hem in handen viel, en door Hercules overwonnen en gedood werd. Somtijds wordt geheel Macedonië, en zelfs Thessalië, onder dezen naam begrepen. Lucanus noemt Pharsalus, hetwelk tamelijk ver van het eigenlijk Emathië aflag, Emathische velden.

EMBARGO is een Spaansch woord, en beteekent het beslag, hetwelk op in eene haven liggende schepen gelegd wordt, hetzij om dezelve te bemagtigen, gelijk geschiedt bij de uitbarsting van een' oorlog met de mogendheid, aan welke die schepen toebehooren, of om staatkundige redenen dezelve voor een' tijd het uitloopen te beletten.

EMBLEMA, zie ZINNEBEELD.

EMBRYO, van ἐν, in, en βρύειν, kiemen, uitloopen, wassen, is de nog niet ontwikkelde vrucht in 's moeders ligchaam bij menschen en dieren, het beginsel alzoo van het *foetus*, hetwelk niet genoeg ontwikkeld is om het geslacht te kunnen onderscheiden. Het menschelijke Embryo is met de derde of vierde week zigtbaar, slechts een trillend stip, zoo groot als eene mier, en doorschijnend; in de tweede maand worden hoofd, armen en beenen ontwikkeld, en het heeft nu de grootte van eene bije; met de derde maand is het geslacht te onderscheiden, en de vrucht heet van nu af *foetus*, neemt in groei toe en komt als kind ter wereld. Of het Embryo aanvankelijk onbezield is, en eerst van tijd tot tijd bezield wordt, dan of het oorspronkelijk bezield ontstaat, is eene vraag, die niet beantwoord kan worden, dewijl de bezieling van een ligchaam nog grooter geheim is dan deszelfs voortteling.

EMDEN, de aanzienlijkste koopstad van het koningrijk Hannover, in het vorstendom Oost-Friesland, ligt aan de Ems, waar dezelve in den Dollart valt, 8 mijlen van Oldenburg, en heeft 11,000 inwoners. Emden was in den tijd der geloofsvervolging en invoering der Inquisitie in de Nederlanden de gastvrije *schuilplaats* der vlugtelingen, die bij de komst des Hertogs van Alba in 1568 in groot getal hunne haardsteden verlieten. Toen met Karel Edzard in 1744 het Vorstelijk Huis uitgestorven was, nam de Koning van Pruissen Emden in bezit, bij welke gelegenheid aan de geschillen met de regering een einde kwam en der stad verscheiden handelvoorregten toegestaan werden. In 1750 werd aldaar eene Oost-Indische maatschappij opgerigt, doch die, door de Nederlandsche tegengewerkt, spoedig wederom verviel. In 1757 werd Emden eenigen tijd door de Keizerlijke en Fransche troepen bezet gehouden; in 1762 rukten er nogmaals Fransche troepen binnen, die deze stad en geheel Oost-Friesland eene zware brandschatting lieten betalen. In 1807, toen geheel Oost-Friesland met het Napoleontische koningrijk Holland vereenigd werd, was Emden de hoofdplaats van het departement van de Ems, doch werd in 1815 door de besluiten van het Weener Congres wederom daarvan afgescheiden en met het koningrijk Hannover vereenigd. De stad heeft ruim 2300 huizen, 7 kerken, een fraai Stadhuis en andere openbare gebouwen; behalve een sterke zeehandel bloeijen hier verscheiden fabrijken; jaarlijks gaan 25 buizen op de haringvangst en verscheiden schepen naar Groenland. De beroemde Schilders Bakhuyzen, Conincxloo, Fabes en verscheiden geleerde mannen zijn hier geboren.

EMERENTIA, vrouwennaam, beteekent de *verdienstelijke*.

EMERITUS was bij de oude Romeinen een soldaat, die zijn' tijd uitgediend had, en niet verder tot den krijgsdienst verpligt was. Naderhand heeft men deze benaming ook op burgerlijke betrekkingen overgebragt, en den ambtenaar Emeritus genoemd, die uit hoofde van zijn' langjarigen dienst en ouderdom met behoud van zijne wedde ontslagen wordt van verdere werkzaamheden. Rustende Predikanten in de Nederlanden noemt men *Emeriti*.

EMERSIE wordt bij de maaneclipsen genoemd het oogenblik, wanneer de maan uit de schaduw begint te gaan; terwijl het oogenblik, wanneer zij, bij eene totale eclips, geheel in de schaduw komt, Immersie genoemd wordt.

EMERSON (William), geb. te Hartford, in Durhamshire, in 1701, † in 1782, was een verdienstelijk Engelsch wiskundige, die tusschen 1748 en 1776 verscheiden zeer nuttige leerboeken over de wiskundige wetenschappen heeft in het licht gegeven.

EMIGRANTEN, Fr. *Emigrés*, van het Lat. *emigrare*, verhuizen, naar elders trekken, zijn zoodanige personen, die zich in vrijwillige ballingschap begeven, om de vervolging in hun vaderland te ontgaan; gelijk b.v. de Nederlandsche Onroomschen in de XVI eeuw *bij de invoering der Inquisitie en kettervervolging*; de Fransche *Hervormden* na de herroeping van het Edict van Nantes in 1685, (zie Refugiés); de Salzburgsche Protestanten in 1732; de Hollandsche Patriotten na den gewelddadigen inval der Pruissen, tot herstel des Stadhouders in 1787, en de Fransche Koningsgezinden na de omwenteling van 1789. Deze laatsten waren inzonderheid voorwerpen van den fellen haat en de vervolging der Republikeinen, tot zij, na dat Bonaparte zich meester van de regering gemaakt had, op eenige weinigen na, verlof bekwamen om in Frankrijk terug te keeren.

EMILIA, eigenlijk Æmilia, vrouwennaam, beteekent *vriendelijke, innemende.*

EMILIUS, mansnaam. Zie Æmilius.

EMINENTIE, Lat. *Eminentia*, verhevenheid, hoogte, uitstekendheid, is een titel, welke in 1627 den Kardinalen door Paus Urbanus VIII voor het eerst gegeven is.

EMIR is in Turkijen een eertitel, dien de afstammelingen van Mohamed voeren; zij zijn eene soort van erfadel, en dragen een' groenen tulband, dien niemand anders dragen mag, maar hebben geene andere voorregten, en leven doorgaans in bekrompen omstandigheden, omdat zij te trotsch en te traag zijn. De bevelhebbers der steden en de kleine Arabische vorsten of aanvoerders der Beduinen worden ook Emirs genaamd. Sommige ambtenaars voeren insgelijks dezen titel; *Emir-Alem* is de Tulbanddrager des Sultans, wanneer hij te veld trekt; *Emir-Hadschi*, de aanvoerder der pelgrimskaravanen.

EMLYN (Thomas), Engelsch geestelijke, geboren te Stamford, in Lincolnshire in 1663, verklaarde zich tegen het leerstuk der Drieëenheid, zoo als hetzelve door de Engelsche Kerk begrepen wordt; men overtuigde hem dat hij ongelijk had, met hem af te zetten, eene zware geldboete te laten betalen en hem twee jaren in eene gevangenis op te sluiten. Toen hij zijne leer niet meer mondelijk mogt voordragen, verdedigde hij dezelve met de pen in verscheiden door hem uitgegeven polemische schriften, † in 1743.

EMMA, vrouwennaam, welligt eene verspelling van Imme, in den Neder-Saksischen tongval eene *Bije* beteekenende. =, natuurlijke dochter van Karel den Grooten, dien hij gehuwd zou hebben aan zijn' Secretaris Eginhard, toen hij den geheimen minnehandel van beiden ontdekt had. Dit avantuurlijk huwelijk wordt nogtans door

velen voor niet meer dan een verdichtsel gehouden. =, dochter van RICHARD II, Hertog van Normandië, huwde achtervolgens met ETHELRED en CANUT; beschuldigd van eene strafbare gemeenschap met den Bisschop van Winchester, onderwierp zij zich aan de vuurproef, en bewees daardoor hare onschuld.

EMMANUEL, mansnaam, zie IMMANUEL.

EMMAUS, een vlek in Judea, zestig stadiën of derdehalve mijl van Jeruzalem. Het was naar deze plaats dat JEZUS na zijne opstanding twee zijner discipelen verzelde, zonder door hen herkend te worden, voor zij aldaar aangekomen waren, en hij, met hen aan tafel zittende, het brood zegende en brak, doch toen nit hun gezigt verdween. LUK. XXIV, 13—35. = was weleer een klooster in het land van Stein, bij Gouda, in hetwelk ERASMUS den geestelijken staat aannam. Dit klooster brandde in 1549 tot den grond toe af, en is naderhand in eene hofstede veranderd.

EMMELINA, vrouwennaam, is eene verkleining van EMMA.

EMMELOORD is een gedeelte van het eiland Schokland, in de Zuider-zee. Zie SCHOKLAND.

EMMERICH (FRIEDRICH CARL TIMOTHEUS), geboren te Straatsburg den 15 Februarij 1786, † den 1 Junij 1820, was een geleerd en zeer oordeelkundig Luthersch Predikant, die eenige voortreffelijke uitlegkundige verhandelingen en leerredenen heeft uitgegeven. = (ANNA CATHARINA), Non in het Augustijnenklooster te Dulmen, in Westphalen, † in 1824, was in dat land zeer berucht wegens zekere bovennatuurlijke wonden (*stigmates*) aan haar ligchaam, waarover in 1820 verscheiden geschriften in het licht kwamen, die duidelijk toonden dat de tijd der mirakelen voorbij was.

EMMERIK, eene eertijds versterkte stad in de Pruissische provincie Gulik-Kleve-Berg, ligt aan den Rijn, acht uren van Nijmegen, drie uren van Kleef en vijf uren van Wezel, en behoorde eertijds tot de Nederlandsche provincie Gelderland. Zij is zeer oud, en zoo men wil gesticht 50 jaren vóór J. C. door AMBIORIX, Veldheer der Eburonen, van wien zij haren naam zou ontleend hebben. REINOUD IV, Hertog van Gelder, gevangene zijnde van ADOLPH, Hertog van Kleef, en zijn losgeld niet kunnende betalen, stond Emmerik in 1370 af aan dezen, en de stad bleef van dien tijd af met het hertogdom Kleef vereenigd tot 1609, toen de Hertog JAN WILLEM gestorven zijnde, verscheiden vorsten aanspraak maakten op de erfopvolging in zijne landen. De Keurvorsten van Brandenburg en van de Palts stelden zich terstond in het bezit derzelve, doch elk dezelve alleen willende bezitten, zocht de eerste hulp bij de Algemeene Staten en de andere bij de Roomsche Rijksvorsten en Spanje. Prins MAURITS deed Emmerik versterken en voor den Keurvorst van Brandenburg bezetten, die, naderhand de gemaakte kosten niet kunnende vergoeden, de stad in bezit liet der Algemeene Staten. Bij de nadering der Franschen in 1672 werd Emmerik wel in staat van verdediging gesteld; doch de bezetting, naauwelijks 700 man sterk, kreeg bevel om naar Schenkenschans terug te trekken, hetwelk met overhaasting en achterlating van al het geschut en krijgsbehoeften geschiedde. De regering verzocht den Prins van Condé als onzijdig aangemerkt te worden, doch dit werd geweigerd, en de Franschen trokken binnen. Bij den vrede werd Emmerik en het geheele land van Kleef in de magt van den Keurvorst van Brandenburg gesteld; aldus kwam Emmerik in het bezit des Konings van Pruissen, zonder de minste vergoeding van de kosten, welke de algemeene Staten aan de verdedigingswerken van deze stad gedaan hadden.

EMMIUS (UBBO), geb. te Grietzijl, in Oost-Friesland den 5 Dec. 1544, was aanvankelijk Rector der Latijnsche school te Norden en werd in 1588 in deze hoedanigheid te Leer beroepen. In 1594 te Groningen beroepen zijnde, maakte hij verscheiden nuttige hervormingen in deze school, die in 1614 tot eene Akademie verheven werd, bij welke EMMIUS tot Professor der Grieksche taal en welsprekendheid werd aangesteld, en weldra door zijne zorg in bloei en groot aanzien geraakte. Hij was de vriend van al zijne geleerde tijdgenooten, en schrijver van verscheiden uitmuntende Latijnsche werken over de Friesche Geschiedenisen Oudheden. † te Groningen den 19 December 1624. De regering heeft zijne afbeelding op het Stadhuis aldaar doen plaatsen.

EMO (ANGELO), Venetiaansch Patriciër, geboren in 1732, bekleedde de aanzienlijkste waardigheden in deze Republiek. In 1784 voerde hij het bevel over eene vloot, bestemd om de Barbarijsche zeeschuimers te tuchtigen, bombardeerde Tunis en dwong den Bey tot een' vrede, die weldra weder verbroken werd. EMO maakte zich gereed om dit roofnest andermaal aan te tasten, maar † te Malta in 1792. De Raad liet tot erkentenis een prachtig gedenkteeken, door CANOVA vervaardigd, tot zijne gedachtenis, in het tuighuis oprigten.

EMOLUMENT, Lat. *Emolumentum*, toevallig voordeel boven het bepaalde dienstloon; ambtsvoordeel. Er zijn ambten, wier emolumenten meer bedragen dan derzelver tractementen, en op welke door ambtzuchtigen het meeste jagt gemaakt wordt.

EMPECINADO (EL) beteekent in het Spaansch *de Bepikte*, en was de bijnaam van JUAN MARTIN, den zoon van een' armen boer; hij diende lang als gemeen soldaat, en stelde in 1808 zich aan het hoofd eener bende Guerillas. Gedurende de overweldiging der Franschen tot 1813 onderscheidde hij zich door eene buitengemeene dapperheid, en FERDINAND VII gaf bij zijne herstelling in 1813 hem den rang van Veldmaarschalk. Ondertusschen bleef MARTIN de partij der liberalen bestendig aankleven, en verdedigde moedig de zaak der Cortes, tot zij door de tusschenkomst der Franschen in 1823 bezweken. MARTIN werd gevat, in de gevangenis geworpen, en twee jaren daarna den 19 Augustus 1825 gehangen.

EMPEDOCLES was een wijsgeer der Pythagorische school, geboren te Agrigente, in Sicilië, omtrent 460 jaren vóór J. C. Men wil, dat hij in den berg Aetna zijnen dood gevonden hebbe. Zeker gedicht over de Spheer hebben sommigen aan hem toegeschreven; dit wordt echter door vele geleerden betwist; hoe het ook zij, EMPEDOCLES heeft in verzen over de Natuurkunde geschreven, en ARISTOTELES haalt er verscheidene stukken van aan. De Fransche Geleerde FRÉRET (*Mém. de l'Acad. des Inscriptions*, T. XVIII) meent in sommige uitdrukkingen van dezen wijsgeer de Newtoniaansche aantrekking en de middelpuntvliedende kracht te vinden, die elkander wederzijds opwegen, en het heelal onderhouden. Dit gevoelen is echter meer vernuftig dan gegrond.

EMPEREUR (CONSTANTIJN L'), aanvankelijk Professor der Godgeleerdheid en Hebreeuwsche taal te Harderwijk, werd in 1627 als zoodanig te Leyden beroepen en in 1639 Raad van JOAN MAURITS VAN NASSAU, Gouverneur van Brazilië. † in 1648. Hij was een zeer geleerd man, die verscheiden philologische werken heeft uitgegeven.

EMPHASE, Gr. Ἔμφασις, kracht, nadruk in het spreken of lezen; emphatisch spreken of lezen heet dus aan sommige plaatsen een' bijzonderen nadruk geven; doch dit moet met oordeel en matiging geschieden, dewijl anders daardoor de rede hare bedaarde en deftige houding verliest, en de voordragt, in plaats van levendig, winderig zou kunnen worden. Men moet er waarlijk om lagchen, als men in de biographische lofrede van F. HALMA op L. ROTGANS leest dat deze zijn dichtstuk op de aardbeving van 1692, » in het gezelschap van » goede vrienden met zoo veel kracht van zijne donderende stem *uit- » bromde*, dat er de aarden pronkvaten en glazen van *weërklonken*, » en de wanden en grond zelfs als *op nieuw aan het beven* schenen » te geraken, en het vertrek nog *eenige uren lang* met zijne *schate- » rende uitgalmingen vervuld* scheen." Wanneer de Emphase zulk eene uitwerking doet, kan men verzekerd zijn dat de voorlezer of redenaar QUINCTILIANUS of CICERO niet gelezen heeft.

EMPIRISCH, van Ἐμπειρια, ervaring, noemt men in de wijsgeerige redekaveling zoodanige begrippen en besluiten, die enkel gegrond zijn op hetgene wat men tot hiertoe met betrekking tot het onderwerp heeft aangetroffen, zonder op hoogere wetenschappelijke beginselen acht te slaan. De ervaring is niets anders dan kennis uit zinnelijke waarneming (aanschouwing en gewaarwording); zal nu de ervaring den naam van kennis werkelijk verdienen, dan moet men niet bij de gewone ervaringen, die men ieder' dag en ieder uur kan opdoen, staan blijven en besluiten, maar dezelve onderzoeken en vergelijken, over de uitkomsten nadenken en geenszins zich met zijne eigene ervaring vergenoegen, maar vooral die van anderen daarbij in overweging nemen. De geheele geschiedenis immers van vorige tijden berust op de ervaring van anderen, en zelfs de geschiedenis van onzen eigen tijd zou uiterst gebrekkig zijn, wanneer wij ons daarbij alleen aan onze eigen ervaring wilden houden. De ervaring derhalve des geheelen menschdoms is de grondslag der wetenschappen, welke de empirische genaamd worden. Het empirische stelsel beweert dat alle kennis, zelfs de philosophische en mathematische, enkel door ervaring verkregen wordt; dit is ontegensprekelijk waar, want zonder ervaring zouden wij geene kennis hebben; maar daaruit volgt niet dat alle kennis op enkele ervaring berust. De eerste kennis, die wij bekomen, is zeker van een' empirischen oorsprong; maar de menschelijke geest kan ook door eigen kracht en volgens eigen wetten kennis bekomen, die niet van de ervaring afhangt, maar veeleer dezelve vooruitloopt, en, in plaats van door haar verkregen, door haar bevestigd wordt, en alzoo met regt eene kennis *a priori* mag heeten, terwijl de empirische, als gevolg van waarneming en opmerking, slechts eene kennis *a posteriori* is; wel de eerste, maar niet de laatste kennis stelt ons in staat tot het vormen van algemeene besluiten; wij weten uit de ervaring (en kunnen het ook niet anders weten) dat het vuur brandt en door het water gebluscht wordt, en toch laat deze kennis eene uitzondering toe; want er zijn vuursoorten, die niet branden, en ook zoodanigen, die niet door water gebluscht worden, hetwelk men ook slechts door de ervaring vernemen kan; maar dat iedere uitwerking eene oorzaak heeft, en dat ieder getal slechts een deel van een grooter getal is, en dienvolgens alle getallen als breuken te beschouwen zijn, en de breuken slechts betrekkelijk en geheel niet afgetrokken gedacht kunnen worden, kan de enkele ervaring ons niet leeren; zij kan dit slechts door objectieve toepassing bevestigen. De ervaring heeft alzoo in de wijsbegeerte geen wetgevend, maar wel een bekrachtigend gezag.

EMS (DE), eene rivier, die in het Westphaalsche bisdom Paderborn ontspringt, verdeelt zich bij Emden in de Ooster- en Wester-Ems, waar zij in den Dollart valt. De Opper-Ems is sedert 1818 door

een kanaal van Meppen tot Lingen en door eene vereeniging van de Opper-Ems met de Lippe bevaarbaar gemaakt.

EMULATIE, Lat. *Aemulatio*, naijver, wedijver, volgzucht.

E. N. Verkorting van *etiam nunc; est noster.*

ENALLAGE heet bij de taalkundigen de verandering van een bijvoegelijk in een zelfstandig naamwoord, en omgekeerd, of van een bijwoord in een betrekkelijk voornaamwoord. Deze omkeering tegen de taalregels heeft meestal slechts in dichtmaat plaats,en wordt eene dichterlijke vrijheid geächt, van welke de oude Grieksche en Latijnsche dichters reeds gebruik gemaakt hebben; in het Nederduitsch, vooral bij VONDEL, vindt men daarvan eene menigte voorbeelden; onder anderen van het zelfst. naamw. *Godvrucht* in een bijvoegelijk, (*Jephtha*, blz. 60):

Godvruchte lentebloem, gij zijt
Ontijdig, als een damp, verdwenen.

Zoo zegt hij ook *waarmede* in plaats van *met wien* (*Herscheppingen*, blz. 325.):

En gij waert d'eenige, *waermede* ik wensch te trouwen.

Het zwaard is het werktuig,*waarmede* men vecht, maar het is een persoon, *met wien* men vecht; de tong is het werktuig, *waarmede*, maar het is een persoon, *met wien* men spreekt: waaruit duidelijk blijkt dat *met wien* of *wie* betrekkelijk tot personen en *waarmede* betrekkelijk tot zaken is.

ENAMBUC (VAUDROSQUES DIEL D'), grondlegger der Fransche volkplantingen op de Antilles, was afkomstig uit een aanzienlijk geslacht in Normandië, doch bekwam als jongste zoon slechts een gering gedeelte van zijns vaders nalatenschap, en nam dienst ter zee; door zijn' moed en zijne bekwaamheden klom hij weldra op tot den rang van Kapitein. In 1625 van Dieppe vertrokken met een' brigantijn van vier stukken, tastte hij een Spaansch galjoen van 35 stukken aan,en dreef het op de vlugt. Om de in dit gevecht bekomen schade te herstellen ging hij naar S. Christoffel, waar eenige Franschen zich reeds hadden nedergezet; hij vond aldaar eene goede haven en een' geschikten grond voor de tabaksteelt. Na met de Engelschen,die beziters waren van de helft des eilands,een verdrag van verdeeling gemaakt en in verscheiden gevechten de wilden verdreven te hebben, die zich tegen de vestiging der volkplanting verzet hadden, keerde hij naar Frankrijk, om dezelve te versterken, verkreeg eene bijzondere magtiging van den Koning,en vertrok in 1627 van Havre met twee schepen. Kort daarop vroeg hij zes anderen, die hem werden toegestaan. Na het eiland S. Christoffel aan Frankrijk verzekerd te hebben, vestigde ENAMBUC door een' zijner onderbevelhebbers de volkplanting van Guadaloupe, en zelf die van Martinique, waar hij in 1635 honderd landbouwers bragt en het fort S. Pierre bouwde. † te S. Christoffel in 1636, door alle volkplantelingen betreurd, die in hem hunnen vader en weldoener beschouwden.

ENCELADUS was, volgens de fabelleer, een geduchte reus, zoon van den Tartarus en de Aarde. In den strijd der reuzen tegen den Olympus werd hij door JUPITER overwonnen, die hem op het eiland Sicilië wierp, waar hij, volgens VIRGILIUS (*Aeneid* III, 578, naar VONDELS vertaling),

— — gebrant of half gebrant, getroffen
Van weêrlicht, met gewelt ter aerde neêr quam ploffen,
Geplet van dit gevaerte, en Etna, neergesmackt.
Met zijn zwaerlijvigheit, leght hem op 't lijf gepackt;
Van waer de reus noch vier en vlammen, onder 't razen,
Uit zijn geborste keel en schoorsteen pooght te blazen.

ENCKEVOORT (WILLEM),geboren te Mierlo,in Braband, in 1466, was aanvankelijk Kanonik te Antwerpen, vervolgens Proost te Utrecht. Paus ADRIANUS VI verhief hem tot Kardinaal. Toen deze Paus kort daarop gestorven was,liet ENCKEVOORT een heerlijk praalgraf voor hem oprigten in de kerk van S. Maria del Anima. Bij de verovering en plundering van Rome door de Keizerlijken in 1527 werd hij gevangen, en moest 30,000 Dukaten losgeld betalen; in 1529 werd hij, in de plaats van HENRIK VAN BEIJEREN, Bisschop van Utrecht. † in 1536.

ENCYCLOGRAPHIE, van ἐν, in, κυκλος, kring, en γραφειν, schrijven: alzoo eene allesomvattende beschrijving (als het ware in een' kring besloten). Onder dezen brommenden titel beloofden in 1830 de Belgen Europa een werk, bij welks verschijning de geleerde wereld wel geen groot belang had, maar dat toch door de ongeleerde wereld des te gretiger gezocht zou worden; want deze kon daarin de eenige wetenschap,die haar oneindig meer interesseert dan alle andere wetenschappen zamen, in haren geheelen omvang beschreven vinden, en eene volledige kennis bekomen hoedanig de menschen over den geheelen aardbodem — gekleed gaan, want elk is toch even nieuwsgierig om dit te weten, en het nut dezer wetenschap hebben de schrandere Belgische geleerden alleen ingezien: denkelijk zal er aan de Leuvensche hoogeschool nog wel eene faculteit van Modes en Costumes opgerigt en met afzonderlijke Professors bezet worden; immers de Grieksch-Latijnsche terminologie en technologie dezer hoogstnuttige wetenschap laat dit reeds als eene voorbereiding vooronderstellen, tegen den tijd dat men toch in België in geene andere wetenschap meer zal behoeven te studeren.

ENCYCLOPEDIE, Gr. Ἐγκυκλοπαιδεια, of, zoo als de Grieken eigenlijk zeiden, Ἐγκυκλιος παιδεια, is zoo veel als allesomvattende onderrigting in wetenswaardige zaken en kundigheden, die nuttig voor de menschelijke zamenleving zijn. Men gaf vroeger dezen naam aan alle woordenboeken van kunsten en wetenschappen; doch naderhand meende men bij uitsluiting daarmede de groote Fransche *Encyclopédie*, waartoe DIDEROT in het midden der XVIII eeuw het plan ontwierp, en, geholpen door de aanzienlijkste Fransche geleerden en letterkundigen, hetzelve ten uitvoer bragt. Wat er ook, inzonderheid door de Engelschen en Duitschers, ongunstigs, met of zonder grond, tegen dezen letterkundigen reuzenarbeid moge aangevoerd geworden zijn, dezelve is en blijft altijd een merkwaardig gedenkstuk van den onuitputtelijken rijkdom der menschelijke kennis, hier als in eene algemeene schatkamer te zamengebragt. Het is niet te verwonderen dat dit werk, waarin mannen als RAYNAL, BUFFON, D'ALEMBERT, CONDILLAC, HELVETIUS, MABLY en anderen vrijmoedig hunne meeningen voordroegen wegens onderwerpen, waaromtrent men gewoon was geheel anders te denken en ze op eene wijze te behandelen te zeer verschillend van de hunne, vele bestrijders vond, die of hetzelve openlijk aanvielen (en dit waren wel de eerlijksten), of den sterken arm des openbaren gezags tegen hetzelve wapenden. Zonderling is het nogtans dat de drukkers vervolgd werden, terwijl men de schrijvers ongemoeid liet. Doch de zwakke en schandelijke regering van LODEWIJK XV was te magteloos om den invloed tegen te werken, dien de Encyclopedisten op den openbaren volksgeest bekomen hadden. Men heeft met Jezuitische listigheid de Fransche staatsomwenteling op rekening der Encyclopedisten gesteld, niettegenstaande men zeer wel wist dat de grondstof daartoe reeds onder het regentschap gedurende de minderjarigheid van LODEWIJK XV,en dus lang vóór DIDEROT nog aan eene *Encyclopédie* dacht, in ruimen overvloed voorhanden was,en onder LODEWIJKS ellendige serailregering niet door de verschijning van dit louter wetenschappelijk werk, maar door het despotismus van het bedorven Fransche hof zelf, nog op eene ontzettende wijze vermeerderd was geworden. Het is naauwelijks te gelooven dat ROBESPIERRE, MARAT, DANTON, en andere afschuwelijke wanschepsels der omwenteling, zoo min als BONAPARTE en verdere gelukskinderen van dezelve, wel immer eene enkele bladzijde in de *Encyclopédie* gelezen hebben; althans de snoode beginsels, volgens welke zij handelden, hebben zij er niet uit kunnen ontleenen. De *Encyclopédie* is er zoo onschuldig aan als aan de ballingschap van HUSSEIN-PACHA en KAREL X of aan de emancipatie der Katholijken in Ierland.

ENDE (JOOST VAN DEN) bood in 1574 WILLEM I aan de vaartuigen, welke de Spanjaarden gereed maakten om Zierikzee te blokeren, aan te tasten en te vernielen; hiertoe verlof bekomen hebbende, hield hij zijn woord, veroverde al de schepen, deed de Spanjaards en Walen, waarmede zij bemand waren, over de kling springen en dreef de overigen op de vlugt. MONDRAGON twee jaren later een' aanslag wagende op Brouwershaven,waar VAN DEN ENDE het bevel voerde, bemande deze eenige ligte vaartuigen en geraakte bij Kerkwerve met de gewapende sloepen der Spanjaards in een hevig gevecht; MONDRAGON aan den grond gerakende, werd door VAN DEN ENDE aan boord geklampt; de Spanjaards sprongen in het water, en de Zeeuwen hen achterna,waar zij hen met de kolven van hunne musketten doodsloegen. Hij † aan eene wonde, bekomen in het verdedigen van Zierikzee in Julij 1576.

ENDEAVOUR-RIVIER is eene haven op de noordkust van Zuid-Amerika, naar BANKS en SOLANDERS schip dus genaamd; de weg derwaarts heet Endeavourstraat.

ENDEMISCH, van ἐν, in, en Δημος, volk, zoo veel als volkseigen, is een ziektevorm, of zoodanig eene ziekte, die aan sommige steden of landstreken eigen is, en in de gewestelijke ligging, de woning, de zeden en de leefwijze der inwoners haren oorsprong heeft, en nu eens in minderen, dan in meerderen graad woedt, naardat de aanleidende oorzaak daartoe in meerdere of mindere maat voorhanden is. Endemische ziekten kunnen ook, zonder van een' besmettenden aard te zijn, van het eene land naar het andere overgevoerd worden,gelijk met de *Cholera Morbus* gebleken is, die, na langer dan eene eeuw in Oost-Indië endemisch geweest te zijn, sedert 1817 de reis rondom de wereld gedaan heeft, doch,even als de kinderziekte, een goedaardiger karakter aannam, naarmate zij zich verder verspreidde.

ENDYMION was, volgens de fabelleer, een zoon van ETHLIUS en CHALYCE, en kleinzoon van JUPITER, die hem in den hemel toeliet, maar wegens zijn' minnehandel met DIANA wederom daaruit verbande en tot een' dertigjarigen slaap veroordeelde in eene *spelonk van* den berg Latmos, waar DIANA hem alle nachten kwam bezoeken en kussen. Men wil dat ENDYMION een Koning van Elis geweest is, die, uit zijn rijk verdreven, naar Carië week, en bij den berg Latmos sterrekundige waarnemingen deed, en dit de grondslag van deze fabel is.

ENERGIE, van ἐνεργης, krachtig, sterk, is een hoogere of sterkere graad van werkzaamheid, die ligt in het overdrevene kan vallen; men verstaat echter door energisch spreken en handelen slechts met kracht en nadruk handelen; geschiedt zulks op eene

overdreven of dweepzuchtige wijze, dan noemt men degenen die zich een bovenmenschelijk vermogen tot handelen toeschrijven (mirakelen doen) Energumenen, en hunne energie is louter bedrog en guichelspel. Maar is de mensch in hooge geestdrift ontvlamd voor het goede, ware, edele en schoone, dan zal zich in zijne werkzaamheid eene hoogere maat van kracht en dienvolgens eene Energie openbaren, die, onder gunstige omstandigheden, somwijlen iets zoo buitengemeens verrigten kan, dat de wereld het als iets wonderbaarlijks beschouwt.

ENFANT (JAQUES L'), geboren te Bazoches, in Beauce, den 13 April 1661, was de zoon van een' Hervormd' Predikant te Châtillon, en werd insgelijks tot den predikdienst bestemd; hij studeerde te Saumur en te Geneve; in 1684 werd hij Predikant bij de Fransche gemeente te Heidelberg en Kapellaan der Keurvorstin-weduwe van de Palts. Bij den inval der Franschen in 1688 week hij naar Berlijn, waar hij kort daarna tot Predikant bij de Fransche gemeente werd aangesteld. In 1707 deed hij eene reis door Holland en Engeland; te Londen voor de Koningin ANNA gepredikt hebbende, verlangde deze hem tot haren Kapellaan, doch hij verkoos liever bij zijne gemeente in Berlijn te blijven. In het laatst der maand Mei 1728 droomde hij dat hem belast werd te prediken over de woorden van den Profeet JEZAIA XXXVIII, 1: „Geef bevel aan uw huis, want gij zult „sterven, en niet leven." Schoon hij niet bijgeloovig was en zich gezond bevond, haastte hij zich toch om zijn onderhanden werk ten einde te brengen, en kreeg werkelijk den 29 Julij een' aanval van beroerte, welke den 5 Aug. van een' veel heviger gevolgd werd, die hem in eene slaapziekte stortte, welke twee dagen later in den dood eindigde. Behalve de voortreffelijke aanteekeningen, door hem gemeenschappelijk met zijn' ambtgenoot ISAAC BEAUSOBRE op het Nieuwe Testament gemaakt, waartoe hij de schoone uitvoerige algemeene voorrede geschreven heeft, en door P. A. VERWER in het Nederduitsch in 1753 te Amsterdam uitgegeven, bestaan er van hem verscheiden verdienstelijke werken over de Kerkelijke Geschiedenis.

ENGADIN is eene landstreek in Graubunderland, in Opper- en Neder-Engadin verdeeld; dezelve strekt zich van den oorsprong der rivier de Inn langs dezelve 16 mijlen ver uit en is zeer volkrijk. Men vindt in deze landstreek geheele dorpen van gemetselde huizen, die voor geene steden in andere provinciën behoeven te wijken; de bruggen en wegen zijn zeer goed. De inwoners, allen Protestanten, spreken de zoogenaamde Romansche taal, welke het Latijn zeer nabij komt. In 1646 hebben de inwoners het regtsgebied, hetwelk het Oostenrijksche Huis wegens Tyrol in Neder-Engadin oefende, aan zich gekocht.

ENGÆNASIS is eene der benamingen van het gesternte Hercules.

ENGEL, Gr. *Αγγελος*, Bode. In een' bepaalden zin verstaat men door Engelen bovenmenschelijke wezens, die men zich als geschapen en als uitvoerders der Goddelijke bevelen voorstelt. Dit begrip is zeer oud, zelfs in de leer van ZOROASTER wordt hetzelve reeds aangetroffen, en is uit dezelve gewijzigd in alle volgende godsdiensten overgenomen. De bekeerde Joden hebben hunne Cherubim en Seraphim en de Grieken hunne Agathodæmonen in de Christelijke Kerk medegebragt. Dit nu waren goede Engelen, maar zij hadden ook kennis aan de *Deus* of kwade Engelen van ZOROASTER, en deze voerden bij hen den naam van Duivels of Cacodæmonen (zie DÆMON, DUIVEL). DIONYSIUS AREOPAGITA, eerste Bisschop van Athene, heeft met de uiterste naauwkeurigheid de rangorde der Engelen geregeld, hen in klassen, afdeelingen en onderafdeelingen geschikt, en elk zijne bijzondere werkzaamheid aangewezen. De Engelenleer gaf in de eerste eeuwen der Christelijke Kerk aanleiding tot allerlei spitsvondige hypothesen aangaande de natuur en bestemming dezer hemelgeesten, de eene nog ongerijmder dan de andere. Het Concilie van Nicea in 787 gaf hun aetherische ligchamen; de Lateraansche Synode van 1215 daarentegen verklaarde hen onligchamelijk. Naderhand was er wederom geschil over derzelver verblijf; eenigen gaven hun de heldere blaauwe lucht, die zij hemel noemden, tot huisvesting; anderen beweerden dat zij onzigtbaar bij de menschen woonden, ja dat ieder mensch zijn' bijzonderen beschermengel had, die hem van zijne geboorte af tot aan zijn' dood toe bijbleef. De beeldhouw- en schilderkunst stellen de Engelen voor als zeer schoone jongelingen, met vleugelen aan de schouders, en in de Heilige Schrift vindt men drie Engelen met namen vermeld: MICHAËL, GABRIËL en RAPHAËL; de namen der Engelen bij MILTON en KLOPSTOCK zijn van hunne vinding. De uitsporigste denkbeelden aangaande de Engelen en hunne verrigtingen vindt men in den Koran. = (JOHANN JAKOB), geboren te Parchim, in het Mecklenburgsche, den 11 September 1741, en aldaar † den 28 Junij 1802, was de zoon van een' Predikant, en werd aanvankelijk insgelijks tot den predikdienst bestemd, doch hij leide zich meer toe op de kennis der oude letterkunde en de wijsbegeerte. In 1776 werd hij tot Professor der fraaije letteren bij een Gymnasium te Berlijn aangesteld, en door den Koning FREDRIK WILLEM II tot onderwijzer benoemd van den Kroonprins; later werd ENGEL met het bestuur van het Berlijnsch tooneel belast, doch van dit ambt had hij meer verdriet dan genoegen: weshalve hij zich van hetzelve in 1794 ontsloeg. Zijn voormalige kweekeling in 1797 den troon beklommen hebbende, gaf hem een jaargeld, zonder hem tot eenige bepaalde werkzaamheid te verpligten, en stelde hem daardoor in staat om de letteren naar zijn' eigen' smaak te beoefenen. ENGEL was een der voortreffelijkste Duitsche prozaschrijvers van lateren tijd en een man van veelzijdige kennis. Zijn *Wijsgeer voor de wereld*, *Kunst van nabootsing door gebaarden* en zijne beide tooneelstukjes *De dankbare Zoon* en *De Pagie* zijn in het Nederduitsch vertaald. Zijn zoon = (KARL CHRISTIAN), geboren te Parchim in 1752, † te Schwerin in 1801, was Geneesheer, en schreef ook eenige tooneelstukjes; een werkje van hem, getiteld: *Wij zullen elkander wederzien*, is ook in het Nederduitsch bekend. = (SAMUEL), geboren te Bern in 1702, bekleedde aldaar verscheiden aanzienlijke ambten en schreef een Betoog van de mogelijkheid om door de IJs-zee uit den Oceaan in de Noord-zee te komen, en een onderzoek wanneer en op welk eene wijze Amerika bevolkt is geworden, behalve eene verhandeling over de Aardappelen en nog eenige andere werken. † te Bern den 28 Maart 1784.

ENGELAND is het grootste eiland der oude wereld, en heette oorspronkelijk Albion; de Romeinen noemden hetzelve *Britannia major*, Groot-Britannië, en begrepen onder deze benaming de beide Rijken Engeland en Schotland; de naam Engeland is afkomstig van de Angelen, een Germaansch volk, die gemeenschappelijk met de Saksers in de V eeuw dit eiland veroverden. De vroegere bewoners waren vermoedelijk Galliërs of Celten. JULIUS CÆSAR, de eerste Romein, die in Britannië kwam, verscheiden eeuwen nadat de Phoeniciërs dit eiland ontdekt hadden, vond dat de taal, godsdienst en zeden der inwoners bijkans dezelfden waren als die der Gallische volkeren; bij landde er tweemalen, maar drong slechts voort tot aan de oevers van den Theems. Onder de regering van CLAUDIUS werd een gedeelte door AULUS PLAUTIUS tot Romeinsche provincie gemaakt. JULIUS AGRICOLA strekte het Romeinsche gebied uit tot in Caledonië, dat is tot in het hart van Schotland. De Saksers het eiland veroverd hebbende, vestigden aldaar zeven koningrijken (zie HEPTARCHIE), welke EGBERT, Koning van Westsex, twee eeuwen later vereenigde; zijn kleinzoon ALFRED DE GROOTE verdreef de Denen; acht Koningen uit zijn geslacht volgden hem op; maar tegen het einde der X eeuw vernieuwden de Denen hunne invallen; SVEN verdreef ETHELRED; CANUT overwon EDMUND II, en deed zich kroonen; maar na de kortstondige regering zijner beide opvolgers beklom EDUARD DE BELIJDER, laatste afstammeling van ALFRED, den troon zijner voorvaderen, en † in 1066 zonder nakomelingen. HAROLD, zoon van GODWIN, staatsdienaar der laatste Koningen, plaatste zich op den troon, maar sneuvelde eerlang in den slag bij Hastings tegen WILLEM DEN VEROVERAAR. Met dezen begon de regering der Normansche Koningen; uit zijn geslacht ging de regering over in dat van Anjou of het Huis PLANTAGENET. Het huwelijk van HENRIK VII met ELIZABETH, dochter van EDUARD IV, maakte een einde aan den twist tusschen de Huizen LANCASTER en YORK (zie ROOS (ROODE EN WITTE), en bragt in 1485 de kroon in het Huis van TUDOR, hetwelk in 1603 met ELIZABETH uitstierf en de kroon met JACOBUS I in dat van STUART overging. Zijn zoon en opvolger KAREL I werd in 1649 onthalsd; na eene elfjarige tusschenregering onder het protectorschap van CROMWELL werd KAREL II op den troon hersteld, die, zonder wettige kinderen gestorven zijnde, in 1685 werd opgevolgd door zijn' broeder JAKOBUS II; deze werd in 1688 verdreven door zijn' schoonzoon WILLEM III, Prins van Oranje, die in het volgende jaar gekroond werd. Na zijn' dood in 1702 werd hij opgevolgd door ANNA, tweede dochter van den verdreven JAKOBUS II, met wie dus de kroon aan het Huis van STUART terugkwam; maar na haren dood in 1704 kwam dezelve met GEORGE I aan het Huis van HANNOVER, uit hetwelk het tegenwoordig regerend geslacht afstamt. Een overzigt der Engelsche Geschiedenis en eene plaatsbeschrijving van Engeland ware hier overtollig, alzoo men toch de gewigtigste gebeurtenissen in de artikels der Koningen van Engeland aangeteekend vindt, en de voornaamste Engelsche landschappen en steden in afzonderlijke artikels beschreven zijn, zoo wel als de levensbijzonderheden van vermaarde Engelsche mannen en vrouwen, zeden, gewoonten, enz. = (NIEUW), eene Noord-Amerikaansche provincie, tusschen 41 en 45° NB. gelegen, werd in 1524 ontdekt door den Florentijn GIOVANNI VARAZANI, die van dezelve bezit nam voor FRANS I, Koning van Frankrijk. De Engelschen zonden in 1607 eenige planters derwaarts, welken JAKOBUS I en KAREL I verscheiden voorregten verleenden. Nieuw-Engeland is tegenwoordig verdeeld in vier Staten, namelijk New-Hampshire, Massachusets, Connecticut en Rhode-island, te zamen met 600,000 inwoners bevolkt. Het klimaat is er gezond en de bodem zeer vruchtbaar; er zijn zeven bevaarbare rivieren; de handel is aldaar de gewigtigste van geheel Noord-Amerika.

ENGELBERT, mansnaam, die volgens de analogie van den uitgang met andere namen, als ALBERT, EGBERT, enz. *Engelbaard* zou moeten beteekenen. = I, Graaf van Nassau, Heer van Breda, Polanen, enz. was een edelman van groot aanzien, de eerste van zijn geslacht, die in de Nederlanden een vast verblijf hield, zijnde bij in 1404 gehuwd met JOANNA, erfdochter van JAN VAN POLANEN; door haar kwamen, volgens eene oude kronijk,

— deeſ heerlyckhedē met Breda / dat ſcoen lant /
Aent huyſ van Naſſau / vermeert aen onderdanen
Die ſy geregeert hebbē met wyſheyt eñ verſtant /
Door juſticy / welc deeſ landē beede floreren /
Eñ deſe geheele Stam hielde in eeren.

Bij zijne gemalin verwekte hij drie zonen en eene dochter. † in 1442 en werd te Breda begraven. = II, kleinzoon van den voorg., oudste zoon van JAN, Graaf van Nassau, kwam bij diens dood te Dillenburg in 1475 in het bezit van het graafschap Nassau, de heerlijkheid Breda en andere goederen in Holland en Braband. Hij was een kundig en dapper krijgsman; in den slag bij Nancy in 1477, in welken KAREL DE STOUTE sneuvelde, werd hij gevangen genomen; de stad Breda betaalde zijn losgeld. Naderhand geraakte hij nogmaals gevangen bij de Franschen in den slag van Blangis in 1479, doch werd toen door zijn' broeder gelost voor 80,000 Schilden. Men wil dat KAREL VIII, die toen LODEWIJK XI pas was opgevolgd, gezegd had dat hij den losprijs voor Graaf ENGELBERT zoo hoog zou stellen, dat zijne vrienden het geld bij elkander zouden moeten bedelen. ENGELBERT van zijn' broeder het dubbel der gevraagde som ontvangen hebbende, verscheen voor den Koning met verscheiden edellieden, die elk een en bedelkorf op den rug droegen, waarin de 80,000 Schilden verdeeld waren. De Koning vragende wat dit moest beduiden, kreeg ten antwoord: » Sire! voor zoo veel ik weet is nog nooit een Fransch Koning op eene » onwaarheid bevonden: om uwe majesteit niet tot een' leugenaar te » maken, brengen mijne vrienden u het geld in bedelkorven." ENGELBERT sloeg den Koning voor om met dobbelsteenen te werpen, of hij niets dan of hij dubbel betalen zou. KAREL VIII schonk hem hierop het losgeld kwijt. ENGELBERT bezat aanzienlijke rijkdommen; hij bouwde het huis Nassau te Brussel en kocht de heerlijkheden Diest, Cagelune, Sichem, Meerhout, Voorst, Hollede en Zeelhem. Den 20 Augustus 1490 hield hij te Breda een prachtig tournooi, waarop een groot getal ridders en edellieden genoodigd waren; gedurende deze vermakelijkheden ontstond er in de stad een hevige brand, die binnen weinig uren 170 huizen in de asch leide. ENGELBERT † te Brussel den 31 Mei 1504, zonder wettige kinderen na te laten, en werd begraven te Breda. Zijn graf werd naderhand door eene prachtige tombe versierd, op last van HENRIK, Graaf van Nassau, vervaardigd door den beroemden Italiaanschen Beeldhouwer MICHEL ANGELO.

ENGELBERTS (ENGELBERTUS MARTINUS), Predikant te Hoorn, bloeide in de laatste helft der XVIII eeuw en was een verdienstelijk prozaschrijver. In 1763 gaf hij zijne mannelijke *Verdediging van de Eer der Hollandsche Natie* in het licht, die in 1776 herdrukt werd; van 1764-1769 verschenen zijne *Bespiegelingen over de vier Getijden des Jaars;* doch zijn voornaamste en belangrijkste werk is de *Aloude Staat en de Geschiedenissen der Vereenigde Nederlanden*, in 4 deelen, van 1784-1799 uitgegeven. Dit werk getuigt op eene voordeelige wijze van zijne ongemeene kunde in 's lands vroegste geschiedenis en oudheden. Jammer dat hij dit werk in den Martinetschen gesprekvorm geschreven heeft, waardoor hetzelve eenigzins langwijlig geworden is.

ENGELBRECHT (JOHANN), geboren te Brunswijk in 1599, was de zoon van een' snijder en tot hetzelfde handwerk bestemd, maar had er weinig lust toe; bij zijne traagheid, kwam eene dweepzuchtige verstandsverbijstering; hij verbeeldde zich openbaringen en verschijningen te hebben, en wilde anderen ook doen gelooven dat hij die had; de ligtgeloovigen hielden hem voor een' Heiligen, omdat hij somtijds in 14 dagen niet at of dronk en eene maand lang niet sliep. Hij had grooten lust om martelaar te worden, maar men behandelde hem als een' zot. † te Brunswijk in 1642. Ofschoon deze geestdrijver naauwelijks lezen kon, stelde hij toch allerlei mystieke onzinnigheden op het papier, die, bij elkander verzameld, in 1658 te Brunswijk werden uitgegeven; men vervaardigde er eene Nederduitsche vertaling van, welke onder den titel: *Werken, verschijningen en Goddelijke Openbaringen van* JOHANN ENGELBRECHT in 1697 te Amsterdam gedrukt werd; nog in 1781 verscheen er te Londen eene Engelsche vertaling van dit zotte boek.

ENGELBRECHTSON (ENGELBRECHT), Administrator van Zweden in de XV eeuw, was uit een deftig geslacht van Dalecarlië afkomstig, en werd twee malen gekozen om de klagten der landlieden over de drukkende belastingen, hun door den Stadhouder ERIKSON afgevorderd, voor den Koning ERIK XIII te brengen. Deze klagten zonder gevolg gebleven zijnde, stelde ENGELBRECHTSON zich aan het hoofd der boeren, trok naar Stokholm, sloeg het leger des Konings, deed hem afzetten, en werd met KAREL KNUDSEN tot Administrator benoemd, doch door sluipmoordenaars in 1436 vermoord.

ENGELHARD (NICOLAAS), geboren te Bern in 1698, was Professor der wiskunde te Groningen. † aldaar in 1765. Hij heeft aanmerkingen op de Beginsels der Natuurkunde van MUSSCHENBROEK en eenige andere geschriften uitgegeven.

ENGELINA, vrouwennaam, beteekent, met weglating der laatste letter, *Engelin.*

ENGELMUND (S.), een Engelschman, kwam met S. WILLIBRORDUS in Nederland, en verkondigde den Kennemers het Evangelie. † te Velzen, en werd vóór de hervorming als de beschermheilige van dit dorp aangemerkt.

ENGERIACUM, oude benam. van *S. Jean d'Angely*, in Frankrijk.

ENGHIEN, eene kleine stad, met ruim 3000 inwoners, in de voormalige Nederlandsche provincie Henegouwen, ligt 5 uren van Bergen en even zoo veel van Brussel. = (LOUIS ANTOINE HENRY VAN BOURBON, Hertog van) zesde afstammeling van den grooten CONDÉ, was de zoon van LOUIS HENRY JOSEPH VAN BOURBON en LOUISE THERESE MATHILDE VAN ORLEANS, en werd geboren te Chantilly den 2 Aug. 1772; hij verliet Frankrijk in 1789, deed eene reis door Europa en kwam in 1792 bij zijn' vader in Vlaanderen, nam vervolgens dienst bij het leger van CONDÉ en onderscheidde zich door zijne dapperheid bij het overtrekken van de Inn in 1793 en bij verscheiden andere gelegenheden, tot den vrede van Leoben in 1797. In 1799 vatte hij de wapenen wederom op, verdedigde Constanz, dekte den aftogt der Russen, na het veroveren van Zurich door MASSENA, en bestreed zeven uren lang met 2000 man de divisie van LECOURBE bij Rosenheim. Na de ontbinding des legers van CONDÉ in 1801 bleef de Hertog te Ettenheim, terwijl zijn vader zich naar Engeland begaf. De reden, dat hij juist deze stad tot zijn verblijf verkoos, was dat de Prinses CHARLOTTE DE ROHAN ROCHEFORT, met wie hij door een geheim huwelijk verbonden was, aldaar woonde. In den nacht van den 15 Maart 1804 werd hij door eenige Fransche gendarmen van zijn bed geligt, eerst naar Straatsburg en toen naar het kasteel van Vincennes gevoerd, waar hij den 20 des avonds ten 5 ure aankwam; om 11 ure werd hij voor eene militaire commissie gebragt, die bevel had van NAPOLEON om den Hertog ter dood te veroordeelen — den volgenden morgen werd hij in eene der grachten van het kasteel doodgeschoten. Deze afschuwelijke staatkundige moord vervulde geheel Europa met afgrijzen, en na den val des geweldenaars werd dezelve tot kennis der nakomelingschap gebragt door een gedenkteeken, opgerigt op de plaats zelve waar deze gruwel gepleegd is.

ENGRAMELLE (MARIE DOMINIQUE JOSEPH), Augustijner monnik, geb. te Nedonchal, in Artois, in 1727. † in 1780, was een bekwaam werktuigkundige en liefhebber der muzijk; in 1775 gaf hij een werk in het licht, getiteld: *La Tonotechnie, ou l'art de noter les cylindres et tout ce qui est susceptible de notage dans les concerts mécaniques.* Dit werk is het eerste, dat over de zelfspelende muzijkinstrumenten verscheen en verscheiden regelen aan de hand gaf om derzelver vervaardiging tot volkomenheid te brengen.

ENHARMONISCH noemt men in de muzijk zoodanige toonen, die volgens ons toonstelsel op denzelfden trap staan, maar door kruisen en mollen onderscheiden geteekend worden. Er bestaat ook een enharmonisch klankgeslacht. De enharmonische of diatonisch-chromatisch- en harmonische toonladder is die, waar buiten de halve toonen nog enharmonische toonen in den voortgang ingevoegd worden.

ENIF, of Enf, ook Alpheras, is de naam eener ster, die de mond is van het gesternte Pegasus.

ENJAMBEMENT, overspong, noemt men den onafgebroken voortgang der rede in gerijmde regels, zoodat men verpligt is voort te lezen zonder bijkans acht te slaan op het rijm; dit is zeker geöorloofd, en dient somtijds om de eentoonigheid der Alexandrijnen af te wisselen; b. v. VONDEL, *Herschepp.* blz. 450:

Vrou Cybele, gesterkt met een' van twee paer winden,
Breekt al de touwen van de schepen, dompelt ze *in den*
geroerden afgront reght voorover, en zy *klooft*
het water. 't Achterschip verandert in een hooft.

De oude Grieksche en Latijnsche dichters, die het rijm niet kenden, en enkel het metrum in acht te nemen hadden, enjambeerden hunne meeste verzen, ja braken zelfs de woorden op het einde der regels af; b. v. HORATIUS (de Arte poët. 424):

— — — *Mirabor si sciet* inter-
noscere *mendacem verumque beatus amicum.*

BILDERDIJK volgde in het Nederduitsch dit na (*Mijn verlustiging*, blz. 91.)

Zing, Dischgenoot! zing vrolijk met my meê!
De roos, den lust van gulde Cytherée:
De schoone roos, 't bemind gewas der *ne-*
gen Zanggodinnen.

of (*Tael- en Dicht. Oef. van* Kunst wordt door arbeid verkregen, II Deel, bl. 27):

Dat nu de krijgsklaroen een' *moord-*
kreet aanheff', die het zwerk doorboort.

En wederom, op zijn gezag, M. P. ELTER (*Amst. Genootsch.* II Deel, blz. 169):

Spoei aan, *bemin-*
de Nachtvorstin!

Zulk een oversprong moge geöorloofd zijn, en met voorbeelden van vroegere dichters verdedigd kunnen worden, fraai is hij waarlijk niet, en men zal wel doen met zoo min mogelijk van deze vrijheid gebruik te maken. In Fransche gedichten vindt men zelden een enjambement; MALHERBE voerde een' beteren dichttrant in dan tot op zijn' tijd gebruikelijk was; hij gaf, zegt A. GOBELS (*Dichtk.* I Zang, 137):

Hij gaf een' fraaijen val aan 't rust-gedicht, en *leed*
niet dat een vers op 't vers deze overstapping deed.

ENKHUIZEN, eene tamelijk groote stad in het noordelijk gedeelte der Nederlandsche provincie Holland, met ruim 5000 inwoners, ligt aan de Zuider-zee, tegenover Stavoren, in Friesland. Men wil dat Enkhuizen in 1000 gesticht is, ten minste de stad wordt in de

vroegste Nederlandsche geschiedenissen als reeds aanwezig vermeld; de haven werd in 1361 aangelegd, en de stad sedert merkelijk vergroot; in de XV eeuw bloeide zij zeer door de haringvisscherij, doch is naderhand aan het kwijnen en eindelijk geheel in verval geraakt. Voor 150 jaren stonden er nog bij de 3000 huizen en er waren ruim 10,000 inwoners. De voornaamste gebouwen zijn het Stadhuis, hetwelk, in de plaats van het oude, gebouwd en in 1688 voltooid werd; voorts de Waag en het Prinsenhof. De Hervormden hebben drie kerken in gebruik, namelijk de Westerkerk, in de XIV eeuw ter eere van S. GOMARUS gesticht, de Zuiderkerk, eertijds aan S. PANCRAS gewijd, en de Kleine kerk, voorheen de kapel van het Augustijnen klooster; voorts hebben de Lutherschen, Katholijken en Doopsgezinden er geschikte kerken. Verscheiden vermaarde mannen zijn te Enkhuizen geboren en de nagedachtenis der moedige BROUWERS, die deze stad van het Spaansche juk verlosten, is er nog in achting.

ENKIöPING is eene kleine Zweedsche stad, in de provincie Upland, aan het Mälermeer, 7 mijlen van Stokholm, welke stad van daar uit de omgelegen streek van moesgroente voorzien wordt.

ENNA was eene stad op eene hoogte in het midden van het eiland Sicilië. Het was in de schoone dalen van Enna dat CERES werd opgevoed, en om die reden den bijnaam ENNEA voerde. Tegenwoordig heet deze plaats *Castro Giovanni.*

ENNEAGONAAL GETAL bestaat uit de som van bij elkander verzamelde getallen, die in eene arithmetische progressie voortgaan, waarvan de term en het verschil der leden 7 is. De arithmetische progressie zij 1, 8, 15, 22, 29, 36, 43, 50, enz. dan zijn de enneagonale (negenhoekige getallen) 9, 24, 46, 75, 111, 154, 204, enz. want

$1 + 8 = 9$
$1 + 8 + 15 = 24$
$1 + 8 + 15 + 22 = 46$
$1 + 8 + 15 + 22 + 29 = 75$
$1 + 8 + 15 + 22 + 29 + 36 = 111$
$1 + 8 + 15 + 22 + 29 + 36 + 43 = 154$
$1 + 8 + 15 + 22 + 29 + 36 + 43 + 50 = 204$, enz.

ENNEAGONUM, Negenhoek, heet in de meetkunde eene figuur, die negen zijden heeft.

ENNIUS (QUINTUS), geboren te Rudiae, in Calabrië, 39 jaren vóór J. C., onderwees in Sardinië CATO in de Grieksche taal, en kwam vervolgens te Rome, waar hij de Latijnsche dichtkunst beöefende; hij vervaardigde verscheiden treurspelen en andere dichtstukken, van welke nog slechts fragmenten overig zijn, uit welke blijkt dat zijn stijl hard en stroef was. VIRGILIUS vermeldt hem echter met lof. † 169 jaren vóór J. C.

ENNO, mansnaam, veel in Oost-Friesland gebruikelijk; vier der oude Oost-Friesche Graven voerden dezen naam.

ENNODIUS (MAGNUS FELIX), geboren te Arles, omstreeks 473, was gehuwd, doch hij werd monnik en zijne vrouw non. Omstreeks 515 werd hij Bisschop van Pavia; om de Grieksche met de Latijnsche kerk te vereenigen, deed hij twee reizen naar Konstantinopel, maar zijne pogingen waren vruchteloos. † den 17 Julij 521. Zijne werken, niet onbelangrijk voor de vroegere Kerkelijke Geschiedenis, (zijn door P. SIRMOND in 1612 uitgegeven.

ENOCH, zie HENOCH.

ENOPTROMANTIE, spiegelwigchelarij. Zie CATOPTROMANTIE.

E. N. P. Verkorting van *Esse non potest.*

ENS is een gedeelte van het eiland Schokland, in de Zuider-zee. Zie SCHOKLAND. = , eene kleine, welgebouwde en sterke stad in Oostenrijk, ligt aan den uitloop der Ens in den Donau, drie mijlen van Lintz. In 1741 werd deze stad door de Keur-Beijersche en Fransche troepen overrompeld. = (DE) is eene rivier, die in het aartsbisdom Salzburg, eenige uren van Rochstadt, ontspringt, en bij de stad Ens, in Oostenrijk, in den Donau valt. Zie OOSTENRIJK.

ENSCHEDE, eene kleine stad in de Nederlandsche provincie Overijssel, ligt in het kwartier Twente, op de Munstersche grenzen; deze plaats werd in 1597 den Spanjaards ontnomen door Prins MAURITS, en in 1672 door den Bisschop van Munster bezet. In 1750 leed Enschede groote schade door een' zwaren brand.

ENSENADA (ZENO SILVA DE LA), geboren in een dorp bij Valladolid in 1690, uit een deftig, maar onbemiddeld geslacht; zijne verdiensten en bekwaamheden baanden hem den weg tot eenige ambten, welke hij met de uiterste naauwgezetheid bekleedde, en daardoor de opmerkzaamheid van FERDINAND VI tot zich trok, die hem tot Marquis verhief en met het herstel belastte der vervallen geldmiddelen. ENSENADA volbragt deze moeijelijke taak tot genoegen des Konings; hij schafte alle onnutte uitgaven af, vereenvoudigde het bestuur, moedigde den koophandel en de kunsten aan, en was, om zoo te zeggen, de schepper der Spaansche zeemagt. Al deze voortreffelijke diensten nogtans werden met ondankbaarheid vergolden. Toen KAREL III in 1759 aan de regering kwam ontsloeg hij dezen voortreffelijken Minister, aan wien hij 430 schepen en 50 millioenen Piasters te danken had. ENSENADA vond zijn' troost in de bewustheid dat hij dezen ondank niet verdiend had, en † te Madrid in 1762.

ENSOPH is de mystieke naam, onder welken de Kabbala het Goddelijk Wezen aanduidt.

ENTELECHIE, van ἐντελής, voleindigd, en ἔχειν, hebben, beteekent in de wijsgeerige taal onafgebroken werkzaamheid. ARISTOTELES noemde de ziel eene Entelechie, als het beginsel van alle werkzaamheid van den menschelijken geest.

ENTES VAN MENTHEDA (BARTHOLD), afkomstig uit een adellijk Groninger geslacht, werd tot de letteroefeningen geschikt; doch in plaats van studeren, bragt hij al zijne bezittingen met ligtmisserijen door. Om zijne fortuin te herstellen, voegde hij zich in den aanvang van den opstand tegen Spanje bij de verbonden Edelen, begaf zich in dienst van Graaf LODEWIJK VAN NASSAU, en woonde den ongelukkigen slag van Jemmingen bij, doch had het geluk te ontkomen. De Hertog van Alba deed hem indagen en verklaarde zijne goederen verbeurd, die toch zoodanig met schulden bezwaard waren, dat hem dit tamelijk onverschillig was. ENTES, dus te land niets meer bezittende, nam in 1559 een' lastbrief van WILLEM I, om den vijand te water afbreuk te doen, en was een der stoutste en geduchtste Watergeuzen; het spreekt van zelven dat hij tegenwoordig was bij de verovering van den Briel en overal, waar wat te rooven en te vrijbuiten viel; doch hij maakte het eindelijk zoo grof, dat hij in 1573 op verzoek van den Prins van Oranje door de Staten in hechtenis genomen werd; hij bekwam echter eerlang zijne vrijheid weder en werd wederom in dienst genomen. Op last van den Prins eenig volk geworven hebbende, deed hij in 1576 daarmede een' inval in Friesland; maar de Spaansche Stadhouder ROBLES noodzaakte hem het gewest te ruimen. ENTES beproefde toen een' aanslag op Groningen, maar dezelve mislukte, en hij geraakte gevangen. Wederom in vrijheid gesteld, zocht hij Groningen RENNENBERG te ontweldigen, en deze stad aan de zijde van den Prins van Oranje te brengen. Hiermede bezig zijnde, werd hij den 27 Mei 1580 met een' kogel door het hoofd geschoten, dat hij het oogenblikkelijk bestierf. Hij was een dapper krijgsman en moedige verdediger der vrijheid, maar zedeloos, woest en wreed van aard.

ENTHEA was een bijnaam van CYBELE, en beteekent zoo veel als vergoddelijkte. Zie ENTHUSIASMUS.

ENTHUSIASMUS, van ἐν, in, en Θεός, God, is een toestand, in welken als het ware zich iets goddelijks in den mensch werkzaam toont, zoodat daardoor de menschelijke geestkrachten tot iets buitengewoons opgewonden worden: zulk een' toestand noemt men geestvervoering, geestverrukking, geestdrift. Dichters en beöefenaars van andere fraaije kunsten bevinden zich veelal in zulk een' toestand, dat zij met OVIDIUS kunnen zeggen: *Est deus in nobis.* Het Enthusiasmus kan nogtans ook wel op voorwerpen van lontere bespiegeling of verbeelding gerigt zijn, doch dan is dit woord doorgaans gelijkbeteekenend met Dweeperij.

ENTINOPUS van Candia, beroemd bouwkundige der V eeuw, was een der voornaamste grondleggers der stad Venetië. RADAGAIS, Koning der Gothen, in 405 in Italië gevallen zijnde, noodzaakten deze barbaren de inwoners naar elders te wijken. ENTINOPUS was de eerste die eene schuilplaats zocht in de lagunen der Adriatische zee; zijn huis stond nog alleen, toen eenige jaren later de inwoners van Padua zich insgelijks aldaar kwamen nederzetten; zij bouwden de 24 eerste huizen, die de kern der stad uitmaakten. Het huis van ENTINOPUS werd in eene kerk veranderd, aan S. JAKOBUS gewijd, en stond in de oudste wijk der stad, *Rialto* genaamd.

ENTRAIGUES (EMMANUEL LOUIS HENRY DE LAUNOY Graaf D'), geb. in het Vivaresche in 1750, was aanvankelijk een voorstander van de grondbeginselen der omwenteling, en onderscheidde zich door de edelheid zijner gevoelens als afgevaardigde in de vergadering der Algemeene Staten in 1789; maar verontwaardigd dat de omwenteling een verwoestend en bloeddorstig karakter aannam, verliet hij Frankrijk en bezocht verscheiden Europesche hoven, waar hij met onderscheiding ontvangen werd. BONAPARTE liet in 1797 hem te Milaan gevangen nemen; het zou D'ENTRAIGUES nogtans weinig gebaat hebben dat hij, als genaturaliseerde onderdaan des Keizers van Rusland, zich beklaagde over schennis van het regt der volken, en eischte in vrijheid gesteld te worden, zoo de tooneelspeelster SAINT HUBERTI, met welke hij gehuwd was, geen middel gevonden had om hem te doen ontsnappen. Na eenigen tijd zich in Weenen opgehouden te hebben, begaf hij zich naar Rusland, waar hij in 1803 den titel bekwam van Keizerlijken Raad. Met eene zending naar Dresden belast, gaf hij een vinnig geschrift tegen NAPOLEON in het licht, die van den Koning van Saksen eischte dat hij hem uit zijne staten zou verbannen. D'ENTRAIGUES naar Rusland gekeerd zijnde, en kennis bekomen hebbende van de geheime artikelen van het verdrag van Tilsit, begaf zich naar Londen en gaf het ministerie daarvan kennis. Hij bekwam vervolgens een' grooten invloed op de maatregelen der Engelsche regering aangaande hetgene Frankrijk betrof, en CANNING besliste niets zonder hem te raadplegen. NAPOLEON had een' geduchten vijand in D'ENTRAIGUES, die echter den val van het voorwerp van zijn' haat niet mogt beleven; want den 22 Julij 1812 werd hij met zijne vrouw in een dorp bij Londen vermoord, door zijn' Italiaanschen knecht, die zich terstond daarna met eene pistool voor den kop schoot. Zijne uitgegeven staatkundige schriften getuigen van zijne meer dan gewone kennis van zaken en menschen.

ENTRECASTEAUX (JOSEPH ANTOINE BRUNI D'), geboren te Aix,

in Provence, in 1740, trad vroegtijdig in den zeedienst, in welken hij weldra wegens zijne bekwaamheden van rang tot rang opklom. In 1785 werd hij benoemd tot bevelhebber der zeemagt in de Indiën, in 1787 tot Gouverneur van Isle de France en eindelijk in 1791 met twee fregatten uitgezonden om LAPEYROUSE op te zoeken, maar zijne nasporingen bleven vruchteloos; op zijne reis nogtans deed hij verscheiden gewigtige ontdekkingen. Hij stevende naar het eiland Java, en † den 20 Julij 1793. Het verhaal zijner reis is door zijn' togtgenoot ROSSEL in 1818 te Parijs uitgegeven.

ENTREPôT beteekent wel zoo veel als stapelplaats; doch deze instelling verschilt tegenwoordig merkelijk van de vroegere stapelplaatsen (zie STAPELREGT). Het Entrepôt is eene plaats, waar buitenlandsche goederen opgeslagen en onder toezigt der regering gesteld worden, tot zij derzelver eindelijke bestemming, binnenlandsch vertier of wederuitvoering, bekomen, tegen betaling der daarop gestelde regten. Het Entrepôt is van tweeërlei aard: wezenlijk (*reëel*), wanneer de goederen in de rijkspakhuizen worden opgeslagen, en denkbeeldig (*fictif*), wanneer de opslag in de pakhuizen van den koopman geschiedt. Het oogmerk van het Entrepôt is de regten eerst dan van de goederen te vorderen, wanneer zij het Entrepôt verlaten, om binnen 's lands vertierd te worden, en ze van die regten vrij te stellen, wanneer zij wederom worden uitgevoerd.

E. O. Verkorting van *Ex officio*.

EOBANUS (ELIUS), bijgenaamd HESSUS, omdat hij den 9 Januarij 1488 te Bockendorff, in Hessen, geboren was, werd opgevoed in een naburig klooster, en kondigde met zijn 16 jaar zich reeds aan als een bekwaam Latijnsch dichter, en was een' tijdlang te Erfurt Rector der Latijnsche school, doch werd vervolgens Professor der fraaije letteren en welsprekendheid, welke hij met veel lof onderwees; in 1526 vertrok hij naar Neurenberg, van waar men hem in 1534 naar Erfurt terugberiep, doch vertrok reeds wederom in 1536 als Professor der Geschiedenis naar Marpurg. † aldaar den 5 Oct. 1540. Zijne talrijke uitgegeven gedichten toonen blijken dat hij meer een gemakkelijk dan vindingrijk dichter was; zijne historische werken behelzen veel wetenswaardigs.

EON DE BEAUMONT (CHARLES GENEVIÈVE LOUISE AUGUSTE ANDRÉ TIMOTHÉE D'), geboren te Tonnerre den 5 October 1728, was eene raadselachtige personaadje; want men wist niet of het een man of eene vrouw was, die onder den naam van Ridder D'EON gedurende de regering van LODEWIJK XV zoo wel buiten 's lands als in Frankrijk zoo veel van zich deed spreken. Deze Ridder D'EON studeerde in de regtsgeleerdheid, en werd gebruikt tot twee gewigtige zendingen aan het Russische hof, waar het hem gelukte den Minister BESTUCHEFF bij de Keizerin ELIZABETH in ongenade te brengen, en haar in het Fransche belang over te halen. Tot belooning van deze gewigtige diensten schonk LODEWIJK XV hem een aanzienlijk jaargeld en benoemde hem tot Dragonderkapitein. Den Hertog van Nivernois als Gezantschapssecretaris naar Engeland verzeld hebbende, bleef hij na diens vertrek als Resident aldaar, en werd vervolgens gevolmagtigd Minister. Van dien tijd af begon het gerucht te loopen dat D'EON eene vrouw was, en hij kreeg bevel van den Koning vrouwenkleederen te dragen en in Engeland te blijven. LODEWIJK XVI in 1774 den troon beklommen hebbende, gaf hem verlof naar Frankrijk te keeren, mits aldaar in vrouwenkleederen verschijnende. In 1777 kwam hij te Versailles, en werd zeer wel ontvangen, doch het bevel werd vernieuwd om zich in eene vrouw te herscheppen, waartoe hij eindelijk besloot, en den titel aannam van Ridderes D'EON. Ten gevolge van eene onaangename ontmoeting in de opera werd hij naar het kasteel van Dijon gezonden; na het eindigen van zijne ballingschap begaf hij zich naar Tonnerre en in 1783 naar Engeland, waar hij wederom man werd. Bij de uitbarsting der omwenteling werd hij op de lijst der emigranten geplaatst; hij bleef dus in Engeland, waar hij zijn onderhoud als Schermmeester verdiende, en eindigde zijn leven in zeer bekrompen omstandigheden den 21 Mei 1810. Bij de lijkschouwing is gebleken dat deze personaadje inderdaad tot het mannelijke geslacht behoorde, en het is een raadsel gebleven welke staatkundige redenen twee Fransche Koningen bewogen hebben om een' bekwaam' staatsman en dapper' officier te noodzaken tot het dragen van vrouwenkleederen. Ook als schrijver toonde hij door zijne uitgegeven werken meer dan gewone letterkundige bekwaamheden. D'EONS levensbeschrijving, in 1779 door LAFORTELLE uitgegeven, is niets meer dan eene romaneske boekverkoopersspeculatie; meer belangrijk is het voorberigt voor den catalogus der kostbare bibliotheek van D'EON, welke hij in 1791 uit nood moest verkoopen.

EOS, Grieksche benaming van AURORA, de godin des dageraads.

EPACTA is, in de tijdrekenkunde, de maansouderdom, bij het begin des jaars. Vermits het zonnejaar 11 dagen langer dan het maanjaar is, geeft de Epacta te kennen, hoe veel dagen, sedert de laatste nieuwe maan van het oude jaar, verloopen zijn. Het volgende tafeltje geeft de overeenkomst van het gulden getal met de Epacta.

Guld. Get.	I,	II,	III,	IV,	V,	VI,	VII,	VIII,	IX,	X,	XI,	XII,	XIII,	XIV,	XV,	XVI,	XVII,	XVIII,	XIX.
Epacta	0,	11,	22,	3,	14,	25,	6,	17,	28,	9,	20,	1,	12,	23,	4,	15,	26,	7,	18.

Dit tafeltje verandert met de eeuwen; van 1900 tot 2100 moet van elke Eparta een' dag afgetrokken worden. Zoo zal b. v. van het Gulden Getal X de Epacta 8, van XVI, 14 zijn enz.

EPAMINONDAS, beroemd Thebaansch veldheer, geboren 390 jaren vóór J. C. gaf de eerste blijken van zijne dapperheid in den oorlog, dien de Thebanen voerden als bondgenooten der Spartanen, en redde in dezen veldtogt zijn' vriend PELOPIDAS het leven. Beide volken naderhand in oorlog geraakt zijnde, werd EPAMINONDAS tot bevelhebber van het Thebaansche leger benoemd, en won den slag bij Leuctra, 372 jaren vóór J. C. in welken CLEOMBROTUS, Koning van Sparte, sneuvelde, en het Spartaansche leger geheel vernield werd. Niettemin liep EPAMINONDAS gevaar van ter dood veroordeeld te worden, omdat hij het bevel langer dan den bepaalden tijd behouden had. Naderhand wederom aan het hoofd des legers gesteld, behaalde hij verscheiden voordeelen in Thessalië, oorloogde op nieuw tegen de Spartanen en bevocht de vermaarde overwinning bij Mantinea, 363 jaren vóór J. C. Hij had bij deze gelegenheid eene doodelijke wonde ontvangen, doch vernemende dat de vijand geslagen was, zeide hij: »Ik heb lang genoeg geleefd." Hierop haalde hij de werpspiets uit zijne wonde en † kort daarna.

EPANADIPLOSIS, Gr. *Επαναδιπλωσις*, herhaling van het begin, is eene redekunstige figuur, door welke eene stelling met dezelfde woorden bevestigd wordt, met welke zij voorgesteld is; b. v. P. G. WITSEN GEYSBEEK (*Ged.* blz. 144):

Pythagoras! gij hebt gelijk.
Uw zielverhuizingsleer kan ik niet meer weêrstreven:
'k Heb thans daarvan een sprekend blijk
'k Zie 's ouden Tejers geest in jongen Seiffen leven:
'k Herken hem aan zijn lied, en vraag geen grooter blijk....
Pythagoras! gij hebt gelijk.

EPANALEPSIS, Gr. *Επαναληψις*, wederopneming, is eene redekunstige figuur, door welke een voorstel met dezelfde woorden, doch in een omgekeerden zin, besloten wordt, met welke hetzelve begonnen is; b. v. J. DE DECKER (*Oorspr. Dichtst.* II Deel, blz. 450):

Mensch, vogel, visch en vee lag van den slaap bedolven:
Men hoorde geen gernisch door aarde, lucht noch zee;
Maar als de groote toorts kwam rijzen uit de golven,
Straks alles rees met haar, *mensch, vogel, visch en vee.*

EPANAPHORA, Gr. *Επαναφορα*, is eene redekunstige figuur, door welke verscheiden volzinnen achter elkander telkens met hetzelfde woord beginnen; b. v. HUIGENS, *Korenbl.* blz. 86:

— — — — — En ongeluckigh hij
Die tusschen hangens keur of vrouwenrechter wesen
Vertwijffelt staet en beeft, *en drymael* valt aen 't lesen,
En drymael 't worgen kiest, *en drymael* 't rechterampt,
En drymael op de strop en weer op 't leven vlamt.

Vergel. ANAPHORA.

EPANODOS, Gr. *Επανοδος*, is in de welsprekendheid en dichtkunst eene bijeenplaatsing van gelijkluidende woorden *of klanken*, die in den zin betrekking tot elkander hebben; b. v. *Dichterl. Gedenkrolle*, blz. 3:

De drukpersdwang heeft in *drie jaren*
Drie eeuwen ons terug doen varen.

EPANORTHOSE, Gr. *Επανορθωσις*, verbetering, is eene redekunstige figuur, door welke de eerst gebezigde uitdrukking, als het ware verbeterd of liever versterkt wordt; zoo zegt, b. v. DIDO tegen ENEAS (VIRGILIUS *Aeneid.* L. IV, 365, naar VONDELS Vertal. blz. 243): — — — Geen Venus, o verrader!

Is uwe moeder, neen, noch Dardanus de vader
En stamheer van uw huis. Kaukaes, verwoet van aert,
De rotsen hebben u in 't beerenest gebaert,
Hyrkaensche tygers u gezooght aen hare speenen.

EPAPHUS, zoon van JUPITER en Io, werd opgevoed door de Cureten. Op zekeren tijd met PHAËTON verschil krijgende, verweet hij hem dat hij geen zoon van APOLLO was, gelijk hij zich beroemde, maar dat zijne moeder CLYMENE dit gerucht slechts uit hoogmoed verspreid had. Het bewijzen van de waarheid viel voor PHAËTON zeer ongelukkig uit. Zie PHAËTON.

EPEE (CHARLES MICHEL DE L'), geboren te Versailles den 25 November 1712, omhelsde vroegtijdig den geestelijken staat, doch zijne weigering om zekere formulieren te onderteekenen, was oorzaak dat hij zich op de regtsgeleerdheid toeleide, en Advokaat werd. De Bisschop van Troyes bewoog hem van dit beroep af te zien, plaatste hem in zijn bisdom, gaf hem de wijding en bezorgde hem een kanonikaat. De Abt DE L'EPÉE bezat een inkomen van 7000 Franken, toen hij zich met ijver toeleide op het onderwijzen van Doofstommen. Hij is wel de eerste niet, die deze kunst heeft uitgevonden (zie AMMAN (JOHANN CONRAD), maar hij droeg toch geene kennis van de leerwijze des uitvinders, en moest zelf er eene uitdenken, welke hij tot den hoogstmogelijken graad van volkomenheid bragt, door zijn' onvermoeiden ijver om ongelukkige wezens, verstoken van de middelen om gemeenschap te hebben met de menschelijke maatschappij in staat te stellen om ook als nuttige leden van dezelve werkzaam te zijn. Alleen, zonder eenige hulp en ondersteuning vormde hij het

eerste Doofstommeninstituut, dat in Europa bestaan heeft, en ontbeerde zelfs liever de eerste noodwendigheden, om in de behoeften zijner kwekelingen te voorzien, de eenigste voorwerpen zijner teederste zorgen. Deze voortreffelijke menschenvriend † te Parijs den 23 December 1789. Hij was geen lid van eenige akademie of geleerde maatschappij hoegenaamd, had ridderorde noch titel, en het was misschien voor hem de eervolste onderscheiding dat hij ze *niet* had.

EPENTHESIS, Gr. *Επενθησις*, woordverlenging, die alleen in dichtmaat, maar nooit in proza plaats heeft, is het tegengestelde der Syncope, of woordverkorting, die *daên, leên, goôn*, enz. voor *daden, leden, goden*, enz. toelaat; even zoo laat de Epenthesis ook toe in plaats van *twaalf, volk, storm*, enz. te schrijven: *twalef, vollek, storrem*, enz. Menigvuldige voorbeelden vindt men daarvan bij Vondel; onder anderen in *Gysbrecht van Aemstel*:

En tot een *kerrekhof* en asch- en puinhoop maken.

Hy *zellef* was de voorste om *ellek* moed te geven.

Ook bij H. K. Poot (*Gedichten*, Amst. 1769, blz. 8):

Gy tedre wichtjes van myn brein,
Onnoosle schepsels zonder *erreg*,
Ai hoort, al zyt gy zwak en klein,
Wat ik uw krank vermogen *verreg*.

EPHEMEER, van *επι*, op, in *ημερα*, dag, noemt men wat slechts een' dag, of in het algemeen zeer kort duurt. Ephemere dingen zijn zoodanigen, die slechts een kortstondig bestaan hebben, gelijk insecten, die een' enkelen dag leven. Ephemeriden is doorgaans een gepaste titel voor tijdschriften en dagbladen, die toch uit derzelver aard ephemeer zijn.

EPHESUS, eertijds de hoofdstad van Ionië, in Klein-Azië, tegenwoordig een gering dorp, Aja Solnk genaamd, was in de oudheid eene aanzienlijke en zeer prachtige stad, en vermaard wegens haren heerlijken tempel, aan Diana gewijd, die onder de zoogenaamde zeven wereldwonderen gerekend werd, aan welken alle volkeren van Klein-Azië 220 jaren lang gebouwd hadden, en die 356 jaren vóór J. C. door Erostratus verwoest werd, in denzelfden nacht dat Alexander werd geboren. Hannibal beraamde met Antiochus te Ephesus maatregelen om de Romeinen te beöorlogen; aldaar werd door Mithridates eene geweldige slagting onder de Romeinen aangerigt; Scipio roofde aldaar de schatten uit den tempel; Lucullus gaf er prachtige feesten; Augustus, Pompejus en Cicero deden reizen derwaarts, en Tiberius liet deze stad weder opbouwen. In de III eeuw werd zij geplunderd door de Perzen, later door de Scythen en eindelijk vermeesterd door Mohamed I: sedert is Ephesus onder de Turksche heerschappij gebleven. Reeds vroeg bestond te Ephesus eene aanzienlijke Christelijke gemeente, onder welke de Apostelen Joannes en Paulus eenigen tijd hun verblijf hadden. In 43 werd aldaar het derde Oecumenische Concilie gehouden.

EPHETEN waren zekere regters te Athene, 51 in getal, allen over de 50 jaren oud; uit elk der tien stammen werden vijf gekozen en de 51ste werd door het lot aangewezen. Deze regtbank was door Demophoon ingesteld, en Solon bevestigde hare inrigting. Zij oordeelde over burgerlijke regtszaken, terwijl de gewigtiger zaken of groote misdaden voor den Areopagus gebragt werden.

EPHOREN waren te Lacedemon overheidspersonen, die 745 jaren vóór J. C. door den Koning Theopompus werden ingesteld, om als plaatsbekleeders der afwezige Koningen het inwendig bestuur van den Staat en de regtspleging waar te nemen, waartoe zij in een bijzonder gebouw, Ephorion genaamd, bijeenkwamen. Eene hunner voornaamste zorgen was het toezigt over de opvoeding der jeugd. Zij waren vijf in getal, werden door het volk verkoren en bekleedden hun ambt slechts een jaar; maar zij begonnen weldra de koninklijke magt te beperken, en werden Oligarchen. In den jongsten opstand der Grieken tegen de Turken, had de nieuwe Staatsraad deze benaming ook weder aangenomen.

EPHRAIM, mansnaam, beteekent in het Hebreeuwsch het *Gewas*. =, zoon van Joseph en kleinzoon van Jakob, was het hoofd van een' der twaalf stammen, dien namelijk, die de landstreek bezat tusschen de Jordaan en de Middellandsche Zee.

EPHREM, geb. te Nisibi, in Syrië, in het begin der IV eeuw, werd in het Christendom onderwezen en gedoopt door Jakobus, Bisschop van Nisibi. Ephrem woonde eenige jaren te Edessa, in Mesopotamië, waar hij verscheiden inwoners tot het Christendom bekeerde, en hield vervolgens zijn verblijf in eene woestijn in de nabijheid der stad, waar hij een klooster stichtte. Hier schreef hij onder anderen Commentariën over het Oude en Nieuwe Testament. S. Basilius hem tot Bisschop hebbende willen verheffen, weigerde hij deze waardigheid aan te nemen, en veinsde zich zinneloos. † in 379. Hij werd gehouden voor den Profeet van Syrië. Behalve eene menigte lofzangen en geestelijke gedichten, bestaan er van hem verscheiden polemische schriften tegen de ketters Bardasanes, Marcion en Manes. Al deze schriften, gedeeltelijk in het Syrisch en gedeeltelijk in het Grieksch, zijn in 1736 te Rome bij elkander gedrukt.

EPHYDRIADEN waren, volgens de fabelleer, waternymphen, naderhand bij de oude Duitschers Nixen.

EPIBDA, zie **APATURIëN**.

EPIBOLE, Gr. *Επιβολη*, bijstelling, eene rhetorische figuur; door welke hetzelfde woord wederopgevat en nader toegelicht wordt; b. v. A. Vereul, *Lofrede op* J. Dousa, blz. 271: „Zij (de Graven „Egmond en Hoorne) waren *met vreugd* gestorven, en nog *gevreesd* „door hunnen beul; *met vreugd*, omdat nimmer een booswicht op „Alba's bevel stierf; *gevreesd*, omdat gekroonde snoodheid de on- „schuld in boeijen vreest.”

EPICHARIS, eene vrijgelaten Romeinsche slavin, nam deel in de zamenzwering van Piso tegen Nero, en drong zeer aan op de uitvoering van den aanslag. Verraden door den Tribun Volusius Proculus, werd zij op de pijnbank gebragt, doch zij weigerde standvastig de medepligtigen te noemen; maar den volgenden dag andermaal gepijnigd zullende worden, en vreezende onder de pijniging te zullen bezwijken, verworgde zij zich zelve. Legouvé heeft deze heldhaftige vrouw op het tooneel gebragt in een treurspel, hetwelk door P. J. Uylenbroek in het Nederduitsch vertaald is, en waarin de rol van Epicharis het meesterstuk der groote Wattier-Ziesenis was.

EPICHARMUS, geboren op het eiland Cos, ruim 500 jaren vóór J. C., was een Pythagorisch Wijsgeer en Dichter; hij voerde het blijspel te Syracuse in onder de regering van Hiero I, en vervaardigde een groot aantal tooneelstukken, die door Plautus werden nagevolgd. Hij schreef ook eenige wijsgeerige en geneeskundige werken, waarvan echter slechts fragmenten overig zijn.

EPICRASIS, *Επικρασις*, bijeentrekking, is eene zamenkoppeling van twee of meer woorden, die denzelfden uitgang hebben, doch waarbij deze uitgang maar éens gebruikt wordt; b. v. *Voor-* en *Tegenspoed; Land-* en *Zeemagt, Hoog-* en *Nederduitsch; Op-* en *Ondergang*, enz. Sommige woorden laten echter zulk eene Epicrasis niet toe; althans men schrijft niet *Hol-* en *Zeeland; Ham-* en *Petersburg; Koop-* en *Minnehandel, Frank-* en *Oostenrijk*, enz.

EPICTETUS van Hieropolis, in Phrygië, was aanvankelijk slaaf te Rome, doch een streng Stoïcijnsch wijsgeer van een voorbeeldeloos geduld en lijdzaamheid. Zijn meester hem eindelijk de vrijheid geschonken hebbende, onderwees hij de wijsbegeerte te Rome. Toen Keizer Domitianus in 94 de wijsgeeren uit Rome en Italië verbande, begaf Epictetus zich naar Nicopolis, in Epirus, doch kwam naderhand in Rome terug, waar hij door Hadrianus en Marcus Aurelius met achting behandeld werd. Men weet niet wanneer hij gestorven is; hij heeft ook niets in geschrift nagelaten; maar zijn leerling Arrianus heeft eenige lessen uit zijn' mond opgeschreven en in een handboekje (*Enchiridion*) verzameld, hetwelk meermalen met het Tafereel van Cebes te zamen gedrukt is. Dat Epictetus een Christen geweest zou zijn, gelijk eenigen willen, is niet te bewijzen.

EPICURUS was een beroemd Grieksch wijsgeer, geb. te Gargettus, bij Athenen, 342 jaren vóór J. C. Veel is er gezegd en geschreven, om zijne gevoelens verachtelijk te maken, daar hij het hoogste goed in het vermaak stelde. Het is van belang op te merken, dat hij de wiskunde verachtte, en geen wonder, dewijl zijne leeringen met dezelve ten eenemale onbestaanbaar waren. Welken wiskundige toch, zegt Montucla, zou hij overreed hebben, dat de zon niet grooter is dan zij ons toeschijnt, of dat zij nog kleiner kon zijn? dat de zon- en maaneclipsen en de ondergang der sterren misschien te weeg gebragt werden door de uitblussching van haar licht? Cicero zegt van hem (*De Fin. bon. et mal. L.* 1 § 7) dat hij zonder moeite, en zonder zijnen eed noodig te hebben, geloofd, wanneer hij voorgeeft nooit eenen meester gehad te hebben; maar dat hij veel beter gedaan zou hebben, eenen meester te kiezen, om eenige lessen in de meetkunst te ontvangen, dan dezelve verachtelijk te willen maken. Zijne talrijke schriften zijn verloren geraakt. Lucretius heeft zijn stelsel in een uitvoerig dichtstuk verhandeld, en Gassendi alles bij elkander verzameld wat zijn leven en zijne leer betreft.

EPICYCLOïDE is, in de hoogere meetkunst, eene kromme lijn, welke ontstaat door de beweging van een punt aan den omtrek van eenen cirkel, die van eenen anderen van gelijke grootte omwentelt. Laat OBLO de omtrek van eenen cirkel zijn, die M tot middelpunt heeft, en laat een andere cirkel, die even groot is, om denzelven rondgevoerd worden, dan zal daardoor de kromme lijn OPGKG'UO ontstaan, en deze is de Epicycloïde. Indien men den straal MB = M = Oa, ∠ POX = φ, en PO = z stelt, dan is de polaire vergelijking der Epicycloïde: $z = 2a(1 - \text{Cos.}\,\varphi) = 4a\,\text{Sin.}^2\,\frac{1}{2}\,\varphi$

EPIDAMNUS, oude benaming van *Durazzo*, in Griekenland.

EPIDAURUS was eene der aanzienlijkste steden van Argolis, in den Peloponnesus, vermaard wegens den prachtigen tempel van Æsculapius, die niet ver van daar op eene hoogte stond; deze tempel werd door eene menigte kranken bezocht, die het herstel van hunne gezondheid aldaar van den God kwamen afsmeeken. Zie Æsculapius.

EPIDEMIE, van επι, bij, en Δημος, volk, is een ziektevorm, die gedurende eenigen tijd op eene bepaalde plaats heerschende is. Eene Epidemie ontstaat altijd door voorbijgaande uitwendige oorzaken, die op het volk werken, en in het menschelijk ligchaam allengs zoodanige veranderingen te weeg brengen, dat daaruit eindelijk eene volkomen ziekte ontstaat. Deze oorzaken kunnen zeer verschillend zijn, en dienvolgens zijn de epidemische ziekten ook zeer verschillend, doch weinigen zijn besmettelijk in den eigenlijken zin; haar ontstaan en verspreiding worden slechts door omstandigheden begunstigd, die de ziektestof ontwikkelen, waar zij voorhanden is, en waar zij niet voorhanden is, zal de ziekte niet ontstaan door de enkele aanraking van een' kranke. Mogelijk, wanneer de ziekte zeer boosaardig is, en vele kranken in eene enge ruimte bij elkander liggen, kan de dampkring om dezelven zoodanig bedorven worden, dat de lucht in de nabijheid der kranken voor gezonde personen schadelijk is; maar ook kan de vrees en het gezigt der kranken zoodanig op het zenuwgestel werken, dat men zich verbeeldt besmet te zijn, en uit angst werkelijk ziek wordt. Zoodra men de oorzaak der epidemische ziekte kent, en in staat is dezelve weg te nemen, is men doorgaans spoedig op den weg ter genezing.

EPIGENESIE, Gr. Επιγενεσις, voortteling, beteekent het ontstaan van bewerktuigde wezens door de vereeniging der mannelijke en vrouwelijke teelkrachten, waaromtrent BLUMENBACH in zijne verhandeling over de vormdrift eene geheel bijzondere theorie ontworpen heeft.

EPIGONEN noemde men de zonen der zeven Koningen, die allen voor Thebe sneuvelden, behalve ADRAS, Koning van Argos, die derzelver zonen aanspoorde om hunnen dood te wreken door het voortzetten van den oorlog. Tien jaren later overwonnen zij de Thebanen, bekwamen een' grooten buit, voerden TIRESIAS medeen zonden zijne dochter MANTO naar Delphi. Allen ontkwamen den dood, behalve EGIALEUS, de zoon van ADRAS.

EPIGRAM, Gr. Επιγραμμα, was eigenlijk bij de Ouden een opschrift op gebouwen, tempels, begraafplaatsen, munten en andere voorwerpen, waardoor derzelver bestemming werd aangeduid, of somtijds ook eene korte zinrijke spreuk, die stof tot nadenken opleverde; naderhand gaf men dezen naam aan zekere kleine gedichten. Zie PUNTDICHT.

EPILOGUS, Narede, Slotrede, gelijk *Prologus* eene voor- of beginrede is; beiden kunnen zoo wel met de hoofdrede een geheel uitmaken als van dezelve afgescheiden zijn. De dramatische Prologen en Epilogen waren bij de Ouden zeer gebruikelijk, doch de latere dramaturgie heeft ze verworpen, en met regt; want zij kunnen nimmer met de handeling van het stuk iets gemeen hebben.

EPIMENIDES, geboren op het eiland Krete, was een tijdgenoot van SOLON, dichter, wijsgeer en wonderdoener; men verhaalt dat hij als jongeling in eene spelonk door den slaap overvallen werd, en eerst na 57 jaren ontwaakte, wanneer hij natuurlijk alles zeer veranderd vond; wijders dat zijne ziel het vermogen had om zich naar welgevallen van zijn ligchaam te scheiden, en zich weder met hetzelve te vereenigen; dat hij een gunsteling der goden, profeet, waarzegger en toovenaar was. Hij verloste de Atheners van de pest en deed hun nog verscheiden andere goede diensten, voor welke hij geene andere belooning verlangde dan een' tak van den olijfboom, die aan MINERVA gewijd was. Eindelijk zou hij 289 jaren oud geworden en hem na zijn' dood goddelijke eer bewezen geworden zijn.

EPIMETHEUS, zoon van JAPET en CLYMENE, en broeder van PROMETHEUS, huwde met PANDORA, uit welk huwelijk PYRRHA geboren werd, die huwde met DEUCALION, den zoon van PROMETHEUS.

EPIMONE, Gr. Επιμονη, is in de dichtkunst en welsprekendheid de nadrukkelijke herhaling van een zelfde woord in de omschrijving van eene zaak, op welke men de aandacht bijzonder bepalen wil; b. v. J. F. HELMERS, *Ged.* I Deel, blz. 47:

Maar, ingewijden! moet uw zanger in dees zalen
Het nut der kunsten en der wetenschappen malen?
Hier, waar het heilig vuur op beider outers brandt?
Hier, waar de wijsheid spreekt, Apol zijn citer spant?
Hier, waar men denken durft, en 't geen men denkt durft zeggen?

EPINAY (LOUISE FLORENCE PETRONILLE LALIVE D'), geboren te Parijs in 1725, was eene dochter van TARDIEU D'ESCLAVELLES, die, in dienst van LODEWIJK XV, in 1745 sneuvelde, en gehuwd met LALIVE DE BELLEGARDE D'EPINAY, doch wiens verkwisting weldra haar huwelijksgeluk verbitterde; hare vriendschapsbetrekkingen met ROUSSEAU en de letteroefeningen stelden haar schadeloos voor menig huisselijk verdriet. In het dal van Montmorency liet zij in 1756 voor ROUSSEAU een huisje bouwen, hetwelk naderhand onder den naam van heremitaadje zoo vermaard geworden is, en waar deze zonderlinge philosooph zeer gelukkige dagen doorbragt. ROUSSEAU behandelde zijne weldoenster nogtans ondankbaar; hij werd namelijk ijverzuchtig op den Baron GRIMM, dien hij zelf bij haar ingeleid had, en brak met haar. Mevrouw D'EPINAY was niet schoon, maar zeer bevallig en vernuftig; zij schreef, onder meer andere werken, ten dienste van hare beide kinderen, *Conversations d'Emilie* (ook in het Nederduitsch vertaald), welk werk in 1783 den prijs der akademie voor nuttige geschriften van dezen aard verkreeg, naar welken Mad. DE GENLIS met hare *Adèle et Theodore* vruchteloos gedongen had. Mevrouw D'EPINAY hield vriendschappelijken omgang en briefwisseling met DUCLOS, DIDEROT, HOLBACH, SAINT-LAMBERT en andere fraaije vernuften van haren tijd, blijkbaar uit hare *Mémoires et Correspondance*, in 1818 te Parijs gedrukt. † in 1783.

EPIONE was, volgens de fabelleer, de gemalin van ÆSCULAPIUS, de moeder van PODALYRIUS en van vier dochters, HYGIEIA, EGLEIA, PANACEA en IASO.

EPIPHANIUS, geboren omstreeks 310 bij Eleutheropolis, in Palestina, leefde eenigen tijd in een klooster, hetwelk hij zelf gestieht had, en stond in vriendschappelijke betrekkingen met den vermaarden HILARION. Na dat hij met grooten ijver de ketterijen van ARIUS en ORIGENES bestreden had, werd hij Bisschop van Salamis; hij begaf zich naar Jeruzalem, Antiochië en Konstantinopel, om te twisten met de Bisschoppen en geestelijken, die hij van ketterij verdacht hield, waarbij hij zich ganseh niet gematigd gedroeg. † op de terugreis van Konstantinopel naar Salamis in 403. Zijne schriften zijn door PETAVIUS in 1622 te Parijs uitgegeven. Zijn stijl is plomp en slordig, en zijn ijver voor de regtzinnigheid vervoerde hem tot het bezigen van de zotste en kinderachtigste argumenten. = **SCHOLASTICUS** bloeide in het begin der VI eeuw. Op het verzoek van zijn' vriend CASSIODORUS vertaalde hij de Kerkelijke Geschiedenissen van SOCRATES, SOZOMENUS en THEODORETUS in het Latijn, en maakte daarvan een uittreksel in XII Boeken, onder den titel *Historia tripartita*, in 1472 te Augsburg gedrukt. Hij heeft nog eenige andere doch minder belangrijke werken geschreven.

EPIPHONEMA, Gr. Επιφωνημα, is eene krachtige uitroeping aan het slot van een voorstel, die eene levendige en nadrukkelijke aanmerking behelst over hetgene voorafgegaan is; als voorbeeld eener Epiphonema wordt gemeenlijk het gezegde van VIRGILIUS (*Aeneid.* I, 15) aangevoerd:

— — — *Tantaene animis coelestibus irae!*

Dit krachtig gezegde is bij VONDEL (*Eneas*, blz. 132) geheel verongelukt onder zijne lamledige uitrekking:

— — — Zijn zelfs de goden me,
Uit hunnen aert, zoo wreet, oploopende, en gebeeten!

VIRGILIUS zegt immers niets meer dan » zijn hemelsche gemoederen » ook aan zulk eene gramschap onderhevig!" Eene volkomen Epiphonema vindt men onder anderen bij J. DE DECKER (*Oorspr. Dichtst.* II Deel, blz. 44):

De domme Dasins pronkt thans in goud en zij:
Ach! in zoo schoone lijst zoo snood een schilderij!

EPIPHORA, Gr. Επιφορα, is eene rhetorische figuur, door welke het laatste woord van een voorstel met nadruk herhaald wordt; b. v. H. VAN ALPHEN (*Mengelingen in proza en poëzij*, blz. 232):

Gij, englen! moet de citers slaan;
Knielt, menschen! zwijgt, *bidt aan, bidt aan!*

EPIPLOCE, Gr. Επιπλοκη, is eene redekunstige figuur, die de trapswijze opvolging van denkbeelden of verrigtingen uitdrukt; zoo zegt GELLERT van iemand: Hij ward geboren,
Hij leefde, nam een vrouw en stierf.

Overigens is deze figuur nagenoeg hetzelfde als de Climax.

EPIRUS, een landschap aan Griekenland grenzende, is tegenwoordig een gedeelte van Albanië. In dit landschap bevond zich het orakel van Dodona, het oudste van Griekenland; doch van deze stad, den vermaarden tempel van JUPITER, en het heilige eikenbosch is geen spoor meer te vinden. Verscheiden Grieksche volkplantingen waren in dit land gevestigd. De beroemdste Koning van Epirus was PYRRHUS, die 278 jaren vóór J. C. de Romeinen beöorloogde. Van de onderdrukking der Macedonische Koningen door de Romeinen na de overwinning van PHILIPPUS II bevrijd, werden de Epiroten zoo magtig, dat zij ANTIOCHUS en PERSEUS tegen de Romeinen bijstonden, maar juist daardoor hunnen ondergang bespoedigden. PAULUS ÆMILIUS overwon hen, en gaf de steden ter plundering aan de soldaten over; 150,000 inwoners werden als slaven verkocht. Epirus deelde vervolgens in het lot van het Romeinsche Rijk, en werd in 1422 door AMURATH II veroverd. SCANDERBEG, de laatste afstammeling der Koningen van Epirus, deed wel in 1447 eene poging om het Turksche juk af te werpen, maar na zijn' dood in 1466 werd Epirus onder de Turksche heerschappij teruggebragt.

EPISCH, van Επος, verhaal, berigt, heet die dichtsoort, wier hoofdkarakter eene verhalende voorstelling is. De dichter verhaalt zelf wat anderen gezegd en gedaan hebben. De stof van een episch gedicht kan uit groote gebeurtenissen, uit het gemeene leven of de daden en lotgevallen van bijzondere personen genomen en ernstig of boertig behandeld worden, mits zulks beschrijvend of verhalend geschiede; de overige vorm van het gedicht blijft aan den smaak des dichters overgelaten. Zie EPOPEE.

EPISCOPALE KERK, Eng. *Episcopal Church*, zie BISSCHOPPELIJKE KERK.

EPISCOPIUS (SIMON) of eigenlijk BISSCHOP, geboren te Amsterdam den 8 Januarij 1583 van brave, doch weinig bemiddelde ouders, toonde al vroeg lust tot de letteroefeningen, en werd in 1600, de La-

tijnsche school verlaten hebbende, naar het Statencollegie te Leyden gezonden, om in de godgeleerdheid te studeren. In 1610 werd hij tot Predikant te Bleiswijk beroepen, en in 1613 tot Professor in de godgeleerdheid aan de Leydsche hoogeschool. Weldra raakte hij gewikkeld in de toen zwevende kerkgeschillen, en alzoo hij de zijde der Remonstranten hield, had hij van tijd tot tijd verscheiden onaangename ontmoetingen. In 1618 was hij een der gedaagden op de beruchte Synode te Dordrecht, bij den aanvang van welke hij eene mannelijke redevoering hield, tot verdediging van de gevoelens der Remonstranten, die niettemin door dezelve veroordeeld werden. Met vele anderen gebannen zijnde, onthield hij zich eenigen tijd te Antwerpen, en begaf zich vervolgens naar Parijs, waar hij verscheiden werken schreef tot verdediging van de zaak der Remonstranten en tegen de Jesuiten. Na den dood van Prins MAURITS, toen men gematigder jegens de Remonstranten te werk begon te gaan, kwam hij in 1626 in Holland terug, en predikte in de stille vergaderingen te Amsterdam en te Rotterdam. Doch toen te Amsterdam eene Remonstrantsche kerk gebouwd was, hield EPISCOPIUS den 8 September 1630 de eerste leerrede in dezelve, en werd vervolgens de eerste Professor aan de aldaar opgerigte Kweekschool. † te Amsterdam den 4 April 1643.

EPISODE, Gr. *Επεισοδιον*, tusschenvoegsel; de nadere beteekenis wordt bepaald door datgene waar het in- of tussehengevoegd is. Men maakt van de Episoden of bijverdichtsels voornamelijk gebruik in de dramatische en epische dichtkunst. Dat zoodanige Episoden met de hoofdhandeling in verband staan moeten spreekt van zelve, dewijl zij anders, als *hors d'oeueres*, de eenheid des geheels zouden benadeelen. Het verhaal der verwoesting van Troje in het tweede boek der *Aeneis* is eene Episode, en staat toch wel degelijk in verband met de hoofddaad van dit gedicht, het rondswerven van ENEAS, waarvan deze verwoesting juist de oorzaak was; maar de dichter begint daarmede niet, omdat hij de handeling in een korter tijdvak wil zamendringen, en voegt dit verhaal juist op eene plaats in, waar men het natuurlijk verwacht, om opheldering wegens het gebeurde te bekomen. Op deze wijze is de Episode een wezenlijk deel van het geheel. In een tooneelstuk moet de Episode even zoo invloed op de hoofddaad hebben, en zoo mogelijk de ontknooping bevorderen. Heeft zij geheel geene betrekking tot de hoofdhandeling, zoodat deze even goed zonder dezelve zou kunnen afloopen, dan brengt zij buiten noodzaak daaraan slechts vertraging toe, en vermindert de belangstelling des aanschouwers, door het verdeelen van zijne aandacht.

EPISTROPHE, Gr. *Επιστροφη*, Bijwending, is eene rhetorische figuur, welke door eene krachtige herhaling van denzelfden volzin de meening des redenaars met nadruk doet gevoelen; zoo zegt PAULUS (II COR. XI, 22): »Zijn zij Hebreën? ik ook; zijn zij Israëliețen? ik ook; zijn zij het zaad ABRAHAMS? ik ook."

EPITASE, *Επιτασις*, was bij de oude Grieksche treurspeldichters het tweede deel van een tooneelstuk, in hetwelk de handeling, voorgesteld in het eerste deel, *Protase* genaamd, voortgezet en in het derde deel of *Catastase* voleindigd werd.

EPITHEET, Gr. *Επιθετον*, bijvoeglijk naamwoord, is een woord, hetwelk voor een zelfstandig naamwoord geplaatst wordt, om desselfs hoedanigheid aan te duiden: b. v. de *brave* man, het *fraaije* huis, de *heldere* lucht, enz. of achter een' eigennaam, als ALEXANDER de GROOTE, LODEWIJK de VROME, KAREL de STOUTE, PHILIPPUS de SCHOONE, enz.

EPITRITUS is eene Latijnsche versmaat van vier lettergrepen; er zijn vier soorten van Epitriten; namelijk 1) bestaande uit een' Jambus en een' Spondaeus: *de hoofddaadzaak;* 2) uit een' Trochaeus en een' Spondaeus: *Parlementslid;* 3) uit een' Spondaeus en een' Jambus: *Weldadigheid*, en 4) uit een' Spondaeus en een' Trochaeus: *Maatschappijen*.

EPITROCHASMUS, Gr. *Επιτροχασμος*, is eene figuur, door welke een redenaar om de kortheid te betrachten, over verscheiden zaken vlugtig heenstapt, en van dezelve slechts zoo veel vermeldt, als noodig is om het geheel van zijne voordragt zamen te houden.

EPITROPE, Gr. *Επιτροπη*, bewilliging, is eene redekunstige figuur, door welke men iets voorwaardelijk toestemt, dat men zou kunnen ontkennen, ten einde vrijheid te hebben van ook de toestemming te vorderen van hetgeen men voordraagt. HELMERS (*Ged.* I Deel, blz. 3) bezigt deze figuur zeer krachtig:

'k Laat andren, uit belang, in afgesmeekte zangen,
Een' Attila 't gewaad eens Antonijns omhangen:
Ik vloek huun' logenzang. Gij, dichtkunst! zijt te schoon
D[illegible] dat ik mij verlaag tot een' gehuurden toon.
'k La[illegible] op dit nietig stof, dat wij een wereld noemen,
De wez[illegible]s van een uur zich onderling verdoemen;
Door woe[illegible], dweeperij of heerschzucht aangezard,
Om eenen m[illegible]shoop 't staal zich drukken in het hart;
Ik laat die mi[illegible]en in haar mierennesten weemlen:
Mijn geest stijgt [illegible], en dringt door 't eeuwig ruim der heemlen.

EPITROPIUS, bij[illegible]am, onder welken de Doriërs ter eere van APOLLO een' tempel gesticht hadden; in welken zij vergaderden, om over de algemeene belangen te raadplegen.

EPIZEUXIS, Gr. *Επιζευξις*, samenvoeging; deze figuur verbindt in denzelfden volzin het hoofddenkbeeld met het betrekkelijk denkbeeld; b. v. J. F. HELMERS, *Ged.* I Deel, blz. 4:

Ik laat die *mieren* in haar *mierennesten* weemlen.

Deze figuur is ook het tegengestelde van de Epiphora, die het laatste woord van een voorstel verdubbelt, daarentegen verdubbelt de Epizeuxis de eerste woorden; b. v. JOANN. XVI, 23: »*Voorwaar, voorwaar*, ik zeg u, wat gij den vader zult bidden in mijnen naam, dat » zal hij u geven." Zoo ook bij H. K. POOT (*Ged.* Amst. 1759, blz. 21):

Gods wraek begint te ontwaken:
Zij stapt, zij stapt alreê met reuzenschreden aen;
Terug, terug! eer rug en barssenbekken kraken.

EPLOYÉ heet in de wapenkunde een vogel van voren, met uitgespreide vleugels.

EPODE, Gr. *Επῳδος*, was oorspronkelijk een gezang, hetwelk door het koor op het tooneel der oude Grieken werd uitgevoerd, zonder zich van de plaats te bewegen, en daardoor van de Strophe en Antistrophe onderscheiden (zie STROPHE en ANTISTROPHE). Het vijfde boek der Oden van HORATIUS heet *Epodon Liber*, zoo veel als toegift.

EPONINA was de echtgenoote van JULIUS SABINUS, die in het begin der regering van VESPASIANUS een gedeelte van Gallië in opstand bragt en den titel van Caesar aannam. De wederspannigen overwonnen zijnde, deed SABINUS het gerucht van zijn' dood verspreiden, en verborg zich in eene onderaardsche grot, in welke EPONINA hem volgde. Na verloop van negen jaren dit verblijf ontdekt zijnde, werd SABINUS met zijne echtgenoote voor den Keizer gebragt, dien EPONINA vruchteloos tot medelijden zocht te bewegen, met hem hare twee kinderen te vertoonen, die zij in haar onderaardsch verblijf gebaard had. Haren echtgenoot niet kunnende redden, volgde zij hem in den dood.

EPOPEE, Gr. *Εποποιια*, is een verhalend gedicht, in een' deftigen stijl, eene gewigtige gebeurtenis tot onderwerp hebbende; men heeft echter ook comische Epopeeën, doch deze zijn meer als parodiën van Epopeeën dan als eigenlijke Epopeeën te beschouwen, want deze dichtsoort is uit haren aard ernstig en deftig, en stelt eene ware of verdichte gebeurtenis levendig en met nadruk voor. Het onderwerp staat aan de keus des dichters; zijn eigen oordeel moet beslissen of het belangrijk en edel genoeg is om episch behandeld te worden. Het is hier de plaats niet om de regelen voor zoodanig dichtstuk op te geven, die toch ook zoo bepaald niet zijn, dat zij voor alle dichtstukken in dit vak zouden gelden, en dat een bekwaam en verstandig dichter zich geene afwijking van dezelve zou mogen veroorloven, of anderen ontwerpen, welke hij voor zich zelven in de zamenstelling van zijne dichtstukken zou oordeelen te moeten volgen. Over het algemeen is de epische dichtkunst minder onder bepaalde regelen te brengen dan de dramatische. Zie HELDENDICHT.

EPOPTEN, zie ELEUSIS.

EPOQUE, Gr. *Εποχη*, heet in de tijdrekenkunde een tijdpunt, van hetwelk de volgende jaren afgeteld worden; men neemt daartoe eene gewigtige gebeurtenis, die grooten invloed op de menschheid in het algemeen gehad heeft. De Epoquen worden wederom in Perioden of tijdvakken verdeeld, doorgaans van jaren vóór en na de geboorte van CHRISTUS. Zie TIJDREKENING.

EPOS, Gr. *Επος*, is hetzelfde als Epopee, namelijk een verhalend gedicht, Heldendicht in den eigenlijken zin, gelijk de *Ilias*, de *Aeneis*, het *verloren Paradijs*, de *Messias*, de *Henriade*, en dergelijke dichtstukken van eenige uitgebreidheid, in welke groote en gewigtige gebeurtenissen behandeld worden. Een onzer beroemdste vaderlandsche dichters noemde de Geschiedenis een groot dramatisch heldendicht, en menigeen zou, op zijn gezag, welligt dit denkbeeld overnemen, maar daardoor ook toonen dat hij even zulk een verkeerd begrip van de Geschiedenis als van de epische en dramatische dichtkunst had; toegegeven dat er een dramatisch heldendicht bestaan kon (tot nog toe bestaat het niet), dan kan men toch de Geschiedenis niet als een episch of dramatisch kunstwerk aanmerken; zij zou in den hoogsten graad misvormd worden, en alle belang verliezen, bijaldien de Geschiedschrijver haar als een heldendicht of treurspel wilde behandelen. De Geschiedenis levert wel de stof tot een heldendicht of treurspel, maar is zelve het een noch het ander, en moet ook niet alles zijn wat het valsch vernuft van haar maken wil.

EPSOM is een tamelijk groot en net gebouwd dorp in het Engelsche graafschap Surrey, vier uren van Londen, zeer bekend wegens deszelfs purgerende minerale wateren, uit welke door uitdamping het zoogenaamde Engelsch of Epsoms zout gewonnen wordt.

EPULONEN, Lat. *Epulones*, waren bij de Romeinen Priesters, die de Godenmaaltijden bezorgden, aanvankelijk drie en naderhand zeven in getal; CÆSAR vermeerderde hetzelve tot tien. Zij moesten ook bij de openbare spelen als handhavers der goede orde tegenwoordig zijn. Men verkoos doorgaans jonge lieden van 16 jaren tot dit ambt, en hetzelve was zoo aanzienlijk dat zelfs LENTULUS, CÆSAR en TIBERIUS daarmede bekleed werden.

EPYTUS, zoon van HIPPOTHOÜS, Koning van Arcadië, volgens de fabelgeschiedenis den tempel van NEPTUNUS te Mantinea betreden hebbende, hetwelk slechts den priesters geöorloofd was, werd blind, en † kort daarna.

EQUIVALENT, van *Aequus*, gelijk, en *valere*, gelden, waardig zijn: dus gelijkgeldend, evenwaardig, is eene zaak of geldsom, dié men tot schadeloosstelling voor eene vervreemde, ontnomen of vrijwillig afgestane zaak bekomt. Geld is in de meeste zoodanige gevallen doorgaans het gereedste Equivalent.

E. R. A. Verkorting van *en res agitur*.

ERASISTRATUS, geboren op het eiland Ceos, was een kleinzoon van moederszijde van ARISTOTELES en een beroemd geneeskundige, die niet alleen het eerst de ontleedkunde beöefende, maar ook de naderhand door GALENUS verder ontwikkelde onderscheiding maakte tusschen het dierlijk beginsel des zinnelijken levens en het hoogere redelijk beginsel van denken en oordeelen, en dus over het verband der twee bestanddeelen van den mensch, ligchaam en ziel, nadacht. Hij onthield zich in het eerst aan het hof van SELEUCUS NICANOR, Koning van Syrië. De jonge Prins ANTIOCHUS verviel in eene kwijnende ziekte, van welke men de oorzaak niet kon ontdekken. ERASISTRATUS merkte op dat telkens als de Koningin STRATONICE, tweede gemalin van SELEUCUS, in de kamer kwam van den kranken Prins, deze hevig ontroerde en een' blos op zijn bleek gelaat kreeg. De schrandere geneesheer besloot daaruit dat de kwaal van den Prins voortsproot uit eene geheime liefdedrift jegens zijne schoonmoeder. Hij gaf met omzigtigheid SELEUCUS daarvan kennis, en ontveinsde hem niet dat de afstand van STRATONICE aan zijn' zoon het eenige middel was, dat dezen het leven kon redden. SELEUCUS, die zijn' zoon teeder beminde, aarzelde niet om hem STRATONICE ten huwelijk te geven. ANTIOCHUS herstelde, gelijk ERASISTRATUS voorzien had, die zich vervolgens naar Alexandrië begaf, waar hij het hoofd werd van eene geneeskundige school, die langen tijd te Smyrna bestaan heeft. Van zijne schriften, dikwijls door GALENUS en PLINIUS aangehaald, is niets tot ons gekomen.

ERASMUS (DESIDERIUS), of eigenlijk GEERT GEERTSZ., de grootste en beroemdste geleerde van zijn' tijd, werd in onecht geboren te Rotterdam den 28 October 1467, en aanvankelijk geplaatst als koorknaap in de Domkerk te Utrecht; vervolgens werd hij naar Deventer ter schole gezonden, waar hij spoedig uitstekende vorderingen maakte. Zijne ouders verloren hebbende, werd hij door zijne voogden genoodzaakt monnik te worden in het klooster Emmaus, bij Gouda. Het monnikenleven geheel niet naar zijn' smaak en daarbij van een zwak ligchaamsgestel zijnde, nam hij met genoegen den voorslag aan om den Aartsbisschop van Kamerijk naar Rome te verzellen; doch van deze reis kwam niet, en ERASMUS kreeg verlof om Parijs te bezoeken, waar hij eenige aanzienlijke jongelieden onderwees. Hij begaf zich vervolgens naar Engeland, en van daar naar Italië; te Bologne bekwam hij van Paus JULIUS II dispensatie van zijne kloostergeloften; van Bologna ging hij naar Venetië, waar hij eenigen tijd woonde bij den vermaarden ALDUS MANUCIUS, en had vervolgens te Padua het toezigt over de studiën van den natuurlijken zoon van JAKOBUS IV, Koning van Schotland. Andermaal bezocht hij Engeland, waar de Koning HENRIK VIII en de Kanselier THOMAS MORUS hem met onderscheiding behandelden. Aan de hooge school te Oxford onderwees hij eenigen tijd de Grieksche taal, en deed toen verscheiden reizen. Omstreeks 1520 koos hij Bazel tot zijne woonplaats, waar zijn vriend FROBENIUS verscheiden zijner werken drukte. LEO X den pausselijken stoel beklommen hebbende, droeg ERASMUS zijne uitgave van het NieuweTestament aan hem op, en bekwam een' beleefden brief tot belooning. KAREL VAN OOSTENRIJK, naderhand Keizer KAREL V, benoemde hem tot zijn' Raad en gaf hem een jaarlijksch inkomen van 200 Guldens, en FRANS I zocht hem naar Frankrijk te trekken. ERASMUS was heimelijk der hervorming genegen, maar hij keurde de hevige middelen af, welke sommige hervormers in het werk stelden, en was te zeer op zijn gemak gesteld, om dadelijk deel te nemen aan het verbeteren der misbruiken, welke hij met de pen bestreed; doch zijn wankelen tusschen beide partijen haalde hem den haat zoo wel der monniken als der Lutheranen op den hals. De partij dezer laatsten te Bazel de sterkste geworden zijnde, week ERASMUS naar Freyburg. De Paus PAULUS III wilde hem tot Kardinaal verheffen, maar ERASMUS weigerde deze waardigheid. Naar Bazel teruggekeerd zijnde, † hij den 12 Julij 1536. Te Rotterdam werd in 1549 zijn standbeeld van hout geplaatst voor het huis, in hetwelk hij geboren was, doch naderhand door een steenen vervangen; de Spanjaarden, in 1572 de stad overrompeld hebbende, haalden dit beeld omver; doch in 1622 werd het meer dan levensgroote standbeeld van ERASMUS in metaal op de markt te Rotterdam geplaatst, tot groote ergernis der Predikanten, die daarover een geweldig misbaar maakten, noemende hetzelve een afgodsbeeld, dreigden het land met de straffe Gods, om de oprigting van hetzelve, en drongen bij de Zuid-Hollandsche Synode aan dat zij pogingen aanwenden zou ter wegneming van hetzelve, doch de Synode was veel te verstandig om in deze dwaze vordering te bewilligen; de beide woelzuchtigste Predikers VAN LEEUWEN en NIJENRODE werden door de Rotterdamsche regering afgezet, maar het beeld bleef staan en staat nog. De menigvuldige werken van ERASMUS zijn ontelbare malen afzonderlijk gedrukt; de eerste volledige verzameling van dezelve werd kort na zijn' dood uitgegeven door BEATUS RHENANUS, 9 deelen in fol. die zeer zeldzaam is. In 1703 werd dezelve te Leyden in 10 deelen herdrukt. Velen dezer werken zijn in het Nederduitsch en andere talen overgezet. Van zijn geestig hekelschrift *Lof der Zotheid* verscheen in 1828 te Amsterdam bij de GEBROEDERS DIEDERICHS eene geheel nieuwe vertaling door P. G. WITSEN GEYSBEEK vervaardigd, en door belangrijke aanteekeningen opgehelderd. Men moet inderdaad verwonderd zijn, dat ERASMUS, die zijn leven grootendeels met reizen doorbragt, zoo veel, en, dat meer zegt, zoo veel goeds heeft geschreven: zoo dat zijne werken nog drie eeuwen na zijn' dood in hooge achting staan bij elk, die ware geleerdheid op prijs stelt; en hoe verschillend sommigen ook over ERASMUS geöordeeld hebben, zijn roem heeft den toets der tijden doorgestaan.

ERATO, eene der negen Zanggodinnen, wordt voorgesteld als een vrolijk jong meisje, omkranst met myrte en rozen, houdende eene lyra in de linker en eene rol muzijk in de regterhand; zij wordt verzeld door een' Amor met eene brandende fakkel, een paar tortelduiven en andere zinnebeelden van het minnedicht en de lyrische poëzij, welke onder haar bewind geächt wordt.

ERATOSTHENES van Cyrene was dichter, wijsgeer, wiskundige en Opziener der bibliotheek te Alexandrië onder de regering van PTOLOMEUS EVERGETUS en † ruim 80 jaren oud en blind 194 jaren vóór J. C. Hij was de eerste, die den omtrek der aarde meetkundig bepaalde, deed het eerste observatorium oprigten, nam de helling der ecliptica waar, en wordt gehouden voor den grondlegger der ware sterrekunde; hij loste het vraagstuk der verdubbeling van den cubus op (zie DELISCH PROBLEMA) door middel van verscheiden *plankjes*. Van zijne schriften zijn slechts eenige fragmenten overig.

EREBUS, volgens de fabelleer, de zoon van den Chaos en den Nacht, en vader van den Aether en den Dag, werd in eene rivier veranderd en in de hel geworpen, omdat hij de Titans had bijgestaan in het bestormen van den hemel. *Ερεβος* beteekent *Duisternis*.

ERCILLA Y ZUNIGA (ALONZO DE), geboren te Bermeo, in Biscaye, omstreeks 1525, verloor vroeg zijn' vader en werd opgevoed als paadje aan het hof van KAREL V; hij verzelde den Infant PHILIPS op zijne reizen door de Nederlanden en in 1554 naar Engeland, tot voltrekking van zijn huwelijk met de Koningin MARIA. Toen kort daarna een opstand onder de Araukanen op de kust van Chili was uitgeborsten, vertrok ERCILLA als vrijwillige derwaarts. Deze togt leverde hem de stof tot een heldendicht, *La Araucana* genaamd, hetwelk hij op de plaats zelve begon, en zich, bij gebrek aan papier, somtijds van stukken leder bediende, om te schrijven. Naderhand onder verdenking van landverraad geraakt, werd hij ter dood veroordeeld, en stond reeds op het schavot, toen zijne onschuld ontdekt werd. Hij keerde naar Spanje terug, deed eene reis door Frankrijk, Italië, Duitschland, Bohemen, Hongarijen en Polen, en huwde bij zijne terugkomst te Madrid met MARIA BAZAN, wier schoonheid hij op verscheiden plaatsen in zijn gedicht verheft. Zijne verdiensten bleven onbeloond; † in vergetelheid en armoede na 1596. Zijn dichtstuk, hoewel geen episch meesterstuk, heeft vele schoonheden bij vele gebreken, maar is toch zeer belangrijk; hetzelve verscheen voor het eerst in 1569; de laatste uitgave te Madrid is van 1776; eene Fransche vertaling kwam in 1824 te Parijs in het licht.

ERECHTEUS, zesde Koning van Athene, was de zoon van PANDION; volgens de fabelleer had hij vier dochters, PROCRIS, CREUSE, CHTHONIA en ORITHYIA, die elkander zoo teeder beminden, dat zij zich met eede verbonden elkander niet te overleven, en hielden haar woord. ERECHTHEUS verdween levend in de aarde, welke NEPTUNUS door een' slag met zijn' drietand geöpend had. De Atheners plaatsten hem onder de goden en bouwden hem ter eere een' tempel.

EREMITA (DANIEL), geboren te Antwerpen in 1584 van Protestantsche ouders, ging tot de Roomsche Kerk over en begaf zich naar Italië, waar hij door zijne geleerdheid en sierlijke Latijnsche welsprekendheid, zoo wel als door zijne bekwaamheden in het behandelen van staatkundige zaken zeer in aanzien geraakte. Hij bekleedde het ambt van Secretaris bij den Groothertog van Toscane en werd als gezant aan den Keizer en andere hoven afgevaardigd. Zijne Latijnsche redevoering op het huwelijk van den Groothertog COSMO II met de Aartshertogin MARIA MAGDALENA in 1608 werd voor een meesterstuk gehouden, dezelve is, met eenige gedichten, brieven en vier boeken over het hof- en burgerlijk leven, door GRÆVIUS te Utrecht in 1701 uitgegeven, met eene voorrede, in welke hij EREMITA verdedigt tegen de beschuldiging van een ergerlijk en zedeloos leven, hetwelk hij in 1613 te Livorno eindigde.

ERESICHTHON, zoon van DRYOPS, moederlijke grootvader van ULYSSES, had, volgens de fabelleer, de vermetelheid van een aan CERES gewijd bosch te ontheiligen, met hout te kappen van boomen, bewoond door Dryaden, die zich bij CERES beklaagden over de goddeloosheid van ERESICHTHON. CERES strafte hem met een' onverzaadbaren honger, zoodat hij eindelijk zijne eigen armen en beenen opat.

ERETRIA was eene aanzienlijke stad in Eubea, vermaard door de aldaar bloeijende Eretrische wijsgeerige school. Zie Menedemus.

ERFOPVOLGING is het vervangen van een' gestorvene in zijne regten en pligten door een' levenden, onder bepalingen door de wet daaromtrent gemaakt. Erfgenaam heet degene die geregtigd is om bezit te nemen van de nalatenschap des gestorvenen, het zij uit kracht van een' uitersten wil (*testament*) des vorigen bezitters of uit kracht van het plaatselijk versterfregt (*ab intestato*). De erfgenaam heeft nogtans in beide gevallen het regt eene erfenis te weigeren of slechts voorwaardelijk (*sub beneficio inventarii*) te aanvaarden.

ERFPACHT is eene zekere som, voor welke iemand een stuk gronds om te bebouwen voor altoos of voor een' zeer langen tijd wordt afgestaan, en dat aan zijne erfgenamen overgaat.

ERFSTADHOUDER, zie STADHOUDERSCHAP.

ERFURT, eertijds hoofdstad van Thuringen, thans van het Pruissische regeringsdistrict van denzelfden naam in de provincie Saksen, ligt aan de Gera, en was voorheen eene bloeijende Hanzestad, met bij de 60,000 inwoners; tegenwoordig telt men er naauwelijks 20,000. De in 1378 gestichte hoogeschool is in 1816 afgeschaft. Erfurt is nimmer eene vrije rijksstad geweest, maar genoot toch in de middeleeuwen eene soort van onafhankelijkheid, en sloot in 1483 met Saksen een verbond van bescherming. In de XVII eeuw gelukte het den Keurvorst van Mentz de stad met Fransche hulp te veroveren, en zij bleef sedert 1667 in het bezit van zijne opvolgers, die Erfurt met het Eichsfeld door Stadhouders lieten regeren, tot deze beide landen in 1802 als schadeloosstelling voor de aan Frankrijk afgestane landen door Pruissen in bezit genomen werden. Na den slag bij Jena en Auerstädt ging Erfurt den 16 October 1806 bij verdrag aan de Franschen over. Het Eichsfeld werd naderhand tot Westphalen gerekend; maar Erfurt bleef onmiddellijk onder Fransche regering. In 1808 had aldaar de zamenkomst plaats tusschen de Russische en Fransche Keizers, de Koningen van Saksen, Beijeren en andere hooge personen. Na de vlugt der Franschen uit Duitschland in den herfst van 1813 gaf de stad zich bij verdrag, maar de citadel eerst in de lente van 1814 aan de Pruissen over. Ingevolge der Weener Congresacte is Erfurt met deszelfs gebied en het Eichsfeld weder onder Pruissische heerschappij gekomen.

ERFVERDRAG is eene oneigenlijke uitdrukking voor verdrag in geval van sterven. Iemand staat namelijk daardoor iets aan een' ander af, onder voorwaarde dat hij het gebruik der af te stane zaak tot aan zijn' dood toe behouden zal. Deze voorwaarde, als de andere daarin bewilligd heeft, is niet strijdig met de wetten, en dus ook de afstand onder zoodanige voorwaarden geöorloofd.

ERFZONDE is eene uitdrukking, oorspronkelijk uit de geneeskunde ontleend, die van erfkwalen spreekt, dat is kwalen, die van de ouders door voortteling op de kinderen voortgeplant worden, schoon deze kwalen eigenlijk aangeboren moesten heeten. Maar geheel anders is het met de zonde, als eene zedelijke kwaal, gelegen; want deze kan niet als eene natuurlijke kwaal den mensch aangeboren worden, en niemand kan de zonden van een' ander in den eigenlijken zin erven, zoomin als eens anders deugden of bekwaamheden in eenige kunst of wetenschap; hij kan van een' ander leeren zondigen, zoo wel als bij de uitoefening van eenig beroep of handwerk van een' ander kan leeren en alzoo in een' oneigenlijken zin eens anders bekwaamheden erven, en dus ook eens anders zonden, maar deze brengt hij zoomin mede op de wereld als genen; hij maakt ze eerst later met bewustheid zich eigen. Den mensch is eigenlijk geene zedelijke hoedanigheid aangeboren; deze verkrijgt hij eerst door de ontwikkeling van zijn oordeelsvermogen, dat hem in staat stelt vrijwillig te handelen: hij is dienvolgens slechts voor zijne eigen daden, en niet voor die van zijne ouders of voorouders verantwoordelijk, en kan voor hunne deugden niet beloond of voor hunne misdrijven niet gestraft worden dan voor zoo ver hij de natuurlijk daaruit voortvloeijende gevolgen ondervindt. De leer der erfzonde, eene uitvinding van den H. Augustinus, die eerst met de V eeuw in de Christelijke Kerk opkwam, vond ten allen tijde even zulke hevige bestrijders als warme voorstanders, en gaf aanleiding tot allerlei verketteringen en scheuringen. Al wie wijsgeerig dacht, vond het zoo aanstootelijk als onmogelijk dat eene zedelijke verdorvenheid door een natuurlijk middel, de voortteling, kon medegedeeld en iemand iets toegerekend worden, wat buiten zijn toedoen, en zelfs vóór hij nog bestond, geschied was. Eenigen, die geen moeds genoeg hadden om het geheele leerstuk te verwerpen, hebben hetzelve gewijzigd als eene zedelijke voortplanting der zonde door voorbeeld, omgang, verleiding, enz.; doch dan is het geene erfzonde meer, maar een eigenwillig misbruik van persoonlijke vrijheid. Kant bepaalde de erfzonde als eene algemeene onder de menschen verbreide neiging tot zondigen of ingewortelde boosheid; maar deze neiging erft men niet, zij ontstaat met bewustheid van te willen zondigen; ook kan de algemeenheid van zoodanig eene neiging niet bewezen worden; men kan ten hoogste als waarschijnlijk stellen dat alle menschen zoodanig eene neiging hebben, en het is meer dan waarschijnlijk dat niet alle menschen die neiging involgen, maar integendeel de meeste, uit onderscheiden beweegredenen, dezelve onderdrukken en zoo veel mogelijk in toom houden.

ERGERNIS is een hooge graad van misnoegen jegens zaken of personen, die ons in het bereiken van onze oogmerken belemmeren, of ons in onze verwachting te leur stellen, zonder dat men dadelijk in staat is iets daartegen te doen. In dit geval is het zeker dwaasheid zich te ergeren; want men wint er niets mede, en verbittert zich bovendien somtijds nog een of ander genoegen; doch er zijn menschen, die zich over elke kleinigheid ergeren, en wie zich dit eenmaal aangewend heeft, ergert zich eindelijk zelfs daarover dat hij zich ergert, en dus over zijne eigen dwaasheid, om dat hij het niet laten kan. Maar ergernis kan zoo wel gegeven als genomen worden, vooral in een' zedelijken zin, en het is pligt het geven van ergernis zoo veel mogelijk te vermijden: dit is trouwens zeer moeijelijk; zelfs de grootste zedeleeraar der menschheid, die het wee uitsprak over dengenen door wien ergernis komt, kon niet beletten dat hij zelf velen tot eene ergernis werd, en even min kunnen wij verhoeden dat zelfs onze onschuldigste uitdrukkingen en daden sommigen ergernis geven; maar als ons geweten ons zegt dat wij dit niet bedoelen, dan hebben wij er ons niet aan te storen of er zich een dwaas aan ergere of niet. Het wee treft alleen hem, die het er op toelegt om ergernis te geven.

ERGINUS, zoon van Clymenus, Koning van Orchomenus, vorderde van de Thebanen eene jaarlijksche schatting van honderd ossen, om den dood van zijn' vader te wreken. Hercules verdreef de invorderaars, overviel en doodde Clymenus zelven, versloeg zijne soldaten en bevrijdde de Thebanen van deze cijnsbaarheid.

ERHARD (Johann Benjamin), geboren te Neurenberg in 1766, was de zoon van een' armen Draadtrekker, en zou, toen hij als elfjarige knaap de school verlaten had, zijns vaders beroep leeren, en leide in zijne tusschenuren zich toe op het teekenen, graveren en de muzijk, in welke laatste kunst zijn vader zelf genoegzame bekwaamheden had om hem te onderwijzen; tevens leerde hij van eenige bekenden Fransch, Italiaansch en Latijn; bij oude boekenkramers zocht hij eene bibliotheek bij elkander, meest verbruikte leerboeken uit de Wolfiaansche school: uit dezelve bekwam hij een denkbeeld van philosophie, en deze leerde hem de wiskunde kennen; hij kreeg smaak in deze wetenschappen, maar had tot zijn zestiende jaar geen ander onderwijs dan de boeken van Wolf. Met zenuwtoevallen gekweld, onderzocht hij de bewerktuiging van het menschelijk ligchaam, en bepaalde zijne aandacht ook tot de ontleed- en geneeskunde. Hij was 20 jaren oud toen de beroemde heelkundige Siebold op zijne reis door Neurenberg hem leerde kennen en zich verwonderde over de buitengemeene kunde van den jongen Draadtrekker; hij zocht hem te bewegen om te Wurzburg zich op de studie der heelkunde toe te leggen, maar Erhard verkoos liever bij zijn handwerk te blijven. Sedert zijn veertiende jaar reeds met verscheiden philosophische stelsels en ook met dat van Kant bekend, had hij eene soort van practisch stelsel voor zich zelven gevormd, hetwelk medebragt met den stand te vreden te zijn, in welken het lot hem plaatste, en niet in uiterlijke betrekkingen, maar in zich zelven zijn geluk te zoeken. Toen evenwel in 1787 na den dood zijner moeder in het huisgezin zijns vaders eenige verandering kwam, besloot hij naar Wurzburg te gaan, om in de geneeskunde te studeren. In 1792 werd hij te Altorf tot Med. Doctor bevorderd. De Fransche omwenteling begon ook Duitschland te besmetten; Erhard was het met zich zelven niet eens, welke rol hij daarbij spelen zou; want hij haatte de aristocratische partij, om hetgene zij wilde, en de democratische, om hetgene zij deed. In deze onzekerheid besloot hij onzijdig te blijven en naar Amerika te gaan; maar in 1793 door een' bedrieger van zijn vermogen beroofd, werd hem de uitvoering van dit voornemen belet en hij leefde eenigen tijd in groote bekrompenheid, tot de Minister Hardenberg hem een ambt in Anspach bezorgde. In 1799 ging hij naar Berlijn, waar hij met veel roem de geneeskundige practijk uitoefende en voor weinig jaren gestorven is. Zijne uitgegeven voortreffelijke geneeskundige en wijsgeerige schriften kenmerken hem als een' schranderen arts en scherpzinnig' denker; de bekendste zijn: *over het regt des volks tot eene omwenteling*, 1795 *Apologie des Duivels*, 1796 *Theorie der Wetten*, met betrekking tot de gezondheid des volks en over het nut der heelkunde bij de wetgeving, behalve nog verscheiden kleinere opstellen in de tijdschriften van Röschlaub, Schiller, Wagner, Niethammer en anderen.

ERICHTHONIUS, vierde Koning van Athene, zoon van Vulkanus en Gea (de aarde), was met zeer mismaakte en kromme beenen geboren, om welke te verbergen hij zich nooit dan in een' wagen rijdende vertoonde. Hij regeerde vijftig jaren met den roem van wijsheid en regtvaardigheid en werd na zijn' dood onder de sterren geplaatst, met den naam van den Wagenmenner.

ERIDANUS, oude benam. der rivier de Po, in Italië. Zie Phaëton.

ERIGENA (Joannes Scotus), volgens eenigen uit Schotland en volgens anderen uit Ierland afkomstig, was een stoute zelfdenker der IX eeuw. Hij onthield zich aan het hof van Karel den Kalen, en onderwees te Parijs de Platonische en Aristotelische wijsbegeerte; doch dewijl zijne meeningen niet met de kerkelijke geloofsvoorschriften overeen kwamen, werd hij voor een' ketter uitgekreten en moest Parijs verlaten. Hierop begaf hij zich naar Engeland, en werd

in 877 door ALFRED DEN GROOTEN tot onderwijzer in de wis- en sterrekunde aan de hoogeschool te Oxford aangesteld; doch ook hier in geschillen gewikkeld met de andere leeraars, moest hij zijn ambt nederleggen; hij begaf zich in een klooster te Malmesbury en werd in 886 door de monniken vermoord. Zijne geschriften, schoon in een' barbaarschen stijl opgesteld, behelzen verscheiden stonte denkbeelden; zijn voornaamste werk *De divisione Naturae Libri V* is in 1681, te Oxford gedrukt; een ander *Tractatus de corpore et sanguine* J. C. waarin hij de transsubstantiatie ronduit ontkende, werd in 1050 door het Concilie van Verceil veroordeeld. Men vindt uittreksels van de meeste zijner schriften in HEUMANNS *Acta philos.* ERIGENA heeft ook de schriften van DIONYSIUS AREOPAGITA in het Latijn vertaald, welke vertaling in 1556 te Keulen gedrukt is.

ERIGONÉ, dochter van ICARIUS, werd, volgens de fabelleer, bemind door BACCHUS, die, om haar te verleiden, zich herschiep in eenen tros druiven. Zij verhing zich uit wanhoop, toen zij vernam dat haar vader vermoord was. JUPITER beloonde hare vaderliefde met haar te plaatsen in het sterrebeeld de Maagd.

ERIK, mansnaam, mogelijk eene inkorting van het Gothische Erarich, beteekent *Eerrijk.* = DE OUDE, Hertog van Brunswijk, geboren in 1470, deed in zijn 13 jaar eene reis naar het H. Land, en begaf zich vervolgens aan het hof van Keizer MAXIMILIAAN I, wiens genegenheid hij weldra wist te winnen. Hij werd gevangen genomen door JOHAN, Bisschop van Hildesheim. KAREL V, Keizer geworden zijnde, deed hem ontslaan; maar ERIK verloor het grootste gedeelte zijner staten. In den religieoorlog gedroeg hij zich gematigd, bleef wel der Roomsche Kerk getrouw, maar gaf wie wilde van zijne onderdanen vrijheid om de nieuwe leer aan te nemen. † in 1540. Hij had 12 veldslagen en 20 belegeringen bijgewoond. = DE JONGE, zoon van den voorg., geboren in 1528, was in den Lutherschen godsdienst opgevoed, maar ging tot de Roomsche Kerk over, en diende KAREL V tegen de Protestantsche vorsten. In het eerst zocht hij den voortgang der hervorming in zijne staten te beletten, maar op den raad zijner moeder werd hij verdraagzamer, liet de gevangen predikanten los en verleende in 1553 den Lutherschen vrijheid van godsdienstoefening. In dienst van PHILIPS II was hij tegenwoordig in den slag van S. Quentin in 1557, in welken hij den Connetable DE MONTMORENCY en den Maarschalk de S. ANDRÉ krijgsgevangen maakte en naar Brunswijk voerde. PHILIPS II sloot met den Hertog een verdrag om hem deze beiden uit te leveren voor 112,000 Guldens, en verpande voor het derde gedeelte dezer som het slot en de heerlijkheid Woerden. De Hertog † in 1584, en het was PHILIPS II onmogelijk geweest Woerden in te lossen, hetwelk dus aan de erfgenamen des Hertogs verviel, die deze heerlijkheid bezaten tot 1617, wanneer dezelve door de Staten gelost en weder met Holland vereenigd werd.

ERIK. *Koningen van Denemarken van dezen naam.* = I was de eerste Christen Koning van dit Rijk en zeer vroom naar het begrip van dien tijd; stichtte verscheiden kerken en kloosters en reisde tweemalen naar Rome, om den zegen van den Paus te halen. Een' moord begaan hebbende, deed hij eene bedevaartsreis naar het H. Land, doch † onderweg op het eiland Cyprus in 847. = II beklom den troon in 855 en regeerde slechts twee jaren in oorlog met de Wandalen en in twist met de Bisschoppen. = III liet een klooster bouwen, waarin hij zelf monnik werd. † in 1107. = IV regeerde van 1134 tot 1139, en werd opgevolgd door = V † in 1147. = VI verkreeg in 1241 slechts een gedeelte van het Rijk, alzoo zijn vader WALDEMAR II het overige aan zijne drie broeders gegeven had. Hij werd ter dood gebragt in 1250 op bevel van zijn' broeder ABEL, die hem opvolgde. = VII, zoon van CHRISTOFFEL I, volgde zijn' vader op in 1259, doch met Zweden in oorlog geraakt, werd hij gevangen door den Hertog van Holstein, en naauwelijks in vrijheid gesteld, werd hij door zijne hovelingen vermoord in 1286. = VIII, zoon en opvolger van den voorg., beöorlogde de Noorwegers en † in 1319. = IX, neef van den voorg., en zoon van CHRISTOFFEL II, die hem nog bij zijn leven deed kroonen, doch zijn vader werd verdreven en ERIK erfgenaam verklaard der kroonen van Denemarken, Zweden en Noorwegen, die zijne tante MARGARETA door het verdrag van CALMAR vereenigd had; hij volgde haar op in 1412, maar hij mishaagde den Zweden door zijne tirannij en den Denen door zijne afwezigheid; zijne onderdanen door den adel en de geestelijkheid tot opstand gebragt ziende, wilde hij zich door de wapenen handhaven; doch overwonnen en afgezet zijnde, week hij naar Pommeren. † ald. in 1439. In zijne ballingschap schreef hij eene Latijnsche kronijk tot 1288, die in de *Chronica chronicorum* van J. GRUTERUS gevonden wordt.

ERIK. *Koningen van Zweden van dezen naam.* = I. Deze behoort tot de mythische geschiedenis van Zweden; de overlevering noemt hem een' zoon van GETAR en opvolger van SIGTON; hij zou de Deensche eilanden met een gedeelte zijner onderdanen bevolkt hebben. = II werd op den troon geplaatst, nadat Zweden verscheiden jaren door Regters geregeerd was geworden; door hem werd het eiland Gothland het eerst bevolkt, en hij breidde zijn gebied door veroveringen tot zelfs in Pruissen uit. = III, een Noorweegsch bevelhebber, dien FROTHO, Koning van Denemarken, den Koning der Gothen, tegen den overweldiger ALARIK met een hulpleger gezonden had, overwon dezen in een tweegevecht, en werd hierop Koning van Zweden, huwde met de dochter van FROTHO en vereenigde het Gothische Rijk met de Zweedsche kroon, welke hij op zijn' zoon HALDAN overbragt. = IV geraakte in 169 op den troon en tevens in oorlog met Denemarken; hij behaalde in vier veldslagen de overwinning op de Denen, doch in 181 ter zee door hen met overmagt aangetast, en zich niet willende overgeven, werd hij gedood. = V, zoon van AGRIUS, kreeg met zijn' broeder ALRIK verschil om de opvolging, toen hun vader in den eersten huwelijksnacht door zijne tweede gemalin was omgebragt; daar zij geene wapenen bij de hand hadden, sloegen zij elkander zoolang met de toomen hunner paarden, dat zij het beiden bestierven. = VI, BEDERKAT (Waterkat) gebijnaamd, was in 907 de opvolger van zijn' vader INGO. Men weet niets van hem dan dat hij, naar de begrippen van dien tijd, voor een' grooten toovenaar werd gehouden, die den wind kon doen waaijen uit welk een' hoek hij wilde. = VII, zoon en in 917 de opvolger van den voorg., verkreeg den bijnaam van SEGERSEL (overwinnaar); hij vereenigde Finland, Lijfland en Koerland met de Zweedsche kroon, en Schonen en Halland den Deenschen Koning HARALD III ontweldigd hebbende verdreef hij hem uit Denemarken. In 980 stond ERIK VII de kroon af aan STENCHIL, die den naam aannam van = VIII; hij voerde den Christelijken godsdienst in Zweden in en liet den afgodstempel te Upsal omverwerpen; doch hij werd door zijne onderdanen met twee Priesters, die hij van Hamburg had laten komen, om hen te bekeeren, vermoord. = IX (DE HEILIGE) werd in 1152 door de Zweden tot Koning verkoren, maar de Gothen verkoren KAREL, den zoon van SUERCHER, doch men kwam overeen dat ERIK alleen over beide natiën regeren en KAREL hem opvolgen zou. ERIK behaalde in 1154 eene overwinning op de Finnen, bij welke hij het Christendom invoerde. De troon werd hem betwist door MAGNUS, Prins van Denemarken, ERIK sneuvelde in den slag bij Upsal in 1160. = X, kleinzoon van den voorg., geraakte ten troon in 1210, na lange worsteling tegen SUERCHER II, die eindelijk in een' veldslag sneuvelde. ERIK † in 1218. = XI kwam als opvolger van JOANNES in 1222 aan de regering; CANUT, die met eene zijner zusters gehuwd was, stond tegen hem op, en dwong hem, na het verlies van een' veldslag, naar Denemarken te vlugten, waar hij een nieuw leger verzamelde, waarmede hij CANUT, die zich inmiddels tot Koning van Zweden had laten uitroepen, overwon. CANUT was gesneuveld; zijn zoon HOLINGER, die gevlugt was, werd achterhaald en het hoofd afgehouwen. ERIK † in 1250. = XII, zoon van MAGNUS III, werd door den Zweedschen adel in 1343 tot mederegent des Rijks verkoren, doch in 1357 door zijne moeder BLANKA VAN NAMUR door vergift om het leven geholpen. = XIII, zie ERIK IX, Koning van Denemarken. = XIV, zoon en opvolger van GUSTAVUS WASA, geboren den 15 December 1533, beklom den troon in 1560; ELIZABETH, Koningin van Engeland, zijne hand geweigerd hebbende, huwde hij met de dochter van een' Korporaal; dit huwelijk bragt hem in verachting bij zijne onderdanen; zijne broeders verwekten een' opstand tegen hem, belegerden hem in Stokholm, namen hem gevangen en dwongen hem in 1568 afstand van de regering te doen. Hij † den 26 Febr. 1577 in de gevangenis aan vergift.

ERINNA, Grieksche dichteres van Lesbos, tijdgenoote en vriendin van SAPPHO, schreef een gedicht over het vlas en eenige andere kleinere dichtstukken, van welke fragmenten in de Anthologie bewaard zijn.

ERINNYEN, van *ερινύειν*, vergrammen, was de algemeene benaming der Furiën. Zie EUMENIDEN.

ERIPHYLÉ, dochter van TALAÜS en LISIANASSA, was de gemalin van AMPHIARAÜS, een' vermaard' waarzegger. Zie AMPHIARAÜS.

ERIS, de godin der tweedragt, werd door JUPITER uit den hemel verbannen, omdat zij twist onder deszelfs bewoners stookte. Verstoord dat zij niet genoodigd was geworden op het huwelijksfeest van THETIS en PELEUS, wierp zij een' gouden appel met het opschrift „aan de Schoonste" in de zaal, waar de Goden en Godinnen aan zaten. JUNO, MINERVA en VENUS streden om dezen appel. JUPITER stelde PARIS tot regter, die den appel aan VENUS toewees.

ERIVAN, eene Perzische stad, in de provincie van denzelfden naam, ligt aan de grenzen van Curdistan, 24 mijlen van Tiflis, 8000 schreden van de oude stad Erivan, die in de oorlogen tusschen de Perzen en Turken verwoest en verlaten werd. De nieuwe stad Erivan is aan de rivier Zengui gebouwd, over welke eene steenen brug ligt; de citadel, die zelve eene kleine stad is, bestaat uit 900 huizen, en is slechts door Perzen bewoond; het is echter den Armenischen Christenen geoorloofd er winkels te hebben, waarin zij bij dag verkoopen, maar des avonds moeten zij zich naar de stad begeven. De Perzische Stadhouder heeft ook hier zijn verblijf. De stad is wel ruim, maar slecht bebouwd; er wordt een sterke handel in zijde gedreven en in den omtrek wast een voortreffelijke wijn. In 1723 werd Erivan door de Turken bezet, doch in 1731 door de Perzen weder veroverd.

ERKELENS, eene kleine en oude stad in het voormalig hertogdom Gulik, ligt drie mijlen van Roermond; zij behoorde eertijds onder het hertogdom Gelder. In 1607 werden de Spanjaards door FREDRIK HENRIK uit Erkelens verdreven, en de stad bleef in de magt der Sta-

ten tot den Munsterschen vrede van 1648, en behoorde sedert tot de Spaansch-Oostenrijksche Nederlanden, doch werd in 1714 met goedvinden van Keizer KAREL VI het hertogdom Gülik ingelijfd; tegenwoordig behoort zij tot de Pruissische provincie Gulik-Kleve-Berg.

ERLANGEN, eene tamelijk groote en welgebouwde stad in Beijeren, met ruim 9000 inwoners, ligt niet ver van de Rednitz, en is in Oud- en Nieuw-Erlangen verdeeld, welk laatste gedeelte in 1686 door CHRISTIAAN ERNST, Markgraaf van Bayreuth, voor de Fransche vlugtelingen (*Refugiés*) is aangelegd geworden, en naar hem ook Christaans Erlangen heet; er zijn drie Luthersche, twee Hervormde en eene Roomsche Kerk, een fraai Raadhuis en andere deftige openbare gebouwen. In 1743 werd te Erlangen eene hooge school opgerigt, en behalve deze, zijn er nog verscheiden andere nuttige wetenschappelijke instellingen. De inwoners vinden hun bestaan in fabrijken en het vertier der voortbrengselen uit den omtrek.

ERMENONVILLE, een dorp in het departement der Seine, tien uren van Parijs, is vermaard wegens deszelfs uitgestrekt park, in hetwelk de asch van ROUSSEAU op een populiereneiland rustte. Ermenonville diende in de burgeroorlogen der XVI eeuw tot een slagveld; naderhand bezat hier de schoone GABRIELLE D'ESTRÉES een jagtslot, van hetwelk een toren nog staat. Hier † ROUSSEAU; zijn gebeente werd van het populiereneiland naar het Pantheon overgebragt. De oude GIRARDIN had in dertig jaren drie millioenen Francs aan het verfraaijen van Ermenonville besteed; zijne drie zonen wilden het gemeenschappelijk bezit opheffen, en Ermenonville werd in 1821 openlijk aangeslagen; reeds had de zoogenaamde *Bande noire*, een gezelschap sloopers, het hoogste bod gedaan, toen de Afgevaardigde STANISLAUS, GIRARDIN 100,000 Francs meer bood, en voor anderhalve millioen het vaderlijk erfgoed tegen de verwoesting der winzucht behoedde.

ERNESTI (JOHANN AUGUST), geb. te Tennstadt, in Thuringen, den 4 Aug. 1707, † te Leipzig den 11 Sept. 1781, kan aangemerkt worden als de stichter eener nieuwe theologische en philologische school; door zijn' schoonen Latijnschen stijl verkreeg hij niet alleen den naam van Duitschen CICERO, maar hij baande den weg tot eene geheel andere wijze van schriftverklaring dan men tot dus ver gevolgd was, en bewees daarmede der godgeleerdheid zoowel als der wijsbegeerte uitstekende diensten. Niet minder verdienstelijk maakte hij zich bij de geleerde wereld door zijne uitgaven van HOMERUS, POLYBIUS, TACITUS, SUETONIUS, XENOPHON en vooral CICERO. Het is noodeloos hier al zijne talrijke en dikwijls herdrukte schriften op te geven; zij zijn geheel Europa door genoeg bekend.

ERNESTUS, Aartshertog van Oostenrijk, zoon van Keizer MAXIMILIAAN II en broeder van Keizer RUDOLPH II, werd in 1594 door PHILIPS II aangesteld tot Landvoogd der Nederlanden, in de plaats van den Hertog van Parma. Door Jezuiten opgevoed en geheel verkleefd aan den bloeddorstigen en dweepzuchtigen PHILIPS, maakte hij geene zwarigheid om moordenaars om te koopen, die Prins MAURITS op dezelfde wijze als zijn' vader uit de wereld zochten te helpen; immers te Breda kreeg men zekeren MICHEL RENICHON in handen, die bekende dat hij en nog zes anderen door den Aartshertog door geld tot dit schelmstuk waren aangespoord; een daaronder was PIERRE DU FOUR, die te voren als soldaat onder de lijfwacht van Prins MAURITS had gediend; deze werd te Bergen-op-Zoom gevat. De schelmen ondergingen hunne verdiende straf. De Aartshertog had ook den Lijfarts der Koningin ELIZABETH voor 50,000 Dukaten omgekocht om haar te vergiftigen; doch ook dit gruwelstuk kwam aan den dag. Met deze schurkerijen verspilde de Aartshertog nutteloos veel geld, en nog veel meer in pracht, wellust en overdaad, zoodat PHILIPS weinig dienst van hem had, en ook terugkwam van het denkbeeld om zijne dochter ISABELLA CLARA EUGENIA aan hem ten huwelijk te geven, die met zijn' broeder ALBERTUS huwde. De spijt over het mislukken van zijne snoode aanslagen en de teleurstelling zijner groote verwachtingen stortte hem in eene kwijnende ziekte, die hem den 10 Februarij 1595 in het graf sleepte, zware schulden nalatende, van welke nimmer een penning is betaald geworden.

ERNST is het tegenovergestelde van scherts of boert; of liever de laatste is slechts eene verpoozing van den eersten, want Ernst is altijd de hoofdzaak in het leven, hetwelk er mede begint en eindigt. De Scherts verhoudt zich tot den Ernst als het zout tot de spijzen; beiden kunnen het *te veel* niet verdragen. Laffe Scherts is even zoo walgelijk als geestelooze en eentoonige Ernst, en schertsen met ernstige zaken even zoo onvoegzaam als ergerlijk (zie SCHERTS); doch daarentegen kunnen er zaken zijn, die geheel niet verdienen ernstig behandeld te worden. =, bijgenaamd DE BELIJDER, Hertog van Brunswijk-Luneburg, geboren in 1497, teekende de Augsburgsche Confessie, voerde de Luthersche leer in zijn hertogdom in en nam deel in het bondgenootschap van Schmalkalden. Hij was een verstandig en dapper vorst, die de welvaart zijner staten met ijver behartigde. † in 1546. Zijne zonen HENRIK en WILLEM werden de stichters der beide nieuwe Huizen Brunswijk en Luneburg. = **AUGUST**, Hertog van Brunswijk-Luneburg, eerste Keurvorst van Hannover, geboren in 1629, bewees den Keizer uitstekende diensten in de oorlogen tegen Frankrijk en Hongarijën, en bekwam in 1692 de Keurvorstelijke waardigheid; hij behield dezelve, niettegenstaande het collegie der Keurvorsten en verscheiden andere vorsten zich er tegen verklaarden. † in 1698 en liet verscheiden kinderen na, onder anderen GEORGE LODEWIJK, die hem opvolgde, en naderhand Koning van Engeland werd (zie GEORGE I). Hij was gehuwd met SOPHIA, dochter van FREDRIK V, verdreven Koning van Hongarijën, en kleindochter door hare moeder ELIZABETH, dochter van JAKOBUS I, Koning van Engeland. Zij † nog vóór de Koningin ANNA, tot wier opvolgster het Parlement haar bestemd had, en zoo kwam haar zoon GEORGE LODEWIJK aan de Britsche kroon. = **CASIMIR**, Graaf van Nassau, geb. te Dillenburg den 22 December 1573, trad te Groningen in dienst bij zijn' broeder WILLEM LODEWIJK, doch werd in 1595 in een gevecht krijgsgevangene der Spanjaarden en naar Rijnberk gevoerd; tegen een losgeld van 10,000 Guldens herkreeg hij echter zijne vrijheid, en verdedigde in 1596 Hulst tegen de Spanjaarden; in 1597 hielp hij Prins MAURITS Rijnberk en Lingen belegeren, en verzelde in 1598 LOUISE DE COLIGNY, weduwe van WILLEM I, naar Frankrijk. In 1600 woonde hij den veldtogt bij van Prins MAURITS in Vlaanderen; in 1605 werd hij Gouverneur van Rijnberk; in 1606 vermeesterde hij Lochem, kort daarna werd hij Veldmaarschalk en Luitenant-Gouverneur van Gelderland, en in 1610 Luitenant-gouverneur van Utrecht. Zijn broeder WILLEM LODEWIJK in 1620 gestorven zijnde, werd hij in diens plaats tot Stadhouder van Friesland aangesteld. Na het eindigen van het bestand hielp hij in 1622 Bergen-op-Zoom bemagtigen; in 1626 vermeesterde hij Oldenzeel en in 1628 Grol; in 1629 hielp hij Prins FREDRIK HENRIK 's Hertogenbosch veroveren; door den Prins gezonden om Roermond te belegeren, sneuvelde hij den 2 Junij 1632, en werd te Leeuwarden begraven. Zijne zonen HENRIK CASIMIR en WILLEM FREDRIK zijn beiden na elkander Stadhouders van Friesland geweest. De laatste was de over-betovergrootvader van den tegenwoordigen Koning der Nederlanden.

EROPE, dochter van EURISTHEUS, Koning van Argos, en gemalin van ATREUS, werd door diens broeder THYESTES tot overspel verleid, en verschafte hem middel om een' ram met eene gouden vacht weg te voeren, waaraan het geluk van haar geslacht verknocht was. ATREUS, de ontrouw zijner gemalin ontdekt hebbende, verstiet haar, en liet zijn' broeder THYESTES de leden van zijne twee basterdzonen bij een' maaltijd opdisschen.

EROS was de naam van den minnegod bij de Grieken. Zie AMOR, ANTEROS, CUPIDO.

EROSTRATUS, een Ephesiër van geringe afkomst, stak den vermaarden tempel van DIANA te Ephesus in den brand, in denzelfden nacht dat ALEXANDER geboren werd, 356 jaren vóór J. C. De zucht om zijn' naam bij de nakomelingschap vermaard te maken was de eenige beweegreden, die hem tot deze snoode daad aanspoorde.

EROTEMA of **EROTESIS**, Gr. Ερωτημα ειτε Ερωτησις, Ondervraging, is eene redekunstige figuur, volgens welke eenig voorstel vragender wijze ontwikkeld wordt; b. v. H. H. KLIN, *Ged.* I Deel, bl. 33: Maar hoe! waarom uw oog zoo moedloos neêrgeslagen?
Wat woeste tegenstand kan, denkende, u versagen?
Werd dan uw onderzoek, o mensch! een grens bereid?

EROTISCH noemt men zekere losse en bevallige dichtstukjes, van welke de liefde het onderwerp uitmaakt, of aan de hand geeft, gelijk de *Oden* van ANACREON, de *Kusjes* van JANUS SECUNDUS, *Rozelijns Oogjes* van JONKTIJS, e. d. g. van welke men geheele verzamelingen heeft. Zij behagen meest door eene geestige gedachte, op eene eenvoudige, natuurlijke en kiesche wijze uitgedrukt; b. v. TOLLENS (*Proeve van Minnez. en Idyllen*, blz. 35);

Daphne! gij bezit twee harten:
Ik bezit er geen;
Daphne! schenk mij van die harten
Een.
Daphne! schoonste van dees streken!
Zoudt ge ondankbaar zijn?
'k Schonk u willig, bij uw harte,
't Mijn'.
Daphne! wees als ik gewillig,
Waarom zijt gij schuw?
Hart voor hart: schenk mij voor 't mijne
't Uw'.

ERPENIUS (THOMAS), geboren te Gorinchem den 11 September 1584, studeerde te Leyden in de godgeleerdheid, maar leide zich hoofdzakelijk toe op de kennis der Oostersche talen, op den raad van JOSEPH SCALIGER; hij bezocht Engeland, Frankrijk, Italië, Duitschland, en maakte kennis met de geleerdste mannen in deze landen. Na eene afwezigheid van vier jaren kwam hij in Holland terug, en werd in 1612 aan de Leydsche hoogeschool aangesteld tot Professor der Oostersche talen, welke waardigheid hij met den grootsten ijver en roem bekleedde; met groote kosten liet hij eene drukkerij aanleggen, om Oostersche werken te drukken. De geleerdste Arabieren verwonderden zich over de sierlijkheid, waarmede hij zich in hunne taal wist uit te drukken. De Staten gebruikten hem tot het houden van hunne briefwisseling met de Oostersche vorsten, en de Koning van Spanje noodigde hem aan zijn hof, om eenige moeijelijke Moorsche

handschriften te verklaren. De geleerde man mogt nogtans slechts den ouderdom van 40 jaren bereiken. † den 13 November 1824. Zijne werken, deels bij zijn leven en deels na zijn' dood uitgegeven, zijn nog bij alle geleerden in geheel Europa in eene hooge achting.

ERSKINE (John), Baron van Dun, geboren in 1509, † in 1591, was een der ijverigste voorstanders van het Protestantismus in Schotland; hij verdreef in 1547 de Engelschen van de Schotsche grenzen, werd naar Frankrijk gezonden, om in 1558 het huwelijk van Maria Stuart met Frans II bij te wonen, nam een werkzaam deel in de burgeroorlogen van 1559 en leide in 1560 de wapens neder, om zich op het prediken toe te leggen en een zamenstel van kerkelijke tucht voor de Schotsche Hervormden te ontwerpen. = (Ralph), geboren in 1628, was Predikant te Falkirk, maar werd in 1662 afgezet en eerst in 1690 wederom Predikant te Chnruside, in Berwikshire. † in 1696. = (Ebenezer en Ralph), zonen van den voorg., werden omstreeks 1730 de stichters van de secte der Seceders. Zie Seceders. = (John), geboren in 1721, † in 1803; was een der welsprekendste kanselredenaars van Schotland; in 1798 gaf hij eene verzameling van uitmuntende leerredenen in het licht. = (Thomas), geb. in Schotland in 1748, trad in 1762 als Cadet in den zeedienst, doch ging in 1768 hij de landmagt over en werd met zijn regiment naar Minorca gezonden. In 1777 begaf hij zich naar Cambridge, om in de regtsgeleerdheid te studeren, en verscheen reeds in 1778 als Advokaat voor de balie, waar hij uitmuntende bekwaamheden ten toon spreidde. Veel roem behaalde hij met zijne verdediging van den Admiraal Keppel, die na den slag bij Onessant voor een' krijgsraad gesteld was; in 1783 werd hij lid van het Parlement, en telkens weder ingekozen, tot hij in 1806 Pair werd. Lord Erskine was een warm voorstander van de volksvoorregten en de vrijheid der drukpers; hij schreef een werkje over de oorzaken en gevolgen der Fransche omwenteling, hetwelk 43 malen gedrukt is. Hij bleef standvastig de partij der oppositie aankleven en verdedigde met mond en pen den opstand der Grieken tot zijn' dood toe. † den 17 November 1823, zoo arm, dat de Koning 500 Ponden aanwees om voor de opvoeding zijner drie kinderen te zorgen en zijne weduwe te ondersteunen, die zoo zeer door den hoogen adel vergeten werd, dat zij in 1826 den Lord-Mayor om ondersteuning aanspreken moest. = (Ann Agnes), zuster van den voorg., die zich dit tot eene eer rekende, verzekerende dat er van de vestiging des Christendoms af, geene heilige of martelares uitgezonderd, nimmer eene vrouw bestaan had, die godsdienstiger, deugdzamer en edelmoediger was of een mannelijker verstand bezat. Evans (*Sketch of all Religions*, pag. 203) vermeldt haar als eene ijverige aankleefster van Whitefield en de Calvinist-methodistensecte. Zie Whitefield (George).

ERTS noemt men de delfstoffelijke vereeniging van andere ligchamen met dat, hetwelk het hoofdbestanddeel uitmaakt, en daarvan gezuiverd moet worden; zoo heeft men gouderts, zilvererts, ijzererts, enz. waaruit het eigenlijke goud, zilver, ijzer, enz. door afscheiding gewonnen wordt.

ERVARING, zie **EMPIRISCH**.

ERYCINA, bijnaam van Venus, naar den berg Eryx, in Sicilië, op wiens top Æneas haar ter eere een' tempel bouwde, vermaard door deszelfs rijkdom.

ERYMANTHUS, zoon van Arcas en vader van Xanthus, gaf zijn' naam aan een' berg en eene rivier in Arcadië, vermaard door een wild zwijn, hetwelk groote verwoestingen in den omtrek aanrigtte. Hercules ving hetzelve levend en droeg het op zijne schouders weg.

ERYTHRAS, zoon van Perseus en Andromeda, gaf zijn' naam aan de Erythereesche (Roode) zee, in welke hij verdronk. Sommigen houden hem voor denzelfden als Esau.

ERYX, zoon van Venus en Butes, was Koning van Erycië, op de kust van Sicilië, naar wien de berg Eryx, tegenwoordig *Monte di Trapani*, zijn' naam had. Trots op zijne buitengewone ligchaamskracht en zijne beroemdheid in het vuistgevecht, daagde hij iedereen uit, en eindelijk zelfs Hercules. De prijs van de overwinning was van den eenen kant de ossen van Geryon en van den anderen het koningrijk van Eryx, die overwonnen en gedood werd. De berg Eryx was eertijds zeer vermaard wegens den tempel van Venus, dien Æneas aldaar gebouwd had.

ERZERUM, hoofdstad van eene Turksche provincie in Klein-Azië, is eene grensvesting des Turkschen Rijks tegen Perzië, en heeft 25,000 inwoners, waaronder vele Armeniërs en Grieken, die een' sterken handel drijven met Indië; er zijn ook verscheiden fabrijken en kopersmederijen.

ERZGEBERGTE is de naam van een' der vijf kreitsen van het koningrijk Saksen, hetwelk aan Bohemen grenst; men berekent dezen kreits, de Schönburgsche heerlijkheden daaronder begrepen, op bijna 500,000 inwoners, waarvan meer dan 12,000 eigenlijke berglieden zijn, die in het beärbeiden der mijnen en in de smelterijen hun bestaan vinden; landbouw en veeteelt, fabrijken en handwerken verschaffen in de dalen en de steden insgelijks vele handen arbeid. De Fichtelberg, bij Oberwiesenthal, verheft zich 3731 voeten boven de oppervlakte der zee, en is de hoogste berg in Saksen.

ESACUS, zoon van Priamus en Alexirhoë, beminde de nymph Hesperië; deze gestorven zijnde aan de beet van eene slang in haren voet, werd Esacus daarover zoo wanhopig, dat hij zich van eene rots in de zee wierp. Thetis veranderde hem in eene duikereend.

ESAU, zoon van Izaak en Rebekka, verkocht aan zijn' tweelingbroeder Jakob zijn eerstgeboorteregt, en huwde Kananitische vrouwen, tegen den wil zijns vaders, die, oud en blind, hem zijn' zegen beloofde, maar Jakob ontving dien in zijne plaats, door de behendigheid zijner moeder. De beide broeders geraakten hierop in onmin, maar bevredigden zich weder. Esau † te Seïr 1710 jaren vóór J. C. eene talrijke nakomelingschap nalatende.

ESCALQUENS (Guillaume), Capitoul van Toulouse in 1326, liet bij zijn leven zijn' lijkdienst houden in de tegenwoordigheid van al zijne ambtgenooten en een groot getal andere personen; hij zelf lag met gevouwen handen in eene doodkist, omringd door 40 brandende waskaarsen. Na deze ceremonie onthaalde hij alle die daarbij tegenwoordig geweest waren op een' prachtigen maaltijd. De Aartsbisschop van Toulouse vergaderde een provinciaal Concilie, hetwelk op straffe van den kerkban het herhalen van deze ergerlijke dwaasheid verbood, welke Karel V twee eeuwen later insgelijks beging.

ESCHELSKROON (Adolph), geboren te Niehlum, in het hertogdom Sleeswijk in 1736, bragt 18 jaren door in de Oost-Indië, waar hij van 1782 tot 1784 Resident was van Denemarken, en gaf in 1782 te Hamburg in het Hoogduitsch eene *Beschrijving van Sumatra* in het licht, van welke in 1785 te Haarlem eene Nederduitsche vertaling verscheen. † te Kiel den 18 October 1793.

ESCHENBURG (Johann Joachim), geboren te Hamburg den 1 December 1743, studeerde te Leipzig, waar Ernesti, Gellert, Morus en Clodius zijne leermeesters waren, en vervolgens te Göttingen, waar hij de lessen van Heyne en Michaelis hoorde. Hij was 23 jaren oud, toen hij den dichter Zachariä opvolgde als Professor aan het Carolinum te Brunswijk. Jerôme Bonaparte door zijn' broeder Napoleon Koning van Westphalen gemaakt zijnde, werd het Carolinum afgeschaft, of liever in eene militaire school veranderd, en Eschenburg kreeg een klein jaargeld. † in 1823. Eschenburg was een der voortreffelijkste Duitsche letterkundigen; aanvankelijk leverde hij uitmuntende vertalingen der beste Engelsche werken. Zijne vertaling van Shakespeare wordt onder vele latere nog voor de beste gehouden, maar naderhand gaf hij verscheiden oorspronkelijke aesthetische en kritische werken en letterkundige handboeken in het licht, dat der klassieke letterkunde werd in 1825 voor de zevende maal gedrukt.

ESCOIQUIZ (Juan), geboren in Navarre in 1760 uit een aanzienlijk maar onbemiddeld geslacht, was aanvankelijk Paadje van Karel III, Koning van Spanje; den geestelijken staat boven den krijgsdienst de voorkeur gevende, werd hij Kanonik te Saragossa. Zijne vrienden bewerkten dat hij tot onderwijzer benoemd werd van den Prins van Asturië, naderhand Ferdinand VII, voor wien hij steeds eene vaderlijke genegenheid bleef koesteren. Zich de vijandschap van den beruchten Prins de la Paz op den hals gehaald hebbende, werd hij naar Toledo verbannen. In zijne ballingschap hield hij eene geheime briefwisseling met den Prins, die in Maart 1807 hem schreef dat hij voor zijne kroon vreesde, hem raad en bijstand verzoekende, om zich van dezelve te verzekeren. Escoiquiz begaf zich dadelijk naar Madrid, verdedigde ten krachtigste den Prins, die in hechtenis genomen was, en won de volksgunst voor hem. Toen Ferdinand VII in 1808 den troon beklommen had, werd Escoiquiz Staatsraad, verzelde hem naar Bayonne, toonde in zijne gesprekken met Napoleon, die zijn' invloed kende, even zoo veel verstand en vastberadenheid als verkleefdheid aan zijn' Koning, en ried dezen eindelijk de kroon niet af te staan, er mogt gebeuren wat wilde. Ondertusschen had deze afstand toch plaats, en Escoiquiz volgde de Prinsen naar Valençoy, doch werd kort daarop van hen gescheiden en naar Bourges verwezen, waar hij ruim vier jaren in stille afzondering leefde. Eerst op het einde van 1813 keerde hij naar Valençoy terug, toen de omstandigheden Napoleon geneigd gemaakt hadden om zich met Ferdinand VII en den Infant te verzoenen. Hij nam deel aan alle onderhandelingen, die de Bourbons nog vóór Napoleons eigenlijken val wederom op den Spaanschen troon plaatsten. In 1814 verliet hij het hof en trok naar Saragossa terug, dewijl zekere Macanaz hem hij den Koning in ongunst gebragt had; zelfs werd hij op het kasteel van Murcia gevangen gezet; doch Macanaz op zijne beurt in ongenade gevallen zijnde, kwam Escoiquiz weder aan het hof, waar de Hertog van Infantado alles vermogt. Escoiquiz viel andermaal in ongenade en werd naar Ronda, in Andalusië, verbannen. † den 19 November 1820. Behalve eene Spaansche vertaling der *Nachten* van Young en het *Verloren Paradijs* van Milton heeft hij eenige staatkundige geschriften nagelaten.

ESCURIAAL (Het), Sp. *el Escurial*, een vlek in de Spaansche provincie Segovia, ligt $6\frac{1}{2}$ mijl van Madrid en heeft 2000 inwoners. Philips II bouwde aldaar het de geheele wereld door vermaarde paleis en klooster, ingevolge van eene gelofte en tot gedachtenis van den slag van S. Quentin, in welken het Spaansche leger de overwinning behaalde op den 10 Augustus 1557, den feestdag van S. Laurens, aan welken dit prachtig gebouw ook is toegewijd. Hetzelve is een regelmatig vierkant, van eene ontzettende uitgebreidheid

en genoegzaam eene geheele stad op zichzelve, in welke men alles vindt, wat de verkwistendste pracht slechts uitdenken kan. Het kloostergebouw wordt door 200 monniken van de orde van den H. HIERONYMUS bewoond. In de prachtige naar het model der S. Pieters kerk te Rome gebouwde kerk zijn 24 altaren en 8 orgels; onder het hoofdaltaar bevindt zich eene kapel, het Pantheon genaamd, bestemd tot de begraafplaats der Spaansche Koningen; men daalt er in langs 50 marmeren trappen, en de vloer is van jaspis en marmer. Het prachtige oratorium heeft een met diamanten en andere edelgesteenten versierd crucifix. In het midden van dit gewelf staat een massief gouden candelaber, en aan de wanden staan in 26 nissen even zoo veel zwart marmeren sarcophagen, ten deele reeds met de overblijfselen van gestorven Koningen en Koninginnen van Spanje gevuld en ten deele nog ledig. Reeds KAREL V vormde het ontwerp van dit gebouw, hetwelk door PHILIPS II begonnen en door PHILIPS IV voltooid werd; de kosten hebben over de vijf millioenen Dukaten bedragen. De bibliotheek bevat een' schat van Arabische handschriften; doch waarvan niemand eenig nut heeft.

ESDRAS, mansnaam, is de Grieksche spelling van het Hebreeuwsche EZRA. Zie EZRA.

E. S. E. S. L. L. P. Q. E. Verkorting van *Et sibi et suis libertis libertabus posterisque eorum.*

ESKADER, Fr. *Escadre*, smaldeel, is een afgedeeld aantal oorlogsschepen, niet sterk genoeg, om hetzelve eene vloot te noemen. Wanneer eene vloot in slagorde gesteld wordt, verdeelt men dezelve gewoonlijk in drie eskaders. Bij eenige admiraliteiten heeft de afdeeling in Eskaders altijd plaats, ofschoon de vloot ook niet in zee is; de officieren, die het bevel over dezelve voeren, noemt men *Schout bij nacht, Commodore* en *Chef d'escadre.* De Eskaders worden wederom in divisiën verdeeld, die uit drie tot negen schepen bestaan.

ESKADRON is een corps ruiterij van 100 tot 150, somwijlen ook van 200 man, en waarover de Majoor of de oudste Ritmeester van het regiment als Eskadronsoverste het bevel voert.

ESKIMO'S is de benaming van een' volksstam aan de noordkust van Labrador, uit Groenland afkomstig; zij zijn klein van gestalte, doch niet misvormd; hunne natuurlijke kleur is blank, maar morsigheid en het besmeren met traan maakt hen walgelijk. Zij bestaan van de visscherij en de jagt, en leiden een armoedig leven. De Eskimo's zijn de wilden onder de wilden, en hebben een zeer bekrompen verstand; zij kunnen slechts tot 20 tellen; wat meer is, heet bij hen eene menigte; zij leven in een' volkomen staat van gelijkheid, hebben wetten noch regering: die onder hen de meeste vrouwen en kinderen heeft, is de aanzienlijkste; begrippen van godsdienst hebben zij niet; Hernhutsche Zendelingen gaven zich nogtans moeite om het Christendom onder hen in te voeren; in 1777 werd de eerste onder dit armzalig volk gedoopt.

ESMENARD (JOSEPH ALPHONSE), geboren te Pelissane, in Provence, in 1770, werd te Marseille opgevoed, en had reeds twee reizen naar Amerika gedaan, toen de omwenteling uitborst. Hij werd weldra afgevaardigde, en schreef mede aan verscheiden dagbladen; daar hij tot de gematigde partij behoorde, moest hij in 1792 de Guillotine buiten 's lands ontwijken; hij bezocht Engeland, Holland, Duitschland, Italië en Konstantinopel, en bleef eenigen tijd te Venetië, waar hij zijn dichtstuk *La Navigation* ontwierp. In 1797 kwam hij in Frankrijk terug, en schreef eenigen tijd wederom aan een dagblad, doch hij werd gevangen genomen en gebannen; in 1799 kwam hij terug, en schreef met LA HARPE en FONTANES den *Mercure de France*, verzelde den Generaal LECLERC naar S. Domingo, en werd bij zijne terugkomst benoemd tot Opziener over de schouwburgen bij het ministerie van binnenlandsche zaken, ging hierop met VILLARET-JOYEUSE naar Martinique en werd bij zijne terugkomst in 1805 Censor der tooneelen en boeken en Divisiechef der algemeene policie, waardoor hij zich vele vijanden maakte; niettemin werd hij toch in 1800 lid van het Instituut, op welke onderscheiding hij door zijne bekwaamheden nogtans eene billijke aanspraak had. NAPOLEON verbande hem, onder een nietig voorwendsel, uit Frankrijk; toen hij drie maanden in Italië geweest was, kreeg hij nogtans verlof om weder te keeren, maar verongelukte op de terugreis in Junij 1811, alzoo hij tusschen Napels en Rome met zijn rijtuig in een' afgrond viel en er het leven bij inschoot. Het bekendste van zijn' letterkundigen arbeid is het dichtstuk *La Navigation;* het toenmalig Bataafsch Staatsbewind schonk hem in 1805 eene gouden medaille, als eene erkentenis voor den billijken lof, in dat dichtstuk den Hollanderen toegezwaaid, wegens hunne zucht voor de scheepvaart en hunne heldendaden ter zee.

ESMEROUD is een edelgesteente van eene zachtgroene kleur. De Esmerouden worden in Oostersche en Westersche onderscheiden; de eerste, zeer hard, donkergroen, van een schoon water en glanzig, zijn zeer zeldzaam, en men is het niet eens aangaande de plaats, waar zij gevonden worden; men weet over het algemeen dat zij uit het gebergte van Popayan en uit den omtrek van Manta, bij Puerta vieja komen; zij moeten evenwel ook in de oude wereld zoo wel gevonden worden als in Peru, want de Esmeroud der tiara van Paus JULIUS II, die tegenwoordig in het Museum van natuurlijke historie te Parijs bewaard wordt, is ten minste zoo donker van kleur als eenige Peruaansche. Deze Paus nu † in 1513, en Peru werd eerst in 1545 door FRANCISCO PIZARRO ontdekt. In het kabinet der Koninklijke Maatschappij te Londen is, of was ten minste nog voor eenige jaren, eene soort van Esmeroud, die, wanneer hij heet gemaakt was, gedurende een' geruimen tijd in het duister licht verspreidde, maar zoodanig, dat de groene kleur van den steen blaauw scheen, zoo lang hij licht gaf, en weder groen werd, als hij koud geworden was.

ESOTERISCH en EXOTERISCH, van ἐσω, binnen, en ἐξω, buiten, beteekent zoo veel als geheim en openbaar. Deze uitdrukking is van de mysteriën der ouden in de wijsgeerige scholen overgegaan. PYTHAGORAS, PLATO en ARISTOTELES hielden lessen, bij welken zij slechts hunne vertrouwde scholieren toelieten, terwijl zij anderen of geheel daar buiten hielden of deze lessen met omzigtigheid en in andere vormen voordroegen. Dit onderscheid is ook in hunne schriften blijkbaar. De reden, waarom de oude wijsgeeren zich van deze dubbele leerwijze bedienden, was niet enkel omdat al hunne toehoorders niet alles even duidelijk konden bevatten, maar ook omdat hunne leer dikwijls strijdig was met den volksgodsdienst: weshalve zij in het verkondigen derzelve tot eene zekere voorzigtigheid genoodzaakt waren, om zich niet aan de vervolging der priesters bloot te stellen, die in alle tijden de bitterste vijanden der philosophen waren.

ESPINASSE (JULIE JEANNE ELEONORE DE L'), geboren te Lyon in 1732, was aanvankelijk gezelschapsjuffer der Marquisin DU DEFFAND, en even zoo vernuftig en geestrijk als schoon en bevallig; D'ALEMBERT werd haar vriend en beschermer, en daar zij geen vermogen bezat, schonk LODEWIJK XV haar een jaargeld, opdat zij in de groote wereld verschijnen kon; zij werd in de schitterendste gezelschappen genoodigd, waar zij algemeen bewonderd en aangebeden werd. Niet alleen D'ALEMBERT, maar verscheiden andere aanzienlijke en vermaarde mannen dongen naar hare wederliefde; alleen den Kolonel GUIBERT gaf zij de voorkeur, doch hij beäntwoordde slechts koel aan hare opregte hartstogtelijke genegenheid, blijkbaar uit hare briefwisseling met hem, die in 1811 te Parijs in het licht verscheen. † in 1776.

ESQUIRE, van het Fransche *Ecuyer*, schildknaap, is een titel, dien men in Engeland ieder' wel opgevoed' man uit den burgerstand geeft, die eigenlijk geen titel heeft; achter zijn' naam wordt dezelve gewoonlijk verkort *Esq.* geschreven.

ESSEEN, eene secte onder de Joden, welke FLAVIUS JOSEPHUS met de Stoïcijnen, Pythagoristen en Platonisten vergelijkt, schijnen onder de MACCHABEEN, omtrent 150 jaren vóór J. C., ontstaan te zijn. Zij leefden van de andere Joden afgezonderd en in gemeenschap van goederen, hadden geene bloedige offerplegtigheden, en in plaats van nuttelooze en lastige ceremoniën, bepaalden zij zich tot het gebed en het naauwgezet vieren van den Sabbath, leefden matig, kenden geene onreine, maar wel ongezonde spijze, verwierpen de spitsvondigheden der Phariseën en het Epicurismus der Sadduceën; overigens beöefenden zij geene andere wetenschap dan de geneeskunde en genazen de meeste ziekten met wortelen en kruiden.

ESSENTIE, Lat. *Essentia*, van *esse*, zijn, heet het wezen van een ding: van daar essentiëel, zoo veel als wezenlijk.

ESSEQUEBO is eene rivier in Guiana, welke reeds vroeg door de Zeeuwen werd bevaren; zij hadden er zich op het einde der XVI eeuw nedergezet, doch werden door de Spanjaards in 1596 verdreven; kort daarna werd door JOOST VAN DER HOOGE wederom eene volkplanting aan de Essequebo aangelegd, en door hem Nova Zelandia genaamd, op eene plaats, waar hij eene sterkte vond, door de Portugezen gebouwd, welke hij het fort ter Hooge noemde, doch die naderhand den naam kreeg van Kijk overal, deze sterkte nogtans werd in 1764 afgebroken en een suikermolen in de plaats gebouwd. In 1666 werd de volkplanting door de Engelschen vermeesterd, doch zij werd hun door MATTHIJS BERGENAAR, Bevelhebber van Berbice, in het volgende jaar wederom afhandig gemaakt. In 1702 beproefden twee Fransche kapers de volkplanting te plunderen; reeds hadden zij eenig volk aan land gezet en een paar plantaadjen in den brand gestoken, maar de inboorlingen, verbitterd dat de Franschen ook twee Indiaansche dorpen geplunderd en verbrand hadden, kwamen de volkplantelingen te hulp, om de Franschen te verjagen, die met veel moeite en bebloede koppen hunne vaartuigen weder bereikten. Meermalen is de volkplanting geteisterd geworden door opstand onder de slaven, doch dezelve werd telkens gelukkig gedempt. In 1766 hadden in de volkplanting zware aardbevingen plaats. De Nederlanders bleven in het bezit dezer volkplanting tot 1803, wanneer zij door de Engelschen veroverd werd, die haar bij den Parijschen vrede van 1814 behielden, en tegenwoordig nog bezitten. Zij bestaat uit verscheiden koffij- suiker- en katoenplantaadjen. De bodem is vruchtbaar en wordt goed bebouwd; de lucht is er wel heet, maar toch gezonder dan in Suriname. De bevolking bestaat uit 500 blanken en 10,000 negers.

ESSEX, een Engelsch graafschap, ligt tusschen den Theems, die hetzelve van Kent afscheidt, en de Noord-zee; hetzelve bevat 21 steden en vlekken, 415 dorpen en kerspelen en 252,000 inwoners. De hoofdstad is Colchester. = (ROBERT EVREUX, Graaf van), geboren

op het kasteel Nethewood, in Herefordshire, in 1567, verloor zijn' vader, toen hij naauwelijks 12 jaren oud was; zijn voogd Lord BURLEIGH liet hem de hoogeschool van Cambridge bezoeken, en bragt hem in 1584 aan het hof, waar hij zich vele vrienden maakte en eerlang de gunsteling werd van Koningin ELIZABETH. Hij verzelde in 1585 den Graaf van Leicester, met wien zijne moeder hertrouwd was, naar Holland, en gaf in den slag bij Zutphen tegen de Spanjaarden blijken van ongemeene dapperheid. Bij zijne terugkomst in Engeland werd hij in 1588 Generaal der ruiterij. Zijn geluk en de gunst der Koningin maakte hem overmoedig en loszinnig. Zonder ELIZABETHS toestemming voegde hij zich bij den togt, dien JOHN NORRIS en FRANCIS DRAKE ondernamen, om Don ANTONIO op den Portugeschen troon te herstellen. De Koningin vergenoegde zich met hem bij zijne terugkomst eenige zachte verwijtingen te doen, en overlaadde hem met nieuwe weldaden. ESSEX deed nogtans veel dat der Koningin mishaagde; zoo huwde hij in het geheim met de eenige dochter van FRANCIS WALSINGHAM, de weduwe van PHILIP SIDNEY; zij sprak er hem niet over, maar deed hem niettemin hare spijt gevoelen. In 1591 kreeg ESSEX het opperbevel over een hulpleger, hetwelk ELIZABETH tot ondersteuning van HENRIK IV naar Frankrijk zond. Zijne vijanden namen zijne afwezigheid waar, om hem bij de Koningin te schaden; doch hij wist ditmaal hunne ontwerpen te verijdelen, en ELIZABETH benoemde hem in 1593 tot lid van haren geheimen raad. Na eene gelukkige onderneming tegen Cadix, welke hij met den Admiraal HOWARD uitgevoerd had, werd hij door ELIZABETH met lofspraken en door het volk met uitgelaten vreugdeblijken ontvangen. De Koningin deed hem gevoelen dat hij haar onderdaan was, en dat hij bare gunst de volksgunst niet noodig had, of er ten minste geen' prijs op behoorde te stellen; zijn hoogmoed werd hierdoor beleedigd, en hij geraakte dikwijls in hevigen twist met zijne meesteres, die hem in 1597 tot Grootmeester der artillerie benoemde. Hij ondernam een' nieuwen zeetogt tegen Spanje, maar deze had den gehoopten uitslag niet; hij vond de Koningin bij zijne terugkomst merkelijk verkoeld jegens hem, en wilde zich naar zijne goederen begeven; maar ELIZABETH hield hem aan het hof, met hem te benoemen tot Grootmaarschalk van Engeland. Zijn hoogmoed verleidde hem telkens tot nieuwe onbezonnenheden. BURLEIGHS dood was een groot nadeel voor hem; want daardoor kregen zijne vijanden de handen ruim, om aan zijn' val te arbeiden. ESSEX werd wel na hem tot Kanselier der hoogeschool van Cambridge benoemd, maar de Koningin was zoodanig op hem verstoord, dat zij hem om het bezigen van onbetamelijke uitdrukkingen een' slag in het aangezigt gaf; evenwel verzoende zij weder met hem, en zond hem met eene uitgebreide volmagt als Onderkoning naar Ierland; hij gedroeg zich nogtans in deze hoedanigheid zoo onvoorzigtig, dat ELIZABETH hem haar misnoegen met nadruk te kennen gaf; hij antwoordde haar op een' trotschen toon; en ofschoon zij hem gebood Ierland niet te verlaten, vond hij echter goed niet te gehoorzamen, maar in persoon zich bij de Koningin te komen regtvaardigen. Zij ontving hem niet ongunstig, maar bij het onderzoek van zijn gedrag verdedigde hij zich zoo slecht, en zijne vijanden werkten zoo krachtig, dat hij veroordeeld werd al zijne ambten te verliezen. ELIZABETH liet hem nogtans de hoop op hare genade behouden; maar hij veroorloofde zich spotternijen over de leelijkheid en den ouderdom der Koningin, die haar ter ooren kwamen, en hare ijdelheid diep moesten grieven; daarbij kwam dat de volksgunst hem opgeblazen maakte, zoodat hij in geheime onderhandelingen trad met JAKOBUS, Koning van Schotland, ELIZABETHS vermoedelijken opvolger, om hem vroeger aan de Engelsche kroon te helpen, ja eindelijk zelfs het ontwerp smeedde om het paleis der Koningin te bemagtigen en haar tot het bijeenroepen van een nieuw Parlement en nieuwe ministers te dwingen. De aanslag werd verraden, en nu zocht hij een' opstand in Londen te verwekken; maar ook dit mislukte, en hij werd in hechtenis genomen. Zijn proces en dat zijner medeschuldigen werd opgemaakt. De Koningin wankelde lang, eer zij het tegen hem uitgesproken doodvonnis onderteekende; zij hoopte nog altijd dat hij hare genade zou afsmeeken; maar hiertoe was hij te trotsch. Eindelijk werd hij den 25 Februarij 1601 in den Tower onthalsd. Hij was dapper, welsprekend, vernuftig, schrander, edelmoedig en zeer openhartig; maar daarbij ook onbezonnen, driftig van aard en trotsch. De belagchelijke coquetterie der Koningin, die zich in haren ouderdom nog verliefd aanstelde, en hem tot het voorwerp van hare walgelijke genegenheid verkoos, maakte hem zoo vermetel, dat hij openlijk den spot er mede dreef, en dit was het ergste, waarmede hij haar kon krenken, die in haar 60 jaar nog voor de schoonste zoo wel als voor de geleerdste vrouw van Europa wilde gehouden worden; met zijn' dood echter verdween deze bespottelijke waan, en zij verviel in eene kwijning, die eindelijk ook haren leefdraad afknaagde.

ESSORANT heet in de wapenkunde een vogel met half uitgespreide vleugelen, als gereed om weg te vliegen. (*Romani.*

E. S S. P. Q. R. Verkorting van *ex sententia Senatus Populique*

ESSUAN, zie ASSUAN.

ESTE is een der oudste en aanzienlijkste Huizen van Italië, welks oorsprong tot in het begin der IX eeuw opklimt; hetzelve heeft verscheiden vorsten en vermaarde mannen opgeleverd. De geschiedenis van dit Huis is naauw met de geschiedenis van Italië verbonden, zoodat wij zelfs niet eens de voornaamste leden van hetzelve afzonderlijk kunnen vermelden, maar het geheele geslacht in ééns beknoptelijk moeten overzien. Hetzelve bekwam van de KAROLINGERS verscheiden leengoederen in Italië met onderscheiden titels. Gedurende de tweespalt der Guelfen en Gibellinen verkregen de Heeren van ESTE, als hoofden der Guelfen, nevens andere bezittingen, Ferrara en Modena, waar de letteren en wetenschappen hare wedergeboorte en bloei aan dit Huis te danken hadden. Keizer FREDRIK III verleende BORSO D'ESTE in 1452 den titel van Hertog van Modena en Reggio; hierbij verkreeg hij nog van Paus PIUS II de hertogelijke waardigheid van Ferrara, hetwelk hij als pausselijk leen bezat. Zijn opvolger ERCOLO I († in 1505) had veel van de Venetianen en hunne bondgenooten te lijden, die het Huis ESTE van zijne staten wilden berooven; Milaan, Florence en Napels kozen deszelfs zijde, en zoo ontstond een algemeene oorlog; doch na den vrede van 1484 bleef ERCOLO 21 jaren lang onzijdig in alle omwentelingen en partijschappen, die Italië verscheurden, en zijn land genoot al de weldaden van den vrede, bij den bloei, des koophandels en der wetenschappen, die hij op alle wijzen aanmoedigde en beschermde. Hij werd opgevolgd door zijn' zoon ALFONSO († in 1534), wiens tweede gemalin de beruchte LUCREZIA BORGIA was. ALFONSO was een bekwaam veldheer. Nadat hij in 1505 tot de Ligue van Kamerijk was toegetreden, verschenen de Venetianen onder ANGELO TREVISANI aan den mond van de Po, en verspreidden den schrik door het geheele gebied van Modena. ALFONSO bragt deze vloot, die de rivier opvoer, tusschen het vuur der aan beide oevers opgerigte batterijen, waar zij deels veroverd en deels verbrand werd. Paus JULIUS II, die eerlang de Ligue van Kamerijk verliet en de zijde der Venetianen koos, doch ALFONSO daartoe niet bewegen kon, bezwaarde hem met het strengste interdict, en verklaarde hem van al zijne kerkelijke leenen vervallen. ALFONSO verloor Modena en al zijne vrienden; alleen de Franschen bleven hem getrouw en hij hielp hen in 1512 de overwinning bij Ravenna behalen; maar weldra moesten de Franschen Italië ruimen, en ALFONSO stond verlaten. Ondertusschen † JULIUS II; maar zijn opvolger LEO X wilde de steden Modena en Reggio niet teruggeven, waartoe FRANS I, die het Huis ESTE bijzonder genegen was, hem verpligt had. De dood van LEO X in 1521 redde het Huis ESTE van den ondergang. Paus ADRIANUS VI onthefte den Hertog van den ban; maar zijn opvolger CLEMENS VII scheen den haat van zijn' oom LEO X tegen ALFONSO geërfd te hebben, dewijl hij hem Modena onthield, en hem ook zijne nog overige staten zocht te ontnemen. Eerst na de verovering van Rome door KAREL V liet deze hem zijne vroegere bezittingen wedergeven en bevestigde de souvereiniteitsregten van zijn Huis. Zijn opvolger ERCOLO II († in 1559) betoonde de grootste onderworpenheid aan KAREL V, wiens overwigt in alle Italiaansche zaken den uitslag gaf, terwijl zijn broeder te Rome, de Kardinaal IPPOLITO, ingeval van nood zich de bescherming van Frankrijk verschaft had. Deze Kardinaal, die de prachtige Villa d'Este in Tivoli bouwde, was de edelmoedigste beschermer der wetenschappen, die de geheele XVI eeuw opleverde. ALFONSO II († in 1597) had wel van zijne voorzaten den smaak in de wetenschappen geërfd, maar toch meer zucht tot feesten en luidruchtige vermaken; hij wedijverde met den Groothertog van Toscane, en dong naar de kroon van Polen, om welke hij vruchteloos aanzienlijke schatten verspilde. Hij liet den beroemden dichter TASSO zeven jaren in een gekkenhuis opsluiten, om dat hij op de zuster des Hertogs verliefd was. Zijn neef CESARE († in 1628) was zijn opvolger; bij het aanvaarden der regering verklaarde Paus CLEMENS VIII zijne verkiezing onwettig en alle geestelijke leenen van het Huis ESTE wederom aan de Kerk vervallen. CESARE bezat zoo weinig moed en karakter, dat hij op de bedreigingen van den Paus met den ban Ferrara met de andere geestelijke leenen afstond; gelukkig betwistte de Keizer hem de erfopvolging in de Rijksleenen niet; hij behield Modena en Reggio, maar moest met de republiek Lucca twee oorlogen voeren om het bezit van Garfagna, tot Spanje een' vrede bemiddelde. Zijn zoon en opvolger ALFONSO III deed in het eerst eene harde en willekeurige regering vreezen, maar de dood van zijne hartstogtelijk door hem beminde gemalin ISABELLE VAN SAVOYEN stemde hem tot de grootste zachtmoedigheid; hij stond de regering af aan zijn' oudsten zoon FRANCISCO en eindigde zijne dagen in een Capucijnenklooster. Sedert het verlies van Ferrara schitterde het Huis ESTE nog slechts in den weerglans van deszelfs ouden roem. De regeringen van FRANCISCO I († in 1658), ALFONSO IV († in 1662), FRANCISCO II († in 1694 en RINALDO († in 1737) leverden niets merkwaardigs op. FRANCISCO III († in 1780) was een vriend der wetenschappen; MURATORI en TIRABOSCHI kregen een jaargeld van hem. ERCOLO III, laatste Hertog van Modena, uit het Huis ESTE († in 1802), vlugtte bij het naderen der Franschen in 1796 naar Venetië; Modena en Reggio werden in 1797 bij de Cisalpijnsche Republiek gerekend, en het Huis ESTE door het verdrag van Campo-Formio den 17 October 1797 vormelijk van de opperheerschappij over deze landen beroofd. Zie MODENA.

ESTERHAZY is een edel zeer oud Hongaarsch geslacht, hetwelk

reeds in de X eeuw bekend was, en verscheiden vermaarde mannen heeft voortgebragt. De meeste leden van hetzelve waren doorgaans met aanzienlijke waardigheden bekleed in Oostenrijkschen dienst, verscheiden beöefenden ook de wetenschappen en de letteren. De stamvader van dit vorstelijk geslacht was PAULUS ESTORAS, die omstreeks 960 leefde. NICOLAS ESTORAS verkreeg in 1421 van Keizer SIGISMUNDUS het kasteel en de heerlijkheid Galantha, in het Presburger gespanschap, waarvan nog heden het gansche geslacht den naam voert; zijn achter-kleinzoon FRANS IV (geboren in 1563, † in 1595) had verscheiden zonen, van welke drie de stamvaders werden der drie nog voortbloeijende hoofdliniën van dit geslacht; de jongste NICOLAAS II, nadat hij in 1622 de heerlijkheid Forchtenstein gekocht had, werd in 1626 door Keizer FERDINAND II met den titel van Erfgraaf in Forchtenstein in den gravenstand verheven; de nakomelingen zijner beide broeders verkregen in 1683 insgelijks de grafelijke waardigheid, en de oudste PAULUS IV werd door Keizer LEOPOLD I in den Rijksvorstenstand verheven; dezelfde Keizer verleende hem in 1712 het regt van de munt, het verheffen tot den adelstand, enz. zijn kleinzoon NICOLAAS JOSEPH bekwam in 1765 het inboorlingschap van het koningrijk Bohemen en in 1783 werd de tot hiertoe slechts tot den eerstgeborenen bepaalde vorstelijke waardigheid ook tot alle mannelijke en vrouwelijke afstammelingen uitgestrekt. De Prins NICOLAAS ESTERHAZY werd in 1804 Duitsche Rijksstand, doch deze waardigheid verviel reeds wederom in 1806 met de ontbinding des Duitschen Rijks.

ESTHER, een Joodsch meisje, nicht van MORDACHAI, werd de gemalin van een' Koning van Perzië, dien hare geschiedenis AHASVEROS noemt, maar die nergens elders bekend is: weshalve sommigen DARIUS, den zoon van HYSTASPES, daarvoor houden, nadat deze zijne eerste gemalin, VASTHI genaamd, verstooten had. HAMAN, gunsteling des Konings, zich door MORDACHAI beleedigd achtende, besloot zich te wreken door het uitroeijen der Joden, die de staten van dezen Monarch bewoonden, waartoe hij het bevel des Konings wist te bekomen. Maar ESTHER smeekte haren gemaal dit bevel in te trekken, en hij voldeed aan haar verlangen. De bloeddorstige HAMAN werd hierop aan dezelfde galg gehangen, die hij voor MORDACHAI had doen oprigten. Deze geschiedenis wordt breeder verhaald in het Bijbelboek, hetwelk ESTHERS naam draagt. Ter gedachtenis van deze verlossing vieren de Joden jaarlijks een feest (zie PURIM). RACINE heeft dit voorval tot het onderwerp genomen van een zijner fraaiste treurspelen.

ESTHLAND is een landschap in Lijfland, hetwelk het noordelijk gedeelte van hetzelve uitmaakt en omtrent 200,000 inwoners bevat. Reval is de hoofdstad. De Esthlanders, oorspronkelijk Tschuden genaamd, zijn een Finsch volk; zij kwamen in 1386 onder de heerschappij der Duitsche orde, en behoorden naderhand met Lijfland onder Zweden. In 1710 werd deze provincie door de Russen veroverd, die dezelve bij den vrede van Nystadt in 1721 behielden. De inwoners, meest lijfeigenen van den Lijflandschen adel, zijn in de beschaving nog ver ten achteren; zij hebben hunne eigen taal en zeden, zijn eerst laat tot het Christendom bekeerd en blijven nog aan vele hunner oude Heidensche bijgeloovigheden gehecht. Het land is zandig, moerassig en boschrijk, maar toch tamelijk vruchtbaar, en levert granen, hennep, vlas en timmerhout.

ESTRADES (GODEFROI, Graaf D'), Maarschalk van Frankrijk, geboren te Agen in 1607, was aanvankelijk Opperhofmeester van PHILIPPUS, broeder van LODEWIJK XIV, toen hij nog Hertog van Chartres was, doch werd om zijne uitmuntende bekwaamheden eerlang in gewigtige krijgs- en staatszaken gebruikt. In 1638 kwam hij als zaakgelastigde van het Fransche hof in Holland, en diende tevens dezen Staat in het leger van Prins FREDRIK HENRIK, dien hij het Sas van Gend hielp vermeesteren. Op de Munstersche vredehandeling had hij ook niet weinig invloed. Later waren zijne handelingen in Holland met den Raadpensionaris DE WITT zeer gewigtig. Hij bewerkte de ontruiming van Duinkerken door de Engelschen, sloot in 1667 den vrede van Breda, en in 1678 dien van Nijmegen. † te Parijs den 26 Februarij 1686. Zijne *Brieven* en *Negociatiën*, verscheiden malen in het Fransch en Nederduitsch gedrukt, zijn zeer belangrijk voor de geschiedenis der XVII eeuw.

ESTRÉES (JEAN D'), Grootmeester der artillerie van Frankrijk, geboren in 1486, was aanvankelijk Paadje der Koningin ANNA VAN BRETAGNE; hij bewees FRANS I en HENRIK II uitstekende diensten, onderscheidde zich in de veldslagen van Marignan en Pavia, en bij de verovering van Calais in 1558; bij meer andere gelegenheden gaf hij blijken van moed en beleid, bragt de Fransche artillerie op een' geheel nieuwen voet en verscheiden verbeteringen in de geschutgieterijen. † in 1571. Hij was de eerste edelman uit Picardië, die de leer der Hervormden omhelsde. = (ANTOINE D'), zoon van den voorg., was 40 jaren Grootmeester der artillerie; hij verdedigde de stad Noyon tegen den Hertog van Mayenne, wiens leger hij in 1593 versloeg. = (FRANÇOIS ANNIBAL D'), zoon van den voorg., geboren in 1573, omhelsde aanvankelijk den geestelijken staat, en HENRIK IV benoemde hem tot Bisschop van Laon, maar hij liet deze waardigheid varen, en trad in den krijgsdienst; hij kwam den Hertog van Mantua te hulp in 1626, vermeesterde Trier en onderscheidde zich evenzeer door zijn vernuft als door zijne dapperheid; in 1636 werd hij tot buitengewoon' gezant te Rome benoemd, waar hij de belangen der Fransche kroon met nadruk handhaafde. Paus URBANUS VIII bewerkte dat hij teruggeroepen werd. Hij was daarover zoo vergramd, dat hij weigerde aan het hof te verschijnen, om verslag te doen. = (GABRIELLE D'), zuster van den voorg., geboren in 1571, was de minnares van HENRIK IV, die haar hartstogtelijk beminde; hij verhief het graafschap Beaufort tot een hertogdom, waarmede hij GABRIELLE beleende; zijn voornemen was haar te huwen en tot Koningin te verheffen: weshalve hij op eene scheiding bedacht was van zijne gemalin MARGARETA VAN VALOIS; maar SULLY verzette met kracht er zich tegen; GABRIELLE werd dus zijne bitterste vijandin. In weerwil nogtans van 's Konings vasten wil kwam zijn huwelijk met haar toch niet tot stand. In de laatste week der vasten van 1599 verwijderde GABRIELLE, op aandrijven van 's Konings Biechtvader RENÉ BENOIT, zich van het hof, en begaf zich naar Parijs; hier kreeg zij den 8 April dadelijk na het middagmaal zulke vreesselijke stuipen, dat haar schoon gelaat op de ijsselijkste wijze misvormd werd, en zij den 10 April onder hevige smarten den geest gaf. Haar dood werd aan eene beroerte toegeschreven, maar niemand twijfelde aan de ware oorzaak. Zij had den Koning drie kinderen gebaard, CESAR, Hertog van Vendôme, ALEXANDER, dien LODEWIJK XIV tot Groot-prior van Frankrijk en Generaal der galeijen van Malta benoemde, en CATHERINE HENRIETTE, die in 1619 huwde met KAREL VAN LOTHARINGEN, Hertog van Elboeuf. = (JEAN, Graaf D'), geboren in 1624, werd in 1676 Vice-admiraal en voerde in 1672 het bevel over de Fransche vloot in den slag van Soulsbaai, sloeg den Engelschen Admiraal BYNG voor Tabago in 1676 en ontnam den Hollanders dit eiland. LODEWIJK XIV benoemde hem tot Maarschalk van Frankrijk. † in 1707. = (VICTOR MARIE D'), zoon van den voorg., geboren te Parijs in 1660, volgde zijn' vader op als Vice-admiraal, onderscheidde zich in den oorlog tegen de Barbarijsche roofstaten en vernielde de vloot der Algerijnen. In 1701 werd hij door PHILIPPUS V benoemd tot Luitenant-generaal der Spaansche zeemagt, voerde in 1734 het bevel over de Spaansche en Fransche vloot, en werd tot Maarschalk van Frankrijk verheven. † in 1737. = (LOUIS CESAR LETELLIER, Hertog D'), geboren te Parijs in 1695, woonde den veldtogt in Spanje bij onder den Maarschalk VAN BERWIK, en gedroeg zich zoo dapper, dat hij tot hooge krijgsambten opklom. In den zevenjarigen oorlog won hij bij het overtrekken van den Main bij Seligenstad, in den slag van Fontenoy, bij de belegering van verscheiden steden in Vlaanderen en andere gelegenheden het vertrouwen van den Maarschalk DE SAXE. In 1756 ontving hij den Maarschalksstaf, verscheen in 1757 aan het hoofd van 100,000 man in Duitschland en behaalde den 26 Julij bij Hastenbeck de overwinning op den Hertog van Cumberland. Na het verlies van Hameln waren de Hanoveranen op het punt van het keurvorstendom te ruimen, toen de Maarschalk terug ontboden en door RICHELIEU vervangen werd. Na het verlies van den slag van Rosbach liep de krijgskans de Franschen aanhoudend tegen; zij bekwamen de nederlaag bij Minden, en D'ESTRÉES begaf zich naar het leger, om CONTADES met zijn' raad te ondersteunen, doch voerde geen bevel. † kinderloos den 2 Jan. 1772.

ESTREMADURA in Spanje is een landschap tot het koningrijk Castilië behoorende; hetzelve grenst ten oosten aan Nieuw Castilië, ten noorden aan Leon, ten zuiden aan Andalusië en ten westen aan Portugal; de lucht is er heet en droog, de bodem bergachtig, doch tamelijk vruchtbaar, en in de vlakte is weinig of geen water, behalve de Guadiana en de Taag, die deze provincie doorstroomen. De voornaamste steden zijn, behalve de hoofdstad Badajoz, Xerez, Medellin, Truxillo, Almaraz, Alcantara en Valencia. = in Portugal is eene der zes provinciën van dit Rijk, grenzende ten oosten aan Spaansch Estremadura, waaruit deze provincie den Taag ontvangt, ten noorden aan de provincie Beira, ten zuiden aan de provincie Alentejo en ten westen aan de zee; deze provincie is verdeeld in zes *Comarcas* (districten): Lissabon, Leira, Tomar, Santarem en Setuval (S. Ubes); zij is niet alleen de vruchtbaarste landstreek van Portugal, maar misschien van geheel Europa; de oranje- en citroenboomen zijn het geheele jaar door groen, bloeijen en dragen vruchten; granen, wijn en olie wordt er in overvloed gewonnen; de Taag is zeer vischrijk. De hoofdstad Lissabon is in deze provincie gelegen, die alleen zoo sterk bevolkt is als de vijf andere provinciën zamen.

ESTREMOS is eene Portugesche stad en vesting in de provincie Alentejo, uitstekend fraai gebouwd, alzoo de meeste huizen met marmeren kolommen versierd zijn; zelfs is er een toren genoegzaam geheel van marmer gebouwd, welk marmer in de nabijheid der stad gevonden wordt, en eene soort van welriekende aarde, waaruit men sierlijk porselein vervaardigt.

ESZ (KAREL VAN), geboren te Warburg, in het bisdom Paderborn, kwam in 1788 als kloostergeestelijke in de Benedictijner abdij Huysburg, bij Halberstadt, waar hij later Lector en Prior en bij de afschaffing van het klooster in 1804 Pastoor te Huysburg werd. Hij vervaardigde met zijn' broeder LEANDER VAN ESZ eene Hoogduitsche overzetting van het Nieuwe Testament, aan welke hij nogtans niet veel gedaan heeft. Ondanks het verbod van den Paus om de overzet-

ting verder te drukken, verscheen toch in 1820 eene nieuwe uitgave onder Leanders naam alleen. Karel, die zeer aan den Roomschen Stoel gehecht was, schreef, bij gelegenheid van het hervormingsfeest in 1817, een werkje, hetwelk door de Domscholieren te Halberstadt openlijk verbrand en door eenige geleerden wederlegd werd. † den 22 October 1824.

ETEOCLES en **POLYNICES**, zonen van Oedipus en Jocaste, kwamen, nadat hun vader zich in ballingschap begeven had, overeen om ieder beurtelings een jaar Thebe te regeren. Eteocles, het eerste jaar het bewind gevoerd hebbende, wilde hij hetzelve niet afstaan. Polynices zocht hulp bij zijn' schoonvader Adras, Koning van Argos, die met hem en nog zes andere Grieksche vorsten voor Thebe verscheen, om Eteocles tot afstand der regering te dwingen. Bij een' uitval troffen beide broeders elkander aan, en vochten zoo woedend, dat beiden sneuvelden. Daarop werd Kreon, hun oom, Koning van Thebe; hij verbood op doodstraf het lijk van Polynices te begraven; maar Antigone, de zuster van den ongelukkigen, waagde dit evenwel, en werd door Kreon ter dood veroordeeld. Zijn zoon Hemon, die haar beminde, doorstak zich op haar graf.

ETÊTÉ heet in de wapenkunde een leeuw, adelaar, of ander dier zonder hoofd; ook een boom, wiens kruin afgekapt is.

E. T. F. I. S. Verkorting van *ex testamento fieri jussit sibi.*

ETH, Koning van Schotland, bijgenaamd Alipes, wegens zijne vlugheid, volgde in 874 zijn' broeder Constantijn II op. Terwijl hij zich aan allerlei ongebondenheden overgaf, vielen de Denen in zijn land, en hij werd door den adel in 875 afgezet.

ETHALIDES, volgens de fabelleer een zoon van Mercurius en Eupolema, outving van zijn' vader het voorregt dat hij, levend of dood, altijd onderrigt zou zijn van hetgene in de wereld omging, en overigens de eene helft van het jaar onder de levenden en de andere helft onder de dooden zou doorbrengen.

ETHELBALD, Koning van Mercia, onder de Saksische heptarchie, in Engeland, was in 716 de opvolger van Coalred. Twee nederlagen geleden hebbende in 744, kwam hij om het leven in een oproer, aangestookt door Beornred, die zich tot Koning deed uitroepen. =, derde Koning van Engeland, ontroofde in 857 zijn' vader Ethelwolf de kroon, terwijl deze zich te Rome bevond, en liep gevaar van haar te verliezen door zijn bloedschendig huwelijk met de weduwe van dezen vorst; hij scheidde van haar, om troon en leven te behouden, maar eindigde niettemin zijne dagen in ongebondenheid in 860.

ETHELBERT, Koning van Kent, beklom den troon in 566, huwde in 597 met Bertha, eenige dochter van Caribert, Koning van Parijs, omhelsde het Christendom op aandrang van deze vorstin en den H. Augustinus, dien de Paus S. Gregorius naar Engeland gezonden had, beschaafde de Angelsaksen en gaf hun wetten. † in 615. =, vierde Koning van Engeland, was in 860 de opvolger van zijn' broeder Ethelbald; hij beteugelde verscheiden malen de invallen der Denen en regeerde met wijsheid en voorzigtigheid.

ETHELFLEDE, dochter van Alfred den Grooten en zuster van Eduard den Ouden, huwde met Ethelred, Graaf van Mercia, en stond na den dood van haren gemaal in 912 de steden Londen en Oxford aan haren broeder af. Zij gaf in onderscheiden gevechten met de Denen blijken van groote dapperheid. † in 922.

ETHELFRIED, Koning van Northumberland, zoon en opvolger van Ethelrik, Koning van Bernicie in 593, sneuvelde in 617 in een gevecht tegen Redwald, Koning der Oost-Angelen.

ETHELRED I, vijfde Koning van Engeland, was in 866 de opvolger van zijn' broeder Ethelbert en sneuvelde in een gevecht tegen de Denen in 871. = II, veertiende Koning van Engeland, opvolger in 978 van zijn' broeder Eduard den Martelaar, deed alle Denen om het leven brengen, die zich in Engeland hadden nedergezet. Hij werd van den troon verdreven door Sven, Koning van Denemarken; hij kwam terug in 1015 en † in 1016.

ETHELWOLF, tweede Koning van Engeland, was in 837 de opvolger van zijn' vader Egbert, ging naar Rome en maakte zijne Staten cijnsbaar aan den H. stoel voor den zoogenaamden S. Pieterspenning. Deze schatting werd betaald tot de regering van Hendrik VIII. Ethelwolf nam tot tweede gemalin Judith, dochter van Karel den Kalen, en † in 858, nadat hij zijn Rijk tusschen zijne beide zonen Ethelbald en Ethelbert verdeeld had.

ETHEMEA, gemalin van Merops, Koning van het eiland Cos, den eerdienst van Diana verwaarloosd hebbende, werd door deze godin met een' pijl gedood. Merops wilde uit wanhoop zich insgelijks van het leven berooven, maar Juno veranderde hem in een' arend, en plaatste hem onder de sterren.

ETHFIN, Koning van Schotland, zoon van Eugenius VII, en opvolger van zijn' neef Murdac in 730, en † in 760; de laatste jaren zijner regering waren zeer onrustig door de partijschappen der grooten, die hij deel aan het bewind had gegeven.

ETHICA, van *Ηθεα*, zeden, is zedenleer in een' ruimen zin, zoo veel als de wetenschap van het verstandig handelen in de zamenleving; in een' bepaalden zin verstaat men daardoor de kennis en practische uitoefening van zoodanige pligten, die niet door stellige wetten voorgeschreven, maar door de rede en het geweten geboden worden.

ETHNOGRAPHIE, van *Εθνη*, volkeren, en *γραφειν*, schrijven: volksbeschrijving, is zoo zeer geene afzonderlijke wetenschap als wel een deel der aardrijksbeschrijving, en bepaalt zich voornamelijk meer tot de omstandige beschrijving der volken dan wel tot de beschrijving der landen, waar zij wonen.

ETHOPEE, Gr. *Εθοποιεια*, zedennabootsing, is hetgene de Franschen in een' rhetorischen zin *portrait* noemen; dezelve doet eene goede uitwerking in redevoeringen en dichtstukken; doch zoodanige schildering moet niet te lang of te uitvoerig zijn, maar enkel uit weinige en stoute trekken bestaan; gelijk b. v. de beschrijving van den Sparrewouder reus in Vondels *Gijsbrecht van Aemstel:*

Hij stack met hals en hooft, gelijck een steile toren
En spitse, boven 't volck en alle hoofden uit,
En scheen een olyfant, die omsnoft met zijn' snuit:
Zijn spietse was een mast in zijne grove vingren.
Ick zagh hem man op man gelijck konijnen slingren
Wel driemael om zijn hooft, gevat by 't eene been,
En kneuzen dan het hooft op stoepen of op steen;
Hy kon met zijnen pols een' burghwal overspringen;
Hy proeft op grendelen de deught der stalen klingen,
Houwt fel met eenen slagh door ijzer en door stael,
En proeft zijn beckeneel op poorten van metael.
Hy scheen een Polyfeem, het krijghsvolck scheen zijn kudde.

ETHRA, volgens de fabelleer dochter van Oceanus en Thetis, was de gemalin van Atlas en de moeder van Hyas en zeven dochters. Hyas door een' leeuw verscheurd zijnde, stierven zijne zusters van droefheid; maar Jupiter veranderde haar in sterren. Zie Hyades.

ETOILE (Claude de l'), Heer van Saussay en de la Boissinière, geboren te Parijs in 1597, was een der vijf dichters, die de Kardinaal de Richelieu gebruikte tot het zamenstellen van tooneelstukken en bij de oprigting der Fransche akademie een der eerste leden van dezelve, maar overigens een man van slechts middelmatige bekwaamheden. † in 1651 of 1652.

ETSCH (de), Ital. *Adige*, na de Po de grootste rivier in Italië, ontspringt in Graubundten bij den berg Braulio, aan de Tyrolsche grenzen; bij Glurenz komt hij in Tyrol, doorloopt het gebied van Trente, vervolgens het Veronesche, en stort zich niet ver van de Po in de golf van Venetië. De Adigetto is een arm van den Etsch, die zich bij Badia, in de Venetiaansche provincie Polesine di Rovigo, begint en bij Cavarzere zich weder met de hoofdrivier vereenigt.

ETSEN, Hoogd. *ätzen*, bijten, is eene manier om met sterk water in het koper te graveren; hiertoe gebruikt men eene welgeslepen en gepolijste plaat, welke met een zeker mengsel, etsgrond genaamd, bestreken en boven de vlam eener kaars zwart gemaakt wordt; hierop worden de omtrekken der teekening op den etsgrond doorgetrokken, die men met de etsnaald door den grond heen in het koper brengt, waarna men een' rand van was rondom de plaat legt, sterk water er op giet en eenigen tijd laat staan; de plaat genoegzaam ingebeten zijnde, giet men het sterk water er af, neemt den wassen rand weg, veegt den etsgrond er af, en laat een' druk er op maken, dien men etsdruk noemt, om te zien of het sterk water overal de vereischte uitwerking gedaan heeft, waarna de plaat verder met het graveerijzer geheel afgemaakt wordt.

ETSTOEL was de benaming van het hoogste geregtshof in het landschap Drenthe, voor hetwelk onder de vroegere Nederlandsche staatshuishouding alle gewigtige burgerlijke en lijfstraffelijke zaken gebragt werden. Hetzelve voerde den naam van Loffelijken Etstoel; deszelfs leden werden Etten genoemd, met den titel van Edelmogende Heeren, en de zitting van het collegie heette Lotting. Deze regtbank was zeer oud, en zou reeds in de VIII eeuw door Karel den Grooten ingesteld zijn, als eene soort van inquisitiegeregt, tot handhaving van den Christelijken godsdienst en uitroeijing der Heidensche bijgeloovigheden: waarom zij *Loofding* (geloofsgeregt) zou genaamd zijn, welke benaming naderhand door zamentrekking in *Lotting* verbasterd is. De benaming *Etten* is kennelijk afkomstig van het Frankduitsch Hatto of Haetto, Friesch *Heit*, mogelijk van het Grieksche *Αττα*, in de beteekenis van *vader*, welk woord reeds de oude Germanen, die vroeger Drenthe bewoonden, door *Aete* en *Tata* uitdrukten. De Etstoel bestond uit 36 Etten, namelijk zes uit ieder Dingspil (regtsgebied, jurisdictie), doch waarvan slechts 24 te gelijk zitting namen; zij vergaderden gewoonlijk twee malen in het jaar te Assen, op aanschrijving van den Landdrost, die voorzitter dezer vierschaar was, doch geene stem had. Van de vonnissen dezer regtbank viel geen hooger beroep; alleen kon herziening, maar aan denzelfden Etstoel verzocht worden, mits 50 Goudguldens (*ƒ* 70.00) in zekerheid stellende, die, wanneer het vonnis bekrachtigd werd, ten behoeve van den Landschrijver verbeurd waren. Ondertusschen was deze instelling op het einde der XVIII eeuw te zeer verouderd, en men had sedert lang te groote gebreken in dezelve opgemerkt, om niet aan verbetering te denken, doch gehechtheid aan het oude, vooringenomenheid tegen het nieuwe en de invloed dergenen die bij de instandhouding belang hadden, hielden de dadelijke verbetering dezer regtbank lang tegen. Evenwel werd men in 1788 ernstig daarop bedacht; eene staatscommissie, met het onderzoek van het justitie-

wezen in Drenthe belast, deed den 23 Maart 1791 verslag van hare verrigtingen, waarna door de Staten van het landschap in de maand September deszelfden jaars de Etstoel afgeschaft en door een Hof van Justitie, uit den Drost en acht Raden bestaande, vervangen werd.

ETTEN, een aanzienlijk dorp en heerlijkheid in de Nederlandsche provincie Noord-Braband, kwam in 1450 aan den Graaf JAN VAN NASSAU, en werd sedert dien tijd der baronnie van Breda ingelijfd. De Kerk, vóór de hervorming aan de H Maagd gewijd, is in 1733 benevens den toren grootendeels ingestort; het zeer ruime koor, dat staan bleef, werd naderhand tot den predikdienst der Hervormden ingerigt en van een orgel voorzien.

ETTENHEIM is eene kleine stad in het Brisgansche, aan het riviertje Ettenbach; het was aldaar dat NAPOLEON den jongen Hertog van Enghien in den nacht van den 15 Maart 1804 door gendarmes van zijn bed ligten en naar het kasteel van Vincennes vervoeren deed, waar hij zes dagen later werd doodgeschoten.

ETYMOLOGIE, Gr.-Lat. *Etymologia*, oorspronkelijke afleiding der woorden, is de wetenschap van derzelver grondbeteekenis, en maakt een wezenlijk deel der taalkennis uit. Men heeft verscheiden etymologische werken; de bekendsten zijn het zoogenaamde *Etymologicum magnum* voor het Grieksch, welks vervaardiger onbekend is, en dat voor het eerst te Venetië in 1499 bij ALDUS gedrukt werd; de nieuwste uitgave verscheen te Leipzig in 1816, en voor het Latijn het *Etymologicon* van G. J. VOSSIUS in 1662 te Leyden gedrukt; sedert de *Dictionnaire Etymologique* van MÉNAGE in 1694 te Parijs in het licht verscheen, zijn er wel andere, maar toch geene betere etymologische werken voor het Fransch gedrukt. VAN SCRIECK, BECANUS, JUNIUS, POTTER en andere Etymologisten der XVII eeuw hebben in het afleiden der Nederduitsche woorden doorgaans een' geheel verkeerden weg ingeslagen, en zijn niet zelden tot in het bespottelijke toe van het regte spoor afgedwaald.

EU is eene kleine en oude stad in Frankrijk, in de voormalige provincie Normandië, aan de Bresle, met den titel van graafschap.

EUBOEA, tegenwoordig Negropont genaamd, is een groot eiland in den Griekschen archipel, en zeer vermaard in de oude geschiedenis van Griekenland, als het tooneel van verscheiden gewigtige gebeurtenissen. De Turken vermeesterden dit eiland in 1470.

EUBULIA, van εν, goed, en Βουλη, raad, was bij de oude Romeinen eene godin, die te Rome een' tempel had.

EUBULIDES van Milete, bloeide ruim 300 jaren vóór J. C., hij was een leerling en opvolger van EUCLIDES in de Megarische school, en een hevige bestrijder van ARISTOTELES. Hij telde DEMOSTHENES onder zijne leerlingen.

EUBULUS, Atheensch Blijspeldichter, bloeide in de 101 Olympiade, schreef een groot aantal blijspelen, van welke nog slechts fragmenten voorhanden zijn, die juist geene blijken dragen dat het meesterstukken geweest zijn.

EUCHARISTIE, Gr. Ευχαριστια, Dankzegging, is de gewone benaming der Misse in de R. Katholijke Kerk.

EUCLIDES was de eerste Archont van Athene, in het tweede jaar der 94 Olympiade, 403 jaren vóór J. C. onmiddellijk na het verdrijven der 30 tirannen. Onder zijn bewind had er eene algemeene herziening der wetten plaats en er werd eene bepaling gemaakt van die welke voortaan in acht genomen zouden worden. = van Megara, stichter van eene wijsgeerige school, was eerst een leerling van PARMENIDES en naderhand van SOCRATES; doch in plaats van tot het onderzoeken der waarheid, bepaalde hij zich tot het spitsvondig twisten of er slechts een Al-een dan of er een veelvoudig Al bestond. Van zijne schriften, bij DIOGENES LAËRTIUS vermeld, is niets tot ons gekomen: waarschijnlijk is er ook niet veel aan verloren. = beroemd wiskundige, bloeide 300 jaren vóór J C. Men weet alleen van hem dat hij te Alexandrië eene wiskundige school gesticht had. Zijne *Elementen*, in 15 boeken verdeeld, van welke de beide laatsten toegeschreven worden aan HYPSICLES, zijn bewaard gebleven en nog bij het onderwijs de geheele wereld door in gebruik. De nieuwste druk van zijne werken in het Grieksch, Latijn en Fransch, volgens een oud handschrift, werd in 1814 door J. PEYRARD te Parijs bezorgd. =, een der oudste Grieksche beeldhouwers, bloeide omstreeks 1450 jaren vóór J. C. PAUSANIAS vermeldt als zijn' arbeid verscheiden fraaije standbeelden, die hij in de tempels van eenige steden in Achaie gezien had.

EUCRATIDAS, Koning van Bactrië, 200 jaren vóór J. C., was een der vermaardste veldheeren van zijn' tijd; JUSTINUS vergelijkt hem met MITHRIDATES, die gelijktijdig met hem leefde. Hij maakte groote veroveringen in Indië, en werd gedood door zijn' zoon bij zijne terugkomst. MITHRIDATES beroofde dezen zoon van een gedeelte zijner staten, en de Scythen maakten vervolgens een einde aan de Grieksche heerschappij in Bactrië.

EUCTEMON, Atheensch sterrekundige, bloeide omtrent 430 jaren vóór J.C., was een tijdgenoot en vriend van MEDON, den uitvinder van het Gulden Getal. Hij deed verscheiden waarnemingen, van welke PTOLEMEUS melding maakt, die er echter niet veel vertrouwen in schijnt te stellen.

EUDÆMONISMUS, van εν, goed, en Δαιμων, Geest (zie DÆMON), noemt men het gelukzaligheidsstelsel in het algemeen, voor zoo ver hetzelve philosophisch-wetenschappelijk behandeld wordt. De Eudaemonologie of gelukzaligheidsleer is eene aanwijzing tot gelukzaligheid, naar welke alle menschen als naar een hoogste goed streven; het spreekt van zelve dat dit stelsel bezwaarlijk algemeen zijn kan, dewijl de Eudaemonisten zelf zeer verschillende begrippen hebben van de gelukzaligheid, en dienvolgens aan dit stelsel zeer verschillende gestalten geven. Men zou het Eudaemonismus in een zinnelijk en zedelijk kunnen verdeelen; het eerste is niets anders dan de leer van ARISTIPPUS en der Cyrenaïsche school, een Hedonismus of verfijnd zingenot, dat iemand zich stelselmatig zou kunnen verschaffen; maar dit is zoo zeer de meening niet der Eudaemonologie: zij bedoelt meer het tweede, de zedelijke gelukzaligheid, naar welke wij even zoo behooren te streven als naar de zinnelijke, zoo wel naar die van anderen als onze eigene; maar ook in dit opzigt is het moeijelijk stelselmatig den weg aan te wijzen, dien men in dit streven te houden hebbe.

EUDES, Graaf van Parijs, oudste zoon van ROBERT DEN STERKEN, verdedigde Parijs in 885 tegen de Normandijërs en werd in 888 te Compiegne uitgeroepen tot Koning van West-Frankrijk; hij verdreef de Normandijërs tot op de grenzen, noodzaakte KAREL DEN EENVOUDIGEN naar Bourgondië te wijken, vermeesterde Laon en † te La Fère in 898.

EUDES. *Hertogen van Bourgondië van dezen naam.* = I, bijgenaamd BOREL, was de opvolger van zijn' broeder HUGO I; hij beroofde de rijke kooplieden, die over zijn grondgebied reisden; maar door den H. ANSELMUS daarover bestraft, liet hij dit na, en deed eene pelgrimsreis naar het H. Graf. † in Cilicië in 1103; zijn lijk werd naar Citeaux gebragt, hetwelk hij gesticht had. =, zoon van HUGO II, regeerde 40 jaren, en † in 1162. Hij had geweigerd LODEWIJK VIII voor zijn' leenheer te erkennen, maar een bevel van den Paus ADRIANUS IV dwong hem er toe. = III, zoon van HUGO III, voerde het bevel over den regter vleugel in den slag van Bouvines, en bewees PHILIPPUS AUGUSTUS uitstekende diensten in een' togt tegen de Albigensen en in den oorlog tegen de Vlamingen. † in 1218, toen hij voornemens was om aan het hoofd van een leger Kruisvaarders naar Egypte te vertrekken. = IV was in 1315 de opvolger van zijn' broeder HUGO V, en huwde in 1318 met JEANNE, dochter van PHILIPPUS V, Koning van Frankrijk. Hij werkte krachtdadig mede om LODEWIJK I, Graaf van Vlaanderen, in 1328 in zijne Staten te herstellen. † in 1350.

EUDIOMETER, Luchtmeter, is een werktuig, door PRIESTLEY uitgevonden, en naderhand door anderen verbeterd, waarmede men de lucht, voor zoo ver zij tot inademing dienstig is, afmeten en volgens graden bepalen kan; hetzelve beäntwoordt nog niet volkomen aan het oogmerk, en kan dit ook niet, zoo lang de eigenschappen eener heilzame voor de inademing volkomen geschikte lucht nog niet genoegzaam bepaald zijn.

EUDOXIA, vrouwennaam, beteekent in het Grieksch de *welvermaarde*, van εν, wel, en Δοξα, meening, gevoelen. = (ÆLIA), gemalin van Keizer ARCADIUS. Zie CHRYSOSTOMUS (JOANNES). = (ÆLIA), gemalin van Keizer THEODOSIUS II. Zie ATHENAIS. = (LICINIA), dochter van Keizer THEODOSIUS II en ÆLIA EUDOXIA, geboren te Konstantinopel in 422, was de gemalin van VALENTINIANUS III, dien MAXIMUS om het leven deed brengen, zijne weduwe dwong met hem en hare dochter met zijn' zoone te huwen. EUDOXIA, vernemende dat MAXIMUS de moordenaar was van VALENTINIANUS, riep de hulp in van GENSERIK, Koning der Wandalen, die met een talrijk leger in Italië viel, alles te vuur en te zwaard verwoestte en EUDOXIA naar Afrika voerde. Zeven jaren later zond hij haar naar Konstantinopel terug. † in 456. = (MACREMBOLITISSA), weduwe van Keizer CONSTANTIJN XI (DUCAS), deed zich voogdes verklaren van hare drie zonen en hertrouwde met ROMANUS DIOGENES in 1068. MICHAEL haar zoon zich in 1071 tot Keizer hebbende laten uitroepen, sloot haar op in een klooster, waar zij hare overige dagen sleet met de letteroefeningen. Er bevinden zich handschriften van haar in de koninklijke bibliotheek te Parijs. = FEODEROWNA, eerste gemalin van PETER I, die met haar huwde in 1691, was de moeder van den ongelukkigen ALEXIS (zie ALEXIS PETROWITZ). PETER (DE GROOTE!) deed haar onder voorwendsel van ontrouw opsluiten in een klooster; zij bekwam hare vrijheid eerst weder, toen haar kleinzoon PETER II in 1727 den troon beklom, en † in 1731.

EUDOXIUS, mansnaam, beteekent in het Grieksch hetzelfde als EUDOXIA. = van Arabissa, in Armenië, was Bisschop van Germanicia, van Antiochië en Patriarch van Konstantinopel. † te Nicea in 370. Hij is in de Kerkelijke Geschiedenis vermaard als een ijverig Ariaan en hevig vervolger der Katholijken.

EUDOXUS van Cnidus, zoon van ÆSCHINES en de vriend van PLATO, dien hij op zijne reis naar Egypte verzelde, was Wiskundige, Arts, Wetgever, Wijsgeer en de eerste die bij de Grieken het jaar regelde. † 352 jaren vóór J. C. Hij heeft verscheiden werken geschreven, van welke nog slechts de titels en eenige fragmenten bekend zijn. Zie MONTUCLA, *Hist. des Mathém.* T. I.

EUDURANION, of doorschijnend zonnestelsel, is een werktuig, in

Engeland door WALKER uitgevonden, en uitnemend geschikt om bij sterrekundige lessen op eene voor iedereen zeer bevattelijke wijze den loop der hemelligchamen te verdnidelijken.

EUGENIA, vrouwen naam, beteekent hetzelfde als het Grieksche *Ευγενεια*, namelijk *Adeldom*.

EUGENIUS, mansnaam, beteekent *welgeboren*, van het Grieksche *ευγενης*. =, Schoolmeester te Vienne, in Dauphiné, werd in den opstand van den Gallischen Graaf ARBOGAST tegen Keizer THEODOSIUS voor Keizer uitgeroepen, maar in 394 door THEODOSIUS overwonnen en op het slagveld onthoofd. = (FRANS) VAN SAVOYEN, vijfde zoon van EUGENIUS MAURITS, Hertog van Savoyen-Carignan, Graaf van Soissons, en OLYMPIA MANCINI, eene nicht van den Kardinaal MAZARIN, werd geboren te Parijs den 18 October 1663 en aanvankelijk tot den geestelijken staat bestemd; hij was reeds Abt, toen na den dood zijns vaders in 1673 zijne moeder in ongunst geraakte bij LODEWIJK XIV, en uit Frankrijk gebannen werd. EUGENIUS bleef nogtans te Parijs zijne letteröefeningen voortzetten, doch meer lust hebbende tot den krijgsdienst, verzocht hij eene aanstelling als Dragonderkapitein, die hem geweigerd werd. EUGENIUS verliet hierop Frankrijk, en trad in 1683 in dienst van Keizer LEOPOLD I, dien hij voortreffelijke diensten tegen de Turken bewees. LODEWIJK XIV en LOUVOIS zagen te laat wat Frankrijk aan dezen held verloren had. » Hij zal nimmer in zijn vaderland terugkeeren!" zeide de laatdunkende Minister. » Zeker zal ik terugkomen," antwoordde EUGENIUS, toen hem dit gezegde overgebragt werd, » in » spijt van den snooden LOUVOIS!" en het was alsof hij een voorgevoel had dat hij door de Voorzienigheid bestemd was om de geesel te worden, waarmede zij den hoogmoed van LODEWIJK XIV wilde tuchtigen, want werkelijk stond hij eenige jaren daarna met een zegevierend leger in Frankrijk. Na den slag bij Mohacz in 1687 werd hij Luitenant-veldmaarschalk. Bij de uitbarsting van den oorlog tusschen Frankrijk en Oostenrijk, bewoog hij den Hertog van Savoyen tot een verbond met den Keizer, voerde het bevel over het keizerlijk hulpleger in Savoyen, ontzette Coni in 1697 en veroverde Carmagnola. LODEWIJK XIV zocht vruchteloos den dapperen EUGENIUS in zijn belang over te halen, en deed hem den Maarschalksstaf aanbieden; maar de held weigerde standvastig, en vermeerderde de spijt des Franschen Konings door het behalen van nieuwe overwinningen. De Keizer verhief hem tot Generaal-veldmaarschalk, en na het eindigen van den oorlog in Italië tot Generalissimus. EUGENIUS sloeg de Turken bij Zenta den 11 September 1697, die daardoor tot den vrede van Carlowitz den 26 Januarij 1698 genoodzaakt werden. Kort daarop gaf de Successieoorlog hem gelegenheid tot nieuwe heldendaden. Hij rukte in Italië, vermeesterde het land tusschen den Etsch en de Adda, dwong het Fransche leger, aangevoerd door VILLEROI, bijna geheel het Milanesche te ruimen, en eindigde den veldtogt met het innemen van Mirandole in 1701. In 1703 kreeg hij het opperbevel over het vereenigde leger in Duitschland, en behaalde met MARLBOROUGH de overwinning in den slag bij Hochstet den 13 Augustus 1704 op de Franschen en Beijerschen, waarbij de Maarschalk TALLARD zelf gevangen werd. In 1705 trok hij weder naar Italië, waar hij wegens de zwakheid van zijn leger niets tegen den Hertog van Vendôme vermogt, echter bewerkte hij het ontzet van Turijn, bragt in het volgende jaar het Milanesche weder onder de gehoorzaamheid des Keizers, en noodzaakte in 1707 de Franschen en Spanjaards Lombardije te ruimen, drong in Provence en Dauphiné, belegerde Toulon, won in 1708 den bloedigen slag van Oudenaarden en vermeesterde Rijssel; in 1709 behaalde hij de overwinning op de Maarschalken VILLARS en BOUFLERS in den slag bij Malplaquet, veroverde Quesnoy in 1712, en sloot eindelijk in 1714 met VILLARS den vrede van Rastadt. Vervolgens behaalde hij de vermaarde overwinning op de Turken bij Peterwaradijn en Temeswar en veroverde in 1717 Belgrado, hetwelk den vrede van Passarowitz in 1718 ten gevolge had. Gedurende 15 jaren van vrede arbeidde EUGENIUS met denzelfden ijver in het kabinet; maar toen in 1733 de Poolsche zaken een' nieuwen oorlog te weeg bragten, verscheen hij met een leger aan den Rijn, doch keerde, zonder iets van belang ondernomen te hebben, naar Weenen terug, en † aldaar in 1736. De Keizer verloor in hem een' der grootste veldheeren en den bekwaamsten staatsman, die immer de belangen van het Oostenrijksche Huis behartigd had. Hij was gewoon te zeggen dat van de drie Keizers, onder welken hij gediend had, hij LEOPOLD I beschouwde als zijn' vader, omdat hij voor hem als voor een' zoon had gezorgd; JOSEPH I als zijn' broeder, omdat hij hem als zijn' broeder bemind had, en KAREL VI als zijn meester, omdat hij hem vorstelijk had beloond. Als mensch zoowel als held bezat EUGENIUS uitmuntende hoedanigheden, die hem de achting van geheel Europa verworven, en de nakomelingschap heeft zijn' roem reeds langer dan eene eeuw bewaard. =, Hertog van Leuchtenberg, Prins van Eichstädt, zie BEAUHARNAIS (EUGENE).

EUGENIUS. *Koningen van Schotland van dezen naam.* = I, opvolger van FOTELMACHUS, sneuvelde in een' slag tegen den overweldiger MAXIMUS. = II, zoon en opvolger van FERGUS I, beklom den troon in 427, behaalde verscheiden voordeelen op de Britten en † in 449. = III, zoon van CONGAL I, volgde hem op in 535 en † in 557; zijn broeder CONVAL was zijn opvolger. = IV, vierde zoon van KENNETH, volgde zijn' vader op in 605 en † omstreeks 620, na ETHELFRIED, Koning van Northumberland, overwonnen te hebben. Zijn broeder FERCHARD I was zijn opvolger. = V was in 688 de opvolger van zijn' oom MALDUIN, en † in 692. = VI, zoon en opvolger van FERCHARD II, † in 699; AMBERLEKETH was zijn opvolger. = VII, broeder van AMBERLEKETH, volgde hem op in 704; hij werd vermoord in 721 en opgevolgd door zijn' neef MURDACH. = *VIII*, zoon van MURDACH, werd in 761 de opvolger van ETHFIN en in 764 door zijne oproerige onderdanen vermoord.

EUGENIUS. *Pausen van dezen naam.* = I, zoon van zekeren RUFINIANUS, werd in 655 verkoren tot opvolger van MARTINUS, gedurende wiens ballingschap hij de Kerk als algemeene Vicaris bestuurd had. † den 1 Junij 658. = II, zoon van zekeren BOHEMOND, werd in 824 tot opvolger verkozen van PASCHALIS I; hij gaf zijne toestemming tot het houden van het Concilie van Parijs in 825, hetwelk het oprigten van beelden in de Kerk geöorloofd, maar het aanbidden derzelve ongeöorloofd verklaarde (*erigere eas licitum, adorare vero nefas sit*); in 826 hield hij een Concilie te Rome tot het ontwerpen van 38 Canons ter herstelling van de kerkelijke tucht. † in 827. Men wil dat hij de waterproef tegen de toovenaars en heksen hebbe ingevoerd. = III, opvolger van LUCIUS II in 1145, was geboren te Pisa, en Cistercienser monnik. De tweespalt, die op dien tijd plaats had, deed hem besluiten Rome te verlaten; de meeste Kardinalen volgden hem, en hij werd in de kerk van het klooster te Farfa ingewijd; doch naauwelijks in Rome teruggekeerd, was hij andermaal genoodzaakt den H. Stoel te verlaten; hij begaf zich naar Pisa, en in 1147 naar Parijs. In 1148 hield hij een Concilie te Rheims en een ander te Trier, hetwelk S. HILDEGARDE verlof gaf om hare visioenen op te schrijven. Hij vertoefde eenige jaren in het *klooster* van Clairvaux waar hij monnik geweest was, en droeg aldaar het pausselijk gewaad over zijne voormalige monnikskleeding. In 1147 keerde hij naar Italië terug en † te Tivoli in 1154. = IV (GABRIELE CONDOLMERO), opvolger van MARTINUS V in 1431, was geboren te Venetië uit een burgerlijk geslacht; hij hield in 1438 een Concilie te Bazel en te Ferrara, met het oogmerk om de Grieksche met de Latijnsche Kerk te vereenigen. De Keizer JOANNES PALEOLOGUS en de Patriarch van Konstantinopel verschenen met 21 Bisschoppen te Ferrara; wegens de pest werd het Concilie naar Florence verplaatst. De vereeniging kwam tot stand in de zesde zitting den 6 Julij 1439; maar de Grieken namen er geen genoegen in, en de vorige verwijdering der beide Kerken werd nu door eene volkomen *scheuring* vervangen. De Paus werd te Bazel slecht beloond door het Concilie en afgezet als verstoorder van de rust der Kerk, scheurmaker en ketter. De Koningen van Frankrijk en Engeland, en de Duitsche vorsten hielden nogtans den Paus de hand boven het hoofd, die de decreten van het Bazelsche Concilie nietig verklaarde; maar het Concilie hield vol, en verkoos AMADEUS VIII, Hertog van Savoyen, tot Paus, onder den naam van FELIX V; beide Pausen bestreden elkander dapper met banbliksems, en EUGENIUS IV, die de Grieksche met de Latijnsche Kerk wilde vereenigen, had juist daardoor eene scheuring in de laatste zelve veroorzaakt. † den 23 Februarij 1447, uitroepende: » o GABRIELE! GABRIELE! waart gij nooit Paus, Kardinaal of Bis» schop geweest, en altijd maar monnik gebleven!"

EULALIA, vrouwennaam van *ευ*, wel, en *λαλειν*, spreken, beteekent *welbespraaktheid*. = (S.), geboren te Merida, in Spanje, omstreeks 296 van Christelijke ouders, was slechts 12 jaren oud, toen er een bevel van Keizer DIOCLETIANUS werd uitgevaardigd dat alle Christenen den goden moesten offeren, hetwelk EULALIA weigerde, en den Regter DACIANUS verweet dat hij misdadig handelde met den waren godsdienst te doen verzaken. De Regter leverde haar daarop aan de beulen over, om haar te pijnigen en met toortsen te blakeren. Zij bezweek onder deze marteling; de Christenen begroeven haar en bouwden naderhand eene prachtige kerk over haar graf.

EULALIUS, mansnaam, beteekent hetzelfde als EULALIA =, Aartsdiaken van Rome, werd in 418 gelijktijdig met BONIFACIUS I tot Bisschop van Rome verkozen. Keizer HONORIUS, die in deze verkiezing onzijdig wilde blijven, gebood dat beiden zich uit Rome zouden verwijderen, tot een Concilie beslist had, wie van beiden den H. Stoel zou bekleeden; doch EULALIUS begaf zich, ondanks het verbod des Keizers, naar Rome en vierde er het Paaschfeest. De Keizer, hierover ten hoogste vergramd, gebood den Stadhouder SYMMACHUS den ongehoorzamen EULALIUS uit Rome weg te jagen, en BONIFACIUS uit kracht der keizerlijke goedertierenheid op den H. Stoel te bevestigen. Zie BONIFACIUS I.

EULER (LEONARD), geboren te Bazel den 15 April 1707, een der grootste wiskundigen van zijn' tijd, was een leerling van JOANNES BERNOULLI en de vriend van zijne beide zonen DANIEL en NICOLAAS, die beiden door CATHARINA II naar Petersburg beroepen werden als leden van de Akademie der wetenschappen aldaar. NICOLAAS BERNOULLI gestorven en DANIEL naar Zwitserland gekeerd zijnde, kwam EULER in zijne plaats als Professor. In 1741 noodigde FREDERIK II hem naar Berlijn, waar hij 25 jaren de wiskunde onderwees

en toen naar Petersburg terug keerde. In 1766 werd hij blind; doch dit hinderde hem niet de moeijelijkste berekeningen uit zijn hoofd te doen, met de hulp van zijn verbazend sterk geheugen (hij wist onder anderen de geheele *Aeneis* van buiten). Hij heeft 45 groote werken en 681 verhandelingen en kleine opstellen geschreven. † te Petersburg den 7 September 1783. Hij had drie zonen, die huns vaders roem op eene waardige wijze in de geleerde wereld handhaafden, namelijk = (JOHAN ALBERT), geboren te Petersburg in 1734, werd in 1764 lid der koninklijke Akademie te Berlijn en Professor der natuurkunde te Petersburg, toen zijn vader derwaarts terugkeerde; hij was achtervolgens Secretaris der keizerlijke Akademie, Inspecteur der militaire Akademie en Staatsraad. † in 1800. Men vindt verscheiden belangrijke verhandelingen van hem in de gedenkschriften der Akademiën van Berlijn, Munchen en Göttingen. = (KAREL), geboren te Petersburg in 1740, leide voornamelijk zich toe op de natuurlijke historie en de geneeskunde; hij deed eene reis door Duitschland en de Nederlanden, en voleindigde zijne studiën te Halle. In 1763 werd hij eerste Geneesheer der Fransche colonie te Berlijn, en vertrok in 1766 met zijn' vader naar Petersburg, waar hij dadelijk tot Hofarts en lid van de keizerlijke Akademie benoemd werd. † op het einde der XVIII eeuw. = (CHRISTOFFEL), geboren te Berlijn in 1743, trad in den krijgsdienst onder de Pruissische artillerie. FREDRIK II wilde hem niet toestaan zijn' vader naar Petersburg te volgen, doch hij kreeg door tusschenkomst van CATHARINA II eindelijk daartoe met moeite verlof. In Rusland werd hij terstond tot Majoor der artillerie bevorderd en benoemd tot Directeur der geweerfabrijk te Systerbeck, aan den Finschen zeeboezem. Hij beoefende ook de sterrekunde uit liefhebberij, en was een der geleerden, welke de Akademie te Petersburg benoemde om den doorgang der planeet Venus over de zonneschijf in 1769 waar te nemen. Men weet niet wanneer hij gestorven is.

EULOGIUS, mansnaam, van het Grieksche *ευλογειν, zegenen*, beteekent dus hetzelfde als de Latijnsche naam BENEDICTUS. = (S.), Aartsbisschop van Toledo, moest vlugten, werd gevat, in de gevangenis geworpen en den 11 Maart 859 door de Saracenen onthoofd. Hij heeft eenige geschriften nagelaten, meest door hem in de gevangenis opgesteld.

EUMÆUS, de zoon eener slavin, opgevoed door LAERTES, was de veehoeder van ULYSSES, die door hem het eerst herkend werd, toen hij, na eene afwezigheid van twintig jaren, in Ithaca terugkwam, en met de hulp van dezen getrouwen bediende de minnaars van PENELOPÉ overwon.

EUMELUS van Corinthe, zoon van AMPHILYCUS, was dichter en geschiedschrijver, en bloeide tusschen de 3 en 10 Olympiade. Hij heeft eene geschiedenis van zijn vaderland in verzen geschreven, en HESIODUS, in proza gebragt, voor zijn eigen werk doen doorgaan.

EUMENES, een der grootste veldheeren van ALEXANDER, was in Thracië geboren en had zijne verheffing slechts aan zijne eigen verdiensten te danken. Paphlagonië en Cappadocië na den dood van ALEXANDER hem ten deel gevallen zijnde, was hij genoodzaakt, om tot het bezit van deze provinciën te geraken, zich te verbinden met PERDICCAS. Na zijne mededingers ANTIPATER en ANTIGONUS overwonnen te hebben, werd hij verraden door APOLLONIDES, een' zijner veldheeren, en verloor op zijne beurt den grooten slag van Orcinium, in Cappadocië, 320 jaren vóór J. C., en week toen in de sterkte Nora, waar hij een geheel jaar lang door ANTIGONUS belegerd werd, dien hij eindelijk noodzaakte af te trekken. Een nieuw leger verzameld hebbende, leverde hij nogmaals een' slag, in welken hij wederom door zijne soldaten verraden en aan ANTIGONUS overgeleverd werd, die hem van honger liet sterven, 315 jaren vóór J. C. =, Redenaar, uit een Atheensch geslacht afkomstig, onderwees de redekunst te Autus, waar hij omstreeks 260 geboren was. CONSTANTIUS CHLORUS en CONSTANTIJN gaven hem uitstekende blijken van hunne achting. Hij hield in 309 eene lofrede op beide vorsten, en zocht door eene welsprekende redevoering RICCIUS VARUS, Landvoogd van Gallië, te bewegen om de openbare scholen te herstellen, die de barbaren verwoest hadden, waartoe hij zelf eene aanzienlijke som aanbood. † omstreeks het midden der IV eeuw. Zijne redevoeringen worden gevonden in de *Panegyrici veteres ad usum Delphini.*

EUMENES. *Koningen van Pergamus van dezen naam* = I beklom den troon 264 jaren vóór J. C., behaalde eenige overwinningen op de Koningen van Syrië en † als een slagtoffer zijner ongebondenheid 242 jaren vóór J. C. = II, neef van den voorg. en zoon van ATTALUS I, beklom den troon 198 jaren vóór J. C., sloot een verbond met de Romeinen, hetwelk hij getrouwelijk onderhield, oorloogde voordeelig tegen ANTIGONUS, Koning van Macedonië, PRUSIAS, Koning van Bithynië, en COTYS I, Koning van Thracië. † 160 jaren vóór J. C. Hij was een beoefenaar en beschermer der wetenschappen, en vermeerderde de vermaarde bibliotheek van Pergamus, die zijne voorgangers hadden aangelegd. Zijne broeders ATTALUS, PHILETERUS en ATHENÆUS waren zoodanig aan hem gehecht, dat zij onder zijne lijfwacht dienden. = III, zoon van den voorg., was nog jong, toen zijn vader stierf; zijn oom en voogd ATTALUS stelde hem op den troon 158 jaren vóór J.C., doch hij † reeds in het volgende jaar.

EUMENIDEN, van *ευμενης*, welwillend, genegen, welgezind, is de euphemistische benaming der wraakgodinnen, bij de oude Grieken en Romeinen aan dezelve gegeven, uit ontzag voor hare ontzettende strengheid in het vervolgen der voorwerpen van hare gramschap. De fabelleer kent er drie: ALECTO, MEGERA en TISIPHONÉ; zij worden als afschuwelijk leelijke vrouwen voorgesteld, met slangen in plaats van haren op het hoofd en klaauwvormige vingers aan de handen. De wroegingen en gewetensknagingen worden door dezen mythus verzinnelijkt.

EUNAPIUS van Sardes, in Lydië, Arts, Geschiedschrijver en Nieuw-Platonisch Philosooph, leerling van CHRYSANTHIUS en PROÆRESIUS, bloeide onder de regering der Keizers VALENTINIANUS, VALENS en GRATIANUS; hij beschreef derzelver leven in het Grieksch, alsmede de levens der Philosophen en Sophisten, door HADR. JUNIUS in 1568 te Antwerpen uitgegeven.

EUNOMIA is volgens de fabelleer eene der Horen, en de godin der wetgeving, van *ευ*, goed en *Νομος*, wet.

EUNOMIUS, een Cappadociër, hoorde te Alexandrië eenigen tijd de lessen van AËTIUS, en werd op de aanbeveling van dezen vermaarden Sophist tot priester gewijd; in 360 werd hij Bisschop van Cyzicus, doch naderhand als Ariaansch ketter afgezet en gebannen. Hij leefde nog ten tijde van HIERONYMUS en † in hoogen ouderdom. De Kerkelijke Geschiedenis beschouwt hem als een' ergen ketter; zijne aanhangers vormden eene secte, onder den naam van Eunomianen; zij werden vervolgd door Keizer GRATIANUS en versmolten onder andere ketters, gedurende de regering van THEODOSIUS.

EUNUCHUS, van *Ευνη*, bed, en *εχειν*, bewaren, is eigenlijk een bedbewaarder of slaapkamerdienaar. Daar men in het oosten tot bewaking en bediening der vrouwen gesnedenen gebruikt, wordt een ontmande door de benaming van Eunuchus aangeduid. Zie CASTRATIE.

EUNUS, eene Syrische slaaf, smeedde het vermetel ontwerp om zich zelven en anderen slaven de vrijheid te bezorgen; voorwendende door de goden tot dat einde gezonden te zijn, deed hij eenige goochelaarskunsten, die als mirakelen en bewijzen van zijne hoogere zending werden aangemerkt. Tweeduizend weggeloopen slaven voegden zich bij hem, en hij stond eerlang aan het hoofd van 50,000 man, met welke hij de Romeinsche Praetors sloeg. PERPENNA tegen dezen oproerigen hoop gezonden, dreef hen uit elkander, en liet degenen kruisigen, die hem in handen vielen, tot hij eindelijk dezen gevaarlijken opstand gedempt had.

EUPATOR, Koning van den Cimmerschen Bosphorus, is in de Geschiedenis slechts bekend door zijne penningen en door eenige plaatsen van LUCIANUS en CAPITOLINUS. De penningen van dezen vorst, geslagen op de keerzijde met ANTONINUS en MARCUS AURELIUS, getuigen dat hij regeerde van 156 tot 171.

EUPEN (PIETER JAN SIMON VAN), geboren te Antwerpen in 1744, was aldaar Professor aan het Bisschoppelijk Seminarium, Kanonik en Grootpoenitentiemeester, toen in 1789 de opstand in Braband tegen JOSEPH II uitborst; hij kwam eigenlijk eerst voor den dag na den slag bij Turnhout den 27 Oct. 1789, en speelde slechts eene kortstondige even zoo bespottelijke als verachtelijke rol; in 1790 naar Holland gevlugt, keerde hij in 1794 naar Brussel, van waar de Franschen hem als gijzelaar naar Rijssel en vervolgens naar Parijs voerden, waar hij tot 1795 gevangen zat. Weder op vrije voeten gesteld, kwam hij andermaal in Holland, en † ergens in de nabijheid van Utrecht.

EUPHEMIA, vrouwennaam, van *ευ*, goed, en *φημη*, gerucht, beteekent *goedberuchtheid*. = (S.), leed den marteldood te Chalcedon, onder de regering van DIOCLETIANUS; haar gebeente werd naar de kerk van S. SOPHIA te Konstantinopel overgebragt, en bleef aldaar tot den tijd van CONSTANTIJN V (COPRONYMUS), die deze H. reliquiën in de zee wilde laten werpen; doch zij werden nog gelukkig gered; een gedeelte er van bevindt zich in eene kerk te Parijs. = (FLAVIA ÆLIA MARCIA) was de gemalin van Keizer JUSTINUS I; hare ouders waren slaven, en hadden haar LUPICINA genaamd. † in 523.

EUPHEMISMUS, verzachting of veredeling in de uitdrukking, is eene rhetorische kunstgreep, om onwelvoeglijke, onaangename, harde of treurige denkbeelden op eene verbloemde of minder aanstootelijke wijze voor te dragen, en toch verstaan te worden; reeds de Ouden bedienden zich van Euphemismen (zie EUMENIDEN); en nog maken alle volken tegenwoordig daarvan gebruik; zoo zeggen wij, b. v. *ontslapen* of *overleden* voor *gestorven; scherpregter* voor *beul; kinderziekte* voor *pokken;* enz. Sommigen meenen het aanstootelijke van eene zaak weg te nemen, door derzelver naam met een basterdwoord of in eene andere taal te noemen; wie, hij voorbeeld, het woord *pis* niet durft uitspreken, zegt zonder aarzelen *urine*, en zoo met honderd andere woorden, die men onbeschroomd in het Latijn of Fransch uitspreekt, maar zorgvuldig in het Nederduitsch vermijdt; doch dit is geen Euphemismus, want de overzetting van een woord of denkbeeld in eene andere taal neemt de onwelvoegelijkheid van den zin niet weg; *stercus* is zoo wel een stinkend woord in het Latijn als *drek* in het Nederduitsch.

EUPHEMIUS was in 825 Stadhouder van Sicilië, toen hij door de maagschap van eene jonge non, die hij geschaakt en tot zijne vrouw ge-

men had, bij den Keizer MICHAËL DEN STAMELAAR aangeklaagd en door dezen veroordeeld werd om de neus afgesneden te worden. EUPHEMIUS verdedigde zich in het eerst aan het hoofd van eenig krijgsvolk, week toen naar Afrika, riep de hulp in van den Kalif ZIADET ALLAH, kwam met een leger Saracenen terug in Sicilië, vertoonde zich voor Syracuse, en werd vermoord op het oogenblik dat hij de inwoners vermaande hem de poorten te openen. De Saracenen vermeesterden hierop Sicilië en een gedeelte van Italië.

EUPHONIA, van εὖ, wel, φωνή, geluid, klank, beteekent *welluidendheid*.

EUPHONIUM is een muzijkinstrument, in 1808 uitgevonden door C. F. F. CHLADNI, te Wittenberg; hetzelve bestaat uit omtrent 40 vlakliggende glazen staven, zoo dik als barometerpijpen, die met vochtige vingers in de lengte gestreken worden. Het geluid is bijna hetzelfde als dat der harmonica.

EUPHORBIUM is eene plant, uit welke men door insnijding een wit melkachtig scherp vocht bekomt. De Fransche scheikundige CASTEL heeft een' voorslag gedaan tot proefnemingen om elastieke gom uit dit vocht te bereiden, alzoo de *Hevea* van Cayenne, welke men daartoe bezigt, toch tot dit geslacht behoort.

EUPHORBUS, Lijfarts van JUBA, Koning van Numidië, zou het eerst het gewas *Euphorbium* ontdekt hebben, en hetzelve naar hem genoemd zijn; SAUMAISE spreekt dit echter tegen, en beweert dat deze plant reeds vroeger bekend geweest is.

EUPHORION, geboren te Chalcis, op het eiland Euboea, 274 jaren vóór J. C., was dichter en geschiedschrijver; hij had het opzigt over de bibliotheek van ANTIOCHUS DEN GROOTEN, Koning van Syrië. Van zijne treurspelen en andere werken zijn slechts fragmenten tot ons gekomen; in de Anthologie vindt men twee Epigrammen van hem.

EUPHRAAT (DE), de vermaardste rivier der geheele aarde, ontspringt op den berg Ararat, in Groot-Armenië, niet ver van de bron van den Tigris, scheidt Syrië van Djarbeek en Armenië van Natolië, vereenigt zich met den Tigris bij Gorno, onder den naam van Schat-el-Arab, en stort zich in den Perzischen zeeboezem.

EUPHRANOR, beroemd Atheensch Schilder en Beeldhouwer, bloeide 400 jaren vóór J. C.; volgens QUINCTILIANUS en PLINIUS moet hij beide kunsten tot een' zeer hoogen graad van volkomenheid gebragt hebben. De oude schrijvers vermelden met lof zijne standbeelden van PARIS, MINERVA, LATONA, VULCANUS en PHILIPPUS en ALEXANDER op vierspannige wagens (*quadrigae*), en nog verscheiden anderen.

EUPHRATES van Alexandrië, een Stoïcijnsch wijsgeer, was de vriend van den PLINIUS, die met veel lof van hem in zijne brieven spreekt; ook was hij vroeger een vriend van APOLLONIUS van Tyane, doch geraakte naderhand met hem in onmin. Hij stond zeer in de gunst van Keizer HADRIANUS, wien hij in zijn' ouderdom verlof vroeg om zich zelven van het leven te berooven; dit verlof bekomen hebbende, nam hij vergift en † in 118.

EUPHRONIUS (S.), Bisschop van Tours, † in 573, had in 557 het Concilie van Parijs en in 567 het tweede Concilie van Tours bijgewoond. Hij stond gedurende zijn leven in groot aanzien bij de Koningen CLOTARIUS I, CHARIBERT en SIGEBERT, en werd door dezen laatsten gelast om het ware kruis in het klooster van S. RADEGOND te Poitiers over te brengen. De waardige Prelaat voorzag op eene zeer liefdadige wijze in de behoeften der inwoners van Tours, toen deze stad in de burgeroorlogen bijna geheel vernield was geworden.

EUPHROSYNE, vrouwennaam, beteekent in het Grieksch *lustig, vrolijk, blijgeestig*. = was, volgens de fabelleer, eene der drie bevalligheden. =, gemalin van ALEXIS III, dien zij in 1195 den troon van Konstantinopel deed beklimmen, in de plaats van IZAAK ANGELUS; zij regeerde eenige jaren haren gemaal en het Rijk, maar hare trotschheid en losbandigheden maakten haar gehaat bij de Rijksgrooten, die haar in een klooster deden opsluiten, doch zij bekwam na eenigen tijd met hare vrijheid haar vorig aanzien weder. Bij de verovering van Konstantinopel door de kruisvaarders in 1204, begaf zij zich naar haren gemaal, die het vorige jaar gevlugt was. † in 1215 te Lasta, in Epirus, waar zij eene schuilplaats gevonden had.

EUPOLIS, Atheensch Blijspeldichter, bloeide 430 jaren vóór J. C. dus in den tijd dat men bekende personen op het tooneel bragt en aan de openbare bespotting prijs gaf. Men wil dat EUPOLIS op bevel van ALCIBIADES verdronken werd. Er zijn slechts fragmenten van eenige zijner stukken bekend.

EUPOMPUS van Sicyon, beroemd Schilder, was een tijdgenoot van ZEUXIS, TIMANTHES en PARRHASIUS, en had tot leerling PAMPHILUS, die de meester werd van den vermaarden APELLES.

EURIPIDES, een der drie beroemdste Grieksche treurspeldichters, werd 480 jaren vóór J. C. te Salamis geboren op denzelfden dag dat de Grieken aldaar de luisterrijke overwinning op XERXES behaalden, en door zijn' vader tot Athleet opgevoed; doch meer lust hebbende tot verstandelijke dan tot ligchamelijke oefeningen, leerde hij bij PRODICUS van Chio de welsprekendheid en bij ANAXAGORAS de wijsbegeerte, maar de natuur zelve bad hem tot dichter bestemd. Zijne treurspelen werden gelijktijdig met die van SOPHOCLES uitgevoerd; slechts 19 zijn tot ons gekomen, van welke RACINE twee tot den grondslag van zijne beide meesterstukken *Iphigénie* en *Phèdre* genomen heeft. EURIPIDES twee malen ongelukkig gehuwd zijnde, verbitterde hem zulks tegen de vrouwen in het algemeen, en deze vrouwenhaat drukte zich ook in zijne treurspelen af. Men weet niet waarom hij Athene verliet, en zich naar ARCHELAUS, Koning van Macedonië, begaf, die hem met onderscheiding ontving en tot aanzienlijke waardigheden verhief. Hij kwam zeer ongelukkig aan zijn einde: op eene eenzame plaats in een bosch wandelende, werd hij door eenige honden overvallen en zoodanig gebeten, dat hij het bestierf 406 jaren vóór J. C. De Atheners lieten hem ter eere een prachtig gedenkteeken oprigten tusschen de stad en de Pireus, met het bijschrift: » EURIPIDES. Macedonische aarde bedekt slechts zijn gebeente."

EURIPUS, eene zeer smalle zeeëngte tusschen Negropont en Livadië, in Griekenland, is merkwaardig om derzelver geregelde en ongeregelde ebbe en vloed; van de nieuwe maan tot het eerste kwartier loopt het water geregeld op en af, maar den overigen tijd wisselt ebbe en vloed wel twintig en meermalen op één' dag. Van dit verschijnsel worden door de geleerden verschillende oorzaken opgegeven.

EUROPA was, volgens de fabelleer, eene dochter van AGENOR, Koning van Phoenicië, en de Nymph MELIA, en zuster van CADMUS. Hare schoonheid bekoorde JUPITER, die, toen zij op zekeren tijd met hare vriendinnen aan den oever der zee wandelde, zich in een' schoonen witten stier herschiep en in deze gedaante haar verscheen; zij vond den stier zoo tam, dat zij het waagde op hem te gaan zitten, waarop deze met haar in zee sprong en naar het eiland Krete zwom, waar hij in een' schoonen jongeling veranderde, en MINOS, SARPEDON en RHADAMANTUS bij haar verwekte. Naderhand huwde zij met ASTERIUS, Koning van Krete, die, daar hij zelf kinderloos bleef, deze drie zonen adopteerde. =, het kleinste, maar volkrijkste en beschaafdste hoofdwerelddeel, beslaat op de vlakte des aardbols, de eilanden medegerekend, 153,000 □ mijlen, bewoond door 178,000,000 menschen, van onderscheiden volksstammen afkomstig. Waarschijnlijk is dit werelddeel uit Azië, als de wieg des menschdoms, bevolkt geworden, en wel Griekenland het eerst; hier vestigde zich omtrent 1400 jaren vóór onze tegenwoordige tijdrekening een Aziatisch volk, Hellenen genaamd, hetwelk eerlang de Aziatische beschaving ver overtrof. Omtrent drie eeuwen vóór J. C. stond dit volk op den hoogsten trap van deszelfs bloei; al wat groot, edel en schoon in denken en handelen, al wat voortreffelijk in wetenschap en kunst genoemd kan worden, al wat de bewondering en naijver van andere volken opwekte, werd bij de Grieken gevonden. Doch met de ontbinding der wereldheerschappij, welke ALEXANDER (DE GROOTE!) op de puinhoopen der Grieksche vrijheid gevestigd had, ging Griekenland te gronde, en Rome verving deszelfs plaats in de rangorde der Europesche volken. De Romeinen, na Carthago in Afrika verdelgd te hebben, vermeesterden Griekenland en bragten de Grieksche beschaving op den Italiaanschen bodem over. Weldra werden nu ook Portugal, Spanje, Frankrijk, Engeland, Duitschland, Zwitserland, Hongarijën en Illyrië aan de Romeinsche heerschappij onderworpen, en bekwamen Romeinsche beschaving, zeden en taal. Rondzwervende horden werden landbouwers; dorpen en steden ontstonden, die in volkrijkheid en bloei toenamen, naarmate het eigenlijke Romeinsche Rijk gedurig dieper zonk; de invoering des Christendoms was der beschaving in de Romeinsche provinciën zeer bevorderlijk, en de deeling in een Oost- en West-Romeinsch Rijk bespoedigde den val van dezen colossus. In Germanië was ruim 100 jaren vóór J. C. de aandringende magt der Romeinen gestuit geworden, en daardoor de Romeinsche beschaving den noordelijken volken van Europa onbekend gebleven. Terwijl men zich te Konstantinopel bezig hield met het houden van Conciliën, het uitpluizen van ketterijen en raadplegen of men al of niet beelden in de kerken zou plaatsen, en te Rome de Bisschop zoo wel naar wereldlijke als geestelijke heerschappij streefde, terwijl hij dit alles de verwijdering tusschen de Grieksche en Latijnsche kerk door wederzijdsche bardnekkigheid eene volslagen scheuring werd, stroomden de barbaren uit het woeste noorden van Europa naar het heerlijke Italië, waar alle beschaving, alle voortreffelijke voortbrengselen van menschelijk vernuft en kunst vernietigd werden, barbaarschheid, domheid en bijgeloof alle wetenschap, kennis en gezond oordeel verdreven en de laatste lichtstralen in den nacht der middeleeuwen deden verdwijnen. In Italië hadden de Oost-Gothen en Longobarden, in Gallië de Franken, in Spanje de West-Gothen en in Zuid-Britannië de Angelsaksen zich genesteld, en de inwoners dezer landen aan zich onderworpen of zich met hen vermengd. Tegen het einde der VIII eeuw was het Rijk der Franken onder KAREL I zoo magtig geworden, dat uit hetzelve de Rijken Frankrijk, Duitschland, Bourgondië en Navarre, benevens de Italiaansche, Lotharingsche en Belgische Staten ontstonden; tevens ontwilderden zich de natiën in het noorden en oosten van Europa; in Bohemen, Polen, Moscovië en Noord-Duitschland werden Rijken gesticht; Denemarken en Zweden namen een' geregelden staatsvorm aan, derzelver inwoners deden landingen, invallen en strooptogten in Gallië en Britannië, en de Magyaren vertoonden zich in Hongarijen. De Pausen verzuimden geenszins de ge-

legenheid om eene hierarchie in te voeren, die hun het oppergezag in alle landen verzekerde, door overal te verkondigen dat de Paus de Stedehouder van Christus, en men hem in deze hoedanigheid meer gehoorzaamheid schuldig ware dan aan de hoogste wereldlijke magt, die zelve aan hem onderworpen was. Op deze wijze werd het Christendom door het Pausdom en het geloof aan God door het geloof aan de H. Kerk en derzelver onfeilbaarheid verdrongen. De Pausselijke heerschappij vond aanvankelijk een' hechten steun in de kruisvaarten, dewijl zij de meeste vorsten van Europa met hunne voornaamste krijgsmagt in Syrië en Egypte bezig hielden, en de Pausen inmiddels de handen ruim hadden om geheel Europa aan hun gezag te onderwerpen en alle kroonen leenroerig aan den H. Stoel te maken. Dit gelukte wel, maar de kruisvaarten hadden nog andere gevolgen, waarop de pausselijke onfeilbaarheid niet gerekend had. De kruisvaarders, die terugkeerden, bragten Arabische en Grieksche beschaving mede; zij hadden wetenschappen en kunsten leeren kennen, en het voordeel ingezien van nuttige kundigheden boven monnikendomheid, van zelfdenken en oordeelen boven een doelloos en onvruchtbaar kerkgeloof. De middelstand vormde zich, de landman wierp allengs de kluisters der lijfeigenschap af, en de edelman leerde lezen en schrijven. Er ontstonden hoogescholen; het kompas, de boekdrukkunst en het buskruid werden uitgevonden. Met de verovering van Konstantinopel door de Turken ging ook het Oostersche Rijk te gronde, nadat het Westersche reeds verscheiden eeuwen niet meer bestaan en de Paus den troon der Caesars ingenomen had. Eindelijk kwam de tijd ook, die het geestelijk despotismus den eersten geweldigen slag toebragt, aan welken het bijkans drie eeuwen lang zieltoogde, eer het eindelijk den geest gaf; de hervorming deed het oude bouwvallige gevaarte der hierarchie wel terstond instorten, maar het puin was zoo spoedig niet weggeruimd. De Jezuitenorde ontstond, die vlijtig al het bruikbare uit het gesloopte gebouw bij elkander zocht en er van maakte wat zij kon, zoo wel in Azië en Amerika, als in Europa. Sedert de hervorming nogtans bekomt de Geschiedenis van Europa eerst eenig gewigt en belang. Oostenrijk leverde Keizers aan het Duitsche Rijk; de Vereenigde Nederlanden bekwamen een' aanzienlijken rang in het Europesche Statenstelsel, Pruissen werd met den aanvang der XVIII eeuw een Koningrijk, en Rusland door Peter I uit een' Aziatischen een Europesche staat. De vormen der meeste Europesche Rijken en Staten waren te zeer veroudérd, toen de Fransche staatsomwenteling in hare gevolgen een' gewigtigen invloed op al het overige van Europa uitoefende, om den stroom te wederstaan; de meeste ondergingen eene omschepping, het zij eigenwillig, het zij door Fransche overheersching; tien jaren lang bukte Europa onder den scepter der Bonapartiden; het duizendjarige Duitsche Rijk, het gemeenebest der Vereenigde Nederlanden, Venetië en verscheiden andere Italiaansche Staten verloren hunne zelfstandigheid, en bekwamen na den val van Napoleon die of geheel niet, of onder eene andere gedaante weder. Na vijftien jaren van vrede, stak de omwentelingszucht in Frankrijk het hoofd weder op, en verdreef de Bourbons andermaal van den troon; België scheurde zich los van het koningrijk der Nederlanden, en werd in deszelfs onzinnigen opstand door Frankrijk en Engeland ondersteund; de opstand van Polen werd door Rusland met nadruk gedempt, en die van den Kerkelijken Staat tegen den Paus door Oostenrijk beteugeld; doch België, hetwelk van Engeland in den Prins van Coburg een' Britschen landvoogd met den titel van Koning bekomen heeft, zal welligt een kortstondige zelfstandige Staat worden, die reeds bij zijne oprigting de zaden van zijn' ondergang medebragt, en nooit iets meer dan eene Engelsche of Fransche provincie zijn zal. Het ware overtollig hier het plaatselijke van Europa, zelfs beknoptelijk, te overzien, alzoo wij toch niet alleen de Rijken en Staten in het algemeen, maar zelfs de voornaamste landen, steden, gebergten, zeeën en rivieren in afzonderlijke artikels meer of min uitvoerig vermelden.

EUROTAS, eene rivier in den Peloponnesus, die Sparte voorbij stroomde, en in de Grieksche Geschiedenis in verscheiden opzigten vermaard is. De Spartanen dompelden hunne kinderen in deze rivier, welke aan Diana gewijd was.

EURYALE, zuster van Medusa. Zie Gorgonen.

EURYALUS, zoon van Opheltes, verzelde Æneas, en wordt door Virgilius vermeld als de vriend van Nisus, met wien hij sneuvelde, toen zij in het vijandelijke leger gedrongen waren.

EURYCLEA, dochter van Ops, slavin van Laertes en voedster van Ulysses, was de eerste, die hem bij zijne wederkomst herkende, toen zij hem de voeten waschte, aan eene wonde, die hij eertijds door een wild zwijn bekomen had, en meldde Penelopé zijne terugkomst.

EURYDICE, zie ORPHEUS.

EURYNOME was volgens de fabelleer de dochter van Oceanus en Thetys, en de moeder der drie Bevalligheden.

EURYSTHEUS, Koning van Mycene, was een zoon van Sthenelus en Mycippe, dochter van Pelops; afgunstig wegens den roem van Hercules, vervolgde hij hem onophoudelijk, en zelfs na zijn' dood ook zijne kinderen, die Theseus onder zijne bescherming nam, en hen weigerde uit te leveren, toen Eurystheus hen gewapenderhand kwam opeischen, maar met zijn geheele geslacht sneuvelde in een gevecht tegen Theseus.

EUSEBIA, vrouwennaam, Gr. Ευσεβεια, beteekent *vroomheid, godsdienstigheid.* = (Aurelia), gemalin van Keizer Constans, wendde in het eerst al haar' invloed aan om de vooringenomenheid weg te nemen van haren gemaal tegen zijn' neef Julius, en beschermde de geleerden, maar vervolgde de regtgeloovigen uit ijver voor het Arianismus. † aan vergift omstreeks 360.

EUSEBIUS, mansnaam, beteekent in het Grieksch de *Godvruchtige.* = PAMPHILUS, geboren te Caesarea in 267, werd in 314 Bisschop van zijne geboortestad; hij was eerst een bestrijder, maar naderhand een voorstander der Arianen, en veroordeelde gemeenschappelijk met hen den H. Athanasius. Hij werd voor den geleerdsten man van zijn' tijd en den vader der Kerkelijke Geschiedenis gehouden, omdat hij eene kerkelijke geschiedenis schreef in X boeken, van welke de Parijsche uitgave van 1659 de beste is; zijne kronijk is in eene Armenische en Latijnsche vertaling, benevens eenige Grieksche fragmenten behouden gebleven; behalve nog eenige andere werken schreef hij eene biographische lofrede op Constantijn, dien hij gedoopt had, en bij wien hij in groot aanzien stond. † omstreeks 340. = van Nicomedië, neef van den voorg., Bisschop van Berytus, Nicomedië en in 338 van Konstantinopel, bloeide onder de regering van Constantijn en Constans; hij was een der hevigste voorstanders van het Arianismus en streng vervolger der regtgeloovige Bisschoppen, van welke hij verscheiden door een Concilie deed afzetten; de H. Athanasius werd door hem beschuldigd en door de Conciliën van Caesarea en Tyrus veroordeeld. Na den dood van Arius werd Eusebius het hoofd van zijne secte. † in 342. = van Samosate was eerst een aanhanger der Arianen, maar ging vervolgens tot de regtgeloovigen over; hij onderteekende het symbolum van Nicea in het Concilie van Antiochië in 363, en de standvastigheid, waarmede hij de Ariaansche ketterij bestreed, stelde hem aan vervolgingen bloot. Keizer Theodosius de Kerk bevredigd hebbende, zond Eusebius om de kerken van het Oosten te onderzoeken en Bisschoppen te wijden; hiermede in 379 bezig zijnde te Dolicha, eene kleine stad in Syrië, wierp eene Ariaansche vrouw hem eene dakpan op het hoofd, dat hij het bestierf. = van Dorylea was Advokaat te Konstantinopel, toen hij in de kerk zich openlijk verklaarde tegen de kettersche gevoelens van Nestorius, en dezen prelaat voor de Bisschoppen daagde. Naderhand zelf Bisschop geworden van Dorylea, in Phrygië, was hij nog ijveriger verdediger der regtzinnigheid. Zijne vriendschap met Eutyches wederhield hem niet om hem wegens zijne ketterij te dagvaarden voor een Concilie van 30 Bisschoppen te Konstantinopel, en hielp hem veroordeelen door het Concilie van Chalcedon. =, een Syrisch koopman, bevond zich om zijne zaken te Parijs in 591 en kocht het bisdom, in openbare veiling gebragt door Fredegonde, na den dood van Ragnemodus, Bisschop van Parijs, en verdreef alle jonge lieden, die onder toezigt van zijn' voorganger in de bisschoppelijke school werden opgevoed, met derzelver meesters, hen door lieden uit zijn land doende vervangen, en vervulde alzoo de Parijsche kerk met Syriërs. Hij genoot nogtans niet lang de vruchten van zijn' koop, en werd opgevolgd door den broeder van Ragnemodus.

EUSTACHI (Bartolomeo), geboren te Sanseverino, † te Rome in 1575, was de beroemdste ontleedkundige der XVI eeuw; zijne ontleedkundige tafelen, het beste zijner werken, werden in 1714 te Rome gedrukt, en sedert dikwijls herdrukt; de beste uitgave is die van Professor Albinus te Leyden in 1744. Er bestaan ook nog eenige kleinere ontleedkundige werken van Eustachi.

EUSTATHIUS, Aartsbisschop van Thessalonica in de XII eeuw, was te voren monnik en hofambtenaar te Konstantinopel; hij schreef geleerde commentariën op Homerus en den aardrijksbeschrijver Dionysius. Het eerste werk werd te Rome in 1542 gedrukt, 4 deelen in folio; deze uitgave is zeer zeldzaam en kostbaar, even zoo de uitgave in 3 deelen te Bazel in 1559; er bestaan ook verscheiden verkortingen van hetzelve met Latijnsche vertalingen.

EUSTATIUS (S.), een der Caraïbische eilanden in de West-Indiën, ligt 3 mijlen van S. Christoffel, en wordt op 5 mijlen in den omtrek gerekend. Nadat in de XVII eeuw de Zeeuwen zich van dit eiland hadden meester gemaakt, werd de eigendom van hetzelve door de Staten vergund aan eenige kooplieden te Vlissingen, die zorg droegen dat hetzelve bevolkt en behouwd werd. In 1665 werd S. Eustatius door de Engelschen overweldigd, doch kort daarna door de Nederlanders hernomen met hulp der Franschen, die het eiland in bezit hielden tot den vrede van Breda in 1667, en toen weder inruimden aan de Nederlanders; doch in 1689 maakten de Franschen er zich meester van, maar reeds in het volgende jaar werden zij door de Engelschen onder het bevel van zekeren Thornhill verdreven. Bij den Rijswijkschen vrede van 1689 werden de Nederlanders in het volkomen bezit van het eiland hersteld. Den 3 Februarij 1781 werd S. Eustatius door den Engelschen Admiraal Rodney zonder slag of stoot ingenomen en uitgeplunderd, latende na de vermeestering des eilands de Hollandsche vlag van het fort waaijen, waardoor hij nog 17 Hollandsche koopvaardijschepen, die, van alles onbewust,

de baai inliepen, buit maakte; doch in den nacht van den 25 November deszelfden jaars gelukte het den Franschen bevelhebber van Martinique DE BOUILLÉ met veel moeite en gevaar te landen en de Engelschen in den morgenstond te overrompelen, die zich terstond overgaven, toen hun bevelhebber COCKBURNE gevangen genomen was. De overwinnaar gedroeg zich zeer edelmoedig; hij liet de zakken met geld, die COCKBURNE den inw. ontstolen had, aan de eigenaars wederom ter hand stellen, en teruggeven wat de Engelschen hun verder ontnomen en nog niet naar Engeland gezonden hadden. Hierop verklarende dat hij het eiland geenszins voor den Koning van Frankrijk, maar voor de Algemeene Staten in bezit genomen had, herstelde hij de Hollandsche regering en deed de Hollandsche vlag hijschen. De Fransche bezetting werd ook eerlang door de Hollanders afgelost. Na de vermeestering der Nederlanden door de Franschen in 1795 werd S. Eustatius, even als alle andere Nederlandsche bezittingen in de West-Indiën, door de Engelschen bezet, doch na den vrede van 1815 met eenige anderen teruggegeven.

EUTERPE, van ευ, wel, en τερπειν, verheugen, eene der negen Zanggodinnen, wordt gehouden voor de uitvindster der fluit, en voert het bewind over de muzijk. Men stelt haar voor als een jong meisje, met een' bloemkrans om het hoofd en eene rol muzijk in de hand.

EUTHYCRATES, Grieksch Beeldhouwer, zoon van LYSIPPUS, bloeide 300 jaren vóór J. C. en was een leerling van zijn' vader; als zijne meesterstukken acht men zijne standbeelden van HERCULES en ALEXANDER en zijne MEDEA op een' wagen.

EUTHYMENES, Marseillaansch zeereiziger 400 jaren vóór J. C., was, volgens hetgene PLINIUS en PLUTARCHUS van hem vermelden, van gevoelen dat de overstroomingen van den Nijl veroorzaakt werden door de noord-oostenwinden, die de wateren der Middellandsche Zee opzettende, den Nijl, die zich niet in de zee kon uitstorten, noodzaakte te zijne oevers te overschrijden en Egypte te overstroomen. EUTHYMENES zeide dat hij door zijne eigen waarnemingen zich daarvan verzekerd had, toen hij de Atlantische Zee bevoer, wier water zoet en van gelijke kleur was als dat van den Nijl en ook krokodillen in hetzelve bespeurde. Volgens VOSSIUSZOON EUTHYMENES, die eene beschrijving van vreemde landen zamengesteld heeft, en van wien ARTEMIDORUS van Ephesus melding maakt, dezelfde zijn als deze Marseillaansche reiziger.

EUTHYMUS (S.) Archimandriet en Grieksche kerkheilige, geboren in Armenië in 377, † in 473, verkondigde het Evangelie den Arabieren en Saracenen, van welken hij een groot gedeelte tot het Christendom bekeerde; ook bragt hij de Keizerin EUDOXIA tot het regtzinnig geloof en werd het orakel der Oostersche Kerk.

EUTIN, kleine stad in het landschap Wagrië, ligt aan een vischrijk meer, vier mijlen van Lubek, was eertijds de residentie van den Bisschop van Lubek en heeft tegenwoordig den titel van vorstendom.

EUTROPIUS (FLAVIUS), in Gallië, waarschijnlijk te Bordeaux geboren, diende bij het leger van Keizer JULIANUS in Perzië, en schreef, op last van Keizer VALENS, tien boeken van de Romeinsche Geschiedenis, welke door PAULUS DIACONUS vervolgd zijn geworden. Dit werk is voor de eerste maal in 1471 te Rome gedrukt; de uitgave van S. HAVERKAMP te Leyden in 1729 is zeer in achting.

EUTYCHES, geboren te Konstantinopel op het einde der IV eeuw, werd in zijne jeugd monnik en vervolgens Abt van zijn klooster. Zijn ijver in het bestrijden der ketterijen van NESTORIUS, die hij eigenlijk niet regt begreep, maakte hem zelf tot ketter; hij verwierp de twee naturen van CHRISTUS, welke de Kerk had aangenomen; zijne monniken deelden in zijn gevoelen; de gesnedene CHRYSAPHIAS, staatsdienaar van Keizer THEODOSIUS II, omhelsde hetzelve, zoo mede de Keizerin EUDOXIA (ATHENAIS), en derzelver voorbeeld vond ontelbare navolgers. EUSEBIUS van Dorylea en FLAVIANUS, Patriarch van Konstantinopel, beproefden vruchteloos EUTYCHES tot de regtgeloovigheid terug te brengen; hij bleef volhouden, en de Patriarch vond noodig hem voor een Concilie te dagen, hetwelk toen in de hoofdstad des Oosterschen Rijks vergaderd was. EUTYCHES verscheen, werd veroordeeld en afgezet, op zijne weigering om zich te onderwerpen. THEODOSIUS II, aangehitst door zijn' staatsdienaar, besloot de leden van dit Concilie, die het vonnis hadden uitgesproken, op hunne beurt te vervolgen; hij riep een nieuw Concilie te Ephesus bij elkander, door hetwelk EUTYCHES vrijgesproken, de Patriarch FLAVIANUS veroordeeld en zoo onmenschelijk mishandeld werd, dat hij het drie dagen daarna bestierf. Vruchteloos verzocht de Paus LEO I den Keizer een nieuw Concilie in Italië zamen te roepen; THEODOSIUS weigerde dit volstrekt. Maar EUTYCHES genoot niet lang zijne zegepraal; THEODOSIUS †, en MARCIANUS, zijn opvolger, beriep, met overleg van den Paus, het algemeen Concilie van Chalcedon, waar de veroordeeling van EUTYCHES bekrachtigd werd, en deze † kort daarna. Ondanks de vervolging bestonden de Eutychianen eene lange reeks van jaren, verdeelden zich vervolgens in verscheiden secten, die weldra weder over wat anders begonnen te haarkloven, en de twee naturen geheel uit het oog verloren.

EUTYCHIUS, Patriarch van Konstantinopel, was voorzitter van het vijfde algemeene Concilie, en werd door Keizer JUSTINIANUS, omdat hij hem bestraft had, afgezet, doch naderhand hersteld. Hij schreef een bewijs voor de opstanding der dooden, doch verviel daarbij tot de ketterij van ORIGENES, van welke hij echter op zijn doodbed terugkwam, door de bekentenis dat ORIGENES zoo min iets zekers aangaande de opstanding wist dan hij zelf. † in 586.

EUXENUS, een Pythagorist van Heraclea, bloeide kort na J. C. en was de leermeester van APOLLONIUS van Tyane. Hij leerde papegaaijen en andere vogels het eerst geärticuleerd spreken.

EUZOIUS, Bisschop van Caesarea, was een tijdgenoot en vriend van GREGORIUS van Nazianze; hij verzamelde de werken van ORIGENES en EUSEBIUS PAMPHILUS bij elkander, en werd onder THEODOSIUS verdreven. Zijne geschriften waren reeds in den tijd van HIERONYMUS niet meer voorhanden.

E. V. Verkorting van *ex voto*.

EVA, vrouwennaam, beteekent in het Hebreeuwsch *moeder aller levenden*, GEN. III. 30, en was dus een zeer gepaste naam voor de wederhelft van ADAM en de moeder van het geheele menschdom. Hare geschiedenis is uit de gewijde bladeren genoeg bekend: het ware dus overtollig dezelve hier te vermelden.

EVAGORAS I, Koning van Salamine, op het eiland Cyprus, omtrent 400 vóór J. C., is slechts bekend door de lofrede van den vermaarden ISOCRATES op dezen vorst. = tweede zoon van den voorg., werd Koning van Salamine na den dood van zijn' onder' broeder NICOCLES, van den troon verdreven door zijn' jonger' broeder PROTAGORAS en ter dood gebragt op bevel van ARTAXERXES OCHUS, die hem eerst eene landvoogdij in Azië gegeven had.

EVAGRIUS, Patriarch van Antiochië, † in 392, was een vertrouwd vriend van S. HIERONYMUS, en schreef verscheiden Grieksche en Latijnsche werken; ook vertaalde hij het door S. ATHANASIUS in het Grieksch geschreven leven van S. ANTONIUS in het Latijn, hetwelk in de Legenden der Heiligen is opgenomen. =, een Grieksch Priester, leerling van S. MARTINUS, Bisschop van Tours, schreef eenige polemische werken in het Latijn, die in het *Spicilegium* van D'ACHERY gevonden worden. = SCHOLASTICUS, geboren te Epiphania, in Syrië, in 536, was een bekwaam regtsgeleerde, redenaar en geschiedschrijver, stond zeer in aanzien bij GREGORIUS, Patriarch van Antiochië, en werd door Keizer TIBERIUS CONSTANTIJN tot Quaestor benoemd en door zijn' opvolger MAURITIUS tot Prefect. Er bestaat van hem eene Kerkelijke Geschiedenis in 6 boeken, van 431 tot 593, van welke de Fransche vertaling met die van EUSEBIUS, SOCRATES, SOZOMENES en THEODORETUS, te Parijs in 1544 zamen gedrukt is. = PONTICUS of HYPERBORITA, naar zijne geboorteplaats aan de Zwarte Zee dus gebijnaamd, was aanvankelijk Voorlezer der gemeente te Caesarea, vervolgens Diaken en eindelijk Aartsdiaken te Konstantinopel; hij had te Jeruzalem het onderwijs genoten van GREGORIUS van Nazianze en van S. MACARIUS in Egypte. Wegens een' minnehandel met eene aanzienlijke gehuwde vrouw was hij genoodzaakt eene schuilplaats in een klooster te zoeken en monnik te worden. Hij werd een der ijverigste verdedigers van ORIGENES, en trad zelf ook als ketter op met eenige stellingen, die door het Concilie van Lateraan in 649 veroordeeld werden. † in 399.

EVANDER, zoon der waarzegster CARMENTA, was het hoofd der Arkadische volkplanting, die zich in Italië kwam nederzetten, en den inboorlingen den landbouw, het letterschrift en andere nuttige wetenschappen leerde. VIRGILIUS vooronderstelt dat hij nog leefde ten tijde van ÆNEAS, met wien hij een verbond sloot en hem met krijgsvolk bijstond.

EVANGELIE, Gr. *Ευαγγελιον*, blijde boodschap, is de benaming der vier verhalen van het leven en de leer van JEZUS, beschreven door MATTHEUS, MARCUS, LUCAS en JOANNES, die daarom ook Evangelisten genoemd worden.

EVANSON (EDWARD), Engelsch geestelijke, geboren te Warrington in 1731, waagde eenige veranderingen voor te stellen in de leer der Anglicaansche Kerk, en stelde zich daardoor bloot aan hevige vervolgingen. † te Colford, in Gloecestershire, in 1805.

EVARISTUS, Paus, was de opvolger van CLEMENS I in 100, en † den 27 October 109; er zijn weinig bijzonderheden van hem bekend, zelfs weet men niet eens regt wie hij geweest is.

EVELINA, vrouwennaam, verkleining van *Eva*, beteek. hetzelfde.

EVELYN (JOHN), geboren te Walton in 1620, was lid van de koninklijke maatschappij der wetenschappen, en had op zijne reizen in Italië eene meer dan gewone kennis verworven van oudheden en penningen. In 1664 gaf hij eene verhandeling over het nut der boomplanting in het licht, die verscheiden malen herdrukt is, en de uitwerking had dat nog vóór de verschijning van den tweeden druk in 1669 over de millioen boomen in Engeland geplant waren. † in 1705 en heeft 26 werken over verschillende onderwerpen nagelaten.

EVEMERUS, een Philosooph der Cyrenaïsche school, was een hoveling van CASSANDER, Koning van Macedonië, en schreef een werk, waarin hij bewees dat de Heidensche goden slechts vermaarde menschen waren, wien men na hunnen dood goddelijke eer bewees; hij beweerde op het eiland Panchea, in den Arabischen zeeboezem, in den tempel van JUPITER TRIPHYLUS een opschrift gezien te hebben, waarin bleek dat URANUS, SATURNUS, JUPITER en andere goden Ko-

ningen of aanzienlijke inwoners van dit eiland geweest waren, en hun dood, insgelijks in deze opschriften vermeld, alle denkbeeld van hunne goddelijkheid wegnam. Daar hij alzoo het polytheïstisch volksgeloof aantastte, bekwam hij den bijnaam van godloochenaar. Van zijn werk zijn slechts fragmenten uit eene Latijnsche vertaling (van Ennius bekend.

EVENAAR, zie ÆQUATOR.

EVENTUEEL, van *Eventus*, voorval, gebeurtenis, is zoo veel als gebeurlijk, vooronderstelling als voorwaarde van iets dat gebeuren kan; zoo is, b.v. de broeder van een' Koning, die geen' wettigen zoon nalaat, deszelfs eventueele opvolger; eene sterke plaats op onzijdig grondgebied wordt in tijd van oorlog somtijds door eene der oorlogende partijen tot den eventueelen vrede bezet; men wapent zich in tijd van vrede tegen een' eventueelen oorlog, enz.

EVERAERTS (Gilles), Geneesheer te Antwerpen, gaf aldaar in 1583 de eerste Verhandeling over den Tabak in het licht, getiteld: *De herba panacea, quam alii Tabacum, alii Petum aut Nicotianam vocant, brevis Commentariolus.* Dit werkje is bij uitstek zeldzaam, en in 1644 te Utrecht met den *Misocapnus* van Jakobus I, Koning van Engeland, en eenige andere werkjes voor en tegen den Tabak herdrukt.

EVERDINGEN is de naam van een beroemd Nederlandsch Schildersgeslacht, namelijk drie broeders, zonen van Jan van Everdingen, Secretaris der stad Alkmaar, te weten = (Cesar van), de oudste, geboren te Alkmaar in 1606, was een leerling van Jan van Bronkhorst, en een voortreffelijk historieschilder. In den Doelen te Alkmaar bevond of bevindt zich nog een uitmuntend schuttersstuk met levensgroote beelden; de deuren van het orgel der Kerk te Alkmaar zijn ook door hem in 1648 geschilderd. † in 1679. = (Allard van), geboren te Alkmaar, was een leerling van Roeland Savry, naderhand van Pieter Moulin, en een uitmuntend landschapschilder, inzonderheid van digtbeplante Noordsche bosschen, watervallen, stormen, enz. die nog bij de liefhebbers en kenners zoo wel kunst- als geldswaarde hebben. † in 1675, en liet drie zonen na, die mede verdienstelijke schilders geworden zijn. = (Jan van), de jongste der drie broeders, was Procureur van beroep en beöefende de schilderkunst slechts tot uitspanning; hij heeft meest kleine stukken en stillevens geschilderd.

EVERGETES, zie PTOLEMEUS.

EVERHARDI (Nicolaus), of eigenlijk Klaas Evertsz., geboren te Grijpskerke, bij Middelburg, in 1461, was de zoon van een' Zeeuwschen Schipper, en werd een der voortreffelijkste Nederlandsche regtsgeleerden; hij studeerde te Leuven, waar hij in 1493 de waardigheid van doctor bekwam, en vervolgens aldaar zelf de regtsgeleerdheid onderwees. In 1498 werd hij te Brussel Officiaal van den Bisschop van Kamerijk, toen Kanonik der Kerk van S. Gui en Deken der Kerk van S. Gudula, te Brussel. Doch hij verliet den geestelijken staat, huwde, en werd lid van den hoogen Raad te Mechelen; daarna in 1509 voorzitter van het Hof van Holland en Zeeland, welk ambt hij 18 jaren met roem bekleedde, en toen door Karel V tot Voorzitter van den Grooten Raad te Mechelen benoemd werd. † aldaar den 9 Augustus 1532. Hij heeft verscheiden werken nagelaten, die veel opheldering geven wegens het staatsregt van zijnen tijd, en was de vader van den beroemden Latijnschen dichter Janus Secundus.

EVERSDIJK, een dorp op het eiland Zuid-Beveland, in Zeeland, werd gesticht door een' der Heeren van Everingen, welk geslacht afkomstig was uit een' jonger' tak der Graven van Evergem, wier graafschap in Vlaanderen gelegen was. De nakomelingen van dit geslacht hebben naderhand den stamnaam Eversdijk aangenomen, en zijn meestal leden der regering van Goes geweest. = (van), een adellijk Hollandsch geslacht, had tot stamvader Antonis Michielsz. van Eversdijk, gunsteling van Karel, zoon van Philippus den Goeden, Hertog van Bourgondië, die in 1450 hem tot den adelstand verhief. † na 1480, en liet 14 kinderen na, die zich met de aanzienlijkste Hollandsche en Geldersche geslachten vermaagschapt hebben.

EVERTSEN (Cornelis), geboren te Vlissingen, in de eerste helft der XVI eeuw, werd van jongs af tot den zeedienst opgeleid, en na als Kapitein gediend te hebben onder den Admiraal Marten Harpertz. Tromp, in 1652 aangesteld tot Schout bij nacht; in 1659 was hij bevelhebber der Vloot, die den Koning van Denemarken toegezonden werd; in 1664 werd hij verheven tot den rang van Vice-admiraal, en voerde het bevel over een eskader van 18 schepen in den zeeslag bij Lestoffe den 13 Julij 1665, doch in het gevecht van den 11 Junij 1666 trof hem het laatste schot van een Engelsch schip, dat hij het bestierf. = (Jan), onder broeder van den voorg., mede geboren te Vlissingen, voerde reeds in 1636 het bevel over eene vloot oorlogsschepen, tot geleide bestemd der koopvaardijschepen naar Frankrijk. Weldra geraakte hij slaags met de Duinkerkers, onder het bevel van Colart, wiens schip hij in den grond boorde en hem zelven gevangen kreeg met 150 man van zijn scheepsvolk. In 1637 werd Evertsen Vice-admiraal van Zeeland, en woonde in deze hoedanigheid den vermaarden zeeslag bij, dien de Admiraal Marten Harpertz. Tromp den 21 Oct. 1639 in Duins leverde aan den Spaanschen Admiraal Oquendo, die geslagen werd, en verscheiden schepen aan de Hollanders verloor. Evertsen bragt zes galjoenen, een fregat en twee andere schepen in Zeeland binnen. In 1642 hernam hij van de Duinkerkers drie Hollandsche koopvaardijschepen, en had vervolgens deel in alle zeegevechten in den eersten oorlog met Engeland; hij gedroeg zich bij uitstek dapper in den slag van Tromp tegen den Engelschen Admiraal Blake bij Douvres in 1652; niet minder beleid en dapperheid betoonde Evertsen in het volgende jaar, toen hij den Admiraal Tromp in zijn gevecht tegen Blake uit het midden van wel twintig Engelsche schepen ontzette. In 1664 werd Evertsen aangesteld tot Luitenant-admiraal van Zeeland; hij was in 1665 tegenwoordig bij den nadeelig uitgevallen zeeslag tegen de Engelschen bij Lestoffe, en werd hij zijne terugkomst in den Briel door het gepeupel mishandeld; doch de Staten lieten den dapperen held regt wedervaren, hoewel hij vooreerst buiten dienst bleef. Toen echter zijn broeder Cornelis in 1666 gesneuveld was, schreef hij aan de Staten dat hij verlangde wederom in dienst gesteld te worden en wenschte zijn vaderland nuttig te zijn. Zijn vader, vier zijner broeders en een zijner zonen waren in 's lands dienst op het bed van eer gestorven, en ook hij zou zich gelukkig rekenen zijn leven voor het vaderland op te offeren. De wensch van dezen dapperen held werd vervuld; want in den slag tegen de Engelsche vloot onder Monk den 4 Augustus 1666 verloor hij zijn eene been en kort daarna het leven. De lijken van beide broeders werden in de S. Pieters kerk te Middelburg plegtig begraven en hun graf met een prachtig gedenkteeken vereerd. = (Cornelis), zoon van den voorg., werd in 1665 van Kapitein tot Schout bij nacht bevorderd, en reeds den 20 Augustus 1666 tot opvolger van zijn' vader als Vice-admiraal van Zeeland aangesteld; hij gedroeg zich in alle volgende zeegevechten tegen de Engelschen en Franschen den heldenroem van zijn' vader en oom volkomen waardig, doorgaans onder aanvoering van de Ruiter. † in 1679. De meeste zonen en neven van de broeders Jan en Cornelis hebben vervolgens in 's lands zeedienst den heldenroem van hun geslacht op eene waardige wijze gehandhaafd. Met den Luitenant-admiraal Geleijn Evertsen is dit Zeeuwsche heldengeslacht den 25 Julij 1721 uitgestorven.

EVIDENT, van *videre*, zien, oogschijnlijk, klaarblijkelijk; eene evidente zaak is eene als het ware aanschouwelijk zekere zaak. Slechts ten aanzien der voorwerpen van het eigenlijke *weten* heeft evidentie plaats, maar niet ten aanzien der voorwerpen van *gelooven;* want de evidentie stelt dadelijk de *overtuiging* in de plaats van het *geloof.*

EVILMERODACH, Koning van Babylon, zoon en opvolger van Nebuchadnesar, had het Rijk als despoot geregeerd gedurende de zeven jaren van zijns vaders verstandsverbijstering; deze na zijne herstelling wederom ten troon geraakt zijnde, deed zijn' zoon gevangen zetten; na den dood zijns vaders in vrijheid gesteld en wederom tot de regering geroepen zijnde, ontsloeg hij Joachim, Koning van Juda, dien zijn vader insgelijks in de gevangenis had doen werpen. Na eene regering van twee jaren werd Evilmerodach het slagtoffer eener zamenzwering van zijn' schoonbroeder Neriglissar, 559 jaren vóór J.C.

EVIPPE, gemalin van Pierus, Koning van Macedonië. Zie Pie(riden.

EVOCATIE, Lat. *Evocatio*, oproeping, inroeping, was bij de oude Grieken en Romeinen eene godsdienstige ceremonie, door welke zij de goden noodigden tegenwoordig te zijn bij eene of andere gewigtige onderneming. Zoo riepen zij ook de beschermgoden aan van een vijandelijk land, en noodigde hen hetzelve hunne bescherming te onttrekken, belovende hun in vergelding nieuwe tempels, altaren en offeranden. Deze ceremonie nam Germanicus in acht, alvorens bij Mattium deed bestormen, gelijk dit ook zeer oordeelkundig vermeld is bij L. W. van Merken, *Germanicus,* III Boek, bl. 68:

Thans wendt Germanicus zijne oogen naar de vest,
En roept de goden aan van 't Mattiaks gewest,
Opdat ze stad en volk ter straf hem overlaten.
Beschermgoôn! smeekt de held, beschermgoôn dezer staten!
Gij ziet dat Mattium uw gunst onwaardig is,
En de eer aan mij ontzegt van zijn behoudenis;
Verlaat, geduchte goôn! verlaat dees trotsche wallen,
En doet voor Romes magt eerlang hen nedervallen.

EVOLUTEN zijn in de meetkunde zekere kromme lijnen, die door ontwikkeling uit anderen ontstaan.

EVORA, hoofdstad der provincie Alentejo, en na Lissabon de voornaamste stad in Portugal, ligt in een aangenaam dal, door bergen omringd; zij is tamelijk groot en de zetel van een aartsbisdom en een Inquisitiegeregt.

EVREMONT (Charles Marguetel de S. Denis, Heer van S.), geboren te S. Denis-le-Guest, den 1 Augustus 1613, legde aanvankelijk zich toe op de regtsgeleerdheid, maar trad vervolgens in den krijgsdienst, was als Kapitein tegenwoordig in den slag bij Nordlingen en Freiburg, en werd in den Spaanschen Successieoorlog Veldmaarschalk. Hij was een vernuftig schrijver, en schitterde in de gezelschappen door zijne geestige invallen, die hem eindelijk eene plaats in de Bastille bezorgden; het eerste gebruik dat hij van zijne herkregen vrijheid maakte, was dat hij zich terstond naar Engeland begaf, en alle uitnoodiging om immer weder naar Frankrijk te kee-

ren van de hand wees. † te Londen den 20 September 1703. Zijne werken zijn meermalen bij elkander gedrukt.

EWALD (JOHANN) werd in 1743 te Koppenhagen geboren, doch in het Sleeswijksche, waar zijn vader Predikant was, opgevoed en insgelijks tot den predikdienst bestemd, maar de jongeling wilde de wijde wereld in; het ambt van zendeling onder de Heidenen in verre landen had voor hem veel aantrekkelijks, en het lezen van *Robinson Crusoe* bewoog hem het onderlijk huis heimelijk te verlaten, om een onbewoond eiland te zoeken; hij werd echter spoedig bij zijn' vader teruggebragt, die volstrekt een' prediker van hem wilde maken, en hem naar Koppenhagen zond. Hier werd het gedwongen studeren onverdragelijk voor den jongeling, die liever soldaat dan geestelijke wilde worden: hij nam dus de vlugt en liet zich te Hamburg door de Pruissische wervers aannemen. Doch toen men te Maagdenburg, waarheen hij gebragt werd, in plaats van volgens belofte hem onder de huzaren te plaatsen, hem onder het voetvolk stak, deserteerde hij in den zevenjarigen oorlog, en trad in Oostenrijkschen dienst, waar men hem niet alleen beter behandelde, maar ook, alzoo hij zich bij verscheiden gelegenheden voordeelig onderscheidde, tot officier wilde bevorderen, mits hij Roomsch wierde, doch dit weigerde hij, en kort daarop uit den dienst ontslagen, keerde hij naar Koppenhagen terug. Nu begon hij zich met ernst op de godgeleerdheid toe te leggen; doch zijne minnares hem ongetrouw wordende, verviel hij in eene werkelooze zwaarmoedigheid, die hem allen lust tot de studie benam. Hij was toen 23 jaren oud; FREDRIK V, Koning van Denemarken, stierf; toevallig werd aan EWALD de vervaardiging van eene treurcantate opgedragen, wier schitterend gevolg de aandacht van alle kenners en liefhebbers bepaalde tot den jongen dichter, die nu, aangemoedigd door de Deensche maatschappij der wetenschappen, beschermd door BERNSTORF en KARSTENS en ondersteund door den raad van den toenmaals in Koppenhagen wonenden KLOPSTOCK, snelle vorderingen maakte op den ingeslagen weg, en door zijne lyrische zoo wel als tragische poëzij weldra een der uitstekendste Deensche dichters werd. De geringe ondersteuning nogtans, welke de regering den verdienstelijken dichter gaf, noodzaakte hem bekrompen te leven, en voor geld gelegenheidsgedichten te maken. † in armoede in 1781, terwijl een boekverkooper met de uitgave van zijne gezamenlijke gedichten een aanzienlijk fortuin maakte. = (WILHELM ERNST), geboren te Wächtersbach den 18 December 1704, studeerde in de godgeleerdheid te Duisburg, te Bremen en voornamelijk te Utrecht, van waar hij met Professor LAMPE naar Bremen vertrok. In 1728 werd hij Gereformeerd Predikant te Altona en in 1735 te Bremer Lehe. † aldaar den 18 Mei 1741. Hij heeft eene menigte theologische werken in het Latijn en Hoogduitsch uitgegeven, van welke verscheiden in het Nederduitsch vertaald zijn. = (JOHANN LUDWIG), geboren in het Isenburgsche steedje Hayn der drei Eichen in 1748, studeerde te Marpurg in de godgeleerdheid, werd huisonderwijzer te Kassel en was twee jaren Gouverneur der Prinsen van Hessen-Philipsthal. De Prins van Isenburg beriep hem tot Predikant van eene kleine dorpgemeente, en kort daarop tot Predikant te Offenbach, waar zijne populair-philosophische predikwijze zeer behaagde; doch zijne kennismaking met LAVATER, HAHN en andere hartstogtelijke godgeleerden bewerkte eene geheele omkeering in zijne denk- en predikwijze, en hij begon, zoo als hij zelf dit noemde, meer in den geest van het Evangelie te prediken en te schrijven. In 1781 werd hij als Hofprediker naar Detmold, in het graafschap Lippe, beroepen. Hier maakte hij zich door zijne verbetering van het schoolwezen zeer verdienstelijk. Een paar staatkundige geschriften, hij gelegenheid der Fransche staatsomwenteling, berokkende hem vele verdrietelijkheden. In 1792 werd hij naar Bremen beroepen. Ook hier vond hij de scholen in een' slechten toestand, en bewoog verscheiden aanzienlijke burgers hem de hand te bieden in het verbeteren; in 1804 deed hij eene reis naar Zwitserland, om PESTALOZZI en zijne leermethode te leeren kennen en dezelve bij zijne terugkomst te Bremen in te voeren, waar hij tot Professor der wijsbegeerte aan het Lyceum werd aangesteld; doch vertrok in 1805 als Professor en Gereformeerde Kerkeraad naar Heidelberg, en werd in 1807 naar Carlsruhe beroepen. † aldaar den 19 Maart 1822. Zijne menigvuldige godgeleerde en zedekundige schriften zijn meest allen in het Nederduitsch vertaald.

EXACT, van *exigere*, voortdrijven, uitdrijven, vorderen, eischen, is hetgene afgeperst, opgespoord, naauwkeurig onderzocht, of beproefd is. Dit wordt zoo wel van personen als van zaken gezegd; men noemt iemand exact, die alles met de uiterste naauwkeurigheid verrigt, overweegt, onderzoekt en beproeft.

EXAGGERATIE, Lat. *Exaggeratio*, is letterlijk een' dijk (*agger*) ophoogen, doch wordt overdragtelijk gezegd van de vergrootende voordragt eener zaak; b. v. VONDEL, *Poëzij*, I Deel, bl. 546:

Zie Vladislans aen — — —
Die zeven heiren, elk van hondertduizent man,
Al t'effens op zijn zwaert, vol schaerden, keeren kan.

Niet zelden nadert, gelijk hier bij VONDEL, de Exaggeratie de grenzen van het Bombast. Zie HYPERBOLE.

EXALTATIE, Lat. *Exaltatio*, verheffing, namelijk van het gemoed; deze heeft bij elke verrukking plaats; doch dezelve kan door overspanning tot dweeperij opgewonden worden, die de reden en het gezond verstand doet zwijgen, en de ongerijmdste voorspiegelingen der verbeelding voor hoogere aanschouwingen houdt.

EXAMEN, Lat. *Examinatio*, is de beproeving of het onderzoek eener zaak of van een' persoon, hetzij in eene verstandelijke of zedelijke betrekking. Het gewone examineren is meestal verstandelijk, en een vormelijk afvragen wat iemand zoo al geleerd heeft, om te oordeelen of hij tot eenig ambt of beroep bruikbaar is.

EXARCHAAT heette in de VI en de beide volgende eeuwen dat gedeelte van Italië, waaruit NARSES, veldheer van Keizer JUSTINIANUS, in 554 de Gothen en hunne bondgenooten verdreven had, en hetwelk de Keizers sedert als eene provincie des Oost-Romeinschen Rijks door een' Landvoogd (Exarch), die zijn' zetel te Ravenna had, lieten regeren. ASTOLPHUS, Koning der Longobarden, veroverde in 749 het Exarchaat; maar PEPIJN, Koning der Franken, viel in Italië, sloeg ASTOLPHUS, ontnam hem Ravenna en het Exarchaat in 755, hetwelk hij aan Paus STEPHANUS III schonk; KAREL DE GROOTE bevestigde naderhand deze gift: sedert is Ravenna en deszelfs gebied met den Kerkelijken Staat vereenigd gebleven, die eigenlijk als zoodanig eerst uit het voormalige Exarchaat ontstaan is en de grondslag werd van de wereldlijke magt der Pausen.

EXAUDI is in de Roomsch-Katholijke Kerk de benaming van den Zondag tusschen Hemelvaartsdag en Pinkster, naar het begin van Psalm XXVIII. 7, luidende volgens de *Vulgata: Exaudi, Domine, vocem meam.*

EXCELLENTIE. De eerste gezant, aan wien men den titel van zijne Excellentie gaf, was de Hertog van Nevers, dien HENRIK IV in 1593 naar Rome zond. Hij verkreeg dezen titel uit hoofde van zijne hooge geboorte: sedert hebben alle gezanten denzelven gevoerd.

EXCENTRISCH, van *ex*, uit, en *centrum*, middelpunt: uitmiddelpuntig, heet, in de wiskunde, wanneer een ligchaam van een gegeven punt zich in eene kromme lijn zoodanig beweegt, dat het binnen deze lijn zich van dit punt verwijdert, zoo dat deze lijn geen middelpunt heeft; gelijk men in de sterrekunde bij de ellipsen den afstand tusschen het brandpunt en den omtrek excentrisch noemt.

EXCEPTIE, Lat. *Exceptio*, uitzondering, namelijk van een' algemeenen regel; men heeft geregtelijke en logische Exceptiën.

EXCERPTEN, Lat. *Excerpta*, zijn uittreksels, die men gemakshalve of tot eenig bepaald oogmerk uit omslagtige of deelenrijke boekwerken maakt; zij zijn woordelijk en doorgaans uitgebreider dan Adversariën en Collectaneën, die meestal korte en zakelijke aanteekeningen behelzen, met aanduiding der werken, waar men alles uitvoeriger verhandeld vindt.

EXCHEQUER, de koninklijke Thesaurie of Schatkamer in Engeland, kreeg deze benaming reeds ten tijde van WILLEM DEN VEROVERAAR, omdat de vloer der zaal ruitswijze als een dambord ingelegd was. De *Court of Exchequer* is een der drie hooge geregtshoven.

EXCLAMATIE, Lat. *Exclamatio*, uitroeping, is bij de dichters en redenaars zeer gebruikelijk, om verwondering, verontwaardiging, smart of eenige andere sterke aandoening uit te drukken; het edelmoedig aanbod van DE RIJK, om in hechtenis te blijven (*J. S. de Rijk, Treurspel*, V Bedr. VIII Toon.), mits zijne vrienden ontslagen worden, doet MONDRAGON uitroepen:

Grootmoedige De Rijk! gij zijt een' scepter waard'!

En AUGULO:

Gelukkig Amsterdam, dat zulke helden baart!

EXCOMMUNICATIE, Lat. *Excommunicatio*, kerkban, ontzegging der kerkelijke gemeenschap, was in de middeleeuwen een verschrikkelijk wapen in de hand der geestelijkheid, van hetwelk zij het schandelijkste en verregaandste misbruik maakte. Zie BAN (KERK-). Natuurlijk heeft een kerkgenootschap het regt om degenen, die zich naar deszelfs voorschriften niet willen schikken, buiten te sluiten, maar het heeft het regt niet om buiten de Kerk iemand in zijne burgerlijke betrekkingen te benadeelen, en om zoo te zeggen zedelijk vogelvrij te verklaren: dit ware eene aanmatiging, die het kerkelijk gezag niet toekomt, en welke de Staat niet dulden moet. De Excommunicatie is ondertusschen niet eens eene Christelijke uitvinding, maar, gelijk zoo vele andere ceremoniën, van de Heidenen overgenomen; de priesters namelijk verboden degenen, die hunne voorschriften niet stipt nakwamen, in de tempels te komen en de offeranden bij te wonen, voor zij zich gebeterd hadden (zie EXPIATIE); bleven zij halstarrig weigeren zich aan het priesterlijk bevel te onderwerpen, dan werden zij plegtig vervloekt en aan de Furiën overgegeven. De Romeinen namen deze ceremonie van de Grieken over. Zoo wijdde GERMANICUS de Mattiaken aan de onderaardsche goden; L. W. VAN MERKEN, *Germanicus*, III Boek, bl. 68:

o Pluto, roept de Prins, die de akelige kolken
Van 't afgrondsrijk beheerscht! laat op dees wrevle volken
Verwoesting, angst en schrik en wraak en onheil uit!
Verdelg, verdelg elk volk dat ons met wapens stuit.
Duld dat wij ze in den strijd aan u ten offer wijen.
o Wraakgodinnen! o Gevreesde Razernijen!
Ik wij uit Romes naam, uit naam van al mijn volk,

En uit mijn' eigen naam, dit oord aan zwaard en dolk,
En geef het over aan al 's oorlogs wreede ellenden!

EXEGESE, Gr. *Ἐξηγησις*, uitlegging, en wel bepaaldelijk van de boeken des Ouden en Nieuwen Testaments, is een voornaam deel der godgeleerdheid. Naardien de gewijde oorkonden in eene vreemde taal in een' ver van den onzen verwijderden tijd en onder een ons geheel vreemd volk geschreven zijn, spreekt het van zelven dat, om ze met vrucht te lezen en te verstaan, er verscheiden historische, geographische en archaeologische kundigheden gevorderd worden, die men bij den gewonen lezer maar zelden aantreft: weshalve er eene uitlegging volstrekt noodzakelijk is, zonder welke het door sommigen zoo sterk en onvoorwaardelijk aanbevolen Bijbel lezen eer schadelijk dan nuttig, ten minste tamelijk onvruchtbaar kan zijn. Daar ondertusschen de kennis der Christelijke geloofs- en zedeleer uit de gewijde schriften gehaald moet worden, is het klaar dat de geheele theologische wetenschap op de Exegese berust, tot welke de kennis der Oostersche talen de sleutel is. De vroegste Exegeten waren ORIGENES, CHRYSOSTOMUS en HIERONYMUS. Later, toen de Grieksche en Latijnsche Kerk zich meest met haarkloven over ketterijen bezig hield, en de meeste godgeleerden zeer onwetend waren, althans geene taalkennis bezaten, werd de Exegese zeer verwaarloosd; doch na de hervorming, toen de Bijbel in de gewone landtaal werd overgezet, leiden verscheiden godgeleerden zich met ijver toe op deze wetenschap, en de beide laatste eeuwen hebben eene menigte voortreffelijke schriftverklaarders, inzonderheid in de Protestantsche Kerk, opgeleverd.

EXEMPEL, Lat. *Exemplum*, voorbeeld.

EXEMPLAAR, Lat. *Exemplar*, noemt men ieder afzonderlijk gelijkvormig voorwerp, gelijk ieder' afdruk van een boekwerk, of koperen plaat; ook ieder enkele van gelijksoortige gewassen, hoorns en schelpen, enz.

EXEMPLIFICATIE, Lat. *Exemplificatio*, is in de redekaveling de opheldering eener zaak of stelling door een voorbeeld.

EXERCITIE, Lat. *Exercitio*, is oefening in het algemeen; doch meer bepaaldelijk oefening in den wapenhandel; reeds de oude Grieken maakten veel werks van ligchaamsoefeningen, die de strekking hadden om bekwaamheden te bekomen, welke in den oorlog te pas kwamen. Zoodanige exercitiën hadden plaats in de Gymnasiën, waar de jongelieden onderrigt werden in het behandelen van de werpspiets, het schijfwerpen, het schermen zoo wel als in het worstelen, en van welken verscheiden der bekwaamste bij de Olympische spelen naar den prijs gingen mededingen. Bij de Romeinen werden de soldaten zoo wel in tijd van vrede als in tijd van oorlog in den wapenhandel geöefend; zoodanige exercitiën hadden dagelijks plaats; de veteranen alleen waren daarvan uitgezonderd. Men liet de soldaten des zomers vijf uren lang marscheren, en op den marsch moest elk een' last van 60 ponden dragen, en daarmede van hoogten en over kuilen springen; zij hadden, zegt VEGETIUS, bij hunne exercitiën zwaarden, die eens zoo zwaar waren dan gewoonlijk. Bij den inval der Barbaren in Italië geraakten de exercitiën buiten gebruik; deze woeste volken vochten ordeloos en zoo zij best konden; zij hadden naauwelijks eenig denkbeeld van taktiek. In den aanvang der Fransche monarchie werd het krijgsvolk wederom aan exercitiën gewend en tot het aanleggen van sterkten gebruikt. Na de uitvinding van het buskruid werden de exercitiën van het krijgsvolk overal op een' geregelden voet gebragt. Het is bekend hoe veel belang FREDERIK II in het exerceren stelde; ook bestond zijn leger uit de geöefendste soldaten van Europa.

EXERGASIA, *Ἐξεργασια*, is eene redekunstige figuur, door welke hetzelfde voorwerp bij herhaling door andere uitdrukkingen wordt aangeduid; b. v. » Een vader bemint zijne kinderen, en deze » voorwerpen zijner liefde, deze beschermengelen zijner huisselijke » gelukzaligheid, beschouwt hij als de steunsels van zijn' ouderdom en » de voortplanters van hetgene hij nuttigs en goeds gekweekt heeft."

EXETER, hoofdstad van Devonshire, ligt omtrent 50 uren van Londen en twee uren van de zee, aan het riviertje de Ex, van hetwelk de stad haren naam heeft, die weleer de zetel geweest is van de Koningen der West-Saksers. Ten tijde van Koning ATHELSTAN heette zij Monkton, en werd door hem bemuurd. De meeste huizen hebben nog eene Gothische gedaante; er zijn wel 20 kerken, van welke op bevel van CROMWELL 13 ter openbare veiling werden aangeslagen, doch er deden zich geene koopers op. De Domkerk is een prachtig Gothisch gebouw, met vele oude gedenkteekenen en heerlijk geschilderde glazen. Het orgel is het grootste en sterkste in geheel Engeland. Over de rivier ligt digt bij de stad eene breede steenen brug; een half uur verder ligt Topsham, welke plaats Exeter tot eene haven dient. De inwoners vinden hun voornaamste bestaan in fabrijken en den handel in manufacturen.

EXODUS, uittogt, is het opschrift van het tweede der vijf boeken van MOZES, dewijl daarin hoofdzakelijk het vertrek der Israëlieten uit Egypte verhaald wordt.

EXORBITANT, van *ex*, uit, en *orbis*, kring, is al wat den kring van het gewone overschrijdt; b. v. een exorbitante prijs is een buitengewoon hooge prijs.

EXORCISMUS, Gr. *Ἐξορκισμος*, Bezwering, was eene ceremonie, bij de eerste Christenen in gebruik, om, zoo zij waanden, den Duivel uit het ligchaam der zoogenaamde bezetenen te verdrijven, dat meestal krankzinnigen of lieden waren met zenuwtoevallen behebt. Over zoodanige personen werd een bezweringsformulier uitgesproken, en deze zotternij noemde men Exorcismus. Toen de H. AUGUSTINUS met zijne leer van de erfzonde voor den dag kwam, werd het Exorcismus ook bij den kinderdoop ingevoerd, en zelfs bij de hervorming liet LUTHER dit onzinnig gebruik voortduren; doch de Gereformeerde kerk schafte hetzelve vroegtijdig af, en sedert de Duivel zelf, in plaats van een' inwoner des menschelijken ligchaams, een voorwerp van spot geworden is, kan men BEKKERS *Betooverde Wereld* als bezweringsboek bezigen om hem weg te bannen, en alle kerkelijke Exorcismen voortaan ontberen.

EXOTERISCH, zie **ESOTERISCH**.

EXOTISCHE PLANTEN of **GEWASSEN** zijn zoodanigen, die in een vreemd klimaat te huis behooren, doch door de liefhebbers in andere gewesten aangekweekt worden; men bekomt zelden rijpe vruchten of zaden van dezelven.

EXPIATIE, Lat. *Expiatio*, boeting, verzoening, was bij de Ouden eene ceremonie, door welke men waande misdadigen van schuld te zuiveren, die dan eene soort van absolutie bekwamen.

EXPLICATIE, Lat. *Explicatio*, van *plica*, vouw, is eigenlijk ontvouwen, in tegenstelling van implicatie (*implicatio*) inwikkeling, beteekent zoo veel als uitlegging of verklaring, en is eene aanvoering van hetgene tot opheldering van eene zaak, stelling of begrip dienen kan.

EXPONENT, of aanwijzer, in de wiskunde, is een getal, hetwelk aanwijst hoe veel maal eene grootheid met zich zelve is of moet worden vermenigvuldigd. Men schrijft dien aanwijzer ter regter hand aan het hoofd van het grondtal, dat anders zoo veel maal herhaald zou moeten worden. B. v. in plaats van $2 \times 2 \times 2 = 8$ schrijft men $2^3 = 8$, als wanneer 3 de aanwijzer is van de magt, waarin 2 verheven moet worden, om 8 op te leveren. Zoo is 4 de *exponent* van $a^4 = aaaa$, (hetwelk men niet met $4a = 4 \times a$ moet verwarren). De algebra geeft regelen voor de gevallen, wanneer de exponent een gebroken, of $= 0$, of onbekend is. In het laatste geval bezigt men de logarithmen. Zie LOGARITHMUS.

EX TEMPORE is letterlijk buiten tijds. Men stelt deze woorden somtijds onder kleine kernachtige gedichten, om aan te duiden dat zij om zoo te zeggen op staanden voet gemaakt of nagenoeg geïmproviseerd zijn.

EXTENUATIE, Lat. *Extenuatio*, verkleining, vermindering, verdunning, is in de redekunst het tegenovergestelde van de hyperbole, en alzoo eene figuur, door welke men alle denkbeeld van veelheid of grootheid tracht te verwijderen; zoo noemt men een talrijk leger eene *handvol volk*, eene wezenlijke misdaad eene *vergeeflijke zwakheid*, een' inhaligen vrek een' *spaarzaam' man*, enz. Redenaars en dichters maken somtijds een gelukkig gebruik van deze figuur; b. v. J. F. HELMERS, *Nagel. Ged.* I Deel, bl. 9:

Gij, die de godlijkheid van 's menschen geest bewondert,
Zoek, zoek de grootheid niet bij hem, die de aarde plondert,
Die rijken uitroeit en vernietigt, die, als kaf,
De volkeren verstrooit door de almagt van zijn' staf:
Dit is geen grootheid, neen! 't is laagheid, 't is vernieling,
't Is 't beeld des doods, niet dat van leven en bezieling.

EXTISPICES waren bij de oude Romeinen wigchelaars, die uit de ingewanden der offerdieren voorspellingen deden; en dit was mogelijk de minst dwaze van alle wigchelarijen, bij de Ouden in gebruik; men heeft althans een' zeer redelijken grond voor den oorsprong van dit gebruik meenen te vinden; de Ouden onderzochten namelijk de lever der dieren, die hun voedsel vonden op de plaatsen, waar zij woningen bouwen of legeren wilden; zoo zij bevonden dat de lever niet gezond was, besloten zij daaruit dat het voedsel en het water schadelijk waren, en zagen af van hun voornemen.

EXTRACT, Lat. *Extractum*, aftreksel, uittreksel, kan niet alleen van stoffelijke maar ook van verstandelijke voorwerpen verkregen worden: men heeft dus uittreksels uit boeken; BAYLE maakte zoodanige uittreksels, die dikwijls beter waren dan het boek zelf, waaruit hij ze maakte; onze maandwerkschrijvers doen dit ook, maar zij slagen zoo gelukkig niet.

EXTREMA DURII, oude benaming der Spaansche en Portugesche provinciën *Estremadura*.

EXUPERANTIUS, Prefect in Gallië, was een bloedverwant van den dichter RUTILIUS; hij zocht in 417 de Romeinsche wetten in Aquitanië en Armorica weder in te voeren, nadat deze provinciën door de Gothen verlaten waren; doch werd in 424 te Arles in een oproer door de soldaten vermoord. Zijn broeder QUINCTILIANUS onthield zich te Bethlehem bij den H. HIERONYMUS, die ook EXUPERANTIUS door een' brief, die nog gedrukt voorhanden is, noodigde naar Bethlehem te komen en monnik te worden, waartoe deze nogtans geen' lust had.

EYLAU: twee steedjes in Oost-Pruissen voeren dezen naam, en zijn onderscheiden in Pruissisch-Eylau en Duitsch-Eylau; het eerste

ligt aan het Arsehenmeer, 6 mijlen van Königsberg, en heeft 1500 inwoners; het andere ligt aan een groot meer in het Mohrunger district. Pruissisch-Eylan is in de geschiedenis vermaard door den bloedigen slag op den 7 en 8 Februarij 1807 tusschen de Fransche en Russische legers, waar NAPOLEON de overwinning op een verlies van 42,000 man te staan kwam.

EYNDE (JAKOB VAN DEN), Heer van Haamstede, geboren in 1575, † den 14 September 1614, was Ritmeester in dienst van den Nederlandschen Staat en verdienstelijk Latijnsch Dichter, Oudheidkenner en Geschiedschrijver. Er bestaat van hem eene kronijk van Zeeland, loopende tot 1296. Zijne Latijnsche gedichten zijn in 1611 te Leyden gedrukt.

EZECHIAS, zie HISKIAS.

EZECHIEL, mansnaam, beteekent in het Hebreeuwsch *Sterkte Gods*. =, de derde der groote Profeten, werd 599 jaren vóór J. C. gevankelijk naar Babylon gevoerd. Hij verkreeg de gave van profeteren, toen hij zich met andere gevangenen aan de rivier Chobar bevond, en had verscheiden gezigten, in welke hij van God bevel kreeg om den Israëlieten de rampen aan te kondigen, die hen zouden treffen, tot straffe voor hunne afgoderij. Hij voorspelde hun het einde hunner gevangenschap, hunne terugkeering naar Palestina, de herstelling des tempels te Jeruzalem en de hereeniging van Juda en Israël onder één' scepter. Zijne profecijen zijn zeer poëtisch, maar duister en voor eenvoudige Bijbellezers volstrekt onverstaanbaar; de Joden zelve hebben ze eerst laat in hunnen Canon opgenomen. = van Alexandrië, Joodsch treurspeldichter, bloeide even vóór of na J. C. en schreef een Grieksch treurspel van den uittogt der Israëlieten uit Egypte, waarvan nog eenige fragmenten bij CLEMENS van Alexandrië, EUSEBIUS en EUSTHATIUS bewaard zijn, die ook in het *Corpus poetar. Graec.* gevonden worden.

EZELSFEEST. Dit feest werd in de middeleeuwen in genoegzaam alle kerken van Duitschland en Frankrijk op Kersnacht met groote devotie gevierd; men bragt namelijk een' ezel, met een' grooten mantel omhangen, voor het altaar, en eenige geestelijken zongen een gezang, waarin het gebalk van dit dier werd nagebootst. Schoon de geloovigen van dien tijd ongetwijfeld door deze zotheid zeer gesticht naar huis gingen, moet de ware Godsvereerder toch met medelijden op zulk een' erbarmlijken godsdienst terugzien, en zich verheugen dat de Hervorming voor altoos den weg afgesneden heeft om immer den mensch tot zulke dwaasheden te doen wederkeeren.

EZRA, Hoogepriester der Joden, gedurende de Babylonische gevangenschap, won de genegenheid van ARTAXERXES LONGOMANUS, en werd door dezen vorst omstreeks 467 jaren vóór J. C. naar Jeruzalem gezonden met rijke geschenken voor den tempel, die door ZORABABEL weder opgebouwd werd. Hij wijdde denzelven en herstelde den godsdienst onder de Joden, die te Jeruzalem bleven, las en verklaarde hun de wet, en deed hen de afgoderij verlaten, waartoe zij vervallen waren. Volgens het gemeen gevoelen verzamelde hij de canonieke boeken des Ouden Testaments, en vervolgde de Geschiedenis der Joden tot op zijn' tijd toe.

F.

F is de zesde letter van het Alphabeth in alle Europesche talen, gelijkklankig met de Grieksche Φ en de Latijnsche PH, en in het Nederduitsch en Engelsch verwant met V, die de F vervangt in de meervouden der zelfst. Naamwoorden, die in F eindigen, als *graf*, *graven*; brief, brieven; hof, hoven; enz. *knife, knives; life, lives; leaf, leaves*, enz.; in sommigen nogtans wordt de F, in plaats van met V verwisseld, verdubbeld; als bef, *beffen*; straf, *straffen*; stof, *stoffen*, enz. In de muzijk beteekent deze letter den vierden diatonischen klanktrap in het toonstelsel. =, Verkorting van *Filius; Filia; fecit; factum; feliciter; Florins; Francs; Fellow*.

F. A. Verkorting van *Filio amantissimo; Filiae amantissimae*.

FAAM, Lat. *Fama*, afkomstig van het Grieksche Φημη, geluid, geroep, was, volgens de fabelleer, de jongste dochter der Aarde, die haar voortbragt uit wraakzucht, omdat de goden hare zonen de Giganten (reuzen) gedood hadden. Bij de Romeinen werd haar goddelijke eer bewezen in een' tempel, door FURIUS CAMILLUS gebouwd. VIRGILIUS beschrijft haar naar VONDELS Vertaling (*Eneas*, blz. 235) als

Een vreeslijck groot gedroght, hetwelck — — —
Zoo menigh wacker oogh, zoo veele tongen heeft,
Zoo menigh open oor, als pennen, daer 't op zweeft;
En pluimen aan zijn lijf. Het komt bij nacht gevlogen,
En snorren tusschen aerde en lucht en 's hemels boogen.
Geen vaeck beschiet zijn oogh; 't zit daeghlijx doorgaens heen
Op tin of torentrans, verbaest de groote steên;
Zoo wel van logentael als van de waerheit zwanger.

FAARBORG, eene stad in Denemarken, op het eiland Funen, heeft eene goede haven, uit welke veel graan, boter, vleesch en spek verzonden wordt.

FABARIA INSULA, oude benaming van het eiland *Borkum*, in de Noord-zee, aan den mond van de Ems.

FABARIëN waren offerplegtigheden, die te Rome op den berg Coelius verrigt werden, op den eersten Junij, ter eere van CARNA, de gemalin van JANUS; zij hadden dezen naam om dat het offer bestond uit boonenmeel en varkensvleesch.

FABEL, Lat. *Fabula*, van *fari*, vertellen, zeggen, beteekent in het algemeen elk verdicht verhaal, en deze benaming had ook vroeger eene ruimere toepassing dan tegenwoordig; men verstaat namelijk door fabel een verdicht verhaal (in proza of in verzen), waarin dieren de sprekende en handelende personen zijn; komen er goden of menschen in voor, dan heet zoodanig eene verdichting vertelsel; men heeft nogtans deze grenzen al te scherp afgebakend; want de Fabel maakt toch ook een voornaam bestanddeel uit van het heldendicht en het drama. De Fabel ondertusschen, die men tegenwoordig, ter onderscheiding van de epische en dramatische, de Aesopische Fabel noemt, is zeer oud, en wordt reeds in de Heilige Schrift vermeld; zij schijnt uit Indië afkomstig, en bij alle westersche en zelfs noordsche volken werden vroegtijdig fabeldichters aangetroffen; de bekendsten onder de Ouden zijn LOCKMAN, BIDPAI, ÆSOPUS, PHEDRUS, en onder de hedendaagschen bij de Franschen LAFONTAINE, LAMOTTE, FLORIAN, bij de Engelschen GAY, bij de Duitschers GELLERT en LESSING, bij ons THEMMEN en VAN WINTER, zelfs bij de Spanjaarden verdient YRIARTE als fabeldichter vermelding, even als PIGNOTTI bij de Italianen.

FABELLEER, zie MYTHOLOGIE.

FABER (BASILIUS), geboren te Sorau, in de Neder-Lausitz, in 1520, studeerde te Wittenberg en was Rector te Nordhausen, Tennstadt en Quedlinburg; hij was de schrijver van het beroemde *Thesaurus Eruditionis scholisticae*, hetwelk in 1571 in het licht verscheen en sedert, door verscheiden geleerden vermeerderd, herdrukt is; laatst in 's Hage 1735. Zijne andere meest Luthersche polemische schriften zijn in vergetelheid geraakt. † in 1576. = (JAKOB), geboren te Etaples in 1436, onderwees te Parijs de wijsbegeerte, wiskunde en godgeleerdheid; hij bestreed de Aristotelische philosophie en was der leer van LUTHER niet ongenegen: weshalve hij het met de Sorbonne en de monniken te kwaad kreeg; men verketterde hem als een' Lutheraan, en zou hem welligt verbrand hebben, bijaldien MARGARETA, Koningin van Navarre, en FRANS I, Koning van Frankrijk, hem niet beschermd hadden; ook ERASMUS bejegende hem onvriendelijk. Hij bereikte den ouderdom van 101 jaren, en † in 1537. Zijne schriften hebben thans nog slechts de waarde der zeldzaamheid. = (JOANNES), geboren te Leutkirchen, in Zwaben, omstreeks 1470, werd vroegtijdig Dominikaner monnik, en in 1578 Vicaris van den Bisschop van Constanz. Toen omstreeks dezen tijd de schandelijke aflaathandel in zwang kwam, verzette hij zich met kracht daartegen, en gaf zelfs ZWINGLI den raad dit misbruik schriftelijk te bestrijden. Doch eerlang veranderde hij geheel van gedrag, begaf in 1521 zich naar Rome, bood den Paus zijn' dienst aan om tegen de hervorming te schrijven en gaf in 1522 zijn' Ketterhamer (*Malleus haereticorum*) in het licht. Na zijne terugkomst hield hij, op bevel van den Bisschop van Constanz, een mondgesprek met ZWINGLI, waarin hij echter de leer der Roomsche Kerk slecht verdedigde. Hierop werd hij Secretaris, Raad en eindelijk Biechtvader van Keizer FERDINAND I; hij was oorzaak dat de Protestanten in Oostenrijk streng vervolgd werden, en gedroeg zich op den Rijksdag te Spiers in 1529 en te Augsburg in 1530 zoo hevig tegen de leer van LUTHER, dat hij daarover van zijne geloofsgenooten niet alleen zeer geprezen, maar ook in 1531 tot Bisschop van Weenen verheven werd. † den 21 Mei 1541. Zijne theologische en polemische werken zijn bij elkander te Keulen in 1537, 1539 en 1541 gedrukt. = (PETRUS), een der negen eerste medgezellen van IGNATIO DE LOJOLA, was geb. te Villaret, in Savoyen, in 1506, studeerde te Parijs in de godgeleerdheid en bevorderde in Duitschland en Italië krachtdadig het in stand brengen van het genootschap der Jezuiten. Hij werd naar het Concilie van Trente ontboden en † in 1546. = (TANAQUILUS), zie FEVRE (TANEGUI LE). = (TIMÆUS), geboren te Leeuwarden in 1578, was Professor der regtsgeleerdheid te Franeker, en † aldaar den 17 September 1623. Hij heeft eenige schriften over het staatsregt nagelaten.

FABERT (ABRAHAM) was de zoon van een' Boekdrukker te Metz, en werd aldaar geboren in 1599. Zijne ouders bestemden hem voor den geestelijken staat, doch hij gaf den krijgsdienst de voorkeur, en was tegenwoordig bij de belegering van Saverne in 1636, van Landrecies in 1637, van Chivas in 1639, hij werd aan het been gekwetst bij Turijn in 1640, en wilde niet gedoogen dat hem hetzelve wierde afgezet; » ik wil niet bij gedeelten sterven," zeide hij tegen TURENNE: » de dood zal mij niet anders dan geheel hebben." In 1646 werd hij tot Veldmaarschalk benoemd en veroverde Porto Longone en Piombino; in 1654 veroverde hij Stenay. LODEWIJK XIV verhief

hem in 1658 tot Maarschalk van Frankrijk en Gouverneur van Sedan, doch hij weigerde de hem aangeboden Koninklijke ridderorde, omdat hij geene bewijzen van adeldom had. † te Sedan den 17 Mei 1662. Deze wakkere held had de zwakheid van in goeden ernst aan tooverij te gelooven, en stelde veel belang in de kwakzalverijen der waarzeggers en horoscooptrekkers.

FABIANUS, negentiende Bisschop van Rome, werd in 236 op eene zonderlinge wijze de opvolger van ANTERUS, want de geestelijkheid tot de verkiezing vergaderd zijnde, kwam er eene duif in de vergadering vliegen, en plaatste zich op het hoofd van FABIANUS, die, als een leek, niet eens in aanmerking kwam. De vergadering hield dit voor een mirakel, en verklaarde eenstemmig FABIANUS tot Paus; ondertusschen was dit grooter mirakel dan dat er eene duif op zijn hoofd vloog, die waarschijnlijk FABIANUS in eigendom toebehoorde, en haren meester onder de aanschouwers herkennende, natuurlijk naar hem toe kwam en zich op zijn hoofd plaatste, gelijk zij welligt gewoon was. Hoe goedkoop FABIANUS nogtans aan het pausschap gekomen was, had hij hetzelve toch duur genoeg, want onder de vervolging van Keizer DECIUS werd hij den 20 Januarij 250 ter dood gebragt.

FABIUS (QUINTUS MAXIMUS) was een der grootste Romeinsche veldheeren en vijf malen Consul; gedurende zijn eerste consulschap sloeg hij de Liguriërs 233 jaren vóór J. C. Na de nederlaag bij Trasimene, toen HANNIBAL zegevierende op Rome aantrok, werd FABIUS als Dictator aan het hoofd der Romeinsche legioenen de redder van zijn vaderland. Om niet het lot van Rome aan een' veldslag te wagen, vermeed hij zorgvuldig elke ontmoeting met den vijand, dien hij door marschen en dralen vermoeide. HANNIBAL liet hem zeggen: »Zoo FABIUS zulk een groot veldheer is als hij ons wil doen gelooven, dan kome hij in de vlakte en neme den slag aan;" maar FABIUS deed hem antwoorden: »Zoo HANNIBAL zulk een groot veldheer is als hij zich verbeeldt, dan dwinge hij mij daartoe." Wegens dit dralen gaven de Romeinen hem den bijnaam van CUNCTATOR (talmer), en, ontevreden met zijn gedrag, droegen zij het bevel over de helft van het leger op aan MINUCIUS FELIX, die even zoo vermetel als FABIUS voorzigtig was. Reeds was hij in eene hinderlaag der vijanden gevallen, toen FABIUS hem nog in tijds te hulp kwam en redde. Uit erkentelijkheid leide MINUCIUS het bevel neder, en wilde liever FABIUS gehoorzamen dan nevens hem gebieden. Toen na het einde van den veldtogt FABIUS zijn dictatorschap had nedergelegd, verloor TERENTIUS VARRO den slag bij Cannae; doch FABIUS deed den Carthagers naderhand veel afbreuk, hernam Tarente en sloot met HANNIBAL een verdrag wegens het loskoopen der gevangenen, doch hetwelk de Raad niet wilde bekrachtigen; FABIUS verkocht hierop al zijne goederen, om zijn woord te houden. † over de 100 jaren oud 202 jaren vóór J. C.

FABLIAU was eene soort van gedicht, een geestig en naïf vertelsel behelzende, en zeer in den smaak in de kindschheid der Fransche letterkunde gedurende de XII en XIII eeuw; sommigen dezer Fabliaux waren voor dat tijdvak van onwetendheid inderdaad vernuftig; LAFONTAINE heeft verscheiden zijner vertelsels, BOCACCIO eenigen zijner verhalen en MOLIÈRE zelfs eenige tooneelen voor zijne blijspelen uit dezelve getrokken. Verscheiden Fransche geleerden hebben het der moeite waardig geacht naarsporingen te doen wegens deze oude dichtstukken, namelijk FAUCHET, de Graaf DE CAYLUS, SAINTE PALAYE en anderen; reeds in 1566 gaf BARBAZAN, eene verzameling van Fabliaux in het licht, en in 1808 bezorgde MEON eene nieuwe vermeerderde uitgave van dezelve, met platen naar de miniaturen der oude handschriften, die een denkbeeld geven van de costumes en den toestand der kunst in dien tijd.

FABRE (JEAN), geboren te Nismes in 1727, † aldaar in 1797, was de held van het tooneelstuk *l'Honnête Criminel* (Deugdzame Galeiroeijer). Zijn vader was als Protestant tot de galeijen veroordeeld, doch de brave zoon onderging gewillig deze straf in zijns vaders plaats; de Minister CHOISEUL bezorgde hem echter na zes jaren zijne vrijheid weder. = **D'EGLANTINE** (PHILIPPE FRANÇOIS NAZAIRE), geboren te Carcassonne den 28 December 1755, was aanvankelijk een middelmatig tooneelspeler, tooneeldichter, miniatuurschilder en muzikant. De omwenteling opende zijner eerzucht eene geheel andere loopbaan; hij maakte kennis met de voornaamste hoofden van dezelve, en werd Secretaris van DANTON; als lid der Conventie stemde hij voor den dood van LODEWIJK XVI en werd lid van het committé van algemeen welzijn; zijne hebzucht evenaarde zijne bloeddorstigheid; hij verzamelde een aanzienlijk vermogen, doch had er niet lang genot van. Eerlang werd hij voor de revolutionnaire regtbank gesleept en verloor zijn hoofd onder de Guillotine den 5 April 1794. Als tooneeldichter bezat hij eenige verdiensten. LAHARPE onderwierp zijne stukken aan eene zeer scherpe kritiek, waarbij nogtans de haat tegen den schrijver blijkbaar hem de pen in de hand gaf. In 1802 verscheen de *Oeuvres mêlées et posthumes de* FABRE D'EGLANTINE.

FABRETTI (RAFAELE), geboren te Urbino, in 1618, studeerde in de regtsgeleerdheid te Cagli, en begaf zich in 1636 naar Rome, waar hij zich toeleide op het bestuderen van de overblijfselen der oudheid, waarin hij door de gunst van eenige grooten krachtdadig ondersteund werd. Door den Kardinaal LORENZO IMPERIALI met eene zending naar Spanje belast, werd hij na zijne terugkomst door Paus ALEXANDER VIII tot Schatmeester van den H. Stoel en kort daarop tot Zaakbezorger bij het pausselijk gezantschap te Madrid benoemd. Hij bleef dertien jaren in Spanje, tot de Nuncius CASCO BONELLI tot Kardinaal verheven werd, en keerde toen met hem naar Rome terug. Hier werd hij met zoo vele ambten begunstigd, dat hij zich enkel met zijne lievelingsstudie kon bezig houden. Hij onderzocht en beschreef de gewigtigste oudheden en hield briefwisseling met de voornaamste geleerden van Europa, die zijne kundigheden hemelhoog verheften, behalve den Hollandschen GRONOVIUS, met wien hij wegens de verklaring van eenige plaatsen in TITUS LIVIUS in hevigen twist geraakte. De gunst van den Kardinaal GASPARO CARPEGNA kwam FABRETTI bij zijn' geleerden arbeid zeer te stade, en de Paus INNOCENTIUS XII, opvolger van ALEXANDER VIII, benoemde hem tot Opziener der archieven van het kasteel S. Angelo. Schatrijk, met ambten en gunsten van de Pausen en Kardinalen overladen, terwijl het onderzoek der oudheid hem op alle wijzen gemakkelijk gemaakt werd, bevond FABRETTI zich in de gelukkige gelegenheid om op eene onbekrompen wijze zijne studiën in te rigten, en zijne werken op eene waardige wijze met de noodige platen in het licht te geven. † in 1700.

FABRICIUS (AREND MEINDERTSZ.), geboren in 1547, was gedurende de laatste 20 jaren der XVI eeuw lid der Haarlemsche regering en der staatsvergadering van Holland; gedurende de vermaarde belegering van Ostende in 1603 was hij afgevaardigde der Algemeene Staten tot het bestuur der zaken, in welke betrekking hij zich zoo loffelijk kweet, dat de Staten hem beschonken met een' zilveren verguldeu kop, ter waarde van 200 Guldens, en eene lijfrente van 100 Guldens jaarlijks. In 1618 werd FABRICIUS aangesteld tot een' der 24 regters over OLDENBARNEVELD, DE GROOT en LEDENBERG; doch hij weigerde volstrekt in het doodvonnis van den eersten te stemmen, en begeerde evenmin de 2400 Guldens daarvoor te ontvangen. † te Haarlem den 19 December 1624. = (CAJUS) komt in de Geschiedenis voor als een uitstekend voorbeeld van oud-Romeinsche deugd, en was beroemd om zijne onverschrokkenheid, goede trouw, matigheid en dapperheid. Hij sloeg de Samnieten en Lucaniërs, en keerde met een' aanzienlijken buit terug, van welken hij echter niets voor zich zelven behield. Aan PYRRHUS, Koning van Epirus, gezonden, om de gevangen Romeinsche soldaten los te koopen, wilde PYRRHUS hem door geschenken op zijne zijde brengen, maar FABRICIUS wees dezelve van de hand; even vruchteloos zocht PYRRHUS hem door het onverwacht gezigt van een' olifant te verschrikken; hij bewonderde de standvastigheid van FABRICIUS, en stond den gevangen Romeinen toe zich naar Rome te begeven en de Saturnaliën bij te wonen, onder voorwaarde dat zij na het eindigen der feesten in hunne gevangenschap zouden terugkeeren, hetwelk zij ook deden. PYRRHUS voedde zulk eene hoogachting voor FABRICIUS, dat hij hem de eerste staatsambten in zijn Rijk aanbood, zoo hij na den gesloten vrede tot hem wilde komen, welk aanbod FABRICIUS nogtans rondtuit weigerde. Consul geworden, gaf hij PYRRHUS berigt dat zijn eigen Lijfarts had aangeboden den Koning, tegen eene belooning, door vergift om het leven te brengen. Uit erkentenis stelde PYRRHUS alle gevangen Romeinen zonder losgeld in vrijheid. Toen FABRICIUS met ÆMILIUS het ambt van Censor bekleedde, wierpen zij CORNELIUS RUFINUS uit den Raad, omdat hij 10 ponden tafelzilver bezat. FABRICIUS stierf zoo arm, dat zijne dochter op kosten van den Staat uitgehuwelijkt moest worden. Om zijne nagedachtenis te vereeren, werd er van de wet der twaalf tafelen, die het begraven binnen de stad verbood, afgeweken, en met zijn lijk eene uitzondering gemaakt. = (CHRISTOFFEL), geboren te Brussel in 1527, was Carmeliter monnik; doch de leer der Hervormden omhelsd hebbende, trouwde hij, en onthield zich eenigen tijd in Engeland. Naderhand te Antwerpen in de heimelijke vergaderingen der Onroomschen gepredikt hebbende, werd hij verraden, gevat, op de pijnbank geworpen en tot den brandstapel veroordeeld; den 4 October 1564 zou dit vonnis aan hem uitgevoerd worden; reeds had de beul hem aan den paal vastgeketend en een' strop om den hals geworpen, toen er eene geweldige opschudding onder de aanschouwers ontstond, die Psalmen begonnen te zingen en met steenen te werpen, zoodat de schout en de beul de vlugt namen; het volk wilde het arme slagtoffer der geloofswoede verlossen, maar het was te laat; de beul had hem vóór zijne vlugt met een' hamer de hersens ingeslagen en een' steek in den rug gegeven; het gemarteld lijk viel voorover in het vuur, dat reeds brandde, en toen het gebluscht was, werd het lijk aan een' grooten steen gebonden en in de Schelde geworpen. = (JOHANN ALBERT), geboren te Leipzig den 11 November 1668, studeerde aldaar aanvankelijk in de wijsbegeerte en de geneeskunde, maar naderhand in de godgeleerdheid. In 1698 ging hij naar Hamburg, en werd Professor der welsprekendheid en wijsbegeerte aan het Gymnasium aldaar. De Landgraaf van Hessen-Darmstadt beriep hem 1719 als eerste Professor der Godgeleerdheid te Giessen, maar de magistraat bewoog hem in Hamburg te blijven. † aldaar den 30 April 1730. Deze be-

roemde Duitsche geleerde bezat eene buitengemeene kunde in bijna alle vakken van menschelijke wetenschap en heeft eene ontzettende menigte voortreffelijke en zeer bruikbare werken in het licht gegeven, vooral zijne *Bibliotheca Graeca*, *Bibliotheca Latina*, *Bibliotheca mediae et infimiae Aetatis*, *Bibliotheca ecclesiastica*, *Bibliotheca antiquaria*, en zijne uitgaven van verscheiden klassieken. = (JOHANN CHRISTIAN), geboren te Tundern, in het hertogdom Sleeswijk, in 1748, oefende zich in de voorbereidende wetenschappen te Koppenhagen, en studeerde vervolgens te Leyden, te Edinburg en te Freiburg, in Saksen, en genoot eindelijk te Upsal het onderwijs van LINNEUS in de natuurlijke historie. FABRICIUS maakte de Insectenkunde (Entomologie) tot zijne hoofdstudie, en werd de beroemdste insectenkenner der XVIII eeuw, nadat hij Professor der natuurlijke historie aan de hoogeschool te Kiel geworden was. In 1775 verscheen zijn stelsel der Entomologie, waardoor deze wetenschap eene geheel andere gedaante bekwam; dit werk werd in 1778 gevolgd door zijne Entomologische Philosophie, naar het voorbeeld der Botanische Philosophie van LINNEUS. Dertig jaren lang was FABRICIUS bezig met zijn stelsel uit te breiden en te verbeteren; bijna ieder jaar doorreisde hij een gedeelte van Europa, bezocht de kabinetten van natuurlijke historie, maakte kennis met geleerden en beschreef met de uiterste naauwkeurigheid de vreemde insecten, die hij leerde kennen. † den 3 Maart 1808. = (KAREL), een verdienstelijk Schilder, woonde te Delft en verloor ongelukkig het leven door het springen van het kruidmagazijn aldaar op den 12 October 1654; terwijl hij bezig was met iemand te portretteren stortte het huis in; van allen die er zich in bevonden werd hij alleen nog levend van onder het puin gehaald, doch † eenige oogenblikken daarna.

FABRONI (ANGELO), geboren te Marradi den 17 September 1732, studeerde te Rome in het collegie Bandinelli, en schreef het leven van Paus CLEMENS XII; het gunstig onthaal dezer levensbeschrijving moedigde hem aan om ook de levens der Italiaansche geleerden te beschrijven, die in de XVII—XVIII eeuw gebloeid hadden, waarvan het eerste deel in 1766 verscheen. De vijandschap der Jezuiten veroorzaakte hem vele onaangenaamheden: hij begaf zich derhalve naar Florence, waar de Groothertog LEOPOLD hem in bescherming nam. In 1769 ging hij naar Rome, en werd door Paus CLEMENS XIV gunstig ontvangen, die hem tot Prelaat der pausselijke kamer aanstelde; doch hij keerde naar Florence terug, en gaf hier brieven van geleerden der XVII eeuw in het licht. In 1773 werd hij tot opvoeder der groothertogelijke Prinsen benoemd, en bekwam tijd om zich weder met zijne levensbeschrijvingen bezig te houden. † den 22 September 1803. Deze levensbeschrijvingen werden in 18 deelen te Pisa in 1778—1799 gedrukt; het 19 en 20 verschenen na zijn' dood; dit werk bevat in het geheel 167 levensbeschrijvingen en een' schat van geleerdheid.

FACCIOLATO (GIACOMO), geboren te Torreglia in 1682, studeerde op kosten van den Kardinaal BARBARIGO te Padua, waar hij vervolgens zelf de godgeleerdheid en wijsbegeerte onderwees. Hij besteedde veel vlijt aan het herstellen van de studie der oude letterkunde en ondernam eene nieuwe uitgave van het zeventalig woordenboek van CALEPINUS, hetwelk in 2 foliodeelen in 1715—1719 in het licht kwam. Met zijn' geleerden kweekeling FORCELLINI, die hem hierbij geholpen had, ontwierp hij nu een Latijnsch Woordenboek, hetwelk alle woorden uit deze taal behelzen zou in derzelver verschillende beteekenissen, opgehelderd door voorbeelden uit de klassieken. Deze ontzettende onderneming hield beiden bijkans 40 jaren bezig. Met de hulp van FORCELLINI en eenige anderen bezorgde FACCIOLATO ook eene nieuwe uitgave van het Lexicon van SCHREVELIUS en het *Lexicon Ciceronianum* van NIZOLI; behalve deze groote werken heeft hij ook verscheiden kleinere geschriften uitgegeven. † in 1769.

FACETTEN zijn de ruitvormige of veelhoekige vlakken, welke op edelgesteenten geslepen worden.

FACIT is het antwoord op eene rekenkundige vraag, zoo als de som van twee of meer gegevene getallen, of derzelver voortbrengsel of het vierde lid eener evenredigheid, waarvan de drie eerste gegeven zijn, enz.

FACHINGER WATER is een mineraal water, hetwelk in het dorp Fachingen, aan de Lahn, niet ver van Dietz, ontspringt. De bron werd omstreeks het midden der vorige eeuw ontdekt; dit water is zeer helder, ontwikkelt vele luchtbellen, smaakt aangenaam zuurachtig, is eenigzins zout en verfrisschend; hetzelve wordt in kruiken verzonden. Behalve tot geneeskundig gebruik dient dit water, met wijn en suiker gemengd, in den zomer tot een' verkoelenden drank.

FAC SIMILE noemt men de naauwkeurige copij in koperen plaatof steendruk van oude manuscripten of handschriften en naamteekeningen van beroemde mannen, voor welke men sedert eenige jaren eene bijzondere liefhebberij betoont, waardoor deze kunst aangemoedigd werd en tegenwoordig eene zekere volkomenheid bereikt heeft.

FACTOR wordt in de wiskunde een getal genoemd met betrekking tot een ander, waarin hetzelve eenige malen begrepen is; zoo zijn a en b factoren of zamenstellers van p, waarvan $a \times b = p$ is. Over het algemeen worden alle getallen, die in een ander zonder overschot deelbaar zijn, factoren van het laatstgemelde genoemd. B. v. 2, 3, 4 en 6 zijn factoren van 12; gewoonlijk wordt ook de eenheid daaronder gerekend. Een getal in zijne eerste factoren ontleden, is hetzelve door zoodanige factoren uitdrukken, die zelve door niets dan de eenheid deelbaar zijn; zoo is 360 in deszelfs eerste factoren ontleed $= 2 \times 2 \times 2 \times 3 \times 3 \times 5$, terwijl bovendien ook nog 4, 6, 8, 10, 12, 15 enz. factoren van 360 zijn. Getallen die geene factoren dan de eenheid hebben, b. v. 7, 13, 101 enz. heeten eerste of primgetallen. De ontleding van uitdrukkingen en vergelijkingen in derzelver factoren is van een uitgestrekt nut en toepassing in de algebra.

FADL-IBN-REBY, Vizier van den Kalif AROUN ALRASHID, wist door zijne treken en kuiperijen het geslacht der BARMECIDEN in ongunst te brengen, en verdrong den vermaarden GIAFIAR uit zijn ambt. Op zijne beurt in ongenade gevallen bij den Kalif MAMOUN, zoon van AROUN ALRASHID, † hij in ballingschap in 824. Hij behoorde onder de verdienstelijkste Arabische dichters van zijn' tijd.

FAENZA, eene tamelijk groote en net gebouwde stad in den Kerkelijken Staat, ligt aan de rivier Amone, 10 mijlen van Forli, en is de zetel van een bisdom; zij heeft een versterkt kasteel, verscheiden prachtige kerken en eene ruime marktplaats, met eene groote fontein. Er zijn vele linnenweverijen en aardewerksfabrijken. Den 5 April 1785 werd in deze stad en in den omtrek eene hevige aardbeving gevoeld.

FAERNO (GABRIELE), geboren te Cremona, † in den bloei zijns levens te Rome in 1561, heeft als dichter eenige vermaardheid door eene verzameling van Latijnsche Fabelen, in 1564 voor het eerst te Rome en sedert verscheiden malen elders gedrukt; in 1699 verscheen te Parijs eene Fransche vertaling van deze fabelen door PERRAULT.

FAGAN (CHRISTOPHE BARTHELEMY), geboren te Parijs in 1702, was een verdienstelijk blijspeldichter; in verscheiden zijner stukken herkent men het naïve van LAFONTAINE en het fijn comische van MOLIÈRE. † te Parijs den 28 April 1755.

FAGE (RAIMOND DE LA), geboren te Lille, in Opper-Languedoc, in 1648, leerde zonder hulpmiddelen en zonder meester, zelfs tegen den wil zijner ouders, teekenen, en werd binnen korten tijd een uitmuntend meester. Zijne gewone studeerplaats was de kroeg. Eens had hij eene vertering gemaakt, welke hij niet betalen kon, en maakte eene teekening op de achterzijde der rekening, welke hij den herbergier teruggaf; deze bragt haar bij een' liefhebber, die hem gaarne het bedrag der rekening betaalde, en ook aan LA FAGE nog eenig geld zond. † in 1690. Velen zijner teekeningen zijn gegraveerd en tot een prentwerk verzameld in het licht gegeven.

FAGEL, een aanzienlijk Hollandsch geslacht, uit Vlaanderen oorspronkelijk, heeft verscheiden uitmuntende staatsmannen opgeleverd, die de gewigtigste ambten vele jaren achtereen met roem bekleed hebben; bij gebrek aan voldoende berigten kunnen wij slechts de bekendste leden van dit voortreffelijk geslacht hier vermelden. = (GASPAR), geboren in 1629, werd in 1663 Pensionaris van Haarlem en in 1670 Griffier van de Algemeene Staten. In 1672 werd hij Raadpensionaris van Holland, in plaats van den door het Haagsche gepeupel vermoorden JOHANN DE WITT. Dit gewigtig ambt bekleedde hij met veel lof in een' zeer moeijelijken tijd, toen deze Staat door de Fransche wapenen op het punt van deszelfs ondergang gebragt was. Met den Engelschen Ridder WILLIAM TEMPLE leide hij den grondslag tot den Nijmeegschen vrede. De Fransche Gezant D'AVAUX zocht hem vruchteloos door de verleidendste aanbiedingen tot het belang van Frankrijk over te halen. FAGEL was met onverwrikbare trouw verkleefd aan WILLEM III, Prins van Oranje, dien hij den weg baande tot den Engelschen troon; hij mogt echter het genoegen niet smaken den gelukkigen uitslag van deze onderneming te zien: † den 15 December 1688. Zijn karakter is door verschillende Hollandsche en Engelsche schrijvers verschillend beöordeeld; doch allen getuigen dat FAGEL een schrander, kundig, eerlijk en braaf Staatsman geweest is. = (FRANÇOIS), neef van den voorg., geboren in den Hage in 1659, † in 1746, bekleedde 46 jaren het ambt van Griffier der Algemeene Staten. = (FRANÇOIS), geboren in 1740, was Adjunct Griffier der Algemeene Staten, † den 28 April 1773. In de *Oeuvres de* F. HEMSTERHUIS, T. I p. 267, vindt men eene *Description philosophique du caractère de* F. FAGEL, van welke men in J. SCHELTEMA's *Geschied- en Letterkundig Mengelwerk*, IV Deel, blz. 5, eene Nederduitsche vertaling aantreft. = (HENRIK), geboren in den Hage in 1702, werd in 1744 aangesteld tot Griffier der Algemeene Staten, en bewerkte grootendeels in 1747 de verheffing van WILLEM IV, Prins' van Oranje, tot Stadhouder van Holland. † in 1790. Hij was een vriend en beöefenaar der fraaije letteren, en liet eene aanzienlijke bibliotheek na. = (FRANÇOIS NICOLAAS), zoon van NICOLAAS FAGEL, Burgemeester te Nijmegen, trad in 1672 als Vaandrig in den krijgsdienst, en klom door zijne bekwaamheden en dapperheid op tot den rang van Generaal van het voetvolk en Luitenant-veldmaarschalk in keizerlijken dienst. Hij onderscheidde zich in

den slag bij Fleurus in 1690, in de verdediging van Bergen (Mons) in 1691, bij de belegering van Namen, waar hij zwaar gekwetst werd, en bij de verovering van Bonn in 1703. In hetzelfde jaar woonde hij den veldtogt bij in Portugal, in 1711 en 1712 dien in Vlaanderen, en was tegenwoordig bij de verovering van Doornik, Bouchain, Quesnoi en andere plaatsen, zoowel als in de veldslagen van Ramillies en Malplaquet. Na den Utrechtschen vrede werd hij Gouverneur van Sluis, in Vlaanderen. † aldaar den 23 Feb. 1718. Hij was even zoo regtschapen als dapper; bij de belegering van Rijssel weigerde hij een aanbod van 50,000 Guldens, dat hem gedaan werd, om verschoond te blijven van eene levering van granen; maar hij wilde liever zijne soldaten voeden dan zich verrijken.

FAGGINOLA (Uguccione), opperhoofd der Gibelinen en Heer van Pisa, werd door de Gibelijnsche steden van Romagna tot aanvoerder verkozen tegen de Bolognezen; vervolgens door Pisa te hulp geroepen en tot Heer van deze stad benoemd, vermeesterde hij Lucca en behaalde in 1315 bij Montecatini de vermaarde overwinning op de Florentijnen. Maar de Pisanen, het despotismus moede van den man, dien zij tot hunnen meester gekozen hadden, dreven hem de stad uit; hij begaf zich naar Verona, stelde zich aan het hoofd der Lombardijsche Gibelinen en sneuvelde in het beleg van Padua in 1319.

FAGON (Gui Crescent), geboren den 11 Mei 1638, werd in 1664 tot Geneesheer bevorderd. Reeds als student verdedigde hij den omloop des bloeds, welke stelling toen nog voor een paradox gehouden werd, doch sedert voldoende bewezen is. Als kruidkundige deed hij ten dienste van den Koninklijken Plantentuin reizen naar de Alpen, de Pyreneën, Auvergne, Provence en Languedoc, en kwam met een' aanzienlijken voorraad terug. Hij werd hierop benoemd tot Professor in de kruid- en scheikunde, en in 1680 tot eersten Lijfarts der Dauphine en kort daarna ook der Koningin aangesteld; eindelijk benoemde Lodewijk XIV hem insgelijks tot zijn' Lijfarts. In 1698 Opziener geworden van den Koninklijken Plantentuin, bewoog hij den Koning Tournefort naar den Levant te zenden, om dezen tuin te verrijken. De Akademie der wetenschappen ontving in 1699 Fagon onder hare leden. † den 12 Maart 1718. Hij had in 1704 eene verhandeling over de Kina in het licht gegeven.

FAGOT is een bekend houten blaasinstrument, met eene koperen pijp, op welke een riet gestoken wordt, om hetzelve te blazen. Dit instrument is onder de blaasinstrumenten wat de bas onder de snaarinstrumenten is: waarom hetzelve ook in het Fransch Basson heet. Bij krijgsmuzijk bedient men zich tegenwoordig van hetzelve in plaats van de vroeger gebruikelijke serpent.

FAHRENHEIT (Gabriel Daniel), geboren te Dantzig in 1685, werd naar Holland gezonden, om den koophandel te leeren; doch hij vond meer smaak in de natuurkunde, en leide voornamelijk zich toe op het maken van barometers en thermometers, waartoe hij kwik in plaats van wijngeest gebruikte. Zijne schaal verschilt van die van Réaumur. (Zie Thermometer). † te Leyden in 1740.

FAILLE (Jakob Baart de la), afkomstig uit het oud en beroemd Italiaansch geslacht della Faglia, hetwelk reeds in den aanvang der XV eeuw bloeide, werd geboren in den Hage den 20 Jan. 1757; zijn vader, Lector in de wis- en natuurkunde en Onderwijzer in het gesticht der Vrouwe van Renswoude, gaf hem eene zeer beschaafde opvoeding, en onderwees hem zelf in de voorbereidende wetenschappen, zoodat hij reeds met zijn dertiende jaar naar de hoogeschool te Leyden gezonden en aldaar in zijn zeventiende tot Meester der vrije kunsten en Doctor in de wijsbegeerte bevorderd werd; echter bezocht hij ook nog eenigen tijd de Utrechtsche hoogeschool, en begaf zich toen naar Parijs, waar hij de lessen bijwoonde van de la Lande, Messier en Monnier, en gemeenzamen omgang had met Cousin, Maudut, Bossut en andere beroemde wis- en werktuigkundigen. In 1777 teruggekeerd, werd hij bekwaam en waardig geoordeeld om zijn vader, die inmiddels gestorven was, op te volgen als Lector in de wis- en natuurkunde in den Hage; in 1790 werd hij beroepen tot Professor in de wis- natuur- en sterrekunde aan de hoogeschool te Groningen, in de plaats van Antonius Brugmans; ruim 32 jaren had hij dit ambt met ijver en getrouwheid bekleed, en leefde genoegzaam alleen voor de wetenschappen, terwijl hij zijne uitspanning vond in de huisselijke genoegens en den gezelligen omgang met zijne echtgenoote en kinderen; de dood verraste hem genoegzaam midden onder zijne werkzaamheden; want hoe zeer krank en verzwakt, wilde hij toch zijne lessen niet staken, maar liet zich somwijlen in de collegiekamer dragen; zijn laatste collegie kon hij niet ten einde brengen, maar zeeg magteloos neder, en † kort daarna den 1 April 1823.

FAIPOULT (Guillaume Marie), geboren in Champagne in 1752, trad vroegtijdig in den krijgsdienst, en was Kapitein der genie, toen Lodewijk XVI de eerste hulptroepen naar Noord-Amerika zond. Van de regering geen verlof kunnende bekomen om met dezelve derwaarts te vertrekken, nam hij zijn ontslag. Hij hield zich bezig met de beoefening der wetenschappen op het tijdstip der omwenteling, en werd algemeene Secretaris van het ministerie van binnenlandsche zaken onder Roland, Minister van Financiën onder het Directoire, en tot verscheiden gewigtige zendingen in Italië gebruikt onder het consulschap. Ten gevolge van een hevig geschil met Championnet, leed hij eenige vervolgingen. Tien jaren was hij Prefect van het Departement der Schelde, toen hij door Joseph Bonaparte als Minister van Financiën naar Spanje geroepen werd. In 1813 volbragt hij met meer ijver dan goed gevolg eene zending naar Italië, ten behoeve van Napoleon, die, bij zijne terugkomst van het eiland Elba, hem benoemde tot Prefect van het departement der Saône en Loire; in deze hoedanigheid gaf hij de stad Macon, na een' hevigen wederstand, aan de Oostenrijkers over, en begaf zich naar Vlaanderen; de inwoners van Gend ontvingen hem op het einde van 1815 met veel achting. † te Angy, bij Auxerre, in October 1817 in behoeftige omstandigheden.

FAIRFAX (Thomas), geboren te Denton, in Yorkshire, in 1611, diende als vrijwillige in Holland onder Horatio Vere; bij zijne terugkomst in Engeland vatte hij een' blijkbaren haat op tegen Karel I, en werd bij de uitbarsting van den burgeroorlog door het Parlement aangesteld tot Generaal der ruiterij; hij bekwam kort daarna, in de plaats van den Graaf van Essex, het opperbevel over het leger. Den 24 Junij 1645 sloeg hij het leger van Karel I bij Naseby. Fairfax onderwierp al het westelijk van Londen gelegen land, en vermeesterde in 1646 Oxford, uit welke stad Karel I verkleed ontkwam, en zich den Schotten in de armen wierp. Toen Fairfax te Londen teruggekeerd was, zond het Parlement hem met 400,000 Pst. naar Schotland, voor welke som Karel I aan het Parlement werd uitgeleverd. In 1647 werd Fairfax tot Gouverneur van den Tower benoemd. Ziende dat Cromwell zich genoegzaam het gezag alleen aanmatigde, en het Parlement slechts als zijn werktuig gebruikte, wilde Fairfax het bevel nederleggen, doch de legerhoofden wederhielden hem van de uitvoering van dit besluit, en hij nam maatregelen om het Parlement te doen vallen; tegen het bevel van hetzelve trok hij Londen binnen, en hier vernemende dat Karel I met geweld van Holdenby vervoerd was, spoedde hij zich naar Cambridge, om hem te redden; maar Cromwell had hem dit reeds onmogelijk gemaakt. Na den dood des Konings weigerde hij te dienen bij den veldtogt, dien het Parlement in 1650 tegen Schotland voorhad. Het berouwde Fairfax dat hij zich tot een werktuig van Cromwells heerschzucht had laten gebruiken; zijn vurigst verlangen was het herstel des koningschaps; na Cromwells dood in 1658 bragt hij tot dat einde een leger bij elkander, vermeesterde York, en was in 1660 onder de afgevaardigden, die naar den Hage gezonden werden, om Karel II te noodigen bezit van den Engelschen troon te nemen. † in 1671.

FAKHR-EDDIJN, in de Europesche Geschiedenis bekend onder den naam van Fakardijn, was Emir of Vorst der Drusen; hij vatte de wapenen op, om zijn volk te bevrijden van het juk der Turken, doch werd overwonnen, naar Konstantinopel gevoerd en op bevel van Amurath IV geworgd.

FAKIRS zijn eene soort van dweepzuchtige bedelmonniken in Oost-Indië; zij verschaffen zich door zonderlinge, wreede en zelfs belagchelijke ligchaamskwellingen, achting en eerbied bij den grooten hoop, die hen voor uitstekend vroom en heilig houdt, wedijveren in vindingrijkheid van middelen tot zelfkwelling en leven natuurlijk ten koste der geloovige Muzelmannen en Hindo's, die hun rijkelijk van alles voorzien.

FALBAIRE (Charles George Fenouillot de), geboren te Salins den 16 Julij 1727, bekwam vroegtijdig een voordeelig ambt, hetwelk hem zijn onderhoud genoegzaam verzekerde, en tijds genoeg overliet om zich met de beoefening der fraaije letteren bezig te houden, inzonderheid met de tooneeldichtkunst. Het vermaardste zijner stukken is de *Honnête Criminel* (Deugdzame Galeiroeijer); de meeste overigen zijn, even als dit, ook in het Nederduitsch vertaald en op den Amsterdamschen Schouwburg vertoond geworden. † den 23 October 1800.

FALCKENBERG (Joannes), Dominikaner monnik te Kampen in de XV eeuw, schreef ten gevalle der Ridders van de Duitsche Orde een schimpschrift tegen Uladislaus, Koning van Polen, hetwelk diens afgezant te Parijs in handen viel, die hetzelve medenam naar het Concilie van Constanz, waar de schrijver zich bevond, en bewerkte dat hij tot eene gevangenisstraf veroordeeld werd, van welke Paus Martinus V hem nogtans vrijsprak. Falckenberg begaf zich hierop naar Mariënburg, in de hoop dat de Grootmeester hem eene aanzienlijke belooning zou geven; doch slechts vier Marken bekomende, wierp hij hem dezelve voor de voeten, en week naar Kampen, waar hij een nog veel venijniger geschrift tegen de Orde opstelde, waarmede hij in 1431 zich naar het Concilie van Bazel begaf, doch het werd hem op de reis door eenige vrienden der Duitsche Ridders bij Straatsburg afhandig gemaakt. † op de terugreis bij Breslau. Hij heeft ook in twee andere geschriften de stelling verdedigd van Joannes Parvus, dat het geoorloofd is een' tiran te dooden.

FALCONER (William), Schotsch Dichter, geboren te Edinburg omstreeks 1730, trad zeer jong in den zeedienst, en verging op eene reis naar Oost-Indië met het fregat *the Aurora* in 1769 op de kust van Macao. Eene vroegere schipbreuk op eene reis van Alexandrië naar Venetië leverde hem het onderwerp tot zijn dichtstuk *the Shipwreck*, te Londen in 1762 gedrukt, van hetwelk Clarke in 1804 eene

nieuwe uitgave bezorgde. Dit dichtstuk heeft uitstekende verdiensten en is een sieraad der latere Britsche letterkunde. Er bestaat ook van FALCONER een zeemans woordenboek in 1810 door BURNEY uitgegeven.

FALCONET (ETIENNE MAURICE), geboren te Parijs in 1716, was een voortreffelijk Fransch Beeldhouwer en leerling van LEMOINE; zijn MILO van Crotone door een' leeuw verscheurd wordende, bezorgde in 1754 hem eene onderwijzersplaats aan de Koninklijke Akademie. In 1766 ontbood CATHARINA II hem naar Rusland, om het gedenkteeken voor PETER I te vervaardigen, waaraan hij twaalf jaren arbeidde; hetzelve is van brons gegoten, en verbeeldt den Keizer te paard eene rots oprijdende. Dit meesterstuk is edel en grootsch uitgevoerd; de rots bestaat uit een enkel blok, en weegt over de drie millioenen ponden. De kunstenaar ontving nogtans van de Keizerin niet meer dan den bedongen prijs, en vertrok, zonder afscheid van haar te nemen, naar Holland, waar hij zich eenigen tijd onthield. In Parijs teruggekeerd, maakte hij zich gereed tot eene reis naar Italië, doch eene beroerte, die hem in 1783 trof, verlamde hem dermate, dat hij het gebruik zijner leden geheel en al verloor. Nog acht jaren leefde hij in dezen deerniswaardigen toestand, en † den 24 Januarij 1791. Hij was een even verdienstelijk schrijver als Beeldhouwer; zijne aesthetische en kritische werken verschenen bij elkander verzameld te Lausanne in 1781; de laatste uitgave kwam in 1808 te Parijs in het licht.

FALCONIA (PROBA), gehuwd met den Proconsul ADELPHIUS, bloeide onder de regering van Keizer HONORIUS in de laatste helft der VI eeuw, en beöefende de Latijnsche dichtkunst in den barbaarschen smaak van dien tijd; zij vervaardigde eene Bijbelsche Historie uit verzen van VIRGILIUS. Dit Cento, meer een bewijs van haar taai geduld en sterk geheugen dan van haren goeden smaak en dichterlijk vernuft, werd voor de eerstemaal met AUSONIUS te Venetië in 1472 gedrukt.

FALIERI (ORDELAFA), Doge van Venetië, kwam omstreeks 1102 BOUDEWIJN, Koning van Jeruzalem, met eene sterke vloot te hulp. Nadat hij hem bijkans geheel Syrië had helpen onderwerpen, veroverde hij Dalmatië, Croatië en verscheiden andere provinciën, en kwam zegevierende in Venetië terug; doch Zara, eene stad in Dalmatië, oproerig geworden zijnde, belegerde hij dezelve, en verloor er het leven. = (MARINO) werd in 1354 op denzelfden dag tot Doge verkoren dat de Venetiaansche vloot, onder het bevel van NICOLO PISANI, door de Genuezen vernield werd. De Raadsheer STENO in geschil geraakt met FALIERI en door het geregtshof tot eene maand gevangenis veroordeeld zijnde, vond FALIERI deze straf te ligt, en bitste het volk op tot eene omwenteling. De zamenzwering werd ontdekt en FALIERI den 17 April 1355 onthoofd; zestien zijner medepligtigen werden gehangen, en 400 anderen met gevangenis en ballingschap gestraft.

FALK (JOHANN DANIEL), geboren te Dantzig in 1770, was de zoon van een' armen Pruikenmaker, die hem naauwelijks gebrekkig lezen en schrijven had laten leeren, en hem toen bij zijn beroep gebruikte, maar de weetgierige knaap had meer lust in de letteroefeningen, bragt zijn gering zakgeld naar de leesbibliotheken, en las ieder oogenblik, als hij gelegenheid daartoe vond, somtijds in de winteravonden onder eene lantaarn op de open straat. Met de jaren vermeerderde zijn tegenzin in zijns vaders beroep; hij nam het besluit het ouderlijk huis te verlaten, en ter zee te varen; maar geen schipper wilde hem aan boord nemen, omdat hij geen Engelsch verstond. Eindelijk stond zijn vader hem toe te studeren, en hij kwam in 1786 op het Gymnasium; in 1792 bezocht hij Halle, waar hij zijne studiën volbragt, en zich toen naar Weimar begaf, waar hij met het geven van lessen zijn onderhoud verdiende. In 1806 had hij gelegenheid bij den intogt der Franschen en in den benaauwden tijd na den slag van Jena zich wezenlijk verdienstelijk te maken. De Hertog benoemde hem tot Gezantschapsraad en gaf hem een vast inkomen. In 1813, toen Saksen door vriend en vijand geteisterd werd, roerde de nood der verlaten kinderen en het lot, dat dezelven te wachten hadden, zijn hart; hij leide den grond tot eene thans nog weldadig werkende maatschappij van vrienden in den nood, wier bedoeling was verlaten kinderen tot het leeren van nuttige handwerken behulpzaam te zijn. Door inschrijving was de maatschappij eerlang in staat een ruim schoolgebouw aan te leggen. De Groothertog ondersteunde haar edelmoedig, en liet aan FALK het voornaamste bestuur over. Tot 1824 waren over de 250 leerjongens uit het Instituut als gezellen ontslagen; eenige kweekelingen hebben gestudeerd, anderen zijn schoolmeesters, winkeliers of kunstenaars geworden; verscheiden meisjes zijn als dienstboden geplaatst. Op het voorbeeld van FALKS instituut zijn er elders in Duitschland ook dergelijken opgerigt geworden. Als schrijver en dichter is FALK zeer voordeelig bekend, inzonderheid in het satyrische vak. † den 14 Feb. 1826.

FALKIöPING is eene kleine Zweedsche stad in West-Gothland; op de nabij deze stad gelegen vlakte, Nyckeläng genaamd, sloeg de Koningin MARGARETA in 1388 den Koning ALBERT en nam hem met zijn' zoon gevangen.

FALKIRK, een Schotsch vlek in Sterlingshire, is in de Geschiedenis vermaard door de overwinning, welke de rebellen in 1746 hier op de Engelschen behaalden. In de nabijheid worden nog overblijfselen van een' Romeinschen muur gevonden, die tien voeten dik was.

FALKLANDSCHE EILANDEN, zie **MALOUINES**.

FALLOPI (GABRIELE) of **FALLOPPIO**, geboren te Modena in 1523, doorreisde bijna geheel Europa, en was de beroemdste ontleedkundige van zijn' tijd; hij onderwees deze wetenschap te Ferrara, te Pisa en te Padua. † aldaar den 9 October 1562. Hij ontdekte de naar hem dus genoemde Trompetten van Fallopius (*Tubae Fallopianae*) in het vrouwelijk ligchaam. Zijne ontleedkundige waarnemingen zijn het eerst te Venetië in 1561 en sedert verscheiden malen elders gedr.

FALMOUTH, eene der beste en veiligste Engelsche havens, ligt in het graafschap Cornwal; de ingang tusschen steile rotsen, wordt door twee kasteelen verdedigd. Uit deze haven vertrekken de paketbooten naar Spanje en Portugal.

FALSTER, eiland in de Oost-zee, tusschen Seeland en Laland, bijna zes mijlen lang en twee mijlen breed, heeft twee steden, Nykiöping en Stubbekiöping; hetzelve behoort tot Denemarken. De bodem is zeer vruchtbaar in granen en andere voortbrengselen.

FAMARS (KAREL VAN LEVIN, Heer van), onderteekenaar van het verbond der Edelen in 1566, ondernam gemeenschappelijk met den Engelschen bevelhebber NORRIS in 1580 een' aanslag op Mechelen, welke stad de Unie verlaten en de Spaansche zijde gekozen had, op aandrijven van den Carmelieter monnik PETER LUPUS, dien men beloofd had Bisschop van Namen te maken. FAMARS de Brusselsche poort overweldigd hebbende, terwijl NORRIS een' valschen aanval op de andere zijde der stad deed, vond op de markt eenige burgers en tweehonderd Italianen, met den geharnasten monnik aan het hoofd, die echter weldra sneuvelde, terwijl de anderen op de vlugt gedreven werden. De stad alzoo in weinig uren vermeesterd zijnde, werd FAMARS tot Gouverneur van dezelve aangesteld, en hij voerde er het bevel tot 1585, wanneer hij, uit hoofde der belegering van Antwerpen, geen toevoer kunnende bekomen, genoodzaakt was de stad uit hongersnood te verlaten. Hij trok met zijn volk naar Holland, en bevond zich in 1589 binnen Heusden, waar hij door Prins MAURITS in staat gesteld werd om zoo wel eene muiterij onder het krijgsvolk te dempen als den vijand een' dapperen tegenstand te kunnen bieden. Deze verdienstelijke krijgsheld voerde het bevel over de belegering van Ootmarsum, en was de eenige, die daarbij sneuvelde, den 30 Julij 1592.

FAMILIE, Lat. *Familia*, heeft eene dubbele beteekenis, namelijk die van huisselijke maatschappij (huisgezin), bestaande uit de echtgenooten of ouders, de kinderen en verdere huisgenooten, zij mogen met elkander vermaagschapt zijn of niet; de dienstboden zelfs daaronder begrepen. Het opperste gezag dezer maatschappij berust bij den Huisvader (*Paterfamilias*), die ook als het hoofd en de stichter of stamvader van het geslacht wordt aangemerkt dergenen die van hem afstammen, in de tweede beteekenis van het woord *Familie*, wanneer men daardoor de met elkander vermaagschapte personen verstaat (broeders, zusters, neven en nichten, enz.). Wanneer eene familie zich vermeerdert, en allengs verscheiden andere familiën uit dezelve ontstaan, wordt zij een volk, en kan zich dan ook tot een' Staat vormen.

FAMILIERAAD is eene regtsformaliteit van Fransche uitvinding, om, zoo het heet, voor de belangen van minderjarigen en toezigt behoevende personen te zorgen, in sommige gevallen geheel nutteloos en zelfs schadelijk, maar altijd voor de vrederegters voordeelig.

FANATISMUS, is waarschijnlijk afkomstig van *Fanum*, eene heilige, gewijde plaats (tempel, kerk, enz.) *Fanaticus* beteekende dus oorspronkelijk een' priester, offeraar, enz.; naderhand kreeg deze naam eene ongunstige beteekenis, en men verstond daardoor een' hardnekkigen geloofsijveraar, die zijne meeningen, het koste wat het wil, doordrijft, en elk, die met hem in gevoelen verschilt, haat, benadeelt en vervolgt, als hij er de magt toe heeft. Fanatismus is alzoo een overspannen godsdienstig gevoel of dweeperij in een' hoogen graad; wie daartoe vervalt, geeft geen gehoor meer aan de stem der rede, braveert het gezond verstand, houdt alleen voor waar wat eene verhitte verbeelding hem voorspiegelt, hoe uitsporig en dwaas het ook zijn moge, houdt vast aan zijne eens opgevatte meeningen, en is zelfs in staat den marteldood voor dezelve te ondergaan. Het Fanatismus is eene vreesselijke zedelijke ziekte, die verschrikkelijke verwoestingen aanrigt (zie WEDERDOOPERS, HUGENOTEN, BLOEDBRUILOFT, EDICT VAN NANTES, enz.). Het Fanatismus vertoont zich ondertusschen zoo wel in een' staatkundigen als godsdienstigen vorm, en is dan niet minder verderfelijk, inzonderheid als het in een land endemisch wordt. Zie SCHRIKBEWIND.

FANDANGO is een nationale dans der Spanjaarden, van welken reeds PLINIUS melding maakt. In Spanje wordt dezelve op den maatslag der castagnetten gedanst.

FANTASMAGORIE, van Φαντασμα, schijngezigt, beteekent zoo veel als kunstmatige geestverschijning, en is een optisch schouwspel, in onzen tijd door ROBERTSON tot volkomenheid gebragt, om daardoor het bedrog der toovenaars en geestenbezweerders

bij de Ouden en in de middeleeuwen te ontdekken en begrijpelijk te maken. ROBERTSON is geenszins de uitvinder der zaak, maar wel van den naam, dien hij aan dezelve gegeven heeft; want reeds PORTA gaf verscheiden optische en catoptrische regelen aan de hand, om zoodanige verschijnselen te bewerkstelligen, die ROBERTSON op het denkbeeld bragten om, in plaats van spoken en duivels, daartoe portretten van bekende personaadjen te bezigen. Dit schouwspel, in vroeger tijden met angst en schrik bijgewoond, wordt tegenwoordig met genoegen en vermaak bezocht.

FANTONI (GIOVANNI), geboren te Fivizzano, in Toscane, in 1755, begaf zich uit het klooster naar het leger, en uit het veld wederom in het klooster; in zijne jeugd leide bij een ongeregeld leven; als soldaat bevond hij zich te Turijn, te Napels en te Rome, verleidde meisjes, duelleerde, maakte schulden en verzen en had een' begunstiger in ALFIERI. In 1796 verklaarde hij zich met nadruk tegen de nieuwe orde van zaken, welke men in Italië wilde invoeren; hij wilde zijn land vrij zien, en niet onderworpen aan degenen die zich dezelfs verlossers verklaard hadden. Hij werd te Milaan gevat, in de citadel van Turijn opgesloten en naar Grenoble gevoerd, waar hij kennis maakte met den Generaal JOUBERT, die hem eene aanstelling gaf bij het leger; hij deed met deren Generaal den veldtogt van 1800, was tegenwoordig bij de belegering van Genua, en nam toen zijn ontslag. Hierop was hij eenige jaren Professor der welsprekendheid te Pisa, en † te Fivizzano in 1807. Zijne gedichten zijn in 1823 gedrukt en zeer geächt in Italië.

FANUM MARTIS, oude benaming van het dorp *Famars*, in Henegouwen. = **SANCTI IRENES**, tegenw. *Santarem*, in Portugal. = **SANCTÆ JULIANÆ**, tegenw. *Santillana*, in Spanje. = **VOLTUMNÆ**, tegenw. *Viterbo*, in den Kerkelijken Staat.

FARDELLA (MICHEL ANGELO), geboren te Trapani, in 1650, werd zeer jong Franciskaner monnik, onderwees de godgeleerdheid, wijsbegeerte en wiskunde te Rome, te Modena en te Padua. † te Napels in 1718. Hij was een zeer geleerd man en ijverig verdediger van het stelsel van DESCARTES; zijne talrijke geschriften, zeer geächt in zijnen tijd, zijn in vergetelheid geraakt.

FARDON (ALEXANDER BENJAMIN), geboren te Amsterdam den 22 Augustus 1749, was, hoezeer tot den koophandel opgeleid, een ijverig voorstander en beöefenaar der wetenschappen en fraaije letteren; de wijsbegeerte, wis- en natuurkunde, dichtkunst en muzijk maakte hij dienstbaar ter veraangenaming van den gezelligen omgang, en voerde op eene gemakkelijke en bevallige wijze de pen, zoowel in het Latijn, Engelsch en Fransch, als in het Nederduitsch. In 1788 behaalde hij bij het Amsterdamsch Dicht- en Letteroefenend Genootschap den buitengewonen eerpenning met zijn antwoord op de door hetzelve uitgeschreven prijsvraag wegens de beste wijze van nationale tooneelspelen te vervaardigen; deze prijsverhandeling is echter nimmer uitgegeven. † den 9 November 1794. Behalve eenige kleine prozaïsche opstellen en dichtstukjes, in andere verzamelingen geplaatst, heeft hij bij zijn leven niets uitgegeven; doch zijne *Nagelaten Redevoeringen, Verhandelingen en Vertoogen* verschenen door de zorg van P. G. WITSEN GEYSBEEK in 1824 te Amsterdam in het licht. Eene daaronder voorkomende luimige navolging van MERCIERS Jaar 2440, in den vorm van een' profetischen droom, getiteld: *Het toekomend Jaar* 2630, opgesteld in 1788, is ten uiterste merkwaardig; met verbazing leest men daarin eene duidelijke voorspelling van vele gebeurtenissen, die genoegzaam letterlijk in onzen leeftijd zijn voorgevallen, welke de schrijver niet eens gissen, en dus geenszins als mogelijk vooraf berekenen kon.

FARE (CHARLES AUGUSTE, Marquis DE LA), geboren te Valgorge in 1644, diende aanvankelijk als vrijwillige tegen de Turken in Hongarijën, en vervolgens zijn vaderland van 1672 tot den Nijmegschen vrede. In 1680 benoemd zijnde tot Kapitein der lijfwacht des broeders van LODEWIJK XIV, behield hij dezen rang onder het regentschap. † den 22 Mei 1712. Hij was een bevallig en vernuftig dichter; behalve de meermaals gedrukte verzameling zijner gedichten, bestaan er van hem ook zeer belangrijke *Mémoires sur les principaux évènemens du règne de* LOUIS XIV.

FAREL (GUILLAUME), geboren te Gap in 1489, studeerde te Parijs in de Godgeleerdheid, doch omhelsde de leer van LUTHER en predikte voor de Hugenoten in Frankrijk, Lotharingen en Zwitserland; hij bewerkte met CALVIJN de hervorming van Geneve, doch werd om zijn hevig en onrustig gedrag van daar verdreven. † te Neufchatel den 13 Sept. 1565. De titels zijner Latijnsche en Fransche geschriften kenmerken zelfs zijne hevige geäardheid; *Zwaard des Geloofs; Geesel der Papisten*, e. d. g. zijn volkomen passend voor derzelver inhoud.

FARINELLI (CARLO BROSCHI, bijgenaamd), geboren te Napels in 1705, was een der beroemdste zangers van zijn' tijd, leerling van PORPORA, die hem mede naar Rome nam, waar hij als zestienjarig jongeling reeds algemeen bewonderd werd; vervolgens genoot hij het onderwijs van den beroemden BERNACCHI te Bologna. In 1728 ging hij naar Weenen, waar Keizer KAREL VI hem met aanzienlijke geschenken overlaadde. In 1734 noodigde PORPORA hem te Londen, waar hij het bestuur over de Opera had; met geestdrift huldigden de Engelschen zijne uitmuntende bekwaamheden drie jaren lang, tot hij in 1737 naar Madrid ontboden werd, waar hij door zijn roerend gezang den Koning PHILIPPUS V van eene zwaarmoedigheid genas. Uit erkentenis werd FARINELLI door den Koning en de Koningin met de uitstekendste gunstbewijzen en eerambten beloond. Als eerste Minister en Ridder der Calatrava-Orde vergat hij niet dat hij zanger geweest was, en misbruikte nimmer zijn' invloed, dien hij op den Koning en de Koningin had, maar bediende zich van denzelven slechts om goed te doen. Op deze wijze genoot FARINELLI 20 jaren lang de gunst van PHILIPPUS V, FERDINAND VI en KAREL III, vertrok in 1761 wederom naar Italië, liet in de nabijheid van Bologna een prachtig landhuis bouwen, en † aldaar in 1782.

FARMER (HUGH), Engelsch godgeleerde, geboren in 1714, was 40 jaren lang Predikant te Waltbamstown, † aldaar in 1787. Hij heeft verscheiden leerredenen en scherpzinnige kritisch-exegetische schriften uitgegeven, van welke verscheiden in het Nederduitsch vertaald zijn, onder anderen: *Onderzoek naar den aard en het oogmerk van* CHRISTUS *verzoeking in de woestijn; Verhandeling over de Wonderwerken; over de Bezetenen van het N. T.* enz.

FARMSUM, een aanzienlijk dorp der Nederlandsche provincie Groningen, ligt in het kwartier Fivelgo, aan de Fivel en zeer digt aan Delfzijl. In 1515 en eenige volgende jaren heeft dit dorp zeer veel van de binnenlandsche onlusten geleden, doch is in rustiger tijden tot welvaart geraakt. De kerk is een groot en fraai gebouw ten dienste der zeer talrijke Hervormde gemeente.

FARNESE is de naam van een vorstelijk Italiaansch geslacht, hetwelk reeds in de XIII eeuw bekend was; hetzelve voert zijn' naam van het kasteel Farneto, en heeft verscheiden uitmuntende prelaten, krijgshelden en staatsmannen opgeleverd. Wij kunnen de voornaamsten hier slechts kortelijk vermelden. = (PIETRO), Veldheer der Florentijnen, behaalde in 1363 eene overwinning op de Pisanen, en † in hetzelfde jaar aan de pest. = (ALESSANDRO), zie Paus PAULUS III. = (PIETRO LUIGI), natuurlijke zoon van Paus PAULUS III, werd door deren op alle mogelijke wijzen begunstigd; de Paus zocht van Keizer KAREL V voor hem het hertogdom Milaan te bekomen, om hetwelk de Keizer toenmaals met FRANS I, Koning van Frankrijk, in oorlog was; doch vruchteloos daarvoor ontzettende sommen geboden hebbende, besloot hij de Staten van Parma en Piacenza, die JULIUS II van de Milanezen veroverd had, tot een hertogdom te verheffen, hetwelk hij in 1545 zijn' zoon gaf. PIETRO LUIGI vestigde zich te Piacenza, waar hij eene citadel bouwde, en zijne regering begon met het onderdrukken en mishandelen des adels. Toen men het juk zijner tirannij eindelijk moede was, vormden de hoofden der adellijke geslachten, in verstandhouding met FERDINAND GONZAGA, Stadhouder van Milaan, het ontwerp tot zijn' val; de zamengezworenen begaven den 10 September 1547, onder voorwendsel van den Hertog hun hof te maken, zich in de citadel, en vermeesterden de toegangen; GIOVANNI ANGUISSOLA drong in de kamer des Hertogs, die aan eene afschuwelijke ziekte te bed lag, en door een' dolksteek uit den weg geruimd werd. GONZAGA bezette hierop in naam des Keizers Piacenza, en beloofde herstelling van alle bezwaren. = (OTTAVIO), zoon en opvolger van den voorg., bevond zich op het tijdstip van den moord zijns vaders bij PAULUS III te Perugia. Parma verklaarde zich wel voor OTTAVIO, die zich ook met een pauselijk leger derwaarts begaf, maar hij was te zwak tegen de Piacenzers, en moest een' wapenstilstand sluiten met GONZAGA, en de bescherming van Frankrijk inroepen. De opvolger van zijn' grootvader, Paus JULIUS III, bezorgde in 1550 hem het hertogdom Parma terug, en verkoos hem tot Gonfaloniere der Kerk; maar een verbond, hetwelk hij kort daarop sloot met HENRIK II, Koning van Frankrijk, haalde hem het misnoegen van den Keizer en den Paus op den hals, en hij geraakte nogmaals in groote verlegenheid, uit welke twee jaren later hij door een eervol verdrag gered werd. Zijne gemalin MARGARETA, natuurlijke dochter van KAREL V, bezorgde hem de verzoening met haren vader. Toen zij als Landvoogdes der Nederlanden in 1568 door den Hertog van Alba vervangen werd, bezocht zij haren gemaal te Parma, en begaf zich toen naar Abruzzo. OTTAVIO † in 1586 nadat hij 30 jaren een' ongestoorden vrede genoten en dezen tijd besteed had om de onder de vorige regeringen ingeslopen misbruiken te herstellen en het welzijn zijner onderdanen te bevorderen. = (ALESSANDRO), zoon van den voorg., verzelde als kind zijne moeder naar de Nederlanden, waar hij reeds in zijn tiende jaar met MARIA, eene Portugesche Prinses, gehuwd werd; hij koos vroeg den krijgsdienst, en gaf de eerste blijken zijner dapperheid onder DON JUAN VAN OOSTENRIJK in den slag van Lepanto. In 1577 ontbood PHILIPS II hem uit Abruzzo, waar hij zich bij zijne moeder bevond, om in de Nederlanden te dienen, waar de Spaansche zaken zeer slecht stonden. Don JUAN in 1578 gestorven zijnde, volgde ALESSANDRO hem op in de landvoogdijschap, vermeesterde Maastricht en andere steden, en bragt de Belgische provinciën onder de gehoorzaamheid van PHILIPS II terug, terwijl de Noord-Nederlandsche zich door de Unie van Utrecht nader aan elkander verbonden, en in den Hertog van Anjou, broeder van HENRIK III, Koning van Frankrijk, een' nieuwen verdediger verkozen; doch het trouwelooze gedrag des Franschen Hertogs be-

gunstigde meest al de ondernemingen van ALESSANDRO, die eindelijk ook in 1585 Antwerpen vermeesterde. De dood zijns vaders hem tot de regering zijner Staten geroepen hebbende, verzocht hij zijn afscheid uit den Spaanschen dienst, maar vruchteloos, en zag het land, waarvan hij Hertog geworden was, nooit weder; hij trok naar Frankrijk, en noodzaakte HENRIK IV de belegering van Parijs op te breken. Gedurende zijne afwezigheid had Prins MAURITS in de Nederlanden verscheiden voordeelen behaald. ALESSANDRO kreeg in 1592 voor Caudebec eene wonde in den arm, die hem te Atrecht, nog geene 47 jaren oud, in het graf sleepte. = (RANUZIO I), zoon en opvolger van den voorg., bezat geene der deugden en bekwaamheden van zijn' vader, maar was somber, wreed, hebzuchtig en achterdochtig. De ontevredenheid des adels met zijne regering bragt hem op het vermoeden dat er eene zamenzwering tegen hem gesmeed werd; hij liet de hoofden der aanzienlijkste geslachten in 1612 gevangen nemen en heimelijk ter dood brengen. Dit snood gedrag verontwaardigde verscheiden Italiaansche vorsten, en slechts de dood van VINCENZO GONZAGO, Hertog van Milaan, verhinderde de uitbarsting van een' oorlog. Zijn' natuurlijken zoon OTTAVIO, die de liefde des volks bezat, liet hij onbarmhartig in den kerker versmachten. Hij zelf † in 1622. = (ODOARDO), zoon en opvolger van den voorg., bezat veel bekwaamheid in het vak der satyre en groote welsprekendheid, maar nog meer waan en eigenliefde; zijne zucht om ook als krijgsman te schitteren wikkelde hem in een' oorlog met Spanje en den Paus URBANUS VIII, wien hij veel geld schuldig was. Zijne buitengemeene zwaarlijvigheid, die ook op zijne kinderen voorterfde, maakte hem tot veldheer geheel ongeschikt. † in 1646. = (RANUZIO II), zoon en opvolger van den voorg., was niet zoo wreed als zijn grootvader en niet zoo verwaand als zijn vader, maar zwak en dikwijls de speelbal van onwaardige gunstelingen; een van dezen, GODEFROI, dien hij van een' Franschen taalmeester in een' eersten Minister en Marchese herschapen had, liet den nieuwen Bisschop van Castro vermoorden, dien RANUZIO niet wilde erkennen. Uit wraak daarover liet Paus INNOCENTIUS X Castro slechten, en GODEFROI, die door de pausselijke troepen geslagen werd, verloor de gunst zijns meesters, goederen en leven. RANUZIO II † in 1694. Zijn oudste zoon ODOARDO werd zoo dik, dat hij stikte; van zijne twee andere zonen FRANCESCO en ANTONIO volgde hem in de hertogelijke waardigheid eerst FRANCESCO, wiens zwaarlijvigheid ook geene hoop op een' opvolger toeliet. PHILIPPUS V, Koning van Spanje, huwde met ELIZABETH FARNESE, dochter van den gestikten ODOARDO, en toen FRANCESCO in 1727 kinderloos gestorven was, volgde zijn broeder ANTONIO hem op; doch hij, die even zoo zwaarlijvig was, † in 1731 insgelijks zonder kinderen. De hertogdommen Parma en Piacenza werden door 6000 man Spanjaarden voor den Infant DON CARLOS in bezit genomen, en gingen op deze wijze uit het Huis FARNESE in het Huis BOURBON over.

FARO is een hazardspel, bij hetwelk een speler de bank houdt en de overigen op zelf gekozen kaarten, die zij voor zich leggen, geld zetten (pointeren). Schijnbaar winnen eenigen der laatsten, maar verliezen eindelijk allen, en de Bankier is de eenige, die wezenlijk wint.

FARÖE EILANDEN; deze zijn 25 eilanden in de Oost zee, aan de kroon van Denemarken behoorende, van welke echter slechts 17 bewoond zijn; er zijn zeer goede weiden en graanakkers; de inwoners bestaan voornamelijk van de visscherij en het vangen van zeevogels; ook drijven eenigen handel in zoogenaamde IJslandsche kousen, wanten en mutsen, gezouten vleesch, talk en andere artikelen.

FASCES waren bij de oude Romeinen bundels gladde staven met eene bijl in het midden zamengebonden, en werden door geregtsdienaars (*Lictores*) op de schouders gedragen, wanneer zij de Consuls en andere overheidspersonen vooruitgingen.

FASTES, Lat. *Fasti*, waren bij de oude Romeinen marmeren tafels, in welke de namen der Consuls, Dictators, en nadерhand de feestdagen uitgehouwen waren, die vroeger door de priesters mondelijk het volk werden aangekondigd: dus eigenlijk de Romeinsche almanak, dien, gelijk bekend is, OVIDIUS in verzen gebragt heeft, doch van welken slechts de zes eerste maanden voorhanden zijn.

FATALISMUS, van *Futum*, noodlot, is het geloof aan zoodanig noodlot, en iemand, die dit geloof toegedaan is, heet een Fatalist. Wanneer nu dit noodlot werkelijk als eene onvoorwaardelijke noodzakelijkheid van alle gebeurtenissen, met insluiting der menschelijke handelingen, wordt aangemerkt, dan is dit niet alleen onbewijsbaar, dewijl slechts eene voorwaardelijke noodzakelijkheid door ons gekend kan worden, maar ook onzedelijk en goddeloos, dewijl daarmede geene vrijheid van den wil, geen onderscheid van goed en kwaad en geen geloof aan eene Goddelijke Voorzienigheid bestaan kan.

FATIMEH, eenige dochter van MOHAMED, huwde in haar 15 jaar met ALI, haren neef, die Kalif werd en de stamvader was der vermaarde dynastie van Kalifen, die onder den naam van Fatimieten geregeerd hebben. Zij † te Medina 6 maanden na haren vader.

FATUA en **FATUUS**, zie **FAUNA** en **FAUNUS**.

FAUCENA, oude benaming van *Fuessen*, in Zwaben.

FAUCHET (CLAUDE), geboren in 1744, omhelsde den geestelijken staat, en was Groot-vicaris van Bourges, toen de omwenteling uitborst, die in hem een' voorstander vond; in 1791 werd hij constitutioneele Bisschop van Calvados; in de Conventie stemde hij voor de opsluiting van LODEWIJK XVI en zijne verbanning na den vrede. Zijne gematigdheid werd hem door de Jakobijnen als eene misdaad aangerekend, en hij verloor zijn hoofd onder de Guillotine den 31 Oct. 1793. Hij was een welsprekend redenaar en sierlijk schrijver.

FAUCHEUR (MICHEL LE), Predikant der Hervormden te Montpellier en Charenton, was een uitmuntend redenaar; zijn *Traité de l'action de l'Orateur*, ook in het Nederduitsch vertaald, bevat zeer vele goede lessen voor degenen, die zich op de uiterlijke welsprekendheid toeleggen. Zijne overige meest polemische schriften hebben tegenwoordig geen belang meer. † te Parijs den 1 April 1657.

FAULFLEISCH (HIERONYMUS), zie **PRAAG** (HIERONYMUS VAN).

FAUNA, ook FATUA genaamd, was volgens de fabelleer eene dochter van PICUS en de zuster van FAUNUS, die met haar huwde; zij werd om hare kuischheid onder de godinnen geplaatst en door de vrouwen onder den naam van goede godin (*Bona Dea*) vereerd, waarom zij voor dezelfde als CYBELE wordt gehouden. Bij de offerplegtigheden op haar feest mogten geene mannen tegenwoordig zijn.

FAUNALIëN waren feesten, die door de landbewoners in Italië twee malen in het jaar ter eere van FAUNUS gevierd werden.

FAUNEN waren veldgoden, afstammelingen van FAUNUS, en bewoonden de velden en bosschen; zij worden gehorend en met boksvoeten voorgesteld, doch niet zoo leelijk van aangezigt als de Satyrs. Ofschoon als halfgoden vereerd, stierven zij echter. De pijn- en wilde olijfboom waren aan hen geheiligd.

FAUNUS of FATUUS, derde Koning van Italië, zoon van PICUS, huwde met zijne zuster FAUNA, voerde den landbouw en de vereering der goden bij zijne onderdanen in, die tot erkentenis hem en zijne gemalin na hunnen dood goddelijke eer bewezen, en al wat den akkerbouw betrof onder zijne bijzondere bescherming stelden.

FAUR (GUI DU), Heer van Pibrac, geboren te Toulouse in 1528, leide zich toe op de regtsgeleerdheid; na zijne terugkomst van eene reis naar Italië werd hij benoemd tot lid van het Parlement, en door KAREL IX naar het Concilie van Trente gezonden, waar hij de belangen der Fransche kroon en de vrijheden der Gallicaansche Kerk met nadruk verdedigde. De Kanselier DE L'HÔPITAL deed hem in 1565 benoemen tot Advokaat-generaal bij het Parlement van Parijs; in 1570 werd hij Staatsraad, en schreef twee jaren later op bevel van het hof eene verdediging van den afschuwelijken S. Bartelsmoord. In 1573 verzelde hij den Hertog van Anjou, broeder van KAREL IX, die tot Koning van Polen was verkozen geworden, derwaarts, en bewees hem voortreffelijke diensten; maar de nieuwe Koning verliet bij den dood zijns broeders heimelijk Polen, om bezit van de Fransche kroon te nemen, en liet PIBRAC achter, die gevaar liep van de vlugt zijns meesters met zijn' hals te boeten; hij kwam echter gelukkig in Frankrijk terug, maar HENRIK III zond hem weder naar Polen, om te beproeven de kroon voor zijn' meester te behouden, waarin hij niet slaagde. Bij zijne terugkomst in Frankrijk bewerkte hij een verdrag van vrede tusschen het hof en de Protestanten. De burgeroorlog in Frankrijk had hem veel verdriet veroorzaakt. † in 1584. Hij was een zeer schrander en braaf man, die geen het minste deel nam aan de snoodheden van het bedorven Fransche hof, en met weerzin de verdediging van den S. Bartelsgruwel schreef. Als schrijver en dichter bezat hij insgelijks uitstekende verdiensten; de *Quatrains de Pibrac* zijn de geheele wereld door bekend, en niet alleen van 1574 tot heden ontelbare malen in het Fransch gedrukt, maar in alle Europesche talen, zelfs in het Arabisch en Perzisch overgezet, en, hoezeer verouderd, nog algemeen in achting.

FAUST (JOHANN), zie **BOEKDRUKKUNST**.

FAUSTA (FLAVIA MAXIMIANA), dochter van MAXIMIANUS HERCULES, en gemalin van CONSTANTIJN, zocht diens zoon CRISPUS tot bloedschande te verleiden, en, in haar misdadig oogmerk niet hebbende kunnen slagen, beschuldigde zij hem bij den Keizer van hetgene waaraan zij zelve schuldig was. CONSTANTIJN liet zijn' zoon ter dood brengen, van wiens onschuld hij eerst overtuigd werd toen het te laat was, en deed deze nieuwe PHEDRA in eene kuip met heet water verdrinken.

FAUSTINA (ANNIA GALERIA), geboren in 104, was de dochter van ANNIUS VERUS, en gemalin van Keizer ANTONINUS PIUS; hare losbandigheid verbitterde zeer het leven van haren gemaal, die niet alleen haar wangedrag bij haar leven met toegevendheid door de vingeren zag, maar zelfs, toen zij in 141 gestorven was, hare nagedachtenis door het oprigten van tempels en altaren voor schande zocht te bewaren. = (ANNIA), dochter van den voorg., en van ANTONINUS PIUS, gemalin van Keizer MARCUS AURELIUS, was even schoon als en nog ondeugender dan hare moeder; met de uiterste schaamteloosheid gaf zij zich over aan de vuigste wellusten, zelfs met slaven en zwaardvechters. Haar gemaal veinsde met eene Stoïijnsche gelatenheid van alles onkundig te zijn. † in 175. De Keizer vereerde hare nagedachtenis even zoo als ANTONINUS de nagedachtenis van hare moeder vereerd had. = (MAXIMIA), tweede gemalin van Keizer CONSTANS, zoon van CONSTANTIJN, die haar huwde in 361, baarde na

diens dood eene dochter CONSTANTIA, die naderhand de gemalin werd van Keizer GRATIANUS.

FAUSTULUS was de veehoeder van AMULIUS, Koning van Alba, echtgenoot van ACCA LARENTIA, de zoogmoeder van ROMULUS en REMUS. Zie ACCA LARENTIA.

FAUSTUS (JOANNES), in de volksmeening eertijds een beruchte duivelskunstenaar, in het begin der XVI eeuw, men weet niet regt waar, in Duitschland geboren, was de zoon van een' Boer, die hem in Wittenberg ter schole zond; hij studeerde te Ingolstadt in de godgeleerdheid, maar naderhand in de geneeskunst, de sterrewigchelarij en hetgene men toen de magie of tooverkunst noemde, maar denkelijk niets anders was dan de proefondervindelijke natuurkunde, in welke hij ook zijn' knecht JOHANN WAGNER onderwees: zoodat hij eigenlijk geen toovenaar, maar een googchelaar geweest is. Na dat hij de rijke erfenis van zijn' oom doorgebragt had, zegt het volksverhaal, maakte hij een verbond met den Duivel, en kreeg een' geest tot zijn' dienst, MEPHISTOPHELES genaamd, met welken hij rondreisde, vrolijk leefde en door zijne tooverkunsten iedereen verbaasde, tot eindelijk de Duivel in het dorp Rümlich hem op zekeren nacht den hals gebroken en weggevoerd heeft. Het bestaan van dezen zoogenaamden toovenaar is niet wel in twijfel te trekken, alzoo MELANCHTON, TRITHEIM en andere geleerde mannen getuigen hem gekend te hebben; maar hij heeft zoo min getooverd als drie eeuwen vroeger de Engelsche monnik ROGER BACO, die insgelijks voor een' toovenaar gehouden werd; denkelijk was Doctor FAUSTUS met dezen titel beter gediend dan de Engelsche natuuronderzoeker, die misschien minder lust had om door de domme menigte als een' buitengewoon' mensch bewonderd te worden dan de Duitscher, die als kwakzalver en googchelaar rondreisde, terwijl gene te Parijs in de gevangenis zat en het gevaar van verbrand te worden ontkwam door een werkje te schrijven, waarin hij de nietigheid der tooverij bewees (zie BACO (ROGER). Waarschijnlijk is Doctor FAUSTUS bij het nemen van gevaarlijke proeven verongelukt, (gelijk later meer ijverige natuuronderzoekers), zonder dat de Duivel hem den hals gebroken hebbe, die eigenlijk niemand een haar krenken, veelmin den halsbreken kan (zie DUIVEL). Het volksverhaal van Doctor FAUSTUS, hetwelk eeuwen lang een sterke steun des bijgeloofs geweest is, heeft in later' tijd, als allegorie, eene goede zedelijke strekking bekomen; GÖTHE en KLINGER hebben met goed gevolg die strekking daaraan gegeven, en op deze wijze is dit gedeeltelijk op waarheid gegrond sprookje, verstandig geïdealiseerd, zelfs der verlichting bevorderlijk geworden.

FAVART (CHARLES SIMON), Tooneeldichter, geboren te Parijs den 13 November 1710, was de zoon van een' Pastéibakker; hij leide zich vroegtijdig toe op de dichtkunst, en arbeidde meest voor het tooneel. In 1745 nam hij het bestuur op zich over een reizend tooneelgezelschap, hetwelk de Maarschalk DE SAXE op zijn' veldtogt naar Vlaanderen medenam, en de vrouw van FAVART zoodanig naar zijn' smaak vond, dat hij, niet gewoon ergens veel tegenstand, en het minst bij de vrouwen te ontmoeten, beiden veel verdrietelijkheden veroorzaakte. Eindelijk in Parijs teruggekeerd, schreef FAVART gemeenschappelijk met zijne vrouw en zijn' huisvriend den Abt VOISENON de meesten zijner beste stukken, van welke verscheiden in het Nederduitsch vertaald en op onze schouwburgen vertoond zijn. Den 20 April 1772 verloor hij zijne beminnelijke en bekwame vrouw; hij overleefde haar 20 jaren, en † den 12 Mei 1792.

FAVENTIA, oude benaming van *Faenza*, in den Kerkelijken Staat.

FAVORINUS van Arles, bloeide onder de regering van Keizer HADRIANUS en was als wijsgeer eerst een aanhanger der Stoïcijnsche, doch naderhand der Platonische school; hij bleef echter ook deze niet getrouw en verklaarde zich voor het scepticismus. Na dat hij zich een' geruimen tijd in Athene opgehouden had, ging hij naar Ephesus, en van daar naar Rome, waar hij zich in gunst wist te brengen bij den Keizer, zeggende dat een man, die over 30 legioenen het bevel voerde, altijd gelijk had. Hij viel nogtans in ongenade en werd uit Rome gebannen. Van zijne menigvuldige schriften is niets tot ons gekomen dan hetgene AULUS GELLIUS daaruit heeft opgeteekend. Hij was gewoon te zeggen dat hij zich over drie dingen verwonderde, namelijk dat hij als een Gallier goed Grieksch sprak, dat hij als een gesnedene van overspel beschuldigd werd, en dat hij als een vijand des Keizers in leven bleef.

FAYEL (EUDES DE), een Fransch Landedelman der XII eeuw, was gehuwd met GABRIELLE DE VERGY, die heimelijk bemind werd door RAOUL DE COUCY, een dapper en welgemaakt Ridder, voor wien GABRIELLE ook niet ongevoelig was. Daar beider wederzijdsche genegenheid de palen der geoorloofde vriendschap niet te buiten ging, had de achterdochtige en norsche FAYEL geene reden om COUCY den toegang tot zijn kasteel te ontzeggen; doch eerlang zag hij toch met genoegen dat deze zich inscheepte, om RICHARD LEEUWENHART op eene kruisvaart naar het Heilige Land te verzellen. In een gevecht tegen de Saracenen werd RAOUL doodelijk gekwetst, en hij gelastte zijn Schildknaap bij zijne terugkomst in Frankrijk aan GABRIELLE een' brief van zijne hand, een kistje met juweelen, die zij hem bij zijn vertrek geschonken had, en zijn gebalsemd hart ter hand te stellen. De Schildknaap was daarmede reeds tot in de nabijheid van het kasteel genaderd, toen FAYEL hem ontmoette, herkende en dwong hem de reden van zijne komst te ontdekken; hem de noodlottige geschenken afgenomen hebbende, deed hij, razende van woede, het hart van COUCY als spijze gereed maken en GABRIELLE voordienen, die het at, zonder te weten wat het was. Haar wreede echtgenoot haar dit gezegd hebbende, wierp hij om de waarheid van zijn gezegde te bevestigen den brief en de juweelen op de tafel. De ongelukkige GABRIELLE weigerde na dit afschuwelijk maal eenige andere spijze te nuttigen, en † weinig dagen daarna. Dit ontzettend voorval had plaats in 1191, en heeft DU BELLOY de stof geleverd tot een treurspel, hetwelk, door J. NOMSZ vertaald, ook op den Amsterdamschen Schouwburg vertoond is geworden.

FAYETTE (GILBERT MOTIER DE LA), geboren uit een zeer aanzienlijk geslacht in Auvergne, diende met onderscheiding in Italië, verdedigde Bologna tegen de Venetianen en Lyon tegen den Hertog van Bourgondië in 1418, sloeg de Engelschen bij Baugé in 1421, en kwam in 1429 de stad Orleans te hulp. KAREL VII benoemde hem tot Maarschalk; hij verzelde den Koning naar Rheims, en teekende als gevolmagtigd Minister den vrede van Arras in 1435. In den slag van Verneuil werd hij gevangen, doch wederom in vrijheid gesteld, werkte hij krachtdadig mede tot het verdrijven der Engelschen uit Frankrijk. † den 23 Februarij 1464. = (LOUISE MOTIER DE LA), geboren omstreeks 1618, was 18 jaren oud toen zij als staatjuffer van ANNA VAN OOSTENRIJK aan het Fransche hof om hare schoonheid algemeen bewonderd werd. LODEWIJK XIII ontstak in eene hevige liefdedrift voor haar, doch zij wederstond dezelve, en begaf zich in een klooster, waar de Koning haar menigmaal aan de spreektralie bezocht, en zij hem overreedde zijne genegenheid wederom geheel tot de Koningin te bepalen; hij deed zulks, en het gevolg hiervan was de geboorte van LODEWIJK XIV, na eene onvruchtbaarheid van 22 jaren. Mlle LAFAYETTE † in het klooster te Chaillot, hetwelk zij gesticht had, in 1665.

F. BCO. Verkorting van *Florins banco*.

F. C. Verkorting van *Faciundum curavit; Fidei commissum; Fiduciae caussa; Fraude creditoris; Filio carissimo; Filiae carissimae; Fecit conjux; Florins courant.*

F. D. Verkorting van *Fides data; Factum dedicavit; Flamen dialis; Favente Deo.*

F. E. Verkorting van *Factum est; Fecit erigi; Filius (Filia) ejus.*

FEBRUARIJ, Lat. *Februarius*, is de naam der tweede maand van ons burgerlijk jaar, en was de laatste maand van het jaar der Romeinen. De naam is afkomstig van de *Februalia* of reinigingsofferanden, die in deze maand plaats hadden, gelijk OVIDIUS (*Fastor. L. II*) verhaalt. Bij ons heet deze maand ook Sprokkelmaand, en heeft 28 dagen, doch in een zoogenaamd schrikkeljaar 29.

F. E. D. Verkorting van *Factum esse dicitur*.

FEEST, Lat. *Festus*, beteekent verheuging, vreugdbedrijf bij eene merkwaardige en plegtige gelegenheid; de daartoe bestemde dagen heeten feestdagen, dewijl het gemoed op dezelve door allerlei vermaak en uitspanning vervrolijkt wordt. Dat zulks ook op de dusgenaamde kerkelijke feestdagen plaats heeft wordt wel door sommige naauwgezette vromen veroordeeld, alsof daardoor de heiligheid van zoodanig een' dag geschonden, en de Godheid, aan wie dezelve gewijd is, beleedigd wierd; doch wanneer de vermaken en uitspanningen niet van een' onzedelijken aard zijn, is het niet te vermoeden dat de verheuging des gemoeds der Godheid mishagelijk zou zijn. De ware vroomheid is niet droefgeestig, maar vrolijk, en bij onschuldig vermaak is het den mensch zeer wel geöorloofd in zijnen God verheugd te zijn.

FEITAMA (SIJBRAND) werd geb. te Amsterdam, op het einde van 1694, van ruim bemiddelde ouders, die hem in zijne jeugd naar de Latijnsche school zonden, en vervolgens op een koopmanskantoor plaatsten; doch hij had weinig lust in den handel, en met genoegzame middelen bedeeld, om buiten eenig beroep te leven, leide hij zich toe op de letteroefeningen en voornamelijk op de dichtkunst; hij leverde echter weinig oorspronkelijke dichtwerken, maar meest vertalingen uit het Fransch; behalve ettelijke treurspelen van CORNEILLE, CRÉBILLON, VOLTAIRE en anderen, heeft hij FENELONS *Telemachus* in berijmde verzen vertaald, welke vertaling hij in 1733 in het licht gaf, en sedert aanhoudend beschaafde en verbeterde tot zijn' dood toe, die den 13 Junij 1758 voorviel, welke verbeterde berijming door zijn' vriend FRANS VAN STEENWIJK in 1763 is uitgegeven, die in 1764 gevolgd werd door zijne Nagelaten dichtwerken. Er bestaat ook van FEITAMA eene dergelijke vertaling van VOLTAIRES *Henriade*, die in 1743 verscheen, nadat hij 20 jaren daaraan gearbeid had. FEITAMA was eigenlijk minder dichter dan bekwaam dichterlijk vertaler en kunstig verzenmaker, wiens arbeid in dit vak van letterkunde zeer verdienstelijk is.

FEITH (RHIJNVIS), geboren te Zwolle, den 7 Februarij 1753, uit een zeer oud en aanzienlijk geslacht, hetwelk verscheiden regenten en geleerden heeft opgeleverd, werd reeds in 1770 aan de Leydsche hoogeschool tot Doctor in de beide regten bevorderd, en keerde naar Zwolle terug, waar hij in 1786 Burgemeester werd, en naderhand het ambt van Ontvanger der convooijen en licenten bekleedde. Doch

hij besteedde zijn' tijd meest op zijn buitengoed Boschwijk met de letteroefeningen en inzonderheid met de dichtkunst. Zijne van tijd tot tijd uitgegeven, meest poëtische werken bezorgden hem weldra een' aanzienlijken rang onder de Nederlandsche dichters, terwijl hij bij het publiek reeds gunstig bekend was door zijn dichtstuk *Het Heil van den Vrede*, hetwelk door het Leydsche dichtgenootschap in 1779 met een' gouden eerpenning bekroond was. Ditzelfde genootschap later een *Lofdicht op* DE RUITER als prijsstoffe opgegeven hebbende, behaalde FEITH in 1786 met een dichtstuk in Alexandrijnen en een' lierzang beiden den gouden en den zilveren eerpenning, doch hij weigerde op eene edelmoedige en kiesche wijze dezelve te ontvangen: waarop hem een afdruksel des stempels van den eerepenning in rood was, geplatst in eene zilveren doos, waarop de beeldtenis van DE RUITER gegraveerd was, benevens een vereerend getuigschrift, plegtig werd uitgereikt. Met een paar romans, *Julia* en *Ferdinand en Constantia*, in den sentimenteelen smaak, trad FEITH ook als prozaschrijver op, vervolgens als treurspeldichter, met *Thirsa*, welk stuk door drie anderen, *Lady Gray, Ines de Castro* en *Mucius Cordus*, gevolgd werd; doch zijn' meesten roem verwierf hij als godsdienstig en odendichter; verscheiden zijner oorspronkelijke en uit het Hoogduitsch vertaalde *Gezangen voor den Openbaren Godsdienst* zijn in de Kerkgezangen der Hervormden opgenomen. Hij wilde zich ook als wijsgeerig dichter onderscheiden, en tastte de kritische wijsbegeerte aan, zonder dezelve regt te kennen of te begrijpen, en werd in eene vinnige satyre door KINKER tamelijk nadrukkelijk teregtgewezen; FEITH gevoelde zelf dat hij zich op een gebied gewaagd had, waar hij geheel niet te huis behoorde, en liet KANT en zijne leer verder ongemoeid, zich wijsselijk bepalende tot onderwerpen, wier behandeling meer binnen het bereik zijner krachten lag, en waarmede hij beter zijn' verkregen roem kon handhaven. Zeer verdienstelijk maakte FEITH zich met het bezorgen eener uitgave in klein formaat der *Werken van* JAKOB CATS. Het Haagsche Genootschap tot verdediging van den Christelijken godsdienst en TEYLERS Genootschap bekroonden zijne godgeleerde verhandelingen, en in zijne 6 deelen met *Brieven*, vindt men een' »schat van aesthetische voorschriften en raadgevingen," zegt de Heer VAN KAMPEN, in zijn Levensberigt van, of liever Lofrede op FEITH. Van zijn dichtstuk *Het Graf* verscheen in 1829 eene Fransche vertaling, door CLAVAREAU. Weinig dichters kunnen zich beroemen, dat zij, als FEITH, hunnen tijdgenooten zoo algemeen behaagden, somtijds zelfs met zeer middelmatige voortbrengselen. Van meest alle geleerde en dichtgenootschappen, zoowel als van het Koninklijk Instituut, was hij lid, en de Koning had hem met de ridderorde van den Nederlandschen Leeuw vereerd. Toen hij den 6 Februarij 1824 gestorven was, werd zijn dood niet alleen door de voornaamste dichters bezongen, maar ook door het Zwolsche departement der Maatschappij *Tot Nut van 't Algemeen* eene inschrijving geöpend tot het oprigten van een gedenkteeken op zijne begraafplaats, hetwelk door P. J. GABRIËL vervaardigd en in 1825 voltooid en ingewijd werd.

FELDMANN (BERNARD), Pruissisch genees- en heelkundige, geboren in 1777, studeerde in de heelkunde te Amsterdam onder den bekwamen ULHOORN en in de natuurlijke historie onder den vermaarden SEBA. Bij zijne terugkomst werd hij lid van het genootschap der natuuronderzoekers te Berlijn, in wier gedrukte schriften verscheiden fraaije verhandelingen van hem gevonden worden.

FELGENHAUER (PAUL), een Duitsche dweeper, op het einde der XVI eeuw geboren, studeerde te Wittenberg in de godgeleerdheid, en gaf te Amsterdam eenige schriften in het licht, opgevuld met de ongerijmdste droomerijen. Wegens zijn onrustig gedrag moest hij deze stad verlaten, en begaf zich naar Bremen, van waar hij in 1650 insgelijks verdreven werd; sedert kon hij nergens eene schuilplaats vinden. Na 1660 hoorde men niet meer van hem spreken. Zijne *Aurora Sapientiae*, in 1628 uitgegeven, mogt liever *Aurora Dementiae* heeten, want het boek toont op iedere bladzijde des schrijvers verstandsverbijstering.

FELICE (FORTUNÉ BARTHELÉMY DE), geboren te Rome in 1723, † in 1789 te Yverdun, waar hij eene boekdrukkerij gevestigd had, was een bekwaam letterkundige, die eene menigte wijsgeerig-regtsgeleerde werken geschreven en uitgegeven heeft; onder anderen eene *Encyclopèdie* van 42 deelen, 6 supplem. en 10 deelen platen.

FELICITAS JULIA, oude benaming van *Lissabon*, als volkplanting der Romeinen.

FELIX, mansnaam, beteekent in het Latijn *Gelukkige*. =, Proconsul en Landvoogd van Judea, was de schoonzoon van den ouden AGRIPPA (zie DRUSILLA). Hij ontbood den Apostel PAULUS, die gevankelijk te Caesarea gebragt was, voor zich (HANDEL. XXIV). De knevelarijen en onderdrukkingen van dezen Landvoogd gaven aanleiding dat hij door NERO teruggeroepen werd, die hem door PORCIUS FESTUS liet vervangen. =, Bisschop van Ravenna, bragt deze stad in opstand tegen den Keizer, doch werd daarover naar Konstantinopel gevoerd, en hem met een gloeijend ijzer de oogen uitgebrand. Toen hij daarop zes jaren in ballingschap had doorgebragt, werd hij in zijn bisdom hersteld, en gedroeg zich bezadigder. Hij verzamelde de redevoeringen van PETRUS CHRYSOLOGUS. † den 1 December 717. = (MARCUS MINUTIUS), een Afrikaan, was Advokaat te Rome in de eerste helft der III eeuw; hij schreef eene zamenspraak, *Octavius* genaamd, in welke hij CÆCILIUS NATALIS als een' ijverigen voorvechter des Heidendoms en OCTAVIUS JANUARIUS als verdediger van den Christelijken godsdienst sprekende invoert. Men heeft aanvankelijk dit werk aan ARNOBIUS toegeschreven, tot eindelijk FRANCISCUS BALDUINUS den waren schrijver ontdekte. Eene der beste uitgaven is die van DAVISIUS te Cambridge in 1711. = **PRATENSIS**, een Italiaansch Rabbijn, geboren te Prato, ging in 1518 te Rome tot het Christelijk geloof over, werd Augustijner monnik, en leide zich zoo ijverig toe op het bekeeren der Joden, dat hij den bijnaam van *Flagellum Judaeorum* (Jodengeesel) bekwam. Hij bezat eene uitstekende kennis van de Grieksche, Latijnsche en Oostersche talen, vertaalde de Psalmen en het boek van JOB uit het Hebreeuwsch in het Latijn en had de hand mede aan de uitgave van den Rabbijnschen Bijbel, die in 1518 te Venetië door DANIEL BOMBERG bezorgd werd. † bijna 100 jaren oud, in 1539. = (S.) Priester te Nola, in Campanië, had vele vervolgingen te lijden onder DECIUS en VALERIANUS, als Vicaris van S. MAXIMUS, wien hij het leven redde, en zelf met groot gevaar den dood ontkwam. S. MAXIMUS gestorven en de vervolging opgehouden zijnde, wilde men FELIX tot Bisschop van Nola verheffen, maar hij weigerde den mijter uit zedigheid, en † omstreeks 256. Zijn gebeente heeft vele schoone mirakelen gedaan, van welke S. PAULINUS er eenigen met eigen oogen gezien heeft, onder anderen dat een bezetene, die met het hoofd naar om laag tegen het gewelf van eene kerk liep, door de reliquiën van S. FELIX genezen werd. In Frankrijk en Engeland zijn ook Heiligen van dezen naam geweest, maar men weet niets van hunne mirakelen.

FELIX. *Pausen van dezen naam.* = I was in 269 de opvolger van DIONYSIUS, en bekleedde den Roomschen Stoel ruim vijf jaren. Men vermoedt dat hij in de vervolging onder AURELIANUS in 274 om het leven geraakt is, alzoo CYRILLUS en anderen hem den titel van martelaar gegeven hebben. = II, tegenpaus (zie LIBERIUS). = II werd in 483 verkoren tot opvolger van SIMPLICIUS; hij begon zijn bewind met het verwerpen van het edict van vereeniging door Keizer ZENO uitgevaardigd, en sprak den banvloek uit tegen degenen die hetzelve aannamen; hij veroordeelde ACACIUS, PETRUS MONGUS en andere ketters, vergaderde een Concilie te Rome in 487, en † in 492. = III werd in 526 door THEODORIK, Koning van Italië, aangesteld tot opvolger van JOANNES I; hij was een zeer braaf man, van een' voorbeeldigen wandel; men vindt echter van hem geene merkwaardige verrigtingen aangeteekend. † in 530.

FELIX MERITIS. Onder deze zinspreuk bestaat te Amsterdam eene aanzienlijke maatschappij van beöefenaars en beminnaars der wetenschappen en kunsten; dezelve ontstond in 1777 uit de gezette zamenkomsten van eenige ingezetenen uit den deftigen burgerstand, volgens een ontwerp van den werktuigkundigen WILLEM WRITS, die om deze reden ook aangemerkt wordt als de stichter dezer thans zoo luisterrijk bloeijende maatschappij. Aanvankelijk vergaderden de leden in een tot het houden der bijeenkomsten gehuurd huis; doch de maatschappij in leden en de werkzaamheden in uitgebreidheid toenemende, besloot men in 1785 een geheel nieuw gebouw te stichten, hetwelk in 1788 voltooid en plegtig ingewijd werd. De maatschappij verdeeld zijnde in vijf departementen, namelijk dat des Koophandels, der Natuurkunde, der Teekenkunde, der Muzijk en der Letterkunde, is dit van buiten prachtig gebouw van binnen geheel naar den aard der werkzaamheden van de onderscheiden departementen ingerigt; er bevindt zich tevens een rijk kabinet van instrumenten, observatorium, bibliotheek, galerij van antieke pleisterbeelden, enz. Gedurende de wintermaanden is ieder departement een' avond der week werkzaam; er worden voorlezingen en concerten gehouden, natuurkundige verhandelingen met proeven gedaan, naar het levend model geteekend, teekeningen en prenten ter beschouwing voorgelegd en jaarlijks eerprijzen in het vak der teeken- en schilderkunst uitgeloofd. De ongunst der tijden heeft op deze voortreffelijke maatschappij weinig invloed gehad, en zij hare werkzaamheden onafgebroken voortgezet; nog bloeit zij voort, en nog kan men van dezelve zeggen, wat men in 1800 aan het slot der beschrijving des gebouws zeide, dat deze »alomberoemde maatschappij Amsterdam tot »geen gering sieraad verstrekt, en hare wedergade nergens elders »wordt aangetroffen."

FELL (JOHN), geboren te Suningwell, in Berkshire, omstreeks 1625, trad in den krijgsdienst onder de bezetting van Oxford, waar hij in de godgeleerdheid studeerde, en klom op tot den rang van Vaandrig; hij was een ijverig verdediger van de zaak van KAREL I. Na den dood des ongelukkigen monarchs begaf hij zich weder tot de studie, en bij het herstel des koningschaps in 1660 beloonde KAREL II zijn' ijver met verscheiden geestelijke ambten en vereerde hem eindelijk met de waardigheid van Bisschop van Oxford. † den 10 Julij 1686. Hij heeft verscheiden geleerde werken in het licht gegeven en nagelaten.

FELLATAH. In het eerst in 1823 en 1824 ontdekte Soudan, eene groote landstreek in Afrika, welke verscheiden rijken bevat, die men vroeger, zonder ze te kennen, tot het even weinig bekende Ni-

gritië rekende, wordt het rijk der Fellatahs als hoofdmonarchie opgegeven, doch wier grootte en bevolking nog niet opgenomen is.

FELLER (FRANCISCUS XAVERIUS DE), geboren te Brussel den 18 Augustus 1735, begaf zich vroegtijdig in de orde der Jezuiten, en onderwees aanvankelijk de fraaije letteren te Luik, waar hij in 1761 eene verzameling van Latijnsche gedichten in het licht gaf, onder den titel van *Musae Leodienses*, behelzende stukjes van hem zelven en zijne kweekelingen; vervolgens gaf hij lessen in de godgeleerdheid te Luxemburg en in Hongarijen, en kwam toen in Luik terug. Na de afschaffing der Jezuiten hield hij zich bezig met het schrijven van verscheiden wetenschappelijke en letterkundige werken, tot op de komst der Franschen in België in 1793, wanneer hij naar Westphalen week, en zich vervolgens naar Regensburg begaf; † aldaar den 23 Mei 1802. In zijne menigvuldige schriften geeft hij meer blijken van geloofsijver dan van grondige wetenschappelijke kennis. Het voornaamste zijner werken is zijn meermaals gedrukte *Dictionnaire historique et biographique*, eene compilatie, die hij uit andere woordenboeken zamengesteld heeft, de artikelen, welke hij niet naar zijn' smaak vond, met echt-Jezuïtische onbeschaamdheid veranderende en vervalschende; ook ontkent hij dit geheel niet, en noemt deze handelwijze het reinigen van den stal van AUGIAS; maar zij kan slechts de goedkeuring van zekere klasse van lezers wegdragen.

FELOEK is een ligt vaartuig, zonder verdek, met zeilen en riemen, hetwelk 10 of 12 man voert, en meest langs de oevers houdt. In de Middellandsche en Adriatische Zee is dit vaartuig zeer gebruikelijk.

FELTON (JOHN), een Iersch Luitenant bij het leger, hetwelk in 1628 den Protestanten van La Rochelle te hulp gezonden werd, is in de Geschiedenis bekend als de moordenaar van GEORGE VILLIERS, Hertog van Buckingham. Zijn grootvader, insgelijks JOHN FELTON genaamd, werd in 1570 ter dood veroordeeld, omdat hij aan het paleis van den Bisschop van Londen de bul had aangeplakt van PIUS V, die ELIZABETH voor eene ketterin verklaarde.

FELTRE, zie CLARKE.

FENELON (FRANÇOIS DE SALIGNAC DE LA MOTTE), geboren in Quercy den 6 Aug. 1651, werd opgevoed te Cahors en tot den geestelijken staat bestemd, dien hij ook vroegtijdig omhelsde. Reeds in zijn 15 jaar predikte hij met ongemeene goedkeuring; in zijn 24 jaar ontving hij de priesterwijding. HARLAY, Aartsbisschop van Parijs, vertrouwde hem drie jaren later het opzigt over de tot de Roomsche Kerk overgegane Protestanten; later benoemde LODEWIJK XIV hem tot bestuurder der zendelingen tot bekeering der Hugenoten op de kusten van Saintonge, en vertrouwde in 1689 hem de opvoeding van zijne kleinzonen de Hertogen van Bourgogne, Anjou en Berry. In 1695 werd FENELON tot Aartsbisschop van Kamerijk benoemd. Zijne uitmuntende deugden, godvrucht, zedigheid en bekwaamheden, zoo min als de gunst des Konings konden den braven man beveiligen voor de vervolgingen der geestelijke afgunst; het onweder kwam op van een' kant, van welken hij hetzelve het minst zou verwacht hebben. BOSSUET, zijn voormalige leermeester, tastte zijne regtzinnigheid aan, en het theologisch spiegelgevecht eindigde met de veroordeeling van den edelen FENELON door den Paus; de brave en vredelievende Aartsbisschop onderwierp zich zonder tegenspraak en onvoorwaardelijk aan zijn vonnis, hetwelk hij zelf met bedaardheid van den predikstoel afkondigde, en daarop door den Koning naar zijn Aartsbisdom verwezen werd. Hier eindigde de deugdzame man als Christen wijsgeer met het oefenen van menschenliefde en het plegen van weldadigheid zijne overige dagen den 7 Jan. 1715. Hij was niet alleen een der voortreffelijkste prelaten, waarop de Gallicaansche Kerk zich immer beroemen kon, maar tevens een der geleerdste, vernuftigste en bevalligste schrijvers van zijn' tijd. Al zijne werken getuigen van zijn edel en voortreffelijk hart, en zijn bij Protestanten zoo wel als bij Katholijken in hooge achting; zijn meesterstuk *Les Avantures de Télémaque* is ontelbare malen gedrukt en in alle Europesche talen overgezet; zelfs bestaat er eene gerijmde Nederduitsche vertaling door S. FEITAMA van dit heerlijk ideaal der vorstelijke opvoedingskunst. Het bedorven hof van LODEWIJK XIV miskende of liever misduidde de waarde van dit onschatbaar werk, en zag daarin satyrische toespelingen op personen en zaken, aan welke de brave FENELON geen oogenblik gedacht had; de reeds begonnen druk van het werk werd op koninklijk bevel gestaakt, en hetzelve verscheen eerst twee jaren na den dood des schrijvers, die daarmede een' onsterfelijken roem bij het nageslacht behaald heeft. In 1826 werd FENELONS standbeeld, door den Beeldhouwer DAVID vervaardigd, te Kamerijk opgerigt.

FEODOR IWANOWITZ, Grootvorst van Moscovië, de laatste afstammeling der oude dynastie van RURIK, geboren in 1557, beklom den troon in 1584 en † in 1598, vergiftigd, naar men beweert, door zijn' schoonbroeder BORIS GUDUNOFF, die zich al het gezag had aangematigd, en onder den naam van FEODOR regeerde. = ALEXIEWITZ, Czaar van Rusland, kleinzoon van MICHAEL ROMANOFF, die eene nieuwe dynastie begon, zoon van ALEXIS MICHAËLOWITZ en broeder van PETER I, volgde in 1676 zijn' vader op den troon en † in 1682. Zijne regering leverde weinig merkwaardigs op.

FERDINAND, mansnaam, is van Gothischen oorsprong, FERNAND, Spaansch FERNANDO; deszelfs beteekenis is verloren. = Hertog van Brunswijk, geboren te Brunswijk den 11 Januarij 1721, was de vierde zoon van Hertog FERDINAND ALBERT; na Duitschland, Holland, Frankrijk en Italië doorreisd te hebben, trad hij in 1739 als Kolonel in Pruissischen dienst. De Silesische oorlog was voor hem eene school, in welke hij zich tot veldheer vormde. Nadat hij in den zevenjarigen oorlog den slag bij Praag ten voordeele der Pruissen beslist en bij andere gelegenheden de uitstekendste bewijzen van moed en bekwaamheid gegeven had, gaf FREDRIK II hem in 1757 het opperbevel over het verbonden leger in Westphalen. FERDINAND verdreef de Franschen uit Neder-Saksen, Hessen en Westphalen, en behaalde de overwinning in twee groote veldslagen bij Crefeld en Minden. Na den vrede van 1763 nam hij zijn ontslag, en leefde ambteloos te Brunswijk of op zijn nabijgelegen lustverblijf Vechel, en bragt zijn overig leven door met nuttige en weldadige verrigtingen; hij zorgde voor het onderwijs van arme bekwame jongelingen; de wetenschappen en kunsten hadden in hem een' edelmoedigen beschermer; jegens de armen toonde hij eene onbegrensde weldadigheid. † den 3 April 1792. = ALBERT, Hertog van Brunswijk-Luneburg, was de zoon van AUGUSTUS II, en werd geboren in 1639; hij doorreisde bijna geheel Europa, en liet bij zijne terugkomst zijn reisverhaal drukken, hetwelk nogtans weinig leerzaams bevat en in een' mystiek-dweepzuchtigen stijl geschreven is. Zijne vroomheid eindigde in eene volslagen verstandsverbijstering. † in 1687. Hij was de stichter der linie van BEVERN.

FERDINAND. *Duitsche Keizers van dezen naam.* = I, broeder van KAREL V, geboren te Alcala, in Spanje in 1503, huwde met ANNA, dochter van ULADISLAUS VI, Koning van Hongarijen en Bohemen, en zuster van LODEWIJK DEN JONGEN; toen deze vorst in 1526 in den slag van Mohacz gesneuveld was, volgde FERDINAND hem op, en werd in 1527 gekroond; doch JOANNES ZAPOL, Woiwode van Zevenbergen, betwistte hem den troon, en trok met eenige misnoegde Hongaren tegen hem op, maar werd geslagen. ZAPOL, hierop hulp van de Turken bekomen hebbende, sloeg op zijne beurt FERDINAND, en belegerde Weenen in 1529; na eene afwisseling van krijgsgeluk kwam in 1536 een vrede tot stand, bij welken ZAPOL de plaatsen behield, welke hij in bezit had. In 1531 was FERDINAND tot Roomsch' Koning verkoren; na den afstand van KAREL V in 1555 volgde FERDINAND hem op als Keizer in 1558. Paus PAULUS IV weigerde hem te erkennen, maar zijn opvolger PIUS IV was zoo onhandelbaar niet, en gaf den Keizer zelfs de handen ruim, om den Protestanten eenige gunsten te bewilligen. † te Weenen in 1564. = II, kleinzoon van den voorg., geboren in 1578, werd Koning van Bohemen in 1607, van Hongarijen in 1618 en Keizer in 1619. De Boheemsche kroon werd hem betwist door FREDRIK V, Keurvorst van de Palts, die echter in 1620, na het verlies van den slag bij Praag, dezelve aan FERDINAND overlaten moest. De oorlog werd niettemin voortgezet; CHRISTIAAN IV, Koning van Denemarken, en eenige andere vorsten kwamen FREDRIK V te hulp, doch vruchteloos. De geheele achttienjarige regering van FERDINAND was een aanhoudende oorlog, in de geschiedenis bekend onder den naam van dertigjarigen oorlog, die eerst in 1648 door den Westphaalschen vrede geëindigd werd. FERDINAND † in 1637. = III, zoon en opvolger van den voorg., geboren in 1608, werd Koning van Hongarijen in 1625, van Bohemen in 1627, Roomsch Koning in 1636 en Keizer in 1637. De oorlog werd gedurende zijne regering even krachtdadig voortgezet, doch meestal ten nadeele des Keizers gevoerd, die eindelijk genoodzaakt was in 1648 den Westphaalschen vrede te sluiten; welke voor de Protestanten in Duitschland bij uitstek voordeelig was en het Papismus een' geweldigen knak gaf. FERDINAND regeerde vervolgens in eene staatkundige rust, en † in 1657.

FERDINAND. *Koningen van Spanje van dezen naam.* = I, Koning van Castilië en Leon, was de tweede zoon van SANCHO III, Koning van Navarre; hij sloeg zijn' broeder ALPHONSUS, Koning van Leon, in 1037, die sneuvelde, en maakte zich meester van zijn Rijk, zich in 1038 doende kroonen tot Koning van Leon en Asturië; bij maakte Toledo, Saragossa en Sevilië cijnsbaar, verdreef de Mooren uit Castilië, en breidde de grenzen van zijn Rijk uit tot in Portugal. Kort daarna beöorloogde hij zijn' broeder GARCIAS IV, Koning van Navarre, die in den slag bij Burgos troon en leven verloor. De vleijerij gaf FERDINAND den bijnaam van DEN GROOTEN. † in 1065, nadat hij zijne Staten onder zijne drie zonen verdeeld had. = II, tweede zoon en opvolger van ALPHONSUS VIII, beklom den troon van Leon in 1157, en behaalde groote voordeelen op de Portugezen, wier Koning ALPHONSUS HENRIQUEZ hij gevangen kreeg. Hij onderscheidde zich gedurende zijne dertigjarige regering door zijne wijsheid, voorzigtigheid en dapperheid, dempte de onlusten, die in Castilië ontstaan waren na den dood van zijn' broeder DON SANCHO, ontnam den Mooren verscheiden gewigtige plaatsen, en † in 1187, toen hij zich gereed maakte om deel te nemen in het bondgenootschap der Christen vorsten ter verlossing van Jeruzalem uit de handen der Saracenen. = III, zoon van ALPHONSUS IX, Koning van Leon, en BERENGERA, Koningin van Castilië, verkreeg in 1217 de kroon van dit

Rijk door afstand van zijne moeder, en die van Leon in 1230 door den dood zijns vaders; hij vereenigde beide Rijken voor altoos; reeds in 1225 had hij den oorlog begonnen tegen de Mooren, en ontnam hun Baëza en Useda, veroverde in 1236 Cordua, en maakte de Koningen van Granada en Murcia cijnsbaar; hierop belegerde hij Sevilië twintig maanden lang, en dwong eindelijk door hongersnood deze stad tot overgave; hij nam vervolgens Xerez en Saulucar in, en † in 1252, toen hij zich gereed maakte om het Marokkaansche Rijk te veroveren. Hij was de stichter der hoogeschool van Salamanca en oprigter van den Hoogen Raad van Castilië, verzamelde de wetten zijner voorgangers bijeelkander, onder de benaming van *Las Partidas.* Hij liet den roem na van een der verstandigste, dapperste en vroomste Koningen van zijn tijd geweest te zijn. Paus Clemens X plaatste hem onder de Roomsche Kerkheiligen = IV, zoon en opvolger van zijn' vader Sancho IV, geboren te Sevilië in 1285, beklom den troon reeds in 1295, en had het behoud van denzelven te danken aan het voorzigtig beleid zijner moeder, toen zijne Staten bedreigd werden door de Koningen van Portugal en Granada. Meerderjarig geworden, behaalde hij verscheiden overwinningen op de Mooren, doch bereikte slechts den ouderdom van 27 jaren; hij had namelijk twee broeders, beschuldigd van moord, ter dood doen brengen, ofschoon hunne misdaad niet bewezen was, en zij hunne onschuld ten duurste betuigden, van welke zij God tot getuige aanriepen en den Koning binnen dertig dagen voor zijn' regterstoel daagden. Ferdinand werd werkelijk den dertigsten dag na de uitvoering van dit vonnis dood in zijn bed gevonden in 1312. = V, bijgenaamd de Katholijke, zoon van Joannes II, Koning van Arragon, geboren te Soz, op de grenzen van Navarre, den 10 Maart 1452, huwde in 1469 met Isabelle, zuster van Henrik IV, Koning van Castilië: dit huwelijk vereenigde de Rijken van Castilië en Arragon. Ferdinand verklaarde den oorlog aan Alphonsus V, Koning van Portugal, sloeg hem in 1476 en eindigde den oorlog door een' voordeeligen vrede. Het koningrijk Granada was de eenige provincie van Spanje, die nog door de Mooren bezeten werd; hij verdreef dezelve na een' achtjarigen oorlog, en veroverde vervolgens Navarre. Onder zijne regering ontdekte Columbus Amerika, en vermeesterde Gonzalvo van Cordua een gedeelte van Napels, terwijl de Franschen het andere gedeelte hadden in bezit genomen, doch door de Spanjaards verdreven werden. Het Spaansche Rijk werd door hem tot het magtigste van Europa verheven, en de kusten van Afrika waren aan Ferdinands heerschappij onderworpen. Den bijnaam van den Katholijken maakte hij zich volkomen waardig door de instelling van het geregtshof der Inquisitie in 1580 en door het verdrijven der Mooren en Joden uit Spanje, wier verbanning voor het Rijk verscheiden nadeelige gevolgen had. Ferdinand † den 23 Januarij 1516. = VI, zoon van Philips V, en zijne eerste gemalin Maria van Savoyen, geboren te Madrid den 6 April 1712, beklom den troon na zijns vaders dood in 1746. De Akensche vrede van 1748 gaf hem gelegenheid om de geldmiddelen en het zeewezen van Spanje te herstellen; hij bevoordeelde den koophandel, de kunsten en den landbouw, deed kanalen graven en nuttige openbare werken aanleggen. † zonder nakomelingen met den bijnaam van den Wijzen den 10 Augustus 1759.

FERDINAND. *Koningen van Napels van dezen naam.* = I, natuurlijke zoon van Alphonsus van Arragon, beklom na diens dood den troon in 1458; zijne wreedheid en tirannij gaven weldra aanleiding tot een' opstand der rijksgrooten, en hij zou de kroon verloren hebben bijaldien Francesco Sforza en Paus Pius II hem niet hadden bijgestaan; doch straks na het sluiten van den vrede begon hij eene bloedige vervolging tegen de aanhangers van Jan van Anjou: een nieuwe opstand was daarvan het gevolg; hij dempte denzelven door alles in te willigen wat men van hem vorderde; maar toen men de wapens naauwelijks had nedergelegd, liet hij verscheiden edelen onthoofden en verklaarde hunne goederen verbeurd; hij beöorloogde Paus Innocentius VIII, die den banvloek tegen hem uitsprak. Ferdinand †, algemeen gehaat en verfoeid, den 25 Februarij 1494, toen Karel VIII, Koning van Frankrijk, zich gereed maakte om zijne aanspraak op de Napelsche kroon te doen gelden. = II, zoon van Alphonsus II en kleinzoon van den voorg., beklom den troon in 1495, door afstand van zijn' vader; hij voerde een' bloedigen oorlog tegen Karel VIII, Koning van Frankrijk, en zijne eigen onderdanen, die hem noodzaakten naar het eiland Ischia te wijken. De Venetianen ondersteunden hem met geld en volk, om zijn Rijk te herwinnen. Hij †, naauwelijks op den troon hersteld en met zijne tante Joanna gehuwd, in 1496. = III, zie Ferdinand V, Koning van Spanje, die in 1515 zich meester maakte van de Napelsche kroon, welke met de Spaansche monarchie vereenigd bleef tot in 1714. = IV, Infant van Spanje, geboren te Napels den 12 Jan. 1751, was de derde zoon van Karel III, die in 1759 door den dood zijns broeders Ferdinand VI, Koning van Spanje geworden, den troon van Napels aan zijn' achtjarigen zoon overliet; deze aanvaardde de regering in 1767, en behield den voorzitter van den Raad van regentschap, den Marchese Tanucci, voormalig' Professor der regtsgeleerdheid te Pisa, tot zijn' eersten Minister. In 1768 huwde Ferdinand met Maria Carolina, dochter der Keizerin Maria Theresia, die weldra een' grooten invloed bekwam, ofschoon het bewind grootendeels in de handen bleef van Tanucci; deze bewerkte in 1769 de afschaffing der jaarlijksche schatting van een wit paard aan den Paus, wiens overige aanmatigingen hij verder moedig wederstand bood; doch in 1769 was hij genoodzaakt zijn ontslag te nemen, en werd door den Marchese della Sambuca vervangen; de Koning; door zijne gemalin daartoe aangespoord, bemoeide zich nu meer zelf met de regeringszaken, Sambuca geraakte in ongenade, werd naar Palermo verbannen, en de Ridder Acton in 1784 tot zijn' opvolger benoemd. Deze volgde geheel den wil der Koningin, en het Spaansche hof verloor al zijn' invloed op dat van Napels, hetwelk zich ten tijde der Fransche staatsomwenteling meer aan het belang van Oostenrijk en Engeland verbonden had. Na den dood van Lodewijk XVI nam Ferdinand IV deel aan de coalitie tegen Frankrijk, doch onderwierp zich in 1796 aan de hem voorgeschreven voorwaarden van vrede; twee jaren later wederom als Frankrijks vijand opgetreden zijnde, werd in het begin van 1799 Napels door de Franschen bemagtigd en als Parthenopeische Republiek geproclameerd, terwijl het hof naar Palermo gevlugt was; doch reeds zes maanden later viel de hoofdstad den Koningsgezinden wederom in handen, en vele aanhangers der republiek werden ter dood gebragt. In 1800 keerde het hof naar Napels terug, en Spanje sloot met den Eersten Consul een verdrag, door hetwelk de integriteit van het koningrijk der beide Siciliën verzekerd werd. Maar desniettegenstaande moest Ferdinand bij den vrede van Florence den 28 Maart 1801 eenige districten aan Frankrijk afstaan en Fransche troepen in zijn Rijk toelaten; in 1805 moest hij bij het verdrag van onzijdigheid beloven geene troepen der oorlogende mogendheden op zijn grondgebied te gedoogen; toen evenwel in November 1805 eene Russisch-Engelsche vloot voor Napels verscheen en 12,000 man aan land zette, liet Napoleon het land bezetten, en de koninklijke familie vlugtte nogmaals naar Sicilië. Hier handhaafde Ferdinand met hulp der Engelschen zich eenigen tijd, doch stond in 1809 bij voorraad de regering af aan zijn' zoon Frans, terwijl de Koningin Caroline, die met de Engelschen in geschil geraakt was, zich over Konstantinopel naar Weenen begaf. Eindelijk werd Ferdinand na den val van Murat door het Weener Congres in al zijne regten als Koning der beide Siciliën erkend; den 17 Junij 1815 deed de koninklijke familie hare intrede in Napels, en Ferdinand vereenigde in 1816 zijne gezamenlijke staten tot één koningrijk en noemde zich Ferdinand I. Zijne gemalin in September 1814 te Weenen gestorven zijnde, huwde hij twee maanden later met de Hertogin van Floridia; in 1818 sloot hij een concordaat met den Paus, waardoor de langdurige geschillen tusschen Rome en Napels vereffend werden; in 1820 moest Ferdinand de door de soldaten en burgers hem opgedrongen Spaansche constitutie bezweren, doch werd door Oostenrijksche wapenen in 1821 in zijne vorige onbepaalde magt hersteld, en dempte de woelingen der Carbonari. † den 4 Januarij 1825; zijne tweede gemalin volgde hem den 25 April 1826.

FERDINAND. *Groothertogen van Toscane van dezen naam.* = I, zie Medicis. = II, zie Medicis. = III (Joseph Jan Baptist), zoon van Keizer Leopold II. en broeder van Keizer Frans I, geboren den 6 Mei 1769, kwam in 1790 aan de regering, hij zocht onzijdig te blijven in den oorlog tegen Frankrijk, en was de eerste vorst, die in 1792 de Fransche Republiek erkende. Dit gedrag wekte het misnoegen van Rusland en Engeland, en de Engelsche regering vorderde in 1793 dat de Groothertog den Franschen gezant wegzenden en alle betrekkingen met de nieuwe Republiek afbreken zou. Eene Britsche vloot, die voor Livorno verscheen, noodzaakte den Groothertog aan deze vordering te voldoen en deel te nemen aan de coalitie tegen Frankrijk, die hij echter in 1795 wederom verliet; de Engelschen schonden nogtans de door Frankrijk erkende onzijdigheid van Toscane: weshalve Bonaparte in 1796 Livorno liet bezetten en het Engelsche eigendom aansloeg. Eene Engelsche vloot vermeesterde daarentegen Porto-Ferrajo, op het eiland Elba. Het Fransche Directoire wilde hierop Toscane met de Cisalpijnsche Republiek vereenigen, maar het gelukte den Groothertog door een in 1797 met Bonaparte gesloten verdrag de onzijdigheid van zijn land te behouden: waarop de Engelschen Porto-Ferrajo en de Franschen Livorno verlieten, eene aanzienlijke som gelds en verscheiden kunstwerken uit de Florentijnsche galerij medenemende, onder ander de Venus van Medicis, die in het Parijsche Museum geplaatst werd. Ferdinand zag zich ondertusschen genoodzaakt verscheiden omwentelingzuchtige woelgeesten in hechtenis te laten nemen en vreemde onruststokers te verbannen. De staatkundige toestand van Italië noodzaakte hem het Weener hof te ontzien, waarheen hij den Ridder Manfredini zond, om te onderhandelen. Het Fransche Directoire verlangde in 1798 de stellige verklaring, of hij zich met of tegen Frankrijk wilde verbinden. Toen hierop Livorno door Napolitaansche troepen bezet werd, gelukte het den Groothertog hen door groote geldsommen weder weg te koopen: waarop ook de Franschen Toscane wederom ruimden. Desniettegenstaande verklaarde Frankrijk in 1799 niet alleen aan Oostenrijk, maar ook aan Toscane den oorlog, en liet dit Groothertogdom bezetten. Ferdinand begaf zich naar Weenen, moest bij

den vrede van Luneville in 1801 afstand doen van Toscane, en bekwam bij het verdrag van Parijs den 26 December 1802 eenige schadeloosstellingen in Duitschland, wier gezamenlijke inkomsten echter naauwelijks de helft der Toscaansche bedroegen, en reeds in 1805 moest hij bij den vrede van Presburg zijne Duitsche Staten aan Oostenrijk en Beijeren afstaan; hij bekwam daarvoor Wurzburg en werd in 1807 lid van het Rijnverbond, met den titel van Groothertog van Wurzburg. Bij den vrede van Parijs den 30 Mei 1814 bekwam hij zijn groothertogdom Toscane terug, en het Weener-Congres voegde bij Toscane nog den *Stato degli Presidj*, het gedeelte van Elba, hetwelk de Koning van Napels tot hiertoe bezeten had, het prinsdom Piombino en eenige enclaves; ook werden na de tweede bezetting van Parijs de derwaarts gevoerde kunstwerken der Florentijnsche galerij teruggegeven. De Groothertog moest nog eens zijne residentie verlaten, toen Joachim Murat Italië in opstand bragt en tegen Oostenrijk te veld trok. Ferdinand begaf zich naar Pisa en Livorno, doch keerde, toen de Oostenrijksche Generaal Nogent de Napolitanen den 15 April 1815 bij Pistoja geslagen had, naar Florence terug, en sleet zijne overige levensjaren in eene ongestoorde rust. † den 17 Junij 1824.

FERDUZ, de grootste epische dichter der Perzen, bloeide in den aanvang der XI eeuw, en was geboren te Thus; hij vond veel behagen in de oude Perzische Geschiedenis, welke hij besloot in verzen te brengen. Om eenige ophelderingen te bekomen, reisde hij naar Gasne, waar Sultan Mahmud zijn hof hield, en dichters en geleerden wel ontvangen werden. In den tuin van het vorstelijk paleis trof hij den Hofdichter Ansari, die in een prieël met twee zijner leerlingen zich oefende in het maken van verzen voor de vuist (improviseren). Ferduz mengde zich in hun gesprek, en Ansari was verbaasd dat hij een' vreemdeling in boerenkleederen zich zoo sierlijk hoorde uitdrukken, vernam van hem met welk oogmerk hij gekomen was, en verhaalde dit vooral den Sultan, die Ferduz last gaf den *Shanameh* of *Bastanameh*, de Geschiedenis van Perzië behelzende, door Dakiki begonnen en eene eeuw later door Ansari vervolgd, te voltooijen, en beloofde hem voor ieder vers een goudstuk. Ferduz besteedde 10 jaren aan dezen arbeid, en leverde een historisch dichtstuk van 60,000 verzen, hetwelk de Geschiedenis van Perzië van Nushirvan tot op Jezdejerd bevat, en eigenlijk uit eene reeks van historische heldendichten bestaat. De daden van Rustan, den Perzischen Hercules, maken eene der schoonste episoden daarin uit. Ferduz overhandigde zijn gedicht den Sultan, die, door lasteraars tegen hem ingenomen, hem voor ieder vers slechts een zilverstuk gaf. Verontwaardigd over deze behandeling, schonk Ferduz het geld weg, haalde eene menigte verzen tot lof van Mahmud, welke hij in zijn gedicht gebragt had, door, en wreekte zich door eene bittere satyre. Genoodzaakt te vlugten, begaf hij zich naar Thus, en leefde daar in het verborgen. Ondertusschen kreeg Mahmud berouw over zijne onregtvaardigheid, en liet, toen hij vernam dat Ferduz nog leefde en gebrek leed, twaalf kameelen beladen met rijke geschenken voor den dichter; doch toen zij voor de poort van Thus kwamen, ontmoette hen de lijkstatie van Ferduz. De *Shanameh* is eene der beroemdste Aziatische dichtwerken; gedeelten uit hetzelve zijn in het Engelsch en Hoogduitsch vertaald.

FERG (Franciscus de Paula), geboren te Weenen in 1689, † in 1740, was een verdienstelijk schilder van dorptafereelen; hij stoffeerde zijne landschappen met antieke bouwvallen in een' bevalligen smaak. Zijne schilderstukken zijn meest in Duitschland gebleven; eenigen echter bevinden zich in Engeland.

FERGOLA (Nicolo), geboren te Napels in 1735, was een voortreffelijk wiskundige, en stichtte eene school, uit welke verscheiden meesters in de wiskundige wetenschappen zijn voortgekomen. Hij gaf de voorkeur aan de wiskunde der Ouden boven die der hedendaagschen, en dit is het onderscheidend kenmerk zijner werken. † te Napels in 1824. Behalve zijne uitgegeven wiskundige werken bestaan er nog verscheiden in handschrift.

FERGUS. *Koningen van Schotland van dezen naam.* = I, zoon van een' Koning van Ierland, was de stichter der Schotsche monarchie omstreeks 332, en aanhoudend in oorlog met de Romeinen en de Britten; hij sneuvelde in een gevecht, na eene regering van 24 of 25 jaren. = II, kleinzoon en opvolger van Eugenius II, beklom den troon in 450, en † na eene regering van 16 of 18 jaren, gedurende welke zijne Staten beroerd werden door de oorlogen der Romeinen tegen de Britten. = III, zoon van Ethfin, was in 764 de opvolger van Eugenius VIII; hij gaf zich over aan allerlei buitensporigheden, en † vergiftigd door zijne gemalin, na eene regering van 3 jaren.

FERGUSON (Adam), vermaard Schotsch schrijver, geboren in de nabijheid van Perth in 1724, was aanvankelijk Veldprediker bij een regiment Bergschotten tot op den vrede van Aken in 1748, en werd toen Professor der wijsbegeerte aan de hoogeschool te Edinburg; hij verzelde den jongen Graaf van Chesterfield op zijne reizen door Europa, en † in 1800. Velen zijner voortreffelijke werken zijn ook uit het Engelsch en Latijn in andere talen overgezet. = (Jakob), Hollandsch wiskundige, is bekend als schrijver van een werk, getiteld: *Labyrinthus algebrae*, in 1667 in den Hage gedrukt. = (James), Schotsch wiskundige, geboren in 1710, † in 1776, was lid der Koninklijke Maatschappij, en hield te Londen openlijke voorlezingen over de natuur- en werktuigkunde, gaf sterrekundige tafelen en berekeningen in het licht, die wegens derzelver naauwkeurigheid zeer geacht waren, en schreef verscheiden wetenschappelijke leerboeken, die dikwijls gedrukt en met vrucht bij het onderwijs gebruikt werden. = (Robert), Schotsch dichter, geboren te Edinburg in 1750, † krankzinnig in Bedlam in 1774; zijne gedichten zijn in hetzelfde jaar te Perth en sedert elders meermalen gedrukt.

FERMAT (Pierre), een der grootste Fransche wiskundigen, was in 1590 geboren te Toulouse, en Raadsheer in het Parlement aldaar; hij beoefende de wetenschappen tot uitspanning, en hield zich voornamelijk bezig met de meetkundige analysis der Ouden; hem gelukte de volstrekte oplossing van een' der cubieke parabolen en van verscheiden andere krommen. Met Descartes den roem deelende der toepassing van de algebra op de krommen, vond hij een vernuftig middel om de irrationale quantiteiten der eqnatiën te doen verdwijnen, en deed verscheiden gewigtige ontdekkingen, die te vinden zijn in zijne onderscheiden werken en zijne briefwisseling met de beroemdste wiskundigen van zijn' tijd. † in 1665. De uitgave zijner werken werd door zijne beide geleerde zonen Jean François en Samuel bezorgd.

FERMIN (Philippe), geboren te Maastricht in het begin der XVIII eeuw, woonde verscheiden jaren in Suriname, en teekende alles naauwkeurig aan wat deze volkplanting merkwaardigs oplevert. Bij zijne terugkomst gaf hij te Amsterdam in 1765 eene beschrijving van Suriname in het Fransch en Nederduitsch in het licht, welke in 1778 vermeerderd en verbeterd herdrukt werd.

FERNAMBUCO, eene provincie in het oostelijk gedeelte van Brazilië, met ruim 60,000 inwoners, is zeer vruchtbaar in katoen, suiker, rijst, tabak en andere handelartikelen, doch het voornaamste voortbrengsel is het verfhout, bekend onder den naam van Fernambukhout. De hoofdstad dezer provincie, eertijds Olinda genaamd, heet thans ook Fernambuc, en is eene zeer welgebouwde stad met 25,000 inwoners, waaronder vele aanzienlijke kooplieden. De stad heeft eene veilige door het fort S. George beschermde reede (*recife*), die in 1822 door 796 schepen bezocht werd. Gedurende de belegering van Bahia verplaatsten verscheiden handelhuizen van daar zich naar Fernambuco, alwaar de stapelplaats was der Europesche koopwaren. Na het verdrijven van Keizer Pedro en de slooping van het jeugdige Braziliaansche keizerrijk door de omwentelingmakers, is Fernambuco meer de schouwplaats geweest van bloedige gebeurtenissen en jammeren dan van handelbloei en welvaart.

FERNANDEZ (Juan), Spaansch zeereiziger, geboren te Carthagena in 1536, deed verscheiden gewigtige landontdekkingen, en baande zich een' nieuwen weg van Peru naar Chili; in 1571 ontdekte hij de eilanden, die naar hem genaamd zijn; de beroemde Engelsche zeereizigers Francis Drake en Thomas Candish bezochten dezelve, doch zij werden door de inwoners slecht ontvangen; beter onthaal vonden er van Noord, Spilbergen, Lemaire, Schouten en andere Hollandsche scheepsbevelhebbers der XVII eeuw. Dampier en Anson geven eene uitvoerige beschrijving van deze eilanden. Fernandez † omstreeks 1576.

FERNEY, een dorp in het Fransche departement van de Ain, aan de grenzen van Zwitserland, eene mijl van Geneve, was onder Lodewijk XIV grootendeels bewoond door Protestanten, die na de herroeping van het edict van Nantes genoodzaakt waren de geloofsvervolging in andere landen te ontwijken. Voltaire kocht in 1762 hier een landgoed, en beijverde zich door het aanmoedigen en ondersteunen van de nijverheid der inwoners uit het dorp eene stad te vormen; de vreemdelingen, die uit alle oorden der beschaafde wereld Ferney bezochten, om Voltaire, den wonderman zijner eeuw, te zien, bragten ook veel toe tot verlevendiging dezer plaats. In 1775 was de bevolking tot 1200 zielen aangegroeid. Na Voltaires dood geraakte Ferney wederom in verval; er zijn tegenwoordig naauwelijks 600 inwoners. Het kasteel, hetwelk Voltaire bewoonde, is door de erfgenamen in denzelfden staat onderhouden, en wordt door de vreemdelingen als eene merkwaardigheid bezocht.

FERNOW (Carl Ludwig), geboren te Blumenhagen, in de Uckermark, den 19 Nov. 1763, was aanvankelijk Klerk bij een' Notaris en vervolgens Apothekersleerling. Het ongeluk gehad hebbende een' jager met zijn eigen geweer dood te schieten, en om de opschrijving tot den krijgsdienst te ontgaan, begaf hij zich naar Lubek, waar hij in eene apotheek kwam, en gelegenheid vond om zich in het teekenen en de fraaije letteren te oefenen. Genoegzame vorderingen gemaakt hebbende, liet hij de apotheek varen, en leide zich geheel toe op de schilderkunst en de letteren; hij vond zijn onderhoud in het portretschilderen en lessen geven in het teekenen, en oefende zich ook in de dichtkunst. Hij bezocht Weimar en Jena, maakte kennis met Reinhold en Baggesen, en volgde den laatsten naar Zwitserland en Italië; in 1794 kwam hij te Rome, en bleef er eenigen tijd; hier schreef hij de theorie en geschiedenis der kunst, bestudeerde de Italiaansche taal en dichters, en leefde van het geld, dat hij met het houden van voorlezingen won. In 1803 keerde hij, met eene Romeinsche vrouw

gehuwd, naar Duitschland terug, en werd buitengewoon Professor te Jena; in 1804 werd hij Bibliothekaris der Hertogin-weduwe AMALIA. Dit ambt verbeterde zijne bekrompen omstandigheden wel niet, maar gaf hem gelegenheid om den schat zijner kundigheden kosteloos te vermeerderen: hij leefde dus geheel voor de studie en met zijn' staat te vreden. † den 4 December 1808. Behalve zijne *Romeinsche Studiën* en andere talrijke voortreffelijke schriften, die zoo wel bij zijn leven als na zijn' dood het licht zagen, bezorgde hij ook eene schoone uitgave van DANTE, PETRARCA en ARIOSTO, met aanteekeningen, in 10 deelen.

FERONIA was, volgens de fabelleer, de godin der bosschen en boomgaarden bij de Romeinen; zij had een' tempel in een haar gewijd bosch, aan den voet van den berg Soracte, in Apulië. Zij was ook de godin der vrijgelatenen, die in haren tempel den hoed bekwamen, tot teeken van hunne vrijlating.

FERRAND (ANTOINE), geboren in 1758, was vóór de Fransche staatsomwenteling Raadsheer in het Parlement van Parijs, en stelde aan dit ligchaam voor om LODEWIJK XVI het zamenroepen der Algemeene Staten te vragen. De rigting, welke de omwenteling kort na hare uitbarsting nam, noopte hem in 1789 Frankrijk te verlaten. In 1801 kwam hij terug, en hield zich enkel met de letteroefeningen bezig. Na den val van BONAPARTE beijverde hij zich om de BOURBONS op den troon te herstellen. LODEWIJK XVIII riep hem in het ministerie en benoemde hem tot Pair. † den 17 Januarij 1825. FERRAND verwierf meer roem als letterkundige dan als staatsman; zijne beste werken zijn *l'Esprit de l'histoire*, in 1816 voor de vijfde maal gedrukt, en zijne *Théorie des Révolutions*, die in 1817 verscheen. = (MARIE LOUIS), geboren te Besançon in 1753, woonde al de veldtogten bij in Amerika, onder het leger van ROCHAMBEAU; bij zijne terugkomst diende hij onder de ruiterij, en was Eskadronsoverste, toen hij in 1793 in de gevangenis geworpen werd; aan den val des schrikbewinds had hij zijne vrijheid te danken, en werd in 1795 tot Brigadegeneraal bevorderd; hij diende achtervolgens in onderscheiden legers; na den vrede van Amiens in 1802 werd hij Gouverneur van Valenciennes, en vervolgens Commandant van het departement Pas de Calais. Den Generaal LE CLERC verzeld hebbende op zijn' togt naar S. Domingo, werd FERRAND Commandant des eilands, en het gelukte hem voor een' korten tijd de rust te herstellen. Bij den nieuwen opstand trok hij met 500 man tegen de oproerige negers, doch met deze geringe magt niet tegen hen bestand zijnde, en vreezende dezen bloeddorstigen vijanden in handen te vallen, eindigde hij zijn leven door een pistoolschot den 7 November 1808.

FERRANDO (GONSALVO), geb te Oviedo in het midden der XV eeuw, was de eerste, die het Guajachout in Europa invoerde als geneesmiddel tegen de venusziekte, van welke kwaal hij zich zelven daarmede genezen had. Er bestaat een werkje van hem, getiteld: *De Guajacano ligno tractatus unus*, ook te vinden in LUISINI *de Morbo Gallico*.

FERRARA, voormalig hertogdom in Italië, grenst ten noorden aan het Venetiaansche gebied, ten zuiden aan het Bologneesche en Romagna; ten westen aan Mantua en Mirandola en ten oosten aan de Golf van Venetië, besloat 56 □ mijlen en heeft bijna 180,000 inw. Het werd eertijds als leen van den H. Stoel bezeten door het Huis ESTE, doch het hertogdom werd in 1597 door Paus CLEMENS VIII ingetrokken en met den Kerkelijken Staat vereenigd (zie ESTE). De Hertogen van Modena hebben hunne aanspraak op hetzelve wel meermaals vernieuwd, maar nooit weder aan het bezit kunnen geraken. Bij den vrede van Campo-Formio in 1797 kwam Ferrara aan de Cisalpijnsche Republiek, behoorde naderhand tot het koningrijk Italië, doch werd in 1815 wederom gedeeltelijk met den Kerkelijken Staat vereenigd, terwijl het overige noordelijk aan de Po gelegen gedeelte aan het Lombardijsch-Venetiaansch koningrijk kwam. De stad Ferrara, aan een' arm van de Po gelegen, heeft 20,000 inwoners, die meest van de zijdefabrieken en den handel bestaan. De hoogeschool, in 1391 gesticht, was eertijds zeer beroemd, doch is naderhand in een Jezuitencollegie herschapen, en het paleis der oude hertogen dient thans tot een verblijf voor den Kardinaal-legaat. In de kerk der Benedictijnen is het graf van ARIOSTO; in de bibliotheek bewaart men nog zijn' inktkoker, zijn' stoel, het handschrift zijner satyren en verscheiden brieven; wijders bevindt zich ook hier het handschrift van GUARINIS *Pastor fido*, een catern met *Rime* van TASSO, een afschrift van zijn *Gierusalemme liberata*, van eene vreemde hand, waarin hij zelf correctiën gemaakt heeft; ook is het hospitaal nog aanwezig, in hetwelk TASSO als een krankzinnige opgesloten geweest is, maar daarentegen bestaat ook het huis nog, waarin ARIOSTO gewoond heeft, en hem ter eere heet een plein *Piazza Ariostea*.

FERRARIS (JOSEPH, Graaf van), Veldmaarschalk in Oostenrijkschen dienst, afkomstig uit een Piemonteesch geslacht, werd geboren te Nancy in 1726, kwam als Paadje aan het hof der Keizerin-weduwe van JOSEPH I, en trad vervolgens in 1741 in den krijgsdienst als Vaandrig, werd Generaal-majoor in 1761, Luitenant-generaal in 1773 en vier jaren later Directeur-generaal der artillerie in België, van welke provinciën hij eene groote kaart ontwierp in 25 bladen, die in 1777 voltooid was. In den Franschen omwentelingsoorlog streed hij in 1793 dapper bij Famars, en onderscheidde zich bij de belegering van Valenciennes. Op het einde van dezen veldtogt werd hij naar Weenen ontboden, in 1798 voorzitter van den hofkrijgsraad, in 1801 Veldmaarschalk, en † in 1807. Hij had aanhoudend de gunst genoten van MARIA THERESIA, JOSEPH II, LEOPOLD II en FRANS II.

FERREIRA (ANTONIO), geboren te Lissabon in 1528, † in 1569, was een der klassieke Portugesche dichters, die met roem in het lyrische en dramatische vak arbeidde; zijne *Ines de Castro* is een der eerste regelmatige treurspelen na de herstelling der letteren in Europa, en wordt door de Portugezen als een der schoonste sieraden van hunne letterkunde beschouwd. Zijne *Poemas Lusitanas* verschenen voor het eerst te Lissabon in 1598, en *Todas as Obras da* FERREIRA aldaar in 1771.

FERRERAS (JUAN DE), geboren te Labañeza in 1652, van adellijke, maar behoeftige ouders, werd opgevoed in het Jezuitencollegie, en studeerde vervolgens te Salamanca in de godgeleerdheid, waarbij hij zich tevens toeleide op de beöefening der fraaije letteren, en toen hij Priester geworden was, deed hij zich ook kennen als geschiedschrijver. De nieuwe Spaansche akademie benoemde in 1713 hem tot haar medelid en PHILIPPUS V tot zijn' bibliothekaris. † in 1735. Hij was een vlijtig medeärbeider aan het groote woordenboek der Spaansche taal, hetwelk in 1739 verscheen, en heeft in het geheel 38 werken geschreven, over allerlei onderwerpen, die echter niet allen gedrukt zijn; het gewigtigste daaronder is zijne *Historia de España*, 16 deelen in 4to te Madrid 1700—1727 gedr.

FERRET, bijgenaamd de Fransche Reus, wegens zijne buitengewone ligchaamsgrootte en sterkte, geboren omstreeks het midden der XIV eeuw in het dorp Rivecour, was algemeen gevreesd in den geheelen omtrek. De Engelschen het kasteel Longueil overrompeld hebbende, viel FERRET, gewapend met eene zware bijl, en gevolgd door eenige dienstboden, moedig op hen aan, doodde eigenhandig 45 vijanden, wierp de overigen in de grachten, en herwon het slot. Den volgenden dag vertoonde zich eene nieuwe bende om het kasteel te belegeren, die insgelijks door FERRET in stukken werd gehouwen. Van vermoeidheid kreeg hij eene heete koorts, en lag afgemat op zijn leger, toen hij vernam dat twaalf Engelschen naderden om hem te vermoorden; hij greep zijne bijl, die naast hem lag, doodde er vijf en dwong de zeven anderen hun heil in de vlugt te zoeken. Dit was zijne laatste heldendaad: † kort daarna.

FERRO, het westelijkste der Canarische eilanden, aan de kroon van Spanje behoorende, heeft 15 mijlen in den omtrek en 5000 inwoners. De Fransche aardrijkskundigen rekenen de eerste middaglijn van dit eiland; de Engelschen daarentegen van Greenwich.

FERSEN (AXEL, Graaf van), afkomstig uit een oud Lijflandsch geslacht, hetwelk Zweden sedert de regering van CHRISTINA, KAREL X en KAREL XI vele vermaarde mannen geleverd heeft, werd geboren te Stokholm in 1750, trad in Franschen krijgsdienst, diende in Amerika en bezocht Engeland en Italië. Bij de uitbarsting der Fransche staatsomwenteling onderscheidde hij zich door zijne verkleefdheid aan de koninklijke familie, welke hij op derzelver vlugt naar Varennes als koetsier vermomd uit Parijs bragt, en naderhand gedurende derzelver verblijf in den Tempel alle moeijelijkheden en hinderpalen trotseerde, om dezen ongelukkigen troost en verzachting van hun lot te verschaffen. Toen hij eindelijk genoodzaakt was Frankrijk te verlaten, onthield hij zich in Weenen, Dresden en Berlijn, en keerde eindelijk naar zijn vaderland terug, waar de Koning hem tot Grootmeester van zijn huis, Ridder zijner orde en Kanselier der hoogeschool van Upsal benoemde. Deze regtschapen man werd in 1810 door het razend gepeupel vermoord, in een oproer, hetwelk te Stokholm ontstond bij de begrafenis van den Prins van Holstein-Augustenburg, die kort te voren tot Kroonprins verkozen was. De oorzaak was een ongegrond vermoeden onder het gemeen dat de Graaf schuldig was aan den plotselingen dood van den Prins.

FERTÉ (HENRY DE SENNECTÈRE DE LA), geb. te Parijs in 1600, verkoos den krijgsdienst, en onderscheidde zich bij de belegering van La Rochelle in 1628, bij de verovering van Mentz en Trier en in den slag van Avennes. Van Kolonel werd hij op de bres van Hesdin tot Veldmaarschalk bevorderd, en deed wonderen van dapperheid in den slag van Rocroi; in 1650 sloeg hij den Graaf DE LIGNEVILLE bij S. Nicolaas; met den aanvang van 1651 werd hij tot Maarschalk van Frankrijk verheven, en gaf in onderscheiden veldtogten nieuwe blijken van moed en beleid. Bij de belegering van Valenciennes werd hij krijgsgevangen gemaakt met het leger, waarover hij het bevel voerde, en door LODEWIJK XIV met 100,000 livres vrijgekocht; hij veroverde Montmedy in 1657 en Grevelingen in 1658. † in 1681.

F. E. S. Verkorting van *Fecit et sacravit; Fecit et suis.*

FESCENNIJNSCHE VERZEN, dus genaamd naar de stad Fescennia, in Hetrurië, waar zij het eerst gebruikelijk waren, bestonden in zamenspraken tusschen twee personen, die met elkander wedijverden in plompe aardigheden en dartele, zelfs ontuchtige uitdrukkingen, gepaard met onbetamelijke posturen en ligchaamsbewegingen. Het Romeinsche gemeen schepte groot behagen in deze soort van schandelijke kluchtspelen, die eindelijk door Keizer AUGUSTUS verboden werden.

FESTON, waarschijnlijk afkomstig van *Festus*, is eene natuurlijke of kunstige versiering van groen loof, met bloemen en vruchten doormengd; in het laatste geval is dezelve in hout of steen gebeeldhouwd, als stukadoorwerk behandeld of geschilderd; somwijlen neemt men ook, in plaats van bloemen en vruchten, muzijkinstrumenten, jagtgereedschappen, vischtuig, horens en schelpen of andere zinnebeeldige voorwerpen. De benaming duidt de wijze van dezelve te hangen aan, namelijk in een' halven cirkel met afhangende einden; anders is het eene guirlande of trofée.

FESTUS (Porcius) werd in 61 de opvolger van Antonius Felix als Proconsul en Landvoogd van Judea, en verhoorde Paulus, die reeds twee jaren te Caesarea gevangen gezeten had. Festus wilde Paulus naar Jeruzalem zenden, maar deze, wel wetende dat hij dan aan de Joden zou overgeleverd worden, beriep zich op den Keizer. Festus, die geene schuld in Paulus vond, en hem echter niet op vrije voeten durfde stellen, nam de eerste gelegenheid waar om hem naar Italië te zenden, nadat hij eerst des Apostels voortreffelijke redevoering voor den Koning Agrippa mede aangehoord had. Handel. XXIV—XXVI. = (Sextus Pompeius), vermaard taalkenner, schreef *de priscorum Verborum Significatione Libri XX*, welke hij uit een grooter werk van Verrius Flaccus zamenstelde; de beste uitgave is die van Dacier *ad usum Delphini*, Parijs 1681.

FETISCH, van het Portugesche *Fetiço*, toovermiddel, is de benaming van levende en levenlooze voorwerpen, aan welke de negers in Afrika en alle onbeschaafde volkeren in andere werelddeelen goddelijke eer bewijzen, en dus hetzelfde als afgod. Het Fetischmus is zelfs in het Christendom ingeslopen; want wat zijn de zoogenaamde H. reliquiën (als voorwerpen van vereering beschouwd) anders dan eene bijzondere soort van Fetischen?

FEUILLADE (François d'Aubusson, Hertog de la), Maarschalk van Frankrijk, onderscheidde zich in den slag van Rhetel in 1651 bij de belegeringen van Mouzon, Valenciennes, Landrecies en andere plaatsen; niet minder dapper vocht hij in den slag van S. Gothard tegen de Turken in 1664; hij had deel aan de verovering van het Franche-Comté in 1674. Naderhand werd hij benoemd tot Onderkoning van Sicilië; maar dit eiland den Spanjaarden in handen vallende, en de inwoners wantrouwende, verliet hij hetzelve, en kwam met zijn volk in Frankrijk terug; met dezen aftogt verwierf hij veel roem; te Parijs het hôtel van Senneterre gekocht hebbende, liet hij hetzelve afbreken, en het standbeeld van Lodewijk XIV te paard op de bekomen ruimte oprigten, die sedert *la Place des Victoires* genoemd is. † in 1691.

FEUILLANTEN, Fr. *Feuillans*, was de benaming eener voormalige Benedictijner monnikenorde in Frankrijk, die een' tak met bladen (*feuilles*) in den arm droegen. Deze benaming ging over op de leden van eene staatkundige Club, die in 1791 te Parijs werd opgerigt en in het kloostergebouw dezer monniken bijeenkwam; deze Club was een tegenvoeter van die der Jakobijnen, en telde onder hare leden Barnave, Lafayette, Bailly en andere gematigde mannen, die voor de instandhouding der nieuwe constitutie waakten en de monarchie wilden handhaven. De Jakobijnen kregen echter de overhand; de meeste Feuillanten verloren hun hoofd onder de Guillotine, en de Club werd weldra ontbonden.

FEUILLÉE (Nicolas), Minderbroeder, geboren te Mane, in Provence, in 1660, † te Marseille in 1732, was een vermaard sterre- en kruidkundige; hij ondernam op bevel van Lodewijk XIV verscheiden wetenschappelijke reizen, die voor de sterre- en aardrijkskunde, en zelfs voor de natuurlijke historie zeer voordeelig waren, zoo wel als zijne uitgegeven dagboeken en andere werken.

FEUQUIÈRES (Manasses de Pas, Marquis de), geboren te Saumur in 1590, diende met onderscheiding bij de belegering van La Rochelle, en bevorderde het innemen van deze stad door zijne verstandhouding met eenige inwoners. Na den dood van Gustavus Adolphus als gezant naar Duitschland gezonden, beurde hij den moed op der Zweden, en sloot met hen een voor Frankrijk zeer voordeelig verbond. Lodewijk XIII gaf hem gedurende den veldtogt van 1637 uitstekende blijken van achting en vertrouwen; in 1639 belegerde hij Diedenhoven (Thionville), verloor een' arm, en werd krijgsgevangen, nadat hij twee aanvallen op één' dag dapperen wederstand geboden had. Er verliepen negen maanden met onderhandelen wegens zijn losgeld. † in 1640, op het oogenblik dat hij zijne vrijheid weder bekwam. Zijne brieven en negociatiën zijn in 1753 gedrukt. = (Antoine de Pas, Marquis de), kleinzoon van den voorg., geb. te Parijs in 1645, trad in 1666 in den krijgsdienst, woonde den veldtogt bij van 1672 in Holland, en werd Kolonel in 1674, en onderscheidde zich door zijne dapperheid bij het leger, onder het bevel van Turenne; in 1688 werd hij Brigadier, Veldmaarschalk in 1689 en Luitenant-generaal in 1693. Hij had een groot aandeel in de overwinning bij Neerwinden. De Rijswijksche vrede maakte in 1697 een einde aan zijne militaire loopbaan. Hij werd niet weder aangesteld bij het vernieuwen des oorlogs in 1701, hetwelk men toeschreef aan de vrijmoedigheid, met welke hij zich omtrent eenige gunstelingen van Lodewijk XIV had verklaard. Deze bedrijveloosheid smartte hem des te meer, daar hij regt had om aanspraak te maken op den eersten rang bij het leger; doch hij volgde in zijne afzondering met de pen deszelfs verrigtingen, aan welke hij met de wapenen geen deel mogt nemen, en schreef, tot onderrigting van zijn' zoon en jonge officieren, gedenkschriften wegens den oorlog, die na zijn' dood, voorgevallen in 1711, te Amsterdam in 1732 in het licht kwamen, en veel wetenswaardigs behelzen.

FEUTRY (Amé Ambroise Joseph), geboren te Rijssel den 9 October 1720, † te Douai den 28 Maart 1789, heeft verscheiden werken in verzen en proza uitgegeven, meest vertalingen uit het Engelsch en Nederduitsch, en ernstige, sombere en zwaarmoedige onderwerpen behelzende, reeds als zoodanig door de titels gekenmerkt, als *Le Temple de la Mort; Les Tombeaux; Les Ruines*, e. d. g.

FEVERSHAM, eene kleine Engelsche stad, in het graafschap Kent, ligt tegenover het oosteinde van het eiland Shepey, en heeft eene bekwame haven, uit welke jaarlijks voor 2000 à 3000 Pst. alleen aan oesters naar Holland gezonden wordt. Hier strandde Koning Jakobus II, toen hij in 1688 naar Frankrijk vlugtte, en werd door eenige visschers mishandeld, die hem dwongen naar Londen terug te keeren, en daardoor zijne vlugt eenige dagen vertraagden.

FÈVRE (Tanegui le), geboren te Caen in 1615, van onbemiddelde ouders, leerde door vlijtige zelfoefening de muzijk, Latijn en Grieksch bijkans zonder eenig geregeld onderwijs, en begaf zich naar Parijs, waar de Kardinaal de Richelieu hem aanstelde tot Corrector der klassieke werken, die in den Louvre gedrukt werden, en beloofde hem te benoemen tot Rector van het *Collège Richelieu*; doch de dood d s Kardinaals in 1642 verijdelde zijne verwachting. Lefèvre nam kort daarna den Hervormden godsdienst aan, en werd Professor te Saumur. Een beroep naar Leyden weigerde hij, maar dat naar Heidelberg had hij aangenomen, toen hij den 12 September 1672 stierf. Behalve zijne geleerde dochter Anna, die met André Dacier huwde, liet hij een' zoon na, insgelijks Tanegui genaamd, die eerst in Holland en naderhand te Londen Hervormd Predikant was, doch in 1697 te Parijs kwam en Roomsch werd. Lefèvre, in de geleerde wereld meer onder den naam van Tanaquilus Faber bekend, heeft verscheiden klassieke schrijvers met noten en eene menigte andere geleerde werken uitgegeven.

FEYERABEND was de naam van een beroemd geslacht te Frankfort aan de Main, hetwelk in de XVI eeuw bloeide, en verscheiden kunstenaars en geleerden heeft opgeleverd; de oudste, die van hetzelve bekend is, = (Johann), was een houten plaatsnijder, die onder anderen voor een Latijnsch Nieuw Testament houtsneden vervaardigd heeft. = (Hieronymus en Johann waren vermaarde Boekdrukkers. = (Christoph) vervaardigde eene Hoogduitsche vertaling der Commentariën van Cæsar, in 1565 te Frankfort gedrukt. = (Sigismund), teekenaar, houtenplaatsnijder en boekdrukker, bezorgde voortreffelijke uitgaven van klassieke schrijvers en verscheiden andere werken, meest met houten en koperen platen. = (Karel Sigismund), zoon van den voorg., heeft verscheiden prentwerken uitgegeven.

FEYJU (Fray Benito), geboren te Compostella in 1701, † in 1765, was Abt van het Benedictijner klooster S. Vincent te Oviedo, en een der geleerdste en schranderste schrijvers, die Spanje immer heeft opgeleverd; hij had door het lezen van de beste Latijnsche en Fransche boeken zijn' buitengewoon helderen geest verrijkt met eene uitgebreide kennis in de natuurlijke historie, de Geschiedenis en verscheiden andere nuttige wetenschappen. Als schrijver verdiende hij meer opmerkzaamheid dan zijne landgenooten hem betoond hebben; hij had den moed ieder ingeworteld vooroordeel en misbruik aan te tasten, dat niet onmiddellijk onder bescherming der H. Kerk stond; kwakzalverijen van allerlei aard verklaarde hij openlijk den oorlog, en wonderen of verschijningen, wanneer zij niet door het geestelijk gezag gerugsteund waren, stelde hij als bedrog of zelfmisleiding der inbeelding ten toon. Slechts de gunst van Ferdinand VI kon hem tegen de lagen der Inquisitie beschermen. De beste uitgave zijner werken 33 deelen in 8vo, Madrid 1780, is door Campomanes bezorgd geworden.

FEZ is een Mohamedaansch Rijk op de kust van Afrika, grenzende ten zuiden aan Marokko, ten oosten aan Algiers, ten noorden aan de Middellandsche en ten westen aan de Atlantische zee; hetzelve bevat op 4200 □ mijlen bij de 5 millioenen inw., bestaande uit Mooren, Arabieren, Joden en Christenen, is in zeven provinciën verdeeld, en cijnsbaar aan den Keizer van Marokko, die het land door Pacha's despotisch laat regeren. Het klimaat is wegens het Atlasgebergte en de nabijheid der zee gezond, en de bodem uitnemend vruchtbaar in granen, wijn, katoen, boom- en peulvruchten, enz.; de veefokkerij is voortreffelijk; inzonderheid zijn de paarden de edelste en fraaiste der geheele wereld; men houdt zelfs geslachtregisters van derzelver rassen sedert langer dan eene eeuw. De bergwerken leveren goud, zilver, ijzer en koper. De voornaamste handelartikelen zijn, behalve de voortbrengselen des bodems, Corduaan- en Marokijnleder, honig, olifantstanden, struisvederen, huiden, wol, gom, indigo en andere voorwerpen. De voornaamste havens zijn Marmora en Salee. De hoofdstad Fez is zeer groot, net gebouwd en heeft meer dan 70,000 inw.; er zijn 200 moskeeën en verscheiden fabrijken; de meeste handel wordt door de

Joden gedreven, die hier zeer talrijk zijn; zij hebben er een paar synagogen, doch de Christenen geene kerken; er bestaan ook verscheiden wetenschappelijke inrigtingen en eene schoone bibliotheek, die voor de Arabische letterkunde zeer belangrijk is.

F. F. Verkorting van *Francisci* (*Frederici*) *filius;* in de muzijk *fortissimo.*

F. G. S. Verkorting van *Fellow* (*of the*) *Geological Society.*

F. H. S. Verkorting van *Fellow* (*of the*) *Horticultural Society.*

F. I. Verkorting van *Fiat insertio.*

FIACRE is de benaming der huurkoetsen te Parijs; zij kwamen in gebruik gedurende de eerste jaren der regering van LODEWIJK XIV; de eerste ondernemer was zekere SAUVAGE, die in de straat S. Martin woonde, in het huis, waar S. FIACRE in den gevel stond, vanwaar de rijtuigen den naam ontleend hebben. =, (S.), volgens de Legenden der Heiligen een Iersch of Schotsch Prins, kwam in Frankrijk; S. FARON, Bisschop van Meaux, wees hem eene eenzame plaats aan in Brie, waar hij een hospitaal bouwde voor reizigers en pelgrims. † omstreeks 670. De heremitaadje van S. Fiacre is naderhand een aanzienlijk vlek geworden, door de bedevaarten, welke de geloovigen derwaarts deden. De kerk of kapel werd bediend door Benedictijnen, maar er mogten geene vrouwen in komen. Er was een steen in de kapel, op welken de pelgrims, die met aambeijen of fistels gekweld waren, devotelijk gingen zitten, en dan genezen weder opstonden; maar na de omwenteling hoorde men van dezen steen niet meer spreken. =, Leekebroeder van de orde der Augustijnen, geboren te Marli in 1609, † te Parijs in 1684, speelde eenigen tijd den profeet, en deed voorzeggingen, die uitkwamen, naar men zeide. LODEWIJK XIV, zijne moeder ANNA VAN OOSTENRIJK en zijne gemalin MARIA THERESIA hadden veel op met dezen heiligen man en zijne voorspellingen, even als KAREL IX en zijne moeder CATHARINA DE MEDICIS met sterrewigchelaars en horoscooptrekkers.

FIARD (JEAN BAPTISTE), geboren te Dijon den 28 November 1736, behoorde tot het genootschap der Jezuiten, en was Onderwijzer der rhetorica in het collegie van Alençon, tot de orde werd afgeschaft; hij zou in zijne nietsbeduidendheid vergeten geworden zijn, had het lezen van toovergeschiedenissen zijn hersengestel niet dermate in verwarring gebragt, dat hij eenigzins de opmerkzaamheid zijner tijdgenooten tot zich trok. Hij geloofde namelijk zoo stijf en sterk aan tooverij, dat hij overal toovenaars en heksen zag; MESMER, PINETTI, CAGLIOSTRO en dergelijke lieden waren bij hem duivelskunstenaars; het zoogenaamde buikspreken, de bewegingen eener automaat, goochelkunsten en de uitwerking van natuurkundige proefnemingen hield hij voor louter tooverij. Men plaatste (waarschijnlijk om te toonen welke snuggere leden de Jezuiten onder hun genootschap hadden) in onderscheiden maandwerken een geschrift van hem, waarin hij het bestaan beweerde ontdekt te hebben van een groot aantal Duiveldienaars (*Démonolâtres*); in 1775 schreef hij een' langen brief aan de vergadering der geestelijkheid, in welken hij eene menigte lieden als toovenaars en heksenmeesters aanklaagde, die als liefhebbers der proefondervindelijke natuurkunde bekend stonden. Na de omwenteling weigerde hij den eed, die van de priesters gevorderd werd; de vervolgingen, welke hij met vele andere deswegens moest ondergaan, maakten hem volslagen zot; hij hield de omwenteling voor het uitwerksel eener betoovering, en beweerde dat 800,000 Parijzenaars, en LODEWIJK XVI zelf, betooverd waren; hij gaf verscheiden werkjes in het licht, om te bewijzen dat de omwenteling het werk des Duivels en door tooverij te weeg gebragt ware. Vruchteloos zocht LAHARPE hem onder het oog te brengen dat de revolutionnairen zulke groote toovenaars niet konden zijn, omdat zij noch aan God noch aan den Duivel geloofden. Met het klimmen zijner jaren nam zijn geloof aan tooverij gedurig toe; in 1801 gaf hij zijne *Lettres philosophiques sur la Magie* in het licht; in 1803 *La France trompée par les Magiciens et les Démonolâtres du 18e Siècle* en nog in 1815 *Le Secret d'Etat.* De laatste jaren van zijn leven sleet hij in afzondering te Dijon, wandelde op eenzame plaatsen, en had altijd een boek bij zich over toovenaars en heksen, waarin hij las, als hij ging zitten rusten. † den 30 September 1818.

FICHTE (JOHANN GOTTLIEB), geboren te Rammenau, in de Opper-Lausitz, den 19 Mei 1762, had zijne eerste opvoeding te danken aan de ondersteuning van den Heer VON MILTITZ, studeerde te Jena, Leipzig en Wittenberg, bezocht Zwitserland, en had te Königsberg eenigen tijd gemeenzamen omgang met KANT. Zijne *Proeve eener Kritiek van alle Openbaring,* welke bij in 1792 uitgaf, bezorgde hem in 1793 het beroep als buitengewoon Professor der wijsbegeerte te Jena. Hier maakte hij onder den naam van wetenschapleer een philosophisch stelsel bekend, hetwelk hij aanvankelijk op dat van KANT voortbouwde, maar naderhand zich gedurig verder van hem verwijderde. Wegens een stukje, getiteld: *Over den grond van ons geloof aan eene Goddelijke Wereldregering,* geraakte hij onder verdenking van atheïsmus; de hieruit voor hem ontstaande onaangenaamheden noopten hem zijn ontslag te nemen. Hij begaf zich naar Berlijn, en werd in 1805 Professor der wijsbegeerte te Erlangen. Gedurende den oorlog met Frankrijk ging hij naar Königsberg, waar hij voorlezingen hield, keerde na den vrede naar Berlijn terug, en werd in 1809 bij de nieuw opgerigte universiteit als Professor der wijsbegeerte aangesteld. FICHTE was gehuwd met eene nicht van den beroemden KLOPSTOCK; deze edele vrouw zich uit menschlievendheid belast hebbende met de zorg voor de kranken in het militaire hospitaal, kreeg eene kwaadaardige koorts, van welke zij herstelde; doch FICHTE, die insgelijks ongesteld geworden was, verergerde, en † den 27 Januarij 1814. Duitschland verloor in hem een' scherpzinnig' denker en schrander' wijsgeer, een' edel' mensch en braav' burger. Zijn wijsgeerig stelsel heeft hoofdzakelijk de volgende grondideeën: Het *ik* heeft eigenlijk bewustheid van zich zelven en zijne werkzaamheid, terwijl het zich zelf stelt: dienvolgens weet het ook van een *niet-ik* of eene buitenwereld slechts daarom, en in zoo ver, omdat en voor zoo ver als het zoodanig een *niet-ik* stelt en zichzelven tegenstelt; het *niet-ik* is derhalve slechts een gewrocht van het *ik.* Dat het evenwel het *ik* toeschijnt alsof het *niet-ik* van hetzelve onafhankelijk bestaat, komt van daar, dat het de daarop betrekkelijke voorstellingen op eene bewustelooze wijze voortbrengt, en dit ook niet eer leert begrijpen voor het door middel eener verstandelijke aanschouwing zich zelven als zuiver *ik* aanschouwd en in dit aanschouwen zijne eigen werkzaamheid herkend heeft. Dat het *ik* nogtans juist zulk een *niet-ik* stelt, komt van daar, dat het uit hoofde zijner natuur binnen zekere voor hetzelve onbegrijpelijke en daarom noodwendige palen besloten is; maar deze palen zijn ook het eenige onbegrijpelijke in de philosophie; al het overige laat zich uit de bijzondere werkzaamheid van het *ik* volkomen begrijpen, zonder dat het noodig is nog iets anders te vooronderstellen. Daarom laat zich ook uit de geheel eenvoudige, maar ten aanzien van hare stof en vorm volstrekt bepaalde stelling A=A of *ik*=*ik* de geheele philosophie in een stoffelijk en vormelijk opzigt deduceren: zoodanig eene deductie is juist de wetenschapleer, en deze derhalve de eenige ware philosophie. Dat zulk een stelsel idealistisch is, blijkt op het eerste gezigt. Maar even zoo duidelijk is het, dat daarbij eene menigte willekeurige vooronderstellingen plaats hebben, en dat het inzonderheid een geheel valsch gebruik van het beginsel der identiteit A=A is, wanneer daaruit de geheele philosophie gededuceerd moet worden. FICHTE beproefde ondertusschen zijn stelsel practisch op zedelijke, godsdienstige en staatkundige voorwerpen toe te passen, waarbij hij nogtans zeer inconsequent werd; hij bekende zelfs dat het idealismus eigenlijk slechts bespiegeling ware, en dat men in het gemeene leven realistisch denken en handelen moest, waardoor zijne theoretische philosophie met de practische in onvermijdelijken tweestrijd geraakte; en naardien hij de Godheid voor niets anders dan de zedelijke orde der dingen verklaarde, kon het niet missen dat hij daardoor den dogmatisch geloovigen en mystiek vromen gemoederen ergernis gaf, en door den grooten hoop als een' atheist werd uitgekreten. Van zijne menigvuldige schriften kunnen wij hier bezwaarlijk eene lijst geven, maar alle zijn den zelfdenker zeer aanbevelenswaardig.

FICHTELBERG is de naam van een gebergte in het vorstendom Baireuth; hetzelve is zeven mijlen lang en ruim vier mijlen breed. Het hoofdbestanddeel is graniet, doch de zijtakken, die zich naar Regnitz uitstrekken, zijn kalksteen. Dit gebergte is rijk aan marmer, koper, ijzer, lood, vitriool, zwavel, enz. Bij Wunsiedel zijn nog op een' top van dit gebergte de puinhoopen voorhanden van het verwoeste roofslot Rudolstein. Uit dit gebergte ontspringen de Saale, de Eger, de Raab en de Main. = (KLEINE), bij Wiesenthal, is de hoogste berg in het Saksische Erzgebergte; op denzelven ontspringt de Zschoppan, die in prachtige watervallen naar beneden stort.

FICINO (MARSIGLIO), geboren te Florence den 19 October 1433, was een kundig geneesheer en beroemd wijsgeer; zijn vader, Lijfarts van COSMOS DE MEDICIS, onderrigtte hem in de oude talen en de geneeskunde; gemeenzaam geworden met de schriften van PLATO, PLOTINUS, en andere nieuw-Platonisten, welke hij in het Latijn vertaalde, leerde hij openlijk de philosophie, en stichtte omstreeks 1440 eene Platonische akademie. † in 1499. Hoe zeer een voorstander van PLATO, kleefde hij echter meer de nieuwere Alexandrijnsche of Syncretistische school aan, zocht het Platonismus voor het Christendom bruikbaar te maken en ontleende van de nieuw-Platonisten verscheiden bewijzen voor de onsterfelijkheid der ziel, ondertusschen was hij niet vrij van dweepzucht en bijgeloof, maar desniettegenstaande bragt hij toch menig helder denkbeeld in omloop. Zijne Latijnsche werken zijn voor het eerst bij elkander uitgegeven te Bazel in 1561.

FICTIE, Lat. *Fictio,* (van *fingere,* verdichten), verzinsel, is een gewrocht der verbeeldingskracht, alzoo iets dat niet werkelijk bestaat. In de beeldende kunsten en de poëzij is de Fictie aan zekere regelen gebonden, die de aesthetiek aan de hand geeft; de voornaamste is dat men niet in het monsterachtige of doellooze phantastische valle, even als de schilder, dien HORATIUS in het begin zijner *Ars poëtica* vooronderstelt.

FIDANZA (GIOVANNI), geboren te Bagnarea, in Toscane, in 1221, was vier jaren oud, toen hij gevaarlijk ziek werd; zijne moeder nam hare toevlugt tot S. FRANCISCUS, en beloofde, als haar zoon genas, dat hij monnik zou worden. De heilige man bad voor het kind, en ziende

dat het terstond herstelde, riep hij: *o Buonaventura!* Fidanza in 1243 de gelofte zijner moeder vervuld hebbende, en Franciskaner monnik geworden zijnde, nam ter gedachtenis van dit mirakel den naam aan van S. Bonaventura. Hij studeerde te Parijs, en had Alexander van Hales tot leermeester; vervolgens onderwees hij zelf aldaar de wijsbegeerte en godgeleerdheid, en werd, 34 jaren oud zijnde, Generaal zijner orde. Paus Clemens IV bood hem het aartsbisdom van York aan, doch hij weigerde hetzelve uit nederigheid. Na den dood van dezen Paus in 1268 bleef de H. Stoel bijna drie jaren ledig, uit hoofde van de tweespalt onder de Kardinalen; eindelijk kwamen zij overeen om dengenen tot Paus te verkiezen, dien S. Bonaventura zou aanwijzen, die hiertoe niet te nederig was, en Theobald, Marchese van Piacenza, voorstelde, die zich toen in Palestina bevond, maar, gekozen zijnde, terstond overkwam en den naam aannam van Gregorius X. De nieuwe Paus maakte Fidanza Kardinaal en Bisschop van Albano. Den Paus naar het Concilie van Lyon gevolgd zijnde, † aldaar in 1274. Hij had zulk een' roem door zijne geleerdheid en heiligheid verworven, dat hij niet alleen bij zijn leven den titel van *Doctor Seraphicus* bekwam, en voor een' wonderdoener gold, maar ook na zijn' dood onder de Heiligen geplaatst werd, waar hij ook beter figuur maakt dan onder de philosophen, gelijk blijkt uit zijne werken, die voor het eerst te Straatsburg in 1482 gedrukt zijn; de beste uitgave is die, welke, 7 deelen in folio, op bevel van Paus Pius V te Rome in 1588 verscheen.

FIDEICOMMIS, Lat. *Fideicommissum*, heet eene uiterste wilsbeschikking, bepalende dat de erfgenaam de erfenis of een gedeelte derzelve na verloop van zekeren tijd, of bij voorkomen van zekere omstandigheden, wederom aan een' anderen afstaan moet. In het Romeinsche regt bestaan verscheiden bepalingen omtrent het Fideicommis, van welke die volgens het hedendaagsche regt somtijds zeer verschillen, en volgens de landswetten verlof van den Staat noodig hebben: de Staat kan daarom ook een bestaand Fideicommis opheffen en in eene vrije erfenis veranderen. In Frankrijk werden gedurende de omwenteling alle Fideicommissen afgeschaft en in het toekomende verboden; echter werden er in 1826 substitutiën ten voordeele der kleinkinderen en dus Fideicommissen tot op den tweeden graad der afstamming geöorloofd verklaard.

FIELDING (Henri), geb. te Sharpham-park, in Sommersetshire, den 22 April 1707 uit een edel geslacht, was vermaagschapt aan de beroemde Maria Wortheley Montague; hij ontving het eerste onderrigt van een' geestelijke, Oliver genaamd, dien hij onder den naam van Trallifer in zijn' roman *Joseph Andrews* geschilderd heeft; vervolgens kwam hij op de school te Eaton, en studeerde te Londen in de regtsgeleerdheid. Daar hij weinig ondersteuning van zijn' vader kreeg, en tot een los en ligtvaardig leven geneigd was, moest hij dikwijls door zijne pen zich uit den nood helpen: hij had, gelijk hij zelf gewoon was te zeggen, geene andere keus dan huurschrijver of huurkoetsier te worden. In het eerst schreef hij voor het tooneel; van 1727 tot 1735 werden 18 stukken van hem gespeeld; in het geheel heeft hij er 28 vervaardigd; allen zijn met zorgelooze haast zamengesteld: het was niets vreemds dat hij in een' voormiddag een paar bedrijven voltooide; de meesten zijn daarom ook in eene niet onverdiende vergetelheid geraakt. Zijn tooneelarbeid verschafte hem nogtans onzekere en ontoereikende hulpmiddelen om zijne verkwistende leefwijze vol te houden. In 1736 huwde hij met Miss Craddock, een zeer schoon en beminnelijk meisje, dat hem een huwelijksgoed van 1500 Pst. aanbragt, en daar hij omstreeks denzelfden tijd door den dood zijner moeder een landgoed in Derbyshire erfde, dat jaarlijks 200 Pst. opbragt, had hij een inkomen, waarvan men in dien tijd deftig leven kon, en ging dit landgoed bewonen; maar in den tijd van drie jaren was hij alles kwijt; zonder huisvesting en zonder een' schelling inkomen, kwam hij te Londen, en nam de regtsgeleerdheid bij de hand; maar hij kreeg geene practijk, en moest met het schrijven van staatkundige pamphlets, vlugschriften en artikels voor de dagbladen het onderhoud voor zijn huisgezin verdienen. Doch eerlang ontwikkelde zich zijne eigenlijke genie als voortreffelijk Romanschrijver; in 1740 verscheen namelijk Richardsons *Pamela*, die veel opgang maakte: Fielding, dien het verdroot dat men met een boek, hetwelk hij voor zeer middelmatig hield, zoo hoog ging, dat zelfs de predikanten het van den kansel aanprezen, vatte de pen op, om de grondstellingen en karakters van dit veel gelezen boek belagchelijk voor te stellen, en zoo ontstond de *Historie van Joseph Andrews*. De gekrenkte, voor lof en vleijerij zeer gevoelige Richardson was zoo verbitterd op Fielding, dat hij zelfs na diens dood nimmer dan met de diepste verachting van hem sprak. Fielding ondertusschen liet Richardsons vijandelijke aanvallen onbeantwoord, en deed openlijk hulde aan de wezenlijke verdiensten van zijn' mededinger, terwijl hij op den ingeslagen weg voortging; en gaf achtervolgens zijn' *Jonathan Wild, Tom Jones* en *Amelia* in het licht, die allen in het Nederduitsch vertaald zijn, en bij derzelver verschijning even gretig bij ons als in Engeland gelezen werden. Bij de verandering van zeden en smaak hebben zij tegenwoordig zelfs voor de Britten weinig belang meer; maar deze romans blijven toch altijd niet alleen gedenkstukken van het vindingrijk vernuft des schrijvers, maar ook getrouwe karakterschilderingen van zijnen tijd. Minder gelukkig slaagde Fielding in andersoortigen letterarbeid, dien hij ondernemen moest om te leven: het viel hem dus ligter roem dan geld te winnen. In 1749 werd hij Vrederegter, welk ambt in dien tijd bijna verachtelijk was, uit hoofde van de knevelarijen, waartoe hetzelve den ambtenaar de handen ruim gaf; doch Fielding nam hetzelve waar als een onbaatzuchtig man: in plaats van 500 Pst. die hetzelve gewoonlijk opbragt, won hij naauwelijks 300, waarvan zijn schrijver nog het grootste gedeelte bekwam. Om zijne gekrenkte gezondheid te herstellen, ging hij op den raad van zijn' arts naar Lissabon, doch † aldaar, drie maanden na zijne aankomst, in October 1754. De Engelsche factorij in deze stad deed hem ter eere een gedenkteeken oprigten.

FIERHEID, Fr. *Fierté*, is eene zekere trotschheid, de uitdrukking van een hoogmoedig zelfgevoel, welke somtijds ongunstig, maar ook somtijds zeer gunstig geduid wordt; in den laatsten zin komt dit woord dikwijls voor in romans, heldendichten en treurspelen, waar hetzelve doorgaans grootheid van ziel te kennen geeft. Uiterlijke fierheid in het spreken en handelen loopt altijd gevaar van voor verwaandheid en ijdelen hoogmoed gehouden te worden; de vleijerij tracht dit voor te komen door zulk een gedrag eene *edele* fierheid te noemen; zoodanig eene edele fierheid betoont Porus, op de vraag van Alexander, bij Racine (*Alexandre*, Act. V, Sc. III):

Comment prétendez-vous que je vous traite?

met zijn antwoord: *En Roi*. De Fierheid van hart, zonder hoogmoed, is zeer bestaanbaar met de zedigheid; de Fierheid in houding en gedrag is altijd aanstootelijk; zij misvoegt zelfs den Koningen. De Fransche hofvleijers roemden den *fieren* gang van Lodewijk XIV; zij hadden hem grooter compliment gemaakt met denzelven *deftig* en *edel* te noemen, zegt Voltaire.

FIESCO (Giovanni Luigi), Graaf van Lavagna, geboren te Genua in 1524, uit een der edelste Genuesche geslachten, ontwikkelde reeds vroeg een' eerzuchtigen onrustigen geest, die, daar de vroege dood zijns vaders hem in het bezit stelde van een ontzettend groot vermogen, de middelen voorhanden vond om de uitvoering te beproeven van de dolzinnigste ontwerpen. Naauwelijks elf jaren oud, was bij reeds medepligtige aan eene zamenzwering van misnoegde Genuezen; bij de verijdeling van dezelve werd hij slechts om zijne jeugd van de straf verschoond. In 1544 nam hij wederom deel in een' aanslag om Genua den Franschen in handen te leveren; het ontwerp echter mislukte, dewijl de aanrukkende Franschen door de Oostenrijkers geslagen werden. Met zijne onbeteugelbare eerzucht verbond Fiesco een' ingewortelden haat tegen het geslacht Doria, in hetwelk de waardigheid van Doge erfelijk was; om zich wegens eene beleediging hem door den neef van den Doge aangedaan te wreken, zocht hij eene geheele omwenteling der Republiek te bewerken, en nam daartoe de tweespalt te baat die tusschen den Doge en den Paus bestond; hij begaf zich naar Rome, en kocht vier galeijen, welke de Paus beloofde te bemannen, onder voorwendsel dat Fiesco ze onder zijn' broeder Girolamo tegen de Turken zou laten kruisen; de Hertog van Parma had hem bovendien 2000 man hulptroepen beloofd. Bemoedigd door deze beloften, smeedde hij met eenige zijner vertrouwdste vrienden een' aanslag om zich meester van Genua te maken. De nacht van den 1 Januarij 1547 was tot de uitvoering bepaald; alle maatregelen waren genomen, het teeken werd gegeven en de galeijen van Doria in de haven werden vermeesterd; de beide Doria's moesten in hun paleis vermoord worden; de neef viel ook spoedig onder de dolken der zamengezworenen, maar de oom werd door zijne getrouwe bedienden de stad uitgeholpen en naar een afgelegen kasteel gebragt. Reeds bij den aanvang des oproers had Fiesco zich naar de haven begeven, om orde te stellen dat de galeislaven geen deel zouden nemen in den opstand, en wilde eene galei bestijgen, doch de plank, die van den wal naar boord leidde, schoot los, en hij viel in het water; zijn roepen om hulp werd door het oproerig geschreeuw der menigte niet gehoord, zoodat hij reeds verdronken was toen hij gemist werd. Toen het dag geworden en zijn lijk gevonden was, verliep het volk, en men trad in onderhandeling; de zamengezworenen moesten de wapenen nederleggen, en bekwamen vergiffenis; de meesten begaven zich met Fiesco's galeijen naar Frankrijk en Girolamo Fiesco week naar zijn kasteel Montobio, hetwelk hij in staat van verdediging stelde, en waar de voornaamste hoofden bij hem kwamen. Na eenigen tijd werd de verleende vergiffenis ingetrokken en voor nietig verklaard. Fiesco's geslacht en de voornaamste zamengezworenen werden voor altijd uit de Republiek gebannen, de paleizen van den Graaf geslecht, zijne goederen verbeurd verklaard en alle kasteelen in beslag genomen, behalve Montobio, voor hetwelk de Raad Girolamo 14000 Zechinen liet aanbieden; daar hij die weigerde, werd hetzelve belegerd en na 42 dagen tot overgave op bescheidenheid gedwongen. De soldaten werden vrijgelaten, maar de zamengezworenen ter dood gebragt of naar de galeijen gezonden; alleen Ottoboni Fiesco had zich weder tijdig genoeg naar Frankrijk begeven, en trad in Franschen dienst; doch toen hij acht jaren daarna den Spanjaarden in handen viel, bewerkte Doria zijne uitlevering, deed hem in een' zak naaijen

en in zee werpen. De weduwe van den Graaf was de eenige, die in den ondergang van haars gemaals geslacht niet begrepen werd; zij huwde naderhand met den Generaal Chiappino Vitelli, die als Spaansche veldheer in de Nederlanden diende; echter verloor zij nog in hetzelfde jaar haren broeder op het schavot, dewijl deze uit haat tegen Doria en den Keizer Fiesco's onderneming vernieuwen en Genua den Franschen in handen leveren wilde. Fiesco's zamenzwering heeft Schiller de stof geleverd tot een treurspel, waarin hij echter, volgens eene geöorloofde dichterlijke vrijheid, het mislukken der zamenzwering aan eene geheel andere oorzaak verbindt dan aan het omkantelen van eene plank.

FIGURANTEN zijn in de balletten zoodanige dansers, die niet afzonderlijk maar gezamenlijk dansen, en worden door deze benaming van de solodansers onderscheiden. In de tooneelstukken zijn het de personaadjen, die niets te spreken hebben, of de zoogenaamde »stommen." Zoodanige figuranten verschijnen er ook op het groote wereldtooneel, als het ware tot gevolg van dengenen die de hoofdrol speelt.

FIGUUR, Lat. *Figura* (van *fingere*), uiterlijke gedaante of gestalte van een voorwerp, om het even welk: er zijn dus zeer vele soorten van Figuren; in de wetenschappen en kunsten komt deze uitdrukking dikwijls voor: zoo heeft men mathematische, astronomische, chemische, muzikale en zelfs dansfiguren; deze Figuren zijn voorwerpelijk, en worden in de ruimte waargenomen; maar er zijn ook denkbeeldige Figuren, die in den tijd gevormd worden, namelijk logische of syllogistische, rhetorische en poëtische Figuren of beelden, die enkel gedacht kunnen worden; immers, zegt Vondel (*Bespiegelingen*, blz. 18):

In elcke tale, die des menschen zin bediet
En uitbeelt, spreeckt de tongh of eigentlijck of niet,
En overbloemt, en neemt het eene voor het ander
Uit 's volcks gewoonte, en bij de rederijckers schrander
Gebezigt tot sieraet van reden, 't zij die treet
Op voeten en op rijm, of klanck noch voeten meet.

Zoodanige Figuren nogtans zijn afwijkingen van de taal des gemeenen levens, en dienen om eene zaak, voorwerp of denkbeeld des te levendiger aan de verbeelding voor te stellen. Men heeft de rhetorische figuren (die ook in de dichtkunst opgenomen worden) in onderscheiden soorten verdeeld en kenmerkende namen aan dezelve gegeven.

FILANGIERI (Gaëtano), geboren te Napels den 18 Augustus 1752, was de derde zoon van den Prins Cesare Avaniello en Mariana Montalto, en werd door zijn' niet zeer bemiddelden vader tot den krijgsdienst bestemd, in welken de zoon echter geen smaak vond, maar zich met des te meer ijver op de wetenschappen toeleide, Latijn en Grieksch leerde, de Geschiedenis beöefende, in de regtsgeleerdheid studeerde en de wiskunde tot zijne uitspanningsstudie verkoos. Hij vond een' magtigen beschermer in den Minister Tanucci, en verkreeg aanzienlijke ambten aan het hof, die hem toch niet wederhielden van het voortzetten zijner geliefde letteröefeningen. Beccaria te Milaan zijn werk over de misdaden en straffen in het licht gegeven hebbende, hetwelk eene soort van omwenteling in de crimineele wetgeving bewerkte, wilde Filangieri de geheele wetgeving in al hare takken omvatten en op de eenvoudigste grondstellingen vestigen; hij ging met moed en beradenheid aan den arbeid, en schreef zijn voortreffelijk werk: *La Scienza della Legislazione*, waarvan de beide eerste deelen in 1780 te Napels verschenen. Niet alleen in Italië, maar in geheel Europa maakte dit werk een buitengemeen opzien, en de schrijver werd overal bewonderd en geprezen; doch toen hij in 1783 de twee volgende deelen uitgaf, in welke hij verscheiden misbruiken vrijmoedig aantastte en onbewimpeld op derzelver afschaffing aandrong, joeg hij daardoor den hoogen adel en de geestelijkheid tegen zich in het harnas; niet alleen werd zekere Giuseppe Grippa omgekocht om tegen Filangieri te schrijven, maar diens werk ook door een geestelijk decreet van den 6 December 1784, als oproerig, kettersch en goddeloos, verboden. Den ellendigen Grippa beäntwoordde Filangieri in het geheel niet, en den Edelen en Bisschoppen enkel door de uitgave van het vijfde, zesde en zevende deel in het volgende jaar. † den 21 Julij 1788, toen hij het achtste deel van zijn onsterfelijk werk bijna voltooid had, hetwelk niet alleen in onderscheiden steden van Italië menigvuldige malen gedrukt, maar ook spoedig in het Hoogduitsch, Fransch en Spaansch vertaald werd. De Fransche vertaling van Gallois, met aanteekeningen van Benjamin Constant, Parijs 1822, wordt de beste geächt.

FILIATIE, Lat. *Filiatio* (van *Filia*, dochter), heet de afstamming van eene zaak uit eene andere; eene Filiatie van denkbeelden is de ontwikkeling van een denkbeeld uit een ander, met hetwelk hetzelve, om zoo te zeggen, als moeder en dochter zamenhoudt. Zoo bestaat er ook eene Filiatie van staten, wijsgeerige scholen, vrijmetselaarsloges, enz. voor zoo ver zij uit anderen ontstaan zijn.

FILICAJA (Vicenzo da), geboren te Florence den 30 December 1642, was een zeer verdienstelijk dichter, die, hoewel lid der akademie *della Crusca*, langen tijd de letteren in stille afzondering op het land beöefende, dewijl het hem aan genoegzame middelen ontbrak, om naar zijn' rang in de stad te wonen. Hij vervaardigde eene menigte Latijnsche en Italiaansche gedichten, maar uit nederigheid gaf hij niets daarvan in het licht; doch toevallig geraakten zes oden, welke hij vervaardigd had op het ontzet van Weenen, door Joannes Sobieski, Koning van Polen, en de daarop gevolgde nederlaag der Turken, in handen van een' vriend, die ze in 1684 te Florence liet drukken, waar zij algemeen bewonderd werden en Filicaja den rang bezorgden als eerste der toenmalige Italiaansche dichters. Zijne bekrompen omstandigheden ondertusschen werden daardoor niet verbeterd; doch de Zweedsche Koningin Christina benoemde hem tot lid der door haar te Rome opgerigte akademie van verdienstelijke mannen, en liet zijne beide dochters op hare kosten opvoeden; later nam de Groothertog van Toscane een' zijner zonen als Paadje in dienst, en Filicaja zelf werd tot Raadsheer en Secretaris der regering van Volterra en naderhand van Pisa benoemd. † te Florence den 27 September 1707. Zijn zoon Scipio gaf zijns vaders nagelaten gedichten kort daarna in het licht; sedert zijn dezelve meermalen herdrukt.

FILTREERMACHINE is eene uitvinding om het drinkwater van onreine en schadelijke deelen te zuiveren: dezelve is echter niet nieuw; reeds voor vele jaren bediende men zich daartoe van zekere grofkorlige steensoort, die het daarop gegoten water inzuigt en doorlaat, maar de onreine deelen terughoudt; men bezigde ook als filtreermiddelen zand en kolen. Later heeft men Filtreermachines uitgedacht om zelfs bedorven en stinkend water helder en drinkbaar te maken. Eene der grootste Filtreermachines is te Parijs, om het water der Seine te reinigen.

FIMBRIA, een woedend voorvechter van Marius, werd na den dood van dezen naar Azië gezonden als veldheer onder den Consul Valerius Flaccus; hij hitste het leger op tegen dezen bevelhebber, deed hem om het leven brengen, en stelde zich in zijne plaats aan het hoofd des legers, behaalde verscheiden voordeelen op Mithridates en vervolgde hevig de aanhangers van Sylla; maar weldra door dezen in het naauw gebragt, was hij genoodzaakt zichzelven van het leven te berooven, 86 jaren vóór J. C.

FINALE heet het slot van een muzijkstuk, eene opera of een ballet.

FINANTIEWEZEN, Fr. *Finances*. Onder deze benaming verstaat men niet alleen de inkomsten en uitgaven van den Staat, maar ook de bronnen van deze inkomsten en het bestuur over de uitgaven. Het besturen der geldmiddelen wordt niet onvoegzaam staatshuishouding (*économie politique*) genaamd; want gelijk een huisgezin in het klein niet bestaan kan zonder zekere inkomsten, om de tot deszelfs in standhouding noodige uitgaven te dekken, is dit ook het geval bij het groote huisgezin, hetwelk de Staat heet. Er moet dus een staatsvermogen voorhanden zijn, onderscheiden van het gezamenlijk vermogen der burgermaatschappij (volks- of nationaal vermogen), van hetwelk een gedeelte wordt afgescheiden tot onderhoud van den Staat zelven. De wetenschap der staatshuishouding berust op de volgende zes algemeene grondstellingen, die tevens de theoretische grondslagen zijn van het Finantiewezen: 1) De regering mag geene aanspraak maken op alles wat den staatsburgers behoort, dewijl het staatsvermogen slechts een deel zijn moet van het nationaal vermogen, maar alleen op zoo veel als tot bestrijding van alle staatsbehoeften noodig is; 2) daartoe moeten alle staatsburgers, zonder uitzondering, naarmate van hun vermogen bijdragen; 3) deze bijdrage wordt van wege de regering door den Minister van Finantiën gevorderd en van de zijde der geregeerden door derzelver vertegenwoordigers, (staten, kamers, parlementen, enz.) bewilligd; 4) er moet ieder jaar door het ministerie van finantiën een naauwkeurige staat van inkomsten en uitgaven (*budget*) opgemaakt, en dengenen die het gevraagde moeten bewilligen, voorgelegd en aangetoond worden dat de uitgaven door de daartoe bestemde inkomsten werkelijk gedekt worden; 5) in buitengewone gevallen kan de regering wel meer heffen, of ook leeningen doen, tot bestrijding der meerdere uitgaven, maar de noodzakelijkheid moet insgelijks aangetoond en wanneer er leeningen plaats hebben voor de aflossing binnen een' bepaalden tijd en voor de betaling der interessen gezorgd worden; 6) het geheele Finantiewezen van den Staat moet de grootste openbaarheid hebben, opdat hetzelve aanhoudend door het publiek kunne beöordeeld worden. Wanneer deze zes grondregelen stipt gevolgd worden, kan men verzekerd zijn dat de finantiën van een' Staat goed zullen staan. Men raadplege Adam Smith, Ricardo, Luzac, Say, Pölitz en andere beroemde schrijvers, die dit onderwerp uitvoerig behandeld hebben.

FINDLATER and SEAFIELD (James, Graaf van), geboren te Cullnous, op de grenzen van Hoog-Schotland, in 1749, was een afstammeling van het oud geslacht Ogilvy, hetwelk reeds in de X eeuw bekend en met het Huis Bouillon vermaagschapt was; hij bezat in Schotland eene waarde van omtrent 500,000 Pst. aan allodiale en leengoederen; doch daar hij ze zeer laag verpachtte, trok hij jaarlijks slechts een inkomen van tusschen de 14,000 en 17,000 Pst. uit Schotland, en zijne pachters werden welgestelde lieden. Lord Findlater had zijne jeugd grootendeels op het vaste land, voornamelijk te Parijs, Weenen, Berlijn en Brussel doorgebragt; bij

woonde vervolgens eenige jaren in Engeland en Schotland, maar sleet de 20 laatste jaren van zijn leven te Frankfort, Hamburg, Altenburg en Dresden, en bezocht des zomers de Boheemsche baden te Töplitz en Carlsbad. Hij was een zeer beschaafd, vernuftig en schrander man, die veel smaak en nuttige kundigheden bezat; inzonderheid was hij zeer bedreven in de bouwkunst en het aanleggen van tuinen, waarvan men in de omstreken van Dresden en bij Töplitz uitstekende bewijzen vindt; ook werden door zijne zorg de wegen bij Carlsbad verbeterd en bruikbaar gemaakt. Gemeenschappelijk met den Graaf Clam stichtte hij het armenhuis te Töplitz; het grootste gedeelte zijner inkomsten besteedde hij tot het aankoopen en bebouwen van woeste plaatsen bij Dresden. Hij verbond met het eenvoudig karakter van een' Landedelman de voortreffelijkste hoedanigheden van een' man naar de wereld en alle vereischten voor de beschaafde zamenleving; hij hield eene uitgebreide briefwisseling met de vermaardste mannen van zijn' tijd; de Fransche emigranten werden door hem grootmoedig ondersteund, en met den Hertog de Castries stond hij in vriendschappelijke betrekkingen. Men vond doorgaans bij Lord Findlater een uitgelezen gezelschap van vernuftige mannen en vrouwen, zonder onderscheid van rang, en hij zelf was de ziel en het schoonste sieraad van dit gezelschap, hetwelk hij op de aangenaamste en belangrijkste wijze onderhield. † te Dresden in 1811, en werd, ingevolge van zijne verkiezing, op het kerkhof van het dorp Loschwitz begraven. Met hem is de naam Findlater uitgestorven en de titel van *Earl of Seafield* op het oudste lid van het geslacht Grant overgegaan. De Graaf Thun in Dresden heeft zijne uitgebreide bibliotheek gekocht.

FINGAL, de vader van den Schotschen Bard Ossian, was vorst van Morven, eene provincie van het oude Caledonië, in de III eeuw, en reeds zijne voorvaderen schijnen lang over den stam geheerscht te hebben, aan wiens hoofd hij als held zich roemvol onderscheidde. De omtrek van zijn gebied laat zich niet bepalen, dewijl waarschijnlijk de jagt de hoofdbezigheid van zijn' stam was; denkelijk heeft hij zelf zijn verblijf in de nabijheid van Glenco te Selma gehad. Dat men in alle hooglanden groote gebouwen, gewelven, enz. vindt, die zijn' naam dragen, en welke men wil dat hij bewoond heeft, kan een gevolg zijn van het met de jagt verbonden onvast verblijf. Fingal had zijn' oorlogsroem te danken aan zijn' worstelstrijd met de toenmaals Engeland beheerschende Romeinen; hij deed dikwijls strooptogten in hunne provinciën, en keerde dan met wijn en was als kostelijken buit terug. Of de Romein, dien Ossian Carac'huil noemt, Caracalla geweest is, gelijk Gibbon en Macpherson meenen, is zeer onwaarschijnlijk, daar deze in het begin der III eeuw regeerde, en Fingal in 283 stierf. Ter zee deed hij dikwijls togten naar Zweden, de Orkney-eilanden en Ierland; Ossian duidt deze punten aan onder de namen Lochlin, Innislore en Ullin; deze togten zijn voornamelijk bezongen in Ossians beide epische gedichten *Fingal* en *Temora*; in het laatste verschijnt de held met zijn' kleinzoon Oscar, Ossians zoon. Het karakter van Fingal is het edelste, dat een dichter ooit geschilderd heeft. Gelijk in dien tijd de held niet zelden tevens een der voornaamste Barden was, komt ook Fingal als zoodanig voor, en Ossian schijnt met zijne harp ook zijn' dichterlijken geest geërfd te hebben.

FINGALSHOL is de naam van eene grot op het eiland Staffa, een der Hebriden; deze grot, eene der schoonste natuurmerkwaardigheden, is 300 voeten lang, 150 voeten hoog en 60 voeten breed; er is een meertje in hetzelve, dat men bevaren kan. Aan wederzijden rijzen deels geheele, deels afgebroken, maar zeer regelmatig door de natuur gevormde basaltzuilen op, die met derzelver afgeknotte einden het gewelf schijnen te dragen. De binnen deze grot van de rots afdruppelende vochtigheid veroorzaakt een vreemd en aangenaam zelfs eenigzins muzikaal geluid.

FINIGUERRA (Tomaso), een beroemd beeldhouwer en goudsmid, bloeide te Florence in het midden der XV eeuw, en wordt gehouden voor den uitvinder der graveerkunst in koper, of eigenlijk van de kunst om gegraveerde koperen platen op papier af te drukken; door anderen nogtans wordt deze uitvinding aan den Duitschen Schilder Martin Schön toegeschreven.

FINISTERRE is eene kaap of voorgebergte op de westkust van Gallicië, in Spanje. Vóór de ontdekking van Amerika hield men inderdaad dit punt voor het einde der aarde (*Finis terrae*).

FINNEN is de naam van een' hoofdstam der Noord-Europesche volken, die Tacitus reeds onder dezen naam bekend was. De Finnsche volksstammen zijn door Rusland, Denemarken en Zweden verspreid, maar zijn niettemin in ligchaamsvorming, nationaal karakter, taal en zeden elkander gelijk gebleven: zoodat men ze overal terstond herkent. De Noorwegers onderwierpen zich het eerst Finnmarken, en hunne togten tegen de Permiërs hielden eerst op, toen de vorsten van Novogorod Permië bemagtigd hadden en de Noorwegers door de invallen der Mongolen bezig gehouden werden. De Russen begonnen zich nu in de landen der Finnen uit te breiden; Carelië en geheel Permië vielen in hunne magt. In de XIV eeuw werd door Bisschop Stephanus het Christendom aan de oevers der Witte Zee verkondigd en de afgodstempel van Jomala verwoest. Geheel Lappmarken en weldra ook alle Finnen in het oosten, aan de Wolga en in Siberië werden nu door de Russen onderworpen, die zelfs de Noorwegers terugdreven, toen deze hun vroeger aangematigd regt op Lappmarken wilden doen gelden. Eindelijk vielen ook de Zweden op de in hunne nabijheid wonende Finnen aan. Erik de Heilige bekeerde in het midden der XII eeuw de bewoners van het tegenwoordige Finnland, en honderd jaren later veroverden de Zweden Tawastland, en bedwongen de Careliërs en Lappen, voor zoo ver zij niet reeds tot Rusland behoorden. Hiermede was de onderwerping der Finnsche natie in het noorden voltooid, van welke twaalf volksstammen geheel of ten deele tot de bewoners des Russischen Rijks behooren, namelijk de Lappen, Finnen, Esthen, Lijflanders, Tscheremissen, Tschuwaschen, Morduinen, Wotjaken, Permjaken, Surjenen, Wogulen en Obysche Ostjaken; hierbij kan men nog de Tepteri rekenen, een volkshoop, die uit vermenging van verscheiden Finnsche volksstammen, inzonderheid Tscheremissen, Tschuwaschen en Morduinen ontstaan en met Tartaren vermeerderd is geworden. De Finnsche volken hebben slechts eene middelmatige ligchaamsgrootte, maar grove ledematen, een plat aangezigt, met ingevallen wangen, donkergraauwe oogen, dunnen baard, bruingeel haar en eene geelachtige gelaatskleur. De Tscheremissen en Tschuwaschen hebben in hunnen ligchaamsvorm meer van de Tartaren, maar de Morduinen komen de Russen en de Wogulen de Kalmukken naderbij. De Finnen zijn grootendeels Christenen, en behooren tot de Luthersche of Grieksche Kerk; echter vindt men onder de Tscheremissen, Morduinen, Wotjaken en Wogulen ook nog Heidenen of eigenlijk Schamaiten. Een gedeelte der Finnen oefent den akkerbouw, en heeft een' zekeren trap van beschaving bereikt, een ander gedeelte leeft zwervend van de veeteelt, jagt en visscherij. Morsigheid en traagheid is een groot gedeelte der Finnsche volken eigen; de eigenlijke Finnen nogtans zijn arbeidzaam, tegen allerlei moeijelijkheden gehard, onverschrokken en dapper, maar zeer eigenzinnig en stijfhoofdig, daarbij gedienstig en gastvrij; ook zijn zij niet ongevoelig voor poëzij en muzijk.

FINNLAND, een Russisch grootvorstendom van 6402 □ mijlen, met 1,378,500 inwoners, bestaat uit het reeds in 1721 en 1743 door Zweden aan Rusland afgestane gedeelte van Finnland, uit het bij den vrede van Friedrichsham in 1809 door Zweden aan Rusland afgestane overige gedeelte van Finnland en uit de bij denzelfden vrede door Zweden afgestane deelen van Oost-Bottnië en Lappland. Uit deze drie bestanddeelen werd in 1809 het tegenwoordige groothertogdom Finnland opgerigt, welks bestuur van dat der overige Russische provinciën geheel verschillend is. De hoofdstad Helsingfors, waarheen de Finnlandsche Raad van regering in 1819 van Abo verplaatst werd, heeft 8000 inwoners en eene goede haven; niet ver van daar ligt de sterke vesting Sweaborg. Het land is bergachtig, op sommige plaatsen vlak, zandig en moerassig; er zijn vele groote en kleine meeren; de Kymmene is de voornaamste rivier; in eenige streken wordt overvloed van granen, aardappelen en vlas gewonnen; er zijn ook goede weilanden: zoodat de veeteelt hier tamelijk voordeelig is; in de bosschen zijn veel beeren en wolven en de wateren zeer vischrijk: zoodat vele inwoners van de jagt en visscherij bestaan. De sterkste bevolking vindt men aan de kusten; het binnenland is nog weinig bewoond, en zelfs eenige streken van Lappland en Oost-Bottnië zijn volstrekt onbewoonbaar. De grenzen tegen Zweden werden te Tornea in 1821 en tegen Noorwegen in 1826 bepaald.

FINNMARKEN is een groot landschap in het Noorweegsche Lappland, op de uiterste grenzen van Noorwegen, over Zweedsch Lappland gelegen; hetzelve wordt in Oost-en West-Finnmarken verdeeld en bevat de eilanden Magnoë, Suroë en Wardoë, op hetwelk de sterke vesting Wardoëhuus gelegen is.

FIORELLI (Tiberio), geboren te Napels in 1608, behoorde tot het eerste gezelschap Italiaansche tooneelspelers, dat onder de regering van Lodewijk XIII zich in Frankrijk vestigde. Hij was de schepper der rol van *Scaramucci* (Scaramouche), met welke hij een' grooten roem verwierf, en bleef aan het tooneel tot hij over de 80 jaren oud was. † in 1694.

FIRMA heet de titel of benaming van een Huis van koophandel, onder welke hetzelve handel drijft en alle zaken daartoe betrekkelijk verrigt. Zoodanige Firma kan zelfs verscheiden jaren lang na den dood dergenen voortduren, die dezelve eerst hebben aangenomen, als het Huis zelf blijft bestaan en de zaken door anderen voortgezet worden.

FIRMAMENT noemt men het uitspansel of het schijnbare gewelf des hemels. Deze benaming, die ook in den Bijbel wordt aangetroffen, heeft haren grond in de voorstelling dat de hemel een gewelf is; van de dampkringslucht, die de aarde omringt, is dit, als plaatselijke betrekking, gedeeltelijk waar.

FIRMAN heet bij de Turken een bevelschrift, door den Grootvizier in naam des Sultans uitgevaardigd.

FIRMIAN (Karel Joseph, Graaf van), geboren te Deutschmetz, in Tyrol, werd te Inspruck en Salzburg opgevoed, studeerde aan de hoogeschool te Leyden, en bezocht vervolgens Frankrijk en Italië. Toen Frans I den Keizerlijken troon beklom, keerde hij naar Duitsch-

land terug, en leide zich toe op de diplomatie. MARIA THERESIA zond hem als gevolmagtigd Minister naar Napels, en naderhand in dezelfde hoedanigheid naar Lombardijën. Hier vond hij een ruim veld om tot verlichting van den geest en de bevordering van nutte wetenschappen werkzaam te zijn; hij beteugelde het geestelijk despotismus, verdreef domheid, bijgeloof en vooroordeelen, leide openbare bibliotheken aan en herstelde de hoogeschool van Pavia; de stad Milaan heeft hem inzonderheid den aanwas van hare bevolking, het aanleggen van fabrijken, de uitbreiding des koophandels, de verbetering van den landbouw, de verdraagzaamheid in den godsdienst en den bloei der wetenschappen en kunsten te danken. Kunstenaars en geleerden beschermde en ondersteunde hij met kieschheid, omdat hij zelf kunstenaar en geleerde was; hij bezat eene uitgelezen bibliotheek van 40,000 boekdeelen en kostbare kunstverzamelingen. † den 20 Julij 1782. = (LEOPOLD ANTON), Aartsbisschop van Salzburg, broeder en de volkomenste tegenvoeter van den voorg., is bekend door zijne vervolging der Protestanten in zijn aartshisdom in 1731, daartoe aangezet door zijne Italiaansche gunstelingen en zijn' Kanselier, een' onwetenden maar doortrapten Tyroler; over de 30,000 arbeidzame en onschuldige menschen werden midden in den winter het land uitgedreven, zonder het geringste hunner goederen te mogen medenemen; zij weken meest naar Pruissen en Denemarken; 800 kwamen in Holland, en werden in het land van Kadzand gehuisvest en aan arbeid geholpen; in het dorp Groede werd voor hen eene kerk gebouwd en den Predikant, dien zij medegebragt hadden, van landswege jaarlijks 600 Guldens toegelegd. Om het verdienstelijk werk van den Aartsbisschop te beloonen, verordende de Paus dat hem en zijnen opvolgers de titel van uitmuntende (*Excelsus*) zou gegeven worden. † in 1744.

FIRMILIANUS, Bisschop van Caesarea, en vriend van ORIGENES, koos de zijde van CYPRIANUS in het geschil wegens het herdoopen der genen die door ketters gedoopt waren; hij was in 264 voorzitter van het eerste Concilie van Antiochië tegen PAULUS van Samosate, en wilde zich naar eene tweede vergadering begeven, door welke deze ketter veroordeeld moest worden, maar † onder weg in 269.

FIRMIUS (MARCUS), een vermogend Syriër, liet zich in Egypte tot Keizer uitroepen, om de Koningin ZENOBIA te wreken, wier vriend hij was. Zijn rijk was echter van korten duur; Keizer AURELIANUS trok tegen hem op, kreeg hem gevangen en deed hem ter dood brengen in 273.

FIRMONT (HENRY ESSEX EDGEWORTH DE), zie EDGEWORTH.

FISCAAL, Lat. *Fiscarius* (van *Fiscus*, mand, of zak om geld in te bergen), is een geregtelijke amhtenaar, wiens pligt het is voor de stipte uitvoering der landswetten en de invordering te zorgen der boeten, die op derzelver overtreding gesteld zijn; in sommige landen is de Fiscaal de openbare aanklager in lijfstraffelijke zaken, gelijk eertijds in de Hollandsche steden de Hoofdofficier.

FISCAMNUM CALETUM, oude benam. van *Fécamp*, in Frankrijk.

FISCHART (JOHANN), bijgenaamd **MENZER**, bloeide in de XVI eeuw, en men weet alleen dat hij omstreeks 1586 Ambtman te Forbach, bij Saarbruck, was, doch niet waar en wanneer hij geboren en gestorven is; beter dan zijne levensbijzonderheden kent men zijne satyrische schriften in verzen en in proza, waardoor hij den naam van Duitschen RABELAIS verworven heeft, wiens *Gargantua* hij ook in het Hoogduitsch heeft overgezet. Zijne schriften, meest met zeer zonderlinge titels, behelzen laag-comische, koddige, dubbelzinnige en zelfs morsige invallen; maar zijn altijd geestig en echt satyrisch. De taal behandelde hij op de losbandigste wijze, smeedde woorden en volzinnen zoo als hem goed dacht, zonder zich aan eenigen regel te storen; maar toonde ook in de wonderlijkste spraakvormen zijne geleerdheid en zijn vernuft. Bij hem vindt men de eerste Duitsche hexameters, doch zij zijn gerijmd en zeer willekeurig zamengesteld.

FISHER (JOHN), Bisschop van Rochester, en Kanselier der hoogeschool van Cambridge, geboren te Beverley, in Yorkshire, in 1459, was een ijverig verdediger van het oude geloof, en verzette zich hevig tegen het invoeren der kerkhervorming in Engeland, zoowel als tegen de echtscheiding van HENRIK VIII, en weigerde den Koning als het hoofd der Kerk te erkennen; hierover werd hij, als schuldig aan majesteitsschennis, den 21 Junij 1535 onthalsd. = (MARY), eene Engelsche dweepster der XVII eeuw, tot de secte der Quakers behoorende, begaf zich naar Konstantinopel, om MOHAMED IV het woord der waarheid te verkondigen; de Sultan, die natuurlijk niets van hare brabbeltaal begreep, liet deze uitzinnige ten eerste weder naar Engeland brengen.

FISTEL, Lat. *Fistula*, Pijpzweer, is een plaatselijk ongemak aan het menschelijk ligchaam, dus genaamd om dat de verzwering pijpvormig in eene regte of kromme rigting onder de huid tusschen spieren, banden, beenderen, enz. in het celachtig weefsel voortloopt; de Fistel is van onderscheiden aard, aangeduid door hare plaatselijke benaming, zeer moeijelijk en somtijds geheel niet te genezen.

FITZ is een bij Engelsche geslachtnamen zeer gebruikelijk voorzetsel, en beteekent zoo veel als *zoon*, namelijk onechte zoon van dengenen wiens geslachtnaam bij dit FITZ gevoegd is: zoo beteekent FITZ-CLARENCE een' Pseudo-zoon van den Hertog van Clarence, te weten een' zoon van dezen en de Tooneelspeelster Miss GORDON. Deze aanduiding van onechte geboorte benadeelt in Engeland niemand in zijne burgerlijke eer, en de hooge adel telt de FITZEN mede in zijne geslachtlijsten.

FIUME, eene stad en haven met 7600 inwoners, is de hoofdstad van het zoogenaamde Litorale of kustland, dat tot Croatië behoort, en ligt op de grenzen van het hertogdom Krain, 20 mijlen van Triest, op het uiterste einde der Golf van Carnaro, aan de Adriatische Zee; er zijn vele fabrijken en aanzienlijke handelhuizen, die verscheiden artikelen der voortbrengselen uit de omgelegen zeer vruchtbare landstreek uitvoeren. De stad is in 1777 met het koningrijk Hongarijen vereenigd, doch was van 1809 tot 1813 door de Franschen bezet.

FIVELGO, het tweede kwartier der Ommelanden in de Nederlandsche provincie Groningen, was eertijds een graafschap, en ontleent zijn' naam van de rivier de Fivel (tegenwoordig het Damsterdiep) die dit kwartier in genoegzaam twee even groote deelen scheidt, van welke het eene 27 en het andere 16 van de 43 dorpen bevat, die in dit kwartier gelegen zijn. In de XIII eeuw voerden de bewoners van Fivelgo een' hevigen en bloedigen oorlog met die van Hunsingo, en hadden rijkelijk hun deel in de twisten tusschen de Groningers en den Munsterschen Bisschop, en naderhand in de geschillen tusschen de stad Groningen en de Ommelanden, zoo ook in de oorlogen der Saksers tegen de vorsten van Oost-Friesland, in den aanvang der XVI eeuw. Het kwartier Fivelgo leed groote schade bij den zwaren storm en watervloed van den 13 November 1686, en nogmaals door den vermaarden Kersvloed van 1717.

FIXMILLNER (PLACIDUS), geboren te Achleiten, in Tyrol, den 28 Mei 1721, werd in 1737 monnik in het Benedictijner klooster Kremsmunster, en studeerde vervolgens te Salzburg. In 1745 keerde hij naar het klooster terug, en onderwees aan de aldaar opgerigte adellijke ridderschool 40 jaren lang het kerkelijk regt, maar verkreeg uitstekende verdiensten als waarnemer en schrijver in de sterrekunde, nadat zijn oom, de Abt van dit klooster, de noodige instrumenten aangeschaft en een observatorium had laten bouwen. In 1762 werd FIXMILLNER tot Astronomist van het klooster benoemd. Zijne waarnemingen en werkzaamheden zijn zeer belangrijk voor de geschiedenis der sterrekunde. Door zijne vele toenmaals nog zeer moeijelijke waarnemingen van Mercurius werd LALANDE in staat gesteld om zijne naauwkeurige Mercuriustafelen te vervaardigen; hij was een der eerste waarnemers der baan van Uranus, en vervaardigde tafels van dezelve; hij onderzocht en bewees de gegrondheid van BODES vermoeden, dat de door FLAMSTEAD in 1690 waargenomen en toen verdwenen 34 ster van den Stier deze planeet geweest was. † den 27 Augustus 1791. Zijne schriften zijn bij de liefhebbers der sterrekunde in hooge achting.

F. L. A. Verkorting van *Fiat lege artis.*

FLABANICO (DOMINICO), werd Doge van Venetië in 1032, en bekleedde deze waardigheid tot zijn' dood in 1043. Hij regeerde met veel gematigdheid en wijsheid, en deed eene wet uitvaardigen, door welke den Doges verboden werd hunne zonen deel aan het gezag te geven, welk misbruik begon in te sluipen en de Republiek in eene monarchie dreigde te herscheppen.

FLACCILLA (ÆLIA), eerste gemalin van THEODOSIUS DEN GROOTEN, was de moeder van ARCADIUS en HONORIUS. Zij † in 385.

FLACCUS (CAJUS VALERIUS), Latijnsch dichter, bloeide in de laatste helft der eerste eeuw en † jong te Padua; van zijn heldendicht *Argonautica* zijn zeven boeken en een gedeelte van het achtste tot ons gekomen, welke door HEINSIUS en BURMAN zijn uitgegeven. = (QUINTUS HORATIUS), zie HORATIUS.

FLACIUS (MATTHIAS), geboren te Albona, in Istrië, den 2 Maart 1520, wilde aanvankelijk monnik worden, doch werd door een' zijner bloedverwanten, die der hervorming toegedaan was, daarvan weêrhouden, en begaf zich naar Wittenberg, waar hij in 1544 Professor der Hebreeuwsche taal werd; doch zeer hevig tegen het *interim* geschreven hebbende, vertrok hij naar Maagdenburg, en werd Professor der godgeleerdheid te Jena; hier geraakte hij in een hevig geschil met VICTOR STRIGELIUS, hetwelk zoo hoog liep, dat men voor eene kerkelijke beroerte beducht werd, en FLACIUS afzette, die zich hierop naar Regensburg begaf, vervolgens te Antwerpen de hervorming hielp doorzetten, toen in monnikengewaad Duitschland rondreisde, en de bibliotheken der kloosters doorsnuffelde, waaruit hij wegstal wat hem aanstond, en de boeken in zijne wijde mouwen stopte. † te Frankfort aan de Main den 11 Maart 1575. Het beste zijner menigvuldige schriften is de *Catalogus Testium veritatis*, van welken in 1633 eene Nederduitsche vertaling verscheen.

FLAGELLANTEN, geeselaars, was de benaming van eene geestelijke broederschap, die in de XIII eeuw ontstond, en door den kluizenaar RAINER te Perugia in 1260 werd ingesteld. Deze broederschap bestond uit dweepers, die, in het onzinnig begrip dat de mensch de goddelijke straf zijner zonden in een volgend leven ontgaan kon, als hij zijn eigen ligchaam pijnigde en mishandelde, zich zelven door vinnige geeselslagen deerlijk teisterden. Deze broederschap verspreidde zich weldra door geheel Italië; oud en jong, rijk en arm, mannen en vrouwen kregen smaak in deze uitzinnige lig-

chaamskwelling, schoolden zamen en trokken door de steden met eenige priesters aan het hoofd, die kruisen en vanen droegen. Uit Italië trokken zij naar Duitschland, en vonden ook in Bohemen, Polen, den Elsas en België aanhangers, namelijk onder het gemeene volk; de vorsten en hooge geestelijkheid keurden deze boetoefening af. Dit ordeloos rondzwerven gaf natuurlijk aanleiding tot allerlei opschuddingen en losbandigheden, gepaard met geldafpersingen, onder den naam van aalmoezen, die niet altijd tot godvruchtige oogmerken besteed werden: weshalve verscheiden vorsten in Italië en Duitschland de optogten der Flagellanten verboden; de Koningen van Bohemen en Polen verdreven hen met geweld. Zij namen hierop in Frankrijk den naam van Beguarden en in Duitschland dien van Kruisbroeders aan; maar zij werden niet te min vervolgd: in 1414 werden er 91 op eenmaal te Sangerhausen verbrand. Het Concilie van Constanz besloot ook tot krachtdadige maatregelen tegen deze secte, die men eindelijk als kettersch begon te beschouwen. Sedert verviel de broederschap; en wie lust had zich te geeselen, deed dit te huis in zijne eenzaamheid.

FLAMBOUW, Fr. *Flambeau*, is eigenlijk hetzelfde als toorts of fakkel; zij worden gewoonlijk van was vervaardigd, maar de Ouden bezigden daartoe eiken- en dennenhout; tegenwoordig gebruikt men op sommige plaatsen in Duitschland en Rusland daartoe spanen van kienhout.

FLAMEL (Nicolas), afschrijver der hoogeschool van Parijs, bloeide op het einde der XIV eeuw, en beöefende de wis- en scheikunde; hij bezat een aanzienlijk vermogen: zijne onwetende tijdgenooten verbeeldden zich dat hij de kunst van goudmaken verstond, en vertelden elkander de ongerijmdste fabelen van zijne alchymistische bekwaamheden; zelfs meer dan 100 jaren na zijn' dood kwamen er geschriften op zijn' naam in het licht, en lang nog was Flamel de Doctor Faustus van het Parijsche gemeen.

FLAMEN was bij den Romeinen de benaming van den priester, die aan den dienst van een' bijzonderen god gewijd was; de *Flamines* waren aanvankelijk slechts drie in getal, namelijk de *Flamen Dialis, Martialis* en *Quirinalis*, die den dienst van Jupiter, Mars en Romulus waarnamen; doch naderhand werd hun getal tot vijftien vermeerderd. Zij droegen eene lange witte kleeding, met een' purperen rand, en genoten verscheiden voorregten.

FLAMINGO is een groote watervogel van het reigergeslacht; hij heeft eene schoone rozenroode kleur, lange pooten, met vier vingers, die door een zwemvlies verbonden zijn, een' langen hals en langen eenigzins binnenwaarts gebogen snavel; hij behoort aan de kusten van Afrika en Zuid-Amerika te huis, en nestelt op de rotsen; zijn vleesch is eetbaar.

FLAMINIUS (Cajus), Romeinsch Consul, voerde het bevel over het Romeinsche leger in den slag van Trasimene tegen Hannibal, in welken hij sneuvelde. Vijftien jaren vroeger had hij als volkstribun de akkerwet voorgesteld, die voor Rome zulke noodlottige gevolgen had. = (Titus Quinctius), Romeinsch Consul, behaalde eene luisterrijke overwinning op Philippus V, Koning van Macedonië, veroverde Epirus, Thessalië en Phocis, en deed bij de Nemesche spelen door een' uitroeper bekend maken dat de Grieken van de Macedonische heerschappij ontslagen en vrij waren. Hij werd vervolgens naar Prusias, Koning van Bithynië, gezonden, aan wiens hof Hannibal eene schuilplaats gezocht had, die, vreezende aan de Romeinen uitgeleverd te worden, door vergift een einde maakte aan zijn leven.

FLAMSTEAD (John), geboren te Derby den 19 Augustus 1646, leide reeds vroeg zich toe op de sterrekunde, en ging naar Londen, waar hij met Newton en Halley bekend en in 1670 lid werd van de koninklijke Maatschappij der wetenschappen. Aangesteld tot koninklijk' Astronomist aan het nieuw opgerigte observatorium te Greenwich (naar hem *Flamstead-house* genaamd), zette hij aldaar van 1671 tot zijn' dood toe, den 18 Januarij 1720, zijne sterrekundige waarnemingen onafgebroken voort. Op bevel der Koningin Anna gaf hij in 1712 zijne *Historia coelestis Britannica* in het licht, welk werk zijne tot dus ver gedane waarnemingen en zijne beroemde lijst van 3000 sterren behelst; dit werk werd in 1725 vermeerderd herdrukt. De lijst is naderhand door Herschel nog aanmerkelijk vermeerderd geworden. Een ander tot de kennis der sterren zeer bruikbaar werk van Flamstead is zijn *Atlas coelestis*, te Londen 1729 gedrukt met 25 groote kaarten, op welke alle in Engeland zigtbare constellatiën afgebeeld zijn, en waarvan in 1753 eene nog prachtiger uitgave met 28 kaarten verscheen.

FLANATICUS SINUS } oude benamingen der golf van *Car-*
FLANONICUS SINUS } *naro*, aan de Adriatische Zee.

FLAT-INNIS heette het paradijs der oude Galliërs. De Druïden erkenden de onsterfelijkheid der ziel, zoowel als de belooningen en straffen na den dood. In dezen staat, leerden zij, werd de ziel bekleed met een aetherisch ligchaam, dat vatbaar voor vreugd en smart was. De gezaligden genoten de eerste in des te grooter mate, daar zij geheel geen geheugenis meer hadden van hun voormalig bestaan op de aarde (Frankrijk.

FLAVIA CONSTANTIA, oude benaming van *Coutances*, in

FLAVIANUS werd tot Patriarch van Antiochië verkoren bij het leven van Paulinus, welke verkiezing, bevestigd zijnde door het Concilie van Konstantinopel in 382, aanleiding gaf tot eene scheuring, die voortduurde tot het pausschap van Innocentius I. Flavianus was een zeer ijverig ketterjager. De inwoners van Antiochië in een' oploop het standbeeld der Keizerin Priscilla omvergeworpen hebbende, verzocht en verkreeg Flavianus vergiffenis voor de daders van Keizer Theodosius. † in 404. = (S.) was in 447 de opvolger van Proclus als Patriarch van Konstantinopel; Chrysaphius, gunsteling van Keizer Theodosius den Jongen, wilde hem uit den zetel verdrijven, maar de heilige man was hem te sterk. Zijn ijver tegen den ketter Eutyches brak hem zuur op; want deze met zijn' aanhang de overhand bekomen hebbende op het beruchte Concilie van Ephesus in 449, werd Flavianus afgezet; deze, aldaar tegenwoordig zijnde, wilde aan dit vonnis zich niet onderwerpen, en beriep zich op den Bisschop van Rome, maar Dioscorus, die de voorzitter was in deze onstuimige vergadering van soldaten en monniken, beantwoordde de tegenspraak van Flavianus met hem zoo deerlijk te laten slaan, dat de arme Patriarch het drie dagen daarna bestierf.

FLAVIONARIA, oude benaming van *Santander*, in Spanje.

FLAVITAS, Patriarch van Konstantinopel, geraakte door eene zonderlinge list tot deze waardigheid. Acacius in 488 gestorven zijnde, liet de Keizer Zeno een verzegeld wit papier op het altaar der hoofdkerk leggen, in de verwachting dat een engel daarop den naam zou komen schrijven van dengenen dien hij tot zijn' opvolger benoemen moest. Flavitas, die welligt onder de hand den Keizer dit middel had doen aanraden, kocht den gesnedene om, die bij dit papier moest waken, en liet zijn' naam er in schrijven: door dit mirakel werd Flavitas Patriarch zonder iemands tegenzeggen; doch het bedrog kwam uit, toen zijne geheime verstandhouding met den Paus aan den dag kwam. Zijn tijdige dood in 490 bevrijdde hem van de straf, welke de ligtgeloovige Keizer hem bereid had.

FLAVIUS JOSEPHUS, geboren te Jeruzalem in 37, uit een aanzienlijk Joodsch priestergeslacht, deed eene reis naar Rome, waar hij aan het hof van Nero zeer wel ontvangen werd. In Judea teruggekeerd, nam hij deel in den opstand der Joden tegen de Romeinen, en voerde het bevel in Jotapat, hetwelk hij zeven weken dapper verdedigde tegen Vespasianus en Titus; eindelijk op het uiterste gebragt, moest hij zich met 40 andere Joden in eene spelonk verbergen. Vespasianus deed hem voorslaan zich over te geven; maar de anderen dreigden hem te dooden, zoo hij er in toestemde, en wilden veeleer zich zelven om het leven brengen dan in de handen hunner vijanden vallen; Josephus overreedde hen om, in plaats van de hand aan zich zelven te slaan, liever elkander te dooden: zij wierpen dus het lot, wie het eerst door den volgenden zou gedood worden; Josephus had het geluk met den laatsten over te blijven, dien hij bewoog zich met hem aan de Romeinen over te geven. Vespasianus schonk hem het leven, op voorspraak van Titus, en voerde hem mede naar de belegering van Jeruzalem. Josephus vermaande vruchteloos de inwoners zich aan de Romeinen te onderwerpen. Na de verovering van deze stad volgde hij den overwinnaar naar Rome, waar Vespasianus hem het Romeinsch burgerregt en een jaargeld schonk. Te Rome schreef hij in het Grieksch de meeste zijner werken, namelijk zijne zeven boeken van de Joodsche oorlogen, twintig boeken van de Joodsche oudheden, twee boeken tegen Appio en nog eenige kleinere geschriften. De beste uitgave is die van S. Haverkamp, te Amst. in 1726 gedrukt. Zijne schriften zoo wel als zijn karakter zijn zeer verschillend beöordeeld en zijne waarheidsliefde en goede trouw zeer twijfelachtig gesteld geworden, voor zoo ver hij zich naar den tijd wist te schikken en beter hoveling dan naauwgezet Israëliet schijnt geweest te zijn.

FLECHIER (Esprit), geboren te Pernes, in het voormalig graafschap Venaissin, den 10 Junij 1632, werd opgevoed door zijn' oom Hercule Audiffret, een ordegeestelijke, en kwam na diens dood te Parijs, waar hij, in de godgeleerdheid gestudeerd hebbende, eerlang als voortreffelijk kanselredenaar grooten roem verwierf en met Bossuet in welsprekendheid wedijverde. Zijne lijkrede op Turenne is een meesterstuk in dit vak. Lodewijk XIV beloonde zijne verdiensten in 1685 met het bisdom van Lavaur, en in 1687 met dat van Nismes. »Wees niet verwonderd," zeide de Koning, »dat ik uwe ver»diensten zoo laat beloon: ik vreesde van het genoegen beroofd te »worden u te hooren." † te Montpellier, den 16 Feb. 1710, algemeen betreurd, zoo wel door de Protestanten als door de Katholijken, want hij was een zeer verdraagzaam, menschlievend en weldadig man. In den hongersnood, die op den strengen winter van 1709 volgde, zorgde de regtschapen herder ook ruim zoo ijverig voor de ligchamen als voor de zielen zijner kudde, en bestemde bij zijn' uitersten wil nog 20,000 kroonen voor de behoeftigen. Behalve zijne *Oraisons funèbres*, bestaat er van hem *l'Histoire de Théodose le Grand; La Vie du Cardinal Ximenez*, Brieven en eenige kleine werkjes, die allen nog zeer in achting en bijkans klassiek zijn.

FLECK (Johann Friedrich Ferdinand), geboren te Breslau den 12 Januarij 1757, werd in 1776 door zijn' vader naar Halle gezonden, om in de godgeleerdheid te studeren, maar hij vond geheel geen smaak in deze studie, en toen zijn vader gestorven was, besloot hij

Tooneelspeler te worden, verliet de hoogeschool en ging naar Dresden, waar hij zich bij het hoftooneelgezelschap verbond; hij betrad het eerst het tooneel te Leipzig, maar kwam spoedig te Hamburg, alwaar hij naast SCHRÖDER zijn' roem zoodanig vestigde, dat, toen hij in 1783 te Berlijn het tooneel betreden had, men hem niet weder wilde missen, en hij in 1790 in de plaats van ENGEL tot Directeur werd aangesteld. Zijn roem als Tooneelspeler was ondertusschen zoo hoog gestegen, dat zijn naam door de Berlijners met geestdrift genoemd werd. De natuur had dezen uitmuntenden tooneelkunstenaar met alle mogelijke voordeelen begunstigd; om het even welke rol hij speelde, het was altijd de personaadje zelf, hetzij dezelve in de geschiedenis te huis behoorde, of slechts eene zoogenaamde karakterrol in een stuk van IFFLAND of KOTZEBUE ware. De meeste tooneelspelers namen hem tot hun voorbeeld, en nog lang na zijn' dood, die den 20 Dec. 1801 voorviel, hoorde men de oudere tooneelspelers zeggen: »Zoo heeft het FLECK gedaan." IFFLAND, zijn' dood aankondigende, zeide: »De kracht, die in hem woonde, maakte het »voor hem onnoodig zijn talent door geringe hulpmiddelen, hoedanigen dan ook, te ondersteunen. Hij was de vertrouweling der natuur, en wandelde langs zijne kunstenaarsbaan aan hare hand. De »toon der goedhartigheid, waarmede hij zoo innig roerde, was »geenszins het werk der kunst; hij kwam uit zijne regtschapen ziel »voort. Zijn hart was vreemd van nijd en afgunst; een edel, warm »eergevoel was het rigtsnoer zijner handelingen. Der vriendschapgetrouw tot de zwaarste opoffering, kan hij ondankbaren gemaakt »hebben, maar nooit heeft hij ongelukkigen gemaakt." Hij genoot de voor een' tooneelspeler hoogst zeldzame eer dat er op zijn' dood een gedenkpenning geslagen, en op de plaats, waar zijn overschot rust, een gedenkteeken opgerigt werd.

FLEDDERUS (HERMAN KOOPS) was een welgesteld burger en Koopman te Steenwijk, toen de ingezetenen dezer stad in 1748 een verzoekschrift aan de regering ontwierpen en teekenden, waarbij de wegruiming van eenige bezwaren verlangd werd. FLEDDERUS, zekere HILLEBRAND TUTTEL, JAN THOMASZ en eenige andere burgers dienden dit verzoekschrift bij de regering in, die niet goedvond er op te antwoorden. FLEDDERUS en TUTTEL begaven zich hierop naar den Hage, bij den Stadhouder WILLEM IV, met verzoek om zijne tusschenkomst; doch zij werden met een uitstellend antwoord naar Steenwijk teruggezonden, waar FLEDDERUS, zonder verlof der regering, eene soort van schuttersgenootschap oprigtte, waaraan men den naam gaf van Oranje-vrijcompagnie, en bij hetwelk hij den rang van Majoor bekleedde. De regering bewoog hierop eenige andere burgers, die meer afhankelijk van haar waren, om zich onder een ander dergelijk gezelschap te begeven, dat mede eerst onlangs opgerigt en waarvan een der burgemeesters Commandant was. Deze burgemeesterlijke compagnie hield de wacht op het stadhuis. Schoon de Oranje-compagnie aanbood de wacht gemeenschappelijk met haar waar te nemen, wilde de regering dit niet gedoogen, en liet zelfs de trom der laatste op het stadhuis halen; doch FLEDDERUS kreeg dezelve tegen betaling van acht guldens wederom. Hij geraakte vervolgens bij de regering en derzelver vrienden zoodanig in den haat, dat hij, op zekeren nacht met gezelschap voorhij het stadhuis gaande, door de Steenwijker Praetoriaansche lijfwacht gescholden, geslagen, mishandeld, en zelfs zijn kind door een geweerschot gekwetst werd. Hij begaf zich hierop met TUTTEL wederom naar den Hage, om zich over dit ongelijk te beklagen, en met een uitspraak te verzoeken op het bewuste smeekschrift, hetwelk de Stadhouder aan de Steenwijksche regering gezonden had, om hem te dienen van berigt. Naauwelijks waren beiden in Steenwijk teruggekomen, toen FLEDDERUS bij den kop gevat en buiten toegang gevangen gezet werd. Zijne vrouw verzocht zijn ontslag van den Stadhouder; maar deze stelde haar verzoekschrift almede in handen van haars mans vijanden, om hem ook hierop te dienen van berigt, en dit bekomen hebbende, kreeg de arme vrouw tot bescheid dat »zijne Hoogheid in haar verzoek »niet treden kon, maar hare zaak aan de gewone regters overliet." Dit nu waren 's mans geslagen vijanden, en de ongelukkige FLEDDERUS werd den 24 April 1750 — opgehangen! Waarschijnlijk zouden TUTTEL en eenige anderen, die men insgelijks in handen had, den Majoor der vrijcompagnie op de dubbele ladder nageklommen zijn, zoo WILLEM IV, door geheel andere lieden dan de Steenwijksche Consuls gediend van berigt, deze schandelijke en bloeddorstige regtspleging niet had gestuit en de gevangenen doen ontslaan; hij deed vervolgens de zaak der gevonnisden en beschuldigden onderzoeken, en, toen het bleek dat zij niets gedaan hadden, dat zulke zware straffen en vervolgingen verdiende, hen den 28 Julij 1750 in hunne eer en goeden naam herstellen. Het lijk van FLEDDERUS, hetwelk onder de galg begraven was, werd opgegraven en met groote pracht in de kerk ter aarde besteld; de galg, waaraan hij het leven verloren had, werd door het gemeen omvergehaald en verbrand. De despotische regeringsleden werden afgezet, en vervangen door degenen die zij zoo bitter vervolgd hadden, de beide schuttersgezelschappen vernietigd en verscheiden punten van het verzoekschrift der burgerij bewilligd. Het geheele geschil tusschen de regering en de burgers was ontstaan over het beroepen van een' Predikant, en uit zulk een nietig beginsel was de twist zoo hoog gerezen, dat een onschuldig burger, als slagtoffer der burgemeesterlijke tirannij, zijn leven aan de galg verloor!

FLEETWOOD (CHARLES) was hofambtenaar van JAKOBUS I en KAREL I, maar nam niettemin een levendig aandeel in de omwenteling, die den laatsten Koning zijn hoofd op het schavot deed verliezen. FLEETWOOD huwde met CROMWELLS dochter, de weduwe van den Generaal IRETON; zijn schoonvader benoemde hem tot bevelhebber der troepen in Ierland en in 1652 tot Stadhouder van dit eiland, toen hij zelf den titel van Protector had aangenomen. FLEETWOOD, die zich gevleid had zijn opvolger te zullen worden, teekende nogtans de acte, bij welke RICHARD CROMWELL tot Protector werd aangesteld, maar kort daarna stelde hij zich aan het hoofd der partij, die RICHARD dwong afstand te doen. Ziende dat alle gemoederen gunstig gestemd waren voor KAREL II, wilde hij medewerken tot herstelling des koningschaps, maar hij draalde daarmede te lang, en werd op de lijst gebragt dergenen die van de koninklijke amnestie waren uitgesloten. FLEETWOOD eindigde zijne dagen in vergetelheid te Londen, weinig tijds na de herstelling van KAREL II op den troon.

FLEMMING (JAKOB HENRIK, Graaf VAN), geboren in 1667, trad vroegtijdig in Brandenburgschen krijgsdienst, vervolgens in dien van JOHANN GEORGE, Keurvorst van Saksen, en werd door den Keurvorst FREDRIK AUGUSTUS tot Veldmaarschalk verheven. Toen deze vorst in 1697 naar de Poolsche kroon dong, zond hij FLEMMING als zijn' gezant naar Warschau, waar deze zijn' meester tot het bereiken van zijn oogmerk zeer bevorderlijk was. In den oorlog tegen Zweden vermeesterde FLEMMING de sterkte Dunamunde, bij Riga, en zette den oorlog tegen KAREL XII met veel verbittering voort; maar weldra moesten de Saksers terugtrekken, en de zegevierende KAREL XII vorderde van FREDRIK AUGUSTUS de uitlevering van FLEMMING, die genoodzaakt was naar Brandenburg te vlugten. Naderhand waagde hij het echter naar Dresden terug te keeren, en liep groot gevaar dat KAREL XII, bij zijn vermetel bezoek van den Koning aldaar, hem als gevangene medevoerde. Toen het geluk KAREL XII den rug had toegekeerd, zocht FLEMMING vergeefs zijn' vorst in het bezit te stellen van Lijfland en den Koning van Pruissen te bewegen tot eene oorlogsverklaring tegen Zweden. † te Weenen in 1728.

FLESSELLES (JAQUES DE), onderscheidde zich in de onlusten van Bretagne (zie CHALOTAIS), en hield de zijde des Hertogs D'AIGUILLON. Het hof, voldaan over zijn gedrag, benoemde hem tot Intendant van Lyon. Op het tijdstip der omwenteling was hij *Prévôt des marchands* te Parijs, en bevond zich den 14 Julij 1789 op het stadhuis aldaar; men beschuldigde hem van verstandhouding met den Gouverneur der Bastille, wien hij geraden zou hebben zich te verdedigen, en vorderde dat hij zich naar het *Palais-Royal* zou begeven om zich te regtvaardigen. FLESSELLES was naauwelijks den trap afgekomen, toen een uit den razenden hoop hem met eene pistool door het hoofd schoot; de dolzinnige menigte wierp zich op het lijk, sneed het hoofd er af, hetwelk op eene plek rondgedragen en de romp door het gepeupel op eene gruwelijke wijze mishandeld werd. FLESSELLES was het eerste slagtoffer dezer bloedige omwenteling.

FLETCHER (RICHARD) was Deken van Sutton-Longa, toen hij in 1586 MARIA STUART naar het schavot verzelde, en toonde bij deze gelegenheid meer onbescheiden geloofsijver om haar het Katholicismus te doen verzaken dan Christelijk medelijden met haar treurig lot, en in plaats van haar te troosten, op te beuren en te bemoedigen door het uitzigt op een beter leven, deed hij in eene bittere strafpredikatie haar allerlei verwijtingen. Toen de beul het bloedig hoofd der ongelukkige vorstin aan het volk vertoonde, riep deze dweepzuchtige wreedaard: »Zoo moeten alle vijanden van Koningin ELIZABETH vergaan!" In 1580 werd hij Bisschop van Bristol, in 1592 van Worcester en eenige maanden later van Londen; maar kort daarna verloor hij de gunst van ELIZABETH, omdat hij hertrouwd was, en † van verdriet in 1596. = (JOHN), zoon van den voorg., geboren omstreeks 1576, † in 1625, werd door zijn' vader voor de balie bestemd, doch had geen lust in de studie der regtsgeleerdheid, en besteedde zijn' tijd, met BEAUMONT te helpen in het opstellen van tooneelstukken, van welke sommigen nog in Engeland vertoond worden. De meeste werden in de kroeg zamengesteld, maar zijn niettemin ongemeen vernuftig. Op deze wijze voorzagen zij het Engelsch tooneel van meer dan 50 stukken, van welken verscheiden in het Fransch en Hoogduitsch overgenomen zijn. Zij werden voor de eerste maal bij elkander 4 deelen in fol. gedrukt te Londen in 1672. Zie BEAUMONT (FRANCIS).

FLEURANGES (ROBERT DE LA MARCK, Heer van), geb. te Sedan in 1490, een der dapperste veldheeren van zijn' tijd, was naauwelijks 10 jaren oud, toen zijn vader hem aan het hof bragt; LODEWIJK XII, die hem met den Hertog van Angoulême (naderhand FRANS I) liet opvoeden, maakte veel werks van hem. FLEURANGES verzelde den Koning op zijne veldtogten in Italië, verdedigde Verona, dat hij in 1511 had helpen innemen, tegen de Venetianen, bevorderde de verovering van Mirandola, vermeesterde in 1512 Alessandria en voegde zich toen bij het leger, hetwelk Novarra belegerde; bij een' uitval der belegerden,

werd hij, zwaar gekwetst, onder de dooden in eene gracht gevonden. Hij genas echter, en toen FRANS I den troon beklommen had, verzelde FLEURANGES hem op zijn' veldtogt in Italië. In den slag van Pavia in 1525 werd hij met den Koning gevangen en naar het kasteel van Sluis, in Vlaanderen gebragt, waar hij verscheiden jaren vastgehouden werd. Tot Maarschalk van Frankrijk benoemd, werd hem in 1536 de verdediging toevertrouwd van Péronne, welke stad door den Graaf van Nassau belegerd was, dien hij noodzaakte het beleg op te breken. † te Longjumeau, bij Parijs, in 1537. Gedurende zijne gevangenschap te Sluis beschreef hij de merkwaardigste gebeurtenissen, voorgevallen onder de regeringen van LODEWIJK XII en FRANS I, van 1449 tot 1521. Deze gedenkschriften zijn in 1755 met aanteekeningen van den Abt LAMBERT in het licht verschenen.

FLEURIAU (JÉRÔME CHARLEMAGNE), meer bekend onder den naam van den Marquis DE L'ANGLE, geboren in Brétagne omstreeks 1740, † te Parijs in 1807, is schrijver van verscheiden werkjes in den vorm van reisbeschrijvingen in den smaak van STERNE, doch lang zoo geestig niet als diens YORICK; zijn *Voyage en Espagne* prikkelde het meeste de nieuwsgierigheid, omdat dit werkje bij vonnis van het Parlement van Parijs den 26 Februarij 1788 veroordeeld werd om verbrand te worden; de zesde druk van hetzelve verscheen niet te min te Parijs in 1803. Zijne overige schriften zijn in vergetelheid geraakt.

FLEURIEU (CHARLES PIERRE CLARET, Graaf DE), geb. te Lyon in 1738, trad met zijn 13 jaar in den zeedienst, en toonde reeds vroeg blijken van buitengewone bekwaamheid en een vindingrijk vernuft. De vrede van 1763 gaf hem gelegenheid om zich met vernieuwden ijver op de wiskundige wetenschappen toe te leggen. Hij vervaardigde gemeenschappelijk met den vermaarden FERDINAND BERTHOUD het eerste zeehorologie. In 1768 voerde hij het bevel over het fregat *Isis*, en op eene tamelijk lange reis overtrof het gevolg zijne verwachting van de daarmede genomen proeven. In 1776 werd hij benoemd tot Opziener der havens en tuighuizen; in deze hoedanigheid had hij het bestuur over de ondernemingen ter zee in den Amerikaanschen oorlog, en ontwierp het berigtschrift voor de ontdekkingsreizen van LAPEYROUSE en D'ENTRECASTEAUX. In 1790 werd hij Minister der zeezaken, doch nam reeds het volgende jaar zijn ontslag, en LODEWIJK XVI benoemde hem tot Leermeester van den Dauphin. Na den ondergang van het koninklijk geslacht werd FLEURIEU in de gevangenis geworpen, doch hij ontsnapte gelukkig de Guillotine, en werd in 1797 lid van den Raad der Ouden. Later maakte NAPOLEON hem Staatsraad, lid van het Instituut, Groot-kruis van het Legioen van eer, enz. † den 18 Augustus 1810. Hij heeft verscheiden belangrijke reisverhalen en wetenschappelijke werken in het licht gegeven.

FLEURIOT-L'ESCOT (JEAN ANTOINE CHARLES), geboren te Brussel in 1761, verliet deze stad bij den aanvang der woelingen onder de zoogenaamde Brabandsche patriotten, en kwam te Parijs, waar hij Opziener werd der openbare werken, en zich als een waardig lid van de Club der Jakobijnen onderscheidde. ROBESPIERRE deed hem benoemen tot Maire van Parijs, en FLEURIOT gedroeg zich in deze hoedanigheid als een der woedendste aanhangers van dezen bloedmensch, die hem ook in zijn' val medesleepte. Vergeefs vergaderde FLEURIOT de municipaliteit en deed het plein voor het stadhuis bezetten; vergeefs wilde hij het volk aansporen om ROBESPIERRE, die buiten de wet verklaard was, te verdedigen, en dien hij als den redder des vaderlands voorstelde; hij werd gevat, gevonnisd en den 11 Julij 1794 ter dood gebragt.

FLEURUS, eene stad in Henegouwen, op de grenzen van Frankrijk, met ruim 2000 inwoners, heeft hare vermaardheid in de geschiedenis te danken aan vier bloedige veldslagen, in derzelver nabijheid voorgevallen; namelijk 1) op den 29 Augustus 1622 tusschen het Spaansche leger, onder het bevel van Don GONZALES DE CORDUA, en de troepen der Protestantsche Unie, aangevoerd door den Graaf VAN MANSFELD, CHRISTIAAN VAN BRUNSWIJK, die hier zijn' linkerarm verloor, en FREDRIK, Hertog van Saksen-Weimar, die de overwinning behaalden, door Braband trokken, zich vereenigden met het leger van Prins MAURITS en hem Bergen-op-Zoom hielpen ontzetten, welke stad SPINOLA belegerd hield. 2) Op den 1 Julij 1690 tusschen de Franschen, onder het bevel van FRANÇOIS DE MONTMORENCY, Hertog van Luxemburg, en het leger der bondgenooten, aangevoerd door WILLEM III, Koning van Engeland; de Franschen behielden het slagveld. Niet minder bloedig was 3) de slag bij Fleurus op den 26 Junij 1794, in welken de Fransche Generaal JOURDAN de overwinning behaalde op de Oostenrijkers, onder het bevel van den Prins van Coburg. Aan deze overwinning had de Fransche omwenteling haar behoud te danken; reeds had de Erfprins van Oranje (tegenwoordig Koning der Nederlanden) den 20 April Landrecies veroverd, en deze vesting sedert door de Oostenrijkers en Hollanders bezet doen houden; reeds was deze dappere vorst met den regter vleugel zegevierend tot Marchienne-au-Port voortgerukt, en BEAULIEU had met den linker vleugel bij den aanval op de brug van Anveloy en de redonten van Fleurus 20 stukken geschut veroverd; reeds stonden de voorposten der bondgenooten nabij Péronne, en tusschen deze plaats en Parijs was geene vesting meer, toen PICHEGRU den regter vleugel omtrok, en eene afwending in Vlaanderen maakte, CHARBONNIER den linker vleugel terugdrong en JOURDAN van Luxemburg beiden te hulp kwam. De Franschen veroverden hierop Charleroi den 25 Junij, op het oogenblik dat BEAULIEU het ontzet ondernam; eerst gedurende den slag kreeg de Prins van Coburg hiervan berigt: dit ontmoedigde hem dermate, dat hij de inderdaad reeds bijna behaalde overwinning zich outglippen liet, en tegen den avond bevel tot den aftogt gaf. Met het verlies van den slag van Fleurus was geheel België verloren, en diende eerlang tot vergrooting en bevestiging der Fransche Republiek. 4) Den 16 Junij 1815 had in de nabijheid van Fleurus de slag van Ligny plaats tusschen de Pruissen en de Franschen, in welke de Pruissische Generaal BLÜCHER door den val van zijn paard groot gevaar liep van te sneuvelen of gevangen genomen te worden; doch twee dagen later hielp hij met WELLINGTON en Nederlands Kroonprins de luisterrijke overwinning bij Waterloo behalen, die den ondergang der BONAPARTIDEN voltooide. Na hunne nederlaag werd Fleurus door de Franschen verbrand.

FLEURY (ANDRÉ HERCULE DE), geboren te Lodève, in Languedoc, den 22 Junij 1653, werd opgevoed in het Jezuitencollegie en studeerde in het *Collége d'Harcourt* te Parijs; Kanonik van Montpellier en Doctor der Sorbonne geworden, geraakte hij aan het hof in gunst; de Koningin verkoos hem tot haren Aalmoezenier en LODEWIJK XIV gaf hem in 1698 het bisdom Fréjus; kort voor zijn' dood benoemde de Koning FLEURY tot Leermeester van zijn' jeugdigen opvolger. Gedurende het regentschap behield FLEURY de genegenheid des Hertogs van Orleans, die hem het aartsbisdom Rheims aanbood, maar FLEURY weigerde hetzelve, om zich niet van zijn' koninklijken kweekeling te scheiden. In 1726 werd hij Kardinaal, en LODEWIJK XV benoemde hem tot eersten Minister, schoon hij reeds 73 jaren oud was. Op dat tijdstip bevond Frankrijk zich in een' netetigen toestand; doch het behoud van den vrede tot grondregel van zijne staatkunde nemende, gelukte het hem door gematigdheid en voorzigtigheid Frankrijks diepe wonden te heelen; hij eindigde den in 1733 tegen KAREL VI en het Duitsche Rijk begonnen oorlog eervol door den vrede van 1738, bij welken Lotharingen aan Frankrijk kwam. Ondanks zijne vredelievendheid, liet hij zich toch in 1740 overhalen tot eene oorlogsverklaring tegen MARIA THERESIA; dit was zijne laatste verrigting als staatsman, en in de gevolgen de minst voordeelige voor Frankrijk en zijn' roem. † te Issy den 29 Januarij 1743: zoodat hij een' ouderdom van bijna 90 jaren bereikte. Het karakter van dezen Kardinaal-minister is verschillend beöordeeld geworden; ongetwijfeld was hij even eerzuchtig als RICHELIEU en MAZARIN, maar zijne eerzucht dreef hem niet, als dezen, om zijn aanzien door bloedvergieten en geweldige middelen staande te houden; en schoon hij geene groote en schitterende daden verrigtte, kan men toch van hem zeggen dat Frankrijk grooter verpligting aan hem heeft dan later aan DUBOIS, TALLEYRAND en andere priester-ministers, ongetwijfeld meer doortrapt en schaamteloos, maar minder eerlijk en vredelievend dan FLEURY. = (CLAUDE), geboren te Parijs, den 6 December 1640, werd door zijn' vader, een' Advokaat, insgelijks voor de balie bestemd, maar hij verkoos den geestelijken staat, en werd in 1672 de Onderwijzer van den jongen Prins van Conti, die gemeenschappelijk met den Dauphin werd opgevoed. Later benoemde LODEWIJK XIV hem tot Opvoeder van den jongen Graaf van Vermandais, en, toen deze in 1683 stierf, tot tweeden Gouverneur der Prinsen van Bourgogne, Anjou en Berry, en tot Abt van het Cistercienser klooster Loi-Dieu. Hij deelde met den waardigen FENELON de zorg voor het onderwijs dezer Prinsen. Toen derzelver opvoeding voltooid was benoemde LODEWIJK XIV hem tot Prior van Argenteuil, en LODEWIJK XV verkoos hem tot zijn' biechtvader. † in 1723. FLEURY was een geleerd, zeer bescheiden en verdraagzaam man, en mengde zich niet in de Jansenistische geschillen, maar versneed zijne pen slechts tot het schrijven van werken, die eene blijvende waarde hebben; zijne Kerkelijke Geschiedenis en zijne werken over het kerkelijk regt behouden nog hunne plaats in de bibliotheken.

FLEVO-INSULÆ, oude benaming der eilanden *Ens* en *Urk*, in de Zuider-zee.

FLEVO-LACUS, oude benaming der *Zuider-zee*.

FLEXUM, oude benaming van *Presburg*, in Hongarijën.

FLIBUSTIERS, zie BOUCANIERS

FLINDERS (MATTHEW), Engelsch zeereiziger, † te Londen den 10 Junij 1814, is beroemd in de Geschiedenis der scheepvaart, wegens zijne ontdekkingen in Australië. Op een' dezer togten had hij in 1803 het ongeluk dat zijn schip tusschen Nieuw-Caledonië en Nieuw-Holland op eene koraalklip verbrijzelde; van het wrak bouwde hij een klein vaartuig, waarmede hij Isle de France (Mauritius) bereikte, waar de Fransche Gouverneur DE CAEN, na hem zijne papieren en kaarten ontnomen te hebben, hem langer dan zes jaren gevangen hield, terwijl de Franschen voordeel deden met zijne ontdekkingen, van welke zij zich ook de eer toeëigenden, en verscheiden geographische punten, aan welke hij reeds namen gegeven had, anders noemden. Naderhand is de waarheid der zaak tot schande der keizerlijke Fransche regering aan den dag gekomen, en FLINDERS door MALTE BRUN en andere Fransche geleerden regt gedaan.

FLINES (Hendrik de), geboren te Amsterdam den 24 Oct. 1760, was een zeer verdienstelijk Dichter en Teekenaar, doch niet begeerig naar letter- of kunstenaarsroem, behandelde hij de lier en de teekenpen slechts tot uitspanning voor zich zelven en tot genoegen van den kleinen kring zijner vrienden, maar geenszins voor het eigenlijk gezegde publiek, bij hetwelk hij echter niet ongunstig bekend was als gelukkig beöefenaar der dicht- en teekenkunst en liefhebber der wetenschappen en letteren in het algemeen. Hij was een der 40 stichters van de Maatschappij *Felix Meritis*, die hij allen overleefd heeft. In 1808 behaalde hij voor de derdemaal den eereprijs bij de stads Teekenakademie te Amsterdam, die hem tevens in de plaats van Jaques Kuyper tot haren Secretaris verkoos; in deze hoedanigheid deed hij in 1814 zelf de prijsuitdeeling, en droeg bij deze gelegenheid, hoewel niet gewoon als openbaar redenaar op te treden, met veel bevalligheid een dichtstuk voor, waarin hij den *Invloed der Dichtkunst op de Schilderkunst* bezong (te vinden in het *Apollineum*, III Deel, blz. 159). Bij de oprigting der Koninklijke Akademie van beeldende kunsten te Amsterdam, werd hij aangesteld tot Secretaris van derzelver Raad van bestuur; dit ambt bekleedde hij tot zijn' dood toe, die den 29 April 1832 voorviel. Behalve eenige kleine stukjes in dichtverzamelingen, heeft hij slechts twee uitgebreide gedichten in het licht gegeven, namelijk *De Jeugd* en *Het Vernuft*, in drie zangen, te vinden in de II, III, IV en V inzameling der *Dichtvruchten* van den dichterlijken vriendenkring, van welken hij een werkzaam lid was. 's Mans buitengemeene zedigheid, en zelfs zekere schroom dat men zijne voortbrengselen te streng beöordeelen mogt, en zulks invloed hebben kon op zijne gemoedsrust en tevredenheid, die hem zelfs in drukkenden tegenspoed bijbleven, en welke hij wijsselijk aan geen ijdel roembejag wilde opofferen, weêrhield hem van het eigenwillig uitgeven zijner dichtstukken; hij moest door zijne vrienden als het ware er toe gedwongen worden; maar even dit was ook de oorzaak dat zijne verdiensten door weinigen, behalve dezen, regt gekend en gewaardeerd werden. Wat hier in deze weinige regels voordeeligs van hem gezegd wordt, is de eenige hulde, die men zijner nagedachtenis tot nog toe openlijk gewijd heeft.

FLINK (Govert), beroemd Kunstschilder, geboren te Kleef in 1616, gaf reeds vroeg blijken van lust in de teekenkunst, doch zijne ouders hem voor den handel bestemmende, wilden hem naar Amsterdam zenden en op een koopmanskantoor besteden, toen zij door Lambert Jakobs, Predikant bij de Doopsgezinde gemeente Leeuwarden, en zelf een bekwaam Schilder, van dit voornemen teruggebragt en overgehaald werden om hun' zoon door hem in de teekenkunst te laten onderwijzen. Flink genoot vervolgens een jaar het onderwijs van den beroemden Rembrand, wiens manier hij aanvankelijk volgde, doch naderhand zich weder afwendde, en meer in de Italiaansche manier schilderde. Zijne bekwaamheid bragt hem niet alleen eer en roem, maar ook voordeel aan. De Amsterdamsche regering liet hem verscheiden uitvoerige stukken voor het stadhuis en andere gebouwen schilderen. De Keurvorst van Brandenburg zond hem aanzienlijke geschenken en Joan Maurits, Graaf van Nassau, vereerde hem met zijne vriendschap. De schilderstukken, die nog in de kabinetten der liefhebbers gevonden worden, getuigen dat hij even zulk een vlijtig als bekwaam kunstenaar was. † den 2 December 1660.

FLINT-GLASS is eene bijzondere soort van glas, welke in Engeland, thans ook in Duitschland en Frankrijk, vervaardigd wordt. Dollond heeft dit glas met het Crown-glass vereenigd in zijne achromatische kijkers gebruikt, en daardoor het middel gevonden om de kleurschifting te beletten. (Zie Crown-glass). De zoogenaamde kittelsteenen brillen zijn van dit Flint-glass, en niet van eigenlijke keijen. De letterlijke vertaling van het Engelsche woord *Flint*, dat vuursteen beteekent, heeft aanleiding tot deze ongepaste benaming gegeven. Niemand zal toch in ernst beweren dat men uit eenige steensoorten, hoegenaamd, brilglazen zou kunnen slijpen.

FLÖGEL (Carl Friedrich), geboren te Jauer, in Silesië, in 1729, studeerde te Halle in de godgeleerdheid, was achtervolgens Rector der Latijnsche school te Breslau, toen te Jauer en werd in 1774 tot Professor der wijsbegeerte beroepen aan de Ridderakademie te Liegnitz. † aldaar in 1788. Hij heeft verscheiden voor de archaeologie en letterkundige Geschiedenis zeer belangrijke en nuttige werken geschreven; zijne Geschiedenis der Comische Litteratuur, der Satyre, der Hofnarren, van het Groteske en Burleske, e. d. g. zijn de eenigste over deze onderwerpen.

FLORA (van *Flos*, bloem), volgens de fabelleer de godin der bloemen, bij de Romeinen, is dezelfde, welke de Grieken als zoodanig onder den naam van Chloris (van χλωρος, groen) vereerden. Zij werd bemind door Zephyrus, en bleef altijd jeugdig en schoon; zij wordt afgebeeld als eene jonge maagd met bloemen omkranst en in hare linker hand een' overvloedshoorn vol bloemen houdende.

FLORÉAL, zie Tijdrekening (Fransche).

FLORENCE, Ital. *Firenze*, hoofdstad van het groothertogdom Toscane, met 76,000 inwoners, ligt in een schoon en vruchtbaar dal, aan de Arno, die de stad in twee ongelijke deelen scheidt, welke door vier steenen bruggen gemeenschap met elkander hebben. Van haren oorsprong weet men niets zekers, en men vindt haar eerst vermeld ten tijde van het Driemanschap; Cæsar zond er eene volkplanting van soldaten heen. Florence groeide allengs aan tot eene volkrijke stad; bij het verval des Romeinschen Rijks maakte zij zich onafhankelijk. Zij werd door Attila en vervolgens door Narses veroverd en verwoest. Karel de Groote bouwde haar weder op, en na den dood der beruchte Mathilde in 1115 bekwam Florence eene adelregering en voerde oorlog met Lucca, Siena en Pisa, welke steden door Florence aan haar gezag onderworpen werden. Naderhand was Florence langen tijd de schouwplaats van bloedige tweespalt onder de aanzienlijke geslachten, die elkander het gezag betwistten en beurtelings verdreven, tot eindelijk het Huis Medicis de overhand behield en het bewind in handen kreeg (zie Medicis). Gedurende de onlusten der middeleeuwen in Italië geraakte Florence tot een' hoogen trap van bloei en magt, die inzonderheid door het geslacht Medicis op eene luisterrijke wijze ontwikkeld en uitgebreid werd: zoodat Florence zich boven alle nabuurstaten verheffen en deze van zich afhankelijk maken kon. Zelfs in de bouwwijze der huizen ziet men nog sporen van den tijd der burgertwisten; velen zijn zigtbaar aangelegd om tegen aanvallen van buiten verdedigd te kunnen worden, vooral de Paleizen der grooten. De voornaamste gebouwen van Florence zijn het paleis Pitti, door den Groothertog bewoond, de paleizen Strozzi, Ricardo (voormaals Medici) en het Raadpaleis. De kerken zijn zeer groot, maar meest allen van buiten onvoltooid; van binnen daarentegen is alles grootsch en prachtig. De Domkerk, een gebouw der XIII eeuw, is van buiten geheel met zwart en wit marmer bekleed, en prijkt met een' door Brunelleschi gebouwden koepel. In de kerk van S. Lorenzo staat de prachtige, maar onvoltooide vorstelijke graftombe, met de beroemde standbeelden van den Dag en den Nacht, door Michel Angelo. De kerk S. Croce bezit, behalve een' schat van oude en hedendaagsche kunst, de praalgraven van Michel Angelo, Machiavelli, Galilei, Alfieri en andere beroemde mannen. De kerken van S. Marco, S. Annunziata, S. Maria novella, S. Spiriti en S. Trinita zijn godsdiensttempels en kunstmuseums tevens, en bijzonder rijk in fresco-schilderstukken van oude meesters; ook in de paleizen vindt men galerijen en kunstverzamelingen van allerlei aard, vooral in het Paleis Pitti, hetwelk alle naar Parijs gevoerde kunstschatten terugbekomen heeft. Onder de wetenschappelijke instellingen zijn de hoogeschool en de *Academia della Crusca* de beroemdsten. Behalve de Laurentinische en vele andere bijzondere bibliotheken, zijn ook die van Marucelli en Magliabechi merkwaardig. Het Museum van natuurlijke historie, hetwelk in veertig vertrekken aanzienlijke mineralogische, botanische en zoologische verzamelingen bevat, verdient reeds wegens de meesterlijke waspreparaten van Susini bewondering en billijkt de uitroepingen van den verrukten Dupaty. In de hospitalen van S. Maria nuova en S. Bonifacio wordt door bekwame leeraars theoretisch en practisch onderwijs gegeven in de genees-, heel- en ontleedkunde; met dezelve is eene bibliotheek, plantentuin, ontleedplaats, enz. verbonden. De groote opera's en balletten worden in het Teatro della Pergola en de comische opera's in het Teatro della Cocomero gegeven; behalve deze beide groote schouwburgen zijn er verscheiden kleinere en marionettentooneelen, en bij de straat speelt de altijd vrolijke Pulcinello op zijn' wandelenden schouwburg zijne lustige rol voor het gemeene volk. In alle opzigten is Florence, na Rome, de merkwaardigste stad van Italië, en levert verscheiden historische herinneringen op; menig dapper held, schrander staatsman, beroemd geleerde en verdienstelijk kunstenaar is te Florence geboren, of heeft er gebloeid en is er begraven; de wetenschappen, kunsten en letteren hebben er vroeger en luisterrijker dan elders in Europa haren zetel gehad. De inwoners zijn beschaafd, gedienstig, vrolijk, vroom en liefhebbers van het tooneel, gelijk alle Italianen, daarbij vernuftig en arbeidzaam; hunne nijverheid verdient allen lof. Men vindt te Florence zijdeweverijen, staalfabrijken en boekdrukkerijen, die vele handen arbeid verschaffen; er worden voortreffelijke rijtuigen, mathematische, physische en muzijkinstrumenten en alle voorwerpen van behoefte of weelde vervaardigd; ook wordt er veel handel gedreven, die echter in vroegere eeuwen veel gewigtiger was dan in latere tijden. De geheele omtrek gelijkt een' uitgestrekten tuin, en schijnt, van eene hoogte beschouwd, met villa's en dorpen bezaaid.

FLORENTIJNSCH LAK is de naam eener verf, welke een Franciskaner monnik te Florence uitvond, toen hij tinctuur van Cochenille met *Sal tartari* gemengd hebbende, toevallig een zuur er bij goot. Er volgde eene opbruisching, waaruit een hoogrood nederplofsel ontstond. De schilders vonden dit eene voortreffelijke verf, die de uitvinder hun nu in menigte en in grootere volkomenheid leverde.

FLORIAN (Jean Pierre Claris de), geboren op het kasteel Florian, in de Neder-Cevennes, den 6 Maart 1755, toonde reeds vroeg een' gelukkigen aanleg voor de beöefening der fraaije letteren, die door eene goede opvoeding behoorlijk ontwikkeld werd. Zijn oom, die met eene nicht van Voltaire gehuwd was, stelde zijn' neef aan den dichter der *Henriade* voor, die groot behagen in den jongeling vond en hem veel vriendschap betoonde. In 1768 trad Florian als

Paadje in dienst van den Hertog van Penthièvre, wiens genegenheid en gunst hij won door zijne gevoeligheid en zachte zeden zoo wel als door zijn vernuft en liefde voor het schoone en goede. De Hertog stelde hem aan tot Kapitein in zijn regiment Dragonders; maar de zachtaardige FLORIAN vond meer smaak in de letteröefeningen dan in den krijgsdienst, en de Hertog nam hem bij zich in de hoedanigheid van zijn' gewonen edelman: hierdoor bekwam FLORIAN meer tijd en gelegenheid om zich met de letteren bezig te houden. In 1788 werd hij lid der Fransche akademie. De uitbarsting der omwenteling en de dood van zijn' beschermer stoorden op eene gevoelige wijze zijn geluk; eerlang werd hij als edelman uit Parijs gebannen, en hij begaf zich naar Sceaux; doch hier werd hij weldra gevat, naar Parijs gevoerd en in de gevangenis geworpen. De val des schrikbewinds redde hem van de Guillotine, en hij werd wederom in vrijheid gesteld; maar het was te laat: de schrik, de angst en de mishandeling hadden zijn' geest te zeer geschokt en zijne gezondheid ondermijnd. † te Sceaux den 13 September 1794, weinig dagen na zijn ontslag uit den kerker. Zijne schriften werden met genoegen ontvangen en gelezen; verscheiden van dezelve, *Numa Pompilius, Estelle*, zijne *Fabelen en Vertelsels* en eenigen zijner tooneelstukken zijn in het Nederduitsch vertaald. Allen zijn met bevalligheid en losheid geschreven; hij schildert de zeden en karakters met eene treffende waarheid. Als Fabeldichter komt hij het naast bij LAFONTAINE; vele zijner fabelen heeft hij van den Spaanschen dichter YRIARTE overgenomen. Zijne vertaling of liever vrije navolging van *Don Quichot* verscheen na zijn' dood. Men leest zijne schriften met vermaak, om derzelver lossen en gemakkelijken stijl en de zachte gevoeligheid, die, als het afdruksel zijner edele ziel, door dezelve heen verspreid is. De volledige uitgave van zijne werken is die van 24 deelen in klein formaat.

FLORIANUS (MARCUS ANTONIUS), stiefbroeder van Keizer TACITUS, liet na den dood van dezen in 276 zich tot Keizer uitroepen door het leger van Sicilië; maar dat van het oosten PROBUS gedwongen hebbende de keizerlijke waardigheid aan te nemen, maakte FLORIANUS zich gereed om hem dezelve met de wapenen te betwisten; doch werd, nadat PROBUS hem in een' veldslag overwonnen had, door zijne eigen soldaten om het leven gebragt.

FLORIDA, een groot landschap aan de zuid oostelijke kust van Noord-Amerika, grenst ten westen aan Louisiana, ten oosten en ten zuiden aan de Atlantische Zee en ten noorden aan den Staat Georgië; de rivier Apalachicola deelt het land in Oost- en West-Florida; de voornaamste andere rivieren zijn de Missisipi, S. John en S. Mary; het meer Mayaco, de baai van Pensacola, hoofdstad van West-Florida, de Carlos- en Chatainbaai zijn bevaarbare wateren. De lucht in de vlakte en de dalen is heet, maar gezond; de Apalachische en andere hooge gebergten zijn met sneeuw bedekt. Het land is vruchtbaar in voortbrengselen, vooral uit het planten- en dierenrijk, en heeft omtrent 20,000 inwoners, die in Creeks-Indianen, Moscoculgen, enz. en uit Spanjaarden, Franschen, Engelschen en Grieken bestaan. Florida behoorde aanvankelijk aan Spanje, doch werd bij den vrede van Fontainebleau in 1762 aan Engeland afgestaan, en bij den vrede van Versailles in 1782 aan Spanje teruggegeven. Sedert 1819 behoort Florida tot het gebied der Vereenigde Staten. = **BLANCA** (FRANCISCO ANTONIO MONINO, Graaf van), geboren te Murcia in 1730, was de zoon van een' Notaris, die hem te Salamanca in de regtsgeleerdheid liet studeren, en deed, Advokaat geworden, zich weldra opmerken door zijne kunde en buitengemeene bekwaamheid in het behandelen van gewigtige zaken. Hij werd als gezant naar Rome gezonden, en bewerkte bij Paus CLEMENS XIV de afschaffing der Jezuitenorde. KAREL III, hem tot Minister van buitenlandsche zaken benoemd hebbende, was zoo voldaan over zijn bestuur, dat hij hem tot Graaf van Florida-Blanca verhief, en hem met zoo veel ambten en waardigheden beschonk, dat zijne magt bijna onbeperkt was, welke hij echter nimmer misbruikte, maar altijd tot algemeen nut aanwendde; hij leide postwegen aan, verbeterde de policie, vooral in de hoofdstad, welke hij verfraaide, ondersteunde den handel, de wetenschappen, de kunsten en de letteren. De goede verstandhouding tusschen de Spaansche en Portugesche hoven bevorderde hij in 1785 door een dubbel huwelijk. Minder gelukkigen uitslag had de onderneming tegen Algiers, waartoe hij in 1777 KAREL III bewoog, en de belegering van Gibraltar in 1782, die Spanje op een verlies van 80,000 man te staan kwamen. Met den dood van KAREL III eindigde ook het gezag van den Minister. Don MANUEL GODOY, de beruchte Prins de la Paz, de gunsteling van KAREL IV, maar nog meer van diens gemalin, was zijn vijand, en vond weldra middel om hem van het bewind te verwijderen; een zijner aanhangelingen zocht den Graaf te vermoorden, op het oogenblik dat hij in zijne koets wilde stappen: toen dit echter mislukt en de moordenaar ontsnapt was, werd de gewezen Minister naar de citadel van Pampelune gebragt, doch na eenigen tijd weder vrijgelaten en naar zijne goederen verbannen. Bij den inval der Franschen in Spanje in 1808 werd hij door het verlangen der natie wederom op het staatstooneel geroepen als voorzitter der Cortes. † den 20 November 1808.

FLORIDIA (LUCIA MIGLIACCIO, Hertogin van), geboren te Syracuse in 1772, was gehuwd met den Prins van Partana, dien zij in 1812 door den dood verloor. CAROLINE VAN OOSTENRIJK, gemalin van FERDINAND I, Koning der beide Siciliën, gestorven zijnde, huwde deze monarch haar heimelijk den 27 November 1814. Dit huwelijk werd in 1815 bekend gemaakt, en zij verwisselde den titel van Prinses van Partana met dien van Hertogin van Floridia, een leengoed van het geslacht MIGLIACCIO. Deze vorstin was geheel niet eerzuchtig, en schertste dikwijls in een' vertrouwelijken kring dat het lot haar uit een' staat van behoefte, in welken zij met haren eersten gemaal leefde, naast den troon geplaatst had. † ruim een jaar na FERDINAND I te Napels den 25 April 1826.

FLORIJN (JAKOB), geboren te Deventer den 3 Maart 1751, oefende sedert 1766 zich te Amsterdam in de wiskundige wetenschappen, in welke hij het onderwijs genoot van PYBO STEENSTRA; tevens leide hij zich toe op de kennis der Latijnsche, Fransche, Hoogduitsche, Engelsche, Italiaansche, Spaansche en Noordsche talen. In 1771 werd hij aangesteld tot Examinator der zeeofficieren bij het Collegie der Admiraliteit op de Maas en Stads-Mathematicus te Rotterdam. Het Commité van Marine hem in 1795 tot Examinator-generaal der zeeofficieren benoemd hebbende, vestigde hij zijne woonplaats in den Hage, waar hij in 1798 lid der stedelijke regering werd; doch nam in 1809 zijne woonplaats te Amsterdam. † aldaar den 12 Februarij 1818. Hij was een zeer ijverig geleerde en werkzaam lid zoo wel van de eerste klasse van het Koninklijk Instituut als van de meeste wetenschappelijke genootschappen; ook heeft hij verscheiden zeer nuttige wiskundige werken uitgegeven en nog eenigen in handschrift nagelaten.

FLORILEGIUM, letterlijk *Bloemlezing*: dus hetzelfde als Anthologie, met dit onderscheid, dat het laatste doorgaans uit verzen bestaat, maar in een Florilegium ook proza opgenomen wordt. Het is eigenlijk een boek, waarin men fraaije spreuken en plaatsen uit beroemde schrijvers opteekent; het *Florilegium* van LANGIUS kan tot een voorbeeld dienen der inrigting van zoodanig een' *Pons asinorum*.

FLORIS, mansnaam, is eene verhollandste inkorting van het Latijnsche FLORENTIUS (van *florens*, bloeijende).

FLORIS. *Graven van Holland van dezen naam*. = I, broeder en opvolger van DIRK IV, die in 1049 te Dordrecht met een' vergiftigden pijl gedood werd, erfde met zijns broeders graafschap ook de verbittering van deszelfs vijanden: de Utrechtsche Bisschop WILLEM VAN GELDER en zijne bondgenooten bröorloogden hem aanhoudend; de Bisschop wist zelfs op den Rijksdag te Keulen in 1056 AGNES, weduwe van Keizer HENRIK III, tot eene heirvaart tegen den Hollandschen Graaf te bewegen. In 1061 behaalde hij de overwinning in een' bloedigen slag in de nabijheid van Neder-Hemert; doch na den strijd onder een' boom uitrustende en in slaap geraakt zijnde, werd hij onverhoeds door eenige vijanden overvallen en om het leven gebragt. = II, zoon van DIRK V, volgde in 1091 zijn' vader op; hij sloot in 1108 een verbond met Keizer HENRIK V tegen ROBERT II, Graaf van Vlaanderen, die Zeeland bewester Schelde inhad, betwelk hij aan FLORIS moest afstaan. Men heeft als eene bijzonderheid zijne ontmoeting aangeteekend met den Frieschen edelman GALAMA, dien hij op grond van het regt des sterksten drie jagthonden had doen ontnemen: de Fries namelijk den Graaf op de jagt ontmoetende, eischte voldoening, en deze hem geweigerd wordende, trok hij zijn zwaard, en kwetste den Graaf in den arm, wiens gevolg daarop den Fries terstond om het leven bragt. = III, zoon en opvolger van DIRK VI in 1157, beveiligde de West Friezen, wier strooperijen zijn vader reeds beteugeld had. Terwijl de Utrechtsche Bisschop in 1160 Groningen vruchteloos belegerde, werd Utrecht door de Gelderschen benaauwd; doch FLORIS kwam der stad te hulp, en bewerkte eene vereffening van het geschil door verdrag. FLORIS van Keizer FREDRIK I verlof bekomen hebbende tot het heffen van een' tol te Geervliet, bezwaarden de Vlamingen zich daarover, en deden een' strooptogt in het land van Waas; om hen te tuchtigen, viel FLORIS in Vlaanderen, doch werd, na een hevig gevecht, met 400 edellieden gevangen, naar Brugge gevoerd en eerst in 1168 onder zeer harde voorwaarden ontslagen. Gedurende zijne gevangenschap hadden de Kennemers en West-Friezen de gelegenheid tot een' inval waargenomen, en Schagen en Alkmaar verbrand; naauwelijks in vrijheid gesteld, trok hij derwaarts, om hen te straffen; maar hij werd geslagen en Alkmaar in 1169 nogmaals door de West-Friezen verbrand. BOUDEWIJN, broeder van FLORIS, in 1178 Bisschop van Utrecht geworden zijnde, hielp deze hem de West-Friezen bedwingen, en FLORIS stond daarentegen zijn' broeder bij tegen de Gelderschen, tot de twist door de tusschenkomst van Keizer FREDRIK I in 1178 door een verdrag werd bijgelegd. FLORIS verzelde hierop met zijn' zoon WILLEM den Keizer op een' kruistogt naar het Heilige Land, maar naauwelijks waren zij in Palestina aangekomen, toen de Keizer den 10 Junij 1190 bij het baden verdronk; twee maanden later † ook FLORIS te Antiochië, en werd aldaar naast zijn' vriend Keizer FREDRIK begraven. = IV was nog geen twaalf jaren oud, toen hij in 1222 zijn' vader WILLEM I opvolgde, onder de voogdijschap van zijn' oom GERARD, Graaf van Gelder, door wien hij eerlang in een' oorlog gewikkeld werd tegen OTTO VAN DER LIPPE, Bis-

schop van Utrecht; doch de vrede werd reeds in 1225 getroffen. OTTO, de broeder van FLORIS, in 1233 Bisschop van Utrecht geworden zijnde, was de vrede tusschen Utrecht en Holland voor eenigen tijd verzekerd. De Paus GREGORIUS IX in 1233 eene kruisvaart afgekondigd hebbende tegen de inwoners van Stade en Bremen, beschuldigd van ketterij en wederspannigheid tegen de geestelijke overheid, liet FLORIS zich mede tot dezen kruistogt gebruiken; hij stak met eene vloot de Noord-zee over, en viel de ketters aan, die een' dapperen wederstand boden, doch eindelijk voor de overmagt moesten bezwijken: waarop hun land deerlijk vernield en uitgeplunderd werd door de regtgeloovigen, die daarover door den Paus niet weinig geprezen werden. FLORIS was naauwelijks uit dezen ketteroorlog in zegepraal teruggekeerd, toen hij, door den Graaf van Clermont, te Corbië, in Picardië, op een tournooi genoodigd, om zijn' moed en zijne bekwaamheid door de jonge Gravin zoo bovenmatig geprezen werd, dat haar gemaal dermate daarover in toorn ontstak, dat hij FLORIS verraderlijk aanviel en hem om het leven bragt den 19 Julij 1234. = V, kleinzoon van den voorg. en zoon van den Roomsch' Koning WILLEM II, was slechts twee jaren oud, toen zijn vader in 1256 bij Hoogwoude door de boeren werd doodgeslagen, en verloor nog in hetzelfde jaar ook zijne moeder ELIZABETH VAN BRUNSWIJK. Hij kwam dus onder voogdijschap van zijn' oom FLORIS; doch deze in 1258 te Antwerpen op een tournooi gewond en aan de gevolgen gestorven zijnde, matigde zijne zuster ADELHEIDE, weduwe van JAN VAN AVENNES, zich de voogdijschap aan over den jongen FLORIS, die haar echter betwist werd door de Hollandsche Edelen ten behoeve van OTTO, Graaf van Gelder, terwijl de Zeeuwen ADELHEIDE zochten te handhaven: dit gaf aanleiding tot een' binnenlandschen oorlog, in welken ADELHEIDE te kort schoot. FLORIS maakte een einde aan dezen twist over zijne voogdijschap, door met toestemming van RICHARD VAN CORNWALLIS, die WILLEM II als Roomsch Koning was opgevolgd, zelf de regering te aanvaarden; hij stond daarbij het bestuur over Zeeland af aan zijn' neef FLORIS VAN HENEGOUWEN, en maakte eenige andere schikkingen, die insgelijks door RUDOLPH VAN HABSBURG, in 1272 opvolger van RICHARD als Keizer van het Duitsche Rijk, werden goedgekeurd. GIJSBRECHT VAN AMSTEL had met de oproerige Kennemers en West-Friezen, die in zijn land gevallen waren, te zwak om hun wederstand te bieden, een verdrag gesloten, waarbij zij hem tot hunnen aanvoerder verkozen, trok aan hun hoofd naar Utrecht en Amersfoort, en vernielde op dezen togt verscheiden sloten zijner bijzondere vijanden. Zijn voornaam oogmerk bereikt hebbende, zocht GIJSBRECHT onder de hand zich met den Bisschop te bevredigen en van de Kennemers te ontslaan; dit gelukte hem, en de Kennemers keerden onder de gehoorzaamheid van FLORIS terug. Om den dood zijns vaders te wreken, trok hij met eene aanzienlijke krijgsmagt tegen de West-Friezen op, vervolgde hen van dorp tot dorp; te Hoogwoude, op de plaats waar zij zijn' vader vermoord hadden, rigtte hij eene vreesselijke slagting onder hen aan. Het gebeente zijns vaders opgegraven en naar Middelburg gezonden hebbende, om plegtig ter aarde besteld te worden, zag hij af van het verder vervolgen der West-Friezen. Ondertusschen waren GIJSBRECHT VAN AMSTEL en HERMAN VAN WOERDEN in ongenade gevallen bij den Graaf, die hun Vreeland en Montfoort ontnam, welke heerlijkheden JAN VAN NASSAU, Bisschop van Utrecht, aan hen verpand en nog niet ingelost had. GIJSBRECHT werd gevangen gezet, en HERMAN ontweek het land. De zoen werd naderhand wel getroffen, maar beiden verloren grootendeels hunne bezittingen, die zij gedeeltelijk op zeer nadeelige voorwaarden als leenen terugbekwamen. FLORIS door deze handelwijze den haat der Hollandsche Edelen zich op den hals gehaald hebbende, werden dezen daarin niet weinig gestijfd door het misnoegen der Zeeuwsche Edelen tegen den Graaf, wegens het beknibbelen hunner voorregten; doch hij verloor daarom zijn ontwerp, om de West-Friezen voor zijn gezag te doen bukken, niet uit het oog; hij nam daartoe de gelegenheid waar van den storm en hoogen watervloed, die in 1287 bijna geheel Friesland overstroomd had, en zond DIRK VAN BREDERODE met eenige sterk bemande vaartuigen langs de Zuider-zee naar West-Friesland, waar hij, de waterramp op eene onmenschelijke wijze met de oorlogsramp vermeerderende, weinig moeite had om de moedige, maar thans geheel weerlooze Friezen den Hollandschen Graaf als Heer van het vrije Friesland te doen erkennen. Toen het water gevallen was, trok FLORIS met een talrijk leger derwaarts, om zich in deze hoedanigheid te doen huldigen. Deze magtvermeerdering van FLORIS zagen de Hollandsche en Zeeuwsche Edelen met leede oogen; zij beraamden middelen om zijn gezag te fnuiken, en noopten de Vlamingen tot eene onderneming tegen Walcheren; doch eene luisterrijke overwinning, die FLORIS den 27 October 1295 op eene tienvoudige overmagt behaalde, benam den Vlamingen den verderen lust om Zeeland te veroveren. Ondertusschen had FLORIS de vriendschapsbetrekkingen met EDUARD I, Koning van Engeland, verwaarloosd en door PHILIPPUS DEN SCHOONEN, Koning van Frankrijk, zich laten overhalen tot een verbond, hetwelk in het begin van 1296 te Parijs gesloten werd. Dit gedrag van den Hollandschen Graaf verbitterde EDUARD, die hem door list of geweld in zijne magt zocht te krijgen, en vermeerderde het misnoegen der verongelijkte Edelen, die nu beweerden dat FLORIS het land aan Frankrijk verkocht had, om hetzelve in leen van de Fransche kroon te bezitten. JAN VAN KUIK, die in Engelschen dienst getreden was, kwam herwaarts, en ontbood de misnoegde Edelen onder eenig voorwendsel te Bergen-op-Zoom, waar hij hun voorstelde den Graaf op te ligten en naar Engeland te voeren, waar men hem levenslang gevangen houden en zijn' zoon JAN het grafelijk bewind opdragen zou. De zamenzwering kreeg haar beslag, en men kwam overeen dat VAN KUIK aan Graaf FLORIS den oorlog verklaren zou; *hij deed hem* daarop, volgens het gebruik, door een' monnik de veete aanzeggen. FLORIS lachte er mede, doch het bleek dat de overmoedige Graaf digter bij zijn' ondergang was dan hij waande; want onder een voorwendsel naar Utrecht gelokt, en met de aanwezige Edelen, van wie hij niets kwaads vermoedde, aan tafel zittende, werd door de zamengezworenen, die zich in en nabij de stad bevonden, alles tot de uitvoering van den aanslag in gereedheid gebragt. GIJSBRECHT VAN AMSTEL verzocht den Graaf eene vogeljagt te willen bijwonen, waarin deze bewilligde, en genoegzaam zonder gevolg de stad uitreed. Bij de zamengezworenen komende, groette FLORIS hen beleefd, maar HERMAN VAN WOERDEN greep terstond zijn paard bij de teugels en verklaarde hem zonder omwegen dat hij hun gevangene was. Men voerde hem naar het slot te Muiden, waar men hem naar Engeland wilde inschepen, en hield hem hier vier dagen; inmiddels was het gerucht van 's Graven opligting door het geheele land verspreid, en zijne vrienden kwamen op de been, om hem te verlossen. De zamengezworenen geene kans ziende om den Graaf te water te vervoeren, wilden zulks te land naar Braband beproeven, bonden hem op een paard en begaven zich met hem op weg; doch GERARD VAN VELZEN, die vooruit reed, in de nabijheid van Muiderberg eenige Naarders ontmoet hebbende, die opkwamen om den Graaf te ontzetten, reed *terug naar* de zijnen, die, wetende wat hun te duchten stond, zoo de Graaf levend uit hunne handen kwam, zijn' dood besloten. VAN VELZEN bragt hem den eersten slag toe, en de ongelukkige werd voorts door de anderen afgemaakt. Op deze ellendige wijze verloor FLORIS V het leven op den 28 Junij 1296. De moordenaars waren naar het slot Kroonenburg gevlugt, waar zij belegerd werden door den Graaf van Kleef, en het moesten opgeven. GIJSBRECHT VAN AMSTEL en HERMAN VAN WOERDEN waren in tijds gevlugt; maar GERARD VAN VELZEN en de meesten andere aan de volkswoede prijs gegeven Edelen kwamen op eene deerlijke wijze om het leven.

FLORISZ. (ADRIAAN), zie Paus ADRIANUS VI. = (FRANS), geboren te Antwerpen in 1520, werd door zijne tijdgenooten de *Nederlandsche* RAFAEL genaamd; hij genoot het onderwijs in de schilderkunst van LOMBARD te Luik, doch overtrof weldra zijn' meester. Hij bezocht Italië, om zijn' smaak naar dien der Romeinsche en Florentijnsche school te vormen. Bij zijne terugkomst rigtte hij eene schilderschool op te Antwerpen, en kreeg aanzienlijke bestellingen, waardoor *hij* veel geld won, maar hetzelve ook weder in overdaad verteerde. *Hij* beroemde zich de sterkste drinker van zijn' *tijd te zijn, en ging,* om dezen roem te handhaven, de onzinnigste weddingschappen aan. Hij schilderde met eene buitengemeene vaardigheid, en door den wijn verhit, was hij in de uitvoering somwijlen zoo stout, dat hij zelf er over verbaasd stond, wanneer hij zijn werk naderhand met bedaarde zinnen beschouwde. † in 1570. Zijne schilderstukken worden in België, Holland, te Parijs, Weenen en Dresden gevonden; eenigen derzelven zijn in prent gebragt. = (PIETER). Deze dappere Nederlandsche zeeheld, wiens afkomst en vroegere levensbijzonderheden onbekend zijn, komt in onze Vaderlandsche Geschiedenis eensklaps voor als Schout bij nacht in den eersten oorlog met Engeland, en had een gewigtig aandeel in den bloedigen zeeslag tusschen TROMP en BLAKE, bij Portland op den 18 Februarij 1651; een' geruimen tijd sloeg FLORISZ alleen tegen zes Engelsche schepen, tot hij door TROMP ontzet werd. De Staten beloonden zijne dapperheid met een geschenk van 1220 Guldens. Het volgende jaar had hij het bevel over de achterhoede in den zeeslag bij Katwijk, in welken TROMP sneuvelde. In 1653 tot den rang van Vice-admiraal van Holland verheven, werd hij met den Luitenant-admiraal OBDAM en den Vice-admiraal DE RUITER in 1656 met eene vloot van 40 schepen naar de Oost-zee gezonden, om Dantzig te beveiligen en den Noordschen handel *te beschermen.* Deze wakkere held sneuvelde in den zeeslag in *de Zond* tegen de Zweden den 8 Nov. 1658. Zijn lijk werd naar *Holland gevoerd* en te Hoorn met groote pracht begraven. De Staten *bestemden* 3000 Guldens tot het oprigten van eene marmeren *graftombe* in de Groote kerk te Hoorn, die aldaar nog aanwezig is.

FLORUS (LUCIUS ANNÆUS), Romeinsch Geschiedschrijver, waarschijnlijk een Galliër of Spanjaard, bloeide in de tweede eeuw, en schreef een kort begrip (*Epitome*) der Romeinsche Geschiedenis, in vier boeken, die meermalen gedrukt is; de beste uitgave is die van DUKER, Leyden 1744.

FLOTILLE is zoo veel als eene kleine vloot, en hetzelfde als eskader of smaldeel.

FLUDD (ROBERT), geboren te Milgat, in Kent, in 1574, † te Londen den 8 September 1637, was Arts van beroep en betrad als zoodanig het spoor van PARACELSUS; hij was een ijverig lid van de broederschap der Rozenkruisers, alchymist, liefhebber der kabba-

listiek, en beweerde als philosooph de ongerijmdste stellingen; bij voorbeeld, dat de wind uit de ademhaling van goede of kwade geesten ontstond, en dat alle krankheden den menschen door de laatsten werden aangeblazen. Zijne schriften behelzen mystiekerijen en geleerden onzin, en zijn zeldzaam, omdat de meesten derzelven verboden werden. Zijne zucht voor de alchymie en de kabbala, die hem tot allerlei geheimzinnige proefnemingen dreef, bragt het gemeen in den waan dat hij een toovenaar was.

FLUHE (Nicolaas von der), geboren in het dorp Saxeln, in het Zwitsersche canton Unterwalden, in 1417, was een boerenzoon en zelf landman; als soldaat gedroeg hij zich in den oorlog even zoo menschelijk als dapper; als landraad van het canton toonde hij eene bijzondere bekwaamheid om de voorkomende zaken tot een goed einde te brengen, en weigerde de waardigheid van Landamman. Toen hij 50 jaren lang alle pligten als staatsburger en huisvader getrouw vervuld had, en vader van tien kinderen geworden was, nam hij, met toestemming van zijne vrouw, het besluit kluizenaar te worden, en koos tot zijn verblijf eene wildernis bij Saxeln, waar hij zijn' tijd met bidden en vrome overdenkingen doorbragt. Onder het volk liep het gerucht dat hij zonder eenig voedsel leefde, en zich enkel door het avondmaal sterkte, hetwelk hij alle maanden genoot. Al wie raad en troost noodig had, kwam van alle oorden in bedevaart tot hem. Eerlang werd hij de redder zelfs van het geheele vaderland. Onder de acht cantons, die toenmaals het eedgenootschap uitmaakten, was ijverzucht en wantrouwen ontstaan. Men vermoedde dat de buit der onlangs voor Nancy verslagen Bourgondiërs niet gelijk verdeeld was geworden; de grootere aristocratische steden spanden zamen, en wilden Freiburg en Solothurn niet in haar bondgenootschap opnemen, tegen welke weigering de kleinere democratische cantons zich aankantten. Op eene te Stanz in 1481 wegens deze zaak gehouden dagvaart liep de twist zoo hoog, dat eene ontbinding des bondgenootschaps en daarmede het spoedig verlies der Zwitsersche vrijheid voor onvermijdelijk gehouden werd. Toen verscheen eensklaps, door een' vriend daartoe uitgenoodigd, Broeder Klaas in de vergadering der afgevaardigden. Het groot aanzien van den man, zijne hooge edele gestalte, in welke men een' bode des hemels geloofde voor zich te zien, zijne hartelijke, maar krachtige aanspraak, in welke hij de gevaren schilderde der scheuring, en tot eensgezindheid vermaande, trof de vergadering dermate, dat er oogenblikkelijk eene in de Zwitsersche Geschiedenis beroemde grondwet (de zoogenaamde *Verkomnisz*) te Stanz den 22 Dec. 1481 ontworpen en vastgesteld werd; alle tot hiertoe plaats gehad hebbende geschillen werden bijgelegd, Freiburg en Solothurn in het bondgenootschap opgenomen, en de vrijheid der Zwitsers was gered. Onder de zegeningen zijner medeburgers keerde Broeder Klaas, na zijn volbragt werk, in zijne eenzaamheid terug, waar hij voortging met deugd en wijsheid te leeren. † den 22 Mei 1487. Geheel Unterwalden volgde zijn lijk naar de begraafplaats; alle Zwitsers betreurden hem, vreemde vorsten eerden zijne nagedachtenis, en Paus Clemens X plaatste in 1671 hem onder de Heiligen.

FLUIT. De Fluit is een der oudste muzijkinstrumenten; de fabelleer schrijft derzelver uitvinding toe aan Apollo, Minerva, Mercurius en Pan; hare gedaante was bij de ouden zeer verschillend, lang, kort, middelmatig, regt, gebogen, enkel, dubbel, enz.; zij was van hout, zilver of ivoor. De Fluit was het krijgsmuzijkinstrument bij de Lacedemoniërs; te Rome waren Fluitspelers bij de offerplegtigheden, feesten en lijkstaatsiën; zij maakten een bijzonder ligchaam uit en hadden verscheiden voorregten. = (Dwars-) is eene uitvinding van lateren tijd. De Leipziger Fluitspeler J. G. Tromlitz bragt omstreeks 1755 verscheiden verbeteringen aan dit blaasinstrument, hetwelk N. Capeller te Munchen tot nog grooter volkomenheid bragt. De Dwarsfluiten worden gewoonlijk van palmhout of ivoor gemaakt; in 1806 vervaardigde zekere Laurent te Parijs er eene van kristal, die een' zuiveren toon behoudt en aangenamer geluid geeft. = SCHIP is een vrachtschip van een bijzonder maaksel, voerende 300 lasten; men maakt veel gebruik van dezelve tot het vervoeren van hout uit de havens der Oost-zee.

FLUXIEREKENING heet de wetenschap, om uit eene gegeven eindige grootte eene oneindige kleinte te vinden, van welke eene oneindige menigte zamengenomen de gegeven grootte gelijk komt. Zij werd door Newton uitgedacht, en is hetzelfde als de Differentiaalrekening van Leibnitz (zie Differentiaalrekening). Barrow bezigde deze rekening tot bepaling der tangenten en kromme lijnen; de broeders Bernoulli maakten er eene bijzondere wetenschap van.

FLYNS was in de Noordsche godenleer, inzonderheid bij de Wandalen, de god van den dag; hij werd afgebeeld als een baardig man of als een geraamte, in een luchtig gewaad gehuld, met een' brandenden staf in de regter hand en op den linker schouder een leeuw, die de voorpooten op zijn hoofd houdt.

F. M. Verk. van *Fati munus; Fecit monumentum; Fieri mandavit; Folio mihi.*

F. M. C. M. Verk. van *Feriae Martis cornae monetae.*

F. M. I. Verkorting van *Fati munus implerit; Fieri monumentum jussit.*

F. N. C. Verkorting van *Fidei nostrae commisit.*

F. O. Verkorting van *Fratri optimo.*

FO is de naam des stichters van den godsdienst der Chinezen. Hij was 1027 jaren vóór J. C. in Cachemire geboren; zijn vader In-Fan-Wang was Koning van dit land; zijne moeder Moye stierf straks na zijne geboorte, die van verscheiden mirakelen verzeld ging: de sterren verdonkerden en negen draken kwamen van den hemel af; zoodra hij geboren was, stond hij dadelijk regt op zijne voeten, deed zeven stappen voorwaarts, en zeide duidelijk: »Er is niemand, noch »in den hemel noch op de aarde, buiten mij de aanbidding waardig." Toen hij zeventien jaren oud was, nam hij drie vrouwen, en verwekte een' zoon; in zijn negentiende jaar verliet hij de zijnen, en trok met vier wijzen in de woestijn; in zijn dertigste jaar werd hij eensklaps een goddelijk wezen; bij bevestigde zijne leer door wonderen, en verzamelde eene ongeloofelijke menigte discipelen om zich heen, die zijne leer door het Oosten verbreidden. Toen Fo 70 jaren oud was en zijn einde voelde naderen, verklaarde hij zijnen leerlingen dat hij tot hiertoe slechts in raadselachtige en verbloemde redenen tot hen gesproken had, maar dat hij thans, nu hij hen verliet, het geheim zijner leer ontdekken zou. »Weet," zeide hij — en men dacht ongetwijfeld geheel wat bijzonders te hooren — »weet dat er geen ander »grondwezen van alle dingen bestaat dan het ijdel en het niets, waaruit alle dingen voortgebragt worden en daarin terug keeren: zoodat »al onze hoop op niets uitloopt." Eene fraaije regt troostrijke leer voorwaar! De man deed wel dat hij haar maar voor zich zelven en zijne vertrouwdste vrienden behield. Zijne openlijke leer was anders zoo verwerpelijk niet: volgens dezelve bestaat er van eeuwigheid een Hoogst Wezen, de oorsprong aller dingen, onzigtbaar, onbegrijpelijk, almagtig, algoed, regtvaardig en barmhartig; het kan door geene afbeelding verzinnelijkt worden; men kan het niet aanbidden, dewijl het boven alle aanbidding verheven is, maar deszelfs eigenschappen kan men afbeelden, en deze vereeren en aanbidden: van daar de beeldendienst der Indische volken en de menigte beschermgoden in China; Brama, Wischnoe en Iswara zijn niet zoo zeer goden als wel eigenschappen der Godheid. Zijne zedeleer was mede zeer bruikbaar; zij maakte onderscheid tusschen goed en kwaad: wie in zijn leven goed gedaan heeft, wordt na den dood beloond, maar wie kwaad gedaan heeft, gestraft; Fo was op de wereld gekomen, om de afgedwaalden weder op den regten weg te brengen; hij had voor hunne zonden geboet en hun eene zalige wedergeboorte in de andere wereld verworven; zijne vijf geboden bestonden in 1) geen levend schepsel te dooden, 2) niet te stelen, 3) onreinheid en onkuischheid te vermijden, 4) niet te liegen en 5) geen wijn te drinken. Zijne priesters heeten in China Seng, in Tartarijen Lama's, in Siam Talapoinen en bij de Europeanen Bonzen; zij dringen zeer op de uitoefening van milddadigheid, namelijk jegens hen zelven; men moet tempels en kloosters voor hen bouwen, hen rijkelijk beschenken, opdat zij door hunne gebeden en boetoefeningen anderen van de straffen bevrijden, aan welke zij onderworpen zijn; zij bedreigen dengenen die hunne geboden overtreedt of hunne voorschriften niet nakomt, met eene hel, nog veel akeliger dan het vernuft van een' middeleeuwschen monnik die zou hebben kunnen uitdenken.

FOCQUENBROCH (Willem Goedschalk van), geboren te Amsterdam, bloeide in het midden der XVII eeuw, was Geneesheer van beroep, doch wegens zijne losse leefwijze maakte hij weinig opgang met zijne practijk; weshalve hij omstreeks 1666 zijne fortuin ging zoeken aan de kust van Guinea; hier schreef hij op het kasteel S. George Delmina zijn blijspel *De Min in 't Lazarushuis*, hetwelk in 1674 te Amsterdam in het licht verscheen, en sedert genoegzaam jaarlijks, tot in onzen tijd toe, aldaar op de kermis met allerlei zotte en laffe bijlapselen is vertoond geworden; behalve dit zoogenaamde blijspel en nog een ander, *De verwarde Jaloezij*, bestaat er van hem eene verzameling van gedichten, die Abraham Bogaert bij elkander verzameld en in 1696 te Amsterdam heeft uitgegeven, onder den titel van *Thalia, of Geurige Zanggodin:* niettegenstaande de inhoud meest uit plomp-burleske boert, onbeschofte straattaal en ontuchtige bordeelzetten bestaat, werd de verzameling toch in 1766 voor de derdemaal gedrukt.

FOC-ZANI is een vlek in Wallachijën, aan de rivier Kistriva, alwaar den 15 Julij 1772 tusschen Rusland en de Porte de onderhandelingen van vrede geöpend, maar den 11 Augustus deszelfden jaars reeds weder afgebroken werden.

FOE (Daniel), geboren te Londen in 1663, was de zoon van een' Wollenwever, en werd door zijn' vader tot hetzelfde beroep opgeleid, doch hij had meer lust in de letteren, en schreef eenige staatkundige stukjes; een derzelve bragt den drukker en uitgever in ongelegenheid; dadelijk stelde hij zich als schrijver voor de regtbank, en bepleitte zijne zaak met veel nadruk en welsprekendheid; hij werd niettemin tot de kaak en eene tweejarige gevangenis veroordeeld, bovendien moest hij eene zware geldboete betalen. Hij onderging dit vonnis met gelatenheid, en schreef onmiddellijk na zijne te pronkstelling een' *Lofzang op de Kaak*, en in de gevangenis verscheiden werkjes over allerlei onderwerpen. Naderhand werd hij door Koningin Anna tot verscheiden geheime zendingen gebruikt.

† te Londen in 1731. Zijne staatkundige schriften zijn in vergetelheid geraakt, maar zijne romans worden nog gelezen; vooral zijn *Robinson Crusoe*, die in alle talen overgezet is, en waarmede hij den meesten roem behaald heeft.

FOEDERALISMUS (van *Foedus*, verbond) is de vereeniging van verscheiden tot een gemeenschappelijk doel, inzonderheid tot onderlinge bescherming; een bondgenootschap van verscheiden Staten, gelijk eertijds de zeven vereenigde Nederlandsche provinciën, en nog heden de Vereenigde Staten van Noord-Amerika, heet een foederative Staat. Zie CONFOEDERATIE.

FOGLIETTA (UBERTO), geboren te Genua in 1518, uit een edel geslacht, werd uit de Republiek gebannen, ten gevolge der burgerlijke oneenigheden. Hij begaf zich naar Rome, waar de Kardinaal IPPOLITO D'ESTE hem in zijn huis ontving. † aldaar in 1581. Hij was de sierlijkste Latijnsche schrijver van zijn' tijd; zijne werken, meest van staatkundigen en historischen inhoud, zijn zeer belangrijk en in een' uitmuntenden stijl geschreven.

FOIX (GASTON DE), Hertog van Nemours, zoon van JEAN DE FOIX, Graaf van Etampes, en MARIA VAN ORLEANS, zuster van LODEWIJK XII, werd geboren in 1488 en opgevoed door zijn' koninklijken oom, wiens lieveling hij was, en dien hij volgde op zijn' veldtogt in Italië. In 1511 sloeg hij het Zwitsersche hulpleger, verdreef den Paus uit Bologna, en won den 11 April 1512 den slag van Ravenna, maar sneuvelde in het vervolgen van den vijand. = (LOUIS DE), Fransch Bouwkunstenaar der XVI eeuw, had het bestuur over den bouw van het Escuriaal, in Spanje, en was de vertrouweling van den Infant Don CARLOS, die hem zijn ontwerp mededeelde om naar de Nederlanden te vlugten. DE FOIX ontdekte PHILIPS II het voornemen van den Prins, die gevangen genomen en op eene geheimzinnige wijze uit den weg geruimd werd. Niet genoegzaam door den afschuwelijken vader voor dit snood verraad beloond zijnde, vertrok hij naar Frankrijk, kreeg het bestuur over de werken aan de haven van Bayonne, deed het nieuwe kanaal van den Adour graven en bouwde in 1585 aan den mond der Garonne den toren van Corduan, die 160 voeten hoog is en der scheepvaart tot eene baak dient.

FOKKE (AREND) SIMONSZ., geboren te Amsterdam den 3 Julij 1755, was de zoon van den beroemden Kunstplaatsnijder SIMON FOKKE, die hem in de graveerkunst onderwees; doch de zoon had meer aanleg tot geleerde dan tot kunstenaar; zijn smaak in de letteroefeningen nam toe, en zijne zucht naar kennis vermeerderde, toen hij, als leerling bij een' Amsterdamschen Boekhandelaar besteed, eene gunstige gelegenheid vond om zich in de letterkunde te oefenen. In 1778 werd hij zelf Boekhandelaar, en gaf van tijd tot tijd verscheiden nuttige werken in het licht, meestal door hem zelven opgesteld of vertaald. Ondertusschen zestien jaren den boekhandel doorgaans met schade gedreven hebbende, oordeelde hij in 1794 raadzaam denzelven te laten varen, en zich geheel tot zijne studiën en letterkundige werkzaamheden te bepalen; en hier begint het tijdvak van zijn leven, waarin hij de meeste zijner geleerde, geestige en vernuftige zoowel ernstige en diepdoordachte als boertige en luimige geschriften heeft opgesteld. Nadat hij in 1792 met zijn' *Modernen Helicon* eene proef genomen had wat hij in het ironische, comische en burleske vak vermogt, behaagde dezelve algemeen, en ook niet minder een paar soortgelijke voortbrengselen in denzelfden smaak. De zoo geleerde als vernuftige man zag zich een' geheel nieuwen werkkring geöpend; overal vond hij overvloed van stoffe tot beärbeiding, en het scheen alsof zijn vernuft even zoo onuitputtelijk was in het behagelijk inkleeden en behandelen der onderwerpen als derzelver voorraad. In 1795 bekwam hij een ambt op de secretarie te Amsterdam, dat hem veel tijd wegnam, terwijl hij zijne overige uren van den dag besteedde tot het geven van onderwijs in de letterkunde, de Geschiedenis, talen en andere vakken van wetenschap, en des avonds voorlezingen hield in onderscheiden maatschappijen; en toch vond hij nog tijd tot het schrijven en vertalen van zoo vele werken, dat het bijkans onmogelijk is eene volledige lijst daarvan op te maken. De inhoud van zijne schriften was altijd zoodanig, dat zij een' schrijver in onbekommerde omstandigheden deden vooronderstellen, en echter moest hij niet zelden luim en talent dienstbaar maken om — in de eerste en noodwendigste behoeften van zijn huisgezin te voorzien: in dien tijd het gewone lot van den geleerde in Holland, die geene gymnasiën en akademiën *bezocht* maar te huis werkelijk *gestudeerd* had. FOKKE had zich door zekeren Duitscher in het Latijn en Grieksch doen onderwijzen, en vervolgens Fransch, Hoogduitsch, Italiaansch, Engelsch en Spaansch uit zich zelven zoo grondig geleerd, dat hij naderhand zelf anderen in deze talen onderwees, en ook, gelijk uit zijne vroegere schriften reeds blijkt, het Hebreeuwsch en Arabisch verstond; ja in geene wetenschap was hij vreemd, en bekend met alle vroegere en latere wijsgeerige stelsels; zelfs had hij even buiten de stad in 1804 eene soort van Platonische akademie opgerigt, waar hij zijne vrienden op bepaalde dagen even zoo nuttig en leerzaam als aangenaam en vermakelijk onderhield. De noodlottige verzweiging van ons vaderland in het Napoleontische keizerrijk in 1810 maakte aan deze schuldelooze zamenkomsten een einde, en de achterdochtige verfoeijelijke Fransche policie veroordeelde FOKKE, zonder hem van eenige misdaad te beschuldigen, willekeurig tot eene gevangenschap van verscheiden weken; met een krank ligchaam en een' geheel ter nedergeslagen geest werd hij even eigendunkelijk wederom naar zijn huis gezonden, waar hij zijne laatste treurige dagen in armoede eindigde op den 15 November 1812. Het is even moeijelijk zijne talrijke schriften bij elkander te verzamelen als hier eene volledige lijst van dezelve mede te deelen; velen zijn niet eens afzonderlijk gedrukt, maar in maandwerken of andere verzamelingen verspreid; doch sedert 1830 heeft de Amsterdamsche Boekhandelaar J. C. VAN KESTEREN eene zeer fraaije en net gedrukte *Verzameling der Werken* van FOKKE beginnen uit te geven, waarvan bereids ettelijke deelen het licht zien, en die nu reeds eene klassieke waarde heeft. = (JAN), onder broeder van den voorg., en weinig tijds vóór hem ongehuwd gestorven, werd door zijn' vader insgelijks in de graveerkunst onderwezen, doch maakte weinig meer vorderingen dan zijn broeder, gelijk uit eenige vignetten en almanaksprentjes blijkt, maar leide, even als deze, zich toe op de beöefening der fraaije letteren en de dichtkunst, en het bleek alras dat hij de pen beter wist te behandelen dan de etsnaald. De algemeene en Vaderlandsche Geschiedenis was het vak, waarin hij voornamelijk werkzaam was; onder anderen heeft hij het *Vaderlandsch Woordenboek* van KOK vervolgd en voltooid; hij schreef ook eene *Geschiedenis der Vereenigde Nederlanden voor de Jeugd*, in 25 deeltjes, eene *Geschiedenis der Achttiende Eeuw*, in 6 deelen, en meer andere historische werken. Den Amsterdamschen Schouwburg leverde hij een paar treurspelen, *Margareta van Henegouwen* en *Wolfaart van Borselen*, en een tooneelspel, *Ferdinand en Leonore*. De overige gedichten van dezen kundigen en werkzamen man, meestal van ernstigen, somtijds ook van luimigen aard, zijn hier en daar in dichtverzamelingen verspreid of afzonderlijk gedrukt. Zie over beide broeders P. G. WITSEN GEYSBEEK *Biogr. Anthol. en Crit. Woordenboek der Ned. Dichters*, II Deel, blz. 309, 322. = (SIMON), vader der beide voorg., geboren te Amsterdam den 1 September 1712, was de zoon van AREND FOKKE, Tooneelspeler op den Amsterdamschen Schouwburg; reeds vroeg lust in de teeken- en graveerkunst hebbende, besteldden zijne ouders hem als leerling bij J. C. PHILIPS; gedurende eenigen tijd was FOKKE met zijn' vader tooneelspeler op den Amsterdamschen Schouwburg; doch weldra verliet hij het tooneel, en leide zich alleen op het teekenen en graveren toe; hij bleef zeven jaren bij zijn' meester, dien hij echter weldra overtrof; zelfs verscheiden platen, op den naam van PHILIPS uitgegeven, zijn kennelijk door FOKKE vervaardigd. Naderhand verliet hij de manier van zijn' meester, en maakte zich de losse behandeling eigen van CALLOT en LUYKEN. Zijn rijk vernuft, gemakkelijke ordonnantie en vlugheid in het behandelen der etsnaald, die veelal hem voor teekenpen tevens diende, stelden hem in staat om zulk eene verbazende menigte kunstprenten en boekplaten te leveren als nog door niemand zijner kunstgenooten vóór hem gedaan was. Deze verdienstelijke en werkzame kunstenaar † den 10 Augustus 1784. Zie over hem R. VAN EYNDEN en A. VAN DER WILLIGEN, *Geschied. der Vaderl. Schilderk.*, II Deel, blz. 131. = (CATHARINA ELIZABETH), dochter van den voorg., was eene zeer verdienstelijke en beroemde Tooneelspeelster van den ouden Amsterdamschen Schouwburg; den 5 April 1772 huwde zij met den even beroemden Tooneelspeler JOANNES PUNT, welke echtvereeniging het gelukkigst uitzigt aanbood; maar naauwelijks eene maand gehuwd, werden beiden op eens in diepe ellende gestort, door het afbranden des Schouwburgs, (in welken zij hunne woning hadden); de vlam verteerde genoegzaam al hunne bezittingen: zoodat zij weinig meer dan het leven er afbragten. Deze uitmuntende tooneelkunstenares verloor haren echtgenoot in 1779, en overleefde hem niet lang. Toen met haren broeder AREND in 1812 dit verdienstelijk geslacht uitstierf, was het juist honderd jaren geleden dat haar vader SIMON geboren werd: zoo dat deze vier personen gedurende bijkans eene geheele eeuw den roem der vaderlandsche teeken-, graveer- en tooneelspeelkunst, geleerdheid, geschiedenis, fraaije letteren en wetenschappen op eene waardige wijze gehandhaafd hebben.

FOLARD (JEAN CHARLES DE), geboren te Avignon den 13 Februarij 1669 uit een adellijk maar onbemiddeld geslacht, kreeg door het lezen der Commentariën van CÆSAR lust in den krijgsdienst, werd met zijn 16 jaar Cadet, en deed zijn' eersten veldtogt in 1688 als Luitenant van een vrijcorps. In den oorlog van 1701 vond hij gelegenheid om zijne verkregen kundigheden te toonen. De Hertog van Vendôme bevorderde hem tot Adjudant met den rang van Kapitein, en zond hem aan zijn' broeder den Groot-prior, die in Lombardijën het bevel voerde. FOLARD onderscheidde zich bij verschillende gelegenheden, inzonderheid bij de verdediging van La Cassine de la Bouline. In den slag van Cassano in 1705 werd hij gevaarlijk gekwetst, en midden onder de hevigste pijnen regelde hij de schikking van dezen slag. Na zich bij de meeste belegeringen in Italië, inzonderheid bij die van Modena, onderscheiden te hebben, trok hij naar Vlaanderen, werd gewond bij Malplaquet, en kort daarna gevangen. Prins EUGENIUS zocht vruchteloos hem door de voordeelig-

ste aanbiedingen te winnen. In Frankrijk teruggekeerd, werd hij bevelhebber van Bourbourg. In 1714 begaf hij zich naar Malta, hetwelk de Turken belegerd hielden, en toonde aldaar nieuwe proeven van zijne bekwaamheden. Hierop diende bij eenigen tijd KAREL XII, Koning van Zweden, doch keerde na diens dood naar Frankrijk terug. In 1719 deed hij in de hoedanigheid van Mestre de Camp onder den Hertog van Berwik zijn' laatsten veldtogt. Hij had zijn geheele leven door de krijgskunst als wijsgeer beoefend, en stelde zijne ervaringen op het papier in zijne aanteekeningen op POLYBIUS, die in 1727 in het licht kwamen; door dit werk en nog eenige anderen verkreeg hij den naam van Franschen VEGETIUS, en met regt. Hij bragt eene geheele hervorming in de tactiek zoo wel als in de strategie te weeg; zijn stelsel van aanval en verdediging werd door FREDRIK II aangenomen, en zijne voorschriften gevolgd bij de hervorming der Pruissische tactiek, die weldra het voorbeeld voor geheel Europa werd. De Ridder FOLARD was in zijn vak niet alleen een groot man, maar bezat ook een natuurlijk gezond oordeel, buitengemeene wetenschappelijke kundigheden en veel belezenheid; en echter, wie zou het gelooven! had hij het zwak van ter goeder trouw geloof te slaan en groot gewigt te hechten aan de mirakelen van den priester PÂRIS; elk verstandig mensch zag met deernis den dapperen en beroemden krijgsheld op zijn' ouden dag midden onder een' hoop bigotte geestdrijvers gebedekens prevelen op het graf van den gewaanden wonderdoener. Toen deze zotternij ophield, alzoo het mirakeldoen op koninklijk bevel verboden werd, kwam hij ook van zijne dwaasheid terug, en schaamde zich over dezelve. † te Avignon in 1752.

FOLIO (IN) noemt men het grootste drukformaat der boeken; het vel papier wordt namelijk in dit formaat met vier bladzijden bedrukt en slechts eens toegevouwen; het Folioformaat wordt door den drukvorm en niet door de grootte van het papier bepaald: men heeft dus groot en klein Folio; buitengemeen groot Folio noemt men ook atlasformaat.

FOLKEMA (JAKOB), geboren te Dokkum den 18 Augustus 1692, was een bekwaam Kunstgraveur, leerling van B. PICART; hij woonde te Amsterdam, waar hij eene menigte prenten en boekplaten gegraveerd heeft, van welke verscheiden met zeer veel zorg behandeld zijn. Hij had veel hulp aan zijne zuster ANNA, eene verdienstelijke miniatuurschilderes, die hij ook het graveerijzer had leeren behandelen. † den 3 Februarij 1767; zijne zuster overleefde hem tot den 1 October 1768.

FOLKES (MARTIN), geboren te Westminster den 29 October 1690, was oudheidkenner en liefhebber der natuur- en wiskunde. De Fransche zoo wel als de Engelsche maatschappij der wetenschappen telde hem onder hare werkzaamste leden, blijkbaar uit derzelver gedenkschriften, waarin verscheiden voortreffelijke verhandelingen van hem gevonden worden. Hij deed eene wetenschappelijke reis door Frankrijk en Italië, van welke hij veel voordeel trok tot het zamenstellen zijner verhandeling over het gewigt en de waarde der Romeinsche munten, over de maten der kolommen van TRAJANUS en ANTONINUS en over de gouden munten van Engeland, sedert EDUARD III. Zijn laatste werk was eene verhandeling over de zilveren munten van Engeland, sedert WILLEM DEN VEROVERAAR tot de XVIII eeuw. Hij bezat eene uitgebreide bibliotheek en de rijkste verzameling van munten, die welligt immer bestaan heeft. † te Londen den 28 Junij 1754; in 1792 werd hem ter eere een gedenkteeken in de abdij van Westminster opgerigt.

FOLLEVILLE (GABRIEL GUYOT DE), Pastoor van Dol, in Bretagne, speelde eene zonderlinge rol in de Fransche omwenteling; eerst deed hij den eed op de constitutie, toen herriep hij dien, en week naar Poitiers, waar hij zeide dat hij Bisschop was van Agra (dit bisdom lag in Oost-Indië, en dus ver genoeg van de hand): waarschijnlijk wilde hij zich door deze aangematigde hoedanigheid meer aanzien verschaffen bij de ligtgeloovige vromen. Weldra werd de Bisschop *in partibus* herkend door een' officier der Vendéërs, die met hem gestudeerd had, en overgehaald om hem te volgen naar den staf, waar hij als een geestelijke van hoogen rang met blijdschap ontvangen werd, alzoo naar het gevoelen der Vendéërs de benedictie van een' Bisschop vrij wat meer kracht had dan die van een' gewonen priester. Ondertusschen kreeg de Paus kennis van dit bedrog, en gaf door een brevet van den 31 Julij 1793 den hoofden der Vendéërs berigt dat de Bisschop van Agra een bedrieger was; doch zij hielden dit nieuws voor zich, en lieten de Vendéërs in den waan dat FOLLEVILLE zoo goed Bisschop was als een ander, om hun den moed niet te benemen, dien de tegenwoordigheid van dezen prelaat hun had ingeboezemd. Eindelijk viel de gewaande Bisschop van Agra den Republikeinen in handen, die hem naar Angers voerden, waar hij den 5 Januarij 1794 zijn hoofd onder de Guillotine verloor.

FOLZ (HANS), Barbier te Neurenberg in de laatste helft der XV en het begin der XVI eeuw, was een beroemd Meesterzanger, en de eerste die in den dramatischen vorm arbeidde; hij vervaardigde namelijk zoogenaamde vastenavondspelen, van welke eenigen nog bekend zijn; overigens was hij een warm voorstander der hervorming, wier aanvang hij nog beleefde.

FOND (BARTHÉLEMY FAUJAS DE S.), geboren te Montélimart in 1750, Bestuurder en Professor aan het Museum van natuurlijke historie, verrijkte deze wetenschap met belangrijke ontdekkingen, inzonderheid wat de geologie en de volkanische voortbrengselen betreft. In 1775 ontdekte hij in het gebergte van Chenavary-en-Velay eene rijke mijn van Pouzzolane, welke hij op zijne kosten deed openen, en wier opbrengst hij het metselwerk aan de haven van Toulon gebruikt werd. Deze ijverige en geleerde natuurkenner verrijkte het museum met eene menigte zeldzame voorwerpen. Van zijne talrijke werken is dat over de Luchtbollen en over den S. Pietersberg, bij Maastricht, in het Nederduitsch vertaald. † te Parijs den 26 Julij 1819.

FONDI, eene kleine stad in Terra di Lavoro, op den weg van Rome naar Napels, ligt in een heerlijk vruchtbaar dal, reeds bij de Ouden vermaard, om den voortreffelijken wijn, die aldaar wast, en door PLINIUS zeer geprezen wordt; er zijn geheele bosschen van olijfboomen; citroenen, oranjeappelen en vijgen wassen er genoegzaam in het wild; de geheele landsdouw is met regt een dichterlijk Arkadië te noemen, maar de stad heeft het minst van al te beduiden. In 1534 werd zij vermeesterd door de Turken, die de meeste inwoners als slaven wegvoerden; HARIADAN BARBAROSSA, Dey van Algiers, had namelijk zich verbonden om JULIA GONZAGA, Gemalin van VALENTIJN COLONNA, Graaf van Fondi, wier schoonheid zelfs tot in Turkije bekend en beroemd was, in het serail des Sultans te leveren, en overviel de stad bij nacht; doch JULIA ontsnapte gelukkig in haar hemd, en de Dey wreekte het mislukken van zijn' aanslag op de arme stad, die van de toen geleden verwoesting nog de sporen behouden heeft.

FONDOLO (GABRINO), overweldiger van Cremona in 1409, oefende aldaar zijn willekeurig gezag tot 1420 met eene wreedheid, die hem met NERO deed gelijk stellen; meer dan 70 aanzienlijke Cremoners, die hij op een' maaltijd genoodigd had, onder voorwendsel van de partijen met elkander te verzoenen en een' burgeroorlog voor te komen, liet hij voor zijne oogen om het leven brengen. Eindelijk viel hij FILIPPE VISCONTI, Hertog van Milaan, in handen, die in 1425 met zijn' dood een einde maakte aan zijne gruwelen.

FONS BELLAQUEUS, = BLANDI, oude benamingen van *Fontainebleau*, in Frankrijk. = CALCARIUS, tegenw. *Forcalquier*, in Frankrijk. = CLARUS, tegenw. *Fairborn*, in Engeland. = EBRALDI, tegenw. *Fontevrault*, in Frankrijk. = RAPIDUS, tegenw. *Fontarabia*, in Spanje.

FONSECA (JUAN RODRIGO DE), geboren te Sevilië, omstreeks 1450, † in 1530, was Bisschop van Burgos en lid van den Raad der Koningin ISABELLE; hij deed al wat hem mogelijk was om de ontdekkingsreis van COLUMBUS te beletten en te dwarsboomen; ook verzette hij zich krachtdadig tegen het nemen der maatregelen, voorgesteld door den menschlievenden LASCASAS, om het lot der ongelukkige Amerikanen te verbeteren; hij zeide dat men deze volkeren het best kon bekeeren door hen met bloed in plaats van met water te doopen. = (ELEONORE, Marquizin van), geboren te Napels in 1768, uit een der edelste geslachten, beöefende de natuurlijke historie, de kruid- en ontleedkunde, en hielp zelfs den beroemden SPALLANZANI in zijne nasporingen en de ontdekking der lymphatische vaten; zij was hofdame der Koningin CAROLINE, die met hare zucht voor de wetenschappen den spot dreef; de gevoelige ELEONORE, hierdoor beleedigd, verwijderde zich van het hof, en sprak met weinig lof van het verstand der Koningin. Bij de komst der Franschen in Sicilië in 1799, wederstond zij aan het hoofd van eenige vrouwen moedig de Lazzaroni, die in de straten van Napels de voorstanders der Franschen vermoordden. Toen de Franschen Napels bezet hadden, schreef zij den *Napolitaanschen Moniteur*, in welk dagblad zij juist geene lofrede hield op het gevlugte koninklijke geslacht. Na het vertrek der Franschen werd ELEONORE, die tegen den raad harer vrienden te Napels gebleven was, op bevel van den Kardinaal RUFFO gevat en den 20 Julij 1799 opgehangen.

FONTAINE DES BERTINS (ALEXIS), geboren te Clavaison, in Dauphiné, in 1725, † in 1771, was een vermaard wiskundige en de eerste die zich bezig hield met de algemeene theorie en toepassingen der integraalrekening; als lid van de Akademie der wetenschappen heeft hij dezelve eene menigte belangrijke verhandelingen aangeboden, die in derzelver gedenkschriften en ook in 1764 afzonderlijk gedrukt zijn. = (JEAN LA), zie LAFONTAINE.

FONTAINEBLEAU, eene stad met 7400 inwoners, ligt in het departement der Seine en Marne, 14 mijlen van Parijs. De benaming schijnt natuurlijk haren oorsprong te hebben in de versnelde uitspraak van *Fontaine à belle eau*; doch dit is zoo niet: in de oude Fransche charters der XII eeuw wordt deze stad in het Latijn *Fons blandi* geheeten: dit is waarschijnlijk een eigen naam, maar het is niet bekend wie deze BLANDUS was; denkelijk de eerste ontdekker van de voortreffelijke bron in derzelver nabijheid, die welligt LODEWIJK VII kan bewogen hebben om hier een paleis aan te leggen, hetwelk FRANS I voltooide, waar HENRIK III geboren is, en hetwelk HENRIK IV, LODEWIJK XIV en LODEWIJK XV merkelijk verbeterd en verfraaid hebben. In dit paleis liet de Zweedsche Koningin CHRIS-

TINA in 1654 haren Stalmeester, den Graaf MONALDESCHI, vermoorden; in 1679 werd aldaar de vrede tusschen Frankrijk en Denemarken, en in 1762 die tusschen Frankrijk, Engeland, Spanje en Portugal gesloten. Hier werden door de bijzitten van LODEWIJK XIV en XV de schatten des koningrijks in de schandelijkste dartelheid en weelde verkwist. NAPOLEON hield hier sedert 1809 den Paus PIUS VII een' geruimen tijd gevangen, sloot hier den 25 Januarij 1813 een nieuw concordaat met hem, en teekende hier den 11 April 1814 zijn' afstand van den Franschen troon.

FONTANA (CARLO), Bouwkunstenaar en schrijver, geboren te Bruciato in 1634, werd door de Pausen INNOCENTIUS XI en CLEMENS XI gebruikt tot het aanleggen en uitvoeren van verscheiden groote gebouwen, onder anderen der paleizen Grimani en Bolognetti, der graftombe van de Zweedsche Koningin CHRISTINA in de S. Pieters kerk, van de Fontein van S. Pieter en die van S. Maria, van het Teatro Tordinone en nog verscheiden andere gebouwen te Rome. Hij heeft van eenigen uitvoerige beschrijvingen en verscheiden bouwkundige werken uitgegeven. † te Rome in 1714. = (DOMENICO), geboren in het dorp Mili, bij het meer van Como, in 1543, was een vermaard Bouwkunstenaar, en heeft zich beroemd gemaakt door hetgene hij ten uitvoer gebragt heeft onder het pausschap van SIXTUS V, die, toen hij nog Kardinaal MONTALTO was, hem eene kapel in de kerk van Maria maggiore en een paleis liet bouwen. De trotsche gewezen varkenshoeder wilde door het stichten van groote gebouwen en het oprigten van gedenkstukken zijne geringe afkomst doen vergeten, en gebruikte FONTANA tot het overeinde stellen van de groote Obelisk, op het plein voor de S. Pieters kerk, die toenmaals nog ten deele onder puinhoopen bedolven lag, eene onderneming, waartoe wel reeds vroegere pausen besloten hadden, maar door de moeijelijkheid van de uitvoering waren afgeschrikt geworden; FONTANA volbragt echter gelukkig in 1586 dien reuzenarbeid; even zoo slaagde hij ook in het oprigten van een Obelisk op het plein van S. Maria maggiore; hij bouwde vervolgens de Kerk van S. Jan van Lateraan, de Poort del Popolo, de Bibliotheek van het Vatikaan, het pauselijk paleis van Monte Cavallo en de Waterleiding *Acqua felice*, die het water van een' berg op vijf mijlen afstands naar Rome brengt. Onder CLEMENS VIII had FONTANA insgelijks het bestuur over verscheiden groote gebouwen en het herstellen van oude gedenkstukken. Zijne verdiensten werden nogtans slecht beloond; men beschuldigde hem van kwade trouw in het besteden van gelden, hem verstrekt tot het betalen der kosten van den hem opgedragen arbeid, en hij werd in 1592 van zijn ambt ontzet, maar dadelijk bij het hof van Napels wederom aangesteld. Hij deed kanalen graven om de provincie Terra di Lavoro tegen overstroomingen te beveiligen, leide een' weg aan langs de zee, bouwde het koninklijk paleis en ontwierp het plan van eene nieuwe haven, hetwelk naderhand door PICCHIATI uitgevoerd is. FONTANA † te Napels in 1607. In 1590 gaf hij te Rome eene beschrijving in het licht van de vernuftige wijze, op welke hij de groote Obelisk vervoerd en opgerigt had, met 19 platen, in groot folio; dit werk werd in 1604 te Napels herdrukt. = (FELICE), geboren te Pomarolo, in Tyrol, den 15 April 1730, studeerde te Padua en te Bologna, en was eenigen tijd Professor in de natuurkunde aan de hoogeschool te Pisa. De Groothertog van Toscane (naderhand Keizer LEOPOLD II) ontbood hem naar Florence, om het naturaliënkabinet aan te leggen, hetwelk nog tegenwoordig eene der schoonste merkwaardigheden van Florence is; een voornaam gedeelte daarvan zijn de anatomische waspreparaten, door SUSINI onder FONTANA's opzigt vervaardigd. Keizer JOSEPH II liet door hem eene dergelijke verzameling voor de heelkundige akademie te Weenen bezorgen. FONTANA schreef ook verscheiden belangrijke werken over de natuur- en scheikunde, en deed verscheiden gewigtige ontdekkingen aangaande de aanwending der gazsoorten en koolzuren. Hij had verscheiden reizen in Duitschland en Frankrijk gedaan, en hield briefwisseling met de voornaamste geleerden van Europa. Bij het bezetten van Florence door de Franschen in 1799, trof hij onder de officieren verscheiden zijner geleerde vrienden aan, met welken hij natuurlijk gemeenzaam omging; toen de Franschen wederom vertrokken waren, werd hem dit als eene misdaad aangerekend, en men wierp hem in de gevangenis, doch ontsloeg hem, toen hij bewees dat hij met de Fransche officieren slechts over wetenschappelijke zaken gesproken had. † den 9 Maart 1805, en werd in de Kerk S. Croce naast GALILEI en VIVIANI begraven. = (FRANCESCO), wis- en sterrekundige, gaf in 1646 een werk in het licht, getiteld: *Novae coelestium et terrestrium Observationes*, hetwelk verscheiden belangrijke waarnemingen behelst. † aan de pest te Napels in 1656. = (FRANCESCO LUIGI), geboren te Casal maggiore, den 28 Augustus 1750, werd in 1766 Barnabieter monnik en onderwees [illegible] talen en fraaije letteren te Milaan. Door het uitgeven van eenige Latijnsche en Italiaansche gedichten geraakte hij niet onvoordeelig bekend, en PIUS VII Paus geworden zijnde, werd FONTANA door zijn' beschermer, den Kardinaal GERDIL, naar Rome ontboden. In 1804 verzelde hij den Paus op zijne eerste reis naar Parijs, en bekwam bij deze gelegenheid een' grooten invloed op den heiligen vader. Toen zij in Rome teruggekeerd waren, zocht de Generaal MIOLLIS vruchteloos FONTANA in het belang des Franschen Keizers over te halen. Eindelijk werd de Paus in 1808 gevangen en naar Frankrijk gevoerd, gelijk elf jaren vroeger zijn voorganger PIUS VI; eene maand later ontving FONTANA in den nacht bevel van de policie om zich naar Parijs te begeven, en kreeg twee gendarmen tot reisgezelschap mede. In Parijs aangekomen, moest hij zijn monnikspak uittrekken en zich kleeden als een gewoon' mensch; Arcis-sur-Aube werd hem tot verblijfplaats aangewezen; eenige weken later werd hij bij den *Minister van eeredienst* ontboden en door dezen bij NAPOLEON ingeleid, die verlangde dat FONTANA zich naar Savona zou begeven, om den Paus zijne laatste bevelen over te brengen; FONTANA verzocht die schriftelijk, en toen zijn berigtschrift gereed was, kon hij wegens ziekte niet vertrekken; naauwelijks was hij hersteld, toen de Kardinaal FESCH uit naam van NAPOLEON hem kwam bevelen naar Savona op reis te gaan; alvorens nogtans doorsnuffelde de policie zijne papieren, en Pater FONTANA ging, in plaats van op reis, naar de gevangenis op het kasteel van Vincennes, waar hij den Kardinaal OPPIZZONI vond; het gezelschap werd naderhand nog vermeerderd met de Kardinalen PIETRO, GABRIELLI en GREGORIO. SAVARY, Minister van policie, kwam op het einde van 1812 Pater FONTANA bezoeken, en zocht hem uit naam van zijn' meester te verleiden om hem behulpzaam te zijn tot het uitvoeren van ontwerpen, die hij voorgaf dat tot heil der Kerk konden strekken; maar de Pater zeide dat de Paus alleen bevoegd was om over kerkelijke zaken te beschikken, en de Minister vertrok, zonder dat hij FONTANA had kunnen doen wankelen in zijne trouw aan den Paus. In het begin van 1813 werden OPPIZZONI, GABRIELLI en PIETRO in vrijheid gesteld, maar GREGORIO en FONTANA bleven gevangen; een jaar later werden beiden naar la Force overgebragt, waar zij den Bisschop van Boulogne en andere geestelijken vonden. NAPOLEONS verderfelijke veldtogt naar Rusland had eindelijk zijn' lang gewenschten val ten gevolge. Den 2 April 1814 verliet FONTANA de gevangenis, en vertrok den 5 Mei naar Italië; de herstelde PIUS VII maakte in 1816 hem Kardinaal, en hij sleet zijne overige dagen in stille rust. † den 19 Maart 1822. = (MARIANO), broeder van den voorg., geboren te Casal maggiore, den 18 Februarij 1746, † den 18 November 1808, was Barnabieter monnik, en onderscheidde zich door zijne wetenschappelijke bekwaamheden; hij onderwees de wijsbegeerte en wiskunde aan de voornaamste hoogescholen van Italië, bezat eene uitgebreide bibliotheek, en was een goed kenner van schilderijen. Het voornaamste zijner uitgegeven werken is zijn *Corso di Dinamica*, te Pavia in 1790, 1792 en 1795 gedrukt.

FONTANELLE (JEAN GASPARD DUBOIS), geboren te Grenoble in 1737, † in 1812, was een veelschrijver over allerlei onderwerpen en in allerlei vormen; zijn *Cours de belles-lettres*, door zijn' kleinzoon RENAULDON in 1813 uitgegeven, is minder omslagtig dan die van LAHARPE; van zijne talrijke tooneelstukken trok *Ericia, of de Vestaalsche Maagd* (ook in het Nederduitsch door twee vertalingen bekend) het meest de aandacht, niet zoo zeer om de kunstwaarde van dit stuk, maar omdat hetzelve in 1768 ten *gevalle der geestelijkheid* verboden werd.

FONTANES (LOUIS, Marquis DE), geb. te Niort den 6 Maart 1757, ging na het volbrengen zijner studiën naar Parijs, waar hij in 1783 eene uitmuntende vertaling in verzen van POPES *Essai on Man* met belangrijke aanteekeningen in het licht gaf, welke zelfs na de verschijning der vertaling van DELILLE hare waarde behouden, en die FONTANES met regt eene aanzienlijke plaats onder de latere Fransche dichters bezorgd heeft. Als prozaschrijver is hij mede zeer voordeelig bekend, onder anderen door zijne schoone Lofrede op WASHINGTON. Na de omwenteling behoorde hij onder de gematigde voorstanders van het goede, dat dezelve opleverde, en was dienvolgens genoodzaakt de woede van het schrikbewind door de vlugt te ontwijken; hij begaf zich eerst naar Hamburg, en toen naar Londen, waar hij CHÂTEAUBRIAND aantrof en vriendschapsbetrekkingen met hem aanknoopte. Na den val van ROBESPIERRE en zijn' aanhang kwam FONTANES in Frankrijk terug, en werd in 1804 voorzitter van het Wetgevend Ligchaam: in deze hoedanigheid moest hij dikwijls aanspraken doen aan NAPOLEON, dien hij wel prees, maar telkens ook zijn' pligt herinnerde, in plaats van, gelijk zoo vele anderen, op eene slaafsche wijze den soldaat van fortuin als een' afgod te bewierooken. Noch als Consul noch als Keizer nam BONAPARTE hem deze vrijmoedigheid kwalijk, en beschermde zelfs hem tegen de treken der hovelingen en de verachtelijke handlangers der policie, die gelegenheid zochten om NAPOLEONS ongenoegen tegen FONTANES op te wekken, dien hij in 1810 tot lid van den Senaat benoemde. Na de vernieling des Franschen legers in Rusland drong hij in 1813 sterk op het onderhandelen met de verbonden mogendheden, en stemde den 1 April 1814 voor de afzetting van NAPOLEON. Na de herstelling der BOURBONS op den Franschen troon zochten zijne vijanden hem, even als bij NAPOLEON, bij LODEWIJK XVIII in ongunst te brengen; maar de Koning liet zich tegen den verdienstelijken man niet voorinnemen, die gedurende de honderd dagen standvastig weigerde den overweldiger op nieuw te huldigen. Na de tweede herstelling van LODEWIJK XVIII benoemde hij FONTANES in zijn' raad en in 1816 tot voorzitter der herstelde Fransche Akademie. †

den 17 Maart 1821. Zijne uitgegeven werken zullen hem steeds een' aanzienlijken rang onder de Fransche letterkundigen van lateren tijd doen behouden.

FONTANGES (Marie Angélique Scoraille de Roussille, Hertogin de), geboren in 1661 uit een oud geslacht van Rouergue, was Hofdame der Koningin-moeder en uitstekend schoon, maar had een zeer bekrompen verstand. Zij veroverde niettemin het hart van Lodewijk XIV, die haar tot Hertogin verhief. Hoogmoed en spilzucht waren de hoofdtrekken van haar karakter; Mad. de Montespan, voormalige bijzit des Konings, van wier heerschzucht en grillen zij menigmaal grievende blijken ondervonden had, was inzonderheid het doel van hare wraakzucht; zij verkwistte maandelijks over de 100,000 Kroonen, alle koninklijke gunstbewijzen gingen door hare hand, en zij gaf den toon voor alle modes; toen op eene jagtpartij haar kapsel door den wind losgeraakt was, deed zij het met een lint weder vastbinden, zoodat de strik op haar voorhoofd kwam: deze mode verspreidde zich met haren naam door geheel Europa. † in het kraambed den 28 Junij 1681.

FONTARABIA, bij de Romeinen *Fons rapidus* en door de Spanjaarden *Fuentarabia* genaamd, is eene kleine versterkte stad en haven in Spanje, in de provincie Guipuscoa, aan den mond der Bidassoa. Zij werd in 1638 vruchteloos door de Franschen belegerd, die deze grensvesting echter in 1719 veroverden.

FONTEIN, Fr. *Fontaine*. Bij de Ouden waren de Fonteinen het voornaamste sieraad der steden, en sommigen zelfs waren aan de eene of andere godheid toegeheiligd, of dienden tot gedenkstukken van eenige merkwaardige gebeurtenis. In de stad Megara was eene zeer groote en prachtige Fontein, die Theagenes had aangelegd; in het gewijde bosch van Æsculapius te Epidaurus was eene Fontein, die Pausanias als merkwaardig vermeldt, om derzelver sieraden, en nog tegenwoordig vindt men in de voornaamste steden van Italië zeer fraaije Fonteinen in den antieken smaak; te Parijs zijn de Fonteinen meesterstukken van hedendaagsche bouw- en beeldhouwkunst. Het loopen der Fonteinen wordt bewerkt door de zwaarte van het water, aan welks beweging de kunst allerlei gedaanten geeft, als spuwende dolfijnen, uitstortende urnen en overvloedshoornen, cascaden, enz.; het springen geschiedt door de drukking der lucht, gelijk de Fontein van Hero, dus genaamd naar derzelver uitvinder Hero van Alexandrië, die 120 jaren vóór J. C. bloeide; zij is naderhand verbeterd door Nieuwentijt (*Wereldbesch.* blz. 803, Pl. XXVI, fig. 3). = (Pieter), geboren in 1708, † den 8 Augustus 1788, Predikant bij de Doopsgezinden te Amsterdam, en verdienstelijk letterkundige, was een leerling van den beroemden Tiberius Hemsterhuis en de vriend van Daniel Wyttenbach, wien hij de zorg overliet om zijne sedert vele jaren verzamelde aanteekeningen op Theophrastus der geleerde wereld mede te deelen; doch de uitgave dezer aanteekeningen, van welke men groote verwachting had, is achterwege gebleven. Fontein was een zeer geleerd man, en had in zijn' tijd een groot gezag beide in de oude en hedendaagsche letterkunde. Hij besprak zijne uitgebreide en kostbare bibliotheek bij uitersten wil aan de kweekschool zijner gemeente, en bovendien nog eene som van 4000 Guldens, tot aankoop van zoodanige boeken als men voor de studerenden nuttig oordeelde, en die aan zijne verzameling nog mogten ontbreken.

FONTE MODERATA, eigenlijk Modesta Pozzo, eene Venetiaansche vrouw, geboren den 15 Junij 1555, † den 5 November 1592, schreef onder genen naam verscheiden werken in proza en in verzen; onder anderen *Il Merito delle Donne, scritto in due giornate;* welligt heeft zij het ook eene verdienste geächt dat zij dit gedicht in twee dagen schreef: waartoe dit anders gemeld? hetzelve verscheen in 1600 te Venetië, en gaf Legouvé aanleiding tot zijn dichtstuk *Le Mérite des Femmes.*

FONTENAY, een dorp in het voormalig Bourgogne, is in de Geschiedenis vermaard door den bloedigen slag tusschen de zonen van Lodewijk den Vromen in 841, die in 843 het verdrag van Verdun ten gevolge had, waarbij het groote Frankische Rijk gedeeld werd, en Lotharius I Italië en Lotharingen, met de keizerlijke waardigheid, Lodewijk Duitschland en Karel de Kale Frankrijk bekwam.

FONTENELLE (Bernard le Bovier de), geboren te Rouen den 11 Februarij 1657, de vernuftigste geleerde en helderzeestigste wijsgeer van zijn' tijd, was de zoon van een' Advokaat; zijne moeder was eene zuster der beide Corneilles. Hij begon zijne studiën bij de Jezuïten te Rouen, oefende zich vervolgens in de regtsgeleerdheid, en werd Advokaat; maar zijn eerste proces verloren hebbende, verscheen hij niet weder voor de balie, en leide zich enkel toe op de wijsbegeerte en fraaije letteren. In 1674 kwam hij te Parijs, en werd weldra als bevallig dichter met lof bekend; hij had groot aandeel in de opera's *Bellerophon* en *Psyche,* die onder den naam van zijn' oom Thomas Corneille vertoond werden; in het treurspel slaagde hij minder gelukkig; daarbij waren Racine en Boileau zijne vijanden. Zijne *Histoire des Oracles*, zakelijk getrokken uit het werk van den Haarlemmer Geneesheer van Dale, bragt hem in moeijelijkheden met de Jezuïten, en de beruchte Letellier, biechtvader van Lodewijk XIV, verklaagde Fontenelle bij den Koning als een atheïst; maar gelukkig was de Marquis d'Argenson, Luitenant der policie, een man van gezond oordeel, en wist het onweder af te wenden, dat over Fontenelle dreigde los te barsten. In 1691 werd hij lid en in 1699 Secretaris van de Akademie der wetenschappen; hij bekleedde deze waardigheid 42 jaren, en verwierf grooten roem met zijne lofredenen op de gestorven leden. Zijne schriften, zelfs over de afgetrokkenste onderwerpen, behaagden algemeen, door den aangenamen bevalligen stijl, waarin hij dezelve behandelde; zijn meesterstuk nogtans is zijne *Entretiens sur la pluralité des mondes;* dit werk is ontelbare malen gedrukt; in 1800 met aanteekeningen van Lalande; hetzelve is in het Nederduitsch vertaald door C. Huygens, in het Hoogduitsch door Bode, in het Italiaansch door Vestrini, in het Engelsch door Moore en in het Nieuw-Grieksch door Kodrika. Fontenelle was in den omgang even behagelijk als in zijne schriften; hij was geleerde en wijsgeer zonder de minste pedanterie of stelselzucht, en de eerste die, om zoo te zeggen, de wetenschappen het kleed der bevalligheid aantrok. Hij bereikte, zonder ooit ziek geweest te zijn, op eene maand na, den ouderdom van 100 jaren, en † den 9 Jan. 1757. Zijne *Oeuvres complettes*, II Deelen, verschenen te Parijs in 1758 en eene uitgave, 3 deelen in folio, met platen van B. Picart, reeds bij zijn leven in 1729 in den Hage.

FONTENOI, een dorp in de voormalige Nederlandsche provincie Henegouwen, is bekend door de overwinning, welke het Fransche leger, aangevoerd door den Maarschalk de Saxe, op den 11 Mei 1745 aldaar behaalde op de bondgenooten, onder het bevel des Hertogs van Cumberland.

FONTEVRAULT, eene kleine stad op de grenzen van Poitou en Anjou, in het Fransche departement Mayenne en Loire, gaf haren naam aan een vermaard nonnenklooster, aldaar in 1099 door Robert van Abrissel gesticht; hij verzamelde in de kloostergebouwen verscheiden boetvaardige personen van beiderlei geslacht, welken hij den regel van den H. Benedictus voorschreef, waarbij hij de monniken aan de gehoorzaamheid der Abdis onderwierp. Deze orde verspreidde zich door Frankrijk en Spanje, waar de talrijke kloosters rijkelijk begiftigd werden. De Abdis van Fontevrault, doorgaans eene aanzienlijke dame, had het oppergezag over allen, was van alle bisschoppelijk toezigt vrij en alleen aan den Paus onderworpen. Niettegenstaande bij de oorspronkelijke instelling voor eene strenge afzondering van beide geslachten gezorgd was, hadden er toch wel ergerlijke voorvallen plaats, waardoor deze orde allengs haar aanzien verloor. Vóór de omwenteling had zij echter nog 57 prioraten in Frankrijk. Sedert is zij met de anderen afgeschaft.

FONTRAILLES (Louis d'Astarac, Marquis de) werd in 1642 door Gaston, Hertog van Orleans, broeder van Lodewijk XIII, naar Spanje gezonden, om met den Hertog van Olivarez te onderhandelen wegens de middelen om den Kardinaal de Richelieu te doen vallen en eene omwenteling in Frankrijk te bewerken (zie Cinq-Mars); hij sloot inderdaad een verdrag, bij hetwelk Spanje 12,000 man voetvolk, 8000 ruiters en 400,000 Kroonen tot wervingen in Frankrijk leveren zou; maar de aanslag ontdekt en de medepligtigen aan dit verraad gestraft zijnde, vlugtte Fontrailles naar Engeland; na den dood des Kardinaals kwam hij in Frankrijk terug, en † in 1677.

FOOTE (Samuel), was geb. te Truro, in Cornwallis, in 1719, van bemiddelde ouders, die hem in de regtsgeleerdheid lieten studeren, maar hij kreeg weldra een' walg van het *Corpus juris*, trouwde, bragt de aanzienlijke nalatenschap zijner ouders in korten tijd door en maakte schulden, die hij niet kon betalen; hij nam uit nood zijne toevlugt tot het tooneel, en debuteerde in 1744 op den schouwburg van *Hay-market* met de rol van *Othello,* maar hij voldeed in andere treurspelrollen zoo min als in deze. In 1747 opende hij een tooneel voor zijne eigen rekening, waarop hij als schrijver en speler tevens verscheen in eene soort van spelen, die een middelding waren tusschen blijspel en klucht, in welke hij onder den naam van *Morning-pleasures* (ochtendvermaken) gebeurtenissen van den dag en bekende levende personen op het tooneel bragt, wier houding, kleeding, manieren en spraak hij op eene treffende wijze wist na te bootsen, zonder iemand, zelfs niet de vermogendste en aanzienlijkste lieden, te ontzien. Natuurlijk hadden deze vertooningen veel toeloop, en zij verworven hem den bijnaam van den Engelschen Aristophanes, maar even natuurlijk kreeg hij het daardoor dikwijls genoeg met de regtbanken te kwaad, en niet zelden ging de ruime ontvangst aan geldboeten en proceskosten weder heen. Foote, onverwacht eene aanzienlijke erfenis bekomen hebbende, sloot dadelijk zijn' schouwburg, en leefde lustig en los voort. Toen het geld met spelen en zwelgen verteerd was, verscheen hij wederom op het tooneel, en maakte het nog erger dan te voren: zoodat hij ontzettend veel geld won. De Engelsche wetten geene termen opleverende om hem het voorstellen van bekende personen op het tooneel te beletten, en Foote zich aan geene geldboete storende, die eene volgende voorstelling hem toch vergoedde, verkreeg de regering van Westminster eene acte van het Parlement, waarbij het getal der schouwburgen op één minder dan dat der bestaande bepaald werd, en deed daarop dien van Foote sluiten. Bij dit ongeluk kwam dat hij, met den Hertog van York op de jagt zijnde, een been brak, hetwelk hem moest afgezet worden. De Hertog ver-

wierf hierop voor hem de vergunning van te mogen spelen gedurende den tijd dat de andere schouwburgen gesloten waren. FOOTE verscheen dus met een houten been weder op het tooneel, en vermaakte zijn publiek even als te voren, ja maakte zich zoo gevreesd, dat menig een hem aanzienlijke geldsommen gaf, om niet door hem op het tooneel gebragt te worden. Eindelijk werd hij ongesteld, en men kocht zijn' doctor om dat hij hem raden zou eene reis naar Frankrijk te doen; FOOTE volgde dezen raad, maar te Dover gekomen, † hij aan eene beroerte in 1777. Er zijn ruim 20 stukken van hem gedrukt, die men echter niet aan de kunstregelen moet toetsen; maar er is veel geest en vrolijkheid in. FOOTE was een man van een onuitputtelijk vernuft, zoo wel in de zamenleving als op het tooneel; al zijne kwinkslagen werden zorgvuldig opgeteekend, en in tijdschriften, anecdotenboeken en almanakken gedrukt; WILLIAM COOKE heeft ze bij elkander verzameld en onder den titel van *Memoirs of* SAMUEL FOOTE in 3 deelen te Londen in 1805 uitgegeven.

FOPPENS (JOANNES FRANCISCUS), geboren te Brussel in 1689, † den 16 Julij 1761, was Professor der wijsbegeerte te Leuven, en een werkzaam letterkundige; in 1739 gaf hij te Brussel zijne *Bibliotheca Belgica* in het licht, waarin hij de werken van AUBERT LE MIRE, FRANCISCUS SWEERTIUS en VALERIUS ANDREAS over de Nederlandsche schrijvers geheel heeft opgenomen, met verscheiden bijvoegselen en verbeteringen, en VALERIUS ANDREAS, die met 1640 eindigt, vervolgd tot 1680. Dit werk is eene bekwame handleiding tot de kennis der vroegere Nederlandsche bibliographie. Hij heeft ook eene geschiedenis der bisdommen van Antwerpen en 's Hertogenbosch uitgegeven.

FOR. Verkorting van *Fortuna ; Forum; Fortis.*

FORBES OF PITSLIGO (ALEXANDER), Schotsch Edelman der vorige eeuw, is eigenlijk in de tegenwoordige eeuw eerst regt bekend geworden door WALTER SCOTT, die hem in zijn' *Waverley* geschilderd heeft onder den naam van den Baron BRADWARDINE. Lord FORBES speelde namelijk in 1745 eene rol bij gelegenheid der onderneming van den Pretendent, wiens zijde hij koos, en door zijn voorbeeld verscheiden andere Schotsche edellieden overreedde hetzelfde te doen; hij zelf had een corps ruiterij opgerigt van 150 man, waarover hij het bevel voerde. Na het verlies van den slag bij Culloden van zijne goederen en titels beroofd, week hij naar Frankrijk, en meende naderhand tegen zijn banvonnis te kunnen opkomen, omdat hij daarin aangeduid was onder den titel van Lord PITSLIGO, in plaats van Lord FORBES OF PITSLIGO; hij verkreeg ook in 1749 van het hof een nieuw vonnis, hetwelk echter de kamer der Pairs niet bekrachtigde, die het eerste vonnis handhaafde. † in hoogen ouderdom den 21 December 1762. Lord FORBES wilde ook schrijver en geleerde zijn; in 1734 had hij zedekundige en wijsgeerige Proeven uitgegeven, en in 1761 nog een dergelijk werk. Hij was goedhartig, dapper en pedant, even zoo als WALTER SCOTT hem als Lord BRADWARDINE gekarakteriseerd heeft.

FORBIN (CLAUDE), geboren te Gardanne, bij Aix, in Provence, in 1656, trad zeer jong in den zeedienst, deed in 1675 den togt mede naar Messina, diende in Amerika onder den Graaf D'ESTRÉES, en woonde het bombarderen van Algiers bij door DUQUESNE. In 1685 verzelde hij den Ridder DE CHAUMONT op zijn gezantschap naar Siam; de Koning van dat land hield hem in dienst als Groot-admiraal, maar na twee jaren nam hij zijn ontslag, en kwam in Frankrijk terug, waar hij als Chef d'escadre in dienst gesteld werd, en vervolgens bij verscheiden ontmoetingen met de Engelschen, de Hollanders, de Venetianen en de Algerijnen zich als een dapper zeeheld onderscheidde. Hij verliet den dienst omstreeks 1710, en sleet zijne overige dagen op een landgoed bij Marseille. † in 1733.

FORCE (JAQUES NOMPAR DE CAUMONT, Hertog DE LA), geboren omstreeks 1559, was een zoon van FRANÇOIS DE CAUMONT, die met zijn' oudsten zoon ARMAND in den S. Bartelsnacht vermoord werd. JAQUES ontkwam de handen der moordenaars bijkans als door een wonderwerk, en hield zich verborgen tot dat HENRIK IV zich aan het hoofd stelde der Protestanten; toen nam hij dienst onder zijn leger, en onderscheidde zich voornamelijk in het gevecht bij Angers in 1589. In het begin der regering van LODEWIJK XIII diende hij onder het leger der Protestanten, en zelfs nog bij de belegering van Montauban in 1621; maar Roomsch geworden, geraakte hij terstond in gunst bij het hof, en werd benoemd tot Maarschalk en Luitenant-generaal in Piemont; hij veroverde Pignerol en Saluces, sloeg de Spanjaarden te Carignan in 1630, berende Luneville, deed het beleg van Philipsburg opbreken, veroverde Spiers in 1635, en nam den Oostenrijkschen Generaal COLLOREDO gevangen. † als Maarschalk van Frankrijk te Bergerac den 10 Mei 1652, in den ouderdom van bijna 93 jaren. Zijn zoon ARMAND volgde hem op als Maarschalk, en † den 16 December 1675, bijna 90 jaren oud. Hij had zijn' vader meest op al zijne veldtogten verzeld.

FORCELLINI (EGIDIO), geboren in een dorp bij Feltre, van ouders, die zoo armoedig waren, dat zij hem niet ter schole konden zenden: hij was dus reeds tamelijk opgewassen, toen hij aan het seminarium te Padua Latijn begon te leeren; doch hij maakte spoedig zulke vorderingen, dat FACCIOLATO, Professor in de godgeleerdheid en wijsbegeerte aan dit seminarium, zich van zijne hulp kon bedienen bij zijne nieuwe uitgave van het zeventalig woordenboek van CALEPINUS. Vervolgens hielp hij bijkans 40 jaren lang FACCIOLATO aan zijn groot Latijnsch woordenboek en anderen philologischen arbeid (zie FACCIOLATO (GIACOMO). Inmiddels was FORCELLINI naar Ceneda als Professor der rhetorica en Directeur van het seminarium verplaatst geworden, doch werd in 1731 naar Padua terugberoepen, waar bij met de hulp van FACCIOLATO zijn voortreffelijk Latijnsch Lexicon voltooide, hetwelk 4 deelen in folio te Padua in 1771 verscheen.

FORDYCE (JAMES), geboren te Aberdeen in 1720, was gedurende 13 jaren Predikant bij eene gemeente van Dissenters te Londen, woonde vervolgens in Hampshire en eindelijk te Bath. † aldaar den 1 Oct. 1796. FORDYCE was niet alleen een geleerd, maar ook een zeer braaf, godvruchtig en verdraagzaam man; hij schreef in een' schoonen stijl verscheiden zedekundige werken, inzonderheid voor beschaafde jongelieden, die meerendeels ook in het Nederduitsch vertaald en uitgegeven zijn.

FOREEST (PIETER VAN), geboren te Alkmaar in 1522, studeerde in de geneeskunde te Leuven, bezocht daarop Frankrijk en Italië, en vestigde in 1545 zich als geneesheer in zijne geboortestad; in 1557 werd hij door de regering van Delft naar deze stad genoodigd, dewijl de pest aldaar groote verwoestingen aanrigtte; hij had het geluk verscheiden kranken te redden en den voortgang der besmetting te stuiten. Hij bleef te Delft wonen tot de oprigting der hoogeschool te Leyden in 1575, aan welke hij tot eersten Professor in de geneeskunst werd aangesteld. Zijne laatste levensjaren sleet hij te Alkmaar. † aldaar in 1597. Zijne Latijnsche werken, genees- en heelkundige waarnemingen behelzende, zijn in Holland, Duitschland en Frankrijk meermalen gedrukt.

FORFAIT (PIERRE ALEXANDRE LAURENT), geboren te Rouen in 1752, was eerst Ingenieur te Brest en toen te Cadix onder de bevelen van den Graaf D'ESTAING; vervolgens werd hij met eene gewigtige zending naar Engeland belast. Bij zijne terugkomst werd hij in 1791 tot afgevaardigde van het departement der Neder-Seine bij de Wetgevende Vergadering benoemd, waar hij zich zeer gematigd gedroeg; toen de Conventie deze vergadering verving, begaf hij zich naar Havre, en werd aldaar onder het schrikbewind gevangen gezet, maar men had hem noodig, en stelde hem wederom in vrijheid. Na de verovering van België en Holland kreeg hij last om de kusten van deze landen te onderzoeken, en deed eene militaire haven te Antwerpen aanleggen. BONAPARTE, eerste Consul geworden zijnde, benoemde FORFAIT tot Minister der zeezaken, Staatsraad, Inspecteur-generaal der flotille, die tegen Engeland bestemd was, Commandant van het Legioen van eer, Zeeprefect te Havre en vervolgens te Genua. In 1803 viel hij in ongenade, leefde ambteloos in den schoot van zijn gezin, en † den 8 November 1807. De Akademie van Mantua had in 1773 zijne verhandeling over de bevaarbare kanalen bekroond; in 1788 gaf hij eene verhandeling over het bemasten der schepen in het licht; ook leverde hij voortreffelijke artikels voor de *Encyclopédie*.

FORGEOT (NICOLAS JULIEN), geboren te Parijs in 1758, was Advokaat en Inspecteur van de posterijen, † aldaar den 4 April 1798; hij vervaardigde verscheiden geestige en bevallige tooneelstukjes in verzen en in proza; een derzelve, het zangspel *De Schulden*, is ook op den Amsterdamschen Schouwburg gespeeld geworden.

FORGET (PIERRE), Heer van Fresnes, Staatssecretaris onder de regeringen van HENRIK III en HENRIK IV, vervolgens Intendant der koninklijke gebouwen, werd gebruikt tot het behandelen van verscheiden gewigtige zaken; hij was de opsteller van het vermaarde Edict van Nantes, en verzelde den Koning naar Savoyen, bij de ruiling van het markgraafschap van Saluces; hij leide in 1610 zijne ambten neder, en † nog in hetzelfde jaar van droefheid om het vermoorden des Konings.

FORMALITEIT, van *Forma*, gedaante, gestalte, is zoo veel als aangenomen gebruik, volgens hetwelk in sommige gevallen gedacht en gehandeld wordt, somtijds zelfs zonder dat dit noodig, ja zelfs integendeel zeer lastig is. In de zamenleving, bij de regtsplegingen, policieinstellingen, kanselarijen en ambtenaarswerkzaamheden bestaan eene menigte omslagtige en nuttelooze formaliteiten, die men bij het in achtnemen zelfs voor niets meer dan „bloote formaliteiten" erkent, en echter aan derzelver inachtneming groot gewigt hecht, ofschoon er bij het verzuimen welligt niets zou verloren worden.

FORMENTERA, het kleinste der Pithyusische eilanden (*Pithyusa minor*), door de Grieken *Ophiusa* en door de Romeinen *Colubraria* genaamd, wegens de menigte slangen die er gevonden werden, ligt in de Middellandsche Zee, aan de Spaansche kust; het is onbewoond, en brengt niets voort dan ezels, veel grooter dan de gewone, doch zoo wild, dat men ze nooit heeft kunnen temmen.

FORMEY (JEAN HENRY SAMUEL), geboren te Berlijn den 31 Mei 1711, uit een geslacht van Fransche vlugtelingen (*Réfugiés*), afkomstig van Vitry, in Champagne, werd 1731 Predikant der Hervormde Fransche gemeente te Brandenburg aan de Havel, en weinig weken daarna te Berlijn; maar hij liet het prediken eerlang varen, leide zich voornamelijk toe op de letterkunde, en gaf met BEAUSOBRE verscheiden tijdschriften in het licht; in 1737 werd hij aan-

gesteld tot Professor der welsprekendheid in het Fransche Collegie te Berlijn, en twee jaren later tot Professor der wijsbegeerte in de plaats van LACROZE. Toen FREDRIK II in 1740 de Akademie der wetenschappen hervormde, werd FORMEY door MAUPERTUIS den Koning tot Secretaris en Geschiedschrijver aanbevolen; door zijne geleerdheid en onvermoeide vlijt won hij de genegenheid en het vertrouwen des Konings, die hem in 1748 tot bestendigen Secretaris der Akademie aanstelde. Gedurende VOLTAIRES verblijf te Berlijn, nam hij een voorzigtig stelsel van onzijdigheid aan in den geleerden twist tusschen dezen en MAUPERTUIS, in welken zelfs FREDRIK II deel nam, waardoor hij de achting van beide partijen behield. Door zijn' letterarbeid en de gunst der grooten en aanzienlijken, die hem verscheiden eervolle en voordeelige ambten bezorgden, had hij een groot vermogen verzameld: zoodat FORMEY de rijkste geleerde van zijn' tijd was, en zich de kostbaarste werken voor zijne bibliotheek op de onbekrompenste wijze kon aanschaffen. In 1778 werd hij Secretaris der Prinses HENRIETTE MARIA, en in 1788 Directeur der philosophische klasse aan de Akademie. Na den dood van FREDRIK II genoot FORMEY dezelfde achting en gunstbewijzen van zijn' opvolger. † den 7 Maart 1797. Hij heeft eene ontzettende menigte werken, meest in het Fransch, eenigen in het Latijn, maar geen in het Hoogduitsch geschreven, welke taal hij nimmer goed en zuiver kon leeren spreken, ofschoon hij in Duitschland van eene Duitsche moeder geboren was en de Duitsche grenzen nimmer overschreden heeft. Zijne philosophische schriften zijn in den eclectischen geest en in een' populairen stijl opgesteld, meestal met zedekundige toepassingen en nuttige lessen voor het gewone leven doormengd. = (JEAN LOUIS), zoon van den voorg., geboren te Berlijn in 1766, ontving het onderwijs in de voorbereidende wetenschappen deels in het vaderlijk huis en deels in het Fransche Collegie zijner geboortestad; hij studeerde vervolgens te Halle en te Göttingen in de geneeskunde, en ging in 1789 naar Parijs, waar hij kennis maakte met de beroemdste Fransche geleerden. De ijsselijke tooneelen bij de uitbarsting der omwenteling veroorzaakten hem zulk een' schrik, dat hij met overhaasting vertrok, doch aan de barrière aangehouden en naar het stadhuis gebragt werd, waar hij zijne beveiliging voor de volkswoede enkel aan den Maire BAILLY te danken had. Na eenige dagen gelukte het hem Parijs te verlaten; hij ging naar Zwitserland, en toen over Munchen en Regensburg naar Weenen. Na zijne terugkomst werd hij tot eersten Geneesheer bij den staf aangesteld; in 1794 had hij gemeenschappelijk met den Stafchirurgijn MURSINNA het bestuur over de hospitalen. In 1796 werd hij Lijfarts van FREDRIK WILLEM II. Na den dood des Konings nam hij zijn ontslag, en hervatte zijne werkzaamheden als lid der geneeskundige collegiën te Berlijn. In 1798 werd hij Professor der militaire geneeskunde, en bekwam later nog verscheiden andere ambten. In 1806 werd hij door LODEWIJK BONAPARTE (naderhand Koning van Holland) tot eene consultatie naar Parijs ontboden; hij bleef er zes weken, en deed toen eene reis door het zuiden van Frankrijk; op de tijding van het uitbarsten des oorlogs tusschen Pruissen en Frankrijk keerde hij door Zwitserland naar Berlijn terug. Bij het naderen der Franschen werd hij met den Prins VON HATZFELD en den Minister van Justitie KIRCHEISEN door de regering van Berlijn naar Potsdam NAPOLEON te gemoet gezonden. Eenige hervormingen in de geneeskundige collegien bragten FORMEY eenigen tijd buiten bewind; doch in 1811 werd hij tot Professor der practische heelkunde aangesteld. † den 23 Junij 1823. Zijne veelvuldige genees- en heelkundige werken getuigen van zijne buitengemeene kunde, en bevestigen zijn' roem als practisch' geneesheer.

FORMOSA, door de inboorlingen *Gad-avia* en door de Chinezen *Pac-ando* genaamd (welke benamingen zoo veel als *Schoon eiland* beteekenen), ligt bijna onder den keerkring van den Kreeft, tusschen 25 en 26° NB. tusschen Japan en China, 60 mijlen van de Chinesche kust; hetzelve is 17 mijlen lang en 15 mijlen breed, zeer vruchtbaar in voortbrengselen uit het dieren- en plantenrijk en heeft verscheiden goud- en zilvermijnen. De eilanders werden vroeger door een opperhoofd, in hunne taal *Bagalo* genaamd, geregeerd; doch in 1510 werd dit eiland door de Tartaren veroverd en in bezit gehouden tot 1580, wanneer zij door de inboorlingen wederom verdreven werden, die een' nieuwen *Bagalo* verkozen, welken zij grooter gezag gaven dan zijne voorgangers bezeten hadden; maar desniettegenstaande werd het eiland eerst door de Japanners en toen door de Portugezen bemagtigd, die hetzelve *Formosa* noemden, welke Latijnsche benaming in beteekenis met de oorspronkelijke *Gad-avi* en *Pec-ando* overeenkomt. In 1622 namen de Hollanders het eiland in bezit, en bouwden er eene sterkte, welke zij *Zelandia* noemden. In 1650 deed de stoute Chinesche Zeeroover CONG-TSCHING-YAO (COXINGA) eene landing, en kreeg den Predikant ANTONIUS HAMBROEK, met zijne vrouw, zoon en dochter, benevens eenige andere Christenen in handen. De Hollanders overvielen den Chinees in zijne ras opgeworpen verschansingen, maar moesten met verlies van veel manschap, en daaronder de aanvoerder PETEL, terugwijken binnen de sterkte Zelandia, die, van alles wel voorzien, een langdurig beleg uithouden en zich behoorlijk verdedigen kon, tot er ontzet van Java kwam. Maar COXINGA besloot Zelandia door een geheel ander middel dan de wapenen te veroveren; hij zond namelijk HAMBROEK naar den bevelhebber FREDRIK COYET, met last om hem tot de overgave te vermanen, en de bedreiging dat hij HAMBROEK ter dood zou doen brengen, bijaldien de Hollanders zich bleven verdedigen, er bijvoegende dat, zoo HAMBROEK niet binnen den bepaalden tijd in het Chinesche leger terugkeerde, hij zijne vrouw en kinderen in stukken zou doen houwen. Maar deze grootmoedige man, wel ver van COYET tot de overgave te raden, moedigde integendeel hem aan tot den hardnekkigsten wederstand, en noch de tranen van twee zijner kinderen, die zich in de sterkte bevonden, noch de voorstellingen van den bevelhebber konden den edelen man bewegen om zijn leven te redden ten kosten der vesting. Deze Hollandsche REGULUS nam dus een smartelijk afscheid van zijne kinderen en vrienden, en vertrok wederom naar het vijandelijk leger, waar COXINGA, den uitslag zijner zending verstaan hebbende, hem terstond deed onthoofden. Dit treffend voorval heeft NOMSZ als treurspel voor het tooneel behandeld, en is door HELMERS in een' uitmuntend schoonen Lofzang (*Nagel. Ged.* II Deel, blz. 92) bij de nakomelingschap verheerlijkt. De bevelhebber COYET verdedigde hierop de sterkte; er kwamen vijf schepen tot ontzet van Batavia opdagen, doch een werd door de Chinezen genomen en een ander in den brand gestoken; de drie overigen konden weinig meer doen dan het overschot der Hollanders, ruim 200 man, met vrouwen en kinderen aan boord nemen en naar Batavia brengen. In 1664 beproefde de Oost-Indische Maatschappij Formosa te herwinnen, en zond BALTHASAR BORT met 16 oorlogsschepen derwaarts; doch hij werd zoodanig door de Tartaren in zijn oogmerk gedwarsboomd, dat hij van de onderneming moest afzien.

FORMOSUS, Bisschop van Porto, was in 891 de opvolger van STEPHANUS V (VI) op den pausselijken stoel, en hield in het volgende jaar een concilie te Vienne. Om een einde te maken aan de onlusten in Italië, noodigde hij ARNULPH, Koning van Duitschland, te Rome, en kroonde in 895 hem tot Keizer. FORMOSUS † den 4 April 896. STEPHANUS VI (VII), na het kortstondige pausschap van BONIFACIUS VI zich op den H. Stoel gedrongen hebbende, deed het lijk van FORMOSUS opgraven, een bisschoppelijk gewaad aantrekken en voor een tot dat einde te Rome vergaderd concilie brengen, hetwelk den dooden Paus schuldig verklaarde aan de misdaad, hem door STEPHANUS te last gelegd. Hij werd hierop van zijn priesterlijk gewaad beroofd, drie vingeren hem van zijne regterhand afgesneden en het lijk in den Tyber geworpen. Paus JOANNES IX deed echter in 898 door een concilie dit schandelijk vonnis vernietigen, en de nagedachtenis van FORMOSUS werd in eere hersteld.

FORMULEN zijn voor bijzondere gevallen voorgeschreven of door het gebruik ingevoerde woorden en spreekwijzen, complimenten, e. d. g. In de algebra en andere deelen der wiskunde noemt men zoodanig de aanwijzing ter oplossing van eenig voorstel.

FORMULIER, Lat. *Formula*, is het voorschrift, voorbeeld (model) van eenig opstel, bij voorbeeld, van een testament, huurcedul, e. d. g.; zoodanige Formulieren heeten ook *schemata*, en kunnen met invulling der namen, geldsommen, enz. woordelijk gebruikt worden; maar men heeft ook Formulieren van gebeden, brieven, verzoekschriften, complimenten en andere opstellen, waarvan men zelden woordelijk gebruik maken kan, en die eigenlijk slechts handleidingen zijn om iemand tot het inkleeden en geregeld voorstellen zijner gedachten op den weg te helpen.

FOR. RED. EX. S. C. Verkorting van *Fortunae reduci ex Senatus consulto.*

FORSKÅL (PETER), geboren in Zweden in 1736, was een leerling van LINNEUS, die hem FREDRIK I, Koning van Denemarken, aanbeval. FORSKÅL zich voornamelijk op de natuurlijke historie en kruidkunde toegelegd hebbende, verzelde hij in 1761 NIEBUHR, VON HAVEN en CRAMER op hunne reis naar Azië. Te Marseille aan land gestapt, botaniseerde hij in den omtrek, en vervolgens op Malta. In Egypte en Arabië was hij zeer werkzaam, doch † te Djerim, in Arabië, aan de pest den 11 Julij 1763. NIEBUHR heeft uit zijne papieren drie of vier voor de natuurlijke historie zeer belangrijke werken in het Latijn zamengesteld en uitgegeven.

FORSTER (GEORGE), een Engelschman, geboren omstreeks 1750, bekleedde te Calcutta een ambt der Oost-Indische Compagnie, toen hij in 1782 eene stoutmoedige reis door Noord-Indië en Perzië naar Europa deed. Met de talen en zeden der landen, die hij bereizen moest, bekend, nam hij eene Oostersche kleeding aan, het land des Seiks vermijdende, ging hij over Cachemire en langs den gewonen karavanenweg over Candahar. Zijne kennis van de taal en de zeden dezer landen kwam hem zeer goed te pas, om niet als vreemdeling herkend te worden. Na verloop van een jaar had hij niet meer dan 900 uren wegs afgelegd en den zuidelijken oever der Caspische Zee bereikt. Op het einde van 1784 kwam hij in Engeland, en gaf te Londen een werkje in het licht over de mythologie en de zeden der Hindo's. Naar Calcutta teruggekeerd, werd hij in gezantschap naar het Rijk der Maratten gezonden. † te Nagpur in 1792. In 1790 had hij te Calcutta het eerste deel van zijn reisverhaal uitgegeven; het tweede deel verscheen in 1798 in Engeland. Dit werk is ook in het

Hoogduitsch en Fransch vertaald, en behelst vele belangrijke berigten aangaande de nog weinig bekende stammen der Hindo's. = (Johann Reinhold), geboren te Dirschau, in Poolsch-Pruissen, den 22 October 1729, oefende zich in de voorbereidende wetenschappen aan het gymnasium te Berlijn, en studeerde vervolgens te Halle in de godgeleerdheid. In 1751 werd hij Predikant te Nassenhuben, en beöefende vlijtig de wijsbegeerte, wiskunde, oude talen, aardrijkskunde en andere wetenschappen. Het Russische hof deed hem den voorslag de volkplanting Saratow, in Aziatisch Rusland, te onderzoeken; in 1765 vertrok hij derwaarts. Zijn verslag werd zeer gunstig ontvangen, en Catharina II droeg hem met eenige andere geleerden het vervaardigen op van een wetboek voor deze volkplanting; maar de ijverige man kreeg voor deze moeite en zijne reizen eene geringe belooning, en voor zijne verloren predikantsplaats, die men wegens zijn lang wegblijven inmiddels met een' ander bezet had, niet de minste schadeloosstelling. Hij vertrok dus arm en krank in 1766 met zijn gezin naar Londen; hier leefde hij van het lessen geven in het Fransch en Hoogduitsch en het vertalen voor de boekverkoopers; vervolgens werd hij Schoolmeester te Warrington, in Lancashire. Eindelijk stelde men hem voor Cook op zijne tweede reis als natuuronderzoeker te verzellen; gretig nam hij dezen voorslag aan, en vertrok met zijn' toenmaals zeventienjarigen zoon den 26 Junij 1772 van Londen. Deze reis, op welke zij drie jaren doorbragten, heeft zijn zoon uitvoerig beschreven. De vader gaf naderhand zijne menigvuldige aanteekeningen over de voorwerpen van natuurkundige aardrijksbeschrijving, natuurlijke historie en wijsbegeerte, welke hij op de reis verzameld had, in het licht. Hij had verscheiden levende en opgezette dieren medegebragt; dezen zond hij aan het Britsch Museum en genen aan de Koningin, doch kreeg er slechts beleefde brieven van dankzegging voor; even onwaardig behandelde hem de Engelsche regering, die 2000 Pst. aan Cook en hem zamen beloofd had; doch Cook klaagde bij de admiraliteit dat Forster zich niet wel aan boord gedragen had, en streek de 2000 Pst. alleen naar zich; tevens werd Forster ten strengste verboden iets boegenaamd aangaande de reis te laten drukken, hetwelk de reden is dat het reisverhaal op den naam van zijn' zoon uitkwam. Deze slechte behandeling bragt hem met zijn talrijk huisgezin in bekrompen omstandigheden; hij wilde het ondankbaar Engeland verlaten, doch dit werd hem door zijne schuldeischers belet, die hem in de gijzeling lieten zetten. Fredrik II, dit met verontwaardiging vernemende, betaalde zijne schulden, en beriep hem in 1780 tot Professor der natuurlijke historie en Opziener van den Plantentuin te Halle, waar zijne ongelukkige zucht tot het spel hem dikwijls in geldverlegenheid bragt. † aldaar den 9 December 1798. Forster was een man van uitstekende kunde; hij verstond zeventien talen, en daaronder het Kophtisch; in de natuurlijke historie en kruidkunde mag hij met Buffon en Linnæus in gelijken rang geplaatst worden. Zijne voortreffelijke werken zijn een sterksprekend getuigenis van hetgene hij voor de wetenschappen gedaan heeft. = (Johann Georg Adam), zoon van den voorg., geboren te Nassenhuben den 26 November 1754, volgde in 1765 zijn' vader naar Saratow, en toen deze zich naar Engeland begaf, werd hij te Londen bij een' koopman als Kantoorbediende geplaatst; maar keerde weldra in het ouderlijk huis in Warrington terug, leide zich toe op de letteren, hielp zijn' vader vertalen en gaf lessen in het Fransch en Hoogduitsch; vervolgens verzelde hij zijn' vader op zijne reis met Cook, en begaf in 1777 zich naar Parijs, van daar naar Holland, en was op den weg naar Berlijn, toen de Landgraaf van Hessen hem eene onderwijzersplaats in de natuurlijke historie aan de Ridderakademie te Kassel aanbood, die hij tot 1784 bekleedde, wanneer hij tot Professor in de zelfde wetenschap naar Wilna beroepen werd. Catharina II in 1787 eene reis rondom de wereld willende laten doen, benoemde Forster tot natuuronderzoeker op dezen togt; doch de oorlog met de Porte verijdelde deze onderneming, en Forster, die zich zonder bestaan bevond, keerde naar Duitschland terug. De Keurvorst van Mentz benoemde in 1789 hem tot zijn' Bibliothekaris. Toen in 1792 de Franschen te Mentz kwamen, vonden zij een' warmen voorstander hunner omwenteling in Forster, die door de Mentzer Patriotten naar Parijs gezonden werd, om de vereeniging van het keurvorstendom met Frankrijk bij de Conventie te verzoeken; doch deze zending brak hem zuur op; terwijl hij nog te Parijs was, werd Mentz door de Pruissen weder veroverd: bij de daarop volgende plundering van zijn huis verloor hij zijne bibliotheek, handschriften en naturaliën met al wat hij bezat; zelfs zijne vrouw, die hij teeder beminde, verliet hem in dit ongeluk, deed zich van hem scheiden en trouwde met een' zijner vrienden. Hij besloot hierop naar Oost-Indië te gaan, en begon de Oostersche talen te leeren, doch hij bezweek onder het verdriet, dat hem de jongste gebeurtenissen veroorzaakt hadden, te Parijs den 12 Januarij 1794. Even als zijn vader heeft hij de wetenschappen met ijver beöefend, en verscheiden uitmuntende werken geschreven; sommigen derzelven zijn in het Nederduitsch vertaald.

FORT (François Jaques le), geb. te Geneve in 1656, verliet uit zucht tot den krijgsdienst het ouderlijk huis in 1670 en ging naar Holland, waar hij eenigen tijd als vrijwillige diende, en toen gelegenheid vond om zijne fortuin in Rusland te maken, waar hij als Luitenant in dienst trad van een Duitsch regiment. Le Fort had weinig gelezen, was onwetend in de wetenschappen, maar sprak tamelijk vlug drie of vier talen, was stoutmoedig, ondernemend en regt een man naar den smaak van Peter I, die in 1696 hem het beleid toevertrouwde der belegering van Asof. Na het veroveren dezer stad besloot de Czaar zeer verstandig dat Le Fort even zulk een bekwaam staatsman als dapper soldaat moest wezen, en benoemde hem tot zijn' eersten Staatsminister en gevolmagtigd' Gezant aan alle vreemde hoven, en stelde hem bovendien aan het hoofd der Russische land- en zeemagt. Le Fort regeerde dus eigenlijk Rusland, terwijl Peter I te Zaandam de onkeizerlijke rol van Scheepstimmermansknecht speelde. Toen hij in Rusland terugkwam, vond hij dat Le Fort hem den naam van den Grooten bezorgd had. † te Moscow in 1699, waar Peter I hem zeer praehtig liet begraven.

FORTEBRACCIO (Nicolo), Italiaansch Partijganger (*Condottiere*) der XV eeuw, opvolger van zijn' oom, den beruchten Braccio di Montone, in het bevel over de bende, welke deze bij elkander verzameld had, diende de Florentijnen tegen Volterra en Lucca in 1429, nam vervolgens dienst onder Paus Eugenius IV; maar weldra voerde hij de wapenen tegen den heiligen vader zelven, en had bereids een goed gedeelte van den Kerkelijken Staat veroverd, toen hij in 1435 † aan eene wonde, die hij te Capo di Monte bekomen had.

FORTE-PIANO is een algemeen bekend muzijkinstrument, eigenlijk een verbeterd klavier, en werd in 1717 door Christoph Gottlieb Schröder, te Hohenstein, in Saksen, uitgevonden, en naderhand allengs tot den tegenwoordigen graad van volkomenheid gebragt. Deszelfs gedaante is gewoonlijk langwerpig vierkant; er zijn echter ook zoogenaamde staartstukken, welke men tegenwoordig ook in regtopstaande gedaante vervaardigt.

FORTGENS (Michiel), geboren den 13 Januarij 1663, † den 28 Augustus 1695, was Predikant bij de Doopsgezinden te Amsterdam en een even zoo bekwaam kanselredenaar als verdienstelijk godgeleerde, blijkbaar uit zijne in druk verschenen Leerredenen.

FORTIFICATIE, Fr. *Fortification*, vestingwerk. De eerste vestingwerken waren zeer eenvoudig; zij bestonden slechts in eene omperking met palen of palissaden; men maakte ze vervolgens van muurwerk, met eene gracht er om, die het naderen belette; bij deze muren voegde men naderhand ronde of vierkante torens, op zekeren afstand van elkander geplaatst, om alle gedeelten van den omtrek der plaats te kunnen verdedigen. De Geschiedenis vermeldt het eerste voorbeeld van versterkte plaatsen in Palestina. Amphion, die 1390 jaren vóór J. C. te Thebe regeerde, was de eerste der Grieken, die zijne hoofdstad versterkte; hij omringde dezelve met muren, in welke van afstand tot afstand torens gebouwd waren. Deze Fortificatie was genoegzaam om eene plaats het lang te doen houden. De belegering van Tyrus door Nebuchadnesar duurde 13 jaren, die van Azoth door Psammeticus 29 jaren; in den oorlog der Lacedemoniërs tegen de Messeniërs verduurde de stad Ithome eene belegering van 19 jaren. De Atheners kenden eerst kort vóór den tijd van Pericles de Fortificatiën; de Lacedemoniërs beschouwden dezelve niet alleen als nutteloos, maar ook als schandelijk voor dappere mannen; Sparte en de andere steden van Lacedemonië hadden geene muren of grachten. De Grieken en Romeinen gebruikten bijna dezelfde Fortificatiën; zij waren niet altijd van metselwerk, maar somtijds slechts aarden wallen, met palissaden bezet. De havens van Athene, Syracuse en anderen werden verdedigd door sterke muren met torens, en de ingang was gesloten door zware ijzeren ketens. De uitvinding van het buskruid en het gebruik van het grof geschut, bragt eene aanmerkelijke verandering te weeg in den aanleg en de gedaante der vestingwerken. San-Micheli, een Ingenieur van Verona, versterkte in het begin der XVI eeuw deze stad met driehoekige bolwerken, in plaats van de ronde en vierkante torens, die toen in gebruik waren. De eerste Fransche schrijver over den vestingbouw was Errard, Ingenieur van Henrik IV; vroeger hadden echter de Duitschers en de Italianen reeds schrijvers over dit onderwerp. De beroemdste vestingbouwers van Europa waren buiten tegenspraak Vauban en Coehoorn; de Fransche Ingenieur Montalembert, die op het einde der XVIII eeuw bloeide, heeft ook grooten roem verworven met zijn verbeterd stelsel van vestingbouw.

FORTIGUERRA (Nicolo), geboren te Pistoja in 1674, Hofprelaat van Paus Clemens XI, bekwam eenige vermaardheid onder de Italiaansche dichters der XVIII eeuw door zijn comisch heldendicht *Ricciardetto*, in hetwelk hij de manier van Ariosto, Berni en Tassoni vereenigde; doch de inhoud is wild en zonder eenig plan of orde; de draad des verhaals wordt dikwijls buiten noodzakelijkheid afgebroken, om wat anders te zeggen, dat juist den dichter inviel, en even zoo plotseling weder aangeknoopt; het gedicht heet comisch, maar buiten Italië zal er niemand om lagchen; het satyrische is tegen bekende geestelijken van zijn' tijd gerigt. Bij zijn leven wilde hij dit gedicht niet uitgeven, doch na zijn' dood, die den 17 Feb. 1735 voorviel, verscheen hetzelve in 1738. Heise heeft in 1810 te Berlijn eene Hoogduitsche vertaling van hetzelve uitgegeven.

FORTMAN (Joannes), Preceptor der Latijnsche school te Hoorn,

gaf aldaar in 1772 eene verzameling van gedichten in het licht, getiteld: *Dichtlievende Mengelingen*; in deze gedichten had hij opzettelijk gebruik gemaakt van verouderde, in beteekenis veranderde of geheel vergeten woorden en spreekwijzen, welke hij in aanteekeningen verklaarde, en aanwees uit welke oude boeken hij die had opgespoord. Men ziet klaar dat de tekst dikwijls om de noten gemaakt is, opdat de Preceptor zijne geleerdheid zou kunnen toonen. Deze uitgave nogtans van zijne weinig beduidende gedichten *cum notis* gaf den Nijmeegschen Rector E. J. B. SCHONCK aanleiding tot het uitgeven van een luimig werkje,getiteld: *De vermakelijke Slaatuintjes*, behelzende geleerde kritische noten in het Latijn op eenige allerellendigste Amsterdamsche straatliedjes,waarmede hij het bespottelijke van FORTMANS pedanterie op eene geestige wijze aantoonde. Het werkje is in 1775 te Utrecht gedrukt,en eenigzins zeldzaam.

FORTUIN, Lat. *Fortuna*, bij de Grieken TYCHÉ genaamd, was volgens HESIODUS eene dochter van OCEANUS,volgens PINDARUS eene zuster der Parken, en eigenlijk het verpersoonlijke *Fatum* of noodlot der Ouden (zie A. FOKKE, *Sz. Verhand. over de Fortuin*). Haar werd goddelijke eer bewezen, en zij had hare tempels te Corinthe, te Elis en te Smyrna; in Italië werd zij reeds vóór Romes bouwing vereerd, inzonderheid te Antium en te Preneste; ook in Rome had zij talrijke tempels. Zij wordt doorgaans geblinddoekt voorgesteld, zittende op een rad of staande op een' bol; somtijds wordt zij gevleugeld afgebeeld, doch nooit door Romeinen, want nadat zij de geheele aarde rondgevlogen was, zonder ergens te vertoeven, zeiden hare priesters, was zij eindelijk op den Palatijnschen berg nedergedaald, en had hare vleugels afgelegd, om voor altijd in Rome te blijven.

FORUM was de naam der markt- en geregtsplaats te Rome. Aanvankelijk was dezelve een groot plein tusschen den Palatijnschen en Capitolijnschen berg, tot het houden der volksvergaderingen bestemd. TARQUINIUS PRISCUS liet rondom hetzelve overdekte galerijen aanleggen; later werd het Forum met eene menigte uit Griekenland overgebragte standbeelden versierd, waaronder die der twaalf oppergoden, en van tijd tot tijd met prachtige paleizen bebouwd. Tegenwoordig heet dit beroemde plein *Campo Vaccino* (de Koekamp), en is bijkans woest, maar men vindt er nog eene menigte ruïnen der voormalige heerlijke gebouwen.Onder de benaming *Forum* verstaat men in ons tegenwoordig Latijn een geregtshof of eene regtbank, ofschoon het woord eene markt beteekent, nog blijkbaar in het daaruit afgeleide Fransche *Foire*, jaarmarkt of zoogenaamde kermis. = APPII was eene stad der Volscen in Latium, gebouwd door APPIUS CLAUDIUS, en naderhand verwoest. Men gelooft dat het tegenwoordige *Loretto* op derzelver grondslagen gebouwd is. = CALCARIUM, oude benaming van *Forcalquier*, in Frankrijk. = CALVICII, oude benaming van *Calvisano*, een steedje in het Venetiaansch-Lombardijsch koningrijk. = CASSI, oude benaming van *S. Maria Forcassi*, in den Kerkelijken Staat. = CORNELII, oude benaming van *Imola*, in den Kerkelijken Staat. = GALLORUM, oude benaming van *Castel-Franco*, in den Kerkelijken Staat. = HADRIANI, oude benaming van het dorp *Voorburg*, tusschen Leyden en 's Gravenhage. = JULII, oude benaming van *Fréjus*, in Frankrijk. = JULIUM, oude benaming der Italiaansche provincie *Friuli*. = LIVII, oude benaming van *Forli*, in den Kerkelijken Staat. = SEMPRONII, tegenw. *Fossombrone*, in den Kerkelijken Staat. = TIBERII, oude benaming van *Kaiserstuhl*, in Zwitserland. = VULCANII, oude benaming van *Solfatara*, in de Napolitaansche provincie Terra di Lavoro.

FOSCARI (FRANCESCO), geboren in 1373 uit een Venetiaansch geslacht, werd in 1415 Procurator van S. Marco en in 1423 Doge; hij oorloogde voordeelig met de Italiaansche vorsten, maar zijne veroveringen kwamen der Republiek doorgaans duur te staan; hij zelf had drie zijner zonen in het veld verloren; de vierde, GIACOMO, werd in 1440 door zijne vijanden valschelijk beschuldigd van eene staatsmisdaad, door de pijnbank tot bekentenis gedwongen en gebannen. Vijf jaren later werd DONATI, Procurator van S Marco, vermoord: de Raad der Tienmannen hield GIACOMO van deze misdaad verdacht en liet hem wederom op de pijnbank brengen; maar ditmaal deed de foltering hem de bewustheid verliezen, en hij werd naar Candia verwezen. Eindelijk werd de ware moordenaar van DONATI ontdekt, maar de onschuldig veroordeelde kwam vruchteloos regt verzoeken; de Raad der Tienmannen liet hem dertig geeselslagen geven, omdat hij de plaats zijner ballingschap verlaten had, en zond hem naar Candia terug. † aldaar kort na zijne aankomst van verdriet. Zijn vader, 84 jaren oud, werd afgezet, en † drie dagen daarna in 1457.

FOSCARINI (MARCO), geboren te Venetië in 1695, bekleedde verscheiden gezantschappen, en onderscheidde zich door zijne geleerdheid, zijne welsprekendheid en zijn' rijkdom; in 1762 werd hij tot Doge verkozen, en † in het volgende jaar, na eene regering van 10 maanden. Zijne werken bekleeden eene aanzienlijke plaats in de Italiaansche letterkunde. = (PAOLO ANTONIO), Italiaansch wiskundige, geboren omstreeks 1580, † in 1616, was een kloostergeestelijke en onderwees de godgeleerdheid te Napels en te Messina; hij schreef een werkje over het stelsel van COPERNICUS, waarin hij zeer vernuftig de Bijbelplaatsen verklaarde, die strijdig schijnen met de beweging des aardbols. Deze verhandeling gaf aanleiding tot de vervolgingen van den beroemden GALILEI. Zie GALILEI (GALILEO).

FOSSA CLAUDIA, oude benaming van *Chiozza*, in den voormaligen Venetiaanschen Staat. = CORBULONIS, of gracht van CORBULO, bij TACITUS vermeld, wordt door de vroegere Nederlandsche plaatsbeschrijvers gehouden voor de tegenwoordige trekvaart van Leyden door Delft naar Maaslandsluis. Zie CORBULO (CNEIUS DOMITIUS). = DRUSIANA is bij TACITUS de benaming van een kanaal in Gelderland, hetwelk den Rijn met den IJssel vereenigt, en door de Vecht gemeenschap met de Zuider-zee heeft. = MEROVÆI is de regter arm en voornaamste kil van de Maas, waar zij zich beneden Gorinchem verdeelt, en onder den naam van Merwe Dordrecht voorbijstroomt. = OTTONIANA is de oude benaming van den Hond of de Wester-Schelde, die men wil dat een kanaal is, gegraven door Keizer OTTO I in 949, doch dat door den tijd een groot zeegat geworden zou zijn. = VETUS is de oude benaming van de *Fivel* in de Nederlandsche provincie Groningen. Zie FIVELGO.

FOSSE (ANTOINE DE LA), Heer van Aubigny, geb. te Parijs in 1653, verzelde in de hoedanigheid van Secretaris den Franschen Gezant FOUCHER naar Florence, en leide gedurende zijn verblijf aldaar zich toe op de Italiaansche taal, in welke hij eerlang zeer bevallige verzen maakte, die hem het lidmaatschap bezorgden van de Akademie der Apatisten. Hij bezocht ook Portugal, en was vervolgens in dienst van den Marquis DE CRÉQUI, dien hij in 1702 verzelde in den slag van Luzara, in welken hij sneuvelde. LA FOSSE bragt het hart van zijn' meester naar Parijs, en vond een' anderen beschermer in den Hertog D'AUMONT, die verder zorgde voor zijne fortuin, en hem daardoor in de gelegenheid stelde om zich meer met de letteroefeningen bezig te houden. LA FOSSE vertaalde ANACREON in Fransche verzen; doch het gelukkigst slaagde hij als treurspeldichter. Het beste zijner stukken is *Manlius Capitolinus*, die den 18 Jan. 1698 voor het eerst vertoond werd, en aan het Fransche tooneel gebleven is tot op TALMA, die deze rol het liefst en het meesterlijkst speelde; dit treurspel heeft ook uitmuntende schoonheden, en is in vele opzigten den grooten CORNEILLE waardig; zijne andere treurspelen, schoon mede niet onverdienstelijk, zijn in vergetelheid geraakt. † den 2 November 1708. = (CHARLES DE LA), oom van den voorg., geboren te Parijs in 1640, en aldaar † in 1716, was een voortreffelijk landschap- en historieschilder, leerling van LEBRUN, wiens manier hij zich zoo eigen gemaakt had, dat deze hem dikwijls gebruikte bij zijne groote werken. LA FOSSE bezocht Italië, en bij zijne terugkomst werd hij lid en onderwijzer der schilderakademie. Hij ging naar Engeland, waar Lord MONTAGUE hem verscheiden vertrekken in zijn huis te Londen met schilderstukken deed versieren. WILLEM III deed LA FOSSE zeer voordeelige aanbiedingen, zoo hij in Engeland wilde blijven; doch een jaargeld van 1000 Kroonen, dat hij van LODEWIJK XIV genoot, verpligtte hem naar Frankrijk terug te keeren.

FOSTER (JAMES), geboren te Exeter den 16 September 1697, † den 5 December 1753, was Predikant bij de gemeente van Barbican te Londen, naderhand bij die van Pinnershall, en een even zoo voortreffelijk schrijver als welsprekend kanselredenaar; zijne schriften tot verdediging van den Christelijken godsdienst tegen TINDAL en andere deisten verwierven hem veel roem.

FOTHERGILL (JOHN), geboren te Carr End, in Yorkshire, den 8 Maart 1712, werd opgevoed in het Quakersinstituut te Richmond, studeerde in de geneeskunst te Edinburg, deed eene reis door Holland, Frankrijk en Duitschland, en vestigde zich te Londen, waar hij 30 jaren lang de geneeskundige practijk met grooten roem uitoefende. Toen in 1746 eene epidemische keelontsteking te Londen groote verwoestingen aanrigtte, had hij het geluk de meeste lijders, die zijne hulp zochten, te behouden. Hij was ook een groot liefhebber en beoefenaar der kruidkunde; in 1762 kocht hij een groot stuk land te Upton, en leide aldaar een' plantentuin aan, in welken hij eene menigte vreemde gewassen aankweekte, van welke hij exemplaren mededeelde aan elk die ze hebben wilde; zijn kabinet van natuurlijke historie en delfstoffen behoorde tot de voortreffelijksten in Engeland. Hij was rijk, en scheen door zijne belangloosheid en weldadigheid dagelijks nog rijker te worden; in de wijk waar hij woonde onderhield hij alleen al de armen, deed een opvoedingsgesticht bouwen voor behoeftige Quakerskinderen, en ondersteunde eene menigte behoeftige handwerkslieden. Een zijner vurigste wenschen was de afschaffing des slavenhandels; de brave man mogt echter de vervulling van dezen wensch niet beleven: † den 16 December 1780. Zijne geneeskundige schriften zijn in 1781 door ELLIOT uitgegeven, en de meeste in het Fransch en Hoogduitsch vertaald.

FOUCHÉ (JOSEPH), Hertog van Otranto, geboren te Nantes den 29 Mei 1763, was de zoon van een' Koopvaardijschipper, en tot het beroep zijns vaders bestemd, doch daartoe te zwak bevonden wordende, werd hij naar Parijs gezonden, om zich bij de Paters van het Oratorie bekwaam te maken tot schoolonderwijzer, maar hij bragt het in de regtsgeleerdheid zoo ver, dat hij den titel van Advokaat bekwam, trouwde en te Nantes genoegzaam vergeten leefde, toen de omwenteling uitborst; doch weldra als een der heethoofdigste leden van de club aldaar bekend geworden, werd hij in 1792 tot af-

gevaardigde naar de Conventie benoemd, verbond zich aan de partij van den afschuwelijken Danton, en stemde voor den dood des Konings. Bij zijne zending in het departement der Nièvre kweet hij zich zeer ten genoegen van het schrikbewind, en hij verzelde daarop Collot d'Herbois naar Lyon, om, gelijk men zulks noemde, de nationale wraak uit te oefenen. Bij zijne terugkomst in Parijs werd hij tot voorzitter benoemd van de Jakobijnenclub, doch eerlang verschil krijgende met Robespierre, er uit geworpen, en Fouché ware ongetwijfeld naar de Guillotine gesleept geworden, doch de val van Robespierre was zijn behoud. Ofschoon de looze Fouché zich naar den tijd schikte, regende het toch beschuldigingen tegen hem, en de Conventie was genoodzaakt hem uit te werpen; den 9 Aug. 1795 werd hij gevangen genomen, doch den 26 October ingevolge der verleende amnestie wederom in vrijheid gesteld, en deed in bijna twee jaren niets van zich hooren; maar toen Barras in 1797 het gezag in handen kreeg, trad hij wederom op, en werd in Sept. 1798 door het Directoire benoemd tot Gezant bij de Cis-alpijnsche Republiek; doch toen hij zich met den Generaal Joubert verbond om de maatregelen van het Directoire te dwarsboomen, werd Fouché opontboden en naar Holland gezonden. Naar Parijs teruggekeerd, werd hij aangesteld tot Minister van policie. In deze hoedanigheid deed hij de clubs uit elkander jagen, elf dagbladen verbieden, de persen verzegelen en de schrijvers gevangen zetten, nam de krachtdadigste maatregelen om alle volksbewegingen dadelijk te stuiten, en liet de aanstokers straffen. Men schreeuwde over despotismus, maar Fouché stoorde er zich niet aan, die met Sieyes den Generaal Joubert den weg baande tot het oppergezag; maar deze te Novi gesneuveld zijnde, verliet Bonaparte Egypte, en kwam op den beruchten 18 Brumaire (8 November 1799) een einde maken aan het ijdel guichelspel van vrijheid en gelijkheid, hetwelk Frankrijk reeds op zoo veel bloed en tranen was te staan gekomen. De doortrapte Fouché wist zich in zijn ambt te handhaven door zich noodzakelijk te maken; van *Sansculotte* was hij hoveling geworden, en deed Bonaparte uitstekende diensten; hij onderschepte de briefwisseling der Koningsgezinden, bewerkte de verbanning der heethoofdigste Republikeinen, verijdelde de zamenzwering van Arena, Ceracchi en Topino-Lebrun, en deed Bonaparte zelven gevoelen welke verpligting hij aan hem had. De Eerste Consul, zich dus eenigermate afhankelijk ziende van Fouché, dien hij geheel niet vertrouwde, vereenigde na het sluiten van den vrede van Amiens de policie met het ministerie van justitie, hetwelk aan den Grootregter Regnier werd opgedragen, en Fouché werd lid van den Behoedenden Senaat. Bonaparte zich in 1804 tot Keizer hebbende laten verklaren, begreep dat hij Fouché noodig had, die ongetwijfeld tegen hem zou zijn, wanneer hij niet voor hem was: Fouché werd dus wederom Minister van policie, en voerde een geheel nieuw stelsel van spionnering in; Napoleon had niettemin nog eene bijzondere geheime policie, welke door Savary bestuurd werd, en de gangen van Fouché gadesloeg, die ondertusschen Frankrijk in rust hield, terwijl Napoleon geheel Europa verontrustte; toen deze in 1809 den slag van Esslingen tegen de Oostenrijkers verloren had, en de Engelschen op Walcheren geland waren, riep Fouché, die kort te voren Minister van binnenlandsche zaken en Hertog van Otranto geworden was, de nationale garde op, maar zijne daarbij gebezigde uitdrukking: »Laat ons toonen dat Napoleons tegen»woordigheid niet noodig is om onze vijanden af te weren," bragt hem andermaal in ongenade; hij werd als Minister ontslagen en tot Gouverneur van Rome benoemd, maar hij begaf zich naar een zijner landgoederen. Na de vernieling des Franschen legers in Rusland ontbood Napoleon hem te Dresden, en benoemde hem tot Gouverneur in Illyrië, maar de veranderende gedaante der zaken noodzaakte Fouché naar Frankrijk te keeren. Napoleon zond hem hierop naar Napels, waar hij Murat niet wederhouden kon van deel te nemen in de coalitie tegen zijn' schoonbroeder. Hij kwam in Parijs terug, toen Napoleon afstand gedaan had, en ried hem, in plaats van naar het eiland Elba, naar Noord-Amerika te gaan. Fouché, ziende dat hij bij den veranderden staat van zaken niet ligt in aanmerking zou komen, begaf zich naar zijn landgoed Ferrières, en kwam eenige dagen vóór Napoleons terugkomst weder te Parijs; men wilde hem vatten, maar hij wist zich maar al te goed te verbergen. Napoleon te Parijs komende, werd Fouché wederom Minister van policie; hij zorgde dat hij meester werd van de openbare meening, en nam zeer dubbelzinnige maatregelen, om, wat er gebeuren mogt, zich altijd te kunnen handhaven. Na het verlies van den slag van Waterloo begreep hij zeer ligt dat het met Napoleon gedaan was, dreef hem aan tot het doen van afstand, trad met Wellington te Neuilly in onderhandeling en teekende het verdrag van S. Cloud. Na de terugkomst van Lodewijk XVIII bleef Fouché vooreerst wel Minister, maar hij oordeelde eerlang raadzaam zijn ontslag te nemen, en de Koning zond hem als zijn' Gezant naar Dresden. Doch de wet van den 12 Jan. 1816, die alle koningsmoordenaars uit Frankrijk verbande, ook op hem toepasselijk zijnde, begaf hij zich met zijn gezin naar Praag, vervolgens naar Linz, en † te Triest den 26 December 1820.

FOUQUÉ (Henrik August, Baron de la Motte), geboren te 's Gravenhage in 1698, uit een oud Fransch geslacht, hetwelk de geloofsvervolging in Holland ontweken was, werd in 1706 Paadje van den Prins van Anhalt-Dessau; uit zucht tot den krijgsdienst verliet hij heimelijk het hof, en trad als gemeen soldaat in Pruissischen dienst; in 1719 werd hij Vaandrig en in 1729 Kapitein; hij was tot den rang van Majoor opgeklommen, toen hij in 1738 uit den Pruissischen in Deenschen dienst overging; doch toen Fredrik II in 1740 den troon beklom, ontbood hij Fouqué terug, en benoemde hem tot Kolonel van een nieuw opgerigt regiment; hij deed den veldtogt in Silesië mede en onderscheidde zich in 1742 als bevelhebber van Glatz. In den zevenjarigen oorlog voerde hij als Luitenant-generaal het bevel over een afzonderlijk legercorps van 10,000 man, en werd den 23 Junij 1760 in de verschansingen bij Landshut door Laudon met 30,000 man aangevallen; 1500 Pruissen ontkwamen, de overigen waren gesneuveld of werden gevangen; onder dezen was ook de dappere zwaar gekwetste Fouqué, en hij werd zoo lang de oorlog duurde door de Oostenrijkers niet uitgewisseld. De Keizerin Maria Theresia zocht vruchteloos hem in haren dienst te doen treden. Na den vrede van 1763 kwam hij weder bij zijn regiment, en genoot aanhoudend de genegenheid en vriendschap des Konings. † den 2 Mei 1774. Hij was de grootvader van den beroemden Duitschen Dichter en Romanschrijver Fredrik, Baron de la Motte Fouqué.

FOUQUET (Nicolas), Marquis de Belle-Isle, geboren te Parijs in 1615, werd in 1635 Requestmeester, in 1650 Procureur-generaal bij het Parlement van Parijs, en won de gunst der Koningin-moeder, Anna van Oostenrijk, door zijne gehechtheid aan het belang van het hof, gedurende de binnenlandsche onlusten; in 1652 werd hij Surintendant der finantiën, en verpande zijne eigen goederen, om de schatkist te hulp te komen; doch de geldmiddelen waren in zulk een' slechten staat, dat de rijksinkomsten door de renten verslonden werden. De Kardinaal Mazarin deed zich door Fouquet jaarlijks 23 millioenen geven voor zijne geheime uitgaven, kocht voor een' spotprijs oude schuldbrieven, die niemand hebben wilde, en liet zich de volle som betalen. Dit was het verderf van Fouquet. Zijne vijanden beschuldigden hem van verspilling; Colbert versterkte dit gerucht, en Mazarin, die hem gaarne in het bestuur der geldmiddelen zag, ondersteunde hetzelve, hetwelk behalve dat genoegzaam gegrond scheen, daar Fouquet 18 millioenen besteedde aan het bouwen van een prachtig paleis op zijn landgoed Vaux. In 1661 werd hij in hechtenis genomen en op het kasteel van Angers gezet; zijne regters waren allen vrienden van Colbert, die Fouquet tot ballingschap verwezen; maar dit vonnis werd in eene altijddurende gevangenis veranderd, en Fouquet in de vesting Pignerol opgesloten. † aldaar in 1618. Zijne vrienden, die hij altijd edelmoedig behandeld en welgedaan had, gelijk Pélisson, Lafontaine, Mlle Scudéri en Mad. de Sévigné, ontveinsden geenszins hunne deelneming in zijn ongeluk, maar konden niets voor hem doen.

FOUQUIER-TAINVILLE (Antoine Quentin), geboren te Hérouelles, een dorp bij S. Quentin, in 1747, was de zoon van een' rijken Boer, die hem liet studeren en eene procureursplaats voor hem kocht bij het Châtelet; maar zijn losbandig leven noodzaakte hem dit ambt te verkoopen en bankroet te spelen. De omwenteling scheen hem eene schoone gelegenheid om fortuin te maken. Bij de instelling der revolutionnaire regtbank zitting hebbende onder de gezworenen, stemde hij altijd voor den dood, en trok daardoor de opmerkzaamheid van Robespierre tot zich, die hem eerlang tot openbaren Aanklager benoemde. Fouquier gedroeg zich in deze hoedanigheid als een waardig mededinger van Carrier te Nantes en Collot d'Herbois te Lyon. In het eerst had deze afschuwelijke regtbank nog eenige regtsvormen in acht genomen; maar dit bloeddorstig monster deed volgens lijsten dagelijks een bepaald getal slagtoffers voor dezelve slepen, om van daar naar de Guillotine gezonden te worden. Fouquier ontwierp de schandelijke acte van beschuldiging tegen de ongelukkige Maria Antoinette, die de meeste punten met een verachtelijk stilzwijgen beäntwoordde. Toen Robespierre en zijne medepligtigen den 27 Julij 1794 gevat waren, zeide hij: »Het regt »moet zijn' loop hebben," en hij veroordeelde met dezelfde bloeddorstige onverschilligheid zijn' vriend en beschermer ter dood, als hij op diens bevel anderen ter dood veroordeeld had. Hij wenschte der Conventie geluk met den val des tirans; Barrère stelde hierop voor eene nieuwe revolutionnaire regtbank te vormen, en Fouquier bij dezelve als openbaren Aanklager te laten aanblijven, maar de afgevaardigde Fréron telde alle gruwelen op van Fouquier, en eischte dat hij in de hel den roes ging uitslapen, dien hij zich aan zoo veel bloed gedronken had. Hij werd den 1 Augustus 1794 afgezet en in hechtenis genomen; het duurde echter tot den 7 Mei 1795, eer hij tot de Guillotine veroordeeld werd, onder welke hij met 12 zijner medepligtigen zijn schandelijk leven verloor.

FOUQUIÈRES (Jaques), geboren te Antwerpen, omstreeks 1580, was een goed landschapschilder, leerling van Joost Momper en den Fluweelen Breugel. Hij hielp Rubbens in het schilderen van den Louvre. Lodewijk XIII schonk Fouquières brieven van adeldom; maar dit maakte hem zoo trotsch, dat hij twijfelde of het behandelen van het penseel hem nu wel langer voegde, en schilderde met den degen op zijde. Hij was niet minder lui dan trotsch, en † arm in 1659.

FOURCROY (Antoine François), geboren te Parijs den 15 Junij 1755, was de zoon van een' apotheker en had, toen hij het *Collège d'Harcourt* verliet, grooten lust in de muzijk en dichtkunst, en wilde zelf tooneelspeler worden; maar het ongunstig onthaal dat een' zijner vrienden op het tooneel van het publiek ten deel viel, schrikte hem af. Eindelijk bewoog Vicq d'Azir, die zijn vertrouwde vriend was, hem in de geneeskunst te studeren, en de jonge Fourcroy leide zich ijverig toe op de natuurlijke historie, kruid-, schei- en ontleedkunde; in 1780 werd hij doctor en voorzitter der faculteit; zijne voorlezingen over de scheikunde trokken eene menigte toehoorders, om zijne duidelijke en aangename voordragt. Na den dood van Macquer in 1784 werd hij in diens plaats benoemd als Professor der scheikunde aan den Koninklijken Plantentuin, en het volgende jaar werd hij lid van de Akademie der wetenschappen. Toen nu de scheikunde eene geheel andere gedaante kreeg, gaf hij verscheiden zeer belangrijke werken aangaande deze wetenschap in het licht, behalve eene menigte afzonderlijke verhandelingen, waarnemingen en kleine opstellen, die hij in geleerde tijdschriften liet plaatsen. Na de omwenteling verscheen hij ook op het staatstooneel, en werd in 1793 lid der Conventie; hij bewerkte de aanneming van het metriek stelsel der maten en gewigten. Gedurende het schrikbewind was hij slechts werkzaam in wetenschappelijke commissiën, en hield zich bezig met het instellen van lyceën, collegiën en scholen. Na den val van Robespierre werd Fourcroy benoemd in het nieuwe Committé van algemeen welzijn, later in den Raad der Ouden. Bonaparte, Eerste Consul geworden zijnde, benoemde hem tot Staatsraad, Directeur-generaal van het openbaar onderwijs, en onder het Keizerschap werd hij tot Rijksgraaf verheven; doch dat hij bij de oprigting der keizerlijke Universiteit niet tot Grootmeester van dezelve benoemd werd, krenkte hem zeer. † den 16 December 1809.

FOX (Charles James), geboren te Londen den 24 Januarij 1748, was de jongste zoon van Henry Fox, Lord Holland; hij volbragt zijne studiën te Eton en te Oxford. Toen hij twintig jaren oud was stond iedereen verbaasd over zijne ongemeene kunde en bekwaamheden, tevens was hij een liefhebber van het spel, van paarden, van ligtmisserijen en van kleederpracht, aan welke zucht hij op zijne reizen door het zuiden van Europa den ruimen teugel vierde, en evenwel rijk aan grondige kennis wegens de landen, die hij bezocht had, terugkwam. Na zijne terugkomst nam hij als afgevaardigde van het vlek Midhurst zitting in het Huis der Gemeenten. Hij vereenigde de voortreffelijke hoedanigheden en ondeugden van Alcibiades met de vaderlandsliefde en wegslepende welsprekendheid van Demosthenes, en was onder de gelijktijdige staatkundige redenaars voor Engeland wat Mirabeau voor Frankrijk was. In het eerst hield Fox de zijde der regering, en werd Commissaris der schatkamer, doch toen in 1774 zijn vader gest. was, en hij zich met de oppositiepartij verbond, kreeg hij zijn ontslag. Bij de uitbarsting der Amerikaansche onlusten verklaarde hij zich luid tegen de onregtvaardige behandeling der volkplantingen, en bestreed met Burke het stelsel van Lord North, die de Amerikanen door geweld van wapenen wederom aan het zoogenaamde moederland wilde onderwerpen. Eindelijk nam Lord North in 1782 zijn ontslag als Minister, en werd opgevolgd door Rockingham, die echter eerlang stierf. Fox, die het beleid had der buitenlandsche zaken, en zich met Shelburne niet verdragen kon, leide zijn ambt neder, en Shelburne sloot in 1783 den vrede te Versailles. Fox, die zich nu met North vereenigd had, verscheen geheel onverwacht als een magtige bestrijder van Pitt en zijne vrienden, die eerlang voor deze coalitie, gelijk men ze noemde, het veld moesten ruimen. De Hertog van Portland werd nu eerste Lord der schatkamer en North en Fox Staatssecretarissen; doch het gelukte Pitt het geheele nieuwe ministerie nog vóór het einde van 1783 te doen vallen, en zich wederom aan het hoofd des bewinds te plaatsen. Fox dwarsboomde nu onophoudelijk Pitt's stelsel en maatregelen, en meestal met goed gevolg; toen Pitt wegens Oczakow met Rusland een' oorlog beginnen en naderhand met Spanje den vrede breken wilde, werd zulks hem door Fox belet. Bij de uitbarsting der Fransche omwenteling billijkten Pitt en Fox beiden de poging des volks, om zich van de onderdrukking en het despotismus te ontslaan; doch toen deze zelfde omwenteling, die het menschdom zoo veel schoons voorspiegelde, ontaardde in een' chaos van voorbeeldelooze verwarring, en Frankrijk de schouwplaats werd van de ijsselijkste gruwelen, zagen beiden de zaak geheel anders in, en Burke verklaarde zich openlijk tegen de Fransche vrijheidsleer. Pitt wilde oorlog, maar Fox ried de Franschen aan hun lot over te laten, terwijl hij de regten des volks met warmte bleef verdedigen, en zelfs bij een' openbaren maaltijd op de gezondheid dronk van » Zijne Majesteit het Souvereine Volk." Dit gedrag bezorgde hem den naam van Jakobijn, en bij delfde nu geheel het onderspit in zijne worsteling tegen Pitt, die zijn stelsel van oorlog tegen Frankrijk doordreef, en zeven jaren lang volhield. Na het teekenen der preliminairen van den vrede van Amiens nam hij zijn ontslag, en werd door Addington opgevolgd. Fox begaf zich naar Parijs, waar hij door den Eersten Consul met onderscheiding ontvangen werd. Maar naauwelijks was hij in Engeland teruggekomen, toen Pitt het staatsroer wederom opvatte, en den vrede van Amiens verbrak. Fox noemde dit vernieuwen des oorlogs eene schandelijke trouweloosheid en het gedrag der ministers een weefsel van onbezonnenheid en ongeregtigheid. Pitt zag het einde van zijn werk niet: † in 1806; Fox volgde hem op als Staatssecretaris, en was terstond bedacht om een' eervollen vrede met Frankrijk te sluiten, maar hij † den 13 September 1806. Geheel Europa had hem gedurende zijn leven bewonderd en geheel de Engelsche natie betreurde zijn' dood. Burke zeide van hem: » Hij was geboren om » bemind te worden." Zijn standbeeld in brons werd in 1806 op het Bloomsbury-square opgerigt, en zijn graf in de abdij van Westminster in 1818 door een sierlijk gedenkstuk aangewezen. Zijne Redevoeringen zijn met die van Pitt gedrukt, en zijne Geschiedenis van het vroegere gedeelte der regering van Jakobus II, hoewel hij die niet voltooid heeft, is door zijn' neef, Lord Holland, in 1808 uitgegeven; de Fransche vertaling, te Parijs in 1809 gedrukt, is op keizerlijk bevel verminkt in het licht verschenen. = (George), zie Quakers.

FOY (Maximilien Sebastien), geboren te Ham, in het departement der Somme, den 3 Februarij 1775, was nog geene vijftien jaren oud, toen hij zijn' vader verloor, en onderscheidde zich reeds vroeg door zijne vlugheid van geest; met zijn veertiende jaar had hij reeds zijne studiën te Soissons volbragt, werd kweekeling in de artillerieschool te La Fère, en nam in 1791 dienst als vrijwillige; sedert 1792 diende hij als Kapitein bij de rijdende artillerie in het leger van het noorden onder Dumouriez, Dampierre, Custine, Houchard, Jourdan en Pichegru; in den slag van Jemappes bekwam hij zijne eerste wonden. In 1794 liet de beruchte Joseph Lebon, Commissaris der Conventie, hem gevangen nemen, doch de val des schrikbewinds redde zijn leven. Hierop deed hij met de Rijn- en Moezellegers de veldtogten van 1795, 1796 en 1797, onderscheidde zich door zijn beleid en dapperheid in de meeste ontmoetingen met den vijand, en won de persoonlijke vriendschap van Moreau; in 1798 diende hij in Zwitserland, en werd in 1800 door Massena op het slagveld tot Adjudant-generaal benoemd; in 1801 voerde hij het bevel over de voorhoede des legers van Italië, en sloeg bij het voortrukken in Tyrol den vijand bij Peri terug. Bij gelegenheid van het proces van Moreau weigerde hij een papier te onderteekenen, hetwelk zijn' vriend benadeelen kon, en stemde tegen de verheffing van Bonaparte tot Keizer; hij bewonderde hem wel als krijgsman, maar begeerde hem niet tot Frankrijks opperheer. Deze omstandigheid vertraagde langen tijd zijne bevordering, en Foy bleef negen jaren in denzelfden rang. Toen de oorlog met Engeland in 1803 weder uitborst, voerde hij het bevel over de drijvende batterijen, die de kusten van het kanaal verdedigden. In 1807 zond Napoleon hem met 1200 artilleristen naar Konstantinopel, om den Sultan Selim III tegen de Russen en Engelschen bij te staan; maar na de omwenteling, die Selim van den troon stortte, keerden de manschappen naar Frankrijk terug, doch de bevelhebber Foy bleef, om met den Franschen Gezant Sebastiani Konstantinopel in staat van verdediging te stellen, die zoo krachtig was, dat de Engelsche Admiraal Duckworth, die met zijne vloot door de zeeëngte tot in de nabijheid der hoofdstad genaderd was, met verlies terugwijken moest. Na zijne terugkomst deed hij als Brigade-generaal den veldtogt in Portugal; Massena zond hem naar Frankrijk, om den Keizer van den benarden toestand des legers te onderrigten. Napoleon deed eindelijk den verdienstelijken Foy regt, en zond hem met den rang van Divisie-generaal naar Portugal terug. Den 21 Julij 1812 nam hij in de plaats van Marmont het opperbevel op zich over het bij Salamanca geslagen leger, hetwelk hij tot aan den Duero terugvoerde. Nadat Wellington het beleg der citadel van Burgos den 21 October 1812 had moeten opbreken, rukte Foy met den regter vleugel des legers van Portugal weder voort, en bewerkstelligde den overtogt van den Duero bij Tordesillos den 29 October. Na de nederlaag van Jourdan bij Vittoria den 21 Junij 1813 verzamelde hij bij Bergara 20,000 man, en sloeg den linker vleugel des Spaanschen legers, zoodat Graham slechts na een zeer moorddadig gevecht de stelling bij Tolosa innemen kon; hierop versterkte de Generaal Foy de bezetting van S. Sebastiaan, en trok toen zonder verlies over de Bidassoa terug. Aan alle volgende gevechten in de Pyreneën had hij deel; het slagveld bij Orthez moest hij den 27 Februarij 1814 wegens eene gevaarlijke wonde verlaten. In den slag van Waterloo voerde hij voor de laatste maal de wapenen, en werd in denzelven voor de vijftiende maal gewond. Toen de Generaal Foy zijne militaire loopbaan voleindigd had, begon hij zijne staatkundige loopbaan, welke hij met niet minder roem afliep. In 1819 benoemde het departement van de Aisne hem tot deszelfs vertegenwoordiger bij de kamer der afgevaardigden; op dit voor hem geheel nieuw tooneel schitterde hij niet minder door zijne grondige kennis van alle takken van bestuur der staatshuishouding en uitmuntende redenaarstalenten als door zijne veldheersbekwaamheden en dapperheid op het tooneel des oorlogs. Het is onmogelijk hier al het goede, dat hij bevorderd en het kwade, dat hij verhinderd heeft, op te tellen; in beiderlei opzigt heeft hij Frankrijk meer nut gedaan dan menig alvermogend minister. † te Parijs den 28 November 1825. Zijne begrafenis was een algemeen rouwfeest voor de geheele bevolking der hoofdstad; binnen drie

maanden bedroeg de inteekening ter oprigting van een gedenkteeken voor hem en ter ondersteuning zijner nagebleven betrekkingen meer dan 900,000 Franken.

FR. Verkorting van *Franc.*

FRACASTORO (Geronimo), geboren te Verona in 1483, kwam ter wereld met zoo vast aan elkander gesloten lippen, dat hem de mond met een snijdend werktuig geöpend moest worden. Zijne moeder werd door den bliksem gedood, terwijl zij hem op den arm droeg, zonder dat hij in het minst beschadigd werd. Hij studeerde in de wijsbegeerte, wis- en geneeskunde te Pavia, alwaar hij reeds in 1502, en dus met zijn negentiende jaar, tot Professor der redekunst werd aangesteld; vervolgens onderwees hij deze wetenschappen aan de nieuw opgerigte hoogeschool te Pordenone, in Friuli; zijn' meesten roem verwierf hij nogtans als Latijnsch dichter, inzonderheid door zijn didactisch dichtstuk over de Venusziekte: *Syphilis, sive de Morbo Gallico Lib. III,* hetwelk door sommigen om deszelfs voortreffelijke schoonheden, edele gedachten, sierlijke uitdrukkingen en zuivere versificatie met de *Georgica* van Virgilius is gelijk gesteld geworden; er bestaan meer dan 20 drukken van dit gedicht, en verscheiden overzettingen van hetzelve in andere talen. Paus Paulus III benoemde hem tot Aartsdiaken en Arts bij het Concilie van Trente, hetwelk, toen hij de in 1547 aldaar heerschende ziekte voor besmettelijk verklaard had, naar Bologna verplaatst werd. † te Casi, bij Verona, den 8 Augustus 1553. Zes jaren daarna werd te Verona zijn marmeren standbeeld opgerigt; zijn vriend Ramusio liet insgelijks te Padua zijn standbeeld van brons oprigten.

FRA-DIAVOLO, eigenlijk Michel Pozza, geboren te Itri omstreeks 1760, was in zijne jeugd Kousenwever, maar begaf zich eerlang onder eene rooverbende, die, toen hij het opperhoofd van dezelve geworden was, langen tijd geheel Calabrië met schrik vervulde, terwijl de regering van Napels vruchteloos een' prijs op zijn lijf gesteld had. Toen de Kardinaal Ruffo in 1799 de Franschen genoodzaakt had Napels te verlaten, verkreeg hij kwijtschelding van het voorledene en eene aanstelling tot Kolonel; hij deed hierop met zijne bende den Franschen veel afbreuk in Italië, tot Bonaparte zijn' broeder Joseph op den troon van Napels geplaatst hebbende, den Roover-kolonel gelast werd zijne manschappen af te danken. Hij begaf zich met zijne bende naar Gaëta, waar hij de inwoners in opstand zocht te brengen, doch door den Prins van Hessen-Philipsthal, bevelhebber der stad, verdreven werd. Na eenigen tijd in Calabrië rondgezworven te hebben, begaf hij zich naar Palermo, waar hij een' opstand beraamde met Sidney Smith. Te Sperlonga met eene tamelijk sterke magt geland, verloste hij op zijn' weg alle gevangen boosdoeners, met welke hij zijne bende vermeerderde, die alles vermoordde, plunderde en verbrandde waar zij zich vertoonde. Door de Franschen aangetast, verdedigde hij zich dapper, en ontkwam; maar een boer zijne schuilplaats verraden hebbende, werd hij te San Severino gevat en den 6 November 1806 te Napels opgehangen.

FRAGMENT, Lat. *Fragmentum*, afgebroken stuk, om het even van welk voorwerp, noemt men in de letterkunde gedeeltelijke overblijfselen van oude schriften, die geheel niet meer voorhanden zijn; zoodanige Fragmenten of brokstukken, ofschoon somtijds kleine onzamenhangende deelen van een geheel, kunnen toch op zich zelven zeer belangrijk en voor de kritiek dienstig zijn als hulpmiddelen om onzekere of duistere plaatsen in andere schriften te staven of op te helderen: met regt heeft men dus zoodanige overblijfselen zorgvuldig verzameld en inderdaad veel nut van dezelve getrokken. Belagchelijk is het ondertusschen, wanneer men, gelijk zekere de Witte en andere sentimenteele geniën voor ettelijke jaren, opzettelijk Fragmenten wil schrijven; brokstukken immers van geheelen, die nooit bestaan hebben en nooit bestaan zullen, kunnen niet gedacht worden. Het denkbeeld Fragment brengt terstond de vraag mede: waarvan? en men moet die voldoende kunnen beäntwoorden, al is het ook slechts denkbeeldig, zoo wel als het Fragment zelf. Helmers betitelde ook een zijner gedichten *Fragment*, doch voegde er bij *van een onuitgegeven Treurspel,* schoon hij er niet eens aan dacht om dit treurspel immer te schrijven; de Fragmenten van de Witte zijn niets anders dan Fragmenten van zijne sentimenteele zotheid. De verschijning der zoogenaamde *Wolfenbuttelsche Fragmenten* van een' ongenoemden, die in de laatste dertig jaren der XVIII eeuw in Duitschland zoo veel opziens maakten, en ook in andere landen van Europa bekend werden, gaf aanleiding tot deze nieuwe rubriek in de letterkunde; ondertusschen zijn deze Fragmenten eigenlijk geheelen op zich zelven, en slechts Fragmentarisch als deelen van een geheel werk, aan hetwelk de schrijver H. S. Reimarus den titel gegeven had van *Apologie, of verdediging voor de verstandige vereerders van God;* hij wilde echter dit werk niet openlijk uitgeven, maar had hetzelve zijnen vertrouwden vrienden schriftelijk medegedeeld. Lessing kreeg een afschrift in handen, hetwelk hij, als gevonden in de bibliotheek te Wolfenbuttel, stukswijze plaatste in zijne *Beiträge zur Geschichte und Literatur;* het eerste Fragment, handelende over het dulden der Deïsten, verscheen in 1774; in 1777 leverde hetzelfde werk vijf andere Fragmenten, welke de regten der reden in geloofszaken verdedigden, en twijfelingen opperden aangaande de goddelijkheid der openbaring in het algemeen en de waarheid van menig verhaal des O. en N. Testaments in het bijzonder; een jaar later volgde het zevende Fragment, over het doel van Jezus en zijne Discipelen, en in 1784 een aanhangsel. Na den dood van Lessing gaf C. A. E. Schmidt in 1787 de overige nog ongedrukte Fragmenten in het licht. Het spreekt van zelven dat er geen gebrek was aan hevige tegenschriften; maar desniettegenstaande hebben deze Fragmenten, in weerwil van alle overdreven en gewaagde stellingen, die in dezelve gevonden worden, toch den geest des onpartijdigen wijsgeerigen onderzoeks krachtig opgewekt, het bijgeloof en der dweepzucht geduchte slagen toegebragt, den beslissenden toon der geestelijken merkelijk lager gestemd, en dus, gelijk Krug te regt aanmerkt, over het algemeen meer nut dan nadeel gedaan. Zie Reimarus (Hermann Samuel).

FRAMEE, Lat. *Framea*, was eene soort van speer of werpspiets, van welke de Batavieren en andere Germaansche volkeren zich in den oorlog bedienden, zoo wel te voet als te paard; het ijzer was kort en tweesnijdend gepunt.

FRANC is eene nieuwe Fransche geldmunt met eene oude benaming, want ofschoon bij het na de omwenteling in Frankrijk aangenomen nieuwe muntstelsel de Franc in de plaats van den ouden Livre gekomen is, was de naam Franc voor een geldstuk toch reeds in de XIV eeuw gebruikelijk; sedert de regering van Henrik III werd deze benaming met die van Livre verwisseld. De tegenwoordige Franc is nagenoeg 48 Cents Holl. waardig; er zijn ook stukken van 2 en 5 Francs.

FRANCESCA (Pietro Della), geboren te Borgo San Sepolcro, een steedje in Toscane, omstreeks 1397, beöefende aanvankelijk de wiskunde, maar leide naderhand zich toe op de schilderkunst. Hij genoot de gunst der Hertogen van Urbino en Ferrara en die van Paus Nicolaas V. Hij schilderde voor de kerken der voornaamste steden van Italië; sommigen zijner stukken zijn in prent gebragt. † in 1484 nadat hij verscheiden jaren blind geweest was.

FRANCHE-COMTÉ was de voormalige benaming van een landschap, hetwelk in de middeleeuwen tot het Bourgondische Rijk behoorde, en toen Hoog-Bourgondië genaamd werd; naderhand werd het een bijzonder graafschap en een leen van het Duitsche Rijk; Graaf Reinoud III ontsloeg zich van deze leenroerigheid, en het land kreeg sedert den naam van Franche-Comté (vrij graafschap). Bij den Nijmeegschen vrede van 1678 kwam dit land aan Frankrijk, doch behield deszelfs naam tot de omwenteling, wanneer hetzelve in de departementen der Saone, der Jura en van den Doubs verdeeld werd.

FRANCIA (Francesco Raibolini, genaamd), geboren te Bologna in 1450, was aanvankelijk Goudsmid en Stempelsnijder; doch als Schilder overtrof hij weldra Marco Zoppo, wiens leerling hij was, en stond in gelijken rang met de grootste kunstenaars van zijn' tijd. Rafael stelde veel prijs op zijn oordeel. Zijne beste stukken bevinden zich in zijne geboortestad. Zijne Madonna's hebben eene uitdrukking van eenvoudigheid en bovenaardsche onschuld, die zelfs Rafael niet daarstelde. † in 1533.

FRANCIADE, zie TIJDREKENING (Fransche).

FRANCISCA, vrouwennaam. Zie Franciscus.

FRANCISCOPOLIS, oude benaming van *Havre de Grâce*, in Frankrijk, aan den mond der Seine.

FRANCISCUS, mansnaam, is eene vertaling in het middeleeuwsch Latijn van den Duitschen naam Frank (*Francus*), beteekenende iemand, die in Frankrijk geboren is of woont. Men zou dezen naam eigenlijk Francicus behooren te schrijven, even als *Belgicus, Germanicus, Hispanicus, Italicus,* enz., want men schrijft immers niet *Belgiscus, Germaniscus, Hispaniscus, Italiscus,* enz. dat men volgens de analogie toch zou moeten doen. = (S.) VAN ASSISI, geboren te Assisi, in Umbrië, in 1182, heette eigenlijk Giovanni Bernardo, en kreeg den bijnaam van Francesco, wegens zijne vlugheid in het Fransch spreken; hij werd geboren, zegt de Legende, met een kruis op den schouder en in een' stal; zijn vader wilde hem een beroep laten leeren, maar hij had een' droom, in welken hem vermaand werd liever geestelijke te worden. Hij verliet hierop het vaderlijke huis, verkocht het weinige dat hij bezat, trok eene grove pij aan en omgordde zich met een touw. Zijn voorbeeld vond navolgers, die hij bij elkander verzamelde en welken hij een' regel gaf, die door Paus Innocentius III in 1210 bevestigd werd; het volgende jaar kreeg hij van de Benedictijnen eene kerk in de nabijheid van Assisi: dit was de wieg van de orde der Franciskanen of Minderbroeders (zie Franciskanen). Hij begaf zich vervolgens op reis, om de ongeloovigen in verre landen te bekeeren; in Egypte bood hij aan, om den Sultan Meledin van de waarheid des Roomschen geloofs te overtuigen, zich in eene brandende houtmijt te werpen; maar de Sultan begeerde deze sterke proef niet, en zond hem beleefdelijk van de hand. Na zijne terugkomst in Italië koos hij een' der hoogste Apennijnsche bergen tot zijn verblijf, en had er allerlei verschijningen en gezigten. † in 1226. = (S.) VAN PAULA, geboren te Paula, in Calabrië, in 1416, kwam met zijn twaalfde jaar in een Franciskaner klooster; hier onderscheidde hij zich door strenge ligchaamskastijdingen van de andere monniken, en bezocht het graf

van den H. FRANCISCUS te Assisi; vervolgens ging hij naar Rome en andere heilige plaatsen, en toen hij terugkwam, deed hij afstand van zijn vaderlijk erfgoed, en begaf zich naar eene eenzame plaats, waar hij in eene grot op den blooten grond sliep. De roem van zijne groote heiligheid bezorgde hem van tijd tot tijd het gezelschap van andere vromen, die naast zijne grot hutten bouwden, en voor hetwelk een Priester uit de nabuurschap de Mis kwam lezen. Daar het getal aanhoudend toenam, kreeg de H. FRANCISCUS van den Aartsbisschop van Cosenza verlof tot het bouwen van een klooster en eene kerk; beiden waren in 1436 voltooid. De nieuwe orde, die den naam voerde van heremieten van S. FRANCISCUS, werd echter eerst in 1473 door Paus SIXTUS IV bevestigd, en in 1493 door Paus ALEXANDER VI Minimen (van *Minimus*, kleinste) genaamd. Bij de drie gewone geloften voegde de H. FRANCISCUS nog eene vierde, namelijk de onthouding van vleesch het geheele jaar door niet alleen, maar ook van eijeren en melkspijzen, behalve in ziekte; hij zelf nam een' nog veel strenger' regel in acht. LODEWIJK XI, Koning van Frankrijk, ontbood in zijne krankheid den heiligen man bij zich, ontving hem met groote eerbewijzingen, wierp zich aan zijne voeten en smeekte hem om verlenging van zijn leven. FRANCISCUS antwoordde hem met waardigheid dat dit niet in zijne magt stond, vermaande den koninklijken booswicht tot een opregt berouw over zijne misdaden, wees hem eene toevlugt tot de goddelijke genade en troostte hem met de hoop op vergeving. KAREL VIII en LODEWIJK XII hielden FRANCISCUS en zijne monniken in Frankrijk, en lieten in het park van Plessis-les-Tours en te Amboise kloosters voor hen bouwen. FRANCISCUS bereikte, in weerwil van zijne strenge leefwijze en ligchaamskwellingen, den ouderdom van 92 jaren, en † te Plessis-les-Tours den 2 April 1507. = (S.) VAN SALES, geboren op het kasteel Sales, bij Geneve, den 21 Augustus 1567, uit een edel Savoisch geslacht, studeerde te Padua in de regtsgeleerdheid, werd Advokaat te Chambery, toen Prévôt van Annecy en eindelijk in 1602 Bisschop van Geneve. Hij was een ijverig bekeerder der Zwinglianen en Calvinisten; de Jezuit DE FELLER zegt, dat hij van 1592 tot 1602, dus in tien jaren, over de 70,000 ketters voor de Kerk gewonnen heeft, en dat zij moeijelijk te tellen zouden zijn, die hij van 1602 tot 1622, dus in de laatste twintig jaren van zijn leven, in den schapenstal heeft gedreven; hij verzekert dat er een nieuw licht schitterde over Geneve, zoodra FRANCISCUS bezit genomen had van den Bisschopszetel, en dat hij de wetenschappen en vroomheid onder de wereldlijke en geördende geestelijkheid deed bloeijen. Hij stichtte in 1610 de orde der Visitandines gemeenschappelijk met de Barones DE CHANTAL, die derzelver eerste Priores was; dezelve werd in 1618 door Paus PAULUS V bevestigd. Den Kardinaal van Savoyen naar Parijs verzeld hebbende, om het huwelijk te sluiten van VICTOR AMADEUS, Prins van Piemont, met CHRISTINA, dochter van HENRIK IV, werd hij door deze Prinses tot haren Aalmoezenier benoemd. Hij was tegenwoordig bij de zamenkomst van LODEWIJK XIII met den Hertog van Savoyen te Lyon, toen hij door eene beroerte overvallen werd, en † aldaar den 28 December 1622. = XAVERIUS (S.), bijgenaamd de Apostel van Indië, geboren op een kasteel aan den voet der Pyreneën den 7 April 1506, onderwees de wijsbegeerte in het Collegie van Beauvais te Parijs, toen hij kennis maakte met IGNACIO DE LOJOLA, stichter van de orde der Jezuiten, en werd een zijner zeven medgezellen, die in 1534 in de kerk van Montmartre de gelofte deden, welke de dweepzuchtige Spanjaard van hen vergde. FRANCISCUS begaf zich naar Italië, en verzorgde de zieken in een hospitaal te Venetië. JAN III, Koning van Portugal, zond in 1541 hem naar Oost-Indië. FRANCISCUS begon zijn bekeeringswerk te Goa, bezocht vervolgens de kustlanden, Malakka, de Moluksche eilanden en Japan. † op het Chinesche eiland Sancion in 1552. De Abt BERAULT verzekert dat de H. FRANCISCUS in den tijd van weinig meer dan tien jaren in 52 koningrijken meer dan een millioen Heidenen eigenhandig gedoopt en der H. Kerk meer onderdanen bezorgd heeft dan de Hervormers haar in dien tijd ontnomen hebben: zoo dat de Paus zijn verlies aan Duitschers, Engelschen en Nederlanders rijkelijk aan Hindo's, Maleijers en Japanezen vergoed kreeg. Zijn lijk werd van Sancion naar Malakka en van daar naar Goa gebragt, waar het meermaals opgegraven en zonder eenig bederf bevonden werd; nog in 1782, verhaalt DE FELLER, werd hetzelve drie dagen ten toon gesteld. Paus GREGORIUS XV plaatste in 1622 hem onder de Heiligen. Er zijn eenige geschriften op zijn' naam gedrukt. De Fransche dichter DULARD heeft de verrigtingen van FRANCISCUS ten nutte der H. Kerk in eene *Xaveriade* van IV zangen behandeld.

FRANCISKANEN, of Minderbroeders, is de benaming eener monnikenorde, die in 1208 door den H. FRANCISCUS van Assisi gesticht en in 1210 en 1223 door den Paus bevestigd werd. Derzelver bestemming was bedelen en prediken; geen Minderbroeder mogt iets in eigendom bezitten, maar zijn klooster zoo rijk zijn als domme vroomheid en milddadig bijgeloof het wilden maken. De Pausen gaven dezer orde groote voorregten, uit kracht van welke zij ook op wereldsche zaken een' grooten invloed bekwam, en in korten tijd duizenden kloosters telde, uit welke verscheiden geleerden, gelijk ALEXANDER VAN HALES, ROGER BACO en meer anderen voortkwamen; vele Franciskaner monniken leiden zich ook toe op de scholastieke philosophie, en sommigen geraakten tot hooge kerkelijke waardigheden; de Pausen PAULUS IV, ALEXANDER V, SIXTUS IV, SIXTUS V en CLEMENS XIV waren uit deze orde afkomstig. Niet weinigen hebben als biechtvaders, raadslieden en gezanten der vorsten van de XIII tot de XVII eeuw met hunne mededingers de Dominikanen de heerschappij over de Christenvolken gedeeld. Het spreekt van zelve dat de orde allengs van hare oorspronkelijke instelling ontaardde en van haren regel afweek, tot welke strenge kloostervoogden haar wel van tijd tot tijd terugbragten; maar eindelijk was dit onmogelijk, en zij splitste zich in verscheiden takken, onder verschillende benamingen, als Barvoeters, Observanten, Cordeliers, Capucijnen, Recolletten, enz. Deze orde was ten tijde van haren bloei over de geheele wereld verspreid; schoon zij na de hervorming aanhoudend bleef vervallen, bedroeg het getal der kloosters vóór de Fransche omwenteling nog 7000, in welke 115,000 monniken gehuisvest werden; tegenwoordig zullen zij naauwelijks een derde van dit getal uitmaken, alzoo de orde in Frankrijk en in de meeste Duitsche landen afgeschaft is, en zij in de Oostenrijksche Staten geene nieuwelingen meer aannemen mag; in Spanje, Portugal en Italië zijn nog de meeste kloosters. De H. FRANCISCUS stichtte ook eene orde voor wereldlijke personen, die niet in kloosters behoefden te leven, en slechts eenige kleine kloosterpligten te vervullen hadden; zij hadden den naam van Tertiariërs, en waren reeds in de XIII eeuw zeer talrijk. Verscheiden nonnenkloosters ontstonden er uit dat, hetwelk de H. FRANCISCUS zelf reeds in 1209 stichtte, en welks nonnen naar derzelver eerste Priores, de H. CLARA, Clarissen genaamd werden (zie S. CLARA); doch de meeste zijn, even als de monnikenkloosters, ook allengs van den regel afgeweken, dien de H. FRANCISCUS dezelven voorgeschreven had; zij zijn ook sterk verminderd; in de vorige eeuw waren er toch nog 28,000 nonnen in 900 kloosters.

FRANCIUS (PETRUS), geboren te Amsterdam den 19 Augustus 1645, gaf bij het verlaten der Latijnsche school blijken van lust en aanleg tot de Latijnsche en Nederduitsche dichtkunst, die hij naderhand beiden even gelukkig beöefende. Zijne studiën aan de Leydsche hoogeschool volbragt hebbende, bezocht hij Engeland, Frankrijk en Italië, en bragt zijnen vrienden lauwerbladen mede, geplukt op het graf van VIRGILIUS. Na zijne terugkomst te Amsterdam werd hij in 1674 aangesteld tot Professor der Geschiedenis en welsprekendheid aan de Doorluchtige School aldaar, en in 1686 ook tot Professor der Grieksche taal, doch het beroep als Professor der Geschiedenis en welsprekendheid aan de hoogeschool te Leyden wees hij uit verknochtheid aan zijne geboortestad van de hand. Hij was de welsprekendste redenaar van zijn' tijd; zijne lijkrede op MARIA, Koningin van Engeland, welke hij in 1695 openlijk uitsprak, is een' FLECHIER of BOSSUET waardig. Al zijne Latijnsche redevoeringen, 45 in het geheel, zijn bij elkander in 1705 gedrukt, behalve zijne Nederduitsche vertaling der Redevoering van GREGORIUS van Nazianze, over de mededeelzaamheid, die reeds in 1699 verscheen. Zijne voortreffelijke verhandeling over de uiterlijke welsprekendheid is meermalen in het Latijn en Nederduitsch gedrukt. † te Amsterdam den 19 Augustus 1704; dus op zijn' 59 geboortedag. Als Redenaar en Dichter bezat FRANCIUS uitstekende verdiensten, die zijne tijdgenooten naar waarde wisten te schatten, terwijl zijne schriften door de nakomelingschap nog in eere gehouden worden. Zie P. G. WITSEN GEYSBEEK, *Biogr. Anthol. en Crit. Woordenb. der Ned. Dichters*, II Deel, blz. 329.

FRANCK (JOHANN PETER), geboren in het Badensche den 19 Maart 1745, had als kind op de school te Rastadt eene zeer schoone stem: weshalve de Markgravin van Baden hem in Italië tot een' kunstigen sopraanzanger wilde laten maken, en werd slechts met moeite van dit voornemen afgebragt. Hij leide zich toe op de geneeskunde, en werd in 1784 Professor in deze wetenschap te Göttingen en het volgende jaar te Pavia, van waar hij in 1795 als Directeur van het groote hospitaal te Weenen kwam. Keizer ALEXANDER beriep hem in 1804 aan de hoogeschool te Wilna en in het volgende jaar als keizerlijk Lijfarts te Petersburg; in 1808 verliet hij Rusland, en keerde naar Weenen. † aldaar den 24 April 1815. Onder zijne uitgegeven werken wordt dat over de geneeskundige policie klassiek geacht.

FRANCO (NICOLO), geboren te Benevento, tusschen 1505 en 1515, was een vinnig hekeldichter, eerst de vriend en naderhand de bestrijder van den beruchten PIETRO ARETINO, tegen wien hij over de honderd satyrische sonnetten schreef. Hij spaarde niemand, zelfs niet de magtigste vorsten van Europa, en maakte het eindelijk zoo erg, dat Paus PIUS V in 1569 hem liet ophangen.

FRANEKER, onder de vroegere staatshuishouding de derde in rang onder de stemmende steden der Nederlandsche provincie Friesland, ligt in het kwartier Westergo, tusschen Harlingen en Leeuwarden, is een klein half uur gaans in den omtrek groot, en heeft ruim 3000 inw. De stad heeft haren oorsprong en naam te danken aan eene buurt *Fraon-akker* genaamd, die in 1192 tegen de invallen der Noormannen bemuurd werd; de naam bleef, doch werd door de uitspraak in *Franeker* verbasterd (De Friezen zeggen *Frentjer*). Op het einde der XV eeuw was Franeker reeds eene aanzienlijke stad, en

oefende het regt der munt; in de binnenlandsche beroerten en gedurende de worsteling tegen Spanje had deze stad mede rijkelijk haar deel in de rampen des oorlogs; zij bleef tot 1576, met korte tusschenpoozingen, in het bezit der Spanjaarden. Sedert geraakte Franeker allengs in bloei, die niet weinig toenam door de oprigting eener hoogeschool aldaar in 1585, die langer dan twee eeuwen de kweekschool was van verscheiden vermaarde geleerde mannen, doch in 1811 door eene magtspreuk des Franschen overweldigers vernietigd werd. Na de herkregen onafhankelijkheid van ons vaderland is deze hoogeschool niet hersteld, maar in derzelver plaats in 1815 een Athenaeum opgerigt geworden. De voornaamste gebouwen zijn het Stadhuis, in 1591 gebouwd, en de Waag, door den Hertog van Saksen in 1505 der stad vergund te bouwen; behalve de Groote Kerk, ten dienste der Hervormden, hebben de andere Christelijke gemeenten er ook nette en bekwame kerken en godshuizen. Onder de wetenschappelijke merkwaardigheden van Franeker behooren de bibliotheek, de kruidtuin en het planetarium van EISINGA vooral genoemd te worden (Zie EISINGA (EISE).

FRANEKERADEEL is de tweede grietenij van het Friesche kwartier Westergo, dus genaamd naar de stad Franeker, die midden in dezelve ligt, en bevat nog elf dorpen, namelijk: Tjum, Dongjum, Achlum, Midlum, Herbajum, Schalsum, Hitzum, Bour, Ried, Peins (en Sweins.

FRANK, mansnaam. Zie FRANCISCUS.

FRANKE (AUGUST HERMANN), geboren te Lubek den 23 Maart 1663, genoot het eerste onderwijs te Gotha, en studeerde vervolgens te Erfurt, Kiel en Leipzig; in 1681 werd hij Magister en stichtte te Leipzig een *Collegium Biblicum*, in hetwelk hij Bijbeloefeningen hield, die wegens derzelver eenvondigheid en duidelijkheid, met vermijding van alle dogmatische spitsvondigheden, veel toeloop hadden, maar den mystieken en pietisten (fijnen) een doorn in het vleesch waren, dewijl FRANKE weinig met *gelooven* maar veel met *doen* ophad, en dienvolgens een vruchtbaar practisch boven een dor beschouwend Christendom de voorkeur gaf. De woelingen en vervolgingen der ijveraars voor de regtzinnigheid eindelijk moede, begaf de wakkere man zich eenigen tijd naar Luneburg en Dresden, en werd kort na zijne terugkomst te Leipzig in 1690 tot Predikant te Erfurt beroepen. Hier werden zijne predikatiën zoo drok zelfs door Katholijken bezocht, dat de Roomsche geestelijkheid bij het hof te Mentz een bevel wist uit te werken dat FRANKE binnen twee dagen de stad ruimen moest; op denzelfden dag ontving hij met dit bevel het beroep tot Professor der Grieksche en Oostersche talen aan de nieuw opgerigte hoogeschool te Halle en Predikant in de voorstad Glaucha. De onwetendheid dezer gemeente en de armoede der meeste inwoners gaven hem aanleiding om het geenszins hij eene aanprijzing van een practisch Christendom te laten, maar zelf handen aan het werk te slaan; hij begon met de armen en kinderen aan zijn huis te onderwijzen, en gaf hun kleine geschenken; vervolgens nam hij een paar weezen tot zich, wier getal spoedig toenam. Weldenkende menschenvrienden ondersteunden hem met kleine bijdragen: zoo werd hij allengs in staat gesteld om scholen en een opvoedingsinstituut voor ouderlooze kinderen aan te leggen, waaruit naderhand het beroemde Hallische Weeshuis ontstond. FRANKE had echter dit groot ontwerp niet gevormd; hij had er nooit aan gedacht dat het gerucht zijner vrome menschenliefde zoo veel belangstelling verwekken zou, dat hem van alle kanten sommen van 50, 100 tot 1000 Daalders werden toegezonden; een liefhebber der scheikunde, dien hij op zijn doodbed bezocht, gaf hem recepten van allerlei geneesmiddelen, die naderhand onder den naam van Hallische weeshuismedicamenten geheel Europa door beroemd geworden zijn, en wier verkoop eertijds jaarlijks meer dan 30,000 Daalders winst opbragt; het waren meest *arcana*: waarom zij in sommige landen verboden werden; ook is sedert de hervorming in de schei- en artsenijmengkunde de aftrek sterk verminderd, maar toch nog in Duitschland aanzienlijk. FRANKE zag zich dus in de mogelijkheid gesteld om zonder eenige ondersteuning van de regering zulke groote ondernemingen uit te voeren, en vertrouwde bij zijn goed werk alleen op den bijstand der Goddelijke Voorzienigheid, die hem blijkbaar daarin te hulp kwam, alzoo het meermalen gebeurde dat, op het tijdstip dat er geen geld voorhanden was om het werkvolk te betalen, de noodige, en dikwijls eene grootere som dan hij behoefde, van bekende en onbekende personen met de post inkwam. FRANKE zag daarin een bewijs dat God hem tot een werktuig bestemd had om iets goeds en nuttigs te verrigten. Men heeft dan ook met regt zijne stichtingen als een werk van geloof en liefde aangemerkt, gelijk het opschrift boven den hoofdingang te kennen geeft. Daar de brave man bij al zijne ondernemingen een' godsdienstigen grondslag leide en practische vroomheid voor de hoofdzaak van alle opvoeding en onderwijs hield, onbesproken van gedrag en een vijand van ijdele voor de zedelijkheid schadelijke vermaken was, werd hij miskend en door sommigen voor een' dweeper gehouden; ondertusschen was hij niets minder dan dat, vrolijk, gulhartig en liefderijk, zeer werkzaam en stipt in het houden van zijne akademische lessen en predikatiën; daarbij hield hij eene uitgebreide briefwisseling; zijne uitgegeven werken schreef hij in den voornacht, en bestemde derzelver opbrengst tot weldadige oogmerken. Hij eindigde zijn arbeidzaam, weldadig en nuttig leven den 8 Junij 1727. = (SEBASTIAAN), een Wederdooper, uit Woerden geboortig, doch die in de eerste helft der XVI eeuw in Duitschland rondzwierf, was een onrustige woelgeest, die tegen LUTHER, MELANCHTON en andere hervormers hevig disputeerde, tot allerlei dweeperijen en uitsporigheden verviel, en als Boekdrukker te Basel in 1545 nog vóór LUTHER stierf. Hij schreef eenige mystieke werken met wonderlijke titels, en ook eene *Chronica, Zeytbuch und Geschichtbibel vom Anbegyn bis auf das Jar* 1531, van welke in 1649 te Bolsward eene Nederduitsche vertaling gedrukt is.

FRANKEN was de benaming van een Germaansch volksbondgenootschap, bestaande uit Sicambers, Bructeren, Attuariërs, Cauchen, Chamaven, Saliërs en Katten, die zich den algemeenen naam gaven van Franken (vrijen), en welk bondgenootschap men eerst sedert 238 vermeld vindt. De Franken woonden tusschen den Rijn en de Weser, maar deden somtijds strooptogten over de Weser tot aan de Elbe. Reeds in de IV eeuw deden zij invallen in Gallië en vestelden in het begin der V eeuw in Belgisch-Gallië. Aan het land, hetwelk de Franken den Alemannen over den Rijn ontnamen, gaven zij het eerst hunnen naam (*Francia Rhenana*). Zie FRANKRIJK.

FRANKENTHAL, eene kleine stad in de Neder-Palts, ligt eene mijl van Mannheim en Worms en drie mijlen van Spiers; zij was eertijds versterkt, doch werd door de Franschen in 1688 en 1693 ingenomen en verwoest; naderhand is zij wederom opgebouwd en merkelijk verfraaid; er zijn nette openbare gebouwen en kerken voor alle gezindheden. Tot gemak van den koophandel loopt van hier een kanaal van anderhalf uur lang naar den Rijn. Er zijn verscheiden fabrijken, die grootendeels aan 4000 inwoners de middelen van bestaan verschaffen.

FRANKFORT AAN DE MAIN, de eerste der vier vrije Duitsche Bondssteden en de zetel der Bondsvergadering, is eene der oudste en merkwaardigste steden van Duitschland; zij ligt in eene bekoorlijke landstreek, aan den regter oever van de Main, over welke eene op 14 gewelfde bogen rustende steenen brug de gemeenschap onderhoudt met de aan den linker oever der rivier gelegen voorstad Sachsenhausen. De stad had eertijds vestingwerken en enge donkere poorten; tegenwoordig zijn de werken geslecht, de poorten afgebroken en ijzeren hekken in de plaats gesteld, naast welke nette tol- en wachthuizen gebouwd zijn; de wallen zijn gelijk gemaakt, de grachten gedempt en deels met geboomte beplant, deels tot tuinen in den Engelschen smaak aangelegd. Frankfort heeft met Sachsenhausen over de 200 straten, 14 kerken, 3500 huizen en 60,000 inwoners. Vele straten zijn nauw, donker en met ouderwetsche huizen bebouwd, in den stijl der XV en XVI eeuw; doch sedert 1814 zijn er ook verscheiden deftige paleisachtige woningen gebouwd geworden. De openbare gebouwen zijn minder aanzienlijk dan men in zulk eene vermogende stad wel verwachten zou; doch zij wekken belangrijke herinneringen; in de S. Bartels of Domkerk werden de Duitsche Keizers gekroond; zij werd reeds in de IX eeuw gebouwd, doch kreeg hare tegenwoordige gedaante eerst tusschen 1400 en 1500. De Römer (het Stadhuis) is nog geheel in den barbaarschen middeleeuwschen bouwsmaak gebleven; de Gouden Bulle wordt aldaar bewaard. Het Paleis van Turn en Taxis, voormalige residentie van den Prins-primaat, waarin tegenwoordig de zittingen der Duitsche Bondsvergadering gehouden worden, is in een' edelen stijl gebouwd. Er zijn te Frankfort verscheiden merkwaardige instellingen ten dienste der wetenschappen; de bibliotheek bevat over de 100,000 boekdeelen. De handel is er zeer levendig door de Rijn- en Mainscheepvaart en de beide jaarlijksche missen. Frankfort was sedert 1254 eene vrije Rijksstad, Keizer MAXIMILIAAN I vestigde in 1495 aldaar de keizerlijke kamer, die hare zittingen hield tot in 1530. De stad is meermalen belegerd en ingenomen geworden; LODEWIJK XIV hield in 1682 er een congres, en sedert is er menig verdrag gesloten geworden. Na de ontbinding des Duitschen Rijks en de oprigting van het Rijnverbond in 1806 werd Frankfort tot een groothertogdom verheven, en den Prins-primaat toebedeeld, doch na de vernietiging van NAPOLEONS geweldenarij in 1815 tot eene vrije stad des Duitschen Bonds en den zetel der Duitsche Bondsvergadering verklaard. = AAN DE ODER, eene Pruissische koopstad in de middelmark Brandenburg, ligt 17 mijlen van Berlijn, heeft 16,000 inwoners en verscheiden nuttige en weldadige instellingen; de in 1506 door den Keurvorst JOACHIM I gestichte hoogeschool is in 1810 naar Breslau verplaatst. Behalve de gewone Latijnsche en Fredriksschool heeft de Keurvorst FREDRIK WILLEM in 1671 nog eene Ridderakademie aangelegd; ook bestaat er eene vrijschool voor soldatenkinderen, opgerigt ter gedachtenis van Prins LEOPOLD VAN BRUNSWIJK, die in 1785 in de Oder verdronk. Onder de merkwaardigheden behoort het gedenkteeken voor den dichter KLEIST, door de vrijmetselaarsloge opgerigt. In de nabijheid ligt Cunnersdorf, waar FREDRIK II den 12 Augustus 1759 een' bloedigen slag tegen de Russen verloor. Er worden jaarlijks drie Missen te Frankfort gehouden en de scheepvaart op de Oder is in gewone tijden zeer levendig.

FRANKISCHE KREITS (DE) was vóór de ontbinding des Duitschen Rijks in 1806 een der tien Kreitsen, in welke hetzelve ver-

deeld was, en bevatte eene der schoonste streken van Duitschland met 1,500,000 inwoners op 490 □ mijlen, van welke de Koning van Beijeren tegenwoordig 430 □ mijlen met 1,200,000 inwoners bezit; het overige is tusschen Wurtemberg, Baden, Hessen-Darmstadt, Pruissen, Keur-Hessen en de Saksische Huizen ongelijk verdeeld geworden.

FRANKLIN (Benjamin), geb. te Boston den 17 Jan. 1706, bood aanvankelijk zijn' vader de behulpzame hand bij het kaarsenmaken en zeepzieden, en leerde vervolgens bij zijn' uit Engeland teruggekomen broeder het boekdrukken, besteedde zijne snipperuren met het lezen van goede boeken, en beproefde zelf eenige opstellen in verzen en in proza. Uit hoofde van een geschil met zijn' broeder verliet hij Boston, en begaf zich naar Philadelphia, waar hij de gunst won van den Gouverneur der provincie, William Keith, die hem aanmoedigde zelf eene drukkerij aan te leggen en hem 100 Pst. voorschoot, om het daartoe noodige in Engeland aan te koopen. Franklin vertrok derwaarts, bleef 18 maanden te Londen, waar hij kennis maakte met de voornaamste Engelsche geleerden, keerde in 1726 naar Philadelphia terug, en vond zijne bruid met een' ander getrouwd; doch het slecht gedrag van haren man gaf haar gelegenheid om zich van hem te doen scheiden, en Franklin trouwde haar in 1730. Ondertusschen gingen zijne zaken voordeelig, en hij vereenigde met zijne boekdrukkerij den papierhandel, tevens oefende hij zich in de natuurkunde en fraaije letteren; zijn Pennsylvanisch dagblad en jaarlijksche Almanak behelsden uitmuntende opstellen van zijne hand; de electriciteit was eene zijner geliefdste oefeningen, en hij deed verscheiden gewigtige ontdekkingen aangaande de electrische vloeistof; onder anderen heeft men de uitvinding van den bliksemafleider en den electrieken vlieger aan hem te danken. Maar niet alleen als natuur- en letterkundige, ook als staatsman verdient Franklin eene eervolle plaats onder de vermaarde mannen der XVIII eeuw. Toen de Amerikanen de onderdrukking en geweldenarijen der Engelschen eindelijk moede werden, en luide klagten tegen het zoogenaamde moederland aanhieven, omhelsde hij de zaak van zijn vaderland. In 1767 ontbood het Huis der Gemeenten te Londen alle ambtenaars der Noord-Amerikaansche volkplantingen voor hare balie, om de bezwaren te onderzoeken. Franklin, die het voordeelig ambt van algemeenen Postmeester bekleedde, verscheen in 1767 voor Pennsylvanië, sprak met even zoo veel vrijmoedigheid als voorzigtigheid voor de regtvaardige zaak, en zond een adres aan zijne landslieden, hetwelk overal met geestdrift ontvangen werd. Het hof ontzette hem daarom van zijn ambt en hij liep zelfs gevaar van in hechtenis genomen te worden. In 1775 kwam hij in Philadelphia terug, waar het Congres vergaderd was, en werkte nu krachtdadig aan de bevrijding van zijn vaderland. In 1776 ging hij naar Parijs, waar hij eerst in het geheim onderhandelde, doch toen Lodewijk XVI in 1778 de onafhankelijkheid der dertien Vereenigde Staten van Noord-Amerika erkend had, verscheen de eenvoudige wijsgeerige Boekdrukker als gevolmagtigd Minister van zijn vaderland aan het schitterend hof van Versailles, waar de eerbiedwaardige grijsaard met uitstekende achting behandeld werd. Den 20 Januarij 1783 teekende hij met de Engelsche gevolmagtigden te Parijs de preliminairen van den vrede, die zijn vaderland eene onafhankelijke zelfstandigheid verzekerde, en keerde hierop naar Philadelphia terug. Hij werd hierop voorzitter der vergadering van Pennsylvanië, en was tot zijn' jongsten snik onafgebroken werkzaam tot nut zijner medeburgers. † te Philadelphia den 17 April 1790. De Nationale Vergadering in Frankrijk nam, op den voorslag van Mirabeau, een' rouw van drie dagen over hem aan. Eenige jaren te voren had hij zijn eigen grafschrift opgesteld; hetzelve was van den volgenden eenvoudigen en toch zoo zinrijken inhoud: »Hier ligt het ligchaam van den Boek» drukker Benjamin Franklin, gelijk de band van een oud boek, » uit welken de bladen gescheurd zijn, en, van deszelfs sieraad en » verguldsel beroofd, tot voedsel voor de wormen; doch het werk » zelf zal niet verloren gaan, maar eens, gelijk hij vertrouwde, we» der verschijnen in eene nieuwe en schoonere uitgave, overgezien » en verbeterd door den auteur." Franklin verrigtte genoegzaam zijn geheele leven door groote dingen met kleine middelen; men heeft van hem met even zoo veel waarheid als bewondering gezegd:

Eripuit coelo fulmen, sceptrumque tyrannis.

Ongetwijfeld behoorde Franklin onder die weinige uitstekende mannen, die als weldoeners des menschdoms kunnen aangemerkt worden, en wier vermaardheid in zegening het verloop der eeuwen verduurt, terwijl die van een' Lodewijk XIV of Bonaparte onder afgrijzen en verfoeijing allengs in vergetelheid wegzinkt.

FRANKRIJK is gewis een der grootste, magtigste en merkwaardigste landen van Europa, en had ten allen tijde een' gewigtigen invloed op de overige staten van dit werelddeel. Deszelfs uitgebreidheid in grondvlakte was niet altijd dezelfde, en schoon in 1815 tot deszelfs grenzen van 1790 teruggebragt, heeft het toch veel van de veroverde of door verdrag bekomen landen behouden, en beslaat tegenwoordig nog 10,086 □ mijlen, met bijna 31,000,000 inwoners; hetzelve is verdeeld in 86 departementen (van de voornaamste plaatselijke bijzonderheden wordt in afzonderlijke artikels gesproken). De kern van het tegenwoordig Frankrijk is het oude Gallië, welks bewoners de Romeinen zich onderworpen hadden. Bij het verval des Romeinschen Rijks deden de Franken verscheiden invallen in Gallië, en strooptеn tot over de Pyreneeën; zij voerden bloedige oorlogen met de Romeinsche legioenen der Keizers Gordianus, Maximianus, Posthumius, Constantius en Julianus in Gallië, Batavië, België en Britannië, en werden in de IV eeuw voor het westen des Romeinschen Rijks zoo geducht als de Gothen voor het oosten van hetzelve, en hadden omstreeks 430 onder Clodion zich bereids in Belgisch-Gallië en aan de Somme genesteld, toen Clovis door den slag van Soissons, dien hij in 486 op den Romeinschen veldheer Syagrius won, aan de Romeinsche heerschappij in Gallië een einde maakte. Deze veroveraar onderwierp zich tien jaren later de Alemannen na den slag van Tolbiac, liet zich te Rheims doopen en kroonen, en leide den grond tot de Fransche monarchie. Zijne vier zonen Theoderik I, Clodomir, Childebert I en Clotarius I verdeelden het Rijk in Austrasië en Neustrië, en het laatste wederom in de Rijken Metz, Orleans, Soissons en Parijs. Zij veroverden Thuringen en Bourgondië, doch beöorloogden elkander, tot dat Clotarius I in 560 alleen meester bleef der geheele monarchie, die na zijn' dood wederom verdeeld en eindelijk in 613 hereenigd werd door Clotarius II. Na hem begon de gezagsoefening der Maires van het paleis (*Majores domus*) in 628. Onder hen bekwamen Pepijn van Herstal, Karel Martel, Carloman en Pepijn de Korte meer vermaardheid in de Fransche Geschiedenis dan de zwakke en nietsbeduidende Koningen, in wier naam eigenlijk zij regeerden. Eindelijk moest Childerik III den koninklijken mantel met de monnikskap verruilen, en Pepijn beklom met goedkeuring van den Paus den troon in 762. Uit hem stamden de Carolingers af, die 235 jaren de Fransche kroon droegen. Pepijn werd opgevolgd door zijn' zoon Karel den Grooten, die bijna geheel Europa aan zijn' scepter onderwierp en in 800 door Paus Leo III tot Keizer van het westen gekroond werd. Dit reuzenrijk had Karel onder zijne zonen verdeeld, die elkander bloedig beöorloogden; bij het verdrag van Verdun in 843 werd de Duitsche van de Fransche kroon gescheiden, en Karel de Kale werd Koning van Frankrijk, onder wiens regering de koninklijke magt tot eene bloote leenheerschappij verviel. Na de afzetting van Karel den Dikken in 887 scheidde Bourgondië zich van Frankrijk af, en Eudes, Graaf van Parijs, werd door de Staten tot Koning verkoren, maar moest in 897 de kroon aan Karel den Eenvoudigen afstaan, die als gevangene van den Graaf van Vermandois stierf. Gedurende de regering van Lodewijk van over zee verviel het koninklijk gezag geheel en al; de kleine Fransche vorsten en kroonvasallen hadden eindelijk zoo vele provinciën aan zich getrokken, dat slechts Soissons en Laon nog tot de kroon behoorden. Hugo Capet, Graaf van Parijs, na den dood van Lodewijk V in 987 zich meester van den troon gemaakt hebbende, vereenigde zijne domeinen met de kroon, en herstelde door krachtige middelen de diep gezonken monarchie. Met hem begon de derde Koningsstam. Zijn zoon Robert lag overhoop met Paus Gregorius V. De burgeroorlogen onder de regering van Hendrik I, de onbezorgdheid van Philippus I, bedrijveloos aanschouwer van den eersten kruistogt en der verovering van Engeland door Willem van Normandië, bragten de monarchie wederom in verval, doch zij werd weder opgebeurd door de overwinning van Lodewijk den Dikken. Philippus IV ontnam Jan zonder land de provinciën, die in de magt der Engelschen geraakt waren, en won den slag van Bouvines. Lodewijk IX ondernam twee noodlottige kruistogten, en kwam van den laatsten niet terug. De vijf volgende regeringen tot op den dood van Karel den Schoonen zijn slechts merkwaardig door de uitroeijing der Tempeliers en de aanhoudende pogingen der vorsten tot vernietiging der leenroerigheid. Met den tak van Valois begonnen de bloedige oorlogen tusschen Frankrijk en Engeland; Eduard III, Koning van Engeland, veroverde na den slag van Crecy in 1346 Calais in 1347, en noodzaakte den gevangen Franschen Koning Jan bij den vrede van Brétigny in 1360 Guienne en andere provinciën aan Engeland af te staan. De binnenlandsche beroerten duurden voort tot op de regering van Karel V, die met de hulp van Duguesclin de Engelschen sloeg. Maar de krankzinnigheid van Karel VI en het verraad van Isabelle van Beijeren en der Bourgondiërs gaven den Engelschen gelegenheid om tot in het hart van Frankrijk te dringen; doch zij werden in 1430 verdreven door de dapperheid van Jeanne d'Arc, en behielden slechts Calais. Karel VII wekte de zucht naar buitenlandsche veroveringen bij de Franschen en streefde naar de onbepaalde heerschappij Lodewijk XI vereenigde na den dood van Karel den Stouten Bourgondië en later Provence met de Fransche kroon; zijn zoon en opvolger Karel VIII behuwelijkte Bretagne, sloot met Oostenrijk den vrede van Senlis in 1493, en ondernam in 1494 den veldtogt tegen Napels Lodewijk XII verwierf om zijne goede hoedanigheden den bijnaam van » vader des volks," nam bezit van Milaan, veroverde en deelde het koningrijk Napels met Ferdinand V, Koning van Spanje, maar weldra werd zijn aandeel hem door dezen ontnomen, en Paus Julius II stookte de voornaamste mogendheden tegen hem op tot een' oorlog, in welken hij Milaan en de heerschappij over Genua verloor.

Frans I oorloogde wel roemrijk, maar nadeelig tegen Keizer Karel V, die zelfs in 1525 hem in den slag van Pavia gevangen kreeg. Het gelukte Hendrik II den Engelschen in 1588 uit Calais te verdrijven. Onder de kortstondige regering van Frans II begonnen de bloedige religieoorlogen tusschen de Katholijken en Hugenoten; onder die van Karel IX, of liever van zijne afschuwelijke moeder Catherine de Medicis, werd de S. Bartelsgruwel gepleegd. Met den moord van Hendrik III ging de kroon uit het huis Valois in het Huis Bourbon over; doch Hendrik IV moest zich derzelver bezit verzekeren door het aannemen van het Roomsche geloof; ook hij viel door de hand eens moordenaars. Zijn zoon Lodewijk XIII leende slechts zijn' naam aan de regering van den Kardinaal de Richelieu. De langdurige regering van Lodewijk XIV, dien de vleijerij der hofpoëten den bijnaam van den Grooten gaf, was eene aaneenschakeling van veroveringsoorlogen, geloofsvervolging, zedenbederf, vernuftschittering, geldverspilling, volksverarming en het einde eene ledige schatkist met een hatelijk regentschap. Het begin der regering van Lodewijk XV streelde Frankrijk met een beter vooruitzigt na het winnen van den slag van Fontenoi; maar de oorlog tegen Frederik II werd door eene serailregering gevoerd, die nog verderfelijker was voor Frankrijk dan deze oorlog zelf. Voor alle misslagen, schandelijkheden en verkeerde maatregelen zijner beide voorgangers moest de ongelukkige Lodewijk XVI als het slagtoffer eener reeds sints eene halve eeuw voorbereide omwenteling in 1793 met zijn hoofd op het schavot boeten. Lodewijk XVII † den 8 Junij 1795 in de gevangenis, zonder tot de regering gekomen te zijn, dewijl Frankrijk de gedaante eener Republiek had aangenomen. Zijn oom Lodewijk XVIII bevond zich in ballingschap, en er had eene tusschenregering plaats van 19 jaren; het Directoire der Fransche Republiek werd omvergeworpen door den Generaal Bonaparte, en een consulschap in de plaats gesteld; van Eersten Consul werd Bonaparte in 1804 Keizer, onder den naam van Napoleon; hij voerde zware oorlogen met Oostenrijk, Pruissen, Zweden, Spanje en Rusland, verklaarde zich tot Koning van Italië, plaatste zijne broeders op de troonen van Napels, Spanje en op die der door hem geschapen koningrijken Holland en Westphalen, vereenigde Rome, Hamburg, de Nederlanden en andere kleine staten onmiddellijk met zijn keizerrijk, en zag bijna geheel Europa, Engeland uitgenomen, gebogen voor zijn' scepter. Maar zijn dolzinnige togt naar Rusland bewerkte zijn' val en de instorting van zijn reuzenrijk, hetwelk zich, even als dat van Karel den Grooten, van den Tyber tot aan de Elve uitstrekte, en uit 130 departementen bestond, terwijl genoegzaam alle overige Rijken leenroerig van Frankrijk waren. Maar eensklaps ontwaakte Europa met verjongde kracht uit zijnen doodslaap; eene legermagt der bondgenooten van 1,624,000 man vernietigde in 9 maanden het gedrochtelijke Fransche keizerrijk en de vruchten van sedert twintig jaren door de Franschen behaalde overwinningen. Napoleon ruimde den overweldigden troon aan Lodewijk XVIII in, en werd in ballingschap naar het eiland Elba gezonden, maar na verloop van elf maanden landde hij eensklaps weder in Frankrijk, rukte zegevierend voort tot Parijs, en verzekerde zich andermaal van de regering, doch de slag van Waterloo maakte voor goed een einde aan zijne overweldiging; hij werd naar het eiland S. Helena gevoerd, en aldaar tot zijn' dood toe streng bewaakt door de Engelschen. Lodewijk XVIII hervatte de teugels van het bewind over het tot zijne oude grenzen teruggebragte Frankrijk, volgens een door hem gegeven Charter, en werd in 1825 opgevolgd door zijn' broeder Karel X; onder zijne regering werd Algiers in 1829 door de Franschen veroverd; doch hij maakte zich door zijne gehechtheid aan oude vormen, dweepzucht, belemmeringen der drukpers, begunstiging der Jezuiten en verscheiden inbreuken op het Charter, zoo gehaat bij de Franschen, dat hij, zijne bekrompen inzigten met geweld willende doordrijven, in 1830 afgezet en verbannen werd, waarna door de volkskeus de kroon uit het Huis Bourbon in het Huis Orleans overging, en Lodewijk Philippus den troon beklom.

FRANQUART (Jaques), geboren te Brussel in de XVI eeuw, was een verdienstelijk kunstschilder en leerling van Rubbens; hij bezocht Italië, en beöefende zoo wel de bouw- en dicht- als de schilderkunst. Bij zijne terugkomst te Brussel werd hij Hofschilder van den Aartshertog Albert. Men weet niet wanneer hij gestorven is.

FRANS, mansnaam, is eene vertaling of liever verspelling van François, welke naam doorgaans als in den derden naamval verbogen (Franco) gebezigd wordt. Zie Franciscus.

FRANS JOSEPH KAREL NAPOLEON, zoon van den Franschen Keizer Napoleon, uit diens huwelijk met Maria Louise, Aartshertogin van Oostenrijk, werd bij zijne geboorte, te Parijs den 20 Maart 1811, door zijn' vader tot Koning van Rome verklaard, maar heeft uit hoofde van diens val en verbanning nimmer bezit van zijn rijk kunnen nemen. Hij werd onder den titel van Hertog van Reichstadt opgevoed aan het hof van zijn' grootvader Frans I, Keizer van Oostenrijk. en † te Schönbrunn den 22 Julij 1832.

FRANS. *Duitsche Keizers van dezen naam.* = I, oudste zoon van Leopold, Hertog van Lotharingen, geboren in 1708, kwam in 1723 te Weenen, werd aldaar beleend met het Silesische hertogdom Teschen, en aanvaardde na zijns vaders dood in 1729 de regering des hertogdoms Lotharingen en Bar. Doch toen de na den dood van Frederik Augustus in 1733 voor de tweede maal tot Koning van Polen verkoren Stanislaus Lesczinski dit Rijk weder verlaten moest, nam zijn schoonzoon Lodewijk XV deze gelegenheid waar om van den Keizer, die hem voornamelijk tegengewerkt had, eene schadeloosstelling te vorderen. Dewijl nu Frankrijk reeds lang aanspraak op Lotharingen gemaakt, en dit land ook bereids eenige malen in bezit genomen had, werd bij de in 1735 te Weenen gesloten vredespreliminairen bedongen dat de Hertog van Lotharingen dit land dadelijk aan Koning Stanislaus, en na diens dood voor altijd aan Frankrijk afstaan, maar daarentegen in het bezit van het Groothertogdom Toscane komen zou, zoodra hetzelve door den dood van den toenmaligen Hertog, den laatsten uit het Huis Medicis, die in 1737 volgde, zou openvallen. In 1736 huwde Frans met Maria Theresia, dochter van Keizer Karel VI, en werd tot Rijks Generaal-veldmaarschalk en Generalissimus der keizerlijke legers benoemd; hij voerde met zijn' broeder Karel in 1738 het bevel over het Oostenrijksche leger in Hongarijën tegen de Turken. Na den dood van Karel VI in 1740 werd hij door zijne gemalin tot mederegent van alle Oostenrijksche erflanden verklaard, echter mogt hij geen deel aan het staatsbestuur nemen. Na den dood van Karel VII werd hij in 1745 Roomsch Keizer. † te Inspruck den 18 Augustus 1765. Zie Maria Theresia. = II, zoon van Keizer Leopold II, geboren te Florence den 12 Februarij 1768, volgde zijn' vader op in 1792. Hij verzelde zijn' oom Keizer Joseph II in 1778 in den oorlog tegen de Turken, en voerde in het volgende jaar zelf het opperbevel over het leger, bij hetwelk Laudon aan zijne zijde stond. Na den dood van Joseph II in 1790 nam hij bij voorraad de regeringszaken waar tot de aankomst zijns vaders. Zelf Keizer geworden, voerde hij gemeenschappelijk met Pruissen den oorlog tegen Frankrijk, hetwelk hem als Koning van Hongarijën en Bohemen den 20 April 1792 den oorlog verklaard had, en zette denzelven voort, toen Pruissen een' afzonderlijken vrede met de Fransche Republiek gesloten had. Hij stelde zich aan het hoofd van het Oostenrijksch-Nederlandsch leger, en sloeg de Franschen den 22 Junij 1794 bij Doornik; doch de Staten van Braband weigerden hem geld en volk, en hij keerde van Brussel naar Weenen. De vrede van Campo Formio verschafte zijnen wapenen eenigen tijd rust. In 1799 hervatte hij gemeenschappelijk met Engeland en Rusland den oorlog tegen de Fransche Republiek, die in 1801 met den vrede van Luneville eindigde. In 1805 borst de oorlog tusschen Oostenrijk en Frankrijk op nieuw uit, maar na den slag van Austerlitz kwamen de Keizers Frans en Napoleon mondelijk overeen wegens de voorwaarden van een' wapenstilstand en de grondslagen van een' vrede, die den 26 December 1805 te Presburg geteekend werd. Bij den oorlog van Frankrijk tegen Pruissen en Rusland in 1806 bleef Keizer Frans onzijdig, en toen het Rijnverbond werd opgerigt, leide hij den 6 Augustus 1806 de Roomsche Keizers- en Duitsche Koningskroon neder. Reeds had hij op het einde van 1804 zich tot erf-Keizer van Oostenrijk verklaard, en in deze hoedanigheid den naam van Frans I aangenomen

FRANS. *Koningen van Frankrijk van dezen naam.* = I, zoon van Karel van Orleans, Graaf van Angoulême en Louise van Savoyen, geboren te Cognac den 12 September 1494, was in 1514 gehuwd met Claude, dochter van Lodewijk XII, en volgde zijn' schoonvader op den Franschen troon den 1 Januarij 1515. Hij wilde de aanspraak zijner voorgangers op Milaan doen gelden en dit hertogdom met de wapenen in bezit nemen; de toegang derwaarts werd hem door de Zwitsers betwist, doch hij behaalde den 14 Sept. 1515 de overwinning in den tweedaagschen slag van Marignano, de eerste dien de Zwitsers nog immer verloren hadden; zij lieten 10,000 dooden op het slagveld, in het midden van welken Frans I zich door Bayard tot ridder deed slaan. Maximiliaan Sforza stond hierop Milaan af, en eindigde zijne overige dagen in Frankrijk Paus Leo X, verontrust door den voorspoed der wapenen van Frans I, sloot te Bologna vrede en het beruchte Concordaat met hem. In 1516 sloot Karel I, Koning van Spanje, met Frans I het verdrag van Noyon, waarbij de teruggave van Navarre bedongen was. Maximiliaan I in 1519 gestorven zijnde, volgde Karel I hem op in de keizerlijke waardigheid als Karel V: dit verbitterde Frans I, die zelf naar de keizerskroon gedongen had, zeer tegen hem en bragt hem weldra met hem in oorlog, eerst wegens Navarre, hetwelk Frans I genoegzaam in denzelfden tijd veroverde en weder verloor; doch Karel V, die in Picardië gevallen was, werd teruggedreven, Bayard verdedigde Mezières tegen 35,000 keizerlijken, en de Koning behaalde aanzienlijke voordeelen in Vlaanderen; maar hij verloor het Milanesche, en de Connetable van Bourbon, dien de Koningin-moeder beleedigd had, verliet Frankrijk, en koos de zijde des Keizers; deze dappere veldheer sloeg de Franschen in Italië, dreef hen over de Alpen terug, veroverde Toulon en belegerde Marseille. De Koning snelde Provence te hulp, en verloor den 24 Februarij 1525 den slag bij Pavia, in welken hij zelf met zijne voornaamste officieren gevangen en naar Madrid gevoerd werd, waar Karel V hem bijna een jaar vasthield en

toen onder zeer harde voorwaarden ontsloeg, voor de vervulling van welke hij zijne beide jongste zonen als gijzelaars den Keizer in handen leveren moest. Maar desniettegenstaande ontvlamde eerlang de oorlog op nieuw tusschen beide vorsten. De Franschen, aangevoerd door LAUTREC, vielen in 1527 in Italië, toen de keizerlijken Rome ingenomen, geplunderd en den Paus gevangen genomen hadden, bij welke verovering de Connetable van Bourbon het leven verloor; de Franschen verlosten den Paus, veroverden het Milanesche en bedreigden Napels; maar de pest rigtte grooter verwoestingen aan in hun leger dan eene zware nederlaag zou gedaan hebben. FRANS I was genoodzaakt in 1529 den vrede van Kamerijk te sluiten, bij welken hij van zijne aanspraak op het Milanesche afzien, 1,200,000 kroonen losgeld voor zijne zonen betalen en met ELEONORE, Koningin-weduwe van Portugal, zuster des Keizers, trouwen moest. Maar ook deze vrede was van korten duur. FRANS I kon zijne begeerte om Milaan te bezitten onmogelijk opgeven, en nam de gelegenheid waar dat KAREL V zich op den togt naar Afrika bevond, om nogmaals eene kans te wagen; reeds was hij in 1535 door Savoyen en Piemont op den Italiaanschen bodem voortgerukt, toen KAREL V terugkwam, in Provence viel en Marseille belegerde, doch uit gebrek aan toevoer moest terugtrekken. Ondertusschen had FRANS I een verbond gesloten met den Turkschen Keizer SOLIMAN II, die de Italiaansche kust bedreigde. Paus CLEMENS VII bemiddelde eene zamenkomst der beide vorsten te Nizza, waar zij een' wapenstilstand sloten voor tien jaren. Om de oproerige Gentenaars te tuchtigen, verzocht KAREL V in 1540 aan FRANS I door Frankrijk naar Vlaanderen te mogen trekken, die zulks den Keizer gereedelijk toestond, en hem met de grootste beleefdheid aan zijn hof ontving. KAREL V beloonde de edelmoedige gastvrijheid des ridderlijken Konings, dien hij beloofd had een' zijner zonen met Milaan te beleenen, tamelijk ondankbaar door het herroepen zijner belofte, zoodra hij Frankrijk verlaten had, en de keizerlijke Stadhouder van Milaan deed in 1541 de Fransche Gezanten, die naar Venetië en Konstantinopel reisden, onder weg vermoorden. De oorlog ontstak dus op nieuw, die van wederzijden met afwisselend geluk gevoerd en in 1544 door den vrede van Crespy geëindigd werd; HENRIK VIII, Koning van Engeland, die deel in den oorlog tegen Frankrijk genomen had, sloot twee jaren later ook vrede met FRANS I, die de rust niet lang genoot, welke deze vrede hem verschafte: † den 31 Maart 1547. Hij bezat vele voortreffelijke hoedanigheden van geest en hart, was dapper, grootmoedig en een vriend der wetenschappen, der kunsten en der vrouwen; de eerste beschaving in Frankrijk ging van zijn hof uit; maar zijne eerzucht om ook een' vasten voet in Italië te hebben en zijn haat tegen de Protestanten kwam Frankrijk op veel bloeds te staan; doch in weerwil der vele en kostbare oorlogen, die hij voerde, liet hij geene schulden, maar integendeel eene tamelijk welgevulde schatkist na. = II, kleinzoon van den voorg. en zoon van HENRIK II en CATHERINE DE MEDICIS, geboren te Fontainebleau 9 Januarij 1544, beklom den troon na zijns vaders dood in 1559; hij was het jaar te voren gehuwd met MARIA STUART, éénige dochter van JAKOBUS V, Koning van Schotland, en voerde den koningstitel slechts 17 maanden, terwijl de ooms zijner gemalin, de Hertog van Guise en de Kardinaal van Lotharingen, eigenlijk regeerden en hunne magt schandelijk misbruikten. ANTONI VAN BOURBON, Koning van Navarre, en zijn broeder LODEWIJK, Prins van Condé, verontwaardigd over deze gezagsaanmatiging, verbonden zich met de Hugenoten, om deze beide vreemdelingen te doen vallen. De zamenzwering van Amboise lekte uit; sommigen der deelgenooten stierven met de wapens in de hand, anderen werden gevat, en daaronder ook de Prins van Condé, die als het hoofd der Hugenoten ter dood veroordeeld werd; doch de dood van FRANS II den 5 December 1560 redde den Prins het leven.

FRANS. *Hertogen van Bretagne van dezen naam.* = I, Graaf van Richemont en Monfort, geboren te Vannes in 1414, beöorlogde gemeenschappelijk met KAREL VII de Engelschen; doch hij is in de Geschiedenis meer bekend als de moordenaar van zijn' broeder GILLES, dien hij tusschen twee matrassen deed versmoren, nadat hij hem langen tijd gevangen gehouden en beproefd had door vergift uit den weg te ruimen. Hij meende door het bouwen van het Karthuizerklooster te Nantes dezen broedermoord genoegzaam te boeten, om dat de priesters en monniken zijne mildheid jegens hen zeer prezen. = II, laatste Hertog, volgde zijn' vader op in 1459, en deed hulde aan KAREL VII, zijn' leenheer; deze vorst in 1461 gestorven zijnde, was zijn opvolger LODEWIJK XI dadelijk bedacht om zich meester te maken van Bretagne, en nam eene bedevaart tot voorwendsel, om de magt van den Hertog te bespieden. Deze, om het onweder af te wenden, dat hem bedreigde, sloot met de misnoegde Fransche grooten het beruchte verbond van algemeen welzijn (*la ligue du bien public*). LODEWIJK XI, den slag van Montlheri verloren hebbende, teekende den vrede van Conflans in 1463, doch hervatte telkens den oorlog. De Hertog, die zijne dochter aan den Kroonprins van Engeland gehuwd had, sloot een verbond met EDUARD IV, en behield dus zijne Staten. De snoode LODEWIJK XI moest derhalve zijn ontwerp om Bretagne te veroveren opgeven. KAREL VIII slaagde beter; LA TRIMOUILLE won in 1488 den vermaarden slag van S. Aubin, en het verdriet over deze nederlaag stortte den Hertog kort daarna in het graf.

FRA-PAOLO. Zie SARPI (PIETRO).

FRASCATI, eene zeer oude stad in de Campagna di Roma, ligt 12 mijlen van Rome, in eene weinig bewoonde landstreek, doch op een' zeer klassieken grond. In de nabijheid van deze stad lag het beroemde Tusculum, waar CATO de Censor geboren was en CICERO een landhuis had. In de middeleeuwen waren de inwoners van Tusculum in aanhoudenden oorlog met die van Rome, die onder de regering van Keizer FREDRIK BARBAROSSA tegen de Tusculanen een' bloedigen slag verloren, dien men met de nederlaag der Romeinen bij Cannae vergeleek; doch onder HENRIK VI werd Tusculum door de Romeinen tot den grond toe verwoest. De inwoners bouwden hutten van boomtakken, waardoor naderhand de aangelegde stad den naam Frascati bekwam. Nog in 1550 was de plaats van weinig beteekenis; doch sedert hebben verscheiden aanzienlijke Romeinen hier landgoederen aangelegd. De stad heeft eene aangename ligging tegen eene hoogte, en is net bebouwd; de Kathedrale kerk staat op een ruim plein met eene fontein. De beroemde dichter METASTASIO is hier in 1698 geboren; anderen houden nogtans Assisi voor zijne geboorteplaats.

FRAUENLOB (HEINRICH) was een der beroemdste Duitsche Meesterzangers, die dezen naam verkreeg om zijne liederen ter eere der vrouwen. † te Mentz in 1317. Eenige zijner gedichten zijn in verzamelingen van dergelijke dichtstukken gedrukt.

FRAUNHOFER (JOSEPH VON), geboren te Straubing, in Beijeren, den 6 Maart 1787, was met zijn elfde jaar reeds ouderloos, en werd door zijn' voogd bij een' draaijer besteld, maar hij was voor dit handwerk niet sterk genoeg, en men plaatste hem in 1799 als leerling bij PHILIP WEICHSELBERGER, Spiegelmaker en Glasslijper te Munchen; doch dewijl er geen leergeld voor hem betaald kon worden, moest hij zes jaren bij dezen inhaligen man voor niet werken, die hem niet eens toestond de Zondagsschool te bezoeken, ofschoon FRAUNHOFER nog niet schrijven kon. Den 21 Julij 1801 stortte het huis van zijn' meester in, en de jongeling werd onder het puin begraven, en na een' arbeid van meer dan vier uren nog levend, maar deerlijk gekwetst gevonden. De Keurvorst (naderhand Koning) MAXIMILIAAN JOSEPH liet zorg dragen voor zijne genezing, schonk hem na zijne herstelling 18 Dukaten, en beloofde verder voor hem te zullen zorgen. FRAUNHOFER besteedde dit geld gedurende de drie jaren, die hij nog bij zijn' meester blijven moest, ten deele aan gereedschap om op Zondag optische glazen te slijpen. UTZSCHNEIDER kennis gekregen hebbende aan den leergierigen jongeling, bezorgde hem eenige wiskundige boeken; zijn meester verbood hem dezelve te lezen, maar FRAUNHOFER las ze toch op Zondag buiten het huis, en zoo bekwam hij door vlijtige zelfoefening een goed begrip van de optische wiskunde. Het overschot van het geld gebruikte hij om zijn' meester het laatste half jaar van zijn' leertijd af te koopen en zich eene optische slijpmachine aan te schaffen. Zonder ooit stempelsnijden gezien te hebben begon hij in metaal de vormen te graveren tot het drukken van basrelief-visitekaarten, om daarmede eenig geld te verdienen. Doch wegens den uitgebarsten oorlog hadden de visitekaarten niet veel aftrek, en FRAUNHOFER geraakte in zeer bekrompen omstandigheden; hij had echter den moed niet om zich tot den Koning te wenden, maar begaf zich weder aan het spiegelmaken en glasslijpen, en oefende des Zondags zich in de wiskunde. Door aanhoudende vlijt had FRAUNHOFER eene uitstekende bekwaamheid in de theorie zijner lievelingsstudie verkregen; hij berekende en sleep de glazen voor de instrumenten van het observatorium te Ofen. In 1806 had UTZSCHNEIDER eene glasfabrijk opgerigt in het voormalige klooster Benedictbeuern, en verbond daarmede eene optische werkplaats, over welke hij in 1807 FRAUNHOFER het opzigt vertrouwde. Hier had hij gelegenheid tot het nemen van allerlei vernuftige proeven, onder anderen ook het vervaardigen van flintglas, en deed verscheiden gewigtige ontdekkingen aangaande de straalbreking en vele prismatische verschijnselen, waarover hij eene zeer belangrijke verhandeling schreef, die spoedig in het Engelsch, Fransch en Italiaansch werd overgezet. De Akademie der wetenschappen te Munchen verkoos in 1817 FRAUNHOFER tot haar medelid, die hare gedenkschriften verrijkte met eene uitmuntende verhandeling over de wetten der beweging des lichts, volgens eene geheel nieuwe door zeer vernuftige proeven bevestigde theorie, waardoor verscheiden atmospherische lichtverschijnselen voldoende verklaard kunnen worden; ook heeft hij verscheiden nieuwe optische instrumenten uitgevonden. De onder zijn bestuur zoo beroemd geworden optische glasfabrijk werd in 1819 van Benedictbeuern naar Munchen verplaatst, waar zij doorgaans 50 personen aan het werk hield. In 1823 werd FRAUNHOFER tot Opziener van het physische instrumentenkabinet der Koninklijke Beijersche Akademie benoemd; in 1824 maakte de Koning hem Ridder van de burgerlijke orde van verdienste der Beijersche kroon, en verscheiden buitenlandsche geleerde maatschappijen verkozen hem tot lid. † den 7 Junij 1826; men beitelde op zijn' grafzerk: *Approximavit sidera.*

FRAUSTADT, eene Poolsche stad aan de Silesische grenzen, is in de Geschiedenis vermaard wegens de overwinning, welke de Polen in derzelver nabijheid den 13 Febr. 1706 behaalden op de Saksers.

FRECHT (MARTINUS), tijdgenoot van LUTHER, was Predikant en Professor der godgeleerdheid te Ulm, en zeer beroemd om zijne welsprekendheid. In 1533 kreeg hij geschil met SCHWENCKFELD, en hield benevens BUCER en BLAURER met denzelven in 1535 een openbaar twistgesprek te Tubingen; in 1536 bezocht hij LUTHER met BUCER en MUSCULUS, en disputeerde met hem over het H. Avondmaal. Toen hij in 1540 te Worms en in 1541 te Regensburg het twistgesprek bijwoonde en het *Interim* verwierp, werd hij in de gevangenis geworpen, in welke hij verscheiden werken schreef, en in ketenen voor Keizer KAREL V gebragt, die hem vrijsprak. Hierop werd hij als Professor der godgeleerdheid naar Tubingen beroepen. † aldaar den 14 September 1556.

FREDEGARIUS, bijgenaamd SCHOLASTICUS, een Bourgondiër, bloeide in het midden der VII eeuw, en schreef eene kronijk van de schepping der wereld tot op het jaar 641, in 5 boeken, waarbij door een' ongenoemden nog een zesde boek gevoegd is, loopende tot 768. MAROLLES heeft in 1688 te Parijs eene Fransche vertaling van het werk van FREDEGARIUS met dat van GREGORIUS VAN TOURS uitgegeven.

FREDEGONDE, geboren te Montdidier in 543, was Hofdame bij AUDOVERA en GALSUINDE, eerste gemalinnen van CHILPERIC I, Koning van Soissons, en diens bijzit. Om zich op den troon te verheffen, liet zij de Koningin GALSUINDE vermoorden, waarna CHILPERIC haar huwde: dit gaf aanleiding tot een' oorlog tusschen CHILPERIC en zijn' broeder SIGEBERT I, Koning van Austrasië, die met BRUNEHAUT, de zuster der vermoorde, gehuwd en door haar tot wraakoefening aangespoord was. CHILPERIC werd door zijn' broeder geslagen, in Doornik belegerd, en was op het uiterste gebragt, toen zijne gemalin FREDEGONDE door sluipmoordenaars SIGEBERT liet uit den weg ruimen, zijn leger sloeg, tot Parijs voortrukte en hier BRUNEHAUT met hare dochters gevangen nam. CHILPERIC zond echter BRUNEHAUT naar Metz terug, waar haar zoon CHILDEBERT tot Koning werd uitgeroepen. Hierop vielen de zonen van CHILPERIC uit zijn eerste huwelijk als slagtoffers van FREDEGONDES moordzucht. Toen CHILPERIC haren minnehandel met LANDRY, een' der hofbedienden, ontdekt had, liet zij hem op de jagt vermoorden; zij werd Regentes des Rijks en voogdes van haren zoon CLOTARIUS II. Geholpen door haren schoonbroeder GONTRAN, Koning van Orleans, was het geluk haar gunstig in den oorlog met de tegen haar verbonden Frankische Koningen, en dit vrouwelijk monster † gerust op haar bed in 597.

FREDELATIUM, oude benaming van *Pamiers*, in Frankrijk.

FREDRIK, mansnaam. Sommigen hebben, op het voorbeeld van VONDEL, aan dezen naam de beteekenis gegeven van *Vrederijk*; doch dit is niets meer dan eene ijdele klankspeling, waarin slechts het valsch vernuft iets aardigs vindt, maar geenszins de ware beteekenis van dezen naam, die tot de Hoogduitsche spelling FRIEDRICH teruggebragt en wiens oorsprong in het Gothisch gezocht moet worden, in welke taal de eerste lettergreep *Frie* (niet *Fried*) van 𝔉𝔯𝔦, 𝔉𝔯𝔢 of 𝔉𝔢𝔯 afkomstig is, en *Schot* beteekent; *Drik* (drich) komt van *dragen*, en is dus *drager;* b. v. *kroondrig* (kroondrager) J. OUDAAN (*Poëzij*, II Deel, blz. 8):

— — — — Maar 't roofgezind Griffoen
— — — — — — — — —
Verschalkte 't eerst met zijn' gekromden bek
Den *kroondrig.*

En ald. blz, 129 *waterdrig* (waterdrager):

Somtijds geeft de son een blikje, maar soo bleek en waterig,
Dat se effen schijnt te komen aan den bruinen *waterdrig.*

Voor bisschop zegt L. SMIDS (*Zinnebeelden der Graven van Holland,* blz. 13) *mijterdrig* (mijterdrager):

Ach, Utrechts *miterdrigh,* soo heet op orelogen!

Dit *drig* is nog gebruikelijk in *vaandrig*, gemeenlijk *vaandrik* (de *g* wordt in meer woorden met de *k* verwisseld, als lan*g*, lan*k*; din*g*, din*k*; aanvan*g*elijk, aanvan*k*elijk; konin*g*lijk, konin*k*lijk; oorspron*g*elijk, oorspron*k*elijk, e. m. a.): FREDRIK beteekent dienvolgens *schot-* (*schietgeweer-*) *drager.* = (S.), achtste Bisschop van Utrecht, werd in 819 met algemeene stemmen tot opvolger verkoren van RIXFRIED; hij was een geboren Fries, van adellijke afkomst en zeer geächt door Keizer LODEWIJK DEN VROMEN, die zelf te Utrecht kwam, om zijne verkiezing te bevorderen en dezelve met een groot gastmaal vierde. FREDRIK was een vreedzaam en zeer godvruchtig man; hij spoorde Keizer LODEWIJK sterk aan om zich van zijne gemalin JUDITH VAN BEIJEREN te doen scheiden, om dat hij te na met haar vermaagschapt was. De Keizerin, vreezende dat haar gemaal daartoe mogt bewilligen, kocht twee moordenaars om, die den Bisschop, toen hij uit de kerk kwam, den 15 Augustus 838 van het leven beroofden. =, Koning van Napels, was in 1496 de opvolger van zijn' neef FERDINAND II; maar naauwelijks had hij den troon beklommen, toen hij van zijn rijk beroofd werd door de wapenen van LODEWIJK XII, Koning van Frankrijk, en de trouweloosheid van FERDINAND V, Koning van Arragon, zijn' eigen broeder, die zijne staten deelden; FREDRIK ontving tot schadeloosstelling van LODEWIJK XII het hertogdom Anjou en een geschenk van 30,000 Dukaten. † in Frankrijk in 1504 = VAN ARRAGON I, Koning van Sicilië, werd belast met de regering van dit eiland door zijn' broeder JAKOB, toen deze in 1291 bezit ging nemen van het Rijk van Arragon, dat hem was ten deel gevallen door den dood van hunnen ouderen broeder ALPHONSUS. De Paus BONIFACIUS VIII gebood in 1296 FREDRIK Sicilië te leveren aan het Huis OOSTENRIJK; maar de jonge vorst weigerde dit bevel te gehoorzamen, en de Sicilianen verklaarden hem tot Koning. Na een' worstelstrijd tegen de vereenigde magten van Frankrijk, Napels en Arragon, verkreeg FREDRIK den vrede in 1302, onder beding dat hij met ELEONORE, derde dochter van KAREL II, Koning van Napels, trouwen en den titel van Koning van Sicilië met dien van Koning van Trinacrië verwisselen zou in 1337. Gedurende zijne veertigjarige regering had hij den koophandel en landbouw zeer aangemoedigd en als het ware de Siciliaansche zeemagt geschapen. = VAN ARRAGON II, bijgenaamd DE EENVOUDIGE, kleinzoon van den voorg., was in 1355 de opvolger van zijn' broeder LODEWIJK; hij verloor in 1356 Messina en Palermo, welke beide steden hij eerst negen jaren later herwon, bij gelegenheid van den inval der Hongaren in Napels. Hij sloot vrede met de Koningin JOANNA in 1372, en verbond zich om haar eene schatting van 15,000 Guldens te betalen. † kort daarna.

FREDRIK. *Duitsche Keizers van dezen naam.* = I. (BARBAROSSA), geb. in 1121, was de zoon van FREDRIK, Hertog van Zwaben; hij verzelde zijn' oom Keizer KONRAAD III in 1147 op een' kruistogt naar het Heilige Land, en volgde hem op als Keizer in 1152. Hij was de tweede Duitsche Keizer uit het Huis de HOHENSTAUFFEN, beöorloogde met voordeel den Poolschen Koning BOLESLAUS en verhief Bohemen tot een koningrijk. Zes malen moest hij een' togt naar Italië ondernemen, om de oproerige steden van Lombardijen te tuchtigen; de stad Milaan volhardde het langst in hare wederspannigheid, doch werd in 1158, na een' hardnekkigen wederstand, tot overgave gedwongen, en andermaal tegen hem opgestaan zijnde, in 1162 weder veroverd, en, met uitzondering van eenige kerken en kloosters en eene ter eere van keizer OTTO gebouwde poort, ganschelijk verwoest; Brescia en Piacenza moesten derzelver muren afbreken en de overige steden, die aan den opstand deel genomen hadden, verloren hare regten en vrijheden. Maar Paus ALEXANDER III, die naar Frankrijk gevlugt was, sprak in 1168 zijn' banvloek tegen den Keizer uit; de Lombardijsche steden vormden een bondgenootschap, de Milanezen bouwden hunne stad weder op en behaalden in 1176 bij Cremona op het keizerlijke leger eene overwinning, die door den vrede gevolgd werd, welke tusschen den Keizer, den Paus en de Lombardijsche steden in 1177 te Venetië gesloten werd. Ondertusschen had de Keizer Lubek en Regensburg tot Rijkssteden verklaard; door de afscheiding der hertogdommen Beijeren en Saksen, welke HENRIK DE LEEUW zamen bezeten had, werd FREDRIK wel magtiger, maar ook daardoor de verbittering tusschen de Guelfen en Gibelinen vermeerderd. Op aansporing van den Paus, die den Keizer gaarne ver van de hand had, ondernam FREDRIK met een leger van 150,000 man in 1187 een' nieuwen kruistogt. De Grieksche Keizer IZAAK ANGELUS had zich met SALADIJN en den Sultan van Iconium heimelijk verbonden, en zocht de kruisvaarders te dwarsboomen; maar FREDRIK baande zich den weg naar Azië, behaalde twee overwinningen op de Saracenen bij Iconium, rukte in Syrië, en verdronk den 10 Junij 1190 bij Seleucia. Na zijn' dood werd het oogmerk van den kruistogt verijdeld; zijn zoon FREDRIK, Hertog van Zwaben, die het opperbevel op zich genomen had, † in 1191 aan de pest, en van het magtig leger, waarmede de Keizer uit Duitschland vertrokken was, kwam slechts een gering overschot terug. = II, kleinzoon van den voorg. en zoon van Keizer HENRIK VI, geboren te Jesi, in de Mark Ancona, den 26 December 1194, kwam aan de regering in 1209, die hem door de partij der Guelfen betwist werd, die OTTO IV als Roomsch' Koning aan hun hoofd hadden, wiens magt door het verlies van den slag van Bouvines tegen de Franschen in 1213 geknakt werd. Na dat FREDRIK zich tot een' kruistogt verbonden had, werd hij in 1215 te Aken gekroond. Toen OTTO IV in 1218 gestorven was, deed FREDRIK zijn' oudsten zoon HENRIK tot Roomsch' Koning verkiezen, en bevredigde den daarover vergramden Paus HONORIUS III met de verontschuldiging dat deze maatregel bij den op handen kruistogt noodzakelijk geweest was. Hij huwde met YOLANTE, dochter van JAN VAN BRIENNE, titelkoning van Jeruzalem, stichtte in 1224 de hoogeschool van Napels en begunstigde de geneeskundige school te Salerno. Vóór den tegen 1227 vastgestelden kruistogt wilde hij op een' algemeenen rijksdag te Cremona zich van de ijzeren kroon verzekeren, maar de Milanezen vernieuwden spoedig hun verbond met 15 steden, en lieten noch Koning HENRIK noch zijne Duitschers naar den rijksdag door: daarvoor trof hen de rijksban, maar Paus HONORIUS kwam tusschen beiden, en redde daardoor ten minste den schijn van vrede. Zijn opvolger GREGORIUS IX drong bij den Keizer op het volbrengen van den beloofden kruistogt, en wilde van geen uitstel hooren. Met een krank ligchaam scheepte de Keizer zich in; maar drie dagen later moest men te Otranto weder landen, dewijl FREDRIK kranker werd. De vloot kwam slechts tot Morea, en keerde toen terug, wegens aanstekende ziekten onder het

krijgsvolk. De Paus strafte den Keizer voor het buiten zijne schuld mislukken van den kruistogt met den banvloek en bezwaarde zijne landen met het interdict. Fredrik ondernam in 1228 een' nieuwen kruistogt, maar de Paus gebood den Patriarch van Jeruzalem en de drie Ridderordes den Keizer in alles te dwarsboomen, en liet Fredriks erflanden door zijne soldaten, aangevoerd door Jan van Brienne, veroveren en verwoesten. Het gelukte evenwel den Keizer, in weerwil van het pausselijk despotismus, een tienjarig bestand te sluiten met den Sultan van Egypte, en Jeruzalem, het geheele land tusschen Joppe en S. Jan d'Acre benevens de havens Tyrus en Sidon voor zich te bekomen. Fredrik zette te Jeruzalem zich zelven de kroon op, daar niet alleen de Patriarch dit weigerde, maar zelfs geen priester de Mis wilde lezen. Jeruzalem werd hierop met het pausselijke Interdict bezwaard, en Fredrik verraden aan den Sultan, die zelf den Keizer daarvan het eerste berigt gaf en hem den verrader in handen leverde. Fredrik keerde hierop naar Italië terug, veroverde zijne erflanden weder en dwong den Paus eindelijk in 1230 hem van den ban te ontheffen; maar deze stookte nu Koning Henrik tegen zijn' vader op, en de zoon had reeds een' tamelijk grooten aanhang in Duitschland gemaakt, toen Fredrik eensklaps aldaar verscheen, en de verschrikte Henrik hem geknield om genade smeekte; doch toen de ontaarde zoon andermaal tegen zijn' vader opstond, werd hij met vrouw en kind naar San Felice, in Apulië, in altijddurende gevangenschap verzonden, nadat de vader op den grooten Rijksdag te Mentz in 1235 hem vormelijk had doen afzetten. In zijne plaats werd Fredriks tweede zoon Koenraad in 1237 tot Roomsch' Koning verkoren. De Keizer behaalde in dit jaar aanzienlijke voordeelen op de Guelfen, maar de Paus sprak in 1239 op nieuw den banvloek tegen hem uit, dien Fredrik nu met de wapenen te keer ging; in 1240 drong hij door Spoleto in den Kerkelijken Staat, veroverde Ravenna en deed den Paus in zijne hoofdstad sidderen: Rome ware ongetwijfeld hem in handen gevallen, zoo hij zich door zijn eigen bijgeloof niet te zeer aan zijn' tijd had laten boeijen. In plaats van door het zwaard zich voldoening van den Paus te verschaffen, wilde hij zijne zaak aan de beslissing eener kerkvergadering stellen, doch bemerkte weldra dat alleen zijne bitterste vijanden daartoe genoodigd werden, en ontried nu allen prelaten de reis naar Rome, welke hij eenigen zelfs met geweld belette. Gregorius IX † in 1241; zijn opvolger Innocentius IV bevestigde den banvloek van zijn' voorganger tegen Fredrik, en week in 1244 naar Lyon, waar hij in het volgende jaar een concilie zamenriep, hetwelk den Keizer voor zich daagde. Fredrik had thans de keus om als een misdadige voor den regterstoel van een' priester te verschijnen of den worstelstrijd tegen het bijgeloof zijner eeuw te beginnen. Hij zond zijn' Kanselier Thaddeus Suessa naar Lyon, die 's Keizers zaak nadrukkelijk verdedigde, en de boosaardigste zoo wel als de zotste en lafste beschuldigingen wederleide; maar het mogt niet baten: Fredrik was schuldig, om dat het belang van den Paus vorderde dat hij schuldig zijn moest; de onfeilbare heilige vader sprak zijn' verschrikkelijken banvloek tegen hem uit, en verklaarde hem vervallen van de kroon. Maar Fredrik toonde dat de Paus daarover niet te beschikken had, want terwijl deze de verkiezing van Henrik, Landgraaf van Hessen, tot Roomsch' Koning bewerkte, behaalde Fredrik de eene overwinning na de andere in Lombardijën, verijdelde eene zamenzwering aan zijn hof, en schoon zijn zoon Koenraad door den Landgraaf geslagen werd, behaalde gene eerlang weder de overwinning, en Henrik † in 1247; Willem II, Graaf van Holland, verving zijne plaats als Roomsch Koning. Na vele wisselvalligheden van overwinningen en nederlagen, verijdelde zamenzweringen en aanslagen op zijn leven, verlangde Fredrik bij het afnemen zijner gezondheid naar rust, maar Paus Innocentius IV verwierp de aannemelijkste voorslagen tot verzoening; nog eenmaal vatte Fredrik de wapenen op, zegevierde in Lombardijën, en zou den trotschen Paus ongetwijfeld tot reden gebragt hebben, maar hij † te Firenzuola den 13 December 1250. = III, zoon van Ernst, Hertog van Oostenrijk, geboren te Inspruck den 21 September 1415, werd na den dood van Keizer Albert II in 1440 door de Duitsche vorsten eenstemmig ten troon geroepen; na een beraad van drie maanden voldeed hij aan hun verlangen, en liet zich in 1442 te Aken kroonen. De Geschiedenis verhaalt meer wat gedurende zijne regering dan wat door hem verrigt is. Met zijn' onrustigen broeder Albert in oorlog gewikkeld, liep hij gevaar van al zijne erflanden te verliezen, en kocht hem voor 70,000 kroonen weg. Eerst sloot hij een verbond met de Franschen tegen de Zwitsers; maar verklaarde weldra genen den oorlog. In 1452 naar Rome trekkende, om zich te laten kroonen, werd hij onder weg door roovers geplunderd, zonder dat hij bedacht was om zich eenige voldoening voor dezen hoon te verschaffen. Even gemakkelijk liet hij zich Bohemen door George Podiebrad en Hongarijën door Matthias Corvinus ontnemen. In 1462 bragt zijn broeder Albert de hoofdstad Weenen in opstand tegen Fredrik, die slechts door zijn' vijand Podiebrad gered kon worden. Geheel onverschillig omtrent de gewigtigste regeringszaken, bemoeide hij zich slechts met het regelen der hofceremoniën en het uitvaardigen van weinig beduidende edicten, maakte veel werk van de astrologie, alchymie en sympathie, zelfs de echtelijke gemeenschap met zijne gemalin maakte hij van astrologische bepalingen afhankelijk, en terwijl de Turken zijne erflanden bedreigden, nam hij chemische proeven of kweekte zijne bloemen; schier zonder wederstand liet hij de veroveraars van Konstantinopel in 1469 tot Carniola, en in 1475 bijna tot Salzburg voortrukken. Aan zijne slechte staatkunde had hij het te danken dat de onderling vijandige Koningen van Bohemen en Hongarijën hem beiden aanvielen, en inzonderheid Matthias Corvinus hem dermate in de engte dreef, dat hij geene enkele stad meer in zijne erflanden bezat, en het behoud van Weenen gedurende zijn leven den overwinnaar als het ware afkoopen moest. Karel den Stouten, wiens rijke erfdochter hij voor zijn' zoon verlangde, bedroog hij bij de onderhandeling te Trier wegens de verheffing van Bourgondië tot een koningrijk, welke hij door een spoedig vertrek afbrak. Hij geraakte daarover met Karel in een' oorlog, in welken hij weinig uitvoerde, daar hij door Karel zich van een verbond met Frankrijk, Zwitserland en Lotharingen voor 200,000 Kroonen afkoopen liet. Toen eindelijk zijn zoon Maximiliaan na Karels dood in 1477 de hand van diens dochter Maria en met haar de Nederlanden verkreeg, werd deze met Frankrijk en wegens de voogdijschap over zijne kinderen met de Vlamingen in een' oorlog gewikkeld en in 1488 zelfs gevangen genomen. Dit wekte den ouden Fredrik uit zijne bedrijveloosheid, en hij trok in persoon zijn' zoon te hulp. Maximiliaan, die in 1486 tot Roomsch' Koning verkoren was, bezorgde zijn' vader Oostenrijk weder; maar de Hongaarsche kroon moest hij na den dood van Matthias Corvinus in 1490 aan Boleslaus overlaten. Eindelijk † Fredrik III den 19 Augustus 1493. Het eenige dat hem op het laatst van zijn leven ongerust maakte, was de vrees dat hij, om zijn afgezet been, na zijn' dood de eenbeenige Keizer mogt genaamd worden. Zijn benzelgeest had hem tot symbolum de vijf klinkletters A. E. I. O. U. doen verkiezen, wier beteekenis (*Austriae Est Imperare Orbi Universo*) zijne eigen regering klaarblijkelijk logenstrafte.

Fredrik. *Koningen van Denemarken van dezen naam.* = I, zoon van Christiaan I, geboren in 1471, werd in 1523 verkoren in de plaats van zijn' neef Christiaan II, dien men om zijne tirannij had afgezet. Gustavus Wasa, die dezen zelfden Christiaan op den Zweedschen troon vervangen had, sloot een verbond met Fredrik, die zijn' verdreven oom in 1531 in handen kreeg, en in het slot Sonderborg, op het eiland Alsen, liet opsluiten. Fredrik begunstigde de invoering der hervorming in zijne Staten, en † in 1533. = II, geboren in 1534, was in 1558 de opvolger van zijn' vader Christiaan III, nadat hij eene capitulatie had moeten teekenen, waarbij de adel zijn gezag binnen veel enger grenzen beperkte dan dat zijner voorgangers. Hij voerde een' oorlog met Zweden, om te beslissen welk der beide rijken het regt had om drie kroonen in deszelfs wapen te voeren. De uitslag van dit geschil was zoo beklagenswaardig als de aanleiding daartoe nietig geweest was. Fredrik was overigens een vriend der wetenschappen en der geleerden; hij schonk Tycho Brahe het eiland Hwen, om aldaar het vermaarde observatorium Uranienburg te bouwen. † in 1588. = III, geboren in 1609, was de zoon van Christiaan IV, dien hij in 1648 opvolgde; hij voerde een' nadeeligen oorlog tegen Zweden, en werd zelfs in 1639 in zijne hoofdstad belegerd door Karel Gustavus, die echter door den moed der Denen genoodzaakt werd het beleg op te breken. Het gelukte hem in 1661 de drie rijksstanden te bewegen om de erfelijkheid der kroon in zijn geslacht te erkennen en hem een volstrekt gezag toe te staan. In den oorlog, die in 1665 tusschen de Engelschen en Hollanders uitborst, hield Fredrik nu de zijde van deze dan van gene dezer mogendheden. † in 1670. In de laatste jaren van zijn leven had hij groote sommen verspild met alchymistische proefnemingen. = IV, zoon van Christiaan V, geboren in 1671, volgde zijn' vader op in 1699, en verbond zich dadelijk met Czaar Peter I tegen Karel XII, Koning van Zweden, die hem weldra noodzaakte den vrede te vragen, welke hem op zeer harde voorwaarden werd toegestaan. Het krijgsgeluk Karel XII naderhand tegenloopende, maakte Fredrik zich langzamerhand gereed tot een' nieuwen oorlog, en het gelukte hem met de hulp der Russen en Saksers verscheiden voordeelen op de Zweden te behalen; zelfs kreeg hij den Generaal Steinbock gevangen. Maar Karel XII viel naderhand in Noorwegen, en sneuvelde bij de belegering van Friedrichshall; de Zweedsche Raad haastte zich om vrede te maken, die Fredrik ook zeer gelegen kwam. † in 1730. Onder zijne regering werd het Christendom voor het eerst in Groenland gevestigd (zie Egede (Hans)). = V, geboren in 1723, was de zoon en in 1746 de opvolger van zijn' vader Christiaan IV. Peter III, in 1762 den Russischen troon beklommen hebbende, zond den Generaal Romanzow met 40,000 man, om Denemarken het hertogdom Sleeswijk te ontnemen; maar Peter werd vermoord, en Catharina II de regering aanvaard hebbende, ontbood hare troepen terug, en teekende den vrede. Fredrik † in 1766. Hij had zeer veel gedaan voor de wetenschappen en kunsten; onder zijne regering werden de Aziatische maatschappij en de schilderakademie te Koppenhagen opgerigt.

Fredrik. *Koningen van Pruissen van dezen naam.* = I, zoon van Fredrik Willem, Keurvorst van Brandenburg, bijgenaamd de

Groote Keurvorst, en Louise Henriette, dochter van Fredrik Henrik, Prins van Oranje, geboren te Königsberg in 1657, volgde in 1688 zijn' vader op als Markgraaf van Brandenburg en Hertog van Pruissen; hij ondersteunde Willem III, Prins van Oranje, met 6000 man tot zijn' togt naar Engeland, ter verovering van de Britsche kroon. In 1689 zond hij 20,000 man naar het Rijksleger tegen Lodewijk XIV, die de Palts deed verwoesten. In 1691 voegde hij zich bij het groote bondgenootschap van den Keizer, Spanje, Engeland en Holland tegen Frankrijk, en zond 15,000 man naar het leger, over hetwelk Willem III het opperbevel voerde; even zoo ondersteunde hij den Keizer met 6000 man. Bij den Rijswijkschen vrede van 1697 werden voor Brandenburg de punten van den Westphaalschen en den vrede van S. Germain bevestigd. Na de verheffing van den Prins van Oranje op den Engelschen en van den Keurvorst van Saksen op den Poolschen troon, verlangde Fredrik ook de koninklijke waardigheid te bekomen. Hij verkreeg de toestemming des Keizers onder voorwaarde van afstand te doen van de achterstallige Oostenrijksche hulpgelden, in den op handen Spaanschen successieoorlog 10,000 man op zijne kosten te onderhouden, in alle Rijkszaken zich bij de keizerlijke stem te voegen, bij iedere toekomende keizerkeus zijne stem aan een' Oostenrijkschen Prins te geven en zijne Duitsche Rijkslanden niet aan de verpligtingen jegens het Rijk te onttrekken. Den 18 Januarij 1701 zette hij te Königsberg zich zelven en zijne gemalin de kroon op, nadat hij daags te voren de orde van den Zwarten Adelaar had ingesteld. Behalve door den Paus, Frankrijk, Polen en de Duitsche Orde, werd de Keurvorst door de Europesche mogendheden als Fredrik I, Koning *in*, niet *van* Pruissen erkend. In den oorlog tusschen Peter I en Karel XII nam hij geen deel, maar als Oostenrijks bondgenoot zond hij in den Spaanschen successieoorlog 20,000 man aan den Rijn en 6000 man naar Italië. Na den dood van Koning Willem III in 1702 bragt hij, als kleinzoon van Prins Fredrik Henrik, de graafschappen Meurs en Lingen aan zijn Huis. In 1703 deed hij de stad Elbing, die reeds in 1653 aan den Grooten Keurvorst voor 400,000 Daalders verpand, maar zoomin aan denzelven overgegeven als deze som afgelost was, in bezit nemen, zoo wel als Gelder, waarop hij als Hertog van Kleef aanspraak maakte na het uitsterven van den Habsburgschen mansstam in Spanje, en na het uitsterven van het Huis Longueville, verkozen de standen der prinsdommen Neufchatel en Valengin hem in 1707 tot Heer; in hetzelfde jaar kocht hij van den Graaf van Solms-Braunfels voor 300,000 Daalders het Graafschap Teckelenburg, in Westphalen, en vereenigde hetzelve met het Graafschap Lingen. Hij was driemalen gehuwd, namelijk met Elizabeth Henriette van Hessen-Kassel, † den 27 Junij 1683; Sophia Charlotte van Hannover, † den 1 Februarij 1705, en Sophia Louise van Mecklenburg, die krankzinnig werd, en hem overleefde. Ter eere van zijne tweede gemalin veranderde hij de benaming van het door haar gebouwde lustslot Lutzelburg in die van Charlottenburg; op hare aansporing had hij de Akademie der Wetenschappen te Berlijn gesticht, en deze stad aanmerkelijk vergroot en verfraaid. † den 25 Februarij 1713. = II, zoon en opvolger van Fredrik Willem I en Sophia Dorothea van Hannover, werd geboren den 24 Januarij 1712, en kreeg eene zeer strenge militaire opvoeding, volkomen geschikt om allen lust en aanleg tot de dichtkunst en muzijk, die zich reeds vroeg bij hem ontwikkelden, te onderdrukken en uit te blussen. Verdrietig over de harde behandeling en onverdienden haat van zijn' vader, besloot de jonge Prins naar zijn' moederlijken oom, George II, Koning van Engeland, te vlugten; slechts zijne zuster Frederika en zijne vrienden, de Luitenants Katt en Keith, wisten van zijne voorgenomen vlugt, die uit Wezel geschieden zou, waarheen hij zijn' vader verzeld had. Maar de zaak kwam uit; de Prins werd gevat en naar Custrin gebragt, waar zijn vriend Katt onder zijne oogen onthoofd werd. Keith was naar Holland gevlugt, en onthield zich tot Fredriks troonbeklimming in Engeland en Portugal. De Koning wilde den gevangen Prins behandelen gelijk Peter (de Groote!) zijn' zoon Alexis behandeld had, en hem door een' krijgsraad ter dood doen veroordeelen, doch werd door den Oostenrijkschen gezant van dit voornemen teruggebragt; hij was echter gezind hem van de troonopvolging uit te sluiten, en zijn' tweeden zoon Augustus Willem tot Kroonprins te verklaren; maar ook dit denkbeeld werd hem uit zijn hoofd gebragt. Eindelijk werd Fredrik uit zijne gevangenschap te Custrin ontslagen, en moest op bevel zijns vaders in 1733 tegen zijne neiging trouwen met de dochter van Ferdinand Albert, Hertog van Brunswijk-Wolfenbuttel (zie Elizabeth Christina). Tot zijne troonbeklimming had Fredrik zijn verblijf te Rheinsberg, waar hij zich bezig hield met de beöefening der wetenschappen, en met geleerden en kunstenaars verkeerde of briefwisseling met hen hield. Eindelijk beklom hij in 1740 den troon. Bij het aanvaarden der regering gehoorzaamden 2,240,000 onderdanen zijn' scepter; bij zijn' dood bedroeg de bevolking der Pruissische Staten 6,000,000 inw. Zijn vader had altijd een leger van 70,000 man op de been gehouden, die hij dadelijk in het veld zenden kon. De dood van Keizer Karel VI was eene gunstige gelegenheid voor Fredrik II om de regten van zijn Huis op de Silesische vorstendommen Jägerndorf, Liegnitz, Brieg en Wolau te doen gelden; hij verlangde echter van de Koningin Maria Theresia slechts de hertogdommen Glogau en Sagan, waartegen hij haar bijstand tegen al hare vijanden, haren gemaal zijne stem tot de keizerlijke waardigheid en twee millioenen Daalders beloofde; maar toen zijn voorslag verworpen werd, bezette hij in December 1740 Neder-Silesië, en sloeg de Oostenrijkers den 10 April 1741 bij Molwitz: deze overwinning besliste het lot van Silesië, en vermeerderde de vijanden van Maria Theresia; Frankrijk en Beijeren verbonden zich met Pruissen, en de Oostenrijksche successieoorlog begon. George II, Koning van Engeland, de eenige bondgenoot der Koningin, ried haar tot vrede, en verleende schoorvoetende haar bijstand. Nadat Fredrik II den 17 Mei 1742 eene overwinning bij Czaslau behaald had, werd door Engelsche bemiddeling den 28 Julij 1742 de vrede te Berlijn geteekend, bij welken Fredrik Silesië verkreeg, benevens het graafschap Glatz, met uitzondering van Troppau, Jägerndorf en Teschen; Saksen trad toe tot dezen vrede, die door Engeland en Rusland gewaarborgd werd. In 1743 nam Fredrik na den dood van den laatsten Graaf bezit van Oost-Friesland, op hetwelk zijn Huis in 1644 eene keizerlijke aanwijzing bekomen had. Toen bij de voortzetting van den Oostenrijkschen successieoorlog Keizer Karel VII uit zijne Beijersche erflanden had moeten vlugten, en de Oostenrijksche wapenen overal zegevierden, vreesde Fredrik II dat men ook Silesië hem weder outnemen mogt, en verbond zich heimelijk met Frankrijk en den Keizer te Frankfort, viel onverwacht in 1744 in Bohemen en veroverde Praag, maar moest nog vóór het einde des jaars Bohemen wederom verlaten. De dood des Keizers en de nederlaag der Saksers bij Pfaffenhofen in 1745 bewerkte tusschen den Keurvorst van Beijeren en Maria Theresia den vrede te Fuessen en de ontbinding van het Frankforter verbond. Daarentegen hadden Oostenrijk, Engeland, de Nederlanden en Saksen den 8 Januarij 1745 te Warschau een nader verbond gesloten, en Saksen had den 18 Mei 1745 nog een bijzonder verdrag met Oostenrijk tegen Pruissen aangegaan; maar Fredrik II sloeg de Oostenrijkers en Saksers den 4 Junij 1745 bij Hohenfriedberg, in Silesië, trok hierop naar Bohemen, en overwon nog eenmaal in een' zeer hardnekkigen strijd bij Sorr den 30 September 1745. De overwinning der Pruissen op de Saksers bij Kesselsdorf den 15 December 1745 had tien dagen later den vrede van Dresden ten gevolge, waarbij Fredrik Silesië behield, van Saksen een millioen Daalders bekwam en Frans I, den gemaal van Maria Theresia, als Keizer erkende. De volgende elf jaren van vrede bragt Frederik II door met het daarstellen van verscheiden verbeteringen in het burgerlijk bestuur en bij het leger, beöefende de wijsbegeerte, de Geschiedenis, de dichtkunst en fraaije letteren, bemoedigde den landbouw, de nijverheid, den koophandel en de kunsten, verbeterde de wetgeving, het bestuur der geldmiddelen en bragt zijn leger op een' geduchten voet. Hij kreeg heimelijk berigt van een verbond tusschen Oostenrijk, Rusland en Saksen; bekommerd dat het op Silesië gemunt ware, kwam hij zijne vijanden voor door een' inval in Saksen in 1756, waarmede de zevenjarige oorlog begon, die door den vrede van Hubertsburg den 15 Februarij 1763 geëindigd werd. Fredrik II had in den zevenjarigen oorlog een' roem verworven, die hem voortaan een' gewigtigen invloed op de Duitsche en Europesche zaken verzekerde. Straks na den vrede beijverde hij zich om de rampen des oorlogs zoo veel mogelijk te herstellen in de landen, die het meest van denzelven geleden hadden; Silesië verleende hij voor zes maanden, de Neumark en Pommeren voor twee jaren vrijdom van alle belastingen; den landlieden gaf hij uit zijne magazijnen levensmiddelen en zaaikoren, werkpaarden en slagtvee; de afgebrande woningen liet hij op zijne kosten weder opbouwen, leide volkplantingen, fabrijken en straatwegen aan, deed kanalen graven en verschafte op allerlei wijzen der verarmde arbeidzaamheid de middelen tot bekoming van de nooddruft. In 1764 rigtte hij de Berlijnsche bank op en gaf acht millioenen tot haar eerste fonds; verscheiden andere nuttige instellingen kwamen in dezen tijd van vrede tot stand. Bij de eerste verdeeling van Polen in 1772 bekwam Fredrik II geheel Poolsch-Pruissen, hetwelk in 1466 door de Duitsche Orde aan Polen moest afgestaan worden, benevens het gedeelte van Groot-Polen tot aan de Netz, met uitzondering van Dantzig en Thorn. Met een waakzaam oog op den bedrijvigen Keizer Joseph II gevestigd, verklaarde Fredrik in 1778 zich tegen het bezetten van een groot gedeelte van Beijeren door de Oostenrijkers, nadat de Keurvorst Maximiliaan Joseph kinderloos gestorven, en dit land aan den Keurvorst van de Palts, als naasten erfgenaam, was toegevallen; daar Joseph II door geene onderhandelingen van zijn voornemen was af te brengen, verbond Saksen zich met Pruissen, en Fredrik rukte met twee legers in Bohemen; Joseph bleef in zijn verschanst leger achter de Elbe, en toen Catharina II verklaard had dat zij Pruissen met 60,000 man zou ondersteunen, werd deze Beijersche successieoorlog zonder slag door den vrede van Teschen den 13 Mei 1779 geëindigd. Toen Joseph II het ontwerp gevormd had om de Oostenrijksche Nederlanden tegen Beijeren te verruilen, zoo dat de Keurvorst de Belgische provinciën, met uitzondering van Luxemburg en Namen, onder den titel van het koningrijk Bourgondië bekomen zou, werd hem de uitvoering door

Fredrik II belet, die in 1785 met Saksen en Hannover het Duitsche vorstenbond sloot, tot instandhouding en verdediging der Duitsche Rijksregeling, waardoor Josefus oogmerk, om door den Beijerschen Staat de Oostenrijksche monarchie te ronden, verijdeld werd, en de hoop der Belgen, dat zij een' zelfstandigen Staat zouden uitmaken, in rook verdween. Dit was de laatste staatkundige verrigting van Fredrik II. † te Sans-Souci den 17 Augustus 1786. Bij zijne tijdgenooten had hij zulk eene hooge achting verworven, dat hij niet alleen Fredrik de Groote, maar zelfs De Eenige genoemd werd. Hij liet zijn' opvolger een door koophandel, nijverheid en wetenschappelijke beschaving bloeijend rijk, een' schat van 70 millioenen en een leger van 200,000 man na. Even als onder de koningen bekleedde Fredrik onder de wijsgeeren, schrijvers en dichters een' aanzienlijken rang; hij schreef alles in het Fransch; voor de Hoogduitsche taal en letterkunde had hij weinig achting. Dat de geestelijken bij hem in gering aanzien stonden, hadden zij aan hunne verwaande pedanterie en aanmatigende geloofsvoorschriften te danken, maar 's Konings hart was vervuld met hoogen eerbied jegens God en welwillendheid jegens elken regtschapen godsdienstleeraar: hij verdiende dus den naam van vrijgeest niet, waarmede vele dweepers en huichelaars hem beklad hebben, die minachting van onverschillige of zelfs nietige kerkelijke instellingen en minachting van den godsdienst voor eene zelfde zaak houden. Fredrik II was te groot als wijsgeer en als mensch, om vrijgeest in de gewone bekrompen beteekenis van dit woord te *kunnen* zijn.

FREDRIK. *Keurvorsten van de Palts van dezen naam.* = I, broeder van Lodewijk den Zachtmoedigen, † in 1449, volgde hem op als voogd over zijn' neef Philippus, die slechts een jaar oud was. Gedurende dit lange regentschap gewoon geworden aan de regering, behield hij dezelve voor zich tot zijn' dood toe, die voorviel in 1476. Fredrik de zijde gekozen hebbende van Diederik, Aartsbisschop van Mentz, die door den Paus was afgezet, in weerwil der bescherming, welke de Keizer en verscheiden Duitsche vorsten zijn' mededinger verleenden, vielen de Bisschop van Metz en de Markgraaf van Baden in zijn land, maar de vermogende Keurvorst dreef hen er uit, behaalde eene volkomen overwinning op hen en nam hen gevangen. Toen hierop de Keizer hem in den Rijksban verklaard had, werd er niemand gevonden, die dit vonnis durfde uitvoeren. = II volgde in 1544 zijn' broeder Lodewijk den Vreedzamen op, en was altijd in het belang van Keizer Karel V, aan wiens hof hij was opgevoed; hij begunstigde ondertusschen de invoering der hervorming in zijne Staten en † in 1556. = III was in 1557 de opvolger van Otto Hendrik, neef van den voorg., en omhelsde openlijk den hervormden godsdienst, in weerwil van het ongenoegen van Keizer Ferdinand I daarover. Onder zijn toezigt liet hij den Heidelbergschen Catechismus opstellen, die naderhand bij de Nederlandsche Hervormde Kerk is ingevoerd. = IV, geb. in 1575, volgde in 1583 zijn' vader Lodewijk den Gemakkelijken; door zijn' voogd Johan Casimir opgevoed in den Hervormden godsdienst, was hij zeer aan denzelven verkleefd, en stond in betrekkingen tot de Protestanten in Frankrijk, Engeland en Holland. † in 1610. Onder zijne regering werd het dorp Mannheim tot eene stad verheven, waar de Keurvorsten vervolgens hun verblijf hielden. = V, zoon en opvolger van den voorg., en Louise Juliane, dochter van Willem I, Prins van Oranje, geb. in 1596, huwde in 1613 met Elizabeth, dochter van Jakobus I, Koning van Engeland. Keizer Matthias gestorven en Ferdinand II hem opgevolgd zijnde, weigerden de standen van Bohemen hem als Koning te erkennen, en verkozen Keurvorst Fredrik V, die zich terstond naar Praag begaf, waar hij den 25 October 1619 gekroond werd. Hij was genoodzaakt zich met de wapenen op den troon te handhaven, en zag eerlang de vereenigde legers zijner vijanden op de hoofdstad aanrukken; na het verlies van den slag op den Witten Berg den 8 November 1620 vlugtte hij met zijne gemalin en kinderen naar den Hage, alzoo hij gedurende het kortstondig bezit der Boheemsche kroon zijne erflanden verloren had, welke door den Markgraaf Spinola inmiddels bemagtigd waren. Zich in het begin van 1629 met zijn' oudsten zoon en eenig gevolg uit den Hage naar Amsterdam begeven hebbende, om de door Piet Hein veroverde schepen der Spaansche zilvervloot te bezigtigen, die op het Y lagen, werd het vaartuig, waarop het vorstelijk gezelschap zich bevond, door een ander overzeild; de Koning werd gered, maar zijn zoon verdronk met drie anderen. Gedurende zijn verblijf in Holland had hij vruchteloos alle mogelijke moeite aangewend om van den Rijksban ontheven te worden en zijne erflanden weder te bekomen. † te Mentz, den 19 November 1632. Zijn tweede zoon Karel Lodewijk werd echter in de keurvorstelijke waardigheid hersteld.

FREDRIK AUGUSTUS, eerste Koning van Saksen, geboren te Dresden den 23 December 1750, was de oudste zoon van Fredrik Christiaan, Keurvorst van Saksen, dien hij in 1763 in deze hoedanigheid opvolgde onder de voogdijschap van zijn' oom Prins Frans Xaver. In 1768 zelf de regering aanvaard hebbende, huwde Fredrik Augustus in 1769 met Maria Amalia van Tweebruggen. Tot aan de ook voor zijn land noodlottige Fransche omwenteling was zijne regering eene der gezegendste en weldadigste voor zijne onderdanen, die zeer geleden hadden door den zevenjarigen oorlog; de jonge vorst beijverde zich om het geluk en welzijn van zijn land te bevorderen. Hoezeer een vriend van den vrede, voerde hij toch in 1778 wegens de aanspraak zijner moeder op de nalatenschap van haren broeder, den Keurvorst van Beijeren, gemeenschappelijk met Fredrik II den Beijerschen successieoorlog, die reeds den 13 Mei 1779 door den vrede van Teschen geëindigd werd. In 1791 werd hij tot Koning van Polen verkozen, maar hij weigerde deze kroon. Toen Keizer Leopold en Fredrik Willem II, Koning van Pruissen, in 1791 te Pilnitz maatregelen tegen de Fransche omwenteling beraamden, die door het verbond van Berlijn den 7 Februarij 1792 gevolgd werden, weigerde de Keurvorst zijne toetreding tot hetzelve; eerst na het verklaren van den Rijksoorlog in 1793 stelde hij zijn contingent als Rijksstand, en nam geen verder deel aan dezen oorlog dan voor zoo ver hij daartoe verpligt was. In 1796 sloot hij een' wapenstilstand en verdrag van onzijdigheid met den Franschen Generaal Jourdan. Aan den nieuwen oorlog tusschen Oostenrijk en Frankrijk in 1805 nam hij geen deel, echter stond hij den Pruissen den doortogt door zijn land toe; doch toen in 1806 het Duitsche Rijk ontbonden was, zag hij zich genoodzaakt om 22,000 man bij het Pruissische leger te voegen. Na den slag van Jena en Auerstädt den 14 October 1806, lag Saksen bloot voor de Franschen, die dit land voor 25 millioenen Francs onzijdig verklaarden. Bij den vrede van Posen den 11 December 1806 werd Saksen tot een koningrijk verheven en in het Rijnverbond opgenomen. Fredrik Augustus bekwam met den koningstitel den Kothusser kreits, doch moest daarentegen het graafschap Barby, een gedeelte van het graafschap Mansfeld, Treffurt en eenige andere plaatsen aan het nieuw opgerigte koningrijk Westphalen afstaan; bij den vrede van Tilsit in 1809 bekwam hij het aan Pruissen ontnomen gedeelte van Polen onder den naam van hertogdom Warschau, hetwelk nog in 1809 bij den vrede van Weenen vermeerderd werd met het door Oostenrijk afgestane gedeelte van Galizië. Maar hierdoor was hij als Koning en als Hertog in de dubbele verpligting om deel te nemen aan Napoleons oorlogen, die inderdaad een' zeer getrouw' bondgenoot in hem had. In den veldtogt tegen Rusland in 1812 werd het oorlogstooneel in zijne staten overgebragt. Na de nederlaag van Napoleon vond deze op zijne vlugt een minzaam onthaal bij den Koning van Saksen, die hem nog getrouw bleef, nadat alle Duitsche vorsten, zelfs zijn schoonvader, hem reeds waren afgevallen en zijn verderf besloten hadden. Toen de bondgenooten Saksen inrukten, had de Koning zich naar Praag begeven, maar kwam na den slag van Lutzen op Napoleons verlangen in Dresden terug, en volgde hem naar Leipzig. Na den slag bij deze stad den 19 October 1813 liet Keizer Alexander hem weten dat hij hem als zijn' gevangene beschouwde; hij werd naar Berlijn gebragt en op het slot Friedrichsfeld bewaard. Tegen het einde van het Weener Congres werd hij naar Presburg ontboden, waar hij zich genoodzaakt zag in de beschikkingen van het Congres over het hertogdom Warschau en het koningrijk Saksen te bewilligen; van het eerste moest hij geheel afzien, en van het andere 373¾ □ mijlen met 845,218 inwoners bij een verdrag van den 15 Mei 1815 aan Pruissen afstaan, zoodat hem nog 362 □ mijlen met 1,200,000 inwoners overbleven. Den 7 Junij kwam bij in zijne hoofdstad terug, en nam den 1 Mei 1817 deel aan het Heilig Verbond. In korten tijd herstelde hij de vervallen welvaart in het overschot van zijn Rijk, en volgde in verscheiden takken van bestuur wijsselijk den veranderden gang des tijds. In 1818 vierde hij van zijne regering en in 1819 van zijn huwelijk de vijftigste verjaring. † den 5 Mei 1827. = = I en II, Koningen van Polen, zie Augustus II en III, Keurvorsten van Saksen. = = VAN BRUNSWIJK-WOLFENBUTTEL-OELS, Hertog van Brunswijk-Oels, geboren den 29 Oct. 1740, † te Weimar den 8 Oct. 1805, was tot 1794 Generaal in Pruissischen dienst en lid van de Akademie der wetenschappen te Berlijn; hij schreef in het Italiaansch eene geschiedenis van Alexander den Grooten, door Ermann in het Fransch vertaald, en vervaardigde verscheiden Fransche en Hoogduitsche tooneelstukken, van welke sommigen meermalen met goed gevolg zijn vertoond geworden. = HENRIK, Prins van Oranje, zoon van Willem I en diens vierde gemalin Louise de Coligny, geb. te Delft den 29 Feb. 1584, verloor zijn' vader door de hand eens moordenaars, toen hij naauwelijks vier maanden oud was. Zijne studiën te Leyden volbragt hebbende, diende hij den staat onder zijn' broeder Maurits, in wiens krijgsschool hij zich tot een' uitmuntend' veldheer vormde, en den roem van verscheiden gewigtige ondernemingen met hem deelde. Na den dood van Maurits in 1625 werd hij door de Algemeene Staten aangesteld tot Kapitein- en Admiraal-generaal en door die van Holland tot Stadhouder van hunne provincie, later insgelijks door Zeeland, Gelderland, Utrecht en Overijssel, en eindelijk, na den dood van Ernst Casimir in 1639, ook tot Stadhouder van Friesland en Groningen. Het bleek al ras na zijne verheffing tot Stadhouder dat Fredrik Henrik veel gematigder en verdraagzamer dacht dan zijn broeder Maurits ten aanzien der Remonstranten, die alleen nu niet meer vervolgd werden, maar zelfs op eenige plaatsen oogluikende, op anderen openlijk vrijheid kregen van godsdienstoefening; verscheiden gevangen Remonstranten wer-

den in vrijheid gesteld of konden uit hunne ballingschap terugkeeren. Door zachte middelen verschafte deze brave vorst der Kerk alzoo den vrede, dien hij den Staat door de wapenen verschafte. Even als MAURITS was hij de schrik der Spanjaarden; de meeste door hem geleverde veldslagen heeft hij gewonnen en de belegerde steden ingenomen. Hij beleefde den vrede niet, dien hij het trotsche Spanje gedwongen had van den Nederlandschen Staat te vragen, want hij † een jaar vóór het sluiten van denzelven, namelijk den 14 Maart 1647. Hij was gehuwd met AMALIA, dochter van JOAN ALBERT, Graaf van Solms, uit welk huwelijk, behalve drie dochters, een zoon gesproten is, die hem in zijne waardigheden opvolgde. Zie WILLEM II. = ULRICH VAN BRUNSWIJK, zoon van JULIUS I, Hertog van Brunswijk, hield eerst de zijde des Keizers in den dertigjarigen oorlog, en trad naderhand in dienst van GUSTAVUS ADOLPHUS, die veel achting voor hem had om zijne dapperheid. † in 1634 aan de gevolgen van eene beenbreuk. = WILLEM, Keurvorst van Brandenburg, bijgenaamd DE GROOTE KEURVORST, geboren te Berlijn in 1620, was een zoon van den Keurvorst GEORGE WILLEM, en volgde hem op in 1640; hij gedroeg zich in den nog voortdurenden dertigjarigen oorlog zoo voorzigtig, dat hij van beide partijen even zeer ontzien werd; zoo sloot hij in 1641 met Zweden een verdrag van onzijdigheid, en liet zijne ruiterij in dienst van den Keizer overgaan; door den wapenstilstand met Hessen-Kassel, in 1644, kreeg hij de door Hessen bezette plaatsen in Kleef en elders terug. In 1647 huwde hij met LOUISE HENRIETTE, dochter van FREDRIK HENRIK, Prins van Oranje. Bij den Munsterschen vrede in 1648 moest hij Voor-Pommeren, het eiland Rügen en een gedeelte van Achter-Pommeren aan Zweden afstaan, waartegen hij het overige van Pommeren en het graafschap Hohenstein, benevens de bisdommen Halberstadt, Minden en Kamin als wereldlijke vorstendommen bekwam, en hem het aartsbisdom Maagdenburg na den dood van den toenmaligen Administrator als hertogdom beloofd werd. In den oorlog, welken Zweden in 1655 met Polen voerde, werd hij ook wegens het hertogdom Pruissen gewikkeld; in het eerst hield hij de zijde des Konings van Zweden, hielp dezen in 1656 den slag bij Warschau winnen; doch toen Rusland en Oostenrijk zich voor Polen verklaarden, veranderde hij van gedrag, en sloot door Oostenrijks bemiddeling in 1657 te Welan een verdrag met Polen, bij hetwelk het hertogdom Pruissen van de Poolsche leenroerigheid bevrijd werd, en de als Poolsche leenen ingetrokken heerlijkheden Lauenburg en Butow van Polen ter leen verkreeg, waartegen hij het aan hem door Zweden ingeruimde Ermeland afstaan moest; dit verdrag werd bij den vrede van Oliva in 1660 bevestigd. De Keurvorst beijverde zich nu om den koophandel en de nijverheid in zijne Staten te bevorderen. Hij zond den Keizer 2000 man tegen de Turken te hulp. Toen de Franschen in 1672 de Nederlanden aanvielen, sloten de Staten een verbond met hem, en hij bewerkte dat de Keizer, Denemarken, Hessen-Kassel en andere Duitsche vorsten zich te Brunswijk met hem tot verdediging der Nederlanden verbonden. Ofschoon de Franschen op den aantogt van den Keurvorst in Westphalen de Republiek verlieten, werd toch door de traagheid der Oostenrijkers de veldtogt der Duitschers verijdeld; de Keurvorst moest uit gebrek aan levensmiddelen terugtrekken en zijne Westphaalsche landen aan de verwoestingen des vijands ten prooi laten. Bij het verdrag van Vossem den 6 Junij 1673 beloofden de Franschen Westphalen te ruimen en den Keurvorst 800,000 Livres te betalen, die daarentegen zich moest verbinden om van zijn bondgenootschap met Holland af te zien, Frankrijks vijanden middellijk noch onmiddellijk bij te staan, en bij een' aanval slechts aan zijne verpligtingen jegens het Duitsche Rijk te voldoen. Dit geval had reeds plaats in 1674, toen de Rijksoorlog tegen Frankrijk besloten werd. De Keurvorst had zich reeds te voren nader met Oostenrijk, Spanje en Holland verbonden; de beide laatsten beloofden hem hulpgelden voor een corps van 16,000 man; met dit corps trok hij naar den Elsas, en vereenigde zich met het Rijksleger, hetwelk bij Mühlhausen door TURENNE geslagen en genoodzaakt werd den Elsas te ruimen; inmiddels verwoestte een Zweedsch leger onder WRANGEL Pommeren en de Mark. De Keurvorst sloeg met 5600 man den 18 Junij 1675 bij Fehrbellin 11,000 Zweden, en redde daardoor den Keurstaat. De Keurvorst was niet ongenegen om gelijktijdig met Spanje en Holland in 1678 den vrede met Frankrijk te Nijmegen te sluiten; maar dewijl Frankrijk begeerde dat hij alle gemaakte veroveringen aan Zweden teruggeven en de oorlogskosten vergoeden zou, sloot hij met Denemarken een verbond, voltooide door het innemen van Greifswald en Straalsund in 1678 de verovering van gansch Pommeren, en sloeg in 1679 de onder HORN in Pruissen gevallen Zweden terug. LODEWIJK XIV vorderde dat hij met Zweden den vrede zou sluiten, en toen de Keurvorst dit weigerde, werd hij door 30,000 Franschen, die in Kleef vielen, den 29 Junij 1679 tot den vrede van S. Germain genoodzaakt, bij welken hij alle veroveringen aan Zweden teruggaf en van Frankrijk 300,000 kroonen als schadeloosstelling bekwam. In 1684 bewerkte de Keurvorst een' wapenstilstand voor 20 jaren tusschen Duitschland en Frankrijk: Doch in 1685 geraakte hij op nieuw in spanning met Frankrijk, toen hij zijn verbond met Holland vernieuwde en de verdreven Fransche Protestanten (*Réfugiés*) in zijne Staten ontving. Dit noopte hem Oostenrijk weder te naderen, en nog meer de hoop om voor de drie Silesische vorstendommen Liegnitz, Brieg en Wolau, wier Regent in 1675 kinderloos gestorven was, en welke volgens eene oude erfverbroedering aan Brandenburg hadden moeten toevallen, maar door Oostenrijk waren ingetrokken, schadeloos, en in het bezit van het vorstendom Jägerndorf gesteld te worden, hetwelk de Keizer, nadat de Brandenburgsche vorst JOHAN GEORGE in 1623 in den Rijksban verklaard was, insgelijks aan zich getrokken had. Voor de aanspraak op deze bezittingen bekwam de Keurvorst in 1686 den Schwiebusser kreits, doch verbond zich tot teruggave. Hierop zond hij den Keizer den Generaal VON SCHÖNING met 8000 man, die zich bij het belegeren en veroveren van Ofen zeer dapper gedroegen. De groote Keurvorst † te Potsdam den 29 April 1688. In 1700 werd zijn standbeeld te Berlijn opgerigt. Hij had zijn' zoon en opvolger in een aanzienlijk vergroot en goed aangebouwd land, hetwelk door de Fransche vlugtelingen met 20,000 nuttige en arbeidzame staatsburgers vermeerderd was, een' schat van 650,000 Daalders en een leger van 28,000 man de grondstof nagelaten van een aanzienlijk koningrijk. In weerwil van zijn aandeel in meest alle oorlogen van dien tijd, besteedde hij toch veel zorg aan de bevordering van den koophandel, de wetenschappen en de letteren. Hij stichtte eene Afrikaansche handelmaatschappij en de hoogeschool te Duisburg, leide eene openbare bibliotheek aan te Berlijn en verfraaide deze stad met verscheiden openbare gebouwen en bijzondere woningen. Zijn achterkleinzoon FREDRIK II sprak altijd met den grootsten lof van hem, als den schepper van een' bloeijenden staat, tot welken hij slechts puinhoopen als bouwstoffen gevonden had. = =, Hertog van Brunswijk-Oels, vierde en jongste zoon van KAREL WILLEM FERDINAND, Hertog van Brunswijk-Luneburg, geb. den 9 Oct. 1771, werd in 1786 door den Koning van Pruissen tot opvolger van zijn' oom FREDRIK AUGUSTUS, Hertog van Oels en Bernstadt, benoemd, en in 1788 als Kapitein bij een Pruissisch regiment aangesteld. In den oorlog tegen de Franschen in 1792 werd hij twee malen gekwetst. Na den vrede van Bazel bekwam hij een regiment, en huwde in 1804 met MARIA ELIZABETH VAN BADEN; in 1805 † zijn oom, en hij werd Hertog van Oels en Bernstadt. In 1806 nam hij deel in den oorlog tegen Frankrijk, en werd met het corps van BLÜCHER in Lubek gevangen. Na den dood zijns vaders en oudsten broeders, die wel gehuwd geweest, maar kinderloos eenige weken vóór zijn' vader in 1806 gestorven was, zou hij, daar zijne beide andere broeders blind en ongehuwd waren, ingevolge van eene reeds vroeger door den vader gemaakte schikking, dezen in de regering opgevolgd zijn; maar de vrede van Tilsit en de wil van NAPOLEON beschikten het anders; Brunswijk werd eene provincie van het wonderlijk zamengelapte koningrijk Westphalen, en de Hertog onthield zich te Bruchsal, waar hij in 1808 zijne gemalin verloor. Bij de uitbarsting van den oorlog tusschen Oostenrijk en Frankrijk in 1809 wierf hij in Bohemen een vrijcorps. Reeds was SCHILL in Straalsund bezweken, toen de Hertog in Saksen viel; maar JEROME BONAPARTE, Koning van Westphalen, noodzaakte hem met zijne zwarte huzaren Dresden en Leipzig te ruimen; doch naderhand rukte hij weder van Altenburg naar Leipzig, en vervolgde, na een gevecht met de aldaar aanwezige Franschen, zijn' marsch naar Halle en van daar naar Halberstadt, waar hij den 30 Julij 1809 met 700 huzaren en 800 man voetvolk aankwam, en denzelfden morgen de Westphaalsche Kolonel WELLINGERODE binnengerukt was met een regiment, doch hetwelk door den Hertog geslagen en de Kolonel zelf gevangen genomen werd. De Hertog trok hierop naar Brunswijk, bivouackeerde met zijn volk op de wallen en bragt den nacht in een' mantel gewikkeld op stroo door; van alle kanten zaten zijne vervolgers hem op de hielen; reeds den volgenden dag ontmoette hij bij het dorp Oelper den Westphaalschen Generaal REUBEL met 4000 man, die niet alleen na een kort gevecht met deze 1500 man terugweken, maar ook dezen daardoor den eenigen weg openden, langs welken zij konden ontkomen. De Hertog bereikte met zijn corps gelukkig de Weser, trok dezelve over, brak de brug achter zich af, trok de rivier langs tot Hoya, van waar een gedeelte zijner huzaren naar Bremen trok, maar deze stad den volgenden dag wederom verliet. De Hertog vervolgde zijn' marsch door het Oldenburgsche, bemagtigde alle te Elsfleeth meest ledig liggende schepen, om hem met zijn volk naar Engeland over te voeren, waar hij dadelijk met zijn corps in dienst genomen en later in Spanje en Portugal gebruikt werd. Na den val der BONAPARTIDEN, die ook het Westphaalsche koningrijk deed instorten, nam de Hertog in Dec. 1813 bezit van zijne Staten, waar hij zoo goed als een vreemdeling was, en zijne onderdanen vol overspannen verwachtingen vond, die hij niet vervullen kon, en daarom door de openbare meening miskend werd. De gebeurtenissen van 1815 riepen hem weder in het veld, en hij sneuvelde in den slag van Waterloo den 16 Junij 1815.

FREDRIK WILLEM. *Koningen van Pruissen van dezen naam.* = I, zoon van FREDRIK I, geboren te Berlijn den 15 Augustus 1688, werd opgevoed aan het hof van zijn' grootvader, den Keurvorst van Hannover, huwde als Kroonprins met de Hannoversche Prinses SOPHIA DOROTHEA in 1706 en aanvaardde de re-

gering in 1713; bij den Utrechtschen vrede erkende Frankrijk en Spanje de koninklijke waardigheid van Pruissen en de Souvereiniteit over Neufchatel en Valengin; ook werd hem voor het afgestane prinsdom Oranje het bezit van Gelder bevestigd. Hoezeer hij geen deel genomen had in den Noordschen oorlog, werd hij toch na de terugkomst van KAREL XII uit Bender door dezen daartoe genoegzaam tegen dank genoodzaakt door de terugvordering van Stettin, zonder de 400,000 Daalders te willen vergoeden, die de Koning aan de Russen en Saksers voor oorlogskosten betaald had. De Pruissische Generaal LEOPOLD VAN DESSAU veroverde in 1715 Rügen en Straalsund. Na den dood van KAREL XII behield Pruissen bij den vrede van Stokholm in 1720 Voor-Pommeren tot aan de Peene, Stettin en de eilanden Usedom en Wollin, waartegen het aan Zweden twee millioenen Daalders betaalde. Van het Hannoversche verbond wist, na de troonbeklimming van GEORGE II, de Keizerlijke Gezant VON SECKENDORF den Koning af te trekken, die in het verdrag van Wusterhausen den 12 October 1726 den Keizer beloofde de Pragmaticke Sanctie te erkennen en hem, in geval van aanval, met 20,000 man te ondersteunen. Ofschoon de Koning bij den Poolschen kroontwist den gevlugten STANISLAUS LESCZINSKI, den mededinger van AUGUSTUS II, met beleefdheid te Königsberg liet onthalen, en daardoor het misnoegen der met Saksen verbonden hoven van Weenen en Petersburg verwekte, zond hij toch, toen Frankrijk aan den Keizer den oorlog verklaarde, 10,000 man naar den Rijn, die zich met het Oostenrijksch leger vereenigden, waar echter weinig van belang voorviel, alzoo de vrede van Weenen reeds in 1735 een einde maakte aan dezen oorlog. FREDRIK WILLEM I † den 31 Mei 1740. Hij had een eigenzinnig, hard en ongevoelig karakter, was driftig en zeer op orde en gehoorzaamheid gesteld, zuinig in den hoogsten graad, liet zich rekenschap geven van de geringste uitgave; het soldatenwezen was bij hem de hoofdzaak: voor den soldaat alleen had hij achting, inzonderheid was hij op zeer lange grenadiers gesteld; geleerden en kunstenaars behandelde hij met minachting, gebruikte den Professor GUNDLING tot zijn' hofnar, maakte hem dronken en lachte dan wakker om zijne pedante zotternijen; hij wilde de Akademie der wetenschappen en hoogescholen afschaffen, bewerende dat men even goed aan de cadettenscholen studeren kon; den tuin achter het koninklijk paleis liet hij tot een groot exercitieplein inrigten, kazernen, wacht-, wees- en vondelinghuizen te Berlijn bouwen, of liever uit zuinigheid reeds bestaande gebouwen daartoe geschikt maken. Zijn militair despotismus onderdrukte alle beschaving en geestverheffing; naar zijn begrip behoefde men slechts soldaat en orthodox Luthersch te zijn, om aan zijne bestemming als lid der burgerlijke maatschappij te voldoen; op de wetenschappen, kunsten en letteren stelde hij geen den minsten prijs, voor zoo ver zij geene betrekking hadden tot het krijgswezen. Natuurlijk was hij door zijne onderdanen meer gevreesd dan bemind; zelfs zijne gemalin en kinderen waren menigmaal aan de hevige uitbarstingen van zijne gramschap of het despotisch doorzetten van zijne eigenzinnige maatregelen en grillige luimen blootgesteld, inzonderheid de Kroonprins, dien hij volstrekt niet dulden kon, omdat hij door rottingslagen zich niet overtuigen liet dat hij ongelijk en zijn vader gelijk had. — — II, opvolger van FREDRIK II, was de zoon van diens broeder AUGUSTUS WILLEM; hij werd geboren den 25 September 1744 en na den dood zijns vaders in 1758 door zijn' oom tot Kroonprins verklaard; zijne leefwijze nogtans mishaagde den Koning dermate, dat beiden eenige jaren van elkander verwijderd bleven. Maar FREDRIK II bevredigde zich echter met zijn' neef, toen hij in 1778 bij Neustädtel, in Silesië, een bewijs van persoonlijke dapperheid gegeven had. In 1765 huwde hij met ELIZABETH CHRISTINA ULRICA, Prinses van Brunswijk, van welke hij zich in 1769 deed scheiden, en huwde met LOUISE, Prinses van Hessen-Darmstadt. Hij aanvaardde de regering onder gelukkige omstandigheden; Pruissen was met alle mogendheden in vrede; FREDRIK II had deszelfs grondgebied met 1325 □ mijlen vermeerderd, in alle gedeelten des Rijks den koophandel, de nijverheid en de kunsten krachtdadig aangemoedigd, een' schat van 70 millioenen verzameld, een leger van 200,000 man in dienst, en zich wijsselijk met de patriottische onlusten in Holland geheel niet willen moeijen. Gelukkig voor Pruissen, zoo FREDRIK WILLEM II bij dit alles ook zijns ooms wijsheiden voorzigtige staatkunde had mogen erven! Zijn eerste staatkundige misslag was dat hij in 1787 den Hertog van Brunswijk met een leger naar Holland zond, om den Stadhouder op de patriotsche partij te doen zegevieren, waarmede hij bij het aanzienlijkste deel der Hollandsche natie slechten dank en in het oog van Europa weinig roem behaalde, terwijl de Stadhouder eerlang de nadeelige gevolgen ondervond van deze gewelddadige tusschenkomst, die zeven jaren later zoo verderfelijk voor hem en geheel Nederland bleek geweest te zijn. In den oorlog tusschen Zweden en Rusland en in dien van Rusland en Oostenrijk tegen de Turken mengde hij zich ook buiten noodzakelijkheid, en tergde daardoor zijne naburen. Bij eene zamenkomst met Keizer LEOPOLD II te Pilnitz in 1791 kwam hij met dezen overeen hoedanig zij zich ten aanzien der Fransche omwenteling zouden gedragen; vervolgens sloot hij met STANISLAUS AUGUSTUS, Koning van Polen, een verbond, bij hetwelk Pruissen de ondeelbaarheid van Polen erkende, en dit Rijk een' bijstand van 40,000 man voetvolk en 4000 ruiters beloofde, zoodra eene vreemde mogendheid zich met deszelfs binnenlandsche zaken zou bemoeijen; maar CATHARINA II wist eerlang FREDRIK WILLEM II in de noodzakelijkheid te brengen, om of, ingevolge van deszelfs verbond met Polen, dezen Staat tegen Rusland te verdedigen, of denzelven met Rusland voor de tweede maal te deelen. Als het gemakkelijkste koos hij het laatste, en liet in het begin van 1793 den Generaal MÖLLENDORF met een leger Groot-Polen inrukken, en eene landstreek van 1100 □ mijlen bezetten, welke onder den naam van West-Pruissen met Zuid-Pruissen vereenigd en op den Pruissischen voet ingerigt werd; een ander gedeelte van Polen werd gelijktijdig door de Russen in bezit genomen, hoewel niet zonder dapperen tegenstand der Polen (zie KOSCIUZKO (THADDÆUS), die echter eindelijk toch moesten bezwijken: waarop door de derde verdeeling van Polen tusschen Rusland, Oostenrijk en Pruissen de Poolsche Staat in 1795 ontbonden werd. Inmiddels had FREDRIK WILLEM II, ingevolge der overeenkomst van Pilnitz, deel genomen aan den oorlog tegen Frankrijk en in 1792 een leger van 50,000 man, onder het bevel van den Hertog van Brunswijk, naar den Rijn gezonden; de Hertog meende de Franschen met een brommend manifest te verschrikken, en even zoo gemakkelijk tot Parijs voort te rukken als hij vijf jaren te voren tot Amsterdam was voortgerukt; maar hij vond zich jammerlijk bedrogen, en reeds den 5 April 1795 sloot de Koning te Bazel den vrede met de Fransche Republiek, bij welken hij zijne landen aan gene zijde van den Rijn verloor. † den 16 November 1797. Gedurende zijne twaalfjarige regering had hij den schat van 70 millioenen, dien zijn oom in 40 jaren verzameld had, aan zijne gunstelingen, maitressen, illuminatien en geestenbezweerders verspild, en liet 18 millioenen schulden na.

FREDRIK WILLEM KAREL, eerste Koning van Wurtemberg, onder den naam van FREDRIK I, geboren te Treptow, aan de Rega, den 6 November 1754, volgde in 1797 zijn' vader FREDRIK EUGENIUS op als Hertog van Wurtemburg, die FREDRIK II in den zevenjarigen oorlog verzelde. De jonge Prins trad met zijne zeven broeders insgelijks in Pruissischen dienst, en klom in den Beijerschen successieoorlog op tot den rang van Generaal-majoor. Na zijne terugkomst uit Italië, waarheen hij zijne zuster en haren gemaal den Russischen Grootvorst (naderhand Keizer) PAUL verzeld had, benoemde CATHARINA II hem tot Luitenant-generaal en Gouverneur-generaal van Russisch-Finnland; maar hij nam in 1787 zijn ontslag en deed eene reis door Holland en Frankrijk, waar de omwenteling ook eerlang zulke gewigtige gevolgen voor Wurtemberg had. De Fransche Republiek ontnam aan het Wurtembergsche Huis in 1791 het graafschap Montbeliard, met de onderhoorige heerlijkheden en deszelfs bezittingen, regten en eigendommen in den Elsas en het Franche-Comté. Wurtemburg moest sedert 1793 deel nemen in den rijksoorlog tegen Frankrijk; het land werd meermaals door de Franschen bezet en met contributiën bezwaard. Niettegenstaande de Hertog den 7 Augustus 1796 een' afzonderlijken vrede met Frankrijk gesloten had, werd hij toch, toen de vredehandeling te Rastadt was afgebroken, wederom in den rijksoorlog gewikkeld, waarbij hij door Engeland met hulpgelden ondersteund werd. Inmiddels was FREDRIK WILLEM KAREL tot de regering geraakt van zijn deerlijk geteisterd hertogdom, hetwelk op 153 □ mijlen naauwelijks 600,000 inwoners meer bevatte. Na dat hij den 20 Junij 1802 een' afzonderlijken vrede met Frankrijk gesloten had, bekwam hij ingevolge van den vrede van Luneville door het Rijksdeputatiebesluit van den 25 Februarij 1803 eene schadeloosstelling voor zijne in de Fransche omwenteling verloren landen door geseculariseerde geestelijke vorstendommen, abdijen en kloosters, die aan inkomsten drievoudig, aan bevolking zesvoudig en aan grondvlakte vijfvoudig het verlorene bedroeg, en bovendien de keurvorstelijke waardigheid. De vrede van Presburg den 26 December 1805 was niet minder voordeelig voor hem; dezelve bezorgde hem eene landaanwinst van 48½ □ mijlen, met 158,000 inwoners en 700,000 Guldens inkomsten. Wurtemberg werd hierop tot een koningrijk verheven van 388 □ mijlen met 1,400,000 inwoners, wien zulks den 1 Januarij 1806 werd bekend gemaakt, waarbij de Hertog met den koningstitel den naam van FREDRIK I aannam. De nieuwe Koning hield nu getrouw de zijde van NAPOLEON, nam deel in al zijne ondernemingen, behalve tegen Spanje, en trad bij de oprigting des Rijnverbonds dadelijk toe tot hetzelve. Toen de Fransche Keizer in 1809 de Duitsche Orde voor afgeschaft verklaarde, werd derzelver bezitting Mergentheim aan de kroon Wurtemberg toegewezen. FREDRIK, die streng vasthield aan NAPOLEONS stelsel, volgde wel zijn voorbeeld in het regeren, maar duldde geen Franschen invloed op zijne regering; hij volgde wel de Fransche vormen van wetgeving en regtspleging, maar weigerde de voorgestelde invoering van het *Code Napoleon*; volgens het voorschrift van het vastelandsstelsel liet hij ook de Engelsche goederen verbranden, doch stelde de eigenaars schadeloos voor derzelver waarde; maar des te stipter volgde hij NAPOLEONS voorbeeld bij de invoering der verderfelijke en verfoeijelijke conscriptie, ten einde een leger op de been te brengen, dat de zedelijke zoo wel

als de stoffelijke krachten des lands te boven ging; elk mannelijk wezen was in zijn oog, even als in dat van FREDRIK WILLEM II, door de natuur tot soldaat bestemd; zijn despotismus in dit punt ging zoo ver, dat hij de op Wurtembergs grondgebied geboren bakkers- en slagersknechts in Holland door gendarmes liet opligten en met de andere slagtoffers NAPOLEON toezond, die ze in Duitschland en Rusland op de slagtbank bragt. De glans der kroon verblindde hem dermate, dat hij niet inzag dat hij niets meer dan een vasal van NAPOLEON was, en het Rijk slechts van hem als leen bezat, terwijl hij zich verbeeldde zelfheerscher te zijn, omdat hij den 30 December 1805 den vertegenwoordigenden staatsvorm (*landständische Verfassung*) eigenmagtig had afgeschaft, welke stap hem in spanning bragt met zijne onderdanen, die zich tot eene grondwettige, maar geenszins tot eene blinde en onvoorwaardelijke gehoorzaamheid verbonden hadden. Hij was zoodanig gehecht aan NAPOLEON, dat hij zijn land bijkans ontvolkte, om hem aanhoudend soldaten te leveren. Eerst na den slag van Leipzig viel hij van hem af, sloot den 8 November 1813 te Fulda vrede met Oostenrijk, waarbij hem het behoud zijner staten verzekerd en zijn koningschap erkend werd. Hij nam hierop wel deel in den oorlog der bondgenooten tegen NAPOLEON; doch op het Weener Congres verklaarde hij zich voor het volstrekt gezag, en verzette zich tegen de beperking der koninklijke magt, maar moest toch eindelijk toegeven; echter draalde hij met zijne toetreding tot de Duitsche bondsacte tot den 1 September 1815. Den 15 Maart 1815 had hij de standen zamengeroepen, om hun eene door hem zelven ontworpen staatsregeling op te dringen, maar tot groote verwondering van dezen aan blinde gehoorzaamheid gewoon geworden vorst werd dezelve met eenparige stemmen verworpen; de vergadering verlangde eene gewijzigde wederinvoering der oude staatswet. De Koning weigerde zulks, en ontbond de vergadering den 8 Augustus 1815. In October riep hij de standen andermaal zamen; een nieuw ontwerp kwam tot stand, maar eer hetzelve nog genoegzaam onderzocht was, † de Koning den 30 October 1816. Eerst onder zijn' zoon en opvolger werd den 25 September 1819 eene vertegenwoordigende staatsregeling vastgesteld.

FREDRIKA SOPHIA WILHELMINA, Prinses van Pruissen, dochter van Prins AUGUSTUS WILLEM, broeder van FREDRIK II, geboren den 7 Augustus 1751, huwde den 4 October 1767 met WILLEM V, Prins van Oranje, Erfstadhouder der Vereenigde Nederlanden, en genoot sedert hare komst in Holland tot den aanvang der binnenlandsche onlusten met den Engelschen oorlog in 1780 de uitstekendste blijken van de liefde en achting der ingezetenen; doch van dat ongelukkig tijdstip af verkoelde ook derzelver genegenheid jegens haar, naarmate de verbittering jegens haren gemaal toenam, dien zij, toen hij zich uit den Hage verwijderd had, gevolgd was. De Staten van Holland hem na deze verwijdering in zijne waardigheden geschorst hebbende, was de vernietiging van het stadhouderschap in die provincie te voorzien, tegen welke Gelderland, waar men de zaak des Stadhouders meer dan in de overige provinciën toegedaan was, eene dreigende houding aannam; Utrecht was van de Geldersche zijde berend, doch werd uit Holland genoegzaam van manschappen, krijgsbehoeften en leeftogt voorzien, om een vormelijk beleg te kunnen doorstaan, waarmede een legerkamp te Zeist deze stad scheen te bedreigen; eenige schermutselingen tusschen op verkenning afgezonden manschappen uit de stad en uit het leger verkondigden reeds de beginselen van een' burgeroorlog, dien de gemalin des Stadhouders door hare tegenwoordigheid in de hofplaats meende te verhoeden; zij begaf zich dienvolgens in den zomer van 1787 met klein gevolg van Nijmegen naar den Hage op reis; doch werd in de nabijheid van Gouda door den officier der aldaar posthoudende manschappen verzocht het verder voortreizen te staken, tot hij zijne bevelen zou ontvangen hebben. Drie leden der commissie van verdediging, te Woerden vergaderd, met hunnen Secretaris, kwamen onverwijld der vorstin, die men met al de achting en onderscheiding, aan haren rang verschuldigd, bij deze ontmoeting behandeld had, het gewaagde van haren stap beleefdelijk onder het oog brengen, en verzochten haar voor het tegenwoordige van hare reis naar den Hage af te zien, alzoo men niet kon instaan voor het gedrag van het gemeen bij hare onverwachte verschijning aldaar. De vorstin, toegevende aan dit verlangen, keerde hierop naar Nijmegen terug. Ondertusschen had zij dit op zich zelf weinig beduidend voorval zeer hoog genomen, en merkte het beletten of liever overredend afraden van het voortzetten harer reis aan als een' hoon, voor welken zij van de Staten van Holland voldoening begeerde; de Pruissische gezant THULEMEYER, die den Koning terstond kennis had gegeven van het gebeurde, ondersteunde uit naam van FREDRIK WILLEM II op hoogen toon de vordering der Prinses; een Pruissisch leger, onder het bevel van den Hertog van Brunswijk, baande den Stadhouder en zijner gemalin den weg, langs welken zij in zegepraal naar den Hage terugkeerden, en alles werd wederom op den ouden voet gebragt. De aldus door Pruissische tusschenkomst herstelde orde van zaken in den Nederlandschen Staat werd door Engeland en Pruissen gewaarborgd; maar de kort daarna uitgeborsten omwenteling in Frankrijk en de woelingen in België tegen JOSEPH II hadden noodlottige gevolgen voor den Stadhouder en zijn Huis; de Fransche Republiek verklaarde hem den oorlog, en bij de vermeestering des lands in 1795 ontweek hij den Nederlandschen bodem voor altoos. † te Brunswijk den 9 April 1806. Na de afschudding van het Fransche juk en de herkregen zelfstandigheid van ons vaderland in 1813 keerde de Prinses-weduwe den 10 Maart 1814 in den Hage terug, en beleefde de verheffing van haren zoon tot Koning der Nederlanden. † op het Loo den 9 Julij 1820.

FREDRIKSOORD is de naam eener armencolonie in de Nederlandsche provincie Drenthe, in de nabijheid van Steenwijk, aan de grenzen van Overijssel; dezelve is aangelegd in 1818, volgens het ontwerp van den Generaal VAN DEN BOSCH, door de Maatschappij van Weldadigheid, van welke 's Konings tweede zoon, Prins FREDRIK, voorzitter is. Deze maatschappij is zeer talrijk in leden, die ieder slechts ƒ 2.60 jaarlijksche toelage betalen, tot onderhoud dezer colonie, in welke de armen uit alle oorden des Rijks opgenomen en tot den landbouw of nuttige handwerken gebezigd worden.

FREEHOLDERS noemt men in Engeland de stemgeregtigden van een landschap; zij moeten 40 Pst. inkomen hebben, om te mogen stemmen bij de keus van een' afgevaardigde voor de provincie of het graafschap in het Huis der Gemeente.

FREGAT is een oorlogsschip van den tweeden rang, hetwelk van 20 tot 40 stukken voert.

FREGATVOGEL, *Pelecanus aquinus L.*, is een zeevogel, niet veel grooter dan een hoen, met zeer breede en lange vleugels en een' gevorkten staart, zwarte vederen en rooden gekromden bek.

FREGOSE is de naam van een vermaard Genueesch geslacht, van burgerlijken oorsprong, doch hetwelk in de XIV eeuw zich boven den adel verhief, en van hetwelk verscheiden leden de waardigheid van Doge der Republiek bekleed hebben; het eerst DOMENICO FREGOSE, een rijk koopman, die in 1370 zich aan het hoofd stelde der tegen GABRIELE ADORNO misnoegde Genuezen, hem gevangen nam en zich in zijne plaats tot Doge liet verheffen. Hij vergrootte het grondgebied der Republiek door de verovering van verscheiden eilanden in de Middellandsche Zee, maar hij viel niettemin ten gevolge van een' opstand in 1378, en werd in de gevangenis geworpen. Zijn zoon GIACOMO werd in 1390 tot Doge verkozen, doch reeds in het volgende jaar wederom afgezet. TOMASO, een zijner vier zonen, werd in 1415 Doge, maar hij moest Genua en Savona in 1421 afstaan aan den Hertog van Milaan; in 1436 werd hij op nieuw verkozen, en behield zijne waardigheid tot 1443, wanneer hij dezelve door de zamenzwering van FIESCO verloor. De Genuezen wilden in 1450 hem voor de derde maal verkiezen, maar hij weigerde het bewind wederom te aanvaarden wegens zijn' hoogen ouderdom. Zijn broeder GIOVANNI, die in 1443 met zijn geheel geslacht gebannen was, ontscheepte in 1447 in de haven van Genua 85 man, waarmede hij den Doge BARNABE ADORNO dwong afstand te doen; hij werd in zijne plaats aangesteld, en † reeds in 1448; zijn broeder LUIGI volgde hem op, doch werd in 1450 afgezet, en zijn neef PIETRO in zijne plaats aangesteld, die in 1458 het bezit van Genua en KAREL VII, Koning van Frankrijk, moest afstaan; het volgende jaar zocht hij zijn gezag te herwinnen, bragt de Genuezen in opstand tegen hunnen nieuwen meester, maar zijne onderneming mislukte, en hij werd door de Franschen vermoord. Zijn broeder PAOLO werd in 1462 Aartsbisschop van Genua en in 1480 Kardinaal. † te Rome in 1498; hij had in 1483 zijn' neef GIOBATTISTA, die in 1479 tot Doge verkoren was, doen afzetten en verbannen, terwijl hij zelf zijne plaats verving, welke hij echter meermalen aan anderen inruimen moest. Zijn neef begaf zich naar Frankrijk en sleet het overige van zijn leven met de beöefening der wetenschappen en letteren. Zijn kleinzoon OTTAVIO werd in 1513 tot Doge verheven, maar moest twee malen de heerschappij afstaan aan FRANS I, die hem echter als zijn' stadhouder aan het bewind blijven liet, tot in 1522 de stad werd ingenomen door PROSPER COLONNA en den Marquis PESCARO, veldheeren van KAREL V. Hij was de laatste Doge uit dit geslacht; deze waardigheid ging na hem over in dat van DORIA.

FREHER (MARQUARD), geboren te Augsburg den 26 Julij 1565, was een verdienstelijk regtsgeleerde, oudheidkenner en schilder, aanvankelijk Raad van den Paltsgraaf JOHAN CASIMIR en naderhand Professor der regtsgeleerdheid en geschiedenis te Heidelberg. † ald. den 13 Mei 1614. Hij heeft eene menigte geleerde werken over allerlei onderwerpen in het licht gegeven, die inderdaad veel wetenswaardigs behelzen en door latere schrijvers dikwijls aangehaald worden.

FREIBERG, eene bergstad in den Ertsgebergtekreits van het koningrijk Saksen, aan de Munzbach, met 9000 inwoners, heeft haren oorsprong te danken aan de ontdekking der zilvermijnen in de XII eeuw, toen in 1195 eenige berglieden van den Hartz hier woningen bouwden; dezen vermeerderden aanhoudend, en Freiburg telde in de eerste helft der XVI eeuw bij de 30,000 inwoners. De dertigjarige oorlog vernielde de welvaart dezer stad; de volgende oorlogen hebben haar ook geen voordeel aangebragt. Den 29 October 1762 had in derzelver nabijheid een hevig gevecht plaats tusschen de Keizerlijken en de Pruissen. Freiberg is nog eene gewigtige stad; in de Domkerk, een groot Gothisch gebouw, ligt derzelver stichter HENRIK DE VROME († in 1541) met zijne nakomelingen tot den Keur-

vorst JOHAN GEORGE IV († in 1694), de laatste Protestantsche vorst uit zijn Huis, begraven; in dezelve is het gedenkteeken van Keurvorst MAURITS met zijn levensgroot marmeren standbeeld bezienswaardig; in de nabijheid hangt de wapenrusting, welke hij in den slag van Sievershausen in 1553 droeg. De in 1765 te Freiburg gestichte Bergakademie is de voortreffelijkste bergwerksschool van Europa. Zij bezit sedert 1791 een bijzonder gebouw, hetwelk, behalve de gehoorzalen en het chemisch laboratorium, de bibliotheek en het rijke museum van WERNER bevat; bij deze akademie zijn tien onderwijzers in den bergbouw en deszelfs hulpwetenschappen aangesteld; verscheiden jonge lieden bekomen er kosteloos onderwijs, sommigen nog een jaargeld bovendien; elk der kweekelingen is een *Freigedinge,* dat is arbeid in eene mijn aangewezen, welken hij in vrije uren als een gemeen bergman, doch tegen een iets hooger loon, verrigt. Het beärbeiden der zilvermijnen is het voornaamste bestaanmiddel der inwoners. De opbrengst van het zilver is ongelijk, sedert 1788 bedroeg dezelve jaarlijks 50,000 mark, en van 1793 tot 1815 eene waarde van 30 millioenen Daalders; sedert is deze opbrengst verminderd. De conscriptie had vele arbeiders weggenomen en de onkosten waren merkelijk vermeerderd geworden. Hoewel de zilverbergwerken altijd de hoofdzaak blijven, leveren anderen ook ijzer, tin, lood, koper, zwavel en andere mineralen, welker beärbeiding mede aan vele handen arbeid verschaft. Er zijn overigens te Freiberg verscheiden fabrijken, doch eigenlijk gezegde handel wordt er niet gedreven.

FREIBURG, de hoofdstad van het voorm. Brisgau, tegenwoordig van den Treisamkreits, in het groothertogdom Baden, aan hetwelk zij bij den vrede van Presburg in 1805 benevens het Brisgausche door Oostenrijk werd afgestaan, ligt in eene heerlijke streek van het Schwarzwald, aan de rivier de Treisam, bijna drie mijlen van den Rijn, en heeft 10,000 inwoners. Reeds in 1456 werd hier eene hoogeschool opgerigt, die in 1673 voor eenigen tijd naar Constanz verplaatst werd. Freiburg was eertijds eene vesting; zij werd den 20 November 1713 door de Franschen bij verdrag ingenomen, doch bij den vrede van Baden in 1714 teruggegeven; in 1744 werd zij nogmaals door de Franschen veroverd, die, nadat zij de vestingwerken geslecht hadden, haar wederom verlieten. =, hoofdstad van het Zwitsersche Canton van dezen naam, met 6000 inwoners, aan de rivier Sanen, die de stad in twee deelen scheidt, van welke het eene zeer hoog ligt. Er zijn nog een paar Capucijnenkloosters, waar jongelieden in de noodigste wetenschappen onderwezen worden. In 1737 sloeg de bliksem in een' kruidtoren, waardoor de stad aanmerkelijke schade leed. =, eene kleine stad met 1700 inwoners, ligt aan de Unstrut, drie mijlen van Merseburg en vier van Naumburg. Het plaatsje is in 1740 bijna geheel afgebrand, doch sierlijker wederom opgebouwd geworden. =, een steedje in het Silesische hertogdom Schweidnitz, ligt aan den Polsnitz, twee mijlen van Schweidnitz. Den 20 Julij 1774 zijn er 300 huizen afgebrand.

FREIDANK is waarschijnlijk de aangenomen naam des opstellers van een zeer oud Duitsch gedicht, getiteld: *Bescheidenheit*, eene soort van leerdicht, bestaande uit onzamenhangende spreuken, levensregelen, invallen, opmerkingen, enz. Het geheel bestaat uit 4438 verzen, en is gedrukt in C. H. MELLERS verzameling van Duitsche gedichten der XII, XIII en XIV eeuw.

FREIND (JOHN), beroemd Engelsch Geneeskundige, geb. in 1675 te Croton, in Northamptonshire, waar zijn vader Predikant was, werd in 1704 Professor der scheikunde aan de hoogeschool te Oxford, en verzelde Lord PETERBOROUGH in 1705 naar het oorlogstooneel in Spanje; twee jaren later bezocht hij Rome. Na zijne terugkomst in Engeland vestigde hij zich te Londen, en werd lid van de koninklijke Maatschappij der wetenschappen; in 1712 ging hij met den Hertog van Ormond naar Vlaanderen. Na zijne terugkomst werd hij afgevaardigde in het Parlement, doch in verdenking geraakt van ongeöorloofden handel in de zaak des Bisschops van Rochester, werd hij in 1723 in den Tower gezet. Men had vruchteloos zes maanden zijn ontslag verzocht, toen de Koning ziek werd. De Hofarts MEAD weigerde volstrekt eenig geneesmiddel voor te schrijven vóór FREIND in vrijheid gesteld ware. Hij werd hierop ontslagen en tot eersten Lijfarts aangesteld der gemalin van GEORGE II. † in 1728. Zijne Latijnsche en Engelsche werken zijn nog in achting.

FREINSHEIM (JOHANN), geb. te Ulm den 16 November 1608, had de voornaamste Duitsche hoogescholen bezocht en bezat eene uitgebreide taalkennis; hij was bij uitstek bedreven in de regtsgeleerdheid, geschiedenis en oude letterkunde. Eene Latijnsche lofrede op GUSTAVUS ADOLPHUS bezorgde bij het Zweedsche hof hem in 1642 de aanstelling tot Professor aan de hoogeschool van Upsal. De Koningin CHRISTINA benoemde hem in 1647 tot haren Bibliothekaris en Geschiedschrijver. Eindelijk werd hij beroepen als Professor aan de hoogeschool te Heidelberg. † aldaar den 30 Augustus 1660. Hij heeft de verloren boeken en plaatsen van QUINTUS CURTIUS en TITUS LIVIUS aangevuld. Zijne andere werken zijn in vergetelheid geraakt.

FREISINGEN, eene Beijersche stad en bisdom, ligt niet ver van de Iser, op twee bergen, vijf mijlen van Munchen en tien van Augsburg; op den eenen berg staat de aanzienlijke Domkerk met twee torens; in deze kerk ligt Keizer LODEWIJK IV begraven; er zijn nog verscheiden andere kerken. De talrijke kloosters zijn tegenwoordig meest tot fabrijkgebouwen ingerigt.

FREISTADT, eene kleine stad in het Silesische vorstendom Glogau, brandde den 5 Mei 1764 geheel af; FREDRIK II liet de meeste huizen en de Roomsch-Katholijke kerk dadelijk veel fraaijer weder opbouwen. Er wonen vele lakenwevers.

FREITAG (JOANNES), geboren te Neder-Wesel den 23 October 1581, was eerst te Helmstadt, waar hij studeerde, Professor der geneeskunde, en naderhand Lijfarts van den Bisschop van Osnabrug; in 1631 werd hij tot Professor der geneeskunde naar Groningen beroepen. † ald. den 8 Febr. 1641. Hij was een zeer kundig en verlicht man, een vijand van alle kwakzalverijen en inzonderheid van het stelsel van PARACELSUS; hij geraakte daarover in een' hevigen pennestrijd met SENNERT. Zijne schriften hebben in onzen tijd geene waarde meer.

FREJUS, het oude *Forum Julii* der Romeinen, vroeger *Colonia Pacensis* genaamd, en de geboorteplaats van AGRICOLA, den schoonvader van TACITUS, ligt aan de kust van het voormalig Provence, in het departement du Var, en heeft 2000 inwoners; er worden nog overblijfselen gevonden van eene Romeinsche waterleiding, een Pantheon en andere puinbrokken. De stad werd in de IX eeuw door de Saracenen geheel verwoest, en omstreeks 970 door den Bisschop RICULPHUS wederom opgebouwd; zij heeft in de nieuwere geschiedenis eenige vermaardheid bekomen, alzoo BONAPARTE, toen hij Egypte verlaten had, hier den 15 October 1799 aan land stapte, om zich meester te maken van de regering van Frankrijk, en ook hier in Mei 1814 weder scheep ging, toen hij zijne keizersrol had uitgespeeld, om naar het eiland Elba overgevoerd te worden.

FREMERY (BAREND), geboren te Zutphen, † te Rotterdam den 2 Februarij 1811, maakte sedert 1786 door het uitgeven van eenige werkjes in verzen zich bekend als liefhebber der dichtkunst, of liever als beöefenaar van het wetenschappelijk gedeelte derzelve; hij beäntwoordde aan al de vorderingen der werktuigelijke verzenmakerij van zijn' tijd met eene angstvallige naauwgezetheid; het ontbrak hem wel niet aan kennis, smaak, gezond oordeel en belezenheid, maar aan echt warm poëtisch gevoel, waarvan geene vonk in zijne zoetvloeijende, net beschaafde en fraai gedrukte verzen te vinden is. Men heeft zijne gedichten niet onaardig vergeleken bij dove kolen in een' blank geschuurden doofpot. Zie P. G. WITSEN GEYSBEEK, *Biogr. Anthol en Crit. Woordenb.* II Deel, blz. 340.

FRÈRE (GEORGE), geboren den 2 October 1764, trad in 1791 in den krijgsdienst, en werd reeds in 1792, dus met zijn 28 jaar, tot Kapitein bevorderd, en het volgende jaar tot Bataillonsoverste. Hij woonde de veldtogten bij van 1794 en 1795 in Italië, en werd twee malen gekwetst. Na den vrede van Campo Formio diende hij onder de legers in Holland en aan den Rijn, werd benoemd tot bevelhebber der lijfwacht van den Eersten Consul en Brigade-generaal in 1802. Gedurende de veldtogten van 1805, 1806 en 1807 gaf hij onderscheiden bewijzen van uitstekende dapperheid, inzonderheid bij het innemen van Lubek en het verdedigen van het bruggenhoofd van Spandau, waar hij met een enkel regiment en vier stukken geschut 10,000 Russen zesmalen terugsloeg en eindelijk met een aanmerkelijk verlies noodzaakte het vermeesteren der brug op te geven. In 1808 bevond hij zich in Spanje, veroverde Segovia en vereenigde zich met den Generaal MONCEY, die Valencia belegerde; na het innemen van deze stad woonde hij de vermaarde belegering bij van Saragossa. Naderhand bevond hij zich in den slag van Wagram, in welken hij zwaar gekwetst werd. Naauwelijks van alle zijne wonden genezen, vertrok hij wederom naar Spanje, en had deel aan bloedige gevechten en veroveringen aldaar. Na het verdrijven der Franschen uit Spanje in 1813 kreeg hij het bevel te Rennes, en vervolgens te Rijssel (Lille). Hij was door NAPOLEON tot Graaf en Commandant van het Legioen van eer verheven. Na de herstelling des koningschaps eerde LODEWIJK XVIII de verdienste van dezen dapperen Generaal met het kruis van S. LODEWIJK. Na de terugkomst van NAPOLEON en gedurende de honderd dagen gedroeg hij zich onzijdig, en diende noch hem noch den Koning, bij wiens terugkomst hij zijn ontslag bekwam. † den 17 Februarij 1826.

FRÉRET (NICOLAS), geboren te Parijs den 15 Februarij 1688, was de zoon van een' Procureur, en werd door zijn' vader voor de balie bestemd; doch hij had meer smaak in de beöefening der tijdreken- en geschiedkunde. De Akademie der opschriften verkoos hem tot lid in 1705; zijne intreerede over den oorsprong der Franschen, in welke eenige stoute uitdrukkingen, aangaande de toenmalige omstandigheden, voorkwamen, moest hij boeten met eene gevangenschap van zes maanden in de Bastille. Toen hij wederom in vrijheid gesteld was, vertrouwde de Maarschalk DE NOAILLES hem de opvoeding zijner kinderen. In 1723 keerde FRÉRET in het vaderlijke huis terug, en hield zich nu geheel met zijne lievelingsstudiën bezig, de geschiedenis en tijdrekening der oude volken; hij bevond dat de Egyptische Geschiedenis, de oudste van allen, eerst 2900 jaren vóór J. C. begint, en de Chinesche niet verder gaat dan 2575 jaren vóór dit tijdstip; hij geraakte hierover met NEWTON in een' pennestrijd.

Even vlijtig hield hij zich bezig met de oude aardrijkskunde, en teekende 1357 kaarten; hij bezat eene uitgestrekte taalkennis, zelfs verstond hij het Chineesch, en benevens de Oostersche genoegzaam alle Europesche Westersche en Noordsche talen; de godsdienstleer van alle volken en de latere zoo wel als de oude wijsgeerige stelsels waren hem bekend. In 1742 werd hij vaste Secretaris van de Akademie der opschriften. † in 1749. De beste uitgave zijner werken is die van Champollion-Figeac, in 20 deelen, te Parijs in 1825.

FRÉRON (Elie Catherine), geboren te Quimper in 1719, volbragt zijne studiën in het Jezuitencollegie te Parijs, en schreef gemeenschappelijk met den Abt Desfontaines een tijdschrift, onder den titel van *Lettres de la Comtesse;* deze Gravin was de tolk van het gezond oordeel en den goeden smaak, zoo het heette, en deed eene beslissende uitspraak over de voortbrengselen der fraaije vernuften van dien tijd, maar was meer lastig dan tot nut; weshalve haar in 1746 het zwijgen werd opgelegd. Het jaar te voren was Desfontaines gestorven, en Fréron, die zijn Jezuitenpak had uitgetrokken en getrouwd was, begon in 1749 een ander kritisch tijdschrift uit te geven, in den vorm van brieven over de dagelijks uitkomende werken, en hield daarmede aan tot 1754, wanneer deze brieven vervangen werden door zijne *Année littéraire;* in dit tijdschrift stelde Fréron geene palen meer aan zijne kwaadaardige bedilzucht, en oefende het recensentenberoep in de volste uitgestrektheid van deszelfs schaamtelooze aanmatiging; stout op de bescherming van Stanislaus, gewezen Koning van Polen, en andere vermogende grooten, spaarde hij niemand; maar de door hem verongelijkte en schandelijk mishandelde schrijvers vonden een' geduchten wreker in Voltaire, dien deze verwaande kritikaster insgelijks had aangevallen; ernstige wederlegging verdiende zijn geschrijf niet; Voltaire bragt hem in een zijner blijspelen (*Le Caffé ou l'Ecossaise*) op het tooneel, en sloeg hem met den geesel der satyre de pen uit de hand; ook La Harpe, Palissot en de Encyclopedisten bezorgden Fréron eene welverdiende kastijding. † den 10 Maart 1774. = (Louis Stanislas), zoon van den voorg., geboren te Parijs in 1754, vervolgde na zijns vaders dood de uitgave van de *Année littéraire* met de hulp van eenige medeschrijvers; maar bij de uitbarsting der omwenteling begon hij, als een warm voorstander van dezelve, een ander tijdschrift, *l'Orateur du Peuple*, uit te geven, en werd weldra tot lid der Conventie benoemd; hij stemde voor den dood des Konings in de bloeddorstigste uitdrukkingen, en was vervolgens een waardige handlanger van Robespierre, die hem met andere zijner satellieten naar Toulon en Marseille zond, waar hij bloedige sporen van zijne tegenwoordigheid achterliet. In Parijs teruggekeerd, werd hij door de Jakobijnen vereerd met den naam van »Redder van het Zuiden." Eindelijk stond hij met zijne bloedige verdienste Robespierre zelven in den weg, en Fréron begreep dat hij spoedig Hébert, Cloots, Danton en andere zijner vrienden naar de Guillotine zou volgen; hij stookte dienvolgens Barras en andere Clubisten op om Robespierre te doen vallen: het ontwerp werd den 28 Julij 1794 uitgevoerd; Fréron werd nu de hevigste vervolger van de aanhangers des schrikbewinds, en stelde voor alle gruwelen, welke hij had helpen plegen, hen alleen verantwoordelijk. Hij ontkwam daardoor wel zijn' eigen verderf, maar hij verloor toch de volksgunst, en kwam bij de benoeming van het Wetgevend Ligchaam in geene aanmerking. Door het Directoire als buitengewoon Commissaris naar de zuidelijke departementen gezonden, gedroeg hij zich aldaar zoodanig, dat hij op de aanklagt van Jourdan en Isnard terugontboden werd; hij wist zich nogtans op eene revolutionaire wijze te regtvaardigen, en bekwam een klein ambt. Hij stond op een' zeer vertrouwelijken voet met Carletta Bonaparte (naderhand de beruchte Prinses Borghese), doch toen haar broeder Eerste Consul geworden was, hinderde hem de tegenwoordigheid van Fréron, dien hij te Toulon gekend had; om zich van hem te ontslaan, benoemde hij hem tot Onderprefect van S. Domingo. Fréron had niet veel lust in dit ambt, maar de Generaal Leclerc, die in 1797 met Carletta Bonaparte getrouwd was, droeg zorg dat hij in 1802 met hem derwaarts vertrok; † echter reeds twee maanden na zijne aankomst.

FRESCO is eene manier van schilderen met waterverven in natte kalk (*al fresco*), met welke het geschilderde te gelijk opdroogt. Tot deze schilderwijze behoort eene groote kennis van het koloriet en eene vaste hand, want men kan niets veranderen of verbeteren, maar alles blijft zoo als het is: de kleuren moeten dus vooraf gereed gemaakt en vaardig op de bestemde plaats aangebragt worden; want zegt Molière, in zijn dichtstuk *Le Val-de-grâce*,

— la fresque est pressante, et veut sans complaisance :
Qu'un peintre s'accomode à son impatience,
La traite à sa manière, et d'un travail soudain
Saisisse le moment qu'elle donne à sa main :
La sévère rigueur de ce moment qui passe
Aux erreurs du pinceau ne fait aucune grâce.

Deze wijze van schilderen is zeer oud; Pausanias verhaalt dat de muren des tempels van Castor en Pollux te Athene zoodanig geschilderd waren. Ook bij de Romeinen was, volgens Plinius, het frescoschilderen in gebruik, en is in Italië in gebruik gebleven, zelfs na de uitvinding van het schilderen met olieverf. Michel Angelo, Rafael, Leonardo da Vinci en andere groote meesters bezaten uitstekende bekwaamheden in deze schilderwijze. Het is ondertusschen te beklagen, dat het schilderwerk door den tijd met de kalk van den muur afvalt; en menig heerlijk meesterstuk is reeds op deze wijze verloren gegaan, voor zoo ver er in tijds geene copijen of prenten van vervaardigd zijn.

FRESIN (Karel), Heer van Gaveren, was in 1577 met den Hertog van Aarschot naar Antwerpen gezonden, om den Aartshertog Matthias de punten voor te leggen, op welke hij tot Landvoogd der Nederlanden zou aangenomen worden, en die daarop ook den eed te Brussel afleide. Het volgende jaar werd Fresin met eenige andere edellieden naar S. Guislain gezonden, om met de afgevaardigden van den Hertog van Anjou te handelen. Zijne dubbelhartigheid bleek toen in 1579 de geestelijkheid van Antwerpen door de burgers de stad werd uitgeleid; men ontdekte dat Fresin, die te Antwerpen woonde, met eenige Edelen uit Henegouwen in verstandhouding was, en beloofd had den Spanjaarden te Antwerpen heimelijk dienst te doen. Hij werd gevat en naar het kasteel van Breda gevoerd. Gedurende de twee jaren, dat hij hier gevangen zat, had hij eenige soldaten met groote belofte verleid om tot den dienst des Hertogs van Parma over te loopen; deze, hiervan onderrigt, nam in 1581 Breda bij verrassing in: Fresin overreedde hierop de bezetting om het kasteel bij verdrag insgelijks over te geven.

FRESSINET (Philibert), geboren te Marcigny in 1767, trad met zijn zestiende jaar als vrijwillige in den krijgsdienst, werd tweede Luitenant in 1792, tot belooning van zijne dapperheid, betoond op S. Domingo, bij gelegenheid van den eersten opstand der negers ald., en vertrok wederom derwaarts met den rang van Adjudant-generaal bij het leger onder den Generaal Leclerc in 1802. Hij overreedde de voornaamste hoofden van den opstand om de wapenen neder te leggen, maar hij was verontwaardigd over het gedrag der regering jegens den Neger-generaal Toussaint L'Ouverture. In Frankrijk teruggekeerd kreeg hij in 1807 eene aanstelling bij het leger van Italië. Zich met zijn corps gevoegd hebbende bij Prins Eugenius op de grenzen van Polen, na de vlugt der Franschen uit Moskow, toonde hij zijne dapperheid bij verscheiden ontmoetingen in 1813, voornamelijk in den slag van Lutzen. Napoleon benoemde hem tot Divisie-generaal en officier van het Legioen van eer. Het volgende jaar streed hij met 5000 man aan den Boven-Mincio zeven uren lang tegen 18000 Oostenrijkers. Bij de herstelling der Bourbons nam hij zijn ontslag, doch toen Napoleon uit Elba ontsnapte, en wederom in Frankrijk verscheen, liet Fressinet zich door hem tot verscheiden zendingen gebruiken, en hij kwam in Parijs terug, op het oogenblik dat men aldaar de tijding kreeg van het verlies van den slag van Waterloo. Hij drong ten sterkste aan op het verdedigen van Parijs tegen de aanrukkende legers der bondgenooten, en moest Frankrijk verlaten ingevolge der wet van den 24 Julij 1815; naderhand werd hem vergund terug te komen. † te Parijs den 9 Aug. 1821.

FREUBEL (Jan Louis Pieter Leonard), † te Amsterdam den 21 Mei 1828, was een zeer verdienstelijk toonkunstenaar en bekwaam componist; sedert verscheiden jaren ijverig werkzaam aan den Amsterdamschen Schouwburg, was hij gunstig bekend door zijne aangename en doelmatige compositiën bij plegtige gelegenheden.

FREUDENSTADT, eene versterkte stad in het Schwarzwald, werd in 1599 door Frederik I, Hertog van Wurtemberg, aangelegd, voor de uit de Oostenrijksche erflanden verdreven Protestanten; zij is echter geenszins eene volkrijke stad geworden, en werd in 1634 zoodanig door het vuur en het zwaard verwoest, dat zij eenige jaren verlaten bleef; tegenwoordig is zij tamelijk wel bewoond; in de nabijheid zijn eenige koperbergwerken.

FREULE, Hoogd. *Fräulein*, beteekent letterlijk in deze taal *vrouwtje, wijfje*, gelijk *Männlein* met het Nederd. *mannetje* overeenkomt. Het basterdwoord *Freule*, ondertusschen is zoo wel als het oorspronkelijk Hoogd. *Fräulein* een eertitel voor adellijke dochters, zoo lang zij ongehuwd blijven, in onderscheiding van de burgerlijke, die *Juffer* of *Jufvrouw* getiteld worden. Het gezond verstand moest nogtans iedereen overtuigen dat *Vrouwtje*, zoo min als *Mannetje* nooit een eertitel wezen kan; ons *Jonkvrouw* (jonge vrouw, aankomende vrouw) is daartoe veel geschikter, en toepasselijk op iedere huwbare maagd, om het even van welk een' rang zij zijn moge. *Juffer* of *Jufvrouw* is blijkbaar mede afkomstig van het Hoogd. *Jungfer*, hetwelk eene inkorting is van *junge Frau*, en dus ook met ons *Jonkvrouw* overeenkomt.

FREYA, volgens de Noordsche fabelleer de Venus der Scandinaviërs, was de dochter van Niord en de zuster van Freyr; zij huwde met Odur, en baarde Nossa, die zoo schoon was, dat men al wat men wilde prijzen bij haar vergeleek. Odur verliet zijne gemalin en dochter, om vreemde landen te bezoeken; Freya schreide onophoudelijk, en hare tranen waren louter goud. In haar hemelsch paleis Folkwanger werden alle deugdzame vrouwen na haren dood opgenomen. Zij werd voorgesteld op een' wagen, getrokken door twee witte katten. Men wil dat de benaming Vrijdag voor den zesden dag der week van haar afkomstig is.

FREYR, volgens de Noordsche fabelleer, de god der vruchtbaarheid, die regen en zonneschijn geeft, was de zoon van NIORD en de broeder van FREYA; in plaats van op een paard reed hij op een wild zwijn, welk dier hem ook bij plegtige gelegenheden geöfferd werd. Hij werd voornamelijk in Zweden vereerd.

FRIDOLIN was, volgens de legende, de zoon van een' Schotschen Koning; nadat hij de Benedictijner orde had aangenomen, verliet hij zijn vaderland, om het Evangelie te verkondigen; hij kwam in Frankrijk, en onthield zich eenigen tijd in een klooster te Poitiers, in hetwelk de reliquiën van den H. HILARIUS bewaard werden; de monniken verkozen hem tot hunnen Abt, maar hij weigerde zoo lang deze waardigheid aan te nemen tot de H. HILARIUS hem in den droom verscheen en daartoe vermaande; waarop hij dadelijk eene nieuwe kerk voor het klooster bouwen en het gebeente van den H. HILARIUS daarin overbrengen liet. Naderhand heeft FRIDOLIN ook de Nederlanden en Zwitserland bezocht; hij moet omstreeks 570 gestorven zijn.

FRIEDLAND is eene stad en heerlijkheid in Bohemen, in den Bunzlauër kreits, aan de grenzen van den Opper-Lausitz en Silesië. WALLENSTEIN kocht in 1622 deze heerlijkheid, die nog in hetzelfde jaar door den Keizer tot een hertogdom verheven werd. Na WALLENSTEINS dood verviel deze heerlijkheid aan den Keizer, die den Graaf GALLAS daarmede beleende, wiens nakomelingen dezelve nog bezitten. Het groote en in velerlei opzigten merkwaardige slot was eertijds versterkt, en werd in den dertigjarigen oorlog lang door de Zweden ingehouden. Onder de aldaar voorhanden gedenkstukken bevindt zich het levensgroot portret van WALLENSTEIN. In de nabijheid van deze stad won NAPOLEON den 14 Junij 1807 tegen de Russen onder BENNIGSEN een' slag, die eerst een' wapenstilstand en toen den vrede van Tilsit ten gevolge had.

FRIEDLANDER (MICHEL), geboren te Königsberg in 1769, werd in 1791 te Halle tot Geneesheer bevorderd, en bezocht toen drie jaren lang de hospitalen in Holland, Engeland, Duitschland, Zwitserland en Italië; hij was de eerste die in 1799 te Berlijn de koepokinenting invoerde; in 1800 begaf hij zich naar Parijs, waar hij met Prof. PFAFF een wetenschappelijk tijdschrift uitgaf, en bijdragen tot verscheiden anderen leverde, zoo mede verscheiden artikels tot den *Dictionnaire des sciences médicales*. † in 1824.

FRIEDRICHSFELD, een vlek in het Silesische vorstendom Oels, ligt eene mijl van Breslau, en heette eertijds Hundsfeld; doch toen FREDRIK II in 1743 aldaar zijn leger monsterde, kreeg deze plaats hem ter eere haren tegenwoordigen naam. =, een koninklijk lustslot, eene mijl van Berlijn gelegen, diende in 1813 FREDRIK AUGUSTUS, Koning van Saksen, tot verblijf, toen Keizer ALEXANDER na den slag van Leipzig hem gevankelijk naar Berlijn had doen voeren.

FRIEDRICHSHALL, eene stad en haven in Noorwegen, werd in 1716 veroverd door de Zweden, die haar echter wederom moesten verlaten; doch op nieuw door hen belegerd zijnde, sneuvelde KAREL XII, Koning van Zweden, in de loopgraven aldaar den 11 December 1718. Den 9 Julij 1759 werden in deze stad over de 300 huizen in de asch gelegd.

FRIEDRICHSHAMM, eene vesting en haven in den Finnschen zeeboezem, werd aangelegd op de plaats waar de door de Russen in 1712 afgebrande stad Wekelax gestaan heeft; op den 15 Mei 1790 behaalden de Zweden in het gezigt dezer stad eene overwinning op de Russen in een' zeeslag.

FRIEDRICHSORT, eene kleine Deensche vesting in het hertogdom Sleeswijk, aan de Holsteinsche grenzen, eene halve mijl van Kiel, werd in 1632 door CHRISTIAAN IV aangelegd en Christiaanpreisz genaamd, doch na het eindigen van den toenmaligen Zweedschen oorlog geslecht; maar FREDRIK III liet haar weder ophouwen en noemde haar Friedrichsort.

FRIEDRICHSTADT, eene fraaije net gebouwde stad in het hertogdom Sleeswijk, 15 mijlen van Hamburg, aan den mond van de Treene, werd in 1621 aangelegd door eenige Hollandsche Remonstranten, die na het afloopen der beruchte Dordsche Synode in 1619 gebannen werden of de vervolging vrijwillig ontweken. De meesten zijn echter in rustiger tijden naar Holland teruggekeerd. De inwoners bestaan grootendeels van de scheepvaart.

FRIESLAND, eene provincie van het Koningrijk der Nederlanden, was onder de vorige staatshuishouding verdeeld in drie hoofddeelen of kwartieren, namelijk Oostergo, Westergo en Zevenwouden, die benevens de steden onder deze benaming ter gewestelijke staatsvergadering vertegenwoordigd werden; ieder kwartier was wederom verdeeld in grietenijen, te weten Oostergo in elf, Westergo in negen en Zevenwouden in tien, makende alzoo zamen dertig grietenijen; de steden, elf in getal, om het even in welk kwartier gelegen, maakten zamen één lid der regering uit (zie ELFENDERTIG). De benaming dezer provincie is ontleend van derzelver vroegste bewoners (zie FRIEZEN); echter had Friesland voorheen eene veel grooter uitgestrektheid dan de tegenwoordige Nederlandsche provincie, die slechts de noordelijke en zuidelijke deelen van hetzelve bevat, behoorende Oost-Friesland tot het koningrijk Hannover en West-Friesland tot het noordelijk gedeelte der Nederlandsche provincie Holland. De vroegere Geschiedenis van Friesland vóór de komst der Romeinen in deze gewesten is fabelachtig, althans zeer duister: zoo dat men weinig staat maken kan op de geloofwaardigheid van HAMCONIUS, FURMERIUS, SUFFRIDUS PETRI, WINSEMIUS en andere oude Friesche schrijvers; volgens dezen zou Friesland van 313 vóór tot 130 na J. C. geregeerd zijn geworden door zeven Vorsten, wier namen zij in deze volgorde opgeven: FRISO, ADEL, UBBO, ASINGA ASCO, DIOCARUS SEGON, DIBBOLD SEGON en TABBO; elk dezer vorsten zou in die 443 jaren, door elkander gerekend, ruim 63 jaren geregeerd moeten hebben, dat bezwaarlijk te gelooven is. Op deze zeven Vorsten zouden zeven Hertogen gevolgd zijn, namelijk ASCO, ADELBOLD, TITUS BOJOCALUS, UBBO, HARON UBBO, ODILBALD en UDOLF HARON, die elkander opvolgden van 130 tot 432, en dus zamen 302 jaren geregeerd hebben, is elk door elkander ruim 43 jaren: deze Hertogen hebben dus een' minder hoogen ouderdom bereikt dan de Vorsten. De negen op deze Hertogen volgende Friesche Koningen leefden nog korter; zij regeerden slechts 352 jaren, te weten van 432 tot 784, en volgden elkander in deze orde op: RICHOLD UFFO, ODILBALD, RICHOLD II, BEROALD, ADGILD, RADBOUD I, ADGILD II, GUNDEBALD en RADBOUD II. Deze laatste werd van het rijk ontzet door KAREL DEN GROOTEN, die Friesland tot eene provincie maakte van zijne uitgestrekte heerschappij, welke hij door landvoogden liet besturen. De Friezen hem dapper bijgestaan hebbende in het onderwerpen der Saksers, schonk hij hun verscheiden voorregten, verklaarde hen voor vrije lieden, en bepaalde dat de Saksers en de Friezen voortaan als één volk door één' Koning geregeerd zouden worden. Bij de rijksverdeeling van KAREL DEN GROOTEN onder zijne zonen in 806 werd Friesland, dat is al het land langs de Noord-zee van de Schelde tot aan de Weser tusschen den Neder-Rijn en de Elbe, een deel van het Duitsche Rijk en door zelf gekozen Potestaten geregeerd. In de IX eeuw leed Friesland veel overlast van de invallen der Noormannen, en vervolgens door de twisten en geschillen der adellijke geslachten, die meestal door het zwaard en ten koste der ingezetenen beslecht werden. De Hollandsche Graven, in magt en aanzien toenemende, hadden al vroeg het oog op Friesland; DIRK III dwong de Friezen in 1026 zijn' jongsten zoon FLORIS als hunnen Heer te huldigen; zijn broeder DIRK IV in 1049 kinderloos gestorven zijnde, verviel het graafschap Holland insgelijks op hem, en hij regeerde Holland en Friesland beiden tot 1061; hem volgde ROBERT DE FRIES, die met de weduwe van FLORIS I gehuwd was, doch door GODFRIED, Hertog van Lotharingen, na het verlies van een' veldslag, met zijne gemalin en kinderen verdreven werd. Friesland geraakte hierop in het bezit van den Bisschop van Utrecht, en werd dus een twistappel tusschen dezen en de volgende Hollandsche Graven; maar toen de Bisschop KOENRAAD door DIRK V gevangen genomen was en afstand gedaan had van Friesland, weigerden de Friezen onder zijne gehoorzaamheid weder te keeren: weshalve hij in 1078 hen met de wapenen daartoe dwong; doch EGBERT VAN SAKSEN maakte zich eerlang meester van het gezag in Friesland, waar men minder afkeerig van de Saksische dan van de Hollandsche regering was, maar Keizer HENRIK IV verklaarde hem van al zijne staten vervallen, en beschonk Bisschop KOENRAAD in 1086 andermaal met Friesland, zonder dat iemand ooit het regt zou hebben om deze bezitting aan de Utrechtsche Kerk te betwisten of te ontnemen. De Hollandsche Graven stoorden zich nogtans weinig aan dezen keizerlijken waarborg en bemagtigden Friesland zoo dikwijls zij de gelegenheid daartoe gunstig zagen, tot dat Keizer FREDRIK I in 1166 een verdrag bemiddelde tusschen den Graaf van Holland en den Bisschop van Utrecht, ingevolge van hetwelk zij Friesland gemeenschappelijk zouden bezitten, waarin echter de Friezen geen genoegen namen, die noch den Graaf noch den Bisschop tot Heer begeerden, maar door hunnen eigen Potestaat geregeerd wilden worden. De worsteling der Friezen tegen de Hollandsche Graven hield aan tot in de XVI eeuw; meermalen werden zij tot onderwerping gebragt, maar telkens stonden zij weder tegen hunne Hollandsche meesters op. De bloedige tweespalt der Schieringers en Vetkoopers had eindelijk Friesland in handen gespeeld van GEORGE, Hertog van Saksen, maar die ook geene kans zag om de Friezen naar zijn' zin te beheerschen, en in 1515 zijn regt op Friesland voor 100,000 Rijnsche Guldens afstond aan KAREL V, die, in 1519 Keizer geworden zijnde, de magt en de middelen bezat om de onrustige gemoederen tot bedaren te brengen en de woelgeesten in toom te houden. Hij liet dit gewest door Stadhouders, gelijk de overige Nederlandsche landschappen, besturen, en ook even zoo zijn zoon PHILIPS II, aan wien hij in 1555 de regering van Spanje en de Nederlanden had overgedragen. In den opstand tegen PHILIPS maakte Friesland wel gemeene zaak met de andere Nederlandsche gewesten, doch de Spanjaarden bleven er lang meester van de steden en sterke plaatsen; Friesland nam echter in 1579 deel in de Unie van Utrecht, en maakte sedert eene provincie uit van het bij den Munsterschen vrede van 1648 onafhankelijk verklaarde gemeenebest der Vereenigde Nederlanden, vervolgens een departement der Bataafsche Republiek en is thans nog eene provincie van het Koningrijk der Nederlanden; zij heeft nog dezelfde uitgestrektheid als bij den vorigen staatsvorm, behalve dat het eiland Terschelling thans tot Holland behoort, grenst

ten noorden aan de Wadden of dat gedeelte der Noord-zee, hetwelk Ameland van de Friesche kust afscheidt, ten oosten aan de Lauwers, of het Groninger diep, ten zuiden aan Overijssel en ten westen aan de Zuider-zee. Friesland bevat 11 steden en 344 aanzienlijke meest zeer welvarende dorpen. De inwoners hebben nog veel van hun oorspronkelijk karakter behouden; zelfs hunne taal is bewaard gebleven, en op sommige plaatsen ook de voorouderlijke kleederdragt behouden. De bodem is zeer vruchtbaar, en de voortreffelijke weiden zijn voor de veefokkerij bijzonder gunstig; ossen, koeijen en schapen vallen in deze provincie buitengemeen zwaar en groot; de Friesche paarden zijn geheel Europa door om hunne bijzondere schoonheid en sterkte zeer geächt. Even als in Holland, is het land vlak en laag, doch heeft aan den zeekant geene duinen, en moet dus door zware dijken beveiligd worden tegen overstroomingen, waaraan het bij noord-weste stormen is blootgesteld, en vooral op den 1 November 1570 door eene inbraak zeer veel geleden heeft. De verdere plaatselijke en historische bijzonderheden van Friesland worden breeder in afzonderlijke artikels vermeld. = (Oost-), zie Oostfriesland. = (West-), zie Westfriesland.

FRIEZEN was de benaming van een oud Germaansch volk, van hetwelk het tegenwoordig Friesland zijn' naam ontleend heeft. Tacitus onderscheidt deze natie in Groote en Kleine Friezen; de eerste woonden tusschen de Noord-zee, de Eems en het meer Flevo (de Zuider-zee); dat is in het tegenwoordige Friesland, Groningen, Drenthe en Overijssel; de anderen bewoonden het land tusschen de Zuider-zee en den Rijn tot aan de Schelde; dat is Holland, Zeeland en een groot gedeelte van Utrecht. Waarschijnlijk bewoonden zij reeds vóór de komst der Romeinen deze gewesten, doch wij hebben geene vroegere berigten dan die, welke Tacitus wegens hen mededeelt; wat middeleeuwsche en zelfs latere schrijvers van de Friezen vermelden is fabelachtig, en behoort tot de mytheneeuw der Geschiedenis. Dat zij van Germaanschen en wel bepaaldelijk van Saksischen oorsprong zijn is zeer waarschijnlijk; Suffridus Petri geeft den Grooten Friezen Ingevn en den Kleinen Istevo tot stamvaders. Door den Rijn werden zij van de Batavieren, en door de Eems van de Cauchen gescheiden; ten zuiden hadden zij de Bructeren en Marsen en na het verdrijven der laatsten de Angrivariërs en Chamaven tot naburen. Drusus en Germanicus vonden in de Friezen magtige bondgenooten tegen de Cheruscen, wier vijanden zij waren; doch toen de Romeinen de Friezen en Batavieren als onderdanen wilden behandelen, werden zij Romes bitterste vijanden, sloegen de Romeinsche legioenen meermalen en vernielden de versterkte legerplaatsen. Na de regering van Nero zwijgt de Geschiedenis van hen, schoon het zeker is dat zij denzelfden grond bleven bewonen; eerst in de IV en V eeuw verschijnen zij weder in het groote bondgenootschap der Saksers. Onder de regering van Keizer Julianus veroverden zij het eiland der Batavieren. Bij den inval der Franken werden zij voor het eerst door Pepijn bedwongen, die hunnen Koning Radboud sloeg, en hem het westelijke land tot aan de monden van den Rijn ontnam. Radbouds opvolger Poppo zocht het verlorene te herwinnen, doch werd door Karel Martel teruggeslagen. Karel de Groote veroverde eindelijk geheel Friesland, onderwierp met de hulp der Friezen de Saksers, en schonk den Friezen verscheiden voorregten. Naderhand werd Oost-Friesland een bijzonder vorstendom en rijksleen (zie Oostfriesland) West-Friesland met Holland vereenigd (zie Westfriesland), en Middel-Friesland eene provincie van de Republiek (thans koningrijk) der Nederlanden. Zie Friesland.

FRIGGA, volgens de Noordsche fabelleer, de gemalin van Odin (Wodan) en de moeder der Asen, is de Juno der Scandinaviërs; de Edda noemt haar paleis Fansale, en geeft haar het gesternte door de Grieken Orion genaamd tot een spinrokken. Zij schijnt oorspronkelijk het zinnebeeld der aarde en dezelfde als Hertha geweest te zijn; zij vertoonde zich overal te paard waar gestreden werd en deelde de gesneuvelden met Odin, die namelijk de zielen en zij de ligchamen der verslagenen verkreeg.

FRIMAIRE, zie **TIJDREKENING** (Fransche).

FRISCHE HAFF is een meer tusschen de Pruissische kust der Oost-zee en de smalle strook lands, Frische Nerung genaamd, die niet ver van Dantzig begint, en zich door eene kleine engte met de Oost-zee bij Pillau vereenigt. Alle schepen, die naar Königsberg komen, moeten het Frische Haff bevaren; hetzelve is 15 mijlen lang en 3 mijlen breed, heeft zoet water en is zeer vischrijk; inzonderheid wordt er voortreffelijke steur in dit meer gevangen. = **NERUNG** heet de landtong, of smalle maar zeer lange strook lands tusschen de Oost-zee en het Frische Haff; dezelve behoort tot het gebied der stad Dantzig. De grond dezer landtong is tamelijk vruchtbaar, doch op sommige plaatsen zandig.

FRISCHLIN (Nicodemus), geboren te Balingen, in het Wurtembergsche, den 22 Sept. 1547, werd in 1568 Professor in de wiskunde te Tubingen; maar hij beöefende voornamelijk de Grieksche en Latijnsche letterkunde, die hij met veel smaak en scherpzinnigheid behandelde; zijn roem wekte de afgunst zijner ambtgenooten, inzonderheid stond hij zijn' voormaligen leermeester Crusius zeer in het licht. Frischlin, die zich tegen de aanvallen zijner vijanden met de wapenen der satyre, maar niet met de behoorlijke voorzigtigheid verdedigde, verbitterde hen daardoor nog meer. Ondertusschen verkreeg hij in 1575 op den Rijksdag te Regensburg van Keizer Maximiliaan II den titel van gelauwerd' Poëet en een adellijk wapen; later werd hij tot Paltsgraaf benoemd. Deze onderscheiding ontstak nog meer den nijd zijner vijanden, die allerlei beschuldigingen tegen hem inbragten. Eene redevoering, den lof van het landleven behelzende, in welke hij de zeden des toenmaligen adels zeer ongunstig geschilderd had, vergramde ook dezen tegen hem. Van alle kanten vervolgd, nam hij in 1582 het beroep tot Rector der Latijnsche school te Laibach aan, doch twee jaren later keerde hij naar Tubingen terug. Hier maakte men het hem nogtans zoo lastig, dat hij in 1586 wederom vertrok. Hij zwierf in de Rijnlanden en in Saksen rond, zonder aanstelling, en leefde van zijne pen. Over de weigering der Wurtembergsche regering, om hem de nalatenschap zijner vrouw te laten volgen, beklaagde hij zich in een zeer vinnig geschrift. De Hertog liet hem in eene herberg te Mentz opligten en op het kasteel Hohennrach gevangen zetten. Hier maakte hij van de draden zijner kleederen een touw, aan hetwelk hij zich in den nacht van den 29 November 1590 wilde nederlaten; doch het touw brak, en hij werd des morgens jammerlijk verpletterd levenloos tusschen de rotsen gevonden. In deze gevangenis had hij zijne *Hebrais*, Elegiën en andere gedichten vervaardigd, die hem eene eervolle plaats onder de Latijnsche dichters van zijn' tijd bezorgden; er bestaan ook van hem eenige tooneelstukken, eene Latijnsche vertaling van Callimachus en Aristophanes, aanmerkingen op Virgilius en Persius en verscheiden philologische schriften.

FRISO wordt bij sommige oude schrijvers gehouden voor den stamvader der Friezen, gelijk Bato voor dien der Batavieren; doch de een is denkelijk zoo wel eene verdichte personaadje als de andere. Men heeft geen anderen grond voor het bestaan van dezen Friso dan de overlevering; volgens deze was hij de zoon van een' Indiaansch' Koning, die door zekeren tiran, Agrammes genaamd, met zijne drie zonen, Friso, Saxo en Bruno, uit zijn Rijk verdreven werd. Na vele omzwervingen kwam Friso eindelijk hier te lande aan, bouwde ter eere van zijn' afgod Stavo een' tempel, en leide daarmede den grondslag der stad Stavoren; vervolgens zond hij zijne broeders Saxo en Bruno verder op; zij vermeesterden de landen tot aan de Weser, terwijl Friso zijn gebied tot aan den Rijn uitbreidde, en hetzelve onder zijne zeven zonen verdeelde. Hij zou 68 jaren geregeerd hebben en 245 jaren vóór J. C. te Stavoren gestorven zijn. Dit zijn de voornaamste grondtrekken der overlevering van dezen Friso, van wien de gestaafde Geschiedenis niets weet, en wiens verdichte gevallen de verdienstelijke Friesche dichter W. van Haren in een voortreffelijk heldendicht behandeld heeft. Zie Haren (Willem van).

FRITZLAR, eene oude bergstad in Neder-Hessen, aan de Eder, ligt 3 uren van Homburg en 3 uren van Kassel. In den oorlog van 1756 werd deze stad beurtelings door de Franschen en de bondgenooten bezet; den 15 Februarij 1761 werd zij, na eene belegering van twee dagen, door de bondgenooten bij verdrag ingenomen, maar kort daarna wederom verlaten. Er is hier veel doorvoer van goederen naar Kassel en Frankfort.

FRIULI, eene Italiaansche provincie, eertijds gedeeltelijk tot het Venetiaansch gebied en gedeeltelijk (thans geheel) aan Oostenrijk behoorende, grenst ten oosten aan Carniola, ten zuiden aan de golf van Triest, ten westen aan Feltri en ten noorden aan een gedeelte van Tyrol en Carinthië. Deze provincie, het *Forum Julium* der Romeinen, brengt wijn, zijde en ijzer voort. In 1776 had er eene zware aardbeving plaats. Gedurende den Franschen omwentelingsoorlog was Friuli meermalen de schouwplaats van verscheiden ontmoetingen der Franschen met de Oostenrijkers.

FROBEN (Johann), geboren te Hammelburg omstreeks 1460, begaf zich na het volbrengen zijner studiën naar Bazel, waar hij Corrector werd der boekdrukkerij van Amerbach, en in 1491 zelf eene drukkerij aanleide, wier eerste voortbrengsel een Latijnsche Bijbel was; vervolgens drukte hij de kerkvaders en eenige klassieken, waartoe hij het eerst, in plaats van Gothische, Romeinsche of liever zoogenaamde Cursijfsche letters gebruikte. Hij vervaardigde ook in 1519 een' druk op pergament van het N. T. van Erasmus, die zijn vriend en huisgenoot was, en al zijne werken door hem liet drukken. † aan de gevolgen van een' ongelukkigen val in 1527.

FROILA. *Spaansche Koningen van dezen naam.* = I, Koning van Asturië en Leon, was de zoon en in 757 de opvolger van Alphonsus I; hij deed de stad Oviedo aanleggen en behaalde eene overwinning op de Mooren, die hun op een verlies van 45,000 man te staan kwam. Hij werd vermoord door zijn' broeder Aurelio in 768. = II, zoon van Bermudes of Veremund, Graaf van Galicië, ontrooide de kroon aan zijn' neef Alphonsus III, Koning van Leon, die wederom ten troon geraakte, en Froila de oogen liet uitsteken in 875. = III, derde zoon van Alphonsus III, was in 923 de opvolger van zijn' broeder Ordoña; hij regeerde slechts 14 maanden, en werd om zijne wreedheid en tirannij van den troon ontzet. † in 924.

FROISSART (Jean), geboren omstreeks 1337 te Valenciennes, waar zijn vader een wapenschilder was, die hem voor den geestelij-

ken staat bestemde, doch hij vond meer smaak in de dichtkunst en den omgang met vrouwen. Nauwelijks twintig jaren oud, begon hij eene geschiedenis der heldendaden van zijn' tijd te schrijven, en bezocht, om alles naauwkeurig te onderzoeken, meestal de schouwplaats van dezelven. In 1356 ging hij naar Engeland, waar hij zeer wel ontvangen en de gunsteling werd van PHILIPPA VAN HENEGOUWEN, gemalin van EDUARD III; hij volgde den Zwarten Prins naar Aquitanië en Bordeaux, en later den Hertog van Clarence naar Italië, toen deze de dochter van GALEAZZO VISCONTI ging trouwen. Na den dood der Koningin PHILIPPA verliet hij Engeland, werd Pastoor te Lessines en vervolgens Huiskapelaan van WENCESLAUS, Hertog van Braband; hij deed hierop in 1358 eene reis naar het zuiden van Frankrijk, om de heldendaden der Bearnsche en Gasconsche Ridders te onderzoeken en te beschrijven; na zijne terugkomst werd hij Kanonik der collegiale kerk te Chimai, en ging in 1395 nogmaals naar Engeland, waar RICHARD II, een zoon van den Zwarten Prins, regeerde. Toen deze Koning den troon verloor, keerde FROISSART naar Henegouwen terug. † in 1401. Zijne geschriften zijn belangrijke gedenkstukken der zeden, gebruiken en dichtwijze van zijn' tijd, vooral zijne kronijk (van 1326 tot 1400); alles, tot de beuzelachtigste kleinigheid, is daarin naïf en met de uiterste naauwkeurigheid aangeteekend; zij is voor het eerst in 1503 te Parijs gedrukt, en naderhand nog verscheiden malen; behalve eene vertaling in Barbaarsch Vlaamsch, bestaat er ook eene Engelsche van THOMAS JONES, in 1810 te Londen gedrukt. In verscheiden bibliotheken bevinden zich afschriften van FROISSARTS gedichten; het beste en volledigste in de bibliotheek te Breslau, op hetwelk men aldaar zoo veel prijs stelt, dat, toen in 1806 de Franschen deze stad innamen, bij een artikel der capitulatie bedongen werd dat het handschrift aldaar blijven zou.

FRöLICH (EVA MARGARETA), de vrouw van een' Zweedsch' Kolonel, dien zij uit dweepzucht verliet, verbeeldde zich door het vlijtig lezen der Openbaringen van JOANNES een bijzonder helder inzigt in geloofszaken bekomen te hebben, en verscheen in 1684 voor het Consistorie te Stokholm, waar zij zulke ongerijmde wartaal uitkraamde, dat men haar naar het gekkenhuis zond, doch na eenigen tijd wederom losliet. Zij ging hierop naar Hamburg, predikte op de openbare straat, schold de predikanten voor onnutte dienstknechten, en maakte zoo veel beweging, dat de regering haar de stad uit liet brengen. In 1686 kwam zij te Amsterdam, en speelde aldaar dezelfde onzinnige rol. In 1692 keerde zij weder naar Zweden, waar zij het eindelijk zoo erg maakte, dat zij te Stokholm in het spinhuis gezet werd. Zij heeft eenige mystieke werkjes over het Duizendjarig Rijk, de Zeven Gemeenten, de bekeering der Joden, e. d. g. in het Hoog- en Nederduitsch laten drukken.

FROMONT (LIBERTUS), geboren te Harcourt, in Luikerland, den 6 September 1587, onderwees de wijsbegeerte te Antwerpen, en vervolgens de godgeleerdheid, welsprekendheid en wiskundige wetenschappen te Leuven. Hij was de vriend van DESCARTES en JANSENIUS; de laatste vertrouwde hem de uitgave van zijn' *Augustinus*. Zelf gaf hij verscheiden polemische schriften in het licht. † te Leuven den 27 October 1653.

FRONDE is de benaming eener partij, die gedurende de minderjarigheid van LODEWIJK XIV tegen het hof en den Kardinaal MAZARIN opstond, en van 1648 tot 1654 veel onrust in Frankrijk veroorzaakte. Het volk werd door zware belastingen gedrukt, en had billijke redenen van klagten; het Parlement van Parijs geraakte in onmin met de Koningin-weduwe, en MAZARIN deed eenige leden van hetzelve gevangen nemen: dit maakte meer opschudding dan men gedacht had; het volk kwam op de been, ketens werden in de straten van Parijs gespannen, en de Koningin weduwe was genoodzaakt de gevangenen los te laten. Uit de hoofdstad verspreidde dit oproer zich door geheel Frankrijk; de misnoegden, die zich Frondeurs noemden, hadden den Hertog van Beaufort, uit het kasteel van Vincennes ontsnapt, waar hij vijf jaren gevangen gezeten had, en den Coadjuteur (naderhand Kardinaal) DE RETZ aan hun hoofd; verscheiden aanzienlijke hovelingen namen deel in de woelingen der Fronde. Eene kortstondige ballingschap van MAZARIN maakte daaraan een einde, en de looze Italiaan, dien zij wilde doen vallen, bekwam nog veel meer gezag dan hij te voren bezeten had.

FRONSBERG (GEORG VON), geb. in 1475, was een der voortreffelijkste veldheeren van Keizer KAREL V; reeds onder MAXIMILIAAN I onderscheidde hij zich in de oorlogen tegen de Zwitsers, en werd de dapperste Ridder van zijn' tijd geacht. Sedert 1512 stond hij aan het hoofd der keizerlijke legers in Italië, en hielp in 1525 den slag bij Pavia winnen. In 1526 had hij 12,000 Duitschers op zijne eigen kosten aangeworven, waarmede hij het leger van KAREL VAN BOURBON versterkte en hem Rome stormenderhand hielp innemen. Naderhand voerde hij tegen ULRICH VAN WURTEMBERG het voetvolk van het Zwabisch verbond aan, en in den oorlog tegen Frankrijk diende hij in Vlaanderen onder PHILIBERT VAN CHALONS, Prins van Oranje. † aan eene beroerte te Mindelheim in 1528. Hoewel zelf een zeer dapper man, bewonderde hij toch den moed van LUTHER; toen deze in 1521 te Worms voor den Rijksdag verscheen, om zich te verdedigen, klopte FRONSBERG hem op den schouder, en zeide: »Monnikje! monnikje! gij doet thans een' gang, dien ik en menig veldheer »zelfs in de beste slagorde niet gedaan hebben. Maar zijt gij op den »regten weg en zeker van uwe zaak, ga dan in Gods naam voort, en »wees maar gerust: God zal u niet verlaten."

FRONTANETUM, oude benaming van *Fontenoi*, in Frankrijk.

FRONTEAU (JEAN), Pastoor te Montargis, † in 1662, schreef, behalve eenige zoogenaamde devotieboekjes, eene zeer geleerde en ongemeen belangrijke *Dissertatio de Nomine suo Latine vertendo*, waarin hij onwedersprekelijk bewees dat zijn naam in het Latijn niet FRONTÆUS of FRONTELLUS, maar FRONTO gespeld moet worden. Men is echter niet zeer dikwijls in de gelegenheid geweest om van 's mans naam in het Latijn melding te maken.

FRONTENAC, eene sterkte in Canada, aan het meer Ontario, werd in 1673 door de Franschen aangelegd tegen de Irokezen, doch den 26 Augustus 1758 veroverd door de Engelschen, die haar met Canada bij den vrede van 1762 behielden.

FRONTIGNAN, eene kleine Fransche stad, in het voormalig Neder-Languedoc, tegenwoordig departement de l'Herault, heeft 1400 inwoners; in den omtrek, en zelfs in de stad tegen de muren der huizen, wast een voortreffelijke witte en roode muskaatwijn, bekend onder den naam van Frontignac.

FRONTINUS (SEXTUS JULIUS), † in 160, was Praetor en drie malen Consul van Rome; als Proconsul voerde hij het bevel over den togt naar Britannië; Keizer NERVA gaf hem het opzigt over de waterleidingen van Rome; ook als regtsgeleerde en redenaar stond hij bij zijne tijdgenooten in achting. Hij schreef onder anderen *De Strategematibus Lib IV* te Leyden in 1731 gedrukt.

FRONTO (MARCUS CORNELIUS), geboren op het eiland Krete, was Redenaar en onderwijzer der welsprekendheid te Rome; bij telde de Keizers MARCUS AURELIUS en LUCIUS SEVERUS onder zijne leerlingen; de eerste liet hem uit erkentelijkheid eene eerzuil oprigten, en roemde zeer het van hem ontvangen onderwijs. EUMENIUS vergeleek hem met CICERO, terwijl MACROBIUS hem als een' droog' en middelmatig' schrijver voorstelde. Men meende lang dat zijne schriften verloren waren; maar de geleerde ANGELO MAJO, Opziener der bibliotheek van het Vatikaan, ontdekte voor weinig jaren eenige fragmenten van dezen schrijver in de Ambrosiaansche bibliotheek te Milaan, die hij liet drukken; latere nasporingen hebben hem in staat gesteld om in 1823 een' tweeden druk uit te geven, aanmerkelijk vermeerderd met meer dan 100 brieven van FRONTO, MARCUS AURELIUS en anderen.

FROTARIUS, Bisschop van Toul, werd in 813, gedurende de belegering van deze stad, ten zetel verheven. Bij den opstand van BERNARD, Koning van Italie, tegen LODEWIJK I, vatte FROTARIUS, als leenman des Konings van Frankrijk, de wapenen op, om de zaak van zijn' leenheer te verdedigen. Hij woonde vervolgens verscheiden conciliën bij, zamengeroepen om de bisschoppen te vonnissen, die de zijde gekozen hadden der wederspannige zonen van den zwakken LODEWIJK, en voornamelijk dat van Diedenhoven (Thionville), door hetwelk EBBO, Aartsbisschop van Rheims, om dezelfde reden werd afgezet. FROTARIUS † in 848.

F. R. S. E. Verkorting van *Fellow (of the) Royal Society (at) Edinburgh*. =. L (*at*) *London*.

FRUCTIDOR, zie TIJDREKENING (FRANSCHE).

FRUITÉ heet in de wapenkunde een boom met vruchten van eene andere kleur, b. v. een eik met gouden eikels, enz.

FRUMENTIUS (S.), Apostel van Aethiopie, was een Tyriër, en werd door zijn' oom MEROPIUS, een' Koopman, medegenomen naar Abyssinie, waar hij de genegenheid des Konings won, van welke hij zich bediende om het Christendom aldaar in te voeren. In 331 reisde hij naar Egypte, en werd door S ATHANASIUS, Patriarch van Alexandrie, tot Bisschop gewijd. † omstreeks 360. De Abyssinische Christenen vervielen sedert tot de ketterij van EUTYCHES. In de XVI eeuw zond de Koning van dit land een gezantschap aan Paus CLEMENS VII, en GREGORIUS XIII zond er Jezuiten heen; in het eerst waren zij er wel gezien, doch in 1670 werden al deze zendelingen vermoord.

FRUNDECK (JOHAN LUDWIG VON), een Duitsche Kwakzalver, die veel gereisd had, verwierf omstreeks het midden der XVII eeuw grooten roem door zijne zoogenaamde wondergenezingen, of liever gewaagde proefnemingen. Hij onthield zich eenigen tijd te Amsterdam en vervolgens in den Hage, waar hij voorwendde een algemeen geneesmiddel uitgevonden te hebben, hetwelk hij der ligtgeloovigheid aanprees, in een werkje, onder den titel: *Tractatus de Elixire Arboris Vitae, seu medicina meo universali*, ald. in 1660 gedrukt.

FRUYTIER (JAN), waarschijnlijk van Brabandsche afkomst, bloeide in de laatste helft der XVI eeuw in Zeeland, en bevorderde met zijne pen aldaar krachtdadig de invoering der hervorming en de afschudding van het Spaansche juk: hij was Requestmeester van WILLEM I en bezat als dichter en prozaschrijver uitstekende verdiensten voor zijnen tijd, in welken het met de Nederduitsche letterkunde kommerlijk gesteld was. Men vindt proeven van zijn' dichttrant bij P. G. WITSEN GEYSBEEK, *Biogr. Anthol. en Crit. Woordenb.* II D. blz. 353.

F. S. A. Verkorting van *Fiat secundum artem; Fellow (of the) Society (of) Antiquarians*.

F. T. C. Verkorting van *Fieri testamento (titulo) curavit*.

FUCHS (GOTTLIEB), geboren te Leppersdorf, in Saksen, in 1720, † te Meissen in 1810, was de zoon van een' armen boer, en hielp zijn' vader bij den arbeid tot zijn 18 jaar, doch toen lust krijgende in de studie, begaf hij zich met 7 Guldens te voet naar Leipzig; onderweg vervaardigde hij een dichtstuk, waarin hij zijne tegenwoordige armoede en zijne hoop op eene betere toekomst schilderde. De dichter HAGEDORN, deze eerste proef van FUCHS gelezen hebbende, deed onder zijne vrienden eene inzameling voor hem van 700 Daalders, die hem in staat stelden om te studeren. Zijne studiën na vijf jaren volbragt hebbende, ging hij naar Dresden, waar hij in 1751 werd benoemd tot Predikant te Zehren. Hij bekleedde het leeraarambt met waardigheid en ijver, en beöefende tot uitspanning de dichtkunst; zijne gedichten, meest in den lyrischen vorm, werden grootendeels in tijdschriften geplaatst. In 1752 had hij te Dresden uitgegeven: *Gedichte eines Bauernsohnes;* in 1796 verscheen zijn zeventigjarige levensloop in het licht, ter eere Gods en tot troost der armen, zegt de titel.

FUEGER (FRIEDRICH HEINRICH), geboren te Heilbron in 1751, gaf als kind reeds blijken van lust in de teekenkunst, en schilderde met zijn elfde jaar, zonder eenig onderwijs, kleine stukjes in miniatuur. Hij werd echter tot Advokaat bestemd, en naar Halle gezonden, om in de regtsgeleerdheid te studeren; maar in plaats van de collegiën bij te wonen, nam hij lessen in het teekenen, en zag van de studie af. In 1774 begaf hij zich naar Weenen, en werd door de Keizerin MARIA THERESIA naar Rome gezonden; in 1782 ging hij van daar naar Napels, waar hij twee jaren bleef, en drie groote frescostukken schilderde in de bibliotheekzaal der Koningin te Caserta en door een zeer gelijkend portret dezer vorstin zijne groote bekwaamheden toonde. In 1783 werd hij door CATHARINA II naar Rusland genoodigd, doch hij verkoos liever naar Weenen weder te keeren, waar hij Hofschilder en Directeur van de Akademie der beeldende kunsten en schildergalerij werd, welke hij met vele historiestukken en portretten van zijne hand versierde, zoo wel als de kabinetten der aanzienlijkste hovelingen. Hij vervaardigde gedurende eene ziekte tot tijdkorting 20 teekeningen op blaauw papier met zwart en wit krijt tot KLOPSTOCKS *Messias.* Naar deze teekeningen liet de Nederduitsche vertaler van KLOPSTOCKS dichtstuk, de Baron MEERMAN, door JOHN te Weenen voor 8400 Guldens de platen graveren, met welke hij zijne vertaling uitgaf, die waarlijk ook beter voor pronkbibliotheken dan om te lezen geschikt is. Het schijnt dat MEERMAN voor deze aanzienlijke som slechts afdrukken bekomen en JOHN de koperen platen behouden heeft, want er worden ook afdrukken van gevonden in de nieuwe Leipziger prachtuitgave der *Messiade.* JOHN heeft meer prenten naar schilderijen en teekeningen van FUEGER gegraveerd. † te Weenen den 5 November 1818.

FUENTES (PEDRO HENRIQUEZ DE AZEVEDO, Graaf van), geboren te Valladolid in 1560, komt in de Spaansch-Nederlandsche Geschiedenis meermalen als veldheer en staatsman voor. In 1580 deed hij zijn' eersten veldtogt in Portugal, toen de Hertog van Alba dit Rijk voor PHILIPS II veroverde, en bekwam het bevel over eene compagnie speerruiters. Daarop werd hij naar de Nederlanden gezonden, schijnbaar om onder ALESSANDRO FARNESE, Hertog van Parma, te dienen, maar inderdaad om hem te vervangen, en zelfs in hechtenis te nemen, doch die, daarvan de lucht krijgende, FUENTES niet afwachtte, maar vóór zijne aankomst naar Frankrijk vertrok, waar hij in 1592 voor Caudebec den dood vond. In zijne plaats was de Graaf van Mansveld Landvoogd der Nederlanden geworden, maar de klem des bewinds was in handen van FUENTES, die na den dood van den Aartshertog ERNEST in 1595 tot Landvoogd aangesteld, maar nog in hetzelfde jaar door den Aartshertog ALBERT in deze hoedanigheid vervangen en naar Spanje terugontboden werd. Hij diende vervolgens onder den Marquis SPINOLA, en woonde de belegering bij van Ostende in 1604. In den oorlog tegen Frankrijk voerde hij het bevel over een legercorps, en had de hand in de zamenzwering van BIRON tegen HENDRIK IV. Onder PHILIPS III was hij Stadhouder van Milaan en maakte door zijne Spaansche trotschheid en tirannij zich zeer gehaat bij de Italianen. In den voor Spanje nadeeligen oorlog met Frankrijk, die in 1635 uitborst, verscheen FUENTES wederom op het oorlogstooneel; hij belegerde Rocroy; maar de jonge Hertog van Enghien (naderhand de GROOTE CONDÉ) viel met een veel zwakker leger den 19 Mei 1643 de belegeraars aan, en drong met zijne ruiterij op het Spaansche voetvolk in, onder het welk hij eene vreesselijke slagting aanrigtte. De 82jarige FUENTES had zich met een krank ligchaam op een' stoel naar het slagveld laten dragen en vond er insgelijks den dood.

FUESSEN, eene kleine stad aan de Lech, in Zwaben, is in de Geschiedenis bekend als de plaats waar in 1745 de vrede tusschen Oostenrijk en Beijeren gesloten werd.

FUESZLI is de naam van een beroemd Zwitsersch geleerden- en kunstenaarsgeslacht, hetwelk nog voortbloeit. Reeds onder de Zwitsersche hervormers ontmoet men in de Geschiedenis = (JOHANN), geboren te Zurich in 1477; hij schreef eene Zwitsersche kronijk tot 1519. Zijn broeder = (PETER), † in 1548, deed verscheiden veldtogten in Italië en eene reis naar Palestina; behalve het verhaal van deze reis, heeft hij uitgegeven eene Geschiedenis van den burgeroorlog in Zwitserland in 1531 en der verovering van Rhodes. = (MATTHEUS), Schilder, geboren te Zurich in 1598, † in 1664, was een leerling van GOTHARD RUGGLI, en bezocht de werkplaats van TEMPESTA te Venetië. Hij schilderde veldslagen, plunderingen, branden en dergelijke woelige voorwerpen; ook graveerde hij in de manier van CALLOT. = (JOHANN MELCHIOR), geboren te Zurich in 1677, † aldaar in 1736, graveerde eene menigte prenten, onder anderen de plegtigheid der beëediging van het bondgenootschap der Republiek Venetië met de Cantons Zurich en Bern. Hij schreef ook de Levens der voornaamste Zwitsersche schilders. = (JOHANN CASPER), achterkleinzoon van MATTHEUS, geboren te Zurich in 1707, † aldaar in 1782, was een leerling van zijn' vader, dien hij eerlang in bekwaamheden overtrof. Hij deed verscheiden reizen in Duitschland en onthield zich lang te Weenen. Hij toonde ook als schrijver eene buitengemeene theoretische kunstkennis, blijkbaar uit zijne uitgegeven werken. Zijne vijf kinderen had hij ook voor de kunst opgevoed. = (JOHANN CONRAD), geboren te Wetzlar in 1704, werd in 1744 Predikant te Veltheim, en † in 1775. Hij heeft verscheiden werken, tot de Zwitsersche geschiedenis en letterkunde betrekkelijk, in het licht gegeven. = (JOHANN RUDOLPH), Miniatuurschilder, geboren te Zurich in 1709, † aldaar in 1793, leerde de beginselen der teekenkunst van JOHANN MELCHIOR, en werd vervolgens leerling van LAUTERBURG te Parijs. = (JOHANN RUDOLPH), zoon van JOHAN CASPER, geboren te Zurich in 1737, † te Weenen in 1806, was teekenaar, schilder, graveur en schrijver. = (CASPER), broeder van den voorg., geboren te Zurich in 1745, † aldaar in 1786, was Boekverkooper en natuurkenner; hij heeft eenige fraaije werken over de insecten uitgegeven. = (JOHANN HEINRICH), tweede zoon van JOHANN CASPER, geboren te Zurich in 1738, studeerde te Berlijn onder SULZER; in 1761 deed hij met LAVATER eene reis, en ging naar Engeland, waar JOSHUA REYNOLDS zijn gevoel voor de schilderkunst opwekte. Vervolgens onthield hij zich van 1772 tot 1778 te Rome, en kwam toen in Engeland terug, waar hij, na den beroemden WEST, voor den besten schilder gehouden werd. † te Londen den 16 April 1825 en werd in de S. Pauls kerk naast zijn' vriend REYNOLDS begraven. Ook hij heeft verscheiden theoretische en kritische werken over de schilderkunst geschreven.

FUGA heet een meerstemmig muzijkstuk, in hetwelk een melodisch thema heerschend is, hetwelk afwisselend door de eene stem na de andere op menigerlei wijze, b. v. door omkeering, en in verscheiden intervallen herhaald wordt, en in hetwelk de melodische passages zoo harmonisch in elkander gewikkeld zijn, dat een eigenlijk rustpunt eerst op het slot komt. Het getal der zelfstandige stemmen is willekeurig, en eene Fuga kan dus twee-, drie-, vier- of meerstemmig zijn. Eertijds diende de Fuga alleen voor kerkmuzijk, doch tegenwoordig wordt zij ook in andere stukken gebezigd.

FUGGER is de naam van het beroemdste, rijkste en aanzienlijkste geslacht van geheel Duitschland. De stamvader van hetzelve was = (JOHANN), een Wever in het dorp Graben, bij Augsburg; zijn oudste zoon, mede JOHANN genaamd, behuwde met KLARA WIDOLPH in 1370 het burgerregt te Augsburg; hij was insgelijks Wever van beroep, en vereenigde een' garen- en linnenwinkel met de weverij. Na den dood zijner vrouw hertrouwde hij in 1382 met ELIZABETH GFATTERMANN, de dochter van een' Raadsheer; hij was een der twaalf uit het Weversgild, die mede in den Raad zaten en Vrijschepen van het Westphaalsche Veemgeregt. † in 1409, en liet zijnen twee zonen en vier dochters de toenmaals zeer aanzienlijke som na van 3000 Guldens. Zijn oudste zoon ANDREAS won met zijn erfdeel zoo veel, dat hij eerlang de »rijke FUGGER" genoemd werd. Hij huwde met BARBARA STAMMLER VON AST, en was de stamvader van de linie der FUGGERS VON REH, die echter in 1583 uitstierf. = (JAKOB), broeder van den voorg., was insgelijks Wever, maar dreef reeds een' uitgebreider' handel. Hij had 6 dochters en 3 zonen, ULRICH, GEORG en JAKOB, die door vlijt, bekwaamheid en eerlijkheid aanzienlijke rijkdommen verworven; zij huwden met vrouwen uit de edelste geslachten en werden door Keizer MAXIMILIAAN I in den adelstand verheven, uit erkentelijkheid dat zij hem altijd met geld ondersteunden; hij verpandde hun voor 70,000 Goudguldens het graafschap Kirchberg en de heerlijkheid Weissenhorn, en zij hadden slechts acht weken noodig om hem de 170,000 Dukaten hulpgeld te betalen, waarmede Paus JULIUS II, FERDINAND V, Koning van Spanje, en LODEWIJK XII, Koning van Frankrijk, den Keizer in 1509 tot den oorlog tegen de Venetianen ondersteunden. De drie broeders handelden in deze zaken gemeenschappelijk, maar anders dreef ieder op zich zelven een' afzonderlijken handel. Bij de zamenkomst van Keizer FREDRIK III met KAREL DEN STOUTEN te Trier, in 1473, had ULRICH de leverantiën aangenomen voor het keizerlijke hof; zijn huis van koophandel was door geheel Europa beroemd. ULRICH had drie zonen, die kinderloos (de laatste in 1536) stierven. JAKOB had de bergwerken te Schwaz, in Tyrol, gepacht, en won daarmede verbazende schatten; hij leende den Aartshertogen van Oostenrijk 150,000 Guldens, kocht verscheiden heerlijkheden en bouwde het prachtige slot Fuggerau, in Tyrol. Al deze rijkdommen, daar hij zelf kinderloos was, erfden de zonen van zijn' broeder GEORGE, toen hij in 1503 te Hall, in Tyrol, stierf, en Keizer MAXIMILIAAN verzelde in persoon zijne lijkstaatsie. GEOR-

ge was gehuwd met Regina Imhoff, bij welke hij twee zonen won, Raimund en Anton, die erfgenamen werden van den verbazenden rijkdom van hunnen oom Jakob; de vaderlijke nalatenschap vermeerderde deuzelven nog aanmerkelijk. Toen Keizer Karel V in 1530 den Rijksdag te Augsburg hield, had hij zijn verblijf in het prachtige huis van Anton Fugger, op de Wijnmarkt, en verhief zijn' huiswaard met zijn' broeder Raimund tot den Ridder- en Gravenstand, gaf hun het nog niet afgeloste Kirchberg en Weissenhorn in eigendom, en nam hen op de Zwabische Gravenbank onder de Rijksstenden aan; behalve meer andere voorregten verleende hij hun ook het regt van geld te munten. Anton en twaalf zijner nakomelingen zaten in den grooten Raad, die in de plaats der gildenregering dezer Rijksstad gekomen was. Anton liet 6 millioenen gouden Kroonen aan klinkend geld, eene menigte zilverwerk, juweelen, kostbaarheden, landgoederen en schuldvorderingen in alle landen van Europa en de beide Indiën na. Karel V zou van hem gezegd hebben, toen Frans I hem te Parijs den koninklijken schat liet zien: »Er is »te Augsburg een Linnenwever, die dit alles met zijn eigen geld be»talen kan." Men verhaalt ook dat toen Karel V, na zijne terugkomst van den togt naar Tunis, zijn' intrek bij Anton genomen hebbende, deze ter eere van dit bezoek op den haard een vuur van kaneel gestookt en een groot pak schuldbekentenissen des Keizers daarin geworpen zou hebben. Van deze beide broeders deelde het geslacht Fugger zich in twee hoofdtakken, en dezen wederom in verscheiden zijtakken en zijliniën; in 1619 telde hetzelve 47 graven en gravinnen en aan oude en jonge nakomelingen zoo veel leden als er dagen in het jaar zijn. De Fuggers namen met ieder nieuw geslacht telkens in rijkdom toe; in 94 jaren hadden zij voor 941,000 Guldens grondeigendom aangekocht; in 1762 bezaten zij nog twee geheele graafschappen, zes heerlijkheden en 57 dorpen, behalve de huizen en landerijen in en om Augsburg. De eerste en gewigtigste ambten in het rijk werden door Fuggers bekleed, en de aanzienlijkste Rijksvorstelijke Huizen waren met hen vermaagschapt. Zij maakten een voortreffelijk gebruik van hunne schatten, lieten prachtige huizen bouwen, schoone tuinen aanleggen, verzamelden schilderijen en andere kunstwerken, bibliotheken en zeldzaamheden, kochten eenige oude huizen in de voorstad, lieten ze afbreken en 106 kleinere in de plaats bouwen, en dezelve door arme burgers voor eene geringe huur of om niet bewonen; zij bestaan nog, en deze buurt heeft te Augsburg den naam van Fuggerij; zij onderhielden verdienstelijke geleerden en kunstenaars, en waren beschermers der wetenschappen, kunsten en letteren; bij de opkomst der hervorming bleven zij het Roomsche geloof getrouw, behalve Ulrich, de zoon van Raimund; deze bezoldigde den beroemden Boekdrukker Henricus Stephanus, en liet hem jaarlijks op zijne kosten eenige Grieksche werken drukken. Hij bezat eene kostbare bibliotheek van zeldzame Hebreeuwsche, Grieksche en Latijnsche handschriften, welke hij bij uiterste wil aan de bibliotheek te Heidelberg vermaakte, en bestemde 15,000 Rijnsche Goudguldens, van welker interessen vijf studenten moesten onderhouden worden. Hij was de eenige Protestant van zijn geslacht, maar niet te min gaf hij zoo wel als zijne Roomsche bloedverwanten 1000 Guldens tot de oprigting van het Jezuitencollegie te Augsburg, welk prachtig gebouw, na de afschaffing der orde, tot 1791 door leden van dezelve bewoond werd. Dat de Fuggers ook andere kloosters en weldadige instellingen rijkelijk begiftigden en ondersteunden behoeft naauwelijks gemeld te worden; meest alle godshuizen te Augsburg zijn door hen gesticht of derzelver inkomsten aanzienlijk vermeerderd geworden. Het is opmerkelijk dat gedurende vier eeuwen, dat dit geslacht bestaan heeft, deszelfs rijkdom, in plaats van te verminderen, of ten minste door zich onder de talrijke nakomelingen te verdeelen, integendeel telkens vermeerderd is, zonder dat de ongunst der tijden er eenig nadeel van belang aan toegebragt heeft. Al de Fuggers voeren achter hunnen geslachtnaam den titel van Graaf van Kirchberg en Weissenhorn, maar het hoofd der linie Fugger-Babenhausen voert den titel van Vorst en Graaf, alzoo Anselm Maria Fugger door Keizer Frans II den 1 Augustus 1803 in den rijksvorstenstand verheven werd. † den 22 November 1821, en werd opgevolgd door zijn' zoon Anton Anselm Fugger, geboren den 13 Januarij 1800. De gezamenlijke vorstelijke en grafelijke bezittingen der Fuggers rekent men op 21 □ mijlen met 40,000 inwoners; het vorstendom Babenhausen alleen bevat 7 □ mijlen met 11,000 inwoners, en heeft 80,000 Guldens inkomsten. Dominicus Custos, Graveur van Antwerpen, † in 1612, heeft 127 portretten der voornaamste leden van dit beroemd geslacht, die in zijn' tijd in leven waren, gegraveerd en met korte levensberigten in het Hoogduitsch uitgegeven; naderhand zijn deze portretten, met een' Latijnschen tekst, onder den titel: *Fuggerorum et Fuggerarum aere expressae imagines*, in 1754 nogmaals in het licht verschenen.

FULBERT, Bisschop van Chartres in het begin der XI eeuw, een der geleerdste prelaten van zijn' tijd, was een kweekeling van den vermaarden Gerbert (naderhand Paus Sylvester II). Hij onderwees de godgeleerdheid, de geneeskunde en de wijsbegeerte te Chartres vóór hij Bisschop werd, en woonde alle Kerkvergaderingen bij, die in zijn' tijd gehouden werden, om niet alleen kerkelijke maar ook staathuishoudelijke zaken te regelen, waar hij zich zoo wel door zijne gematigdheid als door zijne welsprekendheid en geleerdheid onderscheidde. † in 1029. Zijne redevoeringen, gedichten, brieven, enz. zijn bij elkander in 1608 te Parijs gedrukt.

FULDA, eertijds eene rijke Benedictijner abdij, toen een bisdom en tegenwoordig een Keur-Hessisch groothertogdom, heeft eene oppervlakte van 42 □ mijlen met 116,000 inwoners. Fulda behoorde onder de geseculariseerde landen, en werd in 1802 aan Willem V, Prins van Oranje, toegewezen als schadeloosstelling voor het verlies der stadhouderlijke waardigheid; hij stond echter dezelve af aan zijn' zoon (den namaligen Koning der Nederlanden); maar eerlang beschikte Napoleon bij de oprigting van het Rijnverbond willekeurig over de schadeloosstellingslanden, en gaf in 1810 het vorstendom Fulda aan den Groothertog van Frankfort. Ingevolge der schikkingen van het Weener Congres kwam hetzelve in 1815 aan Keur-Hessen. Het land heeft eene hooge ligging en is zeer bergachtig; de bodem is hard en schraal, doch wordt echter door de inwoners vlijtig bebouwd, een gedeelte zelfs is tot goed weiland gemaakt; in de bergstreken wast veel hout. De vlasteelt en linnenweverij is een voornaam bestaanmiddel van vele inwoners. De hoofdstad Fulda ligt aan de rivier de Fulda, 8 mijlen van Eisenach, en 14 mijlen van Frankfort; zij heeft ruim 8000 inwoners, en is zeer net met aanzienlijke huizen bebouwd. De Domkerk, in welke de H. Bonifacius begraven ligt, is een heerlijk gebouw met een' fraaijen koepel; op het plein voor dezelve staan twee obelisken. De Fulda ontspringt 2 mijlen van de stad, doorloopt Kassel, vereenigt bij Minden zich met de Werra tot een' stroom, die van daar af de Weser genaamd wordt.

FULGENTIUS (Fabius Claudius Gordianus), geboren te Leptis, in Afrika, omstreeks 468, ontving eene zorgvuldige opvoeding, en werd tot Procurator van zijne geboortestad aangesteld; doch het lezen der schriften van Augustinus deed hem besluiten monnik te worden; hij ging werkelijk in een klooster en begaf zich in 500 naar Rome om het graf der H. H. Apostelen te bezoeken, op het tijdstip dat Theoderik, Koning der Gothen, aldaar zijne intrede deed. Na zijne terugkomst werd hij tot Bisschop van Pinta verkozen, doch weigerde deze waardigheid te aanvaarden, en nam de vlugt; toen men hem nogtans wedervond, werd hij tegen dank Bisschop van Ruspe gemaakt, maar naderhand met andere Afrikaansche Bisschoppen door Trasimond, Koning der Wandalen, naar Sardinië verbannen. Hilderic, opvolger van Trasimond, riep hem terug en herstelde hem in zijn bisdom. Fulgentius disputeerde dapper tegen de Arianen en † in 533.

FULGINIA, oude benaming van *Foligni*, in Italië.

FULTON (Robert), geboren in Pennsylvanië, omstreeks 1767, werd in zijne jeugd bij een' Goudsmid te Philadelphia als leerling besteld; hier toonde hij lust en smaak in het teekenen. Een zijner vrienden stelde hem in staat om zich naar Londen te begeven, en aldaar het onderwijs van den beroemden West te genieten. Na dat hij hier eenige jaren zich vlijtig geoefend had, was hij zelf met zijne vorderingen in de kunst weinig tevreden, gaf alle hoop op ooit een beroemd schilder te worden en besloot zich op iets anders toe te leggen. Hij geraakte in kennis met een' landsman, Ramsay genaamd, een bekwaam werktuigkundige, die te Londen gekomen was om de stoommachines en andere nuttige uitvindingen te leeren kennen, en ze naar zijn vaderland Virginië over te brengen. Fulton leide zich nu geheel op de werktuigkunde toe, tot een andere Amerikaan, Joel Barlow, naderhand Gezant in Frankrijk, hem noodigde naar Parijs te komen, om aan een panorama te arbeiden. Hier nam hij deel aan de onderneming, en dezelve bragt hem zoo veel voordeel op, dat hij te Parijs zich verder in de werktuigkunde kon oefenen. Barlow, die zijn dichtstuk *the Colombiad* aan hem opdroeg, bragt hem in kennis met eenige leden van het Instituut en de voornaamste Fransche ingenieurs, van welke hij veel leerde. Hij was de uitvinder van een' molen om marmer te zagen en te polijsten; een werktuig om touw te maken, dat door water in beweging gebragt wordt, en slechts één' arbeider vereischt; eene schuit om onder water te varen en den Torpedo, een werktuig om vijandelijke schepen in de lucht te doen springen; maar de uitvinding, door welke hij een' onsterfelijken roem verwierf, was die der stoomboot. Te Parijs nam hij de eerste proef daarmede op de Seine, maar de uitslag beäntwoordde niet aan de verwachting, en even min maakte deze uitvinding in Engeland opgang. Hij beproefde dezelve nu in zijn vaderland. De eerste Stoomboot werd onder zijn opzigt te New-York in 1807 door Brown gebouwd. Fulton had het lot van vele andere uitvinders; twaalf jaren lang had hij in Europa en Amerika pogingen gedaan ter invoering van de stoomscheepvaart, maar overal vond hij tegenkanting en zwarigheden. Eindelijk verleende het Congres hem een patent om de groote stroomen van Amerika voor een' bepaalden tijd alleen met stoombooten te bevaren. Maar Fulton was door geldverlegenheid genoodzaakt zijn privilegie voor de meeste Amerikaansche wateren tegen geringe prijzen te verkoopen. † den 24 Februarij 1815, en liet meer dan 100,000 Dollars schulden na, terwijl menigeen door zijne uitvinding aanzienlijke schatten gewonnen heeft.

FULVIA, eene aanzienlijke Romeinsche vrouw, was gehuwd met den Tribun Clodius; toen men hem vermoord had, deed zij het lijk

in den voorhof van haar huis plaatsen, en hitste het vergaderde volk op. Met MARCUS ANTONIUS hertrouwd zijnde, hielp zij hem in zijne vervolgingen, en betoonde niet minder wreedheid dan hij. Zij liet zich het hoofd brengen van den vermoorden CICERO, en doorprikte de tong met eene gouden haarnaald. Gedurende den oorlog van OCTAVIUS en ANTONIUS tegen de moordenaars van CÆSAR oefende zij in Rome het hoogste gezag uit. Zich verbonden hebbende met LUCIUS ANTONIUS, den broeder van haar' gemaal, vormde zij eene magtige partij tegen OCTAVIUS, die, overwinnaar zijnde, haar noodzaakte Rome te verlaten; zij sloot zich op in Perugia met LUCIUS ANTONIUS, en stond een lang beleg door, doch werd eindelijk door hongersnood gedwongen de stad op te geven. Zij begaf zich naar haar' gemaal in Egypte, doch het verdriet over diens minnehandel met CLEOPATRA stortte haar in het graf 40 jaren vóór J. C.

FULVIUS URSINUS, zie ORSINI (FULVIO).

FUNAMBULE, Lat. *Funambulus*, koorddanser; van *Funis*, touw, koord, en *ambulare*, heen- en wedergaan, wandelen.

FURCÆ CAUDINÆ. Zie CAUDIJNSCHE VORKEN.

FURETIÈRE (ANTOINE), geboren te Parijs in 1620, was eerst regtsgeleerde en eenige jaren Procureur-fiskaal, maar verkoos toen den geestelijken staat, en werd Abt van Chalivoi. In 1662 werd hij lid der Akademie; die hem drie jaren later uitwierp, op de beschuldiging dat hij gebruik gemaakt had van den gemeenschappelijken arbeid voor zijn Woordenboek: dit veroorzaakte een' hevigen pennestrijd tusschen FURETIÈRE en de Akademie; ondertusschen verscheen dit Woordenboek eerst na zijn' dood, die den 14 Mei 1688 voorviel. Behalve dit Woordenboek, schreef hij nog eenige werken in verzen en in proza, doch die in vergetelheid geraakt zijn.

FURIEN, zie EUMENIDEN.

FURINA was bij de Romeinen de godin der dieven (van *Fur*, dief); zij had te Rome een' tempel; deszelfs priester, *Flamen furinalis*, was een der veertien Flaminen. De Furinaliën waren feesten, die ter eere van deze zonderlinge godin gevierd werden.

FURMERIUS (BERNAARDUS GERBRANDUS), geboren te Leeuwarden omstreeks het midden der XVI eeuw, werd in 1596, in plaats van zijn' leermeester SUFFRIDUS PETRI, geschiedschrijver van Friesland. Hij schreef in het Latijn negen boeken van de geschiedenis der Friesche Vorsten, Hertogen en Koningen; dit werk heeft echter weinig of geen gezag, zoo min als dat van zijn' voorganger HAMCONIUS en anderen, die allerlei fabelen en beuzelachtige zaken hebben te boek gesteld. † in 1616.

FURST (WALTER), inwoner van het Zwitsersche Canton Uri, verbond zich in 1307 met eenige zijner landgenooten ter afschudding van het Oostenrijksche juk. Zij vermeesterden en vernielden de sterke plaatsen, en leiden alzoo de grond tot de Zwitsersche vrijheid. † in 1317. Zie TELL (WILLEM).

FURSTENBERG, een Duitsch gemediatiseerd vorstendom van 37¼ □ mijlen met 85,000 inwoners, ligt onzamenhangend in het zuiden van Zwaben. Sedert de ontbinding des Duitschen Rijks staan de Furstenbergsche landen onder de overheid van drie souvereinen, namelijk de heerlijkheden Frochtelsingen, Jungnau en Moszkirch onder Hohenzollern-Sigmaringen, het graafschap Gundelsingen of Neufra onder Wurtemberg en het overige onder Baden. De naam is afkomstig van het stadje en kasteel Furstenberg, gebouwd door een' nakomeling der oude Graven van Freiburg en Urach, Graaf HENRIK I, stamvader van het Huis FURSTENBERG, die in de XIII eeuw den naam daarvan aannam.

FURTADO (ABRAHAM), een geleerde Israeliet, geboren te Londen in 1755, † te Bordeaux den 29 Jan. 1817, waar hij in vroeger jaren een' aanzienlijken handel dreef, dien hij na de omwenteling liet varen, en zich op het land met de letteroefeningen bezig hield. In 1807 werd hij tot voorzitter benoemd van de eerste algemeene vergadering der Fransche Israelieten, bekleedde den post van Rapporteur der voorbereidende commissie tot de werkzaamheden van het groot Sanhedrin van Frankrijk en Italië, en verkreeg op zijn voorstel van NAPOLEON de daarstelling der Joodsche Consistoriën. Deze achtingwaardige en geleerde man heeft, behalve zijne uitgegevene, nog verscheiden belangrijke werken in handschrift nagelaten.

FUSI (ANTOINE), Doctor der Sorbonne en Pastoor van S. Barthelemy en S. Leu, te Parijs, werd in 1609 gevonnisd wegens tooverij en duivelskunst, maar zijne misdaad was eigenlijk dat hij de Jezuiten niet in zijne kerk had willen laten prediken. Hij werd afgezet, zat vier jaren gevangen, ontsnapte toen, vlugtte naar Geneve, verzaakte het Pausdom, trouwde en werd Hervormd Predikant in het Walliserland. Hij leefde nog in 1633, en schreef verscheiden geestige satyren tegen de aanmatigingen der H. Kerk.

FUSILLADE, van *Fusil*, schietgeweer, is een nieuw Fransch woord, met de zaak zelve in gebruik gekomen na de omwenteling onder het schrikbewind; de bloeddorstige Republikeinen vonden namelijk den gewonen gang der regtspleging te langwijlig: hun helsch vernuft vond middelen uit om eene menigte slagtoffers der revolutionaire razernij in eens te verdelgen: zij werden dus bij geheele hoopen zamengebragt en doodgeschoten. Zie CARRIER (JEAN BATISTE).

F. V. C. Verkorting van *Fieri vivens curavit.*

F. V. S. Verkorting van *Fecit voto suscepto.*

F. V. S. L. M. Verkorting van *Fecit vivens sibi monumentum.*

F. W. S. Verkorting van *Fellow (of the) Wernerian Society.*

FYLLA was, volgens de Noordsche fabelleer, eene godin uit het gevolg van FRIGGA en de vertrouweling van al hare geheimen; zij schijnt dezelfde als IRIS bij de Grieken geweest te zijn, en men meende haar in het noorderlicht te zien.

FYNJE (WYBO), geboren te Zwolle den 24 Januarij 1750, † te Amsterdam den 2 Oct. 1809, was aanvankelijk Predikant bij de Doopsgezinden te Deventer, vervolgens schrijver der Delftsche historische Courant. Na den inval der Pruissen in 1787 sleet hij eenige jaren in ballingschap; doch na de omwenteling van 1795 teruggekeerd, werd hij in 1796 lid van het toenmalig bestuur der Oost Indische zaken, en vervolgens van het Uitvoerend Bewind der Bataafsche Republiek, maar verliet het staatstooneel in 1798, en hield zich enkel bezig met de beoefening der wetenschappen en letteren, onder het bestuur van den Raadpensionaris SCHIMMELPENNINCK en van Koning LODEWIJK BONAPARTE was hij Directeur der Staats- en Koninklijke Courant. In 1783 had hij het eerste deel uitgegeven van een *Beknopt tijdrekenkundig Begrip der algemeene Geschiedenis.* Het handschrift van het overige is verloren geraakt.

G.

G is de zevende letter van ons gewoon alphabeth, in klank overeenkomende met de Hebreeuwsche ג en de Grieksche Γ, verwant met CH (χ); b. v. in nog (*adhuc*) en noch (*nec*); ligt (*levis*) en licht (*lumen*); gelag (*compotatio*) en gelach (*risus*); geslagt (*mactatus*) en geslacht (*genus*); dog (*molossus*) en doch (*tamen*), e. m. a. = is in de muzijk de vijfde diatonische klanktrap, en naar dezen toon heet 𝄞 de bekende vioolsleutel de Gsleutel = verkorting van *Genius, Genus; Gens; Gellius; Gaudium; Gratia; Gloria.*

GAAL (PIETER), geboren te Middelburg den 19 Junij 1770, was een verdienstelijk Kunstschilder, die Engeland, Frankrijk en Duitschland bezocht had. Hij schilderde portretten, landschappen, dood wild en voorwerpen der zamenleving. Op de tentoonstellingen te Amsterdam in 1808 en 1810 werden zijne stukken met onderscheiding vermeld. † den 14 Jan. 1819.

GAAS, Fr. *Gaze*, is een zeer bekend ligt doorschijnend weefsel; volgens DUCANGE ontleent hetzelve zijn' naam van de plaats der uitvinding, Gaza, in Syrië. De ouden hadden zeer fijne Gazen; VARRO noemde de kleeding van Gaas *vitreas togas* (glazen tabberden) en PUBLIUS SYRUS het Gaas *ventum textilem* (geweven wind) of *nebulam lineam* (vlasnevel). Het Gaas van Cos was gemaakt van eene zeer fijne zijde, die eerst geverfd werd, omdat zij na het weven het verwen niet kon doorstaan. De fijnste Gazen worden tegenw. in Frankr. geweven.

GABARRE is eene soort van platte en wijde vaartuigen, met zeilen en riemen, nagenoeg van gedaante als de Amsterdamsche modderschhouwen; zij worden voornamelijk in Frankrijk op de Loire en andere rivieren gebruikt tot het lossen en opvoeren van goederen uit schepen, die te diep gaan om de rivier op te varen.

GABBEMA (SIMON ABBES), geboren te Leeuwarden omstreeks 1630, was in zijn' tijd een niet ongeächt geleerde; hij bezorgde eene uitgave van PETRONIUS, CATULLUS, TIBULLUS en PROPERTIUS, de Brieven van VIGLIUS VAN ZUICHEM aan JOACHIM HOPPER en drie honderd Brieven van vermaarde en beroemde mannen. Als kruidkundige is hij ook bekend door zijne Friesche Lustgaarde of te Boom-heesterbloemen, in 1686 te Leeuwarden gedrukt. Eenige hier en daar verspreide Latijnsche en Nederduitsche gedichten, hoewel juist geene meesterstukken, getuigen dat hij ook niet onervaren was in de dichtkunst. Zijne *Historie van Friesland* van 1190 tot 1573 behelst vele wetenswaardige zaken, doch is in een' langwijligen en stroeven stijl geschreven. Deze werkzame man † ongehuwd in 1688. Zijne bibliotheek en oude handschriften worden nog in het Gabbema-Gasthuis te Leeuwarden bewaard.

GABELLE is bij ons hetzelfde als tol- of weggeld, hetwelk aan de tolhekken en slagboomen betaald wordt; doch in Frankrijk verstaat men door Gabellen den impost op het zout. Sommige etymologisten willen deze benaming afleiden van het Hebreeuwsche גבל, schatting; anderen gaan zoo ver niet, en vinden den oorsprong reeds in het Angelsaksisch *Gapel* (Hoogd. *Gabe, Abgabe*), gift, belasting. Deze impost werd reeds in de XIV eeuw in Frankrijk ingevoerd en was een der voornaamste inkomsten van de kroon.

GABETS (ROBERT DES), een Benedictijner monnik, geboren te Dugny, bij Verdun, † te Breuil, bij Commercy, den 13 Maart 1678, was de uitvinder der transfusie of overtapping van het bloed uit het eene dierlijk ligchaam in het andere, die echter weinig opgang gemaakt en geene gewigtige gevolgen gehad heeft.

GABINIUS (Aulus), aanhanger van Pompejus, 58 jaren vóór J. C. Consul geworden zijnde, verbond zich met Clodius tegen Cicero, en bewerkte zijne verbanning. Het volgende jaar benoemd zijnde tot de landvoogdij van Syrië, maakte hij zich zeer gehaat door zijne knevelarijen, deed een' togt tegen de Joden, die opgestaan waren tegen Aristobulus, sloeg hen niet ver van Jeruzalem, en plaatste Hyrcanus wederom op den troon, die van dezelve was outzet geworden. De tijd van zijn bewind om zijnde, behield hij hetzelve tegen dank van den Raad, en stelde zich aan het hoofd van zijn krijgsvolk, om Ptolemeus Auletes op den troon van Egypte te herstellen, die hem daarvoor 1000 Talenten beloofd had. In Rome teruggekeerd, werd hij in staat van beschuldiging gesteld, doch door den invloed van Pompejus vrijgesproken, maar op nieuw beschuldigd zijnde, in ballingschap gezonden, schoon Cicero aangenomen had hem te verdedigen. Deze onrustige Consul † te Salona 40 jaren vóór J. C.

GABOTTO, zie CABOT (Giovanni).

GABRIëL, mans naam, beteekent in het Hebreeuwsch *Sterkte Gods*. Volgens de Joodsche mythologie had de Aartsengel, die den Profeet Daniël zijn' droom uitleide, dezen naam. De Talmud geeft Gabriël de hoedanigheid van Vorst des vuurs, die de beschikking heeft over den donder en het rijpen der vruchten. Eens zal hij jagt maken op den visch Leviathan en hem met Gods hulp overwinnen. Volgens de Mohamedaansche mythologie is hij een der vier van God bijzonder begenadigde Engelen, die met het opteekenen der Goddelijke raadsbesluiten belast is en Mohamed den geheelen Koran ingaf. Naar het Bijbelsch verhaal verkondigde hij Zacharias de geboorte van Joannes en Maria de geboorte van Jezus.

GABRIELI (Catarina), eene der beroemdste zangeressen van haren tijd, geboren te Rome in 1730, was de dochter van een' kok, en genoot het onderwijs van Porpora. In 1747 betrad zij het tooneel te Lucca als *Prima Donna*, en in 1750 te Napels. Keizer Frans I ontbood haar naar Weenen, waar de beroemde Metastasio verscheiden opera's voor haar vervaardigde. In 1765 ging zij naar Petersburg, in 1775 naar Londen, en keerde in 1777 met verbazende schatten naar Italië terug. In 1780 wedijverde zij te Milaan met Marchesi. † in 1796. Zij was even zoo grillig en eigenzinnig als bekwaam; als zij niet wilde zingen op vorstelijk bevel, kon niets haar daartoe bewegen, en zij liet zich liever naar de gevangenis brengen dan te gehoorzamen.

GABRINI (Nicólo), genaamd Rienzi, geboren te Rome in de XIV eeuw, was de zoon van een' herbergier, maar trotsch, woelzuchtig en ondernemend van aard; hij deed zich afvaardigen door de Romeinen aan Clemens VI te Avignon, om dezen Paus te overreden naar Rome terug te keeren; Petrarca voegde zich bij hem en bood den Paus een Latijnsch gedicht aan. De stoutmoedige Gabrini sloeg den Romeinen voor, de waardigheid van volkstribun te herstellen en vleide hen met de hersenschimmige hoop dat Rome deszelfs ouden luister hernemen en deszelfs heerschappij wederom over de geheele aarde uitbreiden zou; hij verklaarde dat het Rijk en de verkiezing van den Keizer aan het oppermagtig volk behoorde, en daagde binnen een' bepaalden tijd alle vorsten voor zich, die beweerden regt te hebben tot de verkiezing van den Keizer. In het eerst oefende hij eene strenge regtvaardigheid, vervolgde de roovers, die door verscheiden grooten beschermd werden, en nam krachtdadige maatregelen ter verzekering der openbare veiligheid. Doch eerlang maakte hij door zijne trotschheid, gierigheid en wreedheid zich zoo gehaat, dat hij uit Rome verdreven werd en eenigen tijd als balling rondzwierf; daarop in handen gevallen zijnde van den Paus, deed deze hem te Avignon opsluiten. Clemens VI gestorven zijnde, stelde zijn opvolger Innocentius VI hem in vrijheid, en zond hem als raadslid naar Rome, met het oogmerk om zich van hem te bedienen tegen een' anderen tiran, Baroncelli genaamd, die door het volk verscheurd werd; vier maanden later onderging Rienzi hetzelfde lot den 8 Oct. 1354, dewijl hij op nieuw zijne geweldenarij had beginnen uit te oefenen.

GACON (François), geboren te Lyon den 16 Feb. 1667, was Priester van het Oratorie, maar verliet den geestelijken staat, en leide zich toe op de dichtkunst, voornamelijk op het satyrische vak; zijne hekeldichten, die hij onder den naam van *Poëte sans fard* in het licht gaf, bezorgden hem voor eenige maanden eene plaats in de gevangenis bij zijn leven en werden vergeten na zijn' dood, die voorviel den 15 Nov. 1725.

GAD, zevende zoon van Jakob en Zilpa, was het hoofd van een' der twaalf stammen van Israël. Zijne nakomelingen bedroegen een getal van 45,650 weerbare mannen, toen de Israëlieten uit Egypte vertrokken. = was een Profeet, die David in den naam van God kwam bestraffen dat hij eene volkstelling gedaan had, en het in zijne keus gaf of zijne onderdanen zulks met oorlog, hongersnood of pest zouden boeten. (sche heerschappij.

GADES, oude benaming van *Cadix*, in Spanje, onder de Romein-

GADITANUM FRETUM, oude benaming der straat van *Gibraltar*.

GAEL (Barend), geboren en † te Haarlem in de XVII eeuw, was een leerling van den beroemden Wouwermans; hij schilderde in zijne manier veldslagen, paardenmarkten, enz. Zijne stukken zijn bij de kenners nog in achting.

GAESBEEK (Jakob van), Heer van Putten en Stryen, behoorde tot het aanzienlijk en vermogend Hollandsch geslacht Gaesbeek, hetwelk gedurende de XIV en XV eeuw zulk een gewigtig deel had in de Hoeksche en Kabeljaauwsche twisten; hij verkreeg even zoo gemakkelijk als toevallig de heerlijkheden Abkoude en Wijk te Duurstede; zijn oom Willem van Gaesbeek, bezitter van dezelve, had slechts eene dochter, gehuwd met Jan van Brederode; doch deze was te Utrecht Karthuizer monnik en zijne vrouw non in een klooster te Wijk te Duurstede geworden. De neef, beiden dezer wereld afgestorven achtende, stelde zonder omstandigheden zich in het bezit der nalatenschap; doch de monnik was zoo geheel los niet van het aardsche als Gaesbeek waande. Met verlof van den Paus ontsloeg men hem van zijne gelofte, en hij haalde zijne vrouw met geweld uit het klooster, voornemens met haar op de haar aanbestorven heerlijkheden het kloosterleven met de genoegens dezer wereld te verwisselen; maar de Utrechtsche Bisschop had er geweldig veel tegen dat de kloosterregten zoo ongestraft geschonden zouden worden, en zond eenige soldaten naar Wijk te Duurstede, om de non uit de woning van haren man weder naar het klooster te voeren, en Brederode gevangen aan Gaesbeek over te leveren, die hem vasthield tot den dood zijner vrouw in 1411, en hem toen losliet. De monnik, in plaats van zijn klooster weder op te zoeken, ging de wereld verder in, en Gaesbeek bleef in het bezit van Abkoude en Wijk te Duurstede. † kinderloos in 1459, alzoo hij met zijn' eenigen zoon verschil krijgende, in drift met zijn' stok naar hem sloeg, en ongelukkig hem zoodanig aan het hoofd trof, dat hij het bestierf.

GAETA, eene versterkte stad, volgens Virgilius (*Aeneid. VII*, 1) dus genaamd naar Caieta, de voedster van Æneas, die aldaar begraven is, ligt aan de golf van Napels, 25 uren van Rome en 15 uren van Napels, op eene steile landtong, en heeft ruim 10,000 inwoners. Na den ondergang des Romeinschen Rijks was Gaeta een' tijd lang eene Republiek, en werd in de middeleeuwen door Hertogen geregeerd, die den Paus als leenheer erkenden, maar behoort tegenwoordig tot het koningrijk Napels. In 1435 werd deze stad door Alphonsus V, Koning van Arragon, belegerd; in 1702 werd zij door de Oostenrijkers onder den Generaal Daun, na een beleg van drie maanden, stormenderhand ingenomen. Den 6 Aug. 1732 werd de vesting, nadat zij zich vier maanden dapper verdedigd had, bij verdrag aan de Franschen en Spanjaarden overgegeven; sedert zijn de vestingwerken nog meer versterkt geworden. In 1760 sloeg de bliksem in een kruidmagazijn, hetwelk in de lucht sprong en groote schade veroorzaakte. In 1806 werd Gaeta door de Franschen belegerd en moedig verdedigd door Lodewijk, Prins van Hessen-Philipsthal, tot hij, doodelijk gekwetst, genoodzaakt was zich naar Sicilië te laten vervoeren: waarop de vesting bij verdrag werd overgegeven. Gaeta heeft nog verscheiden merkwaardigheden; de plaats bestond reeds vóór Rome, en vele voorname Romeinen hadden hunne landverblijven in derzelver nabijheid. De oudheidkenner bezoekt hier de begraafplaats van Munatius Plancus, en de geloovige pelgrim aan het strand de plek, waar de H. Franciscus voor de visschen gepreekt heeft, en die door een muurtje van de zee is afgescheiden. Op het kasteel, hetwelk in 1440 gebouwd is, wordt het gebalsemd lijk bewaard van Karel van Bourbon, die in 1527 sneuvelde bij het innemen van Rome, en om deze zonde in geene kerk begraven mogt worden.

GAETANO (S.), geboren te Vicenza in 1480, uit een edel Venetiaansch geslacht, studeerde in de regtsgeleerdheid te Padua en werd Notaris der Pausselijke kamer te Rome. Hij vormde met Giovanni Pietro Caraffa, Aartsbisschop van Chieti (naderhand Paus Paulus IV) en drie andere geestelijken het ontwerp van eene nieuwe monnikenorde, die in 1524 tot stand kwam onder den naam Theatijnen, omdat de eerste Abt Caraffa den titel behield van zijn aartsbisdom Chieti (in het Latijn *Theate*). Gedurende de belegering van Rome door Karel V in 1527 weken de Theatijnen naar Venetië, en Gaetano werd de opvolger van Caraffa, die afstand deed van zijne waardigheid. De orde breidde eerlang zich uit door geheel Italië, Spanje, Frankrijk en Polen. Gaetano † te Napels in 1547, en werd door Paus Clemens X gecanoniseerd in 1671.

GAFFAREL (Jaques), geboren te Mannes, een dorp in Provence, in 1602, was bibliothekaris van den Kardinaal de Richelieu, die hem naar Italië zond, om zeldzame boeken en handschriften op te koopen. Hij kwam met een' goeden voorraad terug, en gaf in het Latijn een werk uit, behelzende volgens den titel ongehoorde curiositeiten wegens de Perzische talismanfiguren, aan welker kracht hij geloof sloeg en ter goeder trouw allerlei wonderen daarvan verhaalde; waarom het werk door de Sorbonne veroordeeld werd. Hij schreef ook een werkje over de mogelijkheid om de Protestanten met de Katholijken te vereenigen, hetwelk naar zijn begrip gemakkelijk kon geschieden, als men de ritualen der oude Oostersche Christenen wederom invoerde. † te Siguenza in 1681.

GAFFARELLI (Gaetano Majorano, genaamd), geboren te Bari den 16 April 1703, was de zoon van een' armen boer, maar toonde reeds vroeg een' gelukkigen aanleg voor de muzijk. Een muzijkmeester, Caffaro genaamd, zijne schoone stem in de kerk opgemerkt hebbende, bewoog zijn' vader om hem de kunstbewerking te doen

ondergaan, aan welke Italië deszelfs beste zangers te danken heeft. De jonge eastraat genoot eerst het onderwijs van zijn' beschermer, wiens naam hij bij verkleining aannam (GAFFARELLI), kreeg vervolgens lessen van PORPORA en werd een der beroemdste zangers van Italië. Hij zong voor het eerst in het openbaar te Rome in 1725, verscheen op de voornaamste Italiaansche tooneelen, ging in 1730 naar Londen en kwam met eene aanzienlijke som gelds in zijn vaderland terug. In 1750 deed hij eene reis naar Parijs. Hij had letterlijk zich schatrijk gezongen, en kocht het hertogdom Santo Dorato, van hetwelk hij den titel aannam, en leefde geheel op een' vorstelijken voet. † in zijn hertogdom in 1783, en liet een' ontzettenden rijkdom na.

GAGE (THOMAS), geboren in Ierland, was Dominikaner monnik in Spanje, en vertrok in 1626 van daar als zendeling naar Zuid-Amerika. Na een verblijf van eenige jaren te Mexiko kreeg hij verlof tot eene reis naar Engeland, werd onderweg door een' Hollandschen kaper genomen, en kwam eindelijk te Londen, waar hij het Pausdom verzaakte en de zijde des Parlements koos in den opstand tegen KAREL I. Hij begaf zich op de Engelsche vloot, hielp Jamaika veroveren in 1654 en † op dit eiland in het volgende jaar. Zijn Reisverhaal, in het Engelsch te Londen in 1648 gedrukt, is ook in het Fransch, Hoog en Nederduitsch vertaald. = (THOMAS) was ten tijde van den opstand der Noord-Amerikanen bevelhebber der Engelsche troepen en Gouverneur van Massachusetts; hij verkreeg eene ongunstige vermaardheid wegens zijne geweldenarij jegens de onderdrukte volksplantelingen. Na den slag van Lexington, opgesloten in Boston, deed GAGE, dien het Provinciaal Congres van Massachusetts voor vijand van zijn vaderland verklaard had, de martiale wet afkondigen; maar na het gevecht van Bunkers-hill was hij genoodzaakt zich naar Engeland in te schepen. † in 1787.

GAGES (JEAN BONAVENTURE), Graaf van Dumont, geboren te Bergen (Mons) in Henegouwen den 27 Dec. 1682, trad in den krijgsdienst onder het regiment Waalsche Gardes van PHILIPS V, Koning van Spanje; en werd spoedig bevorderd. In 1740 diende hij als Luitenant-generaal onder den Graaf VAN GLIMES op den togt naar Minorka; in 1742 voerde hij het bevel over het Spaansche leger van 18,000 man tegen de Oostenrijkers in Italië, en ontnam hun in den slag van Campo-Santo 4 stukken geschut, verscheiden vaandels en standaarden, 180 wagens met granen en 400 gevangenen. Hij veroverde in 1743 en 1744 verscheiden sterke plaatsen in Italië en noodzaakte den Prins van Lichtenstein achter de Secchia te wijken. Niet minder beleid toonde hij bij zijn' aftogt na het verlies van den slag van Campo-Freddo, vooral na het overtrekken van den Tido, waar hij den Marquis DE BOTTA met een verlies van 6000 man terugsloeg. PHILIPS V schonk hem de orde van het Gulden Vlies. Na den dood van dezen Koning in 1746 benoemde zijn opvolger FERDINAND VI hem tot Commandeur der orde van Santiago en Calatrava, Onderkoning, Gouverneur en Kapitein-generaal van Navarre. † te Pampelune den 31 Jan. 1753. KAREL III liet in 1768 in de Capucijner kerk aldaar hem een prachtig gedenkteeken oprigten, waarvan hij zelf het opschrift vervaardigde.

GAGNIER (JEAN), geboren te Parijs in 1676, studeerde in het Collegie van Navarre, leerde Hebreeuwsch en Arabisch en werd Kanonik van S. Genevieve. Het lezen van Protestantsche schriften bragt hem tot nadenken over het gene de H. Kerk hem voorschreef te gelooven. Hij begaf zich naar Holland, deed aldaar belijdenis van de leer der Hervormden en liet in 1709 in den Hage een werkje drukken, getiteld: *L'Eglise Romaine convaincue d'idolatrie et d'anti-Christianisme.* Hij ging hierop naar Engeland, trouwde te Londen en werd Professor der Oostersche talen te Oxford. † aldaar in 1740. Hij was een bij uitstek geleerd man, en heeft verscheiden Arabische werken in het Latijn vertaald; onder anderen het leven van MOHAMED, door ABULFEDA en andere Arabische geleerden. Van dit werk bestaat ook eene Fransche vertaling.

GAINAS, een Goth van geboorte, diende als krijgsoverste in het leger van STILICO in 395, toen deze veldheer van Keizer HONORIUS, tot hulp optrok van ARCADIUS, Keizer van het Oosten, wiens Staten bedreigd werden door de Barbaren. Op bevel van zijn legerhoofd den Staatsdienaar RUFINUS hebbende doen ombrengen, verkreeg GAINAS door den invloed van den gesnedene EUTROPIUS, opvolger van RUFINUS, het opperbevel over de Romeinsche legermagt in het Oosten. Weldra beheerschte hij den zwakken ARCADIUS, en toen deze zich genoodzaakt zag om hem tot vijand van het Rijk te verklaren, plantte GAINAS den standaard des oproers, en dwong ARCADIUS naar Chalcedon tot hem te komen, om vrede te maken, dien GAINAS echter spoedig weder verbrak, en in Thracië viel. Hij werd eindelijk overwonnen in een' bloedigen slag en over den Donau teruggedreven. Hij vlugtte naar de Hunnen, die hem eene schuilplaats weigerden; met geweld in hun land willende dringen, met de Gothen, die hem gevolgd waren, sneuvelde hij in 400. Zijn hoofd werd aan ARCADIUS gezonden, die het zelve door de straten van Konstantinopel liet ronddragen.

GAINSBOROUGH (THOMAS), geboren te Sudbury, in Suffolk, in 1727, was een voortreffelijk landschap- en portretschilder. Zijne portretten hebben eene volmaakte gelijkenis, maar de tooneelspelers GARRICK en FOOTE kon hij niet treffen; »deze lieden," zeide hij, »hebben het gelaat van iedereen, behalve hun eigen." † te Londen den 2 Aug. 1788.

GAJANUS, Bisschop van Alexandrië in de VI eeuw, was het hoofd van de secte der Gajanieten, die beweerden dat, na de vereeniging der beide naturen in CHRISTUS, zijn ligchaam onverderfelijk geweest is, en hij noch honger noch dorst zoo min als eenige zwakheid of behoefte der menschelijke natuur ondervonden heeft.

GALA; dit woord is uit het Spaansch ontleend, en beteekent in die taal *opschik;* in andere talen wordt dit woord gebruikt voor hofpracht bij bijzondere gelegenheden, wanneer alles prachtig gekleed aan het hof verschijnt.

GALACTIET, Gr. Γαλακτιτης, Melksteen, is een zachte graauwe steen, die, gestampt, het daarop gegoten water tot een melkachtig vocht maakt.

GALACTOMETER, Melkmeter, is een werktuig, uitgevonden door CADET DE VAUX, om te onderzoeken in hoe ver de melk met water vermengd is.

GALAMA is de naam van een zeer oud en beroemd adellijk geslacht in Friesland, hetwelk in de IX eeuw reeds bestond, doch thans uitgestorven is. = (IGO) was de vijfde Potestaat van Friesland. † in 910. = (GALE IGES), zie FLORIS II, Graaf van Holland. = (HARTMAN) had deel genomen in het Verbond der Edelen, en werd den 29 Mei 1568 op last van den Hertog van Alba met andere edellieden te Brussel onthalsd. = (SEERP), broeder van den voorg. was tegenwoordig in den slag van Jemmingen, en deed Franeker van de Spanjaards afvallen. In het midden van den winter reisde hij naar Haarlem, en overleide met den Prins van Oranje om Leeuwarden en geheel Friesland dit voorbeeld te doen volgen. Het lot, dat zijn' broeder HARTMAN getroffen had, noopte hem de woede des Hertogs van Alba met zijne vrouw en zeven kinderen te ontwijken. Bij gunstiger' tijd in Friesland teruggekeerd, werd hij in 1577 aangesteld tot Grietman over Baarderadeel; twee jaren later was hij afgevaardigde ter staatsvergadering van Friesland, en bevorderde krachtdadig de Unie van Utrecht; hij stelde met andere edellieden zich te Leeuwarden tot borg voor de betaling der Waalsche regimenten, waartoe het geld door de burgerij was opgeschoten. † op het kasteel Hoxwier den 22 Jan. 1581.

GALANTERIE, dit woord, welligt afkomstig van *Gala*, is uit het Fransch, met deszelfs beteekenis van beleefde oplettendheid jegens het schoon geslacht, in alle andere levende talen overgenomen. In ons Nederduitsch hecht men juist geen zeer gunstigen zin aan het gene men door dit fraaije woord wil uitdrukken.

GALANTHIS, slavin van ALKMENE, zag, toen hare meesteres in barensnood zat, JUNO in de gedaante van eene oude vrouw, met gevouwen handen tegen de knieën, aan de deur zitten, en vermoedende dat dit eene tooveres was, die in deze houding de verlossing verhinderde, zeide zij dat ALKMENE bevallen was. Bij deze woorden stond JUNO op, en GALANTHIS borst uit in lagchen. JUNO, vergramd dat zij zich door eene slavin had laten verrassen, greep haar bij de haren en veranderde haar in eene wezel. Zie OVIDIUS, *Metam.* L. IX.

GALANTI (GIUSEPPE MARIA), geboren te Campobaso, in het oude Samnium, in 1743, was Advokaat te Napels, en gaf in 1771 eene lofrede in het licht op GENOVESI, zijn' leermeester, en geraakte daarover in een' pennestrijd met een paar geestelijken, die hij nadrukkelijk tot zwijgen bragt. Uit zucht voor de letteren verliet hij de balie en werd Boekdrukker; hij ondernam eene nieuwe uitgave van MACCHIAVELLI, maar dezelve bleef steken. Kort daarop eene uitvoerige beschrijving der Provincie Molise in het licht gegeven hebbende, werd hij door de regering gelast eene algemeene statistiek van het Koningrijk Napels te ontwerpen. GALANTI nam deze gelegenheid waar om eene menigte misbruiken aan den dag te brengen. Het billijk verlangen naar verbetering werd aangemerkt als de nieuwigheidszucht van een' woelgeest en de voortzetting van het werk belet, zonder dat men den schrijver durfde aantasten, dien men een ambt gaf. Bij de vorming der Napolitaansche Republiek werd GALANTI tot vertegenwoordiger verkozen: dit bragt hem naderhand in moeijelijkheden, en hij leefde eenigen tijd in ballingschap. Bij de terugkomst der Franschen werd hij Bibliothekaris van den Staatsraad, met den rang van Staatsraad. † te Napels den 6 Oct. 1806. Hij heeft verscheiden wijsgeerige, historische en statistieke werken geschreven.

GALATA is de naam van eene der voorsteden van Konstantinopel, maar kan op zich zelve als eene tamelijk groote stad gerekend worden; zij is niet alleen door Turken en Joden, maar ook door Grieksche, Armenische en andere Christenen bewoond, die er zelfs kerken en kloosters hebben; de meeste winkels, herbergen en koffijhuizen worden door Grieken of Franken opgehouden.

GALATEA, zie ACIS. POLYPHEMUS. = Oude allegorische naam van *Mantua*, bij VIRGILIUS.

GALATEN is de naam van een' Gallischen volksstam, ook Gallo-Grieken genoemd, omdat zij uit Gallen en Grieken bestonden. Deze Galaten, na Rome verbrand en Italië verwoest te hebben, vestigden zich in Azië, en noodzaakten NICOMEDES, Koning van Bithynië, hun een gedeelte van zijne Staten af te staan; hunne magt groeide zoodanig aan, dat zij zich verscheiden naburige volken onderwierpen, en zelfs de Koningen van Syrië cijnsbaar maakten. Het land, dat zij

bewoonden, kreeg den naam van Galatië, en grensde ten oosten aan Cappadocië, ten zuiden aan Pamphilië, en ten westen aan Groot-Phrygië, Bithynië en Pontus, en ten noorden aan de Zwarte Zee; het was in de IV eeuw verdeeld in drie provinciën, Paphlagonie, het eigenlijk Galatië en Isaurie. De Galaten werden nogtans overwonnen door de Romeinen, die hun een' schijn van vrijheid lieten onder Tetrarchen (viervorsten), tot AUGUSTUS Galatië tot eene Romeinsche provincie maakte. De Apostelen verkondigden er het Evangelie, en PAULUS schreef aan de Christelijke gemeente aldaar een' brief, die onder de boeken des N.T. is opgenomen. Na den ondergang van het Oost-Romeinsche Rijk, viel Galatië met geheel Klein-Azië in de magt der Turken, en heet tegenwoordig Chiangara.

GALATES, zoon van HERCULES en GALATEA, dochter van een' Celtischen Koning, was, even als zijn vader, beroemd door zijne ligehaamssterkte en dapperheid; hij is de mythische stamvader der Galaten.

GALAXIAS, Gr. Γαλαξιας, zie Melkweg.

GALBA (SERVIUS SULPICIUS), Romeinsch Keizer, opvolger van NERO, geboren 4 jaren vóór J. C., werd, vóór hij nog den vereischten ouderdom bereikt had, Praetor, vervolgens Landvoogd van Aquitanië, en een jaar daarna Consul. CALIGULA gaf hem het bevel over de legioenen in Germanië, en CLAUDIUS zond hem als Proconsul naar Afrika. NERO benoemde hem tot Landvoogd van Spanje, doch vreezende dat GALBA gebruik mogt maken van zijn' invloed, gaf hij bevel om hem uit den weg te ruimen; maar deze bragt zijne onderhoorigen tot opstand, en werd, toen er tijding kwam van NERO's dood, in Spanje tot Keizer uitgeroepen en kort daarna door het geheele Rijk erkend. Hij begaf zich naar Rome, maar zijne strengheid in het straffen der oproerigen en het misbruik der magt zijner gunstelingen, maakte hem gehaat; de legioenen in Germanië stonden op. OTHO bediende zich van deze gelegenheid om zich met geweld meester van het gezag te maken. De Praetoriaansche cohorten verklaarden zich voor hem, en GALBA werd met zijn' aangenomen' zoon PISO van het leven beroofd in 69 en OTHO in zijne plaats tot Keizer uitgeroepen.

GALEI is een lang smal vaartuig, met een laag boord, op hetwelk zoo wel riemen als zeilen gebruikt worden; aan wederzijden zijn van 25 tot 30 roeibanken, en aan iedere bank 5 of 6 roeijers. De galeijen worden meest op de Middellandsche Zee gebruikt; de Turken en Barbarijers gebruiken tot roeijers voornamelijk Christen slaven; in de Europesche staten moeten daartoe veroordeelde misdadigen dezen zwaren arbeid verrigten. = heet een houten bord, met eene schuif, in hetwelk de letterzetter de regels overbrengt, als hij den zetbaak vol gezet heeft, tot zoo lang eene geheele bladzijde afgezet is.

GALEN (ALEXANDER VAN), Hollandsch Kunstschilder, geboren in 1670, † in 1728, was een leerling van JAN HUCHTENBURG; hij sleet een groot gedeelte van zijn leven te Londen, en schilderde aldaar veldslagen, jagten en portretten, onder anderen den slag aan de Boyne onder WILLEM III. = (CHRISTOPH BERNARD VAN), geboren omstreeks 1607, was in 1657 op eene zeer onwettige wijze Bisschop van Munster geworden, waar men hem niet begeerde: weshalve hij de stad belegerde en bij verdrag innam. In 1660 andermaal met zijne kudde in geschil geraakt zijnde, en Munster opnieuw belegerd hebbende, beroofde de geestelijke soldaat de stad van hare voorregten, en liet eene citadel bouwen, om haar in bedwang te houden. In 1663 eischte hij van de Staten van Gelderland afstand van de heerlijkheid Borculo, waarop hij aanspraak maakte; doch het werd hem geweigerd, en hij viel met een leger van 18,000 man in het graafschap Zutphen, bemagtigde verscheiden plaatsen in Overijssel, en dreigde Groningen met een beleg; maar de Prins JOAN MAURITS VAN NASSAU hield de legerhoopen des Bisschops bezet en sneed hun den toevoer af. Bij den vrede van 1666 moest hij de vermeesterde plaatsen wederom ruimen en afstand doen van zijne aanspraak op Borculo, waarna de Bisschop den helm voor eenigen tijd wederom met den mijter verwisselde. Bij den oorlog van Engeland en Frankrijk tegen Holland in 1672, verklaarde hij gemeenschappelijk met den Keurvorst van Keulen den Staten den oorlog, en beiden waren in eene maand meester van geheel Overijssel; doch de Bisschop Koevorden ingenomen hebbende, stiet eindelijk het hoofd voor Groningen, welke stad hij belegerde en hevig beschoot, doch zij werd door eene bezetting van slechts 1200 man, over welke KAREL RABENHAUPT het bevel voerde, en verder door de burgerij en de studenten zoo dapper verdedigd, dat de krijgshaftige Bisschop, geene kans ziende om haar te vermeesteren, het beleg opbrak, hetwelk hem bijna 5000 man aan dooden gekost had, en nog wel tweemalen zoo veel aan gekwetsten en weggeloopenen. Het krijgsgeluk keerde vervolgens den Bisschop den nek toe, zoo wel als zijn' Keulschen bondgenoot, en Keizer LEOPOLD I zorgde verder dat de Hollanders van deze heide geestelijke kwelduivels ontslagen werden. In 1674 liet de Bisschop de Fransche belangen varen, en verbond zich met Denemarken tegen Zweden, doch hij had nu meer lust in het drinken dan in het vechten. † den 19 Sept. 1678. Hij was een man van slechte grondbeginselen, die openlijk den spot dreef met den godsdienst, van welken hij een bedienaar was, en liever het zwaard dan den bisschopsstaf in de hand had. = (JAN VAN), geboren te Essen, in Westphalen, in 1604, koos vroegtijdig den Hollandschen zeedienst, en klom van gemeen' Matroos op tot den rang van Schout-bij-nacht; hij gedroeg zich uitnemend dapper in verscheiden ontmoetingen met de Franschen, de Engelschen, de Algerijnen en andere vijanden, tegen welke hij gezonden werd. In een gevecht met de Engelschen in het gezigt van Livorno, behaalde hij de overwinning, doch † aan de gevolgen van zijne bekomen wonde te Livorno den 23 Maart 1653; zijn lijk werd te Amsterdam met groote pracht begraven in de Nieuwe kerk, waar de Staten van Holland een marmeren gedenkteeken tot zijne nagedachtenis deden oprigten.

GALENUS (CLAUDIUS), geboren te Pergamus, in 131, leide zich toe op de geneeskunde, en bezocht Lycië, Syrië en Alexandrië, inzonderheid bestudeerde hij de ontleedkunde, en bekwam, te Pergamus wedergekeerd, een ambt; doch de aldaar uitgeborsten onlusten noopten hem naar Rome te gaan, waar hij door gelukkige genezingen grooten roem verwierf; maar dit wekte de afgunst der andere geneesheeren zoodanig, dat hij zijne ontleedkundige lessen staken en eindelijk Rome verlaten moest. Hij ging naar Griekenland, en bereisde verscheiden gewesten, om merkwaardige natuurvoortbrengselen en artsenijmiddelen op de plaats zelve te onderzoeken. Hij werd door de Keizers MARCUS AURELIUS en LUCIUS VERUS naar Aquileja ontboden; van hier ging hij weder naar Rome, en werd Lijfarts van den jongen COMMODUS. Het is onzeker of hij naar zijn vaderland teruggekeerd en aldaar of elders gestorven is. Van zijne talrijke schriften bezitten wij slechts een gedeelte, alzoo bij een' brand in zijn huis te Rome vele zijn verloren gegaan. GALENUS bezat als wijsgeerige arts uitstekende verdiensten; hij bragt het eerst de geneeskunde als wetenschap tot een zamenhangend geheel, en leide eene juiste kennis van het menschelijk ligchaam en de dierlijke verrigtingen van hetzelve tot grondslag der ziektekunde, die hij tot een geregeld stelsel bragt, en vóór hem slechts langs empirische wegen verkregen werd. = (MATTHEUS), geboren te West-Capelle, in Zeeland, omstreeks 1528, beoefende de welsprekendheid en Latijnsche dichtkunst; hij onderwees de godgeleerdheid te Dillingen en naderhand te Douai. † den 15 Sept 1573. Zijne schriften dragen den stempel van zijn' tijd, en handhaven het gezag der H. Kerk tegen de hervorming, van welke hij een bittere vijand was.

GALERIA, nude benaming van *Gagliano*, in Sicilië.

GALERIJ, Fr. *Galerie*, heet in de bouwkunde een vertrek, hetwelk ten minste drie- of viermalen langer dan breed is. Somwijlen noemt men in groote gebouwen de lange smalle bovengangen (Corridors), in welke de kamers uitkomen, ook Galerijen. Zoodanige Galerijen zijn gewoonlijk met schilderijen, standbeelden en andere kunstwerken versierd: daarom noemt men ook eene verzameling van schilderijen, enz. eene Galerij, al bevinden zij zich niet in één, maar in verscheiden vertrekken. Het eerste voorbeeld van zoodanig eene Galerij in de oudheid is die van VERRES, den bekenden plunderaar van Sicilië. In later' tijd zijn in Europa verscheiden schildergalerijen aangelegd geworden; de *Galerie du Louvre* te Parijs is tegenwoordig wel de voornaamste; in Duitschland zijn de beroemdste Galerijen die van Weenen, Dresden, Munchen, Berlijn, enz. Men geeft enkel aan vorstelijke verzamelingen den naam van Galerij; die van bijzondere personen heeten kabinetten.

GALGALA was de eerste plaats, waar de Israëlieten zich nedersloegen, nadat zij, aangevoerd door JOSUA, de Jordaan waren overgetrokken; zij lag drie mijlen van Jericho, en viel den stam van BENJAMIN ten deel. Er werd naderhand eene aanzienlijke stad gebouwd, die meermalen in de gewijde oorkonden der Joden als het tooneel van merkwaardige gebeurtenissen vermeld is.

GALIANI (FERNANDO), geboren te Chieti, den 2 Dec. 1728, kwam jong te Napels, waar zijn Oom CELESTINO GALIANI, Aartsbisschop van Tarente, hem in de wijsbegeerte en wiskunde onderwijzen en vervolgens in de regtsgeleerdheid studeren liet. Hij was ongemeen vlug van begrip, geestig en luimig. De eerste proef van zijn vernuft gaf hij in eene comische lijkrede op een' Beulsknecht, DOMENICO GIANACCONE genaamd, die in 1748 verscheen, en algemeen behaagde. In 1749 gaf hij naamloos een werk over het geld in het licht, en had het genoegen dat zijne grondstellingen door de regering werden aangenomen. Hij koos den geestelijken staat, en ging naar Rome, waar de Paus BENEDICTUS XIV hem gunstig ontving; hij bezocht vervolgens de voornaamste steden van Italië, en hield zich met letterkundigen arbeid bezig gedurende zijn verblijf in dezelve; onder anderen schreef hij eene natuurlijke historie van den Vesuvius, en toen hij in 1756 lid geworden was der Akademie van Herculanum, leverde hij dezelve eene verhandeling over de schilderkunst der Ouden. Zijne lijkrede op den Paus BENEDICTUS XIV hield hij zelf voor het beste van zijne werken, en VOLTAIRE bewonderde zijne gesprekken over den graanhandel, die hij in 1754 had uitgegeven. Het hof van Napels zond hem als Secretaris aan deszelfs gezant den Graaf CASTILLANA, te Parijs, en hij bleef er als zaakgelastigde, toen de Graaf vertrok. Van Parijs ging hij naar Engeland, en van daar naar Holland. In 176- keerde hij naar Napels terug, waar hij lid geworden was van het Commerciecollegie. † aldaar den 30 Oct. 1786. Hij had de bijzondere gave om over alles te kunnen spreken en schrijven wat hem voorkwam; zijn ongemeen vlug begrip maakte voor hem ligt wat anderen zwaar viel, en stelde hem in staat de zaken dadelijk te bevatten; het liefst

behandelde hij zoodanige onderwerpen, die nog nieuw of ten minste weinig behandeld waren. Hij hield met alle beroemde Fransche geleerden en letterkundigen van zijn' tijd eene uitgebreide briefwisseling, die ook gedrukt en zeer belangrijk is.

GALICIë, eene provincie van Spanje, met den titel van Koningrijk, grenst ten oosten aan Asturië en Leon, ten zuiden aan Portugal, ten westen en ten noorden aan de Atlantische Zee; de lucht is aldaar vochtig en ongezond, de bodem bergachtig en in het midden woest en onvruchtbaar, doch naar den zeekant wast er voortreffelijke wijn; er zijn ook goud-, koper-, ijzer- en loodmijnen. De hoofdstad van deze provincie is Santiago de Compostella; de voornaamste steden zijn Vigo, Lugo en Orense, benevens de havens Corunha en Ferrol.

GALILEA, de noordelijkste Provincie van Palestina, grenzende ten oosten aan de Jordaan, ten zuiden aan Samaria, ten westen aan Phoenicië en de Middellandsche Zee en ten noorden aan Syrië en het gebergte Libanon, is welligt de merkwaardigste plek der aarde, als het tooneel der voornaamste gebeurtenissen uit het leven van Jezus; dit land, in zijn' tijd meest door geringe lieden en visschers bewoond, was de wieg des Christendoms, en bevat verscheiden belangrijke en merkwaardige plaatsen (Zie Kana. Nazareth. Tabor. Tiberias). Tegenwoordig maakt Galilea een gedeelte uit van het Pachalik Damascus, en is meest door Beduinen en andere zwervende roovers bewoond.

GALILEI (Galileo), geboren te Pisa den 18 Febr. 1574, was de natuurlijke zoon van een' Florentijnsch' edelman, die hem eene zeer beschaafde opvoeding geven en in de oude talen, de teekenkunst en de muzijk onderwijzen liet. In 1581 bezocht hij de hoogeschool van Pisa, om zich op de geneeskunde toe te leggen, en oefende tevens zich in de wiskundige wetenschappen, die weldra zijne hoofdstudie werden, en reeds in 1589 werd hij Professor der wiskunde te Pisa. Onvermoeid handhaafde hij de regten der natuurkunde tegen de aanmatigingen der scholastieke philosophie, van welke hij een' walg had, en die bij later geheel den bodem insloeg; maar de pedante voorvechters der kwalijk door hèn begrepen Aristotelische leer waren toenmaals nog te magtig, en hadden het gezag der H. Kerk te zeer in hun voordeel, om met vrucht tegen hen te worstelen. Galilei moest zijn ambt nederleggen, doch op aanbeveling van Francesco Sagradi, een' verlicht' denkend' Venetiaan, werd hij in 1592 door den Raad van Venetië tot Professor der wiskunde naar Padua beroepen. Hier hield hij zijne lessen in de Italiaansche taal, en uit alle oorden van Europa stroomden hem leerlingen toe. In 1597 vond hij den proportiepasser uit, en ontdekte verscheiden wiskundige waarheden, onder anderen dat de snelheid, waarmede een vallend ligchaam zich in gelijke tijddeelen beweegt, naar evenredigheid der oneffen getallen 1,3,5,7,9 toeneemt, en een vallend ligchaam alzoo in de eerste seconde b. v. 15 voeten, in de tweede 45, in de derde 75, in de vierde 105, in de vijfde 135 voeten aflegt. Hij deed vervolgens verscheiden zeer gewigtige sterrekundige ontdekkingen, waardoor hij de ongegrondheid van vele opgevatte en hardnekkig vastgehouden meeningen aantoonde. In 1610 beriep Cosmo II, Groothertog van Toskane, hem als Professor der wijsbegeerte en wiskunde naar Pisa, doch hij onthield zich meest aan het hof te Florence; hier verschafte hij door de ontdekking der afwisselende schijngestalten der planeten Mercurius, Venus en Mars het stelsel van Copernicus de volkomenste zegepraal, alzoo daardoor de beweging dezer planeten om de zon, en gevolgelijk ook die der aarde, buiten allen twijfel gesteld werd. Maar ongelukkig kwam de beweging der hemelligchamen niet met zekere uitdrukkingen in de gewijde boeken der Joden overeen, en dit gaf den vijanden van Galilei gelegenheid om hem te verketteren; de monniken predikten tegen hem, en hij zag zich genoodzaakt naar Rome te gaan, om door de verklaring, dat hij zijn stelsel verder noch mondelijk noch schriftelijk verkondigen zou, de onzinnige schreeuwers tot zwijgen te brengen; hij ware bij deze gelegenheid toen reeds bezwaarlijk de klaauwen der Inquisitie ontkomen, bij aldien de Groothertog hem niet in tijds teruggontboden had. De verschijning van drie kometen in 1618 gaf hem gelegenheid zijnen vrienden zijn gevoelen aangaande deze hemelligchamen mede te deelen; zijn leerling Mario Guiducci stelde daaruit een werkje zamen, waarin hij den Jezuit Grassi scherp doorhaalde; deze hield Galilei voor den schrijver, en tastte hem aan; Galilei verdedigde zich, en verbitterde daardoor alle Jezuiten, dien hij zelf door zijn gesprek tusschen drie personen over de stelsels van Ptolemeus en Copernicus, voor het welk hij in 1630 te Rome verlof tot drukken bekwam, eerlang een geducht wapen tegen zich in handen gaf. Naauwelijks was hetzelve in het licht verschenen, toen het door de Aristotelisten, en wel het hevigst door Scipione Chiaramonti, Professor der wijsbegeerte te Pisa, werd aangevallen. Paus Urbanus VIII, eerst een vriend en begunstiger van Galilei, werd zijn wreedste vervolger, alzoo de monniken hem wisten te beduiden dat Galilei hem in de personaadje van Simplicio had willen bespotten, omdat hij het drukken van zulk een ergerlijk boek had toegelaten. Inmiddels was Cosmo II gestorven en de jonge Fernando II hem opgevolgd: het viel dus der dweepzucht niet moeijelijk den schrijver te verderven. Eene congregatie van kardinalen, priesters, monniken en zoogenaamde geleerden, allen gezworen vijanden van Galilei, onderzocht zijn werk, veroordeelde hetzelve als hoogstgevaarlijk, en daagde hem voor de regtbank der Inquisitie. In den winter van 1633 moest de grijsaard zich naar Rome begeven, smachtte eenige maanden in den kerker der Inquisitie, en werd door onwetende monniken veroordeeld om de groote waarheden, welke hij geleerd had, geknield, met de hand op het Evangelie, onder aanroeping van den naam des Allerhoogsten, den Oorsprong van alle waarheid, voor leugens te verklaren. »Met een opregt hart en ongeveinsde trouw verzaak, vervloek en verfoei ik bovengemelde dwalingen en ketterijen," was het godslasterlijk formulier, hetwelk deze geestelijke schurken den ouden man tegen zijne betere overtuiging dwongen uit te spreken; dezen gruwel, onthoud het, nakomelingschap! pleegde de onfeilbare H. Kerk op den 23 Junij 1633. Men wil dat Galilei, opstaande, stampvoetende met verkropte woede gezegd zou hebben: »En toch beweegt zij zich!" Maar hiermede was hij nog geenszins uit de klaauwen van deze verslindende wolvin ontslagen; hij werd voor een' onbepaalden tijd tot de gevangenis der Inquisitie veroordeeld, en hem opgelegd drie jaren lang alle weken de zeven zoogenaamde Boetspalmen op te zeggen; zijn boek werd verboden en zijn stelsel als strijdig met de voorgeschreven geloofsleer veroordeeld. Men bewees hem echter de genade van de gevangenisstraf in eene opsluiting in het bisschoppelijk paleis te Siena en vervolgens in eene verbanning naar Arcetri, bij Florence, te veranderen. Hier sleet hij zijne laatste levensjaren met de beöefening der wiskundige wetenschappen, en schreef een paar werken over de wetten der beweging, die de grondslag zijn der tegenwoordige natuur- en sterrekunde. Eindelijk werd hij blind en doof; slapeloosheid en jichtpijnen verteerden allengs zijne ligchaamskrachten, maar zijne geestkrachten bleven onverwaakt tot zijn' jongsten snik. De groote man † den 8 Jan. 1642. In hetzelfde jaar werd Newton geboren, die op den door hem gelegden grond met meer geluk voortbouwde in een land, waar geen kerkgeloof deszelfs onzinnig gezag ook tot den sterrenhemel uitbreidt. Eindelijk zegepraalde toch de waarheid, die Galilei zoo moedig verkondigd had; in 1737 werd in de kerk van S. Croce, te Florence, waar hij begraven ligt, hem ter eere een prachtig gedenkteeken opgerigt. De volledige uitgave van zijne gezamenlijke werken verscheen in 13 deelen te Milaan, in 1803. De origineele stukken van het schandelijk proces tegen Galilei, te Rome in de Pausselijke archiven bewaard, werden in 1810 naar Parijs gezonden op bevel van Napoleon, die A. A. Barbier gelastte dezelve te onderzoeken en te vertalen; uit deze stukken bleek de goede trouw en het gezond verstand van den mishandelden geleerde, zoo wel als de kwaadaardige domheid van zijne beschuldigers. Op de aanvraag van Pius VII werden in 1814 deze stukken door Lodewijk XVIII aan zijne Heiligheid teruggezonden.

GALITZIN (Dmitri), geboren te Petersburg in 1735, werd in 1764 als gezant naar Parijs gezonden, waar hij als vriend der wetenschappen en letteren betrekkingen aanknoopte met alle geleerden en fraaije vernuften van dien tijd, inzonderheid met Voltaire, met wien hij verscheiden jaren briefwisseling hield. In 1773 ging hij als gezant naar den Hage, en gaf gedurende zijn verblijf in Holland eene prachtige uitgave der werken van Helvetius in het licht, vermeerderd met diens verhandeling over den mensch en zijne verstandelijke vermogens, waarvan Galitzin het oorspronkelijk handschrift gekocht had. Bij den aanvang der Fransche omwenteling begaf hij zich naar Duitschland, waar hij zich met de beöefening der natuurlijke historie bezig hield, in welke hij veel smaak vond. De Akademiën van Petersburg, Stokholm, Berlijn, Brussel en de Haarlemsche Maatschappij telden hem onder hare leden, en hij was voorzitter van de Mineralogische Maatschappij te Jena, aan welke hij zijn rijk kabinet van delfstoffen vermaakte. † te Brunswijk den 17 Maart 1803. Hij heeft verscheiden wetenschappelijke werken in het Fransch geschreven.

GALIZIë en LODOMIRIë, een koningrijk der Oostenrijksche monarchie, grenst ten westen aan Silesië, ten noorden en ten oosten aan Polen en ten zuiden aan Hongarijen. Beide landen waren eertijds hertogdommen, die vroeger tot Hongarijen behoorden, toen aan Polen kwamen, en bij de verdeeling van dit Rijk in 1772 aan Oostenrijk toevielen; in 1786 kwam de Bukowina er bij, die reeds sedert 1777 Oostenrijksch was. Bij den Weener vrede van 1809 stond Oostenrijk geheel West-Galizië af aan den Koning van Saksen, om met het hertogdom Warschau vereenigd te worden, doch kreeg hetzelve bij den Parijschen vrede van 1814 grootendeels terug. Dit land heeft eene uitgestrektheid van 1525 □ mijlen en 4,075,000 inwoners; de hoofdstad is Lemberg, de zetel der landvoogdij, met eene hoogeschool. Het koningrijk is in 19 kreitsen verdeeld. De bodem is vruchtbaar, doch de landbouw achterlijk; runderen en paarden worden er in menigte uitgevoerd; voorts honig en was en de zoogenaamde Poolsche cochenille; in de bosschen wordt overvloed van wild gevonden. De handel is van weinig belang en meest in de handen der Joden; eenige glasblazerijen en linnenweverijen zijn de voornaamste fabrijken. Er zijn van tijd tot tijd goede reis- en vervoerwegen in dit land aangelegd.

GALJAS, Ital. *Galeazza*, is eene soort van groote Galei, met een laag boord en drie masten; zij wordt op de Middellandsche Zee en in

den Archipel gebruikt, en heeft zoowel riemen als zeilen; zij voert, even als de galei, eenige stukken kanon.

GALJOEN, Sp. *Galion*, een zeer zwaar en hoog gebouwd schip, was eertijds bij de Spanjaarden en Portugezen veel in gebruik. De zoogenaamde onoverwinnelijke vloot, die in 1588 door de Engelschen geslagen en overigens door storm vernield werd, bestond grootendeels uit Galjoenen.

GALJOOT, Ital. *Galiote*, is eene kleine soort van galei, met een' mast, 15 tot 20 roeibanken en eenige stukken geschut. Bombardeergaljoot is een plat vaartuig, zonder verdek, voerende mortieren en verder bombardeergereedschap.

GALL (JOHANN JOSEPH), geboren te Tiefenbrunn, in het Badensche, was Geneesheer te Weenen, toen hij in 1791 als wetenschappelijk schrijver optrad; inzonderheid leide hij zich toe op het onderzoeken der hersenen en zenuwen, en deed daaromtrent verscheiden gewigtige ontdekkingen, door welke hij den weg baande tot eene nieuwe wetenschap, die weldra den naam kreeg van hersenschedelleer; na menigvuldige waarnemingen en opmerkingen bragt hij dezelve tot een theoretisch stelsel, verzamelde schedels van menschen en dieren, vergeleek dezelve naauwkeurig, en ontdekte van tijd tot tijd meer dan twintig waarneembare organen van verstandsverrigtingen of geestneigingen. Hij had zijn stelsel tot dus ver nog niet in schrift gebragt, maar droeg hetzelve mondelijk voor op reizen in groote steden en aan de hoogescholen van Duitschland; doch eenige voorlezingen te Amsterdam gehouden hebbende, gaf M. STUART den zakelijken inhoud daarvan in het licht, en GALL zelf later te Parijs met zijn' leerling SPURZHEIM eene ontleedkunde der hersenen, welke hij tegen de daarop gemaakte aanmerkingen der Parijsche geleerden verdedigde; van zijne *Organologie* verscheen in 1825 eene nieuwe uitgave. Ondertusschen vond de schedelleer even zoo veel, en welligt meer bestrijders dan voorstanders, en was zelfs bij sommigen een voorwerp van spot. GALL bleef niettemin zijne onderzoekingen voortzetten, en, terwijl SPURZHEIM zich naar Londen begaf, te Parijs wonen. † te Montrouge, bij Parijs, den 22 Augustus 1828. Ingevolge zijner uiterste wilsbepaling werd zijn hoofd van den romp gescheiden, om, na behoorlijk toebereid te zijn, bij zijne belangrijke verzameling van schedels geplaatst te worden.

GALLAND (ANTOINE), geboren te Rollot, in Picardië in 1646, kwam in 1661 te Parijs, om zijne studiën voort te zetten; hij verzelde den Franschen Gezant NOINTEL naar Konstantinopel, waar hij zich toeleide op de kennis van het Arabisch en het Nieuw-Grieksch. In Frankrijk teruggekeerd met een' goeden voorraad handschriften en penningen, werd hij lid van de Akademie der opschriften, en vertrok eerlang wederom naar den Levant, om nog meer voorwerpen van dezen aard op te sporen; bij zijne terugkomst van eene derde reis werd hij in 1706 Professor der Arabische taal aan het koninklijk Collegie, en † in 1715. Hij heeft verscheiden penningverklaringen geschreven, en de voornaamste Arabische werken in het Fransch vertaald; onder anderen de *Duizend en één Nacht*, de Fabelen van LOKMAN en BIDPAI, de Geschiedenis der Koffij, enz. Behalve de uitgegevene, bestaan er nog verscheiden vertalingen uit het Arabisch en Perzisch van hem in handschrift. Hij schreef ook de voorrede voor HERBELOTS *Bibliothèque Orientale*, welke hij vervolgde na den dood van dezen geleerde.

GALLAS (MATTHIAS), geboren te Maastricht, in 1589, was aanvankelijk Paadje van den Baron DE BEAUFREMONT; hij deed zijn' eersten veldtogt in den oorlog van Spanje tegen Savoyen in 1616, ging vervolgens over in keizerlijken dienst, en vormde zich in de school van den vermaarden TILLY, na wiens dood hij Veldmaarschalk werd der legers van FERDINAND II, dien hij gewigtige diensten bewees. GALLAS weigerde WALLENSTEINS eerzuchtige oogmerken te bevorderen, en gaf er den Keizer kennis van, die hem last gaf dezen wederspanneling te vatten. Het gelukte GALLAS de soldaten, die WALLENSTEIN verleid had, wederom tot hunn' pligt te brengen. Na den dood van dezen in 1630 wilde GALLAS Bourgogne vermeesteren; maar hij stiet het hoofd voor S. Jean-de-Lône, en was genoodzaakt het beleg van deze stad op te breken. Zijn laatste veldtogt was tegen de Zweden in 1641; hij werd bij Maagdenburg geslagen door TORSTENSON, en kwam met eene handvol soldaten in Bohemen terug. De keizerlijke ongenade was het loon voor al zijne vorige roemrijke krijgsbedrijven op het einde van zijne militaire loopbaan. † te Weenen in 1647.

GALLE (PHILIPPUS), Hollandsch Kunstgraveur, leerling van DIRK VOLKERTSZ. COORNHERT, geboren te Haarlem in 1537, † te Antwerpen in 1612, heeft eene menigte portretten en Bijbelsche Historiën gegraveerd, alsmede het leven en de mirakelen van S. CATHARINA en andere prentwerken. Zijne beide zonen THEODORUS en CORNELIS had hij insgelijks in de graveerkunst onderwezen; de laatste overtrof ver zijn' vader en broeder. Beiden hadden Italië bezocht.

GALLEN, ook *Gaëlen* en *Galen*, (door verwisseling der G met W in sommige tongvallen *Walen*, gelijk omgekeerd der W met G de Angelsaksische namen *Walter*, *Wilhelm*, enz. in het middeleeuwsch Latijn *Gualterus*, *Guilelmus* gespeld worden), was de bijzondere benaming van een' Celtischen volksstam van onzekere afkomst; welligt is deze benaming afgeleid van het zwervend leven dezer volkeren; *ga-en*, *ganan*, *gandalan* (naderhand Hoogd. *gehen*, *wallen*, *wandern*, Eng. *to walk*), heeft de beteekenis van *wandelen*, *ronddwalen*, en de wortel *Gal* (*Wal*, is nog overig in *Wandalen*, *Walen* (*Wallons*), *Wales* (Fr. *Galles*), *Waliserland*, *Galicië*, *Galizië*, *Gallipoli*, *Wallachijen*, *Galloway*, enz. De oude Caledoniërs, Pieten en Schotten zijn van hen afkomstig; een gedeelte van hen bewoonde Opper-Italië; in Helvetië, Savoyen, Pannonië en Illyrië hadden zij volkplantingen; zelfs tot in Griekenland, Thracië en Klein-Azië strekten zij zich uit (zie GALATEN); uit Frankrijk en België werden zij eerst door de Cimbren, toen door de Romeinen uit Neder-Germanië verdrongen en eindelijk door de Teutonische natiën overwonnen: zoodat er op het laatst nog enkel in Ierland, op de Hebriden en in het Schotsche hoogland Gallen en overblijfselen der Gallische taal en zeden gevonden werden.

GALLIAMBUS is eene versmaat der Ouden, uit een' Anapaestus en een' Tribrachys bestaande; b. v. Op de zee dobberen. De benaming is afkomstig van de Galli, wier lofzangen aan CYBELE men wil dat in deze versmaat waren opgesteld, die niet zeer vloeijend rolt; welligt was de oude Phrygische taal voor dezelve ook geschikter dan ons Nederduitsch.

GALLICAANSCHE KERK: onder deze benaming wordt de Katholijke Kerk in Frankrijk aangeduid; zij onderscheidt zich in het wezenlijke niet van de Moederkerk, maar alleen door eene grootere onafhankelijkheid van den Pausselijken Stoel, volgens de bepalingen der vier propositiën, die in 1682 werden bevestigd en uitgebreid; er was namelijk insschen LODEWIJK XIV en INNOCENTIUS XI een geschil ontstaan wegens het tot hiertoe door de Fransche Koningen uitgeoefend regt, om, gedurende het ledig staan van een bisdom, de lagere geestelijke ambten in hetzelve te bezetten. Deze twist had ten gevolge dat de Koning in 1681 de Fransche geestelijkheid te Parijs vergaderde, die de straksgemelde vier propositiën opstelde, waarbij verklaard werd dat den Stadhouder van CHRISTUS wel in geestelijke, maar niet in wereldlijke zaken magt en gezag door God verleend was, doch dat ook deze magt door kerkelijke wetten en door algemeene kerkvergaderingen beperkt en gematigd werd, en dat de uitspraak van den Paus niet als onverbeterlijk (*irreformabile*) kon aangemerkt worden, als de overeenstemming der Kerk er niet bij kwame. Toen de omwenteling het geestelijk gezag in Frankrijk geheel en al den bodem had ingeslagen, herstelde BONAPARTE als Eerste Consul door zijn met PIUS VII gesloten Concordaat wel den Katholijken eerdienst, maar hij hield vast aan de grondstellingen der Gallicaansche Kerk. Sedert de herstelling des Koningschaps is ingevolge der Pausselijke bulle van den 10 Oct. 1821 het getal der bisdommen en de bezolding der pastorijen vermeerderd geworden, en de regering heeft lang te worstelen gehad met de woelingen eener magtige partij, die door Jezuiten en zendelingen de vrijheid der Gallicaansche Kerk wilde vernietigen; doch in 1824 moesten alle Professoren der bisschoppelijke seminariën de verklaring der Fransche geestelijkheid van 1682 vormelijk bekrachtigen; ook verklaarden verscheiden Bisschoppen in 1826 dat zij zich hielden aan de besluiten van 1682.

GALLICISMUS is eene uitdrukking, uit de Fransche taal ontleend, of somtijds wel letterlijk vertaald; *orde van den dag*, *buiten de wet*, *buiten gevecht gesteld*; *een vonnis beteekenen*; *bewaarder van hypotheken*, enz. zijn louter Fransche denkbeelden, met Nederduitsche woorden uitgedrukt, en die, oorspronkelijk gedacht, gewis in geheel andere woorden zouden uitgedrukt worden. *Komen te trouwen*, *komen te sterven*, enz. hoort men schier dagelijks in de zamenleving; maar dit is evenzeer een Gallicismus, want *je viens de faire*, *je viens de voir*, enz. is zeer gebruikelijk in de Fransche taal; zelfs in den deftigen stijl en in de treurspelen; onze vroegere dichters vonden er ook geene zwarigheid in, als zij deze spreekwijze *kwamen te gebruiken*; b. v. ANTONIDES, *Ystroom*, I Boek:

Als *quam* een stem alleen, door andren niet te breken,
In zoo veel mengeling van stemmen *uit te steken*,
Of dat verwart geluit *te smelten* tot een' toon.

Niemand echter, die ons taaleigen goed kent, zal deze spreekwijze *komen te verdedigen*, maar dezelve zoo belagchelijk vinden als het Fransche *je viens d'arriver*.

GALLIë, Lat. *Gallia*, heette het land, hetwelk ten tijde der Romeinen door afstammelingen der Gallen, een' hoofdtak van den Celtischen volksstam (zie GALLEN), bewoond werd. Men verdeelde hetzelve in Gallië aan deze en aan gene zijde der Alpen (*Gallia cis- en transalpina*); het eerste strekte zich uit van de Alpen tot aan de Adriatische Zee, en bevatte derhalve alle landen van Opper-Italië tot aan den Rubicon en de Macra; deszelfs bewoners kregen van JULIUS CÆSAR het Romeinsche burgerregt en namen Romeinsche zeden aan. Dit deel van Gallië had den naam van *Gallia togata* (het getabberde Gallië); het was verdeeld in Ligurië, bevattende Genua, Lucca en een gedeelte van Savoyen, *Gallia cis- en transpadana* (Gallië aan deze en aan gene zijde van de Po). De voornaamste steden, meest Romeinsche volkplantingen, waren *Tergesta* (Triest),

Aquileja, Patavium (Padua), *Vincentia* (Vicenza), *Verona, Mantua, Cremona, Brixia* (Brescia), *Mediolanum* (Milano), *Ticinum* (Pavia), *Augusta Taurinorum* (Turijn). Gallië aan gene zijde der Alpen, *Gallia comata* ook *braccata* (het behaarde of gebroekte Gallië) genaamd, omdat de inwoners lang haar (*Coma*) en broeken (*Braccae*) droegen, bevatte het tegenwoordig Frankrijk, België en Holland. Toen JULIUS CÆSAR het Transalpijnsche Gallië veroverde, vond hij hetzelve verdeeld in *Aquitania, Gallia Celtica* en *Gallia Belgica*. AUGUSTUS verdeelde hetzelve in vier provinciën, namelijk 1) Aquitanië, van de Pyreneën tot aan de Loire; hoofdplaats *Burdegale* (Bordeaux); 2) Belgisch Gallië, tusschen de Seine, de Saône, de Rhône, de Rijn en de Noord-zee; hoofdplaatsen *Vesontio* (Besançon), *Treviri* (Trier); deze provincie begreep alzoo ook de Rijnlanden en Helvetië, die echter naderhand onder den naam van *Germania superior* en *Germania inferior* daarvan afgescheiden werden; in deze provincie lagen langs den Rijn *Colonia Agrippina* (Keulen), *Maguntiacum* (Mentz), *Bonna* (Bonn), *Argentoratum* (Straatsburg), enz.; 3) Celtisch Gallië, bevattende al wat tusschen de Seine, Saône en Loire ligt, tot zuidelijk aan de Cevennes en de Rhône; hoofdplaatsen *Lugdunum* (Lyon), *Alessa* (Alise), *Bibracte*, later *Augustodunum* (Autun), *Lutetia Parisiorum* (Parijs), en 4) Narbonneesch Gallië, de voormalige *Provincia Romana* (Provence); in dezelve lagen *Narbo martius* (Narbonne), eene oude volkplanting der Romeinen, *Tolosa* (Toulouse), *Nemausus* (Nismes), *Vienna* (Vienne en Dauphiné) en *Massilia*, (Marseille) eene oude volkplanting der Grieken.

GALLIEN (JOHANNA), geboren te Hanau, nicht van den beroemden Leydschen Professor DANIEL WYTTENBACH, die, reeds hoogbejaard, in 1817 met haar huwde, en dien zij in 1820 door den dood verloor, was eene geleerde en zeer schrandere vrouw, die van 1815 tot 1823 eenige bevallig in den Griekschen smaak geschreven populair-wijsgeerige Fransche werken heeft uitgegeven, namelijk *Théagène; Le Banquet de Léontis; Histoire de ma petite chienne Hermione; Symposiaques, ou propos de table*, en eindelijk *Alexis*. Al deze werken, met welken zij grooten roem behaalde, zijn in het Hoog- en Nederduitsch, en het laatste ook in het Nieuw-Grieksch vertaald. Deze geschriften behaagden algemeen; de schrijfster verplaatst hare lezers naar Oud-Griekenland, waar zij zoo gemeenzaam met de zeden, gebruiken, denk- en spreekwijzen is, als met die van haar vaderland; zij laat PLATO of XENOPHON zoo gemakkelijk Fransch spreken, dat men hunne gezegden dadelijk in Attisch Grieksch vertalen kan. De inhoud is doorgaans belangrijk, en bebelst zedelijk-wijsgeerige onderwerpen, die op eene bevattelijke, geestige, somtijds zelfs satyrische wijze behandeld worden. De hoogeschool van Marpurg vereerde deze verdienstelijke vrouw in 1827 met den rang van Doctor der wijsbegeerte en het meesterschap der vrije kunsten. † op haar buitenverblijf, bij Leyden, den 27 April 1830.

GALLIENUS (PUBLIUS LICINIUS) was de zoon van Keizer VALERIANUS, die hem tot mederegent aannam in 253. VALERIANUS in 259 krijgsgevangen gemaakt zijnde door SAPOR, Koning van Perzië, deed GALLIENUS niets om zijns vaders vrijheid te bekomen, maar haastte zich om hem als Keizer te vervangen in 260, en gaf zich over aan allerlei weelde, wellust en wreedheid, terwijl het Rijk aan beroerte en verwarring ter prooi was, zonder dat hij in het minst zich daarover bekommerde; hij had het behoud van zijn' troon en zijne provinciën alleen te danken aan de trouw van ODENATUS, Koning van Palmyre, zijn' bondgenoot; maar deze gesneuveld zijnde, verklaarde zijne weduwe ZENOBIA zich tot Koningin van het Oosten, en liet hare drie zonen tot Keizers uitroepen; andere legerhoofden namen insgelijks den titel van Keizers aan, in de geschiedenis bekend onder den naam van de dertig tirannen; een derzelve AUREOLUS, een Daciër, en voormalige veehoeder, maakte zich meester van Milaan; GALLIENUS belegerde hem in deze stad, maar werd vermoord door eenige zamengezworenen onder zijne legerhoofden in 268.

GALLIËRS. Gelijk de Gallen aan het land, dat zij in bezit genomen hadden, den naam gaven van Gallië, ontleenden de latere bewoners den naam van Galliërs of Gaulers van hetzelve. Deze Galliërs waren afstammelingen van de Gallen, die zich meer naar het noorden en oosten van Europa verspreid en op de Britsche eilanden gevestigd hadden; zij bewoonden Italië, Frankrijk en België, en waren in onderscheiden volksstammen verdeeld. Langen tijd waren zij nu in eigen oorlogen, dan als bondgenooten der Germaansche volken, voor de Romeinen geducht, aan wie zij zich toch eindelijk moesten onderwerpen; meermalen, doch meestal vruchteloos, beproefden zij het Romeinsche juk van den hals te werpen; hunne laatste poging daartoe bewerkte hunnen volslagen ondergang. Bij den optogt der Teutonen en Cimbren naar Italië voegden vele Gallische volkeren zich bij deze barbaren; vier Consulare legioenen werden na elkander door hen verslagen; het werelddwingend Rome sidderde bij den aandrang dezer horden; maar CAJUS MARIUS verdelgde in twee moorddadige veldslagen bij Aix en Vercelli deze natiën ruim 100 jaren vóór J. C.; slechts degenen die, den uitslag afwachtende, in Gallië teruggebleven waren, ontkwamen het algemeen verderf. JULIUS CÆSAR, Proconsul geworden zijnde over de provinciën in de nabuurschap van Gallië, besloot de inwoners van deze gewesten te onderwerpen, en volvoerde dit voornemen binnen negen jaren, van 58 tot 50 jaren vóór J. C., door acht zeer bloedige veldtogten. Nadat CÆSAR Gallië onderworpen had, onderwierp hij het geheele Romeinsche volk aan zijne heerschappij. Door volkplantingen en het verleenen van het Romeinsche burgerregt aan onderscheiden Gallische Staten werd het Romeinsch gezag in dit land bevestigd. TIBERIUS en CLAUDIUS vernietigden den godsdienst der Druïden, die naar Britannië weken; doch eindelijk werd ook Britannië eene Romeinsche provincie. Met hulp der Germaansche volken beproefden de Galliërs nog eenmaal hunne vrijheid weder te bekomen, maar vergeefs; zij werden eindelijk allen Romeinsche burgers en volkomen geromaniseerd, zoodat zelfs hunne oude Celtische taal door een' bedorven Latijnschen tongval verdrongen werd, in welken nogtans vele Celtische woorden en worteldeelen overbleven; dit was de zoogenaamde Romansche taal, die, toen de Franken in 486 Gallië grootendeels vermeesterd en aan de Romeinsche heerschappij in dit land een einde gemaakt hadden, met vele Frank-duitsche woorden vermengd werd, waaruit eigenlijk de tegenwoordige Fransche taal ontstaan is, die blijkbaar bij derzelver beschaving zich wederom naar het Grieksch en Latijn gewijzigd heeft, gelijk de taal der Lombarden in Italië en de taal der Gothen en Moren in Spanje insgelijks het Latijn hoe langer hoe meer weder genaderd zijn. De oude Celtische taal bestaat ook nog, hoewel zeer verbasterd, in het Gaëlisch der Bergschotten, het Ersisch der Ieren, en men vindt er nog sporen van in de volkstaal der plattelandbewoners in Walis, Cornwallis, Neder-Bretagne en Normandië.

GALLIMATTHIAS; dit woord is uit het Fransch ontleend, en beteekent onzin, wartaal. De beteekenis van dit woord is meer bekend dan deszelfs oorsprong. Een Fransche boer, MATTHIAS genaamd, had een proces wegens een' baan. Zijn Advokaat, die, naar het toenmalig gebruik, in het Latijn pleitte, herhaalde dikwijls de woorden *Gallus Matthiae* (de haan van MATTHIAS), maar versprak zich eenige malen, en zeide *Galli Matthias* (de MATTHIAS van den haan): daar dit nu stof tot lagchen in plaats van een' gezonden zin opleverde, noemde men naderhand elke verwarde voordragt Gallimatthias.

GALLIPOLI is eene kleine, maar goed gebouwde en versterkte stad in het koningrijk Napels, in de provincie Otranto, aan de golf van Taranto, op eene landtong; de haven wordt door een sterk kasteel verdedigd; eertijds werd uit deze stad veel olijfolie naar Engeland en Holland verzonden.

GALLOWAY, een landschap in Zuid-Schotland, dus genaamd naar deszelfs oude inwoners, die van de Gallen afkomstig waren, grenst ten oosten aan Nithesdale, ten noorden aan Dumfries, ten zuiden en ten westen aan de Iersche Zee; hetzelve wordt verdeeld in Hoog- en Laag Galloway; de voornaamste vlekken zijn Wigton en Kirkudbright. De bodem is vruchtbaar en er zijn goede weiden; er worden jaarlijks uit dit graafschap over de 50,000 runderen, schapen en varkens in Engeland gesleten; dit land levert eene bijzondere soort van kleine vlugge en sterke paardjes (*Galloway-horses*), die in Engeland zeer gewild zijn. In de rivieren en meren worden ongemeen groote en vette palingen gevangen.

GALLUS, Priester van CYBELE, ontmande zich, even als ATYS. De volgende Priesters van CYBELE waren insgelijks gesnedenen, en werden naar hem Galli genaamd. Deze Priesters trokken van plaats tot plaats, met het beeld hunner godin, sloegen op cymbalen en zongen lofzangen, Galliamben genaamd. = (CAJUS SULPICIUS), 166 jaren vóór J. C., Romeinsch Consul met MARCUS CLAUDIUS MARCELLUS, nadat hij Quaestor, Aedile en Praetor geweest was, voerde het eerst tooneelvertooningen in bij de Consulare feesten, en had de hand, naar men beweert, in de zamenstelling der stukken van TERENTIUS. GALLUS was ook een liefhebber der sterrekunde, en zou, volgens PLINIUS een werk geschreven hebben over deze wetenschap, toen nog in hare kindschheid bij de Romeinen; nog slechts Tribun zijnde onder PAULUS ÆMILIUS in den tweeden Macedonischen oorlog, voorzeide hij eene maaneclips, en verklaarde de oorzaak van dit verschijnsel, tot dus ver altijd een voorwerp van schrik bij de onwetende en bijgeloovige menigte. = (CAJUS VIBIUS TREBONIANUS), Romeinsch Veldheer in Moesië, werd in 251 tot Keizer uitgeroepen, na het sneuvelen van DECIUS in een gevecht tegen de Gothen, met wie hij een' schandelijken vrede sloot, waarbij de Romeinen zich verbonden tot het betalen van eene jaarlijksche schatting. Terwijl de provinciën door de Perzen en Barbaren verwoest werden, bleef GALLUS gerust te Rome, gaf zich over aan allerlei vermaken, vervolgde de Christenen, en nam zijn' zoon VOLUSIANUS tot mederegent aan, doch werd met dezen door zijne soldaten vermoord te Terni in 253 na eene regering van 18 maanden. = (CORNELIUS), geboren te Frejus 69 jaren vóór J. C., hield de zijde van OCTAVIANUS gedurende de burgeroorlogen en bewees hem gewigtige diensten; tot belooning kreeg hij het bestuur over Egypte, welk land hij uitplunderde. Hij werd teruggeroepen en door den Raad tot eene geldboete en ballingschap verwezen. Zijne schande niet willende overleven, maakte hij een einde daaraan door zelfmoord, 26 jaren vóór J. C. VIRGILIUS vervaardigde zijne tiende Ecloga, om hem te troosten over de on-

trouw van zijne minnares. GALLUS zelf was dichter; zijne Elegiën zijn echter verloren geraakt; de zes, die op zijn' naam bij de verzameling van CATULLUS en TIBULLUS gevonden worden, zijn van een' veel lateren GALLUS. = (ÆLIUS), Landvoogd van Egypte, na den voorg., drong door tot in Arabië, meenende aldaar groote schatten te vinden, maar misleid door den trouweloozen Arabier SYLLAEUS, die den Romeinen tot gids diende in deze hun nog onbekende gewesten, verloren zij een groot gedeelte van hunne vloot tegen de klippen en van hun leger in de woestijn; het overschot kwam na zes maanden terug van dezen noodlottigen togt. = (FLAVIUS CONSTANTIUS), broeder van JULIANUS, werd in 751 tot Cæsar benoemd door CONSTANTIUS II, en kreeg het bewind over het oosten. Hij behaalde verscheiden voordeelen op de Perzen, maar hij maakte een schandelijk misbruik van zijne magt, en deed verscheiden aanzienlijke inwoners van Syrië en Antiochië ter dood brengen. Door den Keizer terugontboden, werd hij veroordeeld om onthalsd te worden in 354.

GALNOTEN zijn kleine ronde kogels of knobbels, die als uitwassen op de bladen van verscheiden eiksoorten gevonden worden, en ontstaan door den steek van een insect (*Cyrips quercus folii*). Het wijfje steekt met haren angel een gat in de benedenvlakte van een eikenblad, en legt er een ei in. De sappen trekken naar de gekwetste plaats van het blad, hoopen zich daar op, puilen uit en verharden in de lucht, waar zij dan allengs rondom het ei een rond uitwas vormen; het daarin aanwezige ei wast met de Galnoot, eindelijk kruipt er eene made uit, die zich met het vochtig sponsachtig weefsel der Galnoot voedt, in eene pop verandert, zich tot een volkomen insect ontwikkelt, en de Galnoot doorvreet. De Levantsche Galnoten zijn beter dan de Europesche; de besten komen uit Aleppo; zij zijn blaauwachtig grijs, stekelig en zwaar in het gewigt; de mindere Italiaansche en Fransche soorten zijn geel, glad en ligt. Men bedient zich van de Galnoten tot zwart en bruin verwen, en zij maken het hoofdbestanddeel uit van den gewonen schrijfinkt.

GALOENGGOENG is een volkaan op het eiland Java, vermaard geworden door eene verderfelijke uitbarsting, welke, voor het eerst bij menschenheugenis, den 8 October 1822 plaats greep, en waarbij 114 dorpen vernield werden. Een beknopt verhaal dezer schrikkelijke gebeurtenis vindt men in SOMMER's *Tafereel van het Heelal*, I Deel. blz. 153, en een uitvoerig verslag in het Tijdschrift *Cybele* N°. VII.

GALSUINDE, oudste dochter ATHANAGILDE, Koning der Visigothen, en zuster van BRUNEHAUT, geboren omstreeks 540, huwde met CHILPERIC I, die, op aandrijven van zijne bijzit FREDEGONDE, haar liet vermoorden.

GALVANI (ALOYSIO), geboren te Bologna den 9 September 1737, begon als Geneesheer in 1762 zijne eervolle loopbaan; beöefende tevens met ijver de ontleed- en heelkunde, welke hij eerlang met de vroedkunde aan de hoogeschool zijner geboortestad onderwees. Het toeval bragt hem tot de ontdekking van verschijnselen, die een' nieuwen tak der geneeskundige natuurkunde uitmaken, en dien hij zelf zeer oneigen dierlijke electriciteit noemde; doch Prof. VOLTA te Pavia bewezen hebbende, dat er geene dierlijke electriciteit volgens GALVANIS theorie bestaat, noemde het verschijnsel, door hem ontdekt, metaalprikkel, maar liet hem de eer der ontdekking, welke VOLTA door nadere proeven tot meer volkomenheid bragt, en thans onder den naam van Galvanismus algemeen bekend is. Het gelukte GALVANI op eene reis naar Sinigaglia de oorzaak der electrische verschijnselen bij den krampvisch op het spoor te komen, en schreef daarover eene geleerde verhandeling. In 1790 stortte het verlies zijner vrouw hem in eene diepe zwaarmoedigheid, die een' geruimen tijd hem allen lust tot verdere wetenschappelijke nasporingen benam, en dewijl hij bij de oprigting der Cisalpijnsche Republiek den eed weigerde, die van de ambtenaars gevorderd werd, verloor hij zijn ambt, en daarmede zijn eenig bestaanmiddel. Hij begaf zich op het land bij zijn' broeder, en † den 4 December 1798.

GALWAY, een graafschap in Ierland, waarschijnlijk dus genaamd omdat hetzelve vroeger door Gallen bewoond is geweest, grenst ten noorden aan het graafschap Mayo en Roscommon, ten zuiden aan het graafschap Clare, ten westen aan de zee en ten oosten aan de provincie Leinster. Deze landstreek is zeer vruchtbaar, en levert granen en schapen. De hoofdstad, mede Galway genaamd, is eene versterkte en net gebouwde stad. De ruime baai verstrekt tot eene veilige haven en reede.

GAMA (VASCO DA), vermaard Portugeesch zeereiziger der XV eeuw, werd in 1497 door den Koning MANUEL naar Oost-Indië gezonden; hij omzeilde op deze reis de Kaap de Goede Hoop, die BARTOLOMEO DIAZ in 1486 ontdekt had, en kwam den 20 Mei 1498 te Calcutta. Bijna overal werd hij door de vorsten en inwoners vijandig behandeld, behalve door den Koning van Melinde, die hem op zijne terugreis een' gezant medegaf. In 1498 teruggekeerd, maakte hij zich gereed tot eene tweede reis, en vertrok in 1502 met 20 schepen wederom naar de Indiën. Hij verscheen voor Calcutta, om zich voldoening te verschaffen voor de vroegere mishandelingen, tastte de in de haven liggende schepen aan en deed de stad beschieten; tevens liet hij dertig gevangen Arabieren aan de raa's ophangen en zond de afgehouwen hoofden en handen aan den Koning. Vervolgens bezocht hij Cochin, leide aldaar eene factorij aan, en stevende naar Cananor. Hier geraakte hij in gevecht met het eskader des Konings van Calcutta, en behaalde de overwinning. Onder den rijken buit, dien de Portugezen op de veroverde vaartuigen vonden, was een afgodsbeeld van louter goud, meer dan dertig ponden zwaar, en van eene wonderlijke gedaante. In 1503 kwam hij in Lissabon terug, waar hij met uitstekende eerbewijzingen ontvangen werd. Met den rang van Onderkoning werd VASCO DA GAMA door MANUELS opvolger JOAO III nog eenmaal naar de Indiën gezonden; met veertien schepen stak hij in zee, maar dit maal keerde hij niet terug. † te Goa den 24 December 1524.

GAMALIEL, Joodsch wetgeleerde, doch een geheim aanhanger van JEZUS en de leermeester van PAULUS, wederhield de Joden zoo veel hij kon van het vervolgen der Christenen en liet STEPHANUS, nadat hij gesteenigd was, begraven.

GAMELION was de naam der zevende maand van het jaar bij de Atheners, in welke de Gameliën ter eere van JUNO, als huwelijksgodin, gevierd werden; van Γαμος, huwelijk, bruiloft.

GANGANELLI (GIOVANNI VINCENZO ANTONIO), zie Paus CLEMENS XIV.

GANGES (DE) is eene der grootste en vermaardste Aziatische rivieren; zij ontspringt in het Himmalajahgebergte, in het noorden van Tibet en stort zich na een' loop van meer dan 300 mijlen door negen armen in den Bengaalschen zeeboezem. Deze rivier kan als de Donau van Hindostan aangemerkt worden; zij ontvangt verscheiden andere rivieren en stroomen, is zeer vischrijk, doch uit hoofde der watervallen niet overal bevaarbaar. De Hindo's bewijzen aan de Ganges eene godsdienstige vereering door het vieren van vele bijgeloovige en zonderlinge plegtigheden; zij gelooven dat deze rivier onmiddellijk uit de voeten van BRAMA ontspringt en groote wonderkrachten bezit; derzelver water heiligt alles wat hetzelve aanraakt: het is dienvolgens strenge pligt zich op gezette tijden in dezelve te baden of ten minste zich met derzelver water te wasschen; en iemand, die aan den oever der Ganges sterft, en nog even vóór zijn' dood van derzelver water drinkt, mag zich verzekerd houden van een goed onthaal in de andere wereld: men brengt dus de stervenden, zoo er mogelijkheid toe is, naar den oever der rivier, om hem van haar heilig water te doen drinken, of hem er in te dompelen. Die te ver afwonen bewaren dit kostelijk water in koperen vazen, of kunnen het bij de priesters bekomen, om het aan stervenden toe te dienen; ook verzamelt men zorgvuldig de overgebleven beenderen en asch der verbrande lijken, om dezelve bij gelegenheid in de Ganges te werpen.

GANGES (ANNE ELIZABETH DE ROSSAN, Marquisin DE), geboren te Avignon in 1636, huwde, naauwelijks dertien jaren oud, met den Marquis de CASTELLANE, die haar aan het hof van LODEWIJK XIV bragt, waar hare schoonheid algemeen bewonderd werd. Na den dood van haren echtgenoot hertrouwde zij met den jongen Marquis DE GANGES, en kwam met hem te Avignon terug. De beide broeders van den Marquis, de Abt en de Ridder DE GANGES, ontstaken in hevigen hartstogt voor hunne schoonzuster, en beproefden eerst vruchteloos alle mogelijke middelen om haar te verleiden, en zij besloten toen gemeenschappelijk het verderf der deugdzame vrouw. Na twee vergeefsche pogingen tot vergiftiging, en toen zij wisten dat hun broeder voor eenige dagen afwezig was, traden de Abt en de Ridder in de kamer der Marquisin, kondigden haar aan dat zij moest sterven en gaven haar de keus tusschen degen, pistool of vergift; zij koos het laatste, en de beide broeders vertrokken. Het gelukte der Marquisin nogtans het vergift wederom kwijt te raken, en sprong uit een venster van 22 voeten hoogte; maar door hare moordenaars vervolgd, viel zij doorboord met zeven degensteken, welke de Ridder haar toebragt. De beide schelmen ontkwamen, en het ongelukkig slagtoffer leefde nog negentien dagen. Het parlement veroordeelde de schuldigen bij verstek den 21 Augustus 1667 om geradbraakt te worden. Onder de medepligtigen was een Priester, PERETTE genaamd, die door de moordenaars bij de Marquisin geroepen was onder voorwendsel van haar den bijstand van den godsdienst te verleenen, maar inderdaad om hun in de uitvoering van deze gruweldaad behulpzaam te zijn; dit schijnheilig monster bezweek onder zijn' strafarbeid op de galeijen.

GANODURUM, oude benaming van *Constans* of *Costnitz*, in het groothertogdom Baden.

GANSFORT (JAN WESSEL), geboren te Groningen in 1419, leide te Zwol den grond zijner geleerdheid, die hem den bijnaam van *Lux mundi* (het licht der wereld) verwierf. Te Keulen leide hij zich toe op de godgeleerdheid en de Platonische wijsbegeerte, leerde Hebreeuwsch en Arabisch, en onderscheidde zich vooral door zijne heldere denkwijze. Hij onderwees de wijsbegeerte eenigen tijd te Heidelberg, bezocht Leuven en Parijs, verzelde FRANCESCO DELLA ROVERE naar het Concilie van Bazel, en onderhield de vriendschap met hem zelfs nog toen hij in 1471 Paus geworden was onder den naam van SIXTUS IV; deze wilde GANSFORT een bisdom schenken, maar hij verlangde slechts een' Hebreeuwschen Bijbel uit de Vati-

kaansche bibliotheek. In Groningen teruggekeerd, verklaarde hij zich openlijk tegen de onfeilbaarheid van den Paus, de aflaten en andere leerstukken der Roomsche Kerk, waardoor hij der inquisitie ongetwijfeld in handen geraakt zou zijn, zoo DAVID VAN BOURGONDIË, Bisschop van Utrecht, hem niet beschermd had. † den 4 October 1489. Zijne meeste schriften werden door de monniken verbrand; de overgeblevenen zijn verscheiden malen gedrukt, eenigen bij elkander, onder den titel *Farrago rerum theologicarum*, met eene voorrede van LUTHER, het laatst te Amsterdam in 1617.

GANYMEDES, zoon van Tros, Koning van Troje, was zoo uitstekend schoon, dat JUPITER hem tot zijn' schenker begeerde. De jongeling op den berg Ida jagende, nam JUPITER de gedaante aan van een' adelaar, en voerde hem naar den Olympus, waar hij den goden bij hunnen maaltijd den nectar inschonk, hetwelk HEBE te voren gedaan had. De beeldhouw- en schilderkunst hebben dezen mythus meermalen tot voorstelling van het ideaal-schoone genomen.

GARAMOND (CLAUDE), Stempelsnijder en Lettergieter, † te Parijs in 1561, kreeg last van FRANS I tot het snijden der drie soorten van letters, waarmede ROBERT STEPHANUS de Grieksche klassieken gedrukt heeft, en welke lettersoort nog naar hem genaamd is. De stempels waren in 1796 nog voorhanden, en dienden voor de matrijzen der letters van een' druk van XENOPHON.

GARAT (PIERRE JEAN), geb. te Bordeaux omstreeks 1768, zong reeds vóór hij spreken kon, en ontwikkelde de schoonste stem, die de natuur welligt immer heeft voortgebragt. Met zijn 20 jaar kwam hij te Parijs, waar men hem met bewondering en geestdrift hoorde; hij zong eene geheele opera met hetzelfde gemak als een ander eene enkele aria, en kon nog naauwelijks muzijk lezen. MARIA ANTOINETTE nam lessen van GARAT, en om hem aan het hof te verbinden, benoemde de Graaf van Artois hem tot zijn' Secretaris. Na de omwenteling deed hij eene reis naar Spanje, Engeland, Duitschland en Rusland. In Parijs teruggekeerd, † hij aldaar den 2 Maart 1823, en werd naast GRÉTRY begraven.

GARDAZ (FRANÇOIS MARIE), geboren te Oyannax in 1777, was Advokaat en letterkundige te Parijs; zijne ouders waren zeer gehecht aan het hof en de oude vormen, en hadden hem hunne begrippen ingeprent. Bij gedroeg zich dus lijdelijk gedurende het bestaan der Republiek, en deed zich geheel niet opmerken onder het keizerschap, doch bij de herstelling der BOURBONS in 1814 trad hij op als schrijver en lofredenaar van het koninklijk geslacht. De terugkomst van BONAPARTE trof hem zoo hevig, dat hij krankzinnig, en eindelijk volkomen razend werd; in zijne woede beet hij zich de tong af, slikte dezelve in en † onder vreesselijke stuipen den 27 Sept. 1815.

GARDE D'HONNEUR: dit Fransche woord beteekent letterlijk *Eerewacht*, namelijk zoodanig een corps vrijwilligen, hetwelk uit aanzienlijke jongelieden bestaat, door welke een vorst bij zijn bezoek van eenige plaats wordt ingehaald en uitgeleid, waarna zoodanig corps wederom ontbonden wordt. In 1812 en 1813 gebood NAPOLEON de oprigting van een corps Gardes d'honneur, waartoe de jongelieden der voornaamste en rijkste geslachten uit de ingelijfde landen, inzonderheid Holland, genomen werden, die hem in het veld moesten volgen; doch dit waren geenszins vrijwilligen; de meesten werden daartoe gedwongen, en, even als alle andere conscrits, met geweld uit de armen hunner ouders weggerukt; maar dit was ook eene der laatste razende stuiptrekkingen der geknakte magt des Corsikaanschen geweldenaars.

GARDINER (JAMES), Schotsch Kolonel, geboren te Carriden in 1687, sneuvelde in 1745 bij Priston-Pans in een gevecht tegen de rebellen. Hij had eerst slordig geleefd, doch een mystiek boek gelezen hebbende, getiteld: *De Hemel stormenderhand ingenomen*, bekeerde hij zich, en werd uitermate vroom. PHILIP DODDRIDGE beschreef deze bekeeringsgeschiedenis, en WALTER SCOTT nam dezelve over in zijn' Roman *Waverley*.

GARGON (MATTHEUS), afkomstig van Fransche ouders, die om de geloofsvervolging Doornik ontweken waren en zich te Haarlem hadden nedergezet, alwaar hij den 23 Februarij 1661 geboren werd, was Predikant en Rector der Latijnsche school te Vlissingen, en † aldaar den 14 April 1728. Ook als letterkundige en dichter onderscheidde hij zich voordeelig door eene goede Nederduitsche vertaling van BOËTHIUS, en vooral door zijne onderhoudend geschreven *Walchersche Arkadia*, in 1715 te Leyden gedrukt, eene gelukkige navolging der *Batavische Arkadia* van HEEMSKERK. Zie over hem M. SIEGENBEEK, *Museum*, II Deel, blz. 149. P. G. WITSEN GEYSBEEK, *Biogr. Anthol. en Crit. Woordenb. der Nederd. Dichters*, II Deel, blz 358.

GARISSOLES (ANTOINE), geboren te Montauban in 1587, was Hervormd Predikant aldaar, en heeft onder meer andere werken eene *Adolphis* in XII boeken uitgegeven, een heldendicht waarin hij de dappere daden van GUSTAVUS ADOLPHUS in schoone Latijnsche verzen bezong. † in 1650.

GARNERIN (ANDRÉ JAQUES), † te Parijs in 1823, was, na BLANCHARD, de stoutste luchtreiziger en de uitvinder van het valscherm (*Parachûte*), waarmede hij in 1799 te Parijs de eerste proefneming bewerkstelligde, en in 1800 te Petersburg in de tegenwoordigheid van het hof herhaalde. De uitvinding werd hem echter door zijn' ouder' broeder betwist, tegen wien hij in 1816 een vinnig geschrift in het licht gaf, om het publiek dit geschil te laten beslissen.

GARNET (HENRY), Engelsch Jezuit, geboren te Nottingham in 1555, onderwees eenigen tijd te Rome de wiskunde, en keerde in de hoedanigheid van Provinciaal der orde in Engeland terug, toen ELIZABETH gestorven en JAKOBUS I haar opgevolgd was. Zich bedrogen vindende in de verwachting dat de zoon van MARIA STUART den Roomschen geestelijken gunstiger zou zijn dan ELIZABETH hun geweest was, nam GARNET deel in het afschuwelijk Buskruidverraad, of droeg er ten minste kennis van; althans de Pater werd den 3 Mei 1606 met de andere verraders opgehangen. De Jezuiten beschouwen hem als een' martelaar, ontkennen dat hij eenig deel hoegenaamd had aan den gruwel of stemmen ten hoogste toe dat hij als medewustig gestraft is, omdat, een der zamenzweerders, in de biecht, hem kennis gegeven hebbende van den aanslag, hij dien niet geöpenbaard had; andere Jezuiten verklaren het geheele Buskruidverraad voor verdicht, en eene uitvinding van den Minister CECIL, om gelegenheid te hebben tot het vervolgen van deze eerwaarde vaders.

GARNIER (GERMAIN), geboren te Auxerre den 8 November 1754, † te Parijs den 4 October 1821, was Procureur bij het Châtelet, toen hij op aanbeveling der Hertogin van Narbonne Secretaris werd van Mad. ADELAÏDE, zuster van LODEWIJK XVI. Bij de uitbarsting der omwenteling gedroeg hij zich met de uiterste omzigtigheid; LODEWIJK XVI benoemde in 1791 gelijktijdig met ROLAND en CLAVIÈRES hem tot Minister van Justitie, doch hij weigerde deze waardigheid en werd vervangen door DURANTON. Toen de zaken eene bloedige gedaante aannamen, week GARNIER naar Zwitserland, doch kwam in 1795 in Frankrijk terug, en werd lid van het Directoire. BONAPARTE Eerste Consul geworden zijnde, werd GARNIER Prefect van het departement der Seine en Oise, en onder het keizerschap Graaf, Lid van het Legioen van eer, Voorzitter van den Staatsraad, enz. enz. Maar al deze keizerlijke gunstbewijzen wederhielden hem niet, om, bij het naderen der verbonden legers, voor de afzetting van NAPOLEON en de herstelling der BOURBONS te stemmen. LODEWIJK XVIII benoemde hem in de kamer der Pairs; bij NAPOLEONS terugkomst in 1815 weigerde hij hem op nieuw te huldigen, en begaf zich op het land. De Koning beloonde zijn voorzigtig gedrag met nieuwe eer- en gunstbewijzen, en zoo sleet hij zijn leven in vrede en vriendschap met iedereen, en gaf het voorbeeld hoe men met zich naar den tijd te schikken voor zich zelven de beste rekening maakt. Hij heeft eene menigte werken geschreven en uitgegeven. Het beste daar onder is eene vertaling van dat van SMITH over den Rijkdom der natiën, in 1796 te Parijs gedrukt.

GARNIZOEN, Fr. *Garnison*, bezetting van krijgsvolk in eene stad. Behalve in de vestingen en grensplaatsen, werden voorheen geene soldaten in tijd van vrede in de open steden gelegd. KAREL VII was de eerste Fransche Koning, die sterke bezettingen legde in de onderscheiden steden van zijn Rijk, en de inwoners dwong dezelve te huisvesten en te voeden. Onder LODEWIJK XI werden de eerste casernen voor de soldaten gebouwd.

GARONNE (DE) is eene der vier groote rivieren van Frankrijk; zij ontspringt in het Pyreneesche gebergte, doorloopt Gascogne, vereenigt zich met de Dordogne, en stort onder den naam van Gironde zich uit in de zee van Gascogne.

GARRICK (DAVID), afkomstig uit een Fransch geslacht, LA GARRIQUE genaamd, hetwelk na de herroeping des Edicts van Nantes naar Engeland gevlugt was, werd in 1716 geboren te Heresford, in eene herberg, waar zijn vader op werving lag. In de schoolwetenschappen maakte hij geringe vorderingen, maar spoedig ontwikkelden zich zijne bekwaamheden voor het tooneel. Zijn weinig bemiddelde vader zond hem in 1730 naar Lissabon, waar hij eenigen tijd op het kantoor van zijn' oom, een' rijken wijnkooper, werkzaam was; maar deze bezigheid verveelde hem, en hij keerde na een jaar in de school te Lichtfield terug, waar de omgang met SAMUEL JOHNSON zeer voordeelig voor hem was; met dezen begaf hij zich naar Londen, om zich op de regtsgeleerdheid toe te leggen, doch zag weldra af van deze studie, en begon met zijn' broeder den wijnhandel, maar liet ook dezen varen, en betrad in 1741 de loopbaan, welke de natuur hem aangewezen had. Als lid van een reizend tooneelgezelschap betrad hij te Ipswich voor het eerst het tooneel in de rol van ABBAN in het treurspel *Oronoko*: vervolgens speelde hij bij afwisseling te Londen en te Dublin, tot hij in 1747 gemeenschappelijk met LACY den Schouwburg van Drurylane met vernieuwd privilegie kocht en het bestuur op zich nam. Den 10 Augustus 1776 verliet hij het tooneel, en eindigde zijne overige levensdagen op zijn buitengoed bij Londen in 1779. Zijn lijk werd door vier aanzienlijke Engelschen gedragen en in de Westminster-abdij begraven, waar in 1797 hem ter eere een prachtig gedenkteeken werd opgerigt. GARRICK was welligt, wat de mimische daarstelling betreft, de grootste tooneelspeler, die immer het tooneel betreden heeft; bij had de uitdrukking zijner gelaatstrekken zoodanig in zijne magt, dat hij niet alleen alle hartstogten en gemoedsbewegingen, maar zelfs physiognomiën van bekende personen kon voorstellen (waarin trouwens

het penseel hem moest te hulp komen, anders is de anecdote van zijne ontmoeting met HOGARTH niet te gelooven, die het portret van den gestorven FIELDING naar GARRICKS gelaat geschilderd heeft); voorts was hij welgemaakt en had eene zuivere sterke stem. Niet alleen als tooneelspeler, ook als dichter en schrijver verdient GARRICK onderscheiding; hij heeft 28 zoo oorspronkelijke als vertaalde en omgewerkte tooneelstukken, aanspraken, brieven, gedichten, enz. (in 1785 en 1798 gedrukt) nagelaten, maar ook, wat zijnen erfgenamen denkelijk veel aangenamer was, een vermogen van 400,000 Pst.

GARVE (CHRISTIAN), geboren te Breslau in 1742, verloor vroeg zijn' vader, maar zijne verstandige moeder gaf hem eene voortreffelijke opvoeding, en bestemde hem voor den predikdienst; doch ligchamelijke ongesteldheid noopte hem een ander vak van studie te kiezen. In 1763 hoorde hij te Frankfort de lessen van BAUMGARTEN in de wijsbegeerte, vervolgens studeerde hij te Halle in de wiskunde en toen te Leipzig, waar GELLERT, WEISSE en andere fraaije vernuften zijne vrienden werden. Na GELLERTS dood in 1769 werd GARVE Professor der wijsbegeerte te Leipzig, en hield eenige jaren collegiën in de zuivere wiskunde, logica en andere wetenschappen; maar zijne zwakke gezondheid noodzaakte hem zijn ambt neder te leggen, en hij vertrok in 1772 weder naar Breslau. FREDRIK II ontbood hem in 1778 naar Charlottenburg, en spoorde hem aan tot het vervaardigen eener vertaling van CICERO's werk over de pligten, die van 1783 tot 1792 viermalen gedrukt werd (er bestaat ook eene Nederduitsche overzetting van GARVES vertaling). Onder aanhoudenden letterarbeid eindigde hij zijn ziekelijk leven den 1 Dec. 1798; zijn dood werd door eenen pijnlijken aangezigtskanker bespoedigd. GARVE was een man van een zeer beminlijk karakter; als wijsgeer heeft hij zich niet door spitsvondige onderscheidingen of stoute en gewaagde stellingen, maar door gezonde redekaveling en bevattelijke voorstelling voordeelig doen kennen. Zijne philosophie was practische levenswijsheid, om welke te verkondigen hij geene hooge vlugt behoefde te nemen, maar de gewoonste onderwerpen daartoe op eene nuttige populaire wijze wist bruikbaar te maken. Zijn stijl is juist, duidelijk, eenvoudig en edel; zoodat hij met regt als een der beste Duitsche wijsgeerige volksschrijvers geächt wordt.

GASCOGNE was bij de oude verdeeling van Frankrijk de naam van de grootste der zuidelijke provinciën; zij besloeg bijkans de geheele kust van dat gedeelte der Middellandsche Zee, hetwelk men de Bogt van Frankrijk noemde, en bevatte het oude Aquitanië, welke benaming naderhand in Guyenne verbasterd en aan een landschap in deze provincie gegeven is geworden. De Gascogners, een Pyreneesch bergvolk, uit Biscayen afkomstig, veroverden dit land, nadat CLOVIS de Gothen uit hetzelve verdreven had. KAREL DE GROOTE verhief Aquitanië tot een koningrijk voor zijn' jongsten zoon LODEWIJK, die hem in de regering van Frankrijk opvolgde. De volgende Koningen van Frankrijk lieten Aquitanië besturen door Graven en Hertogen, die zich onafhankelijk maakten. ELEONORE, erfdochter van WILLEM IX, Hertog van Aquitanië, gescheiden gemalin van LODEWIJK VII, Koning van Frankrijk, hertrouwde met HENRIK, Graaf van Anjou, die Koning van Engeland werd, en bragt dit hertogdom aan de Engelsche kroon. De Franschen vermeesterden een gedeelte van hetzelve in 1203. Bij den vrede werd bepaald dat de Koningen van Engeland het hertogdom Guyenne in eigendom zouden bezitten gelijk hetzelve ten noorden door de Charente en ten zuiden door de Pyreneën bepaald werd. Dit hertogdom bleef in de magt der Engelschen tot zij het in 1453 met den slag bij Castillon verloren. De voornaamste steden, in deze landstreek gelegen, worden in afzonderlijke artikels vermeld. De bodem is in Gascogne zeer vruchtbaar, vooral in wijn, olie, kastanjes en pruimen; de voornaamste handel in wijnen wordt te Bordeaux gedreven; de bewoners der andere steden vinden mede hun bestaan in andere takken van nijverheid.

GASSENDI (PIERRE), geboren te Chautersier, in Provence, den 22 Januarij 1592, van weinig bemiddelde ouders, beöefende reeds vroeg met lust en ijver de wetenschappen. Naauwelijks 16 jaren oud gaf hij te Digne reeds onderwijs in de redekunst; in 1616 werd hij Prof. der godgeleerdheid aan de hoogeschool te Aix, doch nam zijn ontslag in 1623, en begaf zich weder naar Digne, waar hij als Domproost stil leefde, en een werk schreef tegen de Aristotelische wijsbegeerte, gedeeltelijk te Grenoble in 1624 en gedeeltelijk in den Hage in 1659 gedrukt, hetwelk hij echter niet voltooide; hij deed eene reis naar Holland en Duitschland. Een proces voerde in 1646 zijne tegenwoordigheid te Parijs, waar hij als onderwijzer der wiskunde bij het koninklijk collegie werd aangesteld. Het wijsgeerig stelsel van DESCARTES begon opgang te maken; GASSENDI bestreed hetzelve, en zijne leer vond zoo wel aanhangers als die van DESCARTES; het regende geschriften van wederzijden; dit gaf in het eerst veel leven in de philosophische wereld, maar de uitslag was dat men eindelijk beiden gelijk gaf, en er geen belang meer in stelde. GASSENDI † den 25 October 1655, dus vijf jaren na DESCARTES. Zijne werken, 6 deelen in folio, kwamen in 1658 te Lyon in het licht; zij behelzen een' schat van diepzinnige geleerdheid, waarvan echter voor den tegenwoordigen tijd weinig meer bruikbaar is. BAYLE noemt GASSENDI den grootsten philosooph onder de toenmalige geleerden, en den grootsten geleerde onder de philosophen. Hij was de eerste die het stelsel van EPICURUS in een geheel ander licht beschouwde dan men tot dus ver gewoon was, en stelde hetzelve voor op eene wijze, die den Jezuiten niet smaakte; Pater VALOIS beweerde dat daardoor het leerstuk der Transsubstantiatie gevaar liep, en maakte den philosooph van ketterij verdacht, maar GASSENDI wist zich zoo wel te verdedigen, dat niemand zijne regtgeloovigheid in twijfel trok.

GASSICOURT (LOUIS CLAUDE CADET DE), geboren te Parijs den 31 Julij 1731, was een bekwaam Scheikundige en Apotheker, die eene menigte wetenschappelijke verhandelingen in tijdschriften geleverd en afzonderlijk uitgegeven heeft. Hij bezat bij zijne buitengemeene kundigheden een zeer edel karakter. Een proces gewonnen hebbende tegen een' kwakzalver, wiens middelen hij voor gevaarlijk en schadelijk verklaard had, betaalde hij de kosten, en stelde den man schadeloos voor het verlies dat hij hem tot voordeel der menschheid veroorzaakt had. CADET DE GASSICOURT † den 17 October 1799. = (CHARLES LOUIS CADET DE), zoon van den voorg., geboren te Parijs den 23 Januarij 1769, was Advokaat, en gedroeg zich zeer loffelijk bij verscheiden gebeurtenissen gedurende de omwenteling. Hij ontsnapte de bloedige klaauwen der revolutionnaire regtbank, die hem in beeldtenis deed ter dood brengen. Naderhand kwam hij terug, stelde zich voor eene jury, en deed dit vonnis vernietigen. Na zijns vaders dood verliet hij de balie, werd Apotheker en leide zich toe op de scheikunde; weldra was hij even beroemd als zijn vader, dien hij als schrijver, ook in andere vakken van wetenschap, ver overtrof; daarbij was hij zeer werkzaam in het daarstellen van wetenschappelijke of weldadige instellingen, over de meeste van welke hij deel aan het bestuur had. NAPOLEON benoemde in 1809 hem tot zijn' eersten Apotheker. Eerst in 1812 verkreeg hij den rang van Meester der vrije kunsten. † den 5 September 1821. Hij heeft over de 50 werken uitgegeven, over allerlei onderwerpen en in allerlei vormen, zelfs romans en tooneelstukken; zijn stijl is onderhoudend en zuiver, zoo wel in verzen als in proza; zijne wetenschappelijke, historische en staatkundige geschriften behelzen vele nuttige en belangrijke zaken.

GASSION (JEAN DE), geboren te Pau in 1609, deed zijn' eersten veldtogt in Piemont, onder het bevel van den Hertog DE ROHAN, ging vervolgens over in dienst van GUSTAVUS ADOLPHUS, Koning van Zweden, en onderscheidde zich door zijne dapperheid, inzonderheid in den slag bij Leipzig in 1631 en andere gelegenheden. Na het sneuvelen des Konings bij Lutzen in 1632 keerde GASSION met zijn regiment naar Frankrijk, en voegde zich bij het leger van den Maarschalk LA FORCE in Lotharingen, vermeesterde verscheiden plaatsen, en behaalde grooten roem in den slag van Rocroi. Bij de verovering van Thionville (Diedenhoven) werd hij gekwetst en verheven tot Maarschalk van Frankrijk in 1643. Gedurende den veldtogt in Vlaanderen van 1645 tot 1647 veroverde hij verscheiden vestingen; bij de belegering van Lens werd hij gekwetst en † vijf dagen daarna den 2 October 1647.

GASTON (MARIE JOSEPH HYACINTHE DE), geboren te Rhodez in 1767, studeerde te Parijs, en koos toen den krijgsdienst. Hij was Dragonderkapitein, maar nam zijn ontslag bij de omwenteling. Na eenigen tijd onder het emigrantenleger gediend te hebben, ging hij naar Rusland, waar hij van CATHARINA II en PAUL I een goed onthaal genoot. Onder het consulschap in Frankrijk teruggekeerd, gaf hij eenige fragmenten in het licht eener vertaling der *Aeneis*, welke hij in Rusland begonnen had. FOURCROY bezorgde hem een ambt bij het Lyceum te Limoges. Hier voltooide GASTON zijne vertaling, die in 3 deelen in 1803—1807 te Parijs in het licht kwam. † in 1808. Zijne vertaling is meer getrouw, maar minder sierlijk en bevallig dan die van DELILLE.

GASTRONOMIE, dit Grieksch-Fransch woord is nog nieuw, maar de zaak, die hetzelve uitdrukt, bij de Franschen reeds zeer oud, en was den rijken Romeinen welligt nog beter dan hun bekend, die deze wetenschap (of kunst zelfs, zoo men wil) ook al niet zelf uitgevonden, maar van de Perzen en andere Oostersche volken geleerd en overgenomen hadden. De Franschen hebben echter de kennis van lekker eten en drinken tot den hoogst mogelijken graad van volkomenheid, en als het ware tot een geregeld wetenschappelijk stelsel gebragt, den naam van Gastronomie er aan gegeven en in den *Almanac des Gourmands* den beöefenaren der practische eet- en drinkkunde een nuttig handboek bezorgd, terwijl de dichter BERCHOUX het theoretisch gedeelte didactisch behandeld heeft in een geestig dichtstuk, onder den titel van *La Gastronomie*, hetwelk in het begin dezer eeuw te Parijs verscheen, en sedert menigmalen gedrukt en nagedrukt is.

GASTVRIJHEID was in de hoogste Oudheid, inzonderheid bij de Oostersche volken, eene deugd en derzelver uitoefening heilige pligt. De vreemdeling, die uit een ver land kwam en hulp noodig had, werd in iedere woning als een welkome gast ontvangen, gehuisvest en gevoed. Men vindt dit gebruik in de schriften van MOZES en de gedichten van HOMERUS, en werd bij de Grieken door den godsdienst geheiligd; want het volksgeloof bragt mede dat de Goden somwijlen in

menschelijke gedaante de stervelingen op aarde bezochten, en men dus niet weten kon of men zijn' natuurgenoot dan wel een hooger wezen herbergde. Bij de bewoners van Arabië heeft dit gebruik nog plaats, doch bij andere natiën, die openbare herbergen en vertoefplaatsen voor reizigers hebben, is de gastvrijheid geen pligt, maar loutere goedwilligheid, als men een' vreemdeling inneemt en wel onthaalt; niemand is volgens onze zeden gehouden tegen zijn' wil vreemden in zijn huis te dulden, zelfs de inkwartiering van doortrekkende soldaten bij de inwoners van eene plaats wordt dezen door de regering met betaling voor dien het begeert eenigermate te goed gedaan. Er kan even als eene burgerlijke, ook eene staatkundige Gastvrijheid plaats hebben; zoodanig eene genoten FREDRIK V, verdreven Koning van Hongarijen, en KAREL II na zijn verlies van den Engelschen troon in Holland, JAKOBUS II na zijne vlugt met zijn gezin in Frankrijk, de broeders van LODEWIJK XVI in Rusland; zoo werden na het herroepen van het Edict van Nantes in 1685 de gevlugte Fransche Protestanten gastvrij in Holland, Pruissen en Engeland ontvangen, en hun inwoning, bescherming en inboorlingsregten door den Staat verleend; even zoo worden ook personen, die om staatkundige redenen hun vaderland vrijwillig of gedwongen verlaten, somwijlen elders met goedwilligheid ontvangen en verzorgd, maar ook somwijlen afgewezen, gelijk in den laatsten tijd de uitgeweken Polen in Zwitserland en de Rijnlanden: een bewijs dat de Staat de gastvrijheid zoo wel eigenwillig uitoefent en zoo min daartoe verpligt is als de individueele burger.

GASZNER (JOHAN JOSEPH), geboren te Bratz, in Zwaben, in 1727, was Pastoor te Klösterle, in Graubunderland, en in Duitschland zeer berucht als Duivelbanner. Door het lezen der Bijbelsche verhalen van bezetenen, had hij zich in het hoofd gebragt dat de meeste krankheden veroorzaakt werden door booze geesten, die men door bezweringen en het aanroepen (of liever misbruiken) van Gods naam daaruit verdrijven kon. Hij nam de proef bij eenige ligtgeloovige kranken in zijne gemeente, en werd spoedig als duivelbezweerder en wonderman bekend, in een land, waar men nog paalvast aan betoovering en duivelarij geloofde. De Bisschop van Constanz ontbood hem in zijne residentie, maar overtuigde zich weldra van GASZNERS kwakzalverij, en gaf hem den raad zich enkel tot de zorg voor de zielen zijner boeren te bepalen, en die voor hunne ligchamen aan de doctors en chirurgijns over te laten. Maar de Bisschop van Regensburg had een sterker geloof aan de magt des Duivels, en zond in 1774 GASZNER naar Ellwangen, waar hij niet alleen verscheiden personen van hypochondrische en epileptische toevallen, maar ook lammen en blinden enkel door het uitspreken van een Latijnsch formulier genas; de Duivel gehoorzaamde zijne magtspreuk, en verliet op zijn bevel oogenblikkelijk het ligchaam des kranken. Een ambtenaar maakte eene soort van proces-verbaal op, in hetwelk hij de ongeloofelijkste dingen als werkelijk in zijne tegenwoordigheid gebeurd bevestigde; maar men heeft alle reden om te vermoeden dat, zoo de Pastoor niet slecht of loos genoeg was om gezonde personen de rol van bezetenen te doen spelen, hij menigeen toch ligt in den waan brengen kon dat hij den Duivel in het lijf had, dien GASZNER dus er even zoo goed *in*- als naderhand wederom *uit*bande, namelijk in zijne en anderer verbeelding; en wat deze op de genezing van wezenlijke kranken somwijlen vermag, weet ieder. Verstandige mannen toonden het onzinnige aan van GASZNERS geneeswijze, en na zijn' dood, die den 4 April 1779 voorviel, hoorde men niet meer van hem spreken.

GATES (HORACE), Amerikaansch Generaal, geboren in Engeland, omstreeks 1728, was sedert 1763 in de volkplanting Virginia gevestigd, en vatte de wapens voor de vrijvechting der Amerikaansche Staten. Hij klom spoedig op tot hoogen rang. Het opperbevel voerende over het Amerikaansche leger, sloeg hij in 1776 den Generaal BURGOYNE, en noodzaakte hem den 13 October 1777 bij Saratoga de wapens neder te leggen. In 1780 door het Congres tot bevelhebber benoemd over het leger in Zuid-Carolina, bood GATES met zijne slecht geöefende manschappen de geregelde troepen van Lord CORNWALLIS vruchteloos wederstand. Deze tegenspoed bragt hem onverdiend in ongunst bij het Congres; hij nam zijn ontslag en begaf zich op zijn landgoed in Berkley. † aldaar in 1806.

GATTERER (JOHANN CHRISTOPH), geboren te Lichtenau in 1727, studeerde te Neurenberg en te Altorf hoofdzakelijk de Geschiedenis en derzelver hulpwetenschappen, welke hij sedert 1758 te Göttingen als Professor onderwees. † aldaar den 5 April 1799. Hij heeft verscheiden gewigtige werken en verhandelingen zoo wel als voor de studie zeer nuttige handboeken geschreven, en was in 1764 de oprigter van het historisch Instituut te Göttingen.

GATTINARA (MERCURINO DE) was een bekwaam regtsgeleerde en Kanselier van Keizer KAREL V, die hem tot verscheiden gewigtige zaken gebruikte; hij stelde de artikelen op van het verdrag van vrede tusschen den Keizer en Paus CLEMENS VII, die hem tot Kardinaal verhief. † te Insprock in 1539.

GAUBIL (ANTOINE), geleerd Jezuit, geboren te Gaillac in 1689, werd in 1723 naar China gezonden, waar hij het Chineesch en Mantschou in de hoogste volkomenheid leerde, en tolk werd van het keizerlijk hof, welk ambt hij 30 jaren lang bekleedde, en om zijne onbesproken zeden zoo wel als om zijne groote geleerdheid de algemeene achting genoot. † te Peking in 1759. Hij was zeer ervaren in de Chinesche letterkunde. Men heeft onder anderen van hem eene Fransche vertaling van den *Schu-king*, eene Geschiedenis van GENGISKAN, eene Geschiedenis der Chinesche sterre- en tijdrekenkunde en meer dergelijke belangrijke werken.

GAUBIUS (HIERONYMUS DAVID), geboren te Heidelberg den 24 Januarij 1705, werd opgevoed door zijn' oom JOANNES GAUBIUS, beroemd Geneesheer te Amsterdam, die hem eerst naar de Harderwijksche en toen naar de Leydsche hoogeschool zond, om in de geneeskunde te studeren, waar hij het onderwijs genoot van BOERHAAVE, OOSTERDIJK, ALBINUS en VAN ROYEN, en in 1725 tot Med. Doctor bevorderd werd. Om zich insgelijks in de heelkunde te oefenen, begaf hij zich naar Parijs, en vestigde zich te Amsterdam als Geneesheer, doch werd eerlang tot Stadsdoctor te Deventer beroepen; op aanbeveling van BOERHAAVE beriep men hem in 1730 als Lector in de scheikunde te Leyden; hier hield hij zich ijverig met de beoefening der Geneeskunde bezig, terwijl hij met gelijken lust de ontleedkunde en natuurlijke historie beoefende. Weldra werd hij tot ambtgenoot van zijn' leermeester den grooten BOERHAAVE als Professor der Geneeskunde aangesteld, en de roem zijner geleerdheid ook buiten 's lands bekend. ELIZABETH, Keizerin van Rusland, deed hem vruchteloos zeer voordeelige aanbiedingen, doch hij verkoos zijne tegenwoordige betrekkingen tot de Leydsche hoogeschool boven de wankelbare hofgunst, en weigerde naar Petersburg te vertrekken. De Staten van Holland benoemden hierop hem tot Lijfarts van den toen nog minderjarigen Stadhouder WILLEM V. De verdienstelijke en werkzame GAUBIUS volgde niet blindelings in alles het spoor van zijn' grooten leermeester BOERHAAVE, maar baande zich menig' nieuwen weg door zelfonderzoek. In 1758 gaf hij een geheel nieuw zamenstel van Pathologie in het licht, van welken arbeid Professor HAHN verklaarde dat hij daarmede het menschdom eene goddelijke weldaad bewezen heeft. † den 28 November 1780.

GAULERS, zie GALLIëRS.

GAUTIER, Heer van Yvetot, Kamerdienaar van CLOTARIUS I, bij dezen in ongenade gevallen zijnde, verliet Frankrijk en diende tien jaren in den oorlog tegen de vijanden van het Christelijk geloof. Hopende dat de tijd de drift van CLOTARIUS zou bedaard hebben, kwam hij in 536 op Goeden Vrijdag in de kerk van Soissons zich aan zijne voeten werpen, maar de Koning, hem herkennende, stak hem den degen door het hart. Paus AGAPETUS I vorderde, op straffe van den ban, dat CLOTARIUS deze snoode daad boeten zou door — het verheffen van de heerlijkheid Yvetot tot een koningrijk.

GAVEAUX (PIERRE), geboren te Beziers in 1764, † te Parijs den 5 Februarij 1825, was een verdienstelijk componist en tooneelspeler; hij vervaardigde de muzijk voor verscheiden zangspelen en Fransche volksliederen.

GAY (JOHN), geboren te Barnstaple, in Devonshire, in 1688, werd door zijn' weinig bemiddelden vader als leerling in een' winkel besteld, maar hij had meer lust in de beöefening der dichtkunst en fraaije letteren. In 1712 werd hij Secretaris der Hertogin van Monmouth. De uitgave van zijn dichtstuk *the Rural Sports* bezorgde hem de vriendschap van POPE; vervolgens arbeidde hij voor het Engelsch tooneel, maar zijne stukken werden niet allen even gunstig ontvangen; eene derzelve, *the Beggar's Opera*, behaagde buitengemeen, en is het volkstooneelstuk der Engelschen geworden. Het beste zijner voortbrengselen acht men zijne fabelen en het luimig dichtstuk *Trivia*, of de kunst om in de straten van Londen te wandelen. Voor vreemdelingen heeft de inhoud der meeste tooneelstukken en gedichten van GAY weinig belang. † in 1732. Hij was volgens POPE een braaf en regtschapen man, die sprak gelijk hij dacht en niemand vreesde te mishagen; geen vermogen van belang bezittende leefde hij meest van de weldaden der grooten en hetgene zijne pen hem opbragt, namelijk 1000 Pst., welke de inteekening bedroeg op eene uitgave van zijne gedichten. GEORGE II, die, vóór hij Koning was, hem schoone beloften gedaan had, liet, na zijne troonbeklimming, hem vergeefs op een ambt hopen.

GAZ is eene luchtvormige veerkrachtige vloeistof, die uit onderscheiden ligchamen ontwikkeld wordt; de lucht zelfs, die wij inademen, bestaat uit onderscheiden soorten van Gaz. Tot 1630 hield men de lucht voor eene hoofdstof (element), toen JEAN REY, een Fransch geneesheer, bevond dat dezelve zwaarte had, en overtuigde zich door proefnemingen dat zij woog; men kwam op het denkbeeld haar te ontleden en chemisch voort te brengen, maar wilde in het eerst de nieuwe kunstluchten niet voor eigenlijke lucht erkennen, en noemde haar Gaz, welke benaming in de nieuwe chemische kunsttaal gebleven is, ook voor de soortelijke onderscheidingen, als *Gaz Oxygène = hydrogène = inflammable*, enz. De meeste Gazsoorten zijn kleurloos, en slechts voor het oog bemerkbaar als zij in de gedaante van blaasjes zich uit eenige vloeistof ontwikkelen; zij verschillen in zwaarte, doch zijn allen eenige honderd malen ligter dan water. Men heeft in later tijd het Gaz tot onderscheiden gebruik aangewend. Behalve LAVOISIER, hebben SCHEELE, BERTHOLLET, VAU-

QUELIN, DAVY en andere beroemde scheikundigen in de laatste jaren er zich bijzonder op toegelegd om de nuttigheid van het Gazgebruik proefondervindelijk aan te toonen.

GAZA (THEODORUS), geboren te Thessalonica, was een der Grieksche geleerden, die, na de verovering van Konstantinopel in 1453 door de Turken, naar Italië kwamen, en door den Kardinaal BESSARION ondersteund werden. GAZA leerde in korten tijd de Latijnsche taal, in welke hij eenige schriften van ARISTOTELES overbragt; zoo mede de Aphorismen van HIPPOCRATES, het werk van THEOPHRASTUS over de Planten, vijf Homiliën van CHRYSOSTOMUS, en eenige andere Grieksche werken; daarentegen vertaalde hij CICERO's werk over den Ouderdom en SCIPIO's Droom in het Grieksch. Paus SIXTUS IV gaf hem voor eene opdragt zulk een gering geschenk, dat hij betzelve uit verontwaardiging in den Tiber wierp en Rome verliet. Hij † zeer arm en 80 jarenoud in Calabrië in 1478.

GAZOMETER is een werktuig, uitgevonden door LAVOISIER, door SEGUIN in 1798 verbeterd, en door VAN MARUM, VOIGT en PEARSON merkelijk vereenvoudigd; het dient om het Gas in een' staat van bestendige digtheid te houden door eene trapswijze kunstige drukking, in plaats van de wisselvallige drukking des dampkrings. Deze drukking wordt bewerkt door eene hoeveelheid water in de vergaërbakken van het Gaz.

GAZVERLICHTING noemt men de verlichting van straten en gebouwen door middel van waterstofgaz, tegenwoordig in de voornaamste groote steden van Europa in gebruik. Reeds bij den aanvang der tegenwoordige eeuw kwamen de scheikundigen op het denkbeeld om het bij de verkoling der brandstoffen verloren gaande waterstofgaz tot een nuttig einde te gebruiken. LEBON bezigde het Gaz van hout tot verlichting (zie THERMOLAMP); maar de Engelschen begonnen in 1810 zich van steenkolen te bedienen tot ontwikkeling van Gaz. Reeds in 1815 was een groot gedeelte der straten en gebouwen van Londen en andere Engelsche steden met steenkolengaz verlicht; deze verlichting vond navolging te Parijs, te Weenen en elders in Duitschland, en werd ook in den Hage en te Amsterdam beproefd ter inwendige verlichting van sommige openbare gebouwen en bijzondere woningen. Sedert eenige maanden hebben TAYLOR en MARTINEAU te Londen een' toestel uitgedacht om Gaz uit olie te bereiden, en hetzelve tot verlichting aan te wenden. Een Schot PATERSON vond een middel om het Gaz in bepaalde hoeveelheden af te deelen en in luchtdigte metalen bussen te vervoeren, en daarmede de Gazlampen door overtapping in derzelver daartoe ingerigte Gazbuizen te vullen.

G. B. Verkorting van *Gens bona.*

G. B. D. M. P. Verkorting van *Genio bono dedicavit monumentum publice.*

G. D. Verkorting van *Gratis dedit; Gens dolosa.*

GEBED is eene aandachtige hartverheffing tot God, in eerbiedige mondelijke uitdrukkingen of stille uitstorting des gemoeds jegens het Hoogste Wezen, die plaats vindt, wanneer het hart sterk aangedaan, en wezenlijk godsdienstig gestemd is; in zoodanige oogenblikken is het voor menigeen' zelfs moeijelijk woorden te vinden, om zijne gewaarwording uit te drukken, en dezen zijn ook niet eens noodig; de aandoening zelve is reeds Gebed. Maar dezen naam kan men niet geven aan het op gezette tijden uit gewoonte opzeggen of liever aflezen van zekere formuliergebeden, waaraan het hart geen het minste deel heeft, en waarbij men niet zelden aan geheel iets anders denkt; dit is geen bidden in den eigenlijken zin, het is slechts een ijdel en doelloos woordengezwets. Het ware Gebed moet uit geen zoogenaamd gebedenboek *gelezen*, maar uit het hart *gedacht* worden, dat, afgetrokken van al het aardsche en zinnelijke, zich tot God verheft, die onze behoefte waarlijk beter kent dan wij zelf die kennen: waar deze overtuiging den grondslag des Gebeds uitmaakt, bewerkt hetzelve geruststelling, opbeuring, bemoediging en versterking der geestkrachten. Het Gebed kan dus wonderen in den ruimeren zin te weeg brengen, dat is den mensch geheel van gedrag doen veranderen en zedelijk beter maken, en daartoe dient voornamelijk het Gebed, maar geenszins om God van iets te onderrigten, want hij is alwetend, of om hem tot gunstbewijzen te bewegen, want wij ontvangen van hem niet dan weldaden en zegeningen, ook niet om hetgene in onze oogen een kwaad is van ons af te weren, want het is zeer zeker in zijne oogen een goed. Onderwerping derhalve met een opregt gemeend *uw wil geschiede!* aan de alwijze goddelijke schikking is het beste Gebed; maar daarom mogen wij in nood, ellende en rampen onze toevlugt wel tot het Gebed nemen; want, zegt de dichteres VAN MERKEN (*Nut der Tegenspoeden*, III Zang):

'T Verveelt der Godheid niet dat wij ons leed haar klagen,
Dat wij haar in den ramp om troost en uitkomst vragen,
Haar hulp verzoeken, en, tot mindring onzer smart,
'T Geheim haar openen van ons bekommerd hart.
Zij hoort naar ons gebed, zet aan ons onheil palen,
Vergunt ons ademtogt, vermindert onze kwalen,
Versterkt de zwakke ziel in alle ellende en pijn:
Wie kan, als God vertroost, wie kan dan treurig zijn?

Even zoo mogen wij ook onze uitredding of gelukkig veranderde omstandigheden wel dankbaar als de verhooring van ons Gebed aanmerken, maar geenszins aan de *kracht* van ons Gebed toeschrijven; want wie met LAVATER, Mevrouw VON KRUDENER, den Prins VAN HOHENLOHE en andere dweepers het Gebed als een wondermiddel beschouwt, waardoor men bekomen kan wat men begeert, vervalt in het bijgeloof der Heidenen, die de gebeden als tooverformulieren bezigden, om hunne goden als het ware te dwingen tot het bewilligen van hetgene van hen verlangd werd. Reeds SOCRATES was van begrip dat men niet om eenig bepaald goed, maar om het goede in het algemeen moest bidden, dewijl de mensch niet weet wat goed voor hem is, maar zoo hij slechts om het goede in het algemeen bad, verzekerd kon zijn dat zijn gebed verhoord zou worden. Deze zoogenaamde Heiden dacht veel redelijker over het Gebed dan vele Christenen, die alles wat zij gaarne hebben willen van God afbidden, en meenen dat, als zij maar regt dikwijls en aanhoudend daarom bidden, God het hun wel geven *moet*; dit is echter geen bidden, gelijk zeker schrijver zoo naïf als waar zich uitdrukt, maar stormloopen tegen den hemel; er bestaat ook werkelijk een mystiek boek in het Engelsch, met den titel: *De Hemelstormenderhand ingenomen*, en het voornaamste stormtuig van den schrijver is het aanhoudend Gebed.

GEBELIN (ANTOINE COURT DE), geboren te Nismes in 1725, studeerde te Lausanne in de godgeleerdheid, met het oogmerk om zijn' vader op te volgen als Predikant bij de Hervormden; maar weldra bepaalde hij zich enkel tot de studie der archaeologie, in welk vak hij zich als een der geleerdste mannen van zijn' tijd deed kennen door zijn voortreffelijk werk: *Le Monde primitif analysé et comparé avec le Monde moderne*, hetwelk 9 deelen in 4to te Parijs in 1773—1784 verscheen, en algemeen bewonderd werd; D'ALEMBERT kon niet gelooven dat dit werk het gewrocht van een' enkel' mensch ware, en vroeg of er veertig schrijvers aan gearbeid hadden. GEBELIN had in 1760 eene *Histoire de la Guerre des Cevennes* uitgegeven. † te Parijs den 13 Mei 1784.

GEBENNÆ, oude benaming der *Cevennes*, in Frankrijk.

GEBERS, eene Perzische godsdienstige secte, in Indië *Parsis* genaamd, maar die zich zelven *Behendie* of aanhangers des waren geloofs noemen, zijn de belijders van de oude leer van ZOROASTER, en hebben hunne woonplaats in de woestijnen van Caramanië, aan den Perzischen zeeboezem, leven van den akkerbouw, zijn arbeidzaam en gelukkig in hunne onwetendheid: zij hebben eenvoudige zeden, eten vleesch en drinken wijn; veelwijverij en echtscheiding zijn bij hen door den godsdienst verboden; zij vereeren een éénig Hoogst Wezen, dat zij *Yerd* of den Eeuwigen Geest noemen, gelooven dat de zon, maan en planeten door verstandelijke wezens bewoond zijn, erkennen het licht als de grondoorzaak van het goede, maar de duisternis als die van het kwade, en aanbidden, naar men in Europa beweert, het vuur; zij zelve zeggen nogtans dat zij het niet aanbidden, maar slechts als een aanschouwelijk symbolum van den onbegrijpelijken God aanmerken: weshalve zij ook altijd hun gebed bij het vuur verrigten, en op heilige plaatsen een altijd brandend vuur onderhouden, hetwelk ZOROASTER reeds voor 4000 jaren ontstoken zou hebben. Hun heilig boek heet *Zend-Avesta*. Zie ZOROASTER.

GEBHARD (JOHANN), geboren in 1593 te Schwarzhorn, in de Palts, waar zijn vader Predikant was, werd in 1629 beroepen tot Professor te Groningen, in de plaats van UBBO EMMIUS. † aldaar den 3 Oct. 1632. Hij heeft verscheiden philologische schriften nagelaten.

GEBIED beteekent in een' staatkundigen zin de uitgestrektheid van het grondgezag eener burgerlijke maatschappij, rijksgebied, stadsgebied, regtsgebied, enz. Eene vermeerdering van grondgebied is een aanwas van land, die voor aanspoeling (*alluvio*), door koop of ruiling, door erfenis of huwelijk, en eindelijk ook door verovering of afstand kan verkregen worden. Onzijdig gebied is zoodanig een grond, die in tijd van oorlog door geene der krijgvoerende partijen of door beiden gemeenschappelijk betreden mag worden, zonder echter vijandelijkheden op denzelven te plegen.

GEBOD is de stellige bepaling wat door een redelijk wezen gedaan moet worden, gelijk verbod de stellige bepaling is wat door zulk een wezen niet gedaan of nagelaten moet worden: Geboden en Verboden zijn dienvolgens wetten, die tot ons *doen* en *laten*, voor zoo ver zulks van den vrijen wil afhangt, betrekking hebben, derhalve zedelijke wetten, die een *moeten* en *niet-moeten* uitdrukken. Somtijds brengt een verbod stilzwijgend het gebod van het tegendeel mede, vooral zoo het een algemeen en onvoorwaardelijk verbod is; b. v. het prohibitief *Laat het kwade; lieg niet*, enz. is tevens het imperatief *Doe het goede; spreek de waarheid*, enz. Door een bijzonder en betrekkelijk verbod wordt men doorgaans enkel tot het nalaten van eene zaak verpligt, zonder tevens tot het doen van het tegendeel gehonden te zijn; want het ware onzinnig uit het verbod van vergift of moordgeweer aan verdachte personen te *verkoopen* af te leiden dat men hun zoodanige voorwerpen *om niet geven* moet.

GEBOORTE is ten aanzien van den mensch het beginpunt van zijn bestaan als zinnelijk en redelijk wezen. Vóór zijne geboorte wordt hij als niet aanwezig, en een dood geboren kind als niet bestaan hebbende gerekend. Met de geboorte begint het zelfstandig leven van een' mensch, en van dat oogenblik af treedt hij in de regten, die hem in de burgerlijke maatschappij toekomen.

GEBREK is óf een volslagen gemis van eene zaak óf eene onvolkomenheid aan dezelve. Er zijn gebreken aan personen en zaken, natuurlijke en zedelijke gebreken. *Geldgebrek, broodgebrek,* enz. is een volslagen gemis van geld en brood; daarentegen is gebrek aan (genoegzaam) geld en brood slechts eene onvolkomenheid; *ligchaamsgebrek* echter is geen volslagen gemis van een ligchaam, maar eene onvolkomenheid aan hetzelve: men behoorde dus te zeggen *ligchamelijk gebrek;* want ligchaamsgebrek kan eigenlijk slechts een' geest hebben. Natuurlijke gebreken zijn somtijds ligt, somtijds moeijelijk, somtijds geheel niet, zedelijke daarentegen zonder eenige uitzondering altijd te verbeteren.

GEBRUIK; dit woord kan in drieërlei beteekenissen genomen worden: 1) als de aanwending van eene zaak tot een bepaald einde; doch dit Gebruik van eene zaak kan ook wel, naar de omstandigheden, een Misbruik zijn. Hiertoe behoort *vruchtgebruik, huurgebruik,* enz.; 2) de gewoonte of de heerschende wijze van spreken en handelen: van daar *spraakgebruik*, waarmede het *levensgebruik* in verband staat, hetwelk men ook zeden, gewoonte, enz. noemt, en verscheiden vormen aanneemt, als *scheepsgebruik, krijgsgebruik,* enz. 3) Ceremonie of zoodanig gebruik, dat den stempel van zekere plegtstatigheid of heiligheid bekomen heeft, gelijk *hofgebruik, kerkgebruik, maçonniek gebruik.* Het is een regel in regten dat men, waar de wet zwijgt, het Gebruik volgt; want, zegt men, het Gebruik heeft kracht van wet.

GEDAANTE is nagenoeg hetzelfde als vorm of gestalte; dezelve is óf natuurlijk óf door bewerking aan de stof gegeven, óf ook van een gelijkvormig voorwerp ontleend: op deze wijze kan een voorwerp eene ringvormige, kruisvormige of eivormige gedaante hebben, zonder juist een ring, kruis of ei te zijn: zoodanig eene gewijzigde gedaante heet Figuur.

GEDACHTEN zijn gewrochten van het denkvermogen in het algemeen, en meer bepaald alle begrippen, besluiten en voorstellingen des verstands, door de rede gewijzigd. Het spreekwoord: »Gedachten zijn tolvrij," wil zeggen dat men van zijne Gedachten niemand rekenschap behoeft te geven; of men ze ook vrij aan anderen mag mededeelen is eene andere vraag. Zie DENKEN.

GEDANUM, oude benaming van *Dantzig.*

GEDIKE (FRIEDRICH), geboren te Boberow, een dorp in de mark Brandenburg, in 1754, verloor zijn' vader, Predikant in zijne geboorteplaats, toen hij 9 jaren oud was, en bevond zich in behoeftige omstandigheden; hij kwam in het weeshuis te Zullichau, en vervolgens in STEINBARTS Paedagogium, waar door diens voortreffelijk onderwijs GEDIKE gelukkige bekwaamheden ontwikkelde. In 1771 ging hij naar Frankfort, om in de godgeleerdheid te studeren; hier verloor hij in TÖLLNER een' waardig' leermeester, maar STEINBART verving zijne plaats, en werd op nieuw GEDIKES onderwijzer en weldoener. In 1775 nam SPALDING hem aan tot huisonderwijzer zijner beide zonen, en in 1776 werd hij tot Coorector van het Friedrichwerdersche Gymnasium te Berlijn aangesteld; in 1778 werd hij Rector en in 1779 Opziener van hetzelve. Na BUSCHINGS dood werd hij in 1796 Directeur van het Berlijnsche Gymnasium en der beide onderhoorige scholen. In 1797 deed hij eene reis naar Italië. 's Mans uitstekende verdiensten en buitengemeene werkzaamheid in het philologisch vak zijn geheel Europa door bekend en zijne leerboeken, Chrestomatiën en paedagogische schriften overal in gebruik; eene smartelijke krankheid maakte in 1803 een einde aan zijn nuttig leven.

GEDULD. »Men moet geduldig zijn," zegt FENELON (*Telem. L.* XXIV), »om meester van zich zelven en van anderen te worden: het »ongeduld, hetwelk eene sterkte en kloekmoedigheid der ziel »schijnt, is slechts eene zwakheid en onmagt om het leed te dragen." Wie geduld oefent in omstandigheden, aan welke hij niets veranderen kan, zal bevinden dat hij inderdaad zoo veel niet lijdt of zoo ongelukkig niet is als anderen zich verheelden, en HORATIUS gelijk geven, als hij (L. I, *Od.* XXIV, 19) zegt:

— — *Levius fit patientiâ*
Quidquid corrigere est nefas.

Zal nogtans het geduld werkelijk eene deugd zijn, dan mag het zich niet als lijdelijke onverschilligheid vertoonen, maar het moet uit eene wezenlijke sterkte des gemoeds voortkomen, die met volharding naar een voorgesteld doel streeft, en zich niet dadelijk door hinderpalen laat afschrikken, zich met onderwerping naar het onvermijdelijke schikt, smart en lijden verdraagt, en door onnutte klagten geene kleinmoedigheid of dwaas verlangen naar het onmogelijke verraadt. Met waarheid zegt onze volksdichter CATS (*Hofgedachten*):

Gedult dat is een schoone deught,
De beste die gy vinden meught;
Het lijden is den menschen best,
Want soo verwint men op het lest.

GEER (DE VRIJE), eene buurt der ban van Sloten, in het noordelijk gedeelte der Nederlandsche provincie Holland, en eene voormalige ambachtsheerlijkheid der stad Amsterdam, heette eertijds *dat vroen Gers;* in de middeleeuwen beteekende *vro* en *vroon* of *Vroen* zoo-veel als *vrij* (*vroondienst* (*opus officialis, tributarium*), was dus een *vrij*dienst, een dienst waarvoor men geene betaling behoefde te doen), en *Gers, Gors* of *Geer* beteekende *laag land.* Deze buurt werd *vro* of *vrij* genaamd, omdat de opgezetenen niet verpligt waren in eenige grafelijke bede of heffing te betalen. = (LODEWIJK DE), een Hollander van aanzienlijke afkomst, vestigde zich in Zweden, waar hij weldra door GUSTAVUS ADOLPHUS met onderscheiding behandeld werd; na het sneuvelen des Konings was hij gedurende het regentschap Agent van het Zweedsche hof in den Hage. In 1644 rustte hij, met toestemming der Staten, in Holland en Zeeland eene vloot uit van 30 schepen, die Gothenburg, welke stad de Denen belegerden, hielpen ontzetten, en de Deensche vloot versloegen, van welke slechts twee schepen ontkwamen, terwijl de overigen door de Hollanders genomen of in den grond geboord werden. De Hollandsche bevelhebber over deze schepen MARTEN THIJSZ. bleef in Zweedschen dienst, en werd onder den naam van ANKERHIELM door de Koningin CHRISTINA in den adelstand verheven. Bebalve dezen bewees DE GEER nog verscheiden andere gewigtige diensten aan Zweden, leide koper- en ijzersmelterijen aan, rigtte geweerfabrijken op, deed pletmolens bouwen, stichtte scholen en hospitalen, en moedigde den koophandel, de nijverheid en de kunsten aan, en geheel Zweden vereerde in den »rijken Hollander" deszelfs weldoener nog lang na zijn' dood. = (KAREL DE), achterkleinzoon van den voorg., geboren te Stokholm in 1720, werd in zijne jeugd naar Holland gezonden, begon zijne studiën te Utrecht en voltooide dezelve te Upsal. Hij maakte een zeer edel gebruik van zijn' verbazend grooten rijkdom, bevorderde en ondersteunde alle nuttige en weldadige instellingen en ondernemingen, en beöefende met ijver de natuurkundige wetenschappen, maar vooral de natuurlijke historie. † te Stokholm in 1778. Hij heeft van 1752 tot 1778 een Fransch werk over de insecten van 7 deelen in 4to te Stokholm uitgegeven, behelzende de beschrijving en gekleurde afbeeldingen van meer dan 1500 soorten, gerangschikt volgens zijne eigen methode.

GEERTRUIDENBERG, eene versterkte stad in de Nederlandsche provincie Noord-Braband, met 1400 inwoners, ligt aan de rivier de Donge, drie uren van Dordrecht, Heusden en Breda. De stad werd in 1319 als heerlijkheid opgedragen aan WILLEM VAN DUIVENVOORDE, die in 1321 het kasteel van Geertruidenberg stichtte, hetwelk in 1420 door JAN, Hertog van Beijeren, belegerd en ingenomen werd. Tegenwoordig wordt er geen overblijfsel meer van hetzelve gevonden. JAN VAN NAALDWIJK veroverde in 1489 Geertruidenberg voor de Hoekschen, doch werd voor eene goede som gelds weder weggekocht. In 1573 werd de stad den Spanjaards ontnomen en de bezetting over de kling gejaagd; doch de Prins van Parma bemagtigde dezelve weder in 1588 door verraad. In 1593 werd Geertruidenberg door Prins MAURITS belegerd en ingenomen in het gezigt des Spaanschen legers, waardoor de stad met Holland vereenigd werd en bleef, en eerst bij de jongste verdeeling des koningrijks onder de provincie van Noord-Braband gekomen is. De voornaamste gebouwen zijn het groot en klein Prinsenhof, het Stadhuis, de Kerk en eenige godshuizen.

GEERVLIET, eertijds eene tamelijk aanzienlijke stad in het land van Putten, in het zuidelijk gedeelte der Nederlandsche provincie Holland, bevat tegenwoordig nauwelijks 500 inwoners. Deze stad, of liever den tol, die aldaar geheven werd, vindt men dikwijls vermeld in onze vroegere vaderlandsche geschiedenis gedurende de grafelijke regering; Graaf FLORIS III kreeg dien tol ter leen van Keizer FREDRIK I, en Keizer HENRIK VI bevestigde Graaf DIRK VII in 1195 op nieuw in deszelfs genot; doch vóór het einde der XVI eeuw was deze tol reeds genoegzaam te niet, en sedert is Geervliet mede allengs vervallen. De stad was eertijds bemuurd en van poorten voorzien; de laatste werd in 1746 weggebroken, omdat zij dreigde in te storten. In 1743 is de plaats grootendeels afgebrand, doch het weder opgebouwd gedeelte heeft een beter aanzien bekomen. De kerk is een oud gebouw, dat reeds vóór 1307 als aanwezig vermeld wordt; het Raadhuis is mede zeer oud, en dient tot vergaderplaats voor de hoogheemraden en andere collegiën van plattelandsbestuur, zoo wel als voor de stedelijke regering.

GEEST is een veelzinnig woord, in vele talen gelijkbeteekenend met *lucht*, alzoo men in de oudheid oordeelde dat de lucht het eigenlijke levensbeginsel der natuur ware, waartoe het ademen der dierlijke ligchamen gereedelijk aanleiding gaf: daarom beteekent Geest ook zoo veel als leven of levend wezen, en men stelde afgetrokken den *Geest* tegenover het *Ligchaam*, dat daardoor leven en beweging verkrijgt; ja men scheidde den Geest eindelijk geheel van het ligchaam af, en dacht zich een' Geest als een verstandelijk wezen op zich zelven, dat bewustzijn heeft en met bewustheid werkzaam is; zoodanig een wezen met een ligchaam verbonden noemde men *Ziel.* Sommigen onderscheiden ook nog wel met betrekking tot den mensch *Geest* als het hoogere en *Ziel* als het lagere werkzaamheidsbeginsel: daaruit ontwikkelden zich weder andere tegenstellingen: b. v. *Geest* en *Stof; Geest* en *Letter* (van eene wet, een leerstelsel, enz.). In de aesthetiek verstaat men door Geest hetzelfde als vernuft, en kent aan boeken en kunstvoortbrengselen Geest toe; ja men heeft zelfs aan zoodanige dingen, die den Geest aanprikkelen of bedwelmen, gelijk wijn en brandewijn, Geest toegeschreven, en te

daarom *geestrijke* dranken genoemd. Wanneer er derhalve van Geest gesproken wordt, heeft men wel te letten welk een Geest eigenlijk gemeend is. Overdragtelijk zegt men ook *Volksgeest, Tijdgeest, Booze geest, Beschermgeest, Geleigeest, enz.* hetwelk louter allegorisch-emblematische uitdrukkingen der dichters en redenaars (zijn.

GEESTDRIFT, zie **ENTHUSIASMUS**.

GEESTDRIJVERIJ, zie **FANATISMUS**.

GEESTELIJK, hoewel verwant met *Geestig*, is echter merkelijk daarvan onderscheiden; men denkt namelijk daarbij aan eene door den godsdienst geheiligde geestvolkomenheid, naar welke alle menschen wel moeten trachten, maar die toch van kerkelijke personen inzonderheid gevorderd wordt: daarom heeten deze personen zelf Geestelijken, en hun maatschappelijk ligchaam in het afgetrokkene de Geestelijkheid. Waar deze in de burgermaatschappij eene bijzondere meer of min bevoorregte menschenklasse vormt, is een Geestelijke stand, die, wanneer bij zich van het staatsopperhoofd onafhankelijk maken en slechts zijn bijzonder kerkelijk opperhoofd gehoorzamen wil, een' staat in den staat daarstelt. Er zijn ook verscheiden Geestelijke dingen, die om derzelver zamenhang met Geestelijke personen, of nu wezenlijke dan slechts denkbeeldige betrekking tot Godsdienst en Kerk, zoo heeten, als Geestelijke ambten en beneficiën, Geestelijke goederen, enz. Zoo ook Geestelijke wapenen, boeken, kleeding, en nog vele andere werkelijke of leenspreukige Geestelijke voorwerpen.

GEESTENWERELD. Nadat men eenmaal aangenomen had dat er in den mensch een bijzondere van het ligchaam werkelijk verschillende geest woont, kwam men op het denkbeeld dat er niet alleen in het algemeen eene veelheid van geesten bestaat, maar dat er ook bovenmenschelijke, bovenaardsche, ook onderaardsche, hemelsche en helsche, goede en kwade geesten zijn, en dat al deze geesten met eigendommelijke de menschelijke kracht ver te boven gaande krachten begaafd waren. Hier opende zich een ruim veld voor speculatieve naarsporingen; men onderzocht b. v. of er reine, dat is onligchamelijke geesten waren; of dezen een ligchaam aannemen en ons daarmede verschijnen konden; hoe men zich met hen in betrekking kon stellen, door de spraak, en door welke; of er andere geheime middelen waren om met de geesten gemeenschap te hebben, en of men hen aan zijn' wil kon onderwerpen; of er onderscheiden klassen of soorten van geesten zijn, en welke hunne onderscheidingskenteekenen waren, enz. Men ziet dadelijk dat hier geheel geen vast steunpunt is, waaraan eene verstandige redekaveling zich vasthouden kan; want de menschelijke geest is zich zelven een raadsel; hij kent slechts deszelfs werkingen en hare wetten, maar weet niet wat eigenlijk zijn wezen is: gevolgelijk bleef er niets overig dan de inbeeldingskracht te hulp te roepen, om op derzelver vleugelen de vlugt in de Geestenwereld te wagen; maar de vrucht daarvan was niets dan ijdele droomerij. Het bedrog bediende zich daarvan; men beweerde door zekere krachtige woorden de geesten te kunnen bezweren of oproepen, zoodat zij den mensch niet enkel verschijnen, maar ook dienen moesten. Deze bedriegelijke kunst heeft menigeen zijn geld, zijne gezondheid, zelfs het leven gekost, en men is eindelijk van deze dwaasheid teruggekomen, vooral nadat de sedert verscheiden jaren toegenomen lust tot het beoefenen der proefondervindelijke natuurkunde schrandere mannen in staat stelde om vele verschijnselen te verklaren, die uitwerkingen zijn van natuurkrachten, maar welke de bijgeloovige onwetendheid als verrigtingen van geesten aanzag. Sedert zweven de dichters nog wel eens in de Geestenwereld rond, en verspreiden berigten uit dezelve op de stoffelijke wereld, maar geen gewoon menschenverstand houdt er tegenwoordig eenige gemeenschap meer mede.

GEESTENZIENER is zeer zeker een van beiden, bedrieger of zelf bedrogene; niemand heeft ooit werkelijk een' geest gezien, zelfs niet eens *kunnen* zien, want het is eene volstrekte onmogelijkheid om een' geest, ontdaan van de stof, door het zintuig des gezigts waar te nemen, wat ook SWEDENBORG, JUNG-STILLING en andere mystieken tot staving van het tegendeel hebben aangevoerd.

GEESTERANUS. Van dezen naam bestonden ten tijde der Remonstrantsche kerkgeschillen verscheiden aan elkander vermaagschapte Predikanten, van welke slechts één, JODOCUS GEESTERANUS, de zijde der Contra-Remonstranten hield, terwijl zijne beide zonen CORNELIUS en ARNOLDUS, zoo wel als hunne neven JOANNES en PETRUS, en hunne ooms HENRICUS en NANNIUS, openlijk de gevoelens der Remonstranten voorstonden, en reeds gedurende de zittingen der beruchte Dordsche Synode, maar nog meer na het eindigen derzelve streng vervolgd, in ballingschap verwezen of gevangen gezet werden. ARNOLDUS tot eene levenslange gevangenschap op Loevestein veroordeeld, was op dat tijdstip verloofd aan SUSANNA VAN OOSTDIJK, een zeer schoon en ruim bemiddeld meisje; doch hij, haar niet aan zijn ongelukkig lot willende verbinden, ontsloeg, op verzoek van hare moeder, haar van hare trouwbelofte; maar het edel meisje bleef hem ook in zijn ongeluk getrouw, want hare moeder acht jaren daarna gestorven zijnde, begaf zij zich naar Loevestein, deed zich aldaar met GEESTERANUS trouwen, en sleet hare overige dagen met hem in deze treurige gevangenis.

GEESTVERRUKKING, } zie **ENTHUSIASMUS**.
GEESTVERVOERING, }

GEESTVERSCHIJNING, zie **FANTASMAGORIE**.

GEHEEL is een verhoudingsbegrip, welks bijbegrip *Deel* is. Het Geheel is zoo groot als deszelfs deelen, om het even hoeveel, zamen. Bij eene getalgrootheid duidt de bijvoeging *geheel* aan, dat hetzelve door de herhaling der eenheid zamengesteld wordt, of zelf de eenheid is, in tegenstelling van breuk.

GEHEIM is al het duistere, verborgene en onbekende; ook noemt men al wat onbegrijpelijk is een Geheim. Er is zoo veel onbegrijpelijks, dat, als men het begreep, welligt blijken zou nimmer een geheim geweest te zijn (men denke aan het ei van COLUMBUS). Er is dienvolgens eene menigte geheimen, in de natuur zoo wel als in de zedelijke wereld, in de wetenschappen, in de diplomatie, in de geneeskunde, maar voornamelijk in den godsdienst, die reeds zelf op iets onbegrijpelijks gegrond is, en geloof vordert, wanneer men niet stellig weten kan. De rede echter verzet zich er tegen dat men den menschelijken geest onzinnige of volstrekt onmogelijke dingen, onder voorwendsel dat het heilige geheimen zijn, als geloofswaarheden opdringe; zij moet vrijheid hebben om met hare fakkel alle zoogenaamde geheimen te belichten, en zoo mogelijk te ontraadselen.

GEHEIME ARTIKELEN noemt men zoodanige punten van een vredes- of ander staatsverdrag, die om bijzondere redenen niet openlijk bekend gemaakt worden; maar zij blijven zelden lang geheim, en het ware zelfs goed geheel geene geheime artikelen in een verdrag op te nemen, dewijl zij altijd een ongunstig vermoeden tegen zich hebben. = **GEZELSCHAPPEN** zijn zoodanige bijeenkomsten, die of derzelver aanzijn zelf, of ten minste derzelver inrigting, doel en werkzaamheden aan de oogen van het algemeen pogen te onttrekken. Onafhankelijk van den Staat gedacht, moet het zeker aan elke maatschappij vrijgelaten worden of en in hoe ver zij openlijk optreden wil; maar in den Staat kunnen zij slechts geduld worden onder voorwaarde dat zij noch naar een ongeoorloofd doel streven, noch ter bereiking van een geoorloofd doel ongeoorloofde middelen in het werk stellen, en dit voldoende bewijzen; maar dit kunnen zij niet doen, wanneer zij der regering geene kennis geven wie hare leden en welke hare werkzaamheden zijn, en derhalve voor de overheid den sluijer des geheims opligten, die dan oordeelt of zij zoodanige gezelschappen kan laten blijven bestaan. Maar ook in dat geval is het deel nemen aan zoodanige gezelschappen toch altijd gevaarlijk, en te gevaarlijker naarmate de nieuweling minder van de zoogenaamde geheimen ervaart (veelal ijdele ceremoniën), en hoe sterker (somtijds door vreesselijke eeden) hij tot gehoorzaamheid jegens de hem misschien geheel onbekende hoofden van het Gezelschap verbonden wordt, want hij stelt zich daardoor bloot om een blind werktuig te worden tot snoode oogmerken; en het is niet altijd gemakkelijk wederom los te komen als men er eenmaal aan vast is. Daarom moest ieder, die zijne vrijheid, de deugd en de waarheid lief heeft, het zich tot een' grondregel maken, geen deel te nemen aan eenig gezelschap, welks leden, inrigting, doel en werkzaamheden hem niet volkomen bekend zijn; maar weinigen volgen dezen grondregel, en velen begeven zich uit nieuwsgierigheid of uit zucht naar het geheimzinnige, ook wel uit ijdelheid en verlangen om een gewijde te heeten, of zelfs wel met de hoop op eenig voordeel, in zoodanige Gezelschappen, en vinden zich naderhand in hunne hooggespannen verwachting doorgaans te leur gesteld. Maar somtijds hebben de regeringen ook zelve de schuld van het ontstaan van Geheime Gezelschappen, wanneer zij door staatkundige of godsdienstige vervolgzucht de menschen noodzaken hunne gedachten in het verborgen aan elkander mede te deelen, gelijk ten tijde van de invoering des Christendoms, der Hervorming, der Remonstrantsche geschillen, der Dragonnaden en Camisards, en later onder het Fransche schrikbewind, NAPOLEONS geheime policie, enz. Alle Geheime Gezelschappen zijn echter niet als misdadig te achten, enkel omdat zij een geheimzinnig voorkomen hebben; niemand van gezond oordeel zal b. v. de vrijmetselaarsloges en dergelijke symbolische vergaderingen van iets onbetamelijks of strafwaardigs verdacht houden. = **WETENSCHAPPEN**. Eigenlijk zijn alle wetenschappen geheim voor de onkundigen; maar zoo lang zij voor elk, die zich met dezelve wil bekend maken, toegankelijk zijn, kan men niet stellig zeggen dat zij geheim zijn; zij worden het eerst, wanneer zekere personen derzelver kennis niet aan anderen mededeelen, maar alleen voor zich zelven behouden willen, waartoe meest eigenbaat of eenige andere onedele drijfveer de beweegreden is; bij de oude Egyptenaars wikkelden de priesters de wetenschappen en kunsten in den sluijer des geheims, om het volk des te ligter te kunnen doen gelooven wat zij wilden, en met het volksgeloof hun bijzonder voordeel te doen. De oude philosophen verkondigden ook eene openbare en eene geheime leer (zie ESOTERISCH EN EXOTERISCH); doch dit laatste deden zij om zich niet bloot te stellen aan de vervolgzucht der priesters, wien de philosophie altijd een doorn in het vleesch was. De hier gemeende geheime wetenschappen zijn voornamelijk de alchymie, de tooverkunst, de horoscoopkunst en de bereiding van eenige kwakzalversmiddelen, basterdkinderen der scheikunde, proefondervindelijke natuurkunde, sterrekunde en geneeskunde, door

welke men eertijds goud maken, geestenbezweren, toekomende dingen voorspellen en wondergenezingen bewerkstelligen wilde. Al deze zoogenaamde geheime wetenschappen zijn ondertusschen niets anders dan openbare zotternijen, niet eens de aandacht, veel minder de studie waardig van iemand, die een helder gezigt en een gezond oordeel heeft, om terstond in te zien, dat derzelver theorie eene loutere hersenschim en derzelver practijk schandelijk bedrog is.

GEHENNA is de figuurlijke benaming bij de Joden van de verblijfplaats der verdoemden, ontleend van het dal Hinnom, in de nabijheid van Jeruzalem; in dit dal was eene plaats, Tophet genaamd, waar de Joden hunne kinderen aan den afgod Moloch offerden. Om hun een' afgrijzen van deze plaats in te prenten, liet de Koning Josias de onreinheden der stad en de lijken aldaar brengen, die der begraving onwaardig geöordeeld werden; om de besmetting der lucht voor te komen, werden deze onreinheden van tijd tot tijd verbrand. Joden en Christenen hebben van deze Gehenna overdragtelijk hunne Hel gemaakt, waartoe de Tartarus en Orcus der Grieken en Romeinen hun het denkbeeld aan de hand gaf, en deze akelige plaats den Duivel tot residentie aangewezen.

GEHEUGEN is het vermogen van den menschelijken geest om voorstellingen van allerlei aard te bewaren en des noods te herhalen (zich te herinneren). Het is moeijelijk te verklaren waarop de werkzaamheid van dit wonderbaar vermogen berust; want de organen dezer werkzaamheid kennen wij niet. Alle menschen bezitten ook geen even sterk geheugen, want het valt den eenen ligt en den anderen moeijelijk iets te onthouden (zie Vergetelheid). In de jeugd is het Geheugen doorgaans sterker dan in den ouderdom; maar er zijn toch voorbeelden van hoogbejaarde menschen, die een zeer sterk Geheugen hadden, en zich verscheiden zaken uit hunne jeugd, tot in de geringste bijzonderheden toe, konden herinneren. Ziekte kan somwijlen het Geheugen zeer benadeelen, zoodat de mensch alles vergeet, wat hij vroeger geleerd heeft; doch er zijn ook middelen om een zwak geheugen te versterken. Zie Mnemoniek.

GEHLER (Johann Samuel Traugott), geboren te Görlitz den 1 Nov. 1751, † te Leipzig den 16 Oct. 1795, was een zeer verdienstelijk wis- en natuurkundige, die zich door verscheiden wetenschappelijke werken in het Latijn en Hoogduitsch beroemd gemaakt heeft, inzonderheid door zijn *Physikalisches Wörterbuch*, van hetwelk latere geleerden in 1825 eene nieuwe met den tegenwoordigen toestand der wetenschappen overeenkomstige uitgave begonnen hebben.

GEHOOR is het zintuig, door hetwelk de levende wezens de trillingen en bewegingen der lucht waarnemen, welken wij geluid noemen. Het werktuig des Gehoors is het oor, een zeer zamengesteld en kunstig deel van het dierlijk ligchaam. De beide eerste deelen, de lepel en oorholte, zijn voornamelijk bestemd om het geluid op te vangen en voort te leiden, terwijl de eigenlijke aanslag der toonen en derzelver verdere voortplanting inwendig schijnt bewerkstelligd te worden, hetwelk zonder figuren moeijelijk te beschrijven is. Het menschelijk vernuft heeft middelen uitgedacht, om bij een zwak gehoor de gewaarwording des geluids te versterken; deze kunstige gehoorwerktuigen, aanvankelijk trompetvormig en omslagtig, zoodat de doove ze met de hand ondersteunen moest, zijn thans twee kleine zilveren trechters, wier pijp, eene spiraalvormige buis bevattende, in den gehoorweg gebragt wordt; beide trechters zitten aan de einden van een' beugel, die om het hoofd sluit en door eene pruik bedekt wordt.

GEHOORZAAMHEID is de opvolging of uitvoering van een gegeven bevel, en een bewijs van ontzag des zwakkeren voor den sterkeren; zoo gehoorzamen kinderen hunne ouders, dienstbaren hunne meesters, soldaten hunne officieren, onderdanen hunnen vorst en alle staatsburgers, de vorst zelf niet uitgezonderd, de wetten. Onvoorwaardelijke gehoorzaamheid is de mensch alleen aan de goddelijke wet verschuldigd, dewijl deze wet niets gebieden kan dan wat goed is; de mensch moet echter de bevoegdheid hebben, om, wanneer hem door iemand een gebod als eene goddelijke wet aangekondigd wordt, te onderzoeken of dit inderdaad zoo is; maar dit kan hij niet anders dan door zoodanig gebod te vergelijken met de wet der rede of de inspraak van zijn geweten, dewijl dit de oorspronkelijke wet is, die God den mensch als het ware in het hart geschreven heeft: wederspreekt dus deze wet een voorgewend goddelijk gebod, dan mag hetzelve vrijelijk als menschelijke aanmatiging en bedrog verworpen worden. Aan menschelijk gezag en wetten is de mensch ook wel gehoorzaamheid verschuldigd, maar geene onvoorwaardelijke; want wanneer menschen wetten geven of iets bevelen, komt het er op aan of zij het regt daartoe hebben, en of hetgene zij bevelen billijk en goed is. Tot blinde gehoorzaamheid is niemand verpligt, zoo min als tot blind geloof. »Blinde gehoorzaamheid" zegt Montesquieu (*Esprit des Loix*, L. IV, Ch. III), »vooronderstelt onwetendheid in »hem die gehoorzaamt, zij vooronderstelt die zelfs in hem die be»veelt: hij heeft niet te raadplegen, niet te twijfelen, niet te over»wegen; hij heeft slechts te willen," en geeft geene andere reden van zijn' wil dan dat zulks zijn welbehagen is, gelijk de oude Fransche Koningen met het formulier: *Car tel est notre bon-plaisir.*

GEISER, een IJslandsch woord, dat uitbarsting van woede beteekent, is de naam, dien de IJslanders geven aan reusachtige springbronnen op hun eiland, uit welke, met herhaalde stooten, kokend water tot eene aanzienlijke hoogte, b. v. tot 100 voeten, naar boven gedreven wordt. De zoogenaamde groote Geiser ligt 3 of 4 mijlen van Skalholt, in een bergachtig, volkanisch oord. Zie deswege Sonmers *Tafereel van het Heelal*, II Deel. blz. 142, alwaar eene uitvoerige en zeer fraaije beschrijving van dezen Geiser voorkomt.

GELAATKUNDE, zie **PHYSIOGNOMIE**.

GELASIUS. *Pausen van dezen naam.* = I was in 492 de opvolger van Felix III, en weigerde gemeenschap te houden met Euphemius, Patriarch van Konstantinopel, omdat deze de nagedachtenis van Acacius niet openlijk wilde veroordeelen. Gelasius hield in 494 te Rome een Concilie van 70 Bisschoppen, door hetwelk de lijst werd opgemaakt der Canonieke boeken des Ouden en Nieuwen Testaments, zoodanig als de Katholijke Kerk dezelve tegenwoordig aanneemt. † den 21 Nov. 494. Hij liet een geschrift na tegen Eutyches en Nestorius, benevens eenige lofzangen en gebeden. = II werd in 1118 tot opvolger verkozen van Paschalis II, maar Cincio Frangipani, Consul van Rome, die een' ander' tot Paus had willen doen verkiezen, stoof het conclave binnen, greep den nieuwen Paus bij den kraag, noodzaakte hem Rome terstond te verlaten, en deed, ondersteund door Keizer Henrik V, Maurits Bourdin onder den naam van Gregorius VIII tot Paus verkiezen. Gelasius week naar Gaëta, waar hij den banvloek tegen Bourdin en zijne aanhangers uitsprak. Eenigen tijd daarna waagde hij zich weder te Rome, doch werd spoedig andermaal weggejaagd. Hij ging toen naar Frankrijk, waar hij een goed onthaal vond. † in de abdij van Cluny den 29 Januarij 1119.

GELD, afkomstig van *gelden* (waardig zijn) en als zoodanig waarschijnlijk eene inkorting van *geldend*, is de waardemeter van alle dingen, en dienvolgens een algemeen ruilmiddel, tegen hetwelk men oogenblikkelijk alles inruilen kan wat men begeert, maar op zich zelven tot geen ander gebruik hoegenaamd dienstig. »Het Geld," zegt onze schrandere vaderlandsche regtsgeleerde J. D. Meijer (*Essai sur l'Intérêt*, pag. 9), »is, als algemeene maatstaf, een afge»trokken, ingebeeld wezen, dat, de waarde van alle dingen verte»genwoordigende, zelf noodig heeft vertegenwoordigd te worden, »en van geen nut is dan voor zoo ver het dient om de waarde der »dingen te vergelijken en ons dezelve te verschaffen." De geschiedenis van het Geld is niet onbelangrijk; zij staat in verband met de geschiedenis der beschaving van het menschdom. In de oudste tijden, toen de meeste volken nog geene vaste woonplaatsen hadden, maar met hunne kudden rondtrokken, bediende men zich van het vee als ruilmiddel (van daar nog de Latijnsche benaming *Pecunia* van *Pecus* (vee) voor Geld). Bij de toenemende beschaving en vermeerderde behoeften dacht men een' waardemeter uit, die ligter te behandelen, te verdeelen en te vervoeren ware, en vond daartoe zekere metalen het geschiktst; men stempelde echter dezelve niet dadelijk tot muntstukken, maar woog ze elkander toe; doch dewijl tellen gemakkelijker dan wegen is, woog men kleine stukken in voorraad af, en merkte dezelve met een teeken, dat derzelver gewigt en waarde aanduidde (van daar naderhand de gewigtbenaming Livre, Pond, enz. voor gemunt geld). Tot hiertoe had men een *wezenlijk* geld, want vee en metalen waren voorwerpen van wezenlijke waarde, tegen welke de waarde van andere voorwerpen vergeleken kon worden; maar men begreep dat men ook dingen, die op zich zelven geene bijzondere waarde hadden, toch als waardemeters gebruiken kon, zoodra zij slechts algemeen daarvoor erkend en aangenomen wierden: het kwam er dus alleen op aan om het denkbeeld van geld daarmede te verbinden, en zoo ontstond het *denkbeeldig* geld (cauris, noodmunten, speelmerken (*fiches*), kolonie- en werkhuispenningen, enz.), hetwelk zoo lang waarde heeft als de bezitter verzekerd is, of ten minste gelooft, dat hij wezenlijk geld voor hetzelve bekomen kan zoodra hij dit verlangt. Zoodanig denkbeeldig geld is al wat men tegenwoordig onder den naam van *papieren* geld begrijpt, wissels, assignaten, interestcoupons, banknoten, enz.), welks aangekondigde (nominale) waarde als werkelijk in iets anders voorhanden uitdrukkelijk verzekerd en algemeen geloofd moet worden, als hetzelve met klinkend geld zal gelijk staan, en in dat geval wordt niet zelden gemakshalve het papieren boven het klinkend geld de voorkeur gegeven. Maar het papieren geld heeft als waardemeter altijd geloof (crediet) noodig, klinkend geld nimmer: daarom wordt het laatste ook, als vertegenwoordiger der dingen (eigenlijk van derzelver waarde), de ziel van alle zaken genoemd; want, vraagt onze vernuftige vaderlandsche dichter Jeremias de Decker (*Oorspronkel. Dichtw.* I Deel, blz. 30) — — — is 't geen geld,

Waarmeê men oorlog voert, waarmeê men woest geweld
Of afkeert of bestookt, waarmeê men zijn vijanden
Of van zijn stranden houdt, of toevaart op hun stranden,
Waarmeê men vrede koopt, en 't vuur des oorlogs blust,
Waarmeê men handel drijft op Oost- en Westerkust,
Waarmeê men vrienden wint, en haters weet te krenken,
Waarmeê men 't al verwint?

Daar niemand deze vragen ontkennend beäntwoorden kan, besluit

hij (blz. 138) daaruit met regt dat het Geld de eerste en noodwendigste behoefte der menschelijke zamenleving is; immers

Wat zou hij al verdriets en ongeriefs verwekken,
Die 't heilzaam geldgebruik den menschen kwam te onttrekken!
Waar' 't niet bijna zoo veel, als of men ons onttoog
'T Gebruik van lucht en vuur, 't genot van vocht en droog?

GELDENHAUER (Gerard), kloostergeestelijke van Nijmegen, geboren in 1483, onderwees de letteren te Deventer en vervolgens de wijsbegeerte te Leuven, was Lector aan het hof van Karel, Aartshertog van Oostenrijk, toen Secretaris van Philips van Bourgondië, Bisschop van Utrecht, en werd door Keizer Maximiliaan I tot dichter gekroond. Hij verzaakte de Roomsche Kerk, omhelsde de leer van Luther en trouwde. Erasmus, eerst zijn vriend, schreef zeer scherp tegen hem, nadat hij den nieuwen godsdienst had aangenomen. † den 20 Januarij 1542. Hij heeft verscheiden voor de geschiedenis van zijn' tijd niet onbelangrijke schriften nagelaten.

GELDER, eene thans onversterkte Pruissische stad met 3300 inwoners, ligt in het regeringsdistrict Kleve, aan de Niers, vier uren van Venlo en Rijnberk. De stad rekent haren oorsprong van eene sterkte in 1079 door Graaf Otto gebouwd, aan welke bij den naam van Gelder gaf, welke vervolgens der stad bijgebleven is, die tot het hertogdom van denzelfden naam behoorde, toen Karel V hetzelve door het verdrag van Venlo in 1543 met zijne andere Nederlandsche Staten vereenigde, welke hij in 1555 aan zijn' zoon Philips II overdroeg. Gedurende de worsteling tegen de Spaansche tirannij werd Gelder door den Schotschen Kolonel Patton in 1582 voor 36,000 Guldens aan den vijand verraden, en sedert meermalen door de Hollanders vruchteloos belegerd. Bij den Munsterschen vrede van 1648 bleef deze stad met Opper-Gelderland in het bezit van Spanje. In 1702 werd zij door de Pruissen na eene belegering van 18 maanden ingenomen, en kwam bij den Utrechtschen vrede van 1713 aan de Pruissische kroon; den 22 Augustus 1757 werd Venlo door de Franschen bij verdrag ingenomen, doch bij den vrede van Hubertsburg in 1764 teruggegeven, nadat de vestingwerken geslecht waren. = (Arend Hendrik van), geboren te Amsterdam den 11 Januarij 1756, † aldaar den 18 Augustus 1819, was Predikant bij de Doopsgezinde gemeente en werkzaam Hoofdbestuurder der Maatschappij *Tot Nut van 't Algemeen*. De natuurlijke historie was, onder meer andere wetenschappen, zijne geliefdste studie; hij hield verscheiden openbare redevoeringen over onderwerpen uit dit vak, van welke hij eenigen uitgegeven of in tijdschriften geplaatst heeft; zij onderscheiden zich door een' aangenamen, levendigen, regt populairen stijl zeer behagelijk van andere dergelijke werken, die meer voor de geleerde wereld of prachtbibliotheken dan wel voor het algemeen bestemd zijn. = (Arnold van), Kunstschilder, geboren te Dordrecht, in 1645, was een leerling van Rembrand, en schilderde veelal in de manier van zijn' meester.

GELDERLAND, eene provincie van het koningrijk der Nederlanden, bevattende op eene uitgestrektheid van 94 □ mijlen 250,000 inwoners, grenst ten oosten aan het Pruissisch regeringsdistrict Kleve-Gulik-Berg en Overijssel, ten noorden aan de Zuider-zee, ten westen aan Holland en Utrecht en ten zuiden aan Noord-Braband, en bestaat uit het voormalig hertogdom Gelder of Gelre en het graafschap Zutphen. De tegenwoordige benaming is eerst na de Unie van Utrecht in 1579, misschien in navolging der benaming van Holland, Zeeland en Friesland, als gemeene naam in gebruik geraakt. De oorsprong der benaming Gelder moet mogelijk bij die der Celten of Gallen, de oude bewoners des lands, gezocht worden, die echter meer bekend zijn onder den naam van Batavieren, Sicambers, Usipeten, Tencteren, enz. die deze landstreek ten tijde der eerste Romeinsche Keizers bewoonden, door de Romeinen cijnsbaar gemaakt werden en naderhand versmolten onder de Saksers en Franken, die in de V eeuw zich van deze gewesten en geheel Gallië meester maakten. Gelderland maakte toen vele jaren lang een gedeelte uit van het koningrijk Austrasië, tot de Saksers in 680 Zutphen den Franken ontweldigden en de Friezen zich meester maakten van de Veluwe en de Betuwe. Karel de Groote in 770 de Saksers en Friezen overwonnen hebbende, vereenigde Gelderland met zijn rijk. Zijne opvolgers lieten de Geldersche gewesten bestieren door Voogden (Momboirs), van welke men den eersten omstreeks 880 met den naam van Wichard vermeld vindt; deze Voogden namen eerlang den titel van Graaf aan, deden eerst hulde aan het Rijk, maar maakten naderhand zich zoo wel onafhankelijk als de Graven van Holland en Vlaanderen en de Hertogen van Braband. In 1339 werd Gelder op den Rijksdag te Frankfort door Keizer Lodewijk V tot een hertogdom en Graaf Reinoud II tot Hertog en Rijksvorst verheven. Na zijn' dood in 1343 werd hij in deze waardigheid opgevolgd door zijn' zoon Reinoud III, toen nog geen elf jaren oud; doch gedurende zijne minderjarigheid ontstond de bloedige twist der Hekerens en Bronkhorsten, in welken Reinoud zijne vrijheid en het hertogdom aan zijn' broeder Eduard verloor; na diens dood in 1371 werd Reinoud wel terstond uit de gevangenis ontslagen, en in zijn hertogdom hersteld, doch † kinderloos vier maanden daarna, en met hem hield het gebied op, hetwelk het Huis Nassau langer dan drie eeuwen over Gelder gevoerd had, en kwam met Willem I aan de Hertogen van Gulik. Hij werd in 1402 opgevolgd door zijn' broeder Reinoud IV, en deze in 1423 kinderloos gestorven zijnde, werd Arnold van Egmond door de Staten tot Hertog gehuldigd, doch op eene ontaarde wijze door zijn' zoon Adolph van de regering ontzet, mishandeld en langer dan zes jaren op het slot te Buren gevangen gehouden (zie Egmond). De derde en laatste Hertog uit het Huis van Egmond was Karel. † in 1538, nadat men reeds bij zijn leven Willem II, zoon des Hertogs van Gulik, tot zijn' opvolger had ingehuldigd; doch deze was genoodzaakt het hertogdom Gelder in 1543 af te staan aan Keizer Karel V, die er den titel van aannam. Zijn zoon Philips II was de laatste, die dezen titel voerde, welke geheel verviel, toen hij in 1581 door de zeven vereenigde Nederlandsche provinciën werd afgezworen. Onder deze provinciën bekwam Gelderland, als voormalig hertogdom, den eersten rang in den Nederlandschen Staat, en den vierden bij de zamenstelling van het Koningrijk der Nederlanden. Deze provincie was onder de vroegere staatshuishouding verdeeld in drie kwartieren, namelijk dat van Nijmegen, Zutphen en de Veluwe; en bevatte dertien steden, die eertijds afgevaardigden ter staatsvergadering zonden, behalve verscheiden kleinere steden en ruim twee honderd dorpen. De lucht is in Gelderland zuiver en gezond, de bodem vruchtbaar in allerlei voortbrengselen, en de hei- en heuvelachtige streken der Veluwe geven goede gelegenheid tot de jagt. De voornaamste rivieren, die deze provincie voorbij- of doorstroomen, zijn de Rijn, de Maas, de IJssel, de Linge en de Berkel, die met de Zuider-zee den inwoners rijkelijk van visch voorzien. De voornaamste steden zoo wel als de merkwaardigste trekken uit de Geschiedenis van Gelderland en het leven der Geldersche Vorsten, Stadhouders en vermaarde mannen worden in afzonderlijke artikels vermeld.

GELDOMLOOP ontstaat door de uitgave van het geld tegen eenig ander voorwerp van eene wezenlijke of ingebeelde waarde, waarbij hetzelve als ruilmiddel gebezigd wordt; wanneer, b. v. iemand een Gulden voor een boek geeft, en de boekverkooper voor dezen Gulden vleesch, de slager brood, de bakker eene flesch wijn, de wijnkooper tabak en de winkelier hout koopt, dan is deze Gulden door vijf handen gegaan, en ieder, die hem ontving en weder uitgaf, heeft daarvoor iets ingeruild, dat hij juist noodig had: op deze wijze kan dezelfde Gulden tot in het oneindige in omloop blijven; doch wanneer hij iemand in handen komt, die ieder Gulden, dien hij ontvangt, wegsluit, dan houdt zijn' omloop eensklaps op, en deze Gulden doet geen het minste nut meer voor hij op nieuw voor iets anders wordt uitgegeven. Hieruit blijkt dat de levendigheid van den geldomloop niet zoo zeer van de menigte voorhanden geld als wel van de menigte der daardoor bewerkt wordende inruilingen van andere voorwerpen alsmede van de kortheid des tijds afhangt, binnen welken hetzelfde geldstuk door verscheiden handen gaat. De oorzaken der levendigheid van dezen omloop zijn voornamelijk beschaving en welvaart, die eene menigte behoeften, zelfs ingebeelde uit weelde en mode, doen ontstaan, die niet zelden den omloop des gelds sterker bevorderen dan de gewone nooddruft der menschen, die eigenlijk naar evenredigheid geringe uitgave vordert, zoodat alsdan veel geld ongebruikt en nutteloos blijft liggen, en verscheiden kapitalen enkel tot het bekomen van renten aangewend worden, die zelf weder tot kapitalen aangroeijen en geen ander nut doen dan de geldmassa des bezitters vermeerderen, die slechts zeer weinig daarvan in omloop brengt, en integendeel zeer veel daarvan aan den omloop onttrekt. Men heeft den geldomloop met den omloop des bloeds vergeleken; doch dit is niet juist, als men de schatkist als het hart van den Staat beschouwt, hetwelk als zoodanig geld uit de maatschappij in zich opneemt, maar het ook weder in de maatschappij uitstroomt: nu stroomt wel al het bloed naar en uit het hart, maar niet al het geld naar en uit de schatkist; een groot gedeelte van het geld moet zich volstrekt buiten de schatkist bevinden, en, zonder tusschenkomst van deze, onmiddellijk in de maatschappij omloopen. De schatkist moet even zoo min der maatschappij te veel geld onttrekken als haar onnoodiger wijze weder toevoeren; het eerste geschiedt trouwens menigvuldiger dan het laatste, naardien men altijd bedacht is om de schatkist te vullen, en zelfs groote sommen in dezelve op te hoopen, die in den omloop veel meer nut zouden doen. Maar het te rijkelijk uitgeven der staatsgelden geschiedt toch ook door nutteloze verkwisting of doellooze ondernemingen, om, gelijk men zegt, geld onder de menschen te brengen; doch dan ware het immers beter dat men het onder de menschen gelaten had, opdat zij het tot hun eigen nut en genot konden besteden. Belastingen moeten vooral niet dienen om de schatkist gevuld te houden, maar aanhoudend tot de benoodigde staatsuitgaven gebezigd worden: dan stremmen zelfs hooge belastingen den geldomloop niet.

GELDSTRAF is wel de ondoelmatigste van alle straffen, dewijl de rijke haar weinig of geheel niet, maar de arme des te harder gevoelt: zij kan dus niet voor dezelfde overtreding quantitatief op beiden toegepast, maar moet naar het vermogen des schuldigen afgemeten worden, dat echter altijd zeer moeijelijk is. Ook bekomt de justitie daardoor ligt het harer onwaardig voorkomen van eene geldspeculatie.

GELDZUCHT. — — *Quid non mortalia pectora cogis, Auri sacra fames!* Virg. Aeneid. III. 56. Zie GIERIGHEID.

GÉLÉE (Claude), meer bekend onder den naam van Claude Lorrain, geboren te Château-Chamagne, in Lotharingen, in 1600, van weinig bemiddelde ouders, welke hij vroeg verloor, leerde van een' zijner broeders, houten plaatsnijder te Freiburg, de eerste beginselen der teekenkunst; een zijner bloedverwanten nam hem mede naar Rome, waar hij, zonder geld en vrienden, aan zijn lot overgelaten en door den landschapschilder Agostino Tassi als jongen in dienst genomen werd; hier ontwikkelde zich zijn voortreffelijk genie. Tassi gaf hem eenige lessen, en Claude genoot vervolgens te Napels twee jaren het onderwijs van Goffredi in de bouwkunde en de perspectief. In 1625 kwam Claude terug in zijn vaderland, bleef een jaar te Nancy, om eene kerk aldaar te schilderen, en vertrok toen weder naar Rome. † aldaar in 1682. Men vindt zijne uitmuntende schilderstukken in de voornaamste galerijen van Europa, en bewondert in dezelve een' ongemeenen rijkdom van vinding, kracht in de uitvoering en gedurige afwisseling in de ordonnantie; hij wist aan de donkerbeschaduwde plaatsen eene dauwachtige vochtigheid te geven, die onnavolgbaar is; zijne beelden, daarentegen, zijn minder gelukkig; en hij wist dit zelf zoo goed, dat hij gewoon was te zeggen dat hij de landschappen verkocht en de stoffaadje er op toegaf.

GELEERDHEID. De beteekenis van dit woord kan men bijna uitstrekken tot alles wat men wil, want men treft niet alleen geleerde mannen en vrouwen in de zamenleving aan, maar vindt ook niet zelden op de kermissen geleerde paarden, honden, apen, vogels en andere dieren aangekondigd; doch in zulk een' ruimen zin nemen wij dit woord hier niet, zelfs niet eens met betrekking tot de menschen; want alle menschen moeten iets *leeren*, ieder heeft zijn beroep *geleerd*, van anderen of door zelfoefening, dit is om het even; maar zulk eene beroepsgeleerdheid wordt hier ook niet bedoeld. Men verstaat onder eigenlijke Geleerdheid in een' meer bepaalden zin eene door geregelde studie verkregen meer dan gewone kennis van eene of meer wetenschappen, inzonderheid de zoodanige die op de hoogescholen onderwezen worden; niet dat de Geleerdheid bij uitsluiting alleen daar zou te bekomen zijn, verscheiden beroemde geleerden, die nimmer eenigen akademischen titel gevoerd hebben (zie Autodidakten), bewijzen het tegendeel, terwijl daarentegen menig ander er wel den titel, maar bitter weinig geleerdheid opgedaan heeft. De hoogescholen zijn zeer nuttig en noodig tot het vormen van geleerden, maar de onderwijzers aldaar zijn niet, gelijk de priesters der hooge Oudheid, alleen en bij uitsluiting in het bezit der Geleerdheid; er zijn *grondig*geleerden, die in wetenschappelijke kennis met menig'*hoog*geleerde zouden kunnen wedijveren: zoodat de hoogescholen zich niet meer het monopolie der geleerdheid kunnen aanmatigen, gelijk in de middeleeuwen, toen niemand aanspraak op den naam van geleerde mogt maken, die zich niet vooraf door eene universiteit ten minste tot Meester der zeven vrije kunsten had laten verklaren of door den Duitschen Keizer tot gelauwerd' Poëet doen kroonen. Na de uitvinding der boekdrukkunst zijn de hulpmiddelen der Geleerdheid zoodanig vermenigvuldigd, dat deze middeleeuwsche schoolpedanterie, inzonderheid sedert de kerkhervorming, allengs verdwenen is, en de ware geleerdheid hare plaats vervangen heeft.

GELEI, Fr. *Gelée*, is eene bleekgele, doorschijnende, eenigzins veerkrachtige massa, die door sterk koken met water, vooral in digt gesloten potten, uit beenderen, de huid en andere dierlijke deelen verkregen wordt; zij is eene wezenlijke lijm, en slechts door meer zindelijkheid bij de bereiding van de gewone lijm onderscheiden. Van sommige vruchten, b. v. aalbessen, frambozen, enz. wordt ook door verdikking met suiker eene gelei gekookt.

GELEIKOEKJES, Fr. *Gélatine*, zijn eene uitvinding van den Franschen scheikundige Darcet; zij bevatten in een' zeer kleinen omvang eene groote hoeveelheid voedselmiddelen; eene once vervangt bij het bereiden van bouillon, soupe, enz. een pond best ossenvleesch. Deze uitvinding is nuttig voor hospitalen, belegerde steden, en inzonderheid voor schepen op verre reizen, alzoo de *Gélatine* verscheiden jaren goed blijft in alle gewesten der wereld, zonder dat men eenig bederf heeft te vreezen.

GELIJK is zoo veel als evenwaardig in hoeveelheid, grootte, gedaante, eigenschap, enz.: verscheiden dingen met elkander vergelijken is dus dezelve tot eene gelijke waarde brengen; b. v. de getallen

$1 + 1 + 1 + 1 = 4.$
$1 + 1 + 2 = 4.$
$2 + 2 = 4.$
$1 + 3 = 4.$ Hier is de waarde der vergeleken getallen volstrekt gelijk; maar vergelijken wij andere dingen met elkander, dan zullen wij toch altijd een zeker onderscheid tusschen dezelve aantreffen, maar wanneer hetzelve zeer gering is, zoo als b. v. tusschen twee bladen van denzelfden boom, noemen wij deze dingen toch gelijk. Volstrekt gelijk is slechts ieder ding met zich zelf, of het beeld in een' vlakken spiegel met het daar voor gehouden voorwerp.

GELIJKAARDIG heeten dingen, die van denzelfden aard zijn, gelijk twee menschen, dieren, boomen, enz. Het woord *aard* wordt hier in eene ruime beteekenis genomen, zoodat het ook de soort insluit en algemeen een zeker geslacht der dingen aanduidt. Neemt men het echter in de eigen of engere beteekenis, dan zullen dingen, die wel tot dezelfde soort behooren, maar niet van denzelfden aard zijn, reeds ongelijkaardig zijn, gelijk een leeuw en eene kat, een wilg en een eik, enz. De deelen van een geheel heeten gelijkaardig voor zoo ver zij quantitatief, maar ongelijkaardig, wanneer zij qualitatief verschillend zijn; wanneer men een stuk *cinaber breekt*, bekomt men gelijkaardige, maar wanneer men het *chemisch ontleedt*, ongelijkaardige deelen, namelijk kwik en zwavel.

GELIJKENIS is iets anders dan *vergelijking*, en heeft betrekking niet tot *gelijke*, maar tot *dergelijke* dingen; want het maakt een onderscheid of men eene zaak *bij* of *met* eene andere zaak vergelijkt; in het eerste geval moeten beide zaken in een gegeven punt overeenstemmen, in het andere geval behoeft dit niet; zij mogen, ja moeten somtijds van elkander verschillen, om door de vergelijking het onderscheid aan te toonen of het contrast te doen gevoelen (zie Vergelijking). Eene gelijkenis, ofschoon dichters en redenaars veel gebruik van dezelve maken, is niet enkel het gewrocht der dichtende of scheppende verbeelding, maar ook van het opmerkende verstand. De Gelijkenis van eene zaak bij eene andere moet eene juiste uitkomst opleveren door de overeenstemming van beider hoedanigheden of uitwerkingen: de eene zaak moet dus wezenlijk zoodanig zijn als men dezelve voorstelt, en inderdaad dezelfde hoedanigheden bezitten, welke men aan de andere zaak toekent, bij welke men de eerste vergelijkt, anders is de gelijkenis geheel valsch: men ziet dit in het hier aangevoerde voorbeeld (J. van Achter, *Het Evangelie*, blz. 49):

Gelijk het *mostaardzaad*, wanneer het spruit uit de aarde,
Een teeder plantje vormt, dat weinig schijnt van waarde,
Maar na een' weelgen groei een' *fieren boom* verwekt,
[*Die d' Oosterling, bij 't gloên der zon, ten schaduw strekt;*
Een boom, waaruit om strijd, verheugde zangrenkoren
Het ongekunsteld lied den wandelaar doen hooren,
Terwijl *het vogeltje* zich in zijn' kreits ontboudt,
Dat aan den *buigbren tak* zijn' kunstig *nestje bouwt*,]
Zoo *klein van omvang was*, bij zijn gewenschte stichting,
Het Rijk der Hemelen, enz.

Elk, die weet dat uit een mostaardzaad eene plant opgroeit, niet grooter dan eene hennepplant, ziet aanstonds dat de ingehaakte ([—]) eigenschappen niet aan de eenjarige mostaardplant, maar aan den eiken- of beukenboom toegekend kunnen worden, die insgelijks uit kleine zaden opschieten, en dienvolgens de anders wezenlijk fraaije en juiste gelijkenis door het nutteloos overbrengen der eigenschappen van een' boom op eene mostaardplant (die trouwens de dichter wel overdragtelijk *een' boom* noemen mogt, maar het daarbij gelaten moest hebben) bedorven wordt. Overigens bestaat eene gelijkenis, om het zoo te noemen, uit een beeld en een tegenbeeld; is het eerste niet bepaaldelijk genoemd, maar slechts in het tweede aangeduid en als het ware in hetzelve versmolten, dan heet zoodanige gelijkenis eene Metaphora; noemt men b. v. de *jeugd* de *lente des levens*, dan wordt stilzwijgend het *jaar* als tegenbeeld van het *leven* gebezigd; maar zegt men de *jeugd* staat tot de andere levenstijdperken, gelijk de *lente* tot de overige jaargetijden, dan is dit eene vormelijke gelijkenis.

GELIJKHEID. Dit woord heeft sedert de laatste vijftig jaren aanleiding gegeven tot eene menigte verschillende begrippen aangaande deszelfs toepassing op den toestand der zamenleving, en daaronder niet weinig overdreven, uitsporige en geheel verkeerde *meeningen* aangaande deszelfs beteekenis in een' zedelijken en staatkundigen zin in omloop gebragt. Men beweerde dat alle menschen gelijk zijn, en leidde daaruit af dat alle menschen gelijke regten hebben; doch de stelling is even zoo valsch als de grond, waarop dezelve rust; de menschen zijn als verschijnsel allen objectief slechts daarin gelijk, dat zij geboren worden en sterven, en subjectief niets dan zich zelven medebrengen en medenemen; anders bestaat er volstrekt geene gelijkheid tusschen hen, maar, integendeel, de grootste natuurlijke zoo wel als zedelijke ongelijkheid; daarom kunnen alle menschen ook geene aanspraak maken op gelijke regten, maar wel op gelijkheid van regt voor alle menschen, dat is het regt dat allen menschen als redelijke en vrije wezens toekomt: er kan dus voor de menschen geene andere zedelijke Gelijkheid bestaan dan die, welke men naderhand, toen men dit inzag, Gelijkheid voor de wet genoemd heeft, dewijl de wetten voor alle burgers, zonder uitzondering, moeten gelden, en allen zonder uitzondering beschermen. Alle andere Gelijkheid is eene *ijdele* hersenschim, en het misleidend droombeeld, hetwelk eerzuchtige omwentelingmakers den volken voorspiegelen, om, tot hun bijzonder voordeel, dezen uit een' staat van gelukkige ongelijkheid over te brengen in een' staat van door jammeren, ellende, verwoesting en gebrek daargestelde ongelukkige Gelijkheid.

GELIJKMOEDIGHEID is de volharding des gemoeds in dezelfde stemming, inzonderheid met betrekking tot geluk en ongeluk; maar er behoort eene zekere sterkte van ziel toe, om in het eerste geval niet overmoedig te worden, en in het laatste den moed niet geheel te verliezen. De gelijkmoedige bevindt zich wel bij het volgen der les van Cats (*Tachtigjarig leven*):

Hebt staegh het eygen hert in voor- en tegenspoet;
Want hoe het Godt beschickt, het is u beyden goet.

GELIJKVORMIG heeten dingen, voor zoo ver zij eenerlei gedaante (vorm) hebben. Naardien de vorm ten deele ook den aard bepaalt, wordt somtijds gelijkvormig ook voor gelijkaardig genomen. Maar de beweging heet bij uitsluiting gelijkvormig, wanneer zij naar eenerlei wetten geschiedt, dewijl dit juist den vorm der beweging bepaalt; zoo bewegen zich alle onder éénen hoek afgeschoten kogels in eene parabolische rigting, en dus in zoo ver gelijkvormig, ofschoon hunne afzonderlijke banen meer of minder gekromd kunnen zijn.

GELLERT (CHRISTIAN FURCHTEGOTT), geboren te Haynichen, bij Freiberg, in het Ertsgebergte, in 1715, studeerde te Leipzig in de godgeleerdheid, doch ligchaamsongesteldheid maakte hem ongeschikt voor den predikdienst, en hij bepaalde zich tot het voorbereidend onderwijzen van jongelieden, die tot de studie werden opgeleid, en het vermeerderen zijner eigen kundigheden door het beoefenen van onderscheiden vakken der fraaije letteren, inzonderheid de dichtkunst; zijne fabelen, vertelsels, leerdichten en prozaïsche opstellen, die bij in tijdschriften plaatste, werden met algemeen genoegen gelezen; zijne blijspelen en het *Leven der Zweedsche Gravin G*** bewezen nogtans dat hij minder geschiktheid als tooneeldichter en romanschrijver had; maar gelukkiger slaagde hij in zijne geestelijke oden en liederen, brieven en zedekundige lessen. Algemeen geächt en bemind, had hij reeds twaalf jaren te Leipzig bijzonder onderwijs gegeven, toen hij in 1751 tot buitengewoon' Professor aan de hoogeschool aldaar werd aangesteld. Zijne lessen over de dichtkunst en welsprekendheid werden zoo sterk bezocht, dat hij ze in de openbare gehoorzaal der akademie houden moest. De zedige, brave en vrome GELLERT had, zonder dat hij zulks bedoelde, of mogelijk zelfs wist, een' gewigtigen invloed op de hervorming der Duitsche letterkunde, toen nog in een' half barbaarschen toestand, zoo wel als op de zedelijkheid en het godsdienstig gevoel zijner tijdgenooten, die ook als mensch de hoogste achting voor hem hadden. Ofschoon slechts een gering vermogen bezittende, gaf hij bij verscheiden gelegenheden treffende bewijzen van de onbekrompenste weldadigheid, de liefderijkste dienstvaardigheid en de reinste menschenliefde, vertrouwde in donkere vooruitzigten op de Goddelijke Voorzienigheid, en vond in dit vertrouwen zich nimmer bedrogen. Men getuigde van hem dat zijn zedelijk karakter volstrekt zonder vlekken was. † den 13 December 1769. Zijne werken zijn meermalen afzonderlijk en bij elkander, in 10 deelen, gedrukt; allen zijn door bekwame pennen in het Nederduitsch vertaald.

GELLIUS (AULUS), zie **AULUS GELLIUS**.

GELO, zoon van DINOMENES, Tiran van Syracuse, bemagtigde de opperheerschappij omstreeks 500 jaren vóór J.C. Toen Griekenland door XERXES met een' oorlog bedreigd werd, zonden Athene en Lacedemon gezanten aan hem, om een verbond van verdediging met hem tegen de Perzen te sluiten. GELO bood aan 200 galeijen, 20,000 zwaar gewapenden, 4000 ruiters, 2000 boogschutters en even zoo veel slingeraars te leveren, en dezelven gedurende den oorlog van leeftogt te voorzien, zoo men hem het opperbevel te water en te land wilde overlaten. De Spartanen verwierpen dezen voorslag, en de Atheners wilden hem zelfs de helft van het opperbevel niet toestaan. GELO weigerde hierop de gevraagde hulpmagt, en zond zekeren CADMUS naar Delphi, met het bevel, hier den uitslag af te wachten, en, wanneer de Grieken werden overwonnen, XERXES in zijn' naam te huldigen en kostbare geschenken te overhandigen. Toenmaals wist hij nog niet dat XERXES de Carthagers aangezet had om, terwijl hij de Grieken in hun land aantastte, hen ook in Sicilië en Italië te overvallen. HAMILCAR landde tot dat einde met eene ontzettende vloot bij Panormus (Palermo), en belegerde Himera. GELO trok hem met 50,000 man voetvolk en 5000 ruiters te gemoet; een onderschepte brief berigtte hem dat HAMILCAR den volgenden dag eene plegtige offerande verrigten en tevens hulpbenden in zijn leger ontvangen zou. Het gelukte GELO in plaats van dezen zijne ruiterij in het vijandelijke leger te laten rukken, die HAMILCAR gedurende de offerplegtigheid overviel, hem zelven doodde en de schepen in den brand stak. Ter zelfder tijd tastte GELO de Carthagers aan, die, door den dood van hunnen veldheer en het verlies hunner schepen moedeloos gemaakt, eene volkomen nederlaag leden. Deze merkwaardige slag viel voor op denzelfden dag dat de Grieken bij Marathon overwonnen. GELO maakte een' onmetelijken buit, en stond den Carthagers den vrede toe, onder voorwaarde dat zij 2000 talenten zilver betalen, twee tempels tot bewaring van het vredeverdrag bouwen en de menschenoffers afschaffen zouden. Nu verlangde GELO den koninklijken titel; hij riep tot dat einde de volksvergadering bijeen, verscheen ongewapend in dezelve, en zeide dat hij het bewind wilde nederleggen; maar met algemeene stemmen verklaarde men hem voor den redder van Syracuse, droeg hem den koninklijken titel op, dien hij aannam, en vereerde door een standbeeld zijne gedachtenis na zijn' dood, die zeven jaren later voorviel.

GELOFTE is in een' ruimeren zin eigenlijk hetzelfde als *Belofte*, namelijk toezegging van iets te zullen geven, doen of nalaten, doch in een' bepaalder' zin iets dat men voorwaardelijk bij zich zelven voorneemt; het onderscheid tusschen beiden bestaat voornamelijk daarin, dat men eene toezegging aan menschen *Belofte* noemt, en eene toezegging aan God zelven of aan voor bovenmenschelijk gehouden wezens (b. v. Kerkheiligen) als *Gelofte* kenmerkt. Door zoodanig eene Gelofte verbindt men zich iets te geven, te doen of te laten, om daarvoor weder iets te ontvangen, hetzij een bepaald of onbepaald, een aardsch of een hemelsch goed. Het doen van zoodanige Geloften hebben de Christenen van de Joden en Heidenen overgenomen, en is, als men de zaak wel inziet, eene volslagen onzinnigheid, tot welke een verstandig Christen niet behoort te vervallen, en eene zaak, die JEZUS ook niet geleerd, bevolen of aangeprezen heeft. Eene voorwaardelijke Gelofte is eene soort van verdrag; daar nu tusschen menschen en bovenzinnelijke wezens geen verdrag gesloten kan worden, kan ook de Gelofte geenszins de kracht van een verdrag hebben, en op regtsgronden niet beslist worden of eene Gelofte al of niet geldig en verbindend is. Eene Gelofte kan van drieërlei aard zijn, iets goeds, iets kwaads of iets onverschilligs; is de Gelofte iets goeds, dan is men ook zonder dezelve daartoe verpligt, want wanneer iemand de Gelofte doet armen en ongelukkigen wel te doen, behoort hij zich te herinneren dat hij dit toch doen moet, wanneer hij zulks kan: de Gelofte is alzoo ten minste overtollig; maar wanneer nu een beding daarmede verbonden wordt, b. v. iemand belooft den armen eene weldaad te bewijzen, zoo God hem uit eene ziekte herstellen of van eene gevaarlijke reis behouden te huis komen laat, dan is zoodanig eene Gelofte niet alleen baatzuchtig, dewijl hij voor het volbrengen van een' pligt beloond zijn wil, maar ook hoogst oneerbiedig jegens God, dewijl men hem als het ware omkoopen wil, en zich het voorkomen geeft alsof men hem een' dienst bewees, terwijl men toch slechts doet wat men verpligt is te doen. Is de Gelofte iets kwaads, dan is het volbrengen volstrekt verboden; b. v. iemand belooft, voorwaardelijk of onvoorwaardelijk, een' mensch om het leven te brengen, zijn huis in den brand te steken of hem op eenige andere wijze te beschadigen, dan mag zoodanig eene Gelofte niet eens gedaan en veel minder nog volbragt worden. Is eindelijk eene Gelofte onverschillig, en behelst zij iets geöorloofds, b. v. eene pelgrimsreis naar eene heilige plaats, het prevelen van gebedekens, op gezette tijden, enz. dan mag men dezelve gerustelijk volbrengen; maar dewijl men niet verzekerd is of men dezelve volbrengen kan, is het altijd bedenkelijk zelfs zoodanig eene Gelofte te doen; de mensch heeft bovendien pligten genoeg te vervullen, en behoeft zijne verpligtingen waarlijk niet door eigenwillige Geloften te vermeerderen, die somtijds bij eenigen zelfs in het dwaze en belagchelijke vallen; zoo deed b. v. de Hertog van Alba, toen zijne minnares met een' ander doorgegaan was, aan de H. Maagd de plegtige Gelofte dat hij zoo lang des nachts op de regterzijde zou slapen, tot hij haar weder had. Maar al valt de onzinnigheid van zoodanige willekeurige Geloften niet terstond in het oog, dan is het altijd toch even zoo ongerijmd als oneerbiedig, daardoor God als het ware in zijn belang te willen overhalen. Het is daarom op geenerlei wijze te billijken, wanneer iemand eenige Gelofte aflegt, want dezelve heeft altijd zeker bijgeloof of eigenbaat tot grondslag. Wil iemand na het ontvangen van eene goddelijke weldaad zijn' dank door het verrigten van een goed werk bewijzen, dan moge hij dit doen; maar hij moet dit niet vooraf beloven, en het vervullen van zijn' wensch tot eene voorwaarde van het volbrengen zijner belofte maken. Bij zoogenaamde kloostergeloften heeft zulk eene voorwaarde wel geene plaats; zij worden ten minste schijnbaar belangeloos afgelegd, maar stilzwijgend wordt toch ondersteld dat God het kloosterleven met de eeuwige gelukzaligheid beloonen moet. Slechts ééne Gelofte kan men jegens God op eene verstandige wijze afleggen en de verpligting op zich nemen van dezelve te volbrengen, namelijk dat men een gepleegd onregt aan zijn' evenmensch zoo veel mogelijk weder zal goedmaken, een slecht levensgedrag verbeteren en over het algemeen het goede betrachten en het kwade vermijden zal; de rede en het geweten billijken zoodanig eene Gelofte, en het pligtbesef helpt dezelve volbrengen.

GELOOF is over het algemeen vertrouwen dat eene zaak zoo is als wij ons dezelve voorstellen, of zoo als zij ons door anderen voorgesteld wordt. *Gelooven* is het tegenovergestelde van *weten*, en wezenlijk onderscheiden van *meenen*. »Gelooven," zegt G. BONNET (*Verkl. van den Br. aan de Hebr.* VIII Deel, bl. 4) »is eene daad »van ons oordeel, waardoor wij toestemming geven aan iemands »getuigenis, zoodat wij hetgeen ons getuigd wordt, schoon wij er »geene onmiddellijke kennis van hebben, voor waarachtig houden." Maar het Geloof is ook eene vrijwillige daad, en, gelijk HOOFT (*Apophth. of Gouden Spr.* XX. 2) zegt, »niemand aan te dwingen;" het moet iedereen' volkomen vrij gelaten worden, of hij eene zaak al of niet gelooven wil; zoo lang zijn verstand niet van de mogelijkheid overtuigd is dat eene zaak zoodanig zijn kan als zij hem door anderen wordt voorgesteld, behoeft hij er geen geloof aan te geven; BILDERDIJK zegt wel (*De Voet in 't Graf*, blz. 132):

Van 't voorwerp des geloofs moet geen verstand beslechten;
maar dit is eene magtspreuk der voorstanders van een blind geloof,

die wel bij ligtgeloovigen hare uitwerking doet, maar op iemand, die rekenschap weet te geven van zijn geloof, geen den minsten indruk maakt. Het verstand moet wel degelijk het gezond oordeel omtrent het voorwerp des Geloofs raadplegen, of men het ook vergt eene ongerijmdheid te gelooven, zal het Geloof, gelijk PAULUS (*Hebr.* XI, 1) hetzelve kenmerkt, een » vaste grond zijn der dingen, die » men hoopt, en een bewijs der dingen, die men niet ziet." Zoodanig een Geloof, dat het verstand goedkeurt, is steeds verbonden met een vertrouwen op het voorwerp des Geloofs, ofschoon men daarvan geene genoegzame objectieve kennis heeft (het niet ziet), om dit *gelooven* een werkelijk *weten* te noemen. Het kan ondertusschen zijn dat eene zaak, die de eene slechts gelooft, door den anderen stellig geweten wordt; en waar geweten kan worden, komt geen Geloof meer te pas, evenmin als twijfel, waar men zekerheid heeft; welk verstandig mensch zal gelooven, als hij gisteren nog met zijn' vriend gesproken heeft, dat deze eergisteren gestorven is? Al wat redelijk, mogelijk en niet strijdig met zich zelf is kan een voorwerp des Geloofs zijn, maar niet wat onredelijk, onmogelijk en strijdig met zich zelf is; want men dient te begrijpen wat men gelooft, wil men geen gevaar loopen van de ongerijmdste dingen te gelooven en tot het onzinnigste bijgeloof te vervallen. Het gewigtigste voorwerp van een redelijk Geloof is God, als een hoogst volmaakt heilig wezen, maar het is onredelijk te gelooven dat zulk een wezen tevens toornig, wraakzuchtig, bloedgierig en wispelturig zou zijn, dewijl dit alles met het begrip van hoogste volkomenheid en heiligheid volstrekt onvereenigbaar is. Wie aan het bestaan van een' vierkanten cirkel of een' ronden driehoek gelooft, gelooft eene onmogelijkheid, en wie gelooft dat zeker toovenaar op denzelfden dag en hetzelfde uur al de poorten eener stad is uitgegaan, gelooft iets dat met zich zelf strijdig is, naardien eene zaak niet gelijktijdig zijn en niet zijn kan. Geen menschelijk gezag mag zich aanmatigen voor te schrijven wat men aangaande eene bepaalde zaak te gelooven hebbe of niet; dit moet slechts de rede doen. Een redelijk geloof brengt tot kennis, een blind geloof tot onwetendheid, en het bijgeloof, eene vrucht van stelselmatige geloofstheoriën, niet zelden tot ongeloof. Het zoogenaamde Kerkgeloof is een geregeld geloofsstelsel, opgemaakt door conciliën, synoden en andere vergaderingen van geestelijke personen, om tot rigtsnoer te dienen van het geloof der leden, die tot eenig kerkgenootschap behooren, en hetwelk door de meesten op het gezag der opstellers aangenomen wordt, zonder zelf er over na te denken, en die gemakshalve verklaren te gelooven wat de Kerk gelooft, dat is wat de geestelijkheid gebiedt te gelooven; doch wie dit verklaart, heeft eigenlijk geen Geloof, maar berust lijdelijk in hetgene een ander voor hem gelooft.

GELOOFSARTIKELEN zijn als het ware de leden van het ligchaam des Kerkgeloofs; zij kunnen zeer talrijk zijn, inzonderheid als men alles wat menschelijke waan en spitsvondigheid heeft uitgedacht, daaronder rekent. Maar het redelijk geloof bepaalt zich slechts tot twee geloofsvoorwerpen, namelijk God en onsterfelijkheid; op den objectieven grond dat er een God bestaat en de menschelijke ziel onsterfelijk is, zegt de geloovige met subjectieve overtuiging: » Ik geloof aan God en de onsterfelijkheid."

GELOOFSBELIJDENIS is zoo veel als toestemming der in eenig kerkgenootschap vastgestelde geloofsartikelen, en welke toestemming op eene meer of min plegtige wijze de aanneming tot lidmaat van zoodanig kerkgenootschap voorafgaat. De eigenlijke Geloofsbelijdenis zelve, b. v. de Augsburgsche Confessie, is de openlijke verklaring van hetgene het kerkgenootschap, van hetwelk dezelve uitgaat, wil geächt worden te gelooven, en geldt dus als oorkonde voor hetzelve, voor zoo ver het op zich zelf staat en zich van andere kerkgenootschappen onderscheidt. Zie GELOOFSARTIKELEN.

GELOOFSDWANG mag volstrekt geene plaats hebben, want het geloof moet uit vrije overtuiging ontstaan, en kan niemand aangedwongen worden; evenwel dwong MOHAMED de Arabieren door het zwaard aan den Koran, KAREL DE GROOTE de Saksers door het uitsteken hunner oogen aan het Evangelie, en LODEWIJK XIV de Fransche Protestanten door Dragonders aan de Mis te gelooven; de Hussieten, Waldensen, Albigensen, Socinianen, Remonstranten, en vooral de Joden, verschijnen in de Geschiedenis als deernis waardige voorwerpen van den onzinnigen Geloofsdwang.

GELOOFSEED heet de verklaring, welke alle geestelijken in de Katholijke Kerk bij het aanvaarden hunner bediening plegtig afleggen en met eede bekrachtigen moeten. Het formulier van dezen eed is in de landen, die de besluiten van het Concilie van Trente hebben aangenomen, geheel hetzelfde zoo als Paus PIUS IV dit formulier ingevolge van die besluiten opgesteld en voorgeschreven heeft. De bijzondere vrijheden der Gallikaansche Kerk stelden het aannemen van dit formulier in Frankrijk zwarigheden in den weg: weshalve de Geloofseed voor de Fransche priesters eenige veranderingen onderging. Met den constitutioneelen eed, die na de omwenteling van de Fransche geestelijkheid gevorderd werd, was gene eed volstrekt onbestaanbaar; eenigen deden, maar de meesten weigerden denzelven, en werden dienvolgens afgezet en eenigen gebannen of zelfs strenger vervolgd. De Belgische en Luiksche priesters kozen op last van Paus PIUS VII een' middelweg; zij verwierpen wel den burgereed, maar zwoeren niets te zullen doen wat met de Fransche constitutie strijdig ware, en het concordaat van den 15 Julij 1801 gaf den Franschen priesters, die den eed gedaan hadden, ook een middel aan de hand, om hun geweten gerust te stellen.

GELOOFSFORMULIER is eene beknopte zamenvatting der geloofspunten of geloofsleerstukken (Dogmen) van eenig kerkgenootschap, die den eenvoudigen leeken tot eene soort van geloofsregeling moet dienen. Zie GELOOFSARTIKELEN. GELOOFSBELIJDENIS.

GELOOFSGESCHIL is op zich zelf niet ongeöorloofd, wanneer hetzelve van wederzijden, als vrije verdediging van gevoelens over voorwerpen van geloof, met bezadigdheid gevoerd wordt; want naardien de gevoelens der menschen verschillen aangaande hetgene zij op subjectieve gronden voor waar houden (gelooven), moet het ook geöorloofd zijn te onderzoeken welke gevoelens de beste gronden voor zich hebben; maar geschiedt dit nu op eene liefdelooze, hatelijke of zelfs gewelddadige wijze, dan kan zulks ernstige, somtijds zeer treurige gevolgen hebben. Zie GELOOFSHAAT.

GELOOFSHAAT is ten hoogste onredelijk en zelfs bijstérzinnig; want iemand, dien men zich verbeeldt te dwalen in hetgene hij gelooft, verdient veel meer medelijden en liefderijke teregtwijzing dan haat. De nadeelige gevolgen van den Geloofshaat worden zonder overdrijving (want de Geschiedenis bevestigt maar al te zeer de waarheid) opgeteld in het treurspel *Maria van Lalain* (1 Bedr. 1 Toon.): Te haten om 't geloof baart afkeer, twisterij,

Vervolgzucht, wantrouw, moord, verraad en tirannij;
't Smoort alle broederliefde en zucht tot schuldvergeving;
't Scheurt, op een wreede wijz', den band der zamenleving.

GELOOFSLEER is eigenlijk een geregeld geloofsstelsel of theoretische daarstelling van het geloof, hetwelk door eenig kerkgenootschap beleden wordt. Te vorderen dat men streng zich daaraan houde als voorschrift wat men gelooven *moet*, is geloofsdwang, en onbestaanbaar met de vrijheid van geweten; want het geloof is eigenlijk eene zaak van het geweten, en over het geweten mag geen gezag heerschappij voeren. De Kerk kan haren leden wel godsdienstpligten, maar geene geloofspligten opleggen, dewijl het Geloof, als vrije overtuiging, zelf pligten voorschrijft; wanneer, b. v. A gelooft dat B een eerlijk man is, dan gebiedt dit geloof A ook B *als* een' eerlijk' man te behandelen.

GELOOFSVERVOLGING ontstaat uit geloofshaat, als *deze door* geloofsdwang zijn oogmerk niet bereikt (zie CONCILIE. INQUISITIE. SYNODE). Dewijl men niemand noodzaken mag iets tegen zijne overtuiging te gelooven, of ten minste in zekeren vorm te gelooven, heeft men ook geen het minste regt om zoogenaamde ketters te vervolgen, enkel omdat zij van het heerschend geloofsbegrip verschillen; » verdienen zij, dat de regering hen streng behandele," zegt JOSEPH DROZ (*Applicat. de la Mor. à la Polit.* Ch. IX, p. 76), » dan is het » omdat zij zekere staatkundige misdrijven begaan, maar niet om » dat zij zekere geloofsdwalingen voeden. Deze dwalingen zijn buiten » het bereik der aardsche heerschappij." Ongetwijfeld zijn de Circumcelliones, Apostelbroeders, Naaktloopers, Wederdoopers, Beeldstormers en andere onrustige dweepers met regt als oproermakers en verstoorders van de openbare rust vervolgd en gestraft geworden; maar men vervolgde en strafte hen wel degelijk zoo wel om hunne gevoelens als om hunne daden, en gewis om de eerste nog strenger dan om de laatste. HUS en SERVETUS werden verbrand, JOOST VAN DELFT en MUSIUS opgehangen, en zoo vele andere stille, vreedzame en brave menschen om het leven gebragt, enkel omdat hunne geloofsbegrippen niet met de daaromtrent bestaande voorschriften overeenkwamen; maar zeker gold toen nog het regtsbeginsel niet dat wel *daden* maar geene *gevoelens* strafbaar zijn, en zeer zeker is dit beginsel nimmer bij de regtbank der Inquisitie aangenomen.

GELOOFWAARDIGHEID wordt aan getuigenissen van allerlei aard, verklaringen, berigten, verhalen, enz. toegekend, wanneer zij zoodanig gesteld zijn, dat men ze voor waar houden kan. Wat getuigd, verklaard of verhaald wordt moet altijd eene daadzaak en zoodanig gesteld zijn, dat men haar gelooven kan. Is de zaak onmogelijk, b. v. wanneer iemand van eene reis naar de maan verhaalt, dan is zij niet geloofwaardig, en het verhaal verwerpelijk; doch men moet hierin met eene zekere voorzigtigheid te werk gaan, dewijl veel onmogelijk schijnt, dat toch mogelijk is: daarom zijn ook wonderverhalen niet terstond te verwerpen, alzoo aan de zaak wel iets zijn kan, zonder in den strengsten zin juist een wonder te *zijn*. In de tweede plaats let men op den getuige zelven, en *of hij* oog- of oorgetuige is (de zaak zelf gezien of van anderen gehoord heeft). Verklaart iemand de zaak, welke hij verhaalt, van een' ander vernomen te hebben, en deze is onbekend, of niet meer in leven, dan is het moeijelijk te weten of de eerste den tweeden de waarheid geregd heeft, en of hij die kon en wilde zeggen. Daarom verdienen loopende geruchten weinig of geen geloof.

GELOOVIG is in het algemeen wie gelooft; de wijziging van dit praedicaat blijkt uit de zamenstelling met andere woorden; b. v. *blindgeloovig*, die al gelooft wat men hem wil doen gelooven, zonder naar gronden te vragen, *ligtgeloovig*, die bij het gelooven op de gronden niet naauwkeurig let; *regtgeloovig* wordt doorgaans als

gelijkbeteekenend met *regtzinnig* genomen; maar iemand kan zeer regtzinnig en toch niet regtgeloovig zijn, en omgekeerd; *bijgeloovig*, die allerlei ongerijmde en dware dingen zonder nadenken of onderzoek gelooft, en dienvolgens, blindgeloovig en ligtgeloovig in zeer hoogen graad is. *Ongeloovig* is hij, die niet wil gelooven Zie ONGELOOF.

GELUID noemen wij de trillende beweging der lucht, welke door het zintuig des gehoors waargenomen wordt. CHLADNI heeft door vernuftige proefnemingen bewezen, dat dezelfde geluiden deze trillingen der lucht altijd dezelfde rigtingen doen nemen en dezelfde uitwerkingen doen op de ligchamen, welke zij op haren weg ontmoeten, in meerdere of mindere sterkte, naarmate van de meerdere of mindere sterkte van het Geluid, hetwelk hij zigtbaar voor het oog aangetoond, en alzoo een nieuw verband ontdekt heeft tusschen het zintuig des gehoors en dat des gezigts. Het Geluid op zich zelf is een merkwaardig verschijnsel in de natuur, hetwelk onder meer andere eigenschappen ook die heeft, dat het zich snel voortbeweegt; hetzelve legt naarmate van de gesteldheid der lucht en der windstreek, in welke hetzelve voortgebragt wordt, een weg' van 1000 tot 1100 voeten in eene seconde af, zoodat men den donderslag of een kanonschot op eenigen afstand eenige oogenblikken later hoort dan men den bliksem of de vlam van het kruid gezien heeft. Men kan het Geluid ook kunstmatig voortleiden door middel van lange dunne buizen of pijpen, die op eene onbemerkbare wijze uit het eene vertrek in het andere geleid worden, en door middel van welke twee personen in de onderscheiden vertrekken met elkander kunnen spreken. Hieruit wordt het geheim der sprekende beelden verklaard.

GELUK EN ONGELUK zijn uitdrukkingen, die aanduiden dat iemands wensch vervuld of hij in zijne verwachting te leur gesteld wordt; beide begrippen vereenigen zich in de uitdrukking *Toeval*. Geluk is hetzelfde wat de Grieken onder *Τυχη* en de Romeinen onder *Fortuna* verstonden, aan welk verpersoonlijkt begrip zij goddelijke eer bewezen (zie FORTUIN). Er bestaat eigenlijk tweërlei Geluk, in het Latijn door *Fortuna* en *Felicitas* onderscheiden; door het laatste verstaat men eigenlijk een zedelijk Geluk, dat men veelal zich zelven verschaffen kan, en door het eerste geluksgoederen, of een Geluk, dat ons door anderen van buiten af wordt aangebragt. Sommige oude wijsgeeren hebben beweerd, op grond dat niemand zoo gelukkig of ongelukkig is als hij zich verbeeldt te zijn, dat Geluk of Ongeluk niets wezenlijks is, maar enkel in de verbeelding der menschen bestaat, en PLAUTUS zegt (*Trin.* II, 2, 84): *Sapiens ipse fingit fortunam sibi;* maar de wijze kan slechts in een' zedelijken zin zijn geluk zelf scheppen, dat is vinden, of meenen te vinden, in iets, dat voor anderen onverschillig is, of somtijds zelfs een ongeluk geacht wordt, en voor zoo ver bestaat het geluk of ongeluk in het denkbeeld, dat men daarvan heeft, maar beiden zijn daarom niet te min iets wezenlijks; wie zal b. v. het genot van eene ongestoorde gezondheid, het bezit van een' trouwen vriend, huisselijk genoegen, de achting van zijne medemenschen, enz. voor geen wezenlijk geluk achten (van rijkdom of zoogenaamde geluksgoederen spreken wij hier niet; dezen kunnen voor den bezitter verderfelijk en dienvolgens een ongeluk zijn), of krankte, huisselijk verdriet, de vervolging zijner vijanden, de minachting zijner bekenden als iets ingebeelds beschouwen? Gewis niemand; en het Geluk bestaat dus. Wij vragen met ADDISSON (*Cato*, Act. V, Sc. 1): — *If there's a pow'r above us*
(And that there is all nature cries aloud
Through all her works', he must delight in virtue;
And that which he delights in must be happy;
But when or where!

en antwoorden met VOLTAIRE (*I Disc. de l'égalité des conditions*):
En tous lieux, en tout temps, dans toute la nature,
Nullepart tout entier, partout avec mesure,
Et partout passager, hors dans son seul auteur.

GEMAPPES, een aanzienlijk dorp in de voormalige Nederlandsche provincie Zuid-Braband, aan de Haine, met ruim 2000 inwoners, is in de Geschiedenis van den Franschen omwentelingsoorlog vermaard door den slag, die aldaar tusschen de Franschen, onder het bevel van den Generaal DUMOURIEZ, en de Oostenrijkers, onder aanvoering van den Generaal CLERFAYT, den 6 November 1792 voorviel, in welken de laatsten de nederlaag bekwamen, en die de verovering van België door de Franschen ten gevolge had.

GEMBER, Lat. *Amomum Zingeber L.*, is eene bekende specerij, die uit den wortel van een rietachtig gewas bereid wordt. Deze wortel is omtrent een' duim dik, knobbelig en met schubben bezet, heeft met zijne uitspruitsels eene klaauwachtige gedaante. De plant heeft groote lange donkergroene bladeren en eene groenachtig bleekroode bloem; zij wast op het eiland Ceilon, in Bengalen, China, Zuid-Amerika en op de Antilles. De wortel wordt gedroogd of ingelegd naar Europa verzonden. De Gember dient als specerij tot het bereiden der spijzen en tot geneeskundig gebruik.

GEMBLOURS is eene zeer oude stad, met 2100 inwoners, in de voormalige Nederlandsche provincie Namen, zes uren van Leuven en Brussel, aan de Orne. De eertijds beroemde Benedictijner Abdij aldaar werd in 922 gesticht door GUIBERT, Heer van Gemblours, die al zijne goederen aan dezelve schonk en er zijn leven eindigde. Onder de Abten wordt de beroemde Kronijkschrijver SIGEBERT geteld († in 1112). De Abdij was eertijds in het bezit van verscheiden H. Reliquiën, die allerlei schoone mirakelen deden, maar zij zijn van tijd tot tijd weggeraakt. Den 31 Januarij 1578 behaalden de Spanjaarden, aangevoerd door Don JUAN VAN OOSTENRIJK en den Hertog van Parma, bij Gemblours eene overwinning op het leger der Staten.

GEMEEN. Dit woord heeft twee beteekenissen, die volstrekt niet met elkander verwisseld mogen worden, om geen misverstand en verwarring te veroorzaken. De grondbeteekenis is aanduiding wat verscheiden dingen gezamenlijk bezitten, genieten, bekomen, enz.; zoo is allen levenden dierlijken schepselen de ademhaling, de beweging en het genot van lucht en licht gemeen, het spreken den menschen, het vliegen den vogelen, het zwemmen den visschen, enz. Spreekwoordelijk zegt men: »Onder vrienden is alles gemeen;" eene zaak wordt gemeen (dat is bekend of wereldkundig) gemaakt. In deze toepassing duidt dit woord niets slechts of verachtelijks aan, zoo min als het woord *Algemeen;* zelfs het edele en voortreffelijke kon ook in deze beteekenis *gemeen* heeten, wanneer het bij verscheiden werd aangetroffen; maar dewijl dit nooit, althans zelden, het geval is, en het goede doorgaans slechts bij weinigen aangetroffen wordt, is daardoor de tweede ongunstige beteekenis ontstaan: er is dus een groot onderscheid tusschen gemeen (*quod commune est*) en gemeen (*quod vulgare est*); door het laatste verstaat men al wat onedel, laag, slecht en verachtelijk is, zoo wel in de zedelijke als in de stoffelijke wereld; honderden voorwerpen van kunst, wetenschap, nijverheid, enz. kunnen van gemeene, dat is middelmatige of slechte hoedanigheid zijn; de mensch kan gemeen denken, spreken en handelen, en daardoor een' woesten aard en verwaarloosde opvoeding verraden of schaamtelooze, onzedelijke en verachtelijke daden verrigten, waardoor hij zich gelijk met of zelfs beneden het dier stelt. Zoodanige beneden de waardigheid van leden der beschaafde menschelijke maatschappij gezonken personen, als een geheel gedacht, noemt men het Gemeen (het graauw, het gepeupel), en wordt door de beteren als het uitvaagsel der maatschappij en als hoogstgevaarlijk voor derzelver rust, met minachting beschouwd en met wantrouwen behandeld, als individueel tot allerlei zedeloosheid, moedwil en wanbedrijven en in massa tot oproer, plundering en verwoesting in staat en bereid; het is doorgaans het blinde werktuig in de hand der woelzuchtige omwentelingmakers, die hetzelve zoo kunstig in beweging weten te brengen en te besturen, dat de onbesuisde menigte waant dat zij alles voor hare eigen rekening het onderst boven keert, en ondertusschen nooit anders dan voor vreemde belangen haren verdelgenden ijver betoont. Zoo is het wuft gemeen, zegt J. F. HELMERS (*Socrates*, III Zang),

Het krenkt, vergunst of dwingt, het schendt, vervloekt of roemt.

Niet minder juist wordt het gepeupel beschreven door de dichteres L. W. VAN MERKEN (*Maria van Bourgondië*, II Bedr. I Toon.):
Het dom gemeen beseft het oogmerk niet der grooten;
Het voert doldriftig uit wat ze in 't geheim besloten;
En blijft, terwijl 't zijn drift den ruimen teugel viert,
Onkundig, dat zijn woede onzigtbaar wordt bestierd.

Vrienden van omwentelingen noemen schaamteloos het woeste gemeen, dat zelf niet weet wat het wil, het Volk; maar het is niet eens het geringe, het schamele gedeelte, het is de heffe, het uitvaagsel des Volks, het *vulgus*, dat niet tot het Volk kan gerekend worden, zonder hetzelve te onteeren; tot het eigenlijke Volk, het achtbaar ligchaam der staatsburgers, behooren geene verwoesters van welvaart en volksgeluk; elk regtschapen vriend van orde veracht met P. G. WITSEN GEYSBEEK (achter de *Ged. van* A. VAN DER WOORDT, blz. 79): — — — het laag en woest gepeupel,
Het schreeuwend, breidelloos gemeen,
De dommekracht, waardoor zelfs staatsgebouwen van hunn'
Grondslag gerukt zijn.

Hoe vast de troonen staan, die op derzelver puinhoopen gesticht werden, leert de Geschiedenis.

GEMEENEBEST, zie **REPUBLIEK**.

GEMEENE PLAATSEN, Lat. *Loci communes*, zijn zoodanige stellingen, die wel waar en goed, maar ook zoo algemeen bekend zijn, dat men ze niemand behoeft voor te houden; men noemt ze doorgaans eeuwige waarheden, die iedereen weet. In een dichtstuk brengen zij iets lafs en vervelends; b. v. D. WILLINK, *Bloemkrans*, bl. 94: Hij breekt een' arm of been, die valt van hoogen top:
Die laag bij de aarde valt, staat schielijk weder op.

Bij VONDEL vindt men eene menigte dergelijke onnoodige herinneringen; onder anderen (*Adam in ballingschap*, I Bedr.):
Men kan niet bouwen eer de grontslagh is geleit.

Of (*Joseph in Dothan*, II, IV en V Bedr.):
't Is beter zonder scha dan met zijn scha te leeren.

Men kan uit gissingen niet vast noch zeker sluiten.

't Is hachelijk te raên, wat namaals zal geschiên.

Want (H. DULLAERT, *Gedichten*, blz. 140):
Al wat toekomende is dat konnen wij niet weten.

GEMEENSCHAP VAN GOEDEREN is een speculatief denkbeeld, waarmede in de Oudheid sommige philosophen zich reeds hebben bezig gehouden. Eenigen namen eene oorspronkelijke Gemeenschap van goederen aan, die in de Gouden eeuw bestaan zou hebben; maar deze gemeenschap is zoo wel een mythisch-poëtisch verdichtsel als de Gouden eeuw zelve, aan hetwelk slechts zoo veel waar is dat de bezittingen oorspronkelijk niet zoo verdeeld waren als tegenwoordig, dewijl noch het getal noch de toestand der menschen zoodanig eene verdeeling noodzakelijk maakte. PLATO was van gevoelen dat het goed ware, wanneer de burgers van een' staat alle dingen even zoo gemeenschappelijk bezaten en gebruikten als de lucht en het licht, naardien het uitsluitend bezit van vele dingen slechts de hartstogten opwekt, en haat en tweedragt veroorzaakt; maar door de invoering van zulk eene gemeenschap zou den menschen ook eene hoofddrijfveer tot werkzaamheid, en met deze de gelegenheid tot ontwikkeling en oefening hunner bekwaamheden en krachten ontnomen worden. De bijzondere eigendom kan en moet daarom wel plaats hebben, wanneer slechts de wetgeving daaromtrent zoodanige bepalingen maakt, die met de regtvaardigheid en billijkheid overeenstemmen. In onzen tijd heeft de Gemeenschap van goederen slechts plaats onder gehuwden en zoodanige broederschappen als daaromtrent met elkander overeenkomen.

GEMEENTE kan iedere maatschappij genaamd werden, voor zoo ver derzelver leden iets gemeen is; maar men noemt inzonderheid zoodanig de kleinere afdeelingen der groote burgerlijke en kerkelijke maatschappij, de stads- en dorpgemeenten, die als deelen van den Staat haren Burgemeester of Schout, en als deelen der Kerk haren Predikant of Pastoor aan het hoofd hebben.

GEMMA FRISIUS, eigenlijk REINIER EDELSTEEN, geboren te Dokkum, in 1508, was Geneesheer en Professor der wiskunde te Leuven; hij stond zeer in de gunst van Keizer KAREL V, en schreef eenige wetenschappelijke werken. † den 26 Mei 1555. Zijn zoon CORNELIUS GEMMA, geboren te Leuven in 1534, † aldaar den 12 October 1579, was de opvolger van zijn' vader als Professor aan de Leuvensche hoogeschool, en een voorstander der astrologie; HOOFT verhaalt dat hij het treurig uiteinde van den Graaf VAN HOORNE zou voorspeld hebben.

GEMOED beteekent, in een' ruimeren zin, zoo veel als *Ziel*; doch in een' engeren zin (in welken dit woord ook doorgaans genomen wordt) het beginsel, hetwelk den mensch, als redelijk wezen, doet handelen, en waaruit genegenheid en afkeer, liefde en haat, aandoeningen en driften ontstaan, die daarom ook gemoedsaandoeningen heeten. Wanneer derhalve *Geest* en *Gemoed* (figuurlijk *Hoofd* en *Hart*) met elkander verbonden worden, dan wil men daarmede het geheele theoretische en practische werkzaamheidsvermogen der menschelijke ziel uitdrukken. Het is daarom ongerijmd, wanneer men zich de ziel als een derde van geest en gemoed onderscheiden beginsel voorstelt, dewijl de ziel zich of als geest of als gemoed in hare werkzaamheid openbaart: men moet alzoo de ruimere en nadere beteekenis dezer drie uitdrukkingen zorgvuldig onderscheiden; in de eerste zijn zij gelijkgeldend: in deze beduidt *ziel* het algemeene inwendige werkzaamheidsbeginsel van den mensch (zie ZIEL), maar *geest* en *gemoed* de bijzondere beginselen der theoretische en practische werkzaamheid. Gemoedelijk noemt men iemand, wiens aandoening ligt opgewekt en die tot belangstelling in hetgene hem voorkomt, zoo wel als tot naauwgezetheid in het betrachten van zijne pligten bewogen wordt. Gemoedelijkheid is dus eene schoone zedelijke hoedanigheid van den mensch; velen nogtans voeren dezelve meer in den mond dan in het hart.

GEMOEDSBEWEGING, zie HARTSTOGT.

GENADE is goedheid, welke de magtige of sterkere jegens den geringeren of zwakkeren betoont. Daarom wordt zij inzonderheid aan God toegeschreven met betrekking tot den mensch, die in een' natuurlijken zoo wel als zedelijken zin een broos en zwak wezen is; even zoo wordt ook de Genade aan den vorst met betrekking tot zijne onderdanen, aan den meester met betrekking tot zijne slaven en uit vleijerij aan de vrouwen met betrekking tot hare aanbidders toegekend; want in al deze betrekkingen kan de mindere van den meerderen iets als een bewijs van uitstekende goedheid of gunst ontvangen. Daarom zegt men ook Genade voor regt laten gelden; want wie het regt op zijne zijde heeft is voor zoo ver ook de sterkere. Vrije Genade is meer een theologisch dan philosophisch begrip, namelijk hetzelfde als praedestinatie of voorbestemming der menschen tot zaligheid of verdoemenis; want ingevolge van dezelve zou God uit vrije Genade degenen verkiezen, die zalig moeten worden: waaruit dan van zelf volgt dat de overigen niet zalig of verdoemd worden. Maar zulk eene despotische willekeur is niet alleen strijdig met het begrip van God, maar vernietigt ook alle zedelijkheid, dewijl zij de vrijheid van den menschelijken wil wegneemt, en met deze ook de magt om de voorwaarde te vervullen, onder welke de mensch de zaligheid van God ontvangt, die niettemin daarom toch een uitvloeisel der goddelijke Genade is, even als de magt en de middelen om gene voorwaarde te kunnen vervullen, en al het goede, dat de mensch van God ontvangt.

GEND, eertijds de hoofdstad van het voormalig graafschap Vlaanderen, naderhand hoofdplaats der Nederlandsche provincie Oost-Vlaanderen, ligt aan de zamenvloeijing van de Schelde en de Lijs. Het is eene zeer oude en aanzienlijke stad, grooter dan Amsterdam, doch lang na niet zoo sterk bebouwd en bevolkt, alzoo zij slechts 66,000 inwoners telt, en dus nog niet eens het derde der bevolking van Amsterdam. De tijd der stichting van Gend verliest zich in de grijze Oudheid, en men schrijft dezelve aan de Romeinen toe, doch hare Geschiedenis is van de vroegste tijden af zeer *belangrijk*, en hare inwoners speelden altijd eene gewigtige rol in de Vlaamsche onlusten der middeleeuwen. KAREL DE KALE schonk Gend aan zijn' schoonzoon BOUDEWIJN, eersten Graaf van Vlaanderen, en zijne opvolgers vonden dikwijls in de burgers zeer wederspannige onderdanen, die slechts gehoorzaamden wanneer zij het goedvonden, en met allerlei privilegiën en handvesten gewonnen moesten worden, waarop zij zich altijd veel lieten voorstaan, gelijk ook daarop, dat KAREL V den 24 Februarij 1500 te Gend geboren werd. Dit belette nogtans niet dat zij in 1539 tegen hem opstonden en streng daarvoor gestraft werden; 26 aanzienlijke burgers werden onthalsd, een groot aantal gebannen, de regering en 400 inwoners moesten met den strop om den hals den Keizer om vergiffenis smeeken; alle voorregten, vrijdommen en inkomsten der stad werden verbeurd verklaard, en de stad in eene zware geldboete verwezen, voor welke een sterk kasteel gebouwd werd, om de muitzucht der inwoners voortaan in toom te houden. In 1576 werd de vermaarde Pacificatie van Gend gesloten; doch weinig dagen later kwam de burgerij, aangezet door IMBIZE, RIJHOVE en andere grooten, op de been, eischende dat men der stad de voorregten, haar door KAREL V ontnomen, zou wedergeven. De Hertog van Aarschot en eenige andere Spaanschgezinde grooten werden gevangen genomen; de burgers deden hierop den eed van getrouwheid aan den Prins van Oranje en namen de Unie van Utrecht aan; terwijl IMBIZE een' geruimen tijd te Gend een willekeurig gezag voerde, waarin de beruchte DATHENUS hem de behulpzame hand bood. In 1584 onderwierp Gend zich wederom aan de Spaansche heerschappij, en IMBIZE werd den 4 Aug. 1585 openlijk onthalsd. Bij den Munsterschen vrede van 1648 bleef Gend met geheel Vlaanderen in het bezit van Spanje. LODEWIJK XIV maakte in 1678, na eene belegering van tien dagen, zich meester van Gend, doch stond bij den Nijmeegschen vrede nog in hetzelfde jaar de stad wederom aan Spanje af. Na den slag bij Ramillies in 1706 werd zij door de bondgenooten ingenomen, en den 5 Julij 1708 bij verrassing door de Franschen, maar op den 2 Januarij 1709 wederom door hen ontruimd. De jongste lotgevallen van Gend sedert de Fransche omwenteling en na de vereeniging van België met Frankrijk, zijn algemeen bekend; LODEWIJK XVIII had er zijn verblijf gedurende de zoogenaamde honderd dagen in 1815. Eerst laat en genoegzaam daartoe gedwongen, nam Gend in 1830 deel in den opstand tegen de Nederlandsche regering, en werd toen het tooneel van plundering, moord en gruwelen, die men eer bij woeste barbaren dan bij beschaafde volkeren als mogelijk zou vooronderstellen. Al deze beroerten hebben natuurlijk een' nadeeligen invloed gehad op de vroegere welvaart dezer stad, die tot op het einde der XVI eeuw door haren koophandel en fabrijken zoo min in bloei als in bevolking door geene Nederlandsche stad overtroffen werd. Men vindt nog de sporen van derzelver voormaligen luister aan de openbare gebouwen; de voornaamsten zijn het Stadhuis, in 1481 gebouwd; digt bij hetzelve staat de toren van Belfort, in welken eene klok hangt, die 11000 ponden weegt. Het Prinsenhof, reeds in 1368 bekend, was het paleis der oude Graven van Vlaanderen. In 1559 werd Gend door Paus PAULUS IV tot een bisdom verheven; de eerste Bisschop was CORNELIS JANSEN. De Cathedrale Kerk, aan S. BAVO toegewijd, is groot, fraai en zeer oud; in 941 werd zij door den Bisschop van Doornik ingewijd, doch hare tegenwoordige gedaante verkreeg zij eerst in 1660; deze kerk is zeer rijk in bouw-, beeldhouw- en schildersieraden; onder dezelve is nog eene onderaardsche kerk, met vele prachtige graftombes. Behalve deze zijn er nog zes andere net gebouwde en fraai versierde kerken en verscheiden andere openbare gebouwen, godshuizen en merkwaardigheden. In 1797 werd te Gend een botanische tuin aangelegd, en in 1816 eene hoogeschool opgerigt; er is overigens eene akademie van beeldende kunsten, eene maatschappij van letterkunde, landbouw, muzijk, enz. een museum van schilderijen *en* oudheden, schouwburg en andere instellingen tot nut en vermaak.

= (WILLEM JOSEPH VAN), gesproten uit een zeer oud en edel Nederlandsch geslacht, was Admiraal van het Admiraliteitscollegie te Amsterdam, en voerde het bevel over de eerste afdeeling der Nederlandsche zeemagt in den beroemden togt naar Chattam in 1667. DE RUITER zond hem met 17 oorlogsschepen en eenige branders de rivier van Londen op; hij veroverde het fort Sheerness, ledigde het Engelsche Magazijn en verbrandde al wat men moest achterlaten, bragt het groote schip *the Royal Charles* met nog een Engelsch fregat op, en verbrandde drie anderen. In den volgenden oorlog tegen de Engelschen gedroeg hij zich niet minder dapper, en sneuvelde in den slag bij Soulsbay den 7 Junij 1672; zijn lijk werd te Utrecht in de Domkerk begraven en zijne nagedachtenis aldaar door eene prachtige graftombe vereerd.

GENDARMES, eigenlijk *Gens d'armes*, zijn in de algemeene beteekenis van dit woord alle soldaten zonder onderscheid, en aanvankelijk verstond men ook in Frankrijk onder deze benaming de massa gewapenden, gelijk men aldaar nog onder de benaming *Gens de lettres*, *= du monde*, *= de l'église*, enz. de geleerden, de aanzienlijke standen en de geestelijken in het algemeen verstaat. Naderhand, en voornamelijk onder de regering van HENRIK IV en LODEWIJK XIII, noemde men een bijzonder corps zwaar gewapende ruiters *Gendarmerie*; zij waren geharnast en ten deele ook hunne paarden. LODEWIJK XIV schafte deze zware wapenrusting af, en liet den Gendarmes alleen karabijnen, pistolen en sabels behouden. Dit corps bestond uit jonge edellieden, behoorde tot het huis des Konings, en bekleedde den eersten rang onder de Fransche ruiterij. Na de omwenteling onderging dit corps eene geheele hervorming, het behield niets dan den naam, en kreeg eene geheel andere bestemming, alzoo hetzelve de plaats der vorige marechaussée verving, en dus niet meer tegen den vijand, maar tot het opvangen van dieven en landloopers, het uit elkander jagen van oproerig gepeupel, het bezetten van den weg naar het schavot bij strafoefeningen, het leenen der sterke hand aan de policie en dergelijke diensten gebruikt werd. NAPOLEON had 34 legioenen Gendarmes in dienst, en onder de Keizerlijke Garde was een keur-regiment Gendarmerie. Men heeft de inrigting der Fransche Gendarmerie ook in andere landen gevolgd, doch hier en daar anders gewijzigd.

GENDRON (CLAUDE DESHAIS), Lijfarts van *Monsieur*, broeder van LODEWIJK XIV, en zijn' zoon den Hertog van Orleans, was een voortreffelijk geneeskundige, bij uitstek gelukkig in het genezen van den kanker en om zijne overige bekwaamheden een algemeen geächt man. Hij was geboren in Beauce in 1663, en † te Auteuil, in 1750. Zie AUTEUIL.

GENEALOGIE, Gr.-Lat. *Genealogia*, Geslachtrekening, van *Γενεα*, geboorte, of *Genus*, geslacht, en *λογος*, rede, leer, is eene hulpwetenschap der Geschiedenis, en houdt zich bezig met het naarsporen en daarstellen van den oorsprongen de voortplanting der geslachten. Personen, die van een' gemeenschappelijken vader afstammen, maken een geslacht uit (zie FAMILIE); door graden van verwantschap wordt de nadere of verwijderde geslachtsbetrekking van den eenen persoon tot den anderen aangeduid; eene reeks van verscheiden personen, die een' gemeenschappelijken stamvader hebben, heet eene linie, die óf eene regte óf eene zijlinie is; de eerste wordt als op- of nedergaande gedacht en de leden als voorvaderen of nakomelingen tot in het zevende lid met bijzondere namen (vader, grootvader, overgrootvader, enz. of zoon, kleinzoon, achterkleinzoon, enz.) onderscheiden. De zijlinie bevat de zijverwanten (collateralen), die niet van elkander, maar van een' gemeenschappelijken stamvader afkomstig zijn; van de vaderlijke zijde heeten zij Agnaten, en van de moederlijke zijde Cognaten. Tot verzinnelijking der afstamming en vermaagschapping worden Genealogische tafels ontworpen, wier inrigting afhangt van het oogmerk, waartoe zij moeten dienen. De gewone vorm van zoodanige tafelen is dat de stamvader boven aan geplaatst en bij elk der nakomelingen de afstamming door strepen aangewezen wordt. Men geeft ook aan deze tafelen de gedaante van een' boom (*arbre généalogique*) uitgevonden door PIERRE D'HOZIER († te Parijs in 1660), waar de stamvader, als wortel, onderaan geplaatst en de stam door zijne nakomelingen in eene regte lijn verbeeld wordt, terwijl de verspreiding der takken de zijliniën verduidelijkt. De geslachtrekening kreeg op het einde der middeleeuwen eene wetenschappelijke gedaante, toen de adel zich van de overige standen afzonderde, en een edelman, om tot sommige ambten of waardigheden te geraken, zijne afkomst door een bepaald getal voorvaderen bewijzen moest; doch hetgene uit hoogmoed en ijdele rangzucht ontstond, is naderhand zeer nuttig voor de Geschiedenis geworden, die inderdaad grooten dienst gehad heeft van oorkonden, die tot het zamenstellen van geslachttafels werden opgezocht, en ook niet minder van deze geslachttafels zelve. Later hebben inzonderheid HUBNER, PUTTER, GATTERER, VOIGTEL en andere Duitsche Genealogisten de studie dezer wetenschap tot meer volkomenheid gebragt.

GENEMUIDEN, een vlek in het kwartier Zalland der Nederlandsche provincie Overijssel aan het Zwolsche diep of zoogenaamde Zwarte Water, werd in 1272 door JAN VAN NASSAU met stedelijke voorregten begiftigd. KAREL V had aldaar aan den mond van het Zwarte Water een kasteel doen bouwen, hetwelk in 1580 door de Spanjaards verbrand werd. De 1200 inwoners vinden grootendeels hun bestaan in het vervaardigen van allerlei grove en fijne matten.

GENERAAL, Fr. *Général*, is de titel der hoogste militaire waardigheid na die van Maarschalk; somtijds is dezelve met nog een' anderen titel verbonden, als *Generaal-majoor*, *=-Veldtuigmeester* (in Oostenrijk; elders *Generaal der artillerie*); er zijn *Luitenant-generaals*, *Divisie-* en *Brigadegeneraals*, enz. De Opperbevelhebber heet in Oostenrijk *Generalissimus*, in Frankrijk *Général en Chef*. De overste van verscheiden monnikenorden, als Jezuiten, Dominikanen, enz. heet insgelijks Generaal.

GENERALITEITSLANDEN noemde men onder de vroegere staatshuishouding der Vereenigde Nederlanden die landen, welke tot geene der zeven provinciën behoorden, en door de Algemeene Staten geregeerd werden; zij waren onderscheiden in vier deelen, namelijk Staats-Braband, Staats-Vlaanderen, Staats-Opper-Gelderland en de Landen van Overmaze, en grootendeels gedurende de vrijvechting van de Spaansche heerschappij door de wapenen bemagtigd of hadden zich eigenwillig onder het gebied van den Nederlandschen Staat begeven. Bij de Munstersche vredehandeling, en later, deden de Edelen en Steden moeite om als lid van den Staat aangenomen te worden, doch altijd vruchteloos, tot eindelijk na de verovering der Nederlanden door de Franschen in 1795 de oude staatsvorm verbroken en door nieuwe staatsregelingen vervangen werd, ingevolge van welke de zoogenaamde Generaliteitslanden bij de overige provinciën gevoegd of op zich zelven tot departementen ingedeeld en op gelijken voet met de overigen vertegenwoordigd werden. De alzoo met het geheel der Bataafsche Republiek versmolten voormalige Generaliteitslanden zijn, ook zelfs na de afscheiding van België, met het koningrijk der Nederlanden vereenigd gebleven, en de oproerige omwentelingszucht der naburige provinciën heeft er geen den minsten verderfelijken invloed gehad.

GENESIS, van *Γενεα*, geboorte, is de benaming, welke de Alexandrijnsche overzetters gegeven hebben aan het eerste boek van MOZES, dewijl hetzelve van de schepping of wording der dingen handelt.

GENEVE, vroeger eene stad en republiek op de grenzen van Zwitserland en Savoyen, tegenwoordig een Zwitsersch Canton, ligt aan het meer Leman, en wordt door de Rhône in drie ongelijke deelen gescheiden, die door bruggen gemeenschap met elkander hebben. De stad was reeds ten tijde der Romeinen bekend en wordt gehouden voor eene der oudste steden van het land der Allobrogen. In den aanvang der V eeuw werd Geneve vermeesterd door de Bourgondiërs, en kwam naderhand met het koningrijk Bourgondië onder de heerschappij van Frankrijk. De waardigheid van Graaf van Geneve werd ingesteld door KAREL DEN GROOTEN. In 1032 verviel Geneve aan de Duitsche Keizers, die al het gezag stelden in handen van den Bisschop; deze daardoor ook meester geworden van het wereldlijk gezag, ontstonden hieruit geschillen met den Graaf, die tegen den Bisschop te kort schoot. De Graven van Savoyen, in dit troebel water visschende, kwam het in 1290 zoo ver dat AMADEUS IV voor Onderheer (*Vice-Dominus*) van Geneve erkend werd, terwijl de Bisschop het oppergezag bleef voeren. In 1365 werd AMADEUS VI tot Stedehouder (*Vicarius*) des Rijks over Geneve aangesteld. De aanmatigingen der Hertogen van Savoyen waren oorzaak dat Geneve in 1526 zich in verbond begaf met de Cantons Bern en Freiburg. In 1533 werd de hervorming aangenomen door de regering van Geneve, die den Bisschop en alle verdere geestelijken uit de stad deed vertrekken; CALVINUS werd tot Professor der godgeleerdheid te Geneve aangesteld, en voerde er genoegzaam even groot gezag als voormaals de Bisschop (zie CALVINUS (JOANNES). In 1602 zocht de Hertog van Savoyen de stad te overrompelen; tweehonderd zijner soldaten hadden om middernacht de muren beklommen, en waren reeds in de stad, toen de burgers op de been kwamen en ze er weder uitdreven; 67 sneuvelden en 13 werden gevangen genomen, wier afgeslagen hoofden des anderen daags op de muren gesteld werden. Sedert werd jaarlijks op den 12 December een gedachtenisfeest gevierd van deze gebeurtenis. De geschillen der stad met de Hertogen van Savoyen zijn eerst in 1754 vereffend geworden. De staatsvorm dezer Republiek was aristodemocratisch, en gaf menigvuldige aanleiding tot ontevredenheid en klagten. In 1781 kwam het tot eene hevige uitbarsting van misnoegen. De twist werd wel door de tusschenkomst van den Franschen Minister VERGENNES gewapenderhand ten voordeele van het aristocratismus beslist; maar het gevolg was dat vele inwoners naar Engeland en Amerika vertrokken, en hunne nijverheid derwaarts overbragten. De Fransche omwenteling werkte mede zeer nadeelig op Geneve, en gedurende het schrikbewind in 1792 werden de Fransche gruweltooneelen ook aldaar herhaald; in 1798 werd Geneve door de Franschen bezet, en tot hoofdplaats van het Fransche departement van den Leman verklaard; doch in 1813 bij verdrag aan de bondgenooten overgegaan zijnde, maakte Geneve sedert het 22 Canton uit van het Zwitsersche Eedgenootschap. Men heeft meermalen Geneve het Helvetisch Athene genoemd, en inderdaad bestaan er, het karakter en de zeden der inwoners misschien uitgezonderd, verscheiden punten van overeenkomst tusschen beide steden, als men namelijk beiden in het tijdvak van derzelver bloei beschouwt. Geneve heeft tegenwoordig bijna 25,000 inwoners; er waren vroeger bij de 6000 horologiemakers; thans zijn er nog 2800, die jaarlijks 70,000 horologiën vervaardigen, waarvan de helft gouden, ter waarde van 2,150,000 Zwitsersche Francs; er worden ook vele horologiemakersgereedschappen, chirurgische, mathematische en andere instrumenten vervaardigd, zoo mede goud- en zilverwerk, bijouteriën en porselein; er zijn verscheiden laken-, zijde- en mousselinefabrijken, en er wordt een aanzienlijke handel gedreven; de ingezetenen hadden in Fransche fondsen meer dan 120 millioenen belegd, die bij de omwenteling grootendeels verloren gingen. De wetenschappen en kunsten hebben ook te Geneve haren zetel; de in 1368 gestichte hoogeschool werd in 1538 door CALVIJN en BEZA vernieuwd,

tot dezelve behoort eene openbare bibliotheek, een observatorium en een museum van natuurlijke historie. In 1825 werd er een nieuw tucht- en verbeterhuis gebouwd, naar het voorbeeld van dat van New-York. Behalve het Stadhuis zijn er nog verscheidene andere aanzienlijke openbare gebouwen; de Groote of S. Pieterskerk is naar de Gothische wijze gebouwd en heeft twee torens; onder de merkwaardigheden behooren de begraafplaatsen van CALVIJN, BEZA en EMILIA VAN NASSAU, zuster van Prins MAURITS (zie EMANUEL (DON). Men wijst den vreemdelingen te Geneve ook nog het huis, in hetwelk ROUSSEAU geboren werd. = (ROBERT VAN), zie CLEMENS VII (Paus).

GÉNÉVIÈVE (S.), Beschermheilige van Parijs, geboren te Nanterre in 423, werd nou toen zij vijftien jaren oud was, op den raad van S. GERMAIN, Bisschop van Auxerre, en was een voorbeeld van vroomheid, die echter door sommigen voor geveinsdheid gehouden werd; maar zij kreeg weldra gelegenheid om hare lasteraars tot zwijgen te brengen. Bij den inval van ATTILA, Koning der Hunnen, in Gallië, wilden de verschrikte inwoners Parijs verlaten; maar GÉNÉVIÈVE bragt hen van dit voornemen terug, hen verzekerende dat Parijs gespaard zou worden. Hare voorspelling werd vervuld. Hierdoor hield men zich overtuigd dat GÉNÉVIÈVE eene Heilige was, ondernam niets zonder haar te raadplegen en volgde in alle zaken van gewigt slechts haar voorschrift. Zij bewerkte de bekeering van CLOVIS. † den 3 Januarij 512, en werd begraven in de kerk van S. Pieter en Paulus, die sedert haren naam kreeg. Hare H. Reliquiën, van welke de geloovigen in vroeger tijden elkander zulke schoone mirakelen wisten te verhalen, en die men nog in devote boekjes gedrukt lezen kan, werden gedurende de omwenteling openlijk verbrand.

GENGA (GIROLAMO), beroemd Italiaansch Schilder en Bouwkunstenaar, geboren te Urbino in 1467, † in 1551, was een tijdgenoot en de vriend van den vermaarden RAFAEL. Er zijn nog verscheiden schilderstukken van hem voorhanden. Hij heeft ook verscheiden paleizen der Hertogen van Urbino gebouwd of verfraaid, en de vestingwerken van Pesaro aangelegd. In de beeldhouwkunst en de muzijk was hij mede zeer bedreven. = (BARTOLOMEO), zoon van den voorg., geboren te Cesena in 1518, was, even als zijn vader, een voortreffelijk Bouwkunstenaar; na diens dood werd hij Opziener der openbare gebouwen van het hertogdom Urbino. Zijn roem was ook in vreemde landen verbreid; de Grootmeester der Orde van S. Jan van Jeruzalem verzocht hem van den Hertog van Urbino, om het eiland Malta in staat van verdediging te stellen. † in 1558. = (BERNARDINO), uit hetzelfde geslacht als de vorigen, onderwees de heel- en ontleedkunde te Rome omstreeks het midden der XVII eeuw, en was een der eerste voorstanders van den omloop des bloeds, niettegenstaande deze leer nog hevig bestreden werd aan de hoogescholen van Italië. Hij heeft eenige ontleedkundige werken nagelaten, die nog in achting zijn.

GENGISKAN, eigenlijk TEMOUDJIN DJENGUYS-KHAN, was de zoon van het hoofd eener horde Tartaren, en werd geboren in 1163; hij was naauwelijks vijftien jaren oud, toen hij reeds blijken gaf van zijne heerschzucht en dapperheid, door het onderwerpen en cijnsbaar maken van andere Tartaarsche stammen. Deze tegen hem opgestaan zijnde, behaalde hij in twee veldslagen eene volkomen overwinning. De gevangenen werden tot slaven gemaakt en de hoofden van den opstand in kokend water verdronken. Dit was slechts het voorspel zijner volgende wreedheden. Alle naburige landen zich tegen dit monster verbonden hebbende, week hij naar OUNG, Khan der Karaïten, die Christen en Priester was, en wien hij gewigtige diensten bewees in den oorlog, dien deze voerde tegen zijn' broeder, die hem van de kroon beroofd had. GENGISKAN herstelde hem in het bewind, en huwde zijne dochter; maar OUNG besloot niettemin het verderf van zijn' schoonzoon; deze, hiervan de lucht krijgende, nam de vlugt, maar vervolgd wordende door OUNG en zijn' zoon SCHUKUN, versloeg hij beiden. GENGISKAN werd weldra de schrik van het geheele Oosten, hetwelk hij zich door de wapenen onderwierp; zijn gebied strekte zich uit over eene oppervlakte van 1800 mijlen van het oosten naar het westen, en over meer dan 1000 van het noorden naar het zuiden. Het is onmogelijk hier eene optelling van al zijne veroveringen te doen: die van China kostte hem drie jaren; Peking werd in 1215 stormenderhand ingenomen en geplunderd; de brand duurde eene maand. GENGISKAN, de stoutste veroveraar, dien de wereld na ALEXANDER nog immer gezien had, † zijn' natuurlijken dood in 1227. Zijne dolle veroveringszucht en bloeddorstige wreedheid hadden tusschen de 5 en 6 millioenen menschen gekost; de meeste veroverde steden, die wederstand geboden hadden, liet hij verdelgen: eene menigte kunstwerken, gedenkstukken en handschriften gingen dus in Balk, Samarcand, Peking en andere Oost-Aziatische steden onherstelbaar verloren. Even als KAREL DE GROOTE verdeelde GENGISKAN zijne uitgestrekte Staten onder zijne vier zonen, en het ging er gelijk het met de nalatenschap van genen gegaan was.

GENIE, dit woord is de Fransche vertaling van het Latijnsche *Ingenium* zoo wel als van *Genius*, en in het Nederduitsch overgenomen in de beteekenis van het eerste, namelijk in die van verstand, en wel van zeer vindingrijk verstand (vernuft); bij ons noemt men den vindingrijken dichter, schilder, toonkunstenaar, romanschrijver, enz. *een Genie*, dat toch wel niet in den zin van *gelei-* of *beschermgeest* kan gemeend zijn. Maar volgens ons spraakgebruik kan men zoo wel *Genie hebben* als een *Genie zijn*, en men vooronderstelt altijd dat iemand, die een *Genie is*, ook *Genie heeft*; wel niet dat hij, gelijk SOCRATES, naar de meening der Atheners, door een' *Spiritus familiaris* verzeld wordt, maar dat de groote mate van vernuft, die hij boven andere gewone menschen bezit, zijn geheele wezen zoodanig vervuld en doortrokken heeft, dat men hem gerust een vernuft, en wel, is hij dichter of schrijver, een *fraai vernuft* noemen kan, dat wij al weder van de Franschen geleerd hebben, die ook iemand, die geest heeft, (*qui a de l'Esprit*) een *bel-esprit* noemen; maar ongelukkig zijn niet alle fraaije vernuften geniën, en niet alle geniën fraaije vernuften. Het schijnt dat wij de juiste beteekenis van het woord *Genie* niet regt weten (gelijk van meer Fransche woorden, die wij zonder erg, vertaald of onvertaald, overnemen en er onze taal mede bederven). Men behoeft slechts zeer weinig *Genie te hebben*, en nog veel minder een *Genie te zijn*, om in te zien dat wij het Fransche *Génie* geheel niet kunnen gebruiken, en ook niet noodig hebben; wij kunnen *Genius* en *Ingenium* door geheel verschillende woorden in derzelver verschillende beteekenis vertalen. Van de beteekenis van het eerste woord spreken wij hier niet (zie GENIUS); maar de beteekenis van het tweede wordt even zoo duidelijk uitgedrukt door *oorspronkelijkheid, vernuftige vindingrijkheid* en dergelijke begrippen. Vragen wij den Franschen of dit bij hen *Génie* is? neen, is het antwoord; dit is *originalité, invention, imagination ingénieuse*, maar geen eigenlijke *Génie*. Wat is dan *Génie* (als *Ingenium*)? Wel, zegt de *Dictionn. Littéraire*, Tom. I. pag. 354: *l'étendue de l'esprit, la force de l'imagination et l'activité de l'ame: voilà le Génie.* — Maar iemand kan een uitgebreid vernuft, eene sterke verbeelding, eene zeer werkzame ziel en toch geen *Ingenium* (scheppend vernuft) bezitten; slechts weinigen, al zijn zij nog zoo vernuftig, al hebben zij de levendigste verbeelding en de werkzaamste ziel, kunnen zeggen: *Est Deus in nobis.* De man *van Genie* moet scheppen, iets oorspronkelijks leveren, denken en handelen zoo als nog niemand vóór hem gedacht en gehandeld heeft, anders is hij slechts man *van talent*. HOMERUS was het eerste, VIRGILIUS het laatste; DANTE, ARIOSTO en MILTON bezaten ongetwijfeld meer *genie* dan *talent*; PETRARCA, TASSO en POPE meer *talent* dan *genie*; CORNEILLE bevond zich in het geval der eersten en RACINE in dat der laatsten; LAFONTAINE en VOLTAIRE hadden misschien evenveel *talent* als *genie*; onder onze dichters bezat VONDEL zeer weinig *genie*, maar zeer veel *talent*; hij dacht namelijk niet oorspronkelijk, maar wist zich gelukkig van de gedachten van anderen te bedienen, en staat als *man van genie* ver beneden ANTONIDES, doch als *man van talent* ver boven hem. *Genie* behoort eigenlijk tot het verhevene, het bezielend deel der dicht-, toon- en schilderkunst; *talent* slechts tot het wetenschappelijk deel derzelve. Streng genomen kan er slechts met betrekking tot deze drie kunsten aan eigenlijk *Genie* (*Ingenium*) gedacht worden; in de werktuigelijke kunsten en wetenschappen is hetgene men oneigenlijk *Genie* noemt niets anders dan verhoogd *talent*; een poëtisch, een muzikaal, een schildergenie kan gedacht worden; een chemisch, mathematisch, een philosophisch *genie* niet, en evenwel noemt men b. v. LAVOISIER, NEWTON, KANT geniën; even zoo kent men FOX en BONAPARTE een politiek en militair genie toe, doch dit is niet anders dan een buitengewoon staatsmans- of veldheerstalent, en talenten kunnen in elk vak van wetenschap verkregen worden, terwijl genie een aangeboren iets is. Het onderscheid tusschen *genie* en *talent* valt te zeer in het oog, om deze twee begrippen met elkander te verwarren; het eerste schept wat nog niet voorhanden is, het andere maakt op eene buitengewone wijze gebruik van het reeds voorhandene. = heet bij het krijgswezen al wat tot de practische krijgsbouwkunst en de artillerie behoort; van daar heet een vestingbouwkundige in het Fransch *Ingénieur*, hetwelk HOOFT zeer oneigenaardig door *krijgsvernufteling* vertaald heeft.

GENIUS was bij de Romeinen hetzelfde wat de Grieken door *Δαιμων* verstonden, namelijk een' gelei- of beschermgeest (zie DÆMON). Naar de meening der Ouden had ieder mensch zijn' bijzonderen geleigeest, volgens sommigen zelfs twee, een' goeden en een' kwaden; ook werd aan iedere stad of dorp een' beschermgeest toegeschreven. Bij de Joden werden deze gelei- en beschermgeesten Cherubim en Seraphim genaamd; de Christelijke Kerk nam het geloof aan zoodanige bovenmenschelijke wezens van de Joden over, en noemde ze Engelen (zie ENGEL); in de middeleeuwen kwamen de Heiligen als plaatselijke beschermers (patronen) er bij; iedere stad, ieder gild, ja ieder openbaar gebouw had een' bijzonderen beschermheilige, en ieder bijzonder persoon had tot zijn' patroon den Heilige, op wiens feestdag hij geboren was, en voerde ook gewoonlijk diens naam. Dit gebruik wordt in Italië, Spanje en Frankrijk nog in acht genomen, waar men veel mannen vindt met vrouwennamen, uit hoofde dat zij op den feestdag van eene vrouwelijke Heilige geboren zijn; vrouwen echter, die geboren zijn op den feestdag van een' mannelijken Heilige voeren diens naam vervrouwelijkt.

GENLIS (STÉPHANIE FÉLICITÉ DUCREST DE S. AUBIN, Marquisin DE

SILLERY, Gravin DE), geboren op het kasteel Champcéri, in de nabijheid van Autun, in 1746, verscheen reeds vroeg in de groote wereld, in welke zij weldra zoo wel door hare verstandelijke begaafdheden als door hare schoonheid de algemeene opmerkzaamheid tot zich trok. De Graaf DE GENLIS, die haar nooit gezien had, maar toevallig een' brief van haar las, werd door deszelfs stijl zoo verrukt, dat hij der schrijfster zijne hand aanbood, en met haar huwde. In 1782 werd de Gravin DE GENLIS Gouvernante der kinderen van den Hertog van Orleans, den beruchten ÉGALITÉ: de Koning der Franschen, LODEWIJK PHILIPPUS, die in 1830 den afgezetten en gebannen KAREL X opvolgde, was dus een kweekeling van haar, en zij beleefde dat de vader het schavot en de zoon den troon beklom. Zij was aanvankelijk geene vijandin der omwenteling, had omgang met PÉTION en BARRÈRE, en bezocht zelfs de zitting der Jakobijnenclub; echter verliet zij Frankrijk reeds in 1791; maar de Hertog ontbood haar in 1792 uit Londen terug; doch als vertrouwde des Hertogs in verdenking geraakt, week zij met diens dochter naar Doornik. Hier ontmoette zij den Generaal DUMOURIEZ, bij wiens leger zich twee zonen des Hertogs bevonden, en volgde hem naar S Amand. Hij deelde haar zijn ontwerp mede, om naar Parijs te trekken en de Conventie uit elkander te jagen, hetwelk zij hem afried. Na den overgang van dezen Generaal tot de Oostenrijkers, en haar gemaal zijn hoofd onder de Guillotine verloren hebbende, ging zij met de dochter des Hertogs naar Zwitserland, en had eenigen tijd haar verblijf in een klooster te Bremgarten, bij Zurich. Doch toen de Prinses zich naar Freiburg bij hare tante, de Prinses van Condé, begaf, ging Mevrouw DE GENLIS in 1794 naar Altona, en woonde vervolgens op een landgoed in het Holsteinsche, waar zij zich met de letteroefeningen bezig hield. Toen BONAPARTE aan het hoofd der regering kwam, keerde zij naar Frankrijk terug, en kreeg van hem eene vrije woning en een jaargeld van 6000 Francs, maar hij wilde verder niets met haar te doen hebben dan dat hij haar toestond alle maanden aan hem over letterkundige onderwerpen te schrijven. Zij sleet hare laatste levensjaren te Parijs, waar zij in 1825 hare gedenkschriften wegens de gebeurtenissen van haren tijd in 8 deelen uitgaf; dezelve behelzen eene menigte bijzonderheden wegens personen en zaken, tot welke zij betrekking had. † den 31 December 1830. Na de Hollandsche WOLFF en DEKEN is Mevrouw DE GENLIS welligt de eenige veelschrijfster, die de letterkundige wereld van bijna 100 werken voorzien heeft; de meeste en wel de beste zijn over de opvoeding; maar zij schreef over bijkans al wat haar voorkwam, en in allerlei vormen, haar stijl is vloeijend, gemakkelijk, sierlijk zelfs, maar haalt niet bij dien van Mevr. DE STAEL, en in het schilderen van karakters en hartstogten wordt zij ver door Mevr. COTTIN overtroffen; hare zoogenaamde historische romans verraden hare onkunde in de Geschiedenis even zeer als hare onbekendheid met de zeden en denkwijze van vroegeren tijd; personen uit de XVI en XVII eeuw laat zij spreken en handelen zoo als men onder de regering van LODEWIJK XV en XVI sprak en handelde; gelijk zij ook overal in hare schriften haren haat tegen de Fransche philosophen, hare verkleefdheid aan de oude Fransche aristocratie, Jezuïtismus, hypocritische zucht voor de bigotte geloofsvormen en spijt over de vernietiging der drukkende adellijke voorregten laat blijken. Het oordeel van LA HARPE, die vroeger tot hare aanbidders behoorde, was dat zij als harpspeelster en hofdame grooter bekwaamheden dan als schrijfster bezat.

GENNADIUS, eigenlijk GEORGIUS SCHOLARIUS, van Konstantinopel, bevond zich in 1438 onder de Grieksche afgevaardigden op de kerkvergadering te Florence, die, naar het verlangen van Paus EUGENIUS IV, aan de vereeniging der Grieksche met de Latijnsche kerk vruchteloos arbeidde. Na de verovering van Konstantinopel door de Turken in 1453 won hij de gunst van MOHAMED II, die hem tot Patriarch van Konstantinopel benoemde. Met deze waardigheid nam hij den naam aan van GENNADIUS, onder welken hij zich in de philosophische wereld als een ijverig voorstander van ARISTOTELES, inzonderheid door zijne vervolging van den Platonist PLETHO, onderscheiden heeft. † waarschijnlijk in 1464.

GENOVESI (ANTONIO), geboren te Castiglione, bij Salerno, den 1 November 1712, omhelsde in 1736 den geestelijken staat en onderwees de godgeleerdheid aan het seminarium van Salerno, maar oefende zich tevens in verscheiden andere wetenschappen en de fraaije letteren. Tot buitengewoon' Professor der bovennatuurkunde aan de hoogeschool te Napels aangesteld zijnde, ondernam hij het stelsel van wijsbegeerte, dat aldaar geleerd werd, te zuiveren van de schoolsche vooroordeelen en dwalingen, ondanks de tegenwerkingen, die hij natuurlijk ondervinden moest bij de voorstanders van het oude; hij kwam echter door volharding alle moeijelijkheden te boven, en vond eene krachtdadige ondersteuning zijner pogingen in de edelmoedigheid van BARTELOMEO INTIERI, een' rijk' Florentijner en vriend van verlichting en beschaving. Door dezen aangemoedigd, hield hij voorlezingen over de zedelijke wijsbegeerte en staatshuishoudkunde, die met algemeen genoegen werden bijgewoond, en niet zonder gevolg bleven, door den indruk, welken zij maakten op den volksgeest in Italië. De jonge lieden verlieten zijne school met heldere en gezonde denkbeelden, en traden hunne loopbaan in, toegerust met de middelen om aan hunne bestemming eervol te voldoen. Deze voortreffelijke geleerde heeft ook door verscheiden uitmuntende schriften op den bloei der wetenschappen en de zedelijke beschaving in Italië een' gewigtigen invloed gehad. Hij eindigde zijn nuttig en werkzaam leven met PLATO's *Phedon* in de hand en onder een gesprek met zijne vrienden over de onsterfelijkheid den 21 September 1769.

GENOVEVA VAN BRABAND, gemalin van den Paltsgraaf SIEGFRIED VAN SIMMERN, is de heldin van een waar of verdicht Brabandsch volksverhaal; volgens den inhoud van hetzelve begaf haar gemaal zich naar het leger, met hetwelk KAREL MARTEL tegen de Saracenen te veld trok, en liet GENOVEVA, zonder te weten dat zij zwanger was, in de bescherming van zijn' Slotvoogd GOLO. Deze beproefde vruchteloos haar te verleiden tot het schenden van hare huwelijkstrouw, en om zich te wreken, beschuldigde hij haar bij zijn' meester van overspel, hem berigtende dat zij de vrucht daarvan ter wereld gebragt had. SIEGFRIED gebood dadelijk de moeder en het kind om het leven te brengen; maar de dienstboden, welken GOLO met de uitvoering belastte van dit wreed bevel, lieten uit medelijden de beide slagtoffers aan derzelver lot over in een digt bosch. GENOVEVA bragt met haar kind vijf jaren in dit bosch door, en voedde zich met wilde kruiden en de melk van eene hinde, die zich aan haar gewend had. SIEGFRIED, na verloop van dien tijd in dit bosch jagende, vervolgde deze hinde tot aan de spelonk, in welke GENOVEVA met haar kind woonde. Hij herkende zijne gemalin in het eerst niet, maar haar ondervragende, ontdekte hij weldra wie zij was, en, overtuigd van hare onschuld, nam hij haar mede naar zijn kasteel en herstelde haar in hare eer. GENOVEVA liet op de plaats, waar hij haar gevonden had, eene kapel bouwen ter eere van de H. Maagd. Dit volksverhaal is meermalen het onderwerp geweest van tooneelstukken, balletten, romans en ook door prenten afgebeeld geworden.

GENSERIK, Koning der Wandalen, geboren te Sevilië in 406, had zich in Spanje geducht gemaakt door zijne overwinning op de Sueven in 428. De Graaf BONIFACIUS, Landvoogd van Afrika in ongunst geraakt aan het hof van Keizer VALENTINIANUS III, door den invloed van zijn' mededinger AËTIUS, riep GENSERIK te hulp, om zich in de landvoogdij te handhaven; maar zich met den Keizer bevredigd hebbende, zocht hij vruchteloos GENSERIK te bewegen om weder naar Spanje te trekken, en wilde hem door de wapenen verdrijven, maar werd geslagen; ASPAR, dien Keizer THEODOSIUS II hem met de geheele rijksmagt te hulp gezonden had, werd insgelijks overwonnen; GENSERIK bleef dus meester van geheel Afrika en nam den titel aan van Koning der aarde en der zee, schoon hij nog niet tot den hoogsten top van zijne magt gestegen was. Op nieuwe veroveringen bedacht, schiep hij in korten tijd eene geduchte zeemagt, waarmede hij een' strooptogt deed in Sicilië. Te hulp geroepen door de Keizerin EUDOXIA tegen de geweldenarijen van den tiran MAXIMUS, den moordenaar van haren gemaal, viel Rome bijkans zonder eenigen wederstand in zijne handen in 445; de plundering der stad duurde veertien dagen. GENSERIK had den Paus LEO beloofd dat hij de inwoners zou sparen, maar de bloem der jeugd werd in slavernij weggevoerd, en de Keizerin EUDOXIA zelve deelde met hare dochter PLACIDIA in dit lot. De buit was ontzettend, dien hij medevoerde. GENSERIK werd vervolgens de schrik van het Westersche Rijk zoo wel als van het Oosten, en † te Carthago in 477. De Geschiedschrijvers schilderen dezen barbaarschen veroveraar met de afschuwelijkste kleuren, en maken hem nog hatelijker, omdat hij een Ariaan was.

GENTLEMAN is de titel, dien men in Engeland aan ieder' welopgevoed', beschaafd' en welgekleed' man geeft, zonder dat hij werkelijk een edelman (*gentilhomme*) behoeft te zijn; daarom zegt men ook somtijds schertsende dat deze of gene wel een *Lord*, maar geen *Gentleman* is.

GENUA, in het Italiaansch *Genova* genaamd, de hoofdstad eener voormalige Republiek, thans van een Sardinisch hertogdom, ligt aan de Middellandsche Zee, en heeft aan de landzijde dubbele vestingwerken; van den zeekant vertoont zij zich prachtig, wegens hare amphitheatrale ligging: weshalve zij ook den bijnaam van *La Superba* voert. De inwoners verdedigden zich tachtig jaren lang tegen de Romeinen, wier bondgenooten zij naderhand geweest zijn. Genua werd door den Carthaagschen veldheer MAGO verwoest; doch door de Romeinen hersteld. Na den ondergang van het West-Romeinsche Rijk kwam Genua onder de heerschappij der Gothen en Lombarden, behoorde naderhand tot het Rijk van KAREL DEN GROOTEN, en deelde tot in de XI eeuw in het lot der Lombardische steden, gedurende welken tijd de Genuezen zich op den koophandel toeleiden en zich onafhankelijk maakten; zij namen deel in de kruisvaarten, onderwierpen zich Savona, Vintimiglia en andere naburige steden, en voerden reeds in het begin der XII eeuw bloedige oorlogen met de Pisanen, die 200 jaren duurden, en de vrede werd eerst getroffen toen de Genuezen het eiland Elba veroverd en de haven van Pisa vernield hadden. Op het einde der XII eeuw bezat Genua bijna de geheele kust van Provence, Montferrat, Monaco, Nizza en de eilanden Corsica, Majorca en Minorca. Niet minder bloedig was de worstelstrijd met Venetië, die eerst in 1283 door den vrede van Turijn geëindigd werd.

De bedrijveloosheid der rijke inwoners van Konstantinopel had den handel der Grieksche Staten grootendeels in de handen der Genuezen gebragt, die, de stad Kaffa (thans Feodosia), in de Krim, veroverd hebbende, ook de heerschappij over de Zwarte Zee bekwamen. Na de verovering van Konstantinopel door MOHAMED II in 1453 kwam den Genuezen de onvoorzigtige bijstand duur te staan, dien zij den Turken verleend hadden; dezen ontnamen hun in 1475 hunne bezitting aan de Zwarte Zee. Doch terwijl de magt en het aanzien van Genua door veroveringen en handelbloei aanhoudend toenam, werd de Staat inwendig door verdeeldheid en beroeringen geweldig geschokt; nu had de adel, dan het volk de overhand; allerlei regeringsvormen werden beproefd, en meermalen moesten de Genuezen een' vreemden Heer gehoorzamen, als het gevolg van hunne eigen oneenigheid. Eerst werd ROBERT, Koning van Napels, meester van Genua, vervolgens de Hertog van Milaan, toen KAREL VI, Koning van Frankrijk; een opstand tegen den Franschen Landvoogd bragt in 1409 het bewind in de handen van den Markgraaf van Montferrat. In 1442 kwam Genua wederom in de magt van den Hertog van Milaan; in 1458 aan KAREL VII, Koning van Frankrijk; in 1491 weder aan den Hertog van Milaan, vervolgens aan Spanje en eindelijk nogmaals aan Frankrijk; in 1528 bekwam de Republiek hare onafhankelijkheid weder (zie DORIA (ANDREA), welke zij tot op het einde der XVIII eeuw behield, doch van tijd tot tijd hare uitlandsche bezittingen verloor, en meermalen door hare vijanden werd aangevallen. LODEWIJK XIV liet in 1684 Genua onder een nietig voorwendsel bombarderen, en den Doge naar Parijs komen, om met diens vernedering zijn' hoogmoed te streelen. In 1746 werd de stad bij verrassing door de Oostenrijkers ingenomen, maar dezen nog in hetzelfde jaar wederom er uitgedreven. Corsica, de laatste vreemde bezitting der Genuezen, geraakte in 1730 in opstand, en werd in 1768 aan Frankrijk afgestaan. Toen de Franschen in 1797 de naburige landen veroverd hadden, kon de onzijdigheid, welke de Republiek streng in acht genomen had, het waggelend staatsgebouw niet voor den ondergang behoeden. BONAPARTE gaf haar eene nieuwe staatsregeling, die op de Fransche leest geschoeid was; twee jaren viel een gedeelte van het Genuesche gebied in de handen der Oostenrijkers, maar de slag van Marengo besliste ook Genua's lot. Deze oude vrijstaat werd in 1802 herschapen in eene Liguriscche Republiek en in 1805 met Frankrijk vereenigd. Bij de omverwerping des Franschen keizerrijks werd Genua door de Engelschen bezet, en in 1815 door het Weener Congres aan Sardinië als hertogdom toegewezen, onder voorwaarde dat hetzelve een' vertegenwoordigenden regeringsvorm zou behouden. Dit hertogdom heeft eene uitgestrektheid van 110 □ mijlen en 600,000 inwoners; hetzelve grenst ten oosten aan Lucca en Toscane, ten westen en ten noorden aan Savoyen, Piemont en Lombardijen en ten zuiden aan de zee. De landstreek is, in weerwil van den bergachtigen bodem, zeer vruchtbaar; de heerlijke Genuesche olijfolie is de geheele wereld door beroemd. De hoofdstad bestaat uit eene menigte aanzienlijke zelfs vorstelijke paleizen, meest van marmer gebouwd en door de rijke adellijke geslachten bewoond; het prachtigste is het Paleis Doria, hetwelk niet ver van de haven staat en door den bevrijder van Genua ANDREA DORIA gebouwd is; alle reizigers stonden verbaasd over het kostbaar huisraad en de kunstwerken, die voormaals in hetzelve gevonden werden. Toen KAREL V Genua bezocht, gaf DORIA den Keizer eene waterproef van verkwisting, terwijl FUGGER te Augsburg hem daarvan eene vuurproef gegeven had; DORIA den Keizer namelijk aan boord van een schip onthaald hebbende, liet al het zilverwerk, dat er in eene ontzettende menigte gebruikt was, zoo als het van tafel kwam, over boord werpen. De Keizer nogtans had geen het minste voordeel van deze hoogmoedige baldadigheid, en DORIA er eigenlijk niet veel schade bij, want hij had heimelijk rondom het schip onder water netten doen spannen, zoodat er eigenlijk zeer weinig verloren ging, en alles slechts eene ijdele vertooning was, terwijl FUGGER een groot pak schuldbrieven des Keizers werkelijk in het vuur wierp, waarbij KAREL zich warmde. Van de pracht der paleizen kan men tot die der openbare gebouwen en kerken besluiten; enkel de schilderijen en kunstwerken zijn in onderscheiden kostbare prentwerken afgebeeld en beschreven. Zeker zijn ten gevolge der jongste gebeurtenissen en door het verval des handels de luister en het aanzien der stad merkelijk verminderd, maar Genua is echter nog altijd eene der gewigtigste steden van Italië.

GEOCENTRISCH heet in de sterrekunde wat tot het middelpunt der aarde betrekking heeft, of uit het middelpunt der aarde beschouwd wordt.

GEOCYCLUS is een werktuig om aanschouwelijk voor te stellen hoedanig de afwisseling der jaargetijden, het lengen en korten der dagen, enz. plaats vindt, door de helling der aardas onder een' hoek van 66½° tegen de vlakte der ecliptica, en zij, gedurende haren omloop om de zon, zich zelve in alle punten van hare baan parallel blijvende, deze rigting onveranderd behoudt.

GEODESIE, van Γη, de aarde, en δαιειν, deelen, is eigenlijk dat gedeelte der practische meetkunde, hetwelk de verdeeling der landerijen volgens zekere bepaalde maten betreft. Men gebruikt deze benaming in een' ruimeren zin voor de landmeetkunst in het algemeen, als de toepassing der meetkunde op het meten en berekenen van den omtrek en inhoud der landerijen. Zie LANDMEETKUNST.

GEOFFRIN (MARIE THÉRÈSE RODET-), geboren te Parijs in 1699, was de dochter van een' Kamerdienaar der Dauphine, doch hare ouders vroeg verloren hebbende werd zij door hare grootmoeder opgevoed, en huwde, naauwelijks 15 jaren oud, met een' rijken Spiegelmaker, die haar eerlang door zijn' dood in het bezit van een aanzienlijk vermogen liet, van hetwelk zij een zeer edel gebruik maakte tot ondersteuning van ongelukkigen en hulpbenoodigden; weldoen, maar op eene verstandige en kiesche wijze, was eene behoefte voor haar hart; zij liet hare weldaden meest door vreemde handen gaan, om den dank der beweldadigden te ontwijken, in welken zij iets vernederends voor dezen vond; ja, zij hield somtijds wel uit scherts eene lofrede op de ondankbaarheid. Haar huis was 50 jaren lang de verzamelplaats van geleerden, kunstenaars en beschaafde lieden van allerlei rang; zoo dat men bij haar het voortreffelijkste gezelschap van geheel Parijs vond, tot hetwelk ook alle aanzienlijke vreemdelingen den toegang hadden. Ondertusschen schitterde zij niet door een uitstekend vernuft of eenige buitengemeene bekwaamheid, maar zij had een gezond verstand en een juist natuurlijk oordeel, waardoor zij den waren welvoegelijken gezelschapstoon wist te treffen. Onder de vreemdelingen, die haar huis bezochten, was ook de Graaf PONIATOWSKI; toen hij Koning van Polen geworden was, noodigde hij haar bij zich. Bij hare aankomst te Warschau vond zij, onder meer andere blijken van kiesche oplettendheid, ook eene kamer, volkomen gelijkvormig aan die, welke zij te Parijs bewoonde. Na een uitstekend onthaal aan het Poolsche hof genoten te hebben, keerde zij naar Parijs terug, en † aldaar in 1777. THOMAS, MORELLET en D'ALEMBERT hebben hare nagedachtenis door lofredenen vereerd.

GEOFFROY (JULIEN LOUIS), geboren te Rennes in 1743, studeerde bij de Jezuiten in zijne geboortestad en vervolgens te Parijs, en zou zelf Jezuit geworden zijn, waartoe hij al de vereischten bij een echt Jezuitisch karakter bezat, maar de orde werd afgeschaft, toen hij op het punt was van zich in dezelve te begeven; hij werd dus huisonderwijzer, leide het geestelijk gewaad af en trouwde. FRÉRON gestorven zijnde, nam hij het schrijven op zich van de *Année littéraire*, en toonde als Recensent dat hij een waardig opvolger was van zijn' voorganger; vijftien jaren lang (van 1776 tot 1791) was hij de geesel van alle Fransche schrijvers, die zijne vrienden niet waren, of hem niet betaalden om in zijn blad geprezen te worden. Toen er na de omwenteling met recenseren voor hem weinig meer te verdienen viel, ondernam hij met den Abt ROYOU een politiek blad, *L'Ami du Roi*, maar hierdoor weldra in moeijelijkheid geraakt, nam hij de vlugt naar een dorp, waar hij den boerenkinderen lezen en schrijven leerde, terwijl zijne vrouw gevat werd, en gevaar liep van geguillotineerd te worden, omdat zij niet zeggen kon of wilde waar haar man was. In 1799 kwam hij in Parijs terug, en schreef de tooneelkritiek in het *Journal de l'Empire*, naderhand *Journal des Débats*, waarvoor hij jaarlijks van de uitgevers 24,000 Francs trok, behalve de sommen, door welke hij zich liet omkoopen om te prijzen of te laken. Eens las men in dit blad eene vinnige kritiek op het spelen van zekere actrice, die in het uitgevoerde stuk geheel niet op het tooneel verschenen was; en dit was zeer natuurlijk, want hij schreef in voorraad des morgens zijne beöordeelingen van hetgene 's avonds gespeeld moest worden, en zijne kritiek was dikwijls reeds gedrukt vóór nog het gordijn gevallen was. GEOFFROY maakte het recensentenberoep nog verachtelijker dan zijn voorganger FRÉRON, omdat hij oneindig meer wezenlijke kritische bekwaamheden had dan deze, maar zijn vernuft schandelijk misbruikte en voor geld de ijdelheid der dichters en spelers vleide of de afgunst hunner mededingers even bereidwillig ten dienst stond, naarmate hij ruim betaald werd. GEOFFROY was bekend als aanklever der BOURBONS, maar bewierookte daarom niet minder NAPOLEON, die, waarlijk, dit ook geenszins van dergelijke lieden om niet verlangde. GEOFFROY † den 28 Februarij 1814. Zijne vertaling van THEOCRITUS en *Commentaires sur* RACINE bewijzen dat het hem geenszins aan wezenlijke kritische bekwaamheden ontbrak.

GEOGENIE, van Γη, de aarde, en γινεσθαι, worden, is hetzelfde als Cosmogonie, namelijk wereldwording, theorie van het ontstaan der aarde. Zie COSMOGONIE.

GEOGNOSIE, van Γη, de aarde, en Γνωσις, kennis, is de wetenschappelijke kennis van de bestanddeelen des aardbols, als mineralen, steensoorten, enz. zoo wel als van de zamenstelling des aardbols in het algemeen.

GEOGRAPHIE, zie **AARDBESCHRIJVING**.

GEOLOGIE, van Γη, de aarde, en Λογος, leer, is de wetenschappelijke kennis van de veranderingen, welke de aardbol en deszelfs bestanddeelen vroeger ondergaan hebben; deze wetenschap grondt zich op de onderzoekingen der delfstof-, natuur- en scheikundigen; zij is in Duitschland tot een geregeld stelsel gebragt en staat met de Geognosie in een naauw verband.

GEOMETRIE, Gr.-Lat. *Geometria*, van Γη, de aarde, en μετρειν, meten, zou eigenlijk slechts landmeetkunst beteekenen, doch men

verstaat daardoor de wetenschappelijke meetkunde in het algemeen, als een voornaam en gewigtig deel der wiskunde. Volgens HERODOTUS zou zij in Egypte uitgevonden zijn; SESOSTRIS had namelijk elk' zijner onderdanen evenveel land toegedeeld, waarvan elk evenveel belasting betalen moest; verloor iemand door de overstroomingen van den Nijl iets van zijn aandeel, dan werd nagemeten wat hij overgehouden had, en de belasting daarnaar geregeld. De Egyptenaars moeten het echter niet ver in de meetkunde gebragt hebben, dewijl THALES, die naar Egypte gereisd was, om wijsheid op te doen, hun nog leeren moest hoe men de hoogte der piramiden door middel van derzelver schaduw meten kon. Door THALES kwam de meetkunde in Griekenland; PYTHAGORAS opende het eerst eene meetkundige school, en EUCLIDES bragt deze wetenschap tot een geregeld stelsel, waarna beroemde wiskundigen haar van tijd tot tijd met nieuwe ontdekkingen verrijkten en tot hare tegenwoordige gedaante bragten. De Geometrie of theoretische meetkunde is de wetenschap van de vormen van uitgebreide grootheden; zij is van de analysis daardoor onderscheiden, dat zij eigenlijk niet rekent, de grootheden niet tot eene bepaalde eenheid betrekt, maar de vergelijkingen deels door ontledingen en zamenstellingen bewerkt, deels de grootheden paarwijze door hare verhoudingen vergelijkt. De meetkunde is in eene hoogere en lagere verdeeld; tot de lagere behoort eerstelijk het onderzoek wegens de verbindingen van regte lijnen, regtlijnige figuren en ligchamen, die door vlakken ingesloten zijn, vervolgens de beschouwing van den cirkel, den kogel, den cylinder en den kegel, voor zoo ver namelijk daarin verhoudingen van regte lijnen vergeleken worden, en een en ander wegens de vergelijking der krommen. De lagere meetkunde wordt verdeeld in lengte-, vlakte- en inhoudsmeting (zie LONGIMETRIE, PLANIMETRIE, STEREOMETRIE). De hoogere meetkunde bevat de leer der kromme lijnen, der door dezelve ingesloten vlakke ruimte, en der door dezelve ontstaande ligchamen en oppervlakten. Zij begint met de leer der kegelsneden, die op verschillende wijze, of zuiver geometrisch of met behulp der analytische rekening behandeld kan worden. Van deze door derzelver verschillende eigenschappen merkwaardige lijnen gaat zij over tot de hoogere kromme lijnen, wier verscheiden vormen zij uit elkander zet. Voor zoo ver het hier op de verhoudingen der daarin naar bepaalde wetten getrokken regte lijnen aankomt, kan de analysis van eindige grootheden met het onderzoek slagen; maar wanneer het kromme onmiddellijk in aanmerking te nemen is, of wanneer men van de laatste karakteristieke verhoudingen der veranderingen aan de kromme lijnen en vlakken uitgaan moet, dan is de hulp der analysis des oneindigen noodwendig. De vergelijking der hoeken is een bijzondere tak der meetkunde (zie GEOMETRIE, TRIGONOMETRIE).

GEORAMA. Deze benaming beteekent wel hetzelfde als *Cosmorama*, namelijk *Aard- of Wereldgezigt*, maar is geheel iets anders (zie COSMORAMA), en inderdaad een aardbolgezigt, in 1825 uitgevonden door den Heer DELANGLARD te Parijs. De toestel bestaat uit eene holle spheer van 40 voeten in de doorsnede, gevormd door 36 regtstandige gekromde ijzeren staven, die de parallellen en meridianen verbeelden, en aan de polen zamenkomen, even als op eene gewone aardglobe; dit geraamte is overtrokken met blaauwachtig linnen, hetwelk het water verbeeldt en het licht doorlaat; de landen, bergen en rivieren zijn naauwkeurig op papier geteekend, uitgeknipt en van binnen op het linnen geplakt; van de eene pool tot den anderen wordt de diameter voorgesteld door de spil van een' wenteltrap, die naar drie kleine galerijen geleidt, welke boven elkander en zoodanig geplaatst zijn, dat de beschouwer de punten naderen kan, die hij van digtbij bezien wil. Het geheel is eigenlijk eene globe in eene omgekeerde rigting. Alles is zeer net en vernuftig uitgevoerd; niet alleen zijn de kaarten van alle landen tot eene zelfde schaal herleid, maar de hoogte der bergen door de meer of min verlengde schaduwe, de loop der rivieren door bleekere strepen en de uitbarsting der volkanen door vuurkleurige stippen aangetoond; alle verdeelingen zijn door gelijkvormige letters aangewezen, en de verwarring is verhoed door de onderscheiden grootte of soort der letters tot aanwijzing van landschappen of groote steden.

GEORG (JOHANN MICHEL), geboren in een Baireutsch dorp in 1740, was de zoon van een' Kolenbrander, en maakte op eene armenschool zulke snelle vorderingen, inzonderheid in de rekenkunst, dat hij dezelve reeds met zijn 16 jaar kon verlaten, en het gymnasium te Hof bezocht; doch geene middelen bezittende om zijne studiën voort te zetten, nam hij dienst onder de huzaren, maar deserteerde en kwam in de armoedige hut van zijn' vader terug. De rijke eigenaar van eene ijzersmelterij leerde hem kennen, en vertrouwde hem het opzigt over dezelve. Dus een bestaanmiddel hebbende, ontwaakte in hem op nieuw de zucht voor de studie. De geestelijke der plaats deelde hem mede wat hij zelf wist; GEORG bezocht de hoogeschool van Erlangen, en studeerde aldaar in de godgeleerdheid, de wijsbegeerte en wiskundige wetenschappen. In 1766 door de hoogeschool van Erlangen daartoe bevoegd verklaard, hield hij aldaar voorlezingen over de wijsbegeerte en wiskunde, en twee jaren later te Baireuth, waar hij zich tevens op de regtsgeleerdheid toeleide. In 1782 werd hij benoemd tot lid van den Raad van regentschap en vervolgens tot Directeur van dezen Raad. † in 1796 als een merkwaardig voorbeeld dat iemand door volharding in de studie veel moeijelijkheden te boven komen en door zijne verdiensten zich uit een' geringen in een' beteren stand verplaatsen kan. Zijne schriften getuigen van zijne grondige geleerdheid.

GEORGE, mansnaam, Lat. *Georgius*, van het Gr. Γεωργικος, al wat den landbouw betreft: beteekent dus *Boer* of *Landman*. Men vertaalt dezen naam in Plat-Nederduitsch JORIS en JURRIAN. = (S.), bij het gemeen doorgaans SINT-JORIS genaamd, was, volgens de legende, een Cappadocische Prins, en martelaar onder de regering van DIOCLETIANUS. Eenige schrijvers beweren dat er nooit een S. GEORGE bestaan heeft, en dus zijne historie slechts de verchristelijkte fabel van PERSEUS behelst. In de middeleeuwen werd nogtans S. GEORGE door de geloovigen zeer hoog geëerd, die verscheiden mirakelen van hem verhaalden, onder anderen dat hij den gestorven os van eene arme vrouw, die hem huisvesting gaf, weder levend gemaakt had; maar meer algemeen bekend is het dat hij een' draak gedood heeft, die eene koningsdochter wilde verslinden. Waarschijnlijk is het sprookje van S. GEORGE afkomstig uit de kruistogten, en de draak een groote krokodil, die door een' der ridders gedood werd; althans de Engelsche Kruisridders hadden grooten eerbied voor dezen bunnen dapperen wapenbroeder, dien het nationaal concilie van Oxford in 1222 voor een' Heilig verklaarde, en gebood dat zijn feestdag door geheel Engeland gevierd zou worden. Onder zijne bescherming werd in 1330 de orde van den Kousenband door EDUARD III ingesteld, en in 1769 door CATHARINA II de militaire orde van S. GEORGE voor de Russische land- en zeeofficieren. De stad Genua koos S. GEORGE tot haren beschermheilig. In Braband bestonden eertijds verscheiden schuttersgilden of broederschappen, die S. GEORGE in hare banier voerden; eene dergelijke broederschap in den Hage was reeds in de XV eeuw aanwezig en bleef in stand tot 1795; zij bezat verscheiden voorregten, en hare leden, ridders genaamd, waren de aanzienlijkste lieden; zelfs de laatste Stadhouder WILLEM V was lid van deze broederschap, die eertijds zich oefende in het schieten met den handboog, maar in de laatste jaren enkel bij elkander kwam tot het houden van prachtige maaltijden in den aan haar toebehoorenden S. Joris Doelen, voor welken de Heilig op de gewone wijze afgebeeld staat. = (S.) DEL-MINA is eene sterke vesting op de goudkust van Guinea, in het koningrijk Fetu, door de Portugezen aldaar in 1433 gebouwd, en in 1638 door de Hollanders veroverd, in wier bezit deze sterkte sedert gebleven is. =, Prins van Anhalt, geboren te Dessau den 13 Augustus 1507, werd in 1518 Kanonik te Merseburg en in 1519 met zijn' broeder JOACHIM naar de hoogeschool te Leipzig gezonden, om in het kerkelijk regt te studeren. In 1524 werd hij Domproost te Maagdenburg, en in 1529 hem een bisdom aangeboden, hetwelk hij weigerde, omdat de leer van LUTHER in hetzelve te veel veld gewonnen had. Doch na den dood zijner moeder in 1530 LUTHERS schriften gelezen hebbende, verzaakte hij het Pausdom en haalde ook zijne broeders daartoe over, die daarop in 1534 de hervorming in hunne landen invoerden. In 1544 werd GEORGE door AUGUSTUS, Hertog van Saksen, en Administrator van het bisdom Merseburg, tot Coadjutor benoemd, en liet zich in de Domkerk te Merseburg door LUTHER openlijk bevestigen; hierop voerde hij de Luthersche leer in het bisdom in, en zorgde met groote vlijt voor de aan zijn toezigt vertrouwde kerken. In 1547 begaf hij zich met zijne beide broeders in het leger voor Wittenberg, en werd zeer gunstig door KAREL V ontvangen, dewijl hij geen deel genomen had aan het Schmalkaldisch verbond. In 1547 en 1548 woonde hij de bijeenkomst bij wegens het *Interim* te Jutterbock, Torgau en Grimme, en protesteerde in 1549 tegen de benoeming van MICHEL SIDONIUS tot Bisschop van Merseburg, † ongehuwd den 17 Oct. 1553. Zijne Predikatiën zijn in 1570 en 1577 gedrukt, en onderscheiden zich door gematigdheid zeer voordeelig van de hevige uitvaringen op den kansel door de meeste andere predikers van dien tijd. = van Cappadocië, een hevig Ariaan werd in 356 Patriarch van Alexandrië, na de afzetting van S. ATHANASIUS, dien hij, gelijk de Katholijken in het algemeen, met de uiterste wreedheid vervolgde. Hij werd door de Heidenen levend verbrand in 362 in den aanvang der regering van JULIANUS. De Kerkelijke Geschiedenis schildert hem als een monster van wreedheid en goddeloosheid. =, Hertog van Clarence, was de broeder van EDUARD IV, Koning van Engeland, die hem, men weet niet regt waarom, ter dood veroordeelde; hij werd in 1478 verdronken in eene ton met Spaanschen wijn, welken dood de ongelukkige zelf verkozen had. =, Prins van Denemarken, geboren in 1653, was de zoon van FREDRIK III en de broeder van CHRISTIAAN V; hij verzelde dezen laatsten op zijn' veldtogt tegen KAREL IX, Koning van Zweden, en huwde met ANNA, dochter van JAKOBUS II, Koning van Engeland, toen nog Hertog van York. Toen zijn schoonvader de Engelsche kroon verloor, koos hij de zijde van den Prins van Oranje, die, bij zijne verheffing tot Koning van Engeland, hem Hertog van Cumberland maakte. ANNA in 1702 WILLEM III opgevolgd zijnde, deelde haar gemaal geenszins den troon met haar, maar werd slechts Opper-Admiraal. † in 1708. = van Trebizonde, geboren op het eiland

Krete, den 4 April 1395, leerde de Latijnsche taal te Venetië en onderwees de wijsbegeerte te Vicenza Paus EUGENIUS IV ontbood hem naar Rome, en zond hem naar het concilie te Florence, hetwelk vruchteloos de vereeniging der Grieksche met de Latijnsche kerk zocht te bewerken. Paus NICOLAAS V benoemde hem tot zijn' Secretaris, doch dewijl de Paus hem karig voor zijn' arbeid beloonde, begaf hij zich naar Napels aan het hof van Koning ALPHONSUS, die hem een jaargeld gaf; later kwam hij echter in Rome terug, † aldaar in groote armoede in 1484. Hij was een warm aanhanger van ARISTOTELES, en ging in zijn' ijver tegen PLATO zoo ver, dat hij zich vele vijanden maakte; zelfs de Kardinaal BESSARION schreef tegen hem, zonder hem evenwel te noemen, om dat zelfs deze eenigermate tegen een' pennestrijd met hem opzag.

GEORGE. *Koningen van Engeland van dezen naam.* = I, geboren den 28 Mei 1660, was de zoon van ERNST AUGUST, Keurvorst van Brunswijk-Luneburg, en SOPHIA, klein-dochter van JAKOBUS I, Koning van Engeland; deze vorstin moest ingevolge der successieacte van den 12 Junij 1701, de Koningin ANNA opvolgen, doch drie maanden vóór deze gestorven zijnde, verviel de kroon aan haren zoon, die ook terstond na het overlijden der Koningin den 12 Augustus 1714 tot Koning uitgeroepen en nog denzelfden dag door het Parlement erkend werd. Hij wist zijn regt krachtdadig te handhaven tegen de aanslagen van den Pretendent en zijn' aanhang, schoon de Engelschen hem niet zeer beminden. Zijne regering werd door vastheid en eene wijze staatkunde gekenmerkt; de oorlog, dien Engeland gemeenschappelijk met Frankrijk tegen Spanje voerde, werd door den vrede van Kamerijk in 1721 geëindigd, bij welken GEORGE I inzonderheid de afzetting van den Spaanschen Minister ALBERONI bedongen had. Het versterken der Engelsche zeemagt was eene zijner voornaamste zorgen. Door het verdrag van Hannover met Frankrijk en Pruissen, tot hetwelk later de Algemeene Staten ook toetraden, bewerkte hij den val van den Spaanschen Minister RIPPERDA, die op het hervatten van den oorlog bedacht was, en de vernietiging der Ostendesche maatschappij van koophandel. † op zijne reis naar Hannover te Osnabrug den 22 Junij 1727. = II, zoon van den voorg. en SOPHIA DOROTHEA, dochter van WILLEM, Hertog van Celle (die, van haren gemaal gescheiden, als gevangene te Ahlen in 1726 stierf), geboren in 1683, verzelde in 1714 zijn' vader naar Engeland, waar hij tot Prins van Wales en Graaf van Chester verheven werd. In 1727 volgde hij zijn' vader op den troon, en won de genegenheid der Engelschen in eene hooge mate. In zijne jeugd had hij reeds blijken gegeven van dapperheid; de uitgeborsten Oostenrijksche successieoorlog verschafte hem daartoe nieuwe gelegenheid; inzonderheid de slag bij Dettingen in 1743, en zonder zijn' bijstand had MARIA THERESIA welligt voor de overmagt harer vijanden moeten bezwijken. De vrede van Aken in 1748 gaf hem weder de handen ruim, om voor de inwendige welvaart van zijn rijk te zorgen, daarin ondersteund door zijn' Minister ROBERT WALPOLE Eene landing van Prins EDUARD (den Pretendent) in Schotland dreigde ernstige gevolgen te zullen hebben, doch de overwinning des Hertogs van Cumberland bij Culloden in 1746 voorkwam dezelve eens voor altijd. In den kortstondigen oorlog met Frankrijk wegens de Amerikaansche zaken, ontwikkelde Engeland eene kracht, die van deszelfs toenemend aanzien deed blijken; in den zevenjarigen oorlog had FREDRIK II ook veel nut van zijn bondgenootschap met dit Rijk. GEORGE II † den 25 October 1760; in 1705 was hij gehuwd met CAROLINA, dochter van JOHAN FREDRIK, Markgraaf van Anspach, † in 1737; zijn zoon FREDRIK LODEWIJK (vader van GEORGE III) was den 31 Maart 1751 gestorven; zijne dochter ANNA (grootmoeder van WILLEM I, Koning der Nederlanden) was in 1734 gehuwd met WILLEM KAREL HENRIK FRISO, Prins van Oranje. = III, kleinzoon en opvolger van den voorg., geboren den 4 Junij 1738, huwde in 1761 met SOPHIA CHARLOTTE, dochter van KAREL, Hertog van Mecklenburg-Strelitz. De vrede van 1763 verzekerde Engeland het bezit van Canada, doch niet lang daarna begonnen de Noord-Amerikaansche onlusten, die eindigden met de vrijverklaring der Britsche volkplantingen, welke zich tot een' onafhankelijken bondgenootschappelijken staat vereenigden. Gedurende dezen worstelstrijd verklaarde GEORGE III in 1780 den oorlog aan de Hollanders, die in den slag op Doggersbank in 1781 en bij verscheiden andere ontmoetingen met de Engelschen toonden, dat zij, in weerwil van de deerlijk verwaarloosde zeemagt en den verderfelijken invloed des Hertogs van Brunswijk, den ouden zeeroem hunner vaderen wisten te handhaven. Meer roem behaalden de Engelsche wapenen in Oost-Indië. Bij de uitbarsting der Fransche omwenteling bleef GEORGE III in het eerst bedrijfveloos aanschouwer der gebeurtenissen, doch nam weldra deel in den oorlog tegen de Fransche Republiek, die, met eene kleine tusschenpozing door den vrede van Amiens in 1802, tot aan de slooping des Franschen keizerrijks in 1814 door Engeland volgehouden werd. Reeds in 1788 toonde GEORGE III blijken van verstandsverbijstering, doch hij herstelde; in 1792 ging dit echter zoo spoedig niet, en men sprak reeds van een regentschap, maar dit werd door de herstelling des Konings onnoodig. Meer dan eens had men een' aanslag op zijn leven beproefd, namelijk in 1780 bij het door Lord GORDON verwekte oproer, daarna in 1794, wanneer op eene wandeling een geweer op hem afgeschoten werd, en in 1800, toen zekere HATFIELD, die naderhand krankzinnig verklaard werd, in den schouwburg eene pistool naar de koninklijke loge loste, zonder echter iemand te kwetsen. Het karakter des Konings had door de opvoeding, welke Lord BUTE hem gegeven had, eene aan stijfhoofdigheid grenzende onbuigzaamheid gekregen, waardoor hij niet losliet van eens opgevatte begrippen, voornemens en ontwerpen; maar anders bezat hij vele deugden, en was om dezelve zeer bemind bij de Engelschen. Sedert 1804 verminderden zijne geestvermogens en zijn gezigt; in 1810 was hij volkomen verstandeloos en blind: weshalve de Prins van Wales tot Regent benoemd werd. In dezen deerniswaardigen toestand sleet de Koning naauwelijks van zijn aanzijn bewust, nog 10 jaren en † den 29 Jan. 1820. Zijne gemalin was den 17 November 1818 gestorven: hij was dus met haar 57 jaren gehuwd geweest, en zij had hem 15 kinderen gebaard. = IV, zoon en opvolger van den voorg., werd geboren den 12 Augustus 1762, en in 1811 met beperkte magt tot Regent van Groot-Britannië en Ierland, in 1815 ook tot Regent van het koningrijk Hannover verklaard. Hij was in zijne jeugd zeer streng door Engelsche geestelijken opgevoed, maar dit belette niet dat hij naderhand zijne zucht voor de vrouwen en verkwistingen den ruimen teugel vierde. Zijn minnehandel met de schoone weduwe FITZ-HERBERT mishaagde het volk zoo wel als de koninklijke familie. Bij 50,000 Pst. jaarlijksch inkomen had hij meer dan 200,000 Pst. schulden. Daar zijn vader hem niet uit de verlegenheid wilde helpen, moest hij den bouw van Carltonhouse staken, zijne harddravers verkoopen, zijne bedienden afdanken en negen maanden lang zeer bekrompen leven, tot PITT tusschen beiden kwam, en bewerkte dat, toen hij in 1795 met CAROLINE, Prinses van Brunswijk huwde, zijn inkomen tot 125,000 Pst. verhoogd werd. Toen NAPOLEON in 1805 Engeland met eene landing bedreigde, verlangde de Prins, die slechts Kolonel van een regiment dragonders was, terwijl zijne broeders Generaals waren, en de Hertog van York zelfs het opperbevel voerde, een' hoogeren rang bij het leger, maar zijn verzoek werd afgeslagen. Den 6 Februarij 1811 deed hij den eed als Regent, doch was in het eerste jaar door eene parlementsbill in de uitoefening der koninklijke voorregten beperkt. Zijn gedrag jegens zijne gemalin maakte een' zeer ongunstigen indruk op de volksmeening; doch hij stoorde er zich niet aan, en bleef haar met de uiterste minachting behandelen. Tegen de verwachting zijner vrienden volgde hij het regeringsstelsel van PITT, en hield de worsteling tegen NAPOLEON tot het einde toe vol. Na diens val ontving hij den Keizer van Rusland en den Koning van Pruissen met hunne dappere veldheeren en verscheiden vreemde vorsten als zijne gasten te Londen met eene tot hiertoe nog nooit geziene pracht. NAPOLEON verzocht hem in 1815 om eene schuilplaats, welke de Britsche staatkunde raadzaam oordeelde hem op S. Helena aan te wijzen. In 1816 huwde hij zijne dochter CHARLOTTE aan den Prins LEOPOLD VAN SAKSEN-COBURG; zij † echter reeds het volgende jaar in het kraambed. Een smeulend binnenlandsch misnoegen dreigde uit te barsten, doch werd telkens door krachtdadige middelen gesmoord. In 1816 zond de Prins-regent Lord EXMOUTH om gemeenschappelijk met de Hollanders de Algerijnen te tuchtigen, en verbood de Britsche onderdanen in dienst der Zuid-Amerikaansche insurgenten te treden. Ondertusschen namen de binnenlandsche woelingen toe met de toenemende volksverarming, inzonderheid in Ierland, waar de bloedigste tooneelen plaats hadden, en de misnoegden door strenge maatregelen in toom gehouden moesten worden. Eindelijk volgde de Prins-regent in 1820 zijn' vader op den troon, en liet zich in het volgende jaar met groote pracht en zorgvuldige inachtneming der oude gebruiken in de Westminster-abdij kroonen, van welke plegtigheid zijne gemalin uitgesloten en zelfs geweerd werd, toen zij als aanschouwster daarbij tegenwoordig begeerde te zijn. Haar dood maakte weinig dagen daarna een einde aan het ergerlijk proces om haar den titel en de regten van Koningin te betwisten. De tien jaren van GEORGES koningschap waren rustiger dan de tien jaren van zijn regentschap; hij bragt dezelve meest met reizen en het bezoeken der voornaamste steden van zijne Rijken door; overal werd hij met vreugdeblijken ontvangen, en gaf overal beloften van verbeteringen; ondertusschen waren deze reizen niets anders dan eene kunstgreep der ministers om het Engelsche volk in rust te houden. De laatste jaren zijner regering leverden ook niets merkwaardigs op, en zijne gezondheid nam zigtbaar af, zijn ligchaam verzwakte en zijn geest schiep geen behagen meer in hetgene hij vroeger met zoo veel drift had nagejaagd: zijn lang voorziene dood volgde den 26 Junij 1830.

GEORGIË, in het Perzisch *Gurgistan*, in het Russisch *Grusië*, en door de inboorlingen *Iberië* genaamd, is een landschap in Azië, hetwelk door Circassië, Daghestan, Tschirwan, Armenië en de Zwarte Zee begrensd en door eene gebergteketen in Oost- en West-Georgië gedeeld wordt. Dit land wordt gemeenschappelijk door Rusland en de Porte bezeten. Russisch-Georgië of de provincie Teflis beslaat 832 □ mijlen, en heeft ruim 300,000 inwoners; Turksch-Georgië behoort tot het Pachalik Tschaldir, en heeft eene bevolking van 200,000 inwoners op 238 □ mijlen. De Russische provincie

Imirete is van Russisch-Georgië afgescheiden, en bevat de enkele afdeelingen Imirete (het vaderland der faisanten), Mingrelië, Guriel, met Poti, aan den mond van den Phasis, en de Awchasa, de zuidwestelijke helling van den Caucasus. Mingrelië en Guriel staan nog tegenwoordig onder Grieksche Erf-Czaren, die aan Rusland cijnsbaar zijn. De voormalige Czaar van Georgië Heraclius Teimurasowitz erkende in 1783 voor zich en zijne nakomelingen de opperheerschappij van Rusland; in 1784 volgde de Czaar van Imirete dit voorbeeld; Keizer Paul verklaarde in 1801, op verzoek van den Czaar George Heracliewitz, zich onmiddelbare bezitter van Georgië, en Keizer Alexander verbond door een manifest nog in hetzelfde jaar Georgië vormelijk met zijn Rijk. De nog voorhanden vorsten bekwamen een jaargeld en Tiflis werd de zetel der regering. In de Awchasa bezitten de Russen verscheiden vestingen; de Awchasen zelf zijn onafhankelijk, en betalen geene schatting. Het Christendom kwam op het einde der IV eeuw uit Armenië in de Georgische landen, en de Georgische Czarin Tamar zocht in de laatste helft der XII eeuw den Christelijken godsdienst onder de bergbewoners te verspreiden. De Georgiërs belijden wel grootendeels de Grieksche kerkleer, maar nemen toch nog verscheiden oud-nationale bijgeloovige gebruiken in acht. Eeuwen lang was Georgië een twistappel tusschen de Perzen en Turken; de steden en dorpen werden telkens uitgeplunderd en de bewoners als slaven weggevoerd. Men houdt de Georgiërs na de Circassiërs voor den schoonsten menschenstam, en de Georgische vrouwen worden zeer gezocht voor de Turksche en Perzische harems. In weerwil der aanhoudende onderdrukkingen, heeft het volkskarakter toch veel eigendommelijks behouden, waarvan dapperheid en edelmoedigheid de hoofdtrekken zijn. Het land is bergachtig, doch niet onvruchtbaar; het levert hout, granen, vee, zijde en wijn, die echter slecht is en slecht behandeld wordt.

GEPIDEN was de naam van een' bijzonderen volksstam onder de Barbaren, die bij het verval des Romeinschen Rijks in Italië vielen. Nadat zij de moerassen in de nabijheid van de Weichsel verlaten hadden werden zij door Alsonus, Koning der Lombarden, overwonnen en genoegzaam geheel uitgeroeid.

GERA, eene welgebouwde en tamelijk aanzienlijke Saksische fabrijk- en handelstad, ligt aan de Elster, 8 mijlen van Leipzig, en behoorde voormaals aan de Graven van Reusz, wier kasteel Osterstein even buiten de stad op den Hagaberg ligt. Den 18 September 1780 is de stad genoegzaam geheel afgebrand, doch sedert veel fraaijer wederom opgebouwd, zoodat zij wegens de menigte nette huizen den bijnaam van Klein-Leipzig kreeg.

GERARD, mansnaam; sommigen geven de beteekenis van den *begeerigen* aan dezen naam, daartoe welligt verleid door deszelfs Latijnsche vertaling Desiderius; volgens Dolz heeft dezelve met Hartwig eenerlei beteekenis, namelijk die van den *Sterken*, den *Krachtvollen*. Dezelve wordt ook in Gerrit, Gerd, Gerrt en Geurt verspeld. = (Alexander), geboren te Aberdeen in 1728, was Predikant, Professor der natuurkunde bij het *Marshal College* en Professor der godgeleerdheid bij het *King's College* zijner geboortestad. † aldaar in 1795. Hij had den roem van een' welsprekend' kanselredenaar, en was tevens een oordeelkundig schrijver; behalve eenige leerredenen, heeft hij ook verscheiden aesthetisch-kritische werken uitgegeven; zijne schoone verhandelingen over den smaak en de genie zijn, ook in het Fransch en Hoogduitsch vertaald, met genoegen ontvangen. = (Joseph George), geboren te Brussel den 2 Junij 1734, werd reeds als jongeling geplaatst op de Brusselsche Staatskanselarij, en vond een' beschermer in den Graaf van Cobenzl, die zijne pogingen krachtdadig ondersteunde bij de Keizerin Maria Theresia tot het oprigten van een letterkundig genootschap te Brussel, hetwelk in 1769 tot stand kwam en in 1772 den titel kreeg van Keizerlijk-koninklijke Akademie der wetenschappen, bij welke Gerard tot vasten Secretaris aangesteld en de zorg voor de openbare bibliotheek aan hem opgedragen werd; door zijne zorg en onvermoeide vlijt werd dezelve met de zeldzaamste boeken en handschriften verrijkt, die hij overal uit de Brabandsche kloosters opspoorde, doch de meesten naderhand tot zijne grievende smart naar Parijs zag wegvoeren. Wegens zijne gehechtheid aan Joseph II werd hij bij de uitbarsting van het zotte Brabandsche Patriotismus in 1789 van zijne posten ontzet, en sedert hield hij in stille afzondering zich bezig met de letteroefeningen en het verzamelen van eene bibliotheek, die met regt voor eene der zeldzaamste en kostbaarste gehouden werd, die immer een bijzonder geleerde in Braband bezeten heeft; gelijk ook de bezitter van dezelve algemeen bekend was als een man van uitstekende ervarenheid in alles wat de Nederlandsche Geschiedenissen betreft, en die ontelbare naauwlijks leesbare oude oorkonden met de uiterste naauwkeurigheid en onvermoeid geduld heeft afgeschreven. Hij was lid van de voornaamste Hollandsche geleerde maatschappijen en het Koninklijk Instituut. † te Brussel den 4 April 1814.

GERARDS (Balthasar). Deze afschuwelijke booswicht, in onze Vaderlandsche Geschiedenis met eene zwarte kole geteekend als de moordenaar van Willem I, Prins van Oranje, had zich onder den valschen naam van François Guion toegang tot den Prins weten te verschaffen en diens vertrouwen gewonnen; de Prins had hem echter van de hand gezonden in het gevolg van den Hollandschen Gezant Caron, die naar Frankrijk vertrok; deze zond daarop den gewaanden Guion naar Holland terug, met de tijding aan den Prins van den dood des Hertogs van Anjou, broeder van Hendrik III. Na het volbrengen van zijn' last verzocht hij bij zijn vertrek den Prins om eenig geld voor schoenen en kousen, hetwelk de Prins hem deed geven, geheel niet vermoedende dat hij op dat oogenblik zelf het moordgeweer betaalde, hetwelk hem den volgenden dag doodelijk treffen moest, want de schelm kocht voor dit geld dadelijk een paar pistolen van twee soldaten der wacht. Des anderen daags den 10 Julij 1584 nam hij den Prins waar aan de deur der eetzaal, toen hij van de tafel kwam, loste eene der pistolen, welke met drie kogels geladen was, op hem, en trof hem zoo gewis, dat hij genoegzaam terstond den geest gaf. Vergeefs zocht de moordenaar te ontvlugten; gegrepen en ondervraagd zijnde, bekende hij Balthasar Gerards genaamd en te Villefans, in Bourgondië, geb. te zijn; dat de bloedprijs, door den afschuwelijken Philips II op het leven van den Prins gesteld, hem had aangelokt om het gruwelstuk te ondernemen; dat de Jezuiten en andere monniken hem tot de uitvoering aangemoedigd en verzekerd hadden dat hij, omkomende, onder de H. Martelaars zou gesteld worden; betuigende voorts dat de daad hem niet berouwde, door welke hij, als met goedkeuring der H. Kerk verrigt, zich verzekerd hield den hemel verdiend te hebben. Het afgrijsselijk vonnis, hetwelk op deze bekentenis volgde, en aan den moordenaar den 14 Julij op de markt te Delft ten uitvoer gebragt werd, doet de menschheid ijzen; de uitvoering mogt eer eene gruwzame wraakoefening dan eene billijk verdiende doodstraf heeten; wie nieuwsgierig is naar de bijzonderheden van dit akelig schouwspel, kan dezelve bij van Meteren, Hooft en andere schrijvers naauwkeurig aangeteekend vinden. Vijf jaren na het plegen van den moord verleende Philips II brieven van adeldom aan de broeders en zusters van den moordenaar, wiens gruweldaad door vele weldenkende Spanjaards verfoeid, maar door eenige geestelijken hemelhoog geprezen werd, die zelfs op sommige plaatsen een Godlasterlijk *Te Deum* daarover aanhieven.

GERBERT, zie Sylvester II (Paus). = (Martin), Baron van Hornau, geboren omstreeks 1720, omhelsde in 1737 den geestelijken staat, en onderwees de wijsbegeerte en godgeleerdheid; van 1760 tot 1762 deed hij wetenschappelijke reizen door Frankrijk, Italië en Duitschland, en werd na zijne terugkomst in 1764 Abt van het klooster S. Blasius, in het Schwarzwald. † in 1793. Hij was een geleerd, helderdenkend en verdraagzaam prelaat, verstandig beöefenaar der wetenschappen, en bij uitstek ervaren in de Kerkelijke Geschiedenis der middeleeuwen, die hij zeer oordeelkundig behandeld heeft in verscheiden voor de kerkelijke archaeologie zeer belangrijke schriften.

GERBILLON (Jean François), geboren te Verdun in 1654, Jezuit en schrander wiskundige, was een der zes zendelingen, die in 1685 den Ridder de Chaumont verzelden op zijn gezantschap naar Siam. Gerbillon ging met vier zijner ordebroeders vervolgens naar China, waar zij de grondleggers werden der Fransche zending; de Keizer Kang-Hi benoemde Gerbillon tot zijn' meester in de wiskunde en overlaadde hem met gunstbewijzen. De Jezuiten bekwamen door zijn' invloed een huis en kapel nabij het keizerlijk paleis. Deze geleerde Jezuit had vervolgens het bestuur over het Collegie der Franschen te Peking, werd benoemd tot algemeen' opziener der zending in China, en † te Peking in 1707, waar hij eenige wetenschappelijke werken in het Chineesch liet drukken, in welke taal en het Tartaarsch hij bij uitstek ervaren was.

GERDIL (Hyacinthe Sigismond), geboren te Samoens, in Savoyen, den 23 Junij 1718, was de zoon van een' Notaris, omhelsde den geestelijken staat en beöefende met ijver de oude talen, de natuur- en wiskundige wetenschappen, de Geschiedenis en de godgeleerdheid. Naar Bologna gezonden, om zijne studiën te voltooijen, werd hij opgemerkt door den Aartsbisschop Lambertini, die hem gebruikte om eenige stukken uit het Fransch in het Latijn te vertalen, die deze prelaat (naderhand Paus Benedictus XIV) voornemens was te voegen in zijne verhandeling over de Canonisatie der Heiligen. Gerdil onderwees vervolgens de wijsbegeerte te Macerata en te Casal. Naar Turijn ontboden door den Aartsbisschop dezer stad als lid van den Gewetensraad, werd hij kort daarna benoemd tot Provinciaal van zijne orde voor de collegiën van Piemont en Savoyen, en de Koning Emanuel III verkoos hem tot opvoeder van zijn' zoon. Door Paus Clemens XIV reeds tot Kardinaal bestemd, verhief Pius VI hem werkelijk tot deze waardigheid. Gerdil deelde in het ongeluk des Heiligen Vaders bij het bezetten van Rome door de Franschen in 1798, en begaf zich vervolgens naar een klooster in Piemont. † te Rome den 12 Aug. 1802. Paus Pius VII liet hem zeer prachtig begraven. Deze achtingwaardige en geleerde prelaat heeft verscheiden voortreffelijke wetenschappelijke en zedekundige werken, meest in het Latijn, in het licht gegeven en nog verscheiden in handschrift nagelaten.

GEREFORMEERDEN noemt men de Protestanten, die sedert den aanvang der hervorming de leerbegrippen van Zwingli en Calvijn bleven aankleven; in het eerst gaf men hun ter onderscheiding van de volgelingen van Luther en Menno Simonsz., den naam van

Calvinisten. De Fransche Protestanten, met den naam van Hugenoten niet gediend, noemden zich *Réformés*, welke benaming hier te lande in *Gereformeerden* verbasterd of ook wel in die van Hervormden vertaald werd. Men beproefde vruchteloos reeds kort na de hervorming beiden Lutherschen en Calvinisten of Gereformeerden te vereenigen, en naderhand meermalen, met even weinig gevolg; echter gelukte dit in 1817 op sommige plaatsen in Duitschland bij de viering van het derde eeuwfeest der hervorming; ook heeft in 1820 de Luthersche gemeente op Curaçao zich met de Gereformeerden tot gemeenschappelijke godsdienstoefening vereenigd. Op het einde der vorige eeuw boden de Remonstranten in de toenmalige Bataafsche Republiek aan, zich, na eene afscheiding van bijkans twee eeuwen, wederom met de Gereformeerden te vereenigen, doch dit werd door dezen stellig van de hand gewezen.

GEREGTIGHEID is, volgens de bekende Justiniaansche verklaring, die menschelijke handelwijze, welke ieder het zijne geeft, en dit begrip kan zoo wel in eene algemeen zedelijke als enkel juridische betrekking genomen worden; in de eerste is hetzelve volkomen gelijkbeteekenend met regtvaardigheid, in de laatste niet altijd, want de geregtigheid kan somwijlen zelfs onregtvaardig zijn. Bij de strenge handhaving der geregtigheid wordt geen acht geslagen wat regtvaardig, maar wat regt is, of liever wat de wet zegt (die veranderd, buiten werking gesteld en zelfs afgeschaft kan worden, en dus een wisselvallig ding is); regtvaardigheid, daarentegen, is onveranderlijk altijd hetzelfde redebegrip; wat voor duizend jaren regtvaardig was, is het nog, en zal over duizend jaren het nog even zoo zijn; maar de vroegere geregtigheid is tegenwoordig grootendeels ongeregtigheid, en veel wat tegenwoordig als eene daad van geregtigheid beschouwd wordt, zou vroeger zeer zeker het tegendeel geacht geworden zijn. De Geregtigheid is dienvolgens niets wezenlijks, dat op zich zelf bestaat, maar wordt door maatschappelijke inrigtingen, meeningen, vooroordeelen en allerlei toevalligheden daargesteld; de Geregtigheid is van menschelijken, de Regtvaardigheid van goddelijken oorsprong; gene spreekt slechts tot het verstand, deze tot de rede: daarom treffen beide zoo zelden zamen; ja de laatste wordt in sommige gevallen door de eerste geheel tot zwijgen gebragt. Reeds het voorschrift, dat de Geregtigheid zonder aanzien van persoon gehandhaafd moet worden, is, streng genomen en afgetrokken beschouwd, niet regtvaardig: daarom zeggen de regtsgeleerden zelf spreekwoordelijk dat het hoogste regt het hoogste onregt is, en de geblinddoekte Themis is eene zeer ongelukkige allegorie der Geregtigheid; zij behoorde integendeel met een' bril op den neus afgebeeld te worden, want op scherpzigtigheid komt het voornamelijk bij haar aan; en in sommige gevallen ware het misschien niet kwaad, dat zij, in plaats van geene personen te onderscheiden, wel degelijk zag wien zij voorhad; ten minste als de regtvaardigheid dit noodig oordeelde. Zie BILLIJKHEID, REGTSPLEGING.

GERHARD (PAUL), geboren te Gräfenhainichen, in Saksen, in 1606, werd in 1651 Proost te Mittenwalde, in de Mark, en in 1657 als Diaken in de Nicolai-kerk te Berlijn beroepen; doch daar bij in den twist tusschen de Lutherschen en Gereformeerden zich zeer onhandelbaar gedroeg, werd hij in 1666 afgezet. De Hertog van Merseburg gaf hem een' tijd lang een jaargeld, en plaatste hem in 1669 als Predikant te Lubben, in de Neder-Lausitz. † aldaar den 17 Junij 1676. Hij was de vervaardiger van 120 geestelijke liederen, die ontelbare malen, laatst in 1821, gedrukt en in alle Duitsche gezangboeken, de meeste echter jammerlijk verhaspeld, opgenomen zijn; er worden ook eenigen derzelve vertaald in de Nederduitsche *Evangelische Gezangen* gevonden.

GERMAIN (S.) De Gallikaansche Kerk vereert twee Heiligen van dezen naam; te weten = (S.) geb. te Auxerre in 380 uit een aanzienlijk geslacht; hij studeerde te Rome in de regtsgeleerdheid, en geraakte door zijne buitengemeene kunde en welsprekendheid in zulk een aanzien bij Keizer HONORIUS, dat hij hem tot bevelhebber van zijne geboortestad en veldheer over het krijgsvolk van verscheiden provinciën benoemde. Na den dood van S. AMATOR, Bisschop van Auxerre, werd S. GERMAIN tot zijn' opvolger verkozen in 418. Gedurende de 30 jaren, dat hij den Bisschoppelijken zetel bezat, maakte bij zijn meeste werk van het bestrijden en uitroeijen der Pelagiaansche ketterij in Engeland, waarheen hij zich twee malen in persoon begaf, namelijk in 429 en 446; de eerste maal bekeerde hij vele ketters door zijne welsprekendheid, en de tweede maal het overschot door verscheiden mirakelen, gelijk de Abt DE FELLER verzekert. † te Ravenna den 31 Julij 448. = (S.), geboren in de nabijheid van Autun, in 496, was Hofkapelaan van CHILDEBERT I, en zulk een heilig man, dat hij na den dood van EUSEBIUS, Bisschop van Parijs, tot zijn' opvolger verkozen werd. Hij woonde de Conciliën bij, die in zijn' tijd gehouden werden, bouwde een klooster en eene kerk te Parijs, die nog bestaat, en naar hem *S. Germain-des-Prés* genaamd is. † den 21 Mei 576.

GERMANICUS (TIBERIUS DRUSUS CÆSAR), beroemd Romeinsch veldheer, was de zoon van CLAUDIUS DRUSUS NERO en ANTONIA, nicht van AUGUSTUS; hij werd geädopteerd door zijn' oom TIBERIUS, en voerde den oorlog in Germanië, toen AUGUSTUS in 14 stierf. TIBERIUS volgde hem op, maar de oproerige legioenen wilden GERMANICUS tot Keizer uitroepen, doch hij verwierp dezen voorslag met verontwaardiging, en dempte het oproer met gevaar van zijn leven. Hierop trok hij den Rijn over, sloeg de Marsen en de Katten, verbrandde hunne stad Mattium, en keerde zegevierende naar den Rijn terug; hierop sloeg hij ARMINIUS, aanvoerder der Cherusen, en nam diens gemalin THUSNILDA gevangen. ARMINIUS maakte zich andermaal gereed tot den oorlog, en GERMANICUS verzamelde zijne legermagt aan de Eems; het kwam tot een' slag, en reeds weken de Romeinsche legioenen, toen GERMANICUS met versche benden hun te hulp kwam en eene volkomen nederlaag verhoedde. ARMINIUS trok terug, en GERMANICUS zocht de Eems weder te bereiken; van hier keerde hij met het overschot van zijn leger naar de monden van den Rijn terug, en besteedde den winter met het maken van toebereidselen tot een' nieuwen veldtogt tegen de Germanen; hij liet eene vloot bouwen, om de moeijelijke marschen te land door bosschen en moerassen te vermijden, en landde aan den mond van de Eems; van hier rukte hij naar de Weser, achter welke hij de Cherusen verzameld vond, om hem den overtogt te beletten, dien hij echter bewerkstelligde, en hun een' slag leverde, die met de overwinning der Romeinen eindigde; ook den volgenden dag, toen de Germanen den strijd vernieuwden, en door hun woedend vechten de Romeinsche gelederen in wanorde bragten, behield hij toch het slagveld. Deze veldtogt was zijn laatste in Germanië, hetwelk hij grootendeels aan de Romeinsche wapenen onderworpen had. De achterdochtige TIBERIUS riep hem eensklaps naar Rome terug, waar evenwel de eer der zegepraal hem werd toegestaan en hij den eernaam van GERMANICUS verkreeg. Om zich nogtans van den held te ontslaan, die de genegenheid des volks bezat, en daardoor voor hem gevaarlijk kon worden, zond TIBERIUS hem naar het oosten, om de aldaar uitgeborsten onlusten te dempen, waarin hij slaagde, niettegenstaande hij tegengewerkt werd door PISO, Landvoogd van Syrië, die een' woedenden haat had opgevat tegen GERMANICUS. Deze edele held † te Antiochië in 19, nauwelijks 34 jaren oud, waarschijnlijk vergiftigd. Zijne weduwe AGRIPPINA voerde zijne asch naar Rome, beschuldigde openlijk PISO als zijn' moordenaar, die, om zijne straf te ontgaan, zich zelven het leven benam. = (S.), geboren te Konstantinopel in 638, was Bisschop van Cyzicus, toen hij in 715 tot Patriarch van Konstantinopel verheven werd; hij verzette zich met ijver tegen de maatregelen van LEO DEN ISAURIËR, die geene beelden in de kerk wilde gedoogen; maar de Keizer liet hem zonder omstandigheid de stad uitjagen, en de heilige man † in ballingschap in 733. Er is nog een Patriarch van Konstantinopel geweest, GERMANICUS genaamd, die in 1274 door MICHAEL PALÆOLOGUS naar het Concilie van Lyon gezonden werd.

GERMANIë noemden de Romeinen al de landen gelegen tusschen de Weichsel, den Donau, den Rijn en de Noord-zee; onder deze benaming waren Denemarken, Zweden, Noorwegen, Finnland, Lijfland en Polen mede begrepen. De bewoners van Germanië, onder den algemeenen naam van Germanen aangeduid, waren onderscheiden volken, die met elkander niets gemeen hadden, en verschillende namen voerden, nu elkander beoorloogden, dan als bondgenooten zich gemeenschappelijk verdedigden tegen de Romeinen, die hen eerst gedurende de eeuw die de geboorte van J. C. voorafging leerden kennen. Van de meeste dezer Germaansche volksstammen wordt in afzonderlijke artikels melding gemaakt, en van hunne oorlogen met de Romeinen, hunne zeden en vroegere geschiedenis vindt men voldoende berigten bij TACITUS.

GERMANISMUS noemt men zoodanig eene uitdrukking, woordschikking of wending, die der Hoogduitsche taal eigen zijn, en welke nu en dan ook wel in het Nederduitsch aangetroffen worden, doorgaans in de overzettingen, die door onkundige of onbekwame vertalers vervaardigd zijn; b. v. R. FEITH, *Zedelijke Verhalen*, I Deel, blz. 263: » Dan ben ik en een rijke *uitstuiver* uws." In zijn oorspronkelijk stond: *Ich und ein reicher* Aussteuer *bin dein*. Dit is al een zeer erge Germanismus, en nog een Barbarismus bovendien. Sommige Hoogduitsche woorden, die men onvertaald overneemt, als *jaarhonderd*, *jaargang*, *waanzinnig*, *wen*, *verdanken*, *heimwee*, *bijloopig*, enz. worden teregt onder de Germanismen gerekend, maar ook te voorbarig sommigen, die beide talen vroeger gemeen hadden, doch bij ons in onbruik geraakt zijn. Alvorens dus eenig thans min gebruikelijk woord als *vreemdeling* uit onze taal te verwijzen herinnere men zich den raad van B. H. LULOFS, (*Bloedverkoeling*, blz. 16):

— — — Lees wat geschreven staat
In oude Nederlandsche boeken:
Zoo vindt gij dikwerf, bij dat zoeken,
Een aantal woorden, die in schijn
Thans Duitsch, doch inderdaad opregt oud-Hollandsch zijn.

GERMINAL, zie TIJDREKENING (FRANSCHE).

GERONTEN, van Γέρων, een oud man, waren overheidspersonen in Sparte, die met de Ephoren en de Koningen de hoogste magt in den Staat uitoefenden; zij konden vóór hun 60 jaar niet tot deze waardigheid geraken en niet dan om zeer gewigtige redenen afgezet worden. Hun getal bedroeg 28, volgens anderen 32.

GERSAU, een klein landschap met een vlek van 1400 inwoners, in Zwitserland, was bijkans vijf eeuwen de kleinste republiek van Europa, en had onder de bescherming van het Zwitsersche eedgenootschap hare zelfstandigheid behouden tot de overweldiging van Zwitserland door de Franschen, en werd toen door NAPOLEONS magtspreuk met het Canton Schweitz vereenigd. Na den val des overweldigers nam GERSAU gedurende twee jaren deszelfs ouden staatsvorm weder aan, doch moest ten gevolge der besluiten van het Weener Congres zich de vereeniging met het voorsz. Canton op nieuw laten welgevallen.

GERSON (CHRISTIAN), geboren te Reklinghausen, in Westphalen, van Joodsche ouders, onderwees te Frankfort aan de Main de Hebreeuwsche taal en beleende kleine panden. Eene arme vrouw een Luthersch Nieuw Testament bij hem verpand hebbende, las hij hetzelve uit nieuwsgierigheid, kwam daardoor tot nadenken en besloot den Christelijken godsdienst te omhelzen; na zich behoorlijk in de Christelijke geloofsleer te hebben laten onderwijzen, werd hij te Halberstadt gedoopt, studeerde hierop te Helmstadt in de godgeleerdheid en werd Hervormd Predikant te Berge, bij Bernburg, in het vorstendom Anhalt. Op zekeren avond van eene bruiloft op het land naar huis rijdende, geraakten de paarden met het rijtuig in de Saale, en hij verdronk den 25 September 1627. Hij heeft eenige schriften tegen den Talmud in het licht gegeven.

GERSTENBERG (HEINRICH WILHELM VON), geboren te Tondern, in Sleeswijk, in 1737, was de zoon van een' Deenschen Ritmeester, en trad in 1757 insgelijks in den krijgsdienst, dien hij echter in 1766 verliet, sedert eenige burgerlijke ambten bekleedde tot 1812, en zich toen geheel alleen met de wetenschappen en de letteren bezig hield, die hij tot dus ver slechts als uitspanning beoefend had. † te Altona den 1 November 1823. Als dichter en oordeelkundige had GERSTENBERG een' gewigtigen invloed op de hervorming der Duitsche letterkunde in zijn' tijd; hij stond in vriendschappelijke betrekking met WEISZE, LESSING, RESEWITZ, CRAMER, SCHLEGEL, KLOPSTOCK, BASEDOW en andere zijner beroemde tijdgenooten.

GERTRUDIS (S.). Drie Heiligen van dezen naam vindt men in de Legende vermeld, te weten = (S.), dochter van PEPIJN VAN LANDEN, geboren in 626 en † in 659; zij werd reeds non toen zij zes jaren oud was, en was de eerste Abdis van het klooster te Nivelle, hetwelk hare moeder de H. IDEBERGE gesticht had. = (S.), dochter van LODEWIJK, Landgraaf van Hessen en Thuringen, was eerste Abdis van het adellijk klooster van Altenberg, in het bisdom van Trier, en † in 1297; zij werd gecanoniseerd door Paus CLEMENS VI. = (S.), geboren te Eisleben, was Abdis van het Benedictijner klooster van Rodard en beroemd om hare uitstekende heiligheid, openbaringen en verschijningen, welke zij beschreven heeft, en die twee honderd jaren na haren dood († in 1335) uitgegeven zijn door den Carthuizer LANSPERGIUS, onder den titel van *Revelationes;* dit werk is sedert verscheiden malen herdrukt; minder zeldzaam en ook in meer handen is de Fransche vertaling van hetzelve, die voor het eerst in 1671 te Parijs onder den titel *Vie et Révélations de Sainte Gertrude* gedrukt is.

GERTRUIDA (niet GEERTRUIDA, gelijk doorgaans verkeerdelijk gespeld wordt), vrouwennaam, afkomstig van het middeleeuwsch Latijnsche GERTRUDIS, is mogelijk zamengesteld uit het Fr.-Duitsch ger (gar), *zeer* en het Angel-Saksisch drud (trud), waarvan de Engelschen *truth* (waarheid) en de Duitschers *Treue* (trouw, geloof, (crediet) gemaakt hebben; op dien grond verklaart BECANUS dezen naam ook *quae fidem se praebet nostris desideriis.*

GERUCHT. Meer vernuftig dan waar is misschien de meening van KRUG, dat dit woord afstammen zou van reuk (Hoogd. *Geruch*), op grond dat men zoo wel zegt in een' *kwaden reuk* als in een *kwaad gerucht* staan; maar men zegt ook in een *kwaad blaadje* staan, en meent daarmede ook hetzelfde, en ondertusschen heeft het begrip *blaadje* noch met *reuk* noch met *gerucht* iets hoegenaamd gemeen; *kwade reuk* en *kwaad blaadje* zijn slechts metaphorische uitdrukkingen; ja, men kan van het Gerucht zelf zeggen dat het bij elk, dien het om waarheid en zekerheid te doen is, in een' kwaden reuk en in een kwaad blaadje staat, dat is niet veel vertrouwd wordt.

GERYON, volgens de fabelleer de zoon van CHRYSAOR en CALLIRHOË, Koning van Erythia, wordt door de dichters geschilderd als een reus met drie ligchamen. Hij werd door HERCULES verslagen, die zijne talrijke kudde wegvoerde.

GESCHENK is hetgene wat uit loutere goedheid zonder vergelding gegeven wordt. Een Geschenk, onder beding van een tegengeschenk gegeven, is eigenlijk eene ruiling, waarbij slechts hetgene dat boven de ruilwaarde gegeven wordt als Geschenk kan aangemerkt worden. Geschenken te geven en te ontvangen kan geoorloofd en ongeoorloofd, vereerend en onteerend zijn, naarmate der omstandigheden, in welke zij plaats hebben. Vreemd eigendom mag geheel niet weggeschonken worden. Een Geschenk, gegeven met het blijkbaar oogmerk om iemand tot iets onbillijks te bewegen, mag niet aangenomen worden. Wie een Geschenk belooft is wel verpligt hetzelve te geven, maar de belofte zelve moet toch als een uitvloeisel van loutere goedheid beschouwd worden.

GESCHIEDENIS noemt men de wetenschappelijke daarstelling van gebeurde zaken (om het even welke), hetzij in zamenhang met elkander of als bij opvolging waargenomen: de Geschiedenis is alzoo eene vrucht der ondervinding, en haar gebied bepaalt zich enkel tot het voorledene, terwijl het tegenwoordige tot dat der beschrijving behoort. Het veld dezer wetenschap is van eene onbepaalde uitgebreidheid, en slechts begrensd door het onderwerp zelf, dat zij behandelt. De algemeene Geschiedenis neemt de bijzondere Geschiedenis, op eene merkelijk verkleinde schaal, in zich op, namelijk de hoofd- of grondtrekken van deze laatste, die altijd meer in bijzonderheden van tijden, plaatsen en personen kan treden. Men is gewoon de Geschiedenis, zoo wel de bijzondere als algemeene, in gewijde of kerkelijke en ongewijde of wereldlijke te onderscheiden, ofschoon, streng genomen, in de algemeene Geschiedenis deze onderscheiding niet te pas komt, daar zij enkel gebeurde zaken daarstelt, zonder zich te bekommeren of zij gewijd of ongewijd zijn, en van dusgenaamde heilige oorkonden hetzelfde kritisch gebruik maakt als van andere geloofwaardige documenten, dat is wel degelijk het mythische en symbolische van het gestaafde daadzakelijke afzondert. De Geschiedenis is eene der gewigtigste, nuttigste en leerzaamste wetenschappen, de school der ondervinding voor de geheele menschheid, want terwijl zij de vroegere gebeurtenissen in een geloofwaardig verhaal aan onzen geest voorstelt, zijn wij als het ware er zelf bij tegenwoordig, en wij doen ons voordeel met de ondervinding van verscheiden eeuwen.

GESCHUT is de algemeene benaming voor kanonnen, mortieren, houwitzers, enz. Bij de vorderingen in de krijgskunst waren de gewone strijdkrachten en handwapenen niet meer toereikend om eene verdedigde plaats te vermeesteren, maar men moest geweldiger vernielingswerktuigen uitdenken, die reeds op een' aanmerkelijken afstand gebruikt konden worden. Men vond werptuigen uit, waarmede men groote steenen, gepunte balken, vuurballen, pijlenbundels en dergelijke ligchamen zoo wel in eene horizontale rigting als in bogen voortslingerde; zij werden balisten, catapulten, enz. genaamd. VEGETIUS en FLAVIUS JOSEPHUS leveren eene tamelijk duidelijke beschrijving van dezelve. Deze werptuigen waren op de veerkracht berekend, werden in het eerst slechts bij belegeringen gebruikt, en op de plaats zelve zamengesteld, maar later bewegelijk vervaardigd en door de legers in het veld medegenomen; zij droegen slechts van 300 tot ten hoogste 1000 ellen ver. Met de uitvinding van het buskruid had men een veel sterker en krachtdadiger verdelgingsmiddel, hetwelk kanonvormige schiettuigen noodzakelijk maakte. Het is bekend dat de Mooren bij de verdediging van Alicante in 1331 en van Algeziras in 1342 tegen de Spanjaarden het eerste gebruik maakten van grof geschut. Sedert werden de werptuigen der Ouden door donderbussen, haakbussen, kartouwen, veldslangen, enz. vervangen, en reeds op het einde der XV eeuw werden bijna overal veldstukken door de troepen medegevoerd. Het aanwenden van een zoogenaamde monstermortier bij de belegering der Citadel van Antwerpen in 1832 door de Franschen is een bewijs tot welk een' hoogen graad van verdelgingskracht het menschelijk vernuft deze werptuigen heeft weten te brengen.

GESSATEN, zie ALLOBROGEN.

GESSI (FRANCESCO), geboren te Bologna in 1588, was een voortreffelijk schilder, leerling van GUIDO RENI, wiens manier hij zich zoodanig eigen maakte, dat hij den bijnaam van GUIDO SECONDO verkreeg. Zijn meester nam hem mede naar Rome, en GESSI ging vervolgens naar Napels, waar zijne uitmuntende talenten evenzeer afgunst als bewondering wekten. Het verlies van een proces bragt hem tot armoede, een losbandig gedrag en een ongelukkig levenseinde in 1648.

GESTALTE, zie GEDAANTE.

GESTELDHEID is een kenteeken, dat een ding niet wezenlijk toekomt, maar toevallig is, zoo dat het ding nu zoo, dan anders gesteld zijn kan. *Gesteldheid* onderscheidt zich daardoor van *Eigenschap*, dat dit een wezenlijk kenteeken van een ding is. Hetzelfde kenteeken kan nogtans Gesteldheid of Eigenschap heeten, naar den aard van het ding, waarop hetzelve toegepast wordt; zoo is hoekig de gesteldheid van eene tafel, want zij *kon* ook *rond* zijn, maar hoekig is eene eigenschap van den dobbelsteen, want deze *moet* hoekig zijn. In het gemeene leven neemt men het trouwens zoo streng niet met deze uitdrukkingen, maar noemt alle hoedanigheden der dingen nu gesteldheden, dan eigenschappen.

GESTERNTE noemt men eene groep sterren, die in zamenstand (zie CONSTELLATIE) aangeduid worden, gelijk ook ieder hemelligchaam op zich zelf, hetzij vaste ster of planeet.

GESZNER (SALOMON), geboren den 1 April 1730 te Zurich, waar zijn vader Boekverkooper en lid van den Grooten Raad was, die hem, dewijl hij zeer traag in het leeren was, en dus weinig voordeel trok van het gewone schoolonderwijs, bij een' landpredikant bestelde, waar hij Latijn leerde en de beste Duitsche schrijvers las, onder welke de gedichten van BROCKES zijn' lust in de dichtkunst opwekte. Na twee jaren weder te huis gekeerd, verwierf hij door den omgang met de Zurichsche geleerden verscheiden nuttige kundigheden. Zijn vader, hem tot den boekhandel willende opleiden,

zond hem in 1749 naar Berlijn, om zich verder tot dit beroep te bekwamen, doch hij had er zulk een' tegenzin in, dat hij zijn' meester verliet, en zich op de schilderkunst toeleide. Dewijl zijn vader door het onthouden van het noodige geld tot de tehuisreis hem wilde dwingen, schilderde hij, om zich het onderhoud zelf te verschaffen, verscheiden landschappen, die goeden aftrek hadden. Ramlers strenge kritiek benam hem voor eenigen tijd den moed om verder in verzen te schrijven, doch op eene reis naar Hamburg kennis gemaakt hebbende met Hagedorn, vatte hij de lier weder op; ofschoon hij toch altoos bevalliger in proza schreef. Zoo behandelde hij eenige jaren de penseel en de pen met denzelfden roem, en was inmiddels getrouwd met eene voortreffelijke vrouw, met welke hij in geene zeer ruim bemiddelde omstandigheden op eene eenvoudige, vergenoegde en tevreden wijze leefde. Zijne zachte, bescheiden en edele denkwijze is overal in zijne schriften uitgedrukt, die allen in het Fransch en Nederduitsch vertaald zijn. Dezelve zijn verscheiden malen afzonderlijk en bij elkander gedrukt. De uitgave van 1777 te Zurich is met platen en vignetten, door hem zelven geëtst, versierd. † den 2 Maart 1787. Zijne medeburgers hadden op eene wandelplaats aan de Limmat, die hij dikwijls bezocht, hem een gedenkteeken opgerigt, doch hetwelk in 1805 door baldadigen moedwil vernield werd.

GETA (Septimius), zoon van den Romeinschen Keizer Severus, werd door dezen in 198 met zijn' broeder Caracalla tot mederegent aangenomen. Na den dood des vaders in 211 zouden beiden hem gemeenschappelijk opvolgen, maar Caracalla, die alleen wilde regeren en zijn' broeder doodelijk haatte, zocht hem eerst door vergift uit den weg te ruimen, maar dit mislukkende, doorstak hij hem met eigen hand in de armen hunner gemeenschappelijke moeder Julia Domna, die, den steek willende afweren, zelve aan de hand gekwetst werd.

GETALMERK. De oude volken hadden geene eigenlijke teekens om hoeveelheden of getallen voor het gezigt uit te drukken, ofschoon zij die wel konden noemen; zij maakten hunne berekeningen aanschouwelijk door steentjes, graankorrels, enz.; de Egyptenaren bezigden daartoe hieroglyphen, de Israëlieten, Phoeniciërs, Grieken en Romeinen de letters van hun alphabeth, die elk een bijzonder enkel of zamengesteld getal voorstelde. Het langst bleven en zijn nog als Getalmerken in gebruik de Romeinsche letters, ten minste eenigen derzelve, namelijk C = 100, D = 500, I = 1, L = 50, M = 1000, V = 5, X = 10. De tegenwoordig algemeen gebruikelijke zoogenaamde Arabische cijfers zijn niets anders dan misvormde Grieksche letters (zie Arithmetiek); zij werden met den aanvang der XIII eeuw in Italië ingevoerd door Lenardo Fibonacci van Pisa, die ze evenwel geene Arabische, maar Indiaansche Getalmerken noemde; anderen schrijven derzelver invoering toe aan Gerbert, naderhand Paus Sylvester II († 1003), en de Spanjaarden aan hunnen Koning Alphonsus X, om dat van dezelve gebruik gemaakt is in de dusgenoemde Alphonsiniache tafelen, gelijk deze Getalmerken in het eerst enkel in wis- en sterrekundige schriften gebezigd werden; uit Italië kwamen zij in Engeland omstreeks 1230, en in Duitschland kende men ze niet vóór 1300; gedurende de geheele XVI eeuw rekende men in de Nederlanden nog met Romeinsche talletters; eerst onder de regering van Hendrik III begon men in Frankrijk in het gewone leven zich van de thans gebruikelijke Getalmerken te bedienen, en de Russen niet voor dat Czaar Peter I van zijne reizen was teruggekomen, in het begin der vorige eeuw.

GETEN was de algemeene benaming der Scythische volkeren, die zich omstreeks den Donau gevestigd hadden; zij bewoonden Zevenbergen, Moldavië en een gedeelte van Bulgarijën. Ovidius, die naar deze oorden in ballingschap verzonden was, maakt eene zeer ongunstige melding van de Geten in zijne treurdichten.

GEULINX (Arnold), geboren te Antwerpen in 1625, studeerde te Leuven in de wijsbegeerte en de geneeskunde, en onderwees de Cartesiaansche wijsbegeerte te Leyden. † aldaar in 1669. Hij zocht het stelsel van Descartes op eene bijzondere wijze te ontwikkelen, die weinig goedkeuring vond en hem onder verdenking van Spinozismus bragt.

GEUNS (Matthias van), geboren te Groningen in 1735, werd door zijn' vader tot den koophandel bestemd, doch meer lust hebbende in de wetenschappen, woonde hij de collegiën bij der Professoren in zijne geboortestad, en koos de geneeskunde tot zijne hoofdstudie, zich tevens met ijver toeleggende op de schei-, kruid- en ontleedkunde. In 1758 begaf hij zich naar de hoogeschool te Leyden, om met de lessen van Albinus, Gaubius, van Royen en andere beroemde mannen van dien tijd zijn voordeel te doen. Van Leyden ging van Geuns naar Parijs en voltooide aldaar zijne studiën; in 1760 teruggekeerd, bezocht hij Amsterdam, om de heel- en ontleedkundige lessen van den beroemden Camper bij te wonen, en werd aldaar in 1761 tot Med. Doctor bevorderd. Als zoodanig zich te Groningen nedergezet hebbende, vond hij een ruim bestaan in de uitoefening der geneeskundige practijk, en genoot de achting en het vertrouwen der aanzienlijkste ingezetenen. In 1776 werd hij aan de hoogeschool te Harderwijk tot Professor der geneeskunde en Archiater der provincie beroepen. Vijftien jaren had hij door zijn voortreffelijk onderwijs en wetenschappelijke werkzaamheden den bloei dezer hoogeschool bevorderd, toen hij in 1791 aan die te Utrecht beroepen werd, alwaar hij een' uitgebreider werkkring vond. Tachtig jaren was hij oud geworden, en had bijkans 25 jaren aan deze hoogeschool zijn ambt met lust en ijver waargenomen, toen hij eindelijk naar rust verlangde, die hem dan ook in 1815 verleend werd; hij mogt echter dezelve slechts twee jaren genieten, en † den 9 December 1817. = (Steven Jan van), zoon van den voorg., geboren te Groningen den 18 November 1767, had reeds als kind veel genoegen in het verzamelen van allerlei voorwerpen van natuurlijke historie, en deed reeds vroeg eene sterke zucht blijken voor de natuurkundige wetenschappen. Met zijne ouders in 1776 naar Harderwijk vertrokken, werd hij te Barneveld ter schole besteld, en in 1778 te Harderwijk teruggekeerd, begon hij na het verlaten der Latijnsche school aldaar in 1782 zijne akademische loopbaan; alvorens echter nam hij in overweging, door de toenmalige omstandigheden daartoe aangeprikkeld, of hij niet liever den zeedienst zou verkiezen, doch hij besloot op den ingeslagen weg voort te gaan, en begon met ijver zijne studiën aan de Harderwijksche hoogeschool, welke hij met zulk een goed gevolg voortzette, dat reeds in 1788 zijne verhandeling ter beäntwoording eener door de Haarlemsche Maatschappij voorgestelde prijsvraag met den gouden eerprijs bekroond werd. Zes jaren aan de Harderwijksche hoogeschool doorgebragt hebbende, bezocht hij nog een jaar die te Leyden, en werd daarop in 1789 te Harderwijk tot doctor in de wijsbegeerte bevorderd; hierop deed hij eene wetenschappelijke reis naar Duitschland, en vestigde zich bij zijne terugkomst in 1790 te Amsterdam, van waar hij eerlang tot Professor der schei- en kruidkunde naar Harderwijk beroepen werd, om zijn' vader in deze beide vakken van werkzaamheid te vervangen, die daarop naar Utrecht verplaatst werd, dien hij in 1791 derwaarts volgde in de hoedanigheid van gewoon' Professor der genees-, kruid- en natuurkunde; na den dood van Professor Nahuis in 1794 werd hij ook diens opvolger in het vak der scheikunde. Deze verdienstelijke en uitstekend werkzame jonge geleerde mogt echter den ouderdom van 28 jaren niet bereiken; hij † den 16 Mei 1795. Behalve het *Spicilegium* op het werk van de Gorter over de inlandsche plantgewassen, hetwelk hij met 250 soorten verrijkte, en de straks gemelde prijsverhandeling heeft hij niets uitgegeven, maar des te ijveriger de wetenschappen practisch beöefend, voor welke zijn vroege dood een grievend verlies was.

GEUZEN, Fr. *Gueux*, schooijers, bedelaars. Bij gelegenheid der aanbieding van het bekende verzoekschrift der Nederlandsche Edelen aan de Landvoogdes op den 5 April 1566 (zie Edelen (Verbond der)), scheen deze op het gezigt der talrijke verzoekers een weinig ontsteld, maar de Graaf van Barlaimont zeide half luide tegen haar in het Fransch dat het slechts een hoop schooijers (*Gueux*) was, waarvan zij niets te vreezen had. De Edelen een paar dagen daarna op een prachtig gastmaal te Brussel bij elkander zijnde, herinnerden zich dit smadelijk gezegde; sommigen achtten zich daardoor in ernst beleedigd; doch anderen schertsten er mede, en vonden deze naam zeer gepast voor de bondgenooten, die gezind waren den Koning en het vaderland tot den bedelzak toe getrouw te dienen. Deze inval behaagde, en werd algemeen toegejuicht met den kreet: „Leve de Geuzen!" Brederode hing een' bedelzak om den hals, en dronk het gezelschap toe op het welzijn der Geuzen, hetwelk met luidruchtig gejuich beäntwoord werd. Deze benaming gaf vervolgens aanleiding tot allerlei zinnebeelden, van den bedelaarsstand ontleend, welke de verbonden Edelen en hunne vrienden op de borst of aan den hoed droegen, namelijk een houten napje aan eene zilveren keten; anderen droegen gouden of zilveren penningen aan een rood lint om den hals, vertoonende aan de eene zijde de beeldtenis des Konings (Philips II) en aan de andere zijde twee ineengeslagen handen boven een' bedelzak, met het bijschrift: *Fidèles au Roi jusques à la besace*. Sedert heeft het oorspronkelijke woord zijne beteekenis verloren, en de benaming Geuzen is vervolgens hier te lande eene aanduiding van Onroomschen geworden.

GEVANGENSCHAP kan van regtswege alleen plaats hebben, wanneer iemand wegens eene misdaad aan een regterlijk onderzoek onderworpen, of door een wettig vonnis tot opsluiting veroordeeld is. Buiten noodzakelijkheid mag niemand in hechtenis gehouden worden. Het willekeurig gevangen houden van een' mensch is eene grove schennis van het regt en misbruik van magt. Als zoodanig is ook de slavernij te beschouwen; want al is het dat de slaaf juist niet in een' kerker opgesloten wordt, hij is toch van zijne persoonlijke vrijheid beroofd, en dienvolgens een gevangene. De vlugt van een' gevangene, wat ook de oorzaak van zijne gevangenschap zij, mag niet gestraft worden, dewijl het streven naar vrijheid ieder' mensch natuurlijk is; het strenger bewaren van een' ontsnapten en achterhaalden gevangene mag ook niet als eene straf beschouwd worden, dewijl het wederom een natuurlijk gevolg van zijne vlugt is. Geene gevangenen mogen harder behandeld worden dan tot hunne bewaring noodwendig is, en voor hunne gezondheid en zedelijkheid behoort zorg gedragen te worden, want zelfs in den veroordeelden misdadige moet men de menschheid eerbiedigen. Krijgsgevangenen verliezen wel

hunne vrijheid, zoo lang zij niet gelost of uitgewisseld zijn, maar zij mogen niet in eigenlijke gevangenissen opgesloten worden; de Staat, die hen in handen heeft, moet in hun onderhoud voorzien; hij kan hen wel op eene of andere wijze daarvoor laten arbeiden, maar niet tot wapendienst tegen hunnen eigen Staat dwingen.

GEVOEL wordt gehouden voor een' der zoogenaamde vijf zintuigen des dierlijken ligchaams, en heeft zijnen zetel door geheel hetzelve heen: zoodat, streng genomen, de vier andere zintuigen slechts wijzigingen van het Gevoel zijn; men zou eigenlijk *betasting* moeten zeggen, want het Gevoel (als gewaarwording) is een gevolg der aanraking: immers door de betasting krijgt men berigt (gevoelt men) of eenig voorwerp hard of zacht, glad of ruw is, en doet het gezigt even zoo, doch zonder aanraking; de gezigtzenuwen, als zoo veel fijner, *voelen* dit reeds op een' afstand; de smaakzenuwen *voelen* daarentegen door aanraking of iets zuur of zout, bitter of zoet is, waartoe de tastzenuwen te grof zijn; dat de gehoorzenuwen de geluiden wel degelijk *voelen* wordt daardoor bewezen, dat het gehoor door zware kanonschoten verdoofd en somtijds wel geheel verloren wordt, en zoo de reukzenuwen niet *voelden*, zouden sommige vergiftige uitwasemingen voor het dierlijk ligchaam niet schadelijk ja zelfs doodelijk zijn. Het Gevoel is dienvolgens het algemeen gewaarwordingsvermogen des dierlijken ligchaams, en geenszins een enkel zintuig van hetzelve. De zoogenaamde vijf zintuigen kan men even zoo uit de physiologie verbannen als men de zoogenaamde vier elementen uit de chemie verbannen heeft; want het dierlijk ligchaam heeft geene vijf, maar misschien wel vijftig en meer zintuigen (wijzigingen van het algemeen gewaarwordingsvermogen); ook is eigenlijk het Gevoel geen zintuig, maar zelf een zin, en wel de sterkste van alle, in welken alle andere zinnen zich oplossen; regt dichterlijk en treffend waar, zegt DELILLE (*L'Imagination*, Ch. I):

Le toucher, roi des sens, les surpasse en richesse ;
C'est l'arbitre des arts, le guide du désir,
Le sens de la raison, et celui du plaisir.
Tous sont assujettis à ce maître suprême,
Ou plutôt tous les sens sont le toucher lui-même.

Maar niet alleen voor het Gevoel, ook voor het gehoor, het gezigt, den reuk en den smaak is de benaming zintuigen zeer ongepast en oneigen, want het zijn zelf zinnen; de zintuigen (zoo veel als organen der zinnen) zijn de geheele opperhuid, de ooren, de oogen, de neus en het gehemelte. Het begrip Gevoel wordt zoo wel als dat van smaak, ook in een' psychologisch-aesthetischen zin genomen, en is hetzelfde als aandoening, namelijk bewustheid van den indruk der voorwerpen op het gemoed. Dit inwendig of verstandelijk Gevoel strekt zich veel verder uit dan het organisch Gevoel, en wordt opgewekt door de inbeeldingskracht, begrippen en denkbeelden, die het verstand vormt; zoodanig verstandelijk-zedelijk Gevoel brengt het gemoed in een' aangenamen of onaangenamen toestand; b. v. het Gevoel van vreugd of smart, van eer of schande, enz. Het zuiver zedelijk Gevoel bij den mensch is het welgevallen in het goede en mishagen in het kwade. Van een' anderen aard is dat kritisch Gevoel, hetwelk de Grieken Αισθησις noemden, doch voor hetwelk wij eigenlijk geen naam hebben, en hetzelve daarom door dien van aesthetisch Gevoel van het organisch Gevoel onderscheiden; het is het eigendommelijk welgevallen in het ware, schoone, edele, verhevene en mishagen in het valsche, wanstaltige, gemeene en lage. Zie ÆSTHETIEK.

GEWELD is eene kracht, die zoo werkt, dat zij zich sterker dan andere krachten toont en deze overtreft, gevolgelijk overmagt. Het Geweld op zich zelf is niet wederregtelijk: het wordt zulks eerst door het gebruik of liever misbruik; want Geweld kan in sommige gevallen zeer geöorloofd en nuttig zijn; b. v. tegen oproerig gepeupel, zamenzweerders en omwentelingmakers; men noemt dit Geweld met Geweld keeren, want er is alsdan een onwettig Geweld voorhanden, dat door een wettig Geweld mag en moet beteugeld worden.

GEWETEN is oorspronkelijk bewustzijn; doch in een' engeren zin beteekent deze uitdrukking het bewustzijn van het onderscheid tusschen goed en kwaad. PLOOS VAN AMSTEL heeft het Geweten in eene zijner wijsgeerige verhandelingen 's menschen zedelijk zintuig genoemd, het orgaan, door hetwelk hij kennis bekomt van het goede of slechte zijner handelingen; het Geweten is misschien nog meer, namelijk de stem Gods, die den mensch openbaart wat hij te doen of te laten, en ten gevolge daarvan te hopen of te vreezen hebbe. »Het »is het Geweten," zegt de schrandere CRAS (*Nagel. Verh. en Redev.* II Deel, blz. 154), »hetwelk de zedelijke waarheden, de eeuwige »voorschriften van deugd, de beseffen van regt en onregt, billijk»heid en onbillijkheid, het eerlijke en schandelijke in ons hart be»waakt en tegen de drogredenen van valschen schijn, tegen de ver»leidingen der zinnelijke vermaken en verlokselen van eigenbelang »verdedigt." Het Geweten kondigt zich aan in den vorm van een gevoel, en heet daarom ook het zedelijk gevoel (besef van goed en kwaad), en dit gevoel bezitten alle menschen; want gewetenlooze menschen en gewetenlooze daden zijn er niet, maar het Geweten kan wel zoo werkeloos zijn, dat het schijnt als of de mensch geen geweten had, en dan kan men den mensch en zijn gedrag wel hyperbolisch gewetenloos noemen, doch dit is dan eene betrekkelijke gewetenloosheid. Voor zoo ver de mensch zich zelven en zijne daden volgens zijn Geweten beöordeelt, heet het Geweten de inwendige regter, en de uitspraak van dezen scherpzienden regter is veel gestrenger, maar ook veel regtvaardiger dan de uitspraak der geblinddockte Themis volgens grillige wetten, die nu gelden en dan weder niet; zijne uitspraak, zegt J. C. C. DEN BEER PORTUGAEL (*Dichtpogingen*, blz. 43),

Zijne uitspraak is de wil van de Oppermajesteit.

Het is daarom zeer onjuist een goed en een kwaad Geweten te onderscheiden; het Geweten is altijd goed; het is de oorspronkelijke kiem van al het goede; men meent den zedelijken toestand van den mensch er mede, doch bezigt eene verkeerde uitdrukking; men behoorde te zeggen een bevredigd en een vertoornd geweten, door welks goed- of afkeuring het gemoed gerust gesteld of beängstigd wordt. Zie WROEGING.

GEWETENSANGST is de ongerustheid, in welke het gemoed gebragt wordt, wanneer het geweten zekere daden veroordeelt. In deze ongerustheid kunnen ook somwijlen goede menschen vervallen, wanneer zij regt ernstig over hunne zedelijke onvolkomenheid nadenken, en daarbij vreesachtig en schroomvallig van aard zijn. Zij nemen dan ook ligt, wanneer zij bekrompen godsdienstige begrippen hebben, allerlei uitwendige middelen te baat, om de vergramde Godheid te verzoenen, als boetoefeningen, ligchaamskwellingen, bedevaarten, aalmoezen, e. d. g. De voorstelling der Heidenen en oude Israëlieten van eene vertoornde Godheid, die men door offers en zekere ceremoniën kan verzoenen, is den verstandigen Christen onwaardig, die een veel redelijker begrip van God behoort te hebben, en geenszins zijn geweten moet pogen gerust te stellen door zulke armzalige middelen, die niets baten, en veelal aan zijne zedelijke verbetering hinderlijk zijn.

GEWETENSDWANG, namelijk dwang, die het geweten van buiten aangedaan wordt, is volstrekt ongeöorloofd; niemand mag gedwongen worden tegen zijne overtuiging te handelen, in zaken namelijk die voor den staat onverschillig en voor de zamenleving onschadelijk zijn: zoo mag men, b. v. geen' Jood dwingen op den Sabbath te arbeiden, geen' Katholijk op een' vastendag vleesch te eten, geen' Protestant voor eene hostie te knielen, geen' Doopsgezinde een' eed te zweren, geen' Quaker iemand een' anderen titel dan dien van vriend te geven, enz. om dat hun geweten zich daartegen verzet; maar er kon ook wel eene secte opstaan, wier aanhangers weigerden belastingen te betalen, de wapenen tot verdediging van den Staat te voeren, brand te helpen blusschen of andere burgerlijke pligten te vervullen, waartoe ieder staatsburger gehouden is, op grond dat hun geweten hun zulks verbood: dezen mogen wel degelijk daartoe genoodzaakt worden, dewijl het onbillijk zou zijn dat anderen, wier geweten zoo schroomvallig niet is, dan deze lasten voor hen zouden (moeten dragen.

GEWETENSGEVALLEN, zie CASUÏSTIEK.

GEWETENSRAAD is iemand, die het geweten van een' ander bestuurt, dat is van het kwade terughoudt en tot het goede aanspoort. Gewoonlijk noemt men de biechtvaders in Katholijke landen Gewetensraden; doch tot het besturen van het geweten behoort vrij wat meer dan het biecht hooren en de absolutie geven, waardoor het geweten meestal slechts in slaap gewiegd in plaats van opgewekt en in bestendige rigting naar het goede gehouden wordt. Maar wanneer nu een zoogenaamde Gewetensraad het geweten slechts door drogredenen tot zwijgen zoekt te brengen, gelijk de Jezuitische biechtvaders aan de hoven meestal deden, wanneer hij, b. v. gelijk Pater LA CHAISE tegen LODEWIJK XIV, die zwarigheid maakte om zijnen reeds zwaar gedrukten onderdanen eene nieuwe belasting op te leggen, zegt dat een Koning de volstrekte meester van zijn volk en dienvolgens ook de even zoo volstrekte eigenaar is van al wat het volk bezit, dan is zoodanig een Gewetensraad veeleer een Gewetensverkrachter.

GEWETENSVRIJHEID bestaat in het ongestoord bezit van het regt om volgens zijn geweten te spreken en te handelen. Het Geweten duldt niet dat men huichele of liege, en allerminst dat men tegen zijne overtuiging handele in het stuk van godsdienst. Iedereen moet volkomen vrijheid hebben om te belijden wat hij daaromtrent gelooft of niet gelooft, zonder dat hem daarover eenig leed of nadeel wedervaren kan, voor zoo ver zijn geloof of ongeloof voor de openbare rust niet gevaarlijk of zijnen medeburgers tot overlast is. De omvang van het begrip Gewetensvrijheid is zeer goed uitgedrukt door R. FEITH (*Oden en Ged.* III Deel, blz. 195):

Denk vrij, en voelt ge als mensch u door dit voorregt streelen,
Duld dat uw evenmensch in 't eigen regt moog' deelen.
Is 't geen ge als waarheid kent uw beste schat op aard',
't Geen hij voor waarheid houdt, is hem niet minder waard'.
Gun ieder sterveling God naar zijn geweten te eeren.
Ligt dwaalt hij; maar geweld kan nooit één dwaling keeren.

GEWETENSZAKEN zijn eigenlijk alle zaken, waarbij men zijn geweten te raadplegen heeft; meer bepaald noemt men de zoodanige, in welke het strengste regt met de billijkheid in botsing komt. Zie CASUÏSTIEK.

GEWOONTE, zegt men, is de tweede natuur; zelfs het onnatuurlijke kan tot gewoonte worden, of den schijn van het natuurlijke aannemen. De Gewoonte heeft den grootsten invloed op ons in- en uitwendig leven; zij verstompt ons gevoel, beneemt de dingen den prikkel der nieuwheid, verzwakt het genot, vermindert den indruk des wonderbaren, des verschrikkelijken, des verhevenen en zelfs des schoonen: zij is daarom ook eene bron van vele dwalingen en misslagen, en zoo wel een hinderpaal als een bevorderingsmiddel der deugd. Maar de deugd moet geene bloote gewoonte worden, dewijl zij alsdan verder niets dan eene werktuigelijke hebbelijkheid zou zijn. Zie GEBRUIK.

GEX is een klein landschap, hetwelk door de Rhône van Savoyen afgescheiden en ten noorden aan het voormalig graafschap Bourgondië, ten oosten aan het Zwitsersche Canton Bern en ten westen aan het Fransche departement de l'Ain grenst. Op het gebergte zijn voortreffelijke weiden en wast een goede wijn. De voornaamste steden zijn Gex en Versoy. Het land behoort sedert 1601 aan Frankrijk, doch eenige dorpen liggen op het gebied van Geneve.

GEYSER (CHRISTIAN GOTTLIEB), geboren te Görlitz in 1742, † te Leipzig in 1803, was een verdienstelijk kunstgraveur; behalve verscheiden boekplaten en vignetten, heeft hij meest landschappen gegraveerd naar schilderijen van beroemde meesters, inzonderheid naar die van WOUWERMANS, PYNACKER, RUISDAAL en FERG.

GEZAG vooronderstelt eene magt om te gebieden, en moet wettig verkregen, door de natuur verleend, bij het maatschappelijk verdrag door de zwakkeren aan de sterkeren of door de minderen aan de meerderen afgestaan zijn, als het van regtswege aanspraak op gehoorzaamheid kan maken; een aangematigd Gezag wordt meestal gedwongen gehoorzaamd, maar nooit erkend, als het niet een van deze drie steunpunten tot grondslag heeft. Zoo voeren ouders een wettig Gezag over hunne kinderen, meesters over hunne knechts en dienstboden, officieren over hunne soldaten, magistraatspersonen over hunne medeburgers en vorsten over hunne onderdanen, en dezen kan de gehoorzaamheid niet geweigerd worden, zonder wederspannig en dienvolgens strafbaar te zijn. Een opgeworpen of aangematigd Gezag is niemand gehoorzaamheid verschuldigd, en doet zich gelden door geweld. Er is ook een zedelijk gezag, b. v. der vooroordeelen, der mode, der gewoonte, enz. doch aan dit gezag onderwerpt men zich vrijwillig, en veel wordt in het gemeene leven op gezag geloofd, gedaan en voor bewezen gehouden, wat welligt eigenwillig verworpen, nagelaten en betwijfeld zou worden; zelfs de Pythagoristen, schoon er in de philosophie geen gezag geldt, zeiden, om iets te bevestigen, dat PYTHAGORAS het gezegd had (αὐτος ἐφα); maar zoo zou men de ongerijmdste stellingen kunnen bewijzen met aan te voeren dat een of ander vermaard of aanzienlijk man van hetzelfde gevoelen geweest was.

GEZANG is een veredeld spreken, namelijk de modulatie en articulatie der stem; want dit zijn de beide wezenlijkste momenten van het Gezang, en de menschelijke stem is alleen daartoe in staat; het Gezang der vogelen heet slechts analogisch zoo, maar is geen wezenlijk Gezang, omdat zij niet spreken en gevolgelijk niet articuleren; alle zoogenaamde zingvogels moduleren slechts: zij fluiten dus, somwijlen zelfs aangeleerde melodiën, maar zingen niet. Het Gezang was in de vroegste tijden reeds bekend en bij de wildste zoowel als bij beschaafde volkeren in gebruik; in de oudste oorkonden wordt hetzelve vermeld, en in de gewijde schriften der Joden komt het Gezang reeds op een' vrij aanmerkelijken trap van kunstbeschaving voor (Zie PSALMGEZANG), want bij de oude Israëlieten was het Gezang een voornaam gedeelte der godsdienstplegtigheid, en even zoo ook bij de Heidensche volkeren, die hunne goden met lofzangen verheerlijkten. Al vroeg kwam ook het Gezang bij de vergaderingen der eerste Christenen in gebruik en is bij dezelve in gebruik gebleven (zie KERKGEZANG).

GEZANGBOEKEN zijn verzamelingen van godsdienstige liederen tot kerkelijk of huisselijk gebruik. Sedert de hervorming waren dergelijke verzamelingen zeer dienstbaar tot de zedelijk-godsdienstige volksbeschaving. LUTHER gaf zijn eerste Gezangboek in 1524 uit, hetwelk uit acht te voren op enkele bladen gedrukte liederen bestond; de tweede uitgave van 1525 was met acht liederen vermeerderd, de derde bevatte 40 en eene latere 63 Gezangen, die deels door LUTHER zelven opgesteld, verbeterd of vertaald, deels door LUTHERS vrienden vervaardigd waren. Van dit Gezangboek bediende men zich lang in de Evangelische Kerk; de gemeente kende de liederen grootendeels van buiten, zoo dat men ze in de kerk zonder boek zong. Allengs werden aanmerkelijke veranderingen in eenigen gemaakt, verouderde uitdrukkingen verbeterd, aanstootelijke plaatsen weggelaten, en eenigen geheel door anderen vervangen; eindelijk kwamen er nieuwe Gezangboeken in gebruik, die van tijd tot tijd telkens door anderen verdrongen werden, zoodat bijkans iedere Luthersche Gemeente een afzonderlijk Gezangboek in gebruik had. In de Gereformeerde Kerk in Duitschland en de Nederlanden gebruikte men geen eigenlijk Gezangboek, maar de gemeente zong alleen in rijm vertaalde Psalmen (zie PSALMGEZANG). Eerst met den aanvang der tegenwoordige eeuw werden er bij de Nederduitsche en Walsche Hervormde Gemeenten vormelijke Gezangboeken ingevoerd; bij de Doopsgezinden was dit reeds eenige jaren vroeger geschied. Zie KERKGEZANG.

GEZANT, zie **AMBASSADEUR**.

GEZELLIGHEID is den mensch van natuur eigen; want niet alleen voelt hij den ingeschapen trek tot Gezelligheid, doch daar hij in al zijne behoeften, van den geest zoo wel als van het ligchaam, onmogelijk zelf kan voorzien, maar daartoe de hulp van anderen noodig heeft, dien hij wederkeerig in andere opzigten hulp verleent, is hij wel tot Gezelligheid genoodzaakt. Dweepzuchtige kluizenaars en menschenhaters, die de eenzaamheid boven den gezelligen omgang verkiezen, handelen dus onnatuurlijk en tegen de menschelijke bestemming. De trek tot Gezelligheid houdt den man en de vrouw bij elkander in den vorm van huwelijk, hetwelk de natuurlijke grondslag is van alle gezellige betrekkingen, die zich tot in het oneindige uitstrekken en allerlei vormen aannemen.

GEZELSCHAP, zie **MAATSCHAPPIJ**.

GEZELSCHAPSREKENING is de verdeeling van een getal volgens gegeven verhoudingen, en bestaat in het verdeelen van winst en verlies, uitgave en ontvangst onder verscheiden personen bij gemeenschappelijke ondernemingen of uitkeeringen van erfenissen, enz.; b. v. Er moeten 1000 Guldens tusschen drie personen A, B, C verdeeld worden, waarbij A $\frac{1}{5}$, B $\frac{3}{10}$ en C $\frac{1}{2}$ bekomt: zoo dat de deelen van A en B zich als 2 : 3 en de deelen van B en C zich als 3 : 5 verhouden. Daar hier het verhoudingsgetal voor B, namelijk 3, zoo wel voor de eene als voor de andere verhouding dient, is het geheel 2 + 3 + 5, of 10 reeds op de begeerde wijze verdeeld: men heeft dus slechts de evenredigheid te maken. Het fictief geheel 10 verhoudt zich tot het te verdeelen geheel als een van deszelfs deelen, b. v. 2, tot het gelijknamig deel van dit, hetwelk derhalve 200 Guldens is. Deze rekening kan ook op vermengingen van bestanddeelen volgens gegeven verhoudingen toegepast worden; b. v. tot eene zekere soort van buskruid moet genomen worden 75 deelen salpeter, 10 deelen zwavel en 15 deelen kolen, of in kleiner getallen 0.15, 0.02, 0.03 deelen: dan zijn er op 1000 ponden te nemen $\frac{1000}{20} \times 15$ of 750 ponden salpeter, $\frac{1000}{20} \times 2$ of 100 ponden zwavel en $\frac{1000}{20} \times 3$ of 150 ponden kolen.

GEZIGT, volgens het spraakgebruik een der zoogenaamde vijf zinnen, is eigenlijk eene bijzondere wijziging van den algemeenen waarnemingszin (zie GEVOEL), door welke wij de voorwerpen zien of aanschouwen, dat is als gestalten waarnemen. Het orgaan des Gezigts is het oog en deszelfs geleider het licht. Van hoe veel gewigt de onbelemmerde werkzaamheid van dit orgaan is, behoeft niet aangewezen te worden. De geheele natuur met al hare schoonheden in gestalten en kleuren is voor den blinden zoo goed als niet aanwezig; voor hem bestaan er geene beeldende kunsten. Het Gezigt behoort dienvolgens de voorrang boven het gehoor; het gemis des Gezigts wordt door het gevoel (betasting) zeer onvolkomen vergoed, want dit werkt slechts in de digtste nabijheid door onmiddellijke aanraking der voorwerpen, terwijl het Gezigt dezelven reeds op een' zeer grooten afstand waarneemt. Echter zijn niet alle gezigtsvoorstellingen even duidelijk; de graad van derzelver duidelijkheid hangt niet enkel af van de verbonding des voorwerps tot het Gezigt, maar ook van de sterkte der verlichting en de gesteldheid van het gezigtsorgaan: daarom kan er ook eene natuurlijke zoo wel als kunstige gezigtsmisleiding (optisch bedrog) plaats hebben (zie OPTIEK). Door de verbeeldingskracht werkt het Gezigt zoo wel in- als uitwendig, en wanneer deze zeer levendig is, wordt eene inwendige verschijning al ligt voor eene uitwendige genomen; de visioenen en openbaringen der zoogenaamde Heiligen, spoken, geesten, e. d. g. zijn nimmer anders dan inwendig door eene overspannen verbeelding waargenomen.

GEZIGTPUNT is eigenlijk het standpunt, van hetwelk wij een voorwerp beschouwen (door het gezigt waarnemen). De verandering van hetzelve verandert ook onze voorstelling van het voorwerp: men moet hetzelve daarom van zoo vele Gezigtpunten als mogelijk is beschouwen, wanneer men het volkomen wil leeren kennen. Bij het beschouwen der voorwerpen van kunst komt het ook zeer veel op de keus van het Gezigtpunt aan, zoo wel wat de waarheid als wat de schoonheid der daarstelling betreft. In de redekaveling noemt men ook het punt, van waar men de rigting naar het voorwerp neemt, het Gezigtpunt, waaruit men de zaak beschouwt; ook hier komt het zeer veel op de keus van dit punt aan.

GEZONDHEID is de toestand des dierlijken ligchaams, in welken ieder orgaan zijne werkzaamheid ongestoord verrigt, waardoor het geheele organismus tot onderhoud des levens harmonisch zamenwerkt. Dit is echter eene stellige of volstrekte Gezondheid, die zeer zeldzaam, of misschien nooit, bij een organisch wezen aangetroffen wordt, want kleine beschadigingen en storingen vinden bijna altijd plaats; maar zoo lang zij zich door geen aanmerkelijk kwalijkbevinden aankondigen, en het leven niet bedreigen, schrijft men het organisch wezen nog altijd eene betrekkelijke Gezondheid toe; ontstaat echter uit zoodanige beschadigingen en storingen een merkelijk ongemak, en neemt hetzelve eene voor het leven bedenkelijke gedaante aan, dan noemt men zulks bepaaldelijk eene krankheid, die, naar de omstandigheden, meer of min gevaarlijk, zwaar of ligt

zijn kan, en, wanneer zij zeer ligt schijnt, ook wel ongesteldheid of onpasselijkheid heet. Hieruit blijkt dat de Gezondheid altijd eene en dezelfde is, maar de krankheid oneindig verschillend zijn en aanhoudend onder nieuwe gedaanten verschijnen kan: weshalve ook de kennis en behandeling van dezelve eene bijzondere en grondige studie vereischt (zie PATHOLOGIE), uit welke weder eene bijzondere wetenschap ontstaan is, de geneeskunde. Bij alle volken en in alle tijden is de Gezondheid door alle verstandigen op hoogen prijs gesteld geworden. Reeds de spreukschrijver JEZUS SIRACH zeide (Cap. XXX, 16a): »Er is geen beter rijkdom dan gezondheid des ligchaams," en JUVENALIS (*Sat.* X, 356) dat men bidden moet om eene gezonde ziel in een gezond ligchaam. De middelen om de Gezondheid te bewaren zijn door UNZER, HUFELAND en andere voortreffelijke schrijvers aangewezen; zij zijn veel eenvoudiger en gemakkelijker aan te wenden dan de middelen om ziekten te genezen, dat somtijds bezwaarlijk, somtijds geheel niet gelukt. Men behoort altijd bij de zorg voor zijne Gezondheid de herinnering van onzen volksdichter CATS (*Tachtigj. Bedenck.*) voor oogen te hebben:

't Is een vry nutter saeck gesont te mogen blijven,
Als door een maghtigh kruyt de sieckte wegh te drijven.

GEZOND VERSTAND is de eenvoudige, natuurlijke, onbedorven wijze van gevoelen, denken en oordeelen, die bij zoodanige menschen voorkomt, welke geene verfijnde of gekunstelde opvoeding ontvangen hebben, en dus niet op gezag, maar volgens hun eigen natuurlijk begrip redekavelen en oordeelen. Op dit zoogenaamd Gezond Verstand (hetwelk bij menigeen somwijlen zeer krank is) heeft men in de philosophie zich meermalen beroepen, als men geene andere gronden had; ja de Marquis D'ARGENS heeft zelfs er een wijsgeerig stelsel op gebouwd in zijne *Philosophie du Bon-sens,* maar het ziet er met deze philosophie niet te breed uit; want welk eene schoone en voor iedereen wenschelijke zaak het Gezond Verstand zij, is hetzelve toch op ver na niet toereikend om moeijelijke philosophische vraagstukken op te lossen; want in alle twijfelachtige gevallen moet immers de philosopherende rede zelve eerst onderzoeken of dat gene wat men voor uitspraken van het Gezond Verstand uitgeeft werkelijk van hetzelve afkomstig *is*: het konden wel magtspreuken des vooroordeels zijn; b. v. Alle magten moet men onderdanig zijn, is een stelregel, die onvoorwaardelijk door het vooroordeel, eigenbelang, gemakzucht, enz. voorgeschreven wordt; het Gezond Verstand schrijft dien stelregel ook voor, doch onder de bepaling dat het wettige en bevoegde magten zijn; aangematigde en onwettige magten, leert hetzelfde Gezond Verstand, is men geene de minste onderdanigheid verschuldigd; schoon de voorzigtigheid de onderdanigheid voor een' tijd moge aanraden, zal toch het Gezond Verstand zich daartegen verzetten, en vorderen dat men, integendeel hoe eer hoe liever aan zoodanig eene magt paal en perk stelle. De wijsgeerige kritiek moet alzoo de geldigheid van dezen en honderd andere dergelijke Gezond Verstandsstelregelen bepalen, en een beroep op het Gezond Verstand is, in sommige gevallen, hetzelfde als een beroep op het oordeel van den grooten hoop.

GEZWORENEN, zie JURY.

GHEIN (JAKOB DE), Schilder, Teekenaar en Graveur, geboren te Antwerpen in 1565, leerde de eerste beginselen der teeken- en schilderkunst van zijn' vader, en had GOLTZIUS tot meester in het graveren. Hij schilderde fruitstukken en stillevens. Zijne prenten zijn stout en krachtig gegraveerd. † in 1615. Zijn zoon, mede JAKOB genaamd, geboren te Antwerpen in 1610, was vijf jaren oud, toen hij zijn' vader verloor; hij leide zich insgelijks toe op de schilder- en graveerkunst, en begaf zich naar Italië, waar hij het onderwijs genoot van TEMPESTA, naar wiens ordonnantiën hij veel gegraveerd heeft. Zijne manier is minder behagelijk dan die van zijn' vader.

GHERARDESCA (UGOLINO) was in de XIII eeuw het hoofd gebleven van zijn aanzienlijk en magtig geslacht, nadat de Graven GERARD en GALVANO DONAVATICO den ongelukkigen KONRADIJN VAN HOHENSTAUFEN naar Napels verzeld hadden en met hem op het schavot gestorven waren, en besloot de heerscher te worden over zijne geboortestad Pisa, van welke hij de eerste magistraatspersoon was, en waar hij aan het hoofd stond der Gibellinen; maar zijn aanslag werd verijdeld door de waakzaamheid der Pisanen, die hem gevangen namen en verbanden. UGOLINO verbond zich hierop met de Florentijnen en Luccaners, stelde zich aan het hoofd hunner legers en behaalde verscheiden overwinningen op zijne landslieden, die genoodzaakt waren in 1276 hem terug te roepen. Hij vatte zijn eerste ontwerp weder op, en nam zijne maatregelen zoo goed, dat deze wantrouwige en waakzame republikeinen zich in slaap lieten wiegen. Toen in 1282 de voor Pisa zoo ongelukkige oorlog met Genua uitborst, geloofde UGOLINO dat het tijd was om zijn voornemen uit te voeren. In den slag van Maloria den 6 Augustus 1284, gedenkwaardig door de nederlaag der Pisaansche vloot, en waarbij 11,000 Pisanen den Genuezen als gevangenen in handen vielen, verried UGOLINO zijn vaderland, en gaf door eene voorbarige vlugt aanleiding tot het verlies van den slag; want toen zijn schip zich wendde, volgden de anderen in verwarring zijn voorbeeld. De Florentijnen, Luccaners, Sienezen, de steden Pistoja, Prato, Volterra en andere, alle oude vijanden van Pisa en aanhangers der Guelfen, vereenigden zich op de tijding van dit ongeval, om met een' beslissenden slag het oude Pisa, den hoofdsteun der Gibellinen in Italië, voor altoos te vernietigen. De Staat bevond zich op den rand des verderfs, en was genoodzaakt zich in de armen te werpen van den verrader, wiens trouweloosheid denzelven in dezen toestand gebragt had. UGOLINO, reeds lang heimelijk verbonden met de hoofden der Guelfen, nam de onderhandelingen op zich met de vijanden der stad, en deze waren zoo gunstig voor hem, dat hij eindelijk zijn oogmerk geheel en al bereikte. De hoofden der Gibellinen werden verbannen, verscheiden sterkten werden door de Florentijnen bezet, en UGOLINO heerschte onder de bescherming der oude vijanden van Pisa over zijn vernederd vaderland, dat hij daardoor nog meer verzwakte dat hij door de overgave van verscheiden kasteelen den Luccaners den weg baande tot voor de poorten der stad, en met Genua geen vrede sloot, om de daar gevangen gehouden krijgslieden niet te laten terugkeeren. Terwijl hij op deze wijze zijn vaderland onderdrukte, en zijn' haat tegen zijne vijanden door verbanningen den ruimen teugel vierde, werd er in zijn eigen geslacht eene zamenzwering tegen hem gesmeed. NINO DE GALLURA, zijn neef, verontwaardigd over deze tirannij, vereenigde de aanzienlijkste geslachten, zoowel van de Gibellinische als de Guelfische partij, om Pisa uit de laagte, in welke het gezonken was, te redden. Na een' worstelstrijd van bijna drie jaren gelukte het UGOLINO door de hulp des Aartsbisschops van Pisa, UBALDINI, het bondgenootschap te scheiden en de Gibellinen zich weder tot vrienden te maken; de LANFRANCHI en anderen verlieten de zijde van NINO; deze werd met velen zijner vrienden verbannen, maar UBALDINI, tot dank voor zijne moeite, door UGOLINO, die hem beloofd had de heerschappij over Pisa met hem te deelen, uit het volkspaleis met geweld verdreven. Thans kende de heerschzucht des overweldigers geene grenzen meer; op allerlei wijzen werd het volk door hem mishandeld, het leven zijner eigen bloedverwanten bedreigd en een neef des Aartsbisschops door hem vermoord. Door zoo vele euveldaden verbitterde hij alles tegen zich, en UBALDINI, heerschzuchtig, arglistig en wreed als UGOLINO, stelde zich aan het hoofd der zamengezworenen; hij wist zijn ontwerp voor het oog des tirans te bedekken, en eerst toen deze tot nadeel van den Staat op den oorlog met Genua aandrong, kwam hij tot de uitvoering. Den 1 Julij 1288 werd op UBALDINIS bevel de stormklok geluid, UGOLINO van alle kanten aangevallen en eindelijk na eene tot aan den avond durende hardnekkige tegenweer met twee zijner zonen en twee kleinzonen gevangen genomen. Dit zijn de vijf personen, wier verschrikkelijken dood DANTE in zijn gedicht *La divina Commedia* (afd. *L'Inferno*) vermeldt; UBALDINI liet namelijk de ongelukkigen opsluiten in den toren van Gualandi, en wierp na eenige maanden den sleutel tot hunne gevangenis in den Arno: zoo dat zij van honger moesten sterven. Dichters en schilders hebben het verschrikkelijk einde van UGOLINO en de zijnen meermalen tot een onderwerp van daarstelling genomen.

GHIBERTI (LORENZO), geboren te Florence in 1378, leerde van zijn' stiefvader BARTOLUCCIO, een' bekwaam' Goudsmid, teekenen, modelleren en de kunst in metalen te gieten. Op het einde der XIV eeuw had hij wegens de pest Florence verlaten, en schilderde in 1401 te Rimini een fresco in het paleis van den Prins PANDOLFO MALATESTA. In Florence teruggekeerd, besteedde hij veertig jaren aan de vervaardiging der bronzen deuren van de doopkapellen in verscheiden kerken aldaar, van welke MICHEL ANGELO verklaarde dat zij waardig waren den ingang van het paradijs te versieren. † in 1455. Zijn werk is nog voorhanden, en de Kalmuk FEODOR IWANOWITZ heeft in 1798 de beroemde deuren van GHIBERTI in 12 fraai gegraveerde platen uitgegeven.

GHIRLANDAJO (DOMENICO), geboren te Florence in 1449, was een voortreffelijk Schilder en de meester van MICHEL ANGELO; hij onderscheidde zich voordeelig van zijne voorgangers door eene betere in achtneming der perspectief.

GHISTELE (JOOS VAN), Heer van Axel, Maelstede, enz. en Voorschepen van Gend, ondernam in 1480 eene pelgrimsreis naar het Heilige Land, van welke hij bij zijne terugkomst een verhaal opstelde, hetwelk in 1572 te Gend in folio gedrukt is. = (CORNELIS VAN), geboren te Antwerpen, was Factor van de rederijkerskamer *De Goudsbloem* aldaar, en vervaardigde Latijnsche en Vlaamsche gedichten; de laatsten waren vertalingen van TERENTIUS, HORATIUS, VIRGILIUS en OVIDIUS, die tusschen 1550 en 1560 gedrukt zijn; zij hebben, even als zijne Latijnsche gedichten, slechts de waarde der zeldzaamheid.

GHYSEN (HENDRIK), Goud- en Zilversmid te Amsterdam, en Voorzanger in de Amstelkerk aldaar, vergaderde uit zeventien onderscheiden Psalmberijmingen de beste regels en maakte daaruit een geheel, hetwelk hij in 1686 te Amsterdam in het licht gaf, onder den titel van *Hoonig-raat der Psalmgedichten.* Zeer gunstig werd deze oordeelkundige arbeid van den anders ongeletterden man ontvangen en in achting gehouden, zoo dat zelfs in 1773 bij de invoering van eene betere Psalmberijming tot kerkgebruik, in plaats van het ellendig maakwerk van DATHENUS, een tiental Psalmen en de meeste Gezangen daaruit zijn overgenomen.

GIANIBELLI (FREDERICO), geboren te Mantua, woonde sedert verscheiden jaren te Antwerpen, toen deze stad in 1585 door den Hertog van Parma belegerd werd. Om de doorvaart langs de Schelde naar de stad af te snijden, had de Hertog eene schipbrug over deze rivier doen leggen, tusschen twee schansen, S. Philippus en S. Maria genaamd, die daardoor gemeenschap met elkander kregen. Deze schipbrug had eene lengte van 2400 en eene breedte van 12 voeten, en was met geschut bezet. Tot behoud der stad werd noodig geöordeeld deze schipbrug te vernielen, en GIANIBELLI kwam op het vernuftig denkbeeld om de schipbrug door vlottende mijnen in de lucht te doen springen. Hij deed namelijk op den bodem van twee schepen eene steenen bak metselen, die ruim 6000 ponden buskruid bevatten kon; deze bak werd gedekt met zware zerken; op het dek maakte hij een' toestel van vuurwerk, hetwelk een uur branden moest, eer het kruid ontstak. Den 4 April 1585, tegen den avond, werden deze drijvende helsche werktuigen met de ebbe den stroom afgezonden; doch het eene schip de Fortuin genaamd, bereikte de brug niet, maar geraakte onderwegen vast, sprong te vroeg, en doodde eenige Spaansche soldaten in de eene schans aan den oever; het andere schip, De Hoop, dreef tot aan de brug, naar den kant van Calloo, en deed daar de bedoelde uitwerking. Het borst met zulk een geweld, dat de grond drie mijlen in den omtrek schudde als bij eene aardbeving, en het water met zulk eene kracht uit de Schelde stoof, dat de schans S. Maria en de omgelegen velden onderliepen; de schans werd vreesselijk gehavend en het geschut weggeslagen; de brug was zeer zwaar beschadigd; de zerken en andere zware steenen vlogen hoog in de lucht en sloegen acht of negen voeten diep in de aarde; de ijzeren bouten, ketens, kogels en nagels, die het brandschip uitwierp, en vervolgens deszelfs wrakken en splinters rigtten eene ontzettende verwoesting onder de Spanjaarden aan; onder de 800 dooden waren verscheiden aanzienlijke edellieden en hooge officieren; het getal der gekwetsten bedroeg veel meer. De Hertog van Parma zelf, die nog een oogenblik te voren op de schipbrug geweest was, en zich nu een eind wegs van den dijk bevond, werd door den slag ter aarde gesmeten en zijn paadje gedood.

GIANNI (FRANCESCO), geboren te Rome in 1760, was van beroep Kleedermaker, en las op de snijderstafel TASSO, ARIOSTO en andere dichters; met een voortreffelijk geheugen en eene levendige verbeelding trad hij eerlang te Genua als improvisator op; vervolgens begaf hij zich naar Milaan, en bezong voor de vuist BONAPARTES heldendaden, dien hij bijna afgodisch vereerde. De Russen voerden hem gevankelijk naar Cattaro; doch in 1800 wederom in vrijheid gesteld zijnde, ging hij naar Parijs, waar BONAPARTE hem een jaargeld van 6000 Francs gaf en tot keizerlijk' improvisator benoemde. GIANNI bezong onder luide toejuichingen op eene schitterende wijze de overwinningen van zijn' aangebeden held, met wiens val GIANNIS genie uitgedoofd scheen. Hij maakte nu slechts vrome sonnetten en een testament in verzen, in hetwelk hij legaten aan de H. Maagd besprak, en † te Parijs in 1823. Zijne gedichten zijn in 5 deelen te Milaan in 1807 gedrukt, en behelzen, gelijk de meeste geïmproviseerde gedichten van welke men gemeenlijk te veel ophefs maakt, enkele gelukkige en fraaije regels, maar overigens gemeene plaatsen en vleijerijen van den gewonen stempel.

GIANNONE (PIETRO), geboren te Ischitella den 7 Mei 1676, schreef 20 jaren lang aan eene Geschiedenis van het koningrijk Napels, die in 1723 in het licht verscheen. De vrijmoedigheid, waarmede hij in dit werk van den Paus en de geheele Roomsche geestelijkheid sprak, stelde hem bloot aan vervolgingen die zijn langer verblijf te Napels niet langer raadzaam maakte. Hij vlugtte naar Weenen, waar Prins EUGENIUS hem tegen den Pausselijken banbliksem in bescherming nam; maar de Paus wist Keizer KAREL VI toch te bewegen dat in 1734 GIANNONE het verder verblijf te Weenen ontzegd werd. Hij ging dus naar Venetië, waar men hem in het eerst heuschelijk ontving, doch dewijl hij omgang hield met de Fransche en Spaansche gezanten, verwekte zulks argwaan bij de achterdochtige Venetiaansche regering, en op zekeren nacht in September 1735 werd hij door de Sbirren der Republiek overvallen, die hem als een staatsmisdadige over de grenzen naar het Ferraresche bragten. Beducht voor verdere vervolgingen, nam hij den naam van ANTONIO RINALDO aan, en begaf zich, na een kort verblijf in Modena, Milaan en Turijn, met zijn' zoon naar Geneve, waar hij niet alleen door de voornaamste ingezetenen met achting ontvangen werd, maar ook de krachtdadigste ondersteuning genoot. Juist wilde hij zijne nalezing op de Geschiedenis van Napels laten drukken, toen hij de onvoorzigtigheid beging van zich op het Savoysch gebied te wagen, waar hij dadelijk gevat en naar het kasteel Miola, vervolgens naar de vesting Ceva en eindelijk naar de citadel van Turijn gebragt werd. Hier zat hij 22 jaren gevangen, en † in 1748 als een slagtoffer van den geestelijken haat. Een uittreksel uit zijn werk in 1738 in den Hage onder den titel *Anecdotes ecclésiastiques* uitgegeven, behelst de scherpste plaatsen tegen de Roomsche geestelijkheid.

GIBBON (EDWARD), geboren te Putney, in Surrey, den 27 April 1737, studeerde te Oxford, waar hij door het lezen van BOSSUET en eenige Jezuitische schriften bewogen werd om in 1753 Roomsch te worden; doch door zijn' vader naar Lausanne gezonden, bragt de Predikant PAVILLARD hem in 1754 tot de Protestantsche kerk terug. Sedert leide hij zich voornamelijk toe op de beoefening der Geschiedenis. Zijn vader verlangde dat hij regtsgeleerde of diplomaat zou worden, en weigerde hem zijne toestemming tot een huwelijk met de dochter van den Predikant CHURCHOD, die naderhand met den beroemden NECKER trouwde; doch de jonge GIBBON trad in den krijgsdienst met den rang van Kapitein, maar nam spoedig zijn ontslag, en begaf zich weder tot de letteroefeningen. Hierop bezocht hij Frankrijk, en vervolgens Italië; hier was het dat hij in 1764 op de puinhoopen van het Kapitool te Rome het besluit nam om zijne beroemde Geschiedenis van den ondergang des Romeinschen Rijks te schrijven, aan welke hij na zijne terugkomst in Engeland in 1768 begon en dezelve in 1787 voltooide. Na den dood zijns vaders in 1770 bezitter geworden van een aanzienlijk vermogen, koos hij Londen tot zijne woonplaats, en werd in 1774 lid van het Parlement. In 1783 deed hij eene tweede reis naar Parijs, en woonde vervolgens tot 1793 te Lausanne, wanneer hij naar Londen keerde, † aldaar den 16 Januarij 1794. Zijn werk over den ondergang des Romeinschen Rijks heeft hem een' welverdienden roem verworven; de drie eerste deelen van hetzelve zijn door LODEWIJK XVI in het Fransch vertaald, op den naam van LECLERC DE SEPTCHÊNES; de overige deelen zijn door anderen vertaald, en deze vertaling, nagezien door GUIZOT, is in 13 deelen te Parijs in 1812 uitgegeven; er bestaat ook eene Hoog- en Nederduitsche vertaling van dit werk, hetwelk onder de Engelsche klassieken gerekend wordt.

GIBELLINEN, zie GUELFEN EN GIBELLINEN.

GIBRALTAR is eene sterke stad, gelegen aan de zeeëngte, die Europa van Afrika scheidt en de Middellandsche met de Atlantische Zee vereenigt, bekend onder den naam van de Straat van Gibraltar. Zij ligt op den Spaanschen bodem, aan de zuidelijkste punt der provincie Andalusië, maar is desniettegenstaande reeds langer dan eene eeuw in het bezit der Engelschen. Hare ligging op een' berg van 1400 voeten hoogte boven de oppervlakte der zee maakt deze vesting bijna onwinbaar. De stad, die eene ruime en schoone haven heeft, ligt langs de baai onder het hoogste gedeelte van den berg en telt 12,000 inwoners; de vesting heeft eene talrijke bezetting en het onderhoud kost jaarlijks 40,000 Pst. Tot op het einde der IV eeuw was deze rots geheel onbewoond; de Ouden hadden aan dezelve den naam van Calpe gegeven. De Gothen waren 300 jaren meester van Spanje geweest, toen de laatste Koning RODERIK door zijne tirannij den val der Gothische heerschappij bewerkte. Een zijner voornaamste onderdanen riep den bijstand in van den Arabischen Kalif VALID, die in 710 zijn veldheer TARIF ABENZACA met eene kleine krijgsmagt naar Spanje zond, welke hier geland zijnde, de aan den voet des bergs gelegen stad Heraclea veroverde, en weldra door andere krijgsbenden gevolgd werd, die het land verder inrukten. Om, ingeval zij moesten terugtrekken, zich den aftogt te verzekeren, leide TARIF op Calpe eenige vestingwerken aan, die eerst in 725 voltooid werden; hem ter eere noemde men de versterkte rots *Gebel al tarif* (de rots van Tarif), waaruit men naderhand *Gibraltar* gemaakt heeft. Maar de Mooren stelden in deze gewigtige plaats het belang niet dat zij daarin hadden moeten stellen; in 1302 viel zij FERDINAND II, Koning van Castilië, in handen; doch in 1333 werd zij nogmaals door de Mooren veroverd, en kwam eerst in 1462 wederom aan Spanje; in 1505 werd deze vesting door FERDINAND en ISABELLA aan de kroon gehecht; maar KAREL V deed de vestingwerken merkelijk verbeteren en de stad voornamelijk tegen aanvallen van den zeekant beveiligen. Zij bleef ook onaangetast tot in 1704, wanneer zij op den 4 Augustus door den Engelschen Admiraal GEORGE ROOK veroverd werd. Gibraltar werd wel kort daarna door 100,000 man Spanjaards van de landzijde aangetast en van den zeekant door den Admiraal POYEZ met 84 schepen ingesloten, maar bekwam nog tijdige hulp van de Engelschen en Hollanders; de Engelsche bezetting deed een' uitval, stak de legerplaats in den brand en maakte vele gevangenen; bij den Utrechtschen vrede bleef Gibraltar in het bezit der Engelschen, die niets onbeproefd lieten om dit bolwerk der Middellandsche Zee onwinbaar te maken. Niettemin zochten de Spanjaards in 1720 de vesting te overrompelen, welke zij in 1727 vormelijk belegerden, doch dit ook even vruchteloos zijnde, bood het Spaansche hof twee millioenen Pst. voor de wederinruiming van Gibraltar; dit werd geweigerd, en Spanje moest bij het verdrag van Sevilië in 1729 afstand doen van alle aanspraak op hetzelve. In 1607 viel in de baai van Gibraltar een bloedig zeegevecht voor tusschen den Spaanschen Admiraal DAVILA en onzen vaderlandschen zeebevelhebber JAKOB VAN HEEMSKERK; beide vloten waren ieder tusschen de 20 en 30 schepen sterk, de Hollanders behaalden de overwinning, doch ten kosten van het leven van den dapperen HEEMSKERK, wien reeds bij de tweede laag het linkerbeen werd weggeschoten. De laatste en merkwaardigste belegering, welke Gibraltar doorstond, duurde van 1779 tot 1783 (zie ELLIOT (GEORGE AUGUSTUS). Sedert is Gibraltar in alle volgende oorlogen onaangetast en in het bezit der Engelschen gebleven. Tegenover Gibraltar, op de Afrikaansche kust, ligt eene dergelijke versterkte rots, Ceuta genaamd, die den Spanjaarden

behoort, en door de Ouden Abyla genaamd werd, beide punten Calpe en Abyla zamen werden de pilaren van **Hercules** geheeten, dewijl, volgens de fabelleer, **Hercules** slechts tot hiertoe gekomen was, en niet ver van hier, geloofde men, vóór de ontdekking van Amerika, was het einde der aarde: waarom men ook een voorgebergte op de westkust van Galicië kaap Finisterre noemde.

GICHTEL (**Johann Georg**), geboren te Regensburg in 1638, toonde reeds als kind neiging tot mystiekerij en dweepzucht; naauwelijks twaalf jaren oud, zwierf hij uren lang op het veld rond, om zich, zoo hij zich verbeeldde, met God te onderhouden, en met zijn zestiende jaar had hij allerlei verschijningen; zoo verscheen hem eens de groote wereldgeest in de gedaante van een groot veelkleurig rad, en zijne bloohartigheid weêrhield hem, gelijk hij zelf verhaalt, zich in deze sterre te werpen. Toen hij later zich op de studie der regtsgeleerdheid toeleide, scheen hij zijne mystieke droomerijen te laten varen, maar verviel eerlang weder nog sterker tot dezelve, zoodat hij zich geheel niet meer om eenige orde in zijne zaken bekommerde, en het besluit nam om de wereldsche goederen, met welke hij rijkelijk gezegend was, ter eere Gods en tot heil zijner ziel te laten varen; en toen dit hem nog niet genoeg scheen, kreeg hij in het hoofd naar Amerika te gaan, en aldaar de wilde volken tot het Christendom te bekeeren. Met dit voornemen begaf hij zich naar Zwol, waar toenmaals een dergelijke dweeper, **Breckeling** genaamd, zijne rol speelde, om zich door dezen tot zendeling onder de Heidenen te laten wijden; doch hij keerde eerlang naar Regensburg terug, om zich met den Baron **Welsz** te vereenigen, die insgelijks door den tuimelgeest eener overspannen vroomheid bedwelmd was. Doch dewijl **Gichtel** met onstuimigen ijver het geheele kerkwezen aantastte, en daardoor veel ergernis en opschudding veroorzaakte, werd hij in hechtenis genomen en door den beul over de grenzen gebragt. Hij ging daarop naar Weenen, waar hij, die alle aardsche schatten verachtte, zich op de alchymie toeleide en goud wilde maken; toen hem deze kunst nogtans niet beter gelukte dan zoo menig' anderen, zocht hij zijn' vriend **Breckeling** te Zwol weder op; maar de goede verstandhouding met dezen duurde niet lang, en dewijl **Gichtel** ook hier de gemoederen van eenigen in onrust bragt, en de hoofden van anderen met allerlei grillen en hersenschimmen vervulde, werd hij een paar malen vastgezet en eindelijk in 1668 uit Zwol en de provincie Overijssel gebannen. Hij begaf zich nu naar Amsterdam, waar toen zotte dweepers en geestdrijvers genoeg gevonden werden, om zich een' aanhang te maken; ook leefde hij aldaar eenigen tijd van de weldaden zijner aanvankelijk zeer talrijke hoorders, die hij in zoogenaamde oefeningen door predikatiën over de zondigheid van den huwelijken staat, akelige profecijen van Gods oordeel over de zondaars, de aanvechtingen des Duivels en dergelijke zaken zeer stichtelijk het weinigje gezond oordeel benam, dat zij in die vergaderingen nog mogten medegebragt hebben. Ook hier had hij menigvuldige verschijningen en openbaringen. Maar weldra ontstond er tweespalt onder de vrome kudde, en vele zijner warmste vrienden werden zijne bitterste vijanden; zij beschuldigden hem, niet zonder grond, dat hij afkeer van den arbeid en ongenoegen in de huisgezinnen veroorzaakte, dewijl arbeiden en zorgen voor de behoeften des levens volgens zijne leer zondig was, alzoo de mensch alleen op den Heer vertrouwen en verder om het aardsche zich niet bekommeren moest. Het verloop van het grootste gedeelte zijner aanhangers bragt **Gichtel** in zulk eene verlegenheid, dat hij, gelijk hij zelf bekende, vijf malen op het punt stond van door zelfmoord een einde aan zijne ellende te maken; maar hij had er den moed niet toe, en in plaats van uit zijne dwalingen terug te komen, verzonk hij hoe langer hoe dieper in dezelve, tot hij in 1710 te Amsterdam in de uiterste armoede stierf. Er bestaan van hem, doch zonder zijn' naam, 5 deelen met Theosophische Zendbrieven, in 1710 zonder aanwijzing van plaats gedrukt, doch in 1722 kwam zijne *Theosophia practica* te Leyden in 7 deelen in het licht. Een van **Gichtels** ijverigste aanhangers **Johann Wilhelm von Ueberfeldt**, koopman te Frankfort aan de Main, stelde zich na diens dood aan het hoofd dezer dwaze secte, die nog lang bleef bestaan, en wier aanklevers hunne zaligheid afhankelijk maakten van den lediggang en de onthouding van de vrouwen.

GIDEON, zoon van **Joas**, uit den stam **Manasse**, vijfde Regter van Israël, werd volgens Bijbelsch verhaal (**Richt.** VI en VII) door een' Engel verkozen tot verlosser der Israëlieten, en tot de onderneming bemoedigd door wonderwerken. Hij koos namelijk 300 man, die hij elk voorzag van eene aarden kruik, eene fakkel, eene bazuin en een zwaard; met deze 300 man naderde hij in den nacht het leger der vijanden, en liet hen allen te gelijk de kruiken in stukken slaan, de bazuin blazen en de brandende fakkels zwaaijen. De vijanden, op dit geraas door een' plotselingen schrik bevangen, namen in verwarring de vlugt, of werden door deze 300 Israëlieten verslagen. **Gideon** † 1239 jaren vóór J. C., nalatende 10 kinderen, behalve **Abimelech**, dien hem eene bijzit gebaard had, en die alle anderen om het leven bragt.

GIEBICHENSTEIN, een Pruissisch dorp met 550 inwoners, in het regeringsdistrict Merseburg, ligt aan de Saale, een half uur van Halle. In de nabijheid van dit dorp liggen de ruïnen van een oud kasteel, hetwelk in de middeleeuwen tot eene staatsgevangenis diende; volgens de overlevering zou op het einde der XI eeuw **Lodewijk II**, de stamvader der Landgraven van Thuringen, dien Keizer **Hendrik IV** hier twee jaren gevangen gehouden had, uit een der vensters in de Saale gesprongen zijn, waardoor hij zijne vrijheid en den bijnaam van **den Springer** bekwam. Het kasteel werd in den dertigjarigen oorlog door de Zweden onder **Banner** in 1636 verwoest.

GIERIG (**Gottlieb Erdmann**), geboren te Wehrau, in de Opper-Lausitz, in 1753, was Professor der Godgeleerdheid, eerst te Dortmund en toen aan het lyceum te Fulda. † aldaar in 1814. Hij behoorde onder de voortreffelijkste philologen en oordeelkundigen van lateren tijd. Zijne uitgaven van klassieken zijn bij de geleerde wereld zeer in achting.

GIERIGHEID is een zonderling en toch geheel niet zeldzaam verschijnsel in de zedelijke wereld; zij heeft de zucht tot zelfbehoud tot grondslag, doch deze is geenszins het doel van haar streven; want om dit doel te bereiken is het aanwenden van zekere middelen noodig, waartoe de gierige niet besluiten kan, die het middel met het doel verwisselt, dat is enkel naar het bezit van hetzelve streeft, maar het gebruik daarvan anderen en zich zelven ontzegt. Hij verzamelt schatten, om daarmede weder andere schatten te verzamelen: het verzamelen alzoo, en niet het gebruiken van dezelve, is zijn eigenlijk doel; het gebruiken is ook wel zijn doel, doch dit stelt hij zoo ver in de toekomst, dat hij het eindelijk niet meer bereiken kan, en er zich ook niet meer om bekommert. Het is ondertusschen opmerkelijk dat dit verschijnsel doorgaans meer bij bejaarde dan bij jongelieden waargenomen wordt, die, integendeel, eer tot verkwisten dan tot sparen geneigd zijn; want toegestemd dat de Gierigheid haren grond heeft in de vrees voor gebrek in den ouderdom, dan zou deze vrees zich toch moeten vertoonen eer men oud is; maar zij wordt slechts bij weinige jongelieden waargenomen, en niet zelden worden jonge verkwisters oude gierigaards; dit is inderdaad te verwonderen, want, vraagt **Cicero** (*de Senect.* Cap. XVIII), kan iets ongerijmder zijn dan dat iemand hoe korter de weg is, hoe meer reisgeld medeneemt? De Gierigheid vertoont zich in allerlei vormen en gedaanten, schakeringen en graden, maar is eene verfoeijelijke ondeugd, die het gemoed verhardt, den mensch liefdeloos, onregtvaardig, en zelfs wreed maakt, en met regt in den Bijbel de wortel van alle kwaad genoemd wordt. Hebzucht en Gierigheid worden somtijds als gelijkbeteekenende woorden gebezigd, doch zij duiden niet altijd dezelfde zaak aan; de gierige is zeker altijd hebzuchtig, maar de hebzuchtige niet altijd gierig; hij kan, integendeel, een verkwister, ja zelfs uit spilzucht hebzuchtig zijn. Zie **Hebzucht**.

GIESEKE (**Nicolaus Dietrich**), geboren te Gunz, in Hongarijen; in 1724, verloor zijn' vader (die eigenlijk **Köszöghi** heette) kort na zijne geboorte, en werd te Hamburg opgevoed, waar hij de begunstiging van **Brockes** en **Hagedorn** genoot. In 1745 ging hij naar Leipzig, om in de godgeleerdheid te studeren, en beöefende in zijne snipperuren de dichtkunst. † als Predikant te Quedlinburg in 1765. Hij was een zeer bevallig dichter in het beschrijvend en didactisch vak; zijne denkbeelden zijn helder, duidelijk en uitvloeisels van zijn braaf godsdienstig hart en zijne versificatie is vloeijend en ongekunsteld. **Klopstock** heeft eene ode aan hem gerigt en hield veel van hem. Zijne gedichten zijn door **Gärtner** in 1767 te Brunswijk uitgegeven.

GIESZEN, de hoofdstad van het groothertoglijk vorstendom Opper-Hessen, met 5500 inwoners, ligt aan de Lahn, 6 mijlen van Frankfort, en heeft eene welingerigte hoogeschool, die aldaar in 1607 gesticht werd. In 1759 werd Gieszen door de Franschen bezet. Later heeft men door het wegbreken der muren en het aanleggen van wandelplaatsen der stad eene bevallige gedaante gegeven, die ook zeer aangename omstreken heeft.

GIGANTEN waren, volgens de fabelleer, reuzen, die **Gea** (de aarde) voortbragt en tot den oorlog tegen **Jupiter** ophitste. Bij het bestormen van den hemel stapelden zij de gebergten Ossa, Pelion, Oeta en andere op elkander, en van deze hoogten wierpen zij rotsstukken naar den zetel der Goden; waar deze geweldige brokken in zee vielen, vormden zij eilanden, en vielen zij op het land, bergen. Maar de goden behaalden de overwinning. Volgens eenigen werden op alle Giganten eilanden of bergen geworpen, uit welken zij vuur braken; volgens anderen werden zij in den Tartarus gestort. Klaarblijkelijk heeft deze mythus eene geweldige natuuromwenteling op de aarde ten grondslag.

GIGANTISCH, reusachtig, wanvormig groot, is niet hetzelfde als *colossaal*, gelijk sommigen meenen; want in het colossale wordt altijd bij eene buitengewone grootte eene evenmaat voorondersteld en het wanvormige buitengesloten, hetwelk juist den overgang van het colossale tot het Gigantische daarstelt.

GIGLI (**Girolamo**), geboren te Siena den 14 October 1660, was een voortreffelijk lyrisch en dramatisch dichter; maar zijne onbeteugelbare zucht voor de satyre en zijn scherpe spotlust met huichelarij en schijnvroomheid verwekten hem gevaarlijke vijanden; zijne vertaling van **Molières** *Tartuffe* haalde hem inzonderheid den haat der geestelijken op den hals, die hij nog meer verbitterde, toen hij

dit stuk met eenige vrienden op het tooneel te Siena vertoonde, en daarbij verscheiden aldaar bekende personen in kleeding en manieren zeer kennelijk werden voorgesteld; doch toen hij eindelijk ook de akademie *della Crusca*, waarvan hij lid was, had aangetast, borst de storm tegen hem los; van alle kanten aangevallen, moest GIGLI bezwijken voor de overmagt zijner vijanden, onder welken de Jezuiten zich zeer onderscheidden. Zijn naam werd van de lijst der akademie *della Crusca* en andere geleerde genootschappen weggestreken en hij zelf uit zijne geboortestad verbannen. Daar nu bovendien zijne tijdelijke omstandigheden door verkwisting en onachtzaamheid zeer ongunstig waren, was hij genoodzaakt te Rome alles te herroepen wat hij nadeeligs van de akademie en de geestelijken had geschreven; daardoor kreeg hij verlof om naar Siena terug te keeren. Zijn toestand werd echter daardoor niet beter. Ziekelijkheid en huisselijk verdriet noopten hem weder naar Rome te gaan, om aldaar zijne dagen in rust te eindigen. † den 4 Januarij 1722 zoo arm, dat de kosten zijner begrafenis door eenige vrome broederschappen betaald moesten worden. De door dweepers en pedanten miskende GIGLI was een openhartig, braaf en zeer godsdienstig man, maar een vijand van alle geveinsdheid en huichelarij, en dit stelde hem bloot aan de bitterste vervolgingen. Zijne nagelaten schriften zijn zeer talrijk, en getuigen van zijn onuitputtelijk satyrisch vernuft.

GILBERT (HUMPHREY), geboren in 1539, beroemd zeereiziger, wordt gehouden voor den grondlegger der Britsche volkplantingen in Noord-Amerika; hij onderscheidde zich bij verschillende gelegenheden door zijne dapperheid, voornamelijk gedurende de onlusten in Ierland, en tegen de Spanjaarden in de Nederlanden. Eene ontdekkingsreis ondernomen hebbende, leed hij schipbreuk en vond zijn graf in de golven in 1583. Men vindt in de verzameling van HACKLUYT al wat betrekking heeft tot de scheepstogten van GILBERT. = (GABRIEL), tijdgenoot van CORNEILLE en RACINE, dien hij als tooneeldichter voorafging, was Secretaris van den Hertog van Rohan, en vervolgens van CHRISTINA, Koningin van Zweden, die hem tot haren Resident benoemde aan het Fransche hof. Er bestaan van hem 15 tooneelstukken, uit welke zelfs RACINE denkbeelden en uitdrukkingen heeft overgenomen, doch zij zijn, zoowel als zijn *Art de plaire*, eene navolging van OVIDIUS, in vergetelheid geraakt. = (NICOLAS JOSEPH LAURENT), bijgenaamd de Fransche JUVENALIS, geboren te Fontenoi-le-Château in 1751, kwam te Parijs, waar hij door zijne satyren tegen de philosophen en Encyclopedisten zich vele vijanden maakte. Zijne satyrische dichtstukken, oden en epigrammen getuigen van zijne uitstekende bekwaamheden. Hij werd krankzinnig, slikte een' sleutel binnen en † in 1780. Zijne *Oeuvres complètes* zijn in 1822 te Parijs gedrukt.

GILDEN waren oorspronkelijk broederschappen van een' godsdienstigen aard, die in de middeleeuwen ontstonden, en zich verbonden tot het doen van bedevaarten, het stichten van altaren, het uitdeelen van aalmoezen, enz.; andere zoodanige Gilden, vooral in Holland en Braband, hadden den wapenhandel ten oogmerk, en waren eigenlijk de eerste schutterijen hier te lande. Naderhand werden, en wel eerst in Duitschland, de handwerkers en ambachtslieden in Gilden vereenigd, die doorgaans een' of anderen kerkheilige tot patroon of beschermer verkozen, en door de regering van bijzondere wetten of reglementen voorzien werden. Niemand mogt eenig handwerk of beroep uitoefenen dan die door zoodanig Gild tot meester verklaard en als lid der broederschap aangenomen was. Deze Gilden waren zeer naijverig op derzelver voorregten; zij werden in Braband en Vlaanderen zelfs ter staatsvergadering vertegenwoordigd, en in Holland niet zelden door de stedelijke regeringen in zaken van gewigt geraadpleegd. Dat verscheiden misbruiken, aanmatigingen en plagerijen bij deze Gilden plaats hadden, valt niet te ontkennen, maar zij hadden toch ook veel goeds en nuttigs, dat men onder het schreeuwen over dwang en misbruik voorbijzag, toen men ze als onbestaanbaar met den Franschen klinkklank van vrijheid, gelijkheid, regten van den mensch, enz. op het einde der vorige eeuw afschafte, en het herstellen, hoezeer later door velen hartelijk verlangd en begeerd, onmogelijk maakte door de invoering van het patentstelsel.

GILIBERT (JEAN EMANUEL), geboren te Lyon in 1741, beroemd Geneesheer en natuurkenner, vertrok in 1775 naar Polen, leide te Grodno een' voortreffelijken plantentuin aan en werd tot Professor der geneeskunde te Wilna beroepen; doch in 1783 nam hij zijn ontslag, en keerde naar Frankrijk terug, waar hij aangesteld werd tot Geneesheer van het *Hôtel-Dieu* te Lyon en Professor bij het geneeskundig collegie. In 1793 was hij Maire van zijne geboortestad; gedurende de gruwelen, die door het schrikbewind aldaar gepleegd werden, zwierf hij van de eene schuilplaats tot de andere rond, en kwam in kalmer' tijd terug, om zijne nuttige werkzaamheden te hervatten, waarmede hij zich bezig hield tot zijn' dood toe, die voorviel op den 2 September 1814. Zijne uitgegeven werken getuigen van zijne uitstekende kunde in de wetenschappen, welke hij met zoo veel lust en ijver beoefende. Als kruidkundige is zijn naam even als die van LINNÆUS geheel Europa door bekend en beroemd.

GILLIS (JAKOB), een verdienstelijk Hollandsch staatsman, bekleedde de waardigheid van Pensionaris der stad Haarlem, toen hij in 1744 tot tweeden Griffier der Algemeene Staten werd aangesteld en in 1746 den Graaf VAN WASSENAAR te Parijs werd toegevoegd, om door onderhandelen den oorlog met Frankrijk te voorkomen; men was reeds wegens de plaats der onderhandeling overeengekomen, namelijk Breda, toen GILLIS verkoren werd tot het gewigtig ambt van Raadpensionaris van Holland, en met den Graaf VAN WASSENAAR als gemagtigde der Staten derwaarts vertrok. De onderhandeling te Breda liep vruchteloos af, door de kunstenarijen der Engelschen, en de oorlog werd door Frankrijk aan den Nederlandschen Staat verklaard, maar even daardoor de verheffing van WILLEM IV tot Stadhouder bespoedigd. Daar dit niet overal even rustig toeging, geraakte de Raadpensionaris in haat en verdenking bij het gemeen; dit ging zoo ver dat de Staten, op raad van den Stadhouder, hem in hunne bijzondere bescherming namen, en in 1748 eene premie van 10,000 Guldens beloofden aan den ontdekker van de schrijvers en drukkers der tegen hem verspreide lasterschriften. Maar desniettegenstaande oordeelde de miskende GILLIS in 1749 raadzaam zich van zijn ambt te ontslaan en het staatstooneel te verlaten. † op zijn buitenverblijf bij den Hage den 10 September 1765.

GIMLE heette bij de oude Scandinaviërs de verblijfplaats der gezaligden na den dood (Hoogd. *Himmel*, Nederd. *Hemel*). Het is dezelfde plaats als het Walhalla der Germanen en het Elysium der Grieken; doch de Noordsche volkeren plaatsten dit gelukkig verblijf in de hoogere luchtgewesten.

GINGUENÉ (PIERRE LOUIS), geboren te Rennes in 1748, leerde jong zeer vlug en spoedig de oude en levende talen, en had veel smaak in de muzijk, schilder- en dichtkunst; weldra werd hij als dichter voordeelig bekend; in den strijd tusschen de aanhangers van GLUCK en PICCINI hield hij de zijde des laatsten, wiens leven hij beschreef, doch in dit werk ook aan de verdiensten van GLUCK regt wedervaren liet. De omwenteling opende hem eene ruimer letterkundige loopbaan; hij leverde eene menigte bijdragen tot de dagbladen en tijdschriften, en bekleedde nu en dan een openbaar ambt. In 1798 werd hij tot gezant der Fransche Republiek aan het hof van Turijn benoemd; bij zijne terugkomst werd hij lid van het tribunaat, van hetwelk hij echter om zijne gematigde denkwijze in 1802 werd uitgesloten. Thans begon hij zijne letterkundige geschiedenis van Italië, aan welk voortreffelijk werk hij zijn' roem grootendeels te danken heeft. Behalve zijne fabelen en eene menigte verspreide kleine dichtstukjes, heeft hij de werken van CHAMFORT en LEBRUN uitgegeven. Hij leefde in eene gelukkige onafhankelijkheid geheel voor de letteren en de kunsten, en † te Parijs den 16 November 1816. Zijne kostbare bibliotheek van meest zeldzame Italiaansche werken is door het Britsche Museum in haar geheel aangekocht geworden.

GIOCONDO (GIOVANNI), Dominikaner monnik, geboren te Verona in 1435, was een uitstekend bouw-, oudheid- en letterkundige. Hij bouwde het raadhuis van Verona, de brug van *Notre-Dame* te Parijs, verscheiden paleizen in de lagunen van Venetië, had het bestuur over het aanleggen der vestingwerken van Treviso en gemeenschappelijk met MICHEL ANGELO, RAFAEL en SANGALLO over den bouw der S. Pieters kerk te Rome. GIOCONDO bezocht de voornaamste steden van Italië, om de overblijfselen der oude gebouwen te onderzoeken en te meten; hij verzamelde meer dan 2000 oude opschriften en schonk het handschrift aan LORENZO DE MEDICIS. Als letterkundige was GIOCONDO niet minder werkzaam; men heeft aan hem de ontdekking te danken van een handschrift van den jongen PLINIUS, behelzende een aantal plaatsen, geschikt om de gapingen aan te vullen in vroegere uitgaven, elf onuitgegeven brieven en de geheele briefwisseling van PLINIUS met TRAJANUS; dit handschrift werd door ALDUS MANUCIUS te Venetië in 1508 gedrukt. Hij heeft ook eene uitgave bezorgd van VITRUVIUS met 138 houtsneê figuren in 1511 gedrukt, wijders de Commentariën van CÆSAR en van eenige andere klassieken.

GIOJA (FLAVIO), een zeeman van Pasitano, een dorp bij Amalfi, werd lang voor den uitvinder gehouden van het kompas; nadere onderzoekingen dienaangaande hebben echter bewezen dat de Europesche zeelieden reeds in de XII eeuw zich van de magneetnaald bediend hebben, die men op een paar strooihalmen of een stukje kurk in eenen bak met water liet drijven. GIOJA was waarschijnlijk de eerste, die op het denkbeeld kwam om de kompasnaald op eene spil te doen draaijen, waardoor de zoogenaamde windroos of het eigenlijk kompas in gebruik kwam, en naderhand merkelijk verbeterd werd.

GIORDANI (VITALE), geboren te Bitonto in 1633, † te Rome in 1711, was een vermaard wiskundige, en genoot de bescherming van CHRISTINA, Koningin van Zweden; in 1666 werd hij Professor der wiskunde aan de akademie der wetenschappen te Rome en Ingenieur van het kasteel S. Angelo onder CLEMENS X. Hij heeft eenige wiskundige werken in het Latijn en Italiaansch nagelaten.

GIORDANO (LUCA), beroemd Schilder, geboren te Napels in 1632, hielp te Rome PIETRO DI CORTONA als leerling bij zijne groote schilderstukken en nam later eenige lessen van PAOLO VERONESE. Hij wist de manier der beroemdste schilders zoo volkomen na te volgen, dat zelfs kenners daardoor misleid werden. Wegens den ongeloofelijken spoed, waarmede hij schilderde, kreeg hij den bijnaam van

Luca fa presto, dewijl zijn vader, die uit inhaligheid hem bij het werk haastte, hem deze woorden dikwijls toeriep. Zijn vernuft was rijk in vinding, zijn koloriet zacht en harmonisch en zijn penseel vrij en vast. In 1679 werd hij naar Spanje ontboden, om het Escuriaal te versieren. Naar zijn vaderland teruggekeerd, † hij aldaar in 1704. Zijne voornaamste werken bevinden zich te Rome, te Florence, te Madrid en in het Escuriaal. Verscheiden zijner schilderstukken uit de galerij te Dresden en het museum te Parijs zijn door Engelsche en Fransche graveurs in prent gebragt.

GIORGI (Marino), Doge van Venetië, was in 1311 de opvolger van Pietro Gradenigo, en † zes maanden na zijne verkiezing; hij voerde gedurende den korten tijd van zijn bewind twee oorlogen, den eenen tegen de opstandelingen van Zara, in Dalmatië, en den anderen tegen den H. Stoel.

GIORGIONE, eigenlijk Giorgio Barbarelli, beroemd Schilder der Venetiaansche school, geboren te Castelfranco in 1477, † in 1511, was een leerling van Giovanni Bellini, en werd een voortreffelijk meester; zijne manier is breed en stout, zijne beelden zijn edel en levendig en zijne draperiën ruim en los. Om de hoogere voortreffelijkheid der schilder- boven de beeldhouwkunst te bewijzen, schilderde hij een naakt beeld, dat van achteren gezien werd, en welks voorzijde zich in eene heldere bron afspiegelde; even zoo verbeeldde hij op een afgelegd blinkend harnas het linker profil van zijn gelaat, terwijl het regter in een' spiegel gezien werd. In de galerij te Dresden en in het museum te Parijs worden schilderstukken van hem gevonden, die overigens zeldzaam zijn.

GIOTTO, eigenlijk Ambrogiotto Burdone genaamd, was geboren te Vespignano, een Toscaansch dorp, tusschen 1265 en 1275, en de zoon van een' boer. Bezig zijnde met het vee te hoeden, zag Cimabue dat hij een zijner schapen met een' scherpen steen op een stuk lei afteekende, en nam hem mede naar Florence, waar hij hem in de schilderkunst onderwees. Giotto's gelukkige aanleg ontwikkelde zich zoo spoedig, dat hij eerlang niet alleen zijne medescholieren, maar zelfs zijn' meester overtrof. Hij verliet de tot hiertoe gewone stijve hoekige manier, en naderde meer de natuur; zijne beelden en ordonnantiën zijn losser en bevalliger, zijn koloriet is natuurlijker dan in de schilderstukken zijner voorgangers. Hij was even zulk een bekwaam beeldhouwer en bouwkundige als schilder. † in 1336. In Italië en in het zuiden van Frankrijk zijn nog vele zijner werken voorhanden.

GIOVIO (Paolo), zie Jovius (Paulus).

GIRAFFE, door Vaillant Kameelpardel genoemd, welligt om deszelfs kameelachtige gedaante, is het hoogste onder de bekende viervoetige dieren; hetzelve heeft van voren eene hoogte van 16 tot 18 voeten; de hals alleen is 7 of 8 voeten lang; de voorpooten zijn ook veel langer dan de achterpooten, en de rug loopt van den hals naar den staart als een dak schuins af; tusschen de ooren verheffen zich boven de oogen twee beenachtige uitwassen in de gedaante van hoornen, die 8 of 9 duimen lang, met vel bekleed en met stevige borstelige haren gekroond zijn. De lengte der Giraffe staat in geene evenredigheid tot de hoogte van dit dier, want het is, van de borst tot den wortel van den staart gemeten, naauwelijks 6 of 7 voeten lang; de huid is zachtharig, lichtbruin en op eene bijzondere wijze zwart gevlekt. Het dier is zacht en vreedzaam, zelfs schuw van aard, ofschoon het, aangevallen wordende, en niet kunnende ontkomen, zich, even als de paarden, met achteruitslaan, zelfs tegen leeuwen, moedig verdedigt. Ofschoon dit dier eigenlijk in de woestijnen van Afrika te huis behoort, heeft men hetzelve toch meermalen levend naar Europa overgebragt. Reeds de Romeinen ten tijde van Julius Cæsar voerden de Giraffe als een teeken van hunne overwinningen in Afrika mede naar Rome, en daar bij de plegtige zegepralen rond. In 1486 werd te Florence eene Giraffe uit Egypte aangebragt. In 1827 kwam eene Giraffe te Parijs en eene te Londen aan; zij waren beiden van ééne moeder afkomstig, en door Mehemet-Ali, Pacha van Egypte, aan George IV en Karel X ten geschenke gezonden. Dit waren de eerste dieren van deze soort, welke men in beide steden levend gezien had, en zij vonden niet alleen veel belangstelling bij de liefhebbers der natuurlijke historie, maar zelfs bij het grootere publiek; te Parijs had men zelfs eenigen tijd eene mode *à la Giraffe*. De eigenlijke benaming van het dier is in zijn vaderland *Zurapha*, waarvan de Franschen *Giraffe* gemaakt hebben.

GIRARD (Gabriel), geboren te Clermont, in Auvergne, omstreeks 1677, was Aalmoezenier der Hertogin van Berry, dochter van den Regent, Tolk des Konings voor de Slavonische en Russische talen, lid der Fransche Akademie en zeer verdienstelijk taalkundige. Zijn werk over de Fransche Synonymen inzonderheid heeft hem veel roem verworven, en wordt klassiek geacht, in weerwil der later verschenen werken over dit onderwerp van Beauzée en den Abt Roubaud. De schrandere Girard was de eerste, die de gronden der Fransche taal op eene wijsgeerige wijze ontwikkeld en voorgesteld heeft; zijn werk, zegt Voltaire, zal zoo lang bestaan als de Fransche taal, en zelfs dienen om haar te doen bestaan. † in 1748. = (Jean Baptiste), Jezuit, geboren te Dôle, omstreeks 1680, bekwam in de geschiedenis der regtsplegingen eene zonderlinge vermaardheid door zijn berucht proces met Marie Catherine Cadière, een zeer schoon, dweepzuchtig en verliefd meisje, te Toulon, dat allerlei verrukkingen en visioenen had, die echter bleken van meer vleeschelijken dan geestelijken aard geweest te zijn, want zij beschuldigde in 1728 den vromen Pater dat hij haar betooverd en bezwangerd, maar hare vrucht afgedreven had. Het regende paskwillen, caricaturen, liedjes, enz. gedurende dit ergerlijk regtsgeding. Maar Pater Girard werd door het Parlement van Aix vrijgesproken van de tegen hem ingebragte beschuldigingen bij vonnis van den 10 October 1731, en juffer Cadière veroordeeld tot de kosten. Men zeide naderhand dat zij zoo min bezwangerd als betooverd geweest was, en dat zij den armen onschuldigen Jezuit enkel op aanstoken van een' Jansenist valschelijk met zulke leelijke dingen betigt had.

GIRARDON (François), beroemd Fransch beeldhouwer en bouwkundige, geboren te Troyes in 1628, was een leerling van Laurent Mazière, en werd op kosten van Lodewijk XIV naar Rome gezonden. Bij zijne terugkomst versierde hij de koninklijke gebouwen met beeldhouwwerk in marmer en brons. Na den dood van Lebrun benoemde Lodewijk XIV hem in diens plaats tot Opperdirecteur der beeldhouwwerken. De vermaardste zijner werken zijn de prachtige graftombe van den Kardinaal de Richelieu in de kerk der Sorbonne en zijn meesterstuk het standbeeld van Lodewijk XIV te paard, hetwelk door de omwenteling swoede den 12 Augustus 1792 omvergesmeten werd. † te Parijs in 1715.

GIRODET (Anne Louis), een der grootste historieschilders der hedendaagsche Fransche school, geboren te Montargis in 1767, † te Parijs den 9 December 1824, was een leerling van David; in 1789 den grooten prijs behaald hebbende, werd hij naar Rome gezonden, en bij zijne terugkomst tot zoon aangenomen door den Geneesheer Trioson, wiens naam hij sedert bij den zijnen voerde. Verscheiden zijner meesterstukken zijn door bekwame Graveurs in prent gebragt.

GIRONDISTEN noemde men eene partij onder de leden der tweede Fransche Nationale vergadering, omdat de meeste aanklevers derzelve afgevaardigden waren uit het departement der Gironde; aan derzelver hoofd stond Guadet, een der uitstekendste redenaars der Conventie. Als ijverige Republikeinen vereenigden de Girondisten zich aanvankelijk met de Jakobijnen; doch werden door deze, toen Danton, Robespierre en andere bloeddorstige ochlocraten de magt in handen kregen, verdrukt; dit ging echter niet gemakkelijk: de welsprekende Guadet durfde in de vergadering hen moedig onder de oogen zien. Hunne vijanden stookten daarom het Parijsche gepeupel op, hetwelk met oproerig geschreeuw in de Conventie de veroordeeling der Girondisten kwam vorderen; drie dagen duurde het oproer, en eindelijk kreeg Robespierre en zijn aanhang de overhand; 34 Girondisten werden voor de revolutionaire regtbank gedaagd. De meeste aangeklaagden zochten zich door de vlugt te redden; het getal der beschuldigden werd tot 53 vermeerderd, 66 anderen werden uit de Conventie gezet en in hechtenis genomen. Den 7 October 1793 werd Gorsas gegnillotineerd; den 31 volgden Brissot, Gensonné, Vergniaud, Sillery en zeventien anderen. Roland, Clavière, Condorcet en anderen bragten zich zelven om het leven, Guadet werd den 17 Julij 1794 te Bordeaux geguillotineerd. Nadat de partij der Girondisten dus genoegzaam uitgeroeid was, werden de weinige overgeblevenen in 1795 in de Conventie teruggeroepen.

GIROULT (Etienne), geboren te Chérencé-le-Héron in 1756, was Advokaat te Rouen, toen hij tot afgevaardigde naar de Nationale vergadering benoemd werd, waar hij zich door zijne gematigdheid onderscheidde. Onder het schrikbewind gedreigd met de Guillotine, wilde hij eene schuilplaats zoeken op een' kerktoren, doch in het klimmen zijn voet uitglijdende, viel hij van eene aanmerkelijke hoogte op de straat, en † kort daarna den 10 December 1793.

GIRTANNER (Christoph), geboren te S. Gallen in 1760, was Geheimraad van den Hertog van Saksen-Coburg en een zeer kundig Geneesheer; hij heeft verscheiden werken uitgegeven over de geneesen scheikunde, van welke eenigen in het Nederd. vert. zijn. † in 1800.

GIUNTA is de naam van een beroemd Italiaansch Boekdrukkersgeslacht, afkomstig uit Florence, waar hetzelve reeds in de XIV eeuw bekend was; de aldaar nog levende tak werd in 1789 tot den rang van Patriciërgeslacht verheven. Sedert de XV eeuw waren de Giunti als Boekdrukkers en Boekverkoopers bekend te Venetië, te Lyon, te Burgos, te Salamanca en te Madrid. De oudste dezer drukkerijen werd te Venetië opgerigt door Luca Antonio Giunta, die omstreeks 1480 zich aldaar had nedergezet; tot 1498 was hij enkel Boekverkooper, doch in 1499 leide hij ook eene drukkerij aan. † in 1537. De drukkerij werd door zijn' zoon Tomaso Giunta voortgezet, tot zij in 1557 afbrandde; doch zij werd hersteld, en duurde voort tot in de volgende eeuw. Het laatste bekende werk der Venetiaansche drukkerij is van 1657. Uit deze drukkerij zijn de andere Giuntinische drukkerijen te Lyon en in Spanje voortgekomen. De bibliomanie stelt minder prijs op de voortbrengselen der Giunti dan op die van Aldus; aan den inhoud is dit niet toe te schrijven, dewijl Aldus meest klassieken drukte, en de Giunti zich voornamelijk toeleiden op missalen en zoogenaamde devotieboeken; maar de bibliomanen lezen het eene zoo min als het andere; zij koopen geen boek om den

inhoud, maar alleen omdat het *raar* is, en in dit opzigt kunnen de laatste misschien met de eersten wedijveren.

GIUSTINIANI (POMPEO), geboren op het eiland Corsica in 1569, trad vroeg in den krijgsdienst, verloor bij de belegering van Ostende een' arm, werd achtervolgens Gouverneur van Friesland, Candia en der vestingen van de Republiek Venetië; hij sneuvelde den 10 October 1616. De Raad vereerde zijne nagedachtenis met een standbeeld. Hij schreef in het Italiaansch eene Geschiedenis van den Nederlandschen oorlog, die, in het Latijn vertaald, onder den titel *Bellum Belgicum* in 1609 te Antwerpen en naderhand meermalen elders gedrukt is. = (MARCO ANTONIO), Doge van Venetië van 1684 tot 1688, voerde met Keizer LEOPOLD I en JOANNES SOBIESKI, Koning van Polen, den oorlog tegen de Turken, in welken FRANCESCO MOROSINI, bevelhebber der Venetianen, grooten roem behaalde.

GLADIATOREN, Zwaardvechters, waren lieden, die bij de Romeinen tot vermaak des volks in het openbaar met elkander op leven en dood moesten vechten. In het eerst waren het gevangenen, slaven of ter dood veroordeelde misdadigen; maar naderhand traden ook vrije mannen voor geld of uit eerzucht als openbare Zwaardvechters op. De eigenlijke Gladiators werden in bijzondere scholen onderwezen. De Romeinen schepten veel vermaak in dit afschuwelijk en bloedig schouwspel. De overwonnene werd om het leven gebragt of op verlangen der aanschouwers gespaard. De overwinnaar kreeg een' palmtak in de hand, met welken hij de schouwplaats rondgevoerd werd. Deze barbaarsche schouwspelen duurden voort tot op den tijd van CONSTANTIJN, die veel moeite had om ze af te schaffen.

GLAFEY (ADAM FRIEDRICH), geboren te Reichenbach in 1692, † te Dresden in 1753, was een wijsgeerig regtsgeleerde, die het natuurregt op het beginsel van zelfbehoud of op eene verstandelijke beöordeeling van de natuur en bestemming van den mensch zocht te gronden. Zijne Geschiedenis van het Rederegt is wel het belangrijkste zijner werken.

GLANWILL (JOSEPH), geboren te Plymouth, was Predikant te Bath, † aldaar in 1680. Hij kan als de voorlooper van HUME aangemerkt worden, en behoorde tot de redelijkste sceptische wijsgeeren van zijn' tijd; hij verklaarde het begrip van oorzakelijkheid voor het resultaat van bedriegelijke besluiten, naardien wij geene oorzaken onmiddellijk waarnemen. In zijn voornaamste werk *Scepsis scientifica* bestrijdt hij zoo wel het bijgeloof als het ongeloof, en tracht niet zoo zeer de onmogelijkheid van eene ware en zekere kennis te bewijzen, als wel bescheidenheid in het oordeelen aan te bevelen. De dogmatiek wordt daarin als een door onwetendheid en verwaandheid zamengeweven meeningsstelsel in hare gansche nietigheid ten toon gesteld.

GLARIS is een der Zwitsersche Cantons met eene bevolking van bijna 20,000 inw., grenzende ten westen aan het Canton Schweitz, ten noorden aan het gebied van Zurich, ten oosten aan den Rijn en ten zuiden aan het Canton Uri. Aan drie kanten is dit Canton omringd door hooge bergen, aan de noord-oostelijke grenzen ligt het Wallenstädter meer. De eenige stad in dit Canton, Glaris genaamd, ligt aan de rivier de Linth, en heeft 3000 inwoners, waaronder vele wevers. In de valeijen zijn goede weiden en vruchtbare landsdouwen met nette dorpen. De hervorming werd door ZWINGLI reeds in 1516 in dit Canton ingevoerd, welks meeste inwoners ook nog heden Protestanten zijn.

GLAS is een bekend kunstproduct, hetwelk door smelten in gloeihitte van grof zand (kiesel), loogzout en metaaloxyden verkregen wordt. Sommigen willen deszelfs Hoog- en Nederduitsche benaming van het Latijnsche *Glacies* (ijs) afleiden. Het Glas schijnt den Ouden, althans den Egyptenaars, bekend geweest te zijn; de Romeinen maakten er veel werks van tot drinkschalen en pronkvazen, die niet zelden zeer kostbaar waren, schoon zij de kunst van glasslijpen niet verstonden. Het menigvuldig gebruik van het Glas is algemeen bekend.

GLASGOW, eene aanzienlijke stad in Schotland, met 140,000 inwoners, ligt aan de Clyde, over welke rivier zij door eene sierlijke brug gemeenschap heeft met de voorstad. Glasgow is zeer oud; reeds in 560 werd aldaar een bisdom opgerigt; de prachtige hoofdkerk, in 1123 gebouwd, is nogtans het eenige overblijfsel der vorige Gothische gedaante dezer stad. De hoogeschool werd in 1450 door Koning JAKOBUS II gesticht, en is in later tijd aanmerkelijk verbeterd en uitgebreid geworden; aan dezelve worden niet alleen eigenlijke geleerden gevormd, maar ook jonge lieden, en daaronder verscheiden kosteloos, tot kooplieden, landbouwers, kunstenaars en handwerkers opgeleid; zelfs voor vrouwen worden er voorlezingen gehouden over zoodanige deelen der natuurlijke historie, de geneesen scheikunde als practisch in de huishouding voor haar van nut kunnen zijn. De stad heeft overigens verscheiden zeer prachtige openbare gebouwen en gedenkstukken; men ziet er een marmeren standbeeld van PITT, een bronzen van JOHN MOORE, die in Spanje sneuvelde, eene obelisk van 140 voeten hoogte ter eere van NELSON. In 1745 werd Glasgow overvallen door het leger van den Pretendent en deerlijk geplunderd, nadat de inwoners reeds 5000 Pst. aan de rebellen als brandschatting betaald hadden. Tegenwoordig is Glasgow eene zeer vermogende handel- en fabrijkstad.

GLASSCHILDEREN. Deze kunst was in de middeleeuwen zeer in bloei, en diende voornamelijk om de glasruiten der kerken en andere openbare gebouwen met schilderstukken te versieren, hetwelk met den Gothischen bouwstijl bijzonder wel overeenkwam. Het Glasschilderen is afkomstig van het mozaikwerk der Ouden, waartoe stukjes gekleurd glas gebezigd werden, en ontstond omstreeks de IX eeuw in Duitschland, nadat men in Italië reeds vroeger gekleurd glas tot kerkvensters gebezigd had. Duitschland en de Nederlanden hebben de grootste kunstenaars in het Glasschilderen opgeleverd; b. v. ALBERT DURER, de broeders CRABETH, ABRAHAM DIEPENBEEK en anderen; ook in Engeland en Frankrijk vindt men nog heerlijke Glasschilderstukken. Deze kunst is niet, gelijk men lang geloofde, met de kunstenaars verloren gegaan, maar slechts bij den veranderden bouwsmaak in onbruik geraakt. Met den aanvang dezer eeuw begon de porseleinschilder FRANK te Neurenberg het Glasschilderen wederom in zwang te brengen, en later vervaardigde men ook elders in Duitschland Glasschilderstukken, die de vroegere in schoonheid niet behoeven te wijken.

GLASSLIJPEN geschiedt door middel van koperen schotels of schijven met zand, tripel en fijn gewreven smergel op van tijd tot tijd aanmerkelijk verbeterde slijpmachines. Tegenwoordig is deze kunst tot een' zeer hoogen graad van volkomenheid gebragt.

GLASVENSTERS kwamen eerst in gebruik lang na dat de bereiding van het Glas reeds bekend was. De Ouden plaatsten dun geslepen marmer, hoorn, fijn gevlochten traliewerk, geölied papier of linnen in de vensteropeningen. De eerste berigten wegens het gebruik van glasschijven tot vensterruiten vindt men bij GREGORIUS VAN TOURS, die meldt dat in de IV eeuw de kerkenvensters van gekleurd Glas bekwamen. De oudste nog voorhanden Glasvensters zijn in de kerk van S. Denis in Frankrijk, en schijnen van het vorige gebouw afkomstig te zijn, hetwelk door den Abt SUGER in 1140 gesticht werd. In de XVI eeuw hadden in Frankrijk wel *alle* kerken, maar nog weinig woonhuizen Glasvensters.

GLATZ is een graafschap en kreits in het Pruissische regeringsdistrict Breslau, beslaat 17 □ mijlen en heeft 62,000 inwoners; hetzelve is omringd door zeer hooge bergen; op dezelve liggen op eene hoogte van 2000 voeten de zoogenaamde Seefelden, die altijd onder water staan, hetwelk nooit bevriest en nooit toe- of afneemt. De lucht is in deze landstreek zeer zuiver en helder; er zijn verscheiden mineraalbronnen en watervallen. De hoofdstad van denzelfden naam, met 8200 inwoners, ligt aan de Neisse, en is eene gewigtige vesting, die in 1742, 1759 en 1807 belegerd werd.

GLAUBER (JOANNES), bijgenaamd POLYDOOR, geboren te Utrecht, in 1646, gaf reeds vroeg blijken van zijn' uitmuntenden aanleg tot Schilder; hij genoot het eerste onderwijs van NICOLAAS BERGHEM, en deed in 1671 met zijn' broeder JAN GOTTLIEB eene reis naar Italië; van daar begaf hij zich naar Hamburg en Koppenhagen, en woonde vervolgens te Amsterdam in het huis van GERARD DE LAIRESSE, waar hij vele landschappen en kabinetstukjes schilderde, die onder de liefhebbers zeer gewild waren. † te Amsterdam in 1726. = (JAN GOTTLIEB), broeder van den voorg., geboren in 1656, verzelde dezen naar Italië en genoot zijn onderwijs; doch toen deze zich te Amsterdam nederzette, ging hij naar Duitschland, en † te Breslau in 1703. Ook hij was een zeer verdienstelijk portret- landschap- en historieschilder. Beide broeders hadden hunne zuster DIANA GLAUBER insgelijks het behandelen der penseel geleerd, doch zij werd blind, toen zij hare broeders bijna in bekwaamheid evenaarde. = (JOHANN RUDOLPH), een Duitsch Geneesheer, † te Amsterdam in 1668, heeft als scheikundige zich zeer verdienstelijk gemaakt; aan hem heeft men de betere inrigting van den toestel tot verscheiden chemische bereidingen en de uitvinding van het zoogenaamde wonderzout (*Sal mirab. Glauberii*) te danken.

GLAUCIAS, Grieksch Beeldhouwer, bloeide 480 jaren vóór J. C.; hij vervaardigde te Olympia het standbeeld van GELO, overwinnaar in de Olympische spelen, en dat van THEAGENES van Thases, die in den ouderdom van negen jaren bij deze spelen een' prijs behaald en in de 75 Olympiade al zijne medodingers overwonnen had. Het laatste standbeeld was nog ten tijde van PAUSANIAS aanwezig.

GLAUCO van Athene, broeder van PLATO, bloeide omstreeks de 100 Olympiade, en was een leerling van SOCRATES; hij heeft negen Socratische gesprekken geschreven, die men meent dat verloren geraakt zijn.

GLAUCUS was, volgens de fabelleer, een zoon van NEPTUNUS en NAÏS, en visscher van Anthedon, in Beötië; op zekeren tijd eenige visschen gevangen en op het gras aan het strand nedergelegd hebbende, zag hij dat deze visschen zich op eene zonderlinge wijze bewogen en in zee sprongen. Eene bijzondere kracht in dit gras vermoedende, proefde hij er van, en sprong insgelijks in zee, waar hij in een' Triton veranderd en als een Zeegod vereerd werd door de inwoners van Anthedon, die hem ter eere een' tempel bouwden. =, zoon van HIPPOLOCHUS en kleinzoon van BELLEROPHON, was de aanvoerder der Lyciërs, die den belegerden Trojanen te hulp kwamen; hij werd gekwetst in een gevecht door TEUCER, en was op het punt van te bezwijken, toen hij door APOLLO in het leven behouden werd.

Hij ruilde zijne gouden wapenrusting tegen de koperen van DIOMEDES. Eindelijk werd hij door AJAX gedood.

GLEDITSCH (JOHANN GOTTLIEB), geboren te Leipzig den 5 Februarij 1714, was een beroemd natuur- en kruidkundige, aan wiens vlijt en onderzoeklust de wetenschappen veel te danken hebben. Door den Koning FREDRIK WILLEM I den Heer VON ZIETHEN, een' liefhebber der kruidkunde, aanbevolen zijnde, gaf GLEDITSCH in 1736 eene systematische beschrijving in het licht der zeldzame gewassen, die in ZIETHENS tuin te Trebnitz werden aangekweekt. Later werd GLEDITSCH Professor der physiologie, kruidkunde en *Materies medica* te Frankfort aan de Oder, en eindelijk lid van de Akademie der wetenschappen, Directeur van den plantentuin en Professor der ontleedkunde te Berlijn. Op verlangen van FREDRIK II hield hij openbare voorlezingen over het boschwezen, en was de eerste, die dezen tak van staatshuishouding tot een geregeld wetenschappelijk stelsel bragt. † in October 1786. Zijne talrijke nagelaten schriften getuigen van zijne onvermoeide werkzaamheid en buitengemeene wetenschappelijke kennis. Hem ter eere heeft CATESBY een vreemd boonachtig gewas *Gleditsia* genaamd.

GLEICHEN (LODEWIJK Graaf van), een dapper Duitsch Ridder, was, volgens het volksverhaal, met de Kruisvaarders naar het Heilige Land getrokken en door de Saracenen gevangen genomen. Op zekeren dag zag de dochter des Sultans hem in den tuin als slaaf arbeiden; zij kreeg medelijden met hem, welk gevoel eindelijk in liefde veranderde, en beloofde hem te bevrijden, zoo hij met haar vlugten en haar trouwen wilde. Hij ontveinsde haar niet dat hij in zijn land vrouw en kinderen had, maar dit scheen der verliefde Prinses geen hinderpaal. Zij ontkwamen gelukkig en bereikten de haven van Venetië; hier vernam de Graaf dat zijne vrouw en kinderen nog leefden en hartelijk naar zijne terugkomst verlangden. Hij begaf zich naar Rome, en verkreeg van den Paus, nadat de Turkin zich had laten doopen, verlof om beide vrouwen te behouden, met welke hij vervolgens in eene gelukkige eendragt leefde, want zijne vroegere echtgenoote begreep dat zonder de hulp der tweede haar man voor haar verloren geweest zou zijn, en deelde uit erkentelijkheid zijn hart met haar. De graftombe, op welke de Graaf met zijne beide vrouwen afgebeeld is, bevond zich in de Benedictijner kerk te Erfurt, en is thans te Gotha.

GLEIM (JOHANN WILHELM LUDWIG), geboren te Ermsleben den 2 April 1719, bevond zich op de school te Wernigerode, toen hij in 1736 zijn' vader verloor, en door een lijkdicht op dezen zijn' gelukkigen aanleg voor de dichtkunst bewees. Door dit verlies in behoeftige omstandigheden geraakt, zonden eenige weldadige vrienden in 1738 hem naar de hoogeschool te Halle, waar hij met lust en ijver studeerde en gemeenschappelijk met UZ, GÖTZ en anderen de dichtkunst beöefende. In 1740 verliet GLEIM de hoogeschool, en werd huisonderwijzer bij den overste VON SCHULZ te Potsdam, waar de Prins WILLEM, zoon van den Markgraaf van Brandenburg-Schwedt, hem leerde kennen en als Secretaris in zijn' dienst nam. Om dezen tijd maakte hij kennis met EWALD CHRISTIAN VON KLEIST, die zijn vertrouwdste vriend werd; bij hen voegden zich SULZER, SPALDING, RAMLER, GRAUN en andere naderhand beroemd geworden mannen, die met BODMER eene geheele omwenteling in de Duitsche letterkunde bewerkten. De tweede Silesische oorlog van 1744 scheidde de vrienden en beroofde GLEIM van zijn' welwillenden Prins, die voor Praag sneuvelde. GLEIM werd nu Secretaris van DIEDERIK, Prins van Dessau, dien hij echter om zijn woest karakter spoedig weder verliet, en in 1747 tot Secretaris van het Domkapittel te Halberstadt werd aangesteld, waar hij zeer naar zijn genoegen leefde en zich met de letteroefeningen en briefwisseling met zijne oude vrienden bezig hield; LANGE, LESSING, GESZNER, ZACHARIÄ, EBERT, LICHTWER, WIELAND en anderen vermeerderden den kring, in welken hij zich zoo voordeelig als dichter en letterkundige bewoog; in 1750 leerde hij KLOPSTOCK, SCHMIDT, GELLERT, RABENER, de CRAMERS en SCHLEGEL kennen, die insgelijks zijne vrienden werden. GLEIM vond zich gelukkig door eene warme, levendige en sterke vriendschap, welke hij hooger waardeerde dan de liefde, want hij bleef ongehuwd, en liet zijne huishouding bezorgen door zijne nicht SOPHIA DOROTHEA GLEIM, die insgelijks smaak in de wetenschappen en letteren had. Zoo sleet GLEIM een aantal gelukkige jaren; hij genoot werkelijk zonder naar genot te streven; iedereen beminde en vereerde hem, want hij was een menschenvriend in den edelsten zin des woords, en beoefende practisch de deugden, welke hij bezong en anderen aanprees; zijn vaderland beminde hij vurig, en de Fransche omwenteling was hem een gruwel; hij zag den storm vooruit, die over Duitschland zou losbarsten, en gaf zich alle mogelijke moeite om de Duitschers te waarschuwen voor de verderfelijke uitwerkingen van den verleidelijken sirenenzang van vrijheid en gelijkheid, maar zijne stem, die ten tijde van FREDRIK II als die van een' tweeden TYRTÆUS wonderen van dapperheid bewerkt had, werd door het onzinnig omwentelingsgeschreeuw verdoofd, en derzelver laatste galm was een roerend afscheid des blinden 84jarigen grijsaards aan zijne vrienden. Hij † den 18 Februarij 1803, en werd in zijn' tuin even buiten Halberstadt begraven; rondom zijn graf staan, volgens zijne eigen gemaakte beschikking, eenvoudige urnen met de namen zijner vrienden, die hem zijn voorui tgegaan. De volledigste uitgave van GLEIMS gezamenlijke werken is door W. KÖRTE bezorgd en te Halberstadt in 7 deelen 1811 en 1813 in het licht verschenen.

GLEUCOMETER, Mostmeter, is een door CHEVALIER te Parijs uitgevonden werktuig om de hoeveelheid suikerstof in de wijnen te bepalen.

GLOBE, Lat. *Globus*, is eigenlijk ieder rond ligchaam (bol of kogel), doch meer bepaald een bol, die zich aan twee polen binnen een' cirkel, die den meridiaan of middaglijn voorstelt, beweegt, en wanneer op denzelven de ligging der landen, zeeën, enz. afgebeeld zijn aardglobe genaamd wordt; een dergelijke bol met de sterrebeelden heet hemelglobe. De eerste aardglobe zou door ANAXIMANDER van Milete ruim 500 jaren vóór J. C. uitgevonden zijn; ook hadden de ouden reeds hemelglobes. In later' tijd heeft men zeer verbeterde voortreffelijke hemel- en aardglobes vervaardigd, inzonderheid verdienen die van LEONARD VALK en CORNELIS COVENS onderscheiding. De Venetiaan CORONELLI vervaardigde met de hulp van CLAUDE MOLINET en andere Parijsche kunstenaars in 1683 voor LODEWIJK XIV eene aardglobe, die 12 Parijsche voeten in de doorsnede had, en naderhand eene hemelglobe van dezelfde grootte.

GLOCESTER, de hoofdstad van een Engelsch graafschap van denzelfden naam, liggende aan de Severn, 70 uren van Londen en 10 uren van Bristol, is eene zeer oude stad, in de Deensche oorlogen vermaard door het tweegevecht tusschen EDMUND IRONSIDE (ijzeren borst), zoon van ETHELRED, en CANUT, zoon van SVEN, om de Engelsche kroon, hetwelk in 1016 op een eiland in de Severn nabij Glocester voorviel. RICHARD III verleende aan deze stad grafelijke voorregten en HENRIK VIII herstelde den bisschoppelijken zetel aldaar. In den opstand tegen KAREL I stond Glocester een hardnekkig beleg door, doch de stad moest bij de herstelling des koningschaps hare wederspannigheid boeten met het verlies van verscheiden harer aanzienlijke voorregten en het sloopen van hare wallen en vestingwerken. Tegenwoordig heeft Glocester nog een Gothisch voorkomen, schoon er verscheiden kerken weggebroken zijn; van eenige staan de torens nog, ook zijn er vele overblijfselen van andere oude godsdienstige gebouwen. De domkerk is van buiten nog wel zeer ouderwetsch, doch van binnen naar den hedendaagschen smaak ingerigt en verfraaid. Op het kerkhof van deze kerk werd JOHN HOOPER, eerste Protestantsche Bisschop van Glocester, op bevel der dweepzuchtige en bloeddorstige Koningin MARIA levend verbrand. De stad is tamelijk volkrijk en welvarend door de nijverheid der inwoners, die grootelijks van het fabrijkwezen bestaan, waartoe het graafschap verscheiden grondstoffen oplevert.

GLOEIJENDE KOGELS. Van deze verderfelijke uitvinding maakte FREDRIK WILLEM, Keurvorst van Brandenburg, het eerst in 1675 gebruik bij de belegering van Straalsund.

GLOGAU, eene Pruissische vesting in Silesië, in het regeringsdistrict Liegnitz, heeft 12,000 inwoners, waaronder 1200 Joden, was eertijds een hertogdom, hetwelk door een' tak van het koninklijk geslacht der PIASTEN bezeten werd. Na het uitsterven van hetzelve in 1476 verviel het hertogdom aan de kroon van Bohemen. FREDRIK II veroverde Glogau in 1742 stormenderhand, en liet de plaats nog meer versterken. Na den slag van Jena werd Glogau door de Wurtembergsche troepen onder VANDAMME en SECKENDORF en door den Pruissischen bevelhebber REINHARDT, na geringen wederstand, overgegeven, en bleef in de magt der Franschen tot den 15 April 1814, wanneer de vesting ten gevolge van den gesloten wapenstilstand bij verdrag aan Pruissen teruggegeven werd.

GLOSSARIUM, zie GLOSSEN.

GLOSSEN, van *Γλωσσα*, Tong, zijn zoodanige woorden of uitdrukkingen, die iets ongewoons of vreemdaardigs hebben, en daarom eene verklaring behoeven, welke verklaringen zelven men ook Glossen en eene verzameling van zoodanige verklaringen Glossarium noemt. Somwijlen verstaat men door Glossen ook invoegsels van eene vreemde hand in den tekst van eenig werk, tot verklaring van denzelven aanvankelijk op den kant geschreven; de kritiek moet ze zorgvuldig van den tekst zelven onderscheiden. De Duitschers noemen Glossen zekere gedichten in denzelfden vorm als die welken wij Rondeelen noemen. Zie RONDEEL.

GLOVER (RICHARD), geboren te Londen in 1712, werd door zijn' vader tot den koophandel opgeleid en beöefende met goed gevolg de fraaije letteren en de dichtkunst; zijn eerste dichtstuk, *Newton*, vervaardigde hij in 1728, toen hij naauwelijks zestien jaren oud was; in 1737 verscheen zijn heldendicht *Leonidas*, hetwelk buiten Engeland echter zeer middelmatig geächt wordt; twee jaren later gaf hij het gedicht *Londen, of de voortgang des koophandels*, en de Ballade *Admiraals Hosiers Geest* in het licht, die wegens de tijdsomstandigheden eenig opzien maakten. Bij de troonbeklimming van GEORGE III werd GLOVER tot Parlementslid benoemd, en onderscheidde in die hoedanigheid zich bij verscheiden gelegenheden als welsprekend en krachtig redenaar. Hij vervaardigde ook een treurspel, *Medea*, in den Griekschen smaak met koren, hetwelk minder dan zijn vroeger, *Baodicea*, behaagde. † te Londen den 25 November 1785. In

1814 verschenen zijne Gedenkschriften in het licht, die veel wetenswaardigs behelzen aangaande de gebeurtenissen van 1742 tot 1757.

G. L. S. Verkorting van *Genio loci sacrum.*

GLUCK (Christoph), de beroemdste Componist der XVIII eeuw, werd geboren te Weissenwangen, aan de Boheemsche grenzen, in 1714, en leide van zijne vroege jeugd af zich toe op de muzijk, van welke hij in Praag de eerste gronden leerde, en weldra verscheiden instrumenten voortreffelijk bespeelde. In 1738 deed hij eene reis naar Italië, en studeerde onder San Martini de compositie. Zijne eerste opera was *Artaxerxes*, en werd in 1742 te Milaan uitgevoerd, en eene andere, *Demetrius*, te Venetië; eene derde, *de Strijd der Reuzen*, componeerde hij voor de Italiaansche opera te Londen, waarheen hij zich in 1745 begeven had, en vertrouwelijk omging met den beroemden Arne en diens vrouw, eene voortreffelijke operazangster. Reeds had hij in een tijdvak van 18 jaren 45 opera's gecomponeerd, die iedereen', maar hem alleen niet voldeden, omdat hij alleen gevoelen kon wat nog aan zijne voortbrengselen ontbrak. Veel was ook aan de nietsbeduidendheid van den tekst te wijten, welken hij te componeren kreeg, en die zelden een goed zamenhangend geheel uitmaakte; doch toen de Florentijn Ranieri di Calzabigi, dien hij in Weenen leerde kennen, hem een' beteren tekst leverde, toonde Gluck ook wat hij vermogt; de opera's *Alcestis*, *Orpheus* en *Paris en Helena*, welke hij te Weenen componeerde, maakten een verbazend opzien, en leiden met de *Armida* en de beide *Iphigeniën* den grond tot den onsterfelijken roem van den componist; zelfs het aan den ouden laffen kost gewone Italië deed regt aan de voortreffelijke voortbrengselen des Duitschen kunstenaars; zijne *Paris en Helena* en *Orpheus* werden op de schouwburgen van Rome, Parma, Napels, Milaan en Venetië uitgevoerd; aan de uitvoering van *Alcestis* waagde men zich echter toenmaals in Italië nog niet. De toeloop dezer opera's was zoo groot, dat de schouwburg te Bologna alleen in één' winter met *Orpheus* 900,000 Lire outving. Aan het componeren van den Franschen tekst der *Iphigenie* besteedde Gluck een geheel jaar, en hij vervaardigde dit meesterstuk opzettelijk voor Parijs. Maar hier vond de Duitsche componist bijna onoverkomelijke hinderpalen, welke nationale ijdelheid en ingeworteld vooroordeel hem in den weg stelden. Op de enkele aankondiging van de onderneming der groote Parijsche opera, een werk van zijne hand, aan te bieden, verhieven geheele scharen muzikanten van beroep en alle zoogenaamde kunstkenners hunne stemmen, en nimmer zou Gluck zijn oogmerk bereikt hebben, zoo de Koningin Maria Antoinette, zijne voormalige leerlinge, er zich niet mede bemoeid had. In het begin van 1774 kwam Gluck te Parijs, en den 19 April werd eindelijk de *Iphigenie* gegeven. De schouwburg was opgepropt met aanschouwers van allerlei rang, en de indruk, dien de uitvoering op dezelve maakte, verbazend; reeds de ouverture (iets dat in de jaarboeken der muzijk in Frankrijk ongehoord was) moest herhaald worden, en met ieder afzonderlijk muzijkstuk steeg de geestdrift des publieks. Deze opera werd in de eerste twee jaren 170 malen gegeven. Andere opera's van Gluck met een' in het Fransch vertaalden tekst volgden, en werden met dezelfde verrukking ontvangen; de *Armida* werd 30 malen achter elkander gegeven, maar de roem, dien dezelve haren componist verwierf, werd nog overtroffen door dien, welken hij met zijn laatste meesterstuk *Iphigenie en Tauride* in 1779 behaalde. Met een zeer aanzienlijk vermogen keerde Gluck in 1787 naar Duitschland terug, en † te Weenen den 15 November van hetzelfde jaar. Het door Houdon vervaardigde marmeren borstbeeld van dezen grooten componist werd een jaar later in den *foyer* der groote opera geplaatst. Geheel Europa hield met belangstelling het oog gevestigd op den strijd, bij gelegenheid der hervorming, welke Gluck door den grootschen stijl zijner compositiën in de muzijk in Frankrijk bewerkte, tusschen zijne vereerders en de aanhangers der oude Italiaansche en Fransche school, aan welker hoofd de mede zeer verdienstelijke Piccini stond. Gansch Parijs was verdeeld in Gluckisten en Piccinisten, die elkander met dezelfde verbittering en hevigheid mondelijk en schriftelijk bestreden als vroeger de Jansenisten en Jezuiten en later de Royalisten en Terroristen. Deze onzinnige strijd duurde nog voort, toen Gluck en Piccini, die, in weerwil van hunne verschillende begrippen, elkander als kunstenaars moesten hoogachten, zich reeds lang verzoend hadden, en er zelf welligt om lachten dat hunne blinde vereerders met zoo veel woede tegen elkander te veld trokken. Gelukkig dat de Guillotine niet bij deze gelijk bij de latere *isten* te pas kwam! schoon er somwijlen wel eens degens uit de schede geraakten, kwam echter deze muzikale omwenteling op meer inkt dan bloed te staan. Er is nog geene halve eeuw verloopen dat deze gewigtige gebeurtenis in de muzikale wereld voorviel, en reeds bewondert men sedert verscheiden jaren — — Rossini, Mayerbeer en dergelijke geniën!

GLUCKSTADT, eene versterkte stad en haven in het Deensche hertogdom Holstein, ligt in de provincie Stormarn, aan de Elbe, zeven mijlen van Hamburg; zij is tamelijk net gebouwd en volkrijk. De Deensche Koningen hebben Gluckstadt altijd zeer bevoorregt.

GLYCAS (Michaël), een Grieksche Monnik, bloeide in het midden der XII eeuw, en was de schrijver van een kronijkvormig werk, in vier boeken, beginnende met de schepping der wereld en eindigende met den dood van Alexis Comnenus in 1118. Leunclavius heeft er een vijfde boek bijgevoegd en het werk vervolgd tot de verovering van Konstantinopel; eene Latijnsche vertaling verscheen in 1572 te Bazel in het licht. De uitgave van Labbe te Parijs in 1660 behoort tot de verzameling der *Scriptores Byzantinae*.

GLYCERA, een Sicyonisch meisje, was te Athene zoo vermaard wegens hare bekwaamheid in het vlechten van bloemkransen, dat zij voor de uitvindster daarvan gehouden werd.

GLYCERIUS (Flavius) bekleedde een zeer aanzienlijk ambt aan het hof van Rome en deed zich in 473 te Ravenna tot Keizer verkiezen; maar Leo I, Keizer van het oosten, erkende hem niet, en benoemde Julius Nepos tot Keizer, die hem in Rome overviel, afzette, tot priester liet wijden en Bisschop maakte van Salona, in Dalmatië, † aldaar in 480.

GLYCONIUS is eene Grieksche en Latijnsche versmaat, uit een' Spondaeus, een' Choriambus en een' Pyrrichius of Jambus bestaande; b. v. Horatius, L. I. *Od.* XIII, 17:

— — — ◡ ◡ — ◡ ⏓
Feli|ces ter et am|plius.

Of A. van der Woordt, *Gedichten*, blz. 29:

— — — ◡ ◡ — ◡ ⏓
Die haar | kennen en ha|ten kon.

Deze versmaat heeft hare benaming van Glyco, een' Grieksch' dichter, van wiens gedichten echter slechts een enkel fragment overig is.

GLYPTOTHEEK heet een prachtig gebouw te Munchen, bestemd tot eene bewaarplaats van voortbrengselen der beeldhouwkunst. Het gebouw is eerst voor weinig jaren voltooid en opzettelijk tot dit oogmerk ingerigt geworden. Hetzelve onderscheidt zich alzoo voordeelig van de kunstpakhuizen, die men elders museums noemt, en meer naar winkels gelijken, waar de kunstwerken te koop staan, dan naar plaatsen, waar zij tot bewondering der kenners en tot *studie* der kunstenaars ten toon gesteld zijn.

G. M. Verkorting van *Genio malo.*

GMELIN is een beroemd burgerlijk Wurtembergsch geslacht, hetwelk verscheiden voortreffelijke geleerden in verschillende vakken van wetenschap heeft opgeleverd; de stamvader van hetzelve was = (Johann Georg), geboren in 1674, † in 1728; hij was Apotheker te Tubingen en een voor zijn' tijd bekwaam scheikundige. = (Johann Konrad), oudste zoon van den voorg., geboren in 1707, † als Apotheker te Tubingen, en was een beroemd Geneesheer; als schrijver is hij echter niet bekend. = (Johann Georg), broeder van den voorg., geboren te Tubingen in 1709, studeerde aldaar tot 1727, en vertrok toen naar Petersburg, waar hij in 1731 Professor werd der scheikunde en natuurlijke historie. Op keizerlijk bevel en kosten reisde hij in 1733 naar Siberië, om dit land te onderzoeken, en kwam in 1743 van deze moeijelijke, maar voor de wetenschappen zeer nuttige reis terug. Zijn ontslag bekomen hebbende, keerde hij in 1747 naar Duitschland terug, werd in 1749 Professor te Tubingen en † aldaar in 1755. Zijne *Flora Sibirica* en zijne Reisbeschrijving zijn zeer belangrijk. = (Philipp Friedrich), broeder der voorg., geboren te Tubingen in 1721, studeerde aldaar in de geneeskunde, bezocht verscheiden Duitsche, Hollandsche en Engelsche hoogescholen, werd bij zijne terugkomst in Tubingen Stadsdoctor, in 1750 buitengewoon en na zijns broeders dood in 1755 gewoon Professor der kruid- en scheikunde, en † in 1768. Hij heeft verscheiden wetenschappelijke werken geschreven. = (Samuel Gottlieb), zoon van Johan Konrad, geboren te Tubingen in 1744, studeerde aldaar en werd in 1763 tot Geneesheer bevorderd; hij bezocht daarop Holland en Frankrijk, en werd in 1767 tot Professor te Petersburg beroepen; het volgende jaar deed hij op keizerlijk bevel met Pallas, Güldenstedt en Lepechin eene wetenschappelijke reis door Rusland; doch werd op zijne terugreis door den Khan der Chaitaken gevangen genomen, en † den 27 Julij 1774. Zijne voornaamste schriften zijn zijne *Historia Fucorum* en zijne Reisbeschrijving. Zijn broeder = (Christian Gottlob), geboren in 1749, was Apotheker te Tubingen en vader van = (Ferdinand Gottlob), geboren in 1782, Professor der geneeskunde en natuurlijke historie te Tubingen en schrijver der *algemeene Pathologie*. = (Herman August), geboren in 1786, Justitieraad bij het Geregtshof te Esslingen, en Christian Gottlob, geboren in 1792, Professor der scheikunde te Tubingen, een der beroemdste Duitsche scheikundigen en schrijver van verscheiden wetenschappelijke werken. De beide zonen van Johann Georg, den ouderen Russischen reiziger, zijn ook met roem in de geleerde wereld bekend; namelijk = (Christian), geboren in 1750, was Professor der regtsgeleerdheid eerst te Erlangen en naderhand te Tubingen, † aldaar in 1820; zijn broeder = (Eberhard) in 1751, † te Heilbron in 1808, was door zijne schriften over het dierlijk magnetismus beroemd. De afstammelingen van Philipp Friedrich, derden zoon des stamvaders, hebben meest allen ook eene geleerde loopbaan betreden. = (Wilhelm Friedrich), voortreffelijk kunstgraveur, geboren te Badenweiler, in het Brisgansche, in 1745, werd door zijne ouders te Bazel besteed bij Christian von Mechel, die toenmaals eene zoogenaamde kunstschool hield; doch deze Mechel was zelf niet alleen slechts een middelmatig teekenaar en graveur,

maar beöefende ook de kunst enkel als handwerk en middel om geld te winnen, en zijne school was eigenlijk niets anders dan eene prentenfabrijk; GMELIN moest in zijne leerjaren alles door elkander graveren, portretten, mathematische figuren, heiligenprentjes, borduurmodellen, landschapjes, enz. Van dezen ellendigen benzelarbeid eindelijk ontslagen, ging GMELIN in 1788 naar Rome; van daar ontbood PHILIPP HACKERT hem naar Napels; GMELIN had bereids twee platen voor hem gegraveerd, toen GEORG HACKERT in zijne plaats kwam. GMELIN keerde in 1790 naar Rome terug, waar hij nu vlijtig naar de natuur teekende, meest in sepia, en eene menigte fraaije prenten graveerde naar de beroemde schilderstukken, die, even als zijne teekeningen, door de kunstliefhebbers sterk gezocht werden, en waarmede de werkzame kunstenaar een aanzienlijk vermogen won. Hij was ook een bekwaam werktuigkundige en vervaardigde bewonderenswaardige kunststukken op de draaibank. † te Rome in 1821.

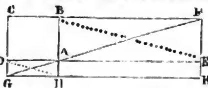
GNAPHÆUS (WILHELMUS), eigenlijk WILLEM DE VOLDER, geboren in den Hage in 1493, werd in 1522 Rector der Latijnsche scholen aldaar; tweemalen werd hij, als van kettersche gevoelens verdacht, gevangen gezet: zich dus in zijn vaderland niet langer veilig achtende, ging hij in 1536 naar Duitschland, en werd Rector der nieuwopgerigte school te Elbing; in 1542 werd hij verplaatst naar Königsberg, waar hij godgeleerde voorlezingen hield. Eenige stellingen beweerd hebbende, die men met de leer van LUTHER strijdig oordeelde, en hij deze niet willende herroepen, werd hij in 1547 afgezet en gebannen. Hierop werd hij door JOANNES À LASCO der Gravin van Oost-Friesland tot onderwijzer voor hare kinderen aanbevolen en vertrok naar Emden. Eenige jaren daarna werd hij Burgemeester van Norden, en † aldaar den 29 September 1568. Hij schreef in het Nederduitsch een' *Troostspiegel voor kranken en bekommerden*, en in het Latijn eenige blijspelen en andere geestige werken in verzen en in proza.

GNESEN, Poolsch *Gniezno*, is eene tamelijk groote en zeer rijke stad, eertijds de hoofdstad van het koningrijk Polen, volgens de overlevering gebouwd door LECHUS, eersten Koning van Polen. De Aartsbisschop van Gnesen bezat eertijds aanzienlijke voorregten; hij was Primaat des rijks, en Regent wanneer de troon ledig stond; hij bepaalde den verkiezingsdag, riep den rijksdag zamen en kroonde den Koning.

GNIDUS, eene stad en een voorgebergte in Carië, was in de Oudheid beroemd wegens de drie prachtige tempels aldaar, aan VENUS gewijd; in een' derzelve stond een der grootste meesterstukken van PRAXITELES, het standbeeld der Godin. Hetzelve werd naar Konstantinopel gevoerd, waar dit heerlijk voortbrengsel der kunst in 1461 door brand vernield werd.

GNOMEN is de naam der aardgeesten, berggeesten of bergmannetjes, die, volgens het spookgeloof der middeleeuwen, in den schoot der aarde wonen en de aldaar verborgen schatten den menschen aanwijzen; zij worden als klein van gestalte en in mannelijke en vrouwelijke gedaante gedacht. Het spreekt van zelf dat deze wezens nooit anders dan in mijnwerkerssprookjes en in den ligtgeloovigen volkswaan bestaan hebben. = waren bij de Ouden korte, zinrijke kernspreuken, die eene waarneming, raadgeving, les of grondregel behelzen; zoodanige Gnomen zijn de spreuken van SALOMO, JEZUS SYRACH, verscheiden gezegden van CHRISTUS, door de Evangelisten aangeteekend, inzonderheid zijne bergrede, bij MATTHEÜS. De oude Grieken en Arabieren hielden veel van Gnomen, en zelfs bij latere Noordsche volken worden spreukverzamelingen gevonden, bij velen zelfs in maat en rijm.

GNOMON is in de rekenkunde een getal, hetwelk, bij quadraatgetallen gevoegd, weder een quadraatgetal geeft; van deze soort zijn alle oneven getallen, dewijl zij, geteld bij quadraatgetallen, altijd weder quadraatgetallen voortbrengen: b. v. $1 + 3 = 2^2$; $4 + 5 = 3^2$; $9 + 7 = 4^2$ enz. In de meetkunde is Gnomon eene figuur, die in een parallelogram overblijft, wanneer een klein parallelogram, welks diagonaal in de diagonaal van het eerste ligt, weggenomen wordt. In de nevenstaande figuur, waarin BH en ED ieder met eene zijde van het parallelogram parallel is, is de figuur Gnomon, die uit de beide complementen AC en AK tot de parallelogrammen AF en AG langs de diagonaal FG en een dezer parallelogrammen zelf bestaat; namelijk ABCGKEA of ADCFKHA. Het woord is oorspronkelijk Grieksch, en beteekent een' winkelhaak; ook heet een zonnewijzer in het Grieksch *Γνωμων*, omdat de wijzer met de schaduw een' hoek maakt.

GNOSSUS was eene der drie voornaamste steden van het eiland Krete, het hofverblijf van den Koning MINOS; aldaar was het vermaarde labyrinth.

GNOSTIEKEN, van *Γνωσις*, kennis, was de naam eener secte van dweepers, die in de eerste eeuwen der Christelijke Kerk in en buiten dezelve veel opschudding veroorzaakten. Zij hadden Oostersche godsdienststelsels met Grieksche philosophie en Christelijke dogmen tot een wonderlijk mengelmoes onder elkander verward, en daaruit weder andere stelsels gevormd, die elk derzelver aanhangers vonden. Met de V eeuw waren nogtans alle Gnostische secten verdwenen, en de Katholijke Kerk genoegzaam voorheerschend geworden, om de verdere opkomende ketterijen en secten het hoofd te kunnen bieden.

G. N. T. M. D. Verkorting van *Genio numini tutelari monumentum dedicatum*.

GOA is een eiland en eene stad op de westkust van Decan, in Oost-Indië, daar waar de westelijke bezittingen der Maratten en der Engelschen aan het noordeinde van Canara aan elkander grenzen. Dit eiland, eertijds Tissuari genaamd, en door een' Arabischen volksstam bewoond, werd in 1508 door ALFONSO DE ALBUQUERQUE veroverd, doch hem door IDALKHAN weder ontnomen; maar ALBUQUERQUE nam in 1510 hetzelve weder in, en sedert is Goa bijna drie eeuwen in het bezit der Portugezen gebleven. Het eiland wordt door de rivier Mandona van het vaste land afgescheiden, en door twee zeearmen op de andere zijde omvat. Goa was sedert 1559 de zetel van den opperbevelhebber der Portugesche bezittingen in de Indische Zee en van den Aartsbisschop en Primaat van Indië. De haven, die slechts door Portugezen bezocht mogt worden, wordt door torens en kasteelen verdedigd; aan dezelve grenst de haven Murmugon, die door een ander kanaal gevormd wordt, dat Goa van het schiereiland Salsette afscheidt. Ten tijde van den bloei der Portugesche heerschappij in Indië kon geene Indische stad met Goa vergeleken worden, en slechts weinig steden in Europa waren fraaijer en beter gebouwd. De nog voorhanden openbare gebouwen zijn gedenkstukken der verdwenen heerlijkheid. De regtbank der Inquisitie te Goa strekte hare magt uit over alle Portugesche bezittingen in Indië; allengs werd dezelve zeer beperkt, en eindelijk geheel afgeschaft; in 1815 werden hare papieren openlijk verbrand, alvorens deze bezitting, door de Engelschen in 1807 vermeesterd, bij den algemeenen vrede den Portugezen teruggegeven werd.

GOAR (S.), een monnik, geboren in Aquitanië, begaf zich naar den linker oever van den Rijn, en bouwde tusschen Mentz en Coblenz eene kluizenaarswoning. Het gerucht van zijne vroomheid en mirakelen bewoog SIGEBERT hem het bisdom van Trier aan te bieden, maar de heilige man wees dit van de hand en † in zijne heremitaadje, rondom welke van tijd tot tijd eenige huizen werden aangebouwd, die eindelijk tot eene stad aangroeiden. KAREL DE GROOTE liet er eene kerk bouwen, in welke de reliquiën van den Heiligen bewaard werden. Naderhand werd S. Goar versterkt en de hoofdstad van het graafschap Catzenellnbogen. In 1758 werd de vesting door de Franschen veroverd en in 1759 zeer beschadigd door het springen van een kruidmagazijn.

GOBEL (JEAN BAPTISTE JOSEPH), geboren te Tarn den 1 September 1727, studeerde te Rome en omhelsde den geestelijken staat. In 1772 werd hij benoemd tot Bisschop van Lydda, *in partibus infidelium*, en bevond zich in Frankrijk bij de uitbarsting der omwenteling; de geestelijkheid van Belfort, benoemde hem tot haren afgevaardigde naar de staatsvergadering van 1789. Den eed op de constitutie afgelegd hebbende, werd hij Aartsbisschop van Parijs, en geïnstalleerd door TALLEYRAND, toen Bisschop van Autun, naderhand Prins van Benevento. GOBEL wijdde in 1791 de eerste constitutionele priesters, en liet zich uit zwakheid gebruiken tot een werktuig des schrikbewinds; de woedendste Jakobijnen dwongen hem met dertien zijner vicarissen den 7 November 1793 voor de Conventie te verschijnen, en aldaar gezamenlijk afstand te doen van hunne waardigheid. GOBEL leide den myter en de overige teekens zijner waardigheid voor den voorzitter neder, en zette de roode muts op, onder een geweldig geschreeuw der aanwezigen. Schoon zonder twijfel zucht tot zelfbehoud den zwakken prelaat tot dezen ergerlijken stap had overgehaald, mogt dezelve den ongelukkigen grijsaard toch niets baten. Weinig maanden daarna deed ROBESPIERRE hem vatten en den 13 April 1794 werd hij met CHAUMETTE en anderen geguillotineerd.

GOBELINS is de benaming der beroemde Fransche behangseltapijten, van welke men nog in de vorige eeuw zoo veel werks maakte. Onder de regering van FRANS I woonde te Parijs op het einde van den faubourg S. Marcel, aan het riviertje de Bièvre, een zekere GILLES GOBELIN, een Verwer, die zeer vermaard was wegens zijne bekwaamheid in het scharlaken verwen; zijne opvolgers slaagden daarin even zoo gelukkig; zij verzamelden een aanzienlijk vermogen, en de naam GOBELIN ging over op de wijk, in welke zij woonden, en zelfs op het riviertje, hetwelk er voorbij stroomde. De GOBELINS werden opgevolgd door zekeren CANAYE, die met het scharlaken verwen eene tapijtenfabrijk verbond. De CANAYES werden omstreeks 1655 vervangen door twee Hollanders, HARMEN KLOCK of KLOEK en JAN LINSEN. De uitstekende schoonheid der heerlijke tapijten dezer fabrijk trok de aandacht van COLBERT, die haar de bijzondere bescherming des Konings bezorgde en enkel voor zijne rekening liet arbeiden; in 1667 kreeg deze fabrijk door een edict een gevestigd bestaan, en de vermaarde LEBRUN, eerste schilder des Konings, het bestuur over dezelve.

GOCH, eene kleine stad in Kleefsland, werd in 1614 door Prins MAURITS bezet. Het steedje den Spaanschen in handen gevallen zijn-

de, werd door LAMBERT CHARLES, bevelhebber van Nijmegen, den 18 Januarij 1625 bij verrassing weder ingenomen, en onzijdig verklaard, maar desniettegenstaande maakten de Spanjaarden er zich toch in 1635 weder meester van. Het steedje ligt zeer aangenaam aan de rivier de Niers, en behoort thans tot het Pruissische regeringsdistrict Gulik-Kleve-Berg.

GÖCKINGK (LEOPOLD FRIEDRICH GÜNTHER VON), geboren te Grüningen, in het Halberstadtsche, in 1748, bezocht in 1760 het koninklijk Pædagogium te Halle, waar hij met G. A. BÜRGER gemeenschappelijk de dichtkunst beöefende, en studeerde op de hoogeschool aldaar in de regtsgeleerdheid; vervolgens bekleedde hij eenige burgerlijke ambten en FREDRIK WILLEM II, Koning van Pruissen, verhief hem in den adelstand. De laatste jaren van zijn leven sleet hij ambteloos in het beöefenen der dichtkunst en fraaije letteren. † den 18 Februarij 1828. Zijne gedichten en prozaïsche geschriften zijn meermalen, laatst bij elkander in 1818 gedrukt.

GOD. Onder deze benaming denkt men zich het hoogste, het verhevenste in de uiterste volkomenheid en volmaaktheid (voor zoo ver namelijk het menschelijk denkvermogen daartoe in staat is); maar zoodra men dit begrip nader bepalen of ontwikkelen wil, geraakt men in de grootste verlegenheid; want zelfs de scherpzinnigste wijsgeer moet zich overtuigd houden dat het Hoogste en Volkomenste Wezen door den menschelijken geest niet bevat kan worden, en dienvolgens ondenkbaar is, of eigenlijk alleen door zich zelven bevat en gedacht kan worden, gelijk SYLVAIN MARÉCHAL zeer juist aanmerkt:

Pour savoir ce qu'il est, il faut être lui-même.

En even zoo BLUMAUER (*Ged.* III. Th. S 4):

Kein Geschöpf auf Erden kann dich nennen :
Du nur weiszt allein es — wer du bist.

Al wat wij aangaande het Hoogste Wezen, dat wij God noemen, en waaraan andere volken andere namen geven, doch hetzelfde als wij daaronder verstaan, *weten kunnen en stellig weten*, is dat hetzelve bestaat, omdat wij de overtuiging hebben dat hetzelve *bestaan moet*; en daar dit Wezen uit en door zich zelven bestaat, en alzoo niet in ruimte en tijd gedacht kan worden, is het onmogelijk te bepalen of zich aanschouwelijk voor te stellen *hoe* het bestaat: dit is dus geen voorwerp van menschelijke wetenschap, maar van een redelijk geloof. Aan het eigenlijke (volstrekte) bestaan van God (uit en door zich zelven) heeft welligt nooit iemand getwijfeld: en daarom was het in alle tijden eene dwaze en nuttelooze onderneming het bestaan (het aanwezen) van God te bewijzen; deze zoogenaamde bewijzen waren niet alleen geheel overtollig, want zij bewezen eene zaak, die niet ontkend werd, maar bragten ook den menschelijken geest op allerlei spitsvondige speculatiën aangaande het *hoe* van Gods bestaan, en dit juist ligt buiten het bereik van het menschelijk kenvermogen. De verstandige derhalve, die dit inziet, en overtuigd is van de beperktheid der menschelijke kennis, zal aangaande Gods bestaan niet meer willen weten dan hij met mogelijkheid weten kan, en zich vergenoegen met de verzekering van zijn geweten *dat* God bestaat, en geene vermetele nasporingen doen, om zich even zoo te verzekeren *hoe* God bestaat; want hij weet zeer wel dat het meerdere niet door het mindere of het grootere door het kleinere bevat kan worden. Streef dus niet, trotsche, vermetele mensch! naar eene onmogelijke dusgenaamde kennisse Gods; hoe! *kennen* wilt gij hem, dien gij niet eens *denken* kunt?.... Arme dwaas! leg u liever toe op de kennis van u zelven.

GODDÆUS (CONRADUS), Predikant te Vaassen, gaf in 1656 te Harderwijk eene verzameling van metrische stukjes in het licht, onder den titel: CONRADI GODDÆI *Nieuwe Gedichten, sonder Rijm, naa de Griexe en Latijnse Dichtmaten op allerhande soorten van versjes ingestelt. Noit voor desen in Nederduits gebruikelik.* Hij was alzoo de eerste, die Nederduitsche rijmlooze verzen in Grieksche en Latijnsche voetmaten vervaardigde, die uiterst stijf en gewrongen uitvielen; doch hij toonde ten minste de mogelijkheid dat zulks in onze taal geschieden kon, en anderen, inzonderheid A. VAN DER WOORDT, zijn later vrij wat gelukkiger daarin geslaagd. Men vindt proeven van den arbeid van GODDÆUS in P. G. WITSEN GEYSBEEK, *Biogr. Anthol. en Crit. Woordenb.* II Deel, blz. 383.

GODDELIJK is in een' bepaalden zin wat God toekomt, of alleen aan God kan toegeschreven worden, als almagt, alwetendheid, enz.; in een' ruimeren zin noemt men ook overdragtelijk al het goede, voortreffelijke, uitstekende Goddelijk, om daarmede een' hoogen graad van volkomenheid aan te duiden. Het beroemde Gedicht van DANTE heet in dien zin de Goddelijke Comedie (*La Divina Commedia*).

GODDELOOSHEID is zoodanig een gedrag en handelwijze, als geheel strijdig is met den eerbied voor God als redelijken wetgever der menschen, en eigenlijk een practisch atheïsmus, ofschoon de goddelooze veelal het bestaan van God theoretisch toegeeft, of ten minste met den mond niet ontkent, zoo als b. v. iemand in Europa het bestaan van den Keizer van China wel toestemt, maar overigens in zijn handelen zich aan zijne wetten en voorschriften niet stoort.

GODEFROI, mansnaam, beteekent in het Fransch hetzelfde als TIMOTHÉE (*Godsvrees*), en is van Frank-Duitschen oorsprong (*quasi* GOD EFFROI). Zie GODEVAART. = VAN BOUILLON, geboren te Basy, bij Nivelles, in Braband, omstreeks het midden der XI eeuw, was een zoon van EUSTACHIUS II, Graaf van Boulogne en Lens, en in 1076 opvolger van zijn' oom GODEVAART MET DEN BULT, Hertog van Lotharingen, in het hertogdom Bouillon. Hij diende even zoo getrouw als dapper Keizer HENRIK IV in Duitschland en Italië; aan hem had deze grootendeels zijne overwinning te danken op RUDOLPH VAN ZWABEN, en ook bij de verovering van Rome had hij zich onderscheiden door zijne dapperheid. In 1095 werd GODEFROI verkoren tot een' der hoofdaanvoerders van den kruistogt, en vertrok in de lente van 1096 met het leger der Kruisvaarders naar *Palestina*, noodzaakte den Keizer ALEXIS COMNENUS hem den weg naar het oosten te openen, beloofde hem de plaatsen van het Rijk over te geven, welke hij den ongeloovigen zou ontnemen, waartegen de Keizer zich verbond het leger van levensmiddelen te voorzien; doch vergramd dat de Kruisvaarders de omstreken van Konstantinopel geplunderd hadden, hield ALEXIS zijn woord niet. GODEFROI veroverde in 1098 Nicea en Antiochie; doch in de laatste stad werden kort daarna de Kruisvaarders zelf belegerd en weldra op het uiterste gebragt; doch in den hoogsten nood had een Provençaalsche geestelijke eene verschijning, en op zijne aanwijzing werd de H. Lans gevonden, en deze gelukkige vond bemoedigde de Kruisvaarders dermate, dat zij de Saracenen terugsloegen en eene luisterrijke overwinning bevochten. Na eene belegering van vijf weken veroverde GODEFROI op den 19 Julij 1099 de stad Jeruzalem; alle ongeloovigen werden over de kling gejaagd, en acht dagen na de verovering werd GODEFROI door de legerhoofden tot Koning van Jeruzalem verkoren; maar de vrome held wilde geene kroon dragen op eene plaats, waar CHRISTUS met doornen gekroond was geworden; even zoo weigerde hij den Koningstitel, en vergenoegde zich met dien van Hertog en beschermer des H. Grafs. Toen de Sultan van Egypte vernam dat van de 300,000 Christenen, die Antiochië veroverd hadden, slechts nog *20,000* overig waren, verzamelde hij een leger van 400,000 man. GODEFROI trok tegen hem op, en behaalde eene luisterrijke overwinning in den slag van Askalon, die den Saracenen op een verlies van 100,000 man te staan kwam. Deze overwinning stelde GODEFROI in het bezit van het geheele H. Land, met uitzondering van een paar plaatsen; hij begon den nieuwen Staat te organiseren, stelde een' Patriarch aan, stichtte twee domkapittels en bouwde een klooster in het dal Josaphat; maar † reeds den 18 Julij 1100. Zijn lijk werd op den berg Calvarië begraven.

GODEN is eene uitdrukking, die slechts in de fabelleer (mythologie) te pas komt; het begrip God, streng gedacht, duldt in een' wijsgeerigen zin geen meervoud; want er *is* slechts één God, en er *kan* ook slechts één zijn.

GODEVAART, mansnaam, is eene vertaling van het Fransche GODEFROI, maar zou zonder T op het einde geschreven moeten worden; *vaar* beteekent in de oude landtaal *vrees, schrik*, (Hoogd. *Furcht*, Fr. *effroi* (zie GODEFROI): de beteekenis van dezen naam is derhalve dezelfde als de oorspronkelijk Fransche of liever Frank-Duitsche, namelijk *Godsvrees*. Men zou dezen naam ook als eene vertaling van TIMOTHEUS kunnen aanmerken. = MET DEN BULT, Hertog van Lotharingen, ondernam, toen FLORIS I, Graaf van Holland, in 1061 vermoord en zijne weduwe GEERTRUID hertrouwd was met ROBERT DEN FRIES, die het graafschap in naam van den onmondigen DIRK V bestuurde, zich met geweld van deze landen meester te maken, in dezen toeleg geholpen door WILLEM VAN GELDER, Bisschop van Utrecht, die den Keizer HENRIK III overreed had, dat de graafschappen Holland en Zeeland eertijds aan de Utrechtsche Kerk behoord hadden en dezelve met geweld ontnomen waren. De Hertog deed een' inval in Holland, en ROBERT DE FRIES bij Leyden in 1071 geslagen zijnde, vlugtte met zijne gemalin en den wettigen jongen Graaf naar Vlaanderen. De Bisschop beleende den Hertog met Holland en Zeeland, die men wil dat Delft gebouwd, of ten minste vergroot en versterkt heeft; niet overal werd hij echter even gemakkelijk als Graaf erkend; in Alkmaar werd hij in 1072 negen weken lang door de Noord-Hollanders belegerd, doch door zijn' vriend den Bisschop van Utrecht ontzet. Nog geene vijf jaren had GODEVAART zijn overweldigd gezag uitgeöefend, toen hij te Delft door zekeren GISELBRECHT, Kok van ROBERT, op het heimelijk gemak overvallen en gewond zijnde, naar Utrecht gevoerd en het zoo zeer door hem geteisterde Holland den 25 Februarij 1076 van dezen geweldenaar door den dood verlost werd. De kort daarop gevolgde dood des Bisschops gaf ROBERT de handen ruim om reeds in 1077 DIRK V in het bezit van zijne graafschappen te herstellen.

GODGELEERDHEID, zie THEOLOGIE.

GODHEID is het Goddelijk Wezen afgetrokken gedacht, en even zulk een denkbeeld als Wijsheid, Schoonheid, Vrijheid, enz. want gelijk men zegt de Wijsheid van SALOMO, de Schoonheid van VENUS, de Vrijheid van Nederland, enz. even zoo zegt men ook de Godheid van CHRISTUS. Ook wordt het begrip Godheid tegenover dat van Menschheid gesteld, en misschien is dit het eenige geval dat deze uitdrukking juist gebezigd wordt, want in alle andere duidt Godheid een' persoonlijken, individuelen God aan, want JEHOVAH was de individuele Godheid der Israëlieten, ZEUS der Grieken, ORMUZD der Perzen, BRAMA der Hindo's, enz.

GODOY (Manuel), Hertog van Alcudia, Prins de la Paz, geboren te Badajoz in 1764, van adellijke, maar behoeftige ouders, kwam zeer jong te Madrid met zijn' ouder' broeder Don Luis, beiden om hunne fortuin te zoeken, en werden geplaatst onder de koninklijke lijfwacht; zij moesten zich zeer bekrompen behelpen met hunne geringe soldij. Don Manuel speelde voortreffelijk op de guitarre en had eene zeer schoone stem; zijne muzikale bekwaamheid bezorgde hem dus menigen goeden maaltijd bij zijne koffijhuisvrienden. Don Luis kennis gemaakt hebbende met eene kamerjuffer der Koningin, werd door deze bij hare meesteres ingeleid, voor welke hij op de guitarre speelde, waarin de Koningin zoo veel behagen schepte, dat de hovelingen hem verzekerden dat zijne fortuin zoo goed als gemaakt was. Don Luis gelegenheid gevonden hebbende om zijn broeder insgelijks aan de Koningin voor te stellen, wist Don Manuel weldra zich dermate door zijn zingen en guitarspelen in hare gunst te dringen, dat zij naar Don Luis geheel niet meer vroeg, die echter geenszins door zijn' broeder vergeten of ondankbaar behandeld werd. De Koningin maakte geen geheim van hare genegenheid voor Godoy, wiens bekwaamheden door de hovelingen hemelhoog geroemd werden, en de goede Karel IV, die altijd met zijne gemalin van hetzelfde gevoelen was, begreep met haar dat men zulk een' voortreffelijk' muzikant in eere houden moest. Kort daarna werd Don Manuel Majoor bij het regiment der lijfwacht, van hetwelk de Koning Kolonel was, en de volgende maand werd hij tot Staatsraad benoemd Bij de uitbarsting der Fransche omwenteling was Spanje bedrijveloos aanschouwer van dezelve gebleven; toen echter Karel IV vernam dat men den Koning gevangen gezet had, deed hij eenige pogingen bij de Conventie om den ongelukkigen Lodewijk XVI te redden, doch hierin niet slagende, werd hij door Godoy aangezet tot den oorlog tegen de Fransche Republiek, in spijt van den Minister Aranda, die den vrede wilde bewaren, en zijn ontslag kreeg, zonder dat evenwel de oorlog verklaard werd. In het laatst van 1792 werd Godoy Minister van buitenlandsche zaken, met den titel van Hertog van Alcudia en een inkomen van een half millioen. Het treurig uiteinde van Lodewijk XVI deed Spanje nog al niet besluiten tot den oorlog, die daarentegen den 7 Maart 1793 door Frankrijk aan Spanje verklaard werd. De Spaansche Generaal Ricardos sloeg de Franschen en dreef hen terug tot Perpignan; maar in den volgenden veldtogt liep de kans des oorlogs den Spanjaarden tegen, die echter, wederom eenige voordeelen op de Franschen behaald hebbende, op het punt waren van het Fransche leger in te sluiten, toen Godoy besloot den vrede te teekenen, die in 1795 te Bazel getroffen werd, en hem den titel van Prins de la Paz en Grande van Spanje van de eerste klasse, de orde van het Gulden Vlies en nieuwe domeinen bezorgde, die, met de goederen welke hij reeds bezat, hem een inkomen van twee millioenen opbragten. Nog in hetzelfde jaar sloot hij met de Fransche Conventie een verdedigend en aanvallend verbond, waarvan hij geen voordeel wist te trekken, en de natie al den last te dragen had, die een' geweldigen haat opvatte tegen den gunsteling, in wiens verderfelijke maatregelen Karel IV een blind vertrouwen stelde. Sterk door de bescherming der Koningin, die eigenlijk het Rijk zoo wel als haren gemaal regeerde, terwijl beiden wederom door Godoy geregeerd werden, trotseerde deze Spaansche Sejanus de natie, welke hij tot op het gebeente uitzoog, vulde de kelders van zijn paleis met onberekenbare schatten, en leefde in de grootste pracht, weelde en overdaad, terwijl geheel Spanje, met Engeland in oorlog geraakt, te gronde ging. De Prins van Asturië (naderhand Ferdinand VII) wilde evenwel niet bukken voor den trotschen Godoy, maar gaf hemzelfs in het openbaar blijken van diepe verachting, en gedroeg zich bij alle gelegenheden vijandig jegens hem; doch de alvermogende Godoy stoorde er zich niet aan, zoo min als aan de jaloezij der Koningin, die met leede oogen zag dat haar gunsteling in zijn paleis een geheel serail van schoone vrouwen verzameld had; onder deze was zekere Josephine Tudo, met welke hij een geheim huwelijk had aangegaan. Dit bleef geenszins verborgen voor de Koningin, die hem de bitterste verwijtingen deed; doch hij verklaarde haar ronduit dat, zoo zij hem en Señora Tudo niet ongemoeid liet, hij de middelen in handen had om den Koning een besluit te doen nemen, dat haar niet aange aam zou zijn. Behalve het blind vertrouwen van Karel IV, had Godoy ook een' magtigen steun aan het Fransche bestuur, dat hem beschermde, omdat hij alles bewilligde wat het vroeg; doch toen hij, ingevolge van het verlangen der Fransche Republiek, Karel IV niet kon bewegen om den oorlog aan Portugal te verklaren, nam hij zijn ontslag, en werd in het ministerie vervangen door Don Jose Saavedra, een' regtschapen man, die de zaken op een' geheel anderen voet wilde brengen, doch hij stortte eensklaps in eene hevige ziekte, welke men het uitwerksel van vergift geloofde, en verliet het hof. Urquijo volgde hem op; maar hij mishaagde den Prins de la Paz, en dit was genoeg om hem in ongenade te brengen. Godoy bewerkte hierop de benoeming van zijn' vriend Cevallos. Ondertusschen was de Koningin op middelen bedacht om het huwelijk van Godoy te doen ontbinden, en hiertoe moest de Koning, die altijd wilde wat zij wilde, haar de behulpzame hand bieden; hij kwam met haar overeen om Godoy te doen trouwen met eene zijner nichten, gesproten uit een geheim huwelijk van den Infant Don Luis met zekere Señora Vallabrega. De ongelijkheid van rang werd weggenomen door de hulp van bekwame genealogisten, die Godoy deden afstammen van Montezuma, Keizer van Mexico. Donna Josephine, die reeds moeder was van drie kinderen, vernam dit huwelijk eerst daags vóór hetzelve zou voltrokken worden, en stelde zich wanhopig aan; maar Godoy beduidde haar dat hij genoodzaakt was het stellig bevel des Konings te gehoorzamen, en Josephine bewilligde in de scheiding. De Kardinaal Sethanat verbond hierop den Prins de la Paz in het huwelijk met eene Bourbonsche Prinses. Ondertusschen was Bonaparte Eerste Consul geworden, en had zijn' broeder Lucien als Gezant naar Spanje gezonden; deze, geholpen door den Prins de la Paz, deed eindelijk den Koning besluiten tot den oorlog tegen Portugal. Godoy werd tot Generaal en chef benoemd, maar geen een Generaal, behalve Solano, wilde onder zijn bevel dienen. De oorlog eindigde met de verovering van Olivenza, en Portugal kocht den vrede door groote opofferingen; de Prinses Charlotte (naderhand Koningin van Portugal), dochter van Karel IV, moest hare diamanten missen, die Lucien Bonaparte en Godoy zamen deelden. Dit oorlogje vermeerderde het inkomen van den laatsten met een half millioen en bezorgde hem nieuwe waardigheden; de gunsteling werd Generalissimus der land- en zeemagt, Groot-admiraal van Castilië en bekwam eene lijfwacht. Thans kende zijn vermetele hoogmoed geene grenzen meer; de Koningin behandelde hij met minachting, zelfs in de tegenwoordigheid des Konings, en gaf een prachtig rijtuig, hem door de Koningin geschonken, aan eene Fransche Danseres, welke hij onderhield. De vrede, dien Godoy, met verlof van Bonaparte, van de Engelschen gekocht had, werd door dezen na twee jaren wederom verbroken, en de Spaansche en Fransche zeemagt in den slag van Trafalgar vernield. Napoleon, die Spanje als eene Fransche provincie begon te beschouwen, gebruikte, om zoo te zeggen, Godoy tot Landvoogd, die aldaar zijne bevelen uitvoerde, maar echter deze rol met weerzin speelde, en Spanje liever voor zijne eigen rekening wilde blijven regeren; hij stond den Keizer evenwel 16,000 man toe, die zich bij het Fransche leger voegden onder het bevel van den Prins van Ponte-Corvo. Door het inwilligen van deze en nog vele andere vorderingen des Franschen Keizers verbitterde Godoy de Spanjaards in den hoogsten graad, en bleef niettemin slechts een werktuig in de hand van Napoleon, die hem evenzeer verachtte als ieder Spanjaard, en onder deze de Prins van Asturië wel het allermeest; maar alleen voor de verachting van dezen scheen Godoy gevoelig, en nam om zich te wreken de gelegenheid waar dat de Prins Napoleon om de hand van eene zijner nichten verzocht had, welke hem echter geweigerd werd. Godoy, dit vernemende, schilderde den Prins bij zijne ouders als een' ondankbaren en wederspannigen zoon; de hevig vergramde Karel IV volgde het voorbeeld van zijn' voorzaat Philips II, en liet ook den erfgenaam des troons in hechtenis nemen. Deze strenge maatregel wekte nog meer de verontwaardiging der natie tegen den bewerker van denzelven. Godoy bedaarde het onweder, dat hij tegen zich zag opkomen, met de rol van bemiddelaar tusschen vader en zoon op zich te nemen. De Prins werd ontslagen, maar zoo goed als onder de voogdijschap van zijn' vijand gesteld, die hem dit maar al te zeer deed gevoelen. Volgens het verdrag van Fontainebleau van den 27 October 1807 moest Portugal tusschen Frankrijk en Spanje verdeeld worden, en Godoy zou de provinciën der Algarven en Alentejo bekomen; maar ondanks al deze schijnvoordeelen ging Spanje door den Franschen invloed te gronde, terwijl de spanning tusschen Karel IV en zijn' zoon voortduurde, van welke Napoleon zich bediende om het Huis Bourbon van den Spaanschen troon te stooten; hij zond een geducht leger naar Spanje, onder het bevel van Murat, wien Godoy den intogt gemakkelijk maakte, waarna de Spaansche Gezant Izquierda van Parijs naar Madrid kwam, en aldaar het verlangen des Franschen Keizers te kennen gaf dat de Koning het voorbeeld van het Huis Braganza volgen en in Mexico zou gaan regeren. Toen eerst zag Godoy welke misslagen hem zijne eerzucht had doen begaan, en dat er niets overschoot dan den troon van Spanje ter beschikking te stellen van den Corsikaanschen soldaat van fortuin: hij drong dienvolgens bij het koninklijk gezin aan om naar Amerika te vertrekken; Karel IV en zijne gemalin stemden er in toe, maar geenszins de Prins van Asturië. Geheel Madrid geraakte in opschudding, de Koning werd met zijn gezin in hunne rijtuigen om middernacht aangebonden en gedwongen om in het paleis opgesloten te blijven. Met het aanbreken van den 17 Maart 1808 had er een vreesselijk oproer plaats; het paleis van Godoy werd geplunderd, zijne lijfwacht vermoord, en hij zelf ontkwam met moeite de handen van het woedend gemeen, in de kleeding van een' zijner lakeijen, op den zolder van een huis naast zijn paleis, waar hij evenwel gevonden, doch door zijn' doodvijand, den Prins van Asturië, uit de handen zijner moordenaars gered werd, toen men hem reeds de klederen van het lijf gescheurd en deerlijk mishandeld had. Even te voren had Karel IV de kroon aan zijn' zoon afgestaan en de Koningin hem gesmeekt haren *armen* gunsteling te redden. Godoy werd in eene gevangenis opgesloten, doch op dringend verzoek van Karel IV en zijne gemalin eenige dagen later wederom in vrijheid gesteld, alzoo zij niet naar

Bayonne wilden vertrekken, waar NAPOLEON het koninklijk gezin ontboden had, voor GODOY ontslagen was, die hetzelve vooruitreisde, en, vergetende dat hij zijn leven aan FERDINAND te danken had, den vader op nieuw opstookte tegen den zoon, dien hij afschilderde als de oorzaak van het oproer, dat den ouden Koning tot afstand van de kroon gedwongen had, verklarende dat Spanje slechts door NAPOLEON te redden ware, aan wiens verlangen men behoorde te voldoen. KAREL IV volgde dezen raad, en noodzaakte zijn' zoon de kroon te laten varen door een verdrag, hetwelk door den Maarschalk DUROC, GODOY zelven en FERDINAND den 6 Junij 1808 geteekend werd. NAPOLEON daarop over den Spaanschen troon beschikkende, en FERDINAND eerst te Valençay, en toen in het kasteel van Vincennes gevangen houdende, volgde de Prins de la Paz KAREL IV en zijne gemalin naar Marseille, en van daar naar Rome, waar hij met beiden hetzelfde paleis bewoonde, die zelfs de inschikkelijkheid hadden dat aldaar eene zijner bijzitten, die hij tot Gravin van Castelviejo had doen verheffen, bij hem woonde met hare twee kinderen, voor welke de Koningin veel genegenheid had. KAREL IV † in 1819 en GODOY in het laatst van 1824. Hij liet ontzettende rijkdommen na, van welke hij verscheiden millioenen aan FERDINAND VII vermaakte; men berekende dat hij vijf millioenen Piasters inkomen had en zijne gezamenlijke bezittingen eene waarde van bijna 200 millioenen Hollandsche Guldens bedroegen, en dezen voorbeeldeloozen rijkdom had hij geenszins aan eenige uitstekende bekwaamheid als held of staatsman te danken, gelijk BONAPARTE, die trouwens het ook nog veel verder bragt dan GODOY, maar beide fortuinmakers waren toch hun buitengemeen geluk aan dezelfde bron verpligt, namelijk dat zij aan vrouwen behaagden, die den sleutel van den tempel der fortuin in handen hadden, en dien juist in voor beiden gunstige omstandigheden openden; beiden werden slagtoffers van hunne grenslooze eerzucht; beiden vielen van de duizelende hoogte, tot welke zij gestegen waren; beiden eindigden in eene volstrekte staatkundig-zedelijke nietigheid, maar de eene stierf in de voormalige hoofdstad der wereld, in den schoot van zijn gezin en met de vrije beschikking over onmetelijke rijkdommen, en de andere ver van vrouw en kind, bloedverwanten en vrienden, van alles beroofd, op eene eenzame rots in Afrika.

GODSDIENST is eene zeer onvoegzame uitdrukking, die vele verstandigen reeds lang geërgerd heeft, en welke men daarom, zoo niet geheel verbannen, ten minste zoo veel mogelijk vermijden moest; want men kan er eigenlijk geen gezonden zin aan hechten, dewijl de mensch op geenerlei wijze God eenigen dienst bewijzen kan, die ook den dienst van menschen geheel niet noodig heeft. Het is opmerkelijk dat dit aanstootelijke woord enkel in het Hoog- en Nederduitsch, maar in geene andere talen gevonden wordt; het is de zeer onjuiste en ongelukkige vertaling van *Εὐσέβεια*, *Religio* en *Cultus Dei*, welke onderscheiden begrippen men voor eene en dezelfde zaak genomen en door het woord »Godsdienst" uitgedrukt heeft, hetwelk eigenlijk alleen de beteekenis van het laatste zou kunnen zijn, die echter beter door »Godsvereering" wordt aangeduid, terwijl *Religio* (van *religare*, zamenbinden, vastbinden, afgeleid) een' band beteekent, die den mensch op eene redelijke wijze aan God verknocht houdt, zonder dat het ergerlijke woord »dienst" eens daarbij in aanmerking komt, zoo min als bij het begrip van *Cultus Dei*, hetwelk slechts openlijke betuiging van eerbied voor het Heilig Opperwezen te kennen geeft; zonder dat het noodig is zich te verbeelden dat men Gode daarmede werkelijk een' dienst doe; integendeel zou iemand, voor zoo ver hij daardoor zedelijk beter wierde, eigenlijk zich zelven een' dienst doen. Zie GODSVEREERING.

GODSLASTERING, zie BLASPHEMIE.

GODSOORDEELEN, zie ORDALIëN.

GODSSTRAF Vroeger wel meer dan tegenwoordig was men gewoon zware volksrampen, gelijk pest, oorlog, overstrooming, enz. als welverdiende straffen te beschouwen, waarmede de ongelukkige bewoners der daardoor geteisterde gewesten getuchtigd werden wegens hunne zonden en ongeregtigheden. Dit wanbegrip is niet alleen ten uiterste liefdeloos, maar ook Godonteerend, en eene roekelooze aanmatiging der dweepzuchtige verwaandheid, om in Gods plaats te oordeelen, en onmiddellijk aan God toe te schrijven, hetgeen eigenlijk aan zeer natuurlijke oorzaken en zelfs dikwijls aan de menschelijke onvoorzigtigheid te wijten is. Bovendien treffen de volksrampen zoo wel deugdzame en brave als ondeugende en slechte menschen, zoo wel vromen als goddeloozen, zoo wel de genen die zulk eene straf niet, als degenen die haar al verdiend hebben; en wie weet dan nog te zeggen waarmede? want al weet men ook dat b. v. zekere stad door de onvoorzigtigheid van eenige inwoners in de asch gelegd is, en al rekent men dit afbranden hun als eene welverdiende straf toe voor hun achteloos omgaan met vuur en licht, dan is dit ja wel eene straf voor degenen die zich daaraan schuldig gemaakt hebben, maar geenszins voor degenen die, integendeel, alle mogelijke voorzorgen gebruikten om brand te verhoeden, en nu evenwel gemeenschappelijk met genen hunne have en bezittingen verliezen: voor dezen is alzoo het afbranden der stad een ongeluk, maar geene straf, en allerminst eene Godsstraf. De theorie der Godsstraffen is dus altijd gewaagd in de toepassing; want de dweeperij ziet doorgaans Gods slaande hand, Gods tuchtroede en dergelijke mystieke hersenschimmen daar, waar de redelijke Godsvereerder slechts geheel natuurlijke gevolgen van natuurlijke oorzaken ziet.

GODSVEREERING is eene veel eigenaardiger en gepaster uitdrukking voor hetgene onnadenkenden »Godsdienst" noemen. In zekeren zin ja zijn de menschen zedelijk in dienst van God, voor zoo ver zij verpligt zijn zijne geboden te gehoorzamen en zijne voorschriften op te volgen; maar met eigenwillig of uit pligtbesef Hem te vereeren en te aanbidden, bewijst men waarlijk Gode geen den minsten dienst (zie GODSDIENST). De hoofdzaak der Godsvereering bestaat in het naauwgezet vervullen der zedelijke pligten, door de Goddelijke wet ons voorgeschreven, met namelijk na te laten wat zij ons verbiedt (wat God mishaagt), en te doen wat zij ons beveelt (wat God welgevalt). Er kan eene inwendige en eene uiterlijke Godsvereering plaats hebben, welke laatste zekere vormen (bidden, zingen, enz.) aanneemt, en in bijzondere of huisselijke en openbare of kerkelijke Godsvereering onderscheiden is. Maar het spreekt van zelven dat de uiterlijke Godsvereering zonder de inwendige geene waarde heeft, alzoo gene slechts de uitdrukking van deze is, en gene zonder deze eene ijdele ceremonie blijft, die ook de huichelaar verrigten kan, en gewoonlijk ook zeer stipt verrigt, om voor een' regt ijverigen Godsvereerder te gelden. Men behoort zeker de openbare Godsvereering niet te veronachtzamen, dewijl de deelneming aan dezelve het gemoed veredelt en verheft, den mensch van het aardsche losmaakt en hem op zijne hoogere bestemming wijst; maar men moet aan het kerkgaan zoo veel gewigt niet hechten, als of men Gode daarmede een' dienst beweze; integendeel moet men Hem danken dat men daardoor gelegenheid vindt om geleerd en gesticht en alzoo wijzer en beter te worden; en door het geven van deze gelegenheid bewijst eigenlijk God den mensch een' dienst, en wel een' zeer gewigtigen dienst. Overigens is niet het werktuigelijk *waarnemen* of gedachteloos bijwonen van kerkceremoniën, *maar de aanbidding in geest en waarheid de wezenlijke Godsvereering.*

GODSVREDE, of eigenlijk in Barbaarsch Latijn *Treuga Dei*, heette in de middeleeuwen eene beteugeling der ridderoorlogen (*Fehden*), die van de Kerk afkomstig was, om een kwaad, hetwelk zij niet uitroeijen kon, te verzachten. Uit kracht van hetzelve moesten van Donderdagavond tot Zondagavond in iedere week, op de heilige dagen, in den Advent, in de Vasten en in de Octaven der hooge feesten de wapenen rusten. Een Bisschop in Aquitanië verzekerde in 1033 het bevel van den hemel daartoe ontvangen te hebben, waarop de Godsvrede in Frankrijk en Bourgondië werd ingevoerd, vervolgens in 1068 in Duitschland, daarna in Engeland en in 1071 in de Nederlanden.

GODVERZAKING, zie ATHEISMUS.

GODVRUCHT, Hoogd. *Gottesfurcht*: derhalve zoo veel als *Godsvrees*, is eene zeer onbetamelijke uitdrukking, nog hinderlijker dan het woord »Godsdienst," dewijl God een Wezen is, dat de mensch slechts vereeren en liefhebben, maar in den eigenlijken zin niet vreezen kan, dewijl dit vooronderstellen zou dat God een gramstorig, wraakzuchtig, hartstogtelijk, en dienvolgens geen goed, maar een kwaad wezen ware. Het is waar dat wij de vertaling van dit aanstootelijke basterdwoord (in den grond van dezelfde beteekenis als het Grieksche *Δεισιδαιμονία*) omzetten door *vreeze Gods*, en er niet zoo zeer eigenlijke vrees of bangheid, als wel ontzag of eerbied jegens God door verstaan; maar als dit zoo is, waarom zich dan langer van zulk eene ongepaste uitdrukking bediend? De ware vrome heeft van God niets te vreezen, maar integendeel alles te hopen.

GODWIN (MARIA WOLSTONECRAFT), geboren te Beverley, in Yorkshire, in 1758, vermaard als schrijfster, hield aanvankelijk met hare zusters eene juffer-kostschool, werd vervolgens Gouvernante der kinderen van den Graaf van Kingsborough, Lord Stadhouder van Ierland, en kwam eindelijk in 1786 te Londen wonen, waar zij eenige werken in het licht gaf. Eene ongelukkige genegenheid, welke zij had opgevat voor een' gehuwd' man, noopte haar Engeland te verlaten, en zij kwam te Parijs in het begin der omwenteling; de Guillotine beroofde haar van verscheiden harer vrienden, en zij werd zeer ondankbaar behandeld door een' Amerikaan, dien zij teeder beminde. Naar Engeland teruggekeerd, huwde zij met den Romanschrijver GODWIN, en † in het kraambed den 10 September 1797. Sommigen van hare schriften zijn in het Fransch en Nederduitsch vertaald, onder anderen *Maria, of het ongeluk vrouw te zijn*, en *verdediging van de regten der vrouwen*. Hare nagelaten werken zijn door haren man in 1798 te Londen uitgegeven.

GODZALIGHEID is het tegendeel van Goddeloosheid, namelijk een goed zedelijk leven, in vertrouwen op God, gelijk den waren Godsvereerder betaamt.

GOED kent natuurlijk iedereen als de tegenstelling van kwaad; maar deze kennis baat hem nog niets, als hij niet weet wat eigenlijk goed en kwaad is: men moet derhalve eerst van het goed een juist denkbeeld hebben, eer men bepalen kan wat kwaad is. PLATO merkt zeer juist aan dat men het goede op zich zelve of volstrekte goede wel van het betrekkelijk goede onderscheiden moet. Het eerste is slechts één, wordt door de wet der practische rede of zedewet be-

paald, en heet daarom ook het zedelijk goede of de zedelijke volkomenheid. De mensch is dienvolgens in dezen zin goed, als hij deze wet uit zuivere achting gehoorzaamt, en zijne daden zijn insgelijks goed, wanneer zij met deze wet overeenkomstig zijn. Men kan dus zeggen dat de deugd het eenige ware goed en de ondeugd het eenige ware kwaad is; want deugd is juist de zedelijk goede, ondeugd de zedelijk kwade handelwijze, en *waar* heet hier niets anders dan *volstrekt* (onvoorwaardelijk, onveranderlijk); want het goede blijft goed, al heeft het geene aangename, zelfs onaangename gevolgen; b.v. wanneer iemand om zijne regtschapenheid vervolgd wordt, en even zoo blijft het kwade kwaad, al heeft het geene onaangename, of zelfs aangename gevolgen; b. v. wanneer iemand van zijne slechte handelwijze eenig voordeel heeft. Maar het gedrag van den eersten heeft gemoedsrust en zelftevredenheid ten gevolge, dewijl zijn geweten hem een goed getuigenis geeft, de andere, daarentegen, is inwendig ongerust en ontevreden op zich zelven, dewijl zijn geweten hem zegt dat hij niet wel gehandeld heeft. Even daarom kan men ook met regt zeggen dat het goede of de deugd zich zelve beloont, en het kwade of de ondeugd zich zelve straft. Maar wanneer het enkel van betrekkelijk goed en kwaad de vraag is, dan verandert deze uitdrukking dadelijk van beteekenis, en duidt iets zeer veranderlijks aan; men verstaat namelijk dan door Goed het nuttige, hetwelk aangename, en door Kwaad het schadelijke, hetwelk onaangename gevolgen heeft. Hetzelfde ding kan goed en kwaad tevens zijn, naarmate der omstandigheden en betrekkingen, in welke het voorkomt, of het gebruik, dat men daarvan maakt; het geld, b. v. kan iemand zeer gelukkig, maar ook diep ellendig maken, en zoo is het met meer dingen, die op zich zelven onverschillig zijn, maar eerst in de toepassing zich als goed of kwaad wijzigen. Zie KWAAD.

GOEDE HOOP (KAAP DE), de grootste en zuidelijkste uithoek van Afrika, ligt op 33° 55′ 15″, werd in 1493 ontdekt door den Portugeschen zeereiziger BARTOLOMEO DIAZ, en voor het eerst omzeild in 1497 door VASCO DA GAMA. De Portugezen zochten eenige jaren later hier eene volkplanting op te rigten, doch het werd hun door de Hottentotten en Kaffers belet, die de aldaar aan land gezette Europeanen om het leven bragten; hierbij kwam dat zij geene veilige havens of baaijen vonden, tot berging der schepen tegen de stormen, die op deze kust zeer hevig zijn; weshalve zij van hun oogmerk afzagen. Doch JAN VAN RIEBEEK, Scheepschirurgijn in dienst der Nederlandsche Oost-Indische Maatschappij, in 1650 een gunstig verslag aangaande de Kaap gedaan hebbende, werd met vier schepen derwaarts gezonden, en nam in 1652 bezit van dit land door een verdrag met de inlanders; vervolgens werd er eerst eene schans aangelegd, die in 1665 de gedaante kreeg van eene regelmatige fortres met vier bolwerken, en in 1672 in een sterk kasteel veranderd werd, onder welks bescherming op eenigen afstand een vlek of eene dusgenaamde Kaapstad was aangelegd, die van tijd tot tijd vergroot en zelfs met aanzienlijke huizen bebouwd werd; de Kerk was eerst in 1704 voltooid. Deze gewigtige en bij uitstek bloeijende Nederlandsche volkplanting ging in 1806 aan de Engelschen verloren, die haar bij den vrede van 1814 behielden, en waarschijnlijk wel altijd zullen behouden.

GOEDE NAAM is de achting, in welke iemand bij anderen als een onbesproken of eerlijk man staat. Op deze achting heeft iedereen eene natuurlijke aanspraak, zoo lang hij door bewezen of bewijsbare slechte daden die niet zelf verbeurd heeft. Iemand onschuldig van zijn' goeden naam berooven is een zedelijke moord, die door de burgerlijke wetten gestraft wordt (zie LASTER). SHAKESPEAR (in *Othello*) acht eerroof den ergsten diefstal:

Good name in man and woman
Is the immediate jewel of their souls;
Who steals my purse, steals trash; 't is something, nothing;
'T was mine, 't is his; and has been slave to thousands:
But he that filches from me my good name
Robs me of that, which not inriches him,
And makes my poor indeed.

GOEDE VRIJDAG, zie **VRIJDAG**.

GOËL heet in het Hebreeuwsch bloedwreker, en was bij de Joden de naaste bloedverwant van een' vermoorden, die bevoegd was diens dood aan den moordenaar te wreken. Zie BLOEDWRAAK.

GOENS (RIJKLOF VAN), geboren te Rees, in Kleefsland, in 1619, trad vroegtijdig in dienst der Nederlandsche Oost-Indische Maatschappij, welke hij verscheiden gewigtige diensten bewees door het vestigen van etablissementen op de kusten van Coromandel en Malabar; hij was zoo wel een bekwaam krijgsman als burgerlijk ambtenaar, sloeg de Portugezen bij verscheiden ontmoetingen, en ontnam den Franschen twee schepen in 1672, zoodra hij berigt had van derzelver inval in Holland. Na tweemalen Gouverneur van Ceilon geweest te zijn werd hij in 1675 Directeur-generaal en in 1678 de opvolger van JAN MAATSUIKER in de aanzienlijke waardigheid van Gouverneur-generaal van Nederlandsch Indië. In 1681 nam hij zijn ontslag en vertrok naar Holland. † te Amsterdam den 14 November 1682. = (RIJKLOF MICHAEL VAN), achterkleinzoon van den voorg., geboren te Utrecht in 1751, werd in 1766 buitengewoon Professor in de Geschiedenis, welsprekendheid en de Grieksche taal te Utrecht en naderhand lid der regering van deze stad. In 1774 gaf hij eene vertaling in het licht der verhandeling *over het Verhevene en Naïve*, van MOZES MENDELSSOHN; tegen deze vertaling vatte de Rotterdamsche Predikant JOANNES HABBEMA de pen op, en misprees dezen arbeid, hoofdzakelijk omdat de oorspronkelijke schrijver — een Jood was! De Utrechtsche vroedschap oordeelde de zaak van zoo veel gewigt, dat zij bij publicatie van den 13 Maart 1775 het verkoopen en verspreiden van HABBEMA's onchristelijk, liefdeloos en eerroovend geschrift verbood op verbeurte van 100 Dukatons, terwijl de Professor zelf door een mannelijk tegenschrift den Rotterdamschen ijveraar voor de regtzinnigheid den verderen recenseerlust benam. In de binnenlandsche geschillen gedurende den Engelschen oorlog van 1780 en later was VAN GOENS een warm voorstander van de zaak des Stadhouders, en schreef in 1784 een *Politiek Vertoog*, waarin hij de regering van Amst. beleedigde; dit had voor hem vele verdrietelijke gevolgen; hij vond geraden naar Duitschland te vertrekken, en † in deze vrijwillige ballingschap tegen het einde der vorige eeuw.

GOEREE, inkorting van GOEDE REEDE, is eene stad en regtsgebied op het eiland Westvoorn, in het zuidelijk gedeelte der Nederlandsche provincie Holland. De stad was eertijds grooter en aanzienlijker, en zelfs in de XV eeuw van vestingwerken voorzien; in 1418 werd zij aangevallen door het krijgsvolk van JAN, Hertog van Braband, dat, na het vermeesteren van Dordrecht, het land van Westvoorn afliep, plunderde en Goeree geheel afbrandde. In 1490 verschenen FRANS VAN BREDERODE en JAN VAN NAALDWIJK met 26 schepen voor de stad, welke zij opeischten en na gedane weigering lieten bestormen. De mannen meest ter zee en op den haringvangst zijnde, ondernamen de vrouwen de verdediging, en weerden zich zoo dapper met het afwerpen van heet pik, teer en brandende hoepen, dat de vijand met groot verlies moest aftrekken. De vrouw van Voorn, MARGARETA VAN YORK, beloonde deze dapperheid met een geschenk van 900 Rijnsche Guldens aan de stad en vrijdom van vlastienden. De voornaamste gebouwen zijn het Stadhuis en de Kerk; het Stadhuis is in 1530 gebouwd, nadat het oude in 1482 door brand verwoest was; de toren der Kerk werd in 1512 voltooid, en de Kerk in 1708 in de tegenwoordige gedaante verbouwd. Vóór de hervorming was te Goeree Pastoor de vermaarde ADRIAAN FLORISZ. van Utrecht, die naderhand Paus geworden is onder den naam van ADRIANUS VI. = (WILHELMUS), geboren te Middelburg den 11 December 1635, vond reeds vroeg behagen in de letteren en den omgang met geleerde mannen, doch zijn' vader vroeg verloren hebbende, werd hem belet zich op de studie toe te leggen, waarom hij den boekhandel bij de hand nam en zich te Amsterdam vestigde, waar hij verscheiden historische en wetenschappelijke werken schreef en in het licht gaf; deze werken zijn zeer zaakrijk en met vele fraaije platen versierd, maar de stijl is onaangenaam, plat en gemeen. † te Amsterdam, den 3 Mei 1711. = (JAN), zoon van den voorg., geboren te Middelburg den 20 October 1670, doch verhuisde met zijne ouders weldra naar Amsterdam, en leide zich toe op de schilderkunst, in welke hij GERARD DE LAIRESSE tot meester had, doch heeft eigenlijk meer vermaardheid verworven als Graveur, voornamelijk van boekplaten. Hij wisselde zijne dagelijksche kunstbezigheden af met de beöefening der fraaije letteren en de dichtkunst. In 1712 gaf hij de *Historische Gedenkpenningen van* LODEWIJK XIV in het licht, waartoe ook de platen door hem gegraveerd zijn. † den 4 Januarij 1734. Men heeft al zijne losse dichtstukjes bij elkander verzameld en in 1734 uitgegeven. Zie P. G. WITSEN GEYSBEEK, *Biogr. Anthol. en Crit. Woordenb. der Ned. Dichters*, II Deel, blz 390.

GOES is de eenige stad op het eiland Zuid Beveland in de Nederlandsche provincie Zeeland, met 4500 inwoners; zij was reeds als dorp en heerlijkheid bekend in de XIII eeuw, en behoorde aan het Huis VAN BORSSELEN. De Graven van Holland en Zeeland begunstigden Goes, nadat de plaats tot eene stad verheven was, met verscheiden voorregten, en onder de vorige staatshuishouding was deze stad de derde in rang der stemhebbende steden in de vergadering der Staten van Zeeland. Onder de grafelijke regering had Goes meermalen aandeel in de binnenlandsche twisten, en de inwoners moesten de Graven doorgaans met geld en manschap bijstaan in ondernemingen, waarbij zij geen belang hadden. JAKOBA VAN BEIJEREN in 1428 van het graafschap Holland ontzet zijnde, onthield zich eenigen tijd te Goes; aldaar op zekeren tijd het schieten naar den papegaai bijwonende, nam zij zelve ook een' handboog, en schoot den papegaai van den staak, waarop zij als schutterkoningin begroet en met kleine geschenken vereerd werd. Bij den aanvang der regering van KAREL V was Goes bij uitstek rijk aan zoogenaamde handvesten en privilegiën, maar zoo arm aan geldmiddelen, dat er niemand gevonden werd gegoed tot 200 Nobelen, en dus bevoegd om tot Rentmeester benoemd te worden: weshalve KAREL in 1537 den Goerenaren verlof gaf om iemand tot Rentmeester te benoemen, die slechts 100 Nobelen bezat. De armoede dezer stad werd nog verzwaard door een' ontzettenden brand, die den 18 Mei 1554 omtrent drie vierdedeelen der stad in de asch leide, die daarop door vele berooide burgers verlaten werd. De terugblijvenden kregen al weder-

om eenige sobere privilegiën tot schadeloosstelling, waarvoor zij reeds in 1569 aan den Hertog van Alba eene aanzienlijke som moesten betalen in de zesjarige bede van 65,500 Guldens, door den Hertog in naam des Konings van Spanje van de provincie Zeeland gevorderd, voorts den zoo gehaten tienden penning en tot overmaat van ongeluk hem al hunne kostelijke handvesten en privilegiën overleveren, voor welke de vorige Graven hun zoo behendig het geld uit de beurs hadden weten te lokken, en waarmede de Goezenaars zoo wonder wel in hunn' schik waren. Niettemin bleven zij toch de Spaansche zijde getrouw aankleven; doch den overlast van het Spaansche krijgsvolk eindelijk moede, verdroegen zij zich met den Prins van Oranje in 1577, en maakten vervolgens met de andere Zeeuwen gemeene zaak tegen de Spaansche onderdrukking. Naderhand heeft de stad veel geleden door de beroerten onder de inwoners over de regeringsbestelling, inzonderheid in 1611, 1656, 1692, 1702 en 1787, hetwelk handhaven der privilegiën en voorregten heette, doch waarbij de welvaart der ingezetenen te gronde ging. Ondertusschen is Goes altijd nog eene belangrijke Zeeuwsche stad, en het middelpunt van het vertier der voortbrengselen van het eiland Zuid-Beveland, die aldaar ter markt gebragt worden. Het Stadhuis, de Kerken en andere openbare gebouwen zijn in tamelijk goeden staat onderhouden. De groote JOANNES ANTONIDES, de stoutste en oorspronkelijkste Nederlandsche dichter, werd den 3 Mei 1647 te Goes geboren.

GOETHALS (HENRIK), doorgaans genaamd HENRIK VAN GEND, om dat hij in de nabijheid van deze stad geboren was, bloeide in de XIII eeuw, en was leeraar der wijsbegeerte en godgeleerdheid aan de Sorbonne te Parijs. † te Doornik in 1293. Hij behoorde onder de schoolsche wijsgeeren van zijn' tijd, en zocht de Aristotelische vormen met de Platonische ideën te verbinden, verschilde in verscheiden punten van zijne philosophische tijdgenooten, onder welke hij den naam van *Doctor solemnis* voerde, en schreef volgens het gebruik van dien tijd een zoogenaamd *Quodlibetum* van allerlei wonderlijke invallen en gedachten; dit mengelmoes is te Venetië in 1518 gedrukt en zeer zeldzaam.

GOEZ (JOSEPH FRANZ, Vrijheer van), geboren te Hermanstadt, in Zevenbergen, den 28 Februarij 1754, was de zoon van een' Luitenant-kolonel, en werd opgeleid tot ambtenaar bij de hofkanselarij te Weenen, doch na den dood zijns vaders vertrok hij naar Munchen, en leide zich geheel en al toe op de schilderkunst, in welke hij weldra een voortreffelijk meester werd, en als portret- en landschapschilder grooten roem verwierf. In 1787 werd hij door CATHARINA II uitgenoodigd om FORSTER als teekenaar op eene reis rondom de wereld te verzellen; dezelve echter wegens den oorlog met de Turken geen voortgang hebbende, bleef GOEZ te Munchen, doch alzoo hij vrijmetselaar was, werd hem in 1791 deze stad ontzegd, en hij begaf zich naar Regensburg; naderhand noodigde de regering hem wel terug te komen, doch hij weigerde dit, en bleef te Regensburg. † aldaar den 16 September 1815.

GOGEL (IZAAK JAN ALEXANDER), geboren te Vucht, in de Meijerij van 's Hertogenbosch, den 10 December 1765. Zijn vader was een Duitscher en officier in Hollandschen dienst, en zijne moeder eene zuster van den in 1781 bij S. Eustatius gesneuvelden Schout bij nacht WILLEM CRUL. Opgeleid tot den koophandel en eenige jaren doorgebragt hebbende op het kantoor van GODDERT CAPPEL EN ZONEN te Amsterdam, vestigde GOGEL zich aldaar in 1791. Na de omkeering van den Nederlandschen staatsvorm in 1795 had hij rijkelijk deel in de toen volgende gebeurtenissen. Reeds het jaar te voren begon hij zijne staatkundige loopbaan met eene zending van wege de Hollandsche gemeenebestgezinden aan de Fransche nationale Conventie. Vervolgens bekleedde hij verscheiden regeringsposten in de Bataafsche Republiek, werd in 1798 Agent van Finantiën en bekleedde deze waardigheid tot 1801; in 1805 werd hij door den Raadpensionaris SCHIMMELPENNINCK andermaal tot dien post geroepen, ontwierp een geheel nieuw plan van algemeene belastingen, hetwelk met 1806 in werking kwam, en werd kort daarop met VERHUEL, VAN STYRUM en SIX naar Parijs gezonden, om zich ten sterkste te verzetten tegen NAPOLEONS voornemen om der zieltogende Bataafsche Republiek zijn' broeder LODEWIJK tot Koning op te dringen; doch de doortrapte TALLEYRAND bewerkte dat de bezending integendeel dezen LODEWIJK tot Koning van Holland kwam afsmeeken, die bij zijne overkomst GOGEL bevestigde. Na de inlijving van den Nederlandschen Staat in het Napoleontische keizerrijk in 1810 werd GOGEL naar Parijs ontboden en tot verscheiden waardigheden benoemd; doch hij de afschudding van het Fransche juk in 1813 zich te Amsterdam bevindende, verliet hij deze stad op denzelfden dag dat de Kozakken Muiden binnentrokken, begaf zich naar Parijs, nam zitting in den Staatsraad en volgde het hof naar Fontainebleau. In 1814 naar Holland teruggekeerd, begaf hij zich als ambteloos burger metter woon naar Overveen, bij Haarlem, waar hij eene blaauwselfabrijk bezat. † aldaar den 13 Junij 1821. Eenige maanden te voren had de Koning hem verheven tot Staatsraad in buitengewonen dienst en tot Commandeur der orde van den Nederlandschen Leeuw. Ofschoon in zeer moeijelijke tijden overladen met staatkundige bezigheden, wist GOGEL toch gelegenheid te vinden ter beoefening der fraaije letteren; de vertaling, onder anderen, van het Hoogduitsche Zangspel *de Apothecar en de Doctor* is van zijne hand.

GOHUD, hoofdplaats van het gelijknamige kleine vorstendom in de Oost-Indische provincie Agra, schatpligtig aan het Britsche gouvernement, ligt 26° 24′ NB. 78° 20′ OL. 22 Engelsche mijlen N. O. van Gualior.

GOLCONDA, eertijds een koningrijk in Oost-Indië op het schiereiland aan deze zijde van den Ganges, tusschen de rivieren Burda en Kistna, is tegenwoordig een Britsche vasallenstaat van den Nisam (Koning) van Decan, en heeft op eene uitgebreidheid van 4500 □ mijlen 10,000,000 inwoners. Behalve de hoofdstad in de provincie Hyderabad, zijn Masulipatnam, Vizakapatnam, Bimilipatnam, Gani, Kubur, Bagnagor, Nassipur, Visiapur en andere merkwaardig, in de meeste van welke tot in de XVIII eeuw de Hollanders aanzienlijke etablissementen hadden, uit welke zij allengs door de Engelschen, zoo wel in tijden van vrede als van oorlog verdrongen zijn. De inwoners van dit land vinden hun voornaamste bestaan in het weven van katoenen lijnwaden. De diamantmijnen van Golconda zijn meer beroemd dan rijk in voortbrengselen, en, als men de Engelschen gelooven mag, der uitputting nabij.

GOLDAST (MELCHIOR), bijgenaamd van Haimensfeld, geboren op een landgoed bij Bischofszell, in Zwitserland, den 6 Januarij 1576, studeerde te Ingolstadt en te Altorf, doch moest uit geldgebrek in 1598 de laatste hoogeschool verlaten, en werd huisonderwijzer te Geneve, verzelde in 1603 in hoedanigheid van Secretaris den Hertog van Bouillon naar Heidelberg en Frankfort, doch kreeg weldra zijn afscheid, en keerde in 1603 naar Zwitserland terug, waar hij van stad tot stad rondzworf, zonder eenig bestaanmiddel te kunnen vinden. In 1606 kwam hij weder te Frankfort, waar hij met het corrigeren van drukproeven en het afschrijven van handschriften zijn sober onderhoud verdiende. In twist geraakt met verscheiden geleerden, maakte dit zijn' toestand niet beter. Eenige Duitsche vorsten namen hem wel in dienst, doch het duurde niet lang; want hij wist noch te vleijen noch zich naar de omstandigheden te schikken. Eindelijk ontbood de Landgraaf van Hessen-Darmstadt hem naar Giessen. † aldaar in 1635. Hij heeft eene menigte zeer belangrijke kritisch-historische en wijsgeerig-staatkundige schriften in het licht gegeven en in handschrift nagelaten, die getuigen van 's mans uitstekende geleerdheid, schrander oordeel en heldere denkwijze.

GOLDONI (CARLO), geboren te Venetië in 1707, werd aldaar onder het opzigt zijner moeder opgevoed, dewijl zijn vader zich naar Rome begeven had. De jonge CARLO toonde reeds vroeg zucht voor tooneelvertooningen, en schreef, naauwelijks acht jaren oud, een blijspel, waarvan zijne moeder een afschrift zond aan zijn' vader, die ondertusschen doctor geworden was en zich te Perugia nedergezet had; verrukt over de bekwaamheid van zijn' zoon, verlangde hij hem bij zich te hebben. De moeder zond hem, en vader en zoon rigtten nu een klein liefhebberijtooneel op; doch dewijl in dien tijd in de pauselijke Staten geene vrouw op het tooneel verschijnen mogt, speelde de jonge GOLDONI de meeste meisjesrollen. Tevens genoot hij hier het onderwijs der Jezuiten en naderhand der Dominikanen te Rimini, doch hij volgde heimelijk een gezelschap reizende tooneelspelers naar Chiozza, waar toenmaals zijne ouders weder zamenwoonden en hem zijn ligtzinnig gedrag vergaven. Zijn vader bestemde hem nu voor de geneeskunde; maar de jongeling had geheel geen lust in deze wetenschap, en hij kreeg verlof om zich te Venetië op de regtsgeleerdheid toe te leggen; doch kort daarna bezorgde een vriend hem eene beurs in het pauselijk collegie aan de hoogeschool te Pavia. Hier kwam de jonge GOLDONI in eene geheel nieuwe wereld, en volgde het voorbeeld der andere studenten, bekommerde zich weinig om de eigenlijke studie, maar leerde des te vlijtiger dansen, paardrijden, schermen, billardspelen, enz. Hij maakte het eindelijk zoo erg, dat hem het collegie en zelfs de stad ontzegd werd. Zijn vader nam hem hierop mede naar Udine, waar hij zich ernstiger op de wetenschappen toeleide dan te Pavia, maar toch nu en dan menige ligtzinnigheid beging. Eindelijk werd hij Secretaris van den Kanselier der regtbank van Chiozza en volgde dezen ambtenaar naar Feltre, waar hij insgelijks een ambt bekwam. Doch het tooneel bleef bij hem altijd een voorwerp van veel belangstelling; niet alleen speelde hij mede op het liefhebberijtooneel in het paleis van den Gouverneur, maar hij nam ook het bestuur van hetzelve op zich, en schreef een paar blijspelen, die hij zelf mede hielp uitvoeren. Zijn vader was inmiddels Stadsdoctor geworden te Bagnacavallo, en verlangde zijn' zoon bij zich, maar naauwelijks was hij aangekomen, toen de vader stierf. De jonge GOLDONI leide zich nu met ijver toe op de regtsgeleerdheid, promoveerde te Padua en vestigde zich als Advokaat te Venetië, doch had weinig practijk, en was genoodzaakt iets anders bij de hand te nemen; hij schreef kleine almanakken, opera's, enz. Hij won een proces, in hetwelk de beroemdste Advokaat van Venetië zijne partij was, en dit verwierf hem eenigen naam; maar een onbezonnen minnehandel en trouwbelofte veroorzaakten hem vele verdrietelijkheden. Hij verliet Venetië en ging naar Milaan, zijne opera *Amalasonte* als eenige bezitting medenemende; zijne hoop daarmede fortuin te maken mislukte; hij verbrandde het band-

schrift en wist niet wat hij beginnen zou; hij schreef een intermezzo, hetwelk gespeeld werd; dit hielp hem uit den eersten nood, en hij reisde van de eene stad naar de andere, tot hij te Verona een reizend tooneelgezelschap aantrof, waarmede hij weder te Venetië kwam, en aldaar eenige stukken schreef, waardoor hij weder in dragelijke omstandigheden kwam. Hierop ging hij met een ander gezelschap, dat bijna niets dan stukken van hem speelde, naar Padua, en zwierf met hetzelve rond tot 1736, wanneer hij te Genua trouwde met de dochter van een' Notaris en naar Venetië trok, waar hij eerst regt begon zich eigenlijk op het dramatische vak toe te leggen, in hetwelk hij MOLIÈRE tot voorbeeld nam, en voornemens was het Italiaansche tooneel te hervormen, waarin hij vele zwarigheden en hinderpalen vond, en zich in verscheiden opzigten naar de gewoonte en den smaak des publieks en der spelers moest blijven schikken. In 1739 werd hij tot Genueschen Consul te Venetië benoemd, een ambt dat hij met ijver waarnam, maar hem weinig of niets opbragt. In 1741 was hij nogmaals genoodzaakt Venetië te verlaten en elders een goed heenkomen te zoeken. Hij begaf zich met zijn gezin naar Bologna, Modena en Rimini, waar hij voor de schouwburgen schreef en zich in redelijke omstandigheden bevond, tot de Oostenrijksche huzaren op den weg van Pesaro hem schoon uitplunderden; de schelmsche postillon liet hem met zijne vrouw op den weg zitten en reed heen. Met veel moeite in het hoofdkwartier der Oostenrijkers gekomen, bekwam hij zijn geroofd eigendom terug. Te Rimini kreeg hij het bestuur over het tooneel, ging toen naar Florence en Siena, waar hij een goed onthaal vond, en te Pisa door de Arcadiërs, wier zitting hij bijwoonde, bewogen werd de practijk wederom op te vatten; hij kreeg tamelijk veel te doen, maar SACCHI vroeg hem nieuwe stukken, en GOLDONI werkte nu des nachts voor het tooneel, terwijl hij des daags regtszaken behandelde; doch meer lust hebbende tot het eerste dan tot het laatste, volgde hij een tooneelgezelschap naar Mantua; hier bleef hij vijf jaren, en ging toen weder naar Venetië, waar hij voor het tooneel S. Angelo arbeidende, den reuzenstrijd begon tegen de Arlequinaden en geïmproviseerde stukken; het gelukte hem eindelijk door de vruchtbaarheid van zijn vernuft en zijne onvermoeide vlijt in het beärbeiden van allerlei onderwerpen den Italiaanschen tooneelsmaak te hervormen. De Directeur ondertusschen werd rijk en GOLDONI bleef arm, die niettemin getrouw aan zijne verpligting voldeed, het Gezelschap naar Turin volgde, en eerst na het eindigen van zijn contract tot een ander tooneel overging, waar hij eene uitgave bij inteekening van zijne tooneelstukken zijne omstandigheden eenigzins verbeterden. In 1758 aan het hof van Parma ontboden, schreef hij eenige opera's, die door DUNI en PICCINI in muzijk gesteld werden. In 1761 ontboden de Italiaansche tooneelspelers hem naar Parijs, waar verscheiden zijner stukken ongemeen behaagden. Hij werd onderwijzer der Italiaansche taal bij de dochters van LODEWIJK XV, en bekwam een jaargeld van 3600 Livres, hetwelk hij bij de uitbarsting der omwenteling verloor; doch op den voorslag van CHENIER besloot de Nationale Conventie bij decreet van den 7 Januarij 1793 hem hetzelve met den achterstand te doen uitbetalen; maar hij stierf reeds den volgenden dag. VOLTAIRE spreekt met veel lof, doch BARETTI met de uiterste minachting van GOLDONI'S tooneelarbeid, die ook buiten Italië door vertalingen bekend is; zelfs schreef hij eenige blijspelen in het Fransch, onder anderen *Le Bourru bienfaisant*, die ook in het Nederduitsch vertaald en als *Weldadige Knorrepot* op onze schouwburgen vertoond is geworden. Volgens onbevooroordeelde kunstkenners is GOLDONI de MOLIÈRE der Italianen, wat de karakterschildering en comische vindingen betreft, in welke hij altijd der natuur getrouw blijft, en zijne stukken zijn een rijk magazijn voor latere blijspeldichters. De volledigste uitgave zijner werken is die, welke in 26 deelen te Lucca in 1806 verscheen.

GOLDSMITH (OLIVER), geboren te Pallas, in het Iersche graafschap Longford, in 1728, werd door zijn' vader, een weinig bemiddeld' landgeestelijke, tot den koophandel bestemd; doch zijn vroeg ontwikkelde aanleg bewoog eenigen zijner bloedverwanten hem te laten studeren, en hij werd in 1744 naar Dublin gezonden, waar hij zich zeer loszinnig gedroeg, en eindelijk wegliep. Te Cork kwam hij met een' scheepskapitein overeen om hem mede te nemen naar Amerika; de kapitein nam zijn geld, en vertrok, toen de wind gunstig was, zonder te wachten tot GOLDSMITH aan boord was; van alles ontbloot, keerde hij naar zijne moeder terug, en werd door zijn' oom in 1752 naar Edinburg gezonden, om in de geneeskunde te studeren; maar ook hier leefde hij op den ouden voet; beducht voor vervolgingen wegens schulden, die hij niet betalen kon, scheepte hij zich in naar Holland, en studeerde te Leyden in de ontleed- en scheikunde; hij woonde de lessen van ALBINUS en GAUBIUS wel vlijtig bij, maar nog vlijtiger de vrolijke studentengezelschappen, tot hij, eene aanzienlijke som met spelen verloren hebbende, besloot Holland te verlaten; een vriend bezorgde hem het daartoe noodige geld, maar GOLDSMITH besteedde hetzelve aan bloembollen voor zijn'oom, en begaf zich te voet op weg, niets bezittende dan zijne fluit; zoo doorreisde hij Vlaanderen, Frankrijk en Duitschland, en bereikte Geneve, waar hij kennis maakte met een' jongen Engelschman, die hem medenam naar Italië, maar de verregaande gierigheid van zijn' reisgenoot mishaagde den spilzieken GOLDSMITH zoo zeer, dat hij hem te Padua verliet, aldaar zes maanden bleef en tot doctor der geneeskunde bevorderd werd. In 1761 kwam hij in Engeland terug; onder een' valschen naam werd hij Ondermeester in eene school, doch dit verveelde hem weldra, en hij zocht Apothekersknecht te worden; na lang vergeefs aanzoek daartoe gedaan te hebben, nam een Chymist hem in dienst; doch dezen verliet hij, en speelde den doctor; ook won hij eenig geld met schrijven voor de boekverkoopers. Op deze wijze leefde hij bekrompen, maar onafhankelijk en vrolijk. Een vriend bezorgde hem de aanstelling tot arts bij de Oost-Indische Compagnie, maar uit afkeer van een geregeld leven bedankte hij er voor. GRIFFITH, uitgever van het *Monthly Review*, nam hem tot medearbeider aan, tegen vrije woning, tafel en een goed inkomen; maar acht maanden daarna verliet hij GRIFFITH, en verviel weldra wederom tot de uiterste armoede; hij schreef hierop den *Vicar of Wakefield*, en vervolgens eenige andere werken, die hem uit den nood hielpen, maar verder niets opbragten, terwijl zij de boekverkoopers schatrijk maakten. Doch het was GOLDSMITHS eigen schuld dat hij arm bleef, want hij verkoos de armoede altijd boven de geringste opoffering van zijne hersenschimmige onafhankelijkheid, en wilde dus volstrekt geen ambt aannemen, hetwelk hem aan bepaalde bezigheden of gehoorzaamheid jegens lieden, die hem iets konden bevelen, verbond, zeggende dat de tirannij des hongers lang zoo onverdragelijk niet voor hem was als de tirannij der menschen. Met deze grondbeginselen beging hij menige dwaasheid, geraakte hij in menige verlegenheid, leed hij aan alles gebrek en vond hij een' vroegen dood op den 4 April 1774. Zijne vrienden bezorgden hem in de Westminster-Abdij een marmeren gedenkteeken met een opschrift van JOHNSON. GOLDSMITH zal altijd een der voortreffelijkste klassieke Engelsche schrijvers geächt worden; de meeste en beste zijner werken zijn ook in andere talen overgezet en hebben eene bibliotheekwaarde.

GOLGOTHA, Hebr. *Gulgoleth*, beteekenende hersenpan, hoofdschedel of bekkeneel, was de benaming van een' berg (*Mons Calvariae*) even buiten Jeruzalem, en de plaats waar JEZUS den kruisdood onderging. Ofschoon na de verwoesting van Jeruzalem door de Romeinen en de plaatselijke veranderingen, te weeg gebragt door het aanleggen van Aelia Capitolina op deszelfs grondslagen, door Keizer HADRIANUS, hetwelk het tegenwoordige Jeruzalem is, de ware plek met geene zekerheid kan aangewezen worden, behoorde toch zekere hoogte binnen de stad, aan welke het bijgeloof der middeleeuwen den naam Calvarië of Golgotha gegeven had, tot de gewijde plaatsen, die door de pelgrims ijverig bezocht werden. Latere reizigers hebben bewezen dat het onmogelijk is de juiste plaats aan te wijzen waar JEZUS gekruisigd en begraven is; en er is eigenlijk ook weinig aan gelegen of men dit naauwkeurig op de kaart van Palestina kan aanduiden of niet.

GOLIATH was een Philistijn van eene buitengewone lengte en ligchaamssterkte, die in den oorlog tegen de Israëlieten een' man van SAULS leger uitdaagde, om door een kampgevecht in plaats van door een' veldslag te beslissen wie der beide volken overwinnaar zijn zou. DAVID nam het gevecht aan, doodde den reus door een' slingerworp, sloeg hem vervolgens met zijn eigen zwaard het hoofd af, gelijk verhaald wordt 1 SAM. XVII.

GOLIKOFF (IWAN), Russisch koopman, † te Petersburg den 12 Maart 1801, had in zijne jeugd slechts eene zeer gemeene opvoeding genoten, maar uit enkele liefhebberij eene menigte geschreven en gedrukte stukken verzameld, betrekkelijk tot het leven en de regering van PETER I. De oprigting van het standbeeld van dezen grondlegger van Petersburg door CATHARINA II gaf GOLIKOFF aanleiding tot het zamenstellen eener Geschiedenis van Czaar PETER I, opgemaakt uit de stukken welke hij reeds bezat en die hij nog verder bekomen kon. Dit werk verscheen in 12 deelen te Moscow in 1788, en hij vervolgde het aanhangsel in 18 deelen tot 1798. Eene verkorte Hoogduitsche vertaling van hetzelve verscheen te Riga en te Leipzig in 1802, en VAN HALEN heeft zijn werk over PETER I grootendeels getrokken uit dat van GOLIKOFF, oneindig beter en vollediger dan VOLTAIRES zoogenaamde *Histoire de* PIERRE LE GRAND.

GOLIUS (JAKOBUS), geboren in den Hage in 1596, studeerde te Leyden in de godgeleerdheid, wijsbegeerte, genees- en wiskunde, maar voornamelijk in de Oostersche talen, deed vervolgens eene reis naar Frankrijk, onderwees de Grieksche taal te Rochelle, en verzelde in 1622 den Hollandschen Gerant naar Marokko, alwaar hij verscheiden handschriften aankocht of afschreef. Bij zijne terugkomst in 1624 werd hij Professor der Arabische taal, in de plaats van THOMAS ERPENIUS. In 1625 deed hij andermaal eene reis naar den Levant, kwam met een' kostbaren voorraad handschriften terug, en werd aangesteld tot Professor der wiskunde te Leyden. † aldaar den 28 September 1667. Hij heeft verscheiden Arabische wetenschappelijke schriften met Latijnsche vertalingen uitgegeven. GOLIUS was een regtzinnig Gereformeerde, die zelfs den Heidelbergschen Catechismus in het Arabisch vertaalde, maar zijn broeder = (PETRUS) een ijverig Katholijk, en langen tijd Carmelieter monnik op den berg Libanon, naderhand Professor der Oostersche talen te

Rome, was reeds 74 jaren oud, toen hij als zendeling naar de Malabaarsche kust vertrok. Het werkje van Thomas a Kempis is door hem in het Arabisch vertaald.

GOLTZIUS (Huibert), geboren te Venlo den 30 October 1526, † te Brugge den 14 Maart 1583, leerde de beginselen der schilderkunst van Lambert Lombardus, had grooten lust tot het onderzoeken der oudheden en verzamelde eene menigte Romeinsche penningen, welke hij deed afteekenen, in hout snijden en met eene Latijnsche beschrijving in het licht gaf; tot dit werk had hij voor zijne eigen rekening te Brugge eene bijzondere drukkerij doen inrigten, op welke hij naderhand nog verscheiden andere zeer belangrijke oudheid- en penningkundige werken deed drukken, die allen tegenwoordig zeer zeldzaam en kostbaar zijn. Men wil dat de zonderlinge Sermoenen van den beruchten Broer Cornelis door hem opgeschreven en in het licht gegeven zijn; ook is het portret van dezen monnik door hem geschilderd en nog ergens voorhanden. Een ongelukkig tweede huwelijk veroorzaakte den geleerden, werkzamen en zeer verdienstelijken man veel verdriet, schade en schande. = (Henrik), kleinzoon van den voorg., geboren te Mulbragt, in het land van Gulik, in 1558, werd te Duisburg opgevoed, en gaf reeds vroeg blijken van grooten lust in de teekenkunst; zijn vader Jan Goltzius, een redelijk goed Schilder, gaf hem het eerste onderwijs. Weldra geraakte de jonge Henrik ook aan het etsen en graveren, waarin Dirk Volkertsz. Coornhert hem onderwees, dien hij naar Haarlem volgde, en aldaar huwde met eene weduwe, die een' zoon had, Jakob Matham genaamd, dien hij insgelijks teekenen en graveren leerde. In 1590 begaf hij zich op reis naar Duitschland en Italië, waar hij de meeste kunstenaars onder een' verdichten naam bezocht, of zijn' knecht onder den zijnen hunne vrolijke gezelschappen deed bijwonen, om den tijd beter en nuttiger met studeren te kunnen besteden; ook heeft hij te Rome, te Napels en te Venetië veel geteekend en geschilderd. Na zijne terugkomst in Holland, verviel hij in eene teringziekte, die hem langen tijd belette te arbeiden; doch hij herstelde tegen alle verwachting, en hervatte met den vorigen lust en ijver zijne werkzaamheden. † te Haarlem den 1 Januarij 1617. Behalve zijn stiefzoon Matham waren Jakob de Grein en Pieter de Jode zijne leerlingen in de graveerkunst. Zijne groote prenten inzonderheid zijn onder de liefhebbers nog zeer in achting.

GOMARUS (Franciscus), geboren te Brugge den 30 Januarij 1563, week met zijne ouders, die den Hervormden godsdienst omhelsd hadden, in 1578 naar de Palts, en studeerde te Straatsburg, Neustadt, Heidelberg, Oxford en Cambridge in de godgeleerdheid, en werd in 1578 Predikant te Frankfort aan de Main; in 1594 werd hij tot Professor der godgeleerdheid te Leyden beroepen. Hier kreeg hij met zijn' ambtgenoot Jakobus Arminius een geschil, hetwelk geenszins met den dood van dezen in 1608 een einde had, maar integendeel met deszelfs opvolger Conradus Vorstius nog veel heviger gevoerd werd. Gomarus dezen den voet niet hebbende kunnen doen ligten, nam zelf zijn ontslag, en vertrok in 1611 naar Middelburg, waar hij Predikant werd. In 1614 werd hij van daar naar Saumur tot Professor en Predikant beroepen; doch vertrok in 1617 naar Groningen, waar hij tot Professor der godgeleerdheid en der Hebreeuwsche taal werd aangesteld. † aldaar den 11 Januarij 1641. Gelijk Arminius als het hoofd der Remonstranten, werd Gomarus als het hoofd der Contra-Remonstranten aangemerkt, en beide partijen ook door Arminianen en Gomaristen onderscheiden. Hij was een zeer ijverig voorvechter zijner partij, die ook op de Dordsche Synode zegevierde, en zoo driftig, dat hij, eens met den Predikant Martinius zintwistende, en bij hem te kort schietende, zijnen handschoen op de tafel wierp en hem tot een tweegevecht uitdaagde, om door den degen te beslissen wie tot gelijkhebben gepredestineerd was.

GOMBAULD (Jean Ogier de), geboren te S. Just-de-Lussac in 1576, was, hoewel een Hugenoot, zeer gezien bij Maria de Medicis, leefde onder vier regeringen, namelijk die van Henrik III, Henrik IV, Lodewijk XIII en Lodewijk XIV, want hij bereikte den ouderdom van 90 jaren, toen hij in 1666 stierf. Hij was een fraai vernuft naar den smaak van zijn' tijd, in welken zijne madrigalen, sonnetten en epigrammen ongemeen behaagden; de Fransche akademie telde hem onder hare eerste leden.

GOMBERVILLE (Marin le Roi de), geboren te Parijs in 1600, was een der eerste leden van de Akademie; met zijn 14 jaar schreef hij reeds eene *Eloge de la vieillesse* en 110 *Quatrains*, maar naderhand verscheiden lijvige romans. † den 14 Junij 1674.

GOMEZ (Fernando), Spaansch edelman der XII eeuw, onderscheidde zich door zijne dapperheid tegen de Mooren, maar gaf der H. Kerk groote ergernis door zijne ongehoorzaamheid aan hare voorschriften, doch door een mirakel uit een groot gevaar verlost, werd hij een voorbeeld van vroomheid en in 1170 stichter der orde van Alcantara. Gomez † in 1242. = (Estevan), Spaansch zeereiziger der XVI eeuw, voerde het bevel over een schip der vloot van Magellanes, bestemd tot een' togt naar de Moluksche eilanden, doch verschil krijgende met zijn' bevelhebber, zonderde hij zich af van de vloot, en kwam in Spanje terug, waar hem dit niet kwalijk genomen werd. In 1525 ondernam hij andermaal eene reis derwaarts; ook ontdekte hij de landen in Noord-Amerika, die tegenwoordig onder de namen van New-York, Connecticut en Rhode-Island tot de Vereenigde Staten behooren. = (Madelaine Angélique de), geboren te Parijs in 1684, was eene dochter van den Tooneelspeler Paul Poisson, en gehuwd met Don Gabriel Gomez, een' onbemiddeld' Spaansch' edelman. Geen ander bestaanmiddel hebbende dan hare pen, schreef zij eene menigte romans en verdichte verhalen, eenige treurspelen en andere werken, die tegenwoordig geene lezers meer vinden. † te S. Germain-en-Laye in 1770.

GONDEBAUD, derde Koning van Bourgondië, oudste zoon van Gondioc, beoorloogde zijne beide broeders Chilperic en Gondemar, welke hij overwon en ter dood deed brengen, waarna hij zich in het bezit stelde van hunne Staten. Hierop bedreigd door Clovis, Koning der Franken, sloot hij een verbond met zijn' derden broeder Gondestlas, die hem afviel, waardoor hij een' slag verloor; den vrede gesloten hebbende met Clovis, belegerde hij Gondestlas in Vienne, veroverde deze stad, en deed zijn' broeder om het leven brengen in eene kerk, in welke hij gevlugt was. Hij bleef dus alleen bezitter van alle Bourgondische Staten tot zijn' dood toe, die in 516 voorviel.

GONDEL, Ital. *Gondola*, is de naam van een zeer net snelvarend schuitje, in den smaak der Zaandammer tentschuitjes; zij worden te Venetië door de aanzienlijken gehouden als elders koetsen paarden, die men te Venetië niet gebruiken kan; de Gondels worden ook even als bij ons de rijtuigen bij den dag of het uur verhuurd.

GONDEMAR, Koning van Bourgondië, tweede zoon van Gondebaud, was in 523 de opvolger van Sigismond; hij verdreef de Franken uit zijn rijk, herstelde de krijgstucht in zijn leger, overwon en doodde Clodomir in een' grooten veldslag in 524, behield den vrede met Italië door het afstaan van verscheiden plaatsen aan Theoderic, en bleef in het gerust bezit van zijne Staten tot in 534. Hij bezweek onder de vereenigde overmagt der zonen van Clovis en † als gevangene in 541. Zijn Rijk werd met Frankrijk vereenigd, en eerst drie eeuwen later weder afgescheurd door de opvolgers van Karel den Grooten.

GONDI (Albert de), meer bekend onder den naam van Maarschalk de Retz, geboren te Florence in 1522, kwam zeer jong in Frankrijk onder het gevolg van Catharina de Medicis, en werd spoedig aan het hof bevorderd. Men gebruikte hem tot verscheiden gewigtige zendingen; zijne doorslepenheid diende hem nogtans meer dan zijne bekwaamheid. Men wil dat hij met Tavannes den S. Bartelsmoord zou aangeraden hebben. Hij genoot achtervolgens de gunst van Karel IX, Henrik III en Henrik IV en † in 1602. = (Philippe Emanuel de), tweede zoon van den voorg., geboren te Limoges in 1581, was Generaal der Galeijen en onderscheidde zich in verscheiden zeetogten, inzonderheid tegen de Barbarijsche zeeroovers, die in 1619 de kusten van Provence en Rochelle onveilig maakten. Na den dood zijner echtgenoote ging hij in een klooster; doch het beviel er hem niet, en † op zijn landgoed Joigny. Hij had een goed deel zijner nalatenschap bestemd tot verbetering van het lot der galeislaven. = (Jean François Paul de), zoon van den voorg., geboren te Montmirail in 1614, werd vroeg voor den geestelijken staat bestemd, en had S. Vincent de Paula tot opvoeder; maar de jonge Gondi sloeg weinig acht op de lessen van dezen vromen man, en deed al wat mogelijk was, om zijne ouders van voornemen te doen veranderen Ziende nogtans dat het hem niet mogelijk was der Kerk te ontsnappen, besloot hij ten minste zich een' aanzienlijken rang in dezelve te verschaffen. Lodewijk XIII hem tot Coadjuteur van Parijs benoemd hebbende, aanvaardde hij deze waardigheid met het voornemen om zijne uitwendige pligten met de uiterste naauwgezetheid te vervullen, en tot nut van anderen een regtschapen man, maar voor zich zelven slecht te zijn. Hij wist door allerlei kunstgrepen zich een' invloed te bezorgen, die Mazarin ongerust maakte, en hem bewoog zijne ontwerpen te dwarsboomen. Maar Gondi, wel ver van zulk een' geduchten vijand te ontzien, zocht integendeel zijn' haat te tergen, en stelde er zijn' roem in tegen over hem gesteld te worden. De netelige omstandigheden, in welke het hof zich toenmaals bevond, waren gunstig tot zijne oogmerken, en hij wist zich maar al te wel er van te bedienen, stelde zich aan het hoofd der misnoegden, verdeelde het Parlement in partijen, hitste het volk aan tot oproer, trotseerde Mazarin, speelde beurtelings bij de Koningin de rol van vijand en van vredemaker, en wanneer hij overal het vuur van tweedragt ontstoken had, maakte hij vrede uit eerzucht. Hij verkreeg den kardinaalshoed, en een verblijf op het kasteel van Vincennes was het loon voor het kwaad, dat hij veroorzaakt had. Hij verdroeg zijne gevangenschap met gelatenheid, en werd overgevoerd naar het kasteel van Nantes; van daar ontsnapte hij en week naar Spanje; hij ging naar Rome, woonde een conclave bij, besliste de keus van Alexander VII en onthield zich eenigen tijd in Holland. In 1661 kwam hij in Frankrijk terug, bevredigde zich met het hof, deed afstand van zijn aartsbisdom, hetwelk hij reeds lang door den dood van zijn' oom bezeten had, en verkreeg tot schadeloosstelling de Abdij van S. Denis. Hij keerde tweemalen naar Rome, om de verkiezingen bij te wonen van Clemens IX en Clemens X. Dit waren zijne laatste staatkundige verrigtingen; bij betaalde al zijne schulden, die meer dan

vier millioenen bedroegen, wilde tweemalen afstand doen van zijn kardinaalschap, hetwelk hij erkende te duur gekocht te hebben, en † den 24 Augustus 1679 Hij had in zijne jeugd als een Catilina en in zijn' ouderdom als een Atticus geleefd, zegt Voltaire, die verscheiden plaatsen in zijne nagelaten gedenkschriften Sallustius waardig oordeelt.

GONDWARRA is eene aanzienlijke provincie in Decan of Zuid-Indië, tusschen 18° en 25° NB. en wordt besproeid door de Nerbudda.

GONFALONIERE, zoo veel als standaarddrager, was de benaming der waardigheid van eersten magistraatspersoon in sommige voormalige kleine Italiaansche republieken; b. v. Lucca, alwaar de Gonfaloniere zijne waardigheid slechts twee maanden bekleedde, den titel voerde van *Principe de la Republica*, gedurende dien tijd het paleis der republiek bewoonde, eene lijfwacht van Zwitsers had en vorstelijke eerbewijzingen genoot.

GONGORA Y ARGOTE (Luis), geboren te Cordua in 1561 van adellijke maar zeer arme ouders, studeerde te Salamanca en leide zich voornamelijk toe op de dichtkunst. Den geestelijken staat omhelsd hebbende, werd hij op aanbeveling van den Hertog van Lerma Aalmoezenier van Philips III. † in behoeftige omstandigheden in 1627. Als dichter maakte Gongora veel opgang onder de Spanjaarden, die hem den wonderbaarlijken (*el Maravilloso*) noemden, wegens zijn' duisteren, winderigen en gezwollen stijl. Hij bezigde de zonderlingste metaphoren; zoo noemde hij b. v. de rivier Manzanares Hertog der beken en Burggraaf der stroomen; de zonnebloem den Methusalem der bloemen, enz. zoodat men in Spanje een' trek van valsch vernuft een Gongorismus noemt. Niettemin wordt Gongora door den grooten hoop aldaar even zoo bewonderd als Vondel bij ons, zonder daarom meer gelezen te worden dan deze. De volledigste verzameling van Gongora's Gedichten is de uitgave van 1658 te Madrid, alwaar Ramon Fernandez in 1787 eene bloemlezing uit dezelve bezorgde.

GONIOMETRIE, van *Γωνια*, hoek, en *μετρειν*, meten, is in de meetkunde de hoekmeting in het algemeen, terwijl Trigonometrie, Polygonometrie, enz. bijzondere hoekmetingen aanduiden. De Goniometrie wordt ook als een deel der Trigonometrie beschouwd, en hare grondregels worden in deze wetenschap gebruikt om de berekening der vlakke en klootsche driehoeksmetingen en de daaruit zamengestelde figuren te herleiden. De driehoeksmeting bekomt door haar een' ruimeren omvang dan de beteekenis van het woord aanduidt. Veel in de Goniometrie betreft enkel vergelijkingen der hoeken, zonder acht te slaan op driehoeken of figuren. De Goniometer is een werktuig om hoeken te meten, inzonderheid om de helling van twee vlakken tegen elkander te vinden.

GONSALVO (Martin), een Spaansche dweeper, geboren te Cuença omstreeks 1325, beweerde in den hemel geweest te zijn en aldaar bevel ontvangen te hebben het op handen einde der wereld aan te kondigen. Met eene schel en eene geeselroede in de hand doorliep deze uitzinnige steden en dorpen, de zondaars vermanende tot boete en bekeering. De geestelijke regtbank van Valladolid liet in 1374 dezen ijlhoofdigen — opsluiten? — neen, levend verbranden, ofschoon de Inquisitie toen nog niet bestond, en eerst ruim eene eeuw later werd ingesteld. = (Hernandez y Aquilar), bijgenaamd de Groote Veldheer (*el Gran Capitan*), geboren te Montilla, bij Cordua, den 16 Maart 1443, was naauwelijks 15 jaren oud, toen hij zijn' vader verzelde in den oorlog tegen de Mooren van Granada. Henrik II, Koning van Castilië, beloonde zijne dapperheid met het bevelhebberschap over eene compagnie, met welke hij in 1460 de overwinning van Las Yeguas besliste. Op het slagveld werd hij door den Koning zelven tot Ridder geslagen. Hij was vervolgens de schrik der Mooren, en onderscheidde zich bij het innemen van Gibraltar en in den oorlog van Catalonië. Toen na Henriks dood Ferdinand en Isabelle in 1474 den troon beklommen hadden, maar de Koning van Portugal hun de kroon betwistte, hielp Gonsalvo in 1476 de overwinning bij Toro bevechten. In den bloedigen oorlog met Granada nam hij stormenderhand verscheiden plaatsen, en overwon de stoutste Mooren, die zich tot een tweegevecht met hem aanboden. Eindelijk dwong hij Granada zich aan hem bij verdrag over te geven. Daarop zond Ferdinand hem met 5600 man zijn' neef Fredrik, Koning van Napels, tegen de Franschen te hulp. In Spanje teruggekeerd, hervatte Gonsalvo den strijd tegen de Mooren, en Lodewijk XII, Koning van Frankrijk, den oorlog om Napels; Gonsalvo vertrok in 1500 nogmaals derwaarts met een leger van 4300 man, schijnbaar tot bijstand der Venetianen tegen de Turken; hij bevrijdde ook werkelijk Zante en Cephalonië van dezen, en gaf deze eilanden den Venetianen terug; maar toen landde hij op Sicilië en verklaarde den Koning van Napels dat hij gekomen was om dat gedeelte des koningrijks te bezetten, hetwelk uit kracht van het met Lodewijk XII gesloten verdrag aan Spanje komen moest. De Hertog van Nemours trok met de Franschen Napels binnen, terwijl Gonsalvo Calabrië bezette. Hierop kwam het tot een' oorlog tusschen de Franschen en Spanjaarden, die met afwisselend geluk gevoerd werd, tot Gonsalvo door de overwinning bij Sennana in 1502 beide Calabriën won; eene nog grootere overwinning behaalde hij in 1503 bij Cerignola, ten gevolge van welke Abruzzo en Apulië zich onderwierpen en Gonsalvo de hoofdstad Napels binnentrok. Hierop rukte hij voor Gaëta; doch gaf het bevel over de belegering aan Don Pedro Navarro, en trok zelf den vijand te gemoet, sloeg den Markgraaf van Mantua en behaalde aan den Garigliano met 8000 man eene volkomen overwinning op 30,000 Franschen, die de overgave van Gaëta ten gevolge had. Thans was het bezit van Napels verzekerd. Ferdinand gaf den overwinnaar het hertogdom Sesa en benoemde hem tot Onderkoning met onbepaalde magt. Maar Gonsalvo had door zijn geluk zich magtige vijanden gemaakt, die het bij Ferdinand zoo ver bragten dat hij van zijne waardigheid ontzet werd. Ferdinand kwam zelf te Napels, en nam hem weder mede naar Spanje, waar hij hem Grootmeester maakte der Orde van Santiago. Gonsalvo, misnoegd dat hij zijn' invloed verloren had, verbond zich met den Connetable van Castilie tegen den Koning, die echter de uitbarsting van een' opstand door voorzigtige maatregelen voorkwam. Gonsalvo verzoende zich na eenigen tijd met den Koning, en was voornemens zich wederom aan het hoofd des legers te stellen, doch † den 2 September 1515.

GONTRAN, tweede zoon van Clotarius, Koning van Frankrijk, kreeg in 562 tot zijn aandeel de koningrijken Bourgogne en Orleans, beijverde zich om de tweespalt te bedaren, die telkens tusschen zijne broeders ontstond, sloeg de Lombarden en maakte een einde aan hunne invallen op zijn grondgebied. De dood zijner drie broeders Caribert, Sigebert en Chilperic liet hem alleen meester van geheel Frankrijk; maar hij verklaarde zich tot beschermer zijner neven, deed Clotarius II tot Koning van Soissons zalven, en † in 593. Schoon de Kerk wegens zijne mildheid jegens de priesters en monniken goede redenen had om hem onder het getal der Heiligen op te nemen, was hij in dit gezelschap toch niet veilig voor de waakzaamheid der Geschiedenis, die naauwkeurig aanteekening hield van zijne ondeugden en misdaden, om dezelve ter kennis te brengen van de nakomelingschap.

GONZAGA is de naam van een zeer oud, aanzienlijk en magtig Italiaansch geslacht, hetwelk reeds in de XII eeuw bekend was, en van hetwelk nog afstammelingen in Mantua bestaan. Wij kunnen hier slechts eenige der voornaamste leden van dit geslacht vermelden. = (Ludovico) werd tot *Capitano* (Heer) van Mantua uitgeroepen in 1328, na den moord van Passerino Bonacorsi, verkreeg de stad Reggio in 1335, en handhaafde zijn gezag tegen de aanslagen van Martino della Scala, Heer van Verona, en Luchino Visconti, Heer van Milaan. In zijn' hoogen ouderdom ontsloeg Gonzaga zich van het bewind, stelde het gezag in handen van zijne zonen Filippino, Guido en Feltrino en † in 1361 in den ouderdom van 98 jaren. = (Guido), zoon van den voorg., was 70 jaren oud, toen hij zijn' vader verloor, dien hij in de regering opvolgde, welke hij afstond aan zijn' oudsten zoon Ugolino, maar deze werd vermoord door zijne beide andere zonen. † in 1369. = (Ludovico II), broeder van den voorg., regeerde op zijns vaders naam na den moord van Ugolino, en ontsloeg zich ook door eene gedienstige hand van zijn' ouderen broeder Francesco; hij versterkte zijne heerschappij door zich te verbinden met het huis Este. † in 1382. = (Francesco), zoon en opvolger van den voorg., was een beschermer van den koophandel; hij liet zijne gemalin vermoorden, die het slagtoffer werd der woelingen van Giovanni Galeazzo. † in 1407. = (Giovanni Francesco), zoon van den voorg. en eerste Markgraaf van Mantua, onderscheidde zich door zijne dapperheid in de oorlogen van zijn' tijd, voornamelijk tegen de Venetianen. † in 1444. = (Ludovico III), zoon en opvolger van den voorg., was een der dapperste en bekwaamste veldheeren van Italië; maar hij bezwalkte den luister zijner daden door zijn' haat tegen zijn' broeder Carlo, Heer van Tortona. Ludovico was een beschermer der dichters, geleerden en kunstenaars; zijn hof was het aanzienlijkste onder die der Italiaansche vorsten. † in 1478. = (Frederico), oudste zoon en opvolger van den voorg., ontwikkelde zijne militaire bekwaamheden in dienst van Bonne van Savoyen, moeder en voogdes van Giovanni Galeazzo Sforza, Hertog van Milaan, van Lorenzo de Medicis en van den Hertog van Ferrara. † in 1484. = (Giovanni Francesco), zoon en opvolger van den voorg., werd in 1495 tot bevelhebber benoemd over het leger, hetwelk door den Paus, de Venetianen, den Keizer, den Koning van Spanje en den Hertog van Milaan gezonden werd tegen Karel VIII, Koning van Frankrijk. Hij behaalde verscheiden voordeelen op de Franschen, verdedigde Pisa tegen de Florentijnen na den aftogt der Franschen in 1498, nam deel in de oorlogen van Paus Julius II tegen zijne leenroerigen, vervolgens tegen de Venetianen, viel in 1509 dezen in handen en bleef langer dan een jaar gevangen; hij beijverde zich om de onlusten in Italië te dempen, en † in 1519. = (Frederico II), zoon van den voorg., eerste Hertog van Mantua en Markgraaf van Montferrat, verbond zich aan de partij van Karel V, om zich van een' steun tegen Frankrijk te verzekeren, en werd aan het hoofd gesteld van het leger, aangeworven door Leo X, tot beveiliging van den Kerkelijken Staat. † in 1540. = (Francesco III), zoon en opvolger van den voorg., onder de voogdijschap van den Kardinaal Ercolo, zijn' oom, en Margareta van Montferrat, zijne moeder;

hij huwde met Catherina, dochter van Ferdinand, Roomsch Koning, en verdronk in het meer van Mantua in 1550. = (Guglielmo), broeder en opvolger van den voorg., onderscheidde zich van zijne voorgangers door zijne prachtliefde en verkwisting; hij woonde het concilie van Trente bij en bevond zich op den Rijksdag te Augsburg. † in 1587. = (Vincenzo I), zoon en opvolger van den voorg., was even verkwistend als zijn vader, en verspilde in feesten en vermaken de door zijne onderdanen zoo zuur opgebragte belastingen; hij verstiet zijne gemalin Margareta Farnese, dochter van Alessandro, Prins van Parma, onder voorwendsel dat zij onvruchtbaar was, en hertrouwde met Eleonore de Medicis, dochter van Francesco, Groothertog van Toscane. † in 1612. = (Francesco IV) zoon en opvolger van den voorg., † na eene regering van 8 maanden in 1612, en werd opgevolgd door zijn' broeder = (Ferdinand), Kardinaal, die afstand deed van zijne waardigheid, en huwde met zijne bijzit Camilla Casalosca, van welke hij vier jaren later zich deed scheiden, om te huwen met Catharina de Medicis, zuster van den Groothertog Cosmo II. Hij liet zich Montferrat ontnemen door Karel Emanuel, Hertog van Savoyen, maar kreeg hetzelve terug door bemiddeling des Keizers. † kinderloos in 1626. = (Vincenzo II), broeder van den voorg., was benoemd tot Kardinaal, maar had den kardinaalshoed nog niet ontvangen, toen zijn broeder stierf, en was voornemens zijne nicht Maria te huwen, maar eene gevaarlijke ziekte noodzaakte hem dit ontwerp op te geven; hij ontbood Karel, Hertog van Rhetel, zoon des Hertogs van Nevers, bij zich, deed hem met Maria trouwen, en † den volgenden dag in 1627. = (Carlo I), kleinzoon van Frederico II, zag zijne Staten verwoesten door de invallen der keizerlijken en de pest, die zij er hadden aangebragt; Mantua werd uitgeplunderd, en de ongelukkige Hertog moest zijne sterke plaatsen door de Venetianen en de Franschen laten bezetten, omdat hij geen geld had, om zijne soldaten te betalen. † in 1637. = (Carlo II), kleinzoon van den voorg., was slechts 7 jaren oud, toen hij zijn' grootvader opvolgde, onder het regentschap zijner moeder; hij voerde een' kortstondigen oorlog met den Hertog van Modena, en onderscheidde zich door zijne zedeloosheid. † aan de gevolgen van zijne ligtmisserijen in 1665. = (Carlo Ferdinando), zoon van den voorg., en zijn opvolger onder de voogdijschap zijner moeder Isabella Clara van Oostenrijk, die hem zulke slechte voorbeelden gaf van bedorven zeden, dat hij zijn' vader niet toegaf in ongebondenheid. Hij was zoo gehaat door de Mantuanen, dat zij zich hartelijk verheugden over de vereeniging van dit hertogdom met Oostenrijksch-Lombardijen in 1707. De Hertog begaf zich naar Venetiëen toen naar Padua † aldaar in 1708. = (Feltrino), Graaf van Novellara, derde zoon van Ludovico I, *Capitano* (Heer) van Mantua, vermeesterde Reggio in 1358, uit welke stad hij de troepen van zijn' vader en zijner broeders verdreef; maar zijne tirannij bragt de inwoners tot opstand en hij verkocht deze souvereiniteit in 1671. = (Frederico), Heer van Bozzola, kleinzoon van Ludovico III, Markgraaf van Mantua, was een der bekwaamste veldheeren van zijn' tijd; hij bleef de zaak van Frans I getrouw aankleven, en werd met dezen Koning in 1525 bij Pavia gevangen genomen. = (Ferdinando), Hertog van Molfetta en Guastalla, derde zoon van Francesco II, geboren in 1506, verbond zich aan de partij van Karel V, verkreeg den roem van een' der dapperste veldheeren van Italië en werd tot Onderkoning van Sicilië en Gouverneur van Milaan benoemd. In 1556 werd hij door Philips II van het bewind ontzet, en † in 1557. = (Sigismonde), Kardinaal, zoon van Frederico I, voerde het bevel over de troepen van zijn' broeder Francesco II, Markgraaf van Mantua, † in 1525 met den roem van een' bekwaam' veldheer. Zijn broeder = (Pietro), Kardinaal, Bisschop van Mantua, bevorderde het ontslag van Paus Clemens VII, dien Karel V gevangen hield. † in 1529. = (Ercole), neef van den voorg., Bisschop, werd Kardinaal in 1527 en afgevaardigd aan Karel V, toen deze te Bologna gezalfd werd; hij was met den titel van Legaat des H. Stoels naar het concilie van Trente gezonden, maar †, zonder deel genomen te hebben aan de raadplegingen, in 1563. = (Scipio), zoon van Cesare, Markgraaf van Guastalla, omhelsde den geestelijken staat, werd benoemd tot Patriarch van Jeruzalem en Kardinaal in 1587. † in 1593. Hij was de vriend van Tasso en in 1563 de oprigter van de Akademie der *Eterei* te Padua. = (Ludovico), geboren op het kasteel van Castiglione in 1568, verliet het hof van Spanje, waarheen zijn vader hem medegenomen had, weigerde het markgraafschap van Castiglione, waarmede de Keizer hem wilde beleenen, en begaf zich, 18 jaren oud, in het Gezelschap der Jezuiten te Rome, † aldaar aan de pest in 1591, werd zalig gesproken door Paus Gregorius XV in 1621 en gecanoniseerd door Benedictus XIII in 1726 onder den naam van S. Aloysius.

GONZAGA. *Vermaarde vrouwen uit dit geslacht.* = (Cecilia), dochter van Giovanni Francesco, eersten Markgraaf van Mantua, geboren omstreeks 1424, † omstreeks 1460, behoorde tot de deugdzaamste en geleerdste vrouwen der XV eeuw; zij verstond Grieksch en Latijn en beöefende de wiskunde. = (Eleonora Ippolita), dochter van Francesco II, Markgraaf van Mantua, huwde met Francesco Maria della Rovere, erfgenaam van het hertogdom Urbino, en deelde in het ongeluk van haren gemaal, die door Paus Leo X van zijne Staten beroofd werd. Zij bleef even zedig en ingetogen voortleven, nadat hij in het bezit van zijn hertogdom hersteld was. = (Julia), achterkleindochter van Ludovico III, Markgraaf van Mantua, huwde, 14 jaren oud, met Valentijn Colonna, Graaf van Fondi, die reeds bejaard en ziekelijk was. Hariadan Barbarossa zocht haar op te ligten voor het serail van Soliman II, wien het gerucht van hare buitengemeene schoonheid ter ooren gekomen was (zie Fondi). Weduwe geworden wees zij alle aanzoek tot een tweede huwelijk van de hand, en bleef haren gemaal getrouw tot in het graf. = (Lucrezia), dochter van Pirrho, Heer van Gazzuola, beöefende de oude en latere dichtkunst en fraaije letteren. Haar gemaal Giovanni Paolo Manfroni, Generaal in dienst der Republiek Venetië, in 1546 ter dood veroordeeld zijnde, wegens medepligtigheid aan eene zamenzwering tegen den Hertog van Ferrara, verkreeg Lucrezia op haar smeeken dat zijne doodstraf veranderd werd in gevangenschap, welke zij met hem deelde tot zijn' dood toe in 1552. Zij sleet hare overige dagen met de letteroefeningen, en † te Mantua in 1576. = (Maria Ludovica), dochter van Carlo Gonzaga, Hertog van Nevers, geboren in 1612, huwde in 1645 met Uladislaus, Koning van Polen, en na zijn' dood met Johan Casimir, verkozen Koning van Polen; maar de Rijksgrooten misprezen dit huwelijk, en noodzaakten, begunstigd door den inval der Russen in Zweden, den nieuwen Koning en zijne gemalin naar Silesië te wijken. Casimir wilde afstand doen van de kroon, maar de Koningin wederhield hem daarvan zoo lang zij leefde. † te Warschau, in 1667. = (Anna), zuster der voorg., geboren in 1616, was door hare ouders tot het klooster veroordeeld, maar de dood van haren vader stelde haar in vrijheid, en zij huwde met Prins Eduard, Paltsgraaf van den Rijn, zoon van Fredrik V, Hertog van Beijeren, en was het sieraad van het hof van Anna van Oostenrijk; gedurende het regentschap der Koningin en den oorlog der Fronde had zij een' gewigtigen invloed op al wat aan het hof omging. Met het klimmen harer jaren werd zij vroom, en † in 1684.

GONZALEZ (Antonio), Portugeesch zeereiziger, in 1440 op den robbenvangst zijnde op de hoogte van kaap Bojador, landde op de kust van Afrika, en bragt bij zijne terugkomst eenige inlanders mede, die hij gevangen genomen had. Dit was de eerste maal dat men in Portugal negers gezien had. De Infant bevolen hebbende hen naar hun land terug te brengen, vertrok Gonzalez met hen naar de Afrikaansche kust, waar hij stofgoud voor hun rantzoen ontving. Deze lossing gaf aanleiding tot den afschuwelijken slavenhandel. Tien jaren later vestigde zich eene compagnie op het eiland Arguin, om dezen nieuwen tak van koophandel te regelen.

GOODWIN (John), Engelsch godgeleerde, geboren in 1593, onderscheidde zich door de hevigheid zijner republikeinsche gedragingen in de woelingen tegen Karel I, en schreef eene regtvaardiging van het onthoofden van dezen ongelukkigen Koning en eene menigte andere geschriften ten voordeele van het bewind van Cromwell. Bij de herstelling des koningschaps werd zijne regtvaardiging door beulshanden verbrand. Van de amnestie uitgezonderd, † hij in ballingschap in 1665. = (Thomas), geboren in Sommerset in 1587, was aanvankelijk Rector te Abbington, in Berkshire, naderhand Doctor en Professor te Oxford en eindelijk Predikant te Brightwell. Hij was een zeer geleerd man en schrander oudheidkundige. Zijne Latijnsche werken over de Joodsche en Romeinsche Oudheden zijn ook in het Nederduitsch uitgegeven. † den 20 Maart 1643.

GOOILAND, een voormalig baljuwschap in het oostelijkste gedeelte der Nederlandsche provincie Holland, gelegen tusschen de provincie Utrecht en de Zuider-zee, bevatte, behalve de stad Naarden, de dorpen Huizen, Blarikum, Laren, Hilversum, 's Graveland, Bussum en Muiderberg. Sommigen schreven dezen naam *Goeiland,* denzelven afleidende van Goedela, Abdis van Elten, die dit land aan Graaf Floris V zou hebben opgedragen, onder den naam van *Naardingerland.* De grond van deze landstreek is hoog, zandig en op vele plaatsen heide; doch rondom de dorpen zijn zeer schoone vruchtbare akkers, die *Engen* genoemd worden, in onderscheiding van de hooge heide; er worden ook vele heuvelen en hoogten in deze landstreek gevonden, van welke men veruitgestrekte gezigten heeft. De Gooilanders waren reeds in oude tijden bekend als zeer dappere en strijdlustige mannen, vooral ten tijde der grafelijke regering en in de oorlogen tegen de Geldersehen en hebben zeer lang hunnen kriegelen aard behouden; nog zelfs tot in de vorige eeuw waren zij berucht als messenvechters, en velen pronkten met de lidteekenen van sneden in het aangezigt als met eerewonden; doch sedert vele jaren is van deze woestheid onder de Gooische landlieden geen spoor meer te vinden.

GOOL (Jan van), Kunstschilder, geboren in den Hage in 1685, was een leerling van Mattheus Terwesten en naderhand van Simon van der Does, doch zijne landschappen en beesten worden door de kenners middelmatig gekeurd; evenwel was hij toch beter schilder dan schrijver: zijn uitgegeven *Schouwburg der Nederlandsche Schilders en Schilderessen* is in een' schralen, stijven en verdrietigen stijl geschreven, als ware het een gewone Catalogus van schilderijen; het werk heeft slechts eenige waarde om de daarin geplaatste portretten. † in den Hage in 1763.

GOOR is een steedje of vlek in het landschap Twente, in de Nederlandsche provincie Overijssel; dit plaatsje was in den oorlog tegen Spanje verschansf, doch na den Munsterschen vrede zijn de vestingwerken geslecht geworden. = (Arnold van), geboren te Meurs, studeerde te Utrecht in de godgeleerdheid, werd in 1635 Lector in de wijsbegeerte en in 1638 buitengewoon Professor, doch kort daarna Rentmeester van het graafschap Meurs. Hij heeft eenige philosophische strijdschriften uitgegeven. = (Thomas Ernst van) is bekend als de schrijver eener *Beschrijving der stad en het land van Breda*, in 1744 in den Hage gedrukt.

GORAN, Koning van Schetland, was in 501 de opvolger van zijn' broeder Congal; in het eerst bemind door zijne onderdanen, werd hij toch op het einde zijner regering het slagtoffer van een' opstand in 535.

GORANI (Giuseppe), geboren te Milaan in 1740, uit een ondaanzienlijk geslacht, was een warm voorstander der verlichting en sierlijk wijsgeerig-staatkundig schrijver; gemeenschappelijk met Verri, Lambertenghi, Beccaria en andere beroemde mannen schreef hij een weekblad over staatkundige onderwerpen, in hetwelk later de Fransche omwenteling met ijver verdedigd werd. In zijne afzonderlijk uitgegeven werken heerscht een democratische geest, die de regering in Italië ongerust maakte: weshalve zijn adeldom en zijne goederen verbeurd verklaard werden; hij week naar Frankrijk, waar de Nationale Vergadering hem den titel van Fransch' burger gaf. De tirannij van Robespierre noodzaakte hem eene nieuwe schuilplaats te zoeken te Geneve, waar hij verscheiden werken in het Italiaansch en Fransch schreef. † aldaar in 1829.

GORCUM, zie GORINCHEM.

GORDIAANSCHE KNOOP, zie GORDIUS.

GORDIANUS (Marcus Antonius), bijgenaamd de Afrikaan, geboren te Rome in 157, was een afstammeling der Gracchen door zijn' vader Martius Metellus, en van Trajanus door zijne moeder Ulpia Gordiana, wier naam hij behield. De letteroefeningen waren in het eerst zijne eenigste bezigheid, en hij schreef onder anderen de levens der Antonijnen in proza en in verzen. Na Aedilis en tweemalen Consul geweest te zijn, werd hij benoemd tot Proconsul van Afrika. Hij was bijna 80 jaren oud, toen de geweldenarijen van den Keizer Maximinus een' opstand verwekten, en Gordianus met zijn' zoon tot Keizer uitgeroepen werd. De voorzigtige grijsaard weigerde in het eerst de hem aangeboden waardigheid, doch nam dezelve eindelijk aan, om het leven van zijn' zoon te redden, hetwelk gevaar liep. Maar deze gesneuveld zijnde in een gevecht tegen Capellianus, Landvoogd van Numidië van wege Maximinus, verhing de mistroostige vader zich aan zijn' gordel, na eene regering van omtrent zes maanden. = (Marcus Antonius), bijgenaamd de Vrome, kleinzoon van den voorg., werd Caesar verklaard toen hij 12 jaren oud was, en bleef alleen meester van den troon, toen de Praetoriaansche lijfwachten Maximus en Balbinus vermoord hadden. Zijne regering was kort, maar niet zonder roem; de Raad kende hem de eer der zegepraal toe, wegens de voordeelen, welke hij in Thracië en Moesië op Sapor behaald had, toen hij in 244 aan den Euphraat vermoord werd.

GORDIUS, Koning van Phrygië en vader van Midas, was aanvankelijk een landbouwer. Bij gelegenheid van een' opstand ondervroegen de Phrygiërs het orakel, en kregen ten antwoord dat degeen die hen op den terugweg met een' wagen ontmoeten zou, om den tempel van Jupiter te bezoeken, tot hunnen Koning bestemd was. Dit nu was Gordius, die uit erkentenis zijn' wagen aan Jupiter toewijdde, en aan den dissel zulk een' kunstigen knoop leide, dat het orakel de heerschappij over Azië beloofde aan dengenen die dezen knoop zou losmaken. Velen hadden dit reeds vruchteloos beproefd, toen Alexander dit insgelijks wilde ondernemen; maar de onmogelijkheid daarvan ziende, hakte hij den knoop door met zijn zwaard. Sedert noemt men nog het geweldadig uit den weg ruimen van zwarigheden overdragtelijk den Gordiaanschen knoop doorhakken.

GORDON (George), geboren te Londen den 19 December 1750, bekwam in de latere geschiedenis eene ongunstige vermaardheid door zijn woelzuchtig gedrag. Na eenigen tijd ter zee en in den Amerikaanschen oorlog gediend te hebben, werd hij benoemd tot afgevaardigde in het Parlement, waar hij zich weldra onderscheidde door de hevigheid van zijn' haat tegen de Katholijken, bij gelegenheid der verzachting van derzelver lot door de bill van 1778; in 1780 stelde hij zich aan het hoofd der Protestantsche partij, welke hij tot een' vormelijken opstand aanhitste, die ook weldra uitborst en zeer ernstige gevolgen dreigde. Het oproer werd echter gelukkig gedempt en Lord Gordon in hechtenis genomen; zijn proces begon den 5 Februarij 1781; hij werd verdedigd door Lord Erskine, en vrijgesproken door de jury. Een schotschrift tegen de Koningin van Frankrijk stelde hem bloot aan nieuwe vervolgingen, en hij week naar Holland; maar de regering van Amsterdam ontzeide hem de stad, en hij vertrok naar Birmingham, waar hij Jood werd. Eerlang nam men hem weder in hechtenis, en hij had reeds bijna zes jaren in Newgate gevangen gezeten, toen hij vruchteloos de tusschenkomst der Fransche Nationale Vergadering verzocht, om wederom in vrijheid gesteld te worden. † den 1 November 1793.

GORGIAS, bijgenaamd Leontinus, naar zijne geboorteplaats Leontium, in Sicilië, was een vermaard Sophist, leerling van Empedocles. Hij werd 417 jaren vóór J. C. door zijne landgenooten naar Athene gezonden, om hulp te vragen tegen de Syracusanen; door zijne welsprekendheid verkreeg hij niet alleen al wat hij vroeg, maar de Atheners begeerden dat hij bij hen bleef, om de redekunst te onderwijzen. † toen hij 107 jaren oud was.

GORGO, dochter van Cleomenes, was de gemalin van Leonidas, Koning van Sparte.

GORGONEN was de naam van drie afschuwelijke monsters, volgens de fabelleer dochters van Phorcys en Ceto; zij waren Stheno, Euryale en Medusa geheeten; de beide eersten waren onsterfelijk, doch de laatste was sterfelijk. Zij worden gevleugeld en met slangen in plaats van haar op het hoofd afgebeeld. Zij bewoonden een eiland in de Aethiopische Zee; al wie haar aanzag werd in steen veranderd. Perseus overwon Medusa, en sloeg haar het hoofd af, hetwelk Minerva in haar schild plaatste.

GORINCHEM, bij verkorting veelal Gorcum genoemd, eene tamelijk groote stad in het zuidelijk gedeelte der Nederlandsche provincie Holland, ligt aan de zamenvloeijing der Merwe met de Linge, welke laatste rivier de stad doorloopt, die meermalen versterkt is geworden. De oorsprong van deze stad is onbekend, doch men vindt Gorinchem als reeds aanwezig vermeld in de laatste helft der XIII eeuw, en was lang eene bezitting der Heeren van Arkel, wier geschillen met de naburige edellieden en wederspannigheid tegen de Hollandsche Graven den ingezetenen doorgaans op bloed en bezitting te staan kwamen. De Hoeksche en Kabeljaauwsche twisten, de oorlogen met de Gelderschen en de opstand tegen Spanje bragten Gorinchem dikwijls in deerniswaardige omstandigheden. In 1572 werd de stad bezet door Willem Lumei, Graaf van der Mark, die negentien monniken liet vatten, wreedelijk mishandelen en in den Briel ophangen. Den 30 Junij 1672 werd Gorinchem opgeëischt door de Franschen, doch zij kregen van den bevelhebber Paulus Wurtz zulk een moedig antwoord, dat zij het beleg niet durfden ondernemen; naderhand zochten zij de stad door verraad te bemagtigen, doch het werd in tijds ontdekt en de verrader gestraft. Bij den inval der Pruissen in Holland deed de Hertog van Brunswijk den 17 Sept. 1787 Gorinchem zonder voorafgaande opeisching bombarderen, tot de stad hem bij verdrag werd overgegeven (zie Capellen (Alexander Philip van der). Bij het verdrijven der Franschen in November 1813 uit verscheiden Hollandsche steden verzamelden zich de Fransche ambtenaars en militairen in Gorinchem, waar zij zich opsloten, en bijna twaalf weken handhaafden; de stad werd door den Franschen Generaal Rampon versterkt, in staat van verdediging gesteld, en eerlang van de waterzijde door de Hollandsche kanonneerbooten beschoten, van de landzijde vormelijk belegerd en verscheiden dagen gebombardeerd; doch den 20 Februarij 1814 bij verdrag aan de bondgenooten overgegeven. Behalve door de rampen des oorlogs, is Gorinchem meermalen door waterramp geteisterd geworden, inzonderheid door de dijkbreuken van 1740, 1784 en 1809; doch de stad heeft zich telkens van de bekomen schade hersteld, en zelfs gedurig een beter aanzien bekomen. In 1818 werd langs deze stad een nieuw kanaal gegraven, ter verlenging van de Linge, dienende om deze rivier en de Zederik af te leiden, en daardoor den Tieler waard en het land van Vianen van het overtollig water te ontlasten. Dit kanaal loopt van Gorinchem naar Steenenhoek, te Neder-Hardinksveld, waar het in de Merwe uitloopt; hetzelve is omtrent twee uren lang, heeft twee groote uitwaterende sluizen en drie groote kanaalduikers, benevens de noodige andere werken, en is een meesterstuk der nieuwere waterbouwkunde. Het aanzienlijkste gebouw te Gorinchem was voorheen het slot der Heeren van Arkel, hetwelk even buiten de stad stond, doch in 1600 weggebroken is. Onder de tegenwoordige gebouwen is het Stadhuis het voornaamste; de Groote Kerk is een oud gebouw, in welke de graftombe der Heeren van Arkel het merkwaardigst is; behalve de Groote Kerk hebben de Hervormden ook nog de H. Geest-kapel in gebruik, mede een oud gebouw, doch van weinig aanzien; andere Protestantsche gemeenten hebben elk eene en de Katholijken twee kerken. De godshuizen en andere openbare gebouwen zijn doelmatig ingerigt. De stad telt tegenwoordig weinig meer dan 5600 inwoners, van welke velen belang hebben bij de visscherij in de nabijgelegen rivieren.

GORINI (Giovanni), geboren te Palazzolo, in het Bresciaansche, in 1785, leerde de meetkunde enkel om landmeter te worden, maar hij maakte zulke vorderingen, dat hij de wiskunde aan de hoogeschool te Pavia onderwees; in 1818 werd hij Brunecci tot hulp toegevoegd, dien hij waarschijnlijk zou opgevolgd hebben. † aan de gevolgen van het omvallen met een rijtuig den 25 September 1825. Hij heeft voortreffelijke leerboeken uitgegeven.

GÖRLITZ, eene tamelijk groote stad in het Pruissische regeringsdistrict Liegnitz der provincie Silesië, in de Opper-Lausitz, ligt aan den linker oever der Neisze, heeft bijna 10,000 inwoners, eene fraaije hoofd- en eenige andere kerken; er zijn vele laken- en linnenweverijen; jaarlijks worden er bij de 10,000 stukken laken vervaardigd en eene aanzienlijke hoeveelheid lijnwaden. Buiten de Ni-

colaipoort is op een' berg, bij de kleine H. Kruiskerk, het H. Graf, hetwelk Georg Emerich, Burgemeester der stad, naar het model van het H. Graf te Jeruzalem, waar hij in 1465 en 1476 geweest was, in 1489 heeft laten bouwen. Emerich † in 1507. In de nabijheid dezer stad ligt een 1304 Parijsche voeten hooge graniet- en basaltberg, de Landskroon genaamd, van welken men een voortreffelijk vergezigt heeft.

GOROPIUS (Joannes), zie Becanus.

GORSAS (Antoine Joseph), geboren te Limoges in 1752, was Schoolmeester te Versailles en een warm voorstander der omwenteling; hij schreef een dagblad, werd tot lid der Conventie benoemd, en stemde in het proces des Konings voor de opsluiting en verbanning na den vrede. Hij deelde in de vervolgingen der Girondisten, vlugtte naar Caen, maar waagde het in Parijs terug te komen, werd gevat, en verloor zijn hoofd onder de Guillotine den 7 October 1793. Hij was de schrijver van eene geestige satyre: *L'Ane promeneur*, in 1786 gedrukt, die in 1788 onder den titel van *Le Rabelais moderne* herdrukt werd.

GORTER (Joannes de), geboren te Enkhuizen den 19 Februarij 1689, studeerde te Leyden in de geneeskunde, welke hij in zijne geboortestad uitoefende van 1712 tot 1725, wanneer hij tot Professor aan de hoogeschool te Harderwijk beroepen werd. In 1754 vertrok hij naar Petersburg met den titel van Lijfarts der Keizerin Elizabeth. In 1758 kwam hij in Holland terug en † te Leyden den 11 September 1762. Hij heeft verscheiden geneeskundige werken in het licht gegeven. Zijn zoon = (David de), insgelijks Russische Hofarts, † in 1783, had zich inzonderheid toegelegd op de kruidkunde; zijne uitgegeven *Flora Gelro-Zutphanica*, *Ingrica* en *Belgica* getuigen van zijne ervarenheid in deze wetenschap.

GORTON (Samuel), stichter der stad Warwik, in de Noord-Amerikaansche provincie Rhode-Island, had reeds eene lijfstraf ondergaan wegens het verspreiden van kettersche geloofsbegrippen, lijnregt strijdig met die der Quakers, toen hij in 1643 den grond aankocht, op welken vervolgens voorn. stad werd aangelegd. Beschuldigd van lastering tegen het Evangelie en aanvallen op de Christelijke leer, werd hij door het geregtshof van Massachusetts tot eene gevangenisstraf te Boston veroordeeld; welk vonnis echter in ballingschap veranderd werd. Gorton vertrok in 1644 naar Engeland, voorzien van eene acte, waarbij de Indianen den eigendom van hun grondgebied aan de kroon afstonden; hij verkreeg daarentegen eene bill van het Parlement, bij welke hem het vreedzaam bezit verzekerd werd van zijn etablissement, hetwelk hij Warwick noemde, ter eere van den Graaf van dezen naam, van wien hij krachtdadige ondersteuning genoten had. Men liet hem hierop ongemoeid en gelooven of niet gelooven wat hij wilde. † in 1676. Gorton was een geleerd man, die Latijn, Grieksch en Hebreeuwsch verstond; tegen den eigenlijken godsdienst had hij niets, maar zeer veel tegen de domme, verwaande en dweepzuchtige geestelijken van zijn' tijd, dien hij, sommigen met namen, in verscheiden schriften vinnig doorstreek, en dit heette toen godslastering!

GöRTZ (Georg Heinrich, Vrijheer van), uit het oud geslacht van Schlitz, Geheimraad en Hofmaarschalk van Christiaan August, Hertog van Holstein, kwam te Straalsund bij Karel XII, Koning van Zweden, toen deze uit Turkijen teruggekeerd was, werd door hem in dienst genomen en aan het hoofd des bewinds gesteld. Maar schoon hij den Koning zeer behaagde, den Zweden behaagde hij geheel niet, die zijne maatregelen misprezen en tegenwerkten; maar Görtz stoorde er zich weinig aan, en zocht slechts den Koning te believen, die hem naar Holland gezonden had, om aldaar heimelijk schepen te koopen, dezelve naar Zweden te zenden, om van daar 8000 man voetvolk en 4000 ruiters naar Engeland over te voeren, ten einde eene onderneming des Pretendents te ondersteunen. George I, van dezen aanslag onderrigt, verzocht de Staten Görtz uit zijne woning in den Hage te ligten, maar hij was een paar uren te voren naar Amsterdam vertrokken, en ook daar niet te vinden; hij werd nogtans te Arnhem betrapt en op verzoek van het Engelsche hof zorgvuldig bewaard, doch zijne uitlevering den Engelschen Gezant zoo wel als zijn ontslag den Zweedschen Resident geweigerd, en het laatste werd niet verleend dan na eene schriftelijke verklaring van Karel XII dat hij geene kennis gedragen had van hetgene door Görtz was ondernomen. Deze keerde hierop tot zijn ongeluk naar Zweden terug; want toen men aldaar de tijding kreeg van het sneuvelen des Konings voor Friedrichshall op den 11 December 1718, werd de Minister Görtz terstond in hechtenis genomen, en onder het gejuich des volks den 28 Februarij 1719 te Stokholm onthoofd. = (Johann Eustach, Graaf van), geboren in de Hessische heerlijkheid Schlitz in 1737, bezocht in zijne jeugd het Carolinum te Brunswijk, en studeerde vervolgens te Leyden en te Straatsburg. De Hertogin van Weimar droeg in 1761 hem de opvoeding op van hare zonen, welke hij in veertien jaren met gelukkig gevolg volbragt. Hij verzelde zijne kweekelingen naar Jena, naar Carlsruhe en naar Parijs, en werd hierop in 1775 eervol met een levenslang jaargeld ontslagen. Hij bleef ondertusschen in Weimar, tot zich in 1778 eene nieuwe loopbaan voor hem opende. Fredrik II, die hem had leeren kennen, verkoos hem tot zijn' zaakgelastigde in Munchen en Tweebruggen, om na den dood van Maximiliaan Joseph, Keurvorst van Beijeren, in 1777, te beletten dat de opvolger en zijne agnaten in de verdeeling van Beijeren bewilligden; daar de Keurvorst van de Palts bereids ingewilligd had, wendde Görtz zich dadelijk tot den Hertog van Tweebruggen, en verhinderde daardoor diens toetreding tot het verdrag met Oostenrijk. Fredrik verhief Görtz hierop tot werkelijken Staatsminister en zijn' Gezant aan het hof van Petersburg. In deze hoedanigheid bleef hij aldaar zes jaren, en slechts met moeite bekwam hij in 1785 zijne terugroeping. Na den dood van Fredrik II werd Görtz door zijn' opvolger Fredrik Willem II tot bijlegging der Patriottische geschillen naar Holland gezonden, waarin hij echter niet slaagde, gelijk hij wel voorzien had; dit gelukte den Hertog van Brunswijk eenige maanden later beter met een leger van 20,000 man. In 1788 werd Görtz tot Rijksgezant te Regensburg benoemd; deze waardigheid bekleedde hij tot 1806, en bad in dezen tijd het vredecongres te Rastadt en de tot de uitvoering van den vrede van Luneville te Regensburg zamengekomen buitengewone Rijksdeputatie bijgewoond. Na den vrede van Tilsit nam hij zijn afscheid, en leefde ambteloos te Regensburg. † aldaar den 7 Augustus 1821. Hij heeft zeer belangrijke in het Fransch uitgegeven gedenkschriften nagelaten.

GOSLAR, eene tamelijk aanzienlijke stad in het koningrijk Hanover, in het landdrostambt Hildesheim, met 5700 inwoners, ligt aan den noordelijken voet van het Harzgebergte, aan de Gose, was tot 1803 de oudste en vroeger de magtigste vrije Rijksstad, gebouwd door Keizer Henrik I en eertijds van groote voorregten voorzien; zij werd in alle keizerlijke brieven en bevelschriften *Nobile membrum imperii* genaamd, en was de zetel van verscheiden regeringscollegiën. De Hertog van Brunswijk-Wolfenbuttel voerde den titel van Erfbeschermheer dezer stad, die sedert de zware branden van 1728 en 1780 veel van hare Gothische gedaante verloren, maar toch ook nog veel daarvan in de kerken en andere openbare gebouwen behouden heeft. Het overblijfsel van het voormalig keizerlijk paleis dient tegenwoordig tot een magazijn; de oude Rijksabdij SS. Simon en Judas, in 1040 door Keizer Henrik III gesticht, is voor weinig jaren afgebroken. In 1352 werd het buskruid door Barthold Schwartz te Goslar uitgevonden; anderen willen echter dat hij te Mentz woonde. De meeste inwoners vinden hun bestaan in het beärbeiden der lood- en zilvermijnen van den nabijgelegen Rammelsberg, die in 972 door een' jager zou ontdekt zijn; er worden ook zwavel, vitriool en andere delfstoffen gevonden, zoo mede eene groote leigroeve in de nabijheid der stad, die genoegzaam geheel Noord-Duitschland van dekleijen voorziet.

GOSLINGA (Sicco van), Friesch Edelman, uit een zeer aanzienlijk geslacht, was in 1712 Grietman van Franekeradeel en een der gemagtigden tot de Utrechtsche vredehandeling; hij verzelde na het sluiten van dezen vrede in 1713 den Gezant Willem Buis naar Frankrijk, waar Lodewijk XV hem met onderscheiding ontving. Willem IV had zijne verheffing tot Stadhouder van Groningen in 1718 grootendeels aan den ijver van Goslinga te danken, die in 1728 als gemagtigde naar de bijeenkomst te Soissons gezonden werd; in 1730 kwam hij terug, en † te Franeker in 1731. In den Spaanschen Successieoorlog was hij afgevaardigde te velde geweest, en in den slag van Malplaquet werd hem een paard onder het lijf doodgeschoten. Hij was een bekwaam Staatsman en zijne verdiensten werden zelfs buiten 's lands erkend; Keizer Leopold I wilde hem in den Gravenstand verheffen en de regering van Bern bood hem het groot burgerregt dezer stad aan; doch tevreden met zijn' rang, wilde hij boven de andere Friesche edelen geenszins uitmunten, en wees alle buitenlandsche eerbewijzingen edelmoedig van de hand.

GOSSELLIN (Pascal François Joseph), geboren te Lille (Rijssel) den 6 September 1751, deed sedert 1772 reizen door Frankrijk, Zwitserland, Italië en Spanje, op welke inzonderheid de aardrijkskennis der Ouden het voorwerp zijner nasporingen was. In 1780 in Frankrijk teruggekeerd, gaf hij eene verhandeling over den Chersonesus van Ptolemeus in het licht. In 1789 werd hij tot buitengewonen afgevaardigde zijner provincie naar de Nationale Vergadering benoemd, in 1791 lid der Kamer van koophandel en in 1794 bij het departement van oorlog aangesteld. De regering benoemde hem in 1801 tot een' der uitgevers van Strabo's werken, van welke hij eene Fransche vertaling leverde. Gossellin was van zijne jeugd af een groot liefhebber van penningen, en verzamelde een voortreffelijk penningkabinet; op den voorslag van Millin werd hij in 1799 aangesteld tot Medeopziener van het penningkabinet te Parijs, welk ambt hij bekleedde tot zijn' dood toe, die den 4 Februarij 1830 voorviel. Sedert 1816 was hij medeuitgever van het *Journal des Savans*; zijne voornaamste werken zijn *Géographie des Grecs analysée* en *Recherches sur la Géographie systématique et positive des anciens*.

GOTELING was tot in de XVII eeuw de Nederduitsche benaming van ieder stuk grof geschut of kanon zonder onderscheid; blijkbaar is deze benaming afgeleid van *gieten*, en beteekent dus zoo veel als een *gegoten stuk*, Lat. *Tormentum fusile*, waarvan de Franschen zeer oneigen den naam van *Fusil* voor het handgeweer, in plaats van het oude *Mousquet*, ontleend hebben. Reeds Ménage verbeterde

het bedorven *Corps de Fuseliers* in *Fusiliers*, en deed opmerken dat deze benaming geenszins een corps *soldaten*, maar een corps *geweermakers* (*facteurs de fusil*) aanduidde.

GOTHA, een Saksisch hertogdom, ligt op de noordzijde van het Thuringerwoud; de Gera, Nessa, Werra, Unstrut en Ilm doorstroomen hetzelve, en heeft op 27¼ □ mijlen 183,000 inwoners. Nadat de Keurvorst JOHAN FREDRIK in den slag bij Muhlberg door Keizer KAREL V gevangen en van de keurvorstelijke waardigheid was beroofd geworden, kreeg deze vorst uit kracht der Wittenberger capitulatie van 1547 en des verdrags van Naumburg van 1554 verscheiden sloten en steden, grootendeels in het zuidelijk Thuringen, tot zijn erfdeel. Hij liet drie zonen na, van welken de middelste, insgelijks JOHAN FREDRIK genaamd, de eerste was, die zijne residentie in Gotha nam. Zijne poging tot de herkrijging der keurvorstelijke waardigheid mislukte (zie GRUMBACH (WILHELM VON) en had zijne levenslange gevangenschap ten gevolge. De zonen van dezen ongelukkigen vorst JOHAN CASIMIR en JOHAN ERNST bekwamen tot hun landenaandeel Coburg, Hildburghausen, Eisenach en Gotha; de overige landen vervielen aan zijn' broeder JOHAN WILLEM, die zijn Huis in gemeenschap met zijne broeders door erfverbroedering de erfopvolging in de grafelijk Hennebergsche landen geöpend had, en wiens zonen FREDRIK en JOHAN de stichters waren der liniën Altenburg en Weimar. JOHAN CASIMIR en JOHAN ERNST stierven kinderloos, en hunne landen vervielen in 1638 aan Altenburg en Weimar. Hierop deelden de drie van de talrijke nakomelingen van Hertog JOHAN nog overige Prinsen WILLEM, ALBERT en ERNST in 1640 hunne gezamenlijke landen, en ERNST bekwam dat gedeelte, in hetwelk Gotha de hoofdplaats was, en hetwelk hij in 1672 na het uitsterven der Altenburgsche linie met den jongen Hertog FREDRIK WILLEM III nog aanmerkelijk vermeerderde; want als naaste agnaat maakte hij aanspraak op de gezamenlijke Altenburgsche landen, en noodzaakte de Weimarsche linie, die gelijke regten beweerde te hebben, tot eene schikking: zoo werd Hertog ERNST DE VROME de stichter der Gothaische stamlinie. Hij had wel verordend dat zijne landen gemeenschappelijk door zijne zeven zonen geregeerd zouden worden; doch toen hij in 1675 gestorven was, deelden zij nogtans in 1679 de nalatenschap des vaders, en zoo ontstonden er zeven takken van het Gothaische stamhuis: Gotha, Coburg, Meiningen, Römhild, Eisenberg, Hildburghausen en Saalfeld (van welke echter Coburg in 1699, Eisenberg in 1707 en Römhild in 1710 reeds met hunne stichters uitstierven); bij deze deeling bekwam de oudste zoon van Hertog ERNST I, FREDRIK I, het hertogdom Gotha met het grootste gedeelte van Altenburg, en werd alzoo de stichter van het Huis GOTHA. Na zijn' dood in 1691 werd hij opgevolgd door zijn' zoon FREDRIK II, † in 1732, en deze door zijn' zoon FREDRIK III, die een goed gedeelte van den last des zevenjarigen oorlogs te dragen had. Op hem volgde in 1772 de wijze, regtvaardige en menschlievende ERNST II; † in 1804; zijn zoon EMILE LEOPOLD AUGUST volgde hem op, en † in 1822, opgevolgd wordende door zijn' broeder FREDRIK IV, met wien den 11 Feb. 1825 de bijzondere linie GOTHA uitstierf. Hij was vroeger Generaal-majoor in Hollandschen dienst geweest en in 1807 tot de gemeenschap der Roomsche Kerk overgegaan. Bij het deelingsverdrag van den 15 Nov. 1826 zijn de landen van het hertogdom Gotha grootendeels aan den Hertog van Saksen-Coburg en het vorstendom Altenburg grootendeels aan den Hertog van Saksen-Hildburghausen gekomen, die den titel van Saksen-Altenburg heeft aangenomen. =, De hoofdstad des hertogdoms ligt tegen eene hoogte aan de Leine, in eene aangename landstreek, en heeft 13,000 inwoners. Het op den top der hoogte gelegen residentieslot Friedenstein (eertijds Grimmenstein) heeft heerlijke tuinen. Het in 1824 geöpende Museum bevat eene bibliotheek van 150,000 boekdeelen en verscheiden kostbare handschriften; het Muntkabinet is een der volledigsten in Europa; het Oostersch Museum, het Naturaliën- en Kunstkabinet en de Schildergalerij zijn mede zeer belangrijk; het buiten de stad gelegen Observatorium is door ERNST II gebouwd en heeft 40,000 Daalders gekost; voorts zijn er te Gotha verscheiden andere nuttige wetenschappelijke en weldadige instellingen.

GOTHARD (S.) is de naam van een' zeer hoogen berg der Zwitsersche alpen, en het middelpunt van eene bergketen, bij de Ouden Adula genaamd, liggende in het canton Uri; zijne regtstandige hoogte wordt op ruim 10,000 voeten boven het oppervlak der zee bepaald. Op den top zijn vijf kleine meren, die men voor de bronnen houdt van den Rijn, de Rhone, de Aar, den Tesino en de Reusz. Op de kruin des bergs staat een klein klooster, bewoond door twee Capucijner monniken, die de reizigers, over den S. Gothard trekkende, ontvangen, herbergen en den weg wijzen. De Hertogin van Devonshire heeft haren togt over den S. Gothard in Engelsche verzen bezongen; eene Nederduitsche vertaling van dit dichtstuk wordt gevonden achter de overzetting van DELILLES Dithyrambus *op de Onsterfelijkheid der Ziel*, door J. IMMERZEEL.

GÖTHE (JOHANN WOLFGANG VON), geboren te Frankfort aan de Main den 28 Augustus 1749, ontwikkelde reeds vroeg een' gelukkigen aanleg voor de schoone kunsten en letteren. Gelukkig was zijn vader niet alleen een bemiddeld man, maar ook een man van een goed gezond oordeel en een vriend der letteren, wetenschappen en kunsten, die den ziekelijken leerzuchtigen knaap eene opvoeding geheel overeenkomstig met zijne neiging liet geven. Hij was acht jaren oud, toen de zevenjarige oorlog uitborst, en Frankfort door de Franschen bezet werd. De Graaf DE THORANE werd bij GÖTHES ouders geïnkwartierd; deze, een liefhebber der schilderkunst, liet de Frankforter Schilders voor zich arbeiden, en de jonge GÖTHE verzelde den Graaf, die zeer veel van hem hield, dikwijls naar hunne werkplaatsen, en was bij de opgaven, raadplegingen, beöordeelingen, enz. tegenwoordig, waardoor zijn kunstgevoel opgewekt en zijn oordeel niet weinig gescherpt werd, waarbij hij het voordeel had van de Fransche taal practisch te leeren, en, daar men een Fransch tooneel te Frankfort opgerigt had, even zoo gemakkelijk een begrip van dramaturgie te bekomen. Eindelijk werd de vrede gesloten, en de jonge GÖTHE maakte aanhoudend snelle vorderingen in het teekenen, de muzijk en de kennis der talen: dus behoorlijk tot de akademische studie voorbereid, ging hij, om zich in de regtsgeleerdheid te oefenen, naar Leipzig, waar GOTTSCHED nog leefde, maar ERNESTI en GELLERT reeds een' beduidenden invloed hadden; doch het kwam hem voor dat hij van hetgene hier geleerd werd reeds zoo veel wist als de onderwijzers zelven, die hem niets nieuws zeiden; met de regtsgeleerde collegiën ging het hem weldra even zoo; hij dacht veel dieper en verder dan voor een' gewoon' student in dien tijd noodig was, en zijne gedachten konden den werktuigelijken gang van den *cursus* der collegiën niet volgen: zij hadden daarom ook weinig waarde voor hem, en in plaats van dezelve bij te wonen, teekende of etste hij, schreef dichtstukken of aesthetische opstellen over voorwerpen van kunst en hield zich met zelfarbeid bezig, in plaats van de dictaten der Professors net over te schrijven, zoodat hij in 1768 Leipzig verliet, zonder er eigenlijk gestudeerd te hebben, maar hij had er welligt meer geleerd dan menigeen, die er met weidsch klinkende titels van daan kwam. In het ouderlijke huis teruggekeerd werd hij krank; zijne ziekte en de kennis aan een vroom dweepzuchtig meisje bragten hem op den weg tot mystiekerij; hij las kabbalistische en alchymistische boeken, eindelijk ook de werken van BOERHAAVE, en nam chemische proeven; het lezen van ARNOLDS *Kerk- en Ketterhistorie* bragt hem op het denkbeeld om ook een' nieuwen godsdienst te stichten, van welken het Nieuw-Platonismus de grondslag was, en waartoe de hermetiek, mystiek en kabbalistiek hem de bouwstoffen leverden, en zoo ontstond een gebouw, dat erzonderling genoeg uitzag. Na zijne herstelling begaf hij zich naar Straatsburg, om zijne regtsgeleerde studie te voltooijen en te promoveren, en vertrok in 1771 naar Wetzlar, waar hij aanleiding kreeg tot het schrijven van WERTHERS *Lijden*, gewis niet het beste van zijne schriften, en van hetwelk men meer ophef maakte dan het verdiende; maar dit weinig beduidend werkje werd naderhand door vrij wat beter en gewigtiger voortbrengselen van GÖTHES edel vernuft voor de vergetelheid behoed, waarin het ontwijfelbaar verdwenen zou zijn, zoo hij het daarbij gelaten of niets beters geleverd had. Het is onnoodig hier eene optelling te doen zijner veelsoortige werken, die voor de Duitsche letterkunde eene klassieke waarde hebben, en van welke verscheiden ook in het Nederduitsch vertaald zijn. Langer dan eene halve eeuw handhaafde hij zijn' roem als dichter en vernuftig schrijver van den eersten rang, en bevond zich doorgaans in omstandigheden, die voor zijne luim en letterkundige werkzaamheden gunstig waren. Van 1775 af bekleedde hij onderscheiden voordeelige hofambten, deed tweemalen eene reis naar Zwitserland en eens naar Italië, op welke hij een' geruimen tijd in Rome vertoefde. In 1807 kreeg hij van ALEXANDER de orde van Alexander Newsky en van NAPOLEON het grootkruis van het Legioen van Eer. Hij sleet zijne laatste dagen in stille rust met de letteroefeningen op een aangenaam landgoed. † te Weimar den 22 Maart 1832.

GOTHEN was de naam van een' Germaanschen volksstam, die zijn' oorspronkelijken zetel tusschen de Weichsel en de Oder had. Met den aanvang der III eeuw werden zij eerst regt bekend. Hunne woonplaatsen aan de Oost-zee verlatende, trokken zij naar de landstreken der Zwarte Zee; eene menigte andere stammen vermengden zich onder hen, en zoo ontstond door aanhoudende verhuizingen en veroveringen onder ERMANARIK in 350 het groote Gothische Rijk, dat zich van den Don tot aan de Theisse, en van de Zwarte Zee tot aan de Weichsel en de Oost-zee uitstrekte, en derhalve Thracië, Moesië, Dacië, een groot gedeelte van Polen, Rusland en Pruissen bevatte. Natuurlijk kwamen hierbij de West-Gothen met het Romeinsche en de Oost-Gothen met het Byzantinische Rijk in menigvuldige aanraking, en na langdurige worstelingen werden Rome en Byzantium hun cijnsbaar. Zij waren het eerste volk over den Donau, hetwelk het Christendom aannam. ULFHILAS, Bisschop der Moeso-Gothen, dat is der in Moesië (Servië en Bulgarijen) wonende Gothen, was reeds omstreeks 360 de uitvinder eener Gothische schrijfkunst en overzetter van het N. T. in de Gothische taal. Door inwendige onlusten werd omstreeks 369 het groote Gothische Rijk verdeeld in het Rijk der Oost-Gothen aan de Zwarte Zee, van den Don tot aan den Dniepr, en in het Rijk der West-Gothen in Dacië (een gedeelte van Hongarijën, Walachijën, Moldavië, enz. tot aan de Pruth), van den Dniepr tot aan den Donau.

Omstreeks 375 kwamen de Hunnen en de door hen onderworpen Alanen uit Azië, en drongen de Oost-Gothen naar de West-Gothen heen, die van Keizer VALENS verlof vroegen en verkregen om zich in Thracië neder te zetten, doch door de onderdrukking der keizerlijke landvoogden tot opstand getergd werden; VALENS zelf werd in 378 door hen bij Adrianopel geslagen, en op de vlugt in eene door hen aangestoken boerenhut verbrand. Eindelijk bekwamen ook de Oost-Gothen eene vaste woonplaats in Pannonië en Slavonië, evenwel eerst na de verwoesting van het Rijk der Hunnen in 453. Inmiddels hadden de Oost-Gothen zich in Griekenland en Italië geducht gemaakt. ALARIK viel in 396 in Griekenland, verwoestte den Peloponnesus, en werd Landvoogd van Illyrië en Koning der West-Gothen. Met den aanvang der V eeuw trok hij naar Italië, waar hij tot den ondergang des Romeinschen Rijks medewerkte; want om de overwinning op ALARIK bij Verona in 403 te behalen, had de Romeinsche veldheer STILICO alle Romeinsche troepen van den Rijn moeten laten wegtrekken. ALARIK kwam echter weldra in Italië terug, veroverde Rome in 409 en andermaal in 410. Na zijn' kort daarop gevolgden dood gelukte het den West-Gothen in het zuidelijk Gallië en Spanje een nieuw West-Gothisch Rijk te stichten. Hun laatste Koning RODERIK sneuvelde in 711 in den slag tegen de uit Afrika overgekomen Arabieren, die het Rijk veroverden. Na den val van het West-Romeinsche Rijk door ODOACER in 476 bewoog de Oost-Romeinsche Keizer ZENO den Koning der Oost-Gothen THEODERIK in 489 naar Italië te trekken. In 493 werd hij te Ravenna Koning van Italië, en legde den grond tot een nieuw Oost-Gothisch Rijk, hetwelk nevens Italië ook Rhetië (een gedeelte van Zwitserland en Tyrol) Vindelicië (een gedeelte van Zwaben en Beijeren), Noricum (Salzburg, Stiermarken, Carinthië), Dalmatië, Pannonië en Dacië aan gene zijde van den Donau bevatte, maar in 554 een einde nam. Dit merkwaardig volk speelt eene gewigtige rol in de Geschiedenis, en was zoo geheel barbaarsch niet als men zich gewoonlijk voorstelt; RODERIK, aan het hof te Konstantinopel opgevoed, was een vriend der schoone kunsten, en nam maatregelen tegen het schenden en wegrooven der standbeelden en andere kunstwerken; ook liet hij te Rome en in andere steden verscheiden openbare gebouwen herstellen of nieuwe stichten in den Byzantinischen bouwsmaak, die gedurende de middeleeuwen in geheel Europa stand hield en den naam van Gothischen kreeg en behield.

GOTHENBURG (*Götheborg*) is, na Stokholm, de aanzienlijkste en vermogendste stad in Zweden; zij werd in 1607 op de Hollandsche wijze aangelegd door KAREL IX, en heeft over de 20,000 inwoners. Na de zware branden van 1721, 1746 en 1758 is zij zeer verfraaid geworden, doch heeft in 1802 en 1804 wederom merkelijk door brand geleden. Zij ligt in de provincie West-Gothland, aan de Gothälbe, 12 mijlen van de Noord-zee, en heeft eene goede haven, die jaarlijks door meer dan 1200 schepen van allerlei natiën bezocht wordt. Behalve den uitgebreiden koophandel, die hier gedreven wordt, zijn er ook verscheiden fabrijken van allerlei handelartikelen voor den uitvoer en binnenlandsch vertier. In 1732 werd hier eene Oost-Indische maatschappij opgerigt, die zich meest tot den handel op China bepaalt. De haringvisscherij is ook voor de inwoners een gewigtige tak van nijverheid.

GOTHLAND is een gedeelte van het koningrijk Zweden, en ligt tusschen het eigenlijk gezegde Zweden, Noorwegen, den Zond en de Oost-zee; het is het warmste en vruchtbaarste land in Zweden, en wordt verdeeld in West-, Oost- en Zuid-Gothland.

GOTHOFREDUS (DIONYSIUS), eigenlijk DENIS GODEFROI, geboren te Parijs den 17 October 1549, een der vermaardste regtsgeleerden van zijn' tijd, ontweek als Hugenoot de geloofsvervolging en den afgrijsselijken S. Bartelsmoord in Frankrijk naar Geneve, waar hij Professor der regtsgeleerdheid werd; hij onderwees vervolgens deze wetenschap aan verscheiden hoogescholen in Duitschland, en † te Straatsburg den 7 September 1622. Hij heeft eene menigte regtsgeleerde werken in het licht gegeven; zijne uitgave van het *Corpus juris* is nog in achting onder de regtsgeleerden, wegens de duidelijkheid en juistheid zijner aanteekeningen op hetzelve.

GOTTER (FRIEDRICH WILHELM), geboren te Gotha in 1746, maakte als knaap reeds kleine tooneelstukken in de Fransche taal, die eene bijzondere aantrekkelijkheid voor hem had. In 1763 ging hij naar Göttingen, om in de regtsgeleerdheid te studeren; hier maakte hij kennis met den beroemden tooneelspeler ECKHOF, en rigtte een liefhebberijtooneel op. In 1766 werd hij tweede Archivarius in hertoglijken dienst, en ging in 1767 als Gezantschapssecretaris naar Wetzlar, maar het volgende jaar verzelde hij twee jonge edellieden naar de hoogeschool te Göttingen; in 1769 keerde hij naar Gotha en in 1770 naar Wetzlar terug, waar hij twee jaren bleef, en toen te Gotha bij de geheime kanselarij aangesteld werd. In Wetzlar had hij GÖTHE en den jongen JERUSALEM leeren kennen, die met hem in vernuft wedijverden. In 1774 deed hij eene reis naar Lyon, waar hij het Fransche tooneel nader leerde kennen, en begon na zijne terugkomst in den Franschen smaak voor het Duitsche tooneel te arbeiden, op hetwelk LESSING, WEISZE en anderen reeds vele veranderingen bewerkstelligd hadden. GOTTER was even zulk een bekwaam tooneelspeler als dramatisch dichter; hij bezat bovendien de gave van improviseren in een' bijzonderen hoogen graad, en sprak met eene onbeschrijfelijke vlugheid eene menigte voortreffelijke verzen voor de vuist uit. † in 1797. Behalve zijne afzonderlijk en bij elkander gedrukte tooneelstukken, bestaan er van hem drie deelen met zeer bevallige gedichten over verscheiden onderwerpen in allerlei vormen.

GOTTFRIED, mansnaam, beteekent in het Hoogduitsch *Gods vrede*. = VAN STRAATSBURG, een der beroemdste Oud-Duitsche Minnezangers, bloeide op het einde der XII en in het begin der *XIII* eeuw. Behalve verscheiden minneliederen in de verzameling van MANESSE heeft men van hem het groote riddergedicht *Tristan en Isolde*, uit het vertelsel der Ronde Tafel, door de liefhebbers der Oud-Duitsche letterkunde een meesterstuk geächt. De beste uitgave van hetzelve is door F. H. VAN DER HAGEN in 1823 te Breslau bezorgd. = (GESCHE MARGARETHA), geb. TIMME, geboren te Bremen den 6 Maart 1785 en aldaar onthalsd den 21 Maart 1831, had in een tijdvak van 15 jaren 14 menschen door vergift om het leven gebragt, en nog verscheiden anderen vergift ingegeven, zonder dat de dood gevolgd was, ten deele zonder eene bepaalde beweegreden, en enkel uit luim. Hare ouders waren brave burgerlieden, die in een' beperkten kring eenvoudig en stil leefden, doch hare dochter eene opvoeding gaven boven haren staat; zij leerde Fransch, dansen en voerde met hare vriendinnen tooneelstukken uit, en was even zoo zedig als schoon; zij huwde in haar 20 jaar met den Zadelmaker MILTENBERG, die 25 jaren oud en reeds weduwenaar was van eene veel oudere en zeer ondeugende vrouw, die hem tot een zedeloos en losbandig gedrag gebragt had. De woestheid en schandelijke leefwijze van dezen mensch mishaagde der jonge vrouw, die hij bovendien bij zijne geringe verdiensten niet genoegzaam van geld voorzien kon, om aan hare zucht tot pronk en opschik te voldoen; zij bestal dus haren echtgenoot, knoopte eene overspelige betrekking aan met een' gehuwd' man en onderhield tevens eene sentimenteele minnarij met den Koopman GOTTFRIED. Zij was zwanger van haar vijfde kind (een was dood geboren en een stierf kort na de geboorte), toen MILTENBERG, door eene walgelijke krankheid en hinderpaal eener nadere verbindtenis met den geliefden GOTTFRIED, haar onverdragelijk werd; in September 1813 gaf zij hem twee malen rattenkruid in, waaraan hij onder hevige smarten den 1 October stierf. Haar vader bragt de vervallen zaken van haren man in orde, en verscheiden, zelfs zeer voordeelige huwelijksvoorslagen werden haar gedaan, maar zij wilde alleen met GOTTFRIED trouwen, doch hierin wilden hare ouders niet bewilligen, en zij zelve zag hare drie kinderen ook als een beletsel aan. Zij vergiftigde hare moeder in April 1815, toen haar jongste kind, een meisje van 16 maanden, den 9 Mei, en vier of vijf dagen daarna hare oudste elfjarige dochter, in Junij van hetzelfde jaar haren vader en eindelijk ook haren vijfjarigen zoon in November. Haren van buiten 's lands onverwacht teruggekeerden broeder ruimde zij in den zomer van 1816 insgelijks door vergift uit den weg. Haar hoofddoel bij GOTTFRIED bereikte zij echter met moeite; zij werd zwanger, en GOTTFRIED twijfelde niet zonder grond of hij wel de vader van haar kind ware; hij liet zich echter met haar aanteekenen, en nu vergiftigde zij ook hem in den zomer van 1817; op zijn ziekbed liet hij zich met haar trouwen, en † twee dagen daarna. Om dezen tijd onderhield zij een' minnehandel met een' rijk' maar getrouwd' man, die haar uit de verlegenheid hielp, in welke zij zich wegens schulden bevond. Zij zette hare verkwistende leefwijze voort, nam aanzienlijke sommen op, en werd haren rijken minnaar ettelijke duizend Daalders schuldig. Een' nieuwen huwelijksvoorslag van den Galanteriewinkelier ZIMMERMANN nam zij wel aan, maar zij vergiftigde hem vóór de voltrekking van het huwelijk in April 1823. Ook gaf zij eene vriendin, de naaister MARIA H**, rattenkruid in, waarvan deze zeer ziek werd, zonder dat de dood volgde. Haar volgend slagtoffer was eene onderwijzeres in de muzijk ANNA LUCIE MEYERHOLZ, die zij vergift ingaf, om zich van hare kleine besparingen meester te maken; toen de Commissionair MOSENS, die gelegenheid voor haar opgevat en verklaard had haar te willen trouwen. Ook bij dezen moord was het uitzigt op eenige honderd Daalders de eenige drijfveer. Verscheiden andere personen gaf zij vergift in, zonder eene bepaalde beweegreden; het was haar tot eene behoefte geworden menschen te vergeven. In October 1826 verkocht zij het van haren eersten man geërfd huis aan den Wagenmaker RUMPF, een' pas getrouwd' jong man, voor 8500 Daalders. Den 6 December daaraanvolgende beviel de jonge vrouw van RUMPF van haar eerste kind, en eenige dagen later gaf de huichelares, die zich onder den schijn der warmste vriendschap bij deze lieden ingedrongen had, der kraamvrouw in eene gortpap vergift; zij herhaalde dit na eenige dagen, en den 22 December † de vergiftigde. In 1827 pleegde zij nog verscheiden gruwelddaden van deze soort; hare voormalige dienstmaagd en vriendin, de vrouw van den Kuiper SCHMIDT, vergiftigde zij ook in het kraambed, enkel om eene som van even 50 Daalders magtig te worden, en nog vóór de moeder † ook haar driejarig dochtertje, hetwelk van de vergiftigde soep gegeten had. In den zomer reisde zij naar Hannover, waar zij in het

gezin van den Brouwer KLEINAU, wien zij 800 Daalders schuldig was, vriendschappelijk ontvangen werd; dit vergold zij met het vermoorden van KLEINAU, die den 24 Julij aan vergift stierf; ook poogde zij zijn' zoon den veeärts KLEINAU te vergiftigen; maar deze kwam benevens de overige huisgenooten met eene hevige braking vrij Vruchteloos zocht zij na hare terugkomst RUMPF in haar net te trekken; doch hij scheen een' afkeer, zelfs een heimelijk afgrijzen van haar te hebben, en mogelijk haar van de gepleegde gruwelen verdacht te houden; ook hem gaf zij bij herhaling vergift in, hetwelk hevige braking en in Februarij 1828 eene ziekte van veertien dagen bij hem bewerkte. Eindelijk sloeg het uur der vergelding Den 6 Maart bemerkte RUMPF iets verdachts aan een stuk spek, hij raadpleegde zijn' arts, en men vond het spek door rattenkruid vergiftigd. De zaak werd bij het geregt aangediend en de afschuwelijke moorderes op haren 43 verjaardag in hechtenis genomen. Van tijd tot tijd bekende zij hare gruwelstukken, die zij na eene driejarige gevangenis op het schavot boette. Nog vóór hare terdoodbrenging verscheen hare in meer dan één opzigt merkwaardige Levensbeschrijving in het licht, van welke de Amsterdamsche Boekhandelaars GEBROEDERS DIEDERICHS dadelijk eene Nederduitsche vertaling in 1830 hebben uitgegeven.

GOTTHELF, mansnaam, beteekent in het Hoogduitsch *Gods hulp*.

GOTTHOLD, mansnaam, beteekent in het Hoogd. *God genegen*.

GÖTTINGEN, eene zeer fraaije stad in het koningrijk Hannover, ligt in een vruchtbaar en aangenaam dal, aan de Leine, in het voormalig vorstendom Kalenberg, en heeft over de 10,000 inwoners. In 1734 stichtte GEORGE II, Koning van Engeland, hier eene hoogeschool, die den naam van *Georgia Augusta* bekwam, en den 7 September 1737 met groote plegtigheid werd ingewijd; zij werd weldra eene der bloeijendste hoogescholen van Duitschland en door studenten uit alle werelddeelen bezocht; in het zomerhalfjaar van 1825 telde men er 1545 studenten, waaronder 807 uitlanders, aan welken door 89 Professoren en leermeesters in allerlei vakken van wetenschap onderwijs gegeven werd. Vele uitstekend geleerde mannen zijn aan deze hoogeschool gevormd geworden, die Göttingen als een Duitsch Athene geheel Europa door vermaard maakten. In 1751 werd hier ook eene koninklijke Maatschappij der wetenschappen opgerigt, die in 1770 eene betere inrigting kreeg, en in 1773 een Museum aangelegd, bestaande uit een penning-, naturaliën- en kunstkabinet van schilderijen, teekeningen, prenten, enz. In 1757, 1758, 1760 en 1761 werd de stad door de Franschen bezet, doch in 1762 wederom door hen ontruimd. Met den aanvang der tegenwoordige eeuw deelde Göttingen in het lot van geheel Hannover bij de overweldiging van dit land door NAPOLEON (zie HANNOVER). Sedert de verheffing van Hannover tot een koningrijk in 1814 geraakte Göttingen allengs weder tot deszelfs vorigen bloei. Doch de oproerige omwentelingszucht, die in 1830 uit Frankrijk en België naar Italië, Polen en Duitschland oversloeg, stookte ook den geest van ontevredenheid en misnoegen onder de burgers en studenten te Göttingen tot dadelijkheden aan. Op den 8 Januarij 1831 kwam het tot een' vormelijken opstand; tien of twaalf woelgeesten bragten het zoo ver, dat het des avonds de geheele stad in beweging, zonder dat iemand zeggen kon wat hij eigenlijk wilde; burgers en studenten zwoeren elkander trouw, zonder regt te weten waartoe; de straten weergalmden van een onzinnig vrijheidsgeschreeuw, en alles was eene doellooze herhaling van het Parijssche en Brusselsche omwentelingsschouwspel; des anderendaags verschenen de meeste burgers en studenten gewapend in het openbaar; de deelnemers aan deze wanorde onderscheidden zich door oproerige lenzen en cocardes, en hadden het vreesselijk op den Minister VON MÜNSTER geladen. De regering was ondertusschen in geene geringe verlegenheid, en bleef werkeloos, terwijl eene soort van opgeworpen gemeenteraad, uit studenten zamengesteld, zich het gezag had aangematigd, en eene deputatie zond naar Hannover aan den Hertog van Cambridge, die schriftelijke opgave vorderde van hetgeen men hebben wilde, en beval dat alles inmiddels tot de vorige orde zou terugkeeren, met vermaning zich niet tegen den intogt van het zamengetrokken observatiecorps te verzetten, in welk geval hetzelve met geweld de stad zou binnentrekken. Den 12 Januarij verscheen eene verordening, bij welke de collegiën bij voorraad tot Paasschen gesloten verklaard en de vreemde studenten vermaand werden dadelijk de stad te verlaten; tevens verklaarde eene proclamatie van het kabinetsministerie deszelfs bereidwilligheid om billijke bezwaren, zoo ver de middelen daartoe strekten, uit den weg te ruimen. Inmiddels werd de stad door het met allen spoed tot op 8000 man versterkte observatiecorps ingesloten, en ofschoon nog een gedeelte der inwoners, en voornamelijk de studenten, verklaarden bij het besluit te volharden van zich tot het uiterste te verdedigen, en de houding aannamen van de stad in staat van verdediging te stellen, lieten de meeste schreeuwers den moed toch zinken, vooral toen ook eene van wege de hoogeschool den 14 Januarij aan den Hertog van Cambridge naar Hannover gezonden deputatie ten antwoord kreeg dat de burgers zoo wel als de studenten zich onvoorwaardelijk hadden te onderwerpen. Vergeefs zochten nog eenige heethoofden tot geweldige maatregelen aan te sporen, toen den 15 Januarij eene proclamatie van den Generaal-majoor VAN DEN BUSSCHE gebood binnen twaalf uren de wapenen neder te leggen en tot de gehoorzaamheid aan het wettig gezag terug te keeren. De gemeenteraad ontbond zich, verscheiden belhamels verlieten de stad, en nog denzelfden namiddag begaf zich eene deputatie van leden uit den ontbonden gemeenteraad, eenige leden der regering en een' Professor naar het hoofdkwartier des Generaals te Norten, om, zoo mogelijk, te capituleren; de Generaal wilde echter van geene capitulatie hooren, doch verlengde den bepaalden tijd der onvoorwaardelijke onderwerping tot den volgenden dag 's morgens 9 ure. Nog denzelfden avond hervatte de regering hare gewone werkzaamheden; wie van de oproermakers vlugten kon, pakte zich weg; den volgenden morgen om 11 ure trok het observatiecorps de stad binnen, en in een paar uren was de geheele opstand geëindigd, die gedurende negen dagen alle welgezinde burgers met zoo veel angst en schrik vervuld had, en die in de benoeming des Hertogs van Cambridge tot Onderkoning van Hannover den 22 Feb. 1831 een' waarborg zagen tegen de verdere woelingen der omwentelingmakers.

GOTTLAND is een eiland in de Oost-zee, tot Oost-Gothland behoorende; hetzelve is 12 mijlen lang en 5 mijlen breed. De stad Wisbuy is op hetzelve gelegen. In 1717 deden de Russen eene landing op dit eiland, hetwelk zij met een' goeden buit wederom verlieten.

GOTTLIEB, mansnaam, beteekent in het Hoogduitsch hetzelfde als het Gr.-Lat. THEOPHILUS, namelijk, die *God bemint*.

GOTTLOB, mansnaam, beteekent in het Hoogduitsch *God zij lof*.

GOTTORP, een fraai en sterk kasteel in het hertogdom Sleeswijk, ligt op een eiland nabij de stad Sleeswijk; tot 1713 was hetzelve de residentie der Hertogen van Holstein Gottorp, doch in dat jaar nam FREDRIK IV hetzelve in bezit, en bij den vrede van Stokholm in 1720 daarin gelaten zijnde, vereenigde hij dit kasteel met de kroon van Denemarken. Zie HOLSTEIN.

GOTTSCHALK, mansnaam. Schalk was in de oude Hoog- en Nederduitsche talen een *knecht*: dus beteekent deze naam letterlijk *Gods knecht*.

GOTTSCHED (JOHANN CHRISTOPH), geboren te Judithenkirch, bij Königsberg, 1700, was de zoon van een' Predikant aldaar, die hem het eerste onderwijs gaf in de talen en wetenschappen, en reeds in 1714 ging hij naar de hoogeschool te Königsberg, om in de godgeleerdheid te studeren, doch hij had meer lust in de wijsbegeerte, de talen en fraaije letteren; in 1723 werd hij Magister, en begaf zich, om niet tot soldaat gedwongen te worden, naar Leipzig, waar de vermaarde veelschrijver MENKEN hem de opvoeding zijner kinderen aanvertrouwde. Hij hield voorlezingen over de fraaije letteren, bestreed den toenmaals heerschenden wansmaak der Duitschers, waartegen hij de Ouden en de Franschen tot voorbeelden aanprees. In 1726 koos het poëtisch genootschap te Leipzig hem tot deszelfs Senior; doch hij verliet hetzelve eerlang, en rigtte eene nieuwe maatschappij op, die zich het genootschap der vrije kunsten noemde. In 1728 gaf hij het eerste ontwerp zijner naderhand verder uitgewerkte Redekunst en in 1729 voor de eerste maal zijne Kritische Dichtkunst in het licht; in 1730 werd hij buitengewoon Professor der dichtkunst en in 1734 gewoon Professor der logica en metaphysica, daarop Decemvir der universiteit, Senior der faculteit en Senior van het groote vorstencollegie. † in 1766. GOTTSCHED heeft verscheiden werken over de Duitsche taal, dichtkunst, welsprekendheid en kritiek geschreven, doch die allen in minachting geraakt zijn; en zelfs met zijn' naam verbindt zich het denkbeeld van een' waanwijzen pedant, die in de geleerde wereld elk ten spot verstrekt. Veel gunstiger heeft men geöordeeld over zijne echtgenoote LOUISE ADELGUNDE VICTORIE KULMUS, dochter van den Poolschen Arts JOHANN GEORG KULMUS; zij was geb. te Dantzig in 1713, en werd door hare moeder in het Hoogduitsch en Fransch onderwezen; naderhand kreeg zij smaak in de letteren, en bekwam in de Geschiedenis, de aardrijkskunde, het teekenen en de muzijk eene meer dan gewone bekwaamheid. In 1729 leerde zij GOTTSCHED kennen, onderhield eene briefwisseling met hem over letterkundige onderwerpen, en trouwde met hem in 1735. Zij leerde vervolgens Latijn en Grieksch, hielp haren man bij zijn' geleerden arbeid, en trad zelve op als schrijfster en vertaalster, zonder daarom hare huishoudelijke pligten te verwaarloozen. † te Leipzig in 1762. Zij was eene vrouw van zeer beminnelijke hoedanigheden; met hare buitengemeene kundigheden verbond zij alle vrouwelijke deugden en een voortreffelijk hart, en overtrof haren man in vernuft en scherpzinnigheid zeer ver; hare gedichten, meest overzettingen, hebben geringe waarde, maar hare nog voorhanden brieven schilderen haar als teedere dochter, deugdzame echtgenoote, goede huismoeder en getrouwe vriendin op eene zeer naïve wijze.

GÖTZ (JOHANN NICOLAUS), geboren te Worms in 1721, studeerde in de godgeleerdheid te Halle, maakte aldaar kennis met UZ en GLEIM, en oefende met dezen zich in de dichtkunst. In 1742 werd hij Huisonderwijzer bij den Baron VON KALKREUTH, Commandant van Emden; twee jaren later werd hij Slotprediker der Gravin-weduwe VON STRAHLENHEIM en Gouverneur van hare kleinzonen, die

hij in 1746 verzelde naar de ridderakademie van Luneville, en werd in 1747 Veldprediker bij het regiment Royal Allemand; hierop werd hij Predikant te Hornbach, in het Tweebrugsche, in 1754 Predikant en Inspecteur te Meisenheim, in 1761 Predikant en Consistoriaalassessor te Winterburg en eindelijk in 1766 Baden-Durlachsch Superintendent der Luthersche kerken en scholen. † in 1781. Hij slaagde het best in de ode, elegie en idylle, poëtische vertelsels en puntdichten. RAMLER heeft zijne dichterlijke nalatenschap in 1785 te Mannheim uitgegeven.

GÖTZE (JOHANN MELCHIOR), bijgenaamd *De wachter Zions*, geboren te Halberstadt den 16 October 1717, † te Hamburg den 19 Mei 1786, was een zeer stijfzinnig aan de oude geloofsbegrippen vasthoudend geestelijke en ijverig voorvechter der regtzinnigheid, die dapper met de pen te veld trok tegen al wie verlichting predikte, bevorderde of voorsprak. BASEDOW, ALBERTI, BÜSCHING, GÖTHE, BAHRDT en SEMLER waren de voornaamste voorwerpen van zijn' strijdlust, tegen wie hij eenige twistschriften heeft in het licht gegeven, die met regt vergeten zijn. Hij was niettemin een zeer geleerd man, maar had het zwak iedereen', die met hem in theologische begrippen verschilde, voor een' Sociniaan te houden, en anderen voor hen te waarschuwen, hetwelk aanleiding gaf tot het opteekenen van menige belagchelijke anecdote aangaande den goeden man. = (JOHANN AUGUST EPHRAIM), broeder van den voorg., geboren in 1731, † te Quedlinburg in 1793, had in zijne vroegere jaren in de godgeleerdheid gestudeerd. In den twist, dien zijn broeder met de voornaamste godgeleerden voerde, koos hij geene partij, maar onderzocht zelf de waarheid, en waarschuwde zijn' broeder tegen de uitbarstingen van drift, waartoe deze niet zelden door zijn' stijfhoofdigen ijver vervoerd werd. Door de verdrietige geschillen zijns broeders met zijne ambtgenooten was hij afgeschrikt geworden van de studie der godgeleerdheid, en leide zich toe op de beöefening der natuurlijke historie, in welk vak van wetenschap hij veel meer genoegen vond dan in het haarkloven over theologische spitsvondigheden, en schreef vrij wat nuttiger werken dan polemische vlugschriften; zijn voortreffelijk volksboek: *Natuur, menschelijk Leven en Voorzienigheid* heeft niet weinig toegebragt om het geloof aan bovennatuurlijke verschijningen en verscheiden dwaze vooroordeelen, aangaande de natuurkrachten, allengs in Duitschland uit te roeijen.

GOUAN (ANTOINE), geboren te Montpellier in 1733, Professor der kruidkunde aldaar en lid van verscheiden geleerde genootschappen, was een getrouw aanklever van het stelsel van LINNAEUS, die hem in zijne brieven zijn' liefsten correspondent noemde; hij onderhield ook briefwisseling met ROUSSEAU, en schreef verscheiden zeer fraaije kruidkundige werken. † te Montpellier in 1821.

GOUAZ (YVES LE), Kunstgraveur, geboren te Brest in 1742, leerde de eerste beginselen der kunst van de broeders OZANNE, Ingenieurs bij het zeewezen, en genoot verder het onderwijs van JAQUES ALIAMET. Hij heeft eene verzameling van meer dan 60 gezigten van Fransche en andere zeehavens gegraveerd, naar de teekeningen van NICOLAS OZANNE, en eenige zeegezigten naar VERNET. LE GOUAZ † te Parijs in 1816. Zijne vrouw JEANNE MARIE OZANNE en hare zuster FRANÇOISE MARIE hebben insgelijks het graveerijzer behandeld.

GOUD is bekend als het edelste, zuiverste en rekbaarste der metalen, onder welke het ook de hoogste waarde heeft: weshalve ook al wat voortreffelijk is bij Goud vergeleken wordt; zelfs onstoffelijke zaken wordt een gouden predicaat bijgelegd; men spreekt van eene *gouden* eeuw, *gouden* bruiloft, men kent *gouden* spreuken, *gouden* gedichten, zelfs *gouden* droomen, enz. en men geeft aan eene menigte wezenlijke of ingebeelde aanschouwelijke voorwerpen eene gouden zelfstandigheid: de benaming alzoo van *gouden* boek, *gouden* bulle, *gouden* tafel, *gouden* appelen, *gouden* regen, enz. klinken niemand vreemd in de ooren, schoon iedereen zeer wel weet dat al deze gouden dingen in denzelfden zin van goud zijn als de *gouden* Leeuw van het Logement, waar men op reis afstapt, de *gouden* Arend, waar men zijn' middagmaaltijd neemt, de *gouden* Druif van de Herberg, waar men eene flesch wijn drinkt, of de *gouden* Ezel van APULEJUS, dien men in handen neemt om te lezen, namelijk eene mystiek-allegorische aanduiding dat deze voorwerpen zelve of hetgene zij vertegenwoordigen van voortreffelijker hoedanigheid zijn dan de gewone niet-gouden van denzelfden aard. Er zijn ook in de zedelijke zoo wel als in de stoffelijke wereld zoo veel *gouden* dingen, die, wel ver van uit massief goud, uit zeer gemeene stof bestaan, en, even als walgelijke pillen, slechts *verguld* zijn.

GOUDA, onder de vroegere staatshuishouding de zesde in rang der stemmende steden van de Nederlandsche provincie Holland, ligt in het zuidelijk gedeelte derzelve, aan eene gegraven vaart, de Gouwe genaamd, vier uren van Rotterdam en acht uren van Amsterdam. De oorsprong dezer stad is onzeker, doch zij was in de XIII eeuw reeds bekend. In 1438 werd deze stad, op eenige weinige huizen na, geheel door brand verwoest. In 1488 zocht de Bisschop van Utrecht door verraad Gouda te verrassen, maar de aanslag werd ontdekt, en kostte vier verraders het leven. Op den 21 Junij 1572 verzekerde Jonker ADRIAAN VAN ZWIETEN met omtrent 70 man zich van Gouda voor den Prins van Oranje. Met den aanvang van 1574 zocht men de stad wederom aan de Spaansche zijde te brengen, doch het verraad ontdekt zijnde, werden de schuldigen met den dood gestraft. In 1583 verzette Gouda zich met Amsterdam tegen het opdragen der grafelijke waardigheid aan den Prins van Oranje, en in het volgende jaar tegen den handel met Frankrijk. De trekvaart, tusschen Amsterdam en Gouda gegraven, werd den 18 April 1658 voor de eerste maal bevaren. Bij den inval der Franschen in 1672 trokken de boeren van het omgelegen land Gouda binnen, en pleegden er allerlei moedwil; doch zij waren door de gewapende burgerij naauwelijks de stad weder uitgedreven, toen het gemeen op de been kwam, en onder een woest getier, met bedreiging van plundering van de huizen der regeringsleden, dezen dwong WILLEM III, Prins van Oranje, tot Stadhouder te verklaren, hetwelk geschiedde. De latere opschuddingen onder het gemeen te Gouda in 1748 en 1787 waren van minder ernstigen aard. Onder de voornaamste merkwaardigheden van deze stad behooren ongetwijfeld in de eerste plaats vermeld te worden de heerlijk geschilderde glazen der Groote- of S. Jans kerk, die meest door de broeders CRABETH geschilderd en door de Hollandsche steden of aanzienlijke bijzondere personen aan deze kerk vereerd zijn. De kerk zelve in 1438 afgebrand zijnde, is naderhand veel prachtiger weder opgebouwd; het koor echter werd eerst in 1485 gesticht; doch den 12 Januarij 1552 sloeg de bliksem in den toren, die met de kerk bijkans geheel afbrandde, doch zij werd, in hare tegenwoordige gedaante herbouwd, van tijd tot tijd met de straks gemelde geschilderde glazen versierd, en bekwam in het begin der vorige eeuw een prachtig orgel. Men vindt ook in dezelve de grafsteden van verscheiden zeehelden en andere vermaarde mannen. Het Stadhuis, hetwelk men in 1449 begon te bouwen, kreeg in 1603 den tegenwoordigen ingang met een sierlijk bordes, en werd in 1690 van binnen geheel vernieuwd; naderhand zijn er van tijd tot tijd verscheiden verbeteringen aan gemaakt. De overige openbare gebouwen en godshuizen zijn overeenkomstig met derzelver bestemming ingerigt. Voorheen had men te Gouda verscheiden laken- en andere fabrijken en vele brouwerijen; tusschen 1560 en 1580 telde men er 126; tegenwoordig bestaat de gewigtigste tak van nijverheid der inwoners in het aanzienlijk aantal tabakspijpenmakerijen, die ook alleen daar en nergens elders in de Nederlanden gevonden worden; voorts wordt aldaar veel handel in kaas en vlas gedreven.

GOUDEN BULLE heet de grondwet van het voormalige Duitsche Rijk, wegens de gouden doos van het daaraan hangende zegel. Zij werd door Keizer KAREL IV na twee achter elkander gehouden rijksdagen te Neurenberg en te Metz den 25 December 1356 met medewerking der Keurvorsten en ten deele met toestemming des ganschen Rijks verleend. Ieder Keurvorst en de stad Frankfort bekwamen toenmaals origineele uitvaardigingen van dezelve. Het hoofddoel der Gouden Bulle was de Keizerkeus en wat daarmede in verband stond op een' vasten voet te brengen; dit oogmerk is ook over het geheel genomen bereikt geworden, want de voorschriften der Gouden Bulle hebben stand gehouden tot op de ontbinding des Rijks in 1806. = EEUW is het poëtisch denkbeeld van den staat der onschuld des menschdoms, door OVIDIUS (*Metam. L. I.*) beschreven. Het is niet denkelijk dat zulk een staat immer anders dan in de verbeelding der dichters bestaan heeft, die welligt daarop gekomen zijn door het algemeen voortheerschend begrip dat de vorige tijden beter geweest zijn dan de tegenwoordige, en hetwelk onder de opvolgende geslachten bleef stand houden, schoon het gemakkelijk te bewijzen ware dat de vroegere tijden meestal slechter zijn geweest dan de lateren.

GOUDGULDEN is eene nominale munt in het oude Nederlandsche muntstelsel, ter waarde van 1 1/5 Gulden = 1.40.

GOUDHOEVEN (WOUTER VAN), geboren te Dordrecht in 1577, † in 1628, was Dijkgraaf van Dubbeldam en uitgever van eene *Hollandsche Kronijk*, die voor het eerst in 1561 gedrukt was, en welke hij vermeerderd te Dordrecht in 1620 in het licht gaf. Deze kronijk is door onze latere Vaderlandsche Geschiedschrijvers meermalen aangehaald.

GOUGES (MARIE OLYMPE), geboren te Montauban in 1755, huwde in 1773 te Parijs met zekeren AUBRY, dien zij eerlang door den dood verloor. Aanvankelijk was zij eene warme voorstanderes der omwenteling, en zocht zelfs eene vrouwenclub op te rigten, doch toen de Conventie een bloeddorstig karakter aannam, verkoelde merkelijk hare geestdrift; zij schreef eene verdediging van den gevangen LODEWIJK XVI, en gaf MARAT en ROBESPIERRE prijs aan het algemeen afgrijzen in een ander geschrift (*Les trois Urnes*). Weldra werd zij voor de revolutionaire bloedbank geaceept, en den 3 Nov. 1793 naar de Guillotine gezonden. Behalve verscheiden gelegenheidswerkjes, heeft zij ook eenige tooneelstukken geschreven.

GOULART (SIMON), geboren te Senlis den 20 October 1543, ontkwam als Hugenoot gelukkig den S. Bartels moord, en begaf zich naar Geneve waar hij Predikant werd, en eene menigte geleerde werken schreef. † den 3 Februarij 1628. = (SIMON), geboren te Geneve den 2 October 1575, was Predikant bij de Walsche gemeente te Amsterdam, doch in de Remonstrantsche kerktwisten de gevoelens van ARMINIUS omhelsd hebbende, werd hij, nadat dezen in

1619 door de Dordsche Synode veroordeeld waren, afgezet en gebannen. Hij begaf zich naar Antwerpen, van daar naar Frankrijk en eindelijk naar Holstein. † te Friedrichstadt den 19 Maart 1628. Hij heeft ook eenige Fransche en Nederduitsche godgeleerde en historische werken in het licht gegeven.

GOURGUES (Dominique de), een dapper Fransch edelman der XVI eeuw, verkocht een gedeelte zijner bezittingen, rustte drie kleine schepen uit en vertrok van Bordeaux den 2 Augustus 1567 met 100 soldaten en 80 matrozen naar Florida, om zijne landgenooten te wreken, die schandelijk vermoord waren geworden door de Spanjaards. Het gelukte hem twee Spaansche forten te vermeesteren, uit welke hij het geschut aan boord zijner schepen deed brengen en de Spanjaards liet ophangen aan dezelfde boomen, waaraan de lijken der Franschen nog hingen. Gourgues had bijna dezen togt, dien de regering hem geen dank wist, met zijn hoofd geboet. Hij was genoodzaakt zich eenigen tijd te verbergen, en † te Tours in 1593, toen hij op het punt stond dat hij het bevel op zich zou nemen over de vloot, welke Koningin Elizabeth tot hulp bestemde van Don Antonio, Koning van Portugal.

GOURNAY (Marie le Jars de), geboren te Parijs in 1565, had van hare jeugd af grooten lust in de letteren, en leerde de Latijnsche taal, zonder eenig onderwijs, door het vergelijken der Fransche vertalingen tegen het oorspronkelijk Latijn. Het lezen der *Essais* van Montagne boezemde haar eene groote achting in voor den schrijver, die, toen hij haar leerde kennen, ook zoo veel genegenheid voor haar kreeg, dat hij haar tot zijne pleegdochter (*fille d'alliance*) aannam en haar zijne erfgename maakte. Zij bezorgde eene uitgave van zijne werken na zijn' dood in 1592, bleef ongehuwd en hield zich bezig met de beöefening der letteren en het voeren van briefwisseling met de geleerden van haren tijd. † den 13 Julij 1645. Hare werken zijn in vergetelheid geraakt.

GOURVILLE (Jean Hérauld de), geboren te La Rochefoucauld den 11 Julij 1625, werd Kamerdienaar en weldra de vriend en vertrouweling des Hertogs van Rochefoucauld, dien hij gewigtige diensten bewees gedurende den oorlog der Fronde. Hij onderhandelde de bevrediging van den Prins van Condé met het hof. Mazarin zond hem met hetzelfde oogmerk aan den Prins van Conti, die meester was van Bordeaux. In 1648 werd hij benoemd tot Intendant van den leeftogt bij het leger van Catalonië. Fouquet bezorgde hem de ontvangst der belastingen in Guienne, waarmede hij anderhalve millioen Livres won. Betrokken in de ongenade van dezen Minister, verliet hij Frankrijk, en ging naar Engeland, vervolgens naar Brussel en Breda, waar in 1666 het Congres gehouden werd. In Frankrijk teruggekeerd, zond Lodewijk XIV hem met een' geheimen last aan den Hertog van Brunswijk, terwijl Colbert hem in beeldtenis liet ophangen. † in 1703. Men wil dat Boileau hem bedoelde met dit epigrammatisch grafschrift:

Ci-gît, justement regretté,
Un savant homme sans science,
Un gentilhomme sans naissance,
Un très-bon homme sans bonté.

Zijne gedenkschriften wegens de gebeurtenissen van 1642 tot 1678 zijn te Parijs in 1724 in het licht gegeven door Mlle La Bussière, en behelzen eene menigte belangrijke bijzonderheden uit dat tijdvak.

GOUSSET (Jaques), geboren te Blois den 7 October 1635, werd in 1662 Hervormd Predikant te Poitiers, en was tot Professor der godgeleerdheid beroepen te Saumur, toen de herroeping van het Edict van Nantes in 1685 hem noodzaakte Frankrijk te verlaten; hij week naar Engeland, vervolgens naar Holland, en werd, op aanbeveling van Salomon van Til, in 1687 Predikant bij de Walsche gemeente te Dordrecht; vijf jaren later werd hij beroepen tot Professor in de godgeleerdheid te Groningen. † aldaar den 4 Nov. 1704. Hij was een zeer welsprekend redenaar en geleerd man, bij uitstek ervaren in de Oostersche talen; zijne philologische schriften zijn lang in achting gehouden.

GOUSSIER (Louis Jaques), geboren te Parijs in 1722, aldaar † in 1799, was de uitvinder van een' draagbaren houtzaagmolen en andere vernuftige werktuigen.

GOUTTES (Jean Louis), geboren te Tulle in 1740, diende aanvankelijk als Dragonder, en werd toen Pastoor te Argilliers. Bij de zamenroeping der Algemeene Staten, in 1789, verscheen hij als afgevaardigde der geestelijkheid van Beziers, en gedroeg zich zeer gematigd en bescheiden in deze vergadering, in welke hij verscheiden verstandige voorstellen deed ter beteugeling van de aanmatigingen der geestelijkheid en het misbruik der kerkelijke magt; hij verving als constitutioneele Bisschop van het departement der Saône en Loire den beruchten Talleyrand, die den geestelijken staat verliet, om zijne volgende rollen te onbelemmerder te kunnen spelen. Het bleek echter weldra dat de nieuwe Bisschop een veel te braaf, eerlijk en godsdienstig man was, om het schrikbewind niet in den weg te zijn; hem van geene eigenlijke misdaad kunnende beschuldigen, werd hij als koningsgezinde en dweeper (*Royaliste et Fanatique*) in de gevangenis geworpen en ook als zoodanig door de revolutionaire regtbank den 26 Maart 1794 ter dood veroordeeld.

GOUVERNEUR. Dit Fransche woord, afkomstig van en gelijkbeteekenend met het Latijnsche *Gubernator*, bewindvoerder, heeft, in het Nederduitsch overgenomen, eene ruimere beteekenis, en deze benaming beduidt bij ons zoo wel eene zeer hooge als eene zeer burgerlijke waardigheid; eene zeer hooge en aanzienlijke hoedanigheid was onder anderen eertijds die van *Gouverneur-Generaal* van Neêrlandsch Indië, en nog is er een groot rangverschil tusschen een' *Gouverneur* van eene Nederlandsche provincie en b. v. een' *Gouverneur* van jonge heeren, die toch wel eene andere benaming zou dienen aan te nemen, als hij zich met de opvoeding der kinderen van een' provincialen *Gouverneur* belastte, om te verhoeden dat door eenvoudige lieden in sommige gevallen de *Paedagoog* met den *Praefect* verwisseld, of misschien zelfs met dezen voor eenzelvig gehouden wierde. Ernstig gesproken, wij behoorden het woord *Gouverneur* geheel niet in onze taal te gebruiken, althans niet ter aanduiding van meer dan ééne en wel eene bepaalde hoedanigheid, voor welke wij goede Nederduitsche woorden hebben; b. v. *Landvoogd, Landdrost, Stadhouder, Bewindhebber, Bevelhebber, Opziener, Huisleeraar, Kindervoogd, Opvoeder*, en nog vele anderen, die terstond aanduiden in welk vak en op welk een' voet hij, dien men *Gouverneur* noemt, eigenlijk *gouverneert*.

GOUVION (Jean Baptiste), zoon van een' Luitenant der policie te Toul, trad jong in den krijgsdienst, en volgde met den rang van Kapitein den Generaal La Fayette naar Amerika, die in 1789, toen hij het bevel over de Nationale Garde op zich genomen had, hem tot Generaal-majoor verhief en bij verscheiden gelegenheden met onderscheiding behandelde. In 1791 werd Gouvion tot vertegenwoordiger van Parijs bij de Wetgevende Vergadering benoemd, maar hij nam zijn ontslag in April 1792, nadat hij zich vruchteloos verzet had tegen het toestaan van de eer der zitting aan de soldaten van Châteauvieux, tot de ijzers veroordeeld, ten gevolge van het oproer van Nancy den 31 Augustus 1790, in hetwelk zijn broeder omkwam. Hij werd wegens eenige uitdrukkingen bij deze gelegenheid beleedigd door den Afgevaardigde Choudieu, dien hij tot een tweegevecht uitdaagde en gevaarlijk kwetste. Hij begaf zich hierop naar het leger van den Generaal La Fayette in de hoedanigheid van Divisiegeneraal, en sneuvelde door een kanonschot bij het dorp Grisuelle, in Henegouwen, den 11 Junij 1792. = (Louis Jean Baptiste), geb. te Toul in 1752, koos den krijgsdienst, en was in 1792 opgeklommen tot den rang van Brigade-generaal; hij deed zijne eerste veldtogten in den omwentelingsoorlog met de legers van het Noorden en Italië, en streed in 1799 met den Generaal Brune tegen de Russen in Noord-Holland, werd Divisie-generaal op het slagveld van Bergen en onderscheidde zich door zijne dapperheid in den slag van Castricum den 6 October 1799. Napoleon maakte hem Luitenant-generaal, Grootofficier van het Legioen van Eer en in 1802 Inspecteur-generaal der Gendarmerie; in 1805 werd hij lid van den Behoedenden Senaat, en na het herstel des koningschaps, in 1814 lid van de Kamer der Pairs, waar hij zich weinig deed opmerken. † te Parijs den 23 November 1823. =-S. CYR (Louis), geboren te Toul den 13 April 1764, leide aanvankelijk zich toe op de schilderkunst, studeerde van 1782 tot 1789 te Rome, en nam in 1792 dienst onder het eerste Parijssche bataillon jagers, onder hetwelk hij weldra Kapitein werd en met hetzelve naar den Rijn vertrok, bij deze gelegenheid alle veldtogten tot den vrede van Campo-Formio mededeed en in 1794 tot den rang van Divisie-generaal opklom. In 1798 werd hij naar Rome gezonden, om het bevel op zich te nemen over het leger, hetwelk deszelfs bevelhebber Massena weggejaagd had. In den veldtogt van 1799 voerde hij het bevel over den linker vleugel van Jourdans leger in Duitschland, doch werd op zijn verzoek aangesteld bij het Italiaansche leger onder Moreau, waar hij tot het einde van den veldtogt zich door zijne dapperheid onderscheidde. In 1800 ging hij op Moreaus voorslag over tot het leger, over hetwelk deze in Duitschland het bevel voerde, en werd in 1801 naar Spanje gezonden. Toen Lucien Bonaparte wegens den overijld gesloten vrede als Gezant van Madrid teruggeroepen werd, verving Gouvion-S. Cyr zijne plaats, doch kreeg in 1803 het bevel over het legercorps, hetwelk het koningrijk Napels bezette, en haalde zich hier Napoleons ongenade op den hals, omdat hij, van gevoelen zijnde dat de gewapende magt niet over staatkundige aangelegenheden te raadplegen had, een adres bij gelegenheid der invoering des keizerschaps onderdrukte. Hij ontving het groote lint van het Legioen van Eer, de benoeming tot Kolonelgeneraal der kurassiers en de waardigheid van Groot-officier des Rijks. In den veldtogt van 1804 bevelhebber zijnde van den regter vleugel des legers van Massena, noodzaakte hij bij Castel-franco het corps van den Prins de Rohan de wapenen neder te leggen en zich krijgsgevangen te geven, ging daarop naar Napels, en voerde van 1806 tot 1808 het bevel over het kustleger van Boulogne; in het laatste jaar werd hem het bevel opgedragen over een naar Catalonië bestemd corps. Dewijl hij het corps verlaten had eer nog zijn opvolger Augereau bij hetzelve was aangekomen, werd Gouvion-S. Cyr op zijne goederen gebannen, en eerst in 1811 teruggeroepen, wanneer hij bij de uitbarsting des oorlogs tegen Rusland tot bevelhebber benoemd werd van het zesde legercorps, hetwelk gemeenschap-

pelijk met het tweede bij Polosk tegen **Wittgenstein** staan bleef. Toen de Maarschalk **Oudinot** in den eersten slag van Polozk gekwetst geworden was, nam **Gouvion-S. Cyr** het bevel over het geheel op zich, en behaalde den 18 Augustus eene overwinning, die hem den maarschalksstaf bezorgde. Aan het hoofd van het veertiende legercorps onderscheidde hij zich in den slag bij Dresden den 27 Augustus 1813, en nam de verdediging der stad op zich, tot in November de capitulatie gesloten werd; daar echter de bondgenooten dezelve niet bekrachtigden, moest hij zich krijgsgevangen geven. Bij zijne terugkomst in Frankrijk werd hij door **Lodewijk XVIII** tot Pair benoemd, doch leefde ambteloos op het land. Eerst in Mei 1815 werd hij weder in dienst gesteld tegen **Napoleon**, en na diens tweeden val tot Minister van oorlog benoemd, doch verliet weinig maanden daarna het ministerie; in Junij 1817 trad hij wederom in hetzelve, en kreeg gelijktijdig met den Generaal **Dessolles** en den Baron **Louis** zijn ontslag in November 1819, en voltooide zijne Gedenkschriften. † den 17 Maart 1830. Hij was een zeer regtschapen, kundig en dapper man; **Moreau** verklaarde dat men met **Desaix** slagen won en met **Gouvion-S. Cyr** er geene verloor. Als schrijver is hij wat wijdloopig, maar naauwkeurig en geloofwaardig; zijne werken zijn dus zeer bruikbaar voor de latere geschiedschrijvers.

GOUZ (**François de la Boulaye de**), geboren te Baugé, in Anjou, in 1610, doorreisde, enkel uit zucht om vreemde landen te zien, tien jaren lang een groot gedeelte van Azië, Afrika en Europa. Na zijne terugkomst in 1650 was hij zoodanig veranderd, dat zijne moeder hem niet voor haren zoon wilde herkennen en hem daardoor noodzaakte een proces te beginnen, om in het bezit van zijn vaderlijk vermogen en goederen gesteld te worden. Hij werd door **Lodewijk XIV** als Gezant naar de Porte en aan den grooten Mogol gezonden. † op eene reis in Perzië te Ispahan omstreeks 1664. Zijn reisverhaal is in 1653 te Parijs gedrukt.

GOVERT, mansnaam, zie **Godevaart**.

GOZEWIJN, mansnaam, beteekent, volgens A. **Moonen** (*Poëzij*, blz. 526), verspeld als

Goswijn, in Duitsch *Godts vriënt*.

GOZZI (**Gasparo**), geboren te Venetië in 1713, † in 1786, was dichter, oordeelkundige en Opziener der drukkerijen. Hij heeft eene menigte werken in proza en in verzen uitgegeven, doch meestal van middelmatige waarde. = (**Carlo**), broeder van den voorg., geboren te Venetië in 1720, leide zich toe op de studie zonder bepaalde bestemming; hij trad met zijn 16 jaar in den krijgsdienst en vertrok naar Dalmatië, doch kwam na drie jaren in Venetië terug, en vatte de studie weder op; hij werd lid van de zonderlinge Akademie der *Granelleschi* (zoo veel als Akademie der Hansworsten), wier zittingen hij door snaaksche invallen vervrolijkte. Met scherpen spot vervolgde hij de winderige en slechte schrijvers; **Goldoni** en **Chiari** waren inzonderheid de voorwerpen van zijne satyrische kastijdingen; beiden bleven hem niet schuldig, maar schoten in geest en vernuft ver bij hem te kort. **Gozzi** schiep, om zoo te zeggen, een nieuw dramatisch vak; hij bragt namelijk kindersprookjes en phantastische vertelsels op het tooneel, van welke de Franschen naderhand er verscheiden hebben overgenomen (bij ons heeft men er balletten van gemaakt). Zij werden, gelijk in Italië gebruikelijk is, volgens schetsen voor de vuist gespeeld (geïmproviseerd). Hij vertaalde ook ten behoeve der Tooneelspeelster **Ricci** eenige treurspelen uit het Fransch en Spaansch, vervolgens ook de *Art poëtique* en de *Satyres* van **Boileau**. Zijne werken verschenen in 8 deelen te Venetië in 1772, zijne Tooneelstukken in 1791 en zijne Gedenkschriften in 1798. † omstreeks 1804.

G. P. Verkorting van *Galliae Procurator; Genio posuit; Gloria parentum (patriae), (populi)*.

G. P. R. Verkorting van *Gloria (Genio) populi Romani*.

G. R. Verkorting van *Genus regium; George Rex*.

GRAAD, Lat. *Gradus*, eigenlijk stap, schrede, trap, is over het algemeen een der evengelijke deelen, waarin eenig ding verdeeld wordt. In de wiskunde verdeelt men den omtrek des cirkels in 360 Graden, en ieder' Graad is 60 minuten, iedere minuut in 60 seconden, en iedere seconde in 60 terzen, hetwelk men door de volgende teekens uitdrukt: °Graad, ′minuut, ″seconde, ‴terz. Volgens deze graadverdeeling worden alle hoeken naauwkeurig bepaald. Maar de graadverdeeling bij natuurkundige werktuigen, gelijk thermo-, baro- en hygrometers is anders; denkbeeldig heeft men ook bepalingen van sommige begrippen volgens Graden; b. v. Graden van bloedverwantschap, akademische Graden, zelfs Graden van deugd en ondeugd; immers **Racine** (*Phèdre*, Act. IV Sc. II) zegt:

Ainsi que la vertu le crime a ses degrés.

GRAADBOOG is een sterrekundig werktuig, om de hoogte der zon, maan en sterren waar te nemen, inzonderheid op zee, om te kunnen bepalen waar men zich op dat tijdstip bevindt.

GRAAF. Men heeft allerlei gissingen gemaakt aangaande den oorsprong dezer benaming, zoo wel als van de waardigheid, welke door dezelve wordt aangeduid. Het gemeen gevoelen is dat *Graaf* afkomstig zou zijn van het Hoogd. *grau* (vroeger *grav* gespeld), hetwelk *grijs* beteekent, en in die taal van een bijv. naamw. in een zelfstandig (van *grau* of *grav* in *Graf*) veranderd is; anderen leiden het woord *Graf* of *Graaf* af van het Grieksche *γραφειν*, schrijven, en van het daaruit gevormde Gallo-Lat. woord *Grafare*, van hetwelk wederom het middeleeuwsche *Grafarius*, *Graphus* (nog gebruikelijk in *historiographus*, *geographus*, enz.), het Fransche *Greffier* en ons *Griffier* afkomstig zijn; doch volgens deze afleiding zou een *Graaf* oorspronkelijk niet meer dan een *Schrijver* of Secretaris zijn, en dit is klaarblijkelijk zoo niet; hij was, *bij de* oude Duitschers althans, een Regter, die eerst door het volk tot beslissing der geschillen gekozen en naderhand door de Keizers aangesteld werd; zoodanige Regters stelde **Karel de Groote** bij de Saksers aan, die in hunne taal zulk een' ambtenaar Grafa noemden, en dit is waarschijnlijk de oorsprong zoo wel van het Fransche *Greffe* en *Greffier* als van het Hoog- en Nederd. *Graf* en *Graaf*. De aanstelling der Graven door **Karel den Grooten** en zijne opvolgers geschiedde op het voorbeeld der Romeinsche Keizers; **Hadrianus** had namelijk altijd eenige aanzienlijke lieden om zich, die hem overal op reis en in het veld verzelden en medgezellen (*Comites*) genaamd waren; dezen bekleedden verscheiden hofambten, of hij zond hen als landvoogden en regters naar de provinciën en steden: weshalve in de middeleeuwen de waardigheid van Graaf in het Latijn ook door *Comes* uitgedrukt en later ook daarvoor behouden werd, schoon dit woord oorspronkelijk in die taal niets meer dan een' *reisgenoot*, *medgezel* of *leidsman*, maar geene eigenlijke waardigheid hoegenaamd beteekende; eerst later werd deze door een bijvoegsel aangeduid, als *Comes palatinus*, Paleisgraaf, Paleisregter (*Pfalzgraf*, *Paltsgraaf*), die welligt met de hofpolicie belast was, naderhand hofregter, die de regtszaken onderzocht, welke voor den Keizer gebragt moesten worden; *Comes marchio*, of enkel *Marchio*, (Fr. *Marquis*, Ital. *Marchese*) Markgraaf, die het toezigt had over de marken of grenzen; sedert de X eeuw ontstonden er Graven van allerlei rang en hoedanigheid: *Landgraven* (in landen waar geen Hertog was), *Burggraven*, die slechts over het onderhoorig gebied van een kasteel waren aangesteld; *Pluimgraven*, die het opzigt hadden over degenen die met de zorg voor de valken, zwanen en ander gevogelte, tot het hof behoorende, belast waren; *Holzgraven*, tegenwoordig zoo veel als houtvesters; *Dijkgraven*, die toezigt hadden over de dijken en waterkeeringen, en nog in Holland bestaan (zie *Heemraad*); *Raugraven* (zoo veel als *Ruiggraven*), die over zeer woeste en bergachtige streken tusschen den Moezel en de Maas *in* het Triersche waren aangesteld; sommigen willen dat zij eigenlijk *Rügegraven* (Strafgraven) genaamd waren, die lijfstraffelijke zaken in 's Keizers naam beslisten; eindelijk had men ook *Zentgraven* (eigenlijk *Centgraven*), (*centum*) van honderd; reeds bij de oude Germanen bestonden Centgeregten ten tijde van **Tacitus**; de Centgraaf was de Opperregter over een district, door 100 huisgezinnen bewoond. *Wild- en Rijngraaf* is een titel, die door het Huis **Salm** gevoerd wordt. Allengs vermeerderde de magt der Graven, even als die der Hertogen; zij begonnen hunne ambten als erfelijk te beschouwen, zich aan het gezag des Keizers te onttrekken en de hun verleende magt niet als keizerlijke ambtenaars, maar als eigendommelijk regt uit te oefenen; aanvankelijk bepaalde hun regtsgebied zich tot de goederen, die zij in eigendom of als leenen bezaten, van welke zij somwijlen den titel aannamen; maar weldra matigden zij zich ook een opperheerlijk gezag aan, enschoon zij zich vasallen van den Keizer verklaarden, gedroegen zij zich toch als onafhankelijke vorsten (b. v. de Graven van Vlaanderen, Holland, Zeeland, Henegouwen, enz. die somwijlen den Keizer beöorloogden), werden eindelijk ook als zoodanig erkend en sommigen zelfs als leden van het Rijk aangenomen (Rijksgraven), die stemming en zitting op den rijksdag hadden.

GRAAN is de algemeene benaming der halmdragende grassoorten, die men wegens derzelver meelrijke en voedzame zaadkorlen aanbouwt, namelijk tarwe, rogge, gerst, rijst, maïs, enz. die men ook korenvruchten (cerealiën) noemt; doch onder de benaming Graan verstaat men behalve deze ook nog boekwijt, haver, spelt, gierst en andere voedselzaden voor menschen en dieren. De meesten zijn uit Azia, Afrika en Amerika naar Europa overgebragt en aldaar aan minder zachte luchtstreken gewend geworden.

GRAASBEEK (**Joost van**), Broodbakker te Brussel, was een tijdgenoot en vriend van den vermaarden Kunstschilder **Adriaan Brouwer**; door dagelijkschen omgang met dezen zoo in zijne werkplaats als in de kroeg, kreeg **Graasbeek** ook lust tot de schilderkunst, in welke **Brouwer** hem eenige lessen gaf; hij maakte weldra zoodanige vorderingen, dat de leerling spoedig met den meester in bekwaamheid gelijk stond. Hij schilderde echter meest slordige en morsige stukken, die grappig moesten heeten, en leefde even zoo los en zorgeloos als zijn vriend, gelijk blijkt aan verscheiden anecdoten, die men van beiden vindt aangeteekend.

GRAAT (**Barend**), geboren te Amsterdam den 21 September 1628, zijn' vader vroeg verloren hebbende, werd door zijn' oom, een' bekwaam' Beestenschilder, opgevoed en in de teeken- en schilderkunst onderwezen, in welke hij door vlijtige zelfoefening eerlang een voortreffelijk meester werd. Hij was voornemens naar Italië te reizen,

doch dit werd hem door zijne vrienden ontraden en vervolgens door zijn huwelijk belet. Hij heeft verscheiden portretten, regentenstukken en landschappen met beesten geschilderd, die bij de liefhebbers zeer in achting zijn. Aan zijn huis hield hij eene soort van akademie, waar jonge kunstenaars naar het leven teekenden. † den 4 November 1709.

GRAAUW (Hendrik), Kunstschilder, geboren te Hoorn, teekende en ordonneerde voor den beroemden Jakob van Campen verscheiden sieraden voor het Stadhuis van Amsterdam. Hij onthield zich drie jaren te Rome, en woonde na zijne terugkomst beurtelings te Amsterdam en te Utrecht; bij het bezetten van deze laatste stad door de Franschen in 1672 week hij naar Hoorn, en woonde vervolgens te Alkmaar. † aldaar in 1681.

GRAAUWHART (Hendrik), geboren te Amsterdam, den 16 Mei 1661, † aldaar den 14 Mei 1732, was van beroep Diamantzetter, en schreef eenige stichtelijke werkjes in verzen, met platen, die meer geschikt zijn om de aandacht bezig te houden dan de inhoud.

GRACCHUS (Tiberius Sempronius) werd als Praetor naar Spanje gezonden, en overwon de Celtiberiërs; tot Consul benoemd 163 jaren vóór J. C., onderwierp hij Sardinië, en genoot de eer der zegepraal; hij bekleedde vervolgens de waardigheid van Volkstribuun, en verdedigde in deze hoedanigheid de beide Scipio's tegen de beschuldigingen zijner ambtgenooten. Scipio de Afrikaan gaf hem uit erkentenis zijne dochter ten huwelijk (zie Cornelia). = (Tiberius Sempronius), zoon van den voorg., hielp den tweeden Scipio Carthago veroveren, verzelde als Quaestor den Consul Mancinus in den oorlog tegen Numantië, en boezemde door zijne deugd den vijanden zelfs zoo veel vertrouwen in, dat de Numantiërs, overwinnaars zijnde, slechts met hem wilden onderhandelen, en hem het behoud van 20,000 Romeinsche burgers toestonden. Bij zijne terugkomst te Rome werd hij 133 jaren vóór J. C. tot Volkstribuun verkozen, en stelde voor, eene wet wederom in werking te brengen, die den Patriciërs verbood meer dan 500 morgen landerijen te bezitten, en gelastte het overige onder de arme burgers te verdeelen. Na veel tegenworstelingen ging deze akkerwet door; maar de vermogende Romeinen, vreezende een gedeelte hunner rijkdommen te verliezen, besloten den ondergang van Tiberius; zij beschuldigden hem van naar den troon te staan, en toen hij op zekeren dag nieuwe voor het volk gunstige wetten wilde voorstellen, verwekten zij een oproer, en dwongen hem de vlugt te nemen; zijne vijanden, met Scipio Nasica aan het hoofd, wierpen zich op hem en sloegen hem dood. Hij was naauwelijks 30 jaren oud, en had zich even zeer door zijn' moed als door zijne welsprekendheid onderscheiden. = (Cajus Sempronius), broeder van den voorg., en 9 jaren jonger dan deze, leefde na diens treurig einde ambteloos, en werd toen Quaestor in Sardinië, waar hij de genegenheid des volks en der soldaten won. Tot Volkstribuun verkozen 124 jaren vóór J.C., won hij de volksgenegenheid door het andermaal voorstellen der akkerwetten, en deed de regtsoefening uit de handen van den Raad in die der Ridders overgaan. Het volgende jaar bleef hij Tribuun, en werd naar Afrika gezonden, om Carthago weder op te bouwen. In zijne afwezigheid zocht de Tribuun Livius Drusus, door den Raad gewonnen, hem bij het volk in ongunst te brengen, en zoodra hij zijn ambt had nedergelegd, ondernam de Consul Opimius al de wetten te doen afschaffen, die onder zijn tribuunaat waren uitgevaardigd. Cajus, aangespoord door zijne vrienden, besloot zich daar tegen te verzetten, en begaf zich naar het Kapitool aan het hoofd van gewapenden op den dag dat Opimius het volk vergaderd had, om zijn oogmerk uit te voeren. Er ontstond een gevecht, in hetwelk de vrienden van Cajus te kort schoten. Hij zelf week naar een nabucig bosch, waar hij, geene andere redding ziende, zich door een' slaaf deed doorsteken, 121 jaren vóór J. C. Zijn lijk werd in den Tiber geworpen. Hij was niet minder dapper en welsprekend dan zijn broeder. Het volk betreurde beiden en rigtte hun ter eere standbeelden op.

GRACIAN (Jeronimo), Carmelieter Monnik, geboren te Valladolid in 1545, was de zoon van Diego Gracian, Secretaris van Karel V; hij werd benoemd tot Apostolischen Commissaris voor de koningrijken Castilië en Andalusië, maar de nieuwigheden, welke hij wilde invoeren, haalden hem den haat der geestelijken op den hals, en hij werd door zijne orde uitgeworpen. Gracian deed verscheiden jaren lang vruchtelooze pogingen bij het hof van Rome om wederom ingenade aangenomen te worden. Op een' overtogt van Sicilië naar Rome werd hij door zeeroovers gevat, en was drie jaren slaaf te Algiers; in 1595 losgekocht zijnde en verlof bekomen hebbende om naar een klooster van zijne orde te keeren, ging hij naar de Nederlanden, en † te Brussel in 1614 met den titel van Biechtvader der Aartshertogin Isabella. Hij heeft ruim 30 werken in het licht gegeven en eene menigte handschriften nagelaten.

GRACIOSO heet in de muzijk eene zachte bevallige voordragt.

GRADATIE, Lat. *Gradatio*, vertoont bij de beeldende kunsten zich in de ordonnantie der voorwerpen, in de vormen, in de karakters, in de uitdrukking, in de bewegingen, in de plooijen der draperingen en in de schakering der kleuren, naardien eene bemerkbare gaping in de opvolging bij al deze deelen der kunst eene onaangename gewaarwording verwekt. In de redekunst noemt men Gradatie den allengschen overgang van eene zwakkere tot eene sterkere gedachte, waardoor de verwachting ingespannen en de aandacht levendig gehouden wordt. Zie Climax.

GRADENIGO. *Doges van Venetië van dezen naam.* = (Pietro), opvolger van Giovanni Dandolo in 1289, werd door de aristocratische partij verkozen, ondanks den hevigen tegenstand van het Venetiaansche volk, hetwelk Jacopo, den zoon van Lorenzo Tiepolo, had uitgeroepen. De nieuwe Doge, een' oorlog voerende tegen de Genuezen, die voor de Republiek nadeelig kon uitvallen, beijverde zich om het volk het regt van herkiezing te ontnemen, en de aristocratie erfelijk te maken. De zamenzweringen van Marino Bocconto in 1299 en van Bohemond Tiepolo in 1310 verhinderden hem niet in het handhaven van zijn werk. † in 1311 onder den haat van het volk, en werd opgevolgd door Marino Giorgi. = (Bartolomeo), opvolger van Francesco Dandolo in 1339, beteugelde den opstand der Grieken van Candia, en † in 1343. Andrea Dandolo volgde hem op. = (Giovanni), opvolger van Marino Falieri in 1355, strafte de mededingers van zijn' voorganger, eindigde door een' vrede den derden oorlog der Venetianen tegen Genua, en † in 1356, vóór hij den oorlog kon eindigen, dien Lodewijk, Koning van Hongarijen, aan de Republiek verklaard had. Hij werd opgevolgd door Giovanni Dolfino.

GRADIVUS, bijnaam van Mars, den God des oorlogs.

GRADUAAL (*Graduale Romanum*) heet het boek, hetwelk de trapverzen (*Versus graduales*) bevat der gezangen, welke in de Roomsch-Katholijke Kerk op de Zon- en feestdagen gezongen worden, en op welke het koor bij zekere afdeelingen antwoordt. Zoo heet ook de antiphonie, die na de Epistel, en terwijl de Diaken de trappen tot het altaar opgaat, om het Evangelie te lezen, aangeheven wordt, het Graduaal.

GRÆCINUS (Julius), geboren te *Forum Julii* (Fréjus), in Gallië, was de vader van den beroemden Cnejus Julius Agricola, een zeer geleerd en braaf man en lid van den Romeinschen Raad. Keizer Caligula liet in 40 hem ter dood brengen, om dat hij weigerde Marcus Silanus, die niets misdaan had, aan te klagen.

GRÆCISMUS is eene uitdrukking of woordschikking, uit de Grieksche taal ontleend.

GRÆVIUS (Joannes Georgius), geboren te Naumburg, den 29 Januarij 1632, had zich te Leipzig in het Latijn en Grieksch geoefend, toen zijn vader hem in 1650 naar Oost-Friesland zond, om eene schuld in te vorderen. Hij deed een' uitstap naar Deventer, en bezocht den beroemden Gronovius, wiens onderwijs hij vervolgens twee jaren genoot, en begaf zich in 1654 naar Leyden en Amsterdam, om de lessen in de Geschiedenis en godgeleerdheid te hooren van Alexander Morus en David Blondel, en ging van de Luthersche tot de Hervormde Kerk over. In 1656 werd hij in de plaats van Schultens tot Professor in de fraaije letteren te Duisburg beroepen, en na het vertrek van Gronovius naar Leyden in diens plaats in 1658 te Deventer, doch van daar eindelijk in 1662 naar Utrecht, waar zijne welsprekendheid en geleerdheid hem vele aanzienlijke toehoorders bezorgde. Verscheiden voordeelige beroepen naar elders wees hij van de hand. Koning Willem III benoemde hem tot zijn' Geschiedschrijver. Den 11 Januarij 1703 werd hij door eene beroerte overvallen, die nog denzelfden dag een einde aan zijn leven maakte. Hij heeft eene menigte geleerde werken in het licht gegeven, die nog in achting gehouden worden.

GRAFF (Anton), geboren te Winterthur in 1738, † te Dresden in 1813, was de beroemdste Portretschilder van zijn' tijd; het getal der door hem geschilderde portretten en familiestukken bedroeg in 1796 reeds meer dan 1100. De Leipziger hoogeschool bezit eene aanzienlijke verzameling van dezelve, afkomstig uit de nalatenschap van den Boekhandelaar Reich.

GRAFFIGNY (Françoise d'Issembourg d'Happoncourt de), geboren te Nancy in 1694, was de dochter van een' Majoor der Gendarmerie des Hertogs van Lotharingen, en huwde met François Hugot de Graffigny, Kamerheer van dezen Hertog, een' driftig' en boosaardig' man, van wien zij eenige jaren daarna geregtelijk werd gescheiden. In 1743 kwam zij te Parijs met Mlle de Guise, de bruid van den Hertog de Richelieu, en zij was reeds 50 jaren oud, toen zij in 1745 voor het eerst als schrijfster optrad. Haar stijl is sierlijk en aangenaam; voor het beste van hare werken houdt men de *Lettres Péruviennes*, die men nog met genoegen leest, zelfs de Engelsche en Italiaansche vertalingen; hare overige romans en tooneelstukken zijn reeds lang vergeten, schoon hare *Oeuvres complètes* nog in 1788 te Parijs gedrukt zijn. † te Parijs in 1758.

GRAFSCHRIFT is een werkelijk geplaatst of verondersteld opschrift op een graf, tot gedachtenis van den gestorvenen. Zoodanig Grafschrift, in proza of in verzen, in het Latijn of in de landtaal, moet vooral kort, zinrijk en voor iedereen verstaanbaar zijn; het behelst doorgaans, in weinig woorden, eene krachtige lofspraak op den overledenen; gelijk b. v. het Latijnsche Grafschrift op Isaac Newton, waarvan de zin is dat Newton, wiens onsterfelijkheid de tijd, de natuur en de hemel getuigen, door dit marmer sterfelijk verklaard wordt. De drie zoo even genoemde vereischten worden op eene

treffende wijze gevonden in het Grafschrift van CHRISTOPHER WREN, bouwmeester der S. Pauls kerk te Londen, in welke hij begraven ligt:

Si monumentum requiris, circumspice.

(Zoo gij zijn praalgraf zoekt, zie rondom u). Geestig en luimig tevens is het grafschrift op VANBRUGH, een' anderen Engelschen bouwkunstenaar, die zijne gebouwen zeer zwaar, log en lomp uitvoerde, in welk grafschrift de aarde bevolen wordt hem zwaar te drukken, omdat hij haar zoo menigen zwaren last had opgelegd:

Lie heavy on him, earth, for he
Laid many a heavy load on thee.

FRANKLINS leenspreukig Grafschrift, door hem zelven vervaardigd (zie FRANKLIN (BENJAMIN), is een meesterstuk onder alle bekende antepithaphiën. Somwijlen bepaalt de beknoptheid van een Grafschrift zich tot eene Bijbelspreuk, eene plaats uit een klassiek' dichter, een enkel woord, als *Fuit* (hij is geweest), *Dormit* (hij slaapt), *Vixit* (hij heeft geleefd), enz. of ook wel tot den enkelen naam des gestorvenen, als op het graf van DRYDEN, VONDEL, NAPOLEON, TALMA, BILDERDIJK, en vele andere vermaarde mannen. Geestige dichters hebben meermaals puntdichten in den Grafschriftvorm vervaardigd, zoo wel op bekende als op hersenschimmige personaadjen; maar eigenlijk zijn alle Grafschriften als epigrammen aan te merken, voor zoo ver zij iets meer behelzen dan den naam, de hoedanigheid en den sterfdag des overledenen, gelijk uit de hier aangevoerde voorbeelden reeds blijkt; somwijlen echter behelzen zij eene herinnering of vermaning aan de levenden; zoo vindt men b. v. op het dorpskerkhof te Sloterdijk eene zerk, met dit naïve opschrift:

Gij, die dit leest op deze zerk,
Gaat in uw leven veel te kerk;
Maar als gij dood zijt blijft er uit,
Gelijk hij, dien dit graf besluit.

Waardoor op eene zeer eenvoudige wijze het begraven in de kerken afgeraden wordt. Dat het opstellen van een goed Grafschrift geheel geene gemakkelijke zaak is, blijkt reeds daaruit, dat de Hertogin van Marlborough eene belooning van 500 Pst. beloofde aan den vervaardiger van een Grafschrift dat waardig was geplaatst te worden op het praalgraf van haren gemaal.

GRAFTOMBE is de algemeene benaming van gedenkteekenen, geplaatst op of in de nabijheid der graven van bekende of beroemde personaadjen, en nader gekenmerkt als Mausoleën, Sarcophagen, Cenotaphiën, Monumenten, Urnen, Zerken, enz. Zoodanige Grafgedenksteenen zijn voorwerpen der bouw- en beeldhouwkunst, en waren reeds in de vroegste tijden bij de beschaafde volkeren bekend; de Grieken en Romeinen inzonderheid maakten veel werk van het versieren der graven, en dit gebruik heeft stand gehouden bij genoegzaam alle volken der aarde, de zoogenaamde wilden niet uitgezonderd, die de nagedachtenis hunner afgestorvenen ten minste vereerden door het bestapelen van derzelver graf met een' hoop ruwe steenen of op eenige andere eenvoudige wijze. Bij de natiën, die gewoon waren hunne dooden te verbranden (vroeger ook de Grieken en Romeinen), werd derzelver asch zorgvuldig verzameld in eene urn of lijkbus, die in het graf geplaatst of ook wel in de woning der bloedverwanten bewaard werd; in het eerste geval werden bij de Grieken drie of vier zoodanige urnen in eene grafspelonk gezet (niet in de aarde bedolven, dit geschiedde later), en door opschriften aangeduid wiens overschot zich in de urn bevond; de bloedverwanten bezochten van tijd tot tijd deze urnen, versierden dezelven met bloemen en goten er olie of welriekende wateren op; de opschriften dienden om de urnen, die welligt allen aanvankelijk dezelfde grootte en gedaante hadden, te onderscheiden, en dit is de eigenlijke oorsprong der nog gebruikelijke epitaphiën of grafschriften. In Italië zijn van tijd tot tijd eene menigte gedenkstukken van dezen aard gevonden; sommige aanzienlijke Romeinen hadden eene begraafplaats (*Sepulchrum*) in hunne woningen of tuinen, waarin de urnen met de asch hunner voorvaderen bewaard werden. De piramide, die Paus ALEXANDER VII te Rome van onder de puinhoopen deed opdelven en herstellen, was van Parisch marmer, en bevatte een vertrek met basreliefs versierd; dit was de Graftombe van een' vermogend' Romein, CESTIUS genaamd. Na het verval der kunst werden deze voorwerpen zeer verwaarloosd; men gebruikte tot de Graftombes slechts ruwe steenen, op welken de naam des gestorvenen was ingehouwen, met bijvoeging van zijn' ouderdom of iets anders. In de middeleeuwen begon men de Graftombes van aanzienlijke personen met liggende en knielende beelden te versieren, die de overledenen moesten verbeelden; van deze Gothische Graftombes zijn op verscheiden plaatsen nog velen voorhanden, als getuigen zoo wel van den wansmaak als van het verval der bouw- en beeldhouwkunst. Doch sedert de XVI eeuw werd den bouwkunstenaar en beeldhouwer een ruim veld geöpend door het stichten van Graftombes en praalgraven; dat van Paus JULIUS II is het meesterstuk van den beroemden MICHEL ANGELO. Sedert heeft men in Italië, Engeland, Frankrijk, Duitschland en de Nederlanden eene menigte heerlijke praalgraven gestiebt; op sommige plaatsen zelfs verscheiden bij elkander, als te Londen in de Westminster-abdij, te Parijs op het kerkhof van Pater LA CHAISE, te Delft in de Nieuwe kerk en in meer steden van de Nederlanden, zoo wel als op de nieuw aangelegde begraafplaatsen. In Frankrijk, Duitschland en elders vindt men op de landgoederen en buitenverblijven van bijzondere personen, zoo al geen eigenlijk *Sepulchrum* als bij de oude Romeinen, niet zelden toch Cenotaphiën en gedenkteekenen, aan de nagedachtenis van dierbare afgestorvenen gewijd; zelfs geliefde huisdieren zijn somtijds niet alleen werkelijk daar begraven, maar ook hunne nagedachtenis door gedenkteekenen vereerd. DELILLE, die (*Les Jardins*, Ch. IV) het eerste zeer aanprijst, keurt echter het laatste ten sterkste af:

— — — — Loin ce cercueil factice,
Ces urnes sans douleur, que plaça le caprice,
Loin ces vains monumens d'un chien ou d'un oiseau:
C'est profaner le deuil, insulter au tombeau.

En DELILLE mogt hierin wel geen ongelijk hebben.

GRAFTON (AUGUST HENRY FITZ-ROY, Hertog van), geboren in 1736, was achtervolgens Secretaris van Staat, eerste Lord van de Schatkamer en Lord van het Kleinzegel van Engeland; gedurende den Noord-Amerikaanschen vrijvechtingsoorlog behoorde hij tot de oppositiepartij, en bezat de volksgunst; maar in zijn' ouderdom ontsloeg hij zich van alle staatkundige bemoeijingen, hield zich enkel bezig met de godgeleerdheid en polemische onderzoekingen, en gaf in 1789 eenige wenken (*Hints*) in het licht, der geestelijkheid ter ernstige opvolging aanbevolen; maar deze was daartoe geheel niet gezind, en gaf hem daarentegen eenige wenken dat hij zich met bare zaken niet had te moeijen. † in 1811.

GRAHAM (GEORGE), geboren te Gorshils in 1675, † in 1751, was een vermaard horologiemaker te Londen, uitvinder van verscheiden voortreffelijke wis- en sterrekundige werktuigen en vervaardiger van den Sector, waarmede BRADLEY nieuwe waarnemingen van de vaste sterren gedaan heeft.

GRAILLY (JEAN DE), in de Fransche Geschiedenis bekend onder den naam van Captal van Buch, was een der dapperste veldheeren van zijn' tijd en een onverzoenlijke vijand van Frankrijk; hij diende achtervolgens de Koningen van Navarre en Engeland, en verloor den 6 Mei 1364 den slag van Cocherel tegen DUGUESCLIN, die hem krijgsgevangen maakte. Bij den vrede van S. Denis in 1365 in vrijheid gesteld, wilde KAREL V, Koning van Frankrijk, hem in zijn' dienst nemen, en deed hem vruchteloos de voordeeligste aanbiedingen; maar GRAILLY begaf zich in dienst van EDUARD III, Koning van Engeland, die hem het bevel gaf over Guienne en benoemde tot Connetable van Aquitanië. In 1372 werd hij andermaal krijgsgevangen bij Soubise door YVAIN DE GALLES, en naar Parijs gevoerd. KAREL V beloofde hem zijne vrijheid, onder voorwaarde dat hij niet meer tegen Frankrijk zou dienen, maar GRAILLY verkoos liever gevangen te blijven in den Tempel, en † aldaar 1377.

GRAINDORGE (ANDRÉ), Linnenwever te Caen, was in de XVI eeuw de eerste, die beproefde figuren in het lijnwaad te weven. Zijn zoon RICHARD verbeterde deze uitvinding, en vervaardigde linnen tot tafellakens en servetten met damastfiguren. Zie DAMAST.

GRAINVILLE (JEAN BAPTISTE FRANÇOIS XAVIER COUSIN DE), geboren te Havre in 1746, studeerde te Parijs, omhelsde den geestelijken staat en behaalde bij de Akademie van Besançon den prijs met zijne verhandeling over den invloed der wijsbegeerte op de XVIII eeuw. In het begin der omwenteling koos hij, om zich te beveiligen tegen vervolging, een geheel ander vak van letteroefening, en schreef verscheiden tooneelstukken. Den eed op de constitutie gedaan hebbende, begon GRAINVILLE wederom de Mis te lezen, doch dit hem vervelende, werd hij Schoolmeester, en schreef eenige werkjes voor kinderen; na met allerlei wederwaardigheden geworsteld te hebben, verviel hij tot zwaarmoedigheid, en maakte den 1 Feb. 1815 een einde aan zijn treurig leven met een' sprong in de Somme.

GRAMAYE (JOANNES BAPTISTA), geboren te Antwerpen in de laatste helft der XIV eeuw, Pauselijke Protonotaris en Proost te Arnhem en Aartsdiaken van Utrecht, had te Leuven gestudeerd, en werd geschiedschrijver der Nederlanden. Hij deed eene reis naar Duitschland en Italië; op zijnen weg naar Spanje werd hij door Algerijnsche zeeroovers gevangen genomen. Na zijne terugkomst in de Nederlanden begaf hij zich naar Silesië en Moravië, en † op de terugreis te Lubek in 1635. Hij was een zeer geleerd en schrander man, die verscheiden Latijnsche werken over Afrika en België geschreven heeft.

GRAMM (FRIEDRICH), zoon van den Professor CASO GRAMM, te Kiel, in 1694 aldaar de hoogeschool verlatende, beschuldigde CHRISTOPH FRANKEN en andere onderwijzers in de godgeleerdheid en philosophie van dwalingen, waarover hij in 1696 gevangen gezet werd, doch ontsnapte in de kleeding van een zijner zusters kinderen, die hem in de gevangenis bezocht; zijne schriften werden in 1697 te Kiel door beulshanden verbrand. Hij had zich naar Koppenhagen begeven, en schreef op nieuw tegen FRANKEN; hij droeg zijne schriften op aan de theologische faculteit aldaar, die hem zulks zeer kwalijk nam; hij wijdde in 1698 een geschrift aan de Lubeksche regering en in 1699 een ander aan de theologische faculteit te Rostock, maar dit werd hem evenmin in dank afgenomen; eindelijk maakte hij het zoo erg, dat hij te Koppenhagen gevatten na eene ge-

vangenis van vier maanden gebannen werd. In 1701 kwam hij heimelijk weder te Kiel, maar werd ontdekt en tot levenslange gevangenis op het eiland Helgoland veroordeeld. † ald. in 1710. Zijne schriften bewijzen dat ook de Latijnsche taal tot schelden en razen geschikt is, hoewel GRAMM zijne onbeschofte uitdrukkingen gewis niet van CICERO ontleend heeft. = (JOHANN), geboren te Aalborg, in Jutland, den 28 October 1685, was Professor der Grieksche taal te Koppenhagen, en bekleedde verscheiden aanzienlijke hofambten. † den 19 Februarij 1748. Hij heeft eenige belangrijke archaeologische, historische en philologische werken uitgegeven.

GRAMMATICA, van *Γραμμα*, letter, schrift, is dus zoo veel als letterkunst of onderrigting in de kennis der letteren, dat is in al wat tot het verstandig lezen of zamenstellen van boeken behoort, en in dezen ruimeren zin gebruikten ook de Ouden dit woord; zij verstonden daaronder niet alleen de kennis der taal, maar ook de redekunst, dichtkunst, geschiedenis en zelfs de wijsbegeerte. Tegenwoordig beteekent dit woord Spraakleer of meer bepaald Leerboek van eenige taal, een kort begrip behelzende der regelen, volgens welke eene taal goed gesproken en geschreven wordt. Onder de Ouden waren dergelijke leerboeken reeds in gebruik; ARISTOTELES rangschikte de woorden in zekere klassen; PHILETAS van Cos onderwees de Grieksche taal volgens regelen in Egypte, en telde zelfs den jongen PTOLEMEUS PHILADELPHUS onder zijne leerlingen. Bij SUETONIUS vindt men onder twintig taalmeesters MARCUS ANTONIUS GNIPHO vermeld, die JULIUS CÆSAR als kind onderwees. Iedere taal heeft eene bijzondere Grammatica, maar men heeft ook eene algemeene of philosophische Grammatica voor alle talen willen uitdenken, of liever het ontwerp gevormd van eene algemeene taal, die alle menschen zouden kunnen verstaan, spreken en schrijven; reeds LEIBNITZ kwam op dit denkbeeld, en vele andere wijsgeeren na hem hebben zich met dit onderwerp bezig gehouden. Als schrifttaal heeft men de mogelijkheid der invoering gezien (zie PASIGRAPHIE), maar als spreektaal ontmoet de verwezenlijking dezer ideale taal onoverkomelijke zwarigheden.

GRAMME is de eigenlijke eenheid van het gewigt in het Fransche metrieke stelsel, waarbij men tot oneigenlijke eenheid de Kilogramme (1000 Grammen) heeft aangenomen. De benamingen der veelvouden zijn uit het Grieksch en die der onderdeelen uit het Latijn ontleend: men noemt derhalve de veelvouden:

Deca - Hecto - Kilo - Myria - Decamyriagramme.
10 100 1000 10000 100000

en de onderdeelen:

Deci - Centi - Milli - Decimilli - Centimilligramme.
$\frac{1}{10}$ $\frac{1}{100}$ $\frac{1}{1000}$ $\frac{1}{10000}$ $\frac{1}{100000}$

GRAMMONT (PHILIBERT, Graaf DE), zoon van den Maarschalk van dezen naam, trad zeer jong in den krijgsdienst, deed zijn' eersten veldtogt onder CONDÉ en TURENNE, en onderscheidde zich door zijn' ridderlijken moed bij verscheiden gelegenheden, veldslagen, belegeringen, enz. vooral bij de veroveringen van het Franche-Comté en den veldtogt in Holland. Hij werd van het hof verbannen, omdat hij LODEWIJK XIV het hart der schoone LAMOTTE-HOUDANCOUR had durven betwisten, en ging naar Engeland, waar hij aan het dartel hof van KAREL II gelegenheid genoeg vond om zich door zijne vrolijkheid, zijn vernuft, zijne loszinnigheid, zucht tot vermaak en het spel zijne ballingschap regt aangenaam te maken. Zijn vrolijke aard bleef hem bij tot in zeer hoogen ouderdom; hij was reeds 75 jaren oud, toen hij uit eene zware krankte herstelde en nog elf jaren leefde. † in 1707. In de schriften van S. EVREMONT, BUSSY-RABUTIN, HAMILTON en anderen vindt men vele bijzonderheden en anecdoten aangaande dezen vermaarden Epicurist. = (BEATRIX DE CHOISEUL STAINVILLE, Hertogin DE), geboren te Luneville in 1730, huwde in 1759 met den Hertog DE GRAMMONT, en was zeer gezien aan het hof gedurende de regeringen van LODEWIJK XV en XVI om hare voortreffelijke hoedanigheden. Zij werd ook het slagtoffer der omwenteling en † te Parijs onder de Guillotine in 1794. = (ANTOINE LOUIS RAYMOND GÉNÉVIÈVE, Graaf DE), geboren te Parijs in 1787, trad in 1809 als vrijwillige in den krijgsdienst, en werd Luitenant op het slagveld van Raab; in 1812 verzelde hij als Aide-de-Camp den Generaal GROUCHY op den verderfelijken togt naar Rusland en werd gekwetst in den slag van de Moskwa. De zaken in Frankrijk geheel van gedaante veranderd zijnde, werd hij naar Hartwell gezonden, om LODEWIJK XVIII het herstel van zijn geslacht aan te kondigen; hij verzelde den Koning bij deszelfs intrede te Parijs, en verkreeg den rang van Kolonel. De Graaf DE GRAMMONT was tweemalen lid van het Kiescollegie, en nam in 1820 zitting in de kamer der Pairs, doch werd eerlang naar Martinique gezonden, om er het bevel te voeren over het 49 regiment. † aldaar den 27 Julij 1825.

GRAMSCHAP is eene geweldige gemoedsdrift, die zich op eene hevige wijze openbaart; HORATIUS noemt (*Lib I, Ep. II*, 62) de Gramschap eene korte razernij; want de vergramde is inderdaad in een' toestand van woede, die somtijds voor zich zelven en anderen zeer nadeelige, zelfs noodlottige gevolgen heeft, wanneer de Gramschap bij hem zoodanig de overhand bekomt, dat hij geheel niet meer naar de rede luistert, en als een bijsterzinnige alle bezonnenheid bij zijn handelen verliest. Niemand kan terzelfder tijd een vergramd en een goed man zijn, zegt SENECA (*de Ira*, L. II. 11). Daarom is het pligt tegen de Gramschap zoo veel mogelijk op zijne hoede te zijn, en, getergd of beleedigd wordende, niet dadelijk in drift op te stuiven, maar de eerste opwelling terstond te onderdrukken. Iemand geheel onvatbaar voor Gramschap zal bezwaarlijk gevonden worden; maar het is ook slechts tegen de woeste onbesuisde Gramschap dat men zich wapenen moet; er kunnen zelfs gevallen zijn dat het zeer prijsselijk is zijne Gramschap te laten blijken, namelijk die edele Gramschap, die uit verontwaardiging over iets snoods of onregtvaardigs ontstaat. Ja, men kan, zegt de brave CATS (*Tachtigj. Bedenck.*),

— — de gramschap selfs ten goede wel gebruycken.
Ick wil niet dat de mensch sijn naesten deren sal
Door ongestuymigh bloet of vlagen van de gal,
Maer wil dat yedereen sijn herte sal bekijven,
Wanneer het nucken broet en tracht daerin te blijven.
Voelt gy dat u het vleysch naer quade rancken helt,
Sie dat gy tegen haer uw gramste sinnen stelt;
Toon dan een fel gebaer als gramme menschen plegen,
En treck uyt uw gebreck een onverwachten segen:
Indien gy, weerde vrient, niet anders gram en wert,
Soo doet ge uw naesten goet en oock uw eygen hert.

De overmagtige Gramschap is niet alleen voor de zedelijkheid maar ook voor de gezondheid van den mensch zeer nadeelig; gal- en zenuwkoortsen, leverontsteking, waterzucht, teering, beroerte, cholera ja zelfs volslagen dolheid kan uit Gramschap ontstaan; de melk van hevig vergramde moeders en minnen veroorzaakt den zuigeling stuipen, ja men heeft zelfs gezien dat zij als een sterk vergift denzelven oogenblikkelijk doodde: weshalve men niet alleen zich zelven zoo veel mogelijk tegen deze gevaarlijke gemoedsdrift in acht nemen, maar ook de aanleiding tot Gramschap bij anderen uit den weg ruimen moet.

GRANAAT is een mineraal, hetwelk in dodecaëderrhomben gekristalliseerd en ook in harde korrels voorkomt. Deszelfs kleur is bloed-, kolombijn- en bruinrood, wijn- en honiggeel, olijf-, gras- en berggroen, roodachtig en leverbruin. Het is doorschijnend en donker, zachter dan topaas en behoort onder de edelgesteenten, doch heeft geene hooge waarde. Tot ringsteenen, enz. zijn inzonderheid de Groenlandsche en Oost-Indische Granaten geschikt, die doorgaans zeer zuiver en schoon van kleur zijn; uit de groote Stiermarksche en Tyrolsche Granaten worden deksels voor snuifdoozen e. d. g. voorwerpen geslepen. De korrels, die voornamelijk in Bohemen gevonden worden, worden geslepen, geboord, aan snoeren geregen en als koralen om den hals en de armen of als oorsiersels gedragen. De gemeene Granaten worden gestampt en in plaats van smergel bij het glasslijpen gebruikt. = (HAND-), zie GRENADIERS.

GRANADA, de hoofdstad van een gelijknamig Spaansch koningrijk in Opper-Andalusië, ligt aan de rivier Xenil, en heeft over de 66,000 inwoners; in de nabijheid liggen twee bergen, tusschen welke de Darro heenstroomt; op een' dezer bergen ligt het vermaarde Moorsche paleis Alhambra met zijne dertig torens, dat alleen de ruimte van eene stad beslaat. De andere berg Alcanaza is vol huizen en tuinen. In den omtrek liggen de altijd met sneeuw bedekte Alpujarras, evenwel is de luchtstreek zeer zacht en gezond in Granada en de winter er naauwelijks bemerkbaar. De stad is de zetel van een aartsbisdom; er zijn 40 kloosters, 13 hospitalen, een paar kwijnende fabrijken, maar heerlijke kerken en vele overblijfsels van Moorsche bouwpracht. De omstreken zijn bij uitstek vruchtbaar, maar slecht bebouwd; men ziet op het land meer bedelende monniken dan arbeidende boeren, die begrijpen dat het genoeg is als een monnik hunnen akker zegent, die zij wanen dat op hun vlijtig aanroepen van *Nuestra Señora* alles wel van zelven zal voortbrengen.

GRAND (MARC ANTOINE LE), Fransch Tooneelspeler en Dichter, geboren te Parijs in 1667 op denzelfden dag dat MOLIÈRE stierf, vervaardigde ruim 30 blijspelen, bij elkander in 1770 in 4 deelen gedrukt. † in 1728.

GRANDES zijn in Spanje edellieden van den hoogsten rang naast aan dien der leden van het koninklijk geslacht. De benaming is eigenlijk eene vertaling van het Latijnsche *Magnates*, welken titel ten tijde der Gothische Koningen, toen de wetten en staatsstukken in het Latijn geschreven werden, door de Spaansche grooten van den eersten rang gevoerd werd; doch toen ALPHONSUS DE WIJZE bevolen had dat men zich van de Spaansche taal bedienen zou, kwam ook de titel van Grandes voor den hoogen adel (*Ricos hombres*) in gebruik; de lagere adel mag slechts dien van *Cavalleros* (Ridders) en *Hidalgos* (edelgeboren) voeren; maar alle *Ricos hombres* (rijke mannen) zijn echter geen Grandes, maar alle Grandes moeten *Ricos hombres* zijn. Eertijds hadden de Grandes zeer aanzienlijke voorregten; zij mogten vrije heerlijkheden bezitten en krijgsvolk werven op hunn' eigen naam; bezaten zij koninklijke leengoederen, dan leverden zij voor derzelver inkomsten den Koning een bepaald getal gewapende manschappen, en waren overigens vrij van belastingen; zij konden zonder bijzonderen last des Konings voor geene burgerlijke of lijfstraffelijke regtbank gedaagd worden, en mogten in de middeleeuwen

met hunne vasallen ongehinderd het Rijk verlaten, en zich aan de leenverpligting onttrekken, om een' anderen Heer, zelfs tegen hunnen vorigen gebieder, te dienen, zonder dat hun zulks als hoogverraad toegerekend werd. Het verloop der tijden heeft deze voorregten (als men zulke barbaarsche aanmatigingen der regeringloosheid voorregten noemen mag) allengs doen vervallen, die overigens onder de regering van FERDINAND en ISABELLE door de krachtige maatregelen van den verstandigen XIMENEZ merkelijk ingekort, en vervolgens binnen de behoorlijke grenzen gebragt werden door KAREL V, die van den onafhankelijken leenadel een' afhankelijken hofadel maakte. Sedert zijn de Grandes enkel in het bezit van onschadelijke ceremonieele voorregten gebleven; de Koning noemde een' Grande *mi primo* (mijn' neef), terwijl hij een' edelman van minderen rang *mi pariente* (mijn' bloedverwant) noemde; bij plegtige gelegenheden, hof- en kerkceremoniën waren voor de Grandes en hunne vrouwen de aanzienlijkste plaatsen bestemd; maar het onschatbaarste voorregt, waarop zij ook den meesten prijs stelden, was dat zij in 's Konings tegenwoordigheid — den hoed op het hoofd mogten zetten! doch hierbij moest ook een bijzonder ceremoniëel zorgvuldig in acht genomen worden; er waren namelijk drie klassen van Grandes: die van de eerste klasse mogten den hoed opzetten *vóór* zij den Koning aangesproken hadden, die van de tweede *na* het eindigen van hunne aanspraak, en hoorden zijn antwoord met gedekten hoofde, maar die van de derde klasse moesten den Koning eerst laten uitspreken, en kregen dan verlof van Zijne Majesteit om van dit kostelijk voorregt gebruik te maken, dat hun waarlijk door weinig hovelingen aan andere Europesche hoven zal benijd worden. In later tijden, althans na de kortstondige tusschenregering van JOSEPH BONAPARTE en de daarop gevolgde staatkundige worstelingen der partijen in Spanje, had de Spaansche Grandezza niet veel meer te beduiden.

GRANDIER (URBAIN), Priester en Kanonik te Loudun, werd in 1630 door den Bisschop van Poitiers tot kerkboete veroordeeld en voor vijf jaren van zijn priesterschap ontzet, omdat hij heimelijk een meisje onderhouden had. Dit had de Ursuliner nonnen van Loudun, wier biechtvader hij geweest was, dermate tegen hem verbitterd, dat zij hem beschuldigden van tooverij, en verklaarden dat hij haar door den Duivel liet plagen. De verstandige Aartsbisschop van Bordeaux SOURDIS nam echter zoodanige maatregelen, dat men GRANDIER voor-eerst ongemoeid liet; doch de Staatsraad LAUBARDEMONT te Loudun gekomen zijnde, om het kasteel te doen afbreken, werd deze zaak weder opgewarmd door de Abdis en den Biechtvader der Ursulinen, die beweerden dat de nonnen bezeten waren, en om te bewijzen dat GRANDIER deze arme schepsels den Duivel in het lijf gezonden had, zeiden zij dat hij vermoedelijk de schrijver was van een vinnig schimpschrift tegen den Kardinaal DE RICHELIEU. Deze, hiervan door LAUBARDEMONT onderrigt, gaf hem last de bezetenheid der nonnen naauwkeurig te onderzoeken. GRANDIER werd gevat, naar Angers gebragt en, op het getuigenis der nonnen, dat de Duivel in het klooster haar geen oogenblik rust liet, nadat dit bijsterzinnig proces zeven maanden geduurd had, veroordeeld om levend verbrand te worden, welk afgrijsselijk vonnis aan den ongelukkigen op den 18 October 1634 werd uitgevoerd. DE FELLER, deze geregtelijke gruweldaad, op eene echt Jezuitische wijze vergoêlijkende, zegt dat, schoon sommigen GRANDIER voor geen toovenaar mogten houden, hij daarom toch geen beter lot waardig was, alzoo de goddelijke regtvaardigheid zich van het bijgeloof zijner vijanden bediende, die hem van eene misdaad beschuldigden, welke hij niet begaan had, om hem voor eene andere veel grooter misdaad te straffen. Men moet waarlijk wel Jezuit zijn, om de wraakzucht van den Kardinaal DE RICHELIEU met de goddelijke regtvaardigheid voor eenzelvig te durven verklaren!

GRANDJEAN (JEAN), geboren te Amsterdam den 5 Februarij 1752 van burgerlijke ouders, wier voorgeslacht de geloofsvervolging in Frankrijk ontweken was, en zich in Holland had nedergezet, vroegtijdig lust in de schilderkunst betoonende, liet zijn vader hem in het teekenen onderwijzen door JAKOBUS VERSTEGEN, en eenige vorderingen gemaakt hebbende, schilderde hij, om het ouderlijk gezin eenigzins te ondersteunen, voor een' Kunstverlakker, maar de jonge GRANDJEAN gevoelde zich tot iets hooger bestemd dan tot een werktuig der galanteriewinkeliers om geld te winnen; in 1772 geraakte hij aan het werk bij den Kunstschilder JURRIAAN ANDRIESSEN, dien hij behulpzaam was in het schilderen van zaalstukken; bij dezen voortreffelijken meester maakte hij in drie jaren uitstekende vorderingen en behaalde op de stadsteekenakademie drie eerprijzen kort na elkander. Eindelijk op zich zelven werkende, ontving hij voor zijn eerste schilderstuk 600 Guldens, en leide zich voornamelijk toe op het landschap- en historieschilderen; hij was toen 25 jaren oud, en werd reeds door de liefhebbers onder de verdienstelijkste kunstenaars gerekend; van alle kanten werd zijn kunstijver aangemoedigd, en hij was in 1777 een der veertig leden-stichters van de maatschappij *Felix Meritis*. Eene reis door België en naar Dusseldorp, op welke hij eenige meesterstukken der Italiaansche school had leeren kennen, wekte in hem het verlangen om Italië te bezoeken, hetwelk in een ernstig voornemen veranderde en hem aandreef om de Italiaansche taal te leeren; deze genoegzaam magtig, door vermogende vrienden en rijke kunstliefhebbers tot het doen der reis in staat gesteld en van aanbevelingen voorzien, kwam hij in den zomer van 1779 te Rome, waar hij onder de aldaar aanwezige kunstenaars minzaam ontvangen werd en in den Kardinaal ALBANI een' edelmoedigen beschermer vond. Met onafgebroken ijver bestudeerde GRANDJEAN zoo wel de natuur in den omtrek van Rome als de openbare kunstwerken en de bijzondere verzamelingen derzelve van aanzienlijke liefhebbers, en zond eene menigte heerlijke teekeningen, maar weinig schilderstukken naar Holland; onder dezen waren zestien stukjes in het graauw, waarvan hij de onderwerpen genomen had uit het dichtstuk GERMANICUS, van L. W. VAN MERKEN, en die voor dit werk gegraveerd zijn door den beroemden RAFAEL MORGHAN. Deze zestien uitmuntende tafereelen versieren, zegt VAN SWINDEN (*Inwijd. Redev. van Fel. Merit. p.* 102), als meesterstukken van een' groot' man, het meesterstuk van eene groote vrouw, maar waren ook, helaas! zijn laatste kunstarbeid. † te Rome den 12 November 1781, en werd door twaalf Nederlandsche, Duitsche en Engelsche kunstenaars bij fakkellicht begraven op het kerkhof der Protestanten, waar zijne vrienden hem naderhand een gedenkteeken hebben opgerigt, en zijne kunstnalatenschap naar Amsterdam aan zijn' vader zonden, die dezelve deed verkoopen, en, na aftrek van alle kosten, nagenoeg 3200 Guldens daarvoor ontving.

GRANDMENIL (JEAN BAPTISTE FAUCHARD DE), beroemd Fransch Tooneelspeler, geboren te Parijs in 1737, was aanvankelijk Advokaat, en had reeds verscheiden gewigtige regtszaken bepleit, toen hij eensklaps de balie verliet, en zich aan het tooneel te Brussel verbond; vervolgens speelde hij te Bordeaux en te Marseille, en van 1790 tot 1811 te Parijs. Hij muntte voornamelijk uit in karakterrollen van het hooge blijspel, was Professor der declamatie bij het Conservatoire en lid der vierde klasse van het Instituut. † den 24 Mei 1824.

GRANDVAL (NICOLAS RACOT DE), geboren te Parijs in 1676, was in zijne jeugd Muzikant bij een reizend tooneelgezelschap, doch werd Organist van eene parochiekerk te Parijs, en schreef een comisch heldendicht, *Cartouche, ou le vice puni*, van hetwelk ook eene gerijmde Nederduitsche vertaling bestaat. † in 1753. Zijn zoon = (CHARLES FRANÇOIS RACOT DE), vermaard Fransch Tooneelspeler, geboren te Parijs in 1711, betrad reeds in 1729 het tooneel met de rol van *Andronicus* in CAMPISTRONS treurspel van dien naam, en werd de opvolger van DUFRESNE voor de eerste rollen zoo wel in het blijals in het treurspel, welke hij met veel roem speelde. Reeds in 1760 verliet hij het tooneel en † in 1784.

GRANET (FRANÇOIS OMER), geboren te Marseille in 1755, was winkelier aldaar op het tijdstip van de uitbarsting der omwenteling, die hem eerlang van achter de toonbank op het staatstooneel bragt, waar hij zich door zijn woest en cynisch gedrag den weg baande naar de Conventie en aldaar voor den dood stemde van LODEWIJK XVI. Met BILLAUD-VARENNES en COLLOT D'HERBOIS tot lid van het Committe van algemeen welzijn benoemd, wedijverde hij met zijne waardige ambtgenooten in het voorslaan van bloeddorstige maatregelen. Hij ontsnapte de Guillotine, en werd onder het keizerschap Maire van Marseille; doch men moet hem het regt doen van te erkennen, dat hij zich in dit ambt onbesproken gedroeg, en zelfs verscheiden emigranten gewigtige diensten bewees, die hem echter na het herstel des koningschaps in 1815 met ondank vergolden werden. Toen het gemeen zijn huis geplunderd had, werd hij nog bovendien ingevolge der wet van den 12 Januarij 1816 uit Frankrijk gebannen; hij begaf zich naar Brussel, doch kreeg in 1818 verlof om naar Marseille terug te keeren. † aldaar in 1821.

GRANGENEUVE (JAQUES ANTOINE), geboren te Bordeaux in 1750, was substituut van den Procureur des Konings op het tijdstip der omwenteling, werd benoemd tot afgevaardigde naar de Wetgevende Vergadering, en vervolgens tot lid der Conventie, waar hij de uitsporigste voorstellen deed tot het vervolgen der uitgewekenen, de edellieden, priesters, enz.; zelfs smeedde hij met CHABOT en BAZIRE het dolzinnig ontwerp om zich te laten vermoorden, ten einde het volk nog meer tegen de aristocraten te verbitteren, die men voor dezen patriottischen moord wilde laten boeten; doch het bleef bij dit heldhaftig voorstel. GRANGENEUVE was de eerste die met de roode muts in de vergadering verscheen, ter eere van de galeiboeven, die bij eene oproerige beweging waren losgebroken en zich echt patriottisch hadden gedragen; hij werd wel in het eerst uitgelagchen, maar de roode muts kwam niet te min in de mode. Ondertusschen was GRANGENEUVE in zijn hart toch zoo bloedgierig niet als hij zich aanstelde, want hij stemde niet voor den dood van LODEWIJK XVI, maar voor de opsluiting tot den vrede. Begrepen in de vervolging der Girondisten werd hij te Bordeaux gevat, en aan eene militaire commissie overgeleverd, die hem met zijn' broeder ter dood veroordeelde, welken zij den 21 December 1793 ondergingen.

GRANICUS (DE), eene rivier in Klein-Azië, die op den berg Ida ontspringt, en zich in de Propontis of Zee van Marmora uitstort, is vermaard wegens de eerste overwinning, welke ALEXANDER 334 jaren vóór J. C. aan deszelfs oevers behaalde met zijn leger van 30,000 man op de 60,000 Perzen, aangevoerd door DARIUS III. De Turken noemen deze rivier Sufou.

GRANIET is eene zeer harde, vaste, korlige steensoort, uit feldspaath, quarz en glimmer bestaande; door enkele in de grondmassa ingewassen feldspaathkristallen wordt de steen porphyrachtig Graniet; sommige Granieten hebben toevallige bijmengsels. In vroeger tijden diende de Graniet, vooral de Egyptische roode, tot allerlei kunstwerken, die meestal niet gepolijst werden, b. v. tot voetstukken van standbeelden, enz. De steenhouwers gebruiken den Graniet zelden anders dan in gezaagde platen tot tafelbladen en ander plat werk, of tot hoeksteenen, bij het bouwen van kerken, bruggen, waterleidingen enz. en eindelijk tot molensteenen.

GRANNONUM, oude benaming van *Granville*, in Frankrijk.

GRANSON, eene kleine stad en baljuwschap in het Waadland, aan het meer van Neufchatel, onderhoorig aan de Zwitsersche cantons Bern en Freiburg, was eertijds een bijzonder graafschap en aanzienlijker dan tegenwoordig. De plaats is in de geschiedenis vermaard wegens de luisterrijke overwinning, in derzelver nabijheid behaald door de Zwitsers in 1476 op KAREL DEN STOUTEN, Hertog van Bourgondië, die Granson belegerd hield.

GRANT (CHARLES), geboren in Schotland in 1746, vertrok in 1769 naar de Indiën, en werd in 1787 door Lord CORNWALLIS benoemd tot Voorzitter van het Bestuur des koophandels te Calcutta. In 1790 kwam hij met zijn gezin in Engeland terug, werd in 1794 Directeur en Voorzitter van den Raad der Oost-Indische Maatschappij, in 1802 tot 1819 had hij zitting in het Huis der gemeente, en † te Londen in 1824. Hij was lid van alle maatschappijen van weldadigheid en tot bevordering van den Christelijken Godsdienst, de Bijbelgenootschappen, e. d. g. Uit zijne eigen middelen had hij meer dan 150 kinderscholen in de gebergten van Schotland gesticht.

GRANTA, oude benaming van *Cambridge*, in Engeland.

GRANVELLE (ANTOINE PERRENOT DE), zoon van NICOLAS PERRENOT DE GRANVELLE, Kanselier van Keizer KAREL V, werd geboren te Ornans, in Bourgondië, in 1517, studeerde in de wijsbegeerte te Padua, toen in de godgeleerdheid te Leuven, en werd door zijn' vader tot het behandelen van staatszaken opgeleid. Met zijne veelvuldige taalkennis, geleerdheid en schranderheid paarde hij eene grenslooze eerzucht, voor welke geene hooge waardigheid onbereikbaar scheen. In zijn 23 jaar tot Bisschop van Arras (Atrecht) benoemd, verzelde hij zijn' vader op den Rijksdag te Worms en te Regensburg, en was tegenwoordig op het Concilie van Trente. Toen na den slag bij Mühlberg de Protestanten den vrede verlangden, werd GRANVELLE met het opstellen der punten van verdrag belast, en bedroog den Landgraaf van Hessen, wien men de vrijheid beloofd had; te gelijkertijd liet hij den Protestanten Constanz door verrassing ontnemen. In 1550 werd hij Staatsraad en bewaarde de rijkszegels. Toen de Keizer in 1552, door MAURITS VAN SAKSEN in Tyrol overvallen, bij nacht van Inspruck in een' draagzetel ontvlugtte, verzelde GRANVELLE hem met gevelde lans. Het verdrag van Passau, hetwelk kort daarop tot stand kwam, was GRANVELLES werk. In 1553 onderhandelde hij het huwelijk van Don PHILIPS met MARIA, Koningin van Engeland. Bij de overdragt der Nederlanden door KAREL V aan zijn' zoon PHILIPS in 1555 beantwoordde GRANVELLE de aanspraak des Keizers uit naam van den nieuwen Heer. Toen, na de hervatting van den oorlog met Frankrijk, het krijgsgeluk HENDRIK II gunstig werd, bemiddelde GRANVELLE in 1559 den vrede van Château-Cambresis. PHILIPS II, de Nederlanden verlaten en MARGARETA VAN PARMA als Landvoogdes aangesteld hebbende, liet GRANVELLE als minister en raadsman bij haar. In deze hoedanigheid haalde hij zich den haat der ingezetenen op den hals, waaraan hij in het eerst zich weinig stoorde, dewijl PHILIPS zijne maatregelen goedkeurde, hem tot Aartsbisschop van Mechelen benoemde, en de Paus hem tot Kardinaal verhief. Zijne vijanden lieten echter niet af hem met aanklagten te vervolgen, en wisten eindelijk ook de zwakke MARGARETA tegen hem in te nemen: zoodat PHILIPS op haar verzoek hem in 1564 terugontbood. MARGARETA had weldra berouw dat zij dezen doorslepen staatsman van zich verwijderd had, en zocht hem vruchteloos te bewegen dat hij zou terugkomen. Vijf jaren sleet nu GRANVELLE ambteloos met de studie en in den omgang met geleerden. Na de verkiezing van Paus PAULUS V zond PHILIPS hem in 1570 naar Rome, om met den Paus en de Venetianen een verbond te sluiten tegen de Turken, die Napels bedreigden, waarheen GRANVELLE als Onderkoning gezonden werd, en door zijne maatregelen den toeleg der Porte verijdelde. PHILIPS, die den roem wilde hebben van zelf te regeren, gaf GRANVELLE slechts den titel van Voorzitter van den Hoogen Raad van Italië en Castilië, maar de Kardinaal was inderdaad eerste Minister. Hij bewerkte de vereeniging van Portugal met Spanje en sloot het huwelijk der Infante CATHARINE met den Hertog van Savoyen, waardoor den Franschen alle hoop op de verkrijging van het Milanesche benomen werd. † te Madrid in 1593.

GRAPHÆUS (CORNELIUS), of CORNELIS SCHRIJVER, geboren te Aalst in 1482, was Boekdrukker en Secretaris van Antwerpen; hij gaf verscheiden Latijnsche gedichten in het licht op de merkwaardige gebeurtenissen van zijn' tijd en *Eclogae Sacrae*, in 1536 te Antwerpen gedrukt. † in 1558.

GRAPHOMETER is een werktuig, hetwelk de landmeters gebruiken om de oppervlakten op het papier te brengen, die zij gemeten hebben. Men heeft hetzelve van tijd tot tijd in Frankrijk verbeterd en andere namen er aan gegeven, als Agrichnograaph, Scenograaph, enz.

GRAS is in de kruidkunde eene klasse van gewassoorten, die een' hollen met knoopen en leden voorzienen stengel (halm) hebben; de bladen zijn lang, smal en gestreept; zij zitten niet, gelijk andere plantbladen, aan stelen, maar eindigen in eene scheede, die den halm omvat. De bloesems zijn klein, groenachtig en dragen een baverachtig zaad; eenige soorten dragen aren als de tarwe en rogge, die ook tot de Grassen behooren.

GRASSE (FRANÇOIS JOSEPH PAUL, Graaf DE), Marquis van Grasse-Tilly, geboren in 1723, den zeedienst gekozen hebbende, was in 1779 opgeklommen tot den rang van Schout bij nacht (*Chef d'escadre*), en onderscheidde zich bij verscheiden gelegenheden in den Amerikaansch-Engelschen oorlog, doch werd eindelijk na een bloedig gevecht tegen den Engelschen Admiraal RODNEY den 12 April 1782, in hetwelk hij de helft zijner manschappen verloor, geslagen en te Londen opgebragt. Na zijne terugkomst in Frankrijk werd hij niet weder in dienst gesteld, en † te Parijs den 11 Jan. 1788

GRASSI (HORATIO), Jezuit, geboren te Savona in 1582, † te Rome in 1654, onderwees de wiskunde te Genua en te Rome; hij is niet zoo zeer vermaard wegens zijne kundigheden en wetenschappelijke werken dan wel om zijn geschil met den beroemden GALILEI. Zie GALILEI (GALILEO).

GRASWINKEL (DIRK), geboren te Delft in 1600, was een vermaard regtsgeleerde, bloedverwant en vriend van HUGO DE GROOT; hij bekleedde het ambt van Advokaat-fiscaal van Holland en dat van Griffier der Algemeene Staten; de Republiek Venetië vereerde hem met de ridderorde van S. Marco. † te Mechelen den 12 October 1666. Behalve eenige staatkundig-regtsgeleerde en zedekundige werken, gaf hij de Psalmen, het werkje van THOMAS À KEMPIS in Latijnsche verzen en eenige andere dichtwerken in het licht. = (JAKOB JANSZ.), gezegd BOOT, waarschijnlijk een voorzaat van den voorg., geboren te Delft den 25 Julij 1536, was een zeldzaam voorbeeld van nederigheid, soberheid, weldadigheid en vroomheid. Uit zijne levensbeschrijving, die onder den titel van den *Delftschen Israëliet* in het licht gegeven is, blijkt dat hij, 16 jaren oud zijnde, met andere jonge lieden tot vermaak een half uur van de stad in een schuitje varende, hetzelve omsloeg, en hij met veel moeite het laatste van allen gered werd. Deze redding maakte op zijn jeugdig gemoed zulk een' diepen indruk, dat hij besloot van alle ijdele vermaken voor altoos af te zien, en voortaan enkel tot nut van anderen te leven. Nooit heeft hij naderhand gelagchen of eenig onnut woord gesproken; hij verhengde of bedroefde zich over niets, woonde geheel alleen in een achterhuis, waar genoegzaam geen huisraad, zelfs geen bed gevonden werd, want hij sliep op een' stoel; op de straat vertoonde hij zich in eene zeer eenvoudige, zelfs armelijke kleeding; zijn voedsel was te huis gekruimeld brood en geschraapte kaas, en zijn drank hui; als hem iemand ter maaltijd noodigde, at hij zeer weinig, en verzocht dat men een' schotel naar een of ander behoeftig huisgezin zou zenden. Van zijn inderdaad aanzienlijk inkomen verteerde hij voor zich zelven geene 30 Guldens in het jaar; alles besteedde hij om anderen te helpen, te ondersteunen en die iets voor hem verrigt hadden rijkelijk te beloonen; zijne bezigheid bestond in het lezen van den Bijbel en stichtelijke boeken, het vlijtig bijwonen van de openbare Godsdienstoefeningen en het opsporen van hulpbenoodigden. Om den behoeftigen nog meer te dienen, leide hij zich toe op de genees- en scheikunde, plantte heilzame kruiden in zijn' tuin en hield briefwisseling met voorname geneeskundigen. Des avonds deed hij een' riem om zijn lijf, waaraan verscheiden potjes, fleschjes en kannetjes hingen met geneesmiddelen, welke hij zelf gereed gemaakt had, en naar de kranken bragt, wien hij veelal nog geld bovendien gaf, om versterkende spijzen te koopen. Zoo deed hij alle avonden zijne weldadige ronde; op eene dezer menschlievende wandelingen ontnam een dief hem zijn' mantel, en wilde er mede doorgaan. » Vriend!" zeide hij, » doet gij dit uit » armoede, wacht, dan zal ik u nog wat geld geven." De dief, hem herkennende, wierp beschaamd hem zijn' mantel weder toe, en liep weg. Op deze wijze rekte deze eerbiedwaardige dweeper zijn voor zich zelven geheel vreugdeloos en voor anderen zoo nuttig en weldadig leven tot 88 jaren, want zijne edele ziel verliet zijn uitgeteerd en vermagerd ligchaam den 10 Maart 1624, hetwelk in het familiegraf te Delft in de Oude kerk begraven ligt, waar mogelijk zijn grafschrift, bij BLEISWIJK vermeld, nog te lezen is.

GRATIANOPOLIS, oude benaming van *Grenoble*, in Frankrijk.

GRATIANUS (FLAVIUS), geboren te Firmium, in Pannonië, in 359, was de zoon van VALENTINIANUS I, dien hij opvolgde in 375; hij verdreef de Scytische horden uit Gallië, vervolgens beöorloogde hij de Gothen in het Oosten, die den Keizer VALENS overwonnen en gedood hadden; hij nam daarop THEODOSIUS tot mederegent aan, wien hij het bewind gaf over Konstantinopel, Thracië en alle provinciën van het oosten; doch VALENS was een Ariaan en GRATIANUS een regtzinnig Katholijk, maar zijn ijver voor het ware geloof deed hem maatregelen nemen, die niet zeer geschikt waren om Heidenen en ketters tot zijne vrienden te maken, die ook terstond van hem af-

vielen, toen MAXIMUS door de legioenen, over welke hij het bevel voerde, tot Keizer werd uitgeroepen. GRATIANUS trok tegen hem op, doch, in de nabijheid van Parijs door zijne soldaten verlaten, en naar Lyon geweken, werd hij gevangen genomen, aan zijne vijanden overgeleverd en vermoord in 383.

GRATIëN, zie CHARITEN.

GRATIFICATIE, Lat. *Gratificatio*, bewilliging, vergunning, wordt doorgaans in de beteekenis van belooning voor een' bewezen dienst gebezigd.

GRATIS, van *Gratus*, welgevallig, aangenaam, beteekent kosteloos, om niet.

GRATIUS, Latijnsch dichter, tijdgenoot en vriend van OVIDIUS, schreef een dichtstuk over de jagt met honden, *Cynogeticon*, hetwelk lang verloren was, doch in 1503 door SANNAZARIUS in eene bibliotheek in Frankrijk gevonden en in 1504 voor de eerstemaal te Bologna gedrukt is; sedert is dit dichtstuk verscheiden malen met dat van NEMESIANUS over hetzelfde onderwerp zamengedrukt.

GRäTZ, hoofdstad van het Oostenrijksch hertogdom Stiermarken, ligt aan de rivier de Muer, is versterkt en heeft omtrent 40,000 inwoners, waaronder vele zijde- en linnenwevers, fabrikanten en winkeliers, die meest alle fraaije en net gebouwde huizen bewonen. De stad is de zetel van verscheiden collegiën van bestuur; jaarlijks worden er twee missen gehouden. De hoogeschool werd in 1585 gesticht; de kerken en andere openbare gebouwen geven der stad een aanzienlijk voorkomen. Op de markt staat eene bronzen dusgenaamde H. Drievuldigheidszuil.

GRAUBUNDERLAND, een gedeelte van het oude Rhetië, sedert 1798 een en wel het grootste der Zwitsersche Cantons, heeft eene uitgestrektheid van 140 □ mijlen en 75,000 inwoners, grenst ten oosten aan Glarus, S. Gallen en het Vorarlbergsche, ten noorden aan Tyrol, ten zuiden aan het Valtelin, Milaan en het Canton Tessino en ten westen aan het Canton Uri. De Alpen zijn in dit land van eene ontzettende hoogte, sommigen zelfs tot 10,000 voeten, en op 800 voeten reeds met sneeuw en ijs bedekt; op eenigen liggen dorpen; het hoogste bergdorp ligt op 5600 voeten boven de oppervlakte der zee. Er zijn echter zeer schoone vruchtbare en volkrijke valeijen, die met kleine rivieren en meertjes doorsneden zijn. De naam (*Graubündten*) is afkomstig van de drie bondgenootschappen (*Bündten*), in welke het land verdeeld is, namelijk het *Gotteshaus-Bund*, het *Graue Bund* en het *Bund der* 10 *Gerichten*; van het eerste is Chur, van het tweede Ilanz en van het derde Davos de hoofdstad. Dit bondgenootschap werd opgerigt in 1424, om zich te verzetten tegen de dwingelandij der edelen en derzelver ambtenaars; het kreeg den naam van *Grau-Bund* (grijsbondgenootschap) wegens de grijze kleeding, welke de ingezetenen toenmaals droegen; sedert is de naam Rhetië in onbruik geraakt. In 1497 voegden de Graubunders zich bij de zeven Zwitsersche Cantons. De Geschiedenis van Graubunderland op zich zelve bevat meest een verhaal der aanhoudende pogingen van Oostenrijk, om dit land te overheeren, waartegen Frankrijk, Engeland en de Nederlanden zich altijd met kracht verzet hebben; doch in het laatst der voorgaande eeuw kregen de Graauwbunders, even als alle andere Zwitsers, een bezoek van de Franschen; in 1797 trok de Generaal LE COURBE met een aanzienlijk gedeelte der Franschen over den S. Bernard, en in 1800 MACDONALD over het Splugengebergte. Na het verdrijven der Franschen uit Zwitserland door de Russen onder SUWAROW, en het afloopen der daarop volgende gebeurtenissen, keerden de Graubunders tot hunne oude inrigtingen terug, die even zoo merkwaardig als eenvoudig zijn. De voornaamste steden en plaatselijke bijzonderheden zijn in afzonderlijke artikels vermeld.

GRAUN (CARL HEINRICH), beroemd Componist, geboren te Wahrenbruck, in Saksen, in 1701, werd in 1713 kweekeling der Kruisschool te Dresden; zijne schoone stem bezorgde hem eene plaats als kerkzanger. In 1720 verliet hij de Kruisschool, en leide zich toe op het componeren van kerkmuzijk. Op aanbeveling van den Hofpoëet KöNIG werd hij bij de opera te Brunswijk geplaatst, waar hij den post van tweeden Kapelmeester waarnam, tot de Kroonprins van Pruissen hem in 1735 tot Kamerzanger bij zijne kapel te Rheinsberg aanstelde. Hier vervaardigde hij cantaten voor de concerten van den Kroonprins, welke hij als zanger mede hielp uitvoeren. Toen FREDRIK II in 1740 den troon beklom, benoemde hij GRAUN tot zijn' Kapelmeester, en zond hem naar Italië, om voor de op te rigten opera de noodige zangers en zangeressen aan te nemen. GRAUN liet op deze reis zich ook in zijne eigen compositiën als zanger hooren. Na zijne terugkomst vermeerderde de Koning zijn inkomen tot 2000 Daalders, en GRAUN hield zich nu onafgebroken bezig met compositiën voor de opera en het zamenstellen van oratoriën. De Koning vernam te Dresden zijn' dood in 1759 met tranen in de oogen. Hij heeft over de 30 opera's, behalve nog eene menigte andere werken gecomponeerd; zijne muzijk tot RAMLERS Oratorium *De dood van Jezus* wordt algemeen voor zijn meesterstuk gehouden.

GRAVE, eene stad in de Nederlandsche provincie Noord-Braband, ligt aan den linker oever der Maas, ruim twee uren van Nijmegen, heeft ruim 2000 inwoners en zeer sterke vestingwerken. In het begin van den opstand der Nederlanden tegen Spanje werd Grave door den Hertog van Alba bezet, doch in 1568 door den dapperen SANDER TURK den Spanjaarden ontweldigd, maar hij moest de plaats weder verlaten. De inwoners werden zeer mishandeld door den Spaanschen Overste BRACAMONTE; men kreeg hem echter in 1577 door list gevangen, en verdreef de Spaansche bezetting. In 1586 werd de stad weder ingenomen door den Hertog van Parma. Prins MAURITS vermeesterde dezelve in 1602, na eene belegering van twee maanden, in het gezigt van het Spaansche leger. In 1672 werd dezelve den Franschen ingeruimd, doch zij werden in 1674 weder daaruit verdreven. Tot 1794 had Grave niets van de rampen des oorlogs te lijden, maar in dat jaar werd de vesting, na een bombardement van 24 dagen, door den Franschen Generaal SALME veroverd. De grijze commandant DE BONS had met de verdediging, ook bij den vijand, veel lofs verworven. De stad heeft twee kerken, een bekwaam Stadhuis en een Gasthuis. De stad Grave was met het land van Kuik eertijds eene leenroerige baronnie, het laatst bezeten door de Prinsen van Oranje. = (HENDRIK) vindt men in onze Vaderlandsche Geschiedenis het eerst vermeld als Schout bij nacht van een eskader, met hetwelk hij in 1722 in zee stak tegen de Algerijnen, wien hij twee roofschepen ontnam. In 1744 werd hij als Luitenant-admiraal van Holland met eene vloot van tien schepen in zee gezonden, om zich met de Engelschen te vereenigen, bij de verwacht wordende vredebreuk met Frankrijk. †, bijna 80 jaren oud, den 25 Maart 1749 en werd te Amsterdam in de Nieuwe kerk met groote pracht begraven. = (CHARLES JOSEPH DE), geboren te Ursel, in Vlaanderen, studeerde te Leuven in de regtsgeleerdheid en vestigde zich als Advokaat te Gend; hij werd lid van den Grooten Raad van Vlaanderen, en na de vereeniging van België met Frankrijk afgevaardigde van het departement der Schelde in den Raad der Ouden. In 1797 ontsloeg hij zich van alle staatkundige bemoeijingen en schreef een even zonderling als belangrijk werk, getiteld: *République des Champs-Elysées, ou monde ancien*, hetwelk na zijn' dood, die den 30 Julij 1805 voorviel, te Gend in 1806 verscheen. In dit werk beweert hij dat de Elysesche velden en de hel der Ouden gelegen waren aan het noordelijk uiterste van Gallië en voornamelijk in de Nederlanden, en alle beschaving, zelfs die der Egyptenaren en Grieken, van daar afkomstig is.

GRAVEERKUNST. Het graveren of insnijden van figuren geschiedt op onderscheiden wijzen. De oudste is ongetwijfeld het graveren op edele steenen; reeds AARONS Ephod was versierd met twee onyxen in goud gevat, in welke de namen der twaalf stammen van Israël gesneden waren, te weten zes in iederen steen; de borstlap pronkte met twaalf kostbare steenen van onderscheiden kleuren, en op ieder stond de naam van een' der twaalf stammen. De Phoeniciërs, de Israëlieten en andere Oostersche volken, die het graveren in edelgesteenten van de Egyptenaren geleerd hadden, bragten deze kunst tot de Grieken over, van wie zij tot de Romeinen kwam, die eene menigte gegraveerde steenen door de beschaafde wereld verspreid hebben, zoo dat zij genoegzaam overal zijn gevonden geworden, waar zij hunne heerschappij hadden uitgebreid. In later tijden heeft ook Italië voortreffelijke kunstenaars in dit vak geleverd. Het is ondertusschen opmerkelijk dat het vindingrijk vernuft der Ouden niet op het denkbeeld gekomen is om de schoonste schilderstukken in koper of andere metalen te graveren, daar toch hunne opschriften en wetten in marmeren of bronzen tafels gesneden waren. Deze uitvinding is men aan later' tijd verpligt, namelijk het afdrukken van gegraveerde platen; het eigenlijke graveren was reeds veel vroeger bekend, doch het afdrukken der in hout gesneden platen ging het afdrukken der graveersels in koper en andere metalen lang vooraf, en gaf zelfs aanleiding tot het uitvinden der boekdrukkunst; deze had op hare beurt wederom een' gewigtigen invloed op de houten plaatsnijkunst, die zich nu niet meer bepaalde tot het snijden van vormen tot speelkaarten of phantastische figuren tot versiering van getijdeboeken en kalenders, maar ook historische onderwerpen, landschappen, dieren, kleederdragten, enz. voorstelde. De oudste bekende afdrukken van houtsneeplaten zijn van 1423, en de oudste bekende Graveur in hout is MARTEN SCHöNGAUER, Goudsmid en Schilder († te Calmbach in 1486). De in 1482 te Augsburg gedrukte uitgave van EUCLIDES is het eerste boek met in hout gesneden mathematische figuren. ALBERT DURER bragt de houten plaatsnijkunst tot een' hoogen trap van volkomenheid. Na hem hebben in Italië, Duitschland, de Nederlanden en Engeland voortreffelijke kunstenaars de vroegeren ver overtroffen; in Frankrijk schijnt echter deze kunst nooit veel opgang gemaakt te hebben, die tegenwoordig in Engeland in haren grootsten luister bloeit. De meeste kunstprenten en boekplaten worden tegenwoordig in koper gegraveerd (in de XVI eeuw gebruikte men ook daartoe zilveren platen); de uitvinding van zoodanige graveersels op papier af te drukken heeft men te danken aan TOMASO FINIGUERRA, Goudsmid te Florence, die omstreeks 1460 dit het eerst beproefde; de Duitschers nogtans eigenen zich de eer dezer uitvinding, even als die der boekdrukkunst, ook toe, en beweren dat de straksgemelde MARTIN SCHöNGAUER de uitvinder is. Het etsen werd eenige jaren later uitgevonden, naar men meent door MICHEL WOLGEMUTH, den meester van ALBERT DURER; van dezen laatsten bestaan geëtste prenten van 1502. De zachte etsgrond werd door

Dieterich Meyer van Zurich († in 1572) uitgevonden en eene eeuw later door den Franschen Graveur Abraham Bosse merkelijk verbeterd. Het graveren in staal tot stempels voor gedenkpenningen, geldmunten, matrijzen tot drukletters, enz. (zie Stempelsnijden) gaf voor weinig jaren den Engelschen en Duitschen kunstenaars aanleiding om prenten in staal te graveren, waarin zij tot heden uitmuntend geslaagd zijn; doch daarentegen heeft de uitvinding van het steendrukken (zie Lithographie) een' nadeeligen invloed op de eigenlijke prentgraveerkunst gehad, die in verval geraakt, naarmate men gene uitvinding tot meer volkomenheid brengt. Men heeft onderscheiden manieren uitgedacht om prenten in koper te graveren, als met arceeringen (*au trait*), met stippen (*au pointillé*), zwarte kunst (*mezzo tinto*), met het penseel (*aqua tinta*), in de manier van teekeningen (zie Amstel (Cornelis Ploos van), en nog eenige andere manieren, in afzonderlijke artikels nader vermeld. Muzijk, borduur- en breimodellen worden gewoonlijk in tin gegraveerd.

'sGRAVELAND, het grootste en fraaiste dorp van Gooiland, ligt een groot uur van Naarden, op de grensscheiding tusschen de Nederlandsche provinciën Holland en Utrecht, en werd in 1625 aangelegd door Jan Ingel en eenige anderen, die op hun verzoek van de Staten van Holland vergunning bekwamen om de gronden in deze streek der heide, uit verlaten veenen en uitgedolven moerassige plaatsen bestaande, te mogen benaderen en bekwaam tot bebouwing te maken. In 1634 was het werk reeds zoo ver gevorderd, dat de akkers gekaveld konden worden, en sedert is deze voormalige woestijn tot een aanzienlijk dorp en heerlijk lustoord aangegroeid. Deze woeste landen eertijds tot de grafelijke domeinen van Holland behoord hebbende, droegen uit dien hoofde den naam van *'s Graven landen*, welke benaming deze heerlijke streek, tot *'s Graveland* ingekort, behouden heeft. Dit fraaije dorp bestaat gedeeltelijk uit nette boerenwoningen en prachtige buitenplaatsen der aanzienlijkste Amsterdamsche geslachten, onder welke het buitenverblijf van den Admiraal Cornelis Tromp, door de Franschen in 1672 deerlijk verwoest, doch naderhand veel fraaijer wederom opgebouwd, zelfs nog in later' tijd, toen de geslachten Roeters en Straalman het beroemde *Trompenburg* bezaten, aanhoudend bleef uitmunten.

GRAVELOT (Hubert François Bourguignon), geboren te Parijs den 26 Maart 1699, was een voortreffelijk teekenaar, en leerling van Boucher. Eene reis gedaan hebbende naar S. Domingo, wijdde hij bij zijne terugkomst zich geheel toe aan de teekenkunst. In 1732 vertrok hij naar Londen, waar hij door kunstenaars en liefhebbers met onderscheiding behandeld werd. In 1745 kwam hij in Frankrijk terug, en vervaardigde eene menigte heerlijke teekeningen voor platen tot kostbare prachtwerken. † te Parijs in 1773.

'sGRAVENHAGE, in vroeger tijden de zetel der hooge landsregering en tegenwoordig de residentie van het hof en der meeste leden van het koninklijk gezin, ligt geheel open, zonder muren of poorten, in de schoonste streek van het zuidelijk gedeelte der Nederlandsche provincie Holland, een half uur van de Noord-zee, drie uren van Leyden en anderhalf uur van Delft. De oorsprong van deze merkwaardige plaats valt in de XI eeuw, en was welligt aanvankelijk een lustverblijf der Hollandsche Graven; maar vóór 1250 vindt men *den Hage*, gelijk de plaats toen genaamd werd, niet vermeld als eene plaats van burgerlijke zamenwoning; doch in dat jaar begon Graaf Willem II, verkoren Roomsch Koning, aldaar een paleis te bouwen, hetwelk door zijn' zoon Floris V voltooid werd. Sedert hielden de volgende Graven meestal hun verblijf in den Hage, hetwelk aanleiding gaf dat rondom het hofgebouw van tijd tot tijd bijzondere huizen werden aangebouwd, om tot woningen te dienen voor de Ridders en Edelen, zoo wel als voor de hofambtenaars. Dit aanbouwen zich gedurig verder uitstrekkende, bekwam 's Gravenhage van tijd tot tijd deszelfs tegenwoordige aanzienlijke gedaante, wier beschrijving hier geheel overtollig zijn zou. Minder algemeen bekend is welligt de vroegere geschiedenis van deze hofplaats, het tooneel van zoo vele gewigtige gebeurtenissen sedert de drie laatste eeuwen: wij zullen dus de lotgevallen van 's Gravenhage onder het Grafelijk bestuur beknoptelijk overzien. In 1479 kwam het tusschen de Hoekschen en Kabeljaauwschen in den Hage tot bloedige dadelijkheden; tien jaren later werd de plaats door de soldaten van Keizer Maximiliaan, die tegen Rotterdam optrokken, onder brandschatting gesteld. Eene dubbele belasting op het bier bragt in 1524 het Haagsche gemeen aan het muiten; en niettegenstaande de derwaarts gezonden soldaten eenige belhamels onder den voet schoten, moest toch na het herstellen der rust de geheele bevolking van den Hage voor dit oproer boeten. In 1528 werd de Haag door den Gelderschen bevelhebber Maarten van Rossem uitgeplunderd, de Groote Kerk in den brand gestoken en al wat men niet als buit kon medevoeren verwoest en vernield. Bij den opstand tegen Spanje werd 's Gravenhage in 1572 door de Spanjaards bezet. Door het wijken der aanzienlijkste en rijkste ingezetenen en het verplaatsen der collegiën van regering naar het naburig Delft geraakte 's Gravenhage in een' deerlijken staat van verval; de verlaten huizen en openbare gebouwen waren ten prooi gelaten aan vrienden en vijanden, die deuren, vensters en al het houtwerk verbrandden en het lood en ijzerwerk wegroofden, de fraaiste kamers tot paardenstallen en casernen gebruikten, waarin alle mest en vuiligheid bleef liggen, door welke sommige straten en stegen letterlijk verstopt waren: zoodat 's Gravenhage eer een' puinhoop en vuilnisnest dan eene bewoonbare plaats geleek, en om dezelve van de onreinheden te ontlasten het hof de naburige dorpen bevel gaf om dagelijks ieder zes wagens met paarden derwaarts te zenden. Zelfs werd door de regering van Delft de voorslag gedaan om den Hage te doen verbranden, waartoe de Prins van Oranje niet wilde verstaan, waardoor deze aanzienlijke plaats behouden bleef. De zaken een' gunstiger keer nemende, kwamen verscheiden inwoners allengs in den Hage terug, en de Prins van Oranje nam ook aldaar wederom zijn verblijf. Na deze herstelling is 's Gravenhage in bloei en luister toegenomen, en men heeft meermalen voorgeslagen en zelfs begonnen de stad met omgravingen en vestingwerken te voorzien, doch het is er nimmer toe gekomen. Tegenwoordig vertoont 's Gravenhage als koninklijke residentie een' luister, dien het nimmer te voren bezeten heeft. Sedert de oprigting van het koningrijk der Nederlanden zijn er verscheiden paleizen en andere openbare en bijzondere gebouwen aangelegd of vernieuwd en vele nuttige inistellingen geheel nieuw ontstaan of op een' beteren voet ingerigt geworden. De bevolking, de reizigers en vreemdelingen niet medegerekend, wordt op ruim 45,000 gezeten inwoners geschat. Ook de heerlijke omstreken, vooral het beroemde Haagsche Bosch, hebben in de laatste jaren gewigtige veranderingen en verfraaijingen bekomen.

'sGRAVESANDE (Willem Jakob), geboren te 's Hertogenbosch in 1688, studeerde te Leyden in de regtsgeleerdheid, doch leide zich voornamelijk toe op de wis- en natuurkundige wetenschappen; naauwelijks 18 jaren oud, gaf hij bereids eene verhandeling in het licht over de perspectief, die door Bernoulli zeer geprezen werd. Eerlang werd hij tot Doctor in de beide regten bevorderd, en ondernam in 1713 met andere jonge geleerden de uitgave van een maandwerk, tot hetwelk hij verscheiden zeer belangrijke bijdragen leverde. In 1715 ging hij als Gezantschapssecretaris naar Londen, waar hij met Newton bekend en tot lid van de Koninklijke Maatschappij aangenomen werd. Na zijne terugkomst werd hij in 1717 tot Professor der wis- en sterrekunde te Leyden aangesteld, waar hij een verbeterd leerstelsel voor deze wetenschappen invoerde. De Landgraaf van Hessen ontbood hem in 1721 naar Kassel, om zijn gevoelen te vernemen wegens het toenmaals door Orphireus uitgevonden *Perpetuum mobile*. 'sGravesande achtte het niet onmogelijk een werktuig te vervaardigen, hetwelk door zich zelf in altijddurende beweging bleef; doch hij kon niet beslissen of Orphireus in de vervaardiging van zoodanig werktuig geslaagd was, om dat deze weigerde hetzelve te verplaatsen. 'sGravesande werd in 1734 ook Professor der wijsbegeerte aan de Leydsche hoogeschool. † den 28 Februarij 1742. Hij was een der voortreffelijkste en schranderste Hollandsche wiskundigen van zijn' tijd en helderdenkend wijsgeer. De verdiensten zijner werken werden ook buiten 's lands erkend; zijne *Introductio ad Philosophiam, Metaphysicam et Logicam* werd niet alleen, gelijk zijne overige werken, in het Fransch en Engelsch vertaald, maar zelfs te Venetië met goedkeuring der Inquisiteurs gedrukt.

GRAVINA (Carlo), geboren te Napels in 1747, werd gehouden voor een' natuurlijken zoon van Karel III, die hem den titel gaf van Hertog en medenam toen hij in 1759 den troon van Spanje beklom. Gravina trad in den zeedienst, deed zijn' eersten togt tegen de Algerijnen, en gaf blijken van zijne dapperheid in de zeetogten der Admiraals Cordova en Massaredo; hij onderscheidde zich voornamelijk in den oorlog tegen de Fransche Republiek in 1793; onder anderen deed hij de Franschen de belegering van Roses, in Catalonië, opbreken. Na het sluiten van den vrede en een verbond met Frankrijk, vereenigde de Spaansche vloot, onder het bevel van Gravina, zich met de Fransche, onder het bevel van Villeneuve, in 1805 in de haven van Cadix. Zij kregen bevel de Engelsche vloot aan te tasten, die onder het bevel van den Admiraal Nelson zich in het gezigt van deze stad vertoonde. De vereenigde Spaansche en Fransche vloot geraakte slaags met de Engelschen op de hoogte van kaap Trafalgar. Het gevecht was langdurig en bloedig, doch eindigde ten voordeele der Engelschen, nadat Villeneuve het eerst zijne linie verlaten had. Beide Admiraals Nelson en Gravina stierven aan hunne bekomen wonden; de laatste den 11 Januarij 1806. Spanje verloor in hem een' van deszelfs dapperste en kundigste zeevoogden.

GRAVITATIE, van *Gravitas*, zwaarte, is de werking der ligchamen op elkander door aantrekking, welk verschijnsel (eigenlijk neiging naar het middelpunt der aarde) wij zwaarte noemen. Deze werking heeft niet alleen bij alle op de aarde aanwezige ligchamen, maar ook bij de hemelligchamen plaats; de aarde en de maan, de zon en de om haar rondloopende planeten trekken elkander wederzijds aan (graviteren naar elkander); dat deze hemelligchamen niet tegen elkander aanhotsen wordt deels verhoed door de overal met de aantrekking zamenwerkende terugstootende (middelpuntschuwende) kracht, deels op andere natuurwetten, die door dynamische proeven verklaard kunnen worden. Eenige natuurphilosophen heb-

ben in de ligehamen eene bijzondere zwaartestof vooronderstelde, die in dezelve even zoo aanwezig zou zijn als de electrische of magnetische stof, enz. en het bewijs voor derzelver aanwezigheid daarin meenen te vinden, dat harde ligehamen (steenen, metalen, enz.) in het vuur ligter worden, zonder van derzelver volumen te verliezen.

GRAY (JANE), achterkleindochter van HENRIK VII, Koning van Engeland, en oudste dochter van HENRY GRAY, Marquis van Dorset, Hertog van Suffolk, geboren in 1537, was gehuwd met GUILFORD, zoon van JOHN DUDLEY, Hertog van Northumberland, die den ziekelijken jongen Koning EDUARD VI had bewogen om de door zijn' vader HENRIK VIII vastgestelde erfopvolging te veranderen, en alzoo zijne beide zusters MARIA en ELIZABETH van de kroon uit te sluiten en zijne nicht JANE GRAY tot zijne opvolgster te benoemen. Toen nu EDUARD VI in 1553 gestorven was, werd JANE door haren eerzuchtigen vader en schoonvader genoegzaam met geweld uit hare stille afzondering gehaald, en haar tegen dank eene kroon opgedrongen, die zij niet begeerde. Het volk en de adel nogtans werkten de eerzuchtige ontwerpen des Hertogs van Northumberland tegen, en in Suffolk, waarheen MARIA gevlugt was, verzamelde zich een leger, hetwelk, in overeenstemming met het grootste gedeelte des Parlements, MARIA tot wettige Koningin uitriep. In het eerst zocht de Hertog door het geweld van wapenen zijne schoondochter op den troon te handhaven, maar toen hij de aannadering van MARIA's leger ook de hoofdstad zich voor haar verklaarde, geloofde hij door spoedige onderwerping zich te kunnen redden; deze hoop echter werd verijdeld, want zoodra MARIA hare intrede te Londen gedaan had, werd hij met drie zijner zonen en eenige aanhangers in den Tower gezet en kort daarna ter dood gebragt. Eer dit gebeurde hadden JANE en haar gemaal bereids aldaar hun verblijf genomen, en de Hertog van Suffolk wilde deze sterkte tegen de aanrukkende troepen van MARIA verdedigen; maar gedwongen zijnde de poorten te openen, waren JANE en GUILFORD der nieuwe Koningin in handen gevallen, en beiden werden thans als gevangenen bewaard op dezelfde plaats, die zij negen dagen in den glans der majesteit bewoond hadden. Het Parlement veroordeelde de ongelukkige echtgenooten ter dood; MARIA bekrachtigde echter om staatkundige redenen dit vonnis niet; beiden bleven slechts in strenge bewaring; doch toen de geest van misnoegen tegen de dweepzuchtige en bloeddorstige Koningin in de verijdelde zamenzwering van WYAT uitborst, deed zij hen, ofschoon beiden van de geheele zaak onkundig waren, den 12 Feb. 1554 openlijk onthalzen. JANE GRAY was eerst 17 jaren oud, toen zij het schavot betrad, even zedig en nederig als schoon en bevallig; zij las en schreef Grieksch en Latijn, en stierf in het Protestantsch geloof, van hetwelk de door MARIA gezonden Roomsche geestelijken haar vruchteloos zochten af te brengen; zij onderging den dood met den moed der onschuld en met de onderwerping eener Christelijke martelares. In den nacht vóór haren dood schreef zij een' brief aan hare zuster de Gravin van Pembroke en een' aan haren gemaal, die voor hare oogen ter dood geleid werd. Vijf dagen later werd ook haar vader onthalsd. = (THOMAS), de Engelsche PINDARUS, werd geboren te Londen in 1716, studeerde te Cambridge en vervolgens te Londen in de regtsgeleerdheid, doch liet de studie varen, en verzelde zijn' vriend HORATIO WALPOLE op zijne reis door Frankrijk en Italië, welke hij beschreef. Daar WALPOLE hem verliet, moest GRAY de reis alleen voortzetten zoo als hij best kon, dewijl hij geen vermogen had. In 1741 kwam hij in Engeland terug, en nam zijn verblijf te Cambridge, waar hij in 1768 tot Professor der talen en Geschiedenis werd aangesteld. † in 1771. Zijne schoone Elegie op een dorpskerkhof is in verscheiden talen (in het Hoogd. door KOSEGARTEN, GOTTER en SEUME, in het Fransch door FONTANES, CHÉNIER en nog tien anderen) overgezet. GRAY wordt de grootste Engelsche Lierdichter geächt, die zelfs DRYDEN en COLLINS overtrof.

GRAZZINI (ANTONIO FRANCESCO), geboren te Florence in 1503, en aldaar † in 1583, was de stichter der vermaarde Florentijnsche Akademie *della Crusca*. De beste uitgave van zijne gedichten is die, welke te Florence in 1741 gedrukt is. In 1775 verscheen eene Fransche vertaling van dezelve, met bijvoeging van eene in handschrift gevonden oude Fransche overzetting van die stukken, welke in het oorspronkelijke verloren zijn.

GREATRAKES (VALENTINE), geboren in het Iersche graafschap Waterford in 1628, diende eenigen tijd tegen de rebellen, maar in 1656 afgedankt zijnde, verviel hij tot dweepzuchtige mijmeringen, en geloofde in een oogenblik van geestverrukking eene stem te hooren, die hem zeide dat hij de gave had van kropgezwellen te genezen. Het gerucht van zijne wonderdadige begaafdheid verspreidde zich snel in Engeland; hij werd zelfs naar Londen ontboden, en bewerkstelligde aldaar genezingen, die voor mirakelen gehouden werden. Hij keerde naar Ierland in 1667, en † vergeten in 1680. Hij had in 1666 te Londen een beknopt verslag in het licht gegeven van zijn leven en de genezingen door hem verrigt.

GRÉCOURT (JEAN BAPTISTE JOSEPH WILLART DE), geboren te Tours in 1683, werd als jongste zoon voor den geestelijken staat bestemd; hij studeerde te Parijs, en werd in 1697 Kanonik der kerk van S. Martin, in zijne geboortestad. Maar weldra kreeg hij een' afkeer van den geestelijken staat, en ging naar Parijs, waar hij als fraai vernuft toegang tot de aanzienlijkste huizen kreeg en de gunst van den Maarschalk D'ESTRÉES won, die hem medenam naar zijn kasteel Veret in Bretagne. Zijne onbeteugelbare zucht tot vermaak en zingenot, wederhielden GRÉCOURT van ernstige studiën; zijne geheele letterbezigheid bestond in snaaksche vertelsels, puntdichten en kleine stukjes te vervaardigen, welke hij zijnen vrienden met de hem eigen bevalligheid voorlas; deze bekwaamheid en zijne grappige invallen maakten hem bij velen aangenaam, maar zijne zucht voor de satyre haalde hem ook menigen vijand op den hals. † te Tours den 2 April 1743. Zijne gedichten zijn na zijn' dood dikwijls gedrukt geworden.

GREEN (NATHANAEL), Amerikaansch Generaal, geboren te Warwik, in Rhode-Island, omstreeks 1740, trad zeer jong in den krijgsdienst; in den opstand tegen Engeland werd hij den inwoners van Massachusetts te hulp gezonden, onderscheidde zich door zijn' moed en beleid, en verving in 1780 den Generaal GATES als bevelhebber over het leger van Noord-Carolina; na eenige tegenspoeden behaalde hij den 7 Sept. 1781 de luisterrijke overwinning bij Euton-Springs. Het Congres erkende en vereerde zijne verdiensten. † in Georgië in 1786. In de vergaderzaal van het Congres werd hem ter eere een gedenkstuk opgerigt.

GREENVILLE (RICHARD), Engelsch zeereiziger der XVI eeuw, had verscheiden togten naar Noord-Amerika gedaan, om aldaar volkplantingen aan te leggen, toen de Koningin ELIZABETH in 1591 eene vloot van zeven schepen uitzond, onder het bevel van THOMAS HOWARD, om de Spaansche galjoenen te onderscheppen. GREENVILLE woonde dezen zeetogt bij in de hoedanigheid van Vice-admiraal. Van de vloot afgeraakt, die, op het gezigt der sterke zeemagt tot geleide dezer galjoenen, den koers naar Engeland gezet had, besloot de stoutmoedige GREENVILLE alleen den vijand aan te *tasten*; hij vocht zestien uren achter elkander. Eene menigte wonden bekomen hebbende, zijn schip reddeloos geschoten en zijne manschappen grootendeels gesneuveld zijnde, sloeg hij den overigen voor den brand in het kruid te steken; maar het volk hierin niet toestemmende, was GREENVILLE genoodzaakt zich over te geven, en † drie dagen daarna aan zijne wonden op het Spaansche admiraalschip. De Spanjaarden hadden in dit ongelijk gevecht vier schepen en bijna 1000 man verloren. Het schip van GREENVILLE zonk kort na deszelfs overgave met 200 Spanjaarden, die er op waren.

GREENWICH, eene kleine Engelsche stad in het graafschap Kent, ligt aan den Theems, twee mijlen van Londen, en heeft 17,000 inwoners. Het merkwaardigste gebouw aldaar is het groote en prachtige Hospitaal voor oude en verminkte zeelieden, hetwelk door WILLEM III gesticht en door de Koningin ANNA voltooid werd; de aldaar gehuisveste 2500 invaliden bekomen kleeding, voedsel en eenig zakgeld. Den 2 Januarij 1779 veroorzaakte een zware brand eene schade van meer dan 100,000 Pst. aan dit heerlijke gebouw. Het tweede merkwaardige gebouw is het Observatorium, in 1675 door KAREL II gebouwd en naar den beroemden FLAMSTEAD, die hetzelve bewoonde, *Flamstead-House* genaamd, en van hetwelk de Engelsche sterrekundigen den eersten meridiaan rekenen. Tusschen beide gebouwen staat op een groot plein het marmeren standbeeld van KAREL II, en op een ander de Trafalgarzuil (zie NELSON (HORATIO)), een achthoek met eene scheepskroon.

GREENWOOD (FRANS), geboren te Rotterdam in 1680, was een verdienstelijk Schilder en Dichter; in 1719 gaf hij te Rotterdam eenige gedichten in het licht, die in 1733 gevolgd werden door de *Boeren Pinxtervreugt*, in den smaak der *Boerenkermis* van L. ROTGANS, welk dichtstuk GREENWOOD met nog eenige anderen als een vervolg op de vroegere verzameling van 1719 andermaal uitgaf. † te Dordrecht in 1761 of 1762.

GRÉGOIRE (HENRY), geboren te Vetro, bij Luneville, den 4 December 1750, was, hoezeer een warm voorstander der Fransche omwenteling, in verscheiden opzigten een man van voortreffelijke hoedanigheden. Schoon tot den geestelijken staat bestemd, maakte hij ook het volkenregt en de staathuishoudkunde tot voorwerpen van zijne studie; reeds in 1778 bekroonde de Akademie van Metz zijne verhandeling over de verbetering van den toestand der Joden. Bij de uitbarsting der omwenteling was hij Pastoor te Embermenil, in Lotharingen, waar hij veel goeds verrigtte; onder anderen had hij eene leesbibliotheek voor landlieden aangelegd, en bevorderde op alle mogelijke wijze de verlichting en beschaving onder zijne gemeente. In 1789 werd hij door de geestelijkheid van het district Nancy tot haren afgevaardigde naar de Constituerende Vergadering gekozen; op deze schouwplaats ontwikkelde hij eene buitengemeene werkzaamheid, en gaf zijn' afkeer van het koningschap onbewimpeld te kennen; maar terwijl hij de voorregten van den troon en de adelaristocratie moedig bestreed, verdedigde hij steeds den geestelijken stand en de vrijheden der Gallikaansche Kerk, hoe krachtig hij zich ook tegen de aanmatigingen van het pauselijk gezag verzette. Volgens de constitutie tot Bisschop van Blois benoemd, was hij de eerste geestelijke, die den burgereed afleide. Dezen stap heeft het Roomsche hof hem nimmer, zelfs na zijn' dood niet vergeven. In 1791

bewerkte hij het decreet, hetwelk den van vrije ouders geboren negers en mulatten in de koloniën het volle burgerregt toekende. Na de mislukte vlugt van **Lodewijk XVI** drong **Grégoire** in de Nationale Vergadering er op aan om den Koning tot verantwoording te roepen, en bragt door zijne hevige redevoering, in welke hij de geschiedenis der Koningen het martelaarsboek der volken noemde, veel toe tot het besluit, waarbij het koningschap afgeschaft en de republiek ingesteld werd. Vóór de opening van het proces, toen den 15 November 1792 over de onschendbaarheid des Konings geraadpleegd werd, was hij van gevoelen dat **Lodewijk XVI** door de Nationale Conventie gevonnisd kon worden. »De nakomelingschap," zeide hij, »zal zich verwonderen dat men heeft kunnen twijfelen of een » geheel volk deszelfs eersten dienaar (*premier commis*) durfde rig» ten." In dezelfde redevoering deed hij het voorstel tot afschaffing der doodstraf, en zeide dat ook de Koning onder de nieuwe wet zou gevonnisd worden, of, gelijk hij zich uitdrukte, de Conventie zou ongetwijfeld den Koning tot het leven veroordeelen, opdat het schrikbeeld zijner misdaden hem onophoudelijk in zijne eenraamheid verzelde. **Grégoire** bevond zich op het tijdstip van **Lodewijks** veroordeeling als Commissaris der Conventie in het met Frankrijk vereenigde Savoyen, en had dus geen regtstreeks deel er aan. Zijn afkeer van het koningschap bleek onder anderen ook in zijne verhandeling over de vrijheidsboomen, welke hij in 1794 uitgaf, waarin hij de Engelschen verweet dat zij nog jaarlijks rouw bedreven om het onthalzen van **Karel I**, en zijne hoop te kennen gaf dat eindelijk ook zij op de bloedige lijken der tirannen den vrijheidsboom zouden planten. Uit Savoyen teruggekeerd, nam **Grégoire** wederom een werkzaam deel in de verrigtingen der Conventie, en werd in verscheiden commissiën benoemd tot bevordering van het openbaar onderwijs; hij kwam met allerlei ontwerpen voor den dag tot eene verbeterde opvoeding, het aanleggen van botanische tuinen, modelboerderijen, volksbibliotheken, e. d. g.; sommigen dezer ontwerpen waren volstrekt onuitvoerbaar, en liepen in het buitensporige; zoo wilde hij b. v. de Fransche taal revolutioneren, de provinciale dialecten vernietigen, en een geheel nieuw taalgebouw oprigten, dat met de republiek staan of vallen moest; maar hij heeft ook veel goeds voorgeslagen en zich ten aanzien der wetenschappen zeer verdienstelijk gemaakt; hij bewerkte de oprigting van het bureau der lengte en van het *Conservatoire des arts et métiers*; met ijver verzette hij zich tegen de verwoesting der kunstwerken en gedenkstukken ten tijde van het schrikbewind, en verklaarde zich tegen den stap van den constitutioneelen Bisschop van Parijs en zijne vicarissen (zie **Gobel** (**Jean Baptiste Joseph**) bij de Conventie; even zoo moedig verdedigde hij daarentegen de te Rochefort gevangen eedweigerende priesters, en verkreeg van het vreesselijke Committé van algemeen welzijn hun ontslag. Na de ontbinding der Nationale Conventie werd **Grégoire** lid van den Raad der Vijfhonderd, en kwam na den beruchten 18 Brumaire in het Wetgevend Ligchaam. **Bonaparte** verlangde zijn' raad bij de onderhandeling met den Paus over het Concordaat; na het sluiten van hetzelve kreeg **Grégoire** van den Paus bevel tot het nederleggen van zijn bisschoppelijk ambt, en hij gehoorzaamde, ofschoon hij den Paus in een' vrijmoedigen brief verklaarde dat hij zijne van het volk afkomstige benoeming voor wettig en regtmatig houden zou. Later werd hij lid van den Behoedenden Senaat, en kreeg den titel van Graaf, dien hij echter bijna nooit voerde. Gedurende **Bonapartes** heerschappij was hij bedrijveloos, dewijl hij zijn gevoelen nooit verloochende, en tot de weinigen behoorde, die tegen het keizerschap, de schepping van een' nieuwen adel, de invoering der majoraten en andere met de republikeinsche inrigtingen strijdige maatregelen gestemd hadden. Hij hield zich in zijne afzondering met de letteroefeningen bezig, en gaf verscheiden voortreffelijke wetenschappelijke werken in het licht. Na de afzetting van **Napoleon**, voor welke hij stemde, toonde **Grégoire** de noodzakelijkheid van de vrijheid des volks een' zekeren waarborg te verschaffen, alvorens men de teruggekeerde **Bourbons** huldigde, en wilde dat Frankrijk een lid van het oude koningshuis erkennen zou op constitutioneele gronden; doch zijne stem werd niet gehoord, en de Senaat ontwierp met overhaasting eene grondwet, die den Koning ter goedkeuring werd voorgelegd; **Grégoire** wees vrijmoedig in openbaren druk de gebreken er van aan. Toen bij de invoering van het Charter de Senaat in de nieuwe Pairskamer overging, werd **Grégoire** met anderen daarvan uitgesloten. Na **Napoleons** ontsnapping van Elba stemde **Grégoire** als lid van het Instituut tegen het herstel des keizerrijks, en na de tweede herstelling van **Lodewijk XVIII** werd hij bij de nieuwe inrigting van het Instituut niet weder onder de leden opgenomen; hij leefde stil te Auteuil, bij Parijs, toen in 1819 zijne verkiezing tot afgevaardigde van het departement Isère eene hevige beweging veroorraakte, en **Chateaubriand** openlijk tegen hem optrad. **Grégoire** ondertusschen liet zich de keus welgevallen, maar bij de opening der kamer gelukte het zijnen vijanden toch zijne uitsluiting te bewerken; hij toonde nogtans in deze netelige omstandigheid eene groote vastheid van karakter; van den eenen kant weigerde hij vrijwillig terug te treden, maar ook even zoo aan het verlangen van eenige beethoofden te voldoen, die hem bewegen wilden om, ondanks alle tegenkanting, toch in de kamer te verschijnen. Toen zijne uitsluiting beslist was, schreef hij aan de kiezers van het departement Isère een' brief, die als zijn afscheid van het staatstooneel kan aangemerkt worden, en sleet zijne overige dagen met de beöefening der wetenschappen en letteren. Men liet hem met rust zoo lang hij gezond was; doch toen eene krankheid zijn' ophanden dood aankondigde, kwelde de Aartsbisschop van Parijs hem met alle middelen, die in zijne magt stonden, om hem, zoo het heette, met de Kerk te verzoenen; toen dit echter vruchteloos en **Grégoire** den 28 Mei 1831 gestorven was, bleef zelfs zijn lijk nog een voorwerp van priesterhaat; de Pastoor des kerspels, tot hetwelk **Grégoire** behoord had, weigerde zijne deelneming aan de kerkelijke begrafenisceremoniën, en liet alle daartoe noodige gereedschappen en sieraden uit zijne kerk wegnemen. Op bevel der policie werd het noodige uit andere kerken gehaald en de plegtigheid door eenige geestelijken van naburige kerspels verrigt. In zijne uitgegeven schriften kenmerkte hij zich meer als een man van een geöefend en opgeklaard verstand dan als diepzinnig denker; zijn afkeer van alle monarchale vormen ontveinst hij in geen derzelven, zoo min als hij zelfs onder **Bonapartes** heerschappij zijne republikeinsche denkwijze verloochende.

GREGORAS (**Nicephorus**), geboren te Heraclea omstreeks 1295, was een leerling van **Joannes Glycys**, Patriarch van Konstantinopel, een' der bekwaamste redenaars van zijn' tijd, en van **Theodorus Metochites** in de wis- en sterrekunde. **Gregoras** stond zeer in gunst bij den Keizer **Andronicus**, na wiens dood hij te Konstantinopel openbare voorlezingen hield, die veel toeloop hadden; doch in geschil geraakt met **Palamas** wegens de vereeniging der Grieksche met de Latijnsche kerk, verviel hij in den haat des gepeupels, en ontweek deszelfs woede in een klooster, waar hij eene Byzantijnsche Geschiedenis schreef in 38 boeken, van 1204 tot 1359, die in de verzameling van **Boivin** gevonden wordt. **Gregoras** † even na 1359. Het gemeen wilde niet dulden dat zijn lijk begraven werd, maar maakte zich er meester van en wierp het, gruwelijk mishandeld, op den misthoop.

GREGORIAANSCHE CALENDER. Tot in de laatste helft der XVI eeuw had men in de Christelijke kerkregeling den zoogenaamden Juliaanschen stijl gevolgd, en gebruik gemaakt van den almanak, zoo als **Julius Cæsar** dien door **Sosigenes** had doen verbeteren; doch de Kerkvergadering van Nicea had in 325 bepaald, dat het Paaschfeest telkens op den Zondag na de eerste volle maan na de lentenachtevening zou gevierd worden; dewijl alzoo de berekening van het Paaschfeest op den loop der maan gegrond was, had men daartoe den negentienjarigen maancirkel van **Meton** aangenomen, volgens welken het jaar 365¼ dagen bevat, en de nieuwe manen om de 19 jaren op denzelfden dag vallen; maar de onjuistheid van het op deze wijze met den maancirkel verbonden Juliaansche jaar moest bij het vergelijken met de wezenlijke nachtevening dadelijk blijken, alzoo deszelfs aangenomen lengte de ware 11 minuten overtreft: de tijd der nachteveningen ging derhalve ieder zoodanig Juliaansch jaar 11 minuten terug, en in de XVI eeuw was dienvolgens de lentenachtevening van den 21 Maart op den 10 gekomen. **Aloysius Lili**, geneesheer te Verona, was daarom bedacht op een ontwerp van verbetering; Paus **Gregorius XIII** deed hetzelve in 1577 door eenige prelaten en geleerden onderzoeken, schafte in 1582 den Juliaanschen Calender af en voerde den verbeterden of sedert naar hem genoemden Gregoriaanschen in, die ook de nieuwe en gene de oude stijl genoemd werd. Volgens denzelven vielen 10 dagen weg, dat is men telde dadelijk na den 4 October den 15; ieder honderdste jaar, dat volgens den ouden stijl een schrikkeljaar zijn moest, zou nu een gemeen jaar zijn, uitgezonderd het vierde, dat is het jaar 1600 zou een schrikkeljaar blijven, maar 1700, 1800 en 1900 gemeene jaren en 2000 weder een schrikkeljaar zijn. Bij deze bepaling was het zonnejaar op 365 d. 5 u. 49 m. en 12 sec. gerekend. De verbeterde Calender werd in de Katholijke landen gereedelijk aangenomen; maar de Protestanten hadden er veel tegen, omdat dezelve door den Paus verordend was, wien zij het regt en de magt betwistten, zelfs om veranderingen in den almanak te maken, en behielden den ouden stijl, uit het ingewortelde vooroordeel dat men zich hardnekkig behoorde te verzetten tegen al wat van den Paus afkomstig was, zelfs tegen wezenlijke verbeteringen, waartoe de nieuwe Calender onbetwistbaar behoorde. Zoo duurde het tot 1752, eer men in Engeland den nieuwen stijl aannam, die daarop ook in 1753 in Zweden werd ingevoerd. In Rusland volgt men tot heden toe nog den ouden of zoogenaamden Juliaanschen stijl.

GREGORIUS, mansnaam, waarschijnlijk van *grego*, ik verzamel, afgeleid, kan dus in de beteekenis van *Verzamelaar* genomen worden. — (S), bijgenaamd **Thaumatargus** (wonderdoener), geb. te Neocaesarea, in Pontus, van Heidensche ouders, liet zich doopen te Alexandrië, was een leerling van **Origenes**, en omhelsde den geestelijken staat; hij bekeerde vele Heidenen tot het Christendom, en deed verscheiden schoone mirakelen, toen hij Bisschop van Pontus geworden was. In 262 woonde hij het concilie van Antiochië bij, hetwelk **Paulus** van Samosate veroordeelde; † volgens de Legende den 17 Nov. 270.

Zijne werken zijn in het oorspronkelijk Grieksch met eene Latijnsche vertaling en zijn leven door Gerardus Vossius in 1604 te Mentz uitgegeven. =, Koning van Schotland, was in 875 de opvolger van Ethel, herstelde de rust in zijne Staten door het schenken van vergiffenis aan de vrienden zijns voorgangers, verdreef de Picten uit het schiereiland Fife, ontnam den Denen Berwik en Northumberland, joeg de Britten uit dat gedeelte van Schotland, van hetwelk zij zich meester gemaakt hadden onder de regering van Donald II, verzekerde zijne overwinning door verdragen, gaf een' voogd aan den jongen erfgenaam dee Iersche kroon en bevredigde Ierland. † in 892. Donald VI volgde hem op. =, geboren te Dimitzana, in Arcadië, in 1739, was aanvankelijk Aartsbisschop van Smyrna, en werd in 1795 Patriarch van Konstantinopel. Toen de Franschen Egypte vermeesterd hadden, eischten de Janitsaren zijn hoofd, doch Sultan Selim beschermde hem tegen hunne dweepzuchtige woede. Bij den opstand der Grieken in 1821 werd Gregorius naar het Serail gesleept, en kreeg bevel de wederspannige Grieken te vloeken; maae zijne gehoorzaamheid en onderwerping, zoo min als zijn hooge ouderdom, kon hem beveiligen tegen de woede des razenden gemeens. Op Paaschdag werd de grijze Patriarch in zijn plegtgewaad en omringd door zijne geestelijken gegrepen, met een touw gebonden, door de straten gesleept en voor zijn paleis opgehangen; zijn lijk werd in het water geworpen, maar des nachts door eenige matrozen opgevischt, naar Odessa gebragt en aldaar plegtig begeaven. = MAGISDROS, vermaard Armenisch vorst, uit het geslacht der Abbasiden, geboren in het begin der XI eeuw, werd in zijne jeugd naar Konstantinopel gezonden, om in de wetenschappen onderwezen te worden. In 1030 werd hij lid van den Raad van Joannes, Koning van Armenië, en deed dezen vorst gewigtige diensten. In 1042 deed hij, na eene tusschenregering van twee jaren, Kakig II tot Koning van Armenië benoemen, en sloeg een' inval der Seldschukische Turken terug. Tot belooning van zijne diensten werd hij bij Kakig belasterd. Om zijn leven te beveiligen week hij eerst naar het land van Daron, en toen naar Konstantinopel, waar hij zich aan de letteroefeningen overgaf. Na de ontbinding van het Armenische Rijk door den Keizer Constantijn X ontving Gregorius van hem verscheiden steden en vlekken in Mesopotamie, bij die, welke hij bezat in het land van Daron; hij wederstond een' nieuwen inval der Seldschukiden, vervolgde bloedig de Aemenische ketters, die aan zijne heerschappij onderworpen waren, en dwong hen met het zwaard tot het regtzinnig geloof. † in 1058. = (Georgius Florentius), geboren in Auvergne in 544, nit een oud en edel geslacht, en een der eersten, welke in Gallië het Christendom hadden aangenomen, werd in 570 Aartsbisschop van Tours, waar hij vele kerken bouwde, en om die reden in de letterkundige wereld meest bekend is ondee den naam van Gregorius van Tours; hij bloeide onder de ourustige regering van Chilperic, dien hij in 578 op de Synode te Braine van de Sabelliaansche ketterij terugbragt. Hij wist zijn bisschoppelijk gezag moedig te handhaven en het graf van den H. Martin te doen eerbiedigen. Toen al de Fransche bisschoppen Pretextatus, Bisschop van Rouen, aan de wraak van Chilperic en Fredegonde schenen over te laten, nam Gregorius de verdediging van dien prelaat op zich, hetwelk hem in gevaar bragt van in diens lot te deelen. Gregorius behield nogtans een' gewigtigen invloed op de openbare zaken tot zijn' dood toe, die den 17 November 595 voorviel. Hij schreef, behalve eenige ascetische werken, eene *Historia Francorum* in 16 boeken, welke de oudste Fransche Geschiedenis is, die bestaat. Dezelve is meeemalen gedrukt en ook in het Fransch vertaald. = VAN NAZIANZE, dus genaamd omdat hij te Arianzo, een dorp bij Nazianze, in Cappadocië, in 328 geboren was, bezocht de scholen van Caesarea, Alexandrië en Athene met den H. Basilius. Den geestelijken staat omhelsd hebbende, werd hij tot Bisschop van Sosima gewijd, en hielp zijn' vader de Kerk van Nazianze bestieren, waarvan hij Bisschop was. Later kwam hij te Konstantinopel, en stichtte aldaar eene congregatie des geloofs, volgens de voorschriften van het concilie van Nicea, van welke de Keizer Theodosius zich tot beschermer verklaarde. Deze Keizer verhief zelf Gregorius tot Aartsbisschop van Konstantinopel, en beriep een concilie in deze hoofdstad, om zijne verkiezing te bevestigen; maar de Bisschoppen van Egypte vielen weldra den nieuwen Aartsbisschop aan, en de zwakke Theodosius nam het ontslag aan, hetwelk men Gregorius genoegzaam gedwongen had te nemen. Gregorius leefde hierop ambteloos, en schreef de talrijke werken, in welke men nog zijn rijk vernuft en schoonen stijl bewondert. Zij zijn bij elkander voor het eerst in 1550 te Bazel gedrukt, en stuksgewijze ontelbare malen. † in 391. = VAN NYSSA, dus genaamd omdat hij Bisschop was van Nyssa, in Pontus, werd geb. te Sebaste omstreeks 330, was een broeder van den H. Basilius en leerling van Gregorius van Nazianze. De vervolgingen der Arianen noodzaakten hem zijn bisdom te verlaten, in hetwelk hij terugkwam na den dood van Valens. In 379 woonde hij het groote concilie van Antiochië bij, en kreeg last om de kerken van Arabië en Jeenzalem te bezoeken, in welke schromelijke verdeeldheden waren ontstaan. Hij was tegenwoordig op het tweede concilie van Konstantinopel in 391, en † in 396. Zijne werken zijn voor het eerst te Keulen in 1537 en vervolgens verscheiden malen elders gedrukt. = VAN TOURS, zie Gregorius (Georgius Florentius).

GREGORIUS. *Patriarchen van Armenië van dezen naam.* = I, eerste Patriarch, bekeerde dit Rijk tot het Christendom in den aanvang der IV eeuw, en † omsteeeks 336, in eene spelonk, waarin hij gewoon was zich met stichtelijke overdenkingen bezig te houden. Niettegenstaande de heilige man dus zelf de duisternis zocht en de voorkeur gaf boven het licht, dat Gods heerlijke schepping beschijnt, kreeg hij toch den bijnaam van Louzavoritsch (*verlichter*). Er bestaan eenige homiliën op zijn' naam. = II, zoon van Gregorius Magisdros, volgde in 1058 zijn' vader op in deszelfs vorstendommen, maar vond meer smaak in het monnikenleven dan in het regeren. In 1065 werd hij Patriarch van Armenië, doch eerlang van deze waardigheid beroofd door Georgr Lorhetsi, die zijn Schrijver geweest was. Deze in 1072 gestorven zijnde, nam Gregorius wederom zitting op den patriarchalen zetel, dien hij nogmaals verliet, en zich in een klooster begaf. † aldaar omstreeks 1105, na zijn' neef Gregorius benoemd te hebben tot geestelijken heeder der Armenische ballingen in Kairo, en zijn' anderen neef Basilius tot Patriarch van Armenië te hebben doen verkiezen. = III, neef van den voorg., werd in 1113 Patriarch na den dood van Basilius. Zijne benoeming gaf aanleiding tot eene scheuring, waarvan de verkiezing van een' tegenpateiarch te Aghthane het gevolg was. Gregorius beeiep in 1114 een concilie, door hetwelk de verkiezing van een' Patriarch geregeld weed; hij nam zijn verblijf te Dzouk'h, in Noord-Mesopotamië, versterkte deze plaats en † te Roum Kalaah, aan den oever van den Euphraat, na de heilige plaatsen bezocht te hebben met Alberic, Aartsbisschop van Ostia, Legaat van den Paus, en vruchtelooze onderhandelingen met Eugenius III wegens de vereeniging van de Armenische met de Latijnsche Kerk. Kort vóoe zijn' dood had hij zijne waardigheid afgestaan aan zijn' broeder Nerses. = IV, neef van den voorg., was in 1173 de opvolger van Nerses IV; hij bewerkte door een concilie, gehouden te Hrhomgla, de vereeniging der Armenische met de Grieksche Kerk; maar de Keizer Manuel Comnenus gestorven zijnde vóór dat deze vereeniging bekrachtigd was, vond hij zich genoodzaakt er van af te zien. Hij zond zijne onderwerping aan Paus Lucius III, en † in 1193. = V, neef en opvolger van den voorg., gaf zich over aan een ergerlijk gedrag, hetwelk de Armenische vorsten en geestelijken deed besluiten hem af te zetten, en in 1194 in de vesting Gobiderh op te sluiten, waar hij, na eene vruchtelooze poging om te ontsnappen, zich koet daarna om het leven bragt. = VI, bloedverwant van den voorg., in wiens plaats hij werd aangesteld, had tot mededinger Parsegh, Bisschop van Ani, die door verscheiden prelaten van Oost-Armenië erkend werd. Gregorius zalfde Leo II tot Koning van Cilicie in 1198, verkreeg van dezen vorst de vergiffenis en de vrijheid van verscheiden grooten, die tegen hem waren opgestaan, en † kort daarna in het klooster van Ark'hagaghin. = VII werd na den dood van Constantijn II in 1294 verkozen, ondanks den wederstand van een groot aantal Armenische Bisschoppen, die zijne genegenheid kenden tot de Roomsche Kerk. In 1306 vroeg hij hulp van Clemens V, hem verzoekende eene kruisvaart te prediken tegen de Turken, en † op het einde deszelfden jaars. = VIII maakte zich meester van den Patriarchalen Stoel na den dood van Jakob III in 1411, en handhaafde zich gedurende verscheiden jaren, ondersteund door den Emir van Cilicië; in 1418 bezweek hij nogtans voor zijne vijanden, dooe wie hij in de gevangenis geworpen en vermoord werd. = IX, door eenige Bisschoppen in 1440 tot opvolger van Joseph III verkozen, weed door de Oost-Armeniërs niet erkend, die in 1441 zekeren Gyragas tot Patriarch verkozen. Gregorius onderwierp zich aan deszelfs gezag, en vergenoegde zich met het zijne enkel in Cilicië uit te oefenen. † in 1447. = X werd in 1443 verkozen na de afzetting van Gyragas, en † in 1461. = XI was in 1536 de opvolgee van Sarkis III en † in 1541. = XII werd in 1569 tot opvolger verkozen van Basilius II, en † in 1573. = XIII, te voren bekend onder den naam van Serapion, werd verkozen door een concilie, vergaderd te Edchmiadzin, in 1603 na de vlugt van David V en Melchisedek. Zijn bewind werd verontrust door de woelingen van twee afgezette patriarchen, ondersteund door de Perzen. In 1605 viel hij zijnen vijanden in handen, onderging allerlei mishandelingen, kocht zijne vrijheid voor eene groote som gelds, en † in 1606.

GREGORIUS. *Pausen van dezen naam.* = I (Anicius), geboren te Rome in 543, werd Praetor in 573, doch leide kort daarna zijn ambt neder, verkocht zijne bezittingen, en begaf zich in een der zeven kloosters, welke hij gesticht had. Paus Pelagius maakte hem Diaken, en zond hem naar Konstantinopel, om de hulp des Keizees tegen de Lombarden in te roepen. In 584 in Rome teenggekeerd, benoemde de Paus hem tot zijn' Secretaris. Na den dood van Pelagius II in 590 werd Gregorius door de geestelijkheid en het volk tot zijn' oprolger verkozen. Bij den inval der Lombaeden in Opper-Italië sloot hij een bestand met derzelver Koningin Theodelinde tegen den zin van den Exarch van Ravenna en den Keizer Mauritius. Toen deze ongelukkige monarch van den troon gestooten was door Phocas, erkende Gregorius het gezag des overweldigers, dien hij gunstig gezind vond jegens de H. Kerk, wier belang Gregorius met allen ijver

behartigde, en die uit erkentelijkheid hem ook den bijnaam gaf van DEN GROOTEN. Hij verbood het beöefenen der wiskundige wetenschappen, liet vele oude kunstwerken vernielen en alle werken van Heidensche schrijvers, die hij kon magtig worden, ook LIVIUS, verbranden, maar daarentegen die der kerkvaderen vlijtig afschrijven, verbeterde de kerktucht, verzamelde een ritual van gebeden en formulieren bij de viering der Mis en de bediening der sacramenten en voerde het kerkgezang in, hetwelk zijn' naam draagt. † den 12 Maart 604. De titel van *Servus servorum* (knecht der knechten), dien hij aannam, en welken zijne opvolgers bleven voortvoeren, stak wonderlijk af bij zijne zorgvuldige waakzaamheid in het bandhaven van zijn' rang boven de andere bisschoppen, terwijl hij volstrekt niet dulden wilde dat de Patriarch van Konstantinopel den titel van oecumenischen Bisschop voerde. = II was in 715 de opvolger van CONSTANTINUS; hij zond S. BONIFACIUS om het Evangelie te verkondigen naar Duitschland, vergaderde in 721 een concilie, hetwelk de onwettige huwelijken veroordeelde, en in 729 een ander tegen de beeldstormers, weigerde den Oosterschen Bisschop ANASTASIUS in de gemeenschap der Roomsche Kerk te ontvangen en werd hevig vervolgd door Keizer LEO DEN ISAURIËR. † den 2 Februarij 731. Zijn opvolger was = III, een Syriër, die door een gezantschap KAREL MARTEL om hulp liet vragen tegen de Lombarden, met de aanbieding om zich aan zijne heerschappij te onderwerpen en hem als Consul en Patriciër van Rome te erkennen, naardien de Keizer LEO Italië aan deszelfs lot overliet. KAREL MARTEL ontving de gezanten met beleefdheid, en zond hen terug met geschenken, maar hij had in Frankrijk te veel werk tegen de Saracenen, om in Italië de Lombarden te komen bevechten. GREGORIUS † in 741. = IV, zoon van een' Romeinschen Patriciër, werd in 827 tot opvolger verkozen van VALENTIJN; hij deed de haven van Ostia versterken, om den mond des Tibers te verdedigen tegen de invallen der Turken, die geheel Sicilië vermeesterd hadden. Bij gelegenheid der geschillen van LODEWIJK DEN GOEDERTIERENE met zijne zonen had hij de zwakheid van toe te stemmen in de vernedering van dezen vorst, en haalde zich het misnoegen van beide partijen op den hals. De feestdag van Allerheiligen werd door hem ingesteld. † den 25 Januarij 843. = V (BRUNO), een Duitscher, neef van den Keizer OTTO III, was in 996 de opvolger van JOANNES XV (XVI); acht dagen na zijne verkiezing kroonde hij zijn' oom tot Keizer van het westen. De Consul CRESCENTIUS wierp PHILAGATHIUS, Bisschop van Piacenza, tot tegenpaus op, en verdreef GREGORIUS uit Rome. Zijn oom Keizer OTTO III bragt hem er weder binnen, na dat het concilie van Pavia in 997 tegen CRESCENTIUS en den tegenpaus den banvloek had uitgesproken, die gevat en wreed mishandeld werden. Toen in het volgende jaar ROBERT, Koning van Frankrijk, zijne nicht BERTHA getrouwd had, vergaderde de Paus een concilie, hetwelk den Koning eene zevenjarige boete oplelde en hem gebood zijne gemalin te verstooten. GREGORIUS † den 19 Feb. 999. = VI (JOANNES GRATIANUS), geb. te Rome, kocht in 1044 het pausschap van BENEDICTUS IX, doch hij had er niet veel genot van; het gezag der Kerk was deerlijk in verval geraakt, GREGORIUS wilde hetzelve door banvloeken herstellen, maar Keizer HENRIK III trok naar Italië, en vergaderde in 1046 een concilie te Sutri, aan hetwelk GREGORIUS de sleutels van S. PIETER in handen stelde, die hierop aan SUIDGER VAN MAYENDORF (CLEMENS II) werden toevertrouwd. GREGORIUS eindigde zijne overige dagen als monnik in een klooster. = VII (HILDEBRAND) werd te Rome opgevoed (men weet eigenlijk niet regt waar hij geboren is of wie zijne ouders geweest zijn), reisde naar Frankrijk, en bleef eenigen tijd in het klooster te Clugny; in 1045 keerde hij in Rome terug, waar hij een' grooten invloed bekwam op Paus LEO IX, die hem eigenlijk in zijn' naam liet regeren. Denzelfden invloed behield hij ook op eenige volgende Pausen; en na den dood van ALEXANDER II in 1073 beklom HILDEBRAND zelf den Pauselijken Stoel. Thans kon hij het ontwerp uitvoeren, waaraan hij zijne voorgangers door voorbereidende maatregelen reeds lang had laten arbeiden, namelijk het pauselijk gezag niet alleen tot de hoogste magt over de Kerk te verheffen, maar ook deze geheel onafhankelijk van de wereldlijke magt en alle vorsten tot vasallen van den Paus te maken; hij wilde namelijk eene theocratie stichten, in welke de Paus, als Gods stedehouder, de hoogste vorst der aarde zijn zou, aan wien alle vorsten onderworpen waren. Hij verbood den priesters het huwelijk en ontnam den vorsten het regt van investituur der bisschoppen. Keizer HENRIK IV had nogtans den moed om zich tegen deze aanmatiging van het pauselijk despotismus te verzetten, en handhaafde de Duitsche bisschoppen, die hij aangesteld had; toen de Paus hierop in 1076 den Keizer voor eene synode te Rome daagde, liet HENRIK IV daarentegen door eene synode te Worms het vonnis van afzetting uitspreken tegen den Paus: waarop deze dadelijk den Keizer in den ban verklaarde, en al zijne onderdanen en vasallen van den eed van getrouwheid jegens hem ontsloeg. In deze worsteling schoot de Keizer eindelijk te kort, en toen de te Oppenheim vergaderde vorsten het besluit namen om tot eene andere keizerkeus over te gaan, onderwierp hij zich genoegzaam onvoorwaardelijk. Om zich met den trotschen Paus te bevredigen, en zijne afzetting voor te komen, reisde HENRIK IV in 1077 midden in den winter naar Italië, vertoonde zich in de ootmoedigste houding voor den Paus, die hem de vernederendste kerkboete opleide en onder de hardste voorwaarden de absolutie gaf. Ondertusschen had deze onwaardige behandeling des Keizers zijne vrienden verbitterd tegen den Paus, die RUDOLPH VAN ZWABEN tot Keizer had doen verkiezen. HENRIK IV verzamelde een leger, en behaalde de overwinning in den vermaarden slag van Merseburg op zijn' mededinger, die sneuvelde. HENRIK IV deed door eene synode te Brixen den Paus afzetten en GUIBERT, Aartsbisschop van Ravenna, in zijne plaats verkiezen, onder den naam van CLEMENS III, trok in 1080 naar Rome, en liet GREGORIUS op het kasteel S. Angelo gevangen zetten. In 1083 werd hij verlost door ROBERT GUISCARD, Hertog van Apulië, maar dewijl ROBERTS soldaten de stad geplunderd hadden, was GREGORIUS genoodzaakt Rome te verlaten; hij ging naar Salerno, en † ald. den 25 Mei in 1085. = VIII (ALBERTO DE MORA) bekleedde den Pauselijken Stoel slechts twee maanden, op welken hij URBANUS III den 21 Oct. 1187 was gevolgd, want hij † reeds den 17 December daaraanvolgende te Pisa, na deze stad met Genua bevredigd te hebben. = (UGOLINO), opvolger van HONORIUS III in 1227, was geboren te Anagni uit het geslacht der Graven van Segni, en bij zijne verkiezing Kardinaalbisschop van Ostia. De Keizer FREDRIK III, dien hij tot een' kruistogt veroordeeld had, geene groote haast makende om naar Palestina te vertrekken, dwong de Paus hem eindelijk daartoe door middel van den ban. De Keizer vrede gesloten hebbende met den Sultan van Babylon, vergramde zulks den Paus op nieuw dermate, dat hij LODEWIJK IX het Rijk aanbood voor zijn' broeder, ROBERT, Graaf van Artois; maar de heilige Koning weigerde gebruik te maken van de pauselijke mildheid. GREGORIUS beproefde vruchteloos de Grieksche met de Latijnsche kerk te vereenigen, canoniseerde S. FRANCISCUS, S. DOMINICUS en S. VIRGILIUS. †, bijna 100 jaren oud, den 20 Augustus 1241. = X, (THEBALDO), geboren te Piacenza uit het doorluchtig geslacht der VISCONTI, werd Aartsdiaken van Luik, kreeg verschil met HENRIK VAN GELDER, Prins-bisschop van deze stad, dien hij in het volle kapittel wegens zijn gedrag bestraft had, en ontweek diens gramschap bij de Kruisvaarders in het heilige land. Hij bevond zich in S. Jan d'Acre, toen hij in 1271 tot Paus verkozen werd, nadat de H. Stoel na den dood van CLEMENS IV twee jaren en negen maanden ledig gestaan had. Hij hield in 1274 een concilie te Lyon, voor hetwelk HENRIK VAN GELDER gedaagd werd, die, wel voorziende dat hij zou afgezet worden, liever vrijwillig afstand deed van zijn bisdom. GREGORIUS deed hierop eene reis door Italië, gaf te Florence het volk de benedictie, en sprak den banvloek uit tegen de stad, toen hij vertrok, dat wonderlijk zamenhing † den 10 Jan. 1276 = XI (PIERRE ROGER), geboren op het kasteel Maumont, bij Roziers, in Limoges, in 1329, was nog geen 18 jaren oud, toen zijn oom Paus CLEMENS VI hem tot Kardinaal verhief en met geestelijke ambten overlaadde; echter was hij nog niet eens tot Priester gewijd, toen hij den 30 December 1370 tot Paus verkozen werd, in de plaats van URBANUS VI. Zijne eerste verrigting was het bewerken van een' wapenstilstand van vier jaren tusschen de Koningen van Frankrijk en Engeland en het bevredigen der Koningen van Castilië, Arragon en Navarre; hij zond den Armeniërs hulp tegen de Turken, en zocht de Grieksche met de Latijnsche Kerk te vereenigen, verbeterde de kloostertucht in Duitschland en veroordeelde de gevoelens van WICLEF. Om een einde te maken aan de onlusten in Italië, besloot hij den H. Stoel wederom naar Rome over te brengen, van waar zijne voorgangers, eene halve eeuw geleden, denzelven naar Avignon verplaatst hadden; in het begin van 1377 deed hij zijne intrede te Rome, doch het berouwde hem dat hij niet liever te Avignon gebleven was. † den 27 Maart 1378. = XII (ANGELO CORRARIO), een Venetiaan, was door Paus INNOCENTIUS VIII tot Kardinaal verheven, en werd na diens dood in 1406 tot zijn' opvolger verkozen door veertien Kardinalen te Rome, die hem een compromis deden teekenen, bij hetwelk hij zich verbond afstand te doen van de driedubbele kroon, ingeval de Avignonsche tegenpaus BENEDICTUS XIII dit insgelijks deed, maar de eene was daartoe zoo min gezind als de andere: weshalve de Avignonsche zoo wel als de Romeinsche Kardinalen in 1409 een algemeen concilie te Pisa beriepen, door hetwelk GREGORIUS zoowel als BENEDICTUS afgezet en PETRUS PHILARGI (ALEXANDER V) in hunne plaats verkozen werd. GREGORIUS week eerst naar Gaëta, en vervolgens naar Rimini, van waar hij in 1415 zijn' vormelijken afstand aan het concilie van Constanz inzond. † te Reccanati, in de mark Ancona, in 1477, in den ouderdom van 92 jaren. = XIII (UGO BUONCOMPAGNO), opvolger van PIUS V in 1572, was aanvankelijk onderwijzer in het kerkelijk en burgerlijk regt in zijne geboorteplaats Bologna, en had het concilie van Trente bijgewoond. Zijn pausschap begon met de Godslasterlijke vreugdebedrijven over den Franschen S. Bartelsgruwel; hij gebood een *Te Deum* en plegtige processie, om God te danken voor deze afschuwelijke gebeurtenis, en verleende vollen aflaat aan degenen die zouden bidden voor den snooden KAREL IX en zijn hatelijk geslacht; evenwel weigerde hij den banvloek uit te spreken tegen HENRIK IV en den Prins van Condé, hoe sterk de Jezuit MALDONATO daar ook op aandrong. Meer roem behaalde GREGORIUS XIII met het hervormen van den almanak (zie GREGORIAANSCHE CALENDER). † den

10 April 1585. = XIV (Nicolo Sfondrati) werd den 5 December 1590 tot opvolger verkozen van Urbanus VII, maar † reeds den 15 Oct. 1591: zoodat zijn pausschap naauwelijks tien maanden geduurd heeft. Om Philips II te behagen, sprak hij den banvloek uit tegen Hendrik IV, doch zijne bul werd in Frankrijk door beulshanden openlijk verscheurd en verbrand. = XV (Alessandro Ludovisio) was bij zijne verkiezing in 1621 tot opvolger van Paulus V Aartsbisschop van zijne geboortestad Bologna; hij bewoog Lodewijk XIII, Koning van Frankrijk, tot het vervolgen van zijne Protestantsche onderdanen en ondersteunde Keizer Ferdinand II en Maximiliaan, Keurvorst van Beijeren, tegen Fredrik V, verdreven' Koning van Bohemen, stichtte het genootschap *De propaganda fide*, verhief Parijs tot een aartsbisdom, canoniseerde S. Ignatius de Lojola, S. Franciscus Xaverius, S. Philippus Neri en S. Theresia. † den 8 Julij 1623.

GREGORY (James), geboren te New-Aberdeen in 1636, † in 1675, beroemd wiskundige, was de uitvinder van den reflecterenden telescoop, die naderhand door Newton en Halley verbeterd werd, en schrijver van verscheiden zeer nuttige wetenschappelijke werken. = (John), kleinzoon van den voorg., geb. te Aberdeen in 1724, was aldaar en vervolgens te Edinburg Professor der wijsbegeerte en geneeskunde. † aldaar in 1773. De meeste zijner voortreffelijke werken zijn ook in het Fransch en Nederduitsch vertaald uitgegeven. = (George), geboren te Edernin, in Ierland, in 1754, werd in 1778 Predikant te Liverpool en in 1782 te Londen. † aldaar in 1808. Hij ondersteunde zoo wel van den kansel als in zijne schriften met warmen ijver de pogingen van Wilberforce en anderen tot afschaffing van den slavenhandel.

GREIFF (Friedrich), geboren te Tubingen den 29 October 1601, studeerde aldaar in de genees- en scheikunde en werd Apotheker; hij leide zich voornamelijk toe op het verbeteren der *Theriaca coeleste* van Quercitanus, waarvoor hij van den Hertog Everard III een jaargeld bekwam. Hij beoefende ook de Duitsche dicht- of liever rijmkunst, maar leverde betere chemische dan poëtische bereidingen.

GREIFFENFELD (Peder), geb. te Koppenhagen den 24 Aug. 1637 van burgerlijke ouders, was schoenmakersknecht, maar kreeg eensklaps lust om te studeren; zijne maagschap wilde dat hij zich bij zijne leest zou houden, doch hij leerde op den driestal Latijn, en eenige vrienden bezorgden hem op de hoogeschool te Koppenhagen, waar hij tegen zijn' zin het godgeleerde vak moest kiezen, als de eenige wetenschap, welke aldaar om niet onderwezen werd. Toen hij de hoogeschool in 1653 verliet, werd hij tot den predikdienst bekwaam verklaard, waarvan hij in zijne proefpredikatie niet alleen uitmuntende bewijzen gaf, maar ook toonde dat hij vrij wat meer dan preken geleerd had, en werd koninklijk Archivarius en Bibliothekaris. Toen Fredrik III in 1665 de Deensche grondwet liet zamenstellen, in welke de erfvolging en regeringsvorm werden vastgesteld, voerde Greiffenfeld de pen, en werd daarop Kanselarijsecretaris, in 1667 Kabinetssecretaris en in 1668 Kanselarijraad. Christiaan V benoemde hem tot Staats- en Kabinetssecretaris, Geheimraad en Ridder van de Danebrogsorde, verleende hem brieven van adeldom en schonk hem een wapen. In 1673 werd hij door den Koning tot Graaf en Rijkskanselier, in het volgende jaar tot Grootkanselier en Beschermheer der hoogeschool te Koppenhagen en in 1675 door den Keizer tot Rijksgraaf verheven, en door Fredrik Willem, Keurvorst van Brandenburg, met het eiland Wollin beleend. Hij was eerste Minister van Christiaan V, toen hij in ongenade viel en in 1676 ter dood veroordeeld werd; hij was bereids op het schavot gebragt, en de beul had het zwaard reeds opgeheven, om hem het hoofd af te slaan, toen hij genade bekwam en naar de gevangenis teruggevoerd werd, in welke hij tot 1698, dus 22 jaren, opgesloten bleef, en toen vrijheid kreeg om naar zijn' schoonzoon, den Baron Krags, in Jutland te gaan. † aldaar den 12 Maart 1699. In zijne gevangenis had hij in de vensterruiten met een diamant allerlei Hebreeuwsche en Arabische spreuken gesneden; zijne kostbare bibliotheek werd den 24 Maart 1679 door brand vernield.

GREIFSWALD, eene stad op de grenzen van het vorstendom Rügen en het graafschap Gützkow, tegenwoordig tot het Pruissische regeringsdistrict Straalsund behoorende, is haren oorsprong verschuldigd aan een bosch, hetwelk in 1207 met andere stukken lands door den Rügischen vorst Jaromir aan het door hem gestichte klooster Hilda geschonken werd. Omstreeks 1223, toen de Wendische inwoners door de aankomelingen uit Saksen gedurig meer gedrongen werden, liet de Abt het bosch uitroeijen en bouwde aldaar de stad op de Duitsche wijze, die in het eerst slechts Wald heette. Toen de inwoners deze stad in de XI eeuw wegens derzelver gunstige ligging aan de Rijck in de nabijheid der Oost-zee zich door den handel verrijkten, wist de Abt hen niet meer in de vroegere afhankelijkheid te houden, en gaf haar daarom den vorsten van Pommeren in leen, wier wapen aanleiding gaf tot de tegenwoordige benaming. Bij den Munsterschen vrede van 1648 kwam de stad onder Zweedsche heerschappij; in 1715 verviel zij aan Denemarken, doch werd in 1721 aan Zweden teruggegeven; in den zevenjarigen oorlog is zij meermaals door de Pruissen bezet geworden, doch kwam telkens aan Zweden terug. Ingevolge der schikkingen van het Weener Congres in 1815 werd Greifswald en geheel Voor-Pommeren met den Pruissischen Staat vereenigd. De hoogeschool te Greifswald werd in 1455 door den Pommerschen Hertog Wratislaus IX gesticht. Toen in den aanvang der XVI eeuw de Kerkhervorming ook in Pommeren, namelijk in Stettin, Straalsund en Greifswald doordrong, zocht de Hertog George en de Bisschop van Kamin dezelve te stuiten, zoo dat er in geene 12 jaren collegiën gehouden werden. De Hertog Philip I herstelde de hoogeschool in 1539, maar zij bleef echter in een' zeer kwijnenden staat, tot de invoering der hervorming, die op haren toestand een' zeer voordeeligen invloed had; sedert nam zij aanhoudend toe in bloei; de laatste Hertog van Pommeren Bogislaus XIV had haar met verscheiden inkomsten begiftigd, en de nieuwe landsheer, de Koning van Zweden, nam het welzijn der hoogeschool ook zeer ter harte; de voorslag haar naar Stettin te verplaatsen bleef onuitgevoerd. In 1747 werd het oude akademiegebouw afgebroken en in 1750 het nieuwe ingewijd. De stad heeft weinig meer dan 8000 inwoners, drie kerken en eenige andere openbare gebouwen.

GREIN is een nog gebruikelijk gewigt uit het oude stelsel voor paarlen en diamanten, 12 greinen maken 1 karaat en 288 gr. 1 mark; in de apotheken maken 20 gr. 1 scrupel; 16 gr. 1 drachma en 1280 gr. 1 once.

GRENADIERS. Eertijds maakte men in den oorlog gebruik van kleine holle met kruid gevulde ijzeren kogels, handgranaten genaamd, om dat zij uit de hand geworpen werden: van daar kregen de soldaten, die op het werpen van granaten waren afgerigt, den naam van Grenadiers. Lodewijk XIV plaatste voor het eerst in 1667 een aantal Grenadiers bij iedere compagnie voetvolk; Lodewijk XV voerde ook Grenadiers te paard in, die deels enkele compagniën bij de regimenten, deels bijzondere regimenten uitmaakten en dan tot de zware cavallerie behoorden. Napoleon had ook eene *Garde* Grenadiers te voet en te paard.

GRENOBLE, voorheen de hoofdstad van het Fransche landschap Dauphiné, tegenwoordig van het departement der Isère, ligt aan de rivier van dezen naam, en is eene oude aanzienlijke stad met 24,000 inwoners, waaronder vele kooplieden en fabrikanten. De voornaamste openbare gebouwen zijn de Cathedrale kerk, het bisschoppelijk Paleis, het Arsenaal en het voormalig Parlementshuis.

GRENZEN van een land of staat zijn óf natuurlijke, gelijk gebergtekentens, rivieren, meren of zeeën, óf kunstmatige, als palen, slagboomen, grachten of muren, die aanduiden hoe ver het gebied van een' staat strekt; dewijl het niet mogelijk is dat een staat van alle kanten natuurlijke grenzen hebbe, zijn genen regtens even zoo geldend als deze, wanneer zij eenmaal daartoe bestemd zijn. De menschelijke kennis heeft ook hare grenzen; al wat daar buiten ligt is een voorwerp van onderzoek voor den menschelijken geest, die in zijn vorschen geene grenzen kent, maar onophoudelijk voortstreeft naar eene hoogere of transcendentale kennis, zelfs van het bovenzinnelijke, en met zekerheid *weten* wil wat hij binnen de grenzen der ervaring slechts op redelijke gronden kan *gelooven*. Of de menschelijke geest, deszelfs eeuwige voortduring vooronderstelcl, aanhoudend aan deze grenzen gebonden zijn zal, laat zich wel niet met zekerheid bepalen; maar men kan toch met waarschijnlijkheid aannemen dat hij, bij deszelfs oneindige volmaakbaarheid, die grenzen hoe langer hoe verder uitbreiden en hoe langer hoe meer weten zal; en misschien is dan wel het resultaat der hoogste wetenschap de nederige erkentenis dat men eigenlijk niets weet.

GRESHAM (Thomas), geboren te Londen in 1519, oefende te Cambridge zich in de zoogenaamde zeven vrije kunsten, en leide zich toe op den koophandel; hij bezorgde de geldzaken van het hof gedurende de regering van Eduard VI; naderhand gebruikte Elizabeth hem ook tot haren hofbankier, en verhief hem tot Ridder in 1559. Hij verzamelde een' aanzienlijken rijkdom, en was daardoor in staat om een ontwerp uit te voeren, hetwelk zijne nagedachtenis onder de Engelsche kooplieden vereeuwigd heeft, namelijk het bouwen der beurs van Londen, naar het voorbeeld van die van Antwerpen. Den 7 Junij 1566 werd de eerste steen gelegd en reeds in 1559 was het geheele gebouw voltooid, hetwelk den 29 Januarij 1560 door Elizabeth bezocht en de koninklijke Beurs (*Royal Exchange*) genaamd werd. In zijn testament bestemde hij het prachtige gebouw, hetwelk hij in *Bishopsgate-street* bewoonde, na zijn' en zijner vrouws dood tot eene woning voor zeven ongehuwde geleerden, die dagelijks voorlezingen moesten houden over zeven onderscheiden wetenschappen en een inkomen van 50 Pst. jaarlijks zouden genieten. Dit *Gresham-college* hield op den voorgeschreven voet stand tot in de XVIII eeuw, en was de eerste vergaderplaats der koninklijke Maatschappij, die in 1710 een bijzonder huis kocht, toen *Gresham-house* afgebroken en het collegie in de benedenzalen der beurs verplaatst werd. Gresham was ook de stichter van verscheiden weldadige inrigtingen voor kranke, gevangene en andere hulpbehoevende personen. † den 21 November 1579.

GRESSET (Jean Baptiste Louis), geboren te Amiens in 1709, † aldaar den 16 Julij 1777, trad in 1715 in de orde der Jezuiten, maar zag zich genoodzaakt dit gezelschap te verlaten, om de ergernis,

welke hij dezen eerwaarden vaders gegeven had met zijn dichtstuk *Vert-vert;* hij stelde zich schadeloos voor het gemis der Jezuïtische gelukzaligheden door eene rijke vrouw te trouwen en zich op het land met de letteroefeningen bezig te houden. In 1748 werd hij lid der Fransche Akademie, die hem benoemde om LODEWIJK XVI met zijne komst tot den troon geluk te wenschen; deze verhief in 1775 hem in den adelstand. GRESSET slaagde best in losse, bevallige en vrolijke dichtstukjes, in welke zijn vindingrijk vernuft de nietigste dingen belangwekkend wist voor te stellen; minder gelukkig slaagde hij in het dramatische vak; behalve de *Méchant* zijn zijne tooneelstukken lang vergeten, en even zoo onbeduidend zijn ook zijne oden. Een vervolg op den *Vert-vert*, getiteld: *L'Ouvroir des Nonnes,* verbrandde hij in zijne laatste ziekte. De beste uitgave zijner *Oeuvres complètes* is in 1803 door FAYOLLES bezorgd.

GRÉTRY (ANDRÉ ERNEST MODESTE), geboren te Luik den 11 Februarij 1741, toonde reeds in zijn vierde jaar gevoel voor de muzijk; na de gronden van deze kunst in zijne geboortestad geleerd te hebben, vertrok hij in 1759 naar Rome, om zich in dezelve te volmaken door het onderwijs van den beroemden CASALI. Voor het tooneel van ALBERTI de muzijk gecomponeerd hebbende van een intermezzo, werd dezelve zeer door PICCINI geprezen. Na een achtjarig verblijf te Rome vertrok hij van daar in 1767, en vertoefde eenigen tijd te Geneve, waar hij de muzijk componeerde voor de opera *Isabelle et Gertrude.* Hierop ging hij in 1769 naar Parijs, waar hij in het eerst moeite had om bekend te worden, doch toen hij de muzijk gecomponeerd had voor den *Huron* van MARMONTEL, werd zijne bekwaamheid van alle kanten toegejuicht, en de muzijk der *Lucile* was de grondslag van zijn' roem. In een tijdvak van 30 jaren componeerde hij 44 opera's, die meest allen op buitenlandsche tooneelen zijn overgenomen, en nog zoo wel buiten als in Frankrijk met genoegen gegeven worden. Minder roem dan met zijn' muzikalen behaalde hij met zijn' letterkundigen arbeid. † te Ermenonville, in de heremitaadje van ROUSSEAU, den 24 September 1813; zijn lijk werd met groote pracht begraven, zijne nagedachtenis door een' gedenkpenning vereerd en zijn standbeeld in het voorportaal der *Opera-comique* te Parijs geplaatst. De stad Luik vorderde in 1823 zijn hart, hetwelk de Heer FLAMAND, die met eene nicht van GRÉTRY gehuwd was, gebalzemd in de heremitaadje, van welke hij eigenaar geworden was, had doen plaatsen in eene gekootte marmeren kolom, met GRÉTRY's borstbeeld versierd. De Heer FLAMAND verwaardigde de vordering der Luiksche regering niet eens met eenig antwoord, die hierop hem het hart geregtelijk liet afvorderen, en het proces won; men wil dat de kosten van dit kunststukje der *blinde* Themis 10,000 Francs bedragen hebben; eene *ziende* geregtigheid zou, zich GRÉTRY's melodie herinnerende *Où peut-on être mieux qu'au sein de sa famille?* het hart wel gelaten hebben waar het was.

GREUZE (JEAN BAPTISTE), geboren te Tournus in 1726, toonde van zijne jeugd af een' gelukkigen aanleg voor de teekenkunst; hij genoot het eerste onderwijs van den Portretschilder GRANDON, schoonvader van den beroemden GRÉTRY, en volgde dezen meester naar Parijs. Na eenigen tijd in stilte gewerkt te hebben, trok zijne uitmuntende schilderij van den huisvader, die zijn gezin uit den Bijbel voorleest, eensklaps de algemeene aandacht; van dit oogenblik nam zijn roem aanhoudend toe door andere meesterstukken, en GREUZE werd de uitstekendste Schilder der Fransche school van zijn' tijd. † den 21 Maart 1805. De meeste zijner stukken zijn door de beste Fransche meesters gegraveerd geworden.

GREVE (EGBERT JAN), geboren te Deventer in 1754, oefende zeven jaren aan de doorluchtige school aldaar zich in de wijsbegeerte, oude letterkunde en Oostersche talen, en vervolgde deze studie nog vier jaren aan de Leydsche hoogeschool; in 1783 werd hij tot den predikdienst bekwaam en bevoegd verklaard, doch kreeg geen beroep, dat hij ook niet sterk zocht, om niet genoodzaakt te zijn zijne vrije denkwijze naar de voorgeschreven kerkleer te plooijen, aan welke men in zijn' tijd nog streng vasthield. Na den geweldadigen inval der Pruissen in Holland in 1787 week hij met zijn' jongeren broeder naar Steinfurt, en bewerkte aldaar zijne verhandeling over het laatste hoofdstuk van JOB en de voetmaat van de gedichten der Ouden, welke hij uitgaf; doch de regering van Deventer deed uit de exemplaren, die hij aldaar gezonden had, eenige bladen der voorrede wegscheuren, in welke hij zijn gevoelen gezegd had over de Pruissische geweldenarij, voor welke de Stadhouder WILLEM V met zijn gezin naderhand zoo duur moest boeten. In 1789 keerde GREVE in het ouderlijke huis terug, en hield zich ambteloos bezig met zijne geliefde studiën en de beoefening der kruidkunde, tot hij in 1795 door de regering van Deventer werd aangezocht tot Professor der Oostersche talen aan de doorluchtige school aldaar, maar hij wees dit aanbod edelmoedig van de hand, en werd in 1796 tot vertegenwoordiger van het district Winschoten in de Nationale Vergadering gekozen, doch de staatkundige loopbaan bleek minder voor hem geschikt te zijn dan het stille studeervertrek, dat hij met weinig lust tegen het woelig staatstooneel verwisseld had, hetwelk hij ook reeds het volgende jaar met groot genoegen verliet, en tot Professor der Oostersche talen en Hebreeuwsche letterkunde werd aangesteld bij de hoogeschool te Franeker. Hier bewoog hij zich met ijver in den eigenlijk voor hem geschikten kring, en voltooide verscheiden zijner aangevangen geleerde werken, meest van kritisch-philologischen aard; de dichterlijke gedeelten des O. T. waren veelal de onderwerpen van zijne behandeling. De dood overviel hem te Harlingen den 13 Augustus 1811. Zijne uitgegeven geschriften zijn in de geleerde wereld genoegzaam bekend en in achting.

GREVELINGEN, Fr. *Gravelines,* eene middelmatige stad en vesting in het voormalig Fransch-Vlaanderen (tegenw. departement Du Nord), aan den mond van het riviertje de Aa, drie uren van Duinkerken, en niet ver van de zee, werd omstreeks 1160 door DIRK, Graaf van Vlaanderen, gebouwd, in 1383 door de Engelschen ingenomen en verbrand, doch later wederom opgebouwd en bemuurd. In de nabijheid van deze stad werden de Franschen in 1558 onder den Maarschalk DE TERMES door de Spanjaards, aangevoerd door LAMORAAL, Graaf VAN EGMOND, volkomen geslagen. In 1644 werd Grevelingen door de Franschen veroverd, doch in 1652 door den Aartshertog LEOPOLD hernomen. De Fransche Maarschalk DE LA FERTÉ deze stad in 1658 andermaal veroverd hebbende, is dezelve sedert den Pyreneschen vrede in het bezit van Frankrijk gebleven.

GREVENMACHERN, eene kleine stad in het Groothertogdom Luxemburg, met 2000 inwoners, ligt aan den linker oever van den Moezel, 6 uren van Luxemburg en 3 uren van Trier. Dit steedje heeft veel van den oorlog in 1705 geleden. Er wordt een sterke handel in Moezelwijnen gedreven.

GREVIUS (JOANNES), geboren te Kleef omstreeks 1580, was Predikant eerst te Arnhem, toen te Kampen en eindelijk te Heusden. De gevoelens der Remonstranten omhelsd hebbende, werd hij na derzelver veroordeeling door de Dordsche Synode in 1619 afgezet, en met andere predikanten gebannen; daar hij het nogtans waagde terug te komen en voor de heimelijke vergaderingen der Remonstranten te prediken, werd hij gevat en tot levenslange gevangenis in het Amsterdamsche Rasphuis veroordeeld, waaruit hij met den Predikant PRINCE door het vernuft van zijn' vriend den Predikant SAPMA in 1621 met levensgevaar verlost werd, en zich naar Fredrikstad bij de uitgeweken en gebannen Hollandsche Remonstranten begaf. In de gevangenis had hij zijn beroemd *Tribunal reformatum* geschreven, hetwelk hij in 1624 te Hamburg liet drukken; dit was het eerste werk, dat tegen de pijnbank verscheen, en dit marteltuig der zoogenaamde geregtigheid als gevaarlijk in de hand dezer blinde dame voorstelde.

GRIBEAUVAL (JEAN BAPTISTE VAQUETTE DE), geboren te Amiens den 4 Dec. 1715, trad in 1732 als vrijwillige in dienst bij de artillerie, en kreeg in 1752 van den Minister van oorlog D'ARGENSON last naar Berlijn te gaan, en de door FREDRIK II opgerigte ligte regimentsartillerie op te nemen. GRIBEAUVAL volbragt dezen last tot genoegen des Ministers, en overhandigde hem bij zijne terugkomst gewigtige waarnemingen aangaande de grenzen en vestingen der landen, welke hij bereisd had. Hij werd tot Luitenant-kolonel benoemd, en trad kort daarna, met bewilliging van LODEWIJK XV, als Generaal en Commandant der artillerie en genie in Oostenrijkschen dienst, waartoe de Graaf DE BROGLIO hem aanbevolen had, dewijl MARIA THERESIA toenmaals bij de uitbarsting van den zevenjarigen oorlog bekwame artillerieofficieren zocht. Aan zijn beleid hij de belegering van Glatz had Oostenrijk het voornamelijk te danken dat deze plaats, de sleutel van Opper-Silesië, den Pruissen ontnomen werd. Ten aanzien der mijnen volgde FREDRIK II bestendig het stelsel van BÉLIDOR; GRIBEAUVAL had daarentegen eene andere handelwijze uitgedacht, en het gevolg bewees dat hij gelijk had. De Pruissen belegerden Schweidnitz, en FREDRIK II bestuurde zelf deze onderneming; GRIBEAUVAL verdedigde de plaats onder het opperbevel van den Maarschalk GUASCO. Hier ontstond een onderaardsche kampstrijd, in welken zoo wel de Koning als de Generaal elk op zijne wijze te werk ging. FREDRIK liet volgens BÉLIDORS methode vier groote mijnen springen, maar vergeefs; GRIBEAUVALS voortreffelijke tegenmijnen verijdelden ieder als zeker verwacht gevolg, en waar de Koning ook zijne vijanden onder den grond aantastte, overal vond hij de krachtdadigste tegenweer; zoo dat hij 63 dagen na het openen der loopgraven en na de krachtigste inspanningen genoodzaakt was het beleg op te breken. Reeds was het bevel daartoe gegeven, toen eene gelukkig geworpen bombe alles veranderde; een kruidmagazijn vloog in de lucht: daardoor ontstond eene bres, die de Oostenrijkers tot de overgave noodzaakte. GRIBEAUVAL werd nu als krijgsgevangene naar den Koning gevoerd, die voor een oogenblik den man, die hem in bekwaamheid overtrof, niet wilde zien; maar hij bedacht zich, liet hem voor zich komen, noodigde hem aan zijne tafel en overlaadde hem met lofspraken. In 1762 werd GRIBEAUVAL door de Keizerin tot Luitenant-veldmaarschalk en Grootkruis der Maria Theresiaorde benoemd. Na den vrede keerde hij op uitnoodiging van den Minister CHOISEUL naar Frankrijk terug, waar hij tot Maréchal de Camp en Inspecteur-generaal der artillerie werd aangesteld. Een tijdlang in ongenade gevallen zijnde, trad hij eerst bij de troonbeklimming van LODEWIJK XVI in dienst, en werd tot Opper-directeur van het groote arsenaal benoemd. † den 9 Mei 1789.

GRIEKENLAND, het merkwaardigste land der beschaafde oude wereld, hetwelk zijne bevolking uit Azië en Egypte bekwam, heette vroeger Hellas en na deszelfs verovering door de Romeinen Achaje. Deszelfs oude grenzen verschilden merkelijk van de tegenwoordige, en waren moeijelijk te bepalen; nu werd Macedonië en Epirus of Sicilië en een gedeelte van Italië tot Griekenland gerekend, dan weder niet. Dit land bestaat deels uit vast land, deels uit eilanden, en was in verscheiden landschappen, staten, koningrijken en republieken verdeeld, die allen zoo wel als de merkwaardigste steden en plaatsen in bijzondere artikels vermeld worden; de grootste en merkwaardigste onder dezelve waren Sparte, Athene, Thebe en Corinthe, als de schouwplaatsen der gewigtigste gebeurtenissen. De vroegste geschiedenis van Griekenland behoort tot de mytheneeuw, gelijk die van alle volken; zij bekomt eerst eenige zekerheid omtrent 600 jaren vóór J. C. Griekenland bereikte den hoogsten top van deszelfs luister door de heldhaftige worsteling gedurende meer dan 50 jaren tegen de Perzische Koningen DARIUS, XERXES en ARTAXERXES, maar verviel door binnenlandsche verdeeldheden en burgeroorlogen, die eindigden met onderwerping aan de Macedonische heerschappij, door PHILIPPUS, den vader van ALEXANDER, na den vermaarden slag van Cheronea, 338 jaren vóór J. C. Ruim twee eeuwen later herkreeg Griekenland deszelfs onafhankelijkheid door FLAMINIUS, doch werd naderhand door de Romeinen veroverd, en de vier bovengem. republieken werden Romeinsche provincie onder den naam van Achaje. Onder het juk dezer werelddwingers ging de Grieksche beschaving te gronde, of liever tot de Romeinen over, die gelukkig zorg droegen voor het behoud der Grieksche letteren, Grieksche kunst en Grieksche wetten. Na vier eeuwen gedeeld te hebben in al de wisselvalligheden des Romeinschen Rijks, deelde het echter niet in deszelfs ondergang, maar verhief zich integendeel op deszelfs puinhoopen weder tot eene zekere zelfstandigheid; en Byzantium wies zelfs Rome boven het hoofd, toen CONSTANTIJN in 330 den rijkszetel derwaarts had overgebragt. Het Grieksche of Oostersche Rijk, ofschoon jammerlijk verscheurd door spitsvondige kettertwisten en binnenlandsche beroerten, overleefde het Romeinsche of Westersche 1000 jaren, en Konstantinopel viel eerst in 1453 den Turken in handen, die meester van Griekenland gebleven zijn tot het begin der tegenwoordige eeuw. De Porte liet deze provinciën despotisch regeren of liever stelselmatig uitzuigen door vier Pacha's, die hunne zetels hadden te Tripolitza, Negropont, Janina en Salonichi. De slavernij en onderdrukking van meer dan vierdehalve eeuw eindelijk moede, dreef de wanhoop de Grieksche natie in 1821 tot openlijken opstand; eene heldhaftige worsteling tot herwinning der vrijheid voerde een aantal dappere mannen op het bloedig oorlogstooneel, die de luisterrijkste tijden van Athene en Sparte eer aangedaan zouden hebben (zie BOZZARIS (MARCO) MAUROCORDATO, NIKITAS, en anderen); gewigtige gebeurtenissen hebben ook het plaatselijke van Nieuw-Griekenland gedurende den tienjarigen vrijvechtingsoorlog voor de geschiedenis even zeer merkwaardig gemaakt als het oude (zie IPSARA, MISSOLUNGHI, NAVARINO, enz.) Eindelijk gelukte het toch den Grieken, na de ontzettendste krachtinspanning en door ijzeren volharding, hunne onafhankelijk verklaring van de Porte te bekomen. Na vruchteloos LEOPOLD, Prins van Coburg, aangezocht te hebben tot regent van den jongen Staat, benoemden de bemiddelende Europesche mogendheden Prins OTTO VAN BEIJEREN tot Koning van Griekenland, die de kroon aanvaardde, in Februarij 1832 in zijn Rijk aankwam, en Athene tot zijne residentie verkoos.

GRIEKSCHE KERK noemt men dat gedeelte der Christenheid, hetwelk in zijne geloofsleer en kerkceremoniën zich van die der Roomsch-Katholijke Kerk onderscheidt en ook het kerkelijk oppergezag van den Paus niet erkent. De verplaatsing van den Rijkszetel uit Rome naar Byzantium door CONSTANTIJN in 330, waardoor een Oost- en een West-Romeinsch keizerrijk ontstond, had ook weldra eene kerksplitsing ten gevolge, die aanhoudend grooter werd, bij de verketteringszucht der Oost-Romeinsche Keizers en het toenemend gezag der Bisschoppen van Rome, die zich onder den naam van Pausen het oppergezag over de Kerk hadden aangematigd; vooral toen het concilie van Konstantinopel in 381 en dat te Chalcedon in 451 den Bisschop van Konstantinopel tot tweeden Patriarch der Christenheid verheven had; de ijverzucht van den Paus kon het toenemend gezag des Patriarchs niet dulden, en toen het zoogenaamde *Henoticum* van Keizer ZENO in 482 verscheen, sprak de Paus FELIX II te Rome over de Patriarchen van Konstantinopel en Alexandrië in 484 den banvloek uit, en sneed daardoor de kerkelijke gemeenschap tusschen de Oostersche en Westersche gemeenten af. Het gelukte Paus HORMISDAS wel in 519 eene gedwongen wedervereeniging der Grieksche Kerk met de Latijnsche te bewerken, maar deze band werd wederom verbroken door de hardnekkigheid van wederzijden, door Roomsche banvloeken tegen de Grieksche beeldstormers in 733 en tegen den Patriarch PHOTIUS te Konstantinopel in 862, die in dit opzigt den Paus niet schuldig bleef, en hem verweet dat hij zich de opperheerschappij over de gansche Christenheid aanmatigde en de Grieksche Patriarchen als zijne onderdanen behandelen wilde. Volgende Grieksche Keizers, om zich van de hulp der Westersche vorsten tegen de Mohamedanen te verzekeren, waren wel niet ongenegen tot wedervereeniging met de Latijnsche Kerk, maar het eigenbelang der Grieksche geestelijkheid en de hoogmoed der Pausen, verijdelden telkens elke poging daartoe, en maakten de klove hoe langer hoe grooter. Toen de Katholijke Kerk onder GREGORIUS VII door het op een' vasten voet stellen van hare hierarchie den grondslag leide van hare duurzaamheid, bleef de Grieksche Kerk bij het reeds in 730 door JOANNES van Damascus voorgeschreven leerstelsel en hare oude kerkregeling staan. De verovering van Konstantinopel door de Fransche Kruisvaarders en Venetianen in 1204 en de onderdrukking, welke de Grieken van deze en de pauselijke legaten moesten lijden, vermeerderde slechts de verbittering; en schoon de Grieksche Keizer MICHAEL II, die in 1261 Konstantinopel weder veroverd had, den Primaat van den Paus erkennen wilden, door zijne gezanten op de kerkvergadering te Lyon in 1274 de afscheiding opheffen liet, en er in 1277 tot bevestiging der vereeniging met de Latijnen eene synode te Konstantinopel gehouden werd, verzette de Grieksche geestelijkheid zich toch tegen dezen stap, en toen Paus MARTINUS IV in 1281 den Keizer MICHAEL uit staatkundige beweegredenen in den ban gedaan had, herstelde de in 1283 en 1285 te Konstantinopel door de Grieksche bisschoppen gehouden synode hunne oude leer en de afscheiding van de Latijnen. Keizer JOANNES VII en zijn Patriarch JOSEPH deden de laatste poging op de in 1438 eerst te Ferrara en in het volgende jaar te Florence onder voorzitting van Paus EUGENIUS IV gehouden kerkvergadering; maar de aldaar getroffen vereeniging had eer het voorkomen eener onderwerping der Grieken aan den Roomschen Stoel, en werd door de geestelijkheid en het volk regtstreeks verworpen. Het belang, hetwelk de Grieksche Keizers bij deze vereeniging gehad hadden, hield met den val des keizerrijks en het veroveren van Konstantinopel door de Turken in 1453 van zelven op, en de pogingen der Katholijken om zich de Grieksche Kerk te onderwerpen hadden sedert geen ander gevolg dan dat zij enkele gemeenten, in Italië, waarheen vele Grieken gevlugt waren, in Hongarijën en Polen onder de gehoorzaamheid van den Paus bragten, en die den naam kregen van vereenigde Grieken. Behalve in het eigenlijke Griekenland werd de Grieksche godsdienst beleden in Klein-Azië, Syrië, Palestina, Egypte, Arabië, zelfs in Mesopotamië en Perzië; maar door de opvolgers van MOHAMED sedert de VII eeuw genoegzaam geheel uit Azië en Afrika verdrongen, en zelfs in Europa werd door de Turken in de XV eeuw het getal van deszelfs aanklevers merkelijk verminderd; doch aan den anderen kant werd dezelve door verscheiden Sclavische volkeren en voornamelijk door de Russen aangenomen, wier Grootvorst WLADIMIR in 988 het Grieksch-Christelijk geloof bij zijne onderdanen invoerde, hetwelk sedert in Rusland het heerschende gebleven is, waar de Grieksche Kerk tegenwoordig haren hoofdzetel heeft. Nadat de geleerde Patriarch CYRILLUS LASCARIS te Konstantinopel zijne overhelling tot het Protestantismus in 1629 met het leven geboet had, werd in 1642 door PETER MAGILAS, Metropoliet van Kiew, eene regtzinnige geloofsbelijdenis der Russen in het Grieksch opgesteld, en door de gezamenlijke Patriarchen der Grieksche Kerk in 1643 onderteekend en bekrachtigd, in 1662 in het Grieksch en Latijn met eene voorrede van NECTARIUS, Patriarch van Jeruzalem, in Holland gedrukt, in 1696 door ADRIANUS, laatsten Patriarch van Moskow en in 1722 op bevel van PETER I door de H. Synode uitgegeven, nadat dezelve in 1672 op eene Synode te Jeruzalem en in 1721 door een bevelschrift van PETER I voor het algemeen geldige symbolische boek der Grieksche Kerk verklaard was geworden. De Grieksche Kerk erkent als geloofsbronnen den Bijbel en de overlevering, onder welke laatste zij verstaat wat de Apostelen mondelijk geleerd en de Grieksche Kerkvaders, voornamelijk JOANNES van Damascus en de zeven algemeene kerkvergaderingen bevestigd hebben, verbiedt den Patriarchen en Synoden nieuwe leerstukken voor te dragen en beveelt hen zich stipt te houden aan de leer, die door het bevelschrift van PETER I is vastgesteld. Zij heeft, even als de Katholijke Kerk, zeven sacramenten, doch er is een merkelijk verschil in het ceremoniëel van derzelver bediening; zij gelooft aan geen Vagevuur, maar acht het H. Olijsel tot reiniging der ziel voldoende, en erkent geen' Paus of eenigen anderen zigtbaren Stedehouder van CHRISTUS op de aarde; wijders duldt zij geene gesneden, gehouwen of gegoten beelden van Heiligen, maar de beelden van CHRISTUS, de H. Maagd en der Heiligen, die in de kerken en bijzondere huizen tot voorwerpen van godsdienstige vereering dienen, moeten vlak geschilderd, geteekend of gegraveerd zijn, doch mogen wel met edelgesteenten versierd worden. In het aanroepen der Heiligen en vooral der H. Maagd, zijn de Grieken even zoo ijverig als de Katholijken, en hebben veel op met H. reliquiën, graven en kruisen; het kruisfiguur vooral schrijven zij eene soort van tooverkracht toe, en beschouwen het gebed als een bezweringsformulier; stipt en streng vasten is bij de Grieken eene uitstekende verdienste en een bewijs van groote godvruchtigheid. De godsdienst der Grieksche Kerk bestaat enkel in omslagtige ceremoniën; van prediken en catechiseren maakt zij geheel geen werk, zelfs werd in de XVII eeuw het prediken in Rusland streng verboden, opdat daardoor geene nieuwe leer mogt verbreid worden. De godsdienstoefening bestaat in het vieren der Mis, die natuurlijk de

hoofdzaak is, het lezen van schriftuurplaatsen, gebeden en legenden der Heiligen en het opzeggen der geloofsbelijdenis. De hoogste waardigheid der Grieksche Kerk wordt bekleed door vier Patriarchen, namelijk die van Konstantinopel, Alexandrië, Antiochië en Jeruzalem, waarbij in 1589 nog een vijfde, die van Moskow, kwam, doch welk laatste patriarchaat in 1702 werd afgeschaft door PETER I, die na den dood van ADRIANUS, toen de bisschoppen vergaderd waren om een' nieuwen Patriarch te verkiezen, hen uit elkander dreef met de woorden: »Pak u weg! ik ben uw Patriarch." De Patriarch van Konstantinopel is oecumenische Patriarch en het opperhoofd der geheele Grieksche Kerk; de drie overige Patriarchen hebben een' zeer beperkten werkkring, doch alle vier worden door de Turken zeer in de uitoefening van hun gezag belemmerd. Overigens is het huwelijk allen Grieksche geestelijken zonder onderscheid geöorloofd, doch wordt voor Patriarchen en Bisschoppen onvoegzaam geöordeeld; de mindere geestelijken mogen slechts éénmaal, doch niet met eene weduwe trouwen, en gaan gewoonlijk als zij weduwenaars worden in een klooster, hetwelk daarentegen ieder monnik verlaten mag, die lust heeft om te trouwen. In Rusland telt men tegenwoordig nog 425 monniken- en nonnenkloosters, die boven hunne eigen inkomsten 300,000 Roebels jaarlijksche toelage van den Staat trekken. Door hare sterke gehechtheid aan de oude geloofsvormen is de Grieksche Kerk merkelijk bij de Europesche geestbeschaving ten achteren gebleven, en hare gehechtheid aan de zoogenaamde regtzinnigheid verbande elk opgeklaard denkbeeld met afschuw, maar niettemin ontstonden in haren schoot toch ketterijen en ketters, die aanhangers kregen en zelfs vormelijke secten stichtten (zie ROSKOLNIKEN); doch de meesten versmolten weder onder de regtzinnigen, om dat zij wel zagen dat er zoo min in Rusland als onder de Turken buiten de Grieksche Kerk geen heil voor hen was.

GRIEKSCH VUUR was de benaming van zeker mengsel, uitgevonden door CALLINICUS van Heliopolis, hetwelk, toen de Arabieren in 668 Konstantinopel belegerden, brandend onder de vijandelijke vloot geworpen werd, en niet gebluscht kon worden, maar zelfs onder water brandde. De eigenlijke bereiding van dit verderfelijk mengsel is niet meer bekend; maar men heeft daarom toch geen gebrek aan verdelgingsmiddelen in den oorlog.

GRIESBACH (JOHANN JAKOB), geboren te Butzbach, in het Hessen-Darmstadtsche, in 1745, ontving zijne eerste opvoeding te Frankfort aan de Main, waar zijn vader in 1777 als Predikant stierf, studeerde in de godgeleerdheid te Tubingen, Halle en Leipzig, en leide zich voornamelijk toe op de Kerkelijke Geschiedenis en de kritiek des Nieuwen Testaments, deed in 1769 eene reis door Duitschland, Holland, Engeland en Frankrijk, en gaf in 1771 te Halle door zijne beroemde verhandeling over de vier handschriften der Evangeliën van ORIGENES als akademisch leeraar zulke uitstekende bewijzen van bekwaamheid, dat hij twee jaren later tot Professor werd aangesteld. Met onvermoeide vlijt arbeidde hij nu aan zijn ontwerp tot eene nieuwe uitgave van het Nieuwe Testament, doch de voorzigtigheid noopte hem, daar hij tot gewoon' Professor der godgeleerdheid te Jena beroepen was, met zijne Synopsis der Evangeliën eerst te beproeven hoedanig zijn werk zou ontvangen worden, maar weldra volgde de uitgave des geheelen Testaments. Dit werk bezorgde hem een' onsterfelijken roem, en onder zijne overige werken verdient zijne inleiding tot de populaire dogmatiek eene voordeelige onderscheiding. † den 24 Maart 1812.

GRIESINGER (JOHANN BURCHARD), geboren te Worms den 17 December 1638, werd reeds met zijn derde jaar geheel blind, maar begon desniettegenstaande met zijn negentiende jaar in de godgeleerdheid te studeren, werd in 1670 te Jena Magister, predikte en onderwees aldaar. In 1686 kwam hij te Königsberg, waar hij aan de hoogeschool onderwees, en in 1693 tot Predikant hij het hospitaal der voorstad werd aangesteld, welk ambt hij getrouw waarnam tot zijn' dood toe, die den 15 Julij 1701 plaats had. Hij verstond, behalve het Hoogduitsch, nog zeven andere talen. Als men zich verwonderde, dat hij in zijn' blinden toestand den predikdienst kon waarnemen, gaf hij dit aandoenlijk antwoord:

Tertius annus erat, qui me privabat ocellis;
Sed mea lux Jesu semper abunde fuit.

GRIETENIJ, zie **GRIETMAN**.

GRIETHUIZEN (MARIA LOUISE), geb. CARELIUS, geboren te Amsterdam in 1744, aldaar † in 1813, was eene verdienstelijke dichteres, vriendin en kweekeling van N. S. VAN WINTER en zijne echtgenoote L. W. VAN MERKEN. Eene eigenlijke verzameling van gedichten heeft zij niet uitgegeven; de meeste harer bevallige en gevoelige stukjes zijn afzonderlijk gedrukt of in andere dichtbundels verspreid.

GRIETMAN. De drie kwartieren der Nederlandsche provincie Friesland waren reeds in de XIV eeuw verdeeld in 30 Grietenijen, en over elke zoodanige Grietenij was met de benaming van Grietman een opperregter aangesteld, die het regt oefende in naam van 's lands hooge overigheid, en tevens belast was met het oppertoezigt over de policie. Dit ambt was zeer aanzienlijk, en kwam in aard genoegzaam overeen met dat van Baljuw of Drost in andere provinciën. De benaming is afkomstig van het oude Greta, Geregt, en graetjen, uitdagen (voor het geregt ontbieden): *Greetman* of *Grietman*, gelijk men dit woord tegenwoordig spelt en uitspreekt, beteekent dus zoo veel als *Geregtsman*. Dit ambt bestaat nog in Friesland, doch is sedert de oprigting van het Koningrijk der Nederlanden, waarbij eene andere regeling der regterlijke magt is ingevoerd, van een' geheel anderen aard geworden; de oude verdeeling echter van Friesland in Grietenijen is met derzelver benamingen gebleven.

GRIFFIER, Fr. *Greffier*, is waarschijnlijk eene verspelling van het middeleeuwsch Latijnsche *Graphiarius*, Schrijver, hetwelk men ten tijde van KAREL DEN GROOTEN denkelijk veel fraaijer vond dan *Scriptor* of *Scriba*, waarmede men zich ten tijde van CICERO behielp.

GRIFFITS (RALPH), geb. in Shropshire in 1720, † te Londen in 1803, was Boekverkooper, letterkundige, oprigter en gedurende 54 jaren Redacteur en uitgever van het beroemde tijdschrift *Monthly Review*.

GRIGNAN (FRANÇOISE MARGUERITE DE SÉVIGNÉ, Gravin DE), dochter der vermaarde Marquisin DE SÉVIGNÉ, geboren in 1648, huwde in 1669 met FRANÇOIS ADHÉMAR DE MONTEIL, Graaf DE GRIGNAN, en volgde haren echtgenoot, toen hij in 1671 benoemd werd tot Luitenant van Provence. Deze verwijdering van hare moeder, gedurende een' tijd van 27 jaren, gaf aanleiding tot de verzameling der schoone brieven, welke deze aan hare dochter schreef, en die naderhand verscheiden malen gedrukt en uitgegeven zijn. De antwoorden van Mevrouw DE GRIGNAN schijnen verloren geraakt; enkele brieven van haar, hoezeer niet aan hare moeder gerigt, zijn bij die van deze gedrukt. Mevrouw DE GRIGNAN † in 1705.

GRIJALVA (JUAN DE), Spaansch zeereiziger, werd in 1518 door VELASQUEZ, Gouverneur van Cuba, gelast het pas ontdekte Yucatan te onderzoeken; hij vervolgde zijn' weg naar het westen, deed de ontdekking van Mexico, en nam bezit van het land uit naam des Konings van Spanje.

GRILL (CLAUDIUS), geboren te Stokholm in 1705, was afkomstig uit een Hollandsch geslacht, dat onder de regering van GUSTAVUS ADOLPHUS zich in Zweden gevestigd en aldaar door den koophandel een aanzienlijk vermogen verworven had. Aan het hoofd der Oost-Indische maatschappij en der stedelijke regering besteedde GRILL het grootste gedeelte van zijn vermogen om het crediet van den staat en der bank omstreeks 1747 te handhaven; hij vermeerderde de inkomsten der hospitalen, was een der voornaamste stichters van de Akademie der wetenschappen, liet een observatorium bouwen ten dienste dezer geleerde maatschappij, en bewees der wetenschappen over het algemeen uitstekende diensten. † in 1767.

GRIMALDI was een der vier vermogendste adellijke geslachten van Genua, aan hetwelk langer dan zes eeuwen het prinsdom Monaco behoorde. De GRIMALDI's en FIESCO's speelden altijd eene gewigtige rol in de Geschiedenis van Genua, vooral in den twist tusschen de Guelfen en Gibellinen, tot welke eerste partij beide geslachten behoorden. De GRIMALDI's hadden aanzienlijke bezittingen in het koningrijk Napels, in Frankrijk en Italië, en verscheiden vermaarde mannen zijn uit dit geslacht gesproten. = (RAIMUND) kwam PHILIPPUS DEN SCHOONEN, Koning van Frankrijk, die in een' oorlog gewikkeld was met GUI, Graaf van Vlaanderen, te hulp met 16 Genuesche galeijen, en stevende met deze en 20 Fransche schepen in 1304 naar Zeeland, waar hij den Vlaamschen Graaf, die over 80 schepen het bevel voerde, sloeg en gevangen nam. = (ANTONIO) onderscheidde gedurende de eerste helft der XIV eeuw zich insgelijks in den zeedienst. De Cataloniërs hadden zich gedurende de inwendige beroerten der republiek vijandig jegens Genua gedragen. GRIMALDI nam de eerste gunstige gelegenheid waar tot eene landing om de kust van Catalonië te verwoesten; ook sloeg hij eene Arragonsche vloot van 42 schepen. Maar ruim 20 jaren later werd hij door de vereenigde vloot der Venetianen en Cataloniërs, aangevoerd door NICOLO PISANI, op de hoogte van Coiera den 29 Aug. 1353 dermate geslagen, dat van de geheele Genuesche zeemagt slechts 17 schepen ontkwamen. Door deze nederlaag waren de Genuezen genoodzaakt zich aan GIOVANNI VISCONTI, beheerscher van Milaan, die hun bescherming beloofde tegen hunne vijanden de Venetianen, te onderwerpen. = (GIOVANNI) behaalde den 23 Mei 1431 eene luisterrijke overwinning op den Venetiaanschen Admiraal NICOLO TRAVISANI op de Po, niettegenstaande CARMAGNOLA, de beroemdste veldheer van zijn' tijd, met eene aanzienlijke landmagt aan den oever tot hulp van den Venetiaanschen Admiraal gereed stond; het gelukte GRIMALDI niet alleen den vijand volkomen te slaan, maar ook 28 galeijen en 42 transportschepen te veroveren. = (DOMENICO), Kardinaal, Aartsbisschop en Vice-legaat van Avignon, bloeide in de XVI eeuw. Eer hij deze hooge waardigheden bekleedde had PIUS V hem het opperbevel opgedragen over de pauselijke galeijen, en GRIMALDI, ofschoon reeds Bisschop, woonde in 1571 den zeeslag van Lepanto bij, in welken hij zich onderscheidde door zijne dapperheid; ook kent men dezen krijgshaftigen prelaat den roem toe dat hij de ketterijen der hervormers in zijn bisdom geheel heeft uitgeroeid, † in 1592. = (GIROLAMO), neef van den voorg., geboren te Genua in 1597, werd in 1615 tot Vice-legaat van Romagna, vervolgens tot Bisschop van Albano en

Gouverneur van Rome benoemd. Urbanus VIII zond hem als Nuncius naar Duitschland en Frankrijk, en de goede diensten, welke hij den Roomschen Stoel bewees, bezorgden hem in 1643 den Kardinaalshoed. Uit erkentenis beschermde Grimaldi na den dood van Urbanus VIII diens maagschap, en haalde daardoor zich het misnoegen op den hals, van Innocentius X, die, zoo lang hij leefde, de bulle niet onderteekende, bij welke hij tot Aartsbisschop van Aix benoemd was. Eerst onder Alexander VII kon hij bezit nemen van zijn aartsbisdom, waar hij de tucht der geestelijkheid verbeterde; hij stichtte een seminarium en een hospitaal te Aix en verdeelde meer dan 100,000 Livres aan behoeftigen. † te Aix in 1685. = (Nicolo), geboren in 1645, werd in 1706 door Clemens XI tot Kardinaal verheven. † reeds in 1717 en liet een ontrettend vermogen na. = (Girolamo), geboren in 1674, was Nuncius te Brussel, in Polen en in Duitschland; naderhand Kardinaal-legaat te Bologna. † in 1733. = (Giacomo) was een beroemd letterkundige en Opziener der archiven van de S. Pieters kerk te Rome. † in 1623. = (Giovanni Francesco), geboren te Bologna in 1606, was een beroemd Schilder, Bouwkundige en Graveur; hij had Correggio zich tot voorbeeld genomen, ook arbeidde hij een' tijd lang met Albano te zamen. Door den Kardinaal Mazarin naar Parijs ontboden, schilderde hij verscheiden fresco's in den Louvre. Als Bouwkundige was hij niet minder beroemd, en zijne prenten zijn zeer gezocht. Paus Innocentius X liet hem de versiering der fresco's in het Vatikaan en Quirinaal maken. Verscheiden zijner schilderstukken bevinden zich in het Parijssche museum. † in 1680. = (Francesco Maria), geleerd Jezuit, geboren te Bologna in 1613, onderscheidde zich als verdienstelijk wiskundige, en gaf een werk in het licht over de maanvlekken, aan welke hij andere namen gaf dan die van Hevelius. † te Bologna in 1663. = (Francesco), geboren te Napels omstreeks 1678, was insgelijks Jezuit en voortreffelijk Latijnsch dichter. † als Professor der redekunst aan het Jezuitencollegie te Rome in 1738. = (Pietro), geboren te Civita Vecchia in de XVIII eeuw, was zendeling der Jezuiten in de Oost-Indiën. Men wil dat hij na zijne terugkomst in Europa eene machine heeft uitgevonden in de gedaante van een' arend, waarmede hij in 1751 in een uur door de lucht van Calais naar Dover zou gevlogen hebben. = (Constantino), geboren te Napels in 1667, † in 1750, was regtsgeleerde, en tevens zeer kundig in de Geschiedenis, de geneeskunde en de godgeleerdheid. Hij voerde een' hevigen strijd met de Benedictijnen, die, als aankleves der Aristotelische wijsbegeerte, toenmaals *Lettere apologetiche* uitgaven, waarin zij Descartes geweldig doorhaalden, wiens verdediging Grimaldi ondernam op eene wijze, die de goede paters weldra tot zwijgen bragt. = (Francesco Antonio), Regtsgeleerde en Geschiedschrijver, geboren te Seminara, in Calabrië, in 1741, werd door den Minister Acton gelast de verwoestingen op te nemen en te beschrijven, veroorzaakt door de aardbeving van 1783. Hij wilde zijn verslag uitgeven, maar † den 8 Februarij 1784: het kwam dus na zijn' dood in het licht; bij zijn leven had hij verscheiden voortreffelijke wetenschappelijke werken uitgegeven.

GRIMANI. *Doges van Venetië van dezen naam.* = (Antonio) was opperbevelhebber der Venetiaansche vloot, bestemd om de volkplantingen der Republiek te beschermen tegen Sultan Bajazet, toen hij, beschuldigd van zich bij Lepanto door de Turken te hebben laten slaan, om zijn' Luitenant Andrea Loredan te kunnen benadeelen, met de nederlaag aan hem toe te schrijven, tot ballingschap veroordeeld werd. Zijn zoon Domenico bood aan deze straf in zijns vaders plaats te ondergaan, maar dit werd hem geweigerd. Antonio zich naar Rome begeven hebbende, vond gelegenheid om zijn vaderland bij den Roomschen Stoel gewigtige diensten te doen; weshalve hij teruggeroepen en in 1521 tot Doge verheven werd in de plaats van Lenardo Loredan; hij was toen reeds 87 jaren oud, en † in 1523. Zijn zoon Domenico volgde nog hetzelfde jaar hem in het graf. = (Marino) was in 1595 de opvolger van Pascalo Cicogna; hij zuiverde de Adriatische Zee van de Oostenrijksche kapers, die haar onveilig maakten. † in 1605, op het tijdstip dat de oorlog uitborst met Paus Paulus V, wegens de kerkelijke vrijheden. = (Pietro), opvolger van Lodovico Pisani in 1741, nam eene stipte onzijdigheid in acht gedurende den successieoorlog tegen Maria Theresia, en † in 1752.

GRIMM (Friedrich Melchior, Baron von), geboren te Regensburg den 26 December 1723 van weinig bemiddelde ouders, die echter hem eene beschaafde opvoeding gaven, begaf, nadat hij zijne studiën geëindigd en in Duitschland met zijn treurspel *Banise* bespotting in ruime mate behaald had, zich met de zonen van den Graaf van Schomberg naar Parijs, waar hij in kennis geraakte met Rousseau, Diderot, d'Alembert, den Baron Holbach, Mevrouw d'Épinay en andere aanzienlijke en geletterde personen, wier genegenheid hij wist te winnen; de Graaf Friis nam hem als Secretaris in dienst en gaf hem een aanzienlijk inkomen. Grimm was hierdoor in staat om welvoegelijk in de aanzienlijkste gezelschappen te verschijnen, waar hij voornamelijk de vrouwen zocht te behagen. Bij de komst der Italiaansche bouffons te Parijs, verklaarde Grimm, als een geoefend kenner zich voor de nieuwe muzijk, die hij krachtdadig verdedigde tegen de voorstanders der school van Rameau; hij schreef bij deze gelegenheid een zeer geestig stukje: *Le petit prophète de Boemischbroda*, hetwelk zoo veel opzien maakte, dat men zelfs van verbanning en Bastille sprak; maar de storm bedaarde, en men was het eindelijk eens met den schrijver, die na den dood van den Graaf Friis Secretaris werd des Hertogs van Orleans. Hij zond aan den Hertog van Saksen-Gotha een geregeld verslag van al wat in de Fransche letterwereld merkwaardigs verscheen. De *feuilles de* Grimm werden wel twintig malen afgeschreven en behelsden de geestigste kritiek der dagelijks uitkomende geschriften; zij bezorgden hem uitstekende blijken van tevredenheid in brieven van Fredrik II, Catharina II, Gustavus III en andere vorsten. In 1776 benoemde de Hertog van Saksen-Gotha hem tot zijn' gevolmagtigd' Minister. Bij de uitbarsting der omwenteling oordeelde hij niet raadzaam in Parijs te blijven, en vertrok naar Gotha. In 1795 benoemde Catharina II hem tot haren gevolmagtigden Minister bij den Neder-Saksischen kreits, en onderhield hare briefwisseling met hem tot haren dood toe. Paul I liet hem zijn' post behouden, tot eene smartelijke krankheid hem een oog deed verliezen, en, hij genoodzaakt was zich van alle ambtsbezigheden te ontslaan. Hij bragt zijne laatste levensjaren door met het beoefenen der letteren te Gotha. † aldaar den 16 Dec. 1807. Het hof maakte zich meester van zijne belangrijke handschriften, om derzelver uitgave te beletten. Men leest met genoegen zijne letterkundige briefwisseling, in 1813 gedrukt, en eenige werkjes, die hij bij zijn leven heeft uitgegeven.

GRIMOALD, zoon van Pepijn van Landen, volgde in 640 zijn' vader op in de waardigheid van Majordomus van Sigebert, Koning van Austrasië; hij liet Otto, opvoeder des Konings, die hem dit ambt betwistte, vermoorden, sloot een' schandelijken vrede met den Hertog van Thuringen, die zich onafhankelijk had willen maken van den Koning van Austrasië, en vormde het ontwerp om zijn' zoon de kroon te verschaffen: ten dien einde zond hij na den dood van Sigebert diens zoon den jongen Dagobert naar Schotland, en maakte zijn' eigen zoon Koning, onder den naam van Childebert; maar weldra noodzaakte een opstand Grimoald en zijn' zoon tot de vlugt; doch beiden vielen in 656 Clovis II in handen, die hen deed ter dood brengen. Dagobert, dien men gestorven achtte, verscheen weder in Austrasië, van welk rijk Childeric II hem een gedeelte afstond.

GRITTI (Andrea) was in 1523 opvolger van Antonio Grimani in de waardigheid van Doge van Venetië, en bewees reeds te voren zijn vaderland uitstekende diensten als dapper veldheer; hij verdreef de Keizerlijken uit Padua en Vicenza, herwon het Polesine di Rovigo, verwoestte Guastalla, en ontnam den Franschen Brescia en Bergamo. Gaston de Foix maakte hem krijgsgevangen bij het hernemen van Brescia, en zond hem naar Parijs, waar Gritti door zijne bekwaamheid de staatkunde van Lodewijk XII veranderde, en dezen Koning tot gunstiger gedachten bragt aangaande de Republiek; zelfs sloot hij in 1512 een verbond met hem. Gritti † in 1538. In vroeger jaren had hij gevangen geweest in Konstantinopel, en aldaar bij eene slavin een' zoon verwekt, Luigi genaamd, die zich in den dienst der Porte verbond, en het vertrouwen won van den Grootvizier Ibrahim, gunsteling van Soliman II. In 1529 werd hij gelast Joannes Zapoli op den Hongaarschen troon te handhaven. Zijne wreedheden verbitterde de Hongaren tegen hem; hij sloot zich op in eene vesting, om de hulp van Joannes en Soliman af te wachten, maar hij werd verraden door de Hongaren, die met hem waren opgesloten, en kwam op eene verschrikkelijke wijze om het leven.

GROBBENDONK (Antoni Schets van) was in Spaanschen dienst en Gouverneur van 's Hertogenbosch, ten tijde van het vermaarde ruitergevecht van Bréauté en Lekkerbeetje in 1600 (zie Bréauté (Charles de)). Daar men hem de schuld gaf van het vermoorden van den gekwetsten Bréauté, of omdat hij ten minste dit niet verhoed had, kwam een zijner naastbestaanden uit Frankrijk te 's Hertogenbosch Grobbendonk tot een tweegevecht uitdagen, maar de Aartshertog Albert verbood hem de uitdaging aan te nemen. Hij verdedigde zich moedig, toen in 1601 de stad belegerd werd door Prins Maurits, die het beleg moest opbreken, hetwelk in 1629 door Prins Fredrik Hendrik hervat werd. Na vijf maanden was Grobbendonk genoodzaakt de stad bij verdrag over te geven. Bij het uittrekken der bezetting hield de Prins een gesprek met hen, en prees zeer zijn' betoonden moed en gehouden gedrag gedurende de belegering.

GROENE DONDERDAG, zie DONDERDAG.

GROENLAND is een poolland onder Deensche heerschappij, hetwelk tegenwoordig tot Amerika gerekend wordt; hetzelve heeft eene kustlengte van 300 mijlen en eene uitgestrektheid van omtrent 20,000 □ mijlen. Voor zoo ver men Groenland kent, strekt hetzelve zich uit van 59° 38' tot 78° NB., wordt door eene van het zuiden naar het noorden midden door het land loopende gebergteketen in twee deelen gescheiden, was reeds voor 800 jaren uit Noorwegen en Denemarken bevolkt; van 67° tot 69 is dit land onbewoond, en de bevolking van het bewoonbare gedeelte bedraagt nog geene 7000 inwoners. In de laatste jaren heeft de Engelsche zeereiziger Scoresby Groenland naauwkeurig onderzocht, en zeer belangrijke berigten aangaande deze verschrikkelijke ijswoestijn aan het publiek mede-

gedeeld. De oorspronkelijke inwoners behooren tot de Eskimos, zijn zeer klein, misvormd door gebrek en morsigheid, bijgeloovig en stompzinnig. In 1721 kregen deze ellendige schepsels voor het eerst kennis aan het Christendom (zie Egede (Hans); in 1733 werd op aansporing van den Graaf van Zinzendorf door de Evangelische Broedersocieteit aan deze woeste kust de zendelingsvolkplanting Nieuw-Hernnhut en naderhand nog eenige anderen aangelegd, om de inboorlingen tot zekere beschaving en kennis van God te brengen; tegenwoordig zijn er in geheel Groenland vijf kerken, in welke in het Groenlandsch-Deensch gepredikt wordt. Men moet inderdaad het geduld en de volharding der zendelingen bewonderen, als men hun ijverig pogen vergelijkt met de geringe vorderingen, die de Groenlanders gedurende eene eeuw in zedelijke beschaving gemaakt hebben. Groenland is ondertusschen voor Denemarken geene onbelangrijke bezitting; behalve de walvischvangst, die voornamelijk aan de Groenlandsche kusten gedreven wordt, levert dit land verscheiden gewigtige artikelen uit het dierenrijk; de waarde der Groenlandsche voortbrengselen, die jaarlijks naar Koppenhagen gezonden worden, schat men op 200,000 Rijksdaalders.

GROENLANDSVAARDERS noemt men die, opzettelijk daartoe en veel sterker dan andere, gebouwde, schepen, welke zich tegen den zomertijd naar de kanten van Groenland en Straat Davis begeven, om aldaar voornamelijk op walvisschen jagt te maken. Vroeger maakte deze vaart ook in Nederland een'aanzienlijken tak van bestaan uit en voorzag ons vaderland daardoor niet alleen zich zelf, maar ook vele andere landen van traan, walvischbaarden, enz. (van welke laatste nog vele hier en daar in weilanden en elders staande gezien worden). De vaart naar Groenland werd *de kleine visscherij* genoemd, omdat dezelve, hoe belangrijk ook, niet konde wedijveren met de haring- of groote visscherij, in vroegere eeuwen eene goudmijn voor den Staat. Bij de langzaam vermeerderende mededinging van vreemden was de Groenlandsvaart bij ons in het noodlottige jaar 1795 reeds vrij verminderd, doch ging in hetzelve geheel te niet, en moesten wij ons tot in het jaar 1814 steeds van traan bedienen, die ons van buiten 's lands werd toegevoerd. Tot aanmoediging van eenen zoo belangrijken tak van nijverheid beloofde de Regering eene premie van *f* 10,000 aan elk Nederlandsch schip, dat weder naar Groenland ter walvischvangst zonde vertrekken. Vele jaren lang werd dezelve slechts door één schip genoten, tot dat men te Harlingen eene vereeniging daarstelde, die meerdere schepen bezigde, doch veelal met een weinig gelukkig gevolg; waardoor dan ook de aandeelen zeer in waarde gedaald zijn. De walvisschen hebben zich thans weinig over de vroeger zoo vermaarde Nederlandsche harpoenen te beklagen. De Engelschen, Hamburgers, Bremers en anderen zijn in onze dagen de voornaamsten in de vaart op Groenland. In een Engelsch dagblad van Augustus 1833 leest men omtrent de walvisch-visscherij het volgende: » Wij hebben kennis bekomen van sommige daadzaken, welke het onmiddellijke en uitvoerbare nut van de onlangs gedane reizen naar de Noordpoolzeeën in een helder daglicht hebben geplaatst. Men heeft alle reden om te gelooven dat, indien deze reizen niet waren ondernomen geworden, de walvischvangst, welke een kapitaal van een millioen ponden sterling in omloop brengt, welke eene der beste leerscholen voor den zeeman is, en waar Hull, Peterhead, Frazerburgh en onderscheidene andere steden van het koningrijk hoofdzakelijk van afhangen, voor dit land zoude verloren zijn geweest. Voor onderscheidene jaren heeft er eene groote verandering plaats gegrepen in de gewoonten van deze ontzettende dieren, welke de ondernemingen van de Engelsche en Schotsche kooplieden en zeelieden naar de Noordelijke zeeën verlegd heeft. Toen de visscherij begon, waren de walvisschen zoo mak, dat men dezelve vond drijven in de golven en baaijen van Spitsbergen, geen onheil vreezende, en zij werden zonder eenige moeite bij honderden gevangen. In weinige jaren echter dreef de doodelijke vernieling, welke zij ondergingen, hen naar meer verwijderde baaijen, van waar zij spoedig werden verdreven naar de opene zee, verre weg van het land. Doch de onmetelijke oceaan beveiligde hen ook niet voor hunne vijanden; zij werden vervolgd, en wel met zulk eene hevigheid, dat men berekent, dat de Hollanders er in weinige jaren 50,000 hebben vernield. Terug trekkende voor hunne rustelooze vervolgers, zochten zij eene schuilplaats langs den oever van het eeuwigdurend ijs, het welk hunne woonplaats uitmaakte toen Scoresby zijn vermaard werk schreef. Hier werd het aanmerkelijk aantal van 1400 in een jaar gedood. Ten laatste ook weder van daar verdreven, door de onophoudelijke vervolgingen, welke zij ondergingen, zijn zij onder het eeuwigdurend ijs zelf geweken, alwaar de stoutste walvischvaarder hen niet durft vervolgen. Het gevolg hiervan is, dat de Groenlandsche visscherij, welke te voren in zee werd uitgeoefend tusschen Groenland en Spitsbergen, nagenoeg is verlaten, en die visscherij zoude weldra geheel en al te niet zijn geloopen, indien kapitein Ross bij zijne eerste reize niet door de massa ijs was doorgedrongen, welke den ingang van Baffins Baai zoo gevaarlijk maakte, en voor de walvischvaarders uitgestrekte zeeën heeft geopend, waarin te voren nooit gevischt is, en waarin die zeemonsters dikmaals in groote getalen worden gevonden. De meeste noordelijke gedeelten van Baffins Baai, als ook Lancaster-Sound, Regent's Inlet, enz., leveren nu groote visch-districten op, en al deze streken zijn ontdekt, of ten minste naauwkeurig opgenomen, door de laatste zeevaarders, welke den weg geopend hebben voor de minder avontuurlijke visschers, en onder waarschuwing, dat de zeeën met walvisschen gevuld waren, de ijsheining gebroken hebben, welke nimmer sinds de dagen van Baffin was overschreden, terwijl zij de kusten en schuilplaatsen zoo naauwkeurig beschreven, dat het grootste deel der gevaren van de reis is weggenomen. De meerdere kosten door de ontdekkingsreizen veroorzaakt, zijn alzoo sinds lang vergoed geworden, behalve hetgeen men daardoor gewonnen heeft in aardrijkskundige kennis en ten nutte der wetenschappen."

GROENLO, doorgaans bij verkorting Grol genaamd, is eene kleine stad met 2000 inwoners in de Nederlandsche provincie Gelderland, eertijds tot het Graafschap Zutphen behoorende. Grol was van ouds eene heerlijkheid, die in 1235 door koop kwam aan Otto III, Hertog van Gelder, en sedert door Reinoud II bemuurd werd. Keizer Karel V deed in 1550 de plaats versterken, die, na de Gendsche bevrediging, door de Spanjaarden bezet werd. Prins Maurits veroverde haar in 1597, doch in 1606 werd zij weder bij verdrag aan Spinola overgegeven. Prins Fredrik Hendrik verwierf in 1627 veel roems met het veroveren van Grol.

GROENTE is in Nederland de naam van al de soorten van moeskruiden, welke men des namiddags en avonds, gewoonlijk bij vleesch en aardappelen, nuttigt. Weinige landen op den aardbol kunnen zich op zulk eene groote verscheidenheid van de heerlijkste Groenten beroemen, als voornamelijk de provincie Holland in ons vaderland.

GROEP van het Italiaansche *groppo* is eene verzameling van beelden, voornamelijk menschenbeelden, die een geheel uitmaken; *groeperen* noemt men het vereenigen van verscheidene afzonderlijke voorwerpen, die ieder op zich zelf een geheel zoude kunnen uitmaken, hoewel niet altijd op even fraaije wijze; men denke aan de groep van den Laocoon, enz.

GROEP-EILANDEN (de), waarschijnlijk eerst door Roggeveen ontdekt, en in April 1769 door Cook gezien, die uit hoofde hij hier op honderd vademen zelfs geen' grond vond, niet aan land kwam. De beide groote eilanden werden door een smal kanaal van elkander gescheiden bevonden, en waren door kleine eilanden en vele klippen omringd. Het waren lange, smalle strooken, waarvan sommige 3 en meer mijlen lang, doch naauwelijks 5 minuten breed waren, alle met boomen van verschillende soort, bijzonder met kokosboomen beplant. De inwoners waren welgemaakt, bruin van kleur, met stokken van 10 tot 14 voeten gewapend, terwijl zij in de andere hand eene soort van roeispaan dragen. Cook geeft de ligging van het Z. O. gedeelte op te zijn 18, 12 Z. B. en 160, 26 L.

GROEP, GEGROEPEERDE of **GEKOPPELDE BEELDEN-KOLOM** is eene kolom, die gelijktijdig twee of meer beelden draagt, welke, naar aanleiding van geschiedenis of fabelen, bij elkander behooren.

GROET is een bewijs van achting, eerbied, vriendschap of afhankelijkheid, dat de eene mensch aan den anderen geeft. Er zoude eene geheele verhandeling kunnen geschreven worden (en er zijn ook vroeger zulke stukken in het licht gegeven) over de verschillende wijzen van groeten bij de oude en hedendaagsche volken. De groet van den Oosterling is geheel verschillend van dien des bewoners van het westen; die der Noormannen hemelsbreed afwijkende van dien der Zuidlanders. Hoe zonderling zouden wij opzien, wanneer de ons tegenkomende, gelijk de bewoners op eenige Zuidzee eilanden, zijnen neus tegen den onzen als bewijs van groet begon te wrijven!

GROG. Een vooral door Engelschen en West-Indianen geliefde drank, bestaande uit rum, suiker, warm water, enz.

GROL. Zie Groenlo. = wordt gewoonlijk gebezigd voor een fabeltje; iemand *grollen* verhalen, was oudtijds en oorspronkelijk fabelhistorietjes mededeelen.

GROLLO, eene buurt, ten zuiden van Rolde in de provincie Drenthe, waar eertijds, in het nabijgelegen bosch, onder den blooten hemel, de algemeene vergaderingen der Drenthsche landstanden gehouden werden. Er waren, daar ter plaatse, gaten in den grond gemaakt, voor elk naar zijnen rang, om daarin te zitten. Toen de tijden minder eenvoudig werden, hield men gemelde vergaderingen in de kerk te Rolde. Deze gemeente telde, in 1822, 1168 zielen.

GROM of **GROOM**, beteekent eigenlijk *ingewand*. Volgens Bilderdijk komt dit woord van *geroën*, rijzen, waarvan ook *groeijen*; oudtijds duidde men met dit woord alle lijfsvrucht uit. Thans gebruikt men het nog veel voor *vischkuit*; in de Noordsche talen is het *rom*.

GRONAU is een ambt in het koningrijk Hanover aan de rivier de Leine; hetzelve bevat 12 dorpen en 2 buurten, bewoond door ruim 48,000 zielen. De hoofdplaats, die denzelfden naam als het ambt draagt, telt ruim 1500 inwoners en ligt mede aan de Leine.

GROND of **FUNDAMENT** van een gebouw is deszelfs meest onder de aarde verborgen gedeelte, dat al de overige deelen des gebouws onderschraagt. De zwaarte van het Fundament wordt berekend naar de zwaarte van het gebouw, dat het dragen moet, en ook naar de natuur van de aarde, waarin het Fundament gelegd moet worden. Bij eenen goeden harden grond kan men onmiddellijk metselwerk aan-

leggen. Dáár, waar de grond moerassig is, worden palen geheid, die men met balken dekt, op welke vervolgens de muren worden opgetrokken. Bij eenen vasten leem- of kleigrond bedient men zich gewoonlijk van een enkel roosterwerk uit zware balken zamengesteld.

GRONDBAS of **FUNDAMENTAALBAS** is in de muzijk eene rij van diepe noten, welke de eigenlijke grondtoonen der harmonie aantoonen; men stelt ze meer in gedachten onder de voorkomende akkoorden, dan dat ze werkelijk er bijgeschreven of medegedeeld worden.

GRONDBELASTING noemt men de zoodanige welke van alle vaste panden, zoo als landerijen, huizen, molens, enz. geheven wordt. Men noemt dezelve ook wel directe belasting, wanneer er het mobilair, enz. onder wordt begrepen; deze belasting bedroeg in Nederland in 1834 de som van 8,426,177 Gulden, behalve 2 opcenten voor kwade posten.

GRONDBRAAK. Aldus noemt men de doorbraak eens dijks, wanneer er eene wiel scheurt, en wel tot eene meer dan gewone diepte.

GRONDEIGENDOMMEN zijn die, welke de aarde zelve of het daaraan vastgehechte, zoo als huizen, molens en andere gebouwen uitmaken.

GRONDEL of **GRONDELING** (*Cyprinus Gobio, L.*) kleine visch, die menigvuldig in onze rivieren en binnenwaters aangetroffen wordt, en tot het geslacht der Karpers behoort.

GRONDEN noemt men die verschillende soorten van aardlagen, welke de oppervlakte van een land uitmaken; zoo heeft men zandgronden, kleigronden, kalk, veen- en oergronden. De beschouwing der gronden is van zeer groot belang, niet alleen voor den landbouwer, maar ook voor den landeigenaar en staatsman.

GRONDGEBIED noemt men die streek lands, over welke zich de heerschappij van eenen vorst of eene stad uitstrekt.

GRONDGOLVEN (*Flots de fond*) ontstaan onder aan het water, wanneer de oppervlakte der zee door den wind bewogen en in eene golvende beweging gebragt wordt. Onder de bovenste golving bestaan er nog verschillende andere, zoodat iedere diepte hare daaraan eigene golving bezit, tot op eene zekere diepte, onder welke geene golvende beweging meer plaats vindt. De grondgolven hebben de vernieling van vele zeewerken veroorzaakt; zij hebben aan de eene zijde de kusten doen afnemen en aan de andere zijde doen aanwinnen; zij hebben havens volgezet, met platen en banken omringd en zelfs sommige plaatsen te midden van het land gebragt, die te voren door de zee bespoeld werden. Na den Franschen kolonel Emy heeft onze landgenoot F. W. Conrad eene belangrijke verhandeling over de Grondgolven geschreven en in *den Vriend des Vaderlands* van 1833 uitgegeven.

GRONDKAPITAAL noemt men die som, waarvoor men in het bezit van een zeker landgoed is gekomen; hiertoe behooren de grond zelf en de daarop staande gebouwen; de waarde van dit kapitaal verandert; 1°. door de verhouding van andere dingen, of door de waarde van het geld, en 2°. door de aangebragte verbeteringen of verminderingen. Verder heeft men nog *staande* en *omloopende* kapitalen; rekent men het Grondkapitaal tegen 4 pCt. dan berekent men het staande tegen 6 en het omloopende tegen 12 ten honderd.

GRONDKRACHTEN zijn die, welke aan de stof in het algemeen eigen zijn, en die met het wezen van stof onafscheidelijk zijn verbonden.

GRONDLAGEN noemt men die verschillende afdeelingen, welke, op verschillende dikte, de korst der aarde uitmaken. In ons land wisselen de Grondlagen elkander op eene zonderlinge wijze af, gelijk onder anderen bij het graven van eenen put, in den jare 1605, ter diepte van 232 voeten, te Amsterdam gebleken is. Men verdeelt de lagen meestal in zand-, klei-, kalk-, veen- en derrielagen.

GRONDLEGGEN heet in de landmeetkunde het ontwerpen van eene teekening, welke eenig terrein met betrekking tot deszelfs grenzen en inwendige deelen juist voorstelt, of ook wel het aanleggen van eene ruimte op het veld, die met eene gegevene teekening overeenstemt.

GRONDLIJN is in het algemeen de lijn, waarop eene of andere figuur, tusschen lijnen begrepen, vooronderstelt wordt te rusten.

GRONDSTOFFEN of **ELEMENTEN** zijn de eerste en eenvoudigste stoffen, uit welke alle andere zijn zamengesteld, of, in andere woorden, die, welke op geenerlei wijze in stoffen, welke van elkander verschillen, kunnen ontbonden worden. De Grieksche wijsgeer Thales, die in de achtste eeuw vóór Christus leefde, hield het water voor de éénige enkelvoudige stof, uit welke al de overigen bestaan of gevormd worden, voor welke later door Anaximenes de lucht, en door Heraclitus het vuur gehouden werd. Kort na dezen werd het denkbeeld algemeen, dat alle ligchamen der natuur uit vier grondstoffen, water, vuur, aarde en lucht, zijn zamengesteld, welk denkbeeld gedurende vele eeuwen bleef heerschen, en eerst toen de scheikunde eene wezenlijke wetenschap was geworden, geheel werd uitgeroeid. Men bevond namelijk, dat al de stoffen, die men voorheen als enkelvoudige had beschouwd, werkelijk zijn zamengesteld. De stoffen, die men tegenwoordig voor enkelvoudige houdt, zijn 55 in getal, welke verdeeld worden in 4 onweegbare stoffen, als: de warmtestof, lichtstof, electriciteit en magnetische stof, van welke vier de stoffelijkheid echter op goede gronden wordt in twijfel getrokken. Vervolgens in 10 grondstoffen, welke geene metalen zijn, als: zuurstof, waterstof, boraxstof, koolstof, phosphorus, zwavel, selenium, jodium, chlorine en stikstof, en eindelijk nog in 41 metalen en half metalen. Mogelijk is het, dat de verdere volmaking der scheikunde nog sommige dezer stoffen zal leeren ontbinden, als wanneer zij van de lijst der grondstoffen zullen wegvallen.

GRONDTEEKENING is in de bouwkunst eene teekening, die de verdeeling van ééne der verdiepingen eens gebouws in kamers, gangen, portalen, enz. voorstelt. In den vestingbouw verstaat men door Grondteekening of plan de voorstelling van den buitensten omtrek eener vesting met al derzelver buitenwerken, waarbij de juiste verhouding, die tusschen de deelen der vesting bestaat, is in acht genomen en afgebeeld In de perspectief beteekent Grondteekening de projectie der voorwerpen op een vlak, dat evenwijdig is aan den horizon.

GRONDTOON is de toon, die bij een muzijkstuk bijzonder heerscht, en van welken de wijze van zamenstelling des muzijkstuks grootendeels moet afhangen. Men moet dezen toon zoo wel bij den aanvang als bij het slot goed kunnen onderscheiden.

GRONDTREKKEN is hetzelfde als hoofdtrekken; die onregelmatige lijnen, welke het wezenlijkste van eenige afbeelding uitmaken.

GRONDVERGADERING, in het Fransch *assemblée primaire*, noemde men tijdens de Fransche omwenteling van 1789, en daarna ook in Nederland, de vergaderingen van *active* burgers, bijeenkomende tot het benoemen van kiezers en gemeentelijke ambtenaren.

GRONDVEST, beter **GRONDVESTEN**, is de naam van die meerder of minder zware muren, waarop een gebouw, om het even welk, verder opgetrokken wordt.

GRONDVLAKTE is in het algemeen het vlak, waarop een ligchaam, tusschen platte vlakken begrepen, vooronderstelt wordt te rusten.

GRONDWET, eigenlijk die wet, van waar alle andere in een land uitgaan; de hoofdwet: zoo berusten bij ons de verschillende wetten op de Grondwet. Vele landen, vooral in Europa en Amerika, bezitten zulk eene fundamenteele staatswet, waarbij de vrijheden des volks geheiligd en de magt van den Souverein, hoe dan ook geheeten, omschreven wordt: men leze daarover de vroegere artikels *Charter* en *Constitutie* verder na. Onder de jongste Europesche grondwetten behooren die van België en Hanover; de eerste, voorgesteld op den 27 October 1830, en daarna door het Congres goedgekeurd en aangenomen, is het werk van de oproerlingen van Meenen, de Gerlache, Dubus, Lebeau, Blargnies, Ch. Zoude, Ballit, Devaux en Nothomb. Hanover heeft bij een koninklijk patent, gegeven te Windsor den 26 September 1833, eene Constitutie gekregen.

GRONINGEN. Van 1594-1795 een Souverein landschap, thans eene der negen provinciën van het Koningrijk der Nederlanden, en wel de meest noordelijke, in 1795 met 114,555; volgens het jaarboekje van 1833, op den 1 Januarij des vorigen jaars met 160,832 inwoners. Omtrent de aardrijks- en geschiedkunde van dit gewest raadplege men: *Beknopte Aardrijks- en Geschiedkundige beschrijving der Provincie Groningen, door* H. Kremer, Gron. 1819, alsmede eenige andere stukjes van dien schrijver; ook het *Jaarboek van en voor de Provincie Groningen,* door N. Westendorp. De grond dezer provincie, die meestal vlak is, is over het algemeen zeer vruchtbaar; van de Drentsche zijde af, naar de Noordzee toe, helt het land steeds, waarom het dan ook door sterke dijken en sluizen, welke de Groningers *zijlen* noemen, en die een zeer kostbaar onderhoud vorderen, tegen het geweld des waters beschut moet worden, welke dikwerf, het laatst in den jare 1825, zwaar geleden hebben. De zee neemt aan den eenen kant van het land af; aan den anderen brengt zij het weder aan; menige polder aan den mond der Eems en aan den Dollard zijn, velen reeds sedert een aantal jaren, ingedijkt geworden, en op deze vette kleilanden teelt men heerlijke garst en haver. De provincie, welke door onderscheidene kanalen doorsneden is, heeft meest kleiland, doch ook zand- en veengrond; (op dezen had, ten gevolge van eenen geweldigen storm op den 11 en 12 Junij 1833, een ijsselijke veenbrand plaats, die aanvankelijk duizenden ongelukkig maakte; doch welke ramp door de milddadigheid der Nederlanders zeer gelenigd is geworden), of op zich zelve voorkomende of dooreen gemengd. Aan den zuidkant heeft Groningen eenige moerassen. In de provincie bevindt zich niet ééne rivier van groot aanbelang; de voornaamste zijn de Hunse en de Fivel; verder een aantal watertjes en vaarten, wier naam op *Aa* of *ee* of *diep* uitgaat. De twee zeeboezems heeten de Dollard en de Lauwer-zee; de voornaamste meren zijn het Zuidlaarder en Leekstermeer. Als voortbrengselen kan men opgeven: kei- of straatsteenen van den Hondsrug, zand, leem, klei en turf; tarw, (meestal op 3 à 4000 bunders) kool- of raapzaad (5 à 6000 bunders), paardenboonen (6000 bunders), erwten (6 à 700 bunders), haver (20,000 bunders), rogge (10,000 bunders), garst (9000 bunders), boekweit (27 à 2,800 bunders), aardappelen (4700 bunders), groenten, boomvruchten en houtgewas; verder paarden, koeijen, ossen, schapen (gedurende 1830 en 1831 in sommige gemeenten geheel uitgestorven), varkens, bijen, groot en klein gevogelte, ook hazen, konijnen en waarop men alzoo verder in ons vaderland ter jagt gaat. De riviervisch is er overvloedig; onder

anderen de aal en paling in den herfst zoo talrijk, dat ze (echter minder dan uit Vriesland) zelfs naar Engeland vervoerd wordt; garnalen en bot worden op de kusten gevangen. Het luchtgestel is er zeer veranderlijk, veelal vochtig; echter heerscht er doorgaans eene goede gezondheid; de overstroomingen van 1825 hebben in de beide volgende jaren besmettelijke ziekten doen ontstaan, en de Aziatische Cholera sleepte er in 1832 en 1833 velen ten grave. Buiten de bewoners der stad zijn de meeste ingezetenen der provincie landbouwers en veefokkers; men vindt er echter ook fabrijken van linnen, saaijet, kousen, papier, aardewerk, enz. Zeevaart is er vooral te Delfzijl en Zoltkamp. De uitvoer bestaat voornamelijk uit rundvee (veelal 20,000 stuks jaarlijks) schapen, wol, paarden, raapzaad, visch, aardappelen, gebreide kousen en papier. De adel is in Groningen en Drenthe niet zoo talrijk als in Vriesland en andere provinciën. De kleeding heeft veel van de Vriesche en Noord-Hollandsche. De harddraverijen zijn in Groningen zeer gezocht. Het grootste aantal der ingezetenen belijdt de hervormde godsdienst; de Roomschgezinden (meestal in de stad wonende) zijn ruim 11,000 sterk; de Doopsgezinden nog geen 4000; de Lutherschen 2000; de Joden ruim dit laatste getal. De taal der Groningers helt aan de westzijde veel naar die der Vriezen over; aan den Oostkant daarentegen naar die der Drenthers en Munsterschen. De bloei der wetenschappen wordt zoo door de Hoogeschool als door vele andere inrigtingen zeer bevorderd; vooral de natuurlijke historie vindt hier zeer vele beoefenaars. Eene fraaije, regt bruikbare en beknopte *Natuurlijke Historie der Provincie Groningen* is in den jare 1829 door R. A. Venhuis vervaardigd; het lager onderwijs is hier in de laatste halve eeuw met bijzonderen ijver behartigd geworden, vooral sedert de daarstelling der Maatschappij tot Nut van 't Algemeen. Er zijn een aantal kundige en geleerde menschen in alle vakken in deze provincie geboren, die thans in 3 arrondissementen, vroeger in 6 districten, verdeeld wordt. Zij zendt 4 afgevaardigden naar de tweede Kamer der Staten-Generaal. =, Arrondissement, bestaat uit de stad met het geregt en het westerkwartier en bevat ruim 53,000 inwoners. =, stad en hoofdplaats der provincie, zetel van den gouverneur en der verschillende gewestelijke besturen, zoo als Gedeputeerde Staten, provinciale Commissie van Onderwijs, van geneeskundig Toevoorzigt, enz. Op den 1 Januarij 1830 met 30,260 inwoners, onder welke 760 krijgslieden.

Geborenen in 1830...	1128	Gestorvenen in 1830...	766
» 1831...	1075	» 1831...	812
» 1832...	956	» 1832...	832
	3159		2410

Zij ligt aan het noordelijke einde van den Hondsrug, eene zandige, vele keijen opleverende hoogte, ter plaatse waar de Hunse en Drenthsche Aa te zamen komen, en het Rietdiep, dat tot aan de Noordzee leidt. Groningen was vroeger door den beroemden Baron Coehoorn versterkt en wederstond daardoor in 1672, met behulp der onderwaterzetting, en eene dappere bezetting, burgerij en studenten, den hevigsten aanval van den Bisschop van Munster. De alhier in den jare 1614 gevestigde Hoogeschool geeft veel bloei aan de stad. Het getal der Hoogleeraren is nog nimmer zoo talrijk geweest als thans sedert den afval van België. De Akademische gebouwen, hoewel niet bijzonder fraai, bevatten echter goede voorwerpen, vooral sedert de verzamelingen der beide Campers en van den Haagschen Hoogleeraar de Riemer daarbij gevoegd zijn geworden. De kruid- en landhuishoudkundige tuinen zijn zeer merkwaardig. Omtrent het Doofstommen-Instituut zie Guyot. Daar ons bestek ons verbiedt langer bij deze belangrijke, welvarende, fraaije en luchtige stad stil te staan, verheugt het ons, dat wij onze lezers kunnen verwijzen naar eene nog niet zeer verouderde beschrijving, namelijk, het werkje getiteld: *Beknopte Plaatselijke en Geschiedkundige Beschrijving der stad Groningen*, door J. P. Beukema, in den jare 1821 uitgegeven.

GRONINGSCHE MUNT. Omtrent den oorsprong derzelve zegt de heer Wichers, in de werken van: *pro excolendo jure patrio*, dat dezelve van zoo grijze herkomst is, dat het begin te vergeefs zal worden gezocht. Hetzelfde heeft ook plaats met de Grafelijke munt in Holland (Wagenaar, *Vaderl. Hist.* X B. bl. 242). Men ontmoet de Groninger munt reeds in 1227, waarvan Werdenhagen zegt: A°. 1227. *Episcopus Monasteriensis, in conventu Farmsumiano Frisiae publico decreto constituit, ut is, qui Sacerdotem in ea Provincia occideret, mille marcas monetae Groningensis mulctae loco penderet* (*de rebus publ. Hanseat.* p. 4 cap. 5. Emmius, *Hist.* Lib. 9. p. 135. Lib. 15 p. 215). En hiervan is het, dat men reeds op het jaar 1378 een' zoen tusschen de Ommelanden en de stad aantreft, waarin onder anderen bepaald wordt, dat eenige gevolmagtigden van de Ommelanden ook jaarlijks het *muntwerk* der stad mede zouden onderzoeken. Het regt van de gele of gouden munt te mogen slaan plagt, van alle tijden her, voor de leden van het Duitsche Rijk eene zeer groote en begeerlijke zaak te zijn, en velen zochten de gunst der Keizers om dat voorregt te erlangen. Zoo deed ook Groningen, toen zij in 1474 twee Heeren naar den Keizer afzond, om nevens een' derden, van de zijde der Ommelanden, de bevestiging hunner onderlinge verbonden te verzoeken. Bij deze gelegenheid werden de twee eerste, de Burgemeester Johan Rengers en de Raadsheer Stoter, belast, om ook te zoeken dit muntregt te erlangen. De voorregtsbrief werd werkelijk opgesteld, maar door bijgekomene omstandigheden niet bezegeld. De stad drong echter sedert op de voltrekking aan. Dit gelukte haar in het jaar 1487, wanneer de Keizer dien brief verleende en bezegelde, welke nog geheel zuiver en ongeschonden voorhanden is, van dezen inhoud: » dat Keizer Fredrik verklaart, » dat de stad Groningen aan hem vertoond had haar oud regt om zil- » veren munt te mogen slaan, en daarbij verzocht had het regt om » ook goud te mogen munten, zoo gaf en verleende hij uit zijne Kei- » zerlijke magt der stad het regt tot die goudmunt te slaan ten eeu- » wigen dage: en dat die goudmunt aan den eenen kant zoude mogen » vertoonen den Keizerlijken Rijksappel en aan den anderen kant » het Stadsteeken of wapen, *zoo zij goedvonden:* alles naar gehal- » te, keur en gewigt der Rijksmunt; gebiedende ook een ieder die » munt daarvoor te erkennen, bij poene zestig mark lottig goud." Gegeven te Spiers d. 15 Februarij 1487. De stad heeft ook kort daarna van dat regt gebruik gemaakt, daar het oorspronkelijk contract, met de muntmeesters Cornelis van Leide en Hendrik van Lijnen in 1498 aangegaan, nog voorhanden is, en naar welks inhoud de goudgulden, overeenkomstig het bovengemelde gehalte, ook gestempeld is, zoo als die in het *Thresoor der Muntespeciën*, in 1530 gedrukt, voorkomen. Men kan dus, noch aan het regt der stad, noch aan deszelfs uitoefening twijfelen. Alleen moet nog opgemerkt worden, dat de woorden in den giftbrief: *zoo zij goedvonden*, gesteld schijnen, om allen schijn van onderwerping, door den bijslag van het Keizerlijk wapen, weg te nemen. De stad schijnt ook dit aldus te hebben begrepen en te willen toonen, daar zij terzelfder tijd als hun goudgulden met den rijksappel gestempeld werd, een' anderen liet slaan, waarop de H. Martinus in diens plaats vertoond werd, en welke in het *Thresoor der munten* mede voorkomt onder den naam van *Knapkoek*. Groningen heeft naderhand alleen eene provinciale munt gehad. Het medelid der provincie (de Ommelanden) verklaarde, door den Heer Verrucius, *dat de oprigting eener provinciale munt zonder afbreuk van der Stads particuliere regaliën en muntwerk geschieden konde* (*Staats-Resol.* van 17 Junij 1601). En de andere Bondgenooten waren van dat regt zoo zeer overtuigd, dat zij deszelfs uitoefening voor eene aanzienlijke jaarlijksche som van de stad Groningen reeds in den beginne der republiek afkochten, en tot in 1795, of nog later, daarmede voortgingen.

GRONNA. Zie GRONAU.

GRONOVIUS. Van dezen naam zijn er eenige beroemde geleerden, vooral in de Grieksche en Latijnsche letterkunde, bekend. = (Abraham), kleinzoon van den grooten Johannes Fredericus, geboren te Leiden in 1694, † aldaar in 1775, gaf onder andere geleerde schriften uit: Justinus, Pomponius Mela en Aelianus, meestal echter met de aanteekeningen van anderen. = (Jacobus) werd in 1645 te Deventer geboren; zijn vader, Hoogleeraar te Leiden, onderwees hem aldaar, met alle vlijt, in talen en wetenschappen, vooral in de regten. Daarna liet hij hem eene reis naar Engeland doen, waar hij met ijver gebruik maakte van de boekerijen te Oxford en Cambridge, en met de geleerdste Engelschen van dien tijd kennis maakte. In Nederland teruggekeerd, gaf hij den geschiedschrijver Polybius, met zijne eigene aanteekeningen, en die van Casaubonus uit; 20 jaren oud werd hem het Hoogleeraarambt te Deventer aangeboden, doch om aan zijnen lust tot reizen bot te kunnen vieren, bedankte hij voor dien eerepost. In 1666 vertrok hij met den Nederlandschen gezant Paats naar Spanje, en vervolgens naar Italië, waar hij te Pisa Hoogleeraar werd. Doch dewijl land en volk hem niet behaagden, begaf hij zich, na het bezoeken van Venetië en Padua, naar Duitschland, waar hem eene groote erfenis ten deel gevallen was. In 1679 werd hij te Leiden, waar hij in eene geletterde rust leefde, als Hoogleeraar in de Grieksche taal en de historiën, zoo als men toen zeide, en in 1692 insgelijks met aanzienlijke verhooging van jaarwedde tot gewoon Hoogleeraar der welsprekendheid beroepen. Zijne intreêrede voldeed zoo zeer, dat men zijne jaarwedde dadelijk met 400 Gulden verhoogde. In 1702 gaf men hem daarenboven den titel van aardrijksbeschrijver (*Geographus*). In dien tusschentijd had hij onderscheidene beroepen buiten 's lands van de hand gewezen. Hij † in 1716 in gemelde Akademiestad, van droefheid over het verlies zijner jongste dochter, als hij juist zijne uitgave van Tacitus, daarna door zijnen zoon in het licht gegeven, voltooid had. Men zie verder over hem Saxe, *Onom. Liter.* T. V. p. 178-184, waar zijne talrijke schriften opgesomd worden. Ook Siegenbeek, *Gesch. der Leidsche Hoogeschool*, bladz. 153, 154. Hij liet twee zonen na, van welke de oudste Doctor in de Geneeskunde, de jongste in de Regten was; beide zeer geleerde mannen. Met regt heeft men in dezen anders grooten man berispt, dat hij de geleerden, met welke hij verschilde, al te bits en vinnig doorstreek. Het getal zijner gedrukte schriften is niet minder dan 45, en daaronder bevinden zich behalve de vermelde uitgaven van Polybius en Tacitus nog zeer aanzienlijke werken. = (Jan Fredrik), † in 1760, was broeder van Abraham en overheidspersoon te Leiden, en heeft verscheidene verhande-

lingen over visschen in de werken van geleerde genootschappen, vooral in de *Philosophical Transactions*, geleverd. Verder schreef hij: *Historia camphorae*, 1715; *Flora Virginica; Index supellectilis lapideae*, enz. = (Johannes Fredericus), een der beroemdste regtsgeleerden en geschiedkundigen der XVII eeuw, in 1611 te Hamburg uit deftigen huize geboren. Hij liet, van zijne eerste jeugd af, eenen ongemeenen lust voor de studie blijken. Tot rijper jaren geklommen, doorreisde hij Duitschland, Italië en Frankrijk. In de Nederlanden gekomen, zette hij zich te Deventer neder, waar hij zich door verscheidene geleerde werken van 1634-39 loffelijk bekend maakte. Zulks veroorzaakte, dat hij ten jare 1641 tot Hoogleeraar aan het Athenaeum werd aangesteld, gelijk hij ook vervolgens in 1658, in de plaats van Daniel Heinsius, tot Hoogleeraar in de Grieksche taal, de Geschiedenis en Welsprekendheid te Leiden bevorderd werd. Hij nam dezen post met grooten, ja uitstekenden lof waar, en gaf een groot aantal werken in het licht, onder welke verscheidene oude schrijvers, door hem met zeer geleerde aanteekeningen voorzien. Hij † te Leiden den 28 December 1671, nalatende twee zonen Jacobus en Theodorus Laurentius, die, als regtsgeleerde, te Deventer zijn verblijf hield: over 's vaders werken zie men Saxe, *Onom. Liter.* T. IV p. 427-430, en Siegenbeek, *Gesch. der Leidsche Hoogeschool,* bladz. 135, 136, benevens de daar aangehaalde schrijvers. = (Laurens Theodoaus), neef des voorgaanden, in 1730 geboren, † in 1777, lid van den raad der stad Leiden, behoort onder de verdienstelijkste beoefenaars der natuurlijke geschiedenis, en inzonderheid van die der visschen. Hij stelde voor, de visschen naar het zamenstel, het getal, en de al of niet aanwezigheid der vinnen te rangschikken, en schreef: *Museum Ichthyologicum*, 1754 en *Zoöphylacium Gronovianum*, 1763-1787, welke werken de beschrijving van 's mans aanzienlijke verzameling bevatten.

GRONSVELT of GRONSFELD is de naam van een voormalig klein graafschap in het hertogdom Limburg. Toen, in het jaar 1588, Jodocus, door den Keizer tot Graaf van Bronkhorst verheven, zonder kinderen overleed, nam deszelfs broeder den titel aan. =, dorp in gemeld voormalig Graafschap, op een uur afstand van Maastricht, met ongeveer 1200 inwoners.

GROOM, zie GROM.

GROOT. Benaming van eene der alleroudste Nederlandsche geldsoorten, ontleend van het Fransche muntstuk *Gros*, aldus genaamd omdat het juist zoo veel woog als een *gros* of *drachme*, zijnde $^1/_8$ van een ons en dus $^1/_{96}$ van een pond zilver. De grooten schijnen het eerst onder Floris V in Holland geslagen te zijn, althans men vindt de grootere zilveren stukken onder zijne regering geslagen bestempeld: Oude grooten van Graaf Floris
daarna —— —— Jan (Jan I)
—— —— van Henegouwen (Jan II.)
—— —— Willem van Henegouwen,
en vervolgens van nog eenige andere Graven. Zie ook de *halve* bij v. Houwel. pl. VII. =, was eene nominale munt in het oude Nederlandsche muntstelsel (dus uitgedrukt, ꝯ), ter waarde van ½ stuiver = 2½ Cent.

GROOTKEN of GRELGJEN. Groningsch muntje uit de middeleeuwen, had, volgens de nasporingen des Heeren Wichers, de waarde van een' halven *plak*, zie dus op laatstgemeld woord. In eene raming op de waarde van het brood in Groningen ten jare 1404 blijkt het, dat de *Grootkens* tot dien prijs moeten berekend worden.

GROOT (de). Dit aanzienlijk geslacht heeft verscheidene beroemde mannen en daaronder ook *Europa's wonder*, zoo als Burman hem te regt noemde, opgeleverd. Hetzelve was vroeger te Delft, en daarna te Rotterdam, in zeer aanzienlijke betrekkingen gevestigd; wij kunnen alleen de voornaamste mannen uit hetzelve vermelden. = (Cornelis), was de oudste zoon van Huig of Hugo de Groot, Cornelisz. geboren te Delft in 1546. Hij studeerde met roem te Parijs en te Orleans. Eerst was hij requestmeester van Willem I, en werd, bij de oprigting der Hoogeschool te Leiden, tot Hoogleeraar in de regten aan dezelve aangesteld. Hij † op zijnen geboortedag, den 25 Julij 1610. Hij was bij de geleerdste mannen van zijnen tijd zeer in aanzien. Er zijn geschriften van hem in druk; Boxhorn getuigt, vier nog ongedrukte werken van hem gezien te hebben. = (Cornelis), oudste zoon van Hugo en Maria van Reigersbergen, had, na onder den vermaarden Tuarnne in Italië gediend te hebben, en door den Raad van Venetië met de ridderorde van S. Marcus begiftigd te zijn, met zijnen jongsten broeder Dirk, het ontwerp eener reis naar Zweden beraamd, om hunne dienst aan te bieden aan Karel Gustaaf, die, na Christina, den Zweedschen troon beklommen, en steeds eene bijzondere achting voor hunnen vader betoond had. Zij bevonden zich reeds in 1661 op weg, toen, tusschen Embden en Bremen, Dirk des nachts door een' schelmschen knecht verraderlijk op zijn bed doorschoten werd. Cornelis loste gelukkig, vóór het zijne beurt werd, met vrucht zijne pistool op den moordenaar en werd afgeschrikt om de reis voort te zetten; in het vaderland teruggekeerd, was hij daarna kapitein van de Hollandsche gardes en Landdrost van de Meijerij van 's Hertogenbosch; hij † in 1665. = (Dirk), jongste zoon van den grooten Hugo, diende onder den vermaarden Bernard van Saxe-Weimar, wiens gewone edelman hij eerst geweest is; daarna was hij Luitenant-generaal en Gouverneur van Lauffenburg in den Elzas. = (Gerard) werd, in 1384, Kanunnik van Utrecht en Aken, doch hij leide, eerlang, die bediening neder, om in zijne geboortestad Deventer een collegie van geestelijken, tot onderwijs van de jeugd, op te rigten; maar de dood verhinderde hem in de uitvoering van het ontwerp. Van hem is overgebleven eene *Verklaring van de waarheid regt te prediken;* als ook een boek *over de studie der H. Schrift*, behalve nog eenige handschriften, die in boekerijen bewaard worden. Het klooster, betwelk hij in den jare 1357 had beginnen te stichten, is naderhand gebruikt door nonnen, en heeft, naar hem, den naam gevoerd van Geerts Klooster. Na de hervorming is het eenigen tijd tot een muntbuis gebruikt en daarna nog tot andere einden gebezigd. = (Hugo de), een der geleerdste mannen, die immer het levenslicht hebben aanschouwd, werd den 10 April 1583 te Delft geboren. De blijken van zijn verheven genie straalden reeds in zijne teederste jaren door, want hij maakte op zijn 9 jaar verzen, die door deskundigen zeer geprezen werden. Nog geen 12 jaren oud begaf hij zich naar de Hoogeschool te Leiden, waar hij zich toelegde op de wijsbegeerte, oude letteren, godgeleerdheid en regten. Reeds op zijn 15 jaar hield hij, in het openbaar, eenen redetwist over de wijsbegeerte met den grootsten roem vol. In dienzelfden ouderdom, d. i. in 1598, vertrok hij met den Hollandschen gezant, den naderhand zoo ongelukkigen Johan van Oldenbarneveldt, naar Frankrijk, waar hij Meester in de Regten werd, en van Hendrik IV het geschenk kreeg, dat deze gewoon was aan uitmuntende geleerden te geven. Na zijne terugkomst in het vaderland, werd hij, 17 jaren oud, pleitbezorger, en 7 jaren later werd hem het ambt van Advokaat-generaal opgedragen. Op zijn 17 jaar had hij *Martianus Capella* uitgegeven, en zoude op raad van zijnen wereldberoemden leermeester Scaliger nog meer voor de pers hebben bezorgd, indien zijn vader hem toen niet tot andere zaken geroepen had. Hij genoot de vriendschap van Janus Dousa en beschreef, op bevel der Staten, de Historie van de Nederlandsche oorlogen. In 1613 zette hij zich te Rotterdam neder, waar hem de aanzienlijke waardigheid van Pensionaris werd opgedragen; hij wilde dit ambt echter niet aannemen voor dat men hem beloofde, hem nimmer te zullen afzetten; omdat hij wel voorzag, dat het geschil, omtrent de *algemeene genade*, reeds hevig aan het blaken, in de voornaamste steden van Holland voor velen schadelijke uitwerkselen zoude hebben. In dat zelfde jaar werd hij naar Engeland gezonden, om de bestaande twisten, tusschen de twee natiën, wegens den koophandel op Indië, ware het mogelijk, tot een goed einde te brengen; hij had daarover reeds eene verhandeling uitgegeven, onder den titel: *de vrije zee* (in 1609 voor het eerst gedrukt). Te Londen kreeg de Groot, aan het hof van Jacobus I, gelegenheid, om met den vermaarden Isaäc Casaubonus kennis te maken, die hem vroeger reeds uit zijne schriften veel achting toedroeg. Tot nu toe was onze brave landgenoot door het geluk gestreeld, en had in eenen vergenoegden staat geleefd, maar in het vervolg ondervond hij de verbazende onstandvastigheid van hetzelve. Ingewikkeld in de zaken van Johan van Oldenbarneveldt, wegens het gevoelen der Remonstranten, aanhangers van Arminius, werd hij mede in den maalstroom van ongenade gedompeld, en in Augustus 1618 in hechtenis genomen. Den 18 Mei 1619 werd hij tot eene levenslange gevangenis verwezen en al zijne goederen verbeurd verklaard. Te dien einde voerde men hem den 6 Junij op het kasteel van Loevestein, als schuldig verklaard, dat hij de zaken van de godsdienst in Holland niet alleen beroerd, maar ook schadelijke raadslagen tegen dezelve en van de rust der kerk en des lands, door heimelijke en openbare schriften en redevoeringen gegeven had. Daar bragt hij zijnen tijd met de door hem zoo zeer geliefkoosde letteroefeningen door; hij schreef daar heerlijke boeken, zoo wel over de godsdienst als over andere stoffen, tot dat, na verloop van 1½ jaar, zijne wakkere vrouw, de door ieder gekende Maria van Reigersberg, hem op eene ongemeene wijze wist te redden en in vrijheid te stellen. Deze vrouw, uit een deftig geslacht gesproten, na alles aangewend te hebben wat mogelijk was, om bij de Staten van Holland zijn ontslag te bewerken, nam een kloekmoedig besluit. Zij had bemerkt, dat zijne wachters de koffers met boeken en lijnwaad, hem toegezonden wordende, niet meer openden of doorzagen, als *zij plagten* te doen en hun belast was; derhalve overreedde zij haren man, dat hij zich in zulk een' koffer liet sluiten, in welken zij, aan het einde, waar zijn hoofd zou liggen, eenige gaten, om lucht te scheppen, had laten boren, en dien hij van binnen met een ander slot kon sluiten. En alzoo werd de Groot in eene boekenkist weggedragen en naar Gorinchem vervoerd. De Groot dus in vrijheid geraakt, ging in het kleed van een' metselaar, met den maatstok in de hand, op den gewonen wagen zitten, en reed naar Antwerpen; van daar ging hij naar Frankrijk, waar hij met veel achting aan het Hof werd ontvangen en met een jaargeld begunstigd werd, dat echter nimmer is uitbetaald. Zoo weinig verloochende zich het Fransche karakter, dat veelal, gelijk men weet, winderig is. De Groot was in Parijs niet ledig, maar hield zich steeds bezig met het schrijven van de heerlijkste werken.

Het eerste, dat hij uitgaf, was een verweerschrift tegen de Staten van Holland, waarin hij de tegen hem uitgebragte beschuldigingen wederlegde. In 1622 schreef FREDRIK HENDRIK aan hem onder aanbieding zijner gunst. Men vindt dezen brief achter het leven van DE GROOT gedrukt. Na een verblijf van 11 jaren in Frankrijk, keerde hij naar Holland terug, hopende dat de oude veete thans geweken zoude zijn; maar men was den grooten man, niettegenstaande 's Prinsen gunst, nog bitter vijandig. Daar men hem lagen leide, zoo werd hij op nieuw gedwongen zijn vaderland, welks welvaren hem immer zoo na aan het harte lag, te verlaten. HOOFT had te vergeefs gepoogd aan DE GROOT eenen leerstoel aan het kortlings opgerigt Amsterdamsch Athenaeum te bezorgen. Een dergelijk lot onderging, onder andere omstandigheden, in later' tijd de insgelijks groote BILDERDIJK. Hij ging naar Hamburg, waar hij zoo lang vertoefde, tot dat hij, de aanbiedingen der kroon van Zweden, in 1634, aangenomen hebbende, derwaarts ging. De Koningin CHRISTINA vereerde hem met de waardigheid van Raad, en zond hem, als haren afgezant, naar LODEWIJK XIII, Koning van Frankrijk. Nadat hij te Parijs omtrent 11 jaren met dezen post bekleed was geweest, trok hij wederom naar Zweden, om aan de Koningin verslag van zijne verrigtingen te doen. Hij nam zijne reis over zijn vaderland, en Amsterdam ontving hem met eerbewijzingen. Hij zag CHRISTINA te Stokholm; en na haar rekenschap van zijne gedragingen gegeven te hebben, verzocht hij zeer ootmoedig om ontslag van zijne dienst. Dit verkreeg hij van haar, hoewel ongaarne, doordien zij eene buitengemeene achting voor zijne verdiensten had. Deze achting verwekte DE GROOT vele vijanden onder de Zweedsche grooten. Hij ging scheep, maar moest, door eenen storm beloopen, op de Pommersche kust aan wal stappen, en zijne reis over land, ziek zijnde, onder allerlei ongemakken vervolgen. Zijne kwaal verergerende, was hij gedwongen te Rostok stil te blijven, en overleed daar den 28 Augustus 1645. Zijn lijk werd naar Delft gevoerd en bij zijne familie begraven. Eerst in den jare 1771 werd hem een waardig gedenkteeken opgerigt, door den beeldhouwer H. VAN ZWOL vervaardigd. DE GROOT heeft zich door zijne werken eenen onsterfelijken roem over den geheelen beschaafden aardbol verworven, natuurlijk het meest door zijne werken in eene algemeen verstane taal, de Latijnsche, geschreven. Een overzigt derzelve vindt men in het *Leven van* DE GROOT, door BRANDT, vervolgd door CATTENBURGH, alsmede in het *Vie de Grotius* van DE BURIGNY, en in het voortreffelijk werk van den Jenaschen Hoogleeraar H. LUDEN, in het Nederduitsch getiteld: HUGO DE GROOT *uit zijne lotgevallen en schriften,* Leeuw. bij STEENBERGEN VAN GOOR, 1830. Zie mede SAXII, *Onom. Lit.* T. IV p. 100 *seqq.* Ook dient te dien einde, vooral wat zijne regtskundige verdiensten betreft, de *Laudatio H Grotii,* waarmede CRAS in den jare 1795 den eereprijs bij de Akademie der wetenschappen te Stokholm behaalde. Wij willen hier eenige der beroemdste werken van DE GROOT opnoemen: *Opera theologica,* 4 deelen fol.; *Tractatus de veritate religionis Christianae;* in bijna alle talen vertaald, en het laatst in het Latijn door J. T. BERGMAN te Leiden uitgegeven; *Tractatus de jure belli ac pacis;* naderhand ook door BARBEYRAC met aanteekeningen vermeerderd; *Florum sparsio ad jus Justinianeum.* Parijs 1642. 4°.; *Annales et historiae Belgicae usque ad inducias anni* 1609; *Historia Gothorum, Vandalorum et Longobardorum* etc.; *de antiquitate reip: Batavae.* Van zijne *parallela rerum publicarum* is slechts een deel (door MEERMAN) in 1801 uitgegeven. Omtrent DE GROOTS verdiensten jegens de Vaderl. dichtkunst raadplege men vooral P. G. WITSEN GEYSBEEK, *Biogr. Anth. en Crit. Woordenb.* II, bl. 411–426; over zijne ongemeene voortreffelijkheid als Geschiedschrijver DE WIND, *Bibliotheek der Ned. Geschiedschrijvers,* I, bladz. 398–405. Wij scheiden met weêrzin van dezen grooten landgenoot, omtrent wien wij nog zoo veel zouden kunnen mededeelen. Zijn beminnelijk karakter in het huisselijke leven werd geschetst door J. DE VRIES, in zijn' HUGO DE GROOT *en* MARIA VAN REIGERSBERGEN. Deze zalige echt werd met vier kinderen gezegend: met ééne dochter, CORNELIA, gehuwd met JEAN BARTON, Burggraaf van Mombas, een Fransch kolonel, die naderhand in Hollandsche dienst overging, en drie zoons, CORNELIS, PIETER en DIEDERIK. = (JAN of JOHAN), broeder van CORNELIS en vader van den vermaarden HUGO, geboren te Delft 8 Maart 1554, had te Donay den graad verkregen van Meester in de vrije kunsten en vervolgens in de regten. Hij was een groot beöefenaar der Letteren, en hield gemeenzamen omgang en briefwisseling met de uitmuntendste mannen van dien tijd, in het bijzonder met LIPSIUS, die hem zijnen vriend en leerling noemde. Hij was ervaren in de Vaderlandsche en Latijnsche dichtkunst. In 1589 verkreeg hij zitting in de *veertigen* of vroedschappen van Delft, en in 1591 de waardigheid van Burgemeester. Vervolgens werd hij tot Curator der Leidsche hoogeschool verkozen, waar zijn zoon als twaalfjarige knaap weldra onder de studenten werd opgenomen; — eindelijk nog verkreeg hij het ambt van Raadsheer van den Graaf van HOHENLOO; in 1634 leefde hij nog, dus 80 jaren oud. Hij was gehuwd met ALIDA VAN OVERSCHIE, eene vrouw van een aanzienlijk geslacht. = (PIETER DE), tweede zoon van HUGO, geboren 28 Maart 1615, werd, omdat hij niet wel ter been was, door zijnen vader tot de regtsgeleerdheid opgeleid. Na volbrenging zijner studiën in het vaderland, in 1637 naar zijnen vader te Parijs teruggekeerd, koos elf jaren daarna KAREL LODEWIJK, Keurvorst van de Paltz, hem tot zijnen Resident bij de Staten-Generaal; van 1660 tot 1668 was hij Pensionaris der stad Amsterdam. In het jaar 1668 werd hij als Gezant naar de Noordsche hoven (Zweden en Denemarken) gezonden, en bij zijne terugkomst Pensionaris te Rotterdam. Niet lang daarna vertrok hij als Afgezant naar Frankrijk, doch keerde, toen in 1672 het oorlogsvuur begon te woeden, naar het Vaderland terug. Ten gevolge van de hevige onlusten in gemelden tijd, werd hij te Rotterdam van zijn ambt ontzet. Hierop begaf hij zich, daar men het ook op zijn leven toeleide, eerst naar Antwerpen, daarna naar Keulen, en bewees in deze plaats belangrijke diensten aan het hem, even gelijk aan zijnen grooten vader, zoo dierbare vaderland. Nogtans beschuldigde men hem, bij zijne terugkomst, van de misdaad van gekwetste majesteit, doch, na wettig onderzoek, waarin het uitmuntend pleidooi van Mr. SIMON VAN MIDDELGEEST, ons door SCHELTEMA in zijn *Geschied- en Letterk. Mengelwerk* medegedeeld, zoo heerlijk uitblonk, werd hij daarvan vrijgesproken. Hij leefde na dien tijd, op zijn buitenverblijf, tusschen Leiden en Haarlem, en † als ambteloos persoon in 1685. Te regt werd hij *digno patre filius dignissimus* (de waardigste zoon van een' waardigen vader) genoemd; als Nederduitsch dichter moet hij boven dezen gesteld worden. Zijn dichttrant is, even als die van dezen, godvruchtig, zinrijk, eenvoudig en verstandig, maar schilderachtiger en stouter. Zijne dichtstukken zijn in onderscheidene bundels verspreid. — Het is door dezen PIETER DE GROOT, dat het geslacht des grooten HUGO's tot op den tegenwoordigen tijd is voortgeplant onder den naam van CORNETS DE GROOT, van hetwelk nog afstammelingen in leven zijn. = (WILLEM DE), jonger broeder van HUGO, geboren 10 Februarij 1597, † 12 Maart 1662, gaf deszelfs dichtkundige werken, bijeenverzameld, in 1617, uit. Hij schreef eene *Inleiding tot de Praktijk van den Hove van Holland,* eerst in het Latijn, naderhand in het Nederduitsch; welk boek door hem aan de Regering van Delft werd opgedragen. Hij was mede een verdienstelijk Nederduitsch dichter. Zijne gedichten zijn eenvoudig, hartelijk en godsdienstig, doch minder krachtig dan die van zijnen broeder en neef.

GROOT-ADMIRAAL is hetzelfde als OPPER-ADMIRAAL.

GROOT-BALJUW, de opperste Baljuw van eene ridder-orde in een land, b. v. bij de Malthezer-orde de Groot-Baljuw van Duitschland, die het hoofd van de Duitsche afdeeling der orde was, — zoo ook de Groot-commandeur.

GROOT-BRITTANJE is de naam van Engeland en Schotland, sedert hunne vereeniging onder de Romeinen, die deze landen onderscheiden door de namen van *Brittannia major* en *minor.* Zie verder het volgende artikel.

GROOT-BRITTANJE EN IERLAND. Naam van een der magtigste rijken in Europa. Tot in 1801 werd Ierland op zich zelf bestuurd, doch van dien tijd af heeft het met Engeland en Schotland hetzelfde Hooger- en Lager-Huis of Parlement, en verder den geheelen regeringsvorm gemeen gehad. Groot zijn de bezittingen van dit Rijk in Europa, maar nog veel grooter, ja buiten alle verhouding grooter in de vier andere werelddeelen. Wij zullen omtrent ieder derzelve handelen of hebben daarover het een en ander medegedeeld op de artikelen Gibraltar, Helgoland, Maltha, Hindostan, Sierra Leona, Kaap de Goede Hoop, Berbice, Demerary en Essequebo, Jamaica, Barbados, Nieuw-Zuid-Wallis, van Diemensland, enz. enz. en bepalen ons voor het tegenwoordige alleen tot het moederland, en wel bij uitsluiting van Ierland, dat wij afzonderlijk zullen behandelen; *zie aldaar.* Groot-Brittanje is het voorn. eiland van Europa; deszelfs ligging is te algemeen bekend om hier omschreven te worden. Deszelfs grootste lengte is 193, dito breedte 123 uren. Volgens opgave van COLQUHOUN bevatte het voor eenige jaren 17,176,000, en thans naar de laatste berigten in den jare 1833 ongeveer 21,000,000 inwoners, niettegenstaande de groote landverhuizingen; uit eene officiëele opgave toch blijkt, dat de uitwijking uit Groot-Brittannië naar de Britsche koloniën in Amerika en andere plaatsen in de nieuwe wereld nog steeds toeneemt. In het geheele jaar 1825 beliep het gezamenlijk aantal van dusdanige landverhuizers 14,800, waarna hetzelve jaarlijks steeds gestegen is, zoodat het, in 1832, reeds 103,140 personen bedragen heeft. Het land heeft eene zeer onregelmatige gedaante; de kusten hebben onderscheidene baaijen, golven en inhammen, waarvan sommige tamelijk goede havens vormen. De naar Frankrijk gelegene zijde levert ontegensprekelijke bewijzen op, dat eene geweldige omwenteling hier het vaste land door eene zeeëngte van een heeft gescheiden, en een gedeelte daarvan onder den vloed heeft bedolven. Het binnenlandsche uiterlijk aanzien van Groot-Brittanje levert eene heerlijke verscheidenheid op van steeds afwisselende natuurtooneelen; in het zuiden vindt men, achter de krijtbergen, aangename, vruchtbare heuvels, naast volkrijke groene dalen; dezelve klimmen in Wallis en de meer Noordelijke provinciën tot bergen op, die den beschouwer in het wilde graafschap Northumberland tot de Schotsche Hooglanden voorbereidt. Velen dezer bergtoppen, hoewel niet bijzonder hoog, zijn het geheele jaar door met

sneeuw bedekt. Hoewel de luchtsgesteldheid zeer veranderlijk is, heeft men er zelden buitengewone warmte of koude. De voornaamste bergen zijn: het gebergte van Cornwallis, dat zich van Landsend naar Devonshire uitstrekt; hetzelve bestaat meest uit graniet, bij kaap Lezard uit serpentijn; er bevindt zich veel tin, koper, ijzer en andere delfstoffen in. Verder het gebergte van Wallis, dat ruw en kaal is, uit chloriet, lei, enz. bestaat en vele metalen, vooral steenkolen, oplevert. In de woeste oorden van het Middelgebergte vindt men het Peakshol en Castleton, waarheen men, langs schrik inboezemende paden, 2250 Eng. voeten diep onder de aarde geleid wordt. De downs of duinen zijn lage heuvels langs de kusten. — De belangrijkste kapen zijn Landsend, Lezard en Northforeland. In Schotland zijn de voornaamste inhammen de Frith van Forth, die van Murray. Als rivieren heeft men in Engeland: de Theems, eene der bekendste rivieren van den aardbol; hoewel nog geene 30 mijlen lang, is dezelve echter zeer schoon; de Humber, de Severn; in Schotland: de Tweed; de Clyde; de Forth; de Tay; de Dee. — Groot-Brittanje heeft een zeer groot gedeelte van deszelfs door den koophandel verkregene rijkdommen te danken aan de door de ingezetenen vervaardigde kanalen en ijzeren wegen. In 1803 reeds bedroeg de lengte der gemaakte waterwegen, die op algemeene kosten onderhouden werden, 543 mijlen (waarbij nog 43 bijzondere kanalen, onder welke het aanzienlijke van Bridgewater het voornaamste was,) terwijl er naderhand nog een zoo groot aantal nieuwe is aangelegd geworden. In Schotland ziet men het Caledonische kanaal. Engeland heeft weinig meren, geen derzelve kan groot genoemd worden; Schotland daarentegen heeft er vele en groote, waaronder het meer of loch Lomond, met 28 groote en kleinere eilanden, in Dumbarton het voornaamste is. Onder de gezondheidsbronnen worden in Engeland bijzonder geroemd die van Bath en Cheltenham, benevens die van Hottwell; alsmede zijn er verschillende zeebaden. In Schotland zijn die van Moffat en Peterhead sterk bezocht. De grondgesteldheid van Groot-Brittanje is zeer verschillend; men vindt er zoo wel woeste rotsklompen als bekoorlijke, vruchtbare streken. Doorgaande is de grond krijtachtig en rijk aan vette klei. In Wallis wisselen onvruchtbare bergstreken met welige heuvels af. In de lage landen van Schotland ontmoet men nog hier en daar goede korenvelden. Men vindt in Groot-Brittanje, waar men zich zoo wel op uitstekende verbeteringen in de natuurlijke als in de kunstvoortbrengselen, vooral sedert eene eeuw, heeft toegelegd: uitmuntende paarden (waaronder vooral beroemde hardloopers) en rundvee; juweelen van schapen, waardoor Engeland niet alleen wol voor zijne talrijke fabrijken heeft, maar er, met die van van Diemensland medegerekend, nog van uitvoert; in Schotland vindt men vooral geiten, varkens, honden (daar voorwerpen van pracht) — verder allerlei wild (de Engelschen zijn hartstogtelijke jagers) gevogelte en visschen; ook schelpdieren, enz. Het plantenrijk levert voornamelijk op: uitmuntende tarw, gerst, haver, rogge, boekweit, erwten, boonen, moesgroenten, aardappelen, boomvruchten (waarvan echter ook een groote invoer uit Nederland bestaat) hennip, vlas, hop, enz. enz. De door het huis der Gemeenten in 1833 benoemde commissie tot het doen van verslag omtrent den toestand des landbouws in Groot-Brittanje, heeft in het laatst van Augustus, na een aantal deskundigen uit verschillende streken des Rijks gehoord te hebben, aan die vergadering rapport gedaan. Uit dit zeer belangrijk verslag blijkt: »dat de landbouw, met uitzondering van eenige weinige streken, in eenen schrikbarenden »toestand van kwijning verkeert." Deze ongunstige toestand bepaalt zich echter over het algemeen slechts tot de landbezitters, want men heeft bevonden, dat de toestand der land-werklieden of bouwers, vooral sedert de laatste 5 jaren, verbeterd is. Uit het onderhavige rapport blijkt voorts, dat, sedert 1827, de in den oogsttijd voorhanden zijnde voorraad koren slechts naauwelijks toereikende geweest is voor de behoefte van ééne enkele maand, zoodat, (gelijk in het verslag gezegd wordt) »in geval van eenen ongunstigen oogst, in de behoefte niet door alle overige landen der wereld zoude kunnen voorzien worden." Men berekent, dat jaarlijks in Engeland omtrent 12 millioenen kwarters koren verbruikt worden, dat is bijna even zoo veel als in geheel Frankrijk; van die hoeveelheid worden 9/16 in het land zelf gebouwd, terwijl het overige uit Ierland en het buitenland wordt ingevoerd; Ierland levert daartoe jaarlijks omtrent 600,000 kwarters. De ongunstige toestand van den landbouw wordt in het rapport toegeschreven aan de lage prijzen der producten en aan de naar evenredigheid hooge huren en loonen. Uit het delfstoffelijk rijk vindt men in Groot-Brittanje: een weinig zilver (waaruit men wel eens geld heeft geslagen); zeer veel koper, hoewel niet van de beste soort; tin, een der grootste schatten van Engeland, reeds van de oudste tijden her beroemd; rijke loodgroeven; ijzermijnen (mede niet van de beste) in bijna alle bergachtige streken des lands, verder nog een aantal andere metalen. Van edele steenen vindt men er robijnen, kornalijnen, topazen, agaten, amethisten, enz. ook marmer, lei, molensteenen, porseleinaarde, heerlijke pot- en pijpaarde; de beste vollersaarde van de wereld; schoon en deugdzaam potlood, steenkolen, welker groeven onuitputtelijk zijn; in Schotland turf, en barnsteen aan de kusten. De oorspronkelijke inwoners des lands bestaan uit Engelschen, afstammelingen der oude Angelen en Saksen in Engeland en de lage landen van Schotland; uit Walschen en uit Hoogschotten. Behalve deze hoofdstammen, zijn er vreemdelingen van bijna alle natiën, even gelijk bij ons in Nederland, door de overige ingezetenen verspreid. Alle godsdienstige secten worden er geduld, derzelver getal is verbazend groot; zij worden op twee na *dissenters* (anders gevoelenden of denkenden) genoemd, namelijk met uitzondering in Engeland van de Episcopaalsche, in Schotland van de Presbyteriaansche Kerk. De onderscheidene secten der dissenters bezitten 8250 kerken, bezocht door 4,550,000 menschen. De secte, die er de meesten heeft, zijn de Methodisten, van de gebroeders WESLEY afkomstig, welke men berekenen kan 3,000 kerken te bezitten. De Roomsch-katholijke kerken gaan het getal van 400 niet te boven. Engeland is in 40, Wallis in 12 shires, Counties of graafschappen verdeeld; Schotland, dat in Zuid-, Midden- en Noord-Schotland onderscheiden wordt, bevat 33 shires. De regeringsvorm is eene erfelijke, bepaalde monarchie. De Koning is heilig en onschendbaar, alleen zijne ministers zijn verantwoordelijk; de Koning benoemt dezelve, alsmede den geheimen Staatsraad, en voert den titel van: *Koning der Vereenigde rijken van Groot-Brittanje en Ierland*, ook *Koning van Hanover, Beschermer des geloofs*, enz. enz. De voornaamste beambten van de kroon en het rijk zijn: de *Lord high Steward* van Engeland (Groot-Regter), de *Lord high Treasurer* (Grootschatmeester), de *Lord high Chancellor* (Groot-kanselier), de *Lord president of the privij-Council* (Voorzitter van den Staatsraad); de *Lord privy seal* (Groot-zegelbewaarder); de *Lord high Chamberlain* (Groot-kamerheer); de *Lord high Constable*; de *Lord earl Marshall* (Groot-maarschalk), de *Lord high Admiral* (Groot-admiraal). Er zijn vier ridderorden, als: die van den Kousenband; de militaire Bath-orde, de Schotsche orde van den distel en de Iersche orde van den H. Patrick. De koninklijke magt is door de rijkswetten, vooral door de *Magna Charta* (het groot Charter), bepaald. Het parlement bestaat uit een Hooger- en Lagerhuis, waarvan het eerste een onbepaald aantal leden (meestal tusschen de 3 à 400), het tweede (dat in 1831 in de wijze van deszelfs verkiezing zulke aanmerkelijke wijzigingen heeft ondergaan) 658 leden telt. De uitvoerende magt is geheel in handen van den Koning, het hoogste Staats-collegie en den koninklijken Staatsraad en vervolgens van het geheime kabinet; de bijzondere takken van bestuur staan onder het onmiddellijk opzigt der Ministers. De regtspleging is geheel onafhankelijk, en wordt bestuurd naar de van ouds af van tijd tot tijd nieuw bijgemaakte en veranderde wetten, welke, bij elkander gevoegd, een aantal folianten uitmaken en aangehaald worden volgens het regeringsjaar van den Koning, onder wien ze uitgevaardigd zijn. Er worden hooge en lage geregtshoven gevonden. In Ierland wordt de persoon des Konings door eenen Onderkoning vertegenwoordigd. Elke *shire* heeft eenen Lord-luitenant of gouverneur van policie- en financiezaken, en eenen high of oppersherif voor regtszaken, die nog eenen ondersherif bij zich heeft. In de steden zijn de *mayor*, *alderman*, *bailif* of *high constable* de voornaamste overheidspersonen. De Koning is het opperhoofd der Anglikaansche-episcopaalsche Kerk, die verder onder het bestuur van Aartsbisschoppen, Bisschoppen, enz. staat. De presbyteriaansche Kerk heeft 15 provinciale synoden, en eene algemeene kerkvergadering te Edinburgh. De Roomschen hebben sedert 1829 gelijke regten met de andere gezindheden; gelijk ook de Joden sedert 1832. Zonder verlof mogen er geene kerken voor eenige secte, hoe ook genaamd, opgerigt worden. De inkomsten van Groot-Brittanje bedroegen van 5 Januarij 1831 tot 5 Januarij 1832, 51,012,608 ponden sterling. De uitgaven daarentegen waren:

Kosten van het ontvangen	3,615,368.
Renten der Staatsschuld	28,311,416.
Civiele lijst	511,314.
Leger te lande	7,216,292.
Vloot en verder zeewezen	5,689,858.
Artillerie	1,472,944.
Verschillende uitgaven	4,864,270.
	51,681,462.

Dus hadden de uitgaven, gelijk reeds zoo dikwerf bevorens, in gemeld jaar, weder de inkomsten verre overtroffen. De renten van de Engelsche schuld bedragen, zoo als onze lezers zien, veel meer dan de helft van al de inkomsten. Het kapitaal derzelve is ongeveer 9,600,000,000 Ned. gulden, eene som, waarvoor men terugbeeft. De landmagt bestaat in vredestijd uit een, met andere rijken vergeleken, zeer klein getal manschappen. In het jaar 1833 had Engeland slechts 89,400 man in dienst. In September 1832 was de berekening, ons door een dagblad medegedeeld, 100,000 man te voet en te paard, 31,000 ter zee en 4000 artilleristen. De zeemagt bestond in 1813 (het laatste jaar des algemeenen oorloga) uit 1044 oorlogsschepen, voerende 26,900 stukken en 115,000 man; op den tegenwoordigen voet van vrede is dezelve naauwelijks ½, soms niet eens ¼ van gemelde reuzeninspanning, die dan ook de Engelsche schuld, immers voor een groot gedeelte, zoo zeer heeft doen vermeerderen. Men telt 1 Groot-admiraal en doorgaans 50 Admiralen, 60 Vice-dito, 71

Schout-bij-nachts, enz. Er bevinden zich in Engeland een groot aantal nuttige, menschlievende en vooral godsdienstige genootschappen, waaronder in het bijzonder het hier opgerigte weldadige Bijbelgenootschap de voornaamste plaats bekleedt. De Engelsche letterkunde is zeer rijk. Na den dood van Byron, Walter Scott, Mac-Intosh en Bentham bezitten de Engelschen echter buiten Southey, Brougham en eenige weinige anderen, geene bijzondere groote letterkundigen. Hunne letterkunde bepaalt zich bij voorkeur tot het ernstige; overal blinkt hunne zucht voor den handel en de vrijheid, maar ook niet weinig hun nationale hoogmoed uit. In de drukkunst hebben de Engelschen het zeer ver gebragt en de pers is er even vrij als in Nederland. Tot de middelen van onderrigt behooren: de Hoogescholen van Oxford, Cambridge, Londen, Edimburg en Dublin; de voorbereidingsscholen of zoogenaamde *grammar-schools*, collegiën en verdere lagere scholen. Het lager onderwijs, waarmede de Regering zich niet dadelijk bemoeit, staat er niet op zulk eenen goeden voet als in Nederland, Pruissen en Noord-Amerika. Het rijk heeft vele geleerde gezelschappen, waaronder de koninkl. Maatsch. te Londen, (*Royal Society*), de moeder van alle dergelijke inrigtingen, de voornaamste is. Omtrent de vorsten en de geschiedenis van Engeland, zoo naauw met die der geleerdheid verbonden, leze men op de artikelen Eduard, Hendrik, George, Willem, enz. De handel, naast het fabrijkwezen en den landbouw, het voornaamste middel van bestaan der ingezetenen, deed in 1829 uit Engeland (meestal met nationale schepen) uitvoeren voor 60,838,056 ponden sterling aan fabrijkwaren, koloniale goederen, bergprodukten, enz. enz. De invoer uit alle vreemde landen over de geheele wereld te zamen, bedroeg slechts 44,003,018; dus welk eene aanwinst in nationalen rijkdom! Volgens officiëele opgaven blijkt dat in 1830 het getal van Britsche schepen, bestemd voor den invoerhandel, was 13,548; derzelver grootte 2,180,042 tonnelast; scheepsvolk 122,103 man; het getal van vreemde schepen 5359; tonnelast 758,828; scheepsvolk 41,670; voorts is gebleken uitgeklaard te zijn 12,707 Britsche schepen voor den uitvoer-handel, houdende 2,102,147 tonnelast en 122,025 man scheepsvolk en 5,158 vreemde schepen, groot 758,368 tonnelast en bemand met 39,769 koppen. Op den 1 Januarij 1832 bestond de koophandelvloot van Groot-Brittanje, Ierland en de koloniën uit 21,242 schepen, metende 2,581,964 tonnen, en waartoe 158,422 matrozen gebezigd werden.

GROOTE BLINDE is in de zeevaartkunde het laagste zeil, dat aan den boegspriet is bevestigd.

GROOTE BLINDE REE. De spriet, die de groote blinde draagt.

GROOTE BRAMSTENG. De spriet, die de bramzeilen draagt.

GROOTE HEER wordt de Turksche Keizer getiteld, dewijl hij zich als gebiedende Heer over de overige Sultans beschouwt.

GROOTE PIER, d. i. Pieter, die in het begin der XVI eeuw vooral van zich deed hooren, was aldus genaamd wegens de rijzigheid zijner gestalte, daar hij met zijnen schouder steeds de gewone menschenlengte bereikte. Hij muntte daarbij uit in sterkte; was trotsch, stout en onversaagd. Hij was een Friesche boer uit Kimswerd, die eerst welgezeten was, doch door de plunderingen der Saksers en Gelderschen tot den bedelzak was gebragt. Hij stelde zich aan het hoofd van 600 zijner lotgenooten. Zijn neef Wierd, die hem noch in ligchaam, noch in geest toegaf, was zijn onderbevelhebber. Hij ging op de Saksers los en voegde zich bij de Gelderschen, die een goed aantal enkele en dubbele zeilschepen uitgerust hebbende, hem tot Admiraal aanstelden. Vlijtig kweet hij zich in dien post en rigtte in 1514 zoo vele plunderingen op de kust van Holland aan, dat hij de schrik van dat gewest werd. De Saksers hadden in Holland, onder Hier. Snees, eene vloot van 36 zeilen uitgerust, om hunnen krijgslieden in Vriesland het noodige te doen geworden. Met 16 welbemande schepen tastte Pier deze vloot aan en nam al de schepen, op 8 na, die het ontkwamen. Hij brandschatte kort daarna Hoorn, Alkmaar, Beverwijk, Nieuwpoort, enz. en was bijzonder op de Hollanders gebeten. Naderhand echter, de Gelderschen niet meer vertrouwende, ging hij weder stil in Vriesland wonen en † in hoogen ouderdom te Sneek den 18 October 1520.

GROOTE VERGADERING is die in ons vaderland beroemde vergadering, welke door den Raadpensionaris Cats in den jare 1657 geopend en gesloten werd, nadat ze over de hoogste toenmalige belangen des vaderlands beraadslaagd had.

GROOTE VISCH-RIVIER, rivier in het Zuiden van Afrika, welke de grensscheiding van de Kaap-kolonie met het Kafferland uitmaakte; dezelve wordt door de Portugezen, die ze ontdekten, Rio Infanta genoemd.

GROOTE WAGEN, zie WAGEN.

GROOT-GRIEKENLAND of *Magna Graecia* was oudtijds de naam van het Zuid-oostelijke gedeelte van Italië, tegenwoordig een deel van het koningrijk Napels uitmakende. Het ontleende zijnen naam, doordien het voor het grootste gedeelte door volkplantingen, uit eigenlijk Griekenland verhuisd, bewoond werd.

GROOTHANDEL noemt men dien handel, welke in de groote koopsteden gedreven wordt, en welken men ook wel eens *de eerste hand* noemt. Het is immer weldadig, dat er in den handel verschillende trappen van kooplieden bestaan, of eene *eerste*, *tweede* en *derde* hand. (meerdering en vermindering vatbaar is.

GROOTHEID. Door dit woord verstaat men alles, wat voor ver-

GROOT-HERTOG, Souvereine Hertog, was vroeger alleen de titel der beheerschers van Toskane. Daarna echter, bij de groote staatsveranderingen, hebben in Europa nog vele andere vorsten den naam van Groot-Hertog aangenomen met den titel van Koninklijke Hoogheid, zoo als Baden, Saksen-Weimar, Hessen-Darmstadt en onze geliefde Koning, Groot-Hertog van Luxemburg.

GROOT-KAMERHEER, zie KAMERHEER.

GROOT-KANARIA of **KANARIë**, (bij ons beroemd door de overwinning van van der Does in 1599) een der bekende Kanarische eilanden, voorheen als het voornaamste derzelve aangemerkt, thans het tweede in rang ten O. Z. O. van Teneriffe. Het is 8 mijlen lang en 7 breed, en bevat op eene ruimte, welke op 48 □ mijlen geschat wordt, omstreeks 41,000 inwoners. De grond is zeer hoog en heeft daardoor eene zeer zachte en gezonde luchtsgesteldheid; deszelfs middelpunt is een met genoegzaam altijddurende sneeuw bedekte berg, van denwelken steeds bronwater en beken afstroomen, welke de dalen vruchtbaar maken. Een klein gedeelte des eilands is onvruchtbaar, doch ook dit is rijk in voortbrengselen, en men heeft er dikwerf van twee tot drie tarweoogsten in één jaar; rogge en gerst tieren er ook bijzonder wel, terwijl er overvloed van keukengroenten, boomvruchten, katoen, olijven, druiven, enz. is. Alle hoogten zijn met hout bedekt, en er is overvloed van weiden voor het vee, dat alhier zeer goed is. Men maakt er voortreffelijke kaas; er is ook fijne wol, eenige zijde en uitmuntende honig en was. Bory de St. Vincent zegt, dat de inwoners van dit zoo buitengewoon vruchtbaar eiland zeer traag en ligtzinnig zijn, zoo zelfs, dat zij naauwelijks zoo veel inoogsten als zij voor zich zelve noodig hebben. Zij maken eenige slechte hoeden en hebben verder geene fabrijken. De merkwaardigste plaatsen zijn: Ciudad de las Palmas (Palmstad), de hoofdstad; Gondo, Lagaete, Graldar, Telde en Aldea de San Nicolas.

GROOTKRUIS is die soort of klasse van Ridders, welke bij de meeste ridderorders op den Grootmeester volgt.

GROOTMEESTER heet, in navolging van de Malthezer-orde, het opperhoofd derzelve. De Koning der Nederlanden is Grootmeester van de Willemsorde en van die van den Nederlandschen Leeuw.

GROOT-MUFTI is eene hooge geestelijke waardigheid bij de Mahomedanen, het hoofd van het gansche ligchaam der Ulemas, en bij de Turken van nog grooter gewigt dan bij de Perzen, naardemaal hij bij de eerste de voornaamste van alle Staatsbeambten na den Grootvizier is. Hij is Opperheer in alle geestelijke aangelegenheden, en verklaarder van alle betwiste punten. Ook moet de Sultan in alle gewigtige gevallen zijn oordeel (Fetfah) daarbij inroepen.

GROOT-PRIOR heette bij de Malthezer-orde de naaste aan den Grootmeester; even als het Grootkruis bij andere ordes.

GROOTSTE GEMEENE MAAT van twee of meer getallen is het grootste getal, dat, zonder overschot, in al de gegevene getallen gedeeld kan worden.

GROOTTE (Schijnbare) is van de ware grootte zeer onderscheiden. Zij zal grooter of kleiner worden naarmate men tot de voorwerpen nadert of zich van dezelve verwijdert. De schijnbare grootte wordt bepaald door de hoeken, die de gezigtslijnen van de grenzen des voorwerps aan het oog met elkander maken. Zoo men den afstand van het voorwerp kent, kan men uit de schijnbare de ware en uit de ware de schijnbare grootte afleiden.

GROOT-VIZIER (Turksch Vesir-Arem, ook Tabl-Alem) de opperste Staats-beambte in het Turksche rijk, die in zijn' persoon al de hoogste ambten vereenigt, en wiens magt daardoor veel grooter dan die van eenen eersten Minister is. In den Divan of Staatsraad zit hij voor. Aan hem, wien de Groote Heer dezen post schenkt, geeft hij het Rijks-zegel, waarop zijn naam gesneden is, en hetwelk de Vizier, als een Talisman, steeds in zijnen boezem draagt.

GROOTVORST (Souvereine vorst, die verscheidene vorsten onder zich heeft) eenmaal de titel der Russische Czaren, later Keizers. Thans die des troonsopvolgers of Kroonprinsen en van deszelfs broeders.

GROOTZEGELBEWAARDER. Een der aanzienlijkste rijksambten in Frankrijk en Engeland; in het eerste noemt men hem, die dezen post bekleedt: *Garde des Sceaux*; in het laatste *Lord privy Seal*.

GROOT-ZUIDLAND. Aldus noemden de Nederlanders, tot aan de tweede reis van Abel Tasman in 1644, het door hen ontdekte Nieuw-Holland in Australië, thans nog Nieuw-Holland genoemd.

GROS is bij de kooplieden een getal van twaalf dozijnen; een handelaar in het groot (*en gros*, staande tegenover *en détail*) wordt grossier genaamd.

GROSCHEN. Eene muntsoort in Duitschland, welker waarde doorgaans door het voorgevoegde woord bepaald wordt, zoo als: *Silbergroschen*, *Kaisergroschen*, *Mariengroschen*, *Weissgroschen*, Guter of goede Groschen, enz. Men zie verder Schmieder *Wörterbuch der gesammten Münzkunde*. Halle 1811.

GROS DE TOURS is zwaar zijden doek, dat vroeger alleen in de Fransche stad Tours geweven werd, doch thans ook te Turin, Mantua, en ook in Duitschland, vooral te Berlijn vervaardigd wordt; het

is hetzelfde, dat in later' tijd *Gros de Naples* of *Gros de Berlin* genoemd is, en uit die steden komt.

GROSE (FRANCIS), Engelsch oudheidkundige, geboren in 1731, te Dublin in 1791 †, lid van de Koninklijke Maatschappij te Londen, en van die der oudheidkundigen, heeft onderscheidene geachte werken over de Oudheden van zijn vaderland geschreven, onder anderen: de Oudheden van Engeland en het land van Wallis, 1773, 8 deelen in 4°. en 8°. Oudheden van Ierland, 1791, 2 deelen 4°. en 8°. Krijgskundige Oudheden of geschiedenis van het Engelsche leger, sedert de verovering tot op den tegenwoordigen tijd, 1788, 2 deelen 4°. en 1801, 2 deelen 4°. enz. Men heeft daarenboven van hem eene verzameling anecdoten, levensschetsen, grafschriften, enz. alsmede een boek getiteld: Grondbeginselen der karikaturen, gevolgd van eene proeve over de comische schilderkunst, 1788, met 20 fig. ook te Leipzig in 1802 uitgegeven.

GROSS-BEEREN, dorpje in Pruissen, in het district Potsdam, Kreits Teltow Storkow, met een gedenkteeken voor de overwinning op de Franschen in 1813. (Duitschland.

GROSSER is eene Deensche munt, gelijk een grosser Pfennig in

GROSSENHAYN of HAYN, ambt in het koningrijk Saksen, Kreits Meissen, bevat met Moritzburg 4 steden, 169 dorpen, 12 buurten en omstreeks 35,260 ingezetenen. =, Saksisch stadje in gemeld ambt, aan het riviertje de Röden, met 2 voorsteden, 3 kerken, 2 hospitalen, eene schoone waterleiding, Latijnsche school, en ongeveer 3,460 inwoners; er zijn fabrijken van laken en wollen stoffen, katoendrukkerijen, looijerijen, kousenweverijen, verwerijen en stijfselfabrijken. BARTH vond te dezer plaatse, in 1744, het Saksisch blaauw en het Saksisch groen uit.

GROSSETTO, Podestarie en stad in het Groot-hertogdom Toskane, prov. Siena, tusschen de Ombrone en de Lago di Castiglione, de zetel van den podesta of landvoogd en van een' bisschop; er zijn 1 hoofd- en 3 andere kerken, 1 hospitaal en ongeveer 2,320 inwoners; in de nabijheid bevinden zich zoutbronnen.

GROSS GLöCKNER, een der hoogste bergen van de Norische Alpen, op de grenzen van Tyrol, Karynthië en Salzburg, 2105 vademen of 11,465 voeten boven de oppervlakte der zee. Deze berg heeft de gedaante eener klok; van daar den naam. Eerst in 1799 is deszelfs top onder onbeschrijfelijke bezwarenissen bestegen, en tot aandenken daarvan een ijzeren kruis daarop opgerigt geworden.

GROSSGöRSCHEN, dorpje in het koningrijk Pruissen, regtsdistrikt en Kreits Merseburg, aan de Flossgraben, met 250 inwoners, en een gedenkteeken voor den slag van 2 Mei 1813.

GROSS-GöRSCHEN, zie LUTZEN.

GROSSHENNERSDORF of MARKTHENNERSDORF, vlek in het koningrijk Saksen, provincie Lausnitz aan de Königsholz, met 3000 inwoners, grootendeels Moravische broeders of zoogenaamde Hernhutters, die er twee opvoedingshuizen voor meisjes en fabrijken hebben. Het is de geboorteplaats van den bekenden ZINZENDORF.

GROSSI (E. VON), geheime Medicinaalraad en Hoogleeraar der kliniek (behandeling der zieken op hun leger) te Munchen, geboren in 1782 te Passau, † te Munchen 31 December 1829, begon reeds in zijn 15 jaar zijne studiën onder FRANK en STöRK te Weenen, zette die vervolgens te Halle en Berlijn voort, onder LODER, REIL, MECKEL en MURSINNA. Hij werkte veel aan het geneeskundige studiënplan voor de Beijersche hoogescholen, alsmede aan de *Pharmacopoea Bavarica*. GROSSI was een der uitstekendste Klinische leeraars van Duitschland. Hij werd door niemand in de herkenning der ziekten overtroffen, en weinigen waren zulke goede en eenvoudige genezers als hij. Het getal zijner geschriften is klein; behalve eenige verhandelingen in de *Medicinisch-Chirurgischen Zeitung*, verscheen er slechts van hem: *Versuch einer allgemeinen Krankheitslehre entworfen vom Standpunkte der Naturgeschichte*. (2 deelen, Munchen 1811) In de laatste jaren zijns levens had hij eene groote wetenschappelijke reis naar Frankrijk, Spanje, Portugal en Engeland gedaan.

GROSS-STREHLITZ, in het Poolsch *Wielke Streloze*, Pruis. Kreits, regtsdistrict Oppeln, die op 16 □ mijlen 18,250 inwoners bevat. = Stadje in Pruissen, hoofdplaats van voorn. Kreits, met omstreeks 800 inwoners, bestaande van fabrijken en ijzersmederijen.

GROT, Nedersaksische Munt, is hetzelfde als een Krentzer.

GROT is eene natuurlijke uitholling, vooral in rotsachtigen bodem. Bijzonder merkwaardig is de *harmonische grot* op het eiland Staffa, tot Schotland behoorende, en *Fingals-hol* genaamd. Men noemt ook *grot* of *grotwerk* die door kunst nagemaakte donkere holen in een' tuin, welke nu eens met kleine steenen, kralen, schelpen, enz. opgemaakt, dan eens nog daarenboven door bronnen, fonteinen, watervallen, enz. versierd zijn.

GROTTA DI NAPOLI, grot bij de stad Napels, welke door den berg Posilippus is gebroken, en door welken de weg van Pozzuolo naar Napels gaat.

GROTTA FERRATA, plaats in den kerkel. Staat, niet ver van Rome, bij Frascati, met een Grieksch monnikenklooster.

GROTTESKEN noemt men in de bouwkunst eenigzins verheven beeld- of loofwerk, hetwelk als sieraad aan kolommen, lijsten of wanden wordt toegebragt. De kunstenaar volgt bij dezelve meer de grillen of invallen van zijnen geest dan de natuur.

GROUCH is de naam van den Turkschen Piaster.

GROUCHI of GRUCHIUS (NICOLAS DE), uit een aanzienlijk geslacht van Rouen, was de eerste, die ARISTOTELES in het Grieksch verklaarde. Hij onderwees met veel vrucht te Parijs, Bordeaux en Coimbra. In Frankrijk teruggekeerd, ging hij naar la Rochelle, waar men een collegie wilde oprigten. Hij † in 1572. Men heeft van hem een aantal werken. De voornaamste zijn eene vertaling van de *Geschiedenis van Indië*, door F. L. DE CASTAGNEDA, Parijs 1554. 4°; eene verhandeling *de comitiis Romanorum*, en geschriften tegen SIGONIUS in fol. Deze geleerde was voor GRUCHIUS bevreesd, en sprak hem eerst na zijnen dood tegen, iets dat laakbaar mag genoemd worden.

GROUW, aanzienlijk Nederlandsch dorp, provincie Vriesland, arrond. Sneek, grietenij Ydaarderadeel, met omstreeks 1400 inwoners, (de geheele grietenij bevatte er in 1822, 3358) die in den handel en den scheepsbouw hun bestaan vinden. =, watertje bij voorn. dorp, uit de onderscheidene meren en moerassen voortkomende, en dat aan het dorp den naam geeft.

G. R. S. Verkorting van *Genius Romani Senatus*.

GRüBEL (J. K.), Burger van Neurenberg, geboren 1736, † 1809, is beroemd geworden door zijne gedichten in den Neurenberger tongval (4 deelen van 1798-1812). Deze gedichten leeren hem als een man van veel genie en braafheid kennen.

GRUBENHAGEN. Naam van een vorstendom in Hanover, oudtijds leen van Brunswijk, thans uit drie deelen bestaande, waarvan het westelijke tusschen Brunswijk en Göttingen, het middelste, dat het grootste is, tusschen Hildesheim, Brunswijk, de Pruissische regtsd. Maagdenburg en Erfurt en Göttingen; en het oostelijkste of kleinste deel, tusschen Maagdenburg en het vorstendom Blankenburg gelegen is. Hetzelve telt op ruim 24 □ mijlen, in 11 steden, 3 vlekken, 84 dorpen, 15 mijnwerkersbuurten en 11 gehuchten, omstreeks 86,300 inwoners. Het land sluit in zich het Hartzgebergte en den Voor-Hartz. Op den Hartz vindt men geene dalen, en de weinige vlakten liggen zoo hoog en koud, dat er niets dan een weinig zwarte haver kan groeijen. Doch op den Voor-Hartz vindt men breede en opene dalen, die jaarlijks door den ploeg geroerd worden: de ambten Leine en Eichsfeld worden zelfs als vruchtbaar geroemd. Behalve de Brocken, behooren hier de hoogste toppen van het Hartzgebergte, als de Bruchberg met den Hans Kuhner, de Franke, de Kahlenberg, enz. enz. De meeste dezer bergen zijn tot aan hunne toppen van boomen voorzien. Behalve de Leine heeft men hier alleen kleine riviertjes, die bij groote droogte niet meer dan beekjes zijn, doch bij langdurigen regen soms overstroomen; de meeste ontspringen in het Hartzgebergte. De luchtsgesteldheid vooral op de bergen is ruw, vochtig en onaangenaam, meestal onbestendig en zelden helder. De behoeften moet de bergbewoner van zijne naburen ontvangen, en heeft niets dan metalen, hout, boschbeziën, eenig rundvee en wild gevogelte, om dezelve in te ruilen. In de Voor-Hartz en andere dalen groeit evenwel tabak, hop, veevoeder, goed vlas en onderscheiden boomvruchten. De boter en kaas is er zeer goed, de veeteelt vooral is belangrijk. Men vindt er paarden, ezels, muilezels, schapen, geiten, varkens, bijen en veel wild; doch het voornaamste zijn de bosschen, die meer dan de helft van het land bedekken, en dus veel hout opleveren; daarna volgen de metalen, waarvan men de meeste soorten hier vindt, zoo mede onderscheidene soorten van steen en zout. Behalve deze bestaanmiddelen, zijn er linnen- wol- en katoen-weverijen, eenige garenspinnerijen en eenige andere fabrijken. Het grootste gedeelte der inwoners belijdt de Luthersche godsdienst; zij staan onder den generaal superintendent te Klansthal, en 6 inspectoren. Zij spreken drie onderscheidene tongvallen van het Hoogduitsch. De landstenden zijn met die van Kulenberg en Allerfeld vereenigd; die van het gebergte staan meer op zich zelven en zenden met het Eichsfelder ambt een' eigen' afgevaardigde naar de rijksvergadering. Overigens zijn ook het land en de provincie geheel van elkander onderscheiden.

GRUBENHEIMER was een naam, dien men aan de Hussiten gaf, omdat zij in kelders en groeven of spleten te zamen kwamen, om God, volgens de inspraak van hun geweten, te dienen.

GRUBENMANN (JAN ULRICH), geboren in het kanton Appenzell, onderscheidde zich door timmer- en anderen bouwkundigen arbeid, vooral door de hangende bruggen, welke men aldaar *Haengwerck* noemt, zoo als onder anderen die van Schafhauzen, welke slechts twee bogen heeft, en er maar eenen zonde gehad hebben, indien men den bouwmeester had laten begaan. De brug heeft echter eene lengte van 364 voeten. = (JAN), bouwde de brug van den Rhijn, bij Reichenau in Graauwbunderland, bestaande uit een' enkelen boog van 240 voeten lengte. De twee broeders, door hun enkel genie gedreven, want zij hadden nimmer in het vak gestudeerd, waarin zij zoo zeer uitmuntten, maakten te zamen eene houten brug, 200 voet lang, welke geen *Haeng-werck* is, waarvan de kracht in het bovenste timmerwerk ligt, maar een enkele boog, waar het hout de plaats van een gewelf bekleedt.

GRUDIUS (Nicolaas) was een man, die in de XVI eeuw vele aanzienlijke posten bekleed heeft, als van Kanselier der Staten van Braband; van geheimschrijver der orde van het Gulden vlies; van Raadsheer van Karel V. Hij was een beroemd dichter en redenaar, en † in 1571 te Venetië, waar hij van wege Filips II eene zending had. Sweertius vermeldt zijne schriften in de *Athenae Belgicae*.

GRUIS, al wat verbrijzeld is, b. v. puin, glas, enz. waarschijnlijk van het Grieksche γρυ, iets dat zeer klein is.

GRUISIJZER, een glazenmakerswerktuig, dat dient om, bij het maken van glasruiten, de onnoodige hoekjes af te breken.

GRUIT, GRUITER, GRUITGELD. Het eerste is de naam van een plantgewas, hetwelk men, in de plaats van gest, bij het bierbrouwen bezigde. De *Gruiter* was een persoon, die de stof bereidde, waarmede men de bieren aan het rijzen hielp. Volgens de meeste schrijvers moest dit *gruitgeld* door de brouwers betaald worden voor het gebruik van het water. De inkomsten daarvan werden verhuurd of verpacht. De Wassenaren en de Heeren van Naaldwijk onder Rhijn-, Delf- en Schieland hadden mede gruitgeld, waarvan de eene helft een grafelijkheidsdomein was. Nadat men de hop meer heeft beginnen te gebruiken, is het gruitgeld, of de belasting op de gest, merkelijk gedaald en genoegzaam geheel vernietigd.

GRUITWARDT (Ferdinand), in 1628 te Goes geboren, was daar Geneesheer en Burgemeester; op 23jarigen ouderdom was hij te Utrecht met de kap tot Doctor in de geneeskunde bevorderd. Hij † in 1701. In den jare 1680 had hij, ter verdediging van de regten zijner vrouw en kinderen, in 4° een stuk uitgegeven, getiteld: *Zeeuwsch Treurtooneel;* doch dit en andere zijner geschriften zijn thans weinig meer bekend. = (Hieronymus), broeder des voorgaanden, † als Raadsheer van Zeeland in 1675.

GRUMBACH, Beijersch stadje en kasteel, in den Rijnkreits, aan de Glen, met 370 inwoners, zoutbronnen en steenkolenmijnen; op den nabijgelegen' Hondsrug vindt men ametisten, fijne agaten, enz. =, Opper-Grumbach of Ober-Grumbach, Bad. dorp, Pfinz- en Enzkreits, landambt Bruchsal, met 600 inwoners; in de nabijheid is het dorp Unter Grumbach. =, Saks. dorp, Meisner-kreits, met 820 inw.

GRUNA, naam van twee Saksische dorpen in het Erzgebergte, het eene in het ambt Chemnitz, aan de Grünerbach, met 1180 inwoners en fabrijken, het andere in het ambt Grünheim met 100 inwoners.

GRUNBERG, Pruissische kreits, een deel van het vorstendom Glogau, tusschen het regtsdistrict Frankfort in den kreits Glogau en Freistadt gelegen, heeft op ruim 14 □ mijlen, 2 steden, 3 vlekken en 64 dorpen met 33,000 inwoners. Hij bevat vele zandhoogten, die soms tot bergen opklimmen, terwijl zij door de Oder, Ochel en andere rivieren besproeid worden. De grond is zeer goed, vooral langs de Oder, brengt genoegzaam en goed koren, veel vlas en boomvruchten voort, terwijl men er schoone eikenbosschen, middelmatige veeteelt, sterke schapenfokkerij en veel wild en ijzererts vindt. =, Pruissische stad en hoofdplaats van voorn. Kreits, ommuurd, met 3 poorten, 2 Roomsche en 1 Luthersche kerk, 1 hospitaal en bijna 10,000 inwoners, wier lakenfabrijken jaarlijks 24 à 40,000 stukken laken leveren. Er is eene linnendrukkerij, verder tabaks- en strooohoedenfabrijken; ook graaft men er en drijft handel in vollersaarde.

GRÜNER (Christiaan Gottfried), beroemd geneeskundige, werd in 1744 te Sagan geboren, en † in 1815 als Hoogleeraar te Jena. Hij maakte zich vooral verdienstelijk door de beärbeiding van de geneeskundige schriften der Ouden. Onder zijne werken muntten uit: *Semiotice, physiologiam et pathologiam complexa*, 1775; *Censura librorum Hippocraticorum* en *Bibliothek der alten Aerzte, in Uebersetzungen und Auszügen*, 1780-1782.

GRUNHAYN, Saksisch ambt, met Schlettau in Stolberg, drie vereenigde ambten uitmakende, die in 6 steden, 41 dorpen en eene buurt 30,000 inwoners bevatten. Het is zeer bergachtig en wordt door de Schena bespoeld. Landbouw en veeteelt zijn niet genoegzaam voor het land; de inwoners bestaan van de mijnwerken, kant- en ijzerfabrijken. =, de hoofdplaats van voorn. ambt, met bijna 1000 inwoners.

GRUNSTADT. Beijersch kanton in den Rijnkreits, district Spiers, hetwelk 1 stad en 23 dorpen bevat. = Beijersche stad in voorn. kanton, in een vruchtbaar oord, aan de Liss, met 1 Hervormde kerk, 1 Synagoge, omtrent 2350 inwoners, fabrijken en handel in vee, wijn, enz.

GRUNSTADTEL maakt met Taschau, Mitweide, Mackersbach en Scheibe, vijf Saksische dorpen, ambt Schwarzenburg, die met eene kleine tusschenruimte in eene lengte van 2 mijlen liggen, en welker talrijke bewoners zich, behalve met de mijnwerken, met het vervaardigen van blik en kanten bezig houden.

GRUSIE, Russische naam van Georgië.

GRUT, GRUTTE of **GORT** zijn de ontborstelde *garstkorrels;* van daar *gepelde garst;* men noemt overdragtelijk ook alles wat zeer klein is *grut*. Bilderdijk leidt *grutte* af van κριθή.

GRUTERUS (Gualterus of Wouter van Gruthere of), afkomstig uit een adellijk Vlaamsch geslacht, werd geboren te Antwerpen, waar zijn vader, Nicolaas, lid der regering en, volgens sommigen, Burgemeester was. Daar hij onderteekenaar werd van het verbond en smeekschrift der Edelen, moest hij ambten en geboortestad verlaten en, als balling, buiten 's lands gaan zwerven. Zijne huisvrouw, die van Engelsche afkomst, en niet alleen in vele andere talen, maar zelfs in het Grieksch bedreven was, werd mede gebannen, omdat zij, haars ondanks, iemand, die om de godsdienst verdacht was, bij zich aan huis ontvangen had. Zij begaven zich dan te scheep en landden na veel gevaar te Calais. Na een kort, en ten slotte zeer onaangenaam, verblijf aldaar, stak hij over naar Engeland en vestigde zich te Norwich. Na 10 jaren keerde hij naar Nederland terug, en woonde in 1577 te Middelburg. Nadat de Staten zich van Antwerpen meester hadden gemaakt, begaf hij zich derwaarts. In 1583, wanneer Anjou die stad dacht te overrompelen, was hij wijkmeester, en kweet zich zoo wel, dat men hem, toen Parma de stad benaauwde, met Aldegonde en twee anderen aanstelde, om voor de levensmiddelen te zorgen. Het is onzeker wanneer hij †; doch hij daalde met den roem van eerlijkheid en godsvrucht ten grave. = (Janus), zoon des vorigen, een werkzaam en geleerd letterkundige, was geb. te Antwerpen in 1560, studeerde te Leiden, na door zijnen vader in Engeland in het Latijn onderwezen te zijn, en † arm en verbannen in 1627, na de vruchten zijns menigvuldigen arbeids en spaarzamen levens verloren te hebben in de oorlogen, welke in dien tijd het Palatinaat verwoestten; hij heeft talrijke werken nagelaten, waaronder men vooral onderscheidt: uitgaven met aanteekeningen van Seneca, Tacitus, Livius, Statius, Plautus, Velleius Paterculus, Cicero, enz. Daarenboven is men nog aan hem verschuldigd: *Deliciae poëtarum Gallorum; Italorum; Belgicorum*, etc. Francof. 1603—12; *Corpus inscriptionum* Heidelb. 1701 fol. *Lampas sive fax artium*. Franc. 1602—34, 6 vol. 8°. Florent. 1737—39. 4 vol. f°. = (Pieter), geneesheer, geboren omstreeks 1555, † in 1634, heeft onder anderen twee *honderdtallen* Latijnsche brieven uitgegeven, de eerste in 1609, de tweede in 1629. = (Thomas) was Hoogleeraar te Duisburg.

GRUTH, ook wel **RUTH**, eene kleine weide aan den wester-oever van de Vierwaldstätterzee, in het kanton Uri, waar de grondleggers der Zwitsersche vrijheid het eerst te zamen kwamen, en zich met eenen eed, om voor vrijheid en onafhankelijkheid alles te wagen, aan elkander verbonden. Bij eene eenvoudige hut ontspringen hier, onder vruchtboomen, drie bronnen, welke het volk als heilig vereert, daar men verhaalt, dat zij op dezelfde plaats ontsprongen zijn, waar de stichters der vrijheid gestaan hebben. In 1713 vernieuwden de kantons Uri, Schweitz en Unterwalden hier voor het laatst het oude verbond. Van den hierbij gelegen' Seilesberg heeft men een heerlijk gezigt.

GRUWEL of **GROUWEL** is al datgene, hetwelk wij niet dan met ijzing beschouwen of verneemen. Weiland verzekert, dat *gru* oudtijds ook voor afkeer en afschrik gebruikt werd. Bilderdijk zegt, dat *gruwel* ook voor *gerstenwater* of *gruttenwater* werd gebezigd.

GRYLLUS, zoon van Xenophon, gesneuveld in den slag bij Mantinea, nadat hij zelf Epaminondas had gedood. De vader onder het offeren verwittigd zijnde van den dood zijns zoons, nam den krans van zijn hoofd af; toen hij echter vernam, dat eerst de veldheer der vijanden door de hand van zijnen zoon gedood was, zette hij denzelven weder op, oordeelende eenen zoo roemvollen dood liever met blijdschap dan met droefheid te moeten vergezellen. =, medgezel van Ulysses, door Circe in een zwijn veranderd.

GRYNAEUS (Simon), beroemd Protestantsch godgeleerde, in 1493 in Zwaben geboren, † te Bazel in 1541, onderwees het Grieksch te Weenen en te Heidelberg en daarna de godgeleerdheid te Bazel. De volledige lijst zijner werken bevindt zich in de *Vitae Theol.* van Melchior Adam, in die van Jac. Verheiden en in de *Athenae Rauracae*. Men is hem de ontdekking van de vijf laatste boeken, welke wij van Livius overig hebben, verschuldigd, alsmede eenige vertaalde stukken van Aristoteles, Plutarchus, Johannes Chrysostomus; de uitgave van verschillende werken, onder anderen, van: *Novus orbis regionum et insularum veteribus incognitarum*, Bazel 1532 en vele latere jaren. = (Simon), genaamd de Jonge, geboren in 1539, † in 1582, was geneesheer te Bern en hoogleeraar in de zedelijke wijsbegeerte. = (Jan Jakob), was een beroemd godgeleerde, te Bern in 1540 geboren, † aldaar in 1618; hij liet vele geleerde geschriften na, waaronder verhandelingen over den Bijbel.

GRYNE, eene Amazone, aan welke Apollo geweld deed in het bosch, dat naar haar den naam van het *Gryneïsche* draagt.

GRYNEUM, GRYNIA of **GRYNIUM**, eene stad in Eolië in Klein-Azië, met eenen aanzienlijken tempel en Godspraak, naar welke Apollo den bijnaam van *Gryneus* draagt.

GRYNEUS, een van de Centauren.

GRYPHIUS (Andreas), zijn Duitsche naam was Greif, geboren in 1616 te Gross-Glogau in Silezië. Hij studeerde met veel vrucht in de regtsgeleerdheid en werd daarna huisleeraar, doch moest, uit hoofde van een gedicht, waarin hij het lijden zijns vaderlands afschilderde, zich verwijderen. De keizerlijke Palzgraaf Schönborn, die hem in 1637 tot dichter gekroond had, gaf hem eenen adelbrief, waarvan echter noch G. noch iemand van zijn geslacht immer gebruik gemaakt heeft. Na eene tienjarige reis door Nederland, Frankrijk en Italië, keerde hij naar Fraustadt. Vele Akademische posten werden hem aangeboden, doch hij wees ze van de hand, daar hij al-

leen zijn vaderland dienen wilde, en werd in 1650 Landsyndicus van het vorstendom Glogau. Hij † in 1664. In de geschiedenis van de Duitsche tooneeldichtkunst verdient G. eene der eerste plaatsen, daar hij als het ware de schepper derzelve geweest is. Men had toen bijna niets anders dan vastenavondspelen, en de gewrochten der zoogenaamde Meesterzangers. Gelijk de Duitschers zelve erkennen (zie *Convers. Lexicon*, uitgave van 1830, Deel II, bl. 928) vormde hij zich naar het voorbeeld der Hollanders en voornamelijk naar den onsterfelijken VONDEL.

GRYPSKERK, groot dorp in Groningen, op eenen ouden zeedijk, doch voor welke reeds eene onoverzienlijke uitgestrektheid lands is aangewassen. Er is veel doortogt naar en van Vriesland, eene jaarmarkt en men telde er in 1822, 2216 inwoners.

GRYPSKERKE. Aangenaam gelegen dorp op het eiland Walcheren, provincie Zeeland, op een half uur afstands van Middelburg. Het is vooral bekend, doordien de Ridder CATS hier een *Zorgvliet* had, en door het fraaije lusthuis Poppendamme. In 1822, 605 inwoners.

GRIJZE (JACOB DE), Hoog Baljuw van Brugge, was in 1584 afgezant van Braband in Engeland, ten einde daar, benevens JOACHIM ORTEL, met Koningin ELIZABETH te handelen. Zie verder op ORTEL.

G. S. Verkorting van *Genio sacrum*.

G. T. Verkorting van *Genio tutelari*.

GUADAGNI (GAËTANO), Ridder van het S. Marcuskruis, een der beroemdste castraten, geboren te Padua, die, zoo wel ten opzigte van de uitdrukking als van de actie, te Parijs in 1754 en te Londen in 1766 alles in verbazing bragt. Te Padua zong hij voor eene belooning van 400 Dukaten, alleen op de 4 hoofdfeesten, en door FREDRIK DEN GROOTE werd hij, zoo als geen bijzonder persoon, beschonken. Hij bezigde zijnen buitengewonen rijkdom op de grootmoedigste en vrijzinnigste wijze. =, (LEOPOLD, ANDREAS), geleerd regtsgeleerde, geboren te Florence in 1705, was Hoogleeraar in de regten te Pisa, waar hij in 1785 †. Zijne voornaamste schriften bestaan in een' geachten Commentarius op de Instituten van JUSTINIANUS; *Exercitationes in jus civile*, etc. Pisae 1760. 3 vol. 4°. eene verhandeling over het beroemde HS. van de Florentijnsche Pandecten, gevoegd in de *Symbolae litterariae* van GORI, en eenige andere, minder merkwaardige, werken.

GUADALAXARA, Spaansche provincie, een deel van Nieuw-Kastilië, hetwelk uit onderscheidene afzonderlijke stukken bestaat, en deelen van de provincie Toledo en Madrid in zich bevat. Op ruim 96 □ mijlen, bevat zij in 2 steden, 180 vlekken, 119 dorpen, 319 gemeenten, 251 kerspelen, omstreeks 122,000 inwoners. De grond vormt eene hooge, eenzelvige en eenzame vlakte, waar men bijna geen geboomte vindt, en die meestal dor en steenachtig is. Er zijn vele kleine rivieren, welke in den regentijd overstroomen en schaden aanrigten. Het voorn. gebergte is de Samo Sierra, die geheel en al kaal is. De luchtsgesteldheid is veranderlijk, en scherpe Noorde-winden zijn er algemeen; evenwel is het er gezond. In de vruchtbare oorden wordt de landbouw vlijtig beoefend, maar door gebrek aan water liggen er nog geheele streken onbebouwd. De voortbrengselen zijn tarwe en gerst, genoeg zelfs om uitgevoerd te worden, wijn, olie, vlas, hennep, een weinig saffraan en zijde; ook zijn er goede steengroeven. De schapenfokkerij levert een' ruimen tak van bestaan op; de vele geiten geven melk en kaas; ook zijn er varkens, en op enkele plaatsen bijën; men vindt er fabrijken, die echter niet zeer bloeijend zijn. =, de hoofdstad van voorn. provincie, is slecht gebouwd, met een paleis, 9 kerken, verscheidene kloosters, 4 hospitalen en ruim 12,000 inwoners, onder wier fabrijken de groote fabrijk van S. Fernando, met 658 stoelen, die jaarlijks voor ƒ 1,313,000 lakens levert, uitmunt. De omtrek levert heerlijken honig op. =, een der 3 groote Audiencia's of regtsgebieden, waarin het Gemeenebest Mexico, oudtijds Nieuw-Spanje, is verdeeld. =, Intendantschap of prov. in het voorn. Audiencia, een deel van het voorm. koningrijk Nieuw-Gallicië, tusschen de Intendantschappen Sonora en Durange, Zacatecas, Guanaxuato en Valladolid en de zee gelegen; het bevat volgens ZIMMERMAN, op eene oppervlakte van 9612 (STEIN heeft slechts 3470) □ mijlen, in 2 steden, 6 vlekken en 322 dorpen, 640,000 inwoners. De westzijde wordt door de Cordillera's van Anahuac gedekt, die hier eenige aanzienlijke kruinen heeft, onder welke de Colima; en in het Oosten is het hooge ketengebergte, terwijl de kusten met bosschen bezet zijn. De mijnen brengen zilver op; verder is er tarw, maïs, katoen, cochenille, enz. De lucht is, vooral aan de kusten, zeer heet en ongezond. De waarde van de voortbrengselen van den landbouw wordt door HUMBOLDT op 2,600,000 en die der fabrijken op 3,300,000 piasters bepaald. Het land wordt in 7 bijzondere deelen verdeeld. =, hoofdstad van gen. provincie, is de zetel van den bisschop, van eene zoogen. hoogeschool en van het geregtshof, in eene aangename vlakte gelegen. Hier vindt men heerlijke tuinen en 20,000 inwoners, onder welke zeer bekwame kunstenaars; vele eigaren worden hier gemaakt. De stad werd in 1551 door eene Duitsche familie gesticht, en heeft sedert 1767 eene jaarmarkt.

GUADALOUPE, West-Indisch eiland, het grootste der zoogen. Caraibische eilanden, door COLUMBUS ontdekt en door hem aldus genoemd. Na het verlies van St. Domingo was het eene der belangrijkste Fransche bezittingen in de West-Indiën, aan wie het, bij het traktaat van 1814, door de Engelschen, welke hetzelve sedert 1810 bezeten hadden, teruggegeven is. Op 100 □ mijlen bevat het volgens sommigen ruim 253,000 inw., van welke er 155,000 blanken of lieden van de kleur zijn; doch deze opgave is onjuist, want volgens eene officiële opgave was de bevolking in 1830 als volgt: blanken 22,324, van welke 10,555 mannen en 11,769 vrouwen. Slavenbevolking 97,339, onder welke 47,259 mannen en 50,080 vrouwen: *de geheele bevolk.* 119,663 zielen. De invoer van koopwaren was voor ƒ 11,053,997 franken, uitvoer voor 16,544,171 franken, dus *gunstig verschil* voor den uitvoer 5,490,174 franken. De zee verdeelt het eiland eigenlijk in 2 deelen, door de Zoutrivier. Het N. O. deel wordt *Grande Terre* genoemd en is 7 mijlen lang en 3 breed; het tweede *Basse Terre* maakt het eigenlijk Guadaloupe uit, en is 74 mijlen lang en 4 breed. De lucht is genoegzaam dezelfde als op de andere Caraibische eilanden, echter beter op *Basse-* als op *Grande Terre*, waar de grond ook minder vruchtbaar is. Op beide deelen zijn hooge steenachtige bergen, onder welke de beroemde Soufrière of Zwavelberg, (waaruit steeds een dikke, zwarte, met vonken vermengde, zwaveldamp voortkomt, en de vulkanische oorsprong des eilands klaar aantoont) en de Duivelsberg de voornaamste zijn; op hunne toppen ziet men slechts eenig mos en varenkruiden, maar aan derzelver voet vindt men de schoonste bosschen, en kolken met zeer warm water; in de nabijheid puimsteen, zwavelslies, enz. De kusten en voorgebergten, ja zelfs het geheele eiland Cochon, bestaan uit versteende madreporen, die zoo hard als vuursteen geworden zijn, en waarin men versteende planten, hout van palmboomen, enz. ontdekt. Op Basse Terre is een prachtige waterval, waar het water van eene hooge rots afstort, welks geruisch men 5 mijlen ver kan hooren. Het eiland is rijk aan geschenken der natuur; behalve *versteeningen, zwavel* en dubbele □ pyramiden en koralen, heeft men er citroen, campèche, capavra en andere fijne houtsoorten, suiker, katoen, koffij, indigo, tabak, rijst, verfhout en andere West-Indische voortbrengselen, een aantal vogelen, waaronder de zwarte duivelvogel, schildpadden, zeehouden, visch, bijën zonder angel, vele schadelijke insecten. De handel is belangrijk vooral sedert 1784, wanneer LODEWIJK XVI hier eene vrije haven opende. In 1788 werd er voor 13,053,000 franken uitgevoerd en ingevoerd (meestal in Fransche en Engelsche fabrijkwaren) voor 3,362,000 franken. Het eiland is met de onderhoorige in 19 kantons verdeeld: de voornaamste plaatsen op Basse Terre zijn de hoofdstad van denzelfden naam, en op Grande Terre, Point à Pitre. Op het eerste geeft *le Petit Cul de Sac* eene goede ankerplaats. =, Noord-Amerikaansch eiland in de Stille Zuidzee, op de kust van Californië, ruim 4 mijlen lang, en uit hooge rotsachtige, kale bergen bestaande, met twee eilanden. =, rivier in Oud-Mexico, provincie Texas, welke 70 m. lang en op sommige plaatsen 100 yards breed is.

GUADALQUIVIR, dat is *Groote rivier*, ontspringt op het gebergte Segura, loopt door Jaen en Seville, en valt, na eenen loop van 35 mijlen, beneden St. Lucar de Barrameda, in de golf van Cadix. Niettegenstaande de vele droogе plaatsen, is zij echter tot *Sevilla* voor groote vaartuigen, en tot Cordova voor kleine, bevaarbaar. Zij neemt de Guadalimar, de Guadiana el Minor, de Almudiel, de Guadalbon, de Guadiate, de Xenil, de Frenadas, enz. op, en heeft een gebied van 942 □ mijlen.

GUADALUPE, gebergte in Spanje, 2307 voeten hoog, hetwelk bij Tembleque, onder den naam van Sierra de Marchal, begint, langs de Taag loopt en in de provincie Estremadura, in het gebergte Espichel, eindigt. =, Spaansch vlek, provincie Toledo, met een wonderdadig Mariabeeld en ongeveer 3000 inwoners.

GUADARRAMA, lange Spaansche bergketen, die de beide Kastiliën en de Portugeesche provincie Beira doorloopt, en bij den Atlantischen oceaan ophoudt. Een van de hoogste pieken is de 8,500 voeten hooge Penaglada. =, Spaansche stad, provincie Guadalaxara, aan de even eens genoemde rivier.

GUADET (MARGUERITE-ELIE) was een der uitstekendste afgevaardigden van de Gironde in de Fransche omwenteling van 1789; vele talenten, deugden en dwalingen hebben hem, die *altijd het goede* met zijn vaderland voorhad, en met eene niet gewone welsprekendheid begaafd was, gekenmerkt. Hij was te S. Emilion in 1758 *geboren*, ontving zijne opvoeding te Bordeaux en oefende daar *vervolgens* de praktijk als Advokaat uit. Tijdens de bijeenroeping der Staten-Generaal werd hij alleen om zijne te groote jeugd niet als afgevaardigde verkozen. In 1791 wierp hij zich echter op de zoo glibberige staatkundige loopbaan; hij gedroeg zich daarop moedig en doorgaans als voorstander van de gematigde partij, hetgeen echter niet belette, dat hij, na het doorstaan van vele akelige lotwisselingen, op den 17 Julij 1794 geguillotineerd werd.

GUADIANA, ten tijde der Romeinen *Anas* genaamd, eene der grootste rivieren van Spanje, bij het dorp Ossa, in de provincie la Mancha (bekend als het tooneel der daden van Don Quixotte) ontspringende. Zij verliest zich kort na haren oorsprong weder in den grond; doch andermaal te voorschijn gekomen, doorloopt ze Estremadura en een gedeelte van Portugal, en stort zich op de grenzen van Seville en Algarvië in de Atlantische zee. Zij is tot op 10 mijlen van haren mond

bevaarbaar, neemt onderscheidene kleine rivieren op en heeft een stroomgebied van 1214 □ mijlen.

GUADIX, Spaansche stad aan de Guadix, met een onder Sevilla behoorend bisdom, 1 hoofdkerk, 3 parochie-kerken, 6 kloosters, linnen, zeildoek, zijde, messen-fabrijken en ruim 8,300 inwoners.

GUAHAM, GUAM, of S. JOHAN, het grootste der door de Spanjaarden bezette Marianen, of Ladronen-eilanden in Oost-Azië, met bijna 6000 inwoners. De oorsprong is denkelijk vulkanisch. ANSON vond den grond zandig en vele gebouwen met tigchels gedekt. Het is vruchtbaar in rijst, Indisch koren, kokosnoten, broodvrucht, chinaasappelen, citroenen en soortgelijke vruchten; meloenen, kakao, suiker, ananassen, verdere tuinvruchten, indigo, katoen, enz. en schoon het oorspronkelijk zeer arm aan vee was, vindt men er thans rundvee, varkens, ezels, paarden, geiten en ook veel visch. Er is eene goede reede. De inwoners zijn sterk, welgemaakt, koperkleurig, gastvrij en openhartig; zij zijn liefhebbers van muzijk, dansen en banengevechten, terwijl zij in de werktuigelijke kunsten, bijzonder in het maken van hunne canoos, groote vorderingen hebben gemaakt. Zij zijn in 21 woonplaatsen of dorpjes verdeeld, die meestal aan de kust gelegen zijn. De hoofdplaats is Agana.

GUAJAK, zie POKHOUT.

GUAILAS of HUCAILAS, provincie van Peru, tusschen de provincie Conchucos, Caxatambo en Panta gelegen. De luchtsgesteldheid is in het Oosten vooral koud, maar in het midden zacht. Zij wordt door verscheidene watertjes bespoeld, die vereenigd eene vrij aanmerkelijke rivier vormen, welke onder den naam van Santa Fé in de Stille Zuidzee valt. De grond is zeer vruchtbaar, door bergen en dalen afgewisseld, en levert het geheele jaar door koren, bijzonder tarw, onderscheidene boom- en andere vruchten op; men vindt er ook zilver, aluin, koper- en eenige goudmijnen.

GUALIOR, sterke vesting in de Oost-Indische provincie Agra, en residentie van den Maratten vorst SINDIA. 26°15′ N.Br. 78° 1′ O.Lte; 70 Engelsche mijlen, ten Z. van de stad Agra.

GUALTHERUS of GALBERTUS, Notaris te Brugge, leefde in de XII eeuw en beschreef het leven van KAREL DEN GOEDE, graaf van Vlaanderen (*de vita Caroli boni*); hetzelve is onder anderen in de *Acta Sanctorum* gedrukt. =, Aartsdiaken der kerk in de naderhand geheel verwoeste stad Terouanne; hij behandelde mede het leven van KAREL, en wel op verzoek van den Bisschop zijner kerk, die in 1130 overleed. Beide schreven als tijdgenooten; de eerste, wiens werk ook het breedvoerigste en beste is, ook als ooggetuige. KAREL werd in 1127 vermoord.

GUANACO, HUANACO of LAMA, ook ALPACA genaamd, is een lastdier van Zuid-Amerika, dat zeer veel overeenkomst heeft met den Kameel der Oude Wereld. Het is echter aanmerkelijk kleiner dan deze, en heeft geene bulten op den rug. Bij de verovering van Peru was hetzelve het éénige huisdier, dat de inboorlingen bezaten.

GUANAHANI. Het eerste door COLUMBUS van Amerika ontdekte eiland, zijnde een der Bahama's of zoogenoemde *Kirks* eilanden. Het werd door hem *San Salvador* genoemd. Het is thans, in vergelijking van ten tijde der ontdekking, weinig bewoond. De inwoners zijn door de Spanjaarden zoo goed als uitgemoord. De Engelschen noemen het *Katten-eiland* om de ontzettende menigte dier dieren. Het is 60 mijlen lang, doch zeer smal. De éénige stad *San Salvador* telde in 1788 slechts 40 huisgezinnen en 16 plantagiën met 458 slaven.

GUANARE, stad in Zuid-Amerika, provincie Caraccas, aan de rivier van denzelfden naam, met meer dan 12,000 inwoners, die aanzienlijken handel in vee drijven.

GUANAXUATO, Provincie in het Gemeenebest Mexico, tusschen Luis-Potosi, Mexico, Valladolid en Guadalaxara, voor eenige jaren in 3 steden, 4 vlekken, 37 dorpen en 448 pachthoeven, ruim 517,000 menschen tellende. Zij is geheel op den rug van het Cordillera-gebergte gelegen en wordt door de rivier Lerma bevochtigd. Deze provincie levert zeer veel goud en zilver op; van 1796—1803 voor meer dan 100,000,000 Ned. Gulden. In 1828 aan zilver 176,063 mark; aan goud 873; in 1829 waren deze getallen 255, 574 en 1177. Er zijn warme bronnen. =, hoofdstad der provincie, in 1554 door de Spanjaarden gesticht. In 1803 was de bevolking 41,000 zielen binnen de muren en 29,000 buiten dezelve, welke laatste hun bestaan in de mijnen vonden.

GUANCHEN is de naam der oorspronkelijke, daarna uitgeroeide, bewoners der Kanarische eilanden. BORY DE ST. VINCENT heeft veel verzameld, tot deze zachtaardige, naar het schijnt door wijze wetten bestuurd gewezene, lieden, betrekking hebbende. Zij naaiden hunne overledenen in geitenvellen, waarin ze nog soms in holen aangetroffen worden. Voor weinige jaren zag steller dezes twee dusdanig ingenaaide Guanchen boven de St. Anthonij's waag te Amsterdam.

GUARANIS. Een Zuid-Amerikaansche volksstam, vroeger de talrijkste van Paraguay (*zie daar*), van waar hij zich ook over een groot deel van la Plata en Brazilië heeft uitgebreid. Zij werden door Katholijke zendelingen, veelal Jezuïten, bijna allen tot het Christendom bekeerd. Zij zijn zeer vreedzame menschen, die den Spanjaarden, zoolang mogelijk, getrouw gebleven zijn. Omstreeks de helft der XVIII eeuw waren zij nog ruim 140,000 sterk, doch dit getal is ontzettend afgenomen door de kinderziekte en de mazelen.

GUARDAFUI. Bekende kaap aan het oostelijke gedeelte van Afrika, en wel aan de kust van Adel, tegen over Socotora.

GUARDIAAN of GARDIAAN is de benaming van een' opziener of toezigter in een klooster. Bij sommige monnikenorden is het de naam van het opperhoofd.

GUARINI of GUARINO (N.) geleerd Italiaan, geboren te Verona in 1370, † in 1460, was een van de herstellers der klassieke letteren in Italië, en de eerste van zijn volk, die openbare lessen in het Grieksch heeft gegeven. Hij had naar Konstantinopel gereisd en lessen van EMMANUEL CHRYSOLARAS ontvangen. De door hem nagelatene geschriften zijn thans weinig meer bekend; het merkwaardigste derzelve is eene Latijnsche vertaling der 17 boeken van STRABO. = (JAN BAPTISTA), zoon des vorigen, gaf in 1496 te Modena Latijnsche gedichten uit. In 1471 had hij den eersten druk van SERVIUS bezorgd = (JAN BAPTISTA), zoon van eenen ALEXANDER, was een beroemd Italiaansch dichter, dien HOOFT in Italië leerde kennen, en wiens wijze van dichten hij daarna in Nederland invoerde, althans door zijn voorbeeld aan sommigen aanprees; G. was te Ferrara in 1537 geboren, en werd aan de hoogeschool dier stad in zijns vaders plaats leeraar. Hij was innig verbonden met TASSO, dien hij daarna met den meesten ijver verdedigde. Na gedurende 14 jaren den Hertog van Ferrara, zonder behoorlijke belooning, gediend te hebben, begaf hij zich achtereenvolgens bij de Hertogen van Savoije en Mantua en den Groot-hertog van Florence, zonder daarover meer te vreden te zijn. Hij wijdde zich echter onverdroten aan de dienst der zanggodinnen. Tegen het einde zijns levens begaf hij zich met der woon naar Venetië, en † daar in 1612. Van alle geschriften van GUARINI is het meest beroemd de *Pastor fido*, zoo dikwerf gedrukt (wel 40 malen ten tijde zijns levens), en in bijna alle talen van Europa overgebragt. Dit dramatisch dichtstuk kan met de *Aminta* van TASSO vergeleken worden; immers zoo oordeelen de bevoegdste regters. De stijl van GUARINI, hoewel schitterend en rijk in beelden, heeft echter de zuiverheid en sierlijkheid niet van dien van TASSO. Alle de werken van GUARINI zijn in 1737 in 4 deelen 4° te Ferrara uitgegeven geworden, met fraaije platen en vignetten versierd.

GUARNA (ANDREAS), Italiaansch letterkundige, in het laatst der XV eeuw te Salerno geboren, heeft geschreven: *Grammaticae opus novum mira quadam arte et compendiosa, seu bellum grammaticum*, *Cremona* 1511. 4°. Het denkbeeld van dit werk is al zeer zonderling. Het is het *Koningrijk der Spraakkunst*, dat het tooneel van den oorlog is: het *werkwoord* en *naamwoord* zijn de hoofden der legers; de *voornaamwoorden*, *bijvoegelijke naam-* en *deelwoorden* spelen er, op hunne beurt, schitterende rollen in. Er zijn in Italië meer dan 100 drukken van den *Bellum Grammaticale* geweest.

GUASTALLA, klein Italiaansch hertogdom, gevoegd bij Parma en Piacenza, tusschen Modena en de Lombardijsch-Venetiaansche legatie Mantua gelegen. Het is niet grooter dan $1\frac{1}{2}$ □ mijl, doch brengt veel koren, (tarw) rijst en ooft voort; verder heeft men er vee, zijde en olijfteelt. In 1 stad en 4 dorpen wonen ruim 7,200 inwoners. =, de hoofdplaats van hetzelve, gelegen, waar de Po en Crostolo in een moerassig oord bijeenkomen. Het stadje ziet er ouderwetsch uit en telt, volgens BALBI, slechts 3,100 inwoners, die vooral van de bewerking der zijde bestaan.

GUATEMALA beter dan, GUATIMALO. Gedeelte van de Republiek *Centraal Amerika*, vroeger een Spaansch Kapitein-generaalschap, tusschen de groote baai van Honduras, de Caraibische zee en een deel van het voormalig onderkoningrijk Nieuw-Spanje. Voor eenige jaren bedroeg de bevolking 1,200,000. De hooge Cordillera's vertoonen zich met onderscheidene takken in dit land. Het groote meer Nicaragua bevindt zich in deze provincie, die eenen zeer vruchtbaren grond heeft. De maïs brengt er wel eens driehonderdvondig op; verder is er cacao, indigo, vanille, suiker en katoen. In de bosschen bevinden zich zeer kostbare houtsoorten; in de grasrijke velden overvloed van groot en klein vee, vooral runderen en schapen; in de rivieren is veel visch. De vreesselijke uitbarstingen der vuurspuwende bergen maken dit land, dat anders, wat de natuurvoortbrengselen betreft, een aardsch paradijs is, gevaarlijk om te bewonen. =, de stad of San Jago de Guatemala, zetel der Hooge Regering van Centraal Amerika, werd in 1774 aangelegd, nadat de vorige stad door eene geweldige aardbeving verwoest was, waarbij ongeveer 8000 huisgezinnen omkwamen. Zij ligt op 4 mijlen afstands van deze oude stad, aan den ingang van een dal, dat zich naar de zee meer en meer verbreedt. Er bevindt zich hier eene zoogenaamde hoogeschool, een aartsbisschoppelijk paleis, eene munt, en een aantal hoofd- en kloosterkerken, waarvan sommige in den omwentelingsoorlog nog al veel van haar zilverwerk hebben verloren. De Creoolsche (half blanke) vrouwen hebben hier de gewoonte eene zekere soort van fijne klei, waarvan men tafelgereedschap maakt, in aanzienlijke hoeveelheid te eten; zij doen zulks met oogmerk om daardoor blanker te worden, doch benadeelen er hunne gezondheid zeer mede.

GUATIMOZIN of QUAUKTEMOTZIN, laatste Koning van Mexico, neef en schoonzoon van MONTEZUMA II, was in het jaar 1520 (op welk

tijdstip Mexico reeds half door **Fernand Cortez** overheerd was) na den dood van **Cuitlahuatzi** op den troon verheven geworden. Zijne dapperheid en de schranderheid van zijn bestuur badden hem de liefde zijner onderdanen verworven, toen zijne hoofdstad door de Spanjaarden omringd en belegerd werd. Hij trachtte te ontvlugten, werd gevat en als gevangene voor **Cortez** gebragt. De overwinnaar gaf eerst slechts aan zijne edelmoedigheid gehoor, en behandelde **Guatimozin** met de aan zijnen rang verschuldigde achting; maar weldra, door zijne eigene soldaten beschuldigd van zich de schatten van **Montezuma** toegeëigend te hebben, liet **Cortez**, om het gemurmureer van zijn leger te doen eindigen, den vorst op de pijnbank leggen, en behield hem slechts in het leven om hem te smaden. Eene nieuwe wreedheid, die niet alleen al de Mexicanen, maar zelfs een groot gedeelte van het Spaansche leger tegen de borst stiet, eindigde het leven van **Guatimozin**.

GUAYAQUIL. Provincie van de republiek Peru in Zuid-Amerika, omstreeks 35 mijlen lang, in de nabijheid der provincie Truxillo gelegen. De luchtsgesteldheid is er heet en vochtig; de grond meestal laag en effen. De regentijd of winter, die er van December tot April heerscht, brengt er een geheel heirleger van allerhande plagen aan; tallooze zwermen van insecten zijn zoo lastig, dat men het licht in eene lantaren moet plaatsen, opdat gemelde dieren het niet telkens zouden uitblusschen. De zomertijd is er zeer aangenaam, de lucht is er dan vrij koel en het heirleger van insecten is verdwenen. Men teelt er rijst, twee malen in het jaar cacao, verder katoen en tabak. Ook heeft men er veel zout, was en honig; hierin bestaat dan ook meest de handel. De bosschen leveren kostbare houtsoorten op. =, hoofdstad, aan de rivier van denzelfden naam, met omstreeks 20,000 inwoners, welgebouwd, doch meestal met houten huizen, iets dat zeer dikwijls hoogst verwoestende branden heeft veroorzaakt. Zij heeft eene goede haven en een uitnemend dok; de stad wordt in eene oude en nieuwe verdeeld en door drie sterkten verdedigd. =, rivier in Zuid-Amerika, in de provincie van denzelfden naam, en de stad, mede diens naams, besproeijende; zij is door de beweegbare zandbanken aan haren mond voor groote schepen gevaarlijk en vol alligators.

GUBBIO, ook wel **EUGUBIO,** eene stad van het Pauselijk gebied in de legatie Ancona, aan den voet van het Apennijnsch gebergte, met vele overblijfselen uit de tijden van oud-Romes bloei. Zij telt omstreeks 4000 inwoners, en is, met Rome en Bologna, de plaats waar het Pauselijk geld vervaardigd wordt. Er bevinden zich eenige weinige fabrijken van wollen en zijden stoffen.

GUBEN is een Pruissische kreits in het regtsdistrict Frankfort aan den Oder, ruim 32,000 zielen bevattende. Dezelve wordt voornamelijk door den Oder en de Neisse bespoeld; eenige kleine meren bevinden zich daarin. De grond, die heuvelachtig is, brengt tarw, boekweit, gierst, hennip, tabak, enz. in groote hoeveelheid voort. Er is ook veel groot vee en schaapsteelt. Men houdt er vele ganzen en bijën. =, hoofdplaats van dien Kreits met 7,500 inwoners, aan de Neisse gelegen. Er is een lyceum met eene eigene boekerij. De veemarkten zijn zeer bezocht.

GUDE of **GUDIUS** (**Marquard**), geleerd Duitsch Oudheidkundige, geboren te Rensburg in 1635, werd belast met de opvoeding van een jong rijk mensch, genaamd **Samuel Schatz**; hij doorreisde met dezen Nederland, Frankrijk, Engeland en Italië, en verzamelde op zijne reizen voortreffelijke stukken betrekkelijk de geschiedenis en oudheden. De jonge **Samuel** † in 1674, en liet zijn geheel vermogen aan **Gudius** na, die, naar men zegt, van zijne hoedanigheid van uitvoerder des uitersten wils misbruik maakte, om bijzondere legaten, door zijnen kweekeling aan **Gronovius** en **Heinsius**, met welke hij gedurende zijne reizen vriendschap gesloten had, gemaakt, te onthouden. **Gude** † in 1689. Men heeft van hem onder anderen: *de clinicis sive grabatariis veteris ecclesiae*. Jena 1657 4°; *Antiquae inscriptiones tum Graecae tum Latinae, olim a Marq. Gudio collectae. Leov.* 1731 f°; aanteekeningen op **Phaedrus**, uitgave van Amsterdam, 1698. 8°. = (**Valentijn Ferdinand**), was raadsheer in de keizerlijke kamer te Mentz, aldaar in 1679 geboren en † in 1758. Hij begon een allerbelangrijkst werk, getiteld: *Codex diplomaticus sive sylloge diplomatariorum, monumentorumque veterum ineditorum,* waarvan hij de drie eerste deelen van 1743—47 heeft uitgegeven; de andere zijn door de H. H. **de Buri** bezorgd, 1758 en 68. Hij heeft ook nog geschreven: *Uncialaeum selectum Wezlariense.* Wetzlar 1734; zijnde eene beschrijving van hedendaagsche munten en penningen. = (**Hendrik Filip**), Doctor in de godgeleerdheid, geboren 1676, † te Zelle in 1742, schreef onder anderen: *Het leven van den Heiligen* **Bonifacius**, Helmstadt 1720. 4°. en *Notitia ordinis eremitarum Augustiniarorum.*

GUDELINUS (**Petrus**), geboren in 1549 te Ath in Henegouwen, † te Leuven in 1619, was een beroemd Nederlandsch regtsgeleerde, die eenige schriften nagelaten heeft.

GUDENSBERG, naam van een ambt in Neder-Hessen aan de Schwalm met 2 steden, 26 dorpen enz. en ruim 13,200 inwoners. =, stadje in gemeld ambt met 1700 ingezetenen.

GUDMUNDER (**Olavsen**) in 1652 in Ierland geboren, werd door den Koning van Zweden, **Karel XI**, in de letterkundige vereeniging gebezigd, bekend onder den naam van *Archiven der Oudheden;* hij gaf vele van die boeken uit, welke onder den naam van *Sagen* bekend zijn. † te Stokholm in 1695.

GUDMUNDUS ANDREAE, IJslandsch oudheidkundige, † te Koppenhagen in 1654, is schrijver van de volgende door **Resenius** uitgegevene werken: *Voluspa, philosophia antiquiss. Norvego-Danica,* aldus in het Latijn vertaald, uitgegeven te Koppenhagen 1673. 4°. *Lexicon Islandicum,* aldaar 1683. 4°.

GUDS is een steekbeitel met eenen hollen bek, bij de timmerlieden in gebruik; van daar *gudsen,* uitsteken en ook tappelings afloopen.

GUÈBREN, GAUREN of **PARSEN,** verstrooide Perzen in Indië, die de oude godsdienst der Magers opvolgen, sedert de nederlaag van hunnen laatsten Koning **Iesdegerd** door de Khalifen. Openhartig en opregt in hunne handelwijze, eenvoudig in hunne zeden, verdragen zij met eene heldhaftige lijdzaamheid de armoede, waarin zij vervallen zijn, alsmede de verachting van de andere volken. Al het plegtige van hunne godsdienst bestaat in het aanhouden van het vuur en om over het algemeen hetzelve als heilig te beschouwen, er nooit iets zoutachtigs op te zetten, noch wat rook veroorzaakt, en om het zelfs niet met hunnen adem te besmetten. Vóór het vuur bidden zij in hunne huizen, doen zij hunne bedrijven en eeden, en niemand onder hen zal meineedig durven worden, wanneer hij het wrekend vuur tot getuige genomen heeft. Ten gevolge van dezen eerbied, onderhouden zij ten allen tijde het vuur in hunnen haard, doen hunne lampen zelfs niet uit, en bedienen zich nooit van water bij brand, welken zij trachten met aarde te dempen.

GUEBRIANT (**Jean Bapt. Budes**, Graaf **de**), Maarschalk van Frankrijk en een der grootste krijgslieden van zijnen tijd, in 1602 geb. op het kasteel *du Plessis-Budes* in *Bretagne,* trad nog zeer jong in de krijgsdienst, diende in Nederland, klom door roemrijke daden trapsgewijs op en † in 1643 aan eene wonde, welke hij in het beleg van Rothweil bekomen had. Zijn leven, getiteld: *Histoire du comte de Guébriant,* is in 1656 door **le Laboureur** in folio uitgegeven, en wordt wegens deszelfs naauwkeurigheid geroemd. = (**Renée du Bec**), zijne vrouw, bekend onder den naam van *Maréchale de Guébriant,* was hoogst ondernemend; weduwe zijnde, bragt zij als *afgezante* aan **Ladislaus IV**, Koning van Polen, de Prinses **Maria Louisa van Gonzaga**, welke die monarch te Parijs bij procuratie gehuwd had. Hare uitgegevene brieven, die voor de geschiedenis van dien tijd zeer belangrijk zijn, zijn onder de papieren van den Abt **de Choisy** gevonden. Zij † in 1659, terwijl men haar bestemd had tot eerste dame d'honneur van de Koningin **Maria Theresia van Oostenrijk**, echtgenoote van **Lodewijk XIV**.

GUEDIJD, GEDIJD of **DJEDIJD,** hetgeen *nieuw* of *nieuwe munt* beteekent, is de naam van het hedendaagsche Egyptische koperen geld, in tegenoverstelling van het sedert eeuwen buiten gebruik gebragte *feloes,* hetgeen thans de naam van *zilvergeld in het algemeen* is. **Bernard** heeft twee Gedieds van een verschillend tijdvak en van onderscheiden' stempel afgebeeld onder N°. 25 en 26, op de plaat, behoorende tot zijne *Mémoire sur les monnoies d'Egypte.* De grootte der Guedijd is volgens **Bernard** zeer verschillende, namelijk van die van een Fransch koperen 2 Sousstuk tot die van een centime.

GUELFEN, zie **WELFEN.**

GUELON-MARC (**P. P.**), Commissaris van policie te Troijes, zijne geboortestad, waar hij in 1822 †, bood zich in 1792 als gijzelaar voor **Lodewijk XVI** aan, en leverde te dien einde aan den voorzitter der conventie een verzoekschrift in, waarin de edelste geestdrift doorstraalde. De Heer **de Malesherbes** schreef hem uit naam des Konings eenen brief, om hem voor die edelmoedigheid hartelijk dank te zeggen. Bij de herstelling der Bourbons, toonde **Guélon-Marc**, meer ingenomen met de vreugde, welke hem de terugkomst dier vorsten veroorzaakte, dan met de zorg om zijne regten op hunne erkentelijkheid te doen gelden, zich tevreden met de achting zijner medeburgers, die deze vooral na zijnen dood deden blijken door hem een grafgedenkteeken op te rigten. Deze achtingswaardige man heeft laten drukken: *Lettre de M. Guélon-Marc, ôtage de Louis XVI, sur l'ouvrage de M. le Chev. de Fontaines, intitulé: de l'Education selon l'Evangile, la Charte et l'Esprit du siècle.* Paris 1820. in 8. 20 bladz.

GUÉNEBAUD (**Jean**), oudheid- en geneeskundige, in de XVI eeuw te Dijon geboren, oefende de laatste kunst in verschillende steden van Italië uit, en kwam eerst in 1596 in zijn vaderland terug. Twee jaren daarna ontdekte hij in een' wijngaard, gelegen bij den Romeinschen weg, welke van Chalons naar Langres leidde, een rond steenen graf, een voet hoog, bevattende eene glazen urn en dragende een Grieksch opschrift, door **Guénebaud** vertaald: In het boschje van **Mithra** bedekt dit graf het lijk van **Chindonax**, Groot-priester; verwijder u, goddelooze! want de behoedende goden bewaken mijne asch. Terwijl de gedaante van dit gedenkteeken, door **Gruterus**, onnaauwkeurig was uitgegeven, gaf **Guénebaud** een werk uit, in het Fransch getiteld: *De ontwaking van Chindonax, Prins der Vacien, Dijonnesche Celtische Druiden, benevens de heiligheid, godsdienst en verscheidenheid der plegtigheden, bij de oude be-*

grafenissen opgevolgd. Dijon 1623. 4°. met de afbeelding van het graf en de urn. GUÉNEBAUD † in 1629.

GUENÉE (ANTOINE), Kanunnik van Amiens, lid van de *Académie des inscriptions et belles lettres*, enz., geboren te Etampes in 1717, onderwees 20 jaren de redeneerkunst in het collegie *du Plessis.* Hij voegde bij de kennis van het Hebreeuwsch en Griekseh die der nieuwere talen. Zijnen arbeid ten voordeele van de godsdienst willende aanwenden, ondernam hij de verdediging van het Oude Verbond tegen de oneerbiedige en weinig grondige kennis verradende aanvallen van den zoogenaamden wijsgeer van Ferney, en gaf in het licht zijne: *Brieven van eenige Portugesche, Hoogduitsche en Poolsche Joden aan den Heer* DE VOLTAIRE, 1769. 8°. 6e. uitgaaf, Parijs 1805; voorafgegaan van eene *Notice* (door den Heer DE ST. CROIX); de meest geachte uitgaaf is van BEUCHOT. GUENÉE † in 1803 te Fontainebleau, werwaarts hij zich tijdens de omwenteling begeven had. Zijne andere werken zijn vertalingen uit het Engelsch. VOLTAIRE bedoelde dezen geestelijke, wanneer hij aan D'ALEMBERT schreef van *den Joodschen secretaris.*

GUEPIN (JEAN), werd den 15 Januarij 1705 te Vlissingen geboren. Zijn vader, aldaar boekhouder der wisselbank, was van Fransche, zijne moeder van Engelsche afkomst. Na goed onderrigt van de zijde zijner ouders, verkreeg de jonge GUEPIN, op de Latijnsche scholen zijner vaderstad, de noodige kennis van het Latijn en Grieksch, onder het aanleeren van welke talen zijn aanleg voor de dichtkunst in het Nederduitsch en Fransch zich ontwikkelde. Zijn Peetoom, (JUNGIUS) zelf een beminnaar der vaderlandsche taal- en dichtkunde, heeft dien lust ongetwijfeld aangemoedigd. GUEPIN werd tot den koophandel opgeleid. Zijn smaak nam toe door het aanhoudend beoefenen der beste en beroemdste dichters. In 1736 rigtte hij met eenige vrienden te Vlissingen de rederijkkamer, *de klimmende Leeuwerik*, op. Zestien jaren later ontstond te Vlissingen een taal- en dichtlievend genootschap, onder de spreuk: *Conamur tenues grandia,* hetwelk GUEPIN onder deszelfs voornaamste leden telde. Hoewel deze lid der Waalsche gemeente was, woonde hij toch somwijlen de godsdienstoefening in het Nederduitsch bij, en hoorde dan de ergerlijke en bespottelijke wartaal van DATHENUS opzingen, die voor zijne kiesche ooren onverdragelijk was. Hij schreef daarom het geestig, spottend werkje: PETRI DATHENI CL *Psalmi, ad fidem veterum membranarum curis Philomusi sedulo castigati* 1752. Hij verdedigt daarin de bespottelijkste uitdrukkingen met schijncritiek. Zijn HS. werd, zonder zijn weten, in 1758 met een' Nederduitschen titel uitgegeven. Na aanval en geestige verdediging begon men algemeen het ongepaste der Psalmberijming van DATHEEN in te zien; men sloeg eindelijk handen aan het werk; de Algemeene Staten trokken zich de zaak aan en de nieuwe Psalmberijming kwam in 1773 tot stand. De eer daarvan komt bijkans geheel aan GUEPIN toe. Deze bekleedde op het laatst van zijn leven, als gezeten, doch niet zeer gelukkig, koopman, de waardigheid van schepen zijner geboortestad. Zie verder over hem *Mnemosyne*, VI St. bladz. 195 enz.

GUERANDE, stadje met 7,200 inwoners in het Fransche Departement Neder-Loire met een kasteel en fabrijken van piqué, leder, enz.; er wordt ook veel handel in paarden, koren en zout gedreven; het laatste wordt, even als vroeger in ons vaderland met het *zoutbarnen* of de *selnering* het geval was, uit de moerassen langs de zee gewonnen.

GUERCHE, Fransch stadje met 3700 inwoners in het departement (Ille et Vilaine.

GUERCINO (GIAN-FRANCESCO BARBIERI genaamd), een der beroemdste Italiaansche schilders, in 1590 te Cento geboren, was eenoogig, en kreeg van daar den bijnaam van GUERCINO. De kracht van het koloriet, de naauwkeurigheid der teekening en nog meer het bewonderingswaardig talent, waarmede hij de natuur navolgde, zonder dezelve door kunst pogen te verfraaijen, hebben hem in den eersten rang der schilders van de Lombardijsche school geplaatst. Hij † in 1666. De merkwaardigste werken van dezen beroemden kunstenaar zijn het gewelf van de hoofdkerk te Placentia; een S. Antonie van Padua; de toewijding in den tempel; hij heeft meer dan 160 schilderijen, door geheel Europa verspreid en bewonderd, nagelaten.

GUERET, Arrondissement van het Fransch departement Creuse, met ruim 76,000 inwoners en 77 gemeenten, op eene oppervlakte van 30½ □ mijlen. =, stadje, hoofdplaats van gemeld arrondissement en van het departement Creuse; woonplaats van den prefect, met 3400 inwoners, die meest in looijerijen hun bestaan vinden.

GUERICKE (OTTO VON), groot natuurkundige, geboren te Maagdenburg in 1602, heeft zich beroemd gemaakt door zijne proeven in het luchtledige, en door de uitvinding van de luchtpomp, welke ROBERT BOYLE daarna volmaakte. Men is ook aan GUERICKE verscheidene andere nuttige werktuigen verschuldigd, zoo als eene naauwkeurige weegschaal om de zwaarte der lucht te bepalen; twee halfronden van koper, die, na er de lucht in de luchtpomp uitgehaald te hebben, vervolgens de eene tegen de andere gevoegd, de kracht van de zamenpersing der lucht aanduiden, zoo zeer dat 16 paarden, in verschillende rigting trekkende, dezelve niet van elkander konnen halen; zij dragen hunnen naam van *halfronden van Maagdenburg,* naar de plaats waar ze uitgevonden zijn. Hij vond ook den *manometer* van glas uit, die de verscheidenheden van den dampkring aantoonde voor de uitvinding van den barometer. Hij deed mede eene belangrijke ontdekking, die voor een groot aantal nieuwe proeven diende, te weten: dat een ligt ligchaam, aangetrokken door een ander ligchaam, hetwelk de wrijving electriek heeft gemaakt, er plotseling door werd teruggestooten, hetgeen hem deed besluiten, dat de terugstooting sterker was dan de aantrekking. GUERICKE was niet alleen een bekwaam natuurkundige, maar ook een uitnemend sterrekundige, en de ondervinding heeft zijne meening bevestigd, dat men de terugkomst der kometen konde voorzeggen. Daarenboven had hij vooronderstelđ, dat de vlakken in de zon even zoo vele planeten zouden kunnen zijn, welker omwenteling geschiedde in een' naauwen, en zeer digt bij gemeld hemellicht zich bevindenden, cirkel; maar dit gevoelen is nog niets anders dan eene onderstelling. GUERICKE werd tot Burgemeester zijner vaderstad benoemd en verkreeg den titel van raadsheer van den Keurvorst van Brandenburg. Hij † te Hamburg in 1686. De geestelijke CASPAR SCHOTT, met wien hij in briefwisseling was, heeft 8 brieven van GUERICKE in zijne *Technica curiosa* gevoegd. De belangrijkste proeven van dezen natuurkundige zijn uitgegeven onder den titel van: *Experimenta nova, ut vocant Magdeburgica,* Amst. 1672 fol. = (OTTO), zoon des vorigen, was bijzonder raadsman van den eersten Koning van Pruissen, FREDRIK I. Hij gaf eene verzameling brieven in het Latijn uit, die in eenen goeden stijl geschreven zijn, en † in 1704.

GUERILLAS heeten bij de Spaansche legers ligtgewapende, aan geene tucht gewone noch onderworpene, benden, welke wel eens als Tirailleurs gebruikt werden. In den Spaanschen vrijheidsoorlog tegen de Franschen hebben zij zich even zoo geducht gemaakt als de benden kozakken in 1812 en 1813 tegen dezelfde Franschen in Rusland en Duitschland.

GUERILLERO is de aanvoerder van eene of meer Guerillas.

GUERIN (GUILLAUME), Advokaat-generaal bij het parlement van Provence, heeft zich berucht gemaakt door de barbaarschheid, waarmede hij het bevel van vernietiging tegen de Waldenzen van Cabrière en Merindol deed uitvoeren. Zulks had plaats in den jare 1545. Hij vervolgde deze onschuldige, ongelukkige weerloozen met de wreedheid van een' beul, en de tijgerwoede van den grootsten vijand. Terwijl een jong mensch van Merindol poogde zich te redden en de soldaten, afgemat van het moorden, deszelfs vlugt begunstigden, schreeuwde de onverzoenlijke GUERIN uit al zijne magt *tolle, tolle,* en de ongelukkige werd doodgeschoten. In dezen afgrijsselijken togt werden 22 gehuchten of geheel vernield of in brand gestoken. Als de Heeren der geplunderde dorpen na den dood van FRANS I bij het Parlement van Parijs hunne klagten inbragten, werd GUERIN gegrepen en veroordeeld om opgehangen te worden, niet wegens zijne moorden te Cabrières en Mérindol, gelijk men verwacht zoude hebben, maar *wegens valschheid, laster, afpersingen en dierlijke misdaden in zijnen post als procureur des Konings.* Alzoo † hij in 1554.

GUERNSEY, klein Engelsch eiland in het Kanaal, dat eene eigene munt heeft, die nog heden ten dage vervaardigd wordt. Het behoort tot de zoogenaamde eilanden van Normandië, is 4¼ □ mijl groot, heeft 1 stad en 12 kerspelen, en daarin ruim 21,400 ingezetenen. Rondom bevinden zich steile rotsen. Over het algemeen biedt het van binnen een bekoorlijk, altijd groen, gezigt aan, door eenige kleine rivieren besproeid. In het midden ziet men een klein meer. Er groeit genoeg koren en aardappelen; ook wordt er veel appeldrank gemaakt. De inwoners hebben ongeveer 100, meestal kleine, eigene schepen; zij spreken een Fransch patois, doch behooren tot de Engelsche heerschende kerk. Het kasteel *Cornet Castle* verdedigt dit eiland. =, zoogenaamd graafschap in de Vereenigde Staten, Staat Ohio, met eenen vrij vruchtbaren grond en 9000 inwoners. De hoofdstad heet Cambridge.

GUETTARD (JEAN ETIENNE), genees- en natuurkundige, Conservator van het kabinet van natuurlijke historie van den Hertog van ORLEANS, geboren te Etampes in 1715, † te Parijs in 1786, is een dier mannen, welke het meest hebben toegebragt, om in Frankrijk den smaak voor de delfstofkunde algemeen te maken. Men heeft van hem een groot aantal verhandelingen, waarin hij al den rijkdom zijns vaderlands in dit vak heeft doen kennen; de meeste daarvan zijn in de *Mémoires de l'Académie* opgenomen; onder anderen behooren daartoe: *Mém. sur la nature et la situation des terrains qui traversent la France et l'Angleterre,* 1746; — *sur les granits de France comparés à ceux de l'Egypte,* 1751; — *sur quelques montagnes de la France qui ont été des volcans,* 1752. Verder heeft men van hem: *Histoire de la découverte faite en France de matières semblables à celles dont la porcelaine de la Chine est composée* 1765 4°. 1766. 12°. Deze ontdekking gaf aanleiding tot het vormen van de groote koninklijke fabrijk te Sèvres; *Mémoire sur la minéralogie du Dauphiné* 1779, herdrukt in de *Description de la France* door DELABORDE. Hij is een der eersten in Frankrijk geweest, die getracht hebben, het papier van lompen door dat uit plantaardige stoffen te vervangen.

GUEVARA (ANTONIO DE), Spaansch prelaat, geboren in de provin-

cie Alava, trad zeer jong in de orde der Franciscanen, werd prediker van KAREL V en geschiedschrijver van dien vorst, dien hij dikwijls op zijne togten vergezelde. Hij werd eerst tot Bisschop van Kadix, daarna van Mondonedo benoemd en † in 1544; men hield hem toen voor een uitstekend geschiedschrijver; doch de nakomelingschap heeft anders over hem geoordeeld, hoewel de zuiverheid van zijnen stijl geroemd wordt. = (ANTONIO DE), Kapellaan van FILIPS II en Prior van San Miguel de Escalada, is schrijver van onderscheidene, deels gedrukte, deels ongedrukte, stukken. Men heeft van hem onder andere geschriften: *In Habacuc prophetam commentarii* Madrid 1585. *Litteralis expositio in primum caput Geneseos* enz. = (LUIZ VELEZ DE LAS DUENAS), Spaansch schrijver voor het tooneel, geboren in 1574, † te Madrid in 1646, verdient den bijnaam van Spaanschen SCARRON, dien de Franschen aan hem geven. Hij was een Advokaat, die dikwijls al zijne toehoorders, regters en aangeklaagden deed uitbarsten in lagchen, waarna hij altijd zeker was van zijne zaak te winnen. Men heeft van hem *tooneelspelen, verschillende gedichten, zedelijke romans;* maar het werk, waardoor hij vooral zijnen naam gevestigd heeft, is: *el Diablo cojuelo* (de gebogchelde duivel) *o memorial de la otra vida,* een werk, dat door de vertaling en omwerking van LE SAGE door geheel Europa bekend is geworden. Verder zijn er nog een aantal GUEVARA's, mannen van naam in onderscheidene vakken geweest, te veel om hier allen afzonderlijk op te noemen; men zie BEAUVAIS, *Dictionnaire historique.*

GUF is een oud Hollandsch woord, waarvoor wij thans *verkwistend* bezigen.

GUGERNERS of **GUBERNERS** is bij PLINIUS de naam van een volk tusschen de Ubiers en Batavieren langs den Rijn wonende. Zoo komen ze ook bij TACITUS voor.

GUGLIELMI (PIETRO), beroemd Italiaansch componist, in 1727 te Massa Carrara geboren, studeerde in het Conservatorium (muzijkschool) van Loreto, toen door den beroemden DURANTE bestuurd. In 1755 gaf hij eene opera in het licht, die den schitterendsten uitslag had. Na Italië doorreisd en overal de vleijendste ontvangst genoten te hebben, ging hij naar Weenen, Dresden en eenige andere Duitsche steden, eindelijk naar Londen, waar hij 5 jaren bleef; 50 jaren oud zijnde keerde hij naar zijn vaderland terug, overdekt met roem en voorzien van schatten; hij deelde met PAËSIELLO en CIMAROSA in de algemeene achting en arbeidde voor verschillende tooneelen. Toen hij in 1793 tot kapelmeester van PIUS VI benoemd was, hield hij zich verder alleen met zijnen nieuwen post bezig en † in 1804. Men telt meer dan 200 werken van dezen meester; onder de ernstige stukken onderscheidt men vooral: *Artaserse; la Clemenza di Tito; la Didone; Enea e Lavinia;* onder de oratorio's: *la morte d'Oloferne; Debora e Sisara;* onder de opera bouffes: *la virtuosa in Mergellina; le due gemelle; la serva innamorata; la pastorella nobile; la bella pescatrice* enz. enz. = (DOMINICHO), beroemd ingenieur, algemeen opzigter der waterwerken in het Bolognesche, eerste hoogleeraar in waterbouw-, meet- en geneeskunde, eerst te Bologna, daarna te Padua, werd in eerstgemelde stad in 1655 geboren en † in de laatste in 1710. Hij was lid van de Maatschappijen van wetenschap te Parijs, Londen en Berlijn, alsmede van die der Natuuronderzoekers. J. B. MORGAGNI heeft zijne gezamenlijke werken in 1719 te Geneve uitgegeven, voorafgegaan van een levensberigt des schrijvers. FONTENELLE heeft eene lofrede op hem uitgesproken.

GUHRAU. Kreits van het koningrijk Pruissen, regtsdistrict Breslau, een deel van het vorstendom Glogau uitmakende; op 8 □ mijlen bevat hetzelve in 3 steden en 122 dorpen ruim 27,000 inwoners. De grond, die vlak is, brengt veel granen en peulvruchten voort. =, stadje van dien naam met 2700 inwoners en eenige lakenfabrijken.

GUI. Hertog van Spoleto in 883, van Franschen oorsprong, is de eerste van dien naam, die bij de Italiaansche kronijkschrijvers vermeld is. De Hertogen van Salerno stamden van hem af. =, Keizer van het Westersch rijk, erfde in 880 de Hertogdommen Spoleto en Camerino. Toen KAREL DE DIKKE in Frankrijk gestorven was, kwam hij derwaarts, om, als afstammeling der Carlovingers, de kroon te verkrijgen, doch daar het hem niet gelukte zich van Lotharingen meester te maken, kwam hij in Italië den troon betwisten aan BERENGARIUS, Hertog van Frioul, die tot Koning benoemd was. Eerst verloor hij eenen grooten veldslag bij Brescia, maar overwon vervolgens zijnen mededinger bij Piacenza, en deed zich in 889 tot Keizer te Pavia kroonen. In 893, gelijktijdig door BERENGARIUS en AARNOUD, Koning der Duitschers, aangetast, zag hij zich genoodzaakt terug te trekken en † in het volgende jaar aan de oevers van de Taro, waar hij zich versterkt had; zijn zoon LAMBERT volgde hem op. = **VAN LUSIGNAN**, uit een der oudste geslachten van Poitou gesproten, en kleinzoon van HUGO VII, werd in 1186 Koning van Jeruzalem door zijn huwelijk met de dochter van AMAURI. In het volgende jaar door SALADIJN overwonnen zijnde, deed hij afstand van zijnen titel ten behoeve van RICHARD, Koning van Engeland, en ontving in ruiling de Souvereiniteit van het eiland Cyprus, waarop hij in 1194 †. Zijn broeder AMAURI was zijn opvolger. = **VAN LUSIGNAN**, Koning van Armenië, en door de geschiedschrijvers van dat land KOVIDON of KIRDON genaamd, was zoon van AMAURI, Graaf van Tyrus en Sidon, en werd tot Koning gekozen na den dood van zijnen broeder JAN (CONSTANTINUS III) in 1343, en twee jaren daarna door de Armenische vorsten vermoord, die in opstand geraakt waren door het plan van hunnen Souverein, om zijn rijk onder het bewind der Roomsche kerk te brengen. = **VAN RAVENNA**, in het Latijn *Guido Ravennas*, Priester en schrijver van de IX eeuw, schijnt de steller van eene *Geschiedenis der Pausen* geweest te zijn, alsmede van eene *Geschiedenis van den oorlog der Gothen.* Men schrijft hem ook de *Cosmographie* of *Aardrijkskunde van den onbekenden van Ravenna* toe. Dit laatste schijnt echter zeer onzeker te zijn.

GUIANA, algemeene naam van eene groote landstreek in Zuid-Amerika, die zich 400 mijlen langs de kust, tusschen de Orenoco, den Orellan (Amazonen-rivier) en Nieuw-Grenada uitstrekt, en eene oppervlakte van ongetwijfeld meer dan 25,000 □ mijlen bevat. Het waarschijnlijkst is, dat hetzelve niet door COLUMBUS, maar door BALBOA ontdekt is; althans *persoonlijk* heeft de eerste groote man hetzelve niet bezocht. Wat de vruchtbaarheid van den grond betreft, kan dit land met de gezegendste streken van den aardbol wedijveren. De sterke warmte wordt door verkoelende zeewinden, die den dampkring verfrisschen, gematigd. De warmte klimt soms tot 84 à 90, doch gewoonlijk slechts tot tusschen de 73 en 84 graden. Men heeft hier, even als overal tusschen de keerkringen, slechts twee jaargetijden, het drooge en het natte, echter met eene kleine verscheidenheid tusschen beide. De overgang van het eene jaargetijde tot het andere is altijd van zware onweders vergezeld. De oorspronkelijke inwoners kunnen somtijds het ongezonde klimaat niet wederstaan, minder nog de negers, maar het allerminst de Europeanen, en onder deze vooral zij niet, die zich aan eene eenigzins ongeregelde levenswijze overgeven. De grond is aan de kust vlak, soms met dikke bosschen bezet, en door vele, wel eens overstroomende, beken en rivieren doorsneden, waardoor uitgestrekte moerassen ontstaan, die de naauwkeurige kennis van het binnenland tot dus verre zeer hebben belet. Hoe meer men de binnenlanden nadert, hoe meer men rotsen en bergen gaat aantreffen, waarvan vele onderscheidene delfstoffen in zich bevatten. Alles vertoont immer eene heerlijke lente; bloesems en vruchten wisselen elkander af. De voornaamste rivieren ontspringen ook in Guiana in het binnenland en loopen in den oceaan uit. Daartoe behooren de Essequebo, de Demerary, Berbice, Suriname, Commewijne, Cottica, Seramira, Marawina enz. De vier eerste zijn bevaarbaar. Aan al de bevaarbare rivieren zijn handelplaatsen der Europeanen gevestigd, en derzelver oevers zijn met plantagiën voorzien, waarop voornamelijk suiker, koffij, katoen, indigo, cacao en kost (voedselplanten) geteeld worden. Het een en ander levert een heerlijk gezigt op. Men heeft hier, als de belangrijkste voortbrengselen: suiker, koffij, cacao, vanille, katoen, indigo, cassave, benevens verscheidene herwaarts uit O. I. overgebragte specerijen, die soms eenen dubbelen oogst geven. Men vindt er ook overvloed van oranjeäppelen, citroenen, limoenen, ananassen, pisang, papajen en een aantal andere vruchten, te veel om op te noemen; eene groote menigte van allerhande houtsoorten, waaronder zeer voortreffelijke en kostbare; onderscheidene soorten van gommen, waaronder ook de kaoetsehoek of elastieke gom. Uit het dierenrijk heeft men er onder anderen verbazend groote spinnen, schorpioenen, muskieten, sprinkhanen en vooral ook termiten of witte mieren, eene zeer lastige en verslindende diersoort, verder eene menigte amphibiën van allerhanden aard. Tot de grootere dieren behooren het rundvee, paarden, schapen, geiten, varkens enz. ook gevlekte en roode tijgers, tijgerkatten, buffels, ossen, wilde varkens en veel visch. De oorspronkelijke inw. hebben zich, van tijd tot tijd, al meer en meer van de, door de Europeanen in bezit genomene en aangebouwde, zeekusten teruggetrokken. Zij waren van verschillenden oorsprong. In Fransch Guyana meende men alleen 50 onderscheidene volksstammen te herkennen. De voornaamste zijn de Caraïben, die zich van uit Guyana ook over de Antilles verspreid hebben, de talrijkste en oorlogzuchtigste van allen. Zij wonen tusschen de Essequebo en de Orenoco, hebben eigene plantagiën, waren steeds onverzoenlijke vijanden der Spanjaarden, doch getrouwe vrienden der Nederlanders. De Gallibis hebben met de Caraiben veel overeenkomst en worden voor afstammelingen van dezelve gehouden. De Worrow's wonen aan de kust, tusschen de Demerary en de Suriname; zij zijn slordig en armoedig. De Accawaws wonen aan de bronnen van de Essequebo, Demerary en Berbice; deze hebben liefelijke gelaatstrekken. De Arrowauks wonen achter de Accawaws meer binnenslands op eenen hoogeren en droogeren grond. Verder zijn er nog verscheidene, meer of min bekende, stammen. De handel en de zeevaart der Europeanen en Noord-Amerikanen op de verschillende deelen van Guyana is zeer sterk. Hetzelve wordt verdeeld: 1e in het voormalige Spaansche, thans een deel der republiek Centraal-Amerika, provincie Caraccas, uitmakende, met niet ééne stad van naam, doch vroeger met 52,000 inwoners, die op 14,700 □ mijlen, van de Essequebo tot de Orenoco wonen. 2e Fransch Guyana, waarover vroeger onder Cayenne gesproken is. Dit land heeft, even als de verschillende Europesche bezittingen alhier, eene eigene muntsoort. In 1831 was er de bevolking van blanken 3786, slavenbevolking 19,261. In deze kolonie waren 266 geboor-

ten en 417 sterfgevallen. Deze onevenredigheid, welke bijzonder onder de slaven opgemerkt wordt, is aan de onevenredigheid van de seksen toe te schrijven. Terwijl er 7,483 mannen van 14 tot 60 jaren werden geteld, waren er slechts 5835 vrouwen, zoodat de bevolking jaarlijks vermindert. De gansche bevolking in 1831 was 23,047. De invoer van koopwaren bedroeg 1,715,100 franken; de uitvoer 1,633,294 franken; eene balans van 81,800 franken, ten voordeele van den invoer. 3e. Nederlandsch Guyana. Dit bepaalt zich na den ruil van Berbice, Demerary en Essequebo (met de Kaap de Goede Hoop) tegen België, tot Suriname alleen, waar men 57,000 ingezetenen, en volgens VAN DEN BOSCH, met Curacao, S. Eustathius, S. Martin en Saba 72,000 inwoners telt (hieronder 5,500 blanken). 4e. Engelsch Guyana: Berbice, Demerary en Essequebo, aan de Nederlanders ontnomen, hebbende op eene oppervlakte van 510 □ mijlen 83,700 inwoners. Zie verder op gemelde artikels. 5e. Het voormalige Portugesche Guyana maakt thans een deel van het keizerrijk (republiek?) Brazilië uit.

GUICCIARDINI (FRANCESCO), beroemd Italiaansch geschiedschrijver, in 1482 te Florence geboren uit een oud geslacht, welks leden de hoogste eerambten in de Republiek bekleed hadden. Eerst bestemde hij zich voor de balie en werd reeds op zijn 23 jaar tot Hoogleeraar in de regten benoemd. Korten tijd daarna werd hij als afgezant naar FERDINAND DEN KATHOLIJKE gezonden, daarna naar Rome bij Paus LEO X geroepen, die hem met eerbetooningen overlaadde en het bestuur van Modena en Reggio toevertrouwde. Hij behield zulks onder ADRIAAN VI, werd door CLEMENS VII naar Romagna gezonden, herstelde de rust, stichtte instellingen van openbaar nut, opende wegen, in één woord, verzuimde niets voor den voorspoed des lands. Tot den rang van Luitenant-generaal van den Heiligen Stoel verheven, had hij den roem van met goeden uitslag Parma, dat door de Franschen belegerd werd, te verdedigen; hij behield vervolgens de stad Bologna voor de heerschappij van Rome, door er den opstand van het geslacht Pepoli te bedwingen, die zich van het gebied meester trachtten te maken. Van dien tijd af had GUICCIARDINI geene andere eerzucht dan om in afzondering te leven, ten einde de geschiedenis te schrijven der gebeurtenissen, waarin hij zelf zulk eene schitterende rol gespeeld had. Echter riepen de belangen van zijn vaderland hem nog eenmaal te midden der openbare zaken; hij maakte zich nuttig bij ALEXANDER DE MEDICIS door zijne goede raadgevingen en bekwaamheid, en na den dood van dezen vorst, bragt hij zeer veel toe tot de verkiezing van COSMUS DE MEDICIS. Van dien tijd af hield hij zich met niets anders dan met zijne geschiedkundige werkzaamheden bezig en stierf na 4 jaren rust in 1540. Zijne *Geschiedenis van Italië* begint met 1490 en eindigt in October 1534; dezelve bevat 20 boeken, waarvan er 16, volgens het zeggen van de beste beoordeelaars, uitstekend veel verdienste hebben. De volmaaktste en meest gezochte druk is die van Freiburg in Breisgau. (Florence) 1775-76, 4 deelen in 4°. ook in het Fransch vertaald. Ook heeft GUICCIARDINI een geschrift nagelaten, getiteld: *Raadgevingen en lessen in zaken van staat*, Antwerpen 1525; in het Fransch te Parijs in 1577. = (LUIS), neef des vorigen, te Florence in 1523 geboren, † in 1589, hield zich ook met geschiedkundige nasporingen bezig en bekleedde verschillende posten onder ALEXANDER DE MEDICIS en COSMUS II. Men heeft van hem in het Italiaansch: *Memoriën over Savoije* van 1530—1565; verder *Raccolta de' detti e fatti notabili. Descrizione dei Paësi Bassi.* Antw. 1581 in folio. Ook in het Nederduitsch en Fransch vertaald: *Ore di recreazione* Florence 1600; ook in het Fransch vertaald.

GUICHE (ARMANT DE GRAMOND, Graaf DE), Luitenant-generaal, geboren in 1638, zoon van den Maarschalk DE GRAMONT, streed het eerst in het beleg van Landrecies in 1655, en diende met roem in den oorlog in Vlaanderen. Van het hof verwijderd, uit hoofde van zijne minnarijen, ging hij in Polen de Turken bevechten. In Frankrijk teruggeroepen, vergezelde hij den Koning in 1663 op zijnen togt naar Marsal; werd op nieuw gebannen als gewikkeld in eene *intrigue*, welke de wegzending van Mevr. DE LA VALLIÈRE ten doel had, nam dienst in Holland en wel als vrijwilliger; in welke hoedanigheid hij in den veldtogt van 1665 tegen den Bisschop van Munster diende; hij onderscheidde zich in 1666 onder de bevelen van den Admiraal DE RUYTER in den befaamden slag tegen de Engelschen. Verlof verkregen hebbende om in 1669 in Frankrijk terug te keeren en in 1671 om weder aan het hof te verschijnen, deelde hij, onder de bevelen van den grooten Condé, in den Nederlandschen veldtogt, die zoo beroemd is door den overtogt van den Rijn; hij was het, die zich het eerst aan het hoofd der kurassiers in dien stroom wierp, en het geheele leger door zijn voorbeeld medesleepte. Belast zijnde met het begeleiden van een konvooi naar Duitschland, had hij het ongeluk van door MONTECUCULI op den 23 November 1673 geslagen te worden. Hij † 7 maanden daarna van verdriet hierover. Er bestaat van hem: *Mémoire concernant les Provinces-Unies, et servant de supplément et de confirmation à ceux* D'AUBERY DU MAURIER *et du comte* D'ESTRADES, *pub. par* PROSPER MARCHAND. (Lond. 1744 in 12.)

GUIDI (CARLO ALESS.) De hervormer der lyrische dichtkunst in Italië, geboren te Pavia in 1650, † te Frascati in 1712, vervaardigde een groot aantal dichtstukken, die onder den titel van *Poesie liriche* verzameld zijn en uitgegeven te Parma in 1671. Men heeft van hem nog een treurspel *Amalasunta in Italia, Endimione e Dafne*, herdersfabelen, alsmede eene overbrenging in verzen van de Homiliën van CLEMENS XI. De Koningin CHRISTINA *van Zweden* begunstigde hem zeer. GUIDI had eene schitterende verbeeldingskracht, veel vuur in zijne zamenstelling, maar zijn stijl is al te gezwollen.

GUIDO beteekent in het Italiaansch als *scheldwoord*: rekel, schoft, lomperd, guit; daarmede verwant is *Gui* of *Guy*. =, een Italiaansche schilder van de XIII eeuw, die vele schilderijen op hout heeft nagelaten; dezelve hebben veel naam. Men meent, dat hij nog in 1276 leefde. = VAN AREZZO of GUIDO ARETINUS, een der beroemdste patriarchen in de muzijk, leefde in de XI eeuw. De roem zijner leerwijze op zijne zingschool was zoo groot, dat Paus JOHANNES XX hem door drie afgezanten naar Rome liet noodigen. Algemeen wordt hij voor den uitvinder des sleutels van den *Monochord* (censnaar) gehouden, terwijl hij te gelijk de 6 eerste muzijklettergrepen (*ut, re, mi, fa, sol, la*) invoerde, hoewel FORKEL (in zijne *Allg. Gesch. d. Mus.*) zulks nog zeer in twijfel trekt. Zijne werken zijn eerst na bijna 800 jaren door den Abt GERBERT ontdekt en bekend gemaakt geworden. = VAN AVESNES of van Henegouwen, 42e Bisschop van Utrecht, was zoon van JAN VAN AVESNES en MARGARETHA van Konstantinopel, Gravin van Vlaanderen. Terwijl, na den dood van Bisschop WILLEM II, de stemmen der Kanunniken verdeeld waren tusschen hem en den Domproost ADOLF, verkreeg hij door de hulp van zijnen broeder JAN II, Graaf van Holland, de vereischte meerderheid. Zijne regering was niet gelukkig, daar hij vele wederwaardigheden ondervond, eerst van wege gemelden ADOLF, daarna door de Friezen; hij hield zich echter, met groote moeite, staande en bouwde, nevens nog 2 andere, ook het slot *Stantenburg*. Hij was voorzigtig in zijne ondernemingen en met verscheidene goede hoedanigheden begaafd. In 1311 werd hem op de Kerkvergadering te Vienne de Kardinaalshoed aangeboden, doch hij bedankte daarvoor. Gedurende zijne afwezigheid waren de Friezen, op een valsch gerucht van zijnen dood, aan het muiten geraakt; doch hij trok hun spoedig te gemoet. Hij overleed in 1317. = RENI, bij de Franschen *le Guide* genaamd, een der grootste schilders van Italië, werd te Bologna in 1575 geboren, werd leerling van ANNIBALE en LUIGI CARRACHA en ontving door hen die juistheid van teekening, die waarheid in zijn koloriet, dien rijkdom in zijn schilderen, welke aan zijne voortbrengselen eenen duurzamen roem verzekerd hebben. Op het gerucht zijner talenten ontbood PAULUS V hem naar Rome, waar hij de mededinger van CARAVAGGIO, en de naijveraar en vriend van ALBANO werd. Eenige twisten noodzaakten hem ettelijke malen de zoogenaamde hoofdstad der Christenwereld te verlaten, en naar Bologna weder te keeren. Hij vertoefde eenigen tijd te Mantua en Napels, en overal ontving zijn arbeid en zijn persoon de verdiende eerbewijzingen. Te midden dezer schitterende vermaardheid, begon de drift tot het spel GUIDO's verstand te ontzenuwen en een stilzwijgen op te leggen aan zijne loftrompetters. Hij was genoodzaakt zijn penseel te veel te bezigen en te verlagen, ten einde aan deze ongelukkige drift te kunnen voldoen. Hij overleefde alzoo zijnen vroegeren grooten naam en † arm en vergeten in 1642. De onpartijdige nakomelingschap heeft daarna aan het talent des schilders regt gedaan. GUIDO heeft een groot aantal schilderijen nagelaten, die zeer gezocht zijn. Tot zijne meesterstukken behooren: *Orpheus en Euridice; De heiligverklaring van den heiligen Dominicus; de moord te Bethlehem; de kruisiging van Petrus; een St. Michiel; de marteldood van Andreas.* Frankrijk heeft in 1815 vele dezer, vroeger uit Italië weggeroofde, schilderstukken terug moeten geven. GUIDO RENI heeft vele platen geëtst, hetzij naar anderen, hetzij naar zijne eigene teekeningen. Hij heeft een groot aantal uitstekende leerlingen gevormd.

GUIDON was oorspronkelijk de standaard van eene Gendarmescompagnie; daarna die van elk escadron ruiterij.

GUIDOTT (THOMAS), Engelsch geneesheer, die in de XVII en XVIII eeuw bloeide, oorspronkelijk uit Florence was, en in 1658 te Limington geboren werd. Eerst oefende hij de geneeskunst te Bath uit, en begaf zich in 1679 naar Londen, waar men meent dat hij omstreeks 1720 †. Hij heeft verschillende werken, zoo in het Latijn als Engelsch, over de minerale wateren van Engeland geschreven. Het voornaamste is het door HALLER aangehaalde werk: *de Thermis Britannicis.* Londen 1691, 4°; verder eene Latijnsche vertaling van THEOPHILUS werk over de urine.

GUIENNE. Naam van een voormalig landschap in het Z. W. van Frankrijk, naar de vroegere verdeeling, tusschen Navarre, de Pyreneën, Languedoc, Auvergne, Angoumois, Saintonge en de Atlantische Zee gelegen. Thans bevat het de 5 departementen Dordogne, Gironde, Lot en Garonne, Lot en Aveiron. De aanhangers van KAREL X hebben, na diens verjaging, de oude provinciale verdeeling weder trachten levendig te houden, onder anderen door de daarstelling van een *Journal de Guienne.* Vroeger was deze provincie de grootste van Frankrijk, want bevatte niet alleen het eigenlijk Guienne of Bourdelois, maar ook Périgord (men denke om TALLEYRAND) Agensis, Quer-

ry, Rouergne, Bazadois en Gascogne. De Heeren van Guienne voerden in de middeleeuwen den titel van Koningen, daarna van Hertogen van Aquitanië. Het land is zeer rijk aan koren en andere vruchten en brengt ook zeer goeden, algemeen gezochten, wijn voort.

GUIG, voor dit oud Hollandsch woord, dat keel, of eigenlijk dat gedeelte der keel beteekent, hetwelk dit geluid maakt, bezigen wij thans *bespotting; iemand den guig nasteken* was hem bespotten. *Verguizen* of bespotten is eigenlijk *verguichen*. Guich = Huig of Huich.

GUIGNARD (JEAN), Jezuit, geboren te Chartres, boekbewaarder van het collegie van Clermont, werd gewikkeld in het regtsgeding van JEAN CHATEL, overtuigd van eenen aanslag op het leven van HENDRIK IV. JEAN CHATEL beleed in zijne verbooren dat hij zijne beginselen van koningsmoord bij de Jezuiten geleerd had. Men deed een streng onderzoek onder de papieren dier vaders. Men vond onder die van GUIGNARD onder anderen dit: *Jacques Clément a fait un acte héroique et inspiré par le St. Esprit en tuant Henri III. S'il est possible de guerroyer le Béarnois, qu'on le guerroye, si on ne peut le guerroyer, qu'on le fasse mourir.* GUIGNARD werd door het parlement in 1596 veroordeeld om gehangen en verbrand te worden. Denzelfden dag, waarop men het vonnis velde, werd het uitgevoerd en daags daarna werden de Jezuiten voor altijd uit het koningrijk gebannen.

GUIGNES (JOSEPH DE), geleerd Oosterling en taalkundige des Konings, geboren te Pontoise in 1721, † te Parijs in 1800, lid van de Akademie der letteren en wetenschappen, bewaarder der oudheden in de Louvre, had zich bijzonder toegelegd op de kennis van het Chineesch. Men heeft van hem: *Abrégé de la vie* D'ET. FOURMONT (zijn' leermeester en beschermer) Parijs 1747. *Histoire générale des Huns, des Turcs, des Mogols et des autres Tartares occident. etc.* Paris 1756 – 58. *Mémoire dans lequel on prouve que les Chinois sont une colonie Egyptienne*, ib. 1759. *le Chou-King* met aanteekeningen vertaald 1779. Verder een zeer groot aantal verhandelingen in de werken der Akademie of in het *Journal des Savans* opgenomen. In HS. zijn er van hem over: *Notices sur des écrivains Arabes; eene Geschiedenis van China; eene* vertaling van den *Tchun-Tsieou* van CONFUCIUS. Verder is men hem zeer geprezene uitgaven van geschied- en aardrijkskundige werken verschuldigd. = (CHRÉTIEN-LOUIS JOSEPH DE), zoon des vorigen, werd te Parijs in 1759 geboren, en leerde van zijnen vader de beginselen van het Chineesch. Zijne eerste verhandeling was: *Mémoire sur le planisphère Chinois.* In 1784 vertrok hij naar China, waar hij tot Fransch resident of Consul benoemd was; vóór zijn vertrek had de Akademie hem tot correspondent benoemd en een aantal vragen ter toekomstige beantwoording medegegeven. DE GUIGNES heeft aan dit geleerde ligchaam een groot aantal zeevaart- en sterrekundige waarnemingen medegedeeld. In 1794 en 1795 vergezelde hij het Nederlandsche gezantschap naar het hof te Peking; de Heer TITSINGH, hoofd van hetzelve, heeft hulde gedaan aan de diensten, welke hem door DE GUIGNES waren bewezen, door de gemakkelijkheid, waarmede deze het Chineesch sprak. Na een verblijf van 17 jaren in China kwam hij in den jare 1801 in Frankrijk terug, waar hij vervolgens verscheidene werken uitgaf, zoo als: *Voyages à Péking, Manille et l'Ile de France.* Paris 1808, 3 vol. 8°. met Atlas. — *Réflexions sur les anciennes observations astronomiques des Chinois, et sur l'état de leur empire dans les temps les plus reculés. Dictionnaire Chinois, Français et Latin.* Parijs, ter keizerlijke drukkerij, 1813 zeer groot folio, van bijna 1200 bladz. Dit woordenboek, hoewel aan vele aanmerkingen onderhevig geweest, is het eerste volkomene werk van dien aard, dat in Europa uitgegeven is, en is een waar meesterstuk van drukkunst. MONTUCCI en GROSIER zijn met DE GUIGNES aan het twisten geweest.

GUIL is volgens WEILAND eene mercie, die niet gedragen heeft. Ook een onwetend mensch. Volgens BILDERDIJK een oud, slecht en druilig paard; afkomstig van *gaul*, volgens hem hetzelfde als *vaul*, d. i. verklenrd van oudeedom.

GUILDFORD, hoofdplaats van het graafschap Surrey in Engeland met ruim 5,500 inwoners, die onder anderen een geregtshof en een' schouwburg bezitten en veel handel op Londen drijven.

GUILHELMUS TUYN. Zilveren munt der Beijersche graven van Holland, waarin een leeuw met het wapen in eene omtuining.

GUILHEN DE CASTRO. Zie CASTRO.

GUILLAC, vlek in het Fransche Departement Tarn, met ruim 6,500 inwoners en veel wijnbouw in den omtrek.

GUILLAUME (EDME), Kanunnik van Auxerre in de XVI eeuw, werd als hofmeester bij den beroemden AMIJOT geplaatst; hij vond, gelijk men zegt, een werktuig uit, om eene nieuwe verdienste aan den Gregoriaanschen kalender te geven. Hij was ook toonkunstenaar, en aan hem is men het muzijkinstrument, dat gewoonlijk *serpent* genoemd wordt, verschuldigd. Nadat het door hem uitgevonden was, is het echter nog zeer volmaakt geworden. = (MAITRE) was hofnar van HENDRIK IV, en vroeger een arm apotheker in Louviers. Bij het innemen dier stad door de Hugenoten, ontving hij een' slag met een' hellebaard, die hem het verstand verbijsterde. Hij gaf echter zulke snedige antwoorden, en was soms zoo geestig, dat de Koning hem bij zich nam en het hem geöorloofd was, om de hovelingen en pages te plagen zoo veel als hem gelustte. Men zegt, dat MAITRE GUILLAUME ook soms wel eens aan HENDRIK IV raad durfde geven. Vele schrijvers hebben hekelschriften onder den naam van *Maitre Guillaume* uitgegeven, ten einde daardoor geregtelijke vervolgingen te ontgaan; vooral waren dezelve in de XVII eeuw talrijk. GUILLAUME † te Parijs in 1605.

GUILLAUME (ST.) ook genaamd **GELLONE**, voerde eerst krijg onder de banieren van KAREL DEN GROOTE, verjoeg de Sarracenen uit Languedoc en ontving van den Keizer het graafschap van Toulouse en den titel van Hertog van Aquitanië tot belooning. In 808 zeide hij der wereld vaarwel, om zich alleen met zijn eeuwig heil bezig te houden, en trok zich terug in de vallei van Gelone, waar hij het klooster bouwde, dat daarna St. Guilhem (of Guillaume van de woestijn (*du désert*) genoemd is geworden. Hij leefde in die afzondering als een heilige en † er in 812 op den 28 Mei, den dag, waarop hij door de R. K. Kerk vereerd wordt.

GUILLELMUS TYRIUS. Zie op WILLEM VAN TYRUS.

GUILLEMAIN (CHARLES JACOB), een vruchtbaar schrijver, heeft zijn geheele leven door voor de kleine schouwburgen gewerkt. Hij was te Parijs in 1750 geboren en † er in 1799. Men zegt, dat hij bijna 400 Vaudevilles, kleine com.-parades enz. vervaardigd heeft, die in der tijd veel opgang gemaakt hebben, maar thans in Parijs zoo goed als vergeten zijn, onder anderen: *Annette et Basile* 1785; *Boniface Pointu et sa famille* 1782; *le mariage de Janot* 1783.

GUILLEMETS zijn de teekens vóór aan de regels geplaatst, waar de woordelijke rede van iemand *dadelijk* (*in oratione directa*) wordt uitgedrukt, hoewel zij ook wel in een ander geval tot de vestiging van bijzondere aandacht op het een of ander gebezigd worden. Thans gebruikt men eene herhaalde comma, oudtijds een dubbeld schuin streepje. Over de afleiding van dit woord zie men BILDERDIJK, *Verklarende geslachtlijst der Naamwoorden.* (1832) bl. 277.

GUILLET DE SAINT GEORGE (GEORGE), Geschiedschrijver en lid van de Akademie van schilder- en graveerkunst, was omstreeks 1625 in Auvergne geboren en † te Parijs, in 1805. Hij heeft onder anderen uitgegeven: *Les arts de l'homme d'épée, ou le Dict. du gentilhomme*, etc. Paris 1670; *Athènes ancienne et nouvelle* etc. 1675, uitgegeven onder den naam van GUILLET DE LA GUILLETIÈRE, broeder des schrijvers. Dit werk werd aangetast door den geleerden SPON, die GUILLET beschuldigde van over Griekenland te spreken, zonder hetzelve ooit gezien te hebben. GUILLET antwoordde door middel van eenige brieven, die, in 1679, in 12mo uitgegeven *zijn* geworden. Sedert heeft CHATEAUBRIAND de door SPON gedane verwijtingen herhaald, en hij houdt vol, dat het werk van GUILLET *niets dan een roman* is. Men heeft nog van hem: *Lacédémone ancienne et nouvelle, où l'on voit les moeurs et les coutumes des Grecs modernes* etc. 1676. *Vie de Mahomet II* ib. 1681.

GUILLOTIN (JOSEPH IGNACE), geboren in 1738, † in 1814, was na de Fransche omwenteling van 1789 gedeputeerde van Pacijs bij de Nationale Conventie, en hoewel hij de uitvinder van de toen in gebruik zijnde moordbijl niet schijnt geweest te zijn, werd deze naar hem *Guillotine* genaamd, dewijl hij derzelver gebruik, te Parijs althans, het eerst had voorgesteld. Hij beijverde zich sterk voor de vereeniging der inwendige geneeskunst met de chirurgie, en sloeg, in plaats van alle akademische waardigheden en titels, voor hen, die de geneeskunst mogen uitoefenen, den algemeenen naam van *Médecin* voor, welke later, in 1794, in dien van *Officier de Santé* veranderd werd.

GUILLOTINE is een scherpregterswerktuig, dat ten tijde der Fransche omwenteling, en wel op aanraden van den arts GUILLOTIN, (zie daar) werd ingevoerd, maar dat niet door hem uitgevonden is. Hetzelve bestaat uit eene tusschen 2 balken in de hoogte hangende bijl of stuk ijzer, hetwelk, door middel van een gewigt, van zelf op den nek des veroordeelden nedervalt, en het hoofd van den romp scheidt. *Guillotineren* is door middel van de valbijl dooden; *Guillotineridders* (*Chevaliers de la Guillotine*) werden spottend de Jacobijnen na hunnen val genoemd.

GUIMARAENS, Distrikt in Portugal, in de provincie *entre Minho e Douro*, met 4 vlekken, 253 kerspelen en ruim 167,000 inwoners. =, vlek, hoofdplaats van gemeld distrikt met een oud kasteel, *waarop* vroeger de Portugesche Koningen wel eens hun verblijf *hielden* en 7,400 inwoners, die van eenige linnenweverijen en messenmakerijen bestaan.

GUINEA. Groot land op de westkust van Afrika, dat zich, in den uitgebreidsten zin genomen, van kaap Vergas tot aan kaap Negro of van 9° N. B. tot op 15° Z. B. uitstrekt. Over den naamsoorsprong dezes lands, welke hetzelve genoegzaam buiten eenigen twijfel aan de Portugezen verschuldigd is, wordt veel getwist. Het wordt in twee groote, geheel ongelijksoortige, deelen verdeeld: Opper- en Neder-Guinea. Het eerste, doorgaans de kust van Guinea genaamd, strekt zich uit van 9° 30′ N. tot 1° Z. B. De Atlantische oceaan vormt hier eene zeer groote bogt, alsmede verscheidene kleine baaijen en inhammen. Ten noorden, d. i. aan de zijde der binnenlanden, zijn de grenzen niet juist bepaald. De grootste uitgestrektheid is in

de lengte 340 en in de breedte 80 mijlen. Een zoo uitgebreid land is in deszelfs bijzondere deelen ook zeer verschillend. Het ligt in de verzengde luchtstreek en heeft daarom ook eene heete, hier en daar, vooral aan de kust, zeer ongezonde luchtsgesteldheid, hetwelk door de moerassen nog vermeerderd wordt. De grond is aan de zee meestal vlak en laag; alleen in het binnenland heeft men bergen, die waarschijnlijk met ketenen, welke zich naar de kust van Afrika uitstrekken, zamenhangen. De aarde is over het algemeen zeer vruchtbaar; zandige of moerassige streken alleen leveren minder op. De rivieren zijn van geen groot belang, maar men heeft er eene menigte beken. Het is thans uitgemaakt, dat de Niger zich in de baai van Benin uitstort. Hoezeer de landbouw, uit luiheid en mindere behoefte, verwaarloosd wordt, vindt men hier echter de voortreffelijkste vruchten uit het plantenrijk, alsmede talloozekudden van alle tamme en wilde dieren, die Afrika voedt. Uit het delfstoffelijk rijk vindt men er vooral het bekende stofgoud, waarom (benevens het ivoor) de Europeanen hier thans genoegzaam alleen hunne vestigingen blijven bezetten. Behalve eenige weinige blanken zijn de inwoners allen negers, in verschillende kleinere en grootere stammen verdeeld, die ook onderling in gedaante, zeden en gevoelens doorgaans zeer onderscheiden zijn, hoewel ze, vooral in één punt, het grofste, dierlijke bijgeloof, genoegzaam allen overeenkomen. De kust van Guinea is door de zeevaarders zeer willekeurig in 6 deelen verdeeld, die elk weder bijzondere landen bevatten: 1e de Sierra Leona kust, 2e de Peperkust, 3e de Tand- of ivoorkust, 4e de Goudkust, 5e de Slavenkust, 6e de kust van Benin en Biafra; hoewel door de meesten No. 1 en 6 niet tot de Guineesche kust gebragt worden. Neder-Guinea wordt sedert eenige jaren dat groote land of verzameling van rijkjes genoemd, dat de zeelieden gewoonlijk de kust van Congo heeten; doch Congo beslaat slechts een gedeelte der kust. Het land Neder-Guinea ligt tusschen 1° en 15° 12′ gr. Z. B. Ook hier kan men de ware oppervlakte niet naauwkeurig bepalen. De lengte is 280 mijlen, de breedte omstreeks 150. De heete luchtsgesteldheid wordt er door de menigvuldige regens, de zeewinden, den sterken dauw en de gelijkheid van dagen en nachten zeer gematigd. Even als overal tusschen de keerkringen, heeft men er slechts twee jaargetijden, het drooge of den zomer, en het natte of den winter. De grond is langs de kust vlak; eerst in het binnenland vindt men eenige heuvels, terwijl verre landwaarts in, de hooge bergketen, die bijna door het midden van Zuid-Afrika loopt, gezien wordt. De aarde is zeer vruchtbaar, en draagt, bij de slechte bebouwing, toch dikwerf honderdvoudige vruchten. Er zijn eenige kustrivieren; alleen de Zaire komt van diep uit de binnenlanden. Men kent den ongelukkigen uitslag van Tuckey's togt op dezelve. Ook hier zijn geene groote meren bekend, gelijk wij omtrent de eigenlijke voortbrengselen van dit land, dat tot heden toe door geene bekwame natuurkenners bezocht is, behalve het medegedeelde door Grandpré en Tuckey, niets dan de berigten van zeelieden en zendelingen hebben. De voornaamsten zijn goud, zilver, zeer fijn koper en eenige andere metalen, vele soorten van koren, peulvruchten, suiker, tabak, peper, enz. De inwoners zijn eenige weinige Portugezen, derzelver afstammelingen, eenige Schagga's, die zich hier ingedrongen hebben, verder allen negers, minder zwart, dan die van Opper-Guinea, doch in het klapperen met de tong en in grootte hier en daar met de Hottentotten overeen komende. De voornaamste stammen zijn de Congosche, Loangosche, N'Golasche, Matambasche en Bengueler. Zij zijn doorgaans goede menschen; de ondeugden der kustbewoners, die bedorvener zijn dan degenen, die meer landwaarts in wonen, moeten voor een groot gedeelte aan hun verkeer met de Europeanen worden toegeschreven. Zij staan nog op eenen lagen trap van beschaving. Het Christendom is er hier en daar, doch veelal nog in eenen zeer verbasterden staat, ingevoerd. De regering is, in de meeste Staten, eenhoofdig en zeer willekeurig, hetwelk ook veelal de oorzaak is van den geringen voortgang in werkzaamheid en beschaving; geen neger bouwt meer dan hij noodig heeft, dewijl het overschietende hem anders als schatting afgedwongen wordt. De hofstoet is in vele Staten zeer aanzienlijk en dikwerf van zonderlinge étiquettes of gebruiken vergezeld. Men kan deze kust zeer goed in drie deelen verdeelen: 1e Het noorderdeel, waartoe Loango, Kacongo en N'Goyo behooren; 2e het middeldeel of Congo; 3e het Zuiderdeel of N'Gola (Angola) Matamba en Benguela. Zie voor een groot gedeelte op die artikelen. = (Bogt van), zeer groote golf van Afrika, tusschen kaap Palmas en kaap Lopez Gonsalvo; in dezelve storten zich onder anderen de Volta en de Benin; langs de kust bestaat er een gedurig oost- en vervolgens zuidwaarts loopende stroom, die misschien ontstaat door den snellen loop des waters, dat het eene halfjaar van de Noord- naar de Zuidpool vloeit, en dus in het andere gedeelte des jaars het water, dat alsdan van de Zuidpool af en om de Kaap de Goede Hoop naar de Noordpool stroomt, als opkeert. In deze bogt liggen verscheidene eilanden. = -EILANDEN. Zie op Linie of Equators-eilanden. = (Nieuw). Zie op Nieuw-Guinea.

GUINGAMP. Arrondissement van het Departement *Côtes du Nord* in Frankrijk, dat op 34¾ □ mijlen ruim 101,000 ingezetenen telt. =, hoofdplaats van hetzelve met 5,300 inwoners, die van den handel in koren, vlas, vee, linnen, enz. bestaan.

GUINGANS, doek, welks schering linnengaren en welks inslag katoen is.

GUINIE is eene bekende Engelsche goudmunt, van vroeger tijd, op de V. Z. des Konings beeldtenis, op de K. Z. het wapen des lands dragende. Tegenwoordig slaat men in derzelver plaats heele en halve souvereins. De Guinies of Guineas ontvingen hunnen naam van het stofgoud, dat, in de XVI eeuw van gemelde kust komende, tot het vervaardigen derzelve gebezigd werd.

GUIPUSCOA. Grens- en Zeeprovincie van Spanje, het oostelijk deel der Vasionas, tusschen de zee van Biscaije, Frankrijk en Alava; op ruim 30 □ mijlen bevat dezelve, in 2 steden, 65 vlekken, 17 dorpen, 76 gemeenten en 120 kerspelen, ruim 105,000 inwoners. Het is de kleinste van de Baskische gewesten; het land ziet er doorgaans fraai uit; hooge gebergten zijn deels met altijd groene bosschen bedekt, deels altijd kaal. De kusten zijn met rotspunten omringd en openen tusschen dezelve kleine baaijen of golven, die zeer goede havens daarstellen. De aangename dalen, welke tusschen de hooge bergen gevormd zijn, worden door ontelbare beken in alle rigtingen doorsneden. Geene der rivieren in deze provincie is bevaarbaar; zij hebben slechts eenen korten loop en ontspringen op het grensgebergte. De grond in de dalen is schraal en rotsig en daardoor onvruchtbaar, doch de luchtsgesteldheid is zacht en gezond, terwijl de zeewinden de lucht reinigen. Grijsaards van 90 en 100 jaren zijn hier niet, zoo als in andere deelen van Spanje, eene zeldzaamheid. De zeer vlijtige inwoners kunnen niet meer dan ⅓ van het benoodigd koren winnen. Behalve de gewone tarw, heeft men hier ook de Turksche (maïs) garst, boonen, peul- en boomvruchten en een weinig wijn. De veeteelt is er van weinig belang. De voornaamste rijkdom des lands bestaat in de bosschen, die vele, ook groote, wilde dieren bevatten. Er wordt aan de zeekust veel visch gevangen. De bergen bevatten onderscheidene delfstoffen, waarvan echter alleen ijzer, koper en bronzout verzameld wordt. De artikelen van uitvoer zijn: ijzer- en koperwerk, appeldrank, boomvruchten en hout; ingevoerd wordt er tarw, rundvee, wijn, olie, koloniale en fabrijkwaren. De inwoners zijn goedhartig, rondborstig en arbeidzaam, doch niet zeer verlicht. In 1833 en 34 was hier, na den dood van Ferdinand VII, het brandpunt van den opstand tegen het bewind der Koningin. Uit Guipuscoa loopt over Irun en de Bidassoa (grensrivier) een der hoofdwegen naar Frankrijk op Bayonne. De hoofdstad is S. Sebastiaan.

GUIRAN (Gaillard), Oudheidkundige, geboren te Nimes in 1600, † in 1680, heeft de volgende werken nagelaten: *Antiquitates Nemausenses; Inscriptiones antiquae urbis et agri Nemausensis* etc.; *de re numoria veterum*, 3 deelen in fol. en in 8S. *Explicatio duorum vetustorum numismatum Nemausensium ex aere* 1655-1659. 4°. Guiran was raadsheer te Nimes. In zijne moedertaal heeft hij geschreven: *Notes et commentaires sur le style, ou formulaire des lettres qui se dépêchent ès cours de Nismes*, 1650.

GUIRLANDE is eene algemeen gebruikelijke ineenvlechting van bloemen, welke op eene aangename wijze geschakeerd zijn. = in de fabelkunde een hoofdversiersel in den vorm van een' krans, zamengesteld uit bloemen, met vruchten en bladeren doormengd, waarvan men Janus voor den uitvinder houdt.

GUISCARD (Robert), volgens sommigen Wijshart, Hertog van Apulië en Calabrië, een der dapperste veldheeren van de XI eeuw, zoon van Tancredo Hauteville, een Normandisch edelman, omstreeks 1015 geboren, begaf zich, zoodra hij de wapenen dragen kon, bij zijne broeders Willem met den ijzeren arm, Drogon en Humphrey in Italië. Hij muntte bij een aantal gelegenheden uit door zijne stoutmoedigheid, en werd na den dood van Humphrey tot graaf van Apulië uitgeroepen. Vervolgens vermeesterde hij Calabrië, bevredigde dit land door zijne standvastigheid en goedertierenheid, verjoeg de Sarracenen van Sicilië, alsmede uit het overige van Italië, en vereenigde binnen korten tijd al de provinciën onder zijne magt, die thans het Koningrijk Napels vormen. Hij bragt zijne wapenen ook naar het Oosten, overwon Alexis Comnenus, drong door in Epirus, en bragt den schrik tot in Konstantinopel. Door den inval van Hendrik III, Keizer van Duitschland, naar Italië teruggedreven, liet hij Bohemond aan het hoofd van zijn leger, dwong den Keizer om terug te trekken, en begaf zich daarna met versche troepen weder naar het Oosten. Na de eilanden van den Archipel veroverd te hebben, besloot hij op Konstantinopel aan te rukken, toen hij in den jare 1085 op het eiland Cephalonia door eene aanstekelijke ziekte aangetast, daaraan †. Zijne geschiedenis is door Willem van Apulië en Goffredo Malaterra beschreven geworden.

GUISE, klein stadje in Frankrijk, Departement Aisne, aan de Oise met fabrijken en 3100 inwoners. = (Jacques de) werd in de XIV eeuw te Bergen in Henegouwen, van aanzienlijke ouders, geboren en † te Valenoijn den 6 Februarij 13⅞⁄₉. Hij was een Franciskaner monnik. Hij besteedde al zijnen van ander onderwijs overschietenden tijd aan het onderzoek der geschiedenis van zijn vaderland. Hij doorzocht de kloosterboekerijen en charterkamers van onderscheidene steden. De vrucht hiervan was zijn beroemd werk: *Annales Hannoniae*, loopende tot 1390. Filips de Goede liet daarvan eene Fransche vertaling maken. Tot dus verre is het werk van Guise slechts

tot aan het jaar 1258 gedrukt, iets dat zeer te bejammeren is = (Nicolas de), omstreeks het midden der XVI eeuw, te Bergen in Henegouwen geboren, omhelsde den geestelijken stand, werd Kannunik te Kamerijk, en † daar in 1621. Hij was een geleerd man, vooral in de oude en nieuwe geschiedenis. Hij gaf uit: *Mons, Hannoniae Metropolis: interjecta comitum Hannoniae chronologia.* Dit werkje wordt zeer geprezen door Paquot, die er echter op aanmerkt, dat hij wel wat partijdig is voor zijne vaderstad, en te kort is over sommige zaken, welke breeder verdienden vermeld te worden. Ook Dewez prijst de Guise. =, naam van een deels beroemd, deels berucht geslacht in Frankrijk, dat in de geschiedenis van gemeld land eene groote rol speelt; wij zullen de voornaamste uit hetzelve opnoemen. = (Jean de), Kardinaal van Lotharingen, geboren in 1498, minister van staat onder Frans I en Henrik II, tot Kardinaal verkozen in 1518, bragt veel toe tot de beroemdwording van zijn geslacht door zijne prachtliefde en de talenten, waarvan hij in het bestuur van den Staat bewijzen gaf. Hij † in 1550. = (Antoinette de Bourbon, Hertogin de), dochter van Frans van Bourbon, graaf van Vendôme, in 1494 op het kasteel van Ham geboren, in 1513 gehuwd aan Claudius, eersten Hertog van Guise, waarbij zij 3 zoons en 4 dochters had, onderscheidde zich door hare vroomheid en kinderliefde. Van haar hebben vele godsdienstige stichtingen haren oorsprong. Zij † in 1583 te Parijs. Hare lofrede bevindt zich in de *Dames Illustres* van de Coste. = (François de Lorraine, Hertog de), beroemd Fransch veldoverste, geboren in 1519 uit Claude I, Hertog de Guise, had op zijn 33 jaar nog slechts het bevel over eene compagnie gend'armes. In 1552 werd hij tot Luitenant-generaal in de 3 bisdommen benoemd. In het volgende jaar verdedigde hij Metz tegen Karel V, onderscheidde zich in 1554 in den slag van Renti en werd het volgende jaar op verzoek van Paulus V naar Italië gezonden, om de overwinning van het koningrijk Napels op zich te nemen. Na den ongelukkigen dag van S. Quentin in het vaderland teruggeroepen, bevrijdde hij de hoofdstad, die door een Spaansch leger bedreigd werd, en ontving met eene onbepaalde magt den titel van Luitenant-generaal der legers binnen en buiten het rijk. Doch wij kunnen 's mans daden niet alle vermelden. In de godsdienstoorlogen was hij steeds een ijverig Katholijk; men noemde hem den *redder des vaderlands.* Toen hij in 1563 aan den burgeroorlog een einde wilde maken, door het innemen van Orleans, werd hij door een' edelman, Poltrot genaamd, vermoord. Zijn leven is door de Valincour beschreven (Parijs 1681). = (Charles de), meer bekend onder den naam van *Kardinaal van Lotharingen*, broeder des voornoemden, in 1525 te Joinville geboren, Minister van Frans II en Karel IX, een der voornaamste bewerkers van de burgeroorlogen in Frankrijk, en een der eerste hoofden van de Ligue, heeft den glans zijner groote hoedanigheden verduisterd, door misbruik van gezag en kwellingen, die hem bij alle klassen van burgers hatelijk maakten. Hij was welsprekend, en predikte dikwijls met bijval; maar zijne redenen hadden geen ander doel, dan het volk tegen de Protestanten op te hitsen. Hij verzettede zich tegen de onregtvaardige aanmatigingen van het hof van Rome, deed nuttige wetten uitvaardigen, begunstigde de beöefening der letteren, stichtte de hoogeschool van Reims en een aantal andere stichtingen; men verwijt hem van de oude benden hervormd te hebben, die hij niet tot zijne belangen had kunnen overhalen; van hunne klagten te hebben afgestooten, door een' met de galg te bedreigen; van zich tegen de burgerlijke verdraagzaamheid jegens de Protestanten verklaard te hebben met eene drift, die voor Frankrijk de noodlottigste gevolgen had; eindelijk van te hebben gepoogd om in Frankrijk de hatelijke regtbank der Inquisitie in te voeren. Hij † te Avignon in 1574 ten gevolge van eene geweldige koorts, welke hij gekregen had door het blootshoofds en blootvoets volgen van eene processie. Men heeft van hem *Harangues* of redevoeringen, te Poissy en in het concilie van Trente uitgesproken, brieven, leerredenen, een' Latijnschen Commentarius over de regering van Henrik II, uitgegeven onder den naam van Pascal (zie op Pierre Pascal). Zijn leven door d'Auvigny bevindt zich in de *Hommes Illustres de France*, Dijon 1742. = (Lodewijk I van Lotharingen, Kardinaal de), broeder der voorgaanden, geboren in 1527, † in 1578, Bisschop van Metz, had den naam van weinig woelziek te zijn en, zoo als l'Estoile zegt: „zich zelden met andere zaken, dan die der keuken bemoeijende." = (Henrik van Lotharingen, Hertog van), oudste zoon van Frans, geboren in 1550, droeg eerst den titel van Prins van Joinville; hij diende het eerst in het beleg van Orleans onder zijnen vader, en zwoer van dien tijd af eenen haat aan de Protestanten en den Admiraal de Coligny, welken hij aan dezen laatsten in den hatelijken S. Bartholomeus-nacht bot vierde. Hij onderscheidde zich achtereenvolgens in Hongarijë tegen de Turken, verder in Frankrijk zelf te Massignac, Jarnac en in het door Coligny belegerde Poitiers; hij ontving te Chateau-Thierri een schot aan de wang, waardoor hij den bijnaam van *Balafré* ontving. Zijne geene palen kennende eerzucht deed hem dingen naar de hand van Margaretha van Valois, daarna Koningin van Navarre; maar daardoor de gunst van het hof verloren hebbende, zocht hij die van het volk en vooral van de geestelijkheid, die niet dan met smart de aan de Hervormden toegestane voorregten aanzag. Dit gaf aanleiding tot de in 1576 gevormde zoogenaamde Heilige Unie, beter bekend onder den naam van Ligue. Dezelve vond hulp bij het hof van Rome en Filips II, wiens staatkunde medebragt, om den burgeroorlog te bevorderen in een rijk, dat hij voornemens was te verzwakken. Onder voorwendsel van de Protestanten te beöorlogen, tot ze geheel vernietigd zouden zijn, trok Guise tegen de Duitschers op, die ten getale van 30,000 man in Frankrijk waren gekomen, om zich bij het leger van Henrik van Bourbon te voegen; hij sloeg ze; doodde er 24,000 en dwong de overigen om de vlugt te nemen. Naar Parijs geroepen door de partij der *zestien*, kwam hij er, niettegenstaande het verbod des Konings, en zag zich op den dag der versperringen (barricades) op het punt om zich van den persoon des Konings meester te maken; hij had nog slechts een' stap te doen om den troon te beklimmen; maar hij raadpleegde en was verloren. De Koning trad in onderhandeling, stond alles toe wat men vorderde, en dacht verder slechts aan middelen, om zich van deze eerzuchtigen te ontslaan. Guise werd vermoord op het oogenblik dat hij het vertrek des Konings wilde binnentreden, 23 December 1588; zijn broeder onderging des anderen daags hetzelfde lot. De dood van Guise heeft het onderwerp tot verscheidene treurspelen opgeleverd, waaronder vooral de *Staten van Blois* (ook in het Nederduitsch voorhanden) van Raynouard, 1814 en de *Mort de* Henri de Guise van Dimbert de Flegny aandacht verdienen. = (Lodewijk van Lotharingen, Kardinaal de), zijn' broeder, Lodewijk I, geboren in 1556 in het Aartsbisdom van Reims, in 1574 opgevolgd, doch daarvan eerst in 1583 bezit nemende, verliet weldra zijnen post, om zich te Parijs met zijnen broeder aan het hoofd der *Ligueurs* te plaatsen. Dadelijk na den moord van den Hertog de Guise werd de Kardinaal aangehouden en des anderen daags gedood. Er zijn in der tijd 105 stukjes ter regtvaardiging der Guises uitgekomen. = (Catharina van Kleef, Hertogin van), dochter van Frans van Kleef, Hertog van Nevers, geboren in 1547, was weduwe toen zij Henrik I van Guise huwde. Toen zij den dood van haren man, in 1588 te Blois vermoord, vernam, deed zij veel moeds blijken en bood aan het Parlement een verzoekschrift tegen Henrik III aan; eene maand later verloste zij van een' zoon, wiens geboorte door de aanhangers der *Ligue* zeer gevierd werd. Onder de regering van Henrik IV verscheen zij weder aan het hof, won het vertrouwen van dien vorst, verkreeg voor haren zoon het bestuur van Provence, en † te Parijs in 1633. Vanel heeft in zijne: *Galanteries de la cour de France* uitvoerige bijzonderheden over het leven dezer vorstin medegedeeld. = (Karel van Lotharingen, Hertog van), oudste zoon van Henrik van Guise en Katharina van Kleef, geboren in 1571, werd te Blois, op den dag des moords van zijnen vader, gegrepen en op het kasteel van Tours gevangen gezet. Hij ontsnapte in 1591, en werd te Parijs met groote vreugde ontvangen. De Staten van Parijs stelden voor, om hem tot Koning van Frankrijk te verklaren en hem de infante van Spanje te doen huwen; maar de Hertog van Mayenne deed dit plan afspringen. Karel van Guise onderwierp zich aan Henrik IV, en deed onderscheidene steden, die het nog met de Ligue hielden, onder 's Konings gezag terugkeeren. Ten gevolge van den naijver van Richelieu van het hof verwijderd, begaf hij zich in 1631 naar Florence, en † te Cuna bij Sienna in 1640. = (Lodewijk III van Lotharingen, Kardinaal van), broeder des vorigen, in 1575 geboren, werd van zijne jeugd af tot den geestelijken staat bestemd en ontving den titel van Aartsbisschop van Rheims, daarna in 1615 den Kardinaalshoed. Hoewel geestelijke, volgde hij den Koning in 1621 op zijnen krijgstogt naar Poitou; hij onderscheidde zich zoo bij den aanval op eene der voorsteden van S. Jean d'Angely, dat hij eenige dagen daarna ziek werd en † te Saintes in 1621. Hij had bij Charlotte des Essarts, eene der maitressen van Henrik IV, 5 kinderen, waarvan de 3 zoons groote posten verkregen; de 2 dochters werden rijk uitgehuwelijkt; onder anderen is omtrent dezen prelaat uitgegeven: *la Mort généreuse d'un Prince Chrêtien, tirée sur les dernières actions et paroles du Card.* de Guise. Reims 1623. = (Louise Margaretha van), zie Conti. = (Henrik II van Lotharingen, Hertog van), 4e zoon van Karel van Lotharingen, geboren in 1614, maakte zich bekend door zijne romaneske liefdegevallen, tweegevechten en spilzucht. In zijne liefde met Anna van Mantua door den Kardinaal de Richelieu gehinderd, trad hij in de befaamde *ligue confédérée pour la paix universelle de la Chrêtienté*, begaf zich naar Brussel, om daar het bevel der vereenigde troepen van het huis van Oostenrijk op zich te nemen, en huwde in die stad Honorée van Berghen, weduwe van den Graaf de Bossut; zich met het hof verzoend hebbende, kwam hij in Frankrijk terug, verrocht om het vernietigen van zijn huwelijk, en ging in 1647 naar Rome om dit te verkrijgen. Op dat zelfde tijdstip gaven hem de Napolitanen, tegen Spanje opgestaan, den titel van Opperbevelhebber huns legers. De Hertog van Guise versloeg de Spaansche troepen, en maakte zich van de regering meester; maar weldra moest hij Napels ruimen en werd hij gevangen naar Madrid gevoerd. Hij † in 1664 zonder kinderen. = (Don Claude de), Abt van Cluni, natuurlijke zoon van Claude I, Hertog van Guise, geboren te Dijon omstreeks 1540, nam het geestelijke kleed te

S. Denis aan, werd eerst benoemd tot Abt van S. Nicaise te Reims, daarna tot Coadjutor van den Kardinaal KAREL VAN LOTHARINGEN te Cluni, en eindelijk in 1574 tot Abt van dat klooster; hij was een der hevigste aanhangers der *ligue*, werd begrepen in de (1594) door HENRIK IV uitgevaardigde *vergiffenis*, en † in 1612. In de *Mémoires de Condé* wordt hij, volgens BEAUVAIS, zeer pertijdig behandeld.

GUISLAIN (SAINT), of **GHISLAIN**, klein stadje in het koningrijk België, provincie Henegouwen, met sluizen ter verdediging van Bergen. In 1822 waren hier 1170 inwoners.

GUIT, bekend woord voor *spotboef* of *deugniet*, van *guiten*, hetzelfde als *juiten*, vrolijk zijn, dartelen.

GUITARRE is een vroeger bijkans alleen in Spanje en Italië, later ook in de meer noordelijke landen, zeer geliefd muzijkinstrument, dat de gedaante van eene cither of luit, maar eenen lengeren hals heeft en meest gewoonlijk met 6 snaren bezet is, welker stemming is als volgt: *e, a, d, g, h, e*. Dezelve hangt aan eenen over de schouders des spelers gaenden band; de snaren worden met de linkerhand gegrepen en met de regter aangeslagen. Als een tot begeleiding van kleine liederen en gezengen zeer aangenaam instrument, heeft het zich den toegang in de meer beschaafde kringen en vooral bij de juffers weten te verschaffen.

GUL, de naam van eenen jongen of kleinen kabeljaeuw. =, ondtijds beteekende dit woord volgens BILDERDIJK ook eene draaikolk.

GULDELING, naem van eene zekere appelsoort.

GULDEN is de eenheid van het Nederlandsche muntstelsel, en wordt verdeeld in 100 Cents; er zijn stukken van 3, 2½, 2, 1½, 1, ½ en ¼ Guldens in omloop; alle berekeningen geschieden in Guldens en Cents, waarin de gangbare oude munten herleid en gerekend worden. = (FLORENN, FLORIN) was oorspronkelijk eene gouden munt te Florence geslagen; naderhand *Goudgulden* genaamd, waarnaar de oude gulden in het zilver geslagen werd en nog wordt. In Duitschland geldt deze munt 16 Gr. of 60 Kreuzer. Er zijn ook rekeningsmunten van verschillende waarde, die dezen naam dragen, zoo als te Augsburg van 20 Gr. 4 Pf. Een Herren- of Heerengulden (Keulsche zilvermunt) doet ongeveer 1 Thaler. Een Mariëngulden is 20 Mariëngroschen, een Poolsche gulden of 4 Groschen is de waerde van 30 Cents Nederlandsch. Onze tegenwoordige Nederlandsche Gulden ontstond uit den halven Leeuwendaalder; in 1606 kwam er eene ordonnantie of plakaat op dezelve, en in 1816 de tegenwoordige muntwet nopens ons stelsel in het licht.

GULDEN-GETAL is een getal, dat aantoont, hoe veel jaren sedert de laatste voltooijing van den Maan-cirkel verloopen zijn. De Maancirkel is een tijdperk van negentien jaren, waarvan het eerste één jaar vóór het begin van onze tijdrekening aanvangt. Om voor een bepaald jaar het Guldengetal te berekenen, behoeft men dus slechts bij het jaartal de éénheid op te tellen en deze som door 19 te deelen, als wanneer het overschot der deeling het begeerde Guldengetal zal wezen. Het diende ondtijds om de schijngestalten der maan vooruit te bepalen, waartoe het heden ten dage, om de betere hulpmiddelen die ons ten dienste staan, niet meer gebruikt wordt; echter worden naar hetzelve de bewegelijke feestdagen geregeld. Zie verder MAAN-CIRKEL.

GULDENGROSCHEN is hier en daar in Duitschland niet anders dan een Gulden. Bij de Saksische bergleiden wordt nog heden ten dage een Thaler — Güldengroschen genaamd.

GULDENSTAEDT (JAN-ANTONIE), natuurkundige, in 1745 te Riga geboren, doorkruiste het noorden van Rusland, de woestijnen der Krim, de oevers van den Don en de landen van den Caucasus, en deed overal rijke ontdekkingen van voorwerpen van natuurlijke historie. In 1775 te Petersburg teruggekeerd, werd hij in die stad tot hoogleeraar in zijn vak aangesteld, en † er als slagtoffer van zijne opofferingen in eene pestziekte, die er in 1780 groote verwoestingen aanrigtte. De talen der volksstammen van Tartarijë en Georgië waren hem bekend. Van 1787—1791 kwam, in twee 4° deelen met kaarten en platen, in het Hoogduitsch te Petersburg in het licht zijne *Reis door Rusland en de bergen van den Caucasus*; in 1815 veel naauwkeuriger door J. VON KLAPROTH te Berlijn uitgegeven. In 1777 gaf hij in het Fransch uit: *Mémoires sur les produits de la Russie, propres à tenir la balance du commerce toujours favorable*. In het Latijn gaf hij onderscheidene verhandelingen over natuurlijke historie en kruidkunde uit (in de werken der Petersburgsche Akademie) en andere over de geschiedenis, aerdrijkskunde en statistiek in den *Calendrier hist. et géogr. de St. Pétersbourg*.

GULIK (JAKOB VAN), Minnebroeder, kwam in 1393 te Utrecht, gaf zich uit voor geestelijk Prelaat, en vertoonde daarvan eenige verdichte brieven. De Bisschop BLANKENHEIM stelde hem aan tot Vicaris en Wij-bisschop; welk ambt hij bijna 6 jaren bediende. Als het daarna ruchtbaar geworden was, dat hij geene wijding ontvangen had, werd hij gevangen en in een' ketel met kokend water geworpen, waaruit de Bisschop hem levend deed halen en vervolgens onthoofden. Die door hem tot Priester gewijd waren moesten op nieuw gewijd worden. Sommige van deze verlieten den geestelijken staat en begaven zich in het huwelijk. = (GERRIT VAN) gaf van 1754—1770 vier verschillende ellendige tooneelstukken uit.

GULP, eene groote baar waters, ook eene groote teug. =, kleedermakerswoord, om eene kleine opening vóór in eene broek aan te duiden. GULPEN is inzwelgen.

GUMAL. Deze naem is sedert de uitgeve van het veel gelezen werkje *Gumal en Lina*, door LOSSIUS, meer bekend geworden. Uit het Hebreeuwsch afgeleid, kan dezelve *hersteller* of *weldoener* beteekenen.

GUMBINNEN, Regtsdistrict in het koningrijk Pruissen, voor een groot gedeelte uit het voormalig Litthauwen bestaande; op 297 □ mijlen bevat hetzelve, in 19 steden, 13 vlekken, 2954 dorpen, 94 kerspelen, ruim 46,880 haardsteden en bijna 370,000 inwoners. =, kreits in voornoemd regtsdistrict met 21,100 inwoners. De grond is vlak en langs de Pisse moerassig, maar anders vrij hoog en van goede bosschen voorzien. Men bouwt er tarw, rogge, gerst, peulvruchten, raapzaad, vlas, een weinig tabak en hop. De veeteelt is er van veel belang. De voornaamste paardenstoeterij van geheel Pruissen is hier gevestigd. =, hoofdstad van gemeld distrikt met ruim 6,000 inwoners. Zij is wel gebouwd, is de zetel der regeringscollegiën, heeft eene openbare boekerij, een genootschap voor arme studenten enz. Er zijn kousen- en linnenfabrijken enz.

GUMOËNS (NICOLAAS DE), den 28 December 1832, ten gevolge van zijne wonden, bij het beleg des kasteels van Antwerpen bekomen, †, werd in 1790 te Orbe in Zwitserland geboren. Hij was een zoon van den Luitenant-kolonel DE GUMOËNS, die in 1798 bij de verdediging van zijn vaderland sneuvelde, en kleinzoon van den generaal DE GUMOËNS, Kolonel van het Bernsch regement van dien naam, dat in Nederlandsche dienst stond. Na eenige jaren te hebben doorgebregt bij zijnen achtenswaardigen bloedverwant, den heer DE MULLINEN, die de eerste zorg voor zijne opvoeding droeg, werd hij op de militaire genieschool te Weenen geplaatst, waaruit hij in 1806, als vaandrig, in het regement van den Prins VAN LIGNE trad. Hij woonde met onderscheiding de veldtogten van 1805 en 1808 bij, en, in den laatsten, werd hij, tot belooning voor zijne dapperheid en bekwaamheden, tot Luitenant der grenadiers bevorderd. In 1810 noopten de vrede van Weenen en het bondgenootschap van Oostenrijk met Frankrijk hem zijn ontslag te nemen, en in Spanje gelegenheid te zoeken, om de zaak te dienen, voor welke hij het eerst gestreden had. Over Turkije derwaarts reizende, voegde hij zich bij den Aartshertog FRANS, broeder van den Aartshertog FERDINAND, die, om dezelfde redenen, dienst op het Sicilieeiland ging zoeken. Zij kwamen te Kadix, op het oogenblik dat de Franschen die stad belegerden. Het regentschap stelde den heer DE GUMOËNS terstond als Kapitein aan, en belastte hem met de oprigting van een nieuw corps, onder bevel van den Engelschen generaal DOYLE, die, spoedig zijne verdiensten opgemerkt hebbende, hem tot zijnen Adjudant koos. De heer DE GUMOËNS diende in deze betrekking tot na het opbreken van het beleg van Kadix, en werd daarna geplaatst bij den algemeenen staf van het Engelsch-Spaansche leger, dat de Franschen dwong het koningrijk Valencie en Katalonië te ontruimen. Hij nam een ijverig aandeel aan de herovering van Tarragona en van het fort Balequer, en aan de onderscheidene gevechten, welke in dat gedeelte van Spanje plaats hadden, en bekwam vóór het einde van den veldtogt den rang van Luitenant-kolonel. De begeerte om aan zijn vaderland nuttig te zijn, riep hem in 1815 in Zwitserland terug, tijdens het bondsleger op de been werd gebragt. Hij werd dadelijk bij hetzelve geplaatst als hoofd van den algemeenen staf der 1 divisie, welke Franche Comté binnen trok; in welke betrekking bij zich ook van zijne pligten op de uitstekendste wijze kweet. Eerst toen de Zwitsersche troepen naar hunne haardsteden waren gekeerd, begaf de heer DE GUMOËNS zich naar Holland, waar de diensten zijns grootvaders en zijn eigen naam hem een goed onthaal voorbereidden. Hij was Luitenant-kolonel van den staf, toen de Belgische omwenteling uitbrak. De dagbladen hebben in der tijd gewaagd van de gevaren, die hij geloopen heeft, toen hij, in September 1830, als parlementair door Prins FREDRIK der Nederlanden naar de zoogenaamde Brusselsche regering gezonden, op het punt was van door de menigte vermoord te worden, en gevangen werd gehouden. De moed en koelbloedigheid, waarvan hij te dezer gelegenheid blijken gaf, droegen ieders bewondering weg. Zijne gevangenschap was langdurig en moeijelijk; maar, gelukkig voor hem, verkreeg hij zijne vrijheid vóór den korten, maar roemrijken veldtogt van 1831. Vervolgens tot den rang van Kolonel bevorderd, was hij gedurende verscheidene maanden werkzaam in het Kasteel van Antwerpen onder den generaal CHASSÉ; waarna hij door den Prins van Oranje in het hoofdkwartier werd geroepen. Maar, toen de Citadel werd aangevallen, bewogen de gevoelens van gehechtheid, welke hij voor zijnen dapperen bevelhebber had opgevat, hem verlof te vragen zich bij dezen te voegen. De rapporten van den Generaal CHASSÉ getuigen van de wezenlijke diensten, welke hij hem, gedurende het gedenkweerdig beleg, bewees. Den dag vóór de overgave der Citadel, viel eene bom nabij hem, toen hij de gewone ronde deed; hij bekwam negen wonden; zes dagen daarna was hij niet meer. De kolonel DE GUMOËNS paarde met de bekwaamheden eens krijgsoversten al de hoedanigheden van het hart, welke achting en eerbied inboezemen. Hij moet zeker innig betreurd worden door

zijn vaderland, voor hetwelk hij de warmste liefde koesterde; maar voor zijne vrienden, en inzonderheid voor zijn geslacht, is zijn verlies onherstelbaar.

GUMPPENBERG (WILLEM), Jezuït, geboren te Munchen in 1609, te Inspruck in 1675 †, heeft onder anderen nagelaten: *Atlas Marianus, quo beatae virg. Mariae imaginum miraculosarum origines XII centuriis explicantur.* Munchen 1672, 2 deelen in fol.

GUNDLING (NIC. JERON.), regtsgeleerde te Neurenberg, in 1671 geboren, onderwees achtereenvolgens de wijsbegeerte, welsprekendheid en regtsgeleerdheid aan de hoogeschool te Halle. De uitgebreidheid zijner kunde deed hem dikwijls door het hof van Berlijn geraadpleegd worden; zijne diensten veroorzaakten zijne benoeming tot geheimraad. Hij † in 1729 als Rector der gemelde hoogeschool. Hij heeft vele goede werken nagelaten. = (JAKOB PAUL, Baron VON), Staatsman, geschiedschrijver en geheimraad van FREDRIK WILLEM I, Koning van Pruissen, bij Neurenberg in 1673 geboren, werd in 1705 tot hoogleeraar in de geschiedenis en statenkunde benoemd aan de door FREDRIK daargestelde Ridder-Akademie te Berlijn. Toen FREDRIK WILLEM I dezelve ophief, gaf hij GUNDLING de bovenstaande titels. Deze was een zonderling mensch, die wel eens voor hofnar speelde, tot aan zijnen dood, die in 1731 voorviel; hij heeft onderscheidene zeer goede werken nagelaten, die men met vrucht kan gebruiken. Zijn leven is beschreven in het woordenboek der Neurenbergsche geleerden.

GUNDWANAH, aanzienlijke provincie in het Presidentschap Bengalen; eigenlijk het land der Gonds of Goands, naar deszelfs oorspronkelijke bewoners, die nog verscheidene distrikten bewonen. Dit land ligt tusschen 17° 50′ en 24° 40′ N. B. en bevat op 5,800 □ mijlen ruim 3½ mill. inwoners. Het is eigenlijk eene hooge vlakte, waar zich bergen op bergen stapelen, en die nog niet volkomen bekend is. Er zijn echter ook vruchtbare dalen. De luchtsgesteldheid is gematigd. Landbouw en handwerken zijn zeker in deze provincie het minst van geheel Hindostan gevorderd. Het binnenland is eigenlijk slechts eene woestijn. De oorspronkelijke inwoners zijn bijna allen Hindoes, met weinige Mahomedanen vermengd; zij bestaan uit Mahratten, Goands of Gonds, Coands, Chundails en Karwa's. Sedert 1818 hebben de Engelschen zich van het grootste deel dezes lands meester gemaakt.

GUNGRAUR, aanzienlijke stad in de Oost-Indische provincie Malwa, en hoofdplaats van het distrikt (Pergnnnah) Gungraur; 23° 26′ N. Br., 75° 41′ O. Lte; 1498 voeten boven de oppervlakte der zee.

GUNNERUS (JOHAN ERNST), Deensch Oosterling en natuurkundige, in 1718 te Christiania geboren, werd in 1758 tot Bisschop van Drontheim benoemd, stichtte de koninklijke Noorweegsche Maatschappij, beoefende de natuurkunde met goeden uitslag en † in 1773 te Christianssund. Hij is bekend door de *Flora Norvegica*, waarvan het 1e gedeelte in 1766 te Drontheim en het 2e te Koppenhagen, in 1772, in folio is uitgegeven. Verder heeft hij nog eenige kleine stukjes aan het licht gebragt. LINNAEUS gaf den naam van *Gunnera* aan eene der planten door hem gerangschikt.

GUNST, oudtijds *jonst.* Dit woord heeft thans een mengsel van afdaling in zijne beteekenis, en wordt niet zonder erkentenis van meerderheid in geven, begunstigen of vergunnen genomen. Anders was de beteekenis bij HOOFT:

In de bladen van een roosje,
Vindt gij, o mijn zoetste Koosje
Kleene gift; waar zij zoo groot
Als de GUNST, te klein een doosje
Waar de gantsche wereldkloot.

= (PIETER VAN), of gelijk hij op zijne platen teekent A, was een goed portretplaatsnijder der XVIII eeuw, over wien men raadplege VAN EYNDEN en VAN DER WILLIGEN, *Geschiedenis der Vaderl. Schilderkunst*, Ie Deel, blz. 255. = (PIETER VAN), waarschijnlijk een zoon des vorigen, gaf in 1736 eene Psalmberijming uit, die niet verdient aan de vergetelheid overgegeven te worden.

GUNSTELING; wat dit woord in het gemeene leven beteekent, is te bekend, dan dat wij het hier zouden behoeven te vermelden. Wat het in de *geschiedenis* is, leert, helaas! de geschiedenis van bijna alle volken. Wanneer alle vorsten of vorstinnen-gunstelingen SULLY's waren geweest, zoude de vloek der volken niet op de nagedachtenis van zoo vele gunstelingen rusten. Een der laatste was de Rus NOVOSILSOFF bij den Grootvorst CONSTANTIJN, vroeger de Prins DE LA PAZ bij KAREL IV en FERDINAND VII van Spanje. In ons vaderland hebben de gunstelingen, Gode zij dank! *tot dus verre* nog geene groote rol gespeeld: het karakter van onzen Koning en dat van den Prins van Oranje waarborgen ons ook vooreerst; doch de natie zorge voor de toekomst, bij Koningen, die op den troon *geboren* zijn.

GUNTER (EDMUND) was een beroemd Engelsch wiskundige, geboren in 1581, † in 1626, nadat hij zeven jaren vroeger tot hoogleeraar in de sterrekunde te Gresham benoemd was. Hij heeft belangrijke uitvindingen gedaan. De schaal en sector van GUNTER zijn beroemd, voor de 5e maal herdrukt, kwamen zijne werken in 1673 in het licht. Deze is de volledigste druk.

GUNTERSTEIN, oud adellijk Huis, provincie Utrecht, schuins over de Kerk van het dorp Breukelen. Het heeft vroeger, onder anderen, aan OLDENBARNEVELDT behoord. In 1672 door de Franschen, door middel van buskruid vernield, is het daarna veel fraaijer herbouwd geworden.

GUNTHER, eigennaam. Dezelve wordt door DOLZ (in het werk: *die Moden in den Taufnamen*) als *roemvolle held* verklaard. = (JOHAN CHRIST.), een Duitsch dichter, omstreeks 1695 in Silezië geboren, toonde reeds zeer vroeg veel aanleg; de beroemde raadsheer J. B. MENKE wilde hem, toen GUNTHER zich verliederlijkte, op den regten weg terug brengen; maar niets hielp. Hij schreef voor geld en had een slecht hart. Hij † in 1723 in de diepste ellende. Zijne Duitsche en Fransche werken zijn voor de 6e maal te Breslau in 1764 uitgegeven. Zijne beroemdste ode is die op de overwinning van Prins EUGENIUS op de Turken.

GÜNZ (JUSTUS GOTTFRIED), geboren te Koenigstein in 1714, eerst hoogleeraar in de geneeskunst te Leipzig, later lijfarts van den Keurvorst van Saksen, † in 1754 te Dresden, behoort tot de verdienstelijke mannen, die den bloei der heelkunst in de XVIII eeuw in Duitschland bevorderden. Zijne werken betrekkelijk de breuken zijn vooral belangrijk, terwijl hij zich zoo wel door vele andere onderzoekingen in het gebied der ontleed- en heelkunst, als door de uitgave van sommige werken van GALENUS en andere oude geneeskundige schrijvers mede verdienstelijk maakte. Men heeft van hem: *Observationum Anat.-Chirurg. de herniis libellus; de calculum curandi viis, quas Chirurgi Galli repererunt,* en zeer vele kleine stukjes over ontleedkundige onderwerpen.

GURTLER (NIKOLAAS), Protestantsch godgeleerde, in 1654 te Bazel geboren, onderwees achtereenvolgens de godgeleerdheid, geschiedenis en welsprekendheid te Hanau, Bremen en Franeker, en † in laatstgemelde stad in 1711. Hij heeft verscheidene werken geschreven, onder anderen in het Latijn eene *Geschiedenis der Tempelieren*, voor de 2e maal in 1702 met bijvoegselen gedrukt. Ook een *Petit traité historique de l'état des réformés en France*, 1685, zonder zijnen naam uitgegeven.

GUSMÃO (BARTOLOMEO DE), een Portugeesch Jezuït, hoogleeraar der natuurkunde te Rio Janeiro; in 1677 te Lissabon geboren, was de eerste, die luchtreizen beproefde. Terwijl eenige pogingen in zijn collegie gelukt waren, wilde hij aan zijne ontdekkingen eene openbaarheid geven, die hem voordeelig zoude zijn, en begaf zich naar Lissabon; maar de Inquisitie deed hem in de gevangenis werpen, waaruit hij ontsnapte, zich naar Spanje begaf en ald. omtrent 1724 †.

GUST of GEUST, beteekent *niet dragtig*, en wordt bijna niet anders dan van koeijen gebezigd. Volgens WEILAND werd vroeger een maaltijd *gust* geheeten, waarbij spek noch vleesch gevonden werd.

GUSTA (FRANCESCO), Jezuït, in 1744 te Barcelona geboren, onderwees de godgeleerdheid te Valencia, begaf zich naar Italië, en toen zijne orde vernietigd was, zettede hij zich te Palermo met der woon neder, en † daar in 1816. Hij heeft zeer vele werken, ook van godsdienstigen inhoud, nagelaten. Wij vermelden hier alleen de navolgende: *la vita del March. di Pombal* Yverdon (Sienna) 1782. Ook in het Fransch door GATTEL vertaald (Lijon 1784) *Saggio critico sulle crociate; Memorie della revoluzione Francese; la Chiesa Russa, ossia origine, vicende e stato presente della medesima*, 2 vol. 8°.

GUSTAAF. *Koningen van Zweden van dezen naam.* GUSTAAF WASA, herschepper des Koningrijks en een der merkwaardigste vorsten zijner eeuw, was de zoon van een' Zweedsch edelman, werd in 1490 op het kasteel Lindholm geboren en was een der 6 gijzelaars, die aan Koning CHRISTIAAN II van Denemarken overgeleverd werden, toen deze vorst zich op de reede van Stokholm vertoonde, om zijne regten op de kroon van Zweden te doen gelden. Na eenige jaren gevangenschap, waarin hij over de bevrijding van zijn vaderland peinsde, gelukte het hem te ontsnappen; hij begaf zich naar Lubek, en verkreeg van de overheid aldaar de belofte van ondersteuning in zijne onderneming. Als boer verkleed, kwam hij in Dalekarlië, welks ingezetenen altijd hunnen haat tegen de vreemde verdrukking hadden betuigd; hij ontvlamde hunnen moed, stelde zich aan hun hoofd, trok naar Stokholm, belegerde die stad en vermeesterde ze in 1523. Korten tijd te voren was hem door de Staten, te Strengnes bijeengeroepen, de koninklijke waardigheid opgedragen; CHRISTIAAN werd van den troon vervallen verklaard, en korten tijd daarna verloor hij den schepter van Denemarken en Noorwegen. GUSTAAF wist den Staat, die door langdurig ongeluk uitgeput was, door zijne krachtige ziel weder te verheffen; hij onderhandelde met FREDRIK, Hertog van Holstein, den nieuwen Koning van Denemarken; verminderde den invloed van de geestelijkheid, die eene geheime genegdheid voor Denemarken behield; deed besluiten, dat een deel van het zilverwerk der kerken zoude dienen om de openbare schuld uit te delgen, en dat ⅔ van de geestel. tienden tot onderhoud des legers zouden gebezigd worden. Hij bragt eindelijk een' laatsten slag aan de magt der geestelijkheid toe door het besluit van 1527, bekend onder den naam van *Reces van Westeraas.* Dat besluit bevestigde al wat de Koning tot dus verre tegen de geestelijkheid gedaan had, en ontnam haar de sterke kasteelen, die dezelve nog in bezit had.

Het afschaffen van ettelijke godsdienstige gebruiken veroorzaakte eenige onlusten in het koningrijk; de ontevredene Bisschoppen en Priesters ruiden de boeren in Smaland, Westgothland en zelfs in Dalecarlië op; Gustaaf onderdrukte deze onlusten door moed en voorzigtigheid. In een' oorlog met Iwan Wasiliwitz, Czaar van Rusland, gewikkeld, die Finland en Lijfland wilde vermeesteren, nam Gustaaf maatregelen voor de verdediging dezer grenzen, en zijn voordeel doende met de eerste gunstige omstandigheden, sloot hij, in 1559, een bestand van 40 jaren. Na alzoo zijnen troon bevestigd, de partijen bedwongen, het bestuur hersteld, en een aantal nuttige instellingen, zoo als werkplaatsen bij de ijzermijnen, scholen, enz. daargesteld te hebben, gaf Gustaaf, die door ouderdom afgemat was, het bestuur over Zweden, dat thans eindelijk onder de Europesche mogendheden was opgenomen, in de handen van een' zijner zoons, Erik, en † korten tijd daarna in 1560. De Bisschop Olaus Celsius heeft het beste levensberigt van hem geschreven (in het Zweedsch). = Gustaaf Adolf of Gustaaf II, bijgenaamd de groote, geboren in 1594, kleinzoon van Gustaaf Wasa en zoon van Karel IX en Christina van Holstein, beklom in 1611, onder de gelukkigste voorteekenen, den troon; hij was ervaren in de fraaije letteren, geschiedenis, staatkunde, wijsbegeerte en wiskunde. Het volk stelde zoo veel vertrouwen in hem, dat hij vóór zijne meerderjarigheid (24 jaren) reeds de teugels der regering in handen kreeg. Zweden bevond zich toen in oorlog met Denemarken, Polen en Rusland; Gustaaf vermeed eenen veldslag, vergenoegde zich met de vorderingen des vijands te stuiten, onderhandelde eerst met de Deenen, meesters van Calmar en Elfsborg, sloot in 1613 vrede met hen; teekende eindelijk in 1617 een voordeelig verdrag met Rusland, en geen' anderen vijand dan Sigismund, Koning van Polen, hebbende, trok hij in 1621 met een groot leger tegen hem op. Geholpen door zijnen schoonvader, den Keurvorst van Brandenburg, Sigismund, dwong hij den Poolschen Koning tot eenen wapenstilstand. In 1625 vattede Gustaaf de wapenen weder op, maakte zich van onderscheidene plaatsen meester, en behaalde in 1626 eene groote overwinning. Niettegenstaande de hulp door den Keizer verleend, bleef Gustaaf op het einde meester van al de veroverde plaatsen in Lijfland en Pruissen. Toen keerde de Zweedsche Koning zijne wapenen tegen Tillij en Wallenstein, die Duitschland tot aan de oevers der Oostzee veroverd hadden; hij dwong den Keurvorst van Brandenburg om gemeene zaak met hem te maken, teekende een traktaat van onderstand met Frankrijk, ontzettede den Keurvorst van Saksen, en behaalde in de vlakte van Breitenfeld bij Leipzig op den 17 September 1631 eene overwinning, die geheel Duitschland met bewondering en schrik vervulde; Gustaaf nam maatregelen, om zijne overwinningen in het Noorden van Duitschland te behouden, en wel van Saksen tot aan de Oost-zee; hij behaalde in 1632 eene uitstekende overwinning aan de boorden van de Leck, wierp bezetting in de voornaamste plaatsen van Beijeren en vermeesterde de Rijksstad Augsburg. Eindelijk sneuvelde hij op den 18 Nov. 1633. (De Zweden sloegen in 1833 op het tweede eeuwfeest van zijnen dood eenen gedenkpenning). Tot in 1648 behielden de Zweden hunne overmagt, want, tijdens den vrede van Munster, waren zij de eerste magt van het Noorden. Zweden is aan Gustaaf een krijgswetboek verschuldigd, dat boven alle andere van dien tijd uitmuntte; hij maakte ook groote veranderingen in de taktiek en de inrigting der legers. In 1614 stichtte hij een geregtshof, verordende de inrigting van den rijksdag, den juisten tekst der constitutioneele wetten, het goedontginnen der mijnen, die 's Lands rijkdom uitmaken, de uitbreiding van den koophandel tot in Azië, Afrika en Amerika, de herschepping van de hoogeschool te Upsal, en de vorming van collegiën, bestemd om onderwijs en verlichting te bezorgen. Hij had *geschiedkundige gedenkschriften* geschreven, die in het paleis van Stokholm bewaard werden, doch eerst, na door eenen brand voor een gedeelte vernield te zijn, door B. Bergius uitgegeven zijn. Mauvillon, Harte en Hallenberg hebben in het Fransch, Engelsch en Zweedsch Gustaafs leven beschreven. De generaal Grimoard gaf in 1782 de *Conquêtes de Gustave Adolphe*, in 11 afleveringen, uit. = III, zoon van Adolf Fredrik en Louisa Ulrica, Prinses van Pruissen, te Stokholm in 1746 geboren, had lust in de behandeling van openbare zaken, en deed zich door zijne talenten bij de onrustige rijksdagen, in de laatste jaren van zijns vaders regering, onderscheiden. In 1770 kwam hij onder den naam van *Graaf van Haga* in Frankrijk, ontving in 1771 de tijding van den dood zijns vaders, werd in zijne afwezigheid tot Koning uitgeroepen, en in 1772, in Zweden teruggekeerd, gekroond. Bij zijne komst tot den troon, veranderde hij, zonder een' droppel bloed te storten, de in 1719 en 21, na den dood van Karel XII, gemaakte wetten, en herkreeg alle de voorregten der koninklijke waardigheid. De binnenlandsche verdeeldheden en onlusten schenen gedoofd, en de Zweden geroepen, om in vrede de vruchten te plukken van het bekende traktaat van gewapende neutraliteit, in 1780 met Rusland en Denemarken gesloten (een traktaat, dat zoo veel invloed had op den koophandel van het Noorden) toen er nieuwe stormen in den boezem van den rijksdag ontstonden. Ettelijke leden van den adel toonden hunne begeerte om het oude stelsel van regering te doen herleven; daarbij brak de oorlog met Rusland uit; de Deenen trokken aan de zijde van Gothenburg in Zweden; de binnenlandsche tegenstand verhinderde de krijgskundige ondernemingen van Gustaaf, maar ondersteund door 2000 Dalecarliërs en de bemiddeling van Engeland, Nederland en Pruissen, dwong Gustaaf Denemarken tot het teekenen van een verdrag van onzijdigheid; hij liet de afgevaardigden, die zich aan het hoofd van den tegenstand gesteld hadden, gevangen nemen en verijdelde hunne plannen geheel. Hij opende den veldtogt van 1790 met zoo vele voordeelen, dat de vrede den 14 Augustus geteekend werd. In het volgende jaar begaf Gustaaf zich naar Aken, om daar meer juiste narigten over de Fransche omwenteling in te winnen, en met Rusland, Oostenrijk en de Fransche Prinsen te onderhandelen. De staat der geldmiddelen gaf, in 1792, aanleiding tot hevige beraadslagingen in den Rijksdag; maar de grootste kalmte heerschte in Stokholm, en niets scheen dezelve te moeten storen, toen Gustaaf III, den 16 Maart 1792, op een gemaskerd bal in de opera, vermoord werd, en den 29 daaropvolgende †, nalatende een' zoon, Gustaaf, toen slechts 14 jaren oud en die niet lang na 's vaders dood †. Gustaaf III was een zeer geletterd vorst; hij heeft het Museum zijner hoofdstad met eene groote menigte standbeelden, schilderijen en gedenkpenningen verrijkt. Hij stichtte de Zweedsche Akademie van wetenschappen. Hij heeft *brieven, tooneelstukken, redevoeringen*, enz. nagelaten, welke in het Zweedsch uitgegeven en in het Fransch vertaald zijn geworden. = (Ericson), Prins van Zweden, zoon van Erik XIV en in 1568 geboren, was tot erfgenaam van de Zweedsche kroon verklaard geworden; maar na den val zijns vaders week hij uit naar Polen en was gedwongen in eene herberg te dienen. Door den Czaar, die hem beloofde Koning van Finland te zullen maken, naar Rusland geroepen, zag Gustaaf zich op het punt om den rang weder te bekomen, waarvan hij vervallen was; doch, daar men als voorwaarde daartoe stelde: dat hij van godsdienst veranderen en zich tegen Zweden verklaren zoude, verkoos hij liever in armoede te blijven voortleven en † in 1607, te Kaschin. Hij beöefende de wetenschappen, en in het bijzonder de scheikunde, en werd door de geleerden van zijnen tijd de tweede Theophrastus Paracelsus genoemd.

GUSTAFSKOELD (Abraham), Zweedsch hoofdman (kapitein) eerst bekend onder den naam van Hellichius, begunstigde de omwenteling, welke Gustaaf III in 1772 in den regeringsvorm maakte, gaf aan dezen vorst het fort Christianstadt in Skanië over, en ontving tot belooning den titel van Generaal, brieven van adeldom, het regt om den naam van Gustafskoeld (schild van Gustaaf) aan te nemen en in zijn wapenschild de letter G onder eene koninklijke kroon te plaatsen.

GUSTAVUS is volgens sommigen niet dan eene anagram of letter- (verplaatsing van *Augustus*.

GUSTIBUS (de) non est disputandum, een Latijnsch spreekwoord, beteekenende: over den smaak kan men niet oordeelen; ieder heeft zijn' eigen' smaak. De Franschen zeggen: *chacun a son goût*.

GUSTJE. Zie AUGUSTA.

GUTBERLETH (Hendrik), Hoogleeraar in de wijsbegeerte, geboren te Hirschfeld in 1592, † te Deventer in 1635, heeft in het Latijn uitgegeven: *Pathologie of verhandeling over de menschelijke aandoeningen, zoowel in het natuurlijke als zedelijke* (Herborn 1615). *Kort begrip van natuurkunde of natuurlijke wijsbegeerte* (aldaar 1623). *Verhandeling over de Tijdrekenkunde* (Amsterdam 1639). = (Tobias), geleerd letterkundige, geboren te Leeuwarden in 1674, † te Franeker in 1703, is bekend door zijne Latijnsche verhandeling: *over de Salische Priesters; over de geheimenissen van de Cabiren* [goden], uitgegeven te Franeker in 1703 en 4. Ook zag door hem de wijsgeerige spraakkunst van Scioppius en eenige andere werken het licht.

GUTHRIE (William), een Schotsch schrijver, in 1708 te Brechen geboren, kwam te Londen, nadat hij eenigen tijd het ambt van schoolonderwijzer uitgeoefend had. Hij trad in dienst van boekverkoopers en der Regering, en verkreeg in 1745 eene jaarwedde van de regering, welke hij tot aan zijnen dood, die in 1770 voorviel, behield. Onder de geschriften van Guthrie is algemeen bekend zijne Aardrijks-, Geschied- en Koophandelkundige spraakkunst, toegeschreven aan den boekhandelaar Knox, en waarvan men het sterrekundige gedeelte aan James Ferguson verschuldigd is. De 21e druk van dit werk kwam in 1810 te Londen uit. In het Nederduitsch is dit werk door den Hoogleeraar J. de Gelder vertaald, in het Fransch door Noël en Soulès. Men is aan Guthrie onderscheidene vertalingen van Cicero en Quintilianus verschuldigd.

GUTTEGOM of GUMMI GUTTA, eene gomhars, welke uit de *Stalagmites Gambogioïdes*, een' Oost-Indischen boom, druipt Zij wordt in de zon gedroogd, heeft eene geelrosse kleur, is ondoorschijnend en op de doorbraak glanzig, tot poeder wrijfbaar en van eenen scherpen, zoetachtigen, smaak. Van wege de schoone gele kleur, welke zij met water vermengd oplevert, is het gebruik derzelve als verwstof zeer algemeen. In de geneeskunst gebruikt men dezelve slechts zeer zeldzaam als een der hevigste purgeermiddelen.

GUTTEMBERG (Johan Gensfleisch of, zoo als men zegt in 1400 te Mentz geboren, wordt door de Duitschers voor den uitvinder der

boekdrukkunst gehouden. Het juiste jaar dier uitvinding weet niemand op te geven; alleen zegt men dat GUTTENBERG eerst op het denkbeeld kwam om de letters in houten platen te snijden, en hij daarna beweegbare letters in hout sneed. Deze eerste uitvinding zonde omstreeks **1438** hebben plaats gehad; toen bewoonde GUTTENBERG Straatsburg. De Franschen willen deze hunne (veroverde) stad dus als de wieg der drukkunst beschouwd hebben. In **1450** keerde GUTTENBERG naar Mentz terug, en verbond zich daar met FAUST (zie op BOEKDRUKKUNST). In **1455** scheidde deze laatste zich van GUTTENBERG en ging eene gemeenschap met SCHOEFFER aan, die het eerst metalen platen bezigde. GUTTENBERG rigtte alleen eene drukkerij te Mentz op, en men meent, dat het werk: *Hermanni de Saldis speculum sacerdotum* toen door hem gedrukt is geworden, en dat er op dien tijd ongeveer **10** werken van zijne persen zijn gekomen; maar men kan niets als gissingen daaromtrent opperen, dewijl GUTTENBERG zijnen naam niet bij zijne drukken plaatste. In **1465** werd hij tot edelman bij den vorst van Nassau benoemd, en † omstreeks **1468** te Mentz. Men kan verder over hem raadplegen het *Vie de Guttemberg*, door J. J. OBERLIN. Straatsburg **1801** in 8vo; de *Analyse des opinions diverses sur l'origine de l'Imprimerie par* M. DAUNOU, **1803**, 8vo enz. = (KAREL), Plaatsnijder, in **1744** te Neurenberg geboren, † in **1790** te Parijs, heeft onder andere werken eene groote plaat nagelaten op *de vernietiging der kloosterorden in Duitschland* volgens FRANCK en *den dood van den Generaal* WOLF.

GUTTUM, eene geheiligde vaas, waaruit men den wijn droppelsgewijze goot.

GUTTURAALLETTERS, zie **KEELLETTERS**.

GUY (THOMAS), Boekverkooper, in **1643** te Londen uit arme ouders geboren, geraakte door zijne nijverheid en koophandelzaken tot een verbazend groot vermogen. Hij heeft de achting zijner medeburgers en de dankbaarheid der armen verdiend door talrijke daden van menschlievendheid. Men is hem de stichting van een aantal nuttige gebouwen en inrigtingen verschuldigd, onder anderen, in **1721**, van het hospitaal te Londen, dat naar hem genoemd is. Men schat de kosten van vervaardigingen begiftiging deszelven op bijna **5** millioenen. Men vindt er het bronzen standbeeld des stichters in.

GUYARD (ADELAIDE LABILLE of VINCENT, meest Mevrouw), lid van de oude Akademie van schilderkunst, geboren te Parijs in **1749**, was zeer ver in het werken met pastel, vooral ook in het miniatuurschilderen. Daarna schilderde zij ook levensgrootte in olieverw en behaalde daarmede uitstekenden lof. Als aanhangster der Bourbons had zij gedurende de omwenteling veel te lijden. Eenmaal een groot, haar besteld schilderij, bijna voltooid hebbende, na daaraan eenige jaren te hebben gewerkt, had zij het verdriet van hetzelve te zien vernietigen. Zij stierf van verdriet daarover in **1803**. Behalve in het schilderen, muntte zij uit zoowel in bespiegelende als in werkdadige menschlievendheid; van de eerste getuigt eene uitmuntende verhandeling over het opvoeden van jonge meisjes zonder fortuin, waaraan TALLEYRAND uitbundigen lof heeft toegezwaaid. Het leven van Mevrouw GUYARD is beschreven in het *Magasin Encyclopédique*, IXe jaar, bl. **405** en volgg.

GUYOT (HENRI DANIEL), geboren den **25** van Slagtmaand **1753** te Trois-fontaines, arrondissement Banc du Trembleur, in het land van Overmaze of het Limburgsche, ontving zijne opvoeding voornamelijk op de Latijnsche scholen te Maastricht. In **1770** ging hij naar de hoogeschool te Franeker, waar hij onder des beroemden VENEMA's bekwaamste en daardoor meest begunstigde leerlingen gerekend werd. Hij bereidde zich onder diens en anderer bekwame mannen leiding tot Walsch Predikant. In **1777** werd hij, na genoegzame voorbereiding, tot Leeraar te Dordrecht beroepen, waar hij vier jaren werkzaam bleef, tot dat hij deze standplaats met die van Groningen verwisselde, waar hij **28** jaren zijnen post getrouw waarnam, tot dat LODEWIJK, Koning van Holland, hem van die ambtsbetrekkingen ontsloeg, om hem geheel te doen leven voor zijne stichting ter onderwijzing van Doofstommen, in **1790** reeds opgerigt, doch telken jare in uitgebreidheid en doelmatigheid toegenomen hebbende. In **1791** erkende de Maatschappij: *Tot Nut van 't Algemeen* 's mans verdiensten reeds, door hem hare gouden medaille voor zijne menschlievende pogingen te vereeren; in **1796** namen 's Lands vertegenwoordigers (de Nationale Vergadering) een besluit tot eene aanzienlijke jaarlijksche bijdrage van landswege aan zijn Instituut, en tot een jaargeld aan den stichter. De opvolgende Regeringen dezer Landen, en ook na November **1813** Nederlands geliefde Koning, huldigden GUYOT persoonlijk en ondersteunden zijne inrigting. GUYOT † den **10** van Louwmaand **1828** in den ouderdom van ruim **74** jaren. Hij had de titels van honorair Hoogleeraar in de Faculteit der letteren en bespiegelende wijsbegeerte aan de Groninger Hoogeschool, van Ridder der orde van den Nederlandschen Leeuw, van lid der Hollandsche Maatschappij van wetenschappen te Haarlem, enz. enz. In **1785** en ook daarna bezocht GUYOT te Parijs L'EPÉES kweekschool; deze beroemde abt werd zijn onderwijzer in de kunst van doofstommen tot bruikbare leden der Maatschappij te vormen; de leermeester heeft echter zijnen onderwijzer verre overtroffen en zijne menschlievende inrigting, die jaarlijks in bloei toeneemt, nagelaten aan twee waardige zonen, Doctoren in de geneeskunde en regten, zijnde beide onderwijzers door hem aangekweekt, die niet verzuimen dit onderwijs aan te kweeken en uit te breiden, zoodat zijn naam, reeds bij zijn leven aan de menschheid en zoo vele ongelukkigen, door hem aan de Maatschappij teruggegeven, heilig, steeds dierbaar zal zijn aan een dankbaar nageslacht. In den jare **1828** bestelde Z. M. de Koning aan den beeldhouwer CALLOIGNE te Brugge de vervaardiging van een borstbeeld van GUYOT.

GUYTON MORVEAU (L. B.), geboren in **1737**, † in **1816**, is een der voornaamste bevestigers van de antiphlogistische scheikunde, welke door LAVOISIER ontworpen was. De naar hem genaamde Guytonsche berookingen, tot zuivering der lucht, zijn zeer bekend, en worden verkregen door het verwarmen van een mengsel, bestaande uit **4** deelen keukenzout, één deel bruinsteen-poeder, **2** deelen zwavelzuur en **2** deelen water, waardoor zoutzuur en chloor-gaz ontwikkeld wordt, hetwelk de stoffen, waarmede de lucht besmet is, vernietigt. GUYTON-MORVEAU schreef: *Essai sur le phlogistique*, **1788**; *Journal de l'école polytechnique a.* **1800**; *Nouveau Mém. de Dijon a.* **1782**; *Traité des moyens de désinfecter l'air*, etc. **1801**; enz.

G. V. Verkorting van *Genio urbis*; *Gravitas vestra*.

G. V. S. Verkorting van *Genio urbis sacrum*; *Gratis* (*Gratus*) *votum solvit*.

GYAREUS en **TELON**, broeders, omstreeks het jaar **95** vóór C. te Marseille (Massilia) geboren, hadden gezamenlijk het bevel over de vloot, die aan CESAR voor die stad, welke der partij van POMPEJUS toegedaan was, zulk eenen geweldigen tegenstand bood; zij sneuvelden roemruchtig in het gevecht, dat de overwinning, op hunne vaderstad behaald, voorafging. LUCANUS verheft, in het eerste boek zijner Pharsalia, den moed en de bekwaamheid van GYAREUS.

GYARUS of **GYARA**, meervoud **GYARAE**, een eiland in de Egeïsche zee, een der Cycladen, waarheen de Romeinen hunne misdadigers in ballingschap voerden. Het eiland Delos reeds lang naar den wil der winden gedreven hebbende, nam APOLLO twee ketenen, waarmede hij de eene zijde van het eiland aan Gyarus en de andere aan het eiland Myconus vast hechtte, opdat het onbewegelijk zijn zoude.

GYAS, een Trojaan, begeleider van ÆNEAS. =, een groot en goed gedeelte van het land der Syracusers, hetwelk den Tyran DIONYSIUS toebehoorde. =, zoon van MELAMPUS en broeder van CITSEUS =, een reus met honderd armen.

GYGAEUS, een meer in Lydië, den naam dragende naar GIGES, Koning der Lydiërs.

GYGES, een reus met honderd handen, die, te gelijk met zijne broeders, den goden den oorlog aandeed, en in den Tartarus is nedergestooten. =, een Lydiër, wien CANDAULES, Koning van Lydië, zijne vrouw naakt toonde; zij allerhevigst verontwaardigd, haalde GYGES tot den moord des Konings over en schonk zich zelve met het rijk aan hem. Hij regeerde het eerst van de Mermnaden over Lydië en heeft den Delphischen tempel uitstekend verrijkt. Deze, een rijk Koning van Lydië, werd door APOLLO voor minder gelukkig gehouden dan een' armen Arkadiër, met name AGLAÜS =, door PLATO wordt een GYGES ingevoerd, die, toen de aarde van een was gegaan na eenige groote stortregens, in die opening afdaalde, en een koperen paard (gelijk de fabelen vertellen) zag, in welks zijden deuren waren, welke geopend zijnde, hij het ligchaam van een' gestorven' man zag, van eene buitengewone grootte en met een' gouden ring aan den vinger; nadat hij hem dien af en zelf aangedaan had, (hij nu was een herder) begaf hij zich naar de vergadering der herders. Wanneer hij aldaar de kas van zijnen ring naar de handvlakte keerde, werd hij door niemand gezien; hij zelf echter zag alles. Derhalve van deze gunstige gesteldheid van den ring gebruik makende, onteerde hij de Koningin, en door die overspeelster doodde hij den Koning, zijnen heer, en vermeesterde zijn rijk. =, de naam van een' man bij VIRGILIUS IX, **762**. =, de naam van een welgemaakt jongeling.

GYLIPPUS. Door de Lacedemoniërs naar Syracuse tegen de Atheners gezonden, deed hij dezen vele en groote onheilen ondervinden. Voor het overige heeft hij den roem, welken hij door zijne dapperheid verdiende, door zijne schandelijke gierigheid zeer bezoedeld.

GYLLENBORG (KAREL, Graaf van) Zweedsch raadsheer, *in* **1679** geboren, was eerst in krijgsdienst onder KAREL XII, verkreeg daarna eene zending naar Engeland, waar hij zich tegen het huis van Hanover aankantte, en daarom in de gevangenis gezet werd. In **1718** was hij, bij het congres te Aland, een der hoofden van de *Hoeden* en † in **1746**. Men heeft van hem dicht- en andere letterkundige stukken. = (JOHAN, OTTO en FREDRIK), broeders des voorgaanden, hebben eenige vermaardheid in Zweden verkregen door krijgs- en letterkundige verdiensten. Aan den laatsten is men voor een gedeelte de oprigting van de Akademie der wetenschappen, te Stokholm, verschuldigd (in **1740**). = (GUSTAAF, FREDRIK, Graaf VAN), van het geslacht der voorgaanden, in **1720** geboren, lid van de Akademie van wetenschappen en fraaije letteren te Stokholm hij derzelver daarstelling, wordt beschouwd als een der dichters, die het meest hebben toegebragt tot den bloei en roem der Zweedsche letterkunde. Hij was raadsheer van de koninklijke kanselarij en † in **1809**. Men heeft van hem een dichtstuk op den *overtogt van de Belt*; de win-

ter en de lente; de *aangenaamheden en onaangenaamheden van den mensch,* alle dichtstukken, verder treurspelen, oden, hekeldichten en fabels.

GYMNASIA, eene groote stad in Colchis.

GYMNASIAE of **GYMNESIAE**, eilanden, dezelfde als de Balearische.

GYMNASIARCH, een ambtenaar, die het oppertoezigt had over de scholen, waar de ligchaamsoefeningen der jeugd plaats hadden.

GYMNASIUM heette bij de Grieken de opene plaats, waar men de jongelingen door het wedloopen, vuistvechten, schijfwerpen, enz. hunne ligchaamskrachten liet oefenen; daarna onderwezen de wijsgeeren ook in deze plaatsen. Tegenwoordig noemt men Gymnasium eene openbare hoogere school, waarin jongelingen zoo verre onderrigt worden, dat zij zich naar de Universiteit of Hoogeschool kunnen begeven, dus bij ons: Latijnsche school. *Gymnasiarch* is de opziener (Directeur) van een Gymnasium. *Gymnasiast* is de leerling in zulk eene school. =, een openbaar gebouw bij de Ouden, vooral Grieken, aldus genaamd naar de naaktheid der kampvechters, van γυμνος, naakt.

GYMNASTIEK bevat in zich de beteekenis van alle die zaken, welke voor de ligchaamsoefeningen noodig zijn. Dus ligchaamsoefeningkunst, — bij de Duitschers, vooral na de vrijheidsoorlogen van 1813 en 1814, *Turnkunst* genaamd; hiertoe behoort: loopen, vechten, voltigeren, enz.

GYMNASTISCHE GENEESKUNST, zie **PRODICUS**.

GYMNETES, een volk van Ethiopië, dat altijd naakt ging.

GYMNISCHE SPELEN, gevierd bij de Grieken en Romeinen, ook Isthmische en Olympische genoemd. =, een spel, dat de Chemniten speelden ter eere van Perseus, van wien zij zeiden, dat hij uit hunne stad was gegaan, en er met het hoofd van Medusa weder in terug gekomen was, en daarom deze spelen zoude hebben ingesteld, die veel overeen kwamen met de Grieksche gebruiken. De prijzen van de overwinnaars waren vee, kleederen en huiden.

GYMNOPEDIUS, van παις, een jong mensch, = dans in gebruik te Sparta, die zijnen oorsprong verschuldigd was aan Lycurgus.

GYMNOPTERA, naaktvleugelige — insecten met naakte, d. i. met geen stof bedekte vleugels.

GYMNOSOPHISTEN, eigenlijk naakte wijzen; een naam, welken de Grieken aan de wijsgeeren op de kusten van Indië (ook Brachmanen genoemd) gaven, dewijl deze zich door eene zeer strenge levenswijs en vrijwillige boetedoeningen onderscheidden, waartoe ook ten minste eene halve naaktheid behoorde, terwijl zij ook niet geheel ongekleed, zoo als de overlevering verhaalt, rondwandelden.

GYNAEKOKRATIE beteekent vrouwenheerschappij, vrouwenregering.

GYNAEKOLOGIE, **GYNAEOLOGIE**, de kunde der vrouwen, de leer van het vrouwelijk geslacht. *Gynaeologisch,* wat tot de kennis van het vrouwelijk geslacht behoort.

GYNAEKOMANIE, de zucht naar vrouwen, de bijkans tot woede overgaande neiging voor het vrouwelijk geslacht.

GYNANDRIA, vrouwelijk-mannelijke planten met tweeslachtige bloemen, waarin de meeldraden of mannelijke geslachtsdeelen niet op den bodem, maar aan het vrouwelijk geslachtsdeel zijn vastgehecht. (bij Linnaeus de 20e klasse).

GYNDES. De grootste rivier van Assyrië, na den Euphraat, en die zich in den Tiger ontlast. Als deze rivier den spoed van Cyrus, optrekkende tegen de Babyloniërs, verhinderde, en een' uit de soldaten, door den Koning boven de anderen bemind, deed verdrinken, toen hij den overtogt poogde te bewerkstelligen, terwijl hij door de snelheid van den stroom werd weggesleept, zoo besloot de Koning, vergramd zijnde, zijnen vriend te wreken, hem zwerende, dat de rivier, die zulk eenen voortreffelijken ruiter verzwolgen had, daarna naauwelijks de knieën van eene vrouw nat zoude maken. Derhalve voerde hij oorlog met den stroom, en verdeelde hem door zijne troepen in 360 beddingen. Anderen verhalen, dat de Koning zulk eenen wrok tegen de rivier koesterde, omdat zijn paard daardoor was verzwolgen.

GYNECIA, Grieksche naam van de Godheid, welke de Romeinen de *goede Godin* noemden.

GYNEKOTHOEAS, een bijnaam, onder welken de vrouwen van Tegea ter eere van Mars een standbeeld hadden opgerigt in het midden van hunne openbare plaats, nadat zij, onder de aanvoering van eene weduwe, Marpessa geheeten, hadden toegebragt tot de schitterende overwinning, door hunne mannen op de Lacedemoniërs behaald.

GYNEUS. Zoon van Hercules en Dejanira.

GYNIDES, dezelfde als Androgynes; Bacchus werd onder dezen naam aangebeden, als men hem de twee geslachten toeschreef.

GYPS, eene veel voorkomende, kalkaardige, delfstof, met vitrioolzuren verbonden, die, nu eens meer, dan eens minder doorzigtig, in verschillenden vorm en hardheid gevonden wordt en tot bouwen, tot stukadoorarbeid, tot afgietsels van standbeelden, vazen, borstbeelden, enz. ook tot vervaardiging van kunstig marmer en pastelverw met veel nut gebruikt wordt.

GYROMANTIE, wel te onderscheiden van *Chiromantie, (wigchelarij, door middel van het vlakke der hand)*, eene soort van raadpleging der Godheid, die men al rond loopende uitoefende, of draaijende rondom een' cirkel, op welks oppervlakte letters geschreven waren. Door sterk rond te draaijen bedwelmde men zich zoo lang tot men zich liet vallen, en uit de verzameling van de letters, die men op verschillende plaatsen, waar men gevallen was, ontmoette, zocht men de voorteekens voor de toekomst.

GYRUS TERRESTRIS. Zie **HORIZON**.

GIJSBERT, mansnaam. De zonderlinge afleidkundige Becanus wil dit woord van *geitenbaard* afleiden. Is verwant met Gijsbrecht.

GIJSBERTA is van den vorigen mansnaam afkomstig.

GIJSIUS (Joannes), waarschijnlijk de Gijs, † in 1652, was van 1610 tot op zoo even gemeld jaar Predikant te Streefkerk. Behalve eene nieuwe uitgaaf van de *Geschiedenis der Martelaren* (Amsterd. 1658 fol.), gaf hij in 1626 een werk uit, getiteld: *Oorsprong ende voortgang der Nederlandsche beroerten*, Delft 1626. 4°. Hij verklaart dit verhaal ontleend te hebben uit de Geschiedenissen, die reeds in het licht gegeven waren; uit eenige met de hand geschreven en bij weinigen bekende stukken, alsmede uit de aanteekeningen van oude lieden, die ooggetuigen der Spaansche wreedheid geweest waren. Zijn werk loopt van 1550 — 1598.

GIJSSELING (Johan) van Vlissingen, was bewindhebber der W. I. Maatschappij en deed met M. van Ceulen van 1632 tot 1634 zeer voordeelige togten voor het vaderland en de Maatschappij naar Brazilië, van waar zij zeer veel buit, vooral suiker en Braziliehout, naar Nederland bragten.

GYTHEUM, eene stad van Lakonië, welke men zegt, dat Hercules en Apollo te dier plaats, hunnen heimelijken wrok hebbende afgelegd, door gemeenschappelijk toedoen, gesticht hebben.

GIJZEN (Jan van), een kreupel dichter, geboren te Haarlem in 1668 en te Amsterdam den 28 Januarij 1722 †, schreef het ellendige volksblaadje, de *Amsterdamsche Mercurius,* vele jaren lang op rijm. Er bestaat van hem een door Folkema keurig in het koper gesneden afbeeldsel, waaronder de volgende spotachtige regels van P. Langendijk:

Dus toont de kunst Apolloos zoon
 Van Gijzen, die het lieflijk Sparen
Vereeuwigde op zijn' hoogen toon,
 En d'Amstel streelde met zijn snaren.
Al spuwt de nijd hem met venijn,
 Gansch Neêrland roemt zijn puikgedichten:
Dies zal zijn naam vereenwigd zijn,
 En als een star op Pindus lichten.

H.

HAACK (P.), Predikant, met den titel van Hoogleeraar, te Amsterdam, van het laatste gedeelte der XVIII tot in de XIX eeuw, heeft uitgegeven: *De overeenstemming der Evangelisten in de Lijdens- en feeststoffen*, 1795; *De leer der waarheid volgens den Heidelbergschen Catechismus*, 1800; *Het leven van Paulus den Apostel, in kerkelijke redevoeringen*, 3 deelen, 1804; *Het leven, de leer en de daden van den Verlosser, met aanteekeningen voor mingeoefenden*, 1825.

HAAFF (G. ten), Genees- en Heelmeester te Rotterdam, die in de XVIII eeuw leefde, heeft zich beroemd gemaakt door de beschrijving van een aantal ziekten en onderscheidene geneeswijzen. In den jare 1790 zag van hem het licht: *Redevoering over de kennis van den aard en de huishoudelijke gesteldheid van 's menschen ligchaam.* Hierbij bevindt zich zijn portret.

HAAFNER (Jakob) werd in 1755 te Halle, waar zijn vader de geneeskunst uitoefende, geboren. Hij was de oudste van 3 kinderen, en slechts 11 jaren oud, toen zijn vader, als opper-doctor naar Batavia vertrekkende, en zijne vrouw en 2 kinderen te Amsterdam, waar hij zich met der woon had nedergezet, achterlatende, besloot, om hem, zijnen oudsten zoon, derwaarts mede te nemen. Beide vertrokken in April 1766 uit Texel, en kwamen, na eene langdurige en onvoorspoedige reize, in het gezigt van de Kaap de Goede Hoop aan, ter zelfder tijd dat de oude Haafner aan de aan boord heerschende kwade koortsen bezweek, en zijnen hulpeloozen zoon in een vreemd gewest, verre van vrienden en vaderland verwijderd, achterliet. De omzwervingen van den 11jarigen jongeling namen van nu af eenen aanvang. Hij bragt de volgende 12 jaren van zijn leven, onder allerhande lotwisselingen, door met het doen van grootere en kleinere togten in de Indische zeeën, en zag zich, door behoefte en noodzakelijkheid, tot het ruwe zeeleven gedwongen, in eenen leeftijd, anders zoo geschikt, om eenen schat van letterkennis en wetenschappen voor iemand van zijnen weetgierigen aard op te za-

melen. Het was op deze reizen, dat hij door den omgang met lieden van verschillende natiën van Europa de aanvankelijke kennis aan vier levende talen, waartoe zijn vader reeds den grond gelegd had, volmaakte. Na verscheidene jaren zwervens, verkreeg hij, door een gunstig toeval, den post van schrijver aan een der kantoren van de O. I. Compagnie op de Coromandelsche kust, en wist zich door eene onvermoeide vlijt en nasporing, zonder eenige andere handleiding of onderwijs dan de oude kantoorboeken, weldra in de toenmaals daar te lande zeldzame kunst van het boekhouden, zoo als die bij de O. I. Compagnie in haren uitgebreiden en ingewikkelden handel verelscht werd, bekwaam te maken, en verkreeg in 1779 den post van Secretaris en Boekhouder bij een der hoofdkantoren van de Compagnie op de kust van Coromandel. Het was in dien tijd dat hij niet alleen aan zijne zucht voor de wetenschappen bot vierde, maar ook door zijnen omgang en gemeenzaamheid met eenige geleerde inboorlingen en Braminen den grond legde tot die uitgebreide kennis der aloude Indische talen, waarvan hij daarna proeven gegeven heeft, onder anderen door de vertaling van een Indisch heldendicht uit den Sanscrietschen *Mahabahroth*, na zijn overlijden door zijnen zoon uitgegeven. De onregtvaardige overrompeling der Compagnies-bezittingen, op de kust, door de Engelschen in 1781, verdreef ook hem uit zijnen aanzienlijken post, en deed hem eindelijk, na nieuwe omzwervingen, in Bengalen aanlanden, waar hij te Calcutta in dienst van den Heer Joseph Fowke trad, weldra diens geheele vertrouwen en liefde won, en met de aanzienlijkste lieden bekend geraakte, onder anderen met den Heer W. Jones, voor wien hij een Malabaarsch handschrift in het Engelsch vertaalde. Vele waren vervolgens de lotgevallen van Haafner, waarvan zich in zijne uitgegevene werken niet weinige levendige tafereelen voordoen, tot dat hij ten laatste, na 21 jaar afzijns, naar Europa en zijn vaderland terug keerde, waar hij zich in het huwelijk begaf, en te Amsterdam vestigde. Sedert gaf hij, door kleine stukjes, in de *Algemeene Vaderlandsche Letteroefeningen* van 1801, 1806 en 1807 geplaatst, en in eenen mannelijken en krachtigen stijl geschreven, proeven van zijne letterkundige bekwaamheden; maar zijne intrede in de geleerde wereld was in 1805, door de beantwoording der vraag van Teylers godgeleerd genootschap te Haarlem, over het nut der zendelingen enz. op de voortplanting des waren Christendoms, welk antwoord met de gouden medaille bekroond werd. Daardoor aangemoedigd, gaf hij in het volgende jaar een werk uit, onder den titel: *Mijne Lotgevallen op eene reis van Madras, over Tranquebar, naar het eiland Ceilon*, en twee jaren later zijne *Reis in eenen palanquin*, bevattende, in 2 deelen, zijne merkwaardige aanteekeningen op eene reis, langs de kusten van Orixa en Coromandel. Jammer is het, dat hij op zijne roemrijke loopbaan, als schrijver, gestuit werd. Terwijl hij de uitgaaf gereed maakte van een werk, zijne omzwervingen door Ceilon bevattende, maakte de dood, den 3 September 1809, in het 54 jaar zijns ouderdoms, te Amsterdam aan zijn nuttig en werkzaam leven, dat zoo rijk aan lotwisselingen was, een einde; latende bij zijne weduwe na met eenen zoon, door wien het door hem onvoltooid gelatene werk, benevens nog eenige onuitgegevene reizen, daarna in het licht zijn gegeven. — Haafner bezat, bij vele zeldzame talenten, een ongemeen sterk geheugen, eene uitgebreide taalkennis en bewees, dat, in weerwil der geringe opleiding in de jeugd, een aangeboren talent, onvermoeide ijver en eene onbedwingbare zucht tot de letteren veel kunnen vergoeden. Zijn schrijfstijl was onderscheidend, en hem bijzonder eigen; vloeijend, krachtig en had eenen zekeren Oosterschen gloed, die uit zijne langdurige beoefening der hoogdravende Oostersche talen af te leiden is. Zijn geslachtsnaam was eigenlijk Hafner; doch door menigvuldige verwisseling van brieven, enz. met een' zijner stadgenooten, die denzelfden naam voerde, werd hij genoopt dien te veranderen.

HAAFTEN, dorp in Gelderland in den Tielerwaard, waarvan waarschijnlijk het geslacht van Haaften afkomstig is. = (Dirk van), gesproten uit het geslacht, dat nog heden, onder anderen in Delft, aanwezig is, behoorde tot de verbondene Edelen, die zich verpligt hadden tot het zamenbrengen van gelden ten behoeve der vrijheid van Nederland. Hij had eene verbindtenis voor 100 gouden kroonen aangegaan. Zijne aankleving aan Graaf Lodewijk van Nassau was oorzaak, dat hij, door Alva, die echter van zijne aangegane verbindtenis onkundig schijnt geweest te zijn, gebannen werd. Desniettegenstaande werd door hem bewerkt, dat Zalt-Bommel de zijde van Oranje koos; waarop het bevel over die stad, waarvan hij voorheen Ambtman was, hem werd toebetrouwd. = (Frans van) had eene naauwe betrekking tot vele der bondgenooten, onder welke hij zelf behoorde. Alva wist dit, en kende hem te gelijk als een groot voorstander der Hervorming, en dit was dubbel genoeg om hem te doen indagen. Hij † in 1573 zonder kinderen. = (Walraven van) diende onder Keizer Maximiliaan. In 1452 had hij deel aan den krijg tegen de Gentenaars, en was tegenwoordig in den slag bij Rupelmonde, waarbij de Gentenaars te kort schoten en op de vlugt gejaagd werden. De Edelen waren, in dat gevecht, van het hoofd tot aan de voeten geharnast.

HAAG of HAGE is hetzelfde woord als *hegge* of *heg*, en beteekent eene heining van laag boomgewas. Dit anders vrouwelijk woord wordt mannelijk gebezigd, wanneer men van de Oud-Hollandsche Grafelijke verblijf- en Hofplaats, thans Residentie van Z. M. den Koning der Nederlanden, spreekt. Zie 's Gravenhage. = (den). Zie 's Gravenhage.

HAAGAMBACHT. Hieronder behooren Scheveningen, Eikenduinen, Half-Loosduinen en Nieuwveen of 's Gravezande.

HAAGEN, Hanoversch Marktvlek, in het hertogdom Bremen, hetwelk de Osterstade bevat, en op 106,860 morgen, in 35 dorpen, 8900 inwoners bevat. De hoofdplaats is Dambagen.

'T HAAGJE, een dorp in de Baronnie van Breda, beter Prinsenhage.

HAAGSCHE BOSCH, allerfraaist, onder de regering van Koning Willem I, door waterpartijen, bruggen, waterval, enz. uitstekend veraangenaamd bosch, dat vroeger een deel uitmaakte van het bijzonder groote, zich diep landwaarts uitstrekkende woud, hetwelk van den bovensten top van Holland tot aan de monden der Maas gezien werd en alzoo zamenhing (langs Voorschoten en Voorhout) met het Haarlemmer- en Alkmaarderhout. In dit bosch bevindt zich sedert eenige jaren een houten gebouw tot ontvangst van vreemdelingen, die daarin ook vernachten kunnen.

HAAHASTARI was de zoon van Assra bij Naära.

HAAI (de), (*Squalus*. L.) Er bestaan zeer vele soorten van haaijen, van welke de *Squalus Carcharias* L. (*le Requin*) de beroemdste is. De buitengemeene gulzigheid en de bestendigheid, waarmede zij de schepen vervolgt, om zich van alles wat in zee valt meester te maken, doen dezelve voor zwemmenden gevaarlijk zijn. Zij bereikt dikwijls eene aanmerkelijke grootte, tot 25 voeten; en onderscheidt zich door hare driehoekige tanden, die zich even als eene zaag vormen. Men schijnt dezelve in alle zeeën aan te treffen; doch de verschillende soorten worden dikwijls onder elkander verward. Wegens den vooruitstekenden snuit, moeten de Haaijen, om hare prooi te kunnen bemagtigen, zich op den rug wenden. De eijeren hebben even als die der Roggen vier scherpe punten, waarvan er bij de Haaijen een in een' draad verlengd is; de buitenste huid derzelve is doorschijnend, en veel naar hoorn gelijkende.

HAAIBAAI of Dirk Hartog'sreede genaamd, naar den ontdekker, ligt aan de W. kust van Nieuw-Holland in Eendragtsland. Dampier gaf het later om de menigte haaijen den naam van Haaibaai.

HAAK is een werktuig met eenen krommen bek, dat in iets gehecht kan worden om het naar zich toe te halen; een schippersboom; een vischhoek; de bek van eene dreg; alle scherp werktuig, waaraan men iets ophangt. Ook dat, waarmede men de kleederen toehecht en openmaakt; een kromme sleutel om sloten open te steken; een letterzetters werktuig; in vroeger tijd eene soort van schietgeweer, waarvan men nog de *dubbelhaken* kent, en *halfhaken* plagt te hebben. Zij werden genoemd naar den eenvoudigen sleutel of *haak* (nog geen spring- of veerhaak) waarmede zij overgehaald werden; de Franschen noemden ze *Trébuchet*, volgens Bilderdijk van *trekbusse*, met verkleinenden uitgang. Men zeide ook bij ons *haakbus*, en dit was de eigenlijke naam. = is onder anderen in den landbouw een werktuig, dienende om niet alleen den grond om te werpen, maar ook om denzelven los te maken en van onkruid te zuiveren. Men kan met hetzelve den grond ook wel een weinig op- en omwerpen door aan hetzelve eene plank aan te hechten. De beste haak is de Meklenburgsche. De Ouden schijnen veel gebruik van dit werktuig gemaakt te hebben.

HAAKLAS, de eenvoudigste en meest gebruikelijke houtverbinding.

HAAKS (N. en Z.), twee gevaarlijke zandbanken aan den N. W. ingang van het Texelsche gat. Zij zijn zeer moeijelijk aan te landen; vele schepen uit de Noord komende, die den Texelstroom aandoen, vervallen met storm op dezelve of worden onder het gevaarlijke welzand bedolven.

HAAKSBERGEN, Nederlandsch dorp in de provincie Overijssel, kwartier Twenthe, met 1100 inwoners en veel veenderijen.

HAAL of HENGEL is een ijzeren werktuig, waaraan men pot of ketel over het vuur hangt, hederlaat of opschort.

HAALSTEENEN noemt men zoodanige steenen aan sluizen, die tot doorvaart van schepen geschikt zijn, welke in de regtstandsmuren, van afstand tot afstand, gemetseld worden, om den schippers het uit- en intrekken der schepen gemakkelijk te maken en daardoor voor te komen, dat zij het metselwerk zelf met hunne haken en boomen beschadigen. Deze steenen zijn altijd van hardsteen, vierkant en van achteren breeder dan aan de voorzijde, opdat ze des te vaster in den muur zouden gehecht zijn. Aan den voorkant is zoodanige steen als eene kom uitgehold, waarin een zware, ijzeren ring aan eenen vast gegotenen, ijzeren ringbout gehangen wordt, of, vóór deze uitholing wordt een ijzeren kruis in den steen vastgegoten.

HAAM is een lederen of houten juk om den hals der paarden, waardoor ze met meer gemak kunnen trekken.

HAAMRODE (Cornelius) wordt onder de geleerde Amsterdammers gerekend. Hij bekleedde in zijne geboortestad het ambt van Notaris en † aldaar in 1599. Hij beschreef gansch Batavia, waardoor hij niet alleen Holland, maar ook Gelderland en de provincie Utrecht verstond, in 12 bladz. in folio; de beschrijving van Amsterdam be-

sloeg daarbij nog geene halve bladzijde. Nogtans vindt men daarin eene juiste aanwijzing der plaats van het oude slot der Heeren VAN AMSTEL. PONTANUS, die het handschrift van HAAMRODE, van den Notaris, aan wien het, ten tijde van ALBA, bij uitersten wil van HAAMRODE gemaakt was, bekomen had, heeft het achter de uitgaaf van den Onbekenden Schrijver willen plaatsen.

HAAMSTEDE, dorp op het eiland Schouwen in Zeeland, en wel een der verrukkelijkste van het geheele eiland, door het verschiet van fraaije gezigten van duinen, korenlanden, grasrijke weiden, geboomte en wat verder het oog kan streelen. Dit bewoog KAREL V, in 1540, om hier een bezoek af te leggen. De kerk is de fraaiste dorpskerk van het geheele eiland. Na 1500, toen ze door den bliksem verbrandde, werd ze veel fraaijer opgebouwd. Men vindt hier eenige meestoven. De Heerlijkheid van Haamstede behoorde voorheen aan het geslacht van RENESSE. In 1299 werd dezelve, nog bij het leven van JAN VAN RENESSE, door Graaf JAN, zoon van FLORIS V, geschonken aan zijnen natuurlijken broeder, WITTE VAN HOLLAND VAN HAAMSTEDE. Nadat de heerlijkheid, meer dan 1½ eeuw, in zijn geslacht geweest was, is zij, onder de regering van FILIPS VAN BOURGONDIË, in 1454, weder aan de grafelijkheid gekomen. Na vele lotverwisseling kwam ze daarna aan de Amsterdamsche familie VAN COLLEN en voor een deel aan de Staten van Zeeland. = (WITTE VAN HOLLAND VAN), natuurlijke zoon van FLORIS V, baarde groote vrees aan den Engelschen Koning EDUARD, die vermoedde dat FLORIS hem tot erfgenaam verklaren zoude. Doch hiervan was geen het minste bewijs, schoon het waar is, dat WITTE door zijnen vader teeder bemind en met de heerlijkheid Haamstede begiftigd werd. Hij was een dapper man. In den twist van Holland met WOLFERT VAN BORSSELEN, om deszelfs slecht gedrag omtrent Graaf JAN gehouden, en gedurende het beleg van Dordrecht in 1299, werd WITTE VAN HAAMSTEDE tegen wil en dank op het huis te Putten gelegd. Meer eer behaalde hij, onder JAN II, in 1300. Hij bevond zich toen namelijk binnen Zierikzee, met JAN, Graaf van Oostervant. WITTE beval, dat men den Zeeuwen niet moest beletten scheep te gaan; dit bevel nagekomen zijnde, werden hunne sloten aangetast en verbrand, gansch Schouwen, Walcheren en Zuidbeveland aan Graaf JAN II onderworpen en daarenboven 's Graven vijanden uit Bergen op Zoom verdreven. In 1304 verdiende hij met regt den eernaam van REDDER VAN HOLLAND, hetwelk door de Brabanders en Vlamingen bijna geheel overweldigd was. WITTE VAN HAAMSTEDE, die zich altijd bij Jonker WILLEM gehouden had, was, kort nadat de Vlaamsche vloot van Zierikzee verdreven was, met een enkel schip in zee gestoken, om te vernemen naar het gedrag van GUY van Vlaanderen in Holland. Doch de Maas niet durvende binnenloopen, was hij Noordwaarts, langs de kust, voortgezeild tot aan Zandvoort. Hier stapte hij aan land en vernam spoedig hoe deerlijk het gesteld was. Men berigtte hem, dat de meeste steden Vlaamsche bezetting hadden ingenomen, en dat men Haarlem en Kennemerland dagelijks aanspoorde om zich insgelijks aan den nieuwen Heer te onderwerpen. Met verontwaardiging aangedaan over de lafheid der Hollanders, spreekt hij hierop een' ieder, die het nog met den regten Heer, Graaf JAN, hield, een hart in het lijf; begeeft zich voorts in aller ijl binnen Haarlem, waar hij met open armen ontvangen, en hem, straks daarop, het bewind der regering toevertrouwd werd. Na een ieder verzekerd te hebben, van Jonker WILLEM gezonden te zijn, om het land van de Vlaamsche overheersching te verlossen, zond hij brieven aan al de Hollandsche steden af, dezelve aanmoedigende, om zich tegen de Vlamingen te verzetten. De meeste steden ontvingen zijne brieven met vreugde en omhelsden zijnen voorslag. Binnen twee dagen ontving hij, van alle kanten, een toestemmend antwoord; en daarop wapenden zich alle de poorters tegen de Vlamingen. Delft was de eerste stad, die dezelve verdreef; daarna volgden Leiden, Gouda, Delfland en Vlaardingen. Te Schiedam hielpen de vrouwen de Vlamingen doodslaan. Het slot te Schoonhoven werd, door Jonker WILLEM en WITTE VAN HAAMSTEDE, belegerd en gewonnen. Van dien tijd af kreeg de laatste den naam van *den geesel der Vlamingen*, die, kort daarop, genoodzaakt waren naar huis te keeren. Met groot verlies verlieten ze eerst Holland en daarna Zeeland. Het jaar van zijn overlijden blijkt niet duidelijk, maar wel dat hij drie zonen heeft nagelaten. Men zie verder over dezen man vooral BILDERDIJKS *Geschiedenis des Vaderlands*, 2e en 3e deel en de aanteekeningen van den Hoogleeraar TIJDEMAN in het 3e deel. = (JAN VAN), wordt genoemd onder de Hollandsche en Zeeuwsche Edelen, die in 1323, met Graaf WILLEM III, den togt naar Vlaanderen bijwoonden. Hij was de jongste zoon van WITTE VAN HAAMSTEDE, en † in 1348. = (FLORIS VAN), sneuvelde in den scheepstrijd van vrouw MARGRIET op de Maas in 1351. Hij was een zoon van GUI VAN H. Zijne echtgenoot was CATHARINA VAN BORSSELEN. = (ADOLF VAN), Onder-Admiraal der Spaansche vloot. Toen deze in 1574 door de Zeeuwen bij Antwerpen geslagen werd, nam men hem daarbij gevangen en voerde hem naar Delft, waar hij eenigen tijd in hechtenis gehouden werd. = (ADRIANUS CORNELISZ. VAN), wordt uitdrukkelijk een Zeeuw genoemd; doch men vindt niet, waar hij geboren zij. Nadat hij zich eenigen tijd te Embden onthouden had, werd hij van daar naar Nederland gezonden, om de Christelijk-Hervormde gemeente te ondersteunen. In 1557 was hij, te gelijk met HEIDANUS (daarna Hoogleeraar te Leiden), Predikant te Antwerpen. In 1558 stichtte hij de eerste Nederduitsche kerk te Aken, die uit 13 huisgezinnen, voornamelijk Antwerpenaars, bestond. In dat zelfde jaar trok hij uit Frankfort naar Antwerpen, vervolgens naar Norden, bij zijne zuster de Wed. CATHARINA VAN HAAMSTEDE. In 1559 begaf hij zich naar Engeland, en deed daar de eerste preek in de kerk van S. Denys te Londen. Al zwervende kwam hij in datzelfde jaar weder te Groningen en in 1562, op het punt om weder naar Engeland, waar hij ontboden was, over te steken, overleed hij in Friesland. Behalve twee gedrukte brieven heeft hij nog geschreven: het eerste *Nederlandsche Martelaarsboek*, uitgegeven in 1559 in 4°. Dit godvruchtig en nuttig werk is, naderhand, meermalen herdrukt, vooral met vele vermeerderingen door J. GYSIUS; zie aldaar.

HAAN beteekent, volgens BILDERDIJK, alleen *mannelijke vogel*, en wordt voor het mannetje van alle vogelsoorten gebruikt. Het woord is echter volgens denzelfden het voornaamwoord *hij*, en men moest een *haanhoen*, een *haanpatrijs* en een *haanmosch* zeggen, zoo als de Engelschen *a he-cat* en *she-cat* en *a he-* en *a she-servant* enz. zeggen. De Deenen bezigen *Hankat* en *Hunkat*. = van eene torenspits als windwijzer; daarvoor zeiden de Romeinen *Triton*. De Christenen plaatsten eenen haan op hunne torens als aanduidsel eener Christenkerk, genomen van het uitwerksel van het haangekraai op PETRUS. Zoo zetten de Turken de halve maan op hunne Moskeeën, als overblijfsel van hunne maandienst vóór MAHOMEDS tijd, waarvan bij de Joden ook nog eenige overblijfselen gevonden werden. De *haan* van een' snaphaan moet volgens BILDERDIJK eigenlijk *haal* geschreven worden; toen men *springhaal* of veer met *sprinkhaan* verwarde, bezigde men spoedig *haan* alleen. = (De gewone) of HEN (*Gallus communis, Phasianus Gallus* L.) werd door LINNÆUS tot het geslacht der Fazanten gebragt, van welke dezelve door den kam op den kop en de lel onder den bek, maar vooral ook door de rangschikking der staartvederen verschilt. Men kent er slechts ééne soort van, die in Oost-Indië oorspronkelijk te huis behoort. De bijna in talloze opzigten verschillende afwijkingen derzelve zijn thans over de geheele aarde verspreid, en het huishoudelijk nut, dat men er van trekt, is algemeen bekend. = (CORNELIS JANSZOON DE) of *het haantje* was te Amsterdam geboren. Van zijne eerste jeugd af gaf hij proeven, dat er een mannenhart in hem stak, toonende hij zich steeds, zelfs in kleinigheden, altoos even gedienstig en vaardig. In scheepsdienst getreden, maakte hij zich bij allen, die hem omringden, groot en klein, bemind en geacht. Zijne dapperheid wordt hoog geroemd, en van zijne liefde voor het vaderland gaf hij menigvuldige blijken. Dit alles baande hem den weg tot zijne fortuin. Toen men het voornemen had om de vermetelheid der Duinkerksche roovers te straffen, werd hij, nevens anderen, tot den rang van kapitein verheven. Hij kweet zich, in dien post, zoo heldhaftig, dat zijn naam, niet alleen bij de Duinkerkers, maar ook in de Middellandsche zee, welke hij met bloed verwde, vermaard werd. Meermalen schroomde hij niet, met zijn schip alleen, tegen een grooter aantal te strijden, en het gelukte hem altoos met eere uit den strijd terug te komen: waarom hem ook de vermaarde VAN BAERLE, in zijn grafschrift, met de Romeinsche Decinssen gelijk stelt. Dan het schijnt het lot der helden, bijzonder op de woeste zee, te zijn, vroeg of laat, de zege met den dood te moeten koopen. Toen hem den 19 April 1633 twee Duinkerkers ontmoetten, begaf hij zich midden tusschen hen, en raakte in een zoo hevig gevecht, dat daarvan bijna geen voorbeeld was tusschen zoo weinige schepen. Het eene schip schoot hij in den grond, en het andere nam hierop de vlugt. DE HAAN liet echter voor het vaderland zijn dierbaar leven. Men ziet nog heden, ten zuiden van het koor der Oude Kerk te Amsterdam, aan den hoekpilaar eene zwart marmeren Tafel, ter zijner eer, en daarin eenige Latijnsche verzen van BARLAEUS, met vergulde letters, die in het kort zijne roemrijke daden vermelden. Onder aan heeft de Heer LAURENS REAEL deze verzen gevoegd:

Hier rust de Held, die van zijns vijands schepen,
In zevenmaal kwam zeven vlaggen sleepen;
En gal in 't laatst op twee zo dapper vonk,
Dat d'eene vlood, en d'ander bij hem zonk.

Het laatste zeegevecht des helds is boven deze vier regels afgebeeld. = (JOHAN DE) was in 1618 Pensionaris van Haarlem en der partij van OLDENBARNEVELDT, DE GROOT en anderen toegedaan. Aan hem werd toegeschreven de hand gehad te hebben in het stellen van de merkwaardige verklaring over de regering des lands, ter Staten-vergadering ingebragt, en die door de *Contra-Remonstranten* geheel veroordeeld, en door de Remonstranten ten hoogste werd goedgekeurd; welk stuk den Pensionarissen HOGERBEETS, DE GROOT en DE HAAN naderhand tot bezwaar strekte. In 1619 uit het vaderland verbannen, met verbeurdverklaring van de helft zijner goederen, begaf hij zich in dienst van den Hertog van Holstein, die hem tot Geheimraad aanstelde, en aan wiens hof hij den 5 November 1624 †. Twee jaren vóór zijnen dood was zijn oordeel over de vermaarde *Verantwoording van H. DE GROOT* bekend geworden; hetzelve bestond hierin: dat DE GROOT niet duidelijk genoeg gesproken had van de eigen

lijke oorzaken der veranderingen in den staat des lands. Hij moest, zijns oordeels, vooral aangetoond hebben: » Wie dien toeleg, overlang, bij zich zelven had bedacht, om, met vernietiging van 's Lands » vrij- en geregtigheden,en verdrukking der voornaamste, ondste en » getrouwste Patriotten, te geraken tot meerder of onbepaald gezag." Doch DE GROOT was van gedachten, dat de toenmalige toestand der zaken in Frankrijk niet gehengde, om vrijer en openlijker te schrijven. = (MATTHEUS DE), Gouverneur-generaal van Nederlandsch-Indië, van 1725-1729, was in 1663 te Dordrecht geboren, waar zijn vader Notaris was; 8 jaren oud zijnde vertrok hij met zijne onders naar Indië, gaande den 26 October 1671 te Rotterdam scheep; zijne moeder overleed vóór hunne aankomst, in Straat Sunda, en werd op het Prinsen Eiland begraven; zijn vader kwam behouden met zijne vier kinderen te Batavia; echter wilde het noodlot dat hij daar 17 dagen na het overlijden zijner echtgenoote †. Men zond het jongetje MATTHEUS naar Suratte, van waar hij naderhand te Batavia terugkeerde; verder wordt van hem geene melding gemaakt, dan dat hij in het jaar 1700 opper-koopman in het kasteel van Batavia was; in 1704 was hij ordinair raad van Indië, in 1710 voorzitter der Schepenen, en in 1722 Directeur-generaal, en Kolonel der burgerij van Batavia, wordende 3 jaren later Gouverneur-generaal; hij † te Batavia den 1 Junij 1729. DE HAAN was langwijlig en besluiteloos van aard, en had geen gunstig karakter, als zijnde ongemeen inhalig; zijne bedriegelijke handelwijze met de koffij-planters is algemeen bekend; hij wist ook de Chinezen op eene schandelijke wijze uit te putten; terwijl zijne intrigues zich zelfs tot een monopolie op de visch-markt uitstrekten; zoodat de scheeps-kapiteins, wien eene zekere som tot den aankoop van den visch toegestaan was, geld uit hunnen eigen zak ten behoeve van hem Gouverneur-generaal moesten bijleggen, of zij konden om de 3 maanden slechts éénen visch bekomen. = (PIETER DE), den 18 Julij 1757 te Amsterdam geb., werd tot den handel opgeleid. Ook bleld hij tot in 1806 aldaar een handel- en bankierskantoor, doch alstoen vond hij geraden naar 's Hage te verhuizen, ter aanvaarding van den hem opgedragen post van Chef der Divisie voor de algemeene Handelszaken bij het Ministerie van Marine en Koloniën. Dan bij de vernietiging van dit, gelijk van vele andere ambten, door denzelfden Koning LODEWIJK, die hem daartoe benoemd had, uit die betrekking eervol ontslagen, begaf hij zich, met de zijnen, in Mei 1809, naar Leiden, waar hij eene van ouds vermaarde Lakenfabrijk had aangekocht. Deze zettede hij, met medewerking van twee zijner zonen, voort tot in 1823, toen gewigtige redenen hem noopten dezelve op te ruimen. Nu besloot hij, terwijl gemelde zonen zich naar Neêrlands Indië begaven, voortaan zijne dagen in stille rust binnen Leiden door te brengen, maar te gelijk om die rust aan zijne geliefkoosde handelstudiën toe te wijden en de vruchten daarvan aan zijne landgenooten mede te deelen. Van nu af namelijk zond hij, van jaar tot jaar, tot niet lang vóór zijnen dood, met en zonder zijnen naam, een aantal meer of min uitvoerige, deels vertaalde, deels oorspronkelijke schriften over gewigtige onderwerpen van handelsbelang in het licht, bijzonder over zulke, die tot onzen handel op Java en den staat onzer bezittingen aldaar betrekking hebben; tot welke voorkeur waarschijnlijk niet weinig medewerkte, dat twee zijner zonen, de eerste in eene regterlijke waardigheid, de andere in een handelhuis aldaar gevestigd waren. Behalve eenige stukken in *de Hermes* en *de Weegschaal*, gaf DE HAAN nog uit: *Gedachten over den Chinahandel en den Theehandel*, alsmede *Ernstige beschouwing van de Nederl. Handelmaatschappij*, beide in 1824; *Het handelstelsel van Java* in 1825; CRAWFURD, *De Indische Archipel*, drie deelen (uit het Engelsch) van 1823—25; *De grondslagen der Maatschappij door* J. DROZ (uit het Fransch) in 1826; RAFFLES, *over de invoering van een verbeterd stelsel van Administratie en de instelling van eene landrente op Java* (uit het Engelsch) 1828; *Schetsen aangaande de landelijke administratie van Java*, 1829; *Koloniaal bezit en handel in verband gebragt met de afscheiding van België met Holland*, 1831. In gemelde vertaling van CRAWFURD voegde hij voor elk deel eene voorrede tot verdediging van de eer der Nederlandsche natie tegen de aantijgingen van den Engelschen schrijver, terwijl, in de bijgevoegde aanteekeningen, eene beoordeeling van het stelsel der Indische regering vervat is. DE HAAN † den 5 Januarij 1833 in den ouderdom van 75 jaren. Hij liet 7 kinderen na.

HAANDEL. Eene groote en aangename buurt in Noord-Braband, nabij Gemert, waarin eene vermaarde en ter bedevaart bezochte Lievevrouwekapel.

HAANDER is een min gebruikelijk woord voor eene mand om vruchten in te plukken.

HAAR. Een bekend deksel over het geheele ligchaam van eenige dieren, ook aan het ligchaam der menschen; in het bijzonder bij deze laatste het hoofdhaar. Hetzelve bestaat uit dunne, kegelvormige, meer of min buigzame en veerkrachtige draden, welke het ligchaam der meeste zoogdieren bedekken, en tegen regen, koude, enz. beschermen, waartoe zij op het doelmatigst zijn ingerigt. Het Haar heeft, in deszelfs maaksel, in het klein, eenigermate overeenkomst met het gewas van eene uije, en is in den vetrok door middel van eenen bol vast gehecht, waaruit het voedend sap, door ongeloofelijk kleine, holle kanalen wordt opwaarts gevoerd; want onderzoeken wij het Haar door het mikroskoop, dan ontdekken wij, dat hetzelve uit drie afzonderlijke deelen is zamengesteld, namelijk: uit het buitenste bekleedsel, de inwendige buisjes, en het daarin bevatte merg. Het buitenste bekleedsel is van eene olieachtige zelfstandigheid en doorschijnend, en doet het Haar eenen zeer langen tijd tegen den invloed van lucht en weder bestand zijn, zoo zelfs, dat het niet zelden eeuwen de verrotting trotseert. Onder dit bekleedsel, hetwelk ten minste bij de menschen altijd doorschijnend en ongekleurd is, liggen verscheidene zeer fijne buisjes digt naast elkander, die niet alleen onderling, maar ook met het bekleedsel gemeenschap hebben, en een merg van eene vloeibare, en eene weeke, vaste, zelfstandigheid bevatten. Het eerste merg is taai, en geeft aan het Haar zijne kleur; het laatste daarentegen bestaat uit een teeder, ongemeen fijn zamenweefsel van glinsterende draden, hetwelk uit den bol zijnen oorsprong neemt. Ondertusschen heeft er tusschen het Haar van afzonderlijke dieren zoo wel in lengte, fijnheid, kleur en buigzaamheid, als in maaksel, een aanmerkelijk verschil plaats. Ook vindt men bij de planten, inzonderheid aan den stengel, op de bladen, kelken, bloesems en de vrucht, zekere, naar Haar gelijkende, draden, waaraan wij eene even zoo groote verscheidenheid, als aan de haren der dieren, opmerken. Sommigen verharden tot stekels, en gelijken naar borstels, anderen zijn zeer fijn en zacht, en eenigen wollig enz. Ook zij dienen waarschijnlijk om de teedere oppervlakte der planten te beschermen; doch zijn nog bovendien, ten minste in vele gevallen, bestemd, om de vochten, welke zich in de lucht bevinden, en tot voedsel der gewassen dienen, op te vangen en in te zuigen. In den groothandel kent men in Nederland geen ander Haar dan dat van hazen, konijnen, paarden, koeijen en kameelen. Men onderscheidt doorgaans ruggen en zijdehaar. = (DE) of TER HAAR, eene oude thans geheel vervallene adellijke hofstad, tusschen Kokengen en Vleuten in de prov. Utrecht, in 1536, toen DIRK VAN ZUILEN heer van dezelve was, door de Staten van Utrecht, voor riddermatig erkend. Men meent, dat dit huis omtrent 1162 of 65 gebouwd, of wel bewoond is geweest door GODSCHALK, broeder van HERMAN VAN WOERDEN, en dat deze, in wiens geslacht dat huis tot in 1446 gebleven is, den naam van DE HAAR zou hebben aangenomen. In 1451 werd DIRK VAN ZUILEN met dit huis en heerlijkheid van DE HAAR beleend, die zich daarom VAN ZUILEN VAN DER HAAR deed noemen. Dan dewijl hij een groot vijand van den Bisschop DAVID VAN BOURGONDIE was, werd dit slot, in 1482, door JOOST VAN LALAING, Stadhouder van Holland, stormenderhand ingenomen en in brand gestoken, hij zelf gedagvaard, en, daar hij niet verscheen, zijne leengoederen verbeurd verklaard. 13 jaren later werd WALRAVEN, Heer van Brederode, daarmede verlijd. Naderhand, door tusschenspraak van vermogende vrienden, de misdaad van VAN ZUILEN vergeven en vergeten gerekend wordende, werd hij met dit huis in 1505 weder verlijd, en hetzelve door zijnen zoon DIRK, in 1535, deftig herbouwd. Vijftig jaren later kwam het aan NICOLAAS VAN ZUILEN; naar de laatste berigten behoort het aan de VAN ZUILEN's te Brugge. Het is thans een van dak beroofd, geheel verlaten, zwaar oud-wetsch gebouw, waarin diepe kelders gevonden worden, die in 1672 en 73 tot gevangenissen gebezigd werden. Dit huis is een der grootste bouwvallen van Oud-Nederland. = (J. VAN DER), geneeskundige te 's Hertogenbosch in de XVIII eeuw, heeft uitgegeven: *Proeve over de hersenen en zenuwen*, 1788; *Aanmerkingen over het afhalen der nageboorte, aanstonds na de geboorte van een kind*, 1797; *Uitgezochte genees- en heelkundige mengelschriften*, met pl. 1797. Zijne beroemdste stukken handelen over de ontwrichting van het dijbeen, over het afzetten der ledematen, de *hydrops ovarii* en de horlvoeten. = (TER), Ned. buurt, provincie Groningen, alwaar men voor eenige jaren eenen houten weg onder den grond ontdekt heeft. = VAN BERENICE (HET), *Coma Berenices*, is een klein sterrebeeld in het noorderdeel van den hemel, boven den Staart van den Grooten Beer, beneden de jagthonden: hetzelve bestaat uit 13 sterren, waaronder een van de eerste en de overige meerendeels van de vierde grootte zijn. De fabeldichters zeggen daarvan, dat BERENICE, gemalin van PTOLOMEUS EVAGORAS, eene gelofte had gedaan, om hare haren te zullen afsnijden, en in den tempel van VENUS te doen ophangen, indien haar gemaal zegepralend terugkwam, en daar zulks geschiedde, en haar man daarover bedroefd was, had hem zijn wiskundige, CONON, daarmede vertroost, dat hij hem de haren van zijne gemalin onder de sterrebeelden had getoond. SCHILLER maakt er den geesel uit, waarmede CHRISTUS gegeeseld werd. HARSDORFFER, de lange haren van ABSALON. PHIL. CÆSIUS, de haren van MARIA MAGDALENA. Sommige oude schrijvers noemen dit gesternte ook *Manipulum Spicarum*.

HAARBUIZEN. Onder deze benaming stelt men zeer fijne, aan beide zijden opene, glazen buizen, die wegens de fijnheid van hare inwendige ruimte bij haren konnen vergeleken worden. Zoo men dezelve in eene vloeistof dompelt, zal de hoogte van de vloeistof in de buis niet met derzelver waterpas overeenstemmen. De vloeistof zal in de buis opklimmen, wanneer zij van natuur in staat is het glas nat te maken, dat is, wanneer de zamenhang tusschen de deelen der vloeistof minder groot is, dan die tusschen deze deelen en die van het

glas. In het tegenovergestelde geval zal de vloeistof in de buis beneden derzelver waterpas dalen. De oppervlakte van de vloeistof in de buis is niet waterpas, gelijk dit plaats heeft wanneer de vloeistof een vat van aanzienlijke wijdte vervult, maar nagenoeg kogelvormig. In het eerste der evengenoemde gevallen is de bolle en in het tweede de holle zijde naar de vloeistof gekeerd, hetgeen de oorzaak van het stijgen en dalen is.

HAARCIRKEL of PASSER is het werktuig, waarmede men op het papier den afstand van twee punten of eene regte linie op het naauwkeurigst kan afmeten. Men vindt dezelve beschreven in JACOB LEOPOLD's *Theatrum Arithmetico-Geometr.* § 287.

HAAR- of STAARTSTER. Zie op het woord KOMEET.

HAARD. Eene plaats, waarop men het vuur stookt. In sommige plaatsen van ons vaderland heet alzoo de kamer, waar men dit doet. *Haard* en *haardstede* beteekent ook het gansche huis, eene eigendommelijke bezitting; in dezen zin zegt men ook haardsteden en altaren voor burgerlijke en godsdienstige voorregten. =, ijzeren werktuig, waarin men vuur stookt; *haardje*, een vuurwagen, een vuurhekje, waarin men, op den haard, stookt. JUNIUS leidt dit woord af van אור, waarmede *ardere* (branden) verwant is; ADELUNG leidt het af van *aarde*.

HAARDTELLING. Bijzondere en algemeene volkstellingen waren in vroegere tijden in ons vaderland, óf geheel niet gebruikelijk, óf althans ten uiterste schaarsch; weshalve ook WAGENAAR, in zijne *Beschrijving van Amsterdam*, de bevolking dier stad in zijnen leeftijd niet dan bij waarschijnlijke gissing wist op te geven, en van den vroegeren staat van hare bevolking geheel geene berigten mededeelt. Er waren alleen van vroegere tijden af, ook binnen Holland, zekere middelen van belasting, als: verponding, haardstedegeld en hoofdgeld, in meerder of minder gebruik, welke de opneming der belastbare huizen of personen noodzakelijk maakten, en zoodanig iets werd *haardtelling* genoemd. Op vele plaatsen was dit het éénige middel om tot eene aannaderende kennis der bevolking te geraken. In den jare 1515 was het getal der haardsteden binnen de voornaamste steden van Holland als volgt:

Dordrecht	1500	's Hage	1118
Delft met Delftshaven	2733	Haarlem	2714
Leiden	3017	Amsterdam	2531
Gouda	1694	Rotterdam	1137
Schiedam	470	Gorinchem	700
Oudewater	335	Woerden	267
Schoonhoven	460	Heusden	247
Naarden	500	Geertruidenberg	281
Weesp	205	Muiden	100

En in de West-Vriesche of Noord-Hollandsche steden:

Alkmaar	389	Monnikendam	240
Hoorn	1118	Medemblik	321
Enkhuizen	720	Purmerend	210
Edam met 3 dorpen	692		

HAAREN (GESLACHT VAN). Zie HAREN.

HAARKLOVEN is eigenlijk een haar doorklieven, over beuzelingen knibbelen.

HAARKROON (PAPPUS), bestaat uit eenvoudige gevederde haren, waarvan verscheidene zaadkorrels voorzien zijn, ten einde derzelver verspreiding gemakkelijker te maken. Eene zaadkorrel, van eene zaadkroon aan de punt voorzien, gelijkt naar een' vederbal; is door de Natuur tot vliegen gevormd, en wordt tot op eenen aanmerkelijken afstand van de moederplant door den wind weggevoerd; en hierdoor hebben de Leeuwentand, het kruiskruid en duizend andere gewassen zich in landstreken voortgeplant, waar zij anders nimmer zouden gekomen zijn.

HAARLEM, Nederlandsch kwartier in Noord-Holland, hetwelk het zuidelijk gedeelte van Kennemerland (zie dat art.) bevat. Het is ten westen, door de breede duinen, zeer zandig; meer oostwaarts heeft men er vele wei- en korenlanden, alsmede de heerlijkste streken en landgoederen. Het is in 6 kantons verdeeld. =. Eene schoone Noord-Hollandsche stad, 2½ uren ten westen van Amsterdam, en 5 uren ten noorden van Leiden, is de zetelplaats van den Gouverneur, de vergaderplaats der Gedeputeerde Staten, van eenen Oud-Roomschen Bisschop en, beurtelings met den Haag, van de bijeenkomst der Staten van Holland. LAURENS JANSZ. KOSTER vond alhier omstreeks 1424 de Boekdrukkunst uit. Zij heeft bijna geene poorten meer, maar thans 4 ijzeren hekken, welke de stad, die fraai en ruim gebouwd is, versieren; behalve andere pleinen, munt de groote markt uit, welke met het standbeeld van LAURENS KOSTER pronkt. In het bij de stad gelegene fraaije Haarlemmerhout bevindt zich nog een monument voor dezen hooggeschatten man, tijdens de viering van het IV eeuwfeest zijner uitvinding opgerigt. Van de 5 gereformeerde, (waarvan 1 Fransche) kerken, munt vooral de groote of St. Bavo's kerk uit, met het schoonste orgel in Nederland, door den kunstenaar XAVERY versierd; buiten deze vindt men hier nog 9 Roomsche, 1 Doopsgezinde, 1 Remonstrantsche kerk, benevens 1 Synagoge. Voorts vele liefdadige gestichten en 27 hofjes. Graaf WILLEM II had vroeger hier eene woning, welke het tegenwoordige Raadhuis is. Er zijn omstreeks 8000 huizen en, in 1830, 21,660 inw. In 1830 zijn geboren 808 kinderen en 558 personen overl.

1831	»	711	»	733 »
1832	»	646	»	685 »
1833	»	731	»	658 »

Gehuwd in	1830	126	paren
»	1831	96	»
»	1832	103	»
»	1833	132	»

Men vindt er vele fabrijken, waarvan er echter vroeger meer waren, alsmede de fraaije Lettergieterij en Boekdrukkerij van de Hn. ENSCHEDÉ, welke er sedert onheugelijke jaren bestaat. Behalve de oudste Ned. Maatschappij van wetenschappen vindt men hier twee Teylers genootschappen, aldus naar hunnen stichter genoemd; het eene bepaalt zich tot de Christelijke godsdienst en het andere tot natuur-, dicht-, historie-, teeken- en penningkunde; ook heeft dit een voortreffelijk museum van natuurlijke zeldzaamheden en schilderijen, eene groote boekerij met een aantal der eerste, zoo hier als elders, gedrukte boeken, welke, op het Stadhuis, in 1833 nog vermeerderd zijn uit de nalatenschap van den Hr. J. KONING. Voorts vindt men 1 natuur- en 2 dichtkundige genootschappen, om van verscheidene andere nuttige en leerzame inrigtingen en de beroemde Latijnsche school en Kweekschool van onderwijzers niet te gewagen. De voorname bloemisterijen, welke geene wedergade in ons land hebben, en verzendingen door een deel van Europa doen, trekken, benevens de uitgestrekte garen- en linnenbleekerijen, en de nieuwe fabrijk des Heeren WILSON, elks opmerking. Behalve L. Jz. KOSTER verdienen hier nog D. Vz. COORNHERT, SCHONEUS, J. HUIGENS VAN LINSCHOTEN, AMPSING, SCRIVERIUS, J. VAN KAMPEN, J. LUIKEN, LANGENDIJK en de hoogstgeachte stichter van de Maatschappij *tot Nut van 't Algemeen* JAN NIEUWENHUIZEN; de Schilders F. HALS, OSTADE, WOUWERMAN, A. BROUWER, als ook de plaatsnijders DE WITT, VISSCHER BENDER en anderen, die hier geboren werden, gemeld te worden.

HAARLEMMERMEER (HET) is de grootste waterplas van ons Rijk, en nabij bovengenoemde stad gelegen. Waarschijnlijk is hetzelve uit eenen ouden tak van den Rijn ontstaan. Hetzelve beslaat eene oppervlakte van 30,000 Rijnl. morgen. Al vroeg heeft men met angst de vergrooting van dit meer aangezien, waarom, van LEEGHWATER af, tot op onzen tijd, zeer voorname mannen het ernstige plan tot de droogmaking hebben gevormd, hetwelk echter tot geene uitvoering is kunnen komen. Dewijl het door verschillende kanalen met den Rijn, het Sparne en het IJ gemeenschap heeft, wordt het door vrij groote schepen bevaren. In 1573 viel op hetzelve een scheepsstrijd voor tusschen de Nederlanders onder BRAND en de Spanjaarden onder BOSSU.

HAAS. Het geslacht der Knaagdieren, dat dezen naam draagt, en waartoe, behalve de gewone haas, ook het konijn en eenige weinige uitlandsche diersoorten behooren, onderscheidt zich vooral door de plaatsing der tanden. De bovenste snijtanden der Hazen toch zijn dubbeld, zoo dat er twee achter elkander staan, eene grootere vóór, en eene kleinere achter. Men vindt er zelfs somwijlen, gedurende de verwisseling der tanden, drie achter elkander, en dus 6 snijtanden in het geheel; terwijl alle andere Knaagdieren er slechts twee bezitten. De eigenlijk zoogenaamde Haas (*Lepus timidus.* L.) heeft ooren, die langer dan de kop zijn, eenen korten staart, veel langer achter- dan voorpooten, en zacht grijs haar. Dit, door bijna geheel Europa verbreide dier, welks vleesch zeer geliefd is, en welks huid tot menigvuldig nuttig gebruik dient, heeft men nog niet in den tammen staat kunnen houden. De Haas maakt geene holen, gelijk het konijn, maar leeft op den platten grond. In het Noorden en op de hooge bergen van het Zuiden van Europa leeft eene andere soort (*Lepus variabilis* L.), die 's winters wit en des zomers grijsachtig bruin is; uitgenomen de zoomen der ooren, die altijd zwart zijn, en de staart, die altijd wit blijft. De zoogenaamde Springhaas (*Pedetes*, *Helamys* of volgens LINN. *Mus Cafer*, niet te verwarren met de Kangoeroe) behoort ook tot de Knaagdieren, heeft de grootte van eenen gewonen haas, eenen langen staart, zeer kleine vóór-, en zeer lange achter-pooten, eene licht bruine kleur, en leeft in Zuid-Afrika in holen. = (GUILLAUME), Letternsnijder, Inspecteur-generaal der Helvetische artillerie, en Bestuurder van de algemeene Artillerieschool, door hem in de Abdij St. Urban opgerigt, werd in 1741 te Bazel geboren. Hij betoonde zich een der werkzaamste en uitmuntendste mannen van zijn land; leerde de kunst van letter-graveren van zijnen vader; doch beoefende onder de hoogleeraren der Hoogeschool te Bazel, welke toen in groot aanzien stond, de wetenschappen, en inzonderheid de wiskunde, onder den grooten BERNOUILLI. Na den dood zijns vaders, in 1764 voorgevallen, deed hij verscheidene proeven, om de drukletters te verfraaijen, en is in Duitschland en Zwitserland de eerste geweest, die met een goed gevolg Fransche letters, in den smaak van BASKERVILLE, gesneden heeft. De druk van VOLTAIRE in 8vo, door THURNEYSEN uitgegeven, was het eerste werk, waartoe men er zich van bediend heeft, en waardoor hij eenen billijken roem heeft verworven. Bovendien heeft men vele andere ontdekkingen en verbeteringen in de Boekdrukkunst aan zijnen werkzamen geest te danken. Behalve eene nieuwe Boekdrukpers, waarbij kracht en tijd bespaard wordt, en waarvan

hij in 1773 eene beschrijving heeft gegeven, vond hij eene regelmatige zamenstelling van liniën en interliniën uit, welke dit voordeel heeft, dat men door middel van 6 grootten, die hij voor zijne interliniën aanwees, zich kon bedienen, om al de lengten te verkrijgen, die men voor werken van drukkunst zoude mogen noodig hebben. Zijne liniën dienen tot twee einden: men heeft dezelve slechts om te keeren, en men verkrijgt eene linie minder dun of dik. Eene derde uitvinding van HAAS bestaat in de kunst, om aardrijkskundige kaarten met beweegbare karakters te drukken. De Heer PREUSCHEN, te Karlsruhe, had er het eerste denkbeeld van, en deelde dit aan HAAS mede, die eindelijk alle zwarigheden overwon, welke deze onderneming aanbood, en PREUSCHEN, als onbedreven in de Boekdrukkunst, zelfs niet vermoeden kon. De laatste heeft aan deze kunst den naam van *Typometrie*, en in 1778, te Bazel, eene geschiedenis van den oorsprong en voortgang derzelve in het licht gegeven. Van deze soort van kaarten zijn er door HAAS en zijnen zoon negen verschillende vervaardigd. Behalve de geschriften, door HAAS tot dus verre opgesteld, leverde hij in de verhandelingen der huishoudelijke maatschappij van Bazel, waarvan hij lid was, verscheidene stukken over staatshuishoudkunde, en bijzonder omtrent het opzigt over de bosschen, die in zijn vaderland zeer verwaarloosd waren. Hij was lid van de Helvetische Maatschappij, welke de verlichtste en welmeenendste mannen van Zwitserland onder hare leden telde, en werd in 1790 tot lid van de akademie van werktuigkundige wetenschappen te Berlijn verkozen. Als medeopziener over de openbare werken, met name de bekramming en de dijken langs den Rijn, van welken stroom, door het kanton Bazel, hij bij die gelegenheid eene naauwkeurige kaart vervaardigde. Ook maakte hij eene nieuwe verdeeling van de fonteinen in die stad, welke hij door het aanleggen der *promenade de St. Pierre*, de éénige openbare wandelplaats in het midden derzelve, aanmerkelijk verfraaide. HAAS bezat eene brandende begeerte, om zijn vaderland in de inrigting van het boschwezen nuttig te zijn, doch talrijke vooroordeelen en bijzondere belangen verijdelden zijne oogmerken, en het is grootendeels aan zijn verdriet deswege toe te schrijven, dat hij in 1796 zijnen burgerlijken post nederlegde. Kort daarop deed hij eene reis naar Berlijn en Silezië, en werd na zijne terugkomst, toen de Zwitsersche omwenteling begonnen was, tot lid van de nationale conventie van het kanton Bazel, en, na derzelver scheiding, tot afgevaardigde bij de Helvetische wetgeving, en vervolgens tot Inspecteur generaal van de Helvetische artillerie benoemd, in welke hoedanigheid hij, in 1799, den veldtogt in het oostelijk gedeelte van Zwitserland bijwoonde. Hij stierf in 1800 te St. Urbin, waar hij de artillerieschool tot zijnen dood met eene voorbeeldige werkzaamheid bestuurd heeft, en werd te Roggweil, een stadje in het kanton Bern, begraven met al de eer, die hem als een lid van het Wetgevend Ligchaam, en uit hoofde van zijnen militairen rang, toekwam. = (GUILLAUME), zoon des vorigen, drukker en graveur, heeft in 1795 eene kaart uitgegeven van de onzijdigheids (neutraliteits) linie tusschen Frankrijk en Pruissen; twee kaarten, voorstellende den marsch der Fransche troepen onder MOREAU tegen Beijeren en derzelver terugtogt in 1796, naar de teekening van den Generaal REYNIER; kaarten van Italië, Zwitserland, het kanton Bazel, enz. = (JAN MATTHIAS), in het Latijn HASIUS, Duitsch Aardrijkskundige, in 1684 te Augsburg geboren, te Wittemberg in 1742 †, was schrijver van 3 werken, die eerst tusschen 1739 en 1743 afzonderlijk zijn uitgegeven, doch in 1750 gezamenlijk te Neurenberg onder den titel van *Historische Atlas*. = (JAN SEBASTIAAN), Kabinetssecretaris, Archivist en Boekbewaarder van den Landgraaf van Hessen-Kassel, geboren te Bern in 1641, † in 1697, is uitvinder van eene wijze van schrijven met cijfers, uitgegeven onder den titel van: *Nieuwe Steganographie*. Kassel 1693, 4°. =, om de gelijkheid van gedaante en de kortheid van het vleesch noemt men *eenen haas* den uitgesnedenen lap vleesch, achter het nierenbed van een slagtbeest zittende = (DE) is een zuidelijk sterrebeeld aan den voet van ORION, bestaande uit 13 sterren, van dewelke tot de derde, vierde en vijfde grootte 4, en tot de zesde grootte 1 behooren. SCHILLER maakt daaruit het vel, hetwelk GIDEON uitgebreid heeft. Ook noemt men hetzelve *Apertis oculis dormiens, Elarneb* en *Levipes*.

HAASSPIER of **LOOPSPIER** wordt aldus van *hazen* of *loopen* gezigd.

HAASTERT (ISAAK VAN), geboren te Delft in 1753, † 1 Maart 1834, betoonde al zeer vroeg zucht voor de teeken- en schilderkunst, waarbij hij naderhand de dichtkunst en de beoefening der fraaije letteren voegde. Ten tijde zijner jeugd, werd de schilderkunst in ons land over het algemeen niet op dien hoogen prijs gesteld als in vroeger tijd, en allerminst te Delft, waar zich destijds weinig kunstminnaars bevonden, zoodat er geene aanmoediging te wachten was. Hij leerde nogtans de kunst eerst bij een' teekenmeester van geringere verdiensten, en vervolgens bij HIERONYMUS LAPIS, een' Venetiaan, die toen, om het schilderen van portretten, te Delft was komen wonen. Deze was een vast teekenaar. In het Historiëele, dat zijn vak was, waren zijne ordonnantiën rijk en vernuftig, doch zijne penseelbehandeling was stroef, en niet zoo breed, als men die begeerde. VAN HAASTERT bleef zich een' geruimen tijd bij dezen meester oefenen in het schilderen van Land- en Stadsgezigten, en begaf zich voorts meer bepaald aan het schilderen van Landschappen met Beesten; daarbij, een liefhebber zijnde van de Natuurlijke Historie, werd het schilderen van gedierten en allerlei voorwerpen uit de rijken der Natuur zijn geliefkoosd vak, gelijk hij dan voor een aantal jaren twee kunstprenten van Tijgers en Leeuwen uitgaf, welke door hem naar het leven geschilderd waren, biedende zijne verzameling van natuurlijke voorwerpen nog een' rijken voorraad aan, waarvan hij nog meerder gelijke onderwerpen bewerkt heeft. Ook gaf hij de vertaling van een werkje over de *Physiognomie*, met platen opgehelderd, in het licht. Zich tot het geven van lessen in de teekenkunst hoofdzakelijk bepaald hebbende, bleef hem geene ruimte van tijd genoeg over, om schilderstukken van eenige uitgebreidheid te ondernemen, waarom hij ook meer als beoefenaar der dichtkunst, en vriend der schoone kunsten, dan als schilder bekend is. Dat zijne pogingen om den zangberg te beklimmen niet vruchteloos waren, is uit zijne *Proeven van Mengelpoëzij*, en uit de gouden eereprijzen, welke hij bij de dichtgenootschappen behaalde, blijkbaar; ook werd hij door de Maatschappij der Nederlandsche letterkunde te Leiden met het lidmaatschap vereerd. Het zinnebeeld voor het godsdienstig genootschap *Christo Sacrum* werd door den Heer VAN HAASTERT, een' der bestuurders van hetzelve, geteekend; men vindt het in prent voor het werkje, getiteld: *Het Genootschap Christo Sacrum binnen Delft*; gedrukt te Leiden bij J. VAN THOIR, 1801, 8°. Tegenover de titelplaat is een verklarend versje, door den teekenaar vervaardigd, gevoegd. Hij schreef ook eene lofrede op LEEUWENHOEK.

HAAT is, volgens WEILAND, eene sterke afkeerigheid van iets, hetwelk het verstand als kwaad beschouwt. Misschien komt het, volgens denzelfden, af van *heet*, wegens de hitte, den hartstogten eigen.

HAAZE (ADRIAAN DE). Toen de Smirnasche vloot, wel anderhalve millioen waardig, in den jare 1672, op bevel van den ondankbaren Koning KAREL II, onverhoeds werd aangevallen door den schraapzieken ROBERT HOLMES, voerde DE HAAZE het opperbevel over de Nederlandsche schepen, welke den Smirnasvaarders tot geleide dienden. Tot driemalen moesten de Engelschen voor de dapperheid der Hollanders wijken, wien het eindelijk gelukte, met een verlies van slechts drie of vier schepen, de vaderlandsche havens te bereiken. Zwaarder dan dit verlies, als zijnde nog te herstellen, was dat van den dapperen Oppergezagvoerder DE HAAZE, die, nevens den kaptein JAN VAN NES, *den Ouden*, in den strijd was gesneuveld.

HABAKUK, een Joodsch Profeet, die, in de laatste eeuw van het rijk van Juda, 600 jaar vóór onze tijdrekening leefde, heeft ons een verheven lyrisch dichtstuk nagelaten, behelzende weeklagten over de verschrikkelijke verwoestingen der Chaldeërs in Judea en den nabijzijnden ondergang van dat rijk; voorts vertroostingen en blijde vooruitzigten op eene toekomstige, volkomene, vernedering der overwinnaars, en op een nieuw geluk der Joden. Het genie dezes dichters moet de verwondering van allen wekken, die zijne schoonheden kunnen bevatten. Bij al het stoute, gloeijende en volle zijner verbeeldingskracht, bezit zijne taal eene zeldzame zuiverheid, en zijn versbouw eene wellnidendheid, welke zelfs door hen, die niet aan het Hebreeuwsch taaleigen gewoon zijn, wordt opgemerkt. Alle zijne woorden bezitten karakter en leven: hij heeft iets vreesselijks, waar hij schrik verwekken, iets bijtends, waar hij spotten, iets verkwikkends, waar hij vertroosten wil. Men vergelijke: EICHHORNS *Inleiding tot het Oude Testament*. Eene welgelukte overzetting van zijn gedicht vindt men in het 4e deel der Vertaling van het O. V. van A. T. VON AUGUSTI en DE WETTE. Ook v. D PALM's vertaling is zeer juist.

HABDALA, zoo veel beteekenende als *onderscheiding*, is eene plegtigheid bij de Joden, welke op den avond van den Sabbath, wanneer het huisgezin bijéén is, verrigt wordt. Men brandt alsdan eene lamp met eene of twee pitten, en de vader des huisgezins, of wel anders de opperste deszelven, neemt een' kop met wijn, van specerijen voorzien, en zegent dien. Naderhand zegent hij ook het licht van het vuur, en slaat zijne oogen op zijne handen, ten teeken dat hij weder aan zijn werk gaat, en de Sabbath voorbij is.

HABEAS CORPUS (DE ACTE VAN). Reeds onder de regering van JACOB I en KAREL I, was het misbruik der willekeurige gevangennemingen in Engeland tot zulk eene hoogte geklommen, dat alle gemoederen aan het gisten geraakten, waarvan het gevolg was, dat men in 1628 *the Petition of Right*, (verzoek om regt) inleverde, waarbij men, onder anderen, op de afschaffing van dat misbruik aandrong, hetwelk dan ook door KAREL I beloofd werd; doch KAREL II verachtte de regten des volks in zulk eene mate, dat allen, die bij hem of zijne gunstelingen niet gezien waren, in den kerker geworpen werden, zonder dat de gevangene, noch zijne bloedverwanten of vrienden, de reden er van vernamen. Onder deze onderdrukking verhief zich de stem des volks op nieuw, en KAREL II zag zich genoodzaakt, om een parlementsbesluit te bekrachtigen, bij hetwelk bepaald wordt: » dat aan ieder gevangene terstond de reden zijner in hechtenisneming worde bekend gemaakt, dat hij anders oogenblikkelijk moet worden ontslagen; dat hij binnen een etmaal moet wor-

» den verhoord, en onschuldig bevonden wordende, op vrije voeten » worden gesteld, en, geene misdaad van staat bedreven hebbende, » zelfs in geval van schulden, onder borgstelling, moet worden vrij-» gelaten." Dit besluit, waardoor de persoonlijke vrijheid van ieder Engelschman tegen alle willekeur wordt beveiligd, draagt den naam naar de beide eerste woorden, waarmede zij aanvangt, van *Habeus Corpus-Acte.* Ondertusschen kan dezelve, doch alleen door het Parlement, onder zekere omstandigheden, worden opgeschort, wanneer de Koning, alsdan, de magt verkrijgt, om verdachte personen, zonder het bepaalde bij die akte in het oog te houden, te doen vatten; zoo als in 1793 en 1794, en weder in 1821 het geval was, niettegenstaande sommige volksleiders in het Parlement zich ten sterkste tegen deze opschorting verklaarden, en haar als eene openbare inbreuk op de regten des volks beschouwden.

HABEL. Dorp in Noorwegen, met omstreeks 1730 inwoners.

HABELSCHWERTH of **HABELSCHWERDT**, eene stad in Bohemen, in het graafschap Glatz, aan de rivier de Neis, drie mijlen ten zuiden van de stad Glatz liggende. Het Oostenrijksch leger, onder bevel van den generaal WURMSER, bevocht nabij deze plaats, den 18 Januarij 1779, eene volkomene overwinning op de Pruissen, na het fort Oberschwedeldorf ingenomen, en den Pruissischen generaal, Prins van HESSEN PHILIPSTHAL, krijgsgevangen te hebben gemaakt. Dit was de aanmerkelijkste veldslag in den oorlog over de Beijersche erfopvolging. (rebeeld de Voerman.

HABENIFER of (HABENS CAPELLAS) zijn ook namen van het ster-

HABERGHAM EVES, vlek in Engeland, graafschap Lancaster, met ongeveer 2850 inwoners.

HABERT (LOUIS), Doctor van de Sorbonne, Groot-vicaris van Luçon, ten laatste van Châlons-sur-Marne, geboren te Blois in 1635, † in 1718, heeft zich als een der grootste tegenstrevers van de bul *Unigenitus* doen kennen; ook werd hij door LODEWIJK XIV verbannen. Men heeft van hem: *Theologia dogmatica et moralis ad usum Seminarii Catalaunensis.* Lyon 1709, 6 deelen in 8°. en een 7e in 1712; *Traïté de la pénitence, ou pratique de Verdun in* 12°, herhaalde malen herdrukt, enz.

HABICOT (NICOLAS), geneesheer uit de XVI eeuw, geboren te Parijs, is schrijver van een *Traité de la peste,* dat weinig gezocht wordt, en van een klein geschrift, getiteld: *Gigantosteologie,* bij gelegenheid eener opgraving in den omtrek van het kasteel Langon in Dauphiné, waar men een geraamte ontdekt had, hetwelk men verkeerdelijk zeide dat van TEUTHOBOCUS, Koning der Teutonen, te zijn.

HABINGTON (THOMAS), geboren in 1560, † in 1647, heeft eene vertaling nagelaten van den brief van GUILL. LEBRETON: *De excidio et conquestu Brittanniae.* Londen 1658, 8°. en geschiedkundige handschriften over het graafschap Worcester. Hij was betrokken in de bekende zamenzwering, bekend onder den naam van het buskruidverraad.

HABIS, kleinzoon van GORGORIS, Koning van Spanje, dien JUSTINUS zegt dat zijn barbaarsch volk het eerst geleerd heeft de ossen voor den ploeg te spannen.

HABOEKIER beter **ABOUKIR**, eene groote baai van Afrika in Egypte, nabij Alexandrie, bekend door den zeeslag, welke aldaar den 1 Augustus 1798 voorviel, tusschen de Engelsche vloot, onder bevel van den Admiraal NELSON, en die der Franschen onder den Admiraal BRUEYS; dit gevecht duurde, met eene wederzijdsche hardnekkigheid, drie dagen. Het Fransch Admiraalsschip sprong den tweeden dag van het gevecht in de lucht, en het overige van de vloot werd vervolgens vernield.

HABSBURG of **HAPSBURG**. (*Hesburgium*), een vervallen kasteel in Zwitserland, in Neder-Argau, en het kanton Bern, eene mijl ten noorden van Lentzburg. Het was vroeger de residentieplaats der Graven van Habsburg, een tak van het doorluchtig huis van Oostenrijk, RUDOLPHUS VAN HABSBURG, in het jaar 1273 tot Keizer verkozen, begon dit huis roemrijk te maken; hetzelve stamt af van ADELBERD, Hertog van den Elzas, in 723 overleden, en verdeelde zich in drie takken, te weten: in die van Oostenrijk, van Lotharingen en van Baden; doch de twee eersten hebben zich, door het huwelijk van MARIA THERESIA met FRANCISCUS, te zamen vereenigd. Habsburg ligt op de lengte van 25° 45′ en de breedte van 47° 22′.

HABSHEIM, dorp in het Fransche departement Boven-Rijn, met ongeveer 1420 inwoners. (1200 inwoners.

HACCOUR en **HALLEBAIJE**, dorp in de provincie Luik, met

HACH is *gevaar* of *kans,* waarvan *hachlijk.* Het verkleinwoord *hachje* gebruikt men, volgens WEILAND, van iemand, die, uit losheid en baldadigheid, zich in gevaar stelt. BILDERDIJK zegt, dat men *hachtje* bezigt in den zin van een' *snoek*, als die zijn medegeslacht opvreet, dus *menschenvretertje.*

HACHA. Zuid-Amerikaansche provincie in Nieuw-Granada, begrensd ten noorden door den Atlantischen oceaan en ten oosten door het meer Maracaibo. =, groote Zuid-Amerikaansche rivier in de voornoemde provincie. Zij valt in den Atlantischen oceaan. =, Zuid-Amerikaansche stad in voorn. provincie aan den mond der bovengenoemde rivier.

HACHENBURG, ambt in het hertogdom Nassau, met ruim 10,000 inwoners. De eveneens genoemde hoofdstad heeft 1540 inwoners en eenige fabrijken.

HACHETTE (JEANNE), Fransche heldin, had het grootste aandeel in de roemrijke gevechten, welke in Junij 1472 de stad Beauvais redden, welke door de Burgundiërs belegerd werd; zij verscheen het eerst op de bres aan het hoofd van eene vrouwenschaar, met eene bijl (*hache* of *hachette*) in de hand; verdreef de aanvallers en rukte hunnen standaard, die reeds op de muren geplant was, uit. LODEWIJK XIII liet tot belooning van dit gedrag der Beauvaische vrouwen haar gezamenlijk opene brieven uitreiken, waarin hij beval, dat jaarlijks, op den feestdag van de patrones der stad, de vrouwen in de processie de mans zouden voorafgaan. De geschiedschrijvers komen niet overeen over den geslachtnaam dezer heldin; sommigen noemen haar FOUQUET, anderen LAINÉ; doch haar bijnaam van JEANNE HACHETTE hield de overhand.

HACHT. Beteekent in eenige oorden van Nederland *een dik stuk*, eene *snede* en van daar eene *moot visch.* (1525 inwoners.

HACHY, dorp in het Groot-hertogdom Luxemburg, in 1822 met

HACK (FRANS) of **HAECK.** Boekdrukker te Leiden in de XVII eeuw, heeft zich eenen duurzamen naam verworven door de drukken, welke zijne persen verlaten hebben. Dezelve hebben op den titel: *Ex officina Hackiana;* zulks is een tijd lang door zijne opvolgers bijgehouden geworden.

HACKAERT (JAN), landschapschilder en plaatsnijder, naar men meent te Amsterdam, omstreeks 1635, geboren, en in de laatste jaren der XVII eeuw gestorven, heeft zich vooral op de romaneske manier toegelegd, waarin hij uitmuntte. Zijne zeer zeldzame schilderijen worden vooral door de liefhebbers gezocht, omdat de meeste, zich daarop bevindende, figuren van ADRIAAN VAN DE VELDE zijn. Als zijne voornaamste stukken noemt men: *De inkomst van de stad Gorinchem;* daarna door CLEM. DE JONGHE in plaat gebragt; *de weg; de beek; de overhellende boom; de vier boomen; de rots*, enz.; allen mede in plaat gebragt.

HACKEN, Zwitsersche berg in het kanton Schweitz, met zeer schoone gezigten en eene zwavelbron; zij is 4470 voeten hoog. Op 3102 voeten boven het Vierwoudstedenmeer vindt men eene herberg.

HACKENDAL, rijke ijzermijn in Noorwegen, in het Stift Aarhuus, welke jaarlijks ruim 30,000 Ned. ℔ ijzer oplevert.

HACKERT (JAKOB PHILIP). Een groot landschapschilder, leerling van N. B. LE SUEUR, was in 1737 te Prenzlau, in het Brandenburgsche geboren. Zijne jongere broeders JOHAN, WILHELM, GEORGE en KAREL, allen reeds overleden, waren insgelijks met minder als schilders ervaren, doch konden evenwel PHILIP niet evenaren. Zijn leven was meestal gelukkig, en zijne buitengewone neiging voor de kunst werd door de omstandigheden aanmerkelijk begunstigd. Aanbevolen aan den baron OLTHOF, in Straalsund, reisde hij in 1760 derwaarts, en werd door dezen, nadat hij het eiland Rugen en Koppenhagen had leeren kennen, naar Parijs gebragt, waar hij zich eerlang, door zijn talent, vrienden, goedkeuring en een goed bestaan bezorgde. Na verloop van 3 jaren deed hij met zijn' broeder JOHAN eene reis naar Italië, om zijne beöefening der schoone natuur in deze bekoorlijke landstreken voort te zetten, en zich in Rome tot een' volkomen' schilder te vormen. Beide gelukte hem, en eene steeds toenemende goedkeuring was het loon zijner onvermoeide pogingen. In 1776 vertrokken beide broeders naar Napels, en keerden van daar naar Rome terug, waar PHILIP voor de Russische Keizerin KATHARINA 6 schilderstukken vervaardigde, de beide gevechten bij Tschesme voorstellende, welke den grondslag tot zijn' roem en volgend vermogen legden. Na een gedeelte van Italië bezocht te hebben, reisde hij andermaal naar Napels, waar hij, in 1786, tot koninklijken landschapschilder werd aangesteld, en in het koninklijk paleis zijn verblijf hield, tot dat de omwenteling hem noodzaakte, om naar Florence de wijk te nemen, waar hij een landgoed kocht, en in 1806 †.

HACKET (WILLIAM), Engelsch dweeper, doorliep Engeland, op het einde der XV eeuw, vergezeld van HENRI ARTHINGTON en EDMUND COPINGER. Alle drie, zich *Profeten van de barmhartigheid en het oordeel* noemende, kondigden den val van het rijk aan, indien men hunne nieuwe leer niet aannam. Zij kwamen te Londen, en werden gevat. ARTHINGTON ontving genade, COPINGER deed zich in de gevangenis sterven en HACKET werd in 1502 opgehangen, terwijl hij om een wonder tot zijne hulp riep. Men had den ongelukkige liever eenvoudig moeten opsluiten; doch zoo dacht men in die ruwe eeuw niet!

HACKINSACK, rivier in Noord-Amerika, welke in de Passaro-rivier valt. =, stad aldaar, welke ruim 2000, meest van Nederlandsche afkomst zijnde, inwoners bevat, en eene akademie heeft.

HACQUET (BALTHAZAR), natuurkundige, in 1740 in Bretagne geboren, ging zeer jong naar de Oostenrijksche Staten, vestigde zich daar en was achtereenvolgens Hoogleeraar in de heelkunde te Laybach, vaste Secretaris van de Keizerlijke Maatschappij van landbouw en kunsten, Hoogleeraar in de Natuurlijke Historie te Lemberg, eindelijk lid van den raad der mijnen te Weenen; hij had te voet al de deelen der Oostenrijksche Monarchie doorkruist. Het Slavoonsch en Duitsch waren hem gemeenzaam, en verschillende zijner werken zijn

in deze laatste taal geschreven. Men heeft van hem *Oryctographia Carniolica, of Natuurkundige aardrijksbeschrijving van Carniolo, Istrië en een deel der naburige landen*, Leipzig, 4 deelen 4°. met kaarten en platen, 1778—1789. *Natuur-staatkundige reis in de Dinarische, Julische, Carnische, Rhetische en Norische Alpen* in 1781 en 83. Leipzig 1787, 4 deelen 8°. enz. enz.

HADA, eene Godin der Babyloniërs, overeenkomende met de Godin JUNO der Grieken.

HADAMAR, Nassausch ambt aan de Els, met 13,400 inwoners, en de eveneens genoemde hoofdplaats met 1490 inwoners en fabrijken.

HADDADIN, bron in Abyssinië, welke aan deszelfs bezitter groote schatten opbrengt, daar voor al het vee, dat hier gedrenkt wordt, een zeker geld moet worden betaald.

HADDICK (ANDREAS Graaf VON), Oostenrijksch Generaal, in 1710 te Futak in Hongarijë geboren, verliet de studie der regten om zich in krijgsdienst te begeven; streed tegen Turkijë en tegen Frankrijk, en onderscheidde zich in den zevenjarigen oorlog; hij werd tot Luitenant-veldmaarschalk benoemd, bragt het zijne toe tot de nederlaag des Konings van Pruissen bij Goerlitz, trok bij verrassing Berlijn binnen, maakte zich meester van Pirna en van de vesting Sonnenstein, werd Generaal der ruiterij, en verkreeg vervolgens het bestuur over Zevenbergen en Gallicië. Eindelijk werd hij tot de waardigheid van Veldmaarschalk verheven; zat voor in den krijgsraad te Weenen; voerde in 1789 het bevel over het Oostenrijksche leger tegen de Turken en † den 12 Maart 1790.

HADDING, een oud Deensch vorst, door zijne dochter, welke verlangde te heerschen, op een gastmaal genoodigd, alwaar zij hem wilde laten vermoorden, ontsnapte aan dit gevaar, en de Koning van Zweden, zijn vriend, gezworen hebbende van hem niet te zullen overleven, verdronk zich op het valsch berigt van zijnen dood. HADDING, dit treurig uiteinde van zijnen vriend vernemende, doorstak zich met zijnen dolk; dit geval gebeurde, naar men verhaalt, vele jaren vóór onze tijdrekening.

HADDINGTON of Oost Lothian. Schotsch graafschap, bevat 24 kerspelen en op 14 □ mijlen 31,060 inw. Er is eene drooge en gezonde lucht. Men vindt er eenig bouw- en weiland, vooral op het gebergte de Lammermuir, hetwelk voor schapen best is, maar ligt overigens laag en onbebouwd. Bebalve den landbouw is de veeteelt een voorname tak van bestaan. =, Schotsche hoofdstad en kerspel aan de Tyne met de voorstad Nungate, met 4,370 inwoners, die fabrijken van laken, zeildoek en zeep hebben, en eenigen handel in steenkolen en koren drijven.

HADDON (WALTER), Engelsch regtsgeleerde, in 1516 in het graafschap Buckingham geboren, was voorzitter van het Magdalena-collège te Oxford, toonde zich gunstig voor de zaak der Hervorming onder EDUARD VI, leefde in eene heilzame onbekendheid onder de regering van MARIA, en verscheen, zoodra als ELIZABETH de teugels van het bewind in handen genomen had, weder op het tooneel. In 1566 maakte hij een deel uit van de commissie, die belast was, om, te Brugge, de traktaten van koophandel met de Nederlanden weder te hernieuwen. Hij † in 1572. Men kent van hem eene met JOHN CHEKE vervaardigde Latijnsche vertaling van het *kerkelijk Wetboek*, onder den titel van: *Reformat. legum ecclesiastic.* 1571, 4°; *Lucubrationes* (zijne verschillende werken) 1567. 4°. *Poëmata*, 1576, enz.

HADELN, Hanoversch district aan den mond der Elbe. Hetzelve moet, om de lage ligging, door kostbare dijken voor overstroomingen bewaard worden; het heeft op 6 □ mijlen ongeveer 15,670 inwoners. De grond is zeer vruchtbaar en bestaat uit bouw- en weiland.

HADERSLEBEN, Deensch ambt in Sleeswijk, bevat 1 stad, 1 vlek en 254 dorpen en gehuchten. Hetzelve heeft op 32 □ mijlen omstreeks 40,000 inwoners. =, hoofdplaats van genoemd ambt, heeft eene verzande haven voor kleine schepen en 3,600 inwoners, die van handel in het klein en eenige fabrijken bestaan.

HADES of HAÏDES, een Grieksche naam van PLUTO.

HADJI-KHALFA (KHALIFAH), een geleerde Turk, ook bekend onder den naam van KATIB-TSJELEBI of eindelijk MOSSTAFA, zoon van ABDALLAH, geboren te Konstantinopel, waar hij in September 1658 stierf, was eerste geheimschrijver en groot schatbewaarder van den Sultan AMURATH IV. Hij schreef onderscheidene werken, waaronder men vermeldt: *Ontdekking van de gedachten omtrent de boeken en de schrijfsoorten*; het is eene deelrijke Oostersche levens- en boekenbeschrijving. PETIS DE LA CROIX heeft er eene vertaling in HS. van nagelaten; *Tijdrekenkundige Tafels* (in het Turksch) *van de schepping van Adam tot op* 1640. Konstantinopel 1733 fol. Dezelve zijn in het Latijn vertaald door KOEHLER; in het Italiaansch door CARLI (Venetië 1697), in het Fransch door GALLAND, die er een uittreksel: *Aardrijkskunde*, in het Arabisch van gegeven heeft, te Konstantinopel in 1732. *Geschiedenis der zeeoorlogen van de Ottomannen*, aldaar 1728; eene *Geschiedenis van Konstantinopel*; eene *Algemeene Geschiedenis van de schepping af tot op het jaar* 1065 *der Hegira* (1654 na C.) en andere nog niet gedrukte werken.

HADLEIGH. Engelsch marktvlek met fabrijken, en omstreeks 3600 inwoners.

HADLEY (Sir JOHN), Engelsch sterrekundige van de XVIII eeuw, is de uitvinder van een werktuig, waarmede men de sterren op zee kan waarnemen, en hoeken meten, niettegenstaande de beweging of het slingeren des schips. Dit werktuig is bekend onder den naam van *octant* of *reflectie quarter*. HADLEY heeft in de *Phil. Transact.* de volgende verhandelingen uitgegeven: *Beschrijving van een nieuw werktuig om hoeken te meten*, 1731. *Waarnemingen aan boord van de Chatham in* 1732 *gedaan. Beschrijving van een waterpas door wijngeest, bepaald op ½ cirkel*, 1733. *Verhandeling over de oorzaak der passaat-winden*, 1735 enz.

HADLOW, Engelsch kerspel in het graafschap Kent, met 1330 inwoners.

HADRAMAUT. Landschap in Arabië. Het is een groot land, dat zich van de Arabische kust tot de hooge vlakte van Nedsjed uitstrekt. Het op de hooge vlakte gelegene deel is geheel onbekend, en het kustland is zeer dor. De luchtsgesteldheid is, even als in het naburig Yemen, zeer heet, doch gezond. De bergen hebben goede weiden en leveren vele voortbrengselen op, echter weinig hout; men vindt er den Bescham, die den Balsem van Mecca oplevert; wijnranken omslingeren op vele plaatsen de vruchtboomen. De aangrenzende zee is vischrijk en geeft steenzout. SEETZEN heeft inwoners gesproken, die zeiden, dat er bij Medina eene zandzee ligt, welke niemand kan doorreizen. Alle steden liggen op hoogten, aan welker voet men dadelplantagiën en zaadvelden vindt. De inwoners hebben fabrijken van shawls, linnen, tapijten en groote messen. Elke stad heeft een Sjeik, die niet onbepaald regeert, en gewoonlijk oorlog met de naburige stad voert, hetwelk het, vroeger bloeijende, land verwoest. Het heeft geene eigenlijke staatkundige verdeeling meer. De kaarten geven wel drie deelen op, doch zonder eenige grenzen aan te duiden. Men kan echter drie hoofdlanden nemen, als oost- en westelijk kustland en het hoogeland.

HADRIANUS (P. AELIUS) was de opvolger van den Keizer TRAJANUS. Reeds vroegtijdig bezat hij eene ongemeene bedrevenheid in kunsten en wetenschappen, en sprak in zijn 15 jaar het Grieksch zoo volkomen, dat men hem den *jongen Griek* noemde. Hij had een bijzonder sterk geheugen; was tegelijk redenaar, dichter, taalkundige, wijsgeer, wiskundige, geneesheer, schilder, tooneelkunstenaar, ja zelfs sterrekundige. Met dit alles bezat hij groote gebreken, zoodat TRAJANUS, onder wiens voogdijschap hij, na den vroegen dood zijns vaders, stond, hem weinig achting toedroeg. Zijne verheffing tot den troon had hij alleen aan PLOTINA, de gemalin van voornoemden vorst, te danken, welke zijn' dood zoo lang geheim hield, totdat zij een verdicht testament in de wereld had gebragt, waarbij HADRIANUS door haar' gemaal tot zoon aangenomen en voor zijn' opvolger verklaard werd. Nadat hij, in het jaar 117 na CHR., den troon beklommen had, poogde hij door zachtheid de liefde des volks te winnen; doch eerlang vertoonde hij zijn laaghartig, wellustig en wantrouwend karakter, en schaamde zich onder anderen niet, om van de in Illyrië gevallene Sarmaten en Roksolanen, door eene jaarlijksche schatting, den vrede te koopen. Van het jaar 120—131 deed hij zijne beroemde reis door al de landschappen des Romeinschen rijks. In Egypte verloor hij zijnen geliefden ANTINOUS, wiens dood hem op het gevoeligst trof. Gedurende zijn verblijf te Athene, hetwelk 2 jaar duurde, legde hij, op de plaats van het verwoeste Jeruzalem, eene volkplanting van Romeinsche soldaten aan, doch bouwde op den grond van SALOMO's tempel eenen anderen, aan JUPITER CAPITOLINUS gewijd, waarover onder de Joden een verschrikkelijke opstand ontstond, die meer dan 3 jaren duurde. Ook verfraaide hij Athene door verscheidene gebouwen, en voltooide den tempel van den Olympischen JUPITER, waaraan men 560 jaar te voren reeds begonnen was. Na zijne reizen, welke 11 jaar duurden, vertoonden zich bij hem verschijnsels van tering. Hij benoemde L. CEJONIUS COMMODUS VERUS, een' wellusteling, die zich door zijne schoonheid bij hem bemind gemaakt had, tot zijn' opvolger, en na diens spoedig overlijden, T. ANTONIUS, onder voorwaarde, dat deze weder M. AURELIUS VERUS, (naderhand M. AURELIUS genoemd) den zoon van genoemden COMMODUS, als kind moest aannemen. Intusschen vierde HADRIANUS zijner wellustige neiging den ruimen teugel; zijne wreedheid nam met zijne ziekte toe, welke zoo smartelijk was, dat hij meer dan eens verhinderd werd zich zelven van het leven te berooven. Eindelijk verwierp hij opzettelijk al de voorschriften der geneesheeren, en † te Bajae in het jaar 138 den 10 Julij, 62 jaar oud zijnde, het 21ste zijner regering. HADRIANUS behoort, in weerwil zijner grove fouten, echter niet onder de slechtste Keizers: hij bevorderde inzonderheid de letteren en kunsten, terwijl hij op zijne reizen veel goeds stichtte. Zijn *Edictum perpetuum*, zijne wetten tegen de verkwisting, zijn verbod tegen de menschenoffers, en van de voor mannen en vrouwen gemeenschappelijke baden, zijn zeer lofwaardig.

HADSCHI, eertitel, dien de Turken aan de bedevaart naar Mekka geven, die bij hen voor de heiligste en tevens verdienstelijkste verrigting gehouden, en door den Koran allen vrijen Muzelmannen, van beiderlei geslacht, ten minste éénmaal in hun leven, bevolen wordt. Ook noemt men dien persoon HADSCHI, die zulk eene bedevaart naar Mekka gedaan heeft, alsmede dengenen, die dezelve tegen bezoldiging

voor eenen ander doet. Deze reizen staan zelfs bij de Turken, uit hoofde van de buitensporigheden, welke daarbij gewoonlijk plaats hebben, in eenen slechten naam. Men moet echter deze *Hadschis* niet verwarren met *Hadschir*, hetwelk een keizerlijk lijftrawant aan het Oostenrijksch hof is.

HAECHT (WILLEM VAN), leefde in de XVI eeuw, en was factor van de Antwerpsche Rederijkkamer *de Violieren*. In deze hoedanigheid vervaardigde hij 4 spelen van zinnen; waarin hij de daden der Apostelen, en inzonderheid die van PAULUS, naar den smaak zijner eeuw, ten tooneele heeft gevoerd. Zulks geschiedde onder goedkeuring der geestelijken. De inhoud dezer spelen (die in HS. bestaan) is allergebrekkelijkst, en een sprekend gedenkstuk van de kindschheid der kunst en der smakeloosheid, gelijk ook der weinige kieschheid van dien tijd, om geheiligde personen op het tooneel te brengen. Zelfs de Zaligmaker der wereld komt er handelende in voor. VAN HAECHT omhelsde sedert de hervorming en vervaardigde eene psalmberijming ten dienste der Luthersche gemeente te Antwerpen, die aldaar in 1579 en 1583 en vervolgens in 1634 te Amsterdam gedrukt is. De eerste druk is voorzien van een privilegie van den Aartshertog MATTHIAS en de tweede van een der Hertogen van Parma; waaruit men, volgens VAN IPEREN, besluiten kan, welke voorregten de belijders der Augsburgsche Confessie boven de Hervormden toen ter tijde in Braband hadden. Natuurlijk is v. H's Psalmberijming vrij gebrekkig, maar ze is toch in lang zoo walgelijk niet als die van DATHEEN. Er zijn verscheidene stukjes van hem in het *Geusen Liedboeck*.

HAECX (DAVID), Kamerling van URBANUS VIII, te Antwerpen in 1595 geboren, † te Rome in 1659, heeft een *Dictionarium Malaico-Latinum et Latino-Malaicum* uitgegeven te Rome in 1631, 4º. in het Nederduitsch vertaald te Batavia in 1707.

HAEFTEN (DIRK of DIDERIK VAN), een ander Geldersch Edelman, was de Heer VAN GAMEREN, zoon van JOHAN VAN HAEFTEN en van LUCIA VAN BREDERODE. Hij onderteekende niet slechts het Verbond der Edelen, maar hield zich ook veelmalen op te Breda, bij Graaf LODEWIJK VAN NASSAU, aan wien hij, zoo wel als aan Prins WILLEM, 's Graven broeder, zeer naauw verknocht was. Hij moet een man van meer dan gemeen vermogen geweest zijn, alzoo hij onder de weinige Edelen wordt geteld, die, nevens den Heer VAN BREDERODE, zich verbonden had tot het opbrengen van penningen, ter voortzetting van den oorlog. VAN HAEFTEN teekende voor honderd gouden kroonen. Om het een en ander werd hij, met verbeurdverklaring zijner goederen, door ALVA gebannen. Hij wist echter naderhand nog te bewerken, dat de stad Bommel de zijde koos van ORANJE, die hem het krijgsbewind in die stad opdroeg, alwaar hij voorheen den post van Ambtman had bekleed. DIRK VAN HAEFTEN had in huwelijk gehad MARGARETA VAN DUVENVOORDE, doch liet bij haar geene kinderen na. = (FRANS of FRANÇOIS VAN), *Heer van Haeften*, was niet alleen een der onderteekenaars van het Verbond der Edelen, maar ook, hetgeen bij lange van hen allen niet kan gezegd worden, een ijverig voorstander van de leer der Hervormden. Na het verval van het bondgenootschap, sloot hij, nevens de weinige overgeblevene Edelen, eene soort van verdrag met de Landvoogdes, in het jaar 1566. Ook hem ontging het banvonnis van den wreeden Hertog niet. Hij overleed in het jaar 1573 zonder kinderen na te laten bij vrouwe KATHARINA VAN DEN BOETZELAAR, *Vrouwe van Praat*. = (JAN VAN), waarschijnlijk dezelfde, welke, onder den naam van JAN OTTENSZ. VAN HAEFTEN, op de jaren 1554—1557, voorkomt als Raad der stad Utrecht, en die, in het jaar 1560, kameraar dier stad was. Hij had in huwelijk LUCRETIA, natuurlijke zuster van Heer HENDRIK VAN BREDERODE, en verwekte bij dezelve JAN VAN HAEFTEN, Secretaris der Staten 's Lands van Utrecht. De VAN HAEFTENS, nog heden in het Sticht bekend, zijn van dezen afkomstig. JAN VAN HAEFTEN, laatstgenoemd, had eene zuster, AEFJE genaamd, gehuwd aan MAARTEN SCHOOK, te Bommel. = (JAKOB VAN), Abt van Affligem, geboren te Utrecht in 1588, en † in 1648, heeft verschillende monnikenwerken nagelaten, waaronder men telt: *Disquisitiones monasticae*. Antwerpen 1643 fol. *Venatio sacra, sive de arte quaerendi Deum* lib. XII, ib. 1660 in fol. *Via regia sanctae crucis; Meditations pour tous les jours de l'année*, 6 liv. 1634 enz.

HAEMON, een Thebaansch jongeling, zoon van CREON, die ANTIGONE, dochter van EDIPUS en JOCASTA, zoo vurig beminde, dat, toen hij op bevel van CREON haar zoude zien dooden, wegens de begrafenis, welke zij haren broederen had aangedaan, hij, door de onlijdelijkheid van de smart, zich bij haar graf om het leven bragt. APOLLODORUS zegt, dat hij door de Sphinx verscheurd is.

HAEMUS, zie BALKAN.

HAEN (ANTONIE DE), beroemd geneeskundige, leerling van BOERHAAVE, te 's Hage geboren in 1711, werd, na eenigen tijd de geneeskunst in zijne geboorteplaats uitgeoefend te hebben, Hoogleeraar te Weenen en Lijfarts der Keizerin MARIA THERESIA; † in 1776. Hij was een der voornaamste tegenstanders van de nieuwe leer van HALLER, omtrent de prikkelbaarheid der deelen, doch heeft vooral groote verdiensten wegens zijne talrijke praktische werken, waarvan de voornaamste zijn: *Historia morbi incurabilis medicos passim fallentis, Hagae Com.* 1744; *de Colica Pictonum, ibid.* 1745; *de deglutitione impedita, ib.* 1750; *Ratio medendi in Nosoc. Pract. Vindob.* 1757—1773; welk werk onderscheidene malen herdrukt is; *Praelect. in* BOERHAAVII *institut. patholog. Vindob.* 1780 *seqq.* enz. Al de werken van DE HAEN zijn te Parijs uitgegeven door DIDOT, van 1761 tot 1774, 11d. 8º. = (ABRAHAM DE), den 6 April 1707 te Amsterdam geboren, werd in zijne jeugd tot de regtsgeleerdheid bestemd en in het Latijn en Fransch onderwezen; doch een niet te onderdrukken lust voor de teekenkunst, waarin de bekende C. PRONK zijn meester was, deed hem zich daarop genoegzaam alleen toeleggen. Hij teekende meest gezigten van steden, dorpen, kerken, kasteelen enz. in en kort bij ons vaderland. Vele derzelve zijn daarna in het koper gebragt. Als dichter was het herdersdicht zijn geliefkoosd vak. Zijne veldfluit gaf eenvoudige, maar treffende toonen; het schilderachtige, waartoe zich gemelde dichtsoort bepaalt, en dat het als van zelve aanbiedt, blinkt zeer juist en natuurlijk bij hem uit. Zijne personen voeren wel eene eenvoudige en natuurlijke, maar tevens beschaafde en bevallige taal. Ook in andere dichtvakken, brieven en minnedichten vooral, slaagde hij mede niet ongelukkig; zijn stijl is los en bevallig, zijne versificatie gemakkelijk en vloeijend; zijn dood den 8 September 1748 was een wezenlijk verlies voor teeken- en dichtkunst beide. De dichteres SARA MARIA VAN DER WILP heeft in 1751 zijne gedichten uitgegeven onder den titel van: *De Herderszangen en Mengeldichten van* ABRAHAM DE HAEN. Zijne afbeelding is aan het hoofd der herderszangen geplaatst.

HAENDEL (GEORGE FREDRIK), beroemd muzijkkomponist, in Italië bijgenaamd *il Sassone*, geboren te Halle in Saksen in 1684, maakte, sedert zijne eerste jeugd, uitstekende vorderingen in de muzijk. Op den leeftijd van 10 jaren had hij eene reeks van Sonaten gecomponeerd, die zich thans in het kabinet des Konings van Engeland bevinden. Na eenigen tijd met voldoening de muzijk te Hamburg onderwezen en daar reeds 3 opera's vervaardigd te hebben, ondernam de jonge HAENDEL eene reis naar Italië, componeerde daar nieuwe opera's en kwam in Duitschland terug, waar hij tot Kapelmeester van den Keurvorst van Hanover benoemd werd. Hij ging vervolgens naar Engeland, waar hij niet ophield voor het tooneel te werken en † daar in 1759, sedert 8 jaren blind zijnde. HAENDEL is de Componist, die het meest door de Engelschen geacht wordt; zij beschouwen hem als bij hen genaturaliseerd. Vooral zijne *Oratorio's* hebben zijnen naam gevestigd. Zij zijn allen op Engelsche woorden. De verzameling der *Werken* van HAENDEL is in 1786 bij inschrijving te Londen uitgegeven geworden. Men telt 11 levens of levensschetsen van dezen grooten toonkunstenaar; de beste is die, welke ESCHENBURG in zijne Duitsche vertaling van de *Historie van* BURNEY heeft ingevlochten. Men vindt er de afbeelding in van het ter eere van HAENDEL in de kerk van Westminster opgerigte gedenkteeken.

HAER (FLORIS VAN DER), uit een aanzienlijk Utrechtsch geslacht gesproten, werd in 1547 te Leuven geboren. Nog jong werd hij reeds geestelijke en onderwees daarna andere jonge geestelijken in de abdij van St. Geertruid te Leuven. Naderhand deed hij eene reis naar Italië, verkreeg vervolgens den graad van Kanunnik te Rijssel, en † aldaar in 87jarigen ouderdom in 1634. In 1587 gaf hij uit: *De initiis tumultuum Belgicorum*, loopende van 1555—1567. Hij blijkt daarin een der gematigdste Roomschgezinde schrijvers van dien tijd te zijn. VAN ISSELT, TE WATER, LIPSIUS en BURMAN erkennen veel van hem geleerd te hebben. Hij werd soms in belangrijke staatszaken gebruikt; onder anderen was de verzoening der Walen met FILIPS II in 1579 voor een groot deel zijn werk. Zijn stijl is duidelijk en wegslepend; meestal is het Latijn zuiver en sierlijk. Behalve nog *Antiquitatum Liturgicarum arcana* gaf hij nog in gevorderden leeftijd uit: *les Chastelains de Lille, leur ancien Estat, office et famille*, etc., volgens PAQUOT met naauwkeurigheid en oordeel geschreven.

HAERAB, een der namen van het sterrebeeld de Schorpioen.

HAES (FRANS DE) leefde in de XVII eeuw, was een aanzienlijk koopman te Rotterdam en schoonzoon van G. BRANDT, als zijnde met deszelfs dochter CORNELIA gehuwd; hij besteedde zijne jeugd en naderhand de ledige uren, die hem van zijne beroepsbezigheden overbleven, aan de beoefening der dichtkunst, waarin hij echter minder gelukkig slaagde dan zijn schoonvader; met wiens dood het gouden tijdvak, volgens den Heer WITSEN GEYSBEEK, gesloten was. Zijne gedichten zijn niet talrijk, en kort na zijn' dood, in 1711, door zijnen zoon JOAN, te gelijk met eenige der zijnen, in het licht gegeven. Het krachtigste zijner verzen, die overigens weinig geestverheffing bezitten, is het bijschrift op CORNELIS DE WITT:

Britanje beeft en 't krijtgebergte bloost
Als helt DE WITT (die 't zeegevaer getroost
Zijn vaderlant door dapperheit wil vrijen)
Op 't vliegend ros den Teemsstroom op komt rijen,
En Londen dreigt den allerlaetsten dagh,
Indien 't zich niet laet vinden tot verdragh
Korts wreveligh verwaerloost en verstoten,
Nu op gena en ongena gesloten.

= (FRANS DE), kleinzoon des vorigen, werd den 18 April 1708 te Rotterdam geboren en † daar den 14 April 1761. Hij behoorde onder de netste dichters van zijn' tijd, die veel smaak en oordeelkunde aan den dag leiden, niettegenstaande de bekrompen taalzifterij, waarmede men in zijn' tijd zoo veel op had, en waarin hij ook zoo veel belang stelde, dat hij tot zijn eigen gebruik eene *Nederduitsche Spraekkunst* schreef, naar welker theorie hij al zijne gedichten regelde. Hij was in 1726 een der oprigters van het Rotterdamsche dichtgenootschap: *Natura et arte.* In 1744 gaf hij uit eene *Poëtische uitbreiding en bespiegeling over de Euangelische gelijkenis van den Verloren' Zoon,* die nog in hetzelfde jaar herdrukt werd. Het was in dien tijd eene zekere mode om Bijbelsche onderwerpen te berijmen. HOOGVLIET had met zijn' ABRAHAM het voorbeeld gegeven. De schoone gelijkenis, zoo treffend tot staving van een troostrijk gezegde aangevoerd, en zoo beknopt als naïf geboekt (LUKAS XV, 11—32), is geenszins vatbaar voor eene zenuwlooze uitrekking tot een vervelend alledaagsch rijmverhaal. Verder heeft men van DE HAES *Stichtelijke gedichten* (1746), waarin fraaije, krachtige en schilderachtige dichtstukken gevonden worden. Zeer aanprijzenswaardig is zijn uitvoerig cyclisch dichtstuk: *Het verheerlijkte en vernederde Portugal,* in drie boeken, vervaardigd bij gelegenheid der verwoesting van Lissabon den 1 November 1755, en benevens eene *Verzameling van verscheide gedichten,* in 1758 gedrukt. De vinding van hetzelve is eenvoudig en toch vernuftig. Het onderscheidt zich in vele opzigten zeer voordeelig boven vele voortbrengselen van zijne zoetvloeijende, tot in het oneindige beschavende, tijdgenooten; DE HAES had al den aanleg om een uitstekend dichter te worden, als hij slechts zijn genie in plaats van grillige en beuzelachtige taal- en dichtregelen gevolgd had. Volgens het getuigenis zijner weduwe, voor de uitgave zijner *Nagelaten Gedichten,* heeft hij de meeste onder hevige folteringen van kwalen en ongemakken opgesteld. = (JOAN DE), vader van den laatsten FRANS, werd te Rotterdam, den 3 November 1685, geboren; hij † daar den 12 Februarij 1723. Hij was een welgezeten koopman en groot voorstander der fraaije letteren, die hij zelf op het voorbeeld zijns vaders beoefende, wiens gedichten hij in 1711 met eenige der zijnen uitgaf, zijnde de overige na zijn' dood, door den dichter POOT, in 1724 aan de drukpers overgegeven, die van hem zegt: »Dat hij, als erfgenaam van den ijver en geest zijner beroemde voorouderen, en vijf talen kundigh, vloeijend is van stijl, fraai van gedachten, geluhkigh in 't uitdrukken derzelve, en, in rijm en onrijm ervaren." Dit alles is echter zeer overdreven. Hij overtreft zijnen vader in dichtvermogen, gelijk hij weder op zijne beurt door zijn' zoon overtroffen werd. Een zijner beste verzen is dat, welks aanvang is:

Mijn ziel het stadtsgewoel ontweken
Zoekt in deze aengename streken
De stilte en eenzaemheit, belust
Tot hooger kennis te geraken,
En zich onnoozel te vermaken
Op 't lant in ongestoorde rust.

Hier zoeke ik schatten te vergaren,
Die zelfs geen roest verslindt van jaren.
Hier zoeke ik schatten voor 't gemoet;
Terwijl vast veele aerdsche slaven
Aen 't hof en in de steden draven
Om ijdele eer en weereltsch goet.

DE HAES had het leven van zijn' grootvader GER. BRANDT beschreven, en kort vóór zijn' dood voltooid; eerst in 1740 kwam dit werk door de zorg van JAKOB SPEX in het licht, met bijvoeging van al de lijk- en lofdichten op BRANDT, en eenige zeer lezenswaardige brieven van beroemde mannen, inzonderheid van J. VOLLENHOVE, aan hem, benevens zijne *Verhandeling over de Geveinstheid.* Het leven van BRANDT is in denzelfden stijl als dat van VONDEL door dezen laatsten opgesteld.

HAESTENS (HENDRIK VAN), Boekdrukker te Leiden, beschreef: *De bloedige belegeringe der stad Oostende in Vlaenderen,* met vele prenten; van welk werk, in 1614, een tweede druk het licht zag.

HAFF (HET). Een verouderd woord, hetwelk de zee, alsmede een aanzienlijk gedeelte derzelve, beteekent, en alleen nog voor eene benaming van sommige groote bogten der Oostzee in gebruikt wordt. Zoo heeft men het *groote en kleine Haff;* zijnde een boezem van de Oostzee in Pruissisch Pommeren, hetwelk eene lengte van 8 en eene breedte van 2 mijlen heeft. = (HET KURISCHE), mede in Pruissen, maar meer noordwaarts liggende, dat zich, bij Memel, door een smal Kanaal met de Oostzee vereenigt, hetwelk omtrent 15 mijlen lang en omstreeks 7 breed is. = (HET FRISCHE), of die boezem der voornoemde zee, aan de Pruissische kust, welke de lengte van 12 en de breedte van 2 mijlen heeft; dragende de smalle en lange streek lands, waar dit Haff van de openbare zee gescheiden wordt, den naam van *Frische Nehrung.*

HAFIZ (MOHAMMED-CHEMS-EDDIN), beroemd Perzisch dichter, te Schiras, in het begin der XIV eeuw (de 8e der Hegira) geboren, en omstreeks 1380 (791 der Hegira) †, heeft, door de lieftalligheid zijner verzen en ook door de losheid zijner werken, den bijnaam van den Perzischen *Anakreon* verdiend. Even als de Grieksche dichter, bezong hij den wijn en de liefde. De *dycan* of verzameling der dichtstukken van HAFIZ bevat 571 *oden* of *ghazel,* te Calcutta in 1791, in één foliodeel in het Perzisch uitgegeven, en gedeeltelijk door Doctor HIJDE vertaald, die de 1e *ghazel* in het Latijn overbragt; door D'HERBELOT, die eenige fragmenten zijner oden in de *Bibliothèque Orientale* (Parijs 1697 in fol.) gegeven heeft; door den Heer DE REWISKY, afgezant van Oostenrijk te Konstantinopel, die 16 dezer oden in het Latijn vertaald heeft (Weenen 1771. 12o); weder in het Engelsch vertaald door J. RICHARDSON (Londen 1774. 4o), door W. JONES, die, ten vervolge op zijne *Geschiedenis van NADIR-Schach,* eene vertaling in verzen en in proza van 10 oden van HAFIZ gegeven heeft, door — doch wij kunnen allen onmogelijk opnoemen. =, dichter, bijgenaamd de *Confiturier,* leefde omstreeks ons jaar 1410 en heeft eenige Arabische dichtstukken nagelaten. =, bijgenaamd *Adjem el Roemi,* is de schrijver van een werk, getiteld *Erdja ul ilm.* =, heeft in het Perzisch eene *Algemeene Geschiedenis der volken van de aarde* geschreven, die met de schepping der wereld begint, en in 1425 eindigt. Hij † omstreeks 1430.

HAFT of OEVERAAS. (*Ephemera* L.) Dit insect, dat tot de peesvleugeligen behoort, d. i. hetwelk vier naakte, doorschijnende vlengels heeft, wier aderen een fijn netwerk vormen, vliegt in het midden van den zomer tegen avondtijd in grooten getale over onze rivieren. De voornaamste soort derzelve, die door de uitmuntende beschrijving van SWAMMERDAM (*Ephemeri vita of afbeeldingh van 's menschen leven,* Amst. 1675.) vooral bekend is, vertoont zich na genoeg drie dagen achtereen, omstreeks ST. JAN, aan de monden van de Maas, en dikwerf in zoodanig eene menigte, dat men deze diertjes evenmin tellen kan als de vallende sneeuwvlokken. Zij vallen veelal in het water aan de visschen ten deel, en omstreeks dien tijd wordt, vooral te Dordrecht, de voren als bijzonder vet en lekker geroemd. Van daar de benaming *oeveraas.* De haften leven als volkomene insecten zeer kort, sommige niet eens één' enkelen dag, maar slechts weinige uren; indien zij echter niet zoo wel door de vogels als door de visschen gegeten werden, zoude de leeftijd van velen langer zijn.

HAGA, bekoorlijk koninklijk Zweedsch lusthuis, door GUSTAAF III gebouwd. =, Voorstad der Zweedsche stad Gothenburg, waar de schepen liggen. Zij is volgens MEERMAN bijna eene stad op zich zelve, en heeft eene markt, vele straten, en eene scheepstimmerwerf. = (KORNELIS), van geboorte een Schiedammer, verdient vermeld te worden, als de persoon, van wien de Algemeene Staten der Vereenigde Nederlanden zich bedienden, tot het sluiten van een verbond van vriendschap en vrijen koophandel met den Grooten Heer: zeer wenschelijk inderdaad, naardien de ingezetenen dezer gewesten, tot dien tijd toe, niet anders dan onder Fransche of Engelsche vlag, in het Turksche gebied hadden mogen handel drijven. Door eenen brief van den Turkschen Admiraal BASSA, aan 's Lands Staten, tot het handelen over dusdanig een Verbond, aanleiding gekregen hebbende, werden ze te rade, gemelden KORNELIS HAGA ten dien oogmerke derwaarts te zenden. Hij vertrok in het laatst van het jaar 1611. Niet zeer gunstig voor zijn oogmerk, vond hij den toestand van zaken bij zijne aankomst te Konstantinopel. De Admiraal BASSA was in ongenade vervallen, en kon hem dus, bij den Grooten Heer, niet tot eene voorspraak dienen. Door het verspreiden van allerlei nadeelige geruchten, met opzigt tot de Nederlanders, zochten, onder anderen, de Fransche en Engelsche Gezanten aan het Turksche Hof, hem den voet dwars te zetten, en het bekomen van een plegtig gehoor te beletten. HAGA's onversaagdheid en schranderheid zegepraalden, in het einde, over al hunne kunstenarijen. In de maand Julij des jaars 1612 sloot hij, in naam der Algemeene Staten, een Verbond van vriendschap en koophandel met den Sultan ACHMET CHAN, waarbij den Nederlanders dezelfde, ja nog meer, voorregten werden toegestaan, dan de Franschen en Engelschen in de Turksche heerschappij genoten. Wijders stelde HAGA Consuls aan in de voornaamste havens van den Levant, ten behoeve van de kooplieden en andere onderzaten van de Vereenigde Provinciën. Sinds dien tijd hebben de Nederlanders op Konstantinopel, Smyrna en andere havens in die oorden eenen niet onvoordeeligen koophandel gedreven.

HAGEDIS. Dus noemt men in het algemeen alle Amphibiën, die het lijf in de lengte uitgerekt, en vier even lange pooten hebben, zoodat de Krokodil, de Kameleon, de Salamander en vele andere soorten daartoe behooren. De gewone Hagedis (*Lacerta Agilis, L.*), die geschubd is, met ringen om het lijf en een' band om den hals, komt ook bij ons dikwijls voor, loopt zeer schielijk, en voedt zich met insecten. Zij koestert zich gaarne in de zon, en het wijfje legt van 5 tot 8 eijeren, die, gedurende eenigen tijd, in het duister eenig schijnsel geven. =, (*Lacerta, Hellio*) wordt een gesternte genaamd, hetwelk zich tusschen de Zwaan, Cepheus, Cassiopea, Andromeda en Pegasus bevindt.

HAGEDOORN (ADOLPH HENRIK) was in 1743 of 1744 geboren. In 1794 gaf hij te Rotterdam *Gedichten* uit, met eene voorrede, waarin hij op eene wijsgeerige beoefening der dichtkunde aandringt,

niet zoo zeer op eene redeneerkundige en bespiegelende wijsbegeerte, maar op datgeen, wat men na dien tijd in Duitschland *natuurphilosophie* heeft beginnen te heeten. HAGEDORN behoorde, volgens den Heer WITSEN GEYSBEEK, tot het lekkende en beschavende kransje van B. FEBERTS c. s. en was lid van het Haagsche dichtgenootschap; dat beide deze omstandigheden invloed op zijne dichtoefeningen hadden, ziet men klaar; zijne dichtader had dus telkens een' gestremden, of ten minste anders gewijzigden loop dan de natuur haar scheen aan te wijzen; echter was zijn dichtvuur vrij wat verwarmender dan dat van zijn' vriend FEBERTS, onder het lezen van wiens stijve en nette verzen men begint te klappertanden. Hoe diep nogtans de voorstander der natuurphilosophie in de dichtkunst de natuur bestudeerd had, blijkt reeds uit het begin van het eerste dichtstuk in zijnen bundel, waar hij spreekt van een kroost:

dat hijgend naar den zogvloed watertandt.

De zuigelingen hebben immers gewoonlijk nog geene tanden! Niettemin bevatten zijne gedichten veel schoons en verdienstelijks; en zijn er krachtige en stoute partijen in.

HAEBERLIN (KARL FRIEDRICH), Hoogleeraar in de regten te Helmstädt, geboren in 1756, was de zoon des beroemden leeraars in het Duitsche staatsregt F. D. HAEBERLIN. Hij bestudeerde de regten en vormde zich verder in de kanselarij te Wolfenbuttel. Van daar ging hij als Hoogleeraar van het Duitsche Staatsregt naar Erlangen, waar hij de bouwstoffen voor zijn *Repertorium für Deutsches Staats- und Lehnrecht* verzamelde en met een letterkundig overzigt dezer studie zijne loopbaan als schrijver opende. Kort daarop werd hij als Hoogleeraar in de Regten te Helmstädt beroepen. In zijn: *Handbuch des Deutschen Staatsrechts* vereenigde hij grondig onderzoek en geleerdheid met edele, vrijmoedige onverschrokkenheid, en trad moedig in SCHLÖZER's voetstappen. Dikwijls werd hij in landszaken van gewigt geraadpleegd, en in punten, die zijn studievak betroffen, als scheidsman geroepen. Na van wege den Hertog van Brunswijk de Rijksvergadering te Rastadt bijgewoond te hebben, voorzeide hij den vernieuwden oorlog en Duitschlands rampspoeden. Bij de oprigting van het koningrijk Westphalen werd HAEBERLIN tot aanzienlijke ambten geroepen, doch † reeds in 1808.

HAGAR, Egyptische dienstmaagd; de onvruchtbare SARA spoorde ABRAHAM aan, om haar als tweede vrouw te nemen. Zij kon haren hoogmoed niet betoomen, toen zij bemerkte moeder te zullen worden, en verachtte hare meesteres. Gedwongen om voor den billijken toorn van SARA te vlugten, hield zij zich op bij eene bron in de woestijn, aan den weg naar Sur (Tyrus). Een hemelsche bode verscheen haar en gaf haar bevel om naar hare meesteres terug te keeren, en zich voor dezelve te vernederen; terwijl dezelve haar tevens voorzeide, tot welk een groot iets de Godheid haren zoon bestemde. HAGAR gehoorzaamde en bragt daarna ISMAËL ter wereld. Toen deze een jongen was geworden, bespotte hij op zekeren tijd ISAÄK; dit kon SARA niet verduwen. Zij noodzaakte haren man het kind ISMAËL met HAGAR weg te zenden. Beiden verdoolden in de woestijn van Berseba en waren op het punt, om, eerst het kind, daarna de moeder, om te komen, toen hun een Engel verscheen, die op eene nabijzijnde en vroeger niet geziene waterbron wees. Hierin is geen wonder, maar wel in de *dadelijke* tusschenkomst door middel van een' Engel, even als vroeger. De Apostel PAULUS, zich naar den geest van zijnen tijd schikkende, heeft dikwijls vernuftige toespelingen op de verhalen van het Oude Verbond gemaakt, en zich ook met dat oogmerk van de geschiedenis en den naam van HAGAR bediend. HAGAR beteekent in het Arabisch *steen* of *rots*, en in dezen zin heeft PAULUS, zich misschien van eenige in Arabië gebruikelijke volksuitdrukking bedienende, (hij had 3 jaren in dat land doorgebragt) denzelven voor den berg Sinaï gebruikt, den berg der wet. De toespeling voortzettende, toont hij, dat ISMAËL, de zoon der dienstmaagd, in de slavernij geboren, het Joodsche volk voorstelt, dat slaaf was onder het juk der wet, en ISAÄK, den zoon der huisvrouw, in vrijheid geboren, het Christenvolk, voor hetwelk het Evangelie het zware juk der Mozaïsche verordeningen weggenomen had.

HAGEDORN (FRIEDRICH VON), een beroemd en geliefd Duitsch dichter, in 1708 te Hamburg geb., waar zijn vader als Deensche resident, zijn verblijf hield. Hij ontwikkelde spoedig eenen gunstigen aanleg, en genoot eene uitmuntende opvoeding. Op het Hamburgsch Gymnasium beoefende hij, onder FABRITIUS, WOLF en RICHY, de oude, doch ook nieuwere en buitenlandsche, schrijvers. Van 1726 tot 1729 oefende hij zich te Jena in de regten, en begaf zich vervolgens naar Londen, waar hij de Engelsche taal en letterkunde leerde. In 1732 keerde hij naar Nederland terug, waar hij tot Secretaris van de Engelsche Court werd aangesteld. Na zich in het huwelijk begeven, en verder voor de letterkunde geleefd te hebben, † hij in Wijnmaand 1754, aan de waterzucht. Hij was zeer bedreven in verhalen, in de fabel en in vrolijke liederen, ook in dichterlijke kortswijl. Aan eigen vinding mangelde het hem; van die van anderen maakte hij echter een goed gebruik. De zuiverheid zijner taal verdient allen lof. Zijn broeder C. L. VON HAGEDORN, in 1712 te Hamburg geboren, en in 1780 te Dresden gestorven, toonde door zijne karakteristieke koppen en landschappen, welke hij in het koper geëtst heeft, dat hij kenner, liefhebber en beöefenaar was. Den meesten roem verwierf hij door zijne *Betrachtungen über die Mahlerei*, een klassiek werk, hetwelk eenen onuitputtelijken rijkdom van onderwijs en oordeelkunde, zoowel als velerlei kennis en wetenschap bevat, en wiens schrijver, bij de Duitschers, voor den schepper van den pittoresken stijl, voor den wijsgeer vol schoonheid en bevalligheid, kan worden aangemerkt.

HAGEL bestaat uit fijne regendroppen, wien, onder het nedervallen, op deze of gene wijze hunne warmtestof ontnomen wordt, waardoor zij bevriezen en tot ijsklompjes, van meerdere of mindere grootte, te zamen gedrukt, nedervallen. In het voorjaar hagelt het meer dan in den winter. =, om de gelijke gedaante, heet men van lood gegotene korreltjes, ook hagel; men onderscheidt daarin *ganzen-* en *musschenhagel*.

HAGELAFLEIDERS. De uitvinding dezer werktuigen, waarnaar zoo menig landman reikhalzend had uitgezien, is men aan LA POSTOLE, THOLARD en ORIOLI verschuldigd. De eerste, onderwijzer der scheikunde te Amiens, deelde in eene verhandeling mede, dat men, om den hagel af te leiden, lange stokken met stroo moest omwinden, omdat hij meende dat het stroo de kracht bezat om de electriciteit aan te trekken, even als het metaal. Men verwierp 's mans denkbeelden, tot dat in 1822 een zekere THOLARD, uit het Departement der Pyreneën, zich van hetzelve bediende. Hij maakte afleiders, bestaande uit houten staken van 25 voeten. Hierop plaatste hij eene metalen spits, 5 duimen lang en 2 lijnen dik. Deze werktuigen zijn thans in het zuiden van Europa vrij algemeen in gebruik.

HAGEMAN (EDUARD), in 1749 te Amsterdam geboren, den 19 November 1827 als Hoogleeraar te Leiden †, bereikte dus den ouderdom van omtrent 78 jaren. In 1773 te Leiden tot Doctor in de regtsgeleerdheid bevorderd, werd hij, 4 jaren later, tot buitengewoon Hoogleeraar in de regten te Duisburg beroepen; in 1784 werd hij aldaar in dezelfde faculteit gewoon Hoogleeraar, en onderwees er als zoodanig 12 jaren lang. Toen, in 1796, werd hem dezelfde post aan de Harderwijksche hoogeschool aangeboden, doch deze beroeping nog in hetzelfde jaar gevolgd door eene benoeming aan de Leidsche tot *Professor juris publici et privati*. In 1797 aanvaardde hij zijnen post met eene redevoering: *de Ecclesia de Republica separatos rationes habente.* Sedert onderwees hij te Leiden met den meesten ijver, en zoo lang zijne klimmende jaren zulks toelieten, de hem vertrouwde studerende jeugd, waaruit vele bekwame regtsgeleerden zijn opgetreden. Ook nam hij de Academische ambten met vlijt waar, en hield als *Rector magnificus* twee malen plegtige redevoeringen: in 1802 handelde hij: *de perfecti Doctoris Academici juris publici officio difficillimo* en in 1811: *de* PESTELIO *ejusque in jure publico meritis*. In 1821 had hij zijn wel verdiend emeritaat verworven.

HAGEMANN (N.), Oostersch taalgeleerde, uit Hanover afkomstig, † zeer jong in 1809 als onderwijzer der kinderen van JOACHIM MURAT, Koning van Napels. Hij heeft in het *Magasin Encyclopédique* eenige artikels doen plaatsen, die veel kennis van het Sanskrietsch aan den dag leggen.

HAGEN. Kreits in Pruissen, welke een deel van het graafschap Mark uitmaakt, en tusschen Bochum, Dortmund, Iserlohn, Altena en Dusseldorp gelegen is, op $7\frac{1}{2}$ □ mijlen in 9 schoutambten, waarin 3 steden en 1 vlek, meer dan 30,000 inwoners bevattende. Het land is vol bergen, met smalle dalen, en wordt door de Roer, Lenne, Volme en Empe bespoeld. Er is weinig landbouw, maar des te meer veeteelt, goede bosschen en vele fabrijken. Men heeft hier de Emperstrasse. =, Hoofdplaats van voornoemde Kreits, aan de Empe en Volme, heeft 3 kerken, 2,300 inwoners en vele fabrijken. = (STEVEN VAN DER). Deze vermaarde vlootvoogd was een der eerste grondleggers van de vaart der Nederlanders op de O. I. Reeds zoo vroeg als in het jaar 1603, en dus kort na de oprigting der Maatschappij, zeilde hij uit Texel, met eene vloot van 12 schepen, die, aan uitrusting, ruim 23 tonnen Gouds gekost hadden. Gelukkig bereikte hij, met deze vloot, in het volgende jaar, de rivier van Goa, op de kust van Koromandel, en liet aldaar het anker vallen, op den afstand van eene mijl van de plaats, alwaar de Portugezen een kasteel hadden. Doch deze waren te wel gewapend en op hunne hoede, om aldaar, met uitzigt op een' gelukkigen uitslag, iets te kunnen ondernemen. Dienvolgens wendde VAN DER HAGEN den steven naar Cananor. Doch ook hier werd niets uitgevoerd. De Koning van het gewest verbood de Portugezen, uit hun kasteel, op de Nederlanders te schieten, en deed deze waarschuwen, dat hij een vriend der eerstgenoemden was, en hun raadde, indien zij insgelijks zijne vriendschap zochten, van daar te vertrekken. Van hier zeilde hij naar Calicuta, alwaar, door de zijnen, een Portugeesch vaartuig veroverd werd. Intusschen had de Samorin of Keizer van Malabar, (thans met de Portugezen in oorlog), de komst van eene Nederlandsche vloot, in die vaarwateren, niet zoo ras vernomen, of hij zond eenige Afgevaardigden aan VAN DER HAGEN, met verzoek om een mondgesprek, en om over een Verbond tegen de Portugezen, hunnen gemeenen vijand, in onderhandeling te mogen treden. Zulk eene gunstige aanbieding kon hij niet van de hand wijzen. Het voorgeslagene Verbond werd spoedig gesloten, tot we-

derzijdsch genoegen: waarna onze Vlootvoogd zijne reize naar Cochin vervolgde. Zijns ondanks moest hij hier een' vetten buit ongemoeid laten. Hij zag verscheidene Portugesche schepen voor anker liggen, doch durfde niet binnen loopen, uit vrees voor de ondiepten, om welke aan te wijzen en te mijden, hier geen loods was te bekomen. Hierom keerde hij zich naar de Baai van Amboina of Ambon, en zette er eenig volk aan land, met oogmerk, om op een Portugeesch kasteel, hetwelk aldaar lag, eenen kans te wagen. Op de vragen des Slotvoogds aan VAN DER HAGEN: wat de Nederlanders in den zin hadden tegen een kasteel, welks bewaring hem, door den Koning van Spanje, was toevertrouwd, gaf deze tot antwoord, dat hij, in naam en op last van Prins MAURITS VAN ORANJE, hem hetzelve kwam afhandig maken. Deze koenheid vervulde den Spanjaard met schrik, en deed hem straks de sterkte overgeven. VAN DER HAGEN nam er bezit van, en gaf aan 600 Portugezen vrijheid, om het eiland te verlaten; 46 huisgezinnen, verkiezende aldaar te blijven, verwierven daartoe verlof van den overwinnaar, en deden hem den eed van getrouwheid. Aldus werden de Nederlanders eigenaars van het aanzienlijk eiland Amboina. VAN DER HAGEN kwam eerlang in de vaderlandsche havens binnen, met eene vloot van rijkgeladene schepen. = (JOHAN GEORGE FREDRIK VON), schatmeester van den Frankenlandschen kreits, te Baijreuth in 1723 geboren, bezigde zijnen invloed en fortuin om kunsten en wetenschappen aan te kweeken. Hij vormde zich eene rijke boekerij, eene kostbare verzameling van Oudheden, en eene merkwaardige galerij van talrijke en verdienstelijke schilderstukken. Hij † in 1783, na uitgegeven te hebben: *Beschrijving der Thalers van de Graven en Vorsten van Mansfeld* (Neurenberg 1758 in 4°; 1778 in 4°. met pl.,) *Oorspronkelijk kabinet van Gedenkpenningen* (aldaar 1769, 1771 in 8°. met pl.) en andere minder belangrijke werken over de penningkunde. = (JAN VAN DER), Protestantsch geestelijke, te Leiden in 1665 geboren, in 1739 †, is schrijver van de volgende werken, waarbij hij zijn' naam niet gevoegd heeft: *Observationes in Prosperi Aquitani chronicon* enz. Amsterdam 1734 4°. *Observ. in veter. patrum et pontif. prologos* etc. ibid. 1734. 4°. *Observ. in Heraclii Imper. method. paschalem* etc. ib. 1736. 4°. *Diss. de cyclis paschal.* ib. 1736. 4°.

HAGENAU of **HAGUENAU**. Eene Fransche stad in het Dep. Neder-Rhijn en het groote Hagenausche bosch gelegen, met eene kamer van koophandel, 2 kerken, 4590 inwoners, en velerlei fabrijken.

HAGENBURG, ambt in het vorstendom Schauenburg-Lippe, met 4,230 inwoners en een eveneensgenoemd vlek, aan een kanaal naar het Steinhudermeer, met een kasteel en omstreeks 1000 inwoners.

HAGENOW, domeinambt in het Groothertogdom Mecklenburg-Schwerin, met de hoofdplaats Hagenow, aan de Schmaar met ruim 1500 inwoners en eenige fabrijken.

HAGENSCHIESS, aanzienlijk bosch in den Badenschen Pfinz en Enzkreits, een deel van het Zwarte woud, waaruit veel mast- en ander scheepstimmerhout, ook naar Nederland, verzonden wordt.

HAGER (JOSEPH), Oostersch letterkundige, werd in 1757 uit een Duitsch geslacht te Milaan geboren. Hij studeerde te Weenen, en trad daarop in de Congregatie van de Propaganda te Rome, waar hij zich met de Oostersche en nieuwere Europesche talen bezig hield. Na eenige reizen kwam hij in 1800 te Berlijn, waar hij zich op het Chineesch begon toe te leggen. Daarop ging hij naar Engeland, waar hij eene verhandeling over de nieuw ontdekte Babylonische opschriften, en eene andere over de Chinesche letterteekens uitgaf: gene met eene menigte geleerde aanhalingen voorzien, deze zonder bijzondere waarde. Echter waagde hij het, een Chineesch woordenboek te ondernemen. Daar de Parijsche boekerij rijk is aan aanvankelijke werkzaamheden van dien aard, zoo beriep de Fransche regering in 1802 HAGER naar Parijs, op een jaargeld van 6000 Fr., en droeg hem op, om uit de voorhandene bouwstoffen en zijne eigene een Chineesch woordenboek zamen te stellen. HAGER gaf nu, behalve het Prospectus tot dat woordenboek, onderscheidene stukken over Chinesche zeden en oudheden uit, b. v. *Monument de Yr; Panthéon Chinois; Description des médailles Chinoises du Cabinet Impérial de France, précédé d'un Essai de numismatique Chinoise* (1805). Doch deze werken waren niet geschikt om de kenners van zijne bekwaamheid in het Chineesch te overtuigen, en daar een onderzoek van zijnen arbeid voor het woordenboek aan de verwachting niet beantwoordde, ontving hij zijn ontslag. In 1806 werd hij als Hoogleeraar der Duitsche taal te Oxford; in 1809 als Hoogleeraar in het Oostersch te Pavia, en na de vernietiging dezer hoogeschool, als Conservator bij de groote boekerij te Milaan aangesteld. Inmiddels zettede hij zijne Chinesche studiën voort; in 1806 had hij te Londen zijne *Elements of the Chinese language* uitgegeven; in 1810 volgde zijne *Memoria sulla bussula orientale*, (Pavia) waarin hij de uitvinding van het compas aan de Chinezen toeschrijft, en in 1811 zijne *Illustrazione di un zodiaco orientale* (Milaan). In zijne *Miniere* (mijngroeven) Milaan 1816, toonde hij, dat de Turken oorspronkelijk met de Chinezen in verband gestaan en vele gebruiken van hen aangenomen hebben. In hetzelfde jaar gaf hij eene verklaring van Chinesche opschriften op de openbare gebouwen van Canton uit. Deze geschriften bevatten veel bruikbaars, doch daarbij ook zeer groote fouten, waartegen den schrijver noch zijne roemwaardige vlijt, noch zijne voorzeker uitgebreide, maar niet altijd grondige kennis hebben kunnen bewaren, gelijk zulks door JULIUS KLAPROTH is aangetoond geworden. HAGER's *Observations sur la ressemblance que l'on découvre entre la langue des Russes et celle des Romains.* (Milaan 1817) is rijk aan gissingen. Hij † te Pavia in 1819.

HAGES, broeder van PORUS, Koning der Indiërs, die, welke aan den voortrukkenden ALEXANDER DEN GROOTE, met *100* vierspannen en vier duizend ruiters weêrstand bood. =, een der vleijers van ALEXANDER, die het eerst, met CLEON den Siciliër, aan ALEXANDER bij zijn leven goddelijke eer bewees.

HAGGAI, is de eerste in rang der drie Profeten, die na de wederkeering der Joden uit de Babylonische ballingschap voor hun volk geprofeteerd hebben, en wier schriften voor de nakomelingschap bewaard zijn. Van hem wordt uitdrukkelijk melding gemaakt EZRA V, en aldaar tevens vermeld, wat het groote oogmerk zijner profetische zending en de voorname inhoud van zijnen last is geweest. Te weten, na het leggen van de grondslagen eens nieuwen tempels, waren de Joden, door hunne vijanden aan het Perzische hof snood belasterd, gedwongen geweest den begonnen tempelbouw geheel te staken. Doch de komst van DARIUS HYSTASPES tot den troon veranderde de gedaante der zaken ten hunnen voordeele, en men kon, zonder vrees en verdere verhindering, ja met vooruitzigt van aanmoediging en bevordering van de zijde der Perzische regering, het afgebroken werk hervatten. Inmiddels echter was de lust tot dezen arbeid bij het volk, en inzonderheid bij de Grooten merkelijk verflaauwd, deels omdat zij het vermogen, hetwelk zij bezaten, begonnen hadden aan te wenden, om voor zich zelve bekwame woningen te stichten; deels omdat zij wanhoopten eenen tempel te bouwen, die in heerlijkheid en luister bij den vorigen eenigzins zou kunnen halen. Zij hadden dus aansporing noodig, om den landvoogd ZERUBBABEL en den Hoogepriester JOSUA hierin ijverig hulp te verleenen; en deze aansporing hun te doen toekomen, was inzonderheid het oogmerk der zending van HAGGAI. Men onderscheidt in deszelfs geschrift onderscheidene redevoeringen, of kortere toespraken, elk met eene bijzondere tijdsbepaling aan het hoofd.

HAGNITAS, een bijnaam van Esculaap, hem gegeven naar een bosch, waarin zijn standbeeld was opgerigt. Onder dezen naam had hij eenen tempel te Sparta.

HAGNO, eene der Nymphen, die JUPITER voedden. Zij gaf haren naam aan eene fontein van den berg Lyceus in Arcadië. In tijden van droogte wierp LYCEUS, Priester van JUPITER, naar de fontein gekeerd, na gebeden, en den God geöfferd te hebben, op de oppervlakte een' tak van een' eik. Deze ligte beweging deed er uitwaasemingen uitgaan, die zich tot wolken verdikten, welke, als regen nedervallende, het land bevochtigden en vruchtbaar maakten.

HAHN (JOHAN DAVID), in 1729 te Heidelberg geboren, was achtereenvolgens hoogleeraar in de geneeskunst te Utrecht en te Leiden, waar hij † in 1784. Hij heeft verscheidene belangrijke geneeskundige verhandelingen nagelaten. = (SIMON FREDRIK), Duitsch schrijver en Geschiedkundige, geboren te Klosterbergen in 1692, was sedert den leeftijd van 10 jaren ervaren in de kennis der oude talen, der geschiedenis, wis- en aardrijkskunde. Twaalf jaren oud kende hij verscheidene levende talen, en sprak in geleerde bijeenkomsten voor de vuist in het Latijn. Na aan de hoogeschool te Halle in de regten gestudeerd te hebben, onderwees hij dezelve, verkreeg vervolgens eenen leerstoel in de Geschiedenis aan de hoogeschool van Helmstädt, werd tot geschiedschrijver en geheimraad van den Koning van Engeland en tot Bibliothekaris te Hanover benoemd, en † in 1729. Deze zoo jeugdig gestorven geleerde heeft onder anderen nagelaten: *Diploma fundationis Bergensis ad Album caenobii, cum notis historicis.* (Maagdeburg 1710, 4°.) *Jus imperii in Florentiam* (Halle 1722 4°.) *Geschiedenis van het openbaar regt en der Keizers* (in het Hoogd.) Halle 1721—24. 4 deelen 4°., vervolgd door ROSSMANN, die er een 5e deel bijgevoegd heeft 1742. 4°. *Collectio monumentorum veterum et recentium ineditorum ad codicum fidem restitutorum* enz. (Brunswijk 1724—26, 2 deelen, 8°.) Het leven dezes geleerden is beschreven geworden (Maagdeburg *1730, 4°.*) door deszelfs broeder: = (LODEWIJK FILIPS), Duitsch dichter, geboren te Trippstadt in den Palts in 1746, in 1787 †, heeft eenige goede dichtstukken nagelaten, waaronder: *De opstand van Pisa, treurspel* in 5 bedrijven; Ulm 1776 in 8°, enz. = (AUGUST JOHAN VON), Duitsch Staatsman, in 1722 te Meiningen geboren, in 1788 †, was met aanzienlijke waardigheden bekleed, en in het bijzonder met het voorzitterschap der regering van het Markgraafschap te Carlsruhe. Hij maakte van zijnen invloed gebruik, om de kunsten en weldadigheidsinstellingen te bevoordeelen, en zijne ambtsdienst werd gekenmerkt door de stichting, in 1768, van eene school voor Doofstommen te Baden.

HAHN (PHILIPP MATTHAEUS), Predikant te Herdingen, in het Wurtembergsche, in 1739 te Scharnhausen geboren, bezat een zeldzaam genie voor de werktuigkunde. Al vroeg leerde hij, door eene hemelglobe in zijns vaders boekerij, eenige sterrebeelden, en den loop der zon door de hemelteekens kennen, en vond nagenoeg den tijd van

den opgang der vaste sterren. Nog geen 13 jaar oud, begon hij al zonnewijzers te vervaardigen, schilderde zelf en begon zijne eigene vernissen te bereiden, portretteerde ook tamelijk goed; 17 jaren oud ging hij naar de hoogeschool te Tubingen, om onderwijs in de wiskunde te kunnen nemen, en schreef hij de leerboeken van WOLF over, teekende de daartoe behoorende figuren, en baande door aanhoudende vlijt den weg tot zijne geliefkoosde studie. Begeerig, om ook het maaksel van een zakhorologie te leeren kennen, gebruikte hij zoo lang alleen brood en water, tot dat hij de noodige som tot aankoop er van bespaard had. Met min uitnemender stukken leerde hij het maaksel, en bragt hij vervolgens werktuigen van eigen vinding te voorschijn, waaronder het groot sterrekundig slingerhorologie (zie aldaar), het klein sterrekundig uurwerk, den algemeenen, middellijnigen (equinoctialen) zonnewijzer, een rekenwerktuig, eene schaal voor vloeistoffen, enz. In 1790 † HAHN te Echterdingen.

HAIGERLOCH, Opperambt in Hohenzollern-Sigmaringen, hetwelk met Wohrstein aan de Esach, en 1 stad en 11 dorpen, 7,900 inwoners bevat. =, Hoofdplaats van voornoemd Opperambt, aan de Esach, met 1400 inwoners en wijnteelt.

HAIGH, een stadje in Engeland, Graafschap Lancaster, met omstreeks 1200 inwoners, en voorname ijzer- en steenkolenmijnen, die ook vitriool bevatten. Bij het lusthuis Haigh-Hall is eene kogelgieterij, en in het park een berg, van waar men 13 graafschappen en het eiland Man zien kan.

HAYDN (JOZEF) werd te Bohrau den 31 Maart 1733 geboren; hij was de zoon van eenen wagenmaker, die de harp, zonder de noten te kennen, bespeelde. JOZEF begon met zijns vaders eenvoudige stukken na te zingen, waarom deze hem naar Hamburg zond, om bij een' bloedverwant, behalve andere wetenschappen, voornamelijk ook de muzijk te leeren. Hij werd door den hofkapelmeester VON REUTER toevallig gehoord, die den 7jarigen knaap mede naar Weenen nam, en hem daar koorjongen maakte, en het beste onderwijs liet geven. 16 jaren zijnde, verloor HAYDN zijne stem en daardoor ook zijn' post, en moest nu van het geven van lessen bestaan. Hij leerde uit de werken van PORPORA muzijkzetten en werd eindelijk bij graaf MORZIN tot bestuurder der muzijk, en in 1761 bij Prins ESTERHAZY als kapelmeester aangesteld, wanneer hij, onder meer, de bekende Symphonie: *das Abschied* componeerde. Later hield hij zich meest te Weenen op, en wees vele aanzoeken om te Londen te komen van de hand. Van 1792 tot 1795 reisde hij echter op Karnaval derwaarts, en bestuurde onder de grootste toejuichingen aldaar in het Salomon's concert zijne Symphoniën; na eene korte reis moest hij op nieuws eene kapel in orde brengen. Voor de speeltuigelijke muzijk blijft HAYDN allermerkwaardigst, daar hij hiervoor een nieuw tijdperk geopend heeft. Onuitputtelijk in vinding en uitvoering, steeds nieuw en oorspronkelijk, verrassend en bevredigend, vormde hij eenen nieuwen verfijnden smaak. Hij heeft bij de 200 Symphoniën geschreven; bijna allen dragen het kenmerk van eigen smaak en vinding, terwijl zijne Quartetten veel opzien baarden. Dikwijls verdeelde hij, tegen de gewoonte aan, de hoofdpartij voor al de stemmen, zoodat ieder als een concert kon worden aangemerkt; in zijne stukken heerscht veel naïviteit en bevalligheid. De vokaalmuzijk, zoowel voor kerk als tooneel, heeft aanmerkelijk door hem gewonnen, waarvan de meesterstukken getuigen dragen: als *Stabat mater, de Schepping, de 4 Jaargetijden*, en zijn meesterstuk *de laatste woorden des Verlossers*; men behoeft ze slechts te noemen, om hem door zijne talloze vrienden hartelijk te doen vereeren. De laatste dagen zijns levens heeft hij in stille afzondering doorgebragt, in eene voorstad van Weenen. Vier dagen vóór zijn' 76sten verjaardag gaf hij de *Schepping* aldaar; in zijne tegenwoordigheid dirigeerde SALIERI, terwijl zijn uitdrukkend gevoel vele aandoeningen aan zijne voorname leerlingen veroorzaakte; bij de plaats: *het werd licht*, vermeesterden zijne aandoeningen hem zoodanig, dat hem de tranen van de wangen liepen; bij het einde van de 1e afdeel. moest hij weg, kunnende het niet langer uithouden. Den 31 Mei 1809 † hij 76 jaren oud aan een verval van krachten; zijn roem klonk door geheel Europa, waar men allerwegen zijne verdiensten huldigde. Felix Meritis, te Amsterdam, vierde in het volgende jaar zijne nagedachtenis, wanneer eene toepasselijke Cantate van den verdienstelijken C. A. FODOR, naar de woorden van KINKER vervaardigd, onder luide toejuiching werd uitgevoerd. Op het orchest stond een schilderstuk, het borstbeeld van HAYDN, met eenige muzikale attributen versierd, voorstellende, hetwelk de kundige H. NUMAN, met behulp van eenige leden, had geordonneerd.

HAILLAN (BERNARD DE GIRARD, Heer DU), Geschiedschrijver van KAREL IX en HENRIK III, geslachtrekenkundige van de orde des Heiligen Geestes, geboren te Bordeaux in 1535, † te Parijs omstreeks 1610, is schrijver van de volgende werken: *Regum Gallorum icones a Pharamundo ad Francisc. II; item ducum Lotharingor. icones.* Parijs 1559. 4o. *Affaires de France*, aldaar 1570, 1571, 8o.; *Hist. Génér. des rois de France depuis Pharamond jusqu'à Charles VII.* aldaar 1576—1584, in fol. (dit werkje is, niettegenstaande deszelfs talrijke onvolkomenheden, merkwaardig, doordien hetzelve het eerste geschiedboek van Frankrijk is, dat in de Fransche taal uitgegeven is geworden;) *le Tombeau du roi très-Chrétien Henri II*, dichtstuk in 8o. Er zijn van DU HAILLAN nog meer geschriften, waarvan men de lijst vindt in de *Mémoires de Niceron*, Deel XIV. Zijn leven is door vader LE LONG, in het IIIe deel zijner *Bibliothèque histor. de France*, beschreven. BAYLE heeft aan hem een zeer merkwaardig artikel in zijn' *Dictionnaire* gewijd.

HAINA, ambt in Opper-Hessen, aan den Keller, en den oorsprong der Wobra, in 6 dorpen en 4 buurten, 2,200 inwoners tellende. Het dusgenoemd dorp ligt aan de Wohra, met 420 inwoners, en een uitgebreid hospitaal. =, breede en schoone rivier op het West-Indisch eiland St. Domingo, welke Noord-westelijk aanloopt, en in de Haina valt. Een dorp met 2000 inwoners is aan dezelve gelegen.

HAI-NAN of ANJAN, een eiland van Azië, ten noorden van de golf van Cochinchina, en ten zuiden van de prov. Canton gelegen, van welke laatste het omtrent acht mijlen verwijderd is. Dit eiland heeft omtrent eene lengte van 35 mijlen van het oosten tot het westen, en eene breedte van 25 mijlen van het zuiden tot het noorden; het middengedeelte is moerassig en onvruchtbaar, doch de kusten, welke door Chinezen bewoond worden, leveren veel op; het volk, dat zich op de bergen ophondt, is ruw en onbeschaafd, klein en mismaakt van gestalte. Men telt op dit eiland veertien of vijftien steden; Kinm-Tchaou is er de hoofdplaats van; men vindt er zeer schoon adelaar-, violet- en geelhout, alsmede het zoogenaamd drakenbloed en de witte gom.

HAINE of HAISNE, rivier in de provincie Henegouwen, die bij Anderlies ontspringt, bij Jemappes de Trouille ontvangt, dan door middel van 10 sluizen bevaarbaar wordt, en na eenen loop van 8 mijlen, bij Condé, in de Schelde valt.

HAINERS (N.), Bestuurder der koninklijke maatschappij van wetenschappen te Göttingen, in 1810 †, was Hoogleeraar aan de hoogeschool dier stad, en correspondent van het Fransch Instituut. Hij heeft in het Hoogduitsch een geacht werk nagelaten, getiteld: *Over het verval der wetenschappen in Griekenland.* Daarenboven heeft hij *brieven* over Zwitserland geschreven, alsmede verschillende *Verhandelingen* in de Göttingsche Maatschappij voorgelezen.

HAINICHEN, Saksische stad met omtrent 2500 inwoners en eenige fabrijken; de beroemde fabeldichter C. F. GELLERT (zie aldaar) werd hier geboren.

HAITSMA (....) was een in de Oostersche talen, vooral in het Arabisch en Hebreeuwsch, zeer ervaren Vries, die in 1773 het Arabische dichtstuk van IBN DOREID uitgaf. In 1766 had hij reeds eene verklaring van *Genesis* het licht doen zien.

HAITZE (PIERRE JOSEPH DE), meer bekend onder den naam van HACHE, letterkundige, geboren te Cavaillon in 1648, † in 1736, was een werkzaam, maar zeer middelmatig schrijver. Onder zijne talrijke werken bepalen wij ons tot het vermelden van: *les Moines empruntés, où l'on rend à leur véritable état les grands hommes, qu'on a voulu faire moines après leur mort*, enz. Keulen 1696. 2 deelen 12o. *les Moines travestis.* 1698. 2 deelen 12o. *Dissert. sur l'état chronologique et héraldique de l'illustre et singulier Consulat de la ville d'Aix.* Aix 1726. 12o. Hij heeft in H. S. nagelaten eene *Bibliothèque des auteurs de Provence*; de *Eloges des premiers présidens du parlement de Provence*; eene *Histoire de la ville d'Aix*, enz.

HAJYPOOR, distrikt in Oost-Indië, aan den O. oever van den Ganges, tusschen 25 en 26o NBr. vruchtbaar en zeer goed bebouwd, brengt bijzonder veel opium en salpeter voort; terwijl er tevens vele paarden aangekweekt worden. De bloeijende en versterkte hoofdplaats van denzelfden naam ligt aan de zamenvloeijing van den Ganges en de Gunduck.

HAK, hetzelfde als *hiel*, eigenlijk de inhakking van een' klomp of houten schol, waardoor de hiel dan van den bol of plant van den voet afgescheiden wordt; zoodat de hiel, om juist te spreken, achter den hak zit. Omgekeerd, zegt men, volgens BILDERDIJK, *'t hieltje* van eene ham, voor den hak, d. i. 't geen men er afplagt te hakken, als tot de kluifjes of voeten van een dier behoorende. =, een houweel met twee tanden, om den grond om te werken. =, een houw met eene bijl, sabel enz. =, de haktijd van het hout. =, haat, nijd, *een' hak op iemand hebben.*

HAKEM (BIAMR-ALLAH-ABOU-ALI-MANSOER), 3e Khalif van den stam der Fatimiden, beklom in 996 onzer tijdrekening den troon van Egypte, terwijl hij nog slechts 11 jaren oud was. Hij is zijnen beruchten naam verschuldigd aan de buitensporigheden zijner dwingelandij, welke dwaze grillen nog stuitender maakten. Ten gevolge zijner bevelen waren de winkels in de straten van Kaïro kunstmatig dag en nacht verlicht. Men kon zijn paleis niet naderen zonder ter dood gebragt te worden. Hij had op de zwaarste straf verboden eenig schoeisel voor de vrouwen te maken, terwijl hij dezelve wilde dwingen, om óf niet, óf blootsvoets uit te gaan. De Christenen en Joden waren vooral de voorwerpen zijner nukken en kwellingen; hij joeg ze ten laatste uit zijne staten. De dieren zelfs ondervonden de uitwerkselen zijner wreedheid; hij liet alle honden in zijn rijk verworgen. Deze dwingeland werd in het jaar 1021 onzer christelijke jaartelling vermoord.

HAKEN (HENRIK VAN). Wij zijn de kennis van dezen dichter der

XIV eeuw aan Bilderdijk (*Taal- en Dichtkundige verscheidenheden*, 1e deel bl. 146) verschuldigd. Hij komt het naast aan Maerlant en was een tijdgenoot van Melis Stoke. Zijn werk is in den *Leecken Spiegel* ingevlochten. Bilderdijk deelt daaruit 's mans berijmde verhandeling over de dichtkunst mede, en wel het fragment, handelende: Hoe dichteren dichten selen / ende wat si hanteeren selen; welk brokstuk, om het gezond verstand dat er in doorblinkt, bij en met den eenvoudigen toestand van hetgeen men toen dichten noemde, door Bilderdijk, en, in navolging van hem, door Witsen Geysbeek zeer geprezen wordt.

HAKEWELL (George), Engelsch godgeleerde, in 1579 te Exeter geboren, in 1649 †, is schrijver van onderscheidene, door Wood vermelde, twistschriften. Het meest bekende heeft tot titel: *An Apology or declaration of the Power and Providence of God in the Government of the world* enz. 1627. 3e druk 1635 in fol. William Hakewell, zijn broeder, overdreven puritein en een der doldriftigste bevorderaars van den opstand, heeft een groot aantal blaauwboekjes in den geest zijner partij geschreven; onder anderen vermeldt men daaronder, dat tot titel heeft: *the Liberty of the Subject against the pretended Power of Impositions* enz. 1641, 4o.

HAKIM, een Turksch geneesheer. = Hakim-Baschi, keizerlijk lijfarts.

HAKKEBORD, een keukengereedschap. =, een snarentuig bij onze voorvaders in gebruik, in de middeleeuwen *tympanum* genaamd, en waarschijnlijk zijnen naam van den vorm des keukengereedschaps ontleend hebbende.

HAKKELEN is eigenlijk in kleine stukjes hakken; het frequentativum of voortdurend woord van *hakken*. Oneigenlijk beteekent het, gelijk ieder weet, stamelen, met gebrokene woorden en enkele lettergrepen spreken, omdat een hakkelaar de woorden aan stukjes hakt.

HAKKENEI, of, volgens Bilderdijk beter, *hakkenij*, door de Italianen en Franschen uit het Nederduitsch overgenomen, beteekent een telpaard of *pasrijder*. Weiland gist met Gesnerus, dat dit woord den klank van een paard, dat den pasgang gaat, nabootst. Bilderdijk zegt, dat het komt van hakkenen, dat is met de hakken (in plaats van het geheele been, of liever, met stijf gespannen hakken) loopen, waaruit dat *kleppen*, in tegenstelling van *draven* ontstaat, wanneer men ook *klepper* voor paard zegt. Dit *hakkenen* is hetgeen de Franschen *entre le pas et le trot* noemen.

HAKKIUS (Petrus), geboortig van Leiden, bekleedde, in het jaar 1584, het Leeraarambt; onder de kerkelijke onlusten, welke, omtrent dien tijd, ook de gemeente te Medemblik beroerden, verwierf de wethouderschap, dat hij, voor eenen tijd van 4 maanden, derwaarts werd gezonden. Een vermetel Prediker moet deze geweest zijn, naardien van hem getuigd wordt, dat hij niet geschroomd had, tegen het laatste huwelijk van Prins Willem I, openlijk van den Predikstoel uit te varen. Zoo hoog zelfs klom zijne laatdunkende losmondigheid, dat hij 's Prinsen ontijdig uiteinde aan de gemeente vertoonde als een oordeel Gods en eene hemelsche straf, hem overgekomen, van wege de praal en staatsie, bij den plegtigen Doop van zijnen jongsten zoon. Dus had hij gesproken vóór zijne komst te Medemblik: reden genoeg voorwaar, naar het oordeel des kerkeraads en ook van Sonoi, om zulk eenen twistkraaijer als een voorwerp te beschouwen, gansch ondienstig in de tegenwoordige gesteldheid van zaken, en voor den laatstgenoemden, om aan den Hopman der Bezetting last te geven hem het binnenkomen te beletten. Het een en ander belette niet, dat hij op den predikstoel gebragt werd. Hieruit ontstonden zeer hoog loopende onlusten, welke niet dan door den sterken arm konden gestild worden. Op bevel van Graaf Maurits en van den Raad van Staten bragt de Stadhouder Sonoi 100 knechten binnen Medemblik, met bevel om den twiststokenden Leeraar aan te pakken en ter stad uit te leiden. Getrouwelijk kweten zich deze van den opgeleiden last. Hakkius leefde en predikte nog in het jaar 1587. Doch hij moet niet zeer op de zijde van den Engelschen Landvoogd Leicester geweest zijn, naardien van hem wordt aangeteekend, dat hij, in den hevigen twist, omtrent dien tijd, binnen Leiden ontstaan, geteld werd onder de onzuivere Leeraars, omdat hij zich had durven uitlaten, dat de Heeren van Leiden, na wederstand te hebben geboden aan den Spanjaard en Franschman, ook wel weg zouden weten met de Engelschen.

HAKLUYT (Richard), Engelsch geschiedschrijver, in 1553 in het graafschap Hereford geboren, in 1616 †, had zijn leven aan geschiedkundige nasporingen toegewijd, en vooral aan die, welke betrekking hebben op de ontdekkingen en zeetogten. In zijne moedertaal schreef hij: *De voornaamste togten en ontdekkingen, en de voornaamste reizen en handelsondernemingen van het Engelsche volk ter zee en te land* enz. *gedaan, gedurende een tijdvak van* 1600 *jaren* enz. Londen 1589—1600, 3 deelen folio, een zeer geacht werk. *Vertaling van de geschiedenis der ontdekkingen van* Gelvan. 1601. 4o. eene andere vertaling van eene *Geschiedenis van Virginië*, enz. Londen 1609, enz.

HAL, de hardheid der aarde door de vorst. = of **HALLE**, een gebouw, zeer verwant met *zaal*, dat er waarschijnlijk van is afgeleid *Vaux-Hall* wordt door de Nederlanders als *Fox-zaal* uitgesproken. *Hal* en *Halle* waren van ouds her de gemeene benaming van groote en openbare gebouwen, die ten algemeenen nutte dienden. Zoo heeft men in Nederland *Vleeschhal*, *Lakenhal*, *Vischhal*, *Saaihal*, *Greinhal*, enz.

HALBERSTADT, Kreits in Saksen, bijna geheel door Ascherleben omringd, bevat op 3 ½ □ mijlen, 1 stad, 3 voorsteden en 6 dorpen, en 17,650 inwoners. =, hoofdstad dezer kreits en het vorstendom Halberstadt, ommuurd, met 7 poorten, 3 voorsteden en 6 openeplaatsen, onderscheidene kerken, waarvan de aanzienlijke domkerk alleen 32 altaren heeft; 6 hospitalen, 1 weeshuis, 1 hoofdschool en Kabinet van naturalien en instrumenten, en verdere nuttige gestichten en ruim 1500 inwoners, welke fabrijken van laken, wollen stoffen, linnen, kousen, handschoenen, hoeden en tabak hebben, alsmede boeken steenplaatdrukkerijen, wasbleeken en looijerijen.

HALDE (Jean Baptiste du), Jezuït, geboren te Parijs in 1674, † aldaar in 1743, was eenigen tijd geheimschrijver van vader le Tellier geweest, toen hij zich naar China begaf. Zijne voornaamste werken zijn: *Description historique, Géographique et physique de l'empire de la Chine et de la Tartarie Chinoise*, 4 deelen fo. 1735. Men heeft hetzelve in 1756, in 4 deelen 4o., nagedrukt en er eenige bijvoegselen bijgevoegd. In 1739 kwam het met eenige verkortingen in 4 8vo deelen te Londen uit. Deze beschrijving van China is eene der beste, welke men tot dus verre bezit. De stijl is eenvoudig, aangenaam en belangwekkend. De schrijver heeft zich echter te veel geschikt naar den belagchelijken trots der Chinezen omtrent de oudheid van hun volk, dat waarschijnlijk van eene volkplanting der Egyptenaren afstamt. Hunne eerste keizergeslachten zijn geheel en al fabelachtig. Wee die in China zulks zoude durven verhalen! Maar de zendelingen mogen zoo niet spreken. — *Lettres édifiantes et curieuses*, geschreven uit de zendingen in vreemde landen, van de 9e tot de 26e verzameling; — deze brieven bevatten vele belangrijke zaken omtrent kunsten en wetenschappen, zeden, gebruiken, natuurlijke gesteldheid, enz. doch ook veel ongeloofelijks; — eindelijk schreef du Halde Latijnsche redevoeringen en dichtstukken.

HALE (Sir Matthew), een zeer geleerd Engelsch regtskundige, in 1609 in het graafschap Glocester geboren, bekleedde zeer aanzienlijke waardigheden, onder Karel I, Cromwell en Karel II en † in 1676. Hij was ook een zeer ervaren godgeleerde en natuurkundige. Alles is door Thirwal bijeenverzameld en, vooraf gegaan van een *leven* van Hale, door den beroemden Bisschop Gilbert Burnet, in 1805, in twee 8vo deelen uitgegeven. Dubesnil gaf gemeld *leven* in 1688, in het Fransch vertaald, te Amsterdam uit.

HALEA en **HALEUS**, bijnamen van Diana en Apollo; de eerste droeg den haren naar eenen Haleus, die haar te Tegeus in Arcadië eenen tempel gebouwd had, waarin men de slagtanden van het wild zwijn van Calydon bewaarde. Onder dien naam heeft Philoctetes, ter eere van den tweeden, digt bij Croton, eenen tempel gebouwd, waarin hij hem den boog en de pijlen van Hercules wijdde.

HALEM (G. A. von), geboren in 1752 te Oldenburg, toonde vroeg aanleg voor de wetenschappen. Onder de leiding zijns vaders tot de studie der regten voorbereid, kwam hij op zijn 17 jaar aan de hoogeschool te Frankfort a. d. O. Daarna bezocht hij de hoogescholen te Straatsburg en Koppenhagen, aan welke laatste hij Doctor in de regten werd. Na den dood zijns vaders en den overgang zijns geboortelands aan het huis Holstein-Gottorp (thans Holstein-Oldenburg) verkreeg hij in hetzelve aanzienlijke ambten en maakte zich, onder anderen omtrent het armenwezen, zeer verdienstelijk. Vroeg ontwikkelde zich zijn talent als dichter; hij stichtte in 1783 een te Oldenburg nog bestaand dichterlijk gezelschap. Onder zijne geschiedkundige schriften laat zijne: *Geschiedenis van Oldenburg* niets te wenschen over, als alleen dat de tijdsomstandigheden hem genoodzaakt hebben dezelve niet verder dan tot aan het jaar 1666 te brengen. Zijn *Leven van Peter den Groote* en dat des Graven *Münnich*, eenen geboren Oldenburger, zijn meesterlijke levensbeschrijvingen. De beschrijving eener halfjarige reis in 1790: *Blicke auf einen Theil Deutschlands, der Schweiz und Frankreich*, (2 deelen 1791) is een voortreffelijk land- en volkbeschrijvend werk. Onder Halem's dichterlijke werken neemt zijn *Jesus, der Stifter des Gottesreichs*, (2 deelen, Hanover) de eerste plaats in. Toen, op het laatst van 1810 Oldenburg, door de dwingelandij van Napoleon, *met het* overgroote Fransche Rijk vereenigd werd, nam van Halem, ofschoon 60 jaren oud, en met een talrijk huisgezin belast, de wijk naar Hamburg en van daar naar Eutin. Hier werd hij, na de terugkomst van den landsvorst uit Rusland, in 1813 aan het hoofd der Regering gesteld, en ontsliep er na veel goeds gesticht te hebben in 1819.

HALES (Alexander), een Engelsche monnik, beweerde in zijn middeleeuwsch zamenstel van theologie dat de onderdanen van een' der R. kerk ongehoorzamen Koning ontslagen zijn van hunnen eed van getrouwheid, en dat de wereldlijke magt aan de geestelijke onderworpen is. † te Parijs in 1245. = (John), in 1584 te Bath geboren, was hoogleeraar in het Grieksch te Oxford, en vergezelde in 1618 den afgezant van Jacobus I naar Nederland, gedurende de vergadering van de Synode te Dordrecht, waarvan hij in zijne *Brieven* een

verhaal heeft gegeven. De in Engeland plaats gehad hebbende omwentelingen onder KAREL I hielpen HALES, die aan zijnen vorst en de Anglikaansche kerk getrouw was, te gronde. Zich geenszins aan de heerschende partij willende onderwerpen, werd hij van zijn kanonikaat te Windsor beroofd en gedwongen om zijne boekerij te verkoopen, ten einde daarvan te leven ten huize van eene arme weduwe, wier man zijn bediende geweest was. Hij † in 1656. Men heeft van hem *Leerredenen*, *Brieven* en *Godgeleerde werken* (uitgegeven 1716 in 12°). Zijn voornaamste werk is zijne *Verhandeling over de scheuring en de scheurmakers*. De gevoelens, daarin geuit, mishaagden zeer aan de partij, die toen de bovenhand had.

HALESA, eene stad van Sicilië, welke bespoeld werd door de rivier Halesus.

HALESUS, een Lapithier, die omkwam op de bruiloft van PIRITHOUS. =, een zoon van AGAMEMNON bij BRISEIDES, of gelijk anderen willen bij CLYTEMNESTRA, welke men zegt dat met haar heeft zamengespannen tegen zijnen vader, en naderhand uit zijn vaderland verdreven zijnde, in Italië kwam, en aldaar de stad der Talciscers stichtte. VIRGILIUS stelt hem voor als een' vijand van den Trojaanschen naam en bondgenoot van TURNUS. =, een veldheer bij de Latijnen, gedood door PALLAS, zoon van EVANDER. = of HALESIUS, eene rivier van Sicilië, die aan den voet van den berg van dienzelfden naam stroomde. Dáár was het dat PROSERPINA bloemen plukte, toen PLUTO haar schaakte.

HALEWIJN (FRANÇOIS), gesproten uit een aanzienlijk en deftig geslacht, waaromtrent men KOK's *Vaderlandsch Woordenboek* en SCHELTEMA's *Staatkundig Nederland* kan naslaan, was lid van het Leidsche Dichtgenootschap: *Kunst wordt door arbeid verkregen*, in welks werken eenige stukjes van hem gevonden worden. Hij was een zeer middelmatig dichter; een bundeltje, in 1771 door hem uitgegeven, draagt den titel: *Poëtische uitspanningen*.

HALFROND. Daardoor verstaat men de helft van eenen bol, die, gelijk men weet, door eenen van deszelfs groote cirkels in twee gelijke deelen gedeeld wordt. De aarde als een bol beschouwd, wordt door iederen Meridiaan in twee gelijke deelen of in twee halfronden verdeeld, van welke het eene het oostelijk en het andere het westelijk halfrond genoemd wordt. De evennachtslijn deelt even zoo de aarde in twee halfronden, welke in het noordelijk en het zuidelijk halfrond onderscheiden worden. De bekende *mappemonde's* maken de stéréographische projectie uit van twee halfronden, in welke de aardbol door eenen Meridiaan gedeeld wordt.

HALFTALF, eigenlijk de *helft half*, of $\frac{1}{2}$ van $\frac{1}{2}$ = $\frac{1}{4}$ = $\frac{2}{8}$, is eene voormalige inhoudsmaat, houdende $\frac{1}{4}$ vierde vat of 2 koppen, thans overeenkomende met 1.99 Nederl. kop.

HALFTER, zie **HALSTER**.

HALIA, eene zeenimph. =, een feest van de zon, dat door de Rhodiërs gevierd werd.

HALIACMON, eene rivier van Macedonië, dochter van den Oceaan en TETHYS.

HALIÆ, zuster van de nimf TELCHINES, bemind door NEPTUNUS; zij had bij hem zes zonen en eene dochter, RHODE genaamd.

HALIARTUS, zoon van THERSANDER, kleinzoon van SISYPHUS, werd door ATHAMAS, broeder van SISYPHUS, aangenomen. Deze stichtte de stad Haliartus in Beotië. Aldaar vond men de begraafplaatsen van PANDION, Koning van Athene en van LYSANDER, veldheer der Lacedemoniërs. =, eene stad in den Peloponnesus.

HALICARNASSUS, voormaals eene aanzienlijke stad van Carië in Klein-Azië, waarin het Mausoleum, of graf van Koning MAUSOLUS, door ARTEMISIA, zijne gemalin, gesticht, hetwelk onder de zeven wonderwerken der wereld gerekend werd. Halicarnassus was de vaderstad van HERODOTUS, DIONYSIUS, den dichter HERACLITUS en andere groote mannen. Heden ten dage heet de plaats *Boedroen*. Nog vindt men daar eenige oude gedenkteekenen, welke, volgens de beschrijvingen der reizigers CLARKE en WALPOLE, uitvoerig vermeld zijn in den *Commentarius Geographicus in* ARRIANUM van den Heer P. O. VAN DER CHIJS, Leiden 1828, 4°. bladz. 27—29.

HALICYAE, eene stad van Sicilië bij Lilybaeus. =, de inwoners van Halicarnassus.

HALIEN, plegtige spelen, gevierd bij de Rhodiërs, ter eere van APOLLO.

HALIFAX, koopstad in Yorkshire, met fabrijken van wollen en katoenen stoffen, verwerijen en steengroeven in den omtrek. Zij heeft 11,000 inw., welke handel op Hull, Liverpool, Manchester, enz. drijven. Het kerspel is 7 uren lang en bijna 6 breed, bevat wel 74,000 inwoners en vele fabrijken. =, Gr. in N.-Amerika in het Engelsch gewest N.-Schotland, met de eveneens genoemde hoofdstad en de vlakken Londonderry, Truro, Onslow, Colchester, Lawrence, Southampton, Canso en Tinmouth: het heeft vele baaijen en rivieren; de hoofdstad Halifax bevat omstreeks 16,000 inwoners. =, Gr. in Virginië, grenzende aan de provincie Carolina, met meer dan 23,000 inwoners, van welke er 6000 slaven zijn. =, distriet van N Carolina, is verdeeld in 7 graafschappen, en heeft 75,550 inwoners, van welke 25,000 slaven zijn. =, graafschap in bovengenoemd distr. met bijna 16,000 inwoners, waaronder 7,000 slaven. =, hoofdpl. van genoemd graafschap aan de Roanoke. = (JAN VAN), anders SACRO BOSCO, geboren in 1230, † in 1256 te Parijs, schreef over den spheer, het Astrolabium, den Almanak en de Arabische rekenkunst, en toonde zich voor zijnen tijd een ijverig sterrekundige.

HALIJETUS, een zeearend, waarin NISUS veranderd werd.

HALIMEDA, eene zeenimph.

HALIPHRON, vader van DEUCALION, dien hij had bij de nimph JOPHOSSA.

HALIRRHOE, bemind door NEPTUNUS, die haar moeder maakte van ISIS.

HALIRRHOTIUS, zoon van NEPTUNUS bij EURITES, door MARS wegens de schaking van zijne dochter ALCIPPE gedood. MARS, van dezen moord door NEPTUNUS beschuldigd, heeft, zoo men verhaalt, te Athene op die plaats zijne zaak bepleit, welke om deze reden AREOPAGUS, zoo veel als de heuvel van MARS, genoemd is.

HALITHERSES, zoon van MASTOR, een zeer ervaren Profeet, die aan de vrijers van PENELOPE het hun boven het hoofd hangende gevaar door den terugkeerenden ULYSSES aankondigde.

HALIUS, zoon van ALCINOUS, uitmuntende in de geneeskunde. =, een Trojaansch medgezel van ÆNEAS, door TURNUS gedood.

HALIZONES, volkeren van Paphlagonië, aldus genoemd, omdat zij van alle kanten door de zee omringd werden.

HALYS, eene rivier van Klein-Azië, die ontspringt aan den voet van den berg Taurus, en Cappadocië, Syrië en Paphlagonië doorloopende, zich eindelijk in de Zwarte zee ontlast. Zij is ook befaamd door de onheilen van Koning CROESUS, door dit dubbelzinnig gezegde bedrogen: *Κροισος Ἅλυν διαβας μεγαλην αρχην διαλυσει*. CROESUS over den Halys trekkende, zal een groot rijk doen instorten; hetwelk, als hij meende van den ondergang der vijanden gezegd te zijn, zijne eigene magt beteekende. Zie verder over deze rivier P. O. VAN DER CHIJS, *Commentarius Geographicus in Arrianum*. Leiden 1828. 4°. pag. 38. = Een Cyziceener, door POLLUX in een tweegevecht bij nacht gedood. =, een Trojaan, door TURNUS gedood.

HALYZIA, eene stad van Epirus, aan den regter oever van den Achelous, waar de Lacedemoniërs door de vloot der Atheners overwonnen zijn.

HALL, Oostenrijksche stad aan de Inn, met eene munt, een Gymnasium, raffinaderijen, katoenfabrijken, voorname zoutmijnen en 4,200 inwoners. =, Opper-ambt in Wurtemberg, 7 □ mijlen groot, met 3 steden, 1 vlek, 30 dorpen en 66 buurten. De grond is eenigzins golvend en heeft kleine heuvels en bergen, aanzienlijke bosschen en goed bebouwd land. =, ook wel *Schwäbisch-Hall* genoemd, hoofdplaats van voornoemd ambt, uit de eigenlijke stad en 3 voorsteden bestaande, alle ommuurd. De stad heeft 6 poorten en aanzienlijke gebouwen, waaronder een groot Gymnasium met 9 onderwijzers uitmunt, en omstreeks 6000 inwoners, die een zeer groot zoutwerk hebben en verder van den handel in vee, graan en hout bestaan. Men vindt hier ook nog de oude munt, waar de eerste Hellers (*Häller*) geslagen werden. =, eiland in de Zuidzee.

HALLE, Kreits in het regtsdistrikt Merseburg, bevat de stad, vier dorpen en het landgoed Freienfelde, en heeft 20,070 inwoners, die bijna alleen van akker- en tuinbouw bestaan. =, (AAN DE SAALE), hoofdplaats van voorn. kreits, is ommuurd, heeft 14 poorten, 5 voorsteden en 9 kerken, waarvan 6 Luthersche; de Mariakerk bevat eene aanzienlijke bibliotheek; 4 hospitalen en verdere openbare gebouwen en ruim 22,000 inwoners, waaronder het garnizoen, en de studenten der hier gevestigde hoogeschool, (omstreeks 800 in getal) welke in 1694 gesticht en in 1817 met die van Wittenberg vereenigd werd. Zij heeft eene boekerij van over de 40,000 boekdeelen, kruidtuin, kabinet voor de Nat. historie, snijkamer, scheikundig laboratorium en sterrewacht. Een bijbel- en natuurkundig genootschap en voornaam zoutwerk vindt men hier; dit laatste is voor koninklijke rekening en geeft jaarlijks omstreeks 224,000 Centenaars zout, dat bij grooten aftrek nog oneindig meer kon zijn. De waterwerken brengen hier het water uit de Saale over de 90 voeten hoog in de stad; hetzelve wordt in de menigvuldige fabrijken, baden, enz. door buizen aangebragt. De *Hallische Litteratur Zeitung* wordt hier uitgegeven. Geboorteplaats van F. HOFFMAN, J. A. UNZER, J. D. MICHAËLIS en HÄNDEL. =, kreits in het regtsdistrikt Minden, bevat op 5 □ mijlen, 4 steden, 4 kerspelen en 19 buurten, te zamen met 25,000 inw. De voortbrengselen zijn: koren, vlas, hennip, hoornvee en paarden. =, hoofdplaats van voorn. kreits met 1,350 inwoners en fabrijken. =, stad in Z. Braband aan de Senne, met een wonderdoend Mariabeeld in de Lieve vrouwenkerk, hetwelk jaarlijks vele bedevaartgangers tot zich trekt, met bij de 5,000 inwoners, die looijerijen, zeepziederij, zoutketen en papiermolens hebben, en veel houtwaren en fijn mandewerk maken. =, dorp in Z. Brab. met 750 inwoners. =, dorp, in de provincie Antwerpen.

HALLEY (EDMUND), geboren in 1656 te Londen, † in 1742, was een der grootste sterrekundigen van Engeland. In 1676 deed hij eene reis naar het eiland St. Helena, waar hij de zuidelijke sterren waarnam, wier lijst in 1679 in het licht verscheen. Naderhand ondernam hij eene reis ten behoeve der sterrekunde naar Dantzig, Italië, Frankrijk en vervolgens naar den Atlantischen Oceaan. In 1683

schreef hij over de afwijking van de magneetnaald; in 1720 werd hij, na den dood van FLAMSTEED, koninklijk sterrekundige te Greenwich; in 1705 voorspelde hij de terugkomst van de komeet des jaars 1682 op het jaar 1759, welke voorspelling door de zaak zelve werd bekrachtigd; in 1719 gaf hij tafelen voor de bewegingen van zon, maan en planeten uit; in 1722 vond hij den meridiaankijker uit en deed, behalve dit alles, ontelbare waarnemingen en berekeningen. De octanten en sextanten, de tegenwoordige steunpilaren der zeevaartkunde, zijn van zijne vinding.

HALLELUJA. *Looft den Heer!* In deze veel bevattende Hebreeuwsche uitdrukking meende men iets bijzonder plegtigs te vinden, en behield dezelve bij de overzetting van den Bijbel in de landtalen, waarop zij in het godsdienstig ritual der Christenen overging. Het Halleluja werd sedert de XV eeuw op alle zon- en feestdagen bij de godsdienstoefening gezongen, doch later door de Roomsche kerk op de zondagen in de vasten, ten einde de heilige treurigheid niet te onderdrukken, weggelaten, en eerst op Paschen als een vreugdegezang weder aangeheven. De Joden noemen den 113^{en} tot den 117^{en} der Psalmen het *groote Halleluja*, omdat in dezelve bijzonder de weldaden Gods jegens het Joodsche volk geprezen worden, en zingen dezen lofzang op Paschen en het Loofhuttenfeest.

HALLER (ALBRECHT VON), in 1708 te Bern geboren, was, van zijne jeugd af, zwak van gestel, doch zeer leergierig en schrander, zoodat hij zich op zijn 6^{e} jaar reeds in de Latijnsche, en op zijn 8^{e} en 9^{e} in de Grieksche en Hebreeuwsche talen oefende. Toen hij 14 jaar oud was, had hij de scholen doorloopen, en ging eerst naar Tubingen, om zich op de geneeskunst toe te leggen, en vervolgens naar Leiden, waar hij het onderwijs van BOERHAAVE en ALBINUS genoot. Nadat HALLER in 1727 de doctorale waardigheid verkregen had, doorreisde hij Engeland, Frankrijk en later Zwitserland, gaf vervolgens gedurende eenigen tijd ontleedkundige lessen te Bazel, en later te Bern, waar hij sedert 1729 de geneeskunst uitoefende. Op zijne reis door de vaderlandsche Alpen, onder geleide van JOH. GESNER, vormde hij het plan van het uitmuntend dichtstuk, *de Alpen* getiteld, hetwelk, nevens een ander leerdicht, dat: *Vernunft, Aberglauben und Unglauben* ten titel voert, het beste is, wat hij in dit vak geleverd heeft. Intusschen oefende HALLER zich gedurig in de ontleeden kruidkunde, terwijl bijna geen vak van letterkunde geheel vreemd voor hem bleef, gelijk vooral bleek door het vervaardigen eener beredeneerde lijst der boeken, die zich op de openbare Bibliotheek te Bern bevonden, en het rangschikken van meer dan 5000 penningen. In 1736 werd HALLER naar de nieuw gestichte Göttingsche hoogeschool beroepen, om er het Hoogleeraarambt in de ontleed- en kruidkunde te bekleeden. In deze betrekking was hij gedurende 17 jaren met den meesten roem werkzaam, zoo door zijn uitmuntend onderwijs, als het uitgeven van 86 meest ontleed-, genees- en kruidkundige schriften, waarvan de voornaamste zijn: de beschrijving der Zwitsersche planten; de uitgaaf der lessen van BOERHAAVE over de theoretische geneeskunst, met noten van HALLER, en de beginselen van de natuurkunde van den mensch (*Primae lineae Physiol.*) Inmiddels werden hem van alle zijden de grootste eerbewijzen toegebragt: de meeste geleerde genootschappen boden hem het lidmaatschap aan; Keizer FRANS I verhief hem met al zijne nakomelingen tot den adelstand; de Koning van Engeland benoemde hem tot Staatsraad, en in 1751 werd hij voorzitter van de koninklijke maatschappij van wetenschappen te Göttingen, tot wier oprigting hij het meest had bijgedragen. Dit alles verwekte zulk een' nijd en ijverzucht bij de overige Göttingsche hoogleeraren, dat HALLER in 1753 zijn ontslag nam, en naar Bern terugkeerde, met behoud van zijne jaarwedde, zijnen titel, het voorzitterschap der Maatschappij van wetenschappen, en de directie der *Göttingische gelehrte Anzeigen*, in welke hij niet minder dan 12000 boekbeoordeelingen leverde. Reeds vroeger tot lid van den grooten raad van Bern benoemd, werd hij nu aldaar ook spoedig tot *Amman* verkozen. Thans kon HALLER ernstig die uitmuntende proeven op levende dieren betrekkelijk de prikkelbaarheid der deelen vooral voortzetten, met welke hij te Göttingen reeds een' aanvang gemaakt had; en die hij met zulk een onbegrijpelijk geduld en onvergelijkelijke naauwkeurigheid volbragt, dat zij een voorbeeld opleveren van de ware kunst van proefnemen, hetwelk nooit overtroffen, zeer schaars, zoo immer, geëvenaard is. Hierop vestigde hij zijne leer, waarin de verrigtingen der dierlijke huishouding niet naar ijdele vooronderstellingen, maar naar hetgeen hij zoo juist had waargenomen, verklaard werden. Zijne menigvuldige proeven (meer dan 400 in getal) beschreef hij, nevens vele andere allerbelangrijkste opmerkingen, in zijne *Opera minora*, en gaf daarenboven te dien tijde nog vele andere schriften, doch vooral zijne *Elementa Physiologiae Corporis Humani*, 8 deelen 4°. uit, een werk, hetwelk alles bevat, wat er tot zijnen tijd aan de natuurkunde van den mensch gedaan was, en altijd een hoofdwerk in de wetenschap zal uitmaken. Doch was HALLER voor de wetenschappen en de dichtkunst vooral met het grootste nut werkzaam, gedurende den laatsten tijd zijns levens werd hij het niet minder voor de burgerlijke maatschappij. Hij verbeterde de zoutwerken te Bex en Aigle; de Academische inrigtingen te Lausanne en de geneeskundige staatsregeling; bevorderde den landbouw; ontwierp een plan voor een weeshuis en eene openbare school, en bemiddelde den twist over de grensscheidingen tusschen Bern en Wallis. Zijne staatkundige denkbeelden openbaarde hij in drie romans, *Usong*, *Alfred* en *Fabius en Cato* getiteld. HALLER † den 12 December 1777, in den ouderdom van 70 jaren; nadat hij in den laatsten tijd tot eene droefgeestigheid vervallen was, die hem alleen in zijne letteroefeningen behagen deed scheppen, en hem voor alle andere zaken volstrekt ongevoelig maakte. Het dagboek, dat hij van 1734 tot zijn' dood zelven opstelde, is vol van sombere godsdienstige voorstellingen en troostelooze klagten.

HALLINGEN, keten van banken aan de Sleeswijksche en Holsteinsche kust, nu eens boven, dan beneden water zijnde, en door sommigen voor overblijfsels van het Deensche eiland Noordstrand gehouden.

HALLSTADT, Beijersch Landschap, hetwelk op 2¼ □ mijlen 9050 inwoners heeft. =, dorp aan den Main, met 1200 inwoners. =, Oostenrijksch dorp, met 1000 inwoners en zoutgroeven.

HALLUM, dorp in Vriesland, met 1600 inwoners, geboorteplaats van den bekenden instrumentmaker RIENKS (zie aldaar).

HALM is de steel van graangewassen.

HALMA (FRANÇOIS), in 1653 te Langerak aan de Lek geboren, waar zijn vader Predikant was, begaf zich in 1660, na 's vaders dood, naar Utrecht, waar hij ter Latijnsche schole ging, en hij mede tot den geestelijken stand zoude opgeleid worden. Doch een zamenloop van omstandigheden onttrok hem aan de studiën, en hij leide zich met ongemeenen ijver toe op het aanleeren van den boekhandel, waarbij zijne verworven taalkennis hem niet weinig dienstig was. Toen de Franschen in 1672 Utrecht bezet hadden, kwamen dagelijks in zijns meesters winkel eenige voorname Fransche officieren, mannen van letteren, die, de Nederduitsche taal zoo min verstaande, als zijn meester de Fransche, in hem, door middel van het Latijn, een' geschikten tolk vonden, nemende hij van zijnen kant deze gelegenheid waar om zich verder in het Fransch te bekwamen, welke taal, gelukkig voor onze nationaliteit en godsdienstigheid, toen nog niet dan door zeer weinigen in den lande aangeleerd werd, terwijl men zich meer algemeen op het Latijn, Grieksch en Spaansch toeleide. Nadat de Franschen Utrecht ontruimd hadden, trad hij in 1674 zelf in een' eigen' boekhandel, ook in het huwelijk en kreeg 10 kinderen. Als boekverkooper verwierf HALMA weldra even grooten roem als geleerde, wordende geacht en geëerd door de vermaardste geleerden binnen en zelfs buiten 's lands, en daaronder de Hoogleeraar GRAEVIUS, die zijn' *Thesaurus antiquitatum Romanarum*, in 12 deelen f°., bij hem en P. VAN DER AA van 1694—99 liet drukken, welk kostbaar werk, hoedanig thans geen Nederlander meer zoude durven ondernemen, uitmuntend is uitgevoerd. Het geluk liep HALMA mede; hij nam gedurig meer en meer in aanzien en vermogen toe, zoo wel als in geleerdheid en kennis der fraaije letteren. Tot Akademiedrukker te Utrecht aangesteld, leefde hij daar vergenoegd tot in 1699, wanneer hij zijnen boekhandel naar Amsterdam overbragt, waar ze nog meer uitgebreid werd. Hij zocht zijne uitspanning in de dichtkunst, hierin aangemoedigd door VOLLENHOVE, MOONEN, ROTGANS, HOOGSTRATEN en andere beroemde dichters onder zijne tijdgenooten, met wie hij vriendschappelijk verkeerde. Zijne dichtstukken waren meest van godsdienstigen inhoud; ook het verbeterd Psalmgezang trok zijne aandacht: zijne berijming van *Davids Harpzangen*, eerst in 1707, daarna in 1717 met begeleiding van muzijk, gedrukt, droeg der kenneren goedkeuring weg. In 1710 benoemden de Staten van Vriesland hem tot drukker dier provincie. Hij nam dezen post aan, zettede zich te Leeuwarden neder, en vond daar, insgelijks in den boekhandel, een onbekrompen bestaan, en in de letteroefeningen zijnen lust en zijne uitspanning. Hij gaf van tijd tot tijd verscheidene nuttige, goed bearbeide, werken in het licht, waaronder zijn *Woordenboek van het land Kanaän* en zijn *Tooneel der Vereenigde Nederlanden* allen lof verdienen. Het laatste is door hem niet voltooid. Toen hij zich met de letter W bezig hield, maakte de dood in 1722 een einde aan zijn nuttig en werkzaam leven. In 1725 werd het *Tooneel* door M. BROUËRIUS VAN NIDEK voltooid, in 2 deelen in f°. uitgegeven. Het door HALMA mede vervaardigde *Fransch en Nederduitsch Woordenboek* wordt door sommigen boven dat van P. MARIN gesteld. Zijne gedichten bestaan, behalve de zoo even gemelde Psalmberijming uit 2 deelen, het eene getiteld: *Heilige Feestzangen*, en in 1708 gedrukt, en benevens zijne *Bijbelsche Mengelzangen* in 1718 herdrukt. Zijne verzen laten zich geleidelijk lezen, doch komen op verre na niet bij de sierlijkheid en kracht van uitdrukking, uitblinkende in de Bijbelsche dichtstukken van BAKE. HALMA bond zich te zeer aan den letterlijken tekst der verouderde Nederduitsche Bijbelvertaling van 1619, en werd daardoor al te stijf en prozaïsch; ook vervalt hij niet zelden in nuttelooze uitweidingen en eene vervelende wijdloopigheid.

HALMAEL (HENRIK VAN). Volgens den Heer WITSEN GEYSBEEK in zijn *Biograph. Anthol. en Krit. Woordenb. der Nederl. Dichters*, III Deel, blz. 57, bestaan er van dezen dichter niet minder dan 32 tooneelstukken, meest blijspelen, tusschen 1699 en 1714 in 4°. gedrukt en uitgegeven onder zijne zinspreuk: *Purgat et Ornat*, zin-

spelende op den kam des titelvignets. Deze vruchtbare blijspeldichter heeft echter, volgens bovengenoemden oordeelkundige, oneindig minder verdiensten dan ASSELIJN, BERNAGIE of LANGENDIJK.

HALMYDESSUS, eene stad van Thracië.

HALMSCHIETEN is die natuurbewerking in het plantenrijk, wanneer het zaadkorreltje gekiemd is, en zich boven de aarde vertoont, waarbij de plant, binnen zeer korten tijd, eene in vergelijking van het zaadkorreltje verbazende lengte bekomt.

HALMSTAD of **HALMSTäD-LäN**. Zweedsche provincie, welke geheel het voormalige Halland bevat, heeft op 92¼ □ mijlen, 5 steden, 1 vlek en 76,000 inwoners. De geheele Oostzijde is bergachtig, dewijl hier het einde der bergketen is, die uit Elfsborg en Kronoberg in deze provincie komt. Het overige, dat vlak is, wordt door klippen en rotsen genoegzaam tegen de zee bedekt. Behalve eenige rivieren, waarvan de Laga-An 3 watervallen heeft, is hier het meer Lyngneria. De luchtgesteldheid is zeer gematigd; doch om den slechten toestand van den grond is de landbouw gering. Er is echter nog al veeteelt, visscherij en vindt men er eenige bosschen. =, hoofdplaats van voorn. provincie, is goed gebouwd, maar de haven is verstopt. Er zijn over de 1300 inwoners en fabrijken.

HALMUS, zoon van SISYPHUS, vader van CHRYSOGONES. Hij regeerde over de Orchomeniërs.

HALOCRATES, zoon van HERCULES en OLYMPUSA.

HALONE, een eiland in den Propontis voor Cyzicus, met eene stad van dien naam.

HALONESUS, een eiland in de Ægeische zee, bij Thracië, hetwelk eens, zoo men zegt, daar al de mannen geanenveld waren, alleen vrouwen bevattede.

HALOSYDNE, eene godin van de zee, dezelfde als AMPHITRITE.

HALOTUS, CLADO, die gewoon was voor CLAUDIUS de spijzen op te disschen, en voor te proeven, welke, op bevel van AGRIPPINA, vergift, hem door LOCUSTA gegeven, in de spijs deed.

HALS (FRANS) werd, in het jaar 1584, te Mechelen geboren, doch heeft zijnen meesten leeftijd te Haarlem doorgebragt, en is ook aldaar gestorven. De vermaarde kunstenaar VAN DIJK, aan het hof van KAREL I ontboden, wilde zich het genoegen bezorgen, voor zijnen overtogt naar Engeland, eenen man te zien, van welken hij zoo vele wonderen gehoord had. Hij zocht hem dan te zijnen huize, doch hier was hij niet te vinden, maar wel in eene kroeg, zijn doorgaand verblijf. Met moeite van daar gelokt, op de boodschap dat een vreemdeling zich door hem wilde laten afbeelden, zette hij zich aan het werk, en had het spoedig afgedaan, terwijl de heer VAN DIJK, onder dit alles, zich onbekend hield. Thans bood de laatstgenoemde aan, om op zijne beurt HALS te konterfeiten. Dit ging aan. Doch naauwelijks had deze zijne eigen afbeelding bezigtigd, of hij gilde uit: »Gij zijt VAN » DIJK, Mijnheer, want geen sterfelijk mensch kan zulks nadoen, ik » zwijg van verbeteren." Voorts viel hij VAN DIJK om den hals, en kuste hem. Vele moeite deed de laatstgenoemde kunstschilder om HALS met zich naar Engeland te troonen, doch deze had er geene ooren naar: liever dan aan het Koninklijk Hof, wilde hij in gemeene kroegen zijne dagen slijten. Want gelijk menig ander kunstbroeder, door slordigheid van leefwijze, de edele schilderkunst onteerde, paste ook op hem dit verwijt. Zelden liep er een dag ten avond, dat hij niet van den drank bedwelmd, uit de kroeg, naar huis keerde. Zijne leerlingen uit hoofde zijner bekwaamheid hem hoog waarderende, en uit vreeze, dat hem, den eenen of anderen tijd, een ongeluk zoude overkomen, hadden de gewoonte, bij beurten op hem te passen, en zorg te dragen, dat hij behouden te huis kwam. Te bedde geholpen zijnde, zoo dronken als hij was, had hij echter de gewoonte, eene soort van gebed te doen, waarvan telkens het slot was: »*Lieve Heer, haal mij vroeg in uwen hoogen Hemel!*" Eenige zijner leerlingen, verscheidene malen dit gebed gehoord hebbende, werden te rade, van zijnen ernst eene proeve te nemen. Boven zijne slaapplaats boorden ze vier gaten in den zolder, lieten daardoor sterke touwen neder, en maakten ze vast aan de vier hoeken van zijn bed. Als hij nu, op zekeren avond, in zijnen gewonen staat, was te huis gekomen, en zijne leerlingen hem te bedde geholpen hadden, begaven ze zich naar boven. Niet lang hadden ze hier gewacht, of zij hoorden zijne gewone avondbede. Straks haalden ze hem met bed en al naar boven, hetgeen hij ontwaar wordende, hem met nog luider stemme deed bidden: »*Zoo haastig niet, Lieve Heer! zoo haastig niet!*" Zachtjes liet men hem hierop zakken, doch hoorde hem sedert niet meer bidden om eene spoedige hemelvaart. FRANS HALS † in het jaar 1666, en liet kinderen na, die allen de schilderkunst uitgeoefend hebben. =, HYPOTRACHELIUM. Het eerste lid van het kapiteel eener kolom, dat op den staf van de verdunde schaft volgt, en dat ook denzelfden omvang als het dunste einde der schaft heeft. Dit lid wordt alleen bij de Toskaansche en Dorische orde opgemerkt. =. Naam van de tusschenruimte tusschen Goederede. De dijk door den hals is zeer belangrijk voor de stroomen aldaar.

HALS-AF, een oud Adellijk Huis, in de heerlijkheid Didam, in het graafschap 's Heerenberg. Van ouds voerde het den naam van *Babbrigh*. Van de onversaagdheid eener dienstmaagd heeft het zijnen tegenwoordigen naam ontleend. Alleen op de huizinge zijnde, verhaalt men, werd zij, bij nacht, aangevallen door eenen struikroover, die, als eene hoogzwangere vrouw vermomd, 's avonds te voren bij haar nachtverblijf verzocht had. Listiglijk wist zij hem, onder het een of ander voorgeven, te verschalken, en redde haar eigen leven, door hem den hals af te snijden.

HALSBAND of **VOORSTE GORDEL**. Het deel van een kanonstuk tusschen de hoofd-fries en de op dezelve volgende verstaving gelegen. = (DE), een strafwerktuig in Perzië; dit is van een bijzonder maaksel, bijna drie voeten lang en uit drie stukken hout te zamen gesteld, waarvan het eene korter dan de twee andere zijnde, eenen langwerpigen driehoek uitmaakt. De lijder heeft het bovenste gedeelte om den hals, en de eene hand aan het uiterste gedeelte vastgehecht, en aldus wandelt hij voort, en heeft iemand bij zich om hem te bewaken.

HALSTäDTER MEER, meer in Oostenrijk, dat de Ischel, de Gosa en de Euderbach opneemt, en waarbij men de Wachald-Strub, eenen schoonen waterval, vindt.

HALSTARRIG, beter **HALSSTARRIG**, beteekent hardnekkig of stijfhoofdig, zoo veel als *stijfhalzig*, van *star*, stijf, hard en *hals*.

HALSTER of **HALFTER**, ook in het Duitsch **HALTER**, is een touw of lederen riem, welken men om den hals der paarden doet, veelal bij het uit de weide halen derzelve.

HALTORF, Zweedsch dorp, Kalmarlän, härad Sodramore, met het kasteel Varnanaa, aan de zee, weleer de woonplaats van den grooten Kanselier OXENSTIERN. (*Zie daar*).

HALVE KOGELS (MAAGDENBURGSCHE). Een toestel door OTTO VAN GUERIKE te Maagdenburg in de zeventiende eeuw uitgevonden, om door denzelven de drukking des dampkrings aan te toonen. Deze toestel bestaat uit twee koperen halve holle kogels, die tegen elkander passen, en waarvan de randen door eenen lederen in terpentijn geweekten ring bedekt worden, zoodat wanneer deze halve kogels tegen elkander worden gedrukt, en tot eenen geheelen bol worden vereenigd, de lucht tusschen de randen geenen den minsten doortogt vindt. Nu wordt de lucht uit dezen toestel gepompt, als wanneer de halve kogels, ten gevolge van de drukking der lucht, niet dan met eene ontzettende kracht van een kunnen getrokken worden.

HALVE MAAN was oudtijds een buitenwerk, dat in de bolwerkspunten van eene vesting gelegd werd, doch naderhand verworpen is geworden. De tegenwoordige *halve manen* zijn buitenwerken aan den uitersten rand van eene gracht voor de courtine aangelegd, dienende om den ingang en de bruggen te dekken. Zij dienen ook nog om zoo lang mogelijk de flanken te bewaren.

HALVE TOON is op den toonleider de kleinste interval volgens het tegenwoordige muzijkstelsel. Ten aanzien der hoogte of laagte, of het getal der in dezelve bevatte komma's zijn dezelve onderscheiden, maar worden toch voor gelijk geldend genomen, zonder opzigt tot harmonische verhouding, al naar dat de aard des toons is, b. v. *e* en *des*, welke op twee verschillende toontrappen en *c* en *cis*, die slechts op éénen staan, gelden alle voor halve toonen.

HAM (EENE) of *Schink* stamt volgens WEILAND van een verouderd woord *hammen* af, dat *afsnijden* beteekende, zoodat *ham* een afgesneden stuk is; in het bijzonder het bilstuk van een varken. Van hier eene boterham. *Ham* heeft ook eene verwante beteekenis met *heim*, woning, zoo als in *Droogenham*, *Blankenham*, enz. BILDERDIJK zegt, dat *ham* komt van *ha-ing* of *hou-ing*, datgene, waarbij men het beest houdt of vat; als zeide men *greep*. =, met 1750 inwoners. = (*sur Hesre*) dorp in Henegouwen, met 1320 inwoners. = (DEN), Ridderhofstad in Utrecht, reeds in de XII eeuw bekend. = (EAST), dorp, graafschap Essex, met 1300 inwoners. = (WEST), kerspel en dorp, graafschap Essex met 8,150 inw. = (KASTEEL VAN), het stadje Ham met het kasteel diens naams, de verbanningsplaats der Ex-Ministers van KAREL X, is eene kleine plaats in het departement der Somme, tusschen Noijon en Saint-Quentin, vier mijlen van de eene en andere stad, en even zoo ver van Peronne en La Fère gelegen. De stad verheft zich aan den regteroever der Somme, in eene eertijds moerassige, doch tegenwoordig aan akkerbouw overgegevene vlakte; aan de eene zijde, die steil is, wordt de stad begrensd door het kanaal van Saint-Quentin. Voor dat LODEWIJK XIV de vestingwerken had doen slechten, was zij eene der sterkste plaatsen van de provincie Picardijë; ook heden ten dage wordt zij nog als eene vesting beschouwd, hebbende men het kasteel in wezen gelaten en er eenige nieuwe buitenwerken bijgevoegd; het fort is honderd voeten hoog en heeft even zoo veel diameter, met muren van zes en dertig voeten dikte. De Heer DE POLIGNAC heeft reeds ten tijde van NAPOLEON eenen vrij geruimen tijd op het kasteel van Ham gevangen gezeten, hetwelk ook aan andere staatsgevangenen ten verblijf heeft gediend. De stad Ham is de geboorteplaats van den vermaarden generaal FOY, een broeder van welken daar in 1830 het ambt van maire bekleedde. De ministers zijn wèl, zelfs prachtig gehuisvest, worden goed verwarmd en vooral van eene goede tafel voorzien; er is niets verzuimd, om hunnen toestand dragelijk te maken. Zij bewonen vier afzonderlijke vertrekken, die op de binnenplaats van het kasteel uitzigt hebben. De vier deuren dier vertrekken komen in denzelfden gang uit; zij mogen, naar willekeur, in een vijfde vertrek komen,

dat voor de vier gevangenen gemeen en voor eene eetzaal bestemd is. Voor de dienst der tafel is een kok aangenomen, welke zich over den bedongen' prijs zekerlijk niet te beklagen heeft. De kolonel PATLHÈS kommandeerde nog in 1834 de met het bewaken der gevangenen belaste troepen, en is voor de gevangenen verantwoordelijk.

HAMA, een vischvijver van de stad der Phaniërs, aan MERCURIUS toegewijd met al de visschen die dezelve bevat; om deze reden vischte men er nooit.

HAMADAN of **AMADAN**, provincie van het westelijk Perzische rijk, thans door de chans uit den Karagoglischen stam bezeten, welke eene aanmerkelijke schatting betalen. =, Perzische stad, hoofdplaats van voornoemde provincie, het oude Ecbatana, waarvan echter geen spoor meer gevonden wordt. Thans is Hamadan slechts eene verzameling van puinhoopen, door uitgestrekte muren omringd. De muren zijn gedeeltelijk ingestort, en de vesting geslecht; het slot en vele moskeën zijn er echter nog; in eene der laatste zoude het graf van MORDECHAI en ESTHER zijn. Voorts is hier het graf van AVICENNA (HASAIN) ATTAR, ABUL-ELA-HASIT, enz. Het aantal inwoners is niet naauwkeurig opgegeven; men vindt er ongeveer 200 Joodsche huisgezinnen en ook vele Armeniërs. Er zijn eenige looijerijen en andere fabrijken, waaronder die van de *nummud* (zeer schoone vilten tapijten) de voornaamste zijn. Tot de stad behooren 7 districten en 180 dorpen.

HAMADORUS, een Hyperboresche held, werd voorgesteld met afschuwelijke trekken, en was bestemd ter verdediging der Delphiërs tegen de Galliërs.

HAMADRYADEN waren nimphen, welker lot afhing van eene zekere soort van boomen, met welke zij te gelijk geboren werden en stierven, hetgeen haar van de Dryaden onderscheidde. Voornamelijk hadden zij deze overeenkomst met de eiken. Zij hebben haren naam ontleend van ἁμα en δρυς, een eik. Zij waren hun dankbaar, die haar van den dood bevrijdden; zij straften gestreng hen, wier heiligschendende band de boomen durfde aanvallen, waarvan zij afhingen.

HAMAH, HAMATH of **AMAN**, Egypt. Sandschakaat in Azië, bevat het groote en tamelijk hoog gelegene dal van de Aasi, heeft in het westen den Libanon, welke hier meest kale rotsen heeft, in het N. O. een' bergrug, welke uit Haleb komt, en hier lager wordt, en ten zuiden het meer of Bahr-el-Kadas. Door de geringe bevolking is het meestal onbebouwd, en levert alleen wat katoen, koren en vruchten. =, Turk. stad, het oude Epiphania, de hoofdstad van het Sandschakaat, en eene der grootste Turk. Aziatische steden. Zij is heerlijk gelegen aan de beide oevers der Aasi, waarover twee bruggen liggen, welke de beide deelen der stad vereenigen. Zij is met muren omringd, heeft vele voorsteden en groote tuinen; volgens ALI-BEY zijn er 10,000 inwoners, meest Arabieren en weinige Turken en Christenen. Het bergkasteel is vervallen, de straten zijn overdekt, en de markten rijkelijk voorzien. Er zijn talrijke moskeën en onderscheidene waterleidingen. De inwoners hebben velerlei fabrijken, zoo als van laken, tulbanden van zwarte zijde, badgordels, katoenen en garens, vogellijm, enz. hetwelk zij meestal naar Haleb zenden, en daarvoor andere waren inruilen. ABULFEDA (zie aldaar) was hiervan Emir of Vorst van 1342 tot 1354. In den omtrek wordt veel hennep, gierst, anijs, katoen, enz. tot uitvoer geteeld.

HAMAN, zoon van HAMMEDATHA, wordt de Agagiër bijgenaamd; men gelooft, dat hij van AGAG afstamde, Koning der Amalékiten. Gunsteling van AHASUERUS zijnde, had hij zijn groot aanzien zeker niet dan aan een dier toevallen van achting en gunst te danken, die zoo algemeen zijn aan de Oostersche hoven. Tot het toppunt van grootheid verheven zijnde, bekleedde hij den eersten rang onder de Perzische Grooten, terwijl hij eene menigte hovelingen voor hem zag nederknielen; zijn meester had bevolen, dat men hem die eer bewijzen zoude, en niemand durfde dit weigeren, dan alleen MORDECHAI. HAMAN daarvan onderrigt zijnde, verwaardigde zich zelf deze beleediging op te merken; hij zag inderdaad dat hem dit eerbewijs ontbrak, en besloot zich te wreken; hij vernam weldra van welke natie de vermetele was, die zich in zijne tegenwoordigheid niet nederboog; maar daar de ondergang of dood van een enkel mensch slechts eene geringe voldoening zoude geweest zijn, zoo meende hij, dat het verderf van een geheel volk eene wraak zoude zijn, eene dergelijke beleediging waardig. Bijgeloovig in zijne woede, liet hij aan het lot een' gunstigen dag over; hij bedroog zijn' meester door hem een volk af te schilderen, dat in zijne Staten verstrooid, aan andere wetten dan de zijne onderworpen en in gedurig oproer tegen zijn gezag was. Tot eene laatste beweegreden, verklaarde hij eene aanmerkelijke som, die hij in den buit der Joden hoopte terug te vinden, in de schatkist van den Koning te willen storten. Het aanbod dezer schandelijke schatting, een gebruik, dat de Besturen van Azië, alwaar alles te koopen en te verkoopen is, nog verdragen, scheen de achterdocht omtrent de belangeloosheid van den gunsteling weg te nemen, en hij verkreeg van AHASUERUS een bevel, dat al de Joden uit het Rijk verbande. Niets bedreigde nog zijne fortuin en zijne wraak. Doch bij het uitgaan van het eerste feest van ESTHER, zoo ontmoette HAMAN, trotsch over die eer, MORDECHAI; de banneling boog zich niet voor den gunsteling, die zich aan de koninklijke tafel nederzette. Dit gezigt verdubbelde zijne woede; zijne vreugd veranderde in droefheid; hij hield zich evenwel in, ging naar zijn paleis, waar hij zich opsloot en zijne familie en onderhoorigen bijeen verzamelde, hun zijnen voorspoed, grootheid, rijkdommen, de toekomst aan zijne kinderen beloofd, de eer van het laatste gastmaal en dezelfde eer, die hem voor den volgenden dag wachtende was, voorstelde, tevens dit schoone tafereel door de sombere gedachte eindigende: dat hem alles niets hielp, zoo lang de Jood MORDECHAI aan de deur des Konings gezeten was. Hij troostte zich door de hoop van weldra getuige van deszelfs straf te zullen zijn, en twijfelde niet, of hij zoude het van zijne overwinning wezen; volgens den raad van zijne vrouw ZÉRES en zijne aanhangelingen, liet hij de galg, die hij voor MORDECHAÏ bestemde, gereed maken, en wachtte meer gelaten den volgenden dag af. Vol hoop, begaf hij zich naar het paleis, met het denkbeeld, van den dood van MORDECHAI nog vóór de verdelging der Joden te zullen verkrijgen. Bij zijn' meester toegelaten zijnde, opende HAMAN zijn' mond reeds, toen AHASUERUS hem vroeg, welke eerbewijzen men aan een' getrouw onderdaan moest bewijzen. De hoogmoed is de vernuftigste drift om ons te bedriegen; HAMAN, getroffen over deze vraag, verbeeldde zich, dat de Koning niemand dan hem bedoelde, en verrukt, dat hij zelf de eerbewijzen konde uitkiezen, die hij dacht te genieten, stelde hij voor, dat een der eerste Heeren des Rijks dien trouwen onderdaan in zegepraal door de straten der hoofdstad zoude begeleiden, hem het paard van AHASUERUS latende berijden met zijnen koninklijken mantel versierd, en het hoofd met zijne kroon gekroond. AHASUERUS keurde zijn denkbeeld goed; doch welke was niet de verwarring van HAMAN, toen hij bevel ontving dien prachtigen toestel voor MORDECHAI gereed te maken! Als slaaf moest hij gehoorzamen! en HAMAN, de groote HAMAN, doorliep de stad, het schoone paard van MORDECHAI bij den toom leidende, terwijl hij voor hem uitriep: *zoo moet men den man behandelen, dien de Koning behagen schept te vereeren;* woedend kwam hij zijne schande aan zijne vrienden vertellen. Weldra moest hij zijne tranen versmoren, en weder een helder voorkomen aannemen; terwijl HAMAN den tijd nog niet gehad had van zich over eene zoo diepe vernedering te troosten, geleidden de officieren des Konings hem naar het tweede gastmaal van ESTHER. Hij nam er deel aan, doch zeker met andere gedachten dan den eersten keer; bij verkropte in stilte zijn verdriet, met die valsche vrolijkheid, welke een hoveling zoo dikwerf veinzen moet; toen de beschuldigingen der Koningin eensklaps begonnen. Op het oogenblik dat zij zijnen naam uitsprak, verried zijne ontsteltenis hem; hij zag zich verloren, en beproefde niet zich te regtvaardigen; zijne trotschheid was neergeslagen, en vruchteloos wierp hij zich, van een oogenblik der afwezigheid van AHASUERUS gebruik makende, voor de voeten van ESTHER; hij vond haar met regt onverbiddelijk. Bij de terugkomst des Konings werd zijn vonnis uitgesproken, men bedekte zijn aangezigt met een' sluijer, ten teeken van ongenade en dood, en dienzelfden dag diende de galg, die hij voor MORDECHAI had doen gereed maken, voor hem zelven. Het algemeene denkbeeld, dat HAMAN van AGAG zoude afstammen, is zeer weinig gegrond, en het verlangen om eene reden te meer voor de wraak van MORDECHAI op te geven, is geen bewijs van bloedverwantschap. Er is veel tijdruimte tusschen AGA, tijdgenoot van SAUL, tot ESTHER; de hoedanigheid van AGAGIËR kan eene bediening aanwijzen, de geboorteplaats, de bloedverwantschap of zelfs het karakter van HAMAN, en al deze onzekerheid is van zeer weinig belang. De grootheid van dezen gunsteling is een getrouw tafereel der Aziatische zeden: dit onbepaald vertrouwen, die nederknieling van het geheele hof, die koninklijke ring, die hem door middel van den stempel zijns zegels meester over het lot der volken maakt, die prijs des bloeds, dien hij den Koning aanbiedt, die buit, dien hij aanneemt, die vrees van eene groote magt, welkegeen' mededinger dulden kan, en die slechts eenigen tegenstand doet ontstellen en beleedigt, al deze trekken zouden buiten Azië vergroot zijn; daar zijn zij aan de orde van den dag. Het schijnt, dat de mensch nog te zwak is, om alleen eene groote onbepaalde magt uit te oefenen; men wordt als het ware gedwongen er een gedeelte van af te staan, om het overige te behouden: al de AHASUERUSSEN hebben een' HAMAN noodig. De voornaamste moeijelijkheden van het boek ESTHER betreffen dezen persoon niet; datgene wat hem aangaat, is het bevel tot vernieling der Joden. Het staatkundig oogpunt brengt ons in Azië weder, en uit vrees van beschuldigd te zullen worden, steeds dezelfde uitlegging te geven, bepalen wij ons met te zeggen, dat een dergelijke maatregel aan eene Oostersche regering niets vreemds is. Alhoewel de dweepzucht, die nooit zonder dwingelandij is, somtijds in Europa dergelijke verbanningen bevolen heeft, begrijpen wij bij de geregelde bedaardheid onzer regeringsvormen een bevel niet, dat een geheel volk naar den dood zendt, en reuboden laat vertrekken, om denzelven aan te kondigen. Men leze de vertoogen der reizigers slechts, vooral van diegenen, die in die luchtstreek zeer ongeloovig waren; en herleze de schilderingen, die zij van de buitensporige dwingelandij en de blinde onderwerping der volken geschetst hebben; men zie den eerbied, waarmede men de handteekening des Konings, het zwaard, dat hij opheft, en het koord, dat hij

zendt, beschouwt; of het tegenwoordige Azië, of zoo als het vroeger was. Niemand zoude verwonderd zijn over een nieuw keizerlijk bevelschrift dat het omkomen der Grieken, Maroniten en Drusen in massa verordende; andere namen en andere tijden, zie hier het geheele onderscheid; wanneer de zeden hetzelfde zijn, kunnen de barbaarschheden het ook wezen. HAMAN droeg zorg, om niet van MORDECHAI tegen AHASUERUS te spreken; een zoodanige vorst kent naauwelijks zijne onderdanen, terwijl zijn gunsteling hem de Joden voorstelde, zonder hen te noemen, als eene natie afgezonderd van de andere volken, en aan vreemde wetten onderworpen. In Azië behoefde men niets meer om eene uitroeijing ten gevolge te hebben; deze maatregel is dan ook zoo gemakkelijk en eenvoudig, dat zij aan den dwingeland geene andere moeite veroorzaakt, dan een' ring van zijnen vinger te nemen. Uit een zedekundig oogpunt beschouwd, wordt door de inborst des gunstelings zijne wraak verklaard; deze inborst is niets dan hoogmoed, en deze drift, die al de andere uitbluscht, is genoegzaam ter opheldering der wreedheden van HAMAN. De bedwelming die dezelve veroorzaakt, waardoor de vergankelijke mensch zich door zijn' natuurgenoot somwijlen laat aanbidden, is zonder grenzen, dewijl de verbeelding, die hem steeds nieuw voedsel geeft, ook zonder grenzen is; wanneer de hoogmoed zich van het hart heeft meester gemaakt, beleedigt een hoon hem meerder dan duizend loftuitingen hem behagen; want de loftuitingen is men aan hem verschuldigd, maar beleedigingen, verwacht noch begrijpt hij niet, en onder de zich nederbuigende menigte ziet HAMAN niemand dan MORDECHAI die niet nederknielt. Toen zoekt hij eene voldoening, niet evenredig aan de minderheid van zijnen vijand, maar aan zijne eigene grootheid; en er is niets te veel in de opoffering van het bloed eens geheelen volks om de eer van HAMAN te redden; hij is, in zekeren zin, een God in zijne eigen oogen; een God berekent zijne slachtoffers niet. Zijne vernederingen en verdrietelijkheden zijn leerzamer dan zijne misdaden. Geen voorbeeld dan het zijne bewijst dan ook beter dat hoogmoed tot vernietiging voert. Men oogt met genoegen HAMAN na, wanneer hij het paard van MORDECHAI geleidt; er is een regtvaardig gevoel in het genoegen dat men bij zijne verwarring gevoelt; wanneer zijne trotschheid niet voor de straf vernederd was, zoude hij niet gestraft zijn, en deze vernedering is de wegen der Voorzienigheid te waardig, dan dat het door den menschelijken geest uitgedacht ware. Zijn hoogmoed veroorzaakt de straf van zijn' hoogmoed; en dat is het toppunt van die hooge regtvaardigheid, die op de eene of andere wijs een MORDECHAI altijd op den weg van HAMAN plaatste; en hoe veel begoochelingen moest zijn voorbeeld niet wegnemen, wanneer hij, te midden van de meeste aardsche vreugde, die een mensch genieten kan, nog zeide: dit alles is mij niet voldoende, zoo lang ik MORDECHAI aan de deur des Konings zie. HAMAN had gelijk, want dit alles diende nergens voor, er ontbreekt steeds iets om den hoogmoed te vrede te stellen; de worm die niet sterft en aan het hart van den trotschaard knaagt, wordt er gedurende dit leven in geboren; het is een knipend dier van deze wereld.

HAMATON (van het Grieksch *ἅμα te zamen, of gelijktijdig*, en *τόνος klank*, dus *zamenklinkend*), is een koperen instrument, in den vorm eener clarinet, doch iets korter en dikker, zonder opening van onderen, geheel met kleppen en met een mondstuk, nagenoeg als dat van eene trompet. Om toon te geven moeten de kleppen geopend worden, en er kunnen ook meerdere toonen te gelijk op geblazen worden. Dit instrument heeft den omvang van twee volle octaven met derzelver halve toonen, en het vrij aangename geluid van hetzelve heeft veel van dat der mondharmonica's, welker constructie ook tot deszelfs toongeving waarschijnlijk is aangewend. Eene fantaisie, voor dit instrument, met begeleiding der piano forte, door den uitvinder gecomponeerd en uitgevoerd, draagt steeds de algemeene goedkenring weg. Het instrument schijnt nog voor meerdere volmaking vatbaar te zijn, en zal in dat geval, als solo-instrument, de concerten kunnen verrijken en veraangenamen. Hetzelve is even als het *achordion* (zie aldaar) uitgevonden door den Heer J. C. VAN OEKELEN, zeer bekwaam werktuigkundige te Breda.

HAMAXIA, eene stad van Cilicie.

HAMBACH. Stadje in Beijeren, met ruim 1500 inwoners, waar in Mei 1832 een zeer oproerig feest is gevierd, ter gedachtenis van de invoering der constitutie in Beijeren. Eenige duizende heethoofden uit geheel Duitschland hadden zich derwaarts begeven. Nog dikwijls is men daarna, tot in onze dagen, op dit feest in redevoeringen en andere stukken teruggekomen.

HAMBROEK (ANTHONIUS), leeraar onder de hervormden, op het eiland Formosa, toen het door den Chineschen zeeroover COXINGA gedeeltelijk bemagtigd werd. Met zijne vrouw, een' zoon en eene dochter, benevens nog verscheidene Christenen van goeden huize, geene gelegenheid kunnende vinden om zich in de sterkte *Zeelandia* te kunnen redden, viel hij in handen van den overwinnaar, welke de vesting nog niet kunnende veroveren, het besluit nam om dezelve door HAMBROEK te laten opeischen; doch zijnen last met verschrikkelijke bedreigingen deed vergezeld gaan. Kwam hij namelijk met het berigt terug dat men zich zoude verdedigen, moest dit hem het leven kosten, en kwam hij niet terug, dan zouden zijne vrouw en kinderen vermoord worden. Dit bragt den slotvoogd FREDRIK CAJET in een' hagchelijken toestand. HAMBROEK was zijn boezemvriend, doch hij stond ook in dienst der O. I. Maatsch. en was van al het noodige voorzien om den Chineschen veroveraar nog lang het hoofd te kunnen bieden. Zijn hart pleitte voor HAMBROEK's leven, waarbij verder kwam dat nog twee zijner dochters zich op dien tijd in de vesting bevonden. Deze grootmoedige en godvruchtige leeraar, nog oneindig grooter dan REGULUS, besliste echter het pleit in zijns vriends hart. Noch aan de voorslagen tot overgifte, noch aan de smeekingen zijner kinderen gaf hij gehoor; hij ried den bevelhebber met zijne dapperen tot tegenstand, nam een aandoenlijk afscheid van zijne kinderen, terwijl hem voor het oog zijner vrouw en andere kinderen het hoofd voor de voeten werd gelegd.

HAMBURG, vrije stad van het Duitsche verbond in het N. van Duitschland, welker gebied rondom de stad ligt, heeft op 6¾ □ mijlen, in 2 steden, 2 vlekken, 50 andere dorpen en buurten, ruim 130,000 inwoners. De grond is heel vlak, en levert veel granen en groenten op, er is ook veel weiland en hierdoor de veeteelt aanzienlijk, welke met de visscherij een voorname tak van bestaan is. De godsdienst is vrij, de meeste inw. zijn echter Luthersch. Zij worden in eigenlijke burgers en beschermelingen (Schützverwandte) verdeeld, welke laatste van vreemden afkomstig zijn, en ook mindere regten, vooral tot ambten enz. hebben. De 8000 Joden, welke afzonderlijke huizen (een bepaald getal) bezitten, hebben vrijheden en regten. De regeringsvorm is democratisch en bestaat uit 36 leden, waaronder 4 burgemeesters. De inkomsten van dezen kleinen staat werden voorheen op 1 millioen Guldens begroot, doch zijn nu aanmerkelijk hooger. Het contingent voor het bondsleger bestaat uit 1,300 man. De hoofdstad ligt aan de Elbe, en is met zeer versterkte vestingen omringd, en daardoor een voormuur van Duitschland. Men vindt er 4 land- en 2 waterpoorten, waar buiten de voorsteden St. Georg en Hamburgerberg liggen. Vele huizen en plaatsen getuigen nog van de oudheid dezer stad, welke in de laatste jaren aanmerkelijk verfraaid is. Men telt hier 9 opene plaatsen, 227 straten, die goed geplaveid zijn en 's nachts behoorlijk verlicht worden, en ruim 106,000 inwoners, 19 kerken (waarvan 16 Luthersche, 2 Hervormde en 1 Roomsche), en 2 Synagogen. De ruime half overdekte beurs, het raadhuis, de Michaëlis kerk (met een' ruim 450 voet hoogen toren), het Eimbecksche huis, het admiraliteits-huis, 2 tuighuizen, 2 schouwburgen en onderscheidene andere voorname gebouwen zijn allermerkwaardigst. Het gedenkteeken van J. G. BUSCH is ook beziens-waardig. De inrigtingen tot onderwijs staan onder een collegie van scholarchen, en zijn: het Gymnasium met 5 Professoren, het Johanneum met 1 Directeur en 17 onderwijzers, 5 kerkscholen en 5 vrijscholen, verder een in 1765 opgerigt nuttig genootschap voor handwerken, voorts 1 teekenschool, inrigtingen van land- en tuinbouw en voor drenkelingen. Er is eene groote stads bibliotheek van ruim 80,000 en eene voor koophandel van 25,000 boekdeelen, eene menigte bijzondere genootschappen, winkels en liefdadige inrigtingen, als een werkhuis voor 650 personen, een weeshuis voor 600 kinderen, hospitalen, enz. Behalve den Stadsschouwburg zijn er nog 2 liefhebberijtooneelen, groote concert- en danszalen, leesmuseums, enz. Allerlei fabrijken zijn er, als: 30 suikerraffinaderijen, 10 katoendrukkerijen, 14 wasbleeken, 25 garenmolens, 10 hoeden-, 11 naalden-, verscheidene tabaks-, fluweelen en zijden stoffen-, goud-, zilver- en andere fabrijken, pelterijen, looijerijen, zeepziederijen, brouwerijen, branderijen, enz. Hamburg is een der eerste koopsteden van Europa, en heeft eene aanzienlijke scheepvaart (in 1833 kwamen er uit zee 2206 schepen, als uit O. Indië 11; uit W. Indië 101; uit Z. Amerika 109; uit N. Amerika 42; uit de Middellandsche zee 44; uit Spanje 49; uit Frankrijk 139; uit Engeland 867; uit de Oostzee 60; uit Nederland 33; uit België 48; uit O. Vriesland 110. Ter walvischvangst waren 3 schepen geweest. — Uitgez. 2194 schepen. Men schreef uit Hamburg, dat gedurende het jaar 1833, tweehonderd en twee Hollandsche schepen die haven hadden aangedaan, te zamen houdende 7733 lasten; hetwelk naar de omstandigheden, een goed resultaat opleverde, want ofschoon de Nederlandsche koopvaardij-vlag gedurende de eerste maanden van het jaar 1833 niet veilig op zee mogt varen, was het getal der te Hamburg aangekomen en afgevaren schepen bijna gelijkstaande met dat van vroegere jaren); 2 havens, waarin zeeschepen van 15 voeten diep, aan de kaaijen komen, waar zij geligt en tot voor de huizen gebragt worden. Hamburg heeft 200 eigene schepen, welke naar alle oorden der wereld varen, voornamelijk naar het Noorden, de Nederlanden, Frankrijk, Spanje, Noord-Amerika, ter haring- en walvischvangst, enz. Onderscheidene compagnien en andere gezelschappen zijn hier, onder anderen 10 assurantie-gezelschappen. De omtrek is schoon, maar heeft door de belegeringen van 1812 en 1813 veel geleden, toen werd alles deerlijk vernield. F. VON HAGEDORN, J. SCHIEBELER, BASEDOW, SCHRÖDER, GRONOVIUS, S. REIMARUS en anderen (zie aldaar). De wissels hebben hier 12 respijtdagen, het Uso is 2 maanden na dato, voor brieven uit Spanje, Portugal en Italië; 1 maand voor Engeland en Frankrijk; 14 dagen voor Nederland en geheel Duitschland. De reken. wordt in marken, schell. en penn. gehouden.

HAMBURGER-GEBIED, het andere gedeelte van den vrijen staat Hamburg, uit het eigenlijk gebied der stad, de ambten Ritzebüttel en Bergedorf bestaande, welke laatste de stad gemeenschappelijk met Lubek bezit. Het telt omstreeks 24,000 inwoners.

HAMBURGER STADGEBIED, een gedeelte van het Hamburgergebied, deels om de stad, deels in Holstein gelegen, bevat de districten: het gebied van het klooster St. Johan, dat van het hospitaal St. Georg, dat van Hamm en Horn, dat der Walddörfer, Hamburgerberg, den H. Geest, Bill en Ochsenwerder.

HAMCONIUS (MARTINUS), beter MAARTEN HAMCKEMA, werd omstreeks 1550 te Follega in Vriesland geboren. Gedurende de onlusten van den 80jarigen oorlog, was hij op de zijde van FILIPS, en ondervond toen de wisselingen van den krijgskans. Driemalen tot gewigtige ambten bevorderd, werd hij even zoo dikwerf daaruit door de Staatsgezinden verjaagd. Hij bevond zich bij het gevecht nabij Grijpskerke in Zeeland, dat tot nadeel der Spanjaarden uitviel. Viermalen was hij in belegerde plaatsen, die achtervolgens den Vrijheidsgezinden in handen vielen. Niettegenstaande dit alles beöefende hij de letteren en geschiedenissen, en † in 1620 of 1621. Behalve eenige dichtstukken schreef hij in het Latijn: *Frisia, seu de Viris rebusque Frisiae illustribus libri duo*, een boek, dat hem, uit hoofde van deszelfs dorheid en onaanvankenrigheid, naauwelijks den naam van geschiedschrijver geven kan.

HAMEI is het buitenste hek van eene stadspoort; in onduitsch: de *barrière*. KILIAAN en VONDEL nemen dit woord voor den sluitboom, welken men voor het buitenhek doet. Het stamt af van *ham*, dat, in Oost-Vriesland, eene omheinde, omtuinde streek aanduidt. Zoo is *hamei* een getralied hek of iets dergelijks, dat ter afschutting dient. Anderen noemen *hameijen*, traliepoorten, die aan beide zijden van eene kleinere poort voorzien zijn.

HAMEL. BILDERDIJK zegt, dat dit woord *ram* beteekent. Het wordt echter alleen gebruikt voor het gesneden mannetje van een schaap. *Belhamel* is die *hamel* die tot geleiding van de anderen een schelletje draagt; van daar overdragtelijk onder de menschen, die voorganger tot het een of ander, vooral tot iets kwaads is. = of **QUERNHAMEL**, kleine Hanoversche rivier, vorstendom Calenberg, ontspringt bij het dorp Hamelspring en valt bij Hameln in de Weser. =, Hami of Kamil. Lands. in klein Bucharije, bevat eene stad van dien naam, eenige dorpen, en wordt door Mahomedanen bewoond.

HAMELAND. Volgens sommigen, zou, in overoude tijden, een gedeelte van de Veluwe, onder den titel van Graafschap, dezen naam gevoerd hebben.

HAMELAU (JOHANNES), werd geboren te Amsterdam, den 23 Maart 1737, was eerst predikant bij de Luthersche gemeente te Amersfoort, vervolgens te Bodegraven, toen te Leiden, en eindelijk sedert 1779 te Amsterdam. Bij de gerezen geschillen in de laatste gemeente, die in 1791 de afscheiding van een groot gedeelte leden van dezelve ten gevolge hadden, welke zich, onder den naam van Herstelde Luthersche Gemeente, tot een afzonderlijk Kerkgenootschap vereenigden, was HAMELAU geenszins een werkeloos en onverschillig aanschouwer; weldra beriep zij hem tot haren leeraar, welk ambt hij ook bij dezelve bleef bekleeden tot aan zijn' dood, die op den 23en September 1804 voorviel. Behalve eenige kleine theologische werkjes, gaf hij bij zijn leven, in 1796 een bundeltje met rijmen in het licht, getiteld:

Hamelaus Gedachten
In slapelooze nachten.

en na zijn overlijden verscheen in 1805 het overige van zijne rijmstukjes, met het opschrift: *Nuttige uitspanningen in aangename uren*. De inhoud van beide werkjes is nagenoeg van dezelfde waarde, dat is zeer gering; tot bewijs dient het volgende:

Nareden.

Gij, lezer! vindt alhier uit dichterlijke schriften,
Een' vingerhoed extract (*); wil daar niet over ziften;
Want somtijds wordt wel iets, hetgeen ter zake past,
In iemands eigen werk, uit and'ren ingelascht;
De schrijvers doen zoo wat; — al schrijven ze maar brieven,
Ze zijn toch inderdaad gepermitteerde dieven.
En niemand onder hen werd voor de straf bevreesd,
Dan die daar zeggen durft; »'k werk naar mijn eigen leest."

Het schijnt dat onder de talrijke gemeente, bij welke HAMELAU zoo geacht en bemind was, niemand van zoo veel gezond oordeel, goeden smaak en een weinigje kennis van poëzij gevonden werd, die hem bij zijn leven, en na zijn' dood den Heer Z. W. HAMELAU, ten minste het uitgeven van deze rijmpjes afried, over welke wij niet weten of men zich bedroeven, dan wel hartelijk lagchen moet.

HAMELN, sterke Hanoversche stad, vorstendom Calenberg, met 3 poorten, 3 Luthersche en 1 Hervormde kerk, 1 klooster, 1 Latijnsche school met 5 onderwijzers, 4 hospitalen, 1 tuchthuis en ver over de 5,000 inwoners, welke landbouw, veeteelt, houthandel en fabrijken van wollen stoffen, kousen, katoen, damast, pijpen, leder en hoeden hebben. Er wordt veel zalm gevangen. De Franschen hebben de vestingwerken en het slot in 1806 laten springen.

(*) Dat zien wij, de titel reeds behoort CATS toe, maar toch ook anders niet.

HAMELSVELD (IJSBRAND VAN) werd in Februarij 1743 geboren. Zijn vader had te Utrecht eene kaarsenfabrijk, en wilde hem tot dit beroep opleiden; doch bespeurde in hem reeds vroeg grooten lust tot de letteren en wetenschappen, weshalve hij in 1754 hem naar de Latijnsche scholen zond. In slechts 4 jaren leerde hij het Grieksch en Latijn, ging toen in zijne geboortestad op de hoogeschool, en werd in 1765 Proponent, het volgende jaar Predikant te Durgerdam, kwam in 1776 te Grootebroek en in 1777 te Goes in Zuid-Beveland beroepen zijnde, leide hij daar zijn ambt neder en begaf zich in 1779 naar Utrecht, waar hij 5 jaren stil en ambteloos leefde, wanneer hij tot hoogleeraar in de Godgeleerdheid werd aangesteld. De Staatsomwenteling in 1787 had voor hem, die niet gewoon was zijne op overtuiging gegrondveste gevoelens te ontveinzen, ten gevolge dat hij afgezet werd en, voor onaangenaamheden vreezende, Utrecht verliet, en zich naar zijne eerste standplaats terug begaf, tot dat hij zich in 1789 te Leiden nederzettede, dewijl zijn zoon aldaar studeerde. De Staatsomwenteling in 1795 rukte hem uit zijne aangename stilte in eene staatkundige loopbaan, waarin hij, zoo wel in stedelijk als landsbestuur, zijn Vaderland trachtte van dienst te wezen. In 1796 begaf hij zich met der woon op nieuw naar Utrecht, waar de voor hem in 1787 genomene hoonende besluiten niet alleen ingetrokken werden, maar hem ook het hoogleeraarambt werd aangeboden; hij bedankte echter en ging na het overlijden zijner dochter te Amsterdam wonen. Niet lang daarna moest hij, uit hoofde zijner benoeming tot representant der natie, deze stad tot in 1798 met den Haag verwisselen; keerde sedert naar Amsterdam terug, en onttrok zich aan alle staatkunde. Zijn eenig overgebleven zoon in 1812 doctor in de beide regten geworden zijnde, ging hij met zijne vrouw hierbij inwonen, doch werd spoedig zoo ongesteld, dat hij den 9 Mei deszelfden jaars aan eene borstkwaal overleed, ruim 69 jaar oud. Op zijne begeerte werd zijn stoffelijk overschot te Durgerdam, in het graf zijns vaders, bijgezet. H. was een echt beoefenaar der wetenschappen; zijne kundigheden waren algemeen. Behalve de oude talen, Grieksch, Latijn, Hebreeuwsch, verstond hij het Fransch, Hoogd. en Engelsch. Van verschillende geleerde genootschappen was hij lid; gezellig in zijn omgang, en in eenen kring van vrienden spraakzaam en vrolijk; hij bezat een uitstekend geheugen, en eene bijzondere geschiktheid om jongelieden te onderwijzen. Hij studeerde gemakkelijk en werkte steeds onder zijne kinderen; niets kon hem van zijn werk aftrekken. De belangrijke werken van HAMELSVELD zijn algemeen bekend; reeds als predikant gaf hij er eenige in het licht, maar inzonderheid sedert de omwenteling van 1795 trad hij openlijk als schrijver op. Slechts eenige willen wij hier optellen, als een klein bewijs zijner onvermoeide werkzaamheid, als van de oorspronkelijke zijn: Bijbel verdedigd, in 8 deelen. Het Nieuwe Testament naar het Grieksch, met korte aanmerkingen voor ongeleerden. Het Oude Testament naar het Hebreeuwsch, mede met aanteekeningen. De Apocryfe boeken. De Aardrijkskunde des Bijbels, 6 deelen met kaarten, welk laatste werk door R. JÄNISCH, te Hamburg, in het Hoogduitsch vertaald is. Voorts schreef hij: de Vraagal, 6 deelen. De welmeenende raadgever, 5 deelen. De zedelijke toestand der Nederlandsche natie op het einde der XVIII eeuw. De ongeveinsde Christen, 4 deelen. De Huisvader. Bijbelgeschiedenis, met platen. De Christen, bevestigd in zijn geloof. De Kerkelijke Geschiedenis in 22 Deelen, behalve nog vele anderen die vroeger naamloos zijn uitgekomen, alsmede Verhandelingen en Leerredenen. — Een groot aantal beroemde vreemde letter- en zedekundige werken heeft hij op onzen bodem overgeplant, als PETRUS ALLIX, *redemutige bedenkingen over de boeken der H. S.*, uit het Hoogduitsch. J. D. MICHAËLIS, *Oostersche en uitlegkundige bibliotheek*; ook *Verklaring der geschiedenis van de begraving en opstanding, volgens de 4 Evangelisten. Proeve van een Bijbelsch zamenstel der Leerstellige Godgeleerdheid*, door D. C. F. BAHRT, met aanmerkingen. *Verklaring van den brief van Paulus aan de Efeziërs en Romeinen*, door J. A. CRAMER. MOSHEIM, *Geschiedenis van de vijanden van den Christelijken Godsdienst*, enz. *Geschiedenis der menschheid*, door ISELIN. *Inleiding in het O. Testament*, door J. G. EICHHORN. *Orestes en Hermione*, door J. DUSCH. *Inleiding tot de oude Fabelkunde der Grieken en Romeinen*, door C. F. DAMM. *Nieuwste berigten over het Turksche rijk. Jezus menschenkennis*, door J. L. EWALD. ARCHENHOLZ, *Geschiedenis des 7jarigen oorlogs. De jongeling*, door RABENER, GIESEKE en anderen. *Karakter van Frederik II*, door BUSSCHING. J. BEATTIE, *Grondbeginsels der zedelijke wetenschappen*, uit het Engelsch. *De strijdigheid der 4 aangenomene Evangelisten*, en *De klaarblijkelijkheid van derzelver echtheid onderzocht*, door E. EVANSON, uit het Engelsch. *De echtheid der Evangeliën bewezen*, door J. PRIESTLEY, met aanmerkingen, uit het Engelsch. *Geschiedkundige en wijsgeerige gedenkschriften over Pius VI*, uit het Fransch, behalve nog een aantal anderen, die hier, uit plaatsgebrek, niet genoemd kunnen worden.

HAMER. Bekend ijzeren en houten werktuig. In eene belegerde vesting moet men eenen voorraad van ijzeren hamers niet vergeten. Zij zijn van onderscheidene grootte; de grootste noemt men mokers (*masses*); de kleinere onderscheidt men in klaauwhamers (*à panne fendue*), klinkhamers (*rivoirs*) enz. Voorts heeft men voor- en andere hamers, bij de smeden in gebruik. Men mag voor timmerwerken wel 40 hamers van onderscheidene grootte in voorraad hebben. Een timmerman heeft ook houten hamers noodig, welke van hard hout, hetzij azijn- of mispelhout, gemaakt worden. Hiervan moet ook een evenredig getal in voorraad zijn, boven en behalve de houten hamers of sleggen, bij rijswerken in gebruik, en die, welke door scheepstimmerlieden gebruikt worden. =, een werktuig om mede te slaan of te kloppen. Oudtijds had men zware strijdhamers, oorspronkelijk bijna dezelfde als knots of dikke stokken, in het Fransch *massue*. Ook waren de strijdhamers, zoo als BILDERDIJK te regt aanmerkt, in de vroegste tijden niet anders, tot men er een bijl en spitse punt bij voegde. = (HENRIK), zoon van ABRAHAM HAMER, Burgemeester en Raad der stad Hanau, na verscheidene hoogescholen bezocht te hebben, kwam eindelijk te Leiden, en hield er, onder voorzitting van den vermaarden Hoogleeraar POLYANDER, eene twistrede *over de Schepping*. Op den 23 November 1620, werd hij door de Walsche Synode tot den predikdienst bekwaam verklaard, en bekwam in 't volgende jaar het beroep te 's Gravendeel, bij Dordrecht. In den jare 1653 te Manheim beroepen zijnde, en bijkans op zijn vertrek staande, overleed hij in den ouderdom van 59 jaren, nalatende bij zijne huisvrouw ELIZABETH IN DER SCHMITTEN, van Hanau, 9 kinderen. Een van deze was = (PETRUS), ten tijde van het overlijden zijner ouders, naauwelijks 7 jaren oud. Zijne oudere broeder en zusters, iets goeds in hem bespeurende, namen hem onder hunne bescherming, en bezorgden hem een heilzaam onderwijs in de geleerde talen en andere nuttige kundigheden. Op zijn 16 jaar vertrok hij naar de hoogeschool te Leiden. Hier genoot hij het onderwijs, in het Grieksch van J. F. GRONOVIUS, in het Hebreeuwsch van A. HULSIUS, in de wiskunde en wijsbegeerte van SCHAGHT en RAEY, in de godgeleerdheid van HOORNBEEK en HEIDANUS, doch vooral van den vermaarden JOANNES COCCEJUS. Onder deze hield hij in 1669 eene openbare twistrede, *over den oorsprong van het Goede*, en werd nog in hetzelfde jaar, onder de klassis van Leiden, tot de predikdienst bekwaam verklaard. Genegen om, ook in de Fransche taal het predikwerk te kunnen verrigten, begaf hij zich in April des volgenden jaars naar Frankrijk, ter verdere beöefening der gemelde taal. Eerst onthield hij zich eenigen tijd te Nantes, en vertrok van daar naar Parijs, onder andere, om er de lessen der Leeraren van de *Sorbonne* te kunnen bijwonen. Zoo diep drong hij hier, bij verscheidene dier Leeraars, in gunst, dat hij door hunne bewerking den toegang kreeg tot de vermaardste boekerijen. Vader REMY leidde hem in tot de boekverzameling van ST. GERMAIN, vader QUESNEL in die van den vermaarden Historieschrijver THUANUS; door behulp van vader COSSART stond de boekschat der Jezuiten, en door voorspraak van den Leeraar CHEVILLIERS die van de *Sorbonne* voor hem open. Zelfs vond hij gelegenheid om in de boekverzameling der vaders *Franciskanen*, ten zijnen nutte aanteekeningen te maken. Langer had HAMERS verblijf in Frankrijk geduurd, zoo niet het gerucht van aanstaanden oorlog, tusschen dit Rijk en de Nederlanden, het hem geraden had doen vinden de terugreize aan te nemen. Niet lang na zijne wederkomst, in November des jaars 1672, werd hij beroepen te Numansdorp, in het Baljuwschap van Strijen. Met veel ijver nam hij hier zijne bediening waar, tot in het begin des jaars 1716, wanneer hij zijn arbeidzaam leven afleide, aan de gevolgen eens ongemaks in zijne zijde, in den ouderdom van ruim 69 jaren. In zijn huwelijk met HELENA VAN THIEL, dochter van ADAM VAN THIEL, koopman en burgerkapitein te Dordrecht, had hij verwekt 5 zonen en 4 dochters. In het jaar 1709 had hij zijnen oudsten zoon bevestigd in de predikdienst in den Nieuwenhoorn, bij den Briel. Drie dagen voor zijnen dood bekwam hij nog de tijding van het beroepen van zijnen derden zoon te Kruiningen in Zuidbeveland. Tusschen de jaren 1674 en 1712 heeft hij eene menigte kleine en groote werken door den druk gemeen gemaakt, meestal Twistschriften, ingerigt tegen den Bisschop BOSSUET, BRINKS, BEKKER, DEURHOF en anderen, alsmede nog verscheiden kleine verhandelingen.

HAMERSLAG is de naam van dood gebrand ijzer, dat zich op de oppervlakte der gegloeide staven vastzet, en naderhand op het aambeeld onder den hamer wegspringt. Het wordt veelal als nutteloos weggeworpen, niettegenstaande het vele goede hoedanigheden heeft; behalve dat het als een voortreffelijk middel onder velerlei cementen van pottebakkers, metselaars, enz. gebruikt kan worden, dient het ook voor bruggen, schoeijingen, enz. nadat deze geteerd zijn; gemeenlijk wordt het dan onder gestampte schulpen vermengd.

HAMID, Landschap in Natolië, zeer bergachtig, waaronder de hooge Hyp-Saphoras, op welks top men wil dat de sneeuw 30 voeten hoog valt; ook de Sogottah heeft eene aanzienlijke hoogte. Er zijn vele kleine meren, bergrivieren, bronnen, enz. De landbouw is van weinig belang, door den steenachtigen grond; brengt evenwel schoon vlas, boomvruchten en wijn voort; de Igirdir, welke kleine eilanden bevat, levert alleen 30 soorten van druiven op. De veeteelt is het voornaamste bestaan. De inwoners zijn deels Grieken, deels Turken, deels eindelijk Turkomannen. Het land is tot heden toe alleen door den Europeschen reiziger PAUL LUCAS bezocht geworden. De hoofdstad is Isparta.

HAMILKAR, een Karthager met den bijnaam Rhodanus, een man van uitmuntend verstand en welsprekendheid. Gezonden om de gemoedsstemming van ALEXANDER DEN GROOTE omtrent Afrika uit te vorschen, heeft hij op eene slimme wijze zich als een vlugteling aanstellende, de plannen van den Koning opgemerkt, en op houten tafeltjes, van boven met was bestreken, aan zijnen Staat alles geschreven. Maar de Karthagers hebben hem na den dood des Konings, toen hij in zijn vaderland teruggekeerd was, even als of hij aan den Koning zijn vaderland te koop had aangeboden, met ondankbaarheid en wreedheid gedood. =, een Karthager, verschillende van den eersten. Door de Syracuzers ontboden zijnde, heeft hij manmoedig gestreden tegen den tyran AGATHOCLES; die hen door belegering drukte, wien hij echter later het meest geholpen heeft; hierom is hij door de Syracuzers in zijn vaderland beschuldigd, maar hij ontweek de straf des doods; want kort daarna is hij te Syracuse gestorven. =, zoon van GISGON, is, door AGATHOCLES overwonnen zijnde, op Sicilië gedood. =, een Karthager, met den bijnaam BARCAS, de vader van den grooten HANNIBAL. Als jongeling was hij op Sicilië over het leger gesteld, waar hij, na voortreffelijke daden verrigt te hebben, omdat hij begreep dat het vaderland, door uitgaven uitgeput, de rampen van den oorlog niet langer konde uithouden, vrede met de Romeinen maakte. Naar Carthago teruggekeerd zijnde, heeft hij een hevig oproer der huurtroepen onderdrukt. Later naar Spanje tegen de Romeinen als veldheer gezonden, voerde hij zijnen zoon HANNIBAL, een' knaap van 9 jaren met zich. Hier heeft hij naderhand voorspoedig zijne zaken verrigt, en was reeds van plan naar Italië den oorlog over te brengen, toen hij in het negende jaar dat hij in Spanje gekomen was, in een gevecht tegen de Vettonen gesneuveld is, als een onverzoenlijke vijand der Romeinen. =, zoon van HANNO, die op denzelfden dag door GELO op Sicilië gedood is, waarop XERXES bij Salamis door THEMISTOCLES overwonnen werd. Hij heeft zijn ligchaam, opdat het niet onder de lijken der gesneuvelden zoude gevonden worden, levend verbrand.

HAMILTON, Graafschap der Noord-Amerikaansche Republiek, in het Zuidwestelijke gedeelte van de provincie Ohio, grenzende aan de rivier Ohio, aan Indiana en aan de graafschappen Clermont en Butler, 10 mijlen lang en 7 breed. De vlakten zijn zeer goed bebouwd. De hoofdstad is Cincinnati. Verscheidene stroomen doorloopen dezelve. Er zijn thans ruim 19,000 inw. =, vlek van 2300 en dorp van 200 inwoners, in de Noord-Amerikaansche Republiek. =, in de XVII eeuw munteden onder dezen naam verscheidene geslachten uit, waaronder men den Engelschman GAVIN HAMILTON kan noemen, welke in 1761 een der beste historieschilders te Rome was, inzonderheid de oudheden beöefende, en in 1773 eene verzameling van koperen platen, onder den titel van *Schola Italicae picturae*, in het licht gaf, waartoe de teekeningen door hem zelven vervaardigd zijn. Een zijner grootste stukken is zijn HOMERUS, bestaande in eene reeks van historische schilderstukken, uit de Ilias ontleend. Dezelve zijn door verscheidene oorden van Europa verspreid; een derzelve, de ACHILLES, slepende het ligchaam van HECTOR rondom de wallen van Troje, is een zijner grootste meesterstukken, het bevindt zich te Edinburg bij zekere Jufvrouw SCOT. Op de lustplaats des Prinsen van Borghese is de voornaamste verzameling zijner schilderstukken; hij heeft aldaar op verschillende perken aan de zoldering de geschiedenis van PARIS geschilderd. Een ander verdienstelijk man, ridder WILLIAM HAMILTON, uit eene Schotsche familie gesproten, verwierf als oudheidkundige en natuuronderzoeker zeer veel roem. Weinig bezittende bragt hij het, door zucht tot rijkdom, door den tijd zoo ver dat hij onder de aanzienlijkste Engelschen in Napels, waar hij den post van gezant bekleedde, geteld werd. Hij was een der ijverigste onderzoeklievende kunstverzamelaars; aan onderscheidene ondernemingen offerde hij duizenden op, doch bezorgde zich daardoor ook weder aanmerkelijke voordeelen, inzonderheid met den verkoop van vazen aan het Britsch *museum*, en de aflevering zijner prachtige *Campi Phlegraei*. Zonder zijnen staatkundigen post gering te achten, was HAMILTON de naauwkeurigste waarnemer der oudheden en werken van natuur en kunst; den kunstenaren gaf hij werk, en verzamelde voor zich zelven een uitmuntend natuurkundig kabinet. Wij hebben aan hem de kennis der schilderwijze van de oude vazen, benevens vele ophelderingen aangaande de vuurspuwende bergen te danken, en zijne beide werken *Observations on mount Vesuvius*, en de *Campi Phlegraei* blijven roemrijke gedenkteekens van zijnen onderzoeklievenden geest opleveren. Zijne benoeming van Engelsch gezant bij het hof van Napels viel in 1764 voor, juist toen men bezig was de bedolvene steden Herculanum en Pompeji op te delven, tot welker doelmatige bearbeiding, doch voornamelijk tot de ontwikkeling van 800 verschroeide *papyrus rollen*, hij niet weinig bijdroeg, zijnde deze in eenen onderaardschen gang gevonden, en de Pater ANTONIO PIAGGI, door hem alleen tot den daaraan beno-

digden arbeid bezoldigd geworden. Door een schipbreuk verloor hij een gedeelte zijner vazen en † in April 1803. = (Elizabeth), te Belfast van Schotsche ouders geb., in 1765, was eene der vernuftigste en geestigste schrijfsters van haren tijd. Haar vader, zijn huisgezin in geene gunstige omstandigheden achterlatende, nam een oom haar als kind bij zich; zij had hem hare geheele vorming te danken. Nimmer praalde zij met hare kunde en de voortreffelijkheid van haar verstand uit eene aangeboren nederigheid, en toen haar eerste werk het licht zag, wilden hare gemeenzaamste kennissen naauwelijks gelooven dat zij zulk eene geleerde vrouw was. Deze eerste letterkundige proeve verscheen eerst in 1796 in het licht, onder den titel van: *Letters of a Hindoo-Rajah*, waardoor zij, uit hoofde harer bevallige schrijfwijze, en het doorstralend gezond verstand en vernuft, op eenmaal als eene geestige schrijfster bekend werd. Haar broeder in Indië † omtrent dezen tijd, en liet haar een vrij aanzienlijk vermogen na, hetwelk haar een onafhankelijk bestaan verzekerde. Na Bath tot hare woonplaats verkiezende, verzamelde zij weldra eenen kring van geestige en belangrijke menschen rondom zich, en gaf kort daarna hare *Memoirs of modern Philosophers* in het licht, een werk, getuigende van diepe kennis der menschelijke natuur, alsmede van scherpzinnig vernuft en kunde. Het gunstig onthaal van hetzelve moedigde haar aan tot de uitgave van hare *Letters on the Elementary principles of Education*, in 2 deelen. Eene wijsgeerige en gewigtige wijze van opvoeding geeft zij hierin op, verwierf er veel achting door, doch bereikte slechts gedeeltelijk haar wel doordacht en edel doel. De graaf van Luscan, een vermogend landeigenaar in Noord-Ierland, vertrouwde haar evenwel de opvoeding zijner kinderen; zij aanvaardde zijn aanbod, maar de proef mislukte, om niet genoegzaam bekende redenen. Vervolgens zich weder op de letterkunde toegelegd hebbende, kwamen de vruchten van deze hare studie weldra in het licht, als de *Memoirs of Agrippina*, 3 deelen, waarin zij de Geschiedenis dezer Romeinsche vrouw ten grondslage van eenen roman bezigt, met oogmerk om daarin de gronden van haar opvoedingsstelsel te ontwikkelen; daarna verscheen het werk: *the Cottagers of Glen Burnie* in het licht, waarin zij naar waarheid de kleine zwakheden van het Engelsch nationaal karakter gispte; dit werk genoot beter onthaal dan het vorige. Ook is zij nog de schrijfster van de *Letters addressed to the daughter of a Nobleman, on the formation of moral and religious principles*, alsmede van de *popular Essays*, hetwelk haar laatste werk was. Mejufvrouw Hamilton bragt hare laatste levensjaren bestendig te Edinburg door; hare uitstekende talenten maakten haar algemeen geacht en bemind. Om hare zwakke gezondheid wilde zij in 1816 de baden te Bath gaan gebruiken, doch op reis derwaarts werd zij gevaarlijk krank en is te Harrowgate gestorven, door alle hare kennissen diep betreurd. Zij onderscheidde zich, behalve door bovengemelde bekwaamheden en geestbeschaving, nog door echte godsdienstigheid, en opregte pogingen om hare natuurgenooten nuttig te worden. In haren omgang was zij boven alle zwakheden verheven, die anders aan geleerde vrouwen zoo dikwijls eigen zijn, waarom haar ook de uitstekendste personen gretig opzochten. = (Lady) was de Echtgenoot van den hierbovengenoemden W. Hamilton. Onder den naam van Miss Harto, betooverde zij, als danseres, het Londensche publiek, en won de liefde des ridders, toen deze, in 1784, na eene afwezigheid van 20 jaren, zijn vaderland weder bezocht. Na haar gehuwd te hebben, ging hij met haar naar Napels, alwaar zij door hare schoonheid en bevalligheid aller harten wist te boeijen. De *attituden*, waardoor zij den toon gaf aan de naderhand mode gewordene mimische vertooningen, zijn bekend. In de Staatkunde speelde zij ook eene belangrijke rol. In eene naauwe verstandhouding met den vlootvoogd Nelson levende, had hij haar de ijverige ondersteuning in Sicilië te danken, toen hij de vloot van Toulon in de Middellandsche zee opzocht. Na den slag van Aboekir ontving zij den overwinnaar in Napels. Vervolgens deden zij eene reis door Duitschland, werden in Weenen en Hamburg op de uitstekendste wijze ontvangen, en begaven zich hierop naar Engeland. Bij uitersten wil maakte Nelson haar zijne ster van brillanten, benevens eenen zilveren beker, die hij voorheen van baar ten geschenke had bekomen. Zij † in 1815 op eene reis te Calais, in zulk eene armoede, dat zij niet uit hare nalatenschap konde begraven worden. Zij verbond met hare groote bevalligheid het talent van *intrigue*, en had haar fortuin en roem aan hare schoonheid te danken, alsmede aan de wellustigste attributen eener tooneeldanseres. Het is echter eene onuitwischbare schande, dat zij vertrouwelijke brieven van Nelson aan haar geschreven, verkocht en bekend maakte, waardoor zij dezen held, haren vriend en weldoener, aan eene billijke berisping blootstelde.

HAMLE. Bij de Mooren de elfde maand van het jaar, welke volgens den Juliaanschen Almanak den 25 Junij aanvangt.

HAMM, een deel van het graafschap Mark, in het koningrijk Pruissen; op 9½ □ mijl zijn er 3 steden, 6 schoutambten en ruim 32,000 inwoners. De Lippe bespoelt de Noordergrenzen, de Roer doorloopt het Zuiden. De grond is in de Noorder helft zeer vlak, en heeft zelfs eenige heiden, in het Zuiden golvende, met goede bosschen bezet en vruchtbaar in tarw, aardappelen, raapzaad, boom- en tuinvruchten. Ook zijn er steenkolen, steengroeven en zout. =, hoofdst. van voorn. Kreits aan de Lippe, is met grachten en wallen omringd, heeft 1 kasteel, 3 verschillende kerken, 1 hervormd Gymnasium en 4,700 inwoners, laken- en linnenweverijen, looijerijen, bleeken, veeteelt, linnenhandel; vroeger werd hier eigen munt geslagen. =, Pruissisch dorp met 1500 inwoners en schoone landhuizen aan den Rijn. =, dorp in het grot Hertogdom Hessen, met 1,700 inwoners. = en HORN, district in het Hamburger gebied, met 2,330 inwoners, en de groote dorpen Fulshuttel, Horn en Hamm.

HAMMAH-MESKOUTEEN (Stille of Betooverende Baden), beroemde warme baden in het Oosten van Algiers, uit een aantal bronnen, die in de rivier Hanati vallen, ontstaande. Het water dezer baden is zoo heet, dat men in minder dan ¼ uurs er schapenvleesch in kan koken, terwijl er andere naast liggen, welke om derzelver koude vermaard zijn. Vroeger waren zij meer in gebruik, thans liggen de huizen in puinhoopen, 15 mijlen ten O. van Constantine.

HAMMELBURG, Beyersch landsch. Neder Mainkreits, heeft op ruim 3 □ mijlen 1 stad, en 17 dorpen, 8,400 inw. bevattende. De grond is meestal vlak, doch zandig, kalkachtig en met enkele bergen, door de Saale en Fulda bespoeld, niet zeer vruchtbaar, doch goeden wijn opleverende. =, hoofdplaats van gen. landschap aan de Saale, heeft ruim 2,600 inwoners en fabrieken.

HAMMERFEST, Noorw. stadje, op het eiland Hvaloë. Het is merkwaardig als de kleinste en Noordel. woonplaats in Europa, strekt zich aan eene kleine bogt uit, en heeft eene kerk, maar ten tijde van Buch, slechts 9 huizen en 80 inwoners.

HAMMES (Nikolaas de), was niet alleen een der eerste onderteekenaars van het Verbond der Edelen, maar de eerste onderteekening schijnt, door hem, nevens nog tien Edelen, ten zijnen huize geschied te zijn. Hij was van de zaak der vrijheid een zoo ijverig voorstander, en der Hervormde Godsdienst zoo ernstig toegedaan, dat hij op eenen tijd zich beroemde, wel twee duizend Edelen tot het Verbond te hebben overgehaald. De Hammes was zelf een persoon van aanzien, alzoo hij, in de orde der Ridders van het Gulden Vlies, den post van wapenkoning bekleedde. Waarschijnlijk was zijne gehechtheid aan de belangen van den Prins van Oranje de oorzaak zijns bederfs. Althans vindt men aangeteekend, dat hij in het jaar 1568, dien Prins verzellende, ter gelegenheid van eenigen opstand in het leger, door de muitelingen doorschoten werd.

HAMON (Pieter), Fransch schoonschrijver, geboren te Blois, gaf aan Karel IX les in het schrijven, wiens geheimschrijver hij vervolgens werd. De Geschiedenis vermeldt dat hij den 15 Maart 1569 te Parijs opgehangen werd, omdat hij het handschrift van den Koning nagemaakt had; anderen vermelden dat hij ter dood gebragt werd om geloofsredenen; hij was Protestant. Hamon heeft, omtrent 1566, proeven gegeven van Gothisch schrift vroeger dan zijn tijd. Zijne voorbeelden, die de moeite uitwinnen om de toevlugt te nemen tot de charters, zijn zeer nuttig geweest om de lijsten te volmaken die bij verscheidene staatkundige stukken gevoegd zijn. Hij heeft ook op perkament twaalf kaarten van Frankrijk vervaardigd. = (Jan), letter- en geneeskundige, te Cherburg geboren omtrent 1618, † te Port-Royal des Champs in 1687, was vermaard om zijne menschlievendheid en vroomheid. Boileau bezingt de deugden van Hamon in een zesregelig vers, gedrukt in zijne werken.

HAMPDEN (John), Engelsch Staatsman, te Londen geboren in 1594, volle neef van Cromwell, trad in 1625 in het Parlement, en weigerde in 1636 de zeebelastingen te betalen, door Karel I ingesteld. Het regtsgeding dat hij om deze reden voeren moest, gaf hem groot aanzien bij het volk, en hij werd een van die leden van het *lange Parlement*, die den meesten invloed had; hij trok een van de eersten met den Graaf van Essex tegen den Koning te velde. Hij was begaafd met eene buitengewone welsprekendheid, met veel vastheid en met al die uitwendige hoedanigheden, die geschikt zijn om het volk te overheeren. Hij zoude zeker tot eene zeer hooge waardigheid gekomen zijn, zoo de dood hem in 1643 niet was overvallen. Clarendon zegt van hem: hij had een geest om alles uit te denken, eene tong om allen te overreden en een arm om alles uit te voeren.

HAMPSHIRE, HAUTS of SOUTHAMPTON, graafschap in Engeland, waaronder het eiland Wight is begrepen, bevat tusschen de 76 en 80 □ mijlen, in 1 stad, 20 vlekken, 250 kerspelen en bij de 42,000 huizen, omtrent 246,000 inwoners. Het is eene der schoonste en warmste landstreken des rijks, waarin heuvels, dalen en vlakten elkander afwisselen. Grootendeels is de grond kalkachtig en vruchtbaar; alleen aan de zijde van Dorset zijn eenige heiden. De kust wordt door rotsklippen omringd, en heeft verscheidene inhammen. Het eiland Wight wordt door de Sond van hetzelve afgescheiden. Ter linkerzijde van Southampton ligt een groot bosch, Newforest, met zeer goed hout, dat grootendeels voor den scheepsbouw bewaard wordt. Spithead en andere kapen zijn merkwaardig. De luchtsgesteldheid is de zachtste, aangenaamste en gezondste in Engeland. De voortbrengselen zijn alle soorten van granen, tuin-, peul- en boomvruchten, hop, rapen, aardappelen, vlas, hout, raapzaad, ja zelfs druiven, paarden, rundvee, varkens, schapen, bijen, enz. De landbouw wordt er met veel vlijt beoefend, de fabrijken zijn van

weinig belang, maar de visscherij is een voorname tak van bestaan voor de kustbewoners. Er wordt koren, wol, mout, kaas, ham, spek, hout, honig, vette varkens en paarden uitgevoerd. Het graafschap zendt 26 afgevaardigden naar het parlement. De hoofdstad is Winchester. =, groot bloeijend graafschap in Noord-Amerika, provincie Massachusetts. Over het algemeen is de lucht gezond, de grond bergen heuvelachtig, maar zeer vruchtbaar, want hij brengt van alles voort en wordt door de Connecticut bewaterd. Het bevat in 54 steden of vlekken 76 tot 77,000 inwoners. =, graafschap in Noord-Amerika, provincie Virginië, wordt door de rivier Potowmack van Maryland gescheiden, en door deze rivier besproeid. Het is 20 mijlen lang en 17 mijlen breed, en heeft bijna 10,000 inwoners. =, graafschap in Noord-Amerika, in het Engelsch gouvernement Quebeek. = (New- of Nieuw-), staat in Noord-Amerika, wordt door de rivier Connecticut van Vermont gescheiden, is 1560 □ mijlen groot, en bevat in 6 graafschappen ruim 215,000 inwoners. Zij vormt eenen scherphoekigen driehoek, gedeeltelijk ligt ze aan zee, en heeft een goede haven aan de Piscataqua. De provincie is bergachtig en door verscheidene blaauwe bergen bezet, met vele kruinen; de Monadnock en het witte gebergte zijn vermaard. Behalve eenige kleinere zijn hier de rivieren Winnixiseogee, Hinbagog, Sanapee, Squam, en het groote Ossipee. De luchtsgesteldheid is zeer veranderlijk, doch over het algemeen gezond. De grond wordt meer dan voorheen bebouwd, en is gedeeltelijk door groote bosschen bedekt; dezelve brengt boekweit, peul- en boomvruchten, rijst, maïs, velerlei hout, marmer, een weinig zilver, oker, ijzer, potlood, hardsteen, kristal, aluin en vitriool voort. Uit het dierenrijk vindt men eene soort van herten of elanden, zwarte beeren, wolven, bevers, eekhorens, rundvee, dat goede boter en kaas oplevert, schapen, varkens, tam gevogelte, enz. De zee levert veel visch op. De landbouw en veeteelt zijn voorname bestaanbronnen, en verder eenige fabrijken voor ijzer, touw, kruid, aardewerk, likeuren, papier, zadels, enz. Er wordt koren, vee, visch, olie, hout, teer, touw en zuivel uitgevoerd. De invoer is: rum, wijn, jenever, koloniale wateren, spijkers, zout, staal, lood, enz. Er is een senaat van 13 leden en een parlement, zamengesteld uit afgevaardigden van onderscheidene steden. De gouverneur wordt jaarlijks door kiezers gekozen.

HAMPSTEAD, Engelsch dorp en kerspel, graafschap Middlesex, grenzende genoegzaam aan Londen, met verscheidene landhuizen; het is eene gewone verlustigingsplaats der inw. van die stad. Het kerspel heeft bijna 5500 inwoners. = H. Norris, Engelsch kerspel, graafschap Berk, met 900 inwoners. =, Engelsche stad, graafschap Kent, met minerale bronnen. =, stad in Noord-Amerika, in Nieuw-Engeland, 10 mijlen van Portsmouth. =, vlek in Noord-Amerika, provincie New-York, met bijna 3400 inwoners. =, kerspel in Noord-Amerika, provincie New-York, met bijna 6000 inwoners, en een dorp van denzelfden naam.

HAMSTER (De), (*Cricetus Vulgaris* Cuv., *Mus Cricetus*, L.) ook wel *Duitsche Marmot* genaamd, is een diertje dat zeer veel naar onze gewone rotten gelijkt, en tot dezelfde familie als deze behoort, doch iets grooter is, en daarenboven onderscheiden is door deszelfs korten, dik behaarden staart, en de zakken welke het, even als sommige apen, achter de kaken heeft, en waarin het allerlei zaken medevoert, die het naar de holen vervoeren wil, welke hetzelve bewoont. De Hamsters zijn van boven graauwachtig-ros, van onderen en op de zijden zwart, met drie bleek geele vlakken naast den halsen de borst, en witte neus, onderkaak en pooten. Men vindt er echter ook die geheel zwart zijn. Zij komen zeer menigvuldig in Siberië, Rusland, Polen en het Noorden van Duitschland voor, waar zij tot de schadelijkste dieren behooren, uit hoofde van de vernielingen, welke zij dikwerf onder het koren aanrigten, om er hunne holen mede te vullen, die somtijds 7 voeten diep zijn, en waarin zij den winter slapende doorbrengen. Op vele plaatsen heeft men voor het vangen der Hamsters prijzen uitgeloofd.

HANAKERS. Een volk, hetwelk van de Hana, eene kleine rivier in Moravië, aan welker beide oeverszij eigenlijk wonen, zijnen naam zou ontleend hebben. Zij worden voor de oudste bewoners van Moravië gehouden, en onderscheiden zich van de oudste inwoners dezes lands door hunne kleederdragt, hunne traagheid, spraak, die met den Boheemschen tongval overeenkomt, en door hunne eigene zeden, welke zij onveranderlijk behouden, vermits zij zich met andere volken niet vermengen, en alleen in de krijgsdienst hun vaderland verlaten.

HANAU, provincie in het Keurvorstendom Hessen, thans met den titel van Vorstendom, naar de hoofdst. aldus genoemd, langs de Noorder-Main oever, heeft op eene oppervlakte van 20½ □ mijl in 6 steden, 10 vlekken, 79 dorpen en 26 buurten en landhoeven, 63,006 inwoners bevattende. Het O. deel is bergachtig, en heeft op vele plaatsen eenen steenachtigen grond; grootendeels is dezelve vruchtbaar. Het W. deel heeft niet meer dan heuvels, die bij de stad Hanau geheel te niet loopen. Al de hoogten zijn deelen van het Spessart- en Schöngebergte. De luchtsgesteldheid is zeer verschillend, in het berg- en boschachtige O. ruw en onaangenaam, maar in het vlakkere W. zacht en aangenaam, echter overal zeer gezond. De grond is vruchtbaar en brengt maïs, groenten, vlas, hennep, hout, vee (waarvan goed zuivel komt), schapen met goede wol, varkens, veel zout ter waarde van ƒ 288,000, ijzer en kobalt voort. De bloei der provincie neemt steeds toe, en de scheepvaart op den Main, benevens de houtvlotterij op de Kinzig, zijn van belang. =, hoofdstad van voorn. provincie, ligt nabij de Main en wordt in Alt- Neu- en Vorstadt verdeeld; er zijn 6 poorten, eene schoone markt, paradeplaats, residentieslot, fraai stadhuis, 70 straten, verder 5 kerken voor verschillende gezindheden, schouwburg, munt, tuighuis, 2 hospitalen en nog een ziekenhuis, 3 weeshuizen en 12,000 inwoners, waaronder Nederlanders en Franschen, die deze plaats hebben aangelegd; het Wetteraner genootschap voor de natuurkunde met eene schoone boekerij en natuurlijke zeldzaamheden, verder 2 Gymnasiums met 4 en 6 onderwijzers; de Lutherschen hebben eene Latijnsche school met 5 onderwijzers, voorts zijn er nog 3 gewone scholen en eene teekenakademie met 2 onderwijzers. De voornaamste fabrieken zijn van kousen, tapijten, kamelot, zijde, fluweel, tabak, rijtuigen, ijzer, staal, goud en zilverwaren, hoeden, handschoenen en linnen, terwijl men er tevens katoendrukkerijen, zijdeweverijen, gips-, snuif-, zaag-, vol- en papiermolens heeft. De handel, vooral op Frankrijk, is belangrijk. Er zijn twee groote jaarmarkten of missen, drie week- en vier veemarkten. De stad is ook bekend door den slag van 30 October 1813.

HANCARVILLE (Pieter Franc. Hug. van), een geleerd Oudheidkundige, te Nancy in 1729 geboren, en te Rome in 1800 overleden, was lid der Maatschappijen van Londen en Berlijn. Men leest van hem in: *Essai de politique et de morale calculée*, 1759, 3 vol. in 8°; *Recherches sur l'histoire, l'origine, l'esprit et les progrès des arts de la Grèce*, Londres 1785, 3 vol in 4; *Antiquités étrusques, grecques et romaines*, etc. (Eng. Fransch) te gelijk met Maréchal, Napels, 1766—67, 4 deelen in fol. en met pl. te Florence herdrukt, 1801—08, in hetzelfde doch minder gezocht formaat.

HANCOCK, graafschap in Noord-Amerika, district Maine, is 64 mijlen lang, 20 breed, en heeft 30,000 inwoners. Er zijn vele havens, vooral in Penobscotbaai, waarin verscheidene eilanden liggen. =, graafschap in Noord-Amerika, in de westelijke provincie, hetwelk uit een gedeelte van het land om den Mississippi gevormd is, met 1000 inwoners. =, graafschap in Noord-Amerika, provincie Georgië, met omstreeks 13,400 inwoners, en de hoofdstad Sparta. = vlek in Noord-Amerika in 1806 gebouwd en met 600 inwoners.

HANCOKE (Jan), een Engelsch geestelijke, die te Londen in 1723 en 1724, in 8° een vertoog uitgaf, getiteld: *Febrifugum magnum*, waarin het zuiver water als het beste geneesmiddel van de koorts gehouden wordt: dit stukje is in het Fransch vertaald geworden, en in Parijs in 1725 in 12mo onder den titel van *Vertoog der geneeskundige deugden van het gewone water*, uitgegeven geworden.

HAND is, gelijk ieder weet, dat lid aan het menschelijke ligchaam, dat aan het uiterste des arms geplaatst is, om te grijpen, te houden, enz. Bilderdijk zegt, dat het is van *ha end*, d. i. *houend, vattend*. Het is der moeite waardig om Weiland op het artikel *hand* na te lezen, en al de verschillende wijzen te zien, waarin dit woord voorkomt. *Hand* wordt door de Engelschen en ook door onzen Constantijn Huijghens de wijzer van een uurwerk genoemd. = is de afstand, waarin bij aardewerken 1 arbeider de grond brengt; deze afstand verschilt naarmate de grond over de vlakte gebragt wordt, of dat er mede geklommen wordt. (Zie hieromtrent *Aardewerker* in het *Handboek* van Pasteur, enz.)

HANDBOOM, HANDSPEEK, eene soort van hefboom, waarmede zware lasten verzet worden. Ook die waarmede kaapstanden enz. worden omgedraaid.

HANDELGEWASSEN. Aldus noemt men in onzen vaderlandschen landbouw vooral het koolzaad, soms oliezaad genaamd; het vlas; de hennep; de tabak; de meekrap; de papaver, mostaard, huttentut; hoppe, vogeltjes of kanariezaad, enz. Dus al die gewassen welke den mensch niet tot voedsel verstrekken.

HANDEL van Engeland, thans en vóór vijftig jaren. De bevolking van Groot-Brittanje is sedert zeventig jaren met acht millioen zielen vermeerderd. In vijf en twintig jaren tijds is het getal huizen, in Engeland alleen, met de helft vergroot. Vijftig jaren geleden dacht men naauwelijks aan het bestaan van kanalen. Vijftien millioen zijn op eene nuttige wijs aan deze werken besteed, en nog eene minstens half zoo groote som is hiertoe bestemd. Vijftig jaren geleden bezat Engeland slechts ééne stoommachine; thans telt men er in dat Rijk ten minste twaalf duizend, waarvan de kracht die van 250,000 paarden evenaart. Voor vijftig jaren bedroeg de uitvoer van bewerkte katoenen naauwelijks een kwart millioen, nu is dezelve tot bijna dertig millioen opgeklommen. Te gelijker tijd is de uitvoer van wollen stoffen, in weerwil van de mededinging van Saksen, Pruissen, Spanje en Amerika, met twee millioen vermeerderd. De ruwe zijde, waarvan de uitvoer voor vijftig jaren slechts driemaal honderd duizend ponden gewigt bedroeg, wordt nu tot bijna dertig millioenen ponden opgegeven. De uitvoer van linnens is van vier millioen tot op dertig millioen gestegen. Eindelijk bedroeg voor vijftig jaren de uitvoer, zoo van nationale als vreemde producten, vijftien millioen; nu is de uitvoer alleen van Engelsche voortbrengselen

vijftig millioen te boven gegaan. Voor honderd vijftig jaren waren er in Schotland slechts twee of drie schepen van twee honderd last, de geheele tonnenlast bedraagt nu een kwart millioen, en houdt twintig duizend menschen bezig. Voor honderd vijftig jaren, zegt CHALMERS, had de geheele Engelsche marine eenen inhoud van slechts honderd duizend tonnenlast, welk getal hij nu op drie millioen begroot, terwijl honderd duizend zielen daarmede werk vinden.

HANDEL EN NIJVERHEID (TEGENWOORDIGE TOESTAND DER NEDERLANDSCHE). Vele bronnen van bestaan ondervonden gedurende de jaren 1831—1834 den nadeeligen invloed van de aanhoudende stremming der gemeenschap met België, zoo als, onder anderen, de zoogenaamde algemeene klein-handel, en, voor een gedeelte ook de Dordsche zeehandel, benevens eenige fabrijken, konden bewijzen; alsmede, dat het getal binnengekomen en uitgezeilde schepen, de opbrengst der regten op den in- uit- en doorvoer en de hoeveelheid der ingevoerde goederen, te Amsterdam vooral, in 1831 en 32 eene vermindering aanbood, welke elders niet is waargenomen, en waarbij ook zelfs de uitvoer der hoofdstad zich gunstig voordeed. De eigenlijke groot-handel had over het algemeen reden van tevredenheid. De aanzienlijke rijzing der koffijprijzen had aan de invoerders van de tweede hand eene streelende vergoeding voor vroegere verliezen bezorgd. Door den opstand in België en onze scheiding van dat land, zijn de aanvoeren uit zee en van den Rijn, alsmede onze verzendingen naar Duitschland, zoo wel van transit goederen als van die, welke op Hollandsche markten gekocht worden, jaarlijks belangrijk vermeerderd, terwijl de aanstaande ijzeren spoorweg nog meerdere voordeelen in de toekomst belooft. Het getal der te Rotterdam ingekomen zeeschepen bedroeg in den jare 1830, 1400, in den jare 1831, 1510, in 1832, 1420, in 1833, 2049. Te Dordrecht waren ingekomen in 1830, 237, in 1831, 212, in 1832 en 1833, 270. Terwijl van Rotterdam zijn uitgezeild: In 1830, 1350, in 1831, 1600, in 1832 1563 en in 1833 1962 schepen. Alsmede van Dordrecht in 1830, 240, in 1831, 284, in 1832, 293 en in 1833, 237, onder welke laatste zich, wat den uitvoer van goederen te Dordrecht betreft, in 1830, 46 en in 1831, 68 *beladen* schepen hebben bevonden. Te Amsterdam zijn er, in 1831, aangekomen 1624 schepen, 380 minder aangekomen en 351 minder uitgegaan dan in 1830, waarmede de boven bedoelde verminderingen op den invoer en de regten ongetwijfeld in verband moeten worden beschouwd. Als oorzaken daarvan mogt men veilig aannemen: 1°. Dat het meerendeel der vele handelhuizen, welke uit Antwerpen geweken waren, zich naar Rotterdam verplaatst hadden, waarin alzoo Amsterdam niet, immers niet noemenswaardig, gedeeld heeft. 2°. Dat de onzekerheid en het wantrouwen, welke buiten 's lands, althans gedurende de eerste helft van 1831, aangaande den staatkundigen toestand hier te lande geheerscht hebben, vele goederen van onze havens hebben verwijderd gehouden. 3°. Dat er, gedurende het jaar 1831, in het algemeen, minder voortbrengselen uit de Overzeesche bezittingen naar het moederland zijn gevoerd, hetgeen voor zoo veel de kolonie Suriname betreft, althans ten deele, mag worden toegeschreven, aan minder gunstigen oogst, veroorzaakt door buitengewoon veel regen. 4°. Dat door het woeden van den Aziatischen braakloop, zoo wel als door den oorlog in Polen en langs de Oostzee, de toevoeren van granen en andere belangrijke artikelen van daar en van geheel het Noorden, zeer beperkt zijn geweest. Tot staving van het gezegde, dat, bij het bestaan van zoo vele hinderpalen, de uitvoer toch, vooral te Amsterdam, eene meer gunstige beschouwing veroorlooft dan de invoer, moge onder anderen strekken, dat de vermeerdering der van Amsterdam verscheepte stukgoederen, meestal koffij en geraffineerde suiker, volgens naauwkeurige opgaven, gerustelijk op 150,000 centenaars of 7,500,000 Nederlandsche ponden kan worden geraamd. In 1829 gingen van Amsterdam Rijnopwaarts alleen aan stukgoederen, en dus zonder

de granen	 243,784	centenaars.
in 1830	 365,786	
1831	 448,109	
1832	...... 570,415.	

(In 1832 kwamen te Amsterdam aan 2246 en in 1833, 2374 schepen). Het is aan den grooten aftrek van goederen, die meestal met klimming der prijzen gepaard ging, toe te schrijven, dat ook de Amsterdamsche handel aanzienlijke prijzen heeft mogen inoogsten. De gebrekkige vaart naar, op en van den Rijn is door de zorgen van de Regering zeer verbeterd, en de snelheid van vervoer bovendien bevorderd door stoombooten, bestemd tot het opslepen van Rijnschepen tot aan Emmerik, van waar men verder opwaarts, geregeld met paardenkracht kan opslepen. De ijzeren weg zal dit alles nog versnellen. Hierbij komt, dat de buitenlanders meer en meer het gunstige der aardrijkskundige ligging van Holland beginnen in te zien, en de rustige houding der Nederlandsche Regering en des Nederlandschen volks steeds op hoogeren prijs stellen. Het is te bejammeren dat van de fabrijkmatige nijverheid, in zulk een onmiddellijk verband staande met den handel, voor als nog geen bijzonder gunstig tafereel is op te hangen. Het lag in den aard der zaak, dat, bij de bestaande vereeniging met België, de bewoners van Oud-Nederland, wat het fabrijkwezen betreft, *over het algemeen,* met die van België niet konden wedijveren, en het onmiddellijk gevolg daarvan kon wel geen ander zijn, dan dat in het zuiden, vooral in Oost- en West-Vlaanderen, aan de industriëlen aanzienlijke winsten en aan Belgische fabrikaten een nooit te voren gekend vertier werd bezorgd: terwijl menige fabrijk in het Noorden, in gelijke evenredigheid, door de hooge werkloonen en den zoo vrijen en onbelemmerden invoer van gefabriceerde goederen, van elders van lieverlede terugging of verdween. Er bestaan nogtans Nederlandsche fabrijken, die het welgaat, ja, die uit de langdurige spanning voordeel genoten hebben. Onder deze moeten gerangschikt worden: de kalkbranderijen, de oliemolens, de papier-fabrijken, de hoeden-, laken- en wollen stoffenfabrijken, de bierbrouwerijen, de zout- en zeepziederijen. De diamantslijperijen waren, naar tijdsomstandigheden, in de laatste jaren bloeijend. Over het verval der meeste Leidsche fabrijken werd door de kamer van koophandel dier stad geklaagd. De jeneverstokerijen hebben in de laatste jaren minder gunstig gewerkt; ja zelfs zouden zij, volgens de uit Schiedam, Weesp en Delftshaven bij de regering der provincie Holland ontvangene berigten met verlies gestookt hebben. De Nederlandsche suikerraffinaderijen bouden de mededinging der vreemden buiten 's lands nog met moeite staande. De bontmolens, scheepstimmerwerven, mastenmakerijen, zeildoek-fabrijken en touwslagerijen gevoelden allen de nadeelige uitwerking van den zeer beperkten en verminderden scheepsbouw en de gestremde gemeenschap met België, waardoor tevens de verwmolens, pelmolens, lijmkokerijen, stijfsel- en loodwit-makerijen, gelijkelijk kwamen te lijden. De steen- en pannebakkerijen, vooral die langs den Rijn, lagen van 1831—34 vol onverkochte voortbrengselen. De tabaks-fabrijken verkeerden in eenen zeer kwijnenden toestand, ten gevolge van het verbods en beschermend stelsel in Pruissen en andere Duitsche Staten. De pijpenfabrieken leden in 1831 en 1832 dubbel, zoo door gebrek aan verzending naar buiten 's lands, ten gevolge van aldaar op ons fabrikaat gelegde hooge regten, als door gebrek aan de ruwe grondstof, de soort van pijpaarde die *zij* behoeven, en waarvan de aanvoer mede door de omstandigheden gestremd was. De fondsen, welke de Regering tot aanmoediging der Nijverheid ter harer beschikking had, werden tot bescherming van het nog bestaande mildedelijk dienstbaar gemaakt. Eene der belangrijkste fabrijken is die van de Heeren VAN RAAY EN ZONEN, koninklijke muzijk-instrumentmakers te Amsterdam, als door welken, voor nog oneindig meer uitbreiding vatbaren, tak van nijverheid, dagelijks aan 150 werklieden brood wordt verschaft. Overigens wordt door handelaar en fabrijkant zeer verlangd naar koophandel-traktaten, waarbij de voortbrengselen van onzen grond en nijverheid met onze eigene schepen aangevoerd, op billijker voorwaarden worden toegelaten.

HANDEL-MAATSCHAPPIJEN (ENGELANDS) zijn: Hamburger Compagnie. Deze is de oudste compagnie, zijnde in 1296 opgerigt, doch was niet altijd onder dezen naam bekend. In het eerst heette zij: Compagnie der op Calais, Holland, Zeeland, Braband en Vlaanderen handel drijvende kooplieden; vervolgens: *Company of Merchant Adventurers of England.* Russische Compagnie. Opgerigt onder EDUARD VI, maar eerst in 1568 door het Parlement bevestigd. Zij had hare stichting te danken aan eenige gelukzoekers, die eenen noordoostelijken doortogt naar China wilden vinden, en naar Archangel kwamen, waar zij door de Russen zeer wel ontvangen werden. Schier eene geheele eeuw lang dreef de compagnie voordeeligen handel, tot dat de Czaar, op het vernemen dat KAREL I onthalsd was, alle Engelschen uit zijne Staten deed verdrijven, waarop de Hollanders zich den handel toeëigenden. Later begon de compagnie hare werkzaamheden op nieuw, doch niet met hetzelfde gevolg, doordien de mededinging der Hollanders te sterk was geworden. Onder WILLEM III werd zij ontbonden. Oostland-compagnie, voor de Oostzee, opgerigt in 1569. Levantsche of Turksche compagnie, opgerigt in 1581. Zij bestond gewoonlijk uit 300 leden, die kooplieden te Londen moesten zijn. Afrikaansche Compagnie, opgerigt in 1750, met verlof om forten en garnizoenen te houden. De Negerhandel was haar verboden; zoo ook de invoer van Afrikaansche waren naar Engeland; maar naar Afrika mogt zij alle goederen uitvoeren. Zuidzee-Compagnie. Gedurende den langdurigen oorlog onder Koningin ANNA met Frankrijk, gaf men den matrozen veelal assignatiën in stede van geld, en deze waren dikwijls genoodzaakt dezelve met 40 en 50 pCt. verlies te verkoopen. Op deze wijze geraakte voor meer dan 9 millioenen pond sterling aan papieren geld in handen van rijke lieden, die later verlof kregen tot de oprigting eener Zuidzee-compagnie, welke, na vele lotgevallen doorgestaan en aan het gouvernement meer dan 33 millioen pond sterling geleend te hebben, achtereenvolgens haar gansche kapitaal in staatspapier omzette. Oost-Indische Compagnie, opgerigt 31 December 1600; deze is genoeg bekend. Hudsonsbaai-Compagnie, opgerigt in 1670. In 1782 leed zij een verlies van 5 millioen pond sterling, doordien de Franschen alle forten en vestigingen vernielden; zij levert wel geene bovenmatig groote, maar toch zeer voldoende winsten op.

HANDELSVRIJHEID. Men hoort in Europa over weinige zaken zulk een uiteenloopend oordeel vellen, als over de vraag: of Handelsvrijheid aan de Nationale welvaart voor- of nadeelig zij? Meestal

moet het medevallen, wanneer de klagende stemmen, die het voor weinige jaren over de beperkingen des handels zoo gehate vastelandstelsel voor de schrikkelijkste misgeboorte eens despotischen overmoeds verklaarden, de voorschriften en instellingen van hetzelve thans ons als een palladium van vrijheid aanprijzen, welks geloovige vereering ons tot den welstand der oude goede tijden terug zonde brengen. Het is uitgemaakt, dat alle volkeren het gelukkigste zouden zijn, als elk, zonder anderen in den aanbouw van hun land, hunner nijverheid en handel tegen te werken, de grootste vlijt en scherpzinnigheid op hunnen eigen arbeid aanwendden, en wanneer daarbij de ruilhandel onder allen onbelemmerd ware. Er is namelijk nog geen land geweest, dat kapitaal genoeg bezat om alle nijverheidstakken tot den hoogstmogelijken trap van volkomenheid op te voeren, om niet alleen alle voortbrengselen die deszelfs grond konde dragen, op te brengen, maar ook te gelijk deze behoorlijk te bearbeiden, en daarmede naar verwijderde plaatsen te handelen. Eenige volkeren hebben in zekere nijverheidstakken voorbeelden aan andere genomen, en wenden zij hun vlijt en kapitaal daarin voortreffelijk aan, zoo zullen zij ontegenzeggelijk de hoogstmogelijke waarde bekomen. En zijn daarbij op zekere waren van het buitenland grootere voordeelen te behalen, dan wanneer wij die vervaardigen, is het beter, dat wij dezelve met een gedeelte der verdiensten van onze vlijt betalen, die wij in een anderen tak, waarin wij voordeelen, boven den buitenlander bezitten, aangewend hebben, inkoopen, als dat men die zelve vervaardigde. Geheele Staten handelen in dit opzigt, als enkele bijzondere personen. Even zoo min als de kleedermaker het goed vindt, zijne schoenen zelve te maken, maar liever met een gedeelte van de verdiensten zijns arbeids den schoenmaker afkoopt, van wien hij die beter en voordeeliger kan verkrijgen, als wanneer hij zelve zijn tijd daaraan besteed had, evenmin kunnen geheele Staten zonder eenig nadeel, met het daarstellen van voortbrengselen zich bezig houden, die uit het buitenland voordeeliger te bekomen zijn, dan de door het hiermede in verband staande inlandsche kapitaal verkregene producten kunnen reeds van een gedeelte der producten worden aangeschaft, welke met een gelijk groot kapitaal benoodigde nijverheid in het land zelve hadden kunnen voortbrengen, als men die zijnen natuurlijken gang had laten gaan. In eene *Mémoire*, door welke de Zwitsersche Tol-verificateur, de Heer Zellweger te Trogen, de voordeelen der Handelsvrijheid en den invloed der tol-regten op den Handel heeft aangetoond, wordt, na voorafgaand zaamgevat overzigt der geschiedenis van het Zwitsersch fabrijkwezen, te rekenen van deszelfs eerst ontstaan tot op heden, als resultaat derzelve aangegeven: dat de volslagene vrijheid van handel Zwitserland tegen ieder denkbaar ongeval beveiligde, naardien onder de groote menigte van menschen, die zich in dat land met den handel en het fabrijk-bedrijf onledig houden, er altijd gevonden worden, die de middelen weten te vinden om zich tegen de gevaren te behoeden; en daar nu deze laatstgemelde altijd van lieverlede zich voordoen, zoo heeft de grootere volksmenigte den tijd om de meer verstandige inzigten der kooplieden in te volgen. Gemelde schrijver voegt er nog toe: »Indien derhalve het verbeterde vruchtgebruik der goud- en zilvermijnen in Amerika, het ontdekken eener onmetelijk groote schat van gedegen goud en platina in Rusland, zoo als ook de nieuwlings gevonden rijke zilvermijnen in Zweden; indien de oprigting van spin- en weef-machineriën in Oost-Indië; indien de toenemende beschaving van Rusland, het weder ontkiemende leven in Griekenland en in geheel het Oosten; indien Egypte's kunstvlijt en nijverheid, die door eenen buitengewonen man worden opgewekt; indien de erkende kracht van den stoom en het water, door welke de kracht van vele dieren en menschenhanden ontbeerlijk wordt; indien de eerlang te herstellen gemeenschap met Oost-Indië, door middel der Roode zee; indien alle deze nieuwste verschijnselen ons de gevolgen nog omsluijeren, welke zij echter binnen de eerstvolgende halve eeuw gewisselijk zullen moeten bloot leggen; dan toch durft ook Zwitserland dezelve onverschrokken te gemoet treden, zoo lang volslagene vrijheid van handel ons erfdeel blijft. Het, zonder ongeval of gevaren, doorleefd verledene is ons daarvoor borg."

HANDGEBAAR. *Baren* of *gebaren* is veel beweging maken. Handgebaar is derhalve eene bezigheid, waarbij de handen wat te dragen, of iets anders te verrigten hebben.

HANDGRANATEN. Zijn kleinere holle kogels dan de bommen, doch worden op dezelfde wijze met buskruid gevuld en van eene brandbuis voorzien. Zij worden met de hand geworpen of uit kleine mortieren geschoten, die door één man gedragen kunnen worden.

HANDHAVE, dat is *handvatsel*, is een geheel verouderd Nederduitsch woord. Men vindt het in de Staten-overzetting des Bijbels: *op de hanthaven des slots*. Het komt volgens Weiland van *hand* en *haven*, d.i. hebben, houden. Van daar *handhaven*, met magt verdedigen.

HANDHEI. Tot het in den grond slaan van dunne paaltjes of planken, voor onderscheiden gebruik, bezigt men gewoonlijk houten hamers of sleggen. Wijl men echter met deze hamers niet altijd eene genoegzame kracht kan uitoefenen, zoo gebruikt men daartoe ook zoogenoemde handheijen. Men heeft twee soorten van handheijen. De eerste bestaat uit een eiken of ijpen blok, in de gedaante van eenen afgeknotten kegel, aan welk blok drie à vier stelen bevestigd zijn, naarmate van deszelfs zwaarte, die van 30 tot 40 pond wordt genomen, en naar het getal arbeiders, dat daarmede moet werken. Deze handhei heeft het voordeel, van boven de hand met het blok naar boven en heneden 's hands, met het blok naar beneden, gebruikt te kunnen worden. De tweede soort bestaat uit een lang, rond of achtkanten, eiken of ijpen blok, van onderen en van boven met ijzeren banden voorzien, en rondom met 4, 6 tot 8 esschenhouten handvatsels bezet. De zwaarte van deze hei kan tot 60 of 70 ℔ genomen worden. De stampers, die bij de aardewerken en door de straatleggers gebruikt worden, kan men even als de sleggen, mede onder de klasse der handheijen rangschikken. In eene belegerde vesting behoort men, behalve de genoemde stampers en sleggen, een twaalftal handheijen van verschillende zwaarte voorhanden te hebben.

HANDKORENMOLEN. Deze zeer goede werktuigen worden thans veel op schepen gebruikt. Napoleon bezigde ze ook in het Fransche leger. Te Parijs was voor weinige jaren, en is misschien nog, Durau's zeer goede fabrijk van handkorenmolens. De kleinste, tot welks in beweging brenging slechts één man noodig is, levert dagelijks ruim 120 Ned. ℔ meel en kost 70 fr. Er zijn daarna zulke fabrijken ook te Breslau in Pruissen en te Portsmouth in Engeland opgerigt.

HANDMORTIER, is een mortier van de kleinste soort, bestemd om uit dezelve handgranaten te werpen.

HANDSCHRIFTEN. Alle nog aanwezige handschriften zijn óf op perkament óf op papier geschreven. Het papier is gedeeltelijk Egyptisch, uit de Papyrusplant vervaardigd, gedeeltelijk papier van boomwol of zijde (*charta bombycína*) in 706 in het Oosten uitgevonden, en waarvan men zich alhoewel meer in Grieksche dan in Latijnsche handschriften, tot op de uitvinding van ons tegenwoordig papier (doorgaans op de helft der XIII eeuw gesteld), bediende. In de VII eeuw vindt men het eerst van schrijfpennen gewag gemaakt, en werd onder de inkten de zwarte het meest gebruikt, die echter geheel anders dan de onze bereid werd. Ook vindt men in oude tijden een zeer schoonen rooden inkt, waarmede de beginletters der eerste regels en de inhoud der handschriften geschreven waren. Zeldzaam vindt men er met blaauwen, en nog minder met groenen en gelen inkt. Ook schreef men wel geheele handschriften met goud en zilver, of alleen de eerste letters; deze zijn, uit hoofde der kostbaarheid, echter zeer zeldzaam. De Handschriften worden ten aanzien van derzelver uitwendige gedaante in rollen (*volumina*) verdeeld, de oudste manier, waarop nog in later tijd de Troubadours in Frankrijk hunne gedichten schreven, en in ingenaaide boeken, of eigenlijke *codices*. De schrijvers der handschriften waren bij de ouden meestal vrijgelatenen of slaven, vervolgens monniken, waaronder inzonderheid de *Benediktijnen*, uit hoofde van hunnen ordesregel, tot dit werk verpligt waren. In later tijd werden de Handschriften door proeflezers (correctors) verbeterd en verfraaid. De inwendige kenmerken zijn echter voor de beoordeeling der Oudheid van grooter waardij dan de uitwendige, namelijk de trekken van het schrift en de letters, waarmede het geschreven is, te ontdekken. De beoordeeling der Oudheid van Grieksche Handschriften, naar de trekken van het schrift, valt moeijelijker dan van de Latijnsche; men kan slechts in het algemeen aanmerken, dat de trekken van een Grieksch handschrift losser en vlugger zijn, naarmate het oud is, doch later stijver worden. Het al of niet ontbreken der accenten is onbepaald, en beslist in deze niets. Men zal echter bezwaarlijk vroegere Handschriften vinden als van de VI of VII eeuw. De schrifttrekken der Latijnsche heeft men, meer van de grootte en verschillende gedaante en het karakter, welke zij bij onderscheidene volken of in zekere tijdperken aannamen, onderscheiden in: *Scriptura Romana, antiqua, Merovingica, Longobardica, Carolingica*, enz. waarbij nog sedert de XII eeuw de zoogenaamde Gothische kwamen; bij ieder dezer schriftsoorten werden bijzondere regels vastgesteld, volgens welke men de oudheid van een Handschrift kan beoordeelen: wij moeten ons vergenoegen, met alleen eenige algemeene op te geven. Van de VIII eeuw zal men in de Latijnsche Handschriften en ook na de invoering derzelve kan men in deze en volgende eeuwen er nog ontmoeten, waarin geene zinteekens voorkomen, maar de woorden alleen van elkander gescheiden zijn. Handschriften die geene hoofdstukken, of andere afdeelingen hebben zijn altijd oud: de zoogenaamde *custos*, of de herhaling van het eerste woord der volgende bladzijde aan het einde der vorige, behoort tot de vroegere en latere eeuwen. Hoe minder en gemakkelijker de verkortingen in een handschrift zijn, zoo veel te ouder is het, en eindelijk hangen, in de oudste Handschriften, de woorden gewoonlijk, zonder eenige verdeeling, onafgebroken aan elkander, en sedert de IX eeuw is het dat de afdeeling der woorden algemeen in gebruik geraakte. Ook de gedaante der Arabische cijfers, welke men in het algemeen het eerst in de eerste helft der XIII eeuw in Handschriften vindt, draagt ter beoordeeling van derzelver Oudheid bij. In vele Handschriften vindt men aan het slot eene duidelijke aanwijzing *wanneer* en *door wien* zij geschreven zijn, doch moet men de juistheid dezer onderschriften niet zoo aanstonds voor bewezen houden, daar zij dikwijls alleen het onderwerp van het boek

aantoonen, of enkel tot een gedeelte van het Handschrift betrekking hebben, of somtijds geheel verdicht zijn. Onze Handschriften reiken niet verder dan de eerste Christeneeuwen. In de middeleeuwen heeft men geheele op perkament geschrevene boeken uitgewist of afgekrabt om er nieuwe op te schrijven, welke groote zeldzaamheden zijn (*Palimspesti, Codices rescripti, rasi*). Doch deze gewoonte hield in de XIV eeuw op, denkelijk dewijl toen het papier in meer gebruik kwam. In de schatkamer der hoofdkerk te Verceil, eene stad in het Piemonteesche, is, zegt men, eene Latijnsche overzetting van *het Euangelium van Markus*, door de hand van Eusebius op fluweel geschreven, door Berengarius, Koning van Italië aan voornoemde kerk gegeven, en verschillende van de *Vulgata* of gemeene overzetting des Bijbels.

HANDSPAKEN. Het hout, dat onder deze benaming een gedeelte uitmaakt van het uit de Oostzee aangevoerd wordende ruighout, bestaat uit eene soort van wilgenhout, eenigzins plat behakt, van 1½ en 2 el lengte, en wordt het meest door draaijers verwerkt. Van de gewone Handspaken vindt men bij de artillerie drie soorten in gebruik, welke alleen in afmetingen van elkander verschillen. Zij worden uit een regt stuk hout vervaardigd. Gewoonlijk ten minste bij alle lastheffende werktuigen, welke, omdat men ze liggend gebruikt, meer wederstand moeten kunnen bieden dan die, welke geheel of ten naasten bij loodregt geplaatst zijn, kiest men daartoe gekloofd esschen, wijl dit zeer taai is, en bij eene gelijke lengte en dikte, eenen grooteren last dan de andere gebruikelijke houtsoorten kan dragen. De spaak heeft eene lengte van 1,57 tot 2 el, bij eene dikte van 9 a 10 duim vierkant van onderen, en 6 duim middellijn van boven, zoodat de hand haar aldaar behoorlijk kan omspannen. Het ondereinde, de voet genaamd, wordt aan eenen kant afgerond, om met den lem of de platte zijde beter onder den last te kunnen komen. Het begin der afronding, hetwelk daarbij tot steunpunt moet dienen, wordt de hak genaamd. De voornaamste deugd der Handspaken is in de zuiverheid van het hout en de goede bewerking van hetzelve gelegen. Dezulke, welke uit kwastig en scheefdradig hout vervaardigd zijn, of scheuren hebben, zijn niet bruikbaar, omdat zij spoedig breken. Men heeft ook Handspaken, waarvan de voet met ijzer beslagen en versterkt is. Dit beslag bestaat uit twee veren, lang 60 en 55, breed 7 duim, welker dikke einden met elkander vereenigd en aldaar 7 str. dik zijn. Bij die vereeniging is op de bovenste veer een loodregt staande nokje aangebragt, hoog en dik omtrent 1 duim. De veren zijn met 4 klinkboutjes op de Handspaak bevestigd. In de bouwkunde, en alle andere werkzaamheden, welke tot den dienst des Ingenieurs betrekking hebben, wordt een menigvuldig gebruik van Handspaken gemaakt; deze werktuigen moeten derhalve ook in eene belegerde vesting vooral niet ontbreken. Men mag het vereischte aantal, behalve dat voor het wapen der artillerie benoodigd, wel op een vijftigtal per front stellen. Bij het wapen der artillerie zijn ook beslagene Handspaken met tanden in gebruik, welke hoofdzakelijk gebezigd worden, tot het verplaatsen van de gemonteerde mortieren op hunne beddingen. De tanden, waarvan de voet voorzien is, geven daarbij het voordeel, dat de spaak niet ligt kan uitglijden; doch de bedding en ook het metaal van stukken, waarbij men ze gebruikt, wordt door die tanden eenigzins beschadigd. Men treft in de magazijnen ook lange Handspaken op assen en rollen aan, welke hoofdzakelijk tot het verplaatsen van lasten binnen die magazijnen dienen.

HANDVEST. Is eene schriftelijke oorkonde onder eene verzekering, welke men met de hand gaf. Van hier heeten *handvesten* de voorregten van eene stad of plaats, die op eenen brief geschreven en met een aanhangend zegel bevestigd zijn.

HANG is een hout of touw, waaraan men iets ophangt. In het bijzonder eene schuur, waar men vleesch of visch te rooken hangt, b. v. bokkinghang of rookerij. Van daar komt, volgens Bilderdijk, de naam van het oude Engelsche geslacht Buckinham.

HANGBEUGELS zijn in de waterbouwkunde die, waarin sluisdeuren hangen.

HANGBRUG is eene brug, die niet op palen of gewelven rust, maar aan ketens hangt. In Engeland worden zij wel over snelvlietende stroomen aangelegd, meest geheel uit ijzer zamengesteld, en aan ketens bevestigd, die over zware kolommen aan de oevers der rivier bogtsgewijze hangen en aan den grond zijn vastgemaakt.

HANGDIEF, in het oudste Nederduitsch de naam des beuls, die de dieven hangt.

HANGMAT, is eene op de schepen, aan beide einden of de vier hoeken hangende, grove lap zeildoek of linnen, hetwelk rondom gezoomd is, en aan de menschen op de schepen tot eene slaapplaats moet dienen. Op het land heeft men echter ook Hangmatten, vooral in warme landen, als Oost-Indië en Amerika, die echter gemakkelijker en van katoen vervaardigd zijn. Op reis zoo wel als in huis bedient men er zich van. In het 1e geval worden die aan takken van boomen opgehangen, zoo dat men voor het kruipend ongedierte volkomen veilig is; in de huizen zijn opzettelijk hiertoe dienende stijlen of pilaren. In Oost-Indië worden deze matten zelfs door aanzienlijke en gegoede lieden als een draagbaar bed gebruikt, wanneer dezelve aan eene groote stang gebonden, en door een paar zwarten op de schouders, of ook wel op het hoofd gedragen worden.

HANGT-CHOU-FOU. Groote en prachtige stad in China, wordt door de inwoners, die bijna een millioen in getal zijn, het aardsche paradijs genoemd, het is de hoofdstad van de provincie Tsche-Kiang, aan het uiteinde van het groote kanaal, hetwelk zich zuidwaarts van Peking uitstrekt. De rivieren Tsien-tang (Tschiang) stroomt onder de wallen in de stad. Er wordt een sterke zijdehandel gedreven, welke meer dan 60,000 wevers bezig houdt. Volgens Barrow zouden de winkels hier met de beste in Londen kunnen wedijveren. Behalve zijden stoffen, vond men hier ook geverwde katoenen stoffen, nankings-linnen, Engelsche lakens, vooral blaauw en scharlaken, pelterijen, enz. De Europeanen, zelfs de Nederlanders, worden in deze stad volstrekt niet toegelaten.

HANGWERK. Als door de groote lengte van eenen vrij liggenden balk, deszelfs eigen gewigt hem reeds doet buigen, en hij van onderen niet kan ondersteund worden, zoo als bij bruggen, groote zalen, kerken, enz. dikwerf het geval is, kan men denzelven op de volgende wijze stijven en deszelfs kracht vermeerderen. Men stelt op of nabij de ondersteunde einden des balks twee schoren op tanden, en bevestigt ze met ijzeren beugels, zoo dat zij niet kunnen uitschuiven. Deze schoren laat men boven het midden des balks met eenen niet al te stompen hoek zamen komen, doch brengt tusschen dezelve een te lood hangend stuk hout aan, waarin zij insgelijks met tanden een weinig inschieten, en waaraan zij ook met ijzeren beugels en bouten bevestigd worden. Die balk zal zich dan ook volstrekt niet kunnen buigen, ten ware de schoren of ijzeren beugels braken, of de hangstijl tusschen de schoren uitschove, welk een en ander, zoo door doelmatige afmetingen als door eene goede bewerking moet voorgekomen worden. Genoemde hangstijl kan ook uit 2 stukken bestaan, van onderen uitgekeept om den balk te kunnen omvatten, en aldaar met ijzeren bouten aan denzelven bevestigd. Aan deze inrigting geeft men veelal de voorkeur boven de ijzeren beugels, omdat men op het hout meer kan vertrouwen dan op het ijzer. Moet echter de balk van onderen geplafonneerd worden, dan kan men het bezwaarlijk vermijden, zich van ijzeren beugels te bedienen. Men kan twee zulke hangstijlen, welke door middel van een of meer tusschen dezelve aangebragte spanregels of schoren verbonden zijn, als éénen hangstijl beschouwen, en dus ieder door slechts éénen schoor aan het einde des balks ondersteunen. Hierdoor verkrijgt men het voordeel, van eenen zeer langen balk aan twee punten te kunnen hangen, en daardoor nog merkelijk meer te versterken. Het spreekt van zelve, dat hoe zwaarder de last is, die aan zulk een hangwerk moet hangen, hoe sterker de schoren, hangstijlen en spanregels moeten wezen, en dat zij naar gelang der omstandigheden verdubbeld en vermenigvuldigd moeten worden. Het goede overleg en vernuft eens timmermans moet hem hierin leiden. Het is onze bedoeling niet geweest, hier uitvoerige beschrijvingen van groote hangwerken te leveren; maar alleen om het algemeene grondbeginsel aan te geven. Voor zeer belangrijke werken is een enkel hangwerk somtijds niet voldoende, maar moet het met een schoorwerk gepaard gaan, d. i. men moet den balk door middel van haaklasschen en schroefbouten uit meer balken zamenstellen, en hem bovendien van onderen met schoren ondersteunen, zoo als bij de groote Zwitsersche bruggen het geval is. (Zie Hangbrug).

HANIA (Gale), een Vriesch Edelman, en een der aanzienlijkste hoofden onder den aanhang der Schieringers, aan het einde der XIV eeuw. In het jaar 1396, ter gelegenheid der gewelddadige aanslagen van Hertog Albrecht van Saksen tegen de Vriezen, tot Potestaat, zoo veel als handhaver der Vriesche vrijheid, verkozen zijnde, wees hij die aanzienlijke waardigheid van de hand, maar prees daartoe aan, Ode Bottinga, eenen Vetkooper, en, als zoodanig, zijnen vijand; een blijk van nederigheid en gematigdheid, welke echter veel meer op rekening eener listige staatkunde moet gesteld worden; alzoo hij ligt voorzag, dat indien het den Hertog gelukte, de Vriezen geheel en al onder de knie te krijgen, deszelfs misnoegen, in de eerste plaats, op het hoofd des Potestaats zoude nederdalen. Sedert zich buiten 's lands begeven hebbende, leed hij in zijne afwezigheid merkelijke schade aan zijne goederen. Benevens vele anderen, werd zijne State of Slot, staande in het dorp Weidum, een prooi van de woede der Vetkoopers. Eerlang keerde hij in het vaderland terug, en overleed aldaar in het jaar 1409. Hij wordt beschreven als een Edelman, die, door zijne bedrijven in Duitschland en Italië, niet alleen den roem van ongemeene dapperheid verworven, maar ook nevens de Edelen Sytze de Kema en Ode Botnia, zeer veel had toegebragt om het landverdervend uitbarsten van de tweedragt, tusschen de Schieringers en Vetkoopers, te voorkomen en tegen te houden. De rampen, welke kort daarna Vriesland teisterden, deden de Landzaten zijnen dood hartelijk betreuren. De Hoogleeraar Te Water maakt gewag van eenige nakomelingen diens Edelmans, Jorrijt, Otto en Leo Hania, als behoord hebbende tot de onderteekenaars van het bekende Verbondschrift der Edelen.

HANINS (Albertus Ignatius d'), een gansch niet onverdienstelijk Vlaamsch dichter, bloeide omstreeks de helft der XVII eeuw,

en slaagde niet ongelukkig in het erotische vak. Wij kennen van hem een zeer bevallig dichtwerkje, getiteld: *Het bevel van Cupido, bestaende in dry deelen, Minnelietjens, Herdersgedichten en Kluchten*, in 1654 gedrukt, waarin hij JANUS SECUNDUS heeft gecopiëerd. Wij geven er uit wat de Heer WILLEMS daar uit heeft overgenomen, zijnde het volgende :

MINNELIEDT.

Och! wat moet hij lijden,
Die zich wil verblijden
En weermin ontfaen!
Och! hoe moet hij klaghen,
En zijn lief naerjaghen
In der liefdens baen!

Maer, ghelnckigh' hertjens,
Die naer korte smertjens,
Krijghen wedermin.
Moght ik die verwerven,
Gheerne zou ick sterven,
Nisa, mijn vriendin!

Maer, wat wil ick duchten,
En met droeve suchten
Slijten mijne jeught?
Ick wil blijven leven,
Nisa zal mij gheven
Alle troost en vreught.

Sy zal beyd' haer ooghen,
Vol van soet med'dooghen
Op mij nederslaen;
Sy zal wederminnen
Met haer hert en zinnen:
Ick zal troost ontfaen.

Dit stukje is lief; doch als onze herinnering ons niet bedriegt, dan had de Heer WILLEMS nog wel eene betere keus kunnen doen uit dit bevallige boekje.

HANLEY, Eng. marktvlek, graafschap Stafford, nabij Trent, heeft eene schoone kerk, en in de nabijheid het lusthuis Etruria, met 14,500 inwoners.

HANNÉ (JAN), een Armenisch geneesheer, te Jeruzalem in 1717 geboren, medehelper van GREGORIUS III, Patriarch dezer stad, heeft eene beschrijving nagelaten van *Jeruzalem en andere beroemde plaatsen van Palestina*, tweemalen te Konstantinopel gedrukt; de 2de uitgaaf is van 1728, een deel in 4o. in het Armenisch.

HANNETAIRE (JAN NIC. SERVANDONI D'), een beroemd en geletterd tooneelspeler, te Grénoble in 1719 geboren, natuurlijke zoon van den beroemden bouwkundige SERVANDONI (*zie dezen naam*), te Brussel in 1780 gestorven, had zich vroeg aan het tooneel overgegeven; hij behaalde eenigen roem in de deftige rollen, en was bestuurder van het Brusselsche tooneel. Men leest van hem in de *Observations sur l'Etat de Comédien*, 1764, 1774, 1775 in 8o: de 4de uitgaaf is van 1778, in 8o. In 1800 verscheen er eene nieuwe, of liever het was dezelfde van 1778 met eene nieuwe titelplaat.

HANNIBAL, een zeer beroemd veldheer der Karthagers, zoon van Hamilcar, wien zijn vader, toen hij een jongen van 9 jaren was, bij het altaar zweren deed, dat er nooit geene vriendschappelijke betrekkingen tusschen hem en de Romeinen bestaan zouden. Hij volgde zijnen vader op in den ouderdom van 26 jaren, en voerde al spoedig de zaken in Spanje met geluk uit. Hij nam de stad Saguntum na eene belegering van 7 maanden in, en meende, na deze stad te hebben ingenomen, dat hij in den raad der Goden geroepen was, waarin JUPITER hem beval, den oorlog naar Italië over te brengen, en hem zelfs nadat hij de Galliërs bij de Rhone had overwonnen, een der Goden mede gaf, die hem daarheen geleiden zoude. Hem nu was door dezen God verboden om te zien; maar toen hij zich dit niet beletten kon, deed hij hem een schrikverwekkend monster zien, met slangen omslingerd, hetwelk alles vernielde wat hem te gemoet kwam. Hem op dit gezigt vragende, wat dit was, antwoordde de God dat het de verwoesting van Italië was. Op zijnen togt over de Alpen, de tweede na HERCULES, verloor hij door de vinnige koude zijn regter oog. Dezelve overgetrokken zijnde, beeft hij eerst SCIPIO, en daarna bij de Trebia den Consul SEMPRONIUS overwonnen. Eenigen tijd daarna sloeg hij den Consul FLAMINIUS bij het meer Trasimenus op de vlugt. Door QUINTUS FABIUS MAXIMUS langzamerhand verzwakt zijnde, heeft hij echter kort daarna, zijne krachten herkregen hebbende, de Consuls PAULLUS AEMILIUS en TERENTIUS VARRO in eenen grooten veldslag overwonnen, 40,000 voetknechten en 2700 ruiters over de kling doen springen, alsmede drie schepels vingerringen (die de eereteekens der Ridders bij de Romeinen waren) naar Carthago gezonden. Velen meenden dat hij Rome had kunnen innemen, indien hij oogenblikkelijk met zijn leger bij de stad gekomen was. Daarna echter voerde hij zijn leger naar Capua, van welke plaats de vermaken zoo aan hem als aan het leger veel schade toebragten. Men zegt dat, wat dit Capua betreft, het voor HANNIBAL een Cannae geweest is. De oorlog vervolgens naar Afrika overgebragt zijnde, is hij naar Carthago teruggeroepen, opdat hij de stad, die door PUBLIUS SCIPIO belegerd was, zoude ontzetten. Hij heeft, toen hij met dezen bij Zama gestreden heeft, 20 duizend Karthagers verloren, en er zijn er omtrent eens zoo veel gevangengenomen. Hij zelf is eerst naar ANTIOCHUS gevlugt, maar ook deze door de Romeinen overwonnen zijnde, is hij naar PRUSIAS, den Koning van Bithynië geweken. Toen de Romeinen naar dezen FLAMINIUS gezonden hadden, om hem te verzoeken dat hij hun HANNIBAL zoude overleveren, heeft hij zich, opdat hij niet in de handen der vijanden vallen zoude, na het vergif, dat hij in eenen ring bij zich had, te hebben ingenomen, den dood aangedaan. Hij muntte zoo wel uit in vernuft als in dapperheid. SCIPIO was over zijne ervarenheid in de krijgskunst zoo zeer verwonderd, dat hij van al de veldheeren hem den eersten, PYRRHUS den tweeden en zich zelven den derden noemde. Hij is in den ouderdom van 70 jaren overleden. De wijze waarop hij †, wordt door anderen verschillend opgegeven.

HANNICH, Oost-Indische stad in het rijk Anam, hoofdstad van het landschap Lao, en zetel der Mandarijnen, aan de Maykanns, met hooge muren van rooden steen en drooge grachten omringd. Zij heeft een houten paleis, vele pagoden, doch meestal houten huizen, en volgens HAMILTON slechts 4 a 5,000 inwoners.

HANNO, veldheer der Karthagers, schreef den *Periplus*, waarin de vaart rondom Afrika beschreven is, alsmede de door hem in den Atlantischen Oceaan ontdekte landen; welk boek, in het Karthaagsch geschreven en in het Grieksch vertaald zijnde, nu nog voorhanden is. =, een ander Karthaagsch veldheer, die verbannen is, omdat hij op zijne togten een leeuw bij zich had, eene zware bagaadje, maar het zoude echter te bewijzen zijn, dat hij, gelijk men zeide, tot tyrannij geneigd was. =, er worden van dien naam nog vele anderen vermeld, waaronder: =, veldheer der Karthagers, door SCIPIO in Spanje gevangen genomen, en naar Rome gezonden. Hij was een zoon van BOMILCAR, die op bevel van HANNIBAL heimelijk de Rhone overtrok, opdat hij de Galliërs op de vlugt zoude slaan. =, de Karthager, niet tevreden met den menschelijken hoogmoed, begeerde nog eenen grooteren. Want terwijl hij vele vogelen, geschikt om gezangen door en door te leeren, ving, voedde hij hen op eene donkere plaats op, en leerde hen tegelijk zeggen: »HANNO is een God." Toen nu de vogels, slechts dezen eenen klank hoorende, denzelven leerden, zond hij hen uit elkander, oordeelende dat dit lied, dat hij den vogelen geleerd had, op verschillende plaatsen algemeen zoude bekend worden. Hij bedroog zich echter in deze zijne gedachte, want zoodra de vogels los waren, en naar hun eigen klimaat vertrokken waren, zongen zij hun eerste en natuurlijk gezang, het gezang van HANNO vergetende, dat zij, gevangen zijnde, geleerd hadden.

HANOVER, koningrijk in het Noorden van Duitschland, tot het Duitsche verbond behoorende; ten westen raakt het aan ons vaderland, en heeft op eene oppervlakte van 690 □ mijlen in 73 steden, 121 vlekken, 435 kleinere dorpen en gehuchten, en 926 buurten 1,557,900 inw. Het benedendeel is bergachtig, maar al de overige provinciën bestaan uit eene onafzienbare vlakte, slechts door enkele zandheuvels afgebroken, en hebben verscheidene heiden en moerassen. Deze landstreek, welke zich van Nederland langs het geheele N. deel van Duitschland uitstrekt, schijnt langer dan andere deelen van Germanië onder de zee bedolven te zijn geweest. Het losse zand is hier en daar met brokken graniet bedekt, en brengt, waar het door bebouwing niet verbeterd is, niet anders dan magere heide en schrale dennen voort; langs de rivieren, waar goede aarde aangeslijkt is, is het land evenwel goed, en aan de kusten van de Noordzee heeft men zeer vet en vruchtbaar broekland, hetwelk echter door kostbare dijken voor overstrooming moet beveiligd worden. Het aanzienlijkste gebergte is de Hartz (*zie aldaar*) waarvan ten minste ⅞ in dit land ligt. De voorn. kruinen alhier zijn: Bruchberg 3,018, de Wormberg 2,880, de Achtermannshöhle 2,705, de kleine Winterberg 2,684 voeten hoog en andere voorn. toppen. De voorn. bosschen liggen op deze bergen, buiten welke er echter nog andere belangrijke zijn, zoo als: het Braamwald en Hohenhagen in Göttingen, de Barn, Witzen en Nindörfer bosschen in Lüneburg, en het Bentheimerwald in Bentheim; Bremen en Oost-Vriesland zijn echter arm aan hout. Het land helt naar de Noordzee af, waarheen ook de rivieren stroomen; de voorn. van deze zijn de Elbe, de Wezer, de Eems, de Vecht, en eenige kanalen. De voorn. meren zijn de Dummerzee, het Steinhudermeer en de Jordaen, een onderaardsch meer in Oost-Vriesland. Over het algemeen is de luchtsgesteldheid gezond, doch zeer zacht en in de bergachtige streken scherp, ruw en veranderlijk. Aan den zeekant zijn stormen vrij gemeen. De voortbrengselen zijn paarden, rundvee, varkens, schapen, gevogelte, wild, koren, gierst, boekweit, peul- en boomvruchten, hout, vlas, hennep, tabak, hop, raapzaad, enz. Voorts zeer vele delfstoffen, doch weinig goud. De landbouw is niet zeer belangrijk, en wordt in de provincien Göttingen en Hildesheim genoegzaam alleen uitgeoefend. De fabrijken zijn hier niet van groot belang en de bierbrouwerijen (de provincie Hanover uitgezonderd) zeer verminderd. De handel is behalve in Oost-Vriesland onbeduidend. Er wordt handel gedreven in katoenen, kousen, bosbeziën (wel voor ƒ 40,000) boonen, azijn, asch, vooral vele metalen, daar de mijnen, bijzonder de zilvermijnen den voornaamsten tak van bestaan van de inwoners uitmaken), porselein, aardewerk, vlas, kalk, linnen garen, onderscheidene houtsoorten, honig, spiegel- en vensterglas, paarden, hoornvee, schapen, gevogelte, worst, spek, tuinvruchten, enz. De invoer bestaat in onderscheidene koloniale waren, bijzonder thee, koffij, suiker, cacao, indigo, vanille, rijst, specerijen, enz., gelijk ook aluin, kruiderijen, potlood, katoen, galnoten, garens, fijne wol, tabak, Engelsche waren en lakens, wijn, arak, rum, buitenlandsche bieren en minerale wateren, katoenen stoffen, zuivel, fijne vruchten, verfwaren, galanteriën en bijouteriën. Vele vreemde houten en Neurenburger-waren, glas, goud, leder, olijfolie, papier, boe-

ken, kaarten, platen, enz. Door zoo vele behoeften en de sommen die jaarlijks voor den Koning naar Londen gaan, zoude er zeker te kort komen, indien, behalve door de rijke zilvermijnen van het Hartzgebergte en de hoogeschool te Göttingen, nog geene vergoeding werd aangebragt door de dagloonera uit Nederland (dat jaarlijks wel 8,000 hier wonende menschen hun bestaan geeft). De heerschende godsdienst is de Luthersche, evenwel zijn er ook vele andere gezindheden. De inrigtingen tot onderwijs zijn belangrijk. Behalve eene der beroemdste hoogescholen van Duitschland (die van Göttingen) zijn er 1 akadem. Gymnasium, 1 ridderakademie, 26 Gymnasiën en Latijnsche scholen; behalve eene uitgebreide kweekschool voor onderwijzers en eene voor Priesters, is hier nog een heelkundig en landbouwkundig genootschap. Hier en daar zijn industriescholen en op het Hartzgebergte eene goede bergwerkschool. Sedert 1815 is Hanover een koningrijk dat tot het Duitsche verbond behoort, en de 5e plaats bekleedt. In 1814 ging het aan den Koning van Groot-Brittannië en Ierland in eigendom over, doch de beide Rijken worden als geheel van elkander gescheiden beschouwd, alsof elk eenen bijzonderen vorst had, en elke staat kan op zich zelve oorlogen en vrede sluiten. De kroon is erfelijk in het huis van Brunswijk-Luneburg in de afdalende linie van het mannelijk geslacht, en de Koning op zijn 18e jaar mondig. Hij bezit de geheele uitvoerende magt, en wordt door het volk bijgestaan, de landdags-vergadering bestaat uit 101 leden. Aan het hoofd der regering staat een koninklijke Prins, welke den Koning vertegenwoordigt, en met een inkomen van ƒ 70,000 in het paleis te Hanover woont. Een der ministers en geheime raden is altijd te Londen om voorstellen enz. te doen. De inkomsten zijn 10 à 12 millioen guldens, en de schuld 30 millioenen. De krijgsmagt bestaat uit 13,000 man. De militie telt er 18,000. =, hoofdstad van de provincie en het vorstendom Kalenberg, is de zetel van den generaal-gouverneur en onderscheidene regeringscollegiën, heeft 5 poorten en bestaat uit 3 deelen: de Altstadt, Aegidiën- en Kalenberger-Neustadt, behalve de voorsteden. Er zijn 60 straten welke goed geplaveid en 's avonds verlicht zijn; 10 bruggen, verscheidene openbare gebouwen, waaronder het oude onregelmatige kasteel, met den schouwburg, het hertogelijk paleis, de bibliotheek, rijschool, het landschaps- en tuighuis, het Lockumerhof, 7 Luthersche kerken, 2 Hervormde en 1 Roomsche kerk, 1 Synagoge, 5 hospitalen (waarvan 1 lazareth), een voor 60 kinderen, door Scholvin gesticht weeshuis, 1 bank van leening, 1 korenmagazijn en 24,000 inwoners met de voorsteden. Voorts 1 schoolonderwijzers kweekschool, 1 lyceum met 11 onderwijzers en verdere scholen en nuttige inrigtingen, waaronder de koninklijke bibliotheek, bijbelgenootschap, genootschap voor natuurlijke historie en hertogelijke verzameling van oudheden en schilderijen. De inwoners bestaan grootendeels van het hof, de regerings collegiën, het garnizoen, de handwerken, brouwerijen, fabrijken van goud en zilver, perkament, speelkaarten, lak, wasdoek en gewaste taf, gemaakte bloemen, galanteriën enz. Voorts zijn er porseleinfabrijken, lettergieterijen, zeepziederijen, boekdrukkerijen enz. De eigenlijke handel is van weinig belang, doch de expeditie- en commissiehandel des te levendiger. Langs de Leine worden vooral hout, steen en mineralen verzonden. Men telt hier 200 huizen van koophandel. Sedert 1785 is er eene beurs en handelscollegie opgerigt. In de Gartengemeinde of tuingemeenten worden vele groenten gebouwd, en hiervan, als ook van zuivel, de geheele stad voorzien. Voorts is er een museum, schouwburg, concert, danszaal enz. Sedert 1787 staat op de paradeplaats het gedenkteeken van Leibnitz. In de nabijheid der stad is het koninklijk lustslot Mont-Brillant en Hernhausen, waar men eene 120 voeten hooge fontein en merkwaardigen plantentuin, bouwkweekk. school, en villa vindt. De stad heeft veel geleden door de bezetting der Franschen in 1803 en 1813. Iffland, W. A. en Fr. Schlegel, Herschel enz. (zie ald.) werden hier geboren. =, graafschap in Noord-Amerika, 16 mijlen lang en 7 breed met ruim 17,000 inwoners, en de hoofdstad Hanover aan de Pamunky, met eene akademie. =, stad in Noord-Amerika, provincie Noord-Hampshire met het schoone Darthmouthcollegie, hetwelk in 1769 door den graaf van Darthmouth gesticht is, en eene boekerij van 4,000 banden heeft, de stad heeft ruim 2,000 inwoners. =, het westelijk gedeelte van Noord-Amerika aan de kust der Stille Zuidzee. Van Couver gaf hetzelve in 1792 en 1793 dezen naam. =, eil. in de Stille Zuidzee, door Carteret in 1767 gezien, en op 10 mijlen in de lengte geschat. Het Noordwesten is vlak, het midden bergachtig. De doortogt tusschen dit eiland en Noord-Ierland wordt door riffen en rotsen belet.

HANS is eigenlijk eene verkorting of verbastering van den naam Johannes. Volgens Weiland beteekende het verkleinwoord *Hansje*, in eene schertsende uitdrukking, in het gemeene leven, als men sprak van een *hansje in de kelder* drinken, het drinken op het welzijn van de nog ongeborene vrucht. Doch daar volgens Bilderdijk *hans* afkomstig is van *ansa* een handvat, en van daar is overgegaan op den naam van een groot drinkvat of drinkbeker, zoo denken wij dat een dronk op *hansje in de kelder* oudtijds gezinspeeld heeft op de vaten wijn die in den kelder waren — *Hans-eë* is volgens Bilderdijk bekerverbond, hetgeen men dus dubbel noemt *hanzee-verbond*. *Hansbeker* en *hensbeker* is hetzelfde. Van hier werd al wat groot was *hans* genoemd. En zoo ook een groot of aanzienlijk man.

HANS HANSZOON Ondanks de liefde van de meerderheid der Landzaten voor Prins Willem I, droegen nogtans velen, zoo binnen als buiten 's lands, hem een kwaad hart toe. Dit was de grond der herhaalde aanslagen, welke op zijn leven gedaan werden, doch die evenwel aan allen, uitgezonderd den snooden Balthazar Gerards, mislukten. Volgens de orde des tijds was de laatste van deze Hans Hanszoon, een burger van Vlissingen, en een niet onaanzienlijk inwoner dier stad. In de maand Maart des jaars 1584, en dus drie maanden voor 's Prinsen ontijdig einde, werd hij door zekeren Vries, Aukema genaamd, beschuldigd, een ontwerp beraamd te hebben om Willem I van kant te helpen. Volgens den aanbrenger zou 's mans voornemen geweest zijn, zich daartoe te bedienen van buskruid, zamen gebragt onder het vertrek, in hetwelk de Prins te Vlissingen gewoon was den maaltijd te houden, of ook wel om en bij zijn gestoelte in de kerk; voorts dit buskruid in brand te steken en alzoo den Prins in de lucht te doen vliegen. Indien het een en ander hem mislukte, zoude hij andere middelen beproefd hebben, om met eigen handen hem van het leven te berooven. Op dit bedragen gevat en scherpelijk onderzocht zijnde, beleed Hanszoon zijn ontwerp, en met een, dat hij over zijn voornemen met den Spaanschen Afgezant in Frankrijk in onderhandeling geweest was. De straf met het zwaard was het loon van zijne voorgenomene gruweldaad.

HANSAG, westelijk deel van het Neusiedler meer in Oldenburg, is een groot moeras, en alleen 's winters zonder levensgevaar begaanbaar.

HANSBEEKE, dorp in Oost-Vlaanderen, arrondissement Gend, met 2,400 inwoners.

HANSITZ (Marc.) een Jezuit, te Keulen in 1682 geboren, en te Weenen in 1766 overleden, heeft: *Germania Sacra chronologice disposita*, in het licht gegeven, waarvan slechts de 2 eerste deelen te Augsburg in 1727 verschenen zijn, in fol. *Trois Dissertat. sur l'antiquité et les privilèges de l'abbaye de St. Emmeran à Ratisbonne*, Weenen 1755 en 1756, in 4°. *Analecta seu collectanea pro historia Corinthiae concinnandâ, opus posth., pars prima*, Clagenfurt 1782, in 8vo. Nuremberg, 1793 in 8vo enz.

HANSWORST. Zie HARLEKIJN.

HANSY, Oost-Indische stad, provincie Dehli aan het kanaal van de rivier Jumna. Het is eene zeer oude stad; zij staat thans onder een onafhankelijk opperhoofd.

HANTCHONG, Chinesche stad van den eersten rang, in het zuiden van de provincie Chensi, met handel in honig, was, muskus en vermiljoen.

HANTS, zie Hampshire. =, Noord-Amerikaansch graafschap van Noord-Schotland, 10 mijlen van Halifax, met de steden Windsor, Falmouth en Newport. Het is 20 Eng. □ mijlen groot, en bevat vele bevaarbare rivieren als de St. Croix, Kenetcoot, Coomiguen, Cacagnet en Cobeguit, welke laatste 13 mijlen ver voor schepen van 60 tonnen bevaarbaar zijn.

HANTSAEME, dorp in West-Vlaanderen, arrondissement Brugge, met 1800 inwoners.

HANTSOHONGFU, Chinesche stad, provincie Schan-si, tusschen bergen gelegen, waarover een merkwaardige kunstweg voert.

HANTVINTS, eene weinig bekende stad in Achter-Indië, rijk Anam, met ruim 20,000 inwoners.

HANUMAN of HANUMON, generaal of vorst van de Saters, die Rama op zijne togten vergezelde, gelijk Pan, opperhoofd der Faunen en Saters wordt voorgesteld, als hebbende Bacchus naar Indië gevolgd. Met behulp van gemelde uitstekende werklieden rigtte hij op de zee die brug van rotsen op, waaraan de Portugezen sedert lang den naam van *Adam's weg* gaven. De uitvinding van een der 4 stelsels van de Indiaansche muzijk wordt aan hem toegeschreven; hij genoot eene groote achting. Hanuman maakte zich vervolgens zeer beroemd door zijne heldendaden, als ook door de gewigtige diensten die hij aan Visnoe bewees, in de gedaante van Rama mensch geworden zijnde. Om deze reden heeft, in de omheining van den tempel aan Visnoe gewijd, onder dezen de aap Hanuman eene kleine kapel, waarin hem goddelijke eer bewezen wordt.

HANWAY (Jonas), een Engelsch menschenvriend, te Portsmouth in 1712 geboren; hij leerde den koophandel te Lissabon, deed in 1743 eene reis in Rusland, en naderhand in Perzië. Te Londen in 1750 teruggekeerd zijnde, werd hij Victualiemeester voor de zeemagt in 1762, terwijl hij het overige gedeelte van zijn leven aan weldadige werken besteedde, en in 1786 †. Men is aan hem de inrigting der Engelsche maatschappij van zeevaart verschuldigd; de daarstelling der *Zondagscholen* (Sunday Schools) voor arme werklieden, en die van een toevlugtshuis voor berouwhebbende meisjes (*Magdalen Charity*), eene verblijfplaats voor kleine schoorsteenvegers, en brandwaarborgmaatschappij. Hij heeft verscheidene geschriften nagelaten, waarvan de voornaamsten zijn: *Tabl. hist. du commerce anglais dans la mer Caspienne*, etc. 1753, 2 deelen in 4°; *Journal d'un voyage de huit jours de Portsmouth à Kingston, sur la Tamise, avec un Essai sur le thé*, 1756, 1757, 2 deelen

in 8o; *La vertu dans les classes inférieures*, enz. 1774, 2 deelen in 8o. J. Pugh heeft een geschrift uitgegeven, getiteld: *Circonstances remarquables de la vie de* J. Hanway, *compr. un extrait de ses voyages en Russie, en Perse*, etc. (*en Angl.*) Londen 1788, in 8vo.

HANZEATISCH VERBOND is uit een verbond (*Hansa*) het allereerst ontstaan; hetzelve werd door de beide steden Lubek en Hamburg in 1241 opgerigt ter beveiliging van haren land- en zeehandel. Hiertoe werden zij genoodzaakt door de toenmalige onzekerheid der zee door vrijbuiters, en der openbare wegen door roovers enz. (een gevolg van het vuistregt); zij rustten dienvolgens eene vloot en landmagt op gemeene kosten uit. Verscheidene koopsteden, eene soortgelijke behoefte gevoelende, traden tot hetzelve eerlang toe, en dit werd weldra door vele anderen gevolgd, zoodat deze maatschappij eindelijk bij afwisseling uit 66, 72, 80 en 84, nu eens meer dan eens minder, steden bestond. Dezelve waren in 4 klassen verdeeld, waarvan ieder eene hoofd- of kwartierstad had. De Wendische en Opper-Wendische steden, waarvan Lubek, daar de algemeene vergaderingen gehouden werden, de hoofdplaats was, behoorden tot de 1e klasse. Onder de 2e bevonden zich de Kleefsche, Marksche, Westphaalsche en de 4 steden in de Oostelijke provinciën der naderhand vereenigde Nederlanden gelegen, benevens de kwartierstad Keulen. De Saksische en Mark-Brandenburgsche steden, waarvan Brunswijk de hoofdplaats was, behoorden tot de 3e klasse, en tot de 4e behoorden de Pruissische en Lijflandsche steden, welke Dantzig tot kwartierstad hadden. De meeste verbondene steden waren intusschen niet vrij, noch zijn het ooit geworden. Dan, daar de landsteden over het algemeen, wanneer zij door den handel rijk waren geworden, op de geldelooze vorsten van dien tijd veel invloed hadden, zoo bragten hare gemeenschappelijke overleggingen en afhankelijkheid weinig nadeel te weeg, hoewel Denemarken zich meer dan eens verzettede. De meeste sterkte van dit verbond vertoonde zich ter zee, en hoe meer het der Europesche mogendheden in dien tijd overal aan zeemagt mangelde, zoo veel te eerder moesten de Hanzeatische steden voor haar geducht worden. Er heerschte onder de laatste steeds eene groote eensgezindheid, doch de zeesteden inzonderheid hadden het regt naar hunnen zin, hebbende eenen ver vooruitzienden koopmansgeest en droegen voor de belangen van allen binnen- en buitenlandschen handel zorg. Reeds in de laatste helft der XIII eeuw legde de handelmaatschappij 4 groote kantoren aan, als te Londen, Brugge, Bergen en Novogorod in Rusland, waardoor haar handel eerlang tot buitengewonen bloei raakte, en zich derzelver scheepvaart eerlang naar Frankrijk, Spanje, Portugal en Italië uitbreidde. De maatschappij was gelukkig in hare ondernemingen met afgelegene vorsten, doch tastte door, en besloot spoedig tot eenen zeeoorlog, wanneer zij dit voor zich noodig of voordeelig achtte. In 1428 had zij eene vloot van 248 schepen, gewapend met 12,000 man, waarmede zij tegen Denemarken oorlog voerde. De bloei van het Hanzeverbond hing natuurlijk van de voortduring der omstandigheden af, welke aanleiding tot hetzelve gegeven hadden, en toen deze vervielen moest het ophouden. Op het einde der XVII eeuw hadden door den landvrede de rooverijen en aanrandingen reeds een einde genomen, zoo dat het voorname oogmerk van toetreding tot dit verbond door de binnenlandsche steden verviel, terwijl de meer verlichte staatkunde der vorsten, die jaloersch waren over de menigvuldige vrijheden, door vele hunner steden genoten, dezelve noodzaakten, daarvan af te zien, waarbij nog kwam, dat zij, na de invoering eener matige belasting, en het vernietigen van verscheidene rijke gestichten, niet zoo zeer bijdragen in geld meer behoefden, en ook hun gezag over hunne staande legermagt beter konden handhaven. De voorname verzwakking en eindelijke vernietiging was echter hierin gelegen, dat de magtigste vorsten van Europa de noodzakelijkheid eener zeemagt, welke op eene scheepvaart steunt, en de aanmoediging van den handel hunner onderdanen, begonnen te gevoelen. Keizer Karel V was de eerste die zijnen Nederlanders, welke zoo lang zij konden, voor dat de Hanzesteden de Oostzee sloten, overal aan dezelve beletsels in den weg stelden, alle mogelijke voordeelen in den handel poogde te bezorgen, en daarin zoo veel te beter slaagde, vermits de Noordsche mogendheden van het verbond afkeerig waren. Elizabeth van Engeland was ook bedacht om de voordeelen, die de Hanzesteden uit den Engelschen handel genoten hadden, op hare eigene onderdanen over te brengen, doch vooral Hamburg gelukte het, zoo goed slechts mogelijk was den Britschen handel aan zich te behouden. De ontdekking van Amerika en de scheepvaart der Portugezen naar Afrika stond met deze staatkunde in het naauwste verband; van hier dat in de XVI eeuw vele steden, welker handel en bedrijf in de laatste helft derzelve verminderden, van het verbond afzagen. In 1626 en 1628 beval Keizer Ferdinand II, die zich van de geheele Oostzee wilde meester maken, eene bijeenkomst der steden Lubek, Hamburg, Rostock en andere, om haar over te halen, ten einde hem daartoe de behulpzame hand te bieden, onder belofte van belangrijke voordeelen in den Spaanschen handel, doch de vrees voor de Noordsche zeemogendheden hield haar daarvan terug. Naderhand, en wel in 1630, werd er weder eene vergadering van Hanzesteden bijeengeroepen; vele bleven achter, terwijl anderen zich tegen de voortzetting van het verbond verzetteden, zoodat men de vernietiging in het genoemde jaar kan vaststellen. Lubek, Hamburg en Bremen vernieuwden echter hun verdrag, en voerden tot in 1810 den naam van Hanzesteden, wanneer hun verbond geheel vernietigd werd door de inlijving met Frankrijk. Door de overwinningen der bondgenooten in 1813 en 1814 werden deze steden van het Fransche juk ontheven, en verkregen zij hare regten en republikeinsche zelfstandigheid, zoodat zij nu, als vrije steden, leden van het Duitsche verbond zijn. — Over het Hanzeatisch verbond met betrekking tot de Nederlanden zag nog in den jare 1833 eene belangrijke, door het Provinciaal Utrechtsch genootschap bekroonde, verhandeling van Jr. Mr. F. E. Berg van Middelburgh het licht.

HANZEESTEDEN, naam van eenige steden, welke reeds op het midden der XIV eeuw een verbond (Hanse) gemaakt hadden, om den koophandel te beschermen en uit te breiden, hiertoe elkander alle hulp te verleenen. Vele steden, ook eenige in ons vaderland, namen hier aandeel aan; hetwelk om verschillende redenen echter spoedig verminderde. Thans zijn de steden Hamburg, Lubek en Bremen onder gemelden naam te verstaan. Zie verder het vorige artikel.

HARAEUS (Franciscus), volgens Burman in zijn *Traj. Erud.*, en Saxe in zijn *Onom.* eigenlijk van der Haer; volgens Paquot, waarschijnlijk minder juist, Verhaer, was omstreeks het midden der XVI eeuw te Utrecht geboren en werd vroeg Roomsch geestelijke. Na eenige jaren te Douay de rhetorica te hebben onderwezen, werd hij licenciaat in de godgeleerdheid, doorreisde een groot deel van Duitschland en Italië, waar hij in kennis geraakte met Possevin, een Jezuit, die door den Paus in 1581 als Nuncius naar Polen en Rusland gezonden werd, werwaarts Haraeus hem vergezelde. Na zijne terugkomst woonde hij te Utrecht, werd vervolgens Kanunnik te Namen en † den 11 Januarij 1632 te Leuven. Omtrent zijne godgeleerde schriften zegt Paquot: *On fait peu de cas de tout ce que* Haraeus *a écrit sur la Bible.* Over de Nederlandsche geschiedenis gaf hij de twee volgende boeken uit: *Onpartijdighe verklaringhe der oorsaken des Nederlantsche oorloghs sedert 't jaer* 1566 *tot* 1608; (Dit werk is niets minder dan onpartijdig, en er is weinig nieuws uit te leeren); *Annales Ducum, seu Principum Brabantiae totiusque Belgii.* Men houdt dit boek voor de beste geschiedenis van Braband. Hij is breedvoeriger dan Divaeus en in het algemeen naauwkeurig en getrouw.

HARBURG, Hanoversche stad in het hertogdom Luneburg, met 4 poorten, 1 kasteel, 4 parochiekerken, wasbleekerij, fabrijken van zeildoek, suiker, konsen, zijde, wol, hoeden en linnen, houthandel op Nederland en 3700 inwoners. =, Hanoversche abdij bij bovengem. stad, met 12,300 inwoners. = Beijersch marktvlek, Rezatkreits, aan de Wernitz, met marmergroeven, en 1100 inwoners. = of **HARBOURG**, Fransch marktvlek, departement Boven-Rijn, met 600 inwoners; het voorm. graafschap van 12 dorpen, dat van dit vlek deszelfs naam ontleende, behoorde voor de omwenteling van 1789 aan den Hertog van Wurtemberg.

HARDENBERG, stadje in Overijssel aan den linkeroever der Vecht en den grooten weg van Zwol naar Duitschland, welke veel doortogt geeft, met 800 inwoners. =, Hanoversch ger. vorstendom Göttingen, met 9 dorpen, en omstreeks 4,400 inwoners. =, Pruissische heerlijkheid, regtdistrict Dusseldorf, kreits Mettmann, met 5,400 inwoners op 1½ □ in de dorpen Langenberg en Newiges. = (Karel Augustus, Prins van), Staatsminister van Pruissen, en Kanselier van dat koningrijk, werd den 31 Mei 1750 geboren. Hij studeerde aan de hoogeschool te Göttingen, en begaf zich van daar naar Engeland, alwaar hij zijne kundigheden voltooide, en eene grondige kennis der wetten en der regering van dat land verkreeg; de Engelsche minister zond hem naar Hanover. Hij werd bij het bestuur geplaatst; maar bleef daar niet lang behulpzaam bij. Hij kreeg ernstige verschillen met een' Engelschen Edelman, die magtige vrienden had, en hem noodzaakte het Keurvorstendom te verlaten. Toen hij zich naar Brunswijk begaf, ontving de hertog hem zeer gunstig, en verkoos hem, in 1787, om den uitersten wil van Frederik II, die in de eerste dezer steden bewaard was, naar Berlijn over te brengen. Daar deze zending zeer gunstige gevolgen voor hem had, ging hij in de dienst van den markgraaf van Anspach en Baijreuth over, die hem tot den post van minister verhief. Deze betrekking opende hem den weg tot groote waardigheden. De markgraaf stond in 1792, om staatkundige redenen, zijne Staten aan den Koning van Pruissen af, welke hem tot schadeloosstelling een pensioen gedurende zijn leven verleende. Hardenberg werd toen door Frederik Willem gelast om den eed der nieuwe onderdanen van dezen vorst, die gouverneur van Anspach en Baijreuth genoemd werd, af te nemen. In 1793 verkreeg hij den titel van Staatsminister van Pruissen, en werd naar Frankfort aan den Main geroepen, toen de oorlog tusschen Pruissen en het gemeenebestgezinde Frankrijk uitgebarsten was. Met de bezorging der benoodigdheden voor het leger belast zijnde, vervulde hij zijne bediening belangeloos en juist. Toen Malmesbury en de Admiraal Kinkel eenen algemeenen wapenstilstand voorgeslagen hadden, onderzocht Hardenberg er de artikelen van, in zijne hoedanig-

heid als door den Koning benoemd Kommissaris. Dit traktaat werd niet tot stand gebragt, en de oorlog tot Maart 1795 voortgezet. Toen werden er nieuwe onderhandelingen te Bazel begonnen, waaraan de Graaf VAN GOLTZ arbeidde, die door HARDENBERG vervangen werd; deze teekende in naam van zijnen meester den vrede, welke den 5 April van datzelfde jaar gesloten werd. HARDENBERG kweet zich in deze zaak als een bekwaam staatkundige, en ontving ter belooning de orde van den zwarten adelaar, de eerste der Pruissische orders. Te Anspach teruggekeerd zijnde, voleindigde hij de regeling van dat land en dat van Bayreuth; hij maakte voor Frankenland nuttige schikkingen, die de behering van dat gewest vereenvoudigden en verbeterden. Bij de komst van FREDRIK WILLEM III op den troon, hadden er verscheidene veranderingen in den raad plaats, die evenwel in het geheel geen invloed op het gezag van HARDENBERG hadden; hij ging steeds voort met Anspach en Bayreuth te beheren, en daarna de departementen van Maagdenburg, Halberstad, Westphalen en Neufchatel. Toen de graaf van HAUGWITZ zijn ontslag verzocht van het ministerie van buitenlandsche zaken, kreeg hij HARDENBERG tot opvolger, die met een de behering van verscheidene gewesten bleef waarnemen. Pruissen was toen in vrede met Frankrijk, alwaar, na het Consulschap, BUONAPARTE den titel van Keizer aangenomen had. Deze vrede was niet naar den zin van HARDENBERG, die daarenboven aan Engeland gehecht was, eensdeels omdat hij zoo lang in dat koningrijk gewoond had, en anderdeels, dewijl hij er zijne bestierende loopbaan begonnen was. In Julij 1805 werd de Heer LA FOREST, afgezant van Frankrijk te Berlijn, door een berigt gewaarschuwd, dat eene vredebreuk tusschen dezen Staat en Pruissen ophanden was; dat HARDENBERG een heimelijk traktaat met Rusland gesloten had, en dat deze minister in allen gevalle het oorlogzuchtige stelsel van Engeland wenschte te omhelzen. Wat er van zij, het Pruissisch bewind had zeer regtvaardige grieven tegen dat van Parijs. De troepen van BUONAPARTE hadden, en oefenden nog, even als in alle landen die zij bezetteden, hunne militaire dwingelandij in Pruissen uit, en daar Fransche troepen onverwacht het Prinsdom Anspach doorgetrokken waren, beklaagde de Pruissische minister zich daarover aan den Maarschalk DUROC in de volgende woorden, gedagteekend van den 14 October, waaruit het stelsel van het Fransche keizerrijk genoegzaam blijkt: »Zijne Majesteit" wordt daarin gezegd, »weet niet waarover hij zich meer verwonderen moet, of *over de »gewelddadigheden, die de Fransche troepen zich in de gewesten »veroorloofd hebben*, of over de onbegrijpelijke voorwendsels, door »welke men dezelve tracht te regtvaardigen. Z. M. met rede ijver»zuchtig over een ontzag, dat men zoowel aan zijne magt als aan zij»nen inborst verschuldigd is, heeft met eene ontroering, die hij te »vergeefs zoude zoeken te verbergen, den brief gezien, die tot »regtvaardiging door de Fransche regering aan zijn kabinet gezon»den was. Men beroept zich daarin op het voorbeeld van den laat»sten oorlog en op de gelijkheid der omstandigheden, even als of de »uitzonderingen, die men toen toestond, niet gegrond waren geweest »op juiste traktaten, die aan den vrede een einde gemaakt hebben; »even alsof Keizer NAPOLEON zich deze traktaten herinnerd had, »toen hij bezit van Hanover genomen had, een land dat, door dezelf»de traktaten, sedert lange jaren onder de bescherming van Pruissen »geweest was. *Men wendt de onbekendheid onzer inzigten voor*, »even alsof de inzigten zich hier niet inderdaad zelf vertoonden, en »den aard der zaken van aanzien konden veranderen, voor dat men »het tegendeel aangetoond had; alsof de plegtige tegenkantingen »der bewindhebberen des gewests en der ministers van Z. M., bij »den Keurvorst van Beijeren niet genoegzaam openbaar gemaakt »hadden, dat het niet noodig was geweest, en even alsof ik zelf niet »langen tijd van te voren, met de kaart in de hand, de onmogelijk»heid verklaard had, in mijne bijeenkomsten met Zijne Excellentie »den Maarschalk DUROC en den Heer LA FOREST, van eenen door»marsch van volk in het markgraafschap toe te staan.... Daar de »Koning van alle kanten in zijne edele inzigten gestuit wordt, zoo »kan Z. M. geene andere maatregelen nemen dan die, om voor de »veiligheid van zijn volk te waken; hij beschouwt zich nu als ge»heel vrij van al de verbindtenissen die hij aangegaan heeft, en hij »ziet zich genoodzaakt zijn volk de noodige maatregelen te laten »nemen tot verdediging zijner Staten...." Deze nota, die regtvaardige klagten over wezenlijke grieven inhield, had, voor het oogenblik, geene beslissende uitkomst, en NAPOLEON zocht FREDRIK WILLEM nog terug te houden van zich met ALEXANDER en FRANS, in den oorlog tegen Frankrijk, te vereenigen. HARDENBERG had evenwel te Berlijn den Russischen Keizer tot eene bijeenkomst verzocht, en las dezen laatsten toen het verdrag voor, op grond waarvan Pruissen zijne troepen met die van Rusland, Engeland en Oostenrijk zoude verbinden, ingeval BUONAPARTE de vredesvoorslagen niet aannam, die hem door het Pruissisch kabinet aangeboden werden. Bijna te gelijker tijd bood HARDENBERG den 22 December 1810, eene nota aan den Engelschen afgezant te Berlijn aan, waarin FREDRIK WILLEM zich aanbood om de Engelschen in Hanover hulp te verleenen, indien hun Koning van den anderen kant beloofde Pruissen tegen de Franschen te verdedigen. De oorlog werd evenwel voortgezet, en BUONAPARTE was grootendeels de overwinning van Austerlitz verschuldigd aan de onbegrijpelijke werkeloosheid van Pruissen, dat door ééne beweging al de krijgskundige berekeningen van BUONAPARTE in duigen had kunnen werpen. Terwijl HARDENBERG met Engeland tegen Frankrijk onderhandelde, teekende de graaf van HAUGWITZ te Weenen een traktaat van verbond tusschen Pruissen en Frankrijk. De fouten, door de verschillende regeringen van Europa (Engeland uitgezonderd) begaan, de wonderlijke tegenstrijdigheden, en de verkeerd begrepene ijverzucht die tusschen hen bestond, beschouwende, verwondere men zich niet over het overwigt dat NAPOLEON in geheel Europa verkregen had. Toen hij de geheime schikkingen vernam, die het Berlijnsch kabinet tegen hem smeedde, beschuldigde hij hetzelve van dubbelzinnigheid. HARDENBERG verliet het ministerie, bestuurde eenige maanden de gewesten Maagdenburg en Halberstad, en begaf zich vervolgens naar zijn landgoed Rempelberg. Van de zaken verwijderd zijnde, nam hij volstrekt geen deel aan de bijeenkomsten van Charlottenburg; maar hij had het zaad van den oorlog gestrooid, die tusschen Frankrijk en Pruissen (in 1806) uitbarstte, en door den slag van Jena geëindigd werd, die voor Pruissen zoo nadeelig was. HARDENBERG verliet toen zijne verblijfplaats en begaf zich naar den Koning, die hem met de portefeuille van buitenlandsche zaken belastte, waarvan de generaal ZASTROW zich vrijwillig ontdaan had. Hij nam deel aan de bijeenkomsten van Koningsbergen, alwaar hij zich als een bekwaam staatkundige kweet. Frankrijk evenwel kon in den Pruissischen raad geenen man zien zitten, dien het voor zijnen geheimen vijand aanzag, en maakte door den invloed dien het op nieuw op Pruissen uitoefende, dat HARDENBERG na den veldslag van Friedland in ongenade viel. Daar de Keizer van Rusland hem steeds blijken van achting en genegenheid gegeven had, besloot hij zich met ter woon naar hoogstdeszelfs Staten te begeven. Hij woonde te Riga tot het jaar 1812, en keerde na de wederwaardigheden van den Moscowschen veldtogt naar *Pruissen* terug, nam de zaken weder op, en werkte in 1813 aan de beroemde zamenspanning tegen BUONAPARTE mede. In dezen en den volgenden veldslag was hij steeds bij den Koning, trok met de verbondene vorsten binnen Parijs, en teekende in naam des Konings van Pruissen het vredesverbond hetwelk *in die hoofdstad* tot stand kwam. Daar HARDENBERG zijne begaafdheden en zijnen ouden haat tegen BUONAPARTE, tot wiens val hij zeer veel had medegewerkt, voor had, zoo ontging hij nu niet de achting van al de vorsten te verwerven, terwijl elk hunner hem met eene zijner ridderorders begiftigde. De Koning van Pruissen verhief hem tot de waardigheid van Prins. Hij volgde dezen vorst en den Keizer van Rusland naar Londen, en ontwikkelde daarna, bij het Congres van Weenen, de begaafdheden van eenen diepdenkenden staatsman. De terugkomst van BUONAPARTE in Frankrijk in 1815 veroorzaakte weder eenen algemeenen strijd, die de tweede herstelling van LODEWIJK XVIII ten gevolge had. De Prins van HARDENBERG nam deel aan al de bijeenkomsten en al de traktaten die bij deze gelegenheid gesloten werden, en toonde zich daarbij het vertrouwen van zijnen vorst waardig. Te Berlijn teruggekeerd zijnde, behield hij zijnen post als minister, en hield zich voornamelijk bezig om een verbond tot stand te brengen tusschen Pruissen en Oostenrijk, dat tot nu toe zeer moeijelijk scheen. Hij gaf aan het Berlijnsche Kabinet eenen meer indrukmakenden en navolgenswaardigen gang, en werd het hoofd van al de raadsvergaderingen en staatsverrigtingen. Door zoo veel ijver en diensten verdiende hij een zeer groot bewijs van achting en vriendschap van de zijde zijns koninklijken meesters. FREDRIK WILLEM deed, buiten weten van zijn' minister, op deszelfs verjaardag, voorvallende op den 3 Mei, in het vertrek van den vorst van HARDENBERG het afbeeldsel van hoogstdeszelfs persoon plaatsen, naar dat van den beroemden GIRARD vervaardigd, waarbij hij hem eigenhandig eenen zeer vleijenden brief schreef. De omwentelingen van Piemont en van Napels, door de Carbonari aangehitst, en daarna door de tusschenkomst der mogendheden, die te Verona bij elkander kwamen, gestild, maakten in 1822 dat de vorst van HARDENBERG er aankwam, die den Koning van Pruissen vergezelde. Gedurende de verrigtingen vertrok hij voor zijne gezondheid naar Genua, om er de zeebaden te gebruiken. Hij overleed in diezelfde stad op den 26 November in datzelfde jaar, in den ouderdom van 72 jaren, door geheel Pruissen en voornamelijk door zijnen vorst betreurd.

HARDERWIJK, kleine stad in Gelderland aan de Zuiderzee; zij werd reeds in het begin der XIII eeuw tot eene stad verheven, heeft 2 poorten, eene in 1650 met zware kosten aangelegde haven, welke om de verzanding thans alleen door visscherschuiten bevaren wordt, 2 kerken, waarvan de toren der Roomsche voor een aantal jaren gedeeltelijk instortte. Verder is hier een goed stadhuis en waag, groote en kleine markt, eene barak (voorheen het klooster der graauwe zusters), daarna de Geldersche munt, in welke 1000 man troepen kunnen gehuisvest worden, en tegenwoordig het Depôt der koloniale troepen is. De hier in 1600 opgerigte beroemde hoogeschool werd bij de vereeniging met Frankrijk vernietigd, doch na onze herstelling door een Athenaeum vervangen, dat echter, uit gebrek aan genoegzamen opgang in 1818 opgeheven is. Thans is er nog de Nassausche

school, zijnde eene naar **Maurits** genoemde bloeijende Latijnsche school. Men vindt zoowel in de stad als in den omtrek zeer goede inrigtingen voor het lager onderwijs. Men telde er den 1 Januarij 1830, 4829 inwoners, (waaronder 622 krijgslieden,) welke van visscherij, haringrookerij (Harderwijksche bokking genoemd) en vooral de vaart op de Zuiderzee, hun bestaan hebben; voorheen was Harderwijk eene goede koopstad, tot het Hanzeeverbond behoorende. Thans handelt men in gekloofd hout, uit de naburige Veluwsche bosschen. In den omtrek vindt men vele tuinen, wei- en zaailand. P. Gaubellus, G. Voet, E. Brink (vertaler van Mercator), van der Moken, Hageman en anderen werden hier geboren.

HARDINKSVELD, dorp in Zuid-Holland, distrikt Gorkum, 1 uur langs de Merwe loopende; de buurt Bout behoort onder hetzelve. De inwoners, 2300 in getal, leven voornamelijk van het griendhout, hoepelmaken, visscherij van zalm, elft, enz. en het werken aan de dijken. In de kerk is de graftombe van Pompejus de Roovere zeer fraai in marmer uitgehouwen.

HARDSTEENEN. De gehouwene steenen zijn in het rijk der Nederlanden van geen algemeen gebruik, omdat dit rijk geene steengroeven heeft, en het vervoer dezer bouwstof doorgaans zeer kostbaar is. Het is derhalve ten uiterste zeldzaam, dat een gebouw of ander werk geheel uit hardsteen wordt opgetrokken; doch daarentegen vindt men van denzelven een vrij algemeen gebruik gemaakt tot in- en uitwendige versiering, of tot versterking van die deelen, welke het meest te lijden hebben. In den huisbouw bedient men zich van hardsteen tot het maken van trappen, stoepen, plinten; tot het beleggen der gangen met hardsteenen tegels; tot benedendorpels van deuren en vensters; tot neuten onder de stijlen van deurkozijnen; tot dekking van vrijstaande muren, enz. In prachtige gebouwen gebruikt men denzelven tot het maken van kolommen, pilasters, pedestallen, beelden, vazen en wat dies meer zij; tot lambrizeringen, geheele of gedeeltelijke bekleeding der gevelmuren, zoo van marmer als van minder kostbare soorten; tot schoorsteenmantels, nissen, baden en dergelijke werken. Bij den vestingbouw wordt hij gebezigd tot het optrekken der hoeken van de revetementen; tot hoek- en sluitsteenen aan beeren, profilmuren en gewelven; tot bekleedingen en versiering van poorten, bruggen en militaire gebouwen. Bij den waterstaat maakt men van den hardsteen doorgaans gebruik, tot slagstijlen, sponningen voor schotbalken, hoeksteenen, dekstukken, haalsteenen, trappen, slagdorpels en dergelijke aan sluizen, kaden, watergangen en steenen bruggen. Onder de menigvuldige hardsteensoorten, welke de natuur oplevert, zijn die, welke het hardste zijn, tot het houwen het geschiktst, omdat zij grooteren last kunnen dragen dan de zachtere steenen, en aan de uitwerksels van lucht en water langer wederstand bieden. De laatstgenoemde zijn daarentegen verkieslijker voor beeldhouwkunstige versierselen, omdat zij gemakkelijker kunnen bewerkt worden, en minder aan springen en schilferen onderhevig zijn. Onder die van dezelfde soort zijn de donkerste van kleur doorgaans het hardste. Over het algemeen verdienen die steensoorten, welke van eene fijne en gelijksoortige korrel zijn, de voorkeur boven dezulke, welke dikke bladerige korsten hebben, die meestal van het bovenste der steenlagen zijn, waardoor de steen met aarde en andere stoffen vermengd, porens en slecht is. Bij de marmersoorten zelfs, of bij de gevlamde en geaderde steenen, is de gelijksoortigheid en digtheid van korrel altijd een teeken van vastheid en sterkte, wijl de aders en vlammen van ongelijksoortige korrels zelden zoo vast aan een verbonden zijn. Men kan het verder als eene goede hoedanigheid van den hardsteen aanmerken, als hij in het vuur niet springt, en als hij onder den vuurslag vonken geeft; de steenen, welke eenen helderen klank hebben, wanneer men ze slaat of behakt, hebben doorgaans eene fijne korrel en eene gelijksoortige zamenstelling; die, welke onder het behakken eene zwavellucht van zich geven, zijn doorgaans hard; en eindelijk zijn, bij steenen van dezelfde soort, de zwaarste het hardste en sterkste. Van steenen, welke, wanneer men tegen dezelve met eenen houten hamer slaat, een dof geluid doen hooren, is het te vreezen dat zij van binnen eenige holligheid bevatten, en dezulke, welke bevochtigd zijnde, het vocht spoedig inslurpen, en daarbij in gewigt vermeerderen, zijn tegen de vochtigheid slecht bestand. Al de steenen, welke pas uit de groeven komen, hebben altijd eenige vochtigheid in zich, en zijn dikwijls week en indrukbaar, en hierom is het noodzakelijk dat men dezelve niet gebruike voor dat zij volkomen uitgedroogd zijn, hunne behoorlijke hardheid bekomen hebben, en gedurende eenen winter aan de vocht zijn blootgesteld geweest. Neemt men deze voorzorg niet, dan loopt men gevaar dat het mijnwater, hetwelk zich in den verschen steen bevindt, bevriest en denzelven in ongeregelde brokken doet springen.

HARDUIJN (Justus), die te Gend, den 11 April 1582, geboren werd, volbragt zijne studiën te Leuven, alwaar hij een leerling was van den vermaarden Justus Lipsius. Hij omhelsde den geestelijken staat; zijn sterfjaar is onzeker, bij leefde echter nog in 1629. Hij was de eerste, die de Fransche versmaat aan de regelen der Fransche versificatie onderwierp en de bastaardwoorden verbande. Behalve eenige Fransche gedichten heeft hij in het Nederlandsch uitgegeven: *Goddelijcke Lofzanghen*, Gend 1620; *Den val en opstand van den Koningh David*, ald. 1622, en eene verzameling van Hugo's *pia desideria*, getiteld: *Goddelijcke wenschen*, met platen van Boëthius à Bolswert, Antwerpen 1629; voorts nog, zonder vermelding waar of wanneer gedrukt: *Eerlijcke Liefde tot Rosemond* en *Versuchtingen der Bruijdt tot haren Goddelijcken Bruydegom*, eene navolging van het Hooglied. Harduijn was een bloedverwant van Zevecotius, die een paar fraaije Latijnsche elegiën aan hem gerigt heeft. De Heer Willems, die zijn diehttrant prijst, levert eenige voorbeelden van denzelven, gelijk ook de Hoogleeraar Visscher. Wij kunnen met den lof, door deze Heeren wegens kracht van uitdrukking, zuiverheid van taal en gemakkelijkheid van voordragt, aan Harduijns gedichten gegeven, volkomen instemmen. Zie hier een fragment er uit:

Dheeren-huyzen in de stadt
Staen gheghevelt schoon en prat,
En haer torens, fraey gewrocht,
Staen verheven in de locht:
Maer een hutjen van het landt
Staend' in fijnen kleemen wandt,
En met risten wel beleydt,
Duyzent mael my meer ghereydt,
Want de ruste, peys en vre'
Houden daer in hunne ste'.

'k Heb een goetjen, hieromtrent,
Schoonder is 'er gheen bekent,
't Wordt omwatert, soo ick meyn,
Met den loop van een fonteyn:
T'staet omcinghelt met zijn hout
En met bembden, menigh-fout,
Die voor d'ooghe 't allen tij
Schijnen een tapitserij.

Ha', mijn hertjen, kost gheschien
Dat ick u daer mocht aenzien,
't Waer al beter, zoo mij docht,
Dan die vuyl verstopte locht.
Onder eene lommerschouw,
Als een duyfken, wel ghetrouw
Dagh en nacht ick by u saet
Om 't aanhooren uwen praet,
En wij souden daer gherust
Overbrenghen allen lust.

Niemandt en zoud' achte slaen
Op het ghene wij begaen.
Och off' dezen dagh eens quaem,
Hij waer mij zoo aengenaem!
't Waere mij den liefsten dagh
Dien ik in mijn leven zag.

HARDY. Fransche munt van biljoen, geslagen onder de regering van Lodewijk XI (1461—1483), zie le Blanc, bl. 250; Lodewijk XII (1497—1514), le Blanc bl. 258, N°. 2. De *hardi* is even als de *liard* het een vierde van den *douzain* of de *sol*, d. i. 3 deniers. Uit de ordonnantie van Lodewijk XI blijkt dat de *Hardis* reeds van ouds in *Guyenne* vervaardigd werden. De *hardis* en *liards* worden in gemelde ordonnantie ook *blancs* genoemd. De *Hardis* waren, zoo lang men ze gebruikte, het meest in omloop in Guyenne en de omliggende provinciën.

HAREM. Wordt door de Mahomedanen dat gedeelte der woning genoemd, waarin de vrouwen van de mannen afgescheiden zijn. Ieder Muzelman mag 4 wettige vrouwen en een willekeurig aantal bijwijven houden, die in het achterste gedeelte van het huis wonen, door hoog bemuurde tuinen worden ingesloten en onder zwarte gesnedenen of hofmeesteressen staan. Deze inrigting is echter alleen voor rijken en aanzienlijken mogelijk, waarom geringe lieden zich gewoonlijk met ééne vrouw vergenoegen, daar zij er niet meer onderhouden kunnen; in hunne beroepsbezigheden bedienen zij zich van hare hulp, en leven met haar in naauwe betrekking. De grootste Harem is die van den Turkschen Keizer; hierin bevinden zich eenige honderde vrouwen, hetwelk meestal Christenslavinnen zijn, welke de Groote Heer als schatting of ten geschenke heeft ontvangen. Zij verrigten alle vrouwelijke handwerken; doch niemand, behalve de gesnedenen, ter harer bediening bestemd, mogen dezelve naderen. Alleen op feest- en vreugdedagen worden zij, op het schoonst uitgedost, aan den Keizer vertoond, die aan de meest begunstigde, door den *kisler-aga* (de oppertoeziener van den *Harem*) zijne keuze te kennen geeft, waarop zij door de overige vrouwen gewasschen, gezalfd en in het slaapvertrek des Keizers gebragt wordt, eene eer die slechts weinige ten deel valt. De voornaamste onder de vrouwen is die, welke den eersten Prins heeft ter wereld gebragt; alle die moeder geworden zijn worden echter van de andere afgezonderd, en verkrijgen eenen eigenen hofstoet van gesnedenen. Voor het overige maakt de *Harem* een gedeelte van het Serail of keizerlijk paleis uit. Een welbezette Harem wordt in het Oosten als pracht gerekend; men voedt er de jongens in op, tot dat zij den leeftijd van 6 jaren bereikt hebben.

HAREN, dorp in Groningen, met zeer veel doortogt naar Drenthe, eene kerk met een orgel, eenen vrij hoogen toren, 1800 inwoners en de buurten Essen, Dilgt en Onnen. = of **BARGHAREN**, gemeente in Gelderland, met 650 inwoners. = (Adam van) was onder den naam van *Kapitein*, of *Hopman Daam* bekend. Zijn vader, Everhard genaamd, was schepen te Aken, zijne moeder Agnes van Cortenbach. Hij had in huwelijk, Margaretha van Cornen. Zijn broeder Everhard was gehuwd met eene zuster dezer vrouw. Adam onderteekende het verbondschrift der Edelen, en moest daarom, met verbeurdverklaring zijner goederen, zijn vaderland verlaten. De Cornen's, insgelijks ten lande uitgeweken, in Vriesland zich hebbende nedergezet, kan dit hem aanleiding hebben gegeven, om zich insgelijks aldaar met der woon te vestigen. In het jaar 1572 hielp hij de stad Briele bemagtigen, en dus den grondslag van de Nederlandsche

vrijheid leggen. Met nog een ander schip, kwam het zijne het eerst aan het hoofd. Volgens de lijst der ingezetenen van die stad bevond hij er zich nog in het jaar 1573, met zijne huisvrouw en vier kleine kinderen. Hij overleed te Arnhem in het jaar 1589, van waar zijn lijk naar Leeuwarden werd gevoerd en aldaar in de Groote Kerk begraven. Zeer geëzien was hij, zoowel bij Prins WILLEM I, als bij Graaf LODEWIJK VAN NASSAU, Stadhouder van Vriesland, en Graaf JAN VAN NASSAU, Stadhouder van Gelderland. De laatstgenoemde aanvaardde de voogdijschap over de vier nagebleven kinderen, drie van welke in dienst van het vaderland het leven lieten. ADAM VAN HAREN had, in het Fransch, een dagverhaal geschreven van zijne voornaamste omzwervingen, sedert ALVA's aankomst hier te lande en de verovering van den Briel door de Geuzen. Bij erfenis kwam dit geschrift aan WILLEM VAN HAREN, zijnen kleinzoon, beroemd om zijne veelvuldige gezantschappen, in de voorgaande eeuw bekleed. Hij had het laten binden vóór zijne geschrevene aanteekeningen, een werk van verscheidene boekdeelen, wegens de geheime gebeurtenissen der twaalf gezantschappen door hem in 's lands dienst waargenomen. In eenen ongelukkigen brand van het jaar 1732 werd deze onschatbare verzameling een roof der vlammen. De *Geuzenpenning* bleef in het geslacht bewaard tot in het jaar 1776; Jonkheer ONNO ZWIER VAN HAREN, wiens betovergrootvader Hopman DAAN was, verloor toen dit zeldzaam gedenkteeken, in eenen brand, die een groot deel van zijn huis en kostbare boekerij te Wolvega vernielde. = (WILLEM VAN), werd in 1710, denkelijk te Leeuwarden, geboren. Hij was Grietman van het Bildt, en als zoodanig zitting hebbende in de hooge vergaderingen, reeds boven in het voorbijgaan vermeld, heeft zoo vele, misschien meer gezantschappen dan immer eenig Staatsman waargenomen. In het jaar 1659 vertrok hij, nevens nog drie gemagtigden, met de vloot, over welke DE RUITER het bevel voerde, naar de Oostzee, om er den vrede tusschen de oorlogvoerende Noordsche Mogendheden te bemiddelen. Hij vertoefde aldaar tot in het volgende jaar, en had geen klein deel aan het gelukkig bereiken van het oogmerk des gezantschaps. In het jaar 1673, na, in dien tusschentijd, binnen 's lands, verscheidene aanzienlijke posten bekleed te hebben, verscheen hij onder de afgevaardigden van dezen Staat op de vredehandeling te Keulen, en vertrok nog in dat zelfde jaar naar Zweden, om dat Rijk tot de belangen dezer gewesten over te halen, waarin hij echter thans niet gelukkig slaagde. Naauwelijks was VAN HAREN van daar te huis gekomen, of hij werd benoemd tot lid van het Buitengewoon Gezantschap, hetwelk in de maand Mei des jaars 1674 naar Engeland werd gezonden. Hij had alzoo de hand in het sluiten van een verdrag van zeevaart met dat Rijk, en het treffen van eene overeenkomst wegens den Oost-Indischen handel. De kunde en ijver, welke VAN HAREN, in het behartigen van 's lands belangen op de Keulsche vredehandeling had betoond, was oorzaak dat hij wederom benoemd werd in het jaar 1675 tot de bijeenkomst te Nijmegen, alwaar het gewigtig onderwerp van de bevrediging van Europa moest verhandeld worden. Op nieuws verscheen hij, als Gevolmagtigde der Algemeene Staten, op de Rijswijksche vredehandeling in het jaar 1697. Het laatste openbaar bedrijf, hetwelk wij van dezen doorluchtigen Staatsman vinden aangeteekend, was zijn Gezantschap naar Engeland, ter gelegenheid van het overlijden van Koning WILLEM, om deszelfs troonopvolgster ANNA met hare komst tot de kroon geluk te wenschen, en tevens de verbonden, welke tusschen Groot-Brittannië en dezen Staat bestonden, te vernieuwen. WILLEM VAN HAREN mogt ook als dichter aanspraak maken op eene levendige verbeeldingskracht, schrander oordeel en oorspronkelijk vernuft, welke voor den dichter, althans voor den heldendichter, volstrekt onontbeerlijk zijn, en als zoodanig komt VAN HAREN wel het meest in aanmerking; immers is zijn dichtstuk: *De gevallen van Friso*, onder de menigte uitgebreide Nederduitsche gedichten in 12 of meer boeken verdeeld, welligt het eenige, waaraan de naam van heldendicht kan gegeven worden, ofschoon in zijnen tijd zeer miskend en verdrongen door Levensbeschrijvingen van Bijbelhelden. Hij schijnt in plaats der theoriën van MARMONTEL, BATTEUX en anderen te raadplegen, zich een gemengd model uit HOMERUS en FENELON geschapen te hebben. Daar hij een schrander staatsman was, is dit gedicht doorzaaid met uitmuntende en echt wijsgeerige staatslessen. Ook als lierdichter heeft VAN HAREN uitstekende verdiensten; van zijne afzonderlijk verspreide Lierzangen heeft de Heer DE VRIES in de *Gesch. der Ned. Dichtk.* II Deel, dien met het opschrift: *Het Menschelijk Leven*, voor de vergetelheid bewaard. VAN HAREN was onder de talrijke gladde en vloeijende verzenmakers zijner eeuw misschien de eenige, wien de naam van dichter, in de eigenlijke beteekenis des woords, toekwam. Hij is mogelijk de eenige Nederduitsche dichter, die door den beroemdsten buitenlandschen dichter van zijnen tijd met een lofdicht is vereerd geworden. Het was VOLTAIRE, die 's mans vernuft en dichterlijke bekwaamheden zoo hoog wist te schatten; deze voortreffelijke Fransche dichter zond hem de volgende dichtregelen:

Demosthène au conseil, et Pindare au Parnasse,
L'auguste liberté marche devant tes pas,
Tyrtée a dans ton sein répandu son audace,
Et tu tiens sa trompette au milieu des combats.

Je ne peux t'imiter, mais j'aime ton courage,
Né pour la liberté, tu penses en héros;
Mais qui naquit sujet ne doit penser qu'en sage
Et vivre obscurément, s'il veut vivre en repos.

Notre esprit est conforme aux lieux qui l'ont vu *naître*;
A Rome on est esclave, a Londres citoyen.
La grandeur d'un Batave est de vivre sans maître,
Et mon premier devoir est de servir le mien.

= (ONNO ZWIER VAN) werd in 1713, ook waarschijnlijk te Leeuwarden, geboren; hij was Grietman van Stellingwerf westeinde, en bekleedde nog verscheidene andere aanzienlijke regeringsposten, behalve de hooge staatsambten en bezendingen, waarmede hij vereerd werd. In zijne eerste jeugd genoot hij het onderwijs van den beroemden DUKER, Rector der Latijnsche school te Zwolle, en oefende zich daarna aan de akademiën van Franeker en Utrecht, geraakte vervolgens in kennis en gunst bij FRANÇOIS FAGEL, en trad zijne staatkundige en diplomatieke loopbaan in. Wij ontmoeten hem als Burgemeester van Sloten, Commissaris van de Zwitsersche troepen in dienst der Vereenigde Nederlanden, afgevaardigde in de Staten van Vriesland, gecommitteerde te velde, afgevaardigde tot den vredehandel te Aken, Commissaris tot het regelen der vereischte zaken in de door de Franschen genomene en teruggegevene steden in Braband. Hij stond zeer in gunst bij den stadhouder WILLEM IV, en na diens dood bij deszelfs weduwe, de gouvernante ANNA, en behoorde onder de geleerdste en aanzienlijkste staatsmannen van zijnen *tijd*. Hij had in huwelijk SARA ALEYDA VAN HULS, bij welke hij 10 kinderen verwekte, waaronder een paar ontaarde dochters en derzelver mannen eene afschuwelijke kladde op zijne zedelijkheid wierpen; hem, in 1760, toen hij met zijn gezin zich in 's Hage bevond, schaamteloos beschuldigende van het *crimen tentati incestus*, en de schriftelijke bekentenis daarvan met geweld afdwongen. Veel opziens en gerucht verwekte deze onkiesche zaak; verscheidene boekdeelen in folio met verweerschriften, aanmerkingen en gedichten kwamen in het licht, en de Hertog van Brunswijk nam daaruit gelegenheid om hem zijne ongunst te doen gevoelen, en van zijn' toen reeds veelvermogenden en naderhand zoo verderfelijken invloed gebruik te maken, om VAN HAREN, als afgevaardigde van Vriesland, uit *de Staten*vergadering te verwijderen en voorts buiten alle bewind te houden. Hij sleet zijne overige dagen te Wolvega, en hield zich bezig met de beöefening der fraaije letteren en der dichtkunst; doch de rust, die hij hier had hopen te vinden, werd in 1769 gestoord, eerst door eene geweldige inbraak in zijn huis, door lieden, die, gelijk bleek, met een geheel ander oogmerk kwamen dan om te stelen, en vervolgens in 1777 door het afbranden zijner woning, waarbij hij insgelijks zijne kostbare en aanzienlijke boekerij verloor; dezelfde ramp was hem den 31 December 1732 te St. Anna nogmaals overkomen. Nog slechts 2 jaren overleefde hij dit laatste ongeval, en † te Wolvega den 2 September 1779. Wij zien in VAN HAREN een sprekend voorbeeld, dat noch eene aanzienlijke geboorte, noch hooge eerambten, noch groote rijkdommen, noch uitmuntende geestvermogens, iemand tegen de rampen en wederwaardigheden des levens kunnen beveiligen; ja, dikwijls des te gevoeliger treffen, naarmate het voorwerp, waartegen de slagen des noodlots gerigt zijn, boven andere gesteld is. VAN HAREN, die in geboorte boven alle Vriezen verheven was, en den grootsten invloed had op het staatsbestuur van ons vaderland, met vorsten over vrede en oorlog handelde, werd het slagtoffer van een verfoeijelijk complot, dat — wij schrijven het met afgrijzen en verbazing, zijne eigen kinderen tegen hem smeedden op eene wijze die de natuur walgen en tevens ijzen doet. Dan, wij stappen hier van af, en zullen hem nu als dichter beschouwen. Volgens het getuigenis van zijnen lijkredenaar blonk hij uit in bijkans alle soorten van geleerdheid; hij sprak verscheidene talen zeer vaardig, en nog meer verstond hij er; hij was een groot geschiedkundige, zoo in de algemeene geschiedenis der wereld, als bijzonder van ons vaderland, een doorslepen staatsman en daardoor noodzakelijk, gelijk ook in die van Gods Kerk; een goed philosooph, vooral in eenig gedeelte van de natuurkunde, een bekwaam regtsgeleerde, en voor een staatsman een groot Godgeleerde. In het bezit van zoodanige bekwaamheden, van welke hij de doorslaandste blijken geeft in zijne prozaïsche en poëtische geschriften, sloeg hij wel den ruwe, maar toch geene roekelooze, vingeren de hand aan de lier. Wij zijn het dichtstuk *de Geuzen* aan hem verschuldigd, alsmede de treurspelen: *Agon, Sultan van Bantam* en *Willem de Eerste*. Het eerste dier treurspelen verscheen te Zwolle in 1769 in het licht en had de eer niet van den Letteroefenaren, zoo min als zijne *Geuzen*, te behagen; hetzelve werd nogtans spoedig herdrukt en zelfs nagedrukt. Naderhand zijn beide gezamenlijk insgelijks te Zwolle in 1773 gedrukt, onder den titel van: *Proeve van Nederduitsche Treurspelen*, en vervolgens nogmaals aldaar in 1779, met bijvoeging van een too-

neelspel, *Pietje en Agnietje, of de Doos van Pandora.* Met eenige beschaving zou het treurspel *Willem de Eerste* ongetwijfeld bij ons ten tooneele gevoerd kunnen worden en behagen. Het zou ons eenigzins moeijelijk vallen hier al de dichtmatige en prozaïsche schriften van dezen edelen staatsman op te tellen; onvermeld echter mogen wij niet laten dat hij in 1772 een werkje uitgaf, getiteld: *Proeve op de Levensbeschrijvingen der Nederlandsche Doorlugtige Mannen,* behelzende het leven van den Gouverneur-Generaal van Neêrlands-Indië, JOANNES CAMPHUIS. Denkelijk had hij ten oogmerk dit werk voort te zetten; althans er moet nog eene levensbeschrijving van FRANÇOIS FAGEL in handschrift van hem bestaan, die waarschijnlijk voor dit werk bestemd was. Ook vindt men in het 6e deel der werken van het Zeeuwsche genootschap te Vlissingen eene zeer oordeelkundige verhandeling van hem *over de Nationale of Vaderlandsche Gedichten,* die, hoezeer wij niet omtrent alles, wat hij desaangaande zegt, met hem van hetzelfde gevoelen zijn, echter een zeer schrander oordeel en grondige kennis verraadt. Omtrent het beroemde geslacht der VAN HARENS leze men vooral na: het in 1829 te Deventer uitgegevene werk (315 bl. 8vo. groot) getiteld: *Het geslacht der* VAN HARENS (*Fragmenten van* J. H. HALBERTSMA). Met twee bladen facsimile.

HARFORD of **HARTFORD.** Graafschap in Noord-Amerika in Pensylvanië, met de hoofdstad van denzelfden naam en omstreeks 22,000 inwoners. = of **BUSH-TOWN**, stad in gemeld graafschap.

HARIALO, een gifmenger der *Oudheid,* die de leeuwen en slangen ongeschonden betastede.

HARIGERUS, overleden in 1007, in leven opvolger van FOLCUINUS in het bestuur der abdij van Lobbes in Henegouwen, was een man van deugd en geleerdheid, die zeer in aanzien stond bij den bisschop van Luik NOTKERUS. Hij wordt door DE WIND voor den 2en onzer Nederlandsche geschiedschrijvers gehouden. Hij schreef namelijk: *Gesta Pontificum Tungrensium, Trajectensium et Leodiensium a* B. MATERNO *primo Leodiensium Episcopo usque ad* B. RENACLUM *Episcopum* 27; met eenige bijvoegselen van GILLIS D'ORVAL is dit werk in 1612 door CHAPEAUVILLE in de *Gesta Pontificum Leodiensium* uitgegeven. Het loopt slechts tot den jare 635 en er komt naauwelijks eene historische daadzaak in voor.

HARIHARRA of **HARRYHUR.** Stad en vesting in het zuiden van de O. I. provincie Bejapore, met eenen aan *Vishnoe* gewijden Hindoetempel, wiens Braminen hier 1000 huizen bewonen. De inwoners in den omtrek zijn zeer dom.

HARING. Een welbekende trekvisch welke voornamelijk in de Noordzee gevonden wordt. Men noemt hem Hollands zeebanket, daar deze dezelve het meest op de Engelsche kusten ter hoogte van Nortfolk onder Hitland gaan vangen. Bij eenen brief van 28 September 1295 kregen zij hiertoe vrijheid van EDUARD I. Zij zwemmen doorgaans in groote scholen te zamen, en geven 's nachts, door hunne glinsterende buiken, een helderen glans van zich, terwijl zij genegen zijn het vuur of licht dat zij zien, te volgen. Deze visscherij heeft in Nederland den eigenaardigen naam van *Groote visscherij,* omdat zij daar weleer zoo veel voordeel aanbragt, dat dezelve meer dan eens, in openlijke plakkaten, de *Goudmijn* dier landen genoemd werd. Men begint dezelve met den zomer, na den langsten dag, wanneer niemand voor middernacht te 12 ure, op St. Jansdag, zijne netten mag uitwerpen. Op dien tijd zwemt de Haring in zulk eene groote menigte op gemelde hoogte bij elkander, dat men de netten, waarin zij door het daarboven plaatsen van licht gelokt worden, naauwelijks kan ophalen; zijnde het meermalen gebeurd, dat een enkele trek meer dan 130,000 Haringen opleverde. De schepen tot deze visscherij gebruikt wordende, noemt men Haringbuizen, die doorgaans 25 tot 30 ton-lasten, ieder van 12 ton groot, en met 14 of 16 personen bemand zijn, en meestal zoo lang in zee blijven als de visscherij duurt, doch hunnen voorraad van gevangen visch door kleinere vaartuigen, die men Haringjagers noemt, aan land zenden, waardoor zij dan ook van tijd tot tijd ledige tonnen, zout, versch water, levensmiddelen, enz. terug ontvangen. Iedere Haringbuis verschaft jaarlijks, door elkander gerekend, aan 400 menschen brood en werk; en daar er in vroeger tijd jaarlijks eenige honderde buizen werden uitgerust, zoo kan men hieruit opmaken, hoe voordeelig deze visscherij weleer voor Holland geweest is (in de vorige eeuw schatte men derzelver jaarlijkschen opbrengst nog op *f* 70,000,000), en met hoeveel regt zij, bij openbare plakkaten, de *hoofdnering, welvaart* en *goudmijn* dezer landen genoemd werd, inzonderheid toen andere volken de kunst om dezen visch te *kaken* en in te zouten nog niet zoo goed verstonden als de Hollanders, hetwelk omtrent de helft der XIV eeuw door WILLEM BEUKEL of BEUKELSZOON te Biervliet, zoo niet het allereerst werd uitgevonden, ten minste tot dien hoogen trap gebragt, dat de Hollandsche haring boven dien van andere natiën steeds den voorrang genoot. Als de Haring uit zee komt moet dezelve verpakt worden, dewijl het kaken op zee haastig in zijn werk gaande, niet behoorlijk kan geschieden, hetwelk onder opzigt van daartoe aangestelde keurmeesters, in de opene lucht, door beëedigde *haringpakkers* moet geschieden; er wordt zorg gedragen dat er geen haring verkocht wordt, dan die ten minste 10 dagen in het versche zout overgestaan heeft; terwijl de Haringpakkers onder eede verpligt zijn, om geene tonnen te gebruiken daar eenig gebrek aan is, en bij het verpakken naauwkeurig moeten toezien, dat de Haring, die maar het minst aangestoken of wrak is, van de goede wordt afgezonderd, enz. Men heeft hier te lande 3 soorten van Haring, waarvan de tonnen ieder een afzonderlijk merk voeren, als: Maatjes-haring, die zeer malsch en vet is en weinig ingewand heeft; de *volle Haring,* welke omstreeks Bartholomeusnacht gevangen wordt, en dus genoemd wordt, omdat hij vol hom of kuit is, en eindelijk de *Schoot-haring,* die eenigen tijd later komt, de kuit geschoten heeft, slechter is, en niet zoo lang kan bewaard worden als de volle Haring. De visschers aan de Noordzee wonende, moeten den Haring versch aan wal brengen, om als *Panharing* of tot *Bokking* gerookt, genuttigd te worden, zonder dat zij die mogen inzouten; terwijl de Haringvisschers in de Zuiderzee hunne vangst in eene der beslotene steden van Holland moeten brengen en aldaar op den afslag verkoopen, om versch gebruikt, en tot zoogenaamden bokking gemaakt te worden.— De Haring of groote visscherij vermindert, helaas! in ons vaderland van jaar tot jaar, ten gevolge van de steeds toenemende mededinging van bijna alle beschaafde, aan de Noord-zee wonende natiën. Ook de Russen hebben in de Zwarte zee eene groote haringvisscherij daargesteld. De Nederlandsche haringvloot van den jare 1832 bestond slechts uit 118 schepen; — alleen Enkhuizen zond er in vroeger eenwen meer naar zee. In 1831 waren er in het geheel uit Nederland nog 132 uitgezeild, welke te zamen 2178 lasten hadden aangebragt, zijnde 1151 minder dan in 1830; doch de duurdere prijs vergoedde eenigzins de mindere vangst.

HARINGVLIET, eene der uitwateringen van den vereenigden Rijn of Lek en Maas in de Noordzee, of eigenlijk het Goeresche gat, zijnde een gedeelte van den Goereschen stroom; de andere wordt Flakkê geheeten.

HARKSTEDE, dorp in Groningen, met eene merkwaardige kerk, die geheel kelderhol is, benevens een aangenaam buitengoed, en met de Scharmer 850 inwoners bevattende.

HARLEKIN. Een beroemd en door velerlei lotgevallen in de tooneelgeschiedenis merkwaardig geworden karakter, hetwelk op verscheidene aanzienlijke schouwburgen, inzonderheid in Pantomimen, wordt ten tooneele gevoerd. De oorsprong van dit bespottelijke wezen schrijft men, mogelijk niet ten onregte, aan de oude mimische spelen toe, waarbij de tooneelspelers het belagchelijke dikwijls overdreven, en, om het publiek van dien tijd te vermaken, een kleed van velerlei lappen van allerhande kleuren, benevens een houten tooneelzwaard droegen, waarmede zij zich op eene bespottelijke wijze verdedigden of anderen vervolgden. Het is blijkbaar dat deze tooneelzotten tot den Arlechino (Harlekin) hebben aanleiding gegeven, die naderhand in de Italiaansche blij- en kluchtspelen is ingevoerd geworden, en een pak van bonte, driehoekig gesnedene, lakensche lappen, een' kleinen hoed op zijn kaal geschoren hoofd, en eene zwarte grijns zonder oogen droeg, waarin slechts twee openingen waren, om er door te kunnen zien. Over de benaming van Harlekin zijn verschillende, alle even onzekere, gevoelens in wezen, doch ten aanzien van zijn karakter is hij, volgens SULZER, een voor het uiterlijke eenvoudige, zeer naïve kuren- of potsenmaker, welke echter tevens de zwakheden van anderen juist opmerkt en op eene geestige wijze ten toon stelt. Men heeft veel getwist over zijne toelating op het tooneel, en men weet hoe de Harlekin, welke men op het Duitsche tooneel heeft overgenomen, door GODSCHED vervolgd en eindelijk in 1737 door een plegtig *Auto da Fe,* hetwelk de *Neuberin* te Leipzig over hem hield, en LESSING zelf voor eene Harlekinade verklaarde, verbannen is. De Italianen, zoo als wij hierboven opmerkten, bragten dit geliefkoosde karakter voor het eerst wederom in hunne kluchtspelen, en men heeft verscheidene kunstenaars van dien aard, even zoo als in Frankrijk, bij den Italiaanschen schouwburg gehad; zelfs zijn er familiën geweest, waar in het gebarenspel en de potsen als een erfdeel van vader op zoon enz. overgingen, waaronder CELCHINI, DOMINICO en ten laatste BERTINAZZI de bewondering hunner tijdgenooten tot zich trokken. Velen onzer lezers zullen hier aan den zoogenaamden Duitschen Hansworst denken, die het oudste komiek karakter op den Duitschen schouwburg is, met genoemden Harlekin overeenkomt, en mogelijk dikwijls met denzelven verwisseld wordt. Alhoewel in kleeding en in meer andere opzigten overeenkomende, is het intusschen de Hansworst niet: deze is veel plomper, en wordt veelal met een log dik ligchaam, en als een sterke eter afgebeeld; terwijl integendeel de Harlekin dun, vlug en buigzaam van leden zijn moet. Voor het overige weet men van den oorsprong der benaming van *Hanswurst* niets meer met zekerheid dan van die van Harlekin; doch is het intusschen opmerkelijk dat de komieke karakters, bijna overal, hunnen bijnaam van de eene of andere geliefkoosde spijze ontvangen hebben, b. v. in Nederland den naam van *Pekel-Haring,* in Italië die van *Macaroni*, in Frankrijk die van *Potage,* in Engeland van *Pudding*, zoo ook in Duitschland die van *Hanswurst.*

HARLINGEN. Stad in Vriesland; door hare gunstige ligging aan de zee, de voornaamste koopstad voor den buitenlandschen handel der

gansche provincie. Vroeger werden er velerlei oorlogschepen gebouwd, en van de beste soort; er is nog eene werf en magazijnen, fraaije havens, 5 poorten, de stad is door wallen omringd, en ruim, goed en regelmatig gebouwd; er zijn 6 kerken en eene synagoge, een welgebouwd stadhuis, 7,600 inwoners, Latijnsche en lagere scholen. Zij drijft O. en W. I. handel; ook wordt er ter visscherij naar Groenland uitgerust. De verzendingen bestaan voornamelijk in boter, kaas, vlas, huiden, enz. op Engeland. Voorts Oostzee-producten, vooral granen. Er zijn timmerwerven, lijnbanen, zaag-, olie- en andere molens, zoutketen, steen- en plateelbakkerijën, brouwerijen, kalkbranderijen, zeepziederijen, hout- en andere fabrijken. N. Baua, J. Stinstra en S. Stijl werden hier geboren (*zie ald.*). Op den zeedijk is een gedenkteeken of zoogenaamden *steenen man* opgerigt ter dankbare nagedachtenis van C. Robles, wegens de door hem verordende bedijking der provincie. Er is veel gelegenheid om met welingerigte veerschepen en eene stoomboot van Amsterdam hier te komen, en met jaagschuiten en barge over Franeker, Leeuwarden en Dokkum naar Groningen te vertrekken.

HARLINGERLAND, een deel van Hanover, aan de Noord-zee: de naam is oorspronkelijk van eenen ouden aanzienlijken stroom, de Harle genoemd, en voorheen een deel dier provincie uitmakende.

HARMA. Eene stad van Beotië, waarvan de inwoners naar het beleg van Troje gingen.

HARMATELIA, eene Brachmanische stad van Indië, door Alexander den Groote ingenomen.

HARMATTAN is een eigenaardige landwind, die zich aan de westkust van Afrika, bijzonder langs de kusten tusschen het Groene Voorgebergte en de kaap Lopez, in de eerste maanden van het jaar nu en dan verheft. Deze wind voert een' dikken nevel met zich, die de zon onzigtbaar kan maken, en als kleine witte schubben of als een wit poeder op alle voorwerpen, dus ook op de zwarte huid der negers nederslaat. Zijne kracht is niet sterk, ook waait hij zelden langer dan vijf dagen achtereen, en is altijd tusschen de streken O. Z. O. en N. N. O. gerigt. Men wordt hem ook op de zee gewaar, doch het is eene bijzonderheid, dat men op het water niets van den nevel gewaar wordt, die dezen wind op het strand altijd vergezelt. Deze wind maakt de lucht zoo bijzonder droog, dat hij dikwijls de bladen van de boomen doet vallen, en de stoffen die, gelijk perkament enz. ligtelijk waterdeelen inslurpen, doet krullen, als waren zij aan een heet vuur blootgesteld. De Negers moeten zich, wanneer deze wind waait, geheel met vet besmeeren, om te beletten dat het vel niet door de droogte van een scheure. Meer merkwaardig is het, dat deze wind het vermogen bezit van niet alleen de lucht van alle smetstoffen ten volle te zuiveren, maar dat hij de kwaadaardige koortsen, die in die streken zoo veelvuldig heerschen, en nagenoeg alle andere ziekten, oogenblikkelijk doet ophouden zoodra hij zich verheft.

HARMER (Thomas) was Predikant bij de gemeente der *Dissenters* te *Waterfield*, en bragt verscheidene geachte werken aan het licht; als zijne *Aanteekeningen omtrent het Hooglied van Salomo*, zijne *Aanmerkingen over verscheidene plaatsen der Heilige Schrift*, die dikwijls herdrukt zijn, en veel licht, niet alleen over deze Heilige boeken, maar ook over de zeden en gebruiken der *Oosterlingen*, verspreiden. De schrijver had het voorregt van over dit onderwerp de handschriften van Chardin te kunnen raadplegen, waartoe hem Dr. Lowht gelegenheid verschafte. In 1788 † hij in eenen hoogen ouderdom.

HARMONICA. Een muzikaal speeltuig, uit eenen cilinder van omtrent ¾ duim dik bestaande, die op een voetstuk rust, waaraan verscheidene glazen klokken vastgehecht, en in dier voege in elkander geschoven zijn, dat de rand van de eene altijd iets onder die van de andere uitsteekt, zonder echter elkander aan te raken, latende de grootste klok den laagsten, en de kleinste den hoogsten toon hooren. Ieder dezer glazen klokken, die voor het overige geheel naar den toonleider gestemd zijn, en waarvan de halve toonen door eenen gekleurden (meestal vergulden) rand zich van de overige onderscheiden, is in het midden doorboord, en door middel van eene kurk aan genoemden cilinder verbonden, welke in eene kast, aan het voetstuk vastgemaakt, door een rad, met een voetpedaal wordt in beweging gebragt. Vóór dat men begint te spelen worden deze bollen of glazen klokken met eene natte spons bestreken, en dan, door het wrijven der randen met de vingers, de toonen uit de klokken gehaald, die zich om hare as bewegen. De omvang van het speeltuig bevat 3 of 4 volle octaven. Over deszelfs uitvinding is men niet minder onzeker dan ten aanzien van den invloed welken het op de gezondheid van den speler heeft. De eerste schrijft men aan den beroemden Franklin toe, doch waarschijnlijk heeft hij aan hetzelve alleenlijk eene belangrijke verbetering toegebragt. Voorheen had men namelijk een glazen speeltuig, *Verillon* geheeten, waarbij een aantal wijde glazen, die naar hunne grootte de toonen gaven, en op eene met laken overtrokkene plank geplaatst waren; door twee staafjes, aan de punten met zijde of garen omwonden, sloeg men op dezelve. Men heeft nog steeds veel verbeteringen aan dit instrument beproefd, om hetzelve in de geluidgeving gemakkelijker te maken, en er een klavier aan te brengen, daar deszelfs invloed volgens veler gevoelen een' belangrijken invloed op de zenuwen der spelers uitoefent, en aanleiding gegeven heeft om te beproeven, of men de glazen klokken niet door middel van klavieren, zonder die met de vingers aan te raken, konde bespelen. Het werktuigelijke van zulk een klavier is door Rollig te Berlijn of door Hessel te St. Petersburg uitgevonden; Nicolaï te Görlitz heeft er ook zoo een vervaardigd; men noemt zulks een *klavier Harmonica*. Al deze proeven beantwoorden echter niet aan de verwachting, en het is eene onmogelijkheid de zachtheid, het *swellen* en *aanhouden* van de toonen zoo volkomen, als door *middel* van de *vingers* voort te brengen. Hetzelve is echter geheel niet voor eene *vereeniging* met andere speeltuigen geschikt, maar zal steeds door zachtheid en aanhouden van toon boven andere speeltuigen blijven uitmunten. Hetzelve verdooft zelfs in een concert alle andere muzijk: de Euphon en Aëolus harp komen het naast aan hetzelve.

HARMONICHORDE. Een snaarspeeltuig, door Friedrich Kaufman, zoon van den beroemden werktuigkundige van dien naam (*zie ald.*) in Dresden in 1708 uitgevonden. Met de *Harmonica* heeft het veel overeenkomst in toon, doch de lage toonen zijn veel voller en sterker; de hooge echter minder scherp, maar zachter en aangenamer. Dit speeltuig heeft eenen grooteren omvang, zoowel van toonen als van karakter; het drukt een krachtig leven en vrolijke zamenstellingen uit, omdat de toon kort en afgestooten kan worden aangeslagen. Het verhevene en roerende van de Harmonica bezit hetzelve, doch tast de zenuwen niet zoo sterk aan, daar de trillingen van de lucht door snaren en niet door glazen klokken worden voortgebragt. De Harmonichorde heeft de gedaante van een overeind staand klavier, en is met metalen snaren overtrokken; het is echter een geheim waardoor deze bewogen worden, om er zulke zwellende en smeltende toonen uit te lokken; nogtans is hetzelve onder enkele kunstenaars bekend geraakt, als hier te lande, bij den Heer Schröer te *'s Hage*. De Harmonichorde wordt door middel van een klavier *bespeeld*; de voordragt hangt van de meerdere of mindere drukking der toetsen af; doch het nu eens spoediger dan langzamer draaijen eener cilinder, welke door eene treê of voetklavier in beweging gebragt wordt, brengen veel tot het vormen van den toon bij. Dit speeltuig wordt even als de Piano-forte gestemd, en bootst alsdan onderscheidene instrumenten, naar de pedalen die men aanslaat, na, zoo als de fagot, oboë, clarinet, enz. De uitvinder, welke het ook tot deze volkomenheid gebragt heeft, weet het voortreffelijk te behandelen, en inzonderheid tot voordragt van heerlijke fantaziën te bezigen. Hij heeft er mede in Duitschland, enz. ook in Holland gereisd, en behoefde met zijn uitmuntend *Aulochorde*, zijn kunstvol *Trompetten Automat* en Paukenwerk, geene menschenhanden tot bezetting van *zijn orchest*.

HARMONIDES. Een Trojaan, die met eene vurige *liefde* voor Minerva bezield was, waardoor hem niets ontsnapte, wat door de kunst van een werkman kon bewerkt worden. Hij heeft onder andere de schepen gebouwd, waarmede Paris naar Lacedemonië vertrokken is om Helena te schaken.

HARMONIE (Overeenstemming of). Dit woord heeft thans onderscheidene beteekenissen. Men verstaat er een regelmatig verband door tusschen onderscheidene toonen, welke gelijktijdig voortgebragt of aangeslagen worden, en gewoonlijk te zamen een akkoord heeten. De bovenste of hooge toonen moeten te gelijk met de bas en alt worden aangeslagen, alsdan behoort de basnoot tot deze of gene harmonie. Men zegt ook *naauwe Harmonie*, als de intervallen van een akkoord, b. v. een octaaf of nog meer van elkander verwijderd zijn. =, beteekent het goed of wellnidend klinken en vloeijen van verscheidene toonen in een akkoord of interval, in tegenoverstelling van het wanluidende (disharmonie). =, verstaat men over het algemeen door het gevolg en de verbinding van verschillende afzonderlijke akkoorden tot een geheel. Men zegt van een *muzijkstuk*, dat het in de harmonie goed of zuiver is, als de regels van zamenvoeging en opvolging der akkoorden daarbij behoorlijk zijn in acht genomen; en in deze *voorname* beteekenis staat de Harmonie als eene volkomene overeenstemming van al de stemmen van een muzijkstuk, tegen de *melodie*, d. i. eene welgeregelde opvolging van afzonderlijke toonen over. In deze beteekenis heeft de Harmonie *vele* en hevige twisten veroorzaakt tegen de melodie, *terwijl sommige der* nieuwere toonkunstenaars, aan wier hoofd Rameau zich bevond (welke het eerst de wetenschap der Harmonie *heeft* voorgedragen), haar als den eenigen grond der muzijk beschouwen, waren er *anderen*, waaronder inzonderheid Rousseau, die beweerden, dat de Harmonie in de muzijk volstrekt noodzakelijk zij, vermits de Ouden van het gelijktijdig aanslaan van verschillende intervallen niets geweten hebben, doch alleen den klank in vereeniging der octaven kenden, terwijl zij evenwel krachtvolle en invloedwekkende gezangen hadden. Volgens de nieuwere aesthetische schrijvers moet men de melodie als het werktuig tot uitdrukking zijner gewaarwordingen, en de Harmonie als middel beschouwen om dit werktuig meer kracht en nadruk bij te zetten; als dan zal men alle geschilpunten vermijden. Het is een juist gevoelen dat de melodie een geschenk der natuur is, en de *Harmonie* door oefening verkregen kan worden. Voor het overige bepaalt men dat de invoering van het gezang met verscheidene stemmen in de XII eeuw plaats had.

HARMONIE DER WERELD (de) is eene overeenstemming of overeenkomst van de beweging der planeten en derzelver afstand van de zon, met de stemmen en de intervallen of de wijdte der noten van de muzijk.

HARMONIE VAN ORPHEUS. Dit is een muzijkaal speeltuig, hetwelk door den beroemden Leonhard Maalzel of Maezel, broeder des beroemden werktuigkundige van dien naam, te Weenen, voor een aantal jaren, is uitgevonden. Om de buitengewone uitwerking die het op de hoorders heeft, wordt het aldus genoemd. De uiterlijke vorm is eene horizontale kast van omtrent 4 voet in het vierkant, en 3 voet hoogte; de toetsen beslaan 5 octaven. Men behoeft dezelve maar even aan te slaan, om er de allerstreelendste fluittoonen uit te halen, wier geluid aanhoudt zoo lang de vingers op de toetsen blijven drukken. De menschenstem bootst het volledig na, en deszelfs klank is even aangenaam als die der *Harmonica*, zonder zoo doordringend te zijn. De toonkunstenaars Salieri, Weigl, Gyrowetz en andere gaven hetzelve den grootsten lof.

HARMONISCHE PROGRESSIE, wordt eene rij getallen genaamd, welke in eene Harmonische Progressie of evenredigheid voortgaan. Zie verder op het woord Proportio Harmonica.

HARMONISCH PROPORTIONEEL GETAL. Zie **PROPORTIONEEL GETAL.**

HARMONISCHE PROPORTIE of EVENREDIGHEID drukt een zeker verband uit dat tusschen drie of vier getallen of grootheden bestaat. Drie of vier getallen staan in eene harmonische evenredigheid, wanneer het verschil van de twee eerste tot het verschil van de twee laatste staat gelijk het eerste getal tot het laatste. Zoo maken de getallen 2, 3 en 6 eene harmonische evenredigheid uit, omdat 1 : 3 is = 2 : 6; even zoo is het gesteld met de getallen 2, 3, 6 en 12 aangezien 1 : 6 = 2 : 12.

HARMONY. Dorp in Noord-Amerika, graafschap Gibson, beroemd door de sekte der Harmonisten; met uitmuntende wolfabrijken, wijnteelt en 800 inwoners, die in gemeenschap van goederen leven, en door hunne vlijt en matigheid beroemd zijn.

HAROM-SZEK of HAROMSZEKKERSTOEL in Zevenbergen. Deze hoek van het land der Szeclers heeft op ruim 65¼ □ mijl in 21 vlekken en 103 dorpen, 4100 huisgezinnen. De oppervlakte is zeer hoog, de vruchten komen gedurende den korten zomer evenwel goed voort. De bergen vindt men aan de grenzen van Moldavië; ook is hier de Budosch, die Fichtel voor eenen Vulkaan houdt, even als het Octoscher gebergte. Het landschap wordt door de Alt of Aluta, en de in dezen stroom vallende Fekete bespoeld. De voornaamste voortbrengselen zijn: paarden, ossen, koeijen, schapen, geiten, varkens, bijën, zout, koren, hout, zwavel, koper en bergolie. De Szeclerstoelen zijn in 4 ringen en in 7 districten verdeeld.

HARP. (In het Italiaansch *Arpa*, en in het Fransch *Harpe*.) Is een der oudste snaarspeeltuigen, dat echter vermoedelijk bij deszelfs eerste uitvinding met haren of pezen van dieren, in plaats van met snaren bespannen was; de naam is van het Grieksch afkomstig. Er zijn onderscheidene harpsoorten, als: de eertijds zeer gebruikelijke *spitse Harp* (*Arpanetta*), ook wel *Iersche Harp* genoemd, welke met twee rijen ijzeren snaren, die door eenen dubbelen klankbodem van elkander gescheiden zijn, en wel aan de linkerzijde, die den bas uitmaakt, met gele, en de diskant of regterzijde met witte, snaren overtrokken is. Deze Harp is kleiner en minder volkomen dan de overige, en hierdoor in onbruik geraakt. Als zij zal bespeeld worden plaatst men haar gewoonlijk op eene tafel of eenige andere verhevenheid. Verder heeft men de *dubbele* of *Davids Harp*, in de gedaante van een driekant, met snaren van darmen overtrokken, en van eenen klankbodem voorzien, welke meestal van de groote C tot in de 3 maal gestreken c, ook wel d, gaat. Dit stuk was echter moeijelijk in toonveranderingen te bespelen, dewijl men dan de aan de snaren vastgehechte pinnen onder het spelen moest draaijen, hetwelk aanleiding gaf tot de outdekking der derde harpsoort of *Pedaalharp*, welke men door middel van een daaraan gehecht pedaal, hetwelk gewoonlijk uit 6 of 7 treden bestaat, zonder den duim te gebruiken, elken toon, door alle octaven, met een' halven verhoogen, en dus alle toonsoorten met vaardigheid kan spelen; de sleutel van hetzelve is de bas discant of vioolsleutel. Hochbrucker, te Donawerth, zoude in de 1e helft der vorige eeuw dit pedaal uitgevonden hebben; anderen schrijven het aan J. P. Vetter uit Anspach toe, die in 1730 leefde. Cousineau en Krumpholz te Parijs, hebben later aan deze Pedaal-Harp, inzonderheid in het piano en forte, veel verbetering gebragt; ook hebben de Gebr. Erard eene nieuwe soort van Pedaal-harp uitgevonden, welke men voor de schoonste der wereld houdt, en die van de laagste contra F tot in de 4 gestreken hoogste D loopt. = **AëOLUS.** Is eene andere, van de vorige soorten zeer onderscheidene Harp, welker snaren door de lucht worden aangedaan. Toen men bespeurd had dat een sterk gespannen ijzerdraad somtijds, vooral bij verandering van weder, een aangenaam geluid deed hooren, gaf zulks den Abt Gattoni te Milaan aanleiding om daarvan eene proef te nemen. Tot dat einde spande hij ijzeren draden van den eenen toren tot den anderen, welke in diervoege gestemd waren dat zij de grondtoonen aangaven, en vond de gedane waarneming ten volle bevestigd. Oswald, een Schotsch componist, heeft ook soortgelijke proeven genomen: hij leide nemelijk op een smal, hoog en lang kastje van droog dennehout eenige darmsnaren (8 of 10) van denzelfden toon, terwijl hij onder hetzelve eenen klankbodem had, over twee kammen, niet te digt bij elkander staande. Ten einde den luchtstroom doorgang te verschaffen, kan men den bovensten smallen bodem, die aan de beide zijden nog vleugels heeft, opligten, wanneer men het speeltuig met de opening voor een venster aan den wind blootstelt, welke, bij het doorstroomen, toonen voortbrengen. De laagste toonen hebben eenen klank, doch zoodra zich de wind meer verheft, ontwikkelt zich eene menigte van toonen, die, inzonderheid op eenigen afstand, zeer wegslepende zijn.

HARPAGOS, een van de paarden der Dioscuren.

HARPAGUS, een veldheer van Cyrus, die binnen Azie ten onder bragt, nadat hij zich had losgerukt van Astyages, die hem zijnen zoon, in stukken gesneden, ter spijziging voorzette; daarom dat hij Cyrus, nog een kind zijnde, welken Astyages bevolen had ten vondeling te leggen, bewaard had.

HARPALYCE, dochter van Harpalycus, Koning der Amymnaeërs in Thracië, welke de vader, nadat de moeder van het meisje gestorven was, gelijk men zegt, heeft doen zuigen aan de nijers der koeijen en paarden, en opgroeijende, in het behandelen der wapenen geoefend heeft, opdat hij eene opvolgster in zijne regering hebben zoude. Het meisje stelde de vaderlijke hoop niet te leur, want zij was zoo zeer eene krijgsheldin, dat zij haren vader tot behoud verstrekte. Toen toch Neoptolemus, terugkeerende van Troje, Harpalycus overweldigde en hem eene zware wond toebragt, heeft zij haren vader, die op het punt was van te bezwijken, door eenen aanval behouden en den vijand op de vlugt gejaagd. Harpalycus is echter naderhand in eenen volksopstand gedood. Den dood van haren vader euvel opnemende, is Harpalyce naar de bosschen gegaan, aldaar de stallen van het vee verwoestende, tot dat zij eindelijk in eenen oploop van herders gedood is. = , eene dochter van Clymenus, van eene uitstekende gedaante, met welke de vader, terwijl hij op haar verliefd was, door behulp van hare voedster, het hield. Later toen zij getrouwd was met Alastor, heeft Clymenus dezen, op nieuw van liefde brandende, gedood en haar met zich naar Argos gevoerd. Harpalyce door toorn en smart over het vermoorden van haren man woedende, heeft haren kleinen broeder, of volgens anderen, een kind uit de ontucht met haren vader geboren, in stukken gesneden en haren vader tot spijs voorgezet. Eindelijk is zij door het medelijden der Goden in eenen uil veranderd. Clymenus kwam door eigen hand om. =, een meisje, dat, toen het smoorlijk verliefd was op Iphiclus, veracht en door zielssmart afgemaakt, †; naar welk meisje ook zeker gezang genoemd wordt.

HARPALE, een hond van Acteon.

HARPALION, een Trojaan, zoon van Pylemenus, opperhoofd van de Paphlagoniërs, die Troje ter hulp gesneld zijnde, door Merion gedood werd.

HARPALUS, aan wien de schatten van Babylonië door Alexander waren toevertrouwd, wanhopende aan de terugkomst van den Koning uit Indië, verviel tot weelde met vrouwen en schandelijke ongeoorloofdheden. Alexander teruggekeerd zijnde, hoorde hij dat vele landvoogden de straf voor hunne wellustigheden geleden hadden, en is hij, teregt den toorn des Konings vreezende, na zes duizend man huurtroepen bijeenverzameld te hebben, naar Athene gezeild, het volk medelijden zoekende in te boezemen. Van daar is hij, door Antipater en Olympias opgevorderd zijnde om te worden overgegeven, door de redenaars daartoe overgehaald, waaronder Demosthenes, naar het eiland Creta vertrokken, alwaar hij door zekeren Thimbron in het geheim is nedergesabeld. =, een gelukkig roover ten tijde van Diogenes Cynicus, dien Diogenes gewoon was te zeggen tegen de Goden te getuigen, omdat hij in dat geluk zoo lang verkeerde.

HARPALYCUS, vader van Harpalyce. = , een medgezel van Aeneas, door Camilla gedood. =, deze gaf onderwijs aan Hercules in het worstelen, en de overige kunsten die betrekking hadden tot ligchaamsoefening.

HARPE (Jean François de la). Een Fransch dichter, welke, zoo door zijne gedichten en tooneelstukken, als door zijn *Lycée, ou cours de littérature ancienne et moderne* bekend is geworden. De oprigting van het *Lyceum* te Parijs in 1786 gaf aanleiding tot het laatstgenoemd werk, hetwelk met veel oordeel en smaak geschreven is. Hij hield voorlezingen over de Grieksche, Romeinsche en Fransche letterkunde. In October 1795 nam hij de partij der conventie op, als niet met eene volksregering kunnende instemmen. De omwenteling had hem ook van de dichtkunst verwijderd. Hij kwam echter in zulk eene ongelegenheid, dat hij tot ballingschap verwezen werd, doch nog in tijds ontvlugtte. Naderhand plaatste de regering hem echter op de lijst der geleerden, die pensioenen trokken, en schrapte hem van de lijst der verbannenen. In 1802 geraakte hij op nieuws in het naauw door eenige vrije uitdrukkingen omtrent de regering, en werd door den eersten Consul naar Orleans verwezen, doch verkreeg weldra weder vrijheid om terug te keeren. Kort hierop (Februarij 1803) † hij, 64 jaren bereikt hebbende.

HARPEA. Eene der Amazonen, die Eëtes, Koning der Colchiers, te hulp kwamen tegen Perseus. =, eene soort van kromme sabels, waarvan Mercurius en Perseus zich bedienden, om, de een Argus, de ander Medusa het leven te benemen.

HARPEDOPTORUS, bijnaam van Mercurius.

HARPEGGIO (*Arpeggio*). Beteekent eene zekere manier van uitvoering van akkoorden, volgens welke de daarin voorkomende intervallen niet te gelijk, maar afzonderlijk, zoo wel van de hoogte naar de laagte, als omgekeerd, worden voorgedragen. Waarschijnlijk gaf de Harp, uit hoofde van het spoedig afbreken der toonen, ter plaatse waar een langer vertoeven in eenerlei akkoorden noodzakelijk was, tot deze manier van uitvoering aanleiding, gelijk zij ook waarschijnlijk daarvan haren naam ontleent. De Harpeggio komt in regelmatige toonstukken, of wel in fantaziën, voor hoogspeeltuigen, zoowel als voor het klavier, enz. het meest geschikt voor, doch wordt zelden voor de uitvoering afgeschreven, maar worden de nooten van het *harpegerend* akkoord boven elkander geplaatst, wanneer er een kenmerkend teeken wordt voorgezet. Men heeft ook de gewoonte om geheele stukken of lange passages op de bovengemelde manier voor te dragen, welke door sommigen Harpeggiaturen genoemd worden.

HARPES. Zoon van Uranus en Ghe, eene Cycloop.

HARPIEA, eene teef van Acteon.

HARPINE, eene dochter van Asopus, bemind door Mars, had bij hem Oenomaüs, Koning van Pisa, die zijns moeders naam aan eene stad van Elis gaf.

HARPOCRATES. De God der stilzwijgendheid bij de Egyptenaren, een zoon van Isis en Osiris, die afgebeeld werd met den vinger op den mond, om aan te toonen dat hij de God der stilzwijgendheid was. Zijn beeld stond dikwijls aan den ingang der tempels, hetgeen te kennen gaf, volgens het gevoelen van Plutarchus, dat men de Goden door stilzwijgendheid eeren moet. Men beeldt hem af met eenen hoorn des overvloeds in de eene hand, en een lotus bloem in de andere; ook somtijds met een pijlkoker.

HARPOCRATION. Er worden er vier van dezen naam genoemd: Een Argiver, wijsgeer volgens de wijsbegeerte van Plato, uit wien men zegt dat Stobaeus zijne *Eclogae* verzameld heeft; een ander met den voornaam van Caius; een derde Aelius, een Sophist, en een vierde Valerius, een Alexandrijnsch redenaar, de bewerker van het Lexicon op de tien redenaars.

HARPOEN. Een zware, ijzeren werppijl, van 2 of 3 voet lang, en van twee weerhaken voorzien, die aan een touw, ter dikte van eenen vinger en ter lengte van 600 el, is vastgemaakt, waarmede men de walvisschen in de IJszee vangt. Zie verder Walvischvangst.

HARPONULLY. Oost-Indisch distriet in het rijk van Decan, het westen van het hoofddistrict Bellary. Voorheen had het een' eigenen onafhankelijken Rajah, doch de Engelsche regering gaf hem hiervoor, bij de bezitneming, eenige domeinen. Het sterke fort Ouchimadroog ligt hierin. De grond is zeer vruchtbaar.

HARPIJEN (de), monsters, ἀπο του ἁρπαζειν, van rooven. Zij worden vliegende afgebeeld met ooren van beeren, met giervormige ligchamen, met een maagdelijk aangezigt en gekromde handen. Er worden er drie vermeld: Aëllo, Celaeno en Ocypete, dochters van Neptunus en de Aarde. Juno zond haar uit om de tafels van Phineus te berooven; zij zijn van daar door Zethes en Calais, zonen van Boreas verjaagd. Ook hebben zij Aeneas op zijne reis naar Italië vijandig behandeld, en hem vele akeligheden voorspeld.

HARRINGTON. Engelsch dorp en zeehaven in Cumberland, met 1630 inwoners, die ijzergroeven en steenkolenfabrijken, scheepstimmerwerven, touwslagerijen, benevens eenen handel met 60 eigene schepen hebben. =, stad in de N. Amer. Rep. aan de Kennebeck, gr. Lincoln.

HARRIORPORE, Oost-Indische stad, en hoofdstad van het district Mohurbunge, aan de Borie-Bellaun, langs welke veel hout en andere goederen naar Balasore vervoerd worden, met een' rajah, welke den Mahratten en Britten eenige schatting betaalt. =, Oost-Indische stad in Nepaul, met een fort, hetwelk de Bogwatty bestrijkt. =, naam van verschillende kleine O. I. stadjes.

HARRIOT (Thomas), geboren te Oxford 1560, overl. 1621, was een groot analyst en ijverig sterrekundige. Zeer kort na de uitvinding der verrekijkers nam hij met vlijt de zonnevlakken waar, en achtervolgde deze waarnemingen gedurende twee volle jaren. De wachters van Jupiter werden mede door hem twee jaren achtereen waargenomen.

HARRIS. Schotsch schiereiland, welks voorn. gedeelte door eene kleine landengte van hijna 2 mijlen, die door de nabijliggende havens Loch Resort en Loch Seaforth gevormd wordt, van Lewis gescheiden wordt, en kan dus als een schiereiland worden aangemerkt. Het is 8½ mijl lang, en bevat 22 □ mijlen, is bergachtig, en heeft vele baaijen en havens. Het wordt enkel aan de kusten bewoond en bebouwd, en heeft paarden, rundvee, schapen, geiten, gerst, haver, aardappelen, enz. Er zijn overblijfsels der Druïden; het telt 3600 inwoners. = (James) werd in 1709 te Salisbury geboren, en wijdde zich na den dood zijns vaders, die hem ook voor de pleitzaal opvoedde, aan da beoefening der Grieksche en Romeinsche letterkunde, waarheen zich zijne neiging strekte; na eenigen tijd kwam (in 1744) eene vrucht van zijnen geleerden arbeid in het licht, onder den titel van: *Three treatises*, enz. Vervolgens kwam in 1751 zijne beroemde wijsgeerige Spraakleer, het eerste werk van deze soort, dat het licht zag onder den titel van: *Hermes, or a philosophical inquiry, concerning universal Grammar.* Hij beoefende ook de toonkunst en bragt veel toe aan de bevordering derzelve in zijne geboorteplaats. In 1761 lid van het Parlement voor het vlek Christ Church geworden zijnde, bleef hij zulks tot zijnen dood. In 1762 werd hij lord der admiraliteit, en een paar jaren later lord der schatkamer. Na dezen post in 1765 kwijt geraakt te zijn, leefde hij buiten eenige ambtsbediening tot 1774, wanneer hij secretaris en Controleur van den Koning werd; dat hij gedurende zijn volgend leven heeft behouden: de werkzaamheden hieraan verknocht, beletteden hem zich verder geheel aan de wetenschappen te wijden, doch hij vond nog tijd om zijne *Philosophical arrangements* af te werken, welke eigenlijk bouwstoffen voor een grooter werk over de peripatetische Rekenkunst zijn; doch hetwelk hij niet voltooide. Ten laatste verschenen zijne *Philosophical inquiries*, die eene geschiedenis van de kritiek en beschouwingen over de prosodie en *aesthetiek* bevatten. Hij † in December 1780 in den ouderdom van 72 jaar; zijn zoon, lord Malmesbury, heeft in 1802 zijns vaders werken uitgegeven.

HARRISON (John), een beroemd Engelsch werktuigkundige, en de uitvinder van het meten der lengte door naauwkeurige uurwerken, welke hij zelf het eerst vervaardigd heeft. In 1726 zijne slingers uitgevonden hebbende, bediende hij zich van dezelve bij twee bijna geheel uit hout vervaardigde uurwerken, welke daardoor zoo volkomen werden, dat zij in de maand naauwelijks ééne halve seconde verliepen. In 1728 begaf hij zich met teekeningen van werktuigen om de lengte op zee te bepalen naar Londen, en bragt het werktuig zelf in 1735 tot stand en vervolgens in 1739 en 1749 tot meerdere volkomenheid. Later heeft hij nog een' vierden tijdmeter vervaardigd, waaraan hij de gedaante van een zakhorologie, van omtrent 6 duim middellijn, gaf, en hiervoor de door Koningin Anna hierop vastgestelde premie van 20,000 ₤ St. ontving. Op het laatst van zijn leven heeft Harrison een' 5en tijdmeter gemaakt, die naauwelijks 4½ seconde in de 6 weken afweek. Hij † in 1776, en gaf het jaar voor zijnen dood nog een werk in het licht, onder den titel van: *Description containing such mechanism as ever afford a true mensuration of time*; hetwelk echter naar zijnen hoogen ouderdom en geringe letterkundige kennis moet beoordeeld worden. Er wordt eene korte berekening van zijnen nieuwen toonleider in gevonden naar de verhouding, welke er tusschen de middellijn van eenen cirkel en deszelfs omtrek (peripherie) plaats heeft. Hij bezat een fijn gehoor, en was in zijne jeugd een meester in de toonkunst.

HARROW-ON-THE HILL, dorp in Middlesex, aan den hoogsten heuvel van het graafschap, met eene der beroemdste Latijnsche scholen in Engeland, en 1700 inwoners.

HARROWGATE, Engelsch dorp, graafschap York, met 1700 inw. 4 beroemde gezondheidsbronnen, en sterk bezochte badhuizen.

HARROWTEE, kleine Oost-Indische provincie in het gouvernement Adjmier, grenzende ten Noorden aan Kurrowlie, ten Zuiden aan de Muckundrabergen, ten Oosten aan Daudair en ten Westen aan Mawar; zeer vruchtbaar en welbebouwd; besproeid door de rivieren Kali-Sind, Parbutty, Chumbul en anderen. De voorn. steden zijn: Kotah, Boondee en Jalva-patun.

HARS. Hieronder wordt gemeenlijk het *Spiegelhars* of *colophonium* verstaan, hetwelk uit den gemeenen pijn- of denneboom, in het Noorden van Europa vooral voorhanden, uitvloeit, zoowel van zelf als uit insnijdingen, welke, te dien einde, in de bast gemaakt worden. Uit terpentijn wordt dezelve te Amsterdam ook wel bereid. De Spiegelhars is geel of ros van kleur en blinkend, als men haar breekt kleverig en taai, zoodat zij aan handen en vingers vastkleeft. Zij heeft reuk noch smaak, is niet in water, maar wel in alkohol of zuiveren wijngeest oplosbaar, wanneer er eene geele of bruinachtig geele kleur van komt. Met ether, vlugge en vaste oliën, laat zij zich insgelijks verbinden, zoo als zij in den terpentijn, en terpentijnolie is opgelost. In de scheikunde heeft dit woord eene ruimere beteekenis, wanneer men er alle bestanddeelen van planten en dieren onder verstaat, welke met de spiegelhars in genoemde eigenschappen overeenkomen. Sommige Harsen vloeijen van zelfs uit de boomen, en wel meestal uit den bast of het hout; anderen worden er uitgetrokken door middel van de alkohol, waaruit men dezelve vervolgens scheidt door die tinktuur met water te vermengen; de Hars klontert bij zulk eene vermenging, en wordt op den bodem van het vat, waarin de menging geschiedt, verzameld. Sommige Harsen dienen tot geneeskundig gebruik als: het Drakenbloed, de alemihars, die van guajak, of het pokhout, de jalappe, de kina, enz. Dikwijls zijn de planten hare krachten en bijzondere eigenschappen geheel aan de Harsen, die zij bevatten, verschuldigd. Dit is, behalve bij de bovengemelde gewassen, onder anderen het geval met de scherpte van de peper; doch zoodanige Harsen wijken, in hare eigenschappen, eenigzins van de spiegelhars af, daar zij min of meer oplosbaar in

water zijn en smaak hebben. Men noemt die daarom ook *half harsen*. Het nut der harsen is velerlei; behalve in de geneeskunst gebruikt men sommige derzelve, wegens den liefelijken en opwekkenden geur, die zij, verwarmd zijnde, verspreiden, tot berookingen, zoo als, b. v. de wierook; andere, wegens hare doorschijnendheid, en omdat zij weerstand aan de werking der vochtigheid bieden, tot vernissen en lakken, of wegens hare taaiheid en kleverigheid, tot zamenvoeging van werktuigen, enz.

HART of HARTGEBERGTE AUF DER HART, boschachtig gebergte in het Fransche Departement Neder-Rijn en den Beijerschen Rijnkreits, 22 mijlen lang, met wijnteelt. =, Oostenrijksch dorp met een kerspel van 1200 inwoners. = (ABRAHAM VAN DER) was, sedert 1777 Directeur over de stads werken en gebouwen te Amsterdam, en Lid van de vierde klasse van het Koninklijk Nederlandsch Instituut. Zijne zeldzame bekwaamheden in het vak der kunst, de bouwkunde, dat hij met ijver en kunde beöefende, de vaste beginsels van eerlijkheid en de naauwgezetheid, welke geheel zijn leven en gedrag kenmerkten, deden hem overal eene vereerende nagedachtenis verwerven, en zijn verlies diep gevoelen. Hij † den 3 Februarij 1820 in den ouderdom van bijna 73 jaren; geen vier jaar voor zijnen dood behaalde hij nog eene premie voor de best gekeurde schets en ontwerp van een Monument te Soestdijk.

HARTENSTEIN, graafschap in Saksen, in Opper- en Neder-H. verdeeld: het 1e behoort aan Saksen, en het 2e aan de vorsten van Schönburg-Waldenburg. Het bevat 7500 inwoners, die veeteelt, lei-, marmer- en vermilloengroeven hebben. =, stadje in dit graafschap met 1100 inwoners, die linnen-, wollen- en kousenfabrijken hebben; 't Prinsenhol of de Duivelskloof is in de nabijheid.

HARTFORD, heuvelachtig, doch vruchtbaar graafschap in Noord-Amerika, bijna 11 mijlen lang en 10 breed, verdeeld in 18 gemeenten met 46,000 inwoners. =, hoofdstad van gemeld graafschap, 17 mijlen van de W. oever der Connecticut, in eene vruchtbare landstreek, met geregelde straten, een schoon provinciehuis en aanmerkelijke fabrijken van wol, brandewijn, snuiftabak, boekdrukkerijen, doofstommen instituut en 6,000 inwoners. =, vlek in New-York, graafschap Washington, met 2,500 inwoners. =, stad in Noord-Amerika, hoofdstad van het graafschap Perquimans.

HARTIGVELDT (JOHAN). Kan Engeland zich met reden beroemen op HOWARD, die zijn geheele leven, onder de zeldzaamste opofferingen, aan de vermindering van het leed van anderen toewijdde; ook ons vaderland leverde mannen op, die, ofschoon in eenen kleineren werkkring, hem in opofferingen voor het heil hunner natuurgenooten, evenaarden. Onder deze behoort onze te weinig gekende HARTIGVELDT, in het begin der XVII eeuw te Rotterdam geboren. Zijne ouders waren CORNELIS HARTIGVELDT, Burgemeester, en AGATHA WELHOEK, beide menschen, die zoo door hunne deugden en door een nuttig gebruik van hunne schatten, in den handel gewonnen, als door luister en geboorte, bij hunne medeburgers in groote achting stonden, en hunnen zoon, onder bekwame meesters, tot kunsten en wetenschappen opleidden. Deze volbragt zijne letteroefeningen met roem te Leiden, en bezocht vervolgens vreemde landen en volken. In 1641 vergezelde hij, als edelman, Prins WILLEM II naar Engeland, om deszelfs koninklijke bruid af te halen, en later begaf hij zich naar Frankrijk, waar hij gelijken toegang ten hove kreeg. Afgerigt op allerlei adelijke oefeningen en hoofsche zeden, en uitstekende zoo door schoonheid, rijkdom en zwier, als door gaven van verstand en hart, was hij overal welkom, inzonderheid bij de beminnelijke sekse. Dus, als jongeling, in den bloei der gezondheid, als op het toppunt van aardsch geluk staande, gestreeld door de hoop op keur van ambten, bij zijne terugkomst in het vaderland, en alzoo gelegenheid te zullen vinden om, bij de vervulling van alle andere tijdelijke wenschen, ook roem te verwerven, was het dus waarschijnlijk, dat hij aan de wereld met alle hare schijnbare vermakelijkheden de voorkeur geven zoude. Dan, de onverwachte dood zijns vaders in 1646, en het verlangen zijner moeder naar zijnen bijstand, deed hem in allerijl naar het vaderland vertrekken. Zijn geest, door schrik geschokt, kwam tot nadenken over het broze en nietige van wereldsche zaken, en werd tot meer ernstige beschouwingen geleid, welke, door eene opgevolgde ziekte, zulk eenen diepen indruk op hem hadden, dat hij eerlang het besluit nam om allen tijdelijken luister vaarwel te zeggen, en door, naar de leer van JEZUS, niet alleen voor zich zelve, maar ook voor den naaste te leven, Gode in nederigheid en ootmoed des harten te dienen. Dit besluit werd dadelijk ten uitvoer gebragt; de weidsche kleederpracht werd verwisseld voor het zwart gewaad en de platgestreeken bef der bedaagden; de schoone lange lokken werden op den kam afgesneden, en alle vertooning van eerzucht en praal werd verbannen; terwijl hij tevens verklaarde, van nimmer naar eenig ambt te zullen staan, en dus plaats maakte voor zijne broeders. Deze zeldzame verandering kwam weldra bij een ieder ter spraak: de meesten hielden HARTIGVELDT voor een' dweeper; alleen zijne moeder, die de voortreffelijkheid van zijn hart en de vastheid van zijnen geest kende, verdedigde zijn gedrag, en zag hare verwachting bevestigd door zijne volharding in werkzame godsvrucht en menschenliefde tot aan zijnen dood. Hij zoude gaarne, zoo als die van zijn geslacht, bij de openbare kerk gebleven zijn; doch afgewezen wordende, uit hoofde van eenigen twijfel aangaande hooge bespiegelende leerbegrippen, vervoegde hij zich bij de Remonstranten, en kwam weldra in kennis bij de Collegianten, die destijds te Rotterdam mannen onder zich hadden, welke door kunde en deugd vermaard en zeer naauwgezet van levensregel waren. GERRIT VAN VELSEN werd bovenal zijn hartvriend; beide waren gestadig bij elkander, wanneer zij zich gewoonlijk met lezen, Christelijke oefeningen en werken van weldadigheid bezig hielden. HARTIGVELDT trad ook als spreker op; doch tot het doen van redevoeringen bezat hij geene bijzondere bekwaamheid, en in het redetwisten sloeg hij nu en dan tot hevigheid over, maar zonder wrok. Bovenal muntte hij uit in het bidden: niemand evenaarde hem in duidelijkheid, gepasten nadruk en hartelijke aandoening, en, waarop alles aankomt, zijn gedrag was overeenkomstig met hetgeen hij leerde. Uitermate sober voor zich zelven, was hij verpligtend jegens, en met eerbied bemind door zijne broeders, en inzonderheid vriendelijk omtrent allen; alleen was hij gestreng tegen menschen van eenen ergerlijken wandel. Zijne milddadigheid werd door verstand geregeld: hij zocht de ware armoede, zonder naar geloofsbegrip te zien, zelf op; verschafte werk aan gezonden; geneeskundige hulp, voedsel, deksel aan zieken, en boezemde hun godsdienstigen moed en troost in. Stierf een huisvader, hij was de eerste die de weduwe of weezen hielp; terwijl hij ijverige menschen, die met tegenspoeden worstelden, door renteloos voorschot van aanzienlijke sommen ondersteunde. Op deze wijze besteedde hij de ruime schatten, door zijne ouders nagelaten, en het had zich laten aanzien, dat hij zelf op zijnen ouden dag nog gebrek zoude geleden hebben, indien niet zijne moeder, door het vastmaken van een klein gedeelte van haar vermogen, daartegen gezorgd had. HARTIGVELDT stond bij alle goede burgers, alsmede bij de Regeerders zijner geboortestad in groote achting, omdat een ieder van zijnen opregten ernst en zelfverzaking volkomen overtuigd was. In den Herfst van het jaar 1668 overviel hem eene slepende koorts, die aan zijn verdienstelijk leven op den 20en October een einde maakte. Zijn sterfbed was aan zijn leven gelijk, en eene leerschool voor zijne vrienden. Hij was gereed om rekenschap te geven van de hem toevertrouwde talenten, waarmede hij zoo gewoekerd had; terwijl de overgeblevenen treurden, en ook dichters de tolken der algemeene droefheid waren.

HARTJESDAG. Alhoewel men in het onzekere is ten aanzien van den eigenlijken oorsprong dezer benaming, kent men nogtans het gebruik, hetwelk al van ouds, en nog heden ten dage, van dezen dag gemaakt wordt. Het was namelijk reeds van alonde tijden een voorregt der burgers van Haarlem, om het even van waar herkomstig, eenen geheelen dag in het jaar in de naburige duinen de vrije jagt te mogen uitoefenen. Deze dag, zijnde de eerste maandag na den Roomschen feestdag van *Maria's hemelvaart*, welke altoos invalt op den 15en Augustus, verkreeg door den tijd den naam van *Hartjesdag*, omdat, gelijk sommigen, onder anderen de stadbeschrijver AMPZING, gissen, in de nabuurschap van Haarlem van ouds ook *Herten* of *Harten* gevangen werden. Deze gissing is niet onaannemelijk, wanneer men in aanmerking neemt, dat 's lands Graven dikwijls in Haarlem hun verblijf hielden, en in de nabuurschap een lusthuis hadden, het bekende *Vogelenzang*; alsmede, dat het geboomte rondom de stad nog menigvuldiger dan tegenwoordig zal geweest zijn, welk alles het meer dan waarschijnlijk maakt, dat de veelal prachtig levende Hollandsche Graven in dit oord gelegenheid tot het jagtvermaak zullen gehad hebben. Alhoewel de vrijheid om te jagen niet is ingetrokken, wordt echter daarvan weinig of geen gebruik gemaakt, en is het tegenwoordig slechts een dag, welke meest door lieden van de mindere klasse met wandelen en andere vermaken wordt doorgebragt, en waarop de toevloed van menschen uit de naburige plaatsen, inzonderheid van Amsterdam, dikwijls zeer aanmerkelijk is.

HARTS (DE). Dit merkwaardig Noordelijk hoofdgebergte van Duitschland is een op zich zelven staand gebergte, dat van verscheidene lagere heuveltoppen omringd is; het grenst ten Noorden aan de Noord- en Oostzee, heeft eene uitgestrektheid van 27° 30', tot 29° 10' in de lengte, en van 50° 31' tot 51° 57' in de Noordelijke breedte, en loopt over het geheel van den voet af steil opwaarts. Dit gebergte, hetwelk 14 mijlen lang en van 4 tot 6 breed is, bestaat uit ettelijke duizend bergen en dalen, die als een doolhof door elkander slingeren, en ligt wel tusschen de Saale en Wezer, maar reikt niet van den eenen oever tot den anderen. De eigenlijke Hartsgebergten beginnen aan de Oostzijde in het Mansveldsche, loopen door het Anhalt-Bernburgsche, Halberstadt, Blankenburg, Brunswijk, Wolfenbuttel en Stubenhagen, waar zij ten Westen van de Brunswijksche stad Seesen eindigen. De oppervlakte van het gebergte bedraagt van 36 tot 40 vierkante mijlen, waarvan Hanover het grootste gedeelte bezit: ook Pruissen, Anhalt-Bernburg en Brunswijk bezitten er een gedeelte van. Men verdeelt den Harts in den Opper- en Neder-Harts, en wel in tweeërlei zin. De berglieden noemen de 7 bergsteden, het ambt Elbingrode, Lauterberg, de Koningshut, en die bij Gitselde den Opper-Harts, volgens welke verdeeling dan de Beneden-Harts alleen den Rammelenberg, benevens de daarbij gelegene hutten en

het zoutwerk te Harzburg bevat. In eenen ruimeren zin daarentegen scheidt de Broeken, de hoogste berg van den geheelen keten, de Harts in den Opper- en Neder-Harts. Hetgeen, namelijk, in het Westen van de Broeken ligt, heet de Opper-Harts, en maakt het hoogere, ertsrijkste gedeelte uit, dat ongeveer 23 vierkante mijlen groot is; hetgeen Oostwaarts van dezelve gelegen is, vormt den Neder-Harts, die het andere gedeelte in schoonheden der Natuur overtreft, en omtrent 13 vierkante mijlen groot is. Dat gedeelte van den Harts, hetwelk de Broeken en de naast daar aan liggende hoofdtakken van het gebergte bevat, bestaat alleen uit graniet; hierop volgen de bergen van den tweeden rang, wier karakteristieke kenteeken de Grauwacke is; aan den voet van dit Grauwack-gebergte, hetwelk voornamelijk eenen rijkdom aan erts bevat, vindt men rondom den Harts vlotbergen, die men onder den naam van den Voor-Harts begrijpt. Het klimaat van den Harts, inzonderheid van den Opper-Harts, is koud. Met het einde van Bloeimaand houdt de vorst eerst op, en reeds met het einde van Herfstmaand begint dezelve op nieuw met sneeuwvlagen, die tot in het begin van Lentemaand, bijna gestadig aanhouden, en die dikwijls onafgebroken 3 à 4 dagen voortduren. Het eigenlijke warme weder duurt naauwelijks 6 weken, en zelden smelt de sneeuw op de hoogste toppen voor Zomermaand. De oppervlakte van den Harts is over het geheel boschrijk; alleen in het Hanoversch gedeelte vindt men 286, 360 morgen houtgewas; op zijnen hoogsten top staat de pijnboom; op de lagere bergen vermengen zich verscheidene soorten van laag houtgewas met denneboomen; terwijl de vlotbergen met de schoonste eiken, beuken, berken, enz. bedekt zijn. Ook vindt men op het gebergte een' overvloed van wilde bessen, truffels en morilles, geneeskundige planten, alsmede inlandsche mossen en het schoonste grasgewas, hetgeen in den zomer aan een groot aantal runderen, schapen, geiten en paarden tot voeder verstrekt. De koornbouw op den Opper-Harts is van geen belang, en bepaalt zich op zijn hoogst tot haver; op den Neder-Harts drijft men reeds hier en daar den landbouw. In de bosschen vindt men veel wild; doch de voornaamste rijkdom van den Harts bestaat, behalve in het aanmerkelijke houtgewas, in het winnen van velerlei delfstoffen, als: een weinig goud uit den Rammelsberg, veel ijzer, lood, koper, zink, arsenicum, bruinsteen, vitriool, graniet, porphier, schiefer, marmer, albast, enz. Alleen het bedrag der Hanoversche bergwerken wordt jaarlijks op een millioen daalders geschat, waarvan echter weinig voor zuivere winst overschiet; en van hier, dat het grootste gedeelte der bewoners van den Harts van den bergbouw en smederijen leven. De steden op den Opper-Harts liggen open, hebben geene muren, en een eenvormig aanzien. In de gewone huizen is alleen het van 1 tot 3 voet hooge fundament, de haard en middelmuur van steen; maar al het overige van hout: ook de kerken zelfs zijn op gelijke wijze gebouwd. Onder de voornaamste merkwaardigheden van den Harts behooren, behalve de tot den bergbouw noodige, kunstvolle inrigtingen, de Broeken met zijn uitgebreid vergezigt, tegenwoordig op deszelfs top van eene herberg voorzien, welke 130 voet lang en van granietsteenen gebouwd is, en de Friederichs-höhe genoemd; voorts de Rosztrappe, het meest woeste gedeelte, en de schoonste partij van den Harts, bij het Halberstadsche dorp Thale; de verscheidene holen, als: het Baumans-, Biels-, Schwarzfelder-hol; het romantiesch Selkenthal, met den Mädchensprung en het Alexisbad; het woeste Okerthal, enz. Het *Taschenbuch für Reisende in den Harz*, van Gottschalk, waarvan reeds meer dan een druk verschenen is, is de beste wegwijzer voor hen, die dit gebergte willen bezoeken.

HARTSEN (Antoni), geboren te Amsterdam den 17 November 1719, en aldaar overleden den 12 Mei 1784, was een aanzienlijk koopman, die zijne uitspanning zocht in de beoefening der fraaije letteren en dichtkunst. Als lid van het dichtgenootschap: *Oefening beschaaft de Kunsten*, had hij de hand in de dichtmatige vertolking ten dienste des Amsterdamschen schouwburgs van *Olympia*, *Zannema*, *Zelmire*, den *Deugdzamen Galeiroeijer* en den *Graaf van Waltron*; vroeger had hij reeds tot hetzelfde einde zeer verdienstelijke vertalingen vervaardigd van den *Wedergevonden Zoon*, gedrukt 1759, 1761 en 1770, de *Moeder vertrouwde van hare Dochter*, 1762, *Mahomet* 1770, de *Vrouw naar de Waereld* 1777, en den *Adelijken Landman* 1779, die echter allen insgelijks door het voorzeide dichtgenootschap zijn uitgegeven, behalve nog een zeldzaam voorkomend stukje: *De Heer Cassander, of de uitwerking van de Liefde en het Koperrood*. Hartsen leverde ook eene zeer fraaije vertaling van P. Burman's Redevoering en Latijnsch dichtstuk, *Brederode*, bij de herinnering aan het tweede eeuwgetijde der overlevering van het smeekschrift der verbondene edelen aan de Hertogin van Parma, den 5 April 1566, uitgesproken in de Doorluchtige school te Amsterdam den 20 October 1766. De vertaling is volstrekt onberispelijk, doch op het dichtstuk zelve zou men de wonderspreukige aanmerking kunnen maken dat hetzelve al te dichterlijk is; Brederode, immers, die, als een wellevend hoveling, weinig, en gelijk Hooft zegt » met eerbiedenis" tegen de Landvoogdesse sprak, voert bij den Prof. eene taal als de Scyth tegen Alexander, bij Quintus Curtius.

HARTSINCK (Jan Jakob) was gesproten uit een aanzienlijk Amsterdamsch geslacht, waaronder geteld wordt Karel Hartsinck, eerste Raad en Directeur-Generaal van Neêrlands Indië. Zijn vader was Jan Kasper Hartsinck, en zijne moeder Susanna Cornelia Pels, hij werd den 14 October 1716 te Amsterdam geboren; in 1724, en dus reeds met zijn 8e jaar, werd hij klerk ter secretarie van het Edelmogend Collegie ter Admiraliteit te Amsterdam; vervolgens in 1743 Heemraad van de Watergraafsmeer; voorts in 1762 Charter- en Rekwestmeester van de Admiraliteit, President van de Hoofdparticipanten der W. I. Compagnie, mitsgaders Directeur van het Zeeuwsche genootschap der wetenschappen te Vlissingen, en eindelijk in 1774 Directeur van de Hollandsche maatschappij der wetenschappen te Haarlem: ook was hij Regent van het Oude Mannenhuis te Amsterdam, en dienvolgens ook van den schouwburg, in welke hoedanigheid hij, zoo door het zelfsbeärbeiden van tooneelstukken, als door het aanmoedigen van andere dichters, denzelven veel voordeel toebragt. Hij † den 28 October 1779. Hij was een man van aanzien, veel kunde en minzamen omgang. Twee malen was hij gehuwd, eerst met Geertruida Constantia Sweedenrijck, die insgelijks de poëzij beminde en beöefende, en welke hij den 23 Februarij 1742 door den dood verloor; zijne tweede echtgenoote was Anna Adriana Hasselaer, die hem overleefde. Hartsinck heeft den Amsterdamschen schouwburg verscheidene tooneelstukken geleverd, als: *De Minderjarige*, *De Hagenaar te Enkhuizen* en *De Deugdzame Armoede*, welke drie stukken hij met veel smaak en oordeel uit het Fransch overgenomen, en naar onze zeden, gebruiken en spreekwijzen ingerigt heeft; een ander oorspronkelijk stuk van hem: *De Edelmoedige Rijkdom*, werd na zijn' dood, in 1780, voor het eerst ten tooneele gevoerd. In openbaren druk heeft hij eene redevoering over de *Nederduitsche Welsprekendheid en Dichtkunde*, maar geene dichtstukken uitgegeven; zijne verzen in handschrift zijn meestal geestig luimig, en, hoezeer van geene hooge vlugt, moeten zij ongetwijfeld in zijnen tijd zeer behaagd hebben.

HARTSOEKER (Nicolaas) werd in 1656 te Gouda geboren, trok in 1678 met den vermaarden C. Huijgens naar Parijs, en besteedde aldaar (aangemoedigd door den beroemden Cassini) een gedeelte van zijnen tijd tot het vervaardigen van glazen voor verrekijkers; hij maakte onder anderen een glas, hetwelk 600 voet brandpunt had. In 1694 gaf hij eene *Proeve over de doorzigtkunde* in de Fransche taal in het licht. Met verscheidene aanzienlijke geleerden werd hij bekend, als met den vermaarden Malebranche en den markies de l'Hopital; hij gaf zich geheel aan de natuurkunde over, en wilde de wiskunde niet opvatten. Zijne *Beginsels der Natuurkunde* in 1696 uitgegeven hebbende, deed hij eene reis naar Holland, en vestigde zijn verblijf te Rotterdam, waar hij weldra hoorde, tot lid der koninklijke akademie te zijn aangenomen, welke eer hem ook bij de koninklijke societeit te Berlijn ten deel viel. Op aanprijzing der regering van Amsterdam heeft Hartsoeker onderwijs aan Czaar Peter I gegeven, waarvoor een klein *Observatorium* was opgerigt, dat het onderwijs zoo wel nuttig als aangenaam maakte. Door dit een en ander bij den Keurvorst van den Paltz bekend geworden, beriep deze hem tot honorair hoogleeraar, met den titel van eersten wiskunstenaar, aan de Hoogeschool te Heidelberg, waar hij eenen geruimen tijd naar zijnen zin leefde. Uit hoogachting voor dezen, meer dan gewone kundigheden bezittenden, Vorst, droeg hij zijne *Verhandelingen en Redevoeringen*, in 1707 en 1708 onder den titel van: *Conjectures Physiques* in het licht gegeven, aan hem op. Op zijne reis door Duitschland verzamelde hij nieuwe kundigheden, en geraakte in kennis met den Keurvorst van Hanover, naderhand Koning van Engeland, en diens verstandige gemalin. Hij heeft eenen brandspiegel vervaardigd van 3 voet middellijn, welke zoo zwaar was, dat twee mannen denzelven met moeite konden dragen. Toen de Keurvorst in 1716 gestorven was, bleef Hartsoeker bij zijne weduwe tot haren dood, wanneer hij te Utrecht ging wonen, en hier in 1722 zijne *Verzameling van verscheidene stukken, de Natuurkunde betreffende*, in het licht gaf, waarin hij tot elks verwondering het stelsel van den beroemden Newton en den vermaarden Mairan aantastte. Gedurende zijn verblijf aldaar heeft hij een meer volledig zamenstel van Natuurkunde gegeven als zijne overige werken bevatteden, waarna hij in zijn 70e jaar den 10 Dec. 1725 overleden is.

HARTZ (Ober- of Opper-), een deel van bovengemeld gebergte; behoort thans tot hetzelve, en ligt tusschen Brunswijk, Grübenhagen en Hildesheim, bevattende op 9½ □ mijl 22,500 inwoners. Een hoofdman met 3 berg- en 3 boschbeambten bestuurt hetzelve. Het bevat de rijke mijnen van Rammelsberg en van den in staal rijken Iberg, de zoutgroeven van Juliushall, enz. en levert goud en andere metalen, vitriool, zwavel, potasch, eenig zout, hout, enz. op, bedragende wel 28½ ton gouds, en leverende dus eene aanzienlijke winst op. =, (Communions unter of Beneden-) is het 2e deel van den Hartz, behoorende aan Hanover (voor $\frac{4}{7}$) en Brunswijk; het bestuur van beiden is te Goslar.

HARTZGERODE. Ambt in Anhalt-Bernburg met 3700 inwoners. De evenens genoemde hoofdstad is 1400 voeten boven de zee gelegen, heeft 4 voorsteden, het slot Ehrenberg, zilver- en ijzergroeven,

zwavel en vitriool werken en 1800 inwoners. De mijnen werden door Hertog Frederik verbeterd, waarom de inwoners eene obelisk van gegoten ijzer, 58 voet hoog, ter zijner eere oprigtten.

HARUTSCH, groote bergketen in het Noorden van Afrika op de grenzen van Fez en de woestijn. Volgens Horneman bestaat het uit kalksteen en bazalt, en is 7 dagreizen lang. De toppen zijn zeer hoog, doch onregelmatig. De reizigers moeten hier dikwijls achter elkander op wankelende steenen gaan. De witte Harutsch bestaat uit kalksteen, die zich door de menigte van schelpen en versteeningen van zeeprodukten, welke hier menigvuldig gevonden worden, onderscheidt. In eenen derden tak van den Harutsch wordt ook ijzer gevonden.

HARVEY (William). Een beroemd Engelsch geneesheer, en lijfarts van Karel I, die door zijne leer aangaande den omloop des bloeds, waartoe hem de vlijtige ontleding der dieren aanleiding gaf, zich hoogst verdienstelijk gemaakt heeft. Ofschoon hij al, volgens sommigen, de eerste ontdekker daarvan niet moge geweest zijn, komt hem echter de roem toe, van deze leer het eerst in een openlijk zamenhangend stelsel bewezen te hebben. In 1619 hield hij in het geneeskundig collegie te Londen, als hoogleeraar in de ontleedkunde, zijne eerste openbare voorlezingen over dit onderwerp en gaf zijn stelsel in 1628 in het licht, terwijl er in 1637 eene nieuwe uitgave van kwam. Later schreef hij nog *de Circulatione sanguinis*, te Rotterdam in 1649 gedrukt. Het oorspronkelijk handschrift zijner voorlezingen is thans in het Britsche museum. Zijne leer aangaande de voortteling van bewerktuigde ligchamen is ook allerbelangrijkst, waaromtrent zijn gevoelen was (zoo als tegenwoordig ook buiten allen twijfel gesteld wordt) dat alles wat leeft, uit eijeren outstaat. Hij schreef over dit onderwerp: *de Generatione animalium*, Lond. 1651, en *de ovo*. Zijne onderscheidene schriften zijn na zijnen dood, die in 1657 voorviel, in 1766 door Dr. Lawrence te Londen in 2 deelen in 4°. uitgegeven. Zijne schrijfwijze is edel en levendig; even zoo was zijn karakter. In zijne gezamenlijke werken is ook zijn leven beschreven.

HARVEY'S EILANDEN (*Ferroege Atoca*). Eenige laagliggende eilanden, ten Oosten der vriendelijke eilanden, werden door Cook in 1773 ontdekt. De inwoners zijn een onrustig diefachtig volk, donker bruin van kleur, met wilde ruwe trekken; zij eten voornamelijk kokosnoten, visch en schildpadden, daar zij de pisangs en broodboomen missen, en varkens, rundvee, noch honden hebben. De bewoners zeiden, dat zij den Koning van Watew onderworpen waren. Er was geene goede ankerplaats.

HARWICH, zeer goede Engelsche zeehaven en vlek in het gr. Essex, op een landpunt aan de monden der Orwell en Stour in de Noordzee, door de natuur versterkt. Van de landzijde wordt het door een fort, dat op eenen heuvel ligt, beschermd; op de Beacon-hill staat een vuurtoren. De stad is klein, maar zeer goed gebouwd, met eene kapel, geregtshof, stadhuis, tolhuis, fraaije markt, behalve de lagere scholen nog eene Latijnsche, eene groote en zekere zeehaven, welke gedeeltelijk door het fort Languard bestreken wordt, en 3800 inwoners, die aanzienlijke visscherij, scheepvaart, handel ter zee en ook scheepstimmerwerven hebben. Er is veel levendigheid door de paket- en stoombooten; ook zijn er goede zeebaden. Deze plaats zendt twee leden naar het parlement. =, vlek der Noord-Amerikaansche provincie Massachusetts, graafschap Barnstaple, met 2500 inwoners.

HASDRUBAL, een Karthager, schoonzoon van Hamilcar. Na den dood van Hamilcar in zijne plaats aangesteld zijnde, heeft hij Spanje 8 jaren bestuurd met eenen grooten lof van schranderheid en tot roem van Carthago. Hij is door een' barbaarschen slaaf, wiens meester hij gedood had, vermoord. De slaaf vervolgens gegrepen zijnde, geen berouw hebbende over hetgeen hij gedaan had, heeft onder de pijnigingen en folteringen altijd een lagchend gelaat vertoond. Anderen echter zeggen dat Hasdrubal op eene andere wijze gedood is. =, broeder van Hannibal, gedwongen zijnde door Scipio om Spanje te verlaten, toen hij zijnen broeder in Italië ter hulp zoude gaan, en hem door eenen brief de plaats, waar hij komen zoude, bepaald had, is hij, terwijl de brief onderschept was, in eene groote nederlaag, door Marcus Livius Salinator en Nero Claudius hij den Metaurus overwonnen, zijn hoofd met eene speer doorboord, en in het gezigt der Karthagers tot hunnen schrik rondgevoerd. =, zoon van Mago, met den bijnaam Calvus, bevelhebber der vloot door de Romeinen naar Sardinië gezonden zijnde, is hij gevangen. =, zoon van Gisgon, door Scipio, wien hij in het eerste beleg van Utica had afgeslagen, overwonnen. =, een Karthaagsch veldheer in den 3en Punischen oorlog, door Scipio Æmilianus overwonnen. Zijne vrouw, oproer gemaakt hebbende, nadat zij weinige dagen te voren van haren man niet erlangen kon om naar den overwinnaar over te loopen, heeft zich met hare zonen in het midden der vlammen van de stad geworpen. =, een ander, door Lucius Caecilius Metellus op Sicilië, niet ver van Palermo overwonnen, nadat hij in den strijd 130 olijfanten verloren had, 104 andere gevangen genomen zijnde, die vervolgens door geheel Italië werden rondgevoerd.

HASE (Theodorus von), Duitsch Godgeleerde, geboren te Bremen in 1682, onderwees het Hebreeuwsch en de Godgeleerdheid te Frankfort a. d. O. in 1712; 6 jaren later werd hij lid van de Koninklijke Maatschappij te Berlijn; vervolgens begaf hij zich naar Bremen en onderwees ook daar de Godgeleerdheid; hij † in 1731, onderscheidene geleerde verhandelingen nalatende, die in één deel in 8°. zijn uitgegeven. Hase heeft met Lampe gearbeid aan de *Biblioth. Histor. Philol. Theolog.*, zijnde een Tijdschrift.

HASECH (Antonie), was een priester in het bisdom Luik, beroemd door zijn lang leven; hij † namelijk eerst op zijn 125e jaar in 1626; hij had dezelve, zoo hij zeide, bereikt, door zich te onthouden van de 3 voornaamste oorzaken van den dood: *mulieres, ebrietas et iracundia* (de vrouwen, de dronkenschap en den toorn).

HASENCLEVER (Pieter), beroemd staatshuishoudkundig koopman, te Remscheid in 1716 geboren, doorkruiste sints zijne eerste jeugd Frankrijk, Saksen, Silezië, Polen en Rusland; woonde lang in het noorden van Europa, waar hij onderscheidene nijverheidsgestichten daarstelde, bezocht vervolgens Spanje en Portugal, en kwam te Aken terug. Zijne eigene zaken moetende gaan doen, zettede hij zich eerst te Cadix neder, en ging van daar naar Engeland en weder in 1750 naar Spanje terug. Vier jaren later werd hij door Frederik II van Pruissen geraadpleegd over een koophandeltraktaat met Spanje. Nadat hij in 1764 het burgerregt te Londen ontvangen had, verkreeg Hasenclever de goedkeuring der regering om in de Amerikaansche volkplantingen, ijzersmelterijen, smederijen, de teelt van hennep en het bereiden van potasch te gaan daarstellen. Zijne ten uitvoer gebragte ontwerpen gelukten boven alle verwachting; meer dan 200 werkplaatsen van allerhanden aard werden door hem opgerigt; maar door de schuld zijner medédeelhebbers werden de voordeelen al minder en minder, en eindelijk werd Hasenclever in hunnen val medegesleept; hij † in 1793. Hij heeft onderscheidene belangrijke verhandelingen over de Staatshuishoudkunde, de nijverheid en den koophandel van Noord-Amerika nagelaten. Zijn leven is in 1794 te Landshut in 8vo uitgegeven.

HASLAR, Engelsch zeehospitaal, hetwelk 2000 lijders bevatten kan.

HASLI of HASLITHAL, Zwitsersch dal in Bern, dat van het Briënzermeer, waar het alleen open is, van het N. W. en Z. O. langs de Aar opklimt, aan den voet van den 6,570 voet hoogen Grimselberg en den 8,680 voet hoogen Seidelhorn, 11 à 12 mijlen lang, van alle zijden door ijs en sneeuwbergen omringd, met vele zijdalen, waaruit beken naar de Aar stroomen. Het is om deszelfs natuurkundige zeldzaamheden merkwaardig, en bevat 6000 inwoners. Er is sterke veeteelt en een jaarlijksche uitvoer van 1000 cent. kaas, met hennep, koren, ooft en ijzer. Een in den zomer begaanbare weg loopt van hier over den Grimsel naar Walliserland.

HASSAN-BABA, Turksche stad met de moskee van Osman; eene beroemde bedevaartsplaats met 2,000 inwoners.

HASSAN-BASSA. Groot-Vizier van het Turksche rijk, in 1703 geboren, diende eerst onder de Algerijnsche zeemagt. Terwijl zijne kundigheden naijver opwekten, vormde er zich eene partij tegen hem, aan welker hoofd zich een bloedverwant van den Dey bevond. Zijn leven bedreigd ziende, nam hij de vlugt naar Spanje, waar Karel III hem wel ontving, en hem aan zijnen zoon Ferdinand IV, Koning van Napels, aanbeval. Uit die stad begaf hij zich naar Konstantinopel, maar het Regentschap van Algiers verzocht zijne uitlevering. De aandrang van den Napolitaanschen afgezant deed hem echter de vrijheid hergeven, en hij ging toen in dienst van den Sultan. De zachte en menschelijke behandeling welke hij steeds van de zijde der Christenen, gedurende zijne ballingschap, ondervonden had, hadden hem gunstige gevoelens jegens hen ingeboezemd, welke hij steeds gedurende zijn geheele leven behouden heeft. Zijn moed blonk uit in den beroemden slag van Tschesme, den 5 Julij 1770, waarin de Turksche vloot door de Russen verbrand werd. Vóór den slag stelde hij een laatste middel voor, namelijk van aan ieder Russisch schip een karreel te doen vasthechten, daar den brand in te steken en alzoo de beide schepen te gelijk in de lucht te doen springen. Al de kapiteins verwierpen dit voorstel. Hassan Bassa was de eenige die het ten uitvoer bragt, en zich redde. Vervolgens tot het hooge ambt van Groot-Admiraal of Kapitan-Bassa verheven, wist hij deze waardigheid eene lange reeks van jaren, te midden van een onstuimig hof, dat aan de grootste verwisselingen onderhevig was, te behouden. Hij kreeg steeds grooter en grooter roem door zijne krijgstogten in Syrië en vooral in Egypte, waar hij door eene groote gestrengheid de oproerlingen wist te onderwerpen. Na in 1775 de orde te Smyrna hersteld te hebben, nam hij de steden Jaffa en Acre in, waar den beruchten Daher, *sheik* van die stad, het hoofd werd afgehouwen. Hij doorliep een deel van Egypte en behaalde er eenen ontzettenden buit. Toen de Beys van Egypte oproerig geworden waren, zeilde Hassan-Bassa in de lente van 1786 van Konstantinopel; hij ontscheepte te Alexandrië, versloeg het leger der oproerlingen, joeg er een groot aantal van over de kling, en trok naar Kairo, waarvan hij zich meester maakte. Terwijl in 1788 de oorlog tusschen de Turken en Russen op nieuw uitbrak, werd hij tot Groot-Admiraal van de Zwarte zee benoemd, en tot Generalissimus van de troepen, die hij hem aan boord zouden dienen. Er hadden op den 18 en 28 Junij en

14 Julij weinig beslissende gevechten plaats. Maar terwijl de zee sedert de maand November met ijs bedekt was, en Oczakow zijne voornaamste verdediging verloren had, werd die vesting den 6 December ingenomen, zonder dat de Admiraal iets doen kon om zulks te beletten. Deze slechte uitslag deed hem zijn ontslag ontvangen; de Sultan echter, aan zijne dapperheid regt doende, benoemde hem tot Seraskier van Ismail. Hij bad in 1789 het bevel over eene legerafdeeling in Bessarabie, doch rigtte niets bijzonders uit. De Turken hadden gedurende dezen veldtogt van alle kanten ongelukken ondervonden. De Groot-vizier was door de vereenigde legers der Oostenrijkers en Russen bij Foksan geslagen, Orsowa geblokkeerd, Bender bad zich aan de Russen overgegeven. De Porte benoemde hem in dezen uitersten nood tot Groot-vizier, maar hij beantwoordde niet aan hare verwachting. Zijn leger was zamengesteld uit jonge soldaten, die aan in den krijg verharde soldaten geenen tegenstand konden bieden. HASSAN verviel in ongenade. Een kapidji bragt hem te Schoemla het bevel om het groot-zegel des rijks over te geven; bij weigerde het, en werd, 87 jaren oud, in Maart 1790 gedood.

HASSANKEELA, een der sterkste kasteelen van Armenië, op eenen hoogen berg, door ongeveer 4000 Turken en 1000 Armeniërs bewoond. Deszelfs minerale wateren zijn beroemd.

HASSELAAR (GESLACHT VAN). Vroeger een zeer beroemd vaderlandsch geslacht, van welks afstammelingen men thans niet veel verneemt. = (KENAU SIMONS), dochter van SIMON HASSELAAR, en Wed^e. van NANNING BORST, beide gesproten uit de aanzienlijkste huizen van Haarlem. Zij was van een deugdzaam en onbesproken gedrag, en omtrent 46 jaar oud, toen Haarlem door de Spanjaarden in 1573 belegerd werd, en zij hare roemwaardige heldhaftigheid aan den dag leide. Het omverschieten van de St. Janspoort gaf biertoe aanleiding, alsmede bet ondergraven der bolwerken, waardoor de stad gevaar liep van stormenderhand bemagtigd te zullen worden. De regering, dit willende verhoeden, besloot daartegen eenen aarden wal op te werpen, en eene gracht te delven, waartoe rijken en armen, jong en oud, ja zelfs kinderen en vrouwen, dadelijk handen aan het werk sloegen. Onder de laatste muntte onze KENAU HASSELAAR uit, welke door eene edele zucht gedreven om tot behoud der benaauwde stad mede te werken, dienzelfden geest aan verscheidene vrouwen wist in te boezemen, waardoor zij eerlang onder hare banier een aantal van ruim 300 vrouwen verzamelde, over welke zij als zoo vele Amazonen bet bevel voerde. Niet alleen boden zij tot gemelden arbeid de hand, maar, in haar gewoon vrouwelijk gewaad uitgedoscht, en met bus, spies en degen gewapend, verschenen zij ook op de wallen, van waar zij Don FREDERIK en de Spaansche benden groote afbreuk deden. Deze veldheer bewonderde de onversaagdheid dezer vrouwen, en stond verbaasd over de fierheid en het beleid van derzelver aanvoerster, waardoor hij reeds vele gevoelige nepen had moeten ondervinden, van spijt meenende te barsten. »Hoe," riepen zij elkander toe, »zijn de vrouwen hier »mannen geworden, of zullen wij ons door vrouwen laten kloppen?" KENAU genoot in zich zelve bet loon harer getrouwe diensten, hoewel de stad niet gered werd. Het volgende jaar begiftigden de Staten van Holland en Zeeland haar met het Waagmeesterschap, alsmede met de ontvangst van de nieuwe belasting op de turf te Arnemuiden. = (PIETER DIRKSZOON), was een zoon van KENAU's broeder, DIRK SIMONSZOON HASSELAAR. Hij gaf gedurende het beleg van Haarlem blijken van zijnen ijver. Geboren omstreeks 1555, was hij, gedurende gemeld beleg, bijkans 18 jaren oud. Zijne moeder was der Hervormde leer toegedaan. PIETER DIRKSZOON was vaandrig bij de burgerij en nam in die hoedanigheid deel aan menig gewaagd krijgsbedrijf. Met het vuurroer wist bij zijn doel immer zeer juist te treffen. Hij woonde bijkans op de stads wallen; daar bragt zijne moeder hem spijs, alsmede kruid en lood. Na eenen vergeefschen togt naar Spaarndam, Haarlem niet meer kunnende binnen komen, nam bij de wijk naar Leiden, en bragt van daar, al sluipende en zwemmende, brieven van het hoogste belang binnen Haarlem, na gezworen te hebben zich eerder te laten dooden, dan de in een looden koker geslotene brieven in 's vijands magt te laten vallen. Bij het overgaan der stad kwam HASSELAAR, nevens vele anderen, in 's vijands handen. De Spanjaarden namelijk, wel wetende, dat hij niet uit de stad was geweken, zochten hem ten huize zijner moeder, terwijl hij met zijne bloedverwanten aan tafel zat. Bij vergissing maakte men zich van zijnen broeder NIKOLAAS meester. De onversaagde Held, te groot van ziel om een' ander zijne plaats in den kerker, misschien op het schavot, te doen bekleeden, riep uit: *Zoo gij den vaandrig zoekt, laat dezen los; ik ben het.* Men bragt hem geboeid in de gevangenis. In hetzelfde jaar 1573 werd bij echter tegen eenige op de Zuiderzee gevangene Spanjaarden uitgewisseld. In 1595 woonde bij te Amsterdam en was daar een der eerste Medeoprigters van de naderhand zoo beroemd gewordene O. I. C. Hij was lid der Amsterdamsche regering en schijnt in 1615, wanneer hij het laatst als schepen voorkomt, overleden te zijn. Uit de Lijkrede van P. C. HOOFT op bem blijkt, dat hij een oom beeft gehad, die, in 1568, alleen omdat hij verzekerd had dat het waarheid was dat WILLEM I over de Maas was getrokken, gegeeseld is geworden. = (NIKOLAAS), zoon van PIETER DIRKSZOON, zoo even vermeld, was bekend onder den naam van *de Majoor* HASSELAAR en een man van uitstekenden moed, waardoor hij het plunder- en roofziek Amsterdamsch gemeen van zijnen tijd of tuchtigde of in toom bield. = (PIETER PIETERSZOON), in 1626 tot raad in de vroedschap van Amsterdam verkozen, was in 1638, toen MARIA DE MEDICIS die stad bezocht, Burgemeester. In 1650 vervulde hij een gezantschap bij Prins WILLEM II, die met eene plegtige bezending de Hollandsche steden rondreisde. Hij ontmoette den Prins te Gorinchem en er werd aan zijn verzoek, om niet naar Amsterdam te komen, gehoor gegeven. Hij is acht malen Burgemeester geweest. = (GERARD), zoon des vorigen, nam als vrijwilliger dienst op de vloot van DE RUITER, toen het vaderland in bangen nood verkeerde. Zijn voorbeeld werd gevolgd door KOENRAAD VAN HEEMSKERK en JOAN BERG. HASSELAAR had 40, HEEMSKERK 50 en BERG 8 matrozen geworven. Deze dienden onmiddellijk onder hunne bevelen. Zij hadden verschillende mutsen op en bevonden zich op verschillende schepen. In het gevecht van Soulsbaai sneuvelde HASSELAAR, doorschoten, den schoonen dood voor bet hem zoo dierbaar vaderland. De twee anderen keerden overwinnend terug. = (GERARD), Burgemeester en raad van Amsterdam, heeft in last gehad om een plan ter bevestiging van Naarden in te leveren. Hij was namelijk in krijgszaken zeer ervaren. Die bevestiging ging evenwel toen nog niet door. In 1669 tot Hoofdschout aangesteld, begon bij zich in het volgende jaar bijzonder op de verbetering van den waterstaat der stad toe te leggen. Door hem werd het plan uitgevoerd van het leggen van twee sluizen in den Binnen-Amstel, om door middel van dezelve bet IJwater uit den Buiten-Amstel te houden, en nadat men het de stad had rondgeleid, wederom in bet IJ te brengen. De groote en beroemde Amstelsluis was het werk van zijn overleg. In 1672 ontving bij door een noodlottig misverstand met eenen schildwacht over bet *woord*, eene wonde, waaraan hij in 1673 †. = (GERARD ARNOUD) was een Staatsman. In 1739 werd hij raad van Amsterdam. Toen in 1748 eene bijeenkomst van afgevaardigden der oorlogvoerende Mogendheden was belegd, met oogmerk om de loopende geschillen bij te leggen, viel, onder anderen, op den Heer HASSELAAR de keus, om van wege de provincie Holland als afgevaardigde te verschijnen op de vredehandeling te Aken, waar bij zich nog al onder zijne ambtgenooten deed gelden. Gedurende zijn verblijf te Aken had de buitengewone verandering der Regering in zijne geboortestad door den Stadhouder plaats, en werd hij, bij die gelegenheid, tot Burgemeester aangesteld. Men merkte op, dat terwijl er kennis der verandering aan de Gemeente werd gegeven, bij het noemen van de namen der 3 overige Burgemeesters, een algemeen *Hoezee* opging, doch dat de menigte zweeg, op het hooren aflezen van den naam van HASSELAAR, wien men namelijk den Prins minder genegen waande. Hij overleed na 1765 zonder kinderen.

HASSELFELDE, Brunsw. kreits, welke op 4¾ □ mijlen 5,000 inwoners bevat. De hoofdstad ligt op den Hartz aan de Hassel met 1,550 inwoners. Op den 6 en 7 Maart 1834 leed deze stad, die ter naauwernood van eenen vroegeren soortgelijken rampbekomen was, wederom door eenen verschrikkelijken brand. Van de 260 huizen zijn slechts ruim 20 staande gebleven, en hebben meer dan 1,200 menschen hunne gansche have verloren.

HASSELQUIST (FREDERIK), een der beroemdste Zweedsche Natuuronderzoekers, leerling van LINNEUS, had in 1722 Tawarnwalla, in Oost-Gothland, tot zijne geboorteplaats. Bij zijns vaders dood was bij hulpeloos en zonder middelen; doch verwierf zich vrienden, die zijne studiën bekostigden. Toen zijn kundige leermeester LINNEUS hem te kennen gaf, dat de Natuurlijke geschiedenis van Palestina op verre na nog niet zoo onderzocht was, als die der meeste landen van Azië, ontstond bij HASSELQUIST het vurigste verlangen om dat land te bezigtigen en te onderzoeken. Hij overwon alle zwarigheden die hem in den weg stonden; vertrok in 1749 te scheep naar Smirna, reisde van daar over Alexandrië en Rosette naar Cairo, onderzocht de pyramiden, de mumiën, bet rijzen van den Nijl, en verzamelde onderscheidene voortbrengsels der Natuur. In 1751 verliet hij laatstgenoemde stad, en reisde over Damiette en Jaffa naar Palestina, van waar bij van *Jeruzalem* de oevers der Jordaan, den berg Tabor, Jericho, Bethlehem, *Tyrus* en *Sidon* bezocht. Met onvermoeide vlijt deed hij nasporingen in alle rijken der Natuur, en bragt eene aanzienlijke verzameling van planten, delfstoffen, insekten, visschen, enz. in een woord uit alle deelen der natuurlijke historie bijeen: zelfs strekte zich zijn onderzoek tot Arabische handschriften, tot mumiën en munten uit. Op het oogenblik, dat hij te Smirna het oogmerk had, om naar Zweden terug te keeren, overviel hem eene ziekte, welke in 1752 hem in den bloei zijner jaren wegrukte. Zijne Natuurkundige verzamelingen werden naar Zweden gebragt, en uit zijne papieren werd in 1757 het werk: *Iter Palestinum*, rijk in de uitmuntendste aanmerkingen, in het licht gegeven. De geheele titel van dit werk luidt in het Nederduitsch: ***Reis in Palestina, met aanteekeningen en opmerkingen over de belangrijkste voorwerpen van natuurlijke historie***, enz. Stokholm, 8°.; een werk dat om deszelfs hooge waarde ook in het Engelsch en Fransch vertaald werd.

HASSELT (JOHAN COENRAAD VAN), werd op den 24 Junij 1789 te Doesburg geboren; zijn vader was Mr. BARTHOLD VAN HASSELT, laatst Vrederegter te Doesburg, en zijne moeder vrouwe BERNARDINA ANTONIA RASCH; zoodat hij van eene sedert lang bekende Geldersche familie afstamde, die in de Letterkundige Geschiedenis van ons vaderland beroemd is. Reeds vroeg vertoonde zich bij hem een vlugge en voortvarende geest, en eene heerschende neiging voor de beoefening der Natuurlijke Historie: het vangen van torren en vlinders, niet om er eenige wreedheid mede te bedrijven, maar alleen, om zich in derzelver schoonheid te verlustigen en hierdoor zijne kennis uit te breiden, was de meest geliefkoosde uitspanning zijner kindscheid, waarom hij geene moeite spaarde, om eenige voorwerpen magtig te worden, die hij nog niet bezat; zelfs zag men hem dikwijls uren lang onophoudelijk hetzelfde voorwerp zoo lang najagen, tot dat hij het in zijne magt had. Zoo vertoont zich reeds dikwijls in kinderen hun aanleg tot menschen; en welk een treffende wenk is dit niet voor ouders, om naauwkeurig, zelfs op de uitspanningen van hun kroost te letten, ten einde ook reeds daarin het begin en de ontwikkeling van het plan voor hun volgend leven op te merken. Intusschen betrad VAN HASSELT de Latijnsche scholen, en had die in 4 jaar met roem doorloopen; doch ging toen nog niet aanstonds naar de Akademie, maar zette nog in het ouderlijk huis, en wel met verdubbelden ijver, zijne studiën voort. Om aan zijne zucht voor de Natuurlijke historie te beter te kunnen voldoen, verkoos hij het geneeskundig vak, dewijl hij dit in de naauwste betrekking beschouwde met zijne geliefkoosde Natuurwetenschap. In Louwmaand 1816 werd hij in het album der Hoogeschool te Groningen, als student ingeteekend, en vond hier in KUHL eenen zijner beste en nuttigste akademievrienden, met wien hij gemeenzaam omging. Weldra beseffende, wat hij van dezen, die bij uitsluiting in de Natuurlijke Historie studeerde, konde leeren, bragt VAN HASSELT de uren, niet volstrekt tot zijne geneeskundige collegiën noodig, bij KUHL, die in het Museum woonde, met lezen over hun beider geliefkoosd vak, of met het bestuderen der aldaar voorhanden zijnde voorwerpen, of wel met het bereiden van nieuwe, door. Ook hier waren beide geschikt om elkander te leeren en te helpen. Toen KUHL te Groningen kwam, had hij meer voorwerpen van Natuurlijke Historie gezien dan VAN HASSELT, en had, vooral wat het inlandsche betreft, eene vrij naauwkeurige kennis van de meest gemeene, en insonderheid gewervelde, dieren; waartegen de laatstgenoemde, die een jaar vroeger student was geworden, en terstond Osteologie en Anatomie gehoord had, dus KUHL weder kon voorlichten in stukken, waarin deze toen nog geheel onbedreven was. In den zomer van 1817 besteedde VAN HASSELT een gedeelte der groote vacantie tot het schrijven zijner prijsverhandeling *over den zachten overgang in de klasse der zoogdieren*, op welke hem het accessit werd toegewezen; terwijl KUHL den eersten prijs behaalde, en het Natuur- en Scheikundig genootschap te Groningen, beider verdiensten in dit opzigt erkennende, aan hun op één en denzelfden dag het honorair lidmaatschap aanbood. In den daaropvolgenden winter deed VAN HASSELT met KUHL de meeste ontleedkundige waarnemingen, die vervolgens in hun gemeenschappelijk werk: *Beiträge zur vergleichende Anatomie*, zijn uitgegeven. In den zomer van 1818 besloot KUHL tot eene reis te voet door Duitschland, en verzocht VAN HASSELT tot zijn reisgenoot. Zij bezochten en beoefenden de voornaamste kabinetten van het Noordelijk Duitschland; reisden vervolgens door de Saksische Schweiz en over Jena naar Hanau, waar de vader van KUHL woonde; deden van daar nog eenen uitstap naar Heidelberg, en keerden, in kundigheden verrijkt, in Herfstmaand naar Groningen terug. In het volgend Akademisch jaar zette VAN HASSELT zijne geneeskundige studiën met ijver voort, en ondernam in Herfstmaand 1819, met zijne beide vrienden, KUHL en CREMERS, de reis naar Hanau, met oogmerk om Zwitserland te bezoeken; doch KUHL bleef in die stad bij zijnen vader. VAN HASSELT en CREMERS, hunne reis vervolgende, wandelden naar Darmstad, Heidelberg en Carlsruhe, voorts door het Schwartswald naar Schafhausen, waar zij het eerst den voet zetteden op Zwitserschen grond, en in dezen vrijstaat meest de kleine Duitsche kantons niet alleen bezochten, maar ook hier geen punt voorbijgingen, dat van een Natuur- of Geschiedkundig belang was. Hierop keerden zij uit Zwitserland naar Straatsburg terug, waar zij hunnen vriend KUHL weder ontmoetten, met wien zij nu eene reis naar Parijs ondernamen. VAN HASSELT verdeelde hier zijnen tijd zoodanig, dat hij voor een gedeelte met KUHL in het Museum van Natuurlijke Historie werkte, en zijnen overigen tijd met CREMERS op de geneeskundige collegien en in de hospitalen doorbragt. In het laatst van Sprokkelmaand 1820 keerde hij naar Groningen terug, om zijne bevorens opgestelde inwijdings-verhandeling te doen drukken, en werd, na derzelver verdediging, op den 13 Mei van dat jaar tot Doctor in de geneeskunde bevorderd, nadat hij intusschen door Zijne Majesteit, onzen geëerbiedigden Koning, op zeer eervolle en voordeelige voorwaarden, bij besluit van den 2 dier maand, benoemd was, om met zijn' vriend KUHL de Nederlandsche bezittingen in de Oost-Indiën te bereizen, met het bepaalde doel, om de wetenschappelijke kennis van de voortbrengselen der Natuur in die landen uit te breiden. Op den 11 Julij 1820 zeilden VAN HASSELT en KUHL uit Texel, vergezeld van den schilder KEULTJES en den ontleedkundige VAN RAALTE, en namen de reis naar Java aan; gedurende hunnen geheelen scheepstogt de zeedieren waarnemende, die zij konden magtig worden. Inzonderheid was hun oponthoud op het eiland Madera en aan de Kaap voor hen zeer belangrijk. In het laatst van Wintermaand 1820 kwam VAN HASSELT met zijn reisgezelschap ter reede van Batavia, van waar zij weldra naar Buitenzorg (*) vertrokken, waar de Gouverneur-Generaal van Neêrlands Indië, de Baron VAN DER CAPELLEN, hun toestond te wonen. Zij besteedden de eerste maanden van hun verblijf op Java, om zich vooreerst bekend te maken met hetgeen de Hoogleeraar REINWARDT gedaan had, en vervolgens de omstreken van Buitenzorg, vooral de hooge bergen in de nabijheid (de Sallak en Pangerango, ook de blaauwe berg genoemd) te bezoeken, waar de Natuur zeer rijk is in voortbrengsels van de Natuurlijke Historie. Ten gevolge van een dezer gevaarlijke togten had VAN HASSELT het ongeluk, op den 14 van Herfstmaand 1821, zijnen vriend KUHL, en twee dagen later zijnen teekenaar KEULTJES te verliezen, ook binnen 2 maanden nog bovendien berigt te ontvangen van den dood van zijnen vriend CREMERS. Hij vond nu in deze omstandigheid vertroosting in de hartelijke deelneming van den Gouverneur-Generaal, die hem bij zich in huis nam, en sloeg dadelijk handen aan het werk, om den rijken buit in orde te brengen, dien zij op hunne togten naar den Pangerango hadden opgedaan, en vooral, om het Herbarium te rangschikken. Hierop, met de komst van den regentijd, had VAN HASSELT het plan om zich naar Batavia te begeven, ten einde aldaar met gemak de zeeprodukten te verzamelen, en hetgeen nieuw was te doen teekenen, doch naauwelijks was hij daar aangekomen, of hem, en zijnen eenig overgebleven reisgenoot, den Heer VAN RAALTE, overviel eene zware ziekte, waarvan echter beiden langzamerhand weder herstelden. Dan, niettegenstaande al deze ongelukken, werd zijne verzameling van zeeprodukten dagelijks rijker: reeds waren verscheidene nieuwe soorten van visschen in teekening gebragt, en nieuwe soorten van schaaldieren hadden reeds zijne verzameling verrijkt; terwijl toen reeds van zeer vele visschen skeletten gemaakt, en 115 soorten van deze zeedieren voor dezelve bestemd waren. In het begin van Augustus 1822 vertrok VAN HASSELT met den Hr. VAN RAALTE naar de binnenlanden van Bantam, de meest woeste en onbewoonde streken van Java, die nog nimmer te voren door eenigen natuuronderzoeker bezocht waren; het was van daar, dat hij in eenige opvolgende, zeer belangrijke, brieven, allen in den *Letterbode* geplaatst, een algemeen berigt gegeven heeft van zijne talrijke ontdekkingen in de klasse der amphibien, der visschen en der weekdieren. In het slot van zijnen laatsten wetenschappelijken brief beloofde hij, om in eenen volgenden zijne ontdekkingen in verscheidene geslachten van Polypen, Actiniën en Radiariën te zullen mededeelen; doch op deze zelfde reis door het Bantamsche overviel hem op den 29 van Oogstmaand op eens eene zware ongesteldheid (*diarrhée*), welke hem zoodanig aantastte, dat hij het raadzaam vond om dadelijk naar Buitenzorg te vertrekken, alwaar hij, na eene zeer moeijelijke en dikwijls hoogstgevaarlijke reis, onder geleide van den schilder BICK, aan wiens trouwe zorg hij voornamelijk zijn leven te danken had, in den namiddag van den 6 van Herfstmaand aankwam, en den 8 in den morgenstond zeer zacht ontsliep. Hij werd bijgezet in hetzelfde graf, dat ook het stoffelijk overschot van zijnen vriend bevat. =, Arrondissement, provincie Limburg, dat in de 6 kantons Beringen, Hasselt, Herk, Looz, Peer en St. Trond of St. Truijen, ruim 74,000 inwoners bevat. =, hoofdstad van voornoemd arrondissement, eene zindelijke en nette plaats aan den Demer, die haar in twee deelen scheidt, is voornamelijk merkwaardig door de luisterrijke overwinning, hier door den Prins van Oranje in Augustus 1831 aan het hoofd van het Hollandsche leger op de Belgen behaald, welke er overhaast al vlugtende uittrokken en genoegzaam alle bagagie, ammunitie, enz. achterlieten, waarvan de onzen gebruik maakten. Zij bevat 6,350 inwoners, welke linnen, kant en chicorei maken, vele branderijen en zeepziederijen hebben, en ook tabak en meekrap bouwen. De omtrek werd voorheen door de Saliërs bewoond. Na 1831 is het veel versterkt geworden. =, stadje in Overijssel, kwart. Vollenhoven, aan het Zwarte Water, met eene fraaije Hervormde kerk, welke een schoon orgel heeft, eene nette Roomsche kerk, een veel verfraaid raadhuis, inundatiesluis, welke midden in de stad ligt en tot schutting van het vaarwater der Dedemsche vaart dient; ook van de Avereester veenen en de kolonie Ommerschans, door de maatschappij van weldadigheid sedert 1820 aangelegd. De stad bevat met de jurisdictie 1200 inwoners, welker getal steeds vermeerdert, en die van de veeren op Zwol en Kampen, en vooral van dat op Amsterdam, den doortogt van buitenlandsche werklieden, mattenmakerijen en handel in hout, benevens de voor eenige jaren aangebouwde kalkbranderijen leven. De stapelplaats der Avereester veenturf is ook hier.

(*) Buitenzorg, de residentie van den Gouverneur-Generaal, ligt 12 uur zuidwaarts van Batavia, in een allervruchtbaarst oord, in de nabijheid van de twee voornaamste bergen van Java, in den tekst genoemd.

HASTINGS (FRANS RANDON, Markgraaf VAN), in 1754 geboren, is bekend onder den naam van LORD MOIRA. Hij trad het eerst in de krijgsdienst in Amerika onder W. CLINTON, diende in de oorlogen op het Europesche vaste land, en vervulde achtereenvolgens de rangen van Opperbevelhebber in Schotland, Opperbestuurder der artillerie en Konstapel van den Tower te Londen. Hij werd tot ridder der orde van den Kouseband en grootkruis van die van Bath benoemd. Hij vervulde daarna gedurende verscheidene jaren de waardigheid van Gouverneur-generaal van Engelsch Indië, en bragt er zeer veel toe tot de magt van Engeland in dat rijk, zoo wel door de gevolgen van den oorlog van Népaul als door de regtvaardigheid en menschelijkheid zijner regering. Hij mishaagde evenwel aan de Oost-Indische Compagnie, zond zijn ontslag in, keerde naar Engeland terug, alwaar hij zich volkomen vrijpleitte van de verwijtingen die men hem ten laste legde, en tot Gouverneur van Malta benoemd werd. Hij overleed den 26 November 1826, en werd in het kasteel van Malta begraven. = (WARREN) was Gouverneur van de Engelsche O. I. bezittingen; in 1774 was hij door Lord NORTH reeds tot dit ambt aangesteld. Hij bekleedde dien post onder moeijelijke omstandigheden, en vergrootte en bevestigde de magt der compagnie ten koste der Aziatische vorsten, hetwelk echter niet zonder onderdrukking en onregtvaardigheid geschieden konde. In 1782 werd Lord NORTH met zijne partij uit het ministerie verdrongen, en nu poogden zijne tegenstrevers om ook zijnen aanhang den voet te ligten. HASTINGS was een der eersten die teruggeroepen werden, en het oogenblik zijner komst in Engeland was het begin van onoverzienbare moeijelijkheden, waarin hij gewikkeld werd. De beste redenaars der oppositie-partij FOX, BURKE, SHERIDAN en anderen bevonden zich onder zijne aanklagers, en werkten met kracht van welsprekendheid ten zijnen nadeele. Hij werd beschuldigd van in O. I. als tiran gehandeld, en onmatige geldsommen afgeperst te hebben, waardoor hij den ondergang van vele Indiaansche vorsten bevorderd, en zonder eenigen schroom, roof en onderdrukking van allerlei aard uitgeoefend had. In Februarij 1786 bragt BURKE zijne aanklagt tegen HASTINGS bij het lagerhuis in en werd daarmede in Mei des volgenden jaars naar het hoogerhuis verwezen, wanneer de beklaagde alleen, door eene aanzienlijke som gelds tot eene waarborg aan te bieden, en het stellen van eenige voldoende borgen, den kerker ontging. Het hoogerhuis konde met deze omslagtige zaak, uit hoofde van de korte duurzaamheid van deszelfs zittingen, niet gereed komen; verscheidene punten van aanklagt vorderden eene naauwkeurige kennis der Indische zaken, en men was zelfs genoodzaakt om sommige personen uit O. I. te ontbieden, ten einde tegen den aangeklaagden als getuigen gehoord te worden, terwijl zijne beschuldigers zoo breedvoerig in hunne redevoeringen waren, dat tot enkele dikwijls verscheidene dagen vereischt werden. Deze omstandigheden vertraagden de zaak zoo aanmerkelijk dat den 15 April 1794 bij het hoogerhuis de 120e zitting reeds plaats had, zonder de zaak ten einde te kunnen brengen. Het publiek had zich intusschen reeds bijna eenparig voor HASTINGS verklaard, en de terugkomst van Lord CORNWALLIS uit O. I. bevorderde dit pleitgeding eenigermate. Deze alles grondig onderzocht hebbende, pleitte geheel tot zijn voordeel, en deed inzonderheid opmerken, dat hij de O. I. eenigen tijd voor Engeland behouden had. Lord THURLOW deed eindelijk de zaken in 1795 eindigen, door den voorslag te doen, dat ieder medelid van het Hoogerhuis zoude worden opgeroepen en volgens zijn geweten HASTINGS voor schuldig of vrij zoude verklaren, zoo dat hij den 13 April 1795 bij meerderheid van alle punten werd vrij gesproken, en alleen de betaling der kosten, welke reeds 71,080 p.st. bedroegen, betalen moest. HASTINGS welke gedurende dezen regtshandel op het platte land gewoond had, en zijne verdediging aan pleitbezorgers had overgelaten, werd door eenige aanzienlijke geschenken der O. I. Maatschappij schadeloos gesteld, en behield des Konings gunst. =, Engelsch vlek, graafschap Sussex, met zeebaden, schoone wandelingen en 3900 inwoners, beroemd wegens de landing van WILLEM DEN VEROVERAAR. =, graafschap in Noord-Amerika, Gouvern. N. York.

HASWEL, Arabische zeestad, landschap Hadramant, ten W. van kaap Fartach, met uitvoer van wierook en andere Arabische voortbrengselen.

HATERIUS (Q.), een sierlijk volksredenaar, uit eene Senatoren familie. = (AGRIPPA), een Senator, onder TIBERIUS, gehaat omdat hij verzwakt door den slaap of wellustig waken zijnde, en hoewel den wreeden vorst wegens deszelfs luiheid, niet vreezende, zich voorbereidde tot verderving der beroemdste mannen te midden van bordeelen en andere ontuchtigheden. = (ANTONINUS) verteerde zijne voorouderlijke schatten door weelde; NERO echter liet hem een jaarlijksch geld toereiken.

HATHUIZERKANAAL, trekvaart in Oost-Vriesland, bij het Timlerveen, waarlangs jaarlijks 20 à 25,000 lasten turf vervoerd worden.

HATSCHERIF noemt men een bevelschrift, hetwelk onmiddellijk van den Turkschen Sultan komt, en door hem eigenhandig, gewoonlijk met de woorden, „mijn bevel moet naar zijnen vorm en inhoud volbragt worden," geteekend is; wordende deze woorden door vergulde letters of op eenige andere wijze, gekenmerkt: zulk een bevel is onherroepelijk.

HATTEM, Stadje in Gelderland aan de grenzen van Overijssel. De tijd van deszelfs stichting is zoo wel als de naams-oorsprong verloren geraakt. Men vindt er 2100 inwoners, welke vooral van aardappelenteelt, verderen akkerbouw en veeteelt bestaan. Er zijn 3 poorten, eene vrij goede Hervormde kerk, oud raadhuis (waarop nog de ring van de Wassenaarskooi, eene oude Romeinsche *boei* of stok en oude steenen doopvont), instituut van opvoeding, hoofdwacht (waaronder de stads waag,) en 2 liefdadige gestichten voor oude lieden. In den schoonen omtrek vindt men het aloude Meulen- of Molenkate, de heuvels Rijzen en Godsberg en voor de stad, langs den IJssel, eene gemeene weide voor de burgerij, Homoet of Hoenweerd genaamd. H. W. DAENDELS werd hier geboren.

HATTEMISTEN, In de laatste helft der XVIII eeuw een godsdienstige aanhang in Nederland, aldus genaamd naar zekeren PONTIAAN VAN HATTEM, Leeraar te Philipsland in Zeeland. De dwalingen welke dezen man en zijnen volgelingen te last werden gelegd, schijnen haren oorsprong verschuldigd te zijn aan hunne verknochtheid aan eenige leerstellingen van den vermaarden BENEDICTUS DE SPINOSA, alsmede aan het dringen op de gevolgen, welke, volgens sommigen, uit de leer der Hervormden, aangaande Gods eeuwige en onveranderlijke besluiten kunnen worden afgeleid. Dit schijnt hen vervoerd te hebben tot het aannemen van een onverbiddelijk Noodlot en volstrekte noodzakelijkheid aller dingen. Volgens deze gronden zouden ze niet slechts de verdorvenheid der Menschelijke natuur en het wezenlijk onderscheid tusschen zedelijk Goed en Kwaad ontkend, maar ook beweerd hebben dat de menschen onder geene verpligting liggen, om hun hart te zuiveren of werkdadige pogingen aan te wenden, om hunnen wil en neigingen te buigen tot vlijtige gehoorzaamheid aan Gods geboden. De godsdienst zou, volgens hen, niet bestaan in *doen*, maar in *lijden*, en de geheele wet van CHRISTUS tot dit eene gebod kunnen gebragt worden, dat wij met eene geduldige gelijkmoedigheid alles moeten verdragen, hetgeen ons van Gods wege overkomt, en dat onze pogingen rusteloos daar heen moeten strekken, om, onder allerlei lotgevallen, eene onveranderlijke bedaardheid des gemoeds te behouden. — Om zijne dwaalleeringen werd VAN HATTEM de predikstoel ontzegd; bij begeerde evenwel als een voorstander van het leerstelsel der Hervormden aangemerkt te worden. Hij heeft eene *Verhandeling over den Heidelbergschen Katechismus* geschreven.

HATTERAS, merkwaardigste maar gevaarlijkste Kaap van Noord-Amerika, welke zich zeer ver in zee uitstrekt, en tot op 6 mijlen afstands banken voor zich heeft. De helft van het jaar heerschen hier dagelijks stormen en onweders, terwijl de brandingen zeer sterk zijn.

HATTIAH, Oost-Indisch eiland, provincie Bengalen, in den mond van de Ganges, bijna 3 mijlen lang en 2 breed, is laag en wordt soms door de Megna overstroomd; anders is het vruchtbaar in koren, dat benevens eenig zout wordt uitgevoerd.

HAUBOLD (CHRISTIAAN GOTTLIEB), gewoon Hoogleeraar in de Regten, werd in 1766 te Draschen geboren, en kwam reeds vroeg met zijn' vader naar Leipzig, bij gelegenheid, dat deze in 1711 aldaar als gewoon Hoogleeraar in de Natuurkunde beroepen werd. In het jaar 1781 bezocht hij hier de Akademie, waar hem uitmuntende leeraren in het vak der Geschiedenis, oude Letteren en Regtsgeleerdheid te beurt vielen. Hij verdedigde zijn eerst geschrift, *de differentiis inter testamentum nullum et inofficiosum*, in Wintermaand 1781, onder voorzitting van Professor WINCKLER, en schreef, nadat hij de Doctorale waardigheid verkregen had, ten einde zich als privaat-docent te doen aannemen, zijne *Exercitatio de Legibus majestatis populi Romani latis ante legem Juliam*, welke hij den laatsten van Herstm. 1786 verdedigde. Nog in hetzelfde jaar begon hij zijne voorlezingen over de geschiedenis van het Romeinsche Regt, waarmede naderhand andere lessen over de 12 tafelen, het *Edictum perpetuum*, *Goji Institutiones* enz. werden verbonden. Sedert het begin dezer eeuw was ook bijzonder het Vaderlandsche of Saksische Regt een onderwerp zijner lessen; terwijl hij steeds in onderscheidene voorlezingen, Instituten, Pandecten en Geschiedenis of Oudheden des Romeinschen Regts voordroeg. HAUBOLD was een der eersten, die de meer grondige kritische en geschiedkundige behandeling van hetzelve, welke vooral door HUGO werd opgewekt, toejuichte en voorstond. Aan dezen, zoowel als aan den voortreffelijken VON SAVIGNY, door vriendschap verbonden, was hij dikwijls, door zijne grondige taalkennis, welke hij door aanhoudend lezen der Ouden had verkregen, een vaste steun der zich meer en meer verbreidende nieuwe Regtsschool. Zoo zeer HAUBOLD als geleerde en Akademisch leeraar uitmuntte, zoo zeer hadden zijne voortreffelijke hoedanigheden van verstand en hart hem ook de achting en liefde van allen doen verwerven, die hem kenden. Hij † op den 24 van Lentem. des jaars 1824. Onder zijne talrijke schriften, door den Hoogleeraar OTTO, in zijnen *Nekrolog des Herrn* HAUBOLD, Leipz. 1824, op 57 opgegeven, bevinden zich vele belangrijke verhandelingen over bijzondere Regtsonderwerpen; doch het meest zijn buiten 'slands bekend, zijne

Institutiones Juris Romani privati, historico-dogmaticae, Lips. 1824, waarvan eene *novae editionis prodromus* in 1831 is uitgegeven, en *Doctrinae Pandect. lineamenta*, 1820, om van onderscheidene kleinere schriften hier niet te spreken.

HAUG (JOHAN CHRIST. FRIEDRICH), zoon van den Hoogleeraar MATTH. HAUG te Stuttgard, was konink!. Wurtembergsch Hofraad en Opper-Bibliothekaris bij de koninkl. groote Bibliotheek. Hij werd geboren te Nieder-Stotzingen in Wurtemberg, en met zijne vier broeders op de Akademie te Stuttgard opgevoed, waar hij met SCHILLER, WÄCHTER, CUVIER, VON NORMANN e. a. in vriendschappelijke betrekkingen kwam. Hij had in de regten gestudeerd, en werd Geheimschrijver bij het Kabinet van den Hertog KAREL. Vijf en dertig jaren lang bekleedde hij, onder vijf opvolgende Regenten, dezen belangrijken post, en verwierf door zijn karakter en zijne onvermoeide werkzaamheden de algemeene achting en het vertrouwen van zijnen Vorst. In weerwil van dezen uitgebreiden werkkring, leefde hij, met zijne vrienden MATTHISSON, VOSS, JACOBI, CONTZ en WEISSER, zoo veel mogelijk, voor de dichtkunst, en liet in 1790 Puntdichten, in 1805 Epigrammen en Mengeldichten, in 1826 Keur van Gedichten in 2 deelen en vele Poëtische Almanakken drukken. In de reeks zijner nagelatene werken vindt men Oden, Idyllen, Romancen, Balladen, Verhalen, Geschiedenissen, Parabels, Puntdichten, enz. Hij †, in het 68e jaar zijns ouderdoms, den 30 Januarij 1829 te Stuttgard. = (MR. LODEWIJK FREDERIK CHRISTIAAN), zijn broeder, overleed den 20 April 1834 te Delft in den ouderdom van ruim 61 jaren. Hij had aan de voormalige Artillerie- en Genie-school aldaar, het Hoogleeraarambt in de Geschied-, Aardrijkskunde en fraaije Letteren bekleed, en onder LODEWIJK NAPOLEON reeds eenen dergelijken post bij de toen bestaande Militaire school te Honsholredijk waargenomen. Zijne verdiensten bij Wetenschappen en Letteren, ook de Nederduitsche, schoon hij een Duitscher van geboorte en opvoeding was, deden hem achtervolgens het Lidmaatschap verwerven van de Hollandsche Maatschappij der wetenschappen te Haarlem, van het Provinciaal Utrechtsch Genootschap en van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden. Als Schrijver maakte hij zich, behalve door onderscheidene belangrijke bijdragen tot In- en Buitenlandsche tijdschriften, en daaronder vroeger tot den *Letterbode*, bekend door zijne *Brieven uit Amsterdam over het Nationaal Tooneel en de Nederlandsche Letterkunde*, 1805; door zijne *Beschouwing over den oorsprong der Duitsche Schouwspelen en Schouwspeldichters*, 1806; door zijn werk getiteld: *De Dertigjarige Oorlog*, 2 deelen, 1826; en door zijne *Inleiding tot de Algemeene Geschiedenis*, die eenen tweeden druk mogt beleven. Buitendien gaf hij nog in het licht eene Redevoering *over het nut en het gewigt der Geschiedenis*, en eene Verhandeling *over den geest en de zeden der middeleeuwen*. Aan zoo veel bekwaamheid paarde hij eenen bij vreemdelingen zeldzamen ijver ter bevordering onzer Letterkunde, en aan werkzaamheid en kunde aangename manieren en goede zeden, die hem als mensch, zoowel als geleerde, bemind en geacht maakten.

HAUKAL (IBN), beroemd Arabisch reiziger, geboren te Bagdad, begon zijne togten omstreeks het jaar 940; doorkruiste Arabië, de oost-kusten van Afrika, Syrië, Mesopotamië en Perzië. Zijne beschrijving van *Irak* is door den Heer UIJLENBROEK te Leiden uitgegeven. Verder is zijn werk in het Perzisch vertaald, en daaruit in het Engelsch door den Majoor OUSELEY, onder den titel van *Aardrijkskunde van het Oosten van* IBN-HAUKAL (Londen 1800), één deel 4°.

HAULTIN (JAN BAPTIST), Oudheidkundige, in 1580 te Parijs geboren, en in 1640 †, had zich bijzonder op de studie der penningen toegelegd. Men heeft van hem: *Fig. et empreintes des monnoies de France*. Paris 1619 4°. J. B. ATTINI, *numismata non antea antiquariis edita*. Parijs 1640, in fol. zeer zeldzaam, en nog een mede zeldzaam werk over de Geschiedenis der Romeinsche Keizers van J. CAESAR tot aan POSTUMUS, uitgegeven te Parijs in 1641 en 1645.

HAUSER (KASPER). Op den 28 Mei 1828 werd een jong man in de straten van Neurenberg ronddwalende gevonden. Zijn onnoozel voorkomen, zijn gemis van oplettendheid voor de voorwerpen buiten hem, zijne volharding om op alle hem gedaan wordende vragen niet anders dan door eenige niet zamenhangende en kwalijk uitgesprokene woorden te antwoorden, dit alles deed onderstellen, dat het een zinnelooze, of dwaas, of bedrieger was. Een brief, welken hij in de hand hield, bevattede alleenlijk twee regels, meldende dat hij in het jaar 1812, den ongenoemden, zich zelven als landbouwer aangevenden, schrijver van dit geschrift ten laste was gelaten. Men bragt dezen jongman het eerst in het policiebureau, en onderzocht hem daar zeer oplettend. Niet dan ten uiterste averegts bediende hij zich van zijne vingers en handen; zijne voeten, die, even als zijne handen, klein en van eenen fraaijen vorm waren, vertoonden geen het minste spoor van eenig schoeisel; de huid der voetzool was even zacht als die van de muis der hand. Zijn gang was eene hortende, stootende, geheel en al onregelmatige beweging; hij trad langzaam voort enz. enz. Deels uit de gezegden dezes jongmans zelven, nadat hij had leeren spreken, deels uit de zamenvoeging en onderlinge vergelijking van onderscheidene waarnemingen en onderzoekingen, werd opgemaakt dat hij van zijne eerste kindschheid af in eene enge en donkere kamer was opgesloten geweest, dat hij er altijd in dezelfde houding was gebleven, zonder ooit een menschelijk aangezigt gezien te hebben. Elken morgen vond hij zijnen voorraad van water en brood, voor den dag, nabij hem staan. Men schijnt van tijd tot tijd opium in zijn water gemengd te hebben, en na den langdurigen slaap, in welken dit middel hem deed vervallen, vond hij zijne kleeding veranderd en zijne nagels gesneden. Duizende gissingen zijn er over de afkomst van dit jongmensch gemaakt, die daarna zorgvuldig verpleegd, opgekweekt en onderwezen is geworden; doch helaas! eene tot dus verre verborgene hand leide het steeds op zijn aardsche leven toe. Gelukkig dat men hem, zoo veel zijne weinig ontwikkelde vermogens toelieten, voor een eenwig en beter leven had kunnen voorbereiden. Na den zomer van 1829 had HAUSER groote vorderingen in zijne opvoeding gemaakt: nu begon hij alle zijne opmerkingen op het papier te stellen. In een letterkundig opzigt was zijn geschrift een armoedig voortbrengsel, maar, als een ongemeen merkwaardig werk, ging hetzelve van hand tot hand voort, en werd van hetzelve veel gesproken. Het is waarschijnlijk dat de beulen zijner kindschheid daarvan kennis bekwamen, en er door ontrust werden; althans den 29 October 1829 werd op zijne persoon eene poging tot moord gepleegd. Het geregtelijk onderzoek, destijds ingesteld, leverde geene de minste uitkomst op. De Hoogleeraar FEUERBACH te Ansbach, gaf in 1832 een werk over HAUSER uit. In den namiddag van den 14 December 1833 werd HAUSER andermaal verraderlijk aangevallen en deerlijk gewond, met dat gevolg dat hij den 17 daaraanvolgende overleed. Voor hem, die het slagtoffer was van ontaarde en gruwelijke ouders of betrekkingen, werd toen het raadsel opgelost, aan hetwelk de Voorzienigheid zijn treurig aanzijn verbonden had. In 1834 werd er een eenvondige steen op zijn graf geplaatst, met het opschrift: *Hic jacet Casparus Hauser, aenigma sui temporis. Ignota nativitas, occulta mors*. 1833; d. i. Hier ligt KASPER HAUSER, het raadsel van zijnen tijd. Zijne geboorte is onbekend. Zijn dood geheimzinnig. 1833.

HAUSRUCK, kreits of viertel in Oostenrijk, boven de Ens eenen driehoek vormende. Dezelve heeft op 16¾ □ mijl 77,000 inwoners en vele heuvelen en bergen, waar tusschen vruchtbare dalen liggen, welke door de Donau en Traun bespoeld worden. De hoofdpl. is Wels.

HAUSSA of HAOESSA, staat in Nigritië, onder eenen Sultan, welke dien van Boernoe cijnsbaar is. De hoofdstad is eveneens genoemd.

HAUSSTEIN, groote uit den Donau opstekende rots met eenen toren, waartegen het water opbruist en den bekenden draaikolk voortbrengt.

HAUTAIN (PHILIPS DE ZOETE, Heer VAN), een der eerste onderteekenaars van het verbondschrift der edelen, in 1565 aan de Hertogin van Parma, de Landvoogdes, ter hand gesteld, verdient daarenboven bij de nakomelingschap in het geheugen te blijven, uit hoofde van zijnen stouten en gelukkig geslaagden toeleg op het kasteel van Antwerpen. De Prins van Oranje namelijk, had sedert eenigen tijd, volk verzameld in het land van Tholen, onder den Heer VAN HAUTAIN, hetwelk thans, op schrijven van dezulken binnen Antwerpen, met welke zijne Hoogheid in verstandhouding was, derwaarts moest gezonden worden. Maar het aantal schepen, waarmede men dien togt moest ondernemen, en die men bij de hand had, was zeer gering, en zou door de Antwerpenaars ligt kunnen geweerd worden. Zonder krijgslist, begreep HAUTAIN dat hij bezwaarlijk in zijn oogmerk slagen zou. Hierom beleide hij het in dier voege, dat hij met veel vertooning, door het ophalen van eene menigte vlaggen en wimpels, de schepen een voorkomen van meerdere grootte en zwaarte deed hebben, dan zij met der daad bezaten. Tegen het vallen van den avond de stad genaderd, gelukte het hem dezelve te overrompelen. Als verlosser der stad werd hij statiglijk ingehaald en met eene gouden keten beschonken. In 1585 was hij in Antwerpen in krijgsbewind, ten tijde dat de Hertog van Parma de stad zwaar benaauwde, hetgeen aan HAUTAIN het leven kostte, als die bij eenen aanval tegen de sterke verschansingen van PARMA, op den 25 Mei 1585 eenen aanval doende en teruggeslagen wordende, met bijkans 1400 der Staatschen omkwam. Hij sprong in volle wapenrusting van eenen dijk en smoorde ongelukkig in den modder. = (WILLEM DE ZOETE gezegd), bekleedde gedurende het beetste van den Spaanschen oorlog de waardigheid van Luitenant-Admiraal van Zeeland. In 1605 werd hij, op het gerucht dat 1200 Spanjaarden over zee uit Lissabon herwaarts gezonden werden, met eene vloot tegen de Spaanschen uitgezonden. HAUTAIN tastte ze dapper aan, en ware hij door de Engelschen niet meer gehinderd dan geholpen geworden, hij zou al de Spanjaarden afgemaakt hebben, waarvan de helft zich nog in Engeland borg. In 1606 zond men hem, als Luitenant-Admiraal over 24 schepen naar Spanje, met last om de te huis komende Spaansche W. I. vloot te onderscheppen, en aan de schepen, welke in Portugal, tot hun vertrek naar O. I. gereed lagen, het uitloopen te beletten. Dit laatste gelukte beter dan het eerste. Door gebrek aan leeftogt moest hij spoediger dan hij gewenscht had, reeds in den voorzomer, naar het vaderland terugkeeren. In het najaar van 1606 werd hij weder uitgezonden, wanneer onder zijne bevelen stond de Onder-Admiraal

Reinier Klaaszoon, die na twee dagen strijdens geene uitkomst ziende, zich met 60 man in de lucht deed vliegen. In 1625 werd Hautain tegen Rochelle tot hulp van Lodewijk XIV uitgezonden, doch de bemoeijingen der predikanten veroorzaakten dat hij weldra terug werd geroepen. Hautain schijnt niet lang daarna te zijn †.

HAUTE-LICE. Een behangsel, bestaande in een kunstig weefsel of borduursel van wol, zijde, goud- of zilverdraad, of van deze stoffen door elkander, allerlei soorten van voorwerpen afmalende.

HAUTE-LISSE is eene soort van kunstig weefsel, waaruit men niet alleen horizontaal, maar ook in eenen boog kan schieten, en bommen in de vestingen en legers werpen. Tot dat einde heeft hetzelve eene kamer, even als een mortier, maar eenen langeren loop, die echter korter dan bij de kamerstukken, en omtrent 5 kaliber lang is. Men kan er kogels van 30 pond, benevens kartetsen en granaten uit werpen.

HAUTRELIEF. In tegenoverstelling van *basrelief*, geheel verheven of hoog werk. Zie verder Basrelief.

HAUWITZER. Een stuk grof geschut, betwelk, even als een mortier, van eene kamer voorzien is, doch eenen langeren loop dan dit heeft. Deszelfs loop is echter korter dan die van een kamerstuk. Zij dienen om zoowel horizontaal, als in eenen boog, bommen, granaten of kartetsen te werpen.

HAUY (de Abt), een der beroemdste Fransche Natuurkundigen van zijnen tijd, lid van de koninklijke maatschappij der wetenschappen en Hoogleeraar in de delfstofkunde bij het Museum der Natuurlijke Historie, was reeds lid van de oude Akademie der wetenschappen, vervolgens van het Instituut en Oud-hoogleeraar der Parijsche Universiteit. Behalve talrijke bijdragen tot het *Journal de l'Histoire Naturelle*, de *Annales de Chimie*, het *Journal de Physique*, de *Annales du Museum d'Histoire Naturelle*, het *Magasin Encyclopédique*, het *Journal des Mines*, alsmede verhandelingen, bij onderscheidene geleerde genootschappen uitgegeven, heeft hij ook een aantal werken afzonderlijk doen drukken. Daaronder telt men: *Essai d'une théorie sur la structure des Cristaux*, 1784; *de la structure considérée comme caractère distinctif des mineraux*, 1793; *Exposition abrégée de la théorie de la structure des Cristaux*, 1793; *Traité de la Minéralogie*, 1802, 4 vol., een klassiek werk in zijne soort en door geheel Europa geacht, waarvan het stelsel des schrijvers voornamelijk op de kristallisatie berust, volgens de theorien door Romé de Lille het eerst in zijne *Cristallographie* bekend gemaakt: voorts *Traité élémentaire de Physique* 1803, van welk bij uitstek gezocht werk in 1806 een tweede druk verscheen, die reeds voorlang is uitverkocht; *Tableau comparatif des résultats de Cristallographie et de l'Analyse chimique, relativement à la classification des mineraux*, en eindelijk een *Traité des pierres précieuses*, dat ten minste in 1817 als op de pers werd aangekondigd. Hauy † den 1 van Zomerm. 1822, den roem van een hoogst verdienstelijk geleerde in zijn vak nalatende.

HAVANNAH. Spaansch Kapitein-Generaalschap in Amerika, bevat thans alleen het eiland Cuba, hetwelk het moederland tot heden steeds getrouw is gebleven, niettegenstaande er vele pogingen zijn aangewend om het er af te scheuren. =, het W. gouvernement van het eiland Cuba. =, Spaansche stad en hoofdstad van het genoemd kapitein-generaalschap, ligt tegenover de Z. punt van Florida, en is eene aanzienlijke, sterke en regelmatig aangelegde stad, de zetel eens Bisschops, met eene voortreffelijke, ruime, haven voor meer dan 1000 schepen, en door batterijen bestreken wordende. De straten zijn regthoekig, goed geplaveid en 's nachts behoorlijk verlicht; een vierkant kasteel, groote magazijnen en scheepstimmerwerven, het tuighuis, de thesaurie, een groote schouwburg, eene tot stierengevechten ingerigte plaats, de hoofdkerk en verdere godsdienstige gebouwen zijn hier merkwaardig. Voorts vindt men er eene hoogeschool, verscheidene zieken- en armenhuizen, een collegie, seminarium, verscheidene kloosterscholen, een vaderlandsch genootschap voor den landbouw, fabrijken en kunsten en 38,000 inwoners, deels Europeanen, en deels Negers of Creolen, waaronder zeer rijken, welke echter, niettegenstaande hunnen grooten stoet, slechts steenen huizen van ééne verdieping bewonen (2000 in getal). Hier is het middelpunt van den grooten Spaanschen handel op Amerika en de hoofdzetel der zeevaart. Alle vroeger van Mexico naar Spanje gaande schepen kwamen hier aan, en was zij daardoor de stapelplaats van al het goud, zilver en edelgesteenten van Amerika. Er worden niet alleen koopvaardij- maar ook onderscheidene oorlogschepen aangebouwd, waarvoor hier een bijzonder departement van Marine bestaat, met eenen kommandant. De inwoners hebben eene heerlijke wandelplaats op de Almeida even buiten de stad, waar onderscheidene schansen zijn. Gedurende den tijd dat de Spaansche schepen hier liggen, is het aanhoudend kermis.

HAVANNAH-CIGAREN. Dat zij de meestgeliefde, en ook inderdaad de beste der Spaansch-Amerik. Cigaren zijn, is genoeg bekend. Men onderscheidt dezelve niettemin in beste en mindere kwaliteiten. De kostbare, heerlijke bladen van eene helder goudgele kleur, groeijen slechts in eenen kleinen omtrek van het eiland Cuba. Van deze uitgelezene soort werd in vroeger tijd eene sortering vervaardigd, die alleen voor den Koning van Spanje bestemd was. Een bepaald getal van deze Cigaren verdeelde de Koning als een geschenk onder zijne staatsbeambten. Gebeurde het nu, dat onder deze zich bevonden, die van dit geschenk geen gebruik maakten, zoo gaf dit oorzaak, dat deze kostbare Cigaren wel eens in vreemde handen overgingen, door welke zij alsdan, als zeldzame toevalligheid, altoos tot zeer hooge prijzen ten duurste betaald werden. In grootere menigte vindt men op het eiland Cuba de bruinere bladen, die veel sterker zijn en ook zeer groote liefhebbers vinden. In de Havannah neemt men niet anders dan uitgezochte en tot rijpheid gekomene bladen; deze worden regelmatig, en wel zoodanig, dat zij hunne natuurlijke kracht en geurigheid behouden, tot Cigaren gefabriceerd. Geheel anders is het met de Havannah-bladen, welke naar buiten 's lands verzonden worden; zij zijn van eene veel mindere soort, ook gaat door het veel nat maken en de vochtigheid het grootste gedeelte van hunne kracht en geurigen smaak verloren. Het voormalig Koninklijke Magazijn (Estaneo), alwaar de opgekochte bladen en de daaruit gefabriceerde Cigaren bewaard worden, is het prachtigste gebouw in de Havannah. Hier worden de Cigaren, hetzij op staanden voet verkocht, ook de uitvoer tegen betaling der tolregten veroorloofd, of zij komen in handen van de tolbedienden in Spanje, die dezelve los (al granel) en bij ponden verkoopen. Meestal geschiedt echter de verkoop in *Caxas* of kisten, die 2, 4 tot 8 ℔ inhouden. Er moet nog eene bijzonder groote en onvergelijkelijk schoone soort van Cigaren zijn, die niet dan met moeite alleen van Geestelijken in de Havannah te verkrijgen is. De oorzaak hiervan is, dat de planters aan de Geestelijken van hun kerspel, de allerschoonste bladen tot een geschenk geven, van welke zij vervolgens zelve de Cigaren vervaardigen. Het Monopolie en de verbindtenissen van dezen tak van handel, zoo als zij vroeger ten voordeele van de kroon van Spanje hebben bestaan, thans vervallen zijnde, is het van het meeste belang met de planters overeenkomsten te treffen, ten einde in de gelegenheid te geraken tot het bekomen van die kostbare en heerlijke Havannah-bladen van goudgele kleur, waarvan de gefabriceerde Cigaren voorheen alleen en uitsluitend voor den Koning van Spanje waren bestemd. Reeds trachten de Engelschen zich dezelve eigen te maken, en de tijd zal leeren in hoe verre zij hierin slagen zullen. Dit belette ons echter niet, ook van onze zijde daartoe pogingen te doen.

HAVART (Daniel), Amsterdammer, vervaardigde op de kust van Coromandel eene vertaling in verzen der treurdichten van Ovidius, die hij, in het vaderland teruggekeerd, te Utrecht in 1692 heeft in het licht gegeven, onder den titel van: P. Ovidii Nasonis, *Tristium Lib.* V. dat is: *De vijf boeken der Treurgezangen*, enz. Het werkje is een pendant der vertaling van Naso's Heldinnenbrieven van Jonas Cabeljau, getiteld: *Treurbrieven der blakende Vorstinnen*, en de behandeling is niet veel beter.

HAVEL, vischrijke Pruissische rivier, provincie Brandenburg, bij Arkersbagen in het Mecklenburgsche ontspringende, wordt boven Zehdewik bevaarbaar, en ontvangt de Spree, de Rhin en de Dossa, valt bij Quitzöbel in de Elbe. Zij heeft eenen geringen stroom, en vliet door verscheidene meren. De Oost- en West-Havellandsche kreitsen worden naar dezelve genoemd.

HAVELBERG, Pruissisch stadje, regtsdistrict Potsdam, op een eiland in de Havel, door 3 bruggen gemeenschap hebbende, heeft eene domkerk op eenen berg gebouwd, aan gene zijde der Havel, en 2,300 inwoners, welke handel in hout, scheepvaart en fabr. hebben.

HAVELLANDSCHE KREITS (Oost-), Pruissische kreits, provincie Brandenburg, heeft op 24¼ □ mijl, in 5 steden, 1 vlek en 67 dorpen, 56,700 inwoners. Over het algemeen is de grond zeer effen, behalve eene met hout bewassene hooge vlakte. De tusschen 1718 en 1735 drooggemaakte Havelbach ligt daarentegen veel lager. Het land wordt alleen door de Weiblitz doorstroomd, en door de Havel omringd. De voortbrengselen zijn: koren, boekweit, peulvruchten, hout, vlas, hop, een weinig wijn, veel rundvee, wild en visch. De hoofdplaats is Potsdam. = (West-), even eens gelegene kreits op ruim 25¼ □ mijl, 38,000 inwoners bevattende. Ten Z. en W. loopt de Havel, ten N. de Rhin, en de Havellandsche Luchgraben doorsnijdt den kreits (even als de bovengen.) die tevens eenige meren bevat. De landbouw en veeteelt zijn hoofdmiddelen van bestaan, alsmede eenige fabrijken in de steden; de grond is meerendeels zandig. De hoofdplaats is Brandenburg.

HAVENDIJK. Dijk langs eene zeehaven gelegen, welke als hoofddijk langs de zee eener zoodanige haven wordt aangemerkt.

HAVENHOOFD, HAVENBOL, de dam of het hoofd die aan het einde eener haven in zee uitsteekt.

HAVER (*Avena sativa*), is een gewas dat op alle gronden wassen wil, mits niet al te schraal; dezelve is zeer gevoelig voor ongunstig weder, doch herstelt zich echter spoedig. Zij kan op eenen akker na alle andere vruchten gezaaid worden, doch groeit bijzonder goed na klaver. Haver na tarwe, garst of rogge te zaaijen is een misslag; haver na haver is eene dwaasheid. Dit gewas vordert veel zorgvuldigheid ten opzigte van het zaadkoren, daar dit ligt muf wordt; zij eischt vooral goed zaad. April is de zaaitijd; ook later zelfs in Mei,

doch hoe later, hoe meer stroo. De haver kiemt langzaam; na het kiemen verlangt ze gunstig weder; zoo dit geen plaats vindt, verkrijgt men wel eens twee opgangen, hetgeen altijd zeer schadelijk is; men rekent het dan het best om zich naar het vroegst rijpe gedeelte te regelen en dat te maaijen, dewijl de eerste korrels van alle granen de beste zijn. De haver is eene der oudste, zoo niet de oudste korensoort der Noordsche volken, en dus ook van ons vaderland (Plinius. *Hist. Nat.* VIII. 144). De Vriesche haver is bij ons bijzonder geroemd en wordt voor de beste gehouden. Haver, op goede gronden gezaaid, levert bij ons doorgaans 16 à 20 voud op. In Engeland bouwt men veel haver, wegens de daar zoo menigvuldige paarden. In Schotland ook veel; men bakt er daar, even als in Zweden en Noorwegen, brood van. In Schotland onderscheidt men: 1e *witte* haver; deze geeft het witste meel en daarvan bakt men het brood; 2e *zwarte*, voor paarden en rundvee; 3e *bruine* voor do; men acht ze nog boven de vorige; 4e *blaauwe*; 5e *Vriesche*, ook aldaar zeer geroemd en van ons ontleend; 6e *Siberische* of *Tartaarsche*, wier korrel dun en klein is; alleen aanbevelingswaardig, omdat ze op schrale gronden voortwil; 7e *aardappelenhaver*, aldus genaamd, omdat ze, ruim 30 jaren geleden, op een stuk lands, waar aardappelen stonden, ontdekt werd. De kortheid en vooral de rondheid van korrel viel in het oog. De vinder kweekte de zaadjes eenige jaren zeer zorgvuldig; thans maakt ze eenen aanzienlijken tak van handel uit en is bij de Engelschen zeer gezocht. Zij brengt op de markten meer op dan de andere haver. De verhouding was in 1821 als 26:18. De Heer Aubelot heeft in 1823 in Frankrijk eene vergelijkende proef met 3 haversoorten op gelijk bereiden grond genomen; van iedere soort (Georgische-, aardappelen- en gewone haver) zaaide hij 12 liters.

De Georgische	gaf 89	liters en	woog	92 Ned. ℔.
» aardappelen	» 84	»	»	» 87 » »
» gewone	» 142	»	»	» 139 » »

Hierna heeft hij van elke der 3 soorten een liter laten malen.

De Georgische	gaf 8	oncen meel.
» aardappelen	» 7	» »
» gewone	» 6	» »

Maar als men den geheelen opbrengst in acht neemt, dan gaven de

89	liters Georgische haver	46	liters	meel.
84	» aardappelen	» 37	»	»
142	» gewone	» 54	»	»

In den opbrengst heeft dus de gewone haver, schoon op zich zelve ligter, den voorrang. De Georgische en aardappelen haver is ook moeijelijker fijn te malen, en heeft ook hierin de gewone den voorrang, dat de paarden ze beter vermalen. Verder zijn nog bekend: de *aveno orientalis*, de Hongaarsche, de Tartaarsche en de Egyptische haver; deze is zeer goed, maar moet goeden grond hebben; de *avena nuda* of naakte haver stoelt goed uit, doch verlangt mede eenen weeligen akker. Verder de *avena strigosa*, alleen daarom merkwaardig, omdat het de eenige vrucht is, die op koude, zandige en bergstreken gebouwd kan worden. Nog zijn er vele andere weinig belangrijke verscheidenheden, ontstaan door de verandering van klimaat, grond en andere omstandigheden. Op hooge bergen is zij veelal donker van kleur en wordt vroeg rijp; in koude landen behoeft zij minder warmte; brengt men deze in warmer landen, zoo gaan die eigenschappen langzaam verloren en neemt zij geheel andere eigenschappen aan. Het is gevaarlijk nieuwe haver aan paarden te voederen. Dit geeft aanleiding tot kwade spijsvertering, buikkramp en verdere, soms doodelijke, kwalen. Zoo lang de haver nog niet heeft uitgezweet is de korrel zacht; de paarden malen dezelve dan niet fijn; daardoor ontstaat gisting in de maag, welke verkeerd is. Men kan dit voorkomen, door de onuitgedorschte garven te mijden en door en koren en stroo te voeren. Door het stroo zijn de paarden genoodzaakt fijn te malen en kunnen dan de haver niet gulzig inslikken.

HAVERFORDWEST, stad in Wallis, graafschap Pembroke, de grootste en voornaamste in handel en bevolking van het graafschap, zoo dat zij als de hoofdstad wordt aangemerkt; aan den W. oever der Cleddan, met papiermolens, 3 kerken, eene groote korenmarkt, 6 beestenmarkten en 3100 inwoners.

HAVERKAMP (Siegbert). Deze beroemde Nederlandsche letterkundige werd in 1683 te Utrecht geboren. Na volbragte studiën werd hem de leerstoel der Grieksche taal aan de Hoogeschool te Leiden opgedragen, waarbij ook nog de geschiedenis der welsprekendheid gevoegd werd. Deze posten bekleedde hij met roem en leverde eene reeks van voortreffelijke schriften; hij † in 1742. Onder dezelve munten onder anderen uit, zijne uitgaven van *Apologeticus*, van *Tertullianus*, van *Lucretius*, de *Geschiedenis van Josephus*, *Eutropius*, *Orosius*, *Sallustius* en *Censorinus*, welke alle, uit hoofde van derzelver naauwkeurigheid van den tekst, en de bijgevoegde belangrijke verhandelingen, nog tegenwoordig veel waarde bezitten. Zijne *Sylloge scriptorum, qui de linguae Graecae vera et recta pronunciatione commentaria reliquerunt*, munt ook uit: dezelve werd van 1736 tot 1740, in 2 deelen te Leiden uitgegeven. Zijne deelneming aan de uitgave van de *Poetae latini rei venaticae*, van Bruce haalde hem zeer onverdiende aanvallen van P. Burman in zijne *Poetae latini minores* op den hals.

HAVERKAMP Wz. (Willem) was langen tijd in het bestuur van den Amsterdamschen Stads-schouwburg werkzaam, en tot zijnen dood toe adsisterend Commissaris bij dezelve. Hij arbeidde ook voor het tooneel, waarvan zijne treurspelen *Claudius Civilis*, *de Aanslag van Antwerpen* en *Elizabeth Woodeville* het meest bekend zijn en nog van tijd tot tijd op den Schouwburg worden opgevoerd. Hij † op zijne Hofstede Meerhuizen, den 29 September 1826, in den ouderdom van 73 jaren.

HAVRE-DE-GRACE, ook wel alleen *le Havre*. Fransch arrondissement Neder-Seine, heeft op ruim 16½ □ mijl in 9 kantons 128,600 inw. =, Fransche stad in voornoemd arrondissement, en van een kanton, aan den regteroever der Seine, welke hier, eene mijl breed zijnde, in zee uitloopt. Zij is goed gebouwd, met breede, nette straten, en heeft een kasteel, 2 poorten, 2 kerken, 1 quarantainehuis, 1 kamer en geregtshof van koophandel, 1 beurs, 1 school voor de zeevaart, 1 arsenaal voor de marine en ruim 20,000 inwoners, die suikerraff., aardewerkfabrijken, zeepziederijen, kantenfabrijken, bierbrouwerijen, papiermolens, touwbanen, ook voor de marine, en aanzienlijke scheepstimmerwerven hebben, en zich verder met vischvangst en zeehandel bezig houden. De haven is tusschen de stad en de citadel gelegen en kan 700 groote schepen bevatten, maar is niet volkomen zeker.

HAWK'S-BAY, Noord-Amerikaansche baai aan de kust van W. Florida, tusschen de eilanden Pelican en Dauphiné, met een kanaal van 11 à 12 voet water, goeden ankergrond op 4 vademen en veilige haven.

HAWKESBURY, een door van Couver ontdekt en dus genoemd eiland in een' der inhammen langs de N. W. kust van Amerika, is 11 mijlen lang en 4 breed. =, rivier in Nieuw-Holland, welke op de O. kust in de Brokenbaai valt. De aan den oever door de Britsche kolonisten gemaakte volkplantingen strekken zich verder dan 2 mijlen uit. De rivier is van 13 tot 40 mijlen, naar dat de wind is, voor schepen van 200 ton bevaarbaar. Soms rijst zij 70 à 80 voet boven deszelfs gewone hoogte, welke overstroomingen dikwijls veel schade aanrigten. Er bevindt zich eene bank in dezelve, waarbij zij de groote rivier ontvangt, en den naam van Nepean krijgt.

HAYE, klein eiland aan de N. O. zijde van Martinique. = (La), Fr. stadje aan de Creuse met 2 kerken en 1000 inwoners, is de geboorteplaats van Descartes. = (La H. du Puits), Fransch stadje met bijna 2000 inwoners. =, Arundels eiland in het graafschap Devon.

HAYNE (Friedrich Gottlob), Dr. in de wijsbegeerte, Hoogleeraar in de kruidkunde aan de Hoogeschool te Berlijn en medelid van vele geleerde binnen- en buitenlandsche genootschappen. Hij † te Berlijn den 18 April 1832 en was te Yitterbogk op den 18 Maart 1763 geboren, hij toonde reeds vroegtijdig eene beslissende overhelling tot de beoefening der kruidkunde, in welk vak hij, uit Willdenow's school voortgekomen, zich op zulk eene eigenaardige wijze heeft onderscheiden. Behalve door zijne gedachtenis doen zijne werken hem bij het publiek levendig blijven, die den naam van klassiek mogen dragen. De *Darstellung und Beschreibung der in der Arzneykunde gebräuchlichen Gewächse*, die sedert 1801 in het licht verscheen, bevat eenen waren schat van afbeeldingen, die niet alleen voor den Geneesheer en Apotheker, maar ook voor den kruidkundige onontbeerlijk zijn. In eene reeks van 30 jaren heeft hij in 12 bijna voleindigde boekdeelen in 4to, bestaande uit 576 koperen platen, de afbeeldingen van al de gewassen en daarbij behoorende ontledingen geleverd; welker volkomene waarde zij alleen op den regten prijs kunnen stellen, die Hayne's naauwkeurigheid in het werken, en zijne bekwaamheid in het teekenen, gelijk ook zijne zorgvuldigheid voor de kunstmatige uitvoering in het werk, gelegenheid hadden zelve waar te nemen. Hij gevoelde reeds vroeg, van hoe veel aanbelang het was de kleuren der natuur-voorwerpen door het penseel en zekere beschrijving terug te geven, en handelde dus daarover in een klein afzonderlijk geschrift: *de coloribus corporum naturalium*, Berolini 1814, waarin de 8 kleuren met derzelver verscheidenheden, naar de bestendigste en uitstekendste kleuren van bekende natuur-voorwerpen namen bekomen, en de verwantschap en vermenging derzelve, gelijk ook hare schakeringen en bijgevoegde tafelen zeer vernuftig en duidelijk voorgesteld zijn. Zich in alles gelijk te blijven in al wat hij leverde, was eene lofwaardige eigenschap van Hayne; dit deed hem bij de Plantenbeschrijvingen zich streng tot de keus van bepaalde uitdrukkingen bonden, die gedeeltelijk reeds door Linnaeus, Willdenow, enz. waren vastgesteld, maar deels in zijne door vele geklenrde afbeeldingen opgehelderde *termini botanici* (Berol. 1804—1812) en zelfs in de Artsenijgewassen hier en daar aanmerkelijk vermeerderd werden, zoodat zij thans zulk eene vaste en welgevormde kunstspraak vormen, als mogelijk is, en in geen ander rijk der natuur bestaat. Ook behoort zijne *Dendrologische Flora* (Berlijn 1822) nog vermeld te worden, welker bruikbaarheid door derzelver spoedige verspreiding onder de kweekers van houtgewassen werd bewezen. Behalve eene menigte oorspronkelijke opstellen, vooral van phytophysiologischen inhoud, die Hayne in Tijdschriften en tot Academische Verhandelingen bijdroeg, gaf hij ook reeds in het jaar 1794, gezamenlijk met Dreves, een *Botanisches Bilderbuch*, en later sedert 1819 met F. Guimpel en Fr. Otto

92 *

eene *Abbildung und Beschreibung der fremden in Deutschland ausdauernden Holzarten*, met opgave van derzelver cultuur uit. Voor het overige zal zijn naam bij leerlingen en vrienden, uit hoofde van zijn liefderijk en deelnemend karakter, lang in vereerende nagedachtenis blijven.

HAYNICHEN, dorp in het Saksische Ertzgebergte, 760 voet boven Wittenberg, met 2500 inwoners. Balduin vond hier den Hermetischen Phosphorus uit; C. F. Gellert is er in 1715 geboren.

HAYTI of St. Domingo. Het derde door C. Columbus ontdekte eiland in W. Indië, eerst *Espannola*, doch naderhand hier eene stad gesticht en naar zijnen vader *St. Domingo* genoemd hebbende, ging deze naam tot het geheele eiland over, welken het behouden heeft tot de Negers aan het hoofd van het bestuur kwamen, en den ouden oorspronkelijken naam van Hatti aan hetzelve teruggaven. Het ligt ten N. van de Caraïbische zee, ten O. van Jamaïca, ten W. van Portorico en ten Z. van Cuba, is 80 mijlen lang en 15 à 20 breed, met eenen omtrek van 300 mijlen. Op eene oppervlakte van 1390 □ m. vindt men 800,000 inwoners, meestal blanken, negers, vrije lieden van de kleur en andere van gemengde afkomst. Toen de negers in 1794 vrij verklaard waren, werd er een nieuwe regeringsvorm ingesteld en de blanken vermoord, waarna 2 Staten ontstonden, Christophe en Pethion tot opperhoofden hebbende, de 1e, die zich als Koning Hendrik I had laten kroonen, werd in 1818 even als Pethion vermoord, en beide zijn door den Gen. Boijer opgevolgd. Hatti wordt voor het rijkste en vruchtbaarste der Antillische eilanden gehouden, en door Wilton als een aardsch paradijs afgeschilderd. De luchtsgesteldheid is zeer heet, doch wordt door koele winden gematigd. Sommigen houden het land voor ongezond, doch dit is meest aan ongeregelde leefwijs toe te schrijven Op gezette tijden regent het er; dan zijn de nachten koud. Orkanen en aardbevingen zijn er niet zeldzaam. Het eiland is met bosschen bedekt, onder welke de Cibao en Banruco de voorn. zijn; zij loopen allen in hooge voorgebergten uit. De kusten zijn met klippen en eene menigte baaijen en havens omringd. Behalve deze zijn er ook veel voorname kapen en eilanden; van de laatste is Saôna het grootste, en het schiereiland Gouava. Het westelijk gedeelte is het minst bebouwd, echter liggen er in het O. ook nog zeer vele plaatsen woest, terwijl er door de binnenlandsche oorlogen vele bloeijende plantagien vernietigd waren. Voor de omwenteling telde men in het O. deel alleen 6000 koffij, 54 cacao, 3160 indigo, 800 katoen en 650 korenplantagien, meer dan 100 taffia stokerijen, 200 veefokkerijen en 80 kalkovens. Verder zijn de voortbrengselen: suiker, tabak, maïs en cassave, allerlei houtsoorten, oranje-appelen, citroenen, vijgen, jalappe, cassia, artisjokken, patatten, rijst, turksch koren, wijn, meloenen, ipecacuanha en andere kruiden; de schoonste bloemen, vele Europesche moeskruiden, enz.; vee, visch in overvloed, schildpadden, landkrabben, krokodillen, alle W. Ind. vogels, bijen, insekten, waaronder de lichtgevende cucuju, muskieten, enz.: voorts de meeste edele delfstoffen. De voorheen bloeijende handel is thans veel verminderd. In 1774 gingen er naar Frankrijk alleen 147½ millioen ℔ suiker, 185,000 ℔ indigo, 30 millioen ℔ koffij, enz.

HAZARDSPELEN, zijn zoodanige spelen met kaarten, dobbelsteenen of nummers, onverschillig welke namen zij dragen, welke niet met overleg en volgens een op algemeen bekende regels gegrond plan gespeeld worden, maar waarvan de uitkomst, en het gewenscht voordeel, alleen van toeval of geluk afhangt, en waarbij dit voordeel onevenredig, doch wiskunstig zeker altijd, aan de zijde van de bankhouders is, die uit soortgelijke spelen eene kostwinning maken. Dat zoodanige spelers, die altijd, behalve gelukzoekers en verkwisters, lieden uit den hoogen rang en laagsten stand aan hun snoer hebben, welke hunne speeltafels zelfs in de dorps- en gemeene herbergen houden, voor het Staats- en bijzonder eigendom veel gevaarlijker zijn dan straatroovers en dieven, zal door niemand van gezonde hersens worden tegengesproken. Het is dus de taak van ieder bestuur, de Hazardspelen met wortel en tak uit te roeijen, en daartoe niet alleen de noodige wetten vast te stellen, maar dezelve ook zonder aanzien van persoon met de uiterste gestrengheid te handhaven.

HAZELNOOT. De vrucht eener welbekende boom (*Corylus Avellana*, L.), van ongeveer 12 of 15 voeten hoogte, die in de bosschen van Europa menigvuldig aangetroffen wordt, waar zij zeer dikke hagen vormt. Zij bloeit in Januarij, Februarij en Maart, en op het eind van Julij en in Aug. zijn de vruchten rijp. De noot, die door de bolster omgeven is, bevat eene pit, van eenen zoeten, aangenamen smaak.

HAZELWORM (*Anguis fragilis*, L.). Deze addersoort, die door geheel Europa gevonden wordt, en ook in Gelderland, Overijssel, Drenthe enz. voorkomt, heeft eenen koperkleurigen rug en blaauwachtig zwarten buik, groeit tot omstreeks 15 duim lengte, en een halven duim dikte, leeft van insecten en aardwormen; verschuilt zich 's winters onder den grond en bevindt zich alsdan in eenen verstijfden toestand; zij is levendbarend. De staart is zoo broos, dat zij afbreekt, wanneer men het dier bij denzelven grijpt, en dit zich terugtrekt; van hier de Latijnsche naam *fragilis*, die broos beteekent.

HAZENLIP. Een aangeboren gebrek, waardoor de boven-, zeldzaam de onderlip in twee, of drie deelen is gescheiden, in welk laatste geval het middelste stuk los aan den neus hangt. Somwijlen strekt zich de spleet tot in de neusholte, de kaakbeenderen en het verhemelte uit. Wanneer de omliggende deelen rekbaar genoeg zijn, kan de opening in de lippen, door eene gepaste kunstbewerking gesloten worden. Eenige heelkundigen hebben ook de vereeniging van het gespletene verhemelte bewerkstelligd.

HAZIRAM, was bij de Syriërs de negende maand van het jaar.

HEBDOMAGENES, bijnaam van Apollo, dien de Delphiërs beweerden geboren te zijn op den zevenden dag der maand *Busion*. Het was juist op dien dag dat Apollo te Delphi kwam, *om als het ware zijn* feest te betalen, en zich in de gedaante eener *Priesteres overgaf, aan* een ieder die hem raadpleegde. Zijn naam komt van ἑβδομος, zevende en γενεσθαι geboren worden.

HEBE, dochter van Jupiter en Juno, of volgens anderen, alleen uit Juno, zonder vader, geboren, de godin der jeugd, welke Jupiter om hare schoonheid over zijne bekers stelde. Maar toen zij eens, Jupiter eenen beker toereikende, door onvoorzigtigheid gevallen zijnde, door de onwelvoegelijkheid en onbetamelijkheid van dien val, welke de aanliggenden lagchen deed, Jupiter verontwaardigde, heeft hij haar haar ambt doen nederleggen en Ganymedes in hare plaats gesteld. Juno hield haar bij zich in dienst, en droeg haar de zorg op om haren wagen te mennen. Hercules onder het getal Goden gebragt, huwde haar in den hemel, en had bij haar eene dochter Alexiara en eenen zoon Anicetus. Op het gebed van Hercules maakte zij Iolas weder jong. Zij had verscheidene tempels, onder anderen eenen bij de Philasiërs, die het regt van vrijplaats had. Zij wordt afgebeeld, omkranst met bloemen, en met eenen gouden schotel in de hand.

HEBER (Reginald), gereformeerd Bisschop van Calcutta, *in 1783* te Malpas geboren, graaf van Chester, studeerde aan de hoogeschool van Oxford met grooten roem, reisde in Duitschland, in de Krim en Rusland, verwierf verscheidene geestelijke waardigheden, *en werd* in 1823 tot Bisschop van Calcutta benoemd. *Hij † te Trichinopoli* den 3 April 1826. Men heeft na zijnen *dood een verslag* uitgegeven, hetwelk al 3 keeren herdrukt is, *van eene reis* die *hij* gedaan had om de geestelijke gestichten der verschillende gewesten van Indië te onderzoeken. Men heeft ook een boek met *Leerredenen*, *lofdichten* en *gedichten* van hem.

HEBRAÏSMUS is eene uitdrukking in eenige taal, meestal in eenige overzetting des Bijbels, of ook in het Grieksch des Nieuwen Verbonds, welke geheel naar het taaleigen of den geest der Hebreeuwsche taal is, en welke men dus eigenlijk in eene andere taal anders moest uitdrukken.

HEBREEUWEN, d. i. aankomelingen, vreemdelingen, worden de nakomelingen van Abraham genoemd, die 2000 jaar voor onze tijdrekening uit Mesopotamië, aan gene zijde van den Euphraat, naar Kanaän (Palestina) verhuisde. Zijne bezitting, zijn nomadisch herdersleven, en het gebruik der besnijdenis, waaraan Goddelijke beloften verbonden waren, gingen op zijnen zoon Izaäk en diens jongeren zoon Jakob (Israël) en deszelfs 12 zonen over. Jakob trok, bij gelegenheid van eenen hongersnood in Kanaän, met 70 kinderen, kleinkinderen en achter-kleinkinderen, naar Gosen in Egypte, werwaarts hem zijn zoon Joseph, toenmaals in magt en aanzien aan het Egyptische hof, geroepen had. Gedurende hun verblijf van 430 jaar in Egypte waren de Hebreeuwen van 70 zielen tot 3½ millioen toegenomen, waaronder 600,000 strijdbare mannen den uittogt van Mozes dekten, en tegen de hun vijandelijke Natiën, gedurende hunne 40 jaren reizens, moesten strijden. Onder de moeijelijkheden van dezen langen togt werden hunne krijgskrachten opgewekt; terwijl de strenge wetten, onder hunnen aanvoerder, in de onrustige gemoederen, geregeldheid en godsvrucht te weeg bragten. Toen nu de Hebreeuwen, eindelijk, 1500 jaar vóór Christus geboorte, *het land*, waar de gebeenten hunner voorvaderen rustten, onder Josua *bereikt* hadden, verdeelden zich de 12 stammen, te weten: de stammen der zonen van Jakob, Ruben, Simeon, Juda, Dan, Naphtali, Gad, Aser, Isaschar en Zebulon; de stammen der beide zonen van Joseph, Ephraim en Manasse, en de stam Benjamin in de onderscheidene provinciën, alwaar de landbouw den grondslag van hunne algemeene welvaart uitmaakte; terwijl de stam van Levi, *de derde zoon* van Jakob, zonder grondeigendom bleef, en *onder de overigen* in 48 steden, aan de Godsvereering gewijd, *verdeeld werd*; doch tot schadeloosstelling de Tiende van al den opbrengst der landerijen *verwierf*, en, even als de Priesterkaste in Egypte, eenen uitstekenden *stand* vormde, die in het theokratisch staatsbestuur der Hebreeuwen, door Mozes gevestigd, in den naam van Jehova, den onzigtbaren Koning, handelde, en het volk door de Priesterschap, door Mozes aan de familie van zijnen broeder Aäron overgedragen en tot dezelve bepaald, kerkelijk, regterlijk en burgerlijk regeerde. (*Men vergelijke het art.* Hoogepriester.) Gedurende de vier eeuwen, sedert hunnen intogt in Kanaän, tot 1100 jaar voor onze Christelijke tijdrekening, kenmerkten zich de Hebreeuwen door heldenmoed. Samuel, de laatste en grootste hunner Rigters (zoo noemde men hunne regenten en aanvoerders) gaf hun, op hunne onbedachtzame en rustelooze begeerte, den jongen, maar niet zeer verstandigen, Saul, tot Koning. De staat van zaken onderging daardoor in den aanvang weinig verandering; de Koning was zonder hofhouding, zonder eene vaste residentie en

naauwelijks meer dan een aanvoerder van het leger; en toen hij zich aan verscheidene misstappen schuldig maakte, en zich aan het bestuur van SAMUEL wilde onttrekken, zalfde deze eenen herdersknaap, eenen jongeling met vermogens van ligchaam en geest versierd, den zoon van ISAÏ, DAVID, tot Koning. (*zie aldaar.*) De roemrijke regering van dezen vorst was het bloeijendst tijdvak van den Hebreeuwschen staat; de oorspronkelijke, Heidensche inwoners werden verdrongen; de grenzen, door gelukkige veroveringen, ver naar Syrië en Idumea uitgebreid; Jeruzalem werd tot de residentieplaats gemaakt; Bouw- en Dichtkunst werden aangemoedigd; de godsdienst en godsvereering gevestigd; de zeden veredeld; de nijverheid bevorderd; het handelverkeer met de Pheniciërs en Arabieren aangeknoopt, ja zelfs de scheepvaart op de Middellandsche zee ondernomen. Deze bloei echter, zonk reeds onder de regering van zijnen zoon SALOMO, die, door zijne zucht voor pracht en weelde, de schatten zijns vaders verkwistte, en aan den wijdberoemden tempel besteedde; terwijl de zeden des volks bedorven werden, en hetzelve onder zware lasten zuchtte. Na den dood van SALOMO, 975 jaren vóór CHRISTUS, verviel het gebouw van magt en roem der Hebreeuwen; zijn zoon REHABEAM wist de gistende gemoederen niet te bevredigen; slechts de stammen van JUDA en BENJAMIN bleven hem getrouw, uit welke het koningrijk Juda ontstond; doch de overige 10 kozen de zijde van zijnen, meer geachten, broeder JEROBEAM, en vormden het koningrijk Israël; en alzoo werd het rijk verdeeld, zonder zich immer weder tot zijne vorige grootheid te verheffen. In Israël regeerde eene reeks van 19 Koningen uit onderscheidene geslachten, waarvan de meesten den troon beklommen door het vermoorden hunner voorgangers. Dit rijk, ofschoon sterker bevolkt en meer uitgebreid, dan dat van Juda, werd echter vroeger dan dit, de prooi van Assyrische veroveraars. SALMANASSAR nam Samaria, de hoofdstad van Israël, en vervoerde het onderdrukte volk, 723 jaar voor onze tijdrekening, naar de gebergten van Medië. Het rijk van Juda hield zich langer staande: onder de 20 Koningen uit het huis van DAVID, die hetzelve regeerden, onderscheidden zich JOZAPHAT, HISKIA en JOZIA, door uitstekendeu ijver voor de dienst van JEHOVA; de overige weken van de godsdienst en inrigtingen hunner vaderen min of meer af, en, niet in staat, om de magt van Egypte, Assyrië en Babylon het hoofd te bieden, werden zij, nu aan deze dan aan gene, cijnsbaar, tot dat eindelijk NEBUKADNEZAR, 588 jaren vóór onze tijdrekening, Jeruzalem veroverde, den tempel plunderde en verwoestte; den laatsten Koning ZEDEKIA van het gezigt beroofde, en met het volk, zoo velen de algemeene slagting ontkomen waren, gevangelijk naar Babylon voerde. Ofschoon door den invloed van eigen zinnelijkheid en vreemde onderdrukking dikwijls onder andere volken vermengd, bleven zij altijd trotsch op het denkbeeld van een uitverkoren volk van God te zijn; terwijl hunne hardnekkige, onuitwischbare individualiteit hen nu eens tot een voorwerp van vrees, dan eens van verachting en bespotting bij vreemde volken maakte. De naam van Hebreeuwen werd na de verdeeling des rijks, inzonderheid sedert de Babylonische gevangenis, door dien van Joden vervangen, onder welk artikel men dus hunne geschiedenis, in latere tijdperken kan vinden.

HEBRIDEN of WESTERSCHE EILANDEN, is een groep eilanden aan de W. kust van Schotland, in den Atlantischen Oceaan gelegen, en zich 60 mijlen in de lengte en van 3 tot 10 in de breedte uitstrekkende. Zij zijn 2 à 300 in getal, doch er worden slechts 86 door een 70,000 tal zielen bewoond; de overige zijn kale rotsen. Zie VAN WIJK, *Aardrijksk. Woordenb.* bl. 1234. De inwoners komen in zeden, gewoonten enz. veel met de Bergschotten overeen. Door de bergachtigheid zijn deze eilanden ongeschikt voor den korenbouw, op enkele uitzonderingen na. De lucht is er vochtig, en de winter kenmerkt zich door sterke regenvlagen. Men vindt er de meest grootsche natuurtooneelen. = (NIEUWE), groep eilanden in de Stille Zuidzee, welke in 1506 door QUIROS ontdekt werden, die dezelve eerst voor een zuidelijk vast land hield, doch BOUGAINVILLE ontdekte in 1768 dat het eilanden waren. Na onderscheidene naamverwisselingen, en een nader onderzoek van COOK, kregen zij den tegenwoordigen naam van dezen laatsten reiziger. Zij liggen ten zuiden van den Archipel van Santa Cruz en ten noorden van Nieuw Caledonië. De grond schijnt zeer vruchtbaar te zijn. Het plantenrijk levert eenen grooten overvloed en veel verscheidenheid op; de heuvels zijn met zwaar hout geheel bedekt, waaronder boomen van 150 voet hoog: behalve eenige vruchten vindt men er ook het suikerriet. De nieuwste reizigers vonden hier alleen ratten en varkens, anders geene viervoetige dieren. Voorts zijn er papegaaijen en schoon gekleurde duiven. Volgens COOK zouden de inwoners van sommige dezer eilanden mismaakte en afzigtelijke schepsels zijn, klein van gestalte, donkerkleurig en meestal kort en klein van gestalte. De vrouwen, die zich rood lieten beschilderen, waren minder afzigtelijk dan de mannen, en droegen eene soort van rok, doch de mannen liepen naakt; de vrouwen werden op vele plaatsen tot lastdieren gebruikt: beide seksen dragen armbanden, oorringen en verdere versierselen. Zij maken eene soort van matten en uit boomschors eene soort van grove stof, die veelal tot gordels gebezigd wordt. Zij zijn voorts in wapening en het maken van kano's verre beneden de andere Zuidzeeeilanders. Hun karakter is gastvrij en openhartig, ten minste jegens de Europeanen, hetwelk echter veel aan het ontzag, door hunne wapenen ingeboezemd, moet toegeschreven worden, want COOK was bijna het slagtoffer van hunne verraderij geworden.

HEBRON, dorp of Burg van Palestina, 10 mijlen ten Zuidwesten van Jeruzalem, voormaals eene aanzienlijke stad van de stam *Juda*, en bekend door de begraafplaats van de Aartsvaders ABRAHAM, IZAÄK en JACOB, welke men aldaar in de Grot, Machpela genaamd, aantoont, en voor welke de Turken bijna even zoo veel eerbied betoonen als de Christenen en de Joden. De eerste hebben de kerk, door *de Heilige Helena* aldaar gesticht, in eene Moskee veranderd. Hier bevindt zich de eenige glasfabrijk van Syrië.

HEBRUS. Eene rivier van Thracië, die goud aanbrengt, ontspringende in het Rhodopeische gebergte, en zich ontlastende in de Egeische zee. De fabelen verhalen ons dat in die rivier het hoofd van ORPHEUS geworpen is, toen het door de Cyconische vrouwen was afgehouwen. =, zoon van CASSANDER, die, na de vervolgers van DAMASIPPE, zijne schoonmoeder, te hebben teruggedreven, door zijne minnares werd beschuldigd, en, door zijnen vader vervolgd, zich in den Rhombus wierp, welke na zijnen dood den naam van Hebrus aannam. =, zoon van DOLICHAON, medgezel van ÆNEAS, door MEZENCIS gedood. =, een jongeling van LYPARA, die NEOBULE beminde. =, een man van Cyzicum, door POLLUX gedood.

HEBZUCHT. Naauw verwant met *gierigheid*, drukt echter eene eigenschap of een gebrek uit, dat van deze nog eenigzins verschilt; de gierige is wel altijd *hebzuchtig*, maar niet altijd is de hebzuchtige *gierig*. *Hebzucht* drukt de begeerte uit om veel te hebben of te bezitten, maar in een vrijgevig oogenblik geeft de hebzuchtige dikwerf veel weg; de gierigaard ontdoet zich zelden, ja soms zelfs niet in den uitersten nood, van hetgeen hij bezit.

HECABA. Danaide, echtgenoote van DRYAS.

HECALE. Eene oude, maar deugdzame vrouw, bij welke THESEUS gastvrijheid genoot toen hij ten oorlog trok tegen de Sarmaten; zij had eene gelofte aan JUPITER gedaan, indien hij als overwinnaar terugkeerde, maar † voor zijne terugkomst. THESEUS zegevierende beval dat deze offerhande zonde gedaan worden, en dat men daarbij grootte eer aan HECALE, tot dankbaarheid voor hare toegenegenheid, bewijzen zou. =. Dochter van MINOS en PASIPHAË.

HECAMEDE. Dochter van ARSINOUS, Koning van Tenedos, welke de Grieken, na het in bezit nemen van het eiland, NESTOR ten geschenke gaven.

HECATAEUS, een aanzienlijk Macedoniër, vriend van ALEXANDER, welken hij in het begin zijner regering uitkoos om ATTALUS in Azië te dooden. =, een ander Macedoniër, de krijgsdienst vijandig, op bevel van ALEXANDER door AMYNTAS uit zijn vaderland gevoerd. =, een Milesisch geschiedschrijver, ten tijde van DARIUS HYSTASPES, van wien nog eenige brokstukken overig zijn.

HECATE. Dochter van JUPITER en LATONA, zuster van APOLLO, dezelfde als DIANA en PROSERPINA. In het algemeen bijgenaamd, de *driehoofdige, drievormige* en *drievoudige*. Men meende dat zij over de kunst der Magers gesteld was.

HECATOMBÆON. De eerste maand bij de Atheners, deels overeenkomende met Junij, deels met Julij, aldus genaamd naar de Hecatomben, die dan geofferd werden.

HECATOMBE. Eene offerhande van honderd slagtoffers, eigenlijk van honderd ossen, maar die vervolgens bestemd werd voor honderd dieren van dezelfde soort, zelfs van honderd leeuwen of honderd arenden, die de keizerlijke offerhande was. Deze offerhande, die te gelijker tijd op honderd altaren van graszoden door honderd offeraars gedaan werd, geschiedde bij buitengewone omstandigheden, hetzij gelukkige of ongelukkige. In latere tijden lettede men niet zoo naauw meer op het getal van honderd offerdieren.

HECATOMBOLI, bijnaam van APOLLO en DIANA, ontleend van de stralen, die zij schieten.

HECATOMBEUS, bijnaam van JUPITER in Carië op Creta, als ook van APOLLO, omdat in het bijzonder aan de goden de honderdvoudige offers geofferd werden.

HECATOMPEDON, tempel van MINERVA op den burg van Athene.

HECATOMPOLIS Het eiland Creta was aldus genoemd, naar hare honderd steden (ἑκατον honderd en πολις stad).

HECATOMPYLOS. Aldus werd de stad Thebe in Egypte genoemd, naar hare honderd poorten. =, eene stad van Lybië, door HERCULES gebouwd na het ombrengen van den Tyran BUSIRIS.

HECATONCHIRES, met honderd handen, namen der drie reuzen COTTUS, BRIAREUS en GYGES, zonen van den hemel en de aarde, die ieder vijftig hoofden en honderd armen hadden. URANUS kon het gezigt van hen niet verdragen, sloot ze, naarmate zij grooter werden, in de duistere verblijfplaatsen der aarde, en beladde hen met ketenen. JUPITER stelde ze, op aanraden der aarde, weder in vrijheid. Zij vochten ook voor hem met zoo veel dapperheid, dat de Titanen hun niet konden weêrstaan, want hen ieder oogenblik bedekkende met drie honderd steenen, die te gelijk uit hunne handen geworpen werden, drongen zij hen tot op den bodem van den Tartarus, en sloten ze daar op in koperen hokken.

HECTARE, of honderd ares. Zie Are.

HECTOR, zoon van Priamus en Hecuba, de dapperste der Trojanen, welke door Achilles gedood is, en eenige malen door hem, aan zijne kar gebonden, in zegepraal rondom de stad is gesleept. Zijn vader Priamus heeft zijn lijk van Achilles voor goud teruggekocht, die hem, na den herbouw der stad, heeft doen begraven.

HECUBA, dochter van Dymas of Cisses, echtgenoot van Priamus, welke bij hem 50 zonen had, die allen in het beleg van Troje zijn omgekomen. De stad Troje ingenomen zijnde, is zij door Ulysses medegevoerd, en, ook het lijk van haren jongsten zoon in de zee ziende, is zij woedend geworden, en in eenen hond veranderd.

HEDA (Willem), geboren te Egmond, of volgens anderen te Alphen, was Kannunik te Utrecht, Aartsdeken van Arnhem en geheimschrijver van Maximiliaan I. Hij beschreef de levens der Utrechtsche Bisschoppen in het Latijn. De Utrechtsche kerk had hem met nog 4 anderen benoemd om de onderscheidene charterverzamelingen te doorzoeken, en het resultaat op 's lands kosten uit te geven. Heda, veel belangrijks opgespoord hebbende, begon zijne geschiedenis met Willebrord, en zettede de levens voort tot op Hendrik van Beijeren, den 50en Bisschop, in 1524. Zijn werk is eene onschatbare bron voor de geschiedenis van Utrecht. Hij † te Antwerpen in 1525.

HEDDISCHI, kasteelen in Arabië, district Dochauf, bij Arrowsmith Hadi-al-Korah genoemd, waar de reis-karavane van Damascus, die van Mekka te gemoet komt.

HEDSCHAZ, **HEDSJAS** of **HADSIAD**, gedeelte van Arabië, langs de Arabische golf, gedeeltelijk dor, gedeeltelijk vruchtbaar, vooral in balsem van Mekka, onafhankelijk geregeerd, hoewel de Groote Heer zich als beheerscher aanmerkt. De voornaamste steden zijn: Mekka, Medina, Dschidda enz.

HEDSCHRA. Door dit woord, afkomstig van het Arabische *Hidschred*, vlugt, vrijwillige verbanning beteekenende, duidt men de vlugt van Mohamed aan van Mekka naar Yatreb, of Medina, d. i. plaats der rust van den Profeet, toen hij, na de verkondiging zijner nieuwe leer, bij zijne afgodische stamgenooten een voorwerp van haat geworden was. Zijne vlugt viel niet, zoo als men gewoonlijk aanneemt, in den nacht van den 15 Julij 622, maar, volgens Abulfeda, 67 dagen later, namelijk op den 20 van Herfstm. voor, en had dus niet op den Nieuwjaarsdag der Arabieren, maar op den gewonen eersten dag van hun jaar plaats.

HEECKEREN (van). Het geslacht van dezen naam is een der oudste en aanzienlijkste van Gelderland, inzonderheid van het graafschap Zutphen. Reeds in het begin der X eeuw werd door hetzelve, in de nabijheid van Dentichem, een klooster gesticht, Bethlehem genoemd, waarvan de oude sporen nog niet geheel zijn uitgewischt, zijnde zekere plaats of erf, waar die stichting weleer werd gevonden, tegenwoordig nog onder dien naam bekend. Het oude stamhuis, een oude toren of burg vertoonende, ligt in de gemeente van Steenderen, tusschen de huizen Baak en Bronkhorst, dus in de nabijheid van den ouden zetel van het laatstgenoemd geslacht, met hetwelk dat der Heeckerens, in de XIV eeuw, eenen openbaren strijd voerde, (*zie beneden*), met dat ongelukkig gevolg, dat laatstgemelde, de partij van hertog Reinoud gekozen hebbende, ten laatste Gelderland moest ontruimen. Na het eindigen der burgertwisten zijn de Heeckerens in dit gewest teruggekeerd, en kan dus dit geslacht, daar dat der Bronkhorsten is te niet gegaan, gezegd worden het talrijkste te zijn gebleven, hetwelk thans van gelijken ouden oorsprong nog bestaat. Reeds vroeg deelde het in zeer aanzienlijke bedieningen en betrekkingen, en reeds in het begin der XIII eeuw zou een Heeckeren, genoemd Rechteren, landdrost van Drenthe en kastelein van Coevorden geweest zijn, die uit naam van den Bisschop van Utrecht aan Drenthe een landregt verleende. In het verdrag, tusschen Graaf Otto en het kapittel van Emmerik, op den 12 Mei 1233 gesloten, komt het geslacht van Heeckeren almede voor, gelijk Bondam in zijn Charterboek heeft aangetoond. Walraven van Heeckeren *tot Nettelhorst*, afgevaardigde ter vergadering der Staten-Generaal, bekleedde in 1695 een belangrijk gezantschap aan het Zweedsche hof, waarin hij den lande groote diensten bewees. Reeds vroeg toonden eenigen uit dit geslacht, zich aan de zaak des vaderlands niet te onttrekken, daar Evert en Jacob van Heeckeren, volgens latere nasporingen, tot het Verbond der Edelen zouden behoord hebben, en uit dien hoofde voor den bloedraad gedaagd zijn, met verbeurdverklaring hunner goederen. Hetzelve was echter traag in het toetreden tot de Hervorming, waartoe evenwel later allen overgingen. Velen van dit geslacht hebben in verwolg van tijd, voor een gedeelte des jaars, of wel geheel en al, hunne landgoederen, waar zij hun bestendig verblijf hielden, vaarwel gezegd, en zich in onderscheidene steden onzes vaderlands gevestigd, om aan de beoefening van kunsten en wetenschappen een meer werkdadig deel te nemen, of ten minste daarin eene loffelijke belangstelling te toonen. In de Ridderschap van Gelderland beschreven, heeft het geslacht van Heeckeren altijd een belangrijk deel in het bestuur dier provincie gehad. Zoo was Frans Jan van Heeckeren *van Enghuizen*, in den jare 1767 gestorven, Land-rentmeester van Gelderland en Landdrost van Zutphen; terwijl onderscheidene anderen vervolgens in het stedelijk bestuur der gemelde stad geweest zijn, en allen in het vertrouwen en de achting hunner stadgenooten gedeeld hebben.

HEECKERENS en BRONKHORSTEN is de naam, welke aan de staatkundige partijen gegeven wordt, die in de tweede helft der XIV eeuw in Gelderland tegen elkander over stonden, gelijk, nagenoeg ten zelfden tijde, de *Hoekschen* en *Kabeljaauwschen* in Holland, en de *Schieringers* en *Vetkoopers* in Vriesland. Zij ontstonden hier met de meerderjarigheid van Reinoud en Eduard, de zonen van Hertog Reinoud II, uit deszelfs huwelijk met Eleonora van Engeland. Eduard wilde het bewind met zijnen broeder Reinoud deelen, terwijl deze, zijn regt op de erkende ondeelbaarheid van leengoederen grondende, het voor zich alleen wilde behouden, en zich, naar het schijnt, ten aanzien der bij het toenmalig staatsregt bepaalde afgoeding, niet met hem kon verstaan. De hooge of oude Rijksadel, voor zoo ver die aan het toenmalig gezag van Gelre onderworpen was, door Eduard geleid wordende, hield zijne zijde, en daar zich onder dien adel het geslacht van Bronkhorst onderscheidde, werd deze naam die van zijne partij; de lage adel, of die, welke uit den dienstmansstand ontstaan was, door Reinoud begunstigd, omhelsde de zaak van dezen, en daar zich bij deze partij het aanzienlijk geslacht van Heeckeren, (*zie hieromtrent het bovenstaand artikel*,) van hetwelk die van Eck en van Rechteren takken waren, onderscheidde, werd Reinouds aanhang eerlang de *partij der* Heeckerens geheeten. Het twistvuur werd welligt aangestookt door den Bisschop van Utrecht, die kort te voren in oorlog was geweest met het huis van Bronkhorst, en daarbij door het geslacht van Heeckeren was ondersteund geworden. De Heeckerens in Gelderland trokken met de *Hoekschen* in Holland ééne lijn, en boden elkander wederkeerige hulp; even zoo ook de Bronkhorsten de *Kabeljaauwschen*. Met korte tusschenpoozing van wapenstilstand duurde de bevige scheuring volle 16 jaar, alle standen der maatschappij onderling verdeelende, overal verraad en moord, den ondergang des landbouws, en de verwoesting van steden, vlekken en dorpen na zich slepende. Reinoud versterkte inmiddels zijne krijgsmagt en stevigde zijne kas, door een aantal ingezetenen van de Veluwe uit de eigenhoorigheid te ontslaan en mede tot den dienstmansstand te verheffen, terwijl ook de Graaf van Kleef hem met volk en geld ondersteunde, waardoor hij in staat was zich van de meeste steden des vorstendoms te verzekeren. Eduard, van zijnen kant, wist, met behulp der Heeren van Bronkhorst, Baer, Buren en anderen, een aantal sloten van Reinouds aanhangers te bedwingen, en won ten laatste ook verschillende steden, onder anderen Nijmegen en Tiel. Om de laatstgemelde te herwinnen, verzamelde Reinoud een leger, doch Eduard wist hem voor te komen, en beiden geraakten, den 25 Mei 1361, nabij genoemde stad slaags, met dit gevolg, dat Reinoud zelf zijnen broeder in handen viel, welke sedert tot aan zijnen dood, in 1371 voorgevallen, de teugels van het hetogelijke bewind alleen bleef voeren, en Reinoud in verzekerde bewaring hield. De onlusten waren daarmede echter niet gedempt, maar hebben, even als in Holland, met meer of minder hevigheid, tot onder de Bourgondische regering voortgeduurd.

HEEMRAAD, van *Heim* woning, zoo als in *Sassenheim*, *Hildesheim* enz. en *raad*, bezorger, verzorger, is zoodanig iemand die, door zorg te dragen voor het goed onderhouden van waterkeeringen, dijken, dammen, slooten enz., voor de veiligheid en het behoud der woningen zorgt. De post van *Heemraad* is in Nederland en ook in de kolonie aan de Kaap de Goede Hoop (werwaarts deze titel uit Nederland is overgebragt) een aanzienlijk ambt.

HEEMSKERK (Johan van), werd in het jaar 1597 geboren van deugdzame ouders, Reinier van Heemskerk en Geertruid Cant, die hem vroegtijdig het voorbeeld hunner wederzijdsche vaders, als voorstanders van waarheid en dadelijke vaderlandsliefde in den zorgelijksten tijd bekend, en door ijver en trouw als regter en regent, in aller liefde en dankbaarheid deelende, aanprezen, en die allezins den lof verdienden, welke in de nog onuitgegevene aanteekeningen van den kleinzoon hun met warmte wordt toegekend. De roem voor zijnen naam verworven door zijnen neef Jacob van Heemskerk, prikkelde nog meer zijn edel gemoed tot bedrijven van eer en liefde voor het vaderland; en het was van hier, dat hij, alhoewel te Baijonne opgevoed, bij zijne komst aan de Hoogeschool te Leiden, vaderlandsche gevoelens en zeden medebragt. Hij genoot aldaar het onderwijs van Barlaeus, Silvius en van Zwanenburg; was de boezemvriend van Doublet en Verburg, beoefende met beiden de Nederlandsche Dichtkunst, en trok met den eersten buiten 's lands. Gedurende vier jaren bezocht hij de voornaamste rijken van Europa, en ontving te Bourges de waardigheid van leeraar in de Regten. Den zomer van 1624 bragt hij te Parijs door, meestal, volgens zijne aanteekeningen, als lid van het huisgezin van Hugo de Groot, zijnen bloedverwant, op wiens liefde en toegenegenheid hij zich toen en naderhand met reden verhief. Na zijne terugkomst in het vaderland nam hij zijn verblijf in 's Gravenhage, alwaar hij, als bekwaam en gelukkig pleiter, zijnen roem als Regtsgeleerde weldra vestigde. In 1628 tot Advokaat der O. I. Maatschappij aangesteld zijnde, vertrok hij eerlang met drie Bewindheb-

kers naar Engeland, om de netelige verschillen tusschen de Engelsche en Hollandsche Maatschappijen, over de executie op Amboina, vermengd met vele andere., over zaken van staat en oorlog, zoo mogelijk, te vereffenen. Zij werden bij de 6 jaar aldaar opgehouden, en eindelijk, onverrigter zake teruggekeerd, ontving hij tot een blijk van goedkeuring zijner aangewende pogingen, een geschenk van ƒ 6000, boven zijne aanvrage en kosten. VAN HEEMSKERK bleef in 's Gravenhage wonen, en aldaar de regtsgeleerde praktijk beoefenen. Later vestigde hij zich in Amsterdam, alwaar hij in 1640 Schepen werd, en die stad in verscheidene ambten, gedurende 5 jaar, met lof diende. Vervolgens werd hij tot lid van den Hoogen Raad benoemd, en bleef in dezen stillen en gerusten werkkring tot aan 1656, wanneer eene heete koorts hem op het onverwachtst aan gezin, vrienden en vaderland ontrukte. Hij huwde in gevorderden leeftijd aan ALIDA VAN BEUNINGEN, oudere zuster van COENRAAD, den wijzen en eerlijken staatsdienaar, wiens verstand en hart voornamelijk door hem gevormd en geleid werden, die dan ook dit later dankbaar erkende, door de zorg als voogd over de 4 nagelatene zonen van den Raadsheer op zich te nemen, welke zich allen hunnen vader waardig gedroegen. VAN HEEMSKERK was niet alleen een voortreffelijk prozaschrijver, maar ook een keurig dichter, wiens naam het meest is bekend geworden en gebleven door de *Batavische Arcadia.* Dit werk, in dichterlijk proza gesteld, was, voor zoo ver men kan nagaan, het eerste oorspronkelijke in onze taal, waarin, onder het loofwerk van liefkozerij, over voorwerpen van geschiedenis, regtsplegen, zeden enz. gehandeld wordt. WILLINK, SOETEBOOM, BRUIJN en anderen hebben het voorbeeld van VAN HEEMSKERK gevolgd, maar niemand hunner heeft hem geëvenaard, veel min overtroffen. Alles is ingekleed als een reisverhaal van een vrolijk gezelschap van jonge lieden, bij een togtje van den Haag naar Katwijk, door Rijnland, op eenen schoonen zomerdag. De onderlinge gezelligheid, de pas ontluikende liefde bij twee hunner, en de meer gevorderde bij twee anderen, geven gelegenheid tot vrolijke gesprekken, zoete kwellingen en vele kwinkslagen; de herinnering aan gebeurde zaken op de bezochte of geziene plaatsen geeft aanleiding tot ernstiger overweging, en bij deze laatste blinken 's mans geleerdheid, vaderlandsliefde, vrijheidsliefde, gematigdheid in godgeleerde zaken en menschenmin niet minder uit, dan zijne smaak, kieschheid en vernuft in het eerste. De stijl is naar den eisch van elk verschillend onderwerp gebezigd; het ongemakkelijkste wordt gemakkelijk behandeld; de overgangen zijn aardig en gepast, en alles vloeit als van zelve. Van dit werk verscheen de eerste uitgaaf in 1637, waarvan de oplage dadelijk werd uitverkocht, zoodat men tot eenen tweeden druk besloot, die reeds in 1639 zou verschenen zijn, doch waarvan de uitgaaf door toevallige omstandigheden tot in 1647 vertraagd werd, wanneer het boekje, met den naam van den geleerden schrijver, door hem zelven vermeerderd en verbeterd, het licht zag. Ook deze uitgave werd met ongemeene graagte ontvangen, en men zag nu met genoegen, dat VAN HEEMSKERK, zonder in het behagelijk lijstwerk eenige verandering gemaakt te hebben, het nuttige boven het aangename had gesteld, en onafgebroken was voortgegaan, om het eerste te vermeerderen. Een ieder prees de schat van geleerdheid, de keus der onderwerpen, en de duidelijke en krachtige manier van voordragt; en van hier, dat men dit werkje als een der nuttigste leerboeken beschouwde, hetwelk eene voortdurende waarde zoude behouden. Dit bleek dan ook, toen, tot blijdschap van elken beoefenaar der Vaderlandsche Geschiedenis, er in 1729 een nieuwe druk van verscheen, waarbij men geene moeite heeft gespaard, om door het vertalen der aanhalingen uit vreemde schrijvers, en wat dies meer zij, de waarde en het gebruik van dit boekje te vermeerderen. Beschouwen wij nu VAN HEEMSKERK als Dichter, dan verdient hij geenen minderen lof, en bezitten zijne gedichten, naar het oordeel van bevoegde regters, eene gelijke waarde met de voortbrengsels der edelste vernuften. Hij volgde, bij voorkeur, den liefta1ligen dichter OVIDIUS na, met wien hij in aanleg zoo zeer overeen kwam; en het was dus niet te verwonderen, dat hij, in eenen leeftijd, waarin alles medewerkt om voor de liefde en bevallige sekse de lier te stemmen, ten voorwerp koos het grootste en bevalligste *Minnedicht*, hetwelk ons uit de Oudheid is bewaard gebleven, de *Ars Amandi* (de *Minnekunst*) en het *Remedium amoris* (*Raad tegen de liefde*), door HEEMSKERK *Minnebaat* genoemd. De schrijver heeft in beiden alles ingerigt naar de eenvoudigheid der zeden te Amsterdam in zijnen tijd, en betuigde zelf, » dat hij OVIDIUS veel eerlijker heeft doen spreken, dan deze weleer in zijne taal gewoon was; zijne meening niettemin zoo na komende, als de gewoonten eenigzins toelieten, ja zelfs van het laatste somtijds aftredende, om zijne bevalligheid niet geheel te verliezen." Voorts leverde VAN HEEMSKERK eenige *Minnedichten,* welke aan zijne minnares, onder den naam van CHLORIS, gerigt zijn, en waarin hij zijne geliefde bezingt, zoo als PETRARCHA zijne LAURA bij de Italianen, en anderen; welk voorbeeld naderhand door vele dichters onder ons, zoowel in het Latijn als Nederduitsch, gevolgd is. Verder bezitten wij van hem *Mengeldichten* van verschillenden aard, en meestal van groote waarde. De *Lof van het Landleven*, eene vrije navolging van het *beatus ille* van HORATIUS, het *Eerdicht op* ANNA ROEMERS, en eene *Wandeling om Leiden*, vóór het verlaten der Hoogeschool, zijn vrij uitgebreid, doch leveren vele proeven van rijke schildering en welig vernuft op. Onder 's Dichters kleine stukjes vindt men, onder anderen, navolgingen van zes Lierzangen van HORATIUS, en onder zijne dichtstukken van ernstigen aard en deftiger trant, waarschijnlijk in meer gevorderden leeftijd vervaardigd, onder anderen, een rouwdicht op JACOB MUIJS *van Holy*, waarin de weduwe, in alles vol van teederheid en gevoel, sprekende wordt ingevoerd; alsmede twee zegeliederen op de verovering van Maastricht en Rijnberk, benevens een Lofdicht op de vrijheid, welke allen met warmte en in dien toon zijn aangeheven, waartoe het genot van blijde dagen, na doorgeworsteld leed, den vaderlandlievenden dichter billijk verhief. Zijne grootste onderneming was de overzetting van het beroemde Treurspel *de Cid*, van CORNEILLE, in 1641 uitgegeven; dan, hoe schoon en krachtig ook de verzen zijn, beter slaagde hij in het vervaardigen van een ander dichtstuk: *des Admiraals* VAN HEEMSKERK's *Helden-zelfspraken,* hetwelk door CATS met bijzonderen lof vereerd werd. Behalve de reeds gemelde zijn er nog andere dichtstukjes uit 's mans pen gevloeid, waarvan wij alleen nog zullen noemen de *ongestadige* HYLAS, *de onveranderlijke* STELLA, *en de ligtvaardige* PAMPHILUS, *verduitscht uit de Fransche Astrea en de Engelsche Arcadia,* waarvan een derde druk in 1638 te Amsterdam is uitgegeven bij GERRIT JANSZ. In dit werkje kan men den grooten meester leeren kennen in het kneden van onze taal tot allerlei minzaamheid; terwijl er tevens een bijzondere rijkdom van behagelijke versjes in gevonden wordt. VAN HEEMSKERK bezat de vereischten in eenen Dichter; rijkdom in kennis, eene vlugge verbeelding, een juist oordeel, een levendige voordragt, een zuivere smaak, een edel gevoel en meesterschap over de taal, gevoegd bij de toevallige voordeelen eener geleerde en boven den tijd beschaafde opvoeding. Aanzienlijke stand en tijdelijke welvaart, waren gelukkig in hem vereenigd, en had hij de Dichtkunst meer opzettelijk en niet slechts voor uitspanning en vermaak beoefend, hij zou voorzeker als eene ster van de eerste grootte onder de Dichters hebben uitgeblonken. Hij was tevens een nuttig geleerde en een voortreffelijk burger, die in alle betrekkingen den Nederlandschen naam tot eer verstrekte, en zich het regt op de dankbaarheid der nakomelingschap verworven heeft. = (MARTEN VAN). Een beroemd Hollandsch schilder, in 1498 in het dorp Heemskerk, in Kennemerland geboren, waarnaar hij zich noemde. Hij was de zoon van eenen metselaar, die hem in het eerst bij eenen Haarlemschen schilder besteedde, doch hem weder eerlang naar huis nam, om hem tot zijn handwerk op te leiden. De jonge MARTEN, reeds smaak in de kunst verkregen hebbende, keerde met weerzin in het vaderlijk huis terug, en bediende zich van de eerste gelegenheid, om zich daaruit weder te verwijderen. Hij begaf zich naar Delft, bij eenen schilder, JAN LUCAS, die eenigzins in naam stond; maar, ondervindende dat deze niets voor hem deed, vervoegde hij zich bij JAN SCHOREL, een beroemd kunstenaar in zijn vak, die in Rome en Venetië vele kunde had opgedaan; en het was bij dezen, dat hij zulke snelle vorderingen maakte, dat zijn meester, uit vrees dat hij zijn licht zoude verduisteren, hem heenzond. In dezen tijd vervaardigde hij zijn schilderstuk: *de heilige* LUCAS, *schilderende de heilige Maagd en het kind* JEZUS, hetwelk hij aan het schilders-collegie ten geschenke gaf en grooten bijval vond. Intusschen begaf zich HEEMSKERK naar Italië en vertoefde er 3 jaar, in welken tijd hij zijnen smaak naar de Antieken vormde, en dikwijls te rade ging met den beroemden MICHEL ANGELO, die toen ter tijde Rome met de stukken van zijn penseel verrijkte. Bij zijne terugkomst in het vaderland, zettede hij zich te Haarlem neder, en woonde aldaar tot aan zijnen dood, die in het jaar 1574, het 76e zijns ouderdoms, voorviel. Bij zijne wederkeering uit Italië beklaagden zich sommigen zijner bewonderaars, dat zij in zijne schilderstukken dat bekoorlijke niet meer vonden, hetwelk zij, naar hun oordeel, vroeger hadden; doch kenners verheugden zich over de vorderingen die hij in de Teekenkunst en in het veredelen van zijnen smaak gemaakt had. Zijne stukken zijn zeer zeldzaam; de schoonste derzelve namelijk zijn, bij de verovering der stad in 1572, waarbij zijn huis geheel verwoest werd, vernietigd geworden.

HEEMST (*Althaea Officinalis*). De wortel en de bladen van deze plant, die vooral in vochtige oorden van Europa en in ons vaderland in het wild groeit, worden menigvuldig in de geneeskunst gebruikt. Gelijk al de planten, die tot de familie der *Malvacées,* volgens de verdeeling van JUSSIEU, behooren, bezit de Heemst eene groote hoeveelheid slijmige stoffen, aan welke men derzelver uitmuntende verzachtende eigenschappen te danken heeft. Men gebruikt in de geneeskunst het afkooksel van den wortel en van de bladen, zoowel in- als uitwendig.

HEEMSTEDE. Dorp in Noord-Holland, met eene kerk, waarin men de grafsteden vindt der Heeren VAN HEEMSTEDE; voorts zijn er bleekerijen en ruim 1900 inwoners.

HEENVLIET. Heerlijkheid en stadje in Zuid-Holland, in het land van Voorn, aan de Noordzijde van de Maas, met eene oude en fraaije kerk, waarheen voormaals vele bedevaarten gedaan werden, en daar ENGEL MERULA Priester was. Het heeft ruim 600 inw. en overblijfselen van het slot Havestein; buiten hetzelve liggen Blijde- en Leeuwestein.

HEERENVEEN, ('s). Een groot, welvarend en fraai vlek of stad in de Nederlandsche provincie Vriesland, in het kwartier der Zevenwouden, gelegen op de grensscheidingen van 3 grietenijen, Haskerland, Schoterland en Aengewirden, tot ieder van welke een gedeelte der plaats behoort. Dit dorp ontleent zijnen naam van een uitgebreid veen in de nabuurschap, hetwelk weleer, volgens SCHOTANUS, een groot moeras zou geweest zijn; doch vervolgens droog gemaakt zijnde, veel turf heeft uitgeleverd, zoo als het nog doet. Twee Heeren, PIETER VAN DEKAMA, Raadsheer in het Hof van Vriesland, en KUIK en FORTS, kochten naderhand deze veenlanden van de eigenaars of droogmakers, en werden de *Heeren Compagnons*, en hun eigendom *Heerenveen*, zoo veel als *het Veen der Heeren*, genoemd. Om eene voegzame gelegenheid te vinden ter verzending van den turf te water, besloot men eene vaart te graven aan den oostkant van het Veen tot in de Kuinder; doch dit riviertje te ondiep bevonden wordende, veranderde men van plan, en groef eene vaart, van het Hassebar Convent, dwars door dit vlek tot aan de Venen, waartoe 5 jaar besteed werd, en die men, naar de Heeren Compagnons, *Heerensloot* noemde, bijna 4 uur gaans lang, en aan beide zijden met burgerhuizen en deftige boerenwoningen bebouwd. Heerenveen, hetwelk in getal van inwonersmenige stad overtreft, is niet alleen digt bebouwd, maar pronkt ook met vele aanzienlijke huizen. Men vindt er eene fraaije gereformeerde kruiskerk, eene nette vergaderplaats voor de Doopsgezinden, alsmede eene kerk voor de Roomschen. Voorts heeft men in dit dorp scheepstimmerwerven, kalkovens, verscheidene molens, brouwerijen, een groot aantal aanzienlijke winkels van verschillenden aard, eene boekdrukkerij en inzonderheid zeer vele horologiemakers; wordende de zoogenoemde Vriesche klokken meestal hier, en in het naburig vlek de Joure of Jouwer, gemaakt. De wekelijksche markt is er zeer bloeijend, vooral in den Herfst, wanneer men meer dan 300 wagens met rogge of boekweit ziet aankomen.

HEERKENS. (GERHARDUS NICOLAUS), Geneesheer en Latijnsch dichter, werd in het kleine Meer, nabij Groningen, in Julij 1726 geboren; was nimmer gehuwd, en † in die stad den 8 Augustus 1801. Als een kind van 12 jaar werd hij naar het collegie der Jezuiten te Meppen gezonden, die aldaar een instituut hadden, om het Latijn te leeren. Hier bleef hij tot in 1743, wanneer hij zich naar de Hoogeschool van Groningen begaf, en aldaar 3 jaar studeerde. Vervolgens bezocht hij nog 3 Akademiën, namelijk: Leiden, alwaar hij 2 jaar, die van Parijs, waar hij ongeveer één jaar vertoefde en in de Medicijnen candideerde, en eindelijk die van Rheims, bij welke hij, na een verblijf van eenige maanden, in September 1749, de Doctorale waardigheid, met alle de plegtigheden eener promotie met de kap, verwierf. Hij schijnt echter, bij die gelegenheid, geene Akademische verhandeling geschreven, maar slechts *theses* verdedigd te hebben. HEERKENS heeft de Geneeskunst nimmer beoefend, en vond, bij een matig vermogen, dat hij bezat, door eene spaarzame levenswijze, zijn bestaan. In zijne jeugd heeft hij veel gereisd, zoo als uit zijne uitgegevene werken overvloedig blijkt. Gedurende zijn verblijf te Parijs in 1748, werd hij de vriend van VOLTAIRE, die hem echter, elf jaar later, toen hij hem bij het meer van Geneve weder ontmoette, uit hoofde van zijne veranderde grondbeginsels, niet meer beviel. In 1749 keerde hij van Rheims naar Groningen terug, en heeft, behalve deze en gene kleine reistogten, die uit de plaatsteekening onder sommige van zijne gedichten kunnen blijken, aldaar gewoond, tot dat hij in 1759 eene reis door Duitschland, Frankrijk, Zwitserland en Italië ondernam. In 1761 kwam hij weder terug, en hield aldaar sedert onafgebroken zijn verblijf; brengende het schoonste gedeelte van het jaar op een klein plaatsje, in het kleine Meer, door. In den Herfst van 1781 overviel hem de zware besmettelijke ziekte, welke toen in Groningen aan zoo vele menschen het leven kostte. Hij had wel het geluk om er van te herstellen, doch moest de smart gevoelen, dat een jongere broeder door dezelve van zijne zijde werd weggerukt. HEERKENS was op zijne kleeding, houding en voorkomen onachtzaam, bezat eene fraaije en uitgebreide boekverzameling, maar droeg te weinig zorg voor eene zindelijke en goede bewaring derzelve. Hij leefde zeer stil, buiten alle ambtsbetrekking, en had weinig omgang met zijne stadgenooten. Op zijne dagelijksche wandelingen was hij altijd vergezeld van eenige taxhonden, nazaten van eenen hond, dien hij toevallig te Rome had opgedaan, hem overal op zijne reizen vergezeld, met hem schipbreuk geleden, voor gewapende dieven behoed, in het vaderland teruggebragt, en hem de teederste blijken van getrouwheid gegeven had, weshalve hij boven zijn graf, op zijn zomerverblijf, dit fraaije, en nog onuitgegeven grafschrift, plaatste:

Quae Tiberim Lirimque bibi, Rhodanumque,
Mosamque,
Nave, Rota, celeri saepe vehebar Equo;
In Calabris dominum quae furis ense tuebar;
Cum domino Corsis naufraga jacta vadis;
Fessa viae ac vitae variisque exercita fatis,
Hic posui cineres Alpibus orta Canis.

HEERKENS was als Letterkundige zeer beroemd: bij bezat eene uitgebreide geleerdheid; was in den Latijnschen stijl zeer bedreven, en maakte eene menigte Latijnsche verzen, waarvan die van zijnen lateren leeftijd echter dikwijls duister en somtijds onverstaanbaar waren. In zijne jeugd geraakte hij in eenen scherpen en bijtenden pennestrijd met den Groninger dichter LUKAS TRIP, die eenige jaren ouder was dan hij, en den satirieken geest niet verdragen kon van eenen jongeren dichter, die in zijne, met spotternijen vervulde, Latijnsche verzen, welke van tijd tot tijd in het licht kwamen, nu eens onder den naam van CURILLUS (een Grieksch woord, hetwelk zijnen naam uitdrukt, als beteekenende *Heerke* of *Heertje*), dan eens onder de letters G. H, en dan weer op eene andere manier, zich scheen te willen verschuilen, en in deze *hekel-manier* ondersteund werd door zekeren ANDREADES, JUSTUS geheeten, dien men voor den zoon van den Raadsheer CONRING hield, en een veel belovend jongeling was; doch die in December 1748, in den ouderdom van 23 jaren, reeds gestorven is. TRIP, dien het waarlijk ook aan geene stekelachtige pen ontbrak, gaf onder zijnen eigenen naam, en met de vinnigste aanteekeningen, een zeer fraai en vloeijend vers tegen hem in het licht, onder den titel: *de bescheiden Hekeldichter, door* LUKAS TRIP. De menigte Satyren, Elegiën, Oden en losse verzen, door HEERKENS, van 1746 tot 1798 gemaakt en uitgegeven, verdienden wel, zoo zij nog alle voorhanden zijn, door eene vlijtige en kundige hand, verzameld en in het licht gegeven te worden, opdat zij met den tijd niet geheel mogen verloren gaan. Zij zijn te talrijk om op te noemen; doch van de Satyren heeft hij er eenigen doen herdrukken, en in 1758 te Groningen uitgegeven, onder den titel: *Murii Curilli Groningensis Satyrae.* Zijne voornaamste werken zijn de volgende: *de valetudine Literatorum*, L. B. 1749, veel verbeterd en herdrukt, Gron. 1790; *de Officio Medici*, Gron. 1752; *Eginharti, de vita Caroli Magni*, met zijne aanteekeningen, Gron. 1755; *Iter Venetum, Venetiis etc. Ultraj.* 1760; *Italicorum Liber unus*, Gron. 1762; zijnde dit werk verdeeld in 2 brieven, waarvan de één eenen verander den herdruk van de *Iter Venetum* uitmaakt, en de andere eene reis naar Rome bevat. Beiden zijn andermaal, veel vermeerderd, en in 3 boeken verdeeld, in 1793 te Groningen uitgegeven. Men vindt in beide uitgaven verscheidene Elegiën, waaronder die aan OTTO, Graaf *van Lijnden* bijzonder uitmunt, wien hij ook, in fraaije verzen, zijn *Iter Venetum* heeft opgedragen. Voorts zijn van HEERKENS in het licht verschenen: *Notabilium*, Libri I et II, Gron. 1765, en Libri III et IV, Gron. 1770; *Icones, Ultraj.* 1787; *Aves Frisiae*, Rotterd. 1787, en *Empedocles sive Physicorum epigrammatum*, Libri V, Gron. 1783, veranderd en vermeerderd tot Libri VII, herdrukt te Groningen in 1798. HEERKENS was, sedert Januarij 1761, Correspondent van de koninklijke Akademie *des Inscriptions et belles Lettres*; sedert 1760, in Italië, onder den herdersnaam van CURILLUS, lid van het *Arkadisch Genootschap*; sints November 1761 lid van de *Etrurische Akademie van Oudheidkunde*, en sedert Augustus 1769, in Nederland, lid van het *Zeeuwsche Genootschap der Wetenschappen* te Vlissingen, en sints 1772 van de *Hollandsche Maatschappij van Wetenschappen* te Haarlem.

HEERLIJKHEDEN en **HEERLIJKE REGTEN.** Onder CHLODOVEUS, een der vroegere Koningen van Frankrijk, zagen de bewoners van het platte land zich verpligt, om de geweldenarijen der soldaten te ontgaan, zich onder de bescherming der Grooten te begeven of naar de kerken te wijken, en poogden zich door rijke geschenken de bescherming der Leudes en Bisschoppen te verzekeren. Deze geschenken werden met den tijd eene schuld, welke de onderdaan verpligt was aan zijnen Heer te betalen, en hieruit outstonden de Heerlijke regten.

HEFBOOM. Het eenvoudigste werktuig in de werktuigkunde, dienende om eenen zekeren last, met een ander vermogen dan deszelfs gewigt, in beweging te brengen. Hij bestaat in eenen onbuigbaren staaf, dien men in de wiskunst als van gewigt ontbloot beschouwt, en die om eene van deszelfs punten beweegbaar is, dat het steunpunt genoemd wordt. Het eene uiteinde wordt verbonden met het gewigt dat verplaatst moet worden, hier de *last* genaamd, het andere met het vermogen dat de last moet in beweging brengen, dat den naam van *magt* draagt. De deelen van den hefboom, welke aan beide zijden van het steunpunt zijn gelegen, heeten deszelfs *armen.* Zijn de armen even lang, dan zal de magt eenigzins de last moeten overtreffen om dien in beweging te brengen, en zoo de arm, aan wiens uiteinde de magt wordt toegevoegd, langer is dan de andere, dan zal eene mindere magt daartoe toereikende zijn. Als zoodanig komt de hefboom het meeste voor, en dient dan, om met weinig vermogen zeer zware lasten te verplaatsen.

HEGEL (GEORG WILHELM FRIEDRICH) Een beroemd wijsgeer, die den 14 November 1831 te Berlijn overleed; hij was op den 27 Augustus 1770 te Stuttgard geboren, waar zijn vader Secretaris bij de Hertogelijke kamer was. Na eene klassieke opleiding op de scholen genoten te hebben, bezocht hij op zijn 18e jaar de Hoogeschool van Tubingen, of veeleer het Theologisch stift derzelve, ten einde zich aan de Godgeleerde en in derzelver gevolg aan de wijsgeerige studiën te wijden. Hier woonde hij verscheiden jaren lang met SCHELLING te zamen, en beiden bestemden zich beslissend voor de wijsbegeerte. Op zijn 20e jaar verwierf HEGEL te Tubingen de waardigheid van

Doctor in de Philosophie en bekleedde, eenige jaren later, den post van huisleeraar in Zwitserland en daarna te Frankfort aan den Main. In het begin der XIX eeuw begaf hij zich, na den dood van zijnen vader, met eenig bij erfenis verkregen vermogen, naar Jena, als privaat-onderwijzer en was hier door verscheidene geschriften werkzaam, die hij gemeenschappelijk met Schelling in het licht deed verschijnen. Hoezeer de regering zijne verdiensten erkende, was zij, uit hoofde der omstandigheden, buiten staat, iets voor den stout te voorschijn tredenden man te doen; en, toen hij eindelijk in het jaar 1806, na Schelling's vertrek, tot buitengewoon Hoogleeraar in de wijsbegeerte benoemd werd, kon hem slechts eene zeer karige bezolding worden toegelegd. Onder het donderen des geschuts van den slag bij Jena, voltooide Hegel zijne *Phaenomenologie des Geistes*, en nam met haar voor altijd afscheid van Schelling's wijsgeerige denkwijze. De duistere tijdsomstandigheden bewogen hem Jena te verlaten, en naar Bamberg te gaan, waar hij 2 jaren lang de redactie van het daar uitkomend Nieuwspapier in handen had. In den herfst van 1808 tot Rector van het Gymnasium te Neurenberg benoemd, handhaafde hij er met roem zijne talenten en kracht in een nieuw vak. Dat hij echter in dezen tijd zijne wijsgeerige navorschingen niet liet varen, bewijst zijne *Logik des Seyns, des Wesens, und des Begriffes* (Neurenberg, 1812—1816) In het jaar 1816 werd hij tot gewoon Hoogleeraar te Heidelberg beroepen. Nadat hij in het jaar 1817, in de eerste uitgave zijner Encyclopedie, den geheelen omvang der wijsgeerige wetenschap had beschreven, was het de eerste daad van den verheven Staatsman, aan wien het toezigt over *Pruissen's* wetenschappelijke beschaving werd opgedragen, om den nu grootsten wijsgeer voor de Berlijnsche Hoogeschool te winnen, en Hegel, naar eenen grooteren staat en eenen grooteren werkkring verlangende, nam, in weerwil van alle pogingen van de Badensche zijde om hem te behouden, dit beroep aan, en begaf zich alzoo in den herfst van 1818 naar Berlijn, waar hij een jaar lang, gemeenschappelijk met Solger, maar vervolgens 12 jaren alleen, en later eerst door zijne tot Leermeesters gevormde leerlingen ondersteund, zijne wijsbegeerte verbreidde. Als Schrijver leverde hij hier de *Rechtsphilosophie*, twee uitgaven van de gedurig omgewerkte en in inhoud winnende *Enzyclopedie*, eene nog eindelijk voltooide tweede uitgave van het eerste deel der *Logica*, maar bovendien nog verscheidene opstellen en boekbeoordeelingen, waarmede hij de door hem mede-gestichte *Jahrbücher für Wissenschaftliche Kritik*, aanhoudend verrijkte en verlevendigde. Aan zijne Academische voordragt ontbrak de vlugheid en bekwaamheid in voorstelling, welke geringere talenten zich somwijlen eigen maken en die ook in dezelve te prijzen zijn, maar elk, die tot de kern en pit kon doordringen, werd door de baarblijkelijkheid, die hij aan ieder onderwerp wist te verleenen, door zijne kracht van oogenblikkelijke ontwikkeling, als in eenen tooverkring overgevoerd. In zijnen persoonlijken omgang en in gezellige kringen liet hij de wetenschap te huis; hij hield er niet van met dezelve overal naar buiten te schitteren; zij bleef in zijne voorlezingen en op de studeerkamer. Wie hem, met kleine menschelijke belangen onledig, vrolijk en schertsend in den gezelligen kring zag, zou uit de eenvoudigheid van zijn gedrag naauwelijks hebben kunnen vermoeden, dat deze man in de gedachten-wereld zoo veel verrigt en tot stand gebragt had. Hij verkeerde namelijk te Berlijn, veel meer met ongeoefende personen, dan met die tot den geleerden stand behoorden. In het laatste jaar zijns levens werd ook bij den troon de weldadige invloed zijner overal aanwezige werkzaamheid, met de verleening van de roode Adelaars-orde van de derde klasse, erkend. Ook buitenlanders trokken zich eindelijk zijne werken en naam aan. Zijne wijsgeerte der geschiedenis trof met name de Franschen Cousin, Chateaubriand, Lerminier, Michelet, gelijk ook ten laatste de Simonisten hem kenden, en bestudeerden, en uittreksels uit zijne schriften maakten. De Engelschen kochten zijne werken, om die in hunne boekerijen te plaatsen, ja, tot de nieuwe wereld drong zijn naam en de kennis zijner vermaardheid door. Hij overleed op Leibnitz sterfdag en werd overeenkomstig zijnen wensch, naast Fichte, zijnen grooten voorganger, begraven.

HEGELOCHUS. Bevelhebber van 6 duizend Atheners, aan de Mantineërs ter hulp gezonden, die de poging van Epaminondas om Mantinea, door deszelfs burgers verlaten, te bezetten, vertraagde.

HEGESIAS. Een Tyran van Ephesus, gedood door Anaxagoras, Codrus en Diodorus, zonen van Echeanax.

HEGETORIDES. Een Thasier, die op deze wijze zijn vaderland verloste: De Atheners belegerden Thasus, terwijl de Thasiërs op doodstraf eene wet maakten van nimmer een verbond met Athene te zullen sluiten. Hegetorides nu ziende dat de meeste burgers door den oorlog omkwamen, begaf zich met eenen strik om den hals naar de vergadering en zeide: mannen, doet met mij gelijk gij wilt en het u nuttig is; bewaar echter de overige burgers door mijnen dood en schaft de wet af. De Thasiërs dit gehoord hebbende, hebben de wet afgeschaft en hem behouden.

HEGIRA. In het Arabisch beteekenende *vlugt*, is in het bijzonder bij de Mahomedanen de vlugt van hunnen zoogenaamden profeet, van Mekka naar Jatreb. Met den dag waarop Mahomed vlugtte, begint de tijdrekening zijner navolgers, dus met den 16 Julij van het jaar 622. Daar de tijdrekening der Mahomedanen zeer veel van de onze verschilt, is het eenigzins omslagtig de dagteekeningen volgens hunne tijdrekening tot die volgens de onze, en omgekeerd, te herleiden.

HEIDELBERG. Eene voorname en welbevolkte stad van Duitschland, na Carlsruhe de aanzienlijkste plaats van het Groot-Hertogdom Baden, liggende aan den voet van eenen berg nabij de Necker, 5 mijlen ten N. O. van Spiers, 7 mijlen ten Z. O. van Worms en 16 mijlen ten Z. van Frankfort, op de lengte van 26° 25′ en de breedte van 49° 25′. Men heeft aldaar eene vermaarde Hoogeschool, in 1368 door den Keurvorst Robert gesticht en in het jaar 1746 uitgebreid. Zij had in 1827, 55 leeraren en 626 kweekelingen. In 1622 werd de stad door Maximiliaan van Beijeren verwoest, welke er ook de rijke bibliotheek van vervoerde en aan den Paus gaf. In 1688 en 1693 rigtten er de Franschen vele verwoestingen aan. Nog vindt men aldaar een ton of wijnvat, hetwelk men zegt dat 240 voeders wijn kan bevatten; hetzelve is van koper met ijzeren hoepels, en in het jaar 1729 in de plaats gekomen voor dat, wat de Franschen in het jaar 1693 ledig dronken en daarna verbraken. Er zijn ruim 10,000 inw.

HEIDEN (Jan van der) was in de XVII eeuw te Amsterdam de beroemde uitvinder der slangbrandspuiten. Vóór hem waren de middelen tot brandblussching zeer onvolkomen. Zijn naam blijve in vereerende nagedachtenis!

HEIDENEN, ongeloovigen, worden in de H. Schrift en volgens het taalgebruik der Christelijke kerk tot aan de middeleeuwen, die menschen genoemd, welke noch Joden, noch Christenen zijn; en van hier, dat ook de Turken, ten tijde der kruistogten, nog onder de Heidenen gerekend werden. Thans echter, nu men de Mahomedanen, even als de belijders van het Christen- en Jodendom, onder de vereerders van den éénigen waren God telt, verstaat men in het dagelijksche leven onder Heidenen allen, die tot deze drie Godsdiensten niet behooren.

HEIDENS, ook Bohemers of Zigenners, ook wel Gypsies genoemd, is een wild en woest volk, zonder vaderland, veelal in het oostelijke deel van Europa rondzwervende. Men weet niet juist hunnen oorsprong. Daar sommigen ze Egyptenaars noemen, denkt men dat zij uit gemeld land of verjaagd zijn of hetzelve vrijwillig verlaten hebben.

HEIDUKKEN. Hongaarsche krijgsbende, door M. Corvinus in de XV eeuw opgerigt, als Mezeihadek (staande landmilitie). Deze naam (die roovers beteekent) werd echter in 1741 met dien van Hongaarsche infanterie verwisseld. = (District), (Haidu Varolos Kerulete) district in Hongarijë, in 3 van elkander afgescheidene stukken verdeeld, bevat op 18 □ mijlen 29,000 inwoners. Het land is vlak en wordt door de Kadaras en Kasselo bespoeld, en brengt veel koren, wijn, hout en tabak voort. De groote veeteelt en de landbouw zijn de hoofdbezigheid der inwoners, die vele voorregten genieten.

HEILBRON. Wurt. ambt op 4 □ mijlen 20,000 inwoners bevattende. =, Hoofdstad, ligt aan den Necker met 3 Luthersche en 2 Roomsche kerken, eenige andere openbare gestichten en 6,500 inw., welke grootendeels van wijnbouw en verder van de fabrijken bestaan. In de nabijheid zijn schoone steengroeven. Vroeger was het eene vrije rijksstad, met een bijna Demokratisch bestuur en een gebied van 1 □ mijl, met 3,350 inwoners.

HEILIGE GEEST. Volgens de openbaring der Godheid, een, voor ons zwakke stervelingen onbegrijpelijk, deel derzelve. De aard van ons Woordenboek brengt niet mede ons te verdiepen in hetgeen de Bijbel ons omtrent den *Heiligen Geest* leert; nog veel minder wat menschen daarover geschreven of gedacht hebben; alleen zij bij deze herinnerd dat er eene beroemde verhandeling van den zoo veelzijdig kundigen Hoogleeraar Clarisse over den *Heiligen Geest* bestaat.

HEILIGENSTADT. Ommuurde stad in het regtsdistrict Erfurt, Kon. Pruissen met 4 Roomsche kerken, een kasteel, Gymnasium, tuchthuis, wolspinnerijen, brandewijnstokerij en fabrijken van houten uurwerken, benevens ongeveer 4000 inwoners.

HEILIG GRAF (Kerk van het). Is op den berg Calvarie, nabij Jeruzalem in Palestina gelegen. Men vindt in dezelve een twaalftal heiligdommen, elk van welke eene omstandigheid van Christus lijden, dood en opstanding vertegenwoordigt, en bij eenige van welke altaren zijn opgerigt. Om deze kerk op eenen ongelijken berg te bouwen, heeft men verscheidene plaatsen moeten gelijk maken, doch daar men anderen in hun geheel wilde laten, zoo heeft men eenige gedeelten van de rots binnen den omtrek van het gebouw besloten, zoo als in het bijzonder de plaats, waar, volgens de overlevering, het kruis stond, naar welke men langs twee en twintig trappen opklimt; de steen welke het graf van Christus bedekte, is, zoo men zegt, door de Armeniërs weggenomen en in hunne kerk overgebragt geworden.

HEILIGVERKLARING en VERGODING. Heeft de Paus van Rome het regt en het vermogen om sommige lieden na hunnen dood voor heilig te verklaren. De Dairi of Paus van Japan kan nog meer doen, namelijk, van afgestorvenen welke hij vereeren wil, tot Goden te herscheppen, het volk te bevelen tempels voor dezelve te stichten en hen te aanbidden, terwijl hij den door hem gemaakten God die soort van gezag geeft, welke hij vermeent dat dezelve over de stervelingen moet uitoefenen. Wij willen dit regt aan geen van de beide Pausen betwisten, doch zij zullen het ons ten goede houden, dat wij

voor de door hen gefabriceerde goden en heiligen geen meerder eerbied hebben dan voor andere afgestorvenen van onze natuurgenoten.

HEILOO, Hollandsch dorp, district Alkmaar, met eene kerk die Willebrord in de VII eeuw zou gesticht hebben.

HEILSBERG of **HEILSBERGERKREITS**, ligt in het regtsdistrict Koningsbergen en bevat op 21¼ □ mijl 28,000 inwoners. Het land wordt door de Passurge begrensd, en heeft vele meren en bosschen, koren, vlas, peulvruchten en raapzaad, ook veeteelt. =, hoofdplaats van voorm. kreits aan de Alle met 2,600 inwoners, laken- en andere fabrijken en een kasteel, waarin de Bisschop van Ermeland woont.

HEINSIUS (Daniel), werd uit een aanzienlijk geslacht te Gend den 30 Mei 1580 geboren. In zijne eerste jeugd heeft hij aanhoudend gezworven, waartoe zijne ouders door de ongunstige tijdsomstandigheden genoodzaakt waren. Slechts 3 maanden oud vertrok zijne moeder met hem naar Veere, en van daar gingen zij naar Engeland; vervolgens naar Rijswijk bij 's Hage (in welke stad hij den grondslag zijner taalkennis en geleerdheid leide), en daarna met zijne ouders naar Middelburg, terwijl hij het akademisch onderwijs te Franeker, en naderhand te Leiden genoot. Het Grieksch en Latijn verstond hij grondig. Door zijne buitengemeene vorderingen verwierf hij de vriendschap van Scaliger en Dousa, en werd op zijn 18 jaar reeds hoogleeraar in de Grieksche letterkunde te Leiden, daarna ook in de geschiedenis; verder bibliothekaris; terwijl Gustaaf Adolf, Koning van Zweden, hem, om zijne veelvuldige geleerde schriften, tot zijnen geheimraad en geschiedschrijver benoemde, en de Republiek van Venetië hem met de ridderorde van St. Marcus, en Paus Urbanus VIII hem door de uitlokkendste aanbiedingen naar Rome liet noodigen. Heinsius voegde zich bij de Contraremonstranten, wier gevoelens hij ijverig, ja zelfs onverdraagzaam, voorstond. Als Secretaris der afgevaardigden uit de Staten-Generaal, woonde hij de Dordsche Synode van 1618 en 1619 bij, en was aldaar zeer werkzaam in het doen veroordeelen der Remonstranten. Volgens sommigen zoude hij de voorrede der Handelingen geschreven hebben. Het Nieuwe Testament heeft hij tot een voorwerp zijner oefeningen genomen; hij behoefde voor de Groot in geen vak van geleerdheid of wetenschap te wijken. Den 25 Februarij 1655 is hij te Leiden in den ouderdom van 74 jaren overleden. Op het laatst van zijn leven had hij zijn geheele geheugen verloren. Hij was gehuwd met Ermgard Rutgers, bij welke hij eenen zoon naliet, Nicolaas genaamd, welke zich insgelijks in de geleerde wereld beroemd heeft gemaakt. Ongetwijfeld behoort Heinsius onder de geestigste, vindingrijkste en geleerdste dichters der XVII eeuw. Hoewel hij weinig werks van zijne losse dichtstukjes maakte, zijn dezelve evenwel in 1616 te Amsterdam door zijnen vriend P. Scriverius uitgegeven onder den titel van Dan. Heinsii *Nederd. Poëmata*, hetwelk Heinsius hem echter kwalijk nam, dewijl er een *Hymnus op Bacchus* in stond: hij maakte echter dadelijk eenen *Lofsanck van Jesus Christus*, welke afzonderlijk gedrukt werd, en in 1618 en 1622 werd deselve bij den herdruk zijner andere werken er bij gevoegd. De Nederduitsche letterkunde heeft door Heinsius eenen grooten invloed en voorrang boven de Duitsche verkregen, welke, sedert dat M. Opitz verscheen en Heinsius tot vriend bekwam, dese zijne kunst afzag en op Duitschen bodem overplantte, en de lofzang op Jezus soo wel als op Bacchus in vloeijende verzen vertaalde. Ten bewijse hoe Opitz de poësij van Heinsius als de moeder der zijne erkende, laten wij hier het begin volgen van een gedicht op deze gemaakt.

Ihr Nymphen auf der Maas, ihr Meer-Einwohnerinnen,
Hebt eure Häupter auf, erhöhet eure Sinnen,
Bisz froh, du schöner Rein und du gelehrte Statt,
Die Hungersnoth und Krieg zugleich ertragen hat:
Der ganze Helicon ist bey dich eingezogen,
Nachdem der hohe Geist von Gent hieher geflogen.

Door Scriverius zijn ze beiden *cum notis* uitgegeven, ter verklaring der ontelbare Grieksche en Nederduitsche bijnamen, met welke Bacchus in deze Hymnus wordt genoemd, en onder andere wordt aangesproken met de volgende koppelwoorden:

Nacht-looper, heupe-soon, hoog-schreeuwer, groote-springer,
Goet-gever, minne-vrient, hooft-breker, leeuwen-dwinger,
Hert-vanger, herssen-dief, tong-binder, schudde-bol,
Geest-roerder, waggel-voet, straat-kruysser, altijt-vol.

De meeste zijner andere gedichten zijn echter krachtig, vloeijend, geestig en vol aardige en natuurlijke vergelijkingen. Zoo heeft het *Gedicht op den dood en de treffelicke Victorie van* J. van Heemskerk inderdaad fiksche partijen. Zijne Theocritische minnedichten zijn uiterst bevallig en geestig: zoo ook zijne zinnebeelden, onder den naam van: *Het Ambacht van Cupido* en de *Emblemata amatoria*, welke door aardige plaatjes verduidelijkt zijn. *Der minnegoodjes bezigheid* op zijne eigene bruiloft is regt behagelijk en het stukje: *Het sterfhuys van Cupido* genaamd, zeer bevallig. Zijn ambtgenoot Anthoni Thijsius, heeft zijner verdiensten in eene welsprekende lijkrede hulde gedaan.

HEKLA, door de IJslanders Hecklufiall genoemd, een der 10 vuurspuwende bergen op IJsland, ligt in eene groote, met lava bedekte, vlakte, en wordt door goede weilanden omringd. Mackenzie bevond den krater ruim 100 voet diep en met doorschijnende sneeuw gevuld, doch berekent de uitbarstingen beneden die van den Etna en Vesuvius. Na 1004 zijn er 22 uitbarstingen aangeteekend. Volgens Hanley zoude dezelve 4,300 voet hoog zijn.

HELA. Pruissisch schiereiland, zijnde eene door visschers bewoonde droog gewordene zandbank. Men vindt hier schapen met 4 hoornen. De naar Dantzig varende schippers moeten er zich van loodsen voorzien.

HELDER. Dorp op den N. O. hoek van *Noord-Holland*, aan het Texelsche gat, waardoor er hier vele zeelieden aankomen en vertrekken, en daardoor den inwoners, alsmede door de visscherijen en het loodswezen, een bestaan verschaffen; men vindt hier ook eene stoommachine, een uitmuntend droog dok, sterke vestingwerken, enz. De bevolking van de Helder, met het Nieuwe Diep en Huisduinen is van 1815—1832 van 2600 tot 6000 inwoners toegenomen. De vijf Forten, *Erfprins, Kaaphoofd, Nieuwe werk, Admiraal Dirksen* en *Kijkduin*, aangelegd onder toezigt van den kundigen overste Valter, ten tijde van Napoleon's heerschappij, zijn in 1832 in goeden staat van tegenweer gebragt, vooral onder bestuur van den Luitenant Kolonel Bake.

HELDRUNGEN. Pruissisch stadje, waar men salpeter- en potaschfabrijken, eene brandewijnstokerij, een sterk slot en 1200 inw. vindt.

HELENA. Prinses, beroemd wegens hare schoonheid, dochter van Jupiter en Leda, volgens anderen van Nemesis, maar opgevoed door Leda, de vrouw van Tyndarus en zuster van Clytemnestra, Castor en Pollux. Van hare kindschheid af maakte hare schoonheid zulk eenen opgang, dat zij door Theseus geschaakt werd uit den tempel van Diana, waarin zij danste. Op raad van Ulysses deed Tyndarus al die naar hare hand stonden, zweren, dat zij hem, waarop zij hare keuze zou gevestigd hebben, verdedigen zouden, tegen hen die hem haar betwisten wilden. Toen verklaarde zij zich ten gunste van Menelaus. Deze echter afwezig zijnde is zij door Paris geschaakt, na wiens dood zij zich met zijnen broeder verbond, welk geval het onderwerp der Ilias uitmaakt. Na zich met Menelaus verzoend te hebben, nam hij haar mede terug naar Sparta. = (St.). Eiland in den Atlantischen Oceaan, 300 mijlen van de W. kust van Zuid-Afrika, was sints langen tijd door deszelfs afgelegenheid enkel door zeelieden, die naar Afrika zeilden, bekend, maar door de ballingschap, in 1815, van N. Buonaparte vermaard geworden. Het is van Vulkanischen oorsprong, in 1501 door de Portugezen ontdekt en aldus genoemd; daar deze er zich om het onvruchtbaar aanzien weinig over bekommerden, namen de Nederlanders eene eeuw later bezit van hetzelve, en stonden het in 1650 tegen de Kaap de Goede Hoop aan de Engelschen af, die zich vroeger aldaar ververschten. De hoogste rots, Diana piek, is reeds op 15 à 20 mijlen in zee zigtbaar. Het eiland dat er overigens als eene enkele rots uitziet, heeft de gedaante eens schildpads, is 3 mijlen lang en 1½ breed, en heeft 6 a 7 mijlen omtrek. Niettegenstaande de heete luchtstreek, waar de zon zelfs twee maal 's jaars hare stralen loodregt schiet, is het door de verkoelende winden zuiver en gezond, terwijl er onweders en stormen zeer zeldzaam zijn. Er bevinden zich zeer bekoorlijke gezigten en plaatsen in het binnenste des eilands; elk dal wordt door een beekje doorstroomd, hoewel niet genoegzaam tot wegneming der droogte; hierdoor ontstaat onvruchtbaarheid, want het regent hier zelden, en de rotsachtige grond is slechts 6 à 10 duimen met aarde bedekt. Men vindt er lava-, puim-, bouw- en zeepsteen, bazalt, steenkolen en eenige sporen van metalen. Uit het plantenrijk zijn er: oranje-, palm-, eiken-, olijf-, citroen-, vijgen-, granaat- en andere boomen, voorts koren, druiven, meloenen, ananassen, pisangs, rapen, boonen, erwten, peterselie, mostaard, kamillen en patatten. Uit het dierenrijk: paarden, rundvee, varkens, schapen (allen zeker door de bezitters hier gebragt), veel gevogelte, waaronder alle soorten van hoenders, paauwen enz.; voorts rupsen, spinnen, eene soort van muskieten, enz.; maar wilde of vergiftige dieren noch roofvogels worden er gevonden: er zijn echter eene groote menigte ratten, welke niet verdelgd kunnen worden. Verder is er velerlei visch, gezonde schildpadden, enz. Behalve de bezetting telt dit eiland omstreeks 2600 zielen, welke meest de Anglikaansche godsdienst belijden. De hoofdstad is Jamestown. =, kerspel in Noord-Amerika, aan de kust van *Z. Carolina*, hetwelk uit eene groep van 9 eilanden bestaat.

HELENUS. Zoon van Priamus en Hecuba, aan wien men verhaalt dat door eene godspraak van Ulysses aan de Grieken het aanstaande lot van Troje gebleken is. Troje verwoest zijnde, heeft hij Pyrrhus bewaard voor eene schipbreuk, en voorspelde hij den overigen vertrekkenden dat zij schipbreuk zouden lijden. Om welke reden hij niet alleen door Pyrrhus gespaard, maar ook liefdadig behandeld is. Hij heeft hem ook Andromache, welke hij in plaats van zijne eigene vrouw gehad had, ten huwelijk gegeven, alsmede een gedeelte van het rijk, hetwelk hij den naam van zijnen broeder Chaonia gaf, alwaar hij eene stad gelijk Troje stichtte, in welke hij den voortvlugtigen Æneas met gastvrijheid ontving.

HELGOLAND. Een in 1814 aan de Engelschen afgestaan eiland, op de kust van Holstein. Het bestaat uit het rotsachtig eiland en de Dune of het lage land. Het eiland wordt in boven- en benedenland verdeeld, welke door eene rij rotsen en eenen trap van 180 voet

breedte vereenigd zijn; de hoogste rots is 216 voeten en de laagste 84 voet hoog. Het lage land is eene, van twee vuurtorens boven de zee voorziene, zandbank en wordt door een aantal klippen omringd: hierin bevinden zich de Noorder- en Zuiderhaven, welke door de natuur gevormd zijn. Op het bovenland ligt het fort, de kruid- en vuurtoren, het magazijn met het tuighuis, het kleine magazijn, eene kerk met 2 predikanten, de school, enz. De inwoners zijn alle Luthersche Duitschers en 2,200 in getal, welke bestaan van de visscherij, het loodswezen en den smokkelhandel. Onder het zoogenaamde stelsel van het vaste land waren hier wel 4 à 5000 zielen, dewijl toen van hier de Engelsche goederen naar het vaste land verzonden konden worden. De Engelschen hebben er eene vesting aangelegd; daarbij zijn er 4 zware batterijen en een garnizoen van hij de 500 man. De vuurtoren is op 6 mijlen in zee zigtbaar.

HELGON. Een oud Deensch Koning, van welken men verhaalt, dat hij eene jonge dochter, THORA genaamd, met geweld verkrachtte; dat deze THORA van eene dochter beviel, welke zij in het geheim opvoedde, en deze volwassen en van eene uitmuntende schoonheid zijnde, door haar aan het hof werd gebragt; dat HELGON er op verliefde, eenen zoon bij haar won, welken hij ROOLW noemde, die hem ook opvolgde, doch dat hij van deze bloedschande kennis krijgende, eene zoodanige wroeging daarover gevoelde, dat hij van verdriet †.

HELIACEN. Feesten en offeranden ter eere der zon, gevierd in Perzië en Cappadocië, Griekenland en Rome.

HELIADEN. In de sterrekunde een gedeelte van het sterrebeeld de Stier, het welk, door een bijzonder voorkomen, altijd ligt onder de overige sterrebeelden te onderscheiden is. De sterren, die de Heliaden uitmaken, staan in eene figuur, welke geheel de gedaante heeft van de hoofdletter V. =, dochters van de Zon en CLYMENE, zusters van PHAËTON, ten getale van drie volgens OVIDIUS, namelijk PHOEBE, PHAËTUSA en LAMPETIE; volgens HIJGINUS echter waren zij ten getale van zeven. Zij weenden over het ongeluk van haren broeder gedurende vier maanden, en zijn door de goden in populieren veranderd en hare tranen in ambersteen. =, zonen van de Zon en de nimf RHODES. De Heliaden onderscheidden zich door hunne Astronomische kennis; zij maakten de scheepvaart tot eene wetenschap en verdeelden het jaar in jaargetijden.

HELIASCHE OP- EN ONDERGANG DER HEMELLICHTEN, noemt men de tijden, waarop de hemellichten, uit de nabijheid van de zon gekomen, zich het eerst beginnen te vertoonen, en die waarop zij door de groote toenadering tot de zon zich in hare stralen verliezen, en zich daardoor aan ons oog onttrekken. De vaste sterren, ieder jaar eenmaal op eenen bepaalden tijd heliaasch op- en onder moetende gaan, gaven de ouden een geschikt middel ter regeling hunner jaarlijksche werkzaamheden.

HELIASTEN. Regeringsleden te Athene; hunne voornaamste verrigtingen bestonden in het verklaren der duistere wetten, en in de zorg dat de wet stiptelijk werd opgevolgd; hun getal was honderd vijftig: men verkoos hen uit de leden der andere geregtshoven. Zij hielden hunne vergaderingen of in het open veld of in gebouwen naarmate het jaargetijde was; deze duurden van zonnen-opgang tot zonnen-ondergang; bij het openen hunner vergaderingen onderzochten de Priesters de ingewanden der offerdieren, en hij den eed van getrouwheid, welken zij afleiden, bezwoeren zij JUPITER, NEPTUNUS en CERES, om hen naar verdiensten te straffen of te beloonen.

HELICAON. Een Trojaan, zoon van ANTENOR. Hij had tot vrouw LAODICE, dochter van PRIAMUS. =, zoon van ANTENOR en echtgenoot van LAODICE, dochter van PRIAMUS. Gekwetst zijnde in een gevecht bij nacht, is hij door ULYSSES herkend en gered.

HELICE. Het Grieksche woord voor het Hollandsche *groote Beer*. =, dochter van OLENUS, eene nimf, die met hare zuster zorg voor JUPITER droeg in zijne kindschheid, en die gemelde Godheid als een gesternte aan den Hemel plaatste. Deze groote Beer verstrekte den Grieken tot gids in hunne scheepvaart.

HELICON (DE BERG), thans Zagara genaamd, in Livadië, bij de golf van Corinthe, was bij de Grieken zeer vermaard. De tempel der zanggodinnen stond in een klein boschje, door de fonteinen van AGANIPPIDES en PERMESSES bevochtigd wordende, van welke men er ook de standbeelden vond, alsmede de grafstede van ORPHEUS: doch van dit alles vindt men thans niets meer; echter is het een zeer vermakelijk oord gebleven. [op den Peloponesus gaf.

HELICUS. Dochter van LYCAON, die haren naam aan de stad Helice

HELIE. Eene der Heliaden.

HELIER (ST.). Hoofdstad van het Engelsche eiland Jersey, is in de laatste 30 jaren veel vergroot en verbeterd, met 3 kerken, hospitaal, werkhuis, schouwburg, geregtshof, ruime marktplaats en 2000 inwoners, welke van eenen aanzienlijken handel, visscherij en scheepvaart bestaan.

HELIMUS. Een der Centauren, gedood op de bruiloft van PIRITHOÜS.

HELIOCENTRISCHE PLAATSEN DER HEMELLIGCHAMEN, noemt men derzelver plaatsen, uit het middelpunt der zon gezien. Zoo zijn Heliocentrische lengten en breedten hetzelfde met betrekking tot het middelpunt der zon, wat Geocentrische lengten en breedten met betrekking tot het middelpunt der aarde zijn, enz.

HELIODORUS. Een der veldheeren van SELEUCUS PHILOPATOR, op wiens bevel men getracht heeft den tempel van Jeruzalem te plunderen. =, een beroemd wijsgeer, van wien nog de *Historia Æthiopica* bestaat. =, Schrijver van een boek over de graven.

HELIOGABALUS. Eene vreemde godheid, voornamelijk van de Pheniciërs. =, een berucht Keizer der Romeinen.

HELIOMETER. Een werktuig, dat aan de sterrekundige verrekijkers wordt toegevoegd, om kleine afstanden van hemelligchamen, op derzelver schijnbare middellijnen, te meten.

HELIOPOLIS (Stad der zon). Eene stad in Syrië, bijzonder onderscheiden door de dienst der Zon en die van VENUS. =, eene oude stad in Egypte, uit welker bouwvallen Kairo is opgerezen; in den tempel, dien de zon daar had, bevond zich een spiegel, die dagelijks het zonnelicht terug kaatste en daarmede de geheele wereld verlichtte. In dezelve was een beroemd orakel, hetwelk men met verzegelde briefjes raadpleegde.

HELIOSKOOP. Een werktuig om de zon te beschouwen. Eertijds ving men het beeld der zon, door eenen behoorlijk geplaatsten verrekijker gevormd, op een doek of papier op, doch in later tijd vond men de gekleurde glazen uit, welke alleen het licht der zon verminderen, zonder aan de duidelijkheid iets te kort te doen. Men behoeft deze slechts voor eenen gewonen verrekijker te houden, om door denzelven, met hetzelfde gemak en dezelfde duidelijkheid, de zon te beschouwen, als men de maan door dezelve ziet.

HELIOSTATA is een werktuig, met hetwelk een uurwerk wordt verbonden, en dat dienen moet om de stralen van de zon, op eenen spiegel teruggekaatst, altoos in dezelfde rigting te doen blijven, in weerwil van de dagelijksche wenteling der aarde om hare as. Onze beroemde landgenoot 's GRAVESANDE heeft onder anderen eene Heliostata uitgevonden, van welke hij zich hij de proeven omtrent de natuur des lichts met vrucht bediend heeft.

HELIUS. Zoon van HYPERION en BASILEA, door zijne ooms de Titanen in den Eridanus (Po) verdronken. BASILEA, het lijk van haren zoon langs den oever zoekende, valt van vermoeijenis in slaap, en ziet in den droom haren zoon HELIUS, die haar zegt, dat zij zich over zijnen dood niet moet bedroeven, want dat hij in den kring der Goden was toegelaten, en dat datgene, wat eertijds in den hemel het heilige vuur genoemd werd, voortaan HELIUS of Zon zoude genoemd worden.

HELL (Abt MAXIMILIAAN), geboren 15 Mei 1720 te Schemnitz in Hongarijë, † 14 April 1792 te Weenen, deed gedurende een tijdvak van 16 jaren sterrekundige waarnemingen op het Observatorium te Weenen. Sedert het jaar 1757 bragt hij sterrekundige tafelen in het licht, die vele zijner waarnemingen inhouden. In 1769 nam hij den overgang van Venus te Wardhuus in Lapland waar.

HELLAS. Een naam van Griekenland, dien men meent afkomstig te zijn van HELLEN, zoon van DEUCALION.

HELLE. Dochter van ATHAMAS, Koning van Thebe en NEBELE, die, den haat van hare stiefmoeder ontvliedende, zich met haren broeder aan de golven der zee toevertrouwde, op eenen ram met eene gouden vacht, om zich naar Colchis te begeven, door de engte die Thracië van Troas scheidt; maar verschrikt zijnde door het haar dreigende gevaar, viel zij in zee, die van haar den naam van Hellespont ontleend heeft.

HELLEBORUS. Zie NIESKRUID.

HELLEGAT. Tak der Schelde, provincie Zeeland, die tusschen het Axeler en Hulster Ambacht heen vloeit, en daarna de Hulsterkom vormt.

HELLEN. Zoon van DEUCALION en PYRRHA, Koning van Phthiotis, gaf zijnen naam aan zijne onderdanen. Na verloop van tijd echter werden alle Grieken Hellenen genoemd.

HELLEND VLAK. In de werktuigkunde dienende om zware lasten met weinig vermogen in de hoogte te werken. Naarmate een vlak minder met den horizon helt, zal het ligter zijn eenen last door middel van hetzelve op te heffen.

HELLER. Bekende Duitsche munt van de waarde van ongeveer eene halve cent. =, Groningsche munt uit het midden ongeveer der middeleeuwen, vermeld bij WICHERS in zijne Verhandeling over de oude Groninger munten; voornamelijk die in het Stadsboek voorkomen. Deze schrijver meent dat men deze *hellers* vindt in eene zeer kleine zilvermunt, aan de eene zijde alleen met het Stadswapen bestempeld. Men vindt althans in een Penningboek, te Antwerpen in 1575 gedrukt, als ook in het Munt-thresoor van 1580, dusdanige Hellers van Keulen en Cleef, welke mede het wapen op de eene zijde alleen vertoonen.

HELLESPONT (DE). Het kanaal hetwelk de zee van Marmora of de Witte zee met den Archipel vereenigt. Hetzelve is 400 stadiën (15 Fransche mijlen, 300 halve roeden) lang; aan deszelfs oever lagen de steden Lampsacus, Sestos en Abydos, alsmede de toren van Hero en Leander. =, zeeëngte tusschen de Propontis en de Ægeïsche zee.

HELLEVOETSLUIS. Stadje en vesting in Zuid-Holland, aan het Haringvliet, met eene zeer goede haven, welke behoorlijk verdedigd wordt, 3 poorten, waarvan 2 aan den zeekant, welke door paalwerk tegen het geweld der golven verzekerd zijn; de schutsluis is een meesterstuk van bouwkunde en kan de zwaarste oorlogschepen

doorlaten. Verder vindt men hier de kerk, een uitmuntend magazijn voor de zeemagt, en eene fraaije lands scheepstimmerwerf, welke van alle vereischte lokalen voorzien is. De droogе dokken, waar de grootste oorlogschepen hersteld kunnen worden, zijn allermerkelijkst en werden door den Heer Blanken met eene stoommachine vervaardigd. Met de onderhoorigheid Struiten zijn hier 1500 inw., welke van de werf, het zeevolk, de loodsen en de reizigers bestaan. Het gezigt op de altoos met schepen bezette rede is alleraangenaamst.

BELL-GATE. Zeeëngte in Noord-Amerika, tegenover Haarlem, op York-Island door deszelfs maalstroomen bekend, welke waarschijnlijk door de naauwte en kromte van doortogt, en een bed van er dwars door loopende rotsen veroorzaakt wordt. Kleine schepen kunnen er best doorkomen, doch groote enkel met zeer bekende loodsen.

HELMERS (Jan Frederik) werd te Amsterdam in 1767 geboren van deftige, burgerlijke ouders, die hem eene beschaafde opvoeding gaven: hij leerde in zijne jeugd de Fransche, Engelsche en Hoogduitsche talen; in zijne jongelingschap wilde hij zich ook de Latijnsche en Grieksche talen eigen maken, doch hierin vond hij, zonderling genoeg voor eenen jongeling van zulk een vlug begrip, schranderheid, goed geheugen en gezond oordeel, onoverkomelijke zwarigheden, zoo dat hij daarvan geheel afzag; maar daarentegen was hij bij uitstek ervaren in de geschiedenis, de aardrijkskunde en de natuurlijke historie. Aangaande de godsdienst en de wijsbegeerte koesterde hij wel eens tegengesprokene begrippen, onafhankelijk van eenige kerkleer of schoolstelsels, waarvan hem de bewoordingen en bekleedselen niet bekend waren. Hij ontveinsde zijne denkwijze zoo min in zijne gedichten als in zijne gesprekken, en beleed rondborstig hetgeen hij voor waar en goed hield. Daarbij was hij een vurig beminnaar van zijn vaderland, een gezworen vijand van alle overheersching, zoo wel van inlandsche demagogen als vreemde tirannen; voorts een braaf burger, opregt vriend, deugdzaam echtgenoot en vader en edeldenkend mensch. De geschiedenis der ontwikkeling van zijn uitmuntend dichttalent is te belangrijk, om daar niet eenig verslag van te geven. Het vroegste dichtstuk, dat wij van Helmers kennen, is de lijkzang op B. de Bosch, in 1786 vervaardigd. Hij trad dus op in een tijdvak dat de ware dichtkunst plaats gemaakt had voor de koele, werktuigelijke verzenmakerij; dat de dichtgenootschappen in de voornaamste steden van ons vaderland in vollen luister bloeiden en er jaarlijks dozijnen gouden en zilveren medailles werden uitgeloofd, die somwijlen door de middelmatigste verzenmakers behaald werden. De 19jarige Helmers, die zijn sluimerend genie voelde ontwaken, ontving het eerste dichtkundig onderwijs in de school van Uijlenbroek, alwaar, hoezeer deze anders een man van zeer veel kunde, gevoel, smaak en gezond oordeel was, toch zeer ligt regels voor poëzij aangenomen werden, als, bijv. de volgende, die in den lijkzang van Helmers op de Bosch voorkomen:

Ja, voor de zeis des doods moet alles nederbukken,
De stramme grijzaard en het jong onnoozel kind,
De slaaf en ook de vorst, enz.
— — — — — — — —
Deze aarde is een tooneel van droefheid, rouw en druk.
— — — — — — — —
Hij had zijn taak volbragt! Hij is aan de aarde ontheven,
Want hij was rijp voor de eeuwigheid.

Men vergelijke deze altijd durende waarheden op rijm eens met zijn meesterstuk *De Hollandsche Natie*; welk een onderscheid!... In deze school kroop Helmers zachtjes aan, als eene slak, met de anderen, langs het door Feitama en Steenwijk afgebakende pad, den zangberg op, hij, die, met eenen reuzenstap te doen, in eens den top bereiken kon! Zeer was hij ingenomen met de gedichten van van Merken en haren echtgenoot van Winter. Allengs echter waagde het Helmers zijne lier op eenen stouten toon te stemmen; reeds zijne ode, getiteld: *De Nacht*, die van 1788 dagteekent, heeft veel meer dichterlijks dan de meeste gewrochten zijner tijdgenooten. In 1790 verscheen voor de eerste maal zijn dichtstuk, *Socrates*, in drie zangen. Hetzelve droeg de onmiskenbare blijken dat hij eens een der eerste dichters zijns vaderlands zoude worden; echte kenners zagen dit dadelijk. In zijne jeugd was hij een ijverig bezoeker en voorstander van den Amsterdamschen schouwburg; de aldaar heerschende gebreken bleven door hem niet onopgemerkt; hij zag als het ware Duitschland den toon geven op ons nationaal tooneel; de vertalingen der drama's van Kotzebue en andere oppervlakkige vreemde vernuften werden onder luidruchtige goedkeuring aldaar opgevoerd met achterstelling der voortbrengsels van onze oorspronkelijke geniën. Dit maakte natuurlijk, als onverbasterd Nederlander, zijne verontwaardiging gaande; hij schreef een tooneelmatig Tijdschrift, genaamd *de Amsterdamsche nationale Schouwburg*, waarin hij de gebreken van dat tooneel, hetwelk toen eene soort van geldspeculatie geworden was, hevig gispte, doch met het *zesde* nummer zag hij zich reeds verpligt de verdere uitgave te staken. Eene reis naar Parijs in 1803 bragt niet weinig toe ter volkomene ontwikkeling van zijn heerlijk dichttalent. Eerst in 1809 en 1810 gaf hij te Amsterdam twee deelen met *Gedichten* in het licht, waaronder het beroemde dichtstuk *Apollo* gevonden wordt. Zijn verlangen om Italië te bezoeken, werd niet vervuld; welke vruchten zou hij op dien grond geplukt en welligt op onzen zangberg overgeplant hebben. Billijk mogen wij dit veronderstellen, daar zijne heerlijke lierzangen op de voortreffelijke Parijsche verzamelingen de vruchten waren van zijn kortstondig verblijf aldaar. Het heerlijkste gedenkstuk heeft hij zich opgerigt in het hart van elken waren Nederlander door zijn voortreffelijk meesterstuk: *de Hollandsche Natie*, in zes zangen, waarvan reeds *acht* drukken het licht zien; voorwaar een bewijs dat *dit stuk bij ons Nationaal is!* Het verscheen voor het eerst *in 1812*, nadat de Fransche ondragelijke boekcensuur er verscheidene schoone en *krachtige* regels had uit geworpen, doch die bij de volgende drukken, toen wij weder, door Gods gunst, een onafhankelijk volksbestaan mogten genieten, er weder in gevoegd zijn. Dit uitmuntend gedenkteeken van den nationalen roem was het laatste dat de edele dichter bij zijn leven uitgaf. Hij † den 26 Februarij 1813. Zijn stoffelijk overschot rust op het kerkhof te Muiderberg, onder eenen eenvoudigen steen, die enkel zijnen naam tot opschrift heeft. Men wil dat een paar dagen na het overlijden van Helmers er een geheim bevel bij de Fransche policie kwam, om hem op te ligten en naar Parijs te voeren. Diepe rouw vervulde het hart van elken regtschapenen Nederlander bij het vernemen der treurmare van het overlijden des stouten zangers, die de eer des vaderlands tot zijnen jongsten snik handhaafde. Hoe zoude hij gezongen hebben, bijaldien het der Voorzienigheid behaagd had hem den tijd onzer herborene vrijheid te doen beleven!

HELMOND. Open stadje, provincie Noord-Braband, aan de Aa, met eene R. C. en eene Hervormde kerk, eene bloeijende Latijnsche school en 2,600 inw., die van de fabrijken van gemengde stoffen, als vlas, wol en katoen, Haarlemmer-streep, damast- en ander tafelgoed, landbouw en veeteelt bestaan. Hier worden 4 jaarmarkten gehouden. Geboorteplaats van Lucas-Gassel en Luikens.

BELMONT (Jean Baptiste), werd in 1577 te *Brussel* geboren. Zijne ouders behoorden tot de aanzienlijksten uit den adelstand, en deden hem in de wijsbegeerte, en in de natuur- en wiskundige wetenschappen onderwijzen. Zijne keuze bepaalde zich daartoe meer en meer, en bijzonder werd de scheikunde het onderwerp zijner diepste nasporingen. De eigenschappen der dampkringslucht, die van het water en der veerkrachtige vloeistoffen, waren nog door niemand ontwikkeld; zijn doordringende geest ontdekte dezelve, en baande zich eenen weg tot in de diepste geheimen der Natuur. Reeds op zijn 22 jaar had hij zijne studiën geëindigd, en alle geneeskundige geschriften der *Latijnen*, *Grieken* en *Arabieren* onderzocht en overwogen, toen hem het Hoogleeraars-ambt aan de toenmalig zoo bloeijende hoogeschool te Leuven werd opgedragen. Hij bekleedde dien post met roem; doch, door de bijgeloovigheid zijner landgenooten, om godsdienstige begrippen vervolgd, verliet hij zijn vaderland, en deed eene reis door de voornaamste gewesten van het beschaafd Europa. Eindelijk teruggekeerd, ontweek hij de stad, en gaf zich geheel aan zijne geliefkoosde bezigheid over. Nieuwe ontdekkingen, waaronder die van het *Magnetismus*, waren de vruchten van zijnen arbeid, en tevens de beletselen zijner rust en van zijn genoegen. De natuurlijke reden, die hij ook in zijne schriften van de magnetische genezing gaf, en waarvan men vreesde, dat zij het geloof aan de wonderwerken van den Zaligmaker zou doen verminderen, berokkende hem nieuwe vervolgingen, waartegen hij zich moedig verzettede. Hij † op het laatst van 1644, in den ouderdom van 76 jaar, en overhandigde nog voor zijnen dood zijne handschriften aan zijnen zoon, ten einde dezelve in het licht te geven, wanneer hij ze zulks waardig keurde. Zij verschenen naderhand gezamenlijk bij Elzevier en zijn fraai gedrukt.

HELMPOTING. Aldus genoemd naar het poten van eene soort van lies of gras, *Helm* geheeten, hetwelk aan den zeekant, in verscheidene oorden onzes vaderlands, met duinen bezet, jaarlijks, met veel voordeel wordt te werk gesteld, om daardoor aan het gulle zand zekere vastheid te geven, en hetzelve tegen overstuiving te behoeden. Door dit middel behoudt men, ginds en elders, eenen vasten voormuur tegen de aanspoelende zee, welke op andere plaatsen, waar men deze voorzorg niet gebruikt heeft, een aanmerkelijk gedeelte gronds heeft verslonden.

HELMSTADT. Brunswijksche kreits, aan de *Pruissische grenzen*, met bijna 11,300 inwoners. =, hoofdplaats derzelve aan de Elze, met muren, en tot wandelingen aangelegde wallen, 4 *poorten*, 2 voorsteden, 5 openbare plaatsen, 2 Luthersche kerken, 1 wees- en 3 gasthuizen en 5,200 inwoners, welke van landbouw, fabrijken en handel op Pruissen bestaan. Het Juleum of gebouw der voormalige hoogeschool, is bijzonder merkwaardig en thans een beroemd opvoedingsgesticht. Het drinkwater komt door buizen in de stad.

HELPEN. Dorp in Groningen, vermaard doordien in de XVI eeuw alhier de Hervormdende preken van R. Milesius en M. Alting kwamen hooren.

HELOTEN. Slaven bij de Spartanen, welke door hen zeer gruwzaam werden mishandeld, ja dikwijls op eene allerlaagste wijze vermoord. Zij bestempelden niet alleen de inwoners der door hen verwoeste stad Helos met dien naam, maar ook alle hunne krijgsgevangenen, welke zij tot slaven maakten.

HELSCHE REGTERS. Deze waren: ÆACUS, Koning van het eiland Aegina, zoon van JUPITER en van ÆGINA, MINOS en RHADAMANTHUS, mede zoons van JUPITER, en welke hem in het gebied van het eiland Creta, thans Candia, opvolgden.

HELSINGBORG. Sterke stapelplaats in Zweden, Malmöhus-län, aan den ingang der Sond met 2,100 inwoners, welke van suiker-, linnen-, geweer-, hoeden, ijzeren potten- en aardewerkfabrijken, eene traankokerij en vooral van den doortogt naar Denemarken bestaan. Het Ramlöser gezondheidsbad, met nog een zeebad en eene steenkolenmijn, vindt men hier.

HELSINGFORS. Kreits in Finland met 188,000 inwoners. Het Noorderdeel is hoog en bergachtig, het Zuiderdeel vlak en door vele meren omringd. Het Langelmawesi en 24 mijlen lange Payenarwimeer is merkwaardig. De inwoners bestaan van landbouw, veeteelt, handel en visscherij.=, hoofdplaats van voorn. kreits en van het geheele gouvernement, de zetel des gouverneurs en der regeringscollegiën, aan de zee, sedert 1815 regelmatig opgebouwd en de vestingwerken meer uitgebreid, met 3 kerken, 1000 huizen en 8000 inwoners, die van eenige fabrijken, landbouw, tabaksteelt en handel bestaan. De diepe haven is veilig en ruim, en wordt door het kasteel Sweaborg verdedigd. Er worden planken, dennen, sparren, visch, koren, enz. uitgevoerd.

HELSINGöR. Zie ELSENEUR.

HELST (BARTHOLOMEUS VAN DER). Een beroemd Nederlandsch schilder, in het begin der XVII eeuw te Haarlem geboren. Zonder de groote meesters der Italiaansche school te hebben leeren kennen, bereikte hij, als portretschilder, in de kunst eenen hoogen trap van volkomenheid. »Voor dat ik de werken van dezen schilder gezien »had," zegt FALCONET, »konde ik het naauwelijks met hen eens »worden, die hem boven REMBRAND, VAN DIJK, en soortgelijke »meesters stelden. Ik heb zijne stukken gezien, naauwkeurig en bij »herhaling bezigtigd, en ben van gedachte, dat men alle vooroordeel »afleggende, bevinden zal dat VAN DER HELST, in zekere opzigten, »die groote schilders overtreft." In al zijne werken heerscht iets grootsch: zijne draperiën zijn vol, zijne figuren uitmuntend geteekend, en in het bijwerk volgt hij de Natuur na op eene wijze, die alle bewondering wekt. De tijd van zijn overlijden weet men niet zeker: dit alleen is bekend, dat hij te Amsterdam woonde, en zijn zoon ook een goed portretschilder was.

HELVETIUS (CLAUDE ADRIAN), werd in 1715 te Parijs geboren. Hij outving eene zorgvuldige opvoeding, waardoor zijn uitmuntende aanleg zich reeds vroeg ontwikkelde. Als kind boeiden hem de bevallige verhalen van LA FONTAINE, en als jongeling waren HOMERUS en CURTIUS zijne meest geliefde schrijvers terwijl LOCKE's *Proeve over het menschelijk verstand,* hem op het kollegie van LODEWIJK DEN GROOTE, waar hij studeerde, eene bijzondere lust voor de wijsbegeerte inboezemde. Eerst 23 jaar oud zijnde verkreeg hij den voordeeligen post van Algemeenen Pachter, en leefde, nadat hij dien, na verloop van eenige jaren, had nedergelegd, als een ambteloos burger: zijn werk *de l'Esprit* berokkende hem de bitterste vervolgingen der geestelijkheid. Hij verliet derhalve Frankrijk, ging naar Engeland en Duitschland, en verwierf niet dan na vele moeite verlof om in zijn vaderland terug te keeren, waar hij in 1771 op zijn landgoed Voré †. Na zijne terugkomst in Frankrijk gaf hij zijn werk *de l'Homme* uit; ook was hij schrijver van verscheidene dichterlijke brieven, en van een allegorisch gedicht, getiteld: *le Bonheur.* Het bekende, zoo veel gerucht gemaakt hebbende, werk: *le Système de la Nature,* verscheen eerst na zijnen dood, en bevat op verre na zulke gevaarlijke stellingen niet, als men dikwijls beweerd heeft. Zijne gade, eene dochter van den graaf LIGNEVILLE, werd in 1719 geboren, en behoorde onder de uitmuntendste vrouwen van haren tijd. Niet tevrede met de pligten omtrent haren echtgenoot in derzelver grootsten omvang te vervullen, was zij eene moeder van zieken en behoeftigen. Na zijnen dood keerde zij naar Anteuil terug, waar haar huis, gelijk dat van Mevr. GEOFFRIN, het vereenigingspunt der uitstekendste geleerden en kunstenaars werd. FRANKLIN bezocht haar dagelijks; de Abt MORELLET bragt, 10 jaren lang, wekelijks drie dagen bij haar door; TURGOT beminde haar teeder; CHAMPFORT vond in haar gezelschap het hoogste genoegen, en LA ROCHE, CABANIS en GALLOIS drukten haar de oogen toe. Zij † te Anteuil, en ligt in haren tuin aldaar begraven. *Vous ne savez pas,* zeide zij eens tegen NAPOLEON, *combien on peut trouver le bonheur dans trois arpens de terre.*

HEMEL. Door dit woord verstaan wij de onmetelijke ruimte, in welke de hemellichten geplaatst zijn. Deszelfs eene helft is steeds achter het aardrijk voor ons oog verborgen, terwijl de andere helft ons als een hol gewelf voorkomt, schijnbaar rustende op de uiterste grenzen der aarde, en aan welks oppervlakte de hemellichten schijnen vastgehecht. De oorzaak waarom de grond des hemels ons blaauw voorkomt, ligt alleen in den dampkring, die onze aarde omgeeft, welks deelen het licht ontvangen, hetwelk de aarde van andere hemellichten ontleent, en hetzelve wederom op de aarde terugwerpen.

HEMELGLOBE is een werktuig, bestaande uit eenen kogel, welke de uitwendige vertooning van den sterrehemel aanbiedt, wanneer men dien als eenen hollen bol voorstelt, aan wiens oppervlakte de hemellichten zijn bevestigd. Op dezen bol zijn alzoo de sterren en sterrebeelden afgeteekend naar derzelver schijnbare onderlinge afstand en ligging. Hij wordt omgeven van twee vaste cirkels, uit hout of koper vervaardigd, van welke een den Horizon, de andere den Meridiaan van eenige plaats voorstelt. Heeft men nu de globe behoorlijk binnen deze cirkels geplaatst, zoo kan men door deszelfs behulp, met eene zeer geringe moeite, de schijngestalte aantoonen, onder welke de sterrehemel zich op een bepaald uur aan ons oog vertoonen moet, en ook de op- en ondergang en de doorgang door den meridiaan der hemellichten, enz. bepalen.

HEMEL-HEMPSTEAD of **HEMSTED.** Engelsche stad, Gr. Hertford, aan de helling van eenen heuvel en aan de Gade, met 22 molens, eene groote korenmarkt, strohoedenfabrijken en 3,300 inwoners.

HEMELHERT (*Cor Cervi*), wordt bij de Astrologisten de graad der *Ecliptica* genaamd, welke in de meridiaan of middaglinie is.

HEMELHUIS (*Domus Cœlestis*), noemen de Astrologisten eene door hen willekeurig aangenomene verdeeling van den Hemel.

HEMELTEEKENEN, zijn de twaalf boogen, in welke de ecliptica verdeeld wordt, beginnende met het voorjaarsnachtsveningspunt. Derzelver namen, en de teekens waarmede zij worden uitgedrukt, zijn de volgende: de *Ram* ♈, de *Stier* ♉, de *Tweelingen* ♊, de *Kreeft* ♋, de *Leeuw* ♌, de *Maagd* ♍, de *Weegschaal* ♎, de *Scorpioen* ♏, de *Schutter* ♐, de *Steenbok* ♑, de *Waterman* ♒, de *Visschen* ♓. Toen zij deze namen ontvingen, stemden zij met de sterrebeelden van dezelfde namen overeen; nu echter zijn zij ten gevolge van den terugang der nachtseveningspunten een teeken ten achter.

HEMELUM. Dorp in Vriesland voorheen met een slot van de HOPPERSMAS en rijke kloosters. = **ER-OLDEVAART,** grietenij naar bijgemeld dorp genoemd, met 3 steden en 9 dorpen.

HEMELVAARTS-EILAND (HET) of *Ascension,* ligt op 150 zeemijlen (90 Duitsche mijlen) ten Noordwesten van St. Helena; men vreesde, in geval van oorlog, de bezetting van hetzelve door eene vijandelijke zeemagt, die daardoor in staat zoude zijn, de Oostindievaarders op te vangen. In het jaar 1829 werd het door slechts twee gezinnen van Engelsche invaliden bevolkt (*), en het volstrekte gemis van bronnen en wellen scheen het vestigen eener grootere bevolking onmogelijk te maken. Evenwel liet de Engelsche Regering in de helling van den zoogenoemden groenen berg eene artesiaansche bron boren, welke sedert dien tijd eene aanzienlijke hoeveelheid goed water oplevert. In het jaar 1830 werd eene kompagnie artilleristen derwaarts gezonden en de bezetting is thans tot op een bataljon gebragt geworden. De manschap bestaat geheel uit lieden, die een of ander handwerk verstaan en voortdurend tot het aanleggen van batterijen en het bouwen van kazernen, waterleidingen en woonhuizen gebezigd worden. Een groot gedeelte van dat etablissement is met ongeloofelijk geringe kosten voltooid geworden; alle voor eenen aanval blootstaande punten, die echter weinig in getal zijn, wijl het eiland een regtop uit zee zich verheffende vulkaan is (†), zijn reeds van batterijen voorzien. Men heeft door middel van ijzeren buizen, die uit Engeland zijn aangebragt, eene waterleiding, ter lengte van 7 Engelsche mijlen, van uit het gebergte tot aan de haven daargesteld, alwaar thans de schepen, zonder dat zij hunne vaten behoeven aan land te brengen, met weinig moeite zich van het noodige water voorzien. Men is voornemens nog meerdere bronnen te graven. De regering heeft magazijnen aangelegd, waar de koopvaardijschepen zich van levensmiddelen voorzien kunnen. Even zoo zal deze station tot een magazijn dienen van alle mogelijke behoeften voor de oorlogsvaartuigen, die op de kust van Afrika in dienst zijn. Tot nu toe waren de magazijnen in Fernando Po opgeslagen, waar intusschen de vochtigheid alles vernielde. Het luchtsgestel is droog en zeer gezond; de grond is vruchtbaar en het geheele etablissement verdient verre weg de voorkeur boven dat te St Helena; gelijk het voor de Oostindische vloten ook nog beter dan dit gelegen is. Hoe meer de waarde van Afrika onder het oogpunt van handel toeneemt, des te belangrijker moet deze bezitting worden, welke een natuurlijk middelpunt vormt voor alle punten der Afrikaansche kust van Genua af tot aan Bengalen.

HEMERT (PAULUS VAN), had in het jaar 1756 Amsterdam tot zijne geboortestad. Hij oefende zich eerst aan het stedelijk Athenaeum, om vervolgens zijne studiën te Leiden voort te zetten en te Utrecht te voltooijen, in welke laatste Akademiestad hij den graad van Doctor in de Godgeleerdheid verwierf. Hierop tot Predikant bij de Hervormde gemeente te Baarn beroepen, nam hij dit ambt aldaar 4 jaren waar, en begaf zich naar Wijk bij Duurstede, om hetzelve aldaar te

(*) Volgens andere berigten, verlieten in 1816 eenige Engelsche familien het eiland St. Helena en zetteden zich op St. Ascension neder, omdat zij wegens het verblijf van NAPOLEON op het eerstgenoemde, geene gemeenschap met vreemdelingen konden hebben. In hetzelfde jaar werd het eiland ook door 200 Engelsche militairen bezet, en ter eere van den Engelschen Admiraal, welke NAPOLEON naar St. Helena geleidde, Cockburn genoemd.

(†) Hetzelve heeft 6 mijlen in den omtrek.

bekleeden; doch onaangenaamheden over zijne liberale denkbeelden en gevoelens in het godsdienstige, ook ten toon gespreid in zijn geschrift, uitgegeven in 1781 onder den titel van: *Over de Rede en haar gezag in den Godsdienst*, deden hem, als tot de gevoelens der Remonstranten overhellende, liever vrijwillig van zijn ambt afstand doen, dan zich aan eenige uitspraak van de kerkelijke regtbank, waarvoor hij van onregtzinnigheid verklaard was, en die bij als partij en regter tevens beschouwde, te onderwerpen. VAN HEMERT zettede zich nu te Amsterdam neder, en leefde, hoewel ambteloos, geheel voor de Letteren en Wetenschappen: een eerste blijk daarvan gaf hij in het in 1787 verschenen stuk, onder den verzierden naam van PAULUS SAMOSATENUS: *Over de gevoelens der eerste Christenen en Kerkvaders, betrekkelijk den persoon van* CHRISTUS, en later in zijne, in 1790, door TEYLER's Godgeleerd Genootschap met goud bekroonde, verhandeling: *Over het regt en de verpligting, om in zaken van de Godsdienst voor zich zelven te oordeelen*, welke in het XI Deel der Verhandelingen van dat genootschap gevonden wordt. In hetzelfde jaar echter werd hij reeds tot Hoogleeraar in de Wijsbegeerte en voorbereidende wetenschappen bij de Remonstrantsche kweekschool te Amsterdam verkoren, welken post hij in Slagtmaand van dat jaar aanvaardde met het houden eener Redevoering: *de prudenti Christi, Apostolorum atque Euangelistarum consilio, sermones suos ac scripta ad captum atque intellectum vulgi, quantum illud fieri potuit, accommodantium*; waarna hij, in het volgend jaar 1791, wederom het gouden eermetaal bij hetzelfde genootschap behaalde voor de beantwoording der vraag, in verband staande, wat het onderwerp betreft, met deze Redevoering, namelijk: *Heeft* CHRISTUS *in zijne prediking, hebben de Evangelisten en Apostelen in hunne Schriften, zich naar de toen heerschende volksbegrippen geschikt;* welk stuk in het XII deel der verhandelingen van TEYLER's genootschap opgenomen is. Drie jaar later verwierf hij nog bij hetzelve een tweede accessit en eene zilveren medaille voor eene beantwoording der prijsvraag: *Zijn er goede gronden, om Gode hartstogten of aandoeningen toe te schrijven*, welke in het XIV deel der gemelde Verhandelingen geplaatst is; en, zoowel als zijne vorige, door opregtheid in de uitdrukking zijner gevoelens, en door eenen duidelijken en bevalligen schrijfstijl zich kenmerkt. In zijne hoedanigheid van Hoogleeraar, waarvan hij echter, niet lang daarna, afstand deed, hield hij in 1792 eene redevoering op A. A. VAN DER MEERSCH, die in het Latijn en Nederd. is uitgegeven, en deszelfs verdiensten naar waarheid in het licht stelt, doch aanleiding gaf tot twistschriften met Prof. HAMELSVELD en anderen, welke thans gelukkiglijk in het vergeetboek zijn geraakt. In 1795 tot den ambteloozen staat teruggekeerd, begon hij, die vroeger in een anonym geschrift, dat in 1792 verscheen, de leer van den Koningsberger wijsgeer had bestreden, met de uitgave van de *Beginselen der Kantiaansche wijsbegeerte*, waarvan achtervolgens 4 deelen in gr. 8°. het licht zagen. Langs dezen weg maakte hij het Nederlandsch publiek met die wijsbegeerte nader bekend; doch ontmoette, bij derzelver verdediging, veel tegenkanting door de godsdienstige begrippen, in ons vaderland heerschende. Om nu gelegenheid te hebben van de menigvuldig gemaakte tegenwerpingen van tijd tot tijd te wederleggen, ondernam VAN HEMERT in 1798 de uitgave van zijn *Magazijn van Critische wijsbegeerte*, waarvan 6 deelen in den tijd van 5 jaar verschenen; terwijl hij in het genoemde jaar ook nog eene proeve uitgaf, ter beantwoording eener vraag, bij TEYLER's Godgeleerd genootschap uitgeschreven, »*Over het bestaan van beginselen eener belanglooze goedwilligheid* »*in het menschelijke hart*." Men liet den voorstander dezer wijsbegeerte eenige jaren in Nederland ongemoeid, in welken tijd hij in 1804 eene Redevoering *over het Verhevene en Schoone*, en zijne *Lektuur bij het ontbijt en de theetafel* (*), in het licht gaf, welke van zijn scherpzinnig verstand en onderhoudenden stijl op nieuw getuigden. In 1809 echter werd de aanval op de Kantiaansche wijsbegeerte hervat, en wel door den beroemden WIJTTENBACH in zijne *Bibliotheca Critica*. VAN HEMERT bleef hem geen antwoord schuldig, en deed ook in de taal der geleerden eenen brief (†) verschijnen, die, door den aanvaller in zijne *Philomathia* beantwoord zijnde, VAN HEMERT weldra tot de uitgave van eene *Trias Epistolarum* noodzaakte. Hierop antwoordde de Hoogleeraar WIJTTENBACH niet; maar toen een zijner leerlingen (de later Gendsche Hoogleeraar MAHNE) in 1813 dit in deszelfs plaats deed, in de *Epistolae Sodalium Socraticorum Philomathiae*, liet VAN HEMERT den deftigen toon varen, waarop hij zijne vorige brieven gestemd had, en eindigde dezen strijd met een satyriek, of welligt sarcastisch, geschrift, hetwelk onder den titel van *Strena* PAULI VAN HEMERT *ad* DANIELEM WITTENBACHIUM *missa ipsis kalendis Januariis* 1814, in het licht verscheen, en in den vorm van gesprekken eene zeggingskracht, bevalligheid en zuiverheid van latiniteit ontwikkelt, die zelden bij lieden gevonden wordt, welke, gelijk VAN HEMERT, in verscheidene jaren niet in die taal de pen voerden. Hoeveel tegenwerking VAN HEMERT ook op zijne letterkundige loopbaan ondervond, zijne verdiensten echter, als Nederduitsch schrijver, wien men geleerdheid, grondigheid, zuiverheid en bevalligheid niet ontzeggen konde, werden openlijk erkend, blijkens zijn lidmaatschap van onderscheidene geleerde genootschappen, wordende hij, onder anderen, reeds in 1792, tot lid van de Hollandsche Maatschappij der wetenschappen te Haarlem, en later, niet alleen tot lid van verdiensten der Hollandsche Maatschappij van fraaije kunsten en wetenschappen, maar ook tot lid van het Koninklijk Instituut verkozen. Hij was voorts getrouw in de vriendschap, aangenaam in de verkeering, deugdzaam van wandel, *en onvermoeid bezig* om de zaak der behoeftigen te behartigen; *gelijk hij* ook, als Secretaris der permanente Commissie van de Maatschappij van Weldadigheid, op het einde van zijn leven, nog jeugdigen ijver betoonde in het bevorderen dezer heilzame inrigting. VAN HEMERT † den 10 Februarij 1825 in 's Gravenhage, in den ouderdom van ruim 68 jaar.

(*) Van deze laatste zijn, van 1804-1809, elf stukken in het licht verschenen.

(†) PAULI VAN HEMERT *Epistola ad* DANIELEM WYTTENBACHIUM.

HEMITHEA. Eene godin, die op eene bijzondere wijze vereerd werd te Castalia in Carië. Men kwam van uit verre landen in haren tempel offeren, daar men meende, dat alle zieken, die aldaar sliepen, bij hun ontwaken hersteld werden, en verscheidene menschen daar van onherstelbare kwalen genezen waren. Men offerde haar wijn met honig gemengd; het was niemand geoorloofd den tempel binnen te treden, wanneer hij varkensvleesch gegeten of aangeraakt had.

HEMON. Zoon van CREON, Koning van Thebe, minnaar van ANTIGONE, dochter van OEDIPUS, vernomen hebbende dat de prinses door haren vader ter dood veroordeeld was, uit haat tegen POLYNICES, aan wien zij, tegen zijn bevel, de begrafenisplegtigheden bewerkstelligd had, wierp zich aan de voeten van haren vader, om hem te bezweren zijn barbaarsch bevel in te trekken; maar niets bij hem kunnende gedaan krijgen, doorstak hij zich met zijn zwaard op het ligchaam van ANTIGONE.

HEMONIA. Dochter van DEUCALION en PYRRHA, die haren naam aan een gedeelte van Thessalië gaf.

HEMRICOURT (JACQUES DE), een Luiksch edelman, geboren in 1333, bekleedde gedurende vele jaren den post van Secretaris der Schepenen van Luik. In 1390 werd hij Burgemeester, later ridder der orde van St. Jan van Jeruzalem. Hij † in 1403, nalatende: *Miroir des nobles de Hasbaye en forme de chronique*, uitgegeven in 1673 te Brussel. Dit werk bevat eene menigte van belangrijke bijzonderheden tot opheldering van de zeden en gewoonten zijner eeuw, vooral met betrekking tot den riddergeest. Het is nog heden van belang voor de kennis der zoogenaamde adellijke geslachten van het grootste deel der Nederlanden, vooral echter van België.

HEMS of TADMOR. Egyptisch Sandschakaat in Azië, den O. hoek der provincia Syrië uitmakende, en eene ontzaggelijke woestijn vormende. Het is tegenwoordig met Salamisb vereenigd. = of **HINS**, het oude Emesus, hoofdplaats van voorn. Sandschakrat, op eene hoogte gelegen; door dezelve loopt de Aasi: de stad is met muren, goed gepleisterde straten, vele groote en schoone moskeën, 2 Grieksche en 1 Syrische kerk, 1 Salkaisseria, of markt voor zijden stoffen, goed voorziene bazar en koffijhuizen en 30,000 inwoners (waarvan 300 Christenen zijn), welke veel fabrijken van zijden en katoenen stoffen, zeep, enz. hebben en handel drijven. Er is hier een merkwaardig gebouw in den Romeinschen trant, dat van Cains Cesar genoemd. In de nabijheid der stad wordt veel koren, gierst en anijs geteeld.

HEMSTERHUIS (TIBERIUS). De vader van den wijsgeer FRANS HEMSTERHUIS, een beroemd Nederlandsch letterkundige, inzonderheid bedreven in de Grieksche en Romeinsche talen, werd in Sprokkelmaand 1685 te Groningen geboren, en † in Grasmaand van het jaar 1766 te Leiden, waar hij den post van Hoogleeraar in de Grieksche taal en geschiedenis bekleedde. Zich te Leiden op de hoogeschool bevindende, droegen Curatoren hem den vereerenden last op, om de handschriften der boekerij in orde te schikken. Nog geen 20 jaar oud zijnde werd hij tot Hoogleeraar in de wiskunde en wijsbegeerte te Amsterdam beroepen, waar hij de uitgave van het *Onomasticon* van JULIUS POLLUX op zich nam. In 1717 werd hij naar Franeker beroepen, van waar bij in 1740 naar Leiden vertrok. Hij beoefende nu met den grootsten ijver alle Grieksche schrijvers met zoo veel nut, dat men hem niet alleen onder zijne tijdgenooten, als den grondigsten kenner der Grieksche taal kan beschouwen, maar hem ook boven vroegere geleerden, zelfs CASAUBON en SAUMAISE, den voorrang moet geven. Hij maakte zich bijzonder verdienstelijk door de ontdekking van de analogie der Grieksche taal, waartoe hij het eerst eenen geleerden grond legde; terwijl hij tevens een helderder licht over den oorsprong en de beteekenis der woorden verspreidde. Ook was hij volkomen kundig in de Latijnsche taal, ofschoon hij zich minder bevallig dan b. v. RUHNKENIUS in dezelve uitdrukte. Deze en VALCKENAER waren zijne beroemdste leerlingen: ook had hij eenen belangrijken invloed op de geleerde vorming van WESSELING. Behalve het genoemde werk heeft hij nog uitgegeven: LUCIANUS, *uitgelezen gesprekken;* den *Plutus* van ARISTOPHANES; het eerste der werken van LUCIANUS, benevens eene menigte der uitgezochtste aanmerkingen en verbeteringen op verschillende schrijvers. Verscheidene redevoeringen van HEMSTERHUIS zijn met die van VALCKENAER in 1784 uitgegeven. RUHNKENIUS heeft ze in eene lofrede vermeld, die een meesterstuk van Latijnschen stijl is. = (FRANS), de verdienstelijke

zoon des vorigen, zag te Leiden in 1720 het eerste licht. Hij beoefende inzonderheid de wijshegeerte van SOCRATES, en bediende zich in zijne werken voornamelijk van den levendigen vorm van gesprekken. JOHANN FORSTER zegt, in zijne *Ansichten vom Nieder-Rein,* van hem te regt. »Wanneer het nog eenig bewijs behoefst, dat »fijnheid van gevoel, rijkdom en keur van denkbeelden, beschaafde »smaak, vereenigd met vaardigheid en het fijne stekelachtige van »echt vernuft, eene opgeklaarde en warme wijsbegeerte en het dichterlijk tooisel eener alles verjongende verbeeldingskracht, niet aan »het oord der wereld verbonden zijn, dan zou ten minste een man »als deze het bewijs opleveren, dat Holland onder het getal der »landen behoort, waar de edelste krachten en de teederste vatbaar»heden der menschelijke natuur zich ontwikkelden, en de rijpste »vruchten kunnen voortbrengen," enz. HEMSTERHUIS genoot eene uitstekende achting en den vertrouwelijken omgang van verscheidene geleerde en aanzienlijke personen, b. v. van de prinses GALLITZIN, waaraan hij eenige schriften, onder den naam van DIOTIME, opdroeg, den graaf van FURSTENBERG, in welker beider gezelschap hij eene reis door Duitschland deed, waarop hij eenen schat van waarnemingen voor de kunst verzamelde, die hij in eenen brief (naderhand in het Fransch vertaald) aan zijnen vriend en ambtgenoot DE SMETH mededeelde. Zijne denkbeelden omtrent de wijsbegeerte over het algemeen zijn voornamelijk vervat in de zamenspraak: SOPHYLE *ou de la Philosophie.* Onder de tweede klasse zijner schriften, tot de wijsbegeerte der kunst en *archeologie* betrekking hebbende, behoort inzonderheid *Lettre sur la sculpture,* waarin hij over het doel der fraaije kunsten, en voornamelijk over de beeldhouwkunst, in hare verschillende tijdperken, handelt. De gesprekken ARISTEE, *ou de la Divinité* en eene *Lettre de Diocles a Diotime sur l'athéisme,* zijn aan de godsdienstige wijsbegeerte gewijd; terwijl men onder zijne verdere schriften nog telt: ALEXIS, *ou de l'age d'or* en de meesterlijke *Déscription philosophique du caractère de feu* M[r]. FR. FAGEL. Al de stukken zijn gezamenlijk onder den titel van *Oeuvres philosophiques de* F. HEMSTERHUIS, het eerst door JANSEN in 1792, te Parijs in 1809 en te Leuven in 1822, in 2 deelen uitgegeven. Men weet weinig meer van zijne levensgeschiedenis, dan dat hij zich in vroegere jaren te Leiden ophield, en vervolgens naar 's Hage vertrok, waar hij eenigen tijd den post van eersten kommies van staat bekleedde en vervolgens in Zomermaand 1790 †. P. H. TYDEMAN schreef zijne lofrede.

HEMUS, EMUS of ENUS, zoon van BOREAS en ORITHYIA, gemaal van RHODOPE en Koning van Thracië, werd met zijne vrouw in eenen berg veranderd, omdat zij zich hadden willen doen aanbidden, onder de namen van JUPITER en JUNO.

HENDRIK. (*Keizers van Duitschland van dezen naam.*) HENDRIK I, genoemd *de Vogelaar*, Koning van Germanië of Duitschland, geboren in 876, zoon van OTTO, Hertog van Saksen, aanvaardde de kroon in 919, maakte zich in 925 meester van Lotharingen, en gaf het aan GISELBERT, zijnen schoonbroeder, die hem schatpligtig bleef. Hij moedigde den koophandel aan, versterkte steden, bouwde Brandenburg, Meissen, Gotha en Erfurt, ging de invallen der Wandalen te keer, en bevrijdde Duitschland van de overheersching der Hunnen. HENDRIK, overwinnaar der Deenen, maakte hen tot Christenen. Hij deed de kunsten bloeijen, zijne wapenen eerbiedigen en vreezen, en gaf aan de godsdienst eenen tot dus verre bij de onbeschaafde volken ongekenden luister; men verwijt hem echter zijne neiging tot vermaken en zijne drift voor de jagt. Hij † in 936 te Himmeln in Saksen. Zijn leven, door eenen ongenoemden geschreven, staat in den *Thesaurus* van CANISIUS; de gebeurtenissen zijner regering zijn beschreven door DITHMAN, WITTAKIND en J. C. DIETERICH. Er bestaat ook *de Henrico ancupe liber singularis* van N. H GUNDLING. Halle, 1711. 4°. en *Henricus auceps, historia anceps.* ald. 1713. 4°. = II, bijgenaamd *de Manke* of *de Heilige*, achterkleinzoon des vorigen, was Hertog van Beijeren, toen hij, alle zijne tegenstanders ter zijde stellende, zich aan het hoofd van zijn leger in 1003 te Mentz als Keizer liet zalven na den dood van OTTO III, zijnen Neef. Hij voerde krijg in Italië (tegen HARDUIN, Markies van Yvri en tegen de Saracenen), in Boheme, Beijeren en op de grenzen van Polen, werd even als zijne echtgenoot KUNEGONDE, in 1014 te Rome gekroond, had in 1023 eene bijeenkomst met Koning ROBERT, tusschen Sedan en Monzon, en † bij Halberstadt in 1024. Deze vorst, van een zwak karakter, maar zeer godsdienstig, trachtte steeds het lot zijner onderdanen te verbeteren; hij bouwde een groot aantal kloosters en abdijen; de Roomsche kerk heeft hem onder het getal harer heiligen opgenomen, en viert zijne gedachtenis op den 14 Julij. Zijn leven, toegeschreven aan ADELBOLD, Bisschop van Utrecht, is bij CANISIUS, met noten van BASNAGE, uitgegeven. Hetzelve is herdrukt in de *Acta Sanctorum,* deel van Julij, met eene inleiding en toevoegsel. = III of *de Zwarte*, volgde in 1039 KOENRAAD II, zijnen broeder, op. De oorlog welken hij tegen de Bohemers en Hongaren moest voeren, leverde niets merkwaardigs op. Hij werd in 1046 te Rome gekroond; door hem werd aan de Noormansche vorsten de investituur van Calabrië, Apulië en van een deel des Hertogdoms Benevent gegeven. Achtereenvolgens hielp hij de Pausen CLEMENS II, DAMASIUS V en LEO IX op hunnen zetel plaatsen. Hij † in 1056 op de grenzen van Saksen en Thuringen. = IV, zoon des vorigen, was slechts 6 jaren oud, toen hij zijnen vader opvolgde. Na den dood zijner moeder AGNES van Aquitanië, maakten de Hertogen van Saksen en Beijeren, ooms des jongen Keizers, zich van de voogdij meester en wilden onder zijnen naam regeren; maar HENDRIK, naauwelijks 13 jaren oud, ontsloeg zich van hen en nam zelf de teugels in handen. Genoodzaakt om tegen zijne ooms te oorlogen, en ondersteund door de overige Duitsche vorsten, behaalde hij voordeelen op hen, deed OTTO VAN BEIJEREN in den Rijksban en gaf zijne Staten aan WELF, Markies van Italië; hij deed in Saksen forten bouwen om de ingezetenen in bedwang te houden. Maar 's Keizers bedorvene zeden deden zijne onderdanen tegen hem murmureren, en zijne twist met den Paus, over de investituur der kerkelijke posten, bragt hem met dezen in onmin. In 1073 stonden de Saksen tegen hem op en kozen Paus GREGORIUS VII tot beslisser hunner klagten. HENDRIK, van zijne zijde, schreef aan den Paus om hem te verzoeken de Saksers, als heiligschenners, in den ban te doen; hij versloeg de opstandelingen vervolgens in Thuringen en schreef hun harde voorwaarden voor. De Paus daagde den Keizer voor zijne vierschaar, die zelf eenen Rijksdag te Worms bijeenriep, en denzelven raadpleegde over het gedrag, dat hij met het toenmalig Hoofd der kerk te houden had. GREGORIUS zwaaide den banbliksem tegen HENDRIK, en ontsloeg zijne onderdanen van den aan hem gedanen eed. De Keizer kwam in Italië, bragt drie dagen in het voorhof van het kasteel van Canossa door, waarin zich de Paus bevond, en daar, in het midden van den winter, blootgesteld aan de guurheid van het jaargetijde, riep hij, blootvoets en met eene pij bedekt, des Pausen vergiffenis in, die hij eindelijk op de vernederendste voorwaarden verkreeg. Maar weldra, opgezet door de Lombardische groote Heeren, die de Keizerlijke waardigheid aldus niet vertrapt en verlaagd konden zien, maakte HENDRIK zich gereed om zich op GREGORIUS te wreken; de Paus liet hem door zijne aanhangers in Duitschland den voet ligten en RUDOLF, Hertog van Zwaben, werd op den troon geplaatst. HENDRIK zegevierde in den slag van Wolksheim bij Gera over zijnen mededinger, kwam in 1081 weder in Italië, zettede GREGORIUS af, deed GUIBERT, Aartsbisschop van Ravenna, in zijne plaats kiezen, maakte zich na een beleg van twee jaren meester van Rome, en liet er zich door zijnen beschermeling kroonen. Daarna keerde hij naar Duitschland terug, en sloeg wederom de Saksers, die HERMAN, graaf van Luxemburg, tot Keizer verkozen hadden. Maar gedurende de afwezigheid van HENDRIK, stond zijn zoon KOENRAAD, die door Paus URBANUS II tot Koning van Italië gekroond was, tegen zijnen vader op. URBANUS ondersteunde de plans van den vorst en deed den Keizer in den ban. Deze beriep een' rijksdag te Aken, en verzocht dat zijn tweede zoon HENDRIK in de plaats van KOENRAAD tot Roomsch-Koning zoude benoemd worden; maar deze zelfde zoon HENDRIK, wierf, met verachting van den eed, dien hij aan zijnen vader gedaan had, en omgekocht door de gezanten van PASCAL II, opvolger van URBANUS, een leger, riep eenen nieuwen rijksdag in 1106 te Mentz bijeen, liet den ouden HENDRIK derwaarts komen, buiten de stad denzelven gevangen nemen en in het kasteel Bingenham opsluiten. De Rijksdag verklaarde zich tegen den ongelukkigen vader, vóór den trouweloozen zoon; de eerste werd van alle zijne keizerlijke sieraden beroofd, waarmede de overweldiger zich dadelijk bekleedde. HENDRIK ontvlugtte zijne gevangenis, nam de wijk naar Keulen, daarna naar Luik, waar hij in hetzelfde jaar (1106) †, de wraak des hemels over zijnen zoon inroepende. Zijn lijk werd op bevel diens zelfden ontaarden zoons opgegraven, of liever op dat des Pausen (zoo als sommige geschiedschrijvers zeggen) en naar Spiers gebragt, waar het nog bijna twee jaren onbegraven in eenen kelder bleef. Het leven dezes Keizers is onder anderen door J. AVENTINUS beschreven en te Augsburg in 1518 uitgegeven. = V, bijgenaamd *de Jonge,* zoon des vorigen, in 1081 geboren, ontnam in 1106 de keizerlijke kroon aan zijnen vader, op raad en met hulp van Paus PASCAL II, aan wien hij eerst als slaaf onderworpen was; maar de nieuwe Keizer liet niet lang na, om, even als zijn voorganger, het regt in te roepen om ten zijnen voordeele over de kerkelijke waardigheden te beschikken, en, nog verder gaande, maakte hij aanspraak om door PASCAL, dien hij door zijne aanmatigingen vergramd had, gezalfd te worden. De Paus weigerde zulks, of liever stelde tot voorwaarde zijnen afstand van alle regt op de domeinen der kerk. HENDRIK kwam aan het hoofd van een leger in Italië, liet den Paus gevangen nemen en naauw bewaken. Deze daad veroorzaakte eene algemeene opschudding; men vermoordde elkander op de straten van Rome; maar de Duitsche soldaten zegepraalden gemakkelijk over eene ongeoefende menigte volks. PASCAL, gevangen, stemde toe in hetgeen de Keizer eischte, en HENDRIK V werd door hem in 1112 gekroond. Maar naauwelijks was de Keizer, door eenen opstand der Saksers, uit Italië getrokken, of de Paus, tegen het geweld van HENDRIK protesterende, deed hem in den ban. Nog deze keer had de Keizer de overhand; in 1116 was hij weder te Rome, welks omstreken hij verwoest had; hij verjoeg den Paus van daar, en liet zich op nieuw door BOURDIN, Aartsbisschop van Braga, dien hij onder den naam van GREGORIUS VII, na den dood van PASCAL tot Paus deed benoemen, kroonen. De Kardinalen

kozen van hunne zijde Gelasius II, aan wien zij daarna tot opvolger gaven Calixtus II. Hendrik V, altijd van vijanden omringd, was verpligt den vrede van 1122 te teekenen, en deed afstand van zijne regten op de investituren. Daar Duitschland zonder ophouden ten prooi was geweest aan inwendige tweespalt en aan de aanvallen zijner vijanden, meende Hendrik eene nuttige afwending te maken, door aan Frankrijk den oorlog te verklaren, onder voorwendsel, dat hetzelve aan de Pausen gedurende zijne twisten met het hof van Rome eene schuilplaats had verleend. Hij had zich naar Utrecht begeven om de toebereidselen te verhaasten, toen hij in 1125 daar †, aangetast door eene besmettelijke ziekte, die Europa toen verwoestte. Hendrik V, zegt een beroemd schrijver, was een ontaarde zoon, een huichelaar zonder godsdienst, een onrustig nabuur en een slecht meester. = VI, of *de Strenge*, zoon van Frederik Barbarossa, geboren in 1165, werd 3 jaren later Roomsch Koning. In 1190 den troon beklommen hebbende, begaf hij zich met zijne echtgenoote Constantia naar Italië, waar hij zich in 1191 deed kroonen. Na den dood van Willem II, Koning van Sicilië en oom zijner echtgenoot, wilde hij zich meester maken van Sicilië; zulks mislukte. In Duitschland teruggekeerd, nam hij door verraad Koning Richard van Engeland gevangen, en hield hem een jaar in hechtenis; daarvoor werd hij door den Paus in den ban gedaan; want Richard, die uit het heilige land terugkeerde, was, als kruisvaarder, onder de bescherming van den Heiligen Stoel. Hendrik daarna zijn plan ter verovering van Sicilië weder opvattende, maakte zich van een deel van dat eiland meester, en deed zich in 1194 te Palermo kroonen, maar hij † te Messina in 1197, gelijk men zegt, door zijne echtgenoot vergeven. = VII volgde, in 1308, bij verkiezing, Albert I op, wiens moordenaars hij deed straffen; ging in 1311 over naar Italië, liet zich eerst tot Koning van Lombardije te Milaan kroonen, dempte eenen opstand in dat zelfde land, trok vervolgens naar Rome, waarvan Clemens V, zijn vijand, de poorten had doen sluiten; liet zich op nieuw te St. Jan van het Lateraan door twee Kardinalen wijden, belegerde nutteloos Florence en † op het oogenblik toen hij gereed was om den oorlog in Napels over te brengen bij Sienna in 1313. Men beschuldigde eenen monnik den gewijden wijn vergiftigd te hebben. = (Raspo), Landgraaf van Thuringen, werd in 1246 tot opvolger van Frederik II benoemd, dien Paus Innocentius IV had afgezet. Men noemde hem den *Koning der Priesters*, als zijnde tot den troon verheven geworden op bevel van eenen Paus en op de stemming der Bisschoppen; Hendrik oorloogde tegen Frederik II en volgens sommigen werd hij door eenen pijl gedood, of †, volgens anderen, van uitputting en koude in 1247.

HENDRIK van Henegouwen, Keizer van het Oostersche rijk, in 1174 te Valenciennes geboren, volgde de kruisvaarders in den togt van Constantijn in 1202, werd door die zelfde kruisvaarders gekozen tot bestuurder van het door hen gestichte nieuwe Latijnsche keizerrijk, en beklom na den dood van Boudewijn den troon. Hij moest talrijke oorlogen voeren met de Bulgaren, met Lascaris, Koning van Nicea en † door vergif in 1226; daar hij geene kinderen naliet, ging de Keizerlijke kroon over op het geslacht Courtenai.

HENDRIK. (*Koningen van Frankrijk van dezen naam.*) = I, oudste zoon van Koning Robert en van Constance van Provence, beklom in 1031, niettegenstaande zijne moeder zich hiertegen verzettede, den troon; zij wilde de kroon aan haren tweeden zoon Robert geven. De medestanders der Koningin werden overwonnen en de vorstin gedwongen om vrede te verzoeken. Hendrik had bijna immer de wapenen in handen, meer om de aanvallen zijner naburen af te weren en zijne vasallen te beschermen, dan om zijn rijk uit te breiden. Hij † in 1060, in den ouderdom van 55 jaren, den naam van een braaf, regtvaardig en godsdienstig vorst nalatende. Zijne munten zijn, even als alle van dien tijd, barbaarsch ruw. =, zoon van Frans I en van Claude van Frankrijk, geboren te St. Germain en Laye, in 1518, huwde in 1533 met Catharina de Medicis, en beklom den 31 Maart 1547 den troon. Hij verklaarde den oorlog aan de Engelschen, die Boulogne niet wilden overgeven. Maar de vrede werd in 1550 hersteld door het uitvoeren van geméld bijvoegsel, dat bij het traktaat met Frans I gevoegd was. In 1551 werd het verbond voor de verdediging der vrijheid van Duitschland, tusschen Hendrik, Maurits Keurvorst van Saksen, en Albert Markgraaf van Brandenburg, gesloten; maar deze vorsten daarna eenen afzonderlijken vrede met Karel V gemaakt hebbende, bleef Hendrik alleen over tegen dezen Keizer, die aan het hoofd van een talrijk leger Metz ging belegeren, welke stad door Frans van Lotharingen, Hertog van Guise, verdedigd werd. Karel V, genoodzaakt het beleg op te breken, verwoestte Picardië. Hendrik sloeg, in 1554, het keizerlijke leger in den slag van Renti. De uitputting der oorlogvoerende mogendheden, bragt hen tot het sluiten van een bestand voor 5 jaren, geteekend te Vaucelles in 1556. Maar de oorlog begon weder in het volgende jaar. Filips II, Koning van Spanje, een leger van 40,000 mannen in Picardië gezonden hebbende, werd het Fransche leger op den 10 Augustus 1557 bij St. Quentin volkomen geslagen; de aanzienlijkste edelen sneuvelden; de hertog van Enghien werd doodelijk gekwetst; de Connetable van Montmorency, opperbevelhebber, de Admiraal de Coligny, de graaf van Montpensier en de Maarschalk van St. André werden gevangen. In dit hagchelijke tijdstip riep Hendrik den Hertog van Guise uit Italië terug, wiens voordeelen, gevoegd bij die van den Hertog van Nevers, en van den Maarschalk de Thermes veel toebragten tot de teekening van het verdrag van Cateau-Cambresis (3 April 1559), bekend onder den naam van *den ongelukkigen vrede*, omdat ze, hoewel zeer onmiddellijk, den dood des Konings veroorzaakte. Hendrik namelijk werd in een steekspel doodelijk gewond door den Graaf van Montgommeri, kapitein der Schotsche garde, en wel te Parijs, bij gelegenheid der feesten wegens de te Cateau-Cambresis gesloten huwelijken tusschen Filips II en Elizabeth, dochter des Konings, alsmede tusschen zijne zuster Margaretha en den Hertog van Savoije. De Koning † den 10 Julij 1559 aan zijne wond. De hevige genegenheid van Hendrik voor de bekende Diana van Poitiers, was de voorname reden van alle de staatkundige handelingen diens vorsten. Zijn leven is in 1755 te Parijs uitgegeven door den Abt Lambert. = III, derde zoon van Hendrik II en van Catharina de Medicis, in 1551 te Fontainebleau geboren, droeg eerst den titel van Hertog van Anjou; hij onderscheidde zich zeer in de slagen van Jarnac en Moncontour, waarin hij het bevel voerde over het kon. leger; in 1573 werd hij tot Koning van Polen gekozen, volgde daarna in 1574 zijnen gestorvenen broeder Karel IX op en werd in 1575 te Reims gezalfd. In datzelfde jaar won hij den slag van Dormans, en hield in 1577 de vergadering der Algemeene Staten te Blois, waar tot den vrede met de Gereformeerden of Protestanten besloten werd, die in 1580 tot stand kwam. Deze Koning toonde goede voornemens, maar had geene standvastigheid genoeg om derzelver uitvoering te verzekeren. Omringd door ontzenuwde wellustelingen, waarvan hij zijne gunstelingen had gemaakt, liet hij spoedig de teugels der regering in de handen zijner moeder. Het vuur der burgeroorlogen werd weder ontstoken; er vormden zich drie partijen: *die* der Ligne, die tot hoofd had, Hendrik, Hertog van Guise; die der Calvinisten of Hugenoten, aangevoerd door Hendrik, Koning van Navarre (daarna Hendrik IV) en die van Hendrik III, genoemd die der *Staatkundigen* of *Koningsgezinden*; deze worsteling ontving den naam van *Oorlog der drie Hendrikken*. De Ligue werd door den Paus en den Koning van Spanje ondersteund. Weldra verschrikten de groote vorderingen des Hertogen van Guise den Koning; hij vereenigde zich met dit opperhoofd der Ligue, tegen den Koning van Navarre. Deze won in 1587 den slag van Coutras. De Hertog van Guise begaf zich naar Parijs, waar zich reeds eene partij, die der *zestien*, tegen het koninklijk gezag gevormd had. Te vergeefs wierp het volk versperringen (barricades) op en verdreef de koninklijke soldaten; (dit noemde men den dag der barricaden, 12 Mei 1588.) de Hertog van Guise bleef meester der hoofdstad des koningrijks. De Koning begaf zich naar Blois, waar hij de Staten-Generaal bij een riep. Hij verzoende zich met den Hertog van Guise, en liet hem op het einde diens zelfden jaars, even als zijnen broeder, den Kardinaal van Lotharingen, vermoorden. De voornaamste steden stonden tegen den Koning op, en openden hunne poorten voor den Hertog van Maijenne, broeder der twee slagtoffers. Toen nam Hendrik III zijne toevlugt tot Hendrik van Navarre, die Tours ontzettede, waarin de Koning door de aanhangelingen der Ligue belegerd werd; de beide Koningen kwamen daarop Parijs belegeren. Hendrik III werd te St. Cloud door den Dominikaner monnik Jacques Clement, op den 1 Augustus 1589, vermoord. In hem eindigde de tak der Valois, die gedurende 261 jaren, onder 13 Koningen, over Frankrijk geregeerd had. = IV, bijgenaamd *de Groote*, Koning van Frankrijk en Navarre, geboren te Pau in 1553, was zoon van Antonij van Bourbon, Koning van Navarre en van Jeanne d'Albret, en stamde lijnregt af van Robert van Frankrijk, Graaf van Clermont, 5e zoon van Lodewijk IX of den *Heilige*. Zijne moeder, eene ijverige Protestantsche, liet hem in dat geloof opvoeden. Hij was 11 jaren oud, toen (niettegenstaande de zorgvuldigheid van Jeanne) de Koningin Catharina de Medicis hem uit Béarn, werwaarts zij met haren zoon gekomen was, naar het Fransche hof wegvoerde. De jonge Hendrik bleef er, tot in 1566, onder het bestuur van een' wijzen leermeester, La Gaucherie genaamd, en zijn geest verrijkte zich met nuttige en aangename kennis; Jeanne d'Albret, haren zoon naar Pau teruggevoerd hebbende, bragt hem weldra naar Rochelle, waar de Protestantsche partij, tot dus verre door den Prins van Condé bestuurd, den jongen vorst van Béarn als haar opperhoofd erkende. Toevertrouwd aan de zorgen van zijnen oom (Condé) en van Coligny, was Hendrik tegenwoordig bij de veldslagen van Jarnac en Moncontour; en na den vrede van St. Germain, in 1570 gesloten, werd hij met de meest vermogende Heeren zijner partij aan het hof gelokt. Catharina de Medicis huwde hem twee jaren daarna uit aan Margaretha van Valois, zuster van Karel IX; en het was te midden der feesten bij gelegenheid van dit huwelijk, dat de verschrikkelijke moord van den St. Bartholomeus-nacht werd voorbereid. Hendrik van Navarre en de jonge Prins van Condé, zijn neef, opgesloten in eene der kamers van de Louvre, hoorden de hartverscheurende kreten der slagtoffers en de wreede toonen hunner beulen. De twee Prinsen verschenen vervolgens voor den Koning en vernamen van hem den moord van Coligny. Karel stelde hun een van beide voor, of de afzwering van het Protestantendom of de dood.

De Prinsen slaagden er in om te ontvlugten; Hendrik begaf zich naar Alençon, stelde zich op nieuw weder aan het hoofd der Protestanten en onderwierp Guienne aan zijne wapenen; toen begonnen de oorlogen der Ligue. Hendrik, groot in den oorlog, edelmoedig in het geluk, won de slagen van Coutras, Arcquea en Ivri; zijn oorlogskreet was altijd: » Spaart de Franschen." Na den dood van Hendrik III zwoer Hendrik van Bourbon, door het regt der geboorte tot den Franschen troon geroepen, de Protestantsche godsdienst af; Parijs opende hem hare poorten, en hij kwam in deze hoofdstad, meer als een vader dan als overwinnaar terug. De staat, verscheurd door zoo vele burgeroorlogen, moest nog bevredigd worden. Hendrik kwam, veel meer door goedheid en zachtheid, dan door kracht van wapenen, niettegenstaande de aanhoudende tegenwerking van Spanje, er toe om een groot aantal zijner verdwaalde onderdanen tot zijne zaak terug te brengen; vreemde troepen, waarbij zich eenige benden ontevredenen gevoegd hadden, bezetteden nog eenige provinciën; de inneming van Lyon, Marseille, la Fère en Amiens vestigden ten volle 's Konings heerschappij. Maar de zachtheid van Hendrik en de genegenheid van verre de grootste meerderheid zijner onderdanen, waarborgden hem niet tegen den dolk der verraders en dweepers. Pieter Barrière durfde het eerst eene misdadige hand tegen den Koning uitsteken; hij werd gegrepen en in 1593 ter dood gebragt. Jean Chatel trof Hendrik met een messteek aan de lip, en bragt als beweegreden zijner daad bij dat de Koning niet ten volle vergiffenis van den Paus bekomen had. Een Karthuizer-monnik, een Vicaris eener parochie, een ongelukkige eenen zinneloozen nabootsende, hebben dezelfde misdaad beproefd. Eindelijk heeft een woedend monster, Ravaillac, hetzelve met goeden uitslag volvoerd. De Koning, door twee doodelijke steken getroffen, † den 14 Mei 1610. Groot Koning, groot krijgsman, had Hendrik IV de zwakheden, die van den mensch onafscheidelijk zijn; maar zijne zucht voor vermaken, zijne tallooze ontrouw aan de heilige verpligtingen van den echt, schaadden nimmer aan de groote belangen van Frankrijk. » Met eene grootere volmaaktheid," zegt een geschiedschrijver, » zoude men hem misschien minder bemind hebben." Onder zijne regering kwam het beroemde *Edict van Nantes* in April 1598 tot stand, als onderpand zijner oude genegenheid voor de Protestanten en van zijne onpartijdige regtvaardigheid; welk edict daarna door zijnen kleinzoon Lodewijk XIV (en Pierre Forget) herroepen werd. Men kan in de *Biblioth. hist. de la France* de lijst der talrijke schrijvers zien, die de geschiedenis van dezen Koning te boek hebben gesteld. In de *Bibliogr. de la France* van 1826 vindt men eene *Lijst van de Fransche tooneelstukken, waarin* Hendrik IV *voorkomt, of die betrekking tot dezen vorst hebben,* door Beuchot. Men kent ook 's Konings leven door onzen grooten Landgenoot Pieter Corneliszn. Hooft geschreven.

HENDRIK. (*Koningen van Engeland van dezen naam.*) = I, ook Hertog van Normandië, zoon van Willem den Veroveraar, volgde in 1100 zijnen broeder Willem den Roode op, ten nadeele van Robert, bijgenaamd Courtecuisse, den oudsten zoon, die zich toen in Palestina bevond. Deze laatste, in Normandië teruggekomen, stak naar Engeland over om zijne regten met de wapenen te handhaven; maar hij liet weldra zijne aanspraken varen, tegen een jaargeld van 300 Marken, dat zijn broeder hem echter onder verschillende uitvlugten, onthield; eenigen tijd daarna stak Hendrik het kanaal over en deed eenen inval in Normandië, waarvan Robert de souvereiniteit behouden had. Deze, in 1106 te Tinchebrai overwonnen, werd gevangen genomen en van zijn Hertogdom beroofd, dat bij de kroon van Engeland gevoegd werd. Hendrik gaf, om zijne overweldiging te wettigen, aan de Engelschen een Charter, dat alle misbruiken van bestuur herstelde, waarover men zich onder de beide vorige regeringen beklaagd had. Hij voerde eenheid van maten en gewigten in zijn rijk in, beschermde kunsten en wetenschappen, beoefende de letteren, hetgeen hem den naam van *den Schoonen Klerk* deed verwerven en † te St. Denis-le-Forment in Normandië, terwijl hij zich gereed maakte om weder naar Engeland over te steken, ten einde de oproerige Galen te tuchtigen, in 1135. Zijn neef, Steven van Blois, volgde hem op. = II, kleinzoon des vorigen, in 1133 te Mans geboren, was een zoon van Godfried Plantagenetus, Graaf van Anjou, en van Mathilda, dochter van Hendrik I; hij volgde in 1154 Steven van Blois op; en door de regten zijns vaders, zijner moeder en van zijne echtgenoot, Eleonora van Aquitanie, voegde hij bij zijne Staten Anjou, Touraine, Poitou, Saintonge, Auvergne, Périgord, Angoumois, Limousin, Guienne en Gascogne; later voegde hij ook nog Bretagne en Ierland bij zijne uitgestrekte bezittingen. Zijn huwelijk met Eleonora hem aanspraak gevende op het graafschap Toulouse, belegerde hij deze laatste stad, toen Lodewijk VII, Koning van Frankrijk, hem die belegering deed opbreken; van dien tijd af bestond er eene onophoudelijke afwisseling van oorlog en vrede tusschen die beide vorsten. Hendrik, die het begin zijner regering had doen uitblinken door wettige hervormingen in het bestuur van den Staat, wilde die ook tot de voorregten der geestelijkheid uitstrekken. Hieruit ontstond een hevige worstelstrijd, die met den moord des Aartsbisschops van Canterbury eindigde; het was Thomas Becket, welke de kerk daarna onder de heilige martelaren plaatste. De Koning, in de oogen der Christenheid alleen met het afschuwelijke van dezen moord bezwaard, was gedwongen om op het heilig Evangelie te zweren, dat hij vreemd was aan de misdaad, en keerde door inwilligingen aan den Kerkelijken Staat het Interdiet af, dat de Paus op het punt was om over het koningrijk uit te spreken. Hendrik, tot op dien tijd altijd gelukkig, zag zijne vrouw, zijne kinderen, zijne leenmannen, de Koningen zijne naburen, tegen hem zamenspannen; hij bood allen wederstand, en toonde zich den troon, dien men hem betwistte, in der daad waardig; zijn ijver en voorzigtigheid deden hem zegepralen; hij maakte gebruik van de rust, welke de door hem herstelde vrede verschafte, om zich met de inwendige regeling zijner Staten te bemoeijen, en hij had reeds aan zijne onderdanen talrijke en wijze instellingen gegeven, toen nieuwe zamenzweringen, te midden van zijn geslacht gesmeed, hem weder in de oude beroering bragten. Hij zag zich, door de overmagt, welke de jonge en magtige beschermer zijner oproerige kinderen, Koning Filips Augustus, op hem kreeg, genoodzaakt, om al de strenge voorwaarden, welke men hem wilde opleggen, te onderschrijven. Onder anderen erkende hij ten volle den staat van onafhankelijkheid, waarin zich zijn ondste zoon, Richard, geplaatst had, en betaalde 20,000 marken zilver voor oorlogskosten aan den Franschen Koning. Het verdriet, hetwelk deze tegenspoeden hem veroorzaakten, verkortte zijne dagen; hij † in Touraine 6 Julij 1189. Het belangrijke leven van Hendrik II is door Lord Lyttleton beschreven. = III, geboren in 1207, volgde in 1216 zijnen vader Jan zonder land op, onder de voogdij van den Graaf van Pembroke, die den titel van *Beschermer* ontving. Gedurende de laatste jaren der vorige regering geslingerd, ten gevolge der ruwe heerschappij van Koning Jan, door de aanmatigingen van Prins Lodewijk, zoon van Filips Augustus, dien de Engelschen tot de kroon hadden geroepen, was Engeland nog ten prooi aan eenen burgeroorlog. De wijze maatregelen van den Graaf van Pembroke, ondersteund door de wapenen, verdreven den Prins Lodewijk, maar P. in 1219 † zijnde, deed Hendrik niet meer dan fouten. Tegen Lodewijk IX oorlogende om Normandië terug te bekomen, verloor hij in 1242 den slag van Taillebourg, waardoor hij in Frankrijk niets overhield als Guienne, aan gene zijde van de Garonne. Hij was niet gelukkiger in Sicilië, waarvan de Paus hem de Souvereiniteit beloofd had; hij oogste van dien togt slechts schande en geldgebrek in. Iederen dag ontstonden er in Engeland nieuwe afpersingen; de Koning en 's Pausen legaat verdeelden onderling de ontzettende belastingen, waarmede het volk bezwaard werd. De Engelsche barons, die dwingelandij moede, stonden op; Simon van Montfort, Graaf van Leicester, 's Konings schoonbroeder, stelde zich aan hun hoofd. Hendrik bood slechts zwakken wederstand; zijne troepen werden te Leurs geslagen en hijzelf viel met zijnen broeder en zoon in de handen der oproerlingen. Deze gebeurtenis bragt eene belangrijke staatkundige verandering te weeg. Men schiep een parlement, waarin vier baronnets uit ieder graafschap zitting namen, om het volk te vertegenwoordigen. De graaf van Glocester vormde echter, in het volgende jaar, eene partij tegen Simon van Montfort, die meester van het bewind was; en de oproerling werd, den 4 Augustus 1265, in den slag van Evesham gedood. Hendrik herkreeg zijne vrijheid en al zijne regten, en † in 1272 vreedzaam te Londen. = IV, 13e Koning sedert Willem den Veroveraar, geboren in 1367, zoon van Jan, bijgenaamd van Gend, Hertog van Lancaster en 3e zoon van Eduard III, droeg eerst den naam van Graaf van Derby, daarna dien van Hertog van Heceford en Lancaster. Hij beoorloogde Richard II, die zich meester had gemaakt van zijne goederen, en zich in 1399 tot Koning deed uitroepen, nadat het parlement zijnen tegenstander van den troon ontzet had. Van dien tijd af werd Engeland in 2 partijen verdeeld, die der *witte* en *roode* roos. Zulks verwulde het rijk met moord en verwoesting. Na eenen burgeroorlog, alsmede eenen buitenlandschen met Schotland en Frankrijk, doorgestaan te hebben, † Hendrik aan eenen aanval van beroerte in 1413, in het 13e jaar zijner regering. Eenige trekken uit het leven van dezen Monarch hebben aan den beroemden Shakespeare het onderwerp van een zijner treurspelen gegeven. = V, oudste zoon des vorigen, in 1388 geboren, beklom in 1418 den Engelschen troon. Na eene zeer onrustige jeugd, scheen deze vorst zich alleen bezig te houden met de zorg om de herinnering aan zijne dwalingen uit den geest zijner onderdanen uit te wisschen. Zijne komst tot den troon had eene des te grootere vreugde verwekt, daar zijn vader algemeen gehaat en veracht was. Hendrik begon met al de medgezellen zijner vroegere ongeregeldheden van zich te verwijderen, hij verjoeg van zijn hof allen die het meest tot de misbruiken van Hendrik IV hadden toegebragt; hij riep tot het bestuur de meest aanbevelenswaardigen en verstrooide de aanhangers van Wikleff, bekend onder den naam van *lollards*, die de tooneelen der regering van Richard II wilden hernieuwen. In dien tijd leverde de waanzinnigheid van Karel VI Frankrijk aan de partijen der *Bourguignons* en *Armagnacs*. Hendrik wilde, na eene zamenzwering tegen zich verijdeld, en derzelver hoofd, den Graaf van Cambridge, het schavot te hebben doen beklimmen, van dezen toestand van zaken op het vaste land gebruik maken. Hij stak het Kanaal over met

1500 schepen, waarop zich een uitgelezen leger bevond, nam en verwoestte Harfleur, won den slag van Azincourt (1415), vernielde daar voor een gedeelte de bloem van den Franschen adel, bezoedelde den glans zijner overwinning door den moord der gevangenen, wist van zijne overwinning geen gebruik te maken, begaf zich met spoed naar Calais terug, stak weder naar Engeland over, en sloot weldra daarna eenen wapenstilstand van twee jaren met Frankrijk. Bij het eindigen daarvan maakte HENDRIK, die in den tusschentijd met den Hertog van Bourgogne onderhandeld had, nieuwe toebereidselen, stak de zee voor de tweede maal over, maakte zich meester van Rouen, en weldra van geheel Normandijë. Hij was dezen voorspoed verschuldigd aan de altijd bestaande partijschap van *Orleans* en *Bourgogne*. De gemalin van KAREL VI, de Koningin ISABELLA VAN BEIJEREN, diende zelve de belangen van den Engelschen Monarch. Een schandelijke vrede, in 1420 te Troijes gesloten, leverde de Fransche kroon aan HENDRIK V; de hoofdvoorwaarden waren, dat deze vorst KAREL's dochter CATHARINA zoude huwen; dat hij den titel van regent en erfgenaam des rijks zoude aannemen, en na den dood van zijnen ongelukkigen schoonvader als Koning zoude erkend worden. Als HENDRIK zijnen oom, den Hertog van Exeter, aangesteld had om Frankrijk gedurende zijne afwezigheid te besturen, liet hij hem te Parijs, en stak weder naar Engeland over om nieuwe troepen te werven, ten einde de gevolgen te stuiten van de nederlaag en den dood van zijnen broeder, den Hertog van Clarence, in den slag van Baugé gedood (1424). De dauphin, daarna KAREL VII, zag zich genoodzaakt om met het Fransche leger achter de Loire te trekken. De geboorte van een zoon, waarvan de Koningin CATHARINA te Windsor beviel, had het geluk van HENDRIK V ten top gevoerd, toen de dood den Koning kwam treffen. Hij zag denzelven met de kalmte eens helds naderen, en na al de noodige schikkingen gemaakt te hebben, om aan zijnen zoon, die nog aan de borst lag, de twee kroonen van Engeland en Frankrijk te verzekeren, ontsliep hij op het kasteel van Vincennes, in 1422, het 34^{e} jaar zijns levens, het 10^{e} zijner regering. De toenmalige wondheelkunde wist geen raad voor zijne kwaal, een fistel. Zijn ligchaam werd, alvorens naar Engeland gebragt te worden, in de abdij van St. Denis ten toon gesteld. = VI, zoon des vorigen, in 1421 te Windsor geboren, was nog geen 10 maanden oud, toen hij zijnen vader opvolgde. De ongelukkige KAREL VI was HENDRIK V weldra in het graf gevolgd; de jonge Engelsche vorst werd, bijna te gelijker tijd, als Koning van Frankrijk en Engeland uitgeroepen. Maar de zaak van den Dauphin, wettigen erfgenaam dier laatste kroon en die te gelijker tijd den naam van KAREL VII aannam, was nog niet verloren, zoo lang hem plaatsen en getrouwe troepen overbleven. BEDFORD, oom van HENDRIK VI en Regent van Frankrijk, had eenen langen en bloedigen worstelstrijd door te staan, waarin Frankrijk en Engeland beurtelings de overhand hadden. Echter zouden de slag van Grevant (1423) waar de Schot JAN STUART, Connetable van Frankrijk, overwonnen en gevangen genomen werd, en het innemen van Verneuil (1424) de hoop van KAREL VII vernietigd hebben, toen de onverwachte hulp van den Hertog van Bourgogne, en de heldhaftige geestdrift der Maagd van Orleans het lot des koningrijks veranderden. KAREL VII, in zegepraal naar Reims gebragt, werd daar gezalfd, terwijl de Hertog van Bedford, om de partij van zijnen neef nieuwen moed in te boezemen, dien vorst naar Parijs deed komen, en aldaar in 1430 in de kerk van Nôtre Dame zalven. Het verfoeijelijk gedrag der Engelschen ten opzigte van JEANNE D'ARC, door verraad aan hen overgeleverd, bederf hunne zaak nog verder. HENDRIK VI werd naar Engeland teruggebragt. De Hertog van Bourgogne bezegelde zijne opregte verzoening met KAREL VII door het verdrag van Arras in 1435. De Fransche Koningin-moeder, de onverzoenlijke ISABELLA VAN BEIJEREN en de Hertog van Bedford, stierven weinige dagen na elkander; en weldra (zoozeer waren de omstandigheden veranderd) kwam een Engelsche afgezant voor zijnen jongen meester de hand vragen van MARGARETHA VAN ANJOU, nicht der Koningin van Frankrijk, en, even als zij, uit eenen broeder van KAREL V afstammende. MARGARETHA, welke de geschiedenis onder de groote vrouwen der XV eeuw plaatst, in 1444 tot Koningin van Engeland gekroond, maakte zich geheel meester van den geest haars gemaals, welks nietsbeduidendheid zij dadelijk bespeurd had. Behalve Maine, welks afstand aan Frankrijk een der voorwaarden van het huwelijk was geweest, berkreeg KAREL VII, door deze vorstin ondersteund, Guienne en Normandijë. Een groot deel van het Engelsche volk, reeds verontwaardigd over den moord des Hertogs van Glocester, die dood gevonden was in het hok, waarin men hem op bevel van MARGARETHA geworpen had, stond op ten gunste van RICHARD, Hertog van York, die naar de kroon stond, als afstammende van den 2^{n} zoon van EDUARD III, terwijl HENDRIK VI alleen van den 3^{n} afstamde. RICHARD droeg op zijn schild eene witte roos, HENDRIK eene roode; van daar de namen, welke men aan de partijen gaf, in dien twist, die Engeland met het bloed zijner vorsten en ingezetenen besproeide. Het geluk begunstigde eerst den Hertog van York. Het koninklijk leger werd in den slag van St. Albans (1455) geheel verslagen, en HENDRIK, door eenen pijl getroffen, viel zelf in de handen van zijnen mededinger. RICHARD behandelde zijnen gevangene niet alleen met beleefdheid, maar liet hem het regt, om al het uiterlijke van de koninklijke waardigheid te behouden. De trotsche MARGARETHA VAN ANJOU kon er niet in toestemmen om zich onder eenen meester te buigen; na onderhandelingen, welke de wederzijdsche kwade trouw onnut maakte, begonnen de vijandelijkheden weder op nieuw; HENDRIK VI verloor den slag van Northampton, ten gevolge des afvals van een zijner generaals en bevond zich ten tweeden male in de magt zijner vijanden. De Hertog van York riep het Parlement zamen, dat hem de kroon moest toewijzen, maar de aarzeling van den vorst ziende, die op den eersten trap van den troon staande, zijne regten verdedigde in plaats van ze uit te oefenen, bepaalde dat zelfde parlement zich tot de verklaring, dat hij verdiende te regeren, en dat HENDRIK VI de kroon zoude behouden. MARGARETHA doorkruiste toen het noorden van Engeland, met haren zoon in hare armen, en wierf een nieuw leger. De Hertog van York, die haar uit naam des Konings bevel had gezonden om naar Londen terug te keeren, meende dat een 5000 tal manschappen genoegzaam was om de door de vorstin bijeengebragte troepen uit een te drijven. Hij trok naar Wakefield, en sneuvelde daar (1460). EDUARD, zoon des Hertogs van York, wreekte zijnen vader door het verslaan der troepen van de Koningin, die hij eindelijk in 1471 zelve gevangen nam. Deze laatste overwinning besliste voor immer het lot van HENDRIK VI. Even als zijne vrouw in handen van EDUARD gevallen, en in den Tower opgesloten, overleefde hij slechts weinige dagen dit ongeluk. Men heeft nimmer geweten of zijn dood natuurlijk of geweldig geweest zij; maar in der tijd werd hij aan den Hertog van Glocester, daarna RICHARD III, toegerekend. Dit was het lot van eenen vorst, die, sedert zijne wieg eene dubbelde koninklijke kroon dragende, 50 jaren van zijn leven had doorgebragt, dan eens op den troon, dan eens in de boeijen en altijd onder de voogdijschap zijner *dienaren* of zijner echtgenoot, onverschillig omtrent de heerschende partij, mits men hem met eenige achting behandelde. = *VII*, 19^{e} Koning van Engeland en de 1^{e} uit het huis van *Tudor*, was de zoon van EDMOND TUDOR. Door den graaf van Pembroke, zijnen oom, naar Frankrijk gebragt, ten einde onttrokken te worden aan de vervolgingen van EDUARD IV, bleef de jonge HENDRIK vele jaren buiten zijn vaderland, onder de bescherming van den Hertog van Bretagne. Deze laatste vorst en de Koning van Frankrijk KAREL VIII, ondersteunden de plans van een groot deel der Engelsche natie, die de dwingelandij van RICHARD III moede, den laatsten spruit van het huis van Lancaster tot den troon riep. De Graaf VAN RICHEMONT landde in 1485 op de kusten van Wallis, aan het hoofd van 2000 *Franschen*, waarbij zich weldra een groot aantal misnoegden voegden. *Bij* Bosworth geraakten zij met RICHARD slaags. RICHEMONT had slechts 6000 man; de overweldiger het dubbel van dat getal: maar op het oogenblik van den slag, liep een der hoofdbevelhebbers van RICHARD over, waardoor hij den slag verloor en doorstoken omkwam. De kroon werd van zijn hoofd genomen en onder het geroep van *leve* HENDRIK VII, op het hoofd des overwinnaars geplaatst (1485). HENDRIK huwde ELISABETH VAN YORK, dochter van EDUARD IV; weldra barsteden er partijen los: twee bedriegers, SIMNEL en PERKIN, zich zoons van EDUARD IV noemende, maakten in Engeland en Ierland oproer. Frankrijk en Schotland ondersteunden de Pretendenten, maar HENDRIK's wapenen zegevierden. Deze gebeurtenissen dienden tot voorwendsel voor den dood van den jongen Graaf VAN WARWICK, eenigen erfgenaam van het huis van York. Deze Prins, na den slag van Bosworth in den Tower opgesloten, werd van medepligtigheid met PERKIN beschuldigd en onthoofd. HENDRIK VII overlaadde zijn volk met belastingen, wierf talrijke legers, dreigde Frankrijk in 1492 met eenen inval en liet zich door Koning KAREL *VIII* eene *aanmerkelijke* som gelds betalen. Hij had zijnen oudsten zoon uitgehuwelijkt aan CATHARINA, dochter van FERDINAND DEN KATHOLIJKEN; deze vorstin, weduwe geworden zijnde, liet hij haar huwen met zijnen tweeden zoon, daarna HENDRIK VIII. Hij gaf zijne dochter MARGARETHA aan JACOBUS IV, Koning van Schotland. HENDRIK VII † in 1509. Zijne heerschende drift was de gierigheid. Zelf verschrikt door het tafereel zijner rooverijen, had hij in *zijnen uitersten* wil bevolen, dat men veel zoude teruggeven en *meende dat* hij door missen en openbare gebeden de wraak des *Almagtigen* zoude kunnen ontgaan. Zijn schat, geplaatst in gewelven, waarvan hij alleen *den* sleutel had, bedroeg, volgens den inventaris, meer dan 1,800,000 ponden sterling in geld, eene ontzettende som voor dat tijdstip, toen Amerika naauwelijks ontdekt was en deszelfs schatten nog niet naar Europa gevloeid waren. = VIII, zoon des vorigen, geboren in 1491, beklom in 1509 den troon. Rijk door de schatten van zijnen vader, van een hevig en vurig karakter, geheel onderworpen aan den invloed van eenen gunsteling, den bekenden Kardinaal WOLSEY, volgde de jonge Monarch eerst zijne natuurlijke neiging tot weelde en vermaken van allerlei aard. Doch de lagen der staatkunde en de klank der wapenen riepen hem weldra om eene aanzienlijker rol op het tooneel der wereld te spelen. De Paus JULIUS II wist hem tot zijne partij tegen Frankrijk over te halen, terwijl hij hem den titel van *Allerchristelijksten* Koning beloofde, benevens de teruggave van alle vroegere Engelsche bezittingen op het vaste land. Deze togt

gelukte naar den zin van HENDRIK, die eenige overwinningen op de Franschen behaalde. Maar terwijl hij zijne voordeelen vervolgde, deden de Schotten eenen inval in Engeland; de ongelukkige JACOBUS IV van Schotland, te Flowdenfield verslagen, verloor zijn leven in den slag. De vrede met Frankrijk werd in 1514 gesloten. Het huwelijk tusschen Prinses MARIA en LODEWIJK XII, dat er het onderpand van zijn moest, werd door den dood des Konings van Frankrijk verbroken. In 1520 hadden HENDRIK VIII en FRANS I eene bijeenkomst, waar men elkander op nieuws alle verzekeringen van vriendschap gaf. Deze beloften werden weldra vergeten. HENDRIK omhelsde de zaak van LEO X en KAREL V tegen de Franschen. De eerzuchtige WOLSEY, staatsdienaar van HENDRIK of liever zijn meester, had het alzoo bevolen. De oorlog werd dan op nieuw verklaard, en de noodlottige slag van Pavia deed FRANS I in de magt des Keizers vallen. WOLSEY, die vurig verlangde Paus te worden, ziende dat KAREL V zijne magtige tusschenkomst niet met den driedubbelen hoed beloonde, raadde aan den Koning om de partij van den ondankbaren Monarch te verlaten en weldra had HENDRIK een nieuw verbond met FRANS I gesloten (1526). In dit verbond zag de Koning van Engeland voor zich en zijne opvolgers van alle aanspraken op de kroon van Frankrijk af. Te midden dezer groote staat- en krijgskundige gebeurtenissen, had HENDRIK VIII de godsdienstige zaken niet verwaarloosd, die Europa toen bezig hielden en vooral hij, wiens eigenliefde gevleid werd door den naam van den *grooten godgeleerde*, welken men hem gaf. Hij schreef een werk tegen LUTHER, en ontving van LEO X, tot belooning van zijnen Christelijken ijver, den titel van *verdediger des geloofs*. Een ander, niet minder gewigtig, onderwerp, hield zijnen geest bezig; hetzij uit wraakzucht tegen KAREL V, hetzij uit liefde voor ANNA BULLEYN, dacht hij er over om het huwelijk te vernietigen, dat hij sedert zijne eerste jeugd met de dochter des Konings van Spanje, moei des Keizers, had gesloten. De schijnheilige HENDRIK riep de hulp der godsdienst in; de vereeniging van eenen schoonbroeder met eene schoonzuster was eene misdaad in de oogen der kerk. Hij bezigde alle godsdienstige wetenschap, bad, dreigde den Paus en verkreeg niets. Toen het gezag van WOLSEY verbrekende, die niet had kunnen slagen om zijne plans van scheiding te doen gelukken, scheidde hij zich van het hof van Rome af, en deed zich in 1531 tot beschermer en opperhoofd der kerk van Engeland verklaren. Van de vriendschap van Frankrijk verzekerd, deed hij de nietigheid zijns huwelijks door CRANMER, Aartsbisschop van Canterbury, in 1533 uitspreken; ANNA BULLEYN werd tot Koningin van Engeland uitgeroepen. De Paus deed HENDRIK in den ban, maar deze voltooide zijn groot plan van scheiding, kondigde zich aan als hervormer van de godsdienst der Engelschen, liet zich alle kerkelijke waardigheden toewijzen en schafte alle kloosters en conventen af. Dat ANNA BULLEIJN zich tegen deze nieuwigheden verzettede, kostte haar het leven. Zij werd onder eene weinig bewezene beschuldiging van overspel in 1536 ter dood gebragt, en hare dochter, ELIZABETH, naderhand nog bekend in de geschiedenis, werd onwettig verklaard. Denzelfden dag van ANNA's doodhuwde HENDRIK de jonge SEYMOUR, die hem eenen zoon baarde en den 24 October 1537 †. HENDRIK, toen alleen denkende om zijn nieuw godsdienstig gebied vast te stellen, voerde nieuwe beginselen in, behield verschillende vormen van het Katholicismus, en drong, op doodstraf, aan zijn volk dit werk van zijnen hoogsten wil op. De standbeelden der heiligen omverre geworpen, de rijkdommen der geestelijkheid ten behoeve der schatkist verbeurd verklaard, brandstapels en schavotten voor Katholieken en Protestanten opgerigt, deze waren de hulpmiddelen zijner hervorming. In 1540 sloot HENDRIK op den raad van T. CROMWELL, een nieuw huwelijk met ANNA VAN CLEEF, welke hij 6 maanden daarna verstiet om CATHARINA HOWARD, nicht des Hertogen van Norfolk, te huwen. Deze overtuigd van in hare eerste jeugd een losbandig leven te hebben geleid en beschuldigd van sedert hare komst op den troon niet veel wijzer te zijn geweest, werd weldra het voorwerp der woede van HENDRIK, die haar door het Parlement ter dood liet veroordeelen en in 1542 ter dood brengen. Een jaar later nam HENDRIK tot 6e vrouw CATHARINA PARR, weduwe van Lord LATIMER. HENDRIK meende zich te beklagen te hebben over den Koning van Schotland, en had, onder nietige voorwendsels, een leger naar Leith gezonden. Maar KAREL V, de vijand van Frankrijk, rigtte derwaarts de wapenen des Engelschen Konings, die Boulogne belegerde en innam. In 1546 werd de vrede echter hersteld. Gedurende dien tijd was het Engelsche hof altijd in beweging en stonden de schavotten opgerigt. De nieuwe Koningin, door hare godsdienstige denkbeelden tegen den godgeleerden Koning gekeerd, was op het punt het schavot te beklimmen, toen HENDRIK, dien zij door eene bestudeerde toegevendheid wist te bevredigen, zich openlijk ten haren voordeele tegen hare vijanden verklaarde. Men beschuldigde ze van verraad; de jonge SURREY werd onthoofd, de graaf van Norfolk, zijn vader, zoude ook ter strafplaats zijn gesleept geworden, toen HENDRIK VIII den 28 Januarij 1547 †, tot opvolger nalatende EDUARD VI, den zoon uit JANE SEYMOUR.

HENDRIK. (*Koningen van Kastilië van dezen naam.*) = II, natuurlijke zoon van ALPHONSUS XI en ELEONORA GUZMAN, in 1333 te Sevilla geboren, droeg eerst den naam van Graaf van TRANSTAMARE, onder welken hij ook in de geschiedenis bekend is. Na talrijke pogingen om zich van den troon meester te maken, die door het regt aan zijnen broeder PEDRO DEN WREEDE toekwam, slaagde HENDRIK er eindelijk in om den Koning van Frankrijk belang voor zijne zaak in te boezemen, die hem een magtig leger ter hulp zond onder bevel van den Connetable DUGUESCLIN en den Graaf DE LA MARCHE. Achtereenvolgende overwinningen bragten de Franschen in 1368 voor Montiel, waarheen de Koning PEDRO de vlugt had genomen. Terwijl HENDRIK eenen muur rondom de stad had doen optrekken, beloofde Koning PEDRO, die geen ander middel van behoud meer had dan list, aan DUGUESCLIN groote sommen en verscheidene groote steden van Spanje, bijaldien hij hem den Graaf van TRANSTAMARE overleverde, maar de Connetable deelde zulks aan den Pretendent mede, en stemde op de dringende gebeden van dezen er in toe om PEDRO DEN WREEDE in zijne tent te lokken, die er (in 1369) door zijnen broeder vermoord werd. De regering van HENDRIK II was opmerkelijk door zijne wijsheid en voorzigtigheid. Hij was dankbaar jegens Frankrijk en ondersteunde hetzelve tegen KAREL DEN BOOZE. HENDRIK † in 1379 vol berouw over zijnen broedermoord en betreurd door zijne onderdanen. = III, bijgenaamd *de Zwakke*, geboren te Burgos in 1379, beklom in 1390, na den dood zijns vaders, JAN I, den troon. De Aartsbisschop van Toledo, zijn eerste Minister, zijne moei DONNA LEONORA en zijne ooms, maakten gedurende zijne minderjarigheid misbruik van hunne magt, en hielden hem als gevangen in zijn paleis. Later, toen hij op den leeftijd was om het juk te kunnen afschudden, moest hij zijne eerzuchtige bloedverwanten bestrijden en overwon ze. De twisten van BENEDICTUS XIII en BONIFACIUS III, die te gelijker tijd naar de Pauselijke waardigheid dongen, verontrusteden eenigen tijd het koningrijk Kastilië. HENDRIK had zich eerst voor BONIFACIUS verklaard; maar, daar hij zelf de geestelijke aangelegenheden van zijn rijk had willen regelen, had de Paus, dien hij beschermde, niettemin eene banbul tegen hem uitgevaardigd. HENDRIK trok daarop de partij van BENEDICTUS XIII. Op dat tijdstip was hij verpligt zich te verdedigen tegen den aanval der Portugezen, wier troepen hij te land en ter zee versloeg. Hij †, betreurd, in 1406; hij had de kunsten begunstigd, de steden des koningrijks verfraaid en het regt doen eerbiedigen. = IV, bijgenaamd *de onmagtige* en *vrijgevige*, zoon van JAN II, volgde dezen in 1454 op, toen 30 jaren oud zijnde. Zijne losbandige zeden, de laagheid van zijn karakter en de verachting, waarmede hij de grooten behandelde, veroorzaakten onlusten in het koningrijk. HENDRIK had in 1454 BLANCHE VAN NAVARRE verstooten, om met JOHANNA VAN PORTUGAL te huwen; eene dochter, JOHANNA, was de vrucht van dit huwelijk. De grooten weigerden haar te erkennen, onder voorwendsel dat HENDRIK, onmagtig, BERTRAND DE LA CUEVA in het bed zijner vrouw had doen komen. Een opstand, waarvan de Aartsbisschop van Toledo opperhoofd was, barstte uit en HENDRIK IV werd in 1465 met eenen grooten toestel te midden van het verzamelde volk afgezet, en men gaf de kroon aan den Infant Don ALPHONSUS; deze echter, kort daarna gestorven zijnde, stelde men de kroon voor aan DONNA ISABELLA 's Konings zuster, die ze niet aannam; echter verdedigde HENDRIK IV zijne regten, en Kastilië was ten prooi aan eenen verschrikkelijken burger-oorlog. Wederkeerige toenaderingen deden de kalmte herstellen; de Monarch had zich bij zijn leven verbonden om zijne zuster tot zijne erfgename te erkennen; maar hij verklaarde stervende, in 1474, dat hij zijne dochter JOHANNA tot erfgename benoemde. Deze wraakzuchtige, losbandige en wreede vorst had 20 jaren geregeerd; zijne Staten waren steeds of in buiten- of in binnenlandsche oorlogen gewikkeld.

HENDRIK VAN BOURGONDIË, omstreeks 1035 geboren, kleinzoon van ROBERT I, Hertog van Bourgondië, begaf zich in dienst van FERDINAND, Koning van Kastilië; hij verdiende daarna de gunst van ALPHONSUS VI, zijnen opvolger. De natuurlijke dochter van dezen vorst in 1072 gehuwd hebbende, werd hij tot Souverein Graaf van verschillende provinciën benoemd, die hij op de Mooren veroverd had. Hij deed het zijne tot de verdrijving der barbaren van den Spaanschen grond, en † in het beleg van Astorga in 1112; met hem begint de eerste tak der Koningen van Portugal.

HENDRIKS (WIJBRAND), die op zijne uitgestrekte loopbaan (hij mogt den ouderdom van 86½ jaar bereiken) in onderscheidene vakken der kunst uitblonk, en enkele onzer voorname oude meesters kloek op zijde streefde, ook, had hij zich tot één kunnen bepalen, veelligt gewrochten van zijn penseel zou hebben nagelaten, die hem eene eervolle plaats onder onze eerste meesters en de handhavers van onzen kunstroem hadden kunnen verzekeren, werd in 1744 te Amsterdam geb., waar hij de eerste gronden der kunst legde, en zich op de stads Teeken-Akademie zoo bevlijtigde, dat hem drie prijzen achter elkander te beurt vielen. Na in eene behangselfabrijk van RENNERS geschilderd te hebben, ging hij, onder gunstige vooruitzigten, naar Engeland; maar eene hem daar overvallende ziekte deed hem spoedig naar het vaderland terugkeeren, in hetwelk hij eerst Haarlem tot zijne woonplaats verkoos, maar van waar hij, na eenige jaren verblijf, zich naar het dorp Ede op de Veluwe begaf, en daar, zoo in de schil-

derachtige gezigten, als in de huisselijke tooneelen der landbewoners voor teekenpen en penseel vruchtbare onderwerpen en stoffe vond. In 1786 naar Haarlem teruggekeerd, werd hem de post van kastelein in TEYLER's Fundatiehuis en Opzigter over het Kunstkabinet opgedragen, in welke betrekking hij 33 jaren lang volhardde, aan dat kabinet vele diensten bewees en gelegenheid vond, om zich in vele vakken van zijne kunst te oefenen en te volmaken, zoodat men, behalve vele kapitale teekeningen naar schilderijen van voorname meesters, van hem heeft niet alleen fraaije bloemstukken, landschappen, binnenhuisjes, kloek gepenseelde en welgelijkende portretten, regenten-, familie- en altaarstukken, maar ook tafereelen met dood wild, die naast de fraaije van JAN WEENINK kunnen geplaatst worden, en stadsgezigten, buurtjes en zoogenaamde *Tableaux de genre*, waarin hij bijzonder slaagde. In het historische vak waagde hij zich somwijlen ook, doch met minder goed gevolg. De openbare tentoonstellingen, die echter hier te lande eerst in zwang kwamen, toen deze kunstenaar eenen 70jarigen ouderdom naderde, getuigden onderscheidene malen van zijn voortreffelijk kunsttalent, dat hij genoegzaam tot aan zijnen dood bleef beoefenen; terwijl het kunstvuur, hetgeen hem bleef bezielen, de mindere juistheid van het gezigt op zoo gevorderden ouderdom poogde te vergoeden. Inderdaad, in den jare 1819 uit zijne betrekking bij TEYLERS Fundatie ontslagen, was hij verre van werkeloos voor de kunst; en men heeft, behalve een aantal voortbrengselen van zijn penseel van vroegeren en lateren tijd, nog vele blijken door hem zien achtergelaten van onuitputtelijk genie en luim, die zoowel in enkele omtrekken en vlugtige schetsen spreken, als in de uitvoerigste kunststukken, die in vele aanzienlijke verzamelingen van zijne hand gevonden worden, gelijk vele teekeningen de kabinetten der kunstliefhebbers versieren. Dat *humoristische* was een karakteriek van dezen Schilder, hetwelk hem de gezellige verkeering, tot op vrij hooge jaren, deed vervrolijken en zelfs bij de jeugd tot eenen aangenamen man in gezelschap maakte, terwijl eene doorgaande groote mate van gezondheid en levenskracht het denkbeeld zijner klimmende jaren natuurlijk verwijderde. In zijne welgelijkende, door hem zelven geschilderde, afbeelding, waarnaar zijn portret gegraveerd is, staat ook die trek niet onduidelijk te lezen voor allen, die zijn satyriek vernuft vroeger gekend hebben, dat wel niet uitgebluscht, maar toch verdoofd scheen sints het verlies zijner tweede echtgenoote in 1817. De Haarlemsche Stads Teeken-Akademie vond in hem ook eenen geruimen tijd eenen ijverigen medebestuurder, en aan zijne kunde in het bespiegelend gedeelte der schilderkunst werd later door de vierde klasse van het Koninklijk Nederlandsch Instituut hulde beweren door zijne benoeming tot deszelfs Correspondent, alsmede door zijn lidmaatschap van de Akademie van beeldende kunsten te Amsterdam. Hij † den 28 Januarij 1831.

HENDRIKSZAND of HEINKENSZAND, dorp in de provincie Zeeland, op het eiland Zuid-Beveland, met 1100 inwoners.

HENEAGA, *Inagua* of *Heneaguas*, de 2 zuidelijkste der Bahama's eilanden, in groot en klein Heneaga onderscheiden, welke eene straat van een scheidt. Het eerste is bekend door menigvuldige schipbreuken; ook ligt er een rif nabij den oever. Het is 15 mijlen lang en 6 breed, heeft weinig inwoners, doch eene goede ankerplaats en vele zoutmeren.

HENEGOUWEN. Provincie van België, uit het voormalige graafschap van dien naam en de heerlijkheid Doornik, benevens eenige gemeenten van het voormalige Braband, Namen en Luik bestaande. Ten W. grenst het aan Frankrijk en bevat op eene oppervlakte van 79¼ □ m. 475,000 inw. De grond is gedeeltelijk (in het N. en W. deel) vlak en gedeeltelijk (in het O. en Z.) berg- en boschachtig, daar hier een gedeelte der Ardennen heen loopt. Bij Doornik en enkele andere plaatsen is de grond zeer vruchtbaar, overigens steenachtig, doch wordt door vele rivieren besproeid. De lucht is er zuiver, helder en gezond; hierdoor is de landbouw in eenen zeer bloeijenden toestand en kan men van het gewonnen wordende koren uitvoeren. De veeteelt is er ook belangrijk door de goede weiden en klaver, waarom er ook veel, doch zeer middelmatige, boter en kaas gemaakt wordt. Men vindt er voorts spelt, boekweit, peul- en tuinvruchten, voeder voor het vee, raapzaad, zeer goed vlas, hennep, tabak, hop, hout, boomvruchten, gevogelte, goede paarden, aanzienlijke schapen, fokkerijen (en hierdoor goede wol), klein wild, visch, bijën. Verder ijzer, lood, koper, veel steenkolen, marmer, kalk, molen- en bouwsteen, potaarde enz. De heerschende godsdienst is de R. C., terwijl er Fransch en Vlaamsch gesproken wordt. De bosschen beslaan $\frac{1}{7}$ deel der provincie, zij worden op 68,700 bunders geschat en zijn een wezenlijke rijkdom der provincie. De bergbouw bepaalt zich tot ijzer en steenkolen, waarvan hier 70 mijnen zijn, welke jaarlijks (vóór 1830) 4,400,000,000 N. ℔ kolen opleverden. Voorts wordt er ook marmer, blaauwe steen, enz. gegraven. Behalve de landproducten en steengroeven, waarvan veel verzonden wordt, zijn hier onderscheidene soorten van fabrijken, ijzergieterijen, smederijen, glasblazerijen, pottebakkerijen, smeltkalk en tigchelovens, zaagmolens, enz.

HENETI. Paphlagonische volkeren, die, uit hun vaderland verdreven, in Italië zijn gekomen en, volgens de meening van sommigen, na hunne woonplaats gevestigd te hebben aan de Adriatische zee, Veneti genoemd zijn.

HENGSTENBRON. *Hippocrene*, op den Helicon. De fabelhistorie zegt dat deze bron aldus genoemd werd, omdat het paard van BELLEROPHON met den poot tegen den grond slaande, dezelve deed ontspringen.

HENGTCHEOU. Chinesche stad van den eersten rang, provincie Honquang aan de Heng, met papierfabrijken. Ook zouden er in de nabijheid zilvermijnen zijn, waarin echter niet gewerkt mag worden.

HENIOCHA, *die de teugels in de hand houdt*, bijnaam van JUNO. Diegenen die het orakel van TROPHONIUS wilden raadplegen, moesten JUNO onder die benaming offeren.

HENIOCHUS. Naam van een gesternte, hetwelk ook *de Voerman* genoemd wordt.

HENKE (H. P. C.), werd in 1752 te Hehlen, in het westelijke gedeelte van Brunswijk, geboren; zijn vader was hier toen predikant. Deze † vroegtijdig en liet de zijnen in behoeftige omstandigheden na, waardoor zijne moeder hem aan het weeshuis te Brunswijk overgaf, waar hij zich door uitstekende geestvermogens en aanhoudende vlijt onderscheidde. Zijn eerste plan was om zich aan de beoefening der letterkunde toe te wijden, hetwelk hem van langzamerhand tot de beoefening der klassieke schrijvers bragt, onder welke de redenaar QUINTILIANUS de bij hem meest geliefkoosde was, en met welks overzetting hij zijne letterkundige loopbaan als schrijver begon. HENKE nam naderhand deel aan een bekend Latijnsch dagblad, werd vervolgens tot doctor in de wijsbegeerte bevorderd, en eindelijk als hoogleeraar in de godgeleerdheid te Helmstad beroepen. Hij legde den eersten grond tot zijnen letterkundigen roem door zijne *Kerkelijke Geschiedenis*, welke meermalen herdrukt werd. Als Protestant in den eenigen en eigenlijken zin des woords, was hij een doodsvijand van allen geloofsdwang en van alle bepalingen van een vrij onderzoek in zaken van godsdienst. Van hier dat hij, toen het bekende Pruissische *Religions-Edikt* verscheen en bijna het geheele Protestantsche Duitschland daarbij stil zweeg, het eerst, als recensent van alle daarbij in het licht gekomene schriften, in de *Allgemeine Deutsche Bibliothek* optrad, om hetzelve te bestrijden, en kort daarna, als schrijver dier beoordeelingen, openlijk voor den dag kwam. Zijne dogmatiek is in klassiek Latijn geschreven, en levert een uitmuntend bewijs op zijner uitgebreide kunde in de godgeleerdheid en geschiedenis; doch is mogelijk voor een leerboek even min als zijne kerkelijke geschiedenis geschikt. In de laatste jaren van zijn leven heeft hij zich, door de uitgave van zijn *Magazin für die Religions-Philosophie*, en van zijn *Museum voor de kerkelijke geschiedenis* eenen duurzamen roem verworven. HENKE was een man van een beminnelijk karakter, die de achting van allen wegdroeg, welke hem van nabij kenden. Hij had eenen zeer uitgestrekten kring van bekenden te Parijs, Londen, Petersburg, Weenen, Berlijn en voornamelijk aan alle Duitsche Hoogescholen, en verstrekte in Duitschland aan de meest verlichten onder alle godsdienstige secten niet zelden ten raadgever. In vroegere jaren wenschte hij dikwijls, om zijn verstand door reizen te kunnen vermeerderen; in zijnen ouderdom, toen het voor hem geen geluk meer was, werd deze zijne begeerte vervuld, want hij zag en ondervond wat hij nimmer verlangd had te zien. Dit verdriet knaagde aan zijne levenskracht, en verteerde haar spoediger dan anders zoude geschied zijn. Hij ging als afgevaardigde van het land van Brunswijk naar Parijs om den Koning van Westphalen te huldigen, en vervolgens als lid der Stenden naar Kassel; doch bragt de kiem des doods met zich, en † den 2 Mei 1809.

HENLOPEN. Kaap in N. Amerika aan den ingang der Delawarebaai, met eenen vuurtoren van 115 voet hoog; daarbij staat deszelfs voet nog even ver boven de oppervlakte der zee.

HENNEBERG. Pruissische kreits, het Pruissische aandeel van het graafschap Henneberg bevattende, en op 8 □ mijlen, in 4 steden, 3 vlekken en 44 dorpen, bij de 26,000 inwoners tellende. Het land is grootendeels uit bergen en bosschen zamengesteld en ligt aan het Thuringerwoud. De lucht is ruw en onbestendig. De landbouw is van weinig belang, de veeteelt toereikende. De voortbrengselen zijn hout en ijzer, zoodat de inwoners door het houthakken, pikstoken, kolenbranden en 41 ijzermijnen te bewerken, hun bestaan vinden.

HENNEP (*Cannabis Sativa* L.) of *Kennep*, gelijk dezelve hier en daar in Holland, *Kimp* in Vlaanderen heet, behoort onder die planten, welke men gewoon is *tweehuizige* (*Plantae dioecae*) te noemen, die namelijk, op onderscheidene stammen, de bevruchtende of mannelijke en de vrouwelijke of zaadvoortbrengende deelen dragen, welke deelen anders in dezelfde bloem, of in verschillende bloemen op eenen stam, vereenigd zijn. Men heet de mannelijke hennepplanten bij ons gewoonlijk *gelling* of *gelink*, de vrouwelijke daarentegen *zaailing*. In Vlaanderen noemt men, volgens AELBROECK, zonderling genoeg, onze gelling *kempinne* of *vrouwelijke kimp* en onze zaailing *kempaan* of *mannelijke kimp*. Het is opmerkelijk, dat men van den hennep die reeds sints zoo langen tijd in zeer verschillende deelen van Europa gekweekt is, nog geene bepaalde verschei-

denheden of *bijsoorten* kent, gelijk men die zoo vele heeft van de tarwe en andere planten, die even zoo, alleen door *zaad*, worden voortgeplant. Ofschoon nu ook alle hennepsoorten in hoofdvorm volkomen overeenstemmen, heerscht er echter in derzelver grootte en andere eigenschappen eenig meerder verschil. Onze hennep bereikt, bij goed gewas, doorgaans eene hoogte van zes tot acht voeten. In de Neder-Elsas, waar veel hennep verbouwd wordt, bereikt hij wel eene hoogte van 10—15, ja heeft de ervarene landbouwkundige SCHWERZ te Bischofsheim eene steng van 21 voeten gezien. In een gedeelte van Italië, vooral in het Bolognesche, bereikt deze plant eene hoogte, waarvan men zich hier naauwelijks een denkbeeld kan maken. Stengen van 4 of 5 Ned. ellen (meters) of 13 tot 16 voeten hoog, behooren daar niet onder de zeldzaamheden; doch het gelukkige klimaat van Italië maakt hierbij een groot verschil met ons land, wijl men aldaar den hennep reeds op de helft, of in het laatst van Maart kan uitzaaijen, hetgeen in ons Noordelijk gedeelte van Europa 2 maanden later geschiedt. In Engeland maakt men veel werk van den hennep, die uit Chineesch zaad voortkomt; dezelve bereikte in 1821 in Zuid-Holland wel de aanmerkelijke hoogte van meer dan 3,5 Ned. el (11 voeten Rijnl.) en gaf veel lint, doch weinig zaad. Het schijnt dus, dat onze luchtstreek voor dit gewas minder geschikt is; ten ware men in het vervolg beter mogt slagen, door zaden te ontbieden uit de meer Noordelijke deelen van China, die meer met ons klimaat overeenkomen. De hennep wordt op onderscheidene plaatsen in onze Noordelijke gewesten in het groot geteeld, en wel voornamelijk in Zuid-Holland, in den Alblasserwaard; op het eiland van Dordrecht; in den Zwijndrechtschen waard; de Vijf Heerenlanden; het land van Voorne en Putten, in den ganschen Krimpener waard; in Delfland en Schieland; ook bij Gouda, Bodegraven, Woerden enz. In Noord-Holland wordt hij niet dan op eene enkele plaats, te Bennebroek bij Haarlem, verbouwd. In België wordt de hennep veel gekweekt in de distrikten van Dendermonde en St. Nicolaas in Oost-Vlaanderen, alsmede in Zuid-Braband. De Hennep slaagt hier te lande het best in eenen vruchtbaren, ligten kleigrond, met veel zwarte aarde of *humus-deelen* vermengd, en eenigzins vochtig van aard. *Veengrond* is voor den hennep niet voordeelig, doch het schaadt denzelven niet, als hij in den ondergrond gevonden wordt, mits men maar ten minste *drie* Ned. palmen of eenen ouden voet lossen kleigrond daar boven hebbe. Roodachtige gronden, welke eenige oer of okerstof bevatten, zijn minder geschikt. De beroemde landbouwkundige SCHWERZ houdt eene vruchtbare korrelachtige klei, en eenen eenigzins vochtigen, vetten zandgrond, voor dit gewas het best geschikt. In Vlaanderen rekent men, dat hennep van kleiachtige gronden meer, langer en steviger draad geeft; terwijl die van ligteren, meer zandachtigen bodem, digter gezaaid wordende, fijner en fraaijer draad oplevert, en hierdoor beter is tot linnen-lakens en om met vlas tot onderscheidene stoffen zamengeweven te worden. De hennep volgt in de vruchtopvolging in het algemeen zeer goed op aardappelen, vooral ook, omdat de grond na deze verbouwing doorgaans vrij van onkruid en zeer losgemaakt is. Van veel belang is de waarneming van den opmerkzamen landbouwer SCHWERZ, die den hennep met zeer goeden uitslag uitzaaide op land, hetwelk eerst in den nazomer van het voorgaande jaar droog gemaakt en dus nog geheel modderig was. Daar de hennep vooral *los* land tot zijnen weligsten groei verlangt, is eene herhaalde en naauwkeurige omwerking van den akker bij deze teelt van het grootste gewigt. Dit nu geschiedt in het voorjaar, hetzij met de spade, hetzij met den ploeg. In den omtrek van Vianen ploegt men van 10—18 Ned. duimen (4—7 v.) diep, doch de beste bouwlieden houden de diepste ploeging voor het gewas voordeeliger. In den Alblasserwaard mest men het land alle jaar dun met rundermest, of ook wel paardenmest, gedurende den winter op stal vermengd en wel doorgewerkt; na de laatste ploeging, die op de bemesting gevolgd is, wordt er terstond op de raauwe voog gezaaid, hetgeen onze landlieden voordeelig rekenen om bij eene eenigzins vochtige weêrsgesteldheid te verrigten, mits het land zelf goed droog zij. Het uitgespreide zaad wordt dadelijk met de egge tweemaal regt op en neder over den akker ondergeëgd, ten einde het voor den aanval der vogels te beveiligen. In de *Statistieke Beschr. van Gelderland* wordt de gewone zaaitijd van den aanvang van Mei tot omstreeks 10 Junij opgegeven. Ten einde goed zaad te hebben, bezigt men altijd het zaad van het naastvoorgaande jaar, en hiervan datgene hetwelk bij de dorsching het eerst is uitgevallen en dus tot de volkomenste rijpheid was gekomen. Goed zaad heeft eene donkere kleur en is harder en zwaarder, dan minder deugdzame korrels. Men bewaart natuurlijk dit zaad op eene drooge plaats tot aan den zaaitijd toe, ten einde het niet door broeijing verstikke. Men raait in Gelderland, zoo wel als in de vijf Heerenlanden, ruim 135 Ned. koppen zaad op elken bunder, of nagenoeg een oud Utrechtsch mud op het Rijnlandsch morgen. De hennep gewonnen in zware gronden rekent men het best voor zeilwerk en touwen. Tot het maken van zeildoek is de Holl. veel beter, dan de Rigasche, Koningsberger of Petersburger hennep. Onder den Holl. hennep onderscheidt men wederom drie soorten, en wel, 1°. *Schel-* of *Schil*-hennep. 2°. *Bent-* of *bind*-hennep, en 3°. *Gelling* of *gellink*; hiervan maakt men uitsluitend het Hollandsche zeildoek, waarvan de grootste fabrieken te Krommenie, West-Zaan, Wormer en Uitgeest gevonden worden. In 1731 berekende men dat jaarlijks 60,000 rollen zeildoek gemaakt werden, waarvan Krommenie alleen meer dan de helft vervaardigde.

HENNERT (JAN FREDERIK), geboren te Berlijn in 1736, genoot aldaar zijne eerste wetenschappelijke opvoeding, bijzonder onder leiding van SULZER, onderwijzer der wiskunde aan het Joachimthalsche Gymnasium. In lateren tijd ontving hij lessen van den beroemden EULER, en maakte in de wiskunde even groote vorderingen als in de wijsbegeerte en letteren. Na het schrijven van eenige wijsgeerige verhandelingen, die van zijne scherpzinnig- en geleerdheid getuigden, begaf hij zich naar Parijs, alwaar hij zich twee jaren ophield en zich bijzonder in de sterrekunde oefende. Van daar ging hij naar ons vaderland en zettede zich te Leiden neder, alwaar hij, door het geven van lessen in de wiskunde aan de studerende jeugd, zijn bestaan vond. Door het schrijven van eenige verhandelingen gunstig bekend geworden zijnde, werd hij na het vertrek van den Hoogleeraar DE CASTILLON tot Hoogleeraar in de wijsbegeerte, wis- en sterrekunde aan de Hoogeschool te Utrecht benoemd. In die betrekking gaf hij zijne werken: *Elementa Matheseos purae* en *Elementa Matheseos adplicatae* uit, welke voor dien tijd inderdaad zeer goed waren. Behalve deze, gaven hem nog zeer vele andere uitmuntende werken, den verdienden rang onder de grootste wiskunstenaren van zijnen tijd. In het jaar 1804 verkreeg hij op zijn verzoek zijn eervol ontslag als Hoogleeraar en † te Utrecht den 30 Maart 1810, in het 80e jaar zijns levens.

HENRICHEMONT of **BOISBELLE**. Fransch stadje in het Departement Cher met bijna 2700 inwoners.

HENRICO. Graafschap in Virginië, Noord-Amerika, met vele steenkolenmijnen, die groote winsten opbrengen, met 12,000 inwoners, waarvan vroeger bijna de ½ slaven waren. De hoofdst. is Richmond.

HENRI D'OR. Fransche gouden munt, geslagen onder de regering van HENDRIK II (1546—1560), afgebeeld bij LE BLANC tegen over bladz. 268, No. 1. Het gewigt en gehalte dezer munt verschilde van de algemeen bekende *Ecu's d'or*. Zij woog 2 penningen 20 greinen, en dus 4 greinen meer dan deze laatste. Het gehalte was van 23 karaten. Deze munt was aanvankelijk 50 sols waardig. Men vervaardigde ook *halve Henri's* van 25 en *dubbelde* van 100 sols. Deze munt werd het eerst met de toen nieuwlings uitgevonden molen vervaardigd.

HENRIQUILL of **HENRIQUELLE** Zoutmeer op het W. Ind. eiland *Hayti*, dat 22 mijlen in den omtrek, en waarschijnlijk door onderaardsche kanalen met de zee gemeenschap heeft. Men hoort in hetzelve gemeenlijk hevig bruischen en een sterk geluid, vooral als er aardbevingen te wachten zijn. Er zijn veel alligators en schildpadden in, benevens een eiland met wilde geiten.

HENRY. Graafschap in Kentucky, Noord-Amerika, met de hoofdstad Newcastle en 7000 inwoners. =, bergachtig graafschap, provincie Virginië, met bij de 6000 inwoners, waarvan vroeger ¼ slaven waren. =, stad in Canada aan de St. Laurens. =, Kasteel op het eiland Hayti, op de 2500 voet hooge rots Ferrières met eene kaap van dien naam, met 365 stukken geschut en de schatten van Hayti bevattende.

HENSBEKER (DE), bij de oude Duitschers in gebruik, was de gezelschapsbeker, waaruit al de gasten dronken en dus als broeders werden aangenomen; dit drinken noemde men *verhenzen* of *verhanzen*.

HEPHAESTIA. Eene stad op Lemnos, naast welke zich de, door den val van den uit den hemel geworpenen VULKANUS beroemde, heuvels bevinden. =. Feesten bij de Atheners ter eere van VULKANUS, die in het Grieksch Ἥφαιστος genoemd wordt. Op deze feesten hadden de jongelingen wedloopen, eenen brandenden fakkel in de hand hebbende, waarin hij, die zijnen loop volbragt zonder dat dezelve uitging, de belooning van den wedstrijd wegdroeg.

HEPHAESTICA. Bergen in Lycië, die met eenen fakkel aangestoken zijnde zoo hevig brandden, dat de steenen in hunne wateren gloeijend waren; dit vuur werd door het regenwater nog meer aangewakkerd. Men zegt, dat, wanneer men met een stokje in dezelve een voortje maakte, er vuurstroomen uitvloeiden.

HEPPENHEIM. Ambt in het gr. Hert. Hessen met 1 stad, 24 dorpen en gehuchten en 7000 inwoners. =, hoofdplaats met 2 voorsteden, 1 kasteel, 4 poorten en 3,200 inwoners, wijn- en koren-bouw. = (auf der Wiese), Hessisch dorp met 1200 inwoners.

HEPTARCHIE noemt men in Engeland de gelijktijdige regering van zeven Saksische Koningen over even zoo vele deelen, waarin gemeld Rijk toen verdeeld was. Deze regering eindigde in het jaar 827.

HERA. *Vorstin*; Grieksche naam van JUNO, van daar HERAEA, HERAEUM, HERAS, om de oorden aan te duiden, die haar geheiligd waren.

HERACLAMMON. Een standbeeld, HERCULES en JUPITER AMMON te gelijk voorstellende, met de bijgevoegde teekens van die twee godheden.

HERACLEA, HERCULANEA (via), *weg van* HERCULES; een rijweg in Campanië, die voor het werk van HERCULES gehouden werd, toen hij de ossen van GERYON medevoerde.

HÉRACLÉEN. Vijfjarige feesten ter eere van HERCULES te Athe-

ne, Sicyon, Lindus, op het eiland Rhodus, en den berg Oeta, waar men dacht dat het graf van Hercules was.

HERACLIDEN, of die van Hercules afstamden. Zij werden, na te vergeefs getracht te hebben om zich weder in den Peloponnesus te vestigen, door Codrus, Koning van Athene, op de vlugt gedreven en verstrooid; dit viel voor omtrent 1200 jaren vóór onze tijdrekening.

HERACLIDES van Tarente. Een der beroemdste aanhangers van de empirisch-geneeskundige school, die ongeveer 2½ eeuw vóór de geboorte van Christus leefde, en ver boven de overige volgelingen van gemelde school uitmuntte. Hij verviel niet, gelijk de meeste van deze, tot ruwe kwakzalverij, maar oefende de kunst uit, volgens de regels eener beredeneerde ervaring.

HERAEA. Feesten te Argos, Egina, Samos, Elis, Pellene, enz. ter eere van Juno.

HERAKLA. Benaming der gouden munten van den Byzantijnschen Keizer Heraclius bij de Arabieren (regeerde van 610—641).

HÉRAKLES. Grieksche naam van Hercules, wordt afgeleid van *Hêra*, Juno en *Kléos*, roem; alsof de vervolgingen van Juno voor Hercules niets dan gelegenheid tot behaling van roem geweest waren.

HERAKLITUS. Een der Grieksche wijsgeeren; steeds somber en droefgeestig zijnde, vermeed hij den omgang met menschen, en bield zich in holen en eenzame plaatsen op; hij † in den ouderdom van zestig jaren. De wijsgeer Democritus was juist het tegenovergestelde van hem.

HERAT, eene der 3 provinciën van Chorasan, in Oost-Perzie. Zij wordt door de Tedsen en Moerghab bespoeld, en heeft eenen golvenden, zeer vruchtbaren grond; ten O. vindt men de voorbergen van de Paropamisus. Herat of Aria is de hoofdplaats van voornoemde provincie in het landschap Chorasan, de zetel van den Prins stadhouder. Zij ligt in een dal, door hooge bergen omringd, en door de Tedsen bespoeld, 4/5 □ m. beslaande en omgeven door grachten, heerlijke tuinen en eenen hoogen leemen muur met torens. De huizen zijn van leem of tigchelsteen en zonder vensters aan de straat. Er is 1 kasteel, 5 poorten, van waar 5 bazars naar het midden der stad geleiden. Verscheidene groote moskeën en andere schoone gebouwen munten uit, vooral het klooster Sultan-Ahmed-Mirsa. Verscheidene Karavansera's en baden, en het schoone graf Khodscha-Abdallah-Anssaris. De stad heeft met de voorsteden 100,000 inwoners, waaronder 1000 Afghanen, 600 Hindoes, die de voornaamste kooplieden zijn, en eenige Joden. De stapelwaren zijn: zijden stoffen, saffraan, assa foetida en rozenwater. Uit O. Perzië en Hindostan krijgt zij shawls, suiker, indigo, katoen, chitsen, nanking, mousselien, huiden en leder, die weder verzonden worden. Uit Buchara ontvangt zij, thee, kandij, kina, laken en zijde; uit het land zelve alle soorten van Arabische specerijen, koffij, dadels, tapijten, enz. Er zijn vele fabrijken van katoenen en zijden stoffen, shawls, tapijten en leder, bekwame zwaardvegers, welke de beroemde Chorasansche klingen maken en stokerijen, bijzonder van rozenwater dat hier het beste is. Herat is de belangrijkste stapelplaats, en wordt ook Bunder of *de Haven* genoemd. Het water, dat de inwoners gebruiken, komt van eenen berg, die 2 mijlen van de stad af ligt, op welken de oude vuurtempel Schoeroesk staat, en waarbij goede molensteenen gevonden worden. De stad ligt als in een bosch van moerbeziënboomen, die hier voor de zijdewormen gekweekt worden.

HERATELEA. Eene offerande die de Ouden op den huwelijksdag aan Juno deden; men offerde aan de godin de haren der getrouwden, en een slagtoffer, waarvan men de gal aan den voet des altaars wierp, ten teeken dat de gehuwden altijd vereenigd zouden zijn. Zie Teleia.

HERAULT. Fransch departement, uit een deel van het voorm. Neder-Languedoc bestaande, bevat op ongeveer 133¼ □ mijl 304,000 inwoners. De grond bestaat in het Noorden uit bergen en dalen, welke eerst naar de kusten heuvels worden, en bij de zee in vlakten veranderen. De dalen zijn zeer vruchtbaar, en geven eenen ruimen oogst. Het groote Zuiderkanaal komt hier uit het departement Aube, loopt 504 voeten door den berg Malpas, en valt in de kom van Thau. Het kanaal van Grave heeft door de Lez gemeenschap met de zee; ook is er het kanaal van Lunel. De lucht is zacht, helder en gezond, behalve in de moerassige oorden aan de kust. De zomers zijn er zeer heet, in den winter komen er echter soms koude dagen, doch zelden valt er sneeuw. Behalve de gewone huisdieren zijn er gevogelte, klein wild, visch, bijën, zijdewormen, enz. De landbouw is er zeer ten achter; het levert echter koren (vooral spelt), tuinvruchten, hennep, veel wijn, ooft en zuidervruchten, als kastanjes, amandelen, vijgen, china's appelen, citroenen, olijven, enz. Voorts lakmoesplanten, kurk, laurier en andere boomen; soda en vele welriekende planten en bloemen, veel hout en verder lood, koper, ijzer en verscheidene half-metalen, (welker mijnen echter slechts zeer weinig bewerkt worden) marmer, albast, steenkolen, bouwsteen, kristal, zeezout, minerale wateren, enz. De aanbouw van wijn, *Vins chauds* genoemd, is van belang, en er wordt veel van uitgevoerd. De veeteelt is van weinig beteekenis; er worden echter nog al schapen, ezels en muilezels gefokt. De zeevisscherij bepaalt zich voornamelijk tot de forellenvangst bij Cette; zeezout wordt er ook gewonnen. Voorts zijn hier allerlei fabrijken van wol, laken, reukwerken, katoen, kousen, enz. looijerijen, verwerijen, brandewijnstokerijen, papiermolens en wasbleeken. De uitvoer bestaat uit wijn, brandewijn, wijnazijn, wijngeest, wijnsteen, rozijnen, vijgen, amandelen, kappers, kurk, boomolie, honig, zaden, wol, forellen, koperrood, reukwerk, verwstoffen, preparaten, stijfsel, zeep, leder, wollen- en katoenen dekens, lakens, steenkolen enz. Het departement zendt 3 afgevaardigden naar de kamer der afgevaardigden en bevat 36 kantons en 333 gemeenten. Montpellier is de hoofdplaats. =. Rivier in Frankrijk in het schoone dal Vallée Rouge ontspringende, en de rivier Malon, Boyne, Peine en andere kleine riv. ontvangende; na eenen loop van 25 mijlen valt dezelve in de Middel. zee; zij geeft haren naam aan het Departement.

HERAUT. Het ambt van Heraut vindt men onder alle volken der oude en nieuwe wereld, in welke laatste de krijgsherauten, onder de benaming van *Parlementairen*, bekend zijn. Overal hadden zij het karakter van onschendbaarheid, bezaten als gezanten eenen hoogen rang, en werden bij zekere plegtigheden, door kleeding enz. onderscheiden; welk een en ander ook nog tegenwoordig min of meer plaats heeft. Bij de Romeinen had men 3 soorten van Herauten, als: vredes Herauten (*Caduceatores*), die de Grieken met hen gemeen hadden, krijgs- en vredesherauten (*Feciales*), en Herauten van magistraatscollegiën (*Praecones*). De eigenlijke vredesheraut der Romeinen droeg, als een zinnebeeldig teeken van zijn ambt, en ter zijner veiligheid, zekere kruiden (*Verbena*) b. v. mirten, olijfbladen, rozemarijn, enz. in zijne band, doch bij de Grieken eenen laurier of olijftak (*Caduceus*) om welken zich twee slangen kronkelden. De vredesheraut der Atheners, die ook dikwijls tot andere verrigtingen gebruikt werd, droeg in plaats van dezen slangenstaf eenen vredestak, die omwonden en met allerlei vruchten versierd was. Het werk der *Feciales* bepaalde zich tot alles, wat tot oorlogsverklaringen *en* onderhandelingen betrekking had; zij maakten een *collegie* van 20 leden uit, door Numa ingesteld. Werd er tot den oorlog besloten, dan verklaarden zij dien vooraf plegtig, of oordeelde Rome door eenig ander volk beleedigd te zijn, dan vorderde een *Fecialis* genoegdoening en, wanneer deze niet binnen 33 dagen volgde, begaf zich de Heraut andermaal naar de vijandelijke grenzen, en verklaarde met veel plegtigheid den oorlog. Ook de Feciales droegen gewijde kruiden, doch als een krans om het hoofd, waarin nog een keisteentje, hetwelk zij bij zich droegen, gehecht werd, wanneer zij tot het sluiten van een vredesverdrag waren afgezonden. De Praecones of Herauten van magistraatscollegiën eindelijk, werden gebruikt tot alle bekendmakingen aan het volk bij de godsdienst, den Senaat, geregtelijke verbooren, het afkondigen van wetten, die zij moesten voorlezen bij het leger, wanneer een veldheer aan hetzelve eene aanspraak wilde doen bij plegtige begrafenissen, enz. In Frankrijk droeg de voornaamste onder de Herauten voorheen den naam van wapen-koning (*Roi d'armes*), en verkreeg door eene plegtige krooning zijne waardigheid. In Engeland bestaat dezelve nog tegenwoordig. De voornaamste der drie wapenkoningen is die van de orde van den Kouseband, en heet *Garter principal;* de tweede, tot de Zuidelijke provinciën behoorende, draagt den naam van *Clarenceux* en de derde voor de noordelijke landschappen, wordt *Norroy* genoemd. Zij maken met 6 Herauten, die onder hen staan (voor *Windsor, Chester, Lancaster, York, Richmont* en *Sommerset*), onder voorzitting van den Oppermaarschalk, den Hertog van Norfolk, het collegie der Herauten uit, waartoe nog 4 *poursuivants* behooren, en hetwelk in 1340 werd opgerigt. In latere dagen is die Heraut merkwaardig, welke den 20 van Wintermaand 1806 met inachtneming van het aloude gebruik ten aanzien van kostuum en vorm, de komst van den Koning van Saksen tot den troon afkondigde. Een gelijk uitgedoschte Heraut riep, op den 1 van Louwmaand deszelfden jaars, den Koning van Beijeren, te Munchen uit. Men heeft opgemerkt, dat de Heraut te Dresden zich bij zijne bekendmaking letterlijk van dezelfde woorden bediende welke zijn ambtgenoot een jaar vroeger te Munchen gebruikt had. In Nederland zijn twee Wapen-Herauten.

HERBA (El). Romeinsche stad in de W. provinciën van Algiers, met vele oudheden, vooral marmeren pilaren, 21 uren Z.W. van Algiers. =, Rom. stad, 5 uren W. van de voorg.

HERBARIUM. Ook *Herbarium vivum* genoemd; een kruidboek, eene verzameling van levende planten, die, gedroogd zijnde, in een daartoe afzonderlijk boek gelegd, of geplakt worden, ter beoefening der studerende jeugd. Daar tot dit oogmerk de stofvaten wezenlijk noodig zijn, zoo verzamelt men alleen planten, die *in vollen bloei* staan. Soortgelijke verzamelingen zijn, echter, altijd gebrekkelijk, vermits de planten door indrooging, verwelking enz. altijd vele veranderingen ondergaan; dus doet een kruidkundige wel, wanneer hij zich, bij deze gedroogde planten, tevens van naauwkeurige afteekeningen bedient.

HERBELL (Johann Frederik Maurits). Deze verdienstelijke man, die in meer dan één opzigt tot den roem onzes vaderlands heeft bijgedragen, werd in het jaar 1752 te Rees, niet ver van Kleef, geboren. Zijne sterke zucht tot wetenschap deed hem, na reeds vroegtijdig de beginselen der Latijnsche en Grieksche talen geleerd te hebben, de Akademie te Duisburg aan den Rijn bezoeken, van waar

hij, na eenigen tijd vertoevens, naar de toenmaals bloeijende Hoogeschool van Franeker vertrok. Hier oefende hij zich voornamelijk in de regtsgeleerdheid, en vervolgde zijne studiën in de oude letterkunde, genietende het onderwijs van de beroemde Hoogleeraren SCHRADER en WASSENBERGH. In hoedanige achting hij bij deze beide mannen stond, bleek onder anderen reeds in 1770, toen hem de last werd opgedragen, om het vermaarde Franeker handschrift van HORATIUS met de uitgaven te vergelijken, welke last door hem met zoo vele oplettendheid en kunde verrigt werd, dat men geene zwarigheid maakte, om zijn werk aan den toenmaligen uitgever van dien Romeinschen dichter, C. D. JANI te zenden, waarvoor hij in de voorrede van dezen druk van hem den verdienden dank ontving. Niet lang daarna kwam hij in nadere betrekking met het adellijk geslacht van SCHWARTZENBERG, waarbij hem vervolgens ook de zorg voor de opvoeding van een zoon diens edelen naams ten deel viel. Hier verkeerende, opende zich een nieuw veld voor de oefening van zijnen geest. Zijn toenmalige beschermer, de Baron THOE SCHWARTZENBERG EN HOHENLANDSBERG, was sedert eenigen tijd onledig met het verzamelen en uitgeven der *Plakaten en Charters van Vriesland*, waarin hij door de Hn. N. THOLEN en A. HERINGA ondersteund werd; doch daar deze hulp, door den dood des eersten en andere bijkomende redenen weldra ophield, zoo zag HERBELL zich hierdoor in staat gesteld, om den adellijken uitgever in zijn werk behulpzaam te kunnen zijn; dan deze overlijdende, vatte men het voornemen op hetzelve te vervolgen, en droegen Gedeputeerde Staten van Vriesland aan onzen geleerde, met ondersteuning van eenige andere kundige mannen, den last op, om de uitgave der Vriesche Charters voort te zetten. Dit werd dan ook door hem ten uitvoer gebragt in het jaar 1793, wanneer er een 5e deel van *Vriesland's Groot Plakaat- en Charterboek* in het licht verscheen, waarin alle staatsstukken van het jaar 1602 tot 1686, met aanteekeningen van HERBELL verrijkt, gevonden worden. De geheele voltooijing van dit voortreffelijk werk schijnt eerst door de kort daarop gevolgde staatsomwenteling, en vervolgens door andere beletselen, verhinderd geworden te zijn. Hierbij liet 's mans onvermoeide ijver het echter niet berusten. Reeds vroegtijdig, gedurende zijn verblijf te Franeker, had hij de genegenheid verworven van den grooten PETRUS CAMPER. Het aanhoudend aanhooren van zijne gesprekken, gepaard met het vlijtig lezen zijner schriften, en het beschouwen van deszelfs uitmuntend kabinet, deed ook bij HERBELL den lust ontstaan voor die wetenschappen, waarvan CAMPER het voornaamste sieraad uitmaakte. Hij legde zich dus meer en meer op dezelve toe, en ondernam zelfs grootendeels, om zich in eenige vakken der Natuurlijke Historie te oefenen, eene kleine reis langs den Rijn; en besloot vervolgens, toen hij bespeurde, dat sommige der werken van CAMPER moeijelijk meer verkrijgbaar waren, en anderen buiten 's lands minder bekend schenen, dan derzelver belangrijke inhoud verdiende, om die ten algemeenen nutte in zijne moedertaal, de Hoogduitsche, over te zetten, hetwelk dan ook door hem met die naauwkeurigheid en kunde werd uitgevoerd, dat hij hierdoor de goedkeuring van alle deskundigen wegdroeg; en hoezeer HERBELL hiermede ook aan den schrijver zelven voldeed, blijkt daaruit, dat hij eenige dezer overzettingen aanmerkingen van dezen gevoegd zijn. Uit de volgende lijst dezer vertaalde geschriften, bij sommigen van welke voorberigten van den vertaler gevonden worden, zal het gewigt van HERBELL's arbeid blijken: P. CAMPER's, *sämmtliche kleinere Schriften, die Arzney-, Wundarzneykunst und Naturgeschichte betreffend*, Leipzig, 1784 tot 1790, 3 deelen; *Oplossing der vraag*, door het Bataafsch Genootschap te Rotterdam in 1783 voorgesteld, *omtrent 's menschen meerdere of mindere vatbaarheid voor ziekten en gebreken, dan de redelooze dieren*, 1786; *Naturgeschichte des Orang-Outang und einiger anderen Affenarten, des Africanischen Nashorns und des Rennthiers*, Dusseldorf, 1791; *Tiental Prijsvragen*, door P. CAMPER, *en bekroond bij onderscheidene geleerde Maatschappijen*, 2 deelen, in het Latijn uitgegeven te Lingen, 1798, 1800, en eindelijk P. CAMPER's *Vermischte Schriften, die Arzney-, Wundarzney- und Entbindungs-Kunst betreffend*, Lingen, 1821. HERBELL, na nogmaals met zijnen adelijken kweekeling de Hoogeschool te Franeker bezocht te hebben, werd tot ontvanger der Floreenen van het dorp Engelum, in de grietenij Menaldumadeel, en vervolgens in 1790 tot Secretaris der stad Franeker aangesteld, in welken post hij zich zoodanig kweet, dat hij, zelfs in die onrustige tijden, de genegenheid van diegenen verwierf, welke eener tegenovergestelde staatspartij waren toegedaan. Evenwel werd hij in 1795 weder uit zijnen post ontslagen, en bleef ambteloos zich met de beoefening zijner geliefkoosde studiën bezig houden tot in 1802, wanneer hij te Sneek, in dezelfde betrekking als voorheen te Franeker, werd aangesteld, in welken post hij tot in 1811 werkzaam bleef, wanneer hij de oprigting eener Regtbank van Eersten Aanleg te dier plaatse, zijne bekende bedrevenheid in de Regten hem aanspraak gaf op den rang van voorzitter bij dezelve. Ook hier waren de blijken zijner geleerdheid en welgeoefend oordeel menigvuldig, en hij zijn overlijden, hetwelk in het begin van 1819 voorviel, was de algemeene rouw het sprekendst bewijs van de achting, waarin HERBELL bij zijne stadgenooten, als mensch, burger en regent gestaan heeft. Als geleerde had hij zich, door onvermoeiden ijver en werkzaamheid, velerhande kundigheden verworven; was inzonderheid ervaren in de Vaderlandsche Geschiedenis, en alle, zelfs de oudste stukken, daartoe betrekkelijk, waardoor hij ook de aanstelling tot Adjunct-Archivarius van Vriesland bekomen heeft. Zijne papieren zijn, volgens zijnen uitersten wil, aan het adelijk geslacht van SCHWARTZENBERG gekomen; terwijl hij tevens, als een blijk zijner dankbaarheid, aan de Bibliotheek te Franeker eene verzameling van uitgaven en andere stukken, op deze betrekkelijk, heeft nagelaten van den *Ligurinus* van GUNTHERUS, eenen monnik uit de XIII eeuw, behelzende een Lofgedicht op de daden van FREDERIK BARBAROSSA in Italië, en verrijkt met de geschrevene aanteekeningen van WITHOFF en SCHRADER (*). Zijne overige aanzienlijke boekerij, welke in September 1819, door den Boekverkooper PROOST te Leeuwarden, is verkocht geworden, bevatte, behalve eene menigte van voortreffelijke gedrukte werken, ook eene verzameling van 83 Handschriften en 18 perkamenten Charters, waaronder stukken, tot de Vriesche geschiedenis betrekking hebbende.

HERBIFERA, *die gras voortbrengt*; bijnaam van CERES.

HERBST (JOHAN FRIEDRICH WILHELM), Predikant bij de St. Markus-kerk te Berlijn, en een der kundigste natuuronderzoekers van Duitschland, werd in 1743 te Petershagen, in het vorstendom Minden, geboren. Toen hij zich nog in de volle kracht van zijn leven bevond, was hij de meestgeachte kanselredenaar te Berlijn, waar hij in 1807 †. Hij heeft zich vooral in de insektenkunde beroemd gemaakt. Zijne verzameling van krabben en kreeften is uitstekend en zijne schriften over de Natuurlijke Historie zullen hem zelfs bij de nakomelingschap een vereerend aandenken doen behouden. De voornaamste zijn: *Versuch einer natürlichen Geschichte der Krabben und Krebse*, 3 deelen; *Kurze Einleitung zur Kenntniss der Insekten*, 3 deelen; *Kurze Einleitung zur Kenntniss der Gewürme*, 2 deelen; *Natursystem der Käfer*, 6 deel.; *Natursystem der Schmetterlinge*, 7 deel.; en eindelijk *Natursystem der ungeflügelten Insekten*, in 4 stukken. Deze werken, welke alle tusschen 1781 en 1800 in het licht versehenen, zijn ook bij elkander uitgegeven onder den titel: *Natursystem aller bekannten in- und ausländischen Insekten*, als een vervolg op de natuurlijke historie van BUFFON, in 11 deelen.

HERCULANUM. Eene oude en beroemde stad in Napels, welke, omtrent het einde der eerste eeuw onzer jaartelling, door eenen vuurstroom van den Vesuvius bedekt werd, en langen tijd in vergetelheid bleef, totdat de Oostenrijksche veldheer, Prins EMANUEL MORITZ VON ELBOEUF, in het begin der vorige eeuw bij Portici, boven Herculanum liggende, een lustslot liet bouwen, en daarbij eene bron graven; bij welke gelegenheid de arbeiders juist op de bedolven stad kwamen, en drie vrouwelijke standbeelden vonden, die thans in het Augusteum te Dresden staan. Op aandrang van des Prinsen geheimschrijver verder gravende, vond men er eerlang al meerder; doch het werk bleef steken tot in 1738, wanneer KAREL, Koning van Spanje, en vader van FERDINAND IV, in het bezit van Napels geraakte, en Portici tot zijn zomerverblijf koos. Thans ging men voort met graven, tot dat men de sporen van gebouwen vond. Onder de voornaamste en prachtigste telt men 2 tempels, de eene aan HERCULES (die voor den stichter dezer ongelukkige stad gehouden wordt), de andere aan BACCHUS toegewijd, een *Forum* of marktplaats, en een *Theatrum* of schouwburg, waarvan men de stichting op een architraaf vermeld vond, door het opschrift: L. ANNIVS MAMMIANVS

RVFVS II. VIR. QVINQ. T. — EA. FR.

P. NVMISIVS. P. F. ARCH — EC.

voorts een bad en eene begraafplaats, waarin de nog ongeschondene en met asch gevulde urnen, staande in nissen, gevonden werden, boven welke, in ronde letters, zeer onduidelijk, de namen der bijgezetten uitgedrukt waren. De woningen van bijzondere gebouwen, welke men in eenen omtrek van omtrent 300 roeden lengte en 150 breedte, ontbloot heeft, schenen allen van eenerlei bouwtrant, en waren van binnen in *fresco*, of ook wel met waterverw geschilderd, en met arabesken, ornamenten, vogels, viervoetige dieren, enz., en met slechts enkele tafereelen uit de geschiedenis of fabelkunde versierd; de kleuren der meeste van dezelve waren vrij levendig. De vensters dezer gebouwen waren klein; en in sommigen vond men stukken van eenen doorschijnenden steen, of zeer dun albast, waarvan zich de ouden, in plaats van glas, bedienden. De vloeren waren veelal van Mozaïek werk, de trappen over het algemeen zeer naauw; de straten liepen alle lijnregt, hadden aan beide zijden hoogten voor den voetganger, en waren met lava geplaveid, even als de straten te Napels. Weinig tijd verliep er, waarin men geene merkwaardige stukken uit deze onderaardsche stad te voorschijn bragt, waaronder een klein gouden standbeeld van JUPITER, die van andere goden en godinnen van brons, en marmeren standbeelden van TITUS en andere Keizers en van de Romeinsche Consuls NONIUS BALBUS, vader en zoon, te paard; voorts gedeelten van eenen triomfwagen, met de overblijfsels der paarden van brons; eene dunne, koperen plaat, waarop de voorregten gesneden zijn, door TITUS aan de vrijgemaakte slaven, die zich op de zeevaart

(*) Men zie over dezen GUNTHERUS de schrijvers, aangehaald bij SAXE, *Onom. Liter.* II. pag. 272.

en den handel in de naburige zeehavens wilden toeleggen, verleend; vier groote bladen van brons, aan elkander gehecht, waarop de namen der krijgsknechten, die door dapperheid, als anderzins, hun eerlijk ontslag verkregen hadden, gegraveerd zijn; een dergelijk blad van brons, houdende een besluit van 2 anderen, rijnde de *Plebiscita*, of wetten, door het volk van Herculanum gemaakt; wijders allerhande offergereedschap en altaren; drie voeten, een *Lectisternium* of bed, waarop de ouden het beeld van JUPITER plaatsten, wanneer zij een feest ter zijner eere vierden; urnen van onderscheidene gedaante; traanflesschen, sistra, muzijkinstrumenten, heelkundige werktuigen met bronzen handvatten, allerlei huisraad en keukengereedschap, onder welk laatste weinig van ijzer; metalen lootjes voor den schouwburg, waarop de naam des dichters, wiens stukken werden vertoond; eenige penningen of munten van AUGUSTUS, VITELLIUS, VESPASIANUS, enz. en eindelijk eenige handschriften naar de wijze der ouden opgerold; doch ten halve vergaan, verbrand of koolzwart, en gelijkende naar gebrande stokken. Men heeft, met alle mogelijk geduld, deze handschriften ontrold en ontcijferd; een derzelve handelt over de theorie der toonkunst, een ander bevat de grondstellingen der Epikuristen; de overige zijn *Rhetorici* en *Grammatici*, alle in het Grieksch. De in Herculanum gevondene stukken maken een groot gedeelte uit van het museum, door den Koning van Napels te Portici aangelegd, een museum waarvan men geene wedergade kan opnoemen, zoo om de menigte van *fresco* schilderstukken, de oude Mozaïek-werken, waarmede de meeste kamers bevloerd zijn, als de overige zeldzame oudheden, die het in zich bevat, en waarin men beschouwen kan, al hetgeen tot het godsdienstig, maatschappelijk en huisselijk leven der Herculaners betrekking heeft gehad. Onder anderen vindt men er een vertrek, bevattende het gereedschap eener Romeinsche keuken, in dezelfde orde geplaatst als men die in de onderaardsche gevonden heeft. Onder de regering van MURAT heeft men de opdelving met ongewonen ijver voortgezet, en hielden ROSINI, SCOTTI en PASETTI te Napels zich onvermoeid bezig met het verder ontrollen en ontcijferen der gevondene handschriften, waaronder zij verscheidene kostelijke gedenkstukken uit de Romeinsche en Grieksche Oudheid hebben in het licht gebragt. De staatkundige gebeurtenissen, welke in 1815 te Napels plaats hadden, deden natuurlijk het werk staken; doch de Koning FERDINAND I beloofde bij een besluit van den 22 Februarij 1816, hetzelve te zullen voortzetten, hetwelk ook sedert geschied is.

HERCULES. Is een van de beroemdste helden der Grieksche fabelwereld; hij was de zoon van ALKMENE bij AMPHITRYON, of gelijk de dichters willen, bij JUPITER verwekt. Mannelijke sterkte en onoverwinnelijke moed waren de eigenschappen, die hem bijzonder kenmerkten; de heldendaden, welke hij verrigtte, bestonden in het strijden met gedrogtelijke dieren en reuzen. EURYSTHEUS, Koning van Mycene, door naijver geprikkeld, wikkelde hem in verscheidene gevaarlijke ondernemingen, waarin hij hoopte, dat HERCULES zoude omkomen, en die in de verdichtselen den naam verkregen hebben van de *twaalf werken*, waaronder het verworgen van den *Nemeïschen leeuw*, en de veelhoofdige *Lerneïsche slang*, de ontvoering van den driehoofdigen *Cerberus* uit het rijk van PLUTO, enz. geteld worden. HERCULES, onsterfelijken roem verworven hebbende, wilde zich zelf op den berg Oeta, door zware pijn overmand (zoo men verhaalt, door een vergiftigend hemd, door zijne echtgenoot DEJANIRA, eene schoone vrouw, op aanraden van zijnen mededinger NESSUS, aan hem gegeven), verbranden; maar werd door eene wolk ten hemel gevoerd, en onder de goden geplaatst. Het is niet onwaarschijnlijk dat de fabel aan HERCULES de daden van verscheidene helden der oudheid heeft toegeschreven, die, door het verwinnen van roofzieke volken en het uitroeijen van schadelijke dieren, zich bij het menschdom verdienstelijk gemaakt hebben. Hij wordt in eene schoone mannelijke gedaante afgebeeld, met eene leeuwenhuid over de schouders, en eene knods, en somtijds ook met pijl en boog in de hand. Voor eenige jaren is een uitmuntend standbeeld van hem, onder den naam van de *Farnesische* HERCULES bekend, van Rome naar Napels gevoerd. Ook wordt de beroemde Torso, door MICHEL ANGELO zoo zeer bewonderd, voor een overblijfsel van een beeld van hem gehouden. = (ZUILEN VAN), zoo noemde men voorheen 2 bergen aan den ingang der Middell. zee. De eene Calpe, waaraan thans Gibraltar ligt, de andere Abyla, aan de overzijde, en door onze zeelieden Apenberg genoemd.

HERCYNE. Eene der medgezellen van PROSERPINA, welke eens, in het geheiligde bosch van TROPHONIUS spelende, eene gans liet ontsnappen, waarop men onder den steen, daar het dier onder gevlugt was, eene bron water zag vlieten, die den oorsprong aan den stroom van Hercyna gaf. Men vereerde de nimf te Lebadië, terwijl hare standbeelden eene gans in de hand hielden.

HERCYNISCH WOUD. Een ontzettend Germaansch bosch, dat zestig dagreizens lang was. Uit hetzelve zijn voortgekomen het Hartzwald, Schwarzwald, Thuringerwald, Bohemerwald en Westerwald.

HERDER (JOHANN GOTTFRIED VON). Een der verdienstelijkste geleerden van Duitschland, werd in 1744 te Morungen, eene kleine stad in Oost-Pruissen, waar zijn vader schoolmeester was, geboren. Als jongeling werd hij door den Predikant TRESCHO als schrijver gebruikt; doch deze, in het eerst niets minder dan een groot genie in hem vermoedende, ontdekte naderhand het tegendeel, en onderwees hem sedert, gelijktijdig met zijne zonen, in de Grieksche en Latijnsche talen. Kort daarna geraakte hij, door eene oogziekte, nader bekend met eenen Russischen heelmeester, die bij den Predikant in huis woonde, en zoo veel belang in hem stelde, dat *hij zich aanbood* om hem mede naar Petersburg te nemen. HERDER *verliet dus in 1762* zijne geboortestad, doch werd te Koningsbergen door verscheidene geleerden, die zijne talenten ontdekten, van zijn voornemen teruggehouden, en, door hunne tusschenkomst, in het Frederikskollegie, eerst tot opzigter over verscheidene kweekelingen en naderhand tot leeraar eener Latijnsche klasse, aangesteld. Hij beoefende thans vlijtig niet alleen de godgeleerdheid, welke hij tot zijne hoofdstudie verkoos, de wijsbegeerte, geschiedenis, natuurkunde, enz. maar ook nog bovendien de Grieksche, Latijnsche, Oostersche en andere talen, en werd in 1765 als Rector aan de Domschool te Riga beroepen, aan welken post tevens die van predikant verbonden was. In beide betrekkingen gaf hij zulk een uitstekend genoegen, dat men ten zijnen gevalle eene nieuwe kerk bouwde. Te gelijker tijde begon HERDER ook zijne loopbaan als schrijver, en verwierf door zijne schranderheid en kunde de achting van verscheidene verdienstelijke mannen, als van LESSING, GLEIM en anderen, doch ook uit hoofde van zijnen scherpen schrijftrant, eenige vijanden, waaronder SCHLÖZER. Een beroep naar Petersburg geweigerd, en zijne posten te Riga nedergelegd hebbende, wilde hij de wereld in de wereld, de menschen op het groote schouwtooneel des levens, en de kunst aan hare Europesche bron, Italië, beoefenen, waartoe zich voor hem eene gunstige gelegenheid opdeed, toen hij verkoren werd om den Prins van *Holstein-Eutin* op eene reis door Frankrijk en Italië te *vergezellen*. Hij bragt het echter, door zijne in erger mate teruggekeerde oogziekte, niet verder dan tot Straatsburg, waar hij GÖTHE leerde kennen, en de naauwste vriendschap tusschen deze beiden ontstond. Hier schreef hij zijne *Fliegende Blätter von Deutscher Art und Kunst*, uitmuntende denkbeelden over OSSIAN en de liederen der oude volken bevattende, en werd in 1770 als hofprediker, superintendent en consistoriaal-raad naar Buckeburg beroepen, waar hij bij de geleerde wereld meer en meer bekend werd, en, bij de toenmalige twisten, over het uitvinden der taal, waarmede zich ROUSSEAU, MAUPERTUIS, MICHAËLIS, MENDELSOHN en anderen onledig hielden, den uitgeloofden eerprijs behaalde. In 1773 werd hij als Hoogleeraar in de Godgeleerdheid naar Göttingen beroepen, doch bijzondere omstandigheden deden hem het daarop volgend beroep naar Weimar tot hofprediker, superintendent-generaal, en opperconsistoriaalraad aannemen. Hier rijpten de vruchten van zijnen veelomvattenden geest, en was hij tot aan zijnen dood werkzaam aan de bevordering van het goede, schoon hij hierin niet altijd even gelukkig slaagde, en meermalen, inzonderheid in de laatste jaren van zijn leven, miskend, en met ondank vergolden werd. Als predikant poogde hij overal de zaden van waarheid en deugd te strooijen; als superintendent stelde hij alles tot beschaving der menschen in het werk; waartoe hij betere leerboeken voor het volk, benevens gezangen, in het licht gaf, en stichtte, inzonderheid voor de kerken des lands, veel goeds. Zoo leefde en werkte HERDER, totdat de dood op den 18 December 1803 hem wegrukte. Hij liet den roem na van eenen voor de Duitsche letterkunde verdienstelijken man, van eenen geoefenden godgeleerde, eenen kundigen uitlegger der klassieke oudheid en eenen bevalligen dichter. Alle werken van HERDER op te noemen, gedoogt hier de plaats niet. Zij zijn in 1805 gezamenlijk op nieuw uitgegeven bij COTTA in Tübingen, en in onderscheidene klassen verdeeld, als 1e. in schriften, behoorende tot de *Schoone Kunsten en Letterkunde*, 2e. tot de *Godsdienst en de Godgeleerdheid*, en 3e. tot de *Wijsbegeerte en Geschiedenis*. Zijn voornaamste werk is zijne *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit*, hetwelk van 1784 tot 1791 te Riga in 4 deelen in het licht kwam, en waarin zich de stralen van zijnen geest als in één middelpunt vereenigen.

HERDERSDICHT, is de algemeene benaming van de gedichten welke de menschen in die eenvoudigheid en onbedorvenheid schetsen, waarin men meent, dat zij, voor het bestaan van burgermaatschappijën, en het daaruit voortgevloeid zedebederf, geleefd hebben. Hetzelve stelt ons derhalve eene gouden eeuw voor oogen, zoo als die geweest moet zijn, toen de mensch nog met de Natuur overeenstemde, en nog onbekend was met de vooroordeelen en gebreken van eenen lateren, bedorven tijd. Men vindt in hetzelve niets van het woeste spel der driften, die de draden van het leven verwarren, noch van dat duistere noodlot, hetwelk den stillen, gelijkvormigen gang van ons aanwezen belemmert, noch eindelijk van die willekeurige regels van welvoegelijkheid, die het leven moeijelijk en de vrije, ongebondene, openbaarmaking onzer aandoeningen onmogelijk maken. Eenvoudigheid van zeden en onschuld, liefde voor, en vroom vertrouwen op goden en menschen, zijn de *grondtrekken;* herders, jagers, visschers en landlieden, *de handelende personen* van het Herdersdicht, waarvan de taal zacht en onopgesmukt, en de toon van het ge-

heel bevallig en vrolijk is. De vorm kan *episch* (zoo als in de herderromans), *dramatisch* (zoo als in de *Pastor Fido* van Guarini) en *lyrisch* zijn. Het plaatst ons volkomen in den eenvoudigen, natuurlijken toestand des menschelijken levens, en deszelfs inhoud moet, zoo wel ten aanzien der stoffe, als met opzigt tot den vorm en de voordragt, het kenmerk van dien toestand naauwkeurig opgeven. Men moet daarin eene wereld erkennen, waarin de Natuur alleen wetten geeft, en de menschen moeten hunne indrukken vrij en ongedwongen volgen; zij kennen geene behoeften, dan die de Natuur hun oplegt, en geene goederen, dan de gaven, welke zij hun toereikt. Hunne hoofdneiging is liefde, maar zonder dwang, vermomming of platonische veredeling; hunne kunsten zijn ligchaamsoefeningen, gezang en dans; hun rijkdom bestaat in schoon en vruchtbaar vee, en hun huisraad in eenen herdersstaf, fluit en beker. Deze poëzij behoort tot de vroegste tijden der dichtkunst; en verscheidene oude Hebreeuwsche gedichten dragen haar kenmerk. Onder de Grieken was Theokritus, van Syracuse, de grootste Idyllen-dichter. Waarschijnlijk schilderde hij alleen, met onvervalschte kleuren, het gelukkig herdersleven van zijn eiland, hetwelk tegenwoordig nog aldaar niet geheel verloren is gegaan, en men in verscheidene afgezonderde deelen van het Zuidelijk Europa, b.v. op het eiland Minorca (volgens den Engelschen Reiziger Cleghorn) wedervindt. Na Theokritus werd deze soort van Dichtkunst door Bion en Moschus bearbeid, en onder de Romeinen schreef Virgilius eene reeks van 10 Idyllen, waaraan hij den naam van *Eclogen* gegeven heeft. Onder de Italianen zijn als Herderdichters bekend Tasso, Guarini en Metastasio; onder de Franschen Roussard, Mevr. Deshoulières, Fontenelles en Gresset; onder de Engelschen Spencer, Gay, Pope en Collins; onder de Duitschers Gessner, Kleist, de schilder Muller, Voss, Göthe enz. en onder de Nederl. Vondel, Poot en anderen. De beroemde Kantelaar heeft eene keurige prijsverhandeling over het herdersdicht in onze taal uitgegeven; terwijl het niemand berouwen zal, over hetzelfde onderwerp het gevoelen te leeren kennen van Blair, in het IIIe deel zijner *Lessen over de Redekunst en fraaije letteren*, bl. 105 en volgende der Nederduitsche vertaling, eerste druk.

HERDICKE of MARIENDICKE. Pruisisch stadje, aan de bevaarbaar gemaakte Roer, met 1600 inwoners en fabrijken.

HERDOOPERS, Anabaptisten, waren in de XV eeuw eene woelzieke sekte, die veel opschudding veroorzaakte. Jan van Leiden, Koning van Munster en het oproer van herdoopers te Amsterdam, waar zij naakt over straat liepen, zijn zeer bekend.

HEREFORD. Graafschap in Engeland, aan de grenzen van Wallis, in 1 stad, 7 vlekken en 176 kerspelen 95,000 inwoners bevattende, is beroemd om de verscheidenheid en voortreffelijkheid van deszelfs voortbrengselen. De oppervlakte is eene afwisseling van schoone gezigten, bergen, dalen, heuvels en vlakten, die door bergrivieren bespoeld worden. De grond is over het algemeen zeer vruchtbaar, vooral in het gouden Dal aan de Doro. De voorste deelen van het Wallisgebergte zijn hier, ook verscheidene bosschen en rivieren. Aan den voet der Malvern-hills en elders vindt men ook minerale wateren. De lucht is zuiver en gematigd, maar in het westen ruwer en helderder dan in het overige deel van Engeland. De voortbrengselen zijn koren, peul- en tuinvruchten, vlas, hop, boomvruchten en veel hout, wildbraad, visch en bijën; verder ijzer, bouw- en andere steen en kalk. De landbouw is de voornaamste tak van bestaan.

HEREMIET is de naam eens mans, welke een afgezonderd leven leidt, die zich aan de beslommeringen der wereld onttrekt, en door zucht naar onafhankelijkheid en zelfgenot; naargeestigheid, menschenhaat, doch ook liefde voor de wetenschappen, en een verlangen naar eenen meer vertrouwelijken omgang met de Godheid voedt en aankweekt. Bij de Joden waren er Esseën en Therapeuters; ook waren er in de eerste Christelijke eeuwen in Egypte reeds menschen, die zich in barre woestijnen en eenzame oorden afzonderden, om zich door allerhande boetedoeningen aan een bespiegelend leven toe te wijden. Men noemde hen Anachoreten; doch Cenobiten, wanneer zij, naar de wijze der door hen ingevoerde monniks-orden, in meerder getal, schoon nogtans afgezonderd van de overige wereld, bij elkandar woonden.

HERES, Godin der erfgenamen, Martea bijgenaamd, dewijl zij een der medgezellen van den God Mars was, die, meer dan eenige andere, erfenissen maakte. De erfgenamen bewezen deze Godin offerhanden uit dankbaarheid.

HERESIDES, nimfen, wier grootste bezigheid in het gereed maken van het bad van Juno bestaat. = 2 Priesteressen van Juno, te Argos, alwaar zij zoo vereerd werden. dat de jaren van hen tot datum dienden in de openbare gedenkteekenen.

HERFST. Een der vier jaargetijden, in onze Noordelijke gematigde streken deszelfs aanvang nemende, wanneer de zon door den evennachtslijn gaande, van het Noordelijk halfrond des hemels tot het Zuidelijk overgaat, en eindigende wanneer de zon hare grootste zuidelijke afwijking verkrijgt. Het begin van den herfst heeft alzoo nagenoeg op den 21 September, en het einde omstreeks den 21 December plaats. Bij de bewoners van het Zuidelijk halfrond der aarde vangt de herfst aan, wanneer bij ons de lente begint en omgekeerd.

HERFSTDRADEN. Zoo noemt men die fijne, zijdachtige draden, die op warme, heldere herfstdagen over weilanden, akkers en pleinen heentrekken, voornamelijk op stoppellanden gezien worden, en zich ook dikwijls in lange, dikke, naar draden gelijkende, klompen in de lucht verheffen, en aan vooruitstekende voorwerpen zich vastheehten. Deze draden zijn het spinsel eener spin, welke in den Herfst in eene ongeloofelijke menigte voortteelt, van de grootte eens middelmatigen speldeknops is, eenen langachtigen kop, en een eirond achterlijf heeft, en zich buiten twijfel met kleine insekten voedt. Deze spinnen brengen den winter, in eenen staat van verstijving, onder den grond door; want men vindt ze ook in het voorjaar, doch in een veel minder getal.

HERFST NACHT-EVENING. Zie op het woord Æquinoctium.

HERFSTPUNT, heet het punt in de *Ecliptica*, in hetwelk de zon begint van onder den *Æquator* te gaan. Bij ons is zulks in het begin van het teeken van de *Schaal*, en in het Zuidergedeelte van de wereld in het begin van den *Ram*; zoo heeft men ook de *Herfstsnede*, hetwelk het tweede deel van de Ecliptica is, daar dezelve van den Æquator doorsneden wordt. De *Herfstteekenen* zijn bij ons de *Schaal*, de *Schorpioen* en de *Boogschutter*, en in het zuiden, de *Ram*, de *Stier* en de *Tweelingen*.

HÉRIBÉE, moeder der sterren.

HÉRILUS, Koning van Preneste, zoon van de Godin Féronia, had van zijne moeder drie zielen en drie wapenrustingen gekregen, die Evander, Koning van Arcadië, hem ontnam.

HERKAAUWEN. Ofschoon het wederkeeren van reeds doorgeslikte spijzen in den mond, hetwelk bij menschen ten gevolge van gebreken in den slokdarm of de maag kan plaats grijpen, zonder dat er eigenlijk braking plaats heeft, ook wel herkaauwen genoemd wordt, en men dit woord buitendien dikwijls overdragtelijk van allerlei zaken gebruikt, zoo geschiedt het wezenlijke herkaauwen alleen bij Zoogdieren van de Orde der Tweehoevigen, die daarom ook meestal die der Herkaauwende genaamd wordt. De oorzaak dat bij deze dieren eene tweede kaauwing der spijzen noodzakelijk is, schijnt in den aard dezer spijzen gelegen te zijn, die in eene groote hoeveelheid weinig voedsel bevatten, en daarom eene meerdere bewerking vereischen. Zoo lang deze dieren zuigen, herkaauwen zij niet, en ook wanneer men hen in plaats van gras, met brood of dergelijke spijzen voedt, ontwikkelen zich de eigenlijke herkaauwings-werktuigen zeer gebrekkig. De maag der herkaauwende dieren is zeer zamengesteld, en bestaat uit vier voorname deelen, van welke de eerste de *pens*, de tweede de *muts* of de *hoere*, de derde de *boekpens* en de vierde de *leb* genaamd wordt. De pens, die het grootste is, en de tweede, veel kleinere maag of muts, dienen tot bewaarplaatsen der groote hoeveelheid spijzen, die de herkaauwende dieren gewoon zijn in weinig tijd tot zich te nemen. Nadat dezelve daarin eenigzins geweekt zijn, worden zij langs den slokdarm bij kleine hoeveelheden in den mond terug gebragt, herkaauwd, of liever voor het eerst tusschen de maaltanden fijn gewreven, en daarop door den slokdarm langs eenen anderen weg onmiddellijk naar de derde maag gevoerd, die de drank bij de volwassenen, en de melk bij de zuigenden terstond ontvangt. Uit deze maag of de boekpens gaan de spijzen door eene vrij wijde opening naar de leb, welker werking overeenkomt met die der maag van de andere zoogdieren. Op de leb volgt de twaalfvingerige darm, enz. Tot de orde der herkaauwende behooren onze nuttigste huisdieren als de runderen, schapen, geiten, en buitendien de herten, kameelen, enz.

HERMAMMON, eene groep die Mercurius en Jupiter Ammon voorstelt.

HERMANS. (Catharina) Eene Noordhollandsche vrouw, alhoewel van gering aanzien in de wereld, verdient nogtans, om hare kloekmoedigheid, huwelijkstrouw en andere deugden, der vergetelheid ontrukt te worden. Gedurende het beleg van *Oostende*, in de Nederlandsche beroerten, namen de Spanjaarden een goed aantal Hollandsche matrozen en eenige loodsen gevangen, welke zij voorts in ketens kluisterden. Catharina, de huisvrouw van een' dezer ongelukkigen, vernam niet zoodra het lot haars mans, of zij besloot, om hem zoo mogelijk uit zijnen kerker te verlossen. Zij snijdt tot dat einde haar lang hoofdhaar af, verkleedt zich in een mansgewaad, en begeeft zich naar de vijandelijke legerplaats voor *Oostende*, doch hier was niet alleen hare uitstekende schoonheid haar ten hinderpaal, maar ook hare spraak deed haar veeleer voor eenen verspieder van Prins Maurits houden. Zij werd op vermoeden gevat, in den kerker geworpen, aan handen en voeten gekluisterd, en zeer streng behandeld. Ware zij nog met haren man in eene en dezelfde gevangenis opgesloten geweest, zij zoude het zich tot een geluk gerekend hebben; doch dit mogt haar niet gebeuren, terwijl zij bovendien op zekeren dag, ter vermeerdering harer droefheid, vernam, dat 7 der gevangene *Nederlanders* met den dood zouden gestraft worden, en de overigen voor altoos in ketenen zouden gesloten blijven, om hier te lande zwaren arbeid te verrigten, of naar *Spanje* te worden vervoerd. Onkundig, welk lot haren man boven het hoofd hing, en hierover in diepe droefheid gedompeld, zag de vermomde getrouwe, Catharina, eenen Pater-Jezuit binnen treden, om, naar gewoonte, de gevangenen te bezoeken.

Aan dezen, die haar ook de biegt afnam, openbaarde zij haar geheim, hetgeen ten gevolge had, dat de eerwaarde Vader, getroffen door hare voorbeeldelooze kloekmoedigheid, haar allen mogelijken bijstand beloofde, en ook hierin zijn woord hield, door bij den Graaf van BUCQUOI te bewerken, dat de diepbedroefde vrouw naar den kerker van haren man werd overgebragt. Naauwelijks kreeg zij hem in het oog, of zij viel in onmagt neder. Met veel moeite tot zich zelve gebragt zijnde, oordeelden zij, uit hoofde van den toestand, waarin zij zich thans bevond, dat het tijd was, om zich zelve en haar oogmerk te openbaren. Zij verhaalde, nevens de reden harer vermomming, dat zij alles, wat slechts eenige waarde had, verkocht had, om daarvoor de vrijheid haars mans te koopen, er bijvoegende, dat zij nog moeds genoeg bezat, indien haar dit mislukte, hem in den hardsten arbeid, zelfs in den wreedsten en pijnlijksten dood te vergezellen. Dit voorval was te vreemd, om het voor den Graaf VAN BUCQUOI verborgen te houden, die nu het liefhebbend paar voor zich liet verschijnen, CATHARINA over hare kloekmoedige huwelijksliefde prees en aan beiden hunne vrijheid schonk (*).

HERMANDAD, (SAN) een broederschap of eene soort van regtbank in *Spanje*, door FERDINAND VAN ARRAGON, in de woelzieke tijden zijner regering opgerigt, zoo om zijne magt over de Grooten des Rijks uit te breiden, als om de moorden, plunderingen en beleedigingen te stuiten. Dezelve werd voor allen zeer verschrikkelijk.

HERMANNSTAD. In het Hongaarsch *Szeren* genoemd, behoort onder de eerste der Saksische steden, en is de hoofdstad van *Zevenbergen*, aan de rivier *Szeren* liggende. Zij is groot; naar de oude wijze bevestigd; wordt in de boven- en benedenstad verdeeld, en is bijna rondom met dijken omgeven, waardoor zij aan sommige kanten kan worden onder water gezet. Men berekent het getal der inwoners op ruim 13,000, welke grootendeels Luthersch zijn. Aanmerkelijk zijn hier de *gymnasia*, van die gezindheid en der Katholijken, het lands-, raad-, tuig- en weeshuis, benevens de boekerij, door den vrijheer van BRUCKENTHAL aangelegd, een muntkabinet en eene beeldengalerij. De landdagen worden binnen hare muren gehouden, en men drijft er vrij goeden handel op *Wallachijë* en *Weenen*. Ook vindt men er fabrijken van fijne hoeden, leder en neteldoeken; eenen voordeeligen wijnbouw, en in hare nabijheid, eenen kruidmolen en eene koperslagerij.

HERMANSZ (WILLEM) van Gouda, was monnik in het Augustijnerklooster, in het land van *Steyn*, bij gemelde stad gelegen. Hij was bijzonder geacht bij ERASMUS, (die hem in vele zijner brieven den allergrootsten lof toezwaait), en † in 1510; door hem is de oorlog tusschen de Hollanders en Gelderschen van 1507-1509 beschreven. PONTANUS beklaagt zich, dat hij dit stuk niet magtig had kunnen worden.

HERMANUBIS. Naam van MERCURIUS, met ANUBIS vereenigd.

HERMAPHRODITUS, zoon van MERCURIUS en VENUS, werd door de Naiaden in het midden van den berg Ida opgevoed. Eens dat hij vermoeid was, hield hij zich bij eene fontein op, waarvan het heldere en stille water bij hem den lust verwekte om zich te baden. De Naiade, die er het bevel voerde, beminde hem, en bad de goden, daar zij hem niet gevoelig konde maken, hun ligchaam zoodanig te vereenigen, dat het in het vervolg slechts één zonde uitmaken, die de twee kunnen vereenigde. Op zijne beurt kreeg hij van de goden de toezegging, dat al degenen, die zich in het fonteinwater zouden wasschen, hetzelfde lot zouden ondergaan. Zie SALMACIS.

HERMAPOLLON, een standbeeld, uit MERCURIUS en APOLLO zamengesteld, een jong mensch voorstellende met de zinnebeelden der twee goden, te weten den gevleugelden hoed en den staf, met den boog en de lier.

HERMATHENE, een beeld dat MERCURIUS en MINERVA voorstelde. Deze beelden hebben aan een' kant het kleed, de helm en de egis van MINERVA; datgene, hetwelk MERCURIUS voorstelt, is de haan onder de vederbos, de vleugeltjes op de kaske, een mannenborst, en eene beurs.

HERMBSTÄDT, (D^r. SIGISMUND FRIEDRICH) die den 22 October 1833, 's avonds te elf ure, aan eene beroerte, zonder voorafgegane ongesteldheid, te midden zijner werkzaamheden, aan de wetenschappen plotseling werd ontrukt, was geboortig van Erfurt, en zag aldaar het eerste levenslicht, op den 14 April 1760. Door bijzondere leermeesters, en in de St. Michiëls-school zijner geboortestad voorbereid, kwam hij op het Gymnasium aldaar, en begon op de Hoogeschool van diezelfde stad de beoefening der Geneeskunde. Hier wekten de lessen van Prof. TROMMSDORFF (vader van den nog levenden beroemden Scheikundige) over de Scheikunde zijnen lust voor dit wetenschappelijk vak dermate op, dat hij weldra de aanstelling tot Repetitor der Chemische voorlezingen van wijlen WIEGLER, te Langensalza, kon waarnemen. Het verblijf aldaar gaf hem de gelegenheid, om zich in de praktische Scheikunde te volmaken, gelijk ook om zich in de Artsenijmengkunde, zoo theoretisch als praktisch, te oefenen. Later bekleedde hij een' post bij de Raads-Apotheek te Hamburg, waar hij aan REIMARUS, zijnen vaderlijken vriend, een groot gedeelte van het slagen zijner poging, om zich verder wetenschappelijk te beschaven, te danken had. Van daar begaf hij zich naar Berlijn, en werd provisor van de Apotheek van wijlen den Opper-Medicinaalraad Assessor VALENTIN ROSE, Senior, bij deszelfs Weduwe, die later zijne schoonmoeder is geworden. Hier zettede hij zijne studiën voort bij het toenmalig Koninkl. Collegium Medico-Chirurgicum, en vond in wijlen den Geheimraad en Lijfarts, Prof. Dr. SELLE, een' beschermer. In 1786 ondernam hij wetenschappelijke reizen, naar het Harz- en Saksisch Erz-gebergte, op welke hij te Göttingen, Halle, Leipzig en Freiberg verscheidene leerzame kennismakingen aanknoopte. Nog in zijne laatste levensdagen herinnerde zich HERMBSTÄDT dankbaar den sints overleden' Technoloog, Prof. BECKMAN te Göttingen, die zijne neiging voor Technologische en Staathuishoudkundige wetenschappen gaande maakte; gelijk hij ook met eerbied zijne overledene Leermeesters: LICHTENBERG en GMELIN te Göttingen; GEHLER en HEBENSTREIT te Leipzig; FORSTER te *Halle*; WERNER, GELLERT, LEMPE en HOFFMAN te Freiberg, met welke hij briefwisseling onderhield, bleef herdenken. Na zijne terugkomst, in 1787, leefde HERMBSTÄDT eerst ambteloos te Berlijn, waar hij zijn onderhoud door bijzondere voorlezingen over de Natuur-, Schei-, Werktuig- en Artsenijmengkunde verwierf. In 1791 werd hij tot gewoon Hoogleeraar der Schei- en Artsenijmengkunde, bij het toen bestaande Collegium Medico-Chirurgicum aangesteld, en hem tevens het bestuur der Kon. Hof-Apotheek opgedragen. Gedurende de zevenjarige waarneming van dit ambt, werd hij Raad in het Opper-Collegium Medicum, Assessor bij het Kon. Manufactuur- en Koophandel-Collegie en het Zoutbestuur, onder toevoorzigt van den Staats-Minister VON STRUENSEE, waar de bewerking van technische voorwerpen hem aanleiding gaf, om zich aan de Technologie, gelijk ook aan de toepassing der Scheikunde op de wetenschappelijke vorming der Manufacturen en Handwerken, met bijzonderen ijver toe te wijden. Veelvuldige geschriften over de Scheikunde, (b. v. de »*Elemente der theor. und pract. Chemie für Militärpersonen*," 3 Abth. 1833) over de Werktuig-, Artsenijmengkunde, Landbouw- en Landhuishoudkundige bedrijven, gelijk ook verscheidene overzettingen van daartoe behoorende werken, uit vreemde talen, zijn de vruchten zijner studiën. De verdiensten van HERMBSTÄDT bij de technische Scheikunde, zijn aanmoedigende invloed op de vorderingen der Handwerken in den Pruissischen Staat, aan welke hij onophoudelijk poogde een wetenschappelijk standpunt te verleenen, en zijne rustelooze beroepsbezigheid, die hij tot zijne laatste oogenblikken behield, verzekeren hem in zijn Vaderland en buitenslands, de vereerendste nagedachtenis; terwijl zijn overlijden op zijne talrijke leerlingen, die aan hem hunne eerste kennis in de natuurkundige wetenschappen te danken hebben, en zich bestendig zijn vriendelijk en minzaam gedrag zullen blijven herinneren, nog lang een' diepen indruk zal nalaten. Zijne verdiensten werden, trouwens ook bij zijn leven, erkend; hij was Koninkl. Pruissisch Geheimraad, ook Opper-Medicinaalraad, Ridder van de Roode Adelaars- en Nederlandsche Leeuwenorde, Medelid van de Koninkl. Academie der Wetenschappen, Hoogleeraar in de Schei- en Werktuigkunde aan de Berlijnsche Universiteit, Professor in de Scheikunde bij de Koninkl. Algemeene Krijgsschool der Med.-Chirurgische Academie voor het Militair- en het Kon. Bergwerks Kweekelingen-Instituut, Assessor van de Technische afdeel. bij het Ministerie van den Handel en de Handwerken, gelijk ook bij de wetenschappelijke Deputatie voor het Geneeskundige bij het Ministerie van Geestelijke Onderwijskundige en Geneeskundige belangen — en medelid van verscheidene buitenlandsche geleerde Genootschappen en Academiën.

HERMEËN, feesten ter eere van MERCURIUS in den Peloponnesus, Beotie, Creta en elders.

HERMELIJN. (*Mustela Erminea*) Dit diertje is van de grootte van eenen eekhoorn; wordt voornamelijk in *Siberië* en *Canada* gevonden, en uit hoofde van de zachtheid en schoone kleur zijns vels, tot peltwerk toebereid, zeer hoog geschat. In den zomer valt de kleur in het gele of roodachtige; maar in den winter wordt zij sneeuwwit. De toebereide vellen worden inzonderheid door de aanzienlijken gedragen, en de aartsbisschoppen en bisschoppen der Katholijke kerk versieren er hunne mantels mede. *Petersburg* en *Archangel* leveren het schoonste Hermelijn; hoe witter de kleur is, en hoe zachter de haren zijn, zooveel te hooger worden de vellen geschat.

HERMEN. Dezen naam geeft men aan alle vierkante, steenen, pilaren, met eenen kop van boven, en schijnt ontleend te zijn van HERMES of MERCURIUS, ter wiens eere dezelve langs de wegen geplaatst werden. Dit woord werd naderhand gebruikt, om daarmede elke beeldzuil van deze soort aan te duiden. Als men met den kop van HERMES eene ATHENE of MINERVA, van eenen HERKULES, EROS, of AMOR verbond. Men plaatste ook alleen den kop van eene derzelve op zulk een' vierkanten steenen pilaar, en dan werden soortgelijke Hermen, *Hermathenae*, *Hermeraklae*, *Hermerotos*. Beelden van deze soort waren oorspronkelijk de eerste proeven der nog ruwe kunst: namelijk alleen vierkante pilaren, waarop men naderhand afgerande koppen van goden plaatste, welke vorm naderhand nog zoo gebleven is, en enkel den vorm verfraaide. Te *Athene*, waar zij voor alle huizen, openbare plaatsen en wegen stonden, werden zij met kransen versierd, terwijl een ieder, die zich aan dezelve vergreep, als een heiligschen-

(*) Zie DE COSTE, *Les Femmes illustres*.

ner gestraft werd. De Romeinen noemden deze *Hermen Termini*, naar den grensgod Terminus, omdat zij aan de openbare wegen stonden. Zij waren met opschriften voorzien, om den verdwaalden reiziger teregt te helpen, en zijn de eerste oorsprong onzer wegwijzers. Op deze zuilen plaatste men dan ook koppen van allerlei beroemde mannen. Naderhand werd er zelfs de borst, en eindelijk de geheele romp, doch gewoonlijk naakt afgebeeld, op geplaatst, en doorgaans zonder *attributen*.

HERMENEUTIEK is uit het Grieksch afkomstig en beteekent *de wetenschap van uitleggen* of *verklaren*. Men verstaat er dus, over het algemeen, de uitlegkunde door, met alle daartoe behoorende grondstellingen en regels; of die wetenschap, waardoor men de moeijelijke en duistere plaatsen der oude schrijvers verklaart en opheldert. Inzonderheid, echter, verstaat men door dit woord de uitlegging of verklaring der Heilige boeken, die wetenschap, welke voor elken Godgeleerde volstrekt onontbeerlijk is. Dat, voor het overige, uitlegkundige regels, bij de verklaring van ieder onverstaanbaar geschreven gedenkstuk, moeten worden aangewend, is buiten alle tegenspraak.

HERMERACLES, een standbeeld uit Mercurius en Hercules zamengesteld. Het is een Hercules, die in de eene hand den knods, en in de andere het overblijfsel van den leeuw houdt. Hij heeft een menschelijk voorkomen tot aan den gordel, en het overige eindigt in vierkante kolommen. Men plaatste gewoonlijk den Hermeracles in de akademiën of oefeningsplaatsen, dewijl Mercurius en Hercules, dat is de behendigheid en de sterkte, er moesten voorzitten.

HERMEROS, een standbeeld uit Mercurius en de Liefde zamengesteld. Het is een jongeling, op den zoon van Venus gelijkende. Hij houdt eene beurs in de regter-, en eenen staf in de linkerhand.

HERMES. (Johann Timotheus) Een verlicht Godgeleerde, een taalkundige en volkswijsgeer, en tevens een vriend van alles, wat schoon en goed mag genoemd worden. Hij werd in 1738 te *Petznick* bij *Stargard*, in Pommeren geboren, en † als kerkelijk superintendent en eerste leeraar aan de kerk van St. Elizabeth, te *Breslau*, in Julij 1821, in den ouderdom van 83 jaren. Men heeft van hem verscheidene belangrijke werken, als: onder anderen Fanny Wilkes; *Gesch. voor de Jufferschap;* Sophie's *Reis van Memel naar Saksen* enz., welke mede in het Nederd. vertaald zijn, en waarvan het laatstgenoemde als zijn meesterstuk mag beschouwd worden.

HERMES, Grieksche naam van Mercurius, als helper of bode der goden. Men vereerde hem onder dien naam als god der welsprekendheid; en stelde hem daarom, onder het beeld van eenen man voor, uit wiens mond kleine kettingen kwamen, die aan de ooren van andere menschelijke beelden gehecht waren, om de wijze aan te duiden, waarmede hij de toehoorders door kracht van redenen kluisterde. De Atheners, en naar hun voorbeeld, de andere Grieksche volken, en daarna ook de Romeinen, stelden Mercurius door een kubiek beeld voor, dat wil zeggen, dat hetzelve aan alle kanten vierkant was, zonder beenen noch armen, en alleen met een hoofd.

HERMES TRISMEGISTUS. Is een geschiedkundige naam, welke door dweepers en goudmakers dikwijls misbruikt werd, om hunne droomerijen ingang te doen vinden; er zijn met zekerheid geene berigten te bepalen omtrent deszelfs oorsprong, of het een man is geweest of niet; evenmin of hij dat alles heeft uitgevonden, hetwelk aan hem wordt toegeschreven. Omstreeks 1400 jaren voor onze tijdrekening zoude hij in *Egypte* geleefd hebben, de schrijfkunst en alle Egyptische wijsheid uitgevonden, en eene menigte boeken geschreven hebben, waarvan er eenige tot ons zouden gekomen zijn. Deze schriften zijn waarschijnlijk door latere wijsgeeren van de Alexandrijnsche school op zijnen naam gesteld geworden, dan, hoe dit zij, zij vinden nog altijd hunne vereerders, en verstaat men door *Hermetische* wijsheid de diepste geheimen der *Alchymie*.

HERMETISCH SLUITEN beteekent in de Natuurkunde een of ander, b. v. eene glazen buis zoodanig sluiten, dat er bij geene mogelijkheid lucht doorgelaten kan worden, gelijk zulks het geval is, wanneer men de buis digt soldeert.

HERMHARPOCRATES, een standbeeld van Mercurius, met een hoofd van Harpokrates. Hij heeft vleugels aan de hielen, en zet den vinger op den mond. Het beeld is op eenen bloem van Lotus gezeten, eenen staf in de eene hand houdende, en op het hoofd eene perzik dragende, waarvan de boom aan Harpocrates geheiligd is.

HERMINIUS, een Trojaansche hoofdman, door zijn' moed en geweldige grootte beroemd, die zonder helm en harnas streed. De werpspies van Catillus doorboorde aan alle kanten zijne breede schouders.

HERMION, zoon van Europs, stichter van Hermione, stad van Argolis. = Een oud Koning der Germanen, die door zijne dapperheid, na zijnen dood in den rang der goden geplaatst werd. Men zag zijn standbeeld in tempels van al die streken geplaatst; hij werd in oorlogsgewaad afgebeeld, geheel met ijzer overdekt, eene lans in de regter-, en eene schaal in de linkerhand houdende, terwijl een leeuw op zijn wapenschild was afgebeeld.

HERMIONE, eene stad in Argolis, alwaar Strabo zegt, dat de weg naar de onderwereld zeer kort was; het is ook om die reden, voegde hij er bij, dat de inwoners van het land in den mond hunner dooden geen overvaargeld of den prijs van het overvaren voor Charon leiden. =, dochter van Menelaus en Helena, verloofd aan Pyrrhus. Na den dood van dien vorst trouwde zij met Orestes, met wien zij de onsterfelijkheid verkreeg.

HERMITAGE. Eene der fijnste en hoofdigste soorten van Franschen wijn; die langs de *Rhône* tusschen *Valence* en *Valière* groeit. Men heeft roode en witte soorten; doch de eerste worden het meest gezocht. Deze wijn ontleent zijnen naam van het Hermieten-gebergte, hetwelk tegen over het vlek *Tain* ligt, en wordt over *Celle* en *Beaune* in den handel gebragt.

HERMITHRA, een standbeeld uit Mercurius en Mithras zamengesteld.

HERMOCHEMIE, een oude naam van Egypte, van den naam Hermes. De Egyptenaren hielden dezelve voor het vaderland van dien god, vooronderstellende dat de sterrekunde aan de boorden van den Nijl geboren was.

HERMONTHITES, bijnaam van Jupiter, van Hermonthis, eene stad in Egypte.

HERMO-PAN, godheid uit Mercurius en Pan zamengesteld.

HERMOSIRIS, een standbeeld van Osiris en Mercurius, met de zinnebeelden dezer twee godheden, dat wil zeggen een hoofd van eenen sperwer, en eenen staf in de hand.

HERMULÆ, *kleine Hermes;* twee beelden van Mercurius, aan de deuren in de paardenloopplaats geplaatst, dezelve houden een touw of eenen kleinen ketting in de hand, ten einde de paarden te beletten om vóór het teeken te loopen.

HERO. Eene jonge priesteres van Venus, te *Sestus*, aan de Thracische kusten, welker treurige geschiedenis door den Griekschen dichter Musaeus, zeer schoon bezongen is. Op een plegtig feest, ter eere van Venus en Adonis, te *Sestus* gevierd wordende, waren ook de bewoners van het tegenover liggend *Abydus* tegenwoordig. Onder deze bevond zich een jongeling, met name Leander, die, door het gezigt van Hero getroffen, dadelijk op haar verliefd werd. Onder begunstiging van den invallenden nacht sloop hij in den tempel, verklaarde haar zijne vurige liefde, en was gelukkig genoeg, om zich van de hare wederkeerig te mogen verzekeren. Dan de priesterlijke stand van Hero, en de wil harer ouders, verklaarden zich tegen het huwelijk; doch de verliefde jongeling, zich door deze zwarigheden niet latende afschrikken, kwam met Hero overeen, dat hij, met het invallen van den nacht, over den Hellespont zou zwemmen, wanneer zij eene brandende fakkel uit den toren zou steken, om hem tot wegwijzer te dienen. Op deze wijze bezocht Leander elken nacht zijne geliefde, en beiden smaakten de aangenaamste genoegens. Ondertusschen naderde de winter, en werd de zee onstuimig, zoodat de baren zich hemelhoog verhieven. Ook nu stortte zich Leander in den vloed; maar zijne krachten bezweken, en de bruisende golven sloegen zijn ontzield lijk tegen den voet des torens, waar Hero, door angst gefolterd, hem verbeidde. Zoodra ontdekte zij niet het lijk haars geliefden, of de wanhoop overmeesterde haar; zij stortte zich van de hoogte op het lijk, klemde het in hare armen en blies den adem uit.

HERODES is de naam van 4 Joodsche vorsten, onder welke diegene de merkwaardigste is, welke *de Groote* genoemd wordt, en Antipater, den *Edomieter*, tot zijn vader had. Hij werd geboren in het 71e jaar voor onze Christelijke tijdrekening; verwierf op zijn 25e jaar, door bedrog en wreedheid, de regering over *Judea*, en onderscheidde zich van de overige Joodsche koningen door staatkunde, liefde voor de fraaije kunsten en eenen fijnen smaak in dezelve even zoozeer, als door achterdocht en bloeddorst. Bij eenen uiterlijken schijn van braafheid en Godsdienstigheid, bleef zijn hart koel voor alle Godsdienstig gevoel en menschenliefde, en was zijne regering volstrekt willekeurig. Hij zette Hoogepriesters aan, naarmate zijn luim dit met zich bragt, en ontzette hen van derzelver bediening naar welgevallen; verkleedde zich, om zijne onderdanen van alle kanten te bespieden, en bediende zich van de laagste werktuigen van het despotismus, zelfs van eenen verachtelijken slaaf der Romeinsche oppergebieders, ter bereiking zijner snoode bedoelingen. Hij werd ten deele door zijne zuster Salome tot allerlei gruwelen verleid, en liet zijne gemalin Mariamne, Aristobulus, zijn zwager, Alexander, diens moeder, den ouden vorst Hyrcanus, en drie van zijne eigene zonen van kant helpen. Niettegenstaande den haat der Joden en het gevaar, waarin hem de partijen in den Romeinschen burgeroorlog bragten, hield hij zich in het bewind staande door eene slaafsche onderwerping aan den wil van het opperhoofd der overwinnende partij. Onder zijne regering werd Christus geboren. Beducht, dat deze gebeurtenis eenigen invloed op de bestendigheid van zijn rijksgebied mogt hebben, besloot hij tot den bekenden Bethlehemschen kindermoord, zonder dat hij daardoor zijn oogmerk bereikte. Herodes bouwde den tempel te *Jeruzalem* prachtiger weder op, dan hij voorheen was; versierde zijne hoofdstad met vele fraaije gebouwen, en vermeerderde het getal der steden. Ook als krijgsheld en veroveraar maakte hij zich beroemd: hij sloeg de Arabieren en hunnen aanvoerder Areetas, en overwon de Syrisch-Arabische rooverbenden; zijne regering duurde meer dan 30 jaren, en zijn dood viel voor, 5 dagen nadat zijn zoon vermoord was.

HERODES AGRIPPA was de kleinzoon van HERODES bijgenaamd den Groote; hij voerde het gebied, afhankelijk van den Romeinschen keizer, over geheel het Joodsche land, hetwelk gedurende zijne regering door geen landvoogd bestuurd werd. Hij was een wreed dwingeland, die onder anderen den apostel JAKOBUS, den broeder van JOANNES, met het zwaard doodde.

HERODICUS. Zie PRODICUS.

HERODOTUS. De oudste Grieksche geschiedschrijver, dien wij kennen. Hij werd in 484 voor onze gewone tijdrekening te *Halicarnas*, in *Carië*, geboren, en schreef het eerst eene algemeene geschiedenis der volken, welke een tijdvak van 240 jaren bevat. De landen, welke hij beschreef, doorreisde hij, namelijk *Griekenland*, *Macedonië*, *Thracië*, zelfs *Egypte*, *Lybië* enz., waarna hij, in het 44e jaar zijns ouderdoms, zijne geschiedenis in 9 boeken opstelde, en naar de 9 zanggodinnen noemde. Zijn vaderland, dat door partijschappen van een gescheurd was, moetende verlaten, begaf hij zich naar *Thurium*, in *Griekenland*, waarnaar hij den bijnaam van THURIUS ontving, zonder dat men immer iets van zijnen dood vernam. Zijn schrijftrant kenmerkt zich door naïviteit en eenvoudigheid, en zonder hem zouden wij van de oude geschiedenis geheel onkundig zijn gebleven. Voor de oude aardrijkskunde is HERODOTUS insgelijks van veel belang.

HERON (PIETER JOHANNES) werd, in 1778, te *Middelburg* geboren, hij was de jongste van vier broeders, waarvan de beide oudsten vroegtijdig stierven. Al spoedig bleek in het knaapje een aanleg, die tot iets hooger, dan het vaderlijk beroep van zilversmid bestemd scheen. Zoo dikwerf hij daartoe gelegenheid had, verwisselde hij het gereedschap met boeken, waarin hij zoo vlijtig las, dat zijne ouders besloten, hem, naar hun vermogen, in de gelegenheid te stellen, om zijne zucht tot de letteroefeningen in te volgen; te meer, daar hun oudere zoon meer lust en geschiktheid toonde tot het vaderlijk beroep, en zich met allen ijver in hetzelve bekwaam maakte. Nadat de leerzuchtige jongeling de lagere scholen met lof verlaten had, werd hij op een praktizijns-kantoor geplaatst. Hier won hij weldra door zijne onafgebrokene vlijt en werkzaamheid het geheele vertrouwen van zijnen meester, voor wien hij weldra geheel onontbeerlijk en met bezigheden overladen werd, zoodat hij alleen in zijne tusschenuren zich op andere nuttige wetenschappen kon toeleggen. De Predikant en Preceptor der Latijnsche scholen, te *Middelburg*, A. VAN DEINSE, onderwees hem in de Latijnsche taal, in welke hij binnen twee jaren zoodanige vorderingen maakte, dat hij in staat was de collegiën van den Heer R. K. REITZ, over de regtsgeleerdheid met vrucht bij te wonen, en zich in dit zijn geliefkoosd vak zoo zeer bekwaam maakte, dat hij op het punt stond, om het doel van zijn ijverig pogen te bereiken, wanneer de dood op den 18 Sept. 1803 een einde maakte aan 's braven jongelings werkzaam, nuttig en voorbeeldig leven. Vruchteloos spoorden zijne vrienden hem aan, bij zijn zwak ligchaamsgestel en zijne steeds wankelende gezondheid, tot het nemen van eene geöorloofde uitspanning; hij vond geenen smaak in de gewone uitspanningen der jeugd, en nam, ter verademing, de lier in de handen. Er heerscht in zijne gedichten een weemoedig zacht gevoel, eene aandoenlijke somberheid, en tevens eene kracht, die dezelve al dadelijk van het laffe sentimenteele onderscheidt, dat voor ruim dertig jaren, uit Duitschland tot ons was overgewaaid. Zijne eerste stukjes worden gevonden in de *kleine Dichterlijke Handschriften*; de lezing dezer lieve stukjes kunnen wij niet genoeg aanbevelen; reeds het eerste, dat van hem in dit dichtwerk voorkomt, regtvaardigt onze uitspraak, dat er kracht en gevoel tevens in zijne voortbrengselen gevonden wordt; wij bevelen hetzelve hier dus te meer aan, omdat geen man van 60 jaren, die, gelijk men zegt, de wereld gezien heeft, dit tafereel met sterkere kleuren zong, dan de brave jongeling, toen 22 jaren oud, hier met fiksche penseelstreken doet, in een' zijner eerstelingen, getiteld: *De wellust*. Op het einde van zijn leven had hij een bundeltje met dichtstukjes, ter uitgave gerangschikt, hetwelk dan ook, kort na zijn overlijden, te *Middelburg*, in 1803, met een zeer zedig voorberigt in het licht verscheen onder den titel van *Letterkransje*. Al deze stukjes getuigen wat deze uitmuntende jongeling eenmaal zou geworden zijn. Men plaatse hem naast BELLAMY.

HERON van Alexandrië, was een beroemd werktuigkundige der oudheid, die op het einde der tweede eeuw voor het begin van onze tijdrekening bloeide.

HERONS BOL of FONTEIN, ook *persfontein* genoemd, is een werktuig, bestaande uit eenen koperen bol of cilinder, welke gedeeltelijk met water is gevuld. Men brengt boven in dezen bol of cilinder eene buis, welke van eene kraan is voorzien, en die nagenoeg den grond dezer toestellen bereiken moet. Zoo men nu de lucht in dezen toestel sterk zamenperst, zoo zal die met een groot vermogen het water, in den toestel bevat, door de buis pogen te drijven; zoodat dit bij het openen van de kraan met geweld den toestel ontspringt.

HEROPHILUS. Van geboorte uit Chalcedonië afkomstig, leefde deze ruim drie eeuwen vóór de geboorte van CHRISTUS te Alexandrië, en vormde daar met ERASISTRATUS het in de ontleedkunde zoo beroemde tweemanschap, dat boven al de overige beoefenaars dezer kunst, onder de Ouden, verre uitmuntte. Hij ontleedde niet alleen vele lijken, maar had, volgens CELSUS, ook verlof, levende boosdoeners te openen, van welke vergunning hij gezegd wordt dikwerf gebruik te hebben gemaakt. HEROPHILUS heeft voor de ontleedkunde groote verdiensten, en was onder anderen de eerste, die de zenuwen voor de werktuigen van het gevoel hield.

HERREIJNS. (GULIELMUS JACOBUS) Een der het langst geleefd hebbende kunstenaars van België. Twee-en-twintig jaren oud, behaalde hij, bij de Teeken-Akademie, te *Antwerpen*, in welke stad hij ook geboren werd, den eersten prijs voor de teekening naar het levend model. Daar het geschiedkundig vak door hem ter beoefening gekozen was, had hij zich ook bijzonder op de Wis-, Doorzigt- en Bouwkunde toegelegd, en wel met zulk een goed gevolg, dat hij, een jaar later, tot opvolger van den Heer D'HEUR werd benoemd, welke in die Wetenschappen het Hoogleeraar-ambt bekleedde, waarbij de stedelijke regering van *Antwerpen*, in hetzelfde jaar, nog het vak der Teekenkunst voegde. Hij was de oprigter van de Stads Schilder-, Beeldhouw- en Bouwkundige Akademie te *Mechelen*, werwaarts hij ontboden was, om, op last van het toenmalig Gouvernement, de voornaamste gebeurtenissen uit de oude Nederlandsche Historie in teekeningen voor te stellen. Deze taak volbragt zijnde, bestuurde hij er het jubelfeest van ROMBOUT, en ontwierp de teekeningen voor de triomfwagens. Eenigen tijd daarna bedankte hij voor twee eervolle aanbiedingen, namelijk voor het hem opgedragen opperbestuur der BrusselscheKunst-Akademie, en voor de uitnoodiging van den Zweedschen Koning, GUSTAAF III, die hem, in weêrwil zijner weigering, tot zijnen eersten Historieschilder benoemde, en 12 schilderijen uit de Zweedsche geschiedenis bestelde, voor welker bewerking hij echter geen' tijd wist te vinden. Later volgde zijne benoeming tot eersten Schilder der Staten van *Braband*, en sedert 1798 was *Antwerpen* weder zijne vaste woonplaats, en bij overleed aldaar *den 10en* van Oogstm. 1827, in den ouderdom van ruim 84 jaren, als *Lid* van het Koninkl. Nederl. Instituut, en Bestuurder en Hoogleeraar van de Koninkl. Akademie, te *Antwerpen*. — Onder zijne schilderstukken, welke zijnen naam zullen vereeuwigen, en hem naast een' RUBBENS, VAN DIJK en JORDAENS eene plaats aanwijzen, telt men inzonderheid het *Heilige Avondmaal*, in de St. Nicolaas-kerk te *Brussel*, en de *Discipelen van Emmaus* in de H. Sacraments-kapel van de Kathedrale-kerk te *Antwerpen*, in welk laatste stuk de schakering der kleuren, en van het licht en bruin eene bijzondere uitwerking doet. Ook zijn portret, ten voeten uit, van Keizer JOZEPH II, die hem, in 1781, met een bezoek vereerde, en hetwelk door CARDON in het koper gebragt is, zal zijn penseel ten allen tijde tot eer verstrekken; onderscheidende zich hetzelve, behalve door andere uitmuntende hoedanigheden, bovenal door het schoon koloriet. HERREIJNS heeft zoo vele kweekelingen gevormd, in wier gelukkig slagen hij zich mogt verheugen, dat hij gerekend mag worden voor de Vlaamsche school datgene gedaan te hebben, wat VIEN en DAVID voor de Fransche vermogten. Ook zijn gedrag en karakter, als mensch en burger, verdienden in alle opzigten aanbeveling (*).

HERNHUTTERS. Godsdienstige, wel een weinig dweepachtige, sekte, door den Graaf VAN ZINZENDORF in den jare 1724 gesticht in het Saksische marktvlek van dien naam.

HERSCHEL. (WILLEM) Een beroemd sterrekundige, in Slagtm. 1738, te *Hanover* geboren, waar zijn vader muzijkant was. Deze bestemde hem, gelijk zijne overige drie zonen, waarvan hij de tweede was, tot de muzijk; doch hij vertoonde reeds vroeg eene sterke neiging voor de beoefening der hoogere wetenschappen, waarvan hij de grondbeginselen aan een'zijner onderwijzers te danken had. In 1759 kwamen vader en zoon, als Muzijkanten, met Hanoversche troepen in *Londen*. De laatste na zijns vaders vertrek nog in *Engeland* blijvende, verkreeg eene plaats als Organist te *Halifax*, beoefende hier de Toonkunst als wetenschap, en haalde in, wat hij tot dusverre in oudere en nieuwere talen had verzuimd. Doch de Wiskunde in al haren omvang was zijn meest geliefkoosd vak. Eene reis naar *Italië* was bevorderlijk voor zijne muzijkale kunst. Hij gaf, te *Genua*, een oorspronkelijk concert op eene harp en twee aan zijne schouders vastgemaakte horens, waaruit hij de kosten zijner terugreis goedmaakte. Na zijne aanstelling, in 1766, tot orgelspeler te *Bath*, bestuurde hij ook de muzijk van den schouwburg, gaf oratoriën, en vormde bekwame leerlingen. Aldus besteedde hij de dagen aan de kunst, de nachten aan de wetenschap, inzonderheid aan de beoefening van EUCLIDES en NEWTON, en weldra, bij uitsluiting aan de Sterre- en Gezigtkunde. Sedert hij des nachts, bij eenen helderen sterrehemel, het Heelal in al deszelfs grootheid en heerlijkheid had aanschouwd, konde hij zich met de kleinere werktuigen niet meer vergenoegen, en nam nu, afgeschrikt door de hooge prijzen der grootere, en tevens brandende van verlangen, om eenen *Newtoniaanschen vijfvoetigen Spiegel-teleskoop*, of eenen *Reflector*, te bezitten, het besluit, om er zelf een' te maken, waartoe hij arbeid noch moeite ontzag. Het werk kwam gelukkig tot stand, en nu alle volmaking voor mogelijk houdende, besloot hij, om Teleskopen van nog grooteren

(*) Zie wegens dezen kunstschilder VAN EIJNDEN en v. D. WILLIGEN, Gesch. der Vaderl. Schilderkunst, D. III, bl. 13—18.

omvang te vervaardigen. Van 5 voet kwam hij tot 10, en nam het stoute besluit, om deze maat te verdubbelen. Ook dit gelukte hem volkomen, en hij vond zich rijkelijk voor elke inspanning beloond, toen hij op den laatsten van Bloeim. 1780 (anderen meenen 13 van Lentem.) eene *nieuwe* Planeet ontdekte, welke hij, naar zijnen koninklijken nabuur en vriend, GEORGIUM SIDUS, noemde, doch thans onder den naam van *Uranus* bekend is; terwijl de Konink. Maatschappij, te *Londen* hem voor deze ontdekking eenparig tot haar Medelid verkoos, en hij van haar den gouden eereprijs ontving, werd hij in het volgende jaar, door den Koning GEORGE III, op een aanzienlijk jaargeld, tot zijnen bijzonderen sterrekundige aangesteld. — HERSCHEL verliet hierop *Bath*, en vertrok naar *Slough*, in de nabijheid van *Windsor*, alwaar een huis en eene sterrewacht voor hem in gereedheid gebragt waren, en hij meer dan 40 werkzame jaren over de wonderen der Natuur heeft nagedacht, en de grenzen van derzelver bekend gebied verder uitgebreid heeft, dan door eenig sterveling vóór hem geschied is. Reeds te *Bath* was hij begonnen eenen Teleskoop van 30 voeten te vervaardigen, doch thans ondernam hij, in 1784, er eenen van 40 Eng. voeten lang, en 4 voet 10 duim middellijn, tot stand te brengen, welken hij in 1789 voltooide, en van welken hij zelf in de *Philosophical Transactions* van 1795, eene beschrijving gegeven heeft. Voor dit ontzettend werktuig, dat in geen besloten gebouw kon worden opgerigt, liet HERSCHEL, onder den blooten hemel, eenen bijzonderen toestel gereed maken; bestaande in kolommen, stangen, ladders en kettingen, en vormde eene soort van piramide. Het voetstuk rust op 20 bewegelijke rollen, waardoor het met verwonderlijk veel gemak en met zekerheid naar alle rigtingen heen en weder kan bewogen worden. In het midden van het gevaarte hangt de bijna *twintig* ellen lange buis van den Teleskoop, van geslagen ijzer, en over de 4000 pond zwaar. De spiegel (*), een mengsel van koper, zink, spiesglas en arsenicum, van 4 voet diameter, en 2000 pond gewigt, ligt beneden op den grond der buis, en daarin spiegelt zich de beeldtenis van alle voorwerpen, waarop de bovenste opening des verrekijkers gerigt is. Aan dezen bevindt zich eene omtraliede galerij, waarop de waarnemer staat, die door het ooglas naar beneden kijkt, wanneer door eene bijzondere voorzorg zich de beeldtenis aan hem vertoont, zonder dat zij door zijn inzien wordt verduisterd. De werking van dezen Teleskoop is verbazend; de vaste ster wordt drieduizend malen vergroot, en meermalen zag HERSCHEL binnen één uur vijftig duizend sterren op zijn gezigtsveld voorbijgaan. In diervoege ontdekte hij niet alleen verscheidene voorheen nog onbekende vaste sterren, maar ook in 1783 eenen vuurspuwenden berg in de maan, en in 1787 nog twee andere; voorts de ringen van URANUS, de zes trawanten (*satelliten*) van deze nieuwe planeet, en nam op den ring van SATURNUS een 6e, 7e en 8e waar; terwijl hij tevens aantoonde, dat de zoogenoemde nevelvlekken uit enkele sterren, of verzamelingen derzelve, bestaan, en dus waarschijnlijk voor bijzondere melkweg-stelsels, moeten gehouden worden. Ter belooning van al deze belangrijke ontdekkingen schonk hem de Hoogeschool te *Oxford* de waardigheid van Doctor in de Regten; een eerbewijs, waaromtrent men, bijzonder ten aanzien van vreemdelingen, anders zeer karig is. Intusschen moet men zich niet verbeelden, dat hij zijnen veertigvoetigen Teleskoop bij deze ontdekkingen en waarnemingen gebruikte; hij bediende zich daartoe van werktuigen van 10 tot 20 voet, die van zestig tot driehonderd maal vergrootten, en verzekerde altijd, dat er veel oefening toe noodig was, en men er zich trapswijze aan gewennen moest, om met spiegels, die meer dan vijfhonderd maal vergrooten, waarnemingen te doen. Sedert men de kracht zijner Teleskopen heeft leeren kennen, is alles echter, wat men voorheen slechts flaauwelijk vermoedde, tot eene schier ongeloofelijke zekerheid geklommen; en hoe veilig kon nu de beroemde sterrekundige te *Lilienthal*, J. G. SCHRÖTER, na de uitvinding van deze bij het voorgeslacht geheel onbekende werktuigen, het getal van alle vaste sterren, aan het Zuidelijk en Noordelijk halfrond des hemels, op over de *twaalf millioenen* begrooten. Daar nu eene steeds toenemende vergrooting dezer verrekijkers, ten minste, nog altijd denkbaar blijft, hoe vele reden heeft men dan niet, althans wanneer men het vervolg afleidt naar datgene, hetwelk door HERSCHEL en hem evenarende waarnemers reeds ontdekt is, om met hem te veronderstellen, dat het gebied der schepping gedurig voor ons uitgebreider zal verschijnen, ja, dat er mogelijk aldaar een nieuw zonnestelsel zal beginnen, waar wij thans naauwelijks nog de laatste nevelster aanschouwen. HERSCHEL, wiens aardsche loopbaan den 26 van Oogstm. 1822 eindigde, was ongehuwd; maar zijne zuster CAROLINA woonde bij hem, niet slechts als huishoudster of als de steun zijns ouderdoms, maar tevens als eene deelnemende vriendin in alle zijne studiën. Zij was bestendig eene werkzame hulp bij zijne bezigheden, en deed zelve verschillende ontdekkingen, waaronder in 1786 tot 1791 vijf kometen behooren, over welke zij eigene verhandelingen bij de koninklijke Maatschappijën inleverde.

(*) Meer dan 140 spiegels goot en bearbeidde HERSCHEL, voor dat hij dezen gereed had.

HERSE, dochter van CECROPS, had eenen tempel, te Athene, en genoot daar de eer, welke aan heldinnen bewezen werd. Zie AGLAUROS.

HERSENEN. Zie ZENUWSTELSEL.

HERTHUM, eene Godheid bij de oude Germanen. Dit is *de Aarde*, welke zij als onze eerste moeder eerden, waarom ook sommige schrijvers willen, dat men dit woord als *Aarthum* moet lezen, waarvan het woord *Aarstede* of *Haardstede* afkomstig zoude zijn. Men vindt hetzelve ook hier en daar gespeld als *Nerthum* of *Verthum*.

HERTOGEN waren bij de oude Franken diegene, welke de provinciën bestierden, en ook met de legers optogen, en dus zooveel als aanvoerders van den heirtogt. Later was het alleen titel.

HERTOGENBOSCH. ('s) Nederlandsche stad, hoofdplaats van de provincie Noord-Braband; de zetel der gewestelijke regering, van een geregtshof, van de regtbank van eersten aanleg, en van eenen vicaris-generaal; in een moerassig oord, dat dikwerf aan overstroomingen bloot ligt, die bij belegeringen ten voordeele der stad, kunnen gebruikt worden, (ook tot dekking in tijden van gevaar, zoo als sedert Octob. 1830) en aan de Dommel en de Aa, die beneden de stad, onder den naam van Dieze of Diest, zich vereenigen. Zij is eene der voornaamste vestingen van ons Vaderland, welke, buiten hare eigene vestingwerken, nog door de forten *Willem en Maria*, anders *Papenbril*, *Anthonie* en *Isabella* verdedigd wordt. De stad is in 9 wijken verdeeld, heeft 4 land- en 3 waterpoorten, 5 openbare plaatsen, waaronder de fraaije groote markt met het aanzienlijk stadhuis, hetwelk met eenen schoonen gevel, heerlijke schilderijën, toren en klokkenspel pronkt, benevens eene net bevloerde paradeplaats; 40 straten, waaronder de breede, grootendeels schoon bebouwde, Hinthamerstraat, de Kerk-, Verwer- en andere straten; vier R. K. en twee Herv. (waarvan eene Fransche) kerken; de groote of St. Janskerk, behoort aan de Roomschen, dezelve heeft 2 orgels en 1 doopvont van 2500 ponden. Ook is de nieuw gebouwde Herv. kerk fraai, doch veel te klein; verder zijn er 1 Luthers. kerk, 2 gasthuizen, 1 tuchthuis, 1 armhuis, 2 weeshuizen, 1 verbeter- en krankzinnigenhuis, 1 uitmuntend gouvernementshuis, 1 landsprovoost, 1 tuighuis, 6 kazernen, 1 fraai ruim gebouw voor de Marechaussées of Gendarmen, 1 schoone stal voor de ruiterij, 1 vroeger beroemde Latijnsche school, en die weder wat belooft, (waar eens een ERASMUS, 'sGRAVESANDE en INHOVEN onderwezen werden), 1 armschool en teeken-akademie, 1 depart. der maatsch. tot nut van 't algemeen, 3000 huizen, waaronder een met eenen ijzeren gevel, en telde op 1 Jan. 1830, 20,489 inw., die veelal hun bestaan vinden door de bezetting en in onderscheidene bierbrouwerijen, genever- en likeurstokerijen, garen-, band- en speldenfabr. enz., maar bijzonder in den handel in granen, kruideniers waren, tabak en allerhande manufacturen, de verzending van wild en den doortogt van goederen. Onder gemelde inwon. zijn echter gerekend 2201 krijgslieden en 691 gevangenen, waarvan 616 mans en 73 vrouwen. In 1831 werd het gevangenhuis tijdelijk voor de vermeerderde bezetting ontruimd. Men heeft, gelijk bekend is, voor eenige jaren de Zuid-Willemsvaart van deze stad naar Maastricht gegraven. 's Hertogenbosch is de geboorteplaats van de genoemde, 's GRAVEZANDE en INHOVEN, alsmede van den schilder VAN DIEPENBEEK en verscheidene andere beroemde schilders.

HERTSHOORN. De Hertshoorn bestaat grootendeels uit gelei, die men er uit verkrijgen kan, door de geraspte hoorns te koken. Deze gelei is bijzonder voedzaam en ligt verteerbaar, zoodat zij, als versterkend middel, in de Geneeskunst, uitmuntende diensten bewijst. Men bereidt uit den hertshoorn ook de witte drank van SYDENHAM (*dec. album* SYD.) die verzachtend en voedend is, en door distillering verscheidene ammonia-bereidingen, zoo als de vlugtige hertshoorn-olie, die veel overeenkomst heeft met de dierlijke olie van DIPPEL, en prikkelend, krampstillend en zweetdrijvend is, enz.

HESIODUS, was te Comae in Æolië geboren, doch te Ascra in Beotie opgevoed. Hij leefde, gelijk men meent, omstreeks 30 jaren voor HOMERUS; was de eerste schrijver over de landbouwkunde en gaf aan zijn dichtstuk den naam van *de bezigheden en de dagen*, of *werken en dagen*. VIRGILIUS heeft hem in zijne Georgica ten voorbeeld genomen.

HESPERUS, bij de ouden de naam der planeet VENUS, wanneer zij zich als avondster vertoont.

HESZ. (JOHANN JACOB) Een beroemd Godgeleerde, den 29 van Bloeim. des jaars 1828, in het 87e zijns ouderdoms, in *Zurich* † en door zijne veelvuldige schriften ook buiten *Zwitserland* met roem bekend. Zijn *Leven van Jezus*, zijne *Geschiedenis der Apostelen*, die *der Israëlieten*, zijne *Verhandeling over Gods Koningrijk*, en de later uitgegevene *Kern* van dezelve, zijn *Christelijk Oefenjaar*, zijn *Christenleeraar*, en zijne *Geschiedverhalen des Ouden en Nieuwen Testaments*, om van geene minder uitgebreide stukken te gewagen, getuigen van 's mans geleerdheid. Zij werden alle, benevens vele andere kleine geschriften van zijne pen, in het Nederduitsch overgebragt, en ontmoetten zulk een gunstig onthaal in ons vaderland, dat twee der genoemde eenen *derden*, en een ander een' *tweeden* druk vorderden; terwijl *het Leven van Jezus*, in het oorspronkelijke niet minder dan 8 echte drukken telt. De naam

van Hesz, voor eene halve eeuw in de letterkundige wereld reeds met eerbied genoemd, zal door zijne bovengenoemde werken nog lang in gezegend aandenken blijven, bij alle opregte hoogschatters van de Christelijke Godsdienst, en bij alle beoefenaars en beminnaars der gewijde Geschiedenissen, welke hij met een, hem bijzonder eigen, talent ontvouwde, en in welker ontwikkeling tevens een schat van kunde en ervaring ligt opgesloten.

HETEROGENEA worden, in eenen zekeren zin, zware ligchamen van ongelijken aard genaamd, terwijl eigenlijk in de Statika (beweegkunde), ligchamen van eenerlei grootte nogtans van ongelijke zwaarte zijn.

HETEROSCII, of eenzijdsschaduwige, worden in de aardrijkskunde de volkeren genaamd, welke gedurende het geheele jaar op den middag hunne schaduw naar het noorden of zuiden werpen; onder deze zijn de bewoners van de wereld tusschen de keerkringen en de poolcirkels.

HEUTERUS, (Pontus) of de Heuiter, Huijter, een der talrijke beroemde *Delvenaars*, was aldaar, in 1535, geboren, en natuurlijke zoon van Jan Huijter, Baljuw en Dijkgraaf aldaar. Hij werd, na loffelijke letteroefeningen, Kanonnik te Gorinchem, welke stad in 1572, door de vaderlandsgezinden ingenomen zijnde, Heuterus met eenige andere geestelijken gevangen genomen, en te Brielle in hechtenis gezet werd. Weinigen tijd daarna was hij op het punt van opgehangen te worden. Door Omal, een' der watergeuzen, kort daarop tot geheimschrijver aangesteld, ontvlugtte hij echter weldra, en begaf zich naar de Spaansch- of liever Roomschgezinde partij. Sedert dien tijd legde hij zich grootelijks op de Ned. en Bourg. geschiedenis toe. Hij doorzocht met dit oogmerk de boekerijen van kloosters en steden, en deed verscheidene reizen, onder anderen in Bourgondië en Franche Comté. In 1585 werd hij Kanonnik te Deventer, doch vertrok 7 jaren later van daar, omdat Maurits zich van die stad meester maakte. Hij † den 9 Aug. 1603 te St. Truijen. Behalve een werk over de *Nederduitsche Orthographie*, een vertoog over de onechte kinderen, en drie verhandelingen over het België der Ouden en van zijne eeuw, over de waarde van het koperen, zilveren en gouden geld der ouden, en over de eigennamen der oude Germanen, heeft men voornamelijk van hem: *Rerum Burgundicarum libri sex*. Heuterus had, bij het zamenstellen van dit werk, het voorregt om uit een aantal HSS. te kunnen putten, die kort daarna uiteen zijn geraakt. Men houdt dit voor het beste zijner geschriften. Verder nog: *Rerum Belgicarum libri quindecim*. Deze geschiedenis loopt van 1477—1564. Ook dit werk is uit zeer goede, waaronder vele destijds onuitgegevene, bronnen, opgesteld; echter staat het in waarde verre beneden het vorige. Zijne werken, met uitzondering der *Ned. Orthographie*, zijn in 1651, in 1 deel folio, uitgegeven. Zeer te bejammeren is het, dat zijne *Historia secessionis Belgicae*, in 1649 te Brussel gedrukt, opgehaald en vernietigd is geworden. Zeker zonderling gehandeld met het werk van eenen zoo Roomschgezinden schrijver!

HEVEL. Is eene omgebogene buis, dienende om vloeistoffen van de eene plaats naar de andere over te brengen. Wanneer men het eene uiteinde der buis in eene vloeistof dompelt, dezelve opwaarts houdt, en aan het andere einde de lucht, die de buis vervult, uitzuigt, zoo zal de drukking der buitenlucht veroorzaken, dat de buis met de vloeistof wordt gevuld. Is nu de laatstgenoemde arm de langste, zoo zal de vloeistof er uit moeten vallen; doch daar dit niet kan plaats hebben, zonder dat de hevel gedeeltelijk luchtledig wordt gemaakt, moet dezelve onophoudelijk op nieuw met vloeistof worden gevuld, zoodat het vocht zoolang uit het eene uiteinde zal vloeijen, als het andere einde onder de oppervlakte der vloeistof gedompeld blijft.

HEVELIUS (Johannes), geb. 18 Jan. 1611, te Dantzig, † 28 Jan. 1687 aldaar, was een der ijverigste sterrekundigen van zijnen tijd. Te Dantzig deed hij een observatorium oprigten, hetwelk hij van zeer schoone werktuigen voorzag. Bijzonder legde hij zich toe op het vervaardigen van groote verrekijkers, onder welke hij er eenen bezat van 150 voeten lengte; doch in de bewerking der glazen slaagde hij niet gelukkig. Dit had ten gevolge, dat hij, hetgeen door eenen verrekijker gezien wordt, grootendeels voor een optisch bedrog hield, zoodat hij weigerde deze werktuigen aan zijne kwadranten toe te voegen, waardoor zijne waarnemingen minder naauwkeurig zijn, dan zij hadden kunnen wezen. In 1647 gaf hij zijne *Selenographia* uit, welk werk een ontzettend aantal afbeeldingen en beschrijvingen van de schijngestalten der maan, van Jupiter en de zonsvlekken inhoudt. In 1668 verscheen zijne omslagtige *Cometographie*; in 1673 en 1685 verschenen de beide deelen van zijne *Machina coelestis*; in 1685 zijn *Annus Climactericus*; in 1690 zijn *Firmamentum Sobiescianum* en zijn *Prodromus astron.*, benevens zonnetafelen en een catalogus van 1888 sterren. Behalve deze gaf hij nog verscheidene andere zeer uitmuntende sterrekundige werken en verhandelingen in het licht. De veelvuldige platen, die in zijne werken voorkomen, zijn alle door hem zelven geteekend, en grootendeels door hem zelven geëtst.

HEXAëDRUM, is een regelmatig ligchaam, hetwelk ook Kubiek of *Teerling* genoemd wordt, en in zes gelijke kwadraten is ingesloten, zoo als de dobbelsteen.

HEXAGONAALGETAL is een polygonaalgetal, hetwelk uit de sommen van twee of meer leden van eene arithmetische progressie ontstaat, waarin het verschil der leden 4 is. B.v. de arithm. progressie is 1, 5, 9, 13, 17, 21, 25, 29 enz., zoo zijn de Hexagonaalgetallen 1, 6, 15, 28, 45, 66, 91, 120 enz., want $1 + 5 = 6$; $1 + 5 + 9 = 15$; $1 + 5 + 9 + 13 = 28$, enz.

HEXAGONUM, is de Grieksche benaming van eenen zeshoek, of van eene figuur, welke zes zijden heeft.

HEYNE (Christian Gottlob). Deze groote man, te *Chemnitz*, in *Saksen*, in 1729 geboren, bragt zijne jeugd door onder de drukkendste omstandigheden, en vond naauwelijks de geringe ondersteuning, welke hij behoefde, om zijnen vurigen wensch naar onderwijs in de Latijnsche taal te bevredigen. De scholen in zijne geboortestad bezocht hebbende, begaf hij zich, in 1748, in kommerlijke omstandigheden, naar de Hoogeschool te *Leipzig*, waar hij in de levendige, bondige, voordragt van Ernesti een bijzonder genoegen vond, en de voorlezingen van den Hoogleeraar Christ niet weinig bijdroegen, om zijne kennis van de klassieke schrijvers, en over het algemeen in letterkundige wetenschappen, aanmerkelijk uit te breiden. Ook hoorde hij met zeer veel nut de lessen van den beroemden Bach over het Romeinsche regt, met betrekking tot de geschiedenis en letterkunde, hetwelk hem, in lateren tijd, in staat stelde, om, inzonderheid voor regtsgeleerden, voorlezingen over de Romeinsche oudheden te kunnen houden. Na zijne studiën op de Hoogeschool volbragt te hebben, begaf hij zich, op raad zijner vrienden, naar *Dresden*, om zich in persoon bij den staats-minister, den Graaf van Bruhl, aan te bevelen, met dat gevolg, dat hij in 1753 tot schrijver van 's Graven boekerij, op eene jaarwedde van 100 rijksd., werd aangesteld. Het eenig nut, hetwelk hij hieruit trok, was de vermeerdering zijner toenemende kennis met de hier voorhanden zijnde werken, inzonderheid met de oude letterkunde, waartoe zich zijne neiging nu langs zoo meer bepaalde. In het eerst drong hem de nood tot het ondernemen van verscheidene vertalingen. De eerste klassieke schrijver, dien hij bearbeidde, was de Dichter Tibullus, welken hij, het eerst in 1755, uitgaf; vervolgens nam hij den Stoïcyn Epictetus onderhanden, gaf dien in het volgende jaar in het licht, en vestigde door deze beide werken zijnen roem buitenslands, toen ongelukkig de zevenjarige oorlog hem niet alleen van zijn jaargeld, maar ook van alle verdere middelen tot onderhoud beroofde, en hem geheel uit zijnen werkkring rukte. In dezen uitersten nood vond hij, door aanbeveling van Rabener, in het huis van Mev. Schonberg, een gunstig onthaal, en vergezelde haren broeder, in 1759, als Hofmeester naar *Wittenberg*, waar hij gelegenheid vond, om door den beroemden Ritter dieper in het heiligdom der geschiedenis te worden ingeleid. De oorlog ontrukte hem op nieuw aan zijne studiën, en plaatste hem in de verschillendste, ja zelfs in de drukkendste, omstandigheden, hetwelk zijn talent als schrijver niet weinig ontwikkelde. Eindelijk werd Heyne, door tusschenkomst van Ruhnkenius, in 1763, in plaats van den overledenen Gesner, tot Hoogleeraar in de Welsprekendheid, te *Göttingen* beroepen, in welken werkkring hij eerlang geheel te huis behoorde. Zijne talrijke, en waarlijk klassieke, programmen, welke de belangrijkste onderwerpen der oudheid bevatten, en ons den omvang zijner kundigheden doen bewonderen, (*Opusc. Acad.*, 6 deelen) getuigen, dat hij in het Latijn dacht en arbeidde, en zich niet alleen naauwkeurig, maar ook met veel smaak, wist uit te drukken. Inzonderheid kenmerkte zich zijne mondelinge voordragt door een zeldzaam verband van echte geleerdheid met geest en smaak, doch leverden zijne collegiën, welke hij met den stiptsten ijver gaf, van tijd tot tijd, het belangrijkste en wetenswaardigste op, hetwelk hem de beoefening der ouden aanbood, en stonden met zijne werkzaamheid als schrijver wederom in het naauwste verband. Door deze voorlezingen, door zijne 50 jarige deelneming aan de door Haller opgerigte Maatschappij van wetenschappen, te *Göttingen*, door zijne onvermoeide medewerking aan de *Göttinger Anzeigen*, en eindelijk door zijn bestuur van het algemeen letterkundig *Seminarium* in genoemde stad, hetwelk, onder zijn opzigt, eene wezenlijke kweekschool van letterkunde werd, gepaard met zijne bekende uitgaven en verklaringen van klassieke schrijvers, — door dit alles heeft zich Heyne, als een der eerste verdienstelijkste leeraars en geleerden van *Duitschland*, eenen onsterfelijken roem verworven. Het middelpunt echter van zijnen geheelen werkkring, waarmede al het overige in een bijna stelselmatig verband stond, was de *klassieke letterkunde*, met name de dichterlijke; gelijk dan ook zijne uitgave van Tibullus, en inzonderheid van Virgilius en anderen, de uitmuntendste gedenkstukken zijner bedrevenheid in dit vak van letterkunde opleveren. Ook bragt hij veel toe, om den moeijelijksten der oude Dichters, Pindarus, die nog het minst bearbeid was, verstaanbaar te maken, en het eerst als een leesboek in te voeren. Zijn grootste werk echter, waarmede hij zich 18 jaren bezig hield, was zijne breedvoerige uitgave van Homerus, waarin zijne alles omvattende kennis, zijn smaak en zijn schrander oordeel eene gelijke bewondering verdienen. De bearbeiding diens Dichters voerde hem in het gebied der fabelkunde, te welker aanzien hij het eerste licht ontstak; terwijl zijne oudheidkundige schriften eenen niet minder weldadigen invloed op de *Archeologie* hadden. Heyne genoot de uitstekendste achting en

een onbepaald vertrouwen, weshalve hem ook de eervolste ambten en werkzaamheden werden opgedragen. De boekerij te *Göttingen*, bragt hij in dien volkomen' staat, waarin zij zich thans bevindt, zoodat zij door deskundigen voor de eerste gehouden wordt, waarin alle vakken even goed bezet zijn. Ook de overige inrigtingen, aan zijn opzigt toevertrouwd, liet hij in eenen bloeijenden staat achter. De meest beschaafde en kundigste mannen waren, of zijne vrienden, of aan hem vermaagschapt, onder welke laatste men G. FORSTER, HUBER en HEEREN kan tellen. Zijne werkzaamheid en zijne verdiensten werden door ieder erkend. In de laatste jaren van zijn leven overzag hij nog zijne schriften, bragt dezelve tot den hoogst mogelijken trap van volkomenheid, en eindigde, niet lang daarna, in Julij 1812, in den ouderd. van bijna 83 jaren, zijn weldadig en verdienstelijk leven.

HIATE. Soort van klein Portug. schip, dat echter zee kan bouwen.

HIATUS is eene opening of leemte in het een of ander; vooral noemt men aldus ontbrekende stukken in letterkundige werken; het meest in handschriften van oude schrijvers.

HICKSITES noemt men, in Philadelphia, de Kwakers, die zich, in 1830, van de groote menigte hunner geloofsgenooten hebben afgezonderd; weder andere afzonderaars noemt men *Unitaris-Kwakers*.

HIDALGO. In de wijze, waarop de Christelijke Spaansche Staten, namelijk door een verbond van dappere krijgslieden tegen den gemeenen vijand, ontstonden, lag een onderscheid van rang onder den adel, reeds vroeg aldaar aanwezig, opgesloten. De *Ricos, Hombres* en *Grandes* vormden den hoogen, de *Hidalgos* of *Infanrones*, met de ridders, den lagen adel. De *Hidalgos*, naar eene zeer waarschijnlijke afleiding van *Hyos de algo*, (dat is, zonen van vermogen, of zonen eens vermogenden) bezaten hunne voorregten uit hoofde hunner afkomst, als geborene edellieden, (*Hidalgos naturales*), deels uit kracht van koninklijke gunstbrieven, welke de Vorsten, even gelijk zij die voor hoogere adelijke waardigheden uitdeelden, ook aan eenen bijzonderen persoon, of geheele geslachten, ja zelfs aan de bewoners eener plaats, verleenden. Dus bezaten de *achtbare burgers* der stad *Saragossa*, dat is de zoodanige, die tot gestadig gebruik een eigen rijpaard hadden, en niet van hunnen handen-arbeid leefden, reeds sedert het begin der 12e eeuw, alle voorregten van geborene *Hidalgos*, welke in vroeger tijden, ook *Infanzones* genoemd werden, waarschijnlijk naar de aanvoerders van het voetvolk (*Infantes*), hetwelk ter verdediging van sterkten tegen de *Moren* gebruikt werd. De nakomelingen behielden de benaming der volken, en eindelijk werd zij algemeen voor den geheelen adel. Alleen hadden de *Hidalgos*, hetzij dezelve edellieden van geboorte, of door koninklijke gunstbrieven tot den adelstand verheven waren, aanspraak op de ridderlijke waardigheid, en deze wet was zoo streng, dat de *Rico Hombre*, die aan eenen onadelijken deze waardigheid uitdeelde, eenen rang lager gesteld werd; en een' ridder, die de wet overtrad, van zijne waardigheid vervallen verklaard, en tot eenen schattingpligtigen vernederd werd. Hij, die bij het ontvangen der ridderlijke waardigheid edel geboren was, werd *ridder van de gouden sporen* genoemd. Minder in aanzien waren de niet van adel geborene ridders, die in latere tijden hunne waardigheid door koninklijke gunstbrieven verwierven, en *onzuivere* of *briefridders* geheten werden, en welke brieven voor de schatting-pligtigen zoo nadeelig waren, dat de rijksten te *Arragon*, omtrent de helft der 15e eeuw, den Koning verzochten, om niemand tot ridder te slaan, die geen Infanzon was; behalve zoodanige personen, wier betoonde dapperheid op het slagveld bekend was. Het grootste voorregt, waarin de *Hidalgos* met den overigen adel deelden, en door alle tijdperken der Spaansche geschiedenis zich handhaafden, bestond in vrijdom van algemeene belastingen, doch moesten de provinciale door hen betaald worden.

HIERARCHIE. Een woord van Griekschen oorsprong, den geheelen omvang aanduidende van al de regten, welke de Roomsche Pausen zich over de gezamenlijke Christenheid hebben aangematigd. De eerste sporen dezer geestelijke opperheerschappij vertoonden zich reeds in de 4e eeuw onzer tijdrekening; doch zij klom het hoogste in de middeleeuwen, onder GREGORIUS VII en INNOCENTIUS III en IV, die niet alleen de kerkelijke twisten voor hunnen regterstoel trokken, maar zich ook het wereldlijk gezag zochten aan te matigen, en Keizers en Koningen van zich afhankelijk maakten. De stad *Rome* scheen van hare bouwing af bestemd, om aan de overige volken van *Europa* de wet voor te schrijven; en hare wereldlijke magt was naauwelijks vernietigd, of eene niet minder verschrikkelijke geestelijke ontstond in haar midden, en zwaaide haren ijzeren schepter, tot dat, in latere tijden, eene meer verlichte denkwijs, sedert de hervorming, haar eenen doodelijken slag toebragt. Thans is de pauselijke Hierarchie slechts een schaduwbeeld; en welke pogingen de Pausen ook hebben mogen aanwenden, om hunne opperheerschappij staande te houden, is hunne magt meer en meer gedaald, en zijn zij thans volstrekt afhankelijk geworden van de regeerders en bestuurders der onderscheidene staten.

HIÈRES. Stad in het Fransche Departement Var, tegen eenen hoogen berg, aan eene groote veilige baai, doch in eene ongezonde landstreek, met 7,000 inw., die zoutgroeven en visscherij hebben. De omstreken brengen overvloed van Zuidvruchten voort. Geboorteplaats van MASSILLON.

HIERISCHE EILANDEN, vier eilanden aan de Fransche kust, tegenover de genoemde stad, als: Porquerolles, Port Cras, Levant of Titan en Bagneaux, wel onder een aangenaam klimaat, maar geheel rotsachtig en kaal, zonder planten en inw. als alleen de bezetting in de forten, die men op de 3 grootste vindt.

HIERO I. Vorst van Syracuse, op Sicilië, was in den aanvang zijner regering geweldig, gierig en onregtvaardig, doch werd naderhand zeer goed. De voornaamste Dichters begaven zich naar zijn hof; onder anderen SIMONIDES, PINDARUS, BACCHYLIDES en EPICHARMUS. PLUTARCHUS verhaalt van hem, dat hij zeide: »dat zijn huis en zijne »ooren altijd zouden open staan voor elk, die hem openhartig en »onbewimpeld de waarheid zonde willen zeggen." — De inwoners van *Catana* en van *Naxos*, twee zijner volkplantingen, vereerden hem, na zijnen dood, als eenen halven God. Hij kwam aan de regering in het jaar 477 voor CHRISTUS, en † elf jaren daarna. = **DE TWEEDE**, in het jaar 467 voor CHRISTUS tot Koning van *Syracuse* verklaard, was van vaders zijde uit het geslacht van GELON, doch zijne moeder eene slavin. Hij onderscheidde zich door zijne kunde en zijnen moed; versloeg de Mamertiners, en werd, bij zijne wederkomst, tot Koning uitgeroepen; maakte een verbond met de Romeinen, heerschte in rust en naar billijkheid; weerde de ledigheid, en bevorderde den landbouw; maakte goede wetten, en bleef zeer verknocht aan de Romeinen; was edelmoedig en stond de kunsten en wetenschappen voor. ARCHIMEDES, de werktuigkundige, heeft hem vele diensten bewezen. Hij heeft zich in vele gevallen zeer groot gedragen, en † 90 jaren oud zijnde in het 54e jaar zijner regering, door zijn volk zeer betreurd wordende.

HIEROGLYPHEN. Een woord van Grieksche afkomst, beteekenende *heilig beeldwerk* of *allegorisch beeldschrift*, waardoor men zijne gedachten door zekere beelden uitdrukt. Men schreef eertijds deze uitvinding, bij uitsluiting, aan de oude *Egyptenaren* toe; doch naderhand heeft men ontdekt, dat meerdere volken, ten tijde hunner vroegere beschaving, zich van soortgelijke teekenen bediend hebben, b. v. de *Amerikanen*. Ondertusschen bragten de *Egyptenaren* het ongetwijfeld in deze tot eene grootere volkomenheid, en men bewondert nog tegenwoordig hunne *Hieroglyphen*, welke op de overblijfsels der obelisken gevonden worden. Verscheidene *Hieroglypen* waren, uit hoofde van bekende zinnebeelden, gemakkelijk te verklaren, zoo als van eene slang dat van voorzigtigheid, van eenen vogel dat van snelheid enz., doch anderen vorderden eenen geheimen sleutel, die de Egyptische priesters alleen bezaten, uit wier uitlegging de *mysterien*, eene verscheidenheid van volks- en priestergodsdienst aanduidende, bestonden. Jammer is het, dat de sleutel tot deze geheimen voor een groot gedeelte verloren is. Het werk van HORAPOLLO hieromtrent is zeer onoordeelkundig, dat van ATHANASIUS KIRCHER te willekeurig; hebbende de geleerde Deensche oudheidkenner ZOEGA, in zijne beide werken, over de Egyptische munten en obelisken benevens CHAMPOLLION, YOUNG en SEIJFFARTH zich het meest te dezen aanzien verdienstelijk gemaakt.

HIEROMANTIE. De voorgewende kunst, om uit verscheidene dingen, welke ten offer gebragt werden, toekomende gebeurtenissen te voorspellen.

HIERONYMUS. (De HEILIGE) Een der geleerdste en vruchtbaarste schrijvers der oude Latijnsche kerk, werd in 331 in *Dalmatië* uit bemiddelde ouders geboren, tot de geleerde studiën opgevoed, en oefende zich te *Rome*, onder den taalkundigen DONATUS, in de Romeinsche en Grieksche klassieke schrijvers. Reeds vroeg helde hij tot het Christendom over, en de katakomben en grafplaatsen der martelaars gaven daaraan het eerste voedsel, terwijl zijne reizen langs den *Rijn* en in *Gallië* hem met verscheidene Christen-Leeraars deden bekend worden, zoodat hij zich nog voor zijn 40ste jaar te *Rome* liet doopen. Na zich eenen geruimen tijd te *Aquileja* te hebben opgehouden, begaf hij zich naar *Antiochië* in *Syrië*, waar hij zich tot den geestelijken stand bepaalde, en vervolgens naar de woestijn van Chalcis, in welke hij, onder de hardste kastijdingen, en onder vlijtige uitlegkundige oefeningen, 4 jaar als kluizenaar doorbragt; doch zijne wijding tot priester, te *Antiochië*, ontrukte hem aan dit eenzaam leven. Zonder zich tot de waarneming van dit zijn ambt te bepalen, reisde hij naar *Konstantinopel*, om het onderwijs van GREGORIUS van *Nazianse* te genieten, en werd in 383 Leeraar te *Rome*, waar zijne uitleggingen der Heilige Schrift bij de Romeinsche vrouwen veel bijval vonden. Onder deze was eene PAULA, die hem in 386 naar *Palestina* vergezelde, en bij *Bethlehem* van hare rijkdommen een klooster stichtte, waarin hij, tot aan zijnen dood, in 420, zijn leven doorbragt. De invloed, dien HIERONYMUS op de Godgeleerde denkwijze van zijnen tijd had, vereeuwigt zijnen naam niet minder, dan het aantal en de waardij zijner schriften. Inzonderheid heeft hij zich verdienstelijk gemaakt door de overzetting van het Oude Testament uit de grondtaal, en door zijne uitleggingen van de Heilige Schriften. Van JOVINIANUS en VIGILANTIUS, de vrijmoedige bestrijders van kloosterlijke voorgewende vroomheid, verschillende, deed hem dit op eene onverstandige wijze voor het monnikenleven

ijveren, en smaadschriften voor den dag brengen, welke meer van de sterkte en het vuur zijner hartstogt, dan van een rijp oordeel getuigen. Over het algemeen bezat hij eene gloeijende verbeeldingskracht, waardoor zijne voordragt levendig en wegslepend werd, alhoewel hij, in weerwil zijner uitgebreide taalkunde, en zijnen wijsgeerigen geest, voor zijnen beroemden tijdgenoot, AUGUSTINUS, moest wijken.

HIERONYMUS, een Koning van *Sicilië*, werd, na eene dwaze regering, op eene reis naar het land, in de stad der Leontiners, omgebragt.

HIGH-WAYMAN. Is in *Engeland* de naam van gemaskerde struikroovers, die altijd te paard zitten, en zich boven diegene, die dit handwerk te voet verrigten, verre verheven achten. Men heeft zeer vele belangrijke anekdoten van zulke *High-Waymen*, achter wier masker zich dikwijls lieden van aanzien verbergen; en men heeft meermalen, bij soortgelijke afzettingen, trekken van grootmoedigheid ontdekt, waarover zelfs de aangevallenen verbaasd stonden.

HIGT (ERNST WILLEM) werd geboren te *Dokkum*, in de maand April 1723. Reeds vroeg verloor hij zijn' vader, een aanzienlijk burger, Zilversmid van beroep, en Raad in de vroedschap zijner geboortestad. Zijne moeder bestelde hem als leerling bij een' Heelmeester te *Groningen*; doch eenen tegenzin in deze wetenschap krijgende, keerde hij spoedig naar *Dokkum* terug, alwaar de Rector der Latijnsche school, bij wien zijne moeder den post van *clavigera* of Portierster bekleedde, hem in het Latijn en Grieksch onderwees, waarin hij weldra uitmuntende vorderingen maakte. In 1740 of 1741 begaf hij zich naar de Hoogeschool te *Francker*, waar hij bijna 6 jaren het onderwijs van den grooten VALCKENAER mogt genieten; hij vervolgde zijne studiën te *Leiden*, met het oogmerk om zich tot de predikdienst te bekwamen; doch kennis en vriendschap gemaakt hebbende met den geleerden P. BURMAN, Professor aan het Athenaeum te *Amsterdam*, zag hij af van het prediksambt, en gaf zich geheel over aan de beoefening der fraaije letteren, en werd, in 1749, aangesteld tot Rector der Latijnsche scholen te *Alkmaar*, en trad, nog hetzelfde jaar in het huwelijk met DOROTHEA LEBKE. Dertien jaren was hij in zijnen post met onvermoeiden ijver werkzaam geweest, toen hij, na eene ziekte van weinig dagen, den 22 Junij 1762 overleed. HIGT was een zeer verdienstelijk geleerde, bij uitstek bedreven in de Grieksche en Latijnsche letterkunde; de Roomsche lier was zijner handen even zoo goed aanvertrouwd als de Nederlandsche en Grieksche. Het eerste, wat hij in het licht gaf, was een uitvoerig gedicht: *de Lof der Tooneelpoëzij* behelzende, geplaatst achter zijne Nederduitsche vertaling van S. WERENFELSII *Oratio de utilitate Comoediae*. Zijn in 1758 vervaardigd uitmuntend *Carmen trochaicum in reditum Veris*, zag in 1761 het licht met eene schoone Nederduitsche vertaling in denzelfden trant van den verdienstelijken HUISINGA BAKKER. Zijn *Zwanenzang op de kapel te Alkmaar*, kwam na zijn' dood, in 1762, in het licht. Zijne overige Latijnsche en Nederduitsche Gedichten heeft de Heer A. YPEY bijeenverzameld, en de voornaamste in een boekdeel, in 1803, te *Harderwijk* bij inteekening uitgegeven. Als men in aanmerking neemt, dat HIGT bloeide in een tijdvak dat de Nederduitsche dichtkunst diep vervallen was, of ten minste bukte onder de heerschappij van FEITAMA en de overige behendige vertalers van Fransche treurspelen en andere dichtwerken, moet men zich verwonderen over 's mans oorspronkelijkheid, zoowel in zijne Latijnsche als Nederduitsche gedichten. »Zijne Latijnsche poëzij," zegt de Heer YPEY, en het is ten volle waar, »was gestemd geheel in den »toon der ouden, zonder dat er lappen van de ouden tusschen inge»stoken waren, hetgeen men anders in de gedichten van velen zijner »kunstgenooten, te dier tijde, aantreft." Even waar is ook de uitspraak des geleerden mans, dat HIGT's »Nederduitsche poëzij meer »in den smaak viel van HOOFT en VONDEL, dan men het, in zijne da»gen, bij iemand der meest bekende Dichters vond, en alles blijken »draagt van een eigen grootsch, verheven, schoon, poëtisch genie." De voorhanden bundel bevat, ja, voor het grootste gedeelte, gelegenheidsgedichten op het verjaren, trouwen en overlijden van bijzondere personen, maar zij steken zeer voordeelig af bij die van den gewonen stempel; sommige zelfs zijn meesterstukken van echte lyrische poëzij, anderen behagen wederom door eene geheel nieuwe en aardige wending, gelijk men vindt in de beide laatste coupletten van den *Tweeden Lierzang* aan WILLEM KAREL HENDRIK FRISO. In al zijne gedichten heerscht iets Latijnachtigs, als wij het zoo noemen mogen, dat eene ongewone zinvolheid te weeg brengt, en eene kracht aan sommige uitdrukkingen geeft, die men in dezelve niet zou vermoeden. Niet alleen als Lierdichter vinden wij in HIGT ongemeene bekwaamheden; ook als Hekeldichter had hij verdiensten. Geheel met den geest van JUVENALIS doortrokken is het hekeldicht, getiteld: *Vaarwel aan de Dichtkunst.*

HIJDER-ALI. Een der magtigste en dapperste vijanden der Engelschen, en over het algemeen, een' der grootste helden van Azië, die zich door dapperheid, list en zamenzwering uit den laagsten stand tot den troon verhief. Zijn vader, een onaanzienlijk veldheer bij eenen *Nabob* in de *Oost-Indiën*, in 1728 gestorven zijnde, begaf hij zich, nog slechts 10 jaren oud, in dienst des Konings van *Mysore*, op de kust van *Malabar*, die hem weldra, uit hoofde zijner menigvuldig bewezene diensten tegen de *Maratten*, tot veldheer bevorderde. Na 's Konings dood, maakte hij zich bij diens opvolger zeer bemind, doch nam hem in 1760 onverhoeds in de hoofdstad gevangen; stiet hem van den troon, en veroverde zijn rijk. De misnoegden, die hij bij duizenden liet ombrengen, werden door de Maratten ondersteund, doch even als deze geslagen. HIJDER-ALI breidde nu het koningrijk *Mysore* aanmerkelijk uit; had een talrijk en uitmuntend geoefend leger, en bezat een aanzienlijk vermogen. Hij kocht in eenen oorlog, dien de Maratten benevens de Engelsche Oost-Indische Maatschappij, van 1766 af, tegen hem voerden, van de eersten den vrede voor geld; sloeg de laatste in verscheidene veldslagen, en noodzaakte haar in 1769 tot eenen nadeeligen vrede. Thans echter ware het bijna voor altoos met hem gedaan geweest, vermits de Maratten, zijne hevigste en gevaarlijkste vijanden, in 1770 met een geducht leger bijna zijn geheele land veroverden, en hem op *Seringapatnam* ingesloten hielden. Dan ook nu begaf hem zijn moed niet, maar noodzaakte hij de Maratten om het beleg op te breken, bediende zich van hunne inwendige onlusten, heroverde alles, wat hij verloren had, en genoot van 1775 tot 1780 eenen volkomenen vrede. Na het uitbarsten van den oorlog, echter, tusschen de Franschen en Engelschen, benevens derzelver bondgenooten, besloot hij, om aan de laatsten al hunne bezittingen in het zuidelijk deel van het westelijk Oost-Indisch schier-eiland te ontrukken; viel hen op het lijf en deed hun, te gelijk met zijnen dapperen zoon TIPPO SAIB, dien hij tot stadhouder over verscheidene landen gesteld had, in het jaar 1780 tot 1782, ongemeen veel afbreuk. Door de Franschen ondersteund, won hij verscheidene veldslagen; doch leed ook van de Engelschen menige gevoelige nederlaag, en stierf nog voor het einde van den oorlog. Zijn zoon TIPPO SAIB bragt echter in 1784 eenen vrede tot stand, maar moest in 1792 na eenen ongelukkigen krijg met de Engelschen en hunne bondgenooten, aan de eersten de helft zijner bezittingen afstaan.

HIK. Is eene plotselinge krampachtige zamentrekking van de maag en het middelrif, die van eene dergelijke aandoening van de stemspleet verzeld gaat, zoodat de schielijk ingeädemde lucht een eigenaardig geluid geeft. Hij ontstaat uit overlading der maag, uit zwakte, die bij de ligtste prikkeling ongeregelde zamentrekkingen veroorzaakt, na te groote ontlastingen uit het darmkanaal, of van bloed, na allerlei hevige ziekten, wanneer hij doorgaans een slecht teekenis; of deszelfs oorsprong ligt in eene ontsteking van het inwendige wijvlies der maag en slokdarm, bij spruw, galachtige ophoopingen, zinkingachtige aandoeningen, of hij is een bloot gevolg van te groote gevoeligheid der zenuwen, die in diezelfde deelen verspreid zijn. De oorzaken der hik zijn dus zoo verschillend, dat het van zelve in het oog loopt, hoe ongerijmd het is, wanneer men dien altijd op dezelfde wijze wil te keer gaan, en dit of dat middel, in het algemeen, als goed tegen denzelven aanbeveelt.

HILDANUS (WILHELMUS FABRICIUS) of VAN HILDEN, geb. 1560 en † 1634. Hij wordt HILDANUS genoemd, naar zijne geboorteplaats *Hilden*, in *Zwitserland*, en was de uitmuntendste Heelkundige van zijnen tijd. Zijne werken zijn meesterstukken van eenvoudige waarneming, juist oordeel en gelukkige vinding, die door geene eeuwen van derzelver waarde verliezen kunnen. Als stads-arts, te *Bern*, was hij algemeen gezocht en bemind.

HILDBURGHAUSEN, ambt in het hertogdom Sakse-Hildburghausen, dat met Veilsdorf, op ruim $2\frac{1}{2}$ V. M., 8,820 inw. bevat. = Hoofdplaats van het hertogdom en voorn. ambtsresidentie van den Hertog en de Regeringscollegiën, aan den regteroever der Werra, ommuurd, met 3 poorten, fraai slot, 2 Luth. en 1 Herv. kerk, 1 Gymnasium, eene kweekschool voor de schoolonderwijzers, 1 raad-, tucht- en weeshuis en 3,550 inw., fabr. en wijnhandel.

HILDESHEIM. Hanov. prov., met Goslar aan Hanover afgestaan, en tusschen Luneburg, de prov. Saksen, den Opper-Hartz, Brunswijk en Calenburg gelegen en op ruim 31 V. M. in 9 steden, 4 vlekken, 133 dorpen en 105 buurten, 122,000 inw. bevattende. Het geheele land, behalve de N. kust, is met bergen bedekt, die door aangename dalen afgewisseld worden. De rivieren zijn: de Innerste, de Leine, de Ocker (met de Eeker en Radan), de Fuse, de Nette, de Lamme, de Bruchgraben en de Wispe. De voortbrengs. zijn: koorn, peulvruchten, raapzaad, vlas, tabak, hop enz., veeteelt, marmer, steenen enz. De luchtsgesteldheid is gezond. Er zijn 8 papiermolens. De meeste inw. zijn Luthersch. De prov. wordt in 14 ambten verdeeld. = Hanov. ambt in voorn. prov. met de hoofdplaats Hildesheim, aan de Innerste, de zetel van eenen Roomschen Bisschop, verdeeld in de *Alt-* en *Neustadt*, die beide slecht gebouwd zijn; zij heeft 7 poorten, 3 openbare plaatsen, 92 straten, 1 kasteel, 1 hoofdkerk met heerlijke schilderstukken, 3 Roomsche, 4 Luthers. kerken, 3 weeshuizen, 18 hospitalen en 11,000 inw., die fabrijken van linnen, stijfsel, leder, tabak, waskaarsen en eene groote veemarkt hebben. Als eene voorstad rekent men de Gallberg, welke Glauberzout bevat. = *Hillesheim*, Pruis. stadje, regtsd. Trier, met 29 ijzergroeven en 506 inw.

HILLA. Pruisisch dorp, regtsd. en landkreits Minden, met 2,230 inw., die veel linnen weven en veel turf steken. = of HILLAH, HELLA of HALLAH, (NIEBUHR schrijft HILLE), Turk.-Aziat. stad, Ajalet

Bagdad, aan de W. zijde des Eufraats, die hier 400 voeten breed is, en over welken hier eene schipbrug ligt, heeft een klein kasteel en onderscheidene moskeën. De omtrek brengt overvloed van koren, vruchten, groenten en hoornvee voort. Niet ver ten N. van de stad, bij den Eufraat, ligt sedert 21 eeuwen de luister van Babylon begraven, welks treurige ruïnen bijna niets merkwaardigs opleveren. Meer ten N. nog is het beroemde slagveld van Arbela.

HILLEGERSBERG of **HILLEGONDSBERG** (eigenl. Hillegaardsberg), gewoonlijk *den Berg*, Nederl. dorp in Zuid-Holland, distrikt Rotterdam, in de veenen, aangenaam gelegen, met eene nette kerk, die met fraai geschilderde glazen pronkt, eene Roomsche kerk en 3,000 inw. De heerlijkheid is de grootste in Schieland.

HILVARENBEEK. Groot en schoon Nederl. dorp, prov. Noord-Braband, distr. Eindhoven, aan de Beek Hilvar, met eenen toren, die met een klokkenspel pronkt, een marktplein, waarop 5 jaarmarkten gehouden worden, en 1850 inw.

HILVERSUM. Nederl. dorp in N.-Holland, kwart. Amsterdam; het grootste dorp van Gooiland, met 1 Herv., 1 Rooms. en Jansenist. kerk, 1 synagoge en 3,400 inw., die ondersch. fabr. van gestreept diemet, of zoogenoemd hilversum en vloertapijten hebben.

HIMALAYA (oudtijds Himavan, het verblijf der sneeuw), is de naam der ontzettend hooge reeks van gebergten, welke Hindostan van Thibet scheiden en de natuurlijke grenslinie tusschen die twee landen vormen. Dit gebergte heeft meer dan 20 toppen, die hooger dan de Chimboraço zijn. De hoogste is de Dawalaghiri, zijnde 26,264 voet boven de zee; de laagste top is 16,041 voet, volgens de jongste metingen van Blake, Hodson en Herbert. Men heeft in dit gebergte geraamten en beenderen van dieren gevonden, die nimmer op deze hoogte geleefd kunnen hebben, gevolgelijk daar aangespoeld moeten zijn.

HINDELOPEN of **HINLOPEN**, Nederl. dorp, prov. Vriesland, arr. Sneek, tusschen Workum en Molkwerum, met eene haven en 1500 inw., veelal zeelieden, door hunne spraak en kleeding bekend. =, (Straat van) in de Noordel. IJszee bij Spitsbergen.

HINDENBURG (Karl Friedrich), geb. te Dresden in 1739, † in 1808, wekte ieders bewondering, wegens den omvang zijner kundigheden. Zijne eerste vorming verkreeg hij op het Gymnasium te Frieberg, van hetwelk hij, in 1757, tot de universiteit van Leipzig overging, om aldaar, bijzonder in de Geneeskunde, te studeren, terwijl hij zich ook met ernst op de Wijsbegeerte, Wis- en Natuurkunde, evenzeer als op de oude Letterkunde, bleef toeleggen. Door de aanbeveling van Gellert, werd hem, in 1768, de opvoeding van den Heer van Schönberg opgedragen, die reeds in jeugdigen leeftijd eene bijzondere liefde voor de Wiskunde ontwikkelde, zoodat Hindenburg zelf, hem op de Hoogescholen van Leipzig en Göttingen verzellende, daardoor aanleiding kreeg, zich meer en meer in deze wetenschap te volmaken. In 1781 verkreeg hij, te Leipzig, het buitengewoon Hoogleeraarambt in de Wijsbegeerte, en in 1786 het gewoon in de Natuurkunde. Uit liefde voor zijn vaderland sloeg hij aanzienlijke beroepen naar buitenlandsche Hoogescholen af, en werd door de meeste geleerde gezelschappen van Europa als Lid aangenomen. Door de uitvinding zijner *combinatorische analysis* heeft hij zich eenen duurzamen roem verworven. Als echtgenoot, vader en vriend kon hij ook ten voorbeeld strekken.

HINDIA, Oost-Indische stad en sterke vesting, op den Z. oever der Nerbudda, 22° 26′ N. B., 77° O. L., hoofdplaats van een distrikt, onder den Marattenvorst Sindia; doch, sedert 1820, in het bezit der Engelschen, die met deze vesting de Nerbudda op deze hoogte volkomen beheerschen.

HINDOES. Is de naam der oorspronkelijke bewoners van Hindostan, of Oost-Indië, eene overoude Aziatische natie. Zij is menschlievend, goedhartig, vlijtig, en was reeds door kunsten en wetenschappen beschaafd geworden, toen de meeste harer Aziatische naburen nog op den eersten trap stonden, de Grieken nog in het duister lagen, en de volken van Europa nog de gewoonlijkste kunstbehoeften des menschelijken levens ontbeerden. De Hindoes maken een talrijk volk uit, hetwelk sedert duizende jaren, zelfs onder vreemde heerschappij, zijn nationaal karakter heeft behouden, en nog tegenwoordig zijne eigene taal, schrift, godsdienst, zeden en leefwijze heeft. Zij zijn welgemaakt, van eene geelbruine kleur, behalve de rijken en aanzienlijken, die bijna zoo blank als de Europeanen zijn; middelmatig van gestalte, en onderscheiden zich, inzonderheid, door hunne kleine handen. Hun zedelijk karakter wordt zeer geprezen: zij zijn in het minste niet bloeddorstig of wraakgierig; doch men vindt onder hen zeer oorlogzuchtige volken. Zij bezitten vele geestvermogens, aan welker noodige ontwikkeling het hun echter, voor het tegenwoordige, ontbreekt. Voor dat de Hindoes onder het juk van vreemde, willekeurige gebieders gebragt werden, stonden zij op eenen hoogeren trap van beschaving, en was hun land de wieg van alle kunsten en wetenschappen. Men vindt onder hen landbouw, veeteelt, visscherij en jagt, bergbouw, handwerken en fabrijken, handel en scheepvaart. Zij vervaardigen verscheidene, deels zeer kostbare, stoffen, waaronder zeer fijne katoenen, de schoonste mousselinen, fijne shawls, cordnaan-leder enz. behooren; hunne verwerijen zijn onnavolgbaar. Alhoewel kunsten en wetenschappen bij hen niet meer op dien hoogen trap staan, als voor eeuwen, zijn die nogtans niet geheel verloren gegaan. In de toon- en schilderkunst zijn zij veel ten achter, doch in de dans-, beeldhouw- en bouwkunst hebben zij het verder gebragt. Inzonderheid zijn zeer merkwaardig de nog voorhanden zijnde kanalen, die van hunne bekwaamheid in het laatste vak getuigen. Zij kennen de reken-, sterre- en tijdrekenkunde, en beminnen zeer de dichtkunst en den zang. Hunne taal wordt niet alleen gesproken, maar ook geschreven, en wel, gelijk de Westers. talen, van de regter- naar de linkerhand. Zij verdeelt zich in verscheidene tongvallen; doch de *Samskritische*, waarin hunne heilige boeken vervat zijn, is de moeder van alle Hindoesche talen. Een der zeldzaamste, meest in het oog loopende, en bij dit, anders zoo zachtaardig volk, onmenschelijke gebruiken, bestaat in het verbranden der weduwen met hare gestorvene mannen: eene gewoonte, welke sedert onheugelijke tijden onder de Hindoes werd ingevoerd; doch tegenwoordig niet meer zoo dikwijls, en inzonderheid in die landen plaats heeft, welke door Hindoesche vorsten bestuurd worden. Bijzonder is de sedert de oudste tijden onder de Hindoes plaats gehad hebbende volksverdeeling in rangen, stammen of klassen, door de Europeanen *Kasten* genoemd. Voorheen waren er 7, thans zijn er 4 hoofdklassen. De eerste is die der *Bramanen*, of *Braminen*, welke uit priesters en geleerden bestaat, en onschendbaar is; de tweede heet *Kschetria* en bevat de vorsten en krijgslieden; de derde *Maischja* bepaalt zich voornamelijk tot den land- en tuinbouw, veeteelt en handel, en zij worden als kooplieden, gewoonlijk *Banianen* genoemd; terwijl de vierde den naam draagt van *Schoetero*, en de kunstenaars en handwerkers bevat. Bij deze 4 hoofdklassen komt nog eene vijfde, welke uit *Paria's* of die ongelukkigen bestaat, die alles doen moeten, dat een ander, om zich niet te verontreinigen, moet nalaten. Zij worden niet alleen zelve als onrein beschouwd, maar verontreinigen ook alles waar zij nabij komen; zij mogen alzoo de overige *Kasten* niet bezoeken, en wonen in ellendige hutten van steden en dorpen, ja van alles verwijderd, ten einde de overigen door hunnen dampkring niet zouden besmet worden. Sommige misdrijven, door deze *Kaste* begaan, worden door verstooting uit dezelve en zelfs wel eens met den dood gestraft. Alle uitgestootenen uit de hoogere *Kasten* worden met de *Paria's* gelijk gesteld, en velen van hen benemen zich zelve liever het leven, dan deze schande te verduren. Sedert het begin dezer eeuw ongeveer is het onderscheid tusschen de middelste Kasten echter niet meer zoo zigtbaar, als wel voorheen; want de menigvuldige omwentelingen, welke Indië ondergaan heeft, hebben dezelve meer onder elkander vermengd.

HINKEN. Zie KREUPEL.

HINLOPEN (Jan) werd, te Utrecht, geboren den 25 October 1759. Zijne ouders, Jacobus Hinlópen en Isabella Cornelia van der Burgh, waren beide van aanzienlijke huizen. De voorouders van den vader woonden, in de 16e eeuw, te Hindelopen, in Vriesland, en waren kooplieden in hout, hetgeen zij, naar het gebruik van die tijden, met eigene schepen, uit Noorwegen, haalden; die der moeder waren aanzienlijke handelaars, te Amsterdam, en pilaren van de beurs. Beide ouders versierden hunnen naam door *eigene* deugden, en zetteden daardoor aan denzelven eenen grooteren luister bij, dan zij van ouders of voorouders konden ontleenen. De roem van den vader, als Christen-leeraar, is bekend, en door Jodocus Heringa, in eene afzonderlijke leerrede in het helderst licht gesteld (*). De moeder was insgelijks eene brave, verstandige en godvreezende vrouw, welker voorkomen zoo levendig scheen te zijn, als dat des vaders bijzonder bedaard was. Beider karakters deden zich gemengd voor bij den zoon, die de jongste van twee zonen was. Zijne eerste vorderingen op de Fransche en Latijnsche scholen waren min gunstig en heilvoorspellend, hetgeen misschien eenigzins aan de toenmalige dorre leerwijze kan worden toegeschreven; doch waaraan ook de geringe vatbaarheid van den knaap tevens deel had. Door de bemoeijing des vaders ontwikkelden zich echter de verstandelijke vermogens van den zoon op het gunstigst, en het bleek eerlang, dat geheugen, vlugheid en oordeel op het gelukkigst bij hem vereenigd waren. Behalve het geluk van eenen wijzen en braven vader te hebben, liepen er nog vele omstandigheden zamen voor eene gunstige opleiding tot kennis. De oudste zoon Jalmer, bij wien eene goedwillige dienstvaardigheid als een doorgaande karaktertrek was aan te merken, was 7 jaren ouder, en aan dezen, die verder op den weg van kunde gevorderd was, had de jongste broeder reeds vroeg eenen steun. Voorts liet de broeder van den vader, Nicolaas Hinlópen (†), de kweekeling van Huijdecoper, voor zoover de kennis van onze taal en de daaraan verwante taalakken betreft, en beroemd als schrijver der *Geschiedenis van de Nederduitsche Overzetting des Bijbels*, zich veel aan zijne Neven gelegen liggen, en maakte hen, vooral den jongsten, al vroeg met de analogie der Taalkunde bekend. Bovendien had onze

(*) Dezelve kan men vinden in het nuttig werk: *Kerkelijke Raadvrager en Raadgever*, Ie. stuk.

(†) Van dezen bestaan nog vele Handschriften over de Taalkunde, waaronder een Woordenboek van Kiliaan met ontelbare aanmerkingen uitmunt.

96

Hinlópen, bij het onderwijs op de Latijnsche scholen, eenen bekwamen leidsman in den toenmaligen Rector derzelve, den geleerden J. F. Reitz, die hem tot de beste bronnen van menschelijke kennis en smaak, de werken der Grieksche en Latijnsche schrijvers, bragt, en welke hij met ongemeene inspanning beoefende. Reeds vroeg bleek zijn aanleg voor de Latijnsche Dichtkunde, en verwierf hij eenigen naam: inzonderheid toen hij, bij het verlaten der scholen, eene lofspraak in verzen hield over het bedrijf van Jozef, als Regent van Egypte. Hinlópen betrad de Hoogeschool van de jaren 1776 tot 1781; besteedde de twee eerste jaren aan de voorloopige beoefening der Taal, Rede-, Wis-, Natuurkunde, en van de Geschiedenis der oude en nieuwere volken, waarna hij zich vervolgens bepaaldelijk op de Regtsgeleerdheid toelegde, welke zijn beroep zoude uitmaken. De Hoogleeraren P. Bondam, J. H. Voorda en M. Tijdeman waren in deze zijne leidslieden; en hoe hij zich onder zulke meesters geoefend heeft, blijkt onder anderen uit het schrijven en openlijk verdedigen eener Dissertatie: *Periculum observationum apologeticarum pro fictionibus Juris Civilis Romani*, in Junij 1780, toen hij de Hoogeschool verliet; een stuk, welks waarde onder andere akademische verhandelingen nog wordt onderscheiden. Kort daarna trad hij, als Pleitbezorger, voor de balie, en hoezeer hem de regtsgeleerde praktijk niet behaagde, verwierf hij nogtans veel lofs. Gedurende den Akademietijd van Hinlópen bloeiden in Utrecht eenige letterkundige genootschappen van jongelingen, die zich onderling oefenden, en waarvan hij Lid was, en wel één, waartoe Bellamy, Rau, J. P. Kleijn, W. Carp en W. A. Olkerse mede behoorden; die aan het huis van Hinlópen bijeenkwamen, en waarin men niet alleen opzettelijk over de Dichtkunst en derzelver theorie handelde, maar zich ook in bijna alle vakken der fraaije wetenschappen oefende. Uit dit gezelschap, door Bellamy, dat der *Genialische* vrienden, door anderen *Keurlingen* genoemd, ofschoon geene leus of zinspreuk voerende, en in stilte werkende, kwamen echter, behalve de Dichtstukken, later in de bundels van Zelandus en Kleijn geplaatst, twee stukjes te voorschijn, getiteld: *de Poëtische Spectator*, bij A. Mens te Amsterdam, en *Proeven voor het verstand, den smaak en het hart*, te Utrecht bij J. M. van Vloten, beide in 1784, waarop, in 1794, bij G. T. van Paddenburg aldaar, nog een vervolg, onder den titel van *Nieuwe proeven* enz. verscheen. Het aandeel van Hinlópen in deze stukjes is niet bekend; alleen is het zeker, dat de levensschets van Hyman Bellaart, schilder en dichter, uit zijne pen gevloeid is. Ook onderscheidde hij zich in dezen vriendenkring, als de meest geschikte navolger der oude dichters, door de bevalligste voortbrengsels der Grieksche en Latijnsche lier in onze Nederduitsche taal over te zetten, waarin hij, door de dichterlijke navolging van het liefelijke uit Anakreon, den meesten lof verwierf. In November 1782, werd Hinlópen tot Lid van de Vroedschap te Utrecht benoemd, en in December 1783, tot Secretaris van het Geregt verkoren, van welken post hij echter, in 1795, met zijnen geleerden en braven ambtgenoot, C. A. van Wachendorff, hoe gaarne men ook beiden had gehouden, verpligt was, afstand te doen, uit hoofde van gevergde verklaringen van begrippen, welke geen hunner was toegedaan. Hinlópen bleef nu ambteloos burger, tot in 1802, sedert welken tijd hij weder in onderscheidene lands- en gewestelijke betrekkingen geraakte. Zoo benoemde hem de Koning Lodewijk, bij de eerste verkiezing, tot Staatsraad in buitengewone dienst, en werd hij vervolgens, bij de invoering der Landdrosten, aan zijnen waardigen vriend, den Baron J. H. van Lijnden tot Lunenburg, als algemeen Secretaris toegevoegd. Hij vleide zich nu met een duurzaam verblijf in Utrecht, doch te vergeefs: de Koning benoemde hem tot Staatsraad in vaste dienst, welken post hij niet, dan na lang aarzelen, aannam. Hij moest nu naar Amsterdam vertrekken; werd in het werkzame vak van Financiën geplaatst, door gemelden Vorst in ontelbare andere zaken geraadpleegd, en eindelijk nog met de waarneming der zaken van den Directeur der publieke schuld belast, waardoor hij zich in de allerzorgelijkste betrekking bevond. Inmiddels had Koning Lodewijk hem tot Lid van de Ridderorde der Unie benoemd, en werd hij vervolgens, bij de eerste aanvulling der ledige plaatsen, door de leden zelve, eenparig tot Lid van de Tweede Klasse van het Instituut, en naderhand tot Voorzitter der Vergadering verkozen. Hinlópen begon de eerstegewone werkzaamheden dier klasse met eene aanspraak, welke evenzeer van zijne geleerdheid en smaak, als van zijnen standvastigen wil om nuttig te zijn, getuigde; terwijl de leden hem toen reeds van zulk eene gunstige zijde leerden kennen, dat zij niet wisten, aan welke hoofdafdeeling, die der Vaderlandsche Geschiedenis en Oudheden, of die der Nederduitsche Taal- en Dichtkunde hij meest worden toegevoegd. Hoe veel had dus het Instituut, ja de geleerde wereld van Hinlópen niet mogen verwachten! Dan, aanhoudende inspanning te Utrecht, en vooral de veelvuldige werkzaamheden, welke men te Amsterdam van hem vorderde, hadden zijne krachten dermate uitgeput, dat de waardige man, den 21sten December 1808, bezweek. Zijn dood veroorzaakte eenen algemeenen rouw; doch werd het zwaarst gevoeld door zijne echtgenoot (*), kinderen en vrienden. Koning Lodewijk zelf gaf een merkwaardig blijk van deelneming in dit verlies, door het stoffelijk deel van Hinlópen, op 's rijks kosten, met statelijke rouwpracht, ter aarde te doen brengen, waarbij commissiën uit al de Staatscollegiën de lijkkoets volgden, en de slippen van het kleed door vier Voorzitters van den Staatsraad gedragen werden. Het lijk werd onder een prachtig catafalque, in het koor der Nieuwe kerk, te Amsterdam, voor het graf van den Admiraal de Ruiter, nedergezet; den volgenden dag naar Utrecht gevoerd, en aldaar in de St. Geertruidakerk, bij dat van den vader, begraven. Bij het Instituut werd de slag zwaar gevoeld, maar ook waardiglijk erkend door het oudste lid der tweede klasse, Daniel Hooft, die den ledigen stoel des Voorzitters beklom, en het algemeen rouwgevoel der leden op het krachtigst uitdrukte. Ook J. H. van Swinden, bij de eerste vergadering van het Koninklijk Instituut, in Augustus 1809, en J. H. van der Palm, bij het tweede feest van de ridders der Unie, in September deszelfden jaars, verkondigden, op eene waardige wijze, de verdiensten van den afgestorvenen; terwijl J. W. te Water, als Voorzitter in de jaarlijksche algemeene vergadering van de Maatsch. der Nederlandsche Letterkunde te Leiden (waarvan, zoo als ook van het Utrechtsch en Zeeuwsch genootschap, Hinlópen een ijverig lid was) in Julij 1809, op den overledenen eene treffende en welverdiende lofspraak hield, welke sedert gedrukt is. Hinlópen vertoonde zich als echtgenoot, vader en vriend, in een aangenaam licht, doch vooral als beoefenaar der wetenschappen en kunsten, welke zooveel ter beschaving en veraangenaming des levens bijdragen. De dichtkunst, echter, was, van zijne vroegste jeugd af, zijn bijzondere lust. Hij gaf verzen in 5 talen; doch hanteerde bij voorkeur de Nederlandsche lier, en ofschoon schroomvallig in het doen drukken zijner verzen, is echter, door de uitgave van sommigen, zijn roem als dichter gevestigd. Zoo heeft het Zeeuwsch genootschap van hem een keurig rouwdicht op deszelfs verdienstelijken Voorzitter, Isaac Winkelman, in deszelfs werken bewaard, en werden, bij de keuze der Evangelische gezangen, drie liederen van hem aangenomen, welke zoowel aan zijn hart als dichtvermogen tot eer verstrekken (†). Den meesten lof verwierf Hinlópen door de uitgave eener Cantate, *Bethlehem* getiteld, en voor een Zanggenootschap, te Utrecht, ter viering van het Kersfeest, vervaardigd, in welk voortreffelijk stuk de geboorte des Heilands met een warm gevoel en eene hooge verheffing van den geest bezongen wordt. Ten slotte geven wij, als eene kleine proef van 's mans dichtvermogen, uit de reeds gedrukte verzen, de volgende regels, vervaardigd voor het graf van Cornelia Elizabeth Mill, sedert vele jaren de vriendin zijner ouders, en in 1806 overleden:

Hier rust een kind van God; Zijn vrees was hare vreugd.
Gelijk de druif beschaamd zich dekt in 't loof der bladren,
Verbergde ootmoed vaak haar liefde en haar deugd;
De Landheer zag, in 't eind, haar volle rijpheid nadren,
En brak, met eigen hand de vrucht zorgvuldig af.
Nu leeft haar geest omhoog; maar vriendschap weent bij 't graf!

HIPPARCHEN. Bevelhebbers der ruiterij bij de Grieken.

HIPPARCHUS, geboren in Bithynië, in de tiende eeuw voor het begin onzer jaartelling, was de grootste sterrekundige der oudheid. Te Rhodus en Alexandrië heeft hij, met grooten ijver, en eene voor dien tijd ongeloofelijke juistheid, de hemellichten waargenomen, welke waarnemingen nog heden ten dage van het hoogste gewigt zijn. Behalve gewigtige ontdekkingen ten opzigte van de eigene beweging der dwaalsterren, leide hij uit zijne waarnemingen met die van Timocharis vergeleken, den teruggang der nachteveningspunten af. Zijne sterrelijst, bevattende de plaatsen van 1022 vaste sterren, is een eeuwigdurend gedenkteeken, dat hij ter zijner eere heeft opgerigt.

HIPPODROMUS. De baan, welke in de Grieksche spelen afgerend moest worden.

HIPPOKRATES, m. n. beteekent in het Grieksch *Paardentemmer*.

HIPPOKRATES. De oudste geneeskundige, wiens werken tot ons zijn gekomen, werd, omstreeks 460 jaren vóór Christus, geboren. Zijn vader was Heraklides, uit het priestergeslacht der Asklepiaden, die de geneeskunst in den beroemden tempel van Aesculapius, op het eiland Cos, uitoefende. Van zijne levensgeschiedenis is zeer weinig bekend, daar bijna geene schrijvers, die met of kort na hem geleefd hebben, en wier werken nog bestaan, gewag van hem maken; alleen zekere Soranus, die nogtans weinig geloof verdient, deelt een en ander van hem mede. Sommigen zeggen dat hij een leerling van Demokritus was; terwijl anderen, behalve zijn vader, Herodikus van Selymbrië en Gorgias van Leontium zijne leermeesters noemen. Men verhaalt ook, dat hij aan het hof van Perdikas, Koning van Macedonië, en, volgens anderen, aan dat van Seleucus Nikanor geleefd heeft; dat hij Athene, Abdera en Illyrië van de pest bevrijdde; dat hij door Artaxerxes Longimanus, onder belofte van groote belooningen, tot geneeskundige hulp ontboden zijnde, dit

(*) Hij was in 1790 gehuwd met Anna Elizabeth Schorer, dochter van Mr. J. G. Schorer en A. H. de Perponcher, bij welke hij 5 kinderen verwekte, en die in 1817 gestorven is.

(†) Namelijk: No. XLIX, *Aan Jezus den Verlosser*; No. LVI, *Opwekking tot kinderlijk vertrouwen*, en No. LXXI, *Liefde tot de vijanden*.

aanzoek, van de hand wees; dat hij DEMOKRITUS, op verzoek der Abderieten van krankzinnigheid genas, enz. enz., doch al deze berigten zijn zeer onzeker. Maar hoe weinig zijn roem op de loftuitingen van tijdgenooten berustte, staat dezelve nogtans vaster, dan die van menig hoog geprezen wijsgeer of geleerde, op zijne werken als onwankelbare grondzuilen gevest. Deze, die den toets der eeuwen hebben doorgestaan, worden nog, gelijk altijd, door alle waardige beoefenaars der geneeskunst, als onovertroffene voorbeelden beschouwd van de ware wijze, waarop de geneeskunst moet worden uitgeoefend. HIPPOKRATES toch ging de geneeskundigen voor op den waren weg, dien zij, ter volmaking hunner wetenschap, bewandelen moeten, namelijk der waarneming en ervaring. Van de talrijke schriften, die aan HIPPOKRATES worden toegeschreven, blijkt het duidelijk dat slechts weinigen van hem zelven afkomstig zijn. Sommigen (zoo als de *Propheticum* of het boek der voorzeggingen, en de *Praenotiones Coacae* of Coïsche voorspellingen) zijn er onder en bevatten de waarnemingen, die de priesters van AESCULAPIUS, ongekunsteld en eenvoudig, zoo als de natuur ze hun aanbood, op de geloftе-tafels, die aan de wanden en kolommen des tempels hingen, gewoon waren op te teekenen. Anderen (zoo als de boeken *de Morbis, de Affectionibus,* enz.) zijn jonger, en ademen geen' zuiver Hippokratischen geest, daar zij geene reine waarnemingen, maar grootendeels wijsgeerige bespiegelingen behelzen, die op onzekere vooronderstellingen berusten. HIPPOKRATES zelf schijnt ook meer dan zijne eigene waarnemingen te hebben medegedeeld; daar het leven van één mensch te kort is, om een voldoend aantal waarnemingen te doen, dat tot zulke en zoo vele einden leidt, als die welke hij vermeldt. Terwijl hij zelf rondreisde, zoo als uit zijne schriften blijkt, en zich vooral op Thasos, in Thracië en Thessalië ophield, schijnt hij op vele plaatsen leerlingen gehad te hebben, die geheel van zijnen geest en zijnen ijver voor het eenvoudig goede en ware doordrongen, hem hunne waarnemingen mededeelden. De echte werken van HIPPOKRATES, uit deze bron gesproten, zijn waarschijnlijk alleen de volgende: *de Prognosticon* of voorzegger, het 1e en 3e boek der Epidemische ziekten, *de aëre, aquis et locis* (over de lucht, de wateren en de plaatsen), over de geschiktste leefwijze in heete ziekten, drie boeken van heelkundigen inhoud: over de geneeskunst of den pligt des geneesheers, over de beenbreuken en over de hoofdwonden; en de *Aphorismen*, die hij als grijsaard schreef, en waarin hij, in korte, doch krachtige, bewoordingen, de bevindingen opteekende van een leven, dat geheel aan de kunst gewijd was. De eed van HIPPOKRATES schijnt gedeeltelijk echt, doch voor een groot deel vervalscht te zijn. (Men vergelijke hierover: C. G. GRÜNER, *Censura libr. Hippocrat.*) Onder de menigvuldige uitgaven van HIPPOKRATES werken, munten uit, die van ALDUS, Venetië 1526; van FOËSIUS met de *Oeconomia Hippocratica*, Frankf. 1595, Genève 1657 en 1675: van VAN DER LINDEN, van CHARTIER; de *Praenot. Coacae*, van DURETUS; en de aanteekeningen op HIPPOKRATES van PROSPER MARTIANUS. Treffend is de overeenkomst, tusschen de wijsbegeerte van SOKRATES en de geneeskunst van HIPPOKRATES, waarop de Hoogleeraar PARIJS VAN DER HOEVEN, in de uitmuntende voorrede zijner *Chrestomathia Hippocratica* opmerkzaam maakt. Behalve de beroemde vader der geneeskunst, die een' zeer hoogen, volgens sommigen 90jarigen, ouderdom bereikt heeft, en door SPRENGEL HIPPOKRATES II genaamd wordt, bestonden er verscheidene andere geneeskundigen van dien naam. HIPPOKRATES I was de vader van HERAKLIDES, de vader van HIPPOKRATES II. De zoons van dezen waren de vaders van HIPPOKRATES III en IV; terwijl verder nog drie geneeskundigen van dien naam, en dus gezamenlijk zeven, tot deze familie schijnen behoord te hebben.

HIPPOKRATES VAN CHIO. Een wiskundige der vroege oudheid, vóór ARISTOTELES geleefd hebbende, die van hem getuigt dat hij een bij uitstek dom en onnoozel mensch is geweest. Hij was koopman van beroep, maar liet zich, door de pachters der openbare regten te Byzantium dermate bedriegen, dat hij bijna al zijne goederen verloor. Hij begaf zich naar Athene, om, zoo goed doenlijk, zijne zaken te herstellen, en, bij toeval, eene les over de Meetkunde bijwonende, schepte hij in dezelve een zoo groot behagen, dat hij besloot, zich geheel op dezelve toe te leggen, hetgeen ten gevolge had, dat hij een der grootste wiskunstenaars der oudheid is geworden. Zijne koopmanschap niet geheel vergeten zijnde, heeft hij eens de heiligschennis begaan, de wiskunst voor geld te onderwijzen, en werd daarom uit de scholen der Pythagoristen verdreven. Door eenige meetkundige ontdekkingen is hij beroemd geworden.

HIPPOLYTUS. Een der namen van het sterrebeeld *de Voerman.*

HIPPOMANES. Zeker witachtig en kleurig vocht, uit de schaamdeelen eener merrie loopende, wanneer zij driftig is. De Grieken meenden, dat hetzelve een goede minnedrank was.

HIPPONE, oude benaming van *Bona* op de Afrikaansche kust.

HIPPOPOTAMUS. Zie RIVIERPAARD.

H. L. Q. S. Verkorting van *Hora loco que solitis.*

HIRE (PHILIPPE DE LA), geboren 18 Maart 1640, † te Parijs 21 April 1718, hield zich sedert het jaar 1678 met de sterrekunde onledig. In 1687 gaf hij zijne eerste zons- en maanstafelen uit, welke vollediger met bij dezelve gevoegde tafelen van planeten en vaste sterren, in 1702, op nieuw in het licht verschenen. Hij deed vele waarnemingen, maar verwaarloosde de kometen, omdat hij het oude wangevoelen aankleefde, dat zij slechts luchtverschijnselen zijn. — (GABRIEL PHILIPPE DE LA), zoon van den voorgaanden, berekende de Ephemeriden der Akademie te Parijs voor de jaren 1701, 1702 en 1703. † te Parijs 1719.

HIRSCHBERG. Naast Breslau de voornaamste koopstad van Silezië, inzonderheid ten aanzien van den linnenhandel. Zij ligt in het prinsdom Jauer, waar de rivieren de Bober en Zacken zich vereenigen. Merkwaardig zijn de bleekerijen bij de stad, waar het garen, katoen en de linnens gebleekt worden. Bovendien heeft Hirschberg belangrijke laken-, konsen-, katoen- en papierfabrijken, eene suikerraffinaderij enz. Het getal der inwoners bedraagt 6800; zij zijn gedeeltelijk Katholiek, gedeeltelijk Luthersch, en hebben een Luth. gymnasium, eene Roomsche school, een wees- en armenhuis enz. Bij de stad zijn schoone tuinen, bijzonder de Pflanzberg. De Hirschberger kreits bevat op 12¼ vierk. mijl., 3 steden, 44 dorpen en 34,500 inwon., die grootendeels van de linnenfabrijken bestaan; zijnde de grond er niet zeer vruchtbaar.

HISKIAS, Koning van Juda, was de zoon en opvolger van ACHAZ, en deed, volgens de uitdrukking des Bijbels, wat aangenaam was voor het aangezigt des Heeren; hij verwoestte namelijk de hoogten, deed de afgodsbeelden verbreken en de gewijde bosschen uitroeijen; zelfs gebood hij de koperen slang af te werpen, die MOZES had opgerigt, omdat zij een voorwerp van afgoderij voor de Joden geworden was. Hij deed eene groote waterbak en waterleidingen aanleggen, om Jeruzalem genoegzaam van water te voorzien. Hij † 694 jaren vóór J. C. en werd opgevolgd door zijn' zoon MANASSE.

HISPANIOLA, zie HAYTI.

HISTIODROMIE is de kunst om een schip in zee zoodanig te besturen, dat het op de plaats van deszelfs bestemming komt.

HISTOLOGIE, of weefselleer, ook algemeene ontleedkunst genaamd, is de wetenschap, die over het maaksel van ieder der grovere deelen, welke de bewerktuigde ligchamen zamenstellen, in het bijzonder handelt. Gelijk dus de gewone ontleedkunst de naaste bestanddeelen der ligchamen onderzoekt, en het verband beschouwt, waarin zij tot elkander staan; is de nasporing der meer verwijderde bestanddeelen het voorwerp der histologie. Zij vormt den overgang van de ontleedkunst tot de scheikunde der bewerktuigde ligchamen. BICHAT vooral grondvestte de wetenschap der bewerktuigde weefsels, die, in onze dagen, door onderscheidene ontleedkundigen, en vooral door RUDOLPHI, MECKEL, HEUSINGER en H. E. WEBER tot meerdere volkomenheid gebragt werd.

HISTORISCH GEREGTSHOF in China; hetzelve bestaat of bestond uit geletterden, welke zonder belangzucht, vleijerij of vrees, de goede en kwade daden der Keizers aanteekenen, en volstrekt onomkoopbaar zijn. Zoo lang de Keizer leeft, of iemand van zijn geslacht op den troon zit, blijven deze aanteekeningen geheim, doch wanneer de kroon in een ander huis overgaat, dan stelt men, uit die verzameling, de geschiedenis der afgetredene vorsten te zamen, en geeft dezelve in het licht. Kunnen de Europesche schrijvers zich ook beroemen zoo onpartijdig te zijn? men vergelijke eens hetgeen er hier en daar over de laatste Europesche vorsten is geschreven, en zoo men een en denzelfden persoon niet als eenen halven God en als eenen duivel vindt afgeschilderd, dan weten wij niet wat wij gelezen hebben, en wat nog het wonderbaarlijkst is, een en dezelfde schrijver geeft ons op onderscheidene tijden twee zeer verschillende afbeeldsels van een' en denzelfden vorst.

HITLAND, SHETLAND of **MAINLAND.** Schotsch eil. tot het gr. Orkney behoorende; 12 mijlen lang en van 1½ tot 3½ mijl breed, met vele bergen, waarvan de Rona 2000 voet hoog is, en door vele inhammen, die men *Voes* noemt, doorsneden, van welke Wijestate-Voe in het midden, en Haarstetter-Voe in het N. het eil. in 3 deelen verdeelen. Men telt er 14,000, en met de hierbij kerkelijk behoorende eil. 16,000 inw. meestal visschers. De hoofdplaats is Lerwick.

HITLAND (NIEUW-) is de naam, dien sommigen aan het door den Heer SMITH, in 1819, ontdekte Zuidland geven, hetwelk anders Nieuw-Shetland of Nieuw-Zuid-Brittanje wordt genoemd; hetzelve ligt op 62°, 30′ Z. B. en 317°, 46′ L., bestaat uit 5 groote en eenige kleine eil., die alle kale, met sneeuw bedekte, rotsen zijn, waar vele steenkolen gevonden worden. Zij zijn uitmuntend voor de robbe- en walvischvangst geschikt. De benaming van Nieuw-Shetland ware beter.

HOANG (DE), de grootste rivier van China, derzelver oorsprong nemende uit een meer, 15 mijlen van dat van Chiamay, en zich in de golf van Nanking ontlastende, na een groot gedeelte des lands te zijn doorgeloopen.

HOANGHAIJ of **GELE ZEE,** groote golf in China, welke ten N. van den Archipel der Chuans begint, en tusschen de provinc. Petscheli, Schangtong, Leatong en Corea gelegen is. Zij wordt aldus genoemd naar de slijk, waarmede het water altijd bezet is. =, Prov. van het eil. Corea aan de W. kust.

HOBART-TOWN. Stad in de Engelsche volkplanting van Diemensland, in Australië, aan de riv. Derwent, die zich in de Stormbaai van Tasman ontlast, met 6000 inw.

HOBBES (Thomas). Een Engelsch wijsgeer, die in 1588 te Malmesbury geboren werd, en in 1679 †. Hij was de leidsman van eenige jonge edellieden, onder anderen ook van Koning Karel II, met wien hij eenige reizen naar Frankrijk en Italië gedaan heeft. Reeds als jongeling beöefende hij de wijsbegeerte, doch verwisselde dezelve, voor eenigen tijd, tegen het leeren der oude talen en wiskunde. De burgerlijke onlusten in Engeland, welker treurig einde hij voorzag, waren oorzaak, dat hij zich, in 1640, naar Parijs begaf, waar hij beide zijne beroemdste werken, den *Leviathan*, en *de Cive* bearbeidde. In beiden vertoont hij zich als een ijverig voorstander eener onbepaalde alleenheerschsing, en schildert den mensch af, als een vijandig en baatzuchtig wezen. Daar Hobbes de geestelijkheid voor de oorzaak van alle onlusten in Monarchale Staten hield, zoo ijverde hij ook inzonderheid tegen dezelve, en geraakte daardoor in verdenking van eenen godverzaker. Zich derhalve in Frankrijk niet langer veilig achtende, keerde hij naar Engeland terug, waar hij het overige zijner dagen in eenzaamheid en onder geleerden letterarbeid doorbragt, en onder anderen eene overzetting der *Ilias* en *Odyssea* van Homerus, met eene verhandeling over den aard van het heldendicht, in het licht gaf.

HOBO. (In het Fransch *Hautbois*, in het Italiaansch *Oboes*) is een bekend blaasspeeltuig, hetwelk de thans bijna geheel in onbruik zijnde schalmei vervangen heeft, en tegenwoordig in orchesten, alsmede bij de veld-muzijk, algemeen is ingevoerd. Dit speeltuig loopt van de gestreken *c* tot in de 3 maal gestreken *d*, ook wel *e* en *f*, doch de laatste is meer voor Solo-spelers. Een der wezenlijkste bestanddeelen van de Hobo, waarmede voor het overige de klarinet, het mondstuk alleen uitgezonderd, veel overeenkomst heeft, is buiten twijfel een goed pijpje van riet, hetwelk tot mondstuk dient, en tot de zuiverheid van den toon ongemeen veel bijdraagt; doch ook even het schreeuwen en krassen van denzelven zeer bevorderen kan, en het speeltuig zelf merkelijk in waarde doen verliezen. — Men heeft wel verscheidene proeven genomen, om deze onaangename omstandigheid te verhelpen, en inzonderheid heeft Gerhard Hoffman de onaangename onzuivere toonen, in 1727, verbeterd; doch desniettegenstaande schijnt de Klarinet, zoo uit hoofde van haren grooteren omvang, als van den schoonen, vollen, en veel aangenameren toon, met regt boven de Hobo gesteld te worden. Voorts is er nog eene Hobo *d'Amour* omstreeks 1720 bekend geworden, die echter genoegzaam aan gene volkomen gelijk is, en zich alleen door eene andere, van onder toegemaakte, klep, waarin de mond omtrent eenen vinger dik is, daardoor onderscheidt, alsmede dat zij eene terz lager staat.

HOBOKEN Alleraangenaamst gelegene plaats van verlustiging bij New-York, aan de overzijde van den noordelijken arm der rivier, ongeveer 3 mijlen opwaarts. Eene breede heg van kreupelhout en bloembeesters, tusschen welke zich hier en daar zware boomen verheffen, strekt zich een half uur in de lengte uit, haren aanvang nemende van eene hoogte, welke een heerlijk gezigt aanbiedt op den onvergelijkelijken *Hudson*. Nu eens loopt deze heg over rotsen, welke zich tot aan den boord van het water uitstrekken, dan wijkt zij terug en laat eenen heiachtigen oever open, tegen welken de golfjes klotsen en breken, terwijl zij, door hun zacht gernisch, het oor op eene aangename wijze streelen. Dwars door dit bevallige bosch geleidt een breed terras naar al de plekjes, die een fraai gezigt kunnen verschaffen. Van hetzelve loopen, van tijd tot tijd, smallere paadjes naar het digtste en schaduwrijkste gedeelte van het bosch, terwijl andere zachtkens glooijend afdalen naar de fraaije kreekjes, welke de oever der rivier vormt. = (Nicolaas), Hoogleeraar in de geneeskunst, eerst te Utrecht, daarna te Harderwijk, maakte zich verdienstelijk in de ontleed- en natuurkunde, door zijne onderzoekingen van den moederkoek en de vliezen van het ei. Men heeft van hem: *Anatome secundinae humanae*, en *Anatome secundinae vitulinae*, beide te Utrecht, in 1675, in 8°. verschenen.

HOCHE (De veldheer Lazare) werd in 1768 uit zeer geringe ouders, te Parijs, geboren. In het begin der onlusten was hij slechts korporaal, doch klom allengskens op, zoodat hij, in 1793, reeds als Divisie-generaal bekend was, en naderhand opperbevelhebber werd over het leger van de Moezel, waarbij hij zich in December van dat jaar, bij den terugtogt der Oostenrijkers uit den Elzas, op eene voordeelige wijs onderscheidde. In weerwil hiervan geraakte hij bij den achterdochtigen Robespierre in verdenking, en daardoor van zijnen post ontzet, ja hij zou mogelijk de guillotine niet ontsnapt zijn, indien dit monster niet vroegtijdig een slagtoffer derzelve geworden ware. Hij verkreeg, te gelijk met zijne vrijheid, den post van veldheer bij het leger der kusten van Brest, in Cherbourg, en werd, na de nederlaag, welke hij, den 20 Julij 1795, den Emigranten te Quiberon toebragt, tot Opperbevelhebber van het Westelijke leger, tegen de eigenlijke Vendée, verheven. Het gelukte hem, in den zomer van 1796, aan dezen verderfelijken krijg, ten voordeele der Republikeinen een einde te maken. De lagen van sommigen zijner benijders waren even vruchteloos, als de aanval, dien men eens te Nantes op zijn leven waagde. In December des laatstgenoemden jaars verkreeg hij het bestuur over de vloot, welke in Ierland eene landing beproeven moest; daar echter deze onderneming, bij mangel aan eenen gunstigen wind en het verstrooid raken der vloot, mislukte en gestaakt werd, zoo benoemde hem het Directoire tot veldheer van het leger der Sambre en Maas, in welken post hij zich niet minder door eene beproefde dapperheid, als menschlievendheid onderscheidde. Hij † in 1797, en zijn lijk werd met staatsie van Wetzlar naar Koblentz gevoerd, waar Le Febre bij zijn graf eene schoone redevoering hield, waarvan het begin dus luidde: »Kameraden! nooit was de dood voor ons verschrikkelijk; maar hier vertoont hij zich in zijne afgrijselijke gedaante: bij vernietigt, door »éénen slag, jeugd, talent en deugden. Hoche is niet meer. De dood »heeft zijn leven afgesneden, en eerlang zal niets meer van hem »overig zijn, dan het aandenken aan zijne roemrijke daden."

HOCHHEIM. Nassausch ambt, aan den Main, met 10,700 inwoners, en de hoofdplaats Hochheim, aan den Main met 1730 inwoners, die, in den omtrek, den zoo vermaarden Hochheimer Rijnschen wijn teelen. =, Saksen Gotha's dorpje, ambt Wangenheim, met 420 inwoners. =, Hessisch Dorp, ambt Pfedderaheim, met 560 inwoners.

HOCHKIRCHEN, nabij Lebau, in Hoog-Lausnitz. De Koning van Pruissen werd er, in het jaar 1758, geslagen. Eenige schrijvers geven aan dien veldslag den naam van dien van *Bautzen*.

HOCHLAND, een eiland in den Finschen zeeboezem, waar, den 17 Julij 1788, een zeeslag tusschen de Zweden en Russen voorviel.

HOCHSTET, HOCHSTADT of **HOCHSTEDT.** Kasteel en kleine stad van Duitschland, in Beijeren, aan den Donau, aanmerkenswaardig door den beslissenden veldslag, welken Prins Eugenius en de Hertog van Marlborough er in het jaar 1704, op den 13 Aug., op de Franschen onder den Maarschalk Tallard, wonnen. De Keizerlijken hadden er, in het jaar 1703, eene kleine nederlaag gehad. Deze stad ligt 5 mijlen ten Z. W. van Donauwert, 2 mijlen ten N. O. van Dillingen en 9 mijlen ten N. O. van Ulm, op de lengte van 28°, 30', en de breedte van 48°, 36'.

HOCKSEMIUS (Joannes) was een Luiksch geestelijke, naar zijne geboorteplaats, (in 1278, Hoexsem, een dorp, toenmaals tot Luik behoorende) aldus genaamd. Hij beschreef de levensgeschiedenissen der Luiksche Bisschoppen van 1247-1348; zijn werk is door Chapeauville uitgegeven. Hij trok het beste uit de boeken en charters van de Luiksche kerk zamen; de levens zijner Bisschoppen, tijdgenooten Adolf en Engelbert van der Marck, zijn door hem met vrijmoedigheid en waarheidsliefde te boek gesteld. Hij † naar gissing in 1348.

HODIERNA, een Siciliaansch sterrekundige, die, in de zeventiende eeuw, veel aan de verbetering van de theorie der wachters van Jupiter gearbeid heeft.

HODIMONT, vlek in België, provincie Luik, arr. Verviers, met laken- en zeepfabrijken, en ongeveer 2,000 inwoners. Dit vlek is slechts door het riviertje de Oese van de stad Verviers gescheiden.

HOECHEU is de naam van twee Chinesche steden. De eene is de vierde van de provincie Quantong, en heeft negen andere plaatsen onder haar regtsgebied; de andere heeft er slechts vijf, en is de vierde van de provincie Nanking. Deze, welke alhier bedoeld wordt, is eene aangename stad, gelegen tusschen het gebergte. In derzelver omstreken groeit de beste thee. In dit gebergte, waarin men ook kopermijnen vindt, heeft men eene soort van aarde, welke in de porceleinfabrijken wordt gebezigd, en die men van daar verzegeld naar de provincie Kiangsi verzendt, om aldaar bewerkt te worden; het is ook in deze stad dat men de beste Oost-Indische of Chinesche inkt vervaardigt, alsmede in de stad Hoeebeu, in die provincie liggende.

HOECHST, eene kleine stad van Duitschland, in het Groot-Hertogdom Hessen, aan den regteroever van de Main, 2 mijlen ten W. van Frankfort gelegen, met een fraai kasteel, waarbij de generaal Tilly den Bisschop van Halberstadt versloeg.

HOEDENMAKEN (Het). Het lijdt geen twijfel, of men heeft zich het eerst en vroegst van witte hoofddeksels, hetzij mutsen of hoeden, bediend. De Lacedemoniërs, Thessaliërs en Ethiopiërs droegen vilten hoeden met zeer breede randen; terwijl de Romeinen, met uitzondering der slaven, insgelijks vilten hoeden hadden. In Duitschland, Frankrijk en eenige andere landen, schijnen echter de vilten hoeden veel later opgekomen te zijn, zoo dat men zich daar langen tijd van mutsen of kappen, van gewevene stoffen, bediend heeft. Oudtijds werden alle vilten hoeden en mutsen van schapenwol gemaakt, doch heeft men ook al spoedig daarna het haar van konijnen, hazen en bevers gebruikt; terwijl de bever- of kastorenhoeden steeds het hoogst geschat worden. Onze gewone hoeden worden dan van krimpwol, en de haren der genoemde en eenige andere dieren, door vilting of rolling gemaakt. De krimpwol bezit, uit zich zelve, de eigenschap van bij drukking en warme vochtigheid in elkander te werken, en zich tot een vilt zamen te trekken; doch bever-, hazen- en konijnenhaar vorderen eene *prepareering*, om tot vilt te worden gebragt. Hiertoe gebruikt men bijtmiddelen, die bij de Hoedenmakers wel eenigzins verschillen; doch waarvan sterk water of salpeterzuur altijd het hoofdbestanddeel zijn moet. De prepareering der haren bestaat dan door dezelve met een' kwast, in het bijtmiddel gedoopt, terwijl zij nog op het vel zitten, te bestrijken; waardoor zij derzel-

ver regte rigting veranderen, omkrullen, of ten minste tot het vilten de noodige gesteldheid verkrijgen. Indien deze fijne, zachte, haren slechts ter bedekking dienen, en dus in eene dunne laag over het ruwere hoedvilt gelegd worden, behoeven zij deze preparering niet, omdat zij zelve dan niet het vilt uitmaken, maar slechts het verguldsel zijn. Nadat de stof van meer of min fijne wol, of ander nog edeler haar, volgens de fijnheid der hoeden, welke men verlangt, is gesorteerd geworden, verdeelt men door eenen boog, met eene darmsnaar gespannen, en slagboog genoemd, de haren of wol op eene gladde tafel, slaat en trekt die uit elkander; verdeelt dezelve in kleine vlokken, welke als sneeuw zweven en nedervallen, opdat zich de stof geheel los, maar door elkander, bevinde. Op deze zamengebragte losse stof wordt dan zacht gedrukt, door de *drukhorde*, (uit fijne rijsjes of teenen bestaande) of door linnen, perkament of bordpapier, waardoor de haren reeds in elkander werken en zich verbinden. Zulk een enkel hoedblad, hetwelk in gedaante veel overeenkomst heeft met het blad van eenen perenboom, ziet er dan week en sponsachtig uit, en over dit eerste wordt een tweede, en vervolgens een derde en vierde blad gelegd, hetwelk voor gemeene hoeden het getal van bladen is; doch die bij fijne hoeden tot zes opklimmen. De te dunne plaatsen *boet* men uit, met hetgeen men van het blad afgenomen heeft, om hetzelve de gedaante te geven; en nu worden deze onderscheidene stukken opgenomen, vochtig gemaakt, op de *boetplaat* boven eenen oven gevilt of geboet, alsdan boven den boetvorm tot eene kegelvormige muts gewerkt, en door persen, en andere afwisselende en zich kruisende bewegingen, reeds zeer vast in elkander gevilt, doch de fijnste hoeden worden op de boetplaat koud bewerkt. Tot hiertoe is deze arbeid, die het *aanvilten* genoemd wordt, geheel werktuigelijk; maar het vilt heeft nu nog een los zamenweefsel; de vlokken, waaruit het bestaat, zijn slechts zwak verbonden, en zouden uit elkander gaan, indien men aan dezelve door het vollen, hetwelk het vilt voltooit, niet eene meerdere digtheid geven wilde. Men tracht daardoor de haarpunten in elkander te vlechten en bestendig te verbinden; doch het persen, of één enkele werktuigelijke arbeid, is hiervoor niet toereikende, zoodat men zich hiertoe van een waterbad bedient, welks hitte bijna kokend is. Men neemt tot 100 deelen van dit water, 12 tot 15 deelen wijnmoer; onderhoudt gedurende dezen arbeid denzelfden graad van hitte, en giet er alle 3 of 4 uren eene nieuwe hoeveelheid van 13 tot 15 deelen wijnmoer bij. In dit alzoo toebereide bad, de *Volketel* genoemd, wordt het vilt gedoopt, dadelijk er weder uitgenomen, uitgedrukt, te zamen gelegd, gerold, en na verscheidene rigtingen, deels met de hand, wegens de hitte met leder voorzien, deels met den *rolstok*, en verscheidene andere daartoe behoorende werktuigen geperst, van tijd tot tijd weder ingedompeld, en dit zoo lang herhaald, tot dat de stof goed en gekrompen is, en de behoorlijke digtheid verkregen heeft. Reeds de Ouden wisten, dat zuurstof de wol doet vollen. Wanneer men nu, na eenige uren arbeids, het sap onderzoekt, zoo vindt men, dat het wijnzuur veranderd is, en dit bemerken ook de arbeiders, die niet goed kunnen voortwerken, zonder er telkens nieuwe moer bij te doen. Dit heeft aanleiding gegeven, om in plaats van wijnmoer zwavelzuur te bezigen, waarvan 12 drachma's op 100 pond water genoegzaam zijn. Behalve dat door vele proeven en de ondervinding bevestigd is, dat het gebruik van dit zuur beter is, dan dat van moer, wint men daarbij niet alleen uit, maar de arbeid wordt ook, door de minder overmatige aanhoudende hitte, ligter, alzoo eene warmte van 25°, op zijn hoogst van 30°, Reaum. genoegzaam is; terwijl de moerloog eene hitte van 60 tot 70° van dezelfde schaal vordert. Bovendien valt het op deze wijze verkregen vilt beter en fijner uit, dan dat, hetwelk in een moerbad gevold is. Wanneer nu het vilt door deze bewerking de noodige vastheid verkregen heeft, wordt het op den hoedenvorm gebragt, om aan hetzelve de spitse gedaante te benemen, en die van den hoedenvorm te geven: men werkt hiertoe gelijkelijk, na eenen stevigen band om de kap, in den vorm begrepen, gelegd te hebben, den rand uit, onder een gedurig indoopen in den volketel, zoo dat de hoed nu *uitgestooten*, met den rand voorzien, of *uitgestampt, gevormd* en daarna gedroogd wordt. Droog zijnde, wordt dezelve met puimsteen en ook met robbenvel afgewreven, om de grove haren, welke na het vollen uit het vilt steken, weg te nemen, en alzoo de oppervlakte te zuiveren. Robbenvel of haarhuid dient voornamelijk om het haar weder op het vilt te brengen; doch vele Hoedenmakers gebruiken bijna geen van beiden meer, maar daarvoor kleine, fijne, krasjes, die men doorgaans uit de lakenfabrijken bekomt. Tot het zwartverwen der hoeden gebruikt men Braziliën- of Campêchehout, galnoten, gom en ook wel eenig zwartsel, en Spaansch groen: ook kan men de galnoten weglaten, en daarvoor eikenbast gebruiken. Men doet dan den hoed op eenen vorm, welke hooger is dan de eigenlijke hoedevorm, en zet denzelven alzoo op den kop in den verfketel, welke, vol gezet zijnde, met houten horden gedekt, en twee uren aan de kook gehouden wordt. Hierna opent men den ketel; verkoelt, door bijvoeging van koud water, het verfsap; neemt er de hoeden uit; zet die eerst op den rand des ketels, om af te druipen, en dan op hoeden, om af te koelen. Intusschen versterkt men weder de verf door eenig vitriool en Spaansch groen, vult den ketel op nieuw met hoeden, en kookt dezelve op gelijke wijze twee uren, waarmede men afwisselend voortgaat, tot dat de hoeden volkomen geverfd zijn. Thans gaat men over tot het gereed maken, hetgeen voornamelijk bestaat in aan de hoeden de noodige stevigheid te geven, en daarna dezelve verder op te werken. Men bestrijkt het binnenste gedeelte van den hoed, als ook deszelfs randen, met eene kleverige zelfstandigheid. Gewoonlijk wordt daartoe een pond gewone gom twee uren met water gekookt, waarbij men dan een pond goede lijm voegt, alsmede een half pond ruudergal of edik, en dit mengsel door eene haarzeef, ter zuivering laat loopen. Dit stevigen van den hoed brengt tot deszelfs duurzaamheid en schoonheid veel bij; want eene ruwe bewerking maakt de stof breekbaar, en, na eenige maanden gebruiks, ontstaat op de oppervlakte eene soort van grijzen uitslag, welke het vilt bederft. Om dit voor te komen, poogden eenige Franschen de gom, waaraan zij de broosheid toeschreven, door inlandsche planten van ligtere bereiding te vervangen; en men vindt ook, inderdaad, in eene menigte planten een' slijmerigen aard, welke zich door koken ligt laat uittrekken, waaruit men, door afkoking of verkoking, eene kunstmatige gom bereiden kan, welke even zoo zacht en kleverig is, als de uitlandsche. Het verdient aanprijzing, tot de gereedmaking, om sterke lijm, in een afkooksel van lijnzaad, dat tot slijm gekookt is, te laten smelten, en van deze bereiding bedient men zich in eenige Fransche fabrijken, met huisselijk voordeel voor de fabrijk, en met nut voor de deugdzaamheid der af te leveren waren (*).

HOEDEN EN MUTSEN, benaming van twee hofpartijen, die in den aanvang der achttiende eeuw in Zweden ontstonden, met de Graven Gyllenborg en Horn aan het hoofd. Deze partijen, afhankelijk van Franschen en Russischen invloed, bestreden elkander voortdurend; in 1762 werden de Hoeden wel door de Mutsen overwonnen; doch in 1769 bewerkte de Rijkssenaat, op den Rijksdag te Norköping, weder de overwinning der Hoeden op de Mutsen. Koning Gustaaf III maakte aan deze woelingen een einde, door het gevangen nemen van den Rijkssenaat, den 19 Augustus 1772, en het invoeren van eenige veranderingen in de staatsregeling des Rijks, waardoor hij allengs meer gezag bekwam.

HOEDI. De naam, dien men aan twee sterren van de vierde grootte geeft, op den schouder van den Voerman.

HOEFBLAD. (*Tussilago Farfara*). Eene inlandsche plant, die langs sloten en op vochtige plaatsen groeit. Sedert de oudste tijden is het Hoefblad reeds als een borstmiddel bekend geweest. Thans bedient men zich meest van het afkooksel der bladen, die eenen slijmigen bitteren smaak hebben, in slepende slijmige aandoeningen der longen, klierachtige ongesteldheden derzelve, enz.

HOEFNAGEL (Joris). Karel van Mander zegt van hem: hij was schilder en dichter van Antwerpen, alwaar hij, in 1545, geboren werd. Hij bezocht Frankrijk, Spanje, Italië, vooral Venetië: dit laatste wegens handelsbetrekkingen. In Antwerpen genoot hij de vriendschap van den beroemden Abraham Ortelius, met wien hij in Rome in het gezelschap van den Kardinaal Farnese kwam, die vergeefsche pogingen aanwendde, om hem aan zijne dienst te verbinden. Reeds vroeger had hij, op zijne reis naar Italië, zich bij den Hertog van Beijeren verbonden, alwaar hij ook de gunst genoot van Ferdinand, Hertog van Insbroek, en van den Keizer Rudolf, welke beide hem werk bezorgden. Naderhand begaf hij zich in de dienst des Keizers, en daarom met der woon naar Weenen, alwaar hij zich niet alleen met de Schilder- maar ook met de Latijnsche dichtkunst onledig hield. Vooral was hij de Latijnsche taal zoo magtig, dat hij een Latijnsch werk, voor de vuist, en vlug weg, in het Nederduitsch voorlas. Hij overleed in 1600, oud 55 jaren.

HOEGAARDE of HOEGARDE, Belgisch vlek, provincie Zuid-Braband, arrondissement Leuven, aan de groote Gette, met 2,330 inwoners, 35 bierbrouwerijen en 12 brandewijnstokerijen.

HOEK, (vlakte) is de onbepaalde vlakteruimte, gelegen tusschen twee lijnen, welke elkander ontmoeten. Valt eene lijn zoodanig op eene andere, dat zij aan beide zijden met dezelve gelijke hoeken maakt, dan wordt ieder der hoeken een *regte hoek* genaamd. Alle regte hoeken zijn even groot, om welke reden zij als de natuurlijke maat van hoeken beschouwd kunnen worden. Men verdeelt dezelve in negentig gelijke deelen, welke den naam van graden dragen, en drukt de grootte van eenen hoek uit, door het aantal graden, dat dezelve bevat. Wanneer men de grootte van eenen hoek naauwkeuriger dan in negentigste deelen van den regten hoek moet uitdrukken, bedient men zich verder van *minuten*, van welke zestig op eenen graad bevat zijn, van *seconden* die zestigste deelen van minuten zijn, en zoo er nog grootere naauwkeurigheid wordt vereischt, bedient men zich van duimen, en deelen eener seconde. Men kan bewijzen dat de hoeken evenredig zijn met cirkelbogen, welke met dezelfde stralen beschreven zijn, hun middelpunt in het toppunt der hoeken hebben, en door de beenen van die hoeken worden bepaald. Verdeelt men dan den omtrek van eenen cirkel in 360 gelijke deelen, dan zal ieder dier deelen instemmen met eenen hoek, die de waarde van eenen graad heeft. De deelen van den omtrek noemt men mede graden,

(*) Men zie *Algem. Konst- en Letterbode*, 1817, N. 28.

zoo dat een hoek altoos zoo veel graden bevat als de cirkelboog, die tot denzelven behoort, en hoeken door middel van cirkelbogen gemeten kunnen worden.

HOEKSCHE WAARD. Landstreek in Zuid-Holland, tusschen de oude Maas en het Hollandsche Diep, de groote Kil, die langs Dordrecht loopt, en het Spui, dat langs Voorn en Putten loopt, gelegen, en door de geweldige overstrooming in 1421, die aan zoo vele plaatsen derzelver bestaan, en aan zoo vele menschen het leven kostte, bekend. Men vindt er in het Land van Strijen: Oud- en Nieuw-Beijerland, Moerkerkerland en de heerl. Goedschalkoord.

HOEKSCHEN EN KABELJAAUWSCHEN. Twee partijen in ons vaderland, welke omtrent het jaar 1350 ontstonden, wanneer MARGARETHA, gravin van Holland en gemalin van Keizer LODEWIJK V, met haren zoon WILLEM V, over de regering des lands oneens werd. De *Kabeljaauwschen* hielden het met den zoon, en namen dien naam aan, om aan te duiden, dat zij hunne tegenpartij zoo gemakkelijk meenden te kunnen overmeesteren, als de kabeljaauw de kleine visschen, en droegen grijze mutsen of hoeden, terwijl de *Hoekschen* het met de moeder hielden, en dien naam verkozen, omdat genoemde visschen met hoeken gevangen worden. Zij onderscheidden zich van de vorige, door het dragen van roode mutsen of hoeden. Deze woelingen duurden tot het jaar 1492, en bragten de rampzaligste gevolgen voort, waarvan wij, bij WAGENAAR in de *Vaderl. Historie*, en in het werk van BILDERDIJK naauwkeurige en omstandige berigten vinden opgeteekend.

HOEKSTRA (ALBERT TEN BROECKE). Deze Nederlandsche geleerde was lid van de tweede klasse des koninkl. Nederlandschen Instituuts, van de maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden, enz. hij had door zijne grondige kennis der Nederlandsche en daarmede verwante talen op deze onderscheidingen een volkomen regt. Bij de daarstelling der Hoogescholen, in de zuidelijke provinciën, in 1817, werd hij tot Hoogleeraar in de Nederduitsche taal, te Leuven aangesteld, en nam hij dien post eenige jaren waar; hij gevoelde zich later minder voor denzelven berekend, en zette zich, na zijn bekomen ontslag, te Amsterdam neder, alwaar hij, in Aug. van het jaar 1828, in den ouderdom van 63 jaren overleed. Jammer is het, dat zijne voorgenomene uitgave van GIJSBERT JAPIX, met aanteekeningen, geenen voortgang gehad heeft, waarvan in den *Algemeenen Konst- en Letterbode*, eene proeve in der tijd opgenomen is, waaruit ten allen tijde 's mans diepe taalkennis zal blijken (*).

HOENDERS zijn onmisbaar op eene goede boerderij, zal er niets verloren gaan: CHAPTAL kreeg van LAVOISIER het berigt, dat er jaarlijks in Parijs 78,000,000 eijeren gebruikt worden; hij rekent dat ieder mensch jaarlijks aldaar 108 eijeren eet. CHAPTAL rekent iedere hen op 40 eijeren in het jaar; nemen wij nu voor ieder mensch 50 eijeren, dan krijgen wij b. v. voor 6,250,000 menschen, (iedere hen op 50 cents gerekend) ƒ3,125,000. Om eijeren goed te bewaren, voor scheepsgebruik, enz. diene het volgende: elk ei moet eene minuut in kokend water gehouden worden in eenen teenen mand, daarna neemt men ze er uit en bewaart ze in het drooge en donkere in eene gematigde temperatuur, dan kunnen de poriën niet meer in- of uitwâsemen, want dan is de bovenste oppervlakte gestremd. Men bestrijkt ze met kalkwater of met olie om de poriën te sluiten. In Egypte broedt men de eijeren in ovens uit. Deze gebouwen zijn 60 schreden lang; in het midden is eene gaanderij. De damp is alleen genoegzaam om ze uit te broeden. Zonder thermometer weet men daar de warmte; 6 à 8000 kuikens komen, in de derde week, te gelijk uit. De eene hen heeft langer tijd werk om het ei uit te broeden, dan de andere. Dit komt van den ouderdom der hen, die minder warmte bezit dan de jongere.

HOEPELROKKEN. Men behoeft zich niet te verwonderen, dat deze voor de vrouwenkleederen zijn uitgevonden, om een ligchamelijk gebrek te verhelpen, of om de plaats van opvulsel van haar te vervullen; maar het baart met regt verwondering, dat men door de Hoepelrokken eene tegennatuurlijke uitbreiding tot eene mode gemaakt heeft, welke sommigen met buitengemeen groote buitenwerken van kleine vestingen vergeleken hebben; hoewel anderen beweren, dat dezelve, na de verovering eener vesting, om de gevolgen daarvan te verbergen, zouden uitgevonden zijn. Waarschijnlijker is het, dat men door de Hoepelrokken de kostbare en schoone onderkleederen wilde laten zien. Dit oogmerk heeft reeds, in het jaar 1695, de Wurtembergsche Hofprediker, LUCAS OSIANDER, in zijne *Leerrede over de hovaardige kleeding der vrouwen* (†), opgegeven met nadrukkelijke woorden, welke thans zeldzamer, dan de Hoepelrokken zelve, zijn. »Verder," zegt hij, »hebben wij nog eene hovaardij, ons uit »vreemde (§) landen aangebragt, namelijk de Hoepelrokken onder »de vrouwenkleederen. Dezelve hebben deze nuttigheid en fraai»heid, wanneer een vrouwspersoon digt bij eene tafel staat, of ne»der wil gaan zitten, dan staan de bovenkleederen wegens den Hoe»pelrok eenen voet van haar lijf, zoo dat men de kleederen, die ge»ringer en van minder waarde zijn, zien kan. Wanneer anders een »vrolijke kwant naar eene eerbare Vrouw of een Meisje ging, en ligtte »haar de kleederen zoo hoog op, zoo zoude men hem eene duchtige »muilpeer geven, dat hem de neus en mond aan bloed *sprong*, en »men zoude hem geen onregt doen. Maar nu wij zelve de *kleederen* »zoo maken, dat zij zich van voren openen, moet dit *een mooi en* »*voortreffelijk* sieraad zijn, hetwelk toch eene wanvoegelijke en *lee*»*lijke* hovaardij is." Maar laat dit zijn, zoo het wil; wij willen hier slechts aantoonen, dat dergelijke smakelooze vergrootingen en mismaaktheden van het ligchaam, reeds bij de vrouwen in Rome de mode was. Reeds zeide OVIDIUS (*Remed. Amor.*): »*Pars minima est ipsa puella sui.*" — Zoo zullen ook wel de woorden van den onverstaanbaren TERTULLIANUS moeten begrepen worden: »*Totum caput mulier est* (*)" — Als een *Deensch Consul* in Marokko zijne vrouw in Europesche staatsiekleederen aan de nieuwsgierige Hofdames voorstelde, betastten zij haar, en zeiden, vol verwondering: »Maar »zijt gij dit alles zelve?" Maar ook de mannen hebben voorheen, van tijd tot tijd, dergelijke modes gehad. Toen men onder JUSTINIANUS zeer gezet was op de kleederen der Hunnen, toen droegen, zegt PROCOPIUS (†), de mannen wijde kleederen en wijde mouwen, opdat men mogt gelooven, dat zij dezelve wegens hunne sterke ligchamen hebben moesten; maar, voegt hij er bij, men erkende dikwijls des te eerder, hoe teeder en zwakkelijk deze Saletpoppen waren. Hiertoe behooren ook de *gros ventres postiches* en de *gros culs postiches* (§), welke mannen en vrouwen in Frankrijk, ten tijde van FRANÇOIS II, droegen. Men sla na *Essais historiques sur Paris, par* SAINTFOIX, IV. p. 22, of de overzetting, bl. 28.

HOEREN. Bij de Perzianen, over het algemeen een verwijfd en wellustig volk, heeft men in de steden bijzondere wijken voor de hoeren, welke onder een bijzonder bestier staan; hare bijnamen wijzen den prijs van haar genot aan; de eene noemt men de *twaalf tomans*, de andere *de twintig tomans*, doch daar de *toman* omtrent 23 gulden Nederlandsch bedraagt, kan men ligt begrijpen dat ondanks die namen de *toman* somtijds in zoo vele halve stuivers verandert; men heeft van deze namen lijsten, welke men als specietafels kan beschouwen. De Perzen stellen er geene schande in om openlijk met deze vrouwen te verkeeren, doch, daar bij ons lieden, welke hooge staatsambten bekleeden, zich niet schamen om met hunne gemaintineerde maitressen openlijk langs de straten te wandelen, en er op openbare plaatsen mede te verschijnen, is het gedrag der Perzen ten dezen opzigte zoo vreemd niet.

HOEST is eene stuipachtige, geweldige zamentrekking der deelen, die tot de uitademing dienen, waardoor een geluid wordt voortgebragt, dat verschillend is, naarmate de stemspleet meer of minder tevens wordt toegetrokken, of op eene andere wijze vernaauwd is. Het is dikwijls eene heilzame poging der natuur, om schadelijke zaken, die zich in de luchtwegen bevinden, uit te werpen.

HOET (C. TEN) werd te Nijmegen, in het jaar 1796, geboren, en overleed aldaar den 7 Mei des jaars 1832; hij was een ijverig beminnaar en gelukkig beoefenaar der fraaije letteren, en als dichter komt hem vooral eene eervolle plaats toe. Met een helder verstand en juist oordeel begaafd, bezat hij daarbij een fijn gevoel en eene levendige verbeelding. Wat hij was, had hij aan zich zelven, aan eigene vorming en studie te danken, waarvoor hij geene moeite ontzag, en waaraan hij gaarne zijne vrije uren toewijdde. Zijne uitgegevene gedichten: *Toonen van verrukking en weemoed uit de dagen der jeugd*, GUSTAAF en AMANDA, en een paar losse stukjes, (om van zijne vertalingen niet te spreken) kunnen ten bewijze strekken, hoezeer zijne poëzij de uitdrukking van zijne innigste gedachten was; zij kenmerkt zich door zacht en warm gevoel en echt godsdienstigen zin. Zijn *Geldersch Lustoord* is eene schoone proeve van plaatsbeschrijving, en is schier in handen van iederen vreemdeling, die deze bekoorlijke streken bezoekt, en, als onder zijn geleide, de heerlijkste natuurtooneelen leert opmerken en genieten. Ook in zijn vak, (hij was Notaris te Ubbergen) leverde hij eene proeve aan het publiek, door zijne *Gronden der Regtsgeleerdheid, met betrekking tot de vrijwillige acten en contracten onder de thans heerschende wetgeving.* Hij had naauwelijks den ouderdom van 36 jaren bereikt, en † dus in den bloei zijns levens, toen men de rijpste vruchten van zijnen geest mogt verwachten. Na zijnen dood kwamen zijne gedichten: *Citherklanken* nog in het licht. Zijne verdiensten kennen hem eenen hoogen rang toe in de rij onzer letterkundigen. Men zie eene zeer goede beoordeeling van 's mans GUSTAAF en AMANDA in den Recensent voor 1832, bl. 277 en 278.

HOF. Beijersch landgerigt, op Mainkreits, in de $5\frac{7}{8}$ V M. 22,400

(*) Men zie dat Weekblad van 1813, D. II, Bladz. 138, 154, 280 en 292.

(†) *Predigt von hoffärtiger Kleidung der Weibspersonen.* Wij hebben deze Leerrede zelve niet gelezen, maar deze plaats daaruit aangehaald gevonden in J. P. SCHMIDT, *Fasten-Abends Sammlungen, Rostock* (1743), 4to, f. 12.

(§) De Hoepelrokken droeg men het eerst in Spanje. De Duitschers volgden spoedig deze gewoonte na; toen kwamen zij in Engeland in de mode, vervolgens in Frankrijk, en eindelijk, langzamerhand, in alle landen van Europa.

(*) *De velandis virgin.*, cap. 17, p. 734.

(†) *Anecdota, Lugduni* 1623, folio, p. 32, cap. 7; en in de *Hoogduitsche* overzetting van REINHARD, 1753, 8vo., f. 67.

(§) *Dikke valsche aangezette buiken of billen.* De Schrijver had er ook wel *kuiten* kunnen bijvoegen.

inwoners bevattende, wel berg- en boschachtig, doch in het uitgestrekte dal zeer goed bebouwd, met veel veeteelt. = of **STADTAMHOF**, hoofdplaats van voorn. Beijersch landgerigt, aan de Saale, met 4 poorten, 2 voorsteden, 4 Luth. kerken, een rijkshospitaal, 1 gymnasium en eene schoone bibliotheek, een athenaeum, een gasthuis, wees- en armenhuizen, 5,600 inwoners, fabrijken van garen, floret, sluijers, verfwaren, wol, katoen, leder, papier, enz. en eenen vrij aanzienlijken handel. In den omtrek wordt marmer gegraven. = of **DWOREC**, stadje in de Moravische kreits Olmutz, met fabrijken en 1600 inwoners. Dit stadje werd omstreeks middernacht van den 11 September 1834 door eenen fellen brand zwaar geteisterd, die zoo zeer toenam, dat alle redmiddelen vruchteloos waren, en het binnengedeelte der stad, bestaande uit 186 huizen, binnen één uur tijds, eene prooi der vlammen werd, zelfs de kerk is geheel afgebrand, en elf personen verloren bij dat ongeval het leven. = of **SCHLOSZHOF**, Oostenrijksch marktvlek onder den Mannhartsberg, aan de March, met 1000 inwoners.

HOFFER (ADRIAAN), uit een aanzienlijk Zeeuwsch geslacht afkomstig, werd, den 24 Mei 1589, te Zierikzee geboren, van welke stad zijn vader ROCHUS HOFFER acht malen Burgemeester is geweest, en welke waardigheid hij vervolgens ook bekleedde, gelijk mede het ambt van Rentmeester-generaal der grafelijke domeinen van Zeeland. Hij was een zeer geleerd en godvruchtig man, een bekwaam Latijnsch en Nederduitsch dichter, en de gedienstige vriend van BOXHORN en andere geletterden van zijn' tijd. Zijn dichttrant is in den smaak van CATS, doch steviger. Even als deze wist hij van alle voorkomende zaken partij te trekken, en nutte leeringen daaruit af te leiden; zijne, in 1635 te Amsterdam uitgegevene *Nederduitsche Poëmata* bevatten meestal zulke gansch niet onbehagelijke emblematische voorstellingen, bij voorbeeld:

INGENIO STAT SINE MORTE DECUS.
Eene die de wijsheyt geeft
Altijd boeyt, end altijd leeft.
Onder alle boomen is
Steeds de palmboom even fris,
Of het somer is, of koud
Altijd groen soo is sijn hout.(wind
Sneeuw, end hachel, mist, noch
Nimmermeer sijn eer verslind
Alhoewel de locht is gram,
Groen soo blijft nochtans sijn (stam;
Die geleerd is, end begaaft,
Die sijn borst met wijsheyd laaft,
Dien soo bloeyt sijn lof end eer
Nu end altijd even seer;
Haat, of hoon, of langhe tijd
Noyt sijn naam of eer verslijt.
Een geleerd verstandigh man
Na de dood noch leven kan.

HOFFER † den 11 Mei 1644. Zijne afbeelding is door J. SARRAGON in het koper gebragt.

HOFFHAM (OTTO CHRISTIAAN FREDRIK). Deze geestige Duitscher heeft zich in het vak van onze vaderlandsche dicht- en letterkunde ongemeen verdienstelijk gemaakt, en door zijn luimig vernuft zich zeer voordeelig onderscheiden van meenig' zoetvloeijend voortrijmenden Nederlander onder zijne tijdgenooten, die minder in het echte wezen der Nederduitsche dichtkunst doordrong, dan deze schrandere en vernuftige vreemdeling. Hij werd geboren den 2 Junij 1744 te Custrin, en was zoon van CHRISTIAAN HOFFHAM, Hervormd Hofpredikant aldaar, en DOROTHEA CAROLINA JABLONSKI, dochter van den beroemden Berlijnschen Hofprediker DANIEL ERNST JABLONSKI. De eerste gronden der Latijnsche taal in zijne geboortestad geleerd hebbende, reisde hij, in 1754, met zijne beide ouders naar Amsterdam, alwaar zijn vader den tienjarigen knaap achterliet, en aan de zorg van zijn' broeder, den koopman HENDRIK HOFFHAM toevertrouwde, die hem in de Fransche taal en de wetenschappen liet onderwijzen, en vervolgens eerst als klerk bij een' Notaris en toen op een koopmanskantoor plaatste. In 1769 deed hij voor zijnen meester eene reis door Duitschland, en bezocht zijne moeder, die als weduwe te Alt-Landsberg bij Berlijn woonde, alwaar zijn vader, nadat de stad Custrin, in 1758, door het vreesselijk bombardement der Russen in een' puinhoop was verkeerd, van schrik en ziekte overleden was. Nog in hetzelfde jaar keerde hij naar Amsterdam terug. In 1773 reisde hij andermaal naar zijne moeder, die hem bewoog bij haar te blijven. Van October 1774 tot October 1775, onthield hij zich te Berlijn, en begaf zich toen naar Löhme, om zich in de landhuishoudkunde te oefenen, en bleef aldaar tot in 1778, wanneer hij Amsterdam nog eens bezocht, en afscheid van zijne Hollandsche vrienden nam, keerende hij nog in hetzelfde jaar naar Löhme terug. In het volgende jaar kocht hij het landgoed Karolinenhof, bij Landsberg, aan de Warthe, en betrok hetzelve met zijne moeder. In 1780 huwde hij met JOHANNA ELIZABETH SCHRAMM te Prenslow, oudste dochter van den toen reeds overleden Lutherschen Predikant JAKOB SCHRAMM. Het volgende jaar ontdeed hij zich weder van Karolinenhof, en kocht daarentegen het Kransengoed te Alt-Huttendorp, in de Ukkermarkt, hetwelk hij met zijne echtgenoote en moeder betrok. Hier leefde hij in rust en genoegen, tot hij in 1786 zijne moeder verloor. Toen verkocht hij ook Kransengoed, en begaf zich met zijne echtgenoote met der woon naar Prenslow. Hier bragt hij zijne overige dagen in onvermoeide arbeidzaamheid door, bij de stiefouders zijner echtgenoote, tot hij door hun onvermoed gedrag eensklaps ongelukkig werd, en, ten gevolge van den schrik, na eene ziekte van weinige dagen, den 11 Februarij †. Het is inderdaad een zeldzaam verschijnsel, gelijk HOFFHAM's boezemvriend UIJLENBROEK te regt aanmerkt, »dat een Duitscher, die slechts in zijne jongelingsjaren »eenigen tijd in Nederland heeft verkeerd, in den verderen loop van »zijn leven, diep in Duitschland, de Nederduitsche taal- en dicht»kunde, beiden, niet oppervlakkig, als vele hedendaagschen, maar »grondig beöefent, met eene scherpzinnigheid, waarvan, wat men »ook zegge, misschien niet ligt een wedergade zal te vinden wezen." HOFFHAM was, volgens het getuigenis der Duitschers en Nederlanders, die hem gekend hebben, een uitmuntend braaf, beminnelijk en goed mensch, wiens deugdzaam en edel karakter aan GELLERT, en wiens letterkundige bekwaamheden aan RABENER herinnerden, die hij beiden zoo gelukkig op zijde streefde. Hij begon zijnen letterkundigen loopbaan, met in zijne jeugd eenige vrolijke vertoogen te leveren, tot het weekblad *De Denker*, dat toen met veel graagte gelezen werd; ook zijn de meeste vertoogen van den *Kosmopoliet of Waereldburger*, een weekblad in den smaak van STEELE's *Spectator*, te Amsterdam, in 1776—1777 uitgegeven, van zijne hand, toen hij te Löhme, bij Berlijn woonde. In 1781 verschenen van hem eenige Hekelschriften en andere gedichten in het licht, die hem den naam van Nederduitschen BOILEAU waardig maakten. In 1783 volgde een geestig blijspel: *Al stond er de galg op! of de verijdelde Tooneelkomparitie*, eene scherpe satyre op de zucht voor tooneelliefhebberijen in dien tijd. Wat hij wilde met zijn zoogenaamd *voorspel*, in 1784 uitgegeven, geschikt voor de vertooning van *Medea*, en getiteld: *De Broek*, is ons niet duidelijk. In hetzelfde jaar verscheen zijne regt luimige en geestige *Proeven van Slaapdichten*, behelzende tweeëndertig onderscheidene stukjes, over één en hetzelfde onderwerp, namelijk den Slaap, die, wel verre van vermoeijend en slaapwekkend te zijn, integendeel den leeslust opwekken en gaande houden. Al deze stukjes zijn rijmloos, en in de voetmaten der oude Grieksche en Latijnsche dichters opgesteld niet alleen, maar zelfs hun geest en stijl is niet ongelukkig daarin nagevolgd. Zijne in 1788 uitgegevene *Proeve eener Theorie der Nederduitsche Poëzij* is misschien het geestigste oorspronkelijke hekelschrift, dat immer in onze taal verschenen is; de daarin voorkomende vernuftige zetten en luimige slagen toonen zoo wel blijken van 's mans zuiveren smaak en gezond oordeel, als vindingrijk genie. Zoo immer, dan wordt in dit werk den werktuigelijken verzenmakers, al schertsende, de waarheid gezegd. Eene menigte aardige en geestige stukjes zijn verspreid in de *Kleine Dichterlijke Handschriften*. Eenige snedige puntdichten kenmerken hem ook als een voortreffelijk epigrammatist, gelijk zijne *Losse Gedichten in proza*, te vinden achter zijne nagelatene geschriften, door zijnen vriend UIJLENBROEK in 1801 uitgegeven, onder den titel van *Boerenschouwburg, de Kluchtige Opera, Gedichten*, enz., heldere genievonken zijn, die zijn vernuftig brein, bij alle voorkomende gelegenheden, ontsprongen.

HOFFMANN (CASPAR) leefde in de XVI eeuw, was Hoogleeraar der geneeskunst, te Frankfort aan den Oder, en keurvorstelijk lijfarts. Hij maakte zich verdienstelijk door onderscheidene geneeskundige waarnemingen, en zijne voor dien tijd buitengewoon verlichte denkwijze. Hij schreef een werkje, waarin hij de dwaasheid der leeringen van zekeren THURNEIJSSEN, een' navolger van PARACELSUS, aantoonde; zoodat deze zeer in aanzien daalde. Men moet hem niet verwarren met een' jongeren, CASPAR HOFFMANN, in 1577, te Gotha geboren, † 1648 als Hoogleeraar te Altorf. Deze, hoewel een der geleerdste mannen van zijnen tijd, bleef door ongelukkige vooroordeelen, hardnekkig de waarheid van HARVEY's groote ontdekking van den bloedsomloop ontkennen, niettegenstaande deze zelfs in persoon hem de overtuigendste bewijzen daarvan onder het oog bragt. Intusschen legde hij zich met veel vrucht op de studie der Grieksche wijsgeeren en geneeskundige schrijvers toe, en verdedigde de stellingen van ARISTOTELES, tegen GALENUS en THEOPHRASTUS. Hij schreef: *Commentarium in* GALENUM *de usu partium*, enz. = (FREDERIK), geboren te Halle, in 1660, werd de eerste Hoogleeraar der nieuwelings opgerigte Hoogeschool zijner vaderstad, en † in 1742. Hij was het, die met BOERHAAVE en STAHL het groote driemanschap vormde, dat door kunde en geest destijds boven allen blonk, en welks drie onderscheidene leerstoelen, als de bronnen moeten worden aangemerkt, waaruit bijna alle geneeskundige scholen van lateren tijd zijn voortgekomen. HOFFMANN verwierf zich als praktisch geneesheer den grootsten roem naast BOERHAAVE; en was als theorist een gematigd verdediger van de mechanische verklaringen der dierlijke ligchamen, daar hij, behalve de algemeene eigenschappen der doode ligchamen, nog eenige bijzondere hoedanigheden der levende stof (het *solidum vivum*) als oorzaken dier verrigtingen aannam; waarom zijn stelsel gewoonlijk het *mechanisch-dynamische* genoemd wordt. Hij toonde den grooten invloed der zenuwaandoeningen in het voortbrengen van vele ongemakken, duidelijker dan zijne voorgangers aan; en onderzocht het eerst naauwkeurig de eigenschappen van vele bronwateren, wier gebruik hij, naar omstandigheden, aanprees. Vooral legde hij zich op de *diaetetica* toe, die, geheel verwaarloosd, door hem hersteld werd. Ook als scheikundige heeft FR. HOFFMANN zeer groote verdiensten. Hij leefde in gedurigen

tweespalt met zijnen ambtgenoot STAHL. Van hem hebben de HOFFMANN's droppeltjes (een mengsel van Zwavelether en Alcohol) en eenige andere geneesmiddelen hunnen naam. Zijne werken zijn, te Genève, in 1740-1753, in 9 deelen in folio, uitgegeven, welke groote massa gedeeltelijk een gevolg is van den langwijligen schrijftrant des stellers.

HOFNAR is een persoon, die eertijds aan de meeste hoven onontbeerlijk was, en wiens werk bestond om den Vorst en zijn huis door kluchtige invallen en vrolijke kwinkslagen te vermaken. Zij waren inzonderheid zeer gezien, toen de *Troubadours*, *Minnezangers*, *Minstrels* en andere Dichters der middeleeuwen, ophielden door hunne gezangen te vervrolijken, en droegen niet alleen eene zonderlinge, belagchelijke kleeding, maar verwierven dikwijls, ter belooning van hun altijd opgescherpt vernuft, de aanzienlijke bedieningen van den staat of het hof, welke zij gewoonlijk niet wisten waar te nemen. Deze soort van menschen, die alleen *dan* eenig nut deden, wanneer zij den Vorst al boertende de waarheid onder het oog bragten, bestond nog in de vorige eeuw, gelijk KUNZ VAN DER ROZEN, GUNDLING, KIAU, VAN DAM en anderen, als zoodanig genoeg bekend zijn. FREDERIK DE GROOTE bewerkte, ten minste wat den naam betreft, door zijn roemrijk voorbeeld, de geheele vernietiging van dezen post, en FLÖGEL heeft, in zijne uitmuntende *Geschiedenis der Hofnarren*, derzelver lotgevallen uitvoerig beschreven.

HOFJE. Aldus noemt men die weldadige gestichten in Nederland, voornamelijk in de provincie Holland, waarin een aantal oude lieden van beiderlei geslacht, of geheel om niet, of tegen eene grootere of kleinere inlage, tot aan hunnen dood onderhouden worden. Deze gebouwen bestaan gewoonlijk uit een aantal naast elkander en eenvormig gebouwde huisjes, meestal met eenen tuin of een tuintje in het midden, waarin zich een pomp bevindt. De stad Leiden telt niet minder, dan 40 hofjes, het fraaiste is het *Meermans-hofje*; in Amsterdam is het *Deutz-hofje*, geheel voor lieden van den fatsoenlijken stand ingerigt, beroemd.

HOFWIJL. Aanzienlijk landgoed in het Zwitsersche kanton Bern, 2 mijlen van de hoofdplaats, bekend door de landbouwkundige proeven, en het ook in ons vaderland beroemde opvoedingsinstituut van den Heer EMMANUEL VAN FELLENBERG, thans eene der meest bezochte plaatsen van geheel Zwitserland. In Februarij 1834 had daar een opstand onder de kweekelingen plaats, ter zake van de plaats hebbende tuchtiging aan den lijve.

HOGARTH (WILLIAM). Een beroemd schilder en graveerder, werd, volgens zijn eigen berigt, in 1697 te Londen geboren. Hij leerde eerst het zilversmeden, doch bezocht naderhand de akademie van St. Martins-lane, en teekende zeer vlijtig naar de Natuur, doch scheen niet bestemd tot een bloot kopiïst van menschelijke gedaanten: zijn genie deed hem karakters en hartstogten schilderen, en op doek overbrengen. De nieuwheid zijner uitvindingen, zijn rijkdom aan denkbeelden, zijn geest en vernuft, dit alles verhief hem tot den rang der uitstekende kunstenaars. Hij was bijzonder sterk in het komisch-satyrieke, en bezat eenen, hem natuurlijk eigen, scherpen geest van waarneming voor het belagchelijke, hetwelk hij met eene gelijke waardigheid opmerkte en schilderde. Dikwerf ontwierp hij in gezelschap ongemerkt met potlood, de hoofdtrekken van een tooneel op den nagel van zijnen duim, en bragt die op deze wijze in zijn verzamelboek over. Caricaturen werden derhalve zijn hoofdvak, maar in een edeler' zin, dan waarin men dit woord gewoonlijk neemt. In het jaar 1720 begon HOGARTH voor eigene rekening in metaal, en naderhand voor boekverkoopers, te arbeiden, en sneed de 17 platen voor de uitgave in duodecimo van *Hudibras*, en die van andere werken; hierop legde hij zich op het portretschilderen toe, hetwelk hem, eenen tijd lang, veel werks bezorgde. In 1730 huwde hij met de eenige dochter van den koninklijken schilder J. THORNHILL, en betrok, kort daarna, een zomerverblijf te South Lambeth; nu begon zijn roem zich meer en meer uit te breiden, voornamelijk door de platen eener boeleerster (*The jew dejoyed, or a Harlots progress*,) welke hij in 1733 uitgaf, en waarop 1200 inteekenden; in eenen gelijken geest zijn *Het leven van eenen Lichtmis*, zijn *Huwelijk naar de mode*, enz. terwijl andere zijner werken, b. v. zijne *Jaarmarkt van Southmark*, meer grillig (*humoristisch*) zijn; doch waarin hij niet minder uitmunt. Hiermede echter niet te vrede, leverde hij, in het jaar 1736, twee historische schilderstukken: » *Het Bad van Bethesda* en den *Barmhartigen Samaritaan*," doch zijn genie verliet hem in de zoodanige, waarin zich aanminnigheid moest vertoonen. In 1743 gaf HOGARTH zijne beroemde *Analyse der Schoonheid* in het licht, welke door MYLIUS in het Duitsch overgezet, en, in 1754, te Berlijn is uitgegeven. De stukken van HOGARTH bezitten eene juistheid, die aller bewondering verdient; ondertusschen behoeven zijne stukken, uit hoofde van het komisch-satyrieke en zinspelende, hetwelk zelfs in het geringste bijwerk gevonden wordt, eenige ophelderingen, welke men inzonderheid in: HOGARTH *illustrated*, door JOHN IRELAND, 3 deelen in 8vo. Londen 1791, en in LICHTENBERG's *Ausführliche Erklärung der Hogarthischen Kupferstiche*, enz. 6 deelen, Göttingen 1796 kan vinden. Ook ontmoet men in de Fransche overzetting van de *Analyse der Schoonheid*, door JANSEN, Parijs 1805, 2 deelen, eene zeer belangrijke » *Notice Chronologique* » *historique et critique de tous les ouvrages de peinture et de* » *gravure de Mr.* HOGARTH." Hij † in 1764 te Chiswik, waar men een fraai gedenkteeken voor hem heeft opgerigt, waarop zijn vriend GARRIK het volgende bijschrift heeft doen plaatsen. — » Vaarwel! » groote schilder der menschheid! Gij bereiktet het edelste doel der » kunst: uwe geschilderde zedelessen streelen het verstand, en ver- » beteren het hart door het gezigt. Lezer! zoo gij genie *bezit*, vertoef » dan aan deze plaats; of klopt uw hart voor *Natuur*, zoo *heilig* dan » zijn graf eenen traan, doch zijt gij ongevoelig voor beide, ontwijk » dan dit oord, *want hier rust het eerwaardig stof van* HOGARTH."

HOGENDORP (GIJSBERT KAREL, Graaf VAN) werd geboren te Rotterdam, den 27 October 1762. Hij was gesproten uit een geslacht, hetwelk sedert langen tijd de aanzienlijkste ambten onder de regering der republiek van de Vereenigde Nederlanden bekleedde. In 1773 werd hij naar de kadettenschool te Berlijn gezonden, om aldaar zijne opvoeding te ontvangen. In 1778 vaandrig onder het regiment van Prins HENDRIK van Pruissen, onder wien hij in den Beijerschen successieoorlog, tegen Oostenrijk diende, vervolgens page van gemelden vorst, keerde hij, na den vrede, als officier bij zijn regiment terug. In 1782 bekwam hij eene officiersplaats in dienst zijner natie. Het volgende jaar vertrok hij als eenvoudig partikulier naar Amerika, in welk land, hij zes maanden vertoefde, en, voorzien van eenen aanbevelings-brief van den vermaarden FRANKLIN, destijds in Holland gevestigd, bij den grooten WASHINGTON, op diens landgoederen in Virginia gehuisvest werd. In 1784 keerde hij naar zijn vaderland en tot zijn regiment terug, begaf zich met verlof naar Leiden, alwaar hij de akademische lessen ging bijwonen, en weldra, (waarvan nog geen voorbeeld te voren gezien was) in zijn officiersuniform, tot den graad van doctor in de regten werd verheven. Bij het uitbarsten der toenmalige inlandsche onlusten, schaarde zich VAN HOGENDORP aan de zijde van het Huis *van Oranje*, aan hetwelk hij gewigtige diensten bewees, welke de Stadhouder, na deszelfs herstel, in 1787, op eene even luisterrijke wijze beantwoordde, bekomende de Graaf het eervolle ambt van pensionaris der stad Rotterdam, hetwelk hij, ten genoege van een' ieder, tot 1795, bekleedde, wanneer de aan *Oranje* tegengestelde partij zegevierde. Steeds getrouw aan dat Huis, bleef hij, zelfs na den vrede van Amiens, weigerachtig, eene lands bediening in zijn vaderland aan te nemen. Hij vormde toen het ontwerp, om, in de door de Republiek aan Engeland afgestane kolonie de Kaap de Goede Hoop, eene Hollandsche volkplanting te vestigen. Doch dit ontwerp, waaraan hij veel opgeofferd had, werd verijdeld. Hij bleef steeds heimelijk aan het herstel van het Huis van *Oranje* werkzaam; nam aan de daartoe strekkende beweging, in het voorjaar van 1813, geen deel, maar toen de geallieerde legers in den herfst van dat jaar den voet op den vaderlandschen grond zetteden, stelde zich VAN HOGENDORP aan het hoofd zijner landgenooten, en bood den Franschen autoriteiten openlijk het hoofd. Nadat de heugelijke omwenteling van 1813 de pogingen van dezen en andere vaderlandschgezinde mannen had gekroond, en een einde aan de Fransche overheersching gemaakt had, ontving hij van den Vorst, die door de wenschen der geheele natie was ingeroepen, en wien de teugels van de hooge regering werden toevertrouwd, de ondubbelzinnigste blijken van onderscheiding. Hij werd achtervolgens benoemd tot voorzitter der commissie, tot opstelling van eene grondwet voor de Vereenigde Provinciën, in 1814, te Amsterdam aangenomen, tot minister voor de buitenlandsche zaken en tot vice-president van den raad van state. Hij zat tevens voor in de commissie, welke belast werd met de vervaardiging der nog bestaande grondwet voor het Koningrijk der Nederlanden, alsook in de tweede zitting der Staten-Generaal, en werd verheven tot Graaf en Groot-kruis der Orde van den Nederlandschen Leeuw. Daar de verzwakte staat zijner gezondheid hem niet toeliet de moeijelijke betrekking van president van den raad van state te blijven vervullen, vroeg hij herhaalde malen zijn ontslag uit dien post; in de maand November 1816 stond de Koning hem hetzelve eindelijk toe, doch Hoogstdezelve verlangde, dat hij den titel van minister van staat zou behouden, en voegde daarbij een jaargeld van ƒ 10,000. De heer VAN HOGENDORP kon zitting nemen in de eerste kamer der Staten-Generaal, maar hij verkoos liever in de tweede kamer zitting te erlangen, omdat de verhandelingen dier vergadering in het openbaar plaats hebben, en dat de edele Graaf zich daardoor in de gelegenheid gesteld vond zich meer van nabij aan zijne medeburgers te vertoonen, wier achting en goedkeuring hij steeds zocht te verwerven, en ook in ruime mate verworven heeft. Door zijne gave van wel te spreken, was hij lang het sieraad der nationale vertegenwoordiging, en bij vele belangrijke aangelegenheden, was zijn helder oordeel, waren zijne gegronde wenken en beschouwingen de geleidsters van velen, en hadden een' beslissenden invloed in en buiten de hooge staatsvergadering. Door meer en meer toenemende verzwakking van gezondheid, vond hij zich echter gedrongen, ook van de betrekking van vertegenwoordiger en werkdadig behartiger van 's lands belangen afstand te doen; van 1826 af wijdde hij zich, als het ware, aan een afgezonderd, stil, burgerlijk leven; zonder daarom

eene flaauwhartige ledigheid te verlangen. Ook nu hield hij niet af het oog gevestigd te houden op de staatsaangelegenheden, van zijn vaderland in het bijzonder, van de wereld in het algemeen, en vond voortdurend al wat edel en goed was in hem eenen ijverigen, werkdadigen, voorstander. Zoo gaf hij, tijdens den opstand der felverdrukte Grieken tegen de Turksche geweldenarij, den eersten spoorslag om de verdrukten, zoo veel doenlijk was, door geldelijken onderstand te helpen, en het bleek alras dat de hulpbehoevenden zich niet te vergeefs tot de Nederlanders gewend hadden. De man, die als den hoeksteen gelegd had, waarop het staatsgebouw, eerst van zijn vaderland, daarna van het vereenigde Koningrijk der Nederlanden, was opgetrokken, moest in 1830 beleven, dat door meineedigen afval van het zuiderdeel van dat koningrijk, het schoone gebouw instortte, en Nederland eensklaps van het bloeijendste, vreedzaamste en nijverste land der wereld, in een tooneel van muitzucht, scheuring en rampen werd verkeerd. De nu 68jarige grijsaard aarzelde geen oogenblik, om, in deze hagchelijke oogenblikken, zijne stem te verheffen, en onbeschroomd zijne meening te verklaren, en aan het oordeel van zijne medeburgers te onderwerpen. De uitkomst had bewaarheid wat zijn verutziende geest, reeds bij de knooping van den band tusschen Oud-Nederland en België, had berekend; bij zoo vele kiemen van slaking was, door partijgeest aan éénen kant, die band op eene schrikkelijke wijze losgescheurd en ontrafeld. De edele man sprak echter, nadat, in weerwil van alles, die band jaren lang zoo schoon was geweest, voor eene andere, zijns inziens meer doelmatige, vereeniging, althans voor eene bedaarde beoordeeling van zaken en gebeurtenissen, voor vrede en voor eene welwikkende peiling der wonden, aan het maatschappelijk ligchaam geslagen. Vonden zijne woorden, bij de opgewondenheid der gemoederen en bij het dreigend oproer, niet onverdeelden ingang en de gewone toejuiching; niemand zal daarin miskennen de reinste vaderlandsliefde, de welmeenendste bedoelingen, de hartelijkste onbeschroomdheid, die altijd den grooten VAN HOGENDORP hebben gekenschetst. De staat van zijn ligchaamsgestel nam hand over hand af, doch hij betoonde, ook onder hevig en bijkans gedurig lijden, onafgebroken die zielskracht, welke hem door geheel zijn leven onderscheidde, en die hem ook niet verliet, toen in het begin des jaars 1833 eene geliefde dochter, aan zijn gevoelig vaderhart, door den dood werd ontrukt. Eindelijk bezweek hij, in den avond van den 5 Augustus 1834, na lang zijn vaderland tot luister, zich zelven tot eer, en anderen ten voorbeeld te hebben verstrekt, en zich een' onvergetelijken naam te hebben verzekerd. Steeds zal hij in de geschiedrollen van Nederland als eene fonkelende ster prijken, en de nakomelingschap zal, even als de tijdgenoot het in zijn leven gedaan heeft, en het bij zijn verscheiden nog deed, in zijne nagedachtenis zegenen de herstelling van de onafhankelijkheid, de zelfstandigheid, den naam en de eer van Nederland. Onze grootste redenaar heeft voor GIJSBERT KAREL VAN HOGENDORP een gedenkteeken opgerigt, dat, in de eerste nis van het verheven gedenkstuk prijkt. De redenaar vertoont den thans ontslapene als: »Een karakter, gelijkend naar dat der Romeinen, uit de schoonste tijden dier republiek, doch zonder de hardheid der vormen en hoekigheid der omtrekken, die meerdere woestheid weleer tot grootheid achtten te behooren. Deftig en achtbaar, maar beschaafd en zachtaardig, een verlicht hoofd, niet slechts met kennis der fraaije wereld en harer zeden, maar ook met eenen kostbaren voorraad der wezenlijke en nuttigste kundigheden verrijkt." Na herinnerd te hebben, dat de groote man met het talent van wel te spreken en wel te schrijven was begaafd; dat, daar hij vroeger een' aanzienlijken post had bekleed, het hem ook na den val van het Stadhouderlijk huis aan geene aanzoeken had ontbroken, om in gewigtige staatsbetrekkingen geplaatst te worden. Dat hij die echter allen standvastig had afgewezen, zegt VAN DER PALM, dat hij dit deed: »Niet uit onverschilligheid, noch uit wrok; maar omdat hij Vaderland en *Oranje* niet van elkander kon scheiden; door vrijheidszucht, door eer en trouw geleid. Waar het ongeluk zijn' raad of zijne hulp, waar de verdediging des regts zijne pen, waar nuttige of grootsche ondernemingen zijn vermogen behoefden, vond men hem steeds vaardig tot medewerking, en, was het noodig, om zich vooraan te stellen. Tot zulk een karakter behoort ook verbeelding en geestvervoering. Wat door hetzelve wordt voortgebragt, steunt niet enkel op koele beschouwing en berekening; het kenmerkt zich ook door opgewondenheid, door verbeffing van ziel boven het gewone inzigt in den schakel van uitkomsten en oorzaken. Van daar die hooggestemde, maar tevens onwrikbare, moed, dien hij in het beginnen, voortzetten en voleindigen van Nederlands herstelling aan den dag legde; een moed, die zich nooit een oogenblik verloochende; dien hij, bij alle braven, even sterk en zuiver vooronderstelde, als bij dien in zich voelde gloeijen, en in sommigen, die hem omringden, zag blaken: een moed, zoo groot, dat, zoo hij aller borst gelijkelijk ontvlamd had, de behoudenis des vaderlands zelfs geen oogenblik twijfelachtig zou geweest zijn. Ziedaar den man, op wien, in den dageraad onzer verlossing, het oog van alle braven gevestigd was, en van wien het nageslacht nog onzeker zijn zal, wat het geweest zij, of het vertrouwen op zijne wijsheid, of de eerbied voor zijne deugden, of het voorbeeld van zijne zelfs-opoffering, hetwelk het meest heeft toegebragt, om uit dien dageraad een' blijden en helderen dag te doen geboren worden!" Onder de belangrijke werken van hem »dien allen bij doop- en geslachtnaam tevens kenden," merkt men op: *Beschouwingen over den Indischen handel*, 1801, 2 deelen, in 8°; *Memorie over de Cultuur en den Handel van Java*, 1804; *Beschouwingen over de Staatsfinanciën*, ter gelegenheid van een algemeen stelsel van Belastingen, in 1800, *Amsterdam*, 1802, 1 deel in 8°; *Beschouwingen over de Staatshuishoudkunde van het Koningrijk der Nederlanden*, 1818—1825, 11 deelen, in 8°; behelzende tevens de *Belangrijkste Redevoeringen*, door den schrijver, in de Tweede Kamer der Staten-Generaal, uitgesproken; *Advijs*, ingevolge de vereeniging der Noordelijke en Zuidelijke provinciën, 1831, *Lettres sur la prospérité publique*, 1831, 2 Tom. enz. enz. HOGENDORP, gelijk wij boven zeiden, was een der leden van het Driemanschap, waaraan Nederland grootendeels deszelfs herstelling, in het gezegende jaar 1813, te danken had. Onwrikbare moed, hooggestemde geestdrift, trotsering der hagchelijkste gevaren, zie daar de grondtrekken van den inborst dezes beroemden Staatsmans, wiens naam in de geschiedrollen van het Vaderland steeds als eene fonkelende ster zal prijken. Zijn geest was met uitgebreide kundigheden, vooral omtrent de staatshuishoudkunde, verrijkt, gelijk de door hem in het licht gegevene werken ten duidelijkste bewijzen. Met het talent begaafd van wel te spreken, was hij een' geruimen tijd het sieraad der Nederlandsche volksvertegenwoordiging. Voorstander en bevorderaar van al wat goed en edel is, was hij een vriend der menschheid, een verlicht Christen. Zijne laatste jaren bragt hij in stille afzondering, doch geenszins in ledigheid door; betoonende, ook onder hevig en bijkans gedurig lijden, steeds eenen onvermoeiden ijver, en vooral die zielskracht, welke hem gedurende zijn geheele leven zoo zeer kenschetste.

HOGERBEETS (PIETER) sproot uit een aanzienlijk Hoornsch geslacht, en werd in die stad geboren, den 2 Maart 1542. Vroegtijdig werd hij tot de studiën opgeleid, eerst in zijne geboortestad, toen te Leuven, en eindelijk te Padua, alwaar hij tot geneesheer bevorderd werd. Terugkomende oefende hij, met veel lof, de geneeskunst uit, en werd, op den 12 September 1599, toen de pest te Hoorn vreesselijk woedde, het slagtoffer zijner menschlievende hulpvaardigheid. De overheid liet hem op stadskosten een *epitaphium* oprigten, hetwelk nog heden in de Groote Kerk te zien is. Hij was een welsprekend man, een voor zijn' tijd niet onbevallig Latijnsch en Nederduitsch dichter, doch hij stelde weinig prijs op zijn' arbeid, zoo dat VELIUS, van de Hoornsche regering last hebbende zijne schriften bijeen te zamelen, slechts zeer weinig dichtstukken van dezen braven en geleerden man onder de papieren zijner vrienden heeft kunnen opsporen. Hij gaf dezelve in 1606 te Hoorn in het licht, onder den titel: PETRI HOGERBETII *Poëmaum Reliquiae*, waar achter *Duytsche Gedichten, die behouden zijn van* P. HOGERBEETS. 's Dichters afbeelding vindt men in de *Kronijk* van VELIUS.

HOGUE (LA). Fransche kaap, departement van het Kanaal, arrondissement Valognes, niet ver van Cherbourg. =. Dorp bij genoemde Kaap met eene reede, die door het fort l'Isle à Madame verdedigd wordt, en 500 inwoners heeft, die Soda bereiden.

HOHEN-ELBE of WRCHLABY. Boheemsche stad en heerlijkheid, kreits Bitschow, niet ver van de plaats, waar de Elbe eerst kan gezegd worden rivier te zijn, met een kasteel, 2,300 inwoners en fabrijken van batist, gaas en papier. =. Op. en Ned. H., 2 Boh. dorpen, kreits Bitschow.

HOHENLO (ALEXANDER, Prins van), een R. K. dweeper van onzen tijd, heeft geschreven *Lees- en gebedenboek voor R. Katholijken* (in het Nederduitsch vertaald).

HOHENLOHE. Duitsch vorstelijk Huis, welks goederen thans in Beijeren en Wurtemberg gelegen zijn. Het stamt van de Frankische Koningen af, en bestaat uit de volgende liniën: 1. *De Neuersteiner hoofdlinie*, welke in 3 takken 1 *Hohenlohe Langenburg*, met de residentie Langenburg 2. *Hohenlohe Ingelfingen*, resid. Oehrenburg, 3. *Hohenlohe Kirchberg*, resid. Kirchberg verdeeld is, en welke 3 takken ongeveer de helft van het vorstendom Hohenlohe, benevens het graafschap Gleichen, in Saksen-Gotha en verscheidene heerlijkheden in Saksen en in de Lausnitz bezitten. 2. De *Waldenburgsche hoofdlinie*, bestaande mede uit 3 takken, als: *Hohenlohe Bartenstein*, resid. van dien naam, *Hohenlohe Jatberg*, resid. Haltenbergstetten, en *Hohenlohe Schillingsfürst*, resid. Schillingsfürst. De eerste hoofdlinie belijdt de Luthersche, de 2e de Roomsche godsdienst. De grond van dit vorstendom is zeer vruchtbaar, en wordt door de Jaxt, Tauber en Kocher bespoeld, brengt zeer veel koren, wijn, vlas, boomvruchten en hout voort, en heeft veel veeteelt en eenige mineralen. Het bevat op 22 V.M. in 12 steden, 3 vlekken, en 185 dorpen, 64,000 inw., waarvan er 61,030 met het grootste deel des lands tot Wurtemberg behooren, terwijl een deel der bezittingen van *Hohenlohe Schillingsfürst*, 1 V.M., met 1940 inwoners, onder Beijeren staat, en aldaar tot den Rezatkreits behoort.

HOHENZOLLERN. Duitsch vorstendom tusschen de beide regerende huizen *Hohenzollern-Hechingen* en *Hohenzollern Sigma-*

ringen verdeeld. Zij hebben te zamen op de bondsvergadering met Lichtenstein, Reusz, de beide Lippe's en Waldeck, de 16e plaats bekleedende, doch *in plenum* heeft elke linie eene bijzondere stem.

HOHENZOLLERN-HECHINGEN, Duitsch Vorstend., tusschen Wurtemberg en Sigmaringen op 5¾ V. M. in 1 stad, 1 vlek, 12 dorpen, 12 buurten en 2 kasteelen 14,500 zielen bevattende. Het land, door een deel der Zwabische Alpen bezet, is bergachtig; de hoogste kruinen zijn: de Zillerhorn, Heiligenberg en Hohen-zollerberg. De grond is vruchtbaar, deels bebouwd, deels met bosschen bezet; de dalen worden door eenige beken en het Burgermeer bespoeld. Luchtsgesteldheid en voortbrengselen zijn, zoo als in het Zuiden van Duitschland: koren, veel aardappelen, vlas, hout, rundvee, schapen, varkens, een weinig wild, visch, kalk, enz. De fabrijken zijn gering. De inwoners belijden de Roomsche godsdienst, wier geestelijkheid onder den Bisschop van Constantz staat. Het onderwijs is in handen der Geestelijken; te Hechingen is een Gymnasium. De vorst is onafhankelijk, zonder landstenden, de waardigheid is erfelijk in de mannelijke linie. De inkomsten beloopen 12,000 gulden, doch de schulden zijn aanzienlijk, zoodat de vorst zich zeer beperkt heeft. De hoofdstad is Hechingen.

HOHENZOLLERN-SIGMARINGEN, Duitsch Vorstendom, tusschen Hechingen, Wurtemberg en Baden, en op 20 V. M. in 4 steden, 7 vlekken, 30 dorpen en 40 buurten, 37,000 inwoners bevattende. Het land ligt grootendeels op de Zwabische Alpen, en is, op eenige oorden na, meestal steenachtig en weinig vruchtbaar; het wordt door den Donau, die de Lauchart, de Ablach, de Smiech en de Ostrach ontvangt, alsmede door de Eisach en Glatt bespoeld. De luchtsgesteldheid is veelal ruw, doch in den zomer heet. De landbouw is zeer verbeterd. De voortbrengselen zijn: meer koren dan men noodig heeft, veel aardappelen, vlas en hout, doch weinig boomvruchten, veel rundvee, schapen en geiten, maar weinig paarden, varkens en bijën. De fabrijken zijn zeer gering. De inwoners belijden de Roomsche godsdienst. De regering is onbepaald en erfelijk. De Vorsten van Fürstenberg, en van Thurn-en-Taxis staan, voor hunne hier gelegene heerlijkheden onder den vorst. De inkomsten bedragen 300,000 gulden. Het land wordt verdeeld in onmiddelijke en hoogheidslanden, waarvan de eerste uit 3 opperambten, de laatste uit 2 heerlijkheden, enz. bestaan. De hoofdstad is Sigmaringen.

HOHNSTEIN. Pruissische kreits, regtsdistrikt Erfurt, welke de stad en het gebied van Nordhausen en het Pruissische gebied Hohnstein bevat, en op 9¾ V. M. in 5 steden, 1 vlek, 64 dorpen en 5 buurten, 38,000 inwoners bevat. De grond is meestal bergachtig; doch vruchtbaar, en wordt door de Wipper met de Bode, de Helmesorge en andere kleine rivieren en beken bespoeld. De voortbrengseln zijn koren, tarw, aardappelen, raapzaad en vlas. Er zijn vele bosschen, benevens groeven van ijzer, albast en leijen. De hoofdplaats is Nordhausen =. Hanoversche provincie, die in de middeleeuwen hare eigene graven had, en haren naam van een vervallen bergkasteel ontleent, ligt tusschen de Pruissische provincie Saksen en het Brunswijksche distrikt Walkenried, en bevat op ruim 3 V. M. in 1 stad, 1 vlek, 21 dorpen en buurten, 6,700 inwoners. Het land ligt op en tegen het Hartzgebergte, doch heeft ten Zuiden een gedeelte van de Goldene Aue, en wordt door de Bähre, de Koppel en andere beken bespoeld. De landbouw is overal moeijelijk en levert niets dan eenig koren en moesgroenten op, doch er zijn vele weilanden, zoodat de teelt van paarden, rundvee, schapen, geiten, varkens en bijën, de bosschen en de kalkgroeven, verder gips, albast, koper, ijzer, steenkolen, enz. de voornaamste middelen van bestaan zijn. Het graafschap wordt verdeeld in drie ambten. De hoofdstad is Hefeld. = of *Hohenstein*, Saksisch bergstadje, Ertzbergsche kreits, onder de heerlijkheid Vorderglauben, aan het hangen van eenen aanzienlijken berg, met eene hooge burgerschool, een goed ingrigt armen- en weeshuis, 3,200 inwoners en velerlei fabrijken.

HOLBEIN (Hans). Deze uitmuntende schilder en vormsnijder, geboren te Augsburg, in 1498 (volgens anderen 1495) en † te Londen in 1554, had zijnen vader tot leermeester, en bereikte in zijne kunst eenen aanmerkelijken trap van volkomenheid. Zijn vader naar Bazel vertrekkende, geraakte de jonge Holbein hier bekend met den beroemden Erasmus, die sterk bij hem aanhield, om zijne werken in druk uit te geven. Hij schilderde de beeldtenis diens geleerden; vervaardigde de bekende houtsneêplaten voor deszelfs werk: *de Lof der Zotheid*, en won meer en meer zijne vriendschap. Holbein zeer veel van zijne vrouw moetende lijden, ging, ter verbetering zijner tijdelijke omstandigheden, naar Engeland, werwaarts Erasmus hem brieven van aanbeveling aan den Kanselier Thomas Morus mede gaf, door wien hij ongemeen minzaam ontvangen en gehuisvest werd, en, na verloop van 3 jaren, door Koning Hendrik VIII in zijne dienst genomen werd, die hem rijkelijk beloonde. Hij schilderde in *miniatuur*, met water- en olieverw; zijne portretten ademen geest en leven; terwijl zijne geschiedkundige tafereelen zich door eene levendige verbeelding onderscheiden. *De lijdensgeschiedenis van Jezus*; benevens *diens afbeeldsel; eene heilige Familie; de Zegepraal van den Rijkdom*, en de *toestand der Armoede*, welke beide laatste zich te Londen bevinden, worden, met eenige hoofden, onder zijne beste stukken geteld. Bijna in alle kabinetten vindt men teekeningen van Holbein, waarvan ontelbare stukken in het koper zijn overgebragt. Holbein muntte niet minder uit in de houtsneêkunst, welke hij mede zeer vroegtijdig beoefende. Nog geen 16 jaar oud zijnde, sneed hij reeds in hout, en gaf, tot op zijn vertrek naar Engeland in 1526, eene aanzienlijke verzameling van kleine houtsneê-platen in het licht, waarvan de uitvoering hem veel werks verschafte. Nadat hij een groot aantal historische stukken geschilderd had, teekende hij dezelve in het klein, en bragt die vervolgens in hout over, dit deed hij ook met zijnen, te Bazel geschilderden, beroemden, *Doodendans;* de houtsneê daarvan is een meesterstuk van kunst; ook zijnen te Bazel geschilderden *Boerendans* sneed hij in hout; doch hiervan zijn de platen zeldzaam. Van eene reeks van 90 kleine platen, geschiedenissen uit het Oude Testament bevattende, is die uitgave de beste, welke in 1539 te Lyon, bij de Gebroeders Melchior en Caspar Trechsel, verschenen is. Waarschijnlijk zijn dezelve vroeger dan de *Doodendans* vervaardigd; ten minste zijn zij niet zoo volkomen als deze.

HOLBERG (Ludwig, vrijheer van). Deze beroemde Deensche schrijver, die zich, door de vorming en veredeling van den smaak en de zeden zijner natie, zeer verdienstelijk gemaakt heeft, werd in 1684 te Bergen, in Noorwegen, geboren. Zijn vader, die in de krijgsdienst door dapperheid tot den rang van overste was opgeklommen, werd hem vroeg door den dood ontrukt, terwijl een aanzienlijk vermogen, aan den zoon nagelaten, kort daarna door een noodlottig toeval door de vlammen verteerd werd. De jonge Holberg, die van jongs af eene sterke neiging voor de letteroefeningen het blijken, moest de eerste jaren zijner jeugd in grooten kommer doorbrengen, en kwam, vervolgens, op de Akademie te Koppenhagen, waar hij in 1714 tot buitengewoon Hoogleeraar in de geschiedenis en letterkunde werd aangesteld. Holberg deed verscheidene reizen, en leefde, na zijne terugkomst in Denemarken, gedurende twee jaren in bekrompene omstandigheden, gaf omtrent dezen tijd eene *Inleiding in het Natuurregt* in het licht, en verkreeg eindelijk, in 1718, den leerstoel der bovennatuurkunde, en twee jaren later dien der welsprekendheid, met eene jaarwedde, welke hem een gerust leven verzekerde. Holberg was reeds 30 jaren oud, voor hij in het vak van fraaije letterkunde, waardoor hij naderhand zoo beroemd werd, iets verrigt had. Bovenal verwierf hij door zijne Drama's, waaronder *de staatkundige Tingieter* genoeg bekend is, ongemeen veel goedkeuring, men kan hem de eer niet weigeren van de *eerste* geweest te zijn, die voor de Deensche Natie tooneelstukken vervaardigde. Zelfs in lateren tijd zijn de stukken van Holberg, in Duitschland en elders, ten tooneele gevoerd geworden. Zijn komiek heldendicht *Peter Baars* bezit insgelijks veel waarde, zijnde zijn bekend satyriek werk, „*de onderaardsche reize van* Klaas Klim," oorspronkelijk in het Latijn, in 7 talen overgezet geworden. Holberg gaf, in de jaren 1732 tot 1735 zijne *Geschiedenis van Denemarken* in het licht, welke voor de beste zijns lands, in de Deensche taal, gehouden wordt: ook schreef hij eene *Kerkelijke Historie*, eene *Joodsche Geschiedenis*, twee verzamelingen van Levensschetsen, eenige *Latijnsche Brieven, Epigrammen, Fabelen*, enz. Volgens het gevoelen van den geschiedschrijver Suhm, gaf Holberg zijner natie en harer denkwijze, gelijk Cicero, den eersten schok, terwijl hij haar aanmoedigde, om in hare taal te schrijven, te denken, en wijsgeerig te redekavelen. In 1727 werd hij hoogleeraar in de geschiedenis, en in 1737 penningmeester (*quaestor*) van de Universiteit te Koppenhagen. Hier † hij in het jaar 1754, en maakte het grootste gedeelte van zijn vermogen, aan de ridder-akademie te Soroë, in Seeland.

HOLCIRKEL of PASSER (de) is eensdeels een enkele, deels dubbele, passer, welks voeten met hunne spitsen of punten, naar buiten zijn gebogen, daar zij bij den Paster binnenwaarts gaan, en dienen om den diameter van eenen hollen kloot of het binnendeel van eene bombe, granaat of kanon, enz. af te meten.

HOL VAN CONGORIN of KONGORIN, in het land van Casan. Het water zijpelt aldaar uit de aarde, en vormt verscheidene figuren van ijs, welke boomen en dieren verbeelden; eene pistool in hetzelve afgeschoten wordende, maakt er zoo veel gedruisch, als een kanon van het grootste kaliber in de opene lucht doet; op zekeren afstand, in hetzelve gaan de fakkels uit en alsdan valt het moeijelijk er verder in te dringen.

HOL DER ZEVEN SLAPERS. Nabij Ephese, aan den voet van eenen berg, ter zijde der bouwvallen van den tempel van Diana, vindt men een hol, waarin zich, zoo men verhaalt, ten tijde der vervolging van den Keizer Diocletianus, zeven Christenen begaven, welke er twee honderd jaren sliepen, en bij hunne ontwaking de zaken zeer veranderd vonden. Wat men van dien tweehonderdjarigen slaap moet denken, willen wij daar laten; doch het is uit de geschiedenis genoegzaam bekend dat de Christenen onder de regering van Diocletianus en van zijne voorgangers en opvolgers zeer vervolgd werden.

HOLKAR. Oost-Indische staat der Mahratten, eenigzins aan de Britten onderworpen, welke op 535 V. M. 1,200,000 inwoners be-

vat. Zij maakt eigenlijk het Westelijk deel der provincie Malwah uit, en bevat, behalve de distrikten van Chumpanier eene zamenhangende landstreek, welke zich boven de Nerbuddah uitstrekt, ten Noorden aan Ajmier, en ten Zuiden aan Berar en Hardeso grenst, zij heeft eene krijgsmagt van 30,000 ruiters en 4000 man voetvolk.

HOLLAND. Bekende provincie van Nederland, en wel de aanzienlijkste en meest bevolkte derzelve. Noord-Holland had op 1 Jan. 1832 eene bevolking van 409,994 zielen, Zuid-Holland van 480,750 zielen; van deze laatste waren er 253,128 in de steden en 227,622 ten platten lande. In Noord-Holland waren, gedurende 1831, geboren 15,323 kinderen, overleden 13,556 personen; in Zuid-Holland gedurende dien zelfden tijd 18,206 geboren en 15,777 overleden.

HOLLANDERS (Iets over de) ter zee. Wij zien de Hollanders reeds in de XV eeuw, Koning Erik van Denemarken, wien men te onttroonen dreigde, met eene vloot ter hulpe komen; en ten jare 1457 ziet men reeds eene vloot van Hollanders en Zeeuwen, in dienst verleend aan Karel VII van Frankrijk, om hem bij te staan tot het bemagtigen der stad Bordeaux, welke hij belegerde. Zoo werden ook, in 1574, een zestigtal onzer schepen de Schelde opgevoerd, om een' aanslag op Antwerpen te ondernemen; 45 oorlogschepen werden, ten jare 1577, voor buitengewone gelegenheden, door de Hollanders en Zeeuwen onderhouden, terwijl, terzelfder tijd, van hen een 40tal andere oorlogschepen naar Engeland stevende, om Koningin Elizabeth hulp te bieden, terwijl in 1582 nog 12 schepen den Koning van Portugal bijstand verleenden. Zoo vroeg dus waren wij reeds in staat en ook bereidwillig om aan andere vorsten de grootste diensten te bewijzen, hen in de bevestiging hunner troonen te onderschragen, in hunne gevaren bij te staan, en hunne overwinningen te helpen bevechten. Maar hoe ook onze onvergetelijke vaderen, lijf, goed en bloed hebben ten offer gebragt, om's lands roem en grootheid alomme uit te breiden en te bevestigen, en hunnen onsterfelijken naam door de beroemdste en onversaagdste heldendaden ter zee te vereeuwigen, dit zal uit de navolgende, hoewel vlugtig ter nedergeworpene, schetsen op het volledigst worden bewezen. De Graaf van Warwick en de Franschen hadden op de Hollanders en Zeeuwen aanzienlijke prijzen buit gemaakt. Men oordeelde dat het tijd was daarover wraak te nemen. Tot dit einde werd door Karel van Bourgondië, Graaf van Holland, ten jare 1470, eene vloot uitgerust, over welke aan Hendrik van Borselen, als Admiraal, het bevel werd opgedragen. Voor zoo verre men weet, was deze vloot de eerste die onzerzijds, onder het kommando van een' Admiraal, is in zee gestoken. Vele edelen begaven zich met van Borselen op de vloot, iets hetwelk tot dus verre nog nimmer was gezien. De Hollandsche Admiraal zoekt de vijandelijke vloot op, valt met woede op dezelve aan, en verjaagt dezelve tot op de kust van Normandië, vervolgt de vijanden bij hunne ontscheping, verovert 10 hunner grootste schepen, verstrooit de overige, en keert dus als overwinnaar naar het vaderland terug. In 1472 verscheen van Borselen andermaal met eene vloot op zee, noodzaakte die van Frankrijk, de Schotsche kust, op welke de haringvangst geschiedde, te verlaten, en zich in hare eigene havens te bergen; slechts drie jaren later ziet men reeds de steden Amsterdam, Hoorn, Enkhuizen, Monnikendam en Edam, alleen, voor eigene rekening, smaldeelen oorlogschepen in zee zenden, ten einde derzelver handels- en nijverheidsbedrijf tegen de Fransche kapers te beveiligen, terwijl, terzelfder tijd, hunne naar het westen bestemde koopvaardijschepen gewapend werden. Ten jare 1531 werd door Amsterdam met de steden van Waterland aan de Staten de voorslag gedaan, om 60 schepen, met 8000 koppen bemand, tegen de stad Lubek en den Koning van Denemarken uit te rusten; en in 1554 waren 22 Hollandsche oorlogschepen, met koopmanschappen beladen, reeds in staat, om tegen eene grootere magt een zeegevecht te bestaan, het eerste van dien aard, dat in onze Geschiedenis is opgeteekend. Roemvol was de overwinning, den 11 October 1573, door 24 Nassausche schepen onder het beleid van Cornelis Dirkszoon van Monnikendam, op eene door den Graaf van Bossu aangevoerde magt van 30 Koningschepen, op de Zuiderzee behaald, 's Graven schip droeg den hatelijken naam »*Inquisitie*," hetwelk bijzonder er toe geschikt was, om in de Nederlanders de hoogste geestdrift te doen ontvlammen, en ongeloofelijk was dan ook de moed, die hen bezielde. Nog vóór den strijd te beginnen, had de Noord-Hollandsche vlootvoogd brieven ontvangen, in welke hem onderstand werd beloofd, ingeval hij wilde wachten; hij verbrandde echter die brieven, en brandde plotseling met woede op den vijand los. Het gevecht was hevig, duurde een gedeelte van den dag, en den geheelen nacht. In het heetste van den strijd, met het aanbreken van den dag, besprong Jan Haring, van Hoorn, het schip van Bossu, en rukte de vlag van de steng. De zege werd beslist. De *Inquisitie* verviel op eene zandbank, raakte er vast, en werd, met nog 6 andere bodems, prijs gemaakt. De Graaf van Bossu gaf zich over, en bleef gedurende 3 volle jaren in het weeshuis te Hoorn, als krijgsgevangene bewaard. De overige in dit gevecht verkregene gevangenen, ten getale van nagenoeg 300, werden meerendeels, tegen bij de Spanjaarden krijgsgevangenen gehouden wordende Nederlanders, uitgewisseld. De Italiaan Chappin Vitelli schreef destijds deze aanmerking: »Toen de Koning van Spanje bij de Hollanders om onderstandgelden en eenige schepen aanvraag deed, vervulden zij het »Hof met bittere klagten, voorgevende dat zij tot de uiterste armoede waren gebragt; doch nu het er op aankomt, hem te bestrijden, weten zij de middelen te vinden, om eene vloot zamen te stellen, die in staat is, de koninklijke te vernielen."

HOLLANDSCH-DIEP. Een gedeelte van het Haringvliet, in Zuid-Holland, behoort tot de monden van de Maas en den Rijn.

HOLLANDUS (Isaäc). Zie ISAäC.

HOLLEBEEK (Ewald). Een beroemd Nederlandsch godgeleerde, die in 1731 geboren werd. Hij verkoos de predikdienst, beöefende het vak van letterkunde, en werd vervolgens als hoogleeraar te Groningen, en in 1762 te Leiden beroepen. Hij had zeer veel deel in de verandering der predikwijze, welke men sedert de hervorming gevolgd had, en die door haren uitlegkundigen, leerstelligen en veelal twistenden aard, bij eene meer gevorderde rede, en het toenemen van eenen beteren smaak, aan velen mishaagde. Ofschoon zijne pogingen hiertoe bij sommigen eene algemeene ergernis verwekten, stond Hollebeek echter dien schok, met bedaarden moed, door, en zegevierde eindelijk op de kwade trouw en vooroordeelen van anderen. Tweemaal, namelijk in 1764 en 1780, bekleedde hij aan de hoogeschool, te Leiden, den post van Rector, bij welke gelegenheid hij uitmuntende redevoeringen hield, en † in die stad, in October 1796.

HOLLERIUS (Jacobus) of **HOUILLIER**, geboren 1498, te Estampes en Beauce, † 1562 als Hoogleeraar in de geneeskunst te Parijs. Hij maakte zich vooral verdienstelijk door eene naauwkeurige kritiek en uitlegging van eenige werken van Hippokrates; van wiens geest hij geheel doordrongen was, en wiens beginselen bij met onvermoeiden ijver trachtte voort te planten. Hij schreef: Hippocratis *Coaca praesagia cum interpretatione et commentariis. Lugd.* 1576 fol.; *Commentarii in Aphor.* Hipp. Genev. 1620 8°.; *Opera practica, cum* Dureti *enarrationibus, etc* Paris 1664, fol.

HOLM wordt in sommige oorden van Duitschland, voor *heuvel, klein eiland, plants*, enz. gebruikt. =. Haven bij Dunnet in het Engelsche graafschap Caithness. =, Engelsch dorp op het eiland Hitland, met 760 inw. =. Engelsch dorp, graafschap Cumberland, aan een' zeearm; met 600 inw. =. Deensch eiland, stift Rijpen, tegenover Rinkioping, 1 mijl lang en ½ mijl breed.

HOLOTHURIëN zijn zeedieren, die op eenen vrij lagen trap van bewerktuiging staan, en onder de geleiachtige of straaldieren, ook wel Zoophyten (Dierplanten) genoemd, tot de klasse der *Stekelhuidigen* (*Echino-dermata*) behooren. Het zijn rolronde dieren, met talrijke sprietjes of voetjes, die meestal in rijen langs het ligchaam en om de mondopening staan; zoodat sommige in vorm veel naar komkommers gelijken. Men vindt dezelve in vele zeeën van verschillende grootte; maar vooral in de Middellandsche zee, waar zij zeer menigvuldig zijn. Eene der soorten, die men daar aantreft (de (*Holothuria Tremula*) heeft eene zwarte kleur, en bereikt somtijds de lengte van 18 duimen, terwijl men aan een groot exemplaar nagenoeg 900 buisjes of voetjes geteld heeft. Zij leven van kleine schaaldieren.

HOL-PASSER is eene soort van passers, van welke de spitsen naar buiten zijn omgebogen, en die dienen moeten om de inwendige middellijn van eenen hollen kogel te bepalen.

HOLSTEIN. Duitsch Hertogdom, tot Denemarken behoorende, hetwelk den voet van het schiereiland Jutland uitmaakt, en tusschen Sleeswijk, de Oostzee, het vorstendom en de stad Lubek, het Hert. Lauenburg, de stad Hamburg, de Elbe en de Noordzee ligt, terwijl het, op eene oppervlakte van 153½ V.M. (volgens de nieuwste berekening van von Wimpfen) in 14 steden, 22 vlekken en 286 dorpen, 362,400 inwoners bevat. Tusschen Neustadt en Travemünde vormt de Oostzee eene aanzienlijke golf, die geenen bijzonderen naam heeft. De voornaamste rivieren zijn de Elbe, die hier de Bille, de Alster, de Pinaue, de Ane en de Stör ontvangt; de Eider en de Trave. Tusschen de monden der Eider en Elbe liggen groote Wadden of Zandbanken, over welke alleen kleine schepen varen kunnen. Onder de vele meren zijn het Plöner, het Selenter en Westermeer de grootste. Er is slechts één kanaal, het Sleeswijk-Holsteinsche. De luchtsgesteldheid is er ruw, echter niet ongezond. De landbouw levert veel koren, erwten, boonen, aardappelen, koolzaad, hop, vlas en hennep. Tuinbouw en boomkweekerij worden zeer verwaarloosd. Aan den Oostelijken kant zijn goede bosschen. De veeteelt is van groot belang, en de boter en kaas, zoo wel als de vette ossen, zijn bekend. De Holsteinsche paarden worden algemeen gezocht, en de uitgebreide schapenfokkerij, en het varkensmesten geeft veel voordeel, zoo wel als de bijenteelt en visscherij. Er zijn, behalve in en om Altona, weinig fabrijken. Men telt er echter 13 papiermolens, 13 koperfabrijken en eenige andere. De uitvoer bestaat in koren, hout, kolen, boter, kaas, vleesch, huiden, paarden, vet vee, gevogelte, was, honig, zout, kalk en veel turf, het meeste wordt naar Hamburg, Lubek en Koppenhagen gezonden. Altona heeft haringvisscherij, terwijl Holstein mede deel aan de Groenlandsche visscherij neemt. De scheepvaart, mede een voorname tak van bestaan, gaat zelfs op

de Middellandsche zee en Oost-Indië. De heerschende godsdienst is de Luthersche. Het land heeft ééne hoogeschool (te Kiel). De taal is de Hoogduitsche. De lijfeigenschap is geheel afgeschaft. De Koning van Denemarken is door het bezit van dit hertogdom en van Lauenburg, lid van het Duitsch verbond, heeft de tiende plaats en drie stemmen. Het hertogdom heeft eene bijzondere regering, terwijl de vernietigde standen weder hersteld zijn. Het heeft met Sleeswijk zamen eenen stadhouder, die te Gottorp woont. Het hoogste geregtshof is het Holstein-Lauenburgsche te Glückstadt. Het kerkelijk bestuur bestaat uit een opper-consistorie. Het land wordt in het eigenlijk Holstein, het graafschap Pinneberg en het graafschap Ranzau verdeeld. De hoofdstad is Glückstadt. =, Hertogdom, uit de voormalige landschappen Holstein, Stormarn, Ditmarschen en Wagriën bestaande, welke verdeeling reeds lang voor die in 2 steden en 17 ambten heeft plaats gemaakt. =, eigenlijk Holstein, voormalig deel van het hertogdom Holstein, dat zich van de haven van Kiel, langs de Eider en Ditmarschen tot aan de Elbe en Stör uitstrekte. Er is een belangrijk werk in het licht verschenen, getiteld: A. C. Gudme, *Schleswig-Holstein. Eine statistisch-geographisch-topographische Darstellung dieser Herzogthümer. Nach gedruckten und ungedr. Quellen.* 1er Band. *Statistik beider Herzogthümer*, gr. 8. mit 26 Tabellen in gr. folio *Kiel Univers. Buchhandl.* 1833. = (Cornelis). Een beroemd Nederlandsch kunstschilder uit Haarlem, aldaar in 1653 geboren. Zijn vader muntte uit in de kunst om op *glas* te schilderen, hetwelk sedert ongelukkig in onbruik is geraakt. Wie de leermeester des zoons geweest zij, is onbekend, maar algemeen houdt men hem voor een *groot* meester in de kunst. De Weeskamer op het voormalig stadhuis (tegenwoordig paleis) te Amsterdam, pronkt met een overheerlijk schoorsteenstuk van zijne hand: ook de zoldering der thesaurie ordinaris, in hetzelfde gebouw, is door zijn penseel keurig geschilderd. Nog is, onder verscheidene andere meesterstukken, van hem voorhanden, een tafereel, verbeeldende *de zegepraal van* Bacchus, welk stuk met verscheidene naakte vrouwtjes en kindertjes pronkt, die verwonderlijk natuurlijk en kunstig geteekend en geschilderd zijn.

HÖLTY (Ludwig Heinrich Christoph). Deze onvergetelijke Duitsche dichter, wien het lot de naauwelijks betreden loopbaan zijns roems te vroeg deed eindigen, werd, in 1748, te Mariensee in Hanover geboren. Zijn vader, een landgeestelijke, zond hem naar de school te Zelle, en van daar naar de Hoogeschool te Göttingen, waar hij, na zijne oefeningen in de godgeleerdheid volbragt te hebben, als kandidaat leefde; doch te gelijk in de fraaije wetenschappen, inzonderheid in de dichtkunst, uitmuntte; zijn overdreven letterarbeid benadeelde zijn reeds zwak gestel; in den bloei zijner jeugd werd hij door eene teringziekte aangetast, welke hem reeds in 1776, in het 28e jaar zijns ouderdoms, wegrukte. De waarde zijner gedichten wordt algemeen erkend. Vol warm gevoel voor de Natuur, en voor alles, wat groot en edel kan genoemd worden, zong hij, zoo als zijn hart hem voorschreef. Zijne dichtstukken, welke grootendeels uit *Liederen*, gedeeltelijk uit *Romancen* en *Elegien* bestaan, kwamen het eerst te Halle, in 1782 en 1783 in het licht; daar echter deze uitgave vol fouten en zeer verminkt was, gaven zijne vrienden Voss en de graaf van Stolberg in 1783 te Hamburg, eene echte verzameling derzelve uit, welke in 1795 aldaar herdrukt, en waarvan ten laatste in 1804 door eerstgenoemden eene nieuwe, vermeerderde uitgave geleverd werd.

HOLTZAPFFEL (Petrus Melander, Graaf van), keizerlijke Generaal-Veldmaarschalk. Wij vinden in het levenstafereel van dezen merkwaardigen veldheer eenen speelbal des geluks en de zonderlingste lotgevallen. Als zoon van eenen Schout, in Nassau geboren, (1585) verkoos hij, nog zeer jong zijnde, de krijgsdienst, als den eenigsten weg tot eer en aanzien; en had ook het geluk om in het jaar 1628 als kolonel van een regiment Duitschers in den Mantuaanschen oorlog uit te munten, en de keizerlijke troepen te verslaan. In het jaar 1633 vinden wij hem als Luitenant-generaal in Hessische dienst; hij vocht zeer gelukkig bij Hameln, en behaalde in den veldslag bij Oldendorf met den Hertog George van Brunswijk de overwinning op de keizerlijken, onder Gronsfeld en Montecuculi. Roemvoller werd zijne krijgsloopbaan na den veldslag bij Nordlingen, tot aan den Prager vrede. Na eene reeks van overwinningen en kleine gevechten veroverde hij geheel Westfalen, en versloeg alom de keizerlijken, onder den Graaf van Gelum. Na den vrede van Praag verduisterde de gezigtseinder voor de Zweden en Protestanten: de keizerlijke veldmaarschalk Götz viel met zijne geheele magt op Melander, die, alom het onderspit delvende, eerst geheel Westfalen wederom verloor, en daarna zelfs Duitschland met het Hessische moest verlaten, om in Holland en Oost-Friesland hulp en winterkwartieren te zoeken. Het nieuwe verbond tusschen Zweden, Hessen en Brunswijk-Luneburg opende aan Melander eene nieuwe schouwplaats tot roemrijke krijgsbedrijven in Duitschland, maar hij geraakte weldra onder zware verdenking, wegens verstandhouding met den Keizer, en werd genoodzaakt het opperbevel der Hessische troepen neder te leggen. Melander, die intusschen rijkdommen en heerlijkheden verworven had, verschijnt nu plotseling onder den naam van Graaf van Holtzapffel als keizerlijk opperveldheer en als vijand der Hessen, Zweden en Westfalen, en het geluk scheen hem bijzonder te begunstigen. De dood van Gallas verwierf hem de waardigheid van Generaal-veldmaarschalk, en nieuwe lauweren in Boheme. Hij vereenigde zijn leger met dat van den Beijerschen veldheer Graaf van Gronsfeld, bevocht met luister den beroemden Zweedschen veldheer Banner bij Eger, bevrijdde Boheme en vervolgde de Zweden door Voigtland en Thuringen, tot in Hessen. De verwoesting van dit ongelukkig land, door het *wraakzwaard* van Holtzapffel is een der zwartste trekken in het *tafereel van zijn leven*, terwijl het vergeefsche beleg van het slot te Marburg, door den dapperen tegenweer van den kommandant, den kolonel Stauf, zijnen roem verduisterde. Hij trok met zijn leger naar Zwaben, maar het Zweedsche leger, onder Gustaaf van Wrangel volgde hem op de hielen. De groote veldslag tusschen Augsburg en Summershausen (1648) die het lot der Protestanten in Zweden besliste, kostte aan Holtzapffel het leven, en vernietigde tevens het laatste leger van den Keizer. Holtzapffel † te Augsburg, waarheen hij dadelijk gewond gebragt werd in het 63e jaar zijns ouderdoms. Zijne eenige dochter werd vorstin van Nassau-Siegen.

HOLWERD. Nederlandsch dorp, provincie Vriesland, arrondissement Leeuwarden, grietenij Westdongeradeel, aan de Noordzee. Dit dorp is zeer volkrijk, en welbebouwd, doch heeft veel van deszelfs uiterlijke schoonheid verloren, door het afbreken van het daaraan gelegen buitengoed *Hania State*, behoord hebbende aan de familie van Aylva. Men vindt er branderijen, wolkammerijen, de beste bouwlanden van Vriesland, en schapen van de grootste soort. De verdraagzaamheid der doopsgezinden in de vorige eeuw is bekend.

HOLYHEAD. Engelsche zeehaven op een eiland in Wallis, dat door een smal water van het eiland Anglesey gescheiden wordt. Zij is de legplaats voor de stoomboot op Dublin, terwijl men *van hier* in de voortbrengselen des lands en in visch *handel drijft*. Zij heeft 3000 inwoners. Op de hierbij gelegene Kaap zijn ijsselijke afgronden, en eene vuurbaak op de rots South Stack, naar welke men met eene kunstige zeilbrug oversteekt.

HOMBERG (Willem). Beroemd scheikundige, geboren in 1652, te Batavia, genoot een groot deel zijner opvoeding in Nederland, doch zettede zich naderhand in Frankrijk neder, onder bescherming van den regent, Hertog van Orleans. Onder de vroegere scheikundigen der Fransche Akademie bekleedde hij met Geoffroy en de twee Lemery's eene eervolle plaats. Het *Boraxzuur* (naar hem *Sal sedativum Hombergii* genoemd) en het *Phosphorzuur* telt men onder zijne voornaamste ontdekkingen. Hij † te Parijs in 1715.

HOMBURG. Pruissische Heerlijkheid, regtsdistrikt Keulen, kreits Waldbroel, aan den vorst van *Sayn Witgenstein Berleburg* behoorende, welke op $4\frac{1}{2}$ V. M. in 6 kerspelen, en 17 dorpen 9,800 inwoners bevat. De hoofdplaats is het slot Homburg. =. *Vor der Höhe*, heerlijkheid en afdeeling van het landger. Hessen-Homburg, welke op $2\frac{1}{4}$ V. M. 6,900 inwoners bevat. =, hoofdplaats van voornoemd hertogdom, en zetel van den landgraaf, aan de Lahn, en aan den boschrijken bergrug de Höhe genaamd, op welken het residentieslot ligt, met 3 kerken, eene synagoge, een armen- en weeshuis, 3000 inw., fabrijken van linnen, flanel, zijde, wollen kousen, horologiën en glaswerk. =, Beijersch kanton en stadje Rijnkreits, distrikt Tweebruggen. =, Beijersch landgoed Neder-Mainkreits, dat op bijna 2 V. M. in 2 vlekken en 15 dorpen, 7,850 inwoners en veel wijnteelt heeft. Het vlek Homburg ligt aan den Main, met 560 inwoners. =, Badensch landgoed, Neder-Mainkreits met 6,800 inwoners en een vlek in hetzelve, met wijnteelt en 560 inwoners.

HOME (Evarard). In 1756 te Edimburg geboren, stamde uit een der aanzienlijkste geslachten van Engeland af. Reeds in zijne vroegste jeugd hield hij zich onledig met de beoefening der geneeskunst, en was een leerling van zijn' zwager, den beroemden John Hunter. Na de voltooijing zijner studiën, oefende hij 40 jaren lang, met den besten uitslag de geneeskundige praktijk in de Hoofdstad uit; en maakte zich inzonderheid verdienstelijk door zijne *ontleed- en natuurkundige werken*. In 1813 werd Home door den toenmaligen Prins-Regent, daarna Koning George IV, tot *Baronet verheven*, en tot lijfarts aangesteld, nadat hij reeds eenen geruimen tijd voorzitter van het koninklijk collegie der wondheelers geweest was. Op den 31 Augustus 1832 † hij in het Invaliden-huis te Chelsea, *waar hij* toen van ambtswege woonde. Hij schreef veel in de *Philosophical Transactions*, alsmede *Lectures on comparative anatomy*, 6 vol. 4°. Lond. 1814—1828, enz.

HOMERUS. Bij ieder bekend. Zijne moeder, volgens de overlevering eene fraaije zwerfster, Critheis genaamd, beviel van hem aan den oever van de rivier *Melis*, welke langs Smirna loopt, en noemde hem daarom Melesigenes. Zijn gezigt naderhand, mede volgens de levering verloren hebbende, nam hij den naam van Homerus aan, welke *blind* beteekent. Phemius, een wijsgeer van Smirna, huwde zijne moeder, en liet zich aan de opvoeding van haar kind zeer veel gelegen liggen. Homerus zocht nooit eenige gunst, maar trotseerde de armoede; hij was, gelijk men weet, een groot en voortreffelijk dichter, en leefde omtrent negen honderd jaren vóór J. C.

HOMILIëN zijn eene soort van leerredenen over de eene of andere plaats uit den Bijbel, welke,stuk voor stuk, analytisch verklaard,en tot lezing en stichting der hoorders aangewend wordt. Reeds de oude kerkvaders hielden zoodanige leerredenen of voordragten; en daar men dezelve sedert de IV eeuw, naar het Grieksch *Homiliën*, dat is: Onderhandelingen, Gesprekken, noemde, zoo verkreeg die wetenschap den naam van *Homilitiek*, in welke men in lateren tijd de gewigtigste vorderingen gemaakt heeft, waarvan de Leerredenen van ZOLLIKOFER, TELLER, ROSENMULLER, VAN DER PALM, STUART, CLARISSE, VAN HEIJNINGEN en anderen, sprekende bewijzen opleveren.

HOMILIUS (GOTTFRIED AUGUST). Bestuurder der muzijk bij de drie Hoofdkerken te Dresden, werd te Rosenthal aan de Boheemsche grenzen geboren. Hij was een der grootste en kundigste orgelspelers van onzen tijd; doch tevens een der verdienstelijkste zamenstellers van kerkmuzijk,die in rijkheid van gedachten, verhevene en deftige voordragt, volheid van harmonie, en in eene juiste keuze der speeltuigen altijd een voorbeeld van navolging voor anderen zal opleveren. Hij † in 1785 in het 71e jaar zijns ouderdoms.

HOMMEL. Dus heeten de Mannetjes der Honigbijen (*Apis Mellifica,*); de Ouden noemden de Hommels *Fucs*, die even groot, of grooter, dan de Koningin zijn, en geenen angel hebben. Zij zijn in eenen volledigen korf ten getale van 600 of 800, terwijl dezelve slechts één wijfje, de Koningin, en 15,000 of 20,000 werkbijen bevat.

HOMO-ANEMOSCOPUS of **WEERMANNETJE**, is een mannetje van hout,dat,door op- en neder te gaan in eene glazen buis,de verandering in de drukking des dampkrings aantoont. GUERIKE te Maagdenburg, die hetzelve heeft uitgevonden, maakte van deszelfs inrigting een groot geheim; het is echter niet anders dan een verminkte barometer. Er bestaan nog andere weêrmannetjes, welke zich door eene snaar, die zich door de verandering in de hoeveelheid vochts in den dampkring draait, bewegen.

HOMOCENTRISCH noemt men de dingen, die hetzelfde middelpunt hebben. Zoo zijn twee cirkels,wier middelpunten zamenvallen, *homocentrisch*.

HOMOëOMERIEN (van ὅμοιος en μέρος) gelijkheid van deelen. De wijsgeer ANAXAGORAS bediende zich voornamelijk van dit woord, bij de verklaring zijner gedachten over de wording der wereld. Hij meende namelijk, dat er altijd eene tallooze menigte van uiterst kleine ligchaampjes zoude bestaan hebben,die, onder elkander verward, den Chaos daarstelden. Uit deze zouden zich die,welke volkomen aan elkander gelijk zijn, te zamen gevoegd hebben, terwijl de ongelijke zich van elkander afzonderden, en alzoo zoude de tegenwoordige orde van zaken zijn voortgebragt. Deze leer, die op de gelijkheid der eerste, kleinste, deeltjes berust, wordt die der *Homoëomerien* genaamd.

HOMOEöPATHIE. Het nieuwe door HAHNEMANN gevestigde geneeskundige stelsel, dat in onze dagen de aandacht zoo zeer tot zich trekt, en buiten ons vaderland zoo vele aanhangers vindt, heeft deszelfs naam van deszelfs wezen ontleend. Immers het bestaat daarin, dat tegen iedere ziekte een middel gegeven wordt, hetwelk bij gezonden eenen toestand zoude te weeg brengen, die zeer nabij aan de bestaande komt,maar haar niet gelijk is (ὅμοιον πάθος); van daar is de eerste grondstelling van dit stelsel, gelijken worden met gelijken genezen. De middelen, die volgens deze leer, in iedere ziekte moeten worden aangewend, geven de aanhangers derzelve op in de „reine geneesmiddelleer." Eene tweede stelling der homoeöpathische school is deze, dat wegens de groote gevoeligheid, die iedere ziekte voor haar eigen geneesmiddel medebrengt, de kracht van hetzelve toeneemt door verdeeling, zoo dat niet alleen slechts één middel te gelijk, en geen tweede gegeven wordt, vóór de werking van het eerste heeft opgehouden; maar ook ieder middel in bijzondere kleine hoeveelheden, b. v. millioenste deeltjes van greinen en kleinere, moet worden toegediend. Een naauwgezette leefregel is tot de goede werking der geneesmiddelen volstrekt noodzakelijk. De verschijnselen der ziekten worden door de *Homoeöpathen* met buitengewone naauwkeurigheid nagegaan, maar zij bekommeren zich niet om het verloop der ziekte en derzelver oorzaken. De anti-Homoeöpathische geneesheeren worden in Duitschland in tegenstelling *Allopathen* genaamd.

HOMOGEEN, het tegenovergestelde van *heterogeen*, beteekent van dezelfde soort of natuur. Een ligchaam op zich zelf is homogeen, wanneer al deszelfs deelen uit dezelfde stof bestaan, en dezelfde digtheid hebben.

HONAN. Chinesche provincie ten Westen van Kiang-nan, door de groote rivier Hoangho ten Noorden bepaald, door de Chinezen de *bloem van het midden* genaamd, en vruchtbaar in rijst, koren, kakao, hout, zuidvruchten, zijde, honig, was, cochenille, vee, enz. Zij bevat 4,069 V. M., en heeft naar ALLERSTEIN, 16,332,500 inw., en volgens STAUNTON 27,000,000 inwoners in 110 steden. De hoofdstad is Kaifong-foe. =, stad van den eersten rang in deze provincie, hoewel niet de hoofdstad. Daar zij bijna midden in het Chinesche rijk ligt, noemen de Chinezen haar *het middelpunt der wereld*. Merkwaardig is deze stad door de overstrooming, die, volgens BARROW, keizer KHANG-SI hier veroorzaakte.

HOND. Een geslacht der op de teenen loopende, vleeschetende zoogdieren, tot hetwelk de gewone hond, de chakal of jakhals, de wolf, de vos en eenige andere soorten behooren. De gewone hond (*Canis familiaris* L.) is de getrouwste medgezel des menschen, en onderscheidt zich door de bijzondere scherpte zijner zinnen, vooral van den reuk, gepaard aan eene buitengewone leerzaamheid en vatbaarheid om tot allerlei verrigtingen geoefend te worden; door zijne getrouwe waakzaamheid en andere goede hoedanigheden. De hond is reeds lang met den mensch over al de vijf werelddeelen verspreid. Of al de onderscheidene rassen slechts varieteiten van ééne soort zijn, en of zij welligt van den wolf afstammen, valt moeijelijk te beslissen. De voornaamste rassen zijn: de Mops, de Engelsche Dog, de Newfoundlander, de Jagthond, de Poedel, de Herdershond, het Bolognesche hondje, de Dashond, de Nieuw-Hollandsche hond, de Windhond en de Guineesche hond. Deze onderscheidene rassen paren zich niet alleen onder elkander, maar ook met wolven en vossen, met welke zij zelfs somwijlen vruchtbare bastaards voortbrengen.

HOND (DE GROOTE). (*Canis Major*) is een schoon sterrebeeld aan het zuidergedeelte des hemels, nevens den *Haas* aan den voet van *Orion*, wordende tot hetzelve, in het gemeen, 19 sterren geteld, als 1 van de eerste, 1 van de tweede, 6 van de derde, 2 van de vierde en 9 van de vijfde grootte. SCHILLER maakt uit dit gesternte, Koning DAVID; SCHICKARD integendeel den hond van den jongen TOBIAS, hetzelve heet ook anderzins *Albaber, Aliesnini, Canicula, Canis Australis, Claeptis, Magnus, Secundus, Elchabar, Elseiri, Elsere, Lalops, Sciara, Scera, Schecreelaemim, Sirius.* = (DE KLEINE). (*Canis minor*) een sterrebeeld in het zuidergedeelte des hemels, onder den *Kreeft* en boven den *grooten Hond*. Men telt tot hetzelve 11 sterren, als 1 van de eerste, 1 van de derde, 2 van de vijfde, en 7 van de zesde grootte. SCHILLER maakte uit dit gesternte het *Paaschlam*, SCHICKARD, het hondje van de Kananesche vrouw. Men noemt hetzelve ook *Algomeiza, Antecanis, Aschare, Schemie, Aschere, Caniacla, Canis Orionis, Canis parvus primus, Secundus, Septentrionalis, Sinister, Morus*, enz.

HOND of **WESTERSCHELDE** (REGT VAN ZEELAND, OVER DE). De oude gehechtheid van Zuid-Beveland aan Vlaanderen, en het merkwaardig verlies, hetwelk dat eiland aan de zuidzijde geleden heeft, zoo wel als dat Zeeland oudtijds door de Lieve van Vlaanderen werd gescheiden, is de grond, waarop men de heerschappij over de Honte beweert alleen aan Zeeland te behooren: 's Lands Historie-schrijver MATTHEUS VOSSIUS, zond den 19 Julij 1645, aan de Ed. Mog. Heeren Staten van Zeeland over, *een Tractaatken, aengaende het Recht dezer Provintien, over de Rivier van den Hont*. St. Not. v. Zeeland van 1645, bl. 312. J. EKKERINS, *Zeeuwsche Oudheden*, Zuid-Beveland, 1e Stuk, bl. 15.

HONDEKOETER (GILLIS DE) was de zoon eens beroemden schilders, en werd te Utrecht geboren. Hij schilderde,met eene verwonderlijke kunst, dieren, inzonderheid vogels, waarvan hij de veren zoo uitmuntend wist na te bootsen, dat men die voor levend zou gehouden hebben. Zijne achtergronden vertoonen wel geregelde landschappen: zijn penseel is zacht en vol, en zijne stukken worden duur verkocht.

HONDEN. Deze dieren waren bij de Japannezen eenigen tijd in zoo groote achting,dat men er eene bijna goddelijke eer aan bewees,eene soort van kapellen voor dezelve liet bouwen, hun oppassers gaf,en op den top van eenen aan hen gewijden berg begroef; deze eerbied voor dit dier ontsproot, omdat de toenmalige Keizer onder het Hondsgesternte was geboren. Een man, welke een' grooten dooden hond naar den top van den berg moest dragen, beklaagde zich eens dat de last hem wat zwaar viel, en vervloekte de wet, welke hem zoo veel moeite gaf. „Dank de Goden, zeide zijn' makker tot hem, dat „de Keizer niet onder het zamenstel van het gesternte van het Paard „is geboren, gij zoudt dien last alsdan nog vervelender vinden." Na den dood van dien Keizer hield de hondelijke godheid op te bestaan en de verachting volgde op den eerbied.

HONDENGROT. Nabij de baden van San Germano, bij het meer Agnano, in het koningrijk Napels, is, in eenen zandachtigen grond, een hol, ter diepte van omtrent 20 voeten, bij den ingang bij de negen voeten hoog en vier voeten breed. Men ziet aldaar eenen ligten en vochtigen damp, naar dien van kolen gelijkende, uit den grond opstijgen,doch niet veel hooger dan zes duimen,en geenen anderen reuk hebbende dan die, welke men in eene beslotene heete plaats gewaar wordt. Men noemt dit de hondengrot, omdat men deze dieren gebruikt om het gevaar der uitdamping te beproeven. Denzelven, hoe groot hij ook zijn moge,bij de pooten nemende,en met den kop er boven houdende, krijgt hij in twee minuten tijds stuiptrekkingen, en zoude verstikken en sterven, zoo men hem niet dadelijk aan de opene lucht blootstelde, waarop hij oogenblikkelijk zijne krachten terugkrijgt; de andere viervoetige dieren zijn er ook aan onderworpen; de vogels sterven er dadelijk van,en eene ontstokene fakkel gaat terstond uit, doch deze damp schijnt op de menschen eene minder nadeelige uitwerking te hebben, ofschoon men voorbeelden aanhaalt, dat er lieden in gestorven zijn,of in de nabijheid van het hol in slaap geraakende, niet weder ontwaakten. De waarnemingen hieromtrent ge-

daan, hebben verschillende gevoelens voortgebragt. Men leze hierover de verhandeling van Dr. NORTH en van den Heer HAMILTON, buitengewoon gezant van den Koning van Engeland bij het Hof van Napels, alwaar zij van de vaste lucht en van het gaz spreken.

HONDSBOSSCHE. Voormalige zeewering in de Nederlanden, in Noord-Holland, reeds in 1413 tegen de vloeden met W. en N. W. stormen aangelegd, doch nu door dijken vervangen.

HONDSDAGEN. De hondsdagen, zoo als zij gemeenlijk genoemd worden, beteekenen een zeker aantal dagen, gedurende welke de ster *Sirius* zoo nabij gelijktijdig met de zon opgaat, dat dezelve, van wege het overschijnend zonnelicht, niet kan gezien worden. In de vroegere dagen, toen men dit eerst begon op te merken, viel het in met den aanvang of omtrent het midden der maand Julij; dat wil zeggen, gedurende een tijdsverloop, in hetwelk, ingevolge de verzamelde warmte in de aarde door de zonnestralen, men gemeenlijk de meeste hitte heeft. Doch de Ouden, van deze oorzaak onkundig, of er, misschien, geene acht op slaande, en daarenboven veel werks makende van de sterrewigchelarij, die hun leerde, hooge denkbeelden te voeden van den schijnbaren invloed der sterren, schreven de groote hitte, ten dien tijde plaats hebbende, aan den invloed der hondster toe, in zamenstand met de zon: en van hier de naam van hondsdagen. En gelijk, daarenboven, van wege de dikwijls brandende hitte, ten dezen tijde, gemeenlijk, vele ziekten heerschen, leiden zij er verder uit af, dat de invloed der genoemde ster verderfelijk was. En van hier, dat in alle oude boeken, die over de sterrewigchelarij handelen, aan deze ster een schadelijke invloed wordt toegeschreven.

HONDSDOLHEID. Eene ziekte, die meest bij honden, doch ook bij vossen, wolven, katten en andere dieren voorkomt, en onder hevige stuiptrekkingen, onvermijdelijk den dood ten gevolge heeft. Men onderscheidt twee soorten derzelve: de zoogenaamde hondsdolheid, wanneer de hond minder woedend is, regt vooruitloopt en plotseling sterft; en de eigenlijke hondsdolheid, die zich door hevige stuipen, schuim op den bek en ware woede kenmerkt. In beide gevallen zijn echter de eerste verschijnselen deze, dat de hond traag en knorrig is, zijn' heer minder trouw bewijst, hem dikwijls geheel niet kent, donkere plaatsen zoekt, zonder te slapen, niet eet, en nog meer tegenzin in water heeft. In het tweede tijdperk, dat dikwijls reeds na 12 of 24 uren aanvangt, valt hij, als de eigenlijke dolheid uitbreekt, op alles aan, wat hem in den weg komt; bijt daarnaar, zonder te blaffen, en loopt met schuim op den bek, uit welken de loodkleurige tong hangt, met den staart tusschen de pooten, rusteloos rond, tot hij na 2, 3 of 4 dagen onder hevige stuiptrekkingen sterft. De beet van zulk een dier is hoogst gevaarlijk. (Zie WATERVREES). De aard der ziekte is nog niet volkomen bekend, en ook hare oorzaken zijn onzeker. Onder dezelve telt men gewoonlijk te groote hitte en koude, of snelle afwisseling van warmtegraad, gebrek aan drinken, onbevredigde geslachtsdrift, veel eten, vooral van bedorven vleesch, enz.; de zekerste oorzaak intusschen is de beet van een ander dier, dat aan dezelfde ziekte lijdt.

HONDSHONGER (*Bulimie*) is een toeval, waarbij de personen, die er door worden aangetast, door eenen onverzadelijken honger gekweld worden. Hoe veel spijze zij ook nuttigen, ontwaren zij nimmer het gevoel van verzadiging, en is de maag overladen, dan vallen zij in onmagt, en ontlaaten de te veel gebruikte en half verteerde spijze onder hevige pijnen. De Hondshonger komt voor, gedurende zekere afgaande of afwisselende koortsen, bij verscheidene ingewandsziekten, inzonderheid bij de zoodanige, die door den lintworm veroorzaakt worden. Deze ziekte is veelal een gevolg van heete ziekten, waardoor de krachten van den kranke zijn uitgeput, en ontstaat alsdan uit de behoefte, om de verlorene krachten van de onderscheidene deelen des ligchaams weder te herstellen. In sommige gevallen, echter, schijnt het sterk verlangen naar spijs uit eene bijzondere gesteldheid der maag voort te komen, die de genotene snel verteert.

HONDSOREN. Noemt men eene zamengestelde houtverbinding, bij den molenbouw in gebruik.

HONDSRUG. Eene ruwe bergketen van eene middelmatige hoogte, in de Pruissische provincie Neder-Rijn, in de regeringsdistrikten van Koblentz en Trier; loopende van het Oosten naar het Westen tusschen de rivieren de Nahe, den Rijn en den Moezel. Zij is grootendeels met uitgestrekte bosschen bedekt, waarvan het Sohn en Hochwald de grootste zijn. In den kreits Simmeren, in den omtrek van Gemunde, is zij het hoogst, waar derzelver takken langs den Rijn en den Moezel loopen, en het naauwe bed, en de kromten dezer rivieren veroorzaken. De dorpen zijn over het geheel aan den voet of op heuvels gebouwd, en van vruchtboomen omringd, die slecht ooft opleveren. De grond van den *Hondsrug* is niet overal gelijk; daar waar zich de vlakten naar de rivieren neigen, wordt uitmuntend winterkoren geteeld: doch in den meer hoogen steenachtigen grond slagen de gerst en haver, inzonderheid vlas en hennep, zeer goed, wordende het vlas zelfs met het Rigasche en Silezische gelijkgesteld, en in België zeer gezocht. Sedert eenige jaren wordt er veel klaver verbouwd, om het zaad, dat door Krentznacher kooplieden sterk naar Engeland verzonden wordt. De uitgebreide bosschen bevatten veel wild, en de kleine beken veel kreeften en forellen. Het vee is hier doorgaans klein, doch deszelfs vleesch ongemeen smakelijk. De bewoners van den Hondsrug zijn, gelijk alle bergbewoners, trotsch op hun ruw land, en keeren gaarne uit een vreemd naar het hunne terug. Sommigen schrijven *Hundsruck*.

HONDSTER — SIRIUS. Is eene ster van de eerste grootte in het sterrebeeld van den grooten hond, de helderste, die men aan den sterrehemel ziet. Zij was bij de Egyptenaren merkwaardig door haren gelijktijdigen opgang met de zon, en doordien zij de overstroomingen van den Nijl aankondigde. De hondsdagen hebben van dezelve hunnen naam ontleend; daar zij aanvangen, wanneer deze ster *heliaasch*, dat is, gelijk met de zon opkomt. = (DE) (*Sirius Canicula*) heet eene ster van de eerste grootte op den muil van den grooten hond. Van dezelve hebben de *hondsdagen* hunnen naam, want dezelve beginnen, wanneer de zon met haar opgaat; het is de helderste onder alle vaste sterren.

HONDURAS. Uitgestrekte provincie van het Gemeenebest Centraal Amerika in Noord-Amerika, hetwelk ten Noorden door de baai van dien naam van Yucatan gescheiden wordt, ten Westen aan Vera-Paz, ten Oosten aan de West-Indische zee, en ten Zuiden aan de provincie van Nicaragua grenst. Van het Oosten naar het Westen is zij 130 uren lang, en van het Noorden naar het Zuiden 50 uren breed. Zij werd in Augustus 1502, door COLUMBUS ontdekt, en bevatte in 1797, zoo ver het bekend was, 290,000 inwoners. Het land is ons aan de Muskieten-kust eenigzins nader bekend, doch van het binnenland weten wij zeer weinig. Het heeft eene heete en vochtige luchtgesteldheid, en is op vele plaatsen ongezond. De grond is zeer vruchtbaar, en brengt drie oogsten van maïs, en tweemaal druiven in hetzelfde jaar voort. De weiden zijn heerlijk en het land is wel van water voorzien. Vele rivieren treden in den regentijd buiten de oevers, hetwelk veel tot de vruchtbaarheid toebrengt. Ook zijn er eenige bergen, die goud en zilver bevatten. Honig, wol, katoen, mahonie- en verfhout zijn de voornaamste voortbrengsels en artikelen van uitvoer. Men vindt er ook schapen, rundvee, enz. doch de onwetende inwoners zijn nog dikwijls aan gebrek blootgesteld, en geheel verschillend van de Muskieten-Indianen. De hoofdstad is Truxillo. =, stad op het West-Indisch eiland Cuba, 21 mijlen N. O. van Bayamas. =. Kaap Honduras of *Punta de Castilla*. Noord-Amerikaansche kaap aan de Oostzijde van Honduras. =, *zee van Honduras;* deze naam wordt somtijds gegeven aan dat gedeelte der Atlantische zee, dat tusschen het eiland Cuba, de kust der Muskieten en de baai van Honduras, het schiereiland Yucatan, de golf van Mexico, Jamaïca en de Caraïbische zee begrepen is. =. *Baai van Honduras*, een gedeelte van voorn. zee, dat tusschen de kust van Honduras, Yucatan en een deel van de Muskieten-kust bepaald is, en met het voorgebergte op 14° N. B. eindigt.

HONERT (ROCHUS VAN DEN) was de zoon van THOMAS VAN WESEL, die, naar zijn landgoed, den naam VAN DEN HONERT aannam, en werd geboren te Dordrecht, den 13 Maart 1572. Na het meesterschap in de regten bekomen te hebben, werd hij, in 1596, aangesteld tot Pensionaris van Dordrecht, vervolgens was hij lid van gecommitteerde raden der Staten van Holland, en had zitting in 's lands rekenkamer. Op de Dordsche Synode van 1618 tot 1619 was hij commissaris politiek, wegens Holland, waar hij zich zeer gematigd en bescheiden gedroeg. Na het veroordeelen der Remonstranten, werden eenige der Curatoren van 's Lands Hoogeschool te Leiden van hun ambt ontzet, en VAN DEN HONERT, thans lid van den hoogen raad, tot Curator aangesteld. In 1627 werd hij met S. VAN BEAUMONT, A. BICKER en G. VAN BOETZELAAR in gezantschap naar het Noorden gezonden, om den vrede tusschen Zweden en Polen te bemiddelen; in een tweede gezantschap, in 1635, bewerkte hij een bestand tusschen beide mogendheden, en kwam met eene ridderorde versierd, terug. Van het eerste gezantschap gaf hij te Utrecht, in 1652, eene Dagtafel met afbeeldingen in het licht. Hij † in 's Hage, den 30 Januarij 1681. Deze schrandere staatsman was ook een bij zijne tijdgenooten zeer geacht geleerde en dichter. HOOFT stelde zeer veel prijs op zijn oordeel, en zond hem van tijd tot tijd de afgewerkte stukken van zijne *Nederlandsche Historiën*. Zijne dichtoefeningen waren eenige geestelijke tooneelstukken, waaronder het treurspel *Moses de Tafelbreker* eenige opmerking verdient, om de lofspraak, door HOOFT aan hetzelve gegeven. Wij hebben nimmer een dezer stukken onder het oog gehad, en kunnen dus derzelver dichterlijke waarde niet beöordeelen.

HONFLEUR. Fransche zeestad, departement Calvados, aan den mond der Seine, slecht gebouwd, met 4 kerken, eene goede haven, eene regtbank van koophandel, beurs, kweekschool voor de zeevaart, en 9,750 inwoners, die zoutkeeten, vitriool-, aluin- en andere fabrijken hebben, en verder van den handel, de visscherij en de scheepvaart bestaan. In den omtrek worden vele meloenen geteeld en verzonden.

HONGARIJE (*Magyar Orszag*), tot aan de tijden der Romeinen Pannonië genoemd, koningrijk tusschen Moravië, Gallicië, Zevenbergen, de Militaire grenzen, Illyrië, Stiermarken en het land beneden de Ens, of met Slavonië en Croatië, tusschen 34°, 12′ en 42°, 45′

L. en 44° en 49°, 46' N. B. gelegen, terwijl het eene oppervlakte van 4,160 (Lipsky heeft 4,118, Blumenbach 4,096 en Lichtenstern 4,034) V. M., in 48 kon. vrijsteden, 699 vlekken, 10,852 dorpen en 1,026,074 huizen, 7,961,500 (Blumenbach rekent 8 200,000) inwoners bevat, welk getal echter vermeerderd is sedert de Keizer besloot (zie *Staats-Courant* van 19 Julij 1822) de aan Illyrië getrokkene distrikten aan Hongarijë terug te geven. De N. en W. zijden des lands zijn bijzonder bergachtig, het eigenlijk vlakke land ligt in het O. De grond is verschillend; op de hoogten is hij schraal en onvruchtbaar, en in de vlakten buitengewoon vruchtbaar, behalve op eenige uitgestrekte heiden. De hoogste deelen des lands zijn de Karpaten. Ook vindt men in het W. eenige bergen, die uit Oostenrijk komen, en waartoe het Cetisch, en het Baranger gebergte, de Norische, Stiermarksche en Julische Alpen, met derzelver takken behooren. De voornaamste rivier is de Donau, welke, behalve de Poprad, al de rivieren van Hongarijë opneemt, als: de Leitba, de Raab, de Waag of Vag, met de Arna en Neitra, de Gran, Drave, Save, enz. De voornaamste meren zijn die van Balaton, het Neusiedler, het Palitscher en het Witte Meer; ook zijn er de Franzen- en Bega-kanalen. Gezondheidsbronnen zijn er, volgens Sennowitz 452. De luchtgesteldheid is er natuurlijk, naarmate van de meerdere of mindere hoogte, zeer verschillend. Men heeft er zoo wel altijddurende sneeuw en ijs, als de druiven, die den heerlijken Tokajer wijn opleveren. Bij de moerassen echter is het ongezond. De voortbrengselen zijn: paarden, rundvee, schapen, geiten varkens, wild, ook roofdieren. De Hongaarsche herdershond is bekend. Het plantenrijk, hoewel de landbouw nog merkelijk ten achteren is, is rijk in voortbrengselen. De inwoners worden volgens hunne afkomst onderscheiden in Magyaren of eigenlijke Hongaren, de voornaamste volksstam, welks taal, sedert 1805, de Latijnsche taal, in alle openbare stukken verdrongen heeft; zij zijn welgemaakt, sterk, opregt, gastvrij en vrolijk; ten 2e in Slavoniërs, Duitschers, Joden, Heidenen enz. De Roomsche godsdienst is de talrijkste. Het getal der Protestanten beloopt meer dan 2 millioen. Het getal der Joden schat men op 80,000. De standen zijn: de adel, de burgers en boeren. De wijnteelt is een hoofdtak van bestaan, met de bosschen en de mijnen De visscherij op de rivieren en meren is van belang, als ook de bijenteelt. De fabrijken zijn nog in de kindschheid, en worden allen door Duitschers aan den gang gehouden. De handel is van belang, doch wordt echter door de hooge tollen zeer bezwaard. De krijgsmagt bestaat uit 46,280 man voet- en 16,980 man paardenvolk, waarbij in tijd van nood eene algemeene heffing gevoegd wordt. Het wordt verdeeld in de kreitsen van de beide zijden van den Donau, de beide zijden van de Theisz; Provinciaal Slavonië en Provinciaal Croatië, en deze weder in gespanschappen, komitaten, of graafschappen verdeeld, welke ieder eenen Gouverneur hebben De regering is erfelijk, zoo wel in het mannelijke als vrouwelijke geslacht, en de Koning, die den naam van Apostolischen draagt, heeft de uitvoerende magt. De éénige Hongaarsche ridderorde bestaat in die van den H. Stephanus. De hoofdstad is Presburg. De Roomschen hebben er, behalve hunne Hoogescholen, Atheneën, enz. ruim 1200 scholen. De Hervormden hebben 3 collegiën, 6 gymnasiën en 1600 onderwijzers en de Lutherschen 10 gymnasiën en 620 onderwijzers.

HONGARIJE (De Rijksdag van). Men kan geene zitting van den Rijksdag van Hongarijë bijwonen, zonder het zeldzame en indrukwekkende van deze vergadering te bewonderen. De zaal heeft echter niets opmerkenswaardigs: het is eene hooge en lange kamer, waarin zich eene groote tafel bevindt, welke met een groen kleed overdekt en ruim voorzien is van alle noodige schrijfbehoeften. Aan het oppereinde staat de stoel van den voorzitter, welke eene trede hooger dan de andere zitplaatsen is. Nevens hem, aan zijne regterzijde, zitten de Bisschoppen en andere hooge geestelijken, die een deel van de vergadering uitmaken. De overige leden, ten getale van ongeveer drie honderd, hebben allen de oude nationale kleeding. Deze zelfde kleeding is door de Europesche regeringen aan een groot gedeelte van hunne ligte kavallerie gegeven. Zij bestaat in een buis en lange broek van eene bruine kleur, en korte laarzen. Het geheel is met zwarte zijde versierd, terwijl diegenen, welke in dienst zijn, gouden gallons hebben. Ieder voet is met eene spoor gewapend, en eene sabel hangt aan ieders zijde. Wanneer een van hen zich beweegt, galmt een ijzerklank door de zaal. Op de tafel liggen hunne met schoone bruine vellen gevoerde kalpaks, waarvan de rood lakensche versierselen het oog tot zich trekken. Deze militaire toestel in eene vredelievende vergadering, toont, dat dezelve in den beginne onder de tent werd gehouden, en dat ieder Hongaarsch burger soldaat was. De debatten hebben in de Latijnsche taal plaats, en deze taal van de overwinnaars der wereld, maakt dezelve nog plegtiger. Een groot getal leden, zegt een reiziger, die er bij tegenwoordig was, nam aan de discussiën deel. Hunne voordragt was vol vuur, en zij spraken met gemak en duidelijkheid. Het was geen mager, droog latijn, zoo als men veelal hoort; de meeste woorden klonken statig in het oor; hunne aanspraken duurden zelden langer dan tien minuten. Ik hoorde eenen Abt op eenen ironischen toon spreken. Een oud afgevaardigde, met grijze haren, antwoordde hem met vuur en veel vrijheid. Men handelde over eene belasting op het zout, welke zeer bezwaarlijk voor het volk was, en onder den laatsten Onder-Koning werd ingevoerd De grijsaard sprak veel over de oude voorregten van zijn land; hij beklaagde zich dat dezelve onder het vorig beheer miskend waren. Zijne gehechtheid aan den persoon des Keizers scheen levendig en opregt te zijn; maar niettemin viel hij de Ministers met hevigheid aan, dezelve openlijk willende aanklagen. Op een oogenblik toen hij over de ontevredenheid en de klagten des volks sprak, riep hij uit: „*Vox populi, vox Dei.*" Deze woorden bragten alle toehoorders in geestvervoering, en een algemeen *vivat* klonk uit alle hoeken der zaal den spreker tegen. Ik dacht toen voor een oogenblik in eene vrije vergadering te zijn; maar de kalme houding, de slimme blik en de glimlach, die op de lippen van den vertegenwoordiger der kroon zweefden, herinnerden mij, dat men het Hongaarsche strijdpaard had gebreideld. Men laat het wel soms met fierheid rondzwenken, maar een ijzeren arm houdt de teugels tegen, wanneer zijne te groote levendigheid den meester mogt verontrusten. De begoocheling verdwijnt eindelijk geheel bij het uitgaan der zaal, en men vindt daar niets meer van de ridderlijke pracht, welke men in het binnenste ontwaarde. Gij zult daar geene prachtige rijpaarden vinden, die hunnekend hunne meesters afwachten. Men ziet er slechts eene lange rij opene wagentjes, welke zeer laag bij den grond en in eenen slechten toestand zijn. Bij het eindigen der zitting klimmen al deze, als huzaren gekleede, afgevaardigden, in deze wagentjes, strekken er zich zorgeloos in uit, en keeren bedaard naar huis. Dan voelt gij, dat al wat gij in de zaal gezien hebt, slechts eene ijdele voorstelling van het verledene was; en dat de Rijksdag zelf slechts het overblijfsel is van eene schoone, doch vervallene, instelling.

HONGER. Het gevoel, dat van de noodzakelijkheid verwittigt, om spijzen tot zich te nemen, tot herstelling der gedurige verliezen, die de levensbeweging naar zich sleept. Behalve deze gezonde honger, bestaat zij dikwijls, zoo wel na buitengewone ontlastingen, als ten gevolge van allerlei prikkels der maag; hetzij dezelve onmiddellijk of door medegevoeligheid door dezelve worde aangedaan. Wanneer de honger niet bevredigd wordt, ontstaat er een verschrikkelijke strijd der ligchaamskrachten, die in den dood eindigt. Jonge en sterke personen sterven eerder aan den honger, dan oude en zwakke.

HONGS. Naam der Factoriën, waarin de Europeanen te Canton in China wonen, welke naar lange tuinen gelijken, die elk vier of vijf huizen bevatten, en waar de kooplieden, scheepskapiteins, enz. bij elkander komen, om over handelszaken te spreken, of zich te vermaken.

HONIG. De bekende zoete zelfstandigheid, die men van de bijen wint. De witte, die in de zon van zelf uit de was druipt, is de beste. Zij bezit eenen aangenamen smaak en zeer heilzame, verwarmende, oplossende, buikzuiverende eigenschappen. Vooral met azijn vermengd dient dezelve tot talrijk geneeskundig gebruik; met water vermengd, levert zij, na eene wijngisting ondergaan te hebben, de Mee of Mede op.

HONIGDAAUW. Eene suikerachtige stof, die op de bladen van sommige gewassen, of door insekten, of door eene eigenaardige afscheiding van de oppervlakte der bladeren wordt voortgebragt.

HONORARIUM. Noemt men de geldelijke belooning van *arbeid*, vooral letterkundigen arbeid, verrigt door personen, aan welke men het door hen verdiende geld, niet onder den gewonen naam van *loon* durft aanbieden.

HONORIUS, m. n. van het Latijnsche *honor*, eer. De Zweedsche naam Erik, alsof men zeide Eerrijk, drukt de beteekenis vrij wel uit.

HONSHOLREDIJK of HONDSHOLREDIJK, voorm Nederlandsch lusthuis in Zuid-Holland, distrikt Rotterdam, bij het dorp Naaldwijk. Onder Koning Lodewijk was het eene kweekschool voor zeekadetten, naderhand een hospitaal, terwijl het nu geheel vernietigd is, zijnde tot afbraak verkocht.

HONTHORST (Gerard). Een vermaard schilder, in het jaar 1592, te Utrecht geboren. Na de gronden der kunst, onder het oog en onderwijs van den beroemden Abraham Bloemaart, gelegd te hebben, deed hij eene reis naar Rome, alwaar hij, binnen weinige jaren, zulke uitstekende vorderingen maakte, dat de geoefendste kunstkenners zijne stukken, vooral zijne nachtlichten, met bewondering beschouwden. Het gevolg hiervan was, dat hij van de aanzienlijkste mannen zijner eeuw, van verscheidene kardinalen, de Koningen van Engeland en Denemarken, en ook van den Prins van Oranje, menigvuldige aanzoeken kreeg tot voortbrengsels van zijn penseel; terwijl zijne beschaafde en geregelde leefwijs bovendien oorzaak was, dat lieden van het hoogste aanzien hunne kinderen door hem lieten onderwijzen. Die der Koningin van Boheme, zuster van Karel van Engeland, waren onder anderen zijne leerlingen. Op de vorstelijke lustplaats, *het huis in het Bosch*, bij 's Gravenhage zijn nog verscheidene voortbrengsels van zijn kunstpenseel voorhanden. Maria de Medicis, Koningin van Frankrijk, liet zich door hem afschilderen. Het juiste jaar van 's mans overlijden is ons niet bekend, doch hij bereikte eenen hoogen ouderdom.

HOOFD (Het). Dit gedeelte van 's menschen ligchaam, hetwelk het middelpunt des zenuw-gestels, de hersens, in zich bevat, en waarin de voornaamste werktuigen onzer zinnen geplaatst zijn, verdient reeds uit dien hoofde de eerste plaats onder al de overige leden. Het Hoofd van den mensch wijkt in vele opzigten van den kop der dieren af. De mensch draagt het Hoofd opwaarts en ziet naar den hemel; bij de dieren staat het horizontaal, of wel geheel benedenwaarts. Alleen het bovenste en achterste gedeelte van het menschelijk Hoofd is met haar bedekt, en bestaat uit 8 beenderen, die echter zoo vast in elkander gevoegd zijn, dat zij allen uit één stuk schijnen te bestaan, en den schedel vormen; de lengte van het Hoofd bedraagt gewoonlijk het zesde gedeelte van die van het ligchaam, en het is met een gelijke huid als dit bedekt. Onder dezelve ligt nog een huid van spieren en zenuwen, en de beenderen van het Hoofd zijn nog bovendien, even als die van de overige gedeelten van het ligchaam, met hunnen eigenen beenhuid overtrokken. De holte van hetzelve is geheel met de hersens gevuld, die insgelijks in een drievoudig huidbekleedsel liggen, waaruit de menigvuldige bloedvaten, die het naast aan den schedel, en zelfs aan de hersenen gelegen zijn, voortspruiten, welke met de onderste huid (de vaathuid) tot in het binnenste der hersenen doordringen, die bovendien nog door verscheidene groote slagaderen veel bloed ontvangen. Van hier dat het hoofd, bij eene vermeerderde toestrooming van bloed, aan verscheidene ziekten onderworpen is. Onder deze is de hoofdpijn de gewoonlijkste, omdat bijna *iedere* hoofdziekte zich door pijn kenmerkt; doch die ook hierom uit verschillende oorzaken voortvloeijen, en een verschijnsel van velerlei ziekten zijn kan. Zoo kan van zware verkoudheid (Rhumatismus), van eene ontsteking van den spier- en zenuwhuid, die de beenderen bedekt, hoofdpijn ontstaan, die zeer hevig worden kan, zoo ook uit eene te sterke toestrooming van het bloed naar de inwendige deelen van het Hoofd, door te veel inspanning van onzen geest, of door sterke uitwasemingen en reukwerken, dezelfde hoofdziekte geboren worden. Personen van beiderlei geslacht, die zwak op de zenuwen zijn, zijn inzonderheid aan hoofdpijn onderhevig, en nog meer, wanneer bij hen volbloedigheid plaats heeft. Naar ons inzien moest men zich bij hoofdpijn meer van bloedzuigers bedienen, dan men tot dus verre gedaan heeft, omdat zij in de meeste gevallen de grootste verlichting geven, en eene onmiddellijke ontspanning in de bloedvaten, en dus eenen vrijeren doorloop aan de vochten verschaffen.

HOOFDAFDEELING is in elke bouworde het tafelment (entablement) of *hoofdgestel*, de *kolom* en het *piëdestal*.

HOOFD-AFPLATTEN. De afschuwelijke gewoonte om de hoofden af te platten heerscht nog steeds onder de Indianen van het Noordwestelijk Amerika. Terstond na de geboorte wordt het kind in eene soort van langwerpig ronde wieg gelegd, die als een trog gevormd, en op deszelfs bodem met mos belegd is. Het eene einde derzelve, waar het hoofd komt te leggen, is hooger dan het overige gedeelte. Over des kinds voorhoofd wordt met koorden, die door kleine, aan beide zijden der wieg zich bevindende, gaten getrokken zijn, een kussen, en daarover een stuk cederschors vastgemaakt en tegen het hoofd geperst. In dezen toestand blijft het kind meer dan een jaar tijds liggen en men schijnt zich niet veel om het arme schepsel te bekommeren. Zoo lang echter het kind in deze banden gekneveld is, vertoont hetzelve een akelig gezigt, en deszelfs kleine zwarte oogen, die door de drukking van den op deszelfs voorhoofd liggenden last naar buiten uitgedreven worden, gelijken naar de uitpuilende oogen eener in den val geplette muis. Wanneer het deze onmenschelijke behandeling heeft doorgestaan, is het hoofd geheel plat gemaakt, en het bovengedeelte van hetzelve zelden dikker dan een duim; het verkrijgt ook nimmer deszelfs ronden vorm weder. Dit houden de Indianen voor een wezenlijk bestanddeel der schoonheid. Overigens ontmoeten de gebruiken van zoodanige wilde volken dikwerf derzelver evenbeeld, ook onder beschaafde natiën. Vóór vijf en twintig jaren, ongeveer, of hoogst genomen vóór vijftig jaren, was het eene algemeene gewoonte, dat de bakers het ligchaam der kleine kinderen zóó stijf met windsels omwoelden, dat de natuurlijke vorm der borst geheelijk veranderd werd. Nog heden ten dage doen onze jonge dames, met hare rijglijfjes of korsetten hetzelfde.

HOOFD VAN ANDROMEDA is eene ster van de tweede grootte in Pegasus of het gevleugeld paard, welke men in het hoofd van Andromeda stelt; men noemt deze ster ook wel den *Navel van Pegasus*.

HOOFDGESTEL, *tafelment* beter *entablement*, noemt men, in ons vaderland, in de bouwkunst, dat deel aan een gebouw, hetwelk bestaat uit de *architraaf*, *fries* en *kroonlijst*.

HOOFDPLANETEN zijn die, welke zich rondom de zon bewegen; of rondom een werelddeel, hetwelk in het midden staat. Volgens het gevoelen der Ouden, welke zich verbeeldden dat de aarde stilstond, waren dit Saturnus, Jupiter, Mars, de Zon en de Maan, doch bij de nieuweren, welke aannemen dat de zon stilstaat, zijn dezelve Saturnus, Jupiter, Mars, de Aarde, Venus en Mercurius. = worden de grootere planeten genoemd, ter onderscheiding van hare wachters. Wij kennen elf hoofdplaneten: Mercurius, Venus, de Aarde, Mars, Ceres, Juno, Pallas, Vesta, Jupiter, Saturnus en Uranus.

HOOFDSTEDEN, enz. VAN EUROPA (Bevolking der voornaamste) bij het begin van 1831.

	Inwoners.		Inwoners.
Londen	1,300,000	Frankfort	46,000
Parijs	910,000	Bremen	40,000
Konstantinopel	580,000	Presburg	38,000
Petersburg	430,000	Brunswijk	36,000
Napels	360,000	Brünn	35,000
Weenen	300,000	Parma	34,000
Moskow	260,000	Stutgard	31,000
Dublin	248,000	Geneve	30,000
Lissabon	240,000	Stettijn	28,000
Berlijn	240,000	Hanover	28,000
Amsterdam	203,000	Cagliari	28,000
Palermo	170,000	Kassel	26,000
Edinburg	146,000	Krakau	26,000
Rome	145,000	Lubek	25,000
Warschau	130,000	Hermanstad	25,000
Milaan	128,000	Modena	24,000
Turijn	120,000	Posen	23,000
Madrid	115,000	Darmstad	22,000
Hamburg	112,000	Christiania	21,500
Koppenhagen	110,000	Bergen	21,000
Praag	108,000	Munster	20,600
Breslau	94,000	Karlsruhe	20,500
Brussel	82,000	Bern	18,000
Florence	81,000	Bazel	17,800
Munchen	78,000	Gotha	16,000
Stokholm	75,000	Lauzanne	14,400
Koningsbergen	70,000	Chamberry	14,200
Dresden	62,000	Zurich	12,600
Lemberg	55,000	St. Gall	11,500
's Gravenhage	50,000	Altenburg	11,000

HOOFDTEEKENEN zijn de vier kenteekenen, welke de zon bij het begin van de Lente, Zomer, Herfst en Winter bereikt, namelijk: den Ram, den Kreeft, de Weegschaal en den Steenbok.

HOOFMAN (Elizabeth) werd den 29 Aug. 1664, te Haarlem geb., en was daarna eene beroemde Nederlandsche dichteres. Haar vader Joost Hoofman, was een aanzienlijk koopman, die bij zijne huisvrouw Sara van Amerongen vier kinderen verwekte, waarvan onze Elizabeth de jongste was. Reeds vroegtijdig eene sterke neiging tot de dichtkunst ontwarende, liet zij zich later in de Grieksche en Latijnsche talen onderwijzen. Onder het lezen derzelve kweekte zij haar dichtvermogen aan, door eenige liedjes van Anakreon, en vele lierzangen van Horatius in Nederduitsche dichtmaat over te brengen. Dan, welke vorderingen ook onze dichteres in beide genoemde geleerde talen maakte, was het beoefenen der dichtkunst in hare moedertaal nogtans hare hoofdbezigheid, waartoe het bekoorlijk buitenverblijf harer ouders, Veenberg, niet ver van Haarlem, haar meermalen stof opleverde. Elizabeth, ruim 29 jaren bereikt hebbende, huwde met Pieter Koolaart, een' aanzienlijk koopman binnen gemelde stad, en in de beschaafde letteren, alsmede in de wis- en sterrekunde, niet onbedreven. Dan, dit huwelijk was niet gelukkig, vermits haar man door zijne verkwistende leefwijze zijnen val berokkende. Zij geraakten nu in bekrompene omstandigheden, en moesten zich in eene kleine buitenwoning, bij het dorp Lis nederzetten, waar zij eenigen tijd een kommerlijk leven leidden. Naderhand nam hun toestand wel een' gunstiger keer, doch deze voorspoed was van geen' langen duur. Haar man namelijk, in 1721, door Karel I, Landgraaf van Hessen-Kassel, een groot begunstiger der wetenschappen, op eene jaarwedde van 1600 Gl. tot zijnen commercie-directeur aangesteld zijnde, volgde zij hem in het volgende jaar naar Kassel; dan, de vorst † in het jaar 1730, en met zijnen dood werd de jaarwedde van Koolaart tot op de helft verminderd. Nu kwam het reeds zeer bekrompen om met onze dichteres; maar nog deerniswaardiger werd haar toestand, toen zij, twee jaren daarna, haren echtgenoot, en met hem ook zijn gering inkomen verloor, en alle pogingen tot eenen jaarlijkschen onderstand, ten hove, vruchteloos waren. Onder deze drukkende omstandigheden werd haar geest echter niet dermate uitgedoofd, of de lust beving haar nog somtijds tot zingen. Nadat zij reeds met grijsheid gekroond was, en den ouderdom van 70 jaren bereikt had, vervaardigde zij nog een fraai dichtstuk, bij de vereeniging harer eenige dochter, Petronella Elizabeth met George Hemmes, Hofboekdrukker te Kassel, in 1734 voorgevallen. Niet lang, nogtans, overleefde Elizabeth dit trouwverbond. Zij † na eene treurige ondervinding van de onbestendigheid der aardsche goederen, in Augustus 1736, in den ouderdom van 72 jaren. De kunstlievende W. Kops heeft sommige harer nagelatene stukken door den druk gemeen gemaakt.

HOOFT (Cornelis Pieterszoon), de zoon van Pieter Willemszoon Hooft, en de vader van Pieter Corneliszoon Hooft, was een aanzienlijk koopman te Amsterdam, alwaar hij in 1582 Schepen, twee jaren later Raad, en in 1588 tot de Burgemeesterlijke waardigheid verheven werd, in welken aanzienlijken post hij inzonder-

heid zijne gematigdheid en vlijtige zorg, zoo in het handhaven der stedelijke voorregten, als van burgerlijke en godsdienstige vrijheid, meer dan eens ten toon spreidde. Zoo deelde hij in de vergadering van Regerende en Oud-burgemeesteren, op den 15 October 1595, toen hij voor de vijfde maal het Burgemeesterschap bekleedde, aan de overige Wethouders zijne schriftelijke bedenkingen mede, ter beteugeling van sommige stadspredikanten, die veel hevigheid betoonden, zoo wel tegen de regering, als tegen andere gezindheden, waarvan de hoofdzakelijke inhoud hierop neder kwam. Het oogmerk der wapenvoering zijnde, om de vrijheid te bewerken, was dus gewetensdwang onbehoorlijk, en paste dus vooral niet aan de Hervormden. Dezelve was oorzaak, waarom vele hunne gezindheid niet omhelsden, om welk nadeel te vermijden, hij middelen aan de hand gaf. »Hij hield het voor zeer schadelijk, dat het bewind der kerkelijke bedieningen meestal in handen van vreemdelingen werd gelaten, vermits daardoor vele schamele uitlanders met het brood gevoed werden, waarop behoeftige stedelingen eene wettige aanspraak hadden. Hij meende, dat het ten algemeenen beste oorbaar was, dat men, zonder aanzien van gezindheid, zoodanige lieden in de regering trok, die van eenen aanhoudenden goeden, eerlijken en burgerlijken wandel waren, en voor beminnaars van het vaderland bekend stonden; oordeelende, dat men daartoe het Evangelisch net zoo wijd en zoo breed als eenigzins doenlijk was, moest uitwerpen, met vermijding en weering van alles wat eenigermate naar gewetensdwang smaakte." Reeds eenige jaren vroeger, namelijk in 1583, toen hij Oudschepen was, vertoonde hij zijne vrijmoedigheid in het spreken, bij gelegenheid eener bezending der Staten van Holland aan de stad, om haar tot de opdragt der grafelijkheid aan Prins Willem I te bewegen, welke hij in een breedvoerig vertoog ontraadde, zoo lang Zeeland daarin niet bewilligd had. Zijne stoutheid in het verijdelen der oogmerken van Leicester, te Amsterdam, kostte hem, 4 jaren later, bijna het leven. Op de lijst van 14 wakkere voorstanders der vrijheid, welken de Engelschman eenen schandelijken dood had toegelegd, las men ook den naam van onzen Hooft. In het jaar 1598 gaf hij een nieuw blijk zijner verdraagzaamheid in de godsdienst. Men had, namelijk, op aanklagte van den kerkenraad, zekeren Goossen Vogelzang in hechtenis genomen, als verdacht gehouden wordende, onder anderen, van schandelijke wanbegrippen omtrent het leerstuk der Drieëenheid. Sommigen der Schepenen neigden op 's mans bekentenis, tot strengheid; doch Hooft verzettede er zich tegen in een vertoog, waarin hij de onbillijkheid trachtte aan te toonen van iemand, voor het overige van een onbesproken gedrag, wegens begrippen, van die der kerk verschillende, te straffen, aangaande een leerstuk van eene zoo diepe verborgenheid. Hooft was voorts een niet minder ijverig voorstander der stedelijke voorregten, en gaf daarvan, onder anderen, een doorslaand bewijs, bij gelegenheid, dat Prins Maurits, in 1618, te Amsterdam in den Raad verscheen, om de regering buiten tijds te veranderen, wanneer hij, daar al de overige leden der vergadering zwegen, eene aanspraak aan dien Prins deed, waarbij hij hem het onbestaanbare daarvan, ofschoon vruchteloos, met eene mannelijke rondborstigheid, onder het oog bragt (*). Hooft †, op den 1 Jannarij 1626, in hoogen ouderdom, wanneer Vondel, die hem gekend had, dit grafschrift voor hem schreef:

's Lands Hoofdstad derft haar Hoofd en troost; de goe gemeent
Haar vader. Burgers, sprengt met tranen 't vroom gebeent.

Ook de beroemde Dichter G. Brandt vereerde 's mans nagedachtenis, door, bij zijne afbeelding, de volgende regels te plaatsen:

O Christen Cato, *hoofd vol breins, en vrijheids mond,*
Die om 's lands voorstand op Leycester's *moordrol stond,*
Hoe hebt gij, aan het roer van stad en land gezeten,
Gepleit voor 't heilig regt van 't dwangeloos geweten:
Hoe zag uw verziend oog de zaken sinds gebeurd, —
De twist, te ligt, — te vroeg gemaakt — te laat betreurd.
Opregte man! uw zorg — uw' trouw — uw' wijsheid leeren,
Dat beste Christenen ook 't allerbest regeren.

= (Pieter Corneliszz.) was de zoon van den zoo even vermelden Burgemeester Cornelis Hooft en Anna Blaauw. Hij was een dier mannen, waarop het vaderland billijk den grootsten roem draagt; in beide opzigten, als dichter en als geschiedschrijver, was hij het sieraad zijner tijdgenooten. Daarom schonk men hem als om strijd de volgende eernamen, van *Hollandschen* Homeer, van Plautus *zijner eeuw;* de groote Vondel noemde hem *het hoofd der poëten,* een ander *het hoofd der historieschrijvers, in onze taal de Fenix zijner tijdgenooten, den Drost zonder weêrga.* Pieter Corneliszz. Hooft dan, werd den 16 Maart 1581, te Amsterdam geboren; de natuur schonk hem eenen helderen en vluggen geest, die zich reeds vroegtijdig op de beoefening der letteren toelegde, en de dichtkunst beoefende. En juist vroegtijdig moet men hiermede aanvangen, om eenmaal in de wetenschappen, door kunde en bekwaamheid te kunnen uitmunten of de achting zijner tijdgenooten te verwerven. Hij ontving, bij die wel aangewende vermogens, eene uitmuntende opvoeding, en stelde de verwachting, die men wegens zijnen ijver van hem koesterde ook niet te leur. Nadat hij zijne studiën aan de beroemde Leidsche Hoogeschool voltrokken had, bezocht hij, volgens het toenmaals meer algemeen gebruik dan thans, Frankrijk en Italië, welk laatste als het vaderland van beroemde dichters, Dante, Petrarca en Ariosto, vooral eenen hoogstweldadigen invloed had op de vorming van zijnen geest. Het was toen wel in den tijd, dat de gouden eeuw der Italiaansche Letterkunde, met Tasso's dood verdwenen was, doch die schitterende voorbeelden leerde hij daar kennen en beminnen, en vormde zich naar dezelve. Wel had hij reeds vóór zijn vertrek derwaarts, zich als dichter, door een treurspel bekend gemaakt; doch eerst in Italië, in het schoone Florence, alwaar hij met de edelste vernuften van dat land omgang had, en de zoetvloeijendste dichters in hunne eigene taal sprak, leerde hij die teedere, zachte en zangerige taal kennen, die hij naderhand zoo uitmuntend op onze Nederlandsche taal wist toe te passen. In zijn vaderland teruggekeerd, werd Hooft, in 1609, door Prins Maurits benoemd tot *Drost* of *Drossaart* van Muiden, en legde, als zoodanig, volgens oud gebruik, den eed in handen van het bestuur dier stad af, om regt en godsdienst te handhaven, om weduwen en weezen te beschermen, voor zoo verre zulks tot zijn gebied behoorde, of in zijn vermogen stond. En inderdaad ook door de naauwgezette nakoming van dien eed, maakte Hooft zich als een vriend van regt en billijkheid, als een verdraagzaam godsdienstvereerder, en als een beschermer van weduwen en weezen bekend. In het volgende jaar (1610) begaf Hooft zich in den echt met Christina van Erp, na wier dood hij, in 1627, een nieuw huwelijk aanging met Heleonora Hellemans. Zoowel met de eerste als met de laatste echtgenoote sleet hij hoogst gelukkige dagen in den huisselijken kring, op het Muiderslot. Doch dit huisselijk geluk werd niet weinig verhoogd door den gemeenzamen en gullen omgang met vaderlandsche geleerden, kunstenaars, vrienden en vriendinnen, die hem aldaar gaarne bezochten, en waardoor hij, — om met een' onzer verdienstelijke tijdgenooten te spreken, — het Muiderslot verhief, dan eens tot eenen tempel der wetenschappen, dan tot dien der schoone kunsten, en dikwijls tot beiden te gelijk. De geleerdste mannen van dien tijd: Vossius, Barlaeus, Huijgens, Vondel en verscheidene anderen waren de priesters in dien tempel; de meest geachte vrouwen of jonge dochters, Anna en Maria Tesselschade Visser en Francisca Duarte, waren de priesteressen, terwijl Diderik Zweling, Mevr. Forling en anderen, die reijen meermalen luister en vrolijkheid bijzetteden, door het streelend vermogen der toon- en zangkunst, waarvan Hooft als dichter, een even groot vereerder was. Meermalen werden de avonden op het Muiderslot aan die beide schoone kunsten gewijd, waarbij dan zoo als het schijnt Duarte en Tesselschade uitmuntten. Hooft zelf getuigt van haar: *dat zij verdienden partij met de engelen te zingen.* Op deze wijze sleet Hooft de gelukkigste dagen op het slot te Muiden, waaraan Nederland niet minder dan aan Loevestein, zoo vele vruchten van gezond verstand verschuldigd is. Meermalen ontving hij op zijn slot de toenmalige Stadhouders: Maurits, en na hem Fredrik Hendrik; ter eere van welken laatsten, door hem geliefden, Stadhouder hij meermalen de lier spande: en ook bij diens dood, in 1747, ontlokkelde hij aan dezelve nog een drietal grafgedichten, die men ook als Hooft's laatste gedichten moet aanmerken. Om de begrafenis van Fredrik Hendrik (10 Mei 1627) bij te wonen, had hij zich naar 's Gravenhage begeven, hoewel hij toen reeds zwak en ongesteld was. Aldaar werd hij, ten huize van zijnen schoonzoon Johan van der Meijde door eene zware ziekte aangetast, die hem, tot groote smart zijner tijd- en landgenooten, den 21 Mei uit het leven wegrukte, en volgens eenen treurzang van Anslo: *Muiden in rouw* dompelde. Zijn lijk werd te Amsterdam, in de Nieuwe Kerk, ter aarde besteld, en hoezeer ook geene eerzuil of gedenkteeken zijne grafplaats siert, of zijne nagedachtenis niet door eenig standbeeld, zoo als die van Koster, Erasmus, Cats en anderen, is vereeuwigd geworden; zoo strekt Muiden's slot tot op den huidigen dag, als het ware, tot een waardig aandenken aan deszelfs vroegeren verdienstelijken bewoner; terwijl mannen als Brandt, Wagenaar, Huidecoper, Bakker, de Bosch, Siegenbeek, de Vries, Scheltema, Witsen Geijsbeek, van Kampen, de Clercq, Koning en anderen, zijnen roem verkondigden, en Hooft's eigene *gedichten* en *geschiedenissen* hem ten besten eerzuil strekken, duurzamer dan die van metaal of steen. »Men staat inderdaad verbaasd, — zoo zegt een bevoegd kunstregter nopens de eerste, — wanneer men ziet, hoe dezelfde Hooft, kracht, merg en stoutheid vereenigt met al wat bevallig, liefelijk, zacht en zoetvloeijend mag genoemd worden. Kort ineengedrongen, vol kern en pit, mannelijk in zijn proza, ook somwijlen in zijn rijm, rollen echter zijne gedichten meestal zoo vol melodij, zoo lieftallig, dat men niets geestiger, niets natuurlijker, niets liefelijker kan verlangen." Onder de meest geachte tooneelstukken van Hooft, telt men de zoetvloeijende *Granida,* zijnen *Gerard van Velzen* en de *Baeto;*

(*) Men vindt deze aanspraak in Wagenaar's *Vaderlandsche Historie,* D. X, bladz. 278 en volgende.

Als uitstekend *Dichter* muntte HOOFT boven zijne tijdgenooten uit, ook als *Geschiedschrijver* verwierf hij zich onsterfelijken roem. Zijne oorspronkelijke werken in dit opzigt, zijn het *Leven van* HENDRIK DEN GROOTE, Koning van Frankrijk, zijn hoofdwerk de *Nederlandsche Historiën* en anderen, opzigtelijk welk laatstgenoemde werk met regt gezegd wordt, dat het *geen* sieraad der welsprekendheid mist, dat men daarin eene zoo wonderbare kracht, bondigheid en majesteit van voordragt, eenen zoo grooten rijkdom en verhevenheid van denkbeelden, gepaard aan stoutheid en oorspronkelijkheid van uitdrukking vindt ten toon gespreid, als waarvan men naauwelijks bij eenig vroeger of later schrijver het voorbeeld aantreft. Wil men nog een voorbeeld van zijn taai geduld en volharding: men vindt aangeteekend, dat hij de geschiedkundige werken van TACITUS vooraf 12 malen las en herlas, voor dat hij zich ter vertaling nederzette, maar ook daardoor heeft hij die onvergelijkelijke kracht, en het karakter van stijl zoo meesterlijk in onze taal overgebragt, dat men hem deswege zelven den *Nederlandschen* TACITUS genoemd heeft. = (DANIEL) † te Amsterdam op den 30 November des jaars 1828, in den onderdom van 76 jaren, handhaafde in den kring, waarin hij werkzaam was, steeds den naam van het aanzienlijk geslacht, waaruit hij afstamde. Hij was een vurig en gelukkig beöefenaar der Letteren, die in hem ook eenen getrouwen beschermer vonden. Zijne kennis en smaak, zoo wel als gevoeligheid en zachtheid van aard, gepaard aan eenen edelen inborst en een deugdzaam karakter, verzekerden hem de toegenegenheid van allen, die hem kenden, bij welke ook zijne nagedachtenis in hoogachting zal blijven. Door zijne verdiensten verwierf hij de Ridderorde van den Nederlandschen Leeuw, en het lidmaatschap van de tweede klasse des Koninklijk-Nederlandschen Instituuts. Hij was voorts een ijverig Curator van het te Amsterdam gevestigd Athenaeum, en medebestuurder van de Hollandsche maatschappij der Wetenschappen. Ofschoon hij, behalve in die betrekkingen, weinig met zijne kunde naar buiten werkte, bestaat er echter van zijne hand eene *Bloemlezing* uit POOT's gedichten, met zijne aanmerkingen verrijkt, welke in 1823 in druk verscheen, en hem als een bedreven kenner onzer Dicht- en Letterkunde kenschetst.

HOOGEPRIESTER. Zoo noemt men in den Bijbel het opperhoofd der Joodsche priesterschap. MOZES droeg deze waardigheid over aan zijnen broeder AÄRON, in welke familie zij, in eene onafgebrokene reeks, voortduurde. Na de onderdrukking van het Joodsche volk door de *Seleuciden, Ptolomeërs* en *Romeinen,* werd echter deze waardigheid dikwijls, naar willekeur, door vreemde stadhouders uitgedeeld, en was een voorwerp van velerlei kabalen en mededingers; ten tijde van JEZUS schijnt zij zelf, bij afwisseling, door meer dan een' ambtsvoerend' priester te zijn waargenomen. Het belangrijke dezer waardigheid bleek reeds uit de pracht en kostbaarheid van een versiersel, hetgeen onder de voortreffelijkste kunststukken der oudheid behoort. Beroemd is inzonderheid de *borstlap* des Hoogepriesters, *Urim en Thummim,* dat is, volgens LUTHER, *licht en regt,* volgens andere uitleggers *helderglinsterende Edelgesteenten* genoemd, welke in 12, in goud gezette Edelgesteenten, de 12 stammen aanwijzende, bestond, en in eenen regthoek waren zamengevoegd. In dit plegtgewaad verscheen de Hoogepriester in zijne ambtsbediening als de hoogste en heiligste persoon des volks, en aan hem was het regelen, en het oppertoezigt over de Godsdienst, de bekendmaking der bevelen van JEHOVAH aan het volk, (Wien bij echter alleen in gewigtige openbare belangen, mogt raadplegen), alsmede de bewaring der Nationale heiligdommen toevertrouwd. Ofschoon de regtspleging aan bijzondere regters was opgedragen, besliste hij echter ook in moeijelijke wereldsche gevallen, zonder verder beroep; terwijl ten aanzien van oorlog of vrede, zonder zijne toestemming, niets konde ondernomen worden. Men noemde hem, bij uitstek, de Priester, die voor den Heer staat, en hij was in den eigenlijksten zin, de Middelaar tusschen JEHOVAH en de natie. Eenmaal in het jaar ging hij alleen in het Heilige der Heiligen van den Tabernakel (naderhand den Tempel) en door zijn gebed en offer, bij deze plegtige gelegenheid, meende het geheele Joodsche volk met God verzoend te zijn en vergeving zijner zonden verkregen te hebben: een denkbeeld, waarvan de invloed op het Christelijk leerbegrip, aangaande JEZUS Middelaarschap, niet moeijelijk is op te maken.

HOOGERBEETS (ROMBOUT). Lid van den Hoogen raad van Justitie, te 's Hage, werd door de prins MAURITS-gezinden tot eene eeuwigdurende gevangenis op Loevestein, te gelijk met DE GROOT veroordeeld, en zijne bezittingen verbeurd verklaard.

HOOGESCHOLEN IN DUITSCHLAND. De Hoogeschool van Praag is gesticht, in 1348. Die van Weenen, in 1365. Van Heidelberg, in 1368. Van Würzburg, in 1403. Van Leipzig, in 1409. Van Rostock, in 1419. Van Greifswalde, in 1456. Van Freiburg, in 1457. Van Bazel, in 1460. Van Tubingen, in 1477. Van Marburg, in 1527. Van Koningsbergen, in 1544. Van Jena, in 1557. Van Giessen, in 1607. Van Kiel, in 1665. Van Halle, in 1694. Van Breslau, in 1702. Van Göttingen, in 1734. Van Erlangen, in 1743. Van Landshut, in 1810. Van Berlijn, in 1810. Van Bonn, in 1818. Eenige Hoogescholen, vermaard wegens hare oudheid en de groote mannen, die zij hebben voortgebragt, zijn in de laatste omwentelingen afgeschaft. Deze zijn de volgende: Die van Mentz, gesticht in 1477, en afgeschaft in 1790. Van Stuttgard, gesticht in 1784, afgeschaft in 1794. Van Keulen, gesticht in 1388, afgeschaft in 1788. Van Bamberg, gesticht in 1648, afgeschaft in 1803. Van Dillingen, gesticht in 1549, afgeschaft in 1804. Van Altdorf, gesticht in 1678, afgeschaft in 1809. Van Rinteln, gesticht in 1623, afgeschaft in 1809. Van Salzburg, gesticht in 1623, afgeschaft in 1809. Van Ingolstadt, gesticht in 1472, afgeschaft in 1810. Van Erfurt, gesticht in 1392, afgeschaft in 1815. Van Wittenberg, gesticht in 1502, afgeschaft in 1815. De Hoogeschool van Ingolstadt is naar Landshut verplaatst; die van Erfurt en Wittenberg zijn met de Hoogeschool van Halle vereenigd geworden. Om den aard en de uitgestrektheid van het onderwijs aan deze verschillende Akademiën te doen kennen, behoeven wij slechts de werkzaamheden aan de Hoogeschool van Berlijn na te gaan. Het onderwijs in de *Theologia* is verdeeld tusschen negen Professoren, die twee en twintig kollegiën geven, zoo als die van de Hebreeuwsche taal, het Oude en Nieuwe Testament, de praktische Theologie, de kanselwelsprekendheid enz. *Jurisprudentia:* Vijftien Professoren verdeelen dit onderwijs in zeven en dertig kollegiën, als: Duitsch-regt, Europeesch, Romeinsch, Straf- en Burgerlijk regt enz. *Medicina:* De twee en zestig kollegiën van deze faculteit zijn toevertrouwd aan dertig Professoren. Voor de *Philosophia,* telt men elf kollegiën, tusschen zes Professoren verdeeld. De *Mathesis* verdeelt zich in zestien kollegiën, onderwezen door acht Professoren. De *Physica* heeft vijftien Hoogleeraren en zeven en twintig kollegiën. De *Politica* wordt onderwezen door zes Professoren, die twaalf kollegiën bestieren; en de *Historia* verdeelt zich in tien kollegiën, die zeven Professoren hebben. De *Artes Ingenuae et Liberales* hebben vier Professoren, die zes verschillende kollegiën geven; en voor de *Philologia* telt men achtien Professoren en zeven en twintig kollegiën. Deze instelling biedt dus een geheel aan van tien hoofdstukken van onderwijs, bestierd door honderd elf Professoren, die te zamen twee honderd negentien kollegiën geven. = (GETAL VAN STUDENTEN AAN DE DUITSCHE), in 1809 en 1833.

Altorf		(Sedert 1809 geheel opgeheven).
Duisburg		(Deze Hoogeschool is uitgestorven. Er waren in 1829 slechts 4 Professoren meer, als: 1 *Theologische,* 1 *Juridische* en 2 *Medische.*
Erfurt	40 Studenten	(met Halle vereenigd).
Erlangen	200.	(De meeste *Juristen*).
Frankfort, aan den Oder	400 à 450.	(De meeste *Juristen* en *Kameralisten*).
Giessen	241.	
Göttingen	453.	(Daarvan 259 Uitheemsche). Paschen 1810, meer dan 600.
Greifswald	64.	
Halle	210.	In den Zomer 1810, meer dan 300.
Heidelberg	500 à 600.	(½ Uitheemsche).
Helmstad	162.	(112 vreemde. Die Hoogeschool is sedert afgeschaft).
Jena	300 à 330.	
Leipzig	700 à 900.	(*)
Marburg	130.	
Rinteln	40.	(iets boven de). (Ook deze Akademie is vernietigd).
Rostok	60.	(iets meer dan)
Tubingen	290.	
Wittenberg	200 à 300.	(Sedert met Halle vereenigd.)
Wurtzburg	250.	

Het getal der studerenden in het jaar 1833 was: te Berlijn (in den zomer) 1801, van welke 1305 inboorlingen en 496 vreemdelingen; 588 theologanten, 611 juristen, 341 medici en 261 litterators. Hier bij moeten nog gevoegd worden 527 niet ingeschrevenen, doch tot het bezoeken der voorlezingen geregtigden; — te Bonn 809, van welke 224 r. k. theol. en 107 evang. theol. 231 juristen en medici en 106 litterators, daarenboven 12 niet ingeschrevenen; — te Göttingen (in den winter) 832; — te Heidelberg (w.) 828, van welke 75 theol., 406 jur., 256 med., 67 landhuishoudkundigen (cameral,) 24 philol., te Munchen (w.) 1656 ingeschrevenen, onder welke 387 de voorbereidende wetenschappen en de philosophie beoefenen, 474 de regtsgeleerdheid, 336 de r. k. godgeleerdheid, 321 de geneeskunde, 40 de letteren, 28 de landhuishoudkundige wetenschappen en 52 de bouwkunde.

HOOGEVEEN. Nederlandsch vlek, provincie Drenthe, ten zuiden van Assen bij de Echtens Nieuwe Grift, in het midden der veenen met een schoon armhuis, eene groote kerk, eene synagoge en 5,100 inwoners. De veenen, de ontgonnen heide, gronden, de turf- en korenhandel verdienen opmerking. =. Nederlandsche heerlijkheid

(*) Eene naauwkeurige bepaling, (merkt men aan), was hier niet wel mogelijk. — Denkelijk zullen vele uit den Koopmansstand zich, met ongelijk regt en *effect,* als Studenten laten inschrijven.

in Zuid-Holland, distrikt Rotterdam, onder Delftsland behoorende, zonder kerkdorp.

HOOGHLY. Bengaalsch distrikt, voormaals *Laatgong* genaamd, tusschen Calcutta, Burdway, Nurdea, Jessore, Sunderbund, Midnapoor en de golf van Bengalen, of tusschen 21 en 23° N. B. gelegen. Het Noorder gedeelte is zeer vruchtbaar, maar de kusten zijn moerassig en met bosschen bedekt. Het wordt door de Hooghly bespoeld, en heeft 1 millioen inwoners, die voor ¾ Hindo's en ¼ Mahomedanen zijn. Alle steden aan Europesche natiën in Bengalen toekomende, liggen in dit distrikt. =, voorheen *Golin* genaamd, Bengaalsche stad, aan den W. oever der Bhagaratty in 1538, door de Portugezen gesticht. De groote handel van Laatgong, werd, in korten tijd, naar deze plaats verlegd. De Mogollen namen deze stad in 1632 in; en de Engelschen bemagtigden dezelve in 1757, na welken tijd de handel geheel vervallen, en naar Calcutta overgebragt is. 106° 2′ L. 22° 14′ N. B. = of *Bhagarutty*, Bengaalsche rivier, door de twee Westtakken van den Ganges, de Dummosda en Roopnarain gevormd. Deszelfs mond is zeer gevaarlijk, dewijl de springvloeden, *Bore* genaamd, met zoo veel geweld het water opjagen, dat zij voor ligte vaartuigen dikwijls noodlottig zijn, hoewel zij hunne aankomst door een schrikkelijk geweld aankondigen. Al de aan Europeanen behoorende steden liggen aan deszelfs oevers. De Hindo's vereeren dezelve als den heiligsten tak van den Ganges.

HOOGLAND of **HIGHLANDS**, een gedeelte van Schotland, dat bij Dunbarton begint, en tot in het Noorden opklimt. Het is met bergen bedekt, en, wegens deszelfs noordelijke ligging, weinig bebouwd; maar het levert daarentegen de heerlijkste natuurtooneelen op, met woeste dalen, prachtige meren, rivieren en watervallen, schilderachtige bergrijen, hooge bosschen en stoute reusachtige rotsen, welker toppen, ofschoon zij de sneeuwlinie niet bereiken, steeds in eenen ondoordringbaren nevel gehuld zijn. De bewoners, *Hoog-* of *Highlanders* genoemd, zijn de oorspronkelijke bewoners des lands, van de oude Kaledoniërs, een zeer achtenswaardig volk, afstammende. Zij spreken de oude Schotsche taal, zijn van een vast, sterk en onverzwakt ligchaamsgestel, bezitten veel volksgeest, moed en dapperheid, en hebben de oude eenvoudigheid en reinheid van zeden bewaard. Nog leven bij hen de gezangen van den onsterfelijken bard Ossian, en nog zijn bij hen kleeding, wapenen, zeden en spraak volkomen nationaal. =. Een der admiraliteits-eilanden, door Schouten en Le Maire ontdekt, en bij hen onder de 25 eilanden gelegen. Men heeft het voor Ceram gehouden; doch Krusenstern houdt het voor hetzelfde als het groot Admiraliteits-eiland dat door Carteret en d'Entrecasteaux gezien is.

HOOGLEERAAR. Aldus noemt men, in ons vaderland, die mannen, welke aan onze Hoogescholen en Athenaea geroepen zijn, om verschillende wetenschappen, zoo als de Godgeleerdheid, Geneeskunde, Regtsgeleerdheid, Letteren, enz. hetzij van Staats- of van Stadswege te onderwijzen. Veelal benoemde men tot dezen aanzienlijken post vroeger alleen mannen van jaren en ondervinding. Later is het echter meer en meer in gebruik geraakt daartoe menschen van jeugdigen leeftijd te beroepen. Gelukkig indien men steeds jonge lieden van den grootsten aanleg koos, maar dikwerf hebben familiebetrekkingen, kuiperijen en lage vleijerij menigeen tot dezen zoo achtingswaardigen stand verheven. Indien eenmaal een jong mensch, hetzij dan te regt, hetzij *per fas et nefas* Professor is geworden, heeft hij, bij een goed inkomen, en eenen aanzienlijken, zoo vele voorregten genietenden stand, overvloedigen tijd om zich te bekwamen in het vak, waartoe hij geroepen is, terwijl een ander jeugdig geleerde, die zulke goede kruiwagens, gelijk men ze noemt, niet had, en ook de lage vleikunst bij *Curatoren*, enz. niet wilde te werk stellen, zal hij zijn huisgezin onderhouden, soms allerhande werk moet aanvatten. Hierdoor staat hij in meergevorderden leeftijd zeer achter, bij zijnen voormaligen vleijenden en kruipenden tijdgenoot, of zelfs beneden sommigen zijner jongeren, die zich op den voorgrond hadden weten te stellen. Zwaar is de last die de schouders van eenen *waardigen* Hoogleeraar drukt. Zal hij zich steeds op de hoogte der wetenschap, die hij onderwijst, houden, moet hij onverdroten blijven voortwerken. — Liefde voor het vaderland moet hij door woorden en daden aan de studerende jeugd inprenten. Waarachtig goede voortbrengselen des vaderlands moet hij steeds voorstaan, en de jeugd niet met eene belagchelijke zucht voor het buitenlandsche op den dwaalweg brengen. Vooral moet de ruim bezoldigde Hoogleeraar (b. v. zoo als er, aan eene onzer vaderlandsche Hoogescholen, een gevonden wordt die van het rijk meer dan *f* 3500 geniet), vaderlandsche boeken aankoopen; vooral die betrekking hebben tot *de Nederlandsche Letterkunde*, want anders rust op de zoodanigen, bijzonder als zij geroepen zijn om die Letterkunde te onderwijzen, welker voortbrengselen, door onze beperkte grenzen, zulk een klein debiet hebben, groote schande. Men zegt toch dat er Hoogleeraren gevonden worden, die, bij een buitengewoon groot inkomen, 's jaars voor geene tien gulden aan vaderlandsche (noch ook andere) boeken zich aanschaffen. Zoo iets noemt men *het vaderland* met ondank beloonen.

HOOGLIED, Het) of het Lied der Liederen, is het opschrift van eene reeks van liederen en beurtgezangen der liefde, die wel in den Bijbelschen kanon onder de schriften van Salomo staan, en ook, wat zede, koloriet en manier van voordragt betreft, alle kenmerken van de weelde, pracht en overdaad zijner eeuw dragen; doch, desniettegenstaande, uit hoofde van de merkbare overhelling van deszelfs Hebreeuwsch taaleigen tot den Arameïschen tongval, door Eichhorn en anderen voor een voortbrengsel van lateren tijd gehouden worden. Tot welke soort van dichtstukken deze liederen behooren, is moeijelijk te bepalen. Zij maken, als verschillende tooneelen en toestanden eener voortloopende handeling, een volkomen geheel uit, en als zoodanig komen zij nader aan het karakter der *Idylle*, dan, zoo als sommigen beweerd hebben, aan het *drama*: dat zij echter, ongetwijfeld niet het werk eens dichters waren, die de kunstregels kennende, zich slechts met zijne verbeelding in den toestand der daarin handelende gelieven verplaatste, maar dat zij uit een hart vloeiden, hetwelk zelf beminnende en bemind wordende, zijne eigene gelukkige liefde bezong, blijkt zoo wel uit de overal doorstralende individualiteit der toestanden en afwisselende gesprekken, als ook uit de hartelijke teederheid en verrukking van het gevoel, welke zich op iedere bladzijde zoo natuurlijk als naar waarheid ten toon spreiden, dat men ze noch kan miskennen, noch door kunst nabootsen. Het zij dan, dat, of Salomo dezeliederen der liefde en jeugdige genoegens, ter zijner vervrolijking, en die zijner Sulamith, zelf geschreven hebbe, of dat een later, gelukkig minnende dichter onder de *Hebreeuwen* zijn dichtstuk in het gewaad van dat van Salomo gekleed heeft, het blijft voor alle onbevooroordeelde lezers slechts een Hooglied der Liefde, waarin zij geene godsdienstige betrekkingen zullen ontdekken. — Evenwel hebben, sedert Origenes tot in het begin der XVII eeuw, de kerkelijke uitlegkundigen zich beijverd, om aan dit boek eene geheimzinnige godsdienstige beteekenis te geven: meer dan 12 eeuwen was het gevoelen der Christelijke kerk vrij algemeen, dat het Hooglied eene beschrijving bevatte van de vereeniging der geloovige ziel met God; Christus, meenden zij, was de bruidegom en zijne kerk de bruid; de kussen, waarnaar zij smachtte, waren een beeld van haar verlangen naar Hem, en de zeer uitvoerig geschilderde bekoorlijkheden van haar ligchaam niets anders dan zinnebeelden van hare inwendige voortreffelijkheid, waardoor Christus aan de geloovige kerk een welgevallen had; terwijl dan de kleine vossen, waarvoor Sulamith, als verwoesters van haren wijnberg bevreesd was, ongetwijfeld de ketters en valsche leeraars zullen moeten geweest zijn. Beter handelden de Joodsche Rabbijnen van den ouden tijd, die het lezen van het Hooglied aan niemand, beneden de 30 jaren veroorloofden, en hetzelve nooit openlijk in de vergadering lieten voorlezen of verklaren. Behalve dit vindt men in de schriften des Nieuwen Testaments nergens van dit boek eenig gewag gemaakt, en hebben ook de Duitschers der middeleeuwen zich weinig aan de opgegevene, geheimzinnige beteekenis storende, hetzelve zonder eenige bedenking, *das Buch der Minne* genoemd. Onder de godgeleerden waagde het Erasmus het eerst om aan het dwaze van het *allegotiseren* met dit dichtstuk een perk te stellen, en ook Bossuet beschouwde hetzelve in eenen eigenlijken zin, en hield het voor Salomo's Bruiloftslied. Herder echter, maakte zich het meest verdienstelijk door de uitlegging van het Hooglied, in zijne in 1779 uitgegevene *Liedern der Liebe*; en niemand heeft de toestanden van dit dichtstuk levendiger en meer naar waarheid gevoeld, en ons het Oostersche koloriet van hetzelve nader doen kennen, dan hij.

HOOGSTRATEN (David van), zoon van François van Hoogstraten, werd geb. te Rotterdam, den 14 Maart 1658. Na zich in de Erasmiaansche school zijner geboortestad de kennis der Latijnsche taal te hebben eigen gemaakt, oefende hij zich aan de Leidsche hoogeschool in de geneeskunde, en zettede zich vervolgens neder te Dordrecht. Doch weinig geneeskundige praktijk en meer neiging tot de dichtkunst, fraaije letteren en taalgeleerdheid hebbende, aanvaarde hij den post van onderwijzer der Latijnsche school te Amsterdam, alwaar hij weldra tot Conrector werd bevorderd. In 1722 werd hij, wegens ligchaamsongesteldheden eervol ontslagen, met behoud zijner jaarwedde van twaalf honderd Guldens. Niet lang had hij genot van deze rust; want den 13 November 1724 des avonds bij zware mist in het water gevallen zijnde, werd hij gered, doch † acht dagen daarna aan de gevolgen. Hij was een geleerd en arbeidzaam man, die door verscheidene nuttige en goed bearbeide geschriften welverdienden roem verworven heeft. Zijn *Latijnsch en Nederduitsch Woordenboek* en *zijne Geslachtslijst der zelfstandige Naamwoorden* zijn zeer aanbevelenswaardig. Het *Groot Algemeen Historisch, Geographisch en oordeelkundig Woordenboek*, tien deelen in folio, werd door hem aangevangen, doch na zijn' dood door anderen voltooid. Ook bezorgde hij de uitgave der *Mengelwerken* van P. C. Hooft, in 1704, en verscheidene levensbeschrijvingen van voorname dichteren. In 1697 gaf hij zijne *Gedichten* te Amsterdam in het licht. Zijne Latijnsche gedichten zijn in 1628 door P. Vlaming uitgegeven. Wijders leverde hij ook eene vertaling des levens van Nepos en der fabelen van Faërnus en Phaedrus; deze laatste in vloeijende vijfvoetige verzen. Hoogstraten behoort zeker niet onder de dichteren van den eersten rang, die zijne tijdgenoo-

ten waren; doch zijne geleerdheid, zijn gezond oordeel en goede smaak vergoeden in zijne dichtstukken rijkelijk het gemis van vuur en geestverheffing, dat men in die van den onvergelijkelijken ANTONIDES en anderen zijner tijdgenooten aantreft; volkomen waar is het getuigenis van G. VOLLENHOVE geplaatst voor 's mans *Gedichten*. Harttreffend en krachtig is zijn gedicht op de *Uitvaart van den Admiraal* DE RUITER. Zijne lijkdichten op VONDEL, ANTONIDES en OUDAEN, doen der nagedachtenis van deze zijne beroemde tijdgenooten eer aan. = (SAMUEL VAN), oom van DAVID VAN HOOGSTRATEN, werd te Dordrecht geboren, in het jaar 1627. Hij leerde gelijktijdig met HERMAN DULLAERT bij REMBRAND VAN RIJN de schilderkunst, en bezocht in 1651 Duitschland en Italië. Te Weenen werd hij aan het keizerlijke hof met onderscheiding behandeld, en hem een gouden penning aan eene achtdubbele gouden ketting vereerd. Vervolgens deed hij ook eene reis naar Engeland, woonde eerst eenigen tijd in 's Hage, en zettede zich toen te Dordrecht neder, waar hij Provoost van de Munt was, en als portretschilder, eenige vermaardheid verwierf. Hij † in deze zijne geboortestad, den 19 October, 1678. Zijne afbeelding vindt men bij HOUBRAKEN. Hij had een' broeder, JOHAN genaamd, die mede de schilderkunst beoefende, en met hem te gelijk aan het hof te Weenen geweest is, alwaar hij †. Onder de dichters van zijn' tijd was hij mede niet ongunstig bekend. Zijn dichtwerk: *De zigtbare Wereld,* waaruit HOUBRAKEN een uittreksel levert, is ons niet onder het oog gekomen, zoo min als zijne tooneelstukken; een zijner treurspelen DIERIJK *en* DOROTHE *of het verloste Dordrecht* in 1666 uitgegeven, is in de manier van HOOFT. Hij had eene soort van liefhebberijtooneel aan zijn huis, alwaar hij zijne stukken of die van anderen door zijne leerlingen, in het bijzijn van hunne ouders, deed vertoonen, om hen tevens in de kunst van opzeggen en gebaarmaking te oefenen, waarbij zegt HOUBRAKEN, hij dan tot een tweede FRANCIUS verstrekte. Het een en ander boezemt ons een goed gevoelen van 's mans smaak, oordeel en bekwaamheid in. Het is opmerkelijk dat dit geslacht zoo vruchtbaar in kunstenaars, geleerden en dichters is geweest, immers in onzen tijd telden wij nog een' afstammeling, JOHAN VAN HOOGSTRATEN, onder de werkzaamste leden van het Haagsche dichtgenootschap; er is nog een bundel onuitgegevene gedichten van hem en van JOAN PIETER VAN HOOGSTRATEN. =, Belgisch stadje, provincie Antwerpen, arrondissement Turnhout aan de Merk, met een oud slot of kasteel, hetwelk even als de heerlijkheid aan den Prins van SALM toebehoorde; hetzelve diende sedert lang ter huisvesting voor de in de provincie Antwerpen opgevatte bedelaars. — Gedeeltelijk doen zij landbouwkundig, gedeeltelijk fabrijkmatig werk. De plaats heeft eenen zeer fraaijen toren, en bestaat genoegzaam uit eene nette, lange en met schoone boomen beplante straat, en 1480 inwoners.

HOOGTE van eenig hemellicht, in deszelfs kortsten afstand tot den Horizon. Zoo men uit het toppunt eenen cirkelboog door het hemellicht gaan laat, zal dezelve loodregt op den Horizon staan en het gedeelte van dezen cirkelboog tusschen den Horizon en het hemellicht gelegen, zal deszelfs hoogte zijn. = VAN HET WATER. Bij sluisgang of lozing van hetzelve, wordt onderscheiden in: 1°. *Doode hoogte,* welke de hoogte is van het water dat in een kanaal of sluis staat, beneden de oppervlakte van het buitenwater, en 2°. *Levendige hoogte,* welke de hoogte is boven de oppervlakte van het buitenwater. De levendige hoogte neemt toe naarmate het buitenwater gedurende den sluisgang, lager wordt, zoo als zulks gedurende het afloopen der Ebbe aan de zeekanten het geval is.

HOOGVLIET (ARNOLD) werd den 3 Julij 1687, te Vlaardingen geboren. Zijne ouders waren JOHANNES HOOGVLIET en KATARINA PASPOORT, beiden van deftigen geslachte. De opvoeding van den jongen ARNOLD was meer ingerigt om hem tot eenig ambt of burgerlijk beroep op te leiden, dan wel om zijnen geest ter beoefening van eenige geleerde wetenschap te ontwikkelen; hij werd dienvolgens, 12 jaren oud zijnde, als klerk bij een' notaris geplaatst, en vervolgens naar Dordrecht gezonden, om aldaar den post van schrijver of boekhouder in de Bank van Leening waar te nemen. Hier won hij weldra de genegenheid en vriendschap van FARGTER, DEN BAK en VAN BRACHT, beminnaars en oefenaars der dichtkunst. De gemeenzame verkeering met dezen boezemde hem ook weldra genegenheid en lust tot dezelve in; hij beproefde insgelijks zijne krachten, en zijne eerstelingen vonden aanmoediging bij zijne dichtlievende vrienden, met wier onderrigting hij voordeel deed, doch hoe meer vorderingen hij maakte, des te meer gevoelde hij zijne zwakheid daar in, en vooral het gemis van taalkennis, zoodat hij zich in den ouderdom van 20 jaren in het Latijn ging oefenen; door eigene oefening bragt hij het spoedig daarin op eene groote hoogte. Op raad zijner vrienden beproefde hij te vertalen, en zijne keus viel op de *Feestdagen (Fasti)* van OVIDIUS. Naauwelijks was hij daarmede begonnen of de schoonheden troffen hem zoo zeer, dat, in plaats van in proza over te zetten, hij zulks in dichtmaat deed; hij voltooide zijn werk met veel ijver, en gaf het in 1719 in het licht; in 1730 verscheen van hetzelve een tweede druk. Wij kunnen niet zeggen dat HOOGVLIET met het vertalen der *Fasti* zich eene gemakkelijke taak had opgelegd; het verwondert ons dat zijne keus niet liever op eenig ander dichtwerk van OVIDIUS gevallen is, hetzelve is toch niet geschikt voor een proefstuk en meer een arbeid voor de geöefende krachten eens grijzen kunstenaars. Door een bijzonder toeval kreeg hij aanleiding tot het dichtstuk: ABRAHAM *de Aartsvader;* of hetzelve een heldendicht of niet mag genoemd worden, hierover durven wij ons niet uitlaten. Men houdt het ook meer voor eene Poëtische Levensbeschrijving, gevolgd naar eenige oorkonden. *Dit zijn* beroemd dichtstuk is niet vrij van groote gebreken; desniettemin is het echter ook rijk aan dichterlijke schoonheden *en leerzame* zaken; hetzelve is verdeeld in 12 boeken; tot *aan het 10e boek* arbeidde HOOGVLIET onafgebroken, toen hem een zware ziekte overviel, zoo dat hij zijn werk eenige maanden moest staken; na zijn herstel vervolgde hij het; in het jaar 1727 zag het dichtstuk voor de eerstemaal het licht; hetzelve is naderhand nog elf keeren herdrukt. Ondertusschen had HOOGVLIET te Dordrecht gemeenzamen omgang gekregen met den zilversmid WILLEM VAN DER RUIT, en daardoor gelegenheid om eenige kundigheden in dat beroep te verwerven, weinig denkende dat hij dit eenmaal zelfs bij de hand zou vatten, want voorziende dat hij zijne plaats in de Bank van Leening eerlang aan een' ander zou moeten inruimen, begaf hij zich in den ouderdom van 26 jaren naar Amsterdam, om aldaar den post van Boekhouder in eene voorname suikerraffinaderij waar te nemen; wiens eigenaar den vorigen om geringe geschillen had ontslagen, doch de twist na eenigen tijd weder bijgelegd zijnde, moest HOOGVLIET voor zijn' voorganger weder plaats maken, waardoor hij zich op nieuw buiten bestaan bevond. De beruchte actiehandel van 1720 bezorgde hem vervolgens den post van Boekhouder bij eene maatschappij, eerst te Delftshaven, en vervolgens te Vlaardingen, doch het spoedig verval van dien dwazen windhandel, en het te niet gaan der opgerigte maatschappijen beroofde andermaal HOOGVLIET van zijn bestaan, *zoo* dat hij zijne toevlugt nam tot den zilversmidswinkel *zijns oudsten broe*ders, die, buitendien eene goede kostwinning *hebbende*, denzelven aan hem afstond. Hier vond hij, *bij een stil en* gerust leven, een onbekrompen bestaan, huwde den 30 November 1735 met IDA VAN DER RUIT, de dochter van zijn' ouden Dordschen vriend, en zag zich ook met het ambt van Tafelhouder der Bank van Leening begunstigd, hetwelk door zijnen vader en oudsten broeder bekleed, en door den dood van den laatsten opengevallen was. Dus gelukkig en onbekommerd levende, verzamelde hij de vruchten eener 25jarige dichtoefening bijeen, met uitzondering van de *Feestdagen* en de *Abraham,* en gaf dezelve onder den titel van *Mengeldichten*, in 1738 in het licht. Deze verzameling bestaat grootendeels uit bruilofts-, lijk-, verjaars- en andere gelegenheidsgedichten. In het jaar 1740 gaf hij het hofdicht *Zijdebalen* in het licht, hetgeen een zeer fraai en dichterlijk stuk is, en de Hofheer DAVID VAN MOLLEM ook bijzonder trof, welke daarvoor aan HOOGVLIET eenen fraaijen zilveren penning schonk van ongemeene grootte, wegende bijna ¼ Ned. pond, met groote kosten alleen voor hem vervaardigd. De zucht voor zijne geboorteplaats dreef hem om haren lof te bezingen, hetgeen hij deed met zijne *Eerekroon voor de stede Vlaardingen;* hetzelve is tevens eene eerkroon voor hem; dit dichtstuk is ook afzonderlijk in 1743 uitgegeven, doch beiden worden ook gevonden in het *vervolg der Mengeldichten*, die hij in 1753 in het licht gaf, en waarmede hij in zijne klimmende jaren afscheid van den zangberg nam, nadat hij 40 jaren lang de lier met roem gehanteerd had. Zijne overige 10 levensjaren sleet hij in stille rust tot dat hij aan een lang, ruim verval van krachten † op den 17 October 1763, in hetzelfde huis, waarin hij geboren was; hij werd onder een aanzienlijk geleide 7 dagen daarna plegtig begraven.

HOOGWOUD. Een aangenaam gelegen dorp, 2¼ uur van Hoorn, bevattende met Aartswoud, hetwelk sinds 1812 met *hetzelve* ééne gemeente uitmaakt, 1254 inwoners. Men heeft hier *eene* Hervormde, en eene nieuw opgebouwde Roomsche kerk. Op het kerkhof der eerste ziet men nog de Doopvont, waarin de Vriesche Koning RADBOUD reeds den voet gezet had, om zich te doen doopen. In den omtrek van dit dorp sneuvelde de koninklijke graaf van Holland, WILLEM II. Het huis, waar FLORIS V deszelfs lijk ontdekte, stond in de Gouw, onder Hoogwoud. Na het slechten van hetzelve liet FLORIS op die plaats eene kapel bouwen, waarvan thans niets meer voorhanden is.

HOOK (ROBERT), geboren te Freshwater *op het eiland Wight in* 1635, † in 1702, was Secretaris van *de* Maatschappij der wetenschappen te Londen en geneesheer, *maar* maakte zich vooral verdienstelijk door zijne verbeteringen van het mikroskoop, waardoor hij voor de fijne ontleedkunst zeer belangrijke waarnemingen deed. Hij schreef *Micrographia restaurata,* Lond. 1665. fol.; POSTHUMOUS *Works,* Lond. 1705. fol. door RICHARD WALLER uitgegeven; *Philosophical experiments and observations,* Lond. 1726. 8°. door W. DERHAM uitgegeven; buitendien gaf hij, sedert 1681, een maandschrift uit, onder den titel van *Philosophical Collections,* Lond. 4°., dat dezelfde strekking had als de *Philosophical Transactions.* HOOK was een vlijtig sterrekundige. Zijne werken bevatten belangrijke denkbeelden over het gebruik van werktuigen; hij vond de reflexie-kwadraten uit, en gaf, door zijne werken, aanleiding tot de

ontdekking der aantrekkingskracht en van de voortplanting des lichts. In 1664 bemerkte hij eene vlek op Jupiter, en deed wijders nog zeer vele sterrekundige waarnemingen.

HOORING. Een feest, hetwelk men te Krasnoyark, eene stad in Siberië, op den dag voor drie Koningen viert. Het is dan de gewoonte dat de meisjes, twee of drie met elkander, des nachts of des avonds, op de eene of andere duistere plaats gaan, om hun noodlot te hooren, en daar zij hiervan te voren hunne minnaars verwittigen, kan men ligtelijk nagaan wat zij er hooren; sommige komen er alleen uit bijgeloovigheid om te hooren; maar de jongelingen hiervan verwittigd, maken er het eerste te zijn, en zeggen alsdan aan deze fijne zusjes allerhande zotheden welke voor goede munt worden aangenomen.

HOORN (Cornelis van) gaf in den jare 1537 te Utrecht eene kronijk uit, die door Boxhorn een berucht boek genoemd wordt. De Wind zegt in zijne *Bibliotheek der Ned. Geschiedschrijvers* niets zekers omtrent dezen man te hebben kunnen opsporen. = (Johan van), zeventiende Gouverneur-generaal van Nederlands Indië van 1704—1709, werd den 16 November 1653 te Amsterdam geboren; in 1663 kwam hij zonder eenige betrekking te Batavia, blijvende aldaar 2 jaren zonder eenig beroep, als wanneer hij tot onder-adsistent werd aangesteld; in 1671 werd hij adsistent, in 1675 onder- en in 1676 opper-koopman; wordende in 1679 hij voorraad Secretaris der regering, welken post hij tot den 11 Augustus 1682 waarnam, wanneer Speelman hem op eigen gezag tot buitengewoon Raad van Indië aanstelde; in 1685 werd hij ordinair Raad, en ging in dat jaar, alsmede in 1688 als gezant naar Bantam. In 1691 werd hij tot Directeur-generaal benoemd, welken post hij zeer vaardig bekleede, wetende hij tevens zeer vele personele voordeelen uit den handel met de Chinezen te trekken. In 1692 nam hij de dochter van den Gouverneur van Outshoorn ten huwelijk, bij welke hij eene dochter verwekte, die later de echtgenoot van den heer Trip werd. Den 15 Augustus 1704 nam hij het hooge bewind van zijnen schoonvader over, (bij deze gelegenheid vindt men aangeteekend dat er zich toen 131 suiker-molens van partikuliere Europeanen in het rijk van Jacatra bevonden). In 1705 werden Sumanap en Pamakassan op het eiland Madura, bij verdrag aan de Nederlanders afgestaan, ook stond in dit jaar de Keizer van Mataram zijn regt op Cheribon aan de onzen af. Nadat van Hoorn zijne eerste vrouw verloren had, hertrouwde hij den 16 November 1706, met de dochter van van Riebeek. In October 1708 zond hij (zoo men zegt uit personele haat) *Depati* Anom, zoon en wettige troonsopvolger van den overledenen Keizer van Java, Amang Kourat II, als staatsgevangene naar het eiland Ceilon, hij zelve bekwam zijne demissie, gevende het bewind den 30 October 1709 aan zijnen schoonvader van Riebeek over, na eene regering van ruim 5½ jaar. — Hij vertrok, (hoe gaarne hij ook in de Oost wilde blijven) op herhaalde bevelen van heeren XVII naar het vaderland, gaande te Amsterdam op de Heerengracht wonen, en † aldaar den 21 Febr. 1711. Van Hoorn was zeer rijk, hij liet tien millioenen guldens na. =. Nederlandsch kwartier in Noord-Holland, hetwelk uit de beide schiereilanden Waterland, tusschen de Zuiderzee, het IJ, de Zaan en West-Vriesland, tusschen de twee voorn. boezems der Zuiderzee bestaat. Men vindt er verscheidene drooggemaakte meren, als de Purmer en Beemster, benevens de Buiksloter-, Broeker- en Beilemer meren, heerlijke weilanden, welke veel vee voeden, zes steden, die afgevaardigden zenden, zeer aanzienlijke dorpen, en in de 7 kantons Edam, Enkhuizen, Grootebroek, Hoorn, Medemblik, Monnikendam en Purmerend 53,000 inwoners, die zich door soms overdrevene zindelijkheid en de gouden hoofdsiersels der vrouwen onderscheiden, en vooral in Waterland, meestal in houten huizen wonen. =. Nederl. stad, hoofdplaats van voorn. kwartier, aan eenen inham, in het W. der Zuiderzee, die haren omtrek gedeeltelijk bespoelt. Zij heeft 4 poorten, eene goede haven met het groote hoofd, dat 320 voeten lang, 38 voeten breed en geheel uit de zee opgetrokken is; 2 Hervormde kerken, waarvan de groote kerk, de graven van den Schout bij Nacht Pieter Florisz. van Dirk Velius, Vijght, Boelesz of Bulius en Pieter Hoogerbeets bevat; ééne Luthersche kerk, 1 Remonstrantsche, eene Doopsgezinde en 3 Roomsche kerken, een weeshuis, een gasthuis, een fraai Stadhuis en eene Waag, waar wekelijks meer dan 200,000 ponden kaas gewogen worden. Een geregtshof, eene Latijnsche school en op 1 Jan. 1830 7,418 inw., die eenige fabrijken en scheepstimmerwerven hebben, doch vooral van den handel in vee en kaas bestaan, voor welke laatste men hier de aanzienlijkste markten van ons land heeft. Men vertoont hier nog de kamer, waar Bossu gevangen zat, alsmede zijn helm en zwaard, over welke laatste met Enkhuizen verschil is. Hoorn is de geboorteplaats van den geleerden Hadrianus Junius, Klaas Boelesz, Dirk Velius, Pieter en Rombout Hoogerbeets en de beide Walraven's, alsmede van Jan Pieterszoon Koen, grondlegger van Batavia, en Gouverneur-generaal van Nederlands Indië, van den grooten reiziger Willem Cornelisz. Schouten, die van 1615 tot 1617, den aardbol rondreisde, en behalve de Zuidkaap van Amerika, de grootste ontdekkingen voor de kennis van onzen aardbol deed; alsmede van Reinier Pieter van Twisk, die voor eenen der uitvinders van het kompas wordt gehouden. =, kaap aan het Zuiden van Amerika, door Schouten en le Maire ontdekt, en door den eersten, naar zijne geboortestad, aldus genoemd, en derhalve door vreemdelingen, verkeerdelijk kaap *Horn* genoemd, eigenlijk de Z. punt van eene groep eilanden voor Nassau's baai gelegen en *Hermste* geheeten. Het is er koud, en het land met bosschen bedekt, en door weinig bekende menschen bewoond. De weg voorbij deze kaap is thans de gewone voor de schepen, die westwaarts naar de stille Zuidzee gaan. = (Den), gehucht bij Delft, Ouden en Nieuwen Hoorn, dorpen op het eiland.

HOORNEN. De Hebreeuwen en Egyptenaren en ook de Heidenen droegen dezelve als eereteekenen. Mozes droeg, zegt men, ook hoornen. Jupiter Ammon werd aangebeden onder de gedaante van eenen Ram; de oude Fransche ridders droegen hoornen op hunne helmen, doch dat gebruik is afgeschaft omdat het eene spotternij is geworden. Die gehoornde ridders waren meestentijds in het veld, en van hunne woningen verwijderd, en daar hunne vrouwen alle geene Lucretia's waren, zoo is misschien de naam van *Horendrager* van hen afgekomen; men weet, welke lieden men er mede vereert; het uiterlijk teeken is verdwenen, doch of het wezenlijke van de zaak verminderd is, zullen wij daar laten.

HOORNSCHE EILANDEN. Twee eilanden in de stille Zuidzee, door Schouten en le Maire, in 1616 ontdekt, op welke zij in de Eendragtsbaai landden, terwijl kapitein Wilson, die mede Maurelle's Consolation voor Hoorn houdt, in 1811 aan eene andere baai den naam van Schoutens' baai gaf. Zij worden bij de inlanders Hamoa genoemd, en werden na onze reizigers, waarschijnlijk niet voor in 1811 bezocht, toen Maurelle, hier ververschingen innemende, aan deze eilanden den naam van Consolation gaf. Ten tijde van Schouten werden zij door eenen Koning bestuurd. De inwoners geelachtig bruin, zijn lang, sterk en welgemaakt; het haar hadden zij op verschillende wijzen in staarten gebonden of regtuit opstaande. Behalve de Koning en zijn adel gingen allen geheel naakt, hebbende alleen een klein schortje voor. Men kon bij hen geen denkbeeld van God of godsdienst bemerken, en zij schenen verraderlijk te zijn. Deze eilanden zijn door rotsen en klippen omringd. Wilson bepaalt dezelve op 14° 13' ZB. en op 199° 36' L.

HOORNVLIES. Is die doorschijnende huid, welke het voorst in het oog geplaatst is, en met het witte oogvlies het buitenste bekleedsel van den oogappel uitmaakt, het vormt eenen kogelvormigen kring, die vóór het witte vlies uitsteekt.

HOORN-ZILVER. Eene neutrale, in water oplosbare, witte, in de zon zwart wordende, zoutachtige verbinding, uit zilver en zoutzuur bestaande, en aldus genoemd, omdat het in het vuur tot eene hoornachtige, doorschijnende massa zamenvloeit.

HOOZEN of WATERHOOZEN, zijn wolken, welke in de gedaante van lange buizen, uit de wolken op de aarde nederhangen, met geweld alles naar boven trekken, en dikwijls groote verwoestingen aanrigten. Zij worden door twee verschillende, tegen elkander werkende winden, of luchtstroomen veroorzaakt, waardoor de wolk in eenen draaikring gebragt, en de trechtersgewijze buis of wolkkoker naar beneden gevormd wordt. Door de snelle omslingering, worden de dampdeeltjes, door de middelpuntskracht van een geschoven, en ontstaat er in den wolk-trechter een luchtledig, waarin alles, door de regtstandige, vooral zijdelingsche persing der lucht, opgetrokken en naar boven wordt gevoerd. Het water rijst als eene dikke kolom tot de wolken op, alwaar het door eene sterke werking der elektriciteit, in eenen uitgezetten staat of damp, wordt opgehouden, of wel wijd en zijd weggeworpen, zoo dat dit opgetrokken water als een regen nedervalt. Daar nu dikwijls, door eene Hoos visschen worden opgetrokken, zoo gaat zulk een regen ook wel eens met nedervallende visschen, of andere opgevoerde voorwerpen gepaard. Wanneer men eene Hoos ontmoet, doet men best, om op den grond te gaan leggen, en lage boomstruiken of palen vast te houden, ten einde geen gevaar te loopen, van mede naar boven geslingerd te worden.

HOP. Hetgeen doorgaans zoo genaamd wordt, zijn de bloemen eener plant (*Humulus Lupulus*) die in België en het Noorden van Frankrijk veel gekweekt wordt. Zij bezitten eenen sterken bedwelmenden reuk, en eenen zeer bitteren specerijachtigen smaak. Behalve in de bierbrouwerijen, gebruikt men ze ook als maag-versterkend middel in de geneeskunst.

HOPPERUS (Joachimus) of HOPPERS werd den 11 November 1528 te Sneek geboren; hij was reeds op zijn 26e jaar bekend als een der eerste regtsgeleerden van zijnen tijd; de Keizer benoemde hem toen reeds tot Raadsheer in den Hoogen Raad te Mechelen. In 1561 werd hij, die een kweekeling van Granvelle was, lid van den geheimen raad te Brussel en kort daarna van den raad van State. In 1566 werd hij naar Spanje ontboden, om aldaar den Koning tot Raad voor de Nederlandsche zaken te dienen. In deze gewigtige betrekking genoot hij steeds 's Vorsten vertrouwen, en kreeg groote bewijzen van deszelfs gunst. Waarschijnlijk heeft hij zoo veel nuts aan zijn vaderland gedaan, als hij op zijne gevaarlijke standplaats doen konde, althans hij verheugde zich hoogelijk over Alba's val.

Tot aan zijnen dood (15 Dec. 1576) bekleedde hij gemelden post. In 1743 is eerst door HOYNCK VAN PAPENDRECHT zijn nagelaten werk: *Recueil et mémorial des troubles des Pays-Bas du Roy* uitgegeven geworden, het bevat een opmerkenswaardig verhaal van het gebeurde van 1509—1566. HOOFT, STRADA, VAN DER VIJNCKT, TE WATER en welligt nog vele andere geschiedschrijvers hebben van hetzelve, hetzij als H. S. hetzij gedrukt, veel gebruik gemaakt. Hoogstbelangrijk voor de Geschiedenis zijn ook de brieven van HOPPERUS aan VIGLIUS, welke de Antwerpsche Bisschop DE NELIS omstreeks 1772 heeft laten afdrukken, doch welke eerst in 1802 te Utrecht, ten getale van 161 uitgegeven zijn. Een aantal andere brieven van HOPPERUS en VIGLIUS berusten nog in de groote Boekerij te Brussel. In dezelve is veel in het zoogenaamde boeren Friesch.

HÔPITAL (MARQUIS DE L'). Geboren in 1661, † in Februarij 1704. De liefde voor de wiskunde alleen heeft hem tot wiskundige gemaakt, en reeds in den ouderdom van vijftien jaren gaf hij door de oplossing van eenige voorstellen de cycloïde betreffende, blijken van een ongemeen vernuft. Eenigen tijd is hij in krijgsdienst geweest, maar de zwakte van zijn gezigt deed hem weldra afstand van dezelve doen, en zich geheel alleen aan zijne geliefde studiën overgeven. Omtrent het jaar 1690 werd hij als lid van de akademie van wetenschappen te Parijs opgenomen, en heeft de gedenkschriften van die akademie, even zeer als de acten van Leipzig, met vele belangrijke bijdragen verrijkt. In het jaar 1696 gaf hij zijne *Analyse des infiniment petits* uit, welk werk eene zeer schoone behandeling der differentiaalrekening bevat. Deze rekening was kort te voren uitgevonden, en door ijverige wiskundigen, onder welke ook hij behoorde, reeds aanmerkelijk verbeterd. De overigen wilden dezelve als een geheim bewaren, zoo dat het de L'HÔPITAL zeer kwalijk werd afgenomen dezelve aan het licht te hebben gebragt. Na zijnen dood is nog een uitmuntend werk van hem uitgegeven, namelijk de *Traité analytique des Sections coniques, et de la construction des lieux géométriques.*

HORATIERS, drie broeders onder de Romeinen, welke onder de regering, en op den voorslag van TULLUS, met even zoo vele broeders (de Curaciërs), van de zijde der Albanezen, zouden gestreden hebben, om den twist, tusschen beide volken, door een tweegevecht te beslissen. Zij zouden, voegt DIONIJSIUS van Halicarnassus er bij, om het wonder nog grooter te maken, beiderzijds de zonen van twee zusters, en te gelijkertijd geboren geweest zijn; terwijl, daarenboven een der Curaciërs aan eene zuster der Horatiërs verloofd was. Dan, beide partijen gaven aan de zaak des vaderlands, boven familiebetrekkingen, de voorkeur; en toen nu TULLUS de gezindheid der Horatiërs, waarmede hun vader volkomen instemde, vernomen had, liet hij de broeders, omringd van het Romeinsche leger, plegtig inzegenen, en aan de bescherming der Goden aanbevelen. Hetzelfde geschiedde ook van de zijde der Albanezen, waarna door beide partijen op eene groote vlakte de kampplaats afgestoken, doch vooraf aan het gemeenschappelijk offeraltaar plegtig bezworen werd, dat de partij, die overwonnen werd, zonder eenige uitvlugt, zich aan den overwinnaar zoude onderwerpen. Hierna traden de kampvechters in het strijdperk; terwijl alle aanschouwers met verlangen, wederzijds, den beslissenden uitslag te gemoet zagen. De strijd was hevig, en van beide kanten werd dapper gevochten. Doch, weldra sneuvelden twee der HORATIËRS. De Albanezen juichten, en de Romeinen spraken den overgeblevenen moed in. De strijd was nu ongelijk; maar list vergoedde het gebrek aan magt. De Horatiër ziende, dat allen van zijne tegenpartij door wonden waren afgemat, en hij zelf nog niet van belang gekwetst zijnde, besloot, hen nog meerder af te matten, nam in schijn de vlugt, en liet zich zoo lang vervolgen, als hunne krachten toelieten, waarna hij zich eenslags omkeerde; den een' na den ander nedervelde, en daardoor aan zijn vaderland de opperscheerschappij over de Albanezen schonk. Onder het gejuich der Romeinen, en beladen met de wapenen der verslagenen, keerde hij nu naar Rome terug; doch, die stad naderende, ontmoette hij onder de menigte zijne zuster, diep bedroefd over het verlies van haren bruidegom. Op het gezigt van den wapenrok, dien zij zelve voor hem gemaakt had, en nu als een bloedige trophee over den schouder des overwinnaars hing, werd zij wanhopend, noemde onder luid jammergeklag, den naam haars geliefden, en moest haren broeder als zijnen moordenaar beschouwen. Deze, vergramd dat klaagtoonen het gejuich over zijne overwinning verstoorden, stiet haar in overijling den dolk in de borst, en bezoedelde alzoo zijne zoo roemrijk behaalde zege door een' zustermoord. Volgens het streng regt, hetwelk de Romeinen steeds uitoefenden, werd hij, zonder zijne dappere daad in aanmerking te nemen, ter dood veroordeeld; doch op raad van TULLUS beriep hij zich op het volk, hetwelk door de tranen van den ouden vader bewogen, die nog voor zeer kort van bloeijende kinderen omringd was, en nu zijn' eenig overgeblevenen zoon eenen schandelijken dood zonde moeten zien sterven, den redder des vaderlands van de doodstraf vrijsprak; doch moest hij, om eenigermate aan de wet te voldoen, na alvorens het gevorderde offer volbragt te hebben, met het aangezigt overdekt, onder eenen balk, die dwars over de straat gelegd was (even als onder een juk) doorgaan, hetgeen bij de Romeinen voor eene schandelijke straf gehouden werd.

HORATIUS, m. n. van het Latijnsche *hora*, beteekenende *uur*. = FLACCUS (QUINTUS). Een Romeinsch dichter; 67 jaren voor onze tijdrekening, te Venusium, in Apulië geboren, was door zijne meesterlijke werken, een wezenlijk sieraad der eeuw van AUGUSTUS. Hij offerde der zanggodinnen, uit hoofde zijner hartelijke zucht voor de dichtkunst, en konde zoo veel te eerder iets voortreffelijks leveren, vermits hij in mannelijken ouderdom, *steeds gelegenheid* had, om met de beschaafdste mannen van *Rome* om te *gaan*. Zijne *Oden* deden hem den naam van *Romeinschen Pindar* verwerven, en zijne *dichtkundige Brieven* en *Satyren*, welke eenen schat van echte Sokratische wijsbegeerte bevatten, zijn nog tegenwoordig de geliefkoosde lektuur der verlichte standen. WIELAND heeft, door eene voorbeeldige overzetting dezer laatste, elken lezer, met de Latijnsche taal onbekend, in staat gesteld, met de werken van dezen beminnenswaardigen dichter nader bekend te worden. Ook de proeven eener vertaling der werken van HORATIUS, door WOLFF, met ophelderende aanmerkingen, zijn voor eenen ieder van veel belang.

HORATIUS COCLES. Toen de Etrurische Koning PORSENNA, tot wien de uit Rome verdrevene Tarquiniërs gevlugt waren, ruim 500 jaren voor onze tijdrekening, tot Rome wilde doordringen, zoude volgens het historisch verhaal, een dapper man, van denzelfden naam, zich bijna alleen tegen den vijand verzet, en door langdurigen, dapperen tegenweer zoo lang opgehouden hebben, tot dat achter hem, en op zijn geroep, de brug van den Tiber was afgebroken. Met wonden bedekt, en in volle wapenrusting, stortte hij zich hierop in de rivier, en bereikte, in weêrwil van de hem volgende pijlen des vijands, gelukkig den anderen oever. Het vaderland beloonde *zijne* daad door het oprigten van eene eerzuil, en zijne *dankbare medeburgers* noemden hem deszelfs Redder. Hij zoude een afstammeling der HORATIËRS geweest zijn, en den naam van COCLES ontvangen hebben, omdat hij in den strijd een oog verloren had.

HOREB. (Arab. *Dsjablel Musa*). Een top van hetzelfde gebergte in Noord-Arabië, waartoe de niet ver van daar gelegene Sinaï behoort, en door de geschiedenis van MOZES merkwaardig. De monniken op laatstgenoemden berg, vertoonen nog tegenwoordig op Horeb de rots, uit welke, op den slag van MOZES, water sprong. Een kleine aanhang der Hussiten noemde naar zijnen naam eenen berg, tusschen Lebez en Lipniera in Boheme, en zich zelve Horebiten. = (DE BERG) in Asca of wel in steenachtig Arabië, ligt zoo na aan den berg Sinaï dat in den Bijbel dikwijls den een voor den ander wordt genomen. De berg Sinaï ligt ten Oosten, de Horeb ten Westen, de eerste is veel hooger dan de laatste, aan den voet van den Horeb ligt een klooster door JUSTINIANUS gesticht, waarin zich een Grieksche Bisschop met zijne geestelijken ophoudt, welke de orde van SINT BAZILIUS volgen; men vindt er drie fraaije bronnen en vele vruchtboomen.

HOREN, dochters van JUPITER, welke de poorten des hemels bewaren.

HOREY. De naam van eenen duivel of afgodsbeeld, waarvoor de Mahomedaansche Negers van Galam in Afrika veel afschrik hebben, en de vrouwen en kinderen mede in bedwang houden.

HORIZON of GEZIGTEINDER is een groote cirkel van den spheer die den sterrenhemel in twee gelijke deelen verdeelt. Zij is overal negentig graden van het toppunt verwijderd. Men onderscheidt den sterrekundigen of waren horizon van den schijnbaren. De ware horizon is die, welke wij beschreven hebben, en die, wanneer men den sterrenhemel als een holle kogel beschouwt, gedacht moest worden door het middelpunt van dien kogel te gaan. De schijnbare horizon is die, welke wij ontwaren op eene plaats, waar niets ons gezigt belemmert b. v. in de volle zee. Zij schijnt ons de grensscheiding tusschen hemel en aarde te zijn. Zoo het oog juist in de oppervlakte der aarde geplaatst is, vallen ware en schijnbare horizon te zamen, maar wanneer het oog zich boven die oppervlakte verheft, zal, terwijl de eerste altijd denzelfden stand behoudt, de tweede meer en meer dalen, zoo dat op eenen hoogen berg de schijnbare horizon aanmerkelijk verder dan negentig graden van het toppunt verwijderd kan zijn. Het *verschil tusschen den* waren en schijnbaren horizon is hetgeen de *zeelieden kimduiking* noemen.

HORIZONTAAL of WATERPAS noemt men ieder vlak of iedere lijn, die met den horizon evenwijdig loopt, welke laatste evenwijdig is aan de oppervlakte van een volmaakt stilstaand water.

HORNE (JOHAN VAN), geb. te Amsterdam, in 1621, zoon van een' Gouverneur-generaal van Neêrlands-Indië, studeerde te Utrecht, en werd, na verscheidene reizen gedaan te hebben, te Bazel Doctor in de geneeskunst. In het vaderland teruggekeerd, was hij eerst Hoogleeraar in de ontleed- en heelkunde te Amsterdam en daarna, (in 1653) te Leiden, waar hij in 1670 †. Hij maakte zich zeer verdienstelijk door vele belangrijke ontleedkundige waarnemingen en verbeteringen. Hij schreef onderscheidene werkjes, die te zamen onder den titel van *Opuscula Anatomico-Chirurgica* met noten vermeerd

derd door J. G. PAULI te Leipzig, 1767. 8°. zijn uitgegeven. Buitendien gaf VAN HORNE het werk van GALENUS, *de Ossibus* en de werken van BOTALLUS uit. Men moet hem niet verwarren met JOHAN VAN HORNE of VAN HOORNE, lijfarts van den Koning van Zweden, die in 1697 een Handboek der Verloskunde in de Zweedsche taal schreef, dat geheel den geest van MAURICEAU ademt, en de wreedaardige kunstbewerkingen, welke deze aanprees, nog verder drijft.

HOROCCIUS (JEREMIAS), geboren 1619 in Lancaster, † 13 Jan. 1641, was een zoon van niet zeer bemiddelde ouders. In het jaar 1633 ontwikkelde zich in hem eene bijzondere liefde voor de sterrekunde, doch van middelen ontbloot, begon hij moedeloos te worden, toen hij kennis kreeg met eenen anderen sterrekundigen WILLIAM CRABTREE, die in dezelfde omstandigheden verkeerde, maar hem wist te bemoedigen. Geene andere hulpmiddelen bezittende dan de inlichtingen, die zij elkander wederzijds geven konden, bragten zij gewigtige verbeteringen aan de theorie der planeten toe. Hij raakte in hevige twist met onzen landgenoot LANSBERGEN, die het onderspit delven moest. Beide waren de eerste stervelingen, die de planeet VENUS op de schijf der zon zagen, tot welke waarneming zij alleen door eigene onderzoekingen zijn geleid geworden. Die overgang van VENUS voorbij de schijf der zon had plaats in 1639, en werd door niemand dan door hen waargenomen. Hij schreef nog verscheidene sterrekundige verhandelingen, die in 1673, te Londen in het licht verschenen.

HOROLOGIE. Men vervaardigt ook gouden horologiën, inzonderheid in het Schwarzwald, alwaar zij voor deszelfs bewoners eenen belangrijken tak van handel opleveren. Men heeft er velerlei soorten van, als: slaande repetitiën, sterrekundige en andere Horologiën, die zeer kunstig zijn zamengesteld, en waarbij zich menschelijke figuren bewegen, enz. Men schat het getal van zoodanige uurwerken, welke jaarlijks in het Schwarzwald vervaardigd worden, op 70,000; doch dit getal is misschien overdreven. Eenige honderd Schwarzwalders venten dezelve in alle landen van Europa, zelfs tot in Amerika uit, en brengen het bedrag daarvan weder in hun land terug.

HOROSCOPIUM (HET) noemden de oude sterrewigchelaars het punt van de Ecliptica, hetwelk op het oogenblik van iemands geboorte aan den horizon gelegen is. Dit punt werd voor het voornaamste doelwit hunner gewaande navorschingen gebonden.

HORREBOW (PETER), geboren 1679 in Denemarken, † 15 April 1764 te Koppenhagen, was Hoogleeraar in de sterrekunde bij de koninklijke societeit van wetenschappen in die stad. Hij deed vele waarnemingen ten opzigte van de parallaxis der vaste sterren. Zijne voornaamste geschriften zijn *Clovis astronomiae* en *Basis astron.* Deze werken komen voor in zijne gezamenlijke werken welke in 1740—1741 in drie 4°. banden, te Koppenhagen zijn uitgegeven. Onder dezelve vindt men ook de beschrijving der werktuigen van het observatorium te Koppenhagen.

HORSEL (VIRG. *Georg.* L. III, volgens VONDELS vert.), bij d'aeloude ASILUS in Latijn, en *Οἶστρος* bij den Griek genoemt.

HORST (KLAAS VAN DER), † den 1 Mei 1825, hij was rustend leeraar bij de Doopsgezinde Gemeente te Haarlem, sedert den jare 1803, nadat hij de gemeente meer dan veertig jaren door de getrouwe waarneming van deze bediening, zijne weldoorwrochte predikatiën en onbesproken wandel gesticht, en in het geheel meer dan vijftig jaren het predikambt bij de Doopsgezinden (*) met ijver en goeden uitslag bekleed had. Hij was tevens, van de stichting van TEIJLERS godgeleerd genootschap af, een medelid van hetzelve, dat, tot bevordering van het doel deszelven, onvermoeid medewerkte, zoo door de opgave van gewigtige vragen als de juiste beoordeeling der prijsvragen. Lang mogt hij zich verheugen in geheel ongekrenkte ligchaams- en zielsvermogens, doch de merkbare afneming van beide maakte eindelijk hem, die eene groote reeks van jaren in den gezelligen kring door uitgebreide kennis, grondige kunde en een onuitputtelijk geheugen, zoo belangrijk deelde, voor denzelven ongeschikt. Als schrijver is hij schier niet opgetreden, ziende alleen van zijne hand eene Leerrede het licht (†); doch ook als liefhebber beoefende hij de wiskundige wetenschappen, zelfs nog na zijnen afstand van den predikdienst. Hij bereikte den vergevorderden ouderdom van 94 jaren. =, Belgisch dorp, prov. Limburg, arrondissement Roermond, heeft met Levenum 4,320 inw. = (TER), Nederlandsch gehucht, provincie Drenthe, kanton Hoogeveen, onder Beilen behoorende. =, Nederlandsch dorp, prov. Utrecht, arr. Amersfoort.

HORSTOK (JOHANNES PETRUS VAN). Een geacht Nederlandsch kunstschilder, op Overveen, in de nabuurschap van Haarlem, den 1en van Grasm. 1745 geboren. Een vlijtig leerling van T. H. JELGERSMA, en daarna van P. BARBIERS geweest zijnde, zette hij zich eerst te Alkmaar neder, en schilderde niet alleen portretten en kabinetstukjes, maar ook altaar- en kerkstukken. In lateren tijd verkoos hij Haarlem tot zijne woonplaats, en hier waren huisselijke tooneeltjes, veelal kenbaar aan de Noord-Hollandsche kleedingswijze der personen, zijne geliefde onderwerpen. Hij was onvermoeid werkzaam tot aan zijnen dood toe, en in onderscheidene kunstkabinetten bevinden zich fraaije proeven van zijne talenten. Ook mogt het hem gebeuren, dat hij tweemaal, bij de Nederlandsche huishoudelijke Maatschappij, te Haarlem, premiën behaalde, te weten, in 1800, eene zilveren medaille en remuneratie van 50 dukaten voor zijn berigt, wegens de uitvinding, *om de gewone olieverfkleuren zoodanig te vermommen, dat zij met water vermengbaar zijn*, waarbij gevoegd was een berigt, *om met O. I. Inkten deze vermomde olieverf, zonder uitsparen, te kunnen wasschen*; en 6 jaren later weder eene zilveren medaille voor de *ontdekking en bereiding der Okeräarde*, welke beide stukken door gemelde Maatschappij zijn uitgegeven. VAN HORSTOK bereikte een' hoogen ouderdom, en † te Haarlem, den 20en van Lentem. 1825, toen hij, op weinige dagen na, het 80e jaar zijns levens bereikt had.

(*) Vroeger te Zwolle, Goes en Leiden.

(†) De Leerrede bij de vereeniging der Doopsgezinde Gemeenten te Haarlem, 1784, gr. 8vo. uitgegeven bij A. LOOSJES, Pz.

HORTENSE, HORTENSIA, vrouwen naam, beteekent in het Latijn *Tuingewas.*

HORTENSIUS, m. n. beteekent in het Latijn *uit den tuin afkomstig.* = (LAMBERTUS) werd in 1500, te Montfoort geboren, waar zijn vader tuinman was; van daar zijn aangenomen naam; van zijne vroegste jeugd af legde hij zich met ijver op de letteren toe. Na te Leuven gestudeerd te hebben, zettede hij zich te Utrecht neder, waar hij eenige jaren het Latijn onderwees. In 1544 werd hij Rector te Naarden, welken post hij getrouw tot in het laatst van 1572 vervulde. Op den 1 December diens jaars toch ontsnapte hij als door een wonder aan het bloedbad, door de Spanjaarden aangerigt, alsmede aan de bijna geheele verwoesting door de vlammen, en begaf zich naar Utrecht. Hij † in 1574 op eene landhoeve bij Naarden, en werd in de kerk van gemelde stad begraven. Behalve eenige dicht- en letterkundige werken en eene geschiedenis van den oorlog van KAREL V in Duitschland, gaf hij uit: *Secessionum civilium Ultrajectinarum et bellorum ab anno 1524 usque ad translationem Episcopatus ad Burgundos* (gedrukt in 1546 en voor de Ned. geschiedenis van groot belang); *de tumultu anabaptistarum.* Buiten deze werken schreef hij nog eene uitgebreide geschiedenis van den oorlog tegen de Spanjaarden; hij bragt dezelve, doch natuurlijk onvoltooid, tot Februarij 1574. Dezelve is, helaas! nimmer gedrukt geworden.

HORUS. Eene Egyptische godheid, die met den Griekschen PHASI, en den Romeinschen APOLLO overeenkomt, en even als deze voor den eersten gehouden werd, die de geneeskunst algemeen verbreidde. Hij was de zoon van ISIS, die hem reeds eenig geneeskundig onderrigt zoude gegeven hebben. =, de God der stilzwijgendheid en van het geheim bij de Egyptenaren.

HORZEL (*Vespa Crabro*, L.) De grootste soort van Wespen, wier borststuk zwart, van voren bruinachtig rood is, en wier gele buikringen met zwarte puntjes bezet zijn. Zij zijn zeer verschrikkelijk voor andere insekten, inzonderheid voor de bijën, die zij opëten, en wier honig zij stelen. Hun gegons geeft deze echter dikwijls gelegenheid in tijds de vlugt te kunnen nemen. Hun steek is gevaarlijk, en negen hunner, zegt men, zouden in staat zijn een paard te dooden.

HOSANNA. Een Hebreeuwsch woord, *Heil hem!* beteekenende, was bij de Joden eene gebruikelijke plegtige heilwensch voor koningen en helden der natie, even als bij ons het *vivat* roepen.

HOSEA. De eerste onder de zoogenoemde kleine Profeten des Ouden Testaments, in welks kanon zijn boek eerst na de Babylonische gevangenis werd opgenomen. Hij leefde onder de regering van den Koning JEROBEAM II, en trad, omtrent 750 jaren vóór CHRISTUS geboorte, openlijk in het rijk van Israël op, om de zedeloosheid zijner tijdgenooten ten toon te stellen, en hen met Goddelijke straffen te dreigen. In de 3 eerste hoofdstukken van zijn boek, stelt hij de door hunne eigene schuld geschondene betrekking met God onder het zinnebeeld, bij de Hebreeuwsche dichters, uit hoofde van het gesloten verbond van JEHOVAH met de Israëlieten zeer gemeenzaam, van eene echtverbindtenis voor, welke door zijne vrouw verbroken werd. De overige hoofdstukken behandelen hetzelfde onderwerp in afwisselende beelden, gepaard met verwijtingen, vermaningen en bedreiging; hij voorspelt de naderende, gevankelijke wegvoering zijner tijdgenooten naar Babylon, en eindigt zijn profetisch boek met de troostrijke belofte aan de verbeterde Joden van hunne eindelijke terugkeering uit hunne gevangenis. Zijn dichterlijk karakter kenschetst zich door eenen overhaasten overgang van beeld tot beeld, en van de eene uitspraak tot de andere: nergens vertoeft hij lang; de stroom van een hoog gespannen gevoel voert hem mede. Van hier, dat men bij hem die ronding, bevalligheid en harmonie niet in die mate vindt, waardoor zich de overige Profeten onderscheiden: ook is hij op verscheidene plaatsen duister, doch zal met dit alles, uit hoofde zijner onloochenbare oorspronkelijkheid, zijn diep en waar gevoel en de kracht zijner voordragt, steeds eenen uitstekenden rang onder de dichters der Hebreeuwsche Oudheid behouden.

HOSPITAAL. Zie ZIEKENHUIS.

HOSPITAAL DER INVALIDEN, te Parijs, waarin de oppassing

en de bediening der zieken door de zusters van SINT LAZARUS werd verrigt, is een gesticht waarin vele honderden van oude en verminkte soldaten worden gespijsd; dergelijke inrigtingen doen den staat en de geestelijkheid eer aan.

HOSPITALITERS en TEMPELIERS, waren de magtigste geestelijken in het heilige land, nadat de kruisvaarders aldaar gekomen waren; de eersten moesten voor de zieken zorg dragen, de anderen de gemeene wegen beveiligen. Zij deden geloften van te strijden en zij streden tegen Ongeloovigen en Christenen; elk hunner zocht zijne magt uit te breiden en zich geducht te maken.

HOSTIE. Zoo noemt men den kleinen, ronden en dunnen ouwel, van tarwenmeel gebakken, dien men bij de Katholijken, en ook nog hier en daar bij de Lutherschen, bij het Avondmaal, in plaats van brood gebruikt. Voor de IV eeuw bediende men zich bij die heilige plegtigheid van gewoon, doch niet lang daarna van daartoe afzonderlijk toebereid brood, tot dat in diezelfde eeuw ronde, groote ouwels te voorschijn kwamen, die men, na de zegening, in zoo vele stukken brak, als er Avondmaal-gangers waren. Sedert de XII eeuw werd de hier beschrevene Hostie, of ouwel, ingevoerd. De Roomsch-Katholijke kerk geeft er dien naam aan, omdat zij aanneemt, dat de Hostie, door de consecratie, wezenlijk in het ligchaam van CHRISTUS veranderd wordt, en zich van de uitdrukking bedient, dat dit ligchaam door den priester, als een bloedeloos offer (*hostia*) Gode word aangeboden.

HOTEL-DIEU. Een gesticht te Parijs, waarin eenige duizenden van zieken worden genezen en opgepast, en voornamelijk door de *Sint Augustiner-zusteren*, waaronder vele van aanzienlijke en rijke familiën, en welke dat alles uit godsvrucht en menschenliefde doen. Zijn de regentessen van onze godshuizen bij hen te vergelijken?

HOTHER. Een vorst der oude Denen, strijdt met een Saksisch Prins en een Deensch heer om eene Prinses tot zijne vrouw te verkrijgen, hij overwint hen beiden, en men geeft hem de Prinses, men behoefde te dien tijde maar de kunst te verstaan om er velen den hals te kunnen breken om vrouwen en koningrijken te verkrijgen.

HOTTENTOTTEN (DE). Dit volk, dat deels onder Britsche heerschappij staat, en deels onafhankelijk leeft, bewoont de zuidpunt van Afrika. Ofschoon eenige overeenkomst met de Negers hebbende, behoort het echter niet tot hun geslacht. De kleur van de huid der Hottentotten is geel-bruin; de haren zijn wollig, kroes en zwart, de kakebeenen steken zeer vooruit; de neus is plat; de mond groot; maar de lippen zijn niet zoo als bij de Negers; zij zijn van eene gewone gestalte, welgevormd, en hebben een zeer buigzaam ligchaam. Zij zijn een goedhartig, dienstvaardig volk, dat met de gebreken van den ruwen natuurmensch ook zijne goede hoedanigheden in zich vereenigt; doch wraakzucht is hun niet eigen, maar daarentegen zijn zij morsig, bijgeloovig en zinnelijk. Zij zijn in vele horden, geslachten en familiën verdeeld: sommigen zijn dienstboden bij de volkplanters, of wonen in de nabijheid van derzelver plantaadjen, zijn eenigermate van hen afhankelijk; anderen wonen in afgelegene dorpen, die men kralen noemt. De eerste heeten Kaapsche of koloniale Hottentotten; zij zijn eenigzins beschaafd geworden, en houden zich met de veeteelt, en een weinig landbouw onledig: de laatste noemt men vrije, wilde, of Schakals-Hottentotten, die met hun vee een zwervend leven leiden. Velen dragen ook naar de streken, waarin zij wonen, eenen bijzonderen naam. Het getal der Hottentotten is thans aanmerkelijk minder: de vrije zijn, in de meeste streken van het Kaapland, slechts nog zeer gering, en de horden, die men hier of daar aantreft, niet talrijk. In 1810 telde men nog in de Britsche volkplanting van het Kaapland 19,764 Hottentotten. — Tot de bekende soorten van dit volk behooren de Chonaquaes, of Gonakas-Hottentotten, die in de nabijheid van het Kafferland wonen, sterker, grooter en zwarter, dan de overige zijn, en inzonderheid door LE VAILLANT zijn beschreven: voorts de Bosjesmannen (wilde Hottentotten), die in de boschrijke en bergachtige streken der zuidelijke punt van Afrika van den roof leven, en voor de volkplanters, die hen verdreven hebben, zeer gevaarlijk zijn. De laatsten maken geenen afzonderlijken stam uit, maar bestaan uit verschillende stammen: zij zijn landloopers en roovers, die naar woeste en ongenaakbare bergstreken gevlugt zijn. Volgens CAMPBEL wonen de meeste Bosjesmannen aan de vier rivieren Mallaloreen, de Gele-, Alexander- en Cradek rivieren. Hun getal bedraagt slechts eenige duizend: zij zijn verklaarde vijanden van de overige Hottentotten, de Kaffers en kolonisten, en loeren in hunne hinderlaag op de voorbijgangers, om hen met hunne vergiftige pijlen te treffen. Hun voornaamste roof bestaat in vee tot hun voedsel: zij laten geen dier leven, om het op te kweeken, of te doen voorttelen; maar slagten en nuttigen het dadelijk, zoodra zij het in veiligheid gebragt hebben. Van hier, dat de volkplanting dikwijls genoodzaakt is, om hen door de wapenen in hun stroopen en rooven te beteugelen. — Het ras, uit de vermenging van blanke mannen met Hottentotsche vrouwen ontstaande, noemt men Mestieke Hottentotten, die, gelijk de blanken, vrij zijn. Door afgezondenen van het zendelings-genootschap, te Londen, is een gedeelte der Hottentotten tot het Christendom bekeerd geworden.

HOUDON (J. H.), een der voortreffelijkste beoefenaren der Beeldhouwkunst, werd in het jaar 1746 te Versailles van eerlijke, maar onbemiddelde ouders geboren, en mogt den ouderdom van 82 jaren, bereiken. Hij wijdde zich van kindsbeen af aan de Teekenkunst, waarin hij snelle vorderingen maakte, en door den roem van PICAILLE aangevuurd, legde hij zich op de beoefening der Beeldhouwkunst toe. Naauwelijks 18 jaren oud behaalde hij den grooten prijs, en begaf zich naar Italië, waar zijn talent, door het bestuderen der modellen, eenen zeer hoogen trap van rijpheid bereikte. Hij bragt te Rome werkstukken voort, die zijnen jeugdigen roem vermeerderden, met name een ST. JAN VAN LATERAAN, die de kerk van dien naam versierde, en een ST. BRUNO, onder welke CLEMENS XIV schreef: »als zijne orde hem niet verbood te spreken, zou hij spreken." In Frankrijk teruggekeerd, bragt hij zijn spierenbeeld (*ecorché*) aan het licht, waarvan de afgietsels in pleister op de scholen nog ten model verstrekken. Intusschen was de naam van HOUDON reeds aan de andere zijde der wereld met roem bekend geworden, en werd hij, eenige jaren voor de Fransche omwenteling, door het Gouvernement der Vereenigde Staten verkoren, om de gelaatstrekken van den bevrijder van Noord-Amerika te vereenigen, en door FRANKLIN zelven, met dat oogmerk naar Philadelphia begeleid. Hier kunnen wij de talrijke stukken niet optellen, die HOUDON zulk eenen verhevenen rang onder de kunstenaren in zijn vak, door Frankrijk voortgebragt, deed verkrijgen. In het algemeen bezitten zijne stukken juistheid van teekening, zuiverheid van omtrekken, wijs gekozene en natuurlijke houdingen; terwijl zijne borstbeelden van vrouwen iets eigenaardigs, naïfs en aanlokkelijks hebben, en het marmer, onder zijnen beitel, zelden de levendige en geestige gelaatstrekken van deze en gene groote mannen in Frankrijk, zoo wel heeft uitgedrukt. Ook van den kant van zijn hart verdiende HOUDON alle aanbeveling: hij was een goed echtgenoot en vader, en bleef steeds de vriend zijner medедingers. In de laatste jaren zijns levens verzwakten zijne verstandelijke vermogens, en hij ontsliep zacht. Zijne verdiensten werden erkend door het lidmaatschap van het Instituut, de Ridderorde van het Legioen van Eer, en het hem opgedragen Hoogleeraars-ambt bij de koninklijke school der Schoone Kunsten.

HOUEL (J. P.) werd in 1735 te Rouan geboren; † in het jaar 1813 te Parijs, en verwierf als schilder en plaatsnijder veel roem. Na zich eerst in de bouw- en schilderkunst bij DESCAMPS geoefend te hebben, wijdde hij zich aan de graveerkunst, onder LE MIRE te Parijs: doch de schilderkunst boven deze stellende, vervolgde hij daarin zijne studiën, onder Casanore; bezocht naderhand Italië; doorwandelde Napels en Sicilië, benevens de eilanden Maltha en Lypari, en verzamelde op deze wijze de bouwstoffen tot zijne *Voyage pittoresque de Sicile, de Malthe et Lipari*, waaraan hij 6 jaren arbeidde, en welke 264 koperen platen, en 4 deelen in folio tekst bevat. In dit werk vindt men eenen rijken schat van belangrijke waarnemingen, zoo wel omtrent de zeden en gewoonten, als omtrent de Natuurlijke historie der genoemde landen, derzelver voornaamste gedenkteekens, schouwburgen, waterleidingen, verzen, standbeelden, basreliefs, munten, enz. HOUEL heeft ook nog eenige gezigten gegraveerd, en eenige middelmatige verzen gemaakt, die echter nooit zijn gedrukt geworden.

HOUT (JAN VAN), geboren te Leiden in 1542, werd in 1564 tot Secretaris aangesteld van zijne geboortestad, en in 1569 van dit ambt ontzet op bijzonderen last van den Stadhouder BOSSU, uit hoofde dat hij bij de pogingen tot afschudding van het Spaansche dwangjuk geen onverschillig aanschouwer gebleven was. Hij week met zijn gezin naar Embden, alwaar hij de Nederlandsche uitgewekenen als Notaris bediende. Na eene gunstigere wending van zaken keerde hij in het vaderland terug, en werd in 1573 in zijnen post hersteld, in welken hij der stad, ten tijde van hare belegering gewigtige diensten deed. Hij was de vriend en regterhand van den beroemden Burgemeester VAN DER WERFF, wien hij naar Utrecht verzelde, om LEICESTER van het voornemen af te brengen om de Leidsche Hoogeschool naar Utrecht te verplaatsen. Hij was aldaar tegenwoordig, toen, op den 2 Mei 1577 het kasteel Vreeburg geslecht werd, nadat men de Spaansche soldaten uit de stad verdreven had. Hij vervaardigde bij deze gelegenheid een fraai en krachtig gedicht. Ook deelt OULERS, wiens oom hij was, verscheidene dichtstukken van hem mede in zijne *Beschrijving van Leyden*. VAN HOUT was een geleerd, ijverig, bekwaam en werkzaam man, die zijne nuttige loopbaan in het jaar 1609 door den dood eindigde.

HOUTAM (HENDRIK), geboren in 1752, was bode der stad Gouda, en een zeer verdienstelijk dichter, die den Nederlandschen zangberg te vroeg ontviel in 1780. Hij was lid van het Leidsche Dichtgenootschap, in welks eerste deel een paar stukjes en een taalkundig opstel van hem gevonden worden. Toen hij bij het Haagsche Genootschap met zijn dichtstuk over de opvoeding den gouden eerpenning had behaald, lieten Burgemeesteren van Gouda hem plegtig bedanken, en vereerden hem met een geschenk. Dit prijsvers bevat verscheiden fraaije en eenvoudige schoonheden, die door derzelver natuurlijkheid dadelijk treffen, en behagen.

HOUTEN ZEGEL. In de stad Modena vindt men een houten zegel, in het midden der XIII eeuw van eenen put geroofd, en hetwelk eenen oorlog tusschen die van Modena en die van Bononië ten gevolge had, waarbij de eersten overwinnaars bleven. Dit zegel met ijzer beslagen hangt met eene sterke keten aan een gewelf door verscheiden poorten gesloten, en welke men na het intreden van hen die dit zegel komen bezien, zorgvuldig toesluit. Hetzelve heeft ook het onderwerp van een boertig Italiaansch heldendicht, in twaalf zangen, door eenen TASSONI vervaardigd, opgeleverd. De twist, welke die van Modena met de Bononiërs hadden, ontsproot eigenlijk daaruit, omdat de eersten het met de Gibelijnen en de anderen het met de Guelfen hielden. De inwoners van Modena, overwinnaars in den veldslag van Fossalte, vervolgden hunne vijanden tot in Bononië, alwaar zij eene keten van eene der stadspoorten losmaakten, en in triumf mede namen, andere historieschrijvers zeggen, dat zulks het zegel van eenen put was.

HOUTMAN (CORNELIS). Deze beroemde Hollandsche zee-reiziger, en grondlegger van den handel dier Republiek met de Oost-Indië, was de zoon van eenen brouwer te Gouda, en werd omtrent het midden der XVI eeuw aldaar geboren. In 1593 zich ter verrigting zijner eigene zaken, eenigen tijd te Lissabon moetende ophouden, bekroop hem de nieuwsgierigheid tot het doen van onderzoek van de wijze en het beleid van den O. I. handel, die de Hollanders nog alleen bij name kenden, en waarvan de voordeelen meestal in handen der Portugezen waren. Zijne nasporingen kwamen hem duur te staan: hij werd op vermoeden gevat, in den kerker geworpen, en tot eene aanzienlijke geldboete veewezen. De gevorderde som niet kunnende betalen, vond hij middel, aan eenige zijner vrienden te Amsterdam te verzoeken, om dit losgeld bijeen te brengen; als eene drangreden er een algemeen berigt bijvoegende, wegens zijne gedane ontdekkingen. Spoedig kwam eene toereikende som over, en hij zelf in 1594 in het vaderland terug, wanneer hij dadelijk aan zijne vrienden zijne verzamelde kundigheden nader mededeelde, met dat gevolg, dat zij weldra 4 schepen uitrustten, waarmede HOUTMAN, als opperhoofd, den 2 van Grasm. 1595 uit Texel in zee liep, en in Sprokkelm. des volgenden jaars, na het doorstaan van velerlei rampen en gevaren, aan den mond van de straat Sunda landde. Een Indiaansche loots bragt hen van daar naar Bantam, op het eiland Java. HOUTMAN, na den titel van Kapitein-Majoor aangenomen hebbende, hield, doch altijd aan boord van zijn schip, nu en dan een mondgesprek met de aanzienlijksten van dat gewest; sloot met den Gouverneur een verbond, voornamelijk ten doel hebbende onderlinge bescherming tegen den gemeenen vijand, en waagde het eindelijk, om aan land te komen; doch hier zoude hij met de zijnen bijkans een slagtoffer van den nijd der Portugezen, en de geveinsdheid des Keizers geworden zijn. Door waakzaamheid ontweek hij echter den gedreigden slag, en deed de zaken eenen zoo gunstigen keer nemen, dat hij eerlang den grond legde van een kantoor op Bantam, aan hetwelk eenige Arabische en Chinesche kooplieden hem weldra peper te koop kwamen aanbieden. Desniettegenstaande werd HOUTMAN, kort daarna, in het net gelokt; want aan land gestapt zijnde, om ten hove over de achterlijkheid in het afleveren der peper te klagen, hield men hem in verzekering, en werd hij niet dan na veel moeite in vrijheid gesteld. Na de peper en andere gekochte specerijen aan boord te hebben doen brengen, verliet hij dit ontrouw oord, kwam in Winterm voor eene stad, Tenbaon geheeten, waar verscheidene landzaten, terwijl men bezig was met eenige geschenken over te laden, een der schepen vijandig bestormden, waarop een gevecht ontstond, waarbij een Hollandsch koopman en een kapitein sneuvelden. HOUTMAN wendde hierop spoedig het steven naar Madura, maar vertoefde hier zeer kort, en begon op de terugreize bedacht te worden. Na zich op een eiland, aan den Oosthoek van Java, van levensmiddelen voorzien, en een verbond van vriendschap met den Koning van dat gewest gesloten te hebben, zeilde hij den 26 van Sprokkelm. 1597 naar het vaderland, en liet den 14 van Oogstm. daaraanvolgende, met zijne schepen, voor Amsterdam het anker vallen. Alhoewel deze eerste togt weinig meer voordeel had aangebragt, dan eene verbindtenis met kleine Indiaansche vorsten, besloot men echter tot eenen tweeden, en HOUTMAN vertrok andermaal in 1598, als opperbevelhebber, met eenige schepen naar de Oost-Indiën. Hij was ditmaal gelukkiger in zijne ondernemingen, en landde, nadat hij Madagaskar, de Maldiven en Cochinchina bezocht had, op Sumatra, waar hij in het eerst van den Koning een vriendelijk onthaal genoot, doch kort daarna, ter gelegenheid van een feest, gevangen genomen werd. De schepen, die reeds geladen hadden, keerden terug, en men meent, dat HOUTMAN op aanhitsing der Portugezen naar binnen 's lands vervoerd, op last van den Koning van Achem, vermoord is. Van deze eerste reistogten naar de Oost-Indiën heeft men beschrijvingen, welke belangrijke aanmerkingen bevatten.

HOUTSKOLEN-BRANDEN. Deze kunst, welke slechts in het Geldersche kwartier van Zutphen, en voornamelijk in de dorpen Varseveld, Silvolde, Gander en Beedenbroek wordt uitgeoefend, maakt eenen niet onbelangrijken tak van handel, en voor die plaatsen, waar men zich op het houtskolen branden toelegt, ook een middel van bestaan uit. Dit branden geschiedt in de opene lucht, en bij voorkeur op zoodanige plaatsen, alwaar de wind minder neêrslaat of val heeft, naardien anders door het ontvlammen van het hout groote schade kan berokkend worden. Niet alle houtsoorten zijn voor het branden van houtskolen geschikt: men gebruikt daartoe bij voorkeur berken-, beuken-, bersten- of elzenhout, hetwelk vooraf wel goed gedroogd en ter lengte van drie en een half voet afgezaagd is. Men hakt dit hout, dat in den omtrek der genoemde plaatsen groeit, meestal in het voorjaar, waarin men het te droogen zet. Geheel gedroogd zijnde, stapelt men het hout zoo digt mogelijk tegen elkander aan, rondom eenen of twee zamengebondene stroobossen, die men in het midden plaatst, en op voorafgelegde grondlagen van dikke elzenstokken, die men zeer net in de rondte van den stroobos schikt. Men stapelt zoo twee dergelijke houtverdiepingen op elkander. Hierbij neemt men voornamelijk in acht, dat het meer dunne hout in het midden, en het dikke rondom staat. Zulke houtstapels worden, wanneer zij wel geschikt zijn, en den omtrek van 19 à 20 voet beslaan, met aarden zoden of heideplaggen omringd en zorgvuldig aan alle zijden gedekt. Aldus gebouwd en de houtstapel voltooid zijnde, gelijkt dezelve veel naar de hut eens Hottentots. Nu steekt men met eenen zwavelstok den stroobos in den brand, en vult daarna de uitgebrande ruimte telkens weder met fijner hout, dat men stophout noemt. Alleen boven in den houtstapel en ook in den omtrek, laat men openingen, opdat de rook aldaar eenen uitgang vinde; naardien anders het smeulende vuur zoude uitdooven; doch altijd zorgende, dat, bij de minste verheffing van den wind, die openingen gevuld of gestopt worden, welke naar den wind gekeerd zijn; dewijl de wind den houtstapel zoude doen ontvlammen, en dus al het hout of een gedeelte daarvan in asch verteren. Wanneer bij toeval eene of meer openingen door het losgaan der rondom den houtstapel aangebragte plaggen ontstaan zijn, worden die dadelijk weder met aarde gestopt. Daarom is het noodig, dat ook bestendig iemand, die kennis en ondervinding van het kolenbranden heeft, bij zulke houtstapels de wacht houdt, en zoo wel des nachts, als op den dag daarop let: zulke menschen noemt men *branders*. Meermalen hebben zulke branders het opzigt over meer dan eenen houtstapel, en bij verscheidene boeren; want in de genoemde dorpen laten deze boeren dit werk en opzigt gemeenlijk over aan lieden, die daartoe in Junij en later uit Haxbergen derwaarts overkomen. Zoodra aldus de branding begonnen is, heeft iemand onafgebroken het opzigt over de loopen, en wordt daarvoor betaald voor den hoop. De branding zelve duurt van 14 tot 17 dagen lang, wanneer alle houten door den gloed doortrokken en aldus in gloeijende kolen veranderd, of zoo als men dit noemt, *gaar* zijn geworden. Dit bespeurt men aan den rook, welke door de rook- of luchtgaten naar buiten dringt. Dan worden alle openingen naauwkeurig gevuld of gestopt, en twee en een half voet hoog in den omtrek aarde aangebragt; om den gloed te dooven of te smoren, de minste opening toch zoude de kolen in asch doen verteren, en de geheele branding doen mislukken. Men laat deze uitgebrande of gaar gekookte kolen, aan den hoop, en zonder water dooven, en aldus wel gedekt, en van rondom digt toegemaakt, buiten staan, tot dat zij verkocht, en alsdan bij de levering voor het eerst weder ontbloot worden. De uitgebrande kolen verkocht zijnde, worden door ons geheele land verzonden en het gebruik daarvan is zekerlijk bekend.

HOUTSNEÊ. In de XV eeuw vond PETER SCHOIFFER de houtsneêkunst uit. Welligt was zijn wapen, een herder met schapen, de eerste figuur, die hij in hout bragt. Weldra maakte men meer gebruik van zijne uitvinding, en reeds in 1491 liet ARNDES, Burgemeester van Lubeck, afbeeldingen van platen in hout maken, voor een werk over natuurlijke historie van JOHAN VON CUBE; en in hetzelfde jaar maakte JOHAN KETHAM ontleedkundige houtsneêplaten. Kort daarna werd dit door MAGNUS HANDT uit Maagdenburg, Hoogl. te Leipzig, herhaald; maar al deze voortbrengselen waren nog zeer gebrekkig.

HOUTTEELT. De boomen van vroegere bosschen hebben onzen grond bijna daargesteld, door een laag humus te doen ontstaan. Waar een bosch gestaan heeft, is de grond bijna altijd zeer geschikt voor den graanbouw; dikwijls al te vruchtbaar voor tarw; wordt zoodanig een grond niet zorgvuldig behandeld, dan is ze spoedig uitgeput. Een land, te laag voor den graanbouw, met bosch beplant wordende, is na een aanzienlijk aantal jaren zoo opgehoogd, dat het geschikt wordt voor denzelven. Door het aanplanten van boomen doet men zich altijd voordeel. SULLY gaf order dat voor alle deuren der kerken ten platten lande boomen moesten geplant worden.

HOUTTUIJN (MARTINUS.) Hoornsch geneesheer, die eene vertaling van het *Systeem* van LINNÆUS met belangrijke uitweidingen en uitleggingen schreef, welke in 1761 en vervolgens het licht zag. Hij vervolgde ook de geschiedenis der Nederlandsche vogelen van NOSEMAN en SEPP, en maakte zich door meer kleinere schriften verdienstelijk, die veelal in de werken der Haarlemsche Maatschappij der Wetenschappen geplaatst zijn.

HOUTVESTERIJ. Opzigterij der bosschen in verschillende landen, ook in ons vaderland. Frankrijk is op den 1 Augustus 1832 in veertig houtvesterijen verdeeld geworden.

HOUTWORM. Zie **PAALWORM.**

HOUTZAAGMOLENS werden in het jaar 1592 uitgevonden door KORNELIS KORNELISZOON te Uitgeest (in Noord-Holland). De boomen werden eerst door twee mannen aan planken gezaagd, doch dit was een zware en langdurige arbeid, zoo dat dit KORNELIS KORNELISZOON tot nadenken bragt, of er niet een werktuig ware zamen te stellen, waardoor met minder swaren arbeid en sonder soo groote inspanning van menschelijke krachten, en in minder tijd tevens, boomen tot planken souden kunnen gezaagd worden. Zijn nadenken hierover was niet vruchteloos; want het gaf hem aanleiding tot de uitvinding der *Houtzaagmolens*. Hij plaatste aanvankelijk zijn werktuig op een vlot, om het steeds naar de wind te kunnen rigten, en aldus door de kracht of het werktuig van den wind, het hout te zagen. Sedert dien tijd werden er vele verbeteringen aangebragt. Met hoe veel gemak en met hoe veel orde bij ons die werktuigen, dewijl zij eene beweegbare kap hebben, thans door den wind gedreven worden om de boomen te sagen, daarvan kan men zich in ons vaderland allerwege overtuigen. De eerste Houtzaagmolens waren sonder beweegbare kap, men meent dat deze belangrijke verbetering door eenen Vlaming is aangebragt geworden. Men treft dergelijke houtzaagmolens in menigte aan in ons vaderland, naardien het houtzagen eenen hoogstaanmerkelijken tak van bestaan uitmaakt voor vele menschen, zoo wel door inlandsch gebruik der gezaagde planken, als door verzending buiten 's lands. Een zonderling gezigt levert het op, als men eenen dergelijken molen, vooral een zoogenoemde *Paltrok* in werking ziet. Zoodanig een molen namelijk is grootendeels open, en men kan daardoor de op- en nedergaande beweging der zagen, die in groote ramen vastsitten, in het voorbij gaan, beschouwen. Men vindt dezelve in Noord- en Zuid-Holland, en enkele in Gelderland, doch de meeste aan de Zaan. Te Westzaan werd in 1439 de eerste windmolen opgerigt, en in het begin der XVII eeuw telde men er over de vijf honderd houtzaag-, olie-, pel- en papiermolens, welke laatste in Gelderland, voornamelijk door het water gedreven worden.

HOUWAERT (JAN BAPTIST). Raad- en Rekenmeester van Braband, geboren te Brussel, alwaar hij † in 1586, was onder zijne tijdgenooten een beroemd Vlaamsch dichter. Zijne werken, waarvan de Heer WILLEMS de titels opgeeft, zijn inderdaad zeer zin- en zaakrijk, doch erbarmelijk van stijl en dichttrant.

HOVAEUS (ANTONIUS) of van Hove, te Egmond geboren, begaf zich in den geestelijken stand, en geraakte met den tijd in zoo groot een aanzien, dat men in 1560 bij het overlijden van den laatsten abt te Egmond, hem met deszelfs plaats wilde bekleeden, doch het nieuw opgerigte bisdom, te Haarlem, maakte de benoeming van eenen abt onnoodig. Hij kreeg tot schadeloosstelling de Abdy Echternach, en † daar in 1568. Behalve eenige andere werkjes, schreef hij in het Latijn eene *Chronijk der Heeren en Graven van Egmond*, daarna door BOCKENBERG vermeerderd, en in 1589 uitgegeven. Daar hij het grootste gedeelte van sijn leven in de Abdij te Egmond doorgebragt had, kon hem veel bekend geworden zijn, waarvan anderen onkundig waren. Er bevindt zich in sijn werkje dan ook menige bijzonderheid, vooral van plaatselijken aard, welke men elders niet vindt.

HOWARD (JOHN). Een der edelaardigste menschenvrienden der vorige eeuw, die zijn geheele leven, met eenen onvermoeiden ijver, aan het verzachten der menschelijke ellende toewijdde: hij was de zoon van een' rijk koopman, en door zijn' vader tot den handel bestemd, dien hij echter, na sijn overlijden, toen hij in het bezit van een aanzienlijk vermogen gesteld werd, eerlang vaarwel segde. Hij beoefende, voor zijn vermaak, de natuur-, doch inzonderheid de geneeskunde, en verligtte reeds als jongeling, door geld als andersins, den nood sijner medeburgeren, zoo veel zijn bepaalde kring van werksaamheid dit toeliet. De begeerte, om Lissabon, na de verschrikkelijke verwoesting door de bekende aardbeving, te bezigtigen, bewoog hem, om in 1757 derwaarts te reizen, wanneer sijn schip door eenen Franschen kaper genomen, en hij eenige maanden lang te Brest, als krijgsgevangene, in eenen afschuwelijken kerker opgesloten werd, waardoor hij gelegenheid had, om het lot der gevangenen van nabij te kunnen leeren kennen. Zijne levendige belangstelling in hetzelve, door eigene ondervinding opgewekt, schijnt sijn groot en edelmoedig plan, om dit hun lot te verzachten, voornamelijk, tot rijpheid gebragt te hebben: althans, na sijn ontslag uit den kerker, nam hij bij de Engelsche regering de eerste gelukkige proeven, om den toestand zijner gevangene landgenooten, in Frankrijk, te verbeteren, en naderhand het menschlievend besluit, om den staat der gevangenhuizen en de verzorging der gevangenen, niet alleen in zijn vaderland, maar ook in alle staten van Europa, in persoon te onderzoeken, en sijne waarnemingen, benevens de middelen ter verbetering van het lot der gekerkerden, der wereld bekend te maken. Twaalf jaren besteedde hij aan de uitvoering van dit zijn plan, en reisde in dien tijd naar Duitschland, de Nederlanden, Italië, Spanje, Portugal en de Noordelijke staten in Turkijë; bezocht overal de gevangenissen, en maakte sich met derzelver toestand, en het lot harer ongelukkige bewoneren bekend. De eerste slotsom zijner reizen deelde hij in zijn uitmuntend, meermalen herdrukt, werk: *Over de Engelsche en Buitenlandsche Tuchthuizen*, aan het publiek mede; en zelden heeft een bezoek zulke segenrijke gevolgen gehad, als dit: het had eenen krachtdadigen invloed op de bestuurders der beschaafde Staten van Europa, die daardoor op eene doelmatige verbetering der gevangen- en tuchthuisen niet alleen bedacht werden, maar ook werkelijk het lot van duizende gevangenen aanmerkelijk verbeterden, en hunne ellende, soo veel mogelijk, *lenigden*. HOWARD, nog niet voldaan over hetgeen zijn *menschlievend hart* reeds verrigt had, wilde ook nu de pest en *hospitaals-koorts, zoo* veel mogelijk, trachten uit te roeijen. Hiertoe bezocht hij de pesthuizen en lazaretten in Frankrijk, Italië en Turkijë; gedeeltelijk als geneesheer, gedeeltelijk als ambteloos burger, naarmate de omstandigheden sulks vorderden, waartoe hij geld noch moeite spaarde, om de noodige kennis van den toestand dezer inrigtingen in te zamelen, en waarbij hij sich niet selden aan het grootste gevaar van doodelijke besmetting blootstelde. In zijn vaderland teruggekeerd, leverde hij een uitmuntend werk *over de voornaamste Lazaretten in Europa, met eenige berigten omtrent de Pest*; doch gaf, aan het slot van hetzelve, zijn oogmerk te kennen tot eene nog uitgebreidere reis in het Oosten, waarbij men zijn onbepaald vertrouwen op de Voorzienigheid, ter ondersteuning van sijnen ijver voor menschengeluk, niet genoeg kan bewonderen. Het schijnt, alsof hij toen reeds gevoelde, dat hij zijn vaderland nooit weder zou sien. Hij verliet hetzelve in 1789; werd bij eenen krankenbezoeker te Cherson, in de Krim, door eene besmettelijke ziekte aangetast, en † den 20 Januarij des jaars 1790, als een slagtoffer zijner warme en voorbeeldelooze menschenliefde. Zijn getrouwe bediende begroef zijn stoffelijk overblijfsel, ingevolge zijn verlangen, in den tuin van een landgoed, aan eenen sijner vrienden, een' Franschman, toebehoorende; terwijl zijn vaderland, in de St. Paulskerk, te *Londen*, een hem waardig gedenkteeken gesticht heeft. Het *leven dezes* edelen, en in zijne soort eenigen martelaars voor *menschengeluk* is, onder anderen, door zijnen vriend ALKIN, in het Engelsch beschreven. Hij liet eenen eenigen zoon na, die krankzinnig is, en maakte nog, bij zijnen uitersten wil, eene aanzienlijke som ter verbetering van het lot der gevangenen in dolhuizen.

HRADSCHIN is de naam van het hoogste gedeelte van Praag. Het bedoelde koninklijke paleis is in 1333 door KAREL IV, in navolging van de Fransche Louvre, gebouwd geworden, in de XVI eeuw afgebrand, en nu door zijne schilderachtige ligging, als door velerlei geschiedkundige herinneringen merkwaardig. Van 1831 af is het door den onttroonden Koning KAREL X *bewoond* geworden.

HUASCO (in Chili), eene zeestad in de provincie Coquembo, die bijzonder wegens de nabijheid van ijzermijnen belangrijk is, werd den 25 Augustus, door eene aardbeving, grootendeels vernield.

HUBER (ULRICH), een der beroemdste Nederlandsche regtsgeleerden, die in 1636 te Dokkum ter wereld kwam, studeerde voornamelijk te Franeker, en werd, naauwelijks 21 jaren oud, tot Hoogleeraar in de geschiedenis en welsprekendheid aldaar aangesteld. Deze loopbaan was zeer gunstig, om hem eene overvloedige kennis der oudheid te verschaffen, die hij naderhand, ter opheldering der regtsgeleerdheid, besteedde, waarvan het onderwijs hem in 1663 werd opgedragen. Hij was de eerste, die het *Algemeen Staatsregt*, afgescheiden van de *Staatkunde*, of *Politiek*, in geschriften en voorlezingen, behandeld heeft. Hierdoor, zoo wel, als door zijne schriften over het Romeinsche regt, verwierf hij sich eenen grooten naam, die oorzaak was, dat hij herhaalde malen, schoon vruchteloos, naar Leiden beroepen werd. In 1679 werd hij tot raadsheer in het *hof* van Vriesland benoemd; doch keerde, na die waardigheid drie jaren bekleed te hebben, naar de akademie terug. De ervaring, die hij, door behandeling en beoordeeling van zaken verkregen had, was in regtsgeleerdheid allernuttigst, daar sijne, sints dien tijd, uitgegevene schriften, eene bruikbaarheid voor de toepassing verkregen, die hun een gezag bijzetteden, dat, nog voor weinige jaren, in Vriesland en elders geëerbiedigd werd. De laatste tijd van sijn leven werd door verscheidene twisten verbitterd, tot dat hij in 1694 te Franeker †. De beroemde VITRINGA heeft hem in eene lijkrede geprezen. Zijne werkzaamheid blijkt niet *enkel uit het getuigenis*, dat hij in den bloei zijns levens, zijnen *geheelen* tijd, van 's morgens 6 tot 's avonds 8 uren aan voorlezingen, oefeningen en lessen besteedde, maar ook uit sijne talrijke geschriften, waaronder uitmunten: *Digressiones Justinianae; De jure Civitatis libri tres; Praelectiones Juris Romani*; en vooral de *hedendaagsche Regtsgeleerdheid*, naderhand verbeterd door zijnen geleerden zoon ZACHARIAS, opvolger zijns vaders op den regtsgeleerden leerstoel, van waar hij naar de raadzaal overging.

HUBERT (ANTONIS DE), geboren te Zieriksee, Schepen en Raad dier stad, bloeide in den aanvang der XVII eeuw. Hij hield zich echter meest te Amsterdam op, was een lid van het letterkundig genootschap, dat aan het huis van R. VISSCHER bijeenkwam, en een bijzondere vriend van VONDEL, die ook zijne *Amsterdamsche Hecuba* aan hem opdroeg. DE HUBERT wordt voor een' onzer beste en

oordeelkundigste taalopbouwers gehouden. Er bestaat eene zeer verdienstelijke Psalmberijming van hem, onder den titel: *De Psalmen des Profeten* DAVIDS, *in het Hebreeuwsch genaamd het Lofboek; bij den Profeet verdeeld in vijf boeken*, enz. gedrukt te Leiden in 1624. Met zeer veel goedkeuring werd dezelve in dien tijd ontvangen, en daarna boven die van MARNIX de voorkeur gegeven.

HUBERTSBURG. Dit koninklijk Saksisch slot, voorheen zeer prachtig, doch thans bijna onbewoonbaar, is in de Geschiedenis beroemd geworden door den vrede, die aldaar den 15 Februarij 1763, tusschen Pruissen, Oostenrijk en Saksen gesloten werd, en waardoor de zevenjarige oorlog, of de derde Silezische, een einde nam.

HUDDE (..). Burgemeester van Amsterdam, † aldaar in hoogen ouderdom, 1704, was een van die verdienstelijke mannen, die zoo in staatszaken als in wetenschappen den luister van zijn vaderland vergrootte. De wiskunde was zijn lievelingsvak, en dezelve werd door hem met schoone ontdekkingen vermeerderd. LEIBNITZ hem te Amsterdam bezoekende, was verstomd over het aantal uitmuntende voortbrengselen van zijnen geest, die hij in zijne kladboeken aantrof. Ongelukkigerwijze zijn zijne nagelatene papieren niet in goede handen gevallen, en alzoo voor de wetenschap verloren.

HUDSONS-BAAI. Een groote zeeboezem, tusschen den 55 en 66° N. B., in Noord-Amerika; grenzende ten Oosten aan een gedeelte van Labrador, ten Zuiden aan Opper-Canada, ten Westen aan Nieuw Zuid-Wallis, en ten Noorden aan de genoegzaam onbekende landen onder de Noordpool. Deszelfs lengte is 250 en deszelfs breedte 200 zeemijlen. In het midden is hij 140 vademen diep; doch hij kan slechts vier maanden in het jaar bevaren worden, vermits dezelve de overige maanden met drijfijs bezet is. Deze zeeboezem wordt in verscheidene afzonderlijke baaijen verdeeld; ontvangt een aantal aanzienlijke rivieren; werd in 1610 door den Engelschen HENRI HUDSON ontdekt, en naar hem genoemd; zoo als ook de ingang uit den Noorddijk in denzelven den naam van Hudsons-straat draagt. De Engelsche kompagnie van de Hudsons-Baai onder de regering van KAREL II opgeregt, is hier alleen in het bezit van den handel. Zij heeft er slechts 4 bevestigde faktorijen, en de artikelen, die van de inboorlingen, tot eenen lagen prijs, tegen Europesche waren worden ingeruild, bestaan in kostbare pelterijën, koper, bevervellen, dons, enz. De bewoners der kusten kan men onder 3 algemeene benamingen brengen, namelijk: onder Zuidelijke en Noordelijke Indianen en Eskimo's. De eerste maken, met eenige andere volken, eenen hoofdstam uit, leggen zich voornamelijk op de jagt en den handel in pelterijën toe; doen, door de onafmetelijke landen van Noord-Amerika, reistogten van meer dan 100 mijlen; doch zijn door het misbruik van brandewijn geheel bedorven. De Noordelijke Indianen zijn eene geheel bijzondere soort van menschen. Zij houden zich ook wel met de jagt bezig, maar met veel minder behendigheid en oordeel, dan hunne Zuidelijke naburen. In den winter rijden zij in sleden, die door hunne vrouwen getrokken worden, welke volkomen slavinnen van hunne mannen zijn. Deze Indianen verschillen ook nog daarin van de Zuidelijke, dat zij geenen sterken drank gebruiken, en evenmin oorlogszuchtig als wreed zijn. De Eskimo's eindelijk, die de noordkust der baai bewonen, komen zelden in de Europesche bezittingen, weshalve men des zomers eene sloep naar hunne kust zendt, om hunne pelterijën en huiden in te nemen. Volgens het oorspronkelijk bevel der kompagnie aan hare faktoren, moesten deze alles aanwenden, om de wilden tot het Christendom en de goede zeden te bewegen; zij moesten eerlijk en zonder bedrog met hen handelen, en zelfs, zoo veel mogelijk, den aard van het land en deszelfs voortbrengsels opsporen; doch de ondervinding leert, van hoe weinig gevolg dit billijk voorschrift geweest zij.

HUGENOTEN. Aldus noemde men in Frankrijk, tijdens de verschrikkelijke godsdienstoorlogen der XVI en XVII eeuw, de *Protestanten*, die men ten bloede toe vervolgde.

HUGUENIN (ULRICH) † in den ouderdom van 79 jaren, op den 7 November 1833 te Nijmegen. Hij was Generaal-Majoor, gewezen Directeur van 's Rijks ijzeren geschutgieterij te Luik, Ridder van de orde van den Ned. Leeuw, correspond. van het Kon. Ned. Instituut en van meer andere geleerde genootschappen; een man, die zich door uitgebreide bekendheid met de krijgs- en wiskundige wetenschappen onderscheidde en eenige belangrijke schriften daaromtrent in het licht heeft gegeven, als: *Verhandeling over de ricochetschoten* ('s Hage 1818), *over het gebruik van gloeijende kogels* (aldaar 1819), *over het Nederl. ijzer, met aanmerkingen over den toestand der Ned. ijzerfabrijken, door* W. A. BAKE (aldaar 1823), *over het gietwezen in 's rijks ijzergeschutgieterij te Luik enz. met eenen atlas van platen* (aldaar 1826).

HUGO CAPET. De zoon van HUGO DEN GROOTEN, een magtig hertog in Frankrijk, wiens hoofdstad Parijs was. De laatste Carolingers hadden bijna alle bezittingen, en tevens hunne magt, aan hunne oproerige vasallen verloren. Er bleef nog een eenige over, namelijk de Hertog KAREL van *Neder-Lotharingen*. Deze bij de verkiezing eens Konings voorbijgegaan zijnde, bemagtigde HUGO, door beleid en dapperheid beroemd, in het jaar 987, door list en geweld den troon, waarop hij geen regt had. Ofschoon de voornoemde Hertog zijne aanspraak op de kroon door de wapenen niet wilde doen gelden, werd hij echter weldra door HUGO gevangen genomen, en † reeds in het jaar 992. De laatste bleef nu aan het bewind, en stichtte de derde dynastie der Fransche regenten, welke in 3 hoofdliniën van de Capetingers, van 987 — 1328, VALOIS tot 1589, en BOURBON tot op LODEWIJK XVI in 1789, 800 jaren lang den troon bezeten had, en dien in 1814, na den eindelijken val van NAPOLEON, weder verkreeg. De familiegoederen van HUGO werden voor koninklijk domein verklaard, behalve het hertogdom Bourgondië, hetwelk door zijne broeders OTTO en HENDRIK op derzelver nakomelingen overging. HUGO zocht zijnen troon door beleid en magt te schragen, zonder zich aan zijne vroegere vijanden te wreken. Hij † in het jaar 996; door hem werd Parijs de hoofdstad des koningrijks. = of

HUGO CAPETUS, zoon van HUGO DEN GROOTEN, maakte zich na den dood van LODEWIJK DEN V in het jaar 987 voorgevallen, van den troon van Frankrijk meester, het geslacht van CHARLEMAGNE had 236 jaren geregeerd, en voorn. LODEWIJK DE V was de laatste Koning van den Karlovingischen stam. HUGO CAPET was een kleinzoon van ROBERT, en een achterneef van EUDO, welke even als hij, en op dezelfde wijze als Koningen erkend waren geworden, en welke tot vader gehad hadden ROBERT DEN STERKEN, Graaf van Anjou, en verder weet men niet wie zijne voorzaten geweest zijn. Als Hertog van Franken, Graaf van Parijs en van Orleans, was hij een der vermogendste heeren van Frankrijk; hij deed alles om de geestelijkheid op zijne zijde te krijgen, overwon den Hertog van Guienne en dwong dezen hem te erkennen, en KAREL, van wien hij zich door verraad meester maakte, werd naar Orleans gebragt, alwaar hij korten tijd daarna †. HUGO en zijne afstammelingen verkregen nu alleen regt op den troon door de toestemming der natie, en zij wierden wettige vorsten, de zwakheid in de regering van HUGO CAPET begunstigde de inpalmingen der geestelijkheid, en in het tiende jaar zijner regering (Anno 996) gestorven zijnde, liet hij de kroon aan zijnen zoon ROBERT na, welke hij in het jaar 988 tot deelgenoot had aangenomen.

HUID. Dat gedeelte van het ligchaam der dieren, hetwelk deszelfs geheele oppervlakte bedekt, en de overige deelen bekleedt, wordt de *huid* genoemd. Zij bestaat uit drie verschillende deelen, van welke het onderste de *dikke huid*, ook wel eigenlijk *huid* genaamd, grootendeels uit een vezelig weefsel bestaat, hetwelk in onderscheidene lagen op elkander ligt; het tweede, het *net* of *slijmvlies van* MALPIGHI en het binnenste de *opperhuid* heet. De dikke huid bevat vele vaten en zenuwen, wier uiteinden zich verheffen, en de kleine groefjes, die men overal, doch vooral aan de handen en voeten op de huid waarneemt, en de zoogenaamde huidtepeltjes vormen. Over de dikke huid is een fijn net van haarvaatjes uitgespreid, die eene slijmige zelfstandigheid uitwasemen, welke, waar zij onmiddellijk aan de dikke huid grenst, het *slijmvlies van* MALPIGHI daarstelt, en naar buiten, waar zij met de dampkringslucht en andere ligchamen in aanraking komt en droog is, de *opperhuid* vormt. Deze twee buitenste deelen der huid zijn in der daad niet verschillend, maar naarmate de opperhuid afneemt, verandert het slijmvlies in eene nieuwe opperhuid door verharding, en wordt er nieuwe slijm onder dezelve afgescheiden, die nog week is. Zij bestaan ook uit geen zoo zamengesteld weefsel, als de dieper liggende deelen, maar komen in aard het meest met de nagels, haren en andere hoornachtige zelfstandigheden overeen. Zij bevatten noch zenuwen, noch bloedvaten, en zijn alzoo door hunne volstrekte gevoelloosheid uitmuntend geschikt om de teedere uiteinden van de zenuwen der dikke huid tegen alle te hevige uitwendige beleedigingen te beveiligen. Het slijmvlies van MALPIGHI is de zetel van de onderscheidene kleuren der verschillende menschenrassen. Al de overige verrigtingen der huid, in het algemeen, behooren eigenlijk tot de dikke huid; die niet alleen het werktuig van het gevoel is; maar door de gedurige uitwaseming harer bloedvaten en oplossing van andere stoffen ook van het grootste belang is, voor de instandhouding van het geheele dierlijk zamenstel. Doch buitendien is de huid ook voor een gedeelte, even als de beenderen, een lijdend werktuig der beweging, daar vele spieren in dezelve worden ingeplant, die daarom den naam van huidspieren dragen. Bij den mensch is dit slechts op eenige plaatsen het geval, als op het voor- en achterhoofd, aan de oogleden, de lippen, den hals enz.; maar de meeste dieren bezitten over het grootste deel des ligchaams huidspieren, waardoor zij de huid op zich zelve naar willekeur bewegen kunnen. Inzonderheid is de huid bij vele wervellooze dieren, bij kreeften, insekten en wormen van deze nuttig, daar zij bijna alleen tot inplanting der spieren dient, en dus voor de beweging van het ligchaam even nodig is, als het secelet der hoogere dierklassen; welks diensten zij ook in zoo verre bij die lagere dieren verrigt, dat zij den hoofdvorm van het dier bepaalt.

HUIDEKOPER (JAN), † 29 Januarij 1835 te Amsterdam, in den ouderdom van ongeveer 69 jaren, was Ridder van de Orde van den Nederlandschen Leeuw, Lid van het Amortisatie-Syndicaat,

Kommissaris des Konings bij de Handel-Maatschappij en van wege den Handel bij de Directie van het Entrepôt-Dok. Vroeger was hij Lid van het Stadsbestuur en Voorzitter van de Kamer van Koophandel, alhier. Hij was een kundig en naauwgezet koopman, het vertrouwen des Konings en zijner medeburgeren volkomen waardig. Men achtte hem te regt wegens zijn rond en open karakter. Hij was zonder pligtpleging, maar vol strenge pligtbetrachting. Belangeloos was hij menig een met raad en daad ten nutte.

HUIDWORM of DRAADWORM. (*Filaria Medinensis, Dracunculus, le Ver de Guinée*, enz.) Deze worm, die in heete landen onder de huid der menschen, vooral aan de beenen gevonden wordt, is reeds van ouds bekend, en het onderwerp van vele twisten geweest. Terwijl de meeste natuuronderzoekers denzelven voor eene bijzondere soort van worm hielden, ontkenden sommigen deszelfs bestaan, en beweerden dat het vezels van eenen gansch anderen aard waren, die men daarvoor aanzag, of meenden dat het wormpjes waren, die ook op zich zelve leven, en slechts toevallig onder de huid kwamen. Waarschijnlijk echter is het eene eigene soort van dieren, wier natuurlijke woonplaats onder de huid is; en die men thans tot de klasse der Ingewandswormen (en wel volgens CUVIER tot de Orde der *Vers intestinaux cavitaires*, d. i. die eene darmbuis hebben, welke in eene afgescheidene ingewandsholte vervat is) en tot de Familie der Draadwormen (*Nematoïdea*) brengt. Men vindt dezelve in steenachtig Arabië, bij de Ganges, de Kaspische zee, in Abyssinië, op de kust van Guinee enz. In Europa heeft men dezelve niet aangetroffen, en in Amerika slechts bij Negers, die onlangs uit Afrika waren overgebragt, en op het eiland Curaçao, waar zij zoo menigvuldig zijn, dat men dezelve nagenoeg bij een vierde der bevolking zoude gevonden hebben. De Huidwormen zijn gewoonlijk zeer dun, doch somtijds 10, ja volgens eenigen zelfs 20 of 30 voeten lang; terwijl men er ook zoude aangetroffen hebben, die eene lijn in diameter hadden. Zij kunnen somwijlen vele jaren onder de huid aanwezig zijn, zonder dat men er eenige belangrijke gevolgen van gewaar wordt; maar dikwijls veroorzaken zij hevige pijnen en stuiptrekkingen, wanneer zij zeer gevoelige deelen aandoen. Als zij zich naar buiten vertoonen, trekt men ze langzaam en voorzigtig van onder de huid, terwijl men zorg draagt, dat zij door sterk trekken niet afbreken.

HUIDZIEKTEN zijn afwijkingen der huid van haren gezonden staat, welke zich door eene zigtbare verandering in derzelver vorm en kleur, als het eenig, of althans hoofdzakelijk verschijnsel, vertoonen. Men telt hierom koortsachtige uitslagen, bij voorb. de kinderziekte, mazelen, scharlaken-uitslag, enz. gewoonlijk er niet onder, omdat hierbij het geheele ligchaam wordt aangetast, en, ten minste in praktisch opzigt, de koorts meer dan de uitslag der huid in aanmerking komt; doch gemeenlijk verstaat men door Huidziekten de zoogenoemde Chronische (langdurende) uitslagen. Wil men nu de oorzaken van alle Huidziekten in ongesteldheid der sappen zoeken, dan is dit bij de meesten nog niet bewezen, en zelfs onbewijsbaar; terwijl de ervaring dit gevoelen tegenspreekt, vermits vele van deze ziekten, bij voorbeeld de schurft, alleen door uitwendige besmetting spoedig ontstaan, en in den beginne, slechts door uitwendige middelen kunnen genezen worden. Daar, echter, het werktuigelijk ligchaam een geheel uitmaakt, en de ongesteldheid van het eene deel zich tot het andere kan voortplanten, zoo kan men niet ontkennen, dat de oorzaak van vele Huidziekten in de ongesteldheid van een ander deel liggen kan. Men zoude de Huidziekten het gevoegelijkst kunnen rangschikken naar de verschillende deelen, waaruit het hoofdwerktuig bestaat, en dus in ziekten van de leder- of onderste huid, van de Malpigische slijmhuid, of het netvlies, en van de opperhuid; dan daar men in de behandeling dezer ziekten nog niet ver genoeg gevorderd is, om aan ieder derzelver bepaalde plaats aan te wijzen, zoo heeft men zich nog van andere verdeelingen bediend. De verscheidenheid en menigte der Huidziekten en derzelver uitwendige verschijnsels is zeer groot, en hare onderscheiding, inzonderheid bij mangel aan getrouwe afbeeldsels, en de zwarigheid eener duidelijke en naauwkeurige beschrijving, derhalve zeer moeijelijk. Sommige vertoonen zich door bloote uitzweting van een vocht, met eenige blaartjes, die zich naauwelijks van de natuurlijke kleur der huid onderscheiden, en van een ondragelijk jeuken dezer deelen verzeld gaan; andere verschijnen als kleine blaasjes op de opperhuid, die een weinig helder vocht bevatten, bij voorb. de verschillende soorten van purper-vuur; wederom andere kenmerken zich door kleine, vurige puisten, die hare zitplaats in de ondeeste huid schijnen te hebben, en tot de oppervlakte doorbreken, zoo als het schurft, het etterend purper-vuur, velerlei soort van daauwworm enz.; sommige verschijnen als een zich ver verspreidende uitslag van blaartjes, die gewoonlijk in eene ligte soortgelijke schurft overgaan, als schubben afvallen, en zich gestadig vernieuwen, waartoe mede verscheidene soorten van daauwworm behooren; terwijl andere zich als eene schubbenachtige ontaarding der opperhuid, als droege schilfers, en eenige zich als eene uitzweting van een dik vocht vertoonen, hetwelk een hooge wrat vormt, bij voorbeeld de Milchgrind, enz.

HUIG. Midden in het zacht gehemelte en tusschen deszelfs bogen, hangt een rond ligchaam, dat dezen naam voert, en ook *lel* of *keellelletje* genaamd wordt. Het bestaat uit Celwijsweefsel, met vele kleine slijmkliertjes vermengd, die zich op de buitenste oppervlakte openen en slijm afscheiden, hetwelk de bijliggende deelen glibberig maakt, en alzoo bij het slikken van dienst is. Eene eigenlijke huig, zoo als de mensch bezit, vindt men buitendien *alleen* bij de apen, met uitzondering van eenige soorten. Somwijlen zet zich dit deel na ontstekingen, door waterzuchtige opzetting of door andere oorzaken zoodanig uit, dat het gedurig hoesten verwekt en bij het slikken hinderlijk is. Door mondspoelingen of door aanraking met prikkelende zelfstandigheden tracht men hetzelve zich alsdan weder te doen zamentrekken; welke laatste kunstbewerking men gewoonlijk noemt: *de huig ligten*. Als het ongemak voor zulk eene behandeling niet wijkt, kan men zijne toevlugt nemen tot eene werktuigelijke verkorting, door er namelijk een stukje af te *snijden* of af te knippen.

HUIJDECOPER (BALTHAZAR) verdient buiten twijfel in onderscheidene opzigten, onder de sieraden van Nederland in de XVIII eeuw geteld te worden. Hij werd in het jaar 1695, uit een oud en aanzienlijk geslacht, te Amsterdam geboren, en bekleedde zelfs, onder andere waardigheden, ook die van schepen in zijne geboortestad, en van baljuw op het eiland Texel. Hij bragt echter zijn leven grootendeels in letterkundige werkzaamheden door, waartoe hij in zijne jeugd, door eene geleerde opvoeding, de noodige voorbereiding ontvangen had. In het bijzonder waren de Nederlandsche dicht-, taal- en oudheidkunde de voorwerpen van zijne onvermoeide oefeningen en nasporingen, en ontleenden van zijnen smaak, zijn vernuft, zijn oordeel en zijne geleerdheid geenen geringen luister. Als dichter heeft hij zich, door de uitgave van 4 treurspelen, en onder deze drie oorspronkelijke, met name: *de Triompherende standvastigheid of verijdelde wraakzucht; Achilles* en *Arsaces, of het Edelmoedig verraad*, grooten lof verworven. Ook hebben dezelve, en vooral de beide laatstgenoemde, uitstekende verdiensten, en worden met regt onder de beste navolgingen van het Fransche treurspel geteld, welke in onze taal voorhanden zijn. Lofwaardig is mede zijne dichterlijke navolging der *Hekeldichten* en *Brieven van* HORATIUS, welke hij in het jaar 1737 op zijne vroeger uitgegevene prozavertaling van dezelve liet volgen. Van zijne begaafdheden als dichter draagt, eindelijk, ook de kleine bundel van *Gedichten* getuigenis, welke 10 jaren na zijn overlijden, dat op den 24 van Herfstm. des jaars 1778 voorviel, in het licht verscheen, en verscheidene fraaije stukken bevat. Intusschen, hoe zeer hij als dichter, wegens begaafdheid, keurigheid, zinrijkheid en dichterlijken zwier van uitdrukking, lof verdient, zijn echter zijne verdiensten, als taal- en oudheidkenner, nog schitterender. Het eerste werk, dat hem, als taalgeleerde, beroemd maakte, en onder de bevorderaars onzer moedertaal voor altijd eene der aanzienlijkste plaatsen zal doen innemen, was zijne *Proeve van Taal- en Dichtkunde, en vrijmoedige aanmerkingen op* VONDELS *vertaalde herscheppingen van* OVIDIUS, welke in het jaar 1730, in één deel in 4to, in het licht kwam, en waarvan ruim eene halve eeuw later, eene nieuwe uitgave in 4 deelen in 8vo. door de kundige taaloefenaars F. VAN LELIJVELD en H. BILDERDIJK, bezorgd werd, verrijkt met hunne aanteekeningen en eenige bijvoegsels van den schrijver. Ongemeen is de schat van belezenheid in de werken onzer beste schrijvers van alle tijden, bijzonderlijk van die der hoogste Oudheid, en van zulke, wier voortbrengselen alleen in handschriften voorhanden zijn, welke in dit werk is ten toon gespreid, en met uitnemende juistheid van oordeel en diep inzigt in den waren aard onzer moedertaal, ter opheldering van hare regelen en gronden, en van de eigenlijke beteekenis der woorden, is aangewend. Ook de aanmerkingen, meer bijzonderlijk de dichtkunst en hare regelen betreffende, dragen alom blijken van den goeden smaak en het juiste oordeel des schrijvers. Niet minder heeft hij later zijnen roem, als taal-, geschied- en oudheidkenner, vereeuwigd door eene nieuwe uitgave der *Rijmkronijk van* MELIS STOKE, *met historie-, oudheid- en taalkundige aanmerkingen*, welke in het jaar 1772 in 3 deelen te voorschijn kwam, en de rijpe vrucht was van eenen onvermoeiden arbeid van vele jaren. Het *taalkundig* gedeelte dezer aanmerkingen is niet alleen uitnemend *geschikt, om de lezing* van dit onwaardeerbaar gedenkstuk *onzer oude* taal voor ieder gemakkelijk te maken, maar bevat tevens *voor* de begeerigen de voortreffelijkste handleiding, om tot de *kennis* dier taal door te dringen; terwijl het geschied- en oudheidkundige gedeelte van dezelve eene allezins geleerde, en meermalen hoogst schrandere, opheldering behelst van vele duistere punten, tot de oudheden en vroegere geschiedenissen van ons vaderland betrekking hebbende. Ook dan, wanneer hij, gelijk somtijds het geval is, op te gewaagde onderstellingen en losse gronden bouwt, moet men, hoezeer ook met eenen KLUIT en anderen van hem verschillende, echter aan zijn vernuft en zijne geleerdheid hulde doen. Eindelijk zij nog met een woord gemeld, dat het 1ste deel der *Werken van de Maats. der Nederl. Letterkunde te Leiden* eene taalkundige verhandeling van HUIJDECOPER, onder den naam van *Brief wegens den ablativus absolutus*,

gevonden wordt, en dat hij alle beminnaars der vaderlandsche letterkunde en oudheden, grootelijks aan zich verpligt heeft, door het bezorgen eener nieuwe en zeer vermeerderde uitgave der *Brieven* van P. Cz. Hooft, en het uitgeven der *Privilegiën en Handschriften van Texel.*

HUIJGENS (Christiaan), zoon van onzen beroemden dichter Constantijn Huijgens, geboren te 's Hage 1629, † aldaar 1695, was een van die uitstekende mannen, welke den roem van Nederland in kunsten en wetenschappen, bij alle beschaafde volkeren, hebben gevestigd. Aanvankelijk beoefende hij de regtsgeleerdheid, die hij echter, wegens zijne liefde voor de Wis-, Natuur- en Sterrekunde, weldra verliet; zijne ontelbare en verhevene ontdekkingen in die vakken, doen hem nog heden ten dage bij vreemdelingen en landgenooten, met het hoogste regt, als het wonder zijner eeuw beschouwen. Zijne theorie der kromloopige beweging, zijne uitvinding der slingeruurwerken, zijne verhevene ontdekkingen in de gezigtskunde, zijne verklaring over het verschijnsel van den ring van Saturnus en de ontdekking van den vierden wachter dezer planeet, wier gewigt en moeijelijkheid sich naauwelijks in woorden zouden doen uitdrukken, leeren hem kennen als den man, wien de laatste nakomelingschap de diepste hulde en erkentenis is verschuldigd. — Gelijk hij in zijn leven de vraagbaak en de steun van alle beroemde wis-, natuur- en sterrekundigen in Europa was, zoo blijft hij na zijnen dood hun spiegel en leidsman. Onder de handschriften, op welker bezit de bibliotheek der Leidsche Hoogeschool met regt roem draagt, bekleeden die van Christiaan Huijgens eene zeer aanzienlijke plaats. Reeds de naam van Huijgens alléén, die, zoo Newton niet geleefd had, de eerste onder de wis- en natuurkundigen van zijnen tijd zou geweest zijn; en de bijzonderheid, dat Huijgens zelf gewild heeft, dat, na zijn verscheiden, zijne papieren tot de Leidsche Bibliotheek zouden worden overgebragt; doen ons vermoeden, dat zij nog heden voor de geschiedenis der wetenschappen belangrijke bijdragen bevatten zullen. En inderdaad vinden wij dit vermoeden bevestigd, door eene verhandeling van van Swinden, waarin deze uitmuntende geleerde de eer van Christiaan Huijgens als dengenen, aan wien wij de slingeruurwerken te danken hebben, met bescheiden uit de papieren ontleend, op eene treffende wijze heeft gehandhaafd. » Van deze handschriften, wier omvang geëvenredigd is aan den rijkdom van derzelver inhoud, zag in 1834, door de zorg van den Hoogleeraar P. J. Uijlenbroek, een nieuw gedeelte het licht; de briefwisseling namelijk van Huijgens met Leibnitz en den Markies de l'Hôpital, met bijlagen en ophelderingen, alle uit de handschriften zelve getrokken. Eene briefwisseling van mannen als Huijgens, Leibnitz en de l'Hôpital kan niet anders dan belangrijk zijn; vooral, wanneer zij, gelijk deze, loopt over onderwerpen van de hoogste wetenschappelijke aangelegenheid, en zich kenmerkt, niet slechts door eenen toon van beschaafdheid en wellevendheid, maar ook en vooral door de zucht om kennis te bevorderen, en de waarheid onbewimpeld aan het licht te brengen. De brieven van dit beroemde drietal mannen leveren nieuwe en sprekende bewijzen op, hoezeer de wetenschap aan hen gezamenlijk is verpligt, en wat zij daarenboven aan ieder van hen in het bijzonder te danken heeft, terwijl de bijdragen de strekking hebben, deels om eenige in de brieven zelve aangeroerde punten nader toe te lichten, en alzoo de geschiedenis der wetenschappen te verrijken of te verbeteren, deels om aan den arbeid van andere geleerden, als Fatio de Duilliers, de Vaumesle, Hubertus Huyghenius, eene geleerde en welverdiende plaats in te ruimen." De Hooge Regering, overtuigd dat, door de uitgave dezer handschriften, de Nationale roem te gelijk met dien van buitenlandsche geleerden zou worden gehandhaafd en bevorderd, had gunstig toegestaan, dat dezelve ter Lands Drukkerij zoude geschieden, en tevens bepaald, dat een genoegzaam aantal exemplaren ter beschikking zou worden gesteld van Curatoren der Leidsche Hoogeschool, om uit hunnen naam aan de voornaamste binnen- en buitenlandsche geleerde maatschappijën en inrigtingen te worden aangeboden. — Het werk, den titel voerende van Christiani Hugenii, *aliorumque seculi XVII virorum celebrium Exercitationes Mathematicae et Philosophicae,* bestaat uit 2 deelen in kwarto, en is voorzien van gegraveerde platen en een *fac simile*, genomen van eene der bladzijden van de aanteeken-boeken van Huijgens, een ontwerp voorstellende, ter verbetering zijner zee-horologiën. = (Constantijn), Heer van Zuilichem, Zeelhem en Monnikenland, werd den 4 September 1596 in 's Hage geboren. Zijn vader was Christiaan Huijgens, die eerst bij Willem I en vervolgens bij den Raad van Staten den post van Secretaris bekleedde. Zijne moeder was Susanna Hoefnagel, zuster van den schilder en dichter Joris Hoefnagel. De brave ouders gaven den jongen Constantijn eene uitmuntende opvoeding, waartoe hun onbekrompen vermogen hen in staat stelde; hij beantwoordde volkomen aan de verwachting, die men van hem koesterde. Al vroeg bleek zijne zucht voor de fraaije kunsten, de letteren en de nuttige wetenschappen, in welker beoefening hij naderhand zoo gelukkig slaagde. Vroeg leerde hij reeds de muzijk en het Fransch; vervolgens Latijn en Grieksch, en naderhand ook Engelsch, Italiaansch, Spaansch en Hoogduitsch; voorts was hij bedreven in het teekenen, schilderen, boetseren en andere nuttige oefeningen tot uitspanning; buiten weten van zijn' vader deed hij zich ook nog in de wiskunde onderwijzen, terwijl hij evenwel het paardrijden, schermen, worstelen, dansen, zwemmen en andere ligchaamsoefeningen, aan jonge lieden van aanzien voegende, niet verzuimde. Hij oefende zich vervolgens een jaar in de regtsgeleerdheid aan de Leidsche Hoogeschool, die hij verliet na het loffelijk verdedigen van eene *Disputatio de Fidejussoribus.* Het is niet zeker of hij vervolgens als Advokaat voor de balie verschenen is, doch er deed zich weldra eene gelegenheid op om hem tot het hofleven voor te bereiden, waartoe zijn vader hem bestemd had. De Engelsche gezant Dudley Carleton, nam hem met zich naar Engeland, hij werd aan den geleerden, of liever pedanten, Koning Jakobus voorgesteld, en bezocht de voornaamste steden van Engeland. Inmiddels was zijn oudere broeder Maurits tot Adjunct van zijn' vader aangesteld, met toezegging dat het ambt, na diens dood, op hem zou vervallen. Constantijn werd bij zijne terugkomst uit Engeland aan den Heer van Aerssen van Sommelsdijk, die in 1620 als gezant op zijn vertrek naar Venetië stond, als Secretaris toegevoegd. Hij moest echter op bevel zijner ouders van Venetië dadelijk terugkeeren, zonder Rome, Napels en Florence gezien te hebben, hetgeen hem zeer smartte. Na zijne terugkomst in het vaderland vervaardigde hij het opschrift voor het praalgraf van Prins Willem I te Delft, en werd twee malen, kort na elkander, en in onderhandeling naar Engeland gezonden. Na den dood van Prins Maurits werd hij tot Raad en Secretaris van den nieuwen stadhouder, Prins Fredrik Hendrik, benoemd, men vermoedt op voordragt van diens moeder, Louise de Coligny, weduwe van Willem I. 62 achtereenvolgende jaren bekleedde hij dien post met allen ijver en trouw onder drie stadhouders, namelijk Fredrik Hendrik, Willem II en Willem III. Gewigtige diensten heeft hij aan dezelve in deze betrekking bewezen. Menigmaal verzelde hij den eersten Prins in het leger, en was hem zeer nuttig in het onteijferen van 's vijands onderschepte brieven; ook hier volgden hem de zanggodinnen, en hij vervaardigde in het veld vele der gedichten, die hij daarna onder de titels van *Momenta desultoria*, *Ledighe Uren*, in 1625, en *Korenbloemen*, in 1658, in het licht gaf. Verscheidene buitenlandsche bezittingen der Prinsen van Oranje, door vreemde vorsten bezet gehouden, bezorgde hij aan dat huis terug. Vier jaren handelde hij in Frankrijk, wegens de teruggave van het Prinsdom Oranje, nam in het jaar 1665 in naam van zijn' meester bezit van hetzelve, en bragt kort daarna het bestuur van 's Prinsen bezittingen in Zeeland op een' geregelden voet, en had de hand in de benoeming van Willem III tot eersten Edele, hetgeen den grond leide van diens latere verheffing tot stadhouder. Eerst na den dood zijns vaders, die in 1624 voorviel, huwde hij in 1626 met Susanne van Baerle, en won 4 zonen en eene dochter bij deze uitmuntende vrouw, die hem 10 jaren daarna in het kraambedde door den dood ontrukt werd. Roerend gedenkt hij haar in het Latijnsche vers door hem in den ouderdom van 83 jaren voor zijne kinderen vervaardigd, waarin hij zijnen levensloop beschrijft. Kort na den dood zijner echtgenoote, werd de heerlijkheid Zuilichem door hem aangekocht, doch hij had er spoedig berouw van, omdat zijne landerijen overstroomd werden; hij raadt elkeen in eenige dichtregelen zulk een' koop af. Meer genoegen en vrucht had hij van het aanleggen van zijn in een afzonderlijk dichtstuk geestig bezongen buitengoed Hofwijck aan den Vliet bij Voorburg, hetwelk nog tegenwoordig in zijne ouderwetsche eenvoudigheid staat. De hoofsche beslommeringen werden bij Huijgens aangenaam afgewisseld door huisselijke genoegens, door uitspanning op Hofwijck, en gulle verkeering met vrienden en vriendinnen, zoo wel uitmuntende in geleerdheid en kunst, als zich aanprijzende door opregtheid en door eenvoudige en heusche zeden. Hooft en deszelfs vrienden waren ook de zijnen, en op Hofwijck zoo welkom, als Huijgens met zijne vrienden op het slot te Muiden. Meer dan 50 jaren mogt Huijgens zich de genoegens herinneren op het laatste gesmaakt. Geen wonder dus dat Hofwijck hem zoo dierbaar was, dat hij het in den avond van zijn leven in een vers aan zijne kinderen bijzonder aanbeval. Veel vreugde beleefde Huijgens van deze zijne kinderen. Zijn jongste zoon Philips † in zijn 20e jaar te Mariënburg, in het gevolg van een gezantschap naar het Noorden; zijn oudste zoon Constantijn verving zijnen vader nog bij diens leven in het ambt van Secretaris van Willem III; de tweede, Christiaan, bekleedde niet alleen onder zijne landgenooten, maar ook zelfs buiten 's lands een' aanzienlijken rang als wijsgeer en wiskundige, de uitvinding der slingeruurwerken en nog verscheidene andere nuttige ontdekkingen is de wereld hem verpligt; de derde zoon Lodewijk was gedurende zijn leven Afgevaardigde ter Admiraliteit op de Maze, zijne eenige dochter Susanna huwde met haren neef Philips Doublet, en had een talrijk nageslacht. Behalve Hofwijck, is er nog een nuttig gedenkstuk aanwezig van zijne prijzenswaardige bemoeijingen, namelijk de Zeestraat van 's Gravenhage naar Scheveningen, volgens zijn ontwerp aangelegd in het jaar 1663, en in een afzonderlijk dichtstuk geestig bezongen. Het tolhek aan deszelfs ingang is als het ware een triomfboog van 's mans edele zucht om anderen nuttig te zijn. De dood van zijnen vriend

en begunstiger Fredrik Hendrik, het kortstondig stadhouderschap van den heerschzuchtigen Willem II, die ter goeder ure door den dood in zijne doldriftige loopbaan gestuit werd, de straks daaropvolgende geboorte van Willem III, de onlusten over de voogdijschap, de afschaffing van het stadhouderschap in Holland en andere aangelegenheden, verschaften hem veel arbeids en benoemingen tot commissiën en gezantschappen. Natuurlijk zag hij op zijne reizen in Engeland, Frankrijk, Italië en Duitschland veel merkwaardigs, gelijk hij ook in zijne *Sermones* aan zijne kinderen verhaalt; maar het vaderland, en zijne geboorteplaats inzonderheid, lag hem boven alles aan het hart. Huijgens leed weinig van de ongemakken, die doorgaans den klimmenden ouderdom verzellen; zijn geest bleef vlug en helder, en zijn ligchaam sterk en gezond. Op het voorbeeld van Cats, beschreef hij op een' naïven trant zijn eigen levensloop, doch verkoos in plaats van de Nederduitsche de Latijnsche dichtmaat. Huijgens was 83 jaren oud, toen hij het gedicht, *in memoriam sui*, voor zijne kinderen opstelde, gewisselijk niet met het oogmerk, misschien wel met het verbod, om hetzelve immer in het licht te doen verschijnen, welk laatste mogelijk wel de reden is, dat hetzelve eerst na het uitsterven van zijn geslacht in het openbaar te voorschijn kwam. Nog ruim 7 jaren leefde hij gezond, vrolijk en welgemoed, in stille rust, en scheidde in den ouderdom van 90 jaren en 6 maanden, dus in de maand Maart 1687, uit het leven. Hij was een goed mensch, een groot staatsman, een waar Christen en een goed dichter. De dichttrant van Huijgens is op den eersten opslag van het oog los, bevallig en duidelijk, hij is integendeel, stroef, hard en doorgaans duister, hij is gansch het tegenovergestelde van Cats, men moet zijne verzen beoefenen en opmerkzaam lezen, dan vindt men er hoe langer hoe meer schoonheden en rijkdom van denkbeelden in. Huijgens bezat een vindingrijk oorspronkelijk vernuft, eene grondige geleerdheid en meer dan gemeene taalkennis. Wij hebben van hem, behalve zijne hierboven gemelde Nederduitsche, ook nog zijne Latijnsche, Fransche en Italiaansche gedichten, een werk in twee deelen in 4to, en, verdeeld in XXVII boeken, hetgeen eene groote verscheidenheid van verzen in allesoorten bevat; in één woord, Huijgens is een oorspronkelijk, vindingrijk, stout en krachtig dichter, die vernuft met geleerdheid, luim met geestigheid en zwier met zinrijkheid gelukkig wist te paren.

HUIJSUM (Jan van), beroemd schilder uit de XVII eeuw; eene teekening van dezen verdienstelijken Nederlander is in de maand November 1833, op de verkooping van den Heer J. de Vos te Amsterdam verkocht voor *f* 1200; dezelve stelt voor eene tafel, waarop eene mand met vruchten; eene andere teekening van denzelfden meester eene vaas met bloemen voorstellende, werd voor *f* 1000 verkocht, (de geheele verkooping bragt *f* 98,774 op).

HUIK (Houten). Een werktuig in de gedaante van eene klok, hebbende van boven een gat, een weinig grooter, dan een mans hoofd. Men bediende zich er voormaals van tot strafoefening aan overspelers en soortgelijke misdadigers, wier ligchaam er mede bedekt werd, zoo dat het hoofd er alleen boven uitstak. Men ziet nog in de vierschaar op het stadhuis te Delft zulk een' Huik, waarmede nog iemand in het jaar 1722 zoude gestraft zijn, wegens bloedschande, en een ander in 1725 uit hoofde van gepleegd overspel. Volgens Boxhorn was oudtijds te Westkapelle, in Zeeland, eene dergelijke straf in gebruik aan mannen en vrouwen, die iemand gescholden of gekwetst hadden.

HUISLOOK. (*Sempervivum Tectorum*, L.) Deze plant, van de Familie der *Crassulacées*, heeft blaadjes, die zeer dik en sappig, altijd groen en regelmatig in een' cirkel geplaatst zijn, uit welks middelpunt de stengel opschiet, waaraan de bloemen komen. Het sap der bladen is verkoelend en eenigzins zamentrekkend. Men bedient zich van de bladen, als huismiddel, om op wonden te leggen, of in den mond tegen spruw en scheurbuik. Derzelver krachten zijn echter zeer gering, zoo dat zij thans weinig of niet in de geneeskunst gebruikt worden.

HULDIGING (Kerkelijke) van Koningen. Voorheen geschiedde de huldiging der Fransche Koningen alleenlijk door eene burgerlijke plegtigheid; de vorst, op een schild gezet en door eenige officieren op de schouders verheven, ontving de eerbiedige hulde van het geheele leger, en werd alzoo met al het gezag zijner voorvaderen bekleed; dit toonde aan dat het volk de kroon gaf, en dat de vorsten het ook nimmer in het hoofd kregen om de bezitting er van op eenigen anderen grond te vestigen of van eenig ander regt af te leiden: maar Pepin, bijgenaamd *de Korte*, eerste Koning van den tweeden stam, wilde den schijn geven de kroon onmiddellijk van God ontvangen te hebben, en alzoo zijne verkiezing als eene hemelsche bij het volk te doen voorkomen; hij begeerde door Bonifacius gewijd te worden en van zijne hand de zalving te ontvangen, gelijk David die van Samuel ontvangen had, deze plegtigheid behaagde aan het volk, doch meer aan de geestelijkheid, welker invloed daardoor merkelijk vergrootte. Pepin was hier echter nog niet mede tevreden, maar liet zich daarna, in Italië rijnde, door den Paus Steven in de kerk van Sint Dionysius met zijne vrouw Bertha en zijne twee zoons Karel en Karoloman op nieuw zalven. De Paus bezwoer in naam van Sint Petrus alle Franschen om de kroon in het geslacht van Pepin te bewaren, en dreigde met alle de banbliksems hen, welke de getrouwheid schonden, welke zij aan vorsten, door Gods Voorzienigheid ter verdediging der kerk en van den heiligen Apostolischen stoel verkoren, verschuldigd waren. Deze veinzerij en bespotting van godsdienst, stelde de Koningen voor het vervolg gedeeltelijk onder het gezag van den Paus, want die bindt konde ontbinden en die kroont konde ook ontkroonen. Niemand toch zag in die tijden van domheid en bijgeloof dit in.

HULDTOONEEL. Zoo noemde men oudtijds een heuvel, van aanmerkelijke hoogte, tusschen Haarlem en Alkmaar, bezijden den Heereweg, niet verre van het dorp Heemskerk. Deze hoogte ontleende haren naam van de plegtige inhuldiging, welke op dezelve volbragt werd, van de Graven van Holland tot Heeren van Kennemerland; want geenen hoogeren titel gunde men, in dien oord aan deze aanzienlijke mogendheden. De heuvel, welke voor het *Huldtooneel* diende, behoorde in het laatst der vorige eeuw aan den huize van Marquette.

HULKEN (of drijvende gevangenissen). Een verslag, door den hoofd-opzigter der depôts van veroordeelden, aan boord der Hulken, bij de kamer der gemeenten in 1834 ingeleverd, doet zien, dat er toen tien Hulken van deze soort in Engeland aanwezig en gestationeerd waren te Plymouth, Portsmouth, Sheerness, Chattam, Woolwich en Deptford, en dat er daarenboven twee dergelijke aan de Bermudische eilanden zijn geplaatst. Naar luid van dat zelfde verslag, bedroeg het getal der veroordeelden, in de laatste zes maanden alstoen, ongeveer 3,700, de meesten van welke bij iedere scheepsgelegenheid, naar de Britsche volkplantingen op Australië worden overgevoerd. De kosten van onderhoud dier depôts hebben, gedurende dat zelfde tijdvak, eene som van 44,328 pond sterling beloopen, en de opbrengst van den arbeid der aldaar *gedetineerden* werd geschat op 32,551 pond sterling; waaruit dus *blijkt*, *dat de* bekostiging dier bewaarplaatsen van gevangenen aan *het land* moet te staan komen op iets meer dan 3 pond sterling voor elken veroordeelden. De twee Hulken, die aan de Bermudische eilanden zijn gestationeerd, bevatten 700 misdadigers, en de kosten van onderhoud, ten laste van de Kolonie, bedragen, na aftrek der opbrengst van den arbeid der gedetineerden, genoegzaam evenveel als die, welke deze bewaarplaatsen in Engeland vereischen. In afwachting hunner deportatie, worden de veroordeelden gebezigd tot den aanbouw van schepen op 's Konings timmerwerven, en andere vakken van publieke werkzaamheden. Diegenen hunner, welke te jong of te zwak zijn om zwaren en moeijelijken arbeid te verrigten, worden gebruikt tot het vervaardigen van kleedingstukken en andere voorwerpen, ten behoeve der overige veroordeelden. Men heeft de opmerking gemaakt, dat zeer jonge misdadigers in die depôts meer weerbarstigheid aan den dag leggen, dan volwassen personen, en het mitsdien noodig is hen aan eene strengere tucht te onderwerpen. De onhandelbaarsten worden dan ook bewaard aan *boord* van een *afzonderlijk* gevangen-schip.

HULL, eigenlijk *Kingston-upon-Hill*, stad in het Engelsche graafschap York, aan de Hull en Humber met naauwe straten. Er zijn bijna 3,400 inwoners, en een aantal fabrijken. De stad drijft een' zwaren handel, en ook walvischvangst. In 1818 liepen in de kleine kunstig gemaakte haven 620 schepen binnen. — In 1833 zijn te Hull 23 Nederlandsche schepen aangekomen, metende 744 lasten of 1515 tonnen; sedert de laatste drie jaren is de Nederlandsche vaart op Hull met gewone schepen, steeds verminderd; als zijnde aldaar aangekomen:

In 1830	78	schepen, bevattende	2722	lasten	5314	tonnen.
» 1831	55	»	»	1896	»	3906	»
» 1832	41	»	»	1423	»	2894	»
» 1833	23	»	»	744	»	1515	»

hetwelk hoofdzakelijk wordt toegeschreven aan de toeneming der stoomvaart. In 1827 bragten de Hullsche walvischvangers ongeveer 17,000 tonnen traan aan; in 1828 omtrent 13,000; in 1829 ongeveer 9000; latere berigten ontbreken ons. — Er is in Maart 1834 eene stoomvaart daargesteld, tusschen Hull en Gothenburg; iets dat voor de Engelschen, die het noorden willen gaan bezoeken, een zeer groot genoegen zal opleveren. Hierdoor ook komen de brieven in 4 dagen tijds in Stockholm, vroeger verliepen er soms even zoo vele weken tusschen.

HULP, zie BIJSTAND.

HULSHOFF (Allard), een man van meer dan algemeene kunde, werd in de tweede maand van het jaar 1734 te Groningen geboren, uit ouders, tot den ruimen middelstand behoorende. Na de lagere scholen in zijne geboortestad te hebben doorloopen, werd hij onder de Akademie-burgers opgeschreven, en oefende zich met ongemeene vlijt in alle takken van wetenschap, inzonderheid in het vak der geneeskunde. Offerhaus, Croesen, van Doeveren en Lambergen waren zijne leidslieden op deze loopbaan; terwijl hij in de beoefening der Wiskunde en Wijsbegeerte, in derzelver wijdsten omvang het onderwijs van Engelhard en van den Wijnpersse genoot, met dat gevolg, dat hij in het laatst van 1753, tot Doctor in de wijsbe-

geerte bevorderd werd, na openlijk eene Latijnsche verhandeling te hebben verdedigd over *het bewijs des bestaans van een allervolmaaktst Wezen*, welke van zijn schrander vernuft ten proeve diende. HULSHOFF wankelde nu eenigen tijd in zijn besluit, om zich meer bepaald op de geneeskunde toe te leggen, toen hij, in 1756, op eene reize naar Leiden, eenige dagen te Amsterdam vertoevende, door den omgang met verstandige mannen, zich tot het Leeraarsambt bepaalde. Sedert werd hij de leerling van den schranderen TJERK NIEUWENHUIS, Hoogleeraar in de Godgeleerdheid aan de kweekschool der Doopsgezinden, vergaderende bij *het Lam* en *den Toren* te Amsterdam, en bediende zich tevens van het onderwijs der Remonstrantsche Hoogleeraren REIGHOUT en VAN DER MEERSCH, de eerste in de godgeleerdheid en de andere in de kerkelijke geschiedenis. Zijne reeds gemaakte vorderingen in het eerstgenoemde vak veroorzaakten, dat hij reeds in 1738 tot proponent bevorderd werd. De gemeente te Makkum, in Vriesland, beriep hem tot haren leeraar; doch in de gemelde gemeente te Amsterdam, intusschen, eene plaats zijnde opengevallen, werd aan HULSHOFF de vervulling derzelve opgedragen. Hij aanvaardde dien post in het begin van het jaar 1760, en bekleedde het predikambt, onder eene zeldzame toejuiching, ruim 35 jaren, waarna hij aan eene uitterende ziekte, den 30 van Hooim. 1795, in den ouderdom van 62 jaren †; nalatende bij zijne echtgenoote, ANNA DEBORA VAN OOSTERWIJK, eene dochter, MARIA ALETTA, en eenen zoon WILLEM VAN OOSTERWIJK HULSHOFF, waarvan hier onder nader. — 's Mans ongemeene naarstigheid deed hem den tijd, die hem van het opstellen zijner doorwrochte kerkelijke Leerredenen overbleef, toewijden aan eene reeks van verhandelingen, waarvan verscheidene, ten antwoord dienende op uitgeschrevene prijsvragen, met goud of zilver bekroond werden. Als lid van de Hollandsche Maatschappij van Wetenschappen te Haarlem, werkte hij vlijtig mede ter bevordering der oogmerken dezer loffelijke stichting. Nog student aan de Amsterdamsche kweekschool zijnde, gaf hij eene proeve van zijne ongewone bedrevenheid in het afgetrokkene gedeelte der wijsbegeerte, door de uitgave eener verhandeling, onder den versierden naam van ALETHOPHILUS FILEUSEBIUS, ten titel voerende: *Beschouwing der beste wereld, of Filosophische bedenkingen over Gods goedheid en wijsheid, de vrijheid der menschen, en hunnen staat in dit en het toekomend leven*: eene verhandeling, welke de groote MERCIER, in buitenlandsche tijdschriften, met de gunstigste beoordeeling en breede uittreksels verwaardigde. Zie hier eene lijst der overige schriften, uit de pen van den schranderen HULSHOFF gevloeid, en onder de verhandelingen van onderscheidene genootschappen geplaatst, als: onder die van de *Maatschappij van Wetenschappen te Haarlem: Verhandeling over de zedelijke Opvoeding; de vrijheid omtrent de Onkunde*, en *Beoordeeling van het Scientifisch bewijs voor Gods aanwezen uit de onvolmaaktheid onzer zelfkennis, opgegeven door* MOZES MENDELSZOON. — Voorts vindt men van hem in de werken van het *Stolpiaansch Legaat* de volgende verhandelingen: *De grondslag der wetgevende magt, waardoor God, inzonderheid in de Openbaring, eischt, dat de menschen hunne zedelijke bedrijven naar zijn voorschrift inrigten; Onderzoek, om Gods bestaan van voren te betoogen; Verhandeling over Gods regtmatig welbehagen, op de vraag: of God enkel willekeurig zijne wetgevende magt oefene* enz.; *het ware stelsel der Natuur, of de gebeurlijkheid en afhankelijkheid der wereldsche dingen*. — Wijders bevat de verzameling der verhandelingen van TEYLERS *Godgeleerd Genootschap te Haarlem* van hem de volgende vruchten van zijn schrander brein: *Onstoffelijkheid en Onsterfelijkheid der menschelijke ziel; over de Goddelijke Hartstogten; Aard en inrigting der bewijzen, vereischt tot eene gegronde en volkomene overtuiging, aangaande de Goddelijkheid der Christelijke Openbaring.* — Verder ontmoet men van hem, in de *Mémoires de l'Académie Royale des Sciences et belles Lettres de Prusse*, eene verhandeling *de Evidentia in Metaphysicae et Theologiae Relegionisque Naturalis Principiis*; en in de verhandelingen van het *Haagsch Genootschap ter verdediging van den Christelijken Godsdienst*, onder den vermomden naam van CHRISTIAAN, een stuk, waarin aangetoond wordt, *welke de voornaamste oorzaken zijn, dat allerlei schriften, die, of den Geopenbaarden Godsdienst in 't gemeen, of de voornaamste waarheden van denzelven in het bijzonder, bestrijden, in onze dagen grooter opgang maken, dan voorheen.* — Behalve de gemelde heeft men van den vlijtigen HULSHOFF nog de volgende afzonderlijke stukken: K. DE VRIES, *Leeraar bij de Doopsgezinden te Amsterdam, afgeschetst in eene Lijkrede; Zeno over Ongeloof en Zeden; de bestaanbare Protestant regtzinnig; Philosophische gesprekken over de Voldoening, en een 40tal Kerkelijke Redevoeringen*; zijnde de beide laatstgenoemde, op 's mans uitdrukkelijke begeerte, na zijnen dood, in het licht verschenen. = (WILLEM VAN OOSTERWIJK), de zoon van den bovengemelden, werd in 1771 te Amsterdam geboren. Volgens zijnen oorspronkelijken aanleg, en overeenkomstig den wensch zijner ouders, zich tot eenig geleerd beroep trachtende bekwaam te maken, oefende hij zich reeds vroeg, onder geleide en opzigt zijns vaders, aan het ouderlijk huis, in de taalkennis. Hier leerde hij de eerste gronden der Latijnsche en Grieksche taal; doch genoot eerlang, tot eene nadere kennis der laatstgemelde, het onderwijs van den beroemden P. NIEUWLAND, en maakte daarin meer dan gewone vorderingen. Thans voor hooger onderwijs den grond gelegd hebbende, hoorde hij sedert de lessen der Amsterdamsche Hoogleeraren WIJTTENBACH, WALRAVEN en VAN SWINDEN, die over 's jongelings naarstigheid en vorderingen niet genoeg hun genoegen konden betuigen. Vervolgens genoot hij ook het onderwijs van den Amsterdamschen Doopsgezinden Hoogleeraar G. HESSELINK, en werd reeds in 1792 onder de proponenten dezer gemeente, bij *het Lam* en *den Toren* vergaderende, aangenomen. Nog geene geneigdheid hebbende, om zich aan een vast beroep in eenige gemeente te verbinden, maar wel, om zijne letteroefeningen verder voort te zetten, vertrok hij in den Herfst van hetzelfde jaar naar Utrecht, en hoorde aldaar, gedurende 2 jaren, de lessen der Hoogleeraren BONNET en ROIJAARDS over de Godgeleerdheid, en van ROSSIJN en HENNERT over de Natuur- en Wiskunde, welke beide laatste wetenschappen hij zoo vlijtig beoefende, dat hij tot *Meester in de Wijsbegeerte* volkomen bevoegd verklaard werd. Gedurende zijn verblijf te Utrecht, liet hij zich in onderscheidene gemeenten, met meer dan gewoon genoegen, hooren, en naderde alzoo den tijd, in welken hij zich aan deze of gene gemeente wenschte te verbinden. Dan van zijne kindsheid af van een ziekelijk ligchaamsgestel zijnde, braken de bloedstortingen, welke zich voorheen meermalen eenigzins hersteld hadden, in Sprokkelm. 1793, op nieuw met zoo veel geweld uit, dat hij, na eenigen tijd sukkelens, op den 17 van Bloeim. daaraanvolgende aan het huis zijns vaders, en wel 10 weken voor dezen den adem uitblies. Van de kunde en schranderheid van den jongen HULSHOFF getuigen zijne schriften. Met graagte en met niet minder nut, werd in druk gelezen zijne *Geschiedenis van* JOZEF *voor kinderen*, door de Maatschappij *Tot Nut van 't Algemeen* met goud bekroond; terwijl twee andere verhandelingen, de eene getiteld, JOZEF *in zijne Kinderliefde en Trouw*, en de andere *over het wederzien in de Eeuwigheid*, bij het Haagsch Genootschap den zilveren eereprijs wegdroegen. Nog leest men van hem, in het *Nieuw Magazijn van Wetenschappen*, eene verhandeling *over het Nut onzer Onkunde wegens toekomende Gebeurtenissen*.

HUMANIORA. Woordelijk die wetenschappen, of hare beoefening, welke de menschen tot menschen vormen; doch in eenen meer bepaalden zin de oude Grieksche en Romeinsche letterkunde, de geschiedenis, de wijsbegeerte en de kunst der oude wereld, met alles, wat de Romeinen onder het woord *Humanitas* verstonden; en van hier, dat men door eenen *Humanist* eenen geleerde verstaat, die de oude letterkunde beoefent. Schoon men nu niet wel kan ontkennen, dat deze meer tot 's menschen vorming en de veredeling van zijn verstand en hart kunnen bijdragen, kan zij dit echter, vooreerst, niet alleen doen, zoo als verscheidene, inzonderheid oude, humanisten gaarne zouden bewijzen, en is zij, ten andere, daartoe alsdan het minste geschikt, wanneer zij op de gewone wijze, welke veeleer het verstand en hart verstompt, behandeld wordt.

HUMBOLDT (KAREL WILHELM VON) werd in het jaar 1767 te Berlijn geboren, † 8 April 1835, en bereikte alzoo den ouderdom van 68 jaren. Reeds van zijne vroegste jeugd betoonde hij even veel neiging als aanleg voor de wetenschappen, en trachtte hij, steeds oppervlakkigheid vermijdende, bijzonder in elke zaak, waaraan hij zijne krachten beproefde, de meest gegronde kennis te bekomen. Hij studeerde in Göttingen. Een verblijf van verscheidene jaren te Jena stelde hem in vriendschappelijke betrekkingen met GÖTHE, SCHILLER, HERDER, WIELAND en met de verdere, destijds meest beroemde Duitsche letterkundigen. Het meeste echter verbond hij zich met SCHILLER, sloot met dezen eene innige vriendschap, waarvan de briefwisseling tusschen beiden (uitgegeven bij COTTA in 1830) de sprekendste bewijzen oplevert. Dit werk is tevens met eene inleiding voorzien, welke uit HUMBOLDT's pen gevloeid is, en die als een toonbeeld van kritische behandeling te beschouwen is, zoo wel wat betreft het diep indringen in de zaak, als de heldere voordragt, welke een gevoel van scheppend vernuft aanwijst. Hoofdzakelijk legde de uitstekende man zich op de oudheidkunde toe, waartoe hij door eene grondige kennis der oude talen, evenzeer als door het meest gelouterde kunstgevoel, geroepen was. Hij behoorde tot die weinigen, welke in de oudheidkunde meer dan eene kennis van doode talen en zaken zien; zijn geest was als geheel verdiept in de overblijfselen der voorwereld, en wees het pad aan, dat anderen zouden moeten bewandelen. Van de grootheid der oude wereld vervuld, vermogt niemand zoo omvattend, als hij, de schoonheid te waarderen van hetgeen in zijn' rijken tijd van onsterfelijke vernuften geschapen werd. Zijn geschrift over GÖTHE's HERRMANN en DOROTHEA leverde daarvan het eerste openbaar bewijs, en, ofschoon HUMBOLDT later evenzeer in andere vakken uitmuntte, zoo blijft het toch te bejammeren, dat hij zijne krachten niet verder op dat veld beproefd hebbe, vermits van hem geene andere schriften van dien aard het licht zien, dan de boven vermelde briefwisseling met SCHILLER, welke onder de in de latere tijden, zoo veel in het openbaar verschenen bun-

dels van beroemde mannen, zich door diepe kennis bijzonder aanbeveelt. Zijne staatkundige loopbaan begon in 1810, toen hij als Pruissisch resident, en later als buitengewoon gezant, naar Rome gezonden werd. Daar moest de klassieke bodem natuurlijk eenen geest, die reeds in de verte tot in het binnenste van deszelfs heiligdommen ingedrongen was, oneindig veel nieuw voedsel verschaffen. De onrustige tijden, ofschoon zeer ongunstig voor den wetenschappelijken onderzoeker, konden hem echter niet geheel van zijne eerste roeping verwijderen, hoe krachtdadig hij ook door den drang der wereldgebeurtenissen medegesleept werd. Van zijne staatkundige werkzaamheden levert zijn gezantschap te Weenen het bewijs op, voornamelijk echter zijne diplomatische betrekkingen, tijdens den bevrijdingsopstand van het Duitsche volk. Hij behoorde tot de gevolmagtigden bij het vredes-congres te Praag, was mede-onderteekenaar van den Parijschen vrede in het jaar 1814, en een der ijverigste medewerkers bij de verwikkelde raadplegingen van het Weener-congres. In het jaar 1816 ging hij als gevolmagtigd minister van Pruissen, tot schikking der grensaangelegenheden, naar Frankfort; kort daarop werd hij lid van den Staatsraad en buitengewoon gezant te Londen, van waar hij in October 1818 terugkeerde, en het congres van Aken bijwoonde. In het jaar 1819 werd hij minister. De beknopte geschiedenis van zijn ambtsleven is in Duitschland algemeen bekend. Van dien tijd af legde hij zich uitsluitend op de wetenschappen toe, terwijl de dienst van den lande hem slechts in enkele betrekkingen, zoo als lid van den staatsraad, bezig hield. Hoofdzakelijk was ook nu weder navorsching der talen en oudheidkunde het onderwerp zijner studiën; de laatste krachten van zijn belangrijk leven waren daaraan toegewijd. De voornaamste getuigen van zijne werkzaamheid zijn: de vertaling van den Agamemnon van Aeschylus; zijn Baskisch woordenboek, waardoor hij een geheel nieuw licht over deze taal, die hij op de plaats bestudeerd had, verspreidde, zijne veelvuldige onderzoekingen in de Indische taal en oudheidkunde, waarmede, in de laatste tijden, zich zoo vele geleerde mannen bezig hebben gehouden. Den 8 April † Karel Wilhelm von Humboldt, op zijn buitengoed, nabij Berlijn. Zijn broeder, de beroemde geleerde en reiziger Alexander von Humboldt, schreef dienaangaande, twee dagen na deszelfs dood, aan den Franschen geleerde Arago, het navolgende: „Ik heb het ongeluk gehad, eergisteren avond mijnen broeder te verliezen; ik ben er diep door getroffen. Wij hebben hem tien dagen lang stervende gezien. Zijne verzwakking was, gedurende verscheidene weken, zeer toegenomen; al zijne leden werden door eene gedurige beving aangedaan, doch zijn denkvermogen behield steeds deszelfs gewone helderheid. Hij arbeidde onafgebroken; hij laat twee bijkans afgewerkte schriften na, waarvan het eene handelt over de talen van den Indischen Archipel, van het Sanscrit afstammende, en het andere over den oorsprong en de wijsbegeerte der talen in het algemeen. Deze beide werken zullen in het licht gegeven worden. Mijn broeder heeft zijne handschriften, zijne begonnen werken en zijne kostbare boekerij aan de openbare bibliotheek te Berlijn vermaakt. Hij is aan eene ontsteking in de borst gestorven, waarvan hij de vorderingen met eene smartelijke scherpzinnigheid naging. Hij was een man, die eene verhevene en edele ziel bezat, en wiens verstand uitstekend en buitengewoon was. Ik vind mij zeer verlaten."

HUME (David), uit een grafelijk geslacht, te Edimburg, in 1711 geboren, reisde als gezantschapsschrijver naar Weenen, Turin en Parijs, en keerde, in 1766, in zijn vaderland terug. De beoefening der letterkunde in het algemeen, en die der wijsbegeerte en der geschiedenis in het bijzonder, maakte steeds zijne voornaamste bezigheid uit. Hij was de eerste, die eene klassieke *Geschiedenis van Engeland*, sedert de troons-beklimming van het huis van Stuart, in 6 deelen in 4to leverde, waardoor hij den roem van eenen der grootste geschiedschrijvers verwierf. Als wijsgeer bekleedde hij den eersten rang onder de zelfdenkers; wierp met eenen zegepralenden geest de stelsels van Leibnitz en Locke omver, en deed voor zijn vrijmoedig *Scepticismus* (waardoor hij zich vele onaangenaamheden, en zelfs den naam van eenen ketter, op den hals haalde) niet alleen zijne tijdgenooten, maar nog meer diegenen, welke hem overleefden, uit hunne leerstellige sluimering ontwaken. Inzonderheid wees hij den grooten Kant, volgens diens eigene bekentenis, den weg tot zijn stelsel, hetwelk hij op de *eerste grondslagen der menschelijke Natuur bouwde*. Het stelsel van Hume vindt men in zijne *Essays and treatises on several subjects*, in zijne volkomenheid beschreven. Ook heeft hij verscheidene staat-zedekundige en aesthetische verhandelingen in het licht gegeven. Hume was een man van een zacht en bedaard karakter, niet alleen uit temperament, maar ook uit grondbeginsels. Hij bezat geene hevige driften, dan die van eene sterke zucht naar letterkundigen roem; en alleen aanvallen op dezen konden zijne ziel uit het evenwigt brengen, en zijne gevoeligheid gaande maken. Zelfs de onschuldigste scherts zijner vrienden, wanneer die op zijne grondstellingen en den inhoud zijner schriften betrekking had, konde hij niet wel verdragen. Dr. Jardine, een geestelijke te Edimburg, was een zijner vertrouwdste vrienden, hetwelk des te meer opmerking verdient, daar hij anders over het algemeen, een zeer onbillijk vooroordeel tegen den geestelijken stand koesterde. Hij onderhield zich dikwijls met dezen geestelijke over de Natuurlijke en Geopenbaarde godsdienst. Wanneer Hume dezen zijnen vriend, op zekeren avond, na een lang theologisch gesprek, verliet, wilde hij niet gedoogen dat de laatste hem met eene kaars den trap afleidde. Terstond daarop hoort hem de doctor vallen, komt hem met het licht te hulp, en zegt tegen hem, in het Engelsch: David! *ik heb u zoo dikwijls gezegd, dat gij u niet te veel op eigene krachten verlaten moet, en dat* het Natuurlijk licht *niet genoegzaam is*. Hume nam deze scherts zeer euvel op, en ging zeer ontevreden naar huis. Hij was voor het overige als geschapen voor de vriendschap, en beschouwde dezelve als het grootste goed des levens. Niet lang voor zijnen dood, toen hij alle hoop op herstel reeds had opgegeven, noodigde hij nog zijne beste en vertrouwdste vrienden, Ferguson, Smith, Blair, Black en anderen, ter maaltijd, om nog eens regt vergenoegd met hen te zijn, en was toen bijzonder vrolijk. Toen reeds zijn einde met rassche schreden naderde, liet hij zich nog dikwijls in eenen draagstoel bij zijne vrienden brengen, en sprak altijd zoo bedaard en verstandig, dat men hem nog voor gezond zoude gehouden hebben, indien niet zijn uiterlijk voorkomen zijnen nabijzijnden dood voorspeld had. Hij † in 1776 in zijn vaderland, ongehuwd, en liet een aanzienlijk vermogen na, hetwelk hij zich door eigen vlijt en spaarzaamheid verworven had.

HUMOR beteekent als Latijnsch woord niet anders dan vochtigheid. Daar nu vochtigheid en droogte, zoo wel als de lucht, eenen grooten invloed op het menschelijk ligchaam en het gemoed (*Temperament*) uitoefenen, zoo hebben de nieuwere uit het Latijn afgeleide talen, zich van die uitdrukking met eenige kleine veranderingen (*umore, humeur, humour*) bediend, om zinnebeeldig de gesteldheid en stemming des gemoeds uit te drukken. *In* het Hoogduitsch heeft men het woord *Laune* daarvoor. Dus even als men in iedere taal zegt „*Buon e cattivo umore*" „*Bonne et mauvaise humeur*" „*Good and ill humour*," zegt men ook in het Hoogduitsch „*Gute und böse Laune*." Daar nu de Duitsche taal, hoe rijk zij wezen moge, zich toch met dezen rijkdom niet te vreden stelt, maar daarenboven iets van het vreemde aanneemt: zoo hebben de Duitschers zich ook het woord *Humor* geschapen, en daaruit weder een nieuw zelfstandig en bijvoegelijk naamwoord gevormd: *Humorist* en *Humoristisch*, ook wel *Humorismus*. Daartoe hebben de Engelschen hen voornamelijk verleid, daar zij veel het woord *humour* gebruiken, en ook in hunne letterkunde eene menigte schriften bezitten, waar deze gemoedsgesteldheid met groote duidelijkheid te voorschijn treedt. Zulke geschriften nu worden *Humoristisch* en hunne schrijvers *Humoristen* genoemd.

HUMORAAL SYSTEEM. Stelsel waarin men van de vochten (*humores*) als eerste beginsel uitgaat. Bij de oudste geneeskundige schrijvers vindt men reeds sporen van eene verklaring aller verrigtingen en ziekten, die in het dierlijk ligchaam waargenomen worden, uit de juiste of onjuiste hoeveelheid, gesteldheid of beweging der vier hoofdvochten, namelijk het bloed, de slijm en tweederlei gal, de gele en de zwarte. Na de schrijvers der valsche werken van Hippocrates, werd dit stelsel vooral door Galenus ontwikkeld, en hield gedurende vele eeuwen stand. Vooral leest en hoort men echter van *Humoraal Pathologie*, hetwelk eene ziektekunde is, die, volgens hetzelfde stelsel, de oorzaken van alle ziekten in de vochten zoekt. Men kan niet juist bepalen, wanneer dit stelsel heeft opgehouden te bestaan, daar het nog niet geheel vernietigd is, en men even min, gelijk sommigen, alles uit de vaste deelen, als uit de vloeibare verklaren moet. Aan het eigenlijke humoraal-systeem van Galenus nogtans, is het eerst door Cullen en daarna door Brown den grootsten slag toegebragt.

HUMUS. Deze wordt, uit verrotte of vergane stoffen van dieren of planten geboren, die den teel- of tuingrond mede uitmaken, en eenen zwartachtigen, in den droogen staat fijner, doch vochtig sponsachtigen, grond oplevert, heet opgegoten water zwart verwt, en bij wegdamping daarvan eene brandbare stof achterlaat, welke bij gloeijing vervliegt, en met gesmolten salpeter ontploft. Bij droogé overhalingen, levert de *Humus* koleuzuurwater, brandige olie, ammoniak en koolstof op, en dus dezelfde voortbrengsels, welke men bij de ontleding van dierlijke en groeijende planten verkrijgt. Zij bestaat dus uit kool-, water-, zuur- en stikstof, derhalve uit drie grondstoffen, welke de bewerktuigde ligchamen bezitten en tot voedsel verstrekken. Gelijk dus de *Humus* van deze afkomstig is, zoo voedt zij dezelve ook weder; wordt in de planten opgenomen, vormt die, en gaat van de planten, als het voedsel der dieren, in bestanddeelen tot de dieren over. De *Humus* neemt wel $2\frac{1}{2}$ maal zoo veel water op, als haar eigen gewigt bedraagt; bezit tevens het sterkste vermogen, om waterdamp in te zuigen, en trekt insgelijks de zuurstof uit de lucht sterk aan, waarmede zij koolstofzuur voortbrengt. Zij bevat veel gebondene zuurstof, en wordt voornamelijk in drie trappen van oxydatie gevonden, als: extraktief-stof met de minste zuurstof, en wordt dus het ligtst van

de gewassen opgenomen; geoxydeerd met grootere hoeveelheid van zuurstof, wanneer zij ook nog voor den groei der gewassen geschikt is; en eindelijk verzuurd, zoo als in koude kleigronden en moerassen, wanneer zij vrij veel zuur heeft, en voor den groei schadelijk is. Daar de *Humus* uit verrotte ligchamen van dieren en planten geboren wordt, en dus eigenlijk geene aardsoort is, noch tot het delfstoffelijk rijk behoort, kan zij naar de bestanddeelen der ligchamen, waaruit, en de omstandigheden, onder welke zij ontstaan is, zeer onderscheiden zijn; en daar zij voor zoo vele invloeden en werkingen bloot staat, kan zij vele veranderingen, ontbindingen en zamenstellingen, inzonderheid door de werking van den dampkring op dezelve, ondergaan.

HUNNEBEDDEN. Zoo noemt men, naar het gevoelen van geleerde oudheidkundigen, begraafplaatsen, of rustbedden der dooden onder de oude *Hunnen*, een volk, dat in vroegere eeuwen ook in ons land, en wel in de landschappen Groningen, en voornamelijk in Drenthe en ook elders in Overijssel en Gelderland zijn verblijf schijnt gehouden te hebben. Immers in ons land treft men voornamelijk in Drenthe die zoogenoemde *Hunnebedden* aan. De *Hunnebedden* bestaan, meestal uit vijf of meer groote steenen, waarvan vier groote onder liggen en tot steunpilaren strekken van den grootsten, welke als deksteen op dezelve aan de vier hoeken rust. Derzelver rigting is van het Oosten tot het Westen, terwijl de grootste onderlaagsteenen altijd aan het hoofdeneinde schijnen te liggen; in het Westen hebben dezelve meestal eene opening, groot genoeg om met eenen gebogen' nek en op de knien daar binnen te kruipen. Volgens opgave van vroegere oudheidkundigen heeft de deksteen van die bij het dorp Noordlaren ruim 33 voet in den omvang, en een andere tusschen Aelo en Zuidlaren 28 voet. De overige bij Annen, bij Ekt, enz. zijn kleine; doch 26, 28 à 29 voet schijnt derzelver gemiddelde omvang te zijn. Men vindt nog, of althans men vond vroeger, dergelijke *Hunnebedden*, sommige in bosschen, andere op de ruime en woeste heide; op de bouwlanden, enz. te Anloo, Ballo, Borger, Hune (omtrent den oorsprong van het Hune-riviertje) Onnen, Rolde, Steenwijk en op andere plaatsen. Die bij Zuidlaren ligt in eenen koornakker. Wijders treft men dezelve niet slechts in ons land, maar ook elders in Duitschland, in Hessen en Saksen, enz. aan. Zie hier, wat een Duitsch oudheidkundige nopens dezelve zegt: Deze gedenkteekenen noemt men in Noord-Duitschland Hunnebedden of Hunnen en Graven; in Zuid-Duitschland, *reuzensteenen* in dezelfde beteekenis; — ik geloof, dat deze rotssteenen werkelijk grafplaatsen zijn, en dat dezelve tevens tot oude Duitsche altaren gestrekt hebben, weshalve zij de gedaante eener tafel hebben, en daarom met eenen platten steen gedekt zijn. — Het *Hunnebed*, zegt hij verder, is de rustplaats van een voornaam of aanzienlijk man, die door zijne verdiensten de gemeene menschen, als het ware, op eene *reusachtige* wijze overtreft; de grafheuvel is voor den vrijen man, doch slechts zulken die in den slag of onder de wapenen †, schijnt een gedenkteeken opgerigt te zijn geworden. Daarom komen de meeste *Hunnebedden* in Hessenland, Saksen en het voormalige Vriesland (waaronder Drenthe) voor, naardien aldaar bloedige gevechten geleverd werden, en het volk, dat deszelfs woonplaats niet verliet, hunne dooden vereeren kon; om diezelfde reden vindt men er zoo weinig in Opper-Duitschland, hoewel het hier even zoo krijgshaftig toeging, naardien de Sueven minder eene vaste verblijfplaats hadden, maar onder de voorttrekkende volkeren behoorden, die geenen tijd hadden, om voor hunne gevallenen gedenkteekenen op te rigten en bovendien hunne meeste oorlogen in vreemde landen voerden. Bij elk *Hunnen*-graf beteekent de groote deksteen, den dooden zelven, de onderlagen zijn zijn bed, waarop hij rust, enz. Dit oude gebruik nu is in latere tijden behouden; doch slechts door het Christendom meer ontwikkeld, en door de kunst tot hoogere volkomenheid gebragt.

HUNNEN (DE) of HIOONG, nu, een Noord-Aziatisch volk, dat oorspronkelijk aan de grenzen van China, in het tegenwoordig Mungalie woonden. Het grootste gedeelte derzelve, echter, werd, omtrent het einde der eerste Christeneeuw, door de Chinezen verdreven; hield zich hierop een' geruimen tijd in Groot-Tartarijë op; trok in de IV eeuw, in grooten getale, over de Wolga naar Europa; overwon verscheidene magtige volken; en verdrong de Oost- en West-Gothen uit hunne woonsteden. In de V eeuw stroopten zij, onder hunnen magtigen Koning ATTILA, het grootste gedeelte van het Oostelijk Europa af, verwoestten Duitschland en Gallië, (in welk laatste zij bij Chalons eene geduchte nederlaag leden) en dwongen Italië tot eenen schandelijken vrede. Na den dood van ATTILA, in 453, ging zijn onafmetelijk rijk, onder zijne zonen, te gronde, en de meeste Hunnen keerden naar hunne Tartaarsche haardsteden terug, of werden door het zwaard der Gothen, Gepieden en andere volken vernield. Wat nog in Panonië (zoo noemde men destijds dat groote landschap, waarin Hongarijë en een gedeelte van Slavonië, Croatië enz. gelegen was) overbleef, vormde naderhand, met de Awaren, (een volk uit Azië, van de Hunnen afstammende, hetwelk naderhand, naar Europa kwam) en de inboorlingen, de Hongaarsche Natie. De Hunnen, waren een zeer wreedaardig, maar dapper volk, van welks groote legertogten het opmerking verdient, dat daardoor de groote en algemeene Europesche volksverhuiringen der IV eeuw, het eerst en inzonderheid, werden tot stand gebragt.

HUNTER (JOHN). Beroemd heelkundige, die te Londen de praktijk uitoefende, geb. in 1728 te Kilbride in Schotland, † te Londen in 1793. Hij maakte zich vooral verdienstelijk door zijn werk over de tanden, over de ontstekingen, en over geschotene wonden. Zijne rijke ontleedkundige verzameling, wordt in het Museum van het koninklijk genootschap der Heelkundigen te Londen bewaard. = (WILLIAM). Beroemd Heelkundige te Londen, broeder des vorigen, geboren 1718, † 1783, verwierf zich eenen grooten roem, door zijne nasporingen in het gebied der ontleed-, natuur- en heelkunde. Zijne ontleding van de zwangere baarmoeder is vooral beroemd. De prachtige verzameling van ontleedkundige praeparaten, welke hij naliet, is thans in bezit van de Hoogeschool van Glasgow. W. HUNTER had ook een groot muntkabinet bijeen gebragt, dat beschreven is in een werk, getiteld: *Numorum veterum populorum et urbium, qui in Museo* GUL. HUNTER *asservantur, descriptio figuris illustrata. Opera et studio* CAR. COMBE, *S. R. et S. A. Lond. Soc. — Lond.* 1782. 4°. *max.*

HUPAROLI. Deze man behoort tot die ten uiterste zeldzame menschen, welke *drie* eeuwen beleefd hebben. Hij werd op het einde der XVI eeuw, namelijk den 15 Maart 1587, te Kasale geboren, en † den 27 Januarij 1702. Hij was in het eerst een geestelijke, maar begaf zich daarop naar het eiland Scio, en van daar, in zijn twee en tachtigste jaar, als Venetiaansche Consul naar Smirna. Hij had zijnen hoogen ouderdom, voornamelijk aan zijne matigheid in eten en drinken, aan eene regelmatige ligchaamsbeweging, en aan eene stipte orde in zijne gansche leefwijze te danken. Hij dronk nooit iets anders dan water, rookte geen' tabak, at weinig, maar goed, inzonderheid wildbraad en vruchten. Op zekere tijden des jaars dronk hij het sap van schorseneel-wortelen tot eene bloedzuivering. Hij woonde nimmer eene smulpartij bij, at regelmatig vroeg, en des avonds ging hij een half uur daarop naar bed, en stond des morgens zeer vroeg op. Elken dag hoorde hij zijne mis; vervolgens ging hij een weinig wandelen, en daarna bezorgde hij zijne zaken. Hij liet 22 boekdeelen na, waarin hij alles heeft opgeschreven, wat hij verrigt had. Nimmer had hij aanvallen van koorts, liet zich nooit aderlaten, en gebruikte geenen anderen arts dan zijn' diëet. Zijn geheugen was zoo sterk, dat hij van dingen, welke honderd jaren waren geleden, nog even zoo goed kon spreken, alsof zij pas voorgevallen waren. Op zijn honderdste jaar werden zijne, sints eenigen tijd grijze haren, weder zwart, en nog later legde hij des daags vier mijlen te voet af. Op zijn 109e jaar verloor hij zijne tanden, zoodat hij zich enkel met lepelspijs generen moest; doch vier jaren daarna kreeg hij wederom twee nieuwe groote tanden, en nu kon bij weder vleesch eten. Tegen het einde zijns levens hield eene bloedontlasting, welke hij, sedert dertig jaren, alle maanden gehad had, op Hij kreeg daarop den steen, vervolgens nog eene zinkingachtige verkoudheid en moest eindelijk daaronder bezwijken.

HURN-PAHL (de Hertensprong), een waterval in de Nerbudda-rivier, 13 Eng. mijlen van Tji-culda. De rivier is op deze hoogte 200 Eng. ellen (yards) breed, maar door groote rotsklompen belemmerd, die 11 voet boven de watervlakte uitsteken, en waartusschen de stroom met geweldige kracht uitbarst. Volgens de overlevering sprong een hert, dat naauw vervolgd werd, van de eene klip op de andere; van daar de naam.

HURONEN of HURONS. Een volk van Noord-Amerika in het voormalig Nieuw-Frankrijk, nu Kanada; hetwelk door deszelfs oorlogen met de Irokeesen sterk verminderd is; zij zijn meestal Christenen geworden. Zij zijn de vernuftigste onder de wilden, doch listig en diefachtig; hunne opperhoofden zijn verkiesbaar; de zoon volgt den vader niet op; het is van moeders zijde dat de erfopvolging geschiedt; de vrouwen onder hen hebben een zeer groot gezag; de dochters leven onder hen in eene groote vrijheid. Even als de andere wilden van Amerika onderscheiden zij hunnen stam door het teeken van een dier, dat bij hen het *stekelvarken* is; zij onderscheiden zich nog door drie voorname stammen onder elkander, waarvan ieder bij het algemeene teeken nog een bijzonder heeft; de eerste stam is die van den *beer*, de tweede van den *wolf* en de derde van de *schildpad*. Zij gelooven aan het bestaan van een Opperwezen, doch erkennen nog meerder Godheden en Geesten, en hebben daarbij vele bijgeloovige plegtigheden en gebruiken. Men zegt dat hun wezenlijke naam *Yendabs* is, doch dat zij door de Franschen, welke hen het eerst zagen, om hunne opgezette haren, *Hures* (*borstelkoppen*) genaamd werden, waaruit naderhand het woord *Hurons* of *Huronen* is voortgekomen.

HURRIANA (groeizaam land), aanzienlijk gewest in de Oost-provincie Delhi, tusschen 28° en 29° N. Br. aan woestijnen grenzende is het, betrekkelijk, zeer vruchtbaar en daarom aldus genoemd. Sedert 1809 in het bezit der Engelschen, die er den landbouw aanmerkelijk hebben uitgebreid.

HUS (JOHANNES). Een bekend martelaar, schreef tegen de misbruiken in de kerk, werd het hoofd van eene sekte en door het

Concilie van Constans opontboden, en veroordeeld om verbrand te worden; welk vonnis ook aan hem werd voltrokken.

HUSSING-ABAD (eigenl. Husjung-abad), aanzienlijke stad in de Oost-Indische provincie Gondwarra in Deckan, aan de Z. zijde van de Nerbudda, 22° 43′ N. Br., 77° 43′ O. Lte. Zij is de hoofdplaats van het gelijknamig distrikt, in het bezit der Engelschen, en de sleutel van dit gedeelte van Deckan, weshalve er altijd eene sterke militaire bezetting ligt.

HUSSITEN. Naam van eenig volk, te zaam gekomen om den dood van Johannes Hus te wreken. Zij hadden aan hun hoofd Jan van Trosnow, Kamerheer van den Koning Wenceslaus, doch meer bekend onder den naam van Joannes Ziska, hetwelk in de Boheemsche taal *eenoogig* beteekent. Zij hebben in Bohemen, Hongarijë, Sicilië, Moravië, Oostenrijk en elders verscheidene verwoestingen aangerigt; hunne opstanden duurden tot in het jaar 1436, wanneer Sigismund, Koning van Bohemen hunne verzoening met de kerk, op het Concilie te Bazel gehouden, bewerkte.

HUTCHESON (Francis), geboren in 1694 in het Noorden van Ierland, studeerde te Glasgow, gedurende zes jaren in de klassieke taalkunde, Wijsbegeerte en Godgeleerdheid, en keerde daarop naar Ierland terug, waar hij eenigen tijd als leermeester op eene school te Dublin aangesteld werd, en reeds zijne schriften over schoonheid en deugd, over de driften en andere onderwerpen, uitgaf. Deze trokken spoedig de algemeene opmerkzaamheid tot zich, en verschaften hem aanzienlijke beschermers, zoo dat hij, in 1729 als Hoogleeraar in de Wijsbegeerte, en wel bijzonder in de zedekundige wijsbegeerte te Glasgow aangesteld werd. Hier schreef hij ook eenige Latijnsche leerboeken, benevens zijn groot hoofdwerk over de zedekunde, in de Engelsche taal, hetwelk eerst na zijnen dood in den jare 1747 door zijnen zoon uitgegeven werd. — Ook hield hij, behalve de wekelijksche voorlezingen die zijn ambt hem oplegde, des Zondags avonds eene voorlezing over het Christendom, welke nog meer dan deze bezocht werden; zijn zedelijk karakter werd daarom zoo algemeen geacht, dat Adam Smith het zich eene bijzondere eer rekende, zijn opvolger te worden. Hij wordt beschouwd als de stichter van die Schotsche zedenwijsgeeren, welke hun stelsel, met verwerping der grondbeginselen van eigenliefde, op het zedelijk gevoel willen vestigen, dat de menschen tot toegenegenheid jegens elkander, zonder hunne eigene verlustiging, of hun voordeel te bedoelen, aanspoort. Men heeft het daarom ook het *grondbeginsel van welwillendheid*, der goede of onbaatzuchtige neigingen genoemd. Hoewel nu Hutcheson daaruit alle pligten en regten der menschen tracht af te leiden, en ook zijne godsdienstige en aesthetische begrippen daarmede in verband zocht te brengen, ja zelfs de wiskundige leerwijs daarbij aan te wenden; zoo voldoet het toch niet voor den grondslag eener beoefenende wijsbegeerte, zoo men niet ten minste stilzwijgende eene hoogere wet van het verstand vooronderstelt, welke den wil met gebiedend gezag bepaalt. Zonder dat, zoude het gevoel niet dan als natuurdrift kunnen werken, en alzoo den mensch in zijnen werkkring ligtelijk te zeer beperken, of wel geheel doen dwalen. De voornaamste geschriften van Hutcheson zijn: »*Inquiry into the original of our ideas of beauty and virtue etc. with an attempt to introduce a mathematical calculation in subjects of morality.*" Londen 1720 en meermalen 8°. Fransch, Amst. 1749, 2 deelen, 8°. Duitsch, Frankfort aan den Mein 1762, 8°. — »*Essay on the nature and conduct of passions and affections, with illustrations on the moral sense.*" Lond. 1728 en meermalen 8°. Duitsch Leipzig 1765. 8°. — *Synopsis metaphysicae ontologiam et pneumatologiam complectens.* A. 3. Glascow, 1749. 8°. — *Philosophiae moralis institutio compendiaria, lib. III. ethices et Jurisprudentiae nat principia continens.* Glascow 1745 12°. — *System of moral philosophy etc. published by his son* F. Hutcheson. Lond. 1755. 2 vol. 4°. Duitsch met den titel. *Sittenl. der Vern.* Leipz. 1756. 2 Bd. 8°. Bij dit hoofdwerk is ook eene beschrijving der werken van dezen schrijver gevoegd, onder den titel van: »*Some account of the life, writings and Character of the author by* Will. Leechmann." — Een tegenschrift van John Clarke.

HUTTEN (Ulrich von), geboren 1488, † 1523. Hoewel geen beoefenaar der geneeskunst, maakte hij zich jegens dezelve verdienstelijk door de naauwkeurige beschrijving zijner eigene, allerverschrikkelijkste ziekte, die hij in 1519 uitgaf (*De Guajaci medicina et morbo Gallico*; onder dezen titel vertaald, is zijn werk in de *Aphrodisiacus* van Luisinus opgenomen). Hij was een verdediger van den Amerikaanschen oorsprong der venusziekte, en weidde vooral in den lof der Guajak uit, door welker gebruik hij hersteld was. Over zijn leven is belangrijk: Jac. Burchard, *Comment. de fatis ac meritis* Hutteni. Wolfenb. 1717—1723. III vol. 8°.; *Denkmal* Ulrichs von Hutten (door J. G. Herder) in Göthens *Schriften*, Berl. 1779. 8°. D. IV. bl. 53 verv., en Ulrich von Hutten *geschildert von* Wagenseil. Nürnb. 1823. 8°.

HUWELIJK. De vereeniging van man en vrouw tot elkanders hulp en bijstand in lief en leed. De instelling des Huwelijks door den Almagtigen zelven toont aan hoe veel prijs de Godheid zelve aan deze vereeniging hechtte. In eenen gelukkigen echt smaakt men de hoogste zaligheid, waarvoor deze aarde vatbaar is, en bereidt ons, nevens Gods woord, het best voor een volgend, volmaakter leven.

HUWELIJKEN. Bij de Syriërs was dit eene koopmanschap; volgens de Turksche wetten mag ieder man vier vrouwen nemen en zoo vele bijzitten als hij kan onderhouden, doch weinige storen zich daaraan, en verstooten hunne vrouwen naar welgevallen; de vrouwen zijn bij hen ook niet veel meer dan slavinnen. Bij de Spartanen was de ouderdom voor het huwelijk, even als bij ons, door de wet bepaald; voor de jonge dochters op het 20e jaar en voor de jongelingen op het 30e, de vereeniging geschiedde dikwijls zonder dat de partijen elkander kenden. Lycurgus had ook bepaald dat een echtgenoot in de eerste jaren van het huwelijk zijne vrouw slechts ter sluik mogt zien. Te Genua vond ten aanzien van het huwelijk dit plaats, dat eene weduwe niet mogt hertrouwen dan zes maanden na den dood van haren man; eene vrouw, welke de veertig jaren nog niet bereikt had, mogt zich niet in het huwelijk begeven met eenen man, welke tien jaren jonger dan zij was, doch was zij boven de veertig jaren dan kon het verschil slechts van vijf jaren zijn, een man van 60 jaren mogt geene vrouw, beneden de 30 jaren oud zijnde, huwen. De graden van bloedverwantschap strekken zich niet verder uit dan gelijk in het boek *Leviticus* is voorgeschreven, weshalve een volle neef en nicht met elkander konden huwen.

HUWELIJKEN (Verbod van vroege). Ingevolge een besluit van de Oldenburgsche regering zal het voortaan aan alle mannelijke ingezetenen van het Groot-Hertogdom verboden zijn, om zich, zonder dispensatie, vóór hun 21 jaar in het huwelijk te begeven. Indien iemand, voor dien leeftijd, buiten 's lands een huwelijk aangaat, dan blijft hetzelve wel geldig, maar de man wordt bij zijnen terugkeer in het Groot-Hertogdom met vier weken gevangenis gestraft. Mannelijke personen, die uit armenkassen onderhouden worden, erlangen volstrekt geene vergunning om te trouwen. Sluiten zij buiten 's lands een huwelijk, dan wordt, bij hunne terugkomst, de vrouw aan de grenzen afgewezen, en de man voor drie tot zes weken in de gevangenis gezet.

HUWELIJKEN (Vruchtbaarheid der). Het getal der huwelijken is in tijd van vrede veel grooter dan in tijd van oorlog, en hoe meer de kansen van den oorlog toenemen, in die zelfde mate vermindert het getal der huwelijken. Hongersnood en algemeene ellende dragen ook veel bij om het getal huwelijken grootelijks te verminderen; in dat geval echter haalt de natuur hare schade door onechte geboorten weder in, en herstelt alzoo de gewone evenredigheid. In 1815 hadden er in Beijeren 3,150 huwelijken plaats; in 1817 slechts 2,693. In Frankrijk schijnt de staatkunde eenen grooten invloed op het grooter of kleiner getal der huwelijken uit te oefenen. In 1823 werden er veertig duizend huwelijken meer gesloten dan gedurende elk der vijf jaren, toen het land door vreemde troepen bezet was. In Rusland, ondanks het weinige belang, hetwelk het volk in de aangelegenheden van den staat stelt, werden in 1812 zeventig of tachtig duizend huwelijken minder aangegaan dan in de vroegere jaren. De vorderingen van de geneeskunde en van hare verschillende takken, b. v. van de gezondheidsleer, staan in hetzelfde verband als de vorderingen der beschaving zelve; vermoedelijk zal er dus eens een tijd komen wanneer, ten gevolge der meer volmaakte kennis van den intellectuelen en physieken mensch, de menschheid in massa minder blootgesteld zal zijn aan de slagen van den dood, dan zulks tot nu toe het geval is geweest; hoewel het toch nimmer zoo ver zal komen, dat, zoo als Condorcet zegt, de menschen een geheim middel zullen uitvinden om niet te sterven. Duizend gehuwde paren brengen van drie tot vijf duizend kinderen ter wereld; de volgende opgave maakt zulks duidelijker. Duizend gehuwde paren brengen ter wereld

	kinderen.
In het koningrijk der beide Siciliën	5,546
» » land Venetië	5,454
» » koningrijk Wurtemburg	5,433
» » » Bohemen	5,296
» de provincie Bergamo	5,234
» het koningrijk Portugal	5,184
» » Milaansche	5,007
» » Groothertogdom Hessen	4 813
» Oostenrijk	4,725
» ons Vaderland	4,670
» het Groothertogdom Mecklenburg	4,639
» » koningrijk Pruissen	4,570
» Rusland	4,537
» Frankrijk	4,148
» Hanover	4,121
» Zweden	4,112
» Noorwegen	3,965
» » Hertogdom Bremen	3,884
» » Holsteinsche	3,693
» Groot-Brittanje	3,065

Uit deze opgave blijkt, dat hoe noordelijker het land, des te minder

vruchtbaar de huwelijken zijn. Vooral is dit verschil aanmerkelijk tusschen het koningrijk Napels en Engeland, die zich aan de uiteinden der schaal bevinden.

HUWELIJKSBED. Bij de oude Grieken was het de gewoonte dat men de jonggetrouwde vrouw den eersten nacht, wanneer zij bij den man ging slapen, als het ware, haars ondanks, in het bed bragt, opdat men niet zoude zeggen dat zij er vrijwillig ingegaan was.

HUWELIJKSGIFT. Wat dit zij is genoeg bij ieder bekend. In het Piemontsche heeft een landman de gewoonte om bij de geboorte van eene dochter, 1000 populieren te planten, en wanneer deze dochter den ouderdom van 16 jaren heeft bereikt, dan geldt elke boom voor haar geplant 16 livres of franken, hetwelk voor haar een huwelijksgift van 16,000 livres, ongeveer 8000 gulden Nederlandsch oplevert. Waarom wordt dit of iets dergelijks bij andere natiën niet nagevolgd? hoe menig meisje zoude men minder zuchten hooren loozen, en hoe vele huisvaders zouden, op hunnen ouden dag, minder zorgen hebben!

HUWELIJKSCHE VOORWAARDEN zijn eene uitvinding van lateren tijd, en bestaan daarin dat de vrouw alvorens hare hand aan den man te schenken, eenige geldelijke voorwaarden bedingt. Dezelve komen meest te pas in den koopmansstand en zijn door het Fransche wetboek gewettigd. De vrouw namelijk heeft het regt om eene zekere som te bedingen, tot haar onderhoud wanneer de man, in den handel ongelukkig wordende, zijne betalingen moet schorsen. Er is, helaas! van deze Fransche wetsbepaling ook in ons vaderland veel gebruik gemaakt, sedert de ware huwelijksliefde verkoelde en de vroeger zoo eerlijke Hollandsche koopman er op bedacht raakte, om in minder gunstige omstandigheden zijne schuldeischers dikwerf te doen lijden.

HUXHAM (John). Geneesheer te Plymouth, † 1768, maakte zich zeer verdienstelijk door uitmuntende waarnemingen. Hij gaf het eerst eene naauwkeurige beschrijving van de slepende zenuwkoorts, wier verschil van de rotkoorts hij zeer juist aantoonde, en gaf meesterlijke waarnemingen van den loop der heerschende ziekte-toestanden (epidemiën). Zijne werken zijn: *Observationes de aëre et morbis epidemicis*, Lond. 1752. II vol. 8º.; *Medical and Chymical observations upon antimony*, Lond. 1756. 8º. (Naar hem heeft het *Vinum Antimonii* Huxhami deszelfs naam) en *Dissertation on the malignant ulcerous sore throat*, Lond. 1757. 8º. Christ. Reichel gaf al de werken van Huxham uit, te Weenen 1773, III vol. 8º.

HUZAREN is de oorspronkelijke benaming der Hongaarsche ruiterij, welke zij in 1458 ontving, toen Matthias I aan de prelaten en edelen des rijks beval, om met hunne ruiters in het leger te verschijnen. Ieder 20tal huizen namelijk moest in dien tijd eenen man leveren, en uit deze Hongaarsche woorden *Husz* (*twintig*) en *ar* (*de soldij*) de naam van *Huszar*, Huzaar. In lateren tijd werd deze ligte ruiterij door de overige Europesche mogendheden in wapenrusting en kleeding, nagevolgd.

HYADEN. De naam van zeven sterren in den kop van den stier, welke een zeer kenbaar groepje, onder de gedaante van de Romeinsche letter V vormen.

HYAENA. Dit geslacht van vleeschetende Zoogdieren onderscheidt zich door buitengemeene woestheid en ontembaarheid. De Hyaena's houden hun verblijf in onderaardsche holen, en komen des nachts uit dezelve te voorschijn, om op buit uit te gaan; wanneer zij zelfs lijken aantasten en uit de graven te voorschijn halen. De hals- en kaakspieren der Hyaena's zijn evenredig sterker ontwikkeld dan bij eenig ander zoogdier; en hierdoor houden zij den buit zoo sterk in den bek, dat het bijna onmogelijk is hun te ontnemen, wat zij eenmaal hebben aangevat. Van hier gebruiken de Arabieren de Hyaena als het zinnebeeld der stijfhoofdigheid. Hij heeft borstelige haren, regtopstaande manen, en scherpe klaauwen, die tot het graven geschikt zijn. De *gestreepte Hyaena* (*Canis Hyaena*, L.) komt het meest voor, in de landen, die zich van Oost-Indië tot in Abyssinië en aan den Senegal uitstrekken, de *bruine Hyaena* (*H. Brunnea*), die alleen aan de pooten zwarte streepen heeft, vindt men in Zuid-Afrika, en wordt door de kolonisten aldaar *strandwolf* genaamd; de gevlekte Hyaena (*H. Crocata*), die men aan de Kaap *tijger wolf* noemt, wordt mede in het grootste gedeelte van Zuid Afrika gevonden, en is grooter dan de vorige. In de laatste tijden heeft men in vele holen van het Hartsgebergte, in Westfalen, in Engeland en Frankrijk beenderen gevonden van eene groote soort van Hyaena (*H. Spelaea*), die thans niet meer gevonden wordt.

HYDRA. Thans wordt deze naam in de natuurlijke geschiedenis alleen aan eenige der eenvoudigste soorten van dieren, de *Armpolypen* namelijk, gegeven; ondtijds gaf men dien aan een verdicht monster, hetwelk men zich als eene groote, zeer kwaadaardige slang voorstelde, die de omstreken van het Lernaeische gevaarlijk maakte. Men verhaalde dat hij 50 of 100 koppen had, en dat zoodra men er één van had afgehouwen, twee andere terstond deszelfs plaats innamen. Eindelijk zoude Hercules dit monster, met behulp van Jolaüs, overwonnen hebben. Laucisius meent dat deze fabel onder de talrijke weldadige bedrijven van eenen geneeskundigen aard, welke men aan Hercules toeschreef, moet gerekend worden. Hij wil dezelve namelijk zoo verstaan hebben, dat de Hydra het zinnebeeld is, van de schadelijke dampen, welke uit het Lernaeische meer, en de moerassen oprezen, en tusschen de bosschen bleven hangen, welke het meer omgaven. Met pijlen trachtte Hercules dus te vergeefs dit monster te verwinnen; maar toen zijn medgezel Jolaüs hem aanried, de bosschen, die in den omtrek stonden, te verbranden, en zij dit plan ten uitvoer bragten, week de oorzaak der talloze rampen.

HYDRAULICA is het gedeelte der natuurkunde dat in het algemeen de vloeistoffen beschouwt. Het wordt verdeeld in twee deelen, de *Hydrostatica* en de *Hydrodynamica*. De *Hydrostatica* handelt over het evenwigt, de *Hydrodynamica* over de beweging van vloeistoffen.

HYDRAULISCHE WERKTUIGEN zijn in het algemeen werktuigen, door welke de vloeistoffen gedwongen worden eene andere beweging aan te nemen, dan zij volgens de wetten der natuur alleen zouden doen. Zoodanig is b. v. de waterschroef van Archimedes, welke veelvuldig tot opmalen van water gebezigd wordt.

HYDRAULISCHE VATEN worden in het algemeen diegene genoemd, door welke men bijzondere bewegingen in vloeistoffen kan doen ontstaan.

HYDRODYNAMICA. Zie HYDRAULICA.

HYDROGRAPHIE is de wetenschap, welke de zeeën, meren en rivieren, voor zoo ver zij bevaarbaar zijn, kennen leert, met alles wat tot de zeevaart behoort.

HYDROGRAPHISCHE TAFELEN zijn tafelen, in welke de grootheden, die men voor de uitoefening der zeevaart kennen moet, zoo veel mogelijk berekend zijn.

HYDROMANTISCH WERKTUIG, een werktuig met welks behulp men door middel van water in een vat te doen vallen en weder te doen wegloopen, een beeld op den bodem van het vat geschilderd, op eene bedekte wijze, kan doen verschijnen en verdwijnen.

HYDROMETRISCHE GRONDREGEL (Voornamе). Deze is: dat de grootste diepten eener rivier op de naauwste plaatsen gevonden worden. In eene blijvende rivier moet de hoeveelheid water door ieder profil stroomende standvastig dezelfde zijn. Wanneer nu het profil eener rivier vernaauwt, is het eerste wat er gebeuren moet (wanneer door zoodanig vernaauwd profil dezelfde hoeveelheid water stroomen moet) dat de snelheid vermeerdert, en wel zoo veel als noodig is, om het van boven aangevoerde water door dit vernaauwde profil af te voeren. Deze vermeerderde snelheid wordt alsdan dadelijk eene oorzaak van verdieping, dewijl de meerdere snelheid de stoffen van den bodem der rivier medesleept. Naarmate nu het profil dieper wordt, zal ook de snelheid weder verminderen, tot dat de vorige profilsinhoud weder hersteld is. (Zie hierover de verhandeling van C. Brunings, in het 24e deel der *Verhandel. van de Holl. Maatsch.* te Haarlem).

HYDROSTATICA Zie HYDRAULICA.

HYDROSTATISCHE BALANS is een werktuig om het soortelijk gewigt van verschillende ligchamen te bepalen, d. i. om te bepalen de verhouding, die tusschen het gewigt bestaat van deelen van verschillende ligchamen, die gelijken omvang hebben.

HYDROTECHNICA. Zie WATERBOUWKUNST.

HYETOMETRUM is een werktuig ter bepaling van de hoeveelheid regen, die in een bepaald tijdvak valt.

HYGEA. De godin der gezondheid, de dochter, of volgens anderen de echtgenoote van Aesculapius. Doorgaans houdt men haar voor dezelfde als Pallas, en bij de Romeinen vereerde men haar ook onder den naam van Dea Salus, (*Heil-godin*). Zij wordt afgebeeld als eene vrouw van middelbare jaren, die in de eene hand eene schaal, in de andere eene slang houdt.

HYGIEINE. Is dat gedeelte der geneeskunst, hetwelk over den mensch in den gezonden staat, en de middelen tot bewaring der gezondheid handelt.

HYGROMETRUM is een werktuig dat de hoeveelheid vochts of waterdamps, in de lucht aanwezig, kennen leert. Deze werktuigen zijn tot heden nog zeer onvolmaakt.

HYGROSCOPIUM is een werktuig, dat de verandering van de vochtdeelen die in den dampkring aanwezig zijn, aantoont.

HYLOBIEN (van ὕλη, in de beteekenis: *woud*, en βιος, *het leven*) zijn *Boschmenschen*. Zoo heetten de Grieken, die Indische wijzen, welke in wouden en holen leefden, om hunne overdenkingen uit te oefenen. Ook bestond hunne kleeding en hun voedsel alleen uit het plantenrijk, daar zij het dooden en eten van dieren voor misdadig hielden; zij waren ook hermiten, maar geene wijsgeeren; ten minste men weet niets van hunne wijsbegeerte.

HYLOLOGIE (ὕλη, *de stof*, en λογος, *de leer*) is de theorie der stof, als zoodanig of van de stof op zich zelve, waarbij dus alleen op deszelfs beweging in de ruimte, benevens de vulling der ruimte door dezelve gezien wordt, maar niet op derzelver zamenstel. Het maakt het eerste deel der wijsgeerige Natuurwetenschap uit.

HYMEN, HYMENAEOS. De volksgod der latere Grieken, omtrent wiens herkomst ons niets zekers bekend is. Sommigen houden hem

voor den zoon van den toonkunstenaar MAGNES, anderen van BACCHUS en VENUS, of van APOLLO en eene der zanggodinnen, althans hij behoorde tot het gevolg van VENUS, en onder de medgezellen van AMOR, en wordt gewoonlijk als een schoon jongeling afgebeeld. Ook het bruiloftsgezang wordt Hymen genoemd.

HYMETTUS. Een gebergte in Attica, beroemd door den overvloed en de voortreffelijkheid van den honig, dien de bijen hier verzamelden. JUPITER, die op dezen berg afzonderlijk vereerd werd, voerde hierom den naam van HYMETTIUS, of *Hymettische* JUPITER.

HYMNEN. Zoo noemt men, inzonderheid de heilige liederen of feestzangen, welke bij plegtige offers en feesten der Grieken, onder het geleide der muzijk, dikwijls ook onder statige dansen, ter eere der goden gezongen werden; wij bezitten ook zoodanigen van KALLIMACHUS, HOMERUS en anderen. Ook bij ons is de Hymne, als eene bijzondere soort van gezang, aangenomen; doch men moet zich verwonderen, dat in onze tegenwoordige godsdienstige gezangen, waarin zich zoo vele verhevene voorwerpen van aanbidding opdoen, over het algemeen zoo weinig *Hymnen* voorkomen.

HYPATHIA, dochter van den Griekschen wiskundigen THEON van Alexandrië, gaf eene uitlegging der schriften van APOLLONIUS en DIOPHANTUS, benevens sterrekundige tafelen, en onderwees de wiskunde aan de school van Alexandrië. Verdacht als de oorzaak van het misverstand tusschen den Patriarch van Alexandrië J. CYRILLUS en den Gouverneur ORESTUS, is zij door oproerlingen in stukken gescheurd.

HYPERBOLE. Eene figuur in de redekunst, zoo veel beteekenende als eene zaak overdrijven, in een overdreven licht of schaduw voorstellen. In de meetkunde verstaat men er door de snede van eenen kegel, door eene vlakte gemaakt, zoo dat de as van de snede naar den tegenovergestelden schenkel van den kegel helt, die in de *parabola* daaraan parallel is, en de *ellipsis* doorsnijdt.

HYPERBOREËRS, benaming welke de oude volken aan alle onbekende bewoners van het Westen en Noorden gaven, zij meenden, dat zij steeds onder den invloed eener gunstige luchtstreek stonden, de naam beteekent ook aan gene zijde van den Boreas, of Noordenwind, wonende. Vroeger meende men in de westelijke landen het verblijf van den nacht, en het rijk der dooden, benevens de in eeuwige duisternis wonende Cimmeriërs te vinden, doch in plaats van deze vond men er gelukkige en tamelijk beschaafde volken, die een uitmuntend oord bewoonden, en door den kouden Noordenwind van Griekenland, waartegen de Alpen en Pyreneën hen schenen te dekken, niet verontrust werden. Hieruit ontstond het vertelsel van volken, die zich in eene aanhoudende gezondheid en een lang leven verheugden, en als gunstelingen van APOLLO, die zij in vruchtbare dalen door muzijk en offers dienden, onder de bescherming van den Noordenwind, het gelukkigst leven leidden en bij welke eene eeuwige lente en altoosdurende jeugd heerschten. Zij leefden duizende van jaren onder gestadige feesten en vermakelijkheden; doch toen men, van tijd tot tijd, de westelijke landen meer naauwkeurig leerde kennen, werd de naam van Hyperboreër bij hen verdrongen, en in de Noordelijk liggende overgebragt.

HYPERKRITIEK (van ὑπερ, *boven*, en κρινειν, *oordeelen*) is eene overdrevene beoordeeling van der menschen werken en handelingen, waarbij het overdrevene zich in te groote gestrengheid vertoont, of waarbij men op beoordeeling van anderen in het geheel geen acht geeft, en zich zelven als eenen onfeilbaren Regter beschouwt. Zulke hyperkritieken heeft men immer en ten allen tijde onder wijsgeeren en onwijsgeeren aangetroffen.

HYPERMNESTRA. De oudste dochter van DANAUS en echtgenoote van LINCAEUS, welke zij, als de eenige van hare 50 zusters, tegen het vaderlijk bevel, niet ombragt.

HYPERSOPHIE (van ὑπερ, *boven*, en σοφος, *wijze*), is eene onmetelijke wijsheid, welke de grenzen van het menschelijk verstand overschrijdt, en zich daardoor in verhevene bespiegelingen verliest. Zie HYPERLOGISMUS. Indien men zulke wijsheid in het dagelijksch verkeer tracht te doen gelden, noemt men dezelve wel eens spottende *buitengewone schranderheid*.

HYPOCHONDRIE. Deze ongelukkige ziekte, wier oorzaak men langen tijd te vergeefs alleen in de vochten en de bovenbuiksingewanden gezocht heeft, is het gevolg eener buitengewone en onregelmatige gevoeligheid van het zenuwgestel, die zich door eene zonderlinge onbestendigheid in de verschijnselen, die zij te weeg brengt, kenmerkt. Spanningen, gevoel van zwaarte of pijn, lusteloosheid en gevoel van ongesteldheid zonder duidelijke oorzaak, plotselinge afwisseling van allerlei denkbeelden zonder bedaard gebruik der rede zijn de meest voorkomende verschijnselen der Hypochondrie. Somwijlen wordt deze ziekte door gebreken in de buiksingewanden gevoed; maar dikwijls kan men, na den dood, volstrekt geene sporen van eenig werktuigelijk gebrek waarnemen.

HYPOKRISIE (van ὑποκριτης, tooneelspeler, diegeen welke zich anders voordoet dan hij is), is zoo veel als *vermomming* of *huichelting*. Van daar wordt ook het bijv. naamwoord *Hypokritisch* dikwijls voor *Huichelachtig* gebezigd. Hetgeen de ouden *Hypokritische muzijk* noemden, is niets anders dan *Mimische Danskunst*, daar de ouden dit woord muzijk, doorgaans in eenen uitgestrekten zin namen.

HYPOMOCHLIUM heet in de werktuigkunde het vaste punt om hetwelk werktuigen bewogen worden, ook het *steunpunt* genaamd.

HYPOSTASE (van ὑφιστημι, *onderstellen* of *onderleggen*) beduidt eigenlijk eene *onderlaag*, maar wordt ook dikwijls gebruikt voor *zelfstandigheid* en *persoon*. In de laatste beteekenis, gebruikt men het voornamelijk in de leer der Drieëenheid.

HYPOTHEEK (van ὑποτιθεναι, *onderstellen*) beteekent niet alleen eene onderlaag en een onderpand (van daar *Hypothekarische* schuldeischer in tegenstelling der *Cheirographische*), maar ook de grond van een besluit, zoo mede eene Leer, Waarschuwing en Vermaning, enz. Van daar heeten de 12 boeken van ANTONINUS, waarin hij zich zelve bespiegelt, onderwijst en vermaant, ook zijne ὑποθηκαι.

HYPOTHENUSE is de schuinsche zijde van eenen regthoekigen driehoek, d. i. de zijde, die tegenover den regten hoek staat.

HYPOTHESE. Eene vooronderstelling op mogelijke ervaring steunende, en niets tegenstrijdigs in zich bevattende, welke men voor waarschijnlijk aanneemt, om daaruit iets anders af te leiden, hetwelk buiten haar niet kan bewezen worden.

HYPSICLUS, een tijdgenoot van PTOLEMEUS, was een wiskundige, die, onder anderen, over de regelmatige ligchamen geschreven heeft.

HYSSOP. (*Hyssopus Officinalis* L.). Deze plant groeit in het Zuiden van Europa in het wild op drooge heuvels, en wordt in de tuinen liefst op weinig gemeste aarde aangekweekt. Het kruid heeft eenen bitterachtigen eenigzins specerijachtigen smaak, en is tegen slijmige borstziekten, in gebruik.

HYSTERIE. Deze ziekte, die men voorheen voor het gevolg van opstijgingen der baarmoeder hield, omdat zij van een gevoel verzeld gaat, als van eene bal, die uit de buik in de keel opstijgt, behoort tot de ongesteldheden van het zenuwgestel. Zij komt bij gevoelige vrouwen het meest voor, en hare aanvallen, die in hevigheid zeer verschillende zijn, gaan ook van zeer onderscheidene verschijnselen verzeld. Somwijlen duren zij 2 ja 3 dagen, en zouden aanleiding kunnen geven tot gevaarlijke vergissingen en te vroegtijdige begraving.

I.

I. Deze letter beteekent op Fransche munten dat zij te Limoges gestempeld zijn.

JAAR. In eenen burgerlijken zin de tijd, welke de zon behoeft om in haren schijnbaren weg de geheele ecliptica te doorloopen. Dit tijdvak oudtijds niet zeer naauwkeurig bekend zijnde, en bij verschillende volkeren verschillend aangenomen wordende, ontstonden onderscheidene jaartellingen, die, hoezeer hunne beschouwing nog wel eens noodig is, nu echter niet meer gebezigd worden. De poging om het jaar gelijktijdig naar de bewegingen van de maan en van de zon af te meten, veroorzaakte zelfs dat de tijdrekening bij sommige volkeren zeer ingewikkeld werd. Onder de voornaamste jaartellingen behooren de sterrekundige, de burgerlijke, de Actiatische, de Arabische, de Galileische, de Gregoriaansche, de Grieksche, de Hebreeuwsche, de Juliaansche, de Macedonische, de Noordsche, de Nabonassarische, de Numische, de Perzische, de Romulische, de Syrische, enz.

JAARTELLING. Deze is bij vele zoo oude als hedendaagsche volken zeer verschillend en ook op onderscheidene tijden veranderd geworden. Men kan hieromtrent onder meer anderen nazien STAMMETZ en LA BORDES *Woordenboek*, op de woorden *Jaar*, *Zonnenjaar*, *Manenjaar*, enz.; J. H. WINKLER's *Grondbeginselen der Natuurkunde*, pag. 704 en 705; ook C. WOLFF's *Grondbeginselen der Astronomie*, in het derde deel van zijne *Grondbeginselen van alle Math. Wetenschappen*, pag. 171 et seq.

JAAR DER VERWARRING (*Annus Confusionis*) wordt in het bijzonder het jaar genaamd, in hetwelk JULIUS CESAR, den Romeinschen almanak verbeterd heeft. Zie op het woord JULIAANSCH JAAR.

JABLONSKI (DANIEL ERNST). Protestantsch Godgeleerde, Rector van het Gymnasium te Lissa, daarna leeraar van den Koning van Pruissen, werd in 1660 te Dantzig geboren, en † te Berlijn in 1742, hij was voorzitter der koninklijke societeit dier stad, en heeft de acht distrikten tegen de Atheërs van Bentley, uit het Engelsch in

het Latijn vertaald, in 8°. Berlijn 1696, benevens de verhandeling over de voorbeschikking van Burnet, ibid. 1704 in 8°. — Men bezit nog behalve deze van hem een boek met Leerredenen in Duitsch, 1718 in 4°.; verscheidene geschriften, onder anderen een Duitschen en Hebreeuwschen Catechismus in 4°. 1708, en een klein werkje genaamd »*Thorn affligée*" enz. in het Fransch vertaald door Beausobre, Amsterdam, 1726, in 12°. hetwelk zeldzaam is. = (Paul, Ernst), zijn zoon, Oostersch geleerde, werd in 1693 te Berlijn geboren, deed in 1714 eene reis door een groot gedeelte van Europa op kosten van zijn Gouvernement, en † als Leeraar der Calvinistische gemeente, te Frankfort aan den Oder in 1757. Hij heeft een groot aantal werken nagelaten, waarvan men de opgaaf in het Woordenboek van Meusel vindt, uit dewelke wij slechts de volgende aanhalen, als: *Disquisitio de lingua Lycaonica*, in 4°. Berlin, 1714. *Pantheon Aegyptiorum sive de Diis eorum commentarius*, *cum prolegomenis de religione et theologia Aegyptiorum*, 3 Deelen in 8°. Frankfort, 1750 – 1752; *de Memnone Graecorum et Aegyptiorum, hujusque celeberrima in Thebaïde statua*, ibid., in 4°. 1753 enz. = (Jan Theodorus), broeder en oom der vorigen, geboren te Dantzig in 1665, beoefende de letteren en de regtsgeleerdheid, werd raadsheer van den Koning van Pruissen, secretaris der koninklijke societeit te Berlijn, en † aldaar in 1731. Van hem heeft men, een menigvuldig herdrukt Duitsch en Fransch Woordenboek, Berlijn 1711. Een algemeen Woordenboek van Kunsten en Wetenschappen in Duitsch, 1721; *Cours de Morale* (ibid.) 1731, benevens eene Hoogduitsche vertaling van den *Germanischen* Tacitus.

JACATIT, heet bij de Mooren de zesde maand des jaars. Zij begint naar de Juliaansche tijdrekening den 26 Januarij.

JACATRA, voormalig koningrijk, nu een distrikt op het eiland Java, sedert 1619 aan ons vaderland behoorende, en tusschen het rijk van Bantam, dat van Cheribon en de zee gelegen. Het is van het Oosten naar het Westen, 35 mijlen lang, en nagenoeg 30 breed, en bevat, volgens den heer van den Bosch (dien wij hier volgen) 350,520 inwoners. Het wordt eigenaardig in de Preanger regentschappen (zijnde Tjanjor, Bandong, Lumadang, Parakka-Montjung en Krawang, en de lands Tjidammer en Kondongwessie) en Batavia met de Ommelanden verdeeld. Het land is bergachtig, en wordt door onderscheidene rivieren bespoeld. De voornaamste voortbrengselen zijn: koffij, suiker, rijst, indigo, katoen, vogelnestjes, enz.

JACKSON, Graafschap der Noord-Amerikaansche Rep., provincie Indiana, tusschen de graafschappen Clark, Jefferson, Washington, Orange en Indiana, door de witte rivier bespoeld. =, graafschap der Noord-Amerikaansche Republiek, provincie West Tennessee, met 5,700 inwoners. De hoofdstad is Williamson. =, kaap of Point Jackson, Austr. kaap aan de kust van Nieuw-Holland, 192° 56' L. 40° 54' Z. B. =, rivier, hoofdtak der Noord-Amerikaansche rivieren in Virginië, die op de Warmspring-bergen ontspringt, en omtrent 10 minuten van deszelfs oorsprong, over eene rots van 200 voeten hoog, in een diep dal stort, en dus hooger val dan de Niagara maakt.

JACOB, de zoon van Isaak en de kleinzoon van Abraham, is als de laatste onder de aartsvaders, ons als de echte stamvader der Joden, merkwaardig. Verteederd door de bovenmatige liefde zijner moeder, huisselijk en zwak, wilde hij zich liever de voordeelen des levens door list, dan door mannelijk bedrijf verschaffen. Als jongeling neemt hij reeds de gelegenheid waar, dat zijn eerstgeboren tweelingbroeder Ezau hongerig van de jagt kwam, om van hem voor eenen schotel moes het regt van eerstgeboorte te koopen, en, op aandrang der moeder, de toezegging van den eersten zegen, waaraan de beërving der heerlijke belofte, aan Abraham gedaan, verbonden was, van den blinden en zwakken Isaak, onder het masker van Ezau, te verwerven. Hij moest voor de gramschap zijns beleedigden broeders vlugten; doch op den weg naar Laban, zijns moeders broeder, ontving hij de eerste verzekering, dat de beërving der goddelijke belofte op hem was overgegaan. Hij zag, in den droom, eene tot den hemel reikende ladder, waar langs Engelen op- en nederklommen, en boven welken de beschermgod van zijnen stam hem berigtte, dat Abrahams zegen op hem rustte. Sedert hield hij zich aan het geloof vast, dat Jehovah hem beschermde, en hem tot stamvader van een groot volk uitverkoren had; en het was dit geloof, gepaard met de liefde, die Labans dochter, Rachel, hem inboezemde, welke zijn steunsel uitmaakte gedurende de moeijelijke jaren, die hij bij de kudden van dezen zijnen oom moest dienen, om zijne geliefde te verwerven. Toen hij nu 7 jaren voor dezen prijs had doorgestaan, moest hij de gesluijerde bruid, die men hem toevoerde, de onbehagelijke Lea, de oudste zuster van Rachel erkennen, om welker bezit hij op nieuw 7 jaren moest dienen. Behalve deze 14 jaren, diende hij nog 6 ter verkrijging eener kudde, die hij in eigendom wilde bezitten; en terwijl hij daarbij zijnen schoonvader het gepleegde bedrog op eene zinrijke wijze betaald zette (*), verkreeg hij een aanzienlijk vermogen, waarmede hij, benevens vrouwen en kinderen, de vlugt nam. Laban zette hem achterna; doch naauwelijks had hij dezen bevredigd, of hij duchtte, op zijnen weg naar het vaderlijk huis, waarvan hij 20 jaren was verwijderd geweest, voor de ontmoeting der knechten van Ezau. In dezen toestand nam Jacob toevlugt tot het gebed, en een man worstelde met hem des nachts tot aan de morgenschemering. Hij bleef in dezen strijd overwinnaar; maar werd aan zijne heup verlamd, en door zijnen schutsgod, dien hij in dezen strijder erkent, tot een eeuwig aandenken, Israel, dat is held Gods, genoemd, welke eernaam die van zijn geheele huis werd, en waarnaar ook de Joden Israëlieten genoemd worden. Jacob ging nu met meer moed en standvastigheid de gevreesde ontmoeting van Ezau, rustig te gemoet, en wist den woesten, maar edelen broeder, door voorkomende onderwerping met zich te verzoenen. Na zijne terugkeering tot de vaderlijke tenten, vertoonde hij zich als een zelfstandig huisvader en heer van zijne bezittingen, zijnen vooronderen waardig, en kan, zoo al niet in sterkte en grootheid van ziel, nogtans in vroomheid en teedere vaderlijke gezindheid omtrent de zijnen, met Abraham gelijk gesteld worden. Ondertusschen was het juist van hen, dat hij het meeste leed moest ondervinden. Twee wettige vrouwen, en bovendien, volgens de toenmalige gewoonte des lands, nog twee dienstmaagden derzelve, Bilha en Zilpa, als bijwijven bezittende, moest hij dus tusschen 4 vrouwen, 12 zonen en ééne dochter de eensgezindheid trachten te bewaren, en het kon dus niet missen, of dit stoorde dikwijls den huisselijken vrede, en veroorzaakte hem veel verdriet. Zijne beminde Rachel † kort na zijne terugkomst in de tenten zijns vaderlijken verblijfs; zijne dochter Dina werd door een' vorstenzoon der Hevithers onteerd, en zijne losbandige zonen wreekten zich door moord en plundering op dit volk, hetgeen hij even weinig konde verhinderen, als de bloedschande van zijnen oudsten zoon Ruben met Bilha. Het grievendst harteleed, echter, was voor hem het verlies van zijnen meest geliefden zoon Joseph, die door zijne hem wangunstige broeders aan Ismaëlische slavenhandelaars verkocht was, en wiens bebloed kleed zij aan den diepbedroefden vader bragten tot een teeken, dat hij door wilde dieren verscheurd was. Dan, juist dit ongeluk besliste het lot van het huis van Israël. Joseph aan het hof der Pharao's, door zijne kunde, tot de aanzienlijkste eerposten verheven, erkent zijne broeders, bij gelegenheid, dat zij in Egypte koren kwamen koopen, schenkt hun vergeving, en roept het geheele huis zijns vaders uit Kanaän, om in eene vruchtbare landstreek van Egypte te wonen; en dus omarmde de oude Jacob, na verloop van vele jaren, zijnen voor dood gehoudenen lieveling weder, en genoot, onder zijne magtige bescherming, nog eenen gelukkigen ouderdom. Kort voor zijnen dood verzamelde hij zijne zonen rondom zijn sterfbed, en sprak over ieder eenen bijzonderen zegen uit. Aan zijnen vierden zoon Juda schonk hij daarbij het voorregt van eerstgeboorte, hetwelk Ruben door zijne bovengenoemde wandaad, en Simeon en Levi door den moord der Hevither zich onwaardig hadden gemaakt, doch verleende hij aan zijne kleinzonen, de zonen van Joseph, Manasse en Ephraim, een gelijk regt als aan zijne overige zonen. De stam van Juda werd de magtigste onder de 12 stammen der Hebreeuwen, en naar hem noemen zich nog tegenwoordig de Joden. Overeenkomstig den laatsten wil van Jacob werd hij door Joseph in het graf van Abraham voor het bosch Mamre begraven.

JACOB VAN BOURBON, Graaf van Mark, trouwt Johanna de III, Koningin van Napels, en beklimt den troon, doch tegenstand ontmoetende, verlaat hij Napels, komt in Frankrijk terug, en wordt er Monnik.

JACOBA, Gravin van Holland, geboren in 1400 uit Willem de VI en Margaretha van Bourgondië, begaf zich in 1415 met Jan van Touraine in het huwelijk, welke twee jaren daarna †. Zij volgde haren vader in 1417 op, en hertrouwde met Jan IV, Hertog van Braband, haren neef. Jan van Beijeren, oom der Prinses, wendde voor, op de opvolging van Willem regt te hebben, liet zich te Dordrecht huldigen, en maakte zich meester van Rotterdam. Van haren gemaal verlaten, zocht zij eene wijkplaats in Engeland, alwaar zij met den hertog van Glochester in het huwelijk trad, na haar eerste door den Paus te hebben laten vernietigen. Zij kwam in Vlaanderen aan het hoofd van een leger terug; maar de Hertog van Bourgondiën, die regt op het erfdeel van Jacoba bezat, verzette zich tegen de Engelsche magt, en nam de Prinses gevangen. Het gelukte haar te ontsnappen, en de dood van Jan van Beijeren (1425) herstelde haar op den troon; niettegenstaande, zij verpligt was den Hertog van Bourgondiën in 1433 voor haren luitenant te erkennen, liet zij hare staten aan hem over, om het leven van Frans van Borselen, een eenvoudig Ridder, te redden, welke zij heimelijk na den dood van Jan van Braband gehuwd had, waardoor haar huwelijk met den Hertog van Glochester als vernietigd verklaard werd. Zij † in 1436.

JACOBAEUS (Oliger), Deensch geleerde, geboren in 1650, te Aarhuis in Jutland, † in 1701, was raadsheer bij het geregtshof en bijzitter van de hooge vierschaar te Koppenhagen. Men heeft van hem vele werken, waarvan de *Observat. de Ranis et Lacertis*, in 8°. Parijs en Koppenh. 1676 en 1686. *Museum regium*, Koppenh. 1695, 1699 in folio de merkwaardigste zijn.

JACOBS (Gijsbert) was een voortreffelijk Vriesch dichter, die

(*) Genesis XXX: 27—41

met zijne beroemde Hollandsche tijdgenooten **Hooft**, **Vondel**, **Huijgens** en anderen in alle opzigten gelijk gesteld mag worden, niet alleen, maar wien billijk de lof toekomt, dat hij geenszins met hunne gebreken besmet was; men weet alleen van dezen verdienstelijken man dat hij in het jaar 1603, onzeker waar, geboren werd, en schoolmeester en voorzanger was te Bolsward, alwaar hij in het jaar 1666 †, zoodat de eenvoudige en gulhartige man, die tot zinspreuk voerde *sljucht in rjucht* slecht en regt) weinig figuur, gelijk men zegt, in de wereld heeft gemaakt. Beroemd zijn zijne schoone verzen onder den titel van **Gijsbert Japicx** » *Friesche Rijmlerije,* » *ijutrije deelen forschaet,*" enz. bezorgd door den Heer E. **Epkema**, en in 1821 te Leeuwarden gedrukt. (De eerste druk verscheen te Bolsward in 1668. De tweede, door S. A. **Gabbema** vermeerderd, te Leeuwarden in 1681). De verzameling bestaat uit minnezangen, zamenspraken en andere dichtstukken en eenige psalmen. Al deze gedichten zijn als het ware een afdruksel van 's mans reine, eenvoudige en edele ziel. Van zijne eigene voortreffelijkheid onbewust, was eene beminnelijke nederigheid het schoonste sieraad zijner zeden, zoo wel als zijner uitdrukkingen. Zijn arbeid, gelijk hij te regt zelf zegt » overtuygt de laster, dat men de Friesche tael in geen letter- » grepen kon begrijpen, namelijk dat sy hier in de knnst eener Gram- » matica beqnamelijck begrepen is." Men was inderdaad voor zijn' tijd van gevoelen dat de Friesche taal geheel niet voor de dichtkunst geschikt was; zijne dichtstukken hebben het tegendeel overvloedig bewezen. Het eerste gedeelte der verzameling bestaat uit minneliederen, geheel in den geest van **Catullus**, **Horatius**, **Anacreon**, **Ovidius** en andere oude dichters, schoon het niet zeker is of hij de Grieksche en Latijnsche talen verstond. Het zachte en teedere is in dezelve altijd met het vernuftige en welvoegelijke gepaard. Hij wist even als **Poot**, de denkbeelden der ouden zoo gelukkig in zijne dichtstukken te vlechten, dat zij als oorspronkelijk voorkwamen, hetgeen sommigen op het denkbeeld gebragt heeft, dat hij de geleerde talen verstaan heeft, hetgeen ons niet waarschijnlijk voorkomt; het fonds van het stukje » Kipedo Reauwe-bjuester" is wel van *Angerianus* ontleend, doch eene vertaling kunnen wij het niet noemen. Zijne zamenspraken, meestal tusschen landlieden, zijn eenvoudig, naïf en zinrijk; die tusschen *Nijzgierige* **Jolle** *in* **Hattse Yem** is zeer ernstig en toch geestig; eene andere, tusschen **Reamer** in **Lape** handelt over het verval der goede zeden; de oorzaak daarvan wordt gezocht, waar men haar zoeken moet, bij ons zelve. Van beide deze zamenspraken en van de *Tijd-kirttige Pit tearlänze wey twiske* **Egge**, **Wijnebing** in **Goadsfryuer** deelt de Hoogleeraar **Koopmans** het hoofdzakelijke in eene gelukkig uitgevallene vertaling mede, gelijk ook van *Tjesck moars Seeaengste*. **Jacobs** heeft twee en vijftig der Psalmen berijmd, en **Althuisen** naderhand de overige acht en negentig zoodat het geheele Psalmboek volledig in de Friesche taal voorhanden is. Dat onze dichter zich ook in de Hollandsche taal krachtig wist uit te drukken, blijkt uit een paar versjes door den Heer **Halbertsma** algemeen gemaakt. Tot voor omtrent dertig jaren waren de gedichten van **Gijsbert Jacobs** genoegzaam vergeten; doch, sedert de smaak voor echte poëzij bij ons meer algemeen werd, begon ook zijne gedachtenis in ons vaderland te herleven. In 1793 liet de Hoogleeraar **Wassenbergh** door den Heer G. **Benthem Reddingius** openlijk eene akademische proeve verdedigen over de Friesche taalkunde, en het leven en de Gedichten van **Gijsbert Jacobs**. In 1801 deed de Hoogleeraar **Waardenburg** een belangrijk opstel, aangaande dezen Dichter plaatsen in **Biesters** *Berlinisches Monatschrift*. Hoe verder in onze dagen 's mans verdiensten in het licht zijn gesteld geworden door de Heeren **Koopmans**, **Epkema** en **Halbertsma** is genoegzaam bekend, en de aanzienlijke lijst van inteekenaars op den derden druk zijner Gedichten is een bewijs van de hooge achting, die men voor dezelve heeft, terwijl zijne stadgenooten de gedachtenis van den Frieschen Puikdichter vereeuwigd hebben door het oprigten van een fraai marmeren gedenkteeken, bestaande uit eene kolossale buste, vervaardigd door den beroemden Amsterdamschen kunstenaar **Gabriel**, hetwelk te Bolsward, in de nabijheid van 's Dichters voormalige woning geplaatst, en door den Heer **Halbertsma** met eene redevoering is ingewijd geworden.

JACOBSEN of **JACOBSON** (**Michiel**), zeeman, in dienst van Spanje, geboren te Duinkerken, voerde in 1588 het bevel over een schip der *Armada invincible*, en het is aan hem dat **Philippus** de redding van het overschot dezer ongelukkige vloot te danken had. In 1595 bevelhebber van een eskader zijnde, verbrandde hij alle Hollandsche en Engelsche schepen, die ter vischvangst gebruikt werden, of deed dezelve zinken, en klom, door eene reeks van achtereenvolgende schitterende daden op tot den rang van Admiraal-generaal. Hij nam Duinkerken in 1632, en sloeg, in het terugkeeren naar Spanje, 10 Turksche schepen, wanneer hij in 1633 †. De Hollanders gaven hem den bijnaam van » *Vos der zee.*" = (**Jan**). Een zijner zonen, en kapitein van een Spaansch schip, onderhield met zijn schip een slag tegen negen Hollandsche schepen, die zestien uren duurde, deed er drie zinken; doch zijn dek met Hollanders opgevuld ziende, liet hij zich in de lucht springen, liever dan zich over te geven. = (**Kornelis**). Regiments-adjudant van de Kasteleny van Noirmontiers, bragt op dat eiland in 1767, uitdroogingen van 12 voeten, beneden de oppervlakte der zee, tot stand, en verschafte hierdoor aan den landbouw veel gronds. Hij ontwoekerde het eiland Crosnière aan de zee door dijken van vijf duizend toises; hetwelk als een zeer schoon werk werd aangemerkt.

JACOBSTADT. Eene stad en haven van Zweden, door de Russen eenmaal verbrand, doch weder herbouwd. Men heeft ook nog een dorp of burgt van dien naam in Semigaliën aan de Dwina, van waar de meeste beerenleiders komen, welke met hunne dieren Europa doorloopen, en dezelve langs de straten gaande, doen dansen.

JACOBS STAF, de naam van drie sterren van de tweede grootte, in dezelfde regte lijn en op gelijke afstanden van elkander geplaatst, in het zwaard van Orion.

JACOBS-STAF of **GRAADBOOG** (**Baculus Astronomicus**, **Balista** of **Crux Geometrica**) is een houten werktuig, van hetwelk de zeelieden voor de uitvinding der Octanten en Sextanten zich bedienden, om de hoogten der hemellichten te meten.

JACOBS STRAAT. Zie **MELKWEG.**

JACOBUS DE APOSTEL, de *meerdere* bijgenaamd; verkreeg Spanje tot zijn deel om er het geloof te prediken; doch hij slaagde er niet naar genoegen; keerde naar Jeruzalem terug, alwaar hij den marteldood onderging; men zegt dat zijn ligchaam naar Galicie, een landschap van Spanje werd overgebragt, alwaar zijn graf nog het voorwerp van eerbied voor de bedevaartreizigers is. Zijne leerlingen lieten zich te Rome door den Apostel **Petrus** wijden, welke hen naar hun land terug zond, alwaar zij kerken stichtten, priesters verordenden en er andere Bisschoppen wijdden. De Christenen aldaar vermenigvuldigden in menigte, doch men zag hun bloed dagelijks op het bevel der tirannen stroomen.

JACOBUS of **JAYME I**e, bijgenaamd de *Overwinnaar*, Koning van Arragon, volgde in 1213 zijn' vader **Pieter de II** op. Slechts 7 jaren oud zijnde, kwam hij onder toevoorzigt van den Grootmeester der Tempeliers, **Willem van Montredon**. Groot geworden zijnde, sloeg hij de Mauren, onderwierp Majorka, en overwon een gedeelte van het koningrijk Valencia. De Koning van Navarre **Sanche IV** hem later tot zijn' opvolger benoemd hebbende, gaf hij zijn regt over aan **Theobald**, graaf van Champagne, en oom van **Sanche**, en † te Xativa in 1276, na eene regering van 63 jaren. = of **JAYME II**, Koning van Arragon en Katalonië, tweede zoon van **Pieter III**, regeerde in Sicilië van 1285 tot 1291, onder den naam van **Jacobus de Eerste**, en in Arragon onder dien van **Jayme II** van 1291 tot 1327. Onmiddellijk na den moord van de Siciliaansche Vesper besteeg hij den troon van Sicilië; hij had te kampen met de huizen van **Anjou** en **Karel II**; en ten tijde van de verdrijving der Franschen, behaalden zijne Admiraals en troepen roemrijke overwinningen. Te Arragon in 1291 benoemd, door den dood van **Alphonsus III** zijnen broeder, gaf hij Sicilië aan **Fredrik**, zijnen jongen, maar trachtte hem in 1295 hiervan op dezelfde wijze te berooven als vroeger met **Karel II**, zijn oude mededinger, van wien hij Mejufvrouw **Blanche** kwam te trouwen. Hij voerde ook in 1309 den oorlog tegen de Mauren van Granada, en in 1321 tegen de Pisans in Sardinië. In 1325 bevestigde hij de voorregten der Arragonezen, en † twee jaren daarna te Barcelona, 66 jaren oud zijnde. **Alphonsus IV**, zijn broeder, werd zijn opvolger.

JACOBUS I, (*Koningen van Schotland en Engeland van dezen naam*). Koning van Schotland, geboren in 1391, was de tweede zoon van **Robert III**, en broeder van **David**: deze het slagtoffer geworden zijnde der verraderij van zijnen oom **Robert van Albanie**, zond de Koning hem in 1405 naar Frankrijk, om hem aan het gevaar dat hem bedreigde te onttrekken; maar werd op zijnen weg door de Engelschen achterhaald, en in den Tower te Londen opgesloten. **Robert III** † van droefheid, en **Robert van Albanie**, bij gevolg van al deze omstandigheden regent geworden zijnde, deed slechts geringe pogingen om zijne vrijheid te bewerkstelligen. **Jacobus** kwam niet dan in 1423 vrij, en dat wel onder zeer moeijelijke voorwaarden, en na de dochter van den graaf **Sommerset** getrouwd te hebben. Teruggekomen in Schotland, maakte hij zeer wijze wetten, schafte alle misbruiken af, verminderde de magt van den adel; en na eenige zijner vijanden te hebben doen straffen, vergaf hij aan de anderen. Maar beslag op de goederen van den graaf **van March** hebbende laten leggen, die tegen zijnen vader opgestaan was, joeg hij hierdoor den adel tegen zich in het harnas, en werd door zaamgezworenen in 1437, op zijn bed vermoord. Deze Prins was een vriend des volks; hij had, behalve eene uitgebreide kennis van vele zaken, ook eenen goeden smaak voor de kunsten, en bespeelde alle te dier tijd bekende muzijkinstrumenten. Hij heeft eenige dichtstukken nagelaten, welke, te zamengevoegd zijnde, te Edinburg, onder den titel van » *Restes poëtiques de* **Jacques I**er in 8°. in 1783 zijn uitgekomen. = **II**, zoon van den voorgaanden, had bij den dood van zijnen vader slechts den ouderdom van zeven jaren bereikt; gedurende zijne minderjarigheid, werd de hooge magt aan **Alexander Livingston** en aan den kanselier **Crichton** toevertrouwd. Groot geworden zijnde, volgde hij met drift het geliefkoosde doelwit van zijnen vader

op, en vernederde meer en meer den adel. In 1452 doodde hij met eigen hand den graaf Douglas. Omtrent 1459 rukte hij in Engeland om den Hertog van York, Richard te ondersteunen, en maakte zich van Rosburg meester. Hij brak vervolgens voor het kasteel het beleg op, maar werd in 1460, alvorens het bemagtigd te hebben, gedood. = III, zoon van Jacobus II, benevens zijn opvolger op den troon van Schotland, werd in den ouderdom van 7 jaren in het kamp voor Rosburg tot Koning uitgeroepen. Een raad van acht personen voerde gezamenlijk het bewind met de Koninginne moeder uit. Tot meerderjarigheid gekomen zijnde liet de jonge Prins zich door Boyd beheerschen, daarna door de familie van Hamilton; eindelijk walgende over den hoogmoed en de eischen van den adel, gaf hij zich geheel aan gunstelingen van lage geboorte over. Alexander van Albanie, een zijner broeders, met den Koning van Engeland Eduard IV een tractaat gesloten hebbende, en aan het hoofd der Engelsche troepen oprukkende om hem te onttroonen, nam Jacobus de toevlugt tot zijne baronnen; deze verzamelden een leger alsof zij te zijner hulp wilden komen, overweldigden den ingang van zijne tent, en doodden zijne gunstelingen voor zijne oogen. Jacobus verzoende zich met hen, en maakte vrede met den Hertog van Albanie. In het vervolg de Koning den adel op nieuws beperkende, werden zijne voornaamste vasallen oproerig, en plaatsten aan hun hoofd den hertog van Rothsay, en daarna Jacobus IV, zijnen oudsten zoon. De Koning leverde slag nabij Bannokburn, en werd in 1488 in de onderlinge vermenging gedood. = IV, welke slechts 16 jaren oud was, toen hij op den troon kwam, herstelde de rust in het koningrijk, ondersteunde Perkin, die door den Koning van Engeland Hendrik VII vervolgd werd, trouwde vervolgens in 1503 met zijne dochter Margaretha, en viel in 1513 Noathumberland aan, aan het hoofd van 60,000 mannen, terwijl Hendrik VIII toebereidselen tegen Frankrijk maakte. Deze afleiding kon noodlottig voor Engeland geworden zijn; Jacobus verspilde echter te veel tijd op het kasteel van Ford, alwaar hij eene dame beminde; het gebrek deed zich gevoelen en noodzaakte hem naar Schotland terug te keeren. De Engelschen vervolgden hem, en vielen hem digt bij Fladden aan; de Schotten werden in de pan gehakt, en de Koning kwam na den 9 September 1513 niet weder te voorschijn. Tot opvolger liet hij eenen zoon na, = V, in 1512 geboren. De Koningin Margaretha en daarna de Hertog van Albanie, neef van Jacobus III, aanvaardden achtereenvolgende de regering. Laatstgemelde joeg den adel tegen zich in het harnas, door zijne gestrengheid ten hunnen opzigte; terwijl Hendrik VIII, Koning van Engeland de oneenigheden aanhitste, waartoe hun misnoegen aanleiding gaf. De Hertog verklaarde hun den oorlog, maar door de zijnen verraden wordende, verliet hij Schotland en keerde naar Frankrijk terug, alwaar hij zijne jeugd doorgebragt had. Na verloop van 5 jaren, kwam hij met versterking terug; maar de edellieden braveerden op nieuws zijne magt, en tot aan het grondgebied van Engeland gebragt zijnde, weigerden zij er binnen te trekken. De Hertog verwijderde zich toen om niet weder te komen, toen Jacobus V uit zich zelven begon te regeren, 13 jaren oud zijnde. Hij deed den Graaf Angus door het parlement voor gekwetste majesteit veroordeelen, en koos uit de geestelijkheid, alle zeer bekwame ministers, onder anderen den kardinaal Beaton. Hij hielp Frans I den oorlog voeren tegen Karel-Quint, en huwde Magdalena zijne dochter in 1536. Deze drie jaren daarna overlijdende, hertrouwde hij met Maria van Lorraine, dochter van den Hertog Claudius van Guise en weduwe van den Hertog van Longueville, die hem vader maakte van de beroemde en ongelukkige Maria Stuart in 1542. Jacobus † eenige dagen daarna, door eene droefgeestigheid, veroorzaakt door eenen opstand zijner edellieden, die in het gezigt van den vijand weigerden te vechten. = I, ook wel Jacobus VI, Koning van Engeland en van Schotland, de eerste van dien naam, in eerstgemeld land, en de zesde in laatstgemelde, was de zoon van Hendrik Darnley en van Maria Stuart, geboren in 1566, kwam op den troon van Schotland na den dood zijner moeder in 1587, en op die van Engeland in 1603, na Elisabeth, wie hij de naaste in den bloede bestond. Eene zamenzwering barstte weldra ten voordeele van Arabella Stuart uit, doch werd gesmoord. In 1604 verdreef hij de Roomsche priesters uit het koningrijk, doch het volgende jaar vormde de partij, die hij zoo hevig vervolgde de beroemde zamenzwering van het buskruid-verraad; nagenoeg alle zamengezworenen sneuvelden met de wapenen in de hand, en twee Jezuiten, Garnet en Oldecorn werden gehangen. In 1606 verdeelden hevige twisten den Koning en het parlement. De eerste wendde voor, om volgens het Goddelijk regt te regeren, en beöogde onophoudelijk, van dit denkbeeld een geloofsartikel te maken; ook verzocht hij gedurig vermeerdering van belastingen: het parlement wilde noch het een noch het ander gedoogen. Weldra veranderden de oneenigheden in haat, en de zucht om over staatkundige zaken te twisten, drong in alle klassen door, en van dit tijdstip af aan, moet men de opkomst der twee bekende partijen, bekend onder den naam *Whigs* en *Tory's*, beginnen te rekenen, hoewel hunne eigene aankondigingen, niet voor de regering van Karel II dagteekenen. In 1606 liet hij ook eene wet uitvaardigen, voor de onafhankelijkheid der kroon, aangaande alle geestelijke magten, en verzachtte den vorm van den eed. Gedurende eene reis die hij in 1619 in Schotland deed, won hij den geest op om het presbyterianismus te matigen of wel geheel uit te roeijen. In Engeland teruggekomen, maakte hij zich nog meer bij het volk gehaat, door zich aan onwaardige gunstelingen over te geven, zijne overdadige verkwistingen te vermeerderen, overladende de leden des parlements met de laagste beleedigingen, en huwde eindelijk met Henrietta van Frankrijk, zuster van Lodewijk XIII, eene Roomsche Prinses, die daarna moeder werd van den Prins van Wallis, naderhand Karel I. Omstreeks 1625 † Jacobus, algemeen veracht en gehaat. Zwak en laag van karakter, weifelend, bedilziek, ijdel en somtijds wreed, bezat hij geene andere verdienste, dan dat hij Latijn kon, en de godgeleerdheid verstond: over deze taal en over deze wetenschap te redeneren was voor hem zijn grootste roem. Hierdoor lieten zijne vleijers niet na hem den Salomo van Engeland te noemen. Hendrik de IV dit hoorende, wien deze Latijnsche Prins almede mishaagde, hervatte hierop: » In waarheid is hij niet » de zoon van David de Harpspeler?" Men is immers van de overspelige liefde van Maria Stuart met David Rizzio, bewust, en zal dus ligtelijk het stekelige, in dit antwoord gelegen, bemerken. Jacobus I had geene vrouwen, maar had achtereenvolgende, den Hertog van Somerset en den Hertog van Buckingham tot zijne gunstelingen, deze waren de welgemaaktste menschen van het hof; en de waardigheden, waarmede hij hen overlaadde waren oorzaak van schandelijke geweldenarijen. Het verachtte volk kwam eindelijk op het denkbeeld, dat men hem overal met eene schede zonder degen voorstelde, hetzij om hem de laagheid te verwijten waarmede hij aan de onredelijkste eischen zijner naburen gehoor gaf, hetzij hem te herinneren, aan eenen onwillekeurigen schrik, die hij bij het zien van eenen degen aan den dag leide, eenen schrik welke, volgens overlevering der tijdgenooten, zijne moeder zoude overmeesterd hebben, bij het zien doorbooren van Rizzio. = II, anders Jacobus VII, Koning van Engeland en Schotland (de 2e van dien naam in Engeland en de 7e in Schotland), tweede zoon van Karel den I en van Henriette van Frankrijk volgde zijn' oudsten broeder Karel de II in 1685 op. Voorheen had hij den titel van Hertog van York gevoerd; en naar Holland de wijkplaats genomen hebbende, gedurende de alleenheersching van Cromwell, heeft hij zich onder Turenne, onder Don Jan van Oostenrijk (1655) en nog anderen, onderscheiden. Met de herstelling der kroon in Engeland teruggekomen zijnde, sloeg hij de Hollanders in 1665 en 1672, en vond, gelijk men zegt, de signalen op zee uit. Niettegenstaande zijne diensten haatte hem het volk omdat hij Roomsch, en, dewijl hij de naaste bloedverwant en vermoedelijke erfgenaam van Karel was, vaardigde het parlement tegen hem eene wet uit waardoor hij werd uitgesloten: maar dit ontwerp was te vergeefs. Hij begon zijne regering met te beëedigen dat hij nimmer eenige pogingen zoude aanwenden, om de godsdienst van den staat te veranderen. Dit was echter het oogmerk zijner wenschen. De graaf Monmouth en de Hertog van Argylle verzetteden zich in Schotland, maar werden overwonnen en onthoofd. Weinig tijds daarna deed hij ook, Titus Oates, op last getuige in de zaak der Jezuiten Garnet en Oldecorn, ter dood veroordeelen. Weldra (1687) door de aanzoeken van Lodewijk XIV gedrongen, gaf hij zijn edict over, hetwelk aan het koningrijk eene volkomene vrijheid van geweten schonk, namelijk dat de Roomsche godsdienst evenaarde, volgens de Engelsche godsdienst. Het volk, welks godsdienstige ijver zich anderzins vereenigt met de grondbeginselen van verdraagzaamheid, blaakte van woede: de grooten spanden zamen, en Willem van Nassau, Prins van Oranje, en Stadhouder van Holland, schoonzoon des Konings, die reeds eenen geruimen tijd volgens het zeggen met de misnoegden in betrekking stond, landde in Engeland den 5 November 1688. Jacobus vlugtte naar Ierland, terwijl zijn overwinnende mededinger Londen zonder slag of stoot binnen trok, die door geheel Groot-Brittannië werd uitgeroepen, den 23 Februarij 1689. De slag van Boyne (1690) en die van Hogue, alwaar eene vloot ten zijnen voordeele slag leverde, werd bijna vernield, en voltooide de gansche omverwerping der hoop, en vooruitzigten van dezen vervallen' Prins. Hij zette zich toen neder te St. Germain-en-Laye, alwaar hem Lodewijk XIV vele weldaden bewees, en had eene jaarwedde van 70,000 francs, welke zijne dochter Maria hem schonk. Lodewijk wilde hem in 1697 Koning van Polen maken, maar hij weigerde dit, en † 4 jaren daarna, den 6 September 1701, 68 jaren oud zijnde. Zijn zoon, Jacobus III genoemd door Lodewijk XIV, en in de geschiedenis onder den naam van Ridder van St. George bekend, volgde hem in zijne aanspraak op (zie Stuart). Men kan ook over Jacobus II raadplegen Mazure, *l'Histoire de la révolution de* 1688.

JACOBUS III, Koning van Majorka, werden zijne Staten door Pieter »*de Pligtplegende*" (zijn schoonvader, Koning van Arragon) ontnomen en werd den 13 October 1349 gedood in de poging om dezelve te hernemen. = IV, Jacobus van Majorka genoemd, zoon van den voorgaanden, werd in 1349 door Pieter den Pligtplegende, Koning van Arragon, gevangen genomen, en in eene ijzeren kooi opgesloten, waar hij 13 jaren in bleef. Eindelijk door getrouwe die-

naren heimelijk verlost geworden zijnde, kwam hij in Frankrijk om Cerdagne en Roussillon, oude aanhang zijner ouders, terug te eischen; toen weldra JOHANNA I, Koningin van Napels, hem haze hand schonk. JACOBUS trouwde in 1362, maar zonder den naam van Koning te dragen. Eindelijk verdrietig geworden zijnde over de schandelijke ontrouwheid der Koningin, en zich duzvende beklagen van niets meer dan een gewoon onderdaan te zijn, liet JOHANNA hem in de gevangenis werpen, alwaar hij zes maanden opgesloten bleef; na verloop van dezen tijd kwam hij in Spanje terug, en sloot een verbond met den Koning van Kastilië PIETER DEN WREEDE tegen PIETER DEN PLIGTPLEGENDE. Maar deze trouwelooze weigerde eensklaps deze vereeniging, en wierp hem mede in de gevangenis. Niet voor 1367 werd JACOBUS hieruit door HENDRIK VAN TRANSTAMARE verlost, welke, na de Staten van PIETER overwonnen te hebben, aan JOHANNA VAN NAPELS de vrijheid van haren echtgenoot voor *f* 170,000 verkocht. Hij hernam hierop Cerdagne en Roussillon in 1371, en maakte zich gereed om Arragon aan te vallen, maar † hierop te Soria in 1375 aan eene besmettelijke ziekte.

JACOTOT (J.) werd den 4 Maart 1770 te Dyon geboren, besteedde zijne vroege jeugd aan onafgebrokene studiën, en werd hierdoor achtereenvolgende: advokaat; — leeraar der vier eerste klassen (d'humanités) aan het kollegie te Dyon; — kapitein bij de artillerie, werd in deze betrekking, te Parijs geroepen om de zamenstelling van het kunst-salpeter te onderwijzen; — werd vervolgens geheimschrijver van den oorlogs-minister BOUCHOTTE; — substituut van den directeur der polytechnische school; — hoogleeraar in de idéologie aan de eerste centrale school te Dyon; — hoogleeraar in de oude talen aan de tweede centrale school; — hoogleeraar in de hoogere wiskunde aan het Lycée; — hoogleeraar in de zuivere wiskunde in de faculteit van wetenschappen aan de Akademie; — aangestelde hoogleeraar in de regtsgeleerdheid aan dezelfde Akademie; alles te Dyon, en eindelijk in 1815, lid van de kamer der volksvertegenwoordigers. In deze laatste betrekking sprak hij in de maand Junij van datzelfde jaar sterk tegen de terugroeping der koninklijke familie der *Bourbons*; verliet hierna, niet uit dwang, maar voorzigtigheidshalve, Frankrijk, en verkoos de Nederlanden tot zijn toekomstig vaderland. Te Brussel gaf hij eenigen tijd les in de Fransche taal en letterkunde, tot dat hij door het Nederlandsche gouvernement, tot lector in dat vak aan de hoogeschool te Leuven, werd aangesteld. De onderscheidene *leerstoelen*, welke hij gedurende zijnen letterkundigen loopbaan heeft waargenomen, kunnen als maatstaf der persoonlijke verdiensten van dezen wezenlijk buitengewonen man beschouwd worden. De onderscheidene vakken van onderwijs, waarin hij achtereenvolgende, van zijn negentiende jaar af, is geplaatst geweest, benevens de onbegrijpelijke groote leeuuz, die hij gedurende eene reeks van dertig jaren verkregen had, moest zijn geoefend oordeel en verrijkt verstand op het denkbeeld brengen, alle wetenschappen in een naauwer verband te beschouwen en de gapingen, die bij andere leerwijzen gelaten werden, behoorlijk aan te vullen. Deze denkbeelden tot rijpheid bij hem komende, deed hem de mogelijkheid inzien, dat alle wetenschappen, door eene *algemeene en allesomvattende leerwijze* konden onderwezen worden; hierbij de zoo gewaagde onderstelling aannemende: *dat de geestvermogens van alle menschen gelijk zijn.* De eerste proeven, die hij met deze leerwijze ondernam vielen zoo zeer tot zijn genoegen uit, dat alle twijfelingen bij hem opgegeven werden, en dat hij uit eigen beweging, als *hervormer* van het lager- en hooger onderwijs optrad. Zijn door levensloop en studiën reeds tot overdreven geestdrift gevormd hoofd, deed hem nu in dwalingen vervallen, die men van een groot menschkundige niet had kunnen verwachten. Bij het openbaar maken van zijnen leertrant, miskende hij al wat niet door hem of zijne methode gedaan was; overdreef alles en bedierf daardoor iets, dat, met meer bezadiging begonnen, misschien schoone vruchten zoude hebben voortgebragt. Deze man, die gedurende de eerste jaren dat hij Leuven bewoonde, als een sieraad van den gezelligen kring beschouwd werd, verviel, in de laatste zes jaren zoo tot *zelfvereering* van de vruchten zijns arbeids, dat niets dan deze zijne aandacht konden boeijen. Hierdoor verloren zijne vrienden veel zonder dat het algemeene belang er iets bij won. Zeer belangeloos was hij altijd in het geven van raad en lessen; leeft eenvoudig in den kring zijner familie, door welke hij zeer bemind wordt, en is *oogenschijnlijk* met zijn lot te vreden. De proefneming die het gouvernement, naar aanleiding van het verslag omtrent deze leerwijze, door den Hoogleeraar KINKER ingezonden, daarstelde, was voor zijne geestdrift een struikelblok, waarvoor zijne rijpe ondervinding hem had moeten oplettend maken. Zijn gehouden gedrag als hoofdonderwijzer en directeur der normaal-school werd zelfs door vele zijner vrienden gelaakt en berokkende hem het misnoegen van het gouvernement.

JACQUEMIN (CHARLES-JOSEPH), geboren te Brussel in 1762, heeft zich door zijne stoutmoedigheid en dapperheid, gedurende de onlusten, die in 1790 de Nederlanden beroerden, eenen grooten naam gemaakt. Na de amnestie van den 2 December en de overgave van Brussel aan de Oostenrijkers, nam hij dienst onder de vanen van MARIA-CHRISTINA, en behoorde onder dat gedeelte, hetwelk den Franschen inval verhinderde. Door het leger der Republiek krijgsgevangen gemaakt zijnde, werd hij beschuldigd van verstandhouding met GEORGE CADOUDAL, gehouden te hebben, doch geraakte, bij gemis van voldoende bewijzen der zamenzwering, vrij. Hierop begaf hij zich naar Lonpoigne in Zwitserland, alwaar hij den bijnaam van KAREL DE LONPOIGNE aannam. Hij had in deze gedwongene rust geen behagen, rigtte eene kleine bende op, en trachtte in de Nederlanden eene omwenteling, ten voordeele van den Keizer te weeg te brengen: deze poging mislukte, en werd in 1792 wegens de niet verschijning voor de regtbank, ter dood veroordeeld, en had zijn behoud alleen aan de vlugt te danken. JACQUEMIN, wien de vaderlandsliefde bezielde, verzette zich in 1798 op nieuw tegen de ondernemingen van Frankrijk op België, en zijne pogingen nutteloos ziende, verzamelde hij het overschot zijner medestrijdgenooten, en verschanste zich in het bosch van Neerrijsche, niet ver van Brussel: en het was daar dat hij van alle kanten omringd, onverwachts door de troepen, die tegen hem afgezonden waren, genomen werd; hij bezweek den 30 Julij 1799. Zijn hoofd werd naar Brussel gebragt en aan de deuren van het stadhuis gehecht.

JACQUES (FRÈRE). Dus noemde zich gewoonlijk een beroemd Steensnijder der XVII eeuw, wiens eigenlijke naam JACOBUS BEAULIEU of BAUTOT was. Hij was geboren te Besançon in 1651, en ondernam, na gedurende eenigen tijd in stilte als Monnik geleefd te hebben, onderscheidene reizen door Frankrijk, Italië en de Nederlanden. Te Amsterdam verwierf hij, door zijne nieuwe wijze van opereren, zulk eenen roem, dat de regering der stad hem, na zijn vertrek naar Brussel, eene gouden medaille ten geschenke nazond, waarop men aan de eene zijde deszelfs beeldtenis had geplaatst, en op de andere het volgende opschrift, in eenen krans van blaassteenen, met instrumenten versierd, die tot de steensnijding noodig zijn:

Beset dit met geen Diamant
En snoer; aan een geregen steenen,
Den mens onttrokken door mijn hand,
Zal beter luister mij verleenen.

Hij leerde zijne kunst aan J. J. RAU, destijds Heelmeester te Amsterdam, later Hoogleeraar te Leiden; die dezelve, als ervaren, ontleedkundige veel verbeterde. Schoon FRÈRE JACQUES toch een handig operateur was, mislukten hem zijne pogingen niet zelden, door verregaande ruwheid en volslagene onkunde in de ontleedkunst. Hij † in 1714.

JACQUIN (Baron VAN). Een beroemd kruidkundige, in Sprokkelmaand 1727 te Leiden geboren. Zijn vader, eigenaar eener groote laken- en fluweelfabrijk, door veranderde handel omstandigheden het grootste gedeelte van zijn vermogen verloren hebbende, was de jonge JACQUIN daardoor, en ook door den vroegen dood zijns vaders, genoodzaakt den wetenschappelijken loopbaan, dien hij volgens het opvoedingsplan van dezen, slechts als liefhebber was ingetreden, tot zijne beroepsbezigheid te kiezen. Na het Gymnasium der Jezuiten te Antwerpen bezocht te hebben, studeerde hij te Leuven en vervolgens te Parijs, en kwam door den keizerlijken lijfarts VAN SWIETEN, die een vriend was van het vaderlijk huis, te Weenen, welke reize van Parijs hij, langs omwegen, ten voordeele der kruidkunde volbragt. Om den keizerlijken tuin en de menagerie met planten en dieren te verrijken, werd JACQUIN naar de West-Indiën en Spaansch-Amerika gezonden. Hij werd in 1763 door MARIA THERESIA tot bergraad en hoogleeraar in de Scheikunde en Delfstoffen benoemd. Hij beantwoordde in dezen zijnen post ten volle aan de verwachting dezer vorstin, en werd in lateren tijd door den in 1835 overleden Keizer FRANS in den vrijheerlijken stand verheven. Als vader viel hem het schoone lot ten deel, van zich in zijnen waardigen zoon, die sedert 1792 zijn opvolger in het leeraarsambt, en vervolgens de voortzetter van zijne klassieke werken, als verjongd te zien. De lust voor zijne studiën bleef hem in zijne laatste ziekte dermate bij, dat, na reeds in Oogstm. 1807 eenige dagen ziek en geheel bewusteloos gelegen te hebben, in een helder oogenblik, zijne eerste vraag was: bloeit er dan nog geene STAPELIA? Zijnde zijn laatste arbeid eene beschrijving der *Asclepiaden.* De verdienstelijke man † in Wijnmaand des laatstgenoemden jaars te Weenen, in den hoogen ouderdom van 90 jaren en 8 maanden.

JACQUIER, geleerde minnebroeder, die, vereenigd met LE SEUR, in het jaar 1740 een commentarium op de Princ. Math. Phil. Nat. van NEWTON gegeven heeft.

JACULUM, naam van de ster, die zich aan de punt van den pijl des Boog-schutters bevindt.

JAEGER (HERBERT), Doktor en natuurkundig reiziger uit de XVII eeuw, werd in Indostan in Hollandsche dienst gebruikt in 1666, toen hij naar Batavia vertrok, om aldaar de geneeskunst uit te oefenen, en zich aan de beoefening der natuurlijke historie toe te wijden. Er bestaan slechts weinige narigten omtrent dezen geleerde, welke zeer bedreven was in de Oostersche talen, volgens getuigenis van CHARDIN; het jaar van zijnen dood is onbekend. Men heeft aan hem drie Beschrijvingen, *over de indigo, over het zaaijen* en *over de cachou*, geplaatst in de *Mengelingen der Akademie van*

Natuurkundigen, 1683 en 1684; benevens eenige brieven gerigt aan den beroemden RUMPH (zie dezen naam) en door VALENTIJN (zie dezen naam) in zijn *India litterata* bewaard. — Een andere JAEGER (JAN-WOLFGANG), Lutersch godgeleerde, te Stutgard in 1647 geboren, en in 1720 overleden, was kanselier der hoogeschool en opziener over de kerk te Tubingen, en was schrijver van onderscheidene werken, onder welke men bovenal onderscheidt: *Hist. ecclesiastica,* enz. Hamburg 1709, 2 Deelen in folio; *Systema theolog.,* etc.

JAEGERNDORF (*Carnovia*) eene fraaije stad en kasteel van Oostenrijksch Silesiën, hoofdplaats van het Hertogdom van dien naam, aan de regterzijde van de Oppa, en welke plaats bij den oorlog van 1778 veel heeft geleden, liggende 6 mijlen ten Westen van Troppan op de lengte van 35° 22′ en de breedte van 50° 4′. Dit Hertogdom met dat van Troppau, behoort aan het huis van LICHTENSTEIN, hetwelk er te Berlijn de inhuldiging, voor zoo veel het Pruissische, en te Weenen, voor zoo veel het Oostenrijksche betreft, van ontvangt.

JAEN, Spaansche provincie, een deel van het West.-Andaluzië, tusschen de provincie la Mancha, Granada en Cordova, of tusschen 13° 19′ en 14° 35′ L. en 37° 29′ en 38° 38′ N. B. op ruim 209 □M. 213,000 inwoners bevattende. De geheele Noordzijde dezer provincie is door de Sierra Morena bedekt, die hier zeer woest is; even zoo is ook de Sierra de Cazorla, die men in het Oosten vindt; terwijl in het Zuiden eenige voorbergen van de Sierra Nevada landwaarts indringen, en de namen van Sierra de Aillo en de Susuma dragen. Tusschen deze gebergten, die de provincie van drie zijden omringen, is een uitgestrekt dal, dat door den Guadalquivir doorsneden wordt, welke in deze provincie ontspringt; dezelve ontvangt hier de Guadalamar met de Almudiel en Guadalen, de Herumblar, Escodar en Jandula, de Guadiana Minor, Jandulilla, Ninchez, Torres, Guadalbullon of Jaen, de Salados, de Arjona en Porcuna. De luchtgesteldheid, bijzonder in het dal, is zeer heet, doch op de bergen koel en zuiver. De vlakte, bijzonder om de hoofdstad, is uitmuntend bebouwd; in de overige deelen is de landbouw verwaarloosd, zoodat op verre na het noodige koren niet gewonnen wordt. Men teelt er tarw, mais, gerst, veel moesgroenten, hennip, vlas, veel wijn en olijven, zuidvruchten en hout. De veeteelt is van belang; ook zijn er paarden, schapen, geiten en varkens, tam gevogelte enz. terwijl de bergen en bosschen veel wild, doch ook wolven hebben. Verder Spaansche vliegen en galnoten. De bijenteelt is vrij aanzienlijk; doch de zijdebouw is van weinig belang. De mijnen hebben lood (vooral bij Lenares) kobalt, steenkolen, zout, salpeter, marmer, en zelfs heeft men in den berg Cabalcuz bij Jaen, goud en zilver ontdekt. De fabrijken zijn weinig beteekenend; men maakt er wollen en zijden stoffen tot eigen gebruik. De uitvoer bestaat bijzonder in olie, wijn, wol, huiden, zout, anijs, varkensvleesch, potten, enz. Zij wordt verdeeld in de eigenlijke provincie Jaen en Sierra Morena. =, hoofdstad van voorn. Spaansche provincie, de zetel van eenen Bisschop, tusschen twee bergen, en aan de rivier Jaen of Guadalbullon. Zij is met muren en torens omringd; heeft een oud kasteel op eenen berg, buiten de stad, 12 kerken, 15 kloosters, 11 hospitalen, 2 armhuizen en 27,500 inwoners, welke zijdeweverijen, looijerijen, zeepziederijen en 27 oliemolens hebben, en eenigen handel drijven, 13° 48′ L. 37° 38′ N. B. = of **GUADALBULLON**, Spaansche rivier bij genoemde stad, welke in den Guadalquivir valt. = of **JAEN DE BRACAMOROS**, Zuid-Amerikaansche provincie van Quito tusschen Loja, Quixos of Macas, Mainas, Piura en Caxamarca of Chachapayas, met eene heete luchtgesteldheid en weinig regen. Het grootste deel van den grond is onbebouwd, en met bosschen bedekt. De voortbrengselen zijn: kakao, beroemde tabak, katoen, enz. terwijl de rivieren goud bevatten. Onder de wilde dieren, die hier gevonden worden, is eene bijzondere soort van witte beeren; ook de *Danta* een zonderling dier, zoo groot als een os, wit van huid, en met eenen horen voor den kop. Verder zijn er veel vogels en kruipende dieren. Al de rivieren loopen in de Lauricocha, of wel door de bosschen, in de Amazonen-rivier uit. De Indianen, die deze provincie bewonen, leiden een zwervend leven. =, hoofdplaats van voorn. provincie aan de Chinchipe, met 4000 inwoners, meestal lieden van de kleur. 298° 13′ L. 5° 25′ Z. B.

JAFFA. Het oude Joppe, Egypt.-Aziatische zeestad, provincie Damaskus, Sandschakat Razze of Gaza, op eene uitstekende landpunt, en op eene hoogte gebouwd. Zij is uit hoofde der rotsachtige en steile kust, en der gevaarlijke branding, aan den zeekant, tegen allen aanval gedekt. Aan de landzijde heeft zij eenen muur en eene batterij, en in de stad eene soort van kasteel. Zij heeft 3 poorten, verscheidene moskeën, een Grieksch en een Roomsch klooster, naauwe straten, steenen huizen, en ten tijde van WITMANN maar 12 à 1500 inwoners. De haven kan alechts kleine vaartuigen bevatten, de grootere blijven op de reede. De stad dreef voorheen sterken handel met Egypte, enz. Bijzonder is zij nog beroemd, omdat hier de pelgrims aankomen, welke den gewonen weg der bedevaartgangers over Rama, door het dal van Jeremias, enz. naar Jeruzalem volgen. De Franschen hebben dezelve zeer verwoest, 52° 36′ L. 32° 3′ N. B. =, kaap, het Noorder uiteinde van de baai Rivolo, aan de Zuidkust van Nieuw-Holland.

JAFFNA, schiereiland, op het Oost-Indische eiland Ceylon, een deel van het distrikt Wadamar-Autchie uitmakende, en van het eigenlijk eiland door een ondiep kanaal gescheiden, dat men bij laag water kan doorwaden. Het heeft verscheidene inhammen, en bestaat, als het ware, uit aan elkander hangende stukken lands. De luchtgesteldheid is er gematigd en gezond. De grond, schoon zandig, brengt de schoonste vruchten, rijst en andere planten voort. Wild en gevogelte is er in menigte, terwijl er kauris- en andere schelpen in overvloed gevonden worden; de peper en kaneel zijn er slecht. De inwoners zijn meest uit Hindoes gesproten, en belijden de Roomsche godsdienst.

JAFFNAPATAM of **JAFFNA**, stad op het Oost-Indische eiland Ceylon, aan eene zeeëngte, welke de eilanden Leiden en Amsterdam van elkander scheidt. Zij heeft een fort met vijf bastions, en 5000 inwoners, uit Arabieren, Abyssiniërs, Hindoes en zwarte Portugezen bestaande, waaronder zeer bekwame handwerkslieden, goudsmeden, juweliers, schrijnwerkers en katoenwevers zijn. Zij heeft geene haven, maar slechts eene reede, en wordt thans voor de tweede stad des eilands gehouden, waarom de Engelschen hier eenen onderresident hebben. 97° 55′ L. 9° 45′ N. B.

JAGELLON, Hertog van Litthauen, omtrent 1354 geboren, huwde met HEDWIGE, Koningin van Polen, en werd door dit huwelijk in 1386, Koning. Hij nam toen den naam van WLADISLAUS V aan. Deze Prins regeerde met veel gematigdheid en wijsheid, smoorde de oproerigheden van eenige provinciën, voerde oorlog tegen de Teutonische ridders, op welke hij tusschen Granwaldt en Tannenberg eene volkomene zegepraal behaalde, en weigerde tot tweemalen de Boheemsche kroon, welke hem de oproerige Hussiten, die tegen WENCESLAUS opgestaan waren, aanboden. Hij † in 1434, na'atende één' zoon, die hem onder den naam van WLADISLAUS V opvolgde.

JAGERSDORF, JAEGERNDORF (GROOT) aan den Pregel in het koningrijk Pruissen, alwaar de Pruissen door de Russen in het jaar 1757 geslagen werden.

JAGGAS. Naburen der Anzekoizen, in het binnenste gedeelte van Afrika onmetelijke landen bezittende, en een zeer magtig volk uitmakende; zij zijn zwart en uitermate leelijk, en de teekens, welke zij zich in het aangezigt maken, doen hen nog afschuwelijker worden. Zij gaan geheel naakt, ademen niets dan wreedheid, en verkiezen het menschenvleesch boven alle andere spijzen, leven in de wouden en zijn zwervende gelijk de Arabieren; planten noch zaaijen en onderhouden zich alleenlijk van rooverijen; zij versterken de plaatsen, alwaar zij zich gaan legeren, ofschoon zij er slechts eenen nacht doorbrengen, en daartoe gebruiken zij de boomen, welke het land hun aanbiedt, en doen deze legerplaatsen zorgvuldig bewaken. Zij hebben hunne opperhoofden, welke eene gestrenge krijgstucht onder hen houden, en hunne plegtigheden bij deze of gene gelegenheden zijn even zoo vreemd en wreedaardig, als bij andere woeste volkeren van Afrika.

JAGO (ST). De voornaamste provincie van Chili, in Zuid-Amerika, ten Zuiden van Aconcagua, ten Westen van de Andes, ten Noorden van de Maypo, en ten Oosten van Melipilla gelegen. Zij is 5 mijlen lang en 4 breed, en wordt door de rivieren Mapocho, Colina en Zampa bespoeld. Zij is de vruchtbaarste provincie van geheel Chili, heeft overvloed van koren, wijn, boomvruchten, tarw, goud en zilver: ook is er eene groef van Jaspis ontdekt. =, hoofdstad van voorn. provincie in Chili en van het geheele land in de schoone vlakte van Mapocho, aan de rivier van dien naam, bij het dal Chili. Zij is de zetel van de gewestelijke regering, van het geregtshof, van een' Bisschop en verscheidene collegiën, heeft eene schoone hoofdkerk, de kerk van St. Dominicus, en de voorm. kerk der Jezuiten, 19 rijke kloosters, eene hoogeschool, een weeshuis, munt, regte en breede straten, en 50,000 inwoners, die door de haven Valparaiso eenen aanzienlijken handel drijven. =, het voornaamste der Kaapverdische eilanden op St. Jacobsdag of den 1 Mei ontdekt, en op 15° N. B. gelegen. Het is driehoekig van gedaante, 38 mijlen lang, 6 breed en 60 in den omtrek. Het is het grootste, volkrijkste en vruchtbaarste van dien Archipel, dat het meest bezocht wordt, en dus het best bekend is. De luchtgesteldheid is heet, gedeeltelijk vochtig, en in den regentijd ongezond, doch overigens zeer aangenaam. Op het Zuidoosterdeel vindt men den hoogen berg Terrafalla, die voor de zeelieden tot eene baak dient; de overige deelen wisselen in bergen en dalen af. In het midden is de hoogste kruin Antonio genoemd. De voornaamste rivier is de Ribeira Grande. De voortbrengselen zijn: maïs, gierst, suikerriet, druiven, kokosnoten, oranjeappelen, cederhout, enz. Verder rundvee, paarden, ezels; schapen, geiten, veel tam gevogelte, voorts apen, civetkatten, reigers, korhoenders, kwartels, enz. Ook is er ijzererts en markasset, eene soort van oker. Het getal der inwoners wordt op 12 à 16,000 zielen begroot, die Mulatten, Negers of Blanken zijn. De geestelijken zijn ook meestal zwarten en zeer dom. =, groote Zuid-Amerikaansche rivier in Quito, provincie Jaen de Bracamoros. Zij stroomt oostelijk

van de bergen van Loxa, en met de Pante vereenigd, draagt zij den naam van Santiago, en valt op 4° 27′ Z. B. in de rivier der Amazonen. Hare oevers zijn met bosschen beplant, die door wilde Indianen bewoond zijn, welke de vaart onveilig maken. In dezelve wordt goudzand gevonden. = **DE ALANGI**, Noord-Amerikaansche stad van Mexico, hoofdstad van Veragua, in eene vruchtbare landstreek, welke maïs, plantanen en veel vee oplevert. Zij heeft veel handel op Panama, eenige mijnen in het distrikt, die echter niet genoegzaam de moeite, die aan dezelve besteed zou moeten worden, zouden kunnen beloonen. = **DE LOS VEGOS**, vlek op het eiland Cuba, met 5,000 inwoners. = **DE SIERAS**, Spaansch vlek, provincie Gallicië, aan de Meto, met eene aanzienlijke katoendrukkerij.

JAGT (Willem van der), koopman te Maassluis, was lid van het Haagsche Dichtgenootschap, dat zijn dichtstuk: *De ware vereischten in een' Dichter,* met een' tweeden zilveren eerpenning bekroonde, dien hij bij loting verkreeg. Men had toenmaals zonderlinge begrippen van die vereischten, en verschilde aanmerkelijk van onze tegenwoordige. Er bestaat nog een stichtelijk werkje van hem, te Maassluis, in 1774 gedrukt, en getiteld: *Bijschriften op 's Heilands Geboorte, Lijden, Dood,* enz. naar volgorde der Lijdens- en Feeststoffen van het zoogenaamde Passieboekje.

JAGT-HONDEN, een sterrebeeld door Hevelius ingevoerd, geplaatst tusschen den grooten Beer en het Hoofdhaar van Berenice. Men onderscheidt in hetzelve twee sterren, die boven de andere in helderheid uitmunten, welke de namen van *Asterion* en *Chara* dragen.

JAGT-TIJGER (*Felis Jubata*). Deze tijgersoort verschilt aanmerkelijk van alle andere, tot het Kattengeslacht behoorende, dieren, door zijnen ronden en korteren kop, zijne rankere gestalte, hoogere pooten, maar vooral door zijne zachte geäardheid en geschiktheid om op de jagt afgerigt te worden. Hij is zoo groot als een Luipaard, heeft eenen langen staart, en eene bruine kleur, met kleine zwarte vlekken. Men vindt denzelven in Indië en Afrika.

JAGUAR (De) of **AMERIKAANSCHE TIJGER**. (*Felis Onça*, L.) Bijna zoo groot als de Oostersche tijger, en bijkans even gevaarlijk. Op den rug is hij helder bruin, langs de zijden heeft hij vier rijen zwarte vlekken in den vorm van oogen, namelijk ringen met eene zwarte stip in het midden; van onder is hij wit, met dwarsche zwarte streepen. Men heeft ook geheel zwarte Jaguars aangetroffen, bij welke de vlekken iets donkerder zijn, dan het overige van de huid, maar die moeijelijk onderscheiden worden.

JAHN (Jan), Duitsch-Oostersch geleerde, † in 1817, was tot in 1806, Kanselier der Aartsbisschoppelijke kerk te Weenen, Hoogleeraar in de Bijbelsche Oudheidkunde, leerstellige godgeleerdheid en Oostersche talen, aan de hoogeschool dier stad. Hij heeft vele werken nagelaten, waarvan de voornaamste zijn: Eene *Hebreeuwsche Spraakkunst*, in het Hoogduitsch, Weenen 1792, in 8°.; eene *Arabische Spraakkunst* met eene *Chrestomathie*, in Duitsch, ibid. 1796 in 8°.; eene *Chaldeeuwsche Spraakkunst* in Duitsch; *Boeken over de eerste Beginselen der Hebreeuwsche taal*, ibid. 1796, 2 Deelen in 8°. in Duitsch; *Arameesche*, of *Chaldeeuwsche* en *Syrische Spraakkunst*, in Duitsch 1793 in 8°.; *Bijbelsche Oudheidkunde*, in Duitsch, ibid. 1797—1802, 3 Deelen in 8°.; *Enchiridion hermeneuticae generalis*, etc. ibid. 1812, in 8°. *Appendix ad hermeneuticam sacram*, etc. ibid., 1815, in 8°. *Lexicon arabico-latinum*, gedrukt ten vervolge der nieuwe uitgave van de *Arabische Chrestomathie*, ibid. 1802, in 8°. enz. De werken van Jahn zijn misschien almede de beste over het onderzoek der teksten in de Heilige Schriften.

JAKAR Zie **ADIVE**.

JAKHALS (De) of **CHACAL**. Ook *Goudwolf* (*Canis Aureus*, L.) genaamd, wordt door Pallas voor den stamvader van den huishond gehouden. Hij is iets kleiner dan de wolf, heeft eenen puntigen neus en grijsachtig bruin haar. Het is een der verscheurendste dieren, die men kent; hij jaagt als een hond, en leeft in Azië, vooral bij den Kaukasus en in Tartarijë. In Afrika heeft men ook Jakhalzen, maar het is niet waarschijnlijk, dat deze van dezelfde soort zijn.

JAKUTEN, Tartaarsch volk in Aziatisch-Rusland, waaronder veel Christenen zijn. Zij leven meestal van paardenvleesch, boter en melk, en hebben geen koren, vruchten noch visch. Zij wonen in zeer eenvoudige hutten: de rijken dragen kleederen van rendieren, de armen van paardenhuiden, terwijl de kleederen der vrouwen weinig van die der mannen onderscheiden zijn. Sarytschew, roemt bijzonder hunne herbergzaamheid, dienstvaardigheid, gulhartigheid, enz.

JAKUTSK. Russische kreits in Azië, gouvernement Irkutsk, tusschen de IJszee, Ochotsk, de N. stille Zuidzee, China en de kreitsen Nertschinsk en Kirensk, de grootste, maar tevens ook de minst bevolkte kreits van Rusland. Aan de kust der IJszee is het land laag met weinig bogten, en op vele plaatsen met rotsen bezet. De voorn. golf is de Moigolotskaja, voor welke de Lachow eilanden en de Archipel van nieuw Siberië liggen; ten Westen is de Tschikowskaja Guba, waarin de Omoloi uitloopt, en ten Oosten de Strelka Merkusthina, de kapen Petschani, Tchurkin en Swiati bepalen de eerstgenoemde golf. De zee is hier naauwelijks twee maanden in het jaar open, doch nimmer vrij van drijfijs, terwijl het land aan de Noordkust een dor aanzien heeft, behalve eenig mos niets voortbrengt, en alleen door den ijsbeer en zijne gezellen bezocht wordt. Over het algemeen heeft de kreits slechts eenige dorpen aan de Lena, welker inwoners niet verder, dan tot aan den mond der Pelidui, eenen zeer schralen akkerbouw drijven, en eenige paarden en rundvee hebben. Hooger op groeit niets. De zomer is hier zeer koud, lente en herfst zijn er niet, daar men naauwelijks den overgang van winter en zomer bemerkt. De voornaamste rivieren zijn: de Lena, met de Witim, Nuga en Olekma met de Sinja; de Alban met de Maja, Judoma, Amja en Belaja; de Wilui met de Kaplendi, de Siktok, de Tchuja en de Kamputki. De monden der Lena, die hier het eiland Stolbowoi Ostrow vormt, zijn: de Nastizkaja, de Schegalezkaja, de Tumazkaja en Krestjazkaja-Protok, die weder talloze eilanden en klippen vormen. Aan den oever der Lena vindt men dikwerf de beenderen van den Mammouth en verschillende delfstoffen. De overigen zijn meest alle kustrivieren, die in de IJszee uitloopen. Meren van belang zijn er niet, maar wel groote moerassen. De meeste boomen zijn dennen en beuken, van wier hout de inwoners hunne hutten bouwen. Jagt, veeteelt en visscherij zijn hunne voorn. takken van bestaan, meer naar het Zuiden hebben zij paarden, rundvee en eenige schapen, en allen hebben zij honden. De uitvoer van dezen kreits bestaat vooral in vellen, pelterijen van sabels, vossen, hermelijnen, marters, eekhorens, wolven en beeren, huiden van elanden en rendieren; verder in vederen en dons, walrustanden, Mammonth-beenderen, traan, drooge en gerookte visch, dat alles aan de Russen en Kozakken tegen brandewijn, tabak, meel en andere behoeften verruild wordt. De inwoners bestaan uit Jakuten, Tunguzen en Jukagezen. =, hoofdplaats van voorn. Russischen kreits, aan de Lena, de oudste van al de steden in dezen omtrek, in 1648 gebouwd, met eene oude, vervallene, en door houten torens omringde vesting, 3 steenen en 2 houten kerken, een klooster, eene stadsschool, houten huizen en 4,000 inwoners. Zij is de stapelplaats van Russische en Chinesche waren en levensmiddelen, waarvan zij den geheelen kreits voorziet, alsmede van de pelterijen van Ochotsk en Kamschatka, welke zij verder verzendt. Men rekent dat hier alleen voor 70 à 80,000 roebels aan pelterijen worden omgezet, doch de winst hiervan trekken meest de Kozakken.

JALAPPE. De wortel van de *Convolvulus* of *Ipomoea Jalappa*, eene plant, die in Zuid-Amerika, inzonderheid in Mexico, Vera-Cruz, en zandige streken van Florida gevonden wordt. De wortel is langwerpig, en komt dikwijls, in schijven gesneden, voor. Deszelfs purgerende eigenschappen moeten voornamelijk aan de harsachtige deelen worden toegeschreven.

JALOFFEN, UALOFFERS of **WALOFFS**, groote Afrikaansche negerstam, tusschen den Senegal en de Gambia, de zwartste, schoonste en grootste van alle negers, van welke zij zich mede door de zachtheid hunner gelaatstrekken onderscheiden, daar zij even min hunnen platten neus, als hunne dikke lippen hebben. Zij zijn zeer sterk; hun haar is zwart gekroesd, doch minder lang en wollig dan dat der andere Negers. Zij belijden de Mahomedaansche godsdienst, en zijn in verscheidene stammen verdeeld, waarvan de *Braks*, die een eigen opperhoofd hebben, de voornaamste zijn. Hun karakter wordt door de nieuwste reizigers als zeer zacht, goedaardig, vriendelijk, gastvrij, doch oorlogzuchtig en nog wat onbeschaafd opgegeven. De landstreek wordt in de distrikten Hoval Cajor, Boal en Bur-Jalof verdeeld. De Koning, of zoogenoemde groote Jalof, regeert willekeurig, en resideert in de hoofdstad Hikarkor.

JAMAIKA. Een groot eiland van Noord-Amerika, in het jaar 1494 door Christoffel Columbus ontdekt geworden, ligt 140 mijlen van het vaste land van Amerika, 18 mijlen ten Zuiden van het eiland Cuba, 24 mijlen ten Westen van Sint Domingo, en heeft op eene lengte van 50 mijlen eene breedte van 20 mijlen, wordt door bergen doorsneden, en is vruchtbaar in suiker, kakao, katoen en tabak. De Admiraal Penn, nam in het jaar 1655, door een groot aantal Engelsche en Fransche vrijbuiters bezit van Sint-Jago, door de Engelschen Spanish-Town genaamd, de hoofdplaats van het eiland en veroverde hetzelve geheel.

JAMES-TOWN of **JACOBS-STAD**, hoofdstad van Virginië, door de Engelschen, in 1607 gesticht. Men heeft in Ierland, aan de rivier de Shannon nog eene stad van dien naam. Ook Jamesborough genaamd; verder eene stad van dien naam op St. Helena.

JÄMTLAND'S-LÄN of **JEMPTLAND**, provincie van N. Zweden, uit de voormalige provincie Jämtland en Herjedalen zamengesteld, en tusschen Westerbotten, Wester-Norrland, Gefleborg, Storakopparberg en Noorwegen gelegen, en op ongeveer 857 □ M. 34,000 inwoners bevattende. Het land wordt door 5 groote bergketenen doorsneden, die uit de Kiolen of Köhlen komen, en Oostwaarts naar de golf van Bothnië loopen. De laagste van deze worden Nuar, de middelste Welar en Hagnar, en de hoogste Stotar genoemd. Onder deze laatsten zijn: de Sylfiall, die 5,500, de Areskutan, die 4,600 voet hoog is; de akelige en met altijddurende sneeuw bedekte Sonfiall, Helasfiall, en Kallahogarne. Ook zijn hier de steile doorgegravene

bergpassen (*Portar*) merkwaardig, zoo als de 2 mijlen lange *Lunddorren*, de *Portfiale*, enz. De voorn. rivier is de Indals-Elf, welke onder den naam van Ragunds, op de Noorweegsche grenzen, uit een lang meer, te voorschijn komt, verscheidene watervallen heeft, en de Langa-An, Harka-An en Amra-An ontvangt. Verder de Z. arm der Angerman-An, de Lyunga-Elf met de Giman; de Ljusna met de Tanna-An, de Hand-An, met een' der schoonste watervallen van 350 voet hoog. De aanzienlijkste meren zijn: het Stor-Sion, het Kall-Sion, het Aenn-Sion, enz. De luchtgesteldheid is hier zeer ruw en koud, de langste dag en nacht duren 18 uren. De grootste plaag zijn in den zomer de muggen. Slechts op weinige plaatsen wordt de landbouw beoefend, dewijl in de nabijheid der gebergten bijna geen koren meer rijp wordt. Daar, waar men nog bouwen kan, teelt men erwten, haver, vlas en hennep, doch zeldzaam rogge of gerst. In tijd van nood mengt men boomschors onder het brood. De voorn. takken van bestaan zijn: de veeteelt, die echter dikwerf in den langen winter van 8 maanden, door gebrek aan hooi, moeijelijk is. Van delfstoffen vindt men hier: koper, lood, ijzer, aluin, bergkristal en kalk. Uit het dierenrijk: elanden, rendieren, hazen, beeren, wolven, linksen en eekhorens. Ook is hier de handel in paarden, die men uit Noorwegen haalt, van belang. Men heeft er ook linnenweverijen, garenspinnerijen, looijerijen en pelterijen, in welke beide laatsten de Jemptlanders uitmunten; voor het overige maken zij zelve alles wat zij noodig hebben. De uitvoer bestaat in kaas, boter, linnen, garen, koper, ijzer, metalen-waren, pelterijen, wild en wild gevogelte. De provincie wordt in de 2 voogdijen, Jämtland en Herjedalen verdeeld. De hoofdstad is Oeresund.

JAN II, (*Koning van Arragon en Navarre*). Zoon van FERDINAND DEN REGTVAARDIGE, en oudste zoon van ALFHONSUS V, bijgenaamd *de Grootmoedige*, beklom in 1425, den troon van Navarre, als echtgenoot van BLANCHE, dochter van KAREL DEN EDELE, en behield het erfdeel dezer prinses, door den dood van den ongelukkigen Don CARLOS, zijn' zoon. In 1458 benoemd wordende om ALFHONSUS zijnen broeder op te volgen, toefde JAN niet om de kroonen van Sicilië en Sardinië bij die van Arragon te voegen. Hij mengde zich dadelijk in eene reeks van onregtvaardige oorlogen tegen de Kataloniërs en Don PEDRO, infant van Portugal, daarna tegen RENATUS VAN ANJOU, en zijn' zoon JAN, Hertog van Lotharingen, en eindelijk tegen den Koning van Frankrijk LODEWIJK XI, met wien hij zich onmiddellijk verbond, om Koningin BLANCHE VAN NAVARRE uit het bezit harer regten te stooten. Het grootste gedeelte dezer oorlogen, had geene andere inzigten dan eene schuldige eerzucht ten oogmerk, ook waren dezelve alles behalve gelukkig. JAN † in 1479, na eene regering van 50 jaren; zijn zoon FERDINAND DE KATHOLIJKE volgde hem op. = D'ALBRET, Koning van Navarre, bekend onder den naam van JAN III, huwde te Orthez in 1484, CATHARINA VAN NAVARRE, en werd in Pampeluna met zijne vrouw in 1494 gekroond. In 1510, FERDINAND DE KATHOLIJKE, hem eenen doortogt door zijne Staten verzocht hebbende, om oorlog in Frankrijk te voeren, weigerde hij dit, en verklaarde zich voor LODEWIJK XII, Koning van dat land. Alstoen maakte zich de Hertog van Alba, Veldheer van FERDINAND van NAVARRE meester, dat bijna geheel in 1512 aan de kroon gehecht werd, en JAN D'ALBRET noodzaakte te Bordeaux eene wijkplaats te zoeken. In vervolg van tijd beproefde hij zijn koningrijk te herwinnen, en deed in 1514 en 1516 twee vruchtelooze pogingen. In dit laatste jaar † hij, nalatende eenen zoon HENDRIK II genaamd, titulaire Koning, wiens eenige dochter, JEANNE D'ALBRET, met ANTONIE VAN BOURBON trouwde, en het hoofd der werkelijke dwingelandij van Frankrijk werd.

JAN I. (*Hertog van Braband*), die van 1269 tot 1294 regeerde, en wiens krijgsbedrijven door JAN VAN HELU berijmd zijn, behoorde onder de Troubadours of Minnezangers van zijn' tijd, en beoefende de zoogenaamde Zwabische dichtkunst. In de koninklijke Bibliotheek te Parijs worden nog eenige handschriften van hem bewaard; het volgende heeft men voor eenige jaren in het licht gegeven:

Eins meien morgens frou was ich afgestan/
In ein Bourgartegin solde ich spilen gan/
Da vant ich dre iuncfrouwen stan/
Si waren zo wol getan/
Die eine sang fur/ die ander sang na:
Harba lorifa/ harba lorifa/ harba lorifa.

Do ich ersach das schone krut/ in den Bourgartegin
Und ich erhorte das suesse gelut/ von den megden fin/
Do verblide das herze min/
Das ich muoste singen na/
Harba lorifa/ harba lorifa/ harba lorifa/

Do gruesste ich de allerschoonste die darunder stuont/
Ich lies min arme alum began/
Do zur selben stunt/
Ich wolte si kussen an iren munt/
Si sprach lat stan/ lat stan/ lat stan/
Harba lorifa/ harba lorifa/ harba lorifa/

Dit was de taal, waaruit naderhand het Hoog- en Nederduitsch gevormd werd, welke beide talen tegenwoordig veel meer van elkander verschillen dan in vroegere eeuwen. Ondertusschen was ten tijde van Hertog JAN I het Vlaamsch toch reeds in gebruik, doch niet als gewone schrijftaal, waartoe doorgaans het Latijn en Fransch gebezigd werd. Uit het zoo even aangevoerde liedje blijkt, zegt de Heer WILLEMS, die hetzelve insgelijks mededeelt, »dat Hertog JAN »in zijne minnarijen niet veel omslag maakte, maar dat hij, naar vorstelijke wijze, zoo maar aanstonds toegreep, zonder voor tegen»weer beducht te zijn." Hij had dus de zucht voor de vrouwen en de dichtkunst gemeen met zijn' schoonbroeder, den Hollandschen Graaf FLORIS V.

JAN, (*Koning van Engeland*), door de Fransche geschiedschrijvers bijgenaamd JEAN-SANS-TERRE, omdat zijn vader hem geene bezittingen naliet, was de derde zoon van HENDRIK II, en werd in 1166 geboren. Bij den dood van zijnen broeder RICHARD LEEUWENHART, matigde hij zich de kroon aan, ten nadeele van ARTHUR VAN BRETAGNE, zoon van GODFRIED, tweeden zoon van HENDRIK. ARTHUR nam de wijk naar het hof van PHILIPPUS-AUGUSTUS, Koning van Frankrijk, welke den oorlog aan JAN verklaarde, maar CONSTANTIA, moeder van den jongen Prins, zich hebbende laten verleiden, door beloften en verklaringen van JAN, vertrouwde hem haren zoon toe. Onder het opgroeijen van dezen, deed hij onwettiglijk zijn huwelijk verbreken om ISABELLA, dochter van den Graaf van Angoulême, en verloofde van den Graaf DE LA MARCHE, te huwen. De verbitterde graaf spoorde weldra Poitou en Normandië tot opstand aan. JAN riep al zijne barons tot zich om hem te volgen, maar kreeg een weigerend antwoord, indien, voegden zij er bij, indien JAN hun, hunne voorregten niet terug schonk. Hij was verpligt aan eenige hunner eischen gehoor te geven, waarna hij naar Frankrijk trok. ARTHUR, groot geworden zijnde, verwijderde zich van het hof, en het ergste van zijnen oom vreezende, vond hij eene schuilplaats, in de gelederen van het Fransche leger, maar te midden van den voorspoed der bondgenooten, had hij het ongeluk in de magt van JAN te vallen; en deze doodde hem met eigen hand, door eenen ponjaard in den toren te Rouaan. PHILIPPUS AUGUSTUS bragt JAN toen voor de kamer der Pairs als schuldig aan eedbreuk; en, veroordeeld zijnde, trok hij tegen hem op. JAN beproefde te vergeefs zich te verdedigen, en vlugtte schandelijk, en liet Normandië aan de genade van zijne tegenpartij over, waarvan hij de twaalfde en laatste Hertog was (1203). In Engeland teruggekomen, verloor hij het vertrouwen zijner onderdanen, door zijne nalatigheid, om hetgeen hij verloren had te hernemen, en door de belastingen waarmede hij hen overlaadde; hij was oneenig met zijne Bisschoppen, zijne monniken en het hof van Rome; eindelijk bragt hij door zijne buitensporige liefde, wanorde in de familiën der Edelen: hierdoor ontstond eensdeels dat de Paus zijn koningrijk aan PHILIPPUS AUGUSTUS gaf, en dit vonnis niet wilde verzachten dan onder voorwaarde dat JAN zijne kroon zoude nederleggen, ten behoeve van den Pausselijken stoel (zie INNOCENTIUS III), en ten andere werden zijne barons oproerig, terwijl hij te Bouvines (1214) geslagen werd, en hem noodzaakten, de, naderhand, onder den naam van het groote charter (1215) zoo beroemd gewordene akte, te onderteekenen. Met zijne gewone ligtzinnigheid beproefde hij weldra van zijne beloften terug te komen, en liet eenige hoofden van den opstand onthalzen; waarop de adel, LODEWIJK, zoon van PHILIPPUS AUGUSTUS uitriep, en hem in 1216, de kroon gaf. JAN van stad tot stad dwalende, † den 17 October van datzelfde jaar. Zijn zoon HENDRIK III volgde hem op.

JAN, bijgenaamd de *Goede*, geboren in 1310, volgde zijnen vader PHILIPPUS VAN VALOIS in 1350 op. Hij begon zijne regering met het doen onthoofden van den eersten krijgsbeambte RAOUL, Graaf D'EU en GUINES, hetwelk al de grooten tegen hem verbitterde. KAREL DE SLECHTE, Koning van Navarre liet KAREL DE LA CERDA om hals brengen, welke op de plaats van den Graaf D'EU, eene wijkplaats genomen had. Weinig tijds daarna (1356) liet KAREL, naderhand KAREL DE V, oudste zoon van JAN, KAREL VAN NAVARRE, te Rouaan, waar hij hem gelokt had, gevangen nemen. De zoon van dezen, PHILIPPUS, nam ook met een groot aantal edellieden de wapenen op, en riep tevens de Engelschen tot zijne hulp in. JAN voorzag wel sedert eenen geruimen tijd, dat hij den oorlog tegen deze natie moest voeren; en riep daartoe in 1355 de Staten-Generaal bijeen, om in geval eener vriendschapsbreuk onderstand te mogen hebben. EDUARD III, toen Koning van Engeland, zond EDUARD zijnen zoon naar Frankrijk, die Auvergne, Poitou en Limousin verwoestte, en te Maupertuis, nabij Poitiers, het veel talrijker, maar ongeoefender leger van JAN, den 19 September, 1356, geheel sloeg. Op dezen ongelukkigen dag werd de Koning gevangen, en naar Engeland gebragt. Gedurende de vier jaren dat deze gevangenschap duurde, was KAREL met de regering van het koningrijk belast. Een verschrikkelijke burgeroorlog, bekend onder den naam van het *Jacobinismus* barstte uit; de boeren op den adel verbitterd, plunderden de kasteelen en begingen overal de grootste ongeregeldheden. MARCEL, opperhoofd der kooplieden, was aan het hoofd van eene andere partij in Parijs; de Staten-generaal door den Prins regent bijeengeroepen, dachten reeds eene volks-regering daar te stellen, dewijl aan KAREL DEN SLECHTE, de vrijheid wedergegeven zijnde, Parijs zich op het punt be-

vond van de Engelschen te worden overgegeven. Maar in denzelfden nacht, toen MARCEL hun de poort moest openen, werd hij door eenen burger van Parijs, MAILLARD genaamd, gedood, hetwelk op den 1 Augustus 1358 voorviel, en het oproer was gestild. In 1360 kwam JAN, wegens den vrede van Brétigny, in Frankrijk terug, en gaf voor zijn rantsoen, behalve drie millioen gouden kroonen, acht provinciën van het koningrijk. Hij bragt vervolgens de Hertogen van Bourgondië en van Normandië, en de graafschappen Champagne en Toulouse tot de kroon terug, en keerde daarna naar Engeland weder, om over het rantsoen van den Hertog van Anjou, zijn' broeder, te onderhandelen, die als gijzelaar was gehouden. Hij † op deze reis, nabij Londen in 1364, 59 jaren oud zijnde, en na 16 jaren te hebben geregeerd. JAN was dapper, milddadig, maar beminde te zeer de weelde en had eenen driftigen inborst. Hij was er op gesteld om zijne beloften onschendbaar te bewaren, en herhaalde dikwijls, dat »indien het vertrouwen en de waarheid, op aarde zouden ophouden te »bestaan, men dezelve in den mond der Koningen zoude weder»vinden."

JAN, (*Graaf van Nassau*), was de tweede zoon van WILLEM, Graaf van Nassau, Dillenburg, Vianden, enz. uit deszelfs huwelijk met de dochter des Graven VAN STOLBERG, en dus een volle broeder van WILLEM I, Prins van *Oranje*, den grondlegger der Nederlandsche vrijheid. Hij betoonde zich, naar den geest evenzeer als naar den bloede, naauw aan dezen grooten man verwant. Geboren te Dillenburg, den 21 November 1535, bragt hij bijna de eerste helft zijns levens in Duitschland door, bepaaldelijk in die Staten, welke hem na den dood zijns vaders, in 1559, toegedeeld waren, en waar deze, aan de vorderingen van den tijdgeest toegevende, de hervormde eerdienst ingevoerd had. Het kon niet missen, of de toestand der Nederlanden, waar eerlang, door de gewelddadige maatregelen des Konings van Spanje, de burgerlijke en staatkundige vrijheid, en daarmede tevens de godsdienst-hervorming, met den ondergang bedreigd werden, waar zijn broeder WILLEM zich, even belangeloos, als kloekmoedig, aan het hoofd stelde dergenen, die beiden zochten te handhaven, moest zijne volle belangstelling wekken. Reeds in het jaar 1568, bij des Prinsen eerste pogingen, om de magt van ALVA te krenken, en de vrijheid van land en godsdienstoefening te verdedigen, hielp hij denzelven van penningen voorzien, niettegenstaande hij daartoe zijne heerlijkheden moest bezwaren. Deze belangelooze opoffering was eene nieuwe daad, die hem aan de Nederlanden, en aan het herstel van derzelver vrijheid hechtte. Daarom verzelde hij ook zijnen broeder; toen die in den jare 1577, na de door den dood van den landvoogd REQUESENS voorbereide toenadering der Algemeene Staten tot die van Holland en Zeeland, zijne plegtige intrede binnen Antwerpen deed, en aanvaardde hij, in Junij des volgenden jaars, het hem, door de Staten van Gelderland, opgedragen stadhouderschap van dat gewest. Hij vond hier de zaken in geene geringe verwarring: de grooten over het algemeen naijverig op zijn gezag; de provinciale-raad en de regering der aanzienlijkste steden ongezind, om eenige andere, dan de Roomsche eerdienst, te dulden, en daarbij onvoorwaardelijke gehoorzaamheid aan den Koning ten dekmantel nemende, de ingezetenen daarentegen doorgaans tot de hervorming geneigd en afkeerig van de Spaansche dwingelandij. De hevige gisting der gemoederen deed de ergste gevolgen vreezen, en alleen een beslissende stap kon verhoeden, dat het smeulende vuur niet in eene lichtelaaije vlam uitberstte. Aan de eene zijde moest de Gendsche vrede daarbij ongeschonden bewaard, aan de andere de voortgang van het goede niet vertraagd of tegengewerkt worden. JAN VAN NASSAU wist dien stap met wijs beleid voor te bereiden, en met standvastigheid en kloeken moed te volvoeren. Hij voorzag zich daartoe van predikanten, grootendeels van Hoogduitsche bezettingen, en deed ook aan zijn hof openbare leerredenen houden; hij maakte, bij alle gelegenheden, de Staten en de Overheden opmerkzaam op de strekking van de gemoederen der ingezetenen; hun leerende, dat de tijdgeest zich niet liet bedwingen, hen aansporende tot verdraagzaamheid, en hen daarbij wijzende op het voorbeeld zijner Duitsche erfgoederen, waar beide eerdiensten rustig nevens elkander bestonden. Eindelijk stelde hij, ter regter uur, eene verandering in de regering daar, de plaatsen der Spaanschgezinden door vaderlandlievende inboorlingen vervullende, met dit gevolg, dat inderdaad de Godsdienstvrede, vroeger door den Prins van *Oranje*, op naam van den Aartshertog MATTHIAS ontworpen, in den aanvang des jaars 1579 in Gelderland aangenomen werd. Inmiddels was hij, met zijnen broeder WILLEM, ijverig werkzaam, om eene nadere vereeniging tusschen sommige der bijzondere Nederlandsche gewesten daar te stellen, dan die, welke allen te zamen te Gend, en daarna te Brussel, aangegaan hadden; en niet zonder reden wordt het voornamelijk aan zijne door verstandig overleg gekenmerkte medewerking toegeschreven, dat des Prinsen pogingen ten deze met zoo heilrijk gevolg bekroond werden. Reeds in November des jaars 1578 had hij de afgevaardigden der meeste, naderhand vereenigde gewesten voor de tweede maal, te Arnhem verzameld, om over aller gemeene belangen te handelen; en het is bekend, hoe hij, den 23 Junij 1579, te Utrecht de voldoening mogt smaken, na de verschillende meeningen vereenigd, en tallooze moeijelijkheden en bezwaren uit den weg geruimd te hebben, om aan het groote werk de laatste hand te slaan, door het eerst met zijne onderteekening de akte der vereeniging te bekrachtigen, hetwelk daarna achtereenvolgelijk ook door de afgevaardigden der onderscheidene gewesten geschiedde. In het jaar 1581 werd hij, te vroeg naar den wensch der ingezetenen, op zijn verzoek, van het stadhouderschap van Gelderland ontslagen. De dood zijner echtgenoote, die kort te voren had plaats gevonden, drukte zijne ziel diep ter neder, en maakte hem, voor eene wijl althans, van zoo omslagtig beheer afkeerig; daarbij werd door den toestand zijner Duitsche landen zijne tegenwoordigheid aldaar dringend gevorderd; ook doorzag welligt toen reeds zijn schrander brein de noodlottige gevolgen der onderhandelingen met den Hertog van Anjou, wien onlangs de Nederlandsche Staten, nog met uitzondering van die van Holland, Zeeland en Utrecht, als Landvorst gehuldigd hadden, en maakte hij, naar de mildheid zijner grondstellingen, zwarigheid, om bij dezen stand van zaken, in zijne vroegere betrekkingen te volharden. Hij vertrok alzoo naar Duitschland, waar hij zich, tot zijnen dood toe, aan het inwendig bestuur zijner erflaten bleef wijden, en † te Dilleuburg, den 8 October 1606. JAN VAN NASSAU was driemaal gehuwd: zijne eerste gemalin was eene dochter van den Graaf van Lichtenberg, de tweede eene dochter van den Keurvorst van de Paltz, de derde eene dochter van den Graaf van Sayn en Witgenstein. Bij dezelve verwekte hij te zamen niet minder dan een en twintig kinderen, en daaronder, bij zijne eerste gemalin, Graaf ERNST KAZIMIR, die de overgrootvader was van WILLEM IV, Prins van *Oranje*, den eersten, die de waardigheid van Stadhouder der Vereenigde Nederlanden erfelijk bekleedde, en onder wiens kleinzoon het huis van *Nassau*, thans ten troon verheven, als het stamhuis van den besten der Koningen, de regtmatigste aanspraak heeft, op de achting en de liefde der onder zijne wijze regering gelukkige ingezetenen van de gezamenlijke Nederlandsche gewesten.

JAN, (*Koningen van Portugal van dezen naam*). = I, natuurlijke zoon van PEDRO DEN GESTRENGE en THERESIA LORENZI, werd Grootmeester der orde van Aviz genaamd. Hij volgde zijn' broeder FERDINAND in 1383 op, overwon de Franschen en de Kastilianen te Aljubarota in 1385, welke hem de kroon betwistten, hernam al de plaatsen, welke zij aan Portugal ontroofd hadden, en maakte zich in 1396 van Badajoz meester; verklaarde vervolgens den oorlog aan de Mooren, en nam Ceuta (1415). Omtrent dezen tijd begonnen de Portugezen het gewigt te gevoelen der zeevaart, ten behoeve van aardrijkskundige ontdekkingen; en de geest van Don HENDRIK, broeder van Koning JAN, hielp veel den ijver voor dit vak van roem bij zijne tijdgenooten aanwakkeren. JAN † in 1433, na eene regering van omtrent 50 jaren, en werd bijgenaamd: »*de Groote, en de Vader van het volk.* Behalve zijne heldendaden en de aanmoediging, die hij aan de aardrijkskunde schonk, heeft men de zorg erkend, welke hij in het werk stelde, om de magt van den adel te verminderen, en het wetboek van Portugal geprezen, hetwelk onder zijne regering vervaardigd werd. = II, bijgenaamd *de Groote, de Gestrenge*, en door eenigen *de Volmaakte*, geboren in 1455, was de zoon van ALPHONSUS V. In 1471 onderscheidde hij zich door het nemen van Arzila en van Tanger, in Afrika, en in 1476 door den veldslag van Toro; voor dat de dood van zijnen vader, hem in 1481, de souvereine magt in handen gaf. Besloten hebbende de immer muitzieke grooten te vernederen, liet hij den Hertog van Braganza, zijn' schoonbroeder ter dood veroordeelen, en doodde met eigen hand VISEO, hoofd van eene tegen hem gerigte zamenzwering. Hij droomde vervolgens van overwinningen, en beval wapeningen; maar deze hadden geen gevolg. Onder zijne regering was het dat BARTOLOMEUS DIAZ, en vervolgens DIEGO CANE aan de Kaap der Stormen aankwamen, door hem Kaap de Goede Hoop genoemd. Doch hij mogt het genoegen niet smaken, dezelve voor de tweede maal te zien omzeilen, door zijn schielijk en onverwacht overlijden in 1495. Men gelooft dat hartzeer, ontstaan doordien hij de aanbiedingen van COLUMBUS, die in 1492 Amerika, voor den Koning van Spanje, ontdekte, van de hand had gewezen, zijnen dood verhaastte. EMANUEL DE GELUKKIGE, zijn lijfelijke neef, volgde hem op. = III, zoon en opvolger van EMANUEL DEN GELUKKIGE, beklom den troon van Portugal in 1520. Onder zijne regering stond KAREL V, de Moluksche eilanden, die op een millioen dukaten geschat werden, aan de Portugezen af; Brazilië werd bewoond, en het ontdekte Japan, ontving zendelingen. Sints het zesde jaar zijner regering, voerde hij de geestelijke regtbank in zijne Staten in. Deze vorst † in 1557, 55 jaren oud zijnde, zijnen oudsten zoon Don SEBASTIAAN als zijnen opvolger benoemende, onder toezigt zijner gemalin CATHARINA VAN OOSTENRIJK = IV. Opperhoofd van de dynastie van Braganza, werd in 1604 geboren, en stamde af van JAN I, door ALPHONSUS, een' der zonen van dezen Prins. De Spanjaarden, welke Portugal reeds, sedert den dood van Koning SEBASTIAAN en van den Kardinaal HENDRIK in 1580, bezaten, regeerden gewelddadiglijk 60 jaren lang hunne nieuwe provincie, wanneer PINTO ALMEYDA en de Hertogin van Braganza, hun vaderland onafhankelijk verklaarden, JAN, naauwelijks on-

derrigt van eene zamenzwering, die reeds sedert drie jaren gesmeed was, kroonden, en de Spanjaarden in 1640 verjoegen. Hij regeerde met zoo veel wijsheid, of liever was door zoo vele raadslieden en bekwame veldheeren omringd, dat, niettegenstaande de kuiperijen van eenigen zijner onderdanen in het binnenste gedeelte des lands, hij zijn bewind bevestigde; de Spanjaarden hij verscheidene gelegenheden sloeg, onder anderen te Badajoz in 1644, en eenigzins stilzwijgend erkend werd. Hij behaalde ook zeer groote voordeelen in Braziliē, en ontrukte den Nederlanders dit land geheel in 1654, doch overleed twee jaren daarna, latende de troon aan zijnen zoon ALPHONSUS, die nog in zijne kindsehheid was, en de regering aan de Koningin, zijne gemalin. Deze Vorst was zacht, beminnelijk, beschroomd en omzigtig. Het verwonderingswaardige geluk, dat hij in al zijne ondernemingen genoot, deed hem den bijnaam van *den gelukkige* verkrijgen. = V. werd in 1689 geboren, en regeerde van 1705 tot 1750. Hij trad in het verbond tegen Spanje, en LODEWIJK XIV, in dien tijd in oorlog wegens de troonsopvolging, volgde daarnit voor zijne staten, dat DUGUAY-TROUIN, Rio-Janeiro, hoofdstad van Braziliē, in 1711 in brand stak, waardoor aan deze volkplanting eene schade van 25,000,000 werd toegebragt. De vrede in 1713 gesloten wordende, hield JAN zich met niets anders bezig, dan om de wonden van den oorlog te heelen; hij begunstigde de bewerking der mijnen in Braziliē, waaruit hij onnoemelijke rijkdommen trok, en in 1728 door een dubbel huwelijk tusschen de heide Infanten der twee landen, met Spanje een verbond sloot; zijn broeder JOSEPH EMANUEL volgde hem op. = VI, (MARIA, JOSEPH, LODEWIJK) Koning van Braziliē en van de Algarven, tweede zoon van Don PEDRO III en van MARIA FRANCISCA ELIZABETH, Prinses nit hetzelfde geslacht, werd te Lissabon in 1767 geboren. Hij huwde in 1790 met CHARLOTTE-JOACHIME, dochter des Konings van Spanje KAREL IV, en deed zich in hetzelfde jaar als regent van het koningrijk nitroepen, toen zijne moeder, door eene krenking van het verstand werd aangetast. Gedurende de lange regering van den Prins der Algarven, gedroeg hij zich met veel omzigtigheid en gematigdheid; hij behartigde, zoo veel de omstandigheden zulks gedoogden, de belangen van Portugal, voor zoo veel te dier tijd de nitgestrektheid van zijn grondgebied beperkt werd, ingevolge eenige tractaten tusschen Frankrijk, Spanje en Engeland gesloten. Lissabon eindelijk door eene Engelsche vloot geblokkeerd wordende, terwijl middelerwijl een Fransch-Spaansch leger, de provinciën van het koningrijk bemagtigde, nam hij, om grooter kwaad voor te komen, het moedige besluit om naar Braziliē de wijk te nemen, latende de zorg van de regering gedurende zijne afwezigheid aan eenen hoogen raad over. Terwijl, in overeenstemming met de wenschen en pogingen van den Vorst, de Vaderlandsliefde der Portugezen, de ontruiming door de vreemdelingen van het land bewerkstelligde, bragt de regent alle takken van bestuur in Braziliē weder in orde; en deze nitgebreide volkplanting werd in weinig tijds tot den rang der onafhankelijkste magten verheven. Wijze wetten verzekerden den koophandel tusschen de twee werelddeelen; kunsten, wetenschappen en nijverheid ontvingen aanmoediging, en het was door de menigte van deszelfs voortbrengsels, dat de hoofdstad van het oude Koningrijk zich van de talrijke rampen en onheilen herstelde, welke hetzelve getroffen hadden, sedert de rampzalige aardbeving in de maand November 1755, die haar toen voor een groot gedeelte vernielde. Achtervolgens van de Fransche troepen, die onder de bevelen der Generaals JUNOT en MASSENA stonden, bevrijd geworden zijnde, (1808—13) keerde Portugal onder de wettige regering van deszelfs Vorsten terug; JAN VI nam, bij den dood zijner moeder, den 20 Maart 1816 den titel van Koning aan. Niets werd voor het welzijn der nitgebreide staten verwaarloosd, waarvan de Souverein zich als de beschermer der wetenschappen en kunsten verklaard had: de slavernij der Negers werd in Braziliē verzacht, en Godsdienstige verdraagzaamheid bevolen; aanmoedigingspremiën en voorregten gaven nieuwe levendigheid aan den landbouw en handel; nieuwe fabrijken werden door eene groote menigte werklieden, nit alle landen van Europa als het ware overstroomd; ook ontving het leger eene even voordeelige als nitgestrekte inrigting. Maar hoe groot ook tot nu toe de wijsheid der regering van JAN VI geweest ware, zijne pogingen konden de vorderingen niet beletten van *die* vrije denkbeelden, welke in onze eeuw eene nieuwe behoefte schenen, gevoegd bij die talrijke andere noodwendigheden van het menschelijk geslacht, dat tot een hooger punt van beschaving gekomen was. Er waren nu, sedert de krooning van JAN VI, te Rio Janeiro, schier twee jaren verloopen, (6 Februarij). De wenschen van alle Portugezen riepen den Vorst in het midden van zijne hoofdstad terug, wiens magt zij niet dan met groot ongenoegen in handen van een' vreemdeling, den Hertog van Beresford, zagen. Eensklaps verneemt de Koning, dat een oproerige raad door geheel Portugal, de gewijzigde staatsregeling, van de vergadering der Spaansche Cortes heeft geproclameerd, en wordt weldra genoodzaakt deze zelfde staatsregeling in Braziliē te vergunnen, voor welke het moederland zich te laat op de Koninklijke goedkeuring had beroepen. — Deze gebeurtenissen deden JAN VI besluiten om naar Portugal terug te keeren, hetwelk den 26 April 1821 plaats vond: twee jaren daarna werd de oude regeringsvorm overal hersteld, doch dit had in Braziliē geen plaats, waarvan de onafhankelijkheid erkend moest worden; slechts de titel van Keizer werd aan JAN VI gegeven, die niet dan met een diep leedwezen zulk een schoon sieraad aan zijne kroon zag ontrukken. Ter prooi aan eene steeds toenemende lastige ziekte, niet alleen door staatkundigen tegenzin, maar ook door bijzondere moeijelijkheden veroorzaakt, werd hij in het begin van Maart 1826, door eene beroerte aangetast, en overleed den 10 dierzelfde maand. Zijn ligchaam werd te St. Vincent de Fora bijgezet. Bij de goede hoedanigheden van JAN VI kan men eene groote gestrengheid zijner zeden voegen; nooit maakte hij van wijn of sterke dranken gebruik; hij spreidde zijne Vorstelijke pracht nimmer dan in kerkplegtigheden ten toon: ook besteedde hij aanmerkelijke sommen tot de verfraaijing zijner kapel, alwaar hij (wij vertalen hier de uitdrukkingen van eenen beroemden geleerden Portugees, den Heer Lão LOURENÇO, van wien wij eene lofrede op dezen Vorst bezitten) gaarne zijnen ledigen tijd doorbragt, terwijl andere groote Vorsten, dezen aan de weelde, de jagt, den schouwburg, en aan allerhande feesten toewijden. Zijn oudste zoon volgde hem, onder den naam van PEDRO I als Keizer van Braziliē, en als PEDRO IV als Koning van Portugal op.

JANIÇON, (FRANÇOIS-MICHEL) letterkundige, werd in 1674 te Parijs geboren, en † in 1730 te 's Gravenhage; hij besteedde het grootste gedeelte van zijn leven in het bewerken der Rotterdamsche en Utrechtsche nieuwspapieren. Men vindt behalve zijne numero's eenen *tegenwoordigen Staat van de Republiek der Vereenigde Provinciën en der Nederlanden*, een belangrijk en naauwkeurig werk, 2Dn. in 12°, 1729 en 1730; eene vertaling van het *Passe-partout de l'Eglise Rom.*, door GAVIN; eene vertaling der twee eerste Deelen van de *Bibliothèque des Dames*, door STEELE, 2Dn. in 12°, 1717 en 1719.

JANICULUS. Een berg binnen Rome, aan de overzijde van den Tiber, waarop JANUS, eertijds Koning van Italië, werd aangebeden, en het graf van NUMA geweest is. — PORSENNA Koning van Etrurië had op dezen berg zijn leger nedergeslagen, toen hij de stad belegerde. Tegenwoordig wordt hij Monterio genoemd, waarschijnlijk, omdat deszelfs aarde eene goudgele kleur heeft.

JANINA. Turksch Landschap in Europa, een gedeelte van het oude Epirus, en de landschappen Akarnanië en Aetolië, tusschen Ilbissan, het gebied van den Kapudan Pacha, Tirhala, Ainahachti, de golf van Baliebadra, Delonia en de Ionische Zee gelegen. Dit land heeft geen voordeelig aanzien, is over het geheel met kale bergen bedekt. Ten W. maken de Mezzovo of Agrafa, de grenzen met Tirhala, terwijl een der takken, aan de bergketen van Suli, oudtijds het Kassiopisch gebergte, sluit, dat eens om deszelfs heldhaftige bewoners beroemd was. Westwaarts loopt de Dschumeska, oudtijds het Ceraunisch gebergte, onder den naam van Kilama, naar de golf van Avlona. Het voornaamste meer is dat van Janina, hetwelk de rivier Kokytos ontvangt, en door de Rivier Acheron zich in de golf van Narda ontlast. Verder de rivieren Filoti of Kallama, de Arta, de Aspre of Achelons, enz. De grond is over het algemeen ruw en onvruchtbaar, en de luchtgesteldheid des winters koud, en des zomers brandend heet, terwijl aardbevingen zeer gewoon zijn. Aan de kusten heeft men dikwerf gebrek aan water, daar de rivieren nitdroogen, en er weinige bronnen zijn. Men heeft hier en daar heuvels, bezet met olijfboomen, wijnstokken en heerlijke weiden, die met het schoonste rundvee en de beste paarden van Griekenland pronken, verder eiken bosschen, mogelijk zoo oud als de aarde, en die het hout voor geheele vloten zouden kunnen opleveren, bezet zijn. Ook is er veel wild en visch, rijke mineralen, doch fabrijken slechts in de steden. De uitvoer bestaat in hout, wol, huiden, ossen, paarden en vruchten. Het getal der inwoners wordt op 400,000 geschat, waaronder ook eenige Turken, Joden, Armeniërs en Heidenen. De Arnauten zijn de oorlogzuchtigste, maar ook de wildste der Turksche onderdanen. Onder de Grieken telt men de Paramitioten, Sagorieten, Filoten en Sulioten. Dit Sandschakat zal bijzonder in aandenken blijven, door deszelfs laatst vorigen beheerscher ALI PACHA, die zich sedert 1780 in het bezit van het grootste deel van Griekenland gesteld had, en na de grootste wreedheden gepleegd te hebben, eindelijk tegen de Porte is opgestaan, en als rebel verraderlijk vermoord is. = of JOANNINA. Hoofdplaats van voornoemd Turksch Sandschakat en verblijfplaats van den Pacha en van eenen Griekschen metropolitaan, schilderachtig aan den W. oever van het meer van Janina of het Acherusische meer gelegen, achter hetwelk zich een hooge en steile berg 2500 voeten hoog verheft. Op een schiereiland dat zich in het meer nitstrekt, staat het kasteel, met het serail van den pacha en 2 Moskeën in de schaduw der cijpressen. Aan den kant van het meer is zij met sterke muren, en aan de landzijde met hooge wallen omringd. De stad zelve is ommuurd, heeft, als alle Turksche steden, naauwe straten, eenige paleizen, 14 moskeën, 8 Grieksche kerken, verscheidene hallen, baden en eene aanzienlijke marktplaats, terwijl zij, volgens lord HOLLAND, 30,000 meestal Grieksche inwoners telt. Er zijn verscheidene scholen, 2 Grieksche Akademiën, eenige fabrijken, vooral in ma-

rokijn leder, vele handwerkslieden en boekverzamelaars, en drijft eenen aanzienlijken handel, daar de hier wonende kooplieden veel gemeenschap met Triest, Venetië enz. hebben. = Meer van Janina, oudstijd Acherusia, midden in de Elizesche velden, 2½ mijl lang, met een klein eiland. Deszelfs water ontvangt het grootendeels door den Kokytos, terwijl het door den Acheron, in de golf van Narda uitloopt.

JANITZAREN, JENKIDSCHARI, JENYTSCHERY waren het beste deel des Turkschen voetvolks, waartoe oorspronkelijk de vijfde man van alle krijgsgevangen genomen werd, en toen meest uit Christenkinderen bestond, naderhand kwamen er ook geborene Turken en kinderen der Janitzaren bij, die in het serail des Sultans in allerlei handwerken en oefeningen onderwezen werden, en waaruit tuinlieden, deurwachters, koks enz. gekozen werden; zelfs liet zich de Sultan tegen eene bepaalde soldij van 7 aspers daags, bij hen inschrijven. Zij duldden geen' Egyptenaar of Arabier onder zich, waren in groote achting, en met een lang, zwaar geweer, sabel, mes, pistool, kruid- en kogelzak gewapend. In Konstantinopel waren zij 30,000, en in het geheel wel 80,000 man sterk, welke in 200 orta's, elk van 400 man, verdeeld waren. Aan het hoofd was een Aga geplaatst, die 4 Luitenant-Generaals, de Seghan-Bassi, Sagardsch-Bassi, Samdsundschi en Turnadschi-Bassi onder zich bad. Elke orta bad 7 Officieren, wier soldij van 7 tot 39 aspers daags bedroeg.

JANSBROOD, (St.) bij LINN. *Ceraconia Siliqua* geheeten, is een niet zeer kostbare boom, doch die een goed voordeel oplevert; door zijne schaduw verscheidene streken van het eiland Cyprus bedekt, en vruchten voortbrengt, die eenen handel op zich zelven uitmaken. Hij wordt ook in andere landen, waar de luchtstreek zacht is, zoo als in Spanje, het Zuidelijke gedeelte van Frankrijk; Italië, en inzonderheid in het Koningrijk Napels gevonden. De schepen laden de lange en gedroogde basten van dezen boom in de havens van Cyprus, en voeren dezelve naar Syrië en Alexandrië, in welke laatste haven verscheidene schepen, wier lading geheel uit deze soort van vrucht bestaat, aankomen, waaruit men kan opmaken, hoe veel de bewoners van Egypte er van slijten. Zij gebruiken het sappige vleesch, hetwelk de bast bevat, met de harde, platgeslagen zaden, en bedienen zich van deze vrucht, bij gebrek aan suiker en honig, en om andere vruchten te konfijten. Zij heeft den reuk van de cassea en den smaak van den honig; doch is flaauw, en heeft het ligt walgelijke van den manna. Deze vrucht, bij de Turken onder den naam van Keraka bekend, verstrekt, hoe slecht dezelve ook zij, echter aan de volken van Egypte en Barbarijë, waar de boom zelf niet zeldzaam is, tot voedsel. De Arabieren noemen dien Karoub of Naanoiib, en in die landen van Europa, waar zijne vrucht tot eenen zeer lagen prijs verkocht wordt, gebruiken de behoeftigen dezelve insgelijks tot hunne spijze. Ook voedert men er de muilezels en het vee mede, die er vet van worden. Ten tijde der oude Romeinen groeide het St. Jansbrood reeds in groote menigte in Italië, en men gebruikte de vrucht, die men *siliqua* noemde, tot gewigt; en daar men 6 basten tot een scrupel noodig had, en een pond uit 188 scrupels bestond, zoo werden er 1718 basten vereischt, eer men een pond gewigt had, waaruit men ligtelijk kan opmaken, dat deze manier van wegen, die alleen voor grove goederen, van weinige waarde, dienen kon, niet zeer naauwkeurig moet geweest zijn.

JANSEN, (ANTONI) vader van den voortreffelijken JOANNES ANTONIDES, geboren te Goes in het jaar 1621, zettede zich in 1651 met zijne vrouw en zijnen zoon te Amsterdam neder, en hield zich met de dichtkunst bezig, waarin hij echter weldra door zijn' zoon overtroffen werd. Ongelukkig kwam hij aan zijn einde. Hij bevond zich op eene buitenplaats te Bloemendaal, en viel tegen den avond in eene sloot, waar hij zich zelven uitredde, doch zijn been aan een stuk hout bezeerde, hetwelk door het koudvuur werd aangetast, zoodat hij kort daarna, op den 9 Junij 1699, overleed, en te Bloemendaal begraven werd. Van hem zijn in druk de volgende Dichtwerkjes: *Christelijck Vermaeck*, Haarlem 1645. *Zederijmen*, bestaande in Zangen en Gedichten, Amsterdam 1654. *Menschelijke Bezigheden*, in 100 figuren uitgebeeld, met verzen daarop passende, Haarlem 1695. *Weerlooshcit verdedigt*, Amsterdam 1700. *Bijgedigten op d'Emblemata van* OTTO VAENIUS en *Bijgedigten op het doolhof van Versailles.* Behalve deze geheel niet zeldzame Werkjes, zijn eenige weinige gelukkige bibliomanen in het bezit van A. JANSENS *Gedigten*, 3 deelen, Amsterdam 1679. Dit is eigenlijk eene kostbare verzameling van eerst afzonderlijk voor goede vrienden gedrukte bruilofts- en verjaargedichten, rijmen op speelreisjes, buitenplaatsen enz., naderhand in drie deelen geschikt en van titels voorzien. Op de boekveilingen besteden sommige lieden voor deze prullenverzameling van den vader *f* 20 à *f* 25: - en begeren voor geene zes stuivers den heerlijken *Y-stroom* van den zoon. = (HENDRIK) Hollandsch geleerde, geboren te 's Gravenhage in 1741, uit eenen tak der familie van den beroemden JANSENIUS (zie dien naam) overleed te Parijs, in 1812, alwaar hij sedert 1770 gewoond had, na achtereenvolgens boekverkooper, bibliothecaris van den Prins van BENEVENT (TALLEYRAND) en Keizerlijk boekbeoordeelaar geweest te zijn, heeft hij verscheidene vertalingen in het licht gegeven, onder anderen de reizen van MIRZA-ABUTALEBKHAN (volgens de Engelsche overzetting van STEWART), 2 deelen, in 8°. 1811, en van de reis van HAAFNER, 2 deelen, in 8°. 1811. *Eene naauwkeurige algemeene, staatkundige, geestelijke en letterkundige Geschiedenis van de Schepping der wereld tot den vrede van Schoenbrunn*, uit het Hoogduitsch vertaald, volgens de 20e uitgaaf van ZOPF, 6 deelen, in 12°. 1810, en eenige andere Werken.

JANSENIUS, (CORNELIS) eerste Bisschop van Gent, werd in 1510 in Hulst geboren. Hij werd Pastoor van St-Martin de Compostella, in 1560, schitterde in de Kerkelijke Vergadering van Trente door zijne welsprekendheid, en werd bij zijne terugkomst, Bisschop van Gent, † in die stad in 1576. Zijn voornaamste werk is, *la Concorde des Evangiles*, in fol., verscheidene malen herdrukt. Men schat ook hoog zijne *Comment. over de Spreuken van* SALOMON, in 4 deelen, Antwerpen 1589, en zijne *Paraphrase des Pseaumes*, met aanteekeningen, in 4 Leuven 1569. = (GABRIEL) Hoofd van het collegie te Aalst, maakte verscheidene gedichten, onder andere stukken voor het tooneel, en een roman, getiteld: *Regulus*, in het Fransch nagevolgd door CAMUS, Bisschop van Bellay, Lyon 1627; in 8°. Men moet hem niet verwarren met DOMINICUS JANSENIUS, schrijver van eenige bij het begin der 17e eeuw gedrukte Godvruchtige boeken. = (CORNELIS JANSEN meer bekend onder den naam van) Bisschop van Yperen, te Acquoi, bij Leerdam in 1585 geboren. Hij bragt twaalf jaren in Frankrijk door, en stond in eene zeer naauwe verbindtenis met den Abt de St-Cyran, werd in 1617 hoofd over St. Pulcherie, doctor in de Godgeleerdheid aan de hoogeschool te Leuven in 1619, en hoogleeraar in de Heilige Schrift in 1630. Na twee jaren afgevaardigde in Spanje te zijn geweest, alwaar hij de vrijheid introk, die door de Jezuïten verkregen was, om de wijsbegeerte te Leuven te onderwijzen, werd hij Bisschop van Yperen in 1635, en stierf in 1638 aan de pest. JANSENIUS had met den grootsten ijver de leer van St. AUGUSTINUS beoefend, en zijn voornaamste werk *Augustinus* in folio (Leuven 1640) handelde over de ware meeningen van dien vader, waarvan het slechts een uittreksel is. De AUGUSTINUS was nog M. S. bij den dood van den schrijver, welke in zijnen laatsten wil plegtig verklaard had, dat hij den inhoud aan het oordeel van den Paus en der algemeene Kerk onderwierp. Maar de uitvoerders van het testament, CALENUS en FROMOND, verzuimden niet den wensch van Rome voor te komen, om het verkrijgbaar te stellen. De Jezuïten, gebelgd over JANSENIUS, dat hij in zijn werk de grondbeginselen van MOLINOS of van de leden van zijnen raad den bodem insloeg, weêrstreefden de stellingen van den AUGUSTINUS; en waren oorzaak dat URBANUS VIII in 1643 dezelve als wanluidend afschafte. St. CYRAN en ARNAUD namen hiervan de verdediging op zich, toen in 1649 de doctor CORNET aanbood het geheele boek tot 5 voorstellen terug te brengen, welke hij kettersch noemde, en dezelve aan Paus INNOCENTIUS X opdroeg, die ze in 1653 veroordeelde; wanneer de deelgenooten van JANSENIUS ontkenden, dat de 5 voorstellen de naauwkeurige oplossing van ontwikkeling waren, en de waarheid bevatteden. Hieruit ontstond weder een verschil, en men wilde het oplossen. Eene verzameling van Bisschoppen in 1654 te Parijs gehouden, verklaarden dat de voorstellen van JANSENIUS waren: INNOCENTIUS X in hetzelfde jaar, en ALEXANDER VII in 1656, bevestigden dit oordeel, en in 1665 schreef eene nieuwe bul een formulier voor, hetwelk de geheele geestelijkheid verpligt was te teekenen, om niet gevaar te loopen voor eenen ketter te worden aangezien, en dewelke eene goedkeuring inhield van de bullen over en tegen den AUGUSTINUS. De twisten over het Jansenismus duurden tot in het midden der 18e eeuw voort, en eindigden niet geheel als met de verdrijving der Jezuïten in 1764. Er bestaat een *leven van* JANSENIUS, door LEYDECKER, in 8°., Utrecht 1695, in de Latijnsche taal. Men vindt nog eene andere aan het hoofd van den AUGUSTINUS.

JANSENISTEN. Zoo noemt men in de Roomsch-Katholijke kerk diegenen, welke de bul van ALEXANDER VII, van 1656, (gewoonlijk het formulier genoemd, en waarin 5 stellingen, als door C. JANSENIUS, Bisschop van Iperen, geleeraard, in den zin, door den schrijver bedoeld, worden veroordeeld) weigeren te onderteekenen; niet omdat zij die stellingen leeren of toestemmen, maar omdat zij beweren dat dezelve in zijn werk, getiteld AUGUSTINUS, niet gevonden worden. In dit werk, hetgeen na den dood van JANSENIUS, die in 1638 voorviel, in het licht verscheen, wordt de leer van den genoemden Kerkvader over 's menschen natuurlijke verdorvenheid en de kracht der Goddelijke genade, voorgedragen, ter wederlegging van sommige schrijvers zijner eeuw, die de leer, door de Roomsch-Katholijke kerk voor de hare aangenomen, vervalschten. De Jezuïten, die daarin hunne leer veroordeeld zagen, ondernamen weldra hevige aanvallen tegen hetzelve, met dat gevolg, dat zij in 1653 bij een bul van INNOCENTIUS X de veroordeeling van de 5 stellingen wisten te bewerken. Dit gaf aanleiding tot hevige twisten en vervolgingen der zoogenoemde Jansenisten, totdat dezelfde Jezuïten in 1713 van Paus CLEMENS XI eene bul wisten te verwerven, welke onder den naam van UNIGENITUS bekend is, en waarbij 101 stellingen, getrokken uit

een werk van Vader QUESNEL, ten titel voerende: *Zedelijke bemerkingen over het Nieuwe Testament*, worden veroordeeld; stellingen, ondertusschen, welke de Jansenisten als zoo vele grondwaarheden der Christelijke leer erkennen en verdedigen. — Zij worden ook wel Appellanten genoemd, omdat zij zich, in navolging van eenige Fransche Bisschoppen van het vonnis van den Paus op eene algemeene Kerkvergadering hebben beroepen. Hier te lande noemen zij zich deCleregie, omdat hunne kerk doorPriesters, onder eenen eigen' Bisschop staande, bestuurd wordt, in onderscheiding van de overige Roomsch-Katholijken, die alleen door Priesters van buiten gezonden of door Zendelingen worden bestuurd. Ondertusschen maken de Jansenisten, voor zich zelve, geenen bijzonderen aanhang uit, die van de Roomsch-Katholijke Kerk is afgescheiden, maar leven, door de geheele kerk verspreid, in gemeenschap met dezelve. In de Provinciën Holland en Utrecht alleen zijn zij van de overige Roomsch-Katholijke afgezonderd, en hebben hunne eigene kerken en Priesters, die onder den Aartbisschop van Utrecht en den Bisschop van Haarlem staan; ook hebben zij eenen Bisschop van Deventer, doch zonder kerkelijk bestuur. De gemelde afzondering is hier te lande veroorzaakt, in het begin der 18e eeuw, wanneer PETRUS CODDE, Bisschop van Sebaste onder den titel van Apostolisch Vicaris, het Aartsbisdom Utrecht besturende, door een vonnis van de Inquisitie in zijne bediening geschorst werd, doch vooral sedert het verkiezen van C. STEENHOVEN tot Aartsbisschop van Utrecht in zijne plaats, wanneer de Bisschoppen der Jansenisten, en die dezelve aankleefden, door de Pausen van Rome in de Kerkelijke ban werden gedaan, waarom zij door de overige Roomsch-Katholijken, wien het bijwonen van hunne openbare Godsdienst verboden is, als van de kerk afgezonderd, en als scheurmakers beschouwd worden. Nadat de Roomsch-Katholijke partij zich van het onderwijs in het Hollandsch Kollegie te Leuven heeft meester gemaakt, hebben de Jansenisten, sedert het jaar 1728, een Kollegie of Seminarium te Amersfoort, in de Provincie Utrecht, waar de jeugd, onder het opzigt van eenen Voorzitter, door Meesters en Hoogleeraren tot de geestelijke bediening wordt opgeleid. Over het algemeen onderscheiden zij zich tot dusverre door een grondiger onderwijs in de Godsdienst, en eene stiptere opvolging van deszelfs voorschriften. Ofschoon zij den Paus van Rome voor het zigtbaar opperhoofd der kerke en den opvolger van den Apostel PETRUS erkennen, zoo als uit de besluiten der Kerkvergadering van Utrecht van het jaar 1763 blijkt, ontkennen zij echter met meer verlichteRoomsch-Katholijken zijne onfeilbaarheid, zelfs in geloofszaken, alsmede meer andere geestelijke en wereldlijke voorregten, hem nog door sommige Roomschgezinden toegekend. Onder de voorname voorstanders der Jansenisten in Frankrijk waren de abt St. CYRA, ARNAULD, PASCAL, NICOLE, en inzonderheid de Heeren VAN PORT-ROYAL: allen mannen, die zich, zoo door grondige geleerdheid als door hunne Godsvrucht hebben gekenmerkt. Ook in andere landen vinden zij voorstanders hunner leer en verdedigers hunner regten.

JANSKRUID. (St.) Het kruid eener plant (*Hyporicum Perforatum L.*) die menigvuldig in boschachtige streken gevonden, en bij ons in de tuinen aangekweekt wordt. Voorheen gebruikte men het in de geneeskunst, doch thans is het geheel buiten gebruik geraakt.

JANSVLIEG. (St.) Zoo noemt Dr. HOUTTUIN dat geslacht van torren, waaraan door LINNEUS de naam van Cantharis gegeven is: een naam, waarmede vroeger de gewone Spaansche Vliegen bedoeld werden, doch welke niet in dit geslacht, maar in dat der Mei-torren (*Meleae L.*) voorkomen. De Heer HOUTTUIN schijnt op den naam van St. Jans-vlieg gekomen te zijn, door dat men in het Hoogduitsch aan sommigen van dit geslacht den naam van *Johannis-Würmchen* geeft; eene benaming waarvan de oorsprong echter onbekend is, en in het duister ligt. Ook is de naam van vlieg zeer oneigen, vermits zij naar geene vliegen gelijken: het zijn torren; doch over het algemeen met meer buigzame dekschilden bekleed, dan men gewoonlijk bij de torren waarneemt. Ruim 30 torren van verschillende gedaante, vorm, teekening en kleur komen in dit geslacht voor, meest huisvestende in Europa, ofschoon ook enkele in Oost-Indië. Men heeft eenige der soorten van dit geslacht, vanwege het schijnsel of licht, dat zij van zich afgeven, *Cicindela's* genoemd, doch tot onregt, dewijl een geheel geslacht van torren in de Natuurlijke Historie der Insekten onder dezen naam of den Nederduitschen van Zandloopers (zie aldaar) bekend is. — Onder de Europesche zijn er twee, te weten: *Cantaris Noctiluca* (Glimworm of St. Jans-vlieg), en C. FUSCA (Glimworm of bruine St. Jans-vlieg), welke bijzondere opmerking verdienen.

JANUARIUS. (De Heilige) De beschermpatroon van het Koningrijk Napels, werd in het begin der 4e eeuw, als martelaar van het Christendom, na vele folteringen, te Pozzuolo onthoofd. Zijn stoffelijk deel ligt in de Cathedraal-kerk, te Napels, uitgezonderd zijn hoofd en twee fleschjes van zijn bloed, hetwelk in eene afzonderlijke kapel bewaard, en van welk laatste gezegd wordt; dat het door eene vrome matrone, bij zijne onthalzing, zoude opgevangen zijn, en het is dit bloed, hetwelk aan de Napolitanen, het dweepzieksto volk van Italië, nog jaarlijks tot de belagchelijkste plegtigheid aanleiding geeft. Zij beweren, namelijk, van hetzelve, dat het, hoe sterk ook verdroogd, nogtans weder begint te vloeijen zoodra het in de nabijheid van het hoofd des Heiligen gebragt wordt. Inzonderheid neemt men daarmede jaarlijks op den eersten zondag van Bloeimaand eene groote proeve, en is men van oordeel, dat het sterk bewegen van dit bloed in het fleschje en deszelfs helder roode kleur, een teeken zij, dat de beschermheilige het land bijzonder gunstig is; terwijl het tegendeel, niet dan een treurig voorteeken voor 's lands welvaart oplevert. Ondertusschen spreekt het van zelfs, dat het vloeijen van dit voorgewende bloed, waarmede echter deze vloeibare zelfstandigheid, bij naauwkeurig onderzoek, niets blijkt gemeen te hebben, grootendeels van de Priesters afhangt, en het is waarschijnlijk, dat de beweging en warmte der handen daartoe veel bijdragen.

JANUARIJ werd als de eerste maand van het jaar onderscheiden door NUMA POMPILIUS, den tweeden Koning van Rome, toen hij deze en de maand Februarij aan het jaar van ROMULUS, den stichter en eersten Koning van Rome, toevoegde. Deze maand, welke uit 31 dagen bestaat (te voren uit slechts 30), ontleent haren naam van het Latijnsche *Januarius*, aldus genoemd ter eere van den god *Janus*, dien de Romeinen in de grootste achting hielden. De eerste maand van het jaar werd naar hem genoemd, niet alleen om zijne vermaardheid in het beoordeelen van verledene zaken, en het voornitzien van toekomstige, maar ook omdat hij beschouwd werd, als hoofdzakelijk met de zorg over het bewaken van de poorten des hemels te zijn belast; van daar, dat hij altijd met eenen sleutel in de regterhand voorgesteld werd. Van daar ook verkreeg elke Romeinsche deur of poort den naam van *Janua*, weshalve vele schrijvers ook beweerd hebben, dat de eerste maand des jaars haren naam ontleende van *Janua*, als zijnde zij de deur of ingang van een nieuw jaar. Het standbeeld van Janus had twee aangezigten, het eene *oud*, om zijne ondervinding in het verledene aan te duiden, en het andere *jong*, als een beeld van zijn betrachten voor de toekomst. Bij sommige gelegenheden werd hij met vier gezigten, als zinspelende op de vier jaargetijden, voorgesteld. Hij werd voorts beschouwd als de godheid van het jaar, wordende hij ook veelal afgebeeld als zittende in het midden van twaalf altaren, om de verdeeling van het jaar, in twaalf maanden, aan te duiden. Bij die gelegenheid waren figuren op zijne handen gegraveerd, om de uitgestrektheid of het getal der dagen aan te duiden, waarmede het jaar, door NUMA, was vermeerderd. Deze wijze en vredelievende vorst, de eer om het jaar te openen aan Maart ontnemende, welke maand aan MARS, den god des oorlogs, was gewijd, en dezelve aan den god JANUARIUS schenkende, poogde misschien zijn volk daardoor de weldaden van den vrede te doen gevoelen, en te waarderen boven de voordeelen, welke het uit den oorlog zoude kunnen trekken; maar hij werd ook hiertoe bewogen door zijn verlangen om het jaar te beginnen met het tijdstip, wanneer de zon haren laagsten stand zoude bereiken, en om alzoo met deze lichtbron gelijken tred te houden, totdat zij haren loop zoude hebben voleind. Hij beval echter dat de tempel van JANUS in tijd van vrede gesloten, en in tijd van oorlog open zoude blijven; en zoo vermogend werkten het voorbeeld en de lessen van NUMA op zijne onderdanen, dat hij het genoegen had den tempel, gedurende zijne regering, gesloten te zien; hoewel de Romeinen zoo oorlogzuchtig waren, dat dezelve, gedurende eenen tijd van 800 jaren, slechts zes malen gesloten is geweest. Het eerst en langst was gedurende het leven van NUMA zelven; de tweede maal op het einde van den eersten Punischen oorlog; drie malen gedurende de regering van AUGUSTUS; en ten zesden male onder NERO. Bij deze gelegenheid kan aangemerkt worden, dat, toen JULIUS CAESAR zijne veranderingen in de Romeinsche tijdrekening maakte, hij JUNO in de plaats van JANUS als de beschermende godheid der maand Januarij instelde.

JANUS. Eene aloude Godheid der Romeinen, de God des jaars en des vredes, de bestuurder van alle menschelijke lotgevallen. Hij wordt gewoonlijk als een oud man met twee aangezigten, het eene jeugdig het andere bejaard, met eene sleutel in de hand afgebeeld. Hij had eenen beroemden tempel te Rome, die, ten teeken, dat de gelukzaligheid van den vrede geweken was, bij het begin van elken oorlog geopend, en niet voor het herstel van den vrede gesloten werd, ten einde de Romeinen in het eerste geval om den laatsten zouden bidden. Van het begin van den Romeinschen staat tot op den tijd van AUGUSTUS (een tijdvak van ruim 7 eeuwen) werd deze tempel slechts driemaal gesloten. JANUS was, volgens de oude verhalen, de eerste Koning van Italië; leerde met SATURNUS, die toen uit den Hemel gedreven was, den akkerbouw en de kunsten van den vrede aan het volk, en regeerde zoo weldadig en uitmuntend, dat men het tijdvak van zijn bestuur de *gouden eeuw* noemde. Daar men nu niets meer wenschen konde, dan dat ieder jaar zoo gelukkig zijn mogt, als de jaren der regering van JANUS waren, zoo werd hem ook den loop des jaars geheiligd, en de maand Januarij naar hem genoemd. Ook schijnt de afbeelding dezer Romeinsche Godheid met twee aangezigten hieraan haren oorsprong verschuldigd te zijn; ziende JANUS, namelijk, met het bejaarde aangezigt vol weemoed terug op den gouden tijd, van den algemeenen vrede, der aarde voor zoo lang ontvloden, en starende met het jeugdige gelaat vol hoop in

eene heldere toekomst, waarin een eenwigdurende vrede het geluk der volken zal vestigen. = **SECUNDUS** werd in **1511**, te 'sGravenhage geboren, en was op den Latijnschen Zangberg de welluidendste, en tevens een der beroemdste Nederlandsche Dichters. Onder den vermaarden ALCIATY volbragt hij te Bourges zijne studiën, en keerde met eenen schat van geleerdheid, en den rang van Doctor in de Regten naar het Vaderland terug. Spoedig werd hij daarna Secretaris des Aartsbisschops van Toledo, en deelde weldra in de bijzondere bescherming van KAREL V, die zijne verdiensten op hoogen prijs wist te stellen. Hij was ongemeen ervaren in de beeldhouw-, graveer- en schilderkunst; doch van zijne hand is echter niets meer overig, dan een gedenkpenning, waarop zij afgebeeld is, die steeds van zijne zangen het belangrijkste onderwerp uitmaakte. Zijne dichtwerken, die gelukkig der vergetelheid ontrukt zijn, dragen allen den stempel van eenen gemakkelijken dichttrant en hoogeren aanleg. Onder zijne *oden* zijn er velen, die door kracht en verhevenheid uitmunten; onder zijne *kusjes* is geen enkele middelmatig; in zijne *elegiën* paren zich de sierlijkste uitdrukkingen, met de welmeenendste taal van het hart, en overal is hij vloeijend en telkens nieuw en bevallig. Niet minder gelukkig slaagde hij ook in een geheel ander vak der dichtkunst, en was ongetwijfeld de CATULLUS en tevens MARTIALIS van zijnen tijd. Ook in proza had SECUNDUS eenen aangenamen en bevalligen stijl, zijne ongewone bekwaamheden in de Latijnsche taal maakten hem, zoowel als zijne zedelijke hoedanigheden, bij zijne tijdgenooten geacht en gezien; terwijl zijn fijn vernuft en voortreffelijk dichtvermogen hem de hulde der nakomelingschap hebben doen verwerven. Eene ziekte ontrukte hem aan zijne vrienden en aan zijn Vaderland, vóór dat hij den ouderdom van **25** jaren bereikt had.

JAPAN. Keizerrijk in het O. van Azië, in de stille Zuidzee, uit drie groote en eene nog ongetelde menigte kleine eilanden bestaande; zij worden om derzelver O ligging door de Chinezen *Yang-hu* (magazijn der zon); en *Gepon* (woning des lichts) genoemd, en zijn door eene stormachtige zee, en hooge, rotsige oevers omringd, welke dit rijk, zoowel als vooral de staatkunde van deszelfs Vorsten, van de geheele overige aarde afzonderen, zoodat het als eene wereld op zich zelve vormt. Reeds vroeg hadden de Portugezen en Spanjaarden verkeering met de inwoners, doch door oneenigheid werden de Zendelingen weldra voor altijd uit dit land gebannen. De Nederlanders, die er in **1600** ook eenigen handel begonnen, bleven de eenige Europesche natie, die hier toegelaten werd, hetwelk tot op heden den naijver van alle andere zeemogendheden heeft opgewekt. Zelfs hebben de Russen door den voortreffelijken KRUSENSTERN, door een gezantschap in onze dagen, te vergeefs gepoogd, eenige betrekkingen met dit land aan te gaan. — Het Rijk wordt door GATTERER op **8,625** vierk. mijl, door ZIMMERMAN (Jesso enz. er niet bij gerekend) op **9000** vierk. mijl, geschat. De hoofdeilanden liggen in eene Z. W. en N. O. rigting, en het geheele land heeft de gedaante van eene halve maan. Onder de menigte van bergen kent men alleen de ketens, Mottojama, Oraxi, Otawa, Jamna en de vulkaan Fusi, de hoogste kruin van Japan. Bijzonder aan de kusten zijn vele rotsen, terwijl de havens, door klippen en banken, voor de schepen zeer gevaarlijk zijn. De voornaamste kapen zijn: Kennis, Noto, Malespina, Osaki, Nanga, Nambu, Nitzi, Awa, Sugar, Zandduin enz. Om den daarbij gelegen' berg Faconie loopt een klein meer van denzelfden naam. Omstreeks Firando ligt het kleine rotsachtige eiland Ki-Sui-Kisima, dat sedert eeuwen brandt; ook op Fnogo is een altijddurend vuur Op andere plaatsen branden holen; »ja het is onmogelijk," zegt ZIMMERMAN, »al de doode en levende vulkanen van Japan op te noemen." Verder zijn er vele zwavelbronnen, vooral op het eiland Iwo-Gasiwa of Zwavel-eiland, dat men om den rook voorheen voor het verblijf van boore geesten hield. De luchtgesteldheid is, over het algemeen, gezond. Des zomers is de warmte zeer groot, en des winters de koude en sneeuw, volgens GOLOWNIN, oneindig sterker dan in de Europesche plaatsen, op gelijke breedte. THUNBERG en ook KRUSENSTERN hebben de verschillende waarnemingen omtrent het weder medegedeeld. Orkanen, stormen, onweders en aardbevingen zijn hier vrij algemeen. In Junij en Julij is de regentijd, zonder welken dit land geheel onvruchtbaar zijn zou. Tot de rivieren behooren de Nogaja en Jedogawa op Nipon, uit het meer Oits of Omi komende: de Ogin of Ojingawa, eene der grootste rivieren, Tenrue, Fusijawa, Tonkay, Banninjawa, de Sakgawa enz. Het reeds genoemde meer, Faconie genaamd, is dat hetwelk men voor het vagevuur van de zielen der afgestorvene kinderen houdt. De voornoemde voortbrengselen zijn: veel zwavel, steenkolen, zout, porselein-aarde, fijn gesponnen asbest, klei, speksteen, kwartz, puimsteen, salpeter, vermiljoen, rottekruid, barnsteen, veel goud, zilver, het beste koper der wereld, tin en ijzer, verder koren, bijzonder rijst, gerst, tarw, boonen, erwten, gierst, groenten, tabak, katoen, hennep, verscheidene olieplanten, oranjeappelen, citroenen, allerhande soorten van vruchten, waaronder druiven, thee-, laurier-, papier-, moerbeziën-, vernis-, cypressen-, bamboes-, dennen-, en andere boomen. Uitmuntende bloemen, vooral rozen, leliën en vele andere. Verder kleine, vlugge paarden, en het schaap alleen op het eiland Firando. Ossen en koeijen worden alleen voor ploegen en karren gebruikt, daar melk en boter (hiervoor gebruikt men olie) hier onbekend zijn. Verder heeft men er de miako, eenen os met éénen bult, terwijl de varkens, zoo als men verhaalt, alleen geteeld worden om aan de Chinezen te verkoopen, schoon GOLOWNIN beweert, dat er ook Japanezen zijn, die varkensvleesch eten. Verder apen, vossen, herten, beeren, hazen, panters, luipaarden, wolven, wilde honden (mogelijk jakhalzen) en zwijnen; tijgers, leeuwen, olifanten, ezels en kameelen zijn er niet. Voorts hoenders, eenden, arenden, valken en haviken. Men heeft er veel visch, alsmede 4 soorten van schildpadden, kreeften enz. Onder de insekten vindt men zijwormen, bijen, vliegen, muskieten, sprinkhanen, Spaansche vliegen, in verschillende soorten, witte mieren (eene landplaag) en eenige vergiftige slangen. Het geheele rijk wordt in zeven deelen, en deze weder in **68** landschappen en **604** distrikten verdeeld. De Kubo, of wereldlijke Keizer, is de Heer des geheelen lands. Onder hem regeert in elk Vorstendom een Vorst, waarvan de grootste *Dairi*, en de kleinste *Simio* genoemd wordt, en die elk jaar **6** maanden aan het hof komen moeten, en als zij naar hunne provincie gaan, hunne vrouwen en kinderen, ten onderpand hunner trouw, in de residentie des Keizers moeten achterlaten. De *Kubo* heeft eenen staatsraad van vijf, gewoonlijk zeer bejaarde mannen, benevens eenen senaat van vijftien leden. Hij geniet nog bijzondere inkomsten van de vijf Keizerlijke Provinciën, die niet door Vorsten, maar in zijnen naam, door Stadhonders worden bestuurd. De inkomsten worden zeer verschillend opgegeven: THUNBERG rekent die op **44** billioenen en **400** millioenen zakken rijst; VARENIUS geeft **670** millioenen livres, en ZIMMERMAN geeft niet meer dan **18** millioenen guldens op. De Keizer is onbepaald gebieder, die zelfs de Vorsten kan straffen, en dit gewoonlijk doet, door hen naar het onvruchtbaar en bijna ontoegankelijk eiland Fatsisio te zenden, om aldaar zijden stoffen te weven. De Vorsten hebben eene bepaalde regering; echter zijn zij meester van leven en dood der inwoners. De magt van den geestelijken Keizer of *Dairi*, die voorheen alleen het rijk bestuurde, bepaalt zich thans alleen tot Godsdienstige zaken. De geloovigen bewijzen hem bijna Goddelijke eer, doch hij moet deze duur betalen. Om zijn heilig geslacht te bewaren, heeft hij twaalf vrouwen, waarvan eene als geestelijke Keizerin wordt aangezien. De *Kubo's* bezoeken hem zelden, doch moeten hem jaarlijks geschenken brengen. Ook heeft de *Dairo* eenige spionnen, waaronder vrouwen, om op het gedrag van den *Kubo* te letten. Hij trekt elken dag een nieuw kleed aan, en zijn prachtig hof bevat alleen leden zijner familie. Bij de geboorte van eenen prins hebben er zeer groote plegtigheden plaats, en de min wordt uit de tachtig schoonste dames des rijks gekozen. — Het staatsbestuur is in zeven sectiën verdeeld, en elk van deze aan twee ministers toevertrouwd, die door raden en andere ambtenaren ondersteund worden. De policie is zeer streng, en zorgt voor de openbare rust. Elke Commissaris heeft er vele spionnen. De brandinrigtingen zijn voortreffelijk. Elk beambte moet bij het aanvaarden van zijne bediening eenen zwaren eed doen. De wetten zijn eenvoudig, maar streng, en de meeste misdaden worden met den dood gestraft; soms moeten al de bewoners van eene straat voor ééne misdaad boeten. De heer is voor zijne bedienden, de ouders voor hunne kinderen verantwoordelijk. De krijgsmagt is zeer aanzienlijk. Elk Vorst moet een aantal soldaten leveren en onderhouden. Een landeigenaar, die *f* **10,000**: inkomsten heeft, moet **20** man voetvolk en **2** ruiters leveren. De geheele magt van den Keizer beloopt hierdoor **368,000** man voet- en **38,800** man paardenvolk. Men wil dat de soldatenstand erfelijk is. Zij moeten hunnen eed met bloed uit hunne regterhand onderteekenen. Het voetvolk is met geweren, pijlen en pieken gewapend. Al het volk heeft sabels en dolken. De soldaten dragen eenen korten rok, *Ohauri*, die bij de Keizerlijken van zwarte zijde is. Het paardenvolk is prachtig gekleed, en met sabels, pieken en pistolen gewapend. De artillerie bestaat uit **18** en **24** ponders van Hollandsch maaksel; zij schieten langzaam, en hun kruid schijnt niet zoo goed te zijn als het onze. De soldij wordt in rijst betaald, en de legerhoofden worden alleen bij den oorlog benoemd. De groote eilanden zijn: Nipon, Kiusju of Simo, en Likof of Xikoko (volgens sommigen ook Jesso). Onder de kleinen behooren: Gotto, Firando, Iki, Oki, Sado, Awadsi enz. De hoofdstad is Jedo op het eiland Nipon.

JAPANEZEN. De bewoners van het rijk van Japan zijn bijzonder merkwaardig, doordien zij zich van alle andere volken der aarde afzonderen. Volgens sommigen schijnen zij van Tartaarschen oorsprong te zijn, doch volgens KAEMPFER, en vooral volgens hunne eigene geleerden, zouden zij een oorspronkelijk volk zijn. Uit hun gelaat blijkt dat zij tot het Mongoolsche ras behooren. Zij hebben groote hoofden, korte halzen, zwarte van olie glinsterende haren, wel geen' platten, maar toch dikken neus. De vrouwen zijn over het algemeen zeer schoon en teeder, zij worden zeer goed opgevoed, blanketten zich sterk, en de gehuwden trekken hare wenkbraauwen uit. Niet alleen in gedaante, maar ook in geest, munt de Japanees boven den Chinees uit. Het is waar de Zendelingen hebben de Japanezen met eene te groote vooringenomenheid geschetst, maar toch zelfs dezulken, die ongunstig over hen denken, zoo als MEINERS,

Krusenstern enz., schrijven hun verscheidene goede hoedanigheden toe, bijzonder weetgierigheid, zindelijkheid, moed, openhartigheid, trouw enz., schoon de laatste hen ook van trotschheid, het buitensporig gebruik van sterken drank enz. beschuldigt. Een der gewone spijzen van den Japanees is soep, uit vleesch en uijen gereed gemaakt. Zij hebben veel ragouts, ook gedroogde vruchten, groen geschilderde koeken van rijstmeel, en behalve de thee, eene soort van bier, dat zij Sagi noemen. De Japansche kleeding is nog dezelfde als voor 2500 jaren, en bij vorst en bedelaar gelijk. Zij bestaat in eenen langen wijden rok, zoo als onze mans-japonnen: bij de rijken zijn dezelve van zijde, bij de armen van katoen en bij de vrouwen zijn zij tot aan de voeten van gebloemde taf bewerkt. Voorname heeren hebben er soms drie of vier, maar de dames veertig of vijftig aan, die echter zeer ligt zijn; de onderste is in plaats van het hemd. Zij worden allen met eenen band om het lijf vast gemaakt; de mouwen zijn zeer lang en wijd, en dienen tevens voor zakken; van voren is de borst open. Hun hoofd scheren zij bijna geheel kaal, en dekken hetzelve nooit. Als de dames eens zeer schoon willen zijn, verwen zij de lippen violet, en de tanden zwart, en trekken al de haren der wenkbraauwen uit. De mannen trekken den baard met een klein haartangetje uit. Op hunne kleederen worden hunne wapens geborduurd. De huizen zonder haarden of schoorsteenen zijn van bamboes, met pleisterkalk overdekt, om de aardbevingen meestal ééne verdieping hoog, en eigenlijk slechts uit eene groote kamer bestaande, die door beschilderde papieren ramen in bijzondere vertrekken verdeeld is. De daken zijn met tegels, soms ook met planken en steenen, doch bij de rijken met koper bedekt. De vensters zijn van papier, de grond met matten belegd, en de wanden met dik gebloemd papier versierd. Bij de kooplieden is het voorste deel van het huis gewoonlijk de winkel. Hun huisraad is van weinig belang; zij slapen op matten en katoenen matrassen, en hebben een houten hoofdkussen. Hun kleed is hun deksel; stoelen hebben zij niet, en hunne tafels zijn 4 duim hoog. Zij eten als de Chinezen met houtjes. Hun voornaamste meubel is een hoog scherm, om zich zelven of iets anders achter te verbergen. Hunne steden zijn groot, met wallen omringd, en hebben een donker aanzien, zoo ook de dorpen, die echter open en kleiner zijn, de openbare gebouwen zijn als in China. De Japanees heeft slechts eene echte vrouw, maar naar zijnen staat vele bijwijven; echter zijn de vrouwen hier geene slavinnen, maar nemen deel aan de openbare gezelschappen. Zij hebben vele feesten, doch geenen Zondag. De 1 en 15 van elke maand is bij hen een rustdag. Het nieuwjaarfeest wordt vooral met groote plegtigheid gevierd. Bij de huwelijken verbrandt de bruid, in tegenwoordigheid eener godheid, haar kinder-speelgoed, en men geeft alsdan zeven dagen vóór de vereeniging allerlei feesten. De dooden worden plegtig begraven of verbrand, en hunne nagedachtenis zeer vereerd. Hunne tweegevechten bestaan daarin, dat elk der twistenden zich zelven den buik opensnijdt, terwijl hij, die het eerst dood is, toont dat zijn zwaard het beste is. — Hun werk in koper, metaal, hout, verlakt enz. is uitmuntend, gelijk ook hun porselein beter dan het Chinesche. Hun binnenlandsche handel is vrij van alle lasten en tollen, en zeer bloeijend. Hunne havens zijn steeds met schepen opgevuld, en de steden hebben vele pakhuizen, en vooral te Miako welbezochte markten. De buitenlandsche handel geschiedt alleen met de Chinezen, die koper, kamfer, verlakte waren, regenschermen, tentvisch en zeeplanten, en de Nederlanders, die vooral koper uitvoeren, en hunne koloniale en andere waren invoeren. De Keizer verklaarde nog aan het Russische Gezantschap, dat hij geenen handel dreef dan met de Nederlanders en Chinezen. In Kunsten en Wetenschappen is de Japanees en Chinees op dezelfde hoogte, terwijl de kennis van beiden zeer beperkt is, echter kan elke Japanees lezen, en de drukkunst is bij hen reeds lang bekend. Zij schrijven even als de Chinezen van boven naar beneden. De taal der Japanezen is geheel eenig, zeer moeijelijk, en heeft niets van andere talen. Hun Godsdienst is die van Sinto, die een hoogst wezen erkent, vele overgoden heeft, en uitwendig zeer eenvoudig is. Verder heeft men er belijders van de leer van Bodda, enz. enz.

JAPARA. Nederlandsch Distrikt op de N. O. kust van het eiland Java, ten Z. W. van het distrikt Samarang, de landstreken Koadus, Patty en Joana bevattende, zeer vruchtbaar en gezond, en veel koffij, rijst en maïs opleverende. = De hoofdplaats met een fort, aan de rivier van dien naam, eene der oudste steden van Java. Zij wordt door Chinezen en Javanen bewoond, en heeft met eene haven handel in hout, rijst enz. De omliggende grond is bergachtig en het klimaat gezond. Het fort was eene der eerste Nederlandsche stichtingen in Oost-Indië.

JAPIN. (Jean) is als tooneeldichter bekend, door de niet onverdienstelijke vertaling van *De lastigheid der Rijkdommen* 1739, *de Woekeraar Edelman* 1740, en *Arlequin Hulla* 1747; alleen op den Amsterdamschen Schouwburg vertoond.

JAPYX, CAURUS of CORUS wordt door Riccioles de wind genaamd, welke uit het gewest komt, hetgeen van het Westen ten Noorden 22 graden 30 minuten afwijkt, en door ons West-Noord-West wordt genoemd. Vitruvius integendeel maakte uit *Caurus* en *Corus* twee onderscheidene winden, de eerste komt, naar zijn gevoelen, uit een gewest hetwelk 45 graden en de tweede uit een hetwelk 60 graden van het Westen tegen het Noorden afwijkt.

JARBO. Eene soort van muizen in Arabië, door Salomo om hunne wijsheid geroemd. Men vertelt van de inrigting hunner woningen en huishoudelijk bestier veel wonders. In de Nederduitsche Bijbels staat, Spreuken I Hoofdst. 30 vs. 26 het woord *konijnen*, doch volgens de uitlegging van den grondtekst van onderscheidene schrijvers, moet het *bergmuizen* zijn. Bochart, een van die uitleggers, noemt deze dieren, waarvan Salomo spreekt, volgens de taal der Arabieren *Aljarbuo*. Men wil ook dat het deze dieren zouden zijn, welke dien vermaarden dijk van de Koningin Beïs doorgraafden, welker instorting die beruchte overstrooming veroorzaakte, waarvan in de geschiedenis der vierde eeuw gewag wordt gemaakt.

JARLSBERG, Noorw. gr., Stift Christiania, in 2 steden, 2 vlekken en 15 kerspelen, 26,200 inwoners bevattende. = Hoofdplaats van voornoemde gr., met vele ijzerwerken en ijzerfabrijken.

JAROSLAW. Russisch Gouvernement, tusschen Novogorod, Wologda, Kostroma, Wladimir en Twer gelegen, en op 692 vierk. mijl. in 12 steden, 554 kerspelen en 7,705 dorpen, 800,000 inwoners bevattende. Het land is eene hoog gelegene vlakte, met veel moerassig en onbouwbaar land. De voornaamste rivier is de Wolga, welke uit het Gouvernement Twer komt, en al de rivieren der provincie, onder welke de Mologa en Scheksna de grootste zijn, ontvangt. Het grootste der 38 meren is het Rostower, dat door de Kotorosl in de Wolga loopt. De luchtgesteldheid is ruw, doch gezond: de winter is er lang, en de zomer kort. De grond is slechts middelmatig vruchtbaar, moet om de 3 jaren gemest worden, en echter draagt de rogge en gerst op zijn hoogst slechts zes- en de boekweit en tarwe slechts twee- en viervondige vrucht. Haver en erwten worden er in menigte, doch vlas en hennep slechts voor eigen gebruik geteeld. Men heeft er vele groenten, en in het Zuiden ook appelen en kersen. De bosschen hebben meest berken-, elzen- en essenhout, dat veelal slechts tot brandhout dient. In dezelve vindt men hazen, wild gevogelte, dassen, wezels, marters, als ook beeren, wolven, lijnxen en vossen. De paarden- en veeteelt wordt weinig behartigd. De visscherij in de Wolga is zeer voordeelig. Onder de overige bezigheden der inwoners behooren garenspinnerij, weverij, het maken van pelsen, paardentuig en akkergereedschap, mutsen, kousen enz; daarenboven zijn er fabrijken van hoeden, zijde, leder, chitsen, katoen, linnen, zeildoek, kalmuk, papier, goud- en koperdraad, porselein enz., benevens vitriool en zeepziederijen, talksmelterijen, branderijen enz. De voornaamste artikelen van uitvoer zijn: juchtleder, zeildoek, allerlei soorten van linnen, touw, lijnzaad; veel gezouten vleesch, paardenhaar en vele andere artikels; terwijl de invoer bestaat in koren, brandewijn, zout en alle koloniale fabrijkwaren. = Russische Kreits in voornoemd Gouvernement, welke in ééne stad, 48 dorpen en 404 huurten, 77,550 inwoners telt. = Hoofdplaats van voornoemde Russische Kreits en Gouvernement, de zetel van den Gouverneur, ook soms van den Aartsbisschop. Zij ligt aan de Wolga en den mond der Kotorosl, is slechts met palissaden omringd, doch heeft eene vesting, die tusschen de genoemde rivier ligt. Verder heeft zij naauwe, deels geplaveide straten, 44 steenen kerken, 3 kloosters, 18 armhuizen, 5 voorsteden, behalve de Jemskaja of voorstad der voerlieden; de Demidowsche school der hoogere wetenschappen, die den rang van hoogeschool en eene voortreffelijke bibliotheek heeft; een geestelijk Seminarium met 500 kweekelingen, een gymnasium, 1 militaire school, een opvoedingshuis voor vondelingen en 25,000 inwoners, die fabrijken van linnen, tafelgoed, zijden stoffen, touw, beroemd juchtleder, papier, goud- en zilverdraad en loodwit, benevens olieslagerijen, vitriool en zeepziederijen, looijerijen en kaarsenmakerijen, alsmede veel handel in granen op Petersburg, en in vele andere waren op Moskow hebben. Men rekent dat hier jaarlijks 4 millioenen roebels worden omgezet. Er is eene steenen markt, met eene menigte winkels en pakhuizen. De stad is door vele tuinen omringd. = Galicische koopstad, kreitz Przemijsl, met een kasteel, tolambt, eene stapelplaats, 7 kerken, verscheidene scholen, 7,000 inwoners, die eene Keizerlijke lakenfabrijk, linnenweverij, en eene beroemde markt hebben, terwijl zij tevens in linnen, was en honig handelen.

JASIDES. Een der namen van het sterrenbeeld Cepheus.

JASON en TRIPTOLEMUS. Een der namen van het sterrebeeld de Tweelingen.

JASPIS. (*Lapis Pantperinus*) Een steen uit het geslacht der kiezelsteenen, van allerlei kleur en teekening, die zeer hard is, en zich fraai laat polijsten. Men vindt er vele soorten van, onder welke de Egyptische kiezel uitmunt. De gemeene Jaspis, die zich ook zeer goed laat polijsten, wordt in oorspronkelijke berglagen, in voortloopende aders, gevonden. Het voorname kenmerk der Jaspis-steenen is, dat zij, met een staal geslagen, gereedelijk vuur geven, en geene de minste opbruising in sterk water veroorzaken.

JASSIJ. Eene Turksche stad, de hoofdplaats van geheel Moldavië. De inwoners zijn meestal der Grieksche Godsdienst toegedaan; doch de Katholijken genieten ook eene vrije Godsdientoefening; de stad,

hoewel zeer vervallen, bevatte echter, voor de laatste onlusten, nog 43 kerken en kapellen, 26 kloosters, 1 Roomsche kerk, 1 Luthersch bedehuis, 1 algemeen ziekenhuis, 14 paleizen der Bojaren, 6000 huizen en 25 tot 30,000 inwoners. De straten waren, in plaats van met steenen, met balken en planken belegd, waaronder goten waren, die eenen geweldigen stank veroorzaakten. Men vervaardigde er veel voortreffelijke canefas, die, gelijk ook de wijn van Katanapon, in menigte naar Constantinopel verzonden werd. Verder gaf de pracht van het hof, onderscheidene handwerken, de wel bezochte jaarmarkten en de handel een goed vertier. In 1739 en 1769 werd Jassij door de Russen veroverd; doch bij den vrede terug gegeven. In 1788 geraakten zij in de magt van Oostenrijk, en den 9 Januarij 1792 werd hier de vrede tusschen de Russen en Turken onderteekend. In Maart 1753 brandde bijna de geheele stad, benevens het paleis van den Hospodar, af, en in 1772 woedde er de pest; terwijl zij in den laatsten strijd met de Grieken door de Turken geheel verbrand is.

JAU, JAU, JAU is het formulier van eed, dien de Zwarten op Guinea aan de Blanken doen, waarbij zij hun aangezigt, de borst, schouders en het geheele ligchaam aan de voetzolen der blanken wrijven; de handen driemaal zamenslaan, met de voeten tegen den grond stampen, en de zoogenoemden Fetisschen kussen, die zij aan hunne armen en beenen dragen.

JAUDPORE. Oost-Indisch Distrikt, Provincie Allahabat, waaromtrent men tijdingen uit Bombay tot het einde van October 1834 ontvangen heeft, die zeer belangrijk zijn. De Indische regering maakte zich destijds tot vijandelijke bewegingen tegen Jaudpore gereed. De onderneming was, zoo men meende, niet enkel tegen dat kleine Vorstendom gerigt, maar zou de aanvang wezen van eene krachtige algemeene poging om het oppergezag over geheel Hindostan te veroveren, Runject-Sing en de Vorsten van het landschap Sinde ten eenemale te onderwerpen, en dus den invloed van het Russische Hof in Opper-Indië te vernietigen. Door de bezetting van het landschap Jaudpore zou aan Rusland alle hoop, om ooit eenen inval in Hindostan te doen, afgesneden worden. De Indische regering achtte de beweging tegen Jaudpore te noodzakelijker, omdat men uit Perzië en uit het oosten van Europa berigten had ontvangen, volgens welke de Russen zich gereed maakten, om eenen inval op het grondgebied van den Schaeh van Perzië te doen. De aanleiding (of het voorwendsel) tot vijandelijkheden tegen den Rajah van Jaudpore bestond daarin, dat hij eene schuilplaats aan den gewezen Rajah van Nagpore verleend, en geweigerd had, om dezen, zoo wel als eenige andere gevaarlijke personen, aan de Indische regering uit te leveren. De Gouverneur-Generaal wilde daarenboven de gelegenheid niet laten voorbijgaan, om aan Engeland de vrije vaart op den Indus te verzekeren. Hij zou zich zelf naar de noordelijke gewesten begeven, om de noodige beschikkingen te maken. Twee eskadrons van het 11e regement dragonders, het 10e regiment ligte ruiterij, eenige regementen inlanders en een groot park artillerie en belegerings-geschut was, bij het afzenden dezer berigten, naar Jaudpore onder weg.

JAUER GESINDEL is een rondzwervend volk in Zwaben, hetwelk de zoogenoemde Heidenen zeer nabijkomt; doch van dezelve is onderscheiden. Zij maken onderling een bijzonder gild uit, en hebben eene afzonderlijke spraak.

JAVA. Nederlandsch eiland in de Indische Zee, voorzeker de belangrijkste onzer Oost-Indische bezittingen, gelegen te Z. O. van Sumatra, van hetwelk het door de straat Sunda is afgescheiden, de lengte wordt ongeveer op 250 mijlen, de breedte op 30 a 45 mijl en de vlakke inhoud op ongeveer 2400 vierk. mijl. geschat, op welke 4 a 5 mill. inw. zijn, waaronder 10,000 Europeanen en 100,000 Chinezen gevonden worden. De gedaante is die van een langwerpig vierkant, waarin vooral aan de West- en Noordkusten, verscheidene baaijen of golven indringen, waarvan de voornaamste die van Batavia, Cheribon, Joana en Grissee zijn. De voornaamste havens zijn: Sourabaya in het O. en Batavia in het W. Het eiland wordt door eene rei van berggroepen, die in het midden vrij boog worden, van het W. naar het O. in de lengte doorsneden, welker toppen de duidelijkste kenmerken van uitgedoofde vulkanen dragen, zelfs schijnt in sommigen het inwendig vuur nog niet uitgebluscht, daar men soms, vooral na zware regens, nog rook uit dezelve ziet opgaan. De Noordzijde is vruchtbaarder dan de meer bergachtige Zuidzijde. De hoogste bergen zijn: de Prau, de Panan-Gunan, de Passavan en de Radiona, de Tagal die vuur spuwt, en midden in het eiland ligt; de twee Broeders aan de zuidzijde: de Tjorroton, geheel op zich zelven, met verscheidene holen. Onder de vuurspuwende bergen zijn: de Geté 8,000 voeten hoog, de gebergten van Tingor in het N. O., de Brama enz. De voornaamste kapen zijn: St Nicolaas, Pontang, Karawang, Moordenaar, Pamanakan, Sandano enz. Het land is te smal om groote rivieren te hebben, echter zijn er eenige bevaarbaar. Meren zijn er van geen belang, doch in den regentijd wel eenige poelen, *rawa's* genoemd, waarvan de grootste de binnenzee of *Dschapara* genoemd wordt. Ook is er een klein meer in de provincie Bagiën dat rijk aan visch is, terwijl men er tevens eenige warme of zwavelachtige, minerale, nafta- en steen-olie-bronnen vindt, die vlammen uitwerpen. Het eiland is om de menigvuldige oudheden, die men hier vindt, en die van de aloude grootheid der Javanen getuigen, bijzonder merkwaardig. Java heeft eene der gezondste en aangenaamste luchtstreken, daar de zeewinden, uit hoofde van de smalte des eilands eene zeer weldadige uitwerking hebben. In het drooge saizoen klimt aan de N. kust de thermometer zelden boven 27, en in den regentijd boven 23 *Reaumur*. De zon loopt hier regt over het hoofd der inwoners heen en er is slechts korte schemering. De regentijd begint in November en duurt tot aan Maart, wanneer de W. winden waaijen; echter wisselen land- en zeewinden dagelijks geregeld af. In het drooge saizoen heerschen er N. en O. winden. Bij de bergen is het somtijds zoo koud, dat men er ijs vindt. Aardbevingen zijn er niet zeldzaam. De grond is over het algemeen vulkanisch, met dalen en vlakten, die door bijzondere vruchtbaarheid zeer merkwaardig zijn. De voornaamste voortbrengselen zijn: onderscheidene Europesche gewassen, die hier goed voortkomen, als: kool, sardappelen, boonen, rapen, uijen, doperwten, verder kokosnooten, pisang, watermeloenen, ananassen, de mangistangis, marges, vele soorten van pisang of bananen, de rambootang, gendria, donrian en vele andere soorten, maar vooral groeit er rijst, welke het algemeen voedsel der Ingezetenen is, en naar vele andere Oost-Indische gewesten wordt uitgevoerd, zoodat zelfs alle dorpen van rijstvelden voorzien zijn. Verder groeit op de hoogere gronden veel koffij, en op de lagere vele soorten van suikerriet, peper, indigo, kardamon, tabak, catjang, betel, kurkuma, katoen, gember en nog vele andere verw- en geneeskundige planten, terwijl de grond op onbeplantte plaatsen met ondoordringbare bosschen bezet is. Java heeft uit het rijk der dieren den buffel of zoogenaamden karbouw, die niet alleen tot voedsel dient, maar bij den Javaan al de diensten van het paard vervult; alsmede kleine en niet zeer sterke paarden, eenig rundvee, dat echter op stal gemest moet worden; schapen die aan vele ziekten onderhevig zijn; geiten, wilde varkens, rhinocerossen, tijgers, herten, reebokken, vele soorten van apen, paauwen, duiven, zwaluwen (*hirundo esculenta*), welke eetbare nestjes hebben en allerlei tamme vogels; eenen grooten voorraad van visch, waaronder de kaalkop, die met den kabeljaauw veel overeenkomst heeft, de bistiro, spiering, oesters en de gourami. De kaaiman is in de Javaansche wateren zeer menigvuldig. Uit het rijk der delfstoffen vindt men er kwartz, veldspath, vooral vulkanische voortbrengselen goud en andere metalen, doch niet genoegzaam om de kosten van graving goed te maken. De inwoners zijn Europeanen, Chinezen of Javanen. De eerste zijn hier in onderscheidene ambtsbetrekkingen, van wege het Gouvernement; de tweede, om zaken den koophandel betreffende, of als ambachtslieden, ook gedeeltelijk in dienst. Landbouw, en vooral de rijst-, koffij-, suiker- en peperteelt zijn de voornaamste takken van bestaan. Er zijn weinige of geene Fabrijken, dan alleen in Batavia. De handel alhier kan men in drie deelen verdeelen, als ten 1e die van Europa met onze bezittingen, ten 2e die van onze bezittingen onderling, en eindelijk in dien van Nederland met andere landen in de Oost-Indië. Er komen hier artikelen uit Europa, al de voortbrengselen der Molukken en andere eilanden, uit Bengalen, uit Sumatra, uit Borneo, uit China, uit Japan en uit Amerika ter markt, terwijl al deze aangevoerde waren hier weder omgezet, en met de voortbrengselen des lands uitgevoerd worden. Voor verdere bepalingen moeten wij naar het werk van den Generaal VAN DEN BOSCH verwijzen. Voorheen was het bestuur in handen der Oost-Indische Comp. na vele veranderingen in hetzelve, thans bij den Gouverneur-Generaal van Nederlandsch Indië, die tevens opperbevelhebber is van de land- en zeemagt, en geholpen wordt door vier raden, welke met hem het ligchaam der hooge regering uitmaken. Verder is er een bijzondere raad van domeinen en financiën, een raad van civile Justitie, met het opzigt over alle mindere collegiën enz. Alle produkten, uitgezonderd notenmuskaat, kruidnagelen en amphioen, zijn voor den bebouwer. Gevoegelijk kan men het eiland in het Nederlandsche en het onafhankelijk Java verdeelen. Het eerste bevat dan het geheele W. deel in 17 landstreken gesplitst. De Generaal VAN DEN BOSCH verdeelt het in 3 deelen: het Westelijke, het middengedeelte en de Oostkust; bevattende: de O. Regentschappen, Penwin en het eiland Madura. Hierbij behooren de kleine eilanden Edam, Onrust, het Prinsen-eiland, Purmerend enz. De hoofdstad is Batavia, en van het onafhankelijk deel, dat in 10 landstreken verdeeld is, Soerakarta en Djocjokarta.

JAVAN. Zoon van JAPHET, van wien men wil dat de Grieken afkomstig zijn.

JAVANEN. Oorspronkelijke bewoners van het eiland Java, door sommigen tot de Maleijers gerekend, doch van dezelve echter in vele opzigten, bijzonder ook in taal verschillende. Zij zijn geel, hebben zwarte, diep ingedrukte oogen, eenen kleinen, stompen en een weinig ingedrukten neus, de bovenlip wat gebogen, en den anders welgevormden mond, door het kaauwen van betel en tabak misvormd, gelijk zij de tanden afvijlen en zwart maken. Zij hebben eenen ligten baard, zwarte lang neêrhangende haren, zijn gewoonlijk van middelbare grootte, schoon ze hunne ligchamen door het inbinden, de mannen van het lijf, en de vrouwen van de borst, zeer mismaken.

De grooten hebben fijnere trekken dan de minderen. De vrouwen zijn gewoonlijk minder schoon dan de mannen, die vooral met den ouderdom leelijk worden. De luchtstreek maakt hen traag; echter zijn zij vrolijk van geest, spreken zeer langzaam en voorzigtig, en bereiken eenen even zoo hoogen ouderdom als in Europa. Zij huwen vroeg, de mannen op hun 16e en de vrouwen op haar 13e jaar, krijgen vele kinderen, die echter door verzuim of door de pokken, gedeeltelijk vroeg sterven. Veelwijverij ziet men er niet dan bij de grooten. Hunne hutten zijn van bamboesriet, met palmbladen bedekt, zonder vensters, maar door een stuk lands omringd, waarvan de huisvader de zijnen kan onderhouden, terwijl de steden op dezelfde wijze zijn aangelegd, behalve dat de paleizen der Vorsten, die *kratons* genoemd worden, schooner gebouwd, en met wallen en grachten omringd zijn. Hun huisraad bestaat in eene mat, die tot een bed dient; in de Nederlands. districten hebben de voornaamsten hunne huizen met tafels, stoelen, spiegels enz. versierd. Zij houden veel van opschik, en trachten meestendeels de Europeanen na te volgen. De voornaamste dragen een *sarang* of *djarit*, zijnde eene soort van overrok, die soms prachtig versierd is, en gemeenlijk tot aan de enkels afhangt. De minderen dragen eene soort van korte broek, eenen korten overrok, en eene soort van vest, *kalambi* geheeten. Om het hoofd hebben zij eenen doek, dien zij *ikat* noemen, en op verschillende wijzen versieren. Aan hunnen gordel hebben zij eenen zakdoek, eenen buidel met tabak of *siri*, eenen kris of dolk, en de daglooners nog een groot mes of eene bijl. Aan de voeten hebben zij eene soort van pantoffels. De vrouwen dragen eene soort van vrouwen rok en een halfhemd, waarover soms een opperkleed. Het haar binden zij op het hoofd te zamen, versieren het met onderscheidene sieraden, meestal vastgehecht door eene lange gouden speld, die over den hoofdschedel heen loopt, en besmeren hetzelve met de bekende klapperolie, dewelke eenen bijzonderen onaangenamen reuk van zich geeft. Ook dragen zij ringen aan de vingers. De arme kinderen gaan tot 6 of 7 jaren naakt. De Priesters zijn meestal in het wit, en dragen, op de wijze der Arabieren, eenen tulband. De rang wordt door het zonnescherm, *payong* genoemd, aangeduid. Volgens de Mahom. Godsdienst eten zij geen varkensvleesch, sommigen zelfs geen rundvleesch. Het gemeene volk houdt veel van paardenvleesch, en gedroogd hertenvleesch wordt bij alle standen zeer gezocht. Zij eten veel gebak, en drinken meestal water, somtijds nemen zij arak of rum, doch gebruiken mede eene soort van bier, *pari* genoemd. Zij eten tweemalen daags, en alle standen kaauwen betel, tabak of iets dergelijks, en zijn beminnaars van opium, amphioen enz., die hunne sterke driften soms tot razernij doet overslaan. De Javanen vieren hunne begrafenissen naar de wijze der Mahomedanen. Zij zijn verder zacht, stil, beleefd en zelfs vreesachtig, vatbaar voor vele aandoeningen, beroemd wegens hunne liefde voor de waarheid, liefhebbers van tooneelvertooningen, die bij hen Chineesche schimmen, soms ook vertooningen door vermomde personen, zijn, van het dansen en de muzijk. Ook beminnen zij de jagt, gevechten van tijgers en buffels, van stieren en andere dieren. Zij hebben driederlei taal, de volkstaal, de hoftaal en de geleerde taal. De meeste boeken, die men bij hen vindt, zijn Arabische schriften over de Godsdienst, en in hunne eigene taal hebben zij gedichten. Van sterrekunde weten zij niets meer. Als Mahomedanen doen zij soms reizen naar Mekka, en zijn zeer bijgeloovig; in elke stad is een Opperpriester. Sommigen echter volgen nog de Godsdienst hunner vaderen. De troon van den Sultan is erfelijk in de mannelijke linie, en de regering is volkomen willekeurig, en slechts door eenige heilige gewoonten bepaald. Hij heeft eenen vizier of eersten minister, die met de geheele uitvoering der regering is belast. Elke gemeente benoemt echter haar eigen opperhoofd, dat ingeval van nood den huisvader raadpleegt. Het regt wordt door twee geregtshoven gehandhaafd. Alle mannen zijn tot de krijgsdienst verpligt, en de Sultan benoemt de officieren. Het leger bestaat voor het grootste gedeelte uit voetvolk. Alle ambtenaren worden met landerijen betaald, dus is er geene openbare schatkist. Tot alle publieke werken moet elk dorp zijn contingent aan volk en bouwstoffen leveren. De opperhoofden der dorpen echter beginnen nu meer en meer bij onderscheidene gelegenheden geld en andere lasten te eischen. Hunne voorname middelen van bestaan zijn vooral: de landbouw, bijzonder de rijst, alsmede maïs, suiker, koffij enz. Verder maken zij kruid, geschut, steenen matten, laken. De vrouwen spinnen wol, looijen leder, maken kammen, verfwaren, wapens, ketels, potten, vele soorten van ijzeren en koperen waren, en ander huisraad, werken zeer goed in hout, en maken ook kleine schepen en booten. Ook vervaardigen zij papier uit den bast van den papier- en moerbeziënboom; trekken suiker en olie uit eenige planten, verzamelen hout, en een groot gedeelte der bewoners van de N. O. kust bestaat van de visscherij, terwijl de meesten in den handel op hunne binnenlandsche markten en buiten 's lands op Indië, China en Europa hun bestaan zoeken.

JAWUD. (DJAWUD) Aanzienlijke stad in de Oost-Indische Prov. Adjmier of Radjpoetana, met 5000 huizen en 23,000 inwoners; 24° 36′ N.Br.; 74° 58′ O.L., 1410 voet boven de zee gelegen; behoort aan den Marattenvorst SINDIA, onder bescherming van het Britsch-Ind. Reg.

JAXTKREITS. Kreits of Provincie van het Koningrijk Wurtemberg, aldus naar de rivier de Jaxt genoemd, en tusschen Baden, Beijeren, den Donau en den Neckarkreits gelegen en op 96½ vierk. mijl. in 31 steden, 35 vlekken en 1608 buurten en gehuchten, 329,000 inwoners bevattende. Slechts in het Z. is deze provincie eenigzins bergachtig, waarvan de hoogste kruin, de Braunberg, echter slechts 2194 voet hoog is. Verder is de grond golvend en gedeeltelijk zeer vruchtbaar. De rivier de Kocher, de Jaxt, de Renis, de Tauber en de Brenz bespoelen hetzelve. De luchtgesteldheid is gematigd, zacht en aangenaam. Het land is in het algemeen zeer goed bebouwd, en brengt voort: tarwe, spelt, rogge, gerst, haver, aardappelen, hennep, vlas en raapzaad. Ook zijn er op sommige plaatsen goede peul- en boomvruchten, alsmede in het Tauber-, Kocher- en Jaxtdal gemeene wijn, en goede bosschen. Maar de voornaamste tak van bestaan is de veeteelt, daar er vele zware ossen gemest, en zoowel als kalveren uitgevoerd worden. De zwijnen- en schapenfokkerij is zeer uitgebreid, en wordt gedurig verbeterd; ook de bijenteelt is van eenig belang. Het rijk der delfstoffen levert potaarde, marmer, agaat, en vooral zout en ijzer. De weverijen van linnen zijn vrij aanzienlijk; ook zijn er looijerijen, verwerijen, papier- en oliemolens, fabrijken van houtwaren enz. De uitvoer bestaat in rundvee, koren, wijn, zout, ijzer en ijzerwaren, wol en hout. De meeste inwoners zijn Luthersch, doch er zijn ook Joden en Roomschen. Er is een theologisch Seminarium te Schonthal, en een Gijmnasium te Hall en Oehringen. Het bestuur der Provincie en het Kon. geregtshof is te Ellwangen. De kreits wordt in 11 opperambten verdeeld; de hoofdplaats in Ellwangen.

IBAR. (DE) Eene rivier van Servië, zich met de kleine Morave, tegenover de stad Iber vereenigende, en zich in dezelve uitstortende.

IBARRA. (JOACHIM) Koninklijk Spaansch hofboekdrukker, werd in 1725 te Saragossa geboren, heeft de boekdrukkunst in zijn Vaderland tot eenen grooten trap van volkomenheid gebragt. Hij drukte eene prachtige uitgave van den Bijbel van MISSEL MAZARABE, van de *geschiedenis van Spanje* door MARIANA, en van Don QUICHOT, benevens eene Spaansche overzetting van SALLUSTIUS, deze laatste is zeer zeldzaam geworden, doordien de vervaardiger DON GABRIEL de geheele oplaag aan zijne vrienden geschonken heeft. IBARRA was mede de uitvinder van eene soort van inkt, dien hij, zonder deszelfs zwart te verminderen, in een oogenblik konde verdikken of verdunnen. Hij was de eerste die in Spanje de kunst invoerde, om afgedrukte bladen glad te maken, ten einde de ongelijkheden er uit weg te nemen, en aan den druk bevalliger aanzien te geven. Hij † in 1785.

IBAYCAVAL, (DE) of DE NERVIO, eene rivier van Biscayen in Spanje, haren oorsprong nemende omtrent de grenzen van Oud Kastilië en zich in de zee van Biscayen ontlastende.

IBERIE was: 1e. eertijds een zeer vruchtbaar landschap, in het Noord-Oostelijk gedeelte van Azië, hetwelk uit eene uitgebreide, van alle kanten door bergen omringde vlakte bestond. Ten Noorden van hetzelve lag de Kaukasus, ten Westen werd het door de hooge, doch vruchtbare bergketen van Kolchis doorsneden; ten Z. had men nog dezelfde gebergten met den vloed Cyrus, en ten Oosten werd het door andere bergen, en de rivier Alazan, van Albanië gescheiden: schoon de laatste rivier door PTOLOMEUS beschouwd wordt, tot Albanie te behooren. Iberië maakte dus een gedeelte van het tegenwoordig Georgië uit. De westelijke bergen leveren goeden wijn en olie, en in de vlakte bouwde men koren. Waarschijnlijk behoorde dit land ondtijds onder de Perzische Monarchie, ten minste schijnt men dit uit de benaming van den vloed Cyrus te moeten opmaken. ALEXANDER en zijne opvolgers kwamen hier niet, en dus bleven de Iberiërs onafhankelijk, totdat zij door de oorlogen van POMPEJUS en TRAJANUS, onder Romeinsche opperheerschappij geraakten, onder welke zij tot na den dood van Keizer JULIANUS bleven. Vervolgens kwamen zij onder het juk van Perzië, hetgeen zij met weerzin droegen, omdat hun hetzelve in de uitoefening van de Christelijke Godsdienst zeer hinderlijk was. 2e. Verstaat men ook onder Iberië het schier-eiland aan gene zijde der Pyreneën, meent men, in het algemeen, dat deze Spaansche Iberiërs van de Aziatische afstammen, die, na de zoogenoemde tweede volksverhuizing, zich naar Spanje begeven hebben. Eindelijk 3e. was Iberië een landschap, aan de Westzijde van het aan dezen kant liggende, schier-eiland Indië, in het binnenste des lands gelegen, waar het aan Scythië grensde. Hetzelve had overvloed aan tam vee, en werd door zwarten bewoond. De hoofdstad was Minnagara, welke eenen uitgebreiden handel in katoenen stoffen dreef, en thans den naam van Mahmudahah draagt.

IBIBOBOCA is een slangengeslacht in Brazilië, welke men aldaar zeer hoog schat, zoowel om derzelver schoone huid, als omdat zij niemand beschadigen, hoewel zij goede tanden hebben. De Ibiboboca levert een uitmuntend geregt op, en leeft van de mieren, welke in Brazilië veel nadeel doen, de grootsten zouden echter ook groote dieren verslinden.

IBIS. Dezen naam draagt thans een geslacht van vogelen uit de orde der Steltloopers (*Grallatores*). De beroemdste soort de *Ibis religiosa*, CUV. welke de Egyptenaars in hunne tempels opvoedden, Godsdienstig vereerden, en zelfs gewoon waren na den dood te bal-

semen. Volgens sommigen was deze vogel in zulk een groot aanzien, om dat dezelve de slangen verslond, die anders in dat land zeer gevaarlijk zouden kunnen worden, volgens anderen omdat er eenige overeenkomst bestaat tusschen deszelfs vederdos en eene van de schijngestalten der maan, terwijl weder anderen de oorzaak dier vereeniging daarin zoeken, dat zijne verschijning de aanwas van den Nijl verkondigde. Men heeft langen tijd gemeend dat de Ibis der oude Egyptenaren dezelfde vogel was, welken LINNEUS Jantalus Ibis noemde, en die vooral aan den Senegal gevonden wordt. Doch CUVIER toonde door het onderzoek van Ibis mummiën aan, dat men hierin gedwaald had, en liet aan de eigenlijke Ibis haren naam behouden met bijvoeging van *Religiosa*, om dezelve van andere soorten, die tot hetzelfde geslacht behooren, te onderscheiden. Het is een vogel van de grootte eener hen, met een' langen, krommen snavel; witte vederen, behalve aan het eind der vleugels, waar zij zwart zijn, met een' violetten weêrglans aan het achterste gedeelte, en zwarte, lange pooten. Men treft denzelven doorgaans in Afrika aan. Buitendien heeft men eene roode Ibis in de heete gewesten van Amerika; eene groene Ibis in het Noorden van Amerika en het Zuiden van Europa; en eenige andere soorten.

IBN-IONIS was een Arabisch sterrekundige der tiende eeuw. Hij werd door den Kalif van Egypte, Aziz Ben-Hakim, beschermd en begunstigd, aan wien hij sterrekundige tafelen, door hem ontworpen, opdroeg. Hij heeft nog een belangrijk werk over de vroegere waarnemingen zijner landgenooten geschreven, hetwelk nog in de Boekerij der Leidsche Hoogeschool voorhanden is, en door den Hoogleeraar SCHULTENS, ten gebruike voor eenen tijd aan DE L'ISLE is afgestaan.

IBYCUS VAN REGIUM, een Grieksch dichter. Hij werd op zijne reize van Orope naar Athene vermoord. Zijne moordenaars, in laatstgemelde stad over de markt gaande, zagen eene troep kraaijen vliegen, en zeiden daarop tegen elkander: »ziedaar de getuigen van den dichter IBYCUS." Een meisje van veertien jaren dit hoorende, bragt hen aan, en zij werden, na overtuigd te zijn geworden, gestraft.

ICARUS. Zoon van DAEDALUS, (zie aldaar) ontsnapte met zijnen vader uit den doolhof, welke door dezen gemaakt was, door middel van kunstvleugels, welke DAEDALUS gemaakt had. Toen ICARUS echter te hoog vloog, smolt het was, waarmede de vleugels vastgehecht waren en hij stortte in zee, welke hierop de Icarische zee genoemd werd. De ouden verstonden onder de vleugels van DAEDALUS en ICARUS de zeilen van een schip, en meenden dat de laatste het vaartuig niet wetende te besturen, nabij Pergamus schipbreuk had geleden, waar zijn lijk aan land geworpen, en door HERCULES begraven werd. Het eiland, waar men hem begroef, werd sedert naar hem genoemd. = Een der namen van het sterrebeeld de Berenhoeder of Boötes.

ICHAR, (DE) of DA **ISCHAR**, eene rivier van Bulgarijen, nemende deszelfs oorsprong in het gebergte van Argentaro, en in den Donau uitloopende.

ICHNEUMON. (*Viverra Ichneumon* L). Dezen naam gaven de Ouden aan eene soort uit de familie der vleeschetende Roofdieren, van welke men verhaalde, dat zij in den bek der krokodillen kroop, terwijl deze sliepen, en vervolgens in de ingewanden doordringende, dezelve aldus doodden. Deze verhalen zijn echter verdicht, even als die, dat zij met de vergiftigste slangen in gevecht zouden treden, en meer dergelijke. De oorsprong dier overleveringen ligt daarin dat zij gewoon is, met eene ongemeene gulzigheid de eijeren der krokodillen, en ook van andere beesten te verslinden, en alzoo krachtdadig tegen derzelver bovenmatige vermenigvuldiging mede te werken. In de huizen opgevoed maakt zij jagt op muizen, hagedissen enz. De Ichneumon heeft grijs haar, eenen langen staart, met eene zwarte haarbos aan het einde. Zij is iets grooter dan eene kat, en heeft een lang uitgerekt ligchaam, als de otters. De Europeanen te Caïro noemen dezelve de rot van Pharao; en onder ons draagt zij ook dikwijls den naam van Krokodillendooder. Men vindt andere naauwverwante soorten aan de Kaap de Goede Hoop, in Indië, op Java enz. Den zelfden naam Ichneumon draagt een geslacht van Insecten, bij ons sluipwespen genoemd, dat meer dan 1200 soorten bevat. Deze leggen hunne eijeren in de maden of rupsen van andere gestorvenen, en behooren alzoo even als de viervoetige Ichneumon, tot de middelen, waarvan de Natuur zich bedient, om het evenwigt tusschen de onderscheidene soorten van het dierenrijk te bewaren.

ICHNOGRAPHIE heet in het algemeen de grond of teekening van een gebouw, als ook welke ruimte eene zaak, naar hare deelen, op den aardbol beslaat, en komt voornamelijk in de planemetrie, het tweede deel der beoefenende landmeetkunde, voor. In het gemeen wordt dit eene grondteekening, plan of bestek genoemd.

ICHOLANS of Schattingkinderen. Zijn kinderen van Christen ouders, welke in het serail van den Grooten Heer dienst doen, en onder het opzigt van blanke gesnedenen staan, welke hen zeer gestreng behandelen. Die hunner, welke niet zeer leerzaam zijn, worden onder de Saphies geplaatst, bij welke zij eenvoudige krijgsknechten blijven: doch die, welke in het leeren vaardig zijn, worden tot de eerste bedieningen van het serail en vervolgens tot die van den staat verheven. Zie ook op het woord AZOMOGLANS.

ICHTHYOLOGIE. Dat gedeelte der Natuurlijke Geschiedenis, hetwelk over de visschen handelt; van ἰχθύς (*ichthus*) een visch.

ICONOCLASTEN. Aldus werden diegenen genoemd, welke in het begin en in het midden van de achtste eeuw de beelden uit de kerken trachtten te weren en dezelve verbraken, en door de Keizers CONSTANTINUS KOPRONYMUS en deszelfs zoon en opvolger LEO ISAURUS begunstigd werden.

ICONONZO. Vallei in Z. Amer. is minder merkwaardig door hare uitgestrektheid, dan door de buitengewoon zonderlinge gedaante harer rotsen, welke als door menschenhanden schijnen gehouwen te zijn. Hare naakte toppen leveren een schilderachtig kontrast op met de boschjes, boomen en gewassen, die op de boorden der rotskloven groeijen. Een kleine stroom is door de vallei heengedrongen, en ligt diep in eene soort van kanaal, waarvan de nadering met zulke moeijelijkheden gepaard gaat, dat de rivier onoverkomelijk zoude zijn, indien zij zelve niet twee rotsbruggen had gevormd, welke te regt als de voornaamste bijzonderheid dier landstreek beschouwd worden. In de vallei van Icononzo is de *grès* of zandsteen zamengesteld uit twee soorten van rots; de eene zeer vast, zonder eenig teeken van scheuring of ontbinding, de andere een fijn-korrelige zandsteen. Vermoedelijk heeft nu het vaste gedeelte weêrstand geboden aan de kracht, die de bergen van een scheurde, en waarschijnlijk is het nu de ongebroken rots-massa, die de brug vormt, over welke de reiziger van het eene gedeelte der vallei naar het andere gaat.

ICOSAëDRUM is een van de vijf regelmatige ligchamen, welke de platonische genaamd, en in twintig gelijkzijdige driehoeken ingesloten zijn. Men vindt dezelve onder anderen ook in WOLFF's *Elementa analys. finit.* § 273, verklaard. PLATO, welke de *vijf reguliere* ligchamen of *Corpora Regularia* met de *Simplicia Mundi Corpora*, heeft vergeleken, geeft aan dit ligchaam het water.

ICOSANDRIA is de naam van de twaalfde klasse der planten volgens LINNEUS; zij onderscheiden zich door twintig of meer stofgaten te hebben, en op den kelk of de kroon der bloesem zitten, zoo als bij de rozen, de witte hagedoorn enz.

ICTUS SCORPIONIS. Een sterrebeeld. Zie **LESATH**.

IDA. (DA) Een beroemde berg op het eiland Kandia, alwaar JUPITER, volgens de fabelleer, door de CURETEN werd opgevoed, en ook de geit Almathae graasde, thans wordt dit gebergte Psitoriti genoemd. Van deszelfs top kan men het geheele eiland bezien, doch dezelve is moeijelijk te beklimmen; is ook geheel en al met sneeuw bedekt, en het overige gedeelte met hout, voornamelijk met Cypressen- en Ahornboomen. De kruidkenners kunnen er rijke verzamelingen maken. = Men moet dezen berg niet verwarren met de Ida van Klein-Azië, nabij de stad Troje gelegen. ENEAS bragt er zijnen vader ANCHISES, om denzelven voor de vlammen, welke de stad Troje verslonden, te beveiligen; die aan den voet van den berg lag, en waarop zich een tempel van CYBELE bevond, die van hier de Ideische moeder (IDAEA MATER) genoemd werd. Hier was het, waar PARIS den beroemden strijd tusschen de drie godinnen besliste, en aan VENUS den prijs der schoonheid toekende. Ook zoude GANYMEDES van dezen berg zijn vervoerd geworden.

IDAKIE. Eene oude stad op het eiland Cyprus aan de Noordkust van hetzelve gelegen. Daar men vermeende dat ADONIS op het in de nabuurschap liggende gebergte gedood was geworden, bad men er eenen tempel, aan VENUS en aan dezen minnaar van DIANA gesticht. Van deze plaats is niets meer overgebleven dan eene burgt of dorp, Dalse genoemd.

IDEAAL. Door dit woord verstaat men over het algemeen de hoogste denkbare volkomenheid eens voorwerps, zoo als het door onze ziel gevormd, en door eene gelukkige daarstelling aan onze zinnen vertoond wordt, om zich er een te vormen moet ons een zeker beeld voor den geest zweven, waaraan het voorwerp moet beantwoorden. Reeds voor lang heeft men het enkel tot een verheven doel gebezigd. Zoo zegt men van een welgeschilderd vrouwen portret: »het is een ideaal van vrouwelijke schoonheid." Volgens KANT zijn er twee idealen, namelijk, een ideaal der zuivere rede (vernuft) en der geoefende rede: onder het 1e. vooronderstelt hij de voorstelling van een Wezen aller wezens, en onder het laatste een Wezen dat de volkomenste eigen zedelijke wil met de hoogste gelukzaligheid in zich vereenigt, en de oorzaak van alle geluk in de wereld is, voor zoo ver hetzelve met zedelijk regt in een naauw verband staat.

IDEALISMUS noemt men gewoonlijk dat wijsgeerig stelsel, volgens hetwelk de dingen buiten ons blootelijk als verschijnselen worden beschouwd, die enkel door den beschouwer als voor iets wezenlijks beschouwd worden, doch inderdaad niet bestaan. In de wijsbegeerte der Ouden was dit Idealismus onmogelijk. DESCARTES gaf er aanleiding toe; MALEBRANCHE ging verder, en BERKELEY was de eerste die het niet bestaan der stof trachtte te bewijzen; zijn stelsel is dit: »er bestaat geene van onze denkbeelden onafhankelijke

stof, maar onze denkbeelden van de ligchamelijke wereld ontstaan door de werking van God op ons verstand, en deze ligchamelijke wereld bestaat eigenlijk alleen in het verstand van dat Wezen, dat naar eene bepaalde orde, die den loop der Natuur uitmaakt, de zinnelijke denkbeelden in ons verwekt. KANT trachtte dit stelsel te wederleggen, en beweert, dat, wel is waar, de kennis door de uiterlijke zinnen en ervaring slechts eene kennis der verschijnsels was, maar tevens de eenige kennis, waarin waarheid is gelegen; door dat alle kennis uit bloote denkbeelden van het zuiver verstand en der rede voortgevloeid niet dan schijn zijn. FICHTE heeft het bestaan der dingen buiten ons ontkend, en beschouwde alleen de subjectiviteit als waarheid. Hij brengt alles tot het *ik* of de ziel terug, waartegen het *niet ik* overstaat enz. Dit stelsel is door SCHELLING nog nader ontwikkeld geworden.

IDENTITEIT is een wijsgeerige kunstterm, welke men gebruikt voor gedachte voorwerpen, die in alle opzigten met elkander overeenstemmen, of eenerlei zijn, als die slechts in zekere stukken overeenstemmen, heeft er eene betrekkelijke identiteit plaats. Zij staat tegen verscheidenheid over. De denkbeelden van leeuw en kat zijn identisch, voor zoo verre zij beiden de denkbeelden van viervoetige zoogdieren, roofdieren, enz. in zich bevatten. Men bezigt deze uitdrukking ook voor werktuigkunde, om eene volkomene overeenstemming in grootheid en vorm aan te duiden. Dus zijn twee driehoeken, wanneer zij eenen gelijken vlakken inhoud hebben, maar in gedaante verschillen, alleen aan elkander gelijk, doch hebben zij gelijke hoeken en gelijke zijden, dan zijn zij Identisch.

IDOLOLATRIE. Beeldendienst, afgodendienst.

IDRIA. Eene stad van Oostenrijk in het Krainsche, liggende in eene vallei, omringd door hooge naakte bergen. De bewoners van dezelve leven van den arbeid in eene kostbare mijn van kwikzilver, bijna de eenigste van Europa, in het jaar 1499 ontdekt, en die niet ophoudt veel op te leveren. Men zegt dat men jaarlijks uit dezelve meer dan 300,000 pond kwik haalt, en wel uit de voornaamste mijn, welke men de Vogelberg noemt. Deze stad ligt 7 mijlen ten N. van Goretz en 10 mijlen ten N. van Triest, op de lengte van 31° 35′ en de breedte van 46° 16′.

IDYLLE. Bij de Ouden beteekent Idyllium of Eidyllium een niet lang gedicht, waarin iets beschreven en met poëtische kleuren afgemaald wordt. Met dezen naam noemde men ook kleine verzamelingen van poëtische stukjes, die verschillende zaken ten onderwerp hadden, zoodat het eene op het andere geene betrekking had, waartoe de Idyllia van AUSONIUS behooren. Inzonderheid evenwel wordt in navolging van THEOKRITUS, Idylle tegenwoordig gebruikt van de verschillende zangen, of onderwerpen, welke de herder-dichter behandelt.

IDIOMA. Is het eigendommelijke eener taal, of ook wel de bijzondere tongval in de uitspraak en woordvorming.

IDIOOT. Zoo noemt men eenen man van klein verstand; eenen weetniet, eenen ongeletterde.

IDIOTICON noemt men zulk een woordenboek, dat alleen die woorden en spreekmanieren in zich bevat, die alleen aan eene zekere landstreek of een gewest eigen zijn, waarvan het woord Idiotisme taaleigen, tongval, bijzondere manier van uitdrukken. De Idiotismen maken een voornaam gedeelte uit van hetgeen wij de gezellige spraak noemen: daar zij het moeijelijkste zijn, vereischen zij, inzonderheid ten aanzien van vreemde talen, de oplettendste beoefening, en zijn het moeijelijkste aan te leeren.

ICHSTISME. Zie KRANKZINNIGHEID.

IDUS was bij de Romeinen de naam welke zij acht dagen in iedere maand gaven. In de maanden Maart, Mei, Julij en October maakten zij den achtsten van de maand, doch in de overigen met den zesden dag van de maand daarmede een begin, dat is te zeggen, dat in eerstgemelde maanden de Idus op den vijftienden dag, doch in de overige op den dertienden dag van iedere maand inviel; den eersten dag van elke maand noemden zij *Calendas*, op welke in de maanden Maart, Mei, Julij en October zes, en in de overige maanden vier *Nonae* volgden. Achter dezen kwamen vervolgens de *Idus*, en daarop de *Calendae* van de naast daaraan volgende maand.

JEAN DE LUZ. (St.) Fransch stadje, departement van de Ned. Pyr. bij den mond der Nivette, aan de Spaansche grenzen, met eene goede haven, visscherij en 2500 inwoners.

JAN I. Koning van Zweden van 1216 tot 1222, zoon van SVERKER DE JONGE en opvolger van ERIK XI, zond met weinig vrucht eene uitrusting naar Esthland, om er het Christendom voort te planten. Hij stierf te Wisingsoe, zonder nakomelingschap, waardoor het koninklijk geslacht van SVERKER met zijnen dood uitstierf. = II, Koning van Zweden en Denemarken, werd in 1455 geboren; hij volgde zijnen vader CHRISTIAAN I in 1481 op, verdeelde het Hertogdom Holstein met FREDERIK zijnen broeder, en trachtte te vergeefs de Dithmarsen ten onder te brengen. Onderwijl werden de Zweden oproerig, en verdreven zijne vrouw uit Stokholm. JAN regeerde in Denemarken tot aan 1513, in welk jaar hij te Aalborg †. = III, Koning van Zweden, zoon van GUSTAAF WASA, in 1537 geboren, onttroonde ERIK XIV zijnen broeder, in 1568, en regeerde in zijne plaats. Hij eindigde den oorlog, welken deze tegen Denemarken had begonnen, en beproefde te vergeefs tusschen 1570 en 1580 het Luthersch geloof in zijne staten in te voeren; maar zag weldra van dit voornemen af, verklaarde IWAN WASSILIWITSCH den oorlog, op wien hij verscheidene voordeelen behaalde. De vrede werd in 1523 geteekend: daarop liet hij in 1586 zijnen zoon SIGISMUND tot Koning van Polen uitroepen enz., maar zelfs gaf de ouderdom aan JAN geene rust. Heillooze achterdochtige zamenzweringen vergiftigden het overige zijner dagen. Hij † in 1591.

JEDO. Japansche stad op het eiland Nipon, hoofdstad van het geheele rijk, verblijfplaats van den Kubo, de eerste onder de vijf Keizerlijke vrije koopsteden, aan eene golf, die bij de hoofdstad zeer moerassig is, en slechts door kleine schepen kan bevaren worden. De stad is zeer groot; men meent dat zij 7 mijlen lang en 5 mijlen breed zij, en 21 mijlen in den omtrek hebbe. Zij wordt door eene aanzienlijke rivier doorstroomd, die de grachten van het kasteel en de stad van water voorziet. Zij heeft, gelijk in het algemeen, de Japansche steden, geene vestingwerken, en is slechts door grachten omringd. De huizen zijn van dennenhout, en door papieren en schermen in vertrekken afgedeeld, terwijl de glazen van papier, en de vloeren met matten belegd zijn; alle redenen, die hier, niettegenstaande de uitmuntendste voorzorgen, dikwerf brand doen ontstaan, zoodat er in 1703 alleen 100,000 huizen afbrandden, en nog wel 50,000 gered werden, iets dat tevens een denkbeeld van de stad kan geven; ook als men daarbij in het oog houdt, dat niet alleen het hof, met deszelfs grooten stoet en ontelbare beambten, maar ook, gedurende 6 maanden, al de vorsten met hun gevolg en vele geestelijken zich hier ophouden. De stad is noch regelmatig noch schoon; de huizen zijn laag, en zelfs de vele paleizen van geen belang, daar zij alleen door derzelver verlakte trappen en fraaije tapijten uitmunten. De menigte kloosters onderscheiden zich alleen door hunne aangename ligging. De Keizerlijke burg ligt in het N. deel der stad, en kan als eene stad op zich zelve worden aangemerkt, daar zij 5 uren in den omtrek heeft. Dezelve bestaat uit eenen voorburg met wallen, poorten, grachten en muren, en is met eene sterke wacht voorzien; eene groote vesting, waarin de Keizer woont; twee sterke zijkasteelen, en eenen grooten tuin. De Keizerlijke woning is met eenen prachtigen toren, en al de gebouwen met fraaije Chineesche daken voorzien, terwijl de vertrekken prachtig versierd zijn. In de gehoorzaal liggen 1000 matten; zij is 3000 ellen lang en 1500 breed. De bevolking wordt door de Japanezen op 1,680,000 zielen begroot. Velen derzelve bestaan van de visscherij in de golf; andere van de winkels, kramen en werkplaatsen van allerlei aard, waarmede de straten zijn opgevuld. De stad wordt door twee stadhouders, die elkander aflossen, bestuurd. Onder dezelve zijn vier Burgemeesters en mindere regeringspersonen.

JEFFERSON (THOMAS) was, vóór MADDISON, tot het jaar 1809, Voorzitter van het Congres der Vereenigde Staten van Noord-Amerika, en werd in 1749 in Virginië geboren. Nadat hij zich met het geheele gebied der wetenschappen, inzonderheid met de Meet-, Natuur-, Sterre- en Aardrijkskunde, alsmede met de Schilderkunst had bekend gemaakt, wijdde hij zich aan de beoefenende Regtsgeleerdheid, waarin hij zich zoo voordeelig onderscheidde, dat hij, nog zeer jong zijnde, door den Staat van Virginië tot medelid der Wetgeving benoemd werd. Reeds toen gaf hij door openbare geschriften blijken van zijne talenten als staatsman en een nuttig werkzaam burger. Hij was gedurende den oorlog voor de vrijheid Gouverneur van Virginië, en twee jaren lang, benevens WASHINGTON, FRANKLIN, JOHN ADAMS en anderen, lid van het Congres; deed hier, met LEER, den voorslag tot het onafhankelijk verklaren der Republiek; bespoedigde met ADAMS de beraadslagingen hierover; stelde er het ontwerp van op, en gedroeg zich als Gouverneur van Virginië, ten tijde der invallen van CORNWALLIS en ARNOLD, met moed en standvastigheid. Hierop deed hij in 1786 eene reis naar Engeland, vertrok van daar met voorslagen der Republiek naar Parijs, en verwierf verscheidene gunsten van den Noord-Amerikaanschen handel. Vervolgens werd hij als afgezant der Vereenigde Staten bij het Fransche Hof benoemd; welken post hij met genoegen van beide Natiën vervulde. In het jaar 1789 naar Amerika terug gekeerd, werd hij Staats-Secretaris voor de Bondsregering, in welker naam hij in 1792 eene beslissende taal voerde, aan zijn Vaderland voegende, toen Engeland van de toenmalige staatkundige zwakheid der Vereenigde Staten misbruik willende maken, ter bevordering zijner bijzondere belangen. Hij leverde in zijnen genoemden post verscheidene doordachte berigten over de eenheid van maten, munten en het gewigt, over de visscherijen en den buitenlandschen handel van Noord-Amerika; terwijl ook zijn vaderland de invoering der vaccine aan hem verschuldigd is, welke hij tevens onder de stammen der Wilden trachtte te verspreiden. In het jaar 1794 legde JEFFERSON zijnen post neder, en werd kort daarna als Vice-President aan het hoofd der Regering geplaatst; doch onttrok zich nu ook aan dezen post, en keerde tot het ambteloos leven terug. De partijzucht, toenmaals in het Bestuur der Amerikaansche Staten heerschende, en waartegen zich JEFFERSON verzette, veroorzaakte, dat men hem, van

nu al, als het hoofd der Oppositie beschouwde, en, ten gevolge der wederzijdsche verbittering, welke hieruit ontstond, hem beschuldigde van de Constitutie te willen omverwerpen, en zich als tribuun aan het hoofd des volks stellen. De valschheid dezer beschuldiging viel echter duidelijk in het oog; en het was van hier, dat hij in Februarij 1801, in de plaats van ADAMS, en in die Maand in 1805 andermaal tot Voorzitter van het Congres benoemd werd, welken post hij echter slechts tot in 1809 bekleedde, wanneer hij daarin door MADDISON werd opgevolgd. In dezen aanzienlijken post handhaafde hij met de uiterste standvastigheid de waardigheid van den Vrijstaat tegen de aanmatigingen van Engeland; ontwierp daartoe een plan van verdediging; sloeg in 1807 de oprigting van een leger van linietroepen voor, en werd, op zijnen raad, een algemeen embargo op de Amerikaansche schepen gelegd, ten einde de schepen zijner Natie, bij de blokkade-besluiten van NAPOLEON en Grootbrittannië, aan geen verlies bloot te stellen. Pensylvanie wilde hem op nieuw tot President verkiezen; doch hij verklaarde, dat hij, volgens de grondwetten eener Constitutie moest aftreden, en tot den staat van ambteloos burger terugkeeren. Hij was de eerste, die den grond legde tot het weldadig stelsel om de blanke en roode bevolking, (Europeërs en Indianen) der Vereenigde Staten, van tijd tot tijd onder elkander te vermengen, en de laatste te beschaven. Reeds zijn deze aan het genot van het eigendoms-regt gewoon, en het verdrag, in November 1817 door het Congres met de Indiaansche stammen gesloten, is eene voorzetting van JEFFERSONS stelsel, en een groote stap tot het bebouwen der Noord-Westel. grenslanden. Onder zijne letterkundige schriften zijn de volgende in het Hoogd. overgezet de belangrijkste: *Summar. Übers. der Rechte des engl. Amerika*, 1774; *Bemerk. über Virginiën*, 1781; *Entw. einer Fundamental Constitution*, 1783, *Hypothese, dass die Völker Asiens von den Amerikanischen Indianern abstammen*, 1789; voorts een *Manuel du droit parlementaire*, van PITHOU, Parijs 1816, alsmede *Denkschriften über die fossilen Riesenknochen in Virginiën*, en *über die geistigen Anlagen der Neger*. Ook heeft hij getracht, de gedaante der ploegschaar, volgens meetkundige gronden, te verbeteren, waarvan hij een model aan het *Conservatoire des arts et métiers* in Parijs overhandigde (1). Het Nationaal Instituut dier stad verkoos hem reeds in 1800 tot deszelfs buitenlandsch medelid. In September 1814 bood hij, onder voordeelige voorwaarden, aan het Congres zijne uitgezorhte boekerij aan, ter vergoeding van die, welke de Engelschen kort te voren te Washington verbrand hadden (2). JEFFERSON hield, gedurende zijn ambteloos leven, zijn verblijf op zijn buitengoed Monticello in Virginië, in welker nabijheid hij in 1823 eene Universiteit heeft opgerigt, met 10 Hoogleeraren en 208 woningen der Studenten. Hij bragt in den schoot der Wetenschappen en het landleven zijne overige dagen door, en † in 1811 =, graafschap der Noord-Amerikaansche Republiek, provincie Indiana, tusschen de graafschappen Zwitserland en Clark, de landen der Indianen en de Ohio, met veal vruchtbaar land, en 4,100 inwoners. =, graafschap der Noord-Amerikaansche Republiek, provincie Kentucky, tusschen de graafschappen Nelson en Shelby en de Ohio, met 13,400 inwoners. =, graafschap der Noord-Amerikaansche Republiek, prov. Ohio, tusschen de graafschappen Columbiana, Harrison, Belmont en de Ohio, met de hoofdstad Steubenville, en 18,700 inwoners. =, graafschap der Noord-Amerikaansche Republiek, provincie O. Tennessee, met de hoofdstad Dandridge en 7,300 inwoners. =, graafschap der Noord-Amerikaansche Republiek, in de nieuwe provincie of staat, welke gevormd is uit het westelijk gedeelte van het land aan den Missisipi; met 5000 inwoners. =, Noord-Amerikaansche stad, provincie Virginië, aan de Oronoke riv., op 36° 32′ NB. =. Noord-Amerikaansch graafschap, provincie Georgië. =. Noord-Amerikaansch dorp, provincie Ohio, graafschap Ashtabula. =. Noord-Amerikaansch dorp, provincie New-York, graafschap Shoharie, 1740 inwoners.

JEFREMOW. Russische Kreits, Gouvernement Tula, 88,000 inwoners bevattende. Zij wordt door den Don, de Metsrha en Krasnaja bespoeld, en grenst ook aan het meer Iwanowskoe. Het land land heeft lage heuvels, weinig bosch, en middelmatig bouwland. = Hoofdplaats van voornoemde Russische Kreits aan de Metscha, met ééne steenen, en 6 houten kerken en 2500 inwoners, meestal landlieden.

JEGORJEWSK. Russische Kreits, Gouv. Räsan, door de Guslinka, enz. bespoeld, boschachtig en moerassig, met de 2 meren Wamkoja en Welimkoje. De landbouw is niet aanmerkelijk, doch geeft vlas en hennep. De bosschen, benevens garenspinnerij en linnenweverij zijn de voornaamste takken van bestaan. Hoofdplaats van voornoemde Russische Kreits, aan de Guslinka, met 600 inwoners.

JEHOVA. Zoo noemde MOZES bij zijne Wetgeving den God van ABRAHAM, IZAAK en JAKOB, en gaf daardoor zijn volk het verheven denkbeeld van den Eeuwigen en Onveranderlijken; want JEHOVA beteekent in het Hebreeuwsch *die is*, *die was* en *zijn zal*, de Onveranderlijke. Blijkbaar stemt met deze beteekenis het volgend overeen, hetwelk boven den tempel van Isis geplaatst was: *Ik ben alles wat was, is, en zijn zal, en Mijn sluijer is nog door geen' sterveling opgeligt.* In hoe ver echter JEHOVA met den Egyptischen INO in verband staat, en of MOZES het denkbeeld van den éénigen God van de Egyptische geheimen ontleend heeft, dan of de Egyptenaren hetzelve uit de Godsdienst der Hebreeuwen hebben overgenomen, kan men niet bepaaldelijk beslissen; doch dit is zeker, dat de Mozaïsche bedeeling der zuiverheid van haar denkbeeld, omtrent God, zich boven alle volks-godsdiensten der oudheid onderscheidde, want het maken van eenig beeld en gelijkenis van JEHOVA was daarbij uitdrukkelijk verboden, en moest Hij alleen als de Onzigtbare beschermgod en koning van het huis van Israël, door gehoorzaamheid aan zijne voorschriften, en eene stipte opvolging der door MOZES, in zijnen naam, verordende gebruiken vereerd worden; nogtans bragt zoowel de aard van dit godsdienststelsel, als de bekrompene denkbeelden der Hebreeuwen, met zich, dat de dichtkunst en het volksgeloof het Wezen van den Onaanzienlijken door beelden verzinnelijkte; zijne tegenwoordigheid in vlammen en wolken, zijne woning in de heilige verbondsark, en hierom, sedert den tijd van DAVID zijnen zetel bij uitsluiting in den tempel op den berg van Sion plaatste. Deze bekrompene volksbegrippen werden wel na de Babylonische gevangenis, door den invloed der Wijsbegeerte en des Christendoms van langzamerhand opgeklaarder; doch het geloof dat God de bijzondere begunstiger van hun volk was, zal de Joden, zoo lang zij den geschiedkundigen grond van hunne Godsdienst vast houden, altijd bijblijven; gelijk zij ook de beteekenis van den naam van JEHOVA liefst in dien zin opvatten, dat God voor hen is en blijven zal, hetwelk Hij voor hunne voorvaderen was.

JEJURIJ. O. Ind. stad van Decan, provincie Aurungabad, ten Z.O. van de Poena, met eenen beroemden en zeer rijken tempel, op eenen heuvel, aan Siva gewijd, en een Instituut van meisjes, die tot danseressen, ter eere der godheid, worden opgeleid. Zij behoort den Mahratten.

JEKATERINODAR. Russiche stad, gouvernement Taurië, hoofdplaats van het land der Tschernomoskische Kozakken, die hier hunnen Ataman hebben, aan den Kuban met het militair geregtshof, en, volgens CLARKE, met meer dan 3000 inwoners. De woningen bestaan uit groote hutten, ver van elkander gelegen, en door akkers en tuinen afgewisseld; de grond is zeer vruchtbaar, doch het water is er slecht, en de lucht ongezond. Er is wijnteelt.

JELGERHUIS. (RIENK) Deze alom bekende portretschilder werd te Leeuwarden geboren, en doorreisde, zijne kunst uitoefenende, een groot gedeelte van zijn leven onze Vaderlandsche gewesten, ingevolge waarvan men ook alom van zijne portretten met pastel geëraijoneerd aantreft. Zijne vaardigheid hierin was zoo groot, dat hij soms in den zomer twee op eenen dag afwerkte, en het getal beliep volgens zijn nagelaten register op 7763 personen. Zijn goede smaak, fiksche teekening en altijd sprekende gelijkenis maakte zijn werk in latere dagen zeer gewild. Toen in 1776 het bekende werk van C. PHILIPS over het perspektief uitkwam, gaf hij daartegen een klein stukje in het licht, waarin hij de misvattingen van den schrijver aanwees. In zijnen laatsten tijd hield hij zich nog steeds bezig met dit nuttig deel der schilderkunst, waarvoor hij eene groote geestdrift bezat. Hij had ook veel genie voor de graveer- en etskunst, nam inzonderheid onderscheidene proeven, om in de Engelsche manier te schrapen, welke echter niet naar zijnen zin uitvielen, waarom hij dan ook dit werk geheel liet liggen. Van zijne stukken in olieverf zijn op het raadhuis te Leeuwarden eenige voorhanden, die waardig zijn om bezigtigd te worden. In het laatst van zijn leven meer het gebruik van glazen voor het gezigt behoevende, vond hij eene dubbele bril uit, door welks bovenglazen hij het model, en door de onderste op zijn werk zag. Beide hadden verschillende brandpunten. Hij vond veel genoegen in het zamenstellen van kleine tooneelen, en maakte er een, hetwelk hij met geschilderde beeldjes stoffeerde, de geschiedenis van JOSEPH in onderscheidene vertooningen voorstellende, welke door A. JELTEMA te Leeuwarden in dichtmaat bezongen werden. Hij maakte de voorwerpen voor de Conus- en Cylinderspiegels van allerlei gedaante, en liet derzelver constructie, om die op eene gemakkelijke wijze te kunnen teekenen, bij zijne overige schetsen na. JELGERHUIS bereikte den hoogen ouderdom van 77 jaren, en † te Amsterdam, waar hij zijnen laatsten leeftijd doorbragt, op den 17 April, des jaars 1806. Hij was een man van een zeer goed zedelijk karakter, die zich om zijn talrijk huisgezin een eerlijk bestaan te bezorgen, vele opofferingen getroostte. Hij had al den aanleg om uit te munten, ware het geluk hem zoo dienstig geweest, als zijn' ijver en zijne werkzaamheid verdienden. Hij had zeer veel gelezen, en was met alles, wat de verheven wetenschappen betreft, bekend; doorlas de meeste wijsgeerige werken met geestdrift en vrucht; had eene meer dan oppervlakkige kennis van de Wis- en Natuurkunde, en kocht tot beoefening van dit een en ander den tijd uit, door 's morgens te 4 ure, wanneer

(1) Men zie hiervan de beschrijving in de *Annales du Museum d'Histoire naturelle*.

(2) Men zie hiervan nader het art. WASHINGTON.

zijn gezin nog in diepe rust lag, het bed uit te stappen. In den laatsten winter van zijn leven doorliep hij zijn geliefkoosde perspektief geheel en al, en bewees, door bijgebragte teekeningen, dat de halve mans hoogte de welvoegelijkste en meest met de Natuur strookende van den horizon is, in kunsttafereelen. Over zon- en maanlicht heeft hij veel geschreven met betrekking tot de schilderkunst, en welbewerkte grondlessen nagelaten. CASPER PHILIAS, die ook over het maanlicht in kunsttafereelen geschreven heeft, zwaait hem veel lof toe, en erkent, dat hij in dit opzigt, van JELGERHUIS veel geleerd heeft, terwijl de Hoogleeraar CAMPER, in een zijner werken, van hem getuigt: » dat hij de eerste schilder was, die ontdekte, dat voorwerpen nimmer goed konnen worden afgebeeld, ten zij dezelve zoo ver van den ziener zijn verwijderd, als zij zelve groot zijn." Het is te bejammeren dat het geluk zulk eenen man niet beter gediend heeft, hij zou dan waarschijnlijk nuttiger voor het publiek geweest zijn; hij streefde er echter altijd naar. Nog te Leeuwarden wonende, beantwoordde hij eene prijsvraag van het Bataafsch Genootschap te Rotterdam, welke in het geheel geene betrekking tot de schilder- of teekenkunst had, en behaalde in 1774 daarop de gouden medaille.

JEMAPPE of GEMAPPE. Belgisch dorp, provincie Henegouwen, arrondissement Bergen, met eene steenkolenmijn en 2850 inwoners. Dit dorp is beroemd door den veldslag van 1792, tusschen de Franschen en Oostenrijkers. Het voormalig departement Jemappe ontving deszelfs naam van dit dorp.

JEMMA. Eene stad van Afrika, tusschen Tunis en Tripoli, alwaar GORDIANUS tot Keizer werd verkoren.

JEMME (EL.) Afrikaansche stad in Tunis, zijnde het oude Tisdra of Tisdrus, met schoone overblijfselen der oudheid, waaronder een amphitheater van 4 boven elkander geplaatste rijen prachtige kolommen uitmunt.

JENA, Ambt in het vorstend. Saksen-Weimar, aan de Saale, 11,000 inwoners bevattende. = , hoofdstad van dit ambt, in een bekoorlijk dal aan de Saale, waarover eene steenen brug ligt. Zij is de zetel van een oppergeregtshof, van onderscheidene kommissiën van bestuur en van 's lands Universiteit, met muren en torens omringd, heeft 4 poorten, 1 kasteel, 3 Luthersche en 1 Roomsche kerk, 1 stads-school met 5 onderwijzers, 1 dol- en ziekenhuis, 3 hospitalen en 4,500 inwoners, die van de hooge school, het geregtshof, de handwerken, linnenweverijen, hoedenmakerijen, winkelhandel en eene sterke teelt van moesgroenten, boomvruchten en wijn bestaan; terwijl behalve verscheidene boekdrukkerijen, boekwinkels, 2 lettergieterijen en genoemde handwerken, er ook loodwit, instrumenten, kagchels, lakens, enz. vervaardigd worden. De hoogeschool heeft 4 faculteiten, met 56 Professoren en andere onderwijzers en 650 studenten, benevens 1 Physico-mathematisch instituut, 1 veeartsenijschool, 1 genees- en heelkundig instituut, 1 inrigting voor vroedvrouwen, 1 snijkamer, 2 bibliotheken van 30,000 boekdeelen, 1 kruidhuis, eene sterrenwacht, en in het kasteel, het groothert. kabinet van mineralen en natuurlijke zeldzaamheden. Bij de Universiteit behooren nog de Latijnsche, de Duitsche, de natuurkundige en mineralogische genootschappen, 1 akademisch leesmuseum, en 2 andere leesgezelschappen. Bij de stad zijn de allée, de voestelijke tuin en het paradijs, uitmuntende wandelingen, van waar men een heerlijk gezigt op het bekoorlijk Saale-dal heeft, en onder anderen den Landgravenberg ziet, van waar NAPOLEON in October 1806, den beroemden slag van Jena bestuurde. Voor de stad is een papiermolen. Zij is de geboorteplaats van den dichter MUSEUS = Uit een overzigt van de Universiteit te Jena blijkt, dat van 1558 tot 1786, alzoo in 228 jaren, aldaar niet minder dan 90,689 studenten geweest zijn. Het grootste getal studenten was in de jaren 1711—1717, 1733 en 1752, en het geringste getal in 1611, 1626, 1636—1640 en 1656. In het begin van de 18e eeuw telde men eens 4000 studenten te Jena, gedurende den zevenjarigen oorlog was het getal slechts 13 à 1400. — In 1778 en 1779 zonk hetzelve tot op deszelfs tegenwoordigen staat: 5 a 600.

JENEVER of eigenlijk **GENIÈVRE** of **GENEVER.** Drank bestaande uit met jeneverbessen overgehaalden moutwijn, was vóór 1795 in Nederland een aanzienlijke tak van uitvoer, en vond op vreemde markten een ruim vertier; de verzendingen naar Noord-Amerika waren allerbelangrijkst; er zijn jaren geweest, waarin een vierde van het fabrikaat derwaarts werd verzonden. Honderde stukken werden er 's wekelijks van Schiedam verzonden, om in den kusthandel met Engeland te worden gesleten: onze, toen zoo veel meer belangrijke Oost- en West-Indische bezittingen kenden alleen den Vaderlandschen drank; de Nederlandsche jenever werd gevraagd in Duitschland, vooral in de Rhijnprovinciën, Zweden, de Oostzee enz. De jenever in andere landen vervaardigd was zeer slecht, en kon volstrekt niet met de Hollandsche mededingen; de handel werd alleen in Holland gedreven; Hollandsche branders, Hollandsche kooplieden hadden geene mededingers. Doch na 1795 moesten de vreemden, uit hoofde van de geslotene zee, dezen tak van nijverheid zelve gaan beoefenen, en zij hebben zulks ook met een voor hen zeer gelukkig gevolg gedaan. Thans zijn de verzendingen naar Noord-Amerika door de aldaar ingevoerde hooge regten meerendeels gestremd; de kustvaart op Engeland is geheel vernietigd; de Hollandsche jenever wordt in de ons overgeblevene Volkplantingen minder gezocht, en door vreemde dranken ten deele vervangen; door hooge regten, of verbod van invoer, zijn Pruissen, Frankrijk, de Oostzee, Rusland en Zuid-Amerika geheel voor ons gesloten, en is het binnenlandsch vertier het voornaamste.

JENEVERBOOM. (*Juniperus Communis*) Een heester, die in het noordelijke gedeelte van Europa op steenachtige, dorre plaatsen gevonden wordt. Deszelfs vruchten, bekend onder den naam van jeneverbessen, hebben eene bittere, heete, terpentijnachtige smaak; en worden in de geneeskunst gebruikt, als maagversterkend, maar vooral als pisdrijvend middel; door dezelve met eenig alcoholisch vocht, gewoonlijk moutwijn of korenbrandewijn te distilleren, bekomt men den, bij ons zoo wel bekenden, jenever.

JENIDSCHE, Zoutzee in het Russische gouvernement Taurië, bij Astrakan.

JENIKALE. Straat, die de Zwarte Zee, met de zee van Azof vereenigt. = Russische vesting, gouv. Taurië, aan de uiterste punt van voornoemde zeeëngte, op eene aanzienlijke hoogte, met groote visscherij, handel en eene kleine reede. In den omtrek wordt zwavel en nafta gevonden.

JENISCHEHR, JENISCHEHER of JENGISCHAKIR, voorheen **LARISSA,** ommuurde Turksche stad, Sandschakat Tirhala, in het voormalig Thessalië, aan de Salambria, waarover eene sterke brug van 10 bogen ligt, de zetel van eenen Griekschen Bisschop, met 2 grootere en 20 kleinere moskeën, vele Grieksche kerken, 3 baden, een koophuis, eene markt en 150,000 inwoners, die aanzienlijke looijerijen, fabrijken van marokijnleder, zijde- en katoenweverijen, tabaksfabrijken en handel met Janina, Salonika en Morea hebben. Onder de inwoners vindt men vele Joden; die hier, deels kleer- en schoenmakers, deels ontvangers der belastingen zijn. De omtrek is allerbekoorlijkst, en levert veel druiven, vijgen, granaatappelen enz. op.

JENISEA of JENISEI ook CHESETZ. Eene der grootste rivieren van Azië in Siberië, welke in Thibet, op het gebergte Changaï, uit de vereeniging van de Ulu-Kem en Boikem ontspringt, bij Abakansk bevaarbaar wordt, de Kemtschuk, Abakan, Opper Tunguska of Neder Angara, de Turuchan met de Neder Tunguska ontvangt, en na eenen loop van 700 mijlen, door de lange en smalle baai (eenen zeeboezem van slechts 2 tot 12 mijlen breed) der 72 eilanden in de IJszee valt. Bij Jeniseisk heeft zij des zomers eene breedte van 570, en in de lente van 795 vademen.

JENISEISK. Russische Kreits, gouv. Tomsk, ten O. van Irkutsk, welke door de Jenisea in de O. en W. helft wordt verdeeld; waarvan de eerste verscheidene landruggen en hoogten met bosschen bezet, koude, natte dalen, weinig goed land en eene ruwe luchtgesteldheid heeft, terwijl de andere eenen vlakken en vruchtbaren grond heeft, waar slechts hier en daar bosschen zijn. De ruwe luchtgesteldheid doet echter soms, niettegenstaande de beste voorzorgen, den oogst mislukken. Jagt en visscherij zijn de voornaamste bezigheden. De Jenisea wordt hier door deszelfs voorn. tak de Werchnaja, Tunguska, welke water van het meer Baikal met zich brengt, en de Mura, Oslianka, Oleschma en Tassewa ontvangt, versterkt; terwijl ook de Kem en Sem zich in dezelve ontlasten. Ook zijn er vele moerassen. De inwoners zijn deels Russen en Kozakken, deels Jenisessche Ostiakken, Tungusen enz. = Hoofdpl. van voornoemde Russische Kreits aan de Jenisea, welke hier gewoonlijk eene breedte van 3,420 voeten heeft, en in den winter, van October tot half April, met ijs bezet is. Zij is met oude vestingwerken omringd, heeft 4 kerken, 2 kloosters en 6000 inwoners, waaronder vele kooplieden. Zij is eene stapelplaats voor geheel Siberië. In Augustus, wanneer de scheepvaart het levendigst is, wordt er eene groote mis gehouden.

JENNER. (EDUARD) Geneesheer te Berkeleij in Gloucestershire, geboren 1749, † 1823, maakte zich beroemd en hoogst verdienstelijk door de uitvinding en verspreiding der koepokinenting. Hoewel het ongetwijfeld in sommige streken onder de landlieden reeds vroeger bekend was, dat koepokken zich aan het menschelijk ligchaam kunnen mededeelen en hetzelve voor de besmetting der kinderziekte beveiligen, zoo komt JENNER echter de grootste eer toe, dat hij de belangrijkheid dezer zaak inziende, dezelve het eerst naauwkeuriger onderzocht, en de algemeene aandacht gevestigd heeft op het hoogst nuttige gebruik, dat er van te maken is. In 1798 gaf hij het eerste werk uit, waarin hij de resultaten zijner belangrijke nasporingen mededeelde. Weldra zagen nu eene menigte geschriften het licht, zoo ter verdediging als ter bestrijding der koepokinenting; doch de vrienden der menschheid behaalden in dezen tijd de luisterrijkste zegepraal, en JENNER's ontdekking werd gedurig hooger geschat. De geneesheeren der Britsche marine lieten ter zijner eere eenen gouden gedenkpenning slaan, en in 1802 schonk het parlement, als bewijs van dankbaarheid der Engelsche Natie, hem eene som van 10,000 £st., bij welke in 1807 nog 20,000 £st. gevoegd werd. Ook van buiten 's lands ontving JENNER de talrijkste blijken van de hooge waarde, die men aan zijne verdienstelijke pogingen en derzelver heerlijkste uitkomsten hechtte.

JENOTOEWKA. Russische kreits, Gouv. Astrakan, ten O. van het land der Donsche Kozakken 865 vierk. mijl. groot, voor een klein gedeelte aan den O. oever der Wolga, die hier verscheidene takken heeft, terwijl het tevens den merkwaardigen berg en de zoutzee Bogdo bevat, van welke laatste echter, volgens PALLAS, geen gebruik wordt gemaakt. De grootste W. helft strekt zich tot aan Kaukazië uit, en behoort gedeeltelijk tot de woestijn van de Wolga of Kuman. Aan de grenzen van het land der Donsche Kozakken wordt het land vlakker. De rivieren zijn: de Sarpa, die naar de Wolga loopt; de Sall en de Maritisch, die de grenzen met Kaukazië uitmaakt. Midden in de woestijn vindt men eenige zoutmeren, waaronder de Bieloi en Khaki. Voor het overige echter is de grond schraal, en bestaat uit met zwavel bezwangerd leem. Aan de Sarpa en Sall heeft men eenige Volkplantingen aangelegd, die echter, wegens gebrek aan water en hout, niet vermeerderd kunnen worden. Slechts aan de Wolga en Sarpa vindt men vaste, door Kozakken bewoonde, plaatsen. Het overige is door Kalmukken bewoond, die in den winter verhuizen. = Russische stad, hoofdplaats van voornoemde kreits, aan den regteroever der Wolga en eenen derzelver armen, door een fort verdedigd, met kazernen en door Kozakken en eenige Kalmukken bewoond. Voor het het overige is zij nog geheel als een dorp. Hier is de zetel der oorlogskanselarij voor de Kalmuksche zaken, en soms ook van den Khan der Kalmukken.

JEREMIAS. De tweede uit de groote Propheten van het Oude Testament, en een afstammeling uit een aanzienlijk Joodsch Priestergeslacht, vervulde, in het treurigst tijdvak van het rijk van Juda, onder de laatste 4 Koningen van hetzelve, tot op de Babylonische gevangenis, zijne profetische bediening, met een aanhoudend geduld en standvastige trouw. Dan, alle zijne lessen, smeekingen en waarschuwingen, om het ontaarde volk tot Godsvrucht en onderwerping aan hun lot te bewegen, waren vruchteloos, en aanhoudend verdriet, mishandeling, kerker en doodsgevaar zijn loon. Na de verwoesting van Jeruzalem, toen al het volk gevankelijk werd weggevoerd, betoonde hem echter NEBUKADNEZAR als de voortreffelijkste zijner natie, de gunst, om zijn verblijf zelf te mogen kiezen. Hij bleef bij de puinhoopen der heilige stad; voer voort met de nog achter geblevene Joden door raad en onderrigting te leiden, en verzelde hen, toen zij eindelijk, voor de onderdrukkingen der stadhouders, naar Egypte vluchtten, derwaarts, en stierf aldaar in hoogen ouderdom. Reeds onder de regering van JOJAKIM was hij begonnen, om zijne lessen en Godspraken, door zijnen schrijver BARUCH, te laten opteekenen. Zij getuigen, voor zoo ver wij die in de boeken des Ouden Testaments bezitten, van zijne gloeijende vaderlandsliefde en het onwankelbaar vertrouwen op den God der Vaderen; maar leveren tevens duidelijke bewijzen op, hoezeer de geest van dezen profeet door zijne en zijns volks rampen verlamd en onderdrukt waren. Alleen in de voorzeggingen, omtrent buitenlandsche staten, is hij eenigzins sterker in zijne uitdrukking, doch is voor het overige zijn toon zacht, zoo als zijn karakter, en treurig als de tijd, waarin hij leefde. Hij voorzag bepaaldelijk den ondergang van het rijk, en beweende dien op de puinhoopen van Jeruzalem. Van hier zijne Klaagliederen, (waarvan de naam van Jeremiaden ontleend is) treurzangen, vol van diepen weemoed en Godvruchtige onderwerping, die ons door derzelver schoone overeenstemmende zamenstelling aan een beter tijdvak der Hebreeuwsche Dichtkunst herinneren.

JERICHO was eene oude stad in het oude Judea, ten N. O. van Jeruzalem. Zij was beroemd, inzonderheid ten tijde van SALOMO, wegens hare tuinen van balsemboomen, palmen- en rozenboschjes, en dreef sterken handel in balsem en specerijen. Tegenwoordig staat op hare plaats het dorp Rioha of Riebs, volgens VOLNEY Rhan, hetwelk eenige ellendige door Arabieren bewoonde hutten bevat, gelegen in het Aziat. pachalik Damaskus, niet ver van den Jordaan; de tuinen en boschjes vindt men er niet meer; doch wordt de balsemboom nog aangekweekt. In onze tuinen herinnert ons een rankaardig gewas, met een zonderling gevormde welriekende bloem, die wij de roos van Jericho noemen, aan deze stad. Waarschijnlijk werd deze ten tijde der kruistogten van daar tot ons overgevoerd. In de nabijheid is de woestijn van Jericho, en de berg Quarantana, om de veertig dagen, die JEZUS hier in vasten doorbragt, aldus genoemd.

IERLAND. Europeesch eiland, een deel van het Britsche rijk uitmakende, tot in de twaalfde eeuw onafhankelijk, wanneer HENDRIK II van Engeland, door de Ieren tot hulp tegen de Noormannen ingeroepen, het land onderwierp, dat echter altijd een eigen parlement behield, doch in 1800 geheel met Groot-Brittanje vereenigd werd. Het wordt ten O. door de Iersche Zee, en verder door den Atlantischen oceaan omringd, terwijl het op 1306 vierk. mijl., in 23 cities of steden, 103 vlekken, 2389 kerspelen, 674,640 huizen en $4\frac{1}{4}$ millioen inwoners bevat. Ierland is vlak en wordt slechts op weinige plaatsen door bergen doorsneden, doch heeft groote moerassen en vele meren. Echter heeft het land eene aangename, bijna altijd groene gedaante, en is zeer vruchtbaar, in weerwil van de natte en nevelachtige luchtgesteldheid, die echter niets minder dan ongezond is. De kusten zijn ten O. laag, ten Z. en W. zeer ongelijk, en ten N. met hooge en merkwaardige bazaltklippen omringd, waartoe de voornaamste Giants-Causeway of Reuzendam behoort. De voornaamste bergen zijn: het Longfields gebergte in Ulster met de Sleeve Donaw van 2809 voeten uit graniet, syeniet, en gneis bestaande; het Donegal-gebergte in het W. van Ulster; het Mayo en Galway-gebergte, waartoe de Coslew-bergen behooren; de Sugar, Coavea en Wicklow, het Kerry-gebergte met de Galties; Rees en Mangerton. Geene toppen zijn hooger dan ongeveer 3000 voet. De voornaamste kapen zijn in het N. Bloody Fairland, Molin, Glenegad, Inishowen en Fair; in het O. Wicklow en Carnsore, in het Z. Clear en Misew, en in het W. Lean, Slyne en Brandon. De voornaamste rivieren zijn: de Shannon, met de Comlin, de Sue en Inny, de Barrow, de Nore, de Sure enz. De grootste meren zijn: Lough, Neagh, de Loughs Erne, en Derg in Ulster, de Loughs, Ree, enz. De voornaamste minerale wateren zijn: Farnham, Ballynahinch, Ballyspellan, Kanturk, Mallow en Leixlip. Onder de kanalen verdienen het Koninklijk kanaal, het Boyne en Legan-kanaal opmerking. Ierland heeft bijna dezelfde voortbrengselen als Engeland, echter heeft het minder steenkolen en metalen, en volstrekt geene bosschen, die hier in groote moerassen veranderd zijn. De landbouw neemt ondertusschen hier jaarlijks toe, zoodat wel verre, gelijk sommige Engelschen willen, dit eiland eene woestijn zijn zoude, volgens NEWENHAM van de $13\frac{1}{4}$ millioen vierk. Iersche acres land, $\frac{12}{19}$ kan aangebouwd worden, en $\frac{6}{19}$ het werkelijk is, zoodat er gebrek aan weiden komt. Ierland kan, niettegenstaande deszelfs sterke bevolking, eene aanzienlijke hoeveelheid koren uitvoeren. De arme volksklasse echter eet slechts haver, brood en aardappelen, welke laatste hier het eerst in Europa geplant werden, en nog menigvuldig zijn. Grond- en luchtgesteldheid zijn voor de veeteelt, die hier van groot belang is, zeer geschikt, de Iersche boter, ossen, huiden, hoornvee enz. zijn bekend; er zijn ook veel varkens, schapen met zeer gezochte wol, en kleine paarden. Door het gebrek aan bosschen is hier geen wild, als konijnen aan het strand. In de rivieren en meren, gelijk ook in de zee aan de kusten, vindt men veel visch. De voornaamste en voor het geheele Britsche rijk belangrijkste fabrijken zijn die van linnen, welke niet alleen het grootste deel des rijks, maar ook een deel der koloniën kunnen voorzien, terwijl Ierland hiertoe zijne eigen vlas teelt. Voor dezelve is een bijzonder bestuur, onder den naam van *Board of Trustees of the linen and hemp manufactures*. Men rekent dat dit eiland jaarlijks wel voor 4 millioenen ponden sterling aan linnen verzendt. Verder maakt men eenige wollen stoffen, tafelgoed, vriezen, trijp, beddetijk, zijden stoffen, lint, eenige katoenen waren, hoeden enz. Men vindt er ook glasblazerijen, pottenbakkerijen, papiermolens, stijfselfabrieken, suikerraffinaderijen en goede porter- en alebrouwerijen, whisky- en usquebonghstokerijen. Voor den handel, die sedert eenige jaren veel verbeterd is, is dit land zeer gelegen, daar deszelfs zeeën het geheele jaar door bevaren kunnen worden, en men de kusten zelfs bij de grootste stormen kan naderen. Op eene lengte van 66 geogr. mijlen, heeft het niet minder dan 160 veilige havens, waaronder Cork, Crookhaven, Galway enz., welke schepen van linie; Belfast, Dublin, Waterford, Kinsale, Baltimore en verscheidene andere fregatten, en de overige koopvaardijschepen bevatten kunnen. Ierland heeft ééne gepriviligeerde bank en 63 bijzondere banken. De invoer wordt op ongeveer 6, en de uitvoer op ruim 5 millioenen ponden sterling begroot. De inwoners zijn klein en eenigzins bruin; hun geest is door de onderdrukking, armoede en dweepzucht vrij wat verstompt. De vrouwen worden er eenigzins slaafsch behandeld. Zij zijn trotsch op hunne voorouders, en de oudheid hunner geschiedenis. Er zijn zeer veel Roomschen, schoon echter de Anglicaansche Godsdienst de heerschende is, hetwelk hier veel twist veroorzaakt. Het land wordt nu geteisterd door hongersnood, armoede en oproeren, door de hooge landpachten veroorzaakt. Het onderwijs is er over het algemeen, en vooral bij de Roomschgezinden, bijzonder slecht, schoon echter Ierland vele groote mannen heeft voortgebragt, waarvan zelfs de in onze dagen zoo beroemd geworden WELLINGTON, alsmede BURKE, SHERIDAN, GOLDSMITH, BERKELEIJ, STERNE, STEELE, SWIFT, HARRIS, de menschlievende HOWARD en andere tot getuigen kunnen dienen. De voornaamste inrigtingen voor het onderwijs zijn: de universiteit te Dublin, het Koninklijk Collegie te St. Patrick, de Koninklijke scholen te Armagh, Banagher, Cavan, Carysfort, Dungannon, Enniskillen, enz.; de Hibernian Society, het Natuurkundig Collegie, en de Kon. Iersche Akademie, enz. Ierland wordt verdeeld in 4 groote provinciën, welke weder in graafsch. verdeeld worden, als: de provincie Leinster met 12 Graafsh, Dublin, Wicklow, Carlow, Wexford, Kilkenny, Queen's, King's, Westmeath, Longford, Kildare, East, Meath en Louth. De provincie Ulster met de 9 graafschappen: Armagh, Down, Antrim, Londonderry, Donegal, Tyrone, Fermanagh, Monaghan en Cavan. De provincie Connaught met de 5 graafschappen Galway, Mayo, Sligo, Leitrim en Roscommon. De provincie Munster, met 6 graafschappen. Limmerick, Clare, Tipperary, Waterford, Cork en Kerry. Over het bestuur zie Groot-Brittanje. In Ierland waren in Maart 1834 van het 89,000 man sterke Engelsche leger niet minder dan 23,000 man linie-troepen en 5000 man artillerie, behalve 9000 gewapende politie-beambten. Verder had men in de

koloniën 32,000 man troepen. Het getal van 89,000 man was omstreeks 8000 minder dan in 1833, doch even zoo veel als in 1830.

JERMAEK. Een Kosak, in het begin der XVII eeuw verpligt zijn vaderland te verlaten, begaf zich tot eene bende struikroovers, en werd zeer geducht, hij tastte hen aan welke het volk knevelden en bedrogen, en ondersteunde de armen; doodde of kwetste niemand dan die, welke zich tegen hem verdedigden, waardoor hij grooten roem verwierf; alle struikroovers en bandieten begaven zich onder zijne vaandelen; hij werd echter van wege de tegen hem afgezondene rijkstroepen omsingeld, week naar de grenzen van Perzië, en leefde van hetgene wat hij aan de Russen ontroofd had, dreef er koophandel mede, en betaalde alles, wat hij benoodigd had; vervolgens ging hij naar Siberië voeht aldaar met de Tartaren, van welke hij veel volk doodde, doch zelf veel volks verliezende, zoo stelde hij den Russischen Monarch voor, om het land, hetwelk hij doorreisd had, voor hem te gaan veroveren. Men noodigde hem om te Moskow te komen; de Czaar schonk hem vergiffenis voor zijne rooverijen, en gaf hem het bestuur over eenen hoop krijgsvolk; daarmede kwam hij in Siberië, en de uitslag beantwoordde aan zijne verwachting, doch een vijandelijk schip willende aanklampen, en van de eene boot in de andere willende springen, miste hem dit en hij verdronk. De naam van JERMAEK is in Siberië nog in zoo groote achting, dat men alle jaren ter zijner eere een feest viert, en op de bruiloften van het gemeen ter zijner eere zingt.

JERSEY. Engelsch eiland, aan de kust van het Fransch departement Kanaal, op ruim 7 V. M., 22,860 inwoners bevattende. Aan de Noordzijde heeft het rotsen, maar de Zuidzijde is het vlak, en overal zijn zandbanken. De voornaamste baaijen zijn: Brelade, St. Ouen, St. Aubins. De banken N.W. de Perres, de Licq of Pater-Noster rotsen, en ten N. O. de rochers d'Eltircho. In het midden is het eiland heuvelachtig, en de lucht zuiver en gezond. De grond, welke door rivieren en verscheidene bronnen genoegzaam bespoeld wordt, brengt wel niet genoegzaam koren, maar veel boomvruchten, moesgroenten, peulvruchten en vlas voort. Verder is er veel rundvee en schapen, kleine paarden en veel bijenteelt. Het gebrek aan brandhout weten de inwoners door zeeplanten te vergoeden. Behalve bouwsteen wordt er bij den Berg Montimado eene soort van steen gegraven, die als marmer gepolijst wordt. De inwoners spreken een verbasterd Fransch, (*patois*) en belijden de Hervormde Godsdienst. De uitvoer bestaat in appeldrank, gedroogde vruchten, honig, voortreffelijke boter en kaas, kousen en mutsen. De inwoners hebben, met 78 eigene schepen, eene aanzienlijke zeevaart. Vooral wordt er veel smokkelhandel gedreven, terwijl zij zelfs op Terreneuve en West-Indië varen. Het eiland is op alle punten zeer goed versterkt; behalve vele batterijen vindt men er ook de forten Elisabeth en Mount-Orgeuil. De hoofdplaats is St. Hélier. De bewoners leven voornamelijk van de veeteelt en visscherij, welke hier zeer aanmerkelijk zijn, alsmede van het breijen van kousen, mutsen enz., de granen en overige levensmiddelen ontvangen zij uit Engeland, zij deelen in alle voorregten der Engelsche Natie, ofschoon zij geene vertegenwoordigers in het Parlement hebben. Het eiland wordt door twee forten beschermd, en is met Guernsey, dat er 7 mijlen afligt, bij eenen oorlog, tusschen dat rijk en Frankrijk van het hoogst belang.

JERUSALEM (JOHANN FRIEDRICH WILHELM) werd in 1709 te Osnabrug, in Westphalen geboren, waar zijn vader Superintendent was. Reeds vroeg ontwikkelde zich zijn uitmuntende aanleg, zoodat hij in 1724, behoorlijk toegerust, de hoogeschool te Leipzig betrad. In zijn 21e jaar keerde hij naar zijn Vaderland terug, doch bezocht kort daarna de Nederlanden, waar hij nog eenige jaren te Leiden studeerde. Van hier begaf hij zich naar Göttingen, van waar hij, na verloop van 3 jaren, eene reis naar Londen ondernam. Van hier keerde hij in 1740 naar Duitschland terug, en werd door den Hertog van Brunswijk tot hofprediker, alsmede tot onderwijzer en opvoeder der gezamenlijke Vorstelijke kinderen, inzonderheid van den toenmaals zevenjarigen Erfprins CAREL WILHELM FERDINAND, benoemd, welken eervollen post hij in 1742 aanvaardde. Aan hem is men de oprigting van het Collegium Carolinum, te Brunswijk, verschuldigd, hetwelk niet alleen door eene voorbeeldelooze vorming van Jongelingen van alle Natiën, maar ook door zijne Leeraren, waaronder JERUSALEM zelf, EBERT, GAERTNER, SMITH, ESSCHENBURG en anderen, naderhand zoowel binnen- als buitenlandsch zoo beroemd geworden is. Behalve dit collegie heeft ook de stad Brunswijk de inrigting en daarstelling van haar armbestuur aan hem te danken, voor welk een en ander hij dan ook de erkentenis van den Hertog genoot, die hem tot proost van het St. Crucis- en Aegidius-Klooster; in 1749 tot abt van Marienthal; in 1752 tot abt van het klooster Riddinghausen, in de nabijheid van Brunswijk, en eindelijk in 1771, toen hij voor het beroep van kanselier aan de Hoogeschool te Göttingen bedankte, tot Vice-President van het Collegie te Wolfenbuttel benoemde. Een man als JERUSALEM van zulk eene uitstekende geleerdheid en met een zoo braaf hart, had ook in zijnen huisselijken kring een kommerloos leven verdiend; doch het lot wilde het anders, en hij moest nog in laten ouderdom de pijnigende smart verduren dat zijn hartelijk door hem geliefde zoon, die te Wetzlar de Regten beoefende, zich in eene vlaag van zwaarmoedigheid door het hoofd schoot; het was dit treurig geval, hetwelk aan GÖTHE de grondstof opleverde tot zijn *lijden van den jongen* WERTHER. Hoe hard ook deze slag voor JERUSALEM ware, wist hij er zich door mannenmoed boven te verheffen, en wijdde zich nog in den laten avond zijns levens aan zijnen uitgebreiden werkkring met eenen voorbeeldigen ijver, totdat hij, op den 3en September 1789 in het 80e jaar zijns ouderdoms, met eene opgeruimde ziel en stille onderwerping, aan de gevolgen eener beroerte, zachtkens ontsliep. De Hertogin weduwe van Brunswijk Luneburg liet in de kloosterkerk van Riddingshausen, waar 's mans stoffelijk deel rust, een openlijk gedenkteeken voor hem oprigten, waarvan het opschrift door deze Vorstin zelve vervaardigd werd. JERUSALEM stond als Godgeleerde, als wijsgeer en geleerde, onder zijne tijdgenooten op eenen trap, dien slechts weinige bereiken. Zijne *Verhandelingen over de voornaamste waarheden van de Godsdienst*, waarvan in 1773 bij de boekhandelaars SPRIET en ZOON te Amsterdam, eene Nederduitsche vertaling is uitgegeven, zijn een duurzaam gedenkteeken van zijnen wijsgeerigen geest, en tevens een ontegenzeggelijk bewijs zijner gematigde denkwijze in het Godsdienstige, zoodat de meergevorderde nakomelingschap niet zal kunnen nalaten, dankbaar te erkennen, dat aan den verdienstelijken JERUSALEM een aanmerkelijk deel van hare betere inzigten en uitgebreider kundigheden toekomt. Ook zijne verzameling van Leerredenen in 1788 te Brunswijk uitgekomen ademen denzelfden geest.

JERUZALEM. Volgens de meest geloofwaardige opgaven bevat tegenwoordig deze vermaarde stad, ongeveer 20,000 inw., onder welke 2000 Grieken, 1000 Roomschgezinden, 500 Armeniërs, Syriërs en Kopten, en 3 à 4000 Joden gerekend worden. De overige bewoners van Jeruzalem zijn Mahomedanen, en meerendeels van Arabischen stam. De volgers van Mahomed noemen Jeruzalem »de Heilige Stad," en wijden haar, na Mekka en Medina, hunne offeranden van vrome aandacht en vereering, dewijl verscheidene Patriarchen en Profeten daar geleefd hebben en gestorven zijn, tot welke, meenen zij, ook Christus behoort, wien zij, als een werktuig in Gods hand tot veredeling van het menschengeslacht, eerbiedigen. Wijders gelooven zij dat op den jongsten dag de Engel Israfil op de berghoogte van Jeruzalem met zijne bazuin de dooden uit hunne graven zal oproepen, om voor den laatsten Regter te verschijnen. Daarom gaan ook de Mahomedanen in bedevaart naar Jeruzalem, wanneer zij den togt naar Mekka niet ondernemen kunnen. In 1833 en eenige andere jaren door elkander genomen, was het getal der jaarlijksche bedevaartgangers naar het graf van CHRISTUS slechts 5000. Men moet dit geringe getal echter veelal toeschrijven aan de moeijelijkheid, die met de zaak verknocht is. De bedevaartgangers naar het graf van MAHOMED zijn jaarlijks tusschen de 70 à 80,000, die echter meest in Aziatisch-Turkije te huis behooren, daar de Godsdienstijver der Mahomedanen in Europa zeer verslapt is.

JESAÏAS. Deze Propheet, de eerste van de groote Propheten, in het Oude Testament voorkomende, werkte onder de regering van de Koningen in Juda, van USIAS tot HISKIAS, ten minste 47 jaren. Van zijne levensomstandigheden is niets met zekerheid bekend, als dat hij op koning en volk eenen gewigtigen invloed had. Hetgeen blijkbaar van de Godspraken, onder zijnen naam in het Oude Testament vervat, uit zijne pen gevloeid is, plaatst hem onder de beste dichters. Zijne voordragt is de meest gepaste voor de onderwerpen, welke hij behandelt: zij vereenigt eenvoudigheid en klaarheid met de hoogste deftigheid, en in volheid en kracht van uitdrukking wordt hij door geen ander Propheet in de dichtkunst geëvenaard. De inhoud van zijn Prophetisch boek bevat bestraffingen en klagten over de zonden des volks, dreigende aankondigingen van eenen nabijzijnden ondergang, en hartverheffende uitzigten eener meer gelukkige toekomst. Ieder trek kenmerkt zich door verhevenheid van gevoel en reinheid van hart, en alles draagt den stempel van genie en echte geestverheffing. Van hier dat geloovigen, niet te onregt, in zijne voorzeggingen de morgenschemering van den dag zien, welke met CHRISTUS voor het menschdom is aangebroken.

JESD of YEZD. Perzische stad, provincie Fars of Farsistan, op de grenzen der groote woestijn, aan eenen zuidwestwaarts loopenden bergrug. Zij is de zetel van eenen beglerbeg, en heeft vervallene muren, en volgens DUPRÉ 9 poorten, 20 moskeën, waaronder eene met 4 minerets en eenen groen verlakten koepel; 4 groote bedehuizen, 24 karavansera's, waarvan 12 ter huisvesting van vreemdelingen, en 12 tot berging der koopwaren dienen, en volgens CHRISTIE 40,000 inwoners, waaronder 4000 Perzen. Zij hebben vele fabrijken, bijzonder van de beste zijden stoffen, shwals, suiker en wapens. De handel is er zeer aanzienlijk. Zesmaal 's jaars brengen de karavanen van Herad shawls, van Kachemir Indisch staal, van Medsjed schapenvellen van Bokhara; die van Ispahan en Schiras, Europesche waren, Russisch koper en zijde van Ghilan, daar de omtrek van Jesd niet genoegzaam oplevert. De kleine rivier Mehils bespoelt de stad en haren omtrek, die wijn, koren, suikerriet vijgen en meloenen, katoen en zijde voortbrengt. De kameelfokkerij is hier zoo sterk, dat CHRISTIE alleen in de stad 50,000 van deze dieren telde.

JESIDEËRS. Turksch Aziatische volksstam, pachalik Mosul, op en bij het gebergte Lindschar, in onderscheidene onafhankelijke horden verdeeld, van welke diegene, die den Sindschar bewonen, onder 2 Sheiks staan, en behalve de ruiterij, 6000 man voetvolk tellen. Zij zijn afschuwelijke roovers en onverzoenlijke vijanden der Turken, hoewel hun Godsdienst eene vervalschte sekte van den Islam is, die Sheik Jezid tot insteller had. Zij mogen geen lezen of schrijven leeren, waarom elke stam eenen Turkschen schrijver voor de handelzaken heeft. Zij leven in dorpen en van den landbouw, en zijn nog op verre na niet genoegzaam bekend.

JESSO, YEDSO, MATSMAI of TSCHIKA. Japansch eiland in de stille Zuidzee ten O. van Azië, reeds in de XVI eeuw bekend, en door den Nederlander DE VRIES bezocht, doch eerst in onzen tijd door LA PEIJROUSE, BROUGHTON en vooral door KRUSENSTERN nader bepaald, schoon echter nog nimmer een Europeaan tot in het midden des lands gekomen is; is ten Z. door de straat van Sangar, van Nipon, ten N. door de straat la Peyrouse, van Sachalië, en door eene andere straat van de Z. Kurilen gescheiden. Het is van het W. naar het O ongeveer 100 mijlen lang, en in de rigting van de N. W. punt, kaap Romanzof, tot aan de Z. O. punt ongeveer 60 mijlen breed. Het eiland heeft, wegens de menigvuldige golven, eene onregelmatige gedaante, hetwelk de bepaling van den vlakken inhoud moeijelijk maakt. Men schat denzelven op 2,950 V. M. De voornaamste kapen zijn: Lineko, Sangar, Osata Nizawa, kaap Kutusof, Newosiltzow (aan de groote baai van Sachtelen), kaap Malespina, kaap Soija, Shep, Lostuko, Ersen, kaap Escarme enz. De golven zijn, behalve de reeds genoemde: Goede Hoop, Vulkaans-baai, Strogonof enz. Het land is door hooge, deels met sneeuw bedekte bergen doorsneden in allerlei rigtingen. Aan de Z. kust zag BROUGHTON drie vuurspuwende bergen. Aan de Zuidzijde heeft het land een onaangenaam voorkomen. KRUSENSTERN zag hier nergens bebouwd land, maar in het Noordergedeelte met verwondering in half Mei, nog geen teeken van Lente, terwijl de inwoners, deels inboorlingen (Ainos, dezelfde als de harige Korilen) en deels Japansche kooplieden, onder het bevel van een Japansch Officier stonden. Schrift hebben zij niet. De Japanezen laten het eil. door eenen Gouverneur besturen, die in de hoofdstad Matsmai woont. Jesso wordt verdeeld in 1°. Het Gouvernem. Matsmai. 2°. Ainu Khuni, 3°. de omliggende eilanden, en 4°. de tot dit eiland behoorende Kurilen.

JESSORE. O. Ind. Distrikt van Bengalen, N. O. van Calcutta; ten N. door den Ganges, en ten O. door Backergunge begrensd. Het N. gedeelte is zeer vruchtbaar, maar het Z. gedeelte brengt slechts Rijst en Zout voort. Niettegenstaande dit is het zeer bevolkt en men vindt er 9 Mahomedanen tegen 7 Hindoes. =. Hoofdplaats van bovengen. distr. aan de W. zijde der Boirub-rivier, en aan den weg van Calcutta naar Dacca.

JESUITEN. Eene Katholijke orde, door een Spaansch edelman INIGO VAN LOYOLA gesticht en in 1540 door den paus PAULUS III bevestigd. Zijn voorname doel bepaalde zich tot de opvoeding der jeugd. De pauselijke stoel, echter, die door de Hervorming, inzonderheid door het gezonken aanzien der bedelmonniken, een belangrijk steunsel verloren had, bediende zich van dezelve. Het genootschap moest alleen uit kundige en bekwame mannen bestaan, die hunne oppersten blindeling gehoorzaamden, het protestantendom moesten trachten te ondermijnen en de onfeilbaarheid van den paus met al hun vermogen schragen. De snelheid, waarmede de Jesuiten zich verspreid hebben, blijkt uit de volgende opgave, getrokken uit de Memorie door de Universiteit van Parijs, in het jaar 1724 aan den Koning ingediend. In 1540, toen zij hunne verzoekschriften aan PAULUS III aanboden, bevonden zij zich slechts 10 in getal. In 1543 waren zij niet meer dan 24. In 1545 hadden zij 10 huizen; doch in 1549 waren zij in het bezit van 2 provinciën, eene in Spanje en de andere in Portugal, als ook van 22 huizen; en bij het overlijden van IGNATIUS in 1556, hadden zij 12 groote Provinciën. In 1608 telde Ribadeneira 29 provinciën en 2 vice-provinciën, 21 orde-huizen, 293 collegiën, 33 proefhuizen, 93 andere verblijfplaatsen en 10,581 Jesuiten. In den catalogus, te Rome gedrukt, in 1629, vindt men 35 provinciën, 2 vice-provinciën, 33 orde-huizen, 578 collegiën, 48 proef-huizen, 86 seminariën, 160 residentiën, 106 gezantschappen en in alles 17,655 Jesuiten, waarvan 7,870 Priesters waren. Op het laatst hadden zij, volgens de berekening van vader JOUVENY in 1710, 24 orde-huizen, 59 proef-huizen, 340 residentiën, 612 collegiën, waarvan 80 in Frankrijk, 200 gezantschappen, 157 seminariën en scholen en 19,998 Jesuiten. CLEMENS XIV, een paus, zoo als er nog geen ander geweest is, gaf aan de menigvuldige verzoeken, tot het afschaffen der orde gehoor en vernietigde dezelve bij eene bulle den 21 Julij 1773, doch PIUS VII herstelde haar in 1814. Volgens eene in Italië uitgekomene opgave in 1835, telt het Genootschap der Jesuiten thans 2,684 Leden, waaronder 992 Priesters. In Zuid- en Noord-Amerika, in Mexico, Maryland, Missoury enz., bedraagt het aantal hunner zendelingen 145. In Engeland en Ierland werken er 169. In Nederland is het getal onbekend.

JESUMI (HET), een hatelijk bedrijf, hetwelk men in Japan de Christenen laat verrigten, om hunne leer aldaar uit te roeijen. Alle jaren gaan de Wijk-Commissarissen rond, een van hen houdt een Christusbeeld en een ander dat van de Maagd MARIA in de handen, en noodzaken elk bewoner van de wijk, om deze beelden met voeten te treden, en maken van dezen omgang, na dien verrigt te hebben een proces-verbaal op. Ofschoon nu deze verrigting die aan beelden geschiedt, gedwongen is, en het hart er geen deel aan heeft, zoo is en blijft dezelve toch niet alleen voor alle naauwgezette Roomschgezinden, maar ook voor alle andere Christenen eene hatelijke zaak, want zoude men zelfs niet afkeerig zijn, om een afbeeldsel van zijne ouders, kinderen of vrienden aldus te behandelen? *De mensch heeft* zekere zwakheden, welke hij niet kan afleggen, hoe wijsgeerig hij ook mag denken; het zien van het afbeeldsel van dezen of genen verlevendigt dadelijk den persoon welke het aanduidt voor onzen geest, en daarom is het ook dat wij voor ons het niet zoo ongepast vinden, om in een Kerkgebouw het afbeeldsel van J. C. te hebben, indien men in den toegedragen wordenden eerbied en liefde den wezenlijken persoon maar niet met het afbeeldsel verwart, en aan het laatste, van welke stoffe ook gemaakt, of hoe oud het ook zijn moge, eene wonderdadige kracht wil toeschrijven, en hetzelve niet met bijwerk opsiert, welke aan den persoon niet eigen zijn en daardoor een voorwerp van spotternij worden.

JEVER. Heerl. in het Hert. Holstein-Oldenburg, welke met Kniphuizen, thans eenen kreits van dit Hert. uitmaakt, bestaat uit drie deelen: Ostringen, Rustringen en Wangerland; tellende 17,300 inwoners. = EN KNIPHUIZEN, kreits in het Hert. Oldenburg, ten N. aan de Zee, waar hij nog het eil. Wangeroog bevat, ten O. aan den mond der Juhde, ten Z. aan den kreits Neuenburg, en verder aan Oostvriesland grenzende, terwijl hij op 7½ V. M. 20,100 inwoners bevat. Aan de kusten heeft het land eene menigte zijlen of sluizen, door welke een kanaal loopt, dat het overtollige water des lands afvoert, en welks sluizen met veel zorg onderhouden worden. =. Stadgerigt in voorn. Heerlijkh. zich slechts tot de stad bepalende. =. Hoofdpl. van den kreits en zetel der regeringscollegiën met grachten en wallen omringd, 4 poorten, eene voorstad, een ruim kasteel, 5 Luth., eene Herv., eene Roomsche Kerk, eene Synagoge, een Gymnasium met 7 Onderwijzers, Wees en Armhuis en 8,800 inw. die ruim half in de voorstad wonen. Men heeft er vooral brooijerijen, branderijen en handel, door 12 aanzienlijke vee- of jaarmarkten. De haven is te Hochzyl.

JEYPOOR (Djeipoer), een Radjpoetaansch Vorstendom in het land Adjmier in Oost-Indië, tusschen 26° en 28° N. Br.; 150 Eng. mijlen lang en 70 breed; brengt jaarlijks ruim 800,000 ropijen aan de Engelschen op. De hoofdstad Jeypoor ligt 150 Eng. mijlen Z. Z. W. van Delhi, 26° 25′ N. Br. en 75° 37′ O. Lte.

IF, (HET EILAND) *Hypae* in Provence, het meest zuidelijke van de drie, welke voor de haven van Marseille liggen, is wel versterkt en deszelfs haven wordt voor eene der beste van de Middellandsche Zee gehouden.

IFLAND (AUGUST WILHELM), zeer beroemd als schouwspeldichter en als tooneelspeler, werd in 1759, in Hanover geboren, en ontving als de zoon van een aanzienlijk en bemiddeld geslacht, zoowel eene zorgvuldige opvoeding als doelmatig onderwijs, zijn eigen getuigenis bewijst echter dat hij hiervan naar zijnen aanleg niet het noodige voordeel inoogste. Door reeds vroeg en zeer drok de schouwburgen te bezoeken, ontwaakte bij hem zulk eene sterke neiging tot de tooneelkunst, dat hij de beoefening van alle kunsten en wetenschappen liet varen, en in zijn 18e jaar reeds besloot om tooneelspeler te worden. Buiten voorkennis zijner ouders verliet hij Hanover, en kwam in Gotha voor 't eerst op het tooneel; na deszelfs ontbinding begaf hij zich naar Manheim, en werd in 1776 naar Berlijn geroepen om het bestuur van het Koninklijk Nationaal Tooneel op zich te nemen. Hier benoemde hem de koning van Pruissen in 1811 tot algemeen bestuurder van de koninklijke Schouwburgen. Hij † in 1814 aan het water in de borst. Hij behoort ongetwijfeld tot de grootste tooneelspelers onzes tijds en heeft bovendien, door het zamenstellen van verscheidene tooneelstukken, als: de Jagers, de Huisvader, de Misdaad uit eergierigheid en meer anderen, veel roem verworven.

IGEL; een dorp in het Luxemburgsche, alwaar men *het schoonste* Gedenkteeken der Oudheid vindt, hetwelk zich aan deze zijde van de Alpen bevindt, het is eene hooge Pyramide, bedekt met een groot getal figuren, welke wel bewaard zijn gebleven. Men heeft over deszelfs bedoeling veel getwist, hetzelve schijnt de begraafplaats van eene oude familie, SECUNDINI genaamd, te zijn, en men heeft aangetoond dat het niet bestemd is geworden om de geboorte van CALIGULA te verheerlijken. Men vindt er een omstandig berigt van in het Journaal van Luxemburg, van de maand December 1770, p. 407.

IGNAME (DE) of JAMS, eene soort van beetwortel in Guiana, wiens schil dik, ruw, oneffen en met vele vezeltjes bedekt is, het binnenste, hetzij raauw of gekookt, heeft eene vleeschkleur, en men eet denzelven met vleesch of onder gloeijende kolen gebraden, met deze plant en de pataten, insgelijks eenen wortel, kan men het

brood ontberen. Men kan hem lang bewaren, is ligt te verteren, komt slechts eenmaal in het jaar voort, en groeit niet overvloedig, dan op nieuw toebereide landen; hem bewarende, moet er geen vocht bijkomen.

IGNITABULUM. Een Sterrebeeld, ook ALTAAR genoemd.

IGNATIUS-BOON. (*Strychnos Ignatii*). Het Zaad van eenen boom, die het eerst door den Jesuit CAMELLI in de 17e eeuw, op de Philippijnsche eilanden gevonden werd. De inboorlingen houden hetzelve voor een algemeen geneesmiddel, dat in alle ziekten heilzaam is. Hierom gaven de Jesuiten het den naam van den Stichter hunner Orde. Deszelfs werking is volkomen gelijk aan die der Kraanoogen (de Zaden van den *Strychnos Nux Vomica*), maar minder hevig. Beide bevatten ook dezelfde alcaloïde, de *Strychnine* namelijk, aan welke zij hunne krachten voornamelijk verschuldigd zijn. Tegenwoordig is de IGNATIUS-BOON in de geneeskunst geheel buiten gebruik.

IGUANA. Een geslacht van Amerikaansche Hagedissen, ook *Leguaan* genaamd. Zie aldaar.

IJ (HET). Een zeeboezem van de Zuiderzee, die Zuid-Holland bijna geheel van Noord-Holland afzondert. Dezelve strekt zich van Pampus af, landwaarts in, tot aan de Beverwijk uit; doch besproeit voor bij daar stuit, de groote koopstad Amsterdam, en dient haar in eene lengte van 4 uren tot eene ruime haven, leverende tevens goede bot op. De middelmatige schepen komen uit het IJ in het Haarlemmer-meer, door de kleine rivier het Sparen, en kunnen vervolgens naar de binnenlandsche steden van Holland varen. Bij Muiden ligt eene groote sluis, waardoor het IJ gemeenschap met de Vecht heeft, die naar Utrecht loopt. Vóór Amsterdam is dezelve door de Noord-Holl. droogte de Volewijk, zeer naauw, doch wordt hier op eene behoorlijke diepte gehouden. Zij heeft ook door het N.-Holl. kanaal gemeenschap met het nieuwe diep, en dus ook hier met de Noordzee.

JIAR Wordt in den Joodschen Almanak de achtste maand van het jaar genoemd; deze maand heeft 29 dagen, en begint in onze maand April.

JICHT. Eene der pijnlijkste ziekten, die vooral de gewrichten aandoet, en naarmate zij den voet, of de knie of de handen aantast, den naam van *Podagra* of voeteuvel, *Gonagra* of *Chiragra* draagt. Hare oorzaken zijn zeer duister, doch veelal is zij erfelijk, en inzonderheid schijnt zij met verzwakking der werktuigen, die tot de spijsvertering dienen, in verband te staan. Somtijds wordt er op het eind van eenen aanval van jicht eene kalkaardige stof in de gewrichten afgescheiden, die daar de zoogenaamde jichtknobbels vormt. Somwijlen verplaatst zich de aandoening van de gewrichten naar de inwendige deelen des ligchaams, als naar de maag, de lever, de borst of de hersens, naarmate een dezer deelen zwakker dan de overige is; en wordt deze ziekte niet zelden doodelijk, door de verstoring van de verrigtingen dezer deelen, die tot de instandhouding van het geheele zamenstel van meer belang zijn, dan de gewrichten.

IJANKEE of **JONATHAN** is de spotnaam der Noord-Amerikanen, gelijk JOHN BULL of JACK die der Engelschen.

IJS. Is water in eenen vasten toestand, waarin het door eenen zekeren graad van koude, het vriespunt genoemd, gebragt wordt. Zoodra echter de koude vermindert, wordt het weder vloeibaar, alzoo de warmtestof zich nu weder met het water verbindt, daar zij integendeel in deszelfs vasten toestand, er zich van verwijdert, en de waterdeelen naauwer bij elkander brengt, waardoor dan het ijs gevormd wordt. Het bevriezen van het water is zulk een in het oog loopend verschijnsel, dat de grootste natuurkundigen het der moeite waardig geoordeeld hebben, daaromtrent nasporingen te doen. Hetzelve beslaat, ofschoon de koude anders zamentrekt, eene grootere ruimte dan het water, hetwelk oorzaak is, dat vaten somtijds van een bersten. Stilstaande waters bevriezen ligter dan stroomende; doch schijnt eene volkomen rust voor derzelver bevriezing ook niet gunstig te zijn. Het ijs, specifiek ligter zijnde, dan het water, drijft op hetzelve. Zee- en over het algemeen alle zout water bevriest niet zoo spoedig, omdat de zoutdeelen en andere bijmengsels de warmtestof langer bij zich houden. Ook zondert zich het zout, bij het bevriezen van het water, van hetzelve af, en zinkt, zoodat het ijs uit zeewater een zuiver drinkbaar water oplevert. Evenwel brengen de zouten op zich zelve eene aanmerkelijke koude voort, en kan men het water door middel derzelve, tot eenen graad van koude brengen, welke die van het vriespunt overtreft, en waarbij het water nogtans vloeibaar blijft. Hiertoe zijn de meeste zouten, inzonderheid echter salpeter, salmoniac en keukenzout geschikt, en kan men door dezelve, in den zomer of boven een vuur, eene koude voortbrengen, waardoor het water bevriest. Op deze wijs verkrijgt men kunst-ijs. In den harden winter van 1740 bouwde men te Petersburg van het ijs van de Newa een paleis dat 52 voet lang, 16 breed en 20 hoog, en waarvan het dak mede van ijs was. Voor hetzelve stonden 6 kanonnen van de grootte van 6 ponden, met hunne affuiten, benevens 2 mortieren, alle mede van ijs, waaruit, alhoewel met de geringe lading van 1¼ pond kruid, en eenen kogel van hennep, somtijds ook van ijzer, gevuurd werd. Wat het zoogenoemde grondijs betreft, hieromtrent is men van een verkeerd gevoelen, wanneer men meent, dat hetzelve op den bodem der rivier gevormd wordt, en daarna oprijst: het vormt zich aan den kant of den oever, en de stroom voert het met zich voort.

IJS. (KUNST) Reeds in de vroegste tijden werden IJS en SNEEUW voor een krachtig middel van verkwikking gehouden, en bij de Grieken en Romeinen vindt men van hetzelve gewag gemaakt als eene lekkernij, welke op de tafel der rijken behoorde. Zij bedienden zich van onderscheidene middelen om sneeuw en ijs te bewaren, om hunne dranken te verkoelen; maar hadden het in de kunst nog zoo ver niet gebragt als in onze dagen. Thans kent men de middelen om kunstkoude voort te brengen. De gronden der Natuurkunde leeren, en de ondervinding heeft het bevestigd, dat bij de verdamping van de eene of andere vloeistof koude ontstaat. Met vitriool en nog beter met salpeter-æther, kan men op deze wijze, te midden van den zomer, in de heetste dagen kunst-ijs voortbrengen; en het is ook op de uitdamping, dat de gewone behandeling om ijs te maken, te Calcutta in de Oost-Indiën en andere plaatsen, alleenlijk berust. In de vlakten van deze landstreken kent men volstrekt geen sneeuw noch vorst; en om in de hitte van den zomer, een verkoelend middel bij de hand te hebben, zoo haalt men in den winter sneeuw en ijs van de hooge bergen, en doet daarvan eene zekere hoeveelheid in kleine, platte, aarden, onverglaasde pannen, die bij zonnen-ondergang met water gevuld en in een twee voet diep gat, met droog stroo bestrooid, geplaatst worden; wanneer men vervolgens aan de uitdamping eenen vrijen loop laat. Bij helder weder wordt bij deze uitwaseming, waarbij een gedeelte van het water in dampen oprijst, aan het teruggeblevene water zoo vele warmte-stof ontnomen, dat hetzelve, door de daarin drijvende sneeuw, volkomen tot ijs wordt, hetwelk alsdan, voor zonnen-opgang in diepe ijsgroeven of kelders gebragt, en voor den zomer bewaard wordt. Omtrent het midden der 16e eeuw had men in Italië de gewoonte, om den drank door salpeter af te koelen, en later kwam men op het denkbeeld, om de koude van sneeuw en ijs door bijvoeging van salpeter te vermeerderen. Van tijd tot tijd bragt men het in de bereiding van kunst-ijs steeds verder, en werd naderhand een voorwerp van weelde. In het begin der 17e eeuw bragt men reeds drinkbekers van ijs, en in ijs bevroren fruit op de tafels, en niet lang daarna lieten de Franschen allerlei smakelijke plantensappen bevriezen, en die op het nageregt voorzetten. Deze kunst werd eerst omtrent het midden der 18e eeuw in Duitschland bekend, en wordt thans overal, ook in ons vaderland, uitgeoefend.

IJSBEER (*Ursus Maritimus*). Dit dier, tot de orde der verscheurende en roofzieke dieren behoorende, en ook wel de *Poolbeer* genoemd, heeft eene witte kleur en eenen langen hals en snuit, waardoor het zich van de overige beeren onderscheidt; voorts even als deze 6 voortanden in de bovenkaak, en 6 in de onderkaak, waarvan de 2 zijlingsche langer en met puntjes bezet zijn, de hoektanden staan afzonderlijk en zijn kegelvormig, en tusschen deze en de kiezen staan nog verscheidene kleinere tanden; zijne tong is blaauw en glad en de staart geknot. Men moet den IJsbeer niet met den gewonen witten landbeer verwarren, die slechts eene natuurspeling is. Hij wordt bijna 12 voet lang, en dus veel grooter dan de laatste: ook maakt hij een geheel ander geluid, heeft rankere ledematen, en wit, lang, digt en zacht haar. Hij houdt zich op het drijf-ijs op, en langs de kusten in de Noorderwerelddeelen; slaapt 's winters tusschen ijsschollen in een open hol, en laat zich hier met sneeuw overdekken; zwemt en duikt zeer vaardig, en voedt zich met visschen, vogelen en derzelver eijeren, alsmede met doode zeehonden en walvisschen, graaft lijken op en valt menschen aan, zoo als onder anderen het scheepsvolk van HEEMSKERK op Nova Zembla, in 1596 ondervondt.

IJSBOOT. Is eene boot, op de wijze van de in Groenland gebruikelijke kanoos gebouwd, waarvan men zich deels tot de overvaart in de Belt, wanneer deze met drijf-ijs bedekt is, en deels tot redding van schipbreukelingen bedient. De beste soort dezer booten zijn die, welke door TH. RIESZLER, een Hamburger, uitgevonden zijn.

IJSLAND. Een Vulkanisch met lava bedekt eiland in den Noordelijken Oceaan, tusschen Noorwegen en Groenland, eene uitgestrektheid van 1405 V. M. en in 1801 een aantal van 49,000 inwoners bevattende. Hetzelve werd in 860 ontdekt, en sedert door Noormannen bevolkt. De bewoners van IJsland leefden 368 jaren onder eene onafhankelijke, gemengde volksregering, waarna zij eindelijk in 1261 den koning van Noorwegen huldigden, welk rijk met IJsland, in 1387 met Denemarken vereenigd werd. De IJslanders, bij welke in het jaar 1000 het Christendom werd ingevoerd, reisden in de middel-eeuwen zeer veel in vreemde landen, zoowel om kundigheden op te zamelen, als om handel te drijven. Anderen namen dienst onder vreemde Mogendheden, en eenigen bevonden zich zelfs onder de lijfwacht der Turksche Keizers te Konstantinopel, ja bezochten ook Jeruzalem en Rome. De wetenschappen bloeiden op IJsland voor het midden der XI tot op

de helft der XIV eeuw, in welke laatste men in Skalholt scholen en in Holum geleerde scholen had. Na dit tijdvak geraakten zij in verval; doch in 1540, toen CHRISTIAAN III de hervorming invoerde, welke echter niet voor 1591 volkomen tot stand kwam, beurden zij het hoofd weder op. Tien jaar vroeger had men in Skalholt reeds eene boekdrukkerij. Men vindt op IJsland thans een bisschoppelijke zetel, in de hoofdplaats Reikiavik, en de eenige school te Bessestad. Volksscholen zijn er niet, onderwijzende ieder huisvader zijne kinderen; doch het is opmerkelijk dat een Predikant een huwelijk mag weigeren, wanneer de Bruid niet lezen kan. De hoofdbezigheid der IJslanders bestaat in visscherij en veeteelt. STEPHENSON heeft Spaansche schapen derwaarts gebragt, die er goed tieren; ook heeft men sedert 1770 uit Noorwegen bokken derwaarts overgevoerd. De landbouw is er, uit hoofde der koude luchtstreek van gering belang. In weinige streken teelt men gerst, aardappelen en wortelen. De IJslandsche mos, een bekend gewas, dat op de rotsen groeit, en bij ons een versterkend geneesmiddel is, gebruiken de inwoners voor hun gewoon voedsel. Men vangt er veel valken, en de eider-ganzen leveren het schoonste dons op. De voornaamste artikelen van uitvoer zijn visschen en traan. Insekten worden op IJsland weinig gevonden, doch hetzelve levert voor de delfstofkundigen eene rijke bron van waarnemingen op. Men vindt op dit eiland den beroemden vuurspuwenden berg Hekla, welke 4,300 voet hoog is, en het laatst in 1796 uitbarstte, benevens nog meer anderen; alsmede in het dal van Reikholt verscheidene merkwaardige warme en heete bronnen, waaronder de groote Geizer, ten Noorden van Skalholt liggende, behoort. Eenige dagreizen van de hoofdstad des eilands Reikiavik, liggen de zwavelbergen, waaruit waterdampen opstijgen, benevens den Snaafell-Jokul die eene hoogte van 4,558 voet heeft, en een uitgebrande vulkaan is. Het geheele eiland is in 18 distrikten of 3 ambtmanschappen en in 184 kerspelen verdeeld. De regtspleging is er uitmuntend, en men hoort er zelden van zware misdaden. Inrigtingen voor armen heeft men er niet.

IJSSEL. De oude IJssel, *Isala, Sala*, is eene groote rivier, die in het Kleefsche ontspringt, en zich beneden Kampen door 2 monden in de Zuiderzee ontlast. De nieuwe IJssel of *Fossa Drusiana*, is eene groote vaart, die haar water uit den Rijn boven Arnhem, ontvangt, en zich bij Doesburg in den ouden IJssel ontlast. Eindelijk is de kleine IJssel eene rivier in de provincie Utrecht, die door eene sluis, even boven het dorp Jutphaas, gemeenschap heeft met den Vaartschen Rijn, van daar langs IJsselstein, Oudewater en Gouda loopt, en boven Rotterdam in de Maas valt.

IJSZEE. Een groot gedeelte van den Noordelijken Oceaan, de kusten van Lapland, Rusland en Groot-Tartarijë bespoelende, en zich tot aan de noordelijke kusten van Amerika uitstrekkende. Deze zee welke ook hiervan haren naam ontleent, is bijna nooit zonder ijs, en genoegzaam drie vierde van een jaar, van September tot Junij digt bevrozen. De walvischvangst wordt er door onderscheidene Europische natiën sterk gedreven, en er komt ook veel hout, tegen de kusten van Siberië uit IJsland aandrijven. De doorvaart door de IJszee over Azië, hoe dikwijls beproefd, heeft tot hiertoe nog niet kunnen ten uitvoer gebragt worden.

IJZER. Ongetwijfeld het nuttigste en belangrijkste van alle metalen, dat reeds van de vroegste tijden af bekend was, en niet alleen in het rijk der delfstoffen zeer algemeen gevonden wordt, maar ook in de meeste, zoo niet alle voorwerpen van het Planten- en Dierenrijk aanwezig is; zelfs het bloed bevat eenige weinige deelen van dit onschatbaar metaal. Zelden komt het gedegen in de natuur voor; maar grootendeels geoxydeerd of met velerlei andere stoffen verbonden. Zweden, Noorwegen, Rusland, bijzonder Siberië, Duitschland, Polen, België en Frankrijk leveren het meeste ijzer op, dat over het algemeen in het Noorden te huis behoort. Zuiver ijzer, dat door smelten en andere kunstbewerkingen uit de erts verkregen wordt, heeft eene graauwachtig witte kleur, sterken metaalglans, en laat zich zeer goed polijsten; het is eene der hardste en rekbaarste metalen, dat zich tot vrij dunne platen laat slaan, en tot zeer dunne draden laat trekken. Het zuivere ijzer is hoogst moeijelijk te smelten; daartoe wordt de hoogste temperatuur vereischt, die men in ovens kan voortbrengen; maar het is zeer geschikt tot smeden, zoodat verschillende stukken in eene witgloeijende hitte, alleen door hamerslag kunnen vereenigd worden. Het ruwe ijzer, dat eenige hoeveelheid koolstof en sommige andere metalen bevat, is veel minder smeedbaar, en daarom tot onderscheidene einden ook minder geschikt; doch bezit daarentegen de eigenschap van veel ligter te smelten, en is alzoo tot het gieten van allerlei zaken verre boven het zuivere te verkiezen; het wordt daarom ook doorgaans gietijzer genaamd, is harder, en roest minder spoedig dan het zuivere, weeke ijzer. Onder de merkwaardigste eigenschappen van hetzelve behoort niet alleen de aantrekking door den magneet, maar ook het vermogen om zelf magnetisch te worden; eene hoedanigheid, die zoo door onderscheidene wijzen van wrijven met eenen natuurlijken of kunstmatigen magneet, als door onderscheidene andere kunstgrepen, aan hetzelve kan worden medegedeeld. De Nikkel en Kobalt bezitten ook wel die zelfde eigenschap maar in veel mindere mate, dan het ijzer. De menigvuldige einden, waartoe het ijzer in het dagelijksche leven gebruikt wordt, zijn te bekend en te talrijk, dan dat het noodig en nuttig zijn zoude, hier aan dezelve te herinneren. Het ijzer bezit eene groote verwantschap tot de zuurstof, en van hier dat het niet met water en lucht te gelijk in aanraking zijn kan, zonder eerst eenen zekeren graad van verzuring (oxydering) te ondergaan, en weldra zich met eenig koolzuur uit de lucht te vereenigen, of, zoo als men dit gewoonlijk noemt, te *roesten*. Volkomen droogе lucht en volkomen luchtvrij water oefenen weinig of geene werking op zuiver ijzer uit. Onder gewoon water, dat altijd met lucht vermengd is, oxydeert het zeer spoedig, en *zelfs de* schors van roest, die er om gevormd wordt, is niet in staat, het dieper liggende metaal voor verdere oxydering te beschutten; maar tamelijk zware stukken ijzer worden met der tijd geheel in roest verteerd. De voornaamste verbindingen, die het ijzer met andere zelfstandigheden vormt, zijn de volgende: 1°. het *ijzeroxydule* of de *staalmoor*, een zwart smakeloos poeder, dat uit ijzer en zuurstof bestaat; 2°. het *ijzeroxyde* of de *ijzersaffraan*, dat bijna geheel zuiver in de natuur onder den naam van *bloedsteen* voorkomt, en door kunst bereid, een bruinrood, smakeloos, in water onoplosbaar poeder is, dat uit ijzer met eene grootere hoeveelheid zuurstof bestaat; 3°. de natuurlijke *Magneetsteen* (zie aldaar), die uit beide vermelde vereenigingen, van het ijzer met de zuurstof, is zamengesteld; 4°. het *Koolstofijzer*, dat in de Natuur voorkomt als *potlood*, en, door kunst bereid, het *staal* daarstelt (Zie POTLOOD en STAAL.); 5°. het *Blik*, eene vereeniging van ijzer en tin; 6°. het *Groene-* of *IJzervitriool*, (zie VITRIOOL), dat uit ijzeroxydule en zwavelzuur bestaat; 7°. de vereeniging van het galnotenzuur met ijzeroxyde tot *Inkt*, (zie aldaar), of purperrood of violetkleurige stoffen; 8°. het *Berlijnsch Blaauw*, (zie aldaar), dat uit ijzeroxyde en blaauwzuur met een weinig aluin is zamengesteld, enz. Behalve het veelvuldige huishoudelijke gebruik dat van het ijzer en deszelfs bereidingen gemaakt wordt, bedient men zich ook zeer *dikwijls* van hetzelve in de geneeskunst. De ijzerbereidingen behooren tot de nuttigste geneesmiddelen, en hebben eene zeer uitgebreide werking op het ligchaam; zij versnellen den omloop des bloeds, en deelen aan hetzelve eene helder roode kleur mede; bevorderen de spijsvertering, verminderen de afscheidingen, waar zij door diepte te overvloedig zijn, of vermeerderen dezelve, waar zij door werkeloosheid ontbreken, en zijn door derzelver zamentrekkend vermogen bij bloedstortingen uit zwakte uitnemend tot stelping derzelve geschikt. Behalve het ijzervijlsel, en de boven reeds vermelde ijzermoor, ijzersaffraan en ijzervitriool, bedient men zich ook van het *zoutzure ijzer*, hetwelk een der krachtigste bloedstelpende middelen is; van de *zenuwtinctuur van* BESTUSCHEF, die uit zoutzuur-ijzer, zwavel, ether en alcohol bestaat; en eenige andere bereidingen. Ook de ijzerhoudende minerale wateren zijn, uit een geneeskundig oogpunt, van groot belang. Zij ontspringen uit de bronnen te Spa, Pyrmont, Töplitz en elders, en zijn in allerlei ziekten, uit zwakte en werkeloosheid der deelen, tegen verstoppingen en dergelijke, dikwijls zeer nuttig bevonden.

IJZEREN KROON. Is de gouden met edele gesteenten omzette kroon, welke te Manza in het Milanesche bewaard wordt, en waarmede de Koningen van Italië eertijds gekroond werden. Zij ontleent haren naam van eenen ijzeren ring of cirkel, die van binnen in dezelve gebragt is. NAPOLEON stelde, na zijne krooning in 1805, de orde van de IJzeren kroon in, welke ook door den Keizer van Oostenrijk, toen hem in 1813, het Lombardisch-Venetiaansch koningrijk ten deel viel, bevestigd, en onder de overige orden van zijn huis gerangschikt werd.

IJZEREN SCHEPEN. Sedert eenigen tijd heeft men in Engeland menigvuldige pogingen gedaan, om het gebruik van hout, bij den bouw van schepen, geheel te kunnen vermijden, en in de plaats daarvan niets dan ijzer te bezigen. Zoo is dan reeds te Liverpool eene stoomboot naar een nieuw model voltooid geworden. Dit vaartuig blijft bestemd tot het transport van reizigers en koopmanschappen langs het Iersche Unie-kanaal tusschen Limerick en Dublin. Bij de zamenstelling van deze boot is niet het minste stukje hout gebezigd, en wanneer zij buiten het water is, gelijkt *zij* volmaakt naar twee vaartuigen, die bij het dek met elkander verbonden zijn. In stede dat de raderen aan weêrszijden geplaatst zijn, bevinden zij zich in het midden van de beide vaartuigen, ten einde te kunnen werken, zonder de wanden van het kanaal te beschadigen. Op eene der werven van Liverpool is mede gebouwd en te water gelaten een ander vaartuig, dat voor den handel bestemd is en hetwelk een' veel grooteren omvang heeft. Dit schip is 60 voet lang en 13 voet breed; deszelfs inhoud wordt op 90 tonnen geschat. Zoowel de binnen- als buitenwanden zijn besmeerd met eene soort van lijm of vernis, welke sterk daaraan kleeft en die, volgens de bereids genomene proeven, alle invreting van het ijzer belet. Met verwondering heeft men opgemerkt, dat dit schip minder diepgang had, dan een houten schip van dezelfde grootte hebben zou, en men verzekert daarenboven dat het veel minder kosten van bouw vereischt heeft. Men zal het gebruiken tot de vaart op het Iersche kanaal.

IJZEREN SPOORWEGEN. Men telt tegenwoordig elf ijzeren spoorwegen in Amerika, die eene oppervlakte van 105 mijlen overdekken; vijf dier wegen zijn dubbelen, de anderen enkelen; de langste heeft eene uitgestrektheid van 15 mijlen, de kortsten hebben er eene van slechts 3. De kosten van een' enkelen of tweesporigen weg bedragen 432 ponden sterling de mijl, die voorheen 2400 ponden beliep, de dubbele of viersporige wegen, kosten thans 1200 ponden sterling de mijl, vroeger moest men daarvoor 2600 besteden. Er worden (1835) vier nieuwe wegen vervaardigd, welke eene uitgestrektheid van 970 mijlen zullen hebben; de langste tusschen Baltimore en de rivier Ohio zal dubbel en van eene lengte van 335 mijlen zijn; de kosten daarvan zullen 4800 ponden iedere mijl beloopen; een gedeelte van dezen weg is reeds op eene zeer kunstmatige wijze voltooid, als zijnde dezelve een *tunnel*, of onderaardsche doorgang, waarin men blokken granietsteen van meer dan 10,000 vierkante roeden vindt. De afstand van de oppervlakte des wegs tot aan de opening van het gewelf is dertig voeten. De beroemdste is in Engeland tusschen Liverpool en Manchester. Dezelve ontving in den jare 1831 de som van 155,701 ₤ st. 7 sh. 7 p.
en gaf gedurende dien tijd uit » » » 84,468 » 12 » 1 »
Het getal der reizigers, welke gedurende dat jaar op de boeken der compagnie zijn ingeschreven was 256,321. De aandeelen van 100 pond st. stonden op 210. Men vindt er tegenwoordig ook in Frankrijk, Duitschland en België.

IKONOGRAPHIE. Beeldbeschrijving of de verklaring van oude standbeelden, borstbeelden, huisgoden, mozaïk-werk en oude schilderstukken met waterverw. Men houdt MICHEL ANGELO en URSINUS voor de herstellers dezer wetenschap, welke vervolgens door JOHAN ANGELUS CANINI MONTFAUCON en VISCONTI nog meer werd uitgebreid. De eerste gaf in 1669 zijne *Ikonographie* te Rome in 4to in het licht, van den tweeden bezitten wij zijne *Antiquités expliquées* en van den laatsten zijne *Ikonographie*.

IKONOLOGIE. Beeldenleer, of de leer van de kenteekens enzinnebeelden, onder welke goden, helden en andere fabelachtige voorwerpen, alsmede verbloemde personen, en eindelijk verstandelijke en zedelijke denkbeelden worden daargesteld. Dus is b. v. *Mars* het zinnebeeld van den oorlog; *Mucius Scaevola* dat van standvastigheid; de *Leeuw* van edelmoedigheid, de *Pelikaan* van moederlijke liefde; een *kind*, op een doodshoofd leunende en bellen blazende, het beeld van de ijdelheid van alle menschelijke ondernemingen, enz. De beeldspraak is oneindig rijk, en iedere eeuw schonk haar nieuwe beelden. Zie verder BEELDSCHRIFT.

ILA. *Epidium.* Een eiland van Schotland, ten zuiden van Jura, hebbende omtrent 7 mijlen lengte op eene breedte van 5 mijlen, is vruchtbaar in hoornvee, in wild gedierte, in visch, loodmijnen en in kalksteen. De Hoofdplaats is Lochindal.

ILLAQUEATIO. Een sterrebeeld. Zie LESARD.

ILER (DE). *Ilerus*, eene rivier van Duitschland, deszelfs oorsprong nemende in het Tyroolsche gebergte, en in den Donau uitloopende.

ILISSUS (DE). Voorheen eene rivier welke Athene besproeide, is thans geene rivier meer, maar verdeeld in verscheiden waterleidingen, welke de tuinen bevochtigen, die om de stad liggen.

ILL (DE). *Ellus*, eene rivier van Frankrijk, welke na bijna den geheelen Elsas doorstroomd te hebben, zich in den Rijn beneden Straatsburg werpt, zij is van Schelestadt af bevaarbaar. Er is nog eene andere rivier van dien naam in Perigord.

ILLE (DE). Eene rivier van Frankrijk, voorbij Rennes loopende, en zich in de Vilaine uitstortende.

ILLINOISEN. Een volk in de Vereen. St., gezworene vijanden van de Iroquesen en vrienden van de zich aldaar bevindende Franschen, en waarvan er eenen CHIKAGOE genaamd, naar Frankrijk was geweest, en van de Hertogen VAN ORLEANS, te Versailles eene fraaije snuifdoos had ontvangen, welke hij hoog waardeerde, en bij zijne terugkomst aan zijne landgenooten zoo veel wonders van Frankrijk verhaalde, dat zij hem naauwelijks wilden gelooven; vele van hen zijn Christenen, en daardoor redelijk beschaafd geworden.

ILOTEN. Zie HELOTEN.

ILLYRIE, ILLYRICUM is de oude naam van die landstreek, welke men thans onder die van Dalmatië, Croatië, Slavonië en een gedeelte van Hongarijën en Oostenrijk begrijpt. Somwijlen, en voornamelijk in het Latijn geeft men den naam van Illyriërs aan de Dalmatiërs, en de daaraan naburige volkeren.

IMANS. Zijn eene soort van Turksche geestelijken, welke de openbare gebeden en voorlezingen doen; er ook de predikers verkiezen welke het volk onderwijzen.

IMHOFF (GUSTAAF WILLEM Baron VAN), van 1743—1750, de 27ste Gouverneur-generaal van Nederlandsch-Indië, was geboortig uit Leer aan de Eems in Oost-Vriesland. Hij werd bij de Oost-Indische kompagnie geplaatst, en vertrok met het schip Cockenge als 2^{e} kommies naar Batavia, alwaar hij in 1725 aankwam; hij werd in 1730 tot water-fiscaal benoemd, en in 1733 tot extra-ordinair raad van Indië, vertrekkende in 1736 als gouverneur naar Ceilon; hier vestigde hij eene boekdrukkerij, en deed den bijbel in de singaleesche taal in het licht verschijnen, ook zond hij het gebed des Heeren in de Malabaarsche taal naar Tranquebar, van hier keerde hij weder naar Batavia, van waar hij in 1737 naar de Nederlanden vertrok. Hij werd vervolgens als gewoon raad naar Batavia terug gezonden. Den heer VALCKENIER in de Nederlanden het verlangde ontslag hebbende bekomen, werd VAN IMHOFF aldaar den 2 December 1740 tot Gouverneur-generaal aangesteld (ofschoon dit alles in Indië onbekend was); echter werd VAN IMHOFF den 6 dier zelfde maand door VALCKENIER te Batavia gearresteerd, en met de andere raden gevankelijk naar Nederland gezonden; hij vertrok den 12 Jan. 1741 van Batavia's reede; in de Nederlanden gekomen, bewilligde hij den 13 December 1741 in het aan hem opgedragene bewind van Nederlandsch-Indië, hetwelk den 26 April des volgenden jaars door Hun Hoog Mog. goedgekeurd werd. VAN IMHOFF vertrok dan den 29 October 1742 als Gouverneur-generaal uit Texel, en kwam den 21 Januarij 1743 aan de Kaap, en den 23 Mei daaraan volgende te Batavia, alwaar hij op den 28 dier maand ingehaald, en gehuldigd werd. Onder zijne regering werd de vorst van Madura hevig bestreden, zoo dat de Madurezen en Baliërs, een getal van 3170 muitelingen verloren, ook ontstonden er onder de regering van VAN IMHOFF voor hem zeer onaangename klagten aan H. H. M.: de eerste kwam van het hof van Madrid, hebbende de Spaansche gezant de Markies D'EL PUERTO in 1747 aan H. H. Mog. eene in zeer sterke bewoordingen geschrevene memorie ingediend, waarin de Spanjaarden zich beklaagden, en eene zakelijke voldoening eischten, ter zake van eenen togt welke de Gouverneur-generaal VAN IMHOFF had doen ondernemen op de zuid-kust van Nieuw-Spanje met oogmerk, zoo als de gezant beweerde, om hier eenen ongeoorloofden koophandel te drijven, en de openbare vijanden der Spaansche kroon te begunstigen: — De algemeene Staten gaven hierop ten antwoord, dat zij niets vuriger wenschten dan de goede verstandhouding, met zijne Katholijke Majesteit, dat zij van deze memorie reeds kennis hadden gegeven aan de bewindhebbers der O. I. maatschappij, hebbende voor het overige zulke maatregelen genomen, welke de klagten van zijne Kathol. Maj. zouden doen ophonden. Het Spaansche hof bleef intusschen op het straffen van den Baron VAN IMHOFF aanhouden, echter deed de spoedig hierop gevolgde dood van den Ned. Gouverneur-generaal bij de afgelegenheid der Indiën deze geschillen zonder eenig gevolg ten einde loopen. Andere klagten kwamen van de zijde der Engelschen; — den 17 Januarij 1748 zond de Graaf VAN SANDWICH eene memorie van klagte aan de Staten in, dat eenige bevelhebbers van Nederlandsche forten in de Oost, de vrije vaart en koophandel der Engelsche natie stremden, en hun op alle onzijdige plaatsen tegenwerkten, — den 24 November 1749 kwam er eene bijna gelijkluidende klagte van den Graaf VAN HOLDERNESS ter tafel, met bijvoeging van het ombrengen der manschappen van twee Chinesche vaartuigen, welke op de kust van Sumatra waren komen handelen, — de Staten hebben de Engelschen dan in beide gevallen voldoening gegeven, en de moordenaren der Chinezen te Batavia doen straffen. De Staten-Generaal hadden VAN IMHOFF den 22 Maart 1748 tot generaal over de infanterie aangesteld, en hem tevens tot stedehouder van den Prins van Oranje verheven, zijnde aan WILLEM IV door de O. I. Maatschappij, en het gemeenebest, het oppergezag der Nederlandsche koloniën opgedragen, hetwelk den 22 Junij 1750 zeer prachtig te Batavia gevierd werd. VAN IMHOFF was zoo wel in de Oost, als in het Moederland zeer gezien, en werd algemeen als een verstandig en godvruchtig regent geprezen, — hij † te Batavia den 1 November 1750 en werd in de Holl. kerk begraven (*).

IMPERATOR of **EERSTE** en **VORST VAN DEN RAAD**, (*Princeps Senatus*), waren bij de oude Romeinen die, welke met het hoogste gezag, na den Keizer, bekleed waren, CAJUS JULIUS CAESAR OCTAVIANUS, naderhand meer bekend onder den naam van AUGUSTUS, bekleedde die posten, doch in plaats van al zijn gezag uit te oefenen, wist hij door te veinzen, en zich van zijn vermogen te willen ontslaan, het volk zoodanig te begoochelen, dat hij eindelijk al de magt in handen kreeg.

IMPROVISATOREN. Zoo noemt men in Italië die dichters, welke over ieder willekeurig gekozen, of aan hen opgegeven onderwerp voor de vuist weg, hunne gedichten vervaardigen en opzeggen, of ook wel, onder het geleide van een speeltuig zingen. Sedert de herleving der wetenschappen leverde Italië personen van beiderlei geslacht op, die zich op deze dichtkunst toelegden, en zich daartoe in het eerst van de Latijnsche taal, welke tot het laatst der XV eeuw de taal der geleerden was, bedienden. Inzonderheid was deze soort van dichtkunst onder LEO X, en aan de hoven te Urbino, Ferrara, Mantua, Milaan en Napels, sterk in zwang. SERAPHINO D'AQUILA, die in 1500 †, was een der oudste *Improvisatoren*, die echter bij zijn leven, met PETRARCHA om den roem wedijverde; doch werden bei-

(*) De Holl. kerk, heeft de zoogenaamde *kruis-kerk* ter zelfde plaatse aan de west-zijde van het stadhuis-plein vervangen, de eerste werd in 1640, de laatste in 1733, gebouwd; ook werd onder de regering van VAN IMHOFF van 1747—1749 de Luthersche kerk gesticht.

den door ACCOLTI, *de eenige* bijgenaamd, overtroffen. Onder de menigte beroemde dichters van dezen stempel, die in het laatst der XV en het begin der XVI eeuw leefden, noemen wij alleen NICOLO LEONICENO, MARIO FILELSO, HIPPOLITA VAN FERRARA, GIOVANNI BATTISTA STROZZI, PERO en CESARE DA FANO. Na den dood van LEO hield men op, om in de Latijnsche taal voor de vuist te dichten, en bediende men zich van de *lingua volgare*, waardoor het getal der *Improvisatoren* aanmerkelijk toenam, SILVIO ANTONIANO in 1540 te Rome in eenen lagen stand geboren, maar door zijne talenten tot kardinaal verheven, was de eerste; doch de beroemdste van alle *Improvisatoren* was PERFETTI, die in 1747 in genoemde stad †, en van wien in het daaraanvolgende jaar, 2 deelen zijner voor de vuist gemaakte gedichten in het licht verschenen. Zijne liefste versmaat was die van 8 voet, de moeijelijkste van allen, en bij de Italianen de Epische genoemd. Hij ontving, onder BENEDICTUS XIII, op het kapitool de lauwerkroon; eene eer, welke tot dien tijd nog maar alleen aan PETRARCHA en TASSO had mogen te beurt vallen. Ondertusschen bepaalde zich de kunst, om verzen voor de vuist te vervaardigen, niet alleen tot de mannen, maar vond men in Italië ook vrouwen, welke dit talent tot eenen hoogen trap van volkomenheid gebragt hadden, zoo als: CECILIA MICHELI van Venetië, GIOVANNA DI SANTI en eene non BARBARA van Corregio, doch geen van allen verwierf grooter naam, dan de beroemde MAGDALENA MORELLI FERNANDEZ, onder de Arkadiërs CORILLA OLIMPICA genoemd, welke onder PIUS VI leefde, in Toskane woonde, en de bewondering van alle reizigers opwekte; zij was te Pistoja geboren, waar zich haar talent, door veelvuldige oefening, reeds vroegtijdig ontwikkelde. De goedkeuring, welke zij in Italië moogste, bewoog Keizer FRANS I om haar naar Weenen te roepen. De Keizerin KATHARINA noodigde haar naar Petersburg; naderhand werd zij door de akademie der Arkadiërs tot medelid verkozen; in het jaar 1776, openlijk te Rome gekroond, en door den Romeinschen Senaat tot een' *nobile cittadina* benoemd. Zij † in Florence, in Nov. 1800. Onder de *improvisatoren* van onze dagen behaalde FRANCESCO GIANNI, een ijverig republikein, den meesten roem. Hij bezong de belegering van Genua en den slag van Marengo; begaf zich vervolgens naar Parijs, waar een gedicht op den slag van Austerlitz hem een jaargeld verschafte. In 1795 verscheen een bundel zijner voor de vuist gemaakte gedichten in het licht. Opmerkelijk is het intusschen, dat bijna alle *Improvisatoren* in Toskane of Venetië, voornamelijk echter te Siena en Verona geboren zijn, en dat hun talent zich juist *daar* ontafgebroken heeft voortgeplant.

INACHUS, welke de eerste Egyptische volkplanting in Griekenland in het jaar 1570 voor CHRISTUS overbragt, en benevens zijnen zoon PHORONEUS aan de eerste en woeste bewoners van Griekenland een geheel nieuw aanzijn gaven.

INCA. Een naam, dien de inboorlingen van Peru eertijds aan hunne Koningen en Prinsen van den bloede gaven. Volgens PEDRO DE CIECA was dit land langen tijd het tooneel van allerlei soort van misdaden, van oorlog, tweedragt, en daaruit voortvloeijende verschrikkelijke wanorden, tot dat eindelijk twee broeders te voorschijn traden, waarvan de een MANGOCAPAK heette. Hij bouwde de stad Cusco; maakte wetten; herstelde de goede orde en eendragt, en nam met zijne afstammelingen, den naam van *Inca*, dat is Koning of grootheer aan. Deze inca's werden eerlang zoo magtig, dat zij al het land van Pasto do Chili, en de rivier de Maule, ten zuiden, tot de rivier Angasmago ten noorden, vermeesterden. Hunne heerschappij duurde tot de verdeeldheden tusschen Inca GUASCAR en ATAPALIBA, waarvan zich de Spanjaarden bedienden, om zich meester van het land te maken, en waardoor de heerschappij der Inca's vernietigd werd.

INCLINATIE van de magneetnaald noemt men de helling welke eene magneetnaald, die zich vrijelijk om haar zwaartepunt bewegen kan, met eene horizontale vlakte aanneemt.

INCOMMENSURABEL of **ONMEETBAAR** worden grootheden met betrekking tot elkander genoemd, wanneer, hoezeer zij gelijkslachtig zijn, hare verhouding volstrekt niet door ronde getallen kan worden uitgedrukt, b. v. de omtrek van eenen cirkel en deszelfs middellijn, de zijde van een vierkant en deszelfs diagonaal, enz.

INCUNABELEN. Deze benaming geeft men aan die boeken, welke met houten tafels of vormen, waarop geheele bladzijden schrift gesneden waren, voor de uitvinding der beweegbare letters, gedrukt werden. Een der zeldzaamste is de *Apokalypse* in 8 houtsneetafelen, in klein folio, met het daarbij gestoken schrift in het Latijn, waarvan de heer VAN HEINECKEN 5 verschillende uitgaven beschreven heeft.

INDIAAN (DE) is een sterrebeeld in het Zuiden, nevens de *Paauw* en onder den *Boogschutter*, hetwelk uit 12 sterren bestaat, onder dewelken 6 van de vierde, 3 van de vijfde en 3 van de zesde grootte zich bevinden, doch bij ons niet gezien kan worden. Dit sterrebeeld wordt ook wel *Neger* of de *Zwarten* genaamd.

INDIANEN IN DE VEREENIGDE STATEN VAN NOORD-AMERIKA. De Chickasaws hebben vele paarden, groote kudden van rundvee, schapen, geiten en gevogelte. Zij telen katoen, koren, garst, haver, boonen, erwten, aardappelen, enz. In 1823 voerden zij 1000 balen katoen uit, benevens eene aanzienlijke hoeveelheid vleesch en spek. Rooverijen worden thans slechts tot vermaak maar niet meer tot levensonderhoud gepleegd. Ieder gezin bouwt meer of minder het land, dat is te zeggen de vrouwen, terwijl de mannen daarentegen de overige bezigheden verrigten. Er zijn scholen opgerigt, en het Christengeloof wordt door velen beleden. Als natie zijn zij dapper en billijk. De vrouwen zijn schoon en kuisch; sedert de laatste jaren heeft de beschaving aanmerkelijke vorderingen gemaakt. Hunne wetten zijn geschreven, duidelijk en eenvoudig, en zeer berekend om vrede en goede orde onder hen te bevorderen. Werktuigelijke kunsten zijn bij hen ingevoerd, verscheiden zijn timmerlieden, wagenmakers en smeden. — De Choctaws hebben een voordeel, dat in de beschaafde wereld bezwaarlijk te vinden is; de dronkenschap namelijk is hun gansch onbekend. Zij hebben eene regelmatig georganiseerde regering, geschrevene en goed uitgewerkte wetten, die op alle crimineele en andere regtszaken toepasselijk zijn. In 1828 bedroeg de volksmenigte 5627 zielen. Zij hebben paarden, rundvee en schapen in overvloed, 5 scholen met 150 scholieren, en oefenen verscheiden handwerken. Bijgeloovige plegtigheden en gebruiken zijn afgeschaft. — Van de Cherokezen, onder welke de openbare meening altijd zeer verdeeld was, zijn de ingewonnen berigten, naar het ons toeschijnt, opzettelijk, zeer gebrekkelijk. De omstandigheid nogtans, wel ver van hunne zaak te benadeelen, of twijfel te baren wegens hunne vorderingen in de beschaving en de kunsten of van hunne geschiktheid tot eene eigene regering, versterkt veeleer het geloof, dat zij volkomen in staat zijn om hunne zaken zelve te regelen en te besturen, en dat zij zoo wel in een zedelijk als verstandelijk opzigt met de blanken op gelijken trap staan, die hen bespotten en pogen te onderdrukken. Het erkende standpunt der Chickasaws en Choctaws regtvaardigt dat gevoelen volkomen, want deze Indianen zijn ten aanzien der beschaving bij de Cherokezen ten achteren. Het is een zonderlinge zamenloop en moet ongetwijfeld opmerkzaamheid verwekken dat alle gunstige berigten, die dit verslag wegens de Indianen behelst, van agenten afkomstig zijn, die tegenwoordig in hunne onderscheiden agentschappen op hunne posten zijn, en dat brieven, aan het departement van oorlog gerigt, van een zestal agenten komen, die zich tegenwoordig in Washington onthouden, van welken niet één eene moedige taal voert. Daar de president en de secretaris van het departement van oorlog tegen de Indianen zijn, was het de zaak der agenten ons licht in deze zaak te geven. — De Creeks hebben weinige of geene vorderingen in de beschaving gemaakt, en worden als geheel aan de onmatigheid en andere ondeugden overgegeven, afgeschilderd. — De Indianen in Missouri blijven over het algemeen in den oorspronkelijken toestand, waarin de regering hen vond; zij bouwen eenig koren en boonen, maar slechts zeer achteloos; aan opvoeding, enz. is er bij hen niet te denken. — Van de Miamies en Pottowatamies bouwen sommigen eenig koren, en houden ook voorraad daarvan; nogtans oefenen zij geene handwerken; de gansche bevolking is woest en geheel van de voordeelen der beschaving verstoken. Brandewijn is vergif voor hen. — De stammen in het noordwesten, in het agentschap van den gouverneur CASS, hebben in de laatste jaren geene vorderingen gemaakt; integendeel zinken zij, in een natuurlijk zoo wel als zedelijk opzigt, allengskens dieper. — Onder de New-York-Indianen geeft de vermeerdering der huwelijken grond tot groote verwachtingen, ofschoon hunne beschaving anders langzaam voortgaat. Maar de kinderen betoonen eene sterke leergierigheid en geven groote hoop. Het toekomend geslacht zal ook tevens een geheel nieuw wezen. — De Amerikaansche stammen in Noord-Amerika zijn steeds door de volkplanters en hunne nakomelingen teruggedrongen geworden. Het laatst in het jaar 1830, waarbij schreeuwende onregtvaardigheden hebben plaats gehad. Het betrof de Indiaansche stammen van Georgie en Alabama, en wel bepaaldelijk de Cherokeezen in den eerstgenoemden staat. Men las in een hoogst geacht dagblad der Vereenigde Staten: Het besluit van het Congres, gevoegd bij de onregtvaardige en gewelddadige verordening van Georgie, brengt eenen vreesselijken slag toe aan de eer en den goeden naam der *Vereenigde Staten*, door zoo vele plegtige verbonden en verdragen verpand.

INDIAANSCH RIET groeit in Amerika. Deszelfs bloemen hebben eene schoone roode kleur, en gelijken eenigzins naar die van de *Kalmus*. De bladeren zijn omtrent 4 voet lang en 20 duim breed; derzelver kleur is satijnachtig groen, en zij ontwinden zich, door zich bij wijze van een peperhuis uit te breiden. Op deze bladen is het, dat men de *Kakau* uitspreidt wanneer men die droogt: ook dienen zij dikwijls, om de gom *elemni* te omwinden, en om er kerfjes van te maken.

INDIAANSCHE VOGEL of **PARADIJS-VOGEL**, (*Apus*) is een sterrebeeld in het Zuidergedeelte des hemels nabij de Zuidpool, tusschen de Cameleon en de Zuiderdriehoek. Men rekent tot hetzelve 11 sterren, waaronder 4 van de vierde, 3 van de vijfde en 4 van de zesde grootte zijn.

INDIAANSCHE ZOMER noemt men in Noord-Amerika dat gedeelte van den herfst, waarin de Indianen bosschen in brand steken; van welken brand de hitte en rook tot op eenen zeer verren afstand gevoerd worden. Eene andere daarvan gegevene verklaring is echter waarschijnlijker; dat dezelve namelijk alzoo genoemd wordt, omdat in dien tijd van het jaar, de Indianen hunne kralen verlaten, en zich naar het binnenland begeven, om toebereidselen te maken voor de jagt in den winter. Dit tijdpunt schijnt, als het ware, eenen overgang daar te stellen tusschen de hitte van den zomer en de koude des winters; en het weder is alsdan zeer geschikt voor hen, om deze verwisseling van verblijf te bewerkstelligen. Voor het overige is die hitte toe te schrijven aan de langzame verbranding der bladeren en andere plantaardige zelfstandigheden hunner onmetelijke bosschen. Zij, die dezelve in dit jaargetijde bezocht hebben, weten dit zeer goed. De hitte dort zich zelfs aan de voeten gevoelen, en de opstijgende dampen verspreiden zich door de lucht, bezwalken den hemel, en veroorzaken eene zonderlinge warmte en een' eigenaardigen walm of rook. Deze tegennatuurlijke hitte maakt het allezins duidelijk, waarom de herfst in Amerika zoo ongezond is. Zij werkt in het bijzonder op het zenuwgestel, en doet dit zeer aan, ook zelfs dan, wanneer men voor het overige gezond blijft. Aan vele menschen is dezelve oneindig hinderlijker, dan de brandende hitte der hondsdagen.

INDICTIE (ROMEINSCHE), welke men onder CONSTANTINUS en de volgende Keizers gebruikte, maakte eene periode of eenen kring van **15** jaren uit, welke zonder oorzaak, en als willekeurige soort van tellen van eeuw tot eeuw is voortgezet. Deze periode heeft niets meer dat aanmerking verdient, dan dat zij in de openbare geschriften van het Romeinsche hof wordt aangehaald. De oorsprong en het oogmerk er van zijn onzeker, doch men meent dat Keizer CONSTANTINUS DE GROOTE dezelve heeft ingevoerd, ten einde men niet meer de jaren door *Olympiaden* maar door de *Indictiones* tellen zoude. Dit is echter zeker dat de aanvang dezer Indictiën in het vierde jaar vóór CHRISTUS geb. valt, als men dezelve met de geboorte van CHRISTUS vergelijkt. Men moet echter hierbij niet denken, alsof deze Cyclus reeds ten tijde van CHRISTUS geboorte in gebruik was. Zoo men derhalve tot het opgegeven jaar van CHRISTUS geboorte **3** telt, en de somma door **15** deelt, zoo is het overschot de begeerde Indictio, dat is, hetzelve toont aan, hoe vele jaren van den tegenwoordigen cirkel tot in het einde van den opgegevenen verloopen zijn. b. v. wanneer men tot **1830**, drie telt en **1833** door **15** deelt, zoo toont de uitkomst **122**, dat de cirkel honderd twee en twintig maal teneinde is gekomen, en het overblijvend getal **3** merkt aan dat van de nieuwe cirkel drie jaren verschenen zijn. Men vindt bij de Oudheden drieërlei Indictiones, als *Indictio Constantinopolitana*, welke met den eersten September begint. *Indictio-Caesarea* of *Imperialis*, deszelfs aanvang met den **24** September nemende, en *Indictio Romana* of *Pontificialis*, welke van den eersten Januarij begonnen wordt. De tijdrekenkundigen gebruiken dezen cirkel enkel als een kenteeken van den tijd, door welken zij een zeker jaar van al de overigen, die sedert het begin der wereld verstreken zijn, kunnen onderscheiden. Meerder hiervan vindt men bij PETAVIUS, in *Doctrina Temporum*, Lib. XI cap. 40 seqq.

INDIëN (DE), welke wij in Oost- en in West-Indië verdeelen, zijn zeer uitgestrekte landen. Oost-Indië bevat vier groote deelen, als: Indostan, de Schiereilanden, ter wederzijden van den Ganges, de eilanden in de Indische zee, waarvan de voornaamste zijn: Ceilon, Sumatra, Java, Borneo, Celebes, de Maldivische, de Molukken, de Philippijnsche en de Marianen, en somwijlen, van den handel sprekende, bevat men er, hoewel ten onregte, nog bij: Tonkin, China en Japan. West-Indië bevat geheel Amerika (Zuid-) omdat zij ten westen van Europa liggen, gelijk de Oost-Indiën ten Oosten, doch dezen naam voegt beter aan de Antillische eilanden, en aan die van de Golf van Mexico met de kusten van die Golf.

INDIGO. Eene blaauwe verfstof, welke men uit onderscheidene Oost- en West-Indische planten verkrijgt, die den naam van *Indigoferae* dragen; zoo als *Indigofera Anil, S. Tinctoria, S. Argentea*, enz. De bladen en stengels dezer planten worden van tijd tot tijd afgesneden, en in water geweekt, tot hetzelve eene soort van gisting ondergaat, zonder echter tot rotting over te gaan. Hierdoor verkrijgt men een groenkleurig vocht, dat van de bladen afgegoten, en aan zich zelve overgelaten, een blaauw bezinksel laat vallen, terwijl de algemeene kleur van hetzelve geel wordt. Het bezinksel wordt vervolgens afgescheiden en gedroogd, in stukken gebroken, die als verfstof in den handel komen. De Indigo is zeer verschillend van kleur en hoedanigheid, naar gelang der planten, waaruit zij bereid is. De beste komt uit Oost-Indië, is donker blaauw, van buiten en op de doorbraak niet witachtig beslagen, wordt op de nagel gewreven eenigzins koperkleurig, en is zeer ligt, zoo dat zij op water drijft. In het midden der XVI eeuw werd de Indigo het eerst uit Oost-Indië door Hollandsche kooplieden naar Europa gebragt; maar in het begin der XVII eeuw werd zij eerst algemeen bekend.

INDISCHE ZEE. Een gedeelte van den grooten Oceaan, grenzende ten westen aan Australië, ten oosten aan Afrika, en ten zuiden aan de IJszee. Op deze zee heerschen, zoo wel in verschillende streken als in verschillende jaargetijden, onderscheidene winden onder anderen de zoogenoemde, regelmatig afwisselende, *Moussons*. In den zomer heerscht beoordwaarts van den Evenachtslijn een sterke Zuidwesten-wind, van storm en regen verzeld, en in de overige getijden des jaars een zachte Noord-oosten wind, welke de eigenlijke *Mousson* is Van den *aequator*, tot 10 graden Zuiderbreedte, waait de wind, in de wintermaanden uit het Noorden, en in de zomermaanden uit het Zuidwesten. Wanneer de *Mousson* zal veranderen, hetwelk tusschen de 14 en 28 dagen van de nacht-evening geschiedt, dan wisselen stilte, windstreken uit alle hoeken, met onweders, waterhozen, wervelwinden, en de verschrikkelijke *Taifuns* (orkanen) elkander af, tot zoo lang de volgende *Mousson* zich langzaam verheft, en hare vaste streek neemt. Deze orde van windsverwisseling heeft op de geheele Indische zee van de Afrikaansche kust tot Nieuw-Guinea, plaats; en waarschijnlijk is de oorzaak hiervan daarin te zoeken, dat deze zee door een zeer hoog, bergachtig land ten Noorden, wordt ingesloten. De vaart op de Indische zee is, zoo wel uit hoofde van deze verschillende winden, als wegens de menigvuldige eilanden, klippen en ondiepten, hoogst moeijelijk en gevaarlijk. De golven van Perzië, Arabië, Bengalen, Siam, Tunkin, enz. de Japansche zee, en de straten van Malacca en Sunda zijn deelen derzelve.

INDIVISIBILIA of **ONDEELBARE GROOTTEN** noemt CAVALERIUS in zijne *Geometria Indivisibilium* de kleine deelen van eene grootte, welke in aanmerking van anderen voor niets te achten zijn, en hedendaags *Infinite parva* of ook wel *Infinitesima* genaamd worden.

INDOCCHIATURA is de benaming eener bijgeloovige volksgewoonte, in het zuidelijk gedeelte van Italië, en wel in Sicilië en op het eiland Maltha plaats hebbende. Het werkwoord van *Indocchiatura* is *indocchiare*, hetgeen wij in het Nederduitsch niet beter weten te vertalen, dan door *betooveren met de oogen*; komende het woord natuurlijk van *occhio*, het oog af. De zaak zelve is deze. De Zuidelijke Italianen, vooral de bewoners van het eiland Maltha, zijn in den waan, dat uit het menschelijk oog, wanneer het zich op het een of ander voorwerp, hetzij uit verwondering, uit blijdschap en zucht, om het te prijzen, hetzij uit nijd en wangunst, gevestigd houdt, eene betooverende kracht uitgaat, welke aan het aangestaarde voorwerp noodzakelijk schade en verderf moet toebrengen. Het is om het even, of dit een levend of levenloos wezen zij: een spiegel moet breken, een fraaije porseleinen vaas of kop loopt gevaar van te springen, of bij de eerste gelegenheid gebroken te worden, wanneer dezelve met stijf daarop gevestigde oogen aangekeken, of onder bewonderende uitroepen aangestaard worden. Bij levende wezens kan deze *Indocchiatuur* zeer gevaarlijk worden: bij voorb., een inwoner of vreemdeling vestige zijn oog met welgevallen op een mooi meisje, en roepe in verrukking uit: *oh la bella Rogazza!* dan kan dit aanzien en deze uitroep voor dit meisje de nadeligste gevolgen hebben, en haar geelzucht, tering, verval van krachten, met één woord alle mogelijke onheil op den hals halen. Het strijdt dus ten hoogste tegen de wellevendheid, om een' persoon, een dier, of eenig levenloos voorwerp, waarop de eigenaar eenigen prijs stelt, met stijf op hetzelve gevestigde oogen aan te zien. Ondertusschen zoude het volk, bij dezen bijgeloovigen waan, zich ongelukkig moeten gevoelen, maar het tegendeel heeft plaats; want men bezigt gemakkelijk aan te wendene middelen, om de gevreesde nadelige gevolgen dezer *Indocchiatuur*, als door eenen afleider, af te wenden en krachteloos te maken. Het eerste middel bestaat in eene welmeenende, godsdienstige spreekwijs, in de Arabisch-Punische landtaal, die nog op Maltha door het volk gesproken wordt, en deze is: *Allahibereek!* (God beware het). Iemand, die voor deze oogen-betoovering bij het een of ander voorwerp vreest, welke het dan ook zij, behoeft slechts deze woorden uit te spreken, en terstond zijn alle nadeelige gevolgen voorgekomen (*). Voorts kan iemand, die onvoorzigtig genoeg geweest is, om, of uit onbedachtzaamheid, of uit drift, op het een of ander voorwerp de *Indocchiatuur* uit te oefenen, de nadeelige gevolgen dezer onwillekeurige betoovering afwenden, wanneer hij met het omgebogen bovenlid des duims het tweede lid tusschen de tanden loodregt inknelt, hetzelve nat maakt, daarmede op het betooverde voorwerp afgaat, en voor hetzelve het teeken des kruises maakt. Eindelijk kan men een geheel huis, met deszelfs bewoners en huisraad, of eenen tuin, met al deszelfs boomen, vruchten en gewassen, tegen den gevaarlijken invloed der *Indocchiatuur* verzekeren, door daartoe een even zonderling als belagchelijk middel te bezigen, het-

(*) In vele steden van Duitschland heeft dit laatste nog plaats, waar men, zelfs in huizen van meer aanzienlijken, een klein kindje niet mag prijzen, zonder er aanstonds den zegenwensch op te laten volgen: God behoede het! en wordt dit eens vergeten, dan is de min, baker of kindermeid er terstond bij, om met zekeren nadruk dit formulier er bij te voegen.

welk in een' bokken-, rams- of ossenhoorn bestaat, dien men in het midden of aan eenen hoek der in dit land meestal platte daken, of op eenen staak in den tuin zet, door welk krachtig en onverwinnelijk behoedmiddel men waant, alle wangunstige of bewonderende aanvallen van menschelijke blikken te kunnen afweren. Men vindt den grond van dit bijgeloof reeds in de volksvooroordeelen der oude Grieken en Romeinen. De eersten hadden hunne Bascania, en de laatsten hunnen Traxinus, en gaven door deze woorden de nadeelige gevolgen der oogen-betoovering te kennen; maar beiden hadden ook hunne eigene middelen daartegen. Het is, intusschen, voor den menschkundigen niet onbelangrijk, na te sporen hoe hetzelfde bijgeloof van de eene eeuw in de andere, en van het eene volk tot het ander, doch in verschillenden vorm en gedaante, ook nog na de verandering van godsdienst, overgaat. De zoo zeer godsdienstige nieuwe Grieken in den ouden Peloponnesus, thans Morea, gelooven in vollen ernst nog aan de oogen-betoovering, en noemen haar *het booze oog*. Een vijandige geest kan al het geluk eener familie, de geheele schoonheid en bevalligheid van een meisje, door de betoovering der oogen voor altoos vernielen, en men moet zich dus in Morea zorgvuldig wachten, om iemand wegens de schoonheid zijner kinderen, of de vruchtbaarheid zijner tuinen en landerijen, geluk te wenschen, want het *booze oog* konde er mede in het spel komen. Wanneer men echter terstond na dien lof van *knoflook* spreekt, dan is alle tooverij aanstonds krachteloos gemaakt; *knoflook! knoflook!* hoort men derhalve uit aller monden, wanneer men voor eenig ongeluk of kwaad oogmerk bevreesd is. Men zie verder *Algem. Kunst- en Letterb.* 1828, D. I, bl. 260 en volgende.

INDORE, aanzienlijke stad in de Oost-Indische provincie Malwa, hoofd- en residentiestad van den Marattenvorst HOLKAR; 22° 42' N. Br., 75° 50' O. Lte. Vóór de verovering der Mahomedanen was Kumpail (18 Eng. mijlen van Indore) de hoofdstad. Het distrikt Indore bevat 10,786 huizen, en brengt jaarlijks 100,000 ropijen aan de Engelschen op.

INDOSTAN. Een groot land in de Oost-Indiën, ten westen door Perzië, ten noorden door Bucharië en Thibet, ten oosten door Astrakan en ten zuiden door het Schiereiland aan deze zijde van den Ganges begrensd wordende. Dit land wordt door eene keten bergen in twee deelen, van het noorden tot het zuiden, verdeeld, welke tot aan de kaap Comorin doorloopt, en dus de kust van Malabar van die van Coromandel scheidt. Indostan is in onderscheidene rijken en landschappen verdeeld.

INENTING DER KINDERZIEKTE (DE) geschiedt in Turkijë door vrouwen, en wel in de maand September als de grootste hitte voorbij is. In sommige landen blaast men de pokstof met een pijpje den neus in. Zie verder op JENNER.

INFANT, INFANTE, is een titel, die in Portugal en Spanje, inzonderheid aan de Prinsen en Prinsessen van het koninklijk huis, met uitzondering van de Kroonprinsen, gegeven wordt, voerende die van Portugal, sedert JOHAN IV, den titel van Prins van Brazilië, en die van Spanje, sints 1388, dien van Prins van Asturië.

INFECONDI. Een genootschap van geleerde mannen, te Rome, hetwelk in 1650 een begin nam, en de sneeuw, die op eenen onvruchtbaren akker valt, tot een zinnebeeld voert, met het bijschrift *Germinabit*.

INFERIEN waren bij de Romeinen offers, die men der afgestorvene zielen bragt, opdat zij stil zonden blijven rusten. Mogelijk zijn de *exequien* in de Roomsche kerk hieraan wel haren oorsprong verschuldigd.

INFINITESIMA, eene oneindige of eindelooze grootte, wordt in de Mathesis die genaamd, welke zoo klein is, dat men zich geene kleinere kan verbeelden, en dergelijke is het Punctum Mathematicum.

INFINITESIMAAL (of *Analysis van het oneindige*, bij de *Engelschen*, Fluxions-rekening genoemd), maakt dat deel van de zuivere wiskunde uit, betwelk de leer van de veranderlijke grootheden bevat. Zij verdeelt zich in de *Differentiaal-* en *Integraal-rekening*, de eerste leert ons de grensverhouding uit de gegevene betrekking (*relatie*) der grootheden vinden, en de laatste schrijft ons de wijze voor, om die betrekking uit de grens-verhouding op te sporen. Ofschoon dit deel der rekenkunde, in het dagelijksche leven van geen algemeen nut schijnt te wezen, is zij nogtans tegenwoordig, in de wiskundige wetenschappen onontbeerlijk geworden, en niemand die in de theorie der oneindige grootheden onbedreven is, zal het wagen, om in de diepten der hoogere meet- en wiskunde door te dringen. LEIBNITZ was de eerste uitvinder dezer rekening, welke door HUIGENS, de broeders BERNOUILLI, en in later tijd door EULER, meer en meer tot volkomenheid gebragt werd, waartoe de gewoonte der meetkundigen van dien tijd, om hunne voorstellen openlijk bekend te maken, mede niet weinig bijdroeg. Waarschijnlijk deed NEWTON, de schranderste denker zijner eeuw, gelijktijdig dezelfde ontdekking in de *analysis*: doch hij kwam er later dan LEIBNITZ openlijk mede voor den dag, en konde dus dezen den roem der uitvinding niet betwisten. Beider regt van aanspraak hierop werd voor den regterstoel van de koninklijke akademie van wetenschappen te Londen bepleit, waarvan NEWTON zelf tijdelijk voorzitter was, wanneer men in de hitte van den strijd zoo ver ging, dat de Engelsche partij LEIBNITZ openlijk, als een *plagiorius* (een uitschrijver) ten toon stelde. Hoe beschamend ook deze geleerde krijg voor vele der eerste wiskunstenaars ware, die met te veel drift aan denzelven deel namen, en waarvan LEIBNITZ het einde niet mogt beleven, gaf dezelve nogtans gelegenheid tot eene meer naauwkeurige kennis en toepassing der *analysis* van het oneindige, en over het algemeen tot eene meer volkomene ontwikkeling der wiskunde.

INFINITUM wordt door EUCLIDES eene grootte genaamd, *welke* men zoo groot kan nemen als men begeert, en wanneer hij dus zegt *Ducatur Linea infinita*, heet zoo veel als trekt eene linie zoo lang als gij wilt.

INFUL, (in het Latijn *Infula*), was bij de oude Romeinen dat breede, uit witte wol bestaande, hoofdversiersel, waarmede de Priesters, Vestaalsche maagden, ja zelfs offerdieren verschenen, omdat men de bedekking van het hoofd voor een kenmerk van ootmoed hield. In later tijd bedienden zich de keizerlijke stadhouders van dit hoofddeksel tot een teeken hunner waardigheid, als hoedanig het ook in de VII eeuw door de Bisschoppen der Katholijke Christenheid werd aangenomen, die nog tegenwoordig aan den Bisschopsmijter, dien zij bij groote plegtigheden dragen, en men altijd in hun wapen ziet afgebeeld, den naam van *Inful* geven. Dezelve bestaat uit 2 groote van boven spits toeloopende, bladen; het eene van voren en het andere van achter, zoo dat hij in het midden hol is. De bladen zijn van blik of bordpapier, met witte zijde overtrokken, en het voorste pronkt met een kruis. Het voorregt van *Infuleren*, met den *Inful* versieren, of tot Bisschop verklaren, behoort aan den Paus, die ook somtijds daarmede de abten van uitstekende kloosters vereert, welke hierom *geïnfuleerde* abten genoemd worden.

INFUSIEDIERTJES of INFUSIEWORMEN, zoo noemt men al die schepsels, welke voor het bloote oog onzigtbaar zijn, en alleen door het mikroskoop kunnen gezien worden. Eigenlijk moest men, daar het woord *infusio* uitgietsel beteekent, alleen aan zoodanige wormen dien naam geven, die door het afgieten van water of andere vloeistoffen, op dierlijke of vloeibare ligchamen ontstaan, wanneer men dit afgietsel eenigen tijd staan laat. De Infusie-wormen maken den vijfden rang in de klasse der wormen uit, en zijn tevens de laatste schakel van het geheele dierenrijk. Derzelver aantal heeft zich in latere tijden aanmerkelijk vermeerderd, ofschoon hare eigenlijke wording, ontwikkeling en leefwijze voor ons nog een raadsel blijft. In elk stilstaand water, velerlei dierlijke en groeibare sappen, het vloeibaar zaad van menschen en dieren, de slijm der ingewanden, enz. worden deze diertjes gevonden. Vele derzelven schijnen slechts doorzigtige, levende blaasjes te zijn; in anderen neemt het gewapend oog aanhangsels, naar staarten gelijkende, waar; terwijl zich de meesten vrij levendig bewegen. Ook schijnen zij gewaarwordingen te bezitten; want zij vlieden, wanneer hun iets schadelijks ontmoet, en wijken naar vochtige plaatsen, wanneer de vloeistof waarin zij leven, begint op te droogen. Vele sterven aanstonds, wanneer zij in de droogte komen; anderen daarentegen, kunnen jaren lang gedroogd liggen, en herleven naderhand, wanneer zij weder bevochtigd worden: zelfs beweert men, dat velen van deze diertjes de hitte van kokend water, en de strengste koude kunnen doorstaan. Sommigen dezer wormen ontstaan door verdeeling; anderen planten zich door eijeren, of levende jongen, voort. Tot hiertoe zijn er 15 geslachten van bekend, welke bijna 200 soorten bevatten, waarvan de *Schildpolypen*, *Haar-polypen*, *Aalwormen*, enz. de voornaamste zijn.

INGENHOUS (JOHAN). Een natuurkundige, lid van de koninklijke maatschappij der wetenschappen te Londen, werd in 1730, te Breda, geboren. In 1767 begaf hij zich naar Engeland, waar hij een groot deel van zijn leven doorbragt, en verscheidene schriften in de Engelsche taal uitgaf. Nadat hij hier door LUTTON de inenting der kinderziekte had leeren kennen, reisde hij in het volgende jaar naar Weenen, waar hij verscheidene keizerlijke Prinsen en Prinsessen inentte, en daarvoor een jaargeld van 600 gulden, met den titel van keizerlijk lijfarts ontving. Vervolgens keerde hij naar Engeland terug, waar hij in Sept. 1799, in de nabijheid van Londen, †. Men heeft aan hem verscheidene zeer nuttige schei- en natuurkundige ontdekkingen te danken, welke in zijne schriften vervat, en waarvan de volgende de voornaamste zijn: *Nova, tuta facilisque methodus curandi calculum, scorbutum, podagram*, in gr. 8vo. Leyden 1778; *Expériences sur les Végétaux, qui font connoître leur grande influence pour la purification de l'air atmosphérique*, eerst in 1779 in het Engelsch geschreven, en vervolgens door den schrijver zelven, in 1780, in het Fransch, en naderhand in het Nederduitsch overgezet; en eindelijk een groot aantal gedenkschriften, in de wijsgeerige verhandelingen en de Journalen der natuurkunde te vinden.

INGO DE I. Een der oude Koningen van Zweden onteerde de vrouw van zijnen broeder, terwijl haar man afwezend was; en na deszelfs wederkomst staken beide broeders elkander wederkeerig dood. = DE II,

ook een wreedaardig en ondengend vorst, alsmede zijne dochter Aza, op het punt staande van door de Denen gevangen genomen te worden, verbrandden zich in hun paleis.

INGRASSIAS (Joh. Phil.). Een Siciliaan, geboren 1510, † 1580, hoogleeraar der geneeskunst te Napels en te Palermo; beoefende vooral de ontleedkunst met vrucht, en handelde over het geheele beengestel met zulk eene naauwkeurigheid, tot in de geringste kleinigheden toe, dat er hijna niets aan te wenschen overig bleef.

INITIA was bij de oude Romeinen eene godsdienstige daad, welke ter eere van verscheidene goden, inzonderheid van Ceres, verrigt werd. Dezelve bestond daarin, dat men zich onder zekere plegtigheden, aan den dienst van een' dezer goden, voor zijn geheele leven toewijdde, waartoe men hem bij nacht in stilte verscheidene offerhanden bragt, en waartegen aan den *Initiandus* al de geheimen van de godsdienst, die anders voor hem verborgen bleven, geopenbaarde.

INKEPING. Uitdrukking bij houtverbindingen, in gebruik.

INKT. De Hoofdbestanddeelen van den gewonen schrijfinkt zijn ijzer-oxyde ofeen ijzer-oxyde-zout en galnotenzuur, welke te zamen vereenigd eene zwarte stof opleveren. Daar nu buiten de galnoten nog vele andere zelfstandigheden, dit zuur bevatten, als de Sumach, de eikenschors, het eikenhout enz., kunnen deze alle tot de bereiding van Inkt gebezigd worden. Buitendien is het echter noodig er eene of andere slijmige stof, gewoonlijk Arabische gom, bij te voegen, omdat het galnoten-zure-ijzer in water onoplosbaar is, en dus door bemiddeling eener zoodanige zelfstandigheid, gelijkmatig verdeeld moet gehouden worden. De juiste verhouding, waarin de onderscheidene bestanddeelen met elkander moeten vermengd worden, is van veel belang tot het verkrijgen van goeden inkt. Te veel ijzer-oxyde (of ijzer-vitriool, hetwelk men doorgaans, om de goedkoopte gebruikt) maakt, dat de inkt spoedig geel wordt, te veel galnotenzuur vermindert de zwartheid, en doet de inkt schielijk schimmelen. De volgende inkt is zeer bruikbaar: 12 lood galnoten, 4 lood ijzervitriool, en 4 lood Arabische gom worden tot eene poeder gestooten en met 16 lood azijn en één pond water overgoten; het mengsel zette men gedurende eenige weken op eene warme plaats, en schudde hetzelve van tijd tot tijd om. = (Oost-Ind. of liever Chineesche) wordt op de volgende wijze gemaakt. Men heeft fournuisen van een zonderling maaksel, brandt in dezelve een zeker hout, geleidt de rook door buizen in kleine vertrekjes, welke met papier zijn behangen, waaraan het roet zich vasthecht, in welke vertrekjes men muskus en andere welriekende droogerijen brandt, wier rook zich met het roet vermengt, en waarvan men daarna de stokjes maakt.

INKTVISCH of **ZEEKAT.** (*Sepia Officinalis*). Een zeedier dat in de meeste zeeën in groote menigte gevonden wordt, en ten onregte den naam van visch draagt. Het behoort tot de afdeeling der weekdieren, en wel tot die, wier lange, aan voelers gelijke, pooten aan den kop geplaatst zijn, en welke hierom den naam van Koppootigen dragen. Deze dieren, die voor de volmaaktste der ongewervelde gehouden worden, gaan dus met den kop naar beneden, gelijk de mensch die aan de spits der gewervelde dieren geplaatst is, het hoofd naar boven gerigt houdt. De Inktvisschen en alle tot het geslacht *Sepia* behoorende diersoorten hebben een zakvormig, ovaal ligchaam, dat, benevens eenige beginselen van een scelet, een kalkaardig deel bevat, hetwelk gewoonlijk *zeeschuim* (*os Sepiae*) genaamd, en in tandpoeder gebruikt wordt. Zij hebben eene groote lever, die de zoogenaamde inktzak omsluit, een deel, hetwelk deze dieren eigen is, en waarin een zwart vocht wordt afgescheiden, dat volgens sommigen door de Chinezen ter vervaardiging van den Oost-Indischen inkt zonde gebezigd worden.

INN (de) *Onus.* Eene rivier van Duitschland, deszelfs oorsprong nemende in Graubunderland, in de Juliaansche Alpen, en zich in den Donau ontlastende tusschen de steden Passau en Instadt. Sedert het jaar 1779 maakte zij gezamenlijk met de Saltz de grensscheiding tusschen Oostenrijk en Beijeren uit.

INNVIERTEL. Een gedeelte of kreits van Oostenrijk, bestaande uit dat deel van Beijeren, hetwelk in 1779 aan gemelde mogendheid kwam; door haar bij den vrede van Weenen in 1809, aan het Rijnverbond afgestaan; in 1810 met het koningrijk Beijeren vereenigd; doch bij het traktaat van Munchen den 14 April 1816, weder aan Oostenrijk teruggegeven werd. De grond, die door den Donau, de Inn, Salzach, Distel en eenige andere rivieren bespoeld wordt, alsmede het Alter, Maan en Zeller-meer bevat, is heuvelachtig en heeft vele bosschen, terwijl landbouw en veeteelt, linnen- en wollenstoffen-weverij en eenige fabrijken, er de middelen van bestaan uitmaken. Men telt er 5 steden, 28 vlekken, 3,688 dorpen en volgens Blumenbach, 197,573 inwoners.

INO. De dochter van Cadmus en Harmonia, en tweede gemalin van Athamas. Zij haalde zich de gramschap van Juno op den hals, omdat zij den jongen Bacchus, zoon van Semele, zoogde. Naderhand, toen zij hare behuwd-kinderen, Phryxus en Helle wilde doen vermoorden, doch deze zich door de vlugt reddeden, begreep Juno daardoor zoo veel te meer reden te hebben, om haren haat tegen Ino te bekoelen. Zij bragt derhalve haren gemaal Athamas tot razernij, in welke deze zijnen oudsten, bij Ino verwekten zoon, tegen eene rots verpletterde. Ino nam hierop met haren jongsten zoon, Melicertes de vlugt, en werd door Athamas tot aan de punt eener rots vervolgd, van welke zij zich met den jongeling in zee stortte. Deze werd door eenen Dolphijn aan land gebragt, waar hem de Koning Sysiphus liet begraven, en vervolgens ter zijner eere de Isthmische spelen instelde. Volgens een ander verhaal, zoude men het lijk van Melicertes eenen tijd lang onbegraven gelaten hebben, en daardoor eene verschrikkelijke pestziekte ontstaan zijn, waarop dan ook het orakel bevel gaf, om hetzelve met de gewone plegtigheden ter aarde te bestellen, en ter zijner eere spelen in te stellen. =. Een eiland in den Archipel, waarop, gelijk men wil, Homerus begraven is, nadat hij van Samos naar Athene reizende, op het schip ziek werd, en aldaar aan land gezet zijnde, †. Men vindt aldaar aan het strand negen groote marmeren steenen, mogelijk aldaar geplaatst op het graf van dien dichter, ter eere der negen zanggodinnen.

INQUISITIE of *vierschaar van Geloofsonderzoek* in Portugal. Men verhaalt van deszelfs oorsprong eene zonderlinge historie van eenen jongman van Kordua, Pedro Savedra genaamd, welke allerlei schrift- en handteekening wist na te maken, zich met eenen valschen brief van den Paus voorzag, in Portugal kwam, zich aldaar voor eenen afgezant van het Hof van Rome uitgaf, en er deze vierschaar oprigtte, doch eindelijk ontdekt wordende, naar de galijen werd gebannen. Dit voorval gaf aanleiding tot het vervaardigen van het tooneelstuk: *De valsche Nuntius* genaamd. Doch men verzekert op beter grond, dat deszelfs oorsprong aan het volgende is toe te schrijven. Toen in het jaar 1482 de Joden uit Spanje verjaagd werden, duldde de Koning van Portugal hen, in zijn Rijk, doch daar zij, ondanks het verbod, hunne Godsdienst openlijk bleven oefenen, zoo verzocht de Koning aan den Paus om hem eenige kettermeesters te zenden, om de schuldigen op te zoeken en te straffen. De bul ter oprigting van deze zoogenaamde heilige vierschaar kwam in Portugal onder de regering van Jan den Derden, en Don Diego de Sylva, een Franciskaner-Bisschop van Ceuta en biegtvader des Konings, bekleedde het eerst de zoo vereerenswaardige als zoo zeer beminde bediening van Grootkettermeester. Men weet wat deze vierschaar al fraais heeft verrigt, doch dank zij de rede en de verlichting, dezelve heeft opgehouden eene kerkelijke te zijn, en is in eene koninklijke regtbank veranderd geworden, welke alechts over fielten vonnist, waardig om alomme gestraft te worden. De Auto-da-fé's zijn de vermaken der geloovigen niet meer.

INQUISITIE (Slagtoffers der Spaansche) sedert hare oprigting door Ferdinand V. Voor hen, die nog zoo verblind en ondankbaar zijn, om den opstand onzer voorvaderen tegen Filips II, en de godsdienstige en staatkundige omwenteling, ten gevolge van welke de *Vereenigde Nederlandsche gewesten*, met afschudding van het juk der *Spaansche dwingelandij*, welke het getal der *Bisschoppen*, tevens met dat der *belastingen*, vermeerderen, en — boven dat alles de *helsche Inquisitie* invoeren, en alle vrijheid van denken, spreken en schrijven verstikken wilden, eene vrije republiek werden, of te lasteren, of altoos af te keuren, — onverschillig uit welke beginselen zij dit ook mogen doen, — mag de volgende schildering (getrokken uit Llorente's *Histoire Critique de l'Inquis. en Espagne*) eens stof tot nadenken geven. Ook zullen de verdedigers van de *Voortreffelijkheid*, zoo dan niet volstrekt der *Leer*, immers van de *Praktijk*, der *lieve* Moeder, de *H. Ap. Room. Kath. Kerk* niet kwaad doen, zich eens af te vragen: »*waar* zij liever wonen, *hier*, buiten het bereik dier mutsaardstokers, of *daar*, waar de *Inquisitie*, naar eene *matige* berekening, — (want het *kon nog zeer veel hooger* aangeslagen zijn) — alleen in Spanje — en dus zonder de Inquisitie-geregtshoven van Mexico, Lima, enz. noch die vreesselijke *Portugesche* te Lissabon, Goa, enz. enz. ook niet die van Sicilië, Sardinië, enz. enz. mede te rekenen; — waar, zeggen wij de *Inquisitie*, voor de *zuiverheid des Geloofs* wakende, in den name Gods, zeer Christelijk-liefdevol, uit zorg voor het behoud der Ketterscbe zielen, in persoon (A), of na den dood in schilderij (B), *verbranden*, of altbans geeselen, infaam maken, van vrijheid berooven, pijnigen en andere boetedoeningen ondergaan laat (C) aan een aantal menschen, — veelal onschuldige, — en zelfs niet eens kerkelijk onregtzinnige, menschen?" — Hoe het zij, de lijst, ten aanzien van het bedrag onder sommige *Opper-Inquisiteurs* naauwkeurig, van dat onder anderen (inzonderheid die van de XVII eeuw), bij raming, (blijkens de *ronde* getallen, en derzelver *verhouding*, in N°. 5, 6, 7, enz. als A = 2. B = 1. C = 10.) maar dan — zeer *matig berekend*, luidt dus:

Onder de Groot-Inquisiteurs zijn	verbrand: In Persoon. A.	verbrand: In Schilderij. B.	gekastijd: C.	Totaal.
1. 1452. Torquemada, in 47 jaren, ...	8800.	6400.	90094.	105294.
2. 1499. Diegue Deza, in 8 jaren, ...	1664.	832.	32456.	34952.
3. 1507. Ximenes, in 11 jaren, ...	2536.	1368.	47263.	51167.
4. 1518. Adriaan, (de bekende opvolger van Leo X.) in 6 jaren, ...	1344.	672.	26214.	28230

		Onder de Groot-Inquisiteurs zijn	verbrand: In Persoon. A	In Schilderij. B.	gekastijd: C.	Totaal.
5	1524.	Alphonsus Manrique, in 15 jaren,	2250.	1125.	11250.	14625.
6.	1539.	Pardo de Tabera, in 7 jaren,	840.	420.	4200.	5460.
7.	1546.	Garcia de Loaisa, in 1 jaar,	120.	60.	600.	780.
8.	1547.	Valdès, in 19 jaren,	2400.	1200.	12000.	15600.
9.	1566.	Diegue Espinosa, in 6 jaren,	720.	360.	3600.	4680.
10.	1572.	Ponco de Leon, in 1 jaar,	——	——	——	——
11.	1573	Quiroga, in 22 jaren,	2816.	1408.	14080.	18304.
12.	1595.	Jeronimo Manrique, in 1 jaar,	128.	64.	640.	832.
13.	1596.	Pontocarraro, in 3 jaren,	184.	92.	1920.	2196.
14.	1599.	Nigno de Geuvara, in 3 jaren,	240.	96.	1728.	2064.
15.	1602.	Juan de Zugnina, in 1 jaar,	80.	32.	576	688.
16.	1603.	Juan Baptist d'Acebedo, in 5 jaren,	400.	116.	2880.	3396
17.	1608.	Bernardo de Sandoval y Roxas, in 11 jaren,	880.	352.	6336.	7568.
18.	1619.	Lodovico de Aliaga, in 3 jar.	240.	96.	1728.	2064.
19.	1622.	Pacheco, in 5 jaren,	256.	128.	1280.	1664.
20.	1627.	Antonio de Zapata y Mendoza, in 5 jaren,	384.	192.	1920.	2496.
21.	1632.	Antonio de Sotomayor, in 11 jaren,	704.	352.	3520.	4576.
22.	1643.	Diego de Arcey Reynoso, in 23 jaren,	1472.	736.	7360.	9568.
23.	1666.	Pascal d'Aragon,	——	——	——	——
24.	1666.	Johan Eberhard Neidhart (Nitardo) in 3 jaren,	144.	48.	576.	768.
25.	1669.	Garmiento de Valladares, in 26 jaren,	1248.	416.	4992.	6658.
26.	1695.	Thomas de Racaberti, in 4 jaren,	240.	80.	960.	1280.
27.	1699.	Alphonso Fernand. de Cordova y Aguilar,	——	——	——	——
28.	1699.	Balth. de Mendoza y Gandoval, in 6 jaren,	240.	80.	960.	1280
29.	1705.	Vidal Marin, in 4 jaren,	136.	68.	816.	1020.
30.	1709.	Dela Riva Harrera, in 2 jaren,	68.	34.	408.	510,
31.	1711.	Francesco Judice (Italiaan), in 6 jaren,	204.	102	1224.	1530.
32.	1717.	Josepho de Molines, in 2 jar.	68.	34.	408.	510.
33.	1719.	Juan de Arzamendi, in 1 jaar,	——	——	——	——
34.	1720.	Diego de Astorga y Cespedes, in 1 jaar,	68.	34.	408.	510.
35.	1720.	Juan de Camargo, in 13 jaren,	442.	221.	2652.	3315
36.	1733.	Andreas de Orbe y Larreategui, in 9 jaren,	238	119.	1428.	1785.
37.	1742.	Manuel Isidoro Manrique de Lara, in 4 jaren,	136.	68.	816.	1020.
38.	1746.	Francesco Paraz de Prado y Cuesta, in 12 jaren,	10.	5.	107.	122
39.	1758.	Manual Quintano Bonifaz, in 17 jaren,	2.	0.	10.*	12
40	1775.	Philippo Bertrand, in 8 jaren,	16.	0.	48.*	64.
41.	1783.	Augustino Rubia de Cevallos, in 9 jaren,	0.	0.	14.**	14.
42.	1792.	Manuel Abad-y-la-Sierra, in 2 jaren,	0.	0.	16.**	16.
43.	1794.	Lorenzana, in 4 jaren,	0.	1.	14.**	15.
44.	1798.	Ramon Josepho d'Arce, in 10 jaren, tot 1808,	0.	0.	20.**	20.

INQUISITORES. Waren onder de Romeinsche Keizers overheids-personen, die naar de wingewesten gezonden werden, om de geschillen over de schattingen en accijnsen te vereffenen. Bij de Frankische en Engelsche Koningen waren het zekere gemagtigden, aan welke mede het onderzoek van regtszaken was aanbevolen.

INSCRIPTIE. Een opschrift op iets, hetzij dan gesneden, gegraveerd of daaraan gehecht; dienende om hetzelve onderscheidenlijk te kenmerken, of om zekere belangrijke waarheid aan de nakomelingschap over te brengen. De opschriften waren de eerste onderrigtingen van het menschelijk geslacht, en de eerste middelen, om de kennis der wetenschappen en geschiedenis tot de nakomelingschap voort te planten. Zoo graveerden de ouden de grondregels der wetenschappen en van de geschiedenis der wereld op pilaren, en sneed PISISTRATUS onderwijzingen omtrent den landbouw op steenen zuilen; gelijk ook de traktaten tusschen de Romeinen en andere volken op koperen platen gegraveerd werden. Van hier dat de beminnaars der oudheid altijd zoo naauwkeurig zijn in het onderzoeken der opschriften op oude bouwvallen, munten, gedenkpenningen, enz.

INSECTEN of GEKORVENEN. Dus noemde LINNÆUS alle dieren met koud, wit bloed (ook bloedelooze genaamd), die voelhoornen of voelsprieten aan den kop, en zes of meer pooten hebben. Thans is de klasse der eigenlijke Insecten, volgens de natuurlijke rangschikking des Dierenrijks, veel beperkter; nadat men de ongewervelde dieren, die LINNÆUS alleen in Insecten en Wormen verdeelde, aan eene meer naauwkeurige classificatie onderworpen heeft. De klasse der Insecten behoort nu tot de Afdeeling der Gelede Dieren, die, nevens dezelve, ook de Ringwormen, de Spinachtige dieren en de Schaaldieren bevat, welke beide laatste door LINNÆUS onder de Insecten geteld werden. Zij worden nu van de overige Gelede Dieren onderscheiden, door hun in geledingen verdeeld ligchaam, met gelede pooten, twee sprieten en afgescheiden hoofd; terwijl een in den rug geplaatst vat de plaats van het hart inneemt, maar geene takken voor den bloedsomloop bezit, en de ademhaling door luchtbuizen geschiedt, tot welke de buitenlucht door eigene openingen, die doorgaans langs de zijden van het ligchaam geplaatst zijn, toegang heeft. Geene dierklassen kan in rijkheid aan soorten, met die der Gekorvenen vergeleken worden. Het heirleger derzelve is in sommige der Vereenigde Noord-Amerikaansche Staten voor den vreemdeling onbeschrijfelijk lastig, het is een gekrioel van kruipende springende en gonzende schepsels. Waar men zich ook bevindt, met uitzondering der groote steden, nergens kan men het hatelijk gekwaak van den zoogenaamden bulkenden kikvorsch ontwijken; het is een heesch en doordringend geluid, dat te gelijker tijd uit duizende kelen aangeheven wordt.

(*) Deze 10 en 48 moesten *openlijk* boete doen, waaraan *infamie* verbonden is, maar een veel grooter getal *heimelijk*, zonder infamie.
(**) Een *zeer groot* aantal werd nog binnen's kamers getuchtigd.

INSEKTEN-REGEN. Eene soort van insekten, door REAUMUR *Processie- of Evolutie-Insekten* genoemd, die in maatschappij leven, en welker eijeren tot 700 jongen voortbrengen; zij spinnen in gemeenschap een web, hetwelk aan deze dieren tot een verblijf dient, waarin zij arbeiden, en dat zij alleen bij nacht verlaten, om op de nabij gelegene eiken hun voedsel te verzamelen. Op deze togten nemen zij naauwkeurig de orde van eenen kegelvormigen aanval in acht. Eerst komt er één, dan twee, vervolgens drie, enz. zoodat hun geheel leger eenen driehoek vormt, om welke reden zij dan ook *Evolutie-Insekten* genoemd worden. Wanneer nu op zulk eenen togt een storm of hevige wind ontstaat, wordt de geheele troep voortgedreven en verstrooid, en op deze wijze ontstaat dan een Insektenregen.

INSLAAN van gronden: de vernietiging der grondmassa, na de uitgraving der gronden.

INSTINKT. Is die aangeborene, natuurlijke drift bij menschen en dieren, welke hen tot het begeeren of vermijden eener zaak, en tot zekere handelingen aanzet. Dit instinkt of deze natuurdrift is aangeboren, want men verkrijgt dezelve niet door gewoonte of navolging, maar zij vertoont zich reeds bij de geboorte van den mensch en het dier. Zoo zoekt bijv. het pas geboren kind, zonder aanwijzing de moederlijke borst, en weet er zonder voorafgaande onderrigting de melk tot zijn voedsel uit te trekken. Dit instinkt is tevens eene natuurlijke drift, want het hangt van den eigenaardigen bouw van elke diersoort af. Het instinkt is van verstand en rede geheel onafhankelijk, vermits het noch uit begrippen noch denkbeelden geboren wordt; maar uit een duister gevoel van hetgeen tot onderhoud van het leven van elk bijzonder schepsel noodig is. Men heeft instinkten, die alle dierlijke schepsels met elkander gemeen hebben, b. v. de drift tot zelfsbehoud, tot voedsel, en voortteling van hun geslacht; andere, welke alleen aan bijzondere diersoorten eigen zijn, zoo als: de aandrift der watervogels, om in het water te zwemmen, de drift bij de trekvogels, om zich te verzamelen en naar andere oorden te verhuizen, enz. Het instinkt vervangt bij de dieren de plaats der rede; en tot welke kunstverrigtingen zij daardoor gedreven worden, kunnen ons de woningen der bevers, bijen, en van meer andere dieren, duidelijk leeren. Bij den mensch wordt het Instinkt door de rede geheel verdrongen, of verzwakt, en daar waar hetzelve nog in kracht werkzaam is, moet hij het door zijn verstand regelen, matigen en besturen. Ondertusschen ontstaan er ook wel eens ongewone instinkten, b. v. in ziekten, wanneer de menging der werktuigelijke bestanddeelen, en gevolgelijk ook het gewoon gevoel veranderd wordt; en in dit geval kan zich het instinkt, bij ons ook duidelijker, dan in eenen gezonden staat, vertoonen. Zoo openbaart zich bijv. in het midden eener ziekte, somtijds eenen sterken trek naar zekere spijze, en doorgaans is dit een instinkt, hetwelk eene inwendige, aan den aard der ziekte evenredige behoefte te kennen geeft, welker bevrediging dikwijls niet alleen onschadelijk, maar somtijds zelfs heilzaam is.

INSTITUTEN. Ten 1e. Een boek, dat de eerste beginselen van het Romeinsche regt bevat, en het laatste gedeelte van het burgerlijk regt uitmaakt. En 2e. verstaat men daardoor inzonderheid zoodanige inrigtingen, welke bepaaldelijk bestemd zijn ter bevordering eener kunst of wetenschap, als ook opvoedings-scholen voor de jeugd.

INTAPHERNES. Een der zeven Perzen, die de voornaamste waren, en zamenspanden, om den onwettigen SMERDES van den troon te stooten. Bij eenen opstand, werd hij door DARIUS ter dood veroordeeld, met alle zijne daaraan medepligtige bloedverwanten. Voor dat zij geregt werden, ging de vrouw van INTAPHERNES, dagelijks voor de deur van DARIUS, den Koning om genade smeeken, met dat gevolg, dat de vorst die aan hem verleende, dien zij daaruit zou verkiezen. De bedrukte vrouw, ziende, dat zij niet alles, wat zij wenschte konde verkrijgen, verzocht het leven van haren broeder. DARIUS zich hierover verwonderende, en de reden dezer keuze willende weten, gaf de vrouw hierop ten antwoord: »dat zij, wanneer het de

»nood eischte, ligtelijk eenen anderen man kon krijgen en andere »kinderen voortbrengen; maar vermits haar vader en hare moeder »overleden waren, geenen anderen broeder." De vorst, over dit antwoord ten hoogste verwonderd, schonk het leven aan hareu oudsten zoon en aan haren broeder, die hij in vrijheid liet stellen; terwijl de andere medepligtigen werden ter dood gebragt.

INTERDICT. Is een regterlijk gebod of verbod, waarbij aan iemand iets te doen of te laten gelast, en hetgeen doorgaans nitgevaardigd wordt, wanneer er verschil over de bezitting van eenig goed, of anderzins plaats heeft. Ook verstaat men door *Interdict* den grooten ban, dien de Paus over geheele landen, provinciën en steden, plagt uit te spreken, en waarbij alle godsdienst-oefening ophield, en de kerken gesloten werden: de heilige Sakramenten mogten alsdan niet meer bediend, noch eenige lijken meer met kerkelijke plegtigheid begraven worden; terwijl men alle kruisen, beelden en altaren als ontheiligd beschouwde. Zulk een verschrikkelijke ban werd, onder anderen in 1208, door Innocentius III, over Engeland uitgesproken, omdat Koning Johan den St. Pieters-penning weigerde in te vorderen, en aan den Paus het patronaatschap over de Engelsche bisdommen niet wilde laten. Nadat dezelve 6 jaren geduurd had, moest Johan niet alleen toegeven, maar ook de kroon, waarvan hij ontzet was, als een' pauselijken leen weder aannemen, en de oproerige grooten des rijks, door de onderteekening der *Magna Charta* in 1215, waarop de Engelsche vrijheid rust, tevreden stellen. Hoe meer zich de Pausen echter van dit middel bedienden om de vorsten te vernederen en de volken te dwingen, zoo veel te meer verloor het deszelfs kracht, inzonderheid sedert de XV eeuw: terwijl in onze dagen van deze aanmatigingen van Pauselijk gezag niet meer gehoord wordt.

INTEREST. Nog altijd verkeeren vele staatsbestuurders in het onjuiste denkbeeld omtrent den geldhandel, dat zij gelooven den intereststand ook voor het gewone partikuliere verkeer op eenen wettigen voet te moeten stellen. De hoogte van den interest staat in verband met den rijkdom van een land en met de veiligheid van het eigendom in hetzelve. Snelle, strenge en gemakkelijke regtsoefening vermindert hem, terwijl zelfs de scherpste wetten dit niet bewerken en den zoogenaamden geldwoeker niet beletten kunnen. Wat hebben de wetten in Frankrijk op den woeker en den interest uitgerigt; zij werden steeds ontdoken en de intereststand was altijd anders, dan hij volgens de wet zijn moest. In Engeland was de stand van den interest in het jaar 1255-50 pCt., in 1263-43⅓ pCt., in 1270 tot 1307-45 pCt., in 1422 tot 1470-15 pCt., in 1545 werd hij bij eene wet, tot 10 pCt. verminderd; in 1553 tot 1558 was hij 12 pCt., in 1571 kwam hij wederom op 10 pCt., in 1524 tot 1604 was hij omstreeks 10 pCt, in 1625-8, in 1645 tot 1660-6, van 1660 tot 1690-7½, van 1690 tot 1697 omstreeks 8, van 1697 tot 1706-6 en in 1714-5 pCt. Deze laatste is nog tegenwoordig de wettige stand, evenwel mag men in Engeland aan vreemde landen tegen zwaarderen interest geld leenen, bij voorbeeld aan Amerika en Indië tegen 12 pCt. enz. In de Vereenigde Staten is de wettige stand van den interest in de meeste provinciën 6, in sommige 7 en in eene 5 pCt. In Griekenland en Turkijë moet men 20, in Perzië 25, in het Mongolsche rijk 30 pCt. interest betalen, en dit alleen uit hoofde van de *onzekerheid* des eigendoms en de *slechte regtspleging*, want aan geld is daar geen gebrek. In Nieuw-Zuid-Wallis is de interest, sedert 1804, op 8 pCt. bepaald geworden.

INTERLOPERS zijn bij de Engelschen de zoogenoemde lorrendraaijers, die buiten eenige handelmaatschappij, ter zee handel drijven, zonder daartoe vrijheid te hebben, en daardoor den koophandel eener wettig opgerigte kompagnie benadeelen.

INTERLUNIUM beteekent den tijd, gedurende welken de maan wegens hare nabijheid tot de zon niet gezien kan worden.

INTERMEZZO. Tusschenspel, was reeds min of meer bij de Ouden bekend, die zekere korte, afgebrokene vertooningen hadden, waardoor zij van het eene stuk tot het andere, eenen gepasten overgang zochten te maken, en bestemd waren om de langere tusschenruimte van tijd tot tijd aan te vullen. Tegenwoordig geeft men den naam van *Intermezzo's*, aan kleine Italiaansche of Duitsche komische zangstukken. De nieuwere *Intermezzo's* moeten, volgens hetgeen Arteaga beweert, eerst *Madrigalen* geweest zijn, die door verschillende stemmen, tusschen de bedrijven van een stuk, gezongen werden. Als een der oudste en schoonste *Intermezzo's* noemt men: *il Combattimento d'Apolline col serpente* van Bardi. Eerlang echter, ontaardden deze *Madrigalen* van hunne eerste bestemming, en werden stukken op zich zelve, waaromtrent zich inzonderheid in deze eeuw de Pruissische kamerzanger Bianchi en de Duitsche Ellenreich hebben onderscheiden.

INTERNUNTIUS. Is de naam van den gezant, dien de Paus aan buitenlandsche kleine hoven, of bij republieken zendt, in onderscheiding van eenen gezant van dien kerkvoogd aan grootere hoven, die Nuntius geheeten wordt. Ook geeft men den gewonen Oostenrijkschen gezant, te Konstantinopel, den naam van Internuntius.

INTERPOLATIE. Is een kunstwoord in de wiskunde, en beteekent het vormen van een deel in eene reeks van grootheden uit de deelen van eene andere reeks. In de philologische kritiek verstaat men daardoor de vervalsching van de eene of andere plaats eens schrijvers door invoeging van andere.

INTERPRETATIE. Verklaring, uitlegging van zekere schrijvers volgens de regels der uitlegkunde.

INTERVAL. Tusschenruimte; zoo noemt men in de muzijk den afstand van twee, hetzij klimmende of dalende, toonen van elkander — *toonverhouding*. Ook geeft men dien naam aan de toonen zelve, voor zoo ver zij in deze verhouding staan. Uit gehoor namelijk, ontwaart de uitkomst dezer verhouding even zeer, als het oog de meer of mindere eenvoudigheid, of evenredigheid, (*symetrie*) van twee verbondingen in de ruimte, zonder de verhouding zelve eerst te meten, of de nabijheid en den afstand der voorwerpen te berekenen. De toonverbonding is medeklinkende (*consonerend*) wanneer de getallen van de bewegingen of trillingen in zeer eenvoudige verhoudingen staan, welke alle door de getallen van 1 tot 6, of derzelver verdubbeling, worden uitgedrukt. De *dissonerende* toonverhoudingen zijn minder eenvoudig, de bruikbare berusten op vermenigvuldigingen en verdeelingen van deze getallen onder elkander. De *consonerende* verhoudingen zijn op zich zelve voor het oor aangenaam; doch de *dissonerende* alleen dan, wanneer zij tot iets eenvoudigs betrekking hebben, of daartoe overgaan. Alle intervallen worden bij den generalen bas door cijfers gekenmerkt, en daarna ook *primen*, (grondtoon) *secunden*, *terzen* enz. genoemd.

INTONATIE. Beteekent over het algemeen de eigenschap, om den toon in de muzijk, door stemmen of speeltuigen, vaardig aan te geven. De intonatie der menschelijke stem is in de muzijk van het grootste belang, omdat van hare zuiverheid, een groot deel van het genoegen afhangt, hetwelk het gezang verschaft. De oorzaak van het onzuiver intoneren, in het Italiaansch *Stonare* en in het Fransch *détoner* genoemd, wordt nog niet genoeg opgehelderd, wanneer men haar in een gebrekkig, of niet genoegzaam geoefend gehoor wil zoeken; ten minste zijn er zangers, die bij eene kunstmatig gevormde stem, en bij alle andere voorregten, nogtans niet zelden in de fout van valsche Intonatie vervielen, en dit zelfs erkenden, zonder het te kunnen verbeteren. Het schijnt derhalve, of dit gebrek dikwijls meer in eene oogenblikkelijke, ligchamelijke zwakheid, dan in een ongeoefend gehoor, moet gezocht worden. Dan, hoe dit zij: de beoefening der zuivere intonatie, blijft altijd het noodzakelijkst vereischte, om te leeren zingen en kan alleen *dan* doelmatig geleerd en uitgeoefend worden, wanneer de leerling met het lang aanhouden der afzonderlijke toonen, eerst volgens hunne natuurlijke, voortloopende orde, en dan met moeijelijke intervallen alleen aanvangt. De intonatie der speel- inzonderheid der blaas-speeltuigen, waarop men veel zeldzamer eenen zuiveren en schoonen toon hoort, dan op snaarinstrumenten, is mede aan groote zwarigheid onderhevig. Bij de laatste hangt het al of niet voortbrengen van eenen zuiveren toon enkel van het bestuur van den arm en het speeltuig zelve af; doch bij de blaas-instrumenten van de oogenblikkelijke gesteldheid derzelve, en den gestadigen invloed der lucht, waaraan zij blootstaan. Dit leert de ondervinding, want onder de tien tamelijk goede, vioolspelers vindt men naauwelijks twee kunstenaars, die op blaasinstrumenten genoegen geven. De beöefening der laatste moet derhalve onophoudelijk daarheen gerigt zijn, om bij het aanzetten der lippen ten naauwste op de Intonatie te letten, ten einde zich daardoor eenen schoonen en vaardigen tooneigen te maken. Bij de openbare Godsvereering verstaat men door *intoneren* een gezang aanheffen, en wordt deze uitdrukking inzonderheid door de geestelijken gebruikt, die voor het altaar eenige woorden van een gezang zingen, hetwelk vervolgens door het koor wordt beantwoord.

INTRADE. (In het Italiaansch *intrata*). Een kort *thema* van een volstemmig, instrumentaal muzijk, hetwelk ter inleiding van een grooter muzijkstuk, over het algemeen van een tooneelstuk, dient, en meestal van eenen ernstigen, of statigen aard is. Oorspronkelijk schijnt de *Intrade* van de trompetters afkomstig te zijn, die door hunne speeltuigen de oplettendheid der menigte op de volgende, openlijke of tooneelmatige handeling moesten oplettend maken; doch werd dit, in den aanvang, enkel werktuigelijk hulpmiddel, van langzamerhand kunstmatig behandeld, waardoor dan ook bij de trompetten, de daarbij behoorende speeltuigen gevoegd werden, en hierdoor ten laatste, die zich kenmerkende inleidings-muzijk ontstond, welke wij tegenwoordig *ouverturen* en *symphonien* noemen. Nog verstaat men door het woord *Intrade* het klagend, onder elkander blazen van een korps trompetters, hetwelk eindelijk in een zacht aanhouden der *dominante*, derzelver *terzen* en *quinten* veraandert. Ook noemt men somtijds het woord *Intrade* voor staatsinkomsten, enz.

INTRIGUE. Een Fransch woord, kniperij, slinksche handel, heimelijke listige aanslagen beteekenende; doch deze uitdrukking wordt ook gebruikt in een tooneelstuk enz. voor dat punt, waarin de daarin voorkomende karakters in de meeste verlegenheid zijn, en door bijkomende omstandigheden, hetzij dan ten voor- of nadeele, daaruit gered worden. In een treur-, blijspel- of heldendicht zijn altijd twee bedoelingen; de inspanning van den held, om zijn oogmerk te bereiken, en de pogingen van hen, die hetzelve dwarsboo-

men. Dit veroorzaakt een' knoop of eene zwarigheid; en men noemt het *Intrigue*.

INVALIDEN. Worden zulke officieren en soldaten genoemd, welke in den oorlog verminkt en daardoor tot verdere dienst bij het staande leger ongeschikt zijn. Zij worden hierom meestal door den staat in een of ander openbaar gebouw verpleegd. Bij de Atheners was er eene wet, dat diegene, welke verminkt waren, op 's lands kosten moesten gevoed worden, ook bij de Romeinen bekwamen zij eenigen onderstand. In 1669 werd door LODEWIJK XIV te Parijs, een prachtig gebouw gesticht, waarin 3000 soldaten en 300 officieren verzorgd kunnen worden, en hunne eigene kerk, hun eigen opperhoofd enz. hebben. In het begin der omwenteling leed dit gesticht veel, doch werd door NAPOLEON hersteld. Het grootste Invalidenhuis is te Berlijn, en werd door FREDRIK DEN GROOTEN gesticht. Te Leiden is er een in 1815 opgerigt, bevattende ongeveer 130 personen.

INVESTITUREN DER GEESTELIJKE BENEFICIEN. Even gelijk de vorsten eene leer aan de wereldlijke personen gaven met hen eenen schepter en eenen degen aan te bieden, zoo droegen zij het wereldgebied van een bisdom aan eenen geestelijken op, met hem een' Bisschopsstaf en een' ring toe te reiken, en dit noemde men de Investituren, de aanstelling, de bekleeding met die waardigheid, hetzij van wereldlijke leenen, hetzij van een Bisdom, en tot zoo lang als die ceremonie niet volbragt was, genoot de leenheer de landen, welke door den dood van den laatsten leenman waren opengevallen. De Bisschoppelijke staf vertoonde de herdersstaf, waarmede hij de geloovigen moest hoeden en leiden, en de ring zijn huwelijk met de kerk. Deze eenvoudige plegtigheid maakte nu geenen inbreuk op de regten van het priesterschap, als welke geene andere regten ten aanzien der aanstelling had, dan dat dezelve door de oplegging der handen bevestigd werd. Doch deze plegtigheid veroorzaakte daarna groote geschillen tusschen de geestelijke en wereldlijke magten, toen de Pausen zich ook de wereldlijke magt begonnen aan te matigen.

INVOER. De invoeren zijn de produkten, welke een land van vreemde landen koopt, hetzij om die zelf te verbruiken, hetzij om die weder te verkoopen. De invoeren tot den wederverkoop, die den eigenlijken buitenlandschen handel uitmaken, leveren alleen voordeelen en geene zwarigheden op. Niettemin heeft men beweerd, hoewel ongegrond, dat het kapitaal, dat in dien handel wordt omgezet, den vreemden handenarbeid, ten nadeele van den nationalen begunstigt. Is het, inderdaad, niet klaarblijkelijk, dat wanneer de kapitalist, die zijn geld in den buitenlandschen handel omzet, dat geld in zijn eigen land met gelijk voordeel konde gebruiken, hij zulks aldan zeer zeker doen zoude; de bedenking dat hij minder waagt, wanneer hij zijn kapitaal in zijne nabijheid, dan wanneer hij het in ver afgelegene gewesten omzet, zoude alleen voldoende zijn om hem aan den binnenlandschen handel de voorkeur te doen geven. Bovendien is de stelling niet juist, dat de buitenlandsche handel den arbeid der vreemde, ten koste der nationale werklieden bevordert. Die handel begunstigt de nationale werkzaamheid, zoo wel door het aanbouwen van schepen, als door het laden en lossen der goederen, door de commissie en door alle andere verrigtingen, welke die handel vereischt. De ongunstige beoordeeling van den buitenlandschen handel is des te minder begrijpelijk, omdat die handel de regtstreeksche omzetting van nationale produkten naar buitenlands niet alleen grootelijks bevordert, maar zelfs daartoe welligt onontbeerlijk is. Inderdaad, de buitenlandsche handel maakt het sorteren der carga's gemakkelijk, om de goederen voor den heerschenden smaak van den vreemdeling gepast te maken. Ook is aan dezen handel ten allen tijde door zeevarende natiën de voorkeur geschonken, en daaraan worden vrij eenparig de onmetelijke rijkdommen toegeschreven, welke zoodanige natiën verkregen hebben. De invoeren tot den wederverkoop of buitenlandschen handel verdienen derhalve in geenen deele de ongunstige meening, welke sommigen, ondanks de ware belangen van de algemeene welvaart, daaromtrent hebben te berde gebragt. De invoeren van uitheemsche produkten, tot nationaal verbruik of tot regtstreekschen handel met vreemde natiën, zijn het onderwerp van levendige redekavelingen geweest, welke nog niet schijnen uitgeput te zijn. Doch men komt meer en meer terug van het denkbeeld, dat die invoeren al de nadeelen veroorzaken, welke eenzijdige beschouwing daaraan had toegeschreven. Waarom worden in een land vreemde produkten voor deszelfs gebruik ingevoerd? Omdat zulk een land die produkten niet zelf kan voortbrengen. Of omdat het die produkten niet zoo goedkoop leveren kan. In het eerste geval verschaft de invoer slechts aanzienlijke voordeelen aan het invoerende land. Zij vermeerderen de genietingen, de gemakken en de welvaart van dat land, moedigt het aan om zijnen arbeid te verbeteren, ten einde den prijs te kunnen betalen, verrijkt het door zijne uitgaven, verbetert zijnen maatschappelijken toestand, en doet het met groote schreden op den weg der beschaving voorwaarts streven. De invoeren van de produkten der nieuwe wereld hebben in de oude wereld de welvaart der natiën doen ontluiken, en hunne rijkdommen zeer aanzienlijk vermeerderd. Wat den invoer betreft van uitheemsche produkten, welke een land zelf niet, of niet zoo goedkoop voortbrengen kan, als eene vreemde natie, hieromtrent schijnen de gevoelens, nopens de nuttigheid en het gewigt van dien invoer, met meer grond uit elkander te loopen. Men zegt, dat het buitenlands koopen van goederen, welke men in zijn eigen land niet zoo goedkoop verkrijgen kan, de vreemde nijverheid ten koste van de nationale begunstigt; en dat, indien het onbetwistbaar is, dat vlijt en nijverheid de bronnen van rijkdom zijn, dat buitenlands koopen van goederen, welke men binnenslands, ofschoon dan ook tot hoogeren prijs, zelf kan vervaardigen, niet anders is, dan zich zelven ten behoeve der vreemden te verarmen. Deze gevolgtrekking heeft veel schijn van waarheid; bij nader bezien, *blijkt* het echter inderdaad louter *schijn* van waarheid te zijn. Men kan de voortbrengselen van vreemde vlijt niet koopen, zonder daarvoor den prijs te betalen; en vermits men die op den duur niet anders betalen kan, dan door den prijs der produkten van nationale nijverheid, kunnen de invoeren ten slotte tot niets anders herleid worden, dan tot de ruiling van nationalen tegen uitheemschen arbeid. Nu is de vraag: wie wint, en wie verliest bij deze ruiling? Het antwoord is blijkbaar dat geene der partijen verliest, maar dat beide winnen, omdat beide aan hetgeen zij uitgeven, en omdat zij met hetgeen zij ontvangen, doen kunnen hetgeen zij niet konden doen met hetgeen zij in bezit hadden. Maar wie van de twee wint het meest? Ontwijfelbaar hij, die bekwamer, vermogender en beter geregeerd is; doch deze voorregten zijn slechts tijdelijk, en kunnen overwonnen of veroverd worden. Zij zijn het voorwerp eener bestendige mededinging, die voor de menschheid en de zamenleving zeer heilzaam is, en het oogenblik is reeds nabij, waarop de wederzijdsche ruiling op een' gelijken voet, en in het eenparig belang van alle partijen zal plaats hebben. Uit welk oogpunt men derhalve de invoeren beschouwe, zoo schijnen zij altijd een zeer wezenlijk vereischte tot den algemeenen voorspoed der volken uit te maken, en verdienen bescherming en bevordering, omdat zij de drijfveder tot hooger volmaking der voortbrengselen van volksvlijt, en de regtmatige belooning van deze laatste zijn.

IO. Dochter van INACHUS, welke, zoo als de fabelleer zegt, onder de gedaante van eene koe, van Argos, haar vaderland, door dat gedeelte van de Middellandsche zee, hetwelk men de Ionische zee noemt, overzwom tot aan de monden van den Nijl.

JOACHIMSTHAL. Oostenrijksch dorp, kreits Boven den Mannhartsberg, aan de Boheemsche grenzen. =, Boheemsch stadje, kreits Elnbogen, in het Ertzgebergte, met 4 kerken, 2 kapellen en 3,700 inwoners, welke van de zilver- en kobaltgroeven, zilvergieterijen, draadtrekkerijen enz. bestaan. =, Pruissisch stadje, regtsdistrikt Potsdam, kreits Angermünde, aan het meer Herbellin, met 1100 inwoners, branderijen en landbouw. Aan deze stad behoort het Joachimstalsche gymnasium te Berlijn.

JOANPORE of JUANPORE. Oost-Indisch distrikt, provincie Allahabad, tusschen de Gogra, en de provinciën Benares en Oude gelegen, goed bebouwd en bevolkt. De grootte is onbekend. De inwoners worden op 3,070,000 geschat, waarvan $\frac{7}{8}$ Hindoes zijn, doch waarschijnlijk zijn onder deze opgave de distrikten Allahabad en Juanpore mede begrepen. =. Hoofdplaats van voorn. Oost-Indisch distrikt aan de Goemty, waarover eene brug van 10 bogen ligt. Zij heeft een fort met steenen muren, een vervallen kasteel, eene voorstad, onderscheidene moskeën en pagoden, en vele puinhoopen, die van de voormalige pracht dezer stad getuigen. De inwoners zijn meest Mahomedanen.

JOAO (ST.). Klein Zuid-Amerikaansch eiland, aan de kust van Brazilië. = St. J. de Baptista, Portugeesch fort bij de stad Tavira, provincie Algarvie, op een der eilanden voor de reede. = St. J. de Dios, Portugeesch fort, bij de stad Braganza. = St. J. de Fortado, Braziliaansch stadje, gouvernement Cara, aan de Guanapu. = St. J. de Pesqueira, Portugeesche stad, provincie Beira met 1500 inwoners, aan de Douro, die hier eenen waterval heeft. = St. J. del Rey, Zuid-Amerikaansch distrikt in Brazilië, provincie Minas Geraes, goed bebouwd, en hierom de korenschuur van de provincie genoemd. Men maakt er veel kaas, en handelt in spek, rum, suiker en koffij. =, hoofdstad van gen. distrikt aan de Rio das Mortes; 27 mijlen Zw. van Villa Rica. = J. de Lines, Portugeesch dorp, provincie Tra-los-Montes, aan de golf van Sines.

JOB of HIOB is de naam van den held van een oud liergedicht, een der vroegste gedenkstukken der oude dichtkunst, en tevens de eerste proeve eener Theodicé, hetwelk in de boeken des Ouden Verbonds tot op onzen tijd is bewaard gebleven. De geschiedenis van een vroom, doch door velerlei rampen vervolgd man. Eenig in Idumea, die, nadat hij alles, huizen, vee, slaven, ja zelfs zijne geliefde kinderen verloren had, ten laatste zelf door eene smartelijke ziekte werd aangetast, en, om zijn lijden ten top te voeren, nog bovendien door zijne vrienden met de bitterste verwijten werd overladen. Thans treed God zelf tusschen beiden, en verklaart, dat het vermetel zij, de onnasporelijke wegen, welke hij ten beste der stervelingen inslaat, te willen doorgronden; maar dat men daarentegen verstandig en meer overeenkomstig de bepaalde kennis der menschen handelt, wanneer men zich aan het oneindig verstand van

God in ootmoed onderwerpt. Ten slotte ontwikkelt zich de knoop van het verhaal. JOB wordt voor de wereld geregtvaardigd, en ontvangt al het verlorene tienvondig terug. STUHLMAN, de kundige overzetter en beoordeelaar van dit dichtstuk wederlegt, in zijn' HIOB, *ein religiöses Gedicht*, Hamburg 1804, het vroeger gevoelen, dat MOZES de maker van hetzelve zou geweest zijn, op grond, dat er geene Mozaïsche denkbeelden in voorkomen; en het is juist hierom, alsmede uit hoofde van deszelfs wijsgeerige rigting, zoo wel als van wege de naauwe overeenstemming met de voordragt van SALOMO in zijne schriften, dat dit dichtstuk als een voortbrengsel uit de eeuw van dien vorst beschouwd wordt, ofschoon men zich dan mogelijk daarbij van een ander verhaal kan bediend hebben.

JOBSBERG of BERG VAN JOB, liggende in eene vlakte niet verre van Hacara in Syrië. Hij heeft de gedaante van een suikerbrood, en het is eene gemeene overlevering dat JOB op denzelven begraven zoude zijn.

JODEN. Derzelver getal op den aardbodem wordt in de Weimarsche *Geographische Ephemeriden* voor 1825 opgegeven, volgens dezelve telde men toen

In Europa	1,918,053	Joden.
» Azië	738,000	—
» Afrika	504,000	—
» Amerika	5,700	—
» Australië	50	—
In het geheel	3,165,803	Joden.

Van alle landen zijn dezelve het talrijkst in het oude koningrijk Polen, (thans verdeeld in Pruissisch Polen, het eigenlijk Polen, Gallicië of Oostenrijksch Polen, Krakau en het groothertogdom Posen) dat alleen van die 3 millioen 909,628 Joden bevat. Het aantal in de Nederlanden wordt op 45,000, dat in Frankrijk op 60,000, en Grootbrittannië op 12,000 opgegeven; terwijl de stad Hamburg alleen er 8000 telt.

IODIUM. Afkomstig van het Grieksche woordje, dat viooltje beteekent, is eene, voor eenige jaren door COURTOIS ontdekte grondstof, van eene donker blaauwe kleur. Dezelve wordt door de moederloog der varek, of *Tang-soda* met zwavelzuur verkregen, waardoor zich de Iödium afscheidt, en als eene blaauwachtig zwarte stof vertoont, en gewasschen zijnde, zuiver wordt. Heet gemaakt, vervliegt zij als eene violetblaauwe damp, nadat zij vooraf gesmolten is; met waterstof vereenigt zij zich tot een sterk zuur (*Hydroïöden-zuur*), en met Phosporus verbonden levert zij een mengsel van de kleur van rood lak op.

JOHANN (ST.) Illyrisch stadje in Carniole, aan de Timavo, kreits Adelsberg. =, Oostenrijksch distrikt, land boven de Ens, kreits Salzach, in het dal Pongan. =, distrikt in Croatië, kom. Agram. =, drie Russische kerspelen, een in den kreits Deval, gouvernement Esthland, en twee in de kreitsen Pernau en Arensburg, gouvernement Lijfland. =, voorstad van de Pruissische stad Saarbrück, met 2560 inwoners. =, Pruissisch dorpje, regtsdistrikt Coblenz, aan de Nette, met 250 inwoners. =, Zwitsersche plaats, kanton Bern, aan de Thiele. =, Oostenrijksch distrikt, kreits Salzburg, met 850 inwoners. =, Illyrisch dorp, kreits Villach. =, Oostenrijksch distrikt in Tyrol, kreits Innsprück.

JOHANNA I verkreeg in 1343, negentien jaren oud zijnde, de kroon van Napels; zij was gehuwd aan ANDREAS, Koning van Hongarijën, doch welken zij haatte, en dit gaf reden om te doen denken dat zij hem had doen ombrengen, vooral toen men haar met LODEWIJK VAN TARENTE, den voornaamsten bewerker van den moord des Konings zag huwen. LODEWIJK, broeder van ANDREAS, en zijn opvolger op den troon van Hongarijën, maakte toebereidselen om deszelfs dood te wreken. JOHANNA trachtte zich bij hem te verontschuldigen, doch konde hierin niet slagen. LODEWIJK trok naar Napels; JOHANNA vlugtte met haren man naar Provence, waarvan zij Gravin was. Paus CLEMENS DE VI, aan wien zij de stad Avignon en derzelver grondgebied voor 80,000 goudguldens verkocht had, verklaarde haar onschuldig voor hare onderdanen. Na het vertrek van den Koning van Hongarijën, te Napels teruggeroepen zijnde, verloor zij haren tweeden echtgenoot, nam eenen derden, welke kort daarna †, op den ouderdom van 46 jaren huwde zij ten vierdenmale eenen jongeren broeder van het huis van Brunswijk, en geene kinderen hebbende nam zij tot zoon aan KAREL VAN DURAS of KAREL VAN DE VREDE haren bloedverwant. Dit gedrocht stond tegen zijne weldoenster, welke hem met zorg had doen opvoeden en hem hare nicht ten huwelijk had gegeven, op, en werd hierin door Paus URBANUS DE VI, mededinger van den tegenpaus CLEMENS ondersteund, welke aan KAREL VAN DURAS het koningrijk Napels gaf, waarvan hij JOHANNA vervallen verklaarde. Zij nam daarop, op aanzoek van CLEMENS, LODEWIJK VAN FRANKRIJK, Hertog van Anjou, tot zoon aan. Deze vorst kwam te laat om de Koningin te redden, KAREL had haar, toen zij zich in het kasteel van l'Oeuf bevondt, belegerd, haar genoodzaakt zich bij verdrag over te geven, en had de wreedheid van haar tusschen twee matrassen te laten versmoren. Dit gebeurde in het jaar 1382 = II. Koningin van Napels, leide een zeer slordig leven, werd onder bewaring van eenen ouden Franschman gesteld, door het volk uit hare gevangenis verlost en JACOBUS, haren man op zijne beurt in zijn paleis gevangen gehouden, doch op verzoek van den Paus en anderen weder ontslagen en in vrijheid gesteld. Zij nam ALPHONSUS, Koning van Sicilië en Arragon tot zoon aan, daarna RENÉ of RENATUS, broeder van LODEWIJK VAN ANJOU. Zij bad in 1414 den troon beklommen, en † in 1435.

JOHANNA GRAY. Zie GRAY (JOHANNA).

JOHANNES ACTUARIUS. Eigenlijk JOHANNES, zoon van ZACHARIAS genaamd, leefde omstreeks 1300 te Konstantinopel, en was geneesheer aan het hof van ANDRONICUS PALAEOLOGUS. Hij wordt *Actuarius* genaamd, omdat hij, gelijk destijds met vele lijfartsen het geval was, de waardigheid van geheimschrijver des Keizers bekleedde. Hij heeft eenige geschriften nagelaten (onder den titel van *Methodus Medendi*, Libri VI) die grootendeels niets dan uittreksels uit of uitleggingen van de werken van GALENUS en die der Arabieren bevatten. Echter behelst het boek: *de Urinis*, eenige meer belangrijke waarnemingen, dan men gewoon is in de werken van dien tijd aan te treffen.

JOHANNES XXI (Paus). Zie HISPANUS. (PETRUS).

JOHANNESBERG of BISSCHOPSBERG. Nassausch dorp, ambt Rudesheim, met voortreffelijken wijnbouw. De wijnbergen van het slot zijn 63 morgen groot, voor den oogst van welke, in 1818, wel 40,000 guldens werden geboden. =, Keur-Hessische buurt en slot, groot-hertogdom Fulda, met 160 huizen. =, Keur-Hessische berg, graafschap Hanau (slag van 1792), =, Beijersch distrikt, Neder-Mainkreits, 100 inwoners.

JOHANNESBURG. Pruissische kreits, regtsdistrikt Gumbinnen, ten N. O. van het regtsdistrikt Koningsbergen, welke op ongeveer 30 V. M. 21,200 inwoners bevat, eenen zandigen moerassigen, en niet zeer vruchtbaren grond heeft, die door de Pysche en verscheidene meren bespoeld wordt, en met groote bosschen en heiden, waaronder de Johannisburger-heide, bezet is. De voortbrengselen zijn: rundvee, schapen, rogge, vlas, boekweit, hout, visch, ijzer, turf, enz. doch er zijn bijna geene fabrijken. = of HANSBORK, Pruissisch stadje, hoofdplaats van voorn. kreits, aan de bevaarbare Pysche, met 1600 inwoners en aanzienlijke korenmarkten. = of LODARGEN, Poolsch stadje, waiw. Augustowa, 220 inwoners.

JOHANNES DAMASCENUS. Zie MESUE.

JOHANNES DE EVANGELIST, is onder de karakters der Christelijke Oudheid, een der schoonste en beminnelijkste. Op de roeping van JEZUS verlaat hij zijn visschersnet, en volgt den goddelijken leeraar van dien tijd af met eene onwankelbare trouw. Niet alleen op zijne reistogten is hij altijd bij hem en in alle omstandigheden zijn vertrouwdste vriend, maar zelfs, terwijl de overige discipelen vlugten, vergezelt hij zijnen dierbaren meester onder het kruis, waar deze hem de zorg voor zijne moeder opdraagt. Hierom wordt hij bij uitstek de discipel genoemd, *dien* JEZUS *lief had*. De teedere, zachte welgeplaatste ziel, welke allerwege in de schriften van JOHANNES doorstraalt, maakt hem bij uitstek geschikt tot eenen waardigen leerling onzes Zaligmakers, wiens gezindheid geheel de zijne was. Hij schreef het Evangelie waarschijnlijk vóór de verwoesting van Jeruzalem, die 70 jaren na 's Heilands geboorte voorviel, zoo als ook zijne brieven. In het eerste is zijn blijkbaar oogmerk, om het geloof aan de grootheid van JEZUS te bevestigen, en de laatste ademen eenen geest van echte Christelijke liefde. Het boek der *Openbaring*, aan JOHANNES toegeschreven, en niet voor het laatst der vierde eeuw algemeen voor een Apostolisch werk gehouden, schoon in den Oosterschen trant en in eene Christelijke verrukking geschreven, is zijner waardig, en voornamelijk ten dienste der gemeenten van het eigenlijk Azië geschikt, welke hij bestraft, vermaant, en tot standvastigheid in de leer aanmoedigt, en waarin hij tegelijk de toekomstige lotgevallen van CHRISTUS kerk, in eenen verhevenen, prophetischen stijl, opgeeft en voorspelt. JOHANNES hield, na de verwoesting van Jeruzalem, meestal zijn verblijf te Epheze, leefde eenigen tijd als balling op Patmos, en mogelijk ook wel in Rome, doch kwam naderhand in Epheze terug, waar hij eindelijk in hoogen ouderdom †. De kerkvader HIERONYMUS verhaalt, uit zijne laatste levensjaren, eenen aandoenlijken trek. Toen het hem namelijk, door zwakheid des ouderdoms niet meer mogelijk was, om uitvoerig in de gemeente te kunnen spreken, liet hij zich altijd naar de vergadering dragen, en riep haar, zoo dikwijls hij binnen kwam, toe: *kinderen! bemint elkander!* Hierop hem vragende, waarom hij deze woorden zoo onophoudelijk herhaalde, en niets anders zeide, gaf hij dit antwoord: *omdat het des Heeren gebod is, en zoo hieraan voldaan wordt, is het genoeg.*

JOHANNES DE DOOPER, werd 6 maanden vóór JEZUS uit eene aan deszelfs moeder verwandte Priester-familie, in Judea onder zoodanige voorteekenen, geboren, die hem als een van God, tot bijzondere oogmerken, bestemd werktuig kenmerkten. Hij verkoos de strenge leefwijze van eenen Gode geheiligden; gewende zich vroegtijdig aan de eenvoudigste spijze en kleeding, en verkreeg, door zijn eenzaam en ernstig onderzoek der Heilige Schriften, en zijn indringen in den geest derzelve, die onafhankelijkheid en sterkte van ziel,

welke hem bij zijne optreding als Profeet, een voorwerp van algemeene bewondering maakten. Zijne leer bevatte eene dringende aansporing tot boete, en ter voorbereiding van het Godsrijk, hetwelk aanstaande was; terwijl hij zich aankondigde als den voorlooper van den grooteren Profeet, die na hem komen zoude, en zijne bestemming, om voor dezen den weg te bereiden, met zoo veel ijver als zelfverloochening en nederigheid vervulde. Hij doopte talrijke aanhangers op het geloof aan zijne leer, en verwierf onder aanzienlijken en geringen zeer veel aanzien. Toen hem echter bij den doop, dien JEZUS zich van hem in de *Jordaan* liet toedienen, deszelfs hoogere zending bekend werd, wees hij zijne leerlingen tot dezen nieuwen leeraar, en zag, zonder den minsten nijd, hoe zijne woorden: *hij moet wassen en ik moet afnemen*, vervuld werden. Voor zich zelven begeerde hij geenen roem, noch eenig verder gevolg zijner pogingen: alleen handhaafde hij het regt, om de waarheid te spreken; doch werd, omdat hij die eens onbeschroomd aan eenen vorst gezegd had, er het slagtoffer van, en door HERODES ANTIPAS in Galilea, ter gunste eener wraakgierige vrouw, in den kerker onthoofd. Een aantal zijner discipelen bleef hem nog in den dood getrouw, en door hen werd ongetwijfeld, onder den naam van *Sabeërs-* of *Johannes-Christenen*, in het Oosten, aan de Irak en Shuster, de godsdienstige sekte gesticht, welke nog tegenwoordig in wezen, en hij welke JOHANNES DE DOOPER, een voorwerp van bijzondere vereering is.

JOHANNIS KEVER. (*Lampyris*). Eene soort van insekten, tot de orde der kevers (*zie aldaar*) behoorende. Onder dezelve is de eigenlijke Johannis-kever, of Glimworm (L. *Noctiluca*) bijzonder merkwaardig. Dezelve heeft een langwerpig, donker bruin lijf, aschgraauw kopschild en draadvormige sprieten. De mannetjes alleen zijn gevleugeld, en kleiner dan de wijfjes. De eersten hebben twee phosphoriserende stippen onder aan den buik, waarmede zij in het midden van den zomer een helder schijnsel van zich geven: hunne ongevleugelde wijfjes geven een nog sterker licht, vooral in den paartijd; doch zoodra zij hunne eijeren gelegd hebben, die ook in het duister licht van zich geven, verliest het, zoo wel bij den een als het andere, zijnen glans. Wanneer men eenige paren van dit insekt onder een helder glas zet, kan men daarbij in het duister lezen. Men vindt dezelve onder geneverstruiken, rozeheggen enz.

JOHANNES VAN MILAAN. Zie SALERNITAANSCHE SCHOOL.

JOHN (ST.). Engelsch dorp in Hampshire, bij de stad Winchester, met 550 inwoners. =, Noord-Amerikaansch dorp en fort in Canada, aan den oever der Chambly of Richelieu-rivier, met een tolhuis. =, Noord-Amerikaansch meer in Neder-Canada, hetwelk zich in de rivier Saguenai ontlast, 3 mijlen N. W. van Quebec. = THE BAPTIST, Engelsch kerspel, graafschap Worcester, met 1950 inwoners. = BAPTISTE, kerspel der Noord-Amerikaansche republiek, provincie Louisiana met 3000 inwoners. = ISLAND, Noord-Amerikaansche eilanden aan de kust van Z. Carolina, ten Z. W. van Charlestown-haven en door de Stono-rivier van Jame's eiland gescheiden. Het is 10 mijlen in den omtrek groot. =, Noord-Amerikaansch eiland in de golf van St. Lanrens, bij de N. kust van Nieuw-Schotland, met eenen vruchtbaren grond, rijk in koren en vee. Het is verdeeld in de 3 graafschappen Kings, Queen's en Prince's county, en bevat 5000 inwoners, de hoofdstad Charlottetown, en de steden George's-town, Prince's-town, Hillsborough, Pownal, Maryborough, enz. =, Hoofdstad van het West-Indisch eiland Antigua, met eene haven, door het fort James verdedigd. =. Noord-Amerik. vlak eiland aan de kust van Nieuw-Californië, eenige mijlen van het fort St. Diego. =, groote Noord-Amerikaansche rivier in Nieuw Brunswijk, die in Fundy-baai valt. De vloed is 30 mijlen op de rivier merkbaar. Aan derzelver mond is door de rotsen altijd een waterval, hetzij binnenwaarts uit zee, of buitenwaarts in zee, door dat de vloed hier 20 voeten rijst, en bij de eb het zeewater 12 voeten lager dan de rivier is. De mond is dus niet te bevaren dan op oogenblikken, wanneer de zee en de rivier gelijk zijn. =, Noord-Amerikaansche rivier van O. Florida, die uit een groot moeras ontspringt, en in verscheidene meren valt, waarvan het George-meer het voornaamste is. =, Noord-Amerikaansche rivier van West-Florida, die in een moeras ontspringt, en 3 mijlen O. van de rivier Apalache in de baai van dien naam valt. =, Noord-Amerikaansche stad, provincie Delaware, graafschap Sussex. =, kleine Noord-Amerikaansche rivier van Neder-Canada, graafschap Warwick, die 10 mijlen beneden Montréal in den St. Lourens valt. =, Baai aan de kust van het Noord-Amerikaansch eiland Terreneuve, tusschen de kapen Ferolle en Rich.

JOMADA PRIOR heet bij de Arabieren de vijfde maand van hun jaar, en heeft 30 dagen; daar integendeel de zesde maand 29 dagen heeft, en *Jomada posterior*, wordt genoemd.

JONAS. Een Hebreeuwsch Profeet, waarvan een boek, dat zijnen naam draagt, onder de schriften des Ouden Testaments gevonden wordt. Om zich aan zijne profetische zending naar Ninivé te onttrekken, neemt JONAS de vlugt ter zee. Een hevige storm brengt het schip in gevaar, en nu moet het lot beslissen, wien de toorn van JEHOVAH zal treffen. Dit valt JONAS te beurt, die door een' grooten visch wordt ingeslokt, welke hem, na verloop van drie dagen weder levend op het drooge uitspuwt. De geredde begeeft zich nu aanstonds naar Ninivé, om den last des Heeren te volbrengen, en den bewoneren der stad de bedreigingen van JEHOVAH aan te kondigen. De Nini-viten haasten zich, om de Godheid te verzoenen, en hunne gedreigde straf blijft achter. Hierover geraakt JONAS in twijfel omtrent JEHOVAH, en verlaat de stad, waar, even buiten dezelve, een wonderboom uit den grond uitschiet, en hem door zijne schaduw bedekt; doch op den volgenden morgen ziet hij dezen boom, door eenen vergiftigen worm doorknaagd, verwelken. Hierover met God twistende, toont hem Deze de dwaasheid van zijn gedrag aan, daar hij zich thans over het sterven van een' boester beklaagt, nadat hij kort te voren den ondergang eener geheele stad gewild had. Indien dit geval eene ware geschiedenis ten grondslag heeft, zoo kunnen wij daarin alleen de latere bearbeiding van een oud verhaal erkennen; doch mogelijk is het enkel eene leerrijke fabel, waarvan de beteekenis niet ver te zoeken is. Men vergelijke hierbij: *Excurse zum Buche* JONAS, van GOLDHORN, Leipz. 1803.

JONISCHE ORDE is volgens hare uitvinding de tweede, doch volgens den rang de derde Grieksche bouworde. VITRUVIUS zegt, Lib. IV, cap. 1. dat de Grieken dezelve hebben uitgevonden, toen zij voor DIANA eenen Tempel bouwden. In deze Grieksche bouworden van zuilen, wordt de hoogte acht malen grooter dan de middellijn genomen.

JOODSCHE ALMANAK (DE) is een boek, waarin het jaar in zijne maanden en weken verdeeld wordt, en ook hunne feestdagen, benevens andere zaken beschreven zijn. In 1527 heeft SEB. MUNSTER, eenen Joodschen Almanak in de Hebreeuwsche en Latijnsche taal uitgegeven, en in het jaar 1594 heeft JACOB CHRISTMANNEN, toen Professor te Heidelberg, *Rabbi Ori Calendarium*, *Palaestinorum, et Universorum Judaeorum*, uit de Hebreeuwsche taal in het Latijn overgezet.

JOODSCH JAAR is eene rij van op elkander volgende dagen en maanden, welke zoo wel ten opzigte van hun getal, alsmede in aanmerking van hun begin een merkelijk verschil met de anderen maken. In het gemeen is hetzelve een bestendig Maanjaar, waarvan het gemeene uit 12, maar het schrikkeljaar uit 13 maanden bestaat, welke beurtelings 30 en 29 dagen hebben. RICCIOLUS stelt dat de Hebreeuwen voor den uittogt uit Egypte hun jaar in de Lente begonnen, vermits zij vaststelden dat in dit getijde de wereld geschapen was. Van een' geheel anderen aard is het *hedendaagsch Jodenjaar*, hetwelk mede een bestendig Maanjaar is, en het gemeene uit 12 doch het schrikkeljaar uit 13 maanden bestaat, maar zij stellen in hunne rekening eene rij van 19 jaren, waarnaar zij hunne inschrikkeling rigten; namelijk het derde, zesde, achtste, elfde, veertiende, zeventiende en negentiende van dezelve is hun schrikkeljaar. Het begin van deze rei valt op den 7 October 953, in het vijfde uur en 204 Hel. van de Juliaansche periode. Het gemeene Joodsche jaar, Astronomisch gerekend, heeft eigenlijk 354 dagen 8 uren. 876 Helakim, doch het schrikkeljaar 383 dagen 21 uren, 589 Helakim. In het burgerlijk leven integendeel worden tot het gemeene jaar 354 dagen en tot het schrikkeljaar 384 dagen geteld. Het begin van het jaar geschiedt in de Nieuwe Maan, welke ten naastenbij het Herfst Aequinoctium komt. De maanden welke beurtelings 30 en 29 dagen hebben, volgen, en heeten aldus: *Thisri*, *Marcheshvan*, *Casleu*, *Tebeth*, *Schebat*, *Adar*, *Nisan*, *Jiar*, *Sivan*, *Tamuz*, *Ab*, *Elul;* de maand, welke somtijds tusschen de *Adar* en *Nisan* wordt ingevoegd, en 30 dagen heeft, heet bij hen *Veadar* zoo veel als *Mede Adar*. Somwijlen wordt ook aan de maand *Casleu*, welke in het gemeen 30 dagen heeft, terwijl in het gemeene jaar als in het schrikkeljaar, een dag afgenomen wordt, welk jaar alsdan het Burgerlijk of afgekort jaar wordt genoemd, op eenen anderen tijd integendeel wordt het gemeen burgerlijk jaar in de maand *Marcheshvan*, welke gemeenelijk 29 dagen heeft, eenen dag bijgevoegd en alsdan noemt men dit jaar het *vermeerderd Jodenjaar*. De oorzaak daarvan is, omdat de Joden naar de wetten van de Oude en Nieuwe Maan, *Thisri*, nimmer op den eersten, vierden en zesden dag van eene week, namelijk op Zondag, Woensdag of Vrijdag vieren, of het Nieuwe Jaar op een' van deze dagen beginnen. Wijders voeren zij nog verscheidene redenen aan, waarom zij aldus rekenen, te veel om hier te vermelden. Zij welke van deze tijdrekening meerder verlangen te weten, lezen daarover, onder anderen: SEB. MUNSTER in *Calendario Hebraico;* JACOB CHRISTMANN's bovengem. vertaling: RICCIOLI, *Chronologie Reformata;* BEVEREGINI, *Institut. Chronolog.;* en WOLFFS *Elementa Chronolog.*

JOODSCHE UREN. *Planeten-uren* of *oude uren*. Zijn het twaalfde gedeelte van eenen natuurlijken dag of nacht. De Joden begonnen hunnen dag met den ondergang der zon, en verdeelden denzelven, hetzij die kort of lang was, en dat iederen dag of nacht in twaalf uren, zoodat wanneer de dag lang was de uren ook lang waren. Men kan echter die Joodsche uren gemakkelijk tot gewone Europesche uren brengen. b. v. de grootte van hunnen dag is van 14 uren, zoo is de grootte van een Joodsch uur, 1 uur en 10 minuten. De zon gaat op te 5 ure, derhalve is het zesde Joodsche uur ons twaalfde of middaguur. Vermits de Astrologisten de uren van den dag en nacht op gelijke wijze verdeelen, en aan elk uur aan eene

zekere planeet het bestuur of regiment over den aardbodem geven, welke de volgende orde houden, als: *Saturnus, Jupiter, Mars, de Aarde, Venus, Mercurius, de Maan,* naar het bekende vers: *Post sim sum sequitur ultima Luna subit*, worden ook daarom de Joodsche uren *Planeten uren* genaamd, en dit is tevens de oorzaak, dat men de dagen met de teekenen der planeten merkt, daar men aan den dag het teeken van de planeet geeft, welke het eerste uur van denzelven beheerscht.

JORDAAN (DE), eene rivier van Azië, in Palestina, welke haren oorsprong nabij den Antilibanus neemt, en na eenen loop van meer dan vijftig mijlen,en door de zee op het meer van Tiberias te zijn gegaan, zich eindelijk in de *doode zee*, ook een groot meer,ontlast; van deze rivier wordt in den Bijbel veel gesproken.

JOSEPH was, als de laatgeboren zoon der beminde RACHEL, een voorwerp van bijzondere teederheid zijns vaders JACOB, en van den nijd zijner broeders, die, verbitterd door den voorrang, dien hem zijn vader gaf, en door de trotschheid, welke men in de uitlegging zijner onschuldige droomen meende te ontdekken, hem aan Ismaëlitische slavenhandelaars verkochten, ten einde zich van hunnen bij hen gehaten broeder te ontslaan. Juist door deze schandelijke handelwijze kwam JOSEPH in het huis van POTIPHAR, een der voornaamste staats-ambtenaren van Egypte. De getrouwheid en voorzigtigheid, waarmede hij de belangen van zijnen heer behartigde, bragten in zijnen toestand eenige verzachting te weeg; doch de tegenstand, dien hij aan de wellustige aanvallen der vrouw van POTIPHAR bood, en waarbij hij eene sterkte van geest en verhevene godsvrucht aan den dag legde, welke ons in eenen jongeling van 20 jaren doen verbaasd staan, maakte hem het slagtoffer harer wraakzucht. Op hare beschuldiging in den kerker geworpen, wist hij zich echter ook hier, door het vertrouwen van den opziener, weldra eenen belangrijken werkkring te verschaffen; terwijl de troostvolle uitlegging van eenen droom des koninklijken schenkers, die zijn medegevangene was,hem den weg baande tot het schitterendste geluk. Deze,namelijk,op vrije voeten gesteld en weder in gunst aangenomen zijnde, herinnert zich, bij gelegenheid van zekeren droom, over welks beteekenis PHARAO en het geheele hof zich niet weinig bekommerden, aan den Hebreeuwschen knecht, die hem den zijnen in den kerker zoo gelukkig en met zekerheid uitgelegd had. JOSEPH wordt hierop aanstonds geroepen; verklaart den droom des Konings van 7 vette en 7 magere koeijen, met vele vrijmoedigheid en kennis des lands, van 7 vruchtbare en even zoo vele onvruchtbare jaren, welke Egypte na elkander te verwachten had, en geeft daarbij zoodanige doelmatige middelen aan de hand, om het volk voor gebrek te behoeden, dat PHARAO hem dadelijk de uitvoering derzelve opdraagt. De groote verdiensten, welke hij in dezen zijnen post jegens Egypte verwierf, regtvaardigen volkomen 's Konings vertrouwen, die hem vader des vaderlands noemde,en hem tot den tweeden in het rijksbestuur verhief. Gehuwd aan de dochter van eenen der Egyptische Grooten, in het bezit van de hoogste magt en waardigheid naast den vorst,en tevens van de liefde des volks, zag JOSEPH alle zijne wenschen bevredigd, behalve zijn verlangen naar de zijnen; maar ook hieraan werd door de Voorzienigheid voldaan. Zijne broeders kwamen in de jaren van duurte, om uit de door hem aangelegde en gevulde magazijnen koren te koopen. Zonder zich dadelijk aan hen bekend te maken, trachtte hij hen, door eenige harde beproevingen, tot berouw over het hem aangedane onregt te bewegen, en hunne gezindheid uit te vorschen, tot dat eindelijk zijn hart hem overmeestert, en hij zich in hunne armen werpt. Hoogst aandoenlijk is dit oogenblik van herkenning, en het tooneel, waarbij JOSEPH zijn' vader, door hem met zijn geheele gezin naar Egypte geroepen, wederziet. Hij, die door zijne broeders verstooten werd, wordt nu hun weldoener, waarvoor JACOB, bij zijnen laatsten zegen, aan zijne beide zonen gelijke regten als aan de overige broeders schonk; en van hier, dat 2 stammen, MANASSE en EPHRAIM, het aandenken van JOSEPH onder de Hebreeuwen bewaard hebben. Niemand, voorzeker, zal zulke groote talenten, zulke zeldzame deugden en verdiensten, en zulke bijzondere en wonderbare lotgevallen, als men hier in eenen man vereenigd vindt, die tot de vroegste tijden van 's menschen geschiedenis behoort, kunnen opmerken, zonder daarbij tot de hoogste belangstelling te worden opgewekt. Het verhaal van zijn leven maakt, ontegenzeggelijk het schoonste tafereel in de Mozaïsche schriften uit, en het is hierom, dat ook JOSEPH een geliefkoosd voorwerp der kunst geworden is: goede en slechte schilderstukken hebben de tooneelen van zijn leven vereeuwigd, en tallooze dichtstukken en romans hebben de trekken van zijn karakter en den gang zijner lotgevallen beschreven, zonder echter meest al het oorspronkelijke derzelve te bereiken; terwijl uitmuntende kanselredenaars, zoo in ons vaderland als elders, almede hunne krachten aan deze schoone geschiedenis beproefd, en dezelve, ten behoeve hunner toehoorders, uit verschillende godsdienstige oogpunten beschouwd hebben.

JOSEPH (DE KORENSCHUREN VAN) te Kairo, zijn niet anders dan verscheidene vierkante hoven met stroo gedekt, waarin men het koren bewaart, zij zijn het werk van eenen Pacha, welke den naam van dezen patriarch droeg.

JOSEPH (DE WATERPUT VAN) mede door eenen Pacha van dien naam gesticht. Dezelve is omtrent 276 voeten diep en de trap in dezelve uitgehouwen, zoo breed en gemakkelijk afloopende, dat er de ossen in kunnen nederdalen om het water te halen, zij ligt niet verre van Kairo.

JOSUA (HET BOEK VAN). Een der kanonieke boeken des Ouden Verbonds; bevattende de geschiedenis van de verovering en verdeeling van Kanaän, onder het geleide van JOSUA. Het splitst zich in drie afdeelingen, waarvan de eerste de verovering van dat land, de tweede (van Hoofdst. 12 af) het land zelf en deszelfs verdeeling door het lot, en de derde (in de 2 laatste Hoofdstukken) het vernieuwde verbond der Israëlieten, en den dood van hunnen aanvoerder beschrijft. Noch de tijd waarin, noch de schrijver, door wien dit boek vervaardigd is, kan men met zekerheid bepalen.

JOSAPHAT (DE VALLEI VAN) in Palestina, tusschen Jeruzalem en den Olijfberg, of tusschen de bergen Phorion en Sion, dezelve bevat niet veel meer dan een uur uitgestrektheid, en daar het woord Josaphat, oordeel Gods beteekent, zoo heeft men volgens eene kwalijk verstaan wordende bijbeltekst, (JOËL III. vs. 2) gemeend, dat aldaar het laatste oordeel gehouden zoude worden, doch men gelooft met meerder grond, dat deza vallei deszelfs naam ontleend heeft van JOSAPHAT, Koning van Juda.

JOUBERT (LAURENTIUS). Hoogleeraar der geneeskunst te Montpellier (geb. 1529 † 1583), leerling van ARGENTIER, was een dergenen, welke in dien tijd van slaafsche navolging van het gezag der Ouden de algemeene dwaalbegrippen krachtdadig bestreden, en eene vrije beoefening der wetenschappen invoerden. Zijn werk over de volksvooroordeelen (*De vulgi erroribus*, *Antverpiae* 1600) vond zoo veel bijval, dat er in den tijd van een half jaar 6400 exemplaren van verkocht werden. Verder schreef hij *Paradoxorum Decada, Annotationes in* GALENUM *de facultatibus naturalibus,* enz.

JOVILABIUM, een werktuig om voor een willekeurig oogenblik de schijngestalten der wachters van de planeet Jupiter te kunnen voorstellen.

JOVINIANUS. Het hoofd van eene nieuwe sekte in de IV eeuw, wiens stellingen in de kerkvergadering (Concilie) van Milaan veroordeeld zijn geworden. Zijnen eersten levenstijd in de gestrengheid van het Monnikenleven doorgebragt hebbende, gaf hij zich daarna aan de vermaken van de vrouwen en de tafel over; hij leerde dat de maagdelijke staat niet verdienstelijker dan het huwelijk was, dat men ten allen tijde alles mogt eten, mits dat men zulks met dankbaarheid nuttigde; hij stelde dat de maagd MARIA na hare verlossing geene maagd was gebleven; dat zij, welke door den doop wedergeboren waren door den duivel niet overwonnen konden worden; dat de genade alle menschen gelijk maakte, en ook eene gelijke vergelding zouden genieten. Hij had vele navolgers, welke zich Jovinianisten noemden.

IPECACUANHA, of braakwortel, werd het eerst in 1649 door WILLEM PISO, in Brazilië ontdekt, waar hij *Poaya* heet; in 1672 door LEGROS naar Frankrijk overgebragt en door HELVETIUS verder bekend gemaakt; vervolgens werd dezelve in 1694 door DEKKER in de Nederlanden, in 1696 door LEIBNITZ en in 1705 door WEDEL in Duitschland als geneesmiddel ingevoerd.

IPEREN (JOSUA VAN). A. L. M. Phil. Doctor, geboren te Middelburg, en den 5 April 1750 Predikant te Lillo geworden, van daar den 20 November 1765 naar Veere beroepen, alwaar hij den 23 Februarij 1766 naar toe ging. Door de Staten werd hij, van wege Zeeland afgevaardigd naar 's Gravenhage tot het helpen verbeteren der Psalmberijming voor de kerken van Nederland. Hij vertrok derwaarts den 2 Januarij, en keerde weder op het einde van Julij 1773, wij was een bekwaamen verlicht man, zoo dat de gemeente van Veere, welke zeer dweepzuchtig was, hem niet naar waarde schatte, maar hem in zijne bevordering allerwege tegenwerkte. Hij werd naar Batavia beroepen, waar hij met het Oost-Indisch Compagnieschip *Europa* den 19 Julij 1778 naar toe ging. Deed zijne intrede aldaar den 7 Maart 1779, doch korten tijd mogten zij zich in zijn bezit verheugen, want naauwelijks 11 maanden aldaar geweest zijnde, † hij aan eenen aanval eener hevige koorts. Hij was lid van verscheidene geleerde genootschappen, als van de Hollandsche en Zeeuwsche Maatschappij der Wetenschappen; van die der Ned. Letterkunde te Leiden, van de Leidsche, Haagsche en Amsterdamsche Dichtgenootschappen en van het Bataviaasch waarvan hij ook Secretaris was. Zijne werken, die hij in het licht gaf, zijn: Inhuldiging van Z. D. H. WILLEM V te Veere den 28 Mei 1766; Tweehonderdjarig jubelfeest, gevierd te Veere den 1 Mei 1772, met bijlagen; Historische Redevoering bij het ontdekken der Grafnaald, opgerigt ter eere van JOANNES VAN MIGGRODE, den eersten en voornaamsten Kerkhervormer van Zeeland, uitgesproken te Veere 1 Dec. 1773, met bijlagen; Geboorte-zang op den jongen Erfprins 1772; Proeve van Redenrijkkunde, als eene wetenschap behandeld 1758; Onderzoek over de Drieëenheid 1762; Redekundige Bedenkingen over de Kometen 1758; OBADJA, dichtkundig opgehelderd; De beste huisvrouw, volgens Spreuken XXXI vs. 10—31, 7761; Opvoeding der meisjes en CHALOTAIS onderwijs voor eene Prinses 1771; Brief des

Konings van Pruissen aan de Gravinne van Camas uit het Fransch vertaald 1761; Brieven over het Hooglied, 2 deelen, 1776; Vertaling van eene schetse eener nieuwe verklaring van Salomons Hooglied door Thomas Harmer, als een vervolg der voorgaande brieven 1778; Kerkelijke Historie van het Psalmgezang der Christenen, 2 Deelen, 1777; Afscheid van de Classis van Walcheren en de Gemeente van ter Veere, benevens de eerste Leerrede op het Oost-Indisch Compagnie-schip *Europa*, 1779; Vertaling van E. Young Nachtgedachten; Intrede op Batavia, 1780. Ook heeft hij een Latijnsch werk uitgegeven, onder den titel: *Historia Critica Edomaeorum et Amalekitarum*, 1768 tot zijne bevordering tot de Akademische lessen, heeft hij eene Lofrede opgesteld op den grooten Bijnkershoek, en vervolgens uit het Latijn in Nederduitsche dichtmaat overgebragt, en tegelijk in het licht gegeven, 1744; en behalve al deze werken heeft hij nog verscheidene geleerde verhandelingen gegeven, te vinden in de werken van de maatschappijën van Haarlem, Vlissingen, enz.

IPHIGENIA. Dochter van Agamemnon, Koning van Argos en van Klytemnestra; volgens anderen eene door de laatste aangenomene onechte dochter van Theseus en Helena. Agamemnon in den Trojaanschen oorlog opperbevelhebber der vereenigde Grieksche vloot zijnde, schoot eene aan Diana gewijde hinde, waardoor deze zoo verstoord werd, dat zij het uitloopen der vloot door tegenwind belette. De Grieken vroegen hierop den Priester Kalchas om raad, welke als eenig middel tot verzoening opgaf, dat Agamemnon zijne dochter Iphigenia zoude offeren. Het vaderlijk gevoel verzette zich lang tegen zijnen pligt als Koning en Veldheer, doch de Koning gaf eindelijk met stomme smart zijne toestemming. Nu werd zij, onder voorgeven van Achilles te zullen huwen, onder talloos geleide der meewarige Grieken, naar het altaar gevoerd, doch op het oogenblik, dat de offerpriester haar hart zoude doorstooten, verscheen Diana in eene wolk, en voerde Iphigenia mede naar Tauris, liet eene jonge hinde tot offer achter, en stelde haar tot opperpriesteres aan. Zij moest hier alle aanlandende Grieken offeren; en dit deerlijk lot zoude ook haren broeder Orestes, die wanhopend over den beganen moedermoord, na veel omzwervens, ook ten laatste te Tauris kwam, om de beeldzuil van Diana weg te voeren, zijn ten deel gevallen, maar Iphigenia herkende hem in den tempel, en beiden ontvlugtten met de beeldzuil. Euripides heeft hierop een treurspel: *Iphigenia in Tauris* gemaakt, en hare opoffering is het onderwerp van zijne *Iphigenia in Aulis*. In het hoogduitsch zijn er 2 zangspelen van gelijke namen, met de beroemde muzijk van Glück, alsmede nog eene van Göthe, welke voor een meesterstuk van dramatische dichtkunde gehouden wordt.

IPHIKRATES. Een Atheensch bevelhebber, welke zich zeer beroemd heeft gemaakt, en omtrent drie en eene halve eeuw vóór J. C. leefde, was van geringe afkomst; zijn vader was een schoenmaker, doch in eene vrije stad als Athene maakte de verdienste alleen den waren adeldom uit, men stelt hem gelijk met de grootste Grieken, en voornamelijk, wat de krijgskunde betreft. In een regtsgeding, hetwelk hij had, verweet zijne partij hem de laagheid en de duisterheid zijner geboorte. »Ja," antwoordde hij: »de adeldom mijner familie »begint met mij, en die van de uwe eindigt met u." Hij huwde daarna met eene der dochters van Cotys, Koning van Thracië. Met Chabrias en Timotheus afgezonden zijnde, om die van Byzantium, welke met anderen tegen Athene in opstand waren, te gaan beoorlogen, raadde hij en Timotheus den aanval op den vijand, op zeker tijdstip, af, waardoor zij door eenen Chares bij den Raad van Athene van lafhartigheid en verraad werden beschuldigd. Timotheus werd tot eene boete veroordeeld en verliet de stad. Iphikrates wist zich voor een vonnis te hoeden en bleef zijne waardigheden behouden, en deed daarna veel dienst aan Eurydice, Koningin van Macedonië, moeder van Philippus, den vader van Alexander den Groote.

IRENE. In de fabelleer eene der Horen. =. Eene Keizerin van Konstantinopel door verstand en schoonheid beroemd, doch door euveldaden veracht. Zij was te Athene geboren, en huwde in 769 met Leo IV, na wiens dood zij zich en haren zoon Konstantijn VI (slechts 9 uren oud zijnde) op den troon liet zetten. Vervolgens liet zij, om zich in deze waardigheid te bevestigen, de beide broeders van haren overleden gemaal, die eene zamenzwering tegen haar berokkend hadden, van kant helpen. In 788 werd zij door Karel den Groote, welke toen het Oostersche keizerrijk bedreigde, volkomen geslagen. Te Nicea had zij de groote kerkvergadering doen bijeenkomen, waarbij het vooral op de *Iconoklasten* (beeldenstormers) gemunt was. Konstantijn echter meer in jaren gevorderd zijnde, wilde haar het bestuur ontrukken, waarvoor zij hem in 797 liet ombrengen. Zij is de eerste vrouw geweest die het Oostersche keizerrijk geregeerd heeft. Toen Irene haren intogt in Konstantinopel deed, zat zij op eenen van goud en edele gesteenten glinsterenden triumfwagen; omtrent het volk was zij weldadig, en schonk allen gevangenen de vrijheid. Reeds vele grooten verbannen hebbende, en besloten zijnde om Karel den Groote te huwen, werd Nicephorus tot Keizer uitgeroepen, en zij † in 803 op het eiland Lesbos.

IRIS. In de fabelleer de boodschapster der goden, vooral van Juno, welke haar in eenen regenboog veranderde. Zij wordt als een schoon meisje, met vleugels in een bont gewaad, afgebeeld, met eenen regenboog of een Nimbus, waarin al deszelfs kleuren spelen, boven het hoofd. =. Is de oogring, of gekleurde kring, rondom den oogappel; ook dragen zekere krystallen of kwarzen, waarin de kleuren van den regenboog spelen den naam van Iris-steenen.

IRKUTSK, hoofdstad en kreits der provincie van denzelfden naam, in Siberië aan de zamenvloeijing van de Irkutska en Angara. Na Tobolsk is zij de grootste en aanzienlijkste stad van Siberië, heeft vrij goede straten, 4 voorsteden, 33 kerken, 2 kloosters, 2 hospitalen, 2500 huizen en 30,000 inw., die veel handel, bijzonder in Chinesche waren drijven. Zij is ook met wallen en grachten omgeven. Hier is het hoofdkantoor der Russisch-Amerikaansche kompagnie, een gymnasium waar ook de Japansche taal wordt onderwezen, eene school voor de zeevaart en eene boekerij. In het Bargusinisch distrikt dezer landvoogdij vindt men zeer heilzame warme baden, voor rhumatik en scorbut vooral dienstig, en druk bezocht, waarom er in 1779 in de nabijheid een dorp werd aangelegd. De stad is schoon gelegen, vrij levendig, en men vindt er goedkoope levensmiddelen, en overigens reeds eenige overeenkomst met de Chinezen.

IRMIN ZUIL. (*Irminsul*) was, eene door de oude Saksen, goddelijk vereerde, beeldzuil, welke naar den smaak der oude Duitschers, een' man in volkomene wapenrusting, met een vaandel in de regteren eene lans in de linkerhand vertoonde. Dit beeld was de heiligste afgod der oude Saksen, en men meent dat het bij Erensburg, eene hunner hoofdvestingen, (omstreeks het tegenwoordig Paderborn) in een gewijd boschje gestaan heeft. Karel de Groote verwoestte in 772 deze vesting, en tevens dit gedenkstuk der Oudheid. De geschiedenis en beteekenis dezer gedenkzuil zijn zeer duister. Volgens het algemeen gevoelen werd zij ter eere van Herman of Arminius, den bevrijder der Duitschers opgerigt; doch vertoonde waarschijnlijk het beeld eener voorname godheid hunner voorvaderen, mogelijk wel van Wodan, en ontving den naam van Irmin of Herrman, eenen krijgsman beteekenende, omdat Wodan de god des oorlogs was.

IRONIE. Door dit woord van het Grieksche *Eironia* ontleend, verstaat men, over het algemeen, fijne, bedekte spotternij, heimelijke scherts, welke, onder het masker van opregte eenvoudigheid, of van onkunde, de fouten, tegenstrijdigheden en verkeerdheden der vermetele dwazen ten toon spreidt, en belagchelijk maakt; of daardoor in een belagchelijk licht plaatst, dat zij juist het tegendeel schijnt te verrigten. Deze Ironie is evenmin een b[illegible]ijs van een kwaad hart, als van een slecht oogmerk, en kan met zoo veel goedhartigheid gepaard gaan, dat zelfs de belagchelijkste persoon genoodzaakt wordt om mede te lagchen, of een beter inzigt van zaken te verkrijgen. De Ironie kan zich echter op tweederlei wijzen vertoonen, aan den eenen kant kan de spotter zich houden, alsof hij ook het valsche gevoelen of stelsel voor waarachtig beschou[illegible]; doch kan hetzelve desniettemin, in zulk een sterk contrast tegen het ware stellen, dat de ongerijmdheid er van onmisbaar moet in het oog loopen; of hij kan, van den anderen kant, het masker van onnoozelheid aannemen, wanneer de Ironie het karakter van schalkachtigheid verraadt. In beide gevallen nogtans, ligt eene schalkachtige luim, een schijnbare ernst ten grondslage. Ondertusschen heeft de echte Ironie nog eene zekere bijsoort, welke zich van dezelfde middelen, waardoor gene tracht te onderwijzen en te verbeteren, bedient, om met anderen op eene kwaadaardige wijze den spot te drijven. Die soort van lieden, welke hunne Ironie daartoe bezigen, zijn ijskonde praatzieke, lage spotters, die voor alles ongevoelig zijn, behalve voor de eer, om een ieder voor den gek te houden. Zij bedienen zich nu eens van het masker van onnoozelheid, en dan eens van dat van gulle opregtheid, niet zoo zeer om zoo veel te gemakkelijker te kunnen misleiden, maar om daardoor de op hen loerende tegenpartij te ontwapenen. De edele opregtheid tot een speelbal hunner spotzucht te stellen, is hun grootste wellust, en te weten dat ieder hen voor schurken houdt, zonder dat iemand het hun durft zeggen, is hunne grootste zegepraal.

IROKEZEN, een volk in Kanada, aan het meer Ontario zich ophoudende, van de jagt en roof levende, in hutten met boomschors gedekt wonende, speel- en drinkziek en steeds in oorlog met hunne naburen, wreedaardig omtrent hunne gevangenen en zeer bijgeloovig.

IRRATIONAAL. Zoo noemt men in de wiskunde eene grootheid, wanneer zij niet uit dezelfde gelijke deelen is te zamengesteld, als eene andere. Eene *irrationale* verhouding is eene zoodanige, waarvan de grootheden geene gemeenschappelijke maat hebben, om welke reden deze gesteldheid der grootheden *irrationaliteit* genoemd wordt.

IRRATIONAAL-GETAL wordt een getal genoemd, welks wortel zich niet door een eindig getal laat uitdrukken, en alzoo met betrekking tot de eenheid onmeetbaar is.

IRREGULIER. Is over het algemeen alles, dat van den regel afwijkt. In de wiskunde verstaat men door *irreguliere* ruimten de zoodanige, welke zijden, hoeken of vlakten niet van gelijke grootte

of gedaante zijn, in tegenoverstelling van *reguliere*, waarbij deze alle gelijk zijn.

ISAäC. Door buitenlanders bij onderscheiding Isaäc Hollandus genaamd, en zijn zoon Johan Isaäc, waren twee beroemde scheikundigen der XV eeuw, te Stolkwijk in den Krimpenerwaard geboren. Schoon zij met den alchemistischen geest van hunnen tijd besmet waren, beschreven zij echter de proeven welke zij namen met zoo veel waarheidsliefde en naauwkeurigheid, dat zij niet alleen voor Paracelsus, maar ook voor Boyle in de XVII eeuw, tot de voornaamste bouwstoffen verstrekten, van hetgeen zij in het licht gaven; zoo dat deze laatste de eer genoten, en de eerste er het meeste en belangrijkste werk voor verrigt hadden.

ISAAK. De zoon van den aartsvader Abraham, merkwaardig door de aan zijne ouders voor lang beloofde en eerst in hunnen hoogen ouderdom vervulde geboorte, en door zijne bestemming tot eenen vroegen offerdood, die wel, als een blijk van gehoorzaamheid, door God van Abraham gevorderd, maar echter op eene wonderdadige wijze verhoed werd. In geloof en standvastigheid in de vereering van den waren God, midden onder de Heidenen, was hij aan zijnen grooten vader gelijk, maar bezat niet zoo veel inwendige kracht en grootheid van ziel. In hem vertoont zich het aartsvaderlijk karakter zachter en buigzamer dan in Abraham; doch zuiverder en edeler, dan in zijnen zoon Jakob. Door den akkerbouw, dien hij reeds meer dan zijn vader dreef, aan rust gewoon, minder omzwervende, dan zijne voorvaderen, toegefelijk en verdraagzaam in den strijd, gedroeg hij zich ook in zijn huis als een teederhartig, maar vroeg veronderd, zwak, ligt te misleiden vader, die aan den eenen zoon, door toedoen zijner huisvrouw, den zegen gaf, die volgens regt der eerstgeboorte aan den anderen zoude toegekomen hebben. Hij bereikte eenen zeer hoogen ouderdom.

ISABELLA VAN KASTILIë. De beroemde en staatkundige Koningin van Spanje, die in 1469 aan Ferdinand V, Koning van Aragon, huwde, en, na den dood haars broeders, Hendrik IV, ofschoon hare oudste zuster Johanna de billijkste aanspraak op het rijksbestuur had, in 1474 den troon van Kastilië beklom. De beide rijken van Kastilië en Aragon, door haar huwelijk vereenigd zijnde, nam zij met haren gemaal den koninklijken titel van Spanje aan, waarop Ferdinand in 1479, door erfregt, in het bezit van Sicilië geraakte, en van 1501 tot 1504 Napels veroverde. Isabella verbond met de bevalligheid en beminnenswaardigheid harer kunne, den moed eens helds, de diepe staatkunde eens ministers, de schranderheid eens wetgevers, en de arbitterende eigenschappen eens veroveraars. Zij was bij alle staatsonderhandelingen tegenwoordig, en wilde dat men in alle openlijke verordeningen, haren naam naast dien van haren gemaal zoude stellen. De verovering van Granada, waardoor de Mooren uit geheel Spanje verdreven werden, was grootendeels haar werk; zij en haar gemaal werden, in 1492, door Paus Alexander VI, in den titel van *Katholijk* Koning, reeds door Innocentius VIII, uit hoofde van hunnen ijver voor die godsdienst, aan hen gegeven, plegtig bevestigd. Ondertusschen was die zelfde ijver tevens een krachtig steunsel voor de inquisitie, welke inzonderheid op aanrading van haren biechtvader, Torquemada in 1480, in Spanje werd ingevoerd, en eene geheele verandering in het karakter der natie te weeg bragt. Voor de magt van dit bloeddorstig geregtshof vreezende, gewende zij zich sedert aan eenen ernst en eene eentoonigheid, welke wij nog tegenwoordig in de Spaansche natie ontdekken, en geheel en al strijdig is met de levendige geäardheid der bewoners eener zuidelijke, gezegende, luchtstreek. Met dezen laatsten maatregel stond ook de verdrijving der Joden uit Spanje in verband. Men heeft Isabella wel eens van gestrengheid, trotschheid en onbepaalde heerschzucht beschuldigd; doch het welzijn des rijks vorderde deze gebreken even zeer als hare deugden en bekwaamheden. Een geest als de hare was noodig, om de trotschheid der grooten te beteugelen, zonder hen tegen zich in het harnas te jagen; om Granada te veroveren, zonder de horden van Afrika naar Europa te lokken, en de ondeugden harer onderdanen, door eene slechte uitvoering der wetten geheel verbasterd, te weren, zonder daarbij het leven van brave lieden in de waagschaal te stellen. Zij † in het jaar 1504, nadat zij haren gemaal, op wien zij steeds jaloersch was, onder eede had doen beloven, dat hij voor de tweede maal niet zoude huwen.

ISARKREITZ, Beij. kreits, uit het grootste deel van het voormalig hertogdom Beijeren, de Abdij Freisingen, enz. zamengesteld, en tusschen de Opper-Donau, Regen- en Neder-Donaukreitsen en Oostenrijk, en op 310 V. M. 521,000 inwoners bevattende. De helft van den kreits ligt aan de Norische Alpen. In het Z. deel is alles berg en dal, en men vindt aldaar de hoogste kruinen van Beijeren, als: de Watzmann 9,150; de Muhlsteinhorn 7,000 voeten hoog, enz. In het vlakke gedeelte vindt men vele bosschen en moerassen. De voorn. rivieren zijn: de Isar met deszelfs takken; de Inn, met de Salza, de Acha, naderhand Alza (die de Traun ontvangt) en de Sala, verder de Loch, Paar en Ilm. Er zijn vele meren waaronder de Chiamzee, het Ammer-, Wurm-, Tegern-, Rochel- en Walchen- of Wallermeer de voornaamste zijn. De grond is aan het gebergte steenachtig en weinig vruchtbaar. Het vlakke land heeft meer klei, doch ook vele heiden en moerassen. De luchtsgesteldheid is er bij de met sneeuw bedekte bergen ruw, veelal veranderlijk, en behalve de moerassen, gezond. De landbouw is een der eerste middelen van bestaan, en geeft alle soorten van veldvruchten, moesgroenten, vlas, hop, tabak, meekrap, enz. In het Z. teelt men alleen haver en gerst. De granen zijn dikwerf niet toereikend en moeten ingevoerd worden. De bosschen zijn hier een groote rijkdom en bevatten veel wild. Verder is er hoornvee, paarden en varkensteelt. Belangrijk zijn hier de mijnen en ook de rotsgroeven van Reichenhall en Berchtesgaden. Men graaft er ijzer, steenkolen, marmer, molensteen, slijpsteen, gips, kalk, kalmei, zout, enz. De fabrijken zijn, behalve in de hoofdstad, van geen belang. De voorn. zijn de onderscheidene smederijen, glasblazerijen en papiermolens. Verder heeft men er, doch slechts voor eigen behoefte, linnen- en laken-weverij, brouwerijen, brauderijen, kousenweverijen, looijerijen enz. Er is nog al veel transito-handel. De inwoners belijden meestal de Roomsche godsdienst, terwijl hunne lagere scholen veel verbeterd zijn. Men verdeelt den kreits in de groote steden, 27 landgerigten en 3 heerlijkheden. De hoofdplaats is Munchen.

ISELIN (Isaak). Een verdienstelijk Zwitsersch geleerde, die in 1728, te Bazel geboren werd, en zich in Göttingen in de regtsgeleerdheid en staatkunde oefende. Na zijne terugkomst in zijn vaderland, in 1749, vormde hij het plan, om het staatsregt van het Zwitsersch eedgenootschap tot een stelsel te brengen, en leverde daarvan eene proeve in eene inwijdings-verhandeling: *Tentamen juris publici Helvetici*, waarop hij de waardigheid van doktor in de beide regten verkreeg. Behalve de regtsgeleerdheid, beoefende hij ook zeer vlijtig de wijsbegeerte en geschiedenis, en hield zich met de bearbeiding eener *Geschiedenis van Helvetië* bezig; doch werd in derzelver voltooijing, door zijne verkiezing in 1754, tot lid van den grooten raad verhinderd. Twee jaren later werd hem de aanzienlijke, doch moeijelijke post van raadsschrijver opgedragen, waaraan het opzigt over de staats-kanselarij verbonden was. Hier poogde hij, zoo door verstandige voorslagen in den raad, als door de bearbeiding van doelmatige schriften, zijn vaderland nuttig te worden, en ondersteunde alle pogingen, zelfs van vreemden, welke daartoe strekten; zoo als hij onder anderen, Quesnay's stelsel van *Staats-huishoudkunde* ten sterkste aanprees, en met den meesten ijver trachtte te bevorderen. Hij was, zoo al niet de eerste stichter van, ten minste de eerste, die aanleiding gaf tot het Helvetisch genootschap, en die in 1777, in zijne geboortestad, de maatschappij ter bevordering van het goede en algemeen nuttige oprigtte. De rustelooze inspanning van zijnen geest ondermijnde ten laatste zijne gezondheid, en hij † in Junij 1782, in den ouderdom van nog geen 54 jaren. Zijne voornaamste schriften zijn de volgende: *Ueber die Nothwendigkeit und Unzulänglichkeit der Pruchtgesetze; über den wahren Werth der Reichthümer; über den wahren Patrioten; über Gesetzgebung und Gesetze; über den Werth der politischen Tugenden; die Geschichte der Menschheit* (het beste van alle zijne schriften), en eindelijk die *Ephemeriden der Menschheit*, in 7 jaargangen, van 1776 tot 1782 te Bazel uitgekomen, welke na zijnen dood door W. G. Becker tot den 10^en jaargang vervolgd, en in 1786 te Leipzig gedrukt zijn geworden.

ISENBURG. Het prinsdom Isenburg bestaat eigenlijk uit het vorstendom van dien naam, uit de bezittingen der graven van Isenburg-Budingen, Wachtersbach en Meerholz, alsmede uit de heerlijkheid Heusenstamm van den graaf van Schönborn, en de heerlijkheid Eppershausen van den vrijheer van Groschlag. Het wordt door het graafschap Hanau in 2 deelen gescheiden. Het kleinste ligt aan de linkerzijde van den Main, en wordt meestal door het gebied van de vrije stad Frankfort en het groothertogdom Hessen ingesloten. Het grootste gedeelte ligt aan den regteroever der genoemde rivier, en wordt ten Noorden door gemeld groothertogdom en ten Zuiden door Hanau bepaald. Het geheele land beslaat 14 of 15 V. M. en bevat 48,000 inwoners. De grond is er voor het grootste gedeelte bergachtig, en levert koren, vlas, tabak, veel hout, en voorts ijzer en zout op. De Prins in Julij 1806 tot het Rijnverbond toegetreden zijnde, verkreeg daardoor de souvereiniteit over de bezittingen van de drie nog voortdurende Budingsche zijdelinïen, gelijk ook over die van den graaf van Schönborn-Heusenstamm en Lerchenfeld, en leverde 291 man; dan, daar hij zich na de gebeurtenissen van 1813 verwijderde, en daardoor zijn lot aan dat van den Franschen Keizer verbond, zoo werd zijn land door de verbondene mogendheden in bezit genomen, en, ingevolge de bepalingen van het Weener-congres, aan Oostenrijk overgelaten. Door de territoriale vereffening echter in 1816, kwam het op den linkeroever van den Mein liggend vorstelijk gedeelte aan het groothertogdom Hessen, terwijl de overige deelen onder de Keurhessische Souvereiniteit gebragt werden, onder welke het tot in 1815 eene provincie uitmaakte; doch die bij de nieuwe landsverdeeling in de provincie Hanau is ingelijfd. De voornaamste stad in de landen van Isenburg, in het groothertogdom, is Offenbach met ruim 6,000 inwoners, en in het Keurvorstendom Meerholz.

ISEO. Een meer, hebbende omtrent 5 mijlen uitgestrektheid, in den omtrek van Venetië, op de grenzen van Bressan, de rivier de Oglio

loopt er door, en de kleine stad Iseo, aan deszelfs oever geeft er haren naam aan.

ISER (De). Isera, eene voorname rivier van Duitschland, deszelfs oorsprong nemende op de grenzen van Tirol en van Beijeren, en zich na voorbij de steden Munchen en Landshut gestroomd te hebben, tusschen Straubing en Tassan, in den Donau ontlast.

ISÈRE, Fr. rivier die in Savoije, aan den berg Iseran, ontspringt, de Drac, en andere rivieren ontvangt, bij Grenoble bevaarbaar wordt, en na eenen loop van 30 mijlen, bij Valence in de Rhône valt. =, Fr. departement uit de voormalige landsch. Graneh, Vandan en Viennois bestaande, en tusschen Savoije, de dep. Ain, Op. Alpen, Drôme, Ardèche en Loire gelegen, en op ongeveer 160 V. M. in 4 arrondissementen, 45 kantons en 558 gemeenten, 472,000 inwoners bevattende. Het land is over het algemeen bergachtig, en heeft heerlijke natuurtafereelen. De hoogste bergen, die zelfs de sneeuwlinie bereiken, zijn van graniet. De voorn. kruinen zijn: de Col de Saix van 10,296, de Pic van Belladonne van 9,600, de Roche Granico van 9,360 voet. De middelbare bergen zijn met groote bosschen bedekt. Hier tusschen vindt men 14 hoofd- en verscheidene bijdalen, waaronder het dal der Isère of Graisivaudan, dat van St. Laurent, du Pont en van Romanche de voornaamste zijn. De grond is meestal vruchtbaar, doch in het W. zijn vele moerassen. De rivieren zijn: de Isère met de Brede; de Drac, de Foure, Bourne en Furand, de Rhône met de Gnier, Bourbre, Ozon, Gère, Varaize en Somme. Ook zijn hier vele berg-meren, als dat van Paladon, van Valencogne, de drie meren van Lafree, de 7 meren Sept Laux enz. De luchtsgesteldheid is verschillend, doch over het algemeen zuiver en gezond, behalve in de moerassige oorden. In de dalen is het des zomers zeer heet, terwijl nachtvorst in April en Mei, de hoop van den akkerbouw en wijnteelt soms verwoest. De voortbrengselen zijn gevogelte, wild (ook beeren, wolven, vossen, linksen en steenbokken) visch, bijen, zijdewormen aan de Rhône, eenige bevers en schildpadden. Vervolgens koren, tuin- en peulvruchten, aardappelen, goede hennep, vlas, raapzaad, veel wijn, ooft, kastanjes en hout, alsmede goud, zilver, koper, lood, ijzer, spiesglas, bismuth, kobalt, zink, steenkolen, kristal, saffier, aluin, zwavel en zandsteen. Verder paarden, muilezels, vee, dat goede boter en kaas levert; veel merinos-schapen, geiten, varkens en gevogelte. De inwoners, die op het land een zeker *patois* spreken, zijn, behalve 7000 Hervormden, alle Roomsch. De fabrijken bestaan in zilver-, koper- en ijzersmederijen, lood-, geschut- en ijzergieterijen van marmer, grof linnen, zeildoek, katoen, laken, papier en behangsels, alsmede likeurstookerijen, zijdespinnerijen, enz. De uitvoer bepaalt zich tot wijn, brandewijn, hennep, boomvruchten, vee, hout, zijde, kaas, lood, staal, koper, steenkolen, glas, papier, leder, huiden, enz. De arrondissementen zijn: Grenoble, St. Marcellin, La Tour du Pin en Vienne. De hoofdplaats is Grenoble.

ISERLOHN. Eene welgebouwde, volkrijke en belangrijke Pruissische fabrijk- en koopstad, in het graafschap Mark, volgens de jongste verdeeling tot de provincie Westphalen behoorende, waarom zij de hoofdplaats van eenen aanzienlijken kreits geworden is. Zij ligt aan de kleine rivier Baren, bevat 6,300 inwoners, waarvan de Lutherschen het grootste getal uitmaken, deze hebben 2, doch de Gereformeerden en Katholijken ieder slechts 1 kerk, ook is er eene Latijnsche school. De fabrijken bestaan voornamelijk in velerlei ijzerwaren, geel koperen schalen, zijde en zijden linten enz. Niet ver van daar zijn voorname linnen-bleekerijen en de geel-koperfabrijk *in der Grüne*.

ISIDORUS. Een Grieksche meetkundige, die ten tijde der Antoninen bloeide; hij was de leermeester van Hypsidus, en Suidas verheft hem met grooten lof.

ISIS. In de fabelleer de voornaamste godheid der Egyptenaren, omtrent welker afkomst men alleen Grieksche, en wel tegenstrijdige berigten heeft. Men houdt haar gewoonlijk voor de dochter van Saturnus en Rhea. Zij beheerschte in de gelukkigste eendragt, met haren broeder en gemaal, Osiris, Egypte, en leerde den inwoneren den akkerbouw en andere nuttige kundigheden en wetenschappen, waardoor deze telkens uit dankbaarheid, de eerstgemaaide korenaren, haar als een offer boden. Zij was de moeder van Horus, die na zijnen dood goddelijk vereerd werd, en nam gedurende zijne minderjarigheid, na het vermoorden van haren gemaal, de regering in handen. Isis en Osiris werden, na hunnen dood, beiden als godheden vereerd, de koe en os, werden sedert hunne zinnebeelden. Naderhand heeft men verdicht, dat zij in de zon en de maan woonden, ja men vereerde hen als de zon en maan zelve, en wel Isis als de laatste; en van hier de wassende of volle maan op hunne beeldzuilen. De Romeinen namen beide deze godheden over, en vereerden Isis zoo wel als de maan, en als de gemalin van den ouden Koning Osiris; terwijl zij haar de vruchtbaarheid toeschreven, en haar zelfs met verscheidene borsten afbeeldden. Volgens sommigen zou zij Io geweest zijn, die door de Egyptenaren als eene godheid vereerd werd.

ISIS-TAFEL (*Mensa Isiaca*, ook *Tabula Bombina*). Is de naam van een oud beroemd Egyptisch gedenkstuk, waarop de dienst der godin Isis, met de plegtigheden en geheimen was aangewezen. Dezelve bestond uit eene koperen tafel, met zwarte brandverw (*émail*) overtrokken, en met zilveren plaatjes kunstig ingelegd, en verbeeldde de zittende Isis. Deze tafel geraakte, na de verovering van Rome, in 1525, in het bezit van den kardinaal Bembo, die dezelve aan den hertog van Mantua voor zijn kabinet overgaf. Bij de verovering dezer stad in 1630, geraakte de tafel verloren; doch wij bezitten er nog een afbeeldsel van, door Aeneas Vicus vervaardigd, naar hetwelk verscheidene platen in het koper gegraveerd zijn.

ISKANDERIE, Turk. Sandschakat, tusschen Perserin, Dukagin, de golf van Venetië, Oostenrijk en Herick, 200,000 inwoners bevattende. Het land is zeer bergachtig, deels door takken van de Helleniesche Alpen, deels door de Karatag of Montenegro doorsneden, die niet zeer hoog, maar wild, en van vele kale rotsen, en hier en daar groote bosschen, voorzien zijn. De voorn. rivier is de Bojana, welke onder den naam van Moraka of Moradscha van de Dinarische Alpen afkomt, en door het groote meer Bojana loopt, dat volgens Hadschi Kalfa 7 dagreizen in den omtrek heeft, een der grootste van het Turksche rijk is, en de Drinas of Drinasso tot zijtak heeft. Men heeft hier eene heldere en gezonde lucht, doch soms lange droogte. De voortbrengselen zijn uitmuntende tarw, moesgroenten, boomvruchten, meloenen, kastanjes, vlas, hennep, tabak enz. terwijl de groote bosschen, timmer- en ander hout, pik, teer en galnoten opleveren. Doch vooral is hier veel goed vee, dat eene menigte boter, kaas, huiden en gezouten vleesch, tot uitvoer geeft. Ook is er een weinig zijde- en bijenteelt, visscherij aan de kusten enz. doch geene fabrijken noch handel, hoewel er verscheidene goede havens zijn. De eenige koopstad is Iskanderie. De inwoners bestaan deels uit Arnauten, deels uit kustbewoners, deels uit Montenegrijnen of bergbewoners, en deels uit Serviers en Bulgaren. = of **SCUTARI**, Turksche hoofdplaats van voornoemd Sandschakat, en zetel van eenen Griekschen Bisschop, aan het meer van Bojana en de Drinas, over welke laatste eene brug ligt. Zij rekent haren oorsprong van Alexander's tijd, is door vestingwerken omringd, en wordt nog door de kasteelen Dragos en Golbaschi verdedigd. Zij heeft verscheidene moskeën, waaronder de Aja Sophia, voorheen eene Christenkerk; Roomsche en Grieksche kerken, 6 bedehuizen, een liefdadig gestigt, en 16,000 inwoners, die wollen stoffen vervaardigen, eenen aanzienlijken handel in scheeps- en ander timmerhout drijven, en aanzienlijke visscherij op het meer hebben. De ladingplaats der stad is bij het dorp Polna, bij welks kerk jaarlijks ook eene groote markt gehouden wordt.

ISLAM. Een Arabisch woord, oorspronkelijk onderwerping, namelijk aan den wil van den eenigen God beteekenende; doch men verstaat er ook door het geloof aan God, en aan de godsdienst van Mahomed; gelijk dan ook het Islamismus meestal in eenen gelijken zin, als het *Mahomedismus* genomen wordt.

ISLE (Joseph Nicolas de l'), geboren 4 April 1688, † te Parijs 11 September 1768, heeft meer dan iemand vóór zijnen tijd aan de geschiedenis der sterrekunde en hare uitbreiding gearbeid, en tot derzelver volmaking door vele onderzoekingen, waarnemingen, sterrekundige geschriften en kaarten bijgedragen.

ISLE DE FRANCE. (*Mauritius*). Een bergachtig eiland, ten Oosten van Madagascar, in de Indische zee, onder de 72° Zuid.-breedte, en 73 West.-lengte liggende. Het is van een' Vulkanischen oorsprong, voor het grootste gedeelte vol bergen, en van een zacht klimaat, doch niet zoo vruchtbaar als het eiland Bourbon. Het is een der Mascarenhische eilanden, en werd in 1504 door de Portugezen ontdekt, die het Corne noemden, en in 1598 door de Nederlanders uit hetzelve verdreven werden, welke het nu, ter eere van den Prins van *Oranje*, den naam van Mauritius gaven. Nadat deze, echter, dit eiland, in 1712, weder verlaten hadden, namen de Franschen het in 1721 in bezit, en noemden het Isle de France. Men vindt er vele kokosboomen, schoone papegaaijen, groote schildpadden, en fraai ebbenhout. Volgens de nieuwste opgaven heeft Isle de France, op 55½ V. M 80,000 inw., die jaarlijks omtrent 200,000 centenaren suiker, 6,000 cent. koffij, 3,000 cent. indigo, 200 cent. kruidnagelen, en veel tarwe en rijst uitvoeren. Frankrijk legde aan het behoud van dit eiland jaarlijks meer ten koste dan het opbragt, alleen uit hoofde van deszelfs groot belang voor den Oost-Indischen handel. Door de menigvuldige vreemdelingen, die zich hier deels om den handel, deels om hun fortuin te zoeken, ophouden, hebben het zedenbederf en de weelde reeds aanmerkelijk de overhand genomen. Het eiland heeft 2 havens, de groote haven in het Zuid-Oostelijke, en de kleine in het Noord-Oostelijke gedeelte, aan welke laatste Port Louis, de eenige stad, gebouwd, doch die niet bestraat en slechts van ellendige huizen voorzien is. De beide eilanden Isle de France en la Réunion (*Bourbon*) stonden, sedert 1803, onder eenen kapitein-generaal, die het krijgs- en burgerlijk bestuur uitoefende. Isle de France, hetwelk door deszelfs ligging aan de scheepvaart der Engelschen veel afbreuk deed, werd door dezen op het einde van 1810, bij verdrag genomen, en is bij den vrede van 1814 aan hen afgestaan, waardoor de Britsche magt in Oost-Indië eene nieuwe sterkte bekomen heeft.

ISMAëLITEN. Zie Assasinen.

ISMAIL. De hoofdstad van een' kreits en eene sterke vesting, met 5 bastions, in de Russische provincie Bessarabië, sedert 1812 aan Rusland behoorende, met een fraai paleis, en voor dat Suwarow

haar in 1789 stormenderhand innam, en na een verschrikkelijk bloedbad, in de asch leide, 17 schoone moskeën, heerlijke bazar, en wel 20 of 30,000 inwoners, die eenen uitgebreiden handel dreven, bevattende. Thans echter ligt zij in puinhoopen, heeft eene Grieksche kerk en klooster, eene Armenische kerk en eene haven aan de rivier, doch weinig bewoners en weinig of geenen handel.

ISMID of SMITH, voormaals Nicomedië, ligt op het hangen van eenen berg aan het uiterste einde van eenen zeeboezem, welke zich ver in Azië uitbreidt. Zij werd door NICOMEDES, Koning van Bythynië gesticht, welke een bondgenoot der Romeinen was. CONSTANTIJN DE GROOTE † in deze stad.

ISMIK, ISNIC of ISNICH, in Azië, voormaals Antigonia genaamd, doch welke naam daarna door LYSIMACHUS ter eere van zijne vrouw, eene dochter van ANTIPATER in Nicea veranderd werd. In deze stad zijn twee kerkvergaderingen of conciliën gehouden, de eerste onder Keizer CONSTANTIJN en de andere onder ADRIANUS XXI, het was alhier dat de leer van ARIUS veroordeeld werd.

ISOCHRONES. Noemt men in de wiskunde datgeen, wat ter zelfder tijd geschiedt. Dus heeten *Pendula Isochrona* die uurwerken, welke hunne beweging ter zelfder tijd volbrengen.

ISOCHRONISCHE KROMME is de kromme lijn, welke de eigenschap bezit, dat een ligchaam, onverschillig in welk punt van dezelve nedergelaten, altijd denzelfden tijd behoeft om tot derzelver laagste punt te komen. HUIGENS en LEIBNITZ hebben hare gedaante het eerst bepaald.

ISOKRATES. Een beroemd redenaar te Athene, waar hij 436 jaren voor onze tijdrekening geboren werd, en zijn onderwijs van de grootste meesters ontving. De zwakheid zijner stem en zijne natuurlijke beschroomdheid hem niet toelatende, om dikwijls in het openbaar te spreken, legde hij zich vlijtig toe op het onderwijzen der redekunst en het vervaardigen van redevoeringen voor anderen. Door het eerste vormde hij de grootste redenaars van Griekenland, en door beiden genoot hij aanzienlijke voordeelen. Zoo ontving hij van NIKOKLES, Koning van Cyprus, voor eene redevoering, welke zijnen naam draagt, 20 *talenten* (omtrent 17,000 gulden); voor het onderwijs in de redekunst liet hij vreemdelingen 1000 *drachmen* (omtrent 200 gulden) betalen, en PLUTARCHUS berigt ons, dat hem dit onderrigt, over het geheel, 1000 *Minae*, of 20,000 gulden, zou opgebragt hebben. In zijne jeugd was hij de speelmakker van PLATO, met wien hij zijn geheele leven in de naauwste vriendschap verkeerde. Ook SOKRATES was zijn bijzondere vriend. Na diens onschuldigen dood, die al zijne leerlingen met schrik en verbazing vervulde, had ISOKRATES alleen den moed, om zich te Athene openlijk in rouwgewaad te vertoonen; eenen moed, waarvan hij nog een ander voorbeeld gaf, toen hij THERAMENES, die door de 30 tirannen in den ban gedaan was, in het openbaar verdedigde. Naderhand schijnt deze stoutmoedigheid bij hem geweken te zijn, en zijn natuurlijk vreesachtig karakter meer dan ooit, bij hem de overhand te hebben genomen, ten minste waagde hij het in het vervolg niet, om openlijk op te treden, en in de volksvergaderingen voor het heil van den staat te werken: en dit was ook de reden, waarom hij niet tot ambten en regeringsposten geraakte, waartoe men zich te Athene, over het algemeen alleen door openbare welsprekendheid konde verheffen. ISOKRATES stelde eene bijzondere verdienste in eenen beschaafden stijl, waaraan hij veel tijd te koste legde: aan zijne bekende lofrede arbeidde hij 10 jaren, en men behoeft zich dus niet te verwonderen, dat zij voortreffelijk uitviel. Het onderscheidend kenmerk van zijnen stijl is door CICERO uitmuntend bepaald. »De welsprekendheid van ISOKRATES, zegt hij is zoet en aangenaam, vol schrandere »bewijzen, en welluidende zinsneden." — Hij was de eerste, die in de Grieksche taal de getallen, toonvallen en welluidendheid invoerde, en ten niterste naauwkeurig, mogelijk wel al te naauwgezet was, op de schikking zijner woorden. Men moet nogtans bekennen, dat zijne redevoeringen, die de gewigtigste punten der zedeleer en staatkunde betreffen, zich door deugd en braafheid onderscheiden, en geschikt zijn, om vorsten en onderdanen liefde voor de waarheid, eer, en het algemeen welzijn in te boezemen. Men heeft hem wel eens beschuldigd, dat hij de vorsten te veel vleide, en brengt daarvoor tot een bewijs bij zijnen brief, dien hij reeds 90 jaren oud zijnde, aan PHILIPPUS, Koning van Macedonië, schreef. Ondertusschen wenschte hij dat Griekenland mogt vrij blijven, en kon geen sterker bewijs zijner vaderlandsliefde afleggen, dan door zich, uit verdriet over den ongelukkigen slag bij Chaeronea, dood te hongeren. Hij † 337 jaren vóór CHRISTUS in het 98ste zijns ouderdoms. Ten tijde van PLUTARCHUS had men 66 redevoeringen op zijnen naam; doch waarvan naauwelijks de helft voor echt gehouden werden. Thans zijn er nog 21 over, waarvan de *Panegyricus* en *Panathenaicus* de voornaamste zijn, benevens 10 brieven. Ook moet hij als tooneeldichter uitgemunt, en volgens genoemden schrijver 37 treurspelen vervaardigd hebben, waarvan echter 2 als onecht beschouwd worden.

ISOLEREN. Dit woord gebruikt men bij de elektriciteit, wanneer men een ligchaam buiten verbindtenis met een ander stelt, ten einde het de elektriciteit niet voortleide. B. v. wanneer men een ligchaam, dat men elektriseren wil, op eenen glazen voet zet, dan is dit ligchaam, omdat het glas de elektriciteit niet voortleidt, *geïsoleerd*, zoo ook, wanneer men het aan eenen zijden draad hangt en in de lucht laat zweven. Om een te elektriseren ligchaam te isoleren, bedient men zich van de elektriseer-bank, welke uit hars is zamengesteld, en op eenen glazen voet staat.

ISOPERIMETRISCHE FIGUREN, zijn figuren die gelijke omtrekken hebben.

ISPAHAN. (*Hispahan, Hisfahan*). Was eertijds eene van de grootste steden der wereld en de hoofdstad van Perzië, in de provincie Erach of Yerack gelegen. Zij had 3 voorsteden, van welke Julfa, of Dschulfa, de voornaamste was, waarin 100,000 Armeniërs woonden; terwijl in de tweede meestal Georgiers, en in de derde Parsen, of vuur-aanbidders, hun verblijf hielden. De meeste Aziatische volken dreven er eenen uitgebreiden handel, en binnen de vesting werd de koninklijke schat bewaard. Deze, weleer zoo beroemde stad, in welke zich ook 3 katholijke kloosters bevonden, is door de onlusten, die er na den dood van den Schach NADIR plaats hadden, grootendeels verwoest geworden; de huizen zijn meestal van leem, de straten morsig, en echter bevat zij, volgens MORIER, nog 60,000, volgens DUPRÉ 100,000, en volgens KINNEIR wel 200,000 inwoners; waarschijnlijk ligt de waarheid in het midden. Men vindt er vele puinhoopen, waaronder vele gedenkstukken van bouwkunst, prachtige lanen en tuinen zijn.

ISTHMUS. Zoo noemt men, over het algemeen, iedere landengte, doch inzonderheid die bij Korinthe, welke den Peloponnesus met het vaste land vereenigt. NEPTUNUS had op deze landengte eenen beroemden tempel, bij welken de Isthmische spelen, naar deze *Isthmus* aldus genoemd, met dezelfde pracht als de olympische, gevierd werden; gelijk ook de kampgevechten in alles dezelfde waren. Geheel Griekenland, behalve de Eleërs, nam aan deze spelen deel, en HERODOTUS van Thebe, XENOKRATES, MELISSUS, PHYLACIDES, PYTHEAS, EUTHYMENES, STRESIADES en KLEANDER worden door PINDARUS als overwinnaars in dezelve bezongen.

ISTRIE. Een kreits van het gouvernement Triest in het tegenwoordig koningrijk Illyrië, in het Noord-oostelijk gedeelte van Italië, hetwelk zich in de gedaante van een schiereiland, in den Venetiaanschen zeeboezem uitstrekt, en 76 geographische V.M. groot is. Het grenst aan Görz en Adelsberg, de golf van Triest en Venetië, bevat op 56 V.M. 175,935 inwoners; heeft eene heete doch op een klein gedeelte na, niet ongezonde luchtstreek; is echter vruchtbaar in wijn, fijne oliën, honig, koren en scheepshout. Ook vindt men er goede weilanden, veel visch, marmer en metsel-steenen, steenkolen, enz. De bewoners der steden zijn van Italiaanschen, doch die van het platte land van Slavonischen oorsprong, welke laatsten eene zeer ruwe taal spreken; mannen en vrouwen zijn van een sterk ligchaamsgestel en aan zwaren arbeid gewoon. De Venetianen bezaten voorheen meer dan twee derde gedeelten des lands, en het overige, Noordoostelijk liggende, behoorde aan Oostenrijk, en maakte een gedeelte van het hertogdom Krain uit. In het Venetiaansche aandeel telde men 70,000 inwoners. Doch sedert den vrede van Campo Formio was Oostenrijk ook hier bezitter van, dat hetzelve in 1804, met nog andere Venetiaansche bezittingen, bij het gebied van Triest getrokken heeft. Toen echter de Oostenrijksche Keizer, bij den vrede van Presburg, de gezamenlijke Venetiaansche bezittingen afstond, moest hij natuurlijk Istrië ook aan Frankrijk overlaten. In 1813 werd echter het land weder veroverd, en in 1816 met het Oostenrijksche koningrijk Illyrië vereenigd. Te Rovigno (Trevigno) wordt de beroemde muskaatwijn alleen getreden, maar niet geperst. Het amphiteater te Polo was oudtijds zeer beroemd, en kon gemakkelijk 18,000 menschen bevatten. In oude tijden behoorde Istrië tot Illyrië; maar werd door AUGUSTUS en TIBERIUS bij Italië gevoegd. Naderhand heeft Venetië van tijd tot tijd tot in het begin der XV eeuw, het geheele land aan zich onderworpen; doch later daarvan een klein gedeelte aan Oostenrijk afgestaan.

ITALIAANSCHE SCHILDERKUNST. Reeds in vroeger tijd werd de schilderkunst door Grieksche meesters naar Italië en elders overgebragt. In Italië, waar de natuur, het nationaal karakter, de luchtstreek en godsdienst medewerkten, om haar heerlijk te doen bloeijen, bragt zij rijker vruchten voort, dan in eenig ander land. Gewoonlijk plaatst men het begin van de geschiedenis der Italiaansche schilders in de XII eeuw; doch reeds veel vroeger werd deze kunst door Grieken en Byzantijnen beoefend. Onder LEO DEN GROOTE werd reeds in het jaar 441, in de Basilica van den heiligen PAULUS, aan den weg naar Ostia, een groot schilderstuk in Mozaik vervaardigd, en de beeldtenissen der 42 eerste Bisschoppen, die men in derzelver kerk ziet, zijn mede van dien tijd. Mozaike en enkanstieke schilderstukken waren toen de heerschende: later begon men met eene soort van lijm-verw te schilderen, welke men *a tempera* noemde. Omtrent het einde der VI eeuw werden vele schilderstukken bekend, die men niet voor een werk van sterfelijke handen hield, maar aan engelen of zalige geesten toeschreef. In de VIII eeuw werd de glasschilderkunst in Italië ijverig beoefend, en had men er reeds vele inlandsche kunstenaars. Een der oudste gedenkstukken is de beroemde CHRISTUS aan het kruis, in de kerk der *Drieëenheid* te Florence, waar het reeds in 1003 voorhanden was. Omstreeks het

jaar 1200 stichtte Theophanes, een Grieksch kunstenaar, eene schilderschool te Venetië; doch de echte Italiaansche stijl bloeide het eerst in Florence. Om daarvan een zoo kort mogelijk overzigt te geven, zullen wij dezelve onder drie hoofdtijdvakken beschouwen. In het *eerste tijdvak*, van Cimabue tot Rafael, ontwaakte te Pisa de kunstvlijt het eerst. Cimabue in 1520 te Florence geboren, werd door zijne tijdgenooten als een wonder beschouwd, en was de eerste, die eene juistere verhouding invoerde, en aan zijne beelden meer leven en uitdrukking gaf, dan zijne voorgangers, Giunta Pisano, Guido van Siena, Buffalmaco en anderen plaats had. Hij werd hierin door zijnen leerling, Giotto nog overtroffen, die een vriend van Dante en Petrarcha was. Onder zijne navolgers behoorden Gaddi, Stefano Maso en Simone Memmi, welke laatste de beroemde beeldtenissen van Petrarcha en Laura schilderde. Onder Massaccio echter verdween eerst de duisternis der middeleeuwen, en zag men een helderer morgenrood der kunst aanbreken. De Florentijnsche school, had in het begin der XV eeuw het toppunt van haren luister bereikt. Cosmo de Medicis waardeerde alle kunsten en wetenschappen; Brunelleschi bouwde in dien tijd den koepel der kathedrale kerk; Lorenzo Ghiberti goot de beroemde deuren van de doop-kapel in brons, en Donatelli was voor de beeldhouwkunst wat Massaccio voor de schilderkunst werd. De stukken des laatsten (eigenlijk Tommaso Guidi geheeten, en in 1402 te San Giovanni geboren) bezitten houding, karakter en geest. Eerst zijne leerlingen begonnen met olieverw, doch alleen op hout of met gips overtrokken muren te schilderen, en veel later geschiedde dit op doek. Paolo Uccelli legde den grond tot de beoefening van het perspectief, en Luca Signorelli en Dominico Ghirlandajo, waarvan de laatste het vergezigt tot meerder volkomenheid bragt, waren beide uitmuntende schilders; doch door den verheven' geest van Leonardo da Vinci (geboren in 1444 en † in 1519) verkreeg de Florentijnsche school geheel dat ernstig, diepzinnig, bijna droefgeestig karakter, waartoe zij van den beginne af overhelde, en hetwelk zij ook later met stoutheid en reuzenkracht, door Buonarotti opgewekt, vereenigde. De *Romeinsche school* telt reeds onder hare stichters den miniatuurschilder Oderigi, die in 1300 † en de handschriften met kleine beelden versierde. Guido Palmerucci, Pietro Cavallini en Gentille da Fabriano, waren de kundigste zijner navolgers. In Perugia was de voorname zetel der Romeinsche schilders, en reeds in de XIII eeuw had men hier een schilder-genootschap. Pietro Banucci Perugino genoemd, gaf het eerst aan de Romeinsche school meerder bevalligheid en edeler vorm, en haar hoofdkarakter verkreeg door hem iets gemoedelijks, edels en ongekunsteld natuurlijks, hetwelk haar altijd is bijgebleven. Zijn groote leerling Raphael overtrof spoedig alle vroegere meesters, wier karige, harde en drooge stijl door hem verdrongen werd. De smaak van het Oosten kwam het eerst te Venetië. Andrea, Murano en B. Carpaccio behoorden onder de vroegste kunstenaars, en Giovanni en Gentile Bellino zijn de uitstekendste schilders der vroegere *Venetiaansche school*. De eerste werd in 1424 geboren en † in 1514, en de laatste arbeidde, onder Mahometh II, eenen geruimen tijd in Konstantinopel. Beiden voerden den gloed der kleuren van het Oosten in, en hadden eenen eenvoudigen zuiveren stijl. De uitmuntende Andrea Mantegna (1433 te Padua geboren en † in 1506) was de eerste, die de antiken begon te beoefenen. De voorname zetel der Venetiaansche school was in gemelde stad; doch Mantegna verplaatste denzelven naderhand naar Mantua, en zijn stijl vormde den overgang tot de *Lombardische school*. In Verona, Bassano en Brescia bloeiden de schilderscholen, Giovanno van Udino, Pellegrino en Pordenone waren de bekwaamste voorgangers van Giorgione en Titiaan, de grootste meesters der Venetiaansche school; Bramante, die tevens een groot bouwkundige was; Lippo Dalmasi, en bovenal Francesco Raibolini, geboren 1450 F. Francia genoemd, onderscheidden zich onder de Bolognesche meesters; doch deze allen werden verre overtroffen door den onvergelijkelijken Antonio Allegri da Correggio, die eigenlijk het eerst den grondslag legde tot het karakter der Lombardische school, hetwelk zich steeds door harmonie van kleuren, gevoelvolle uitdrukking en echte bevalligheid onderscheidde. Het *tweede tijdvak* bevat de grootste meesters van alle eeuwen, die bijna gelijktijdig, als hoofden der vier scholen, alle takken van kunst tot den hoogsten trap van volkomenheid opvoerden; doch dit tijdvak van bloei duurde niet lang. Nadat verscheidene voorname meesters der *Florentijnsche school* veel voor de kunst verrigt, en de zachte gevoelvolle Andrea del Sarto (geb 1485 en † in 1510) de vindingrijke Baltasar Peruzzi, en de vrolijke Razzi haar beroemd gemaakt hadden, kwam de buitengewoonste van alle kunstenaars, Michel Angelo Buonarotti (geboren 1474, † in 1560) te voorschijn, en beoefende de beeldhouw-, bouw- en schilderkunst. Zijn vuur van compositie, zijne grondige beoefening der ontleedkunde, de stoutheid zijner wendingen en verkortingen wezen hem eenen geheel eigen' weg aan; doch zijn voorbeeld werd voor de kunst nadeelig; vermits zijne navolgers tot het overdrevene en het verwaarloozen van den eenvoudigen zuiveren stijl vervallen moesten. Zijn groot schilderstuk in *fresco*, het *Laatste oordeel*, in de Sixtijnsche kapel te Rome, is onbereikbaar in verhevenheid van stijl. Rosso de Rossi, D. van Volterra, Salviati, Angelo-Bronzino en vele anderen waren zijne leerlingen en navolgers. In 1580 wekten Ludovico en Gregorio Pagani eenen nieuwen geest op. Zij keerden tot de natuur terug, en poogden eenen beteren smaak in het licht en bruin in te voeren. Bij de *Romeinsche school* was Raphael Sanzio van Urbino (geb. 1483, † in 1520) de eerste van alle kunstenaars. Voortreffelijk zijn zijne stukken met olieverw, waarvan wij alleen zijne *madonne*, te Dresden, Florence, Madrid, Parijs en Rome voorhanden, zijne *heilige* Cecilia te Bologna, en zijn laatste stuk, de *Verheerlijking van* Christus, noemen. Giulio Romano Bagnacavallo, P. da Caravaggio, B. Tisi en vele anderen waren zijne leerlingen, en bekwame meesters. Frederico Barochio (in 1528 geboren en † in 1612) verspreidde, gelijk ook zijne leerlingen Pellegrini en de gebroeders Zucheri, een nieuw leven in de Romeinsche school. Muziano was een uitmuntend landschaps-schilder, en Rogari, Pulzone en Fachetti muntten door hunne portretten uit. Aan het hoofd der *Venetiaansche school* ontmoeten wij de uitmuntende koloristen Giorgione Barbarelli di Castel Franco (geb. 1477, † in 1511) en Tiziano Becelli, die in hetzelfde jaar geboren werd, doch eerst in 1560 †. De eerste was beroemd door zijne portretten, en de laatste was groot in alle vakken van kunst, onnavolgbaar in de versmelting en behandeling der vleesch-tinten, een voortreffelijk historie-, portret- en de eerste groote landschapsschilder. Onder zijne beroemde stukken behooren het altaarstuk van *St. Pietro Martira*, zijne *Venus*-beelden, zijne *Bachanaliën*, en zijne *spelende kinderen*, in Madrid. Hij was de eerste, die de kunst, om met doorschijnende kleuren te schilderen, beoefende, en telde onder zijne navolgers de uitmuntendste meesters als: Sebastiano del Piombo, Lorenzo Lotto en Paris Bordone in het koloriet; Sajavone in het licht en donker; Giacomo da Ponte, Bassano geheeten, die het hoofd eener geheele schilders-familie was, Robusti genoemd Il Tintoretto (geboren 1512 en † in 1594) de prachtminnende Paul Veronese (in 1532 geboren en † in 1588), en anderen, die sieraden der Venetiaansche school waren. Bij de *Lombardische school* stond de gevoelvolle, beminnelijke Antonio Allegri, Correggio geheeten, (geboren 1494, † in 1534) aan het hoofd. Hij is de grootste meester in licht en bruin, in de harmonie der kleuren, en in de bevalligheid van uitdrukking. Zijne werken, die gemakkelijk te onderscheiden zijn, bezitten eene onnavolgbare tooverkracht. Onder zijne leerlingen bevonden zich Francesco Mazzola il Parmeggianino. Gaudenzio Ferrari, behoort, nevens vele anderen, onder de sieraden der Milanesche school, en Lavizzario had het als landschapschilder zoo ver gebragt, dat men hem den Milaneschen *Titiaan* noemde. Sofonisba Anguisciola, in 1530 te Cremona geboren, onderscheidde zich in toon en schilderkunst: zij schilderde in Madrid de afbeeldsels van Don Carlos en de geheele koninklijke familie, en gaf aan de Koningin Elisabeth onderwijs; doch werd in eenen hoogen ouderdom blind en † in 1620. Lavinia Fontana, Artemisia, Gentileschi, Maria Robusti en Elisabeta Sirani waren alle beroemde kunstenaressen van dezen tijd; terwijl Camillo en Giulio Procaccini zich door kracht van verbeelding en voortreffelijk koloriet onderscheidden, en Bagnacavallo, dien wij reeds onder Raphaëls leerlingen ontmoeten, Fr. Primaticcio, Pellagrino Tibaldi, Passerolli en Fontana zeer bekwame Bolognesche kunstenaars waren. Het *derde tijdvak* begint met de Carracci's, welke uitmuntende kunstenaars den zuiveren stijl poogden te herstellen, en door de vereenigde beoefening van de oude meesters, der natuur en der wetenschappen, aan de overal gezonkene kunst eenen nieuwen luister trachten bij te zetten. Hun invloed werkte krachtdadig, en sedert hield de verdeeling in 4 verschillende scholen op, en bespeuren wij slechts 2 hoofdklassen, namelijk: de navolgers der Carracci's, die men *Elektrikers*, en die van Michel Angelo Caravaggio, die men *Naturalisten* noemde, en van welke beide voortreffelijke meesters, zoo wel als van hunne voornaamste kunststukken, wij onder hunne eigen artikels breeder gesproken hebben. De leerlingen der eerste zijn talloos: Cesare Aretusi, Guido Reni, F. Albani (geboren 1578 en † in 1641), Dominico, Zampirie, genoemd Dominichino waren de voornaamste. Giovanni Lanfranco, in 1580 te Parma geboren, en † in 1647, onderscheidde zich inzonderheid door de uitwerksels der verlichting, zoo als Bartolomeo Scidone door zijn overheerlijk koloriet. Aan het hoofd der *Naturalisten* staat Caravaggio, die met zijne navolgers, dikwijls de meest gewone natuur tot een model koos. Andrea Sacchi, die zich sterk tegen de *Bambocciaden*, door P. van Laar te Rome verspreid, verzettede; de ridder Pietro Liberi, Andrea Celesti, de portretschilderes Rosalba Carriera, (in 1675, in Venetië geboren, en † in 1767) de bevallige Franzesco Trevisani, Pinzetta Tioplo, en de perspectief-schilder Canaletto, waren de beroemdste Venetiaansche schilders van dezen tijd; terwijl Carlo Signani (geboren 1628 en † in 1719) zich grooten roem door oorspronkelijkheid, en zijne zoo krachtige als bevallige behandeling der verwen verwierf, en zich onder zijne leerlingen, Marc Antonio Franceschini onderscheidde. Angelica Kaufman verdient als schilderes der bevalligheden, mede alhier genoemd te worden. Het *mozaïk*, waarin men in

Italië vele schilderstukken om dezelve der vergetelheid te ontrukken, gebragt heeft, moet men als tusschen schilder- en beeldhouwkunst in staande beschouwen. De *Romeinsche mozaïk* bestaat daarin, dat kleine vierkant geslepene steenen of stukken van glas, van verscheidene afdalende kleuren, zoodanig in elkander gezet zijn, dat zij eene schilderij vertoonen. Tasi Giotto en Cavallini vervaardigden reeds dezelve. De *Florentijnsche mozaïk*, daarentegen, bestaat uit steenen van eene aanmerkelijke grootte, zelfs van edele gesteenten, die zoodanig in elkander worden gezet, dat zij dieren, vruchten, bloemen enz. verbeelden. In de graveerkunst onderscheidden zich de *Italianen* mede van eene voordeelige zijde. Tomaso Finiguerra, die in de XV eeuw leefde, was er de eerst bekende meester in, welke deze kunst aan Baccio Bandini mededeelde. Op hen volgde Mantegna, doch Marco, A. Raimondi van Bologna (1500) bragt dezelve eerst tot grootere volkomenheid, en zijne platen, volgens Raphael, zullen door hare juiste teekening altijd eene groote waarde behouden. In zijne manier arbeidden Bonasone, Marco di Ravenna, Ghisi en anderen; terwijl Agostino Carracci Parmeggiano, Carlo Marotti en Pietro Testa wederom op eene andere manier werkten, en voortreffelijke stukken met de radeernaald voortbragten. Onder de nieuwere, die eene vroeger onbekende manier van behandeling invoerden, verdienen Bartolozzi in de gepunkteerde manier en Cunego, Bolpato en Bettolini bijzonder genoemd te worden; doch vooral Rafael Morghen, die het graveren in koper tot eenen trap van volkomenheid gebragt heeft, waarvan men voorheen geen denkbeeld had. De kunst om in Scagliola te werken, bloeit reeds sedert 2 eeuwen in Toskane; zijnde eene compositie, uit eenen kalkaardigen, doorschijnenden steen bestaande, door de delfstofkundigen *Seleniet* geheeten. Deze wordt tot een fijn poeder geaaleineerd, welke hierop nagemaakt, en vervolgens platen gevormd worden, op welke, zoodra zij verhard zijn, bloemen, vruchten, bouwkundige stukken en zelfs beeldtenissen gesneden worden. De holten worden met dezelfde stof, doch die met verwen, naar den aard van het voorwerp gemengd is, opgevuld; vervolgens geeft men aan het geheel een polijssel, en men heeft nu een vast schilderstuk, hetwelk met kristal schijnt bedekt te zijn. Lamberto Gori onderscheidde zich, ten dezen aanzien op eene voordeelige wijze. Met de uitmuntende mannen, die sedert de laatste 30 jaren den kunstroem van Italië weder op nieuw verbreid hebben, begint een nieuw tijdvak. Sedert den dood van den bevalligen Rotari en den geleerden Casanova scheen het genie een tijd lang te sluimeren, tot dat door Canova een nieuwe geest onder de schilders werd opgewekt, waartoe deze groote kunstenaar, door zijne bereidwilligheid, waarmede hij ieder jeugdig talent ondersteunde, veel bijdroeg. Onder de beroemdste der laatste Italiaansche schilders behoort Camoccini in Rome; zijn stijl is grootsch en echt historisch, en zijne overheerlijke teekeningen worden bijkans hooger, dan zijne schilderstukken geschat. Zijn *dood van* Viaginia is een van de beroemdste derzelve. Landi is de uitstekendste portretschilder; Grassi bezit eene onnavolgbare bevalligheid van penseel, en Benvenuti, bestuurder van de Akademie te Florence, is buiten tegenspraak, aldaar de eerste in zijn vak. Hij had aan Fabre, een' Franschman, die zich op den duur in gemelde stad ophield, eenen krachtigen mededinger, vooral in landschappen en herdersstukken. Ook Colignon en Ermini, beide mede aldaar wonende, waren bekwame schilders. Alvarez, een Spanjaard, en Avez, een Venetiaan, waren in Rome zeer geacht; doch bovenal muntte aldaar in latere dagen uit de voortreffelijke kunstenaar Agricola, in Urbino geboren, in wien men hoopte, eenen tweeden Raphaël te zullen zien. In zuiverheid van stijl en gevoel, verwijderd van alle theatrale uitdrukking, meende men, dat hij alle nieuwere kunstenaars overtrof.

ITALIAANSCHE TAAL. De ongelukkige schrijvers van Italië bevinden zich thans in eenen benarden toestand; de taal ontglipt hun, en verbastert hoe langer hoe meer. Het Italiaansch dat wij kennen, dat van Ariosto en Alfieri, wordt in Florence, Rome en Sienna gesproken. Deze drie steden zijn de eenige in Italië, die een geldend gezag voor de taal uitmaken, even als Parijs, Londen, Dresden of Madrid. Zie hier wat de letterkunde van deze natie zoo geweldig tegenwerkt: men komt in Italië door Turin; in de gezelschappen gekomen, is men verwonderd en te leur gesteld, wanneer men vindt dat zelfs eene grondige kennis van het Italiaansch aldaar niets kan baten. Alleen kan men hier en daar een enkel woord opvatten, dat eenige gelijkenis heeft met de taal van Goldoni en Metastatio. In Turin spreekt een ieder Piemonteesch; het Italiaansch is wel de geschrevene taal, maar men zou zich bespottelijk maken, indien men slechts een enkel woord in de gewone zamenleving van dezelve bezigde. Zoo de Piemontezen al somtijds deze taal spreken, is het alleen uit beleefdheid voor de vreemdelingen, die zij bij zich noodigen; en nog valt dit hun moeijelijk. Dit volk, het spotziekste van het Schiereiland, zou in de Italiaansche taal geene uitdrukkingen voor zijne scherts vinden. Turin verlatende, komt men te Genua; daar hoort men niets dan Genueesch spreken; de toestand is dan nog lastiger, want deze tongval is nog onverstaanbaarder dan de Piemontesche. Slechts een voorbeeld zal het merkelijk verschil van het Genueesch dialect met het gewoon Italiaansch doen zien; de drie Italiaansche woorden *vostra signoria sd* zijn in het Genueesch gebragt op deze twee woorden *sa sha*, daar het woord *shà* alleen, de beide woorden *vostra signoria* voorstelt. Men verlaat Genua, dat slechts dertig uren van Turin verwijderd is, en komt te Milaan, welke plaats ook op dertig uren afstand van deze beide steden ligt, daar vindt men *la lingua della minga*; dat is te zeggen: de taal, waarin het woord *niets*, door *minga* wordt uitgedrukt. Zij verschilt geheel van het Piemonteesch en Genueesch. Rabbasso Gossi, jong advokaat, die misschien de eerste thans levende dichter van Italië is, heeft in het Milanesche het heerlijke dichtstuk *el di d'Incoeu* geschreven (*); nu, dit werk kan slechts door eene bevolking van nagenoeg zes maal honderd duizend zielen worden verstaan. Te Brescia spreekt men Bresciaansch, dat veel gelijkenis heeft met het Venetiaansch, even als het Veroneesch. Het Venetiaansch is aangenaam, en heeft de levendigheid van het Fransch. De Venetianen munten uit in de kunstmatige voordragt, en niets gaat de geestigheid en aangenaamheid van hunnen omgang te boven. Zij zijn ook hiervan overtuigd, zoodat zij nu nog, hoewel hunne heerlijke stad, welke in 1797 nog honderd duizend inwoners telde, en nu slechts veertig duizend zielen levert, de diepste verachting voor de taal van de paedagogen van Sienna, of voor het vaderland van Dante, weleer zoo vruchtbaar in groote mannen, aan den dag leggen. Het Bologneesch, Napolitaansch en Siciliaansch verschilt evenveel met de taal van Florence en Rome, als het Genueesch en Venetiaansch; alleen in de stad Napels, die drie maal honderd dertig duizend inwoners bevat, worden drie verschillende talen opgemerkt. De inwoners van Pizzo-Falcone spreken niet zoo als die van Ponte della Madelena. Florence kon weleer als de hoofdstad van geheel Italië worden aangemerkt, terwijl het geluk toeval, dat haar het vaderland van Dante, (den vader van de Italiaansche taal,) Petrarcha, Boccacio, Politianus, Michel-Angelo, Léonard da Vinci en Laurentius de Medicis, deed worden, oorzaak is, dat het Florentijnsch thans als de hoofdtaal kan worden aangezien. Het Florentijnsch of Toskaansch, zoo als het thans is, wordt echter weinig gesproken, daar deze taal door hare trage uitspraak, den schielijk sprekenden Italiaan verveelt. Dit is zelfs zóó, dat een Milanees, Venetiaan, Genuees of Napolitaan zich in het gewoon gesprek moeijelijk de goede Florentijnsche uitdrukkingen kan voorstellen; dichters klagen daarom, dat zij bij het schrijven, de duistere woorden van het Toskaansch in het woordenboek moetende opzoeken, hunne dichterlijke geestvervoering gevaar loopt van zeer te verflaauwen. Uit het bovenstaande volgt dus, dat het Florentijnsch dialect, waarin het woordenboek *della Crusca* is bewerkt, inderdaad eene doode taal te Turin, Genua, Milaan, Parma, Piacenza, Verona, Venetië, Ferrara, Bologna, Napels en geheel Siciliën is. In al deze steden worden de dagbladen en aankondigingen van verschillenden aard, in het hun eigen dialect, dat zij allen gelooven Italiaansch te zijn, uitgegeven; echter hebben de Toskaansche geleerden gelijk, wanneer zij dit tegenspreken, en alle andere dialecten, behalve het hunne, voor verbasterd houden. Terwijl een reiziger in Livorno was, zeide een zeer wel opgevoed inwoner van Lucca, in zijne tegenwoordigheid, aan eenen Florentijn: »Ons gouvernement is zoo bijgeloovig, dat het »ons genoodzaakt heeft, onze loges (*logge*) op verschillende heilige »dagen te sluiten." De Florentijn verstond het woord *logge* niet, en dacht, dat er een winkel mede bedoeld was, en echter is Lucca slechts vijftig mijlen van Florence verwijderd. Zoo is de taal in Italië. Ongelukkig voor het klassisch-Italiaansch, vindt men te Florence en Sienna slechts weinige dichters; het is te Bologna, Reggio en Venetië, dat men die geestvervoering moet zoeken, welke de meeste dichterlijke werken kenmerkt. De grootste levendigste dichters van Italië zijn Tommaso Gaossi, die in het Milaneesch heeft geschreven, en Pietro Burati, wiens heerlijke dichtstukken in het Venetiaansch uitgegeven zijn. Ieder kenner bewondert de Italiaansche verzen van Niccolini, (b. v. zijn treurspel van Nabucco, hetwelk eene geduurige zinspeling op Napoleon bevat); maar niemand leest dezelve, omdat er niets vervelender en minder belangrijk wezen kan, dan een parallel tusschen Napoleon en Nabuchodonosor, gerekt in vijf lange bedrijven. Dit werk zonde in 1650 wonderen hebben gedaan.

ITALICA, oude benaming van *Sevilla la Veja*, in Spanje, waar Keizer Trajanus, zijn neef en opvolger Hadrianus en Theodosius I geboren zijn.

ITALIë. Door de Duitschers ook Welschland, dat is, het land der Onduitschers genoemd, oudtijds de zetel der vrijheid, en nog tegenwoordig door de heerlijke tooneelen der natuur, en de, over het algemeen zachte luchtstreek, het genoegen en de trots zijner bewoners, en het verlangen der buitenlanders, is een schier-eiland, grenst ten Noorden aan Zwitserland en Duitschland, ten Oosten aan het laatstgenoemde rijk en de Adriatische zee, of golf van Venetië, ten Zuiden en Zuidwesten aan de Middellandsche zee, en ten Noordwesten aan Frankrijk. Van de Zee-Alpen loopen de Appenijnen midden door het geheele land; scheiden Lombardijë van het Genuesche en

(*) Het onderwerp van dit dichtstuk, is de moord van den graaf Paina, Minister van Napoleon, die te Milaan, den 21 April 1814, in eenen volksoploop is omgekomen.

Toskaansche gebied; dit weder van Romagna, en loopen door het koningrijk Napels tot aan de zee-engte van Messina. Behalve de Alpen en Appenijnen, vindt men er nog de bekende vuurspuwende bergen de Vesuvius in het koningrijk Napels, en de Etna op het eiland Sicilië. Italië wordt in Opper-, Midden- en Neder-Italië verdeeld, waarin zich de volgende, van elkander onafhankelijke staten bevinden: het koningrijk Sardinië, het Lombardijsch-Venetiaansch koningrijk; de landen van de hertogen van Parma, die van den hertog van Modena; het hertogdom Lucca; het groothertogdom Toskane; *de kerkelijke staat*, waarin het gemeenebest San Marino; het koningrijk Napels, en de vereenigde staat der Ionische eilanden, benevens de eilanden Maltha, Gozzo en Camino; doch waarvan de laatste het eigendom van Engeland zijn, en de eerste onder de bescherming van dat rijk staan, waaraan ook alle reeden en zeehavens van dit gemeenebest toebehooren. Al deze landen, met de daartoe behoorende eilanden, bevatten eene uitgestrektheid van **93,572** Italiaansche V. M., en een getal van ruim **20** mill. bewoners, die in de onderscheidene staten van een verschillend karakter, doch over het algemeen geveinsd, kwaaddenkend en bijgeloovig, of wel ongodsdienstig zijn. De Italianen, van nature eene levendige geäardheid bezittende, zijn aan den eenen kant zeer hartstogtelijk, inzonderheid ten aanzien van liefde en haat, en aan den anderen vreesachtig, en over het geheel traag. Zij beminnen hierbij de pracht, de muzijk en het schouwspel; doch voornamelijk het geld, en zijn werkzame en kundige kooplieden; zoo als de uitvinding en verdere volmaking van den wisselhandel daarvoor een genoegzaam bewijs oplevert. Men vindt in Italië weinige rivieren van aanbelang. De voornaamste zijn de Po en de Etsch of Adige; beiden uit de Alpen ontspringende, en zich in de Adriatische zee ontlastende, en de Argo en Tiber, die haren oorsprong in de Appenijnen hebben, en zich in de golf van Venetië storten. Bovendien heeft men er verscheidene groote meren, waaronder Lago Magiore, di Lugano, di Como, d'Iseo en di Garda, alle aan den voet der Alpen, behooren, waaruit een aantal kleine rivieren stroomen, die zich in de Po ontlasten. De luchtstreek is in Italië, zoo als wij reeds aanmerkten, zeer zacht, behalve in de ruwe bergstreken; evenwel wordt dezelve, door den sirokko, die in den zomer uit de Afrikaansche brandende zandwoestijnen komt, alsmede door de aardbevingen en vuurspuwende bergen, in sommige streken van Italië, eenigzins verminderd. In Opper-Italië is zelfs de winter zeer zacht, en in Napels sneeuwt het zelden. Eigenlijk winter heeft men alleen in het Noordelijk gedeelte van Italië en op de Appenijnen; terwijl het Zuidelijke zeer veel aan aardbevingen is blootgesteld, die in **1783**, aldaar groote verwoestingen hebben aangerigt. De voortbrengsels van den grond, ofschoon overal niet even vlijtig bebouwd, zijn aan de uitmuntende luchtstreek geëvenredigd. De voornaamste zijn koren, zijde (inzonderheid in Piemont), katoen, zuidvruchten, wijn en uitmuntend marmer, voornamelijk het Cararisch in Modena. In werktuigelijke kunstvlijt zijn de Italianen, ten minste, andere natiën niet achter gebleven, ofschoon zich de fabrijken in vele plaatsen in eenen zeer vervallen staat bevinden: die van zijden stoffen zijn, onder alle, nog de belangrijkste. Landbouw en veeteelt bloeijen het meest in Opper-Italië, en in het zuidelijke gedeelte is de visscherij een belangrijke tak van bestaan. De handel is in Italië van weinig belang. In de middeleeuwen waren Venetië, Genua, Florence en andere steden de voorname stapelplaatsen voor den Indischen wereldhandel, en de Italianen uit dezen hoofde, door geheel Europa verspreid, doch sedert de ontdekking van den zeeweg naar de Oost-Indië ging de Aziatische handel voor hen verloren, zoodat hunne zeevaart zich veelal niet verder, dan tot de kusten van de Middellandsche zee uitstrekt. Het deel, hetwelk Venetië, Genua en Florence nog aan den algemeenen handel hebben, is bijna onmerkbaar. De vreemde natiën brengen hunne waren, en halen hunne behoeften zelve. De belangrijkste zeehavens zijn: Livorno, Genua, Civita Vecchia, Napels, Messina, Palermo, Ancona en Venetië. Behalve deze zijn Sinigaglia, Bologna, Lucca, Milaan en Verona aanzienlijke koopsteden. Ten aanzien der kunsten, en gedeeltelijk ook der wetenschappen, waren de Italianen de leermeesters van Europa, en hebben groote kunstenaars, en in alle vakken van kennis, inzonderheid in de staat- en natuurkunde, groote geleerden, alsmede beroemde zeelieden en aardrijkskundigen, voortgebragt. Thans echter hebben kunsten en wetenschappen haar bloeijend tijdvak overleefd, en het zijn alleen de wis- en natuurkunde, waarin zij zich nog onderscheiden. In volksverlichting zijn de Italianen nog verre ten achter, hetgeen voornamelijk aan de domheid, waarin het volk door dezelfs priesters gehouden wordt, alsmede aan de diepe armoede moet worden toegeschreven, waaronder een groot gedeelte van hetzelve moet zuchten.

ITHACA. Alwaar eenmaal Ulysses heerschte, is thans niet veel meer dan een klein eiland, of eene rots van zeven mijlen in den omtrek, het ligt in de golf van Patras tusschen de eilanden Sint-Malo en Cephalonië en heet thans Thiaki.

ITURBIDE (Augustin) werd Keizer van Mexico, den **18** Mei **1822**, deed afstand, den **19** April **1823**, en vertrok; kwam weder in Mexico, en werd den **19** Julij **1824** te Padilla doodgeschoten.

JUAN-FERNANDEZ. Twee Zuid-Amerikaansche eilanden aan de kust van Chili, naar derzelver ontdekker aldus genoemd, die hier de eerste geiten aan land bragt, welke naderhand zeer sterk vermeerderd zijn. Het grootste, de Tierra of Ilha Mayor, is tamelijk vruchtbaar, heeft eene aangename luchtsgesteldheid, en brengt myrtenboomen van **40**, en pimentboomen van **60** voeten hoogte, als ook zeer hooge katoenboomen, pruimen en veel planten tegen den scheurbuik voort. Ook zijn de Eur. keukengewassen, die Anson hier bragt, wel voortgekomen. Cumberland's baai is de haven. Hooge bergen in het N. met bosschen bezet, worden door aangename dalen afgewisseld. Het kleine Fuera of Loscabras, is eene enkele rots, zonder gras of boom. Zij zijn onbewoond, maar worden wel door schepen bezocht. Op dit eiland leefde, van **1703** tot **1708** de Schot Alexander Selkirk, die hier door zijnen kapitein werd achtergelaten, en aanleiding heeft gegeven tot de algemeen bekende, verdichte geschiedenis van *Robinson Crusoë*.

JUBELJAAR. Dit had, onder de Joodsche staatsgesteldheid, ieder **50** jaar plaats, wanneer de slaven vrij gelaten, de schulden gelost, en de verpande en verkochte landerijen aan de familie, waaraan zij behoorden, teruggegeven werden. In zulk een jaar rustte men van allen veldarbeid; at, hetgeen de grond van zelf opleverde, en deelde daarvan aan de armen mede. Vijanden moesten zich met elkander bevredigen, en, om ook het geheele volk met God te verzoenen, ging de Hoogepriester in het heilige der heilige des tempels, en bewerkte door gebed en offerhande voor hetzelve vergeving van schuld. Op dien tijd heerschte door geheel het Joodsche land vrede en blijdschap, en de eerste dag van zulk een jaar werd door *bazuinen*, of hoorns aangekondigd. De Roomsche kerk nam het denkbeeld van zulk een algemeen tijdstip van verzoening over, en de Paus Bonifacius VIII verklaarde in **1300** het eerste jaar der nieuwe eeuw voor een jubeljaar, of *Jubilaeum*, waarin allen, die naar Rome ter bedevaart gingen, en vrome giften medebragten, een groote aflaat verwierven. Het voordeel, hetwelk de Roomsche kerk hiervan trok, en de wensch dat ieder Christen zulk een jaar beleven mogt, bewoog eerst Clemens VI in **1350**, om ieder **50**ste, vervolgens Urbanus VI in **1389** om ieder **33**ste en eindelijk Paulus II, om elk **25**ste jaar voor een Jubeljaar te verklaren. De aanmerkelijke sommen, welke hierdoor naar Rome gebragt werden, maakten de regeringen opmerkzaam, en Paulus was verpligt om zekere kerken in de Christen-landen tot genade-plaatsen voor dezulken aan te wijzen en te verklaren, die de bedevaart naar Rome niet konden doen; doch alleen onder voorwaarde, dat de meeste voordeelen dezer provinciale *Jubileën* in de Roomsche schatkist moesten gestort worden. De gelden, voor zulke algemeene aflaten bijeengebragt, werden nu eens tot den Turkschen oorlog, en dan eens tot het bouwen der St. Pieters-kerk te Rome besteed, onder welk laatste voorwendsel zij, sedert de XVI eeuw, bij aanhoudendheid gevorderd werden. De hervorming echter, waartoe het werk der aflaten inzonderheid aanleiding gaf, verminderde deze inkomsten aanmerkelijk, en het Jubeljaar, dat Benedictus XIV in **1750** uit schreef, was van weinig gevolg. Thans noemt men zoodanige bijzondere feesten Jubileën, welke door openbare inrigtingen, na verloop van zeker tijdvak, bepaald en door Regenten enz. op het **50** jaar hunner ambtsbediening of door echte lieden op hunnen vijftigjarigen trouwdag gevierd worden.

JUBILATE. Is de naam van een der bewegelijke feesten bij de Roomsche kerk, aldus genoemd naar het eerste woord van Psalm **66**, volgens de *Vulgata*, waarvan het 1e vers alsdan wordt voorgelezen, en aldus begint:

Jubilate Deo, omnis terra, dat is:
Juich Gode! gij gansche aarde!

JUBO, Kon. op de Z. O. kust van Afrika, aan de kust van Zanguebar, met eene rivier van dien naam, vrij aanzienlijk en vruchtbaar, met veel wild, antilopen, olifanten en andere wilde dieren; veel stofgoud, amber en kokosnoten, terwijl de inwoners die Negers zijn, eenen aanzienlijken handel in stofgoud, ivoor en slaven drijven. Midden in het land wonen wilde Gallas. =, hoofdstad van dien naam, verblijf des Konings, ligt aan zee, en is het middelpunt van den handel. =, groote Afrikaansche rivier aan de kust van Zanguebar.

JUCHART, is eene, voornamelijk in Zwitserland, bekende land- of veldmaat, welke, zoo als Plinius Lib. VIII meldt, zoo *veel lands* in zich houdt, als men op éénen dag met een paar ossen of paarden kan ploegen, dit woord wordt *waarschijnlijk* van het Latijnsche *Juger* of *Jugerum* afgeleid. Deze maat bedraagt *bij de Zwitsers* **140** Bazelsche roeden in het vierkant. Gemeenlijk worden er twee Jucharten op een morgen Rijnlandsche maat gerekend.

JUCHTEN. Bij de Russen *Juft* genoemd; eene soort van wel bereid, geverwd leder van ossen-, paarden-, huiden-, kalfs-, geiten- en bokken-vellen, hetwelk gebruikt wordt, om stoelen, rijtuigen enz. te overtrekken. Men heeft er drie soorten van, als: rood Moskovisch, wit Engelsch en zwarte Iraan-Juchten, of zoo genoemd Smeerleder. Het Moskovische leder is het beste, en heeft nog niet, in die volkomenheid, kunnen nagemaakt worden. Men meent, dat de kunst, om dit laatstgenoemde leder te bereiden, door de oude Bulgaren, een nijver en vernuftig volk, is uitgevonden. Te

genwoordig drijven de Russen met het Moskovisch leder eenen sterken handel. De kenteekenen van hetzelve zijn, dat het op de vleeschzijde schoon wit, doch op de andere zijde geheel rood, niet verschoten, of met zwarte vlekken, aangenaam en sterk van reuk, en zacht en lenig op het gevoel is. De schoonste Juchten worden in het Jaroslawsche, Koströmsche, Pleskowsche en Orenburgsche gemaakt.

JUDEA. Eene provincie van Egypte, ten westen door de Middellandsche zee, ten Noorden door Syrië, ten Oosten door het gebergte, aan gene zijde der Jordaan, en ten Zuiden door Arabië begrensd wordende. Hetzelve werd voormaals het land van Kanaän genaamd, en vervolgens Palestina, *Het beloofde land*, enz. Zie ook op het woord Palestina.

JUDICA. Een van de beweeglijke feestdagen der Roomsche kerk, op den 2en Zondag voor Paschen invallende. Met dat woord begint in den Latijnschen Bijbel, onder den naam van *Vulgata* bekend, de 43ste Psalm, vers 1: *Judica me Deus*, enz. hetwelk beteekent: *rigt mij*, of *doe mij regt, o God!* en het is naar dit eerste woord van dit vers, hetwelk alsdan wordt voorgelezen, dat men desen feestdag *Judica* noemt.

JUFFERS. Soort van sparren van eene zekere swaarte en lengte, onder welke benaming deselve bij alle houtkoopers bekend zijn.

JUGGERNATH of **JAGATNATHA**, sterk bevolkte Oost-Indische stad, provincie Orissa, aan de zee, niet ver van een' arm der Mahanuddy, in een zeer eenzaam oord. De eigenlijke naam der stad is Pooree. Zij is beroemd wegens den tempel van Juggernath, den heiligsten van alle tempels der Hindoes. In dit gebouw, dat eigenlijk uit drie pagoden bestaat, wordt de god *Vishnoe*, onder den naam van *Juggernath* (heer der schepping) vereerd. Het afgodsbeeld is eene menschelijke gedaante van 8 voeten hoog, ruw in hout gewerkt, met oogen, waarin edele steenen gezet zijn. Ofschoon deze tempel in later tijd geplunderd is, bevat hij echter nog ontzaggelijke schatten, terwijl hij door eene menigte Hindoes (Carey zegt 1,200,000 's jaars), bezocht wordt, daar elk deze heilige plaats éénmaal in zijn leven moet bezocht hebben.

JUGURTHA, neef van Micipsa, een Numidisch vorst, dapper, doch listig, wreedaardig en valsch, werd door de Romeinen, welke eerst zijne vrienden waren, overwonnen, gevangen genomen, naar Rome gevoerd, alwaar men hem in eenen diepen kuil wierp, en van honger liet omkomen.

IVICA of **IBIZA.** Spaansch eiland in de Middellandsche zee, tot de Pithyusische eilanden en de provincie Majorca behoorende, 12 M. van de Spaansche kust gelegen. Het is ruim 4 mijlen lang en 2 breed, terwijl het met Formentera, Espalmador, Tagamagu, Espnntel en Conejera eene oppervlakte van ongeveer $8\frac{1}{2}$ V. M. beslaat, en 15,200 inwoners telt. Het is geheel doorsneden van bergen, die met digte bosschen beset zijn. De grond is over het algemeen zeer vet, vruchtbaar en genoegzaam bewaterd. De luchtsgesteldheid is er zeer zacht en gesond, doch de wind *Solano* dikwerf onaangenaam. De landbouw wordt er met veel zorg beoefend. Men teelt er veel tarw, beste olie, veel wijn en zuidvruchten, een weinig hennep en vlas, terwijl verder veeteelt en visscherij, doch vooral de handel in zeezout, voorname takken van bestaan zijn. De fabrijken zijn hier gering, en de inwoners meestal met de zeevaart bezig. Zij voeren scheepstimmerhout, amandelen, watermeloenen, olie en vooral zout uit. Het eiland wordt in 5 quartanos: Del Llano de la Villa, de St. Eulalia, de Balanzat, de Pormany en de Las Salinas verdeeld. =, hoofdstad van voorn. Spaansch eiland, aan de Z. O. kust, quarto de la Villa, met eene haven, op de nieuwe wijze versterkt; eene voorstad, 1 kasteel, 1 hoofdkerk, 3 kloosters, 1 hospitaal of lazareth, eenen Bisschop en 2,700 inwoners. Voor dezelve liggen de eilanden Grossa, Ratas, Dado Grande en Chico.

JUK. Bruggejuk, waarop de brug rust.

JUKIAUS. Aanhangers van eene sekte in China, welke voor omtrent vier eeuwen aldaar onder de geleerden derzelver aanvang nam, en onder voorgeven van de heilige boeken te verklaren eene verderfelijke leer in swang bragten. Zij stelden, onder den naam van *Natuurlijke Filosophie*, eene soort van algemeen zamenstel der kerkelijke wetenschappen te samen. Dit werk bestond uit twintig deelen, vol van verkeerde stellingen, waarover men de historische beschrijving van Du Halde kan nalezen. Twee beroemde geleerden van China, Chus-Ti en Ching-Ti waren de opperhoofden van dese onderneming, bij welke zich twee en veertig andere geletterden voegden. De aanhangers dezer sekte werden in China Materialisten genoemd, en voor eene soort van doorslepene Atheïsten aangezien, welke den naam van *God* of *Li* aan eene zekere kracht gaven, welke met de stoffe vereenigd is; dese kracht is blind volgens den eenen, en verstandig werkende naar het gevoelen van anderen. Deze sekte heeft eenen grooten aanhang, leert ook dat de betrachting der deugd zoo nuttig en beminnelijk uit zich zelve is, dat men de kennis van eenen God niet noodig heeft om haar na te volgen. Dit gevoelen heeft zich, met eenige verandering, ook onder Europeanen verspreid, doch is en blijft even zoo ongerijmd en schadelijk als dat van China.

JULFA in Armenië, bij de rivier de Araxes, voormaals eene aanmerkelijke stad, doch thans een gehucht van dertig of veertig huizen of hutten. De oude stad lag op het afhangen van eenen berg, en strekte zich tot op den oever van de Araxes uit. Zij werd door Abbas den Groote, Koning van Persië, verwoest, welke vreesde dat de Turken zich aldaar mogten nederzetten.

JULIAANSCH-JAAR is een jaar dat 365 dagen en 6 uren bevat, welke waarde men bijbehoudt door drie jaren achtereenvolgens de waarde van 365 dagen, en het vierde jaar 366 dagen te geven. Eerstgenoemden dragen den naam van *gemeene jaren*, en het laatstgenoemde dien van *schrikkeljaar*. Het Juliaansche jaar is iets te groot, waarom men iedere eeuw een schrikkeljaar moet overslaan.

JULIAANSCHE PERIODE. Eene reeks van 7,980 jaren, na welker verloop de zon, en maan-cirkels, te gelijk met den *Cyclus indictionum* (een tijdvak van 15 jaren) alle gezamenlijk op nieuw beginnen. Dese periode krijgt men, als men deze drie *Cyclussen* met elkander vermenigvuldigt: zij werd door Scaliger uitgedacht, en met veel nut in de tijdrekenkunde ingevoerd.

JULIA, dochter van den Keizer Augustus bij Scribonia verwekt, en aan Agrippa gehuwd, leidde een zeer slecht en ongebonden leven; werd naar Pandataria verbannen, sterk bewaard, en de Keiser haar bij zijn testament eene kleine nalatenschap toevoegende, verbood om haar of hare dochters even zoo slecht als zij in de familie aan te nemen, of om hunne lijken in het voorouderlijk graf bij te zetten. Hare twee zoons Cajus en Lucius, door Augustus tot zoons aangenomen en tot Caesars verklaard, † beiden in het jaar 10 der Christen-tijdrekening, de eene te Marseille, de ander in het Oosten. Men hield Livia, 's Keisers gemalin, verdacht van hen vergeven te hebben.

JULIA DE GONZAGA. Echtgenoote van Prins Vespasiaan Colonna, te Fondi, eene stad in het koningrijk Napels, was zoo schoon dat de vermaarde zeeroover Barbarossa voornam haar te schaken, en in het serail van den Grooten Heer over te brengen. Hij ondernam dit in het jaar 1534, bij nacht eene landing doende. Een Edelman verwittigde de Gravin van het gevaar; zij ontvlugtte, in haar hemd door het venster, en vond eene schuilplaats in het gebergte bij de bannelingen van Napels. De Edelman, welke haar van het gevaar verwittigd had, haar in het hemd of liever naakt gezien hebbende, moest dit gezigt duur betalen. Zij liet hem bij hare terugkomst, of eenigen tijd daarna om het leven brengen. Barbarossa zijnen slag gemist ziende, wreekte zich op de inwoners en zette de stad in vuur en vlam. Er ware weinig aan verbeurd geweest dat deze zoo wreedaardig-kiesche vrouw naar het serail van den Grooten Heer ware vervoerd geworden.

JULIANUS (Flavius Claudius), Romeinsch Keizer, wien de Christenen den bijnaam van *apostata* (afvallige) gaven, werd in de IV eeuw te Konstantinopel geboren. Naauwelijks 6 jaren oud zijnde, werd zijn vader Julius Constans, broeder van Konstantijn den Groote, met verscheidene zijner bloedverwanten, door de soldaten van zijnen oom, Keizer Constans II, vermoord, welk lot hij met zijnen broeder Gallus, ter naauwernood, ontkwam. Beiden werden aan de opvoeding van Eusebius van Nikomedië toevertrouwd, en in het Christendom opgevoed, hetwelk toenmaals aan het hof der Keizers nog weinig bekend was: zelfs wijdde men hen aan den priesterstand, ten einde hen van den troon te verwijderen. Ondertusschen had deze opvoeding bij beide broeders eene zeer verschillende uitwerking. Gallus verliet nimmer het Christendom; maar pleegde nogtans de grootste buitensporigheden en ongehoordste gruwelen, en werd door Keizer Constans, omdat hij hem, zoo als men zegt, wilde onttroonen, ter dood veroordeeld. Julianus daarentegen, legde zich met veel vlijt op de beoefening der fraaije wetenschappen en de wijsbegeerte toe, en begaf zich, 14 jaren oud zijnde naar Athene en Nikomedië, waar hij het onderwijs van verscheidene leeraren, inzonderheid van den drogredenaar Libanius, genoot, en bestemd werd, om het Christendom met de zoogenoemde Heidensche godsdienst, die toen nog voorhanden was, te verwisselen. Nadat Constans aan Julianus het bevel over het leger tegen de Duitschers, van welken bij eenen inval, in de Romeinsche provinciën duchtte, had opgedragen, liet hij hem te Milaan plegtig tot Caesar uitroepen, en ontving hij Helena, 's vorsten zuster, tot zijne gemalin. De jonge held trok hierop, slechts met een gering aantal troepen, naar Gallië; veroverde verscheidene steden; sloeg de Duitschers in een hoofdtreffen, waarbij 7 hunner vorsten tegenwoordig waren, bij Straatsburg; zuiverde Gallië volkomen van den vijand; vervolgde de Duitschers tot over den Rijn, en beoorloogde hen op hun eigen grondgebied. Julianus onderscheidde zich echter, niet alleen als krijgsheld; maar gaf ook blijken van zijne geschiktheid tot regent. Hij gaf aan Gallië een geheel nieuw staatsbestuur; verdeelde de uitgaven meer doelmatig; verminderde de lasten; schafte de misbruiken af in het regtswezen, en bouwde steden en vestingen; wanneer in het jaar 360 Caesar Julianus, door eenige in opstand gebragte soldaten van Constans van Höllingen, in weerwil zijner tegenkanting, tot Keizer werd uitgeroepen. Constans vorderde, dat hij de keizerlijke waardigheid zoude nederleggen, maar de Gallische legioenen wilden het anders, waarop Constans een leger tegen Julianus liet optrekken. De laatste, nu op middelen van verdediging

bedacht, verliet Gallië, waar hij 5 jaren had doorgebragt; veroverde Serminm, de hoofdstad van Illyrië; belegerde Aquileja, en vernam op dat tijdstip het overlijden van den Keizer CONSTANS. Hierop doorliep hij Thracië, en kwam in December 361 te Konstantinopel, waar hij plegtig tot Romeinsch Keizer verheven werd. Sedert hield hij zich met de verbetering van 's rijks toestand bezig; verminderde zijnen hofstoet aanmerkelijk, enz. door welk een en ander de lasten op een vijfde verminderd werden. JULIANUS vertoonde in alle de betrekkingen van zijn openbaar en afzonderlijk leven een waarlijk groot en edel karakter. Ofschoon hij wel de Heidensche godsdienst in al zijnen luister herstelde, was zijn gedrag echter omtrent de Christenen zeer gematigd, en waardeerde hij de zuiverheid van zeden, welke hunne godsdienst leeraart, in hare geheele uitgestrektheid. Nogtans ontnam hij aan hunne kerken dikwijls aanzienlijke rijkdommen, die hij dan aan de soldaten uitdeelde. Hoezeer nu ook JULIANUS op de uitroeijing van de Christelijke godsdienst bedacht ware, wilde hij echter vooraf den oorlog tegen de Perzen ten einde brengen. Zijn eerste veldtogt was gelukkig; hij veroverde verscheidene steden en drong tot Ctesiphon door; doch moest toen door gebrek aan leeftogt weder terug trekken, ontving eene gevaarlijke wonde, en † daaraan in 363, in het 32e jaar zijns ouderdoms. Men maakte voor hem dit grafschrift: »Hier ligt JULIANUS, die aan de »oevers van den Tiber zijn leven verloor. Hij was een uitmuntend »vorst en een dapper krijgsheld." Voor het overige is er mogelijk geen vorst in de oude en nieuwe geschiedenis, over wien de schrijvers een meer verschillend oordeel geveld hebben. Eenigen oordeelen, dat hij zoo vele goede als slechte hoedanigheden bezat, zoodat men zijn karakter even gemakkelijk kon laken als prijzen. Zijn haat tegen het Christendom haalde hem de verachting der oude Christenschrijvers op den hals, doch wanneer men bedenkt, welke eene kloosterlijke opvoeding hij ontving, en hoe weinig zijn verlicht verstand en zijne natuurlijke levendigheid van geest, voor de kluisters eener overdrevene godsdienstigheid, waaruit toenmaals het geheele Christendom bestond, geschikt was, zal men over hem een zachter vonnis moeten vellen. Matigheid, ingetogenheid, regtvaardigheid en dapperheid waren zijne hoofddeugden. Hij was een kenner en bevorderaar der wetenschappen en tevens zelf een schrijver. Onder zijne, ons nog overgeblevene, werken, munten inzonderheid eenige Satiren uit, waaronder die op de Caesars, en de Misopegon, eene Satire op de inwoners van Antiochië, de opmerkelijkste zijn. Hij schreef ook een werk tegen de Christelijke godsdienst, waarvan eenige fragmenten zijn bewaard gebleven, die door den markies D'ARGENS in de Fransche taal zijn overgezet. Neiging tot bijgeloof en dweeperij, en eene laakbare vooringenomenheid, met het ongerijmde stelsel der nieuwe Platonische wijsgeeren, waren vlekken in zijne anderzins verlichte denkwijze, en kenmerken hem als eenen vorst der IV eeuw, waarin soortgelijke droomerijen veel opgang maakten.

JULIJ (DE MAAND). Deze maand werd, in de Oud-Latijnsche kalender *Quintilis* genoemd, zijnde, zoo als deze naam zulks aantoont, de vijfde maand des jaars, welke uit slechts tien maanden van zeer ongelijke lengte bestond; terwijl sommige maanden zes en dertig, andere slechts zestien dagen hadden. ROMULUS bragt eene evenredigheid in het getal der dagen van elke maand; hij gaf aan dezelve afwisselend dertig en een en dertig; maar hij beproefde niet de toegevoegde dagen te regelen, die in de Oud-Latijnsche kalender gebruikt werden, om den duur van het zonnejaar te volmaken. NUMA maakte van deze dagen twee nieuwe maanden, welke hij vóór *Martius* plaatste, en alzoo het jaar met *Januarius* beginnen liet, zoodat Julij de zevende maand des jaars werd. Zij behield echter haren naam van *Quintilis* tot den tijd van MARCUS ANTONIUS, die, ter eere van JULIUS CÆSAR, en als een blijvend gedenkteeken van de weldaad, welke deze veldheer, door het verbeteren der tot op dien tijd onregelmatige en verwarde wijze van het verdeelen des jaars, aan de gansche wereld had bewezen, haren naam in Julius veranderde. De Nederduitsche benaming van Hooimaand behoeft geene verklaring. In deze gelukkige maand is het, dat de milde zomer zijne rijke voorraadschuren opent. De moestuin vooral levert alles op, wat men zou kunnen wenschen, en dit is de regte tijd, waarin de landman en hovenier kunnen ondervinden, dat er geen arbeid zonder loon is. De ouden beeldden de maand Julij af onder de gedaante van eenen gevleugelden Jongman, in geel gekleed en met korenaren bekranst, houdende in de eene hand het teeken van den leeuw, opgesierd met allerlei koren, erwtenranken, enz., en in de andere hand een korfje met meloenen, vroege vijgen, allerlei peren, noten en andere vruchten van deze maand; de reden, waarom de gevleugelde Jongman met een geel kleed afgebeeld wordt, vindt men in de kleur van het koren, en de overige sieraden geven zeer duidelijk de menigvuldige voortbrengselen van deze maand te kennen; terwijl de leeuw op het gestarnte van dien naam doelt, hetwelk de zon den 23en Julij intreedt. Wanneer de maand Julij naar den akkerbouw alleen afgebeeld wordt, neemt men daartoe eenen landman, staande half naakt op eenen dorschvloer; met zijne beide handen houdt hij eenen dorschvlegel, waarmede hij het koren schijnt uit te dorschen; ter zijde van hem staat eene wan, hark en ander gereedschap, tot den korenoogst behoorende; anderen verkiezen tot deze afbeelding eenen landman, mede half naakt, maar in eene voorover gebogene houding. In zijne regterhand geeft men hem eene zeis, waarmede hij maait, trekkende het gemaaide met zijne linkerhand naar zich toe. Op zijn hoofd plaatst men eenen breeden hoed, waarmede aangeduid wordt, dat de zon in deze maand hevig brandt.

JULIJKRUIS (*croix de Juillet*). Onderscheidingsteeken, volgens besluit van den Koning der Franschen LODEWIJK FILIPS, aan al degenen gegeven, die zich bijzonder dapper en moedig hadden gedragen in de maand Julij 1830, toen KAREL X werd verjaagd. Het kruis bestaat uit drie driehoeken van *email*, op ieder van welke men eene der datums 27, 28, 29 leest. De toppen vereenigen zich in eene rondte, waarop met gouden letters *Julij* staat te lezen. De driehoeken zijn aan hunne basis vereenigd, door middel van eene laurierkrans. De kroon aan het kruis is even als die van het legioen van eer.

JUNG (JOH. HEINR.), genaamd STILLING, was geheimhofraad van den groothertog van Baden, en werd in 1740, in een klein dorp in Nassau-Siegen geboren. Zijn leven heeft hij zelf in zijn zoo veel gelezen boek, HEINRICHS STILLINGS *Jeugd, Jongelings-jaren en Vreemdelingschap*, naar waarheid en met openhartigheid beschreven. Als de zoon van arme landlieden, moest hij in den beginne het kleedermaken leeren; doch zijn reeds vroeg hooger zwevende geest, met ware vroomheid vereenigd, voerde hem, van schoolmeester, kantoor bediende, geneesheer, openlijk leeraar in de staatswetenschappen, door een rusteloos werkzaam en veelbevattend leven, tot zulk eenen trap van vorming, van geest en taal, als zelden een man van zijnen stand ten deel valt. Te Straatsburg oefende hij zich in de geneeskunde, en hier werden GÖTHE en HERDER zijne akademievrienden. Te Elberfeld bekleedde hij, na het voltooijen zijner geneeskundige studiën, den post van geneesheer, en vond hier gelegenheid, om het ligten van de kataract te beproeven, waarin hij zoo *gelukkig slaagde*, dat hij aan een zeer groot aantal blinden het *gezigt* weder gaf. Hiervoor vorderde hij niet alleen *niets*, maar liet zelfs behoeftigen, met geschenken henen gaan. Op zijne wetenschappelijke loopbaan kwam hij in het staatshuishoudkundig vak, en werd, bij het vestigen der hoogeschool te Kaiserslautern, in 1774, een der verdienstelijkste leeraars bij dezelve. In 1784 in hetzelfde vak naar Heidelberg verplaatst, en eenige jaren later naar Karlsruhe beroepen, was hij de eerste in Duitschland, die hetzelve wetenschappelijk bearbeidde, en het ijs braken. Hij bezat eene ongemeene vaardigheid van geest en eene bij uitstek levendige en duidelijke voordragt, ook schreef hij leerboeken over alle takken van het kameralistisch vak, over het finantiewezen, de politie-kennis, vee-artsenijkunde enz., welke nog tegenwoordig op hoogescholen gebruikt worden. In het kort, zijn roem werd over het algemeen uitgebreid, vooral als akademisch leeraar, en wie eenmaal zijn onderwijs gehoord had, bleef altijd met hartelijke liefde en dankbaarheid aan hem verkleefd. Intusschen gevoelde hij eene sterke en levendige neiging ter bevordering van godsvrucht en deugd, welke alle zijne overige pogingen en aandrift tot werkzaamheid nog verre overtrof. Hij had het zijnen verhevenen vriend, den groothertog van Baden, KAREL FREDERIK, te danken, dat hij, zonder tot bepaalde werkzaamheid verpligt te zijn, naar Heidelberg, en van daar naar Karlsruhe beroepen, in de gelegenheid gesteld werd, om geheel voor zijne godsdienstige neiging te leven. Zoo als hij geleefd had, was ook zijn sterfbed; alleen scheen toen zijn geest reeds vele, misschien te zinnelijke voorstellingen van den staat der menschen na den dood en de eeuwigheid, tegen zuivere en meer gelouterde, verwisseld te hebben. Hij † te Karlsruhe den 2 April 1817 aan een verval van krachten. Van zijne schriften zijn in onze taal onder anderen, in het licht verschenen: *Zijne Kindschheid, Jongelings-jaren en Vreemdelingschap; de Graauwe man; THEOBALD, de Geschiedenis der overwinning van den Christelijken Godsdienst; Tooneelen uit het rijk der geesten; Theorie der Geestenkunde; Brieven* enz.

JUNIUS (HADRIANUS) verdient onder de Nederlandsche geleerden, in het gemeenebest der letteren, de eerste plaats. Hij zag het eerste daglicht te Hoorn, legde den grond zijner letteroefeningen te Haarlem, toenmaals beroemd wegens zijne scholen, ging daarna naar Leuven en vervolgens naar Parijs en Bologna, in welke steden hij zich in alle takken der wetenschappen, maar bovenal in de geneeskunde, oefende. In 1553 vertrok hij naar Engeland, waar hij eerst bij den hertog van Norfolk, en naderhand bij eene vrouw van den eersten rang, tot lijfarts werd bevorderd. Onder andere werken, die hij hier schreef, vervaardigde hij een Grieksch en Latijnsch Woordenboek, dat meer dan 5 of 6000 woorden bevatte. JUNIUS was niet alleen een groot taalkenner en schrander geneesheer, maar ook een goed dichter, waarvan hij in 1554 een blijk gaf door een gedicht, hetwelk hij ter gelegenheid van het huwelijk van PHILIPPUS II van Spanje met MARIA van Engeland vervaardigde. De onlusten, welke op dien tijd dat rijk verdeelden, deden hem naar zijne geboortestad terugkeeren. Vervolgens door den Koning van Denemarken, naar zijne Staten gelokt, vertoefde hij korten tijd in Koppenhagen, en vertrok van daar naar Haarlem, waar hij tot voorzitter van het geneeskundig genootschap werd verkozen. JUNIUS niet minder bedreven in de

Vaderlandsche Geschiedenis, werd door de Staten van Holland tot geschiedschrijver van dat gewest aangesteld, en zou dezen post zekerlijk met luister bekleed hebben, indien hij de laatste hand had mogen leggen aan het werk, dat, na zijnen dood, onder den titel van *Batavia*, in het licht verscheen. Het merkwaardig beleg van Haarlem in 1572, hetgeen hij geraden oordeelde te moeten ontwijken, beroofde hem van zijne heerlijke en welvoorziene boekerij; verdrietig over het verlies van zulk eenen schat, vertrok hij naar Zeeland, waar hem te Middelburg, door medewerking van WILLEM I, van stadswege, eene jaarwedde als geneesheer werd toegelegd; doch de Zeeuwsche lucht had eenen nadeeligen invloed op zijne gezondheid. Hij vertrok naar Arnemuiden, waar hij in Junij 1575 †. Zijn lijk werd naar Middelburg gevoerd, alwaar zijn oudste zoon een grafschrift van eigen maaksel op zijn graf liet stellen.

JUNK-SEYLON of SALANGA-EILAND, Oost-Indisch eiland aan de Westkust van het Schiereiland Malacca, het grootste van den Archipel van Mergui, slechts door de smalle straat Propu, van het vasteland gescheiden. Het eiland is 11 mijlen lang en 3 breed, en bevat op 31¼ V. M. ongeveer 12,000 inwoners, die een mengsel van Maleijers, Chinezen, Siamezen en Birmannen zijn. Het land is in het midden vlak en boschachtig; de kusten zijn zandig, en hebben verscheidene goede havens en ankerplaatsen. Er zijn geene rivieren maar wel verscheidene beken. De warmte is er niet bovenmatig. Rijst is het voorn. voortbrengsel; ook heeft men er geiten, honden, duiven, wilde varkens, herten en olifanten. Men wil dat er ook tin gevonden wordt. De inwoners hebben veel verkeer met de Engelschen op de Prins-Wallis-eilanden. De Bengaalsche kustvaarders komen hier ivoor en tin, tegen opium en katoenen stoffen inruilen. De hoofdplaats is Terrowa.

JUNKER (JOHANNES). Hoogleeraar der geneeskunst te Halle (geb. 1679 † 1759), was een leerling van STAHL, en een ijverig verdediger zijner leer. Hij gaf eenige handboeken uit onder den titel van *Conspectus* (*Conspectus Physiologiae*, *Consp. Therapiae generalis*, *Consp. Chemiae*) en schreef eene groote menigte kleine verhandelingen, die echter weinig oorspronkelijks bevatten.

JUNNAN of YUNNAN. De westelijkste provincie van het Chinesche rijk, welke eerst in de III eeuw onzer tijdrekening aan dit rijk kwam, tusschen Thibet, Se-tschuen, Kangsi, de rijken Anam en Birma gelegen, op eene oppervlakte van 6,748 (volgens BARROW van 5022) V. M. 87 steden (waaronder 20 van den eersten rang) en 2,078,900 inwoners bevattende. Het is bezet door voorbergen van de hooge vlakte van O. Azië, waarin echter nog kruinen gevonden worden, die tot boven de wolken reiken, terwijl deze provincie overal door breede bergruggen en ondoordringbare bosschen, van al de overige provinciën wordt afgescheiden. Er zijn uitgestrekte dalen, langs de groote rivieren die uit Thibet in deze provincie komen. De voorn. rivieren zijn: de Kinchakiang, met de Yalongkiang, Puluho en Naclankankiang, de Sangkoi met de Tatschanho, de Janiho, de Milacho, de Noenlicho, de Menam enz. Onder de meren is het Tiensiiil het voorn. De luchtsgesteldheid is er zeer heet, en door de dikke bosschen en moerassen, vooral voor buitenlanders, zeer ongezond. Echter is de grond er zeer vruchtbaar. De voortbr. zijn rijst, tarw, de heerlijkste tuinvruchten, alle fijne vruchten van Oost-Indië, bijzonder vijgen, ananassen, oranje-appelen, kokos- en andere palmboomen, thee-, katoen-, ebben-, ijzer- en rozehout, bamboes en andere houtsoorten, benzoë en vele geneeskundige planten. De paarden zijn klein, maar sterk; de olifanten leven bij troepen in de bosschen; ook zijn er vele apen, papegaaijen, roofdieren, geiten en varkens. De rivieren en meren leveren visch. De zijdeteelt bloeit er sterk, en er is ook bijenteelt. Het delfstoffelijk rijk levert goud, zilver, veel koper, ijzer, lood, tin, vele half-metalen, edele gesteenten, barn- en lazuursteen, verfaarde en zout. Maar de landbouw is bij lange na nog niet op die hoogte, waarop zij in geheel China staat. In de steden zijn eenige fabrijken, bijzonder van tapijten en fijne stoffen. De handel is er zeer levendig en de uitvoer bestaat in rijst, thee, honig, was, goud, geel en ander koper, gekleurde edele steenen, kwikzilver, zijde, paarden, ivoor enz. terwijl zij niet alleen op China maar ook op Anam en Thibet handelt.

JUNNAN-FU, hoofdplaats van de Chin. provincie Junnan, zetel van den opperstadhouder, aan het meer Tien, met kanalen doorsneden; bloeijend door koophandel en handwerken, zoodat hier ook de beste tapijten en zijdestoffen van China gemaakt worden. Zij heeft het gebied over 12 mindere steden.

JUNNEER, hoofdstad van Aurungabad en zeer sterke vesting; behoort aan de Engelschen. 19° 12′ NB., 74° 10′ O.Lte.

JUNO. In de fabelleer de koningin der goden, eene dochter van SATURNUS en RHEA, de zuster, en naderhand gemalin van JUPITER, dien zij door hare jaloerschheid kwelde, en met wien zij dikwijls in onmin leefde. Naast hem was zij de hoogste en magtigste godheid der Grieken, die haar HERE noemden, en der Romeinen. De kinderen die zij bij JUPITER had, waren HEBE, de godin der jeugd; ILITHYA, de godin der barenden; MARS, de god des oorlogs, en VULKAAN, welken laatste zij echter, uit haar zelve, buiten vereeniging met haren gemaal, zonde hebben ter wereld gebragt, om dezen, die MINERVA uit zijn hoofd had laten te voorschijn komen, te trotseren. Volgens sommige schrijvers bragt zij ook het monster TYPHON ter wereld. JUNO wordt als eene vrouw van een majestueusch voorkomen afgebeeld, met eene kroon of diadeem op het hoofd, en eenen scepter in de hand. Naast haar ziet men een' paauw, haar geliefde vogel, en somtijds zit zij op eenen wagen die door twee paauwen getrokken wordt. De gezellinnen van JUNO waren de *Nimfen*, *Bevalligheden* of *Horen*; doch waarvan JRIS de voornaamste was. Zij werd in Griekenland algemeen vereerd, waar haar voornaamste zetel te Argos was, in welker nabijheid zich haar beroemde tempel, *Heraeum* bevond. Bovendien had zij te Olympia, te Samos in Arkadië, te Korinthe, in Lakonië, Sparta en Rome onderscheidene tempels, waarin men haar onder verschillende benamingen zijne hulde bood. Men verbindt met JUNO gewoonlijk onderscheidene denkbeelden. Volgens de Orphische godsdienst was zij het zinnebeeld der benedenwereld, gelijk JUPITER dat der bovenwereld, ook wel der lucht over het algemeen. Met dit denkbeeld vermengde zich een afzonderlijk gevoelen, hetwelk men uit de Pelasgische godsdienst ontleend had, en volgens welk zij de Koningin der goden was.

JUNO (TEMPEL VAN) bij Mycene, aan den voet van den berg Eubæa, door de Asterion bespoeld wordende. Onder verscheidene standbeelden pronkte dat van de godin in het midden van den tempel; hetzelve was van eene buitengewone grootte, geheel uit goud en ivoor gemaakt en een werkstuk van POLYCLETUS. De Godin had eene kroon op het hoofd, op welke men de Horen en Gratiën zag; zij hield in de eene hand eenen scepter en in de andere een' granaatappel, boven op den scepter had men een' koekoek geplaatst, omdat JUPITER op deze jonge godin verliefd, zich in de gedaante van dien vogel herschiep, welke zij naliep, en waarmede zij zich vermaakte.

JUNPIN. Chineesch vorstendom in het land Forfan, tusschen het gebergte Allak of Sineischan, Aksu, Yarkand en Kaschgar gelegen, door kleine rivieren bespoeld, en zeer vruchtbaar. Het was in opstand tegen de Chinezen en werd voor eenige jaren schrikkelijk verwoest en ontvolkt. =, hoofdplaats van voorn. Chineesch landschap, aan eene bergrivier, van alle kanten door aanzienlijke bergen omringd, de zetel van den Chin. gouverneur, met eene munt, eenen prachtigen tempel, waar jaarlijks driemaal voor rekening der kroon geofferd wordt.

JUNTA. Eene vergadering van personen in Spanje door den Koning verkozen en bijeengeroepen, om haar over deze of gene regeringszaken te raadplegen, doch die hij naar goedvinden weder kan doen scheiden. Na den dood van eenen Koning wordt er gewoonlijk zulk eene *Junta* aangesteld, die de zaken der regering waarneemt, tot zoo lang een nieuwe vorst den troon beklimt, wanneer zij weder ontbonden wordt.

JUNIJ (DE MAAND) werd bij de oude Grieken Scirrophorion genoemd, en het was op den 8 Junij dat het jaar deszelfs aanvang nam, tot ten tijde van METONES en EUDOXUS, doch naderhand stelden zij het begin van het jaar op den 27^en Julij.

IVOORKUST. Gedeelte van de kust van Opper-Guinea in Afrika aan den Atlantischen Oceaan, tusschen kaap Palmas en die der Drie Punten, terwijl zij ten Westen aan de Peperkust, ten Oosten aan de Goudkust, en ten Noorden aan onbekende Negerlanden grenst, welke laatste een gedeelte van het binnenland van Nigritië uitmaken. De lengte der kust van het Oosten naar het Westen is ongeveer 75 mijlen; de breedte is zoo min als de oppervlakte te bepalen, daar de kust, vooral ten Noorden weinig bekend is, en er ook in het geheel geene Europische kantoren meer gevonden worden. Het land is groen, met boomen bedekt, en door eene menigte kustrivieren bespoeld. De luchtsgesteldheid is er zeer warm, doch niet ondragelijk, noch in het algemeen ongezond. Men heeft hier dezelfde afwisseling van jaargetijden, regelmatige regens enz. als in de overige gedeelten der kust van Guinea. De geheele kust is laag land; over het algemeen is de grond bijzonder vruchtbaar en goed van water voorzien. De voorn. kapen zijn: Kaap Palmas, Kaap Laho of Lahon, en kaap Apollonia. Onder de rivieren zijn: de Growa Kavalia, de Tabo of St. Pedro, de Issini, de Goudrivier enz. welke alle slechts gedeeltelijk bekend zijn. De voortbrengselen zijn: planten en levensmiddelen van allerlei soort, bijzonder rijst, erwten, boonen, suikerriet, indigo, katoen, citroenen, oranjeappelen, bananen, pruimen en andere boomvruchten, meloenen, palmwijn enz. Verder rundvee, geiten en varkens in menigte, overvloed van wild en visch. Onder de dieren is bijzonder het vijfvingerig schubdier (*Manispentadactyle*) door de Negers *Quoggelo* genoemd, opmerkenswaardig. Er zijn ook olifanten, panters, luipaarden, apen, groote hagedissen, slangen enz. Het goud dat men hier haalt, komt uit de binnenlanden. Verdere berigten ontbreken ons nog. De inwoners bestaan, zoo veel men weet, uit verschillende stammen. Die, welke van kaap Palmas tot de rivier Andreas wonen, worden door sommigen als ruwe barbaren, groote bedriegers en dieven afgeschilderd en door de Portugezen *malos gentes* of slechte lieden genoemd. Dit is oorzaak dat de zeelieden deze kust niet veel bezoeken. Deze Negers dragen geene kleederen, dan eene franje om het onderlijf, waarin zij eenen dolk of lang mes hebben. De mannen zijn sterk, welgemaakt en niet van verstand ont-

bloot; de vrouwen zijn klein, maar welgemaakt; beide geslachten versieren zich met bellen, ringen, enz. De bewoners van het Oostelijk deel dezer kust worden, om hunne betere geäardheid de *goede* lieden; en door de Portugezen naar hunnen groet *quaqua*, ook *Quaquaërs* genoemd. Zij zijn wel onbeschaafd, doch zeer goedaardig, vriendelijk en beleefd. Zij leven zeer eenvondig en matig en kleeden zich met eenen doek of mantel om het lijf. Zij slijpen hunne tanden spits, laten de nagels groeijen, en hebben onderscheidene handwerken en werktuigelijke kunsten, terwijl de zoon den vader in het beroep opvolgt; zij zijn in kasten verdeeld, zijn fetische aanbidders en zeer bijgeloovig. In al de kleine staten heerscht, zoo ver men weet, eene despotieke monarchale regering.

JUPITER. Volgens de fabelleer de god des hemels, de vader der goden en menschen. Hij was de zoon van SATURNUS en RHEA, de broeder van VESTA, CERES, JUNO, NEPTUNUS en PLUTO. Om hem aan de vervolgingen zijns vaders, die hem naar het leven stond te onttrekken, verborg hem zijne moeder in een hol, op het eiland Kreta, waar hij door de Nimfen werd opgevoed. Groot geworden zijnde, onttroonde hij SATURNUS, en deelde de heerschappij der wereld met zijne beide broeders. NEPTUNUS verkreeg de zee en PLUTO de benedenwereld; doch voor zich zelven behield hij het gebied over hemel en aarde. Hij voerde met de Titanen, de broeders van zijnen vader en de Giganten (reuzen) eenen langdurigen oorlog, waarin hij echter volkomen zegepraalde. JUNO was zijne gemalin, doch niet zijne eenige minnares. Hij heeft verscheidene bijnamen. De Grieken noemden hem ZEUS en bij de Romeinen had hij de bijnamen van FERETRIUS ELICIUS, STATOR, CAPITOLINUS enz. Hij was de hoogste godheid bij de Ouden, en zijne vereering de plegtigste en meest algemeene. Hij had verscheidene orakels in Griekenland; onder de menigvuldige tempels, aldaar aan hem toegewijd, was die te Olympia de beroemdste. Hij wordt met eene eerbiedwekkende majesteit afgebeeld, meestal zittende op eenen troon met den bliksem in de regter- en eenen scepter, of eene victoria in de linkerhand, en eene kroon of diadeem op het hoofd; staande de arend, zijn meest geliefkoosde vogel, en ook somtijds zijn schenker, de schoone GANYMEDES, aan zijne zijde.

JUPITER (BEELD VAN), te Olympia, een kunststuk van PHIDIAS, had de hoogte van zestig voeten, en bereikte bijna den zolder, waarom ook iemand, welke het zag, aanmerkte, dat, wanneer de God eens verkoos op te staan, hij het dak van den tempel zoude opligten; hetzelve zat op eenen troon; op het hoofd van het beeld had de kunstenaar aan de eene zijde de drie Gratiën en aan den anderen kant de Horen geplaatst. Op het grondstuk onder de voeten van het beeld zag men vergulde leeuwen en het gevecht van THESEUS met de Amazonen; het voetstuk was mede op verscheidene wijzen opgesierd; aan de eene zijde op goud gegraveerd, *de Zon*, zijnen wagen mennende, aan de andere zijde JUPITER en JUNO; naast JUPITER stond eene der Gratiën, daar naast MERCURIUS en vervolgens VESTA; VENUS scheen uit de zee op te rijzen, en werd door AMOR ontvangen en door PITHO, de Godin der overreding, gekroond. Ook zag men op dit voetstuk, insgelijks in een weinig verheven beeldwerk, APOLLO, DIANA, MINERVA en HERKULES. Bovendien was dit voetstuk met eenen rand van zwart marmer omringd, dienende om de olie te bewaren, waarmede men den tempel gestadig begoot, om het elpenbeen voor vochtigheid te bewaren.

JUPITER (TEMPEL VAN DEN OLYMPISCHEN), in het nieuw Athene; hiervan zijn slechts de overblijfselen in een prachtig portaal aanwezig.

JURA. Schotsch eiland tot de Hebriden behoorende, ten Noord-Oosten van Islay, tegenover het distrikt Knapdale, in het graafschap Argyll, op eenen vlakken inhoud van 4 V. M. 1150 inwoners bevattende. Het bestaat bijna geheel uit hooge rotsen, waarvan de voornaamste, Beinn-an-Oir of de Goude Berg, de Beinn Shianta en de Corro-beinn, wel 2,440 voeten hoog zijn. De straat Tarbat scheidt het van het vaste land. Aan de O. zijde heeft het bebouwd land, dat gerst, haver, aardappelen en vlas voortbrengt, en horenvee, schapen en paarden voedt. Men vindt op de bergen herten, en in dezelve ijzer en leijen. Ook zijn er vele zeevogels en visch, benevens twee goede havens, die van Small Isles en de Lowlandmans bay. Jura en Jura Pulo, twee der Duivels eilanden bij het eiland Pelagnesi in den Archipel. = (DEPARTEMENT VAN DE). Dep. van Frankrijk, een gedeelte van Op. Bourgondië uitmakende, en tusschen de dep. Côte d'Or, Saône en Op. Doubs, Zwitserland, de dep. Ain, Saône en Loire gelegen, en op 94½ V. M. in 4 arr. en 32 kantons 295,000 inwoners bevattende. Het land is voor ⅘ met hooge bergen bedekt, waarvan de hoogste ongeveer 5000 voeten stijgen, en tot het Jura-gebergte behooren. De grond is over het algemeen leem- en gedeeltelijk steenachtig, en met weinig vruchtbare aarde bedekt. De eenige rivieren van belang zijn in het Noordelijk deel, de Doubs, de Loire en Ain. Er zijn verscheidene kleine meren zoo als dat des Rousses, van Marigny en Grandvaux. De luchtsgesteldheid is, naar de hoogte van den grond zeer verschillend. De winters zijn er koud, en tot in April is de grond met sneeuw bedekt. De voortbrengselen zijn gevogelte, wild, ook vele wolven en wilde katten, en voorheen ook beeren, visch, koren, boekweit, gierst, raapzaad, tuin- en peulvruchten, aardappelen, boomvruchten en noten. Op de bergen veel hout en sporen van goud, koper en lood; ijzer, steenkolen, turf, steen, albast, marmer, oker, salpeter en zout. De landbouw kan slechts gedeeltelijk beoefend worden. De paarden zijn er goed, en het rundvee, een voorname tak van bestaan, geeft voortreffelijke boter en kaas. Schapenfokkerij is er weinig. In het Westelijk deel wordt zeer goede wijn geteeld. De bosschen zijn zeer verwoest, doch geven veel dennenhout. Verder zijn er fabrijken van hout en ijzerwaren van allerlei soort, als ook van horologiën, linnen, vitriool en porselein, glasblazerijen, zoutkeeten, papiermolens, branderijen, katoenspinnerijen en looijerijen. De handel is aanzienlijk, en de uitvoer bestaat in wijn, huiden, wol, vee, ijzer en ijzerwaren, hout, honig, was, hennep, papier, horologiën, olie en zout. De arr. zijn Lons le Saunier, Dole, Poligny en Saint Claude. De hoofdstad is Lons-le-Saunier. =. Europeesch gebergte, grootendeels in Zwitserland gelegen, hetwelk zich met ontelbare takken en armen, van Genève tot Schafhausen, in de rigting van het Z. W. naar het N. O. uitstrekt, en gedeeltelijk de grenzen tegen Frankrijk vormt. Het is 60 à 80 uren lang en 10 à 16 breed. De hoogste toppen liggen ten Z. W. van Genève, tot het meer van Neufchatel, onder welke de Dôle 5,174 en de Reculet 5,196 voeten hoog, de voornaamste zijn. Vervolgens loopt dit gebergte 2 à 3000 voeten boven de vlakte verheven, met toppen die 600 en 1000 voeten hooger klimmen, N. O. waarts steeds lager wordende tot Schafhausen; terwijl hetzelve aan den N. kant niet zoo steil is, als aan den Zuidkant. Het voorn. bestanddeel van dit gebergte is een digte, graauwe, zeldzame, hoog geele kalksteen, die van de heldere kleur van die der Alpen onderscheiden is. Deszelfs lagen wisselen met leem- en kleilagen af, en op vele plaatsen vindt men gips, albast, steenkolen, zeer schoon marmer, en hier en daar bijzonder in de kantons Neufchatel, Bazel en Argau, versteeningen. Het is zeer rijk aan ijzerërts en onder de gezondheidsbronnen zijn de zwavel en keukenzoutachtige de voornaamste. Daar er geene ijs- of sneeuwvelden op hetzelve zijn, heeft het niet veel water. Echter zijn er schoone bosschen van dennenboomen, groote beukenboomen en vele zeldzame planten. Men wil dat aan den kant van Frankrijk, zwarte beeren en wilde katten op hetzelve zouden gevonden worden. De voorn. wegen of bergpassen, zijn: die van Balaignes, Vervières, Pierre Pertuis, enz. Bezienswaardig zijn de rotsholen en doorbraken bij Font Ecluse, bij Leclees, en vooral in het Solothurnsche en het Munsterthal. Onder de bewoners munten die van het Jour- en Neufchateller dal uit. Het geeft den naam aan een dep. van Frankrijk.

JURY. Een geregtshof van gezworenen, in Engeland gewoonlijk uit 12 personen bestaande, die door den regter verkozen en bij eede verpligt worden, om de gepleegde daad, welke het voorwerp van een burgerlijk of lijfstraffelijk regtsgeding uitmaakt, met de daarbij aangevoerde bewijzen voor en tegen den aangeklaagden, te onderzoeken, en bij meerderheid van stemmen te verklaren, of de aangeklaagde *al* dan *niet* schuldig zij, waarna zij de eindelijke beslissing aan den regter overlaten, wiens uitspraak zij dan aanstonds aan partijen bekend maken. Deze *jury's* moeten met den aangeklaagden van gelijken stand zijn, en behoeven geene regtsgeleerde kundigheden te bezitten, omdat zij alleen over daadzaken oordeelen, en alleen naar billijkheid en de uitspraak van gezond verstand te werk gaan. Behalve dit geregtshof, de *kleine jury* genoemd, waarmede de *Jury de Jugement* bij de Franschen veel overeenkomst heeft, hebben de Engelschen nog eene groote *jury*, uit 17 personen bestaande, die de genoegzaamheid der bijgebragte getuigen ter ondersteuning eener aanklagt, onderzoeken. Een soortgelijk geregtshof bestond ook in Frankrijk, tot het jaar 1809, onder den naam van *Jury d'accusation*. Men vindt in de lage zoo wel als hooge geregtsboven, dergelijke gezworenen. Bij de *Cours d'assises* hier te lande waren, voor het jaar 1814, 36 *jury's*, die over het feit van den beschuldigden moesten oordeelen.

JUSSIEU (ANTOINE DE), geboren 1686 te Lyon, † 1758, deed eenige belangrijke reizen, vooral tot het doen van kruidkundige nasporingen, en volgde TOURNEFORT als Hoogleeraar der Kruidkunde te Parijs op. Hij schreef onderscheidene verhandelingen in de werken der Parijsche Academie, over de Koffij, de *Simaruba enz.* en was de grondlegger van de natuurlijke verdeeling des plantenrijks. = (BERNARD DE), broeder des vorigen, geb. 1699, † 1777, leverde mede vele bijdragen tot de kruidkunde en natuurlijke geschiedenis der polypen en coralen. Ook schreef hij een betoog der stelling: *Omni tempore et aetate salubris potus Coffeae*, Paris 1743. (Het gebruik der koffij altijd heilzaam). = (JOSEPH), broeder der beide vorigen, geb. 1705, † 1779, hield zich gedurende 36 jaren als reisgenoot van LA CONDAMINE, in Zuid-Amerika op, waar hij zich door natuurkundige nasporingen omtrent de Kina, en door vele andere onderzoekingen zeer verdienstelijk maakte. Hij schreef ook eene verhandeling, die ten titel heeft: *Litteratis salubris Coffeae usus*, Paris 1741. (Het gebruik der koffij heilzaam voor geletterden).

JUSTINIANUS I. Keizer van het Oostersch-Romeinsche rijk,

werd in 482 te Taurisium in Illyrië geboren, en door THEOPHILUS, die hem in de wetenschappen onderrigtte, opgevoed. In 521 werd hij tot Consul benoemd, en in 527, na den dood van zijnen oom JUSTINUS I, tot Keizer uitgeroepen. Thans huwde hij de beruchte THEODORA, die hij van eene schouwspeelster en openbare boeleerster tot den keizerlijken troon verhief, en die zich eenen onbepaalden invloed op zijnen geest wist te verschaffen. Nadat door stroomen bloeds, en een verbazend aantal teregtstellingen de woede der partijen; onder den naam van *blaauwen* en *groenen*, die onder zijne regering tegen elkander opgestaan waren, gestild was, eindigde JUSTINIANUS den oorlog met de Isauriërs en behaalde in de jaren 528, 542 en 543 door zijnen veldheer BELISARIUS, drie beroemde overwinningen op de Perzen. Deze verwoestte tevens in 534 het rijk der Vandalen in Afrika, en voerde GELIMER, deszelfs Koning, gevankelijk naar Konstantinopel. Spanje en Sicilië werden heroverd en de Oost-Gothen, die Italië in bezit hadden, overwonnen; zelfs drong BELISARIUS in 536 tot in Rome; waarop NARSES, een ander veldheer van JUSTINIANUS, in 553, aan het opgemelde rijk een volkomen einde maakte. Door deze overwinningen herkreeg het Romeinsche rijk voor een gedeelte, zijne vorige uitgestrektheid. JUSTINIANUS de rust nu van binnen en buiten hersteld ziende, bepaalde thans zijne geheele oplettendheid tot de verbetering der wetten, en liet door 10 kundige regtsgeleerden een nieuw wetboek ontwerpen. Hierop liet hij de *Pandecten* volgen; zijnde eene verzameling van oude regterlijke uitspraken, die ten minste in 2000 verschillende werken verstrooid waren, en het eerst in 1553, te Florence, in 3 dn in folio gedrukt werden; vervolgens de *Institutiones* en eindelijk de *Novellen*, waarin de verschillende wetten, sedert de verschijning van genoemde werken van JUSTINIANUS gemaakt, zijn bijeenverzameld. Alle deze verschillende werken zijn later onder den algemeenen titel: *Corpus Juris Civiles* begrepen, en ook meestal gedrukt geworden. Behalve de zorg, welke JUSTINIANUS aan de uitvoering der wetten besteedde, was hij op het bouwen van nieuwe steden en het versterken en verfraaijen van anderen bedacht. Hij stichtte verscheidene prachtige gebouwen, en onder andere kerken die van St. Sophia te Konstantinopel, die een meesterstuk van bouwkunst oplevert; doch door de Turken in eene moskee veranderd is. Het altaar in dezelve was geheel van goud en zilver, en met eene talloozen menigte edele gesteenten, van de verschillendste soort, versierd; terwijl het geheele gebouw de hoogste pracht vertoonde. Op het einde van zijn leven werd deze Vorst gierig, wantrouwend en wreed. Hij drukte het volk door belastingen, en gaf een gretig gehoor aan alle aanklagten, en wie kent niet den schandelijken ondank jegens BELISARIUS, dien hij nog in zijnen hoogen ouderdom vervolgde? Hij † in het jaar 565, het 84 zijns levens, nadat hij ruim 38 en een half jaar geregeerd had. De nakomelingschap heeft hem den bijnaam van *den Groote* gegeven, dien hij nogtans in vele opzigten niet verdient. Hij bezat eene grenzenlooze eerzucht; putte zijn land uit door groote geldverspillingen; stond der geestelijkheid te vele voorregten toe, waardoor zij eerlang voor den staat gevaarlijk werd, en vertoonde over het algemeen, bij verscheidene gelegenheden, eenen kleinmoedigen geest. Eindelijk verleidde hem zijne te hevige liefde voor zijne gemalin tot vele dwaasheden. Zij beheerschte hem geheel en al, nam aan alle regeringszaken deel, en werd zelfs tot mederegentes verkozen. Om haar oppergebied bij de vrouwen in een levendig aandenken te bewaren, schonk zij aan het vrouwelijk geslacht vele voorregten, die nog in het wetboek haars gemaals te vinden zijn. Onder JUSTINIANUS werd het Oostersche rijk meer dan eens door aardbevingen en pest bezocht. Onder hem verging de laatste schaduw der Romeinsche republiek, met de eerbiedwaardige namen van *Consul* en *Senaat*. De scholen der wijsbegeerte in Athene werden door hem gesloten. Daarentegen voerde hij de zijdewormen, uit het Oosten, in het Romeinsch gebied in.

JUSTINUS II was de opvolger van JUSTINIANUS. Zijne gemalin SOPHIA, oefende op het rijk denzelfden invloed, als THEODORA onder JUSTINIANUS, uit. Zij beleedigde den wakkeren veldheer NARSES, die zich hierop met ALBOIN, den Koning der Longobarden, vereenigde, en met hem Italië, in 568, aan JUSTINUS II ontnam. Voor het overige werd de regering van JUSTINUS door velerhande ongelukken gekenmerkt.

JUSTINUS. Een bekend Latijnsch historieschrijver, over wiens afkomst, leven en tijdvak men zeer onzeker is; doch het is waarschijnlijk, dat hij, in de tweede of derde eeuw, te Rome zal geleefd hebben. Hij maakte een uittreksel uit de geschiedenissen van TROGUS POMPEJUS, een geb. Gallier, die ten tijde van AUGUSTUS leefde, en wiens werk, in 44 boeken, de algemeene geschiedenis, van de oudste tijden af, omvattede, inzonderheid echter de Macedonische geschiedenis behandelde, en van daar ook den titel van *Philippische Geschiedenissen* voerde. Volgens het uittreksel te oordeelen (want het oorspronkelijk werk is verloren geraakt) zouden in het laatste verscheidene grove misslagen plaats hebben, en wel inzonderheid in de Joodsche geschiedenis. Ondertusschen vond dit uittreksel (voor het overige denzelfden titel voerende, en in gelijke afdeelingen, als het hoofdwerk verdeeld) veel bijval, omdat het in een korter bestek zoo veel merkwaardigs uit de oude geschiedenis bevat, en zich daardoor boven anderen, op zich zelve voortreffelijker werken, onderscheidt, en ook daarom nog tegenwoordig zeer veel in de scholen gelezen wordt. De stijl is over het algemeen tamelijk sierlijk en bevallig, alhoewel er die edele eenvoudigheid en klassieke naauwkeurigheid aan ontbreekt, die het werk van den meester kenschetsen.

JUSTITIA. De GEREGTIGHEID, ook ASTREA, THEMIS of DICE genoemd; doch men had bij de Romeinen nog eene andere, van deze verschillende, JUSTITIA, welke men in eene zittende houding, met eene schaal in de eene, en eenen scepter in de andere hand, afbeeldt.

JUTLAND, JYLLAND. Deensch schiereiland, dat ook den titel van Hert. draagt, en ook N. Jutland, in onderscheiding van Z. Jutland of Sleeswijk genoemd wordt. Het ligt tusschen het Kattegat en de Noordzee, en heeft aan de kusten vele bogten en golven. Het land is 38 mijlen lang en 15 à 20 breed, terwijl het op de oppervlakte van 420 V. M. 415,000 inwoners telt. De luchtsgesteldheid is er meestal koud, doch gezond. De grond deels heuvelachtig, deels vlak, en, over het geheel genomen, vruchtbaar; echter heeft men in het midden onbebouwde heiden, die evenwel goede weiden voor het vee opleveren. Het land is nog zeer verwaarloosd, en kon veel beter bebouwd worden. Ook zijn er geene goede wegen (voortbrengselen, rivieren, meren, enz. zie DENEMARKEN) Noord-Jutland bevat de vier stiften Aalburg, Aarhuus, Wijborg en Rijpen. Men zie die Artikelen, als ook DENEMARKEN.

JUTPHAAS of JUDITPHAAS. Nederlandsch dorp, provincie en arrondissement Utrecht aan den Vaartschen Rijn, met schoone lusthoven en 900 inwoners.

JUVENALIS. Een Romeinsch Hekeldichter, die in de eerste eeuw onzer tijdrekening, onder de regering van DOMITIANUS en TRAJANUS leefde. In het 87e vers zijner 7e Satire den zeer gezochten pantomimespeler PARIS duchtig gehekeld hebbende, werd hij door DOMITIAAN (anderen zeggen HADRIANUS) onder voorwendsel van eerbewijs, als *Praefectus Cohortis*, naar de uiterste grenzen van Egypte verwezen; doch kwam onder TRAJANUS weder in Rome terug, waar hij zijne 16 Satiren in 5 boeken eerlang bekend maakte; derzelver echtheid wordt echter in twijfel getrokken. Hij hekelde in dezelve onbeschroomd, de ongebondenheid zijner eeuw, en de bedorvene zeden der Romeinen. Zij zijn tot eene nadere kennis van het gedrag en de levenswijze van dit volk, in die tijden, onontbeerlijk. Derzelver stijl is niet zoo sierlijk als die van HORATIUS, maar ook niet zoo duister als die van PERSIUS. JUVENALIS † te Rome in het 82e jaar zijns ouderdoms.

JUVENTA of JUVENTAS, was bij de Romeinen de godin der jeugd, welke echter niet met HEBE moet verwisseld worden, vermits zij geen *individueel* maar een *abstract* persoon is. Zij had op het Kapitool eene kapel, en men ziet haar op munten dikwijls met eene offerschaal in de linkerhand, terwijl zij met de regter eenigen wierook op eenen drievoet legt, omdat de jongelingen, wanneer zich bij hen de baard begon te vertoonen, aan haar wierook offerden.

JUWEEL-TOR (DE). Behoort tot het geslacht der *curculio's, olifantjes* of *snuit-torren*, hebbende Brazilië tot hare woonplaats. Noch LINNEUS noch HOUTTUYN schijnen haar gekend te hebben, daar zij bij deze niet voorkomt. Zij draagt niet zonder reden dezen naam, in den Lat. van *Curculio Imperialis:* want de rijkdom en pracht van kleuren en schitterende glanzen, welke men in haar ontwaart, maken haar, om zoo te spreken, tot de eerste van alle torren, bijna in al derzelver geslachten. Zij heeft zes pooten, welker schenkels en verdere geledingen met fijne haren bezet zijn. Aan de laatste geleding bevindt zich een klaauw; aan den snuit staan twee kleine voelertjes, en onder de dekschilden liggen de vlengels opgevouwen. De grondkleur dezer tor is zwart, doch over haar lijf loopen over langs goudkleurige groene strepen, welke, over de dekschilden, naar den hals toe, in kleine stippen eindigen: doch zoo digt, als in eene groeve, aan elkander staan, dat ze eene lijn gelijken. Maar om het onbegrijpelijk prachtig schoone van dit schepsel te zien, en tot verbazing waar te nemen, moet men hetzelve door het mikroskoop beschouwen, en wel bij helderen zonneschijn, alsdan verschaft dat beschouwen een genoegen, dat tot verrukking opvoert. Elke afzonderlijke, kleine, verdiepte goud-groene vlek, op den rug of de dekschilden, verschijnt nu voor het oog als een verhevene ronde knop in eenen zwarten rand gevat, en men verbeeldt zich verscheidene edelgesteenten te zien, als: smaragden, safieren, robijnen, hyacinthen en anderen, op het prachtigste bij elkander gezet. Aan de zijden der tor, en van onder aan hare dekschilden, ontwaart men lange rijen van deze edelgesteenten, zonder zoo in zwarte randen gevat te zijn, en niet zoo glansrijk en schitterend als die van boven. De haren aan de schenkels en verdere geledingen der pooten, vertoonen zich als zilverdraden, aan dewelke zich hier en daar een goud-groene glans laat waarnemen. Uit deze beschrijving van het schitterend voorkomen dezer tor, valt ligt en van zelve op te maken, dat geen dier op den ganschen aardbodem haar in schoonheid evenaart, zelfs niet de inderdaad overheerlijk prachtige, door verscheidenheid, afwisseling en ineenmenging van kleuren, het oog verbazende en verlustigende koli-

brietjes. Om al deze schoonheden te beter, en ieder meer afzonderlijk, door het mikroskoop te beschouwen, heeft men uitgevonden, het uitwendige dezer tor te ontleden, en in opvolgende orde in daartoe geschikte doozen te plaatsen, ten einde elk gedeelte op zich zelve te kunnen waarnemen. Van de gedaante, kleur, huishouding en het voedsel harer wormen of maskers, is, tot hiertoe niets bekend ook niet van het voedsel en de levenswijze der torren zelve; doch een en ander zal wel overeenstemmen met die der overige *Curculio's*.

IVRI. *Iberiacum*. Eene burgt of dorp van Frankrijk in Normandijë. Het was aldaar dat, in het jaar 1590, de beroemde veldslag van Ivri geleverd werd, waarbij HENDRIK IV overwinnaar bleef. Hetzelve ligt 4 mijlen ten Noorden van Dreux, en 15 ten Noordwesten van Parijs.

K.

KAAIMAN. Zie KROKODIL.

KAAPSCHE BAVIAAN. De Zuid-Afrikaansche baviaan (*cercopithecus ursinus*, of *simia cynocephalus*) is aan de natuurkundigen bekend geworden door de beschrijvingen van SPARRMANN, VAILLANT, BURCHELL en andere wetenschappelijke reizigers. Het is een dier van buitengewone kracht, en bereikt, in zijnen volwassen ouderdom, de hoogte van eenen zeer grooten Newfoundlandschen hond. Het gelijkt den hond in de gedaante van zijnen kop, en is bedekt met vlokkig haar, bruinachtig van kleur, behalve op het gezigt en op den rug, die naakt en zwart zijn. Op eenen effenen grond loopt de baviaan altijd op vier pooten, maar te midden der rotsen en afgronden, die zijne gewone verblijfplaatsen zijn, gebruikt hij zijne achterpooten en *handen*, even als de mensch zulks doen zoude, maar met oneindig meer stoutheid en behendigheid, in het beklanteren der rotsen en in het springen van klip tot klip. De baviaan is geen vleeschvretend dier, maar leeft van wilde vruchten en voornamelijk van de menigte *uintjes* (eetbare gewassen en bollen van planten), die in de landstreken, welke hij bewoont, gevonden worden. Deze gewassen graaft hij uit den grond met zijne pooten, zoodat zijne nagels, om deze reden, gewoonlijk kort en als afgesleten zijn; in andere opzigten gelijken zij volkomen naar die der menschelijke hand. Tot verdediging tegen zijne vijanden, zoo als den luipaard, de hyæna, den wilden hond (*hyæna venatica*) enz., is de baviaan gewapend met vreesselijke, een' halven duim lange, hondstanden, waarmede hij, wanneer hij tot het uiterste gedreven wordt, zich met goed gevolg tegen den wildsten wolf-hond verdedigen kan. Hij is gewoon zijnen vijand met de voorpooten, of *handen*, bij de keel te vatten, terwijl hij de strotader met zijne tanden openscheurt. Aldus heeft men eenen baviaan onderscheidene honden zien afmaken, alvorens overmeesterd te zijn; de inwoners verzekeren, dat dikwerf de luipaard door eenige dezer dieren verslagen en gedood wordt. Evenwel kunnen zij dezen geduchten vijand niet dan in troepen weêrstand bieden. In vele der bergachtige streken, zegt men, leeft de luipaard alleen van bavianen en apen; hij loert op hen en overvalt ze met eenen geweldigen sprong, op dezelfde wijze als wij zulks onze huiskatten met de ratten zien doen.

KAAPSCHE BUFFEL (*Bos Caffer*). Is, zoo als zijn uiterlijk aanduidt, een woest, verraderlijk en wild dier. Ook wanneer hij niet gewond of op de jagt achtervolgd wordt, valt hij met de grootste woestheid zijnen vijand, den mensch aan, wanneer deze onvoorzigtiglijk de plaatsen nadert, waar hij zich ophoudt; hij is te gevaarlijker, doordien hij zich schuil houdt en op de reizigers loert, welke hij plotseling en geheel onverwacht aanvalt. Ook heeft men opgemerkt (en zulks wordt door den Zweedschen reiziger SPARRMANN bevestigd) dat, wanneer hij eenen mensch met zijne vreesselijke horens gedood heeft, hij naderhand nog lang over zijn slagtoffer staat, hetzelve met voeten treedt, met zijne knieën verplettert, het ligchaam met zijne horens verscheurt en het vel met zijne ruwe tong aftrekt. Dit alles doet hij niet te gelijker tijd, maar bij tusschenpoozingen, en gaat van tijd tot tijd weg en keert terug, als om zijne wraak langer te doen voortduren. Hoewel er geene reden bestaat om de waarheid dezer beschrijving in twijfel te trekken, moet echter gezegd worden, dat, hoewel de buffel niet zelden den mensch en ook dieren aanvalt, zonder door zelfbehoud daartoe genoopt te worden, zulks echter veeleer als eene uitzondering, dan als een' regel moet worden beschouwd. De *Bos Caffer* is evenmin een roofdier als de gewone os, en, hoewel woester en ook sterker dan deze, en soms moedig genoeg om zich tegen den leeuw met goed gevolg te verdedigen, noopt zijn instinkt hem echter veeleer den mensch te ontwijken, dan aanvallenderwijze tegen hem te werk te gaan. De bewijzen, welke men van zijne kwaadaardigheid bijbrengt, ontstaan hoofdzakelijk uit de volgende oorzaak. De mannetjes van eenen troep, voornamelijk in zekere tijden des jaars, strijden woedend om de heerschappij, en, na vele gevechten, worden de minder gelukkige mededingers door de sterkeren, ten minste voor eenen tijd, verdreven. De bannelingen nu, even als eenige andere soorten van dieren onder soortgelijke omstandigheden, zijn ongemeen kwaadaardig; en deze zijn het, die, verborgen in de digtste gedeelten der bosschen, die gevaarlijke zucht tot aanval aan den dag leggen, welke men aan het geheele geslacht heeft toegeschreven. Niettemin is de Kaapsche buffel een hoogst gevaarlijk dier om te jagen. Wanneer hij gewond is, of van zeer nabij achtervolgd wordt, keert hij niet zelden om, en valt zijnen vervolger aan. Voor dezen bestaat in dit geval geene andere redding dan in de snelheid van zijn paard, zoo namelijk de jager een volkplanter of Europeaan is. De Hottentot, die vlug en behendig is, en met de snelheid eener Antilope door de digtste bosschen heendringt, vervolgt den buffel liefst te voet. Even als alle andere bezigheden, waar de geest van onderneming aangewakkerd wordt door het daaraan verbonden gevaar, is de buffel-jagt eene hartstogtelijke liefhebberij voor hen, die zich op dezelve toeleggen; en de gevaarlijke voorvallen, die niet zelden plaats hebben, schijnen op de ooggetuigen geenen diepen indruk te maken. Het gevolg hiervan is, dat de buffel dan ook nu in alle gedeelten der Kaapsche volkplanting bijna geheel is verdelgd, behalve in de groote bosschen der oostelijke distrikten, welke voor hem en voor den olifant nog eene kortstondige schuilplaats opleveren.

KAAP-FRANÇOIS. Thans ook wel Hayti, voorheen kaap Henry genoemd, de hoofdstad van het oude Fransche gedeelte van het eiland Hayti in West-Indië. Zij is de zetel der regering, regelmatig gebouwd, maar open en wordt door batterijen, de eene naar den kant der haven, de andere aan de landzijde, verdedigd. Het getal der blanke en zwarte inwoners bedraagt 8000. De haven is ruim en diep. Het vlakke land rondom de stad was voorheen zeer vruchtbaar en met voortreffelijke plantagies behouwd, en de handel in suiker, koffij, indigo, boomwol, enz. vóór de omwenteling van zeer veel belang; doch de verkeerd toegepaste beginsels van vrijheid en gelijkheid verspreidden over het geheele eiland, inzonderheid over de hoofdstad, een bijna algemeen verderf. De plantagies werden grootendeels door de Negers verwoest, die, toen zij in 1802 door de Fransche troepen uit de stad verdreven werden, ook een gedeelte derzelve aan de vlammen opofferden. Aan het einde van 1803 werd Kaap-François, ook wel de Kaapstad genoemd, door de Negers en gekleur de bewoners van Hayti geregeld belegerd, en viel op nieuw in de magt der opstandelingen, waardoor Frankrijk zijne laatste bezitting op het eiland verloor. Met den aanvang van het daarop volgende jaar werden de teruggeblevene blanke inwoners op last van den Neger-generaal DESSALINES, (zie verder aldaar) vermoord.

KAAP DE GOEDE HOOP. Uiterste punt van de Zuid-kust van Afrika, door de Portugezen ontdekt, en in het eerst Cabo Tormentoso of de Kaap der Stormen genoemd, doch later om de goede vooruitzigten, in dien van Buona Speranza, of de Goede Hoop veranderd. Zij is eene der merkwaardigste en schilderachtigste punten van den Aardbol, terwijl zij tevens de plaats bepaalt, waar de Atlantische en Indische oceanen in elkander stroomen. Toen zij in 1497, door VASCO of VASQUÈS DE GAMA rondgevaren werd, merkte men met regt deze ontdekking, als eene der gewigtigste, naast die van Amerika, aan, daar hierdoor het eerst Europesche schepen in de Indische zee verschenen, en de vaart op de Oost-Indië geopend was. Zij ligt op 35° 46′ l. en 34° 23′ Z Br. De Volkplanting aan de voorn. kaap, doorgaans alleen bij uitsluiting slechts *de Kaap* genoemd, waaronder men eigenlijk de Zuidwestelijke punt van het land der Hottentotten in Afrika, maar in eenen ruimeren zin de gezamenlijke bezittingen der Europeërs in dat land verstaat, strekt zich onder eene meer gematigde dan heete luchtstreek, meer dan 50 dagreizen, van de kust landwaarts in, uit. Deze volkplanting werd in 1651, door de Nederlanders, op voorstel en onder bewerking van den kundigen en onsterfelijken scheeps-chirurgijn JOHAN ANTHONY VAN RIEBEEK (wiens welgelijkend afbeeldsel nog ten huidigen dage op het Raadhuis in de Kaapstad te zien is) ten koste der Oost-Indische maatschappij, tot eene ververschingsplaats voor de Oost-Indische schepen aangelegd, en bevolkt, en wel grootendeels, door kinderen van beiderlei kunne uit het Burgerweeshuis te Amsterdam, en van een schraal, droog en woest land, (door hem van de voormalige bewoners, de Hottentotten, gekocht) in eene voorraadschuur van levensmiddelen herschapen, — waar de zeeman weldra overvloed van alle soorten van ververschingen vond, — de kolonie werd van tijd tot tijd uitgebreid. Het land is bergachtig, en heeft vele zandwoestijnen, of dorre droogе vlakten, Karroo genoemd. De volkplanting is bepaald ten Z. en W. door den Atl. Oceaan, ten O. door de Groote Vischrivier (de Rio del Infante der Portugezen), welke dezelve van het land der Kaffers

scheidt, en ten N. door de Nieuwevelds- en Roggeveldsbergen, die haar van het land der Boschjesmannen, Korunha (Korraanders genoemd) Namaqnas en andere onafhankelijke stammen afzonderen. De lengte, van de Z. punt van de Kaap Oostwaarts, tot den mond van de Groote Vischrivier, wordt door BARROW op 196 mijlen en de breedte van hetzelfde punt tot de zoogenaamde rivier 't Kousje, (eigenlijk de Buffelsrivier) de Noordelijkste grensscheiding der volkplanting, op 105 mijlen geschat; doch aan de Oostelijke grenzen tot aan Bethelsdorp en Lattakoo, (beide zendelingsposten) zal zij meerder bedragen, zoodat men de oppervlakte in het geheel, op ruim 25,000 V. M. kan rekenen, waarvan echter de helft uit kale bergen en eenzame vlakten bestaat, terwijl de andere helft zoowel tot voordeel van den akkerbouw als van de schapenfokkerij, welke hier zeker eene der grootste van den geheelen aardbol is, gebruikt kan worden. Deze oppervlakte rekent men bewoond te zijn, volgens de laatste telling in 1833 door meer dan 150,000 zielen, van welke meer dan ⅓ blanken, en de overige Zwarten of Hottentotten zijn. In 1795 namen de Engelschen van de Kaap bezit, en ofschoon bij den vrede van Amiens in 1802 aan de Nederlanders weder afgestaan, onder voorwaarde dat de havens voor de drie overige handelende mogendheden, namelijk Groot-Brittanje, Frankrijk en Spanje, moesten open staan, werd dezelve op nieuw den 10 Jan. 1806 door de Britsche troepen, onder bevel van den Generaal Sir DAVID BAIRD, bij verdrag hernomen, nadat er tusschen de Engelschen en de Nederlandsche bezetting onder den Generaal JAN WILLEM JANSSENS, aan den Blaauwenbergs Oosterwal, een hevig gevecht, waarin van eerstgemelden eenige duizenden sneuvelden of gewond werden, had plaats gevonden, wanneer tevens de eigendommen der Nederlandsche en Fransche regeringen aan hen werden afgestaan. Eindelijk werd de Kaap bij een verdrag van den 19 Augustus 1814, tegen overneming van een gedeelte der oorlogschulden voor onze verlossing, tot grievende spijt dezer Kolonisten, aan het rijk van Groot-Brittanje, waar zij nog onder zuchten, volkomen overgegeven en bepaaldelijk afgestaan. — Het land is bezet door drie rijen van bergen, de eene al hooger dan de andere, die evenwijdig met elkander loopen, en die alle takken zijn van den hoogen landrug, het Maan- of Lupata gebergte, dat door het midden van Afrika loopt. Aan de Noord-zijde heeft men de Roggevelds- en Nieuwevelds-bergen, schier de hoogste des lands, die wel 10,000 voeten bereiken en waartoe de Sneeuwbergen, Bambusbergen, Zure bergen en Winterbergen behooren, en van welke W. waarts het Bokkeveldsgebergte afloopt. Meer Zuidwaarts is de eenzaam liggende, middelmatig hooge berg Riebeekskasteel, aldus genoemd naar den grondlegger der volkplanting, waarvan het Riebeeksdal tot den Paardenberg en Paarlberg loopt, en met den Koeberg, Tijgerberg, enz. naar de Tafelbaai gaat. Hierop volgen de zwarte bergen, waartoe de Winterhoeksbergen en vele andere behooren. Dan volgt eene hooge vlakte, gedeeltelijk zeer vruchtbaar, maar waarvan de streken der Groote en Kleine Karroo zeer dor zijn. Daarna de Lange Kloof met den Baviaansberg, Dasbergen en Blaauwe Bergen, welke bij de Houtbaai en Baai-Fals, de Steenbergen genoemd worden, waar de bekende Kaapsche steenwijn gemaakt wordt. Bijzonder merkwaardig zijn, vooral om derzelver gedaante: de Tafelberg, aldus genoemd, omdat hij boven op zoo plat is als eene Tafel; dezelve vertoont zich van buiten als de muur van een zwaar en hemelhoog kasteel, volgens ZEUNE wordt deszelfs hoogte op 3,598 voeten boven de oppervlakte der zee berekend; (in de binnenlanden vindt men meerdere Tafelbergen), de Duivels- of Windberg zegt men 3,215 voeten hoog te zijn, dezelve bestaat uit klippen, welke moeijelijker te bestijgen zijn, dan de Tafelberg zelve, die noch 383 voeten hooger is, deze is echter talrijker van apen, bavianen, dassen en ander wild voorzien dan de overige hier in den omtrek gelegene bergen; op dezen staan ook de seinposten en blokhuizen der Engelschen, welke hierdoor eene Telegraphische gemeenschap tusschen de Kaapstad en Simonstad hebben; en nog Leeuwenberg, welks hoogte door den Abt DE LA CAILLE op 2,161 voeten Rijnlandsch boven de oppervlakte der zee berekend wordt. Laatstgemelde berg deelt men in twee deelen, Leeuwenkop en Leeuwenstaart of Leeuwenbil genaamd, welker gedaante zeer juist, eenen liggenden Leeuw voorstelt. De Leeuwenkop is bijzonder steil en rotsachtig, en het was op den top deszelven dat de Nederlandsche regering in vroegere jaren een stuk kanon plaatste, waarmede men zoo veel schoten deed, als er schepen in het gezigt waren, dezelve werd toen door middel van eene touwen ladder, die echter nu geheel verteerd is, beklommen. Beter geschikt voor dit oogmerk kwam den Engelschen de aanmerkelijk lager liggende Leeuwenstaart voor, die dan ook op denzelven eenen stok oprigtteden, waaraan door middel van vlaggen aan de aankomende schepen en aan het kasteel geseind wordt. Er groeit eene soort van gras op, waar vaak rundvee en schapen op weiden; deze drie bergen vormen het Tafeldal of de Tafelvallei, zij zijn echter bezwaarlijk uit hoofde hunner groote steilte te beklimmen. — De voornaamste kapen zijn: De Kaap de Goede Hoop, Hanglip of Valsche Kaap, (eene ontoegankelijke schuilplaats voor weggeloopene slaven, Hottentotten, enz. *Drossers* genoemd) Kaap Aguilhas, bijgenaamd de *Stormhoek*, waar jaarlijks ettelijke schepen vergaan, en van welke Kaap eene groote zandbank in zee, tot 38° Z. Br. zich uitstrekt, Kaap Infante, Kaap St. Blaise, de Grenadiers Kaap, Kaap de Recifs-, Voltas-, Corientas-, St. Sebastiaan- en zwarte Kapen. De voornaamste Baaijen zijn: De Tafelbaai, de grootste, (waaraan de hoofdstad gelegen is), Baai-Fals, thans Simons-Baai genoemd, de St. Helena-Baai (waarin zich de groote Bergrivier ontlaat) de Saldanba Baai (waarin de zoogenaamde Hoedjes Baai, alwaar de vlootvoogd LUCAS in 1796 zijne kostbare vloot den Engelschen in handen gaf) de van Camps Baai, de Hout-Baai, de Chapmans-Baai, de Struis-Baai, de St. Sebastiaan's-Baai, de Vleesch-Baai, de Visch-Baai, de Mossel Baai (die druk bezocht wordt, en waarin zich de bevaarbaar gemaakte rivier de Knysna ontlast), de Plettenbergs-Baai, de Zwartkops- of Algoa-Baai, Krommeriviers-Baai of Baai-Content, eenige kleine golven, enz. Onder de Rivieren behooren: de groote en kleine Bergrivier, (welke jaarlijks in den regentijd aan ettelijke menschen het leven kost,) de Buffelsrivier Zwartdoorn-rivier, de Olifants-rivier, Diep-rivier, Zout-rivier, Mosselbanks-rivier, Knils-rivier, de 24 rivieren, Rivier zonder Eind, Breede rivier, Bot-rivier, Tanqua-rivier, Visch-rivier, Groote en Kleine Rietrivier, Zak-rivier, Heks-rivier, Knysna-rivier, (uitgesproken Nysna, eene rivier met niet minder dan 20 voeten water, bij springtij wast en valt het water 7 voeten, met eenen 3 mijls stroom, de wijdte derzelve bij de eenigste gevaarlijke plaats is 288 Engelsche yards; dezelve werd in 1817 bevaarbaar gemaakt door den Engelschen Scheepsbevelhebber WALKER, waardoor de kustvaart mede eene groote aanwinst verkreeg; er werd van Gouvernementswege eene seinpaal opgerigt, alsmede een loods aangesteld), Gamka-, Chamtoos-, Keurboom- en Dweika-rivieren, Camdeboo-, Zeekoe-, Tarqua-, Brak-, Zondags- en Groote Visch-rivieren, Karrega, met de kleine Visch-, Baviaan-, Kowie en andere rivieren; eindelijk de Groote of Oranje-rivier, welke eene breedte van 900 voeten heeft. — De luchtsgesteldheid is over het algemeen gematigd, de hitte is er echter zwaarder in den zomer, dan de koude fel in den winter is. De Zuid-Ooste wind is de beschermwind en zuivert de lucht van alle schadelijke dampen. De regen is hier somtijds zeer zwaar, waardoor het veldgewas vaak aanmerkelijk lijdt. Het land is overal, waar water is, zeer vruchtbaar. Het zachte klimaat doet een aantal eigenaardige planten en gewassen, zoo wel die uit de Indiën als Europa, en bijzonder ook uit ons vaderland, welig groeijen. Er zijn ook zoo vele kruiden voor de geneeskunst, dat men dikwerf geleerde kruidkenners van Europa derwaarts zendt, om meer en meer soorten, ook van bloemen, op te doen. Het land is rijk en vruchtbaar in allerlei soort van voortbrengselen; zoo groeit hier onder anderen de *Aloë* (*Cactus*) in het wild, zoo vindt men hier ook vele gom- en hartsachtige boomen, waterplanten, enz. De voornaamste voortbrengselen zijn: rogge, garst, haver, tarwe, hooi, melies, vele soorten van ooft (behalve pruimen en kersen), moesgroenten (behalve de meeste koolsoorten), peulvruchten, zuidvruchten, voortreffelijke wijn, (hier, door Fransche vlugtelingen het eerst gebouwd) van welke de *Constantia*, aldus genoemd omdat hij op de landgoederen van *Constantia* groeit, welke sints jaren herwaarts, door de Heeren CLOETE, COLIJN enz bewoond worden, voor de beste en fijnste gehouden wordt, en van ƒ 100 tot ƒ 150 het anker inkoop kost. De wijnteelt is overvloedig, er zijn hier wel *dertien* soorten van druiven, (waarvan de Akerdruif, de grootste is) welke alle verschillende, goede, smakelijke, en voor den uitvoer onschatbare soorten van wijnen opleveren, iets dat een der grootste nijverheidstakken dezer volkplanting uitmaakt; deze zijn zoo wel van Europa als Azië, maar ook vooral uit Madera hier ingevoerd. — Verder zout, koper, ijzer, laurier, vergif- en onderscheidene Europesche boomen, eene menigte rundvee, waaronder schoone en vette ossen uitmunten, eene schier ontelbare menigte schapen met vetstaarten van 10 a 15 N. ℔. vele soorten van gevogelte, Afrikaansch grof en klein wild, bijen, dadel-, was- en olijfboomen enz. De koffij- en katoenboom, alsmede het suikerriet en de rijstplant, willen hier ook zeer goed voort, doch zijn door de Nederlandsche en Engelsche regeringen ter voortkweking verboden geworden, ten einde den uitvoer van andere volkplantingen niet te benadeelen. Overigens vindt men hier paarden (van Europeesch en Arabisch ras) kleine of wilde paarden, *kwagga's* genoemd, olifanten, rhinocerossen, apen, bavianen, eene menigte herten en reeën, hazen, kaapsche of gestreepte ezels (*zebra's*), gazellen, elanden, kameelpardels, rivierpaarden, zeekoeijen, wilde buffels, wilde zwijnen, leeuwen, panters, tijgers, hyëna's, wolven, antilopen, jakhalzen, slangen, schildpadden, struisvogels, flamingo's, pelikanen, penguins, vele soorten van hoenders, visch, waarvan geene enkele soort naar de Europesche of Indische gelijkt, en waaronder men den romanvisch, steenbraasem, zeesnoek, hottentotsche visch, klipvisch en galjoenvisch zeer roemt enz. te vinden zijn. Aan de kusten treft men walvisschen, robben en zeehonden aan. De oorspronkelijke inwoners dezes lands zijn Hottentotten, van eene geelachtig-bruine kleur, die zich in verscheidene stammen verdeelen, en gedeeltelijk onafhankelijk in omzwervende horden, en in wildernissen leven, schoon ook sommige, en in de laatste jaren vele, de Christelijke Godsdienst hebben aangenomen, en bij de boeren zich verhuurd hebben. Van tijd tot tijd hebben zich echter ook vele

Europeërs hier neder gezet, bijzonder Nederlanders, Engelschen, Franschen en Duitschers, welke grootendeels als *planters* hier zijn komen wonen, en de oorspronkelijke inwoners naar het binnenland verdreven hebben, en deels als handwerkslieden, of wel als burgerlijke of militaire beambten hier zijn geplaatst. Men kan hen gevoegelijk in 4 klassen verdeelen, als: 1. *de stadbewoners*, die schoon eene mengeling van onderscheidene Europische volken, veel van de Nederlandsche zeden en gebruiken bewaard hebben, en groote liefhebbers van pracht, weelde en praatzucht zijn. Bijna allen drijven zij eenigen handel, of zijn zaakverzorgers der landlieden, welke meestal door hen bedrogen worden. De slaven, uit onderscheidene natiën bestaande, worden in de stad zeer wel gekleed, gevoed, en op vele plaatsen als leden des huisgezins aangemerkt, hoewel sommige valsche en logenachtige reizigers, de wereld hebben zoeken diets te maken, dat de slaven hier onmeedogend behandeld en gekastijd werden. 2. *Wijnplanters* of *wijnboeren*, die niet ver van de Kaap wonen, zoo als aan het dorp de Paarl, Franschen-hoek, Dal-Josaphat, Banghoek, Wagenmakers-Vallei, Drakenstein, Hottentotsch-Holland, de Drostdij Tulbagh en Worcester, Heks-rivier, Berg-rivier, Groenekloof, Tijgerberg, Constantia, Rondeboschje enz. en van de Franschen afstammen. Zij zijn doorgaans de gegoedste van allen, betalen weinig lasten, en hebben ook tuinen en rundvee. De Engelsche regering laat zich zeer weinig tegenwoordig aan den uitvoer der heerlijke *Kaapwijn* gelegen leggen, ja bezwaart dezelve nog meerder door hooge belastingen bij den invoer in Groot-Brittanje. Dezelve is zeer goedkoop, daar men in de Kaapstad zelve van den wijnkooper, voor ½ Aam (ruim 2 Ankers) goede 3 a 4jarige tafel-wijn, hoogstens niet meerder dan *f* 12 Nederl. betaalt. 3. *De Korenboeren;* deze wonen bijzonder in het Kaapdistrikt en de distr. Drakenstein, Stellenbosch, Bokkeveld, Zwartland en Swellendam, zijn doorgaans minder beschaafd dan de vorigen, doch meestal welgesteld, terwijl zij ook sterke veeteelt hebben. Zij worden ook wel *Graanboeren* genoemd, omdat hunne landerijen, voor alle soorten van tarwe, garst, haver, rogge enz. zeer bekwaam zijn, en dezelve dan ook door hen daartoe gebruikt worden. 4. *De Veeboeren,* welke de meest afgelegene en onvruchtbaarste oorden der kolonie bewonen, de ruwste en onbeschaafdste der Christenbevolking, en gedeeltelijk zwervende veehoeders zijn. Door den afstand van de stad, waarin zij doorgaans maar eenmaal in het jaar, en somtijds in de twee jaren slechts ééns komen, moeten zij in hunne meeste behoeften zelven voorzien. Zij leven in zekeren zin weinig beter dan de Hottentotten, echter bezitten de meeste wel 5 à 600 stuks rundvee en 5 à 6000 schapen. De voorheen in deze volkplanting zoo zeer verwaarloosde opvoeding, is thans op eenen veel beteren voet ingerigt. De beide heerschende talen zijn de Nederlandsche en de Engelsche, hoewel laatstgemelde zelden door de slaven en overige zwarten gesproken doch wel verstaan wordt, en meest in de Geregtshoven en in het uitvaardigen van ordonnantiën, zoo wel als in alle andere Regeringsstukken gebruikt wordt. De Nederduitsche taal niettemin is nog ver achteruit, en wordt over het algemeen zeer slecht gesproken, dat meestendeels aan de slaven toe te schrijven is, aan welke de Kaapsche jeugd zoo zeer is toevertrouwd. Ondertusschen zijn er tegenwoordig, tot in de afgelegenste oorden, kerken en scholen daargesteld, jaarmarkten bepaald enz. Het karakter van den Kapenaar is open en gastvrij, de laatste is eene deugd welke hem boven alle andere natiën kenmerkt; zijn verstand is vlug, en zoo hij die fijne bekwaamheid niet heeft van den Europeaan, zoo komt zulks alleen daar van daan, dat hem leiding en onderrigt ontbreekt. Men vindt nu reeds verscheidene hunner, welke iets letterkundigs het licht hebben doen zien. Het land wordt in negen Distrikten of Drostdijen verdeeld, maar door de jaarlijksche uitbreiding des lands en vermeerdering der bevolking, zoude het niet te verwonderen zijn, indien er in vervolg van tijd spoedig meerdere werden gevormd. Deze zijn: 1. *Het Kaapsch Distrikt,* aangelegd in 1811, met eene kerk te Zwartland en Pompoenekraal, en eene Engelsche kerk aan den wijnberg, waarin bij beurten ook in het Nederduitsch gepredikt wordt. Hetzelve is wel het kleinste, doch belangrijkste van alle de Distrikten, het W. deel der volkplanting uitmakende. Het is van het N. naar het Z. 20 mijlen lang en 5 breed, en bevat 80 V. M. waarop zich, volgens de telling op 31 December 1833 11,940 inw. bevinden, waaronder 7,682 Christenen. Het Oostelijk deel van dit Distr. is zeer bergachtig, aldaar groeit gedeeltelijk de beste Kaapsche wijn. 2. Het Distrikt van Stellenbosch, waaronder Drakenstein, Fransche-hoek, Jonkershoek en Simonsberg, het Moddergat, Hottentots-Holland en de Bottelary, mede behooren, met Nederduitsche Hervormde kerken in de dorpen Stellenbosch (aangelegd in 1670) Somerset, en het uitgebreide dorp de Paarl, (van het Fransch la Perle). 3. Het Distr. van Swellendam (in 1745 aangelegd) met eene Nederd. kerk aldaar, zoo ook te Caledon, alwaar de policie door een speciale Heemraad wordt uitgeoefend. 4. Graaff Reinet, in 1786, door den Gouverneur C. J. van der Graaff aangelegd, met eene kerk, is verdeeld in 6 wijken, en breidt zich jaarlijks meer en meer uit. De Onder-Drostdij Beaufort behoort hiertoe, alwaar mede eene kerk is; hieronder behooren de Sneeuwbergen, Zure bergen, Tarka, Achter Bruintjes Hoogte, Camdeboo, Zwarte ruggen, de Koub enz. 5. Uitenhagen, aan de druk bezocht wordende Algoabaai, en Groote Zwartkops-rivier gelegen, met eene kerk; dit Distrikt is aangelegd in 1804. 6. Georges, in 1811 aangelegd, en naar de Groot-Brit. Konings naam genoemd. 7. Albanië, in 1820 aangelegd, en grootendeels door Engelsche en Iersche volkplanters, Settlers genaamd, bevolkt, en naar den Hertog van Albany genoemd, met eene kerk te Graham's-stad, (naar den Eng. Kolonel Graham vernoemd) op de Oostelijke grenzen. Deze stad, als men ze zoo heeten mag, is bijzonder versterkt en doorgaans de schuil- of wijkplaats der boeren en Eng. militairen, wanneer zij in hunne gedurige schermutselingen met de oproerige en stroopende Kaffers moeten terugtrekken, gelijk zulks met hunnen geweldigen inval in 1834 en 1835 met 20,000 man wederom het geval was. 8. Worcester, voorheen Tulbagh of het land van Waveren, waaronder de Onder-Drostdij Clan-William (voormaals Jan Disselsvallei) mede behoort, opgerigt in 1822 met eene kerk te Worcester en eene dito te Tulbagh, benevens een Speciale Heemraad aldaar, tot uitoefening der policie. En eindelijk ten 9. het laatst daargestelde distrikt Adelaïde aan de grenzen van het Kafferland, bestaande uit de landen, welke in 1834 aan de Kaffers, na hunnen grooten strooptogt en daarop gevolgden oorlog, ontnomen zijn geworden. De volkplanting wordt geregeerd door eenen militairen Gouverneur, benevens een Luitenant-Gouverneur, welke laatstgemelde bijzonder voor de Oostel. grenzen bestemd is. Elk der opgenoemde Distrikten (die weer in onderdeelen gesplitst zijn) heeft eenen civielen Commissaris, Resident-magistraat en verdere beambten, die een geregtshof vormen, van hetwelk men verder tot het Hooggeregtshof in de Kaapstad appeleert. Volgens de laatste berigten der bekendste reizigers, is deze volkplanting aanmerkelijk in beschaving, uitbreiding en instellingen van allerlei aard toegenomen, indien dezelve niet onder een baatzuchtig en eigenbelangzoekend Gouvernement gebukt ging, zoude het land met weinig opofferingen en verbeteringen in een lusthof te herscheppen zijn, doch in plaats van dit wordt het uitgeput en uitgemergeld, kunstenaars en uitvindingen worden niet aangemoedigd, en in het geheel alles verwaarloost, wat tot bevordering of opkweeking dienstbaar zoude hebben kunnen zijn. De uitvoer bestaat in wijn (de voortreffelijke Constantia en de Kaapsche Madera, de gewone wijn des lands), brandewijn, die hier zeer goedkoop is, huiden, traan, vooral walvischtraan, gedroogde vruchten, bovenal rozijnen en amandelen; gezouten vleesch, boter, wol, zeep, aloë, ivoor enz. De invoer bestaat uit de meeste Europische en Indische stoffen en fabrijkwaren, schoeisels, hoeden, laken, linnen, katoen, gereedschappen, keukengereedschap, bouwmaterialen, verfwaren, schrijf-, galanterie- en modewaren, rijst, thee, koffij, suiker, peper en andere specerijen, Franschen en Rijn-wijn Ned. kaas, Westph. hammen, stokvisch, boeken, papier enz. Echter geniet de volkplanting nog geen' vrijen handel, en wordt tot nu toe door de Engelsche regering, in den volsten zin des woords stiefmoederlijk behandeld. De oude geest van gehechtheid en getrouwheid aan Nederland, is bij de bewoners van Zuid-Afrika om het even (wit of zwart) nog niet uitgedoofd; zij zien nog jaarlijks reikhalzend naar deszelfs terugkeer uit. Vooral in het jaar 1830 en 1831 bij de scheiding van België van de Nederlanden voedde men alle hoop, toch eenmaal van het dwangjuk, waaronder zij gebukt gaan, verlost te worden, doch deze is met zoo vele anderen voor hen in rook verdwenen.

KAAPSCH DISTRIKT. Het kleinste maar belangrijkste en meest bebouwde onder de Distrikten (provinciën) van de volkplanting de Kaap de Goede Hoop, en het Westelijke deel derzelve uitmakende. De uitgestrektheid van dit Distrikt is sedert de laatste jaren aanmerkelijk toegenomen, door de toevoeging of indeeling van de Residentie van Simonstad tot dezelve, met en benevens 4 groote afdeelingen van het Worcester-Distrikt, Piketberg genoemd. Voormaals was de groote Bergrivier, welke in de St. Helena-baai uitloopt, de Noordelijkste grensscheiding van dit Distrikt, doch is nu tot de Verlorene Vallei uitgestrekt, welke omtrent 190 Engelsche mijlen (eene mijl is ¼ uur gaans) van de Kaappunt verwijderd is; doch de breedte van dit Distrikt is ruim 30 mijlen; zoodat men de geheele uitgebreidheid gevoegelijk op 3,700 V. M. schatten kan, waarop volgens de laatste telling in 1833, 4,865 blanken, 4,640 slaven en 3,300 vrije personen en lieden van de kleur, in het geheel 12,475 zielen zich bevonden. Het distrikt, in 1811 aangelegd, bestaat uit 25 veldkornetschappen, geregeerd door éénen Civielen Kommissaris, 5 Vrederegters en eenen Resident-magistraat, welke de vroegere Landdrost en 8 Heemraden met deszelfs secretaris hebben vervangen. Hetzelve bevat 1°. *Rondeboschje,* met eene Episcopale kerk en eene gevangenis voor weggeloopene slaven, prijsnegers en andere kleurlingen. 2°. *Wijnberg,* met eene kerk voor Engelsche en Nederlandsche dienst, en 3°. *Constantia,* welke 20 V. M. in den omtrek beslaat en alleen 3,000 inwoners bevatten. Deze drie indeelingen brengen voornamelijk wijnvruchten en hout voort. 4°. *Simonsstad,* verdeeld in 4 wijken en 3 veldkornetschappen, met eene Engelsche kerk, eene vrij- en zondagsschool, gevangenis-kaserne voor militairen, benevens een arsenaal en depôt, hospitaal en station voor de zeemagt, wanneer de Falsbaai (van welke Simonsbaai, een gedeel-

te vormt), in de wintermaanden druk door de uit- en tehuisvarende schepen bezocht wordt; men vindt hier twee walvisscherijen en wel aan de Kalk-baai en Visch hoeks-baai, waarvan somtijds vele schepen van andere natiën gebruik maken, in weerwil van het verbod der Engelsche regering. 5°. *De Kaapsche Duinen*, welker bewoners zeer armoedig zijn en de Kaapstad van brandhout voorzien, bestaan uit heidegronden en zand, en zijn bijna het geheele jaar door dor en droog. 6°. *Tijgerberg*, met eene kerk, waartoe ook de gemeente van 7°. *Koeberg* behoort. 8°. *Zwartland*, met eene kerk en eene school. 9°. *Groenekloof*, de verblijfplaats van een der takken der Hernhuttersche Broedergemeenten in deze volkplanting. 10°. *Saldanhabaai's vlakte* levert niets bijzonders op. Deze 5 laatsten brengen niet dan na eenige weinige maanden regens eenig graan en gras tot weiding voor de schapen voort, en eindelijk ten 11°. *Piketbergen* met eene nog onvoltooide doch echter gevestigde kerk aan de 24 rivieren. De voorn. voortbrengselen van dit Distrikt bestaan uit graan, wijn, vruchten en de aanfokking van vee (voornamelijk van schapen) paarden, ezels en muilezels.

KAAPSTAD. Zuid-Afrikaansche stad, in het westelijk Distrikt van de Engelsche volkpl. Kaap de Goede Hoop, aan de Tafelbaai, en aan den voet des Tafelbergs en van den Leeuwenberg gelegen: zij is de hoofdstad der volkplanting, bestaat uit een' regelmatigen veelhoek, met regte, eenigzins schuins afloopende, evenwijdige en elkander regthoekig snijdende straten, met drie kleine grachten, welke met boomen beplant, doch drie vierde gedeelte des jaars geheel droog zijn. Zij heeft zes ruime opene pleinen, als: 1°. *De Markt*, gelegen nabij de zout-rivier, alwaar dagelijks met zons-opgang de boeren of buitenlieden verzamelen, en hunne waren en andere voortbrengselen des lands koopen en verkoopen; dezelve werd in Mei 1812 opgerigt. 2. Het *Looijers*- of *Caledons-plein*, eene fraaije ruime plaats, vóór de militaire barakken gelegen, welke het schoonste gebouw der stad uitmaken, en waarin meer dan 2000 man kunnen gehuisvest worden, tegenwoordig met jong plantsoen voorzien, hetzelve ligt tusschen de kasernen, en 3°. het *Paradeplein*, de gewone oefenplaats der krijgslieden; hetzelve is zeker eene der grootste en schoonste van eenige der Europesche buitenlandsche bezittingen; de grond, uit kiezel-aarde en steentjes zamengesteld, is bijzonder hard, en het plein zelve omgeven door eenige grachten of kanalen, met meer dan honderd boomen in de lengte, welke 8 voeten van elkander geplant zijn, en dus eene ruimte van ongeveer 1000 voeten beslaan. 4. Het *Boerenplein*, midden in de stad gelegen; op dit plein staat het gebouw van den Schouwburg. 5°. Het *Groenteplein*, mede midden in de stad gelegen, niet verre van het bovengemelde; in welks midden eene groote pomp staat, die het geheele jaar door het kristalheldere water, (door kunstleidingen of door pijpen onder den grond door) van den Tafelberg ontvangt, en eindelijk ten 6°. het *Kerkplein*, dat niet groot in omvang is, noch iets bijzonder merkwaardigs oplevert, als alleen dat hetzelve door de groote en breede Gravestraat op het Paradeplein uitloopt, en aldus genoemd geworden is naar de ligging van de groote vierhoekige Nederd. Hervormde kerk, welke tegenwoordig nog de hoofdkerk der geheele volkplanting uitmaakt, en waarin den 6 Januarij 1704 het eerst gepredikt werd. Op deze volgt eene tweede van die soort die veel grooter en ruimer is, waarvan den 18 April 1833 de hoeksteen met veel plegtigheid gelegd is geworden, doch nog niet voltooid is. Verder eene nieuwe fraai gebouwde Luthersche kerk, waarvan den 14 Augustus 1818 de hoeksteen werd gelegd en den 10 December 1820 ingewijd. Eene nieuwe Roomsche kerk, eene nieuwe groote Engelsche kerk, onlangs voltooid, en eene Schotsche kerk, benevens eenige oefeningshuizen of kapellen, voor de onderscheidene Engelsche secten, maleijers, en slaven, een gouvernementshuis een stadhuis, waarop het policiekantoor en waaronder een brandspuithuis; een gebouw voor de publieke kantoren, een dito voor de nieuw opgerigte school: »Tot Nut van het Algemeen;" een athenaeum (vroeger het Weeshuis), hetwelk den 6 October 1829 geopend werd; eene beurs, eene stadsgevangenis, een schouwburg, zes vrijmetselaars-loges, (waaronder 3 Engelsche, 2 Nederlandsche en eene Fransche); een scheepsmagazijn of matrozenkagie, een groot slavenhuis, waarin meer dan 500 gouvernementsslaven, doch die nu eerlang op vrije voeten gesteld zullen worden, gehuisvest zijn; een burgerlijk en een militair hospitaal, eene menagerie, een stoom-molen, een societeits-huis, een militair depôt of arsenaal, een gebouw voor de ontvangst der belastingen, in- en uitgaande regten, 3 boekdrukkerijen, 2 boedenfabrijken, 4 leerlooijerijen, 2 bierbrouwerijen enz. De stad wordt beschermd door een zeer sterk en groot, en door de Nederlanders in 1672 herbouwd, kasteel van eene vijfhoekige gedaante; hetzelve werd voorheen door den Gouverneur bewoond. Het is aan de zeezijde door een goed buitenwerk verschanst De gordijnen en bolwerken zijn van steen opgehaald en 14 à 15 voeten hoog, er zijn twee ingangen en twee bruggen, en dient tegenwoordig alleen tot militair gebruik, legertros enz. Verder door de batterijen Imhoff, Roggebaai, Chavonnes, Mouille, het fort Knocke, de Linie, Amsterdam, (een kunststuk van sterkte en bouworde, waarin tegenwoordig bandieten gehuisvest zijn) enz. De stad bevat meer dan 1600 huizen, (verdeeld in 45 wijken, uit 45 straten, 3 grachten en 32 stegen bestaande), waarvan, om de hevige windvlagen, weinige meer dan 2 verdiepingen hoog zijn, met platte daken; zij zijn doorgaans wit gepleisterd, hetwelk bij eenen helderen zonneschijn de stad een vrolijk aanzien geeft, waartoe de fraaije boomrijke Gouvernementstuin, welke tevens voor eene openbare wandelplaats dient, niet weinig toebrengt, daar tevens de omstreken der stad door 62 buitenplaatsen met tuinen en lusthoven van bijzondere personen bezet zijn. Voorts vindt men hier een kostbaar observatorium (even buiten de stad), in hetwelk een hoogleeraar in de natuur- en sterrekunde zich bevindt, het is in 1825 opgerigt; verder nog een museum of schouwplaats, geschikt tot de voorwerpen der natuurrijken, in datzelfde jaar daargesteld. In het gebouw der beurs vindt men eene prachtige met smaak aangelegde openbare boekerij, voorzien van kostbare lettervruchten, en periodique schriften; ook bevindt zich in dezelve eene fraaije en welluidende concertzaal. Volgens de laatste telling in 1833, bevatte de Kaapstad 19,227 inwoners, bestaande uit 9520 mannen en 9707 vrouwen, waaronder 13,672 blanken en andere vrije kleurlingen, met 5555 slaven. De meeste handwerken en dagloonen worden hier zeer duur betaald; de handel is de voornaamste tak van bestaan, daar men zeker in ⅔ gedeelte der huizen winkels of handelskantoren vindt. Voorts vindt men nog onderscheidene genootschappen van verschillenden aard, zoo als 1°. het genootschap ter bevordering en verspreiding van Christelijke kennis. 2°. Het menschlievend genootschap. 3°. De Societeit der Bijbel-vereeniging. 4°. Committé ter aanmoediging van jeugdige emigratie. 5°. Het Zuid-Afrik. Zendelinggenootschap. 6°. Het Z. Afrik. Bijbel- en Verhandelings-Genootschap. 7°. Het genootschap voor ziekten en begrafenissen van Europeanen. 8°. Het St. Andriesgenootschap. 9°. Het matigheidsgenootschap. Verder nog een Brand-collegie, 2 vrijscholen, eene spaarbank, eene kinderschool opgerigt 10 Junij 1831, eene Z. Afrik. letterkundige, en wetenschappelijke inrigting, eene Z. Afr. geneeskundige societeit, weduwen-fondsen, eene Zuid-Afrik. Brand- en Levensverzekering-maatschappij, een Dames weldadig-genootschap, een Koepokinenting-Departement enz. Lengte 96° 09' Z. Br. 33° 57'. Hier is de zetel van een Hoog-Geregtshof, en een Vice-Admiraliteitshof over de geheele volkplanting.

KAAPSTAND. Een groote balk op een schip, eene soort van windas, welke onmiddellijk achter de groote mast is geplaatst, en gebruikt wordt om de ankers op te winden, de stengen op te hijschen of neder te laten, alle zware dingen op te heffen, de lading in te nemen en te lossen, eenig touw te spannen, waartoe groote kracht vereischt wordt.

KAAP VERD of GROENE KAAP, voorname Kaap in Afrika, waarvan zij het Westelijkste punt is, zandig en onvruchtbaar, met twee hooge zandbergen, die den zeelieden tot eene baak dienen. Men vindt er vele wilde dieren, en eenen stam van roofzieke Negers.

KAAPVERDISCHE EILANDEN, of EILANDEN VAN DE GROENE KAAP, eene groep eilanden, aldus naar de groene Kaap in Senegambië, ongeveer 90 mijlen ten O. van dezelve gelegen, genoemd, en bij onze zeelieden veelal de zoute eilanden geheeten, reeds in 1449 door de Portugezen ontdekt, en in den Atlantischen oceaan gelegen. De luchtsgesteldheid is er zeer warm, en gedeeltelijk ook zeer ongezond. De hitte is soms onverdragelijk, en men heeft er, even als in de landen tusschen de keerkringen, twee jaargetijden, het drooge en het regenachtige; na den regentijd is de hitte het grootste. Eb en vloed zijn bij de kusten zeer sterk. Deze eilanden zijn alle bergachtig, doch tusschen de hoogten, die met goed gras bewassen zijn, heeft men gedeeltelijk vette en vruchtbare dalen, welke echter meestal door gegravene sloten moeten besproeid worden. Aan water is hier een algemeen gebrek. In vruchtbaarheid zijn de eilanden zeer verschillend, want sommige zijn steenachtig en dor, andere hebben eenen vruchtbaren grond, al naar dat zij veel of weinig water bezitten: hierdoor zijn ook de voortbrengselen verschillend. De voorn. voortbrengselen zijn: rijst, gierst, maïs, pataten, meloenen, katoen, suikerriet, ananasdruiven, die tweemaal 's jaars dragen, kokosnoten, vijgen, granaat- en oranjeappelen, citroen- en limoenboomen. De dieren zijn bijna overal dezelfde. Het rundvee is er niet talrijk, des te meer echter de schapen en geiten; ook zijn er varkens, een weinig wild, vooral gevogelte, onderscheidene soorten van hoenders, tortelduiven, kwartels, zeer vele schildpadden en visch. Behalve eenige blanke priesters, zijn de inwoners grootendeels Mulatten en Negers. STAUNTON begroot hun getal op 42,000. Zij zijn zeer zwart, van middelbare lengte, met dikke lippen en opgetrokkene neuzen; hebben hier het burgerregt, en belijden, ten minste voor het uiterlijke, de Roomsche godsdienst. De Portugeesche regering bemoeit zich weinig met hen. De uitvoer bestaat in mondbehoeften voor de schepen, geiten- en ossenhuiden, en eene donkere kleedingstof voor de Negers. Behalve nog eenige nietsbeduidende klippen, is het getal dezer eilanden 10, waarvan de 7 volgende bewoond zijn, als: Brava of St. Johannes, Fuego of Vuureiland, St. Jago, (het voornaamste), Majo, Bonavista, St. Nicolaas, en Antonio, (het noordelijkste). De onbewoonde zijn: Sal of Del Salis, (zout-eiland), St. Vincent en St. Lucia.

KAAP-VISCH. Een naam, dien men in Noorwegen aan de zeekalven of *Phoca's* geeft.

KAARSEN. Van de vroegste tijden af brandde men wel lichten in de tempelen der Godsveréering, zoo als dit nog heden bij de Roomsche Christenen plaats heeft, maar de ongel- en smeerkaarsen schijnen eerst in de XII eeuw te zijn opgekomen, en behoorden in de XIII, in welke de waskaarsen nog geheel onbekend waren, onder de voorwerpen eener overdrevene weelde. In de XIV eeuw had men echter waskaarsen; doch die, uit hoofde van de duurte van het was zelf, eene hooge waarde hadden. Alle kaarsen zijn uit twee bijzondere ligchamen zamengesteld, namelijk: uit een lemmet, en eene wel vaste, maar bij verbranding smeltende stoffe, hetzij walschot, was of talk, waardoor het lemmet, bij de verbranding, zijn voedsel ontvangt, dat steeds geëvenredigd moet zijn aan de vertering, zoo als mede de betrekking van het lemmet tot het was en den ongel. Het bepalen van de dikte der lemmetten, die uit zoo veel meer draden van zuivere, witte, effene, gesponnen en weinig gedraaide katoen of boomwol worden zamengesteld, als men helderer licht wil hebben, is dus het eerste werk van den kaarsenmaker, waartoe men zich, bij eene goede, fabrijkmatige inrigting, van een bijzonder werktuig, *lemmet-tafel* of *bord* bedient,(in het Hoogduitsch *der Dochtschneider* genoemd), waardoor dit werk zekerder en spoediger geschieden kan. Voor gewone huiskaarsen wordt het was om de lemmetten gegoten, doch voor groote kerkkaarsen om dezelve gekneed. In het eerste geval wordt het was, in eenen geheel tinnen, of goed vertinden koperen ketel op een zacht vuur gesmolten, met een weinig terpentijn of zuiveren witten ongel, waarna men het een half uur, ter bezinking der onzuivere deelen, laat rusten. De lemmetten worden op haken aan eene ronde schijf gehangen, die boven den wasketel gedraaid kan worden, en alzoo lemmet voor lemmet begietende, draait men de schijf om, opdat ieder lemmet beneden terstond boven den ketel zij: daar nu de eerste gestold zijn, als men de laatste begoten heeft, kan men daarmede voortgaan, tot dat de kaarsen de halve dikte bekomen hebben; en dit noemt men de *voor-* of *eerste gieting*. Daar de kaarsen van onder dikker dan van boven zijn geworden, zoo draait men nu de schijf zoo snel in het rond, dat al de kaarsen zich mede in eenen kring rond bewegen, en werpt nu, als het ware, het was alleen aan de boven-einden, waardoor ook deze de vereischte dikte verkrijgen. Hierna worden de kaarsen van de schijf genomen, in linnen gewonden en gerold, hetgeen op eene gladde tafel van hout, of liever van marmer, met eenen natten cylinder geschiedt, om dezelve volkomen rond en glad te maken. Men kan nu deze kaarsen eerst eenigen tijd bleeken, of terstond de tweede begieting doen ondergaan, welke op dezelfde wijze als de eerste geschiedt, tot dat zij de volle, overal gelijke dikte verkregen hebben, waarop dan het rollen en het bleeken volgt. Eene verdere bewerking, in naaivering, glanring of polijsting bestaande, brengt de kaarsen eindelijk tot eene schoone volkomenheid. Altaar-kaarsen worden niet gegoten, maar de lemmetten met in het water week geworden was bedekt, waarop het rollen en glanzen volgt (*). Voor smeer-, talk- of ongelkaarsen gebruikt men smeer of ongel van runderbeesten, schapen en bokken, hetwelk tot kleine stukjes gesneden of in eenen stampbak, met een daartoe geschikt mes, hetgeen van alle kanten snijdt, genoegzaam fijn gehakt wordt, wanneer het in eenen ketel, bij geen sterk vuur, wordt uitgesmolten. De, na aftapping, overblijvende vliezen, *graauwen* en ook *koorns* genoemd, worden eindelijk sterk uitgeperst, en, onder den naam van *kanenbrood*, tot hondenvoeder verkocht. De lemmetten worden, even als bij de waskaarsen, van katoenen, doch ook van linnen garen, als ook wel van beiden te zamen gemaakt, naar de lengte en dikte, die de kaarsen vereischen; en van eene goede evenredigheid in dezen hangt veel af, opdat vet en lemmet gelijkelijk met elkander zouden verbranden. De smeerkaarsen worden meestal getrokken, maar kunnen ook gegoten worden, wanneer zij door eene meer effene en gladde oppervlakte schooner voor het oog zijn. Voor getrokkene kaarsen hangt men de lemmetten op sporten of dunne latjes, zoo ver van elkander, dat zij steeds gescheiden kunnen blijven, en doopt deze in het zuivere, gesmoltene smeer van speet tot speet, tot dat het vet der eerste genoeg gestold is, om weder te kunnen worden ingedoopt, waarmede men dan zoo lang voortgaat tot dat de kaarsen hare begeerde dikte bekomen hebben. Het smeer moet eene bepaalde warmte hebben, doch bij de laatste indooping iets heeter zijn, om aan de kaarsen eene meerdere gladheid te geven. Voor de gegotene kaarsen, met welker gieting men eerst in de XVII eeuw begonnen is, heeft men glazen, blikken, koperen of tinnen vormen, die van binnen volkomen effen en glad, doch naar beneden eenigzins naauwer, dan boven moeten zijn (*). Zij hebben de wijdte naar de kaarsen, die men begeert. Het lemmet wordt er met een koperdraadje doorgehaald, boven over een koperdraad gehangen, en onder, bij regttrekking, in de naauwe toelooping van den vorm met een stokje bevestigd. Men giet deze vormen vol gesmolten vet, laat dit volkomen koud worden, en trekt er dan de kaarsen uit, hetwelk, wegens de inkrimping onder de verkoeling, gemakkelijk geschiedt.

(*) De hoeveelheid van waskaarsen, die in de Roomsche kerken gebrand worden, is verbazend. In de Wittenbergsche Slot- en Stiftkerk, waar men ieder jaar 900 missen las, brandde men jaarlijks 35,750 pond waskaarsen. — De Hervorming heeft wel in dezen groote vermindering te weeg gebragt, maar ook de weelde in de hoogere standen doet weder zeer veel gebruiken. Ten tijde van FREDRIK WILLEM, Koning van Pruissen, was het verbruik van waskaarsen aan het hof zoo groot, dat men het ontvreemde, voor eene som van 6000 daalders jaarlijks, niet eens bemerkte. In 1779 werden er, bij een feest, te Dresden in het paleis, 14,000 waskaarsen gebrand, en in dien nacht 600 pond verbruikt. POPPE, *Gesch. der Techn.* Th. III. S. 29.

(*) Voor huisselijk gebruik zijn blikken vormen, 4, 6 of 8 met elkander onder en boven, door een' voet en een bekken, verbonden, de beste, en zoo zij goed gemaakt zijn en voor roest bewaard worden, voldoen zij volkomen, en zijn van zeer lang gebruik.

KAARTSPEL (HET) is waarschijnlijk eene uitvinding der Oosterlingen, zoo als uit de namen, die de kaarten aanvankelijk in Italië, Spanje en Portugal voerden, schijnt te blijken. Men vindt, namelijk, dat zij in 1393 door de Italianen Naibi, en door de Portugezen en Spanjaarden Naipes genoemd werden, welk woord in de Oostersche talen zoo veel als vooruitzien of voorzegging beteekent. Wanneer nu nog konde bewezen worden, dat door de Zigeuners, welke blijkbaar een Indiesch volk zijn, de kaarten het eerst in Azië en Afrika zijn bekend geworden, dan ware het opgegevene vermoeden buiten allen twijfel gesteld. Men beweert, dat de Zigeuners aan de Arabieren of Saracenen de kaarten leerden kennen, welke laatsten derzelver gebruik in Europa verspreid hebben. Ook de weg, dien het kaartspel, bij deszelfs verbreiding door dit werelddeel nam, bewijst, dat het uit het Oosten tot ons moet gekomen zijn; want in de meer Oostelijk en Noordelijk liggende landen was hetzelve vroeger bekend, dan in de Westelijke. De oudste geschiedkundige sporen van het gebruik der kaarten vindt men in Italië, vervolgens in Duitschland, Frankrijk en Spanje. De eerste kaarten werden geschilderd, en als zoodanige erkende men de Italiaansche van het jaar 1299. Het drukken der kaarten werd tusschen 1350 en 1360 door de Duitschers uitgevonden, welke bovendien sedert nog vele veranderingen daarin gemaakt hebben, zoo als de figuren, beeldtenissen, teekening, en namen van dezelve dit bewijzen. In Frankrijk vindt men het eerste zekere spoor van het kaartspel in het jaar 1361; later, op het einde der XIV eeuw, meent men, dat KAREL VI, in zijne ziekte, zich met hetzelve zou vermaakt hebben. De nieuwere figuren moeten in Frankrijk tusschen 1430—1461 zijn uitgevonden. In Spanje is het kaartspel in de laatstgenoemde eeuw bekend geweest, zoo als uit het verbod der kaarten blijkt, hetgeen de Koning van Castilië in 1387 deed uitvaardigen.

KAAS. Hiervan zijn onderscheidene soorten; wij zullen ons echter bij de twee hoofdsoorten der Nederlandsche, en de wijze van derzelver vervaardiging, bepalen, namelijk: bij de *zoetemelksche* (waaronder behooren de *Stolksche* en *Edammerkaas*) en *komijne kaas*. De eerste wordt vervaardigd van de melk waar de room nog op is, welke men eerst goed heet maakt, men doet deze daarna in knipen en laat dezelve door lebbe (*zie aldaar*) stremmen of ronnen, wanneer het wrongel wordt; vervolgens doet men er zout bij, en kneedt dezelve, (sommige landlieden verrigten zulks met de handen, doch andere met de voeten), dit kneedsel wordt in de kaasvormen gelegd (naar de grootte welke men hebben wil) en deze onder een zware kaaspers geplaatst om er de overige vochtdeelen uit te doen loopen, waartoe er gaatjes in de vaten zijn. De *komijne kaas*, welke men in *Vriesche kanter*, *Leidsche* en *Delftsche komijne kaas* kan verdeelen, wordt eveneens vervaardigd, met dit onderscheid echter, dat men hiertoe niet de room maar de melk zelve neemt, na deze alvorens afgeroomd te hebben, waarop de wei zich afscheidt en tot voeder voor de varkens gebruikt wordt. In de Leidsche en Delftsche kaas worden nagelen en komijn gekneed, welke daaraan een' aangenamer smaak geven; dit begint men tegenwoordig ook in de Vriesche te doen. De Leidsche kaas (waarop het Leidsche wapen, zijnde twee over elkander liggende sleutels, tot kenmerk staat) wordt eindelijk op de korst nog rood gekleurd; doch thans doet men dit elders ook, en kan daardoor de echte moeijelijk onderscheiden. De Noord-Hollandsche of Edammer kaas is aan knijpen of breken onderhevig, waartegen J. PERRENBOOM een middel heeft uitgevonden, bestaande eenvoudig in het voegen van eenige pekel en wat salpeter bij de lebbe. De kaashandel is een voorname tak van bestaan in Nederland, zijnde er in 1834 in Noord-Holland alléén 10 millioenen Ned. ƒ ter markt gebragt, in Vriesland en Zuid-Holland is zulks zeker niet minder geweest, hoezeer dat men daarop geene genoegzame rekening kan maken, omdat niet al de kaas ter markt gebragt, noch in de waag gewogen wordt; men kan berekenen dat er jaarlijks in elke dezer provinciën voor ongeveer 3 mill. Guldens aan kaas verkocht wordt, welke grootendeels wordt uitgevoerd, en dus een allerbelangrijkst artikel van bestaan oplevert.

KAAS- EN BROODVOLK. Een toenaam, dien bij den opstand in Holland, in 1491, de oproerigen, meest boeren, in Kennemerland en daar omstreeks wonende, verkregen, omdat zij in hunne vaandels eene groene kaas en een gerstenbrood voerden, waarvoor zij voorgaven alleen te vechten. Zij verzamelden te Alkmaar, plunderden het

huis van K. VAN BOSHUIZEN, algemeen rentmeester van Noord-Holland, en bedreven er meer andere buitensporigheden. Van daar trokken zij naar Hoorn, pleegden op den weg veel moedwil, vernielden alle oude sloten en wierpen alles ter neder, wat hun voorkwam. Hun getal dagelijks toenemende, begaven zij zich in 1492 naar Haarlem, waar het graauw de Kruispoort open sloeg, en het Kaas- en Broodvolk binnen liet, hetwelk zich aanstonds van het raadhuis meester maakte, den Schout KLAAS VAN RUIVEN, benevens zijnen broeder en 2 Schepenen dood sloeg, vervolgens de huizen der rijken plunderde, en de rekenboeken van de achterstallen der schattingen verbrandde. Zij verwoestten ook vele sloten en adelijke huizen in Kennemerland, en trokken verder voort naar Leiden en Rotterdam, waar zij de huizen *Krakelingen, Spangen* en meer andere, vernielden. Dit treurspel duurde tot dat de Hertog ALBRECHT VAN SAKSEN, door Keizer MAXIMILIAAN als opperbevelhebber naar de Nederlanden gezonden, met eene groote krijgsmagt het *Kaas- en Broodvolk* versloeg en het oproer stilde.

KAAU BOERHAAVE (ABRAHAM). Zusters zoon van den grooten HERMANNUS BOERHAAVE, geboren te 's Hage in 1715, † 1753. Hij was Russisch lijfarts, en maakte zich beroemd door twee werken, getiteld: *Perspiratio dicta Hippocrati*, L. B. 1738, en *Impetum faciens dictum Hippocrati*, L. B. 1745; in welk laatste werk hij de denkbeelden zijns ooms, omtrent het leven, uiteenzettede, en vele andere daartoe betrekkelijke zaken uitmuntend behandeld heeft. Hij was lid van de Keizerlijke Akademie van Wetenschappen te Petersburg, en schreef verscheidene verhandelingen, welke in de werken derzelve geplaatst zijn.

KABA of KABAH. (Uit het Arabisch). Beteekent eigenlijk een vierkant gebouw; doch de Mahomedanen verstaan er den tempel te Mekka door, werwaarts zij altijd hun aangezigt wenden, wanneer zij bidden, in welk gedeelte der wereld zij zich ook mogen bevinden.

KABAKKEN. Zekere openbare herbergen in Rusland, waarvan de kroon zeer vele voordeelen geniet.

KABARDA (GROOT-) of BESLANKHE. Russisch Aziatisch landschap in Kaukazië, provincie Circassië, grenzende ten Zuiden aan den Kaukazus, waar men vele bosschen heeft. Het is eene vruchtbare vlakte, welke van de Kuma, de Malka, de Baksan, de Terek enz. bespoeld wordt. De luchtsgesteldheid is er bijzonder aangenaam, en de winter van korten duur. De grond is zeer vruchtbaar, en is zeer goed tot het telen van koren, wijn, katoen, enz. Het bestaat thans grootendeels uit weiden voor de Circassiërs, die paarden, rundvee, schapen en geiten houden, en slechts weinig land bebouwen, daar zij alleen gerst, maïs en eenige tuinvruchten telen. Uit den wilden hennep, die er wel 10 voeten hoog wordt, maken de vrouwen een sterk garen, doch zij kunnen geen linnen weven. De inw. schat men op 8 à 10,000 huisgezinnen, zij staan onder verschillende, aan Rusland cijnsbare vorsten. Voor eenige jaren heeft dit land door de pest zeer veel geleden. De rijkste plaats is Beschtumak, waar 5 rivieren te zamen komen. Ook zijn er gezondheidsbronnen, vooral Alexanderbad ten oosten van Konstantinogorsk.

KABARDA (KLEIN-). Landstreek als boven, tusschen de Terek, de Sundscha, de Kumbalei en Leskei, in de gedaante van eenen regthoekigen driehoek gelegen, en in een O. deel of Gilachstanië, en W. deel of Taltostanië, verdeeld, en van het O. naar het W. door de twee bergrijen Arek dooraneden. Het middengedeelte der groote vlakte heeft gebrek aan water, maar het W. deel is goed bespoeld, en zeer vruchtbaar. De rivieren zijn: de Terek, de Kumbalei, de Kirschin, enz. Ook hier verwisselen de inwoners steeds van woonplaats. Men rekent derzelver getal op 6,000 huisgezinnen. Hunne akkers zijn alle van verschansingen, tegen aanvallen, voorzien; zelfs voor de schaapskooijen zijn batterijen. Men vindt er voorname zwavelbaden, naftha en gezondheidsbronnen. Elmursina, Barukina en Ausorie, elk met ongeveer 500 huisgezinnen, waren ten tijde van KLAPROTH in 1807 de voornaamste dorpen.

KABBALA. Beteekent woordelijk, *mondelinge overlevering*, en was bij de Joden, of de naam van de leer der Propheten, of van de voorvaderlijke verhalen, of van hunne geheimzinnige wijsbegeerte; in welke laatste beteekenis dit woord het meest voorkomt. Deze wijsbegeerte der Joden werd voornamelijk gesticht door AKIBBA, schrijver van het boek Jezirah, en door zijn' navolger SIMEON BEN JOCHAI, schrijver van het boek Sohar, die in het begin der II eeuw leefde. Zij bestond grootendeels in het uitleggen van enkele woorden en lettergrepen der Heilige Schrift, aan welke men eene allegorische beteekenis toekende. Hierdoor verkreeg men uitspraken, aan welke men spoedig zulk eene waarde hechtte, dat men dezelve boven alle menschelijke wijsheid verheven waande, zoo dat alle andere studie of poging tot het verkrijgen van kundigheden voor overbodig gehouden werd. De werkdadige Kabbala bestond in de kunst van wonderen te doen, door eene kunstige toepassing van goddelijke namen en schriftuurplaatsen, en dit was de grond, waarop men gedurende vele eeuwen, eene menigte van godgeleerde, wijsgeerige, natuur- en geneeskundige stellingen bouwde.

KABBELING. Is die onrustige ligte beweging van het water tegen den oever, welke door eenen ligten wind ontstaat, of ook door den stoot der verder af zijnde golven geboren wordt. De kabbeling van het water kan de oevers langzamerhand zeer afnemen, hetwelk wel eens afkalven, of afkabbelen genoemd wordt. Men is dikwijls verpligt om langs zoodanige oevers rijzen bermen te maken, om dezelve daartegen te bewaren. (Zie LEEUWENHART.

KABELASIT, KABEL LESEID, KALBELECEID. Een sterrebeeld.

KABELJAAUW. (*Gadus Morrhua*, L.) Deze welbekende visch bewoont de Noordelijke deelen van den Stillen- en den Atlantischen Oceaan, en ook in de Noordzee komen vele soorten derzelve in grooten getale voor. Voor de Noorwegers levert de Kabeljaauw-vangst een aanzienlijke tak van bestaan op. De verzendingen van gezouten, maar vooral van gedroogde Kabeljaauw en Leng (*Gadus Molua*, L.) of Stokvisch uit Noorwegen, en hoofdzakelijk uit Bergen, zijn allerbelangrijkst. Uit laatstgenoemde stad alleen, werd in 1752, binnen den tijd van 9 maanden, 11,442,000 pond stokvisch uitgevoerd. De Nederlanders leggen zich meer op het zouten der Kabeljaauw toe. De handel in Zoutenvisch, benevens die in Haring, is de voornaamste bron van bestaan der stad Vlaardingen. In 1761 werden door de Nederlanders, in 23 vaartuigen, ongeveer 2500 last gezouten visch medegebragt.

KABOCHE (DE) is een visch, welke men in de rivier de Menan in Siam vangt, en welke sterk gezocht wordt. In de zon gedroogd, kan dezelve even als ham gebruikt worden; de Nederlanders voeren er eene groote menigte van naar Batavia.

KABOTAGE. De vaart langs de kusten van de eene haven naar de andere, waarbij men de hooge zee vermijdt; doch ook de kennis der kusten zelve, alsmede van den handel, die er langs gedreven wordt. *Kabotier* beteekent ingevolge hiervan, een kustvaarder, en *kabote-ren*, de kusten bevaren, of kusthandel drijven.

KABUL. Aziat. riv., welke in O. Perzië of Afghanistan, op ongeveer 34° 9' N.B. en 86° 22' L aan eenen berg ontspringt, oostw. aanloopt, voorbij Kabul stroomt, en ten oosten van die stad, de rivier die uit Ghazni komt ontvangt; dan ten noorden van Bunekanb, den aanzienlijken Punschir met deszelfs takken, de Togn en Alingur. Zij is door vele sterke stroomen en draaikolken niet bevaarbaar. Bij Mischnei verdeelt zij zich in twee of drie armen, die twee groote eilanden omringen, en zich dan weder vereenigen. = of KABULISTAN, provincie in Oost-Perzië, tot eigenlijk Afghanistan behoorende, in het midden des lands, tusschen Balksi, Loghinan, enz. gelegen, en de 4 Tappehson, distrikt Buthkak, Logar enz., benevens een deel van het Kabulische Kuhristan bevattende. In het oosten vindt men den Kuh of berg Soliman; ten westen de Hazarische gebergten, terwijl zij een heerlijk en vruchtbaar dal bevat, hetwelk voortreffelijk bebouwd is. Het westelijk distrikt Pagbman, aan de Hazarische gebergten, is het minst vruchtbaar, en Logar heeft meest weiden, maar het noordelijke Paghman is mogelijk de schoonste landstreek des rijks, met tallooze heerlijke boomgaarden, vooral in het dal Essalif. De stad en omtrek worden meestal door eene bijzondere klasse van Tadschihs bewoond, die *Exbaters* genoemd worden. De stammen der Afghanen, welke in deze provincie wonen, zijn of Ghildschers, van de stammen der Sultanseis, Ahmedseis, Sahekken en Schorpahs, of deels Wardukken. Ten Noorden der hoofdstad is het land bergachtig, door schoone dalen afgewisseld, welke door den Panischir met de Togow en Kaschgar bespoeld worden. Hier heeft men eene koude en ruwere luchtsgesteldheid, doch er zijn vele bosschen en heerlijke weiden. De hoogste berg is de Khond, aan den Westelijken oever der Kafschgar, 20,000 voet hoog. =. Hoofdstad van Afghanistan en van de voornoemde provincie, gewoon verblijf van den Schach, aan drie zijden door eenen halven cirkel van bergen omringd, waarover een zwakke muur gebouwd is. Ten oosten is eene opening, door eenen wal omringd, en met eene brug over de Kabul. De stad bestaat uit twee hoofddeelen, als: 1. *Ballahissar*, ten noord-oosten, met eenen burg, op eenen heuvel, waarin het prachtige paleis van den Schach, hetwelk 3 torens met vergulde spitsen, en eene ruime vergaderplaats heeft, terwijl boven den burg het kasteel gevonden wordt, waarin de Prinsen van den bloede opgesloten worden. =. De eigenlijke stad, welke met muren en torens omringd is, en van de Kabul doorstroomd wordt. In het midden derzelve is eene opene plaats, op welke 4 bazars uitkomen, die twee verdiepingen hoog en verwulfd zijn. De huizen zijn meestal van hout, eenige slechts van ruwen steen en leem. Het getal der inwoners wordt door ELPHINSTONE, slechts op 8,000 bepaald, doch andere berigten brengen die op 80,000, welke meestal van het hof leven. De handel is zeer aanzienlijk, bijzonder met de Bucharen. Onder anderen is hier de grootste paardenmarkt van het rijk. Niet ver van de stad is in een heerlijk dal het graf van den Keizer BABER. =(VLAKTE AAN DE) of VAN PISCHAUER. Schoone vlakte in de provincie Paghman, welke zich langs de oevers van den Indus en de Kabul uitstrekt. Derzelver breedte is van ½ tot 2 mijlen. Zij is zeer vruchtbaar, in het noord-oosten door eene kleine bergketen doorsneden, en door de Jusoffeis, waarbij vele Fakirs zijn, bewoond. De voorn. dorpen zijn: Munara en Nausthura. = SAFFEX. Berg in de provincie Paghman, de hoogste van het gebergte Othman Khail, aan de Kabul.

KACHAO, KACHO, KOCHO, KECIO of CHEIO, is de hoofdplaats

van het koningrijk Tonquin, eene groote stad, liggende aan de Songkoi, welke men ook wel de Chalé noemt, 25 mijlen van den mond dezer rivier; zij heeft noch wallen noch muren of eenige omheining, doch is wel bevolkt; de rivier is bedekt met schuiten, waarin een gedeelte der inwoners hun gewoon verblijf houden; de huizen zijn er van hout, zelfs het paleis des Konings, hetwelk midden in de stad ligt. De woningen staan er op palen, welke 7 of 8 voet hoog zijn ter oorzake van de overstroomingen, waaraan deze plaats is blootgesteld. Zij ligt op de lengte van 123° 30′ en de breedte van 22 graden.

KACHETS, GACHETI of ZACHETI. Eene landstreek van Azië in Georgië, een prinsdom cijnsbaar aan den Koning van Perzië.

KACHIMIRE of CACHEMIRE. Eene der landstreken van Hindostan in Azië, hebbende eene lengte van 30 op eene breedte van 12 mijlen, rondom door hooge bergen omringd wordende. De oude overleveringen zeggen dat het voormaals een meer was dat uitgedroogd is, en dat het water door eene opening in den berg van Ramoului was weggestroomd; het land is schoon en vruchtbaar. De Aziaten noemen hetzelve: *de welgelukkige Vallei* en *De tuin van eeuwigdurende lente.* Dit land werd door den Mogol Acbar op den Koning Jacob, zoon van Justarchan, overwonnen. De hoofdstad van dit land voert mede den naam van Kachimire.

KACHOU of CACHOU. Is een verdikt sap, hetwelk de Nederlanders en de Chinezen in Japan brengen, en dat in de steden Meaco en Odovara bereid wordt, alwaar men hetzelve met amber, kamfer en andere specerijen vermengt. Men maakt er pillen, afgodsbeeldjes, bloemen en andere figuren van, welke de vrouwen veel gebruiken, omdat zij vermeenen, dat dezelve de tanden vast en den adem liefelijk maakt. Onder den naam van Catechu (*Cate* beteekent boom, en *chu* sap) wordt het dikwerf als zamentrekkend geneesmiddel gebruikt.

KACIQUE Naam der opperhoofden of vorsten der bewoners van de eilanden Kuba en Sint Domingo, toen de Spanjaarden er aankwamen.

KADANS. Beteekent in de muzijk dien val, waardoor in een stuk, of het volkomen slot, of slechts een kort rustpunt, of eene verdeeling of afdeeling bepaald wordt. In dezen zin is de Kadans *harmonisch* of *melodieus.* De Harmonische Kadans heeft plaats, wanneer men in de harmonie, na eene reeks van zamenhangende akkoorden, op het laatst, zonder verdere verwachting, blijft staan, of ten minste eene poos rust, waarom ook de eerste *volle*, en de laatste *halve* Kadansen genoemd worden. De melodieuse Kadans is die, waardoor de val in een muzijkstuk door enkele stemmen bewerkt wordt. Onder den naam van Kadans is echter voornamelijk *die* bekend, welke ook wel *gefigureerde* Kadans genoemd wordt, en plaats heeft, als voor het hoofdslot van een vokaal of instrumentaal stuk, eene noot, boven hare eigenlijke waarde, wordt aangehouden, wanneer diegene, die den hoofdtoon heeft, na eene korte tusschenpoos, onder het stilzwijgen der overige, door allerlei willekeurige passages, of door de uitvoering van eenige hoofd-ideeën van het stuk, zijne vaardigheid op zijn speeltuig, of door zijne stem gewoonlijk aan den dag legt, en met eene trilling weder op den hoofdtoon van het stuk neêrkomt. Het teeken, waardoor deze Kadans wordt aangewezen, is een punt of stip met eenen boog 𝄐 boven de noot geplaatst, welke moet worden aangehouden.

KADET. Is eigenlijk de jongste zoon van een huisgezin: eene benaming van de Franschen afkomstig. — Ook in de krijgsdienst is dezelve in gebruik, en verstaat men er over het algemeen door eenen jongeling, die als partikulier het geweer draagt, en tot den militairen stand wordt opgeleid; doch inzonderheid eenen jongeling van aanzienlijke ouders. Van hier een *Kadettenhuis,* eene krijgsschool, waar deze jongelingen gevormd, en tot officier bekwaam gemaakt worden, hoedanig er een te Medemblik voor de Zeevaart, en een te .... voor de Landmagt bestaat, benevens *Kadettencorpsen*, welke geheel uit zulke jonge lieden zijn zamengesteld.

KADOE. Binnenprovincie van het Oost-Indische eiland Java, ten Noorden aan Samarang, ten O. Z. en W. aan de landen der Sultans grenzende, en in 1815 op 38¼ V. M. in 3,897 dorpen 197,300 inwoners bevattende. Het land bestaat uit bergen en dalen, en de grond is geheel Vulkanisch. De hoogste berg is de Samdong, welke met de bergen van Sindoro en Brabu, eene kleine keten maakt die verscheidene Vulkanen heeft, waarvan sommige nog altijd rooken. Onder de rivieren, die de provincie bespoelen is de Brossat de voornaamste. De voortbrengselen zijn vooral rijst en maïs; de waarde derzelve werd in 1815 op ruim 1090 ropijen geschat. Het landschap is in 10 kantons verdeeld. De hoofdstad is Prapag.

KAFFA of CAFFA, (oudtijds *Theodosia* genaamd). Eene oude, rijke en voorname hoofdstad van de Tartaarsche Krim, met eene goede haven, waarin groote handel werd gedreven, voornamelijk in gezouten visch; alles is er goedkoop. De Tartaren namen haar in de XII eeuw in; de Genuezen ontnamen hun dezelve in het jaar 1266, en bleven er tot het jaar 1474 meester van, toen de Turken onder Mahomet de II hun deze plaats ontweldigden. Zij behoort thans aan Rusland. Men vindt er geene woningen dan van aarde gebouwd. Zij is de geboorteplaats van Abou-Hanisah, ligt aan de Zwarte zee, 60 mijlen ten Noord-Oosten van Constantinopel, en 170 mijlen ten Zuiden van Moskow, op de lengte van 52° 30′, en de breedte van 44° 58′.

KAFFERISTAN. Aziatisch landschap in Dschagatai, of onafhankelijk Tartarijë, gewoonlijk tot Usbekistan gerekend, waartoe het evenwel maar gedeeltelijk behoort. Het ligt tusschen Badacschan, Kaschgar, Kachemir en Afghanistan, en bestaat bijna geheel uit hooge bergen, ijs- en rotsklompen, digte dennen bosschen en vruchtbare dalen, waarin goede wijn gewonnen, en schapen en rundvee gevoed wordt, terwijl aan de helling der bergen vele kudden geiten den kost vinden. De landbouw is er niet zoo uitgebreid als de veeteelt. De voorn. voortbrengselen zijn tarw en gierst. De inwoners, door de Mahomedanen, om hunne ongeloovigheid, *Caufirs* of *Kaffers*, en hierom ook het land, dat anders geenen algemeenen naam heeft, *Kafferistan* genoemd, hebben eene bijzondere godsdienst, en vereeren naast het hoogste wezen, verscheidene afgoden, waarvan zij houten en steenen beelden hebben, aan welke zij offeren. De veelwijverij is geöorloofd. De gemeene man kleedt zich met geitenvellen, waaronder hij zeldzaam een hemd heeft. De vrouwen binden het haar boven op het hoofd vast, en de mannen houden een bosje haar op den schedel, doch scheren het overige af. De houten huizen hebben tafels, stoelen en bedden. Hun voedsel bestaat in kaas, boter, melk met brood, gebak, vruchten, vooral noten, appels, druiven enz., en wijn dien zij in 4 soorten hebben. Zij zijn goedaardig, welwillend, vredelievend en, hoewel driftig, spoedig bedaard; verder gezellig, vrolijk, liefhebbers van dansen, en zeer gaatvrij. Bloedwraak is bij hen heilig. Hunne wapens zijn pijl en boog, dolk en mes, soms ook schietgeweer. Zij zijn gezworene vijanden der Mahomedanen. Ook onderling beöorlogen de stammen elkander. Elk dal heeft eenen bijzonderen stam. De wegen gaan over de daken der huizen, die in het afhangen der bergen gebouwd zijn. Van *hunnen* regeringsvorm weet men weinig. Hun voorn. rijkdom bestaat in vee en slaven. De hoofdstammen zijn die van Kamotschi en Tsokui.

KAFFERLAND (Eigenlijk) noemt men gewoonlijk dat gedeelte van het land der Kaffers, dat aan de Oostelijke grenzen van het land der Hottentotten, tusschen de groote Visch-rivier en Del Agoabaai, of tusschen 25° en 31′ Z.B. gelegen is. De kust wordt nu en dan door zeevarenden, of wel kusthandelaars van de Kaapstad, bezocht. Behalve eenige dorre zandvelden, is het land vrij vruchtbaar. Het wordt door een gebergte, waartoe dat van Bambo behoort, doorsneden, en heeft verscheidene rivieren, als: de groote Visch-rivier, de Beiqua, Kamma, Keiskamma, de Visscherij-rivier, de groote en *kleine* Zomo, de Goudzand- of Nabagapa-rivier, de Boschie, de Noga, en eenige kust-rivieren. Het wordt verdeeld in het Z. O. gedeelte, voorheen door de Portugezen Kersmisland (*Tierra de Natal*) genoemd; waarvan 3 punten of kapen in zee uitsteken, zoo als: *Middel*-Kaap *Natal, Boven Natal* en *Onder-Natal* genoemd; het land der Tamboekies, het land der Hamboua's en het land der Makossen. De Kaffers die hier wonen worden voor de beschaafdste gehouden, daar zij zich meer opschikken, gezeten zijn, landbouw hebben, en onder eenen Koning staan. Echter zijn zij nog zeer bijgeloovig, en thans heeft men begonnen hen tot het Christendom te brengen, hetwelk vele moeijelijkheden en tegenwerkingen ondervindt, en hetgeen moeijelijk eenige vaste wortelen zal schieten.

KAFFERS, KAFER, GAUR (*Godloochenaar* of *Ongeloovige*). Scheldnaam der Turken, bijzonder gegeven aan een Afrikaansch menschenras, dat wel naar de Negers zweemt, doch in vele opzigten wezenlijk van deze onderscheiden is. Immers hebben zij minder platte neuzen, minder dikke lippen, minder wollig haar, en zijn niet zoo donker van kleur, daarenboven zijn zij groot, welgemaakt *en sterk*. Hunne taal is onderscheiden door zeker klappen met de tong. Hunne kleeding bestaat in vellen van dieren, terwijl zij in hun voedsel niet zeer kiesch zijn. Hunne woningen zijn lage, kegelvormige hutten, uit palen, takken en bladen bestaande. Op weinige plaatsen vindt men landbouw; maar hunne hoofdbezigheid is de veeteelt, welke hun met de jagt, de meeste levensbehoeften verschaft. Hunne zeden zijn zeer eenvoudig en onbeschaafd, doch over het algemeen minder bedorven dan die van vele Negerstammen, bijzonder aan de kust van Opper- en Neder-Guinea. Voor het overige *zijn zij zeer goed*aardig, gastvrij en dienstvaardig, en munten in vele *opzigten boven de Negers* uit. En schoon zij, zeker tot nu toe, nog tot de half wilde volken behooren, ontbreekt het hun echter meer aan gelegenheid, dan aan neiging en aanleg tot meerdere beschaving. Zij hebben weinig denkbeeld van godsdienst, doch zijn, ofschoon Fetische aanbidders, minder bijgeloovig dan sommige Negers. Voegelijkst kan men de Kaffers verdeelen in: Westelijke Kaffers, waartoe de Zimbebas, Namagua's, Brigudiërs, Beetchuana's, Humana's, Chainuqua's, Hantumaqua's, Hessequa's enz. behooren; Zuidelijke Kaffers, waartoe men brengt de Hottentotten en Bosjesmans; Oostelijke Kaffers zijn de eigenlijke Kaffers, Makossa's, en de bewoners van Biri, Inhambane, Sabia, Manika, Sofala en Monomotapa.

KAFFERS (Land der) of KAFFERLAND, is, in de tegenwoordige Aardrijkskunde, de geheele Zuidpunt van Afrika, eenen driehoek uitmakende, waarvan de grondlijn zich uitstrekt van Kaap Negro aan

de Westelijke kust tot aan punt Luabo, bij den mond der Zambéze, aan de Oostelijke zijde, en wier top zich in de Kaap de Goede Hoop bevindt. Het grenst ten Noorden aan de Westelijke landen der Schagga's, ten Westen aan de Atlantische zee, en ten Oosten aan de Indische zee, en strekt zich dus uit van 16° tot 35′ ZB. Het heeft eene lengte van 300, en in de grootste breedte 320 mijlen, en beslaat 70,000 V. M. De luchtsgesteldheid is over het algemeen zeer warm, doch naar de ligging zeer verschillend. Een klein gedeelte van den Noordelijken kant ligt in de verzengde, het andere in de Zuidelijke gematigde luchtstreek. Er zijn vele bergen, onderscheidene vruchtbare streken, doch vooral daar, waar gebrek aan water is, ook vele groote zandwoestijnen en heidevelden. De bergen behooren tot het Maangebergte, zijn veelal zeer ruw, en gedeeltelijk met sneeuw bedekt. Sommige plaatsen echter hebben overvloed van water, door de rivier Kuneni en Zambéze, de Bravaghul, de Groote Rivier, de Groote Olifants-, Keurebooms-, Kamtur-, Zondags- en Groote Visch-rivier, de Tumbo, Manika, Inhambane, Sabia, Sofala enz. Dit land schijnt rijke mineralen te hebben, die echter nog niet onderzocht zijn. In verscheidene streken vindt men goud, zilver, koper, ijzer, velerlei steen- en aardsoorten enz.; terwijl de menigte planten, kruiden en gewassen, die men hier ziet, van de vruchtbaarheid getuigen; gelijk het ook tot de aankweeking van wijn en andere vreemde gewassen zeer geschikt is. Het wemelt hier van dieren, als: olifanten, rhinocerossen, antilopen, rivierpaarden, zeekoeijen, leeuwen, tijgers, panters, luipaarden, wolven, apen, bavianen, wilde honden, veel tam gedierte, vogels en visschen. Men kan dit land gevoegelijk verdeelen in: 1. het westelijke Kafferland: *a.* kustlanden, waartoe het land der Zimbeba's, de woeste kust, en het land der Namaqua's (door verscheidene horden bewoond) behooren; *b.* het binnenland, waartoe het land der Beehuana's, in verscheidene stammen verdeeld, de kon. Schikoka en Butua, en het Noordelijke deel van het land der Hottentotten behooren; 2. het Zuidelijke Kafferland, zijnde het land der Hottentotten, met de volkpl. de Kaap de Goede Hoop; 3. het oostelijke Kafferland, waarin het eigenlijke Kafferland, de kust van Del Agoa (welke baai van dien naam, ook reeds nu en dan, door kustvaarders bezocht wordt) en de kon. Sofala, met de binnenlanden.

KAFFRE-CHIRIN. Eene kleine stad in Perzië, door den vorst Nor-Chirevon Aadel gesticht, wiens daden en woorden de grondslag der Perziaansche zedeleer zijn, ligt op de breedte van 34° 40′ en de lengte van 71° 50′.

KAFTAN. Een bekend Turksch staatsie-kleed der mannen; zijnde een lange, meestal witte rok, met ligt gele bloemen, van katoenen of zijden stoffen vervaardigd, en somtijds ook met kostbaar renkwerk doortrokken. Soortgelijke Kaftans worden door het Turksche hof aan Christelijke gezanten, of andere personen, welken het eene bijzondere eer wil bewijzen, geschonken. Ook waren vroeger de gezanten, wanneer het hun niet uitdrukkelijk was toegestaan, om in de kleederdragt hunner natie te verschijnen, genoodzaakt, om zich bij de gehooren, die hun verleend werden, in zoodanig een Kaftan te kleeden.

KAGOTS. Een bijna even ongelukkig menschen-ras, als de Kretinen. Zij leven in het zuidelijk gedeelte van Frankrijk, in de nabijheid der Pyreneën, in de uiterste armoede; zwerven het land rond, overnachten onder de bloote lucht, of in beestenstallen; hebben een vermagerd en bleek gelaat, bijna geene kleederen aan het lijf, en zijn zoo algemeen veracht, dat zij van al het menschelijke verkeer worden uitgesloten. In de vorige eeuw werden zij als ketters gevloekt, en als menschen-eters geschuwd. Zelfs de naam *Kagot*, door Scaliger van *Canis gottus* afgeleid, getuigt van hunne diepe verachting. Omtrent den oorsprong van dit, in den schoot eener beschaafde natie, zoo zeer verworpen, menschen-ras zijn de gevoelens zeer onderscheiden; doch het waarschijnlijkste is, dat zij van de Noordsche Barbaren afstammen, die in de III eeuw, in het zuidelijke van Europa, eene verblijfplaats zochten. Ondertusschen heeft men bij een naauwkeurig onderzoek ontdekt, dat deze ongelukkige menschen met alle bekwaamheden beschonken zijn, om nuttige leden der menschelijke maatschappij te kunnen worden, en dat men hen daartoe slechts uit hunnen staat van ellende, verachting en gebrek, zonde behoeven te redden, welke hun belet, hunnen aanleg te ontwikkelen.

KAIN (Henri, Louis, le) werd te Parijs in den jare 1729 geboren. Zijn vader bestemde hem tot Goudsmid, gelijk hij zelf was, en hij verkreeg van zijne achtingswaardige ouders eene deftige en goede opvoeding. Reeds in zijne prilste jeugd onderscheidde hij zich, in het gemelde ambacht, en in het vervaardigen van Chirurgicale Instrumenten. Toen zijne ontwakende zucht voor het tooneelspelen en voor de meesterstukken van Corneille, Racine en Voltaire, hem achteloos omtrent zijn handwerk deden worden, en hem met drift naar de gelegenheid omzien, om een dier Liefhebberijtooneelen te betreden, welke destijds in Parijs met belangstelling werden beschouwd. Gelukkig werd hij met Voltaire in kennis gebragt, welke voor eigen kosten een' allerliefsten kleinen schouwburg in de straat Traversière had opgerigt, alwaar hij voor zich en zijne vrienden zijne stukken liet vertoonen, en daarna die verandering in deelve maakte welke hij noodig oordeelde, eer zij op den Franschen Schouwburg werden opgevoerd. De onsterfelijke Dichter ontdekte weldra in le Kain den Tooneelspeler, vol van dien aanleg, welke zijne stukken eenmaal met nieuwen luister konde doen schitteren; hij deed hem zijn ambacht vaarwel zeggen, nam hem bij zich in huis, en deelde hem al die lessen en onderwijzing mede, waaraan le Kain altoos erkend heeft zijnen roem verschuldigd te zijn. De leerling werd weldra de lieveling en bewondering van zijnen Meester, en verbaasde elk door zijne vatbaarheid, en de kracht en levendigheid, waarmede hij zijne rollen uitvoerde. Voltaire (welke de kabalen van het hoofdtooneel kende, en de onaangename, ja dikwerf drukkende heerschappij, welke de edellieden des Konings, onder wier beheer zulks stond, op hetzelve uitoefenden) ontraadde hem ernstig, en bij herhaling, zijn voornemen, om zich aan hetzelve te begeven. Hij betrad echter aldaar in het jaar 1750, en dus even 20 jaren oud, het tooneel, met Titus in het Treurspel Brutus, Rhadamistus, Zamoa in Alzire, Andronicus, en de *Verloren Zoon*. Zeer vele waren de hinderpalen, kabalen en moeijelijkheden, welke le Kain had te overwinnen. Het hoofdtooneel bezat destijds nog voor het Treurspel een' Dumesnil, Gaussin, Clairon, Sarvesin en Lanoue, terwijl ongeveer ter zelfder tijd, dat le Kain hetzelve betrad, Bellecour aldaar, en door een gelukkig voorkomen, en met uiterlijke bevalligheden der Natuur bedeeld, zich vele en aanzienlijke vrienden had verworven. Le Kain bezat veel van het tegenovergestelde: een ongunstig gelaat, eene sombere en zware stem, en een middelmatig postuur. Niettegenstaande eene onafgebrokene moeite en studie, waardoor hij van alle nuttige aanmerkingen zijner toehoorders gebruik maakte, om zijne fouten te herstellen, en de hinderpalen der Natuur en der kabalen te overwinnen, dunrden zijne vertooningen echter slechts *zeventien* maanden, en scheen zijn val nabij, toen in deze *crisis* een trek van moed, en zelfbetrouwen hem redde. Hij verzocht Grandval hem de rol van Orosman in Zaïre te willen afstaan, op een' avond, dat dit stuk te St. Cloud voor het Hof gespeeld zoude worden; deze bewilligde hierin, en meende de verwaandheid van den jongen Tooneelspeler niet beter te kunnen straffen, dewijl hij in dezen stap zijnen zekeren val dacht te voorzien. Het tegendeel gebeurde. Lodewijk de XV, reeds door de hovelingen tegen le Kain vooringenomen, hoorde hem na weinige minuten met ingespannen aandacht, en verwonderde zich weldra, dat velen den jongeling dus verkeerd beoordeeld hadden, en verklaarde, na den afloop des treurspels, overluid: *Hij heeft mij tranen doen storten, — Mij, die zelden ween!* Deze uitspraak des Konings besliste; le Kain werd onder de Koninklijke Tooneelspelers aangenomen, en, — nadat hij, door eene onvermoeide studie en vlijt, meer en meer de achting der Dichters en de gunst van het publiek zich regtmatig verworven had, en hierdoor eenig gewigt in de oogen zijner medespelers verkreeg, — was het edel en eenig gebruik, dat hij van zijne zegepraal maakte: de geheele hervorming van het Hoofdtooneel. Door onophoudelijke vertoogen aan de Edellieden, Bestuurders of Opzigters over het gemelde tooneel, vol kracht en rondheid geschreven, deed hij het tooneel weldra van de zitplaatsen voor aanschouwers zuiveren, de zucht voor de meesterstukken der groote Dichters herleven, en de ouderwetsche, dikwerf belagchelijke kostumen door nieuwe, behagelijke en naar de waarheid gevolgde, kleedingen vervangen, waarin hij wel vele tegenstrevers, maar in de vermaarde Clairon eene gewigtige medehelpster vond; en uit dien hoofde alleen zoude le Kain als de Hervormer van het Fransch tooneel, onze bewondering daarvoor, en voor zijne schitterende kunstgaven verdiend hebben, zoo zijn karakter, kundigheden en erkende braafheid, hem de algemeene achting niet hadden doen verwerven. Negen en twintig jaren was hij de lieveling der Hoofdstad en der Provinciën; tot aan zijn' dood genoot hij de hulde der Dichters, en de nooit verkoelde vriendschap van den grijzen Voltaire. Groot en zeldzaam was zijne vertrouwelijke vriendschap met den vermaarden Garrick, zoo wel als met de eerste geleerden in Frankrijk en elders. Zijne briefwisseling met hem, met vreemde Prinsen, en lieden van den eersten rang, getuigen van eene fijne beschaving, strenge waarheidsliefde en van een uitmuntend hart. Vele nuttige en hoogstbelangrijke plannen voor de goede orde en den voortdurenden bloei van het Fransche tooneel had hij ontworpen, en sommige daarvan reeds den Oppertoezieners van hetzelve aangeboden; dan wangunst en kabalen, met beleedigden hoogmoed en onkunde gepaard, verstikten steeds het goede, hetwelk le Kain voor het tooneel en zijne medespelers hoopte te bewerken. Zuinig en ingetogen van levenswijze, had hij een gedeelte zijner inkomsten aan zijne tooneelkleeding besteed, (welke hij altijd te voren zelf uitdacht en afteekende) en overigens had hij voor de vruchten van zijnen arbeid, een klein landgoed te Fontenay bij Vincennes gekocht, alwaar hij, vermoeid van duizende listen der kabalen en verdrietelijkheden, in zijn beroep hem wedervaren, het overige zijns levens der rust hoopte toe te wijden, alsmede aan de bespiegeling en nabetrachting dier kunst, welke hij hartstogtelijk beminde, en waaraan hij zoo vele jaren had opgeofferd. De dood verijdelde zijne wenschen, en beroofde de latere tooneelspelers van zeer vele gewigtige en leerrijke aanteekeningen, welke le Kain voornemens was in zijne afzondering uit te geven. Zijne laatste rol was die van Vendôme in het Treurspel van Voltaire, Adelaïde Dugues-

CLIN, acht dagen voor zijn overlijden uitgevoerd, toen eene heete koorts hem overviel, en hem binnen 4 dagen wegrukte. Hij † den 8 Februarij 1778, met gelatenheid, in den ouderdom van 49 jaren in de volle vertroosting der godsdienst, die hij altoos eerbiedigde; beweend door zijn' zoon, bloedverwanten en vrienden; terwijl het Fransche tooneel zijn verlies duurzaam bleef gevoelen tot dat een TALMA de lijdende MELPOMENE vertroostte.

KAINARAGIG of **KAINARDGO**. Een dorp van Bulgarijë, bekend door het vredestraktaat, aldaar in het jaar 1774, tusschen de Turken en Russen, gesloten.

KAIRIOVACON. Een klein eiland van Amerika, het schoonste der Grenadische eilanden, het is een van de Antillische, hebbende omtrent 8 mijlen in den omtrek. Men vindt er veel wild, en een' vijver waarvan het water zoo rood als bloed is, het ligt op de lengte van 316° 15' en op de breedte van 12° 20'.

KAISARIEH. Voorheen **CAESAREA PALESTINAE.** Turksche Aziat. stad in het pachalik Damaskus, aan de Middellandsche zee, door arme, in onderaardsche gewelven levende visschers bewoond. Men vindt er veel timmerhout. =. Een deel van Capadocië, Turksch Aziatisch sandschakat prov. Karaman, aan Siwas grenzende. Het is een dal, hetwelk zich tusschen de beide ketenen van den Taurus uitstrekt, of liever om den 12,000 voet hoogen, met altijddurende sneeuw bedekten Erdjasib, gelegen is. Het wordt door de Kuramai (door KINNEIR Karosa genoemd) bespoeld, heeft eenen vruchtbaren grond, die meestal door Grieken bebouwd wordt, en behalve koren, katoen en zijde, zeer veel moesgroenten en andere vruchten voortbrengt, en veel vee voedt. = (Voorheen *Mazaka*, daarna *Caesarea*), hoofdplaats van voorn. Sandschakat, zetel van den Griekschen Bisschop, aan den voet van den Ardfisch, of Erdjasib (*Erdschisch*), door de Kuramai bespoeld, waarover eene brug ligt; klein maar goed gebouwd, met muren omringd, doch onzindelijk van binnen. Het kasteel is in verval, doch er zijn verscheidene prachtige moskeën, het klooster Sidi-Battal, en verscheidene graftomben van groote mannen; verder eene Grieksche en eene Armenische kerk, eene overdekte verkoopplaats, en 25,000 inwoners, meestal Armeniërs en Grieken, die zeer schoon Turksch leder, katoenen en zijden stoffen, en vooral katoenen garen maken, welk laatste een' aanzienlijken tak van handel oplevert. Om de stad vindt men de wandeling aan den Ardfisch, door den Arabischen dichter AMROLKAI genoemd: de ruïnen der oude stad, enz.

KAKAOBOOM (DE), welke in vele gewesten van Amerika natuurlijk groeit, is van eene middelmatige grootte en dikte, verschillende naar de geaardheid van den grond, waarin hij zich bevindt. Het blad gelijkt naar dat van den kastanjeboom, doch is een weinig smaller, en zoodra er eenige bladeren afvallen, komen er andere voor in de plaats, zoo dat de boom nimmer bladerloos is; hij is met duizende van bloemen overladen, doch van de duizend zijn er naauwelijks tien welke eene vrucht voortbrengen. De vrucht zet zich in eene schel in de gedaante van een groot angurkje, trekkende, voor dat dezelve rijp is, naar het groene, doch rijp wordende, is dezelve gemeenlijk bruin en somtijds geel, wit of blaauwachtig, loopt aan het ondereinde spits toe, en hare oppervlakte is als eene meloen geribt, hangt langs den stam en langs de voornaamste takken, en niet aan de toppen der boomen, gelijk onze meeste vruchten van Europa. Deze schel bevat de kernen der Kakao, bedekt met eene slijmachtige stoffe, waaruit zij hun voedsel trekken; dezelve gelijken veel naar pimpelnooten, doch zijn grooter en ronder, en met een droog en hard vlies bedekt, haar binnenste is een weinig paarsch en roodachtig, en heeft eene bitterheid welke niet onaangenaam is. In elke schil zijn 25 of 30 kernen, door witte celletjes afgescheiden, van eene wrangheid welke niet mishaagt, wanneer de vrucht rijp is; een stuk van dezelve in den mond genomen wordende, lescht den dorst en verfrischt. De Mexikanen zaaijen de kernen der Kakao in eene heete en vochtige aarde; de heesters komen omtrent den 15 dag te voorschijn, doch hebben twee jaren noodig, om tot de hoogte van 5 of 6 voet op te wassen; alsdan worden zij met de aarde, welke den wortel bedekt, uitgerukt en verplant. Men plaatst dezelve in eene regte lijn op 15 of 18 voeten afstands van elkander, elk voorzien met eenen staak om ze te ondersteunen; en omringd met ahorn of andere boomen, welke dezelve met eene schaduw, die zij zeer benoodigd hebben, bedekken. Men snijdt de telgen van onderen af, omdat zij den Kakaoboom het groeijen in de hoogte niet zouden beletten, ook wiedt men het onkruid dat er rondom groeit uit, en tracht de plant vooral tegen te veel water, de koude, en sommige wormen welke er aan knagen, te beveiligen. De boom is niet in zijn' vollen wasdom, dan in het vierde of vijfde jaar, en alsdan is hij 9 of 10 voet hoog; in het groeijen vormt hij eene kruin op de wijze van eene kroon, en zoo men hem aan zich zelven overliet, zoude hij er verscheidene maken, doch deze zijn schadelijk aan de eerste welke de voornaamste is; derhalve draagt men zorg om bij het inzamelen der vrucht de bovenste kroonen af te snoeijen, en vooral om het dorre hout weg te nemen; ofschoon men er in dit land geen gebruik van maakt, zoo gelooft men echter dat de inenting de vrucht beter zoude doen groeijen. Wanneer men denkt dat de Kakao volkomen rijp is, opent men de schellen met een mes, en haalt er de vrucht uit, welke men drie dagen in de schaduw, en drie andere dagen in de zon laat droogen. Deze drooging wordt beurtelings vernieuwd tot dat de vrucht volkomen droog is, anderen slaan met eene lat er de rijpe schellen af; de afgeslagene schellen legt men gedurende vier dagen op eenen hoop; indien men de kernen langer in de schellen liet, zouden zij beginnen te schieten, waarom men dezelve er op den vijfden dag uithaalt, opeenstapelt en met bladeren bedekt, opdat zij eene ligte gisting zouden ondergaan, en dit noemt men de Kakao doen droogen; men roert ze des morgens en des avonds om, tot dat zij eene roode kleur aanneemt, en geheel en al droog is; de kernen, dus bereid, worden naar Europa overgevoerd, waaruit men de Chokolade vervaardigt.

KAKARES (HET RIJK VAN). Eene groote provincie van Hindostan in Azië, ten noorden van het gebergte van Tibet.

KAKATHODAEMON, heette bij de oude sterrenwigchelaars, het twaalfde hemelhuis, uit hetwelk zij voorwendden alle ongelukken, die iemand in zijn leven zouden treffen, te kunnen voorspellen.

KAKATOE. Zie **PAPEGAAI.**

KAKEN. Zoo noemt men het inzouten van den haring, in 1347 door WILLEM BEUKEL, of BEUKELSZOON, van Biervliet in Vlaanderen, uitgevonden. De Hollanders verstaan nog tegenwoordig deze kunst beter dan eenige andere natie, waarom dan ook de Hollandsche haring het meest gezocht wordt.

KAKITICHI heette bij de sterrenwigchelaars het zesde hemelhuis, naar hetwelk zij omtrent ligchaamsgebreken en ziekte voorspellingen deden.

KAKKERLAKKEN. Insecten, welke zich vooral des nachts vertoonen, en gedeeltelijk in de huizen, vooral in keukens, bakkerijen, koornmolens of op andere plaatsen waar vochtig meel te bekomen is, gedeeltelijk in de open lucht leven. Zij verslinden zeer *veel*, en worden daarom, uit hoofde van het nadeel dat zij in *sommige* landen doen, in het Latijn *Blattae* genaamd, van het Grieksche woord *βλάπτειν*, benadeelen. In Rusland en Lapland vooral, zijn zij zeer schadelijk voor den voorraad van gedroogden visch, welke eene geliefkoosde spijs der Kakkerlakken uitmaakt. Die, welke in onze branderijen in groote menigte voorkomen, zijn niet slechts schadeloos, maar zelfs nuttig door het eten van allerlei onreinheden. In Amerika heeft men eene zeer groote soort. =. Naar deze Insecten geeft men dien naam ook aan menschen met wit haar en roode oogen. Zie ALBINOS.

KAKONDE. Eene soort van aangenaam smakend deeg, hetwelk eenen liefelijken adem veroorzaakt, en van Cachou, zaad van Bangne, Kalmus en eene leemachtige aarde, die meelachtig is, en masquigui genoemd wordt, is zamengesteld. De Japanezen kaauwen het gestadig, en bieden hetzelve aan degenen aan, die hen ontmoeten, op dezelfde wijze, als de Indianen de Cachou en Betel doen.

KALABAS. In den handel eene soort van doos of koker, van de schil of dop van een kawoerde gemaakt, die ontledigd en gedroogd is, en gebruikt wordt om er verscheidene dingen in te doen, als: pek, hars, enz. De Indianen gebruiken ze voor hunne paarlen, en de Negers, op de kust van Afrika, voor de goudstof, welke zij opvisschen en verzamelen. Ook bedienen zij zich veel van de kleine Kalabassen tot eene maat, waarin zij den Europeanen hunne kostbaarste waren toemeten; alsmede tot fleschen en bekers, om er uit te drinken. Voorts is de Kalabas, ook eene in Europa groeijende vrucht, uiterlijk het voorkomen eener meloen hebbende, doch die volstrekt oneetbaar is.

KALABASBOOM (DE) van Guiana, gelijkt naar onze groote appelboomen, en de vrucht welke hij draagt heeft de gedaante van onze pompoenen; men holt dezelve uit, door er kokend water in te gieten, om de kern te doen weeken en ze er met een stokje uit te halen. De Negers maken van de schil, na die uitgehold te hebben, fleschen, schotels, kommen en ander vaatwerk, tot huiselijk gebruik, en snijden er allerlei koddige figuren op; ofschoon zij zich noch van lijn noch van passer bedienen zijn hunne teekeningen vrij regelmatig.

KALAPPA NOENGAL. Een landgoed, eenige uren van Buitenzorg, en bijna even wijd van de beide kusten ten *Zuiden* en ten Noorden van Java gelegen, behoort aan den *Heer J. MICHIELS*, *den* rijksten grondeigenaar van Java; de berg *hierop* gelegen, *bragt* hem nog voor weinige jaren 25 tot 30 pikols vogelnestjes, ter waarde van 70 tot 80,000 piasters op.

KALATRAVA (DE ORDE VAN). Ter gelegenheid der invallen van de Mooren op de landen der Christenen ingesteld. Eenige monniken, magtig genoeg om de kosten tot de verdediging der stad Kalatrava (in Spanje in het Arragonsche) te kunnen dragen, wapenden hunne leekebroeders en verscheidene schildknapen, welke met het kloostermanteltje omhangen, streden; hieruit ontstond deze aloude orde der ridderschap, welke noch eene geestelijke noch eene krijgsorde is, en in welke men aangenomen zijnde, mag trouwen, en bijna in niets meer dan in het genot van eenige rijke ridderlijke inkomsten bestaat.

KALENDER. De almanak, het jaarboek, de aanwijzing van de orde der maanden, weken en dagen. De naam is afkomstig van een Etruscisch woord, dat *uitroepen* beteekent, omdat de oude Romei

nen, bij mangel aan zoodanige aanwijzing, de gewoonte hadden, den eersten dag der maand uit te roepen. De eerste Kalender werd door ROMULUS naar den loop der maan ingerigt. Hij verdeelde het jaar in 10 maanden, hetwelk met den 1 Maart begon, en 304 dagen bevatte. NUMA POMPILIUS verbeterde dit maanjaar, en bragt het op 355 dagen, door de maanden Januarij en Februarij er bij te voegen. Daar echter dit maanjaar met het zonnejaar niet overeen kwam, en 11 dagen en bijna 6 uren korter was, zoo vond men goed, alle 2 jaren, na den 23 van Sprokkelmaand, eene Schrikkelmaand in te voegen, welke de eene twee jaar 22, de andere 23 dagen bevattede, en *Mercedonius* genoemd werd. Ondertusschen had NUMA, uit zeker vooroordeel, dit maanjaar eenen dag langer gemaakt, dan het eigenlijk is, waardoor, na verloop van tijd, het maanjaar met het zonnejaar niet meer overeenstemde. De verbetering dezer fout werd nu aan de hoogepriesters aanbevolen, die ook naderhand de zorg voor den Kalender behielden. Dan deze maakten van die magt weldra misbruik, en stelden het jaar nu eens veel korter, dan weer veel langer, dan het werkelijk was; zoodat hieruit eindelijk eene zoo groote verwarring ontstond, dat ten tijde van CAESAR noch de graanoogst in den zomer, noch de wijnoogst in den herfst plaats had. JULIUS CAESAR, die van de Grieken in Egypte betere kennis had opgedaan, maakte ten laatste hieraan een einde, en beval, toen hij, in het jaar 708 na de stichting van Rome, *Pontifex Maximus* geworden was, dat het tegenwoordige jaar, daarom het *Jaar van verwarring* geheeten, 445 dagen zoude hebben, om dus de overgeslagene dagen terug te brengen; dat vervolgens de jaren naar den loop der zon zouden worden geregeld, en uit 365 dagen en 6 uren bestaan, en dat deze 6 uren, om het 4e jaar bij elkander gevoegd, éénen dag uitmakende, die dag voor den 24 van Sprokkelm. zoude worden ingevuld: en het is dit jaar dat naar deszelfs insteller, *het Juliaansche* genoemd wordt. Groot was alzoo de verpligting, welke de tijdrekenkunde, aan CAESAR had; doch ook *nu* nog ontbrak er iets, te weten: vermits het Juliaansche jaar 11 min. langer is, dan het eigenlijke zonnejaar, zoo kan het niet missen, of dit moest, na eene lange reeks van jaren, een merkelijk verschil voortbrengen, weshalve Paus GREGORIUS XIII, in het jaar 1582, toen dit verschil reeds 10 dagen beliep, zoo veel dagen uit de Wijnmaand wegliet, en vaststelde, dat elke 100 jaar, met uitzondering van het 4e jaarhonderd, één schrikkeldag zoude worden overgeslagen. Ondertusschen werd deze *Gregoriaansche* tijdrekening alleen door de Katholijken aangenomen, en bleven de Protestanten de *Juliaansche* volgen, totdat eindelijk op het laatst der XVII eeuw dit verschil tusschen de beide godsdienstige partijen, in de hoofdzaak werd weggeruimd. Het Evangelisch kollegie te Regensburg nam namelijk, inzonderheid ten gevolge der wiskundige berekening van zekeren hoogleeraar WEIGELS te Jena, op den 30 November 1699 het besluit, dat met het jaar 1700 in de Lutherschgezinde landen en rijkssteden, een nieuwe *verbeterde* Kalender zoude worden ingevoerd. De *Gregoriaansche* en *verbeterde* Kalender verschilde somtijds alleen in de berekening van den tijd der volle maan van Paschen; doch ook dit verschil werd in 1770, door het aannemen van eenen over het algemeen gelijken *Rijks-Kalender*, weggenomen. In Rusland is nog tot op den huidigen dag de Juliaansche tijdrekening, die men den *ouden stijl* plagt te noemen, in gebruik, zoodat de Russische Kalender met den onzen meer dan 11 dagen verschilt.

KALFS-TANDEN, heeten bij de bouwmeesters zekere versiersels aan de hoofden der kolommen, welke uit enkele insnijdingen voortkomende, den vorm van tanden vertoonen.

KALI en KALIUM. Zie POTASCH.

KALIF. Stadhouder: een naam, dien zich de opvolgers van MAHOMETH geven, in de heerschappij over de geloovigen in het hooge priesterschap. Van hier dat sommige Latijnsche schrijvers, het rijk dezer vorsten Kalifsaat genoemd hebben, hetwelk door de Arabieren in eenen hoek van Azië gesticht werd, en binnen weinige jaren eene heerschappij verkreeg, welke die der Roomsche kerk verre overtrof.

KALIFORNIë. Een groot schiereiland van Noord-Amerika, hetwelk zich ten Z. O. tot aan de keerkring van den Kreeft, tusschen de Zuidzee ten westen, en de Golf van Kalifornië ten oosten uitstrekt, welke laatste hetzelve van Mexiko scheidt; men heeft langen tijd gemeend dat hetzelve een eiland was. Het heeft eene lengte van twee tot drie honderd, op eene ongelijke breedte van 20, 30 tot 40 mijlen, en derhalve is er de luchtstreek en de grond der verschillende plaatsen zeer onderscheiden, over het algemeen echter steenachtig, bergachtig en onvruchtbaar; de inwoners des lands zijn sterk en welgemaakt, doch dom en ongevoelig. In 1697 begonnen de Jesuiten hen te beschaven, en in 1745 telde men er reeds 43 dorpen of gehuchten; de zeeën en rivieren zijn er vischrijk, en ook vindt men er vele paarlen en schelpdieren. De Spanjaarden bouwden er eene sterkte, welke men onze lieve vrouwe van Loretto noemde. De Heer LA PEYROUSE wilde er in 1786 eenige ontdekkingen en opnemingen gaan doen, doch een gedeelte van zijn scheepsvolk kwam in de golven om, en hij zelf eenigen tijd daarna, zonder dat men juist de plaats weet waar zulks gebeurde.

KALISCH. Poolsche Waiwoodschap of provincie, de W. van het rijk, de derde in rang tusschen het groot-hertogd. Posen, Masovië, Sandomir Krakau en Silezië gelegen, en op ongeveer 321¼ V. M. in 5 distrikten 512,000 inwoners bevattende. In het zuiden is het land bergachtig, in het noorden vlak en met bosschen bezet, deels zandig, deels moerassig, maar over het algemeen niet onvruchtbaar. De voorn. rivier is de Warta. De 5 distrikten zijn: Kalisch, Konin, Pieradz, Wielnn en Petrikan. =, distrikt in voorn. waiw., aan de oostelijke zijde der Prosna, en ten oosten van het groothertogdom Posen. =, hoofdstad van het voorn. Pool. waiw., zetel der regeringscollegiën, tusschen 3 armen der Prosna, in een moerassig, door heuvels omringd dal. Zij is goed gebouwd, heeft 2 groote en 2 kleine poorten, breede en goed geplaveide straten. De voorn. gebouwen zijn: het kasteel of paleis van den waiwood, waarin de geregtshoven zitting houden. Onder de 10 kerken zijn de hoofdkerk St. Jozef, de St. Nicolaaskerk, en de voorn. Jesuiten- thans Luth. kerk, de voornaamste. Er is eene kadetten-school in het voormalig Jesuiten-collegie, met 200 leerlingen, en een Roomsch Gymnasium. Onder de kloosters vindt men het klooster, hospitaal en armhuis der barmhartige broeders; verder nog 2 hospitalen, 1 synagoge, 1 schouwburg, en 6,310 inwoners, waaronder 1200 Joden. Er zijn fabrijken voor laken, linnen- en wollen stoffen, leder en handschoenen, en 6 jaarmarkten. Bij deze stad had in 1835 eene groote wapenoefening van vereenigde Russische en Pruissische troepen plaats.

KALK. Is een *Alkali*, uit een eigen metaalaardig Alcaloïde, *Calcium* genaamd, en zuurstof zamengesteld. Schoon de Kalk nimmer zuiver in de natuur voorkomt, maakt dezelve echter een zeer voornaam gedeelte der vaste massa onzer aarde uit; en is buitendien het hoofdbestanddeel van de dierlijke beenderen, schelpen en schalen, terwijl men denzelven in bijna alle planten mede aantreft. Zuiveren kalk verkrijgt men door gloeijing tusschen kolen uit koolzuren kalk. De Steen- of Kluitkalk is echter nimmer zuiver, omdat de kalksteen uit welke zij gebrand wordt vele vreemdaardige stoffen bevat. Door al te sterke verhitting wordt zulke kalk, zoogenaamd doodgebrand, doordien de kalk met de daarbij zijnde vreemde stoffen meerder of minder te zamenstelt. Ook de schelpkalk is onzuiver, en meestal met turfasch vermengd. Zuivere kalk is eene witte, wrijfbare, onsmeltbare stof, van eenen scherpen, brandenden, alcalischen smaak. Zij heeft groote verwantschap tot water, en trekt het uit den dampkring tot zich. Wordt kalk met ruim ⅓ van deszelfs gewigt water overgoten, dan verhit dezelve zich zeer sterk, en gaat in een wit poeder over, hetwelk zuiver kalkhydraat is, en *gebluschte kalk* genoemd wordt. Deze gebluschte kalk lost moeijelijk in water op, vorderende daartoe ongeveer 500 maal deszelfs eigen gewigt van koud, en eene nog grootere hoeveelheid van kokend water. Dit kalkwater, benevens eenige andere bereidingen des kalks worden in de geneeskunst gebruikt. Als metselkalk heeft dezelve echter het uitgestrektste nut.

KALKAS. Een kanton van Chineesch Tartarijë, bewoond wordende door de Kalkastartaren, sedert het jaar 1691 aan den Keizer van China onderworpen. Dit volk is groot in getal, dapper doch woest; zij mogen in geene andere kantons komen, dan die, welke hun aangewezen zijn geworden; wanneer zij er komen worden zij er als vijanden uit verjaagd. Zij belijden de godsdienst van *Lama*, doch zij hebben eenen Groot-Lama op hun zelven, wiens tent van de anderen onderscheiden is, en omringd door kleinere, waarin zijne bedienden en geestelijken hun verblijf houden. Men vindt in dit kanton thans geene steden, doch zij zijn er voormaals geweest, en men beweert, dat het aldaar was, dat GENGISKAN deszelfs hoofdplaats had, doch daar zijn zoo weinig sporen van overig, dat men niet weet, waar dezelve eigenlijk gestaan heeft.

KALKSTEEN. Onder dezen naam vereenigt men alle soorten van koolstofzure kalk, welke gedolven worden, onoplosbaar in water, oplosbaar in salpeter-zuur zijn, meestal met opbruisching koolstofzuur geven, en hetzelve door eene sterke branding, insgelijks loslaten, en dan in levenden of bijtenden kalk veranderen. Deze steenen behooren niet tot de hardste, maar kunnen door het ijzer gekrast worden. Vele echter laten zich polijsten. Zij hebben ook geen groot soortelijk gewigt. Tot deze delfstoffen behooren voornamelijk: 1. *Kalkspaath*, hetwelk kenbaar is aan zijne plaatvormige gedaante, bestaande uit vlak op elkander liggende platen, of schilfers; 2. *Marmer*, verschillend in digtheid, fijnheid van korrel en kleur (zie verder *Marmer*); 3. *Kalksteen*, waarvan sommige tot het branden van kalk, andere als bouwsteenen gebruikt worden; 4. *Krijt*, enz.

KALEIDOSKOOP is een gezigtkundig werktuig door Dr. BREWSTER te Edinburg uitgevonden. Het bestaat uit eene holle buis in welke zich twee tegen elkander liggende spiegels over derzelver geheele lengte uitstrekken, en die met elkander eenen hoek vormen, die een evenmatig deel is van vier regte hoeken. Aan de eene zijde worden deze spiegels besloten door twee glazen die op eenen kleinen afstand van elkander zijn geplaatst, van welke het buitenste mat geslepen is en wier tusschenruimte gedeeltelijk wordt gevuld met stukjes gekleurd glas, bloemblaadjes enz. Aan het andere uiteinde der spiegels in een gaatje waardoor men over derzelver geheele lengte kan heen zien, zoo dat men tusschen de spiegels een gedeelte der bovengemel-

de voorwerpjes in het oog krijgt, dat zoo dikwijls door de spiegels wordt teruggekaatst, als de hoek dien de spiegels maken in vier regte hoeken bevat is. Men ziet alzoo schoone regelmatige figuren die bij de minste schudding of wenteling der buis van gedaante veranderen.

KALLIOPE. In de fabelleer eene dochter van JUPITER en MNEMOSYNE, eene van de negen zanggodinnen, en de godin van het heldendicht. Zij was de voorn. der Musen, en de beschermster der Koningen, welken zij de gaaf der welsprekendheid en van het gezang mededeelde. Ook zangers en citherspelers behooren onder hare en APOLLO's lievelingen. Onder de afbeeldsels der zanggodinnen kent men KALLIOPE aan de Tuba, welke zij in de eene, en aan het heldendicht, dat zij in de andere hand houdt, alsmede aan de bloemen en lauwerkransen, waarmede zij is opgesierd.

KALMUKKEN. De tweede Mongoolsche volksstam, oorspronkelijk uit 4 takken bestaan hebbende, die echter nu onder die van Derbet vereenigd zijn. Zij wonen aan de oevers der Wolga, Duna en Don, in de Russ. gouv. Astrakan en Kaukazië, alwaar zij meer dan 12,000 tenten hebben. Een gedeelte derzelve heeft zich in het gouv. Simbirsk nedergezet, en het Christendom aangenomen, terwijl er ook eenige in het gouv. Orenburg verspreid zijn. Het geheel zou men op 25,000 zielen kunnen rekenen. In gedaante, godsdienst en levenswijze hebben de Kalmukken veel van de Kalkas, of eigenlijke Mongolen, maar zij zijn veel zinnelijker en morsiger, terwijl zij tevens diefachtig en bedriegelijk, vrolijk, welgevst, openhartig en nieuwsgierig zijn, en hunne opperhoofden zeer beminnen. Zij zijn geheel en al zwervende volken. Hun eenigste vak van bestaan is de veeteelt, die in al hunne behoeften voorziet. In plaats van belasting te betalen, doen zij kozakkendienst, en ontvangen even als deze, als zij in het veld zijn, soldij en fouragie. Zij zijn met lansen, bogen en pijlen gewapend, en vele hebben sabels, geweren en pistolen. Hunne kleeding is geheel Oostersch, hunne woningen zijn draagbare tenten, *Jurten* of *Kitbitken* genoemd. Hunne godsdienst is die van den *Dalai Lama*, met vele lama's of priesters; ook hebben zij monniken en nonnen. In den regeringsraad is een Russisch ambtenaar tegenwoordig. Het opperhoofd heet *Taidschi*.

KALMUS of KALMOES. (*Acorus Calamus*, L.) Deze welbekende plant wordt door bijna geheel Europa en Azië in moerassige plaatsen en aan waterkanten aangetroffen. De wortel, gewoonlijk, doch ten onregte, *Calamus Aromaticus* genaamd, is een uitmuntend geneesmiddel, van een' specerijachtigen reuk en smaak, dat in vele gevallen van waterzucht en andere ziekten, in welke men de levenskrachten ligtelijk moet opwekken, menigvuldig gebruikt wordt. De eigenlijke *Calamus Aromaticus*, van welken de Ouden melding maakten, komt uit Indië.

KALMIJSTEEN. (*Lapis Calaminaris*). Deze steen, die op verscheidene plaatsen in Duitschland gevonden wordt, heeft eene grijze geelachtige of rosse kleur en eenen aardachtigen smaak. Voorheen was men dikwijls in geschil over den aard deszelven; doch thans is het eene uitgemaakte zaak, dat het een zinkmineraal is, uit koolzuur- en kiezelzuur-zinkoxyde, benevens eenige minder belangrijke bestanddeelen zamengesteld. Vroeger bediende men zich dikwijls van de gezuiverde Kalmij in de geneeskunst, vooral in oogzalven en oogwatertjes, tegenwoordig verkiest men daartoe liever andere zinkbereidingen.

KALUGA. Russisch gouvernement tusschen de gouv. Smolensko, Moskow, Tula en Orel gelegen, en op 395 (SOSHANOF heeft 597) V.M. 1,160,000 inwoners bevattende. De grond is heuvelachtig, het is matig vruchtbaar, en zeer goed bebouwd. Onder de rivieren zijn de voornaamste de Oka, de Upa, de Ugra en Worn, de Ressata enz.; daarenboven zijn er volgens STEIN 11, volgens GEORGE 15 kleine meren en eenige moerassen. De luchtsgesteldheid is vrij gematigd, doch van het laatst van November tot het einde van Maart zijn de waters met ijs bedekt. Men teelt er rogge, gerst, witte haver, tarw, boekweit, maïs, gierst, erwten enz. alles echter niet meer dan genoeg voor eigen gebruik; verder vlas en hennep, weinig tabak en tuinvruchten. De bosschen leveren overvloed van hout. De veeteelt is slechts eene bijzaak. Het rundvee is er klein, doch de paarden zeer goed. Uit het delfstoffelijk rijk vindt men ijzer, molensteenen, kalk enz. Verder vindt men overal spinnerijen, weverijen, allerlei handwerken, winkelhandel, enz. Ook zijn er vele branderijen, fabrijken van laken, zijde, fluweel, wollen stoffen, leder, linnen, katoen, papier, glas en touw. De uitvoer is van weinig belang. Het gouvernement wordt in 11 kreitsen verdeeld. =, Russische kreits in voorn. gouvernement aan de Oka, welke op 36⅗ V. M., volgens GEORGE 54,922 (STOACH heeft 72,200) inwoners bevat. =, hoofdplaats van voorn. Russisch gouvernement en kreits, zetel van den gouverneur, en der Bisschoppen van Kaluga en Borowsk, aan de Oka en Kaluschka, met ongelijke, naauwe en kromme straten, gedeeltelijk slecht geplaveid, en meest houten huizen, een Bisschoppelijk paleis, 23 steenen en ééne houten kerk, 1 nonnenklooster, 1 gymnasium, eene kreits- of distr.-school, 1 seminarium voor priesters, 1 vondelingshuis, een weeshuis, 9 armhuizen, eenen schouwburg, en 25,000 inwoners, die veel zeildoek-fabrijken, 1 koper-fabrijk, katoenspinnerijen, eene suikerraffinaderij, zeepziederijen, pottenbakkerijen, zaagmolens, looijerijen, mouterijen en meer andere fabrijken, benevens eenen uitgebreiden binnenlandschen handel hebben, terwijl op de jaarmarkt meer dan een half millioen roebels wordt omgezet. Ook handelen zij buiten 's lands, zelfs op Dantzig, Leipzig, Koningsbergen, enz.

KALYPSO. Eene dochter van ATLAS, die het eiland Ogygia, dat diep in den Oceaan lag, en zeer boschrijk was, bewoonde. Ofschoon eene godin, leefde zij nogtans eenzaam en geheel afgezonderd van goden en menschen. Toen ULYSSES aan haar eiland schipbreuk leed, ontving zij hem zeer vriendelijk, verzorgde hem, en wenschte hem hij zich te houden, ten einde hem eene eeuwige jeugd en de onsterfelijkheid te schenken. Dan zijn verlangen naar het vaderland en zijne gade verzwakte den indruk van de bekoorlijkheden der godin. Zeven jaren, die hij gedwongen was bij haar te blijven, sleet hij in kommer en verdriet; doch eindelijk ontfermden zich de goden over den lijder. JUPITER zond MERKURIUS van den Olympus, met last aan KALYPSO, om ULYSSES naar zijn vaderland te laten vertrekken. Zij gehoorzaamde aan dit bevel; maar † eerlang van verdriet.

KAM, (J.), Predikant, den 18 Julij 1833, bijna 64 jaren oud, te Amboina overleden, was een sieraad voor maatschappij en godsdienst. Hij was een man, die zich in getrouwe pligtbetrachting en rusteloozen ijver in zijne betrekking loffelijk onderscheidde. Reeds in gevorderden leeftijd in Indië gekomen, en dadelijk op Amboina geplaatst, legde hij zich onverwijld en met de grootste inspanning op de kennis van het hoog Maleisch toe, en was al spoedig in staat, de talrijke inlandsche gemeente aldaar in die taal te kunnen bedienen. Van dat oogenblik af aan leefde hij geheel voor zijne betrekking, en door onvermoeiden arbeid heeft hij dingen kunnen daarstellen, die men anders voor de krachten van een mensch, vooral in dit klimaat, te zwaar zoude achten. Niet alleen voorzag hij, meestal zonder bijstand, in de godsdienstige behoefte der Nederduitsche gemeente ter hoofdplaats Amboina; maar bediende ook de talrijke inlandsche gemeenten van dat en de omliggende eilanden, waarvan men de Christelijke bevolking op meer dan 30,000 zielen kan bepalen. Hij was daarenboven gewoon, om jaarlijks eenen verren togt te ondernemen, nu eens noordwaarts tot aan de Sangersche eilanden, dan eens zuidwaarts tot Aroe en de zuidwester eilanden toe, ten einde ook die verafgelegene gemeenten te bezoeken, den staat der kerken en scholen na te gaan, en zoo veel zijn tijd en middelen toelieten, aan de vestiging en uitbreiding van de Christelijke godsdienst onder die nog onbeschaafde volken te arbeiden. Behalve die edele en streelende zelfsvoldoening, welke elk braaf man mag genieten, die, in welken kring dan ook geplaatst, zijne pligten vervult, vond de voortreffelijke KAM daarenboven eene aangename belooning in de achting van alle weldenkenden, en de hartelijke verkleefdheid der Christenen van Amboina, die voor hem eenen bijna afgodischen eerbied hadden. Hij mogt in dien uitgebreiden werkkring bijna 20 jaren verkeeren, en heeft tot uitbreiding van het Christendom in de Moluksche eilanden onbegrijpelijk veel bijgedragen. Het was op zijnen laatsten togt naar Aroe en de zuidwester eilanden, dat hij, ten gevolge van doorgestane vermoeijenissen en ontberingen, bedenkelijk krank werd, en maar even den tijd had naar Amboina terug te keeren, waar hij in den schoot van zijn huisgezin stierf.

KAMAKURA. Een beroemd eiland van Japan, omtrent ééne mijl in den omtrek hebbende, aan de zuidkust van Nippon, en naar hetwelk men de in ongenade vervallen Grooten in ballingschap zendt. De kusten van dit eiland zijn zoo steil, dat men hen welke men er henen zendt met windassen op doet stijgen, en hun maandelijks zendt, wat zij tot onderstand des levens noodig hebben.

KAMEEL. Men onderscheidt twee soorten van Kameelen, te weten: de Dromedaris (*Camelus Dromedarius*) met éénen bult op den rug, en de tweebultige Kameel (*Camelus Bactrianus*). Beide voeden zich met drooge en stekelachtige kruiden, zijn matig, en drinken zelden. Zij loopen snel en dragen lasten van 600 tot 1000 ponden. Van hier zijn zij van onberekenbaar nut in de groote woestijnen van Arabië en Afrika, waar geene frissche plant koelte of vruchtbaarheid aanbrengt, en de wind met drooge golven speelt van eenen onmetelijken zandoceaan. Het schip der woestijnen is dan ook te regt de naam, dien de Arabier aan dit nuttig dier gegeven heeft, welks bezit zijn' grootsten rijkdom uitmaakt. Deze dieren verdragen een tamelijk gematigd klimaat. Men heeft zelfs bij Pisa eene stoeterij van Dromedarissen, die aldaar sinds het midden der XVII eeuw zijn voortgeteeld. Vooral echter verdraagt de tweebultige Kameel een kouder klimaat, en strekt zich verder noordwaarts in het westelijke Azië uit, dan de éénbultige, die meest in Arabië en Egypte leeft. Wild worden deze dieren thans nergens meer aangetroffen.

KAMEEL of SCHEEPSLIGTER. Een werktuig, door onzen landgenoot MEEUWES MEINDERTSZOON BAKKER in 1691 uitgevonden, om schepen van 100 stukken geschut over Pampus naar de Vlieter te brengen; bestaande in eene soort van praam, of groot vlak vaartuig, uitwendig de gedaante van een doorsneden, half langwerpig rond hebbende, dat van binnen hol is. Aan iedere zijde van het schip wordt een Kameel gebragt, en door buizen met water gevuld, zoodat

het zinkt, waarna de buizen gesloten worden. Hierop worden 12 tot 20 kabeltouwen, van het eene Kameel tot het andere, onder het schip door- en zoo sterk toegetrokken, dat de Kameelen, die uit hoofde hunner gedaante daartoe geschikt zijn, digt om het schip sluiten en met hetzelve één ligchaam uitmaken. Vervolgens pompt men het water weer uit de Kameelen, die, daardoor ligter geworden, omhoog rijzen, en door middel der gemelde kabeltouwen het schip over de ondiepte voeren; thans zijn de kameelen buiten gebruik.

KAMEELPAARD of KAMEELPANTHER. Een sterrebeeld. Zie CAMELOPARDALUS.

KAMEELPARDEL of GIRAFFE. Het is onmogelijk zich een naauwkeurig denkbeeld te maken van de bevalligheid en schoonheid van dit merkwaardige dier. Toen men vóór eenige jaren nog geene levende Giraffes in Frankrijk en Engeland gezien had, beschouwde men de berigten deswege algemeen als fabelachtig. Men kon zich geen begrip vormen van een dier van deze grootte, hetwelk zijnen kop opligtte om bladeren en dunne takken van boomen op drie manshoogten te plukken. Naderhand nogtans heeft men zich verzekerd, dat de berigten, dienaangaande medegedeeld door LEVAILLANT, een' der bevalligste reizigers, welke het dier op zijnen geboortegrond heeft gezien, volkomen naauwkeurig waren; wij nemen de volgende beschrijving uit zijne tweede reis over: »De Giraffe, even als alle dieren, die tevens horens en gespletene hoef-klaauwen hebben, behoort tot de herkaauwende dieren. Haar gewoon voedsel is het blad van eene soort van mimosa, welk de inboorlingen *kanaap*, en de volkplanters *kameeldoorn* noemen. Daar nu deze boom alleen in het land der Namaquas gevonden wordt, kan zulks als de oorzaak aangemerkt worden, waarom zij zich daar bestendig ophoudt, en niet in die streken van Zuid-Afrika wordt gezien, waar deze boom niet groeit. Het schoonste gedeelte des ligchaams is de kop. De bek is klein, de oogen helder en glinsterend; tusschen de oogen en boven den neus is eene beenachtige dikte, bijna gelijk aan de twee kleine dikten, waarmede de kop van boven gewapend is. De tong is ruw en spits. De twee kakebeenen hebben op elke zijde zes maaltanden; maar het onder-kakebeen heeft buitendien nog acht snijtanden, welke van boven geheel ontbreken. De hoefklaauw, welke gespleten is en geene nagels heeft, gelijkt naar dien van den os. Het been is zeer rank en uitgerekt, doch de knie steekt vooruit, omdat het dier knielt om zich neder te leggen. Zoo ik niet zelf de Giraffe gedood had, ik zoude met vele natuur-onderzoekers geloofd hebben, dat de voorpooten veel langer zijn dan de achterpooten. Dit is eene dwaling; want de pooten hebben over het algemeen dezelfde evenredigheid als die der overige viervoetige dieren. Ik zeg over het algemeen, omdat er verschillende soorten van Giraffes bestaan. De Giraffe, even als het paard, verdedigt zich door het uitslaan der achterpooten; en deze zijn zoo behendig en hunne slagen zoo snel, dat het oog die niet volgen kan. Zij zijn eene genoegzame verdediging ook tegen den leeuw. Nimmer gebruikt het dier zijne horens om eenen aanval af te weren. Zoo lang de Giraffe jong is, zijn de mannetjes en wijfjes volkomen aan elkander gelijk. Hare stompe horens loopen dan uit in een' bos lang haar; het wijfje behoudt dit eigenaardige eenen geruimen tijd, doch de mannelijke Giraffe verliest zulks na drie jaren. De huid, welke eerst lichtrood is, wordt donkerder naarmate het dier ouder wordt, en is eindelijk een geelbruin bij de wijfjes en een donker of zwartbruin bij de mannetjes. Aan dit verschil van kleur kunnen de mannetjes van de wijfjes op eenen afstand onderscheiden worden. Ook verschilt de huid ten opzigte van de verdeeling en gedaante der vlakken. Het wijfje is niet zoo groot als het mannetje, en de dikte op het voorhoofd komt niet zoo sterk vooruit; zij heeft vier uijers. Volgens het verhaal der inboorlingen draagt zij twaalf maanden, en brengt telkens één jong ter wereld."

KAMELEON. Dit dier behoort tot de orde der Hagedisachtige Amphibiën, en onderscheidt zich door deszelfs zamengedrukt ligchaam, en hoekigen scherpen rug, maar vooral door het bijzondere maaksel zijner tong, die het met eene bijzondere snelheid zeer ver uitsteekt en weder terug trekt, en wier dikke punt met een kleverig vocht bedekt is. Het overigens zeer trage dier vangt daarmede de insecten, met welke het zich voedt; maar grijpt nimmer iets met den mond zelven of met de pooten aan. De huid dezer dieren verandert onder zekere omstandigheden van kleur. Deze zonderlinge eigenschap heeft tot vele sprookjes aanleiding gegeven, als dat het Kameleon de kleur der voorwerpen aanneemt, waarop het geplaatst is, en dergelijke meer. Men heeft er onderscheidene soorten van. De gewone Kameleon (*Chameleon Carinatus, Lacerta Africana*) leeft in Zuidelijk Spanje en Noordelijk Afrika. De overige soorten zijn door bijna alle heete landen der oude wereld verspreid; doch in Amerika heeft men er geene aangetroffen.

KAMELOT is een gebrek in den bardsteen, dat bij het gebruik van dit bouwmateriaal zorgvuldig vermeden moet worden.

KAMENEZ. Russische kreits, gouvernement Podolië, in het Westelijke deel des gouvernements. Dezelve wordt ten Zuiden door den Dniester, ten Westen door de Podhorze, en verder door de Schwonotz, Smotritza en Studenitza bespoeld. Het land is heuvelachtig, heeft goed bouwland, vette weiden, schoone bosschen en overvloed van vruchten. = of KAMINIEC, hoofdplaats van de Russische provincie Podolië en voorn. kreits, zetel van den Gouv., van eenen Griekschen Aartsbisschop van Podolië en Braclaw, en den Roomschen Bisschop; met eene vesting op eene hooge rots, langs de Smotritza gelegen, met muren en grachten omringd, en goed versterkt. De stad is onregelmatig gebouwd, heeft verscheidene voorsteden, naauwe en kromme straten, verscheidene Grieksche en Roomsche kerken, waaronder de Roomsche hoofdkerk, die 15 altaren heeft, uitmunt; de kerk der Armeniërs, 2 kloosters, een voormalig Jesuiten-collegie, een gymnasium, eene Grieksche school, 2 Bisschoppelijke paleizen, en 5,700 inwoners, die eenige fabrijken, jaarmarkten en handel hebben.

KAMER van een stuk geschut, bijzonder van een Mortier of een Hanwitser, heet de achterste holte in welke het buskruid geladen wordt. Deze kamers werden eertijds cylindervormig uitgehold, thans echter laat men dezelve niet in een plat vlak, maar in eenen halven bol uitloopen.

KAMER-BAND of GORDEL heet het deel van een kanonstuk in hetwelk het ontlaadgat zich bevindt.

KAMER KANON wordt een kanonstuk genoemd dat van eene kamer is voorzien, dat is: een stuk bij hetwelk de ruimte die het buskruid bevat aanmerkelijk naauwer is dan het overige inwendige deel des geschuts.

KAMER SPIEGEL is eene houten schijf van welke men zich bedient om de kamer van een kanonstuk, na met buskruid geladen te zijn, af te schieten.

KAMERIJK of CAMBRAY. Fransch arrondissement, departement van het Noorden, hetwelk op 16 V. M., in de 7 kantons Cambray, Camières, Le Châtean, Clary, Marcoing en Soleames, 113,000 inwoners bevat. =, hoofdplaats van voorn. Fransch arrondissement aan de Schelde, welke haar in 2 deelen verdeelt. Zij heeft onregelmatige, maar breede en goed geplaveide straten, vele opene plaatsen, waaronder de paradeplaats uitmunt, schoone huizen, 11 kerken, een fraai Bisschoppelijk paleis, raadhuis, fraai kasteel, groote kazernen, openbare bibliotheek, teekenschool, eene schoone esplanade tusschen het kasteel en de stad, en 15,600 inwoners, die in hunne beroemde fabrijken, van baptist of kamerdoek, gaas, enz. alsmede in het vervaardigen van garen, linnen, tapijten, leder, zeep, tabak loodwit, koperwerk, zout, enz. hun bestaan vinden. Van 1815 tot 1818 had Lord WELLINGTON hier zijn hoofdkwartier. =, Nederl. dorp, prov. Utrecht, met goeden hennep en weilanden, en, met de buurt Houtwijk, 1100 inwoners.

KAMFER. De kamfer, die van een algemeen artsenijkundig gebruik is, wordt ook in de zamenstelling van vernissen, vooral in die van gom-copal, gebezigd. Dezelve is het voortbrengsel van den wortel eener soort van laurier-boom (*Laurus camphorata*), die in China, Japan en onderscheidene gedeelten van Indië groeit. De bladen dezer plant zitten aan eenen dunnen stengel, zijn getakt en loopen spits toe. Van boven is het blad schitterend groen; beneden meer geelgroen en als zijde uitziende. De stengels der bloesems komen niet te voorschijn, dan nadat de boom eenen aanzienlijken ouderdom en grootte heeft bereikt. De bloemstengels zijn teeder en loopen van boven in kleine vertakkingen uit, waarvan elk eenen bloesem draagt. Deze bloesem is wit, en wordt opgevolgd door eene glinsterende purperen bezie, van de grootte eener erwt. Deze bestaat uit eene kleine pit, omgeven van eene zachte, vliezige vrucht, die den geur van kruidnagelen en kamfer heeft. De bast van den stam des booms is van buiten eenigzins ruw; maar van binnen is dezelve zacht en vochtig, en kan derhalve met gemak gescheiden worden van het hout, hetwelk droog en wit van kleur is. Sommige reizigers verhalen, dat oude boomen zoo overvloedig kamfer bevatten, dat men, bij het doorkloven van den stam, dezelve in de gedaante van groote tranen vindt, zoo helder, dat dezelve geene zuivering behoeven. De gewone wijze, echter, om de kamfer te verkrijgen, geschiedt op deze wijze: men werpt stukken van den wortel des booms, die daarvan de grootste hoeveelheid bevat, in een' ijzeren ketel, die een groot hol deksel heeft; dit deksel wordt van binnen opgevuld met rijst-stroo; de openingen worden vervolgens digt gestreken en men gaat tot de distillering over. Door de hitte stijgt de kamfer omhoog en hecht zich aan het stroo in het deksel. Hier te lande wordt dezelve daarna gezuiverd door elk pond kamfer met een ons ongebluschte kalk te vermengen, en dezelve in groote glazen vaten aan eene tweede sublimatie te onderwerpen. De kamfer is algemeen bekend als eene witte broze stof, die eenen bijzonderen aromatischen geur en eenen sterken smaak heeft. Sommige scheikundigen beschouwen dezelve als eene gestolde, gloeibare olie. Zij smelt met 288°. Zie voorts boven Art. CAMPHER.

KAMILLEN. In de geneeskunst gebruikt men twee soorten derzelve: de *gemeene* (van de *Matricaria Chamomilla* L.) en de *Roomsche* (van de *Anthemis Nobilis* L.) De eerste zijn de bloemen eener inlandsche, de laatste eener uitlandsche plant, welke in het zuiden van Europa te huis behoort. Zij bezitten eenen sterken, specerijachtigen reuk en een' verwarmenden, zeer bitteren smaak, met krampstillende en zweetdrijvende eigenschappen. Alle deze hoedanigheden zijn sterker in de Roomsche dan in de Gemeene Kamillen, waar-

om deze meer in prikkelbare, gene meer in trage gestellen te pas komen.

KAMISAARDS. Is de naam dier Hervormden in de Cevennen, die zich in het begin der XVIII eeuw tegen de geweldenarijen der koninklijke bevelhebbers verzetteden, welke hen door een bovenmatig hoofdgeld onderdrukten. Zij haalden de ontvangers des nachts uit hunne bedden, en hingen hen, met de taxatie-lijst om den hals, aan de boomen op. De uitvoerders trokken, om ongekend te blijven, hunne rokken uit, en vertoonden zich in hunne bloote hemden; en van hier hunne benaming. De Whiteboys in Ierland leveren een soortgelijk voorbeeld op.

KAMYSCHIN. Russische kreits, gouvernement Saratow, ten oosten van het land der Donsche Kozakken. Dezelve wordt door de Wolga in eenen Oostelijken en Westelijken kreits verdeeld, waarvan de grootste helft van den eersten open, zonder bosschen, slechts uit woestijnen bestaat, die alleen voor veeweiden gebruikt kunnen worden, en welke door de Turgun, Maloi, Beloi, Usen en Solengorskaja, benevens de zoutzee Jelton, het meer Gork Selenoe, en eenige andere zoutachtige meren bespoeld wordt, slecht drinkwater heeft, en door de zoutheid van den grond, bijna geheel onbebouwbaar is. De Westelijke helft wordt door de Medwedisa, de Ilawla en de Kamyschinka bespoeld, heeft langs de Wolga het Wolga-gebergte, doch is verder vlak, met weinig hout, maar goede weiden en zeer goed bouwland, dat genoegzaam koren oplevert. Sedert 1763 hebben zich hier Duitsche en Zwitsersche volkplantingen nedergezet, en de woestijn, waarin slechts eenige Kozakken rondzwierven, in een goed land herschapen, soodat men er nu reeds 120,000 inwoners telt. In de Oostelijke helft zijn eenige volkplantingen van kleine Russen, die bijna alleen van het zout, dat daar gewonnen wordt, bestaan. =, hoofdplaats van voorn. Russ. kreits, ter plaatse, waar de Kamyschinka in de Wolga valt. Voorheen was zij eene vesting, en nog is zij met grachten, wallen en torens omringd. Zij heeft 2 kerken en 2,500 inwoners, die meestal van de vaart op de Wolga, de visscherij, en eenen kleinen handel te land bestaan, terwijl hier tevens eene stapelplaats van zout is.

KAMP (WABE). De vierde der leden, welke aan de Maatschappij van Nederlandsche letterkunde te Leiden, in het jaar 1827 ontvielen, was een man die zijne letterkundige vorming geheel aan zich zelven te danken had, en zijnen tijd, althans in de laatste jaren van zijn leven, tusschen het onderwijs van een' jongeling van deftigen huize en het werken voor de drukpers verdeelde; onder zijnen naam kwamen, reeds voor verscheidene jaren, twee werkjes van letterkundigen inhoud te voorschijn, met name *Prometheus*, en *Uitspanningen in de eenzaamheid*. In de Mnemosyne der Heeren TIJDEMAN, vindt men op bl. 219 en volg. van het IV Dl. der nieuwe verzameling van hem eene keurige en belangrijke verhandeling over 's menschen oorspronkelijken aanleg voor zedelijkheid en godsdienst, en het daaruit kenbaar verheven doeleinde van zijn aanwezen. Voorts was hij een ijverig medearbeider aan beoordeelende tijdschriften met name aan den Recensent ook der Recensenten. Eindelijk was hij aan de Leidsche leden der Maatschappij bekend als een man die aan een' rijken schat van kennis en ondervinding eene groote minzaamheid in den omgang paarde, en die, hoezeer reeds merkelijk in jaren gevorderd, niets minder was, dan een gemelijk berisper van den tegenwoordigen, en vervelend lofredenaar van den vroegeren tijd.

KAMPAGNE. Het bovenste achterdeel van een schip, daar de vlag waait; de plaats op een oorlogschip, waar zich de trompetter bevindt.

KAMPECHEHOUT. Zie CAMPECHE.

KAMPEN. Nederlandsche stad, provincie Overijssel, kwartier Salland, aan den linkeroever van den IJssel, die zich daar in onderscheidene armen verdeelt. Aan den waterkant heeft men eenen hoogen muur, die 12 grootere en kleinere poorten, en nog verscheidene overblijfsels van torens heeft, in oude tijden tot verdediging gebruikt. Buiten dezen muur vindt men, op onderscheidene afstanden, bolwerken, ravelijnen, even als aan de landzijde, tot verdediging aangelegd, hier en daar woon- en pakhuizen van kooplieden, en langs den IJssel eene wandelplaats. Door de stad loopt eene gracht, die aan beide zijden door sluizen, met den IJssel gemeenschap heeft. Onder de voorname gebouwen behooren: twee Hervormde kerken met fraaije orgels. De Bovenkerk, voormaals de St. Nicolaaskerk geheeten, en die altijd als een meesterstuk van bouworde beschouwd is, heeft verscheidene prachtige grafkelders; ook wordt in dezelve het hart van den Nederlandschen Admiraal DE WINTER, alhier geboren, in eene met smaak gemaakte urn bewaard; de Broederkerk, waaraan eene fraaije consistorie verbonden is; eene groote Roomsche kerk, de Buiten- of Lieve Vrouwekerk genaamd, te voren aan de Hervormde gemeente behoord hebbende, maar aan de Roomschen afgestaan, die daarenboven nog twee vergaderplaatsen bezitten, waarvan de eene aan de orde der Franciskanen behoort, die hier eenen Priester hebben; de voormalige Waalsche kerk; eene Luthersche en eene kerk der Doopsgezinden, met welke gemeente zich voor eenige jaren de Zwitsersche Mennoniten vereenigd hebben; benevens eene Joodsche Synagoge. Voorts het gedeeltelijk nieuwe raadhuis, met eene zeer antieke raadkamer in het oude gedeelte en een tolhuis. Men heeft in het midden der stad eenen hoogen toren, met een heerlijk klokkenspel, en van onder eene poort, waardoor men rijden kan. Verder vindt men er nog onderscheidene aanmerkelijke openbare gebouwen; ruim 8,000 inwoners, die van fabrijken voor dekens, duffel, trijp, matten, enz. steenbakkerijen, leerlooijerijen, brouwerijen, pel- en oliemolens, scheepstimmerwerven enz. bestaan. Er wordt ook eenige handel gedreven, die echter in vroegere dagen, toen de stad tot het Hanzee-verbond behoorde, aanmerkelijker was. De verstopping van den voorn. mond des IJssels belemmerde vroeger de scheepvaart zeer. Visscherij wordt er sterk gedreven, vooral in bot, die zeer beroemd is. Buiten de vischpoort ligt eene schoone brug over den IJssel, die 770 voet lang is, en die in 1813 aan de geälliëerden gelegenheid gaf, om hunnen togt zoo veel spoediger naar Frankrijk voort te zetten, terwijl alsmen de inwoners, de Fransche bezetting, die de brug verdedigde, overmeesterden, en zoo de stad in handen der kozakken stelden. Op de voormalige wallen van Kampen heeft men schoone wandelingen; er zijn vele buurten, die tot de stad behooren. Zij is de geboorteplaats, behalve van den genoemden Admiraal DE WINTER, van ALBERTUS PISTUS, die door zijne kunde in onderscheidene wetenschappen beroemd, en zeer in achting was bij Paus ADRIAAN VI, wien hij ook naar Italië is gevolgd, van HENDRIK en JOHAN VAN KAMPEN en meer andere groote mannen.

KAMPER-EILAND. Bestaat eigenlijk uit eenige grootere en kleinere eilanden, die door onderscheidene uitwateringen, van den IJssel gescheiden worden. Het neemt door aanslijking gedurig toe, zoodat in 1822 bij de laatste negenjarige verpachting der menigvuldige erven, welke aan de stad Kampen behooren, en eenen grooten rijkdom voor dezelve uitmaken, weder vier nieuwe boeren-woningen, met een aanmerkelijk deel lands, aangelegd zijn. Men heeft op het grootste der eilanden eene gereformeerde kerk, waarnevens het schoolgebouw staat.

KAMPFER (ENGELBRECHT). Een beroemd reiziger van de XVII eeuw, die te Lemgo geboren werd, en van zijnen vader eene uitmuntende opvoeding ontving. In 1683 deed hij, als geheimschrijver bij een Zweedsch gezantschap, te land eene reis door Rusland naar Perzië; bezocht hierop Arabië, Indostan, Coromandel, de oevers der Ganges, Java, Sumatra, Siam en Japan. Hij keerde in 1692 in zijne geboortestad terug, werd hier lijfarts van den graaf VAN DER LIPPE, en † in November in het jaar 1716. Onder zijne schriften verdient inzonderheid genoemd te worden *Gesch. en Beschr. van Japan*; Lemgo 1774, welk algemeen geacht werk reeds in 1727, uit het handschrift, in het Eng. overgezet, en te Londen in 2 Dn. in folio uitgegeven is; waarna hetzelve in 1774 in de Duitsche taal is verschenen.

KAMPGEVECHTEN. Eene gewoonte, uit onkunde allereerst geboren, door bijgeloof verder aangekweekt, en in vroegere dagen door bijkans geheel Europa, en ook hier te lande, in gebruik; doch waarvan het nadeel zich allerwege deed gevoelen, vooral ook, wanneer tusschen den man en zijnen naasten, over voorregt of eigendom, twist ontstond. Gewijsden, aangaande het gerezen geschil, niet voorhanden, of althans onbekend zijnde, deed de geestelijkheid uitspraak; doch deze te onkundig en te ongeoefend, nam een ander middel te baat. Eerst beschouwde men het lot als iets heiligs, en als onder het onmiddellijk bestuur der Voorzienigheid staande; en van hier, dat men aan de veroordeelden eenige moeijelijke proeven oplegde. Deze proeven noemde men *Judicia Dei*, of goddelijke regtspraken. Onder deze proeven behoorden ook in lateren tijd de Kampgevechten, waartoe men besloot wanneer de regter bij mangel aan getoigen geene uitspraak konde doen, en de partijen in deze manier van beslissing bewilligden. Zoodanige gevechten hadden plaats tusschen de twistende partijen in eigen persoon, of daartoe gehuurde kampvechters. Zelfs onder de vrouwen, wanneer zij onderling geschil hadden, moest zulks door dit middel worden beslist. Zij bedienden zich alsdan van huurlingen, of wel traden de ridders voor haar in het strijdperk, om de gunst der vrouwen te winnen. Deze Kampgevechten gingen zeer statig toe, en stonden onder het opzigt van eenen ambtenaar, *Kreitwaarder* genaamd. PHILIPS, *Heer van Wassenaar en Burggraaf van Leyden*, bekleedde in 1420 dien post, als een leen van den graaf van Holland, en had dit amht bij opvolging van zijne voorouders ontvangen. Het kampveld werd vooraf door middel van een touw afgeschoten, en het getal en de soort van wapenen werden bepaald. Oudtijds vocht men met stokken, doch naderhand met zwaarden of degens. Vóór het aangaan van den strijd moest een kampvechter biechten en het Avondmaal gebruiken, en werd in den strijd als overwonnen beschouwd, wanneer hij viel of door zijne partij op den grond geworpen werd. Langen tijd heeft deze soort van Kampgevechten stand gehouden; doch zijn allengkens, door eene regtvaardige en verstandige wijze van regtspleging vervangen geworden. De thans, helaas! nog plaats hebbende duellen of tweegevechten zijn nog een overblijfsel van deze barbaarsche gewoonte.

KAMPHUIZEN (DIRK RAFAELSZ.) werd te Gorinchem in 1686 uit deftige ouders geboren, doch na den dood van beide, toen *hij*

naauwelijks 8 jaren oud was, onder het opzigt van eenen onderen broeder gesteld, die hem bij eenen kunstschilder besteedde. Achttien jaren oud zijnde, had hij reeds zulke vorderingen gemaakt, dat hij zijnen meester, zoo niet voorbijstreefde, ten minste op zijde kwam. Op aanzoek echter van den Rector der Lat. school, die 's jongelings bekwaamheid kende, zag hij van het schilderen af, en legde zich op het latijn toe, waarin hij het binnen 3 jaren zoo ver bragt, dat hij voor het akademisch onderwijs bekwaam werd geoordeeld. Hij vertrok naar de hoogeschool te Leiden, en werd een leerling van **Jacobus Arminius**, wiens gematigde begrippen en leerwijze hem het meest gevielen. Na eenigen tijd hier vertoefd te hebben, werd hij op aanbeveling van gemelden hoogleeraar, onderwijzer bij de kinderen van den heer **van Langerak**, en door zijnen ijver tevens diens geheimschrijver; doch zijn huwelijk met **Anneke Alendorp**, dochter van den Dordschen leeraar G. **Alendorp**, deed hem naar Gorinchem vertrekken, waar hij in het taal-onderwijs aan de jeugd, ten zijnen huize, zijn bestaan vond; bestedende voorts zijne snipperuren aan het lezen der H. Schrift, waardoor hij werd overgehaald, om de tot hiertoe uitgestelde plegtigheid van den Doop, door eenen leeraar te Arkel, zich te laten toedienen. **Kamphuizen** legde vervolgens, op raad van velen, zich met ernst op het predik-ambt toe. Nadat hij ettelijke malen de dienst in Waterland verrigt had, vertrok hij naar Utrecht, waar hij, door medewerking van den Heer **van Langerak**, den post van onderwijzer bij de 4e klasse der Lat. school verkreeg, en gemeenzaam bekend geraakte met den leeraar **Taurinus**, op wiens aandrang hij besloot, de schooldienst vaarwel te zeggen. Hij predikte van tijd tot tijd voor zijnen vriend **Taurinus**, in de Domkerk van gemelde stad onder veel toeloop, en werd vervolgens, door de bezorging van den Heer **Ledenberg** in het nabijliggend dorp Vleuten beroepen, waar hij tot algemeen genoegen, zijn ambt 2 jaren had waargenomen, toen hem en zijns gelijken, bij openbare afkondiging, het prediken op lijfstraf werd verboden. Sedert geraakte hij in bekrompene omstandigheden, en zwierf van plaats tot plaats, zoo als te Amsterdam, Norden in Oost-Vriesland, Harlingen (waar hij zijne *Stichtelijke Rijmen* voor het grootste gedeelte vervaardigde, enz. en te Hoorn liet drukken) enz. zich behelpende met het schraal inkomen van de vertaling van Latijnsche en Fransche boeken. Naderhand begon hij met overleg zijner vrienden, den vlashandel, die hem een eerlijk bestaan verschafte. Sedert hield hij zich eenigen tijd te Delft op, om zekeren jongeling, van eene zielziekte door zijne troostreden te genezen, in welk moeijelijk werk hij gelukkig slaagde. Na zijne terugkomst van daar, maakte hij eenen aanvang met zijne *Uitbreiding der Psalmen*, welke zijn laatste werk was. Kort na de voltooijing van hetzelve werd hij gevaarlijk ziek, en † den 9 Julij 1626, in den ouderdom van 41 jaren: een kort leefperk voorzeker, in vergel. van zijne menigvuldige rampen en wederwaardigheden; doch lang genoeg, om hem te doen reikhalzen naar een vreedzamer vaderland. Hij † onder de duidelijkste blijken van godsvrucht en vertrouwen, 's mans huis en graf werden nog lang daarna aan vreemdelingen vertoond.

KAMPS (De). Eene rivier van Neder-Oostenrijk, nemende haren oorsprong nabij de grenzen van Opper-Oostenrijk, en zich in den Donau ontlastende.

KAM-RAD, wordt in het algemeen een rad genoemd, waarvan de tanden niet in het vlak van het rad zelf gelegen zijn. Gewoonlijk staan de tanden van een Kam-rad loodregt op hetzelve, en bestaan in pinnen die aan de as van het rad evenwijdig loopen.

KAMSCHATKA. Een groot Schiereiland ten N. O. van Asia, tusschen de golf van dien naam en den Oceaan, aan het uiterste oosteinde van Rusland en van ons vaste land, door onderscheidene volken bewoond wordende; die van het zuidelijk gedeelte en van de Kurilische eilanden schijnen volkplantingen van Japanners te zijn, en zijn eenigzins beschaafd; die van het middengedeelte zijn cijnsbaar aan Rusland, en betalen hunne schatting in pelterijen, voornamelijk in beverhuiden, men noemt hen Kamschatdalen, en gelooft dat zij van de Mongolsche Tartaren afstammen. De Koriaken bewonen ten noorden het Schiereiland, en zijn wilder en dommer dan de Kamschatdalen. De haven van Kamschatka, alwaar de Russen zich in de XVIII eeuw hebben gevestigd, ligt te midden van de oostelijke kust van het Schiereiland; die van Awatscha of van Sint Pieter en Sint Paulus, ligt meer zuidwaarts aan de kust, en wordt ook het meest bezocht. Men rekent 1400 mijlen van Kamschatka naar Moskow. Het ligt tusschen de lengte van 173° en 178° en tusschen de breedte van 52° en 62°.

KAMSCHATKASCHE ZEE. Dat gedeelte van de N. stille zee, dat tusschen het vaste land van Azië, en het schiereiland Kamschatka van den eenen, en het vaste land van Amerika en het schiereiland Alaschka van den anderen kant, bevat is, door de Aleutische eilanden van den eigenlijken Oceaan wordt afgezonderd, en ten N. door de Behringstraat bepaald wordt.

KAMUIS-LEDER. Eene soort van leder, hetwelk of in olie bereid, of gelooid, en om deszelfs zachtheid en buigzaamheid, ook omdat het de zeep zonder nadeel kan verdragen, zeer geacht wordt. Het echte Kamuis-leder wordt van het vel van den kamuis-bok bereid, doch ook van gemeene bokken, geiten en zelfs schapenvellen uagemaakt, en in Frankrijk, waar de bewerking daarvan een bijzonder beroep uitmaakt, *Chamoisure* genoemd. Men gebruikt het Kamuis-leder ook, om het kwik te zuiveren, hetwelk men door deszelfs poriën, die zeer digt zijn, laat doorgaan.

KAN. De eenheid van Nederlandsche inhoudsmaat voor natte waren, is de Kan of Fransche *litre*, gelijk staande met eenen kubieken palm. De 100 Kannen noemt men *vat*; terwijl $\frac{1}{10}$ Kan een *maatje*, en $\frac{1}{10}$ maatje of $\frac{1}{100}$ Kan een *vingerhoed* genoemd worden.

KANAAL. Sommige Kanalen zijn alleen bestemd tot uitwatering, andere zijn geschikt tot bevochtiging der landerijen; doch de meeste worden aangelegd voor de scheepvaart, of wel, rivieren worden daartoe ingerigt, dat is: bevaarbaar gemaakt. Het nut, dat bevaarbare Kanalen in een rijk opleveren, is te oogenschijnlijk, om eenig betoog te behoeven. **Wiebeking** zegt, dat, wanneer een Kanaal, met deszelfs breedte en diepte, met de breedte en indompeling der schepen in behoorlijke evenredigheid staat, één paard 1600 centenaars (70,000 ℔) voort kan trekken, en dus eenen last vervoert, waartoe, per as, 100 à 120 sterke paarden vereischt worden, welke daarenboven niet weinig kosten aan onderhoud van straatwegen zouden veroorzaken. Daar de scheepvaart in Kanalen met geene eb en vloed, met geene winden en stroomen te worstelen heeft, zoo is dezelve verre boven die, op rivieren te verkiezen, waar zij aan gedurige belemmeringen is blootgesteld. Men kan dus gerust aannemen, dat in ieder rijk, waar nijverheid en beschaving vermeerderen, ook het getal bevaarbare Kanalen zal vergrooten, en eindelijk de vaart op rivieren geheel en al zal vermeden worden. De keuze van het terrein, hetwelk een Kanaal zal doorloopen, of waarin het gegraven zal worden, is eene der belangrijkste zaken; want van deze keuze hangen de duurzaamheid, de bruikbaarheid van het geheele werk en de kosten der onderneming af. Dit terrein moet dus voorloopig aan een naauwkeurig onderzoek onderworpen zijn, waarbij de waterpassingen en grondboringen niet moeten ontbreken. In de noordelijke gewesten der Nederlanden wordt men door geene belangrijke beletselen verhinderd, om een Kanaal zoo veel mogelijk in eene regte lijn te voeren. In bergachtige streken is zulks geenszins het geval, en dáár is dikwijls eene zeer bogtige rigting boven eene regte strekking te verkiezen; of liever, het Kanaal is in die rigting alleen uitvoerbaar, terwijl de regte lijn onoverkomelijke zwarigheden oplevert. Men moet echter altijd de minste lengte met het minste verval en de minste kosten van bewerking zoo veel mogelijk zoeken te vereenigen. Een tweede onderwerp van het hoogste belang is de voeding van het Kanaal of de middelen, om het niet alleen, nadat het voltooid is, vol water te brengen, maar ook om het steeds, voor eenen bevaarbaren staat, genoegzaam vol water te kunnen houden. In de Nederlanden, althans in de noord. gewesten, bestaan hieromtrent zelden zwarigheden; wijl men in de lage landen van dat rijk slechts behoeft te graven, om water in overvloed te bekomen. Doch in berg- of heuvelachtige streken is het daarmede geheel anders gelegen; aldaar moet het water uit de onderscheidene beken, welke van de hoogten vloeijen, zorgvuldig worden opgezameld, vergaderd, en dikwijls met de grootste spaarzaamheid aan het Kanaal toegedeeld. Het is in zulke omstandigheden niet alleen om het minst mogelijk verval te bekomen, maar ook om de grootst mogelijke hoeveelheid water, tot voeding des Kanaals, te kunnen opzamelen, dat het Kanaal langs de minst verhevene streken moet worden gevoerd; en wanneer het Kanaal langs twee zijden moet afdalen, of over eenen bergrug moet gevoerd worden, dat men het verdeelingspunt, waar het opgezamelde water in het Kanaal valt, om de beide afdalende takken te voeden, met de grootste oplettendheid, en zoo laag als mogelijk is bepale. Nadat men de strekking en het bestaande verval of de hellingen des Kanaals bepaald heeft, en al de voedingsmiddelen heeft opgespoord, moet men eenen overslag maken van de hoeveelheid waters, welke men met zekerheid, en dus in de drongste jaargetijden, ter beschikking zoude kunnen hebben. Met deze berekening moet men eene andere vergelijken, welke de jaarlijksche behoefte aangeeft, en afhangt van het getal der schepen, welke jaarlijks heen en weder varen; van het aantal schutsluizen, die zij moeten doorvaren, en welker getal door het verval des Kanaals bepaald wordt; van de afmetingen dezer sluizen, die wederom gedeeltelijk van de afmetingen der schepen afhangen, en van het verschil van hoogte der onderscheidene kommen, tusschen de schutsluizen begrepen; uit welke gegevens men het, bij iedere doorschutting, verspilde water kan berekenen. Bij deze laatste berekening mogt men dan het vermoedelijk verlies, door ondigtheid der deuren, dat, door de uitwaseming veroorzaakt, en dat, hetwelk uit de inzuiging des aardbodems kan ontstaan, niet uit het oog verliezen. En wanneer men, na al deze waarnemingen, verzekerd is, dat de vergelijking der beide berekeningen ten voordeele des Kanaals uitvalt, dan kan men tot de uitvoering van hetzelve overgaan. Het eerste onderwerp, hetwelk, betrekkelijk de daarstelling eens Kanaals, in aanmerking komt, is deszelfs profil. Hetzelve regelt zich naar dat der schepen, die het Kanaal zullen bevaren. In sommige omstandigheden is het raadzaam, de afmetingen des Kanaals naar die der schepen te regelen; in an-

dere gevallen, regelt men liefst de afmetingen der schepen naar die des Kanaals. Bij beide houde men in het oog: Dat de breedte des Kanaals in eene zekere evenredigheid tot die der schepen moet staan. Dat deze evenredigheid (volgens WOLTMAN) in een volmaakt Kanaal, moet zijn als 7:1; doch tot het uitwinnen van kosten op 5:1 of 4:1 kan gebragt worden; welke evenredigheid (volgens WIEBEKING),uitgenomen in de Nederlanden, nog zelden aangetroffen wordt. Dat ook de diepte des Kanaals zich naar het diepgaan der schepen, met hunne grootste lading, moet regelen, en eerstgenoemde, de laatstgemelde, steeds ten minste om 50 à 60 dm. moet overtreffen; eensdeels, om de schuringen daaruit te ontstane verhindering der scheepvaart te verminderen, ten andere, om niet te spoedig tot uitbaggering te moeten overgaan, daar toch de bodems van Kanalen, door verschillende oorzaken, zich steeds verhoogen. Bij de bepaling des profils moet men de dossering naar den aard des gronds rigten, waarin het Kanaal gegraven wordt; men moet dezelve, vooral in naauwe Kanalen, niet te steil bepalen. In slechte gronden moet men den leidijken aan de Kanaalzijde bermen, aan deze dijken zelven behoorlijke afmetingen geven, en langs dezelve slooten graven, om het regen- en bergwater te ontvangen, tot welk einde ook de kruinen der dijken eene helling naar die slooten moeten hebben. Hoezeer de beken, welker bedden hooger liggen dan het verdeelingspunt tot voedingsmiddelen van een Kanaal gebezigd worden, zoo geschiedt zulks slechts, nadat derzelver water de medegevoerde aardstoffen zal hebben nedergelaten; en daar alle stroomende beken zoodanige stoffen met zich voeren, zoo is het nimmer raadzaam, de lager vloeijende beken, welke de rigting des Kanaals doorsnijden, in hetzelve op te nemen, wijl die stoffen zeer spoedig den bodem des Kanaals zouden ophoogen. Men late dezelve liever onder het Kanaal doorvloeijen, te welken einde men dan waterleidingen of zoogenaamde brugkanalen over de stroomen aanlegt. Deze waterleidingen, welke of gemetseld, door op penanten rustende bogen gedragen, of uit hout op jukken rustende, of in de manier van hangwerk, of uit ijzer vervaardigd worden, moeten steeds aan de stroomen eene zoo ruime opening aanbieden, dat, bij het zwellen der beken of rivieren, nimmer eene opstopping kunne ontstaan, welke derzelver water over de leidijken in het Kanaal zoude kunnen doen storten. Ook het in de slooten opgezamelde water kan men, door gemetselde houten of ijzeren riolen, onder het Kanaal door laten vloeijen, om zich met opgenoemde stroomende beken te vereenigen. In de Nederlanden moet men daarentegen gewoonlijk bedacht zijn, den gewonen waterstand des Kanaals niet te hoog te bepalen, ten einde de landen en polderboezems, welke op hetzelve moeten uitwateren, daarin niet te belemmeren. Zoodanige uitwateringen moeten ook, menigmaal door gemetselde of andere riolen, onder het Kanaal doorgevoerd worden. Men is evenwel dikwijls, uit gebrek aan water, genoodzaakt, hier en daar het stroomende water in een Kanaal op te nemen. In zulke gevallen moet men het, door eene soort van overlaten, langzaam in hetzelve laten vloeijen. Men kan op die wijze ook het water uit de zijslooten in het Kanaal voeren, nadat het, in daartoe gemetselde zinkputten, de stoffen waarmede het bezwangerd is, heeft nedergelaten. Door deze inrigtingen, en uit meer andere oorzaken kan het ook plaats hebben dat een Kanaal te hoog opzwelt en het water dreigt over de dijken te storten. Om dit voor te komen, moet men hetzelve te gelegener tijd kunnen aftappen. Men vervaardigt daartoe, van afstand tot afstand, overlaten of schuiven, welke kunnen opgetrokken worden, om het water langs den bodem des Kanaals te kunnen doen uitvloeijen; of hevelvormige aftappingen, waarvan men alleen aan het Kanaal van Languedoc voorbeelden vindt. Ook omtrent de bepaling der onderscheidene kommen en het bouwen der vereischte schutsluizen heeft men menigvuldige regels in acht te nemen. Men make de verschillende kommen niet te klein. Is men door omstandigheden genoodzaakt aan eene kom eene zeer geringe lengte te geven, zoodanig, dat het doorschutten door derzelver benedensluis eenen merkelijken invloed op de diepte van haren waterstand zoude uitoefenen, dan zoeke men zulks door eene meerdere breedte te vergoeden. Men bepale de waterkolom, welke de deuren der schutsluizen zullen moeten keeren, niet te hoog, wijl zulks het verlies van water door de deuren vermeerdert; verder zoo veel mogelijk onderling gelijk. Men vermijde ook aaneengekoppelde sluizen, zoo als die van Fonserane aan het Kanaal van Languedoc; wijl deze mede meer water doen verliezen, en ook meer tijd tot doorschutting vorderen, als even zoo vele enkele sluizen. Men bouwe de sluizen zoodanig, dat zij slechts één schip te gelijk kunnen bevatten, en geve haar geen grootere afmetingen, dan juist daartoe noodig is. Men neme overigens alles in acht wat bij het bouwen van sluizen in acht te nemen is. Dit zijn de hoofdonderwerpen, welke bij het aanleggen van bevaarbare Kanalen in aanmerking komen. Men heeft daarbij nog menigvuldige andere zaken waar te nemen, welke wel van minder belang zijn, doch geenszins verzuimd mogen worden, hoezeer wij die allen hier niet kunnen opnoemen. Wij kunnen even min handelen over het leiden der Kanalen door bergen, door middel van doorboringen, zoo als te Malpas aan het Languedocsche Kanaal, en aan het Kanaal van St. Quentin; noch over de onderscheidene vernuftige uitvindingen van FULTON, BÉTANCOURT en anderen, welke ten doel hebben, om het waterverlies, door de doorschuttingen veroorzaakt, geheel of gedeeltelijk voor te komen, en waaromtrent men de daarover handelende schrijvers zelven zonde moeten nalezen (*).

KANAAL (DEPARTEMENT VAN HET) of **LA MANCHE**. Fransch departement, bevattende deelen van het voormalig Neder-Normandië (het landje Cotatiu en Avranchin genoemd) tusschen het Kanaal, de dep. Calvados, Orne, Maijenne en Ille en Vilaine, zich meestal langs de zee, van het Z. naar het N. uitstrekkende, en op 114¼ V. M. in 6 arr. 40 kantons en 668 gemeenten, 581,500 inwoners bevattende. De oppervlakte is golvende, met weinig hoogten; slechts aan de kusten vindt men duinen en klippen. Het voorn. voorgebergte is Kaap la Hogue. De grond is zandig, moerassig, meer voor de veeteelt dan voor den landbouw geschikt, en in het Z. rotsachtig. Er zijn vele rivieren, doch zij hebben slechts eenen korten loop; de voornaamste zijn: de Vire, de Taute met de Douve, de Soulle en Sienne, de Coesnon, de Beuvron, de Séez, Selune, Elle, Cance, enz. De luchtsgesteldheid is gematigd, maar vochtig en veranderlijk, bijzonder aan de zee, waar het voor- en najaar ook dikwerf hevige orkanen medebrengen. De voortbrengselen zijn: de gewone huisdieren, gevogelte, konijnen, klein wild, zee- en riviervisch, oesters, mosselen, bijën; koren, tuin- en peulvruchten, oliezaad, vlas, hennep, meekrap, boomvruchten, vooral appelen en peren; zeeplanten, een weinig hout, sporen van lood, koper, ijzer, bouw- en andere steenen, marmer graniet, lei, kalksteen, steenkolen, turf, zout en minerale wateren. De landbouw, schoon vlijtig beoefend, levert geen genoegzamen voorraad voor het Departement op; van meer belang is de veeteelt, op de heerlijke weiden. De paarden van het Normandisch ras zijn bekend. Het rundvee is talrijk en bijzonder goed, en levert, vooral in het arr. Coutances, de beste boter van Frankrijk, die veel uitgevoerd wordt; ook worden er veel varkens gemest. Appel- en perenboomgaarden zijn hier alom menigvuldig, en de cider, die hier gemaakt wordt, behoort onder de beste van Frankrijk, doch er is geen wijn. Ook wordt er turf gegraven; doch de bergbouw bepaalt zich alleen tot ijzer, terwijl er veel zout uit zeewater getrokken wordt. De voorn. fabrijken leveren laken, sergie, linnen, band, leder, perkament, papier, glas, porselein, aardewerk enz. De uitvoer bestaat in cider, paarden, rundvee, gevogelte, boter, kaas, visch, olie, linnen, wollen stoffen, glas, aardewerk enz. De arrondissementen zijn: Coutances, Mortain, Saint Lo Valognes, Avranches, Cherbourg; de hoofdstad is Saint Lo.

KANAAL VAN KATWIJK. Dit Kanaal, tot verbetering van de uitwatering van het Hoogheemraadschap van Rijnland daargesteld, is met deszelfs fraaije sluizen een der schoonste waterbouwkundige werken, die in de jongste tijden zijn daargesteld. De gedachte tot het weder openen van den verstopten Rijnmond, door het graven van een Kanaal naar zee, had reeds zeer lang bestaan, en reeds in 1404 was men bedacht geweest op eene *nieuwe uitlozing te Katwijk*. In den jare 1537 deed men het verschil der hoogte met de Noordzee waarnemen, en in 1538 werd door den landmeter van Rijnland, MAARTEN CORNELISZ. een ontwerp aangeboden, om het water van Rijnland door tonnen in de Noordzee te brengen, hetgeen echter om de groote kosten, die Rijnland aan andere werken had gehad, uitgesteld bleef, tot dat men, na verscheidene herhaalde waterpassingen en een uitvoerig onderzoek in 1565, 1566 en 1570, in dit laatste jaar oordeelde, dat eene uitlozing bij Katwijk voor Rijnland zeer voordeelig zoude zijn. Ten einde deze zaak ten uitvoer te brengen, werd er, op voorstel van Dijkgraaf en Hoogheemraden, wegens het Hof van Holland, een gemagtigde aangesteld, namelijk de Raadsheer Mr. JACOB DU QUESNOIJ, nevens den Secretaris WILLEM VAN BEBENDRECHT, welke, met bijvoeging van drie anderen uit het Collegie van Hoogheemraden en Hoofd-Ingelanden, een onderzoek te werk stelden naar de gesteldheid der landen en meren en de sluisgangen voor Halfwegen en Spaarndam; voorts nieuwe peilingen en waterpassingen deden, en verdere onderzoekingen bewerkstelligden. Op het gunstig berigt van deze Commissie, werd het bestuur van Rijnland gemagtigd, om de doorgraving bij Katwijk, als noodig en dienstig voor Rijnland, te ondernemen. Men deed deze aanmerkelijke onderneming beginnen door de proef eener mindere doorgraving dan het eigenlijke ontwerp was, en dit werk werd op den 26 Maart 1571 aangevangen; op den laatsten November daaraanvolgende was de doorgraving gebragt tot aan het strand, doch de volkomene opening geschiedde 1 April 1572, wanneer dezelve in bijzijn van Dijkgraaf en Hoogheemraden van Rijnland, van de regering der stad Leiden, en in tegenwoordigheid eener ontelbare volksmenigte, geopend werd, zoodat het binnenwater bij die gelegenheid met kracht uitstroomde. Deze toen tot eene proef daargestelde opening, is naderhand bekend gebleven onder den naam van het Mallegat, daaraan gegeven door diegenen, welke deze plaats voor onbekwaam tot de uitwatering hielden. De zware kosten, en voorts de inlandsche beroerten en buitenlandsche oorlogen, hebben toenmaals belet, dat dit

(*) Zie LE SAGE, *Recueil divers mémoires*; het ontwerp van GOUDRIAAN tot verbetering der schutsluizen: in het 1e deel der Verh. van het Nederl. Instituut enz.

werk volkomen ten einde gebragt werd, terwijl de proefdoorgraving naderhand verstopt geraakte en verder is toegeweld. In de jaren 1627 en 1628 had men echter weder verschillende peilingen en waterpassingen gedaan, en in 1662 werd de zaak weder op het tapijt gebragt. Dijkgraaf en Hoogheemraden lieten voorts in 1737, 1738, 1739 en 1740 weder waterpassingen, en waarnemingen aan de Noordzee, het IJ, en Rijnlands boezem, doen, en in 1739 zond men weder, even als vroeger in 1570, kundige lieden naar elders om de zeewerken te bezigtigen. Cruquius raadda de uitwatering te dier tijd en in 1741 sterk aan. In 1750 vatte hij de zaak wederom op, hetwelk in 1751 en 1752 verschillende raadplegingen daarover ten gevolga had, terwijl er in 1766 en 1767 weder onderscheidene onderzoekingen gedaan, en adviezen daarover werden uitgebragt. Na vele uitvoerige Memoriën, Verbalen en Voorstellen, tot 1771 en 1772, bleef echter de uitvoering achterwege, tot dat eindelijk in 1802 en 1803 deze voor Rijnland zoo belangrijke zaak weder ernstig werd opgenomen, met dat gelukkig gevolg, dat den 4 Mei 1804 door het Wetgevend Ligchaam van het Bataafsch Gemeenebest, het besluit genomen werd, dat de uitwatering te Katwijk aan Zee gemaakt zoude worden. Den 7 Augustus 1804 werd met plegtigheid de eerste spade gestoken voor dit belangrijke werk, In het volgende jaar kon de eerste steen aan de sluizen worden gelegd, en in het jaar 1807 was dit schoone werk volkomen voltooid, zoodat den 21 October van dat jaar het Kanaal in tegenwoordigheid van Koning Lodewijk ter uitwatering geopend kon worden. Groot was in het algemeen de voldoening over de uitkomst van deze uitwatering, en Rijnland heeft de herinnering aan de voltooijing van dit werk, door het slaan van eenen Gedenkpenning, in aandenken gehouden. Ook is men het daarover eens dat dit werk met deszelfs sluizen, als bouwkundig kunstgewrocht, eene eerste plaats onder de werken van dien aard verdient, en in sterkte, duurzaamheid en fraaiheid uitmunt, en daardoor aan de ontwerpers, en Directeuren F. W. Conrad, A. Blanken Jz. en S. Kros de grootste eer aandoet, en als het ware eene waardige eerzuil is, die zij zich zelven hebben opgerigt. Men zie over deze uitwatering: Lulofs, *over het rijzen der zee*, in de Verhand. der Holl. Maats. I Deel. Het *Verbaal van* du Quesnoij van 1570. De verdere stukken van Cruquius, Klinkenberg, Goudriaan, Engelman, Brunings, Bolstra, Hania, Lulofs, van de Wijnpersse en anderen, meest allen bij de Staatsarchiven gedrukt; voorts de *Bedenkingen en Aanmerkingen over den Waterstaat van Rijnland,* door Twent van Raaphorst, het belangrijke *Rapport* van F. W. Conrad, A. Blanken Jz. en S. Kros, en *de Prijsverhandeling* over C. Brunings door F. W. Conrad, met het voorberigt van van der Palm.

KANAAL VAN VOORNE. Dit kanaal is dwars door het eiland Voorne gegraven, ten behoeve van den Rotterdamschen handel, dewijl de rivier de Maas te veel ondiepten kreeg. Het voortreffelijke van deszelfs aanleg en de gemakken, die het daardoor voor de scheepvaart oplevert, zijn reeds algemeen bekend, en worden door elk deskundige gewaardeerd. Zulks blijkt, onder anderen uit de meer en meer toenemende vaart door hetzelve, ook van de kleinere schepen of vaartuigen, welke langs den kortsten weg, dat is, het gat van de Maas, kosteloos in en uit zee kunnen komen; terwijl men mag vaststellen, dat dit Kanaal bereids aanzienlijk tot uitbreiding van den handel van Rotterdam heeft medegewerkt. De inkomsten leverden dan ook reeds in 1831 een zeer gunstig resultaat op. Het Kanaal was op den 8 November 1830 geopend, en van dien dag tot den 31 December gingen er 183 zeeschepen en 116 binnenlandsche vaartuigen door hetzelve, te zamen 299; in 1831, 1622 zeeschepen en 924 binnenl. vaartuigen, te zamen 2,546; in 1832 gedurende de vier eerste maanden alleen 686 zeeschepen en 292 binnenl. vaartuigen, ta zamen 978. Gedurende het jaar 1834 liepen 1888 schapen dit Kanaal binnen en zeilden er 1988 door hetzelve naar zee.

KANADA of het NIEUW-FRANKRIJK, in Noord-Amerika, ten oosten door den Oceaan, ten westen door de Missisipi, ten zuiden door de Engelsche Koloniën, en ten noorden door minbekende landstreken bepaald wordende, is een zeer wijd uitgestrekt land. Joan en Sebastiaan Cabot, vader en zoon, in het jaar 1497, het eiland Terra Nova en een gedeelte van Labrador ontdekt hebbende, schijnen ook de eerste geweest te zijn, aan wie men de ontdekking van Kanada verschuldigd is. De voornaamste rivier van dat land is die van Sint Laurens, welke hetzelve van het Z. W. tot het N.O. doorloopt. De Franschen begonnen er zich in het jaar 1539 te vestigen, doch hunne bezittingen verkregen er geene vastigheid vóór in het jaar 1608; de Engelschen maakten er zich in 1629 meester van, doch gaven het in 1632 weder terug. Bij den vrede van Versailles den 10 Februarij 1763 werd hetzelve aan Groot-Brittanje afgestaan. Quebek aan de rivier Sint Laurens gelegen, is er de hoofdstad van, welke, zoo als men zegt, door Samuel Champlain, een Edelman van Saintonge en Scheepskapitein, gesticht zoude zijn, welke er in de maand Julij van het jaar 1608 aankwam, en begon met er eenige hutten te zetten, landerijen te wieden en te bezaaijen.

KANARISCHE EILANDEN. Liggen in den Oceaan nabij Afrika, vroeger bekend onder den naam van de Gelukkige Eilanden. Zij zijn zeven in getal, namelijk: Palma, het IJzereiland, Gomera, Teneriffe, Groot-Kanarië, Fuerteventura en Lancerotta; waarbij men nog eenige kleine kan voegen, als: Gratiosa, Rocca, Allegranza, Sinto Clara, Infiero en Lobos. Zij werden aan zich zelven overgelaten tot in het jaar 1427, toen Joan Betancourt, een Normandisch edelman uit het land van Caux, van dat van Lancerotta en van Fuerteventura, voor Joan II, Koning van Kastiliën, bezit nam. De andere werden door de Spanjaarden ontdekt en bezet. Het land is er vruchtbaar, voornamelijk in suikerriet en in wijngaarden, en de wateren vischrijk, men vindt er ook vele van die vogeltjes, aan welke wij den naam van Kanarietjes geven. De inwoners zijn er sterk, moedig, vlug en zeer groote eters. Deze eilanden liggen over Marokko, tusschen den 1 en 7 graad lengte en den 26 en 30 breedte.

KANDAHAR of CANDAHAR, prov. in Afghanistan of Oostelijk Perzië, tusschen Chorasan, Ghasni, Siwi, Beloedschistan, Segistan en Furrah gelegen, in het N. O. en Oosten met bergen, in het N. met voorbergen van den Paropamisus, en in het O. met de keten Khodschei Amram bezet, terwijl het geheele Z. gedeelte uit eene zandwoestijn bestaat, welke uit Segistan in het land komt en zich tot Urghundabad uitstrekt, terwijl tevens in de N W. oorden de grond zeer onvruchtbaar en hard, en de bergen kaal zijn, uitgenomen de oevers van de Ilmend, de Kaschrud en andere rivieren, welke gerst, tarw, peulvruchten en vooral schoone meloenen voortbrengen. De voorn. rivieren zijn: da Urgbensan en de Kuduni, de Ilmend met hare takken, de Urghundab met de Turnuk, de Kaschrud, de Lora en eenige kleine rivieren, die echter des zomers meestal droog zijn. Tot op eene kleine breedte zijn de beide oevers der Ilmend bebouwd en bewoond, welke streek Karmsir genoemd wordt, en zich tot Segistan uitstrekt. Ten N. van Karmsir zijn eenige bergketenen tusschen welke vruchtbare dalen liggen, terwijl de bergen met bosschen van wilde amandel-, vijgen-, plataan- en noteboomen bedekt zijn, en de dalen, die door onderaardsche kanalen bespoeld worden, tarw, gerst, rijst, meekrap en voeder voor het vee, populier- en andere boomen voortbrengen. Nog vruchtbaarder is de rijke vlakte van Kandahar, die bijna al da vruchten van Oost-Perzië, alsmede den Duivelsdrek, en den besten tabak oplevert. De toppen van de keten van Khodschei-Amram zijn met eenige lage boomen bezet, waarop zoo wel als in Toba en Urghessan, herdervolken wonen. Er zijn hier vele wilde dieren, zoo als: wolven, hijena's, beeren, luipaarden enz. en in Karmsir wilde varkens en wilde ezels. Onder de tamme dieren vindt men: kameelen, buffels, paarden, ezels, groote kudden schapen, rundvee, geiten, hoenders, honden, katten enz. De vogels bestaan uit zwanen, vuureters, adelaars, kraanvogels, kwartels enz. De inwoners zijn deels *Durahnen* in hunne eigene verschillende stammen, hetzij als herders en landbouwers, of Tadschiks en Kisilbaschen. De zwervende inwoners blijven meest in het Z. O. en Z. W., des winters in de vlakten, maar des zomers in het gebergte. Over het algemeen is men er zeer godsdienstig. Het geheele getal der inwoners kan men gerust op 750,000 zielen stellen. =. Gebied in het N. O. van voorn. provincie, tusschen de rivier Urghundab en Turnuk, waarin = de hoofdstad en na Kachemir, de regelmatigste en volkrijkste stad van geheel Oost-Perzië is, in eene vruchtbare vlakte, die door kanalen van de Urghundab bespoeld wordt. Zij is met muren omringd, en heeft 2 forten, 3 poorten en 4 lange en breede bazars, met eene groote opene plaats in het midden, die met winkels en kramen omringd is. Ook is er een koninklijk paleis met vele gebouwen en moskeën, waarvan de voornaamste het graf van Ahmed Schah bevat, de rijksmunt, goede karavansera's en baden. De straten, die alle op de 4 groote bazars uitloopen, zijn nauw, maar regt en geplaveid. De huizen zijn van steen, en hebben verscheidene verdiepingen vooral die der Hindoes, doch geene vensters naar buiten. Het getal der inwoners wordt op 100,000 gerekend, die meestal Afghanen, verder Tadschiks, Hindoes enz. zijn, zoo mede uit eenige Arabieren, Armeniërs, Joden en Usbeken bestaan, die hier alle mogelijke handwerken drijven, welke bekend zijn; fabrijken echter heeft men er nooit gevonden. De handel is hier zeer belangrijk, deze stad wordt als de voorn. koopstad van het rijk aangemerkt, en is de stapelplaats van al de koopwaren, die uit het N. W. en O. des rijks verzonden worden, gelijk zij ook het rijk van alle Indische waren voorziet, daar hier jaarlijks groote karavanen afgaan en aankomen. Op eenigen afstand van de stad vindt men eenige Mahomedaansche oudheden.

KANEEL. De bast van eenen zeer schoonen boom (*Laurus Cinnamomum*, L.), die eene hoogte van 25 tot 30 voet bereikt. Dezelve behoort voornamelijk op Ceilon te huis, maar komt ook op de andere Aziatische eilanden, in China en Japan voor. Zelfs naar sommige streken der Nieuwe Wereld is de Kaneel overgeplant; alsmede naar Egypte, waar deze cultuur aanvankelijk wel schijnt te zullen gelukken. De Ceilonsche kaneel wordt voor de beste gehouden, die, in de gedaante van dunne, broze, roodachtige pijpen, voorkomt. De Chinesche of Joden-kaneel, die korter en dikker is, heeft minder waarde.

KANELERINGEN, zijn in de bouwkunde regt opgaande groeven in zuilen of pilaren, bijzonder aan de Jonische eigen; ofschoon zij ook

in de Korintische en Romeinsche zuilen voorkomen, maar zelden in de Dorische en Toskaansche gebruikt worden.

KANEPHORAE, waren bij de Grieken jonge dochters, die, wanneer zij huwbaar werden, mandjes met zeldzaamheden aan de godin DIANA aanboden, ten einde verlof te verkrijgen, om van levenswijze te mogen veranderen.

KANGHRI. Turksch Aziatisch Sandschakaat, prov. Natolië, een deel van het oude Galatië, tusschen Kastemunil, Siwas, Karaman, Anguri en Boli gelegen, door het gebergte Kus in twee deelen gedeeld, en door de bergruggen Kus, Alkas en Budenar doorsneden, doch vele schoone dalen en vlakten bezittende, die door den Kisil-Ermak, met deszelfs takken, de Schirissu, Adschissu en Duras, alsmede door de Milan bespoeld worden. Het land is rijk in koren, boomvruchten, hout en vee, en heeft eene zoutgroef. De hoofdstad Kanghri, door KINNEIR, *Tschangsi* (Gangra) genoemd, ten zuiden van de Kus tusschen de Schirissu en Adschissu, is vrij groot en levendig, met houten hulzen.

KANGUROO. Deze dieren uit de Orde der Buideldieren onderscheiden zich vooral door hunne zeer lange achterpooten en zeer korte voorpooten, waardoor zij geschikt zijn om op eerstgenoemde te springen, met behulp van hun' langen zeer sterken staart. Op vier pooten kunnen zij slechts moeijelijk en langzaam voortkomen. Zij kunnen zich zelfs eenige oogenblikken op éénc achterpoot en op den staart opgerigt houden, terwijl zij met de andere poot gevoelige slagen toebrengen. Over het algemeen zijn het zeer zachte dieren, die zich met kruiden voeden. De voornaamste soort is de *groote Kanguroo*, het grootste Zoogdier van Nieuw-Holland, die somtijds 6 voet lang is, terwijl de staart eene lengte van meer dan 3 voet heeft. Deze Kanguroo's leven in troepen, die door twee oude mannetjes geleid worden. Hun vleesch, zegt men, heeft groote overeenkomst met dat van Herten.

KANNIBALEN. Vroegere inboorlingen en bewoners van sommige der Antillen, die de gewoonte hadden, om hunne krijgsgevangenen, of in den oorlog gesneuvelden, te eten. Door hunnen omgang met de Europeanen hebben zij echter veel van deze barbaarsche gewoonte afgelegd. In eenen figuurlijken zin verstaat men door Kannibalen, *monsters*.

KANON, is eene soort van grof geschut, dat met dezen naam wordt onderscheiden van Mortieren en andere stukken, en de eigenschap behoort te hebben, dat de kogels die het uitwerpt tot op eenen aanzienlijken afstand in eene regte lijn voortgaan. Daartoe werpen zij kogels van minderen omvang en gewigt, en hun eigen ligchaam is veel langwerpiger dan dat der stukken wier kogels of bommen zeer merkbare parabolische bogen beschrijven.

KANON. Beteekent woordelijk, een' maatregel of rigtsnoer; verder de lijst, in de Christelijke Oudheid van de Bijbelsche boeken vervaardigd, en ook deze verzameling van boeken zelve. In de Roomsch-Katholijke kerk verstaat men er door de sakrementeele gebeden der mis, en voorts kerkelijke verordeningen. Ook draagt dezen naam een zangstuk voor 3 of meer stemmen, waarbij de eene stem na de andere invalt, en hetzelfde gestadig herhaalt, zoodat zulk een gezang in een gezelschap zoo lang kan worden gerekt, als men goed vindt.

KANONIEK. Hierdoor verstaat men in de muzijk de wiskundige leer der klanken, of die wetenschap, waarin de toonen als grootheden beschouwd, en met elkander vergeleken worden; of ook wel de leer van de verdeeling der klanken naar derzelver uitwendige maat en verhouding. Voorheen stelde men in deze leer, waartoe PYTHAGORAS den eersten grond legde, ongemeen vele waarde, en hield haar voor de hoofdwetenschap in de muzijk. Ondertusschen heeft zij veel ter verbetering onzer tafels, en het daaruit zamengesteld toonstelsel, bijgedragen, en is zij nog heden van bijzonder nut bij muzijkale speeltuigen, waaromtrent zij, vereenigd met de *Akoestiek*, de grootte en gedaante der ligchamen, en de onderscheidene deelen, waaruit de toonen moeten worden voortgebragt, bepaalt, weshalve zij voor de speeltuigmakers ook nog tegenwoordig, onontbeerlijk is.

KANONIEK REGT. Deze benaming is van het Grieksche woord *Kanon* afkomstig, waarmede, onder anderen, de instellingen der kerkvergaderingen worden aangeduid. In de eerste eeuwen des Christendoms waren de bedienaren der kerk aan den wereldlijken regter en de burgerlijke wetten onderworpen, zoodat men toen nog geen kerkelijk regt had, in den tegenwoordigen zin. Daar echter het gezag der geestelijkheid, in lateren tijd aanmerkelijk toenam, was men er op bedacht, om de besluiten der oude kerkvergaderingen te verzamelen, ten einde zich van dezelve als eene wettige bron te bedienen. Inzonderheid zorgden de Pausen voor de bewaring der verordeningen hunner voorgangers, die hun in het vestigen der hierarchie zoo meesterlijk waren voorgegaan; en zoo ontstond langzamerhand het *kanoniek* of *kerkelijk regt*, waarvan verscheidene verzamelingen bekend zijn. Diegene, welke nog in de Katholijke landen het meest gebruikt worden ter beslissing van kerkelijke zaken, en zelfs bij de Protestanten nog in vele gevallen worden geraadpleegd, werden in de duisterste tijden der middeleeuwen, van de 12e tot de 14e eeuw, in Italië bijeengebragt, en bevat verscheidene deelen, waarvan twee de voorn. zijn, als: 1°. het zoogenaamde *Decreet van* GRATIANUS, dat is: eene verzameling van kerkelijke wetten, door den monnik van dien naam, uit besluiten van conciliën en andere oude werken, ontleend, en in 1151 te Bologna door hem bekend gemaakt; en 2°. *Decretalen*, waaronder men verzamelde verordeningen van Roomsche Pausen verstaat.

KANONISATIE. Heiligverklaring, hierbij dient aangemerkt te worden, dat de afgestorvenen vooraf zalig gesproken worden; gescheidende de Heilig-verklaring, of Kanonisatie, eerst verscheidene jaren na hunnen dood. Zoo verwierf nog op het einde der XVIII eeuw de beruchte bedelaar LABRÉ deze onverdiende eer, en zoo werden ook nog na hem, in 1795, de Kapucijn BERNHARD VAN OFFIDA, (in 1694 gestorven), en in 1803, de Kardinaal J. M. THOMASI, onder het getal der heiligen geplaatst; en na deze ook nog anderen.

KANON-POORTEN, heeten de openingen in een schip, uit welke geschoten wordt, en die niet van luiken of deksels zijn voorzien.

KANONSTELLINGEN. Het geschut wordt in vredestijd in de vestingen in een park of op een afgesloten plein vereenigd, en aldaar op stellingen gelegd. Deze stellingen bestaan uit twee, evenwijdig aan elkander gelegde, eiken balken of leggers, welke op dwars daaronder gelegde balken of gemetselde penanten rusten. Het laatste is wel het verkieslijkste en wanneer men zich van gegotene ijzeren leggers bedient, noodzakelijk.

KANON-VISEERDER, is een werktuig, met hetwelk onderzocht wordt, of de ziel van een kanonstuk behoorlijk geboord is.

KANT (IMMANUEL). Een der beroemdste mannen der XVIII eeuw, op den 11 April 1724 te Koningsbergen in Pruissen geb. Reeds op het *Collegium Fridericianum*, onderscheidde hij zich door een zeer goed geheugen en een helder verstand, en beoefende inzonderheid de oude letteren. In het eerst bepaalde hij zich, uit noodzakelijkheid, tot het godgeleerde vak; doch dit liet hij in lateren tijd varen. In 1755 trad hij in zijne geboortestad als akademisch leeraar op, en baarde door verscheidene verhandelingen en schriften eerlang veel opziens, waarna hij in 1770 als Hoogleeraar in de redeneer-, bovennatuuren wiskunde werd aangesteld, en sedert, tot aan zijnen dood, die den 12 Febr. 1804 plaats had, onophoudelijk in de dienst der waarheid werkzaam was, waarom men hem, met het volste regt, den *Koningsbergschen wijsgeer* genoemd heeft. Behalve door andere geschriften, verwierf hij veel roem door zijne *Kritik der reinen Vernunft*, waarbij voorondersteld wordt, dat de wijsgeerige kennis uit de rede, geheel *afgescheiden van de ervaring*, voortvloeit. Het *algemeene* en *noodzakelijke* in onze kennis, leerde hij, kan niet dan door ervaring verkregen, *gedacht* worden, en is derhalve *subjectief*. De grenzen onzer kennis liggen dus in de ziel, volgens hare, zich *vertoonende*, *werkzaamheid*. Tot die bepalende gevolgen geraakte hij op deze wijze: vooreerst scheidde hij hetgeen de zinnen en het verstand aan onze denkbeelden deel hebben, en in de ziel onafgescheiden is, door psychologische ontleding van elkander. De beschouwende rede, of het *ken-vermogen*, verdeelt hij in *zinnelijkheid*, en in het *verstand*, zoo als ook het kennen zelf, in aanschouwen en denken gelegen is. Volgens beiderlei vormen worden de voorwerpen van ervaring door *ons* bepaald: wij kennen dus de dingen, alleen zoo als zij *ons toeschijnen*, en niet zoo als zij zijn, – over het algemeen, slechts de verschijnsels, en niet de dingen op zich zelven. Wat nu de beschouwende rede niet kan aanwijzen, dat doet de beoefenende; want door het vermogen der rede, streeft de mensch, verre buiten de grenzen der ervaring, naar eene bovenzinnelijke volmaaktheid, en dit streven overtuigt hem van de wezenlijkheid van het denkbeeldige, en eener verstandelijke wereld; terwijl de deugd, welke door eene wet der rede *a priori* geboden wordt, slechts met gelukzaligheid verbonden, het hoogste goed uitmaakt, en voor welke verbinding, daar deze niet van ons afhangt, wij eene Opperste oorzaak moeten aannemen, welke alleen het volmaaktste wezen, de Godheid, zijn kan. Er is derhalve geene eigenlijke *speculative* (beschouwende) wijsbegeerte, of boven-natuurkunde; maar alleen eene kritiek derzelve. De rigting, welke KANTS onderzoekingen namen, leidde hem voornamelijk tot de ontwikkeling der praktische wijsbegeerte. Hiertoe behoort zijne *Grundlegung der Sitten*, Riga, 1785, tot welke hij nu ook de godsdienstige wijsbegeerte verwees, namelijk, tot eene strengere en meer zuivere ontwikkeling der zedekunde in eenen meer bepaalden zin, en tot de zedelijke denkbeelden van pligt en *zedelijke wet*, en waarbij zich zijn strenge, zedelijke zin ten allerduidelijkste openbaarde; schoon men niet kan ontkennen, dat zijne beschrevene deugd slechts naauwgezette gehechtheid aan de wet, eene handelwijze *om der wet wille*, is. Ziedaar kortelijk de grondtrekken van KANT's denkwijze, welke hij in zijne beide voornaamste werken heeft nedergesteld. Zijne meeste kleinere verhandelingen, doorgaans zeer rijk in scherpzinnige en schoone aanmerkingen, zijn in zijne kleinere schriften (*Königsberg und Leipzig* 1793, 3e dl.) en in de door TIEFTRUNK uitgegevene verzameling, (*Halle* 1799, 3 deel.) vervat. De wijsbegeerte van KANT vond vele tegenstanders in Duitschland, waaronder FEDER, GARVE, PLATTNER, FLATT, JACOBI, HERDER en inzonderheid G. C. SCHULZE de voorn. waren; doch ook weldra daar en elders een nog grooter getal aanhangers. In Frankrijk en Engeland maakte zij weinig opgang; doch zoo veel te meer in Nederland

en de Noordsche rijken. In Koningsbergen heeft men, bij gelegenheid eener plegtige gedachtenisviering van Kant, zijn borstbeeld, door Schadow uit Carrarisch marmer vervaardigd, in de dom- en universiteitskerk, waar 's mans stoffelijk deel rust, geplaatst, en alzoo een gedenkteeken der openbare vereering voor hem opgerigt. Men kan over het karakter, de verdiensten en het leven van Kant nalezen: E Barowski, Jachman, alsmede de schriften van den hoogleeraar Herbarts, welke laatste na hem zijnen leerstoel in Koningsbergen vervulde.

KANTELAAR (Jakobus), die als geleerde, redenaar en dichter eene hoogst loffelijke melding verdient, werd den 22 Augustus 1759 te Amsterdam geboren, en, om zijnen uitstekenden aanleg tot de letteroefeningen, tot de beoefening der godgeleerdheid opgeleid. Van zijne studiën, eerst te Amsterdam en daarna te Leiden, met den grootsten lof voltooid, en van zijne vordeeingen in de Oostersche talen en uitlegkunde des Bijbels, eene schitterende proeve gegeven te hebben, werd hij tot proponent aangenomen, en weldra tot leeraar bij de Hervormde gemeente te Westeewoude in Noord-Holland, en van daar in 1783 bij die van Almelo in Overijssel, beroepen. Hier verdedigde hij, bij de staatkundige geschillen, vóór en in het jaar 1786, met ijver de zaak van de voorstanders der vrijheid; hetwelk ten gevolge had, dat hij, bij de herstelling der vorige orde van zaken, door Pruissische tusschenkomst, in het jaar 1787, geraden vond, van zijne bediening afstand te doen. Nu zette hij zich als ambteloos burger te Amsterdam neder, en bragt aldaar en later te Kampen, verscheidene jaren in de vreedzame beoefening der letteren door. Eenige jaren achtereen was hij de verzamelaar, en voorname bewerker, van het beoordeelend letterkundig tijdschrift, getiteld: *Vaderl. Bibliotheek van wetenschap, kunst en smaak*, en bragt hetzelve door de onpartijdigheid, bescheidenheid, juistheid en bondigheid der daarin geplaatste beoordeelingen, enz. tot eenen zeer hoogen trap van achting en aanzien. In het jaar 1791 behaalde hij bij het Leidsche taal- en dichtlievend genootschap: *Kunst wordt door Arbeid verkregen*, den gouden eerpenning, voor eene *Verhandeling over het Herdersdicht*, welke eerst in 1813, in het 2e deel van de »Werken der »Holl. maatschappij van fraaije kunsten en wetenschappen," uitgegeven, door deskundigen met de hoogste toejuiching ontvangen werd. Gelijk hij zich vroeger reeds door verscheidene stukken, in de werken van het straks genoemde Leidsche genootschap gedrukt, als dichter met lof had bekend gemaakt, zoo verwierf hij zich in 1793 als redenaar, geenen minderen roem, door de uitgave der allezins voortreffelijke redevoering, welke hij in dat jaar, als voorzitter der maatschappij *tot Nut van 't Algemeen* uitgesproken: *Over den invloed der verlichting op het lot der vrouwen en het huwelijksgeluk*. Grootelijks werd die roem nog vermeerderd bij het in het licht verschijnen der *Lofrede*, welke hij in het jaar 1794 hield op zijnen voormaligen leermeester, den Hoogleeraar H. A. Schultens. Van 1793 tot 1796, gaf hij, onder medewerking van zijnen bijzonderen vriend, den vermaarden dichter R. Feith, in 3 stukken in het licht de zoo gunstig bekende »Bijdragen ter bevordering der Schoone Kunsten en Wetenschappen" waarin verscheidene fraaije en belangrijke stukken, tot de theorie, vooral der dichtkunst en welsprekendheid betrekkelijk, uit zijne pen gevloeid, voorkomen. De omwenteling van 1795 had eenen aanmerkelijken invloed op zijn volgend lot. Geroepen, om wegens de provincie Overijssel ter eerste Nationale vergadering op te treden, verwierf hij zich door zijne kunde, werkzaamheid en standvastigheid, zoo zeer het algemeene vertrouwen en hoogachting, dat hij, bij de zamenroeping der tweede Nationale vergadering, door niet minder dan 14 kiescollegiën, zich de waardigheid van volksvertegenwoordiger of deszelfs plaatsvervanger zag opgedragen. Ook nu begreep hij, zich niet aan de dienst van zijn vaderland te moeten onttrekken, en handhaafde niet slechts, maar verhoogde nog zelfs zijnen verkregenen roem. Thans werden hem even vereerende, als voordeelige posten aangeboden; doch hij weigerde die allen, en verkoos liever, een bankiers-kantoor in 's Gravenhage op te rigten, waarin hij 12 jaren met vrucht werkzaam was. Na dien tijd werd hij door herhaalde aanvallen van beroerte, genoodzaakt hetzelve te laten varen, en tevens verhinderd, zijne geliefkoosde letteroefeningen voort te zetten. Hoe veel prijs hij op deze laatste stelde, bleek uit het tijdschrift *Euterpe*, hetwelk hij met den Hoogleeraar Siegenbeek nog in 1810 en 1811 uitgaf. — Kantelaar was lid der 2e klasse van het Koninklijk Nederlandsch Instituut, van de Hollandsche maatschappij der wetenschappen te Haarlem, van het Zeeuwsch genootschap, en van de maatschappij der Nederl. letterkunde te Leiden, welke hem allen, op eene vereerende wijze, het lidmaatschap opdroegen. Na eenige jaren te Amsterdam onder het genot der achting van allen, die zijn eerbiedwaardig karakter kenden, in stille afzondering geleefd te hebben, † hij op zijn buitenverblijf Landwijk niet verre van Zwol, op den 7 Julij 1821, in den ouderdom van ruim 61 jaren. Hij was tweemaal gehuwd, eerst aan Joanna du Sart, welke reeds in 1790 †, daarna aan Anna Gesina Reisig, welke hij, na eene gelukkige verbindtenis van omtrent 30 jaren, nevens twee kinderen en eenen aangehuwden zoon, bij zijn afsterven, in diepen rouw achterliet.

KANT. De fijne kantmanufakturen moeten in *gekloste* en *genaaide* onderscheiden worden. De uitvinding der laatste verliest zich in de eerste eeuwen des Christendoms, en heeft zich in Italië, voornamelijk staande gehouden, alwaar dezelve, inzonderheid tot tooi voor de kerkbeelden en sieraden, het eerst gebruikt werd. Alhoewel Genua, Venetië, Frankrijk en de Nederlanden zich ook met het vervaardigen van genaaide kant onledig gehouden hebben, heeft de gekloste echter aldaar meer veld gewonnen en zich inzonderheid in de voormalige Oostenrijksche Nederlanden gevestigd. Ook de geschiedenis van dit allerlangdurigst werk is onzeker. Beckmann, in zijne *Gesch. der Erfind.*, veronderstelt, dat het eene in Duitschland is uitgevonden in het midden der XVI eeuw, en wel door eene Barbara, huisvrouw van Christoph. Ultmann te St. Annaberg; terwijl anderen, bij voorb. Poppe in zijne *Gesch. der Techn.* aan eene Nederlandsche of ook Schotsche uitvinding denken. De Kant wordt dus niet geweven, daar zij schering noch inslag heeft. Derzelver vervaardiging gelijkt meer naar het breiden van netten of kousen, met dit aanmerkelijk onderscheid, echter, dat hierbij slechts met één draad gewerkt wordt, terwijl de kant uit zoo vele draden wordt gevlochten, als teekening (patroon) en breedte vereischen. Om Kant te vlechten, of, gelijk men het noemt, te *klossen*, maakt men de op eene strook perkament afgestokene teekening op het *speldwerkkussen* vast, en wordt het garen, op het noodige aantal *klossen* gewonden, door de kantwerkster zoodanig over en door elkander gestoken, dat de draden zich om de lange spelden slingeren, die in de gaten van het patroon gestoken zijn, waardoor die menigvuldige oogen of openingen ontstaan, welke het werk van de kant, volgens de voorgestelde teekening, uitmaken. Reeds in 1605 gaf men een patroonboek voor het kantwerken uit, en sedert is de reeks van ontworpene en uitgegevene voorbeelden zoo menigvuldig, dat men na dien tijd, zich over geen gebrek aan schetsen behoeft te beklagen (*). Ook heeft men, doch eerst in het laatste der XVIII eeuw, uitvoerige en naauwkeurige beschrijvingen van het kantwerken gegeven (†), waarmede zich op het einde der vorige eeuw in het Saksisch Ertsgebergte omtrent 27,000 menschen onledig hielden. Ondertusschen heeft de Belgische kant, en onder deze die van Brussel, Mechelen, Gend en Antwerpen den grootsten roem van allen verkregen, niet zoo zeer in fijnheid alleen, maar ook in vastheid, door onder het wasschen niet te verschuiven. De prijzen, welke voor deze kant wel betaald worden, staan ook in geene de minste evenredigheid met de oorspronkelijke waarde der bewerkte stof, daar de uit één pond vlas, gekloste ellen kant, niet zelden, met 6000 tot 7000 Gulden betaald worden. Men rekent, dat er bijna 10,000 menschen zich in en om Brussel in de Kantmanufakturen onledig houden (§).

KANTHAAK is een timmermansgereedschap, gebruikt wordende om zware balken te kantelen of te verplaatsen. Men neemt tot denzelven eenen esschen steel, lang 2 el, dik 5 à 6 duim; van onderen van eenen ijzeren schoen voorzien, die met 24 duim lange veren en nagels aan den steel is bevestigd. Boven dezen schoen moet de steel nog 30 duim hoog, vierkant bewerkt en aldaar bezet zijn met twee ijzeren platen, lang 33 duim, breed 5½ duim, dik 4 str., met klinkboutjes en nagels bevestigd, op 30 duim van het ondereinde wordt door den steel en door deze platen een rond gat gewerkt, en daardoor een ronde, ijzeren bout gestoken, dik ¾ duim, lang 10 duim, aan het eene einde met eenen kop en aan het andere met een spiegat bewerkt. Om dezen bout moet zich de haak bewegen, lang 70 duim, breed 5 duim, dik 1 duim, voorzien van 4 gaten, om dien naar goedvinden te kunnen verzetten, en verder rond gebogen en met eene verstaalde punt voorzien. Men behoort in eene belegerde vesting ten minste een 30tal dezer werktuigen te hebben.

KANTOOR, is de verbasterde uitspraak van het Fransche woord *Comptoir*.

KANTUL. Oost-Indische provincie tusschen Mewar ten noorden, Bagur ten zuiden, Mundissor ten oosten en Banswarra ten westen. Al de rivieren uit de omstreken vereenigen zich (op eenen kleinen afstand van de zuidelijke grenslinie) met de Mhaee. Hier is een levendige handel (voornamelijk transito) van Malwa, Mewar en Opper-Hindostan, naar Guzerat, Kattywas en Cutch. De hoofdstad Pertaubgurh is de residentie van een Radjpoetaansch vorst, aan wien deze provincie toebehoort.

KANUT. Een der eerste Oppervorsten van Engeland, die een

(*) Zie Beckmann, *Gesch. der Erf.* B. III. S. 234, en de daarop gegevene patroonboeken.

(†) Zie Roland de la Platiere, *Encyclop. Method.* Vol. 1. pag. 236. *Dictionn. de Comm.* Vol. II. pag. 52. Jacobson, *Schauplatz der Zeugmanufact. in Teutschl.* Th. I. S. 123.

(§) F. A. A. Eversmann, *Technologische Bemerkungen auf einer Reise durch Holland, Freyburg und Annaberg*, 1792 S. 80. Jacobsons, *Techn. Worterb.* Th. VII. Art. *Spitzen*, S. 410. Allerkostbaarst is ook die soort van Kant, welke men in Italië *punto inaria* noemt, en het eerst voor het huwelijksbed van Keizer Jozarn te Venetië is vervaardigd geworden. Ook werd aldaar, in de zeventiende eeuw, Kant van wit menschenhaar gemaakt, waarmede Lodewijk XIV het eerst getooid was op den dag zijner krooning. Zenoss *Opera postuma*, Tom. VII, pag. 317.

een einde aan de heerschappij der Angelsaksen maakte, welke zeshonderd jaren geduurd had.

KAOETSJOEK of CAOUTCHOUK, hetzelfde als Gom-Elastiek of Vederhars. Het is een voortbrengsel van onderscheidene Zuid-Amerikaansche boomen, in welke men diepe insnijdingen maakt, zoodat er een vocht uitvloeit, dat in zekere vormen van klei gedroogd, deze stof daarstelt, die in den handel in den vorm van flesschen voorkomt. De Gom-elastiek is eene eigenaardige stof, die door de scheikundigen noch onder de Gommen, noch onder de Harsen, noch onder de Gomharsen gerangschikt wordt. Zij lost alleen in aether en eenige aetherische olieën op, uit welke oplossing zij door uitdamping, weder met hare vorige elasticiteit wordt afgezonderd. Men bedient zich daarom van deze middelen, om er door gieting veerkrachtige werktuigen uit te vervaardigen.

KAPI-AGA, is aan het Turksche hof een opziener over de gesnedenen, die tevens allen aanmeldt, welke den Groot-Vizier willen spreken, en de vreemde gezanten ten gehoore inleidt.

KAPIGI. Zoo noemt men in Turkijë de wachters of deurwaarders van het Serail, die 400 in getal zijn, en onder eenen opziener (*Kapigi-Bashi*) staan; ook dienen zij, om de bevelen van den Sultan, of aan hen, die geworgd moeten worden, de koord, over te brengen.

KAPITAAL is in den landbouw drieledig: 1°. *Grondkapitaal*, 2°. *Staand kapitaal*, en 3°. *Omloopend kapitaal*. Het *grondkapitaal* noemt men die som, waardoor men in het bezit van een landgoed is gekomen. Hiertoe behooren: 1°. *de grond zelf*, en 2°. *de daarop staande gebouwen*. De waarde van dit kapitaal verandert 1°. door de verhouding van andere dingen, of door de waarde van het geld, en 2°. door de aangebragte verbeteringen of verminderingen. Het *staande kapitaal* bestaat in de waarde van die dingen, welke men niet kan ontberen, als: b. v. het vee, en de benoodigde gereedschappen. Dit kapitaal wordt ook wel *inventaris* genoemd. Het *omloopend kapitaal* bestaat in den voorraad van los geld in kas, en den voorraad in schuren en kelders en hetgeen dagelijks tot geld kan gemaakt worden. Van dit omloopend kapitaal betaalt men het arbeids-volk, de dagelijksche benoodigdheden, het onderhoud van het staande kapitaal, als: de gereedschappen. Tot het omloopend kapitaal worden ook de kosten tot verbetering van den grond gebragt. Dit kapitaal is het punt waarop alles draait. De renten dezer drie kapitalen, zijn verschillende naarmate van tijds- of plaats-omstandigheden. De verhouding der renten tusschen deze kapitalen kan men algemeen rekenen als volgt:

Rekent men het grondkapitaal tegen	4 pCt.
Dan moet het staande gerekend worden tegen	6 »
En het omloopend tegen	12 »

Men rekent meer voor het staande kapitaal, dan voor het grondkapitaal, wegens het gevaar waarin dit is blootgesteld, en het meest voor het omloopend, omdat dit aan het grootste gevaar is blootgesteld, zoo als b. v. het gewas, enz. De renten dezer drie kapitalen moeten van de opbrengst van den landbouw worden afgetrokken, en het overblijvende is zuiver winst. Vraagt men in welke betrekking deze drie kapitalen tot elkander moeten staan, dan zal men dit van zelf ontdekken, bij de inachtneming der volgende waarheid: dat de groote opbrengst van een landgoed afhangt van de grootte van het omloopend kapitaal, waarom dan het grondkapitaal nooit te hoog moet genomen worden. Ofschoon deze grootte moeijelijk te bepalen is, kan men echter in het algemeen zeggen, dat het staande en omloopend kapitaal te zamen 7 à 9 maal zoo groot moet zijn als het bedrag der renten van het grondkapitaal.

KAPITAAL. Onder het woord Kapitaal of hoofdlijn van een bastion, ravelijn of ander werk, verstaat men de lijn, die deszelfs uitspringenden of geflankeerden hoek in twee gelijke deelen verdeelt. Somtijds geeft men dien naam ook wel aan den hoofdwal, hetwelk nogtans is af te keuren. Ofschoon het vereischte, om de zigzags eener attaque steeds over de verlengde kapitaal van het aangevallen werk te voeren, noodzakelijk vordert, dat men dit verlengde op het terrein afsteke, zoo wordt daarin nogtans geene zoo strikte naauwkeurigheid vereischt, dat men niet eenigzins van de ware verlenging zoude kunnen afwijken. Men kan (hoe gemakkelijk sommige schrijvers deze operatie mogen doen voorkomen:) daarin dikwijls moeijelijkheden aantreffen, welke het verkrijgen dier naauwkeurigheid zeer onzeker maken.

KAPITANIE. De naam dien men aan de landschappen geeft, welke aan de zeekusten van Braziliê gelegen zijn, en aan het algemeene Landsbestuur zijn onderworpen, waarvan eenige onmiddellijk van de kroon afhangen, en andere aan bijzondere heeren behooren.

KAPITEEL. Is het derde of bovenste deel van eene kolom, evenzeer ter bedekking als tot sieraad dienende. Het onderscheid tusschen de verschillende bouworden ligt grootendeels in de Kapiteelen der kolommen.

KAPITTELEN, (De voormalige) ook bekend onder den naam der 5 *Eclesien* te Utrecht, waren voornamelijk binnen de hoofdstad van gemelde provincie gevestigd. Uit oude handschriften en jaarboeken, bij de schrijvers aangehaald, die over de Kapittelen en Kanoniken hier te lande geschreven hebben, blijkt, dat het eerste aartsbisdom te Utrecht in het jaar 736 is opgerigt, over hetwelk Willebrord, onder den naam van Klemens, Aartsbisschop geweest is, die, een Engelsche monnik zijnde, met eenige zijner medegezellen van daar is overgekomen, en het allereerst de Christelijke godsdienst hier te lande, gepredikt heeft. Deze Willebrord is door den vermaarden Aartsbisschop Bonifacius van Mentz opgevolgd. Na Bonifacius is Gregorius (te Trier geboren), opgestaan, onder wiens bestuur het bisdom Utrecht, onder dat van Keulen is ingelijfd, hetwelk ten gevolge had, dat reeds van de eerste tijden van dit bisdom door koningen en vorsten aanzienlijke giften en geschenken aan de Bisschoppen en der kerke gedaan zijn, waardoor vervolgens binnen de stad Utrecht, vijf kollegiën van Kanoniken gestiebt zijn, begiftigd met zoodanige middelen, voorregten en vrijheden, als ergens onder het geheele pausdom waren. De namen derzelve waren: die van den *Dom- of St. Maarten*, het voornaamste kapittel, *Oud Munster of St. Salvator, St. Pieter, St. Jan*, (de twee laatstgenoemde in de XI eeuw door Bisschop Bernulphus gestiebt) en *St. Maria* in het begin der XII eeuw, door Bisschop Koenraad opgerigt. Bij ieder dezer kerken werd, bij derzelver stichting, een kollegie van Kanoniken of Kapittelheeren aangesteld, te weten: bij den Dom 40, bij de kerk van Oudmunster 22, bij de St. Pieterskerk 30, bij de St. Jans-kerk 20, en bij de St. Maria kerk 30 Kanoniken, te zamen een getal van 142 geestelijken uitmakende, waaronder de proosten, dekanen, scholasters en thesauriers begrepen waren. De Kapittelen zijn reeds van oude tijden af, met eene aanzienlijke magt bekleed geweest, welke magt zij nimmer dan vrijwillig hebben overgegeven, zoo als tijdens dat de toenmalige Bisschop van Utrecht, Hendrik van Beijeren genaamd, in 1528, het wereldlijk gezag van het Utrechtsche bisdom, met toestemming der 5 Kapittelen, aan Keizer Karel V had afgestaan, welke hetzelve insgelijks, in het jaar 1549, aan zijnen zoon Philip II afstond, die mede de Kapittelen bij derzelver regten waarborgde, zoo als dezelve dan ook altoos zijn bewaard en gehandhaafd gebleven, gelijk dit laatste uit het 15e artikel der *Unie* duidelijk blijkt, terwijl daarenboven de drie eerste Kapittelen als voorname deelgenooten en belanghebbende partijen, die bekende akte, op den 23 Januarij 1579 binnen Utrecht gesloten, mede onderteekend hebben. Dit heeft geduurd tot het jaar 1582, wanneer de burgerij der stad Utrecht heeft verzocht, dat het eerste lid van den staat, hetwelk men de *geestelijkheid* noemde, zou worden vernietigd, waartoe dan ook op den 23 Maart deszelfden jaars, door den raad der stad Utrecht besloten werd, en welk besluit vervolgens door den landraad, toenmaals opgerigt, bij derzelver uitspraak van den 4 April 1582 is bekrachtigd, waarop de vroedschap 10 personen benoemde, waaruit de ridderschap en de 4 andere steden van het Sticht, 7 leden kozen, en *deze zeven* waren de eerste die onder den naam van *Geëligeerden*, al het gezag verkregen in zaken, 's lands regering betreffende, hetwelk de vijf kollegiën der geestelijkheid oudtijds hadden gehad. Hieruit blijkt derhalve dat alleen hun naam veranderd, maar derzelver gezag en invloed gebleven is in zaken van 's lands bestuur, daar zij toen onder den naam van *Geëligeerden* in de vergadering der provinciale Staten optraden. Behalve dezen invloed, genoten de Kapittelen ook nog andere voorregten. Dan verloren dezelve van tijd tot tijd eenige van hunne regten, zoo als: bij de Hervorming vervielen alle geestelijke bedieningen bij dezelve of van de Kanoniken, en door de omwenteling van 1795 hield alle invloed in zaken van regering, of van bijzondere kollegiën, daarmede in aanraking, ten ééne male op. Sedert bleven de Kanoniken slechts stille bezitters van hun eigendom, hetwelk zij door aankoop of bij beurten verkregen hadden, hielden zich alleen bezig met de beheering hunner goederen, en vergaderden wekelijks. Het tot hiertoe, betrekkelijk den voornamen oorsprong, de inrigting, werkzaamheden en huishouding der Kapittelen, steunt op onderscheidene wetten en resolutiën, welke alle bij de schrijvers, die over de Kapittelen gehandeld hebben, waaronder vooral Heda, Beka, Schoockius en Matthaeus behooren, en inzonderheid in het Utr. Pl. boek te vinden zijn. Voorts heeft men ook nog een zeer geleerd Latijnsch advies van wijlen Samuel Maresius, in leven Dokter en Hoogleeraar in de godgeleerdheid te Groningen, die den oorsprong en de regten der Kapittelen, in het jaar 1656 heeft verdedigd. De Kapittelen bestonden dus bijna elf eeuwen, tot dat eindelijk Keizer Napoleon, in 1810, de zeven provinciën der Vereenigde Nederlanden in het Fransche keizerrijk ingelijfd hebbende, de gemelde corporatiën bij een dekreet, van den 27 Februarij 1811, in het Paleis der *Tuileriën* gegeven, vernietigde.

KAPITOOL (Het). Deze beroemde burg en tempel van het oude Rome, van welks hoogte de Romeinen zich als beheerschers der wereld beschouwden, was op den Kapitolinischen berg (voorheen den *Tarpejischen* genoemd), de kleinste der zeven heuvelen, gebouwd. Tarquinius Priscus legde in het 140e jaar van Rome er den eersten grondslag toe; doch het werd eerst na de verdrijving der Koningen voltooid. Ten tijde der onlusten onder Marius en Sylla werd het door de vlam vernield, doch naderhand door den laatsten weder opgebouwd, en vooral door Augustus in luister hersteld. Een gelijk lot trof hetzelve, sedert, nog tweemaal, wanneer Vespasianus en Domi-

TIANUS het weder herstelden. De laatste inzonderheid liet het zeer prachtig opbouwen, besteedde er 12,000 talenten aan, en verordende er de Kapitolinische spelen. Volgens de beschrijving van DIONYSIUS, was de tempel met de buitenzuilen 200 voet lang en 185 breed. Eigenlijk bestond het geheele gebouw uit drie tempels, welke aan JUPITER (die van dit gebouw den naam van *Capitolinus* ontving) JUNO en MINERVA gewijd, en door muren van elkander afgezonderd waren. Het Kapitool prijkte van binnen met de standbeelden van al de goden en godinnen; de consuls en andere overheidspersonen, aanvaardden er plegtig hunne bediening, en de triumfstoet nam er eenen aanvang. Het standbeeld van JUPITER, in eene zittende houding, op eenen zetel van goud en elpenbeen afgebeeld, werd onder TRAJANUS van goud vervaardigd. Het dak van den tempel bestond uit koper, hetwelk Q. CATULUS liet vergulden, zoo ook de deur; op den top van het gebouw stond een *vierspan*, in den beginne van gebakken klei, doch naderhand van verguld koper: met één woord, men had de grootste pracht aan hetzelve bijgezet, en onnoemelijke schatten er aan verspild. Het tegenwoordig Kapitool, hetwelk op de plaats en gedeeltelijk op den grond van het oude staat, is een geheel nieuw gebouw, volgens de teekening van MICHEL ANGELO. De voorname toegang tot hetzelve levert een prachtig gezigt op. Het nieuwe Kapitool bestaat uit 3 hoofdgebouwen, waarvan het voornaamste door den *Senator* (raadsheer) van Rome bewoond wordt; doch zij beslaan den Kapitolinischen berg niet volkomen. Men vindt in hetzelve voortreffelijke schilderstukken en antiken. Op de puinhoopen van den voormaligen tempel van *Jupiter Capitolinus* staat thans eene Franciskaner kerk. Deze tempel was het grootste heiligdom der Romeinen, waarin de Sibilinische boeken enz. bewaard werden, en welks rijkdommen onafmetelijk waren.

KAPMESSEN. Een kap- of hakmes is een bandgereedschap, bij rijswerkers in gebruik, en ook in eene belegerde vesting veelvuldig te pas komt, bij het maken van faschinen, schanskorven, horden en dergelijken.

KAPUCIJNEN, zijn monniken en nonnen, die tot de Franciskanen behooren, en sedert de XVI eeuw eene orde op zich zelve uitmaken. Het zijn bedelmonniken, aan gestrenge regels verbonden, die hunnen naam van de lange kappen (*capuccen*) ontleenen, welke zij op het hoofd dragen, terwijl zij tevens eenen lederen riem om het lijf binden.

KAPUDAN-PASCHA. Zoo noemt men bij de Turken den Grootadmiraal der vloot, die lid is van den Divan, en zijnen post gewoonlijk slechts één jaar bekleedt. Zijn voornaamste pligt is, dat hij in den zomer met een gedeelte der Turksche vloot naar den Archipel moet zeilen, zoo wel, om dezelve in de zeedienst te oefenen, als om de nabijgelegen provinciën tot het betalen harer belastingen te dringen. Hij voert 2 of 3 paardestaarten.

KAR, KARRE-BUS of DOODEN-ORGEL, is eene soort van geschut van hetwelk men zich eertijds in vestingen of op schepen bediende, en die uit zeven of acht loopen waren zamengesteld, die alle gelijktijdig konden worden losgebrand.

KARAAT. Een klein gewigt, waarvan zich de muntmeesters en waradijns, bij de bepaling van het inwendig gehalte, of de fijnheid van het goud, en de juweliers tot het wegen en waarderen van paarlen, diamanten en andere edele gesteenten bedienen. Een mark bevat 24 Karaat, een Karaat 12 grein; doch voor edele gesteenten slechts 4. Bij het wegen van goud neemt men aan, dat hetgeen men wegen wil in 24 deelen, of Karaten, verdeeld is. Wanneer nu het goud geheel zuiver is, dan zegt men, het is van 24 Karaat; doch is het met ander metaal gemengd, dan heet het goud van zoo veel Karaat, als er over blijven, wanneer de zwaarte van het bijgemengde metaal, van 24 Karaat wordt afgetrokken, b. v.: met 4 Karaat onder metaal van 20 Karaat, dat wil zeggen: dat er niet meer zuiver goud onder is.

KARABIJN-SCHIETEN IN KENTUCKY. De inwoners van deze provincie der Vereenigde Staten van Noord-Amerika bedienen zich van de karabijn met eene verbazende vaardigheid; men kan zich onmogelijk meer behendige scherpschutters voorstellen. Eenen spijker met eenen kogel in te drijven, eene wilde gans op honderd ellen afstands aan den kop te treffen, zijn voor hen gewone zaken. Sommigen zullen, binnen een' zeer korten tijd, eene groote menigte eekhorentjes ter aarde schieten; anderen zullen, op vijftig of zestig ellen afstands, het doel treffen, hoe klein hetzelve ook zijn moge. Men heeft inwoners van Kentucky gezien, die behendigheid en koelbloedigheid genoeg bezaten, om op het oog huns vijands, hoewel op eenen grooten afstand, aan te leggen; en na het gevecht, wanneer men het hoofd van hunnen gesneuvelden vijand onderzocht, vond men werkelijk de voorafgenoemde plaats door eenen kogel getroffen. Een Engelsch reiziger, die onderscheidene jaren in Kentucky gewoond heeft, verhaalt, dat de behendigste scherpschutters dikwijls bijeenkomen om zich in hun geliefkoosd spel, het Karabijnschieten, te oefenen. Er wordt gewoonlijk eene kleine somme gelds op het spel gezet.

KARAHISSAR. Turksch Aziatisch Sandschakaat, prov. Erzerum. =, gewoonlijk **SCHABIN KARAHISSAR**, groote Turksche stad en sterke vesting, hoofdplaats van voorn. Sandschakaat, aan het hangen van eenen berg, op welken een kasteel staat. Volgens GARDANNE, met 2200 huizen, en fabrijken van katoenen stoffen en gezochte confituren, terwijl in den omtrek aluin gegraven wordt. =, Sandschakaat in de Aziat. provincie Natolië, W. van Karaman, bergachtig en door eene keten van den Kaldes-Tagh doorsneden, met schoone dalen en vlakten, die door takken van den Mender bespoeld worden, en bijzonder ooft en tabak voortbrengen. Tusschen Karahissar en Eskehissar is eene modderige zoutzee. = of **AFIOEM KARAHISSAR**, hoofdplaats van voorn. Sandschakaat, en eene der grootste steden van Natolië, aan het einde der bergketen Kaldes Tagh en aan den voet van eene loodregte rots, welker top versterkt is, gelegen. Zij wordt door de Akarsu bespoeld, heeft 12 moskeën, ééne Grieksche kerk, 2 vervallene Armenische kapellen, vele bazars, 5 baden, 6 werkplaatsen, naauwe en op vele plaatsen zeer steile straten, ontvangt het water door beken van de bergen, en telt ongeveer 60,000 inwoners, die beroemde fabrijken van zwart vilt, doch bovenal van opium, bezitten.

KARAÏBEN. Een vermaard West-Indiesch volk, hetwelk de Europeanen op de Antilles gevestigd vonden, en die er de natuurlijke bewoners van waren. Men is het omtrent hunnen oorsprong niet eens; doch zij zijn, hun geen leed aangedaan wordende, zeer handelbaar en getrouw; zij leven van de jagt en voorts als de overige wilde natiën, namelijk, dat zij den tijd meestal etende of slapende doorbrengen.

KARA-KALPACKS of ZWART-MUTSEN. Eene soort van Tartaren in de woestijnen onder tenten wonende, welke gestadig met de Kalmukken in oorlog zijn, doch geen geregeld krijgsvolk durven aantasten; zij leven meestal van strooperijen en roof, de boog en pijlen zijn hun eenigst wapen, en hunne mutsen zijn met zwarte lamsvellen bekleed, van waar zij hunnen naam of bijnaam hebben verkregen. Zij houden zich voornamelijk op ten Oosten van de Kaspische zee.

KARAKAL. Eene kattensoort van eene bruinachtig roode kleur, met eene pluim op de ooren, die in Perzië, Turkijë en aangrenzende landen gevonden wordt. Het is dit dier dat de Ouden uitsluitend den naam van Lynx gaven.

KARAKTER, van χαρασσειν (dus eigenlijk: *character*), insnijden, indrukken, stempelen, — beteekent de inborst van eenig levend schepsel.

KARAMSIN. Een geleerde Rus, en een der voortreffelijkste schrijvers zijner natie. Van hem heeft men eene Geschiedenis van zijn vaderland, waarvan in 1816 de 9 eerste deelen verschenen zijn, die tot 1560 loopen. Zijne Brieven van eenen reizenden Rus, zijn door RICHTER in het Hoogduitsch overgezet (Leipz. 1799—1800, 4 B.), zoo als ook zijne Verhalen, van welke laatste wij alleen noemen zijne *Agloja*, in 1794 te Moskow uitgegeven. Keizer ALEXANDER vereerde hem met de St. Anna-orde, benoemde hem tot Staatsraad, schonk voor de uitgave van zijn groot werk 60,000 Roebels, en aan hem zelven vrije inwoning in een der lustsloten der Keizerin CATHARINA II.

KARAVANEN. Aldus noemt men die reisgezelschappen van kooplieden in Azië en Afrika, welke onder het geleide van een deel gewapend volk, om hen tegen de aanvallen van roovers te beveiligen, aldaar van de eene plaats naar de andere reizen, aan hun hoofd een' geleider hebben, op wiens bevel men vertrekt en onderweg stil houdt; de goederen worden door kameelen gedragen, en de reizigers, welke niet te voet gaan, bedienen er zich ook van, of worden in eene soort van draagstoelen of matten door menschen gedragen.

KARAVANSERA, (in Bengalen *Choultry* en in Nederlandsch Indië *Pondok* genaamd), is een openbaar gebouw, hier en daar aan den grooten weg opgerigt, alwaar in Azië de reizigers kunnen rusten en vernachten, omdat er in de binnenlanden geene herbergen zijn. Meestal vindt men in de nabijheid eenige hutten, welker bewoners den reiziger bedienen en van levensmiddelen, vruchten of dergelijken, voorzien, ofschoon deze mondbehoeften wijsselijk door de reizigers zelven worden medegebragt.

KARDINALEN, waren in het eerst slechts priesters of diakens, doch begonnen zich onder de regering van Paus GREGORIUS VII boven de Bisschoppen te verheffen, namelijk in de jaren van 1075 tot 1085, en het grootste aandeel in de verkiezing der Pausen te verkrijgen; die naam welken men hun gaf, duidde in deszelfs oorsprong niets anders uit dan de vereeniging, welke de vreemde geestelijken aangingen met eene kerk, waaraan zij zich verbonden; er waren er in onderscheidene kerken.

KAREL, een algemeene naam aan meer dan 50 door de geschiedenis bekende personen, zoo Keizers, Koningen, Souvereinen of Vorsten gegeven. Men zal dezen naam in de volgende orde onderscheiden vinden: 1°. Frankrijk, deszelfs Koningen, in de tijdrekenkundige orde, enz. enz.; 2°. Navarre, deszelfs Koningen, enz.; 3°. Spanje, deszelfs Souvereinen; 4°. Duitschland, deszelfs Keizers, enz.; 5°. Zweden, deszelfs Koningen; 6°. Engeland, idem. enz.

KAREL MARTEL, Hertog van Austrasië, zoon van PEPIJN VAN HERSTAL, *Major Domus* of Eerste Minister, regeerde zelf onder dien naam, gedurende meer dan 25 jaren. Een ondernemend krijgsman zijnde

was hij een der grootste helden welker nagedachtenis Frankrijk vereert, en † te Querci sur Oise, den 12 October 741. Hij was de vader van Pepijn den Korten, 1en Koning van den 2en stam.

KAREL. (*Koningen van Frankrijk van dezen naam*). Karel I of de Groote, (Charlemagne), Koning van Frankrijk, Keizer van het Westen, in 742 op het Kasteel van Salzburg in Opper-Beijeren geboren, werd in 768 als Koning gekroond, na den dood van Pepijn den Korten, zijnen vader; hij verdeelde aanstonds Frankrijk met zijnen jongen broeder Carloman, terwijl hij na den dood van dezen laatsten, in 771 voorgevallen, alleen beheerscher van dat Rijk bleef. Na het rijk van Lombardijë omver geworpen te hebben, werd hij in het jaar 800 tot Keizer gekroond, en vernieuwde kort daarna het rijk der Caesars. Hij † in 814, aan zijne volken een wetboek nalatende, dat in onze dagen nog bewondering en dankbaarheid waardig is. Men kan geen schooner lofspraak aan dezen Vorst geven, niet minder groot door zijne liefde voor de wetenschappen en letteren, waarvan zijn paleis de verblijfplaats was, dan door zijne overwinningen, welke die van Caesar zoo in spoed als in uitgestrektheid evenaren; men kan, herhalen wij, geen grooter lofspraak geven, dan door te zeggen dat Frankrijk onder zijne regering, gedurende bijna eene halve eeuw, terwijl hij zulk een uitgestrekt Keizerrijk bezat, verschoond werd van omwentelingen en ongeregeldheden. Behalve zijne Kapittelverordeningen, voor het grootste gedeelte te Aken daargesteld, in 805 en 806, en door twee geestelijken Ansegise en Benedictus bijeenverzameld, (de 1e uitgaaf werd met aanteekeningen bezorgd door Amerbach in 1549, in 8vo, en de beste is die van Steven Baluze, Parijs 1677, 2 deelen in fol.), heeft Karel brieven nagelaten, die gevonden worden in het 1e deel van de verzameling van D. Bouquet; eene *Spraakkunst* waarvan uittreksels in de *Polygraphia* van Trithemus overig zijn; zijn uiterste wil door Bouquet bijeenverzameld in het 3e deel van zijne *Biblioth. du droit Français*, Parijs 1667, in fol. Men schrijft hem ook eenige *Latijnsche verzen* toe, zoo als het *Grafschrift van Paus* Adriaan, den *Zang van* Rolland, enz. Hij is niet de schrijver van de *Carolinische boeken*, maar hij gaf wel zijne toestemming dat men dezelve op zijn' naam uitgaf. Door den Tegenpaus Paschalis III, in het jaar 1165 of 66 onder het getal der heiligen geplaatst zijnde, heeft de algemeene kerk zijne vereering niet gewettigd, maar toch het besluit van zijne heiligverklaring niet ingetrokken; en zijne nagedachtenis wordt door onderscheidene kerken van Duitschland vereerd. Lodewijk XI bepaalde zijn' heiligendag op den 28 Januarij, en in 1661 verkoos de hoogeschool van Parijs hem tot haren beschermer, zonder hem echter den naam van *Heilige* te geven, welken hij bij al de plegtigheden der verkiezing en inhuldiging van Maximiliaan, Roomsch Koning, draagt. Eene geschiedenis van Karel is in het Latijn geschreven door Eginhard (zie dezen naam) en in Frankrijk door Gaillard, Parijs 1785, 4 deelen in 12o. er bestaat eene in het Duitsch uitgegeven door M. Hegewisch, in het Fransch door Bourgoing in 1805, vertaald, in 8vo = II, bijgenaamd de Kale, zoon van Lodewijk den Zachtmoedige en van Judith van Beijeren, in 823 te Frankfort aan den Mein geboren, werd in 840 tot Koning van Frankrijk gekozen, tot Keizer gekroond en met den titel van Augustus vereerd, in 875, door Paus Johannes VIII, opvolger van Adriaan II, met wien hij hevige twisten gehad had. Na verscheidene keeren geld en beloften gebruikt te hebben om Frankrijk van de invallen der *Noormannen* te bevrijden, een middel, eenen Koning onwaardig, en geschikt om dezelve eerder aan te wakkeren dan om ze tegen te gaan of te doen ophouden; na lange en bloedige oorlogen volgehouden te hebben om Aquitanië, een koningrijk dat hij ten koste van zijnen neef Pepijn II bezat, en dat hij beurtelings won en verloor, begaf hij zich naar Italië om met den Paus over de middelen te raadplegen om de hevige aanvallen der Saracenen tegen te gaan, toen hij in Frankrijk teruggeroepen wordende door de verschijning van Carloman, Koning van Beijeren, op het grondgebied van Beijeren, aan het hoofd van een groot leger, bij zijne terugkomst door eene hevige ziekte overvallen werd, waaraan hij in 877 in het dorp Brios en Bresse, in de hut van eenen boer, †. Het is van de regering van Karel den Kale, dat de ondergang van het Karlovingische huis dagteekent, en de magt der Leenheeren die zoo langen tijd den scepter der Koningen van Frankrijk trotseerde. Hij heeft Kapittelverordeningen nagelaten, welke bij die van Karel I gevoegd zijn geworden. = III, bijgenaamd de Eenvoudige, geboren in 879, na den dood van Lodewijk den Stamelaar, beklom den troon in 898, werd in 920 van denzelven gestooten, en in dat zelfde jaar op het kasteel van Péronne gevangen gezet. Frankrijk werd, gedurende de lange regering van dezen Vorst, door de Noormannen verwoest, verdrukt door de onbepaalde magt van eenen veel invloed uitoefenenden Staatsdienaar, en ontzenuwd door muiterij, welke de adel tegen eenen onmagtigen troon ophitste. Karel de Eenvoudige liet eenen zoon na, Lodewijk van Overzee genaamd, welke, hij bij Ogive zijne 4e vrouw, had. = IV, bijgenaamd de Schoone, 3e zoon van Philips den Schoone, beklom den troon in 1322, na den dood van zijnen broeder Philips den Lange. Bij zijne troonsbeklimming vond hij de koninklijke schatkist uitgeput, en de heffing van belastingen ondoenlijk, als een gevolg der finantiële verrigtingen van Philips den Schoone; zich haastende om de Italiaansche handelaars, bekend onder den naam van *Lombarden*, uit zijne Staten te verdrijven, na dezelve altemaal beroofd te hebben van de onmetelijke voordeelen, die zij gedurende het beheer zijner voorgangers bijeenverzameld hadden, verkreeg hij eene dubbele uitkomst, het ongenoegen des volks te stillen, en zich eene bron te scheppen, die toen zonder twijfel als wettig erkend werd; de Franschen beschouwden zich schadeloos gesteld voor de afpersingen der gaarders, door de voorbeeldelooze kastijdingen, welke hunne voornaamste begunstigers ondergaan moesten. Het was te vergeefs dat de zucht om een' erfgenaam te verkrijgen, dezen Vorst verscheidene huwelijken deed aangaan; hij had niets dan dochters, en bij zijnen dood, in 1328 te Vincennes voorgevallen, ging zijne kroon aan eene zijdelingsche linie over, en wel in den persoon van Philips van Valois. Karel de Schoone had met den Koning van Engeland, Eduard II, bloedige geschillen, en wel voornamelijk over den eerbied, welken deze Vorst aan hem, even als aan zijnen opper-leenheer verschuldigd was; de Vorst trachtte te vergeefs de keizerlijke kroon op zijn hoofd te plaatsen; ook onder zijne regering had de zoogenaamde *Bastaardenoorlog* plaats. = V, bijgenaamd de Wijze, oudste zoon van den Koning Jan en van Bonne van Luxemburg, den 21 Januarij 1337 te Vincennes geboren, werd in 1364 te Reims gekroond en † den 3 September 1380. Door getrouwe staatsdienaren, die hij uitkoos en bovenal raadpleegde, bijgestaan; bediend door dappere veldheeren, die hij met zijne achting vereerde, en met grootmoedigheid beloonde, zonder hun toe te laten iets buiten zijne bevelen ten uitvoer te brengen, stelde deze Vorst, reeds vroegtijdig onderwezen in de kunst van regeren, den geheelen roem zijner regering in den voorspoed zijner Staten, en verdiende den schoonen bijnaam van den Wijze. Bemind door de grooten, die zijne staatkunde wist te verschoonen, ontzien door zijne naburen, hoewel hij zich nooit aan het hoofd van zijne legers vertoonde, was hij de eerste der Fransche Koningen, welke het gewigt van het goede beheer des krijgswezens besefte, en die tevens de belangen van eenen bloeijenden troon, aan de nationale onafhankelijkheid voegde. Gedurende zijne regering vergaderden dikwijls de Staten-Generaal; aanmatigingen van den Koning van Engeland, Eduard III, werden te keer gegaan; en niettegenstaande de oorlogen, waarin hij gewikkeld was, hetzij met dezen laatsten Vorst, hetzij met Pedro den Wreede, welke oorlogen steeds met een goed gevolg bekroond werden; hoewel hij verscheidene benden huurtroepen, onder den naam van *Kompagniën* bekend, in zijne dienst had genomen, zoo om zijne Staten te zuiveren, als om zich van hunne wapenen te bedienen; — vond men, bij zijnen dood, de voor dien tijd aanzienlijke som van 17 millioenen in zijn bezit: men moet hier bijvoegen, dat zulke zuinigheid hem nimmer belettede zich steeds prachtig te vertoonen, waarvan men zich ligtelijk kan overtuigen, door de ontvangst van Keizer Karel IV in 1378 (zie het verhaal van deze merkwaardige zamenkomst, door Théodore Godefroi, in 4o. te Parijs in 1613 gedrukt). Karel V was de eerste onder de kinderen der Koningen van Frankrijk, die den titel van *Dauphin* ontving, en in een bevel hetwelk hij in 1374 uitvaardigde en op zijn sterfbed bevestigde (in tegenwoordigheid der bijeenvergaderde Edellieden, Heeren en voornaamste Burgers), stelde hij de meerderjarigheid zijner opvolgers op den ouderdom van 14 jaren. Hij hield zich niet minder met zijne onderdanen, dan met zijne bloedverwanten bezig, te gelijkertijd het grootste gedeelte der belastingen, in welke het volk gedurende zijne regering had toegestemd, afschaffende. Een beminnaar der letteren en beschermer der geleerden zijnde, was hij de stichter der koninklijke boekerij. Parijs is aan hem verscheidene gebouwen verschuldigd, hij liet de Bastille bouwen, welke sterkte hij bestemde om er den koninklijken schat in te bewaren. De Abt de Choisy heeft de geschiedenis van Karel V in 8o. te Parijs 1689 uitgegeven, zie de Geschiedenis van Frankrijk door andere historieschrijvers dezer regering en der volgenden. = VI, bijgenaamd de Welbeminde, zoon en opvolger van den vorigen, den 8 December 1368 te Parijs geboren, ontving bij zijne geboorte Dauphiné als gift, en beklom in 1380 den troon. De gang, dien Karel V aan de regering had gegeven, werd spoedig belemmerd door de eerzucht en begeerlijkheid der Hertogen van Anjou, van Bourgondië en van Berry, vaderlijke ooms en regenten van dezen ongelukkigen Vorst, die nog niet ten volle den ouderdom van 13 jaren bereikt had, toen de dood van zijnen vader hem in het bezit van den troon stelde, te vroeg voor zijn geluk even als voor dat van Frankrijk. De verdeeldheden der regenten, zoo wel als hunne begeerlijkheid, sleepten het volk in een oproer mede. Er verschenen te Parijs oproerlingen, die men *Maillotins* noemde, en die de ontvangers van 's lands geldmiddelen met ijzeren hamers dood sloegen, terwijl andere steden zich tegen de koninklijke magt verzetteden: in het kort, bloedige oorlogen van binnen, ongelukken van buiten, eene partijschap (bekend onder den naam van *Bourguignons* en *Armagnacs*) wier woede de pest en de hongersnood niet deden vertragen, verwoestteden beurtelings Frankrijk, en kenmerkten de regering van Karel VI. Hij † krankzinnig den 21 October 1422, het koningrijk in den beklagenswaardigsten toestand achterlatende; het medelijden

evenwel, hetwelk hij bij het volk opwekte, dat steeds genegen is deszelfs eigen ellende te vergeten, om groote ongelukkigen te beklagen, was voldoende om hem deszelfs liefde weder te doen verwerven. Door een schandelijk verdrag tusschen de Koningin en den Hertog van Bourgondië met HENDRIK VI gesloten, welke Vorst gedurende het leven van KAREL VI regent van Frankrijk, en zijn opvolger tot den troon na zijnen dood, bij uitsluiting van den wettigen troonsopvolger benoemd was geworden. = VII, bijgenaamd DE OVERWINNAAR, zoon van KAREL VI, den 22 Februarij 1403 geboren, werd in 1416 door den dood van zijnen broeder JAN, Kroonprins van Frankrijk en in 1418, gedurende de ziekte van zijnen vader tot Regent benoemd, in wiens naam hij eenigen tijd regeerde, tot dat hij genoodzaakt werd uit Parijs, alwaar de partij der Bourgondiërs de nederlaag leed, te vlugten, zich eerst naar Bourges begevende en daarna naar Poitiers, toen hij door een groot aantal Edellieden, die aan hunnen wettigen Souverein gehecht waren, ondersteund werd. In 1420 door het verfoeijelijk verdrag van Troijes onterfd, en uit het koningrijk verbannen zijnde als oorzaak van den dood des Hertogs van Bourgondië, die door eene partij van de zamenrotting der *Armagnacs* op de brug van Montereau vermoord was geworden, zoo liet de Kroonprins zich daarom toch niet afschrikken; na de zuidelijke gewesten doorgetrokken te zijn, en zich van verscheidene plaatsen meester gemaakt te hebben, behaalde hij, door de hulp die hem uit Schotland was gezonden geworden, eenige voordeelen op de Engelschen aan de Loire, en had daarna den tijd, gedurende den twist die over het bezit van Vlaanderen tusschen de Bourgondiërs en de Engelschen ontstond, zijn leger in orde te brengen. De dood van den ongelukkigen KAREL VI had korten tijd na dien van HENDRIK V plaats gehad; de Koningin ISABELLA VAN BEIJEREN, die steeds meer en meer op haren zoon vergramd werd, liet HENDRIK VI tot Koning van Frankrijk benoemen. KAREL was nu verbannen, en had te gelijkertijd de inwendige verdeeldheden en de vreemde troepen te bestrijden. Zijn lot zoude nu beslist worden door de uitkomst van het beleg van Orleans, dat door den moed van de verbondene legers der Engelschen en Bourgondiërs voortgezet werd. De inwoners van deze stad, wier Hertog toen in Engeland gevangen was, werden ook de partij van den Koning toegedaan, en verdedigden zich zeer moedig; doch het gebrek aan levensmiddelen zoude hen gedwongen hebben om zich over te geven, wanneer eene jonge boerin, JEANNE D'ARC genaamd, en beroemd onder den naam van *de maagd van Orleans*, de hoop van KAREL VII hernieuwde, door hem in den naam des Hemels te beloven, het beleg van Orleans te zullen doen opbreken en hem naar Reims te zullen geleiden om aldaar gezalfd te worden. Dit buitengewone meisje volvoerde in der daad haar voornemen, en ORLEANS werd op den 8 Mei 1429 bevrijd en KAREL als Koning gezalfd op den 17 Julij daaraanvolgende. Van dat oogenblik af veranderde zijn lot; de Engelschen, wier heerschappij Frankrijk drukte, werden door de graven van DUNOIS, van PENTHIÈVRE, van FOIX en van ARMAGNAC, Veldheeren van KAREL VII, die hun al hunne bezittingen in dat koningrijk ontnamen, alleen Calais uitgezonderd, teruggedreven; Parijs gaf zich in 1436 over. De laatste jaren van dezen Vorst werden door de onrustige inborst van zijnen zoon vergald; en vreezende van op zijn bevel vergeven te zullen worden, kwam hij aan gebrek van voedsel om, en † den 22 Julij 1441, te Meun-sur-Yèvre in Berri. Deze Vorst, wiens jeugd vervlogen was, en die aan de knieën van de jonge AGNÈS, eer een verwijfd vorst dan een bekwaam Souverein geleek, verdiende in rijperen leeftijd dezen titel eerst. Hij voerde een staand leger in, en zijne regering verwierf hem de liefde der grooten, van het volk en de krijgslieden. De *Pragmatieke Sanctie* werd onder zijne regering vastgesteld, waarvan de *Geschiedenis* door JEAN en ALAIN CHARTIER, en door BAUDOT DE JUILLY beschreven is. MARTIAL DE PARIS, genaamd VAN AUVERGNE, gaf te Parijs in 1493 in 4°. een zonderling dichtstuk uit, getiteld: *les Vigiles de la mort du feu roi* CHARLES VII, enz. in 1724 herdrukt, 2 deelen in 8vo. = VIII, bijgenaamd DE ZWAKKE en DE BELEEFDE, zoon van LODEWIJK XI, te Amboise den 14 Junij 1470 geboren, beklom den troon den 30 Augustus 1483, en werd te Reims den 15 Junij 1484 gezalfd. Deze Vorst, van zijne kindschheid af aan door den mistrouwenden LODEWIJK XI van het hof verwijderd geweest zijnde, werd in zulk eene groote onkunde gehouden, dat hij nog niet konde lezen, toen hij bezitter van den troon werd; het is dus aan dit gebrek van zijne eerste opvoeding, een gebrek dat bij echter door eene bijzondere goedaardigheid vergoedde, dat men den onoverkomelijken tegenzin, dien hij steeds voor de zaken en zijne belangen koesterde, moet toeschrijven. Na den dood van zijnen vader, den ouderdom bereikt hebbende (14 jaren) die door een bevel van KAREL V bepaald was om te kunnen Regeren, had hij geenen Regent, maar werd aan de zorgen zijner oudste zuster ANNA VAN FRANKRIJK toevertrouwd, aan welke LODEWIJK XI te gelijkertijd de voornaamste magt van het bestuur in handen had gegeven, en die zich dezelve waardig toonde. Het begin der regering van KAREL VIII, wiens meerderjarigheid door de Staten-Generaal, die te Tours in Januarij 1484 vergaderden, erkend werd, werd gestoord door eenen opstand, aan welks hoofd de Hertog VAN ORLEANS zich bevond, naderhand Koning onder den vereerden naam van LODEWIJK XII; maar de verzoening van dezen Vorst met den Koning, en het huwelijk van dezen met ANNA VAN BRETAGNE, bragten de tevredenheid en rust in het koningrijk terug, en vermeerdeeden deszelfs magt. Middelerwijl besloot de jonge Koning, minder voorzigtig dan dapper, en begeerig zijner regering eenen naam te maken, om Napels te bemagtigen. Na verloop van twee jaren voorbereiding, in welke het scheen als of Italië in eene soort van werkeloosheid verkeerde, vertrok de Koning van Frankrijk aan het hoofd van een leger van 30,000 man, zonder geld, zonder krediet en zonder magazijnen. Eene ziekte (de kinderpokken) stuitte spoedig zijnen marsch; echter trad hij overwinnende den 14 November 1494 te Florence binnen, begaf zich vervolgens naar Rome, en daarna naar Napels: Paus ALEXANDER VI, dien hij noodzaakte te onderhandelen, gaf hem de leenhuldiging van dit koningrijk en die van Jeruzalem, kroonde hem als Keizer van het Oosten, en werd eindelijk gedwongen hem als alleenheerscher in Rome te erkennen. KAREL VIII was zijne overwinning minder verschuldigd aan de kracht zijner wapenen dan aan den haat der Napolitanen tegen hunnen Koning; hij verzuimde de toegenegenheid dezer volken voor zich te winnen, maar intusschen dacht hij niet om naar Frankrijk terug te keeren en ontstond er heimelijk eene zamenzwering tusschen de voornaamste staten van Italië. Den 21 Mei van Napels vertrokken zijnde, doorkruiste hij Italië met voorzigtigheid, en het zaamverbondene leger ontmoetende, leverde hij hetzelve den 6 Julij, den beroemden slag van Fornovo, waarin 8,000 Franschen over 40,000 Italianen zegevierden, doch de eenige vrucht, welke hij van deze overwinning plukte, was de bevrijding van den Hertog VAN ORLEANS, die in Navarre belegerd werd, en de mogelijkheid om zijnen terugtogt te bewerkstelligen; FERDINAND VAN ARRAGON, 3 maanden vroeger uit Napels verjaagd, rukte er binnen onder de toejuichingen des volks. In zijne Staten teruggekomen zijnde, † KAREL VIII op het kasteel van Amboise, den 7 April 1498, gedurende de toebereidselen tot eenen tweeden krijgstogt. De *Mémoires* van COMINES bevatten merkwaardige berigten over deze regering; men vindt ook tevens hierover belangrijke bijzonderheden in de *Recherches et éclaircissemens hist.* van FONCEMAGNE en in het 16e en 17e deel van de verzameling *de l'Acad. des Inscrip.* = IX, Koning van Frankrijk, zoon van HENDRIK II en van KATHARINA DE MEDICIS, te St. Germain en Laije den 27 Junij 1550 geboren, kwam den 15 December 1560, na den dood van FRANS II zijn' broeder, op den troon. Door den Kardinaal VAN LOTHARINGEN, den 15 Maart 1561 te Rheims gezalfd, had KAREL IX, hoewel minderjarig, geen' Regent met dien titel, daar de partijschappen in dat ongelukkig tijdvak den staatkundigen toestand van het koningrijk hadden verzwakt; maar hij bevond zich inderdaad onder de voogdijschap zijner moeder, die, na zich verzekerd te hebben dat de magt haar niet ontnomen konde worden, dezelve met overeenstemming des parlements uit handen des jongen Konings veinsde te ontvangen, en vervolgens toestond het beheer van den staat te deelen met ANTONIE VAN BOURBON, Koning van Navarre, na dien tijd Luitenant-generaal van het koningrijk genoemd. KATHARINA trachtte de koninklijke magt zonder de hulp der Bourbons noch der Guisen te herstellen, en geene moeite of hinderpalen ontziende, besloot zij beide de partijen, de eene door de andere te verdelgen, waardoor de burgeroorlog weder spoedig ontbrandde. De zamenkomst der Staten-Generaal, den 31 December te Orleans bijeen geroepen, bragt niets anders te weeg, dan de twee partijschappen aan te moedigen, door haar tegen over elkander te brengen. De bijeenkomst tot godsdienstigen redetwist, tusschen de leeraars der beide godsdiensten in Augustus 1561 gevolmagtigd, goedgekeurd zonder toestemming van den Paus, en bekend onder den naam van *bijeenkomst van Poissy*, had aanvankelijk dezelfde uitwerking; de Koningin echter, bevreesd voor de nieuwe magt, welke de Katholijke partij door de aansluiting van den Koning van Navarre aan derzelver voornaamste opperhoofden, verkreeg, haastte zich het evenwigt te herstellen, door het begunstigen der Gereformeerden, welke zich volgens het edict van Januarij 1562 magtig genoeg waanden, om niets meer te ontzien. Eindelijk was een toevallige twist bij Vassy in Champagne, tusschen de aanhangers van den Hertog VAN GUISE en de Protestanten, die in eene schuur hunne gezangen zongen, en door omstandigheden waarin men zich bevond, het teeken tot den oorlog, in bijna al de deelen van Frankrijk. Echter te midden van deze inwendige verdeeldheden, die nog verschrikkelijker weeden door het verbond der Kalvinisten met de Engelschen, sloot KAREL IX, door het Parlement van Rouen meerderjarig verklaard zijnde, het volgend jaar den vrede met Engeland, en trachtte te vergeefs in de onderscheidene provinciën van zijn koningrijk de oneenigheden te stillen, en was zelfs op het punt om door de Hugenoten opgeligt te worden. Na eene reeks van droevige veldslagen, waarin men den Hertog VAN GUISE, den Veldoverste MONTMORENCY, den Prins VAN CONDÉ, en den Admiraal DE COLIGNI met glans zag schitteren, eindigde de oorlog door eenen voordeeligen vrede voor de Hervormden, maar de voornaamste hoofden van deze lieten niet na, de latere voornemens des Konings verdacht te maken, welke de lessen van den Kardinaal VAN LOTHARINGEN en van KATHARINA DE ME-

dicis tot trouweloosheid gevormd hadden. Eindelijk bedaarde het misnoegen allengs, en het huwelijk van den jongen Hendrik, Koning van Navarre, met de zuster van Karel IX, alle kwaad vermoeden hebbende doen verdwijnen, werd den 24 Augustus 1572 eensklaps het sein tot den Bartholomeusmoord gegeven. Het verschrikkelijke bloedbad, hetwelk op dezen droevigen dag volgde, heeft voor eeuwig de geheugenis van Karel IX geschandvlekt. Verscheurd door de wroegingen van zijn geweten, en ten prooi aan eene verschrikkelijke ziekte, † hij den 31 Mei 1574. Tot viermalen achtereenvolgende brak, onder de regering van dezen bedriegelijken en wreeden Vorst, de burgeroorlog in Frankrijk uit, en het was in ditzelfde tijdvak dat het paleis der Tuileriën zich verhief, en dat de Kanselier de l'Hôpital, de wijsste wetten en de heilzaamste ordonnantiën voor het algemeene welzijn uitvaardigde. Karel IX kweekte en moedigde de wetenschappen aan, beminde met geestdrift de jagt, en heeft een werk in 8°, onder den titel van: *la Chasse royale composée par Charles IX*, en in 1625 uitgegeven, nagelaten; het is de eenigste uitgaaf. = X. Zie Kardinaal van Bourbon.

KAREL. (*Koningen van Navarre van dien naam*). Karel van Frankrijk, tweede zoon van Philips den Stoute, geboren in 1270, had tot erfelijk bezit de graafschappen Valois, Alençon en Perche en Parisis, hij werd in 1283 met den ijdelen titel van Koning van Arragon begunstigd, waarbij Paus Bonifacius VIII dien van Vikaris van den Heiligen Stoel voegde; eenige groote daden welke hij naderhand in Italië verrigtte, maakten hem den bijnaam van *Verdediger der kerk* waardig. Omstreeks het jaar 1320, door Karel den Schoone, zijnen neef, afgezonden om Guienne en Vlaanderen aan den Koning van Engeland Richard II te ontnemen, bragt hij door het veroveren van verscheidene steden, veel toe om den vrede te bevestigen, welke korten tijd daarna, tusschen den Koning van Frankrijk en zijne zuster Isabella, Koningin van Engeland, tot stand kwam. Hij † het volgende jaar te Nogent, van de eerste zijner drie vrouwen, Margaretha van Sicilie, een zoon nalatende, welke den troon van Frankrijk besteeg, onder den naam van Philips VI, genaamd van Valois. = II, bijgenaamd de Slechte, Koning van Navarre, graaf van Evreux, in 1332 geboren, zoon en erfgenaam van Johanna van Frankrijk en van Philips III, werd in 1350 na den dood van zijnen vader gekroond, en kenteekende zijne komst op den troon, door de gestrengheid waarmede hij eenen opstand, die zich in zijne Staten begon te ontwikkelen, strafte. Korten tijd daarna, zich naar het Hof van Frankrijk begeven hebbende, onder voorwendsel van zijne regten op verscheidene aanmerkelijke leengoederen te doen gelden, verkreeg hij van den Koning Jan de hand zijner dochter, met de steden Mantes en Meulan tot erfgoed. Na dit verbond, hetwelk hem de middelen verschafte, om zich eene partij in Frankrijk te maken, alwaar zijne geboorte hem het regt gaf om eenmaal de kroon, indien de regten van het huis van Valois ophielden, te dragen, ontzag hij noch list noch misdaden, om het vuur van wanorde in dit koningrijk aan te stoken. De verraderlijke aanslag van den Connetabel van Frankrijk, Karel de la Cerda, die kortelings het graafschap Angoulême nog bezet hield, hetwelk hij zich toegeëigend had als aanvulling van het erfbezit der Prinses Jeannette, zijne vrouw, deed Karel den eersten stap doen op de schandelijke loopbaan die hem den bijnaam van den Slechte berokkende. Deze Prins, die zich van zijne jeugd af aan, zoo door zijnen geest en zijne kennis, als door zijne houding en zijnen omgang, aan het hof van Philips van Valois wist te doen bewonderen, werd, door eerzucht medegesleept, de geessel zijner eeuw; het verbond zoekende met de mededingende Vorsten van dengenen van wien zijne staatkunde belang had het gevaar af te wenden, zag men hem beurtelings den Koning Jan en zijn' zoon trotseeren, en wel onder de bescherming van Engeland; met Pedro den Wreede, tegen den Koning van Arragon vereenigd, scheidde hij zich daarna van denzelven en keerde zijne wapenen tegen dezen hem waardigen bondgenoot. Na zich het misnoegen zijner naburen door zijne listen en trouweloosheid op den hals gehaald te hebben, vond hij zich te gelijkertijd door de Kastilianen en de Franschen overvallen, zonder dat zijn verbond met den Koning van Engeland Richard III verhinderen konde dat zijn klein koningrijk te vuur en te zwaard vernield werd. Door tusschenkomst echter van Hendrik van Transtamare, in 1379, verkreeg hij den vrede; het volgende jaar stilde hij eenen opstand met gestrengheid, doch zonder onregtvaardig te zijn, en daar het koninklijk gezag, door Karel V versterkt, zich toen magtig genoeg bevond om de groote vasallen in toom te houden, hield hij zich slechts met het beheer zijner Staten bezig, of wel, na dit tijdperk werd hij gehoorzaamd en geëerbiedigd tot aan zijnen verschrikkelijken dood, die in 1387 voorviel, volgens opgaaf der Fransche kronijk; het was eene ontzettende kastijding, waardoor God hem voor zijne misdaden strafte. = III, bijgenaamd de Edele, Koning van Navarre, zoon en opvolger van den voorgaanden, werd den 29 Julij 1390 op zijn 25e jaar te Pampeluna gekroond. Hij haastte zich de misbruiken, die in het koningrijk geslopen waren, te verbeteren, en stelde alle pogingen in het werk, om met zijne naburen in goede verstandhouding te leven. Met de talenten en hoedanigheden van zijnen vader begaafd, zonder deszelfs ondeugden te bezitten, wist hij met Engeland, Arragon en Frankrijk, onderscheidene voordeelige verdragen aan te gaan, waarvan de uitslag het bewaren des vredes in zijn koningrijk was, terwijl al de andere nabnrige Staten door tweedragt en wanorde van een werden gereten. Deze Vorst verdiende de erkentenis van Frankrijk, alwaar hij veel tot den openbaren vrede toebragt, door de twee partijen Orleans en Bourgondië met elkander te vereenigen. De ongelukkige Karel VI en de koninklijke familie, vonden in hem een steun, na den aanslag van den Hertog van Orleans door Jan van Bourgondië, en hij had veel aandeel aan de beide traktaten van Chartres en Bicêtre. Nijverheid, schoone kunsten en letteren bloeiden onder zijnen vaderlijken schepter; hij † te Olite, den 8 September 1425, betreurd door zijne onderdanen, en eene geëerbiedigde nagedachtenis bij zijne naburen nalatende.

KAREL DE STOUTE, Hertog van Bourgondië, zoon van Philips de Goede en van Isabella van Portugal, te Dijon geboren den 10 November 1433, onderscheidde zich in den slag van Rupelmonde, onder den naam van Graaf van Charolais, nog vóór zijn 19e jaar bereikt te hebben. Zijn driftige inborst vertoonde zich weldra door den afkeer welken hij gevoelde voor de Heeren uit den huize van Croy, door zijnen vader bevoordeeld, en vervolgens door den onverzoenlijken haat welken hij Koning Lodewijk XI toedroeg. Eene partij van misnoegden zich tegen dezen monarch gevormd hebbende, nam hij het bevel over dezelve op zich, en verscheen daarna, Vlaanderen en Artois doortrekkende, voor Parijs, aan het hoofd van 26,000 strijders; de Bisschop van deze stad, Alain Chartier, door den Koning afgevaardigd, zich tot hem vervoegd hebbende, en vertoogen inleverende over de onregtvaardigheid van den oorlog welken hij zijnen Souverein aandeed, antwoordde hij: »Zeg aan uwen meester, dat »men immer genoeg gronden of redenen heeft tegen eenen Vorst, »die van staal en vergif gebruik maakt, en dat men wel *gewis is*, »tegen hem optrekkende, talrijke compagniën op weg te zullen »vinden. In 't kort, ik heb de wapenen niet dan op begeerte »des Volks, des adels en der Vorsten opgenomen, ziedaar mijne medepligtigen." De slag van Montlhéri werd weldra geleverd, en de overwinning viel ten voordeele van den erfgenaam van Bourgondië uit, dewelke zijne krijgskundige loopbaan besloot. Karel volgde zijn' vader in 1467 op; kort daarna overwon hij te St. Truijen de Luikenaars, en ontwikkelde tegen hen zijne uiterste gestrengheid; daarna wreekte hij zich op eene niet minder gevoelige wijze op de Gentenaars, over de vergunningen welke deze hem vóór zijnen togt hadden afgeperst. In het volgende jaar Margaretha van York, zuster des Konings van Engeland, gehuwd hebbende, besloot hij den burgeroorlog in Frankrijk te hernieuwen; middelerwijl liet hij zich door eene som van 120,000 gouden kroonen, welke hem Lodewijk gegeven had, bevredigen, toen, gedurende eene zamenkomst te Péronne, werwaarts zich deze Vorst begeven had, hem berigt werd dat de Luikenaren, verontwaardigd over hem, zich op nieuw verzetteden, en zich meester van Tongeren maakten. De listige Lodewijk XI, gevangen in den valstrik dien hij hem had gespannen, zag zich gedwongen tot de vernederende voorwaarde van zijne onverzoenlijke tegenpartij naar Luik te vergezellen, en getuige te zijn van de vreesselijke straf, welke deze ongelukkige stad moest ondergaan, tot vergelding van den opstand dien hij had aangestookt. Men heeft opgemerkt, dat het vooral na deze overwinning was, dat het karakter van den Hertog van Bourgondië die laatste trekken van onmenschelijke wreedheid aannam, die hem de plaag zijner naburen, en den bewerker van zijn eigen ongeluk deed zijn. Na in Zwitserland een droevig gedenkteeken zijner dwaze wreedheid en bloedige neerlagen gelaten te hebben (het gebeente van Morat), vond hij den dood den 5 Januarij 1477, in eene vlakte in de nabijheid van Nancy, eene stad hem door den Hertog Reinier van Lotharingen ontnomen, en voor welke een gedeelte van zijn leger, het beleg, onder het bevel van zekeren Campo-Basso, wiens verraad zijn ondergang bewerkte, geslagen had. Deze Vorst was de laatste voorstander van de leenroerigheid in Frankrijk, en was slechts wreed in den oorlog; de opregtheid en de regtvaardigheid waren in de beheering zijner Staten niet uitgesloten, en niemand in zijne Staten gevoelde die hardheid met welke hij zich zelven behandelde.

KAREL VAN BLOIS of VAN CHATILLON, tweede broeder van Lodewijk, graaf van Blois, huwde in 1337 Johanna van Penthièvre, dochter van Gui van Bretagne, en door eene der voorwaarden van dit huwelijk, werd hij plegtiglijk door het grootste gedeelte der Heeren en Baronnen, als vermoedelijke erfgenaam van het Vorstendom van Hertog Jan III, die geene kinderen had, erkend. Maar, bij den dood des Hertogs werd hem zijn erfgoed door Jan, Graaf van Montfort, broeder van den Hertog van Bretagne, betwist, waarop een bloedige oorlog volgde, welke drie en twintig jaren duurde. Gedurende dit lang verschil, waarin de hoven van Frankrijk en Engeland mede deel namen, en dat niet eindigde dan met den dood van Karel van Blois, den 29 September 1364 in den veldslag van Auray gedood, zag men het verheven karakter des Graven van Montfort uitschitteren; ook is dit tijdvak merkwaardig geworden door verscheidene veldslagen, in welke zich bovenal Gautier de Mauni, Beau-

manoir Duguesclin en Jean Chandos onderscheidden. Aan Karel ontbrak noch dapperheid, noch edelmoedigheid; maar hij dreef de uitoefening der Godsdienstpligten zoo verre, dat de Heeren van zijne partij zelve erkenden, dat hij eerder voor monnik geboren was, dan om een' staat te besturen. Eens toen hij de mis in het open veld liet vieren, bragt men hem de tijding, dat de vijand eene naburige plaats bedreigde; hij antwoordde: »Wij zullen altijd steden en kasteelen hebben; en zijn ze genomen, zullen wij ze herwinnen; maar indien wij de mis verzuimen, is zulks een verlies dat wij niet kunnen herstellen." Na zijnen dood werd hij in een wit haren kleed gewikkeld gevonden. Men deed onder de regering van Urbanus V pogingen tot zijne heiligverklaring; dit werd verhinderd onder Gregorius XI op het verzoek van Jan van Montfort, toen ter tijd Hertog van Bretagne, die de vrees koesterde dat de nagedachtenis van den overwinnaar door den roem van den verwonnenen zoude verdonkerd worden.

KAREL'S VAN ANJOU. (*Hertogen van Provence*). Karel, eerste van dien naam, Graaf van Maine, 3e zoon van Lodewijk II van Anjou, Koning van Napels en Sicilië, en stiefbroeder van Karel VII, ten wiens voordeele hij George van Tremouille weder in de plaats stelde; hij wist zijn gezag tot den dood van dezen vorst te bewaren, dien hij in verscheidene krijgstogten van 1449 tot 1452 vergezelde. Sedert de komst van Lodewijk XI op den troon, scheen hij zich aan dezen monarch te hechten, die hem belastte zijne verschillen met den Hertog van Bretagne te regelen; maar zijne onderhandeling had geene andere gevolgen dan den haat der beide partijen op te wekken. Na een nog veel dubbelzinniger gedrag gehouden te hebben gedurende de beruchte zamenzwering, genaamd het *algemeene welzijn*, zoowel in Normandijë, alwaar hij aan het hoofd van een talrijk leger, den inval der Britten in dat gewest moest verhinderen, hetwelk hij verzuimde te doen, hoewel de middelen daartoe bezittende, als in den veldslag van Montlhéri, alwaar hij den Koning verliet, in zijne vlugt een derde gedeelte van het leger medeslepende, zonder zelfs vervolgd te worden. Deze edelman, wiens laagheid of trouweloosheid door Lodewijk XI als laatste medepligtige scheen te moeten gestraft worden, onderging niets anders dan de ongenade van dezen staatkundigen monarch, die belang had om zijn' broeder Reinier, den Koning van Siciliën, te ontzien. Karel † in vergetelheid in 1472. = II. Hertog van Calabrië, Graaf van Maine, zoon van den voorgaanden, werd door den uitersten wil van zijnen oom Reinier, die in 1480 †, bevestigd in het hertogdom van Provence, doch hij bezweek zelf den 11 December 1481, door droefheid die het verlies zijner vrouw hem veroorzaakte, aan welke hij teederlijk gehecht was. Hij vermaakte zijne oppermagt over Provence aan Lodewijk XI en zijne opvolgers; en de vereeniging van deze Provincie met Frankrijk werd in 1486 door Karel VIII ten uitvoer gebragt.

KAREL VAN DENEMARKEN, bijgenaamd de Goede, Graaf van Vlaanderen, zoon van den Heiligen Canut, Koning van Denemarken, volgde in 1119 Boudewijn op, die hem tot zijn' opvolger benoemd had, doch werd heimelijk in het jaar 1127, in de kerk van St. Donatus te Brugge vermoord. Deze Graaf, de vriend der armen, voor welke hij zijne schatten ledigde, verdiende door zijne deugden den titel van *den Eerwaardigen;* hij liet eene geëerde nagedachtenis, als van eenen heiligen, na.

KAREL (*Hertogen van Lotharingen*) = I, zoon van Lodewijk IV van Overzee, werd in 953, een jaar voor den dood van zijn' vader geboren, van den troon uitgesloten door zijn' broeder Lotharius, die zich van de kroon meester makende, hem onder den naam van leengoed, het hertogdom Neder-Lotharingen overgaf. Karel trachtte zijne regten weder te doen gelden, toen na den dood van Lodewijk V, Hugo Capet zich van den troon had meester gemaakt; hij viel echter door verraad in de magt van den overweldiger in 991, en werd met zijn gezin in den toren van Orleans opgesloten, alwaar hij twee jaren daarna †. = II, zoon van Hertog Jan, onderscheidde zich in verscheidene gevechten, werd in 1418 Veldoverste, en † den 25 Januarij 1431. Hij had tot opvolger René van Anjou zijn' schoonzoon. = III, bijgenaamd de Groote, zoon van Frans, Hertog van Lotharingen en van Christina van Denemarken, te Nancy den 15 Februarij 1543 geboren en † den 14 Mei 1608, tot zijn opvolger zijn zoon Hertog Hendrik achterlatende. Een stille beschermer der kunsten en letteren, en de weldoener zijner onderdanen zijnde, zoo verdiende Karel den bijnaam, dien de geschiedenis hem geschonken heeft: hij was het die de tolregten van Lotharingen, Bar, Bassigny en St. Michiel daarstelde; terwijl hij een groot aantal bevelen, instellingen en wetten uitgaf, die den grond gelegd hebben voor de wetgeving dezer oude Provincie, tot aan het einde der XVIII eeuw; hij stichtte de hoogeschool van Pont à Monsson, versterkte onderscheidene vestingen zijner Staten, onder anderen Luneville, Clermont en Stenay, en stelde het plan voor de nieuwe stad Nancy vast, waarmede in Januarij 1604 een aanvang met de uitvoering gemaakt werd. Eene lofrede op Karel III, is in Frankfort in 8vo in 1764 uitgegeven geworden, door Frans Costes, van Nancy.

KAREL VAN ORLEANS, Graaf van Angoulême, oudste zoon van Lodewijk van Frankrijk en van Valentine van Milaan, werd in 1391 te Parijs geboren, woonde in 1415 den slag van Azincourt bij, viel er in handen van den vijand, en werd gedurende 25 jaren in Engeland gevangen gehouden. In Frankrijk terug gekomen zijnde, trachtte hij te vergeefsch zich weder in het bezit van het Hertogdom Milaan te stellen, hetwelk hem van het leen zijner moeder toekwam, hij konde zich niet dan van het graafschap Artois meester maken, en † te Amboise in 1465, onder zijne kinderen, Lodewijk van Orleans en Lodewijk XII nalatende. Prins Karel, die zich gedurende den langen tijd zijner gevangenschap, aan de beoefening der letteren had overgegeven, liet een bundel *Gedichten* na, waarvan eenigen in de *Annales poët.* zijn opgenomen. De eerste uitgaaf der verzameling zijner *Gedichten* werd door de zorg van P. v. Chalvet gedrukt. Geleerde beoordeelaars hebben gedacht dat verscheidene dichters der XV eeuw, onder anderen St. Gilais en Blaise d'Auriol, zich onbeschaamd van eenige opstellen van dezen Vorst, waarvan de handschriften in de koninklijke boekerij en in die van het tuighuis voorhanden zijn, hebben meester gemaakt, en als waren die door hen opgesteld, uitgegeven. De Abt Sallier is de eerste, die dezelve heeft leeren kennen, in een gedenkschrift in het 13e deel der verzameling der *Academie des Inscriptions et belles lett.* opgenomen.

KAREL. (*Koningen van Spanje van dien naam*). Karel I, Koning van Spanje, zie Karel V, Keizer van Duitschland. = II, Koning van Spanje en de Indiën, in 1661 geboren, zoon van Philips IV, werd in 1665 als Koning uitgeroepen, onder de voogdijschap van Anna van Oostenrijk, zijne moeder; toen hij zijn 15e jaar bereikt had, wierp hij zich in de armen van Don Jan van Oostenrijk, een' eerzuchtigen basterd, die zich de waardige vervolger van het verwarde bestuur der Koninginne moeder betoonde. De verbindtenis van den jeugdigen Koning met Prinses Louisa van Orleans, nicht van Lodewijk XIV scheen, terwijl de vrede van Nijmegen daardoor verzekerd werd, weder het geluk van Spanje te doen herleven; maar, daar Karel II in de grootste onkunde was opgevoed geworden, zoo wilde hij daarvan niet afwijken; en terwijl hij zijn leven in het binnenste van zijn paleis doorbragt, werd zijn hof door kniperijen in onrust gehouden. Weldra sleepten onkundige staatsdienaren, na den dood der jeugdige Koningin, den zwakken Vorst in de zamenzwering, die Europa tegen Frankrijk smeedde. Lodewijk XIV, overwinnaar zijnde, strafte Spanje, maar stond hetzelve een voordeelig verdrag toe, toen reeds de hoop voedende van eens aan zijn huis dit oude en wankelende koningrijk te kunnen hechten. De gezondheid van Karel verzwakte dagelijks: en, wanhopende van kinderen te zullen krijgen, belastte hij zich met de zorg om zich een opvolger te benoemen. Door een uiterste wil in 1698 geschreven, vermaakte hij zijn troon aan den Vorst van Beijeren, een neef zijner echtgenoote; maar daar deze overleden was, zoo stelde de zwakke Koning den 1 October 1700 na lange overwegingen, een' nieuwen uitersten wil op, in welke hij tot erfgenaam van het geheele koningrijk Spanje, Philips van Frankrijk, Hertog van Anjou aanstelde. Karel sukkelde nog eene maand, en bezweek op den 1 November. Met dezen onkundigen en bijgeloovigen, maar zachtzinnigen en goeden Vorst, eindigde de oude tak van het huis van Oostenrijk, welke gedurende twee eeuwen Spanje regeerde: hij is minder berucht in de geschiedenis door zijne zwakke en ongelukkige regering, dan wel door zijn' uitersten wil welke zoo vele onlusten in Europa veroorzaakt heeft. = III, Koning van Spanje en de Indiën, zoon van Philips V en Elisabeth Farnese, in 1716 geboren, werd als opvolger in de regering van Toscane benoemd door den dood van Anth. Farnese, laatsten telg van het beroemde geslacht van Medicis, hij maakte zich van zijne Staten meester in 1731, in spijt van den Keizer van Oostenrijk. Vier jaren naderhand werd hij als Koning van Napels gekroond en versloeg de Keizerlijke troepen te Parma; na zijne magt in al de Napolitaansche gewesten verzekerd te hebben, trok hij naar Sicilië, en onderwierp dit eiland in minder dan een jaar. Als Koning der beide Siciliën door Lodewijk XV erkend zijnde, werd Don Karel, zijn geluk waardig, in de bezitting van zijnen troon in 1738, door den vrede van Weenen bevestigd, hij toonde niet minder dapperheid en voortvarendheid toen de oorlog weder op nieuw begon, want toen Italië door Fransche, Spaansche, Oostenrijksche en Piemontesche troepen onderdrukt werd, voegde hij zijne magt bij die zijns vaders, en droeg veel toe tot de nederlaag der keizerlijke troepen, na zelf eenig gevaar geloopen te hebben. Na dat deze strijd geëindigd was bleef Karel nog gedurende 15 jaren vreedzaam over Napels regeren, na verloop van welken tijd, hij tot de kroon van Spanje geroepen werd door den dood van zijnen broeder Ferdinand VI, waardoor hij de kroon van Napels aan Ferdinand, zijn 3e zoon, overgaf. Korten tijd na deze gebeurtenis sloot Karel met Lodewijk XV het familieverdrag (1761) dat de regten verzekerde en al de magten van Bourbon vereenigde. Hij voegde zich bij Frankrijk in de beide oorlogen die dit rijk tegen Engeland in 1762 en 1778 voerde, en verscheidene bezendingen krijgsvolk werden van Spanje afgezonden, hetzij om oude bezittingen in Zuid-Amerika en de Middell. Zee terug te winnen, hetzij om de vermetelheid der Algerijnsche roovers

te straffen. KAREL verhief zijn koningrijk uit de levenloosheid waarin hetzelve onder PHILIPS III zuchtte, en Spanje is hem al de nuttige gestichten en schoone gedenkteekenen verschuldigd, die hetzelve aan den vreemdeling kan aantoonen. Deze Vorst † te Madrid den 14 December 1788. Met een goed oordeel begaafd, gelijk ook met eene verstandige standvastigheid, en bovenal een weldoend mensch zijnde, zoo had hij van de natuur toch niet die schitterende hoedanigheden ontvangen, welke een' held kenschetsen; maar hij kon zich de liefde zijns volks waardig maken. Men verhaalt dat hij dikwijls zeide: »Mijne onderdanen zijn even als kinderen, die weenen wanneer men hen wasschen wil;" wanneer men hem van eenige oneenigheid van een huisgezin verhaalde, zoo was zijne eerste vraag: »welke monnik is er in die zaak?" = IV, zoon en opvolger van den voorgaanden, te Napels den 11 November 1748 geboren, werd tot Prins van Asturië uitgeroepen, toen zijn vader den troon van Spanje beklom, en huwde den 4 September 1765, met MARIA LOUISA, Infante van Parma. De jonge Don CARLOS, welke eene buitengewone vlugheid en eene zeer groote ligtgeraaktheid bezat, vervolgde eens met den degen in de hand den Markies ESQUILACHE, aan wiens invloed hij het besluit van den Koning zijn' vader toeschreef, die, na hem op eene gevoelige wijze zijne aanmerkingen, rakende zekere verkeerdheden, welke in de regering waren ingeslopen te kennen te hebben gegeven, hem geheel had uitgesloten van het nemen van eenig aandeel in de openbare zaken. Daarna hield de Prins van Asturië, wiens mannelijke kracht zeer voorbeeldig was, zich met niets dan woeste oefeningen bezig, waarin hij door zijne meerdere kracht uitmuntte, toen de dood van zijn' vader hem in 1788 tot den troon riep, wanneer zijn inborst geheel veranderd scheen. Op zijne onstuimigheid volgde eene onverstoorlijke rust, en, ongelukkiglijk voor hem en voor zijne onderdanen, werd hij goed tot aan zwakheid grenzende toe; in allen gevalle de oorzaak zelve van deze zwakheid, doet eer aan het karakter van dezen Vorst, welke nooit dan met beving, zijne hand konde teekenen onder de doodvonnissen, welke door de geregtshoven werden uitgevaardigd. KAREL IV kwam in tijds onder den invloed zijner vrouw, en het was door de voorstelling en de gunst der jeugdige Koningin, dat Don MANUEL GODOÏ, daarna onder den naam van den *Vredevorst* bekend, het geheele vertrouwen van den monarch verkreeg, die hem tot zijnen eersten staatsdienaar verhief, op het tijdstip dat de Fransche omwenteling alle troonen bedreigde (1792). Maar noch de raadgevingen van dezen magtigen gunsteling, noch de verzoeken der andere hoven, konden den Koning van Spanje doen besluiten, om in het verbond te treden, hetwelk tegen Frankrijk gevormd was. Zoodra intusschen de tijding van het gevaar, hetwelk LODEWIJK XVI liep, in Spanje bekend werd, haastte zich dit gouvernement, de eenigste bondgenoot, welke nu aan Frankrijk overbleef, middelen in het werk te stellen om deszelfs tusschenkomst in deze zaak nuttig te maken. KAREL IV deed door zijnen minister aan de Nationale Conventie een' brief toekomen, waarin hij groote genegenheid en achting voor het Fransche volk en belangstelling voor zijnen ongelukkigen bloedverwant deed blijken, het was de dag vóór zijnen dood (20 Januarij 1793) dat de brief ter vergadering werd overgelegd; maar dezelve werd niet geopend, en men weet genoeg door welken invloed. Eene gehoorzaming te weigeren, was met Spanje te breken: KAREL IV verklaarde dus weldra Frankrijk den oorlog, en in de daaraanvolgende maand, waren zijne troepen in het veld. Na een tweejarig tijdsverloop, in hetwelk voorspoed en nederlaag tegen elkander over stonden, geraakte de eerste staatsdienaar in onmin met Engeland; alstoen aan de voorstellen, door de Fransche republiek gedaan, gehoor gevende, sloot het Spaansche hof vervolgens met Frankrijk den vrede, en daarna een aanvallend en verdedigend verbond; eindelijk werd na vele schikkingen, waarin de Koning naauwelijks gekend werd door diegenen, aan wie hij de zorg der bestiering van zijn koningrijk overgaf, de oorlog aan Portugal in April 1800 verklaard: naauwelijks was er met de vijandelijkheden een aanvang gemaakt, toen de Koning gebood om den vrede te sluiten; middelerwijl vermeette Engeland zich, om, zonder eenige voorafgaande verklaring, terwijl het Spanje door deszelfs verbond met Frankrijk als vijandig hield, eenige aanvallen op de Spaansche zeemagt te wagen, waarvan de gevolgen, de slag van Travalgar in November 1805 (zie NELSON) geleverd, voor de beide verbondene mogendheden zeer noodlottig waren. KAREL IV had, in de maand October van datzelfde jaar, een bevel tegen de Spaansche landverhuizing uitgevaardigd; in het begin van 1806, maakte hij zich van een gedeelte der geestelijke goederen meester, om in den nood van den staat te voorzien, terwijl eene oproeping, aan de grootmoedigheid van de inw. des Koningrijks gedaan, hulp of belooningen bezorgde aan de te Trafalgar gewonde soldaten, even als aan de huisgezinnen van diegenen, die in dat beroemd en te gelijker tijd voor de Spaansche zeemagt zoo nadeelig gevecht gebleven waren. Het vervolg der voornaamste gebeurtenissen van het leven dezes Vorsten is verbonden met dat van verscheidene voorname personen. Vooral het slagtoffer van de staatkunde van NAPOLEON zijnde, wiens troepen zijne Staten bemagtigd hadden, onder het voorwendsel, om den oorlog tegen Portugal voort te zetten, werd KAREL IV gedwongen zich naar Frankrijk te begeven en aldaar als gevangen beschouwd, na van den troon afstand gedaan te hebben ten behoeve zijns zoons, in eene akte, welke door de geheele vorstelijke familie te Bordeaux op den 12 Mei 1808 goedgekeurd werd. Hij hield zijn verblijf dan eens te Fontainebleau en dan eens te Compiègne, waarna hij zich, na de vergunning verkregen te hebben, om zich naar een warmer land te mogen begeven, met de Koningin MARIA LOUISA, GODOÏ, de Koningin van Etrurië en den infant Don FRANCESCO DE PAULA naar Marseille begaf, alwaar de inwoners hem dien eerbied bewezen, dien een groote ongelukkige verdient; hij verwierf daarenboven hunne achting, zoo door de zachtheid en lieftalligheid van zijnen inborst, als door menigvuldige weldaden; eindelijk begaf hij zich in 1811 naar Rome, en betrok aldaar met zijn gezin en zijn eenvoudig gevolg het paleis Barberini. Op eene reis, die hij naar Napels deed om zijnen broeder FERDINAND IV te bezoeken, † hij den 21 Januarij 1816, aan de gevolgen van het verdriet, dat hem de tijding van den dood der Koningin zijne echtgenoote veroorzaakte.

KAREL VAN EGMOND (*Hertog van Gelre*), was de zoon van ADOLF, en kleinzoon van ARNOLD, beide Hertogen van Gelre, en werd geboren in het jaar 1467. Des laatstgenoemden grootvader was genoodzaakt geweest, alle zijne landen te verpanden aan den magtigen KAREL VAN BOURGONDIË, die ook dadelijk na ARNOLDS dood van Gelderland bezit nam. KAREL VAN EGMOND bezat dus na den dood van zijnen vader ADOLF geen voetbreed gronds, en moest daarenboven eenen der magtigste vorsten van dien tijd, als zijnen natuurlijken vijand beschouwen. Dan de Staten van Gelderland, en het volk in het algemeen, aan de jonge sprnit achting toedragende, erkenden vele plaatsen hem voor Hertog, en eischten, schoon vergeefs, zijne uitlevering van den Hertog van Bourgondië, die hem te Gend aan zijn hof hield. Aldaar overeenkomstig zijnen stand opgevoed, gaf hij reeds op zijn 16e jaar blijken van moed en krijgskundige bekwaamheid, doch werd drie jaren daarna, in eenen veldslag bij Béthune, door de Franschen krijgsgevangen gemaakt. Na vijf jaren werd hij, terwijl de Gelderschen, de Bourgondische regering moede, borg bleven voor zijn losgeld, uit zijne gevangenschap ontslagen; voorts in Gelderland met blijdschap ontvangen, en bijna overal als Hertog gehuldigd; doch van dien tijd af, van het jaar 1492, tot aan zijnen dood toe, en dus gedurende bijna eene halve eeuw, was hij in bestendigen strijd met het huis van Oostenrijk, eerst met MAXIMILIAAN, die met de eenige dochter van KAREL VAN BOURGONDIË ook derzelver vermeend regt op Gelderland behuwelijkt had; vervolgens met PHILIPS I van Spanje, en eindelijk met KAREL V. Verbazend groot was dus de overmagt, waarmede de Hertog te worstelen had; want met de geringe magt van één gewest, vaak geprangd door gebrek aan geld ter betaling der oorlogskosten, door de geheiligde uitspraak der Keurvorsten tot het bezit van zijn land ongeregtigd verklaard, moest hij weerstand bieden aan de magt van hem, die zich door Duitschland, Spanje en de Nederlanden deed gehoorzamen. In het jaar 1505 was dan ook zijne magt door de verovering van PHILIPS I grootendeels geknakt, en hij genoodzaakt, zich op vernederende voorwaarden aan den Koning te onderwerpen. Maar, gelijk meermalen, zoo werd hij ook hier door zijne loosheid gered: weldra herwon hij, door onderstand uit Frankrijk gesterkt, wat hij te voren verloren had; vervolgens breidde hij zijne magt uit over Vriesland, Groningen en Overijssel, kreeg groot gezag in het Nedersticht, en benaauwde herhaalde malen Holland en Braband ter zee en te land. Ten laatste echter verliet het krijgsgeluk zijne zijde: hij verloor al zijne veroveringen en moest tot tweemaal toe eenen nadeeligen vrede sluiten: gebrek aan geld deed hem zwichten; en het land was uitgeput door brand en plundering. Niets schoot KAREL nu over, om zelfs na zijnen dood nog afbreuk te doen aan het huis van Oostenrijk, dan zijne landen te verpanden aan deszelfs erfvijand, den Koning van Frankrijk; maar de Staten van Gelderland weigerden dezen voor Heer te erkennen en kozen zelve den zoon des Hertogs van Gulik en Kleef tot opvolger van Hertog KAREL VAN EGMOND, die kort daarop in het jaar 1538 †. In het jaar 1518 was hij in den echt vereenigd met ELISABETH, geboren Vorstin van Brunswijk-Luneburg; bij deze had hij geene kinderen verwekt, maar hij liet verscheidene natuurlijke kinderen na. Zijn gebalsemd lijk is te Arnhem in de groote kerk *bijgezet*, waar zijne graftombe met zijne levens-groote beeldtenis *in wit* marmer prijkt.

KAREL. (*Koningen van Napels en Sicilië van dien naam*). KAREL I VAN ANJOU, Koning van Napels, in 1220 geboren, was de zoon van LODEWIJK VIII, Koning van Frankrijk, en van BLANCHE VAN KASTILIË, terwijl hij het graafschap van Anjou aanstonds in bezit ontving. Vervolgens BÉATRIX, vierde dochter van RAIMOND BÉRANGER, laatsten Graaf van Provence huwende, zoo werd hem de opvolging der heerschappij over dat graafschap van deze Vorstin verzekerd, daar de drie oudere zusters door hare huwelijken met de Koningen van Frankrijk, Duitschland en Engeland in het oog haars vaders geen regt meer op deze erfenis hadden. KAREL VAN ANJOU vergezelde zijn' broeder LODEWIJK in Egypte, en werd in het gevecht van Damiate in 1250 met hem gevangen genomen. In vrijheid gesteld zijnde, kwam hij in zijn graafschap Provence terug, waaruit hij

in 1264 door Paus Urbanus IV geroepen werd, om Mainfroi, Koning van Napels, wien de Heilige Stoel de kroon wilde ontnemen, te bevechten. Karel kwam den 24 Mei 1265, op bevel van Paus Clemens IV, opvolger van Urbanus, en geboren onderdaan van het graafschap Provence, binnen Rome terug, en werd tot Koning van Napels uitgeroepen. Aan het hoofd van een zeer groot leger, dat met vele kosten daargesteld was, overweldigde hij het koningrijk Napels in het begin van Januarij 1266, leverde slag aan Mainfroi, die overwonnen werd, en den 26 Februarij sneuvelde, kwam in Napels en werd door de inwoners der beide Siciliën als Koning erkend. Maar dezen betreurden weldra hunnen laatsten vorst, daar de nieuwe hen met belastingen en kwellingen van allerhanden aard overlaadde. Ongeduldig over dezen verfoeijelijken dwang, wendden zij zich tot den neef van Mainfroi, den jongen Conradin (zie deze naam); deze Vorst toog naar Duitschland en Italië tegen het einde van 1267, aan het hoofd van een klein leger, hetwelk in korten tijd versterkt werd door al de Gibelinen van Italië, benevens de Saraceensche en Duitsche troepen. Het geluk bekroonde de wapens van den mededinger van Karel niet; volkomen verslagen op den 23 Augustus 1268, in de velden van Tagliacozzo, werd Conradin op zijne vlugt aangehouden, ter dood veroordeeld, en op den 26 October te Napels op een schavot om het leven gebragt. Karel werd na deze laatste zegepraal nog hatelijker voor zijne onderdanen, door zijne bloedige daden en zijne buitensporige eerzucht. Getracht hebbende om den Heiligen Stoel van zijne heerschappij geheel afhankelijk te maken, haalde hij zich daardoor den haat van Gregorius X op den hals; deze geestelijke stijfde de onderdanen nog meer in hunne gevoelens, na vooraf het voornemen van den Koning berispt te hebben. Eenige jaren daarna (in 1282) had het bloedbad plaats, onder de benaming van *Siciliaansche vesper* bekend, ten gevolge van eene zamenzwering door Jan van Procida tegen de Franschen, welke in dat koningrijk gevestigd waren, gesmeed. Van toen af ondervond deze Vorst niet dan tegenspoeden. Hij leed in alle zijne ondernemingen om wraak te nemen schipbreuk, konde in Sicilië niet ontschepen (daar de inwoners het gezag van Pieter van Arragon aangenomen hadden) en † in 1285. = II, bijgenaamd de Kreupele, zoon van den voorgaanden, in 1248 geboren, werd in 1284 door Roger van Lauria gevangen genomen in een gevecht, hetwelk hij tegen dezen leverde, niettegenstaande de stellige bevelen, die zijn vader hem gegeven had, toen hij hem het bevel van Napels overgaf. Eerst naar Sicilië gevoerd, en daarna naar Arragon door de Koningin Constantia gezonden zijnde, daar zij zich tegen de Sicilianen verzette, welke op hem den dood van Conradin wilden wreken, zoo werd hij aldaar ook nog na den dood zijns vaders gevangen gehouden; maar door de bemiddeling des Konings van Engeland weder in vrijheid gesteld zijnde, onder beding van een verbond, waarvan Paus Nikolaas IV hem ontsloeg de voorwaarden uit te voeren, werd hij te Rome op den 29 Mei 1289 gezalfd, en zette den oorlog tegen den nieuwen Koning van Sicilië voort, hoewel hij drie zijner zonen als gijzelaars in Arragon had achtergelaten. Met meerdere begaafdheden dan zijn vader voorzien, had Karel II de krijgskundige bekwaamheden niet van hem geërfd, en hij kon Sicilië niet terug winnen, noch de Sicilianen uit Calabrië verdrijven. Hij had bij Maria, dochter van den Hongaarschen Koning Ladislaus, 14 kinderen, wier huwelijken hem met meest al de regerende vorsten van Europa verbonden, en hij † op den 5 Mei 1309, door zijn volk bemind, omdat hij met regtvaardigheid en menschelijkheid geregeerd had, en aan hetwelk hij goede wetten naliet. = III of van Durazz, bijgenaamd de Kleine of Vredelievende, kleinzoon van den voorgaanden, in 1345 geb., werd tot de in bezitneming van het koningrijk Napels geroepen door Paus Urbanus, die hem den 2 Junij 1381 kroonde, onder zeer voordeelige voorwaarden voor den H. Stoel, maar nog meerdere voor zijne eigene familie. De nieuwe Koning was de kroon alleen verschuldigd aan het misnoegen van den geweldigen Paus tegen de Koningin Johanna, maar dewijl hij zelf wilde regeren, kreeg hij spoedig hevige verschillen met Urbanus, die hem in den ban deed. Karel gelukte het daarna, als eenige mannelijke erfgenaam uit den bloede van Anjou, zich op den troon van Hongarijë te verheffen, welke door twee Koninginnen betwist werd; deze kochten, na dat zij vooraf ten behoeve van hem afstand van den troon gedaan hadden, moordenaars om, die hem te gelijk met al zijne aanhangers in 1389 om het leven bragten. Karel liet onder voogdijschap zijner vrouw twee kinderen na, Ladislaus en Johanna, die beide na hem den troon beklommen.

KAREL-EMMANUEL III, *Koning van Sardinie*, zoon van Victor Amadeus, werd op den 27 April 1700 te Turin geboren, en besteeg op den 3 September 1730 den troon, na den vrijwilligen afstand van zijnen vader, welken dit korten tijd daarna berouwde. De jonge Koning nam veiligheids-maatregelen om zijn gezag te handhaven; en gaf daarna, door zich geheel aan de zorg der regering over te geven, de bewijzen dat hij een volk beheerschen konde. Overtuigd dat de vergrooting zijner Staten noodig voor derzelver welvaren was, zoo toonde hij zich zeer bekwaam, om van de gelegenheid gebruik te maken, om dat doel te bereiken. Novarresche, Tortoresche en eenige leengoederen van het Keizerrijk waren de vruchten, welke hij plukte door zijne vereeniging met Frankrijk en Spanje, toen hij in 1733, de vereenigde troepen tegen Duitschland aanvoerende, de overwinning van het Milanesche behaalde en de keizerlijke troepen te Guastalla overwon; daar de belofte eener vermeerdering van grondgebied hem in 1742 overhaalde om de partij van de Koningin van Hongarijë tegen deze twee mogendheden te kiezen, maakte hij zich eerst van Modena, en daarna van Mirandola meester, en overdekte zich daarna met roem door zijne krijgskundige bekwaamheden en de voorzigtige werkzaamheid, die hij in dezen veldtogt ten toon spreidde; hij had evenwel tranen gestort voor Coni, alwaar een 5000 tal van zijne troepen bleef, hetwelk hem dan ook deed besluiten, om in 1756 te weigeren van deel aan den oorlog te nemen. In 1763 de bemiddelaar van den vrede, welke de rust aan Europa verzekerde, geweest zijnde, eindigde Karel, na gedurende dien tijd zich met de zorg om zijn volk te ondersteunen bezig gehouden te hebben, in 1768 die roemvolle taak; hij drukte zijne vreugde daarover uit, eenen zijner hovelingen aldus aansprekende: »Het is heden de schoonste dag mijns levens; ik heb daar de laatste buitengewone belasting afgeschaft." Karel Emmanuel † den 20 Februarij 1773. Hij was een wetgevend, heldhaftig en een der bekwaamste Vorsten, welker nagedachtenis Piemont vereert; hij heeft een wetboek nagelaten, waarvan de echte uitgave te Turin, onder den titel van: *Wetten en instellingen*, in 1773 in het licht werd gegeven, 2 deelen in 4to (Ital.-Fransch) in het Fransch alleen bedrukt, Parijs 2 deelen in 12mo.

KAREL. *Keizers van Duitschland van dien naam*. Karel I en II, zie Koningen van Frankrijk; = III, bijgenaamd de Dikke, in 832 geboren, 3e zoon van Lodewijk den Duitscher, werd als Koning van Zwaben in 876 gekroond, en in 881 bezitter van de geheele erfenis zijns vaders, na den dood van Carloman, Koning van Beijeren, en Lodewijk, Koning van Saksen, zijne beide broeders, met welke hij reeds eenige jaren vroeger in den opstand tegen de vaderlijke kroon had deel genomen. Naauwelijks had hij de keizerlijke kroon ontvangen, toen Duitsche troepen zijn koningrijk Lotharingen verwoestten en hij op eene zeer lafhartige wijze den vrede van hen kocht tegen den prijs van 24,000 ponden zilver, op het oogenblik dat deze plunderaars zich genoodzaakt zagen om zich gevangen te geven; weldra haalden hem de menigvuldige onregtvaardigheden, verdrukkingen en wreedheden, die hij, zoo tegen zijne grooten als tegen zijne geringere onderdanen en zijne eigene familie beging, den haat en de algemeene verachting op den hals. Als regent van Frankrijk gedurende de minderjarigheid van Karel den Eenvoudige benoemd zijnde, stond hij Normandijë aan de Noormannen af, ten gevolge van een vernederend verdrag, waartoe deze hem dwongen, na de troepen, die hij tegen hen afgezonden had, verslagen te hebben. Eindelijk vermeerderde deze ongeschikte en lafhartige Keizer zijne schande nog, door aan het volk van zijn Keizerrijk, welks misnoegen hij daardoor dacht te bedaren, zijnen eersten staatsdienaar, den Bisschop Luitward, over te geven, dien hij van eenen strafbaren omgang met de Keizerin Richarde (die daarna door Paus Leo IX onder de heiligen is opgenomen geworden) beschuldigde. Door zijn neef Arnoud, Hertog van Carinthië, van den troon gestooten, werd hij naar de abtdij van Reichenau gevoerd, alwaar hij op den 21 Januarij 888, in de uiterste ellende en naar men zegt door zijne eigene bedienden gesmoord, is overleden. = VI, den 16 Mei 1316 geboren, zoon en opvolger van Jan van Luxemburg, Koning van Boheme, werd op den 19 Julij 1346, Lodewijk V tot mededinger hebbende, tot Keizer verkozen. Na den dood van Lodewijk V, op den 21 October daaraanvolgende voorgevallen, liet hij zich te Aken kroonen; de vorsten van het keizerrijk, die zich onafhankelijk van den Paus verklaard hadden, zagen in den graaf van Luxemburg (Karel had toen den troon van Boheme nog niet beklommen) niet anders dan iemand, die door Benedictus XII voortgeholpen werd, en een onderdanig werktuig van dezen was, en verklaarden zijne benoeming van geener waarde, terwijl zij hem telkens weder nieuwe vijanden tegenstelden: de gevaarlijkste en magtigste onder dezen was de Graaf Gontier of Gontram van Schwartzburg, dien Karel deed vergiftigen. Van zijne mededingers bevrijd, gebruikte hij geld en gunsten om zijne vijanden om te koopen, en eindelijk door al de Keurvorsten op eenen nieuwen rijksdag erkend zijnde, werd hij op den 25 April 1355 gekroond. Toen gebruik van roofzucht en kwaad vertrouwen makende, om door middel van onregtvaardige inbezitnemingen, het leenroerige domein van Boheme (ten einde daardoor later geheel Duitschland te kunnen overweldigen) in bezit te krijgen, zoo had hij in dat voornitzigt met het grootste gedeelte der Staten van het keizerrijk onderhandeld, toen hij zich naar Italië begaf om de keizerlijke kroon uit de handen van den Paus zelven aan te nemen. Na deze gunst door schandelijke voorwaarden, die hem tot spot van Europa maakten en de verachting zijner rijksgrooten op den hals haalden, verworven te hebben, onderging hij vele beschimpingen en beleedigingen, door verscheidene steden van dat land, alwaar hij kroonen kwam zoeken, te doorreizen; daarna in de handen van den afgezant des Pausen den eed afgelegd hebbende, om nimmer in Italië te zullen wederkeeren zonder vergunning van den Heiligen Stoel, keerde hij naar Duitschland terug, met de vervloeking der volken

beladen, en met ontzettende sommen, die hij tot belooning ontvangen had voor de vergunningen die hij bij de onderhandelingen had toegestaan. Bij zijne aankomst gaf hij de beroemde *Gouden Bulle* uit, welke tot op onze dagen de grondwet van het Duitsche keizerrijk geweest is. Deze grondwet, welke voornamelijk diende om orde in de gewigtigste zaken te stellen, had den Keizer de algemeene dankbaarheid doen verdienen, indien dezelve niet den schijn gehad had van in sommige opzigten innig verbonden te zijn met de voorstellingen die de afgezant van den Paus op den rijksdag te Mentz deed, voorstellingen die door den Keizer ondersteund werden en strekten om ten behoeve van den H. Stoel, eene gelijke belasting of 10e van al de geestelijke inkomsten te heffen. Een oogenblik door den hevigen tegenstand, dien de leden van den rijksdag betoonden, aan het wankelen gebragt zijnde, zeide Karel, om de Vorsten van het keizerrijk te bevredigen, dat hij der vergadering zoude voorstellen om zich met de hervorming der Duitsche geestelijkheid bezig te houden; maar weldra door de bedreigingen van den Paus tot onderwerping aangespoord, toonde hij zich niet minder haastig om zijne gevoelens te matigen; hij beantwoordde van toen af niet aan de verbeteringen, welke hij den volken beloofd had, en ging zelfs zoo ver dat hij in 1359 eene wet uitgaf, volgens welke hij de geestelijkheid voor alle tijdelijke magt vrijwaarde. De schets van zijne regering toont niets dan eene aaneenschakeling van schandelijken handel, van vrijdommen en voorregten; volhardende in zijne zwakheid of in zijne haastigheid om met sterkte en hevigheid alles door te drijven, waar en en in welk geval dit ook plaats vond, bevestigde hij te Milaan de markgraven in het bezit hunner veroveringen; hij gaf aan de Venetiaansche republiek de steden Padua, Weenen en Verona over; na eindelijk tegen de plunderaars-benden of *groote compagniën*, die Duitschland verwoestten, te velde getogen te zijn, bleef hij gevoelloos getuige van hunne rooverijën, en liet hen, nadat zij zich met de vrucht van hunne stroooperijen verrijkt hadden, vertrekken. Hij † den 29 November 1379, na zijne landen tusschen zijne drie zonen verdeeld te hebben, waarvan twee de keizerlijke kroon ontvingen. Hij had uit 4 huwelijken, 4 zoons en 6 dochters. Het is gedurende zijne regering, berucht in de geestelijke jaarboeken door een verschrikkelijk bloedbad der Joden, dat de hoogescholen van Praag en Weenen gesticht werden. Karel heeft in het Latijn eene beschrijving van zijn leven nagelaten, hetwelk in de *Verz. der Gesch. van Boheme,* door Freher gevonden wordt; deze laatste heeft in het 2e deel zijner *Scriptores rerum Germanicarum*, de *Apophthegmen van* Karel IV, door Pogge bijeenverzameld, ingevoegd. = V, gewoonlijk in het Fransch Charles Quint genaamd, Keizer en Koning van Spanje, te Gend op den 24 Februarij 1500 geboren, oudste zoon van Philips, Aartshertog van Oostenrijk, volgde in 1516 zijnen moederlijken grootvader Ferdinand V op den troon van Spanje op, waarvan het bestuur aan den beroemden Kardinaal Franc. Ximenes was toevertrouwd; na den dood van Keizer Maximiliaan, zijnen vaderlijken grootvader (12 Jan. 1519), werd hij tot zijnen opvolger verkozen en op den 25 December 1520 te Aken gekroond. Aanstonds bedacht zijnde om de verbindtenis met den H. Stoel te vermijden gedurende den oorlog dien hij met Frankrijk ging voeren, welks Koning, Frans I, in zijne vooruitzigten op de keizerlijke kroon teleurgesteld, niet weinig bedacht was om een geruimen tijd zijne regten op Italië, de Nederlanden en Navarre te verdedigen, zoo had hij gelegenheid om dit oogmerk te bereiken door te Worms eenen rijksdag bijeen te roepen, ten gevolge waarvan een zeer gestreng bevel tegen Luther, die, voorzien van een vrijgeleide, aldaar de zaak der hervorming was komen bepleiten, uitgevaardigd werd. Karel bevorderde daarenboven zijne eigene belangen door dezen maatregel. De vijandelijkheden die in 1521 een aanvang genomen hadden, werden met afwisselend gevolg voortgezet; na eene gehoudene bijeenkomst te Calais om over den vrede te handelen, waarvan het gevolg was om de beide partijen nog meer in het harnas te jagen, verklaarde Hendrik VIII zich voor Karel V, te gelijker tijd dat deze Vorst een' nieuwen bondgenoot in zijn' ouden leermeester, Adriaan VI, opvolger van Leo XII, vond; eindelijk werd de Koning van Frankrijk, na wonderen van dapperheid verrigt te hebben, in den slag van Pavia (1525) gevangen genomen; dit buitengewone geval gaf aan Karel het regt om de vredesvoorwaarden voor te schrijven, hij leide den gevangen Koning dan ook zulke harde voorwaarden op dat deze den eed deed, dezelve nimmer te zullen onderteekenen. Daar de Keizer de standvastigheid van Frans I niet konde overwinnen, stemde hij in schikkingen toe, en het verbond van Madrid werd geteekend in Jan. 1526; middelerwijl barstte er een nieuwe oorlog uit, waarvan de gevolgen niets minder waren dan de inneming en plundering van Rome, alsmede de gevangenneming van Paus Clemens VII, die zijne vrijheid niet eer verkreeg dan na eerst 400,000 gouden kroonen aan den Keizer beloofd te hebben, hoewel deze, den krijgstogt waarvan hij zulk een groot voordeel trok als heiligschennis herroepende, even als zijn hof den rouw aangenomen, en zelfs openbare gebeden voor de bevrijding van den heiligen stoel bevolen had. Deze aanwijzing van de eerste gebeurtenissen der regering van Karel V doet genoegzaam den listigen en geveinsden inborst van dezen Vorst kennen. Daarenboven zoude het beknoptste tafereel van zijne latere togten ons bestek overschrijden: wij zullen ons alleenlijk vergenoegen met te zeggen, dat hij zich, ongevoelig voor den krijgsroem, tot aan het merkwaardig Smalkaldisch Verbond, nog niet aan het hoofd zijner troepen vertoond had; het was na eenen krijg dien hij tegen de Turken voerde, en ten gevolge waarvan hij Soliman tot den aftogt dwong, dat hij in persoon, dien tegen Barbarossa II in 1535 ondernam. Het was korten tijd nadat hij de oude grondwet der Cortes in Spanje afgeschaft had, dat Karel V, zich naar de Nederlanden willende begeven, Frankrijk doortrok en te Parijs dien merkwaardigen rustdag hield, waarop Frans I zoo vele ridderlijke edelmoedigheid en regtschapenheid jegens zijnen tegenstander betoonde. Dadelijk plaats hebbende tegenspoeden putteden in korten tijd het zeer groote vermogen van Karel V uit: door zijne vijanden overstelpt en hevig aan de jicht lijdende, besloot hij om zijne schande en droefheid in een klooster, alwaar hij den dood wilde afwachten, te verzetten; hij deed zijn' broeder Ferdinand, ten wiens behoeve hij den 15 September 1556 afstand van de keizerlijke kroon deed, als Roomsch Koning huldigen, waarna hij Spanje doortrok, alwaar zijn zoon Philips, die hij in het voorgaande jaar in het bezit van dien troon gesteld had, regeerde. Zich naar het klooster van St. Just in Estramadura begeven hebbende, hield Karel zich alleen met vrome oefeningen bezig, en scheen toen in die aangename afzondering een geluk te genieten, dat hij, zoo als hij zelf betuigde, nimmer te midden zijner magt en grootheid gesmaakt had; weldra evenwel herhaalden zich de aanvallen van jicht zoodanig dat zijn verstand daardoor aangetast werd. Hij † den 21 September 1558. Eenige geschiedschrijvers veronderstellen dat zijn dood bespoedigd werd door eene zware koorts, ten gevolge van hevige gemoedsaandoeningen, die hem bij de plegtigheid zijner uitvaart, die hij zelf eenige dagen voor zijnen dood liet vieren, overvielen; het schijnt evenwel, en vele redenen bestaan om dit te gelooven, dat het begin van deze hevige koorts reeds voor de plegtigheid den Keizer had aangetast: men is het ook niet eens of het verdriet over den afstand des troons, zijne laatste oogenblikken vergald hebbe. Het *leven van* Karel V is in het Italiaansch, Spaansch en Latijn beschreven; dat, hetwelk door Robertson in 't Engelsch uitgegeven is, is eene der schoonste stukken van de nieuwe letterkunde; M. Stuart heeft er eene Fransche vertaling, die even fraai als getrouw is, van uitgegeven, Parijs 1777, 2 deelen in 4to, en Amsterdam 1788, 6 deelen in 12mo; de beste en laatste uitgave is van 1822, 4 deel. in 8vo. Tessier heeft eene Fransche vertaling in het licht gegeven getiteld *Instructions de Charle Quint à* Philippe II, La Haye, 1700, in 12mo. = VI, geb den 1 Oct. 1685, 2e zoon van Leopold I, liet zich aanstonds als Koning van Spanje te Weenen in 1703, en daarna in 1706, onder den naam van Karel III kroonen; hij had Philips V tot mededinger; deze laatste voerde hem mede, terwijl hij de verschillen onder den naam van successie-oorlog bekend, eindigde. Door de zorg van Prins Eugenius tot Keizer verkozen, na den dood van Keizer Jozef I zijn' broeder, werd Karel VI te Frankfort op den 22 December 1711 gekroond, en ontving te Presburg, in het volgende jaar, de kroon van Hongarijë. Aanhoudende verdeeldheden kenschetsten de regering van dezen Vorst die de fortuin en den glans van zijnen troon aan de dapperheid en bekwaamheid zijner veldoversten moest dank wijten. Na den dood van Prins Eugenius herstelden de Turken zich van hunne nederlagen, terwijl Karel VI zijne tegenspoeden niet lang overleefde. Hij † te Weenen den 20 Oct. 1740, op het oogenblik dat hij trachtte om zijn' schoonzoon, den groothertog van Toskane, als Roomsch Koning te doen verkiezen, om de *Pragmatieke Sanctie* te bekrachtigen, welke het hem gelukt was te doen erkennen in 1724, na vele tegenwerkingen zoo van den kant des rijksdags als van dien der Europesche mogendheden ondervonden te hebben, om die als grondwet van den staat te doen erkennen. De andere gedenkwaardige traktaten, die gedurende zijne regering gesloten werden, zijn die van Utrecht en Rastadt, als ook het viervondig verbond op den 2 Augustus 1718 te Londen geteekend, hetwelk de plannen van den Kardinaal Albéroni omver wierp. Karel VI was de 16e en laatste Keizer uit het huis van Oostenrijk, met wien het mannelijke geslacht uitstierf. = VII, te Brussel in 1697 geboren, zoon van Maximiliaan Emmanuel, Keurvorst van Beijeren, volgde hem in 1726 (onder den naam van Karel-Albert) op; hij was een der Vorsten die zich tegen de *Pragmatieke Sanctie*, door het verbond van Petersburg in 1732 gewaarborgd, verzetteden. Door een aanzienlijk getal troepen, die hem door den Koning van Frankrijk gezonden waren, ondersteund, gelukte het hem in 1741, zich te Lintz als Aartshertog van Oostenrijk te doen erkennen, zich op den uitersten wil van Ferdinand I beroepende, ten einde de erfenis van Karel VI aan Maria Theresia te betwisten. De hinderpalen, die hem de staatkunde van den Kardinaal Fleury in den weg stelden, alsmede het gebrek aan oorlogsbehoeften, hadden hem belet zich van Weenen meester te maken; hij liet zich evenwel als Koning te Praag kroonen, toen deze stad door den graaf Maurits van Saksen ingenomen was. In de eerste dagen van het volgende jaar tot Roomsch Koning verkozen zijnde, deed hij zijnen plegtigen intogt binnen Frankfort en ontving

aldaar de keizerlijke kroon uit handen van zijnen broeder, den Keurvorst van Keulen. Spoedig plaats hebbende verdeeldheden verwoestten weldra het geluk van KAREL VII, die, van zijne erfelijke staten door zijne mededingster, wier troepen het meerendeel derzelve ingenomen hadden, beroofd zijnde, naar Frankfort vlugtte, na vroeger in Duitschland eenigen tijd rondgezworven te hebben Eene door den Koning van Pruissen in Boheme in 1744 gemaakte afleiding stelde hem in de gelegenheid om Beijeren te herwinnen; hij keerde naar Munchen terug, alwaar hij den 20 Januarij van het volgende jaar †.

KAREL. (*Koningen van Zweden van dien naam*). KAREL VII, Koning van Zweden, zoon van SVERKER I, volgde hem in 1151 op den troon van Gothland op; na bij Orébro, MAGNUS HENDRIKSON, den moordenaar van ST. ERIK, verslagen, en te gelijker tijd door het sneuvelen van dezen Deenschen vorst, den dood zijns vaders gewroken te hebben, werd hij omstreeks het jaar 1160 tot Koning van Zweden verkozen, ten nadeele van CANUT, zoon van ST. ERIK. Door Paus ALEXANDER III overgehaald zijnde, verklaarde hij aan de inwoners van Ingeremanland en Esthland den oorlog, om hen tot de omhelzing van het Christendom te dwingen; hij stichtte daarna een groot aantal kerken en kloosters die hij rijk begiftigde; weldra bevreesd zijnde voor de uitbreiding die hare ontzettende rijkdommen aan de magt der geestelijken gaven, daar dezelve dagelijks door de vrijheden die deze stand zich in den staat veroorloofde, vermeerderden, maakte hij een einde daaraan, doch werd te Wisingsoe, een eiland in het Wettermeer, door CANUT ERIKSON, die door muitelingen naar Noorwegen geroepen was geworden, vermoord. De oude geschiedverhalen melden ons dat Zweden onder de regering van KAREL VII (dien men eigenlijk KAREL I noemen moest, daar al de geleerden de andere Koningen van dien naam, die JOH. MAGNUS in zijne Gesch. der XVI eeuw opgeeft voor hem bestaan te hebben, als denkbeeldig beschouwen) rust en geluk smaakte. = VIII, Koning van Zweden, zoon van KNUT BONDE, om die reden dikwijls onder den naam van CANUTSON, afstammeling van ERIK IX, bijgenaamd de *Heilige*, bekend. In 1448 als Koning van Zweden, na den dood van CHRISTOFFEL, verkozen zijnde, besteeg hij in het volgende jaar den troon van Noorwegen; dit koningrijk werd hem echter weldra ontnomen door CHRISTIAAN uit het huis van OLDENBURG; door de Deenen verkozen zijnde om CHRISTOFFEL op te volgen, dwong hij hem, door den ijverzuchtigen BENEDICTUS, Aartshertog van Upsal geholpen, om van den troon van Zweden, dien hij hernam en weder op nieuw verloor, afstand te doen. Voor de derde maal in het bezit zijner kroon gesteld zijnde, behield hij dezelve tot aan zijnen dood in 1470; de verdeeldheden, waaraan Zweden ten gevolge van deszelfs omwentelingen ten prooi was, werden door deze derde verheffing van KAREL VIII niet gestild, en hielden tot op de komst van STENON STURE, zijn neef, aan. = IX, Koning van Zweden, 4e zoon van GUSTAAF WASA; hij werkte met zijn broeder JAN veel mede om zijn' anderen broeder ERIK, opvolger van GUSTAAF hunnen oudsten broeder, te doen afzetten; maar de vruchten die hij van zijne medewerking verwachtte, niet geplukt zijnde, en door JAN, eenig erkend Koning, weder in den rang der leenmannen geplaatst zijnde, zoo maakte hij van de gelegenheid gebruik, waarin hem de dood van dezen (1592) stelde, om zijne eerzuchtige plannen uit te voeren. SIGISMUND, zoon en erfgenaam van JAN, was tot Koning van Polen verkozen, en regeerde sedert het jaar 1587 over dat koningrijk: KAREL maakte van zijne afwezigheid gebruik, om zich het beheer van den staat te doen opdragen; hij liet, na de Stenden van het koningrijk te Upsal bijeengeroepen te hebben, in 1595 plegtig verkondigen, dat de Luthersche eeredienst de eenige in Zweden toegelatene godsdienst zoude zijn, en dat SIGISMUND niet eerder erkend zoude worden dan nadat hij dit bevelschrift onderteekend had. De hoop van KAREL werd niet door de toestemming van zijn' neef ten dezen opzigte misleid: hij wist dat deze Koning, een ijverzuchtig Roomschgezinde, zijne gehechtheid aan deze eeredienst openlijk bekend zoude maken, waarom hij dan ook op nieuwe listen bedacht was om zijn oogmerk te bereiken; weldra wapenden zich de partijen om den twist te beslissen. Die van KAREL zegepraalde, en in 1599 verklaarden de Stenden SIGISMUND van zijnen troon vervallen, evenwel eene voorwaarde voor LADISLAUS zijnen zoon makende, voor wien KAREL bij voorraad tot regent benoemd werd. Na alle noodige voorzorgen genomen te hebben, om zijne overwinning te verzekeren, verzamelde hij in 1604 te Norköeping de Stenden, die bevalen dat hem en zijnen nazaten de kroon in erfelijk bezit zoude gegeven worden. Nauwelijks den troon beklommen hebbende, ondernam KAREL eenige pogingen die niet gelukkig slaagden; een zijner veldheeren, JACOB DE LA GARDIE, uit Frankrijk geboortig, herstelde het geluk zijner wapenen. Hij † den 30 October 1611. Deze Vorst, die het eerst de landmeetkunde deed beoefenen, om kaarten van het land te doen vervaardigen, en Lyceums in Zweden stichtte, heeft een berijmd geschiedverhaal van dat koningrijk uitgegeven, waarvan verscheidene uitgaven bestaan; men heeft ook in Duitschland verscheidene zijner brieven bijeenverzameld en uitgegeven, *over de middelen om met* SIGISMUND, *Koning van Polen, vrede te maken*, Amst. 1608, in 8vo. = X, of KAREL GUSTAAF, Koning van Zweden, in 1622 te Nikoeping geboren, was de zoon van JAN CASIMIR, paltsgraaf aan den Rijn, en besteeg in 1654, na den afstand van zijne nicht CHRISTINA, tot wier opvolger hij 5 jaren vroeger, op verzoek dezer Koningin, door den Senaat benoemd was geworden, den troon, en † den 13 Februarij 1660 te Gothenburg. De regering van dezen Vorst, die, na deel in den oorlog genomen te hebben onder den beroemden veldheer FORSTENSON, zijne jeugd met studeren en reizen doorbragt, levert eene aaneenschakeling van gewaagde ondernemingen, schoone verrigtingen en buitengewone gebeurtenissen op. Dadelijk genoodzaakt zijnde om de wapenen tegen JAN CASIMIR, Koning van Polen en afstammeling van den tak van WASA, die op de kroon van Zweden regt vermeende te hebben, op te vatten, was hij reeds op de verovering van het Noordsche keizerrijk bedacht, toen een plotselinge dood hem wegrukte. De bewonderingswaardigste veldslag dien deze ondernemende Vorst leverde, is die van 1658, toen hij te gelijker tijd JAN CASIMIR, Koning van Polen, die, door Oostenrijk ondersteund, zich vleide om zijne kroon, die KAREL hem ontnomen had te herwinnen, en Denemarken, hetwelk hem zonder verdediging dacht te verrassen, te bestrijden had; men zag hem als overwinnaar zijner vijanden zijne troepen over het ijs en op deze wijze over zee van eiland tot eiland geleiden, eindelijk te Koppenhagen komen, en aldaar Schonen met Zweden vereenigen. De Geschiedenis van dezen vorst is in het latijn door PUFFENDORF geschreven, en die zijner veldtogten is met vele platen, waarvan de teekeningen door den graaf DAHLBERG, een zijner beste veldheeren vervaardigd zijn, in het Fransch uitgegeven. = XI, zoon van den voorgaanden, in 1655 geboren, werd op zijn 5e jaar tot Koning van Zweden uitgeroepen, en ontving eerst in 1672 de teugels der regering, die de Stenden, terwijl zij den regeringsraad, door KAREL X voor zijnen dood benoemd, bijeenriepen, in handen der Koninginne-moeder gesteld hadden, die met de beheering van het koningrijk, te gelijk met de vijf grooten des rijks en den senaat bekleed was. Verscheidene onderhandelingen, die met zeer veel bekwaamheid door deze Regentes bewerkstelligd werden, hadden den vrede en het behoud van het grootste gedeelte der door de vorige regering behaalde veroveringen ten gevolge, en schenen den voorspoed van Zweden te verzekeren; deze magt, die het om zoo te zeggen hervormde, had tot het begin van verdeeldheden in den senaat aanleiding gegeven: twee partijen hadden zich gevormd; de eene, door de met waardigheden bekleedde familiën ondersteund, wilde eene oligarchische regering bewerken, terwijl de andere slechts het onderhouden der voorregten, aan de ondergeschikte waardigheden door de grondwetten van het koningrijk verzekerd, verlangden. In dezen staat van zaken kon het bijna niet anders, of de eerste dezer partijen moest een' grooten invloed op het gedrag des jeugdigen Vorsten uitoefenen; en GABRIEL DE LA GARDIE, die er het opperhoofd van was, oefende zijnen invloed uit op de onderhandelingen, welke POMPONE, die te Stokholm door LODEWIJK XIV gezonden was, met Zweden aanknoopte, hetwelk toen in een drievoudig verbond met Nederland en Engeland tegen hem gewikkeld was. Het gevolg daarvan was het sluiten van een traktaat, volgens hetwelk KAREL zich, tegen eene jaarlijksche toelage, verbond om den Franschen Koning troepen te leveren. Na de eerste vijandelijkheden liep het Zweden, hetwelk, door de aanhoudende aanvallen van vele magtige naburen, deszelfs oude mededingers, nog verergerde, tegen; de voordeelen, die KAREL aan het hoofd van een leger te Helmstad, Lund en Landscrona behaalde, waren niet voldoende, om het onweder, dat zijn koningrijk bedreigde, af te wenden: gelukkig deed LODEWIJK XIV, wiens wapenen de meeste voordeelen behaald hadden, zijnen bondgenoot in de bepalingen des verdrags van Nijmegen (1676) deelen en in het volgende jaar werden dan ook de reeds herstelde vreedzame betrekkingen, door de vereeniging van KAREL met ULRICA-ELEONORA, zuster van den Koning van Denemarken, bevestigd. De inwendige verdeeldheid van het rijk scheen intusschen tot het uiterste gebragt te worden. KAREL riep in 1680 de Stenden bijeen, onder welke hevige verschillen ontstonden, zonder dat de Koning er het minste deel aan scheen te nemen; maar daar de rijksvergadering hem, op het oogenblik dat zij uiteen zoude gaan, in een geschrift, als oppermagtig Souverein, vrij van alle verantwoordelijkheid, benoemde, verklaarde hij zich voor de volksgezinden, en weldra werd deze zelfde senaat, die vroeger tusschen den Vorst en de vertegenwoordigers des volks eene tusschenmagt vormde, tot eenen enkelen raad des Konings gebragt: korten tijd daarna werden de buitenlandsche betrekkingen van Zweden, naar een onzijdig stelsel ten opzigte der Europesche mogendheden, geregeld. Van toen af vereenigde KAREL, die alle mogelijke zorg voor het inwendig beheer des koningrijks aanwendde, zich met al de partijen, steeds voortgaande om de Stenden bijeen te roepen, ten einde de belastingen te kunnen regelen: een leger van inlanders werd zamengesteld; grondbelastingen volgens een kadaster geregeld; eene bank te Stokholm opgerigt; de zeewetten verbeterd; het geneeskundig toevoorzigt en het beheer der groote wegen ingesteld; de haven van Carlscrona werd geopend, en eindelijk bezat de Zweedsche handel kanalen. Met een goed oordeel en een groot verstand begaafd, verbeterde deze Vorst daardoor de gebreken

zijner eerste opvoeding; hij beschermde de wetenschappen, letteren en kunsten, terwijl de sterrekunde door zijne aanmoediging groote vorderingen maakte. Aan zijnen zoon een bloeijend koningrijk, eene aanzienlijke land- en zeemagt, en eindelijk eenen schat zoo als nimmer een Noordsch Vorst bezeten had, nalatende, † hij den 15 April 1697, op het oogenblik dat geheel Europa hem, in de onderhandelingen die den vrede van Rijswijk ten gevolge hadden, als middelaar inriep. = XII, zoon en opvolger van den voorgaande, te Stokholm den 27 Junij 1682 geb., liet zich in 1697 kroonen, drie jaren vóór den in het testament zijns vaders bepaalden tijd, houdende hetzelve eene verklaring, volgens welke de regering des koningrijks aan zijne grootmoeder Hedwige Eleonora toevertrouwd werd; maar zich bijna altijd met ligchaams-oefeningen bezig houdende, toonde hij reeds vroegtijdig weinig geneigdheid om zich met de openbare zaken te bemoeijen: het was eerst na den inval der Deensche troepen in het grondgebied zijns schoonbroeders, den hertog van Holstein-Gottorp, die den oorlog voorafging, welken de Noordsche mogendheden, ijverzuchtige mededingers van Zweden, tegen deszelfs jeugdigen Koning voornemens waren te voeren, dat deze eensklaps uit de onverschilligheid, die zijnen vijanden den kans geschonken had, ontwakende, die standvastige inborst, dat verheven verstand en dien verwonderlijken moed aan den dag legde, die zijn' naam naderhand zoo beroemd maakten. Na zijnen eersten togt in 1700, die slechts eenige maanden duurde, en waarvan het doel was om den hertog van Holstein in zijne regten te herstellen, door Denemarken tot vredesvoorwaarden te dwingen, die hij even edelmoedig als onbaatzuchtig voorschreef, haastte Karel XII zich om, ter wering van de aanvallen des Konings van Polen en des Keizers van Rusland, die aan het hoofd van talrijke troepen gereed stonden om een' inval in Zweden te doen, 20,000 man naar Lijfland, alwaar Augustus het beleg voor Riga geslagen had, te zenden, terwijl hij onder de muren van Narwa de Russen zelf te gemoet toog. Na op den Keizer de beroemde overwinning waarin 30,000 Russen gedood, gevangen of verstrooid werden (30 November 1700), behaald te hebben, toog Karel, die zijne hoofdstad niet weder gezien had (en haar nimmer weer mogt zien) tegen den Koning van Polen ten krijge, wiens leger zich naar Koerland begeven had, na het beleg van Riga opgebroken te hebben; hij trof hetzelve weldra aan en versloeg het geheel. Indien Karel XII, toen naauwelijks 19 jaren oud, zich van de glibberige loopbaan, waarop hij door zegepralen gebragt werd, had kunnen verwijderen, indien hij aan de raadgevingen van een bekwaam minister (den graaf Benedictus Oxenstiern) gehoor had gegeven, zoude hij de bemiddelaar van het Noorden en misschien van geheel Europa geworden zijn; maar door zegepralen verblind, gaf hij zich aan de fortuin over, die zijne wapenen 10 jaren getrouw geweest was, doch dezelve te Pultawa (27 Julij 1709) den rug toekeerde. Na bij deze eerste teleurstelling een dapper leger en bekwame veldheeren verloren te hebben en zelf ernstig gewond te zijn, vlugtte hij naar Bender (op het grondgebied van de Ottomannische Porte, die hem met de onderscheiding, aan zijnen naam en ongeluk verschuldigd, ontving), ten einde zich aan de vervolging der Russen te onttrekken. Karel behield na zijne nederlaag zijnen moed en zijne fierheid nog; maar de vijanden van Zweden, gebruik makende van den moeijelijken toestand, waarin zich dat koningrijk bevond, ontnamen hem zijne veroveringen; en het regentschap van Stokholm, veel bijgestaan door den goeden wil des volks en den moed en de bekwaamheden van den generaal Stenbock, konde naauwelijks het oude grondgebied voor de invallen der Russen, wier listen zelfs den gevlugten Koning te Bender aantastteden, beveiligen. Wij gewagen hier niet van het zonderlinge gevecht, dat Karel aan de Turken leverde; men moet de bijzonderheden daarvan in de geschiedenis lezen, even als den langdurigen twist met Augustus II, Koning van Polen, dien hij van den troon stiet om er Stanislaus Leczinski op te plaatsen; welke gebeurtenissen slechts zeer onvolledig in dit woordenboek zouden kunnen medegedeeld worden. Karel XII nam niet eer het besluit om in zijne Staten terug te keeren, dan nadat alle zijne pogingen om de Porte tot hulp van Zweden over te halen, schipbreuk geleden hadden. Na Duitschland en verscheidene gewesten van het keizerrijk, verkleed en van een zijner officieren, even eens vermomd, vergezeld zijnde, doorgetrokken te zijn, kwam hij den 11 Nov. 1714 aan de poorten van Straalsund, hetwelk korten tijd daarna door een vereenigd leger van Deenen, Saksen, Pruissen en Russen belegerd werd. Toen deze stad voor de overmagt moest zwichten (13 Dec. 1715), begaf Karel, die gedurende het beleg wonderen van dapperheid gedaan had, zich naar Zweden scheep, en vestigde zijn verblijf te Lund in Schonen, alwaar hij met den baron Goertz groote ontwerpen smeedde om het geluk zijns koningrijks te herstellen. De uitvoering van dezelve zoude misschien den staat van zaken in Europa veranderd hebben, zoo hem niet een kogel uit een klein veldstuk van de zijde der Zweden, op den 30 Nov. 1718, toen hij de werken voor de belegering van Frederikshal gereed maakte, getroffen had. Zoodanig was het uiteinde van eenen Vorst, die, door den tegenspoed verbeterd, den tijd niet had om de misslagen te herstellen, die hij door zijnen bevigen ijver en vooral door een onbepaald vertrouwen op de fortuin begaan had. Hij was om zijne regtvaardigheid door zijn volk bemind, niettegenstaande de rampen die hij hetzelve berokkende; doch er was in zijne natuurlijke gesteldheid een te groote geestkracht, waardoor hij de uitstekende hoedanigheden, waarmede de natuur hem begiftigd had, overdreef. Men heeft in meest alle talen geschiedkundige geschriften over het leven en de reizen van dezen held uitgegeven; een der beste is dat van Voltaire, *Histoire de* Charles XII, hetwelk een voorbeeld van duidelijkheid, naauwkeurigheid en sierlijken stijl is: het is echter te bejammeren dat vele merkwaardige bijzonderheden, welke in de daarna in Zweden uitgekomene gedenkschriften vermeld waren, hem vóór de uitgave van zijn werk niet bekend zijn geweest; deze bekwame geschiedschrijver zoude daardoor aardrijkskundige onnaauwkeurigheden en dwalingen in namen en dagteekeningen vermeden hebben. = XIII, Koning van Zweden, den 17 October 1758 geboren, 2e zoon van Adolf Fredrik, door zijne moeder neef van Fredrik den Groote, leide zich reeds vroeg op de theoretische en praktische kennis der zeemagt toe, en maakte zich, door de bekwaamheid, die hij, bij den togt, welken hij in 1788 tegen de Russen deed, ten toon spreidde, den titel van Groot-Admiraal waardig, welke de Stenden hem geschonken hadden, toen hij nog slechts Prins van Sudermanland was. Na den dood van den ongelukkigen Gustaaf III, zijn' broeder tot regent benoemd zijnde, zettede hij de plannen van dezen Vorst niet voort, die op het tijdstip dat hij vermoord werd voornemens was om tegen Frankrijk op te trekken (1792); hij wijdde alle zijne zorgen aan het inwendig bestuur, waardoor de nijverheid, koophandel en kunsten onder zijne regering bloeiden. Door de meerderjarigheid van Gustaaf IV, moest de Prins van Sudermanland zich weder naar zijne landgoederen begeven, van waar hij spoedig, ten gevolge eener omwenteling, die den nieuwen Koning van den troon stiet, teruggeroepen werd; men benoemde hem tot algemeen bestuurder van Zweden, en korten tijd daarna werd hij als Koning te Stokholm ingehuldigd (29 Junij 1809). Het sluiten van den vrede met Frankrijk, Rusland en Denemarken, volgde na zijne verheffing en korten tijd daarna benoemde hij, in overeenstemming met de Stenden, den Prins van Holstein-Augustenburg tot zijnen troonsopvolger. Na den dood van dezen Kroonprins, die in het volgende jaar voorviel, werd hij door eene nieuwe verkiezing door den Generaal Bernadotte vervangen. Karel XIII † den 5 Februarij 1818. Zweden hield de nagedachtenis van dezen wijzen en menschlievenden Vorst langen tijd in zegening; men kan zijnen lof niet beter vermelden dan door zijne eigene woorden, die hij in 1815 tegen den Kroonprins Oscar sprak: »Vergeet nimmer, mijn zoon!" zeide hij, »dat het geluk der volken den vasten steun der Vorsten is! Eerbiedig de waardigheid van iedereen, welken rang hij ook bekleede."

KAREL. (*Koningen van Engeland van dien naam*). Karel I (Stuart), te Dumferlingen in Schotland den 29 November 1600 geboren, zoon van Jacobus VI, werd in 1616, door den dood zijner beide oudere broeders, Hendrik en Robert, Prins van Wallis, en besteeg den 6 April 1625 den troon. Bij zijne komst tot denzelven had Karel eenen pas ontstanen oorlog tegen Spanje te voeren, ten gevolge van den slechten uitslag der onderhandelingen over zijn huwelijk met de Infante, door de aanmatiging van den Hertog van Buckingham: tot zijn ongeluk had deze jonge Vorst aan dezen, door het Engelsche volk zoo gehaten, hoveling, te zeer zijn vertrouwen geschonken; en opende daarenboven zijn eerste parlement kort na het voltrekken zijns huwelijks met eene Roomsche Prinses, Henriette van Frankrijk, dochter van Hendrik IV. Hij kon van hetzelve geene genoegzame middelen verkrijgen om den Spaanschen oorlog vol te houden, en moest, even als door de vorige regeringen gedaan was, zijne toevlugt tot de *compositions* en andere belastingen van dien aard nemen. Het parlement werd ontbonden; van dezen tijd af begon de vreesselijke worsteling, die den ongelukkigen Vorst naderhand van den troon stiet. Wij moeten evenwel aanmerken, dat de eerste verkeerdheden door de vertegenwoordigers der gemeenten begaan werden: door den Koning te midden van eenen oorlog, waartoe zij als het ware Koning Jacobus gedwongen hadden, te verlaten, vergaten zij den eerbied en de getrouwheid welke zij aan den Vorst verschuldigd waren, verriedden de belangen van den Staat en overtraden hunne pligten jegens het volk. In het volgende jaar, nadat de Engelsche vlag bij Cadix vernederd was geworden, riep de Koning eene tweede wetgevende vergadering bijeen, die niet minder onbuigzaam was; ditmaal evenwel veroorzaakten billijke klagten hare weigering; ditmaal kon men Buckingham wettig den verleider des Konings noemen; en inderdaad stelde het Huis der gemeenten hem in staat van beschuldiging, hem onder andere misslagen ten laste leggende, dat hij, door eene koninklijke boodschap, aan het Hoogerhuis aangeraden had om den graaf van Bristol, die door des begunstigden minister ten onregte van hoog verraad beschuldigd was, eene raadsvergadering te weigeren. Laatstgenoemde hoopte zich aan de algemeene berisping te onttrekken en berokkende daardoor den ondergang van dezen getrouwen bemiddelaar, die door ongenade, verbanning en vervolging voor zijne twintigjarige diensten beloond

werd. De Koning wischte intusschen, door zijnen last te herroepen, den slechten indruk, dien de ontdekking der listen van zijnen gunsteling op aller gemoederen gemaakt had, niet geheel uit. In plaats van de verbittering te keer te gaan, die van de Gemeenten naar het Hoogerhuis overging, en daardoor de kroon van den steun van dit eerste Staatsligchaam, welks gedrag gedurende de laatste zittingen zoo veel regtvaardigheid, standvastigheid, edelmoedigheid en gematigdheid ten toon had gespreid, zoude berooven, dreigde KAREL de vergadering geheel op te heffen, en liet twee van derzelver leden, de ridders DUDLEY DIGS en JOHN ELLIOT, gevangen nemen. De Gemeenten hielden hardnekkig vol, en de Koning beval de loslating der gevangenen; maar weldra werd het Parlement, na andere punten van verschil dan die aangaande BUCKINGHAM geopperd te hebben, op nieuw ontbonden, terwijl het Hoogerhuis zich twee van deszelfs leden moest zien ontnemen, den graaf van BRISTOL, in den Tower te Londen opgesloten en Lord ARUNDEL, naar een landgoed verbannen. Het gebrek aan wettige inkomsten sleepte van toen af de regering des Konings in een stelsel van schatting, dat in korten tijd vrees en opstand in Engeland ten gevolge had; deze treurige geschiedenis werd in korte woorden door den beroemden CLARENDON aldus medegedeeld: »Men zag geene vrolijke gezigten meer onder »die Engelschen welke dachten en vooruit konden zien." Na deze gebeurtenissen moest eene breuk met Frankrijk, ten gevolge der buitensporigheden van BUCKINGHAM, den droevigen toestand der Regering nog verergeren, en weldra bragt de ongelukkige togt naar la Rochelle dezelve tot het uiterste en dompelde het geheele Engelsche volk in rouw. Een derde Parlement vereenigde zich (17 Maart 1628) en vaardigde de beroemde bill uit, onder den naam van *regtsvordering* bekend, en door eene koninklijke bekrachtiging tot eene wet gemaakt. Deze gebeurtenis is merkwaardig door de vreugde die Engeland na het vernemen der toegeving van deszelfs Koning deed blijken: ongelukkigerwijze wist men er geen gebruik van te maken om de bill der geldmiddelen te verkrijgen; de staatkundige Puriteinen, die na de verwijdering van WENTWORTH en SEYMOUR van geestdrift tot de grootste dweeperij waren overgeslagen, zouden zonder dat voorwendsel, het schandelijke schouwspel niet vertoond hebben, van eene Kamer van vertegenwoordigers, in opstand tegen het gezag des troons en van woedenden, die elkander in het heiligdom der wetten bij den kraag vatteden. De Koning maakte zelf een einde aan dit kluchtspel door een Parlement, welks leden hij volgens de wet niet anders straffen kon, te ontbinden. Van nu af begon de regt koninklijke regering van KAREL I, die twaalf jaren duurde, gedurende welken tijd hij met wijsheid van de oppermagtige heerschappij gebruik makende, zich geheel aan de regering van Engeland overgaf; tijdens dit merkwaardige tijdvak ontbrak niets aan het geluk des koningrijks meer dan de zittingen van een Parlement. Door zijnen vader tot het Primaatschap en het Aartsbisdom van Canterbury bestemd zijnde, en door eene zorgvuldige opvoeding in zijne kindschheid reeds de zaden van de grootste godsvrucht ontvangen hebbende, had hij even als JACOBUS VI het ongeluk van een godgeleerde te zijn: de Bisschop van Londen LAUD, zijn vertrouwdste raadsman, gaf hem het middel aan de hand om Schotland aan de Anglikaansche hierarchie en kerkgebruiken te onderwerpen. Na zich te Edimburg te hebben laten kroonen (1633), liet hij de Bisschoppelijke waardigheid door het Schotsche Parlement aannemen; maar LAUD deed te vergeefs de grootste pogingen om den Koning over te halen, zich op dien zoo goed ingeslagen weg niet op te houden, en de Anglikaansche kerkgebruiken terstond voor te stellen: KAREL vreesde in eens te veel te zullen doen, en keerde naar Londen terug. Het was eerst in 1637 dat in Schotland een bevel verscheen om de nieuwe kerkplegtigheden in alle kerken te volgen; een hevige opstand volgde de vreesselijkste wanorde op, en bewerkte dat plegtige verbond, hetwelk een zonderling gedenkteeken van de *Puriteinsche verlichting* is. Deze onlusten, waaraan de listige Kardinaal DE RICHELIEU niet vreemd was, werden ter naauwernood door twee achtereenvolgende togten, waarin de prijzenswaardige en getrouwe WENTWORTH met roem te voorschijn trad, gestild; en het was dan ook volgens den door dezen laatsten gegevenen raad, dat KAREL het laatste Parlement zijner regering, *het lange Parlement* genoemd, bijeen riep. De vorige vergaderingen hadden haren tegenstand op de klagten gegrond; deze begonnen met eenen aanval. WENTWORTH was de eenigste steun van den zwakken Vorst; en het was dus tegen hem, dat de Presbyterianen, die door hun getal sterk waren en besloten hadden om de kerk, den troon en de Engelsche grondwet om verre te werpen, hunne aanvallen rigteden. De Gemeenten hadden de bill van *attainder* voorgedragen: het Hoogerhuis, bevreesd voor de woede des volks, keurde dezelve goed, en de Koning dien het aan magt ontbrak om ze te teekenen, gaf zich over aan de beslissing van vier kommissarissen, die hij in 1641 daartoe benoemde. Twee jaren daarna werd KAREL genoodzaakt uit Londen te vlugten: de troon was omverre geworpen, en te vergeefs leverde de Koning den Parlementsgezinden verscheidene veldslagen; daar die van Nazerbi (1645) hem den laatsten slag toebragt. Hij had eene veilige schuilplaats in het Schotsche leger meenen te vinden, doch hetzelve leverde hem aan het Engelsche Parlement over. Weldra ging een geregtshof, bestaande uit FAIRFAX, CROMWELL, IRETON, deszelfs schoonzoon WALLER en 147 regters, tot het vormen van zijn proces over, en nadat de ongelukkige KAREL I driemalen voor zijne regters verschenen was, en drie malen hunne regtsmagt als niet geldig verklaard had, werd hij op den 30 Januarij 1649 door 70 stemmen ter dood veroordeeld. Het schavot werd voor zijn eigen paleis van *Whitehall* opgerigt, en zijn hoofd door een gemaskerd man afgehouwen en aan het volk vertoond, dat zich slechts door eene doodelijke en diepe droefheid tegen de door de beulen jegens deszelfs braven Vorst gepleegde gewelddadigheid verklaarde. Vier zijner raadsheeren hadden te vergeefs aangeboden om als verantwoordelijk te sterven, en verscheidene mogendheden waren voor hem tusschen beiden gekomen. Engeland eert zijne nagedachtenis als die van eenen martelaar, en de dag van zijnen dood wordt als een dag van rouwe godsdienstig herdacht. KAREL I heeft, behalve het merkwaardige dagboek, dat hij gedurende den langen tijd zijner ongelukken schreef, eenige geschriften nagelaten, waarvan verscheidene uitgaven bestaan: de volledigste (in het Engelsch) verscheen in 1662 in fol. te Londen. Men heeft de EIKÔN BAZILIKÉ of *het Portret des Konings van Engeland gedurende zijn lijden*, aan hem toegeschreven; maar het is zeker dat de schrijver van dit boek Doctor JOHN GAUDON, Bisschop van Exeter, is, en dat de ongelukkige Vorst hetzelve slechts goedgekeurd heeft. Dit werk is in de *Mémoires relatifs à la Révolution d'Angleterre*, door GUIZOT, te Parijs 1823—1825, 25 d^n in 8vo uitgegeven, opgenomen. Men vindt ook in die verzameling het *Proces* van KAREL I (waarvan eene afzonderlijke Fransche vertaling, Parijs 1816 in 8vo het licht zag) en verscheidene andere werken, die betrekking op deze gebeurtenis der Engelsche geschiedenis hebben. = II, Koning van Engeland, zoon van den voorgaanden, den 29 Mei 1630 geboren, bevond zich tijdens den dood zijns vaders in 's Hage, en hoewel in de noodzakelijkheid zijnde van door den Prins van Oranje onderhouden te worden, nam hij den titel van Koning aan. In deze waardigheid door de Schotten erkend zijnde, werd hij in 1651 te Srone gekroond; weinig tijds daarna moest hij, door de troepen van CROMWELL verslagen, naar Frankrijk vlugten, alwaar hij eerst na vele gevaren te hebben doorgestaan aankwam. Na zich verscheidene jaren in dat koningrijk, alwaar het hof zich weinig om zijne ongelukken bekommerde, opgehouden te hebben, begaf hij zich naar Keulen en leefde daar twee jaren in vergetelheid, toen hij, na den dood van CROMWELL, op nieuw de hulp van MAZARIN, die hem niet eens eene zamenkomst toestond, inriep. De generaal MONK wendde evenwel pogingen aan om hem op den troon te herstellen, en op den 29 Mei 1660 deed hij zijne intrede binnen Londen en vond aldaar de partijen tot gehoorzaamheid geneigd. KAREL II verzoende zich reeds van het begin zijner regering af, met iedereen, door de Presbyterianen en de Koningsgezinden in zijnen raad toe te laten; de Koningsmoorders alleen waren van de algemeene kwijtschelding van staatsmisdrijven uitgesloten, en zeventien hunner ondergingen de doodstraf; hij dankte daarna de troepen van CROMWELL af, en bewerkte dat het Aartsbisdom in Schotland hersteld werd, alwaar een opstand van dweepers (*millenarissen*) gedempt, en *de overeenkomst* verbroken werd. De mildheid van dezen Vorst maakte hem van LODEWIJK XIV, die, na Duinkerken van hem gekocht te hebben, hem eene jaarwedde toestond, afhankelijk. Een oorlog met Nederland (een land dat hij gruwelijk ondankbaar behandeld had), die onder gelukkige voorteekens begon, maar met ontzettende tegenspoeden eindigde, is, benevens de in 1665 geheerscht hebbende pest en den in 1666 te Londen plaats gehad hebbenden brand, de voornaamste gebeurtenis van deze regering, voor het overige eene der minst roemvolle welke de Engelsche geschiedenis oplevert; men vindt daarin het ministerie onder den naam van *Kabaal*, hetwelk den deugdzamen CLARENDON verving; de merkwaardige akte der *afzwering van het Roomsche geloof*, in krachte waarvan al de burgerlijke en militaire ambtenaren genoodzaakt waren eenen schriftelijken eed tegen de *transubstantiatie* (verandering van brood en wijn in het ligchaam en bloed van CHRISTUS) enz. af te leggen en het avondmaal in de Parochie van de Anglikaansche kerk te houden; de belagchelijke uitvinding eener *pauselijke* zamenzwering; de schoone wet van *habeas corpus*, waardoor de persoonlijke vrijheid der Engelschen verzekerd werd; en eindelijk de twisten tusschen de partijen die zich wederzijds met den spotnaam van *Whigs* en *Torys* bestempelden. KAREL bevlekte, door de verbastering zijner zeden, de beminnelijke en schitterende hoedanigheden, waarmede de natuur hem begiftigd had. Hij † den 6 Februarij 1685. De geschiedenis van dezen Vorst is door MAZURE, in zijne *Histoire de la Révolution de* 1688, meesterlijk beschreven, even als door WALTER SCOTT in zijnen historischen roman, getiteld *Peveril du Pic*. De Heer J. BERTLEVIN heeft een *Essai historique sur le règne de* CHARLES II, Parijs 1819, in 8vo uitgegeven, en de Heer BOULAY (de la Meurthe), een *Tableau des règnes de* CHARLES II *et de* JACQUES II, Parijs 1822, 2 deelen in 8vo.

KARET. (*Testudo Imbricata*, L.) Eene zeeschildpad, op wier schild plaatjes als dakpannen over elkander liggen, en die in de zeeën der heete luchtstreken gevonden wordt. De Karet levert het beste schildpad op.

KARGA. Hierdoor verstaat men alle de koopmansgoederen, die in een schip geladen worden, behalve ammunitie, provisie, kanon, enz. en ook somtijds de lading zelve, alsmede de lijst er van.

KARGADOORS of **SCHEEPSMAKELAARS**, zijn die, die de vracht voor de schepen opzoeken, en tevens van de aankomst der geladene waren aan den koopman berigt geven. *Kargo* is de benaming van iemand, die door de eigenaars der lading wordt aangenomen, om over den verkoop der oorspronkelijke lading, en het inladen van eene nieuwe ter plaatse van de bestemming van het schip, het toezigt te houden; en van hierde naam van *Super-karga* en *Onder-karga*.

KARGAZOEN. Is eene geheele, of een gedeelte van eene scheepslading van goederen, die een koopman naar buiten 's lands zendt, en aan den Schipper of Opper-karga mede geeft, om voor zijne rekening te verkoopen, of tegen andere waren te ruilen, en bij zijne terugkomst daarvan rekening te doen.

KARINTHIE, bij de Duitschers *Kärnthen* genoemd, Oostenrijksch hertogdom, thans grootendeels de kreitsen Klagenfurt en Villach van het Koningrijk Illyrië uitmakende, tusschen het land Boven de Ens, Stiermarken, Carniolen, Venetië en Tyrol gelegen en op 191 □ M. 276,250 inwoners bevattende. Het land wordt door de Norische en Karintische Alpen doorsneden, welke bijna altijd met sneeuw bedekt zijn. De voornaamste rivieren zijn de Drave, met de Lavant, Gurk en Glan. De luchtsgesteldheid is ruw doch gezond.

KARLSBAB of **WARY**, Boheemsch stadje, Elnboguer-kreits en distrikt aan de Töpel, tusschen hooge bergen, 2500 inwoners, die vooral in staal, geel koper en tin werken. Er is een beroemd bad, dat veelal jaarlijks door 24,000 gasten bezocht wordt.

KARLSKROON, hoofdstad van het gewest Bleking in Zweden aan de Oostzee, in 1679 door Koning KAREL IX gestieht, met eene goede haven door twee forten verdedigd wordende. Men vindt aldaar een goed arsenaal en eene plaats met water gevuld, welke, ofschoon tusschen de drie en vierhonderd voeten lang en 80 voeten diep, droog gemaakt kan worden om de schepen te kalefateren.

KARMELITEN. Zijn monniken en nonnen, die wel voorgeven, dat de Profeet ELIAS de stichter hunner orde is; doch welker ware oorsprong op den berg Karmel, in Syrië, gezocht moet worden, waar zij in het begin der XIIe eeuw reeds opgerigt werd, eenen afzonderlijken regel van Jeruzalem ontving, en van daar zich naar Europa begaf. Deze Monniken dragen de kleeding van de Franciskaners, en daarenboven nog eenen witten mantel en eenen zwarten hoed. De Karmeliter barvoeters, eene nieuwe sekte dezer orde, tot de bedelmonniken behoorende, werd in de XVIe eeuw in Spanje door de heilige THERESIA gesticht.

KARMIJN. Eene hoogroode en kostbare verwstof, bij de fijnschilders algemeen in gebruik, welke het kleurend beginsel der Cochenille (zie aldaar) uitmaakt, en daaruit door middel van uitkoking en overhaling bereid wordt.

KARNEVAL, ook **KARNAVAL**, is 1° de tijd voor het feest van *drie Koningen* tot aan het begin der groote vasten, bij de Roomschen, en 2° verstaat men er door de gewone Karnavals- of vastenavonds-vermakelijkheden, onder welke die te Rome en Venetië inzonderheid verdienen genoemd te worden. Het Karneval te Venetië is het beroemdste en langdurigste. Het neemt reeds onmiddellijk na kerstijd eenen aanvang, wanneer men zich met schouwspelen, redonten, de vermaken van het St. Marcusplein, en somtijds ook met roeipartijen in gondels vermaakt. Behalve het genoemde, is er in die stad nog een tweede, onder den naam van Venetiaansche Mis of Jaarmarkt bekend, hetwelk ook het Hemelvaart- of Bucentaurus-feest genoemd wordt, omdat hetzelve gewoonlijk op Hemelvaartsdag begint, en men met hetzelve het plegtig trouwen van den Doge aan de Adriatische zee verbonden had. Dit Karneval duurt 14 dagen; doch mag niemand eenige karakteristiek maskers, maar alleen Venetiaansche DOMINO's dragen. Ook een der belangrijkste tijden is te Rome het karneval; de verkiezing van Consuls veroorzaakte in het oude Rome niet meer beweging. Het is de tijd van danspartijen en feesten; alle rangen en jaren van de beide kunnen nemen daaraan deel; maar deze bacchanalia duren slechts eene week. De klok van het Capitool en het geschut van den Engelenburg geven het sein, en de gansche bevolking beantwoordt de oproeping. De policie waakt met de grootste zorg, dat er zich geen masker vóór het gegeven sein op straat vertoont. Wanneer men de dijken eener nieuw aangelegde haven doorsteekt, stroomt de zee niet sneller daarin, dan het volk naar den Corso. Deze groote en schoone straat is in één oogenblik opgevuld met wagens, prachtige rijtuigen en nieuwsgierigen, die zich op straat onder de paarden mengen; de stoepen, die thans zoo vele amphitheaters geworden zijn, leveren aan de meer vreedzame aanschouwers eene toevlugtsplaats op tegen het gedrang; maar zij zijn daar intusschen even min beveiligd tegen de bespattingen der gemaskerden en tegen den regen van *confetti* (bonbons), die men hun van alle kanten toewerpt. Men ziet wagens gevuld met vrouwen en kinderen; op anderen worden komieke tooneelen vertoond. Hier wordt eene huishouding afgebeeld door eenen hond en eene kat; daar schiet een wockeraar geld op eene minuut tijds, en verder op ziet men de geldleeners op eene kar, die hen naar het gasthuis brengt. Zeer treffend is de volmaaktheid, waarmede de vermommingen vervaardigd zijn. Men verbeelde zich niet, dat de Romeinen zich met bloote zinspelingen vergenoegen; men vindt in deze dwaasheden de persoonlijke satyre der oude *Attelanes* en der *Mandragore* van MACHIAVELLI terug. Zij, die zich als gekken vermommen, zijn in een wit hemd gekleed, en hebben eene witte slaapmuts op het hoofd. Aan hunne woeste gebaren en wild geschreeuw ziet men hen van verre reeds aankomen; zij vallen u aan met suikergoed, van kalk nagemaakt, hetwelk zij met alle kracht u naar het hoofd werpen. Het is gedurende den karnevalstijd, dat men te Rome de dwaasheid in hare volle pracht ziet; want dan spreiden de rijksten en aanzienlijksten al hunne weelde en heerlijkheid ten toon. Rijk opgetuigde paarden zijn voor prachtige rijtuigen gespannen, die in eene lange reeks elkander opvolgen. Op deze rijtuigen worden op de vindingrijkste wijze tooneelen uit de fabelkunde en geschiedenis vertoond. Dan ziet men weder komieke tooneelen, en de Romeinen munten vooral uit in levende karikaturen. Achter eenen CÆSAR, die het Kapitool bestijgt, ontwaart men den held van *Mancha*, verzeld van den getrouwen SANCHO; of SILENUS, omringd van een koor dronkaards. Daar hoort men eenen toovenaar met eene waarzegster strijden, wie hunner het best in de toekomst lezen en aan de nieuwsgierige toehoorders hun lot voorspellen kan; hier weder luistert eene oude gravin naar de laffe vleijerijen van den Markies DE TULIPANO, terwijl arme zieken zich op de armen hunner bedienden laten ronddragen. Maar vooral bekoorlijk bij deze vermakelijkheden is de voortreffelijke muzijk, welke zich met het geraas der gemaskerden vermengt. En dan, welk lagchen, welke vreugde bij het zien van zoo vele groteske vermommingen! nu eens dwergen met reuzenhoofden, dan mannen met ontzettend groote paruiken, waarvan de lokken zoo vele spuiten zijn, die al wie nadert met water besprengen. Te Rome is het weder gewoonlijk zeer zacht ten tijde van den karneval, en buitendien is *de plaats zeer* schoon, waar voornamelijk de karneval gevierd *wordt! De* Corsostraat is zeer lang; aan beide kanten strekt zich eene rij prachtige paleizen uit, en men zoude dezelve minder voor eene straat, dan voor eene heerlijke, onoverdekte *galerij* aanzien, waarvan de grond met zand bestrooid is. Bij het vallen van den avond gaat ieder, op het gegeven teeken, heen, en zet zijne vrolijkheid in de paleizen, in de huizen, zelfs op het ellendige zolderkamertje voort en de schouwburgen weêrgalmen van het gejuich des volks.

KAROKOL. Is eene groote soort van huisjesslak.

KAROLINA IN NOORD-AMERIKA, ten noorden door Virginië ten zuiden door Nieuw-Georgië, ten oosten door den Noorder-Oceaan en ten westen door het gebergte van Apalaches begrensd wordende, ligt tusschen de 31° en 36° Noorderbreedte, en strekt zich 150 gewone Fransche mijlen langs de kust uit. Dit land werd in het jaar 1512 door den Spanjaard PONCE DE LEON ontdekt, in 1662 vestigden er zich de Engelschen, die aan hetzelve den naam van *Karolina* gaven (ter eere van Koning KAREL II), en er zeer magtig geworden zijn. De bekende LOCKE bragt er de wetten van zijn land. Karolina wordt in Noord- en in Zuid-Karolina verdeeld, en bevat zes provinciën, te weten: Albemarle, Clarendon, Craven, Barkley, Colliton en Carteret. De grond is zeer vruchtbaar en gemakkelijk te bebouwen, de lucht zuiver en de vruchten uitmuntend, alle granen komen er goed voort, de rijst is voortreffelijk; er zijn ook veel honigbijën en zijdewormen, en er wordt sterke handel gedreven. Charlestown is de hoofdplaats. Dit gewest is één van de dertien vereenigde Staten van Noord-Amerika, in het jaar 1783 onafhankelijk verklaard.

KARPATISCH GEBERGTE of **KARPATEN**, woest gebergte in Europa, tusschen Galicië en Hongarijë, om Zevenbergen heen loopende, en naar de Zwarte zee minder wordende. Het vervult geheel Hongarijë, Zevenbergen en de Dacische provinciën aan den Donau, en heeft met de Sudeten gemeenschap. Op de zamenkomst der grenzen van Silezië, Moravië en Hongarijë, bereikt het de hoogte der Alpen: de hoogste top is de Tatra in Hongarijë. Het bestaat uit graniet, kalk zandsteen, syeniet enz., en heeft, vooral op de grenzen van Moldavië, vele wilde dieren.

KARPENTARIA of **KARPENTIERSLAND.** Een gedeelte gronds in Australië, ten Zuiden van Nieuw-Guinea, *in Nieuw-Holland*, aldus genaamd ter eere van KARPENTIER, een *Nederlandsch Gouverneur*-Generaal van Indië; hetzelve is in het jaar 1628 ontdekt.

KARS, Turksch Aziatische provincie tusschen Tschaldir, Georgië, West-Perzië en Erzerum gelegen, en op 148 □ M. 6 Sandschakaten tellende, die door Turken en vooral Armeniërs, alsmede door 12 stammen zwervende volken, die te zamen 26,000 tenten tellen, bewoond zijn. Het land is een gedeelte van de hooge vlakte van Armenië, 6000 voet boven de zee verheven, doch heeft tevens een dal, dat ten W. en ten O. door twee bergruggen en ten Z. door de Soghan en Jolaisi omringd is, welke laatste aan den Ararat schijnt te stooten. De verdere bergen bereiken slechts eene middelbare hoogte van 3 à 4000 voet. De voorn. rivier is de Aras welke uit Erzerum komt, de Arpatschai en Kars ontvangt en naar Perzië gaat. Ook is er het groote meer Balakat. De grond aan de bergen is meestal steen- en kalkachtig, doch in de dalen en vlakten zeer vruchtbaar. De luchtsgesteldheid is, even

als in geheel Erzerum, ruw, terwijl het land meer tot de veeteelt, dan tot den landbouw geschikt is, daar er naauwelijks 4 à 5 maanden des jaars zonder sneeuw of vorst zijn. Er zijn vele bosschen, vruchtboomen, vlas, hennep en een weinig wijn. De veeteelt maakt de voornaamste rijkdom des lands uit. Men heeft er ook paarden, ezels, kameelen, schapen, geiten en bijenteelt. Fabrijken zijn er slechts in de steden. De uitvoer bestaat in voortbrengselen van het vee, als boter, kaas en huiden, honig, was en eenige fabrijkwaren. De hoofdstad is =, de zetel van eenen Pacha en van eenen Armenischen Bisschop. Zij is eene hoofdvesting tegen West-Perzië, wordt door de Kars bespoeld, en is met eenen sterken muur en grachten omringd. Op eene rots staat een sterk kasteel, en de stad heeft verscheidene merkwaardige moskeën en vele Armenische kerken en kloosters. De straten zijn naauw en de huizen slecht gebouwd. =, rivier in voornoemde Provincie, die in de Arpatschai valt.

KARTEL is in den oorlog een verdrag tot het uitwisselen van krijgsgevangenen, doch in tijd van vrede tot het uitwisselen van overloopers. Ook beteekent dit woord eene schriftelijke uitdaging tot een tweegevecht.

KARTETZEN, of BLIKKEN DOOZEN. Dit zijn bussen van plaatijzer, welke gevuld worden met kleine ijzeren kogels, welke men alsdan uit kanonnen en houwitzers schiet. Die, welke voor kanonnen bestemd zijn, bevatten 41; die voor houwitzers van 24 ℔, vier en dertig en die voor houwitzers van 16 ℔ twintig kogels. De blikken doos-kogels wegen ongeveer even zoo veel oude looden, als de kogel, welke men uit het kanon schieten kan, onde ponden weegt. De blikken doos-kogels gaan niet veel verder dan 300 tot 800 schreden. Men had te voren, in plaats van blikken doozen met ijzeren kogels, kleine kogels, welke in eenen linnen zak gebonden, aan dezen zak eenigermate de gedaante gaven van eenen tros druiven, en daarom druiven genoemd werden. Somtijds had men, in plaats der looden kogels, balletjes van gebakken aarde, welke met lood overgoten waren, en ook wel ijzeren kogels.

KARTHAGENA. Eene groote en sterke stad van Zuid-Amerika, hoofdplaats van eene provincie van dien naam, op de kust van Terra Firma, omtrent het jaar 1527 gesticht; derzelver haven wordt voor eene der beste van Amerika gehouden. Er wordt sterke handel in Negers en in paarlen gedreven; in 1544 werd deze stad door de Franschen geplunderd, en in 1585 door den Engelschman DRAKE in brand geschoten; in 1697 maakten de Franschen er eenen grooten buit, en in 1742 werd zij door den Engelschen Admiraal VERNON te vergeefs belegerd. De stad ligt aan de zee op een zandachtig schiereiland, waarop men ook eene sterkte heeft, St. Lazarus genaamd. De stad is redelijk wel gebouwd en bevat omtrent 15,000 inwoners, waarvan de Spanjaarden een zesde gedeelte uitmaken, de overige zijn Negers en Indianen; het is er zeer ongezond; zij ligt op de lengte van 302° 10' en de N. B. van 10° 30'. Het gouvernement van Karthagena wordt ten noordwesten door de zee der Antilles, ten oosten door de Rio-grande en de rivier van Magdalena, ten zuiden door de Audientie van Santa-Fé en ten westen door de rivier en de golf van Dariën begrensd; het land is over het algemeen berg- en heuvelachtig, en men vindt er veel wilde dieren. Dit gouvernement heeft 53 mijlen lengte langs de kusten en strekt zich 85 mijlen landwaarts uit. Men vindt ook nog eene aanzienlijke zeestad van dien naam in Spanje, in het koningrijk Murcia, door HASDRUBAL gesticht.

KARTHAGO. Geheel verwoeste, vroeger zeer aanzienlijke hoofdstad van de Karthagers, op de westkust van Afrika; en in later tijd door de Romeinen, onder JULIUS CAESAR herbouwd, doch eenige eeuwen daarna weder vernietigd. In 1833 heeft de Heer C. T. FALBE, Kapitein ter zee in Deensche dienst, vroeger Consul-Generaal van gemeld rijk te Tunis, en thans in Griekenland, een werk uitgegeven, den titel voerende van: *Recherches sur l'emplacement de Carthage;* welk werk voornamelijk de strekking heeft, om het genoemde belangrijke, doch duistere en lang betwiste vraagpunt op te helderen. Hetzelve wordt vergezeld of liever dient tot verklaring van een daarbij gevoegd topographisch plan van den grond en de bouwvallen der genoemde stad, zoo als dezelve thans zijn, en van eenige opmerkelijke oudheden, zoo als Punische opschriften, urnen en penningen, in die streken gevonden. Het plan is door den Heer FALBE, terwijl hij zich te Tunis ophield, in eigen persoon met veel zorg en moeite ontworpen, en is, gelijk wij boven zeiden, in 1833 met ondersteuning van de Fransche regering en de Koninklijke Akademie van wetenschappen te Koppenhagen, fraai uitgevoerd in het licht verschenen. De penningen van den Heer FALBE hebben deels betrekking tot Karthago, of worden daaraan toegeschreven; deels behooren dezelve tot Koningen van Mauritanië. Daar vele derzelve nog niet waren uitgegeven, zijn zij voor de beoefenaars der penningkunde niet zonder belang. In het *Dagblad van 's Gravenhage* van den 3 October 1834 wordt echter vermeld dat de meeste, en ook andere, die op de plaat bij den Heer FALBE niet gevonden worden, insgelijks door den Nederlandschen Majoor (thans Luitenant-Kolonel) HUMBERT voor het Koninklijk kabinet van penningen zijn medegebragt, en dat zich onder deze laatste sommige bevinden, die beter bewaard zijn dan degene, welke door den Deenschen Consul in het licht zijn gegeven. Het ware te wenschen dat ook deze aan de geleerde wereld mogten medegedeeld worden.

KARTHUIZERS. Eene geestelijke, uitgebreide orde, uit monniken en nonnen bestaande, welke haren naam van het klooster *Chartreuse*, in Dauphiné, ontleent, en door BRUNO van Keulen in 1084, of in 1086, gesticht werd. De monniken dragen eenen witten groven rok op het bloote lijf, en hun ordesregel is een der gestrengste. Onder anderen mogen zij geen vleesch eten, en nooit, buiten uitdrukkelijk verlof, spreken. *Chartreuse* was, tot op het begin der Fransche omwenteling, de hoofdplaats der orde.

KARTON. Is eene benaming in de schilderkunst voorkomende. De Fresco-schilder, namelijk, moet in zijnen arbeid zoo spoedig te werk gaan, dat hij, om geen gevaar van onnaauwkenrigheid in zijne omtrekken te loopen, dezelve eerst in gelijke grootte op zwaar papier teekent, waarvan hij alles, wat niet tot de figuur behoort, wegsnijdt; en het zijn deze, tot dit oogmerk uitgesnedene figuren, welke men *Kartons* noemt, en de schilder op de versche kalk legt, om daarna de omtrekken der figuur te teekenen. De beroemdste kartons zijn die van RAPHAEL: zeven derzelve, geschiedenissen uit het Nieuwe Testament vertoonende, lagen sedert LEO X in het magazijn eener tapijt-fabrijk, waarvoor zij vervaardigd waren; doch hadden veel geleden. Naderhand werden zij door KAREL I gekocht, en bevinden zich tegenwoordig op het kasteel te Windsor. Eenige in Arras naar deze vervaardigde tapijten worden in Dresden bewaard. DORIGNY heeft dezelve naar de oorspronkelijke geteekend, en in het koper gebragt.

KARTOUW. Eene soort van zeer zwaar geschut, hetwelk zoo wel ter verdediging op eene vesting als ter vernieling der muren op de batterijen gebruikt wordt.

KARYATIDEN. Eene soort van beeldzuilen van eene vrouwelijke gedaante, die in hare volle kleeding aan gebouwen geplaatst, en tot het schragen der balken gebruikt worden. Men is het niet eens over den oorsprong van derzelver benaming. Volgens sommigen worden zij dus genoemd naar de vrouwen der stad Karya in den Peloponnesus, tot een aandenken aan de slavernij, waarin zij door de Grieken gebragt werden, en werden hierom door de bouwmeesters als slavinnen afgebeeld, die de zwaarste lasten moeten dragen. Naar het gevoelen van LESSING, echter, waren de Karyatiden, de Spartaansche jonge dochters, welke in Karya, ter eere van DIANA (ook *Karyatis* genoemd) dansten, waarvan de beeldhouwers naderhand, inzonderheid bij de versiering van het Panthéon, de figuren, gedaante, enz. ontleend hebben. Sommigen hebben korven met allerhande vruchten op het hoofd, en deze noemde men *Cistophorae* en *Canephorae;* maar de zuilen, die mannen verbeelden, dragen den naam van *Telamon* en *Atlantes*.

KASAKEN, zijn Tartaren tusschen het land der Kalmukken aan de grenzen van Zagathay, nabij den oorsprong van de Chesel zich ophoudende.

KASAN. Russisch Koningrijk in Azië, een der zes groote deelen, waarin men Aziatisch Rusland verdeelt, oorspronkelijk een rijk op zich zelven, naderhand tot in 1775 een bijzonder gouvernement uitmakende, doch toen weder in de gouvernementen Kasan, Simbirsk, Wiatka, Perm en Pensa verdeeld, die te zamen, op eene oppervlakte van ruim 11,420 □ M. 5,727,500 inwoners bevatten, en het meest bevolkte en best bebouwde deel van Aziatisch Rusland uitmaken. =, Russisch gouvernement in voornoemd rijk, tusschen Wiatka, Orenburg, Simbirsk, en Nishegorod gelegen en op eene oppervlakte van ruim 1044 □ M. 1,138,800 inwoners bevattende. Het land is een weinig heuvelachtig. In het Z. O. heeft men eenige heuvelrijen van den Ural, en op den regteroever der Wolga heeft men de Underische bergen, met albast-groeven, zwavel- en andere bronnen en holen. De voornaamste rivier is de Wolga, die hier de Kama met de Wiatka en Schesma enz. ontvangt: verder de Tscheremtschau en de Sura. Men heeft hier vele kleine meren; in den kreits Kasan alleen telt men er 54. De luchtsgesteldheid is vrij zacht en zeer gezond; de winter kort maar streng gedurende welken de Wolga veelal overstroomt; de lente en zomer zijn er echter zeer schoon. De voortbrengselen zijn rogge, gerst, haver, tarwe, erwten, boekweit, gierst, boonen, hennep, vlas, boomvruchten, vooral appelen, peren en pruimen. De bosschen zijn er van zeer veel belang. Er is veel rundvee, dat goede kaas en boter oplevert; verder paarden, schapen, geiten, maar weinig varkens; doch de bijenteelt is eene voorname bezigheid der Tartaarsche landlieden. De rivieren en meren leveren overvloed van visch, die, zelfs gedroogd en gerookt, verzonden wordt. De bergen geven peper, ijzer, albast, salpeter, kalk, bouwsteen, enz. Handwerken en fabrijken zijn hier bijzonder in bloei; onderscheidene zaag- en oliemolens, fabrijken van houtwaren, scheepstimmerwerven, en zelfs te Kasanka eene keizerlijke werf, waar ook fregatten gebouwd worden. Verder heeft men er lakenfabrijken, zeepziederijen, looijerijen, lijnbanen, fabrijken van katoen, potasch, staal en koper, glasblazerijen, brouwerijen, branderijen enz. De handel wordt door de beide bevaarbare rivieren, de Wolga en Kama, bijzonder bevorderd. De voornaamste artikelen van uitvoer zijn: koren, timmerhout, matten van boombast, meel, gort, hennep, lijn-

olie, vet vee, honig, was en zeep. De invoer bestaat voornamelijk in keukenzout, Siberisch ijzer en koper. De inwoners bestaan uit Russen, Tartaren, Wotjaken, Europesche Kolonisten, Kalmukken enz. Het gouvernement heeft een bestuur als de andere, en brengt ruim 5 millioenen roebels op. Een gedeelte der bewoners doen, in plaats van belastingen op te brengen, soldatendienst. Het wordt in 12 kreitsen verdeeld. = Russische kreits in het midden van voornoemde provincie, welke 25,350 mannelijke inwoners bevat. =, hoofdstad van voornoemd Russisch gouvernement en kreits, de zetel van den gouverneur en van een' Aartsbisschop. Zij ligt aan de Kasanka en de kleine rivieren Kaban, Tifen, Kannoe en Tschernoe, en bestaat deels uit eene vesting, met hooge muren en torens omringd, welke de prachtige hoofdkerk Blago-Watschensk, de krijgskanselarij, de barakken van het garnizoen, enz. bevat. Zij is oud en groot, bestaat uit de eigenlijke stad en eenige voorsteden, waarvan de Tartaarsche slobode vooral merkwaardig is, en heeft regelmatige straten. Een ontzaggelijke brand in 1815 verwoestte 4 openbare pleinen, 33 straten, en behalve verscheidene openbare gebouwen, 41 kerken, 4 kloosters, 1 steenen koophuis, het fraaije gebouw der Hoogeschool, 2467 houten huizen, 1248 winkels, 2 Tartaarsche wijken en 8 bedehuizen, thans is zij weder naar een regelmatig plan opgebouwd. Men vindt er nu de Hoogeschool, met eene bibliotheek, eenen kruidtuin en een genootschap voor de Vaderlandsche letterkunde, een geestelijk seminarium, 2 gymnasien, eene Tartaarsche hoofdschool, eene soldatenschool voor 350 jongens, 4 normaalscholen, eene Russische en eene Tartaarsche boekdrukkerij en 25,000 inwoners, die onderscheidene handwerken en fabrijken van laken, staal, katoenen stoffen, zeepziederijen, lijmkokerijen, smederijen en steenovens hebben, terwijl zij op St. Petersburg, Moskow, Archangel, Tobolsk enz. eenen aanzienlijken handel drijft, en ook beroemde jaarmarkten heeft. Een half uur van de stad is de Admiraliteit, de keizerlijke scheepstimmerwerven, waarbij 2 kerken en eene school voor de zeevaart gevonden worden.

KASEMATTEN. Oorspronkelijk gewelven onder de flanken van eene vesting, welke met schietgaten voorzien zijn, en dienen om den vijand te bestrijken wanneer hij poogt de grachten over te trekken. Thans worden zij meer gebruikt als eene veilige schuilplaats voor de bezetting.

KASERN. Zoo noemt men een klein vertrek in den wal eener vesting, tot verblijf der soldaten geschikt. Ook verstaat men er door lange huizen, ten hunnen gebruike aan den wal gebouwd, en thans over het algemeen alle gebouwen of barakken, die tot inlegering van krijgsvolk dienen.

KASKADE. Een waterval, waardoor men het storten eener beek of rivier van eene steilte verstaat. Onder de merkwaardigste watervallen der natuur behooren die van de rivier Niagara, in Canada, in Noord-Amerika, en de Rijnval bij Lauffen in Zwitserland; terwijl onder de door kunst gevormde watervallen die te Weissenstein bij Kassel, boven andere van dien aard uitmunt.

KASPISCHE of CASPISCHE ZEE in Azië, door Rusland ten N. en W., door Perzië ten Z en W. en door Tartarije ten O. omgeven wordende, heeft ongenschijnlijk geene gemeenschap met de andere zeeën, doch men wil dat zij zulks met de Perzische Golf zoude hebben; zij is gevaarlijker om te bevaren dan de andere zeeën, dewijl hare ondiepten verhinderen dat andere schepen dan van tien voet onder water gaande, er op kunnen komen. Zij ligt tusschen de 37° en 46° breedte en de 67° en 71° lengte, zij heeft noch ebbe noch vloed, eene hoedanigheid, welke zij met alle andere zeeën, tusschen landen en bergen ingesloten, gemeen heeft.

KASRUN. Hoofdplaats van de West-Perzische provincie Farsistan, met een kasteel, eenen aanzienlijken handel en 4000 inwoners. Buiten de stad is eene vruchtbare streek, die door de Schapoer, Duhid en Khanhan bespoeld wordt, en veel katoen, hennep en bloemen voortbrengt. Ten N. der stad is een zoutmeer en de puinhoopen der oude hoofdstad Schapoer, met bijzondere opschriften, enz.

KASSEL. Keur-Hessische stad, aan de Fulda, gedeeltelijk met muren omringd, hoofdstad van het Keurvorstendom en van de provincie Neder-Hessen, verblijfplaats van den Keurvorst en de onderscheidene regerings-collegiën. Zij wordt in de Altstadt, de Neustadt en de Ober-Neustadt verdeeld, heeft 3 voorsteden en 9 poorten. In de Altstadt, het oudste, leelijkste en morsigste gedeelte, met kromme, smalle straten, vindt men de meeste handwerkslieden en markten, alsmede de groote slotplaats, het kasteel, na den brand van 1811 weder nieuw opgebouwd, het oude en nieuwe collegie-hof, het oude raadhuis, gouvernementshuis, het gebouw tot openbare vermaken, het tolhuis, de bank van leening en de meubelkamer. Verder de St. Maartenskerk, met de tomben der Hessische Vorsten; de Broederkerk, de Hof- en Garnizoens-kerk, de Synagoge en Joodsche school, een weeshuis, een hospitaal, een tuchthuis, eene geschutgieterij, eene rijschool en 3 barakken. De Boven- of Ober-Neustadt bevat de Frederiksplaats met de boulevards der stad, en het marmeren standbeeld van den landgraaf FREDERIK; de Karelsplaats met de beroemde echo; de hallen, de kazernplaats, die der lijfwacht, benevens de schoone Koningsstraat enz. Tot de openbare gebouwen behooren het museum, met eene boekerij van 70,000 boekdeelen, het kabinet van oudheden en natuurlijke zeldzaamheden, dat van munten en penningen, eene sterrewacht en verzameling van wis- en natuurkundige instrumenten, het paleis Bellevue, het galerij-paleis, met eene schoone verzameling van schilderijen, koophuis, kerken, lyceum en eenige liefdadige gestichten. In de beneden Neustadt vindt men slechts het kasteel voor staatsgevangenen en militairen, door grachten en muren omringd, eene kerk, een Hervormd weeshuis en de gevangenis. In de Leipziger voorstad is het ziekenhuis met eene kapel, en de Charité, het stadsziekenhuis met eigene apotheek en laboratorium. In de Frankforter voorstad is het tuchthuis en de kapoenentuin, en in de Wilhelmshöher voorstad het groote hospitaal. In het geheel vindt men er 19 opene pleinen, 65 straten, 51 voorname gebouwen, 8 kerken, eene kapel, eene synagoge, 6 scholen, 12 liefdadige gestichten, 20 gebouwen voor militairen en 19,000 inwoners, die eenige fabrijken van goud- en zilverwaren, papier, laken, lint, kaarten, tabak, aardewerk, hoeden, handschoenen enz. hebben; terwijl ook de handel, hoewel Kassel hiertoe uitmuntend gelegen is, zich meestal tot verzendings- en wisselhandel bepaalt. Onder de middelen van onderwijs behooren, behalve het lyceum en de burgerschool, verscheidene lagere scholen, het kadettenhuis, de school voor de pages, de akademie der kunsten, met de school voor schilder-, teeken- en beeldhouwkunde, enz.

KASTAGNETTEN zijn kleine stukjes hout, bijna de gedaante van eene groote schaal eener noot hebbende, die door middel van eene koord, door een gat loopende, aan den duim zijn vastgemaakt, en onder het dansen tegen elkander geslagen worden. Deze zoogenoemde klaphoutjes waren sedert lang bij de Mooren, Spanjaarden en Bohemers in gebruik, en tegenwoordig bedient men er zich nog van in Gascogne, om bij rekere vrolijke dansen er de maat mede te slaan.

KASTANJEBOOM (DE). Een bekende boom, die vooral in Europa groeit, en waarvan de soort die in de zuidelijke landen gevonden wordt, eetbare vruchten voortbrengt. In de noordelijke landen verstrekt de kastanje alleen tot beestenvoeder. Men vindt er een bij het dorp Maskoli op Sicilië, welke men aldaar *Il Castagna di cento Cavalli*, (de kastanjeboom van honderd paarden) noemt. Deszelfs omtrek is van omtrent 200 voeten, doch zijne hoogte komt op verre na met dezen omtrek niet overeen, en zijne takken zijn zeer laag; hij moet zeer oud zijn, en is geheel en al hol; deszelfs schors, welke met weinig bont voorzien, al het voedsel aan de takken oplevert, is verdeeld in vijf deelen, door kloven van een gescheiden, en men heeft in de holte eene verblijfplaats gemaakt, voor de lieden welke de vrucht opzamelen.

KASTE. Een zekere rang van menschen onder de Hindoes, die van ouds af door Kasten, of afdeelingen, van elkander zijn afgezonderd. Het aantal dezer kasten is moeijelijk te bepalen. Volgens de verschillende beroepsbezigheden, en het daaruit voortvloeijende onderscheid, kan men er wel 100 tellen. Naar de hoofdklassen echter, verdeelt men deze volken in vier, als: 1. Braminen; 2. oorlogslieden (Ketris Zoehettrica); 3. kooplieden (Banianen Bensbiee) en 4. handwerkslieden en boeren (Schuters, Scuders). Iedere Kaste leeft volgens bijzondere voorschriften, en bezit voorregten boven de andere. Dan de oude verdeeling der Kasten, die waarschijnlijk alleen in Indostan, vóór deszelfs beschaving, en de veranderingen, door koophandel, veroveringen, verlichting en weelde veroorzaakt, algemeen was, heeft sedert verscheidene omwentelingen ondergaan, zoo dat niet eene Kaste in den oorspronkelijken, haar aangewezen stand gebleven is: en van hier dan ook de menigvuldige onder-afdeelingen, welke van tijd tot tijd ontstaan zijn. Behalve de Braminen, behooren ook thans tot de Kaste der krijgslieden, waaruit de meeste Hindoesche Rajahs gesproten zijn, verscheidene handwerkers; terwijl de middelste kasten elkander min of meer nader bij komen; doch het onderscheid tusschen de Braminen en Schuters, of de hoogste en laagste kaste, inzonderheid is zoo groot, dat de eersten de laatsten niet zonder de grootste verontreiniging mogen aanraken en het deren niet eens geoorloofd is, om de hoogere Kasten aan te zien, welke de lagere zelfs ongestraft kunnen om het leven brengen.

KASTEELE (P. L. VAN DE) werd in 1749 uit een zeer deftig geslacht in 's Gravenhage geboren, en van zijne vroege jeugd af door bekwame onderwijzers voorbereid, om zich naderhand met vrucht op de letteroefeningen te kunnen toeleggen. Welke vorderingen hij in meer dan één vak van wetenschappen gemaakt had, kan genoegzaam blijken uit zijne verhandeling ter verkrijging van het meesterschap in de regten, in 1771 uitgegeven, waarin hij duidelijke proeven gaf van meer dan gewone bedrevenheid in het natuurlijk regt, in de zedekunde, in de vroegere en latere regten en gewoonten van ons vaderland, en in de Romeinsche regtsgeleerdheid. Tenzelfden jare vervaardigde hij, met den uitmuntenden VAN ALPHEN: „*Proeve van stichtelijke Mengelpoëzij*," welke hij in het licht gaf, en door hunne kunstgenooten met graagte ontvangen en met smaak gelezen werd, en waarvan in het volgende jaar eene tweede uitgave verscheen. — In het jaar 1782 geraakte hij meer in de staatkundige wereld bekend door zijne aanstelling tot pensionaris van Haarlem, in welken post hij tot het einde van 1787 bleef volharden. Na dien

tijd leefde hij eenige jaren ambteloos, maar niet werkeloos, want in 1790 gaf hij zijne *Gesangen* in een afzonderlijk boekdeel uit en drie jaren later het 1e deel zijner vertaling der *Gedichten van Ossian*. Na de groote staatsomwenteling in 1795 geraakte van de Kasteele andermaal in het bewind van zaken, en bekleedde sedert, bij afwisseling onderscheidene hooge posten in het staatsbestuur. Ook was hij Curator van de koninklijke Universiteit van Holland, welken post hij tot zijnen dood behield; kommandeur van de orde der Unie; korrespondent van de tweede klasse van het Koninklijk Instituut van wetenschappen, letterkunde en fraaije kunsten, en lid van de Leidsche en andere maatschappijen. Behalve 's mans genoemde schriften, ontwierp hij een Heldendicht, onder den naam *Henoch;* vertaalde eenige *oden* van Klopstock en Wieland, in 1796 uitgegeven; had veel deel in de nieuwe Psalmberijming, en in de verzameling der Evangelische gezangen, ten dienste der hervormde kerk in ons vaderland, waaronder verscheidene van zijn eigen opstel gevonden worden. Hij † den 7 April 1810.

KASTEELE (J. C. van de) was geboren den 26 Maart 1780. Na zijne studien aan de Leidsche Hoogeschool uitmuntend te hebben volbragt, zette hij zich als advokaat in zijne geboortestad neder, alwaar hij spoedig met de betrekking van advokaat-fiscaal bij het Hoog Geregtshof der provincie Holland bekleed werd. Gedurende eenen geruimen tijd dezelve vervuld hebbende, werd hij, onder de Fransche regering, benoemd tot advokaat-generaal bij het Hoog Geregtshof der Hollandsche Departementen. Sedert vervulde hij nog onderscheidene andere betrekkingen in de Regterlijke magt, en sints 1824 droegen de Staten van Holland hem het lidmaatschap van de tweede kamer der Staten-Generaal op. Even als zijn' vader, beoefende hij de fraaije letteren, en deed, in 1822, een Nederduitsch gedicht het licht zien, ten titel voerende: *het 's Gravenhaagsche Bosch*, hetwelk veel bijval vond, en door ieder kenner zeer geroemd werd. Hij werd algemeen bemind en geacht en onderscheidde zich in de verschillende door hem waargenomen betrekkingen. Hij † den 1 Julij 1835 en liet een talrijk kroost na, dat zijn vroeg verlies diep betreurde.

KASTELEIJN (Petrus Johannes) werd den 2 April 1746 te Breukelen geboren. Nog zeer jong zijnde verloor hij zijnen vader, waarop zijne moeder zich met hem en hare andere kinderen naar Duitschland begaf, doch zij keerde naderhand in Holland terug, en onze Kasteleijn werd, 12 jaren oud zijnde, te Utrecht in eene apotheek als leerling besteld; na 2 jaren ging hij te Amsterdam zijne oefeningen met lust voortzetten. Na den dood van zijne moeder ging hij met een voordeelig vooruitzigt en op raad zijner voogden, naar de West-Indiën; hij verliet te dien einde in 1765 het vaderland, en kwam te Suriname aan. Hier zag hij zich op de plantaadje *la Vicontre* zeer naar zijn genoegen geplaatst en achtte zijn bestaan binnen korten tijd verzekerd te zijn, doch een ongelukkig toeval verijdelde deze hoop, zoodat hij in 1766 weder naar zijn vaderland terug keerde en in Julij zich te Amsterdam bevond. Zes jaren na zijne terugkomst vestigde hij zich als apotheker en huwde met Adriana Barbe, die hij in 1778 door den † verloor, hem twee dochtertjes nalatende, waarvan de oudste in 1797 verdronk. Hij heeft den dood van zijne vrouw in eenen aandoenlijken klaagzang bezongen. Het ongeluk scheen Kasteleijn bij aanhoudendheid te vervolgen. Eene lang aanhoudende hevige ziekte, kort na den dood zijner vrouw, kostte hem de helft van zijn gezigt en verminderde zijne bestaanmiddelen. Elf jaren sleet hij in eenzaamheid en tegenspoed, toen hij in 1789 hertrouwde met Johanna Christina de Grimm, die hem tot zijnen dood eene waardige vrouw was en alles met hem deelde. Hij † den 18 April 1794. Als scheikundige bezat Kasteleijn ongemeene verdiensten; zijne uitgegevene werken in dat vak getuigen van zijne kunde en onvermoeide vlijt; namelijk: zijne *Chemische oefeningen*, 3 deelen 1785. *Beschouwende en werkende Chemie*, 3 deelen 1786. *Chemische en Physische oefeningen*, 13 stukjes 1792. *Scheikundige ontleding der Cementpoeders*, 1792 en andere. Zijne bedrevenheid in andere wetenschappen is ook blijkbaar in de bijdragen door hem geleverd tot het belangrijk werk, getiteld: *Volledige Beschrijving* van alle kunsten, ambachten, enz. Aangenaam wisselde hij zijne wetenschappelijke werkzaamheden met de beoefening der dichtkunst af. Hij trachtte te Amsterdam een dichtgenootschap tot stand te brengen, naar die van Leiden en 's Hage, doch hetzelve liep spoedig te niet. Aan den schouwburg leverde hij in 1778 eene berijmde vertaling van den *Graaf van Olsbach*, en het volgende jaar een gedeelte van *Dormont en Julia*, en bijna te gelijk een bundel, getiteld: *Dichtlievende verlustigingen*, alles uit het Hoogduitsch, als ook in 1780 zijne *proeve over de kunst om altijd vrolijk te zijn*. Den *vaderlandschen Zanger* gaf hij in 1781 bij losse blaadjes uit; dezelve diende om den volksgeest in dien tijd op te winden; later verwierp hij al deze stukken als onrijpe vruchten, alsmede nog eenige later uitgegevene tooneelstukken en zijne oorspronkelijke dichtwerken in 2 deelen 1783. Behalve eenige losse stukjes, meest tot de tijdsgelegenheid betrekking hebbende, gaf hij in 1787 een politiek didactisch dichtstuk in het licht, getiteld: *Wijsheid, de zuil der Vrijheid*, in vier zangen. Zijne dichtstukken: *De invloed van een vast geloof aan de Voorzienigheid. Over de vereischten en kenmerken van den stijl der Poëzy. De onschuld. De inenting der kinderziekte* en *Lierzang op Franklin*. De drie laatste zijn ongedrukt gebleven; allen zijn bij het Leidsche dichtgenootschap door de uitgeloofde medailles bekroond geworden. Hij heeft ook verscheidene liederen voor de verzameling van Christelijke gezangen voor de Doopsgezinden in 1796 gemaakt. Kasteleijns tooneelarbeid bestaat uit vertalingen, behalve de twee reeds genoemden, namelijk: *Molière*, 1781. *De Morkies de Bouillé*, 1782 *De jufferlijke kamerdienaar*, 1783. *Elfride*, 1783. *Codrus*, 1784. *Olintes*, 1784. *Erastes en Lucinde*, 1786. *Eduard de derde*, 1786 en *Carolina van Eenburg*, 1788, benevens twee kleine stukjes van eigen vinding, *De schouwburg of loon naar werk*, 1780 en *De tooneelsluiting*, 1788. Behalve de vertaling der *mengelwerken van Fredrik, vrijheer* van der Trenck, 4 deelen, te Dordrecht in 1789 gedrukt, zijn ook de vertalingen van den *Onechten zoon*, *de Indianen in Engeland* en eenige andere tooneelstukken in proza van zijne hand. In 1792 en 1793 gaf hij twee deelen met lierzangen en eene verbeterde uitgave der beide treurspelen *Olintes* en *Eduard de derde* in het licht, onder den titel van: *Nieuwe poëzy*, met een voorberigt in het eerste deel, waarbij hij eene monstering over zijne vroegere werken hield, en er een tiental van verwierp. Onder de lierzangen zijn meesterstukken te vinden, en had hij het geluk gehad van nog eenige jaren te mogen leven, zoo zoude Kasteleijn een sieraad van den Nederlandschen zangberg geworden zijn.

KASUARIS (*Casuarius Emeu*, *Struthio Casuarius L.*). Maleische naam van eenen zeer grooten vogel, die volgens Clusius op Banda den naam van *Eme* of *Emeu* draagt. Dezelve behoort tot de orde der Steltloopers en tot de familie der Struisachtige vogels. De Kasuaris gelijkt veel naar den Struis, en is niet alleen even als dezen ongeschikt tot vliegen, maar heeft slechts zulke kleine wieken, dat zij hem zelfs bij het gaan van geen het minste nut kunnen zijn, om zijnen loop te versnellen. Deszelfs vederen gelijken veel naar paardenhaar; de bek is zamengedrukt; op den kop heeft hij een knobbel, die met een hoornachtig bekleedsel overtrokken is; de kop en de hals zijn gedeeltelijk naakt, hemelsblaauw of vuurklenrig en met wratten bedekt. Wanneer hij vecht bedient hij zich van zijne vleugels, en vooral van de pooten, wier binnenste teen met een' grooten nagel gewapend is. Hij leeft van vruchten en eijeren, maar eet geene granen. Zijne eijeren zijn zeer fraai, groen gekleurd, en worden, even als die van den struis, slechts aan de natuurlijke warmte van het klimaat overgelaten. Hij leeft in Oost-Indië op de eilanden van den Molukschen Archipel, en is door Nederlanders het eerst naar Europa overgebragt. Eene bijzondere soort van Kasuaris leeft op Nieuw-Holland.

KAT. Dezen naam draagt een geheel geslacht van verscheurende zoogdieren, waartoe vele en hoogstbelangrijke diersoorten, als de Leeuw, de Tijger, de Luipaard enz. behooren; die alle daarin overeenkomen dat zij korte kaken, eenen ronden ineengedrongen kop, en vijf teenen aan de voor-, doch slechts vier teenen aan de achterpooten hebben. De eigenlijke zoogenaamde kat (*Felis Catus L.*), van welke onze huiskatten afkomstig zijn, leeft in de bosschen van Europa. In dezen staat heeft zij eene grijsachtig bruine kleur, met donkerder golvingen, onder den buik is hare kleur bleeker, de pooten zijn geelachtig, om den staart zijn drie ringen en deszelfs onderste gedeelte is geheel zwart. Als huisdier heeft er eene eindelooze speling in de kleur en de fijnheid van haar der katten plaats. De zwarte kattenvellen zijn onlangs uit Rusland in menigte naar Parijs gezonden, en daar als eene vreemde en kostbare pelterij in grooten getale verkocht. De Egyptenaren hadden veel eerbied voor deze dieren, men vond hij hen verscheidene gasthuizen voor dezelve. Men weet dat de ratten aldaar veel schade aanrigten.

KAT of CAVALLIER is een zeer hoog opgeworpen werk op de bolwerken of op de courtinen van eene vesting, bestemd om de buiten de vesting gelegene hoogten te bestrijken en den vijand te dwingen, om zijne legerplaats ver van de vesting op te slaan.

KATAKOESTIEK. De leer van de terugkaatsing der geluiden of van den aard en de eigenschappen van de echo. *Katophonica* heeft dezelfde beteekenis.

KATAKOMBEN. Dus noemde men de onderaardsche grafgewelven in Egypte, waarin de gebalsemde lijken bewaard werden. In Italie, inzonderheid in Rome; doch ook bij Napels, op Sicilie en in Parijs vindt men soortgelijke onderaardsche gangen, omtrent wier eigenlijke bestemming men het niet eens is. In Rome strekken zij zich meer dan een vierde van eene Duitsche mijl uit, en men vindt in dezelve nu eens groote, dan eens kleine bewaarplaatsen, en dan weer zalen welke alle door gangen aan elkander verbonden zijn. Men ontmoet in de Katakomben eene menigte opschriften en steenen zerken, welke het bewijs opleveren, dat vele van de Christenen der eerste eeuwen hier begraven werden, om welke reden zij ook van ouds af de groote voorraadkamers van geheiligde overblijfsels geweest zijn. Men meent, dat deze onderaardsche gewelven van Egyptischen oorsprong zijn.

KATALOGUS. Over het algemeen eene lijst van boeken of an-

dere zaken, volgens eene zekere orde gerangschikt; doch ook verstaat men er door eene lijst der vaste sterren, geplaatst in derzelver onderscheidene sterrebeelden, met opgave van derzelver lengte en breedte. De beroemdste opstellers van deze soort van Katalogussen of lijsten zijn PTOLEMEUS, ULUGH BEIG, TYCHO BRAHE, WILLEM landgraaf van Hessen, HALLEY en J. HEVELIUS; doch de laatste en grootste Katalogus is de Britsche, welke uit de waarnemingen van den naauwkeurigen FLAMSTEAD is zamengesteld, en 2734 sterren bevat.

KATAPHRAKTEN (van κατaφραασειν) waren bij de Romeinen zoodanige ruiters, die over hun geheele ligchaam geharnast en van eene kuras voorzien waren. Deze toerusting was van Noordsche volken afkomstig, en inzonderheid bij de Parthen in gebruik, die daarenboven nog zeer lange speren hadden, welke in riemen aan de paarden hingen. Bij het leger van ANTIOCHUS bevonden zich 3,000 Kataphrakten op den regtervleugel der Phalangiten. Niet alleen de ruiters, maar hunne paarden waren geharnast.

KATARAKT, een waterval van de eerste grootte. = of GRAAUWE STAAR, eene verduistering van het kristallijne vocht of de kristal-lens der oogen, zoodat de lichtstralen niet meer door hetzelve tot het net- of zenuwvlies kunnen doordringen.

KATASTER, meestal *Kadaster* genaamd, een register op voorwerpen van finantie, onder openbaar gezag verzameld.

KATCHRODE, aanzienlijke stad in de Oostindische provincie Malwa, met 10,000 huizen en ruim 50,000 inwoners; op 23° 25′ N. Br. en 75° 20′ O. L^te^; 1638 voet boven de zee; levendige handel in Indische produkten. Zij is de hoofdstad van het gelijknamige distrikt, aan den Maratten-vorst SINDIA toebehoorende.

KATE (LAMBERT TEN) HERMANSZ., geboren in 1674 te Amsterdam, overleden in 1732, beschouwd wordende als de wetgever der Nederlandsche taal, gaf in 1708 de *Gemeenschap tusschen de Gothische Sprake en de Nederduitsche* uit, voorts te Amsterdam in 1723, in 2 deelen, in 4to, de *Aanleiding tot de kennis van het verhevene deel der Nederduitsche sprake*. Beide werken zijn zeer voortreffelijk.

KATECHETIEK, de kennis der regelen, hoe men eerstbeginnenden en ongeoefenden in de waarheden van de Christelijke godsdienst, door middel van vragen en antwoorden, behoorlijk moet onderwijzen. Eene Katechisatie is derhalve eene mondelinge onderrigting in die waarheden, welke den onkundigen op deze wijze worden medegedeeld. De grootste kunst van eenen onderwijzer in de godsdienst bestaat daarin, dat hij de denkbeelden zijner leerlingen weet te ontdekken en te ontwikkelen. Langen tijd werd dit gedeelte van het godsdienstig onderwijs verwaarloosd, en het is eerst in de laatste tijden, dat men er eene meerdere opmerkzaamheid aan gehecht heeft. Inzonderheid heeft zich GRAFFE te Göttingen, door verscheidene schriften, in dit opzigt verdienstelijk gemaakt.

KATEGORIEN zijn grondstellingen van het menschelijk verstand, waarop hetzelve ieder gegeven denkbeeld terug brengt; of om zoo te spreken, de vakken of klassen, waarin het verstand de voorwerpen aanneemt, die zich aan hetzelve aanbieden. ARISTOTELES zocht deze grondstellingen het eerst op, maar bepaalde een te groot getal; doch KANT heeft dezelve meer naauwkeurig en volledig aangewezen.

KATEGORISCH, stellig uitgemaakt. *Kategorisch Imperatief* is volgens KANT het onvoorwaardelijk gebod der rede, het hoogste redelijk beginsel.

KATER (HENRY), † te Londen in Mei 1835, was bij de geleerde wereld, door zijne verschillende werkzaamheden en nasporingen in de Wis- en Natuurkunde, algemeen bekend, en heeft veel tot uitbreiding van het gebied dezer wetenschappen bijgedragen. Zijn vader stamde van eene Duitsche familie af, maar hij zelf was te Bristol in April des jaars 1777 geboren, zoodat hij slechts zijn 58^e^ jaar bereikt heeft. Oorspronkelijk had hij zich, hoewel tegen zijne neiging aan, die hem altijd tot de abstracte wetenschappen deed overhellen, aan de regtsgeleerdheid toegewijd. Na verloop van twee jaren veroorloofde hem de onbekrompen toestand, waarin hij door het overlijden zijns vaders geraakte, om zich geheel aan zijne geliefkoosde studie over te geven. Hij wist zich eene officiers-plaats te verschaffen bij een toen in Indië liggend regiment voetvolk, en was in het jaar 1795 mede werkzaam bij de trigonometrische opneming van Indië, onder den overste LAMBTON gedaan; een herkulische arbeid, tot welks goeden uitslag hij bijzonder behulpzaam was. Omtrent dezen tijd vervaardigde hij eenen bijzonder gevoeligen Hygrometer, van welken hij in de *Asiatic Researches* eene beschrijving mededeelde. Zijne met inspanning gedurende zeven jaren volgehoudene studien, onder een brandend klimaat, tastten zijne gezondheid sterk aan, en gaven hoofdzakelijk aanleiding tot den ziekelijken staat, welke hem, tot het einde zijner dagen, niet weder verliet. Na zijne terugkomst in Engeland diende hij bij den Generalen Staf, maar kwam in 1814 op half traktement. Van dezen tijd af wijdde hij zich uitsluitend aan de wetenschap. Zijne trigonometrische operatiën, zijne proeven, om de lengte des secondeslingers te bepalen en zijne werkzaamheden tot daarstelling van modellen voor maten en gewigten, zijn algemeen bekend. Volhardende ijver, naauwkeurige waarneming en werktuigkundige bedrevenheid gingen in hem klaarblijkelijk gepaard met eenen scherpen oordeelkundigen blik. De erkentenis voor zijne, der wetenschap bewezene diensten, bleek uit zijne aanneming tot lid van bijna alle geleerde genootschappen in Groot-Brittanje en op het vaste land. De Keizer van Rusland droeg hem den vereerenden last op, om modellen van maten en gewigten voor zijn Rijk te vervaardigen, en was over de uitvoering daarvan zoo tevreden, dat hij hem de St. Anna orde en eene prachtige snuifdoos toezond. Zijn rustig en gelijkmatig leven werd alleen gestoord door het afsterven van zijne geliefde dochter, die eenen ongemeenen aanleg en talenten, bijzonder voor de wiskunde, en eene zucht voor de wetenschappen in het algemeen bezat, welke zelfs door hare toenemende ligchamelijke zwakte niet kon bedwongen worden.

KATHARINA I. Deze merkwaardige vrouw, die zich uit de laagte des volks tot den Russischen troon verhief, was de dochter van eenen landman in Lithauwen, SAMUEL geheeten; want hij had geenen familie-naam, zoo als in deze noordelijke gewesten veelal het geval was. Zij werd Katholijk gedoopt, en ontving den naam van MARTHA. Na eenigen tijd bij een' Luthersch' geestelijke, met name DAVT, in Roop, gediend te hebben, kwam zij te Marienburg bij den proost GLUCK, waar zij, schoon dienstmaagd zijnde, met diens dochter, in de leerbegrippen der Lutherschen, alsmede in nuttige handwerken onderwezen werd. Hier huwde zij met eenen Zweedschen dragonder, JOHAN geheeten, die door hare ontluikende schoonheid op haar verliefd was geworden; doch zij was zijne vrouw slechts voor weinige dagen. Haar man moest naar het veld, kort voor dat de Russen in 1702 het slot Marienburg innamen, waarbij de inwoners der stad, waaronder ook MARTHA was, werden gevangen genomen. Zij kwam in handen van het bevelvoerend legerhoofd SCHEREMETJEW, bij wien MENZIKOF haar ontmoette, en door hare schoonheid getroffen werd. De veldheer zulks bespeurende, stond haar aan den gunsteling van zijnen Souverein af, die haar aanstonds met zich nam. Intusschen kwam JOHAN als onder-officier terug, en ontdekte haar verblijf; doch waagde het niet, zijne vrouw terug te eischen, en bezocht haar alleen in het geheim. MENZIKOF, bij wien zij als dienstmaagd was, hield haar, om haar bezit niet te verliezen, voor de oogen van PETER *den Grooten* en de aanzienlijke Russen verborgen; maar stond haar de verkeering met haars gelijken toe, waardoor haar man dikwijls de gelegenheid had, om haar te bezoeken. Eene onbezonnene daad echter maakte MENZIKOFS angstige voorzorg geheel vruchteloos. In eenen roes breed opgevende van het bezit eener schoone minnares, wilde men haar zien; hij weigerde dit en liet haar niet dan op het stellig verlangen van den vorst verschijnen. De gestalte van MARTHA maakte op PETER eenen zoo diepen indruk, dat MENZIKOF haar aan den monarch afstond, en dit oogenblik haar toekomstig verheven lot beslistte. Zoodra MARTHA, die ten aanzien van haar te houden gedrag de voorschriften van MENZIKOF volgde, onder de bedienden van het hof was opgenomen, veranderde zij andermaal van godsdienst; ging tot de Grieksche over; nam den naam van KATHARINA aan en werd nu KATHARINA ALEXIEWNA genoemd. Zij bevond zich eenige jaren aan het hof van PETER I, onder den naam der vrouw van zijnen kok, en als zoodanig bragt zij in 1708 en 1709 de prinsessen ANNA en ELISABETH ter wereld. Omtrent het einde van 1710 begon men haar mevrouw te noemen, en vergezelde zij den vorst overal, waarna in 1713 een Keizerlijk bevel verscheen, waarbij zij aan het Russische rijk als werkelijke gemalin van PETER I werd voorgesteld, waardoor dan ook de geboorte der beide genoemde prinsessen, doch stilzwijgend, gewettigd werd. KATHARINA wist het hart des Keizers door hare aanvalligheid en inzonderheid door haar verstand te boeijen. Zij werd, toen hij zich in 1711 in eenen deerlijken toestand met zijn leger aan de Pruth bevond, en alle uitkomst onmogelijk scheen, zijne redster, en eerst nadat haar gemaal volkomen gered was, ontdekte zij den Keizer, *hoe* dit door haar geschied was. De Keizer beloofde haar zijne eeuwige dankbaarheid; verklaarde haar in 1722 tot zijne opvolgster, en liet haar in 1724 te Moskow kroonen. Dit was het grootste bewijs van achting, hetwelk hij der Keizerin bewees. Intusschen † PETER *de Groote* in Januarij 1725, waarop KATHARINA kort daarna tot Keizerin werd uitgeroepen, en andermaal den eed van getrouwheid ontving. — Het afzonderlijk leven dezer vorstin was ten hoogste ongeregeld, inzonderheid ten aanzien van het gebruik van drank, waardoor hare gezondheid niet weinig leed. Dit, en mogelijk ook nog wel andere oorzaken, verhaastten haren dood, die den 17 Mei 1727 voorviel, en aan eene verzwering in de long werd toegeschreven. Zij werd naast haren gemaal in de St. Pieterskerk te Petersburg begraven. = II, Keizerin van Rusland, werd in het jaar 1729 te Stettin geboren. Zij was de dochter van CHRISTIAAN AUGUSTUS, prins van Anhalt-Serbst, en werd door de Keizerin ELISABETH tot gemalin van haren neef PETER, dien zij tot haren opvolger verkoos, bestemd; gelijk dan ook dit huwelijk in 1745 voltrokken werd. Ondertusschen konde KATHARINA aan een hof, als het Russische,

onder ELISABETH, juist niet veel orde en zedelijkheid leeren. Onder de vrienden van haren gemaal, die zich meer en meer van haar verwijderden, onderscheidde zich de graaf SOLTIKOF door zijn verstand en de bevalligheid van zijn' persoon. Tusschen haar en dezen ontstond eerlang een vertrouwde omgang; doch zijne afwezigheid in onderscheidene buitenlandsche gezantschappen veroorzaakte, dat hij haar onverschillig werd en STANISLAUS AUGUSTUS PONIATOWSKI, een schoon jongeling, bij zijne eerste verschijning ten hove, den levendigsten indruk op haar maakte. Hunne onderlinge verstandhouding scheen der Keizerin niet te mishagen, en zelfs was het op hare aanbeveling, dat de gelukkige PONIATOWSKI door AUGUSTUS III, tot zijnen gezant te Petersburg benoemd werd. In het jaar 1761 † ELISABETH, en werd door PETER III als Keizer opgevolgd. Dit maakte de verwijdering tusschen de beide echtgenooten nog grooter, en bewoog KATHARINA, om alles aan te wenden, ten einde hem van den troon te stooten. Men vormde eene zamenzwering, men wist de troepen te winnen, en het volk op hare zijde te brengen, met dat gevolg, dat men in den nacht, tusschen den 8 en 9 Julij 1762 eene omwenteling bewerkte, waarbij zij in weinige uren, tot den troon verheven, doch haar gemaal PETER III gevangen genomen en in den kerker omgebragt werd. In de eerste maanden harer regering beijverde zij zich, om de nijverheid en den landbouw te bevorderen en eene zeemagt te scheppen, en gaf nuttige verordeningen omtrent de regtspleging; doch naderhand legde zij zich meer toe, om haar reeds uitgebreid rijk nog meer te vergrooten, dan om hare onderdanen te verbeteren en te beschaven. KATHARINA had naauwelijks één jaar den troon beklommen, of zij dwong de Koerlanders om hunnen nieuwen hertog, KAREL VAN SAKSEN, af te zetten, en den, wegens zijne wreedheid, gehaten BIRON terug te roepen, en beproefde alzoo, om door geweld de scheidsvrouw harer naburen te worden. De dood van AUGUSTUS III, Koning van Polen, gaf haar eerlang gelegenheid, om hare heerschzuchtige ontwerpen verder uit te voeren. Door de hulp van haren gezant en haar leger, verhief zij haren meest begunstigden minnaar, STANISLAUS PONIATOWSKI, tot den Poolschen troon. Sedert werd het hof der Keizerin slechts door eenige knoeperijen, waarin minnehandel zich met de staatkunde vermengde, verontrust, en waarbij men geen ander oogmerk had, dan om den eenen gunsteling door den anderen te verdringen. De vorstin hield zich intusschen met onderscheidene plannen, tot onderwerping van alle noordsche mogendheden, onledig, en, zich met Engeland verbonden hebbende, vorderde zij van Polen den afstand van verscheidene, door de Russische troepen bezette provinciën. De pogingen van Frankrijk om zich in Polen eene partij tegen Rusland te vormen, en de oorlog, waartoe men de Porte bewoog, strekten alleen, om de uitvoering van haar plan te verhaasten. De Turken werden geslagen, de Russische vlag wapperde zegevierend op de Grieksche zeeën, en aan de oevers der Newa vormde men het romaneske plan, om de republieken van Sparta en Athene weder terug te roepen, en der Porte tegen te stellen. Te midden van deze hare overwinningen vervolgde KATHARINA haar plan tegen Polen, en bragt in 1772, met de hoven van Berlijn en Weenen, het beruchte plan van verdeeling dezes rijks tot stand; sloot een jaar daarna den vrede met de Porte; onderwierp, door den onbepaalden invloed van POTEMKIN, de Krim, die tot eene Russische provincie gemaakt werd, en breidde de grenzen haars rijks tot aan den Kaukasus uit. Omstreeks dezen tijd vereenigden zich Pruissen en Engeland, om de Porte en Zweden tegen Rusland in het harnas te jagen, waaruit met de Turken een nieuwe krijg ontstond; terwijl Rusland met de Turken oorloogde, opende GUSTAAF III den veldtogt, en bedreigde voor een oogenblik Petersburg. De krijg duurde 2 jaar, met afwisselend geluk, waarna de vrede in 1790 te Werela getroffen werd, waarbij de wederzijdsche grenzen geene verandering ondergingen. Bij de Fransche omwenteling bleef de Russische vorstin eene stille aanschouwster. Zij ontving wel vele uitgewekenen, doch volbragt hare beloften niet. KATHARINA had eenen oorlog tegen de Perzen begonnen, en had volgens sommigen het plan, om het rijk van den grooten Mogol te herstellen, en de Engelschen uit Bengalen te verdrijven, toen, den 9 November 1796, haar aardsche leven door eene beroerte eindigde. Verschillende zijn de gevoelens omtrent deze vorstin, die bij de zwakheid harer kunne, niet zelden de standvastigheid en het karakter van een groot Regent vertoonde. Zij liet zich door twee neigingen tot aan haren dood beheerschen, namelijk: liefde en roemzucht. Zij verleende haren gunstelingen gehoor, en arbeidde te gelijk met hare staatsdienaars; schreef aan eenen officier eenen verliefden en aan VOLTAIRE en FREDERIK eenen wijsgeerigen brief, en onderteekende het bevel, om de Turken aan te vallen, of Polen te bezetten. Zij vleide de geleerden, om van hen lof in te oogsten, en bereikte ook inderdaad langs dien weg haar oogmerk; want deze plaatsten haar in de rij der grootste vorsten, en overlaadden haar met lofspraken, die zij ook gedeeltelijk verdiende. Zij begunstigde den handel; verbeterde de wetgeving; en legde scholen, kanalen en steden aan. Ook streefde zij naar den roem van schrijfster, en liet eenige werken in de Duitsche, Fransche en Russische taal na.

KATHEDRAAL-KERK, naar het woord *Cathedra*, of den leerstoel des bisschops in dezelve, aldus genoemd, is die kerk, welke de zetel des bisschops, of aartsbisschops, en tevens de hoofdkerk van een gebied is. Gewoonlijk zijn er domstiften aan verbonden, om welke reden zij ook Domkerken genoemd worden.

KATOENBOOM (DE). Deze boom of liever heester, welke men, om deszelfs nuttigheid, in de eerste plaats onder de Indiaansche planten kan stellen, schiet ter hoogte van eenen rozenboom op, en groeit liefst op verhevene plaatsen, welke niet overstroomd worden. Deszelfs schors is dun, glad en van eene graauwachtige kleur, zijne takken regt en met wolachtige bladeren bedekt, welke vijf insnijdingen hebben, even als die van den wijngaard, doch veel kleiner zijn, en de bloemen komen op dezelfde wijze als de rozen voort. Het is niet voor dat deze zijn afgevallen, dat de knoppen groot worden en bij eene tweede ontluiking het katoen te voorschijn brengen. Naar dat de grond is, worden zij vroeger of later rijp, doch gemeenlijk geschiedt dit tusschen de vier of vijf maanden; alsdan zwellen de knoppen sterk op en bersten open, wanneer zij, behalve het katoen, eene kleine vrucht vertoonen; doch alles gaat verloren, zoo men niet zorgvuldig oppast wanneer zij rijp zijn. De vrucht heeft de grootte van eene erwt, en derzelver oppervlakte is ongelijk; elke knop bevat 5 of 6 zaden, welke geplant wordende, nieuwe boomen voortbrengen, en in den tijd van een jaar of vijftien maanden in staat zijn om vruchten te dragen. Om het katoen van het zaad te scheiden, bezigen sommige lieden werktuigen, doch anderen bedienen zich slechts van hunne handen; en deze arbeid wordt door vrouwen en kinderen verrigt; dat, wat men van deze soort van katoen naar Europa vervoert, is het beste niet, en wordt doorgaans gebruikt om pitten van kaarsen te maken en kousen van te weven, of dient om de stoffen, van welke men de schering van zijde maakt, mede te vermengen.

KATOPTRIEK is het gedeelte der natuurkunde, behelzende de leer van het licht, dat door spiegels wordt teruggekaatst.

KATTENKAAP, voorgebergte van *Curium*, thans *Capo di Gato* genaamd, op het eiland Cyprus. De priesters van *Sint-Basilius*, daartoe aangespoord door het geschenk van een schoon dorp, onderhouden aldaar eene menigte katten om de slangen, welke in de nabuurschap op de velden verspreid zijn, uit te roeijen.

KATWIJK BINNEN of AAN DEN RIJN, Nederlandsch dorp in Zuid-Holland, distrikt 's Gravenhage, aan den Rijn, met eene Hervormde kerk, waarin aanzienlijke grafsteden, Roomsche kerk, een gasthuis, raadhuis, waag en bank van leening, een fraai heerenhuis, het hof, van Katwijk genoemd, en 1200 inwoners.

KATWIJK BUITEN of AAN ZEE, Nederlandsch dorp, niet ver van het voorgaande, bijzonder en algemeen bekend door de schoone uitwatering hier aan den Rijn gegeven, een pronkstuk van waterbouwkunde (zie verder KANAAL VAN KATWIJK), met eene kerk, een weeshuis, eene vuurbaak en 2800 inwoners, die allen van de visscherij, het scheepmaken, nettenbreijen, enz. bestaan. In de laatste jaren van de omwenteling heeft dit dorp veel geleden, thans begint het weder sterk te herleven. In het laatst der 17e eeuw had men dagen, dat hier 50 à 60,000 schelvisschen werden verkocht.

KAUFMAN (ANGELIKA) was zeer beroemd in de schilderkunst, waarin zij het eerste onderwijs van haren vader, die bisschoppelijk hofschilder was, ontving. Zij werd in 1741 te Chur in Bundten geboren, en gaf al vroeg blijken van hare neiging tot al wat schoon was, inzonderheid tot de schilderkunst, waarin zij later, onder ervaren meesters, de grootste vorderingen maakte. In den ouderdom van 13 jaar deed zij hare eerste reize naar Italie, en vertrok in 1769 van daar naar Londen, waar het schilderen der koninklijke familie, zoowel den grondslag tot haren roem als tot haar geluk legde. In 1782 verliet zij Engeland, waar men haar tot lid van de koninklijke akademie der kunsten had aangenomen, en verkoos Rome tot haar volgend verblijf; zoo als zij dan ook den 5 November 1807 aldaar † is. Haar stoffelijk deel werd door de uitstekendste mannen van Rome grafwaarts vergezeld, en haar borstbeeld in het *Panthéon* geplaatst. Zij liet eene uitgezochte boekerij en een aanzienlijk vermogen na, en heeft vele portretten en geschiedkundige stukken geschilderd, de laatste inzonderheid naar antiken. In haar schilderwerk waardeert men voornamelijk het bevallige, hetwelk allerwege doorstraalt; doch zullen kunstregters het onnaauwkeurige in haren stijl, zoowel als eenzelvigheid in plan en uitvoering niet over het hoofd zien.

KAUFMANN (JOHAN GOTTFRIED), een beroemd werktuigkundige en toonkunstenaar, werd in 1752 te Siegmar, bij Chemnitz in Saksen uit behoeftige ouders geboren; van jongs af zeer veel aanleg voor de werktuigkunde hebbende, begaf hij zich naar Dresden, en kwam hier in het huis van eenen man, die zich met het herstellen van uurwerken bezig hield; en hoe groot zijne vorderingen waren blijkt daaruit, dat hij, toen zijn leermeester één en een half jaar daarna † in staat was, om het werk alleen, voor rekening der weduwe en kinderen, voort te zetten. In 1779 bouwde hij de

jongste dochter van het huis, bij welke hij eene dochter en eenen zoon verwekte. Nadat hij verscheidene nieuwe uurwerken vervaardigd had, beproefde hij ook, ofschoon nimmer onderwijs in de muzijk genoten hebbende, het vervaardigen van speel- en inzonderheid van harp-uurwerken, en waagde zich later aan het vervaardigen van orgels, waarin hij uitmuntende fluit-uurwerken leverde. Hij liet het echter hierbij niet berusten: hij was in Saksen de eerste, die fluit en harp met elkander verbond, en op die wijze in 1789 een uurwerk tot stand bragt, hetwelk, uit hoofde van deszelfs voortreffelijkheid, aanstonds door den toenmaligen keurvorst van Saksen voor zijne gemalin bestemd werd. Deze aanmoediging vuurde zijne vlijt meer en meer aan, en hierdoor bragt hij het door zijnen onvermoeiden ijver, en door zijn' aangenomen stelregel, om nooit twee werken te gelijk onderhanden te nemen, zoo ver, dat reeds in 1800 zijne stukken in Italie, Oostenrijk en Rusland, als die van de beste meesters beschouwd, en derwaarts verzonden werden. Omstreeks dezen tijd werd ook zijn zoon, die hij van jongs af in de toonkunst had laten onderwijzen, hem behulpzaam in zijn beroep. Hij zag in 1804 voor het eerst een trompetstuk, door von Maltzl, in Weenen, vervaardigd, en beproefde aanstonds een soortgelijk werk, en wat hij leverde toont zijn *Belloneon*. In 1807 en 1808 veranderde hij aan zijne speelwerken de zoogenoemde harp in eene wezenlijke forte-piano: ook gelukte het hem de gewone orgelpijpen in zoo ver te volmaken, dat zij, zonder de stemming te veranderen, door vermeerdering en vermindering van wind, het *crescendo en decrescendo* voortbrengen, hetgeen men tot hiertoe voor onmogelijk gehouden had, en door vader en zoon het eerst bij het *Chordaulodion* werd ten uitvoer gebragt. Beide kunstenaars vonden ook naderhand de *Harmonichorde* uit, waartoe de zoon het eerste denkbeeld aan de hand gaf, en waarvan ook aan hem een gedeelte van de uitvoering toekomt; doch de wijze van stemming is eene uitvinding des vaders. Beiden bezochten reeds vroeger met hunne speeltuigen verscheidene steden van Duitschland, ondernamen in 1816 eene reize naar Londen en Parijs, en verwierven overal zoowel bijval en bewondering door hunne talenten, als hoogachting en toegenegenheid, wegens hun persoonlijk karakter. In 1818 waren zij in Frankfort, alwaar de vader den 10 April †.

KAUKAZIë. Russisch Aziatisch gouvernement aan de N. helling van den Kaukazus, tusschen het land der Donsche kozakken, Astrakan, de Kaspische zee en de landen der Circassiërs, Kalmukken, enz. terwijl het, op eene oppervlakte van 1585 (Wichmann heeft 2600) □ M. 130,000 inwoners bevat. Ten Z. en Z.W. vindt men bergen van den Kaukazus. Het overige van het gouvernement is eene groote vlakte, die men aan de eene zijde de Kumansche en aan den anderen kant de Kubansche woestijn noemt. De eerste heeft weinig goed land, in de andere zijn vele moerassen. De grond is aan de Terek, en in den kreits Modok, de beste des rijks, maar slecht bebouwd. Aan hout is op vele plaatsen gebrek. De voornaamste bergen zijn, de Beschtan of Vijfvingerberg, de Schepsikai, Oshhasa, Schachopsa en Beschtandidaco: benevens eenige zandheuvels. De Kaspische zee bespoelt de O kust. De rivieren die in dezelve vallen, zijn: de Kuma, Tanlijk, Andar, Podkumka en hare monden enz. In de Zwarte en Azofsche zeeën vallen de Kuban met de Batmackli, de Newinnaja, de Ternowka enz. Onder de meren behoort vooral dat van Bolschei. De luchtgesteldheid is er bijzonder zacht, daar de hitte door de zeewinden gematigd wordt. Bij den Terek en andere rivieren hebben zich inwoners nedergezet, alwaar de grond reeds koren, rogge, tarwe, gerst, haver, boekweit, erwten, hennep en lijnzaad oplevert, en zeer weinig bearbeiding kost. Ook heeft men er tegenwoordig reeds tabak, saffraan, meekrap, ja zelfs katoen en allerlei groenten en fijne vruchten, als amandelen, kastanjes, vijgen en moerbeziën. De veeteelt is echter voor de zwervende volken het hoofdbestaan. Verder fokt men er paarden, geiten, schapen, varkens, enz. Men vindt hier beeren, wolven, antilopen, wilde zwijnen, wilde ezels, enz. De visscherij in de Kaspische zee is van belang. Verdere voortbrengselen zijn, nafta, salpeter, enz. De buitenlandsche handel is nog grootendeels in handen der Armeniërs. De uitvoer bestaat in gedroogde en ingemaakte vruchten, kaviaar, vischlijm, boomvruchten, brandewijn, leder, katoenen waren, huiden, talk, paarden, rundvee, enz. De inwoners bestaan uit Russen, Armeniërs, Heidenen, Kaukaziërs, allerlei soort van Kozakken, Kalmukken, Turkomannen en Astrakansche Tartaren. De Grieksche kerk staat onder den bisschop van Astrakan. Van wetenschappen vindt men hier niets. Het land dat eerst sedert 1801 als een bijzonder gouvernement is ingerigt, heeft met het gouvernement Astrakan denzelfden gouverneur. Het brengt aan de kroon 929,000 roebels op en wordt in 5 kreitsen verdeeld. De hoofdstad is Georgiewsk.

KAUKAZIëRS (*Eigenlijke*). Aziatische volken, tot het Kaukazisch ras behoorende, welke op de hooge vlakte, tusschen de Zwarte en Kaspische zeeën, wonen, en zich ook hier en daar in Europa hebben verspreid. Tot dezelve behooren de Lesghiërs, Mizdshegen, Osseten, Circassiërs, Kabardijnen en Abassen of Awchasen, welke volken alle weder in onderscheidene stammen verdeeld worden.

KAUKAZISCHE LANDEN. Hieronder verstaat men al de landen, behalve het gouvernement Kaukazië, die om den Kaukazus gelegen zijn, en waarvan zich Rusland van tijd tot tijd heeft meester gemaakt, schoon vele derzelve nog niet volkomen die opperheerschappij erkennen. Sommige ontvangen zelfs geld, en betalen geen penning schatting, terwijl andere gewapenderhand in toom moeten gehouden worden, zoodat men eigenlijk slechts zeggen kan, dat het Keizerrijk alleen in Georgië, Imerethi en de daarvan afhangende landschappen, wezenlijk de opperheerschappij in handen heeft. Deze landen bevatten volgens Lapie, 3,900 □ M. met 1,200,000 inwoners. Men brengt dezelve tot 5 hoofdprovinciën.

KAUKAZISCHE LINIE, verdedigings-linie in Rusland, welke ter bescherming der Kaukazische landen, en tot in toom houding der bewoners is aangelegd, en bij de Zwarte zee begint, langs de Kuban, door het land der Tschernomorsken en het gouvernement Kaukazië tot 59° L. loopt, vervolgens langs de Kuma, en dan langs den Terek gaat, tot daar, waar deze in de Kaspische zee valt. Zij wordt in de Kubansche en Tereksche linie verdeeld, heeft vele batterijen en 22 vestingen, die door Kozakken bezet zijn.

KAUKAZUS, aanzienlijk gebergte in het W. van Azië. Het beslaat de geheele landëngte tusschen de Zwarte en Kaspische zee, en van 39° tot 44° N. B., binnen welke grenzen hetzelve het hooge land van Armenië, het hoogste van W. Azie, insluit. Het bestaat uit twee aan elkander evenwijdig loopende bergketenen, waarvan de Noordelijke en hoogste met sneeuw bedekt is, en de Zuidelijke het zwarte genoemd wordt. De hoogste top der eerste is 16,750 voeten boven de zee. De voornaamste takken zijn: de Taurus (met den Gebel Kurin), de Libanon en Anti-Libanon, het gebergte van Kurdistan, van Arabie en de Elboers.

KAVIAAR. Dit is de kuit van den Russischen steur, welke alomme vervoerd wordt en door de bewoners van het noorden en anderen met smaak wordt gegeten. Men strijkt dezelve als boter over het brood, en zij gelijkt in kleur en hoedanigheid naar groene zeep; de bereiding er van geschiedt op de volgende wijze: zoodra de steur gevangen is, wascht men de kuit in witte wijn en laat dezelve eenigen tijd in de zon droogen, vervolgens doet men ze in een vat met kleine gaten doorboord, perst haar met de handen, en wanneer er het vocht is uitgedrukt legt men dezelve met zout in kleine vaatjes. De beste kaviaar wordt op de Wolga nabij Astrakan gemaakt, van waar men dezelve naar Portugal, Spanje en Italië, over Nederland en Engeland verzendt. Dit geregt, hetwelk met uijen, olie, azijn en peper bereid wordt, wekt den eetlust op, doch men moet er aan gewoon zijn om deze spijs smakelijk te vinden.

KAZATCHIA-HORDA, is de naam welken de Russen aan de Karakalpachen geven, die Tartaren zijn welke Turkestan bewonen. Te midden van hunne tenten vindt men eene oude vernielde stad, waarin zij zich somwijlen des winters ophouden, doch in den zomer doen zij togten tot aan de boorden van de Kaspische zee en alomme, alwaar zij hunne huisgezinnen en vee kunnen brengen en voeden. Zij zijn dan in oorlog, nu weder in vrede met de Russen; gehoorzamen niet aan hunne Khans of Mirz, als in zoo verre hun zulks gelegen komt.

KEBIE worden in den almanak der Joden de dagen van de week genaamd, op welke zij het nieuwe jaar mogen beginnen, zijnde de maandag, dingsdag, donderdag en zaturdag.

KEDARNAUTH, beroemde Hindoesche tempel in het Himalaija-gebergte; 11,897 voet boven het vlak van Calcutta; 30° 53′ N. Br.; 79° 18′ O. L.

KEEL, Fransch *Gueules*, heet in de wapenkunde, de roode kleur.

KEEL of HALS, heet bij eene vesting de ingang tot een der bolwerken.

KEEP, INKEPING, eene betimmering, bij eenvoudige houtverbindingen in gebruik.

KEERKRINGEN (*Tropici*), zijn twee aan den evenaar evenwijdige cirkels, van welken zij 23° 28′ verwijderd zijn. De eene is naar het noorden gekeerd, en wordt kreefts-keerkring genoemd, de andere, naar het zuiden, wordt de steenboks-keerkring geheten. Men noemt dezelve alzoo, omdat juist daar ter plaatse, waar zij den zonneweg raken, deze hemelteekens gevonden worden, en de zon in haren weg van daar schijnt terug te keeren.

KEERKRINGS-LANDEN zijn die landen, welke onder de keerkringen liggen, en waarvan wij eene meer naauwkeurige kennis hoofdzakelijk aan den grooten Alexander van Humbold verschuldigd zijn. Alles wat luchtstreken, groei, en over het algemeen de natuur schoons en groots oplevert, vereenigt zich in deze streken. In eene lijnregte hoogte van 14,000 Parijsche voeten, van de palm- en pisang-bosschen aan den oever der zee, tot daar, waar eenwige sneeuw de toppen der bergen bedekt, schijnen de onderscheidene luchtstreken, gelijk lagen, boven elkander te liggen. De warmte der lucht ondergaat op iedere hoogte, jaar uit jaar in, genoegzaam geene verandering, regelende zich alles in den dampkring naar onveranderlijke wetten; en van hier, dat iedere berg of hoogte onder de keerkringen bepaalde eigenheden bezit, die van zulke menigvuldige vormen zijn, dat de afhelling van de Peruaansche bergketen der Andes, welke 500 vademen hoog is, meer ver-

scheidenheid van natuurlijke voortbrengsels oplevert, dan eene viervondig grootere oppervlakte onder de gematigde luchtstreek. Dit geldt bovenal van de ruimte, tusschen de 10° Noordelijke tot de 10° Zuidelijke breedte, doch komt men nader aan de gematigde luchtstreek, dan is de gesteldheid der lucht meer onbepaald en van eenen meer ongelijken aard. In deze streken vindt men de bergketen der Andes, welker hoogste top, de Chimborasso, 3357 toises bereikt; den meest verwoestenden van alle vuurspuwende bergen, den Cotapaxi, van 2952 toises; en de Antisana, welker dik met ijs bedekte top zich 2993 toises boven de oppervlakte der zee verheft. In de heetste streken is de gemiddelde warmte der lucht 27°, wanneer zij in Parijs en Rome 11° en 15° is, en de afneming der warmte staat in zoodanige verhouding, dat men, onder de keerkringen 1281 toises de bergketen der Andes opklimmende, uit het klimaat van Rome in dat van Berlijn geraakt. De drukking der lucht moet natuurlijk onder deze omstandigheden zeer verschillend zijn. Hoe hooger men komt, zooveel te meer neemt de afmatting en verzwakking van het zenuwgestel toe, en men gevoelt somtijds neiging tot braken, terwijl het bloed, wanneer men hooger dan 2975 toises komt, uit lippen, oogen en tandvleesch vloeit. Hoe droog ook de luchtlagen op de bergen zijn, zweeft er echter boven de hoogte van 1283 toises, een bijna altijddurende nevel over dezelve, welke deze hooge wildernissen met een allerschoonst groen bedekt. De lager liggende landen onder de keerkringen bevatten, gedurende de vele maanden, dat de lucht geheel onbewolkt is, eene zoo groote menigte waters, dat de groei, alleen door aantrekking van hetzelve, hier bij eene droogte van 5 tot 6 maanden, niet onderhouden wordt, zoodat in een land als Cumana, waar men dikwijls in 10 maanden regen, dauw noch nevel heeft, de boomen en heesters bij voortduring hunne bladeren behouden. De hoogte der laagste wolken schijnt 615 toises te bedragen, die der dikke wolken over de 16—1700, en die der kleine, lichte, bovenste wolkjes 4194 toises. De lage luchtlagen vertoonen gewoonlijk eene slechts geringe lading van elektrieke stof, die daarentegen in de wolken schijnt vereenigd te zijn.

KEERPUNTEN noemt men de punten der *Ecliptica* waar de zon, na zich van den *Aequator* verwijderd te hebben, weder tot denzelven begint te naderen. De zon bereikt de keerpunten bij het begin van den zomer en bij dat van den winter, en treedt alsdan het teeken van den kreeft of dat van den steenbok in.

KEESEL (G. D. VAN DER) was een man, met meer dan gewone schranderheid van begrip en juistheid van oordeel toegerust, die door groote geleerdheid, inzonderheid in het vak van burgerlijk regt, uitmuntte. Hij werd in ons vaderland, en wel te Deventer, in 1738 geboren. Zijn vader, leeraar bij de Hervormden aldaar, verwierf verdienden lof door eenige uitgegevene schriften. Na vooraf van de lessen zoo in de Latijnsche, Grieksche en Hebreeuwsche talen en letterkunde, als in de algemeene en oude geschiedenis, wis- en natuurkunde een uitmuntend gebruik gemaakt te hebben, oefende hij zich nog 5 jaren te Leiden, inzonderheid in de regtsgeleerdheid, onder de beroemde hoogleeraren SCHELTINGA, RUCKER en WEISSE. Tot doctor in de regten bevorderd zijnde, zette hij zich te 's Hage neder, en arbeidde als pleitbezorger met zoo veel schranderheid en bekwaamheid voor zijne kliënten, dat hij als zoodanig weldra in den besten naam stond, en hem in 1762, nog geen 24 jaren oud, de post van hoogleeraar in de regten aan de hoogeschool te Groningen werd opgedragen. Meer dan 7 jaren bekleedde hij dien post met de grootste getrouwheid, tot dat hij in 1770 naar de Leidsche akademie geroepen werd, welker belangen hij met zoo veel zorgvuldigheid en verdiensten behartigde, dat zijn naam daardoor onsterfelijk geworden is. Onder de aanzienlijkste mannen, welken hij ten leermeester verstrekte, komt onzen Koning zelven de eerste plaats toe, die, toen hij te Leiden studeerde, hem de beginselen van het burgerlijk, lijfstraffelijk en hedendaagsch regt, gelijk ook de lessen aangaande het bijzonder regt, om wetten voor te dragen, dagelijks hoorde ontvouwen, hem later ook hoogschatte, en onder de ridders van de orde van den Nederlandschen Leeuw benoemde. Ondertusschen was het niet alleen door zijn akademisch onderwijs, dat VAN DER KEESEL zich bij zijne leerlingen verdienstelijk maakte; maar ook vereeuwigde hij zijnen naam door uitmuntende geschriften. Niet slechts door geleerdheid en uitwendige verdiensten blonk VAN DER KEESEL uit; maar hij was ook braaf en opregt van inborst, en versierd met zoo vele deugden, dat hij in dit opzigt met de uitstekendste mannen kan vergeleken worden. Hij was gedurende vele jaren gehuwd met CATHARINA ADRIANA BODELL, met welke hij zoo liefderijk en gelukkig leefde, dat dit paar echtelingen een voorbeeld voor anderen opleverde. In het jaar 1811 verloor hij deze zijne uitmuntende gade, kinderloos achterblijvende, en over haar verlies te bedroefder, naarmate zijne klimmende jaren hem de zorgvuldige hulp eener echtgenoote dierbaarder maakten. Zijn dood was gelijk aan zijn leven. Tegen deszelfs einde zijne krachten voelende verminderen, en zijne aardsche zaken bezorgd zijnde, maakte hij zich tot zijn vertrek gereed, en † zachtkens, zonder eenig blijk van ligchaamssmart, op den 17 Augustus 1816, nadat hij 78 jaren bereikt had.

KEGEL is eene ligchamelijke uitgebreidheid, besloten binnen een plat vlak, de *basis* van den kegel genoemd, en een gebogen vlak, dat beschreven wordt door eene lijn, welke, altijd door hetzelfde punt buiten de basis gelegen gaande, langs den omtrek van de basis bewogen wordt. Is de basis een cirkel, zoo wordt de kegel een *cirkelvormige* genoemd. Het gemelde vaste punt wordt de *top* des kegels genoemd, en door de *as* van eenen cirkelvormigen kegel verstaat men die lijn, die den top des kegels met het middelpunt van de basis vereenigt.

KEGELSNEDEN. De naam van kromme lijnen, welke ontstaan door het gebogen oppervlak van eenen cirkelvormigen kegel, op verschillende wijzen door een plat vlak te doorsnijden. Deze kromme lijnen, wier voornaamste eigenschappen reeds door de oude Grieken zijn ontdekt, worden in drie soorten onderscheiden, welke de namen dragen van *ellips, parabola* en *hyperbola*. Het is volgens eene van deze kromme lijnen, dat alle hemelligchamen van ons zonnestelsel zich moeten bewegen. Staat deze lijn loodregt op het grondvlak zoo heeft men eenen regten kegel. Staat zij niet loodregt op dat vlak zoo heeft men eenen scheven kegel.

KEGOR of het **VISSCHERS EILAND**, ten noorden van Noorwegen liggende, is aldus genaamd, omdat hetzelve niet dan door visschers bewoond wordt, dat er de vischvangst rijkelijk is en men er vele walvisschen vangt.

KEIAARDE of **KIEZELAARDE**, eene der meest algemeen in de natuur verspreide zelfstandigheden, welke genoegzaam zuiver als bergkristal, quarts, vuursteen, opaal, gewoon zand, alsmede in vele edele gesteenten, enz. voorkomt. Geheel zuiver kan dezelve alleen door kunst worden daargesteld. De eigenschap der kiezelaarde, om in verbinding met alcaliën tot een doorschijnend, hard en onoplosbaar ligchaam zamen te smelten, is van het grootste belang voor de bereiding van eene der nuttigste voortbrengselen der kunst, namelijk het glas.

KEIJ-EILANDEN, groep van drie groote en verscheidene kleine Oostindische eilanden ten oosten van Banda, door een Maleisch menschenras bewoond. Zij drijven handel in sago en levensmiddelen, en leveren slaven. De eilanden zijn: Key-Watela, Groot en Klein Key, Kelemberg, Fadoul, Fiando, Konolur, Kador, Bun, Tawa, Vogeleiland enz.

KEIJSER (JAN FREDERIK), geboren 1766 in Nassau Dietz, † 23 Maart 1823 te Amsterdam, eigenlijk had hij zijnen naam KAISER of KAIJSER moeten spellen. Deze edele, waarlijk groote man, dien Amsterdam eenmaal onder zijne achtenswaardigste burgers tellen mogt, verloor zijne ouders in de vroegste jaren zijner kindschheid. Voor het krijgsmanswezen bestemd, verwierf hij zich vroeg den rang van onder-officier, maar kon volgens de instellingen van dien tijd niet hooger opklimmen. Zijne natuurlijke neiging en zucht tot wetenschap, deed hem, die nimmer eenige hulp of leiding had genoten, eenmaal een man worden, dien men na zijnen dood, in de achtbaarste vergadering van dit land, openlijk eenen der grootste wis- en sterrekundigen moest noemen, welke immer geleefd hebben. Zijnen mannelijken ouderdom bereikt hebbende, nam hij zijn ontslag uit de krijgsdienst, en vestigde zich te Zwol, welke woonplaats hij weldra met Amsterdam verwisselde, waar hij aanvankelijk een bestaan vond door de schatten zijner kundigheden aan anderen mede te deelen, terwijl hij later door het stedelijk bestuur dier stad, tot Verificateur bij de stedelijke middelen werd benoemd. Eenige jaren voor zijnen dood koos hem het Koninklijk Nederlandsch Instituut tot haar medelid, en dit was het eenige eerbewijs dat den man bij ons te beurt viel, die bij vreemdelingen hooggeëerd, de edele, hier zoo verwaarloosde sterrekunde, onder ons zoude hebben opgebeurd, zoo men hem slechts gesteld had op de plaats, die hij had moeten bekleeden. Gedurende meer dan twintig jaren deed hij te Amsterdam eene menigte belangrijke waarnemingen, die aan de hoogescholen geheel werden verzuimd, en de kostbare werktuigen, die hij hiertoe behoefde, werden hem niet door stad of land bezorgd, maar moest hij zich uit zijne spaarpenningen aanschaffen Ieder uur, dat hem van zijne beroeps-bezigheden overbleef, werd aan zijne geliefkoosde sterrekunde toegewijd, en het was hem niet genoeg zijne waarnemingen den hoogstmogelijken graad van naauwkeurigheid bij te zetten, hij zelf leidde alle uitkomsten, waarvoor zij vatbaar waren, door berekening uit dezelve af. »Hij was," gelijk de Heer J. F. SERRURIER teregt van hem getuigt, »een zedelijk goed man, bemind bij allen die tot zijnen post eenige betrekking hadden. Hij was een ongeveinsd man, die in alles waarheid zocht en niets dan waarheid. Een man die er niet om dacht om een ander te verdringen; die niemand vleide; die gestadig werkzaam was, en meende dat het zoo behoort, en die het aan anderen overliet met zijne ontdekkingen voordeel te doen." En wij bejammeren het, dat het gevoel dien redenaar de bekentenis moest afpersen: »Onze KEIJSER heeft," gelijk men het noemt, »geen fortuin gemaakt, en deswege beklagen wij niet hem, maar veeleer diegenen, welke onze hoogescholen van bekwame leeraren, ook in de wis- en sterrekunde, voorzien moesten, en die niet schijnen geweten te hebben dat KEIJSER in de wereld en in hunne nabijheid was."

KEIJZER (Hendrik de), een beroemd Nederlandsch Bouw- en Beeldhouwkundige in Utrecht, in 1565 geboren, en uit het aloud geslacht van Nijkerken afkomstig. Hij maakte onder zijnen stadgenoot, den vermaarden Abraham Bloemaart, de grootste vorderingen, zoodat hij in 1594 tot bouwmeester van Amsterdam werd aangesteld. Verscheidene openbare gebouwen dier stad zijn door hem ontworpen en voltooid. Onder deze bevinden zich de Beurs, de Jan-Roodenpoort- en de Regulierstoren, de Haarlemmerpoort en de Zuider-, Noorder- en Westerkerken. Bovendien bouwde hij te Delft het stadhuis, en vervaardigde op last van 's lands staten, in de groote kerk aldaar, de beroemde graftombe, ter eere van Prins Willem I opgerigt. Hij † in 1631 en liet bij zijne vrouw 4 zonen na, waarvan een, Pieter geheeten, hem als bouwmeester van Amsterdam opvolgde, en onder meer andere werken, het ontwerp van de fraaije grafstede vervaardigde, welke door de staten van Vriesland, voor hunnen stadhouder graaf Willem van Nassau, in de groote kerk te Leeuwarden werd opgerigt.

KEIL (Joh.), geboren 1671 in Schotland, † 1721 te Oxford, was een beroemd sterrekundige, die in 1718 een sterrekundig werk aan het licht bragt, dat in 1746 door Le Monnier onder den titel: *Institutions astronomiques* op nieuw werd uitgegeven.

KEIL of WIGGETAL (*Cuneus*, insgelijks *Cuneolus*) wordt dat getal genoemd, hetwelk uit de vermenigvuldiging van drie ongelijke getallen met elkander ontstaat. Zoodanig is het getal 48, want hetzelve ontstaat als men 2 met 4 en verder het produkt 8 met 6 vermenigvuldigt.

KEIL. Zie Wigge.

KELAT, distrikt van Beloedschistan, in de provincie Ihalawan. = hoofdstad van het rijk Beloedschistan, residentie van den Khan, op eenen heuvel, aan drie zijden met eenen hoogen muur omringd. Zij heeft eene met muren en bastions omringde citadel, met het paleis van den Khan, 3 poorten, uitgestrekte voorsteden, naauwe straten, die in het midden eene gracht, en aan de zijden voetpaden hebben, eene groote, met allerlei waren voorziene bazar, en nagenoeg 4000 huizen, welke deels van hout en deels van steen, en met eene soort van leem overtogen zijn. De bovenste verdiepingen steken gewoonlijk over de straten uit. De 20,000 inwoners bestaan uit Beloedschen, Brahns, Hindoes, Bubi's, Afghanen en Dehwaren. De Hindoes hebben hier eene pagode, drijven den meesten handel, die echter veel verminderd is. De tuinen vooral zijn wel voorzien van boomvruchten.

KELBELAZGUAR, een der namen van het sterrebeeld de kleine hond.

KELL of KEHL (Het Fort), een voornaam slot in Duitschland, in het Groot-Hertogdom Baden, door de Franschen gesticht naar het ontwerp van den Maarschalk Vauban, om Straatsburg te verdedigen. Hetzelve werd bij den vrede van Rijswijk, in het jaar 1697 aan Prins Lodewijk van Bade afgestaan, is onderscheidene keeren daarna in het bezit der Franschen en van den Keizer geweest, ligt aan den regteroever van den Rijn op een eiland door de rivier gevormd wordende, tegen over Straatsburg; ook heeft men er eene beruchte boekdrukkerij opgerigt, voornamelijk voor de werken van Voltaire.

KELLEN Senior (David van der) † in het laatst van het jaar 1825 tot groot verlies voor 's Rijks munt te Utrecht, in den ouderdom van 62 jaren. Hij was eerste stempelsnijder der munt, en der kantoren van waarborg der gouden en zilveren werken; een man, die door zijn ijver en kunde in eene hooge mate de achting van allen, die in de gelegenheid waren hem in zijne werkzaamheden na te gaan, verdiende. Hij was een waardig leerling van wijlen den Medailleur Holtzhey, en werd, zoo door zijn talent, als ook door zijne onafgebrokene werkzaamheden, gedurende meer dan twaalf jaren, aan 's Rijks munt, als een verdienstelijk ambtenaar betreurd; hij liet een' zoon, D. van der Kellen Junior, mede aan 's Rijks munt werkzaam, na, welke reeds een groot aantal zeer fraaije medailles heeft vervaardigd.

KELLER (Johan Balthazar), een uitstekend meester in de kunst, om in metaal te gieten. Hij werd in Zurich geboren; doch zettede zich in het bloeijendst tijdvak der regering van Lodewijk XIV te Parijs neder. Omtrent het einde der 17e eeuw, vervaardigde Girardon het model voor een ridderlijk standbeeld van dien vorst ter hoogte van 21 voet. Tot hiertoe waren de standbeelden van Marcus Aurelius, Kosmus van Medicis, Hendrik IV en Lodewijk XIII bij afzonderlijke stukken gegoten geworden; doch Keller was de eerste, die het ondernam, om gemeld standbeeld van Girardon in eens te gieten. Hetzelve werd in 1692, onder het vreugdegeroep des volks, op het plein *Vendôme* opgerigt; doch eene eeuw later door datzelfde volk weder omvergehaald. Keller behaalde door dit kunststuk niet minder roem, dan Girardon; zelfs zou men welligt zeggen dat de schoonheid van het model in geenen deele de stoutheid van het afgietsel evenaarde. Hij † in het jaar 1702. Zijn broeder Johann Jakob, die in 1700 te Colmar †, was mede een bekwaam kunstenaar in het gieten.

KELOTOMIE, Gr. Κηλοτομια, Breuksnijding.

KELTEN waren een van de volksstammen, die het oude Gallië bewoonden, en zich van de uiterste punt van Bretagne tot oostwaarts aan den Rijn en de Alpen ophielden, om welke reden de Romeinen het geheele land *Celtica* of *Gallia Celtica* noemden. De eigenlijke oorsprong der Kelten is onzeker. Zij kwamen het eerst uit Azië, en hunne vroegste verhuizing, welke bekend is, geschiedde onder Bellovesus, ten tijde van Tarquinius Priscus. Zij verspreidden zich in grooten getale door de meeste landen van Europa, en verzwakten zich door onophoudelijke binnenlandsche oorlogen. De handel met de Romeinen en Massiliërs maakte hen wel beschaafder, maar ook meer verwijfd, zoodat de Italiaansche Kelten ten laatste onder het juk der Romeinen gebragt werden; terwijl de Bojers zich met de Helvetiërs, en de Illirische Kelten zich met de Illiriërs verbonden. Voor het overige hadden zij eene aristocratische staatsgesteldheid, de edelen hielden nationale vergaderingen, en de gemeene man was niet veel beter dan slaaf. Zij waren grof en sterk van ligchaam, en woedend, wanneer zij werden aangevallen; doch konden geenen langdurigen tegenstand bieden. Hunne voornaamste wapenrusting bestond in een verbazend groot zwaard, meestal van koper, en hunne priesters, *Druiden* genoemd, waren bij hen in groot aanzien.

KEMELSHAAR, eene fijne stoffe, bij ons onder dien naam bekend, komt niet van den kameel, maar van eene zekere soort van breedstaartige schapen, welke in de omstreken van de Golf van Perzië gevonden worden, aldaar den naam van *kemels* dragen en langharige wol hebben, die inzonderheid op den staart zeer fijn en gelijk aan zijde is, en van welke daar te lande, onder den naam van kemelshaar, zeer fraaije kamelotten vervaardigd worden. Wat nu den naam kemel betreft, welke men aan dit dier gegeven heeft, deze schijnt veel overeenkomst te hebben met het Arabische Chamal, hetgeen *week, zacht, glanzig zijn*, beteekent; en hoogstwaarschijnlijk werd deze naam aan dat dier gegeven, om deszelfs fijn wollig haar, hetwelk zoo zacht als zijde en ook glanzig is. In Tibet vindt men ook deze zelfde soort van schapen, welke insgelijks die bewonderenswaardige fijne, zijachtige wol leveren, waaruit de fijnste *shawls* en andere kleedingstukken geweven worden. Het haar der Angorasche geiten is dus ook het echte, ware kemelshaar niet, alhoewel het in glans aan hetzelve gelijk is, maar in fijnheid aanmerkelijk door het echte kemelshaar overtroffen wordt.

KEMP (Cornelis), een Vries, die omstreeks het jaar 1516 te Dokkum geboren werd. Nog zeer jong vertrok hij naar Keulen, waar hij zich op de letteren, wijsbegeerte en regtsgeleerdheid toelegde. In 1540 in zijn vaderland teruggekeerd, woonde hij eerst te Dokkum en daarna te Groningen, waar hij zich in de burgerlijke geschillen mengde (hij was en bleef Roomsgezind) en omtrent het jaar 1587 †. Men zie uitvoeriger over hem Suffr. Petri *de Script. Frisiae*, p. m. 423—425, en Paquot *Mem.* t. XV, 172—174. Men heeft van hem een werkje, getiteld: *De origine, Situ, Qualitate et Quantitate Frisiae et Rebus a Frisiis olim praeclare gestis, Libri tres, Authore M. Cornelio Kempio, Doccumensi Frisio. Coloniae Agrippinae, Exc. Gosuinus Cholinus* 1588, 8° *min.* Het eerste boek bevat de ligging en oorsprong van Vriesland, de zeden en gewoonten der oude bewoners. Het tweede, de verdeeling van Vriesland en eene beschrijving van hetzelve. Het derde is alleen geschiedkundig, en loopt van de vroegste tijden tot ongeveer het jaar 850. De twee eerste boeken schijnen, onder veel onbeduidends, echter hier en daar nog al eenige niet onbelangrijke omstandigheden te behelzen; doch het derde of historische gedeelte is fabelachtig en in ons oog van weinig waarde. De schrijver deelt vele mirakelen mede, en wel op zoodanige wijze, dat Roomschgezinde schrijvers zelve hem van ligtgeloovigheid en gebrek aan oordeel beschuldigen. Zie Paquot, t. a. pl. vergelijk over dezen schrijver van Wijn *Huiszittend leven*, Ie deel, Ve st. bl. 547 en volg.

KEMPEN of KEMPNO, Pruissische stad, distrikt Posen, met 2 kerken, 1 hospitaal, 4,600 inwoners en eenigen handel. = Pruissische kreits, distrikt Kleef, aan den Rijn, welke op 5¼ □ M. 40,500 inwoners bevat. Het is eene groote vlakte, door de Nerse, enz. bespoeld. De grond is weinig vruchtbaar, en heeft slechts eenig hout. Hierdoor zijn akkerbouw en veeteelt middelmatig, doch niet genoegzaam. = Pruissische stad in voornoemden kreits met ruim 3,000 inwoners en fabrijken. Geboorteplaats van Thomas Hammerken à Kempis.

KEMPENLAND, voormalig kwartier van het toenmalig Staats-Braband, thans in de provincie N. Braband en een gedeelte van België verdeeld. Het is zeer zandig, heeft vele bosschen en tevens ook goed bebouwd land. Het bevatte voorheen de stad Eindhoven en 34 dorpen. De inwoners worden als goede jagers geroemd.

KEMPER (Mr. Jan Melchior) † te Leiden den 20 Julij 1824, in den bloeijenden leeftijd van 48 jaren. Hij werd op den 26 April 1776 te Amsterdam geboren, en zette, na te Haarlem, aan de Latijnsche scholen, de allereerste gronden der geleerde taalkennis gelegd te hebben, die oefeningen in zijne geboorteplaats met goeden uitslag, onder den beroemden Rector van Ommeren, voort, die hem die onuitdoofbare zucht voor de fraaije letteren inboezemde, welke later zoo zeer zijne staat- en letterkundige loopbaan versierde. Hij voltooide zijne studien onder de Hoogleeraren D. Wijttenbach en H. C. Cras, onder voorzitting van welken laatsten hij den 10 Octo-

ber 1796 openlijk verdedigde eene *Disputatio de Jurisconsultorum Romanorum principio: quod contra bonos mores fiat, id jure ratum esse non oportere;* weinig tijds daarna werd hij tot Doctor in de Regtsgeleerdheid te Leiden bevorderd. Als advokaat zich in zijne geboortestad nedergezet hebbende, kon hij niet vreemd blijven aan, en moest hij partij kiezen in de staatkundige woelingen dier tijden. Schoon hij zich toen reeds een voorstander van alle liberale denkbeelden en eener welbegrepene en verstandig gewijzigde vrijheid betoonde, liet hij zich met hevigheid uit tegen de willekeurige nieuwigheden der volksleiders, en haalde zich daardoor, zoowel als door zijne betrekking als secretaris van een genootschap tot tegenwigt der pogingen van de revolutionnaire partij opgerigt, dermate den haat der laatste op den hals, dat de regtsgeleerde leerstoel te Harderwijk, voor welken hij reeds bestemd was, hem zou ontgaan zijn, bijaldien de omwenteling van 12 Junij 1798 de gematigde partij niet had doen zegevieren. Nu werd hij tot dien vereerenden post, het professoraat in het burger- en natuurregt, in dat jaar geroepen en aanvaardde denzelven, doende ter dezer gelegenheid op den 16 Junij 1799 eene plegtige redevoering »over de onveranderlijkheid en eenwigheid van het natuurregt." Hier onderwees hij met den besten uitslag gedurende acht jaren de takken van wetenschap, aan zijn beleid en kennis toevertrouwd. In dit tijdvak (1801) behaalde hij bij Teijlers godgeleerd genootschap het tweede accessit en eene zilveren medaille. In hetzelfde jaar droeg hij het hem opgedragen, en met lof gevoerd rectoraat der akademie aan zijn' ambtgenoot Ypey over, met eene redevoering: *de prudentia civili in promovenda eruditione;* en hoe sterk hem de belangen dezer hoogeschool ter harte gingen, bleek een jaar later door eene weigering van een beroep naar de Groninger akademie, en door zijne standvastigheid, in 1805 betoond, bij een herhaald en telkens voordeeliger aanbod van de Franeker akademie, om tot dezelve over te gaan. Curatoren van de Geldersche hoogeschool waren door dit laatste blijk van verklefdheid zoo getroffen, dat zij hem een vereerend bewijs van erkentenis, bestaande in zilverwerk, met het wapen der provincie prijkende, aanboden. Toen echter in 1806 zijn leermeester Cras, uit hoofde zijner gevorderde jaren, zich gaarne eene hulp zag toegevoegd, en daartoe Kemper benoemd werd, meende hij die eervolle keus niet te mogen afslaan; nam dus van de Geldersche hoogeschool met eene sierlijke redevoering in dat jaar afscheid, en aanvaardde het hoogleeraarambt aan het Amsterdamsch athenaeum nog in den loop van hetzelve, met eene oratie: »over de wetten der volkeren, als de beste kenteekenen der toenemende beschaafdheid," wordende bijzonderlijk belast met het onderwijs in het burgerlijk regt, terwijl professor Cras in dat der natuur en volkeren onderrigt bleef geven. Doch slechts drie jaren mogt zich zijn leermeester in zulk een' uitstekenden en krachtdadigen medehelper, het athenaeum in zulk een' kundigen en algemeen beminden onderwijzer verheugen. In 1809 werd Kemper in plaats van den overleden Pestel te Leiden gekozen, en voldeed aan die roeping, aanvaardende op den 13 Mei van dat jaar het onderwijs in het regt der natuur en der volkeren, aan die beroemde akademie. Hoe hij aan die roeping beantwoordde, is ieder bekend, en getuigen zoo vele kweekelingen, uit zijne leerschool reeds voortgekomen. Kempers verdiensten bleven dan ook niet onerkend. Had hij reeds vroeger, in 1806, de eer genoten van tot lid der Hollandsche maatschappij van wetenschappen te Haarlem, en later in 1809 tot lid der maatschappij van Nederlandsche letterkunde te Leiden benoemd te worden; bij de oprigting van het Koninklijk Instituut in 1808, onder Lodewijk, werd hij in de derde klasse van hetzelve terstond opgenomen, en bleef daarin bevestigd onder de Fransche overheersching en later, terwijl in 1817 het lidmaatschap van het Zeeuwsch genootschap hem werd aangeboden. Onder Lodewijks regering toonde hij mede te willen werken, om de regtskennis, gewijzigd naar den loop der tijden, te bevorderen, door de uitgave van: »het crimineele wetboek voor Holland, met eene inleiding en aanmerkingen," en gaf door zijne *jaarboeken van het Fransche regt,* waarvan 4 stukken het licht zagen, ook daarvan onder de overheersching een nieuw blijk. Geen wonder was het dus, dat zulk een man, die aan het vaderland zoo vele diensten bewezen had, door onzen beminden Vorst tot den adelstand en tot kommandeur der leeuwenorde verheven, en tot staatsraad in buitengewone dienst benoemd werd; geen wonder dat hij in de commissie was, die de organisatie van het hooger onderwijs heeft ontworpen; terwijl hij ook later ijverig deel nam aan die, welke nieuwe wetboeken, op last der regering, zamenstelt; het was juist op 's mans laatsten levensdag, dat de laatste hand aan dit omslagtig en moeijelijk werk werd gelegd. Geen wonder dus ook, dat die vorst aan zulk een' man zijn' tweeden zoon vertrouwde, toen deze te Leiden de regten ging beoefenen, en daarin alleen door den nieuwen aanval van Napoleon gestuit werd. Had hij onder de regering van den laatsten het secretariaat der akademie waargenomen; het herstelde Nederlandsche gouvernement verleende hem het rectoraat reeds in 1813, hetwelk hij tot 1816 met roem bekleedde, en toen als zoodanig aftrad, met het houden eener plegtige redevoering: *de aetatis nostrae fatis, exemplo gentibus ac praesertim Belgio numquam negligendo.* Staande dit rectoraat, te weten op den 6 November 1815, hield hij ook in het Nederduitsch eene fraai gestelde redevoering. »Bij de inhuldiging der herstelde Leidsche hoogeschool en de invoering der nieuwe inrigting van het hooger onderwijs." Ofschoon hij voor het aanbod van 's Konings zijde, om als staatsraad in gewone dienst te treden, bad bedankt, was het hem niet vergund de staatkundige loopbaan geheel uit te treden. In den jare 1817 werd hij voor de Provincie Holland tot lid der tweede kamer van de staten-generaal verkozen, en liet zich niet alleen die keuze welgevallen, maar tot zijn overlijden in die hoedanigheid verblijvende, toonde hij door vele advijzen, over de gewigtigste zaken uitgebragt, dat hij zoowel voor de raadzaal, als voor het openbaar onderwijs en de balie berekend was. Algemeen bekend zijn die over het jagtregt, over de wet van 4 Mei 1814, betrekkelijk de conversie der Hollandsche staatsschuld, en over de haringvisscherij, welke laatste afzonderlijk werden uitgegeven. Dat deze staatsbezigheden hem nog tijd overlieten, om aan letterarbeid te denken, is onwedersprekelijk gebleken uit zijne uitmuntend gestelde verhandeling, over den invloed der staatkundige gebeurtenissen en der wijsgeerige begrippen, sedert ruim 25 jaren, op de ware verlichting in het godsdienstige en zedelijke van de volken van Europa; waarmede hij bij Teijlers Godgeleerd genootschap in 1818 den gouden eerprijs behaalde, eene toewijzing, waaraan elk lezer, bij de uitgave, zijne goedkeuring niet heeft kunnen weigeren. Men zegt, dat Kemper met een zeer kennelijk en open gelaat, zeer moeijelijk te treffen was, zoodat geen der van hem gemaakte afbeeldingen volkomen gelijkt. Waar de natuur zich geheel onopgesmukt, in de eenvoudige uitdrukking harer eigene kracht en waarheid vertoont, is zij voor de kunst onbereikbaar; van daar die ontrefbaarheid door penseel en teekenpen: zoodanig was Kemper. Kracht van ziel, doch zonder overspanning, geestdrift voor al wat groot, schoon en goed is, onafhankelijk van tijd of luim, zijn in zijn' ganschen aanleg ingeweven. Natuurlijk en ongedwongen, goedhartig en menschlievend zonder grenzen, gul, open, vrij, een vaderlandsch hoofd, door Rembrand te malen, en een vaderlandsch hart daarbij; vlug van bevatting, gelukkig in uitdrukking, gemakkelijk in daarstelling, kostte de arbeid van uren hem niet meer dan oogenblikken. Als geleerde werd hem reeds vroeg de rang aangewezen, dien hij verdiende. Falck was de vriend zijner jeugd, zijn medgezel in de loopbaan der letteren, door beiden met gelijke geestvervoering bemind en beoefend; doch Kemper had zijn geheel leven daaraan toegewijd, en dezelve tot zijn beroep verkozen. Met Nederlands herstelling mogt Kemper zijn werk afgedaan rekenen. Niets ook kon hem bewegen, om het edel beroep te verlaten, hetwelk hij eenmaal gekozen had, en aan hetwelk hij sints jaren tot luister verstrekte. Zoo keerde hij overdekt met waren roem, vereerd met het vertrouwen van zijnen vorst, gezegend, geliefd van al wat het vaderland lief had, in den vreedzamen kring der letteren terug, en kende geen grooter, geen beter loon dan *de beste Burger* te heeten. Moeijelijk is het te bepalen, of de gaven van zijn verstand, of van zijn hart, of de zeldzame vereeniging van die beiden, de meeste bewondering verwekten; of men hem meer achtte en eerbiedigde, dan of men hem meer beminde. Als geleerde was hij niet slechts op de hoogte van zijnen tijd, maar streefde dien ook vooruit; paarde met grondige kennis en onderzoek een' echt wijsgeerigen zin, en was een onwaardeerbaar leidsman voor de akademische jeugd, om zoo in de pleit- als raadzaal tot nut en roem des vaderlands te verstrekken. Hij werd in den avond van den 23 Julij 1824 in de St. Pieterskerk, werwaarts eenige studenten het stoffelijk overschot gedragen hadden, plegtig ter aarde besteld; terwijl in den jare 1835 hem een eenvoudig grafgedenkteeken werd opgerigt.

KEMPIS (Thomas à), wereldberoemd, om zijne echte godsvrucht en uitmuntende godgeleerde werken, schreef mede eene kronijk van het klooster, in hetwelk hij zijn leven sleet, te weten: *het St. Agnieten-klooster op den Kemelenberg,* aan de andere zijde van Zwol gelegen. Zij loopt van 1385 tot het begin van 1471, en is door Rosweijde te Amsterdam uitgegeven. Onder den titel van: *Thomae à Kempis Chronicon Monasterii S. Agnetis Antv.* 1622, 8° *apud Bellenos fratres.* Men zie over Thomas à Kempis, Fabricius *Bibl. Lat. Med. aet.* t. IV p. 633—655. Fopp. *Bibl. Belg.* t. II p. 1035, sqq. en verder de reeks van schrijvers aangehaald bij Saxe, *Onom.* t. II, p. 396, sqq. Men zie verder de verhandeling van Delprat over Geert Groote, bl. 280—283, 258 en 303.

KEMPTEN, Beijersch landgerigt, Opper-Donaukreits, ten O. van Wurt, op 7 □ M. behalve de stad, nagenoeg 11,000 inwoners bevattende; door de Auer-Alpen doorsneden; met het Kemptener bosch en verscheidene meren, waaronder het Wagekener het grootste is. De voornaamste rivier is de Iller. Men heeft hier veel landbouw, welke koren, vlas en hout voortbrengt. Men heeft er ook rundvee en paarden. = hoofdplaats van voornoemd Beijersch landgerigt aan den Iller, met een kasteel, twee kerken, een hospitaal, een weeshuis, een gymnasium, eenen schouwburg, fabrijken en 5,300 inwoners.

KENNEMERLAND, gedeelte der Nederlandsche provincie Holland, tusschen de Noordzee, Kalandsoog, het oude West-Vriesland

en Waterland, benevens Amstelland en Rijnland gelegen, hetwelk waarschijnlijk deszelfs naam van de rivier Kenhem (nu de Zaan) heeft ontleend en thans nog, bij de indeeling volgens den waterstaat, wordt gebruikt. De grond is er meestal zand- en duinachtig, hier en daar van heerlijke weilanden voorzien, en door onderscheidene binnenwateren, waaronder het Uitgeester en Lange meer, benevens de rivieren de Zaan, het Y, en het Spaarne, bespoeld, terwijl het baljuwschap van Kennemerland, het baljuwschap van Brederode, dat van Nieuwburgen en dat van Egmond bevat.

KENNICOTT (Benjamin), in het laatst zijns levens doctor en hoogleeraar in de godgeleerdheid te Oxford, heeft zich door zijne uitvoerige en kostbare verzameling van leeswijzen, uit 253 handschriften en 12 gedrukte uitgaven van den Hebreeuwschen bijbel, alsmede door het afdrukken derzelve onder den Hebreeuwschen tekst, zeer beroemd gemaakt. Dit werk voert ten titel: *Vet. Test. Hebr. cum variis lectionibus* II *tom. Oxf.* 1776 – 1780 *fol.* waarvan het 2e deel eene *Diss. gen. in* V.T. *Hebr.* bevat, welke Bruno (Brunsovici, 1783) afzonderlijk uitgegeven, en met aanmerkingen verrijkt heeft. Kennicott werd bij deze moeijelijke en kostbare onderneming door eene inteekening van meer dan 1000 pond st. ondersteund, en dus in staat gesteld, om verscheidene geleerden naar Spanje, Italië, Duitschland enz. te zenden, ten einde handschriften en uitgaven te vergelijken. Dan de uitslag hiervan viel niet naar verwachting uit. Voor het overige heeft men ook in het werk zelve vele schrijffouten, en weinig bruikbare lezingen gevonden. Na zijnen †, die in 1783 voorviel, zijn nog van hem in het licht verschenen: *Remarks on select passages in the Old Testamentto which are added eight sermons,* Oxford 1787. 8o.

KENSINGTON, Engelsch dorp en kerspel, graafschap Middlesex, grenzende aan Londen's Hyde Park, aan den weg op Bristol, met een Koninklijk paleis, eene schoone verzameling van schilderijen, fraaije tuinen met heerlijke trekkassen, waarin vele vreemde gewassen. Het telt 10,000 inwoners.

KENT, Engelsch graafschap aan de zee, tusschen Middlesex, Essex, de Duinen, het Kanaal en de graafschappen Sussex en Surry gelegen, en volgens Arrowsmith op 72 ☐ M. 371,000 inwoners bevattende. De grond is meer vlak dan heuvelachtig; twee rijen heuvels loopen ten W. en ZW. door het land, en eindigen in de kapen N. en Z Foreland en Dungeness. De noordelijke dezer keten bestaat uit kalk en kiesel; de zuidelijke uit zandsteen; de N. en NO. kust uit krijtbergen, bij welke men de duinen (*the Downs*) vindt. De landen aan de Teems zijn moerassig, en het binnenland vet en vruchtbaar. Het Z. is deels boschachtig, deels moerassig en ongezond, doch met zwaar broekland. De voornaamste hoogten zijn: Shooler Hill, Idle Hill, Mount Sion en Mount Ephraim. De Teems ontvangt hier de Darent en de Medway; ten Z. vindt men nog de kleine Rother en ten O. de Stour. De voortbrengselen zijn: schoone tarwe, gierst, tuinvruchten, peulvruchten, paardeboonen, enz. Verder paarden, rundvee, schapen, varkens, zout en vuursteenen. De landbouw is bloeijend, en de visscherij van belang. Door gebrek aan steenkolen zijn er geene voorname fabrijken. Er zijn er echter van zijden stoffen, linnen, papier en kruid, en groote branderijen. De uitvoer bestaat in: koren, mout, hop, tuin- en peulvruchten, boter, melk, lammeren, oesters, garen, zijden stoffen, brandewijn, enz. Het graafschap zendt 18 leden naar het parlement. De hoofdstad is Canterbury. = graafschap der Noord-Amerikaansche Republiek, provincie Maryland, tusschen de graafschappen Newcastle, Kent en Delaware en Chesapeak-baai, met 11,500 inwoners. De hoofdstad is Chester =, graafschap der Noord Amerikaansche Republiek, provincie Rhode Island, tusschen het graafschap Providence en Narraganset-baai, met 10,000 inwoners. De hoofdstad is Warwick. =, vruchtbaar graafschap der Noord-Amerikaansche Republiek, provincie Delaware, met 20,500 inwoners. De hoofdstad is Dover. =, eiland der Noord-Amerikaansche Republiek, provincie Maryland, graafschap Koningin Anna, het grootste der Chesapeak-baai

KENTUCKY, de XVIe provincie der Noord-Amerikaansche Republiek tusschen de Ohio, Virginie, de Tennessee en den Mississippi gelegen en op 2,325 (anderen hebben 1,100) ☐ M., in 54 graafschappen 580,000 inwoners bevattende. De Cumberlands-Mountains maken de zuidelijke grenzen uit, en verder vindt men er slechts heuvels. De luchtsgesteldheid is er zeer gematigd, zacht en gezond. De winter is er zeer kort en zacht, maar in den zomer is de warmte soms drukkend. Onder de rivieren is de Ohio met deszelfs takken, de Kentucky, Cumberland, Tennessee, Sandy-Green, en Tradewater rivieren de voornaamste. Het land brengt steenkolen, katoen, koren, zout, vlas, hennep, tabak, zuidvruchten, hout, rundvee, wild, visch, paarden, buffels, elandsdieren, bisons, herten, enz. voort. De veeteelt is hier van veel belang, en de zoutmijnen zijn ruim voorzien. Onder de inw. telt men 40,000 zwarten, en vele methodisten en doopsgezinden.

KENZINGEN, Badensch ambt, Treisamkreits, met 11,500 inw. =, hoofdplaats van voornoemd Badensch ambt, aan de Elz, met 2,130 inwoners, fabrijken en handel.

KEPLER (Jan) werd den 27 December 1571 te Weil in Wurtemberg uit aanzienlijke ouders geboren, maar die naderhand tot behoeftigheid vervielen. De zucht om kundigheden te verzamelen deed den jongen Kepler daartoe de middelen vinden, en zoo mogt hij eindelijk zich aan de hoogeschool te Tubingen de doctorale waardigheid verwerven. Na den dood van Stadius werd hij tot hoogleeraar in de wiskunde te Grätz bevorderd, en toen eerst begon hij zich op de sterrekunde toe te leggen. Tycho vertrouwde hem later de waarnemingen toe, welke hij gedurende eene reeks van jaren had volbragt, en deze waren voor het doordringend vernuft van Kepler de grondslag, om hem tot den onsterfelijken ontdekker van de wetten, volgens welke de hemellichten zich bewegen, te verheffen. Onberekenbaar zijn de schatten, met welke hij de wis-, natuur- en sterrekunde heeft verrijkt, en tot belooning voor die groote weldaden, heeft men hem van gebrek doen omkomen. Hij † namelijk van ellende den 15 November 1631, op eene reis naar Regensburg, werwaarts hij zich begeven wilde, om eene poging aan te wenden, ter verkrijging van een gedeelte der jaargelden, die men hem had toegezegd, maar nimmer geregeld had uitbetaald.

KERENSK, Russisch-Aziatische kreits, gouvernement Pensa, op 23 ☐ M. 40,000 inwoners bevattende, door de Mokscha, de Wada en Kerenga bespoeld, met eenen heuvelachtigen grond, vrij goed bebouwd. =, hoofdstad van voornoemden Russischen kreits, aan de Kerenga, die hier in de Wada valt, met 3 steenen en twee houten kerken, 4,450 inwoners, met zeildoekfabrijken en winkelhandel.

KERGUELENS-LAND, eiland in de zuidelijke helft van den Indischen oceaan, door den Franschen kapitein Kerguelen in 1772 ontdekt, die meende het begin van een vast land gezien te hebben, waarvan echter door Cook, die het in 1779 *Desolation* noemde, het tegendeel werd aangetoond. Het is 30 mijlen lang, 22 breed, en bezet met bergen, die meestal uit blaauwen steen, met glimmer en kwarts bestaan, zeer hoog zijn, en in de maand Junij, toen Cook er was, nog met sneeuw bedekt waren. Dit ellendig land heeft noch land- noch tweeslachtige dieren, en maar zeer weinige planten, onder welke eenige tegen de scheurbuik. Van zeedieren vond men er slechts veel zeehonden. Ook zijn er zee- en landvogels, eenden, enz. in menigte, doch inwoners vond men er niet. Behalve Cook hebben, zoo veel wij weten, geene nieuwe zeevaarders dit land bezocht. Cook noemde de baai, waar hij ankerde, *Dundierne*-baai, en verder de Konings-sond, den berg Campbell, de kapen Francis Howe, Louis en Digby, benevens verscheidene eilanden, niet ver van hier gelegen, als het Geluks-eiland ten W. en Kersmis en Walvisch-eiland ten N. De ligging van dit eiland wordt opgegeven op 87° lengte en 49, 50 Z. B.

KERKELIJKE STAAT. Tegenwoordig heet de *regering van de Pausselijke staten monarchaal,* dezelve is evenwel ten eenemale onbeperkt. De paus oefent te gelijker tijd zoowel het onbeperkt tijdelijke als geestelijke gezag uit; hij wordt uit den schoot van het kollegie van kardinalen gekozen, en in dat kollegie als dan door een' anderen kardinaal vervangen. Ieder kardinaal, en gevolgelijk ook de paus, moet zekere beginsels bezweren, die men als de grondbeginselen der staatsinstellingen beschouwen kan; overigens berust al het gezag in handen van den paus. Men vindt aldaar vierstanden, als: den geestelijken-, den adel-, den burger- en den boerenstand, waarvan de eerste alleen den staat beheerscht. Het kollegie van kardinalen bestaat uit zes kardinaal-bisschoppen, waarvan de bisschop van Porto, Rufina en Civita Vecchia, diaken van het heilige kollegie is, met twee en veertig kardinaal-priesters, en tien kardinaal-diakenen. Het rijk is verdeeld in 18 legatiën, met name: Rome, Frosinone, Rietti, Viterbo, Civita Vecchia, Spoleto, Perugia, Camerine, Ascoli, Fermo, Macerato, Ancona, Urbino, Forli, Ravenna, Bologna, Ferrara en Benevento; waarvan de gezamenlijke bevolking in het jaar 1816, toen de laatste telling plaats had, 2,354,479 zielen bedroeg. Er bestaan 6 aartsbisdommen en 72 bisdommen, waarvan verscheiden onder één hoofd vereenigd zijn, 1824 monniken- en 612 nonnenkloosters; 2090 kerspelen, waarvan alleen te Rome 1822; 19 kardinalen, 27 bisschoppen, 1532 monniken, 1564 nonnen, 1450 leekpriesters en 332 seminaristen. In de kerkelijke staten vindt men zeven hoogescholen, als te Bologna, Rome, Perugia, Camerino, Fermo, Macerata en Ferrara. De krijgsmagt bestond in het jaar 1822 uit 9,100 man, en de zeemagt uit zes vaartuigen. *De staatsinkomsten* worden op 21,700,000 guldens *opgegeven,* waarvan aan grondlasten 5,000,000; douanen 3,750,000; octrooi der stad Rome 1,500,000; het gemaal 3,000,000; zout en tabak 2,400,000 (de beide laatste zijn verpacht); de loterij 1,750,000; posterijen 300,000; domeinen 1,500,000. De uitgaven bedragen *f* 20,100,000, namelijk: renten der staatsschuld 4,500,000; oorlog 3,500,000; policie 2,250,000; justitie 1,750,000; binnenlandsche zaken 2,000,000; civiele, militaire en geestelijke jaarwedden, civiele lijst 400,000; Oostenrijksche schuld 800,000; buitengewone uitgaven 3,400,000. De staatsschuld bedraagt omtrent *f* 320,000,000. In de voorgaande eeuw beliepen de zuivere geestelijke inkomsten *f* 1,750,000, thans gaan zij geen 750,000 te boven; zij werden als volgt opgebragt: echtscheidingen 250,000; beneficiën buiten het consistorie 500,000; *Annaten* (inkomsten van vacante geestelijke

ambtsbedieningen) en consistorie-beneficiën 500,000; brieven en buiten (erfenis van overledene geestelijken) 500,000 guldens.

KERKGELOOF, zie Geloof.

KERKVADERS, zijn de leeraars en schrijvers der oude Christelijke kerk, die na de Apostelen en apostolische vaders, en dus van de 2e tot in de 6e eeuw bloeiden. Door sommigen echter worden ook nog de leeraars en schrijvers der volgende eeuwen, tot op de scholastieken, die met de 12e eeuw zijn aangevangen, met den naam van Kerkvaders bestempeld. Een groot getal hunner schriften is bewaard gebleven, en door latere geleerden uitgegeven geworden. De kennis van hun leven en hunne schriften maakte eene bijzondere wetenschap (*Patristiek* geheeten) uit. De Kerkvaders voerden de Grieksche en Romeinsche wetenschappen in het Christendom in, en velen van hen waren even verstandige en oorspronkelijke, als geleerde mannen. De meesten der vroegere Kerkvaders waren, voor dat zij tot het Christendom overgingen, redenaars en pleitbezorgers, waardoor verscheidene eigenheden in hunne manier van redetwisten en hunne voordragt worden opgehelderd. De Kerkvaders verdeelen zich in twee klassen, in Grieksche en Latijnsche. De beroemdste onder de eersten zijn: Justinus *de Marteluar*, die de Christelijke leer het eerst met de Grieksche wijsbegeerte poogde te vereenigen; Clemens *van Alexandrië*, die het eerst over het Christendom schreef; Origenes, de eerste, die zich van eene zinnebeeldige manier van verklaring bediende; Eusebius, die de eerste geschiedenis der Christelijke kerk vervaardigde; Athanasius, die op het leerstellige eenen beslissenden invloed had, en Chrysostomus, die als kanselredenaar uitmuntte. Onder de Latijnsche Kerkvaders telt men inzonderheid Tertullianus, een der oorspronkelijkste schrijvers; Augustinus, insgelijks een man van vele bekwaamheid, die het orakel der Westersche kerk was; Ambrosius, die zich als kanselredenaar onderscheidde en Hieronymus, die wel veel geleerdheid bezat, en inzonderheid een gelukkig uitlegger der Heilige Schriften was, doch ook de voortplanting van het bijgeloof, onder anderen het gevoelen van het verdienstelijke des ongehuwden levens en de outhouding van de wereld, in de Westersche landen bevorderde.

KERMAN, zie Caramanië. = of *Kermanschah*, bij vele aardrijksbeschrijvers verkeerdelijk *Sirjun* genoemd (welke laatste plaats in Perzië niet bekend is), hoofdstad der Perzische provincie Caramanië of Kerman, zetel van den Beglerbeg, niet ver van eenen berg, waarop twee forten liggen, die de stad geheel bestrijken. Zij is door eenen hoogen leemen muur met 19 bastions, en door eene breede gracht omringd; heeft 4 poorten, 1 kasteel, met het paleis van den Beglerbeg, vele moskeën, baden, 8 groote en vele kleine karavanseras, een' van alle waren voorzienen bazar, en volgens Pottinger, 30,000 inwoners (waaronder slechts weinige Perzen), die wolspinnerijen en fabrijken van shawls, tapijten en geweren hebben, welke fabrijkwaren zij, benevens rozenbladeren, gom, katoen, enz. naar Chorassan, Kabul, Bulah en Bokhara verzenden, en daarvoor *assa foetida*, rabarber, meekrap, apothekarswaren, pelterijen, zijde, staal, peper en andere specerijen, indigo, thee, stofgoud, ivoor, wierook, slaven en allerhande zijden en wollen stoffen terug ontvangen. Ondertusschen is de handel veel verminderd. De havenstad is Bender-Albassi. Onderscheidene malen, en laatst nog in 1794, is de stad verwoest, en zijn de inwoners als slaven weggevoerd.

KERMES (Plantaardige), *Kermesgreinen*, *Scharlaken beziën*. Deze namen dragen de gedroogde maskers van eene soort van insekten, die tot hetzelfde geslacht behoort als de Cochenille, en Kermes of groene eiken Schildluis (*Coccus ilicis*) genaamd wordt. Wanneer de wijfjes met eijeren opgevuld zijn, hebben zij in den vorm veel overeenkomst met galappels. Zij komen in het Zuiden van Europa op eene soort van groene eiken voor, en leveren eene scharlakenkleurige verwstof op, die zeer algemeen gebruikt werd, vóór men de Cochenille uit Mexico kende. Vroeger hield men deze Kermes voor uitwassen der boomen, en gaf dezelve den zeer ongepasten naam van *plantaardige* Kermes, in tegenstelling van de *mijnstoffelijke* Kermes, eene spiesglans-bereiding, die eene soortgelijke roodbruine, purperkleurige fluweelachtige kleur heeft. Deze laatste gebruikt men nog in de geneeskunst; vroeger ook de plantaardige, die thans in onbruik is.

KERN (Het Meer van) in middel-Egypte, is het oude meer Moeris, nabij hetwelk het vermaarde doolhof lag, waarvan men nog de overblijfselen vindt. Hetzelve ligt 8 mijlen van Caïro, ten Westen van den Nijl.

KERRY, Iersch graafschap tusschen den mond der Shannon, Limerick, Cork en den Oceaan op 74 □ M. 140,000 inwoners bevattende. Het land heeft een woest voorkomen, en vele grootsche natuurtooneelen, terwijl de kusten met een aantal hooge, vooruitstekende voorgebergten, en groote golven bezet zijn, en in het binnenland rotsen, bergen, meren, dalen en vlakten elkander aangenaam afwisselen. De voornaamste bergen zijn: de Mangeston van 2500, en de Cahirconrigh, de hoogste van Ierland, 4,200 voeten hoog; verder heeft men er de Barnasne, de Blackstones, de Haastooth, Laxfodery, Mac-Gilly, Cuddin-Rocks, Three-Sisters, Tormish, enz. De kust bevat de 3 groote baaijen van Dingle, Kenmare river en den mond der Shannon. De baaijen van minder aanbelang zijn: Ballyheighbaai, Tralebaai, Brandonbaai, Smerewickharbour, enz. De voornaamste kapen zijn: Brayhead, Dunmorehead, Capesybel (de Westelijke in Ierland), Ballydaridhead, Donnorlinghead, Bolushead en Lambhead. Behalve de Shannon zijn er de kustrivieren Cashing, de Bruk, Galley, de Flesk, Carra, Farthin, Inny, de Lane, de Roughy en de Lee. Onder de meren behoort het schoonste en prachtigste meer van het geheele rijk, het Lough Killarney of Lane (zie dat Artikel). Mindere meren zijn: de Loughs Carra, Clonoy en Curran. De bergen bevatten veel ijzererts, lood, bouwsteen, lei, kalk, potaarde, marmer, als ook de bekende kerrystones. Voorts zijn er eenige bosschen, eene zeldzaamheid in Ierland. De grond is ongeschikt tot den landbouw. Men teelt er haver, aardappelen, een weinig koren, wat meer vlas, en goede boomvruchten. De veeteelt is de voornaamste tak van bestaan; men mest er vele ossen en maakt goede boter. Ook zijn er schapen met goede wol, varkens, geiten en een klein ras van paarden. De fabrijken beteekenen weinig. Het graafschap is in 8 baronnijen verdeeld. De hoofdstad is Trallee. =, Engelsch kerspel in Wallis, graafschap Mountgommery, met 1,800 inwoners. =, Kerry-head of Ballyheigh-head, Iersche kaap graafschap Kerry, ten Z. van den mond der Shannon.

KESPEN of **SLIKHOUTEN**, de eerste balken welke bij het leggen van sluizen op de heipalen gelegd worden, waaraan ze zoogenaamd met pen en gat bevestigd worden; dezelve worden meest altijd van dennenhout gemaakt. Onder de slagbalken en puntstukken, gebruiken velen echter daartoe eikenhout, omdat de bouten daar beter in houden.

KESROAN, eene keten bergen, welke een gedeelte van het gebergte Liban uitmaken, in Azië, aan den kant van Syrië; dit is een van de aangenaamste en schoonste landstreken van het Oosten, zoowel om de zuiverheid van de luchtals om de uitmuntendheid der vruchten, granen en alle andere noodwendigheden des levens. Hetzelve wordt bewoond door de Maronitén, welke er eenen patriarch hebben, en door Melchitische Grieken. Zij zijn zachtaardig, menschelijk en eerlijke lieden.

KESSEL (Jan van), in het jaar 1648 te Amsterdam geboren, was een der beroemdste kunstschilders zijner eeuw, en wist hofsteden, boerenwoningen, steenovens, en dergelijke, natuurlijk en uitvoerig na te bootsen. Inzonderheid oordeelt men, dat de sterkte van zijn kunstpenseel bestaan hebbe in het afbeelden van het wintersaisoen. Om te meer naauwkeurigheid aan zijne stukken te geven, teekende hij, voordat hij aan het schilderen ging, eerst de voorwerpen naar het leven. Hij † in den ouderdom van 50 jaren.

KESSELDORP, een dorp van Duitschland in den Opper-Saksischen kreits, eene mijl beneden Dresden; bekend door den veldslag, welken de Koning van Pruissen er den 15 December 1745 op de Saksen won.

KETELS noemt men in de vestingbouwkunde groeven en beddingen, welke dienen ter vestiging van mortieren. Men geeft dezen naam ook wel aan de binnenruimte van een dus genaamd ledig bolwerk; ook wel aan den loop van eenen mortier.

KETEN-KOGEL is een kogel, bestaande uit twee deelen, die met eenen keten aan elkander verbonden zijn.

KETEN-LIJN of **CATENARIA**, is de kromme lijn, die een keten vertoont, welke aan twee punten is opgehangen. Galilaeus meende dat deze kromme lijn dezelfde was, als de parabola, maar onze Huigens toonde reeds in het zestiende jaar zijns levens, dat zij van de parabola onderscheiden is.

KETLER, Grootmeester van de Teutonische ridders; de Luthersche godsdienst hebbende aangenomen, zoo werd, bij een verdrag tusschen hem en den Koning van Polen gesloten, Koerland voor hem tot een Erfhertogdom verheven, en zijne nazaten hebben dit Vorstendom bezeten, tot in het jaar 1737, wanneer de Staten Graaf Maurits van Saksen verkozen.

KETTINGBREUK, noemt men in de rekenkunst zulk een gebroken getal, waarbij de teller een geheel getal, doch de noemer, niet zoo als gewoonlijk, ook een geheel getal uitmaakt (zoo als ⅔), maar bovendien nog eene breuk heeft. Men kan iedere gewone breuk in eene kettingbreuk veranderen, wanneer men den teller door den noemer deelt, waar het geheel als eene keten zamenhangt. Op gelijke wijze kan men ook, van den anderen kant, kettingbreuken in gewone breuken veranderen. De kettingbreuken dienen, om de gewone zoo veel mogelijk te verkorten. Lord Brounker heeft het eerste gebruik dezer breuken aangewezen, en J. Schuldz, hofprediker in Koningsbergen, heeft er de beste theorie van geleverd.

KETULA (de), een boomgewas van Ceylon, aanmerkelijk om het vocht dat er uitvloeit. Hetzelve is zoet en aangenaam van smaak, doch niet krachtiger dan water. Wanneer men hetzelve laat kooken verkrijgt het eene zekere dikte; men kan het ook wit maken en alsdan geeft het een zoo zoet suikerwit als de onze. Een gewone boom levert 12 pinten op eenen dag uit, deszelfs schors is met vezelen vervuld, welke zoo sterk als ijzerdraad zijn, en waarvan men touw maakt.

KEULEN is gelegen in het distrikt van denzelfden naam, en is de

hoofdstad der Pruissische provincie Jülich-Cleve-Berg, aldus genoemd, omdat zij zamengesteld is uit de drie voormalige hertogdommen Gulik, Jülich, Cleve en Berg. De stad ligt op den linker- of westeroever van den Rijn. Eene schipbrug, 1,250 schreden lang, scheidt de stad van het tegenover liggende Deutz. Keulen en Deutz vormen thans eene groote vesting, waarvan de hoofdwerken met montalembertsche torens grootelijks versterkt zijn geworden. Keulen was eene oude Romeinsche volkplanting, waarvan TACITUS dikwijls gewag maakt, en ontleent zijnen naam *Colonia Claudia Agrippinensis* van AGRIPPINA, de dochter van GERMANICUS CAESAR, die eenigen tijd lang in die landstreek aan het hoofd van een Romeinsch leger stond. AGRIPPINA, ten tijde dat haar naam aan de volkplanting gegeven werd, was de vierde vrouw van haren oom, den zwakken en onwaardigen Keizer CLAUDIUS, en werd op die plaats geboren, terwijl haar doorluchtige vader in Germanië het bevel voerde. Van het Latijnsche *Colonia* hebben de Franschen Cologne, de Duitschers Cöln en wij Keulen gemaakt. Onder het Duitsche Keizerrijk was Keulen eene vrije rijkstad, en had zitting en stem zoowel op den landdag van Westfalen als op dien des rijks. Toen woonden daar ook de Keurvorst van Keulen, het kapittel van het Aartsbisdom Keulen, en een Nuntius van den Paus. URBANUS VII vestigde aldaar eene hoogeschool in 1388, aan welke de opvolgende Pausen groote voorregten toekenden. Tot 1797 was zij eene vrije rijksstad, is eene der oudste steden van Duitschland, en dus nog zeer ouderwetsch gebouwd. Zij is omringd van hooge muren en 83 torens, uit welke 16 poorten geleiden. Zij telt 3 openbare plaatsen, 1 hoofdkerk, die een pronkstuk van Gothische bouwkunde is, 19 Roomsch-Katholijke kerken, waaronder de St. Ursula, met de reliquiën der 11,000 Maagden, de St. Piter, met de beroemde schilderij van RUBBENS, 23 Roomsch-Katholijke kapellen, 1 Luthersche kerk, 1 Synagoge, 13 Hospitalen, vele Vrouwenkloosters, 1 Gymnasium met eene bibliotheek van 60,000 boekdeelen, kabinet van naturaliën, verzameling van mineralen, een' kruidtuin, eene schermschool, een wees- en vondelingenhuis, werkhuis, bank van leening, school voor vroedvrouwen, openbare bibliotheek, verscheidene bijzondere verzamelingen en 55,000 inwoners, die 21 zijde-fabrijken, verscheidene looijerijen, fabrijken van kousen, flanel, molton, katoen, tabak, porselein, kagchels en verwwaren, suikerraffinaderijen, zeilreederijen, zeepziederijen en boekdrukkerijen, hebben. De Keulsche leem en vooral het Keulsch water (*Eau de Cologne*) zijn algemeen beroemd. Keulen is het middelpunt van den handel tusschen ons vaderland en Duitschland, bijzonder voor de koloniale waren, terwijl zij tevens eenen aanzienlijken handel in koren, Rijnsche wijnen, hout, klaverzaad en fabrijkwaren drijft, en de verzending- en commissiehandel, de doorvoer en het overladen der goederen, een aanzienlijk vertier opleveren. In 1831 en 1832 zijn slechts in Berlijn meer brieven aangekomen dan te Keulen; doch van Keulen meer personen met den post vertrokken, dan uit Berlijn. Dit verheugend bewijs voor de levendigheid van het verkeer aldaar is des te gewigtiger, wanneer men berekent, dat buiten de 45,593 personen, die in het jaar 1832 met den post uit Keulen vertrokken, er ook nog 18,903 personen met de stoombooten vertrokken zijn, zoodat het totaal 64,496 bedraagt, en dus 22,518 personen meer dan uit Berlijn. Het getal der reizigers, welke in het jaar 1833 met de stoombooten vertrokken zijn, heeft tot 24,226 beloopen. Zonder twijfel heeft zich ook in dezelfde evenredigheid het getal der personen vermeerderd, die met de Koninklijke posten zijn vertrokken. Blijkens een verslag op de te Keulen gehoudene algemeene vergadering der Rijnsche stoomvaart-maatschappij, nopens de dienst van 1834 gedaan, zijn er in dat jaar met de stoombooten dier maatschappij tusschen Keulen en Straatsburg vervoerd geworden 114,003 reizigers, te weten 55,507 stroomopwaarts, en 58,496 naar beneden, zijnde 16,032 meer dan in 1833. Het vervoer van koopwaren had in 1834 137,163 centenaars, en dus 76,749 centenaars minder dan in 1833 bedragen, welk verschil aan den langdurigen lagen stand des waters werd toegeschreven. Voorts waren nog vervoerd 1174 reis rijtuigen, 151 paarden en 614 honden. De opbrengst der vrachten had bedragen, voor reizigers 261,608 daalders, en voor vrachtgoederen 49,993 daalders; zijnde 35,369 daalders meer dan in 1833. Nog werd in het verslag aangemerkt, dat, sedert het bestaan der maatschappij, het aantal der door hare stoombooten vervoerde reizigers, elk jaar met omstreeks 10,000 vermeerderd was; maar dat die vermeerdering in 1834 reeds 16,032 personen bedragen had. Zij is de geboorteplaats van onzen dichter JOOST VAN DEN VONDEL en de schilder RUBBENS, enz. In 1330 vond de monnik BARTHOLD SCHWARZ aldaar het buskruid uit. Om de stad zijn vele molens en wijnbergen.

KEULEN (LUDOLF VAN), geboren 1539, † 1610. Ofschoon geen Nederlander van geboorte, heeft deze wiskundige zich in Holland opgehouden. Hij is beroemd wegens zijne berekening der verhouding van den omtrek des cirkels tot deszelfs middellijn, welke hij in een groot aantal cijfers uitdrukte, die bekend zijn onder den naam van het *Ludolfsche getal*. De wijze waarop hij dit getal bepaalde, pleit meer voor zijn geduld dan voor zijn vernuft, en zoude een ongunstig denkbeeld van hem als wiskundige kunnen geven, zoo hij niet in zijne *konstige vragen* getoond had, wel ervaren te zijn geweest in de *Analysis* en *Geometrie* van zijnen tijd.

KEULSCH MARK, een zilver gewigt, hetwelk men in 16 lood en 8 oncen verdeelt (oud gewigt).

KEURSLIJF is een kleedingstuk, dat meer tot sieraad dan tot nut gebezigd wordt. Hetzelve bestaat uit een van stoffe vervaardigd, of het bovenlijf passend, lijfje, met baleinen of stalen veren ingenaaid. Zoo deze keurslijven niet te stijf of te naauw zijn, veroorzaken zij geen kwaad, doch zoo dezelve te naauw zijn, om dan daarmede eene kunstmatig fraaije houding te krijgen, dan veroorzaken zij zeer veel kwaad, vooral aan het vrouwelijk geslacht. Menig meisje heeft zich dit maar al te laat beklaagd; om de mode te volgen wierd het keurslijf hoe langer hoe naauwer toegehaald, en hierdoor wordt vooreerst de vrije beweging belemmerd, naderhand het vrije uit- en inademen der longen gestremd, en eindelijk, wegens den verminderden omloop des bloeds, de voedende kracht der genuttigde spijzen vernietigd. De daardoor geopende bron der zwakheid vermindert alle voorwaarden eener gezonde levenskracht. Hoe zwakker dus elke ademhaling wordt, des te heviger wordt de poging tot inademen door de longen herhaald. Alzoo ontstaat door deze te groote inspanning der longen eene neiging tot ontstekingen. Tevens wordt het hart meer opgewekt, de pols slaat heviger en veelal ontstaat hartkloppen. Al deze uitwerkselen zijn slechts het gevolg van het inpersen der borst, en worden nog veel geduchter, wanneer, door het inbuigen der ruggegraat, die inwendige gedeelten van het ligchaam aangetast worden, welke tot de spijsvertering medewerken. Al deze uitkomsten zijn voorzeker nadeelig genoeg voor de gezondheid; doch zij zijn niet de eenige, tot welke het sterke inrijgen aanleiding geven kan. De persing, inzonderheid aan het benedenste gedeelte der borst, welke persing daarvan een zeker gevolg is, strekt zich zelfs tot de ingewanden uit. Hierdoor ontstaat eene persing in de maag en lever, en somwijlen eene verwijdering derzelve van de holte van het middelrif tot groote stoornis van derzelver werkzaamheid in den gezonden toestand. Deze nederpersing baart voorts eene verdere vernaauwing der ruimte van de overige ingewanden, en alzoo eene nieuwe atemming in het levende werktuig, waardoor ieder gedeelte des ligchaams meer of min in zijne werkzaamheid belemmerd wordt.

KEVERS. Zoo noemt men over het algemeen alle insekten van de eerste orde (*Coleoptera*). Zij onderscheiden zich van alle overige door de beide hoornachtige dekschilden, welke over de beide doorzigtige vleugels liggen. Bij sommige ontbreken zelfs de wezenlijke vleugels, en vindt men alleen vleugelschilden (*elytra*). Verscheidene derzelve kunnen deze schilden niet eens opligten, omdat zij aan elkander gegroeid zijn. Zij hebben, weinige uitgezonderd, ook over al de overige deelen van het ligchaam een hoornachtig bekleedsel, en zelfs de pooten en voelsprieten bestaan uit eene soortgelijke zelfstandigheid. Alle kevers hebben 6 pooten, waarvan er 2 aan het borststuk, en 4 aan het achterlijf zitten, aan welke beide deelen zich tevens 8 luchtgaatjes bevinden. De wijfjes leggen hare eitjes op bepaalde plaatsen, en uit deze komen kleine, naar maden gelijkende, diertjes voort, die men maskers noemt, en behalve eenige weinige, 6 pooten aan de borst hebben. Wanneer deze maskers hunnen volkomen groei hebben, veranderen zij in poppen, of worden nimfen, hetwelk gewoonlijk onder de aarde, in eene uitgeholde leemachtige kluit, of wel, zoo als bij de boktorren, in hout geschiedt. Uit deze pop komt eindelijk de volkomene kever te voorschijn, die nu niet meer groeit. Zijne deelen zijn alle nog week, maar verharden binnen korten tijd in de lucht. Voor het overige bevat deze orde van insekten de talrijkste soorten. LINNAEUS telt er 3,819, welke hij in 55 geslachten verdeelt; doch men ontdekt, bijzonder in andere werelddeelen, van tijd tot tijd nog nieuwe soorten.

KEW, een dorp in het graafschap Essex in Engeland, tusschen Londen en Windsor, beroemd uithoofde van den voortreffelijken Koninklijken tuin, waarin zich al de in Europa bekende planten, heesters en boomen bevinden, wier onderscheidene benamingen, op daaraan hangende plankjes, volgens LINNAEUS worden aangewezen. Deze tuin wordt met de grootste vlijt in den besten staat onderhouden.

KEXHOLM, Russische kreits, gouvernement Finland, ten W. van het Ladoga-meer, groot 122 □ M. met 27,300 inwoners, door de Woxa bespoeld, die in het meer van Ladoga valt. Ook zijn er nog verscheidene meren en moerassen. De over het algemeen slechte en zandige grond is weinig bebouwd, en levert op verre na geen genoegzaam koren op. De bosschen, veeteelt, jagt en visscherij, maken het voornaamste bestaan der inwoners uit. = Kexholm, Korelskigorod of Kurlogorod, hoofdplaats van voornoemde Russische kreits, op een eiland aan den mond der Woxa in het Ladoga meer, met een kasteel, dat op twee eilanden staat, en 400 inwoners.

KIACHTA, Russische vesting, gouvernement Irkutsk, op de grenzen van China, in eene zandige, onvruchtbare woestijn, aan eene rivier van dien naam, met 1200 inwoners. Het is aan deze zijde de voornaamste handelplaats tusschen China en Rusland. De invoer bedroeg in 1795 ongeveer 2,720,000 roebels, de uitvoer 2,746,240 en de tol 450,200 roebels. De plaats heeft gebrek aan water.

KIAHING FOE, groote Chinesche stad, provincie Tschekiang, niet ver van de golf van Taschu, met veel handel, die door onderscheidene gegravene grachten in de stad zeer bevorderd wordt. Vooral zijn er de zijdeteelt en zijdefabrijken opmerkenswaardig. Zij is groot, goed bebouwd, sterk bevolkt, met gedeeltelijk verwulfde straten en heeft het bestuur over vijf steden.

KIANNAN, Chinesche provincie, de tweede des rijks, tusschen Schantong, de Hoangho of Gele rivier, de Chinesche zee, Tschekiang en Honang gelegen, volgens BARROW, groot 4,325 (de gewone opgave is 5,816) □ M. De bevolking wordt door GROSIER op 45,922,440 en door de Engelschen op 32 millioenen begroot. Ten Z. en W. heeft zij niet zeer hooge bergen, welke grootendeels uit zandsteen bestaan en welker toppen meestal met bosschen zijn bedekt. Overigens heeft de grond eene golvende gedaante, en uitgestrekte en vruchtbare vlakten, welke door de beide groote rivieren van China niet alleen, maar ook door andere kleinere rivieren en nog meer kanalen doorsneden worden, die aan hetzelve het voorkomen van een der best bebouwde landen des aardbols geven. Veel land is er door aanspoeling gewonnen. Groote zandbanken maken aan de kust de scheepvaart gevaarlijk, en de diepten zijn er zeer ongelijk. BARROW wil dat de Hoangho alleen, elk jaar 11 millioen kubiekvoeten aarde in zee spoelt. De luchtsgesteldheid is zeer gematigd, en ondanks het vele water, toch gezond. De voortbrengselen zijn rijst, katoen in onderscheidene soorten, en zijde. In het Z. heeft men thee, en verder teelt men er peulvruchten, ooft, zuidvruchten, vooral granaat-appelen, hennep, tabak, verwplanten, vernis, lak en gomboomen. Er is veel veeteelt en veel visch. De gebergten hebben goud, zilver en koper. Aan de zeekust wordt veel zout gewonnen, dat een groot deel des rijks voorziet. De inwoners worden voor de meest beschaafde des lands gehouden, en hebben vele groote mannen opgeleverd, terwijl er tevens de voornaamste zijde- en katoenfabrijken zijn, en er ook het beste nankin, de beste Oost-Indische inkt, het fijnste papier en de schoonste verlakte waren gemaakt worden. Volgens de zendelingen brengt deze provincie alleen meer dan 122 millioenen guldens aan de schatkist op. De provincie wordt in twee deelen verdeeld, Kiansi of het oostelijke, en Nganuehoei of het westelijke deel, welke elk eenen gouverneur aan het hoofd hebben.

KIANNIN-FOE, voorheen *Nanking*, het zuidelijk hof, de tweede stad van China, eens de zetel van den Keizer, en thans nog van eenen Tsontu of opperstadhouder over de distrikten Nganuehoei en Kiansi. Zij ligt aan den Yan-tse-kiang, met welken zij door een kanaal gemeenschap heeft, en is omgeven door eenen driedubbelen, 40 voet hoogen en 17 voet breeden muur, welke echter de stad niet geheel omringt en waardoor 10 prachtige poorten leiden. De stad die voor de eerste in China gehouden werd, is zeer verminderd. Haar prachtig Keizerlijk paleis is niet meer. De sterrewacht, de groote tempel, de graven der Keizers en de voornaamste gedenkteekenen der oude Chinesche bouwkunde liggen in puinhoopen, en niets dan de beroemde achthoekige, met 9 verdiepingen, 900 voet hooge porseleinen toren, naar welks top men met 884 trappen opklimt, en die met de vermaarde wind-harmonica omringd is, is haar van haren voormaligen luister overgebleven. Ondertusschen houdt ELLIS het bekleedsel van dezen toren niet voor porselein, maar voor witte tegels. De straten zijn niet zoo fraai als te Peking, zij zijn wel geplaveid, en met eene menigte winkels opgevuld. Men vindt hier aanzienlijke fabrijken in zijde en katoen. Hare gebloemde atlasen nankins worden voor de beste in China gehouden, en de handel is hier bijzonder levendig. Kiannin-foe of Nanking wordt ook voor een dier steden gehouden, alwaar de wetenschappen in hooge achting staan. Men treft er goed ingerigte scholen, openbare boekverzamelingen, geneeskundige genootschappen en andere wetenschappelijke inrigtingen aan. Onder de tempels zijn er eenige beroemd, vooral diegene waarin ELLIS uitmuntende afbeeldsels van Chinesche wijsgeeren en heiligen, benevens eenige fraaije vazen zag en een prachtig dampbad gevonden werd. De stad heeft 6 steden van den derden rang onder zich, terwijl de omtrek uit plantagiën van moerbeziënboomen, katoen en rijst bestaat.

KIANSI, Chinesche provincie, tusschen Kiannan, Tschekiang, Fokiën, Canton en Honquang gelegen, volgens BARROW op 3,257 (de gewone berekening geeft 4,511) □ M. 11,006,640 (volgens de Engelschen 19 millioen) inwoners bevattende. De oppervlakte schijnt op en neer te gaan, met eene groote afwisseling van bergen die echter niet zeer hoog zijn, heuvels, vlakten, dalen en meren. Het geheel is tusschen hooge bergen evenwel ingesloten, welke men voornamelijk in het zuiden ontwaart, alwaar de Meylin op de grenzen van Canton, eene hoogte van 3000 voeten bereikt; deze hooge bergen loopen in twee rijen, en wel langs die van Fokiën en Honquang. Ten N. stroomt de majestueuse Yan-tse-kiang, die het water van het meer Poyang, benevens van dat der meeste rivieren in de provincie, ontvangt. De grond is in de dalen bijzonder vruchtbaar, brengt de beste soort rijst voort, die alleen aan het hof wordt gebruikt, zoo ook tarwe en andere granen, tuin en peulvruchten, schoone boom- en fijne zuidvruchten, thee- en katoenplanten, enz. De bergen leveren hout op, hetwelk in de dalen zelden voorkomt. De hoogten zijn met goede weiden bedekt, welke voor de veeteelt van zeer veel dienst zijn. De landbouw wordt met vlijt beoefend; daar de visscherij buitendien een voorname tak van bestaan uitmaakt. De rivieren leveren allerlei soort van visch op, zoo als zware steenren, zalm, forellen, ja zelfs dolfijnen. De bergen leveren goud, zilver, lood en ijzer op, welke beide laatsten slechts gegraven worden; overigens veel vitriool, aluin, kristal, kalk, porselein-aarde, enz. Men vindt hier ook branderijen, katoen- en zijdeweverijen, papier- en oliemolens, kaarsengieterijen, vernis-fabrijken, enz. De inwoners zijn levendig, vernuftig en braaf, maar ook gierig. De hoofdstad is Nantschanfu.

KIEL van een schip, heet de zware balk boven welken het gebeele schip gebouwd wordt, en die al deszelfs deelen behoorlijk aan elkander verbindt. Bij groote schepen bestaat de kiel uit twee of drie aan elkander gehechte balken. Hare doorsnede bedraagt bij groote schepen gewoonlijk drie voeten in het vierkant.

KIEL. De inspringende zamenvoeging van twee daken, noemt men derzelver kiel. De soort van spanrib, welke in deze vereeniging wordt aangebragt, draagt den naam van kielkeper, is doorgaans iets zwaarder dan een hoekkeper, omdat zij meer te dragen heeft, en rust van onderen op de muurplaat, terwijl zij van boven in eenen makelaar verbonden, en bij eene aanmerkelijke lengte nog door een straalbint ondersteund wordt. Eene kiel moet steeds met lood bekleed zijn, om het even of zij tot een pannen- of tot een leijendak behoore. Dit lood kan van 25 pond in de vierkante el genomen worden; het moet zoo mogelijk uit ééne lengte, en ten minste 55 duim breed zijn.

KIEL, Deensch ambt, hertogdom Holstein, aan de Kieler-haven, op 1¼ □ M. in eene stad en 2 kerspelen, 9,500 inwoners bevattende. = Hoofdplaats van voornoemd Deensch ambt, op eene landtong in eene aangename ligging, aan de Kieler-haven of golf, waarin het Sleeswijk-Holsteinsche kanaal uitloopt. De stad is open, heeft 3 kerken, 1 kapel, 1 slot, 1 hospitaal, 2 ziekenhuizen, 1 hoogeschool, welke in 1665 gesticht is, met 19 gewone en 10 buitengewone hoogleeraren en omtrent 200 studenten; een philologisch instituut, eene bibliotheek van omtrent 60,000 boeken, een observatorium, laboratorium, anatomie, eenen kruidtuin, eene boekdrukkerij en boekwinkels. Verder zijn hier een weeshuis, 5 scholen, waaronder de zoogenaamde geleerde stadsschool met 7 onderwijzers, en een voor het boschwezen, enz. Nog is hier een collegie van geneeskundig toevoorzigt, een voor vroedvrouwen en een voor de koepok-inënting. De stad is vrij regelmatig aangelegd en heeft 7,000 inwoners. Weinige fabrijken; handel in hout en koren; scheepstimmerwerf en zeevaart; aldaar zijn in 1833 aangekomen 1306 schepen, 42 meer dan in 1832, waaronder 31 Nederlandsche en 1177 Deensche. De Engelsche waren ten getale van 8, de Russische 14, de Zweedsche 46, Pruissische 4, Hanoversche 15. De haven is gemakkelijk en veilig. Er is eene aanzienlijke jaarmarkt. De visscherij is van belang. Ook zijn er een zeebad en eene paketboot op Koppenhagen en Hamburg.

KIELSPIT, de aanduiding op het terrein van eenig uit te voeren aardewerk; bij voorbeeld bij kanalen, enz. wordt het gedeelte dat uitgegraven moet worden op het terrein eerst met een kielspit aangeduid. Bij ongelijk hoog liggende gronden is het eene bijzondere kunst, om een juist kielspit goed te kunnen leggen.

KIELZE, Poolsch distrikt, ten N. O. van het Waiwoodschap Krakau, aan de grenzen van Sandomir. = Hoofdstad van voornoemd Poolsch distrikt, de zetel van eenen bisschop, zeer goed gebouwd, met 4 kerken, 1 nonnenklooster, 1 gasthuis, 2 paleizen, 1 bisschoppelijk seminarium, 1 gymnasium, 2 andere scholen, eene Koninklijke akademie voor de berg-bouwkunde, met een korps mineurs; eenen schouwburg, cassino en 2500 inwoners, die ijzerfabrijken en in den omtrek koper, lood- en ijzermijnen hebben.

KIEM (DE), is de grondslag van alle bewerktuigde ligchamen, waaruit zich deze, onder de daartoe gevorderde voorwaarden, langzamerhand ontwikkelen. Inzonderheid bedient men zich van deze uitdrukking bij de gewassen, in welke men drieërlei soort van kiemen aantreft, als: de oogen of knoppen aan meerjarige planten, de bollen onder den grond, en de pit in de vruchten, of het zaad. Dat de knoppen kiemen zijn, blijkt daaruit, dat zich door enting uit dezelve, nieuwe planten ontwikkelen: zelfs zouden zij zich als zaad laten zaaijen, wanneer zij in den grond niet te veel aan verrotting waren blootgesteld. In de zaadkorrel of in de vrucht, ligt de kiem derzelve, doch in een ander hulsel, en is door de natuur bestemd, om zich in eenen vochtigen grond te ontwikkelen.

KIENLONG (KIAN LUN), Keizer van China, even zoo groot in den oorlog, als in den vrede, was de 4e Keizer uit het Tartaarsch geslacht Tsim, dat door deszelfs dapperheid en staatkunde beroemd was, en werd in 1710 geboren. In 1735, na den dood zijns vaders, beklom hij den troon, en zijne regering was tot 1754 vrij rustig; doch sedert werd hij gedurig in oorlogen met de naburige rijken gewikkeld, welke hij echter gelukkig voerde. Benevens andere veroveringen, nam hij het geheele land der Kalmukken in bezit, zoodat zijn rijk, na het Russische, het uitgebreidste van alle tegenwoordige rijken geworden is. Hij bezat een menschlievend en zachtmoedig ka-

rakter, schoon hij door sommigen, onverdiend, als een monster van wreedheid en heerschzucht beschreven wordt. De Christelijke godsdienst werd, door staatkundige beweegredenen, meer heimelijk dan openlijk, door hem begunstigd; hij duldde te Peking 4 zendelingshuizen, of kerken, en nam verscheidene zendelingen in zijne dienst. Als beschermer van kunsten en wetenschappen kent men van hem, onder zijne dichterlijke opstellen, een *Lofgedicht op de Thee*, en op de hoofdstad Mukden, alsmede een ander op de verovering van Kalmukkei, welk laatste hij in steen liet graveren. Onder de kunsten schattede hij de schilder- en graveerkunst het hoogst. Hij wilde het aandenken zijner overwinningen door deze kunst vereeuwigen, en droeg aan Fransche meesters de kopij van de daartoe noodige schilderstukken op, welke Lodewijk XV voor hem in het koper liet brengen. Ook verzamelde hij eene boekerij van 600,000 boekdeelen, welke alleen afschriften van nuttige boeken bevattede, en kwam door zijne medewerking de beschrijving van het Chinesche rijk, in het 14e deel van het *Busschings Magazijn* vervat, in het licht. Zijne levenswijze was zeer matig: zijn gewone drank over tafel was thee; wijn of andere verhittende dranken gebruikte hij nimmer. Hij † te Peking, in het jaar 1786, het 76e zijns ouderdoms.

KIEN-TCHANG FOE, Chinesche stad van den eersten rang, provincie Kiangsi, aan de grenzen der provincie Footchien, in eene boschachtige, maar vruchtbare landstreek, hebbende het bestuur over 4 steden, met linnenfabrijken, stokerijen van brandewijn uit rijst, enz.

KIEW, KIOW of **KIOF**, Russisch gouvernement, tusschen de gouvernementen Minsk, Tschernigow, Pultawa, Cherson, Podolië en Volhynië gelegen, en op 703 □ M. in 12 kreitsen, 1,353,800 inwoners bevattende. Het heeft eenen golvenden grond, en langs den Dnieper heuvels en kleine bergen, welke het laagste gedeelte der Karpaten uitmaken. In het N. van hetzelve heeft het land eenen vetten en vruchtbaren grond, terwijl dezelve in het Z. mager, zandig, en slechts hier en daar met goede koren- of graslanden bezet is. De voornaamste rivieren zijn de Dnieper, welke de Pripietsch met de Ush of Usha ontvangt, de Teterew, de Ross, de Wijs, de Jisza, de Irpen, de Sininka, de Tiasmin, de Zwdion, enz. Meren van aanbelang zijn er niet, wel moerassen. De luchtsgesteldheid is er zeer zacht, droog, en tot het aankweeken van alle planten geschikt. Van December tot Februarij zijn de rivieren met ijs bezet, en des zomers droogt de hitte dezelve soms geheel uit, daar ook de sprinkhanen nu en dan hier groote schade aanrigten. De voornaamste tak van bestaan evenwel is de landbouw, welke koren, gierst, hennep, boekweit, tabak, allerlei soorten van groenten en boomvruchten oplevert, daar men ook veel hout in de groote bosschen vindt. Verder rundvee, kleine paarden, ossen uit de Ukraine, die een voornaam handels-artikel op Duitschland, Oostenrijk, enz. uitmaken, weinig schapen, veel varkens; ook vossen, wolven, beeren, reeën, hazen, otters, maar niet genoeg visch. Van delfstoffen heeft men hier kalk, krijt, molensteenen en eenig ijzer. De fabrijken bepalen zich meestal tot de steden. De invoer bestaat in zout, metalen, wijn, fabrijk- en koloniale waren; de uitvoer in koren, paarden, vet vee, boter, huiden, talk, varkens, enz. De inwoners zijn kleine Russen, die van de groote Russen in taal en anders opzigten, onderscheiden zijn. De dorpen zijn zeer verspreid, de huizen van gevlochten hout, en de daken van stroo. = Russische stad, de oude eerwaardige hoofdstad der provincie, de zetel der regerings-collegien, en van eenen aartsbisschop, aan den regter oever van den Dnieper, uit 4 afdeelingen bestaande, als: *a*. De oude stad of Boven-Kiew, met eenen aarden wal en eenige voorsteden omringd, waar voorheen de grootvorsten hun verblijf hielden, met het paleis van den aartsbisschop, eene hoofdkerk en de kloosters St. Sophia en Michaël. *b*. De Benedenstad of Podol aan den Dnieper, ook met eenen aarden wal omringd, en met Boven-Kiew door eene verschansing gemeenschap hebbende; bezit een Keizerlijk kasteel, een raadhuis, een collegie, invalidenhuis, constructiehuis en een klooster. *c*. De Wladimir-stad, eveneens door wallen omringd, door Catharina II aangelegd, doch nog weinig bewoond, en *d*. Petscher of het hoogst gelegen deel, dat men als de vesting der stad kan aanmerken, goed versterkt is, en de kazernen, magazijnen, en het militaire arsenaal bevat, benevens het Petscherskische klooster, welk laatste om deszelfs katakomben beroemd is, nog 7 kapellen, waarin ontelbare reliquiën, lijken van heiligen, en groote schatten der kerken, heeft. In het geheel bevat Kiew 25 kerken, waarbij nog eene Luthersche en eene Roomsche kerk behooren, 9 kloosters, 12 kapellen, 1 vondeling-, 1 wees-, 1 zieken- en 3 armenhuizen; de oudste en voornaamste Grieksche akademie, in 1789 op nieuw verbeterd, met 19 professoren en 1500 studenten in de godgeleerdheid; 1 gymnasium, 2 scholen en eene bibliotheek. In de nabijheid der stad twee Keizerlijke tuinen. Het getal der inwoners bedraagt ongeveer 40,000, welke 27 looijerijen, 6 kaarsenmakerijen, 3 klokgieterijen en 1 porselein-fabrijk buiten de stad, veel handel in het klein en welbezochte markten hebben. De Kiofsche bevrozene wijnen zijn bekend.

KIEZEL, KIEZELAARDE (*Terra Silica*). Deze aarde, welke het hoofdbestanddeel der keisteenen, vuursteenen, het zand, enz. uitmaakt, is op zich zelve in het vuur niet smeltbaar, en blijft ook in de lucht en het water onveranderd; wordt alleen door het vloeispathzuur aangedaan, doch smelt met de potasch en soda tot glas, en vormt, met de kleiaarde vereenigd, den grondslag van alle soorten van aarde en porselein, waarom zij, inzonderheid in glasblazerijen, potten- en pannen-bakkerijen, enz. veel gebruikt wordt. Alle kiezelaardige steenen zijn zeer hard; geven, met staal geslagen, vonken van zich, en zijn min of meer doorschijnend. Geheel zuivere kiezelsoorten vindt men niet; want zelfs het bergkristal bevat een weinig kleiaarde en kalk. Wil men volkomen zuivere kiezelaarde bekomen, dan lost men haar in eene oplossing van zuivere potasch in water op, of smelt haar met potasch, wanneer men eene doorschijnende, in de lucht vervloeijende stoffe verkrijgt, welke men kiezelvloeistof noemt, waaruit wederom ieder zuur de aarde nederploft, die dan de zuivere kiezelaarde uitmaakt. Sommige soorten van kiezelsteenen zijn in verbazende menigte over den aardbodem verspreid, en de gemeene vindt men in geheele lagen, zoowel in de aarde als op derzelver oppervlakte. De bijzondere soorten van dit geslacht zijn: het bergkristal, de kwarts, de kiezelsinter, de chalcedon, de opaal, enz. Ook behooren tot hetzelve vele edele en half edele gesteenten; terwijl de zuivere, doorschijnende keisteenen, die in het zand worden gevonden, gelijk edele gesteenten gesneden, en in ringen gezet, of tot kachetten aan horlogies, enz. gebruikt worden.

KIKVORSCH. Eene geheele orde van Amphibiën draagt den naam van kikvorschaardige, en bevat volgens sommigen alleen de eigenlijk zoogenaamde kikvorschen en padden, volgens anderen ook de salamanders en eenige minder algemeen bekende geslachten van dieren. De eigenlijke kikvorschen en padden ademen gedurende het grootste en laatste gedeelte huns levens alleen door longen, doch gedurende hunnen vroegsten leeftijd door kieuwen, als wanneer de geheele uitwendige vorm dezer dieren niet alleen, maar ook de inwendige werktuigen voor den bloedsomloop en andere verrigtingen, groote overeenkomst hebben met die der visschen. Na verloop van eenigen tijd, welken zij in het water doorbrengen, verliezen de kikvorschen den langen staart en den kleinen hoornen bek, welke zij bezitten wanneer zij uit het ei komen, en ontwikkelen zich de pooten tot derzelver gewonen vorm. De padden onderscheiden zich van de kikvorschen door hare minder gladde en wratachtige huid, door eene soort van gezwel achter de ooren, in hetwelk vele openingen zijn, waaruit een melkachtig stinkend vocht voortkomt, en doordien zij zich meer loopende dan springende bewegen. Het zijn doorgaans veel afzigtiger dieren dan de eigenlijke kikvorschen, doch wat men van de vergiftigheid van het speeksel, de pis en zelfs de uitwaseming der padden verhaalt, is volstrekt valsch. Het geluid der kikvorschen is ook geheel verschillend van dat der padden. Aristophanes heeft dat der eerste zeer eigenaardig door de volgende woorden nagebootst: *brekekekex, koax, koax;* dat der laatste gelijkt veel naar het geblaf van eenen hond. De voornaamste soorten zijn: de gewone *groene kikvorsch*, de *bruine landkikvorsch*, de *Jakie* of *Larve* (*Rana Paradoxa*) van Suriname, de *Bull-frog* (*Rana Pipiens*) der Noord-Amerikanen, die bijna zoo groot als een konijn is; de *gewone pad* (*Rana Bufo*), de *Pipa*, die men te Suriname en Cayenne vindt, en waarvan de wijfjes de eijeren en de jongen gedurende eenen geruimen tijd met zich op den rug dragen, enz.

KIL (Dordtsche), stroom of vaarwater, hetwelk het eiland van Dordrecht van den Strijenschen of zoogenaamden Hoekschen waard afscheidt. Deze vaart, oorspronkelijk genaamd de *Kille van Bonaventura*, is in het laatst der 16e eeuw gegraven, door de aangeslikte gronden van den verdronken Zuid-Hollandschen waard, tot gerijf van den koophandel van Dordrecht, en heeft verder door den snellen stroom, welke daar doortrekt, eene zoo aanmerkelijke diepte gekregen, dat zij niet alleen het gewone vaarwater is der zware koopvaardijschepen, die van en naar Dordrecht vertrekken of bestemd zijn, maar ook zelfs voor 's rijks schepen van oorlog. Doorgaans wordt deze weg nog verkozen boven den korteren, langs Vlaardingen en den Briel, welke door het verloopen der stroomen veel verland is. Aan het einde dezer Dordtsche Kil, is in 1822 het groote veer of de overvaart over het Hollandsch diep aangelegd, nagenoeg ter plaatse, alwaar men vermeent dat in 1421 de inbraak van den Zuid-Hollandschen waard zoude hebben plaats gehad. Dit veer wordt met eene stoomboot bediend, en, daar voorheen het weggespoelde dorp Wieldrecht stond, is nu een dorp aangelegd, Willemsdorp genoemd, dat tot nog toe slechts door de veerschippers, herbergiers, enz. bewoond wordt.

KILCHSPERGER (Heinrich). Deze groote man, geboren te Stafa aan het Zuricher meer, ten jare 1726, en den 28 Mei 1808 te Zurich, in den ouderdom van 79 jaren †, verdient bij zijne landgenooten in vereerend aandenken te blijven, en ook onder ons bekend te worden. Hij was de zoon van een dorps-predikant, en steeg op tot de waardigheid van burgemeester en voorzitter des raads. In die betrekking stond hij met den toenmaligen ambassadeur en later senateur Barthelemy in eene naauwe verbindtenis, welke voor

Zwitserland zeer voordeelig was, en menig een uit doodsgevaar redde. Naderhand werd hunne briefwisseling afgebroken. 's Mans wijze voorzigtigheid en tegenwoordigheid van geest bleek in duizende trekken. In de oproerige stad Stein am Rhein bragt hij door zachtheid zoo veel te weeg, dat, toen naderhand de ontevredenheid in het kanton grooter en algemeener werd, deze stad aan de regering onveranderlijk getrouw bleef, en nog zelfs bij de laatste verandering, ten jare 1804, in het kanton Zurich ingelijfd wenschte te zijn en te blijven. Toen, in het jaar 1793, verscheidene kantons, op de vergadering te Arau, wegens het vermoorden van vele Zwitsers, die de Koninklijke Familie hadden willen verdedigen, aan Frankrijk den oorlog verklaren, en terstond in de naastbij gelegene provinciën vallen wilden, hield KILCHSPERGER, als voorzitter der vergadering, door zijnen ambtgenoot DAVID WISS alleen ondersteund, dit onzinnig ontwerp tegen.

KILDARE, Iersch graafschap tusschen Eastmeath, Dublin, Wicklow, Carlow, Queen's, King's en Westmeath gelegen, 110,000 inwoners op ongeveer 27 □ M. bevattende. Het is een vlak, hier en daar moerassig land. De grond is zeer vruchtbaar en brengt koren, raapzaad, vlas en vele andere vruchten des lands voort. Men vindt hier ook veel goed rundvee, paarden, schapen, enz. De lucht is er aangenaam en gezond, behalve in het N. W. bij het moeras *Allen*. De voornaamste rivieren zijn: de Barrow, de Cusheeni, de Liffey met de beroemde waterval *de Zalmsprong*, de Boyne, enz. De voornaamste takken van onderhoud bestaan in landbouw en veeteelt, welker voortbrengselen dan ook den uitvoer uitmaken. Overigens wordt het graafschap in 8 baronnijen verdeeld. = Hoofdplaats van voornoemd Iersch graafschap, de zetel van eenen Roomschen bisschop, midden in de Curragh van Kildare gelegen, 4,000 inwoners bevattende, met ruime bezochte markten, harddraverijen, enz.

KILIAAN (CORNELIS) of VAN KIEL, geboren 1537 te Duffel, Provincie Antwerpen, bediende ter drukkerij van PLANTIJN, te Antwerpen, † in 1607. KILIAAN is bekend door zijn uitgegeven woordenboek der oude Nederduitsche taal, driemalen gedrukt te Antwerpen, als: in 1588, 1598 en 1599; schijnt ook herdrukt te Utrecht in 1623 en 1632, als ook in 1777 met aanteekeningen van GERARD VAN HASSELT; voorts maakte hij ook verscheidene puntdichten en vertaalde COMINES en GUICCIARDINI in het Latijn. Zie verder N. G. VAN KAMPEN, *Geschied. der Nederl. letteren*, deel 1, bl. 215 en 216.

KILKENNIJ, Iersch graafschap tusschen de graafschappen Queen's, Carlow, Wexford, Waterford en Tipperary gelegen en op 34 □ M. 108,000 inwoners bevattende. De grond is heuvelachtig, door de Blackstairs en Brandon Hills bezet en wordt voor de vruchtbaarste des lands gehouden; de luchtsgesteldheid is buitengemeen gezond. De rivier de Barrow maakt de O. grenslijn uit, en ontvangt de Nore, de Diven en de Suire. Bij Castle Coomer is de grootste steenkolenmijn van Ierland. Er zijn ook marmer en leigroeven. De landbouw neemt jaarlijks toe, doch er worden weinig fijne vruchten geteeld. Grooter is de vee-fokkerij, waarvan ook veel wordt uitgevoerd, als ook boter, kaas, meel, koren, wollen dekens en andere wollen stoffen, welke laatstgemelde de fabrijken grootelijks opleveren, zoo als vries, flanel, bont, enz. = Hoofdplaats van voornoemd Iersch graafschap, zetel van den bisschop van Orrerij, aan de Nore, die tot hiertoe bevaarbaar is, en waarover 2 fraaije bruggen liggen. Zij is op twee heuvels gebouwd, en bevat eene hoofd- en verscheidene andere kerken, 1 kasteel en 15,000 inwoners, die vele wollen stoffen vervaardigen, aanzienlijke stijfselfabrijken en whiskijbranderijen hebben. De handel in fabrijkwaren en landsprodukten is vrij aanzienlijk. In de nabijheid is het hol van Dumore, met stalaktiten en marmergroeven. Deze stad zendt eenen afgevaardigde naar het parlement.

KILL-DEVIL of MOORDDUIVEL, een verderfelijke drank voor de gezondheid. Dit vocht bereidt men op Jamaïca, op de volgende wijze: bij twee deelen rum of suikerbrandewijn voegt men een deel water, voorts kaneel, gestooten kruidnagelen, citroenen, veel noten muskaat, geroosterd brood en dojers van eijeren, waardoor het zoo dik als vleeschnat wordt; somtijds vermengt men hetzelve met melk in plaats van water, en het wordt alsdan nog hooger geschat. Deze punch verhit het bloed, en veroorzaakt binnen korten tijd eene koorts, welke vele lieden binnen weinig tijds in het graf sleept, alhoewel men zegt, dat het een uitmuntend middel voor de borst is, voor hen, die er aan gewoon zijn; doch het veiligst is om er zich van te onthouden.

KILOARE, Fransche vlaktemaat, gelijk aan 100,000 vierkante Nederlandsche ellen, of 1,000 vierkante Nederlandsche roeden, of 10 Nederlandsche bunders.

KILOGRAMME, dat is duizend gramma's, het Nederlandsche ℔. Deszelfs waarde hangt van de grootte der aarde af. De Nederlandsche el bedraagt een veertigmillioenste deel van den omtrek der aarde. Maakt men eenen cubus of teerling, die een tiende deel van de Nederlandsche el, dat is een palm tot lengte, breedte en hoogte heeft, dan zal de hoeveelheid zuiver gedistilleerd water tot zijne grootste digtheid gebragt, welke deze teerling kan bevatten, juist een kilogramme wegen.

KILOLITRE, Fransche inhoudsmaat voor natte en drooge waren, gelijk staande met eene Nederlandsche kubieke el of 10 Nederlandsche vaten of mudden of ½ Nederlandsch last.

KILOMETRE, Fransche lengtemaat, gelijk aan de Nederl. mijl.

KILONGO, Afrikaansch distrikt van Loango, aan den mond eener rivier, de grootste provincie des rijks, met eenen eigenen bijna onafhankelijken Koning, zeer schoon, vruchtbaar, en ook sterk bevolkt. De inwoners drijven handel in ivoor, en zijn door het verkeer met de Europeanen zeer bedorven. Het distrikt heeft een vlek en handelplaats van dien naam.

KILOSTERE, Fransche inhoudsmaat voor vaste ligchamen, gelijk aan 1000 kubieke Nederlandsche ellen of wissen.

KILPATRICK (NIEUW of OOST), Schotsch kerspel, graafschap Sterling en Dumbarton, aan het groote kanaal, met 2,600 inwoners. = OUD of WEST KILPATRICK, Schotsch kerspel, graafschap Dumbarton, met 3,430 inwoners.

KIMBREN (DE) of *Cimmeriërs* waren het oude Duitsche volk, hetwelk de Grieken, kort na den Trojaanschen oorlog, leerden kennen, wanneer het zijne woonplaatsen in de Krim en Europisch Tartarije verliet, en in Klein-Azië viel. De Kimbren vereenigden zich met de Teutonen, die in Zweden, Noorwegen, en de Deensche eilanden, of hetgeen men van ouds Scandinavië noemde, woonden; breidden zich verder over Europa uit, en overstroomden eerst Duitschland, Istrië, Slavonië, Zwitserland en Graauwbunderland; deden vervolgens eenen inval in Dauphiné, Languedoc en Provence, en drongen over de Pyreneën in Spanje, tot aan de grenzen van Italië, van waar zij door afgevaardigden den Romeinschen raad lieten verzoeken, dat hun eenige landen in dien oord mogten worden afgestaan, onder belofte, dat zij uit erkentenis hiervoor, de Romeinen met hunne wapenen zouden dienen. Dan dit hun verzoek werd hun geweigerd, waarop zij besloten geweld te gebruiken. Vijf of zes Romeinsche veldheeren werden door hen geslagen en op de vlugt gedreven; de Consul MANLIUS en zijne twee zonen lieten het leven, en MARCUS AURELIUS SCAURUS werd gevangen genomen, voor hunnen raad gevoerd, en met eigene handen omgebragt. De Romeinen, hierdoor verschrikt, droegen het gebied over Gallië aan CAJUS MARIUS op, die 2 of 3 jaar den oorlog slepende hield; doch daarna eerst den Teutonen, en naderhand den Kimbren, 102 jaren voor onze tijdrekening, eene volkomene nederlaag toebragt. Sedert was deze verbazende hoop volks dermate gesmolten, dat slechts weinig Kimbren naar de voorheen door hen verlatene landen terugkeerden, waar zij, om hunnen stouten togt tegen de Romeinen, nog lang zijn vermaard gebleven.

KINA of KOORTSBAST. Dit allerbelangrijkst geneesmiddel is de schors van eenen Zuid-Amerikaanschen boom, die in Peru het meest voorkomt. Behalve deszelfs bijzondere koortsverdrijvende eigenschappen, bezit hetzelve uitmuntende versterkende, zamentrekkende, bederfwerende en het zenuwgestel opwekkende krachten. Men heeft zeer vele soorten van kina, onder welke de bruine het meest gebruikt wordt, en vervolgens de gele en roode, die eerstgenoemde in sommige eigenschappen overtreffen. Er bestaan eene menigte verhalen omtrent de wijze, waarop men de voortreffelijke deugden der kina zoude hebben leeren kennen. Zij zijn alle onzeker en grootelijks verdicht. Dit alleen staat vast, dat een *Corregidor* te Loxa omstreeks 1640, het poeder van den koortsbast aan de Gravin DEL CINCHON, echtgenoot van den Onderkoning van Peru toediende, en haar alzoo van eene hardnekkige tusschenpoozende koorts bevrijdde, aan welke zij langen tijd geleden had. Bij hare terugkomst in Europa bragt de Gravin eene aanmerkelijke hoeveelheid kina mede, welke zij uitdeelde, en daardoor den naam van *Gravinnenpoeder* deed bekomen. Doch eenige jaren later ontvingen de Jezuïten eene veel grootere lading Kina, en verbreidden deszelfs gebruik door Italië en allengskens door geheel Europa; van hier kreeg het den naam van *Jezuiten-poeder*. Echter werd het nog gedurende vele jaren als een geheim middel uitgevent, tot dat LODEWIJK XIV in 1678 dit geheime recept van zekeren TALBOT kocht, die den Dauphin met hetzelve hersteld had, en deszelfs gebruik daardoor veel algemeener deed worden. Van hier kreeg het den naam van *Poeder van Talbot*. Dikwijls en lang heeft het vooroordeel tegen dit middel deszelfs gebruik minder algemeen gemaakt; doch eindelijk heeft de waarheid gezegevierd, en hebben de latere scheikundige onderzoekingen uit hetzelve bestanddeelen leeren afzonderen, wier waarde die van alle andere geneesmiddelen te boven gaat, en welke ons den koortsbast als eene der heilrijkste geschenken der Voorzienigheid doen kennen. Zie verder QUININE.

KINDERMOORD. De Spartanen en voormaals ook de Chinezen, hadden de wreede gewoonte om hunne kinderen, wanneer zij hun te zwak voorkwamen of zij eenig gebrek in hen veronderstelden, op onderscheidene wijzen gruwzaam om te brengen.

KINDERPLIGT. De gehoorzaamheid en eerbied der kinderen voor hunne ouders was bij de Grieken van zoo veel waarde, dat zij, welke verlangden om Archonten te worden, onder andere bewijzen van deugd ook moesten kunnen aantoonen, dat zij hunne ouders, zoowel bij derzelver leven als na hunnen dood, vereerd hadden. Het was schandelijk voor eenen Griek, indien hij verzuimde, om de be-

graafplaats zijner ouders te vereeren en te versieren. Het is niet alleen bij de Grieken, maar bijna bij alle volken van de wereld, dat deze pligt als eene der grootste wordt beschouwd en de verwaarloozing er van geduchte straffen na zich sleept; de gewijde en ongewijde schriften leveren er voorbeelden genoeg van op.

KINDERSPELEN. De kinderen, even als de trekvogels, weten hunnen tijd: behoudens eenige geringe wijzigingen, gevolgen van het weder, verdeelen zij hunne spelen en vermaken, als volgt:

Half Januarij. . . . Sleedje- en schaatsenrijden, sneeuwballen.
„ Februarij . . . Duitje pletsen, kunzeren.
„ Maart . . . . . Soldaatje spelen, hoepelen.
„ April . . . . . . Tollen, potje spelen, stniteren.
Begin Mei. . . . . . . Koekelemeijen, verliebte meiboom, meikevers, molentje.
Half „ . . . . Lederen bal kaatsen en in het boedje.
„ Junij . . . . . . Knikkeren.
„ Julij . . . . . . Klappers.
„ Augustus. . . Vliegers oplaten.
„ September. . Vogels op de kruk.
„ October . . . . Zweepklappen, touwtje springen, hoepelen.
„ November. . Kooten.
Begin December . . Pijl en boog.
Half „ . . Kolf en bal, munt in het potje.

KINDERZIEKTE. Zie POKKEN.

KING'S COUNTY, Iersch graafschap tusschen O. en W. Meath, Kildare, Queen's, Tipperary en Galway gelegen, en op 33 □ M. 74,500 inwoners bevattende. In het Z. W. bevindt zich het gebergte Slieth-Bloom. Ook is er een deel van het gebergte Benbulds. Het overige is eene uitgestrekte vlakte met vele moerassen, vruchtbaar en met goede weiden. De luchtsgesteldheid is zacht, maar tamelijk vochtig. De voornaamste rivier is de Shannon, die hier het groote kanaal ontvangt, hetwelk het geheele graafschap doorsnijdt. Mindere rivieren zijn de Brosna en Yellow, eenige kleine meren, waaronder Lough Pallis. De grond is zeer goed bebouwd, en levert alle Iersche voortbrengselen op, ook vlas, dat hier gesponnen en geweven wordt. De veeteelt en melkerij is van belang. De uitvoer bestaat in koren, meel, brandewijn, vee, huiden, boter, wol, garen en linnen. Het wordt in 10 baronnijen verdeeld. De hoofdstad is Philipstown.

KINGSTON, stad op het West-Indische eiland Jamaïca, aan de Noordzijde van eene goed versterkte haven. Zij is de voornaamste en rijkste koopstad van het eiland, na de groote verwoesting van 1692 gesticht. Zij is regelmatig gebouwd, met 2 Engelsche kerken, 2 synagogen, eenen schouwburg, eene Latijnsche school en een hospitaal, breede maar ongeplaveide straten, vele prachtige gebouwen en 27,000 inwoners, waaronder 17,000 slaven. Om de aardbevingen zijn al de huizen slechts eene verdieping hoog en ligt gebouwd. Men vindt er overvloed van vogels, visch, vleesch en groenten. Deze stad zendt drie afgevaardigden naar het parlement. = hoofdstad van het West-Indische eiland St. Vincent, aan eene baai van dien naam. = hoofdplaats van het Midland-distrikt in Opper-Canada, aan den mond der St. Laurens, met regelmatig aangelegde straten, 4 kerken, 8 scholen, 1 hospitaal, 1 gevangenis, kazernen voor 1,500 man en 4,000 inwoners. Zij is de stapelplaats van den handel tusschen Montréal en geheel N. W. Amerika, de haven is tegen alle winden beschut. Tusschen de kapen Frederick en Henry, tegenover de stad, is eene golf, alwaar de Koninklijke flotille van de Ontario gewoonlijk overwintert. Aldaar is ook een arsenaal en een dok voor schepen. Men vindt in den omtrek eene zoutbron, kalksteengroeven, enz.

KINKHOEST, eene besmettelijke ziekte, welke voornamelijk kinderen aantast. Zij is van eenen kramp- en stuipachtigen aard, heeft haren oorsprong in de maag, doch openbaart zich voornamelijk door hevige vlagen van hoest, welke zoo lang aanhouden, dat de lijders gedurende dezelve genoodzaakt worden weder in te ademen, waardoor een schel piepend, nu eens kraaijend, dan weer blaffend geluid ontstaat. Echter zijn de longen in deze gevallen niet oorspronkelijk, maar door medegevoeligheid aangedaan, en het hoesten bedaart, zoodra er braking van slijmachtige stoffen volgt. De kinkhoest openbaarde zich het eerst in 1414 epidemisch in Frankrijk; heerschte ten tweeden male in 1510, en verspreidde zich later door gansch Europa. Omdat de lijders aan kinkhoest, ten einde zich voor koude te bewaren, over het hoofd kappen droegen, die in het Latijn *Cucculliones* heeten, noemde men deze ziekte daarna in het Fransch *Coqueluche*, anderen leiden dit woord van *Coquelicot*, klaproos, af, omdat de klaprozenstroop het eerst tegen den kinkhoest gebruikt werd.

KINSALE, Iersche stad, graafschap Cork, aan den mond der Bandon in de Kinsale-baai, versterkt, met eene fraaije kerk, haven, dokken en scheepstimmerwerven voorzien, bevattende 12,000 inwoners, die van de scheepvaart en den koophandel bestaan.

KINSBERGEN (JAN HENDRIK VAN) werd op den 1 Mei van het jaar 1735, te Doesburg, geboren, doch verliet die stad weldra, om met zijne ouders naar Elburg te gaan wonen. Zijn vader, kapitein in dienst van den Staat der Vereenigde Nederlanden, leidde hem op tot de krijgsdienst. Behalve zijn gewoon onderwijs, genoot hij ook nog dat van den Groningschen Hoogleeraar ENGELHARD, en van dien tijd af werd de wiskunde zijne meest geliefkoosde oefening. Voor deze wetenschap behield hij den lust tot in zijnen ouderdom, en maakte daarin groote vorderingen, waarvan zijne uitgegevene werken de blijken opleveren. Op zijn 9e jaar trad hij in dienst bij de landmagt van zijn vaderland, en op zijn 14e verkoos hij om in de zeedienst over te gaan, waarin hij alle graden, van dien van Adelborst af, tot dien van Luitenant-Admiraal toe, doorliep. Na bekomen verlof van 's lands bestuur, ging hij in 1767 over in dienst van Rusland, en bekleedde daarin, zoo te land als ter zee, onderscheidene rangen, gedurende den oorlog, dien KATHARINA II tegen de Porte voerde. In dezen oorlog gaf hij vele blijken van moed, vooral in den slag, dien hij aan de Turken in de Zwarte zee leverde, waarin hij met vijf schepen van 40 stukken tegen dertien tweedeks-schepen streed, en ofschoon zijne bodems deerlijk geteisterd werden, 's vijands linie doorboorde, hem volkomen sloeg, ja zelfs het Admiraalschip der Turken deed zinken. In dit gevecht, dat hem zoo veel eer aandeed, beproefde hij eene nieuwe orde van slaglevering, welke naderhand in 1781, en vervolgens door de Engelschen is nagevolgd geworden. Hij nam insgelijks de proef van eene andere, door hem gedane uitvinding, namelijk die der beweegbare seinen op onbepaalde plaatsen; beide deze proeven gelukten volkomen. — In weerwil der voordeelen en der schitterendste vooruitzigten, welke de dienst in Rusland hem opleverde, wilde hij echter liever naar zijn vaderland terugkeeren, om aan hetzelve zijn offer van bekwaamheid en moed te brengen. Hij kwam dan ook aldaar in 1776, met ordes-teekenen versierd, terug, en bleef niet lang zonder werkkring; want nog in hetzelfde jaar ontving hij den last, om met den Keizer van Marokko, die met de republiek der *Vereenigde Nederlanden* in oorlog was, den vrede te sluiten, hetwelk hij bij die gelegenheid even bekwaam als dapper ten uitvoer bragt. In den roemruchtigen zeeslag van den 5 Augustus 1781, waarin de vlootvoogd ZOUTMAN de eer der Hollandsche vlag tegen de overmagt der Engelsche vloot zoo roemrijk handhaafde, had VAN KINSBERGEN het bevel over een smaldeel van zeven oorlogschepen. Hij zelf bevond zich op het linieschip van 74 stukken de *Admiraal-Generaal*, en bragt veel tot de overwinning toe. Zijne ondervinding vooral kwam hier zeer te stade. Tot erkentenis der diensten, door hem bewezen, werd hij van wege den Staat met eenen gouden eerpenning beschonken, en benoemd tot Schout-bij-Nacht; hij was ook sedert dien tijd aan het hoofd van het korps zee-artilleristen, waarvan men de oprigting voornamelijk aan hem te danken heeft. Nog is men voor een gedeelte het aanleggen van de schoone haven het *Nieuwe Diep*, alsmede de verbeteringen, tot aan het jaar 1795 daaraan gedaan, aan hem verschuldigd. Kort na het sluiten van den vrede met Engeland, werd hem, namens de Keizerin van Rusland, met den rang van Vice-Admiraal, het bevel over de Russische vloot opgedragen; terwijl omtrent denzelfden tijd de Koning van Denemarken hem aan het hoofd zijner zeemagt wilde plaatsen, voor welke beide eervolle aanbiedingen VAN KINSBERGEN echter met de meeste bescheidenheid bedankte, verkiezende de dienst zijns vaderlands boven die van vreemden, welke ook de voordeelen mogten zijn, aan de laatste verbonden. In 1789 en het volgende jaar, voerde hij het bevel over een smaldeel, bestemd tot krijgsoefeningen in de Noordzee. In 1793 bevond hij zich aan het hoofd der verdediging te water, tegen den Franschen veldheer DUMOURIER, wien hij aan den Moerdijk belettede, in Holland door te dringen. In 1794 met de verdediging van den Staat op de rivieren belast, vervaardigde hij een uitvoerig ontwerp voor die der Zuiderzee. Men is aan VAN KINSBERGEN menige goede inrigting, met opzigt tot het zeewezen, verschuldigd. Het is voornamelijk door zijnen invloed dat er een korps mariniers en zee-artilleristen is opgerigt, en dat de gronden zijn gelegd voor een fonds, bestemd ter oprigting van eene krijgskundige kweekschool, en ter ondersteuning van ongelukkige officieren. In 1795 werd hij genoodzaakt de dienst zijns vaderlands te verlaten; wordende hij niet alleen met het geheele korps zee-officieren, bij de toen plaats hebbende orde van zaken, afgedankt, maar nog daarenboven in zijne woning te Amsterdam in hechtenis gesteld, en van daar vervolgens naar eene gevangenis overgebragt, waaruit hij echter, zonder dat men hem iets ten laste konde leggen, weder werd ontslagen. Nu trad hij, op herhaald aanzoek en nieuwe voordeelige aanbiedingen, in dienst van den Koning van Denemarken met den rang van Admiraal, en bekleedde, tot in 1806, eervol dezen rang, wanneer hij werd ontslagen. Koning LODEWIJK benoemde hem achtervolgens tot deszelfs eersten Kamerheer honorair; tot Maarschalk van het rijk; tot Staatsraad in buitengewone dienst (afdeeling van de marine), tot Grootkruis van de orde der Unie, Lid van het Comité-centraal van het zeewezen, en tot Graaf van het Koningrijk, met den titel van Graaf van *Doggersbank*. Ook in 1810 en 1811 werd hij door Keizer NAPOLEON tot Graaf van het rijk en Senateur benoemd. VAN KINSBERGEN maakte een edelmoedig gebruik van de aanzienlijke middelen, waarmede hij bedeeld was. Onderscheidene gestichten en

maatschappijen van ons vaderland hebben daarvan de treffendste blijken ontvangen, en zegenen zijnen naam. De laatste jaren zijns levens bragt hij door te Apeldoorn, een dorp in Gelderland, op eene buitenplaats *Welgelegen* genaamd, alwaar hij den 27 Mei 1819, in den ouderdom van 84 jaar †. Kort voor zijn overlijden had hij het genoegen, dat de Heer Mr. G. van Lennep een uitvoerig levensberigt van hem vervaardigde en deed plaatsen in de *Galerie Historique des Contemporains, ou nouvelle biographie*; een werk, dat van 1817 tot 1820 te Brussel is uitgekomen in 8 deelen, in 8°, waarnaar wij den lezer verwijzen ter verneming van meerdere bijzonderheden.

KINROSS, graafschap in Z. Schotland op $3\frac{7}{8}$ ☐ M. in 7 kerspelen 7,250 inwoners bevattende. Het midden des lands is laag, gelijk ook de grenzen, behalve de oostelijke, alwaar het gebergte Leven met heuvels bedekt is. Ten N. ziet men de Ochils, ten Z. de Cleish, ten O. de Balneatti en ten W. Lomond. Het voornaamste meer is het Loch-leven. De grond is in de dalen gedeeltelijk vruchtbaar, en levert gerst, haver, aardappelen, vlas, rapen, kalk en bouwsteenen, doch geene steenkolen op en weinig hout. Er zijn goede weiden en veel veeteelt. De uitvoer bestaat in wol, huiden, linnen, garen, enz. De hoofdplaats Kinross ligt in eene vlakte niet ver van het Loch-leven met 1,600 inwoners, die meestal van de garenspinnerij en linnenweverij bestaan. Op een eiland in het Loch-leven zijn de puinhoopen van een kasteel, waarin Maria Stuart langen tijd gevangen heeft gezeten.

KINZIG, rivier in Beijeren en Baden, welke in het Schwarzwald, bij Alpirsbach, uit een meer te voorschijn komt. Zij ontvangt de Schitach, Wolfach, Gutach, Schutter, Salzbach, Bracht en Biber, en valt bij Kehl in den Rijn. Zij doorstroomt het Kinzigdal, is voor de houtvlotten van veel belang, en geeft den naam aan den Kinzigkreits. = Keur-Hessische rivier die op den Rohn ontspringt, en bij Hanau in den Main valt.

KINZIGKREITS, Badische kreits of provincie naar de rivier van dien naam genoemd, tusschen de Murg- en Pfinzkreitsen, Wurtemberg, den Zeekreits, Treisamkreits en den Rijn, en op $48\frac{1}{4}$ ☐ M. 162,000 inwoners bevattende. Het grootste deel des lands is door het uitgestrekte Schwarzwald bedekt. De grond is op en bij de bergen steenachtig en schraal; in de dalen is dezelve gemengd, maar vruchtbaar, de wijnstok groeit er welig. De voornaamste rivieren zijn de Kinzig, Wolfach, Gutach en Kehl, Lautenbach, de Acher, enz. terwijl men hier ook bronnen vindt. De voornaamste meren zijn het Mümmel- en het Waldmeer. De luchtsgesteldheid is aangenaam in het Rijndal, doch in het Schwarzwald, vooral ten Z. O. zeer ruw: hier zijn zulke naauwe dalen, dat men er soms de zon in geene 18 weken ziet. Het Rijndal en de overige dalen zijn over het algemeen zeer goed bebouwd, en geven meer dan genoegzame granen, aardappelen, hennep, tabak, raapzaad, enz. De wijn is er middelmatig, doch men heeft er vele boomvruchten, en vooral kersen. Het hout is echter het voornaamste produkt, en wordt langs den Rijn naar ons vaderland verzonden, of tot kolen en potasch gebruikt. Op de bergen is de veeteelt vrij aanzienlijk; ook vindt men hier vele schapen, varkens, wild, enz. Uit het delfstoffelijk rijk zilver, koper, lood en kobalt. De fabrijken zijn van weinig beteekenis. De uitvoer bestaat voornamelijk in hout, hennep, koren, linnen, tabak, houten klokken, granaten, stroohoeden, enz. De inwoners belijden meestendeels de Roomsche godsdienst. De voornaamste scholen bestaan uit het paedagogium te Lahr, en eene Latijnsche school te Mahrberg, met eenige industrie-scholen, enz. Met het graafschap Hohengeroldsegg wordt de kreits in 15 ambten verdeeld. De hoofdplaats en zetel der regering is te Offenburg.

KIO, voorheen ook *Meako* genoemd, Japansche stad, de oude hoofdstad des rijks, en eene der vijf rijksteden, welke nog tegenwoordig de verblijfsplaats van den *Daïro*, of het geestelijk opperhoofd des rijks is, aan de rivier Meako die hier in de Jedogawa valt, waardoor zij gemeenschap met de zee heeft. Hoewel thans minder dan Jeddo zijnde, is zij echter nog van zeer veel belang, en bevat ten minste 500,000 inwoners. Ten tijde van Kaempfer bepaalde men het getal der paleizen op 137, der Hindoe-tempels op 2127, der Boeddah-tempels op 3,893, der bijzondere huizen op 138,979, der straten op 1,858, der bruggen op 87, der geestelijken op 52,169 en der wereldlijken op 477,557, zonder de vreemdelingen te rekenen. Zij is $\frac{3}{4}$ mijl lang en $\frac{1}{2}$ mijl breed, zonder muren en wallen, doch door grachten omringd, en heeft slechts een Kasteel, waarin het paleis van den Kubo staat, en het verblijf van den *Daïro*, hetwelk alleen eene stad met 13 straten vormt. De straten zijn naauw, maar snijden elkander met regte hoeken. De huizen zijn smal en slechts twee verdiepingen hoog, deels van hout, deels van kalk en leem gebouwd, daar bij het paleis van den *Daïro* een vierkante hooge toren, met verscheidene verdiepingen, zich verheft. De voornaamste tempels bestaan uit de Keizerlijke tempel *Tschuganin*, welke eigenlijk een groot klooster is, en niet minder dan 28 tempels en vele tuinen bevat; de *Gibon* of bloementempel; de *Kiamitz*, met eenen toren van 7 daken; de *Daibut* met den marmeren tempel en het kolossale afgodsbeeld; *Quanwon*, met het afgodsbeeld met 30 armen enz. Zij is ook de zetel der wetenschappen. Hier is de voornaamste Hoogeschool des rijks, vele welingerigte scholen, de verzamelplaats van alle geleerden, en de eenigste boekdrukkerij. Men vindt hier ook de voornaamste munt, vele bloeijende fabrijken van verlakte waren, fluweel, zijde, gouden en zilveren stoffen, koperwerk, porselein, de schoonste Japansche sabels en dolken. Het koper, dat in den omtrek gegraven wordt, wordt hier gezniverd en verfijnd. De verwerijen zijn voortreffelijk. Ook is hier het middelpunt van den binnenlandschen handel, met aanzienlijke kantoren. Men leeft hier goedkooper dan in Jeddo, de verkeering is hier ook aangenaam. De *Daïro* is hier zoo goed als gevangen, zijne inkomsten bestaan in het vorstendom Kiotto en groote geschenken, zoo van den Kubo, als van de vorsten en grooten des lands. De stad heeft twee Keizerlijke gouverneurs en eenen opperregter.

KIOBÉ of **KIABÉ** in den *Storum*, eene hofplaats te Mekka, is een bij de Turken geheiligd huis, hetwelk zij voorgeven, dat voormaals door de engelen gesticht en weinig tijds voor den zondvloed naar den Hemel werd gebragt, en op het voorbeeld daarvan, door Abraham, aan wien hetzelve uit den Hemel teruggebragt is, herbouwd is geworden. Dit Kiabé of huis, hetwelk niets uitmuntends heeft, is 30 voeten hoog, 15 schreden lang en 12 breed; de deurdrempel is zoo hoog, dat een gewoon man er niet bij kan reiken, en deze deur is van louter zilver, slaat ter wederzijde open, is 10 voeten hoog en 5 breed; men klimt tot dezelve langs eenen trap, welke vier raderen heeft, en door eenen iwan tegen het huis wordt aangerold; van binnen is dit huis zeer opgesierd en men vertelt er veel wonders van, doch die wonderen hebben dezelfde waarde als die van het huisje van *Loretto*, dat is te zeggen, dat zij de priesters ten koste van het verstand der leken rijk maken.

KIOSK, eene soort van paviljoen bij de Turken, een vierkant gebouw, uit eenige pilaren van eene middelbare hoogte bestaande, die met een tent-dak overdekt zijn, waaronder rondom het gebouw een gang loopt. De Turken bedienen zich van deze soort van paviljoenen in hunne tuinen en op hoogten, om frissche lucht te genieten, of een aangenaam uitzigt te hebben.

KIOW. Zie Kiew.

KIRCH (Christfried), geboren 24 December 1694 te Guben in Lausnitz, † 9 Maart 1740 te Berlijn, zoon van Gottfried, deed aanvankelijk sterrekundige waarnemingen te Dantzig, en sedert 1717 als Koninklijke sterrekundige op het observatorium te Berlijn, en berekende sterrekundige jaarboeken. Zijne waarnemingen zijn in 1730 uitgegeven.

KIRCH (Gottfried), geboren 18 December 1639 te Guben in Lausnitz, † 25 Julij 1710 te Berlijn. Aanvankelijk legde hij zich te Leipzig op de sterrekunde toe, leverde sedert 1667 gewone almanakken en sedert 1681 sterrekundige jaarboeken. Hij werd in 1700 als sterrekundige te Berlijn beroepen, en deed waarnemingen op het tegenwoordige oude observatorium aldaar, dat onder zijn opzigt is gebouwd geworden. Hij ontdekte veranderlijke sterren in de Zwaan, zag het eerst de komeet van 1680 en vond een' cirkelmikrometer uit.

KIRCH (Maria Margaretha), geboren 25 Februarij 1670 te Panitz bij Leipzig, † 29 December 1720 te Berlijn, huisvrouw van Gottfried Kirch, deed vele sterrekundige berekeningen en waarnemingen met haren man, en schreef in 1712 eene sterrekundige Verhandeling. De oudste van hare dochters (Christina) hield zich nog lang daarna met sterrekundige berekeningen bezig, en † te Berlijn den 6 Mei 1782 in 86 jarigen ouderdom.

KIRCHER (Athanasius), een Jezuït, geboren in 1602 te Geissen bij Fulda, † 1680 te Rome, onderwees gedurende een groot aantal jaren de wiskunde in het collegie der Jezuïten te Rome. Zijne zeer uitgebreide geleerdheid maakte hem eenen grooten naam, maar men vindt meer geleerdheid en weetgierigheid dan grondige kennis in zijne schriften. Zijne voornaamste werken zijn, de beroemde *Ars magna lucis et umbrae* 1621; verder, *Primitiae gnomonicae catoptricae* en de *Iter ecstaticum, Musurgia universalis.*

KIRCHERS BRONNEN zijn eene soort van springfonteinen, door den beroemden Jezuït Athanasius Kircher uitgevonden. Zij bestaan gewoonlijk in eenen vogel welke zoo veel waters inslikt, als door eene slang in eene kom of een bekken wordt uitgespuwd.

KIRENSK, Russisch Aziatische kreits, gouvernement Irkutsk, ten O. en Z. O. van Tomsk, bevat nagenoeg 12,000 inwoners. Het is een' rotsachtigen en golvenden grond, met breede landruggen, vele moerassen en bouwland, grootendeels langs de Lena en Ungara. De luchtsgesteldheid is ruw, met strenge winters en hevige koude. De zomers zijn kort maar heet, en vergezeld van tallooze zwermen lastige muggen. Het gebergte is nergens zeer hoog, en de bergketen Talokawi Gori bestaat uit zandsteen. De twee voornaamste rivieren zijn de Lena en de Tunguska, de kleinere de Kuta, Kirenga, Orlenka en Iga. Nog vindt men hier de bronnen der Podkameneja, Tunguska en Nishnaja, met verscheidene kleine meren, als ook den noordelijken oever des meers Baikals, en eenige zoutbronnen. De kreits is rijk aan bosschen, die veel wild hebben, terwijl jagt en visscherij hier hoofdbezigheden zijn. De landbouw is van weinig beteekenis, en geeft wat rogge, zomertarw, gerst, haver, erwten, boekweit, hennep, enz. Even schraal is ook de vee- en paardenteelt.

KIRGIZEN noemen zich zelve SARA-KAISAKI (*Steppen kosakken*) en ontleenen waarschijnlijk den naam van Kirgizen van het een of ander hoofd hunner horde. Men houdt ze gewoonlijk voor nakomelingen van de oudste Mongolen, die aanvankelijk in de nabijheid van den Chineschen muur gewoond hebben, en bij de algemeene verhuizing der Mongoolsche stammen, naar westelijker oorden getrokken zijn. Toen men ten tijde der Russische verovering van Siberië, het eerst iets van dit volk vernam, zwierven de Kirgizen in de streken van Opper-Jenisei rond, en werden met de Barbarinzen aan het Russische rijk onderworpen. Sedert hebben zij zich als een zeer onrustig, trouweloos, twijfelmoedig en gevaarlijk volk doen kennen. Thans bewonen zij de wijduitgestrekte woestijn, tusschen de Ural en Irtisch, welke door de Russen de Kirgische Steppe genoemd wordt. Zoo lang de Kirgizen bekend zijn, hebben zij zich in eene groote, middelste en kleine horde verdeeld. De eerste is nog tegenwoordig, wegens hare dapperheid, en de ontoegankelijke bergen, welke zij bewoont, onafhankelijk; de beide laatste erkennen sedert 1731 het Russische rijk als Schutsheer; doch hebben zich sints dien tijd nog bij aanhoudendheid als trouwelooze bondgenooten en een zeer roofziek volk gedragen, weshalve men langs de grensrivieren liniën van kleine vestingen tegen hen heeft aangelegd.

KIRGIZEN (LAND DER) of *de Woestijn der Kirgis-Kaisaken*, ook wel het land der Kasatscha Orda genoemd, Russisch landschap midden in Hoog-Azië, hetwelk zich aan de grenzen van het gouvernement Astrakan tot aan de grenzen van China, en van den Aral tot aan den Irtysch, uitstrekt, schoon de zuidelijke grenzen nergens juist zijn opgegeven. De Russische aardrijkskundigen bepalen de oppervlakte op ruim 31,680 □ M. Het land is eene hooge vlakte, op den hoogen bergrug van Azië, en wordt door eene bergketen doorsneden, die het Altaïsch met het Uralisch gebergte vereenigt. Deze hooge vlakte bestaat uit twee woestijnen; de eene ten N. van het gebergte, door de Middel-Kirgizen bewoond, heet de Ischimsche woestijn; die ten Z. is de eigenlijke woestijn der Kirgizen, welke zich tot de Kaspische zee en het meer Aral uitstrekt. De grond is steen- of zoutachtig, hier en daar ziet men gras of doornstruiken, doch des zomers verdroogt er alles, zelfs bronnen en rivieren, waardoor de inwoners zich nu en dan met zout water moeten behelpen. Langs de rivier is eenig hout, maar in het O. in de woestijn Bidpak, ziet men niets dan doornstruiken, en de reiziger moet zich hier met gesmolten sneeuw vergenoegen, daar het water, dat men 12 voeten diep in de aarde vindt, voor het vee zelfs doodelijk is. Ook moet hij hier met behulp van zon en sterren den weg vinden. De bergen, die dezen tak doorsnijden, zijn de Algydem-Zano, de Uluktag, de Ulutau, de Mangislak en de Kitschik, welke allen verscheidene takken hebben. De Kaspische zee heeft hier hare voornaamste golf, de Mertwol, en ontvangt de Ural en de Jemba, terwijl tusschen deze de woestijnrivieren Gorkaja, Sokis, de Ual, de Kuil, enz. gevonden worden. Verder het meer Aral, de Sarasu, de Tungai, enz. Behalve de reeds genoemde meren, zijn er nog het Tranhakhur, het Batkakul, het Inderskoe (het grootste zoutmeer des lands), het Buldurta, de Taisagan-Karakal, 60 zoutmeren en een groot aantal andere. De luchtsgesteldheid is gematigd, en niettegenstaande het veranderlijk weer, gezond. De winter duurt slechts twee maanden, maar de zomer is soms brandend heet. Uit het plantenrijk zijn de voortbrengselen hout en struikgewas, in sommige oorden gras, en onderscheidene planten voor het vee, zoodat men aldaar vele paarden, kameelen, rundvee, schapen en geiten vindt. Het haar van den kameel is een voornaam artikel van koophandel. De wol der schapen is grof. Men vindt hier ook wolven, vossen, dassen, antilopen, hermelijnen, wezels, enz. en in de bergen wilde schapen, ossen, ezels, steenbokken, jakhalzen, enz. Er is ook zout, en men wil dat er koper- en ijzermijnen gevonden worden. De inwoners zijn Kirgizen een zwervend volk, dat van de Tartaren afstamt, en in 3 horden verdeeld is, waarvan slechts 2 aan Rusland onderworpen zijn. MALTEBRUN stelt derzelver getal, matig berekend, op 360,000 zielen. Zij zijn van middelbare gestalte, hebben platte neuzen, kleine oogen en mond, en groote afwijkende ooren. Hunne inborst heeft veel goeds, en men schrijft hun natuurlijk verstand en goedhartigheid toe. Zij leven zeer eenvoudig, en zijn tegen de ongemakken der lucht gehard. Hunne vrouwen hebben vele loffelijke hoedanigheden, en bezorgen de huishouding en het fabrijkwezen. Zij leiden een zwervend leven, wonen in draagbare hutten en houden van prachtige kleeding; de mannen hebben eene piek, boog en pijlen tot wapens, sommigen ook pistolen en geweren. De paarden, die de rijke Kirgizen van 1,000 tot 4,000 hebben, zijn gewoonlijk prachtig opgesierd. De veeteelt en de daaruit voortvloeijende handel is hun bestaan. Zij rooven en plunderen daarbij alles wat hun voorkomt, en Rusland moet hen door sterke magt binnen hunne palen houden. In hunne spijzen zijn zij zeer eenvoudig, deze bestaan hoofdzakelijk in het vleesch van hunne kameelen, paarden, enz. terwijl zij ook kaas en melkspijzen bereiden. Even als de Tartaren, houden zij veel van tabak. Zij belijden de Mahomedaansche godsdienst, met vele bijgeloovigheden. Zij zijn in stammen verdeeld, die elk eenen Khan aan het hoofd hebben; zelfs ook die welke aan Rusland onderworpen zijn, behouden hun eigen bestuur.

KIRILOW, Russische kreits, gouvernement Novogorod, aan de grenzen van Wologda, bevat 52,500 inwoners. De grond is heuvelachtig en vochtig, met waterachtige bosschen. Onder de 31 rivieren zijn de Iwit, Kowisa, en Schekma de grootste. Verder zijn er 187 meren en moerassen, waaronder het groote Woschmeer behoort. De landbouw is er moeijelijk, en levert alleen rogge, vlas en hennep, een weinig tuingroenten, maar in het geheel geene boomvruchten op. Hout is er genoeg, daar er ook potasch gewonnen wordt. De veeteelt is van weinig beteekenis, daar men in den langen winter geen voedsel genoeg voor hetzelve krijgen kan; wild, gevogelte en visch vindt men hier in overvloed. = hoofdstad van genoemden kreits, tusschen drie meren, met 2,150 inwoners, die veel beelden van heiligen maken en verkoopen.

KIRIN, Chineesch gouvernement in de Mandschury, in deszelfs Noord Oostelijk deel bevat, tusschen den Amur, de Japansche zee, Leatong, Songarie en de provincie Kortschin gelegen. Het is een woest eenzaam land, met eenen goeden, vruchtbaren grond. Groote digte bosschen bedekken de bergen en vlakten, en daar, waar men geene boomen vindt, groeit het gras zóó hoog, dat men er niet dan met moeite door kan komen. Het strand is geheel verlaten. De rivieren zijn: de Amur, Ussari, enz. zoo ook ontvangt de Songari, behalve de Hoeifan Piza, de Hunen-Nonni, Ula en vele kleine rivieren. Het grootste meer heet Binka. De luchtsgesteldheid is hier veel koeler dan in het overige der Mandschury. De winter is streng, maar de zomer zeer heet, wanneer alles zeer voorspoedig groeit. Het grootste deel des lands behoort echter aan de volken der Mandschu's, Yupitasen en Ketschintasen, waarvan de eersten in het gebergte van Tsoupechan en langs de Songari, de tweeden aan het meer Hunka en aan de Ussuri, en de derden aan den Amur wonen. Zij zijn allen herdersvolken; ondertusschen leven de Mandschu's meer van de jagt en veeteelt, hebben weinig akkerbouw en wonen in dorpen. Deze volken verkoopen visch, vellen van dieren, en pelterijen, waarvoor zij niet anders dan katoenen stoffen, eenige sieraden en ijzerwerk inruilen. Zij hebben hun eigen bestuur, doch staan verder onder eenen Generaal der Mandschu's, die tevens Gouverneur is. = of *Kirin-Ula-Choton*, de hoofdstad van voornoemd gouvernement en zetel van den gouverneur, aan de Songari, omringd met eenen aarden wal.

KIRKCUDBRIGHT of EAST GALLOWAY, graafschap in Z. Schotland, aan de zee, tusschen de graafschappen Dumfries, Wigton en de Iersche zee, op 40 □ M. 33,680 inwoners bevattende. Het is onvruchtbaar en eenzaam, vol bergen en kleine meren, in het noorden geheel onbebouwd, en aan den kant der zee met kleine heuvels bedekt. De grond is mager en schraal, slechts aan de rivieren een weinig beter. Aan de kusten is het voorgebergte Ross of Barmangar en Saturness. In het binnenland heeft men takken van den Cheviot, waaronder de Cairnsmuir 2597 en de Creffel 1831 voeten hoog zijn. De rivieren zijn: de Dee, die uit de Deugh en Ken voortkomt, de Fleet en de Orr. Onder de meren zijn die van Kenmmir, Dee, Erich, Inver, Moon, Whinnion, enz. de voornaamste. De landbouw is er van weinig belang, en haver, gerst, aardappelen, vlas, hout, riviervisch, lood, ijzer, rundvee, schapen, paarden en varkens zijn de voortbrengselen van het land. Ook zijn hier eenige bosschen en boomgaarden aangelegd. De kustbewoners leven van de visscherij en van het schelpbranden. De fabrijken zijn er van geen belang. De uitvoer bestaat in varkens, mager rundvee, schapen, wol, huiden, melk en schoenen. = hoofdplaats van voornoemd graafschap, aan de Dee, vlak bij derzelver mond, met 2,100 inwoners. Zij heeft aan de Solway-frith eene veilige haven, en behalve schelpbranderij, veel handel en nijverheid.

KISCHM, KISHME of KISCHMISCH, bij de inwoners *Dschesira-Draz* genoemd, het grootste eiland in de golf van Perzië, 13 mijlen lang en 3 breed, en door een kanaal van 1¼ mijl van het vaste land gescheiden. Over het algemeen heeft het eenen kalkachtigen grond, omringd met koraalriffen, en vruchtbaar in koren en wijn. Men vindt er goede weiden en aanzienlijke veeteelt, alsmede parelbanken. De 15,000 inwoners welke in 300 dorpen en buurten wonen, staan onder eenen scheik, die van den Iwan van Maskate afhankelijk is. = hoofdstad van voornoemd eiland, aan de N. O. zijde, ommuurd, met een fort en eene haven of reede.

KISLAR-AGA, het opperhoofd der zwarte gesnedenen, en opper-toeziener over den *Harem;* alsmede bestuurder der moskeën en liefdadige gestichten: een ambtenaar, die aan het hof des Turkschen Keizers eene zeer gewigtige rol speelt.

KISLJAR, Russisch-Aziatische kreits, gouvernement Kaukazië, 189 □ M. groot, ten O. door de Kaspische zee bespoeld, die hier de Kuma en den Terek ontvangt, welke laatste rivier door hare monden, eene vruchtbare delta ontvangt, die met de oevers van den Terek het eenigste bebouwde land is, waarin bijzonder wijn geteeld wordt. Men vindt er ook zijde, rijst, katoen, meekrap, kappers en soda. De korenbouw is gering, maar de visscherij op zeevisch vrij aanzienlijk. Het overige gedeelte van den kreits bevat de woestijn van Kuma, is meestal zand- of zoutachtig, en wordt door de Tartaren doorgetrokken. Langs de Kaspische zee zijn eenige kleine

dorpen door Kozakken bewoond. = hoofdplaats van voornoemd Russisch distrikt aan den Terek, in drie deelen, de vesting, de stad en de soldatenwijk verdeeld. De eigenlijke stad ligt zeer laag en is dikwerf aan overstroomingen blootgesteld. Zij bevat 4,000 inwoners, en heeft 2 Grieksche en 2 Armenische kerken, 4 bedehuizen, 1 hospitaal, barakken, magazijnen en eenen aanzienlijken handel met Perzië en de Kaukazische stammen. De in- en uitvoer wordt op een half millioen guldens geschat. Er is geene eigenlijke haven, daar de schepen doorgaans voor den mond van den Terek blijven liggen. Overigens vindt men hier vele Armeniërs, Georgiërs, Tartaren, enz.

KISSER ASSURUS of *Kissir*-eiland, tot de noordergroep der Molukken behoorende, niet ver van Timor, zeer hoog gelegen en met vele bosschen bezet. De inwoners worden als wreede en bloeddorstige wezens afgeschetst, en zijn vuuraanbidders. Het eiland levert slechts eenig sandelhout, gezouten hertenvleesch, rijst en sago op. Het land wordt door Rajahs bestuurd; de Nederlanders evenwel hebben hier eenen onder-resident, met eene bezetting van 50 man, die ook de nabijgelegene eilanden bezoekt.

KIST (Ewald). Deze verdienstelijke man werd in het jaar 1762 geboren, en bekleedde bijna 25 jaar het Leeraarambt bij de Hervormde gemeente te Dordrecht, alwaar hij den 20 Maart 1822 †. Hij bepaalde zich niet slechts tot de getrouwe en vlijtige waarneming van de predikdienst, maar besteedde ook zijne groote talenten tot uitgebreider' werkkring; getuige hiervan een aantal door hem in het licht gegevene schriften, die, uithoofde van den stichtelijken en letterkundigen inhoud, het best onthaal genoten en verdienden. Als zoodanig zijn inzonderheid bekend zijne XV *Brieven aan* Aristus *over de eeuw der Rede van* Th. Paine; *Leerredenen over Gods deugden*, 2 deelen; *De hoofdinhoud van de Zedeleer des Christendoms*, 2 deelen; *Leerredenen over verschillende onderwerpen*, 4 deelen; *Beoefeningsleer, of de kennis der middelen, om als een waar leerling van* Jezus Christus *getroost en heilig te leven*, 2 deelen; *Vijf Leerredenen over het geweten; de Geschiedenis van* Ruth *in vier Leerredenen; en het ongunstig onthaal des Heilands in de wereld, in eenige Leerredenen.* Als letterkundige heeft hij zich bijzonder bekend gemaakt door eenen bundel *Verhandelingen* en *Redevoeringen*, door de *Lofrede* op P. van Braam, en door verschillende schoone bijdragen tot de *Mnemosyne*. Deze godsdienstige en geleerde man werd in 1804 tot lid van de maatschappij der Nederlandsche letterkunde te Leiden verkozen, en was medelid van het Dordrechtsch genootschap, aan wetenschappen, letteren en kunsten gewijd, onder de zinspreuk: *Diversa sed una*, welks belangen hij niet alleen krachtdadig ondersteunde, maar waarbij hij, na den dood van P. van Braam, het voorzitterschap bekleedde.

KISTDAM. Bij het afdammen van een werk, hetwelk onder water moet gefundeerd worden, gebruikt men, in vele gevallen, in de plaats van aarden dammen, zoogenaamde kistdammen. Dezelve bestaan uit twee reijen ingeheide palen, welke evenwijdig zoo ver van elkander afstaan, als de dikte, welke men aan den dam wil geven, vereischt. De lengte, aan deze palen te geven, hangt af van den bodem waarin zij moeten geslagen worden, en van de hoogte des dams boven dezen bodem. Derzelver dikte of zwaarte hangt af van de sterkte, welke het geheele ligchaam zal moeten hebben, waarnaar zich ook de afstand der palen, midden op midden uit elkander, moet regelen. Aan de palen worden, aan de binnenzijde, voor iedere rei, twee gordingen bevestigd, waarvan men de onderste op het laagste water, en zelfs nog eenige duimen daaronder aanbrengt. Tegen deze gordingen wordt eene doorgaande rei damplanken ingeheid, welke nogtans, bij redelijk goede specie tot opvulling des dams, geene groeven en sponningen vereischen. De alzoo geformeerde kist wordt vervolgens opgevuld met besten kleigrond, welken men behoorlijk moet aanstampen, in het algemeen de voorzorg gebruikende, om den bodem van gemelde kist vooraf te zuiveren van alle modder, steenen en hout, in één woord, van al wat tot eenige doorzijpeling van water aanleiding zoude kunnen geven, waarom het zeer is aan te raden, den bodem, in de kist zelve, eenige duimen diep uit te graven, alvorens haar met kleiaarde te vullen. Wiebeking wil zelfs er ongebluschte kalk of cement in en voor den dam geworpen hebben, om het filtreren voor te komen, doch voor het gebruik van zandspeciën behoeft men niet ongerust te wezen, daar de ondervinding geleerd heeft dat men dezelve zeer wel kan bezigen. Met sterke ijzeren bouten bevestigt men, aan de buitenzijde der palen, van boven, eene derde gording, welke dan eindelijk, van afstand tot afstand, door over dezelve gekeepte dwarsbalken of zoogenaamde ankers of kespen gegrepen worden, waardoor de dam eenen goeden zamenhang bekomt, en tevens wordt voorgekomen, dat de in denzelven gebragte grond de beide wanden naar buiten doet overbuigen. Men gebruike tot dat werk, hetwelk toch altijd maar voor eenen bepaalden tijd moet dienen, slechts dennen, vuren of masten, ruw beslagen hout, hetwelk het voordeeligste uitkomt. Is de hoogte des dams zoo groot, dat men de damplanken bezwaarlijk zoude kunnen inheijen, zonder dat dezelve buigen, dan laat men het bovenste gedeelte der wanden van den dam wel eens uit horizontaal aangebragte planken bestaan, even als aan beschoeijingen, terwijl het onderste gedeelte uit damplanken is zamengesteld, zoo als zulks bij de haven van het Nieuwediep plaats had, waar men ook aan de zeezijde, de palen en damplanken in eene schuine rigting had ingeslagen, hetwelk tot meerdere sterkte des dams bijdraagt. Bij het aansluiten eens kistdams tegen eenen muur of eene kaai, moet men laatstgemelde altijd gedeeltelijk uitbreken, wijl men anders geene goede vereeniging kan bekomen. En wanneer een kistdam rondom in het water staat, zoo als b. v. midden in eene rivier bij het funderen van brugpijlers, dan moet men op de zamenvoeging der hoeken de grootste oplettendheid vestigen. Omtrent de dikte aan eenen kistdam te geven, zijn sommige schrijvers, zoo als Gautier, Belidor en anderen, te rijkelijk geweest, wanneer zij dezelve gelijk aan de hoogte des waterstands bepaalden. Volgens Eijtelwein kan men volstaan, met aan kistdammen, die hooger dan $2\frac{1}{2}$ el moeten zijn, de helft dier hoogte en nog $1\frac{1}{2}$ el tot dikte te geven, zoodat een kistdam, welke 5 el waterstand moet keeren, slechts eene dikte van 4 el zoude behoeven, enz. mits dezelve overigens met alle vereischte voorzorgen gebouwd worde. En wanneer de hoogte zeer aanmerkelijk mogt zijn, verdeelt men haar volgens denzelfden schrijver, in 2, 3 of meer deelen, en maakt even zoo vele tegen elkander aansluitende Kistdammen, van verschillende hoogten aan de binnenzijde, zoodanig, dat de gezamenlijke dikte, voor iederen waterstand, voldoende kan gerekend worden, terwijl men eenen kistdam zeer geschikt nog met schoren kan versterken.

KISTNAH, de grootste rivier in Voor-Indië, die uit drie bronnen ontspringt, als ten 1° de eigenlijke Kistnah, die aan het westelijk deel van het Gathische gebergte ontspringt, en Z. W. aanloopende, de Queena, IJairla, Gutpurba en Malpurba ontvangt, en zich bij Frozgur vereenigt, met 2. De Beema, die mede op de Ghauts ontspringt, de Baum, Kookra, Mootamola, Noera, Maun, Seena en Boree ontvangt; en 3. de Toombuddrah, welks bronnen de Toongah en Budra, mede van het westelijk Ghauts-gebergte afkomen en zich bij Holla Honoor vereenigen, en welke de Choordij, Wurdah en Baldavutty ontvangt en bij Mooticonde in de Kistnah valt. Zoodra nu de rivier al deze takken ontvangen heeft, verlaat zij haren oostelijken weg, verheft zich naar het N. en valt bij Kaap Divy, met verscheidene armen, in de golf van Bengalen. Haar loop bedraagt 130 mijlen. Onder de voornaamste takken behooren de Mussy en de Over of Kisair.

KITZE, eene beurs met 15,000 dukaten, waarmede de Groote Heer zijne Sultane en andere zijner minnaressen begunstigt; bedragende de andere beurzen met zilveren munt gemeenlijk slechts 500 rijksdaalders.

KITZIL-IRMAK of de Roode rivier, de Halys der ouden, eene groote en schoone rivier van Aziatisch-Turkije, hebbende derzelver oorsprong ten oosten van Sivas of Sebasta, loopende ten westen, vervolgens ten noorden, en zich in de Zwarte zee uitstortende, na eenen loop van omtrent 40 mijlen afgelegd te hebben.

KITZINGEN, Beijersch landgoed, Neder-Mainkreits, aan de Dettelbach en Volbach, bevat op $1\frac{1}{2}$ ☐ M. 10,000 inwoners. Het wordt door den Main bespoeld, en heeft vele bergen en heuvels. De voortbrengselen zijn koren, aardappelen, gierst, vlas, hennep, tuin- en boomvruchten, vooral wijn, hout, enz. = hoofdstad van voornoemd Beijersch landgoed, aan den Main, door eene groote en schoone brug met de voorstad Etwashausen vereenigd. Zij heeft 4 poorten, 3 Roomsche en 1 Luthersche kerk, 1 klooster, gymnasium, hospitaal, ziekenhuizen en 3,600 inwoners, die fabrijken en scheepvaart, en verzendingshandel langs den Main hebben.

KIULONG-KIANG, eene der grootste rivieren van Achter-Indië, welke diep in het gebergte van Thibet ontspringt, nabij den oorsprong der Irawaddy en andere groote rivieren. Zij loopt Z. O. waarts in China, en onder den naam van Kiulong naar Laos, welke landstreek zij onder den naam van Maykasiny doorstroomt, en eindelijk, als Kambodscha, door Indië in de Chinesche zee valt.

KIURDISTAN, Perzische provincie, naar derzelver bewoners, de Kiurden, dus genoemd; schoon thans hiertoe slechts de O. helft van het eigenlijk Kiurdistan behoort, terwijl de W. helft aan de Turken behoorende, in de provinciën Schehrsor, Wan, Diarbekir en Bagdad verdeeld is. (Men zie deze art.) Het Perzische gedeelte is tusschen de provinciën Azerbidia, Irak, Chusistan en Aziatisch-Turkije gelegen. De oppervlakte beloopt ongeveer 610 ☐ M. Het land is bergachtig, heeft groote en kleine dalen. Het verheft zich 4200 à 4,800 voeten boven de oppervlakte der zee, terwijl de bergreijen van het N. O. naar het Z. W. loopen. De Zagros, een tak van het Kiurdisch gebergte, maakt de grenzen uit tegen Turkije. Uit hetzelve komt ten N. O. de Elwend met eenige takken voort, waarvan het gebergte van Laristan of Dernawend ten Z. O. loopt, en Laristan van Chusistan scheidt. Ten O. van den Zagros is de Bisutun 8,016 voeten hoog, waarbij het beroemde gedenkteeken Tak-Bostan of Tacht-Rostem. Ook is hier een bergpas naar Turkije, waarschijnlijk de oude Medische Poort, en de *Zagri Pylae* der Grieken en Romeinen. De bergen bestaan deels uit kale rotsen, deels zijn zij ook met schoone bosschen bezet, die tot aan de sneeuwlinie reiken. De grond is doorgaans steenachtig, niet algemeen vruchtbaar, en moet zorgvuldig behandeld worden. De vlakte van Kirmanschah echter is zeer vruchtbaar. De voornaamste rivieren zijn: de Kerah, Karasu,

Dinewer, Seilan, Dschur en Kurremabad, de groote Zab, de Harfan en Beja. De luchtsgesteldheid is gematigd, des winters is het evenwel zeer koud, met veel sneeuw; des zomers, hoewel zeer heet, vrij gezond. Het land wordt meestal door *Ilats* of stammen van zwervende volken bewoond, wier voornaamste bestaan de veeteelt is. Velen hebben ook nog eenigen landbouw, en telen tarw, gerst, rijst, druiven, overvloed van boomvruchten, kastanjes, enz. Zij hebben kameelen, paarden, rundvee, schapen met vetstaarten, geiten en veel hoenders. Zij maken boter en kaas, weven mantels, viltenkleeden en maken koper- en ijzerwerk. Alleen in de hoofdstad vindt men de fabrijken. Onder de roofdieren bevinden zich beeren, panters, hyënas, jakhalzen, lynxen, enz. De uitvoer bestaat in vee en voortbrengselen van hetzelve, bovenal in kemelshaar, wol, katoen, manna, galnoten (welke beide laatste zij in de bosschen zoeken), terpentijn, enz. waarmede zij op Bagdad en Hamadan handel drijven. De inwoners zijn meestal Kiurden, die in het geheel één millioen sterk zijn, doch waarvan hier slechts 35,000 familiën van de stammen Mekris, Bilbas, Giafs, Guras, Sunsur, Leks, Kotschunlas en Scheghegis, te zamen 180,000 zielen, wonen. Zij hebben een onaangenaam voorkomen, kleine oogen, donkere huid, wijden openen mond, zwart haar, breede schouders en een wild uitzigt. Zij gaan tot aan de jongelingsjaren naakt, worden tegen alle moeijelijkheden gehard, en kleeden zich verder zeer slecht. GARDANE schildert hen als onwetend, traag, eigenzinnig en diefachtig, hetwelk ook KINNEIR bevestigt; doch moed en dapperheid kan men ten minste aan geen volk ontzeggen, uit hetwelk de grootste helden der Perzische geschiedenis hunnen oorsprong genomen hebben. Dit is intusschen gewis, dat zij de stoutste en ondernemendste roovers zijn, waarbij zij ook moorden, terwijl zij tevens noch gastvrijheid, noch trouw aan hun woord bezitten. Meestal zijn zij zwervende, sommigen leven in steden en dorpen. Zij hebben hunne vorsten, die van de Turken of Perzen afhangen. De overige bewoners dezer provincie zijn de Laren en Kasendschirsen, de Esseharen, de Bilbaërs, een oorlogzuchtig volk in het gebergte, te zamen ongeveer 400 à 450,000 zielen uitmakende. De geheele provincie maakt slechts één beglerbegschap uit, hetwelk echter ook de provincie Hamadan bevat; de Stadhouder, thans een Prins van den bloede, heeft een aanzienlijk inkomen. Verder staan de Ilats onder hunne Khans en de Bilbaërs onder hunne oudsten. Velen van dezelve zijn vrij, onafhankelijk en betalen zelfs geene schatting, noch leveren eenig krijgsvolk. De provincie wordt in onderscheidene distrikten verdeeld, die naar den voornaam der steden genoemd worden. De hoofdstad is Kermanschah.

KLAFTER of VADEM is eene lengte-maat, welke gerekend wordt naar den afstand van de uiteinden der handen bij een mensch van middelbare lengte, wanneer hij de armen in dezelfde regte lijn uitstrekt. De klafter of vadem wordt gewoonlijk berekend op 6 voeten en is thans buiten gebruik.

KLAGENFURTH, Illyrische kreits, gouvernement Laybach, in het N. en O. aan Stiermarken grenzende, en op $11\frac{1}{2}$ □ M. 163,000 inwoners bevattende. De kreits is zeer bergachtig, maar heeft schoone en vruchtbare dalen, die koren, vlas, tuin- en boomvruchten voortbrengen. Aan de bergen liggen schoone bosschen. De rivier de Drave ontvangt hier de Glan, Lavant, Fella, Meesbach, enz. Het grootste meer is het Worth- of Klagenfurther meer. De hoogste bergen zijn de Loibel en de groote Predl. De lucht is er zuiver en gezond, doch men is er onderhevig aan kropgezwellen. Het rijk der delfstoffen is hier bijzonder overvloedig, en levert zilver, lood en ijzer op. = hoofdstad van voornoemden Illyrischen kreits, aan de Glan, en door het Worthkanaal met het meer Worth gemeenschap hebbende, de zetel van onderscheidene regerings-collegiën en van eenen bisschop, goed en regelmatig gebouwd, met 4 poorten, 7 kerken, 2 hospitalen, 1 klooster, 1 weeshuis, 1 lyceum met eene bibliotheek, 17 rectoren en 19 professoren; 1 gymnasium en andere scholen, een genootschap voor den landbouw en de schoone kunsten, 1 groot zieken-, kraamvrouwen-, krankzinnigen-, werk- en tuchthuis en ongeveer 10,000 inwoners, welke van onderscheidene fabrijken van fijne lakens en zijde bestaan en eenen aanzienlijken verzendingshandel hebben.

KLANDER. Een insekt uit de orde der schildvleugeligen. De gewone klander (*Curculio granarius*), die genoegzaam bekend is, door de schade welke zij in korenmagazijnen aanrigt, heeft eene bruine kleur. In Zuid-Amerika vindt men eene bijzonder groote soort van klanders (*Curculio Palmarum*) die $1\frac{1}{2}$ duim lang is, en van het merg der palmboomen leeft. De inboorlingen eten de rupsen, onder den naam van Palmwormen bekend, als eene lekkernij.

KLAPROTH (MARTIN HEINRICH) werd in 1743 in het Saksisch Ertsgebergte geboren, en † den 1 Januarij 1817. Hij verwierf in de scheikunde, welke wetenschap hij door vele nieuwe ontdekkingen, alsmede door zijne naauwkeurige ontelbare proeven, uitgebreid en verrijkt heeft, zeer veel roems. Afkeerig van beschouwingen, wees hij altijd op den weg der ervaring, en werkte, zoowel door voorlezingen, die hij tot aan het einde van zijn leven hield, als door zijne schriften, aan de uitbreiding der scheikundige wetenschap. Onder de laatsten noemen wij zijne *Beiträge zur Chemischen Kenntniss der mineralischen Körper*, 6 deelen, en zijn *Chemisches Wörterbuch*, 5 deelen, hetwelk hij met FR. WOLFF heeft bearbeid. Zijne verzameling van delfstoffen is in hare soort de voortreffelijkste.

KLARINET, een blaas-speeltuig, in 1690 door J. C. DENNER te Neurenberg uitgevonden, nagenoeg als eene hobo, met gaten, kleppen en een mondstuk gemaakt, welk laatste echter breed en dik is, en de gedaante van eenen bek heeft. Men gebruikt de klarinet tegenwoordig veel in orchesten, zij bezit in alles veel meer toonen dan eene hobo, alzoo zij van E der kleine oktaaf tot in de 3 maal gestreepte F loopt. Men kan wel de hoogte tot de 4 maal gestreepte C stellen; doch dan wordt dit speeltuig overdreven. Voor het overige heeft hetzelve nog deze bijzonderheid, dat het niet met alle toonen stemt; maar men bij sommige den toon, waaruit het stuk gaat, of door het inzetten van een middelstuk moet vormen, of wel zich van eene geheel andere klarinet bedienen. Van hier, dat er A B C klarinetten enz. zijn, waarnaar dezelve telkens gestemd worden.

KLASSIEK. De Romeinsche Koning SERVIUS TULLIUS verdeelde, ten einde eene doelmatige splitsing der staatslasten, en eene behoorlijke stemming in zaken van algemeen belang, daar te stellen, de Romeinsche burgers in 6 klassen, waarvan de eerste, die de gegoedste was, Klassieken (*classici*), dat is burgers van den eersten rang, genoemd werden. Sedert heeft men deze benaming op schrijvers van allerlei aard toegepast, en beteekent het woord *Klassiek*, ingevolge hiervan: 1°. In zijne soort voorbeeldig; doch dit geldt meest voortbrengsels van het verstand, en noemt men, 2°. Klassieke schrijvers, dezulken, die de regels van het schoone voorbeeldig volgen; terwijl eindelijk, in eenen nog meer bepaalden zin, de oude Grieksche en Romeinsche schrijvers klassieken genoemd worden.

KLATERGOUD wordt van geel koper gemaakt, en tot dunne bladen geslagen; vervolgens op elkander gelegd, en in dik papier verzonden. Wordt het echter nog dunner dan goud geslagen dan komen er geslagen metaalbladen, of metaalgoud van, zoo als in Augsburg in menigte gemaakt wordt. Al wat onder het slaan afvalt, wordt schelpgoud genoemd.

KLATTAN, Boheemsche kreits, ten Z. W. en W. aan Beijeren grenzende, en volgens LICHTENSTEIN ongeveer 145,800 inwoners bevattende. Het is ten W. zeer bergachtig, en heeft vele kleine rivieren, zoo als de Bradlenka of Rothangel, de Bratawa, Uslowa en Radbusa, die alle in de Beraunka vallen. Er zijn vele bosschen, goede veeteelt, tamelijke landbouw en fabrijken van linnen, wollen stoffen, kant, glas, terpentijn en aluin, marmergroeven, enz. = of Klattowka, hoofdstad van voornoemden kreits, aan de Bradlenka, goed gebouwd, met een kasteel en 4,000 inwoners, die laken- en kousenweverijen hebben. Niet ver van hier is de gezondheidsbron Klatowka, benevens marmergroeven, enz.

KLEEF, te voren een hertogdom in den Westphaalschen kreits, aan Pruissen toebehoorende; grenzende ten zuiden en westen aan Gelder, ten noorden aan het graafschap Zutphen, en ten oosten aan het graafschap Mark en het voormalig Keulsch en Munstersch gebied. Het wordt door den Rijn doorsneden; drijft eenen sterken handel in vlas en vee, en heeft belangrijke fabrijken van wollen stoffen, tabak, linnen, geel koper, enz. Bij de nieuwe inrigting van Pruissen maakt het hertogdom Kleef een bestanddeel van de provincie Gulich-Kleef-en-Berg uit, die op 170 □ M. 908,000 inwoners telt, en in de regerings-distrikten Kleef, Dusseldorf en Keulen verdeeld is. De hoofdstad Kleef is naar de Nederlandsche manier gebouwd, en ligt zeer aangenaam op heuvels, aan de rivier Kermesdal, een uur van den Rijn, waarmede zij door een kanaal verbonden is. Het op eenen heuvel liggend slot *Schwanenburg* is zeer oud, en van hetzelve heeft men een heerlijk gezigt over de stad, hare omstreken en den Rijn. Onder de bekoorlijke omstreken der stad behooren de *Koningstuin*, door Prins JAN MAURITS *van Nassau-Siegen* aangelegd, en de diergaarde met derzelver schoone lanen, fonteinen, watervallen en eene gezondheids-bron. In het aangename houtgewas, *Berg* en *Dal* genoemd, is het graf van Prins MAURITS. Hij rust in eenen ijzeren sarkophaag, in het midden der uitgegraven inscriptiën, lijkbussen, vazen, lampen en overblijfsels der Romeinsche oudheid. Het getal der inwoners bedraagt thans ruim 5,000, en de katoen-fabrijken zijn er nog al belangrijk.

KLEEF (GULIK, BERG EN), Pruissische provincie, de 3 hertogdommen Gulik, Kleef en Berg, benevens de voormalige vrije rijksstad, en een deel van het aartsbisdom Keulen, enz. bevattende, en tusschen ons vaderland en de provinciën Westfalen en Neder Rijn gelegen, en volgens STEIN op 167 (HOFMANN heeft $168\frac{1}{3}$) □ M., 935,000 inwoners bevattende. De Rijn verdeelt de provincie in 2 deelen, waarvan dat aan den regteroever tot aan de Lippe, zeer bergachtig is, en meestal eenen steenachtigen, onvruchtbaren grond heeft. Aan den linkeroever zijn in het Z. eenige schoone vruchtbare vlakten; doch in het N. is de grond nog al moerassig. Het voornaamste gebergte is het Westerwoud, dat onderscheidene takken heeft, ruw en koud, doch niet hooger dan 2,000 voeten is, terwijl het Zevengebergte, dat hier aangrenst, 7 bergtoppen heeft, waaronder de Löwenberg 1896, de Oelberg 1827 en de Drachenfels 1473 voeten

hoog is. De voornaamste rivier is de Rijn, die de Sieg, de Wupper, de Roer, de Lippe, de Emscher, enz. ontvangt; de Nierse valt in de Maas. De luchtsgesteldheid is gematigd, en aan den regteroever van den Rijn zuiver en gezond, op de bergen ruw en koud, doch aan den linkeroever nat en dampig. De omtrek van Bonn is heerlijk. De voortbrengselen zijn tam en wild gevogelte, visch, bijen, koren, peulvruchten, voeder voor het vee, veel hout, groenten, hop, tabak, wijn, boomvruchten, veel vlas en hout, steenkolen, ijzer, lood, marmer, albast en lei. De landbouw is er, door den steenachtigen grond, niet voordeelig. De veeteelt is niet genoegzaam voor de behoefte, maar de schapen- en varkens-fokkerij is van belang. Deze provincie is rijk in fabrijken, zoodat NEMNICH het Bergsche *een Engeland in het klein* noemt. Zij bestaan vooral in ijzer- en staalfabrijken, papier, kruid, olie, verw en volmolens; lood- en ijzergieterijen, kopersmederijen, looijerijen, katoenspinnerijen, bleekerijen, enz. Fabrijken van laken, zijden, wollen, linnen en katoenen stoffen, tabak, garen en horden; branderijen, glasblazerijen, aardewerk-fabrijken, enz. De voornaamste fabrijksteden zijn: Elberfeld, Solingen, Remscheidt, Mühlheim en Crefeld. De uitvoer van fabrijkwaren en de commissie en verzendingshandel op ons vaderland enz. zijn belangrijk. De voornaamste koopstad is Keulen en verder Wesel, Neusz, Emmerik, Dusseldorp en andere aan den Rijn gelegene plaatsen. De groote wegen zijn zeer goed ingerigt. De meeste inwoners belijden de Roomsche godsdienst. Voor het wetenschappelijk onderwijs wordt door onderscheidene inrigtingen gezorgd. Behalve de nieuw opgerigte hoogeschool te Bonn, zijn er gymnasiën te Dusseldorp, Essen, Wesel, Munster, Kleef, Emmerik, Duisburg, Keulen, Neusz en Bonn. Doch al deze inrigtingen vereischen verbetering, terwijl het lager onderwijs veelal slecht, en aan den linker-Rijnoever geheel en al verwaarloosd is. De regering is reeds vrij algemeen als die der andere provinciën ingerigt. De hoofdstad is Keulen.

KLEI, KLEIAARDE, ALUINAARDE. Onder de aardsoorten, welke het scheikundig onderzoek, in de laatste jaren, ons als verbindingen der zuurstof met metalen heeft doen kennen, is ook de klei- of aluinaarde, dus genoemd, omdat zij in de gewone klei gevonden wordt, en mede een bestanddeel van den aluin uitmaakt. Deze aarde is wit, zeer zacht op het gevoel, op zich zelve onsmeltbaar, maar in het vuur verhardend en inkrimpend. Hoewel niet oplosbaar in water, trekt zij hetzelve echter sterk aan, vormt er eene taaije brijachtige stof mede, welke kleverig is en allerlei gedaanten kan aannemen. Wegens de aantrekking der vochtdeelen kleeft zij ook aan de tong. Zij wordt door de zuren niet dan moeijelijk opgelost; vereenigt zich daarentegen met de meeste alkaliën ligt, en smelt inzonderheid met dezelve in het vuur. Zij vormt met eene verschillende hoeveelheid kiezelaarde en kalk verbonden, allerlei soorten van leem, vollersaarde, pijpaarde, thoonaarde, pottebakkers- en porceleinaarde, welke alle de eigenschap hebben, van in het vuur hard te worden. Voorts is de kleiaarde, hoe onaanzienlijk zij ons ook voorkome, een bestanddeel van vele edele gesteenten, waarvan sommige zelfs eene aanmerkelijke hoeveelheid van dezelve bevatten: zoo bevat, volgens den beroemden KLAPROTH, de safier in 100 deelen 98½ aluinaarde, en de robijn 74½. Men vindt haar ook in vele zonten, inzonderheid in den aluin. De gronden, welke veel kleiaarde bezitten, en doorgaans kleigronden genoemd worden, houden de vochtigheid en daardoor de overblijfsels van planten en dieren lang bij zich, en zijn zeer vruchtbaar, inzonderheid geschikt ter verbouwing van tarwe, gerst, koolzaad, boonen en erwten. Zij geven ook wei- en hooiland; doch moeten goed bewerkt en losgemaakt worden, vermits de taaije aarde anders door de lucht en vochtigheid niet genoeg doordrongen wordt.

KLEIGRONDEN onderscheiden zich door taaiheid, en zijn op het gevoel zacht, vet en kleverig; een kleigrond vordert zeer veel arbeid, maar levert ook ruime oogsten op; doch op kleigronden heerscht zelden die nijverheid, welke men er zoude mogen verwachten. Is het land zeer zwaar en bindende, zoo bouwt men er gerne aardappelen op, om het moeijelijk rooijen in het najaar. Zorgvuldig ploegen komt bij deze soort van gronden het eerst in aanmerking, alsmede goed en op den juisten tijd; dit brengt veel toe tot de vruchtbaarheid van den grond (het wordt echter veel verzuimd); hieruit komen de volgende voordeelen. 1°. De grond wordt verdeeld en handelbaar. 2°. De hoofdbestanddeelen vermengen zich met elkander. 3°. Het onkruid wordt vernield. 4°. Men zuivert het land van vele insekten, die zich anders te veel vermenigvuldigen. Hoe vaster de grond is, zoo veel te meer moet men ploegen, en hoe dieper hoe beter, zoo de ondergrond goed is. 1°. Op den kleigrond moeten de stoppels voor den winter worden ondergeploegd; 2°. Een kleigrond moet nooit nat worden ondergeploegd. Wanneer men de stoppels ondergeploegt, egt men niet 1°. om meer oppervlakte aan den invloed van den dampkring bloot te stellen, 2°. omdat de grond dan, zeer fijn zijnde, te veel zamenloopt. Indien de tijd het toelaat ploegt men de stoppels tweemaal, 1°. maal ondiep, om het onkruid op te doen schieten. 2°. maal zoo diep als de ploeg kan reiken. Zoo men in den herfst tweemaal heeft geploegd, behoeft men het in de lente slechts eenmaal te doen. Wanneer na de braak het eerste gewas slecht uitvalt, zal men zeer dikwijls zien, dat al de andere volgende ook slecht uitvallen (dit wordt door de ondervinding geleerd). Men kan nat omploegen, wanneer de stoppels in den herfst ondergeploegd werden, daar de vorst alles weder goed maakt. *Voordeel, eigenschap van den kleigrond:* 1°. De klei houdt het water lang op, dat bij een' zandgrond wegloopt. 2°. Des nachts na warm weer neemt dezelve meer vochtigheid op, en onder deze ook zuurstof, hetgeen de zandgrond niet doet. 3°. De mest wordt niet zoo spoedig ontbonden. 4°. Het extractive deel van den humus verbindt zich chemisch met de klei. *Nadeelige eigenschappen van te groote hoeveelheid klei, en wanneer er niet genoegzaam zand onder is.* 1°. Houdt die grond bij nat weer de vochtigheid al te lang. 2°. Die grond wordt bij droog weer metaalhard. 3°. De grond berst met te groote spleten open. *a.* Door dat bersten worden de wortels van de planten gerekt en gescheurd, en zij komen om, hetgeen de warmte niet doet. *b.* De wortels worden op eene nadeelige wijs met den dampkring in aanraking gebragt. De kleigronden in ons vaderland zijn grootendeels aangeslijkt: 1°. Van de slib der rivieren. 2°. Die van het zeewater; dus twee onderscheidene soorten van kleigrond. De kleigronden in Gelderland, Holland, Utrecht, zijn ontstaan uit den Rijn, IJssel, Maas, voor dat die rivieren bedijkt zijn geworden. De oorspronkelijke grond van ons vaderland is zand, de klei is door de rivieren afgevoerd en op het zand gestort; eerst werden de laagste plaatsen ingenomen en zoo lang met slib gevuld, tot dat de grond gelijk werd. De kleigronden van Zeeland zijn meest door aanslijking der zee ontstaan. Bij de zee, op groote diepte, worden goede kleigronden gevonden, hetgeen bij de Katwijksche sluis bleek. Men lette bij kleigronden op den graad van vochtigheid en regen, hetwelk op onderscheidene plaatsen zeer verschillend is.

KLEIN (J. P.) werd in het jaar 1760 geboren, en was lid van het departementaal geregtshof te Arnhem, waar hij op den 20 Februarij 1805 in het beste van zijn leven †. Hij werd eerst tot de Godgeleerdheid opgeleid, en slaagde zeer gelukkig in de Oostersche talen; doch verkoos naderhand de regten, echter niet met dat genoegen, waarmede hij te voren gearbeid had. Zijn bijwerk werd nu muzijk, en vooral de dichtkunst, waartoe hij door den vermaarden BELLAMIJ en den uitmuntenden VAN ALPHEN, sterk werd aangevuurd. Laatstgenoemde gaf zich zeer vele moeite, om onzen opkomenden dichter te beschaven, en in de theorie der schoone wetenschappen te oefenen, waarvan men de eerste vruchten zag in eenige opstellen van zijne hand, welke in het 2e deel van het genootschap, *dulces ante omnia musae*, zijn geplaatst geworden. Naderhand maakte hij zich met lof bekend door zijne *Oden en Gedichten*, en voorts door zijnen *Feestzang* op het anderhalf Jubilé van Utrechts hoogeschool: ook zag in dezen tijd een ander werkje het licht, onder den titel van: *Proeven voor verstand, smaak en hart*, en in 1788 zijne *Bijdragen voor genie en menschengevoel*, waarop sedert nog 2 deeltjes gevolgd zijn. Nog heeft hij uitgegeven *Kleine prozaïsche en poëtische Bijdragen;* eenen *Alcaïschen Lierzang* op het overlijden van zijnen vriend VAN ALPHEN; eene overzetting van de *Sympathien* van WILLAND, en onder den naam van *Kozerijen*, van de *Tändelijen* van GERSTENBERG, alsmede van het *Huisselijk leven* van Professor JUNG, genaamd STILLING, en van diens THEODORE VAN DER LINDEN. Hij was zeer gemeenzaam met de Ouden, en had zich van zijne vroege jeugd af, eene groote vastheid in den maatklank (*prosodie*) verworven, om welke reden de meeste van zijne dichtstukken rijmloos in hunne dichtmaten zijn. In 1784 huwde hij met ANTOINETTE OCKERSE, insgelijks eene zeer geestige vrouw, met welke hij in gemeenschap, sedert nog 2 stukjes met *Oden en Gedichten*, alsmede nog 3 kleine stukjes met *Krijgsliederen* heeft uitgegeven. Nadat hij in den gewigtigen post van regter geplaatst was, hielden de oefeningen, daartoe behoorende, hem gedurig bezig, en gaf hij in 1794 een stukje uit, *Vrijmoedige gedachten over den pligt eens Regters*, hetwelk toen met zeer vele goedkeuring ontvangen is. Voor het overige was KLEIN een man van eenen altoos werkzamen geest, getrouw aan zijne pligten, en een ijverig belijder en voorstander van het Christendom, waarin hij voor anderen een stichtelijk voorbeeld opleverde.

KLEIN RUSLAND, *Malo-Rossins Koja*, gedeelte van Rusland, het eigenlijke land der Malo- of Kleine Russen, thans ook wel Kozakken genoemd, hetwelk eigenlijk eerst in de 17e eeuw met Rusland vereenigd is. Men verstond onder Klein-Rusland de gehele Ukraine, namelijk de provinciën Kiow, Novogorod, Sewersk, Tschernigow, het grootste deel van Cherkow, en eenige stukken van Kursk en Jekaterinoslaw, waarvan echter het westelijk deel van Kiow tot Polen behoorde, en de Poolsche Ukraine uitmaakte, welke eerst in 1793 geheel aan Rusland kwam. Tegenwoordig zijn de Ukrainsche provinciën in 4 gouvernementen verdeeld, als: Kiow, de Slobodische Ukraine, Tschernigow en Pultawa, welke 4 gouvernementen de woonplaats der Kleine Russen zijn, en eigenlijk het schoonste, meest bevolkte en welvarendste gedeelte des rijks uitmaken. Zij bevatten op eene oppervlakte van 4,138 □ M. 6,124,600 inwoners.

KLEIST (EWALD CHRISTIAN VON) werd in Zeblin in Pommeren

uit een beroemd geslacht, in 1715 geboren, en ontving van zijne ouders eene uitmuntende opvoeding. Met zijn 17e jaar ging hij naar de hoogeschool te Koningsbergen, om de regten te beoefenen; verkreeg hier die lust tot de wetenschappen. welke hem naderhand boven mannen van zijnen stand deed uitmunten, en verwierf eene uitgebreide kennis der oude letterkunde, der wijsbegeerte, wiskunde en der regten. De groote wereld willende leeren kennen, vertrok hij vervolgens naar zijne bloedverwanten in Denemarken, wier liefde en achting hij eerlang zoo geheel genoot, dat zij hem voor altijd aan hun vaderland wenschten te boeijen. Hij trachtte te vergeefs naar eene burgerlijke bediening; verkoos derhalve, op aanraden zijner nabestaanden, de krijgsdienst, en werd luitenant. Hij verliet echter spoedig de dienst van Denemarken, en ging tot die van Pruissen over. De veldtogten die FREDERIK II in de eerste jaren zijner regering ondernam, verschafte hem gelegenheid, om zijne krijgskundige talenten te ontwikkelen; doch hij schijnt nooit eene wezenlijke neiging voor de krijgsdienst gehad te hebben, maar zich hierin alleen door besef van pligt en de bewondering van zijnen grooten Koning te hebben laten besturen. Dit strijdige van zijn lot met de wenschen van zijn hart, dat alleen naar rust haakte, gepaard met eene ongelukkige liefde, vormde hem welligt tot dichter, of liever gaf aan zijne stukken die zachte vrijmoedigheid, welke in dezelve gevonden wordt. Zijn oudste gedicht is aan zijnen schoolvriend, den ritmeester ADLER, in 1739, gerigt; en mogelijk is er geen Duitsch dichtstuk, hetwelk eenen zoo spoedigen opgang maakte, als zijne *Frühling* (Lente), welke in 1749 voor het eerst alleen voor zijne vrienden gedrukt werd. In Leipzig, waar hij in 1757 in bezetting lag, had hij eenen vertrouwelijken omgang met GELLERT en WEISZE, en verkreeg na den slag bij Rosbach het opzigt over het groote Leipziger Lazareth. In 1759 streed hij onder Prins HENDRIK, bij Kunnersdorf, en ontving verscheidene zware wonden, aan welker gevolgen hij in Augustus van dat jaar †. KLEIST bezat een zeer gelukkig talent, om voorwerpen der zigtbare natuur te schilderen, waartoe zijne eenzame wandelingen veel bijdroegen. Hierdoor, en door zijne overige kundigheden en zijn uitmuntend karakter, verwierf hij niet alleen de vriendschap van de grootste geleerden zijner natie, maar ook de bewondering van iederen beschaafden Duitscher. Zijne schriften zijn laatstelijk onder den titel: EWALD CHRISTIAN VON KLEIST *Sämmtliche Werke* in 1803, in 2 deelen, te Berlijn uitgegeven.

KLEIST (HEINRICH VON). Van het openbaar leven dezes Duitschen dichters is ons, behalve zijne krijgsdiensten, met zijnen vriend FOUQUÉ, aan den Rijn, zijn verblijf in Dresden, en zijnen zelfmoord, in November 1811, in vereeniging met zijne vriendin ADOLPHINE SOPHIE HENRIETTE VOGEL, geboren KEBER, in een bosch bij Potsdam voltrokken, niets van belang bekend. Dat hij voor eenen dichter gevormd was, kan men niet ontkennen, en het is te bejammeren, dat hij niet langer geleefd heeft, om zijn dichterlijk talent meer en meer te ontwikkelen. Zijne werken, die zich door eene rijke vinding, eene ongemeen vlugge verbeelding, en eene teederheid van gevoel kenmerken, bestaan in de volgende: *die Familie von Schroffenstein* en *Penthesilea*, beide treurspelen; *Amphitryon; der zerbrochene Krug*, een blijspel; *das Käthchen von Heilbron, of die Feuerprobe*, een geschiedkundig ridderspel, en eindelijk in 2 deelen, *Erzählungen*, welke laatste zich, onder zijne overige prozaïsche schriften, inzonderheid onderscheiden.

KLERCK (NICLAES DE), Geestelijke en Secretaris der stad Antwerpen, aldaar omstreeks het jaar 1280 geboren, en naar men gist in 1350 †, begon, op het verzoek van zekeren WILLEM VAN BORNECOLVE, een aanzienlijk burger dezer stad, in 1318 eene rijmchronijk van Braband, waaraan hij den naam gaf van *Brabandsche Yeesten* (*) en welke hij tot op het jaar 1350 bragt. Na dien tijd is deze rijmchronijk in denzelfden trant vervolgd, in het jaar 1402 *volmaect* en *volscreuen* door een onbekenden. Deze chronijk is nimmer gedrukt, doch er zijn verscheidene afschriften van voorhanden, die alle onderling verschillen. De erbarmelijke rijmwijze niet in aanmerking nemende, behelst deze chronijk, volgens het getuigenis der bezitters, zaken, dikwerf gewigtig en zeer ophelderend voor de Nederlandsche geschiedenissen.

KLERK (REINIER DE), geboortig van Middelburg, voer als kapiteins-jongen uit, en werd den 4 October 1777 als Gouverneur-Generaal van Oost-Indië voorgesteld, en den 10 Julij 1779 als zoodanig bevestigd; hij is den 1 September 1780 te Batavia †. Onder zijne regering is den 24 April 1778 het Bataviasche Genootschap opgerigt, ten zinspreuk hebbende: *ten Nutte van het Gemeen*. Hieruit ziet men, hoe men in de Oost, zelfs nog voor 50 jaren, uit den geringsten stand en afkomst, tot de hoogste waardigheid opklimmen konde.

KLEUR, is eene eigenschap van het licht, welke men niet wel beschrijven, maar alleen door het gezigt waarnemen kan. *Ligchamelijke* kleuren of *Pigmenten*, noemt men die gekleurde ligchamen, waarvan men zich bedient, om er andere ligchamen mede te overtrekken, of door vermenging met dezelve er eene bepaalde kleur aan te geven. Wit en zwart rekent men wel in den laatsten onder de kleuren, doch niet in den eersten, waarin men een chaam dikwijls ongekleurd noemt; en zwart voor een volstrek aan licht houdt. De kleuren bezitten door hare verschillende werking op het gevoel, niet slechts op zich zelve, maar ook ter eenige harmonie of contrast, onderscheidene eigenschappen, welke de schilder juist moet beoordeelen, hetgeen nogtans al eene zaak des gevoels is, en door geene woorden kan uitgedrukt worden. Scharlakenrood b. v. is eene brandende, het oog hinderende kleur, waarom verscheidene dieren op het zien derzelve in toorn geraken. De groene kleur is zacht en aangenaam voor het oog; de gele is onder al de gekleurde lichten het helderst; de roode het heetst en de donker bruine en violette de zachtste; komende deze nader aan het donker en de schaduw; terwijl het scharlaken-rood meer van het brandend wit heeft, waarvan ook zeer veel in deszelfs menging gevonden wordt. De leer der kleuren (*Chromatiek*) maakt een gedeelte van de gezigtkunde uit, en bestaat in de kennis van den oorsprong, de menging en werking der kleuren, als eigenschappen van het licht. De theorie der kleuren, een gedeelte der proefondervindelijke gezigtkunde uitmakende, werd door den beroemden NEWTON op wiskundige gronden gevestigd. Volgens zijn gevoelen bevat iedere witte lichtstraal al de gekleurde lichten tevens. Deze worden alle door de ligchamen, volgens dezelfde wet, teruggekaatst; en van hier, dat wit licht bij de terugkaatsing wit blijft; doch zij worden op eene verschillende wijze gebroken: de roode stralen breken het minst, de violetkleurige het meest en worden hierom, zoo dikwijls het licht eene breking ondergaat, van elkander gescheiden. Wanneer deze zevenkleurige stralen wederom, zoo veel mogelijk, nabij elkander parallel in het oog vallen, vertoonen zij zich als wit licht. De meeste ligchamen bezitten de eigenschap om sommige van de gekleurde stralen, die er op vallen, te binden en op te vangen, en slechts een of twee soorten terug te kaatsen, of door te laten; en hieruit ontstaan volgens NEWTON, de *kleuren der ligchamen*. NEWTON heeft deze theorie der kleuren in zijne *optica* in het breede ontwikkeld; doch zij is, niettegenstaande het vernuft, dat er in doorstraalt, niet in alle opzigten voldoende; en dit heeft verscheidene kundige mannen aangespoord, om er in te veranderen en te verbeteren, inzonderheid wat het getal der eenvoudige kleuren betreft, die sommigen tot drie, anderen tot twee, hebben willen verminderen.

KLIJN, Bz. (BAREND) † te Amsterdam den 13 Januarij 1829, in den ouderdom van 54 jaren. Hij was een bekend Nederlandsch dichter, die, hoewel zich door geene stoute vlugt onderscheidende, toch van wege vele leerzame en zoetvloeijende gedichten, onder de beminlijke zededichters van den Nederlandschen Zangberg met regt mag geplaatst worden. Men kent van hem 3 deelen gedichten, waarvan het laatste eerst in 1828 verscheen, en het eerste door gelegenheids-verzen, in 1814 en 1815, en door zijne *Hulde aan de Nagedachtenis* van C. WERTZ was voorafgegaan. In 1823 bezong hij het *Maatschappelijk leven*, en sprak dit dichtstuk uit als voorzitter van Hoofdbestuurders der Maatschappij: *tot Nut van 't Algemeen*, bij welke inrigting hij zich zeer werkzaam betoonde. In 1825 verscheen zijn *Welkomstgroet aan Z. M. den Koning en Hoogstdeszelfs Vorstelijk Huis*, ter gelegenheid van het buitengewoon Concert in de Maatschappij *Felix Meritis* voorgedragen, van welke hij ook een ijverig lid uitmaakte. Zijne verdiensten deden hem het lidmaatschap van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden, dat van het provinciaal Utrechtsch Genootschap en de Ridderorde van den Nederlandschen Leeuw verwerven. Zijne beeltenis prijkt voor den Nederlandschen Muzen-Almanak van 1826, tot welke hij jaarlijks bijdragen leverde; zijne deugdzame inborst, zijn kiesch gevoel, zijne zucht ter bevordering van godsdienst, goede zeden en huisselijk geluk, stralen in zijne gedichten door, wier mindere verhevenheid ruimschoots wordt opgewogen door het gezond verstand, door het nuttige der bedoeling, en door het meer bevattelijke (?) rekende voor alle rangen en standen.

KLIMAAT. De ouden bepaalden, door de vaststelling van den langsten dag, de ligging der plaatsen, inzonderheid derzelver breedte, en tevens de gesteldheid van het weder, omdat zij meenden, dat het laatste met de lengte der dagen in verband stond. Thans echter gebruikt men het woord klimaat alleen in eenen natuurkundigen zin, van eene zekere gesteldheid der lucht, en schrijft aan verscheidene deelen der aarde, niet naar de lengte der dagen, maar naar de warmte van den dampkring, en andere natuurlijke omstandigheden, onderscheidene klimaten, of luchtgesteldheden toe, welke niet alleen van de geographische breedte, maar onder anderen ook van de wenteling der aarde, de ligging van een land, en het bebouwen zoowel als van de natuurlijke gesteldheid, van den grond afhangen. Ieder voortbrengsel uit het dieren- en planteurijk heeft zijn eigen, meer of minder, bepaald klimaat, hetwelk echter voor sommige, b. v. voor de koffij, specerijen, ananas en kokosnoot zeer beperkt, doch voor het suikerriet, den katoenboom en nog meer voor den wijnbouw, uitgestrekter is. Bij de diersoorten heeft hetzelfde plaats. Sommige zijn alleen voor koude, andere voor warme, en eenlijke voor heete luchtstreken bestemd. De mensch alleen woont

(*) Yeesten, *Gesta*, Gebeurtenissen.

over den geheelen aardbodem, onder allerlei klimaten, tot op 80° N. Breedte.

KLIMAX, eene trapswijze opklimming in de redeneerkunst.

KLINKENBERG (JACOBUS VAN NUIJS) was een der beroemdste godgeleerden, die op het einde van de 18e en in het begin van de 19e eeuw, aan de doorluchte school te Amsterdam, gebloeid hebben. Hij werd den 20 Februarij 1744 te Westgrafdijk, een dorp in Noord-Holland, uit deftige ouders geboren. Hoezeer in zijne vroege jeugd tot den koophandel opgeleid, gaf hij welras blijken, dat zijn aanleg meer voor den predikstoel dan voor de beslommeringen van beurs of handel gestemd was. Te Haarlem de Latijnsche scholen waargenomen en met lof verlaten hebbende, begaf hij zich tot de kringen van het hooger onderwijs naar Harderwijk, en vervolgens naar Leiden, alwaar hij, na de lessen der beroemdste mannen van dien tijd genoten te hebben, tot doctor in de wijsbegeerte en meester der vrije kunsten openlijk bevorderd werd. Zijne studiën daarop in de godgeleerdheid verder voortgezet en voltrokken hebbende, werd hij den 13 April 1766, als predikant te Eemnes buitendijks, in de Heilige dienst bevestigd, en heeft vervolgens nog eenige weinige standplaatsen gehad, als te Overschie, Oudewater en Deventer, alvorens hij op den 17 Junij 1778 in de volkrijke en bloeijende gemeente van Amsterdam, de gewone predikdienst aanvaardde, waartoe hij met eenparigheid van stemmen beroepen was. Hier was KLINKENBERG te regt op zijne plaats, en gaf spoedig blijken, dat hij aan de verwachting, die men van hem had opgevat, volkomen beantwoordde, daar hij met zijnen hooggeschatten vriend en ambtgenoot, den geleerden G. J. NAHUIJS, het eerste plan beraamde, en vervolgens, na eenige weinige boeken des O. V. gezamenlijk bearbeid te hebben, alleen ten uitvoer bragt, om namelijk den geheelen Bijbel, door beknopte ophelderende aanmerkingen, voor den min geoefenden te verklaren en in het licht te geven. Dit en meer andere zijner geschriften, gevoegd bij het hem eigen talent, om de voordeelen van de godsdienst, en de leer van het Evangelie, door pen en mond, op eene bescheidene doch vrijmoedige wijze te verdedigen, maakte, dat er een goede reuk van hem door het gansche land ging, en hij welras de aandacht van verzorgers der Leidsche Hoogeschool tot zich trok, die hem in November 1783 tot gewoon Hoogleeraar der Godgeleerdheid aldaar beriepen. Dan KLINKENBERG bedankte voor dit beroep, en verwierf eene eervolle aanstelling in denzelfden post, mitsgaders in de Kerkelijke Geschiedenis, aan het *Atheneum Illustre* te Amsterdam. Den 10 Maart 1784 tot doctor in de Godgeleerdheid aan de Leidsche Hoogeschool bevorderd zijnde, aanvaardde hij den 29 dierzelfde maand te Amsterdam zijnen nieuwen post, met het uitspreken eener Latijnsche redevoering: *Over den verderfelijken invloed van het Ongeloof op het algemeene welzijn.* Nu zoude hij in de dubbele betrekking van predikant en hoogleeraar, een tijdvak van ruim 33 jaar, onafgebroken tot nut der Amsterdamsche kerk en van de tot de predikdienst bestemde jongelingschap gearbeid hebben, waren er geene ongelukkige tijden tusschen beide gekomen, die hem, met eenige zijner ambtgenooten, zijne openbare dienst voor ettelijke jaren deden staken; alhoewel KLINKENBERG, gedurende dien tijd, met het schrijven van deze en gene werken over de belangen van de Christelijke godsdienst, waaronder vooral de uitgave van zijn *Zondagsblad* behoort, zich onledig hield. Eindelijk was het hem vergund, den 11 April 1816, de openbare gedachtenis te vieren van het bijzonder voorregt, dat hij, 60 jaar geleden, zijn werk als leeraar in de gemeente had aangevangen, waarna hij kort daarop, en wel den 14 September 1817, in den ouderdom van ruim 73 jaar †; wordende weinige dagen daarna, door velen zijner, zoo vroegere en latere leerlingen, waaron der er verscheidene zijn, die der Nederlandsche kerk ten steun en sieraad verstrekken, plegtig ter aarde besteld. Hij heeft vele schriften nagelaten, welke allen van zijne doorwrochte geleerdheid, belezenheid en diepdenkend oordeel getuigen, inzonderheid zijne *Bijbelverklaring van Genesis tot de Openbaring van* JOHANNES, 27 deelen, in 1780 met zijnen toenmaligen ambtgenoot G. J. NAHUIJS begonnen; tot het 3e deel gezamenlijk bewerkt, en vervolgens alleen door hem voltooid, waarvan 3,300 exemplaren gedrukt en verkocht zijn. Zoo ook zijn werk, getiteld: *De Christen,* in 7 deelen, uitgegeven zonder naam; eenige Verhandelingen, enz.

KLINKENBERG (DIRK), een beroemd Nederlandsch wiskunstenaar, in het laatst der voorgaande eeuw, te 's Gravenhage, in den hoogen ouderdom van 90 jaar †. Hij schijnt zich reeds vroegtijdig op de beoefening der wiskundige wetenschappen toegelegd, en daarin door eigen genie en onvermoeide vlijt zeer belangrijke vorderingen gemaakt te hebben. In het eerst hield hij zich met landmeten en het geven van onderwijs in de wiskunde te Haarlem bezig, doch vervolgens aan den kundigen MELCHIOR BOLSTRA toegevoegd, werkte hij, onder den Hoogleeraar LULOFS, met dezen mede bij de rivierwerken en bij alles wat tot den waterstaat behoort, in welk vak hij vele jaren den lande groote diensten bewezen heeft. Ofschoon in 1755 tot gewoon klerk ter Secretarie van Holland aangesteld zijnde, bleef hij nogtans bij dezen werkzamen post, de wiskundige wetenschappen beoefenen, vooral zijne geliefkoosde sterrekunde, waarin hij zich zoo door zijne waarnemingen en ontdekkingen van nieuwe kometen, als door zijne menigvuldige berekeningen, reeds vroegtijdig eenen grooten naam had verworven, en zoo binnen als buiten 's lands was bekend geworden. KLINKENBERG werd door dit alles zoo beroemd, dat hij in 1768 tot korrespondent bij de Koninklijke akademie der wetenschappen te Parijs werd aangesteld: eene eer, welke niet dan aan de kundigste mannen te beurt viel. Ook was hij astronomist van den Stadhouder WILLEM V, en had den vrijen toegang tot de sterrewacht te 's Gravenhage, en het gebruik der aldaar voorhanden zijnde werktuigen. Hij heeft veel over allerhande onderwerpen geschreven, doch geene afzonderlijke werken uitgegeven. De meeste zijner verhandelingen vindt men in de eerste deelen der Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen te Haarlem, en in de verzameling van Dr. HOUTTUIN, alsmede in de verhandelingen van het Bataafsch Genootschap, in welke onder andere zijne berekening geplaatst is, over de toen nieuw ontdekte planeet URANUS, waarvan hij een der eersten geweest is, die bewezen heeft, dat dit hemellicht eene ware planeet en geene komeet is, waaromtrent bij de sterrekundigen, zelfs nog eenigen tijd daarna, vele onzekerheid plaats had. 's Mans nagelatene schriften en brieven waren toevallig in handen geraakt van den Heer FLORIJN, die dezelve als belangrijk voor de geschiedenis der wetenschappen aan het Koninklijk Nederlandsch Instituut, ter bewaring heeft ter hand gesteld. Zijne voornaamste briefwisseling bestond met vele onzer kundigste mannen en liefhebbers van de sterrekunde, zoo als met de Hoogleeraren LULOFS en HENNERT, de Heeren N. STRUIJK, DE MUNCH, SCHIM en anderen, en niet minder met vele buitenlandsche sterrekundigen, als: in Frankrijk met DE L'ISLE, CASSINI, DE LA CAILLE, LE MONNIER, DE LA LANDE, en vooral met MESSIER; voorts in Engeland met den vermaarden JAMES BRADLEIJ, en in Duitschland met C. GÄRTNER.

KLINKHAMER (SIAOUT CORNELIS) was te Amsterdam, den 13 Julij 1804, uit ouders van den deftigsten stand geboren. Van zijne vroegste jeugd gaf hij blijken van helder doorzigt, scherpzinnig oordeel, vast geheugen en levendige verbeelding. Bij dien aanleg voegde hij volharding en vlijt, zoodat allen die hem kenden, zich een groot man van hem beloofden; zijne leergierigheid deed hem spoedig een naam en rang onder de geleerden verwerven. Na eenige jaren studie aan het Athaeneum zijner geboortestad, schreef hij zijne *Commentatio hist. urid. de juris civilis Romani loco, quis est de Donationibus, ex fragmentis Vaticanis nuper illustrato,* welke hij in 1826 openlijk verdedigde en welke de verwachting, aangaande hem gekoesterd, bevestigde: dezelve was opgesteld ter beantwoording eener regtsgeleerde prijsvraag, door de Luiksche Hoogeschool uitgeschreven, doch was door omstandigheden te laat ingezonden, om mede naar den prijs te mogen dingen. Dat zij dezen waardig was, bleek echter spoedig, daar zijne leermeesters hem aanraadden dezelve in het licht te geven. Het volgende jaar was hij gelukkiger, en verwierf de gouden medaille aan de Leuvensche Hoogeschool, met de beantwoording der letterkundige prijsvraag, over *het leven en de daden van* IPHICRATES. Zijne *Dissertatio histor. politica, de bello propter successionem Regni Hispanici gesto, Pace Rheno-Trajectina composito,* die hij in 1829 openlijk verdedigde, deed hem den doctoralen hoed in de regten, aan de Utrechtsche Hoogeschool, met veel lof verwerven. De beoefening der letterkunde inzonderheid was hem ten volle toevertrouwd. Dit getuigt zijne uitgave van den *Querolus sive Aulularia incerti auctoris Comoedia togata,* Amsterdam 1829, waarmede hij het doctoraat in de letteren verkreeg. Na zijne bevordering tot doctor, trad hij als praktiserend regtsgeleerde op; zijn zwak ligchaamsgestel deed hem spoedig hiervan afzien; hij gaf zich toen moeite om aan de regtbank geplaatst te worden; welke wensch, niettegenstaande zijne jeugdige jaren, spoedig vervuld werd, daar hem de Koning tot plaatsvervangend Regter aan de regtbank zijner Vaderstad aanstelde. Vroeger zoude hem het leeraarambt aan de krijgskundige school te Medenblik te beurt zijn gevallen, zoo niet de afscheuring van België plaats had gehad; ook stond hij nevens den Heer VAN KAMPEN op de lijst, om den openstaanden Hoogleeraar-post aan de Illustre-school te Amsterdam te vervullen. KLINKHAMER was door de natuur tot geleerde gevormd, maar zeer afkeerig van dorre onderzoekingen, die aan de wetenschap geen voordeel geven; wat nuttig was voor onzen tijd, werd door hem opgezocht, doordacht en verzameld: zijnen geest scherpen en zijnen smaak verfijnen, waren zijne uitspanning en zijn vermaak. Hoog sloeg zijn hart in 1830 voor het vaderland, en treurende dat anderen ten strijde konden gaan en hij om ligchaamszwakte te huis moest blijven, liet hij zijne lier klinken voor het verguisd Nederland; dit dichtstuk plaatste hij in de *Noordstar* van 9 Junij 1831, onder den titel: *Aan mijn Vaderland.* Zijne nederigheid deed hem zijnen naam er niet onder plaatsen, en om die zelfde reden werd zijne vertaling van KÖRNER's *Lier en Zwaard* naamloos uitgegeven. Doch boven allen muntten zijne huisselijke stukjes uit, in ledige oogenblikken door hem vervaardigd, ter viering van vriendenfeesten aan hart en pen ontvloeid. Verder heeft hij in de Regtsgeleerde Bijdragen medegewerkt, en in den *Menschenvriend, tijdschrift voor algemeene weldadigheid en volksbescha-*

zijnde een vervolg op dat van *Liefde en Hoop*; de 3 eerste stukken, in 1830 en 1831 in het licht verschenen, zijn grootendeels door hem zelven bewerkt, iets dat ook niet algemeen bekend is, omdat hij afkeerig was van ijdele praal en om eenen grooten naam te maken. Stil en ingetogen leefde hij bij zijne ouders, broeders en zusters en vrienden; eene slepende ziekte, die hem jaren lang ondermijnd had, was de oorzaak van zijnen vroegen dood. Hij † als een waardig Christen, den 13 April 1834.

KLINIEK. Door dit woord, in het Grieksch *Bed* beteekenende, verstaat men een onderwijs aan het ziekbed, ten einde den waren aard van de verschijnsels, den loop, het verschillend einde, benevens alle bijzonderheden van de manier van behandeling der ziekten, te leeren kennen. Welke wezenlijke vorderingen zoude de geneeskunst door alle tijden heen niet gemaakt hebben, wanneer men in het openbaar onderwijs altijd deze natuurlijke rigting gevolgd hadde, om den kweekelingen steeds duidelijke en bepaalde denkbeelden te geven, en hen met de aanwending der vereischte voorschriften bekend te maken, die toch altijd bij het leerstellig onderwijs onbepaald blijven. Ondertusschen werd dit onderwijs langen tijd geheel verwaarloosd of verkeerd gebezigd; en het was niet voor het midden der 16e eeuw, dat men in ons vaderland het Klinisch onderwijs herstelde, waartoe onder anderen W. van Straten, Otto Heurnius en Silvius de grondslagen legden. Dan dit onderwijs was voor de beoefening der geneeskunst nog van weinig gevolg. Zelfs Boerhave, die in 1714 dat van Silvius te Leiden voortzettede, heeft van zijne dagelijksche waarnemingen geen verslag gegeven. Naderhand werden te Edimburg en Weenen twee scholen voor het Klinisch onderwijs aangelegd, welker roem die van Leiden in dat vak eerlang verduisterden. Ook in Frankrijk en andere oorden van Europa werden leerstoelen opgerigt; doch men ontmoet nog heden in de manier van onderwijs, op de hoogescholen, een aanmerkelijk verschil. Zoo wordt b. v. in Berlijn door eenen hoogleeraar, de gevoelbaarheid, en door eenen anderen de prikkelbaarheid ten grondslage van het Klinisch onderwijs gelegd; in Tubingen bouwt men op de grondstellingen der physiologie; in Wurtzburg vergenoegt men zich met het verzamelen van enkele waarnemingen; in Heidelberg verbindt men een stelsel van scheikundige verklaringen met vernuftige bespiegelingen over de levenskracht; terwijl men in Bamberg en Landshut de natuurlijke wijsbegeerte op de Kliniek toepast, en men te Weenen in het onderwijs zeer streng is omtrent de waarneming en graphische beschrijving der ziekte, enz. Men ziet uit dit een en ander, dat de leerwijze der Kliniek nog merkelijk uit elkander loopt, en dit gewigtig vak van geneeskundig onderwijs nog voor vele verbeteringen vatbaar is, om welke te verkrijgen, men aan de hoogescholen in ons vaderland de heilzaamste pogingen met het beste gevolg, in het werk stelt.

KLOKKEN (Groote). De Russen hebben voor de klokken eenen grooten eerbied, en wij mogen zelfs zeggen eenen bijzonderen hartstogt. Er zijn in Rusland weinige kerken, die niet zeer fraaije klokken, en in groot aantal, bezitten. Zij zijn geplaatst in klokkentorens, gescheiden van de kerken, zijn vastgemaakt aan eenen balk, zonder, zoo als bij ons, heen en weder geslingerd te kunnen worden. Met behulp van een touw, hetwelk aan de eene zijde getrokken wordt, brengt men den hamer in beweging, die op de onbeweegbare klok slaat. Die, welke men in den klokkentoren der St. Iwans-kerk te Moskou ziet, is eene der merkwaardigste. Zij weegt 14,000 ₰ en wordt slechts bij buitengewone gelegenheden geluid. Hare trillende beweging deelt zich aan de geheele stad mede, en maakt op het oor eenen godsdienstigen indruk, waarin het verwijderde gekraak des donders zich welluidend vereenigt met de diepere en zachtere toonen van een groot orgel. Moskou bezit echter nog eene merkwaardigere klok, die 430,000 ₰ weegt. Zij ligt in eene diepe gracht binnen in het vermaarde paleis het Kremlin, dat zich in het midden der stad verheft. In dit gat werd zij gegoten. Nimmer heeft zij in eenen toren gehangen; want de Russen zouden met even goed gevolg een hunner oorlogs-vaartuigen met al deszelfs geschut trachten op te hangen. Een brand in het Kremlin uitgebarsten zijnde, bereikten de vlammen het gebouw, hetwelk men over de holte, waarin zich de klok bevond, vervaardigd had, en het metaal werd gloeijend; het water, waarmede men het gebouw trachtte te blusschen, viel op de klok, en veroorzaakte daarin de scheuring, welke men van onderen in dezelve ziet. Deze klok is een wezenlijke berg van metaal. Men verzekert, dat tot het vervaardigen derzelve goud en zilver in eene groote evenredigheid met andere metalen vermengd zijn geworden. Terwijl dezelve aan het smelten was, wierpen, zegt men, de edelen en het volk hun kostbaarst gouden en zilveren vaatwerk daarin. Onderscheidene reizigers hebben daarvan kleine brokken willen mede nemen, ten einde dezelve te ontleden; doch de Russen hebben eenen zoo bijgeloovigen eerbied voor deze klok, dat zij niet dulden wilden, dat men ook het kleinste stukje daarvan zoude medevoeren. De stof, waaruit zij vervaardigd is, is van een zeer helder wit, en gelijkt geenszins naar het gewone metaal der klokken; en dit zilveren uiterlijke hecht eenig gewigt aan het algemeen verspreide geloof, dat zij uit de kostbaarste metalen zamengesteld is. Op feestdagen bezoeken de Russische boeren deze klok. Men schijnt het oneens te zijn nopens den tijd, wanneer deze kolossale klok gegoten zoude zijn. Dr. Clarke, de schrijver eener reis door Rusland, van wien wij eenige der bovenstaande bijzonderheden ontleenen, vermoedt, dat zij van 1653, onder de regering van Alexis, dagteekent. Maar volgens de Russische overleveringen, vermoedelijk gegrond op de vrouwelijke figuur, welke men op deze klok afgebeeld ziet, zonde dezelve niet ouder zijn dan de regering der Keizerin Anna. Ieder weet, dat deze groote en magtige Vorstin Peter den Groote in 1725 op den troon opvolgde. Deze klok is ongetwijfeld de grootste en zwaarste van al degene, welke in Rusland of elders bestaan. Zoodanig is het bijgeloof der Russen, ten opzigte derzelve, dat de regering, zonder aller gemoederen van zich te verwijderen, deze ontzettend groote metaalmassa niet tot voorwerpen van kunst of openbaar nut zoude durven aanwenden. — De groote klok te Peking in China is, naar de opgave van eenen Reisbeschrijver, 2 mans lengten hoog, en heeft een diameter van $10\frac{1}{2}$ ellen (oude). Voor de grootste klok in geheel Duitschland wordt gehouden, die van de St. Stephanus-kerk te Weenen, welke Keizer Josephus I in 1711, door den geschutgieter Stichaker, uit allerlei op de Turken veroverd geschut liet gieten. Zij is ruim 10 voeten hoog, weegt, zonder den klepel, 35,400, met denzelven 36,728 oude ₰. De hefboom, waaraan zij hangt, weegt 8,200 oude ₰, en de geheele zwaarte der klok met den toestel bedraagt 51,328 oude ₰, en wordt door 12 man getrokken. In Berlijn, heeft men op de Koninklijke Hof- en Domkerk, de klok genaamd Susanna. Zij weegt 27,600 oude ₰; heeft ondertusschen $14\frac{1}{2}$ ellen omtrek, en kan, zoo men wil, op eenen afstand van 4 uren gehoord worden. De klok der Elizabeths-kerk te Breslau heeft eene zwaarte van 22,400 oude ₰. Die van de Munster kerk te Straatsburg, weegt 20,400 oude ₰ en is de groote klokkenversmelting van Robespierre gelukkig ontsnapt.

KLOKSPIJS, een gemengd metaal, uit koper, tin en *bismuth* zamengesteld, hetwelk tot het gieten van klokken, geschut, enz. gebruikt wordt.

KLOOSTERGELOFTE. Hierdoor verstaat men de drie geloften, welke de nieuwelingen moeten afleggen, voordat zij tot het eigenlijk gezegde kloosterleven worden toegelaten, namelijk die van *Armoede*, *Kuischheid* en *Gehoorzaamheid*. De armoede bestaat hierin, dat het den geestelijken, die zich aan het klooster heeft toegewijd, verboden is, eigendommen te bezitten; de kloosters zelve echter mogen dit voorregt genieten, en hier onderscheidt de kerk eene diepe, diepere en diepste armoede. De eerste is daarin gelegen, dat een klooster wel eenige landerijen onder zich mag hebben, doch slechts zoo veel als tot onderhoud des levens noodig is, gelijk de Carmeliter en Augustijner-orde. De tweede soort van armoede bestaat daarin, dat een klooster geene roerende goederen bezitten mag, zoo als b. v. boeken, klederen, voorraad van spijs en drank, renten, enz. even als de orde der Dominicanen. Eindelijk is de *diepste* armoede daarin gelegen, dat een klooster noch roerende noch onroerende goederen heeft, even als die der Franciscanen, en voornamelijk die der Kapucijnen. De kuischheid moet met eene volmaakte onthouding van eenen vertrouwelijken omgang met het andere geslacht uitgeoefend worden. De gehoorzaamheid eindelijk is de opvolging van de regelen en bevelen der orde.

KLOOSTERGRAAF, KLOOSTERVOOGD, KERKVOOGD (in het Latijn *Abbacomes Advocatus*, in het Fransch *Avoué*), was eene waardigheid die door Karel Martel het eerst werd ingesteld. De graven of voogden hadden in de middeleeuwen het regterlijk bewind over de dienstmannen van eene abdij of ander geestelijk gesticht, en moesten ook het gesticht tegen allen aanval beschermen, en overal deszelfs belangen waarnemen, voor welk een en ander zij een groot gedeelte der geestelijke inkomsten genoten.

KLOOSTER. Deze werden het eerst in de 4e eeuw, door Antonius, gewoonlijk de Groote genoemd, gesticht. Hij verzamelde in 305 in de woestijnen van Opper-Egypte, een aantal kluizenaars, die, om de voordeelen der eenzaamheid in maatschappij te genieten, hunne hutten naast elkander bouwden, en hunne *godsdienst* gemeenschappelijk waarnamen. Naderhand, omtrent het midden derzelfde eeuw, bouwde Pachomius, op het Nijl-eiland Tabenna, in Opper-Thebaïs, verscheidene huizen op eenen geringen afstand van elkander, in ieder van welke in 3 of 4 cellen, de monniken te zamen woonden, en onder eenen prior stonden. Na zijnen dood bestond deze volkplanting van monniken op Tabenna, uit 50,000 leden; en het was niet alleen in Egypte, maar ook in Arabië, Syrië en Armenië werd deze inrigting gevolgd. Het kloosterleven in den aanvang alleen door mannen vrijwillig verkozen, en nog weinig aan andere wetten verbonden, dan die ieder hunner zich zelve gaf, verkreeg in het midden der 4e eeuw, toen er ook vrouwen-kloosters gesticht werden, van den heiligen Basilius bepaalde regels; doch hadden er toen nog geene eigenlijke klooster-geloften plaats, welke eerst in de 6e eeuw door den heiligen Benedictus van Nursia werden ingevoerd; en het is aan zijnen strengen en doelmatigen regel voornamelijk toe te schrijven, dat deze huizen nu woonplaatsen van vroomheid, vlijt en matigheid, en, in die verwarde tijden,

schuilplaatsen voor gevlugte geleerden wierden. Men zond zendelingen uit; bosschen en woeste streken werden, door de arbeidzame monniken ontgonnen en bebouwd, en zij verwierven zich van de 6e tot de 9e eeuw, door de bekeering en beschaving der Germaansche en Slavische volken, wezenlijke verdiensten. Ondertusschen veranderden deze zoo nuttige inrigtingen geheel en al in haren aard en natuur, naar gelang derzelver rijkdom en aanzien toenam. Lediggang en onmatigheid, met alle andere ondeugden, slopen binnen hare muren, en derzelver verval werd onvermijdelijk; doch door de oprigting van klooster-scholen, door Karel den Groote, tot eene betere vorming der geestelijkheid, wisten alleen nog eenige kloosters den roem hunner algemeene nuttigheid, ook nog in de 9e en 10e eeuw, staande te houden; echter bleef eene algemeene hervorming noodzakelijk, zoo als die dan ook bij vele kloosters in Frankrijk, Spanje, Italië en Duitschland plaats had, waar men den bijna vergeten regel van Benedictus, met eenige strenge bijvoegsels, weder invoerde. In de Katholijke landen behielden de kloosters wel hunne inrigting tot in de 18e eeuw; doch de invloed van den geest des tijds deed hun aanzien bij het volk niet weinig dalen, met dat gevolg, dat het nut, hetwelk zij voorheen voor de maatschappij gesticht hadden, voor de nadeelen verdween, die zij door het ongehuwde leven aan de bevolking, door hun onophoudelijk streven naar de goederen der rijken, die hunne zonen en dochteren aan hen hadden toevertrouwd, aan de nationale welvaart, door den lediggang, door hun vroom guichelspel aan de verlichting en ware godsdienstigheid, en door de gepleegde geheime zonden, die men niet langer konde verbergen, der zedelijkheid toebragten. Zoodanig stond het met deze veronderde inrigtingen geschapen, toen Joseph II in 1781 de kloosters van sommige orden geheel vernietigde, en diegene, welke hij liet bestaan, tot een bestemd getal van monniken bepaalde, en buiten ieder vreemd opperbewind stelde. In 1790 besloot men in Frankrijk tot de afschaffing van alle orden en kloosters, welk voorbeeld zoowel door de landen, in dat rijk ingelijfd als onder de regering van Napoleon, door alle de Katholijke staten van het vaste land, behalve Oostenrijk en Rusland is gevolgd geworden. Volgens officiële opgaven bevonden er zich in den jare 1831, 350 monniken-kloosters in Rusland, welke bewoond werden door 5330 monniken, en 98 nonnenkloosters, waarin 4162 nonnen leefden. Het onderhoud dezer kloosters kost aan het rijk jaarlijks ruim 600,000 roebels. Intusschen schijnt deze afschaffing meer het gevolg van een welberekend finantiëel plan, dan wel een werk van menschlievendheid geweest te zijn. Alleen in Pruissen heeft men voor de verdrevene kloosterlingen gezorgd, en op het voetspoor van Joseph de schatten, door de wereld-verklaring verworven, bij het fonds voor het kerk- en schoolwezen gevoegd. In Oostenrijk heeft men, ter afschaffing der nutteloozе kloosters, den zachten weg van uitsterven ingeslagen, en blijven alleen diegene bestaan, welke zich door de opvoeding der jeugd, bijzonder van het vrouwelijk geslacht, en door de verzorging van kranken, verdienstelijk maken. In Spanje had gedurende het jaar 1835, een geheele ommekeer in het kloosterwezen plaats, het grootste gedeelte der kloosters in dat rijk werd tot rijks eigendom verklaard, en moesten de monniken en nonnen die zich daarin bevonden, uitsterven.

KLOPSTOCK (Friedrich Gottlieb) zag in het jaar 1724, te Quedlinburg, waar zijn vader in het burgerlijk bewind was, het levenslicht. Reeds in zijn 16e jaar hield hij zich met de dichtkunst bezig, en maakte een heldendicht, getiteld: Hendrik *de Vogelaar,* en zettede zich aan zijne *Messiade*, zelfs voor hij Milton, zijnen meest begunstigden schrijver, gelezen had. Gelijktijdig vervaardigde hij een ander dichtstuk, *de Goede Vrijdag*, waarin zeer veel vernuft doorstraalde, en deed op den 21 September 1745, bij het verlaten der scholen, eene opmerkingswaardige aanspraak, waarin hij de dichtkunst als eene priesteres der Godheid, en de leidsvrouw van het menschdom voorstelde. In dit stuk gaat de uitgebreidste kennis met de verhevenste gevoelens gepaard. In het jaar 1745 begaf zich Klopstock naar de hoogeschool te Jena, en ontwierp hier in stilte de eerste zangen der *Messiade,* welke hij eerst in onrijm maakte, en naderhand, in navolging van Homerus en Virgilius, in zesvoetige versen overbragt. In het volgende jaar troonde hem zijn vriend Schmidt naar Leipzig, waar hij Cramer, Schlegel, Rabener, Zacharia en anderen leerde kennen, die toen de *Bremensche Bijdragen* uitgaven. Tot het jaar 1748 bleef hij te Leipzig, en gaf toen zijn dichtstuk uit, en vertrok daarna naar Langensalz, om de opvoeding der kinderen van zijnen bloedverwant Weisz op zich te nemen; en het was hier dat de bekoorlijkheden van Mejuff. Schmidt, de zuster zijns vriends, hem verliefd deden worden, doch die zijne liefde niet beantwoordde, hetwelk Klopstock geene geringe smart veroorzaakte. Intusschen had zijne *Messiade* in Zwitserland den diepsten indruk gemaakt, en het was dus niet te verwonderen, dat een ieder begerig was, om den grooten dichter te zien. Bodmer noodigde hem uit naam zijner vrienden te Zurich, en bood hem zijn huis aan. Klopstock aanvaardde deze uitnoodiging en vertrok in 1750 met zijnen vriend Sulzer derwaarts. Hier vervaardigde hij twee zijner allerschoonste oden, *het Meer van Zurich* en *den Lofzang op* Bodmer; werd bekend met Hirzel, Steinbruch en Gesner, en bragt in deze school van vermaak nagenoeg een jaar door. Ook in Denemarken had men zijne *Messiade* leeren kennen. Hij werd dien ten gevolge naar Koppenhagen genoodigd, en vertrok in 1751 derwaarts: den weg nemende over Brunswijk en Hamburg, in welke laatste stad hij het geestige meisje Meta (eigenlijk Margaretha) Moller leerde kennen, met welke hij in 1754 huwde. Hij had echter niet lang genot van dezen echt. Zijne dierbare Meta werd, met een nog ongeboren kind, door den dood aan zijn hart ontrukt. Hij begroef haar in het dorp Ottensen bij Hamburg, en plaatste op haren zerk een eenvoudig, doch schoon tweeregelig grafschrift. Klopstock kwam nu, door bewerking van Bernstorf en zijne goede vrienden, aan het hof van Frederik V, Koning van Denemarken, en verwierf eene jaarwedde, welke hem in staat stelde, om zich geheel en al aan het voltooijen van zijn dichtstuk toe te wijden. Frederik verdiende dus wel de verhevene ode, welke onze dichter, bij de opdragt zijner *Messiade*, aan hem rigtte. Klopstock had een vrolijk en opgeruimd karakter; doch zijne, niet spaarzame scherts, ging altijd met eene zekere deftigheid gepaard, zijne opregtheid hield hem van eenen gemeenzamen omgang met de grooten terug, wier toegeeflijkheid hij veelal voor bespotting hield. Gaarne was hij onder den kring zijner vrienden op het land, en was steeds vrolijk in het gezelschap van kinderen, terwijl hij aan het huisselijk geluk zijner vrienden altijd een hartelijk deel nam. Om al de schoonheden van zijn dichterlijk genie te malen, zoude men 's mans eigen betooverende stijl moeten bezitten. Zijne *Messiade* schittert door inwendigen oorspronkelijken glans, is zonder wedergâ en eenig in hare soort. Het einde van dezen grooten dichter was als zijn leven. Hij † met eene volkomene gerustheid en gelatenheid den 14 Maart 1803, den gelukkigen dood des regtvaardigen, dien hij in het 12e gezang zijner *Messiade* bezongen had. Zijne begrafenis was de plegtigste, welke immer eenen Duitschen geleerde ten deel viel. De raad van Hamburg, de buitenlandsche ministers, de geestelijkheid, de hoogleeraren en de onderwijzers der twee scholen, volgden zijn lijk in 66 koetsen, des morgens van den 23 Maart, naar het kerkhof van het naburig dorp Ottensen, daar de lijkkoets zelve door 4 paarden getrokken, en door eene eerewacht te voet en te paard omringd was. Aan de kerk gekomen zijnde, werd het dichtstuk de *Messiade* op de kist gelegd, waarop een jongeling uit de menigte toetrad, eene lauwerkroon op het boek plaatste; terwijl de jonge dochters van Altona de hare aan de kist hingen, en men hierop eene overheerlijke treurmuzijk, door meer dan 100 muzijkanten uitgevoerd, aanhief, waarop de kist in het graf gelaten werd.

KLUIT (Adriaan) bekleedt, buiten twijfel, eene aanzienlijke plaats onder de geleerden, die in de tweede helft der 18e en het begin der 19e eeuw aan Nederland ten sieraad strekten. Hij werd op den 9 Februarij 1735 te Dordrecht uit deftige ouders geboren, en wegens de ongemeene vatbaarheid en leergierigheid, welke hij reeds in zijne vroegste jeugd aan den dag leide, door dezen wijsselijk tot de letteroefeningen opgeleid. Na de Latijnsche scholen in zijne vaderstad met lof te hebben doorgeloopen, vertrok hij naar de hoogeschool te Utrecht, waar hij zich geheel aan zijne geliefde letteroefeningen, de Grieksche en Latijnsche talen, de oudheden en geschiedenissen overgaf. Uitnemend kwam hem hierbij het onderwijs te stade der beroemde hoogleeraren Wesseling en Saxe, die beide in vervolg van tijd, aan de geleerdheid van dezen hunnen voortreffelijken kweekeling, in het openbaar, de verdiende hulde toebragten. De zucht tot beoefening der vaderlandsche dichtkunst, welke hem reeds vroeg bezielde, leidde hem tot eene grondige beoefening der Nederduitsche taal, waarvan hij nog bij zijn verblijf aan de Utrechtsche hoogeschool loffelijke blijken gaf. In het jaar 1760 werd hij tot preceptor der Latijnsche scholen te Rotterdam aangesteld, van waar hij, nog binnen het jaar, ter bekleeding van denzelfden post, naar 's Hage vertrok. De roem zijner geleerdheid, de bekwaamheid en ijver, die hij als onderwijzer aan den dag leide, waren oorzaak, dat hem in het jaar 1764, het rectoraat der Latijnsche scholen te Alkmaar werd opgedragen, hetwelk hij vijf jaar met bijzonderen lof bekleedde, toen hij in het jaar 1769, ter waarneming van denzelfden post, naar Middelburg geroepen, en te gelijk tot lector in de welsprekendheid en Grieksche taal benoemd werd. Zeer groot waren hier zijne verdiensten omtrent de Latijnsche scholen, welke door zijnen onvermoeiden ijver, en de voortreffelijkheid van zijn onderwijs, uit den staat van verval, waarin zij verzonken waren, werden opgebeurd, en in bloei en luister meer en meer toenamen. Ook in zijne hoedanigheid als lector, was hij met nut en roem werkzaam, en hield nu en dan voorlezingen in de Latijnsche taal, onder anderen ook ter verklaring van de duistere Godspraak van Daniël, onder den naam der 70 *Jaarweken* bekend, enz. De Middelburgsche regering te regt beseffende, van hoeveel belang het voor hare stad was, een man van zoo groote verdienste meer en meer aan dezelve te verbinden, benoemde hem in het jaar 1776 tot hoogleeraar in hetzelfde vak, waarin hij tot hiertoe als lector onderwezen had,

Intusschen werden curatoren der Leidsche hoogeschool opgewekt om de zeldzame kundigheden van eenen man, die voor de beoefening der oude historie en het vroegere staatsregt van ons vaderland eene geheel nieuwe baan opende, tot vermeerdering van den luister der hoogeschool en ten nutte der studerende jongelingschap aan te wenden, en boden hem te dien einde een' nieuw opgerigten leerstoel in de vaderlandsche oudheden en diplomatische historie aan. Dit aanbod was voor hem te vereerend en uitlokkend, om het van de hand te wijzen. Hij vertrok dan in 1779 naar Leiden, en aanvaardde zijnen post als gewoon hoogleeraar in het genoemde vak, met eene Latijnsche Redevoering: *over het regt, waarmede de Nederlanders hunnen wettigen vorst en heer* PHILIPS *hebben afgezworen;* welke kort daarna, met zeer aanmerkelijke bijvoegselen vermeerderd, ook in de moedertaal het licht zag. Niet minder dan 16 verhandelingen van hem, kwamen van tijd tot tijd in het licht, welke, hoezeer hier en daar misschien eenige min gegronde of althans te ver gedrevene gevoelens behelzende, echter allen, wegens de nieuwheid en belangrijkheid van haren inhoud, de hoogste opmerking verdienen. Gedurende de staatkundige geschillen, welke voor en na het jaar 1787 ons vaderland verdeelden, stond bij immer de stadhouderlijke partij in de aangenomene beginselen van het staatsregt voor; hetwelk ten gevolge had, dat hij niet lang na de omwenteling van 1795, nevens anderen zijner ambtgenooten, van zijnen post als hoogleeraar ontzet werd. Tot in het begin des jaars 1804, wanneer hij met zijne beide ambtgenooten, BOERS en PESTEL, tot groote vreugde van alle weldenkenden, aan de Leidsche hoogeschool terug gegeven werd, gaf hij onderscheidene werken uit, en hield zich vooral bezig met alles wat tot de statistiek betrekking heeft. Vooral is zijne *Historie der Hollandsche staatsregering* tot aan het jaar 1795, waarvan het 5e of laatste deel in 1805 het licht zag, merkwaardig. In het jaar 1806 had hij het genoegen, zijne verdiensten door curatoren erkend te zien, door de opdragt van het hoogleeraar-ambt in de statistiek van ons vaderland. Hoezeer reeds eenen ouderdom van 71 jaar bereikt hebbende, was hij echter, beide naar ligchaam en geest, nog zoo vol jeugdige kracht, dat men ook voor het toekomende nog de schoonste vruchten van zijne uitgebreide geleerdheid en onvermoeide arbeidzaamheid, ten nutte van de hoogeschool, het vaderland en de geletterde wereld, verwachten mogt. Doch het behaagde der Goddelijke Voorzienigheid, deze uitzigten te verijdelen, daar hij, te gelijk met zijne tweede echtgenoote, weduwe JOHANNA VAN OURSEL, jammerlijk omkwam in de deerlijke verwoesting, welke op den 12 Januarij 1807 de stad Leiden trof. Bij deze verwoesting werden ook verre de meeste zijner belangrijke papieren vernield, en onder deze eene keurig bewerkte proeve van een algemeen omschrijvend woordenboek der Nederduitsche taal, ten dienste van de maatschappij der Nederlandsche letterkunde, van welke hij, sedert hare oprigting in het jaar 1766, een der werkzaamste leden was, door hem vervaardigd, en behelzende een gedeelte van de letter A, met name de woorden, met A a beginnende. Men zie verder over zijne beminnelijke hoedanigheden, zoo wel als over zijne letterkundige verdiensten, *de Levensschets van den hoogleeraar* KLUIT, te vinden in het werk: *Leidens ramp*, door Mr. W. BILDERDIJK en M. SIEGENBEEK.

KLUNDERT, gewoonlijk de heerlijkheid *Niervaart*, gezegd *de Klundert*, genoemd, Nederlandsch stadje, provincie Noord-Braband, distrikt Breda, aan de Aalstreek, een riviertje, dat ruim 4 uren van de stad uit het Hollandsch diep voortkomt, en zich met de Keene vereenigt, met eene Hervormde en Roomsche kerk. De vestingwerken zijn vervallen, gelijk ook de tot in 1808 bestaan hebbende schutsluis. Men telt er 2100 inwoners.

KLUB. Is een gezelschap van onderscheidene personen, tot het houden van gemeenzame gesprekken, of ter bereiking van eenig ander oogmerk, b. v. ter bevordering van kunsten en wetenschappen, of ter beraadslaging over zaken van staat, ingerigt. In de laatste beteekenis kan men Engeland als het vaderland der klubs aanmerken, van waar zij door de omwenteling naar Frankrijk, en van daar vervolgens naar Duitschland zijn overgebragt, waar zij echter in 1793, door eene rijkswet, ten scherpste verboden werden. De Engelsche klubs, die van eenen staatkundigen aard waren, maakten het zich tot eenen pligt, om voor den regeringsvorm van den staat te waken, en te zorgen, dat daarop door de regering geen inbreuk geschiedde; doch in Frankrijk werden deze bijeenkomsten aangelegd in eenen tijd, waarin eene nieuwe regeringsvorm moest worden ontworpen, en men het op de vernietiging van den ouden toelegde. De natuurlijke levendige geaardheid der Franschen vond in deze gezelschappen voedsel en gelegenheid in overvloed, om hare denkbeelden over regerings-gesteldheid te ontwikkelen. Men erkende deze klubs als constitutioneel, en gaf daardoor aan de besluiten, eene ruchtbaarheid, welke hoogstschadelijk was, en het eerst den regeringsvorm van 1795 tegenwerkte. Naderhand werden deze gezelschappen ook in Frankrijk verboden; doch in den zomer van 1795 ontstonden er in Parijs wederom nieuwe, en volgden de provinciën het voorbeeld der hoofdstad. Eerst vormde zich de klub van *Clichy* (een hotel in Parijs), uit afgevaardigden uit de beide raden bestaande; doch waarvan het ware oogmerk moeijelijk te gissen is, wanneer men overweegt, dat PICHEGRU er de hoofdrol in speelde. Vervolgens rigtten de ijverigste republikeinen eene andere klub op, onder den naam van *Cercle constitutionel,* in het hotel Montmorencij, welken naam zij naderhand ontving. De strijd van beide partijen, eerlang in de wetgevende vergadering ter baan gebragt wordende, had dit ten gevolge, dat alle klubs in Julij op nieuw verboden werden, doch in September daaraanvolgende, bij besluit van den raad van *vijfhonderden* wederom werden toegestaan, onder deze enkele bepaling, dat daarin niets tegen den regeringsvorm van 1791 mogt worden ondernomen. Ook in de landen aan den Rijn ontstonden op dien tijd weder onderscheidene klubs, welker leden in hunne ondernemingen voornamelijk op den directeur REUBEL rekenden, die sterk voor den linkeroever van den Rijn, als de grensscheiding van Frankrijk, scheen te ijveren.

KLUGEL (GEORGE SIMON), geboren 19 Augustus 1739 te Hamburg, † 4 Augustus 1812, was een ervaren en zeer verdienstelijk wiskundige. In 1766 werd hij gewoon hoogleeraar te Helmstad, alwaar hij zijne spherische Trigonometrie schreef. Hij maakte zich verder verdienstelijk door zijne vertaling van de werken over de optica en dioptrica van PRIESTLEIJ, door de Duitsche Bibliotheek en Encyclopedie, gelijk ook door zijn wiskundig woordenboek, van hetwelk hij slechts de drie eerste deelen bij zijnen dood voltooid had. In 1788 werd hij als opvolger van KARSTEN naar Halle beroepen.

KNAGININ, KNIAGINKA. Russische kreits, gouvernement Nisjnei-Novogorod, langs de Wolga gelegen, en verder door de Imsa en Kniaginka bespoeld. Het land is met bergen en heuvels bedekt, doch heeft ook schoone dalen en kleine vlakten, met eenen wel zandigen, doch doorgaans vruchtbaren grond, zoodat de landbouw en veeteelt de hoofdbezigheden der inwoners uitmaken, terwijl er verder scheepvaart op de Wolga, spinnerijen en linnenweverijen zijn. = Hoofdplaats van voornoemde Russische kreits, aan de Kniaginka, slecht gebouwd, met 4 houten kerken, 1600 inwoners, looijerijen, landbouw, handel en jaarmarkten.

KNEBEL (FRIEDRICH), geboren in Duitschland, † in 1825 te Amsterdam, was een zoon van behoeftige ouders, voor wier stand het nog veel was, het zoo ver te brengen om voor hem als horologiemakersknecht eenen meester te vinden. Dit gelukte echter en zelfs bragt hij eindelijk, door ongewone vlijt en zuinigheid, te Amsterdam eenen horologiemakerswinkel tot stand. Het toeval bragt hem in kennis met onzen beroemden wis- en sterrekundige JAN FREDERIK KEIJSER, die zijne buitengewone bekwaamheid als uurwerkmaker opmerkende, hem de behulpzame hand bood om zich verder in zijn vak te volmaken. KEIJSER stelde hem in de gelegenheid, zoogenaamde *timekeepers* en andere sterrekundige uurwerken naauwkeurig te beschouwen, en weldra ondernam KNEBEL zelf deze werktuigen te vervaardigen. Hij bragt het in dit vak ten laatste zoo ver, dat zijne werken met de beste van die, welke in de overige deelen van Europa vervaardigd worden, konden wedijveren, en zijn dood deed de sterre- en zeevaartkunde in ons land een treffend en naauwelijks herstelbaar verlies ondergaan.

KNEES of **KNÄZIE.** Is in Rusland een persoon van hoogen adel, of ook wel een vorst. Men kan ze in vreemde en inlandsche, en in nieuwe en oude verdeelen. Onder de inlandsche Knees zijn familiën, die van de oude grootvorsten afstammen, b. v. DOLGORUCKI en REPNIN. De Kneesen GALLITZEN en KURAKIN leiden hunnen oorsprong van de groot-hertogen van Litthauwen af. De Tartaarsche Kneesen in Rusland stammen gedeeltelijk af uit de familiën, die voormaals werkelijk geregeerd hebben; doch ook uit Tartaarsche Mursen, welke laatste met de Russische Kneesen geenszins in gelijken rang staan. Over het algemeen hebben de Kneesen in Rusland, over hunne onderdanen geene meerdere magt, dan de overige edellieden.

KNIGGE (A. F. L. Vrijheer VAN) zag in 1752 te Bredenbeck, niet ver van Hanover, het levenslicht. Hij was in meer dan een vak een tamelijk geoefend schrijver, en inzonderheid verwierven zijne romans, vele lezers: op den naam van wezenlijke kunststukken kunnen zij echter geene aanspraak maken. Onder zijne beste schriften telt men zijne *Reis naar Brunswijk* en zijne *Verkeering met Menschen,* welk laatste werk, echter, niet als een algemeene regel van handelen kan beschouwd worden. Onder zijne overige schriften behooren: de *Geschiedenis van mijn leven*, die van PETER CLAUSEN, en eindelijk die van *den armen heer* VAN MILDENBERG. Hij † in 1796 in het 44 jaar zijns ouderdoms.

KNIGHT, een Engelsch woord, *knecht* beteekende, is de titel van den lagen adelstand in Engeland, welke nogtans boven den gemeenen adel den voorrang heeft. De Knights-Bannerets verkrijgen den ridderstand van den Koning, door hun een vaandel te overhandigen; terwijl daarentegen het karakter van Knights-Bachelor persoonlijk is, en slechts aan uitstekende kunstenaars, geleerden en kooplieden te beurt valt. De leden der ridderorden worden insgelijks Knights genoemd.

KNITLINGEN, eene groote burg in het hertogdom Wittemberg

in Duitschland. Men zegt dat de beruchte doctor FAUST, welke voor een groot toovenaar doorging, aldaar geboren is, doch bij was niets anders dan eene der uitvinders of verbeteraars der drukkunst.

KNOBELSDORF (H. G. W. Vrijheer VAN). Een groot bouwkundig genie en verstandig vriend van FREDERIK II, die den Koning als Kroonprins, te Rheinsberg, den smaak voor de schilder- en bouwkunst inboezemde. Hij ging in Pruissische dienst; doch nam in 1730 zijn ontslag, om zich geheel aan deze beide kunsten toe te wijden, en reisde naar Italie en Frankrijk. Na zijne terugkomst ging hij naar Rhijnsberg bij den Kroonprins, die hem, toen bij den troon beklom, tot opperbestuurder van alle koninklijke gebouwen en finantiën aanstelde. Van de onder zijn opzigt gestichtte koninklijke gebouwen blijft inzonderheid het slot Sans-Souci een duurzaam gedenkteeken van zijnen roem: ook de Diergaarde te Berlijn heeft hij, bij het aanvaarden der regering van voornoemden vorst, ongemeen fraai aangelegd. Men heeft insgelijks van hem goede beelden en landschappen. Hij † te Berlijn in 1753, en was een man, die bij zijn groot genie een voorbeeld van getrouwheid en braafheid tot aan zijnen dood opleverde.

KNOOPEN of SNIJPUNTEN. Zoo noemt men in de sterrekunde die beide punten, waarin de banen der planeten, bijplaneten en kometen, de *ecliptica* of zonneweg, aan de schijnbare hemelglobe, doorsnijden. Zoodra deze hemellichten, op hunnen weg aan den hemel, de knoopen raken, bevinden zij zich in den zonneweg, en hebben dus volstrekt geene breedte. De schijnbare hemelkloot wordt door de ecliptica in twee helften verdeeld, waarvan de eene boven dezelve naar de noordpool en de andere beneden haar naar de zuidpool gelegen is. Treedt nu een der hemel-ligchamen, bij zijnen doorgang door een' der knoopen of snijpunten, in de bovenste helft, dan noemt men dit den opklimmenden knoop (het hoofd van den draak), maar daalt de planeet in de onderste helft, dan heet men dit den nederdalenden knoop (de staart van den draak). Alle knoopen of snijpunten der hemel-ligchamen maken van tijd tot tijd eene teruggaande beweging, die wel in eene korte reeks van jaren weinig bedraagt, doch door de lengte van tijd vrij aanmerkelijk wordt, en aan de wederzijdsche aantrekking der ligchamen zelve is toe te schrijven. Bij de maan is deze teruggang zoo aanmerkelijk, dat zij binnen 19 jaar den geheelen dierenriem doorloopt.

KNOUT (DE), eene straf in Rusland gebruikelijk, geschiedt op deze wijze: men trekt hem, die deze straf moet ondergaan, de kleederen uit, hem alleenlijk zijn hemd latende, legt hem met den buik op de aarde, twee mannen houden hem vast, de eene bij het hoofd, de ander bij de beenen, terwijl een derde hem met stokjes op de schouders slaat, op de wijze, zoo als men een kleed uitklopt. Voormaals werd de misdadiger op den rug van eenen beulsknecht geplaatst, en men ontblootte zijn ligchaam tot op de lendenen, terwijl men zijne beenen met een touw vastmaakte, hetwelk tusschen de beenen van hem, op wien hij hing, doorging, en deze hield zijne armen om zijnen hals geslagen vast, de beul sloeg hem met een geesel van ossenzenuwen gemaakt, waaraan drie riempjes van elandsvellen vastgehecht waren, uit al zijne magt, zoodat het bloed bij elken slag uitvloeide. Deze straf is niet schandelijk en even zoo min het ambt van beul.

KOACHEN, eene stad van China, zevende hoofdplaats van de provincie van Quanton. Zij ligt in een kanton waarin men eene menigte paauwen vindt, valken om mede te jagen, alsmede schoone marmergroeven. In de nabijliggende zee vischt men paarlen en visschen welke vier oogen hebben, alsook kreeften, die, aan de lucht blootgesteld wordende, zich versteenen en in den hardsten steen veranderen. Ligt op de lengte van 129 en de breedte van 22,33.

KOBALT. In den handel geeft men dezen naam aan eene stof, welke grootendeels uit *arsenicum* of rottekruid, met eenig ijzer, kobalt en nikkel, bestaat, en ook *vliegengift* of vliegensteen genoemd wordt. Zuivere kobalt is een eigenaardig metaal, dat weinig voorkomt en zelden vrij van arsenicum is. Het wordt even als ijzer door de magneet aangetrokken. Lang voordat men de zuivere kobalt als zoodanig kende, was de eigenschap, die derzelver ertsen bezitten, reeds waargenomen, met kwarz vereenigd een mengsel van eene schoone blaauwe kleur daar te stellen. Reeds vroeg gebruikte men hetzelve tot vervaardiging van blaauw glas. Dit zamenstel van kobalteijde en kwarz of eigenlijk kiezelaarde, draagt den naam van *smalt*.

KOBBE, de grootste en aanzienlijkste stad van het Afrikaansche koningrijk Darfoer, aan den grooten weg, die dit land van het N. naar het Z. doorsnijdt. Zij is groot van omvang, daar elk huis een stuk lands achter zich heeft. Ook is zij overal met allerlei soorten van boomen beplant, hetwelk een vrolijk aanzien geeft. Het getal der inwoners, die meest kooplieden zijn, wordt met de slaven op 6000 gerekend. In den regentijd wordt zij door eenen woudstroom bespoeld, doch in het ander gedeelte des jaars moeten de inwoners zich met bronwater behelpen, dat meestal slecht en nog schaarsch is. Er zijn 3 moskeën. Tweemaal in de week wordt er eene groote markt gehouden.

KOCHELSEE, vischrijk Beijersch meer, Isarkreits, merkwaardig wegens de waterschuddingen, waarom er ook een bijzonder kanaal voor de houtvlotten is. Aan hetzelve ligt het dorp Kochel, met de beste en rijkste gipsgroeven van Beijeren.

KOCHEM, Pruissische kreits, regerings-distrikt Coblenz, op 9¼ □ M. 22,520 Roomsche inwoners bevattende. De grond is golvend, wordt door de Moezel bespoeld, heeft schoone bosschen, die veel potasch, pik en kolen opleveren, en brengt overvloed van koren, vlas en moezelwijn voort, terwijl ook de veeteelt van belang is. =, hoofdplaats van voornoemden kreits, aan de Moezel, met 1600 inwoners en fabrijken.

KOCHENILLE. Zie COCHENILLE.

KOCKELBURG, KUKULO-VARMEGIJE, Hongaarsch kom. in Zevenbergen, in het land der Magijaren, met 16,700 huisgezinnen. De voortbrengselen zijn: wijn, koren, rundvee, schapen, bijen, enz. = Koekelburg of Kukulovar, marktvlek in voornoemd kom. aan den kleinen Kockel, met 9 jaarmarkten.

KODJAK, het grootste der Russische Vossen-eilanden, door de straat Schelichow van het schiereiland Alashka gescheiden. Het werd reeds in 1740, door BEHRING ontdekt, doch is sedert 1760, toen de koopman SCHELICHOW uit Irkutsk hier een Russisch kantoor oprigtte, nader bekend geworden. In het midden is het met granietbergen bezet, en rondom aan de kusten met goede baaijen, havens en diepe inhammen voorzien. Ten N. O. heeft men het voorgebergte Hermogenes, door COOK Greville genoemd, waarbij de eilanden Ulak en Giniak liggen. De luchtsgesteldheid, door de hooge bergen van Alashka gematigd, is veel zachter dan op de overige eilanden. De grond, goed voorzien van water, is vruchtbaar, heeft goede weilanden, en zou geschikt zijn voor de veeteelt. Walvisschen en zeebonden zijn hier in menigte. Ook onderscheidene soorten van vossen, beeren, wezels, mormeldieren, enz. In de lente zijn er veel watervogels, ook veel visch, mosselen en andere schelpdieren. Het plantenrijk geeft dennen, berken, en andere boomen. LANGSDORF schat het getal der inwoners op 3600 zielen, alle Aleuten, die in 27 plaatsen, waarvan Kilyda de voornaamste is, alleen aan de kusten wonen, terwijl het binnenland onbebouwd en onbewoond is. Ook hier heeft éène vrouw verscheidene mannen, terwijl de kinderen, die als gijzelaars voor de trouw der Aleuten dienen, hier bewaard worden. De Russische Amerikaansche Compagnie heeft er haar hoofdkantoor voor den handel in pelterijen, aan de golf van Lachik, die eene goede haven vormt.

KOE. Zie RUND.

KOEDOOD, stroompje tusschen het land van IJsselmonde, en Poortugaal en Roon.

KOEGRASSEN zijn meestal lage gronden, tusschen de bedijkte Zijpe en den Helder. Zij werden voorheen door eenige boeren bewoond, die zich geneerden met het vangen van eenden, en het fokken van schapen en hoornvee, doch er zijn voorbeelden, dat soms met hoog water in eenen nacht 5 à 600 schapen verdronken. Zij werden in 1817 bedijkt, en daar er nu een kanaal is aangelegd, dat met den Helder en vooral met de zeewerken aan het Nieuwe Diep gemeenschap heeft, zullen deze koegrassen, die voor de houwerij zeer geschikt zijn, gemakkelijk hunne voortbrengselen kunnen vervoeren.

KOEITSCHEN, de kleinste binnenlandsche provincie van China, tusschen Setchuen, Honquang, Kiangsi en Yunnan gelegen, volgens STAUNTON op 4,035 (BARROW heeft slechts 3,003) □ M. 3,402,700 inwoners bevattende. Het land is bijna overal met steile bergrijen en berggroepen bedekt, tusschen welke smalle dalen gelegen zijn, terwijl men nergens eene vlakte vindt. De bergen zijn bijna alle met digte bosschen begroeid, en verschaffen door tallooze beken en kleine rivieren het noodige water aan de dalen. De voornaamste derzelve zijn de Ukiang of Teuhoeiho, welke de Peteuho en IJtscho ontvangt, de Tschamkinho en vele andere. De luchtsgesteldheid is heet, en de voortbrengselen als die van het zuiden van China. De landbouw is nog op den laagsten trap, en op verre na niet genoegzaam voor de behoeften. De inwoners hebben katoen noch zijde, maar telen eene soort van hennep, *ko* genoemd, waaruit zij linnen maken. Verder zijn er schoone paarden, rundvee, varkens, veel hout, allerlei soorten van wilde dieren en gevogelte; onderscheidene metalen, ofschoon er geen goud of zilver gegraven mag worden, en de rijke koper-, ijzer- en kwikzilvermijnen verwaarloosd worden. De inwoners zijn grootendeels oproerige Miaotsen, die zich alleen in naam aan de Chinezen onderwerpen. Uit vrees voor hen wonen de meeste andere inwoners in vestingen of forten. De hoofdstad is Kolyan-foe.

KOEKOEK (*Cuculus Canorus L.*). Deze vogel, uit de orde der klimvogels, leeft van insekten en vooral van ruige rupsen. Hij is beroemd van wege de zonderlinge gewoonte der wijfjes, om hare eijeren in de nesten van andere, doorgaans veel kleinere vogels, zoo als kwikstaarten, enz. te leggen, die dezelve, hoewel meestal hare eigene eijeren door de koekoek vernield zijn, uitbroeijen en zelfs de jonge koekoeken met de grootste zorg opkweeken. De oorzaak van dit op tweederlei wijze zonderlinge verschijnsel is nog onzeker. Het zijn trekvogels, die den winter elders doorbrengen. De wijfjes leggen slechts 4 of hoogstens 6 eijeren op een jaar, en zulks met

zeer groote tusschenpozen, zoodat men de eerste eijeren reeds in Mei, en de laatste nog in Julij vindt. Men weet, dat deze vogels gedurende de eerste maanden der lente, ieder op zich zelven, en de een na den ander, zich in onze streken komen nederzetten; dat zij afgezonderd leven, en zich binnen zekeren omtrek of eene bepaalde uitgestrektheid ophouden, alwaar zij gedurende den geheelen zomer blijven. Dit is slechts waar met betrekking tot de mannetjes. Het wijfje, daarentegen, beweegt zich in eene grootere uitgestrektheid en kiest zich een mannetje, met welken zij paart. Zoodra zij de vrucht van deze paring heeft gelegd en zij verzekerd is, dat de vogels, bij welke zij dezelve heeft nedergelegd, er zorg voor dragen, dan gaat zij een ander mannetje opzoeken, dat zij weder verlaat, zoo als het eerste. Onder de waarnemingen, die doen onderstellen, dat de mannetjes-koekoeken talrijker zijn dan de wijfjes, deelt de heer PRÉVOST het volgende mede: Op het einde van de maand April in een bosch in de omstreken van Parijs een wijfjes-koekoek gevangen hebbende, die hij zag, dat uit het nest van een' kwikstaart een ei nam en hetzelve op het gras nederlegde, verwde hij hare vleugels met eene levendige kleur en plakte op haren kop een stukje rood laken; waarna het beest weder in vrijheid werd gesteld. Toen de heer PRÉVOST zich den anderen morgen zoo geplaatst had, dat hij het dier goed kon waarnemen, zag hij, dat hetzelfde wijfje zich tot bij het nest van den kwikstaart nederliet en er den kop instak. Zoodra zij zich verwijderde, zag men het ei, dat zij er nedergelegd had. In den tijd van 4 uren kwam zij meer dan 50 malen op dezelfde plaats. Drie dagen daarna was zij in eene andere streek van hetzelfde bosch, en de heer PRÉVOST zag haar gedurende meer dan 6 weken bij afwisseling om en bij de woonplaats van 5 of 6 mannetjes, met welke hij haar zag paren. De heer PRÉVOST besluit uit zijne vorige waarnemingen, dat het wijfje van den koekoek van nature eene polyandrist is, dat het achtereenvolgende getal der paringen aan het wijfje niet toelaat om hare eijeren uit te broeijen en de jongen op te voeden, daar deze twee tegenstrijdige bezigheden, waarvan de eene haar noodzaakt, om op het nest te blijven, en de andere om zich te verwijderen, niet te gelijk zouden kunnen plaats hebben.

KOEMEST (BESTRIJKING MET), op sommige plaatsen in de Indië, doch gemeenlijk bij de Indianen van het gebergte van Gath, op een schiereiland aan gene zijde van den Ganges, in gebruik. Na de mest in water ontbonden te hebben, wanneer zij niet versch is, bestrijken zij daarmede, hetzij met de hand of met eenen troffel, het houtwerk hunner woningen en vertrekken, hetwelk daardoor glad, blinkend en groenkleurig wordt; dit bestrijksel droogt schielijk op en de vloeren er mede bestreken zijnde kan men er dadelijk overgaan, doch men moet dit wekelijks herhalen, en men zegt ook dat dit bestrijksel een behoedmiddel tegen de pest is.

KOEN (JAN PIETERSZOON), van 1619—1623 vierde Gouverneur-Generaal van Neêrlands-Indië, werd den 8 Januarij 1587 te Hoorn in Noord-Holland geboren. Hij voer in 1607 als onder-koopman naar de Oost, en kwam in die betrekking in 1611 weder te huis, vertrekkende den 12 Mei 1612 andermaal, echter nu als opperkoopman, naar Indië, en werd door zijne ongemeene bekwaamheden in het Italiaansch boekhouden en alle handelszaken (dit had hij te Rome bij den vermaarden koopman PISCATORI geleerd), in het jaar 1613 tot Raad en Directeur-Generaal van den geheelen Indischen handel aangesteld, en tevens als president en opperhoofd te Bantam geplaatst. In Junij 1618 verhieven de heeren XVII hem tot Gouverneur-Generaal, in welke betrekking hij zich meer dan eenig ander gouverneur beroemd gemaakt heeft, terwijl hij den Pangerang van Bantam en den Koning van Jaccatra op de eervolste wijze, de waarde van Neêrlands vlag heeft doen kennen. Den 30 Mei 1619 veroverde hij Jaccatra, en stichtte Batavia op deszelfs puinhoopen, werwaarts hij den zetel van den Oost-Indischen handel, van het in 1605 op de Portugezen veroverde Amboina verplaatste. Vóór deze roemrijke overwinning had hij Japara reeds in kolen gelegd, en wist zoowel de trotsche Bantammers, als de woeste Bandenezen tot zwijgen te brengen, welke laatsten hij in Maart 1621 beteugelde en geheel ten onder bragt. Na vier en een half jaar het opperbewind zoo dapper als roemrijk te hebben waargenomen, droeg hij hetzelve, op order van de heeren XVII, den 31 Januarij 1623 aan CARPENTIER over, en kwam den 23 Augustus daaraanvolgende met vijf schepen in Zeeland terug. KOEN vertrok weder den 19 Maart 1627 uit Texel, en kwam den 27 September van dat jaar te Batavia terug, niet alleen in deszelfs vorige betrekking, maar met een schat van geld, en eene gouden keten ter waarde van *f* 2000, door de heeren XVII uit erkentenis voor zijne veroveringen, en het stichten van Batavia, aan hem geschonken. Den 30 September 1627 aanvaarde hij op nieuw de hooge waardigheid van Gouverneur-Generaal en wel zeer tegen den zin der Engelschen, waardoor hij ook zoo lang afwezig geweest was. Eindelijk ging hij voorzigtigheidshalve als konstapelsmaat aan boord; op zee zijnde, liet hij scheepsraad beleggen, dat echter niet zonder veel moeite geschiedde, aangezien de kapitein zich met hem niet meende te moeten bemoeijen; dan, nadat hij zich op de bepaalde hoogte bevond, drong KOEN er op aan, en maakte nu in den raad zijne hooge betrekking bekend (*). KOEN was dapper en voorzigtig, het eerste ondervond de Soesoehoenan van Java, welke in 1628 Batavia te vergeefs met bijna 100,000 man belegerde, van waar hij den 3 December van gezegd jaar genoodzaakt was op te breken; en het laatste de listige en verraderlijke Bantammers, met hunne onder de vleijendste bewoordingen aangeboden geschenken. In April 1629 werd het beleg van Batavia door den Javaanschen Keizer op nieuw hervat, hetwelk tevens niet weinig door de Engelschen ondersteund werd, echter liep ook dit, hoezeer men de onzen ook tot het uiterste had weten te brengen, ten voordeele der maatschappij af. Na eene bijna tweejarige regering, kwam KOEN in het belegerde kasteel plotseling te †, en wel den 20 September 1629, zijnde in de Hollandsche kerk (nu plein achter het tolhuis) begraven. KOEN was ongemeen nationaal, en verachtte allen welke geene landslieden van hem waren, een karaktertrek, die hem door sommigen als zeer overdreven wordt toegeschreven; ook de onder hem gepleegde wreedheden in Junij 1629, aan den heer KORTENHOEF en de dochter van zekeren SPECKS, worden hem ten laste gelegd.

KOENIGSFELDEN, in Zwitserland in het kanton Bern, voormaals een beroemd klooster, gesticht op de plaats, alwaar in het jaar 1308 Keizer ALBERT I door zijnen neef JAN werd gedood; zijne weduwe ELISABETH, en AGNES zijne dochter, deden dit klooster, ter gedachtenis van voorschreven moord, bouwen; tijdens de reformatie hebben die van Bern hetzelve in een baillouwschap veranderd.

KOEPOKKEN, eene ziekte van het rundvee, die zich aan de uijers der koeijen openbaart. Bij drooge koeijen, stieren en ossen heeft men dezelve nog nimmer natuurlijk aangetroffen, hoewel zij zich door inënting ook bij dezen laat voortbrengen. Aan de Ouden waren de koepokken zoowel als de kinderpokken onbekend. Onder de boeren, vooral de Ieren, schijnt men echter reeds zeer vroeg op dezelve gelet te hebben, en tevens te hebben waargenomen, dat zij, die op eene natuurlijke wijze, bij het melken b. v. van de koeijen besmet waren geweest, onvatbaar waren voor de kinderziekte. De koepokken komen het meest in Engeland en in Holstein voor; bij ons zijn zij zeldzaam. Het eerst heeft men dezelve in 1805 in Vriesland waargenomen, in Overijssel in 1810 en in Zuid-Holland in 1810 en 1816. In 1796 begon JENNER deze ziekte met meer ijver na te sporen, dan vroeger geschied was, en vestigde de algemeene aandacht op dezelve, als voorbehoedmiddel tegen de kinderziekte.

KOERLAND, Russisch gouvernement, het vijfde der provincie aan de Oostzee, voorheen een bijzonder hertogdom van de kroon van Polen, doch sedert 1795 met het Russische rijk vereenigd, tusschen de golf van Riga en Lijfland, de gouvernementen Witebsk en Wilna, en de Oostzee gelegen, groot 509 □ M. met 568,700 inwoners. Het is een zeer laag kustland, van eene onregelmatige gedaante, met duinen, heiden en moerassen. Hier is het beruchte voorgebergte Domesz-Nes, dat de golf van Riga van de Oostzee scheidt, en voor hetwelk eene lange en gevaarlijke zandbank ligt. Onder de hoogten is de Huningsberg, van 700 voet, de voornaamste. De voornaamste rivieren zijn: de Dwina, de Buller-Aa, die de Sussy, Eukan, Pluten, de Anz en de Verze ontvangt; de Windau, met den waterval Rommel, de Libau, de Heilge-Aa, de Anger, de Bartau, enz. De meren zijn dat van Usmaiten, met een eiland, het Gansche en het Durben meer, en nog 16 kleinere. De grond is meestal ligt en zandig, deels heide, hoewel op vele plaatsen toch vruchtbaar, hier en daar treft men lagen graniet aan. De luchtsgesteldheid is, hoewel ruw en koud, toch tamelijk gelijkmatig. Het ijs smelt er reeds in April. Des zomers is het weer dikwerf duister, nevelig en regenachtig. De voornaamste bezigheden der inwoners zijn landbouw en veeteelt. De eerste geeft rogge, gerst, haver, hennep, vlas, tabak, tarwe, erwten, boekweit, kool, rapen en aardappelen, terwijl men op het land weinig vruchtboomen ziet, hoewel er bosschen in overvloed gevonden worden, daarentegen weinig grasland, waardoor men des winters gebrek aan hooi heeft. Het rundvee is hier klein, en de schapen hebben slechte wol. Ook zijn er paarden, geiten, varkens, gevogelte, wolven, slangen, wilde zwijnen en andere wilde dieren. Men vindt er ook kalk, gips, ijzer, turf, en aan het strand barnsteen. De fabrijken zijn niets beteekenend. Men vindt hier ook kalk- en tigchelovens, zaagmolens en branderijen. De invoer bestaat in ijzer en ijzerwaren, wijn, specerijen, koloniale en andere waren, haring, glas, porselein, en allerlei soort van fabrijkwaren. De uitvoer in rogge, gerst, tarw, vlas, lijnen hennepzaad, tabak, boter, runder-, kalfs- en geitenvellen, gezouten vleesch en hout. De inwoners zijn Kuren, stamverwanten der Letten; Duitschers, meestal den adel en de burgerij uitmakende; Joden, Lijflanders, met hunnen eigen tongval; Krewinen, en in de steden ook Polen en Russen. De meeste inwoners belijden de Luthersche godsdienst, en staan onder den bisschop van Szamaiten. Daar Koerland bij de inlijving van 1795 zijne oude regering bedongen heeft, is hierin niets veranderd; alleen is de werving en de belasting op den Russischen voet ingerigt. Hierom is ook het land niet in kreitsen, maar in eigenlijk Koerland en Semigallië verdeeld.

(*) Dit een en ander heeft VALENTIJN zeer koddig beschreven, zie D. IV, bl. 280.

Het eerste bevat de hoofdmanschappen van Goldingen en Tukum, en het laatste die van Mittau en Seelburg, terwijl het distrikt Pilten een bijzonder bestuur heeft. De hoofdstad is Mittau.

KOERTEN (Johanna). Deze teregt bewonderde vrouw, de gade van Adriaan Blok, werd in het jaar 1650 te Amsterdam geboren. Zij muntte op eene verbazende wijze in alles uit, waarin verbeeldingskracht, handen en goede smaak te pas komen, en oefende zich van hare vroege jeugd af, met het beste gevolg, in alle soorten van kunsten en handwerken, waarin zij het tot eene verwonderingswaardige hoogte bragt. Onder anderen bezat zij de kunst, om met de schaar en het pennemes in papier te teekenen. Zij slaagde in alles wat zij ondernam bij uitstek wel, doch scheen in deze kunst haar zelve te overtreffen, gelijk zij dan ook daardoor eenen onsterfelijken roem heeft verworven. Hare nog voorhanden zijnde stukjes blijven altijd een voorwerp van bewondering voor kunstkenners, daar zij door de schaar alles uitwerkte, dat eene ervarene hand door de teekenpen kan verrigten. Ook heeft zij landschappen, beesten, vogels en bloemen, en meesterlijke trekken van groot en klein schrift gesneden; welk een en ander, inzonderheid de laatstgenoemde kunst, zoo veel gerucht maakte, dat de aanzienlijkaten van Europa, zelfs vorsten, waaronder ook Peter I was, haar kwamen zien, en hare handteekening in hunne albums lieten zetten. De keurvorst van den Paltz Johan Willem bood haar voor drie stukken van haar snijwerk *f* 1000, maar zij wilde ze niet afstaan, omdat zij er zoo veel werk aan gedaan had. Voor de Keizerin Anna Maria Josepha van Neuburg, gemalin van Keizer Leopold, vervaardigde zij een overheerlijk stuk werks, in bloemen, wapens, arenden en kroonen bestaande, met loofwerk versierd, van gevlochten zijde, op de wijze als kampanen, waarvoor meer dan *f* 4000 gegeven werd. Ook heeft zij voor Maria, Koningin van Engeland, en andere vorstinnen, allerhande fraaije stukken gemaakt; doch het voornaamste kunststuk van haar snijwerk, is het veel gelijkend portret van Keizer Leopold, met de schaar gesneden. Dit werd aan dien vorst gezonden, en te Weenen in de kunstkamer opgehangen, met een Latijnsch vers van den hoogleeraar Francius, het welk door A. Moonen in Nederduitsche dichtmaat is overgebragt. Koerten † op den 28 December 1715. Vele mannen en dichters hebben haar in hunne schriften genoemd, en haren naam vereeuwigd.

KOEVOET, een ijzeren werktuig of hefboom, aan het einde met twee korte armtjes voorzien, geschikt om zware lasten mede op te ligten of te verzetten.

KOEVORDEN is eene Nederlandsche stad en vesting, in de provincie Drenthe, op de grenzen van het graafschap Bentheim gelegen, en is met haar kasteel in de vaderlandsche geschiedenis, reeds in 1196, en verder in 1231, 1395, 1593, 1607, 1672, 1813 en 1814 bekend; thans is het kasteel tot ander gebruik geschikt. De stad kan tot op ¾ mijl onder water worden gezet, terwijl zij met grachten en onderscheidene vestingwerken is omringd, waarvan de bolwerken de namen der vereenigde provinciën dragen. Men vindt er nu twee poorten, eene Hervormde en Roomsche kerk, eene synagoge, weeshuis, gasthuis, twee dragonders stallen, barakken, een tuighuis, kruidmagazijnen, een gemeente en tuchthuis, 300 huizen en met de omliggende buurten 2070 inwoners, die van den landbouw en onderscheidene fabrijken en handwerken bestaan. Zij is de geboorteplaats van Johan Piccard en van den dapperen schoolonderwijzer Meindert van Tieren.

KOFFIJBOOM. Deze zeer schoone boom behoort tot de natuurlijke familie der Rubiaceën. Hij is altijd met glinsterend groene bladeren versierd, en wordt 15 tot 20 voeten hoog. De schoone witte bloemen verspreiden eenen zeer aangenamen geur, en de vruchten, die naar kersen gelijken, bevatten twee hokjes, in ieder van welke eene pit of boon is. Volgens Raijnal is de koffijboom uit het binnenste van Ethiopië afkomstig, en van daar op het einde der 15e eeuw naar Arabië overgebragt. In de omstreken der stad Moka schijnt hij het best geslaagd te zijn, zoo zelfs, dat de meeste schrijvers de kusten der Roode zee in de nabijheid van Moka, als het ware vaderland der koffij beschouwen. De Nederlanders bragten de koffijboom in 1690 naar Java over, en van daar naar den kruidtuin te Leiden. In het begin der 17e eeuw zond een Fransch consul eene koffijplant uit de kassen te Leiden, ten geschenke aan Lodewijk XIV. Men plaatste dezelve in den plantentuin te Parijs, zij groeide goed voort, droeg vruchten en vermenigvuldigde, zoodat men van hier drie koffijplanten naar Martinique zond, van welke er slechts ééne levend aankwam. Deze vermenigvuldigde daar zoodanig, dat er weldra eene menigte plantaadjes van koffij op de Antilles bestonden, en de meeste koffij van daar in Europa werd aangebragt. Intusschen bleef de Arabische en vooral de Moka-koffij de beste, en vervolgens de Oost-Indische, terwijl de West-Indische de minste was. Het branden geeft aan de koffijboonen eenen aangenamen, specerijachtigen geur, en maakt dezelve geschikt, om er eene der meest algemeen gezochte dranken uit te bereiden.

KOGEL of **BOL** is in het algemeen een ligchaam door eene gebogene vlakte bepaald, die overal even ver van hetzelfde punt binnen die vlakte gelegen, verwijderd is.

KOGELS. Deze worden van lood of ijzer vervaardigd, van het eerste metaal worden zij gegoten voor de draagbare vuurwapens, van het andere voor het grof geschut. Men bezigt het lood voor de draagbare wapens, omdat het ijzer zich niet dan met moeite tot zulke kleine, regelmatige ligchamen laat gieten: daarenboven zoude ijzer te ligt zijn, en de geweerloop spoedig bederven. Men heeft eenigen tijd geleden, proeven genomen, met geweerkogels van zink. Daar dit metaal meer hardheid dan het lood bezit, drongen de kogels dieper dan die van lood, in harde zelfstandigheden; doch daar het minder specifieke zwaarte bezit, was de dragt geenszins zoo ver. De looden kogels, bij ons in gebruik, zijn van ⅓ ℔ voor dubbelhaken of walbuksen, hebbende tot middellijn 0,0216 el; en van $\frac{1}{18}$ ℔ voor geweren, karabijnen en pistolen. Deze middellijn is 0,0165. De ijzeren kogels zijn van gegoten ijzer. Men heeft er zoo vele soorten van, als er kalibers van kanons en carronades zijn, behalve de kleinere, voor blikkendoozen bestemd, welke ongeveer zoo vele N. oncen wegen, als het ½ van het naam gewigt van het kaliber, waartoe zij behooren. = (Brand). Deze worden uit mortieren en houwitsers geworpen, met het doel om brand in gebouwen te verwekken. Zij bestaan uit een ijzer geraamte van plaat- of bandijzer, waarin eene hevig brandende sas wordt gedaan, terwijl het geheel met een' linnen zak wordt overtrokken. Om het vuur aan de sas mede te deelen, maakt men in dezelve brandgaten, welke met buizensas gevuld, en met gezwinde lont voorzien worden, waarover de zoogenaamde *pleister* komt. De kogel wordt na de vervaardiging in *verkitsel* gedompeld, en in hamerslag gewenteld. De sas voor de brandkogels bestaat uit:

Gebroken grof kruid 27 N. ℔.		Pek .... 10 N. ℔.
Salpeter .... 3 »		Was .... 2 »
Zwavel .... 2 »		Gesneden werk .... ½ »

= (Gloeijende). Deze gebruikt men het meeste tegen schepen. Men maakt de kogels gloeijend op roosters, of in daartoe ingerigte ovens; ook wel eens op een gewonen smidshaard of smidswagen. Den noodigen graad van hitte der kogels beoordeelt men naar hunne kleur. Wanneer deze kersrood is, neemt men aan, dat dezelve den geschiktsten graad van hitte hebben. Een zoodanig gegloeide 24 ℔ kogel, die driemaal in water gedompeld was, en 4 minuten in de lucht was geweest, heeft, bij genomene proeven, nog groen hout in den brand gestoken. Uit vrees voor vermoed gevaar schoot men eertijds met gloeijende kogels niet dan onder hooge élévatie, en, dewijl men dezelve niet durfde aanzetten, nam men dezelve van een kleiner kaliber; daar men ook vreesde, dat de kaliber kogels door de warmte te veel zouden uitzetten. Proeven echter in 1785 te Cherbourg genomen, hebben duidelijk aangetoond, dat een gloeijend gemaakte kogel zich niet zoo zeer nitzet, dat hij niet in het stuk van zijn kaliber zoude kunnen, en dat men gerust het stuk konde rigten, zoo men wat klei, als een prop, gebruikte (*). Hooi, eenigen tijd in water gelegd, kan tot hetzelfde einde aangewend worden. Men zorgt ook steeds dat, bij dit vuren, de patronen zeer digt zijn, en volstrekt geene buskruid-stof doorlaten: tot dat einde bezigt men bordpapier of perkament. = (Holle IJzeren Brand-). Deze worden voornamelijk op schepen en kustbatterijen gebruikt. Het zijn holle kogels van 60, 36, 30, 24 en 18 ℔, waarin drie brandgaten zijn. Ter plaatse waar deze zijn aangebragt, bevindt zich eene versterking van het ijzer, ten einde het middelpunt van zwaarte, weder in het middelpunt van grootte valle. Deze kogels worden gevuld met eene sas, vervaardigd uit:

Meelpulver ..... 3 N. ℔.		Harst .... 1 N. ℔.
Salpeter .... 16 »		Was .... ½ »
Zwavel .... 8 »		Venet. terpentijn.. 2 »
Pek .... 1 »		Spijkolie .... ½ »

= (Licht-). Deze zijn even als de brandkogels voor de genoemde kalibers zamengesteld, alleen is de sas onderscheiden. Daarenboven heeft men ook lichtkogels van 13 duim voor den Coehoorn-mortier en hand-lichtkogels. Bij deze wordt de sas, zonder geraamte, slechts in eenen graauw linnen zak gedaan. De lichtkogels worden ook in een verkitsel gedompeld, doch om ze van de brandkogels te onderscheiden, in zaagmeel gewenteld. De sas voor onderscheidene lichtkogels is als volgt:

SOORT VAN LICHTKOGELS.	Meelpulver.	Salpeter.	Zwavel.	Antimonie.	Harst.	Was.	Vet.	Gesneden werk.	Geprepareerd zaagmeel.	BRANDTIJD.
Van 29 duim.	4	20	8	2	6	4		½		16½ min.
» 20 »	—	—	—	—	—	—	—	—	—	12 »
» 15 »	—	—	—	—	—	—	—	—	—	10 »
» 13 »	2	16	6	1	—	2	—	—	—	8 »
Handlichtkogels.	4	12	8	—	—	3	2	—	2	6 »

(Van de verschillende sassen, bij de artillerie in gebruik, zoude men

(*) Zie Gassendi, *aide mémoire*.

geschikt eene generale tabel bij het artikel *Ernst-vuurwerken* kunnen geven.) De naam van lichtkogels duidt genoegzaam derzelver doel aan. Bij belegeringen maakt men er het meeste gebruik van. De sterkte van het licht wordt noodwendig veel zwakker naarmate de afstand grooter is. Proeven hebben hieromtrent het volgende geleerd.

AFSTAND VAN DEN WAARNEMER TOT DEN KOGEL.	WAARUIT DE KOGEL WERD GEWORPEN.	MIDDELLIJN VAN DEN VERLICHTEN KRING.
700 passen.	Houwitser 20 duim.	20 passen.
700 "	Mortier 20 "	45 "
700 "	" 29 "	76 "
300 "	Houwitser 20 "	30 "
300 "	Mortier 20 "	60 "
300 "	" 29 "	110 "

In de brand- en lichtkogels van 29 duim doet men 3, en in die van 20 duim 2 spiegel-granaten, ten einde den vijand van het blusschen af te houden.

KOGELOOR of HENGSEL (*Passe balle*) is een werktuig, om de grootte en gedaante der geschutkogels te onderzoeken.

KOGELSTAPELS. De goedgekeurde kogels worden, even als de bommen en granaten, in de magazijnen en parken, in driehoekige, vierhoekige of langwerpige stapels opgelegd. Soms kan een langwerpige kogelstapel tusschen 3 of vierhoekige stapels ingesloten zijn, of aan beide einden of slechts aan een einde tegen dezelve aanleunen. De kogels worden ook wel eens in een vierkant opgestapeld met een open vlak in het midden. De leer der reeksen geeft de formules, om het getal kogels in zoodanige stapels te berekenen (*). Voor iedere soort kan men echter deze zelfde formule gebruiken: Men telt hij de kruin des hoops de beide, met haar evenwijdig loopende grondrijen, vermenigvuldigt deze som met het zijvlak, en neemt daarvan een derde deel.

KOHORTEN waren afdeelingen der Romeinsche soldaten, waarvan ieder in het eerst uit 120 man bestond; doch die van tijd tot tijd vermeerderd werden, zoodat een Kohort, ten tijde van Cicero, reeds 430 man enkel voetvolk bedroeg. Tien zoodanige Kohorten maakten een legioen uit. Ook in Frankrijk had men in de tijden van Napoleon Kohorten, die 1000 man sterk waren.

KOK (Jacobus), een boekhandelaar, te Amsterdam geboren, was een man, die in zijn beroep, boven vele anderen, in letterkundige wetenschap uitmuntte. Hij was een vlijtig onderzoeker van 's lands geschiedenis, waarin hij, met onvermoeide vlijt, vele jaren werkzaam was. Hij heeft verscheidene werken in het licht gegeven, onder anderen: *de Amsterdamsche Jaarboeken*, eene *Kronijk van Amsterdam*, en het *Vaderlandsch Woordenboek*, van welk laatste echter alleen de 19 eerste deelen van zijne hand, doch de overige van eene andere zijn. Bovendien droeg hij veel hij tot de verzameling, getiteld: *Zaken van Staat en Oorlog*, en had zich nog verscheidene ontwerpen ter volvoering voorgesteld, die onder zijne nagelatene papieren gevonden zijn; doch die door zijnen dood, in Mei 1788, zijn verijdeld geworden.

KOKA, een kruid, groeijende in eenige gewesten van Peru, en hetwelk men vermeent dat niet veel van den betel verschilt, welke in de Oost-Indië gebruikt wordt. Het blad van deze plant is glad, zacht, groen en één en eenen halven duim lang; de vrucht groeit met trossen, welke in het begin rood en vervolgens zwart zijn, en in dezen laatsten staat plukt men die af, en laat ze droogen om te kunnen bewaren. Zij dient den Peruanen voor klein geld, gelijk de kakao aan de inwoners van Mexico. De Indianen kaauwen de bladeren van de koka, vermengd met een gelijk gedeelte van eene soort van krijt van verkalkte oesterschelpen gemaakt, en zij begeeren bij hunnen arbeid bijna geen ander voedsel of verkwikking; de ondervinding leert ook, dat het hen sterk maakt en het gemis er van hen doet verzwakken; het beste groeit in de omliggende streken van Kusko, er wordt veel gebruik van gemaakt op plaatsen alwaar mijnwerken zijn, en de handel daarin brengt veel voordeel op.

KOKAN of KUKAN, Khanschap in Dschagatai, landschap Usbekistan, bestaande uit een groot, driehoekig dal, door het gebergte Pamer, den grooten Belur-Tagh en den Karatedschin gevormd, en uit een ander dal, dat tusschen het laatste gebergte en den Argia heenloopt, en aan den Z. oever der Szijr ligt. Het ligt tusschen Turkistan, Chineesch-Mongolië, Badakschan, Hissar en Oreschna. De voornaamste rivieren zijn de Szijr, de Karagal en Narim. In de geheele landstreek heerscht een ruwe, hijna altijddurende winter, terwijl er zeer scherpe winden waaijen, die vele oogziekten veroorzaken, vanwaar de inwoners gewoonlijk *druipöogen* genoemd worden. Men vindt hier overvloed van vruchten, bijzonder heerlijke druiven, abrikozen en amandelen, welke onder den naam van *Ferghana* door het geheele oosten beroemd zijn, zoo mede koren, hout, vee, katoen, metaal, enz. Elphinstone heeft de kennis aan dit land, dat bijna uit de aardrijksbeschrijving was verloren geraakt, weer verlevendigd, hij is het, die van den handel der Russen met dit land gewaagt. Er is een Khan, die van dien der Usbeken afhankelijk is. De inwoners zijn meestal Turkistaners of Turken, zoodat hier ook het echte Turksch het best gesproken wordt. De fabrijken en koophandel bloeijen er, en de markten zijn van Chinesche voortbrengselen en fabrikwaren wel voorzien. =, hoofdstad van voornoemd khanschap, aan de Szijr, die hier twee kleine rivieren ontvangt, vrij volkrijk, met fabrijken en handel.

KOKEN. Wanneer eene vloeistof, in eenen pot of ketel, tot dien graad van hitte gebragt wordt, dat zij opborrelt en in damp overgaat, dan noemt men dit *koken* of *zieden*. Van hier het sterk dampen uit eenen ketel met kokend water, hetwelk blijvende koken, eindelijk den ketel geheel ledig zoude doen worden, omdat al het water in damp verandert. Het is hierbij opmerkelijk, dat de vloeistof, eenmaal aan het koken gebragt, zelfs bij het hevigst vuur geenen hoogeren graad van hitte aanneemt, hetwelk men daaraan moet toeschrijven, dat de bijkomende warmtestof tot vorming van den damp gebruikt wordt, en dus met denzelven opstijgt. De geweldige borreling is het damp worden van de waterdeeltjes aan den bodem van den ketel, en doet die deeltjes in zoo vele belletjes oprijzen. Het geraas, hetwelk het koken van water voorafgaat, is niet anders, dan het van een bersten dezer belletjes, en is zeer onderscheiden naar de gesteldheid van den pot of ketel, en derzelver standplaats. Iedere vloeistof heeft haar bepaald punt, waarop zij aan het koken geraakt. Zoo kookt water bij 212° Fahr. aether bij 98, ammonium-liquor bij 140, alkohol bij 176, zoutzure kalk bij 230, salpeterzuur bij 248, zwavelzuur bij 590, gesmolten phosphor bij 554, terpentijn-olie bij 560, zwavel bij 570, lijnolie bij 600 en kwikzilver bij 660 gelijke graden. In den Papiniaanschen pot kan het water eene temperatuur aannemen van 300—400° zonder te koken; doch zoodra de drukking van den *Ventilator* ophoudt, ontwikkeld zich het *koken* met des te grooter hevigheid. De reden, waarom de drukking der lucht het overgaan van water en andere vloeistoffen in damp verhindert, is hierin gelegen, dat, wanneer water zich van een zal scheiden, en in eene vloeistof als damp overgaan (waarin één druppel water eene 1400 maal grootere plaats beslaat, dan in den staat van waterdrup), alsdan de drukking der lucht, welke alles te zamen houdt, overwonnen, en zoo aan alle waterdeelen gelegenheid gegeven moet worden, om zich uit te zetten tot eene grootere ruimte: hoe meer nu de lucht perst, dat is, hoe zwaarder zij is, zoo veel te meer aandrang van warmtestof is er noodig om de persing te overwinnen, en het water zoodanig uit te zetten, dat het tot damp kan overgaan. Men ziet dus nu duidelijk uit een en ander, dat niet ieder verschijnsel, waarbij ontwikkeling van luchtblaasjes plaats heeft, koken kan genoemd worden. In de Technische scheikunde bedient men zich van het woord *zieden*, om de wijze aan te duiden, waarop het zout uit deszelfs oplossingen of logen getrokken wordt, b. v. zout-, vitriool-, aluin-zieden, enz. De natuurkundigen bedienen zich, onder anderen, van het kookpunt ter bepaling van een vast punt voor de schaal van den thermometer; doch is dit punt bij eene volkomene koking, en bij eenerlei drukking van den dampkring, alleen bestendig.

KOKO-NOR, of eigenlijk **HET LAND DER OELOTEN VAN KOKO-NOR**, Chinesche provincie, zijnde een deel van Mongolië, ten oosten van de woestijn Schaschin, en ten N. O. van Tibet, vol hooge bergen en schoone dalen, in een van welke het meer Koko of Koko-Nor gevonden wordt. In het Z. O. ontspringt de Hoang. De inwoners zijn Oeloten van verschillende stammen, welke hunnen gemeenschappelijken naam van het meer Koko ontleend hebben, en onder acht van de Chinezen, afhankelijke khans staan. Zij leiden een zwervend leven, hebben weinig veeteelt, en leven alleen van de jagt en het zoeken van den echten rabarber, die hier in menigte langs de bergen groeit. De voornaamste inkomsten der khans bestaan in het goud zand, dat in groote menigte, in onderscheidene beken des lands, gevonden, en grootendeels naar China gezonden wordt. De vrouwen weven uit de wol, die zij winnen, eene in China zeer gezochte stof, *palie* genoemd, die in den geheelen omtrek verzonden wordt. Steden zijn er niet; men vindt er slechts eenige tolkantoren der Chinezen. Verder zijn het legerplaatsen, die naar gelang van weder en jaargetijde verwisselen. Op de kaart van Mailla vindt men slechts ééne vesting, ten N. O. van het meer Koko-Nor aangeteekend, en Miao genoemd.

KOKOSBOOM (*Cocos Nucifera L.*). Deze soort van palmboomen is in de keerkringslanden van het grootste belang. Derzelver vruchten of kokosnoten bevatten eene witte, vleezige pit, die een gezond en aangenaam voedsel oplevert. Binnen deze pit is een melkachtig vocht, dat tot een' zachten en verfrisschenden drank verstrekt. Ook al de andere deelen van den kokosboom zijn even nuttig; zoo dient het weefsel dat om de vrucht zit tot bereiding van touwwerk en grove stoffen, en men bedekt met de bladeren de huizen, of maakt er manden en korven van. Ook heeft men den kokosboom den koning der gewassen genaamd, daar hij voor de inwoners van vele Australische eilanden, in zekere mate alle andere voortbrengselen der natuur kan vervangen, en haar zoowel voedsel, als kleeding en woonplaatsen

(*) Zie Pasteur, *Handb. v. d. Ing.*, op dat woord.

verschaft. Het gebruik dat men van de doppen maakt, om er knoopen en allerlei kleine werktuigen en bijouteriën van te vervaardigen, is bekend.

KOLA, rivier in het Russische gouvernement Archangel, welke ten O. van de stad Kola ontspringt, en in zee valt, terwijl zij van het meer Kola, in het N. van hetzelfde gouvernement, het water afleidt. = Russische kreits in voornoemd gouvernement, zijnde eene afhelling van het Scandinavisch gebergte, vol rotsen, bosschen, meren en moerassen, waarvan de grond steenachtig, en hier en daar met kreupelhout bezet is. De oevers der rivier zijn hoog en entsachtig. De voornaamste meren zijn: die van Imandra, Kowda, Pya, To en Kola. De rivieren zijn: de Kola, de Waronja, de Ekonja de Panoi, de Kowda, de Wongo, de Varuja, enz. De luchtsgesteldheid is zeer koud, en de langste dag duurt er verscheidene van onze dagen. Ofschoon er wel geen koren groeit, komen er toch kool en rapen voort. In het wild groeijen vele soorten van beziën en kruiden tegen de scheurbuik, mos, enz. De veeteelt is uit gebrek aan gras moeijelijk, doch de jagt is er van veel belang, en de pelterijen leveren het voornaamste middel van bestaan en uitvoer op. Ook worden er vele ganzen, eenden en andere vogels gevangen, en dons gezocht. De vischvangst bepaalt zich voornamelijk tot stokvisch, zalm en bot, en in de golf van Kola vindt men zelfs haaijen en walvisschen. Het getal der inwoners wordt op 3200 Russen en 1200 Lappen gerekend, welke laatste groote kudden rendieren hebben. = Russische stad, aan eene golf van de Witte zee, met 1200 inwoners, alle Russen, die van de walvischvangst en den handel bestaan. De haven wordt ook door vreemde schepen, om visch, traan, robben- en walrusvellen, stokvisch en andere waren in te koopen, bezocht.

KOLIBRIETJES. Deze wegens hunne kleinheid zoo beroemde vogeltjes, bezitten eenen zeer prachtigen vederdos, vooral aan den hals en op den kop, waar eenige bijzonder schitterend en eigenaardig schubachtig zamengestelde vederen, het voorkomen van edele gesteenten hebben. Zij hebben een' langen dunnen bek, en kunnen de tong door eene bijzondere inrigting, even als de spechten, zeer wijd uitsteken, hetgeen hun van groote dienst is bij het uitzuigen der bloemen. Behalve het sap der bloemen, voeden de Kolibrietjes zich ook met kleine insecten. Zij hebben eene vlugt, die veel overeenkomst heeft met die der zwaluwen, en houden zich bijna even zoo gemakkelijk als sommige vliegen in de lucht op, wanneer zij om de planten of bloeijende struiken rondzwerven, en geëvenredigd overtreffen zij alle andere vogels in snelheid van vlugt. Zij leven ieder op zich zelve, verdedigen hun nest met veel moed, en leveren dikwijls hevige gevechten onder elkander. Sommige hebben een' krommen bek, dit zijn de eigenlijke kolibri's (*Trochili*), anderen een' regten. Tot deze laatste, welke men *Vliegen vogeltjes* noemt, behoort de kleinste soort van allen (*Trochilus Minimus L.*), die eene grijsachtige violet kleur heeft, en zoo groot als eene bij is. SLOANE gewaagt er van een, die levend slechts 20 grein woog. Hun nestje heeft de grootte eener okkernoot. De kolibrietjes komen het meest in Zuid-Amerika voor, doch ook in Noord-Amerika heeft men eenige soorten aangetroffen. In de oude wereld zijn zij niet. Het vogeltje, dat de Ouden *Trochilus* noemden, en dat in den mond der krokodillen vloog, om hun tandvleesch van insekten schoon te maken, behoort dus ongetwijfeld niet tot dit geslacht.

KOLIJK. Dezen naam draagt iedere ziekte, welke van hevige krampipijnen in den buik vergezeld gaat. De Ouden meenden, dat de plaats dezer pijnen altijd in de dikke darmen was; terwijl zij eene soortgelijke aandoening der dunne darmen, darmjicht (*Ileus*) noemden. Zij ontstaat uit galachtige, slijmige of andere ophoopingen, van wormen, winden, enz. in de ingewanden. In de 16e eeuw, maar vooral in 1572, openbaarde zich te Poitou eene soort van kolijk, die in verlamming der ledematen uitging en hoogst gevaarlijk was. Zij is later meermalen en vooral in Devonshire waargenomen. Men schreef dezelve aan het gebruik van zure druiven en jongen wijn toe, of aan zure wijnen, die in looden of met loodhoudend verglaasel bedekte vaten bewaard waren.

KOLIJN (De Gewaande KLAAS) zoude een Egmonder monnik geweest zijn, die omstreeks den jare 1170 eene gerijmde kronijk, en wel in de Nederlandsche taal, schreef. Dezelve is eerst in 1719 door DUMBAR, en daarna afzonderlijk op eene weidsche en kostbare wijze, door G. VAN LOON uitgegeven. Niet alleen draagt deze kronijk, zoo wat de taal als de zaken betreft, de duidelijkste kenmerken van onechtheid, welke door kundige mannen als HUIJDECOPER op M. STOKE, WAGENAAR en VAN WIJN, uitvoerig zijn aangewezen, maar de verdichter zelf is met eenen hoogen graad van waarschijnlijkheid bekend gemaakt. Het is nagenoeg bewezen, dat zekere REGNERUS DE GRAAF, plaatsnijder te Haarlem, een min of meer geletterd man, maar van losse zeden en bekrompene beurs, dezelve heeft opgesteld, en bij stukken en brokken aan den vurigen, doch wel eens wat ligtgeloovigen oudheidminnaar ALKEMADE, voor eene aanmerkelijke somme gelds, in handen heeft weten te spelen, zie den brief van KLUIT in VAN WIJN's *Huiszittend Leven*, 1e deel, 1e stuk, bl. 109 – 131, en VAN WIJN zelven in de voorrede van dat stuk. Mr. S. DE WIND zegt in zijne *Bibliotheek der Nederlandsche Geschiedschrijvers*, dat hij van den lang als onecht verworpen K. KOLIJN geene melding zoude gemaakt hebben, ware het niet, dat hij nog wel eens door verdienstelijke Belgische geleerden als echt weed aangehaald, om welke reden wij hem thans dan ook in ons Woordenboek opnemen.

KOLOM Zie PILAAR. Die waarop de namen der driehonderd Spartanen, welke de engte der Thermopylen verdedigden en aldaar hun leven verloren, gegraveerd zijn, stond voormaals te Misitra, eene stad op Morea, voor den schouwburg, doch is naderhand in eene kerk overgebragt geworden.

KOLOMMEN VAN HERKULES. Eenigen zeggen dat dezelve de twee bergen zijn ter wederzijde van de straat van Gibraltar gelegen, die van Gibraltar aan den kant van Europa en die der Apen aan de zijde van Afrika; anderen verhalen dat men dezelve nabij Gades of Gadera, nu Kadix, op een klein eiland van denzelfden naam, aan de westkust van Andalusie, omtrent 9 mijlen van Gibraltar, vindt.

KOLOM VAN POMPEJUS, te Alexandrie. Deze kolom is 114 voeten hoog, de schacht alleen heeft eene hoogte van 88 voeten, 9 duimen, en 9 voet middellijns; dezelve is van rood graniet en uit een stuk; het kapiteel is een ander stuk marmer, en de voetstal van eenen grijzen steen, welke veel overeenkomst zoo in hardheid als korrel met den keisteen heeft. In deszelfs fondamenten zijn eenige openingen, veroorzaakt door dat de Arabieren, welke aldaar schatten meenden te vinden, deze kolom door buskruid wilden laten springen.

KOLOMNA, Russische kreits, gouvernement Moskowa, op ruim 30 □ M 63,600 inwoners bevattende. De oppervlakte is golvende, en aan de oevers der Oka zeer hoog en zandig, doch verder redelijk goed. Hout vindt men hier in overvloed en goede weiden. Er zijn wel 300 kleine rivieren, waaronder de Oka, de Makowa, de Kolomeoka en Sewerka de voornaamste zijn. De inwoners zijn goede landbouwers, en bestaan van de vaart op de rivieren en van de laken- en linnenfabrijken. =, hoofdstad van voornoemde kreits, aan de Kolomenka, met eene oude vesting op eenen berg. De stad zelve, die door bovengemelde rivier in 2 deelen gescheiden wordt, bevat ééne hoofd- en 16 andere kerken, 2 kloosters, 1 geestelijk seminarium, 1 kreitsschool, 4 magazijnen en 5800 inwoners, die talksmelterijen, looijerijen, leder-, zijde-, katoen-, linnen- en lakenfabrijken, mouterijen, pottebakkerijen en vele tigchelovens hebben, als ook eenen vrij drukken handel drijven. Onder anderen worden er jaarlijks 20 à 25,000 ossen ingekocht, en grootendeels geslacht, gezouten en uitgevoerd, met talk, huiden, leder, koren, olie, hop en Ukrainsche vruchten, waartegen de stad, voor den geheelen omtrek, weder wijn, koloniale- en fabrijkwaren ontvangt.

KOLONIEN VAN GROOT-BRITTANJE. Zijn: het koningrijk Hanover, hetwelk eene bevolking telt van 1,500,000 inwoners, een geregeld leger van 12,000 man onderhoudt, en bovendien eene landweer van 18,000 man en een inkomen van 12 millioen guldens ter zijner beschikking heeft. Het drijft zijnen handel op de Wezer, Ems en Elve, en is de wapenplaats van Engeland op het vaste land. NAPOLEON ontnam het in 1806, aan Engeland tot straf, van den vrede van Amiens geschonden te hebben. In 1814 heeft Engeland het terug genomen en vergroot. De eilanden van Jersey en Guernsey, te zamen eene bevolking hebbende van 100,000 inwoners. Deze eilanden, eenige mijlen van de Fransche kust gelegen, hebben aanhoudend tot steunpunt verstrekt aan de Engelsche expeditiën, die de burgeroorlog in de Fransche westelijke departementen levendig hielden. Gibraltar, de sleutel van de Middellandsche zee, voor Engeland de netto winst van de successie-oorlogen van Spanje, eene reeds verouderde, maar echter daarom niet, door den tijd, gewettigde usurpatie. Helgoland, een ander Gibraltar aan de zijde der Baltische zee, eene enkele rots, die niet boven de 4 à 5000 inwoners telt, maar bij eenen oorlog met het vaste land zeer belangrijk is. De eilanden Maltha, Gozzo en Comino in de Middellandsche zee, bevatten te zamen eene bevolking van nagenoeg 100,000 zielen. De traktaten van 1815 hebben deze vroegere bezitting eener geestelijke orde, niet aan het Roomsch Europa hergeven. Op den togt der Franschen naar Egypte hadden zij dat eiland veroverd. Engeland heeft hiervan de vruchten getrokken. De Jonische eilanden, eene andere buit op het Keizerrijk Frankrijk veroverd, welke den handel op den Archipel en de Adriatische zee aan Engeland leveren, en, met Maltha en Gibraltar, deszelfs militaire stellingen op de rijkste zee der wereld tot een geheel vormen. In Azië stellen het uitgebreide rijk van Hindostan, de Koningrijken welke aan de Hindoes schatpligtig zijn, en het eiland Ceylon 125 millioen menschen onder Engelands heerschappij. In Afrika telt Engeland 200,000 onderdanen in zijne kolonien van Sierra Leona, de Goudkust, en de kaap de Goede Hoop. Bij de traktaten van 1815 heeft het aan Frankrijk ontnomen Ile de France met 90,000 inwoners, de Sechelles-eilanden met 7000 zielen, eene uitmuntende haven en derzelver ouden naam van den beroemden Franschen zeeman LABOURDONNAYE. Niet lang geleden heeft het zich op het eiland Ascension gevestigd, en dat het St. Helena bezit, is maar al te zeer bekend. In Amerika is Engeland nog altijd, ondanks zijne verliezen, de natie van Europa, die de uitgestrekt-

sta kolonien bezit; behalve Canada, door Frankrijk in de oorlogen, die de omwenteling zijn voorafgegean, verloren, telt het omstreeks de 700,000 onderdanen in deszelfs Archipel van Nieuw-Brittanje. Het bezit Jamaica, de Bermudes, de Lucaische eilanden, Antigoa, Barbedos, St. Lucia, St. Vincent, Tabago, de Trinidat, enz. en door dezen schakel van bezittingen beheerscht het den handel der Nieuwe wereld, en bedreigt, uit een krijgskundig oogpunt beschouwd de Vereenigde Staten, even gelijk deszelfs hier en daar in de wateren der Oude wereld verspreide eilanden strekken, om aan hetzelve het gebied der zee, van elle tijden ef het doel van deszelfs pogen, te verzekeren. In alles telt Engelend, buiten zijne eigene Britsche eilanden, waarvan de bevolking de 20 millioenen niet te boven gaat, een bedrag van 127 millioenen onderdanen in deszelfs onderscheidene kolonien en bezittingen.

KOLONIEN (MILITAIRE) in Rusland. De vestiging en het doel der militaire kolonien in het Russische Keizerrijk zijn in het algemeen genoegzaem bekend; maar zie hier wat een geloofwaardig reiziger in de jaren 1829 en 1830 omtrent de inrigting en de huishouding dezer merkwaardige stichtingen opgemerkt heeft: De ontmoeting en de eerste aanblik van een tot militaire kolonisatie ingerigt dorp in dat land, zijn zeker eveneens verrassend als aangenaam en schilderachtig. De huizen liggen niet digt naast elkander; vriendelijke ongeslotene tuinen en plantagiën van boomen dienen ter afzondering; de straten zijn regtlijnig, breed en aan weerszijden met boomen beplant, sommige zijn 3 wersten (een half uur gaans) lang. In het midden van het dorp staat de freaije kerk op eene ruime plaats, dezelve is van witgepleisterde huizen omringd. In de nabijheid van de meeste militeire kolonien ziet men allengskens de moerassen in welige weilanden veranderd, de digte wouden gedund en de landstreek een vrolijk aanzien gegeven; vruchtbare tuinen en akkers degen op uit woestijnen. Waarlijk, men zou dikwijls in de verbeelding komen, in de naaratige Squatters van Noord-Amerika verplaatst te zijn, wanneer niet de wachthuizen in alle straten, en de soldaten die men overal ontmoet, ons herinnerden, dat wij ons in het groote Rijk van den Alleenheerscher over alle Russen bevonden. Wanneer men in overweging neemt, dat de uitgebreide vruchtbare gewesten, die tegenwoordig, els door tooverij, met talrijke woonhuizen pronken, eenige jaren geleden niets dan geheel woeste onbewoonbare heidevelden en moerassen weren, die slechts elleen wilde dieren en kikvorschen herbergden; wordt men verder de orde, de eenvoudigheid en de zindelijkheid gewaar, die overal in deze eensklaps opgerezene kolonien gevonden worden, gevormd door eene krijgshaftige bevolking der westelijke grenzen des rijks van de Oost- tot aan de Zwarte zee, even als binnen in het land in de uitgebreide gouvernementen van Novogorod, Cherson, Czarkow en Jekatarinoslew, die door geene bevestigde plaatsen beschermd zijn, andere gelijksoortige stichtingen gevonden worden; zoo moet men verbaasd staan over de onnoembare werkzaamheden, die zulke schitterende uitkomsten hebben doen voortspruiten. De grond waerop deze kolonien gevestigd zijn, en ellengs meer uitgebreid worden, behoort tot de domeinen van de kroon. Het bestuur laat het land opmeten, en efgedeeld zijnde, daarop huizen bouwen; en verplaatst elsdan de lijfeigene boeren van de kroon in dezelve, onder voorwaarde, dat de soldeten bij hen gehuisveat en gevoed worden. Deze boeren, die hunne vroegere woonplaatsen met hun gezin en geringe have en goed verlaten, verkrijgen in de nieuwe kolonien de vrijheid, en hun wordt een huis met eenen tuin, en 15 dessetinen bouwland aangewezen. In de benedenste verdieping van het huis woont aan elke zijde van den hoofdingang eene boeren-familie, en op de tweede verdieping zijn de kamers voor 8 soldaten, die hunnen huisvaders bij den arbeid te huis en op het veld behulpzaem zijn. De boeren zelve worden tweemaal 's weeks in den wapenhandel geoefend, en kunnen dus ook als soldaten beschouwd worden. Elk dorp wordt door een regiment, uit 2 bataillons bestaande, bewoond; elk bataillon is in 70 huizen verdeeld en bestaat dus uit 560 mannen; elke kompagnie woont zamen in dezelfde straat, heeft haar eigen wacht- en oefening-huis, hare kapel en haren priester. In het midden van een dorp, waarvan de bevolking op ten naasten bij 2000 zielen geschat kan worden, zijn de woonhuizen van den algemeenen staf en van de gezamenlijke officieren, de hoofdkerk, het ziekenhuis, het bakhuis, de gaarkeukens, de baden, de boekerij en andere openbare inrigtingen. De kolonien zijn, gelijk men zich wel voorstellen kan, aan eene zuivere krijgs-wetgeving onderworpen, elke derzelve heeft haar eigen geregt, waarvan de bevelhebber der plaats voorzitter is. De jengd is in drie efdeelingen gescheiden: tot het 8e jaar blijven de jongens bij hunne ouders; van het 8e tot het 13e jaar wonen zij in de krijgsschool, waar zij in het lezen, schrijven en rekenen onderwijs verkrijgen; van het 13e tot het 17e jaar worden dezelve gekantonneerd, en als rekruten beschouwd. De oudste zoon van de familie wordt, wanneer dezelve de in eenen krijgsman vereischte hoedanigheden bezit, als erfgenaam van zijnen vader aangemerkt; na afloop van 25 jaren is dezelve volmaakt vrij, ook in zijne dubbelde dienstbetrekkingen, en kan doen en laten wat hij het beste oordeelt. Ofschoon, wel is waar, het hoofddoel van de Russische militaire kolonien een ander is, dan dat van de Nederlandsche armenkolonien, vermits de eerstgenoemde, ten laste der schatkist des rijks, vooral dienen tot kweekscholen voor den krijgsstand, en om in tijd van vrede, aan de rustende krijgslieden, met besparing van kosten, nuttig werk te geven; en daarentegen de laatstgenoemden, bestaande geheel alleen door de milddadigheid der Nederlandsche natie, en door de met dit oogmerk overeenkomstige grondstelling der maatschappelijke commissien ter verkrijging der middelen, en derzelver lofwaardig en bekend geldelijk beheer, hoofdzakelijk voor de hulpbehoeftigen der maatschappij in ligchamelijke en zedelijke opzigten zorgt, zoo komen evenwel beide de gemelde koloniale stichtingen in het hoogstweldadige doel voor de menschheid overeen, dat door het door dezelve gereed maken van groote woeste landstreken tot bouwland en tuinen, de middelen tot onderhoud der jaarlijks zich vermeerderende bevolking alleenlijk kunnen gevonden worden. Maar het moet bovenal het grootste genoegen verwekken, dat ook ten opzigte der landsverdediging de Nederlandsche inrigtingen bij de Russische niet ten achter gebleven zijn, toen de nood het vorderde, want volgens No. XI van *de Vriend des Vaderlands* voor 1831, zijn uit de noordelijke kolonien 180 jongelingen, dus $2\frac{1}{13}$ van de honderd der bevolking, uitgetrokken voor Vaderland en Koning.

KOLORIET is dat voornaam gedeelte der schilderkunst, waardoor ieder bijzonder voorwerp in een stuk zijne eigenaardige kleur verkrijgt, en tevens met de overige voorwerpen, een overeenstemmend geheel uitmaakt. De werking van een fraai koloriet doet ongetwijfeld veel af; doch is niet genoegzaam om de fouten in de teekening te bedekken.

KOLORIS of **KULOGLUS**, inwoners van Algiers, uit Turken en Moorsche vrouwen of Negerinnen voortgekomen, makende een gedeelte der bevolking van den staet uit. Zij erven niet de voorregten hunner vaders, en kunnen slechts geringe ambten bekleeden, of onder het krijgsvolk dienen. Zij zijn vrij talrijk, en men vindt zelfs rijke familien onder hen. Tusschen de Koloris en de Turken heerscht altijd een sterk wantrouwen en nijd.

KOLUREN zijn in de aardrijkskunde twee deelinstie-cirkels, d. i. cirkels die door de polen van den aequator loopen, en alzoo loodregt op denzelven staan. De eene loopt door de zonnestanden, d. i. door de teekenen van den kreeft en den steenbok, en heet de *koluur der zonnestanden*, de andere loopt door de evennachtspunten, en heet de *koluur der nachtsevenigen*.

KOM (*Comum*), eene der grootste steden van Perzië in Irac-Agemi, in een vlak land liggende, vruchtbaar in rijst, vruchten en voornamelijk in groote en uitmuntende granaat-appelen. Men heeft er ook eene groote en prachtige moskée, waarin men zeer schoone begraafplaatsen vindt, alsmede vertrekken, strekkende tot wijkplaatsen van hen, welke hunne schulden niet kunnen betalen. Zij ligt 64 mijlen ten N. W. van Ispahan, op de lengte van 69° en de breedte van 34° 20′.

KOMETEN of **STAARTSTERREN**. Zoo noemt men die sterren, welke slechts op zekere tijden verschijnen, gewoonlijk een flaauw licht vertoonen, in eene soort van nevel gehuld zijn, en meestal eenen nevelachtigen staart hebben, die altijd van de zon is afgekeerd. De kometen volgen in hare beweging niet, zoo als de planeten, den dierenriem, maar gaan in alle rigtingen langs den hemel, en bewegen zich nu eens spoediger, dan eens langzamer. Alzoo zij slechts van tijd tot tijd zigtbaar worden, heeft het bijgeloof hare verschijning als een voorteeken van ongelukkige gebeurtenissen beschouwd; doch de nieuwere sterrekunde leert ons, dat de kometen hemelligchamen zijn, die tot ons zonnestelsel behooren. Men heeft reeds van meer dan 70, die zich vertoond hebben, een gedeelte van derzelver ware baan of loop om de zon, met de daartoe behoorende elementen berekend, weeruit blijkt, dat sommige reeds meermalen verschenen zijn. Hare baan is elliptisch, en derzelver tijd van omloop is verschillend. Zij loopen zonder afwenteling om de zon, naar de wetten der zwaartekracht, in lange ellipsen, en de grootere neiging van de oppervlakte harer baan, naar de oppervlakte van de *ecliptica* of zonneweg, onderscheidt dezelve van de planeten. De komeet van 1456, 1531, 1607, 1682 en 1759 is een en dezelfde, welke zich voorleden jaar (1835) aan het uitspansel vertoond heeft. Zij legt hare loopbaan in 76 jaren af, en zal in 1911 weder verschijnen. Die van 1770 heeft zich onder alle, het naast bij de aarde vertoond, welke zij volgens BURKHARDT, op omtrent 330,300 en volgens SEJOUR op omtrent 375,000 mijlen, dus op eenen zesmaal grooteren afstand, dan de maan van de aarde staat, genaderd was; terwijl haar kleinste afstand van de zon nagenoeg 14, en haar grootste 108 millioen mijlen bedroeg. De komeet van 1811 was merkwaardig wegens hare langdurige zigtbaarheid van Maart van dat jaar tot Januarij van het volgende; alsmede wegens de afzondering van here niet zeer digte kern, van derzelver glinsterenden staart, welke het onderste gedeelte van de kern parabolisch omringde en in twee takken uitliep. Volgens STARKE, te Augsburg, bedroeg de lengte van den staart omtrent 800,000 Duitsche, de middellijn van denzelven 860 geographische, en de kleinste afstand van de aarde 32 millioen Duitsche mijlen. De lichtstof der komeet was zoo fijn, dat men

er zelfs de sterren van de zesde grootte doorheen kon zien. BESSEL heeft den tijd van haren omloop op 3,383 jaar berekend, en HERSCHEL heeft, door zijnen grooten teleskoop, in hare kern een planetenligchaam, met den dampkring eener komeet omgeven, waargenomen. De komeet van 1815, door OLBERS ontdekt, ging den 26 April door het perihelium, en hare baan werd op de sterrewacht te Seeberg bij Gotha, door NICOLAÏ bepaald, die den tijd van haren omloop op 72 jaar, 206 dagen berekend heeft. Omtrent de natuurkundige gesteldheid dezer hemel-ligchamen heeft nog zeer vele duisterheid plaats. In de oude tijden hield men de kometen voor blootе luchtverschijnsels; en eerst sedert TIJCHO DE BRAHE, en inzonderheid sints NEWTON, wiens denkbeeld, omtrent haren loop, door alle, die sedert verschenen zijn, bevestigd is geworden, heeft men dezelve als vaste hemel-ligchamen beschouwd. Voor waarschijnlijk wordt het gehouden, dat de kometen uit eene stof bestaan, welke door den invloed der nabijzijnde zon wordt opgelost, en in dampen verandert, die in den millioen mijlen langen staart worden voortgedreven, en door de langdurige verwijdering van de zon digter worden, en weder naar beneden vallen. = PENNING. Op voordragt van den minister van staat VON MÖSTING, heeft Z. M. FREDERIK VI Koning van Denemarken, bij besluit van den 17 December 1831, bepaald, dat aan ieder die eene teleskopische (voor het ongewapend oog onzigtbare) komeet mogt ontdekken, een gouden gedenkpenning, ter waarde van 20 dukaten, zal worden uitgereikt. De vervaardiging van den stempel dezer medaille is opgedragen geworden aan eenen jongen Deenschen kunstenaar, met name CHRISTENSEN, en door hem onder opzigt van den beroemden THORWALDSEN te Rome zeer gelukkig uitgevoerd. De voorzijde vertoont het borstbeeld des Konings met het omschrift: FREDERICUS VI *Rex Daniae*. De keerzijde stelt de Muze URANIA voor, houdende in de eene hand eenen bol, terwijl zij met de andere de plaats der komeet op denzelven aanwijst; het uit VIRGILIUS ontleende omschrift is: *Non frustra signorum obitus speculamur et ortus* (Niet te vergeefs nemen wij den op- en ondergang der hemelteekenen waar). Onder het beeld van URANIA staat in de afsnede: *cometa visus*, (eene komeet gezien) boven eene opene plaats, in welke de dagteekening der ontdekking gegraveerd wordt. De naam van den ontdekker wordt in den buitenrand ingesneden. De eerste medaille is toegekend geworden aan den heer GAMBART, directeur van het observatorium te Marseille, voor zijne ontdekking van eene teleskopische komeet op den 19 Julij 1832.

KOMIEK. In de verklaring van het komieke, heeft men tot hiertoe aanmerkelijk verschild. Wanneer wij echter, zoo als de aard van het onderwerp met zich brengt, door het komieke, het spotachtige verstaan, dan zullen wij hierdoor als van zelven op het spoor geraken tot eene nadere verklaring. Spotachtig is, namelijk, datgeen, hetwelk niet met een ernstig oogmerk, maar alleen uit spotternij geschiedt; zoodat het komieke, zoo als hieruit blijkt, tegen het ernstige of treurige overstaat. Wanneer de ernst daarin gelegen is, om bij iedere handeling de doelmatigste middelen en de meest geschikte aanwending van tijd, aan den dag te leggen, dan volgt hieruit reeds van zelve, dat het komieke uit eene geheel verkeerde keus en aanwending van middelen en tijd, ter bereiking van een of ander doel, moet geboren worden; en dit is dan ook naar ons gevoelen, de eenige ware en voldoende verklaring van het komieke. Door ernst verstaat men datgeen, wat ons op eene doelmatige, zich niet tegensprekende wijze, en langs den regten weg, tot het voorgestelde oogmerk kan leiden; door het komieke daarentegen, dat op de tegengestelde wijze geschiedt, dat is, waartoe juist de tegenstrijdigste en onzinnigste middelen worden gebezigd, om zijn doel te treffen. Deze verklaring meenen wij, dat de meest juiste en voldoende is, omdat zij alle proeven kan doorstaan, en op alle mogelijke voorbeelden kan worden toegepast. Van de laatsten zullen wij hier slechts eene aanvoeren. Wat is de reden, dat wij tot lagchen genegen zijn, wanneer wij iemand zien vallen, hetgeen toch slechts onwillekeurig geschiedt. Volgens de boven gegevene verklaring het volgende: hij die gaat of klimt, doet zulks om van plaats te veranderen, voorwaarts te geraken, een of ander te verrigten, enz. ten minste een of ander doeleinde; valt hij, dan is deze beweging immers de ondoelmatigste, welke hij tot bereiking van zijn oogmerk kan aanwenden, en van daar de onwillekeurige grimlach die den toeschouwer wordt afgeperst, en dit zullen wij zoo veel te meer doen, naarmate degene, die valt, spoed schijnt te hebben. Hetgeen ons echter doet lagchen, of het belagchelijke, is juist het komieke, voornamelijk het vreemde, wonderlijke of wel ongewone eener voorkomende zaak of omstandigheid. Wat schijnt ons ook komieker toe, dan wanneer iemand, die zich op eenen stoel meent neder te zetten, door een of ander toeval daar nevens op den grond gaat zitten. Is er wel iets ondoelmatiger te bedenken dan dit? En juist om deze reden komt ons zulk een geval zoo belagchelijk voor. Zelfs ons zedelijk gevoel, dat ons verbiedt, om ons over het ongeluk van onzen medemensch te verheugen, wordt door de neiging, om alleen het zuiver doel, ontbloot van alle persoonlijke belangstelling, in het oog te houden, onderdrukt; en hoewel wij door eene veelvuldige ondervinding weten, dat de mensch, in de beide opgegevene gevallen, zich dikwijls zeer ernstig kan bezeeren, werkt nogtans ons verstand, dat zich door het ondoelmatige dier gevallen eenigzins beleedigd gevoelt, sterker dan de zedelijke wet, welke ons voorschrijft, om met het ongeluk van onzen natuurgenoot medelijden te hebben.

KOMPAS, ook *Windroos* bij de zeelieden genoemd, is eene gekleurde ster, die op eene spil draait en waarop niet alleen de vier wereldstreken, maar ook de tusschen-streken tot 64 in getal, aangetoond zijn; eene magneetnaald onder aan deze kaartpapieren ster bevestigd, doet de streek van het noorden altijd naar het noorden draaijen, zoodat men met zulk een kompas op zee altijd naauwkeurig zien kan, welken koers het schip houdt.

KOMPASEN, een volk aan de kust van Afrika, welke eene soort van gemeenebest uitmaken.

KONGER-AAL (*Muraena-Conger L.*). De Konger is een ondergeslacht, door CUVIER onder de *Muraenae* gebragt. De kenmerken van deze soort zijn: de rugvin, beginnende boven de borstvinnen, en de bovenkaak, die veel langer is dan de onderkaak. Bij de Ouden is de Konger reeds bekend geweest; ARISTOTELES, OPPIANUS en PLINIUS hebben van dezen visch gewag gemaakt. De jonge kongers zijn van de M. *anguillae* niet dan door flaauwe kenmerken onderscheiden, zij zijn in het algemeen witter, en hebben onder aan den buik groote vlekken, die nog witter zijn, en welke men bij de andere nooit ontdekt. Men vindt deze visschen in de zeeën van Europa, Azië en Amerika, tot op de Antilles, en vangt die meest aan de monden der rivieren, op den bodem der zee, waar zij zich gemakkelijk in het slijk verbergen. Zij zijn bij uitstek vraatachtig; leven van visschen, en sparen zelfs hunne eigen soort niet: inzonderheid azen zij op doode dieren, en men kan zeker zijn hen daar aan te treffen, waar men slechts bloed nedergeworpen heeft. Men vangt de konger-aal op dezelfde wijze als de M. *anguilla*, en dikwerf in eene ongeloofelijke menigte. Het veroorzaakt aan de visschers menigmaal groote moeite, de volwassene kongers te vangen, dewijl zij zich hardnekkig verdedigen, en zich aan steenen en andere vaste ligchamen zoodanig met hunnen staart vasthouden, dat zij zich liever de kaken laten afrukken dan los te laten. Deze visch maakt voor sommigen een goed voedsel uit; maar daar hij gewoonlijk zeer vet is, heeft men tot deszelfs vertering eene goede maag noodig. Onder den naam van *Anguille de mer*, komt deze visch veelvuldig op de markt te Parijs voor. Op sommige kusten, waar de bevolking niet toereikende is, om het groot aantal te nuttigen, worden deze konger-alen gedroogd en verzonden: men haalt er tot dat einde de ingewanden uit, en houdt de holte door stokjes open; maakt vervolgens langwerpige en diepe insnijdingen in den rug, en hangt ze aan den staart aan takken van boomen. In de drie eerste zomermaanden is deze vischvangst het gelukkigst. Men zegt dat de konger-aal zich van groote visschen weet meester te maken, door hun het ligchaam, even als de *Boa-Constrictor*, zaam te drukken. Echter wordt hij zelf menigmaal eene prooi van groote *Crustacea* of schaaldieren.

KONGSBERG, Noorweegsch stadje, stift Aggerhus, aan de Louven-elf, in een diep, donker en zeer wild dal, waarin de Jonskulle zich 2800 voeten hoog verheft. Zij is de zetel van het Opperbergambt, der commissie van fabrijken, en heeft eene kerk, kweekschool voor bergwerken, die thans weder open is, doch haar beroemd kabinet van mineralen aan de hoogeschool van CHRISTIANIA gegeven heeft; 1 latijnsche school, 1 weeshuis, 1 ziekenhuis en 6800 inwoners, die katoenspinnerij, rabarberplanterij, fabrijken en handel, doch hun voornaamste bestaan in de ongeveer 2 mijlen van de stad gelegene ijzer- en zilvermijnen hebben.

KONIA of KONIEH, Turksch Aziatisch Sandschakaat, provincie Karamanië, een groot dal vormende, dat in het Z.O. en Z. door den eigenlijken Taurus of de keten Ala-Tagh ingesloten is. Het wordt door de Schan en het meer van Konia, dat hier de Meram ontvangt, bespoeld. Het land is deels goed bebouwd, doch ligt ook deels woest en onbewoond. =, hoofdplaats van voornoemd Sandschakaat, de zetel van een' Griekschen bisschop, in eene vruchtbare vlakte, aan eene kleine rivier, ten N. W. van het meer Konia, met muren en torens omringd. Zij heeft 8 poorten, een oud vervallen slot, dat KINNEIR reeds een' puinhoop noemt, verscheidene voorsteden, waarin de Grieken, Armeniërs en Joden wonen, 12 groote moskeën, 100 medscheds of bedehuizen, 2 Grieksche kerken, 40 openbare baden, 7 werkhuizen, doch verder meestal slechte woningen. KINNEIR begroot het getal der inwoners op 30,000, waaronder weinige Christenen zijn, en die fabrijken van katoen, zijden stoffen, tapijten en marokijn leder hebben. OLIVIER geeft op, dat zij was, kemelshaar, galnoten en gom uitvoert. Om de stad is de schoone wandelplaats *Meram*. Hier groeijen de smakelijke abrikozen, *kamreddin* genoemd. Zij is eene bedevaartplaats der Turken.

KÖNIGINGRÄTZ, Boheemsche kreits, ten N. en O. aan Pruissen grenzende, en volgens LICHTENSTEIN op bijna 61 □ M. 273,000 inwoners bevattende. De voornaamste rivier is de Elbe, die hier de Aupa, de Metau en de Adler ontvangt. Het land is aan de grenzen van Silezië en Glatz zeer bergachtig, en raakt ten N. aan het Reuzengebergte. De voornaamste voortbrengselen zijn: koren, vlas, boomvruchten en hout. De veeteelt is er aanzienlijk. Ook zijn er

verscheidene delfstoffen en gezondheidsbronnen. De fabrijken in lakens en wollenstoffen, doch vooral die in linnen, zijn aanzienlijk. De hoofdstad is Koningsgrätz (Zie dat art.).

KONIJN (*Lepus Cuniculus L.*). Deze welbekende soort van knagende zoogdieren, meenen sommigen dat uit Spanje afkomstig is, en zich van daar over geheel Europa zoude verspreid hebben. Het konijn leeft bij troepen in holen, verschilt in kleur, in wijze van zich te bewegen, door zijne kortere ooren, en vooral door de hoedanigheid van vleesch, veel van den haas. De wilde konijnen zijn graauw met eene rosse streek in den nek; de tamme nemen zeer verschillende kleuren aan.

KONIJNEN of **BORROMEISCHE EILANDEN** (*Isole de Conigli*), 4 kleine eilanden met schoone gebouwen, oranjeriën, citroen-, olijf-, laurier- en cypressenboomen, wijnstokken, enz. beplant, in het Z. deel van het meer Lago-Maggiore, in de Sardinische provincie Navarre over Palanzee. Voor het einde der 17e eeuw waren het kale rotsen, toen VITALIANO BORROMEO dezelve versieren liet. Zij worden Isola Bella, Isola Madre, Isoli of Isola del Cenonici di Palanza en Isola del Pestatori genoemd.

KONIJNENBURG (JAN) † te Amsterdam, den 8 Januarij 1831, in den ouderdom van 73 jaren; hij was oud-hoogleeraar in de godgeleerdheid en kerkelijke geschiedenis bij de kweekschool der Remonstrantsche Broederschap, welke waardigheid hij in 1790 met eene *Landatio S. Episcopii* aanvaardde en tot 1827 bekleedde, wanneer hij eervol ontslagen werd. In 1794 verwierf hij eene gouden medaille bij TEIJLERS Godgeleerd Genootschap, voor eene verhandeling nopens de *Voorspellingen wegens den Messias en diens nieuwe bedeelingen*. Deze verhandeling werd echter niet in de verhandelingen van dat Genootschap opgenomen, maar afzonderlijk in 1794 bij A. LOOSJES, Pz. uitgegeven, onder den titel: *over den aard der Messiaansche voorspellingen in het Oude Verbond*, enz.; als ook 20 jaren later eene zilveren en in 1815 eene gouden medaille bij de Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen te Haarlem; deze voor eene verhandeling: *over de nuttigheid der vertalingen van de geschriften der oude Grieken en Romeinen*, gene voor eene verhandeling *over de voorteekenen van aanstaande gesteldheid van saizoenen of van veranderingen van het weder, te vinden in de vlugt der vogelen, geschreeuw of geluid van dieren*, enz. In dat jaar werd hij ook lid van het Zeeuwsch Genootschap. Behalve deze bekroonde stukken gaf hij in zijn vak, in 1802, *Lessen over het Leeraarambt* uit, en in het laatst zijns levens *eene nieuwe overzetting van de H. S. des N. Verbonds*, gelijk ook eene *Mémoire sur la liberté des cultes*, welke vóórlaatste hevige tegenspraak vond, die door den hoogleeraar in een' brief weder beantwoord werd. In het geschiedkundige leverde hij met zijn' naam in 1814 een *Nationaal Gedenkstuk der hernieuwde Nederlandsche Unie in* 1813; terwijl de 23 laatste deelen der eerste uitgave van het werk: *Tafereelen van de Staatsomwenteling in Frankrijk* (welker 2 eerste aan STUART werden toegeschreven), aan zijne vruchtbare pen zijn toegekend. In het letterkundige zijn van hem bekend, zijne *Lofrede* op de beroemde schrijfsters WOLFF en DEKEN, in 1805 uitgegeven, en *Letter- Natuur- en Zedekundige Mengelingen*, die 10 jaren later verschenen; om niet te spreken van meerdere kleinere stukken en bijdragen tot tijdschriften, redevoeringen bij onderscheidene gelegenheden gehouden, noch van een stukje over Amsterdam's Wisselbank, in 1797 uitgegeven. Hij was een voorstander van alle nuttige en menschlievende inrigtingen, bijzonder van het Instituut voor blinden; en welke aanmerkingen ook gemaakt mogen wezen, op zijnen godgeleerden, geschiedkundigen en letterkundigen arbeid, men kan hem geenen goeden schrijfstijl, onvermoeiden ijver tot onderzoek en veelzijdige kennis in onderscheidene wetenschappen en vakken ontzeggen.

KONING (JACOBUS) den 2 April 1832 te Amsterdam, in den ouderdom van 62 jaren †, was een ijverig onderzoeker der vaderlandsche oudheden en geschiedenis, en een vurig beminnaar onzer letteren. Zijn lust tot opsporen, onderzoeken, vergelijken, en zijne boekenkennis hieromtrent, hadden bijna geene wedergâ. Zijne meesterlijk uitgewerkte verhandeling ter handhaving van de eer der uitvinding van de boekdrukkunst voor Haarlem en KOSTER, en al wat daarmede in verband staat, deden hem in 1816 de medaille en premie behalen, door de Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen te Haarlem bij herhaling over deze stoffe uitgeloofd. Dit verschafte hem een' naam en roem, die hij door volgende pogingen wist te handhaven. Daartoe werd naderhand, in 1827 en 1828, nog bijgedragen door zijne *Geschiedenis van het Muider-slot*, en zijne *Geschiedkundige aanteekeningen over de Lijfstraffelijke Regtsoefening* te Amsterdam, welke allen een goed onthaal genoten; en nog zwijgen wij van zijne uitgave en ophelderingen van de nederlaag van FRANS VAN BREDERODE, of de laatste onderneming der Hoekschen, van zijne redevoeringen over den Kloveniers-doelen, over den GIJSBRECHT VAN AMSTEL door VONDEL, en andere milde kleine lettergiften. Voorts deelde hij ons mede iets over J. J. BEELDHOUWER, gedrukt in de werken der tweede klasse van het Koninklijk Nederlandsch Instituut, iets over PETRUS DATHENUS, over onuitgegevene gedichten van CASPARUS BARLAEUS, over het Prinsdom Oranje, over Prins FREDERIK HENDRIK, over de Ridder-Orde van St. ANTHONIJ, over den Jan Roodenpoorts-toren. Hoe vele oude archieven, brieven, kaarten, charters, fac-simile's van zijne eigene hoogstzeldzame, en andere, zoo openbare als bijzondere verzamelingen, gaf hij aan vele ter beschouwing. Hoe droeg hij voor, de pligten van den krijgsman in nood en nijpende omstandigheden, inzonderheid die van den zeeman! Hoe onderhoudend was niet zijne opgave van het gedrag van een aantal Nederlanders, die meer of min gelijk stonden, of in vergelijking konden gebragt worden met den edelen VAN SPEIJK, wiens bedrijf hij zoo naauwkeurig heeft toegelicht en aan wiens levensbeschrijving hij stervende nog de laatste hand legde. Het register, door hem op een gedeelte der handschriften van CONST. HUIJGENS gemaakt, zal een blijvend gedenkstuk zijn van zijne vlijt en naauwkeurigheid. In het lezen, nagaan en overbrengen van oud schrift vond hij geene wedergâ. Al den letterschat dien hij had (en hoeveel had hij niet) stond der wetenschappen ten dienste, hij heeft ook opzettelijk zijne gansche boekerij ten gebruike aan de Tweede Klasse van gemeld Instituut aangeboden. Zijne verhandeling over het al of niet bestaan van Ridder-Orden in de Nederlanden, vóór de instelling van het Gulden Vlies, gaf blijken van diepe nasporing en meer dan gewone kennis van onze oudheden en geschiedenis. KONING was de bescheidenheid zelve, en echter, als het er op aankwam, was hij niet te min gepast vrijmoedig, gelijk bleek, toen de verdienstelijke MAXIMILIAAN LOUIS VAN HANGEST, baron D'IVOY VAN MIJDRECHT, zijne verhandeling over de Orde van den Tuin, een verdienstelijk werk, met regt in de gedenkschriften der Tweede Klasse opgenomen, had ingeleverd, en KONING daarop zijne eigene gevoelens en aanmerkingen handhaafde. Zijne verdiensten werden erkend door vele maatschappijen, waarvan hij lid was. In 1810 werd hij lid van de Maatschappij der Nederlandsche letterkunde te Leiden, in 1817 van het Zeeuwsch Genootschap, in 1818 van de Hollandsche Maatschappij der wetenschappen te Haarlem, en in 1819 van het Utrechtsch Genootschap; terwijl hij vier jaren later tot lid van de Tweede Klasse des Koninklijken Instituuts en in 1824 tot corresponderend lid van het Bataviaasch Genootschap benoemd werd. Vroeger was hij boekhandelaar, wanneer de zucht tot bibliographie, enz. bij hem ontwaakte en niet uitgebluscht wierd; toen werd hij griffier van een der vredegeregten te Amsterdam en moest dus, voor zijne letteroefeningen en oudheidkundige nasporingen, de uren die hem van zijnen dagelijkschen arbeid overbleven, uitwoekeren. De verzameling van oude boeken, oorkonden en handschriften, welke hij naliet, was eene der gewigtigste die hier te lande bestaan had. De stad Haarlem heeft zich door onderhandschen koop meester gemaakt van al de zeldzaamheden, betrekkelijk tot de werken over L. J. KOSTER en de geschiedenis der boekdrukkunst; deze zeldzaamheden zijn bij de overige zich aldaar bevindende geplaatst. KONING paarde bij zijne veelzijdige kennis een braaf en deugdzaam karakter, dat zich door minzaamheid en vrijmoedigheid kenmerkte. Zijne betrekkingen verloren in hem een' getrouw echtgenoot en teederminnend vader.

KONING DER OFFERDIENSTEN, eene soort van priesterschap door de Romeinen, tijdens de aanstelling der eerste consuls in het 245 jaar van Rome, 503 jaren vóór J. C. ingesteld, doch welke geheel geen gezag in de burgerlijke zaken had.

KONINKLIJK KANAAL, onder de regering van den Keizer CHITSOU aangelegd, en hetwelk China van het zuiden naar het noorden in twee deelen scheidt, heeft eene uitgestrektheid van 600 uren, waardoor het de gemeenschap van het eene einde van het rijk tot het andere gemakkelijk maakt. Hetzelve vereenigt zich met verscheidene meren en rivieren en gaat door dezelve. Buiten dit heeft China nog eene menigte andere kanalen, welke zeer fraai zijn en waarvan de oevers met gebouwen en kaaijen bezet zijn.

KONINGSBERGEN, Pruissisch regeringsdistrik van Oost-Pruissen, uit het voormalig kamerdepartement Oost-Pruissen en een klein gedeelte van Lithauen zamengesteld, tusschen Rusland, Gumbinnen, Polen, Marienwerder, Dantzig en de Oostzee gelegen, en op ongeveer 406 □ M., in 20 kreitsen, 553,700 inwoners bevattende. De zetel der regering is te Koningsbergen (Men zie verder het art. Oost-Pruissen). = Pruissische kreits in voornoemd regeringsdistrikt waartoe alleen de hoofdstad met haren omtrek behoort. Hij bevat op 1 □ M. 65,000 inwoners. =, Poolsch Krolewiecz, en Lithauwsch Karalauczus, hoofdplaats van voornoemd Pruissisch regeringsdistrikt en kreits, zetel der onderscheidene landcollegiën, aan den bevaarbaren Pregel, welke ongeveer 1 mijl van hier in het Frische-haff valt. Zij bestaat uit 3 deelen, de Altstadt, Löbenicht en het eiland Kneiphof, waarbij dan nog het Koninklijk slot, de citadel *Frederiksburg* (die echter thans geene vesting meer is, maar tot gebouwen voor den koophandel dient), 4 voorsteden en 10 kleine buurten, *Vrijheden* genoemd, behooren. Zij is met wallen omringd, heeft 7 land- en 2 waterpoorten, 1 oud Koninklijk slot, 4 Luthersche, 2 Hervormde, 1 Roomsche en 1 Doopsgezinde kerk, 1 synagoge, 1 weeshuis, 32 hospitalen en huizen van verzorging, waaronder het groote Koninklijke hospitaal in Löbenicht, met een krankzinnigen-huis, een instituut voor doof-

stommen, een voor blinden, een werkhuis, 270 straten en opene pleinen, 4500 huizen, waaronder het tuchthuis, de beurs, de Koninklijke bibliotheek, de nieuwe schouwburg, en met het garnizoen 63,250 inwoners, die fabrijken van laken, wollen stoffen, hoeden, linnen, trijp, lint, stijfsel, poeder, lak, metaal, tabak, enz. hebben, als ook looijerijen, zaag- en pelmolens, suikerraffinaderijen, bleekerijen, zeepziederijen, loodgieterijen, ijzer-, koper-, goud- en zilversmederijen, draadtrekkerijen, papiermolens, scheepstimmerwerven, branderijen, brouwerijen, enz. Er is een aanzienlijke handel in koren, hennep, lijnzaad, vlas, potasch, brandewijn, was, leder, garen, linnen, scheepstimmerhout, duigen, koloniale, fabrijk- en andere waren, wijn, olie en zout. Groote schepen kunnen niet tot aan de stad komen, en moeten geligt worden. Men vindt hier een provinciaal kantoor der Berlijnsche bank, en eene maatschappij voor den koophandel ter zee. Er is eene hoogeschool met 22 professoren, een kruidtuin, een observatorium en andere nuttige inrigtingen, een Koninklijk Duitsch genootschap, een natuur- en huishoudkundig genootschap, een groot lyceum, het collegium *Fredericianum*, 1 stads gymnasium, 2 hoogere stadsscholen, 2 Hervormde scholen, eene kweekschool, geleerde scholen, een hoofdinstituut van onderwijs, eene school voor vroedvrouwen, eene provinciale kunstschool, school voor taalkunde, koophandel, enz. benevens drie openbare boekverzamelingen. De stad is de geboorteplaats van den natuurkundigen J. T. Klein en van den wijsgeer Immanuel Kant, voor welken laatsten hier een gedenkteeken is opgerigt.

KONINGSBERGEN, KONIGSBERG of KONGSBERG, eene stad van Noorwegen, in het diakenschap van Christiania, hebbende eene munt en eenen raad der mijnen. De stad is vermaard om derzelver zilvermijnen, welke de aanmerkelijkste van het Koningrijk zijn; dezelve werden in het jaar 1623 ontdekt, hetwelk ook het tijdvak der stichting van die stad is; zij bevat eene bevolking van vijf tot zesduizend zielen, ligt tusschen de rivieren de Kobberberg en de Jorndal. In het jaar 1647 heeft men er goud met zilver doormengd gevonden en in het jaar 1697 nog eene goudader.

KONINGSGRATZ of KRALOWNY HRADECZ, hoofdplaats van den Boheemschen kreits Königingrätz, de zetel van een' bisschop, aan de Elbe en den mond der Adler, zeer versterkt, met 3 voorsteden, 1 schoone hoofdkerk, 6 andere kerken, 2 hospitalen, 1 weeshuis en 5700 inwoners, die lakenweverijen en looijerijen hebben. Er is een bisschoppelijk seminarium en gymnasium.

KONINGSSTOEL was bij de oude Duitschers een verheven plein, onder den blooten hemel, alwaar door den graaf of opperaten regter des zondags regt werd gehouden; insgelijks een gebouw van steen bij Rheims, waar te voren de nieuw verkozene Roomsche Koningen en Keizers telkens openlijk uitgeroepen werden.

KONINGSWATER. Eene vereeniging van zoutzuur en salpeterzuur, die een geel vocht daarstelt, dat de eigenschap bezit, het goud, den Koning der metalen, op te lossen, en van daar derzelver naam ontving.

KONKADOE. West-Afrikaansch landschap, tusschen het oppergedeelte der rivieren Faleme en Senegal, aan de Jallonkadoe, Satadoe en Dentila grenzende. Door eenigen wordt het als een aanzienlijk distrikt van Bambouck aangemerkt. Het heeft vele bergen, die tot aan de toppen bebouwd worden en veel stofgoud opleveren. De dorpen zijn, volgens het getuigenis van Mungo Park, zeer romanesk gebouwd, doch door den oorlog heeft dit land veel geleden.

KONSTANTINOPEL, bij de Turken *Istambol*, hoofdstad van het Turksche of Ottomannische rijk, de zetel van den sultan en de hooge ambtenaren, van den mufti, met het ligchaam der ulemas, van den eersten Griekschen patriarch, de hooge synode, 12 bisschoppen, van eenen Armenischen en eenen Roomschen aartsbisschop, en van alle vreemde afgezanten. Zij ligt op een schiereiland, ver in de zee van Marmora, die eenen ongelijken driehoek vormt. Hare haven wordt gevormd door een' arm van de zee, welke noordwaarts diep het land inspringt, terwijl zij de stad van hare voornaamste voorsteden scheidt. De stad zelve, die het genoemde schiereiland beslaat, is even als het oude Rome op 7 heuvels gebouwd, en van eenen 14 à 20 voet hoogen muur, met 548 torens en andere vestingwerken, omringd. Aan de landzijde heeft zij eene gracht van 25 voet breed en 7 poorten; aan de zee 6 en aan de haven 13 poorten, onder welke de Topkapessi (*Porta St. Romania*), die thans vervallen, maar wegens het indringen der Turken, in 1453, merkwaardig is. Er zijn 15 voorsteden, waarvan één deel ten N. der haven, het andere ten W. der eigenlijke stad gelegen is, terwijl ook wel het aan de Aziatische zijde gelegene Eskindar, tot de voorsteden gerekend wordt. Al deze voorsteden zijn open, terwijl de stad met dezelve eenen omtrek van niet minder dan $2\frac{1}{2}$ mijl beslaat. De stad, welker eerste aanblik de schoonste kleuren vertoont, voldoet bij het intreden geenszins aan de hierdoor hoog gespannene verwachting. Van den kant der zee en der haven geven hare prachtige paleizen, menigvuldige moskeën, met derzelver talloze koepels, enz. een grootsch aanzien. Inwendig echter is zij geheel onregelmatig gebouwd, met kromme, slecht geplaveide straten, weinige en onbeduidende opene plaatsen, lage huizen van hout, en geheele streken met akkers, weiden, enz. bedekt, of door brand verwoest; terwijl overal smakeloosheid en onreinheid doen walgen. Naauwelijks valt de avond, of er heerscht door het grootste gedeelte der stad eene doodsche stilte. Alleen in de nabijheid der moskeën en bij de begraafplaatsen kan de stad op eenige schoonheid aanspraak maken. Onder de menigvuldige plaatsen is de Almeydan, eens de Hippodromus, 500 voeten lang en 3000 voeten breed, de merkwaardigste, en door verscheidene goede gebouwen, en de moskee van Ahmed Sultan omringd; terwijl zij met den 60 voet hoogen obelisk van Theodosius I, de slangenzuil, hoewel beschadigd, den colossus van Sarnotilus en eene waterleiding met welbewaarde bogen, pronkt. Het voornaamste gebouw der stad is het serail, of het verblijf van den sultan, op de oostelijke landpunt van de haven in de Marmerzee, en door eenen hoogen muur van de stad gescheiden. Het heeft 3 poorten, eene alwaar de wacht is, eene andere welke het buiten- van het binnenhof scheidt, en de derde, de zoogenoemde poort der gelukzaligheid, die naar den Harem geleidt. Het bestaat uit verscheidene paleizen, moskeën en tuinen, die op het prachtigst zijn aangelegd. In het binnenhof zijn: de eigenlijke residentie, de troonzaal, de schatkamer, de winter- en zomer-Harem, alsmede de beroemde bibliotheek van het serail, welke evenwel niet meer dan 1600 handschriften bevat. In het buitenhof bevinden zich: het eigenlijk regerings-paleis, het huis van den groot-vizier, de Keizerlijke munt en het tuighuis. In het middenhof wordt de Divan gehouden, ook hierin is de beroemde zuil van Theodosius den Grooten. Het serail vormt eene kleine stad, die meer dan 6000 inwoners bevat. De andere Keizerlijke paleizen zijn: *Eski-Seraj*, voor de nagelatene vrouwen en bijwijven van gestorvene sultans; *Fekir-Seraj*, het geheel vervallen paleis van Konstantijn; de 7 torens of *Jedaikuli*, eene staatsgevangenis met de beroemde gouden deur. Verder behooren ook nog de *Ak-Seraj*, de nieuwe tuin, de diergaarde, enz. onder de voornaamste gebouwen. Men telt in Konstantinopel 485 moskeën of tempels (*Dschamis*) en wel 5000 *Medscheds* of bedehuizen, waarvan echter ook nog eenige in de voorsteden zijn. Onder eerstgemelden behooren voornamelijk genoemd te worden de Keizerlijke, die der sultans Valide en die der Wistre, welke beiden door prachtige begraafplaatsen van derzelver stichters omringd zijn, en waarvan de meeste bedehuizen, hospitalen en sommige zelfs boekverzamelingen bevatten. Onder de 15 Keizerlijke moskeën is die van St. Sophia, met eenen elliptischen koepel, door 4 granietzuilen gedragen, de prachtigste. Verder die van Mahomet II, die van sultan Bajazet II, van sultan Selim I en meer andere. Onder de kloosters zijn dat van Mewlewi in Ghalata, en dat van de 300 Indische fakirs, de voornaamste. Verder heeft men, de laatste verwoestingen niet in aanmerking genomen, 23 Grieksche, 9 Roomsche kerken en 2 kapellen, 3 Armenische kerken, 6 Roomsche kloosters, en een groot aantal synagogen, hospitalen, liefdadige gestichten, enz. Men vindt hier 518 voorname inrigtingen voor het onderwijs, onder dewelke een Grieksch gymnasium, enz. daar er verder 1255 lagere scholen gevonden worden. Van de eerste wordt de akademie bij de moskee van Mahomed II, het meeste bezocht, terwijl zelfs andere ook 4 à 500 leerlingen tellen, die alle in de Medressen wonen en daar opgevoed worden. Er is eene Turksche, Armenische en Joodsche drukkerij, maar niet één boekwinkel en slechts een nieuwspapier. Andreossy schat het getal der inwoners, hetwelk uit een mengsel van allerlei natiën bestaat, op 597,600 zielen (behalve Eskindar) en dat der houten huizen op 88,100. Men rekent er 300,000 Mahomedanen, 200,000 Grieken, 30,000 Armeniers en 30,000 Joden; de overigen zijn Franken. De Grieken bewonen met hunnen patriarch en 12 bisschoppen de wijk Fanar, en maken het grootste deel der inwoners van de voorsteden uit. De Armeniers en Joden zijn door de stad verdeeld. De meer dan gewone sterfte alhier wordt door den toevloed van nieuwe inwoners en den slavenhandel vergoed. De voornaamste middelen van bestaan zijn: het hof, de hooge ambtenaren, het garnizoen en de vloot. Er zijn slechts weinig fabrijken, en deze leveren katoenen en zijden stoffen, leder, Turksch garen, geweren, bogen, pijlen, schabrakken en gouden en zilveren stoffen op, terwijl verder de gewone handwerken, grootendeels door vreemdelingen worden uitgeoefend. Zelfs hebben de bijzondere vreemde natiën elk hun eigen vak uitgekozen. De handel is er zeer aanzienlijk. De voornaamste bazar ligt midden in de stad, en bevat de kostbaarste waren uit alle de Turksche provincien der drie werelddeelen. Eigenlijke koopvaart heeft de stad niet, daar zij met eigene schepen slechts koren en levensmiddelen haalt. De vermaken zijn er weinig, en bestaan in koffijhuizen, het zien van goochelen en koorddansen, en wat dies meer zij. Er is een sterk garnizoen, en de krijgslieden hebben er schoone kazernen. Men vindt er nog vele oudheden, zoo als de muren door Keizer Theodosius gebouwd; de zeven torens, oude regenbakken met fraaije zuilen, enz. De *Kadiasker* van Romanië is de opperste regter, die verscheidene regters onder zich heeft. De policie staat wel onmiddelijk onder den *Kiaja-Bey*, doch wordt door een afzonderlijk hoofd uitgeoefend, terwijl zij tevens met de verzorging van levensmiddelen en water (24 millioenen ponden per dag) belast is. Er zijn

schoone waterwerken, evenwel wordt er voor brand slecht gezorgd, van hier dat dezelve er steeds zoo vele verwoestingen aanrigt. De straten werden er niet verlicht. Men vindt er verder 40 khans, waar vreemde kooplieden voor hen en hunne waren plaats vinden. De voornaamste voorsteden zijn: Ejub, met het mauseleüm van dien naam, en eene moskee, waarin het zwaard en alle andere voorname reliquiën van MAHOMED bewaard worden, met verscheidene paleizen; Sudlidsche, met de wiskundige school en eene Turksche drukkerij; Kassim-Pascha, met het prachtige zee-arsenaal, dokken, scheepstimmerwerven, enz.; Ghalata en Pera, waarvan het eerste een goed aanzien heeft, en door eenen muur met 12 poorten omringd is. Hier wonen de vreemde kooplieden, terwijl Pera des winters het verblijf van alle Europesche afgezanten, van hunne tolken en van den Roomschen aartsbisschop is. Alles is hier op de Europesche wijze ingerigt, doch het Oostenrijksch-Fransche seminarium tot aankweeking van tolken is vernietigd. Meer zuidwaarts vindt men het groote artillerie-hospitaal en de Keizerlijke geschutgieterij.

KONSTANTINUS (C. FLAVIUS VALERIUS AURELIUS CLAUDIUS), de eerste onder de Romeinsche Keizers, die tot de Christelijke godsdienst overging, en dezelve daardoor tot eene staatsgodsdienst verhief. Deze stap, waaraan waarschijnlijk niet alleen staatkunde en de wanhopige toestand van het oogenblik, maar ook opvoeding en verkregene kennis van het Christendom aandeel hadden, deed hem bij de Christelijke schrijvers weldra den naam van KONSTANTIJN DEN GROOTEN verwerven, en men moet erkennen, dat hij dien ten minste met even veel regt verdiende, als menig ander vorst, aan wien deze bijnaam gegeven werd. Zijne regering was, altbans voor de Romeinen, zoo weldadig als die van AUGUSTUS; en zoo al derzelver gevolgen niet duurzaam waren, moet dit niet aan den Keizer, maar aan de onherstelbare wonden werden toegeschreven, waaraan de Romeinsche staat, sedert het bestuur van zoo menig onwaardig beheerscher, geleden had. KONSTANTIJN, na den dood zijns vaders, in het jaar 306 onzer tijdrekening, door de soldaten tot Keizer uitgeroepen zijnde, weigerde GALERIUS hem den titel van Augustus, en bewilligde hem alleen dien van Caesar. KONSTANTIJN nam desniettegenstaande de landen zijns vaders, Gallië, Spanje en Brittanje in bezit, trok over den Rijn, verstrooide de Franken, die Gallië verwoestteden; keerde hierop zijne wapenen tegen MAXENTIUS, sloeg zijn leger onder de muren van Rome, en trok zegevierend binnen die stad, waar hij allen in vrijheid stelde, die gekerkerd waren, en kwijtschelding verleende aan diegenen, die partij tegen hem gekozen hadden. De senaat verklaarde hem hierop tot eersten Augustus (opperste Keizer) en tot *Pontifex maximus*, waarna in het volgende jaar 313 het merkwaardigste edikt van KONSTANTINUS en LICINIUS, ten voordeele der Christenen, verscheen. Een ieder werd vrijgelaten, om zoodanige godsdienst te belijden, als bij de beste oordeelde. LICINIUS, aan de dochter van KONSTANTIJN gehuwd, en jaloersch op den roem zijns schoonvaders, beproefde wel derzelver vervolging op nieuw, doch met geen ander gevolg, dan dat hij door den laatsten tot tweemaal toe werd geslagen, eindelijk bij Chalcedon in zijne handen viel, en in 373 geworgd werd. KONSTANTIJN, nu Heer van het Oostersche en Westersche rijk, besteedde zijne voornaamste zorg aan het bevestigen der openbare rust en de uitbreiding van de godsdienst. Hij ontwierp voor het verscheurde rijk een geheel nieuw regeringsstelsel, dat voor deszelfs toenmaligen toestand van het uitgebreidste nut was. Bijzondere wetten, die 's Keizers menschlievend hart eer aandoen, waren bedacht, om de diep gezonkene zedelijkheid te herstellen; doch het algemeen zedebederf was zoo groot, dat zij de bedoelde uitwerking niet kenden voortbrengen. Hij veroorloofde den Christenen, om ten koste zijner domeinen kerken te bouwen; beriep de kerkvergadering van Arles, om aan de scheuring der Donatisten een einde te maken, en in 325 een ander *Concilium oecumenicum*, dat te Nicea in Bithynië bijeen kwam, en waarbij hij in persoon tegenwoordig was. Voor lang had KONSTANTIJN reeds het plan gehad, om eene stad te bouwen, ten einde den zetel der regering derwaarts te verplaatsen, waartoe hij te Byzantium in Thracië, in 329 den grondslag legde. Zij werd niet voltooid voor in het jaar 334, en naar hem Konstantinopel genoemd; doch KONSTANTIJN had van dit blijvend gedenkstuk van zijnen roem slechts weinig genot, alzoo hij in het jaar 337 †. Hij beminde benevens de wapenen ook de wetenschappen, die hij wezenlijk begunstigde; en men vindt in EUSEBIUS verscheidene proeven van zijne geleerdheid.

KONZENILLE. Zie COCHENILLE.

KOOL of KOOLSTOF is eene enkelvoudige brandbare zelfstandigheid, die volkomen onsmeltbaar is, en niet alleen in vele delfstoffen voorkomt, maar ook in alle dierlijke en plantaardige het voornaamste bestanddeel is. Het zuiverst bestaat zij in den diamant en in het potlood. Met zuurstof vormt zij eene luchtsoort, voorheen *vaste lucht*, thans *koolzuurgas* genoemd, die voor de inademing ongeschikt is, eene grootere zwaarte dan de dampkringslucht bezit, en met aarde, alcaliën en metaaloxyde eene menigte van zouten vormt.

KOOLMIJN-GROEVEN (GEVAREN DER). Uit een' staat der mijnen in het departement der Loire, opgemaakt door de administratie, blijkt dat het getal der mijnwerkers die in 1830 het leven er bij verloren of verwondingen bekomen hebben, is geweest: 34 te St. Etienne en 25 te Rive de Gier, waarvan 13, die te St. Etienne het leven verloren hebben en 17 te Rive de Gier. Het getal mijnwerkers te St. Etienne is 1190, en te Rive de Gier 1780, men ziet dus dat er te St. Etienne op een getal van 1000 werklieden 11 omgekomen en 17 verwond zijn, en dat te Rive de Gier op hetzelfde getal 10 omgekomen en 5 gewond zijn. Derhalve, dat de laatstgenoemde mijnen een geringer getal ongelukken opgeleverd hebben dan de eerste; en evenwel zijn zij uit haren aard gevaarlijker, zoo uit hoofde van de meerdere diepte der mijn-groeven, als van de aanwezigheid van het gas *Hydrogène carboné*, en de dikte der koollagen. Men kan dus dit verschil niet anders verklaren dan door te veronderstellen, dat de mijnwerkers te Rive de Gier of tot hun werk bekwamer of dat zij voorzigtiger zijn, dan die van St. Etienne. De verschrikkelijke ongelukken, die zij gedurende de jongst verloopen jaren voor oogen hebben gehad, waren van dien aard, dat zij hun inderdaad zulke nadrukkelijke lessen mogten gegeven hebben, welke voor hen onvergetelijk behoorden te zijn. Een andere staat toont aan, dat van de 59 werklieden die gedood of gewond zijn, 34 dat lot ondergaan hebben door instortingen van het mijngewelf, 14 bij het afdalen in de putten, 4 die getroffen zijn door het vallen van balken, 2 die overvallen zijn door onderaardsch water, 2 door onverwachte ontploffingen van buskruid, 2 door ontploffingen van grison (*graauwe steen*) en 1 die gestikt (*geasphyxiëerd*) is. Bij deze opgave wordt tevens melding gemaakt van de middelen, die men bezigt, om zooveel mogelijk die ongelukken te voorkomen, en hierbij wordt vooral het gebruik maken van het dieplood aanbevolen, als geschikt om de onderaardsche overstroomingen te voorkomen, het bezigen der Davij-lampen, welke de mijnwerkers beveiligen tegen het gevaar om voortaan slagtoffers te worden van die schrikkelijke ontploffingen, welke de mijnen van Rive de Gier in de vorige jaren met rouw en droefheid hebben vervuld. De maandag was de dag der week, waarop die ongelukken het veelvuldigste voorvielen; 19 ongelukken, dat is het derde van het geheele getal derzelve, hebben op maandag plaats gegrepen. Dit komt denkelijk omdat de aanleiding tot die rampen zich als het ware voorbereidt des zondags, wanneer de werklieden afwezig zijn. Misschien ook dat het gebrek aan matigheid (of liever het misbruik van drank) op dien dag, sommige werklieden minder omzigtig en minder behendig maakt om het gevaar te vermijden.

KOOPVAARDIJ-SCHIP is een zoodanig schip, hetwelk alleen bestemd is, om koopmansgoederen met de daartoe behoorende personen, over zee te voeren. Deze schepen verschillen zoowel in maaksel als in grootte, en voeren ook onderscheidene namen, als fregatten, barken, brikken, schooners, ketters, feloeken, galjoenen, galjassen, koffen, smakken, Oost-Indië-vaarders, West-Indië-vaarders, enz. Wanneer vele koopvaardij-schepen zich bij elkander bevinden, noemt men die te zamen eene *koopvaardij-vloot*, en voegt er de plaats harer bestemming bij.

KOORNAAR, naam van eene ster der eerste grootte in de koornschoof van het sterrebeeld de Maagd; ook genaamd *Spica, Azimech, Eltsamach*.

KOORTS. Dus noemt men iedere ziekelijke toestand, waarbij eene verhoogde werking van het hart en de bloedvaten plaats heeft, waardoor klopping, een gevoel van hitte, somtijds met koude afwisselend en allerlei andere verschijnselen ontstaan, naarmate van het gestel, de oorzaken dier beweging, enz. Dat deze oorzaken oneindig vele kunnen zijn, laat zich gemakkelijk begrijpen. Het is derhalve hier de plaats niet om eene optelling derzelve te beproeven.

KOORTS (GELE) of **WEST-INDISCHE PEST**, eene allergeweldigste ziekte, die veel overeenkomst heeft met onze kwaadaardige gal- en zenuwkoortsen, maar eenen ongepasten naam draagt, daar zij, die er aan lijden, wel somwijlen, maar op verre na niet altijd verschijnselen van geelzucht vertoonen. Zij woedde in het midden der 18e eeuw allerhevigst in Amerika, vooral te Carthagena; brak in 1741 ook te Cadix en te Malaga uit en rigtte insonderheid bij den aanvang dezer eeuw in Andalusie eene geweldige slagting aan. In 1800 klom het getal dooden in geheel Andalusie tot nabij 100,000. In Noord-Amerika rukte zij in 1793 te Philadelphia in den tijd van drie maanden 4000 slagtoffers weg.

KOPAL. Deze hars, dikwijls ten onregte gom-kopal genaamd, vloeit uit eenen Noord-Amerikaanschen boom, *Rhus Copallinum* genaamd. Zij heeft eene gele kleur, is doorschijnend, moeijelijk oplosbaar in wijngeest en terpentijn-olie, en dient tot bereiding van een vet vernis. De zoogenaamde Oostersche of Levantsche wordt voor de beste gehouden.

KOPEK, eene Russische munt, die klein, dun en rond is. Op de eene zijde staat de Ridder St. GEORGE met de speer (in het Russisch *Kopjé*, vanwaar de naam dezer munt), hetwelk het wapen van Moskow is; op de andere zijde staat de naam van den regerenden Keizer of Keizerin. Honderd kopekken maken een' roebel. Tot het jaar 1718 waren de kopekken van zilver; sedert dien tijd worden zij van koper geslagen.

KOPER. Dit metaal is rood van kleur, zeer hard en taai; geeft

van alle metalen den sterksten klank; wordt door alle zuren opgelost; brandt met eene groene en blaauwe vlam, verbindt zich ligtelijk met andere metalen, en geeft daardoor zeer schoone en belangrijke zamenstellingen, b. v. met goud vermengd, het *Similor* en het *Maleidsche Suasso;* met zink het geel koper en het *Tomback* (van *tambaga*, afkomstig, dat *koper* beteekent); met tin de zoogenoemde *Klokspijs*, en het *Geschutgieters-metaal* of *brons*, waartoe gewoonlijk 5 deelen koper en één deel Engelsch tin genomen wordt; met nikkel het *Chineesche Packsong;* met arsenicum het *Argent Haché*, benevens de zamenstelling tot teleskoopspiegels, enz. Voorts wordt het koper in de munten tot de karatering van het goud en zilver gebruikt, en dient tevens niet alleen tot eene muntspecie, maar ook tot zeer vele fijne kunstwerken, die van ijzer, tin of lood niet zoowel zouden kunnen gemaakt worden, als tot het vervaardigen van onderscheidene werktuigen en keukengereedschappen, van welke laatste ketels, pannen, enz. niet dan met omzigtigheid, en allen wel vertind gebruikt moeten worden, alzoo het koper door de vochtigheid der lucht, en nog meer door zuren, eenen groenen roest krijgt, welke der gezondheid hoogst nadeelig, ja zelfs een zeer zwaar vergif is. Door koperen platen boven uitwasemende azijn te leggen, verkalkt (verzuurt) het koper, en levert die schoone verw op, welke onder den naam van *Spaansch-groen* bekend is. Het is een zeer taai en rekbaar metaal, kan tot zeer dunne draden uitgetrokken, en ook tot even dunne bladen, als het zilver, worden uitgeslagen. Ofschoon door het slaan wel eene groote hardheid verkrijgende, verschilt hetzelve nog veel van staal en ijzer; doch schijnt men oudtijds de kunst verstaan te hebben, om aan het koper eene hardheid te geven, waardoor men er wapentuigen, messen, ploegijzers, met één woord alle die werktuigen van konde maken, welke tegenwoordig uit ijzer en staal worden vervaardigd; en van hier, dat men bij de gewijde en ongewijde schrijvers, gelijk JOB en HOMERUS, dikwijls van koperen zwaarden, pantsers, enz. gewag gemaakt vindt. Het koper komt zoowel gedegen, als verertst voor. Gedegen vindt men het, zoowel met goud als zilver, enz. vermengd; en van hier deszelfs trapswijze afdalende roode kleur. Het wordt in velerhande zonderlinge gedaanten gevonden; somtijds gekristalliseerd, en dan meest als dubbele vierzijdige piramiden. Verertst draagt dit metaal verschillende benamingen, naar deszelfs onderscheidene gedaante, kleur en zamenstelling. Het is dan meest met zwavel, soms met zuurstof, of ook met zuren verbonden. Het koper wordt op zeer vele plaatsen in eene aanmerkelijke hoeveelheid gevonden, en wel zeer dikwijls gedegen, zoo als in Noord-Amerika. Het Japansche, Siberische en Zweedsche houdt men voor het fijnste. In Siberië zijn onuitputbare koperberg-werken, zoo als ook bij Orenberg en Kazan. Het belangrijkste in Zweden, dat reeds in de 13e eeuw bewerkt werd, en waarin nog gestadig meer dan 1000 menschen arbeiden, is bij Fahlun, en levert tegenwoordig nog tusschen de 4 en 6000 schippond koper op. Ook Engeland, inzonderheid Cornwallis, heeft eene genoegzame hoeveelheid van dit metaal voor deszelfs fabrijken, hetgeen anders uit Duitschland, alwaar ook in verscheidene oorden koper gevonden wordt, werd aangebragt. Hongarijë echter is eene der rijkste landen in dit metaal, onder welks koper-erts tevens veel zilver begrepen is. Men schat het jaarlijksch inkomen van alle de kopermijnen in Hongarijë op 34,000 centenaars, terwijl Duitschland zoo veel over heeft, dat er jaarlijks nog kan worden uitgevoerd. = (CHINEESCH). Behalve het gemeen koper brengen de mijnen van China nog eene andere soort voort, hetwelk de Chinezen *Pentong* of *Witkoper* noemen, en dat de kleur van zilver heeft; ook zoude men, indien dit koper minder stug en breekbaar was, deze twee metalen naauwelijks van elkander kunnen onderscheiden.

KOPERGROEN of SPAANSCH-GROEN. Te Montpellier wordt hetzelve aldus vervaardigd. De stelen der druiventrossen worden in de zon gedroogd en daarna in eene tobbe gedaan; men giet er van den slechtsten wijn op en doet er een gedeelte gemeen zout bij; de tobbe of kuip, aldus toebereid, wordt in eenen kelder gezet, welke eene warmte van tusschen de 40 en 70° naar den thermometer van FAHRENHEIT heeft, om de gisting te bevorderen. Deze gisting houdt men acht of tien dagen gaande; voorts worden de stelen, nadat de wijn er afgedaan is, tusschen dunne bladen koper gelegd, zoodanig, dat men dan eene laag stelen en dan weder eene laag koper heeft; men laat ze aldus 30 tot 40 dagen leggen; deze bladen koper zijn eerst in het vuur gelegd, en tot eenen trap van verkalking gebragt geworden. Voorts worden er de bladen uitgenomen en op stellingen geplaatst, om de volkomen vorming der zouten op derzelver oppervlakte te begunstigen; zoo ras de kristallen volkomen en de zouten tamelijk droog zijn worden zij afgeschraapt, op eenen hoop gelegd, dikwijls uitgespreid en in droog weder aan de lucht blootgesteld om ze te bewaren. Het spreekt van zelve dat deze arbeid niet van de gezondste is.

KOPIËER-MACHINE. Onder alle uitvindingen in het werk gesteld, om zoowel schriften als teekeningen werktuigelijk te kopiëren en te vermenigvuldigen, heeft men ook kopiëer-machines voor geschreven schrift uitgedacht, waarvan de dubbele schrijfpen de eenvoudigste en oudste is, door welke men twee brieven in eens kan schrijven. Ondertusschen heeft WATT in Engeland eene andere machine uitgevonden. Men legt namelijk op het versch geschreven blad, dat men kopiëren wil, een ander van gelijke grootte, hetwelk doorschijnend en ongelijmd moet zijn, en vooraf vochtig wordt gemaakt zonder echter nat te wezen. Deze beide bladen legt men nu tusschen glad papier, en vervolgens het eene met het andere in een daartoe opzettelijk ingerigt en met laken bekleed persje, dat men toeschroeft, waardoor zich dan op het ongelijmde blad een afdruksel van het oorspronkelijke vertoont, hetwelk tegen het dag of kaarslicht moet gelezen worden. In Engeland bedient men zich van deze wijze van kopiëren op meest alle handel-kantoren: ook hier te lande en elders zijn deze kopiëer-machines veel in gebruik, en men kan niet ontkennen, dat zij, wanneer men eene behoorlijke vaardigheid in derzelver behandeling verkregen, en den juisten graad van vochtigheid, dien het papier hebben moet, heeft leeren kennen, alsdan zeer gemakkelijk zijn. Te bejammeren is het intusschen, dat de tegenwoordige kopiëer-machines nog in zulk eenen gebrekkigen staat verkeeren, en aan groote moeijelijkheden onderhevig zijn, hetgeen de meesten doet ontzien hiervan gebruik te maken.

KOPPELING. Zie CONJUNCTIE.

KOPPENHAGEN, Deensch ambt en stift, eiland Seeland, op de oostkust, tusschen de ambten Frederiksborg, Prastoe, Holbeck en de Soni, met de eilanden Amak en de Saltholm, 25 □ M. groot, 143,600 inwoners bevattende. = Kiöbenhavn of Koopmanshaven, de hoofdstad des Deenschen rijks, en van het stift Seeland, verblijfplaats des Konings, der hooge regerings-collegien, en van eenen bisschop. Zij ligt aan de Sont, en wel ter plaatste alwaar het eiland Amak (Zie dat Art.) eene kleine golf vormt, is sterk en regelmatig aangelegd, door wallen waarop 30 windmolens staan, 24 bastions, eene gracht, een glacis en andere buitenwerken omringd. Ten Z. O. op het eiland is eene voorstad met de oorlogshaven; ten N.O. is het sterk kasteel, welke de haven beschermt, terwijl 4 poorten naar buiten geleiden. De stad wordt in 3 deelen verdeeld, als: de Altstadt, welk gedeelte in 9 kwartieren verdeeld is, en vele goed gebouwde huizen, doch naauwe straten heeft; de Neustad, het noordelijk deel, uit drie kwartieren bestaande, grenst aan de haven, heeft regte en breede straten, schoone opene plaatsen en bezit de beste huizen uit de stad; Christiaans-haven, op het eiland Amak gelegen, met schoone en regelmatige straten en goede huizen. De drie voorsteden bestaan meest uit landhuizen. De geheele stad bevat 5 markten, 10 openbare plaatsen, 3 Koninklijke paleizen, 16 kerken, 1 Roomsch bedehuis, 1 verzamelplaats der hernhutters, 5 synagogen, 3 kloosters, 13 hospitalen, 30 armenhuizen en 96,000 inwoners, waaronder 2400 joden. De straten zijn morsig, de lucht ongezond en de sterfte grooter dan in andere groote steden. De voornaamste plaatsen in de stad zijn: 1° De *Koningsmarkt* in de Altstadt, met het ridderlijk standbeeld van CHRISTIAAN V, het gebouw der kunstakademie, en het slot *Charlottenburg*. 2° De *Frederiksplaats* in de Neustadt, een schoone achthoek, met het standbeeld van FREDERIK V in het midden, en door de vier Koninklijke paleizen omringd, die te zamen de *Amaliënburg* genoemd worden, en waarvan er één tot een gebouw voor de zeekadetten dient. 3° De *Paradeplaats* voor het verwoeste slot *Christiaansburg*, enz. De verdere voorname gebouwen zijn: de *Rozenburg*, een gotisch gebouw, als zomerverblijf voor den Koning ingerigt, maar thans onbewoond. Het bevat de merkwaardige ridderzaal en het Koninklijk munt- en penningkabinet. Van den in 1794 door brand verwoesten *Christiaansburg* zijn tegenwoordig nog slechts de prachtige paardenstallen overig. Het gebouw der akademie van schoone kunsten, voorheen het slot *Amaliënburg;* het tuighuis, met de kunstkamer en de Koninklijke bibliotheek; de beurs bij de bank, aan een kanaal, het paleis van FREDERIK, de universiteit, het Frederiks-hospitaal, met het kraamvrouwen- en vondelingen instituut, en het zeearsenaal. Onder de kerken zijn alleen de Frederiks-kerk in de Neustadt, en de Vrouwenkerk in de Altstadt, om haren ongeveer 500 voeten hoogen toren, merkwaardig. Onder de liefdadige inrigtingen behooren: het Frederiks-hospitaal voor 1000 personen; het Koninklijk kraamvrouwenhuis, het Koninklijk weeshuis, het opvoedingsgesticht van Prinses CHARLOTTE AMALIA voor arme meisjes; het Harbosche weduwenhuis, met nog eenige andere kloosters; een instituut voor doofstommen, een voor blinden, een voor drenkelingen en gestikten, een voor het bezorgen van werk aan de Joodsche jongens. Tot de inrigtingen voor het onderwijs behooren: de Koninklijke universiteit, met eene kweekschool, onderscheidene akademiën voor verschillende wetenschappen en schoone kunsten, verscheidene militaire scholen, een voor de veeartsenijkunde met 110 verschillende kleinere scholen. Verder heeft men hier onderscheidene geleerde genootschappen, bijbelgenootschappen, archiven van zeekaarten, 3 openbare boekverzamelingen, 1 museum, 2 kabinetten van naturaliën, 1 sterrewacht, met een bureau der lengte, 1 kabinet van munten en medailles, galerij van schilderijen, 1 kruidtuin, 16 boekwinkels, 23 boekdrukkerijen, enz. Behalve de gewone stadsregering, is er een zeegeregt, een bestuur voor brand-assurantie, voor de quarantaine, enz. Middelerwijl klaagt men over de zwakheid der

policie, doch men prijst daarentegen de pogingen tot wering der bedelarij. In deze stad vereenigt zich bijna de geheele kunstvlijt van Denemarken. Men vindt er 18 laken-, 18 wollen stoffen-, 16 kousen-, 1 zijde- en lint-, benevens 4 katoenen stoffenfabrijken; 16 katoendrukkerijen, 80 katoen- en kousenweverijen, 3 stijfselfabrijken, en verder fabrijken van handschoenen, zeildoek, papieren behangsels, gewascht linnen, strooijen hoeden, porselein, zilver, metaal, hagel, enz.; suikerraffinaderijen, zeepziederijen, olieslagerijen, ankersmederijen, ijzer- en lettergieterijen, brouwerijen, branderijen, enz. Koppenhagen is tevens de eerste koopstad des rijks: zij drijft niet alleen eenen aanzienlijken handel in inlandsche produkten en fabrijkwaren, maar ook in koloniale waren, en heeft eene uitgebreide scheepvaart. Men telt er 80 voorname huizen van koophandel, eene nationale bank, eene Aziatische compagnie, benevens 4 verschillende assurantie-compagnien. De haven kan 400 schepen bevatten, en is door eenen dam van de oorlogshaven afgescheiden, waarbij ook de zeearsenalen, scheepstimmerwerven, dokken, magazijnen en touwbanen gevonden worden. Er loopen jaarlijks omtrent 5000 schepen binnen. Men heeft hier ook de meeste uitspanningen van andere groote steden, een nationaal tooneel, een harmonisch gezelschap, wandelingen, enz. Het water evenwel is hier schraal en slecht. Onvergetelijk blijft het bombardement der Engelschen in 1807, waarbij zij over de 300 huizen vernielden, meer dan 2000 beschadigden, en de geheele vloot wegnamen. De stad heeft zich echter van hare schade vrij wel hersteld. Voor de in 1807 tegen NELSON hier gesneuvelden, is tegenover de batterij een gedenkteeken opgeregt.

KOPPERMAANDAG, op den tweeden maandag in het nieuwe jaar invallende, is een dag, die in sommige oorden van ons vaderland, door lieden van den minderen stand, in vrolijkheid wordt doorgebragt, en inzonderheid op verscheidene plaatsen, b. v. Amsterdam, Leiden, Groningen, een feestdag voor sommige handswerkslieden is, zoo als voor boekdrukkers- en bindersknechts, die dan niet werken, maar bij hunne patronen en de kalanten hunner winkels nieuwjaar gaan wenschen. Sommigen die dezen dag niet *Kopper-* of *Koppeltjesmaandag* willen genoemd hebben, meenen, dat dezelve het zamenkoppelen, en bij een komen van het gemeene volk aanduidt, om wegens het ingevallen nieuwe jaar vrolijk te zijn: anderen leiden de benaming van *Koppelmaandag* af van het zamenkoppelen of vereenigen door het huwelijk, hetgeen oudtijds op dien dag geschied zou zijn. Dan, daar men voor dit denkbeeld in onze Vaderlandsche Geschiedenis geenen grond vindt, houden wij de eerstgenoemde afleiding, namelijk die van *Koppermaandag* voor de meest ware, en den oorsprong des woords het meest nabij komende. Dezelve is naar de oude spelling (*Copper* of wel *Copperkens*) afkomstig van *coppe*, kop of drinknap, welke op vrolijke feesten pleeg gebruikt te worden; en het was op dezen dag, dat sommige gilden gewoon waren zich onderling vrolijk te maken. Men noemde dit *copperen*, elkander den *cop* of drinknap toe te brengen; en van hier werden genoemden gildebroeders *Copperckens*, geheeten. Op de jaarmarkt te Groningen viert men nog een *Kopjesmaandag*. Oudtijds noemde men dezen dag ook *Verloren maandag*, waarop men niet werkte, en waardoor die dag dus voor den arbeid verloren was. Bij de Gelderschen droeg hij ook den naam van *Raasmaandag*, hetwelk het razen en tieren schijnt aan te duiden, dat meermalen een gevolg is van uitbundige vrolijkheid, welke uit onmatig drinken ontstaat.

KOPS (WILLEM), geboren in 1724, en † in 1776 te Haarlem, verdient als dichter en letterkundige in aanmerking te komen. Zijne *Schets eener Geschiedenis der Rederijkeren* is eene belangrijke bijdrage tot de geschiedenis van onze vaderlandsche letterkunde, die vele wetenswaardige bijzonderheden, aangaande derzelver kindsheid behelst, en van des oordeelkundigen schrijvers onderzoeklust getuigt. Als dichter was de lier zijner handen zeer wel toevertrouwd, ofschoon weinigen zijner dichtstukken ter kennis van het algemeen gekomen zijn. In 1745 gaf hij een leerdicht uit, getiteld: *De Hemelsche Vrede.* Zijne overige verzen zijn meest alle op huisselijke feesten toegepast; ook gaf hij nog een' *Veldzang* op den vrede van 1748 in het licht. Behalve dat KOPS de nagelatene gedichten van ELISABETH KOOLAART in het licht gaf, heeft hij ook zorg gedragen voor die van PIETER LANGENDIJK, die hij met eene levensbeschrijving van den dichter in 1760 als een vierde deel in het licht gaf.

KOPTEN, eene soort van Christenen in Egypte. Men zegt dat St. MARKUS voor den eersten bisschop van Alexandria gehouden wordt, en dat de nieuw bekeerden welke hij maakte, zich naar Koptos en naar de omliggende landstreken begaven, vanwaar zij hunnen naam ontleend hebben. Zij laten zich even als de Turken en de Joden besnijden, doch doopen echter de kinderen; zij houden zware vasten, doch de echtscheidingen zijn onder hen zeer gemeen; zij huwen hunne kinderen gemeenlijk uit, wanneer dezelve twaalf jaren oud zijn; hebben een wonderbaarlijk begrip van de ziel, en gelooven dat dezelve veertig dagen na den dood van het ligchaam ten hemel vaart.

KORAAL is die zangwijze, volgens welke de godsdienstige gezangen bij de openbare eeredienst, door de geheele gemeente, gezongen worden. Zij bestaat uit enkele, langzame, welluidende hoofdnooten, van gelijke waardij, zonder door bijnooten verfraaid of in nooten van mindere waarde opgelost te worden. Het koraal verkrijgt hierdoor het karakter van ernst en deftigheid, waardoor de ziel tot godsdienstige aandoeningen gestemd wordt.

KORAALVISSCHERIJ (DE) in de Middellandsche zee wordt aan de Afrikaansche kust, tusschen Algiers en Tunis; voorts ook bij Corsika, in den Napelschen seeboezem, bij Sicilië, Sardinië en Katalonië; voornamelijk echter tusschen eerstgemelde Barbarijsche steden, alwaar de vangst verre weg het voordeeligste is, en de dikste en zuiverste koralen gevonden worden, uitgeoefend. Corsika levert de donkerste koralen op, maar niet zoo dik en zuiver als eerstgemelden. De golf van Napels en Ponza geven klare en tamelijk dikke; die van Sicilië zijn van goede kwaliteit, donker en van bekwame dikte; de Sardinische zijn dun en helder; die van Catalonië even donker als de Corsikaansche, doch meestal dun. Het verdient opmerking dat de donkerste koralen het meest aan wormvreting onderhevig zijn. Het visschen der koralen geschiedt gedurende de heetste zomermaanden, en op eene zeer eenvoudige wijze. Aan twee, 6 a 7 voet lange, ter bekwame dikte vierkant gezaagde, door middel van gedraaide losse hennepzelen kruisgewijze te zaamgebondene balken, wordt een netsgewijze zak bevestigd, in het midden van welken een stuk gewigt of ander zwaar ligchaam wordt aangehangen. Dit kruis laat men, met sterke ankertouwen, tusschen de koraalboom-stammen, tot in de zeediepte nederzinken, zoodat de stammen of derzelver takken, aan welke de diertjes zich hebben vastgehecht, afgebroken worden, en, opgehaald, de visschers in handen komen. De diertjes, in de open lucht verblijvende, komen spoedig tot verdrooging, en moeten op eene zeer zorgvuldige wijze behandeld worden.

KORAN. Dit godsdienstig boek der Muzelmannen, is *in* het Arabisch geschreven, en wordt verkeerdelijk door vele *Duitsche* en andere schrijvers *Alkoran* genoemd, alzoo het woordje *al* het Arabisch lidwoord is. Volgens de overlevering zou dit als eene openbaring van God, door den engel GABRIEL, aan MAHOMET of MOHAMED zijn bekend gemaakt; doch waarschijnlijk heeft de laatste op zijne handelreis gelegenheid gehad, om van de Nestoriaansche Christenen en Arabische Joden veel van deezelver leerbegrippen te vernemen, en naderhand toen hij besloot, om de godsdienst zijner landgenooten van de afgoderij te zuiveren, van tijd tot tijd de bijzondere stukken van den Koran opgesteld, die het eigendom der familie bleven, en eerst na zijnen dood door zijnen schoonzoon en opvolger ABUBEKER, bijeenverzameld en in orde zijn gebragt geworden; doch het oorspronkelijk handschrift bleef in het bezit der weduwe van MOHAMED. De Koran is in 60 *suren* of afdeelingen verdeeld. Een der daarin vervatte hoofdleeringen is: *er is maar één God;* waar de geloovigen moeten zich rondom MAHOMET scharen, en hierom is er *bijgevoegd*, en MOHAMED *is zijn Propheet.* De Koran schetst op eene zinnelijke wijze de Hemelsche woningen, de verblijfplaats der goeden na den dood; leert de beoefening van zedelijke deugd, en schrijft verscheidene godsdienstige gebruiken voor, waarvan eenige ter bewaring van de gezondheid nuttig, en anderen voor de uitbreiding zijner leer bevorderlijk zijn.

KORANAS, CORUNHAS, of ook wel **KORRAANDERS** genoemd, is eene Nomadische volksstam in het N.W. gedeelte van Zuid-Afrika, een ras dat geheel van de Hottentotten en Bosjesmans onderscheiden is, en nog op den laagsten trap van beschaving staat, ja zelfs nagenoeg nog in den wilden natuurstaat kan gerekend worden te verkeeren, hoewel de Engelsche regering voor weinige jaren een zendelings-post in hun midden heeft doen oprigten, en een klein gehucht of buurt heeft doen stichten, onder den naam van Griqua Town of Grikwa stad. Hunne landstreek heeft een schoon aanzien, en zoude door eene vlijtige bebouwing van den grond, en doelmatige leiding van het water uit de Groote of Oranje rivier, bijzonder vruchtbaar kunnen gemaakt worden. Zij zijn zonder moed of ligchaams sterkte, lui, week, morsig en dierlijk wellustig. Hun krulhaar gelijkt naar glanzende, zwarte wol; zij hebben hunne eigen taal en zeden, leven van den veeroof, en de wilde voortbrengselen des velds, en zijn moeijelijk te beschaven.

KORASAN, eene provincie van Persië, oudtijds Baetriana genoemd, gelegen ten oosten van Irak-Asghemie tot aan den Oxus, bij deszelfs mond in de Caspische zee, hebbende ten N. en ten O. het land der Usbecken, hetwelk een gedeelte van Groot-Tartarije uitmaakt. Het inwendige van deze provincie is weinig bekend, en deszelfs tegenwoordige bezitters nog minder. Waarschijnlijk zullen het de Usbecksche Tartaren zijn, welke begonnen zijn met hetzelve na den tijd der eerste verwarringen in Perzië te verwoesten en te ontvolken. THOMAS KOULIKAN hetzelve overwonnen hebbende, liet er vele Perziaansche huisgezinnen henen gaan om het weder te bevolken, doch dezelve zijn er uit verjaagd geworden, en de steden zijn er tegenwoordig in eenen bedroefden staat. Deze provincie heeft twee mijnen van schoone turkoisen, en brengt ook indigo, cochenille en andere noodwendigheden voort. De schoonste Persische tapijten worden in Korasan gemaakt, voornamelijk in Xerat, alwaar

er vervaardigd worden, welke een weefsel op eenen gouden grond hebben, prachtig en kostbaar zijn.

KORDELIERS (van het Fransch *Cordelier*), eigenlijk eene zekere orde van monnikken, tot de Franciskanen behoorende; doch men gebruikte ook dit woord, op het laatst der vorige eeuw, voor den naam van een staatkundig gezelschap, in Frankrijk, hetwelk wel in sommige opzigten van de Jacobijnen verschilde, doch over het geheel meer met deze, dan met de Feuillanten, overeenkwam. MARAT was een der eersten, die, in deze klub, waarvan DANTON en CAMILLE DESMOULINS de hoofden waren, zijne stem verhief. De laatste schreef een volksblad, waarin hij tegen de zoogenoemde *Ultra-revolutionairen* te velde trok, en den beruchten HEBERT met zijnen aanhang poogde te ontmaskeren. Daar hij echter naderhand, te gelijk met DANTON gevat, en te regt gesteld werd, zoo geraakte het gezelschap in duigen, en was reeds bij den val der Jacobijnen geheel in vergetelheid.

KORDON beteekent eigenlijk een koord, snoer, enz. doch in eenen krijgskundigen zin die plaatsing der troepen, waardoor zij eene onafgebrokene linie vormen, om, of het land tegen vijandelijke invallen te dekken, of bij besmettelijke ziekten derzelver voortgang te verhinderen.

KOREA is een der minst bekende landen van den aardbodem. Hetzelve is, ofschoon veel zuidelijker dan Frankrijk gelegen, een zeer koud land; hiervoor is zeker eene voorname oorzaak te zoeken in de hooge bergen, niet slechts in die van het land zelve, maar ook in die van Chineesch-Tartarije. De luchtstroom, welke van daar uit het noorden, naar Korea waait, brengt de hevigste koude voort. De ligging als schiereiland, waardoor het land aan drie zijden door de zee is omringd, moet deze koude eer vermeerderen, dan verminderen. Op noordelijk Korea groeit uithoofde der koude geen rijst, maar wel garst. De meervermogenden laten eene betere soort van meel uit de zuidelijke streken komen. Daarentegen brengt het zuidelijke Korea niet slechts rijst en ander koren voort, maar ook hennep en zelfs katoen, waarschijnlijk ook zeer goed vlas. Het land is rijk in tam vee, en de ossen worden er even als de paarden gebruikt om te trekken. In het dierenrijk heeft, van wege de groote ongelijkheid van klimaat, dat door het gebergte wordt veroorzaakt, eene aanmerkelijke verscheidenheid plaats. Men vindt hier beeren, herten, varkens; in de zuidelijke deelen zelfs den krokodil. Korea bevat 6000 vierkante mijlen en slechts 5,000,000 inwoners. De Koning is cijnsbaar aan den Keizer van China, en zendt dezen jaarlijks schatting. De woningen der Koreaners zijn laag, hebben slechts ééne verdieping, en mogen alleen met stroo gedekt worden, tenzij de regering de vrijheid verleene tot een pannen dak. Het ronwgewaad op Korea bestaat uit een' rok van hennep. De inkomsten van de kroon bestaan even als in China, in de tienden van alle vruchten; en derhalve heeft men hier, gelijk daar, Koninklijke magazijnen.

KORENMOLENS (AMERIKAANSCHE). Het gebouw van een korenmolen in de Vereenigde Staten van Amerika is meestal zes verdiepingen hoog, en kost omtrent 50,000 dollars of *f* 125,000. Acht paar molensteenen worden door eene stoommachine dag en nacht aan den gang gehouden, en er worden 600 vaten meel in de 24 uren gemalen. Handen-arbeid komt niet te pas: de machinerie is zoo ingerigt, dat de zakken uit de schuiten of karren opgehaald en geledigd worden; het koren of graan onder de steenen gebragt; het meel, van onder dezelve in de vaten komende, daarin gestampt; ja zelfs gewogen; zoodat geen handen-arbeid daaraan geschiedt, van het oogenblik dat de schuit of kar aan den molen komt tot dat het meel in de vaten is, welke dan toegekuipt en door de machinerie weder afgeleverd worden. De Amerikaansche tarwe weegt meestal 60 à 62 ℔ per bushel (84 à 85 bushels zijn circa een last), 4½ bushels tarwe leveren een vat fijn meel van 196 ℔, behalve circa 6 ℔ grof meel, eene hoeveelheid afval, of wat men in Amerika noemt *midlings*, hetgeen tegen 1 dollar of *f* 2.50 per 100 ℔ aan de branders, die het tot het stooken van whiskey gebruiken, verkocht wordt, en eindelijk de zemelen, welke voor 10 cents of 25 centen Ned. per bushel aan den molen verkocht worden.

KORENSOORTEN (NAMEN DER). Het volgende zal misschien kunnen dienen om eenig onderscheid te maken, tusschen de verschillende volken, die onder den naam van Celten, Gothen, Burgundiers, enz. het niet Romeinsche Europa bewoond hebben, zich in vele stammen, onder verschillende benamingen hebben verdeeld en den grooten kolossus der Romeinsche Monarchie hebben omvergestooten. Het in het oostelijke, noordelijke, minder in het westelijke, doch in het geheel niet in het zuidelijke Europa voor brood gebruikelijke koren, de rogge (*Secale Cereale* LINN.), werd door de Grieken en Romeinen, te voren even als nu, volstrekt niet geteeld, en die hetzelve uit duistere overleveringen kenden, maakten ligt verwisselingen, daar zij noch de spraak der volkeren kenden, die hetzelve bouwden, noch uit eigen beschouwing daarvan een duidelijk denkbeeld hadden. HERODOTUS, die omtrent de akkerbouwende Scythen evenwel vele narigten had, THEOPHRASTUS, DIOSCORIDES, maken er volstrekt geene melding van, en in alle *Scriptores rei rusticae* (schrijvers over den landbouw bij de Romeinen) vindt men er geen spoor van. De eenige Romeinsche schrijver, die van de rogge, meer volgens overlevering, dan uit eigen zien van dit gewas, melding schijnt te maken, is de vlijtige verzamelaar PLINIUS (*Histor. Nat.* Lib. XVIII, cap. 40); hij noemt dezelve met den noch in het Grieksch, noch in het Latijn bekenden naam van *Secale*, en zegt dat dit koren tot brood door de Tauriners aan den voet der Alpen geteeld, en door hen *Asia* genoemd wordt, dat het een zwart en zwaar brood geeft, en dat er spelt onder vermengd moest worden om deszelfs bitterheid te verminderen; maar ook dan is het voor de maag zeer bezwarend. Het groeide op iederen grond en gaf honderdvondig, diende ook zelfs tot mest, en behoefde slechts ondergeëgd te worden. Een Atheensch arts, MNESITHEUS (wiens leeftijd moeijelijk kan bepaald worden), maakt melding van eene bijzondere soort van brood, waarvan zich de bewoners der noordelijke landen, waarin geen ander koren tot brood goed wast, bedienen. Hetzelve was zeer taai, moeijelijk te verteren en zwart, voedde echter sterk en kon slechts door een aanhoudend gebruik genuttigd worden (ATHENAEI *Deipnosoph.* L. III, c.116); hij wil echter aan het koren eenen Griekschen naam geven, en noemt het ζεια, een naam die door andere Grieksche schrijvers aan de spelt (*Triticum spelta*) gegeven werd. GALENUS herstelt deze dwaling; hij verzekert, dat bij dit door MNESITHEUS onjuist benoemde koren, gelijk het zwarte, hoogst moeijelijk te verteren brood, daarvan gemaakt, uit eigen aanblik kent, en dat hetzelve voornamelijk in Thracië en in eenige streken van Macedonië gebouwd en aldaar door de inwoners *Briza* genoemd werd (*De aliment. Facultatibus*, cap. 13). Wij hebben alzoo vier eigendommelijke namen voor eene of meer korensoorten, die aan de Grieken en Romeinen onbekend, echter in het noordelijke, oostelijke en westelijke Europa gebouwd werden en zwart brood gaven, welke tot op den huidigen dag op eene bijzondere wijze onder de verschillende volken in gebruik zijn gebleven. 1 *Asia.* De Tauriners aan den voet der Alpen (*Taurini sub Alpibus*) waren eene Ligurische volkplanting, die zich oostelijk van de Segusianers tot aan de Po uitstrekte (LIVIUS, STRABO, PLINIUS). De spraak der Liguriers en ook der Tauriners, is nog zeer onvermengd in de hedendaagsche Baskische taal voorhanden. In deze heet *Asia*, koren, zaad (Zie ADELUNG en VATER, *Mithridates*, B. II, p. 44), en de rogge kon door hen zoo genoemd worden, gelijk dezelve in de oude volksverhalen meestentijds onder den naam van zaad (*Saede*) voorkomt; ondertusschen bewijst dit nog niets voor de overeenkomst (*Identiteit*) van de soort. 2 *Secale.* In dit woord zal men wel de Fransche benaming voor rogge *Seigle* kunnen hervinden. In de taal der Wallachiers heet nog tegenwoordig de rogge *Secare*. In het jaar 861 werd de rogge met spelt vermengd (*mengkoorn*), in den omtrek (*Dioecesis*) van Rheims gebouwd en heette daar in het Latijn der middeleeuwen *Sigilum* (zie SALMASIUS *de homonymis hyles iatricae*, p. 68); waarschijnlijk is de rogge, daar Rheims niet ver van onze zuidelijke grenzen ligt, niet lang na dezen tijd, ook bij ons begonnen geteeld te worden, en zullen wij dus bijna tien eeuwen deze heilrijke plant binnen Nederland bezitten. Het is echter hoogst waarschijnlijk dat de vroegere Galliers dezen naam reeds mede naar Brittanje bragten. In de Hooglanden van Schotland, waar het Celtisch gesproken werd, heet de rog *segel* of *ssegal* (Zie KLAPROTHS *Reise in den Kaukasus* [*Kaukasische Sprachen*, bl. 210]) Nog merkwaardiger echter is zelfs tegenwoordig de naam bij een volk aan de noord-oostelijke zijde van den Kaukasus, bij de Osseten namelijk; aldaar heet de rogge *ssyl;* KLAPROTH meent den oorsprong en de taal van dit volk in Medië te kunnen vinden (Zie het aangehaalde werk, bl. 78). 3 *Briza* van GALENUS, hetgeen hij in Thracië en Macedonië hoorde. De Zweed BJÖRNSTÄHL (*Reisebriefe*, B. VI, Seite 178) zag de rogge aan de rivier Penens, onder den naam van *Wrisa* bloeijen, maar bij de meeste volken, die in het groote dal wonen, dat tusschen Europa en Azië ligt, ten oosten van de zee of het meer Aral, aan den noord-oostelijken oever van de Kaspische zee, ten noorden van Astrakan, de Wolga langs, tot aan Kasan, en welke KLAPROTH onder den naam van Turken bevat (*Asia polyglotta*, *Sprachatlas* XXXI), zal men dezen naam van GALENUS ook wel herkennen in derzelver *Ary*[illegible] (Aritz) en *Ary*[illegible] (Arisch). 4 *Rogge* is de eigenlijke tegenwoordige Duitsche of Germaansche naam, welke aan de Grieken en Romeinen geheel onbekend is gebleven. Naar Engeland schijnt dezelve reeds voor de Angelsaksen gekomen te zijn en is met de verdrevene Britten naar Wallis gegaan, waar ze *Rygan* heet (ADELUNG ter aangehaalde plaats). Ook aan de noord-oostelijke zijde van den Kaukasus vindt men ze weder bij de Lesgiers, *Rott, Rochi* (KLAPROTH, *Sprachen des Kaukasus*, S. 114). Dit woord schijnt echter daar ook meer de beteekenis van koren (*Saede*) te hebben, daar ook de tarw met overeenkomende klank *Roode Rodchi, Rochi* genoemd wordt, en wel des te meer, daar in Indië (in het landschap Dekan) de naam *Ruchi* voor eene korensoort gehouden wordt, welke een donker meel geeft, en die WILLIAM HUNTER (*Asiatic Researches*, T. VI, p. 48), als *Cynosurus Caracanus* bepaalt. Hoogst merkwaardig is het echter, dat deze naam in bijna alle talen van den grooten Finschen (Scytischen) volksstam, welke in vroegere dagen het geheele noordelijke Europa en het grootste

deel van het noordelijke Azië bevolkte, en nu nog in Lijfland, Esthland, Finland en Hongarije in Europa en over de Kuma, aan den Obstroom, ten noorden van Tobolsk, Narijm tot aan Jeniseisk woont, dat de naam dezer korensoort, zeggen wij, bij alle die volken dezelfde is. Wij kunnen van de Grieken en Romeinen geene eigenlijk plantkundige (*Botanische*) bepaling van eene korensoort verwachten, die zij zelve niet kenden; daar echter alle deze niet Romeinsche volken nog tegenwoordig hun zwart brood slechts alleen uit rogge bakken, en de namen derzelve van de Barbaren, hetzij met meer of minder juistheid overgenomen hebben, zoo kunnen wij hieraan niet twijfelen: dat door alle deze namen alleen de rogge bedoeld is; de twijfel, welke reeds vroeger door eenen ouderen plantenkenner tegen de beteekenis van *Bryza*, en kortelings door eenen anderen plantkundigen eveneens tegen de beteekenis van *Secale* geopperd is (*Verhandelingen der Koninklijke Pruissische Akademie der Wetenschappen*, 1816, bl. 19), zal wel niet van belang zijn. Hieruit blijkt: dat *Secale* de eigenlijk Gallische of Celtische naam was, welke Plinius van de Galliers gehoord had; de naderhand in Frankrijk komende volken behielden denzelven, dewijl zij den akkerbouw, en wel in het bijzonder de teelt van dit, toch slechts voor de geringere lieden bestemde koren, aan de overwonnenen overlieten, en zoo ook den aan hetzelve eigenen naam niet veranderden. *Rogge* was de Finsche naam, die zich vroeger over gansch Noord-Europa en Noord-Azië verbreidde; de daarna binnenrukkende Germaansche stammen behielden dien om dezelfde redenen, gelijk zij zoo vele andere Finsche woorden, welke bijzonder betrekking hebben op landbouw en familie-betrekkingen, behielden; doch ook aan dezelve somtijds eene mindere beteekenis gaven, b. v. *Lappi* is in het Finsch een kind, in het Deensch en Zweedsch, enz. een min goed opgevoede jongen; *Kate* is in het Finsch een huis, in het Hoogduitsch, Deensch, enz. (zoo ook in het Nederlandsch) eene boerenhut, enz.

KORJAKS, een volk van Anaten in Rusland, welke een ras van Kalmukken schijnen te zijn, die in de noordelijke deelen van Siberië omzwerven, zonder dat men in staat is, dezelve te onderwerpen of te beschaven.

KORNA, Turksch sandschakaat en stad, provincie Bassora, aan de ineensmelting van den Eufraat en Tiger, met dubbele muren, een groot fort, een tolhuis en ongeveer 5000 inwoners; al de vaartuigen die deze beide rivieren op- of afvaren, liggen hier twee of drie dagen stil, betalen tol en nemen levensmiddelen in, die men hier overvloedig vindt. Tegen over deze stad aan den Tiger, is een oud gebouw, dat sommigen voor het graf van den profeet Esdra houden.

KORTEBRANT (Jakob) was een verdienstelijk Rotterdamsch dichter, die in het midden der 18e eeuw bloeide, en zich meer onderscheidde door eene vernuftige vinding en sierlijke inkleeding, dan wel door hooge dichterlijke vlugt en stoute denkbeelden. Zijn dichtstuk, bij gelegenheid der viering van het derde eeuwgetijde der boekdrukkunst, in 1740 te Delft gedrukt en getiteld: *Lof der Drukkunste*, behelst bij veel fraais en vernuftigs, veel wetenswaardigs en belangrijks. Er bestaat van hem ook eene beschrijving van zijne geboortestad, in 1789 gedrukt.

KORTEGAARD is de verbasterde uitspraak van het Fransche woord *Corps de Garde*.

KORT KANON. Zie Kartouw.

KORTRIJK. Belgisch arrondissement, provincie West-Vlaanderen, hetwelk op 14 □ M. in de zeven kantons Wevelghem, Kortrijk, Harlebeke, Ingelmunster, Meenen, Meulebeke en Roulers, 67 gemeenten en 176,300 inwoners bevat. = of *Courtrai*, Belgische stad, hoofdplaats van voornoemd arrondissement, aan de Lijs en aan drie wegen, die naar de voornoemde omliggende steden geleiden. Zij is vrij wel gebouwd, heeft breede, schoone straten, een raadhuis in den oud Gothischen smaak, beurs, weeshuis en verscheidene kerken, waaronder die van St. Martin en van onze Lieve Vrouw, bijzonder door den rijkdom harer versierselen uitmunten. Men telt er 2000 huizen en 15,800 inwoners, die bijzonder in de vlasspinnerijen, linnenweverijen en bleekerijen, hun bestaan vinden. Het linnen van Kortrijk is beroemd, en wordt ook in de omliggende dorpen vervaardigd. Het tafelgoed dat men hier maakt is zeer schoon, en wordt voor het beste in Europa gehouden, terwijl hier ook fabrijken van kant, *fausses valenciennes* genoemd, katoenen stoffen en halsdoeken, benevens looijerijen, zeepziederijen, oliefabrijken, suikerraffinaderijen en zoutkeeten gevonden worden.

KOS of KOOS, een beroemd eiland in de Aegeische zee (thans *Stanchio*), aan de kust van Klein-Azië. Men had er weleer eenen beroemden tempel van Esculaap; Apelles en Hippokrates werden er geboren. Inzonderheid vervaardigde men hier eene beroemde fijne, halfdoorschijnende stof voor kleedingstukken.

KOSAKKEN of KASAKKEN. Onder deze algemeene benaming begrijpt men tegenwoordig alle die volkstammen, welke de Zuidelijkste en Oostelijkste streken van Rusland, Polen, de Ukraine, enz. bewonen, en de onafmetelijke grenzen des Russischen rijks, aan dezen kant, bewaken, weshalve zij ook geene eigenlijke schatting betalen, maar daarvoor de krijgsdienst waarnemen. Zij zijn van Russischen oorsprong, gelijk ook het Russisch eigenlijk hunne taal is; ofschoon zij door hunne oorlogen met de Turken en Polen vele woorden van die natiën hebben overgenomen. Bijna allen behooren tot de Grieksch-Russische kerk, doch zijn in hunne maatschappelijke inrigtingen van het Russische regeringsbestuur geheel onafhankelijk, en over het algemeen oorlogzuchtig. Zij kunnen zoowel ten aanzien van hunne afkomst, als hunne tegenwoordige inrigtingen, in twee hoofdstammen verdeeld worden, namelijk: in de Klein-Russische (*Malorossische*) en in de Donsche Kozakken, die wederom vele zijtakken, bijzonderlijk de laatsten, hebben. Van deze stammen de Wolgasche, Terocksche, Grebinkische, Uralsche en Siberische Kozakken af. Omtrent den oorsprong dezes volks, en de afleiding van deszelfs naam, is men het niet eens: mogelijk moeten beiden in het landschap Kaschia, door Konstantijn Porphirogenneta aldus genoemd, gezocht worden. In het Turksch beteekent het woord *Kosak*, eenen roover; doch in het Tartaarsch eenen ligt gewapenden krijgsman. Daar nu de kosakken inderdaad uit de uitgestrekte oorden aan gene zijde der Wolga afstammen, zoo kunnen zij zeer wel overblijfsels van onderscheidene Turksche en Tartaarsche horden zijn, welke zich van tijd tot tijd aldaar hebben nedergezet, en zich verder hebben uitgebreid. In het Russische rijk maakten zij altijd, en ook nog tegenwoordig, eenen afzonderlijken stand en een gedeelte der natie uit, en verkregen eerst hunne inrigting, na de verwoesting van het Tartaarsche rijk, wanneer zij, ter verdediging van de grenzen, door de regering geroepen en met landerijen beschonken werden. Thans vormen zij (inzonderheid de Donsche stam, die over het algemeen nog de onafhankelijkste is), de ongeregelde ruiterij van het Russische leger, in ettelijke afzonderlijke troepen verdeeld; doch zijn de Klein-Russische kosakken meer naar de Europische wijze ingerigt, en kunnen bijna voor geregelde ruiterij gehouden worden. De kosakken kennen onder zich geenen adel: zij zijn allen gelijk, en kunnen, zonder de minste vernedering, nu eens bevelen, dan weer gehoorzamen; verkiezen hunne oppersten uit hun midden en alleen de keuze van de opperbevelhebbers wordt door de regering, met welker toestemming zij ook alleen kunnen worden afgezet, bekrachtigd. Steeds op eigen kosten gekleed, uitgerust en gewapend, dienen zij van 18 tot 50 jaar. De bevelhebbers staan in soldij van de kroon, doch de gemeenen slechts zoo lang zij in dienst zijn. De regimenten (*Pulko*) zijn van eene ongelijke sterkte, en staan onder eenen oversten of *hetman*; (in hunne taal *ataman*) welken titel ook de opperbevelhebber van de gezamenlijke troepen voert. Ieder kosak moet zijn eigen dienstpaard hebben, en zich op zijn Poolsch of Oostersch kleeden, doch blijft de kleur en kleedingstof aan zijne verkiezing overgelaten. Hun voornaamste wapen is de lans, waarbij zij eenen sabel, snaphaan of een paar pistolen, of ook wel pijl en boog voeren, wanneer zij over den schouder eenen koker dragen. Zij vallen meestal, onder een luid geschreeuw, bij kleine gedeelten op den vijand in, en brengen niet zelden dood en vernieling onder zijne gelederen. Omtrent de sterkte der kosakken zijn verschillende gevoelens. Archenholz stelde het getal der werkelijke strijdbare manschappen op 700,000; doch men kan stellig beweren, dat niet de helft daarvan in dadelijke dienst is, waarvan nog twee derde voor de inwendige dienst gebruikt worden; zoodat Rusland in den laatsten Europischen oorlog, niet veel meer dan 100,000 man heeft kunnen leveren. In den zevenjarigen oorlog waren bij het Russisch leger niet meer dan 10,000 kozakken. In het jaar 1570 bouwden de kozakken hunne hoofdstad Tscherkaskoi, 70 wersten boven Asow, op eenige eilanden in de Don. De huizen rusten op hooge, houten pilaren, en zijn door kleine bruggen met elkander vereenigd. Bij hoog water schijnt de stad op het water te drijven. Men vindt er aanzienlijke kerken, die van binnen rijk met goud en edele gesteenten versierd zijn; eenen schouwburg, waarin geregeld gespeeld wordt; verscheidene afzonderlijke boekerijen en inrigtingen voor het onderwijs der jeugd. De pracht der vrouwen is zeer groot, en de handel zeer belangrijk, die meest door Grieken, Armeniers, Joden, enz. wordt verlevendigd.

KOSCIUSKO (Thaddäus). Deze groote en laatste veldheer der voormalige republiek Polen, onderscheidde zich niet alleen door zijne uitstekende krijgstalenten en voorbeeldelooze dapperheid, maar inzonderheid door zijne menschlievendheid, vaderlandsliefde, regtvaardigheid en de zuiverste belangeloosheid. Toen Polen in 1793 door Rusland en Pruissen van het schoonste gedeelte der aan hetzelve nog overgebleven provincien beroofd werd, was het wel te voorzien, dat de voorlang reeds voorbereide omwenteling, niet verre meer af kon zijn. Zij werd echter verhaast door het plan, om het Poolsche Nationale leger tot op 16,000 man te verminderen, ten gevolge waarvan een groot gedeelte van hetzelve de wapens zoude moeten nederleggen, of in Russische dienst overgaan. Deze stap van Rusland veroorzaakte, dat de omwenteling eensklaps uitbarstte, en Kosciusko tot hoofd derzelve verkozen werd. Madalinski, misschien te voorbarig, viel met zijne bijeengebragte troepen dadelijk in Zuid-Pruissen, nam den voorraad van zout weg, en beroofde de Koninklijke kassen. Kosciusko die zich meest in Leipzig ophield, in allerijl toeschietende, vermeesterde in Maart 1794 de stad Krakau, waar hij als hoofd der confederatie, de Polen opriep, om den regerings-

vorm van 1793 weder te herstellen. Met 4000 man sloeg hij kort daarna 12,000 Russen, en Warschau en Wilna verklaarden zich voor de zaak des vaderlands. Intusschen had de Koning van Pruissen met 50,000 man het beleg voor eerstgenoemde stad geslagen; doch werd door den algemeenen opstand in Zuid-Pruissen, onder Dowbrowski, en door Kosciusko met 15,000 man, genoodzaakt, om hetzelve op te breken. Met 20,000 man geregelde troepen en 40,000 slecht gewapende boeren, hield zich de dappere veldheer en de natie tegen de vijandelijke legers, 150,000 man sterk, staande. Het vertrouwen zijner medeburgers was zijne grootste sterkte, en niemand twijfelde aan zijne burgerdeugd, die door echte godsdienstigheid de geestdrift des volks aanvuurde. Hij bestuurde de republiek met wijsheid en beleid, zorgde voor het onderhoud van zijn leger, regelde in persoon de inkomsten en uitgaven, om plundering en bedrog voor te komen; vernietigde de lijfeigenschap, besteedde zijne dagen en nachten ten dienste des vaderlands, en legde eindelijk in handen van den nationalen raad, door hem opgerigt, de hem toevertrouwde hoogste magt neder. Intusschen leden de Russen in onderscheidene gevechten tegen Kosciusko, tot dat eindelijk hunne overmagt in krijgsvolk den strijd beslistte. Suwarow, die zich met 20,000 man bij de Pruissen gevoegd had, sloeg de Polen in Volhijnie onder Sierakowski, terwijl Repnin met een gelijk legerkorps door Lithauwen drong, en zich met Suwarow vereenigde, zoo als ook door den veldheer Fersan met nog 12,000 man geschieden moest. Kosciusko, dit laatste willende verijdelen, rukte hem te gemoet, greep hem bij Maczewicza, 12 mijlen van Warschau, aan, doch werd hier volkomen geslagen, gewond en gevangen genomen. Op dezen slag volgde de verovering van Warschau door Suwarow, en het einde der Poolsche omwenteling. Na zijn ontslag uit de Russische krijgsgevangenschap, door Paul I, begaf hij zich naar Amerika, waar hij met onderscheiding door den grooten Washington, in wiens school hij onderwezen was, behandeld werd. Later leefde hij 15 achtereenvolgende jaren stil en gerust in het huis van zijnen vriend Zeltner, eerst in Parijs en toen op zijn landgoed *Benville*, bij Fontainebleau, waar hij, als een tweede Cincinnatus, zijn vermaak vond in den landbouw. Toen de legers der vereenigde mogendheden in 1814, in Frankrijk trokken, maakte een troep Poolsche soldaten, in het dorpje Cugny, nabij Benville, waar Kosciusko toen zijn verblijf hield, zich aan groote buitensporigheden schuldig; doch de eerwaardige grijsaard, voor hen onkenbaar, trad te voorschijn, en sprak hen in hunne taal aan: »Polen! heb ik u zulk een voorbeeld gegeven, of u geleerd dorpen te verwoesten, vreedzame burgers te mishandelen, vrouwen en kinderen om te brengen. Zulk een gedrag moge aan slaven voegen; maar hoe kunnen menschen, die eens vrij waren, dit doen?" Allen verstomden op deze taal; doch vroegen hem eindelijk wie hij was, hoe hij heette, enz. Ik ben Kosciusko, was, na eenige oogenblikken aarzelens, zijn antwoord, en aanstonds vielen de Polen voor hem neder; verzochten bij herhaling vergiffenis, en konden zich aan het aanschouwen van hunnen, met wonden overdekten grijzen veldheer, niet verzadigen. In 1815 reisde hij naar Solothurn in Zwitserland, waar hij bij den broeder van zijnen vriend Zeltner zijnen intrek nam. Hier bragt de brave man zijne laatste jaren door met wel te doen. Voor zich zelven leefde hij zeer eenvoudig en spaarzaam, en had slechts weinige behoeften. Hij vervulde de pligten der vriendschap, paarde met een edel zelfgevoel eene groote bescheidenheid, vermeed iedere soort van eerbewijs, dat men hem wilde betoonen, verachtte den hoogmoed, droeg nimmer zijne ordenteekens en lachte over die dwazen, welke meenden, dat zij door een dikwerf onverdiend sieraad van een kruis of lintje, boven anderen verheven waren. Kosciusko † in October 1817, aan de gevolgen eener zenuwkoorts, in de armen van zijnen vriend Zeltner. Na zijnen dood heeft men zijner nagedachtenis eene algemeene hulde toegebragt, niet alleen in Zwitserland, Polen, Frankrijk, Engeland en Amerika, maar zelfs in Rusland en Pruissen. De Keizer van Rusland gaf niet alleen den ouden wapenbroeder van Kosciusko, den veldheer Zaionchek, verlof, het lijk naar Polen te brengen, maar liet zelfs door zijnen afgezant in Zwitserland, aan de regering van Solothurn daarom verzoeken, en zond zijnen kamerheer, den jongen vorst Jablonowski derwaarts, om hetzelve af te halen; waarop dan ook 's mans eerwaardig overblijfsel, door de beide Heeren Zeltner vergezeld, te Krakau aankwam, en plegtstatig werd bijgezet. Sedert is aldaar ook een gedenkteeken voor hem opgerigt.

KOSEL, Pruissische kreits, regeringsdistrikt Oppeln, een deel van het vorstendom Oppeln, met 23,160 inwoners. Hij wordt door den Oder, welke hier de Klodnitz opneemt, bespoeld, heeft vele bosschen, en ofschoon gedeeltelijk zandgrond, vele vruchtbare streken, goede koren- en vlasteelt. = of Kozle, hoofdplaats van den voornoemden kreits en vesting aan den Oder, met 3 kerken, 1 hospitaal, 4 barakken en 1300 inwoners.

KOSELSK, Russische kreits, gouvernement Kaluga, op ruim 42 □ M. 78,000 inwoners bevattende. Het land is vlak, heeft eenen niet zeer vruchtbaren grond, doch goede eikenbosschen. Het wordt door de Schisdra en Serena bespoeld, en heeft eenige kleine beken en meren. Er zijn branderijen en smederijen. = Russische stad in voornoemden kreits, aan de Schisdra, die hier de Aragunka ontvangt, goed gebouwd, de schoonste stad van het gouvernement, met eene ruime marktplaats, 4 steenen en 3 houten kerken, 2 armenhuizen en 2500 inwoners, die van den handel en landbouw bestaan.

KOSMOGONIE. De leer, aangaande het scheppen der wereld.

KOSMOGRAPHIE. De beschrijving der wereld.

KOSMOLOGIE. De kennis der wereld over het algemeen.

KOSMOPOLIET. Een wereld-burger, een man, die overal zich te huis bevindt, en die in zijne gevoelens en handelingen steeds het algemeen welzijn in het oog houdt, zonder zich daarvan door eenig bijzonder belang te laten aftrekken.

KOSTER (Laurens Jansz.). Heeft immer zich eenig sterveling bij de nakomelingschap verdienstelijk gemaakt, het is gewis deze Haarlemsche burger, tot wiens lof men niets meer behoeft te zeggen, dan dat hij de oorspronkelijke uitvinder der zoo nuttige boekdrukkunst was, waaraan het menschdom zoo oneindig veel te danken heeft. Hij werd in de laatste helft der 14e eeuw geboren. Een niets bepaald bedoelend bedrijf legde den grond tot gemelde uitvinding. Op eene zijner geliefkoosde wandelingen in den Haarlemmerhout, kreeg hij den inval, om op de schors van eenen beukenboom letters te snijden in eenen verkeerden stand; naderhand herhaalde hij dit op kleine houtjes, en vervolgens drukte hij deze letters af op zijne hand of eenige andere stof, met oogmerk, om dezelve tot speeltuig voor zijne kinderen te doen dienen, of om hun hierdoor ongemerkt de eerste beginsels van het lezen te leeren. Zijn vindingrijk vernuft gaf echter weldra aan deze zijne uitvinding eene grootere uitgebreidheid. Oordeelende dat men op deze wijze wel een geheel boek in hout zoude kunnen drukken, door de met inkt bestrekene platen op papier over te brengen, sneed hij eerst volle woorden, volkomen zinsneden, ja geheele regels, op houten plankjes, die hij met schrijfinkt zwart maakte, en op papier drukte. Tot dus verre evenwel was deze kunst ten uiterste gebrekkig: de gewone schrijfinkt vloeide op het papier, en drukte de letters met geene genoegzame scherpte over, hetwelk Koster eerlang deed besluiten, om eenen taaijen en minder vloeibaren inkt te vervaardigen, bijna van dezelfde soort, als tegenwoordig nog gebruikt wordt. Koster drukte nu voortaan met dezen inkt; doch nog niet gevallen zijnde op het zamenvoegen van enkele letters, sneed hij eerst eene geheele plaat, dan daar hij hiermede slechts op de eene zijde van het papier kon drukken, vervaardigde hij eene andere, die hij op een ander blad afdrukte, en plakte die vervolgens met den witten kant tegen het vorige. Men bewaart op het stadhuis te Haarlem nog beden de eerste boekdrukken, welke op deze wijze door Koster vervaardigd zijn. Een derzelve is een boekdeel in folio, bevattende 3 verhandelingen, voor ieder van welke men eenen hedendaagschen titel gedrukt heeft. De eerste dezer verhandelingen, welke men meent dat, volgens het opschrift, omstreeks 1428 gedrukt is, bevat 8 tafelen met houten figuren, verbeeldende de 7 doodzonden, met eene Latijnsche uitlegging er onder. Het zijn Gotische karakters; de drukinkt is bleek, de figuren zijn zeer zeldzaam, de vormen zeer plomp, en kenmerken eene hooge oudheid. De tweede verhandeling, volgens den titel in 1430 gedrukt, bestaat uit 9 houten tafelen, waarvan de afbeeldingen uit het Hooglied genomen zijn; terwijl de 3e, getiteld: *Speculum humanae Salvationis*, omtrent 1440, zoo men meent, gedrukt, met Gotische karakters en vol verkortingen is. Boven iedere plaat of bladzijde staan 2 figuren, die er bijna de helft van beslaan. Er zijn in alles 58 houten platen, van den eenen kant gedrukt, waarvan de figuren geschiedenissen uit het O. Testament verbeelden. Nog vindt men ten gemelden stadhuize een ander boek in folio: *Spiegel onzer Behoudenis* geheeten. Ook zijn er afbeeldingen uit de Openbaring, die mede door Koster in folio gedrukt zijn; terwijl er eindelijk nog een boek in het Nederduitsch voorhanden is, getiteld als het laatste, doch in groot octavo, zonder plaats of jaargetal gedrukt, hetwelk men meent, dat het eerste geweest zij, hetwelk door hem aan beide zijden is gedrukt geworden. Behalve deze boeken zonden, door dezelfde hand, nog andere vervaardigd zijn, die echter door de binnenlandsche oorlogen, vooral bij het beleg en innemen van Haarlem, zijn verloren geraakt. Koster was een man van aanzien in zijne geboortestad, aan welke de eer van de eerste uitvinding der edele boekdrukkunst boven Mentz of eenige andere plaats, ontegenzeggelijk toekomt. Met reden liet dan de regering van Haarlem boven de deur van het huis, waarin Koster gewoond heeft, staande op de groote markt tegen over het stadhuis, een Latijnsch opschrift plaatsen, hetwelk in het Nederduitsch vertaald, aldus luidt: »Ter eeuwige gedachtenis. De drukkunst, de bewaardster der kunsten, is hier het eerst uitgevonden omtrent het jaar 1440." In den gevel ziet men de beeldtenis van Laurens Koster. Ook werd door het geneeskundig genootschap een fraai standbeeld, in 1723, in deszelfs tuin opgerigt, op welks voetstuk, aan de vier zijden, gepaste Latijnsche bijschriften gevonden worden, waarvan dat aan de zuidzijde, in het Nederduitsch vertaald, aldus luidt: *Ter eeuwige gedachtenis aan* Laurens Koster, *Haarlemmer, man van burgemeesterlijke waardigheid, den eigenlijken uitvinder der Boekdrukkunst, heeft het geneeskundig genootschap dit gedenkteeken doen oprigten, in het jaar* 1723.

KOSTROMA, eene stad in Rusland, aan het einde van het gouvernement van Moskwa, aan de Wolga, bij den zamenloop van de Kostroma. Deze stad is in het jaar 1416 gesticht en heeft eenigen handel. Men vindt er een schoon Vrouwenklooster, in hetwelk de moeder van Czaar MICHEL ALEXOWITZ non werd, terwijl haar echtgenoot, zich monnik en priester makende, vervolgens bisschop van Rostock werd en daarna patriarch, nadat zijn zoon MICHEL den troon beklom.

KOTBUS, Pruissische kreits, regeringsdistrikt Frankfort, welke op 19 □ M. 32,700 inwoners bevat. Het land is vlak, en in het zuiden hoog en zandig, doch langs de Spree, enz. moerassig en met vele bosschen voorzien. Ten noorden zijn er heigronden met eenige hoogten. De landbouw is er middelmatig, en brengt meestal rogge, aardappelen, moesgroenten, vlas, hop, tabak, cichorei en wijn voort. Er is ook genoegzaam hout, en de veeteelt een voorname tak van bestaan. = Hoofdstad van voornoemden Pruissischen kreits, aan de Spree, ommuurd, met 4 kerken, 2 hospitalen, 1 weeshuis, 1 gymnasium en 6,450 inwoners, die vele weverijen, brouwerijen, looijerijen, handel en goede armen-inrigtingen hebben.

KOTHURNEN, eene zekere soort van schoenen, met hooge hielen, bij de Ouden in gebruik, welke inzonderheid door de vrouwen gedragen werden. Zij werden door SOPHOKLES in het treurspel ingevoerd, om den schouwspeleren een meerder aanzien te geven; en van hier dat het woord *Cothurnus* in eenen figuurlijken zin gebruikt wordt om eenen treurigen, over het algemeen verheven, stijl aan te duiden.

KOTZEBUE (AUG. FRED. FERDIN. VON) werd in Mei 1761 te Weimar geboren. Hij zelf erkent, dat zijne moeder hem het eerste den smaak tot lezen, en een gevoelig hart, als met de moedermelk had ingestort. Reeds vroeg onderscheidde hij zich door eenen vluggen geest en een levendig gevoel, en waagde, nog geen zes jaar oud, eenige dichterlijke proeven. De volgende omstandigheid had, volgens zijn eigen verhaal, in hare gevolgen den grootsten invloed op zijne vorming, en bestemde hem van zijne kindschheid af onherroepelijk tot eenen dramatischen schrijver. »De tooneelspeler ABT kwam met zijne reizende troep naar Weimar. Mijne nieuwsgierigheid voerde mij naar den schouwburg, dien ik met eene heilige huivering binnentrad. Het menigvuldig licht, de verzamelde menigte, de schildwachten, het geheimvol gordijn, alles spande mijne verwachting op het hoogste. Men gaf *de Dood van* ADAM, van KLOPSTOCK. Het scherm werd opgetrokken; ik was geheel oog, geheel gehoor, ging als bedwelmd naar huis, en wenschte niets meer dan om dagelijks zulk een schouwspel bij te wonen. Het was mij dus een onbeschrijfelijk genoegen, toen de hertogin AMALIA kort daarna eenen vasten schouwburg liet opriglen. Verscheidene aanzienlijke familien kwamen naar Weimar; mijne zucht voor het tooneel groeide met elken dag, en onder alle aanschouwers was ik ongetwijfeld de oplettendste. Voor het overige heb ik aan dit tijdvak grootendeels de vorming van mijn verstand en hart te danken; want iedere edele aandoening werd in mij opgewekt; terwijl mijn verstand en mijne verbeelding, door het goddelijke spelen van ECKHOFF, met denkbeelden vervuld werden, welke zich buitendien nooit zoo duidelijk aan mijnen geest zouden vertoond hebben." Omstreeks dezen tijd bezocht KOTZEBUE het gymnasium van MUSÄUS, naderhand zijn oom, wiens onderwijs en voorbeeld krachtig op hem werkten. Hierbij kwam de verkeering met GÖTHE en KLINGER, waardoor zijne talenten dien graad van ontwikkeling moesten verkrijgen, waarvoor zij vatbaar waren. KOTZEBUE was nog geen 16 jaar oud, toen hij naar de hoogeschool te Jena ging, waar zijne neiging voor de tooneelkunst, door een gezelschap van liefhebbers, een nieuw voedsel ontving. Te Jena beoefende hij de regtsgeleerdheid; werd tot advokaat bevorderd, en beproefde nu, gelijk hij voorheen reeds met WIELAND, GÖTHE, HERMES en BRANDES gedaan had, ook den braven MUSÄUS na te volgen, met wien hij op het vertrouwelijkst omging, waarvan zijn *Ik*, eene geschiedenis in fragmenten, die in den Ganymedes in het licht verscheen, het bewijs oplevert. In Reval, waar hij in 1783 tot Bijzitter van het geregtshof van appèl was aangesteld, gelukte het hem, eenige werken te leveren, die de algemeene oplettendheid tot zich trokken, en hem spoedig den lieveling van het publiek maakten. Zijn *Lijden der Ortenbergsche Familie* in 1785, en zijne *Kleine verzamelde Schriften* in 1787 uitgegeven, vertoonden het allereerst zijne bevallige en gelukkige wijze van voordragt, inzonderheid verwierven zijne beide tooneelstukken *Menschenhaat en Berouw*, en *de Indianen in Engeland*, de luidste goedkeuring. Nadat KOTZEBUE voor zijne gezondheid eene reis naar Pyrmont gedaan, en ook na den dood zijner gade, ter zijner verstrooijing, Parijs bezocht had, verzocht en verkreeg hij in Reval zijn ontslag, en betrok in 1795, 8 mijlen van Narva, in Estland, het kleine landgoed *Friedenthal*, waar hij tot in 1797 zich met zijne familie ophield, en *de jongste Kinderen mijner luimen* en een twintigtal tooneelstukken vervaardigde. Van hier ging hij als opziener van het hoftooneel naar Weenen, waar hij gedurende zijn verblijf een groot gedeelte zijner nieuwe tooneelstukken, die naderhand 18 deelen vulden, in het licht gaf. Uit hoofde van velerlei onaangenaamheden verzocht hij, na verloop van 2 jaar, zijn ontslag, hetwelk hem met een jaargeld van 1000 gulden werd toegestaan, waarop hij naar Petersburg vertrok; doch op de grenzen gevat, en, zonder te weten waarom, naar Siberië gevoerd werd. Hij werd echter, door een gelukkig toeval gered. Een Rus, KRASNOPOLSKI geheeten, had KOTZEBUE's kleine tooneelstuk, *de Lijfkoetsier van* PETER DEN DERDEN, eene zijdelingsche lofrede op PAUL I, in het Russisch overgezet, welke overzetting, toen dezelve aan dien vorst vertoond werd (in handschrift) dezen dermate innam, dat hij niet alleen aanstonds bevel gaf, om den schrijver uit zijne ballingschap terug te roepen, maar hem bovendien het fraaije kroongoed *Worrokul* in Lijfland schonk; hem het bestuur over het Duitsche tooneel opdroeg, en hem den titel van hofraad verleende. *Het merkwaardigste jaar mijns levens*, waarin hij deze zijne lotgevallen beschrijft, behoort tot dit tijdvak. Na den dood van PAUL I wenschte hij naar zijn vaderland terug te keeren, en verzocht zijn ontslag, hetgeen hem, met den titel van collegie-raad en behoud zijner jaarwedde, vergund werd. Hij reisde nu naar Weimar, en vervolgens naar Jena, waar hij eenen vermakelijken tuin aanlegde. In 1802 vertrok hij naar Berlijn, alwaar het hem gelukte de gunst van het Koninklijk huis te verwerven, waardoor hij met een kanonikaat begiftigd werd. Hier gaf hij verscheidene groote dramatische werken in het licht, zoo mede zijne herinneringen uit Parijs, Rome en Napels. Ten oogmerk hebbende, om geschiedschrijver van Pruissen te worden, begaf hij zich in 1805 naar Koningsbergen, waar hem toegang tot de archiven verleend werd, welke hem een' geruimen tijd onledig hielden. In het voor Pruissen zoo ongelukkig jaar 1806 moest hij uit Berlijn vlugten, en week naar Rusland. Na den grooten omkeer van zaken in 1813, volgde hij, tot staatsraad verheven zijnde, het Russisch hoofdkwartier, en gaf in Berlijn een Duitsch Volksblad uit. In 1814 ging hij als Russisch Consul-Generaal in de Pruissische Staten naar Koningsbergen terug en ontving van Keizer ALEXANDER de St. Anna-orde. Hij werd vervolgens in 1816 in het collegie van buitenlandsche zaken te Petersburg geplaatst; doch in 1817 door Keizer ALEXANDER naar Duitschland gezonden, om berigten aangaande den staat der letterkunde en het openbaar gevoelen in te winnen, en die regtstreeks aan den Keizer te zenden. Hij deed dit te Weimar, en schreef hier tevens een letterkundig Weekblad, waarin hij zich tot regter over alle schriften in alle vakken opwierp, doch tevens over staatkunde en den geest des tijds zeer eenzijdig oordeelde, waardoor hij zich zóó vele vijanden op den hals haalde, dat hij eindelijk door een' hunner, en wel door den student SANDT, verraderlijk vermoord werd. = (O. VON), zoon des vorigen, was een leerling van KRUSENSTERN; hij deed in de jaren 1815—1818 met het, op kosten van den Russischen Kanselier ROMANZOFF uitgeruste schip Rurick, eenen beroemden togt om de wereld, waarop hij zeer belangrijke ontdekkingen deed.

KOUDE, is dat gevoel, hetwelk bij ons ontstaat, wanneer ons ligchamen aanraken, die minder warmte bevatten, dan ons eigen ligchaam, en daardoor aan hetzelve eenen meerderen of minderen graad van warmte ontnemen. Het denkbeeld van koude is dus alleen betrekkelijk; zoo is b. v. ijs voor ons gevoel koud, doch daarentegen, in vergelijking met het ijs der poollanden, warm. *In* den zomer komt ons de lucht in eenen kelder koud, in den winter warm voor; en van hier, dat men ook de koude slechts voor iets ontkennends genomen heeft. Wanneer de warmte de ligchamen uitzet, en gedeeltelijk tot eenen zekeren graad opgehoopt, in den staat van vloeibaarheid verplaatst, of den zamenhang hunner deelen doet ophouden, dan veroorzaakt de koude daarentegen, eene zamentrekking van omvang, en verandert vloeibare ligchamen in vaste. De dampen worden door de koude verdigt; de gas- of luchtsoorten integendeel, worden wel insgelijks in eene kleinere ruimte zamengeperst, maar verliezen nooit haren veerkrachtigen vorm. Omtrent de koude van den dampkring kan men nog aanmerken, dat zij niet in alle landen, onder eenerlei breedte liggende, ofschoon zij daardoor in eene gelijke mate aan de zonnestralen zijn blootgesteld, even sterk is. Over het algemeen is eene plaats kouder, hoe hooger zij boven de oppervlakte der zee ligt; en van hier, dat de hooge bergtoppen in Peru, zelfs onder de linie, altijd met sneeuw bedekt zijn. Men heeft dit verschijnsel eertijds daardoor verklaard, dat in laag liggende landen de terugkaatsende zonnestralen eene dunnere en dus ook eene verwarmende lucht veroorzaken, en dat de digte lucht op hooge bergen, juist omdat zij door dit terugkaatsen niet dunner kan gemaakt worden, koud blijven moet. Thans echter wil men waargenomen hebben, dat de warmte veel meer van de natuur der luchtdeelen, alsmede van de menigte der vuurstoffen afhangt, die zij bevatten. Men heeft hier te lande verscheidene voorbeelden van gestrenge koude. In 1740 teekende de thermometer van FAHRENHEIT, op den huize *Zwanenburg* tusschen Amsterdam en Haarlem, 2° beneden nul, in 1795 stond dezelve op 1° boven dit punt en in 1776 en 1810 op nul. In December 1798 zakte de kwik in den thermometer op *Zwanenburg* tot 1°, doch den 26 dier maand in eenen anderen goeden thermometer van den heer BEELAARTS VAN BLOKLAND te Utrecht tot 8° (zoo als ook de thermometer van den hoogleeraar DE RHOER, mede aldaar, teekende); den 27 's morgens 8 uur tot 10°, en den 28 bijna ten ge-

lijken tijde, stond dezelve op 4° onder nul. Sedert bleef genoemde thermometer meestal, nu eens meer dan eens minder, rijzende tot op den 7 Februarij 1799, wanneer hij des avonds 10 uur, tot omtrent 8° beneden nul gedaald was. Volgens gedane waarnemingen in het jaar 1823 stond de thermometer op gemelden huize *Zwanenburg* den 22 Januarij op 6° boven nul, doch zakte des avonds ten 11 uur tot 2° beneden dat punt, en werd den 23 ten 8 uur op 3°, en den 25 des morgens mede ten 8 uur op 1°, allen beneden nul waargenomen, terwijl des avonds 10 uur de kwik 9½° en den volgenden dag den 26 van 11 tot 15° boven dit punt teekende. Het ijs in het Haarlemmermeer werd op dien tijd 20 duim Rijnl. (of 53 duim 7 strepen Ned.) dik bevonden. In meer andere plaatsen onzes rijks heeft men insgelijks waarnemingen omtrent den stand des thermometers gedaan, die allen, schoon min of meer verschillende, bewijzen, dat de koude in Januarij 1823 strenger is geweest, dan die van vroegere bekende jaren.

KOUDEKERK, Nederlandsch dorp, provincie Zeeland, distrikt Middelburg, het grootste van het eiland Walcheren. = Nederlandsch dorp in zee verdronken, provincie Zeeland, distrikt Zierikzee, waarvan slechts de tot baak dienende kerktoren overig is. = Nederlandsch dorp in Zuid-Holland, distrikt Leiden, aan den Rijn, met 800 inwoners, pannebakkerijen, kalkovens en eene steenbakkerij.

KOUDE TEEKENEN (*Signa frigida*) worden bij de Astrologen de kreeft, de schorpioen en de visschen genoemd.

KOUDE LANDSTREKEN heeten die, welke binnen de poolkringen gelegen zijn; tot dezelve behooren dus alle landen om beide polen der aarde gelegen, tot op 66° 37′ Z. of N. breedte.

KOUSEN. De grootste Vorsten gingen eertijds met bloote voeten in hunne laarzen; en de schrijvers, die in hunne geschiedkundige romans den goeden ouden tijd zoo prijzen, zeggen ons niet, hoe het met dat gedeelte der kleeding van de schoone edele vrouwen van dien tijd gesteld was. De kousen waren in Frankrijk zeer zeldzaam onder Hendrik III, toen een paar zijden gebreide kousen als iets van groote waarde door den Koning op de bruiloft van zijne zuster met den hertog van Savoije, werd gedragen. Het was onder het ministerie van Colbert, dat een slotenmaker uit Normandië het weefgetouw uitvond, waarmede thans dat onmisbaar deel van onze kleeding wordt gemaakt. De naam van dezen man is onbekend gebleven; men weet alleen dat hij, trotsch op zijne uitvinding, een paar van zijne gewevene kousen aan den minister zond, om daardoor een privilegie te erlangen. Lodewijk XIV, hoe magtig anders ook, werd in dit geval door zijnen kamerdienaar bedrogen. Voor eenige goudstukken, door de toenmalige kousenkoopers, die de kousen van den Koning lieten breijen, aan dezen knecht ten geschenke gegeven, rukte deze eenige mazen van de nieuwe kousen los, dewelke daarop, zonder verder onderzoek, werden afgekeurd. Dit grapje kwam Frankrijk duur te staan. De uitvinder van het kostbaar werktuig werd dus afgewezen en bespot, omdat het beneden de waardigheid van het hoofd van den Staat was te onderzoeken, of het gebrek aan de kousen, dan wel aan de machine was te wijten; hij bragt deze over in Engeland; zijne uitvinding, die de kousen aanmerkelijk in prijs deed dalen, verrijkte hem, en opende voor de Engelschen eenen nieuwen tak van handel. Eerst langen tijd daarna werd deze uitvinding weder in Frankrijk overgebragt, door Jan Hindret, en dat wel in eenen tijd, toen men te Londen de werklieden opving, die getracht hadden modellen van machines buiten 's lands over te brengen; deze echter wist de geheele zamenstelling van dezelve in zijn geheugen te prenten, en kwam zich vestigen in het Bois de Boulogne. In 1808 heeft Wiedeman, fourier bij het 52e linie-regiment, deze machine, door eene nieuwere uitvinding volmaakt, en alzoo tot haren tegenwoordigen toestand gebragt.

KOUSENBAND (Orde van den). Zie Ridderorde van den Kousenband. Eenige schrijvers willen dat derzelver oorsprong komt van de overwinning, welke de Engelschen te Creci behaalden, alwaar men zegt dat Koning Eduard zijn' kousenband ten teeken van den aanval ontwond. De prelaat van deze orde is de bisschop van Winchester, de kanselier de bisschop van Salisbury, en de griffier de deken van Windsor.

KOUSKOUS of KOESKOES. Dus wordt de dagelijksche spijs der Mooren in Afrika genoemd, bestaande uit fijn meel met water, in ballen gekneed, die vervolgens op een gate-plateel over eenen pot, waarin rundvleesch of hoenders gekookt zijn, gezet, met vleeschnat begoten, en naderhand het vleesch er overgelegd wordt.

KOYTER (Volcher), verdienstelijk ontleedkundige der 16e eeuw (geboren te Groningen 1534, † 1600), die aan de voornaamste hoogescholen van Europa, onder Faloppia, Eustachi, Rondelet en Aldrovandi studeerde, en vervolgens als veldarts diende. Hij leefde eenen geruimen tijd te Neurenburg, en heeft de vergelijkende ontleedkunde niet alleen aanmerkelijk vollediger gemaakt, maar ook belangrijke waarnemingen geleverd omtrent eenige deelen des menschelijken ligchaams. Zijne werken zijn: *Externorum et internarum humani corporis partium tabulae, atque anatomicae exercitationes observationesque variae. Norimb.* 1573 fol, waarin hij onder anderen handelt over de overeenkomst der beenderen van den mensch, den aap en den vos; over het ontstaan en de ontwikkeling van het hoenderei, en de wijze van wording van het kieken; over de beenderen van de menschelijke vrucht en het pas geboren kind. enz.; wijders: *Diversorum animalium sceletorum* (in zeer goede platen afgebeeld) *explicationes*, uitgegeven met G. Falloppii *lectiones de partibus similaribus humani corporis, Norimb.* 1575, fol.

KOZAKKEN (Land der Donsche) of **DONSKIJH KOSAKEN SEMGA**, gouvernement in Rusland, dus naar deszelfs voornoemde bewoners, en naar den Don genoemd, en tusschen de gouvernementen Woronesch, Saratow, Astrakan, Kaukazië, Taurië, Jekaterinos-law, en de zee van Azof gelegen, en op 3611 □ M. in 2 steden en 119 legerplaatsen, 490,000 inwoners bevattende. Het vormt eene groote vlakte, waar men slechts aan de rivieren hooge oevers, en in het Z. O. het gebergte Bolschei, een' tak van den Kaukasus aantreft, terwijl de grond meestal zandig, en met heiden bezet, slechts aan de oevers der rivieren vruchtbaar is; overal echter vindt men goede en gezonde weiden voor het vee. De voornaamste rivieren zijn: de Don, met de Chopar, de Ilawla, de Salmet, de Rozsoch, enz. Het grootste meer is dat van Boltschoi, op de grenzen van Kaukazië. De luchtsgesteldheid is er zeer zacht, de zomer duurt lang, de winter heeft weinig sneeuw, doch strenge koude en orkanen. De sprinkhanen behooren onder de plagen des lands. De voornaamste tak van bestaan is de veeteelt, zoowel van de Kozakken als der Kalmukken. Hun rijkdom wordt naar hunne kudden afgemeten. Gemeene Kozakken hebben van 5 tot 100, rijke van 500 tot 1000 paarden, die gewoonlijk dunne halzen, en smalle kruizen hebben, niet fraai, maar klein, sterk, vlug en zeer gehard zijn, en, behalve de rijpaarden, den geheelen winter door in de opene lucht blijven, en zelve onder de sneeuw hun voedsel moeten zoeken. De Kalmukken hebben ook eenige kameelen, die echter hier, zoowel als het rundvee, menigvuldiger konden zijn. Schapen zijn er veel, doch varkens zeldzaam. Verder vindt men er vele wolven, vossen, katten, otters, dassen, mormeldieren, fretten, wilde paarden, alsmede cochenille, spaansche vliegen, zijwormen, bijen, enz. Een tweede tak van bestaan is de visscherij, die veel tot uitvoer oplevert. Ofschoon de landbouw hier in de derde plaats komt, wordt hij echter door alle min of meer beoefend, en levert tarw, gerst en boekweit op. Verder wordt er vlas en hennep geteeld, gelijk ook alle Kozakken tuinen hebben. Er zijn weinig vruchtboomen, doch er is veel wijnbouw. De inwoners zijn, of Kozakken (zie vorig art.) of Kalmukken, Tartaren, Armeniërs, Heidenen, Grieken en eenige Russen. De Kozakken onderscheiden zich in den adel en het volk, en hebben een militair bestuur. Hun opperhoofd, in oorlog of in vrede, is hun *hetman* of *woiskowoi ataman*, die den generaals-rang heeft, door het ministerie van oorlog benoemd wordt, en onmiddellijk onder den minister van oorlog staat, en twee opperregters, met eenige beambten, onder zich heeft. Elk regiment of *pulk* heeft zijnen overste, elke kompagnie haren hoofdman, enz. Uit hoofde van hunne verpligting tot de krijgsdienst, zijn de Kozakken persoonlijk vrij, en ook vrij van alle belastingen, moeten steeds op eigene kosten 25,000 man marschvaardig houden, en in geval van nood, allen te veld trekken. De Kalmukken staan onder bevel van den hetman der Kozakken, en moeten als het noodig is met deze mede optrekken. De overige inwoners worden als kroonboeren aangemerkt, en betalen hoofdgeld. De onderscheidene legerplaatsen der Kozakken zijn in 7 Natschalstwo of hoofd-afdeelingen verdeeld. De uitvoer bestaat in paarden, hoornvee, lijm, huiden, visch, wijn, koren, talk, enz. = (Donsche) die aan de Don wonen, en veelal gehouden worden van groote Russen af te stammen, en nog hunne bijzondere regering hebben. Zij bewonen hunne eigene provincien, maken een getal uit van 190,250 mannen, die in 80 regimenten verdeeld zijn, en in eene stad en 111 legerplaatsen wonen, waarvan elk zijnen *ataman* of *hetman* heeft. Zij hebben landbouw, veeteelt, wijnbouw en visscherij, en zijn doorgaans welgestelde lieden. Zij dragen eene Poolsche kleeding. Hunne huizen zijn klein en hunne tafels eenvoudig. De mannen zijn dapper, vol moed, gastvrij, wel te vreden, goede ruiters, doch veelal aan dronkenschap overgegeven. De vrouwen zijn braaf, vlijtig, zindelijk en huisselijk. Zij bezorgen de geheele huishouding, en soms ook den akker- en wijnbouw. = (Siberische), die met Iermak Timofejew naar Siberië zijn gekomen, en zich aldaar hebben nedergezet. Zij zijn omtrent 100,000 man sterk, van welke 14,000 man tot de krijgsdienst zijn ingeschreven; terwijl de meesten burgerlijke handwerken uitoefenen. Van dezelve zijn de Tungusische en Bratzkische Kozakken de voornaamste. = (Tschernomorskische) of **KOZAKKEN AAN DE ZWARTE ZEE**, een overblijfsel van de Saporogische Kozakken, aan dewelke, sedert den opstand van 1770, in het gouvernement Taurie, aan de Zwarte zee, eene woonplaats is aangewezen. Zij hebben een bijzonder bestuur, tellen 25,000 man, die ook in regimenten verdeeld zijn. = (Uralsche) die in het gouvernement Astrakan wonen, en hun bestuur in de stad Uralsk hebben. Zij zijn 30,000 man sterk, staan onder hunne eigene *hetmans* en worden als ruwe, maar dappere oorlogslieden beschreven. Te huis zijnde, leven zij van de veeteelt en visscherij. Ondertusschen zijn onder hen ook vele Tartaren en gedoopte Kalmukken. = of **KLEINE RUSSEN**, van het woord

Kazak, landlooper of strooper, bijzondere stammen van het Russische volk, die zich in onderscheidene opzigten, van den hoofdstam onderscheiden, en waarvan velen eenen militairen regeringsvorm hebben. Zij wonen in de Slobodische Ukraine, de gouvernementen Tambow, Orel, Kazan en Kiew; doch zijn tegenwoordig meest met de groote Russen vereenigd. Zij moeten steeds een aanzienlijk getal weerbare manschappen gereed houden, die in het uitstaan van moeijelijkheden zeer gehard zijn. Zij verdeelen zich in onderscheidene stammen, die wij hier kortelijk zullen opgeven. = (Boogsche), die aan de Bog, in het gouvernement Cherson wonen, 7650 man sterk. = (Astrakansche), in Aziatisch Rusland, deels in de stad Astrakan, deels in den omtrek en in de dorpen wonende, 3,000 man sterk, met eenen *ataman* (*hetman*) aan het hoofd. = (Dubowkische), een stam der Donsche Kozakken, welke voornamelijk in het stadje Dubowka, aan den regteroever der Wolga, alsmede in het gouvernement Saratow, eene streek tusschen Dnutsewsk en Zurozyn bewonen, en maar 300 koppen sterk zijn. = (Grebenskische en Semenitsche), in Aziatisch Rusland, sedert 1569 aan den Terek, in vaste woonplaatsen, gevestigd. = (Orenburgsche), welke langs de rivieren Samara, Ui en Ural wonen, en zeer talrijk zijn, daar zij gemakkelijk 20,000 man krijgsvolk kunnen leveren, schoon zij slechts voor 8 à 10,000 man ingeschreven zijn. = (Tschugajewsche), die in de Slobodische Ukraine wonen, en 7650 man, die in regimenten verdeeld zijn, uitmaken.

KRAAN is een werktuig, bestemd om zware lasten op te ligten, en meestal om goederen uit schepen op den wal te brengen. Gewoonlijk bestaat het in eenen zwaren paal, die in den grond is bevestigd en aan welken eenen beweegbaren balk door ketens is verbonden. Somtijds wordt een raderwerk met dezelve verbonden.

KRABBEN. Zie Kreeften.

KRAB-IJZER heet in de artillerie het ijzer, waarmede de vuiligheid in de kamers van mortieren of ander kamergeschut wordt los gemaakt.

KRäHENHEIMSTäTTEN, een vlek bij Möskirch, in Zwaben; aldaar werd in 1642 de vermaarde volksprediker, Pater Abraham à S. Clara geboren; zijn geslachtsnaam was oorspronkelijk Magerle; welk geslacht door Keizer Ferdinand III in den adelstand verheven werd.

KRAKAU, vrije staat of gemeenebest, aldus naar de hoofdstad genoemd, en in 1815 door Oostenrijk, Rusland en Pruissen tot eenen vrijen staat verklaard, welke onder bescherming dier groote mogendheden staat. Hij is tusschen Oostenrijksch Gallicië, Silezië en Polen gelegen, en bevat volgens de laatste berigten, op ongeveer 24 □ M. in 2 steden, 2 vlekken en 77 dorpen en gehuchten, 96,000 inwoners. De grond is golvend vlak, met heuvels en bosschen bezet, zeer goed en wel van water voorzien. De voornaamste rivier is de Weichsel, die gedeeltelijk de grenzen tegen Oostenrijk uitmaakt, en hier de Ccerna Brzemsza, met nog eenige andere rivieren ontvangt. De luchtsgesteldheid is er gematigd, echter meer koud dan warm, maar gezonder en zachter dan in Polen. De voornaamste voortbrengselen zijn koren, vlas, peul-, tuin- en boomvruchten; hout, rundvee, schapen, varkens, visch, bijen, ijzer, steenkolen, marmer, steen, enz. De landbouw is er nog niet ver gevorderd, maar wordt toch vlijtig beoefend. Behalve de ijzersmederijen te Krzessowice zijn er geene groote fabrijken. De handel bepaalt zich tot de hoofdstad. Munten, maten en gewigten zijn meestal Poolsch. Ook de inwoners zijn Polen, hoewel er veel Joden wonen, die de meeste handwerken uitoefenen en handel drijven. De heerschende godsdienst is de Roomsche, onder den bisschop van Krakau. Er is geen onderscheid van stand; alle burgers hebben gelijke regten. De regeringsvorm is democratisch. De wetgevende magt is in handen van volksvertegenwoordigers, die jaarlijks in December vergaderen, en uit de afgevaardigden der gemeenten, uit 3 leden van den senaat, 3 prelaten van het domkapittel, 3 doctoren der faculteiten en 6 scheidsmannen bestaat. Een der leden van den senaat is voorzitter. De uitvoerende magt, uit 1 voorzitter en 12 leden bestaande, behoort bij den senaat. De republiek wordt in stad en landgemeenten verdeeld, welke een' *starost* of gemeente-bestuurder aan het hoofd hebben. Drie gemeenten hebben éénen vrederegter. Er is eene regtbank van appel, een tribunaal, en een hoog geregtshof. Er zijn geene militairen, dan eenige stadssoldaten, en gens d'armes voor het platte land. De inkomsten worden doorgaans op ruim 300,000 en de uitgaven op weinig minder als 270,000 guldens berekend. = Hoofdstad van genoemd gemeenebest, aan den Weichsel, die hier de Radewa ontvangt, en de oude stad in drie deelen verdeelt, als: 1° Eigenlijk Krakau, de hoofdstad van geheel Polen, die voorheen zeer sterk was, doch waarvan de Oostenrijkers de vestingen verwoest hebben. 2° Podgorze, eene kleine stad, met eigene markten, en 3° Casemir, mede een stukje op zich zelven, op een eiland in den Weichsel, waar al de Joden wonen. De voornaamste voorsteden zijn: Strodomklepars, Wewla, Piasek, Smolensk, Rijbaki en Wiclopole. In de geheele stad heeft men 71 kerken, waaronder de hoofdkerk, met 50 altaren en 20 kapellen, welke de graven van Boleslaus III en IV, Ladislaus Latikek, Casimir den Grooten en andere Poolsche helden bevat, gelijk in de kapel van Sigismund het graf van St. Stanislaus en dat van Sobieski, den overwinnaar der Turken, gevonden worden, in welke laatste ook de stoffelijke overblijfsels van Poniatowski en Kosciusko (zie dat art.) zijn bijgezet, voor welken laatsten hier een prachtig standbeeld is opgerigt. Ook andere kerken zijn merkwaardig, benevens het stadhuis de *Sukiennice* of het groote koophuis, thans mede tot de verblijfplaats van den senaat, en voor de volksfeesten dienende; de hoogeschool, met eene verzameling van meer dan 30,000 boekdeelen en 4000 der zeldzaamste handschriften; het douanenhuis, en het bisschoppelijk paleis, met uitmuntende schilderstukken voor de vaderlandsche historie, en de afbeeldsels der Koningen, Helden, enz. Er zijn vele merkwaardige paleizen, en onderscheidene wetenschappelijke inrigtingen; een gymnasium, 3 kloosters voor jonge juffrouwen, een groot aantal lagere scholen, eene maatschappij van letterkunde, eene voor de toonkunst, eene voor den landbouw en eene beurs voor behoeftige studenten dienende. Verder is hier eene maatschappij van liefdadigheid, twee openbare baden, een schouwburg, twee lombarden, 5 hospitalen en ziekenhuizen, en 24,000 inwoners, die fabrijken van laken, hoeden, linnen, ivoor, kaarsen, muzijk-instrumenten en meubelen, looijerijen, veel koophandel en twee vrije jaarmarkten hebben, die uit vrijheid van tol sterk bezocht worden. Buiten de stad is een fraaije en wel onderhouden kruidtuin, en om dezelve aangename wandelingen. In 1835 hadden hier oproerige woelingen plaats, ten gevolge, van welke de stad in 1836 door de Oostenrijkers tijdelijk is bezet geworden. = Poolsch waiwôndschap, tusschen de waiwoodschappen Kalisch en Sandomir, Galicië, de republiek Krakau en Pruissisch Silezië en op ongeveer 212 □ M. 445,000 inwoners bevattende. De voornaamste rivier is de Weichsel, verder de Nida en de hier ontspringende Pileia, terwijl ook een tak van het Karpatisch gebergte het land doorloopt. Er zijn hier en daar goede weiden, bosschen en schoone delfstoffen, bijzonder ijzer. Het is het eerste waiwoodschap in rang, en wordt in 4 *obwado* of distrikten verdeeld. De hoofdstad is Kula.

KRAMP, eene onregelmatige zamentrekking der spiervezelen, door eene ongeregelde werking der zenuwen op dezelve veroorzaakt. De invloed van het zenuwgestel op de beweging der spieren, is deels willekeurig, deels onwillekeurig, naar de bestemming van zekere verrigtingen der ingewanden, b. v. de beweging van het hart, de darmen, de slagaders, enz. Door de werking der zenuwen trekt de spier op, wordt korter en veroorzaakt daardoor de beweging van die deelen, waaraan zij gehecht is. Oefenen nu de zenuwen haren invloed op de spieren, wier beweging willekeurig is, zonder eenige aandrift van den wil, bij de eene heviger, aanhoudender en onregelmatiger dan bij de andere, dan ontstaat hieruit te hevige, ongeregelde en met het oogmerk strijdige beweging van het lid of deel, welke met een onaangenaam pijnlijk gevoel van spanning en opzwelling van het spiervleesch gepaard gaat, die de kenmerken van de kramp zijn. De kramptrekkingen zijn zelve zeer menigvuldig. *Tonische* kramp is aanhoudend, *clonische* afwisselend. Stuipen, vallende ziekte, hartkloppingen, het stamelen, aanborstigheid, dansziekte, het onwillekeurig lagchen, enz. behooren allen onder de kramptrekkende bewegingen. Menschen dus, die een bijzonder gevoelig zenuw- en daarentegen een zwak spiergestel bezitten, zijn het meest aan kramp onderworpen, b.v. kinderen, tengere vrouwen, ziekelijke en zwaarmoedige mannen. De krampstillende middelen zijn of de zoodanige, welke den buitengewonen invloed der zenuwen op de spieren binnen zijne behoorlijke palen brengen, of de laatste versterken. De meeste middelen echter werken niet slechts alleen en onmiddellijk op de zenuwen, maar verhitten ook te gelijk het bloed, welk laatste zeer nadeelig is, wanneer er ontsteking plaats heeft. Vele vrouwen schrijven iedere soort van hoofdpijn, elk smartelijk gevoel van binnen in het ligchaam aan kramp toe, en maken, tot groot nadeel van zich zelven, misbruik van de zoogenoemde krampstillende middelen. Dikwijls zijn verkoelende in deze gevallen de beste.

KRANKZINNIGEN, zijn menschen die van hun verstand beroofd zijn. Bij de oude Grieken waren er velen, welke veel achting voor de krankzinnigen hadden, die zij meenden door eene Godheid bezield te zijn. Sommige Turken hebben dat zelfde dwaze denkbeeld.

KREEFT, het vierde hemelteeken van de Ecliptica, dat de zon bij het begin van den zomer bereikt, in hetwelk men 41 sterren die de zevende grootte overtreffen, onderscheidt.

KREEFTEN en **KRABBEN**. Al de dieren van dezen naam werden door Linnaeus tot één geslacht van insekten gebragt, hetwelk hij *Cancer* noemde, waarin hij eene onderverdeeling maakte, van langstaartige of kreeften (*Cancri Macrouri*) en kortstaartige of krabben (*Cancri Brachiuri*). In lateren tijd heeft men de kreeften, krabben, pissebedden en eenige andere geslachten van de insekten afgescheiden, en tot eene afzonderlijke klasse van dieren gebragt, welke die der schaaldieren (*Crustacea*) genaamd wordt. Onder de verschillende orden, waarin deze klasse thans verdeeld wordt, bevat die der tienpootige schaaldieren (*Cr. Decapoda*) twee familiën, welke gelijke namen dragen, als de onderverdeelingen van het geslacht *Cancer* van Linnaeus, namelijk die van lang- en kortstaartige, wel-

ke eenige der voornaamste geslachten en soorten van kreeften en krabben omvatten, waarin het ééne geslacht van LINNAEUS nu verdeeld is. Onder dezelve komen vooral de kreeften of *Astaci* in aanmerking, en onder deze in de eerste plaats de zeekreeft (*Astacus Marinus*), door LINNAEUS *Cancer Gammarus* genaamd. Deze soort heeft zeer groote, gladde scharen, van ongelijke lengte, en wordt somwijlen eene halve Ned. el lang. Men vindt dezelve langs de Europesche kusten in den Atlantischen Oceaan, de Noordzee, de Middellandsche zee, op de kusten van Noord-Amerika, enz. Deze kreeften zijn altijd voor eene gezonde en lekkere spijs gehouden, hoewel de Ouden dezelve voornamelijk in de vier zomer-maanden aanprezen, volgens het bekende Latijnsche versje:

Mensibus, in quibus R, *non bonus est Cancer.*
d. i. Als ge in de maand een R ontmoet,
Dan is geen kreeft, om te eten, goed.

Er werd vroeger, volgens het berigt van BASTER, door de kooplieden der stad Zierikzee, doch ook door deze alleen, een belangrijke handel in deze soort van kreeften gedreven. »Ik reken (schreef hij in 1762) dat er tegenwoordig 13 kreefthaalders zijn, die jaarlijks naar Noorwegen en Zweden om kreeften varen. Elk schip doet doorgaans 4 reizen, en zij brengen door malkander elke reis 12,000 kreeften mede, hetwelk een getal van 624,000 kreeften uitmaakt, die met deze schepen jaarlijks aangebragt, en naar de naburige provinciën, inzonderheid Holland en Braband, verzonden worden." De rivierkreeft (*Cancer Astacus L.*) komt in de meeste rivieren van Europa voor, en is het meest onderzocht, zoowel met betrekking tot de ontleedkunst, als tot de wijze van leven en de bijzondere eigenschap, welke de schaaldieren bezitten, dat hunne scharen en pooten, wanneer zij dezelve verliezen, weder aangroeijen. Deze soort levert voornamelijk de zoogenaamde kreeftsoogen (*lapides cancrorum*) op, hetwelk twee steenachtige ligchaampjes zijn, welke iedere kreeft in de maag heeft, en jaarlijks bij de vervelling tegelijk met de schaal uitwerpt. Zij worden in de geneeskunst onder de zuur temperende geneesmiddelen gerangschikt. De rivierkreeften leven, even als de vorige soort, van allerlei kleine diertjes, welke zij zeer geschiktelijk met hunne scharen en andere monddeelen, en met de voorste pooten kunnen vangen. Zij dragen hunne eijeren eenigen tijd met zich, en de pas uitgekomene kreeftjes, die zeer week zijn, schoon zij overigens in vorm geheel met de andere overeenkomen, verbergen zich eenigen tijd onder den staart der moeder. Zij worden somwijlen meer dan 20 jaren oud. Onder de kortstaartige, die vele geslachten en soorten uitmaken, behooren vooral de gewone zeekrab (*Cancer Pagurus L.*) die 6 of meer duimen breed is, en 5 pond zwaar wordt. De strandkrab (*C. Moenas L.*), die bij ons het meeste voorkomt, en zich veel onder de groote steenen ophoudt, welke aan den voet der zeedijken liggen, of in zoute kreeken en dergelijke plaatsen, daar geen sterk getij gaat. De natuurlijke geschiedenis der menigvuldige soorten van Indische krabben is zeer belangrijk, van wege hare merkwaardige levenswijs. Hiertoe behooren onder anderen, de landkrabben (*Gecaranus* of *C. Ruricola*) van de Antilles, die ver van zee in holen wonen, zich op zekeren tijd des jaars naar zee begeven, om daar hare eijeren te leggen. Zij ondernemen die togten dikwijls in talrijke scharen, en nemen haren weg geheel in eene regte lijn, waarvan zij schier door geene belemmeringen af te brengen zijn. Deze landkrabben zijn eenmaal op St. Domingo, uit hoofde van het gedruisch van haren optogt over verdord loof, door de Engelschen des nachts voor Spaansche lanciers gehouden, die daarop terug trokken; ter gedachtenis van welk voorval de Spanjaarden naderhand hun krabbenfeest vierden, met omvoering in processie eener massief gouden krab, die eindelijk echter in den Franschen smeltkroes viel. Belangrijk is ook de *Pinnoteres*, die zich in de schelpen van mosselen en meer soortgelijke dieren ophoudt, en deze, naar het gevoelen der Ouden, waarschuwt, wanneer zij hunne schelpen sluiten moeten, hetzij om hunne buit te bemagtigen, hetzij om dreigend gevaar te ontkomen.

KREEK-INDIANEN of **MUSCOKIES**, zoo als zij zich zelven noemen, maken eene talrijke natie in Noord-Amerika uit. Zij bestaan uit onderscheidene stammen, die zich, na verdrietige oorlogen, vereenigd hebben, om elkander tegen de Chaelans, enz. te ondersteunen, en in dit hun plan zoowel geslaagd zijn, dat zij deze en andere stammen aan zich hebben onderworpen. Hun land, of datgeen, waarop zij regt meenen te hebben, ligt nabij de 34° N. B., en strekt zich uit van de rivier Tombecklee of Mobille, tot aan den Atlantischen Oceaan. Het heeft vele bevaarbare rivieren, die in baaijen en havens uitloopen, is schoon en vruchtbaar, van tijd tot tijd door hen meer bebouwd geworden, en levert tabak, rijst, Indiaansch koren, aardappelen, erwten, boonen, kool, meloenen, persiken, aardbeziën, druiven, enz. op. Ook hebben zij overvloed van tam vee, kalkoenen, eenden en ander gevogelte, alsmede van wild gedierte. Hun land levert mede een aantal zoutbronnen op, en de rivieren zijn rijkelijk van visch voorzien. De Kreek Indianen zijn een welgevoed, schrander en wellevend volk; bij uitstek jaloersch op hunne regten, zeer gehecht aan hun land, welgemaakt, behendige zwemmers, hardvochtig en vlug van aard, omtrent vreemdelingen zeer herbergzaam, en zelfs edelmoedig en vriendelijk tot in den hoogsten graad, ook jegens de blanken, wanneer hen iemand van eenen hoogeren rang dan een koopman bezoekt. Zij zijn in hunnen handel zeer stipt en beschermen de kooplieden tegen alle verongelijkingen. Hunne vrouwen zijn schoon, en velen derzelve, naar den staat harer beschaving, ongemeen zindelijk. De mannen stellen hunne waarde in goede jagers, visschers en krijgslieden te zijn; moetende de vrouwen het meeste werk op den akker verrigten. Zij bedienen zich nogtans ook van slaven. De Kreek-Indianen hebben dikwijls eenen voorraad van sterken drank bij zich, die alleen ter hunner verkwikking dient; doch zij gebruiken veel melk, eijeren en honig. Zoo herbergzaam en minzaam zij omtrent hunne vrienden zijn, zoo onverzoenlijk zijn zij ten aanzien hunner vijanden, terwijl zij tevens van de trouw der blanken over het algemeen een ongunstig denkbeeld hebben, doch veel vertrouwen in de bewoners der Vereenigde Staten stellen.

KREKELS. Dit geslacht van insekten bevat de eigenlijke zoogenaamde krekels, welke een eentoonig zeer bekend geluid geven, en de stomme krekels, onder welke de Surinaamsche lantaarndrager eene eerste plaats bekleedt. De eigenlijke krekels worden meest in boomrijke streken aangetroffen. De wijfjes derzelve zijn gewoon hare eijeren in dunne doode boomtakjes te leggen, die zij ten dien einde met eene eigenaardige boor tot op het merg doorsteken. De mannetjes alleen geven geluid door middel van zeker muzijk-werktuig, hetwelk aan beide zijden aan den grond van het achterlijf geplaatst is. Dewijl de wijfjes het vermogen om te zingen missen, worden zij door den Griekschen wijsgeer XENARCHUS bijzonder gelukkig geacht, als stomme vrouwen hebbende. De Ouden hadden veel met deze dieren op. Zij beschouwden ze als de lievelingen der muzen, die, van dauw levende, op de hoogste boomen met hun helder gezang de komst des zomers verkondigden, en, schier aan goden gelijk, even als zij geen bloed in het lijf hadden. Dit verhinderde echter niet, dat zij ze ook met smaak aten; vóór de paaschtijd de voorkeur aan de mannetjes, doch in de paring aan de wijfjes gevende, wier ligchaam dan met witte eijeren gevuld is. = De Atheniensers, trotsch op hunne aloudheid, droegen als een zinnebeeldig teeken daarvan kleine gouden of zilveren krekels om den hals; zij geloofden dat dit diertje uit de aarde ontsproten en dus het oudste van alle de dieren was.

KREOLEN. Zoo noemt men in Amerika de kinderen der blanken of oorspronkelijke Europeërs, die uit een wettig huwelijk geboren zijn; terwijl diegene, welke de blanke mannen, buiten het huwelijk, bij hunne Negerinnen of slavinnen verwekken, Mulatten, of *lieden van de kleur* (alzoo de kleur van hun vel hunnen oorsprong aanduidt) genoemd worden.

KRETINISMUS, een hooge graad van zwakte van het verstand, die bij de bewoners van vochtige en warme bergdalen eene inheemsche ziekte is. De personen, die er aan lijden, zijn klein, slecht ontwikkeld, dikbuikig, met een bleek, geelachtig en opgezet aangezigt, dikke, gezwollene lippen, dikke tong, onverstaanbare spraak, met een zwaar, steeds nederhangend hoofd, waaraan het voorhoofd bijna geheel ontbreekt. Men vindt dezelve het menigvuldigst in de dalen van Walliserland, van sommige streken van Savoije, Milaan, Piemont, enz. en in de diepe dalen van Sumatra. Dikwijls vindt men het kretinismus vereenigd met Engelsche ziekte en beenverweeking, doch bijna altijd met kropgezwel, zoodat men de gevallen, waarin dit geene plaats heeft, als uitzonderingen schijnt te moeten aanmerken.

KRETINEN, eene bijzondere soort van menschen, die men het meest in de dalen van Walliserland in Zwitserland en in sommige streken van Savoije ontmoet, en zich door wanstaltigheid van ligchaam en gebrek aan zielsvermogens onderscheiden. Zij zijn zeer talrijk, planten zich van het eene geslacht tot het andere voort, en bevatten eenige duizend familiën. Deze ziekelijke toestand, welke men *Kretinismus* noemt (zie het vorig art.), bepaalt zich wel alleen tot de opgenoemde landstreken en personen, maar het heeft zich zelfs bij kinderen vertoond, wier ouders geene Kretinen waren. Het opsporen der oorzaken hiervan heeft vele nieuwere geneesheeren bezig gehouden, en waarschijnlijk moeten dezelve in de beslotene, vochtige en ongezonde lucht der diepe dalen, welke geest en ligchaam verzwakt, in het onzuiver en vele vreemdsoortige deelen bezwangerd water, in de morsigheid der straten, in de luiheid, onreinheid der inwoners zelve, en in gebrek aan beschaving gezocht worden. De beste, tot hiertoe bekende middelen tegen deze volksziekte, naar het gevoelen van den heer FODERE, een schrijver over de Kretinen, zijn deze: dat men de huwelijken dezer ongelukkigen onder elkander belette, opdat het kwaad zich niet voortplante, dat men kinderen, die er eenen aanleg toe hebben, in hooge landen late opvoeden, en dat men de kunstvlijt en werkzaamheid in die oorden, waar deze ziekte heerscht, aankweeke, vermits zij door een werkeloos leven aanmerkelijk bevorderd wordt.

KREUTZER (EEN), Duitsche munt, heeft de waarde van $\frac{1}{85}$ van eenen gulden.

KRIBBE is een schijnbaar wolkje in het sterrebeeld van den kreeft, reeds bij de Ouden wel bekend. Het bestaat uit eene groote verza-

meling van sterren, wier geheel het ongewapend oog wel kan gewaar worden, maar die het niet afzonderlijk kan onderscheiden.

KRIKZOW, eene kleine doch sterke stad van Lithauwen, 15 mijlen ten Z. van Miceslan. Men zegt aldaar dat zij de geboorteplaats van Esculapius is, doch deze overlevering heeft weinig gronds. De stad ligt aan de rivier de Don en behoort thans aan Rusland.

KRIJGSBANIEREN waren bij de onderscheidene volken verschillend. Toen de Deenen, onder Alfred of Alfridus, Engeland overweldigden, hadden zij een standaard of vaandel, *Reafen* genaamd, in hetwelk zij een groot vertrouwen stelden, en dachten dat deszelfs beweging den goeden of kwaden uitslag van den strijd aankondigde. Dusdanig was ook de *Oriflamme* bij de Franschen en het *Laborum* bij de Romeinen.

KRIJGSKUNDE is de leer van al datgene, hetwelk bij de toepassing van krijgskundige kennis, ten aanzien van tijd en ruimte, het wezenlijkste en doelmatigste is. Zij berust bij den aanval op den grondregel, om met de grootste mate van kracht, eenen vereenigden aanval op een beslissend punt te ondernemen, zoodat de grondregel van alle verdediging daarin bestaan moet, dat men den vijand zoo lang mogelijk verhindere, om dien te volgen, waartoe het beste middel is, dat men iederen aanval op de regte wijze tracht voor te komen. Tot eene behoorlijke krijgskunde behoort eene voorafgaande kennis van verscheidene wetenschappen, als: krijgskundige aardrijks-, geschied-, teeken-, vestingbouwkunde, enz. doch vooral de *Strategie*, die de beweging van een leger buiten, en de *Taktiek*, welke die beweging op het slagveld leert. De nieuwere krijgskunde dagteekent van de invoering van het schietgeweer en de staande legers, waardoor de geheele manier van oorlogen, in de middeleeuwen, noodwendig moest veranderd worden. Zoolang persoonlijke moed en ligchaams-sterkte den krijg besliste, was de oorlog voor de edelen zeer aanlokkelijk, en bij de hoogere klasse der natiën zeer in aanzien; daar het eerst gedurende den krijg van Karel V, en Frans I was, dat men het groot belang van een geregeld voetvolk leerde kennen; terwijl de Zwitsers, toenmaals het beste van deze soort, niet zelden het lot van eenen slag beslisten. Door de invoering van het schietgeweer, bijzonder van het geschut, werden persoonlijken moed en ligchaams-sterkte van minder waarde, omdat de kunst derzelver plaats verving; doch nu ook verloor het krijgswezen veel van zijne vorige waarde en aanlokkelijkheid, en moest men, bij mangel van vrijwilligers, meer en meer tot gehuurde soldaten uit de laagste volksklasse de toevlugt nemen. Hieruit werden de staande legers geboren, doch men bezat nog geene eigenlijke krijgskunde, maar vocht in bijna onbewegelijke kolommen. Zoowel door Hendrik IV van Frankrijk, als door de republiek der Vereenigde Nederlanden, in haren vrijheids-strijd tegen Spanje, werd dit stelsel van staande legers meer ontwikkeld, en maakte men in de krijgskunde, door de groote talenten van Hendrik IV, den Prins Maurits van Nassau, en den Hertog Alexander van Parma, geene geringe vorderingen; doch werd inzonderheid de belegerings-kunst in den Spaansch-Nederlandschen oorlog tot meerder volkomenheid gebragt. Later bragt Gustaaf Adolf eene belangrijke verandering in de krijgskunde te weeg, door kleinere afdeelingen, ligtere wapenen, en vele verbeteringen bij het schutgevaarte in te voeren, waarop kort daarna, onder Lodewijk XIV, door den oorlogs-minister le Tellier, en diens zoon en opvolger Louvois, inzonderheid echter door Turenne, en andere groote veldheeren, het krijgswezen eene geheel veranderde gedaante verkreeg. In plaats dat Hendrik IV 14,000 man in dienst had, onderhield Lodewijk XIV, na den vrede van Nijmegen, reeds 140,000 man. Deze uitbreiding der staande legers moesten nu de overige Europische mogendheden volgen; doch het duurde lang, voor dat Engeland en Nederland tot eene evenredige vermeerdering derzelve, welke men hier altijd voor de vrijheid gevaarlijk hield, konden besluiten. Ondertusschen moesten deze groote legers op de krijgskunde eenen belangrijken invloed hebben. Zij werd nu eene kunst die meer in het groot behandeld werd. Frankrijk dekte zijne grenzen door nieuwe vestingen, en zijne vestingbouwers waren tot op de jongste tijden voorbeelden voor Europa. In het begin der 18e eeuw begon voor het geheele krijgswezen een nieuw gewigtig tijdvak. Niet alleen verkreeg Rusland door Peter den Grooten een talrijk, op de Europesche wijze geoefend en bestuurd, staand leger, maar ook Pruissen kwam, omtrent het midden derzelve, onder Frederik Willem I, met eene zoo aanzienlijke krijgsmagt in Europa te voorschijn, dat derzelver getal eerlang met de bevolking van den staat niet meer in evenredigheid stond. In Pruissen moest deze magt een kunstmatig werktuig worden, waartoe Frederik II haar vormde, wiens voorbeeld op alle, zelfs op de kleinste staten, zulk eenen invloed had, dat het stelsel van staande legers daardoor eene uitgestrektheid verkreeg, welke het nimmer gehad had. Terwijl nu het krijgswezen den hoogsten trap van volkomenheid scheen bereikt te hebben, deed de Fransche omwenteling geheel Europa in zijne grondzuilen beven, en ontdekte de naaktheid van het tot hiertoe gevolgde krijgskundig stelsel in al haren omvang. Door de verbazende uitbreiding der staande legermagt, had zich tusschen haar en de natie eene wijde klove gevestigd: alleen het leger was gewapend en niet de natie, die veeleer geheel weerloos was. Werd nu het eerste geslagen, dan was de laatste onder het juk gebragt; terwijl bovendien de legers zoo aanmerkelijk waren uitgebreid, dat zij met de geldkrachten van den staat in geene de minste evenredigheid stonden, en dus noodzakelijk grootendeels moesten werkeloos blijven. Door de staande legers bloot tot werktuigen te maken, had men alle zedelijke drijfveren verbroken, toen de Fransche natie eensklaps werd te wapen geroepen, en tegen het verroeste werktuig eener staande legermagt middelen bezigde, door krijgskundige vernuften ingevoerd, die haar onoverwinnelijk maakten. Zoodra echter de beheerscher van Frankrijk in den ouden waan verviel, om zijn leger meer en meer in een werktuig te herscheppen, dat alleen aan zijne persoonlijke bedoelingen dienstbaar was, en de overige Europesche mogendheden, door ondervinding geleerd, en op de regtvaardigheid harer zaak vertrouwende, eindelijk de natie zelve voor regt en vrijheid te wapen riepen; toen bevestigde het zich op nieuw, dat geene, hoe hoog ook geroemde vaardigheid in de krijgskunst in staat is, om een volkomen werktuig, door zedelijke kracht en nationale geestdrift bewogen, ofschoon dan ook de legers minder geoefend mogen zijn, eenen duurzamen wederstand te kunnen bieden.

KRIMLIN of **KREMLIM** (Het), een Tartaarsch woord, fort of versterking aanduidende, is de naam, welke men aan het midden-kwartier van de stad Moskow geeft; hetzelve wordt door dikke muren omgeven, hebbende hooge torens met eene diepe gracht. Het was aldaar de residentie-plaats der voormalige Vorsten, en ook die der geregtshoven en kanselarijen. Dit kasteel of slot werdt eerst van hout gebouwd door den Groot-Hertog Daniel Alexandrowitz, en omtrent 60 jaar daarna in steen, door Demetrius Iwanowitz. Op het einde der volgende eeuw, liet de Czaar Iwan Wassiliowitz het brengen in den staat, waarin het zich voor den brand van 1812 bevond; doch in het jaar 1770 was hetzelve eenigzins herbouwd geworden.

KRISTALLEN, volgens de nieuwste ontdekkingen, de merkwaardigste voortbrengsels der tweede aantrekkende kracht, welke alleen door aanraking werkt. Zij bestaat in de regelmatige schikking der stofdeeltjes in zekere ligchamen, volgens meetkundige vormen, en welke deeltjes, door eene tusschenkomende vloeistof van elkander gescheiden zijnde, zich naderen, en, naar gelang hunner wederzijdsche aantrekking, zich weder vereenigen: de hieruit ontstaande regelmatige ligchamen dragen den naam van kristallen. Zij worden in de groote geheime werkplaatsen der natuur gevormd, en bevinden zich in zekere grotten of holen, of in onderscheidene aardsoorten. Onder hunne uitwendige kenmerken is dat van derzelver regelmatigen vorm het zekerste en belangrijkste, en hiertoe behooren onder anderen de eenvoudige, driezijdige piramide, zoo als de *Kalkspath*, welke men ook in de dubbele driezijdige aantreft; de dubbele vierzijdige piramide, zoo als bij de *Robijn* of *Spinel;* eene ruitvormige tafel met scherpe kanten, zoo als in de *Gyps-spath* of *Selenit;* de zeszijdige, dubbele piramiden bij de *Saphir;* eene gelijkhoekige, zeszijdige tafel, zoo als somtijds bij de *Chrysoberil;* eene zeszijdige zuil, aan de einden in vier vlakten spits toeloopende, zoo als bij den *Zirkoon;* eene zeszijdige zuil, met stompe hoeken, zoo als ook bij de *Kalkspath;* een *Dodekaëder* of twaalfzijdige ligchamen met ruitvormige vlakten, gelijk bij den *Diamant* en *Granaat;* eene vierzijdige zuil, met vier, aan de kanten liggende, vlak en spits toeloopende, zoo als de *Hiacint;* eene dubbele zeszijdige piramide, met langere of kortere tusschen-zuilen, welker vlakten meestal over dwars fijn gestreept zijn, gelijk bij den *Quarts;* eene achtzijdige zuil, welke in acht vlakten spits toeloopt, zoo als de Brazilische *Topaas;* een tweelingskristal, uit twee vierzijdige zuilen bestaande, waarvan altijd twee aan twee elkander in de lengte genoegzaam doorsnijden, zoo als bij den *Kruissteen;* eene negenzijdige zuil met driezijdige, korte punten aan het einde, gelijk bij den *Schorl;* eene dubbele achtzijdige piramide met vier vlakten aan ieder punt, gelijk de *Leucit;* eene vierzijdige zuil, die aan de punten, door stompe hoeken en punten, eene zeszijdige vlakte vormt, zoo als bij de Saksische *Topaas*, en een dobbelsteen, met stompe hoeken en kanten, waardoor 26 vlakten ontstaan, zoo als bij de *Boraeit*, enz.

KRIJT. Deze welbekende stof bestaat uit zuivere koolzure-kalk, en komt in groote hoeveelheden in Engeland, Frankrijk, Spanje, Italië, Duitschland, Denemarken en andere landen voor. Men voert het in geheele ladingen, als ballast, meestal uit Engeland en Denemarken herwaarts.

KRITIEK. Deze is van tweederlei aard: de eene, door sommigen voor de eenige *ars critica* gehouden, bemoeit zich bepaaldelijk met de oude letterkunde, en heeft meest betrekking tot het verouderde, het duistere en verminkte, hetzij dit door de afschrijvers, door gebrekkige uitgaven of andere toevalligheden veroorzaakt is; met een woord tot alles, wat tot opruiming van het moeijelijke, in taal en stijl, van oude schrijvers, door ophelderen, verklaren en vergelijken kan dienen. De tweede soort van kritiek is die, welke men zou kunnen noemen eene billijke beoordeeling van menschelijke gewrochten, de toepassing van ons verstand en onzen smaak op de werken van kunst, vernuft en geleerdheid. Deze oefening van on-

zen geest is van niet weinig nut, kan ons een wezenlijk vermaak verschaffen, en zelfs, wel gebezigd, onze volmaking bevorderen.

KROKODIL. Het geslacht van kruipende dieren of amphibieën, dat dezen naam draagt, wordt in drie ondergeslachten verdeeld, namelijk: dat der gaviaals, der eigenlijke krokodillen, en der kaaimans of alligators. Het zijn alle groote bagedissen, die in zoet water leven. De gavialen treft men vooral in den Ganges aan, en alleen in de oude wereld; de kaaimans alleen in de nieuwe wereld, terwijl de eigenlijke krokodillen in beide halfronden voorkomen. De vermaardste derzelve is de Nijl-krokodil, die men thans alleen in Opper-Egypte vindt. Op den oever is zij vreesachtig, en schrikt voor elk gedruisch, in het water is zij stoutmoediger, en houwt dikwerf met een enkelen beet een arm of been af, van hen, die onvoorzigtig in de rivier zwemmen.

KROKODILLEN-DOODER. Zie Ichneumon.

KRONIJK. De kronijken of geschiedkundige opgaven van het voorgevallene in een bepaald tijdvak, onderscheiden zich van de jaarboeken (*annalen*) van gelijken aard, meer door derzelver benaming, dan door de zaak zelve; want de oudste kronijken en jaarboeken zijn in hunne geschiedkundige berigten volgens de jaren ingerigt. Wil men echter het woord *kronijk* in eenen strengen zin opvatten, dan zouden de kronijken of tijdboeken, de geschiedenis van een tijdvak over het algemeen, en zonder rangorde van jaren, benevens derzelver gebeurtenissen en merkwaardigheden, moeten inhouden; doch de jaarboeken in eene korte en eenvoudige aanwijzing van het merkwaardigste, van hetgeen in enkele jaren, inzonderheid bij een bepaald volk is voorgevallen, moeten bestaan. Beiden worden als bronnen der geschiedenis beschouwd, daar kronijken en jaarboeken intusschen reeds zeer vroeg onder die volken in gebruik waren, welke het letterschrift kundig waren, zoo als b. v. de *Hebreeuwen*, de *twee boeken der Kronijken*, en andere schriften, in het oude testament te vinden, voorts bij Pheniciërs, Romeinen, enz. Bij vele volken werden zij onder het gezag van den staat vervaardigd (*Staats-kronijken*), hetgeen door de priesters, als tot de klasse der wijzen en geleerden behoorende, verrigt werd. In lateren tijd, dien der Christelijke tijdrekening, waren het insgelijks meestal geestelijken, welke de geschiedkundige tijdboeken vervaardigden. Tot deze kronijken behooren ook verscheidene geschiedkundige werken der Byzantynen, en de Alexandrijnsche kronijk, door du Fresne uitgegeven; voorts de kronijken, door verscheidene monniken, vooral de vlijtige Benediktijnen, in de middeleeuwen geschreven, en deels de geschiedenis over het algemeen, of die van een bijzonder tijdvak, of van eene enkele natie (zoo als die van Gregorius van Tours, geschiedenis der Franken, Beda's Engelsche geschiedenis en anderen) of eindelijk de geschiedenis bevattende van bijzondere provinciën, steden, instituten en beroemde mannen, enz. De kronijken zijn gedeeltelijk in uitgebreide verzamelingen uitgegeven, en tot de 13e en 14e eeuw meestal in de Latijnsche taal gesteld, dikwijls is niet eens de naam van derzelver opsteller bekend, en dragen zij den naam van de plaats, waar zij geschreven of gevonden zijn. Over het algemeen dragen deze geschiedkundige tijdboeken het kenmerk van den tijd, waarin zij opgesteld zijn, alsmede van derzelver schrijvers. Men kan er de godsdienstige denkbeelden, hunne bepaalde wetenschappelijke kennis, en hunne ten deele kinderachtige ligtgeloovigheid, gereedelijk in ontwaren; doch zijn zij ook daarentegen vrij van die staatkundige beschouwingen en oppervlakkige redekavelingen, welke men dikwijls in lateren tijd, onder den naam van *Pragmatismus* geroemd heeft, en zijn dus voor de geschiedenis van hunnen tijd van veel belang. Bij de meerdere en toenemende vorderingen in het onderzoek der geschiedenis, heeft men de pragmatische werken derzelve, waarin de gebeurtenissen, waarover zij handelen, in eene behoorlijke opvolging van tijd, geschiedkundig verhaald worden, van de kronijk onderscheiden, waarin nog eene zeer platte manier van voordragt gevonden wordt. Nieuwe historieschrijvers gebruiken het woord kronijk bijna alleen van staats-kronijken.

KROONRAD noemt men bij werktuigen een rad, welks tanden niet met hetzelve in een vlak liggen. Meestal staan de tanden bij kroonraderen loodregt op de vlakte van het rad, en loopen alzoo evenwijdig aan de as.

KROONWERK heet bij eene vesting een groot buitenwerk, dat uit een dubbel hoornwerk of uit een geheel en twee halve bolwerken bestaat.

KROS, beroemd waterbouwkundige, mededirecteur van de Katwijksche uitwatering, was ook directeur van het Holsteinsche kanaal; hij was geheel practicus, en in dat opzigt kundig voor de uitvoering.

KRUIDKUNDE. Zie Plantenkunde.

KRUIDNAGELBOOM (De) heeft in grootte en gedaante veel overeenkomst met den laurierboom, en wordt op de Moluksche eilanden gevonden. Hij groeit in eenen droogen en heeten grond, heeft hard hout, en verkrijgt op het laatst van Maart, aan de einden der dunne takjes, geheele trossen van witte bloemknoppen, die naderhand de gedaante van nagels aannemen, en om hunnen sterken geur, den naam van kruidnagelen bekomen hebben. Deze bloemknoppen worden groen geplukt, in den rook, en daarna in de zon gedroogd, waardoor zij derzelver bruine kleur verkrijgen. Men rekent dat jaarlijks omtrent 350,000 ℔ naar Europa worden overgevoerd, hetgeen voorheen aan onze Oost-Indische Maatschappij een inkomen van ruim een millioen 750,000 gulden opleverde. Behalve voor huisselijk gebruik, dienen de nagelen ook, om er eene zeer geurige, scherpe en heete olie uit te stoken.

KRUIJFF (Jan de), werd in het jaar 1706 te Leiden geboren; hij paarde, gelijk velen in ons vaderland, de beoefening der letteren, en bijzonderlijk der dichtkunst, aan de bezigheden van den koophandel. De roem, dien hij hierdoor bij zijn leven, bij bevoegde regters verwierf, werd na zijn overlijden, dat in het jaar 1755 voorviel, door zijne drie zonen vereeuwigd, die de verspreide gedichten van hunnen vader, in 1776 in eenen bundel bijeenbragten. Deze bundel doet ons in de Kruijff eenen man kennen, die, ofschoon met dichterlijk vernuft, vuur en verbeeldingskracht niet in de hoogste mate bedeeld, echter met die gaven meer dan zijne dichtlievende tijdgenooten was toegerust, en die eene uitnemende bekwaamheid had, om ernstige en gewigtige denkbeelden, in vloeijende en stevige versmaat, met gepasten dichterlijken zwier krachtig uit te drukken. Ook voor het luimige en geestige was hij geenszins ongeschikt, zoo als eenige stukken duidelijk bewijzen. =, geboren te Leiden in 1753, de zoon van den voorgaanden, trad reeds vroeg in diens voetstappen. Hij was eerst tot den predikstoel bestemd, doch zijn ligchaamsgestel vergunde dat niet, zoodat hij zich tot het bestuur over eene fabriek bepaalde, maar later (na 1795) in de staatkundige loopbaan trad, in 1807 en vervolgens raad van Binnenlandsche Zaken, en in zijne latere jaren eerst wethouder der stad Leiden en toen vrederegter aldaar werd, doch bij klimmende jaren dit ambt liet varen, en in stille rust bij zijne dochter en schoonzoon, den heer Bosscha in 's Hage doorbragt, waar hij ook in het laatst van 1821 †. Ook was hij, sedert 1798, curator der Leidsche hoogeschool, en hoewel tot andere bezigheden geroepen, heeft hij nimmer de beoefening der letteren vaarwel gezegd. Als man van ongemeen kieschen smaak, als fijngevoelig en keurig dichter en prozaschrijver, heeft hij zich door weinige, maar uitgelezene gewrochten doen kennen. Als dichter was hij een der werkzaamste leden van het genootschap: *Kunst wordt door arbeid verkregen*, te Leiden, een van de verdienstelijkste uit het laatste der 18e eeuw, en hetwelk met de 19e als Leidsche afdeeling der *Maatschappij van Taal en Dichtkunde* (later *van fraaije Kunsten en Wetenschappen*), een nieuw leven ontving; ook was hij de boezemvriend en kunstgenoot van Feith en Kantelaar. Hij zelf gaf eenige zijner bij verschillende gelegenheden opgestelde dichtstukken uit, achter zijn grooter gedicht, *de Hope des Wederziens*, in 1817 vervaardigd, ter gelegenheid van het verlies zijner echtgenoote, vrouwe Martha Jakoba Luzac, na eene 32 jarige echtvereeniging; een stuk, waarin edele Godsvrucht en hartelijkheid zich met kieschen smaak paren. Ook op het bijschrift op Malnoë, Schultens, Nieuwland, enz. was hij bijzonder gelukkig. Zijne dichterlijke vertaling van het 4e boek der *Aeneïs* van Virgilius, door kunstkenners hoogelijk geroemd, is nog ongedrukt. Als prozaschrijver heeft hij zich door het leven van Sijbrand Feitama en Arnold Hoogvliet, eene redevoering op den stichter der Maatschappij: *Tot Nut van 't Algemeen*, J. Nieuwenhuizen, en eene lofrede op Cornelis Pietersz. Hooft, in 1817 door de Maatschappij van fraaije Kunsten en Wetenschappen bekroond, met veel lof bekend gemaakt. Al te groote kieschheid en schroomvalligheid hebben hem waarschijnlijk van het leveren van nog talrijker lettervruchten weêrhouden. Gaarne echter zocht hij aan zijne landgenooten de Latijnsche meesterstukken van beroemde redenaars mede te deelen, zoo als eenige redevoeringen van Rau, Luzac en Borger, waarin de kracht en bondigheid van het oorspronkelijke niet zijn verloren gegaan.

KRUNITZ (Johan Georg), doctor in de geneeskunde te Berlijn, alwaar hij in 1728 geboren werd. Nadat hij zijne studiën te Göttingen en Frankfort aan den Oder volbragt had, keerde hij naar Berlijn terug; wijdde zijn geheel volgend leven aan letterkundigen arbeid, en † aldaar in December 1796. Eene menigte nuttige geschriften, welke hij zoo zelf geschreven als overgezet heeft, zijn de vruchten zijner onvermoeide werkzaamheid, waarvan het belangrijkste werk is, zijne *Oekonomisch Technologische Encyclopedie*, waarvan hij het 73e deel had afgewerkt, toen hij †. Na zijn overlijden werd dit door F. J. Flörke voortgezet, welke echter kort daarop overleed, waarop deszelfs broeder H. G. Flörke het vervolg daarvan op zich heeft genomen.

KRUIS (Het). De omstandigheid dat Jezus aan het kruis gestorven is, heeft dit bij de Romeinen gebruikelijk werktuig der verachtelijkste doodstraf, tot een heilig teeken verheven, waarvan zich sommige Christenen tot een kenmerk van onderscheiding en herinnering bedienen. Het gebruik, om zich tot een aandenken aan Jezus dood te kruisen, klimt reeds tot de 3e eeuw op. Konstantijn de Groote liet op openbare pleinen, in paleizen en kerken, kruisen plaatsen, en toen reeds beschilderde men daarmede den ingang der huizen, ten einde dezelve daardoor als Christelijke te kenmerken; gelijk ook later de meeste kerken kruiswijze gebouwd werden. Het

kruis werd echter eerst een voorwerp van vereering, nadat de Keizerin Helena, moeder van genoemden Vorst, het kruis, waaraan Jezus gestorven zou zijn, in Jeruzalem ontdekte, en er een stuk van naar Konstantinopel mede bragt; en hieraan is het feest der *Kruisvinding*, dat den 3 Mei in de Roomsch-Katholijke kerk gevierd wordt, zijn' oorsprong verschuldigd. Van nu af hield men het kruis voor een teeken van overwinning en de vrolijkste verwachtingen. Vaandels en wapens werden er mede versierd, en de Keizer Heraclius meende het behoud van zijn rijk verzekerd te hebben, toen hij het gemelde stuk van het kruishout, hetwelk in Jeruzalem bewaard werd, en in 616 in handen der Perzen gevallen was, in 631 op hen weder veroverde. Tot een aandenken aan deze overwinning, werd het feest der *Kruisverheffing* ingesteld, omdat Heraclius, op de Hoofdschedel-plaats te Jeruzalem, het kruis liet oprigten. Wonderbaar was de vermenigvuldiging van dit heilig overblijfsel: ontelbare kerken vertoonden er stukjes van, wier wonderdoende kracht men, door de verbazendste daadzaken, wilde bevestigd hebben; terwijl men in ernst geloofde, dat het zich liet verdeelen, zonder kleiner te worden. Te vergeefs poogden de beeldstormers ook de aanbidding van het kruis te verhinderen; meenende men aan hetzelve, met het daaraan gehecht beeld des stervenden Zaligmakers, boven alle andere beelden van heiligen, godsdienstige vereering schuldig te zijn, zoo als dan ook de plegtige aanbidding van hetzelve, volgens het leerbegrip van Johannes van Damaskus, in de 7e eeuw in de Oostersche kerk werd vastgesteld. Dat ook in de Westersche aan het kruis eene geheime kracht werd toegeschreven, bewijst de kruisproef of het kruisgerigt (Zie Ordaliën). De veldtogten, die de Christenheid, in de middeleeuw, ter herovering van het heilige land ondernam, zijn insgelijks naar het kruis genoemd, omdat ieder, die er deel aan had, een kruis van rood laken of andere stoffen, op zijne borst droeg.

KRUISTOGTEN, aldus genoemd, omdat alle de daarin betrokkene helden een kruis op hun bovenkleed droegen. Zij behooren onder die allerzonderlingste en merkwaardigste verschijnsels der middeleeuwen, van welke het nog twijfelachtig is, of zij meer voor- dan nadeel gesticht, en meer goed dan kwaad hebben te weeg gebragt. De naaste aanleiding tot deze kruistogten moet meer in den onzinnigen ijver, dan wel in een doorslepen plan der pausen en der Roomsche geestelijkheid gezocht worden. De Christenen, die naar het heilige graf trokken, hadden langen tijd tegen betaling van eene geringe schatting, van de Arabieren bescherming en veiligheid genoten; doch deze door de Saraceensche volkstammen, naderhand onder het juk gebragt zijnde, werden de Christenen mishandeld en verdreven. Peter van Amiens of Peter de Kluizenaar, gaf aanleiding tot den eersten kruistogt, door de treurige schets, welke bij na zijne terugkomst uit Jeruzalem aan Urbanus II, van den droevigen toestand der Christenen in het Oosten gaf; overhandigende te gelijk aan dien kerkvoogd eenen brief van den patriarch, houdende dringend verzoek, dat de Westersche Christenen hunne onderdrukte broeders mogten bijstaan. De paus riep hierop in 1095 te Piacenza eene kerkvergadering bijeen, en drong er op aan om de Christenen in het Oosten te hulp te komen, waartoe velen hun woord gaven. Hierop volgde de kerkelijke bijeenkomst te Clermont in 1096, waar Peter van Amiens door zijne schrikbarende berigten, het zoo ver bragt, dat men stellig tot eenen algemeenen togt tegen de ongeloovigen besloot, en zich met eede verbond, om het heilig land te zullen veroveren. Geheele scharen trokken nog in hetzelfde jaar, langs verschillende wegen, onder Peter en andere aanvoerders, derwaarts; doch voor zij Konstantinopel, de algemeene verzamelplaats, bereikten, hadden reeds velen, door onervarenheid en mangel aan orde, in de landen die zij doortrokken, en waar zij de grootste schanddaden en gruwelen pleegden, hun graf gevonden, en zij zouden allen door de Turken zijn omgebragt, indien niet Gotfried van Bouillon, een dapper krijgsman, met een welgeoefend leger van 80,000 man ter hulpe ware toegesneld. Met dit leger trok hij door Duitschland en Hongarijë, veroverde in 1097 Nicea, in 1098 Antiochië en Edessa, en eindelijk in 1099 Jeruzalem, van waar hij den bijnaam van *Koning van Jeruzalem* verwierf; doch hij † reeds in het jaar daaraanvolgende. De verovering van Jeruzalem ontvlamde de geestdrift op nieuw. In 1102 brak eene schaar van niet minder dan 260,000 menschen uit Europa op, die echter deels op den weg, deels door het zwaard van den Sultan van Konia omkwam. Ook de Genuezen en andere zeevarende volken, deden zeetogten naar het heilige land; terwijl een tweede aanzienlijke en regelmatig bestuurde kruistogt het verlies van Edessa, in 1142 door de Saracenen genomen, ten gevolge had. Dit verlies verwekte in Europa groote verslagenheid, waar men, voor dat der overige bezittingen, en zelfs van Jeruzalem, beducht was. Op aanmaning van paus Eugenius III, door den heiligen Bernard van Clairvaux ondersteund, trokken de Koning Lodewijk VII van Frankrijk, en de Keizer Koenraad III, in 1147 met 200,000 man op; doch moesten Jeruzalem in eenen zwakkeren toestand verlaten dan zij het gevonden hadden. De hierop volgende kruistogt, na de herovering van Jeruzalem door Sultan Saladin in 1187, welke Keizer Frederik I, in vereeniging met de Koningen Richard Leeuwenhart van Engeland en Philippus Augustus van Frankrijk in 1189 ondernam, en waarbij zich ook graaf Floris van Holland en Otto II, graaf van Gelder, met vele honderden Vriezen en Vlaanderschen, voegden, had geen beter gevolg, evenmin als die later door den graaf Montferrat, den Koning Andreas van Hongarijë, den Keizer Frederik II en Lodewijk de Heilige van Frankrijk ondernomen werden. De provinciën in het heilige land gingen allen, de eene na de andere verloren, en er bleef voor de misleide Vorsten, bij hunne aanmerkelijke verliezen aan geld en manschap, niets over, dan dat zij zich met ijdele titels van vorige bezittingen konden troosten. Wanneer men den toestand van Europa in dat tijdvak beschouwt, waarin de kruistogten ondernomen werden, zal men minder over het verbazend aantal menschen, die er aan deel namen, dan over de zwakheid en onmagt der Vorsten verbaasd staan, die hunne landen vrijwillig lieten ontvolken en verwoesten, en de kern van hun krijgsvolk aan eene onuitvoerbare, en zonder plan beraamde onderneming opofferden. Dan, schoon wel een aanzienlijk gedeelte der legers, die naar het heilige land trokken, uit geoefende en dappere krijgslieden bestond, was echter de ongelijk grootere menigte uit eenen hoop ongebonden volk en nietswaardige boeven zamengesteld, aan welke Europa niet veel verloor. Al hadden dus de kruistogten den handel niet uitgebreid, de aardrijkskundige kennis niet vermeerderd, tot nieuwe ontdekkingen geene aanleiding gegeven, dan nog zouden zij voor Europa, alleen door het van eene menigte nuttelooze en schadelijke menschen te bevrijden, zijn voordeelig geworden, waardoor de achtergeblevenen gelegenheid verkregen, om zich uit hunnen vernederden stand te verheffen, en zich met meerder zorgvuldigheid op den landbouw toe te leggen: bij welk een en ander men nog voegen kan, dat de adel, die voorheen burgers en gemeenen onderdrukte, ja zelfs Koningen en *Vorsten* op hunne troonen deed beven, door zijne geledene verliezen en doorgeworstelde rampen, niet weinig was vernederd geworden, en daardoor tot eene menschlievender behandeling zijner onderhoorigen gedrongen werd. Dat voor het overige, onder de nadeelen, door de kruistogten aan Europa te weeg gebragt, een aantal nieuwe ziekten behooren, waarvan men voorheen niets wist, is bekend.

KRUSAAD (De), eene Portugesche muntspecie, door Alphonsus V, bij gelegenheid van eenen kruistogt tegen de ongeloovigen, in werking gebragt, en welke aan de soldaten, die bij dezen oorlog gediend hadden, werdt uitgedeeld.

KUIPER (Jaques), een verdienstelijk kunstenaar, in 1761 geboren, was door de natuur zelve tot het gevoel van het schoone gevormd, daar zijn gelaat eenen hoogen kunstaard kenmerkte. Reeds sedert zijn 7e jaar wijdde hij zich aan de kunst, en de heeren Swidt en Andriessen, beide zijne medebestuurders van de teeken-akademie te Amsterdam, waren de eerste leidslieden van zijnen *buitengewonen* geest, dien hij naderhand met alle die kundigheden versierde, welke een historie-schilder niet kan ontberen. Eenvoudigheid was echter steeds het kenmerk van zijnen edelen smaak, en straalde zoowel in zijne grootsche *ordonnantien*, als inzonderheid in zijne geheel dichterlijke *allegorien* door, waardoor alles wat hij gaf, waar, schoon en grootsch was, zoo als dit door *zijne* kunstgenooten, die hem om zijne nederigheid en inschikkelijkheid algemeen beminden, volmondig erkend werd. Zoolang hij zich met het onderwijs van anderen kon verledigen, bragt hij de voortreffelijkste leerlingen voort; terwijl zijne gemeenzame gesprekken over de kunst, akademische lessen waren, die niet genoeg konden gewaardeerd worden. Hij † den 1 Junij 1808, slechts 47 jaren oud, wanneer het genootschap: *Kunst zij ons doel*, waarvan hij lid was (zoo ook van het Koninklijk Instituut), openbare hulde aan zijne nagedachtenis betoonde, door eene plegtige begraving van zijn lijk in de Walsche kerk.

KULTUUR, beteekent over het algemeen aankweeking, veredeling of beschaving van alle de ziels- en ligchaams-vermogens van een mensch of volk; zoodat dit woord zoowel de verlichting, de veredeling van het verstand, als de beschaving, veredeling en verfijning der zeden aanduidt.

KUMA. De grootste en voornaamste stad van Aeolië, volgens sommigen door Pelops gesticht, was eene der oudste aan de Aegeische zee. Van haar ontleent de Kumaïsche Cybele haren naam, en Hesiodus werd er geboren. Volgens Strabo waren de inwoners eenvoudige lieden. De insgelijks zeer oude stad Kuma in Beneden-Italië en wel in Campanië, was mede eene Kumaische volkplanting, waar de bewoners van Italië, in lateren tijd, de Az. Cybele verplaatsten. De grot dezer waarzegster lag in de nabijheid van het boschje, aan de godin Trivia gewijd, en in hare nabijheid bevond zich het Acharische meer. In deze landstreek had Cicero een landgoed.

KUMAON, een Vorstendom in Noord-Hindostan, van zeer hooge oudheid, in 1815 door de Britten veroverd.

KUNSTDRIFT. Kunst is alleen mogelijk daar vrijheid plaats heeft, en staat tegen de natuur over, die alleen in zoo ver eene kunstenares kan genoemd worden, als wij in hare voortbrengselen doelmatigheid ontdekken kunnen. Bij die schepselen, welke door het karakter van dierlijkheid met ons verwant zijn, ontmoeten wij zekere verschijnselen, die met de doelmatige verrigtingen der men-

schen daarin overeenkomen, dat zij aan de behoeften van het dier volkomen beantwoorden; voortbrengselen hunner werkzaamheid, die, als menschelijk werk beschouwd, eenen hoogen graad van bekwaamheid (of kunst) en oefening verkrijgen zouden. Driften, noemen wij in bewerktuigde ligchamen de prikkelingen, bij de dieren meer instinkt geheeten, in zoo ver hier de driften, door gewaarwording bepaald, en met eene willekeurige beweging verbonden, zich sterker vertoonen, en van hier, dat men de driften der dieren, wier uitwendige voortbrengselen wij als zeer doelmatig en wonderbaar beschouwen, kunstdrift noemt, welke eene handeling met het instinkt of het bepaald begeeren van het dier uitmaakt. Zoo schrijven wij b.v. aan den bever, bij het bouwen zijner woning, kunstdrift toe, en noemen dit zijn werk kunstig, doch openbaart zich in hetzelve (de doelmatigheid er van, welke voor het uiterlijke daarin schijnt plaats te hebben, daar gelaten zijnde) de werktuigelijke noodzakelijkheid van het instinkt, waardoor zich soortgelijke werken van de kunstgewrochten der menschen onderscheiden, in de onoverwinnelijke eenvormigheid dezer voortbrengsels, waaraan geene keuze, en dus ook geene willekeurige handeling eenig deel heeft. Men vergelijke REIMARUS, over de *Driften der dieren*, 1798, 2 deelen, alsmede het art. INSTINKT.

KURIAAL-STIJL. De schrijfwijze, waarvan men zich in geregtelijke stukken bedient, die echter nooit van den zuiveren Nederduitschen stijl moest afwijken.

KURK. Men gebruikt dikwijls het kurk, om zware sluisdeuren of alle andere ligchamen, welke in het water bewogen moeten worden, te verligten. Dit is vooral nuttig bij waaijerdeuren, van welke men de ruimte tusschen de twee bekleedingen met dezen schors opvult. De specifieke zwaarte van het kurk is 240.

KUSTBATTERIJ. Op kustbatterijen worden altijd kustaffuiten gebruikt, welke de schietgaten onnoodig maken, wijl zij over eene borstwering van 160 duim hoogte heen schieten. Deze kustaffuiten vorderen echter meer plaats dan belegerings- of walaffuiten, en de stukken dienen ten minste 7 el uit elkander te staan, hetwelk overigens (de meerdere kosten ter zijde gesteld) een voordeel oplevert. Men is thans algemeen van oordeel, dat verhevene kustbatterijen in allen opzigte voordeeliger zijn dan lage. Dit heeft echter zijne grenzen, en de grootste hoogte waarop zij boven de oppervlakte der zee kunnen verheven zijn, is: voor eene batterij, welke door de schepen tot op 20 roeden kan genaderd worden, eene hoogte van 16 el, en voor die, welke de schepen slechts tot op 40 roeden kunnen naderen, 30 el, of liever, den afstand, op welken de schepen eene batterij kunnen naderen, als radius aannemende, zoo is de hoogte dezer batterij, tangens van den hoek, waaronder de kogel de oppervlakte der zee zal treffen, en welke, om al de voordeelen van het ricocheteren te behouden, niet meer mag bedragen dan hoogstens 4 à 5 graden. Wanneer het vaarwater nader dan 20 roeden langs eene kustbatterij loopt, dan heeft men te vreezen, dat de kanonniers van het klein geweervuur uit de mastkorven der vijandelijke schepen veel te lijden zullen hebben, en de bediening van het geschut daardoor zeer moeijelijk zal worden gemaakt. Men zoude daarin behooren te voorzien, door de batterijen te blinderen, of wel door het bouwen van forten, waarin het geschut in kasematten is geplaatst.

KWIKMIJNEN. De voornaamste kwikmijnen zijn in Hongarije, Friuli, in het Venetiaansche gedeelte van Italië en in Spanje. En gelukkiglijk voor de goudmijnen in Zuid-Amerika, is daarvan ook een aanzienlijke voorraad in Peru. De ingang tot de kwikmijnen van Friuli is waterpas met de straten der stad, van waar men met ladders tot eene diepte van ruim drie honderd voet afklimt. Zoo laag zijnde, gebeurt het dikwijls dat zij onder water staan, en derhalve zijn doeltreffende werktuigen altijd gereed, om de mijnen geschikt voor de mijnwerkers te houden. Maar het grootste kwaad voor de ongelukkigen, die hier arbeiden, ontstaat uit het kwik zelf, hetwelk, als het ware, tot zelfs in hun ligchaam doordringt, en ziekten voortbrengt van eenen vreesselijken aard, die dikwijls doodelijk zijn. Vele der hier werkende personen zijn wegens misdaad tot den arbeid in de mijnen veroordeeld, terwijl andere door hooge dagloonen uitgelokt worden. Wanneer het kwik zich eerst van hun gestel meester maakt, worden zij door zenuwachtige bevingen overvallen; vervolgens vallen hunne tanden uit; want het kwik maakt los al hetgeen het aanraakt; daarop volgen hevige pijnen, voornamelijk in de beenderen, doordien het kwik zelfs door deze harde zelfstandigheid heen dringt, en spoedig sterven zij. Vermits deze uitwerkselen hoofdzakelijk die der dampen en uitwasemingen van het kwik zijn, nemen de werklieden tot behoedmiddel een stuk goud in den mond, hetwelk het metaal aantrekt en de vergiftige stoffe belet in de maag door te dringen; echter heeft men voorbeelden, dat het kwik zich derwijze van het gansche ligchaam eens menschen heeft meester gemaakt, dat een stuk koper, alleen met den vinger gewreven zijnde, geheel wit werd door het kwik, dat uit het vleesch van dien persoon doorsloeg. Eene aanzienlijke kwikmijn wordt ook gevonden te Idria, eene stad in de Oostenrijksche provincie Carniola, niet ver van het bovenste gedeelte der Adriatische zee, of den zeeboezem van Venetië. Deze mijn was niet bekend vóór 1497, toen de wijze van hare ontdekking zeer zonderling was. Eenige kuipers bewoonden dat gedeelte des lands, uit hoofde van het uit de nabijheid der bosschen voor hen ontstaande gemak. Op zekeren dag eene ton gemaakt hebbende, en daarvan de digtheid willende beproeven, plaatste een hunner dezelve derwijze, dat het van de rotsen afdruppelende water daarin kon vallen. Des morgens scheen de ton aan den grond vast te kleven, en hij, in zijne bijgeloovigheid, dacht eerst, dat zij betooverd was; bij nader onderzoek echter vond hij iets vloeibaars, doch blinkend en zeer zwaar, onder het water op den bodem zijner ton. Niet wetende wat dit was, bragt hij daarvan een gedeelte naar eenen apotheker in de nabijheid, die listiglijk den man eene kleinigheid gaf en hem verzocht, al hetgeen hij van dit zonderlinge goed vinden kon, aan hem te brengen. De geschiedenis werd nogtans spoedig ruchtbaar, en eene compagnie werd opgerigt om den berg te onderzoeken en de gevonden mijn te bewerken. Wij zullen dit artikel besluiten met het belangwekkende verhaal van eenen reiziger, J. TAYLOR, die eene reis naar deze mijn van Idria gedaan heeft: — »Het lustte mij, die vreesselijke onderaardsche holen eens te bezoeken, waar duizenden tot den arbeid veroordeeld zijn, uitgesloten van alle hoop, om immer het licht der zon weder te aanschouwen, en genoodzaakt een ellendig leven, onder het hardste werk en onder de zweepslagen der opzieners, door te worstelen. Verbeeld u een in de zijde van den berg gemaakt gat van ongeveer twintig voet diep; in dit gat is de kuil, door welken men, in eene soort van mand, meer dan honderd vademen diep naar beneden gelaten wordt. Hoe lager men komt, des te wijder wordt de kuil, maar tevens des te duisterder wordt het om u heen. Eindelijk, na eenigen tijd in dezen toestand heen en weder geslingerd te zijn geworden, bereikt men den bodem en betreedt den grond, die, door deszelfs hollen klank onder uwe voeten, en den galm, door dezen klank te weeg gebragt, bij elk uwer stappen schijnt te kraken. In deze duistere en vreesselijke eenzaamheid wordt men verlicht door den flaauwen schijn van lampen, die hier en daar hangen, zoodat de rampzalige bewoners van de eene plaats naar de andere zonder gids gaan kunnen; echter konde ik eenigen tijd lang niets onderscheiden, zelfs niet den persoon, die mij deze tooneelen van jammer kwam toonen. Niets kan ellendiger zijn dan de toestand der ongelukkige mijnwerkers. De zwartheid van hun gelaat dient alleen om eene vreesselijke bleekheid te bedekken, veroorzaakt door de vergiftige eigenschappen van het metaal, hetwelk zij aanschaffen moeten. Daar zij hoofdzakelijk uit misdadigers bestaan, die voor hun gansche leven tot deze taak veroordeeld zijn, worden zij op 's lands kosten onderhouden; maar zij gebruiken zelden veel voedsel, daar zij hunnen eetlust spoedig verliezen, en gewoonlijk na verloop van twee jaren, door eene algeheele zamentrekking van al hunne leden en gewrichten, eenen jammervollen dood een einde zien maken aan hun rampzalig bestaan.”

KWIKZILVER is een blinkend metaal, hetwelk in de gewone temperatuur onzer luchtstreken steeds in eenen vloeibaren staat is. Deszelfs specifieke zwaarte is 13,568. Het wordt menigvuldig gebruikt, vooral in barometers en thermometers, waartoe het bijzonder geschikt is, uithoofde van deszelfs vloeibaren staat, en groote specifieke zwaarte, die oorzaak is, dat het slechts eene geringe ruimte inneemt, en uithoofde van deszelfs gelijkvormige uitzetting en inkrimping. Bij eene hitte van 600° FAHRENHEIT begint het kwikzilver te koken en te vervliegen; en bij eene koude van 40° onder nul op dezelfde schaal, gaat het tot eenen harden stand over, en wordt buigzaam onder den hamer. Tot het gebruik bij barometers en thermometers moet het kwikzilver vooral zuiver en onvermengd zijn. De voornaamste kenteekenen van deszelfs zuiverheid zijn: 1° wanneer het zich op schoon papier volmaakt vloeibaar vertoont en in volkomen ronde kogeltjes verdeelt, zonder aan het papier te kleven of vuil achter te laten (is het met andere metalen vermengd, dan vloeit het niet zoo gewillig, de deeltjes zijn niet geheel rond, maar zien er uit, als of zij eenen staart hadden), 2° als het geen vuil of gekleurd vlies op deszelfs oppervlakte vertoont, 3° indien het met water in eenen vijzel gewreven, dit water niet troebel maakt, 4° wanneer het in eenen ijzeren lepel boven kolen gehouden, niet opbruischt of springt, voor dat het kookt, 5° als het in salpeterzuur of scheidwater opgelost, geen vuil bezinksel overlaat. Indien het kwikzilver met stof of ander vuil bezet is, dan drukt men het door leder, of wascht het met wel overgehaalden wijngeest, en als het alkalische deelen bevat, met wijnazijn af. Is het met vette stoffen vermengd, dan wascht men het met zeepwater of eene sterke loog. Kwikzilver dat met metalen vermengd is, wordt het best door distilleren gezuiverd. Te dien einde wrijft men het met zwavel te zamen, en distilleert het met bijvoeging van dubbel zoo veel ongebluschten kalk. Met tin geamalgameerd, wordt het kwikzilver gebruikt, om glazen spiegels te beleggen. Het kwikzilver door middel van vuur verkalkt zijnde, levert de vermillioen-kleur op.

